PRINCIPAL V. S. APTE'S

THE PRACTICAL SANSKRIT - ENGLISH DICTIONARY

VOL. I

(अ–न)

Editors :

P. K. GODE & C. G. KARVE

AKHILA BHARATIYA SANSKRIT PARISHAD

LUCKNOW

PRINCIPAL V. S. APTE'S
THE PRACTICAL
SANSKRIT - ENGLISH DICTIONARY

VOL. I

(अ–न)

Editors :

P. K. GODE & C. G. KARVE

AKHILA BHARATIYA SANSKRIT PARISHAD

LUCKNOW

PRINCIPAL V. S. APTE'S
THE PRACTICAL
SANSKRIT - ENGLISH DICTIONARY

VOL. I

(अ—न)

AKHILA BHARATIYA SANSKRIT PARISHAD,

LUCKNOW

2002

Publishers :
Akhila Bharatiya Sanskrit Parishad
Mahatma Gandhi Marg, Hazratganj
Lucknow - 226 001

Reprinted with the Financial Assistance
of the Department of Culture, Government of
Uttar Pradesh, Lucknow

Reprinted - 2002

Price : Rs. 1350.00 $ 40.00
(Complete in Two Volumes)

First Published : Poona, 28th December 1890
First Revised and Enlarged Edition 1957

Reprinted by Akhila Bharatiya Sanskrit Parishad, Lucknow
Printed at Pnar Offset, Lucknow (Ph. : 213565, 223757)

Dedicated

to the sacred Memory of the

Late Sri Gopal Chandra Sinha

PUBLISHERS' NOTE

The Akhila Bharatiya Sanskrit Parishad, Lucknow, which is reprinting this Dictionary, hardly needs any introduction. Since its inception in 1951 it has done yomen's service for preservation and propagation of Sanskrit language and literature. To its credit it has more than forty publications including the reprint of English–Sanskrit Dictionary by M. Monier Williams published in March, 1957. The book had gone out of print at that time. Many reprints of the work have come out since then. Now the Revised Edition of Principal V. S. Apte's Practical Sanskrit–English Dictionary, published in 1957 has also gone out of print. A revised and enlarged Edition of the Dictionary did appear from Kyoto (Japan) in the year 1978. However, in view of the high price (Japanese Yen 14,000), it is not within the reach of ordinary scholars and students in India and abroad.

One of the aims and objects of the Parishad is to publish new books in Sanskrit and Indology and such other books as are important but have gone out of print. It was in fulfilment of this object that the English–Sanskrit Dictionary by M. Monier Williams was reprinted in its revised form as back as 1957. It is to achieve the same end that the Parishad is bringing the present Reprint of the Practical Sanskrit–English Dictionary by Principal V. S. Apte. The chief Editors of the Revised Edition (1957) of the work in their Preface had stated that 'they had originally in mind to bring out this lexicon in two volumes of about 800 pages each. But in view of the increase in the bulk of the additions made, a third volume has become necessary'. In deference to the wishes of the editors, the late P. K. Gode and the late C. G. Karve, the present Reprint is being brought out in two volumes without sacrificing anything included in their edition. It is hoped that it will facilitate the users of the Dictionary.

Whatever progress the Parishad has so far made is due mainly to the inspiration and guidance of its Founder-Secretary, the late Shri Gopal Chandra Sinha, who sacrificed every thing for the Parishad and whose only aim was to see it flourishing.

We will be failing in our duty if we do not acknowledge the financial assistance rendered to the Parishad by the Department of Culture, Government of Uttar Pradesh. In this connection we are immensely grateful to Sri Shailesh Krishna, I.A.S., Secretary to the Department. I cannot close without expressing my sense of gratitude to Sri Vishwa Mohan Mehta, Propriter of the Pnar Press and his industrious son, Sri Manish Mehta for taking special personal interest in bringing out the Reprint in record time.

Lucknow
Guru Pūrṇimā, 2002

A. K. Kali
Secretary

Revised and Enlarged Edition of

PRIN. V. S. APTE'S

THE PRACTICAL

SANSKRIT - ENGLISH DICTIONARY

Vol. I

Editors-in-chief

P. K. Gode, M. A., D. Litt.
Curator, Bhandarkar Oriental
Research Institute, Poona.

AND

C. G. Karve, B. A.
Editor, Marathi Encyclopaedia
and other lexicons.

—✱—

Assisting Board of Editors

Mm. Prof. K. V. Abhyankar, M. A.
Professor of Sanskrit (Retd.), Gujrat College
and Hony. Professor (B.O.R.I.)

Prof. M. D. Sathe, M. A. (Bom.), L. T. (Allah.).
Sanskrit Pandit.

Dr. V. G. Rahurkar, M. A., Ph. D.
Sub-editor, Dictionary Dept.,
Deccan College.

Shri D. G. Padhye, B. A.
Sanskrit Teacher (Bombay).

Revised Edition 1957

PRASAD PRAKASHAN, POONA

PREFACE

We feel extremely happy to bring out this first volume of the Revised and Enlarged edition of Principal V. S. Apte's 'The Practical Sanskrit-English Dictionary.'

The first edition of this Dictionary was published in 1890 and in the next three or four decades two other editions, which were only reprints, were out. Prin. Apte's premature death, however, proved to be a great loss to the Sanskritists, Indologists and the student-world of Sanskrit in general all over India and the globe.

From the point of view of utility and ready reference, no other Dictionary had served India and the outside world to the extent to which Prin. Apte's Sanskrit-English Dictionary has served. There are again, other cogent reasons which set Sanskritists in India seriously considering the question of a revised and enlarged edition of this monumental work, which has been, since long, a desideratum. During the last half of a century, a number of new Sanskrit texts have been published. New words from these texts, must at some time or the other, be included in this revised Dictionary. Besides, Prin. Apte, though a veteran and zealous worker, had to labour single-handed, and so he could not include all words from the most important sources like उपनिषद्s, रामायण, महाभारत, भागवत, शाबरभाष्य and works on different technical sciences, various lexicons and texts subsequently published. Hence, words from these books and others, for example, the dramas of भास and the अर्थशास्त्र of कौटिल्य, which saw the light of the day as late as 1909 and 1912, must necessarily be included in a Sanskrit Dictionary of today.

In this revised edition, we have, as far as possible, taken into consideration all the above; but then unavoidable, short-comings in the old edition and have made substantial additions of new words of different shades of meaning and appropriate quotations from various sources.

Several new vocables from आयुर्वेद, साहित्यशास्त्र, Jain and Buddhist texts are also incorporated in this edition. As suggested by many scholars all over India, we have substituted the परसवर्ण method which is grammatically correct in place of the अनुस्वार method, used by Prin. Apte. Modern system of diacritical marks also has been adopted herein.

But in adding these new features to Prin. Apte's edition, our main object is only to cater for the needs of Sanskrit readers in general and of the school and college students in particular. One of the special features of this edition is the big Appendix (A), we have added as 'A Concordance of Terms in Sanskrit Grammars'. This work has been compiled by Mm. Prof. K. V. Abhyankar, M. A. (now Honorary Professor, B. O. R. I., Poona), after a close study of more than thirty-two authoritative works on Sanskrit Grammar, like those of पाणिनि, व्याडि, पतञ्जलि, भर्तृहरि &c., right from the period of प्रातिशाख्य works upto the present day. The number of entries in this Appendix alone exceeds four thousand and they cover the field of several words of grammatical significance including technical and other terms, names of authors and their works in published or manuscript form.

Another important feature is the treatment of about 475 maxims (न्यायs) in another Appendix (B).

A Board of Editors was appointed for this edition and the compilation work started some three years ago. The work of revision and addition of this magnitude naturally depends upon the voluntary co-operation of a large number of scholars from all over India and we are glad to note that many Sanskrit scholars of repute, like Dr. Kshitishchandra Chatterji (Calcutta), Prof. Dineshchandra Bhattacharya (Calcutta), Prof. Bhabatosh Bhattacharya (Bhatpara), Prof. Chintaharaṇ Chakravarti (Calcutta), Dr. G. V. Devasthali (Nasik), Dr. A. D. Pusalkar (Bombay), Prof. N. A. Gore (Bombay), Shri. D. G. Padhye (Bombay), Mm. Prof. K. V. Abhyankar (Poona), Prof. M. D. Sathe (Poona), Dr. V. G. Rahurkar and Dr. G. B. Palsule (Sub-editors, Dictionary Dept., Deccan College, Poona), Prof. Y. R. Agashe (Poona) have till now contributed their quota, incorporated in this work.

We are very grateful to these collaborators and have reserved for being included in the last volume, the expression of our heartfelt thanks to these and other friends, for their specified collaborative and other help. We have also to record our grateful appreciation of the value of the principal works of reference used and consulted in this compilation. The exhaustive list of these works will be given in the last volume. The list of Abbreviations used in this Dictionary has been printed in this volume, but it is not complete. It will be supplemented in the last volume.

We had originally in mind to bring out this lexicon in two volumes of about 800 pages each. But in view of the increase in the bulk of the additions made, a third volume has become necessary.

Lastly, we must not fail to mention the tremendous burden and responsibility that our publisher has, at a great sacrifice, dutifully shouldered in bringing out this huge lexicon in print, so nice and neat.

The next volume will be out probably after six months.

Poona,
9th August 1957.

P. K. GODE
C. G. KARVE
Chief Editors

Principal V. S. Apte's

Preface to The Practical Sanskrit—English Dictionary

This Dictionary has been undertaken to supply a want long felt by the student, of a complete and at the same time cheap Sanskrit-English Dictionary. Very little need, I think, be said with regard to the necessity of bringing out a work like this, when the study of Sanskrit has received such a strong impetus during the last twenty-five years. There have been four or five Sanskrit-English Dictionaries published till now; but very few of them fulfil the two essential conditions of the popularity and usefulness of such works :—satisfying all the requirements of students and at the same time being within their easy reach. The Dictionaries of Professors Wilson and Monier Williams are very useful and valuable works, but their prices—particularly of the latter—are prohibitively high, and they do not also meet many of the most ordinary wants of Sanskrit readers. A student, while reading Sanskrit at School or College, generally expects that the Dictionary which he uses will give appropriate equivalents for such words and compound expressions as may have peculiar meanings or shades of meaning in particular passages. He desires to know not only that a particular word has so many senses, but that it has this or that sense in a particular passage of a book, so that he may determine any particular meaning of a word in a certain passage by seeing and comparing how it is used elsewhere by the same writer or by other writers in different works. He also wants accurate and, as far as possible, full explanations of the more important technical terms occurring at least in his usual course of reading, as well as any other information likely to be of use to him. Professor Monier Williams has, in his invaluable Dictionary, tried to exhaust the meanings of words as far as he could, and has also given much useful information on some points. But it would not, I think, be detracting from the merits of the great work to say that it fails to give some of the most common senses of words occurring in such well-known and oft-read books as the Uttararāmacharita, Mudrārākṣasa, Veṇīsaṃhāra, Śiśupālavadha or Kādambarī. Moreover, it gives neither quotations nor references, nor much of the information likely to be useful to the student during his School or College career. In making these remarks I must not, in the slightest degree, be understood to make any reflections on that Dictionary. Indeed, I have myself derived no small help from that work, as will be acknowledged further on. My only object in pointing out its defects has been to show why I thought it necessary to undertake the compilation of a new Dictionary, when some already existed in the field, and I hope the reader will be able to find that this Dictionary is an improvement on its predecessors in some respects at least.

Having thus explained the necessity of undertaking and publishing this Dictionary, I shall say a few words with regard to its plan and scope. The extent of Sanskrit literature is so vast that not even the life-long labours of a single individual, howsoever talented or persevering, will be able to do full justice to it. It has two distinct branches, the Vedic and post-Vedic, each of which will require an independent encyclopædia for itself. Not even the gigantic *Vachaspatya* of the late Professor Tārānātha Tarkavāchaspati, nor the equally gigantic German *Worterbuch* of Drs. Roth and Bothlingk, can be said to be altogether complete and comprehensive. Much less can a small work like mine—compiled during the leisure hours of a teacher's life—aspire to be called complete in any sense of that word. However, I have tried to make it as comprehensive and practically useful to the student of Sanskrit as my humble powers enabled me to do, though how far I have succeeded in my object the reader alone can best decide. It includes all words occurring in the general post-Vedic literature, such as Epics like the Rāmāyaṇa and Mahābhārata, the several Purāṇas, the Smṛiti literature, particularly the law-books of Manu and Yājñavalkya, the several darśanas or systems of philosophy such as Nyāya, Vaiśeṣikas Mīmāṁsā, Vedānta, &c. Grammar, Rhetoric, Poetry in all its branches, Tantra and dramatic literature, Mathematics, Medicine, Astronomy, Music, and such other technical or scientific branches of learning. It inserts, most of the leading names of trees and plants with scientific or vernacular equivalents wherever noteworthy. It also gives most of the principal Vedic words or senses of words; for though Vedic Literature would require a dictionary by itself, still I did not think it desirable to omit altogether at least such words as frequently occur, especially as I intended to make this work as complete and comprehensive as I could. For the same reason, obscure or unimportant words or senses of words have been inserted, though they may not be generally met with in classical literature as studied by the University student.

The chief feature of this Dictionary is that it has aimed at being *practical*. With this view I have added quotations and references to the peculiar and noteworthy senses of words, especially such as occur in works read by the student at School or College. In some cases the quotations might appear to some to be superfluous,

but to a student, especially a beginner, they are very useful, as they supply him with apt illustrations of the senses of words, and enable him to provide himself with a large stock of choice, idiomatic expressions which are so abundant in the language. Another noticeable feature of the Dictionary is that it gives full explanations of the more important technical terms, particularly in Nyāya, Alaṅkāra, Vedānta, Grammar and Dramaturgy, with quotations in Sanskrit wherever necessary; *e. g.* see the words अनैकान्तिक, अबाध, सामान्य, अप्रस्तुतप्रशंसा, उपमा, रूपक, उपनिषद्, मीमांसा, अध्यारोप, वार्तिक, पद, प्रातिपदिक, स्पृष्ट, रस, प्रवेशक, विष्कम्भक, स्थायीभाव &c. In the case of Alaṅkāras I have chiefly drawn upon the Kāvyaprakāśa, though I have occasionally consulted the Rasagaṅgādhara, Chandrāloka and Kuvalayānanda. In the explanation of dramatic terms I have usually followed the Sāhitya-darpaṇa and its translation into English, and have sometimes referred to the Daśarūpa. Similarly, striking phrases, some choice expressions and idioms or peculiar combinations of words, have been given under every word where necessary or possible; *e. g.* see the words गम्, सेतु, मयूर, हस्त, धा, कृ, दा, बन्धु, &c. Mythological allusions in the case of all important personages have been briefly but clearly explained, so as to give the reader most of the facts connected with them; *e. g.* see अग्नि, अगस्त्य, इन्द्र, कार्तिकेय, प्रह्लाद, सावित्री &c. Etymology has generally been given in the case of every important word, except where it was purely fanciful; *e. g.* see अजीवनि, अतिथि, अपत्य, पुत्र, जाया, हृषीकेश &c. In doing this I have followed the system of native grammarians who resolve every word into its '*prakriti*' and '*pratyaya*', and the terminations given according to Pāṇini's nomenclature will be explained further on. I have thought it necessary to do so at the suggestion of several friends, and have derived considerable help from the great *Vāchaspatya* which I have usually followed, except where the etymology given therein appeared to me to be purely arbitrary or fanciful. Philological comparisons have been given only where useful and noteworthy. The work also gives information about words which, it is believed, will be very useful, especially to the University student; *e. g.* see the words अप्सरस्, असुर, वेद, मण्डल, मानस, हंस &c. Some of the most common *Nyāyas* or Maxims have been collected under the word न्याय for easy reference; *e. g.* see काकतालीयन्याय, दण्डापूपन्याय, स्थालीपुलाकन्याय &c. To add to the usefulness of the Dictionary I have added at the end three Appendices. The first is on Sanskrit Prosody which attempts to give in a clear and intelligible form all the common metres with Definitions, Schemes in Gaṇas, and Examples. In the preparation of this Appendix I have chiefly drawn upon the two popular works on Prosody, the Vṛittaratnākara and Chhando-Mañjari, but some common metres omitted in those works have been added from the illustrations found in the works of Māgha, Bhāravi, Daṇḍin, Bhaṭṭi, Śūdraka &c. Colebrooke's Essay on Sanskrit Metres has also given me occasional help. The second Appendix gives the dates, writings &c. of some of the important Sanskrit writers such as Kālidāsa, Bhavabhūti, Bāṇa. Here I have selected only those names about which something definite—something more than mere guesses and surmises—is known, and I have derived some hints from the Introduction to Vallabhadeva's Subhāṣitāvali edited by Dr. Peterson and Pandit Durgā Prasāda, and from Prof. Max-Muller's 'India what it can teach us', for which my thanks are due to the authors of both the works. The third Appendix gives the most important names in the ancient Geography of India with identifications on the modern map wherever ascertained, and in this part of the work I have to cordially acknowledge the help I have derived from Cunningham's Ancient Geography, but particularly from Mr. Boroouh's Essay prefixed to the third volume of his English-Sanskrit Dictionary. I had at first intended to add two alphabetical indexes to the principal events and personages occurring in the Rāmāyaṇa and Mahābhārata, but I have had to abandon the project, as the publication of the Dictionary has already been delayed on account of various causes over which I had no control. In short, I have endeavoured to make the **Practical Sanskrit-English Dictionary** as complete, comprehensive, and encyclopaedic as was possible within the limits of a single compact volume by condensing a very large amount of matter by means of suitable typographical and other arrangements, and I hope it will be found to be a practically useful and reliable guide in the study of the Sanskrit language.

There is one point which will not fail to strike a careful reader of this Dictionary, which is that there is not the same fulness of treatment in the later portion as in the first 300 or 400 pages. After the vowels had been printed off, I found that they covered no less than 364 pages by themselves, and if the remaining letters of the alphabet had been treated with the same fulness the volume would have increased to about 2000 pages, and the publication of the work itself would have been delayed by at least one year more. It is obvious that neither time, nor the cheap price at which the work was offered to subscribers, would have enabled me to carry on the work of compilation on the same scale; and I was, therefore, obliged to endeavour to curtail the matter by occasionally substituting references for quotations without at the same time marring the usefulness of the work, and by abridging explanations of words and the information given about them, while in some cases I have had to keep back matter originally intended for the volume. I hope, however, that this has not to any great extent affected the practical usefulness of the Dictionary, and I trust that if time and circumstances permit, I shall be in a position to make the second edition much more useful, complete, and comprehensive than the first.

The plan and arrangement of the work will be best understood from the 'Directions' which follow. Verbs formed by prefixing prepositions to roots are arranged in the alphabetical order of the prepositions so affixed; *e.g.* प्रस्था or संस्था must be looked for not under स्था, but in its own alphabetical order, and at the head of its own group of derivatives. This system has been followed in this Dictionary with a view to save repetition of equivalents under the derivatives from a root. But if, on trial, it be found to be practically inconvenient, it may be abandoned in the second edition. As in the English-Sanskrit Dictionary, I have here throughout used the *anusvāra* instead of the nasals, (*e. g. anga* or *santāpa* is written not as अङ्ग, सन्ताप, but as अंग, संताप), which practice, whatever may be said with regard to its correctness, is very convenient for purposes of printing. The several contrivances used to effect saving in space will be understood by the reader after very short practice.

It now remains for me to do the grateful duty of acknowledging the help I have derived from different sources. And in doing so I must give the first place to the great Sanskrit encyclopædia, the Vāchaspatya of Professor Tārānātha Tarkavāchaspati. I have constantly kept it by my side and have freely availed myself of the information contained in it—of course with large curtailments—though I have had to supplement it myself wherever it was found to be defective or insufficient. Several words and senses of words not given in the existing Sanskrit-English lexicons, as also some quotations, particularly from Udbhaṭa and Purāṇas, have been borrowed from the same work. The Sanskrit-English Dictionary of Professor Monier Williams is the next work to which I have been greatly indebted. It has been a constant source of help to me, and I have frequently adopted his renderings of words, compound expressions &c., where I found them better than those I myself had to suggest. And though there is a good deal in this Dictionary that is not to be found in that work, and though the plan and scope of the two are essentially different, yet I must gratefully acknowledge the great assistance I have often derived from the learned Professor's invaluable Dictionary. The last work to which also my grateful acknowledgments are due is the German Worterbuch of Drs. Roth and Bothlingk. The chief distinguishing feature of that great work is that it abounds with quotations and references dealing with almost every branch of Sanskrit literature, but a careful reader will easily see that the works belonging to Vedic literature, such as the four Vedas, Upaniṣads, Brāhmaṇas, Āraṇyakas &c., have been comparatively more copiously drawn upon by the authors than works belonging to the post-Vedic literature. A glance at the contents of this Dictionary will show that I have drawn upon works seldom or not at all referred to in the Worterbuch; such as the Mahāvīra-charita, Mālatī-Mādhava, Uttararāmacharita, Kādambarī, Śiśupālavadha, Kirātārjunīya, Mudrārākṣasa, Veṇīsaṁhāra, Ratnāvalī, Kāvyaprakāśa, Śāṅkarabhāṣya, Bhāminīvilāsa, Vikramāṅkadevacharita, Gaṅgālahari &c. Indeed, the great majority of quotations and references are from my own collection made during the last seven or eight years; and I have even been obliged to keep back a large number of them for want of space. But I must frankly acknowledge that I have freely availed myself of the quotations and references in that Dictionary, where my own collection was defective, particularly in the case of Vedic and Paurāṇic works. I have also occasionally consulted the Dictionaries of H. H. Wilson and Benfey, the former supplying some happy renderings of technical or obscure words. To these authors, as well as to the authors and editors of several other works, which are too many to be here mentioned, from which I have derived occasional help in one form or another, my most grateful thanks are due.

In conclusion I may be permitted to express the hope that the **Practical Sanskrit-English Dictionary**—which has attempted to give in 1200 closely printed pages of this size, matter at least equal in point of *quantity* to that given by Prof. Monier Williams in his Dictionary, but in point of *quality* more reliable, varied, and practically useful, in my humble opinion—will serve the purpose I have had in view in compiling it; namely to render to the student of Sanskrit nearly the same service that Webster's or Ogilvie's Dictionary does to the student of English. I have tried to make it easily accessible to the public by issuing a Popular Edition priced at 7 Rupees—a price too low, I believe, for so much matter; while the Library Edition which, containing the same matter, is printed on superior paper and in better style, and will also have superior binding, will best answer the purposes of the well-to-do persons who can afford to spend 10 or 11 Rupees for such object. In a work of this kind I know there must be several defects and also errors both of omission and commission, and if such persons as will do me the honour of using this Dictionary will be so good as to point out to me places which require corrections, additions or improvements, I shall be very happy to give the suggestions my best consideration in the second edition. But if the Dictionary, even in its present form, be found to be a useful publication, I shall consider my labours more than amply repaid, and shall feel quite refreshed to devote my humble self again, if need be, to the service of the Sanskrit-reading public; for, says the poet,

क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते।

Poona,
28th December 1890.

V. S. APTE

PRIN. VAMAN SHIVRAM APTE

(1858 – 1892)

LIFE OF
PRINCIPAL V. S. APTE

Prin. Vaman Shivaram Apte came from a well-to-do family in Konkan. In the Marathi State of Sawantwadi, in the small village of Asolopal (Banda Peta) his father was known as a noble-minded Pandit of high integrity of character. But his obliging nature brought the family to straitened circumstances at the time of his death, for standing surety for a friend. Vaman was then only eight years old. He was born in 1858 in the same village and had his primary education there.

His mother, a brave lady, saw no future for the family in that native place and came to Kolhapur with her two sons (Vaman and his elder brother) and with great difficulty brought up her children. But she and her first son succumbed to death within three years and Vaman was left orphan. However, his sharpness and brilliancy won him the favour of Shri. M. M. Kunte, the Head Master of the Rajaram High School and a reputed scholar and hence Vaman's school-career was completed without much hardship.

He passed the Matriculation examination and secured more than 90% of the total marks, with the unique Sanskrit scholarship, named after Jagannath Shankarshet. Prof. Kielhorn wanted him to study in the Deccan College directly under him. There too Vamanrao showed his brilliance in all examinations and won the Bhau Daji Sanskrit Prize at the B. A. examination (1877) and the Bhagawandas Scholarship at the M. A. examination (1879). With these distinctions Government service of a very high grade would have been very easy for him. But he had kept before his eyes the patriotic ideas, some of which had already been brought into practice by Vishnu Shastri Chiplunkar, the father of the modern Marathi and of national education. Apte decided once for all to devote himself to the cause of national education by joining the founders of the New English School in 1880, in its first year. Of course, the institution (New English School) made a most precious acquisition in getting the services of V. S. Apte, in the very beginning of its career. His was a most precocious and penetrating intellect and the record of his academic achievements was most distinguished. Sanskrit was his special *forte*. He was a born teacher and a strict disciplinarian. The founders of the institution recognised his pre-eminent merits and invested him with the office of the Superintendent, while the patriarch Chiplunkar himself worked under him as the Head Master. Apte's labours bore speedy fruit in as much as the school carried off one of the two Sanskrit scholarships at the Matriculation examination, even in the first year.

On the 9th September 1882, Apte placed the considerate views of the conductors of the New English School on the subject of Education, before the Bombay Provincial Educational Reforms Committee, presided over by William Hunter, the substance of which is as follows:—

Apte protested against the teaching of the Bible in aided Missionary schools and colleges as militating against the principle of religious neutrality, enunciated in the Despatch of 1854. He also expressed the opinion that Missionary institutions did not represent indigenous enterprise, nor were their objects purely educational, and hence a strict adherence to the principles of the Despatch would make them ineligible for grant-in-aid.

A strong plea was put in by him for perfect freedom of management in internal organisation, to be given to educational institutions, provided the requisite degree of efficiency was maintained. He pleaded that secondary schools might be left free to reach the goal of the Matriculation standard by whatever course they thought best.

A searching criticism of the curriculum in primary and secondary schools was offered by him. Vernacular Serial Reading Books were described by him as being "exactly what they should not be", being too abstruse and full of matter, far removed from the experience and observation of boys.

In his opinion, the denationalising tendency of a good deal that was associated with English education must be corrected and one of the ways of doing so should be to encourage indigenous effort in the field of education and leave to it scope for free development according to the ideas, needs and requirements of the community served by it. Religious instruction of the dogmatic and ritualistic kind was disapproved, but moral instruction designed to inculcate love of private and public virtue and to arouse and fortify the sense of duty in the students' minds towards society and the country, was pronounced to be desirable. The most serious defect in the course of the secondary education was the place of exaggerated and unnatural importance that English held in secondary education. As vernaculars were neglected in secondary schools and altogether proscribed from the degree courses, the direct contribution of the University to the building up of high class literature in vernaculars was practically nil. Vernaculars ought to be given an honoured place in the scheme of English education at schools and colleges.

The system of assigning grants-in-aid to schools was also severely criticised by Apte. He pleaded for a mixed system of grants, such as would introduce an element of continuity and stability while preserving the incentive to exertion which was the redeeming feature of the system of payment by results. Under the mixed

system, grants were to be partly given according to the qualifications of teachers employed and partly according to the results of the departmental examination.

Such reforms are still required and Apte's evidence before the Hunter Commission is very valuable to educationists even to-day.

The project of starting a college of their own was also put before the Commission, on behalf of the promoters of the New English School, as an integral part of their scheme of national or public education.

Apte strove hard for the formation and constitution of the Deccan Education Society. When there was some controversy among the life-members of the Society regarding the activities of the members, other than those directly connected with the School, he put up a spirited defence of the extra-school undertakings of the managers. "We thought of employing the time at our command in instructing ourselves, instructing the people and writing books for the use of our school". Some promoters of the Society like Lok. Tilak and Agarkar interested themselves like Apte, in public work of a varied character and could do so without detriment to the success of the institution.

When the N. E. School and the Fergusson College were marching from success to success, the man to whom, more than any one else, the credit of planning for and achieving these successes was due, passed away on the 9th August 1892.

In spite of the short span of his life, *i. e.* 34 years, Apte's scholarly output was remarkable. His *Guide to Sanskrit Composition* (1881) and his *Sanskrit Dictionaries* for use in schools and colleges hold the foremost place among books of their kind, even after the lapse of close upon 75 years and claim the respect of every student of Sanskrit, by their monumental wealth of learning. His death was a great loss to the advance of Sanskrit studies in India. He was a combination of the scholar and the administrator. He was a disciplinarian, who knew how to temper discipline with kindness. People used to say of him with great admiration that he could turn a dunce into a Jagannath Shankarshet scholar if he meant it. For, in his regime the N. E. School won this scholarship nine times between the years 1880 and 1892. Reputed Sanskrit scholars like Prin. V. K. Rajawade, Prof. L. G. Lele, Prof. S. M. Paranjape and some others were his students. He enjoyed the full confidence of his colleagues and was made the permanent Principal of the Fergusson College. During the period of his principalship, he was as well the Superintendent of the New English School and Secretary of the Deccan Education Society for some time.

His works:—

1. The Practical Sanskrit-English Dictionary (1890).
2. The Students' English-Sanskrit Dictionary (1884).
3. The Students' Sanskrit-English Dictionary.
4. The Students' Guide to Sanskrit Composition (1881).
5. The Students' Hand-Book of Progressive Exercises, Part I and II.
6. Kusuma-mālā (1891).

The 'Guide' had become very popular and Apte himself revised the third edition of the book in 1890. Since then many more editions have been out.

Of all the books prepared by him the Practical Sanskrit-English Dictionary gave him a permanent name. This unique work, was brought out by him single-handed and its worth cannot be exaggerated. The author has given the plan and scope of this work in the Preface (which is embodied in the present revised edition) which speaks for itself. In its conclusion, he says, "I may be permitted to express the hope that the Practical Sanskrit-English Dictionary, which has attempted to give in 1200 closely printed pages of this size, matter at least equal in point of quantity to that given by Prof. Monier Williams in his Dictionary, but in point of quality more reliable, varied and practically useful, in my humble opinion, will serve the purpose I have had in view in compiling it; namely, to render to the student of Sanskrit nearly the same service that Webster's or Ogilvie's Dictionary does to the student of English." This purpose, no doubt has been served through all these years and quite efficiently.

Very little is known about his family life. His wife was the daughter of the reputed patriot and public worker in Maharashtra– the 'Sārvajanik Kākā' (G. V. Joshi). The marriage took place in 1876. He had only one child, a daughter, Godavari by name, who was later on married to Shri. Parashuram Damodar Joag of Tasgaon. Now her children (grandsons of V. S. Apte) are serving in high posts and try to keep up the memory of their illustrious grand-father.

DIRECTIONS TO BE STUDIED BEFORE USING THIS DICTIONARY

(as given by Prin. Apte, as far as followed in this edition)

1. Words and their derivatives are arranged in the following order:— first the *radical* or primitive word in large black type in all its different parts of speech. In some cases these derivatives are given in their own alphabetical order for the sake of clearness.

2. The different parts of speech of a word are indicated by large black dashes, after which the nominative singular of the part of speech is usually given, or the letters *m.*, *f.*, *n.* or ind. are put after the dash, the leading word being given only once. Where a word is used as an adjective and also as a substantive, the senses of the adjective are invariably given first; *e. g.* **वीर, साधु, सत्**. The same is done in the case of compounds, but within brackets.

3. Where two words, though identical in form, differ entirely in meaning, they are generally repeated as separate words; *e. g.* **हा, हि**. In a few cases they have been grouped together.

4. Words which are used as adverbs, but derived by case-inflections from a noun or adjective are given under the noun or adjective; *e. g.* **उत्तरेण** under **उत्तर**. In some cases they are given within brackets before the compounds, if any.

5. The several meanings of a word, where they can be sufficiently distinguished from one another, are given separately and marked by black Arabic figures. Mere *shades* of meaning are not considered as separate senses, but in such cases several synonyms are given under the same meaning, from which the reader will have to make his choice. Where the shades of meaning are sufficiently broad, they are numbered as separate meanings.

6. The meanings of words are arranged in the order of their importance and frequency of use. It has not, of course, been possible to do so in *every* case, but the system has been generally followed.

7. (*a*) Compounds are grouped under the first word in the compounds, in the alphabetical order of their *second* members, the black dash before them denoting that first word; *e. g.* **–होत्र** under **अग्नि** means **अग्निहोत्र**, **अधिकारिन्** under **उत्तर** means **उत्तराधिकारिन्**.

N. B.—In giving compounds, the changes, which the final letters undergo, *e. g.* the dropping, assimilation of letters &c. are assumed; *e. g.* **–अपर** under **पूर्व** stands for **पूर्वापर**, **–गतिः** under **अधस्**, for **अधोगतिः** &c. In some cases the compound words, where not easily intelligible, are given in full within brackets; see **धनुस्**, **पुनस्**, **वाच्** &c.

(*b*) Where a compound itself is used as the first member of other compounds, these letters are given immediately after, their second member being preceded by ° which represents the first compound; *e. g.* **°इन्द्र**, **°राज** &c. given under **द्वि** stand not for **द्वीन्द्र** or **द्विराज**, but for **द्विजेन्द्र** or **द्विजराज**.

(*c*) All *aluk* compounds (*e. g.* **आत्मनेपद, कुशेशय, परस्मैपद, मनसिज, दास्याःपुत्रः; हृदिस्पृश्** &c.) are given separately in their proper places, but under the radical word.

8. All words formed by Kṛit or Taddhita affixes are given separately; thus **कूलंकष, भयंकर, अन्नमय, प्रातस्तन, हिमवत्** &c. will be found not as compounds under **कूल, भय** &c. but as separate words.

9. (*a*) In the case of substantives the nominative singular, wherever it may at once denote the gender, is given throughout, the *visarga*, unless followed by *f.*, indicating masculine gender, and the *anusvāra* neuter gender. Where the nominative singular is not indicative of the gender, it is specified as *m. f.* or *n.* as the case may be. All substantives ending in consonants have their genders specified as *m. f.* or *n.*

(*b*) The feminine forms of nouns are usually given as separate leading words, but in some cases, especially in the first five or six hundred pages, they are given under the leading word after the masculine gender. But where the feminine base enters into compounds, it is invariably given separately; *e. g.* **अजा**.

10. In the case of adjectives the simple base only is given. The feminine of the majority of adjectives in अ ends in आ, and adjectives ending in इ or उ have generally the same base for all genders. In all such cases the simple base is given, the feminine being formed according to similar substantive bases. All irregular feminines are, however, denoted within brackets. Adjectives ending in त्, न् or स्, form their feminines regularly in ती, नी or सी; where irregular, they are denoted within brackets.

11. (*a*) In the case of verbs, the Arabic figure before P., Ā. and U. denotes the conjugation to which the root belongs; P. denoting Parasmaipada, Ā. Ātmanepada, and U. Ubhayapada (P. and Ā.). Den. stands for Denominative, and here the 3rd person sing. present tense is given throughout.

(*b*) Under each root the 3rd person singular present tense and of the Perfect, Aorist, two Futures and Infinitive in the case of important roots, and the past passive participle wherever noteworthy, are given throughout. The forms of the *Passive, Causal* and *Desiderative*, wherever noteworthy, are given after them, or after the senses of the primitive base, where there is any peculiarity in their senses.

(*c*) Verbs formed by prefixing prepositions to roots are given separately in their own alphabetical order, except in cases where there are no derivatives from such verbs.

(*d*) Roots sometimes change their form or *pada* (voice) or both, when used in particular senses, or when preceded by particular preposition. Such changes are denoted within brackets.

(*e*) When a root belongs to different conjugations with different meanings, Roman figures are used to mark this difference, (cf. अस्, गुप्, हा &c.), the root being repeated only once.

12. (*a*) All possible derivatives from a word are not always given when they may be easily supplied, more especially in the case of potential passive participles (formed by तव्य, अनीय and य), present participles and abstract nouns from adjectives (formed by adding ता, त्व or य). Where there is any peculiarity either in the formation or meaning of these derivatives, they are given. But in many cases the student will have to supply the forms according to the general rules given in Grammar.

(*b*) Similarly all the equivalents given under the radical word are not always repeated under the derivatives; they may, if necessary, be ascertained by a reference to the radical word.

EXPLANATION OF TERMINATIONS USED IN THE DERIVATION OF WORDS

N. B.—Ter. stands for 'Termination', and Tad. for 'Taddhita'.

अ a Kṛit ter. (*f.*); as in जिगमिषा.

अङ् (अ) a Kṛit ter. (*f.*) before which no guṇa or Vṛddhi takes place; as in भिदा, छिदा, स्पर्धा.

अच् (अ) a Kṛit ter. (*m.*) as in पचः; or a Tad. one; as in अर्शसः.

अञ् (अ) a Tad. ter. showing 'descendant or offspring' &c.; as in औत्सः, वैदः.

अण् (अ) a Tad. ter. used in the same sense; as in जानकी, पार्वती, शैव; also Kṛit.; as in कुम्भकारः.

अति (अत्) a Tad. ter. (*f.*) showing number or measure; as in दशत्, पञ्चत्.

अथुच् (अथु) a Kṛit ter. (*m.*); as in वमथुः, वेपथुः, श्वयथुः.

अनि (अनि) a Kṛit ter. (*f.*); as in अजीवनिः.

अनीयर् (अनीय) a Kṛit ter. used to form potential passive participales; as in करणीय, हननीय.

अप् (अ) a Kṛit ter. (*m.*); as in प्रसवः, गरः, भवः, करः, or Tad; as in अन्तर्लोमः.

असिच् (अस्) a Tad. ter.; as in अप्रजस्, सुमेधस्.

असुन् (अस्) an Uṇ. ter. (*n.*); as in सरस्, तपस्, चेतस्.

अस्ताति (अस्तात्) a Tad. ter.; as in अधस्तात्, पुरस्तात्.

आच् (आ) a Tad. ter. (*adv.*); as in दक्षिणा, उत्तरा.

आटच् (आट) a Tad. ter.; as in वाचाट.

आनुक् (आन्) a feminine termination.; as in इन्द्राणी, भवानी.

आलच् (आल) a Tad. ter.; as in वाचाल.

आलुच् (आलु) a Kṛit ter. showing 'disposition or tendency'; as in श्रद्धालु, स्पृहयालु; or a Tad ter. showing 'possession'; as in हृदयालु; or 'inability to bear'; as in शीतालु, उष्णालु.

इक् (इ) a Kṛit ter.; as in पाचिः. भेदिः.

इञ् (इ) a Tad. ter. showing 'descendants' &c.; as in दाशरथिः, कार्ष्णिः, द्रौणिः.

इट् the augment इ.

इतच् (इत) a Tad. ter. showing 'full of' or 'covered with'; as in तारकितं; कुसुमितः (कुसुमान्यस्य संजातानि स तरुः).

इत्नु (इत्नु) a Kṛit. ter.; as in स्तनयित्नु.

इनच् (इन) a Tad. ter. showing 'possession'; as in फलिन.

इनि (इन्) a Tad. ter. showing 'possession'; as in धनिन्, दण्डिन्; or a Kṛit. ter.; as in प्रजविन्.

इमनिच् (इमन्) a Tad. ter. showing 'state or भाव'; as in लघिमन्, गरिमन्, म्रदिमन्.

इलच् (इल) a Tad. ter. showing 'possession'; as in फेनिल, पिच्छिल; or an Uṇ. ter.; as in सलिल.

इष्ठन् (इष्ठ) a Tad. ter. used to form superlative degrees of adjectives.

इष्णुच् (इष्णु) a Krit. ter. showing 'disposition or tendency'; as in भ्राजिष्णु, अलङ्करिष्णु, रोचिष्णु; or an Uṇ ter'; as in देष्णुः.

इसि (इस्) an Uṇ. ter,; as in शोचिस्, ज्योतिस्.

ईकक् (ईक) a Tad. ter.; as in शाक्तीकः, लौहितीकः.

ईकञ् (ईक) a Tad. ter.; as in तार्तीयीक.

ईयसुन् (ईयस्) a Tad. ter. used to form comparative degrees of adjective.

ईरच्-न् (ईर) a Tad. ter. showing 'possession'; as in आण्डीरः, काण्डीरः; or an Uṇ. ter.; as in हिंसीरः, शरीरम्, करीरम्.

उ (उ) a Kṛit ter. as in इच्छुः, जिगमिषुः, भिक्षुः; or an Uṇ. ter.; as in तरुः, मरुः, शयुः.

उकञ् (उक) a Kṛit ter. showing 'tendency'; as in पातुकः, स्थायुकः.

उण् (उ) a Kṛit or Uṇ. ter.; as in कारुः, वायुः, स्वादुः.

उरच् (उर) a Tad. ter. showing 'possession'; as in दन्तुरः.

उलच् (उल) an Uṇ. ter.; as in हर्षुल, चटुल.

उसि, उसिन् (उस्) an Uṇ. ter. (*n.*); as in जनुस्, वपुस्, परुस्.

ऊक (ऊक) a Kṛit ter.; as in दन्दशूक, जागरूकं.

ऊङ् (ऊ) a fem. ter.; as in कर्कन्धू.

ऊठ् (ऊ) a substitute; as in द्यूत from दिव्, जूः from ज्वर्.

ऋ (ऋ) an Uṇ. ter,; as in देवृ.

एण्य (एण्य) a Tad. ter.; as in प्रावृषेण्यः.

एद्युसुच् (एद्युस्) a Tad. ter.; as in अन्येद्युः, परेद्युः.

एनप् (एन) a Tad. ter. (*adv.*); as in दक्षिणेन, उत्तरेण.

क (अ) a Kṛit ter.; as in किरः, ज्ञः, प्रस्थः; or in उपघ्नः, निघ्नः; or a Tad. ter. (क) used in various senses as in अश्मकः, राष्ट्रकम्, अश्वकः, सुवर्णकम्, तूष्णीकः.

कक् (क) a Tad. ter.; as in वाराहकः.

कन् (क) a Tad. ter. as in मद्रकः, देवदत्तकः.

कप् (क) a Tad. ter.; as in व्यूढोरस्कः, नदीमातृकः.

कि (इ) a Kṛit ter.; as in चक्रिः, जग्मिः, ददिः, जलधिः.

कुरच् (उर) a Kṛit ter.; as in भिदुर, विदुर.

क्त (त changed to न) the ter. of the past passive participle; as in हत, गत, ज्ञात.

क्तवतु (तवत्) the ter. of the past active participle; as in हतवत्.

क्तिच्-न् (ति) a Kṛit ter. (*f.*) forming abstract nouns from roots; as in कृतिः, मतिः, गतिः.

क्नु (नु) a Kṛit ter. showing 'tendency or disposition'; as in गृध्नु, क्षिप्नु, त्रस्नु.

क्मरच् (मर) a Kṛit. ter.; as in घस्मर, सृमर.

क्यच् (य) a denominative ter. (p.); as in पुत्रीयति.

क्यङ्-ष् (य) a denominative ter.; as in भृशायते, पार्षायते.

क्यप् (य) a Kṛit ter.; as in कृत्य, स्तुत्य.

कु (रु) a Kṛit ter.; as in भीरु.
कु-क्लु-कन् (रु-लु-क) a Kṛit ter.: as in भीरु (लु) क.
क्वनिप् (वन्) a Kṛit or Uṇ. ter.; as in सुधीवन्, शीवन्, कुत्वन्.
क्वरप् (वर) a Kṛit ter. showing 'tendency or disposition'; as in इत्वर, नश्वर, गत्वर.
क्विन्-प् (व or वि) a Kṛit ter. added to roots, but which is usually omitted: as in स्पृक्, दृक्, संपद्, वाक्, &c.
क्स्न (स्न) an Uṇ. ter.; as in अक्ष्णम्, कृत्स्नम्.
ख (ईन) a Tad. ter.; as in कुलीन.
खच्-श् (अ) a Kṛit ter. before which a nasal is inserted; as in स्तनंधयः, प्रियंवदः, नाडिंधमः.
खञ् (ईन) a Tad. ter.; as in माहाकुलीन.
गन्-न् (ग) an Uṇ. ter.; as in मुद्गः, गङ्गा.
ग्मिनि (ग्मिन्) a Tad. ter.; as in वाग्मिन्.
ग्स्नु (स्नु) a Kṛit ter.; as in जिष्णु, स्थास्नु.
घ (अ) a Kṛit ter.; as in गोचरः, उरश्छदः; or a Tad. ter. (इय); as in यज्ञिय, महेन्द्रिय.
घञ् (अ) a Kṛit ter. used to form abstract nouns from roots, before which the final vowel and penultimate अ generally undergo Vṛddhi, and the penultimate short guṇa; as in हारः, त्यागः, पाकः, क्षेपः.
घिनुण् (इन्) a Kṛit ter. as in त्यागिन्, योगिन्, भोगिन्.
घुरच् (उर) a Kṛit ter.; as in भङ्गुर.
ङीप् (ई) a fem. ter.; as in गतवती, मृगी.
ङीष् (ई) a fem. ter.; as in कल्माषी, सारङ्गी.
चणप् (चण) a Tad. ter.; as in अक्षरचणः.
चानश् (आन) a ter. of the present participle Ātmanepada: as in निघ्नान, भुञ्जान.
चुं-चं-चुप् (चुं-चुं-चु) a Tad. ter.; as in अक्षरचञ्चु.
च्वि a name of a termination: see अभूततद्भाव.
छ (ईय) a Tad. ter.; as in त्वदीय, मदीय.
घ (अ) a Tad. ter.; as in पौर्वशालः.
ञ्य (य) a Tad. ter.; as in पाञ्चजन्य, कौविदार्यः.
ट (अ) a Kṛit ter.; as in सेनाचरः, पुरःसरः.
टाप् (आ) a fem. ter.; as in अजा, वन्ध्या.
ट्युल् (तन) a Tad. ter. showing 'pertaining to'; as in दिवातन, सायंतन, इदानींतन.
ठक् (इक) a Tad. ter.; as in रौचनिकः, रैवतिकः.
ठञ् (इक) a Tad. ter.: as in दैनिक, नैदिक, पैतृक.
ठन् (इक) a Tad. ter. showing 'possession &c.; as in धनिकः, शतिकः.
ड (अ) a Kṛit ter. before which the final consonant of a root is usually dropped; as in अन्तगः, दूरगः.
डतमच् (अतम) a Tad. ter. showing 'one of many'; as in कतम.
डतर (अतर) a Tad. ter. showing 'one of two'; as in कतर, एकतर.
डु (उ) a Kṛit ter.; as in विभुः, प्रभुः.
ड्वलच् (वल) a Tad. ter. showing 'possession'; as in नड्वल.
ढ (एय) a Tad. ter. as in शिलेय, सभेय.
ढक् (एय) a Tad. ter. showing 'descended or born from'; as in गाङ्गेयः, माहेयः, नादेयः.
ढकञ् (एयक) a Tad. ter.; as in बाहुकुलेयकः.
ढञ् (एय) a Tad. ter.: as in गार्ष्टेयः.
ण (अ) a Kṛit ter.; as in ग्राहः, ज्वालः.
णमुल् (अम्) the termination of a particular kind of gerund: as in कारम्, स्मारंस्मारम्.
णिच् (इ) the termination of the causal.
णिनि (इन्) a Kṛit ter.; as in ग्राहिन्, पायिन्, स्थायिन्.
ण्य (य) a Tad. ter.; as in दैत्यः, सांकाश्यः.
ण्यत् (य) a termination of the potential passive participle; as in कार्य, हास्य.
ण्वुल् (अक) a Kṛit ter.; as in प्रवाहिक.
तरप्, तमप् (तर, तम) terminations of the comparative and superlative degrees.
तसिल् (तस्) a ter. of the ablative case; as in मूलतः, सर्वतः.
तातिल् (तातिं) a Tad. ter.; as in शिवताति, सर्वताति.
तुट् (तु) the augment inserted before अन; as in सायंतनः.
तुमुन् (तुम्) the ter. of the infinitive mood.
तृच् (तृ) a Kṛit ter. of agency; as in कर्ता, भोक्ता.
त्यक् (त्य) a Tad. ter.; as in पाश्चात्यः, दाक्षिणात्यः.
त्यप् (त्य) a Tad. ter. as in तत्रत्य, अत्रत्य.
त्रल् (त्र) a Tad. ter. (*adv.*); as in कुत्र, सर्वत्र, तत्र.
था-थाल् (था) a Tad. ter. showing 'manner'; as in सर्वथा, पूर्वथा.
दघ्नच् (दघ्न), द्वयसच् (द्वयस) } Tad. ter. showing 'measure or height', as in जानुदघ्न, ऊरुदघ्न, ऊरुद्वयस, गजद्वयस.
नङ् (न) a Kṛit. ter.; as in यज्ञः, प्रश्नः, यत्नः.
नुक् (क) the augment नु; as in धूनयति, प्रीणयति.
पुक् (प) the augment प्; as in रोपयति, ज्ञापयति.
फक्, फञ् (आयन) Tad. ter.; as in नाडायनः, वात्स्यायनः, आश्वलायनः.
म (म) a Tad. ter.; as in मध्यम, आदिम, द्रुमः.
मतुप् (मत्) a possessive ter.; as in अग्निमत्, श्रीमत्; (changed to वत्).
मयट् (मय) a Tad. ter.; as in काष्ठमय, जलमय.
मात्रच् (मात्र) a Tad. ter. showing 'measure'; as in ऊरुमात्र, गजमात्र.
मिनि (मिन्) a possessive ter.; as in गोमिन्.
मुम् (म्) the augment म्; as in रात्रिंचर, स्तनंधयः.
य (य) a Tad. ter.; as in पाश्या, वात्या, धूम्या; or in सभ्यः, शरण्यः.
यङ् (य) a ter. of the frequentative; as in बोभूयते.
यञ् (य) a Tad. ter.; as in वात्स्यः, गार्ग्यः.
यत् (य) a Kṛit ter.; as in भव्य, गेय, चेय.
र (र) a possessive ter.; as in मधुर, कुञ्जर; also a Kṛit ter.; as in नम्र, दीप्र, कम्र, शुभ्र, हिंस्र.
लच् (ल) a Tad. ter.; as in अंसल, मांसल.
ल्यु (अन) a Kṛit ter. showing 'agency'; as in नन्दनः, मदनः.
ल्युट् (अन) a Kṛit ter. forming abstract nouns; as in गमनम्, भवनम्, प्रमाणम्.
वनिप् (वन्) a Kṛit ter.; as in यज्वन्, धीवन्.
वरच् (वर) a Kṛit ter.; as in ईश्वर, स्थावर.

वलच् (वल) a Tad. ter.; as in शिखावलः, रजस्वला.
विनि (विन्) a possessive ter. ; as in पयस्विन्, यशस्विन्, मेधाविन्, स्रग्विन्.
वुञ् (अक) a Kṛit ter.; as in निन्दकः, हिंसकः ; or a Tad. ter.; as in औष्ट्रकम्, राजकम्, औरभ्रकम्.
वुन् (अक) a Kṛit ter. as in सरकः, लवकः.
श (अ) a Kṛit ter.; as in क्रिया, विन्दः; or a Tad. ter. (श); as in लोमशः.
शतृ (अत्) a ter. of the present participle of Parasmaipada; as in पचत्, विदत्.
शानच् (आन or मान) a ter. of the present participle of the Ātmanepada ; as in पचमानः.

ष, षच् (अ) added at the end of comp. ; as in त्रिमूर्धः पद्माक्षः.
ष्कन् (क) a Tad. ter.; as in पथिकः.
ष्ट्रन् (त्र) a Kṛit ter. showing 'instrument or means' of an action; as in वक्त्रम्, शस्त्रम्, वस्त्रम्, पात्रम्, योत्रम्, दंष्ट्रा.
ष्ठच् (इक) a Tad. ter. ; as in कुशीदिकः.
ष्ठन्-ष्ठल् (इक) Tad. ter. ; as in पर्पिकः, आकर्षिकः.
ष्फ (आयन) a Tad. ter. ; as in कात्यायनी.
ष्यञ् (य) a Tad. ter. showing 'state (भाव)'; as in चातुर्य, सौन्दर्य.
सन् (स) the ter. of the desiderative.
ह a Tad. ter. (*adv.*); as in इह.

A LIST OF ABBREVIATIONS USED IN THE DICTIONARY

I

Of the names of works or authors.

N. B.—Except where otherwise specified, the Editions of works referred to are mostly those printed at Calcutta.

Ait. Br. … …	Aitareya Brāhmaṇa, (Bombay).
Ak. … … …	Amarkoṣa, (Bombay).
Ā. L. … …	Ānandalaharī.
Amaru. … …	Amaruśataka, (Nirṇaya Sāgar, 1916).
Āpast. … …	Āpastamba.
A. Rām. … …	Adhyātma Rāmayaṇa.
A. R. … …	Anargharāghava (Published in the Kāvyamālā).
Āry. S. … …	Āryavidyāsudhākara, (Bombay).
Āryā. S. … …	Aryāsaptaśatī (Published in the Kāvyamālā).
Aśvad. … …	Aśvadhāṭī (Published in the Subhāṣitaratnākara).
Āśval … …	Āśavalāyana's Sūtras.
Av. … … …	Atharava-Veda. (ed. by Pandit Satavalekar).
Baudhāy. …	Budhāyana.
Bg. … … …	Bhagavadgītā (Tilak Edition).
Bh. … … …	Bhartṛihari's three śatakas (the figures 1. 2. 3. after Bh. denoting Śṛingāra°, Nīti° and Vairāgya°). Nīti and Vairāgya—Oriental Publishing Company (Bombay). Śṛigāra—Nirṇaya Sāgara, 1925.
B. P. … …	Bhaviṣya Purāṇa.
Bhav.P. … …	Bhaviṣyottara Purāṇa.
Bhāg. … …	Bhāgawata, (V. Ramaswamy Sastrulu & Sons, Madras).
Bhār. Ch. …	Bhāratachampū, (Bombay).
Bhāṣā P. …	Bhāṣāparichchheda.
Bhāva P. …	Bhāvaprakāśa.
Bīj. … … …	Bījagaṇita.
Bil. Ch. … …	Bilhaṇacharitam.
Bk. … … …	Bhaṭṭikāvya, (Nirṇaya Sāgara, 1928).
Bm. … … …	Bhāratamañjarī.
B. R. … … …	Bālarāmāyaṇa, (Benaras).
B. and R. …	Bothlingk and Roth.
Brav. P. … …	Brahmavaivarta Purāṇa.
Bṛi. S.	Varāhamihira's Bṛihatsaṃhitā, (लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर प्रेस, कल्याण-मुंबई १८९७).
Bṛi. Kath. …	Bṛihatkathā.
Br. Sūt. … …	Brahmasūtrās.
Bṛi. Ār. Up. / Bṛi. Up.	Bṛihadāraṇyakopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह-ह. र. भागवत, १९१४).
Bu. Ch. … …	Buddhacharitam, (A. C. Bhat & Co. 1911).
Bv. … … …	Bhāminīvilāsa, (D. V. Sadhale & Co. Bombay).
Chaṇḍ. K. …	Chaṇḍakauśika.
Chandr. … …	Chandrāloka.
Chāṇ. … …	Chāṇakyaśataka.
Chāt. … … …	Chātakāṣṭaka (In two parts.)
Ch. P. … …	Chaurapañchāśikā.
Chand. M. …	Chhandomañjarī.
Ch. Up. … …	Chhāndogyopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह-ह. र. भागवत, १९१४.)
Dāy. B., Dāy.	Dāyabhāga.
D. Bhāg. …	Devībhāgavata.
Dhan. V. …	Dhanañjayavijaya.

Dhanur.... ... Dhanurveda Samhita, (श्रीवेंकटेश्वर प्रेस, शके १८२३).
Dharm. ... ... Dharmaviveka.
Dhūrt. ... ... Dhūrtasamāgama.
Dk. ... ... Daśakumāracharita, (Bombay).
D. R. ... ... Daśarūpa (Hall's edition).
Dṛi. S. ... ... Dṛiṣṭāntaśataka.
Ekm. ... ... Ekārthanāmamālā of Saubhari.
Gaut. S. or Gaut. Sūt. } Gautamasūtra.
Ghaṭ. ... ... Ghaṭakarparakāvya.
Gīrvāṇa. ... गीर्वाण लघुकोश.
Gīt. ... ... Gītagovinda.
G. L. ... ... Gangālaharī.
G. M. ... ... Gaṇaratnamahodadhi of Vardhamāna.
Golādh.... ... Golādhyāya.
H. ... ... Hitopadeśa, (आर्यभूषण प्रेस, पुणें, १९२३).
H. Pr. ... ... हितोपदेश–प्रस्ताविका.
Halāy. ... ... Halāyudha.
Hariv. ... ... Harivaṃśa, (चित्रशाळा, पुणें, १९३६).
Hch.... ... ... Harṣacharita.
H. D. ... ... Haṃsadūta.
Hem. ... ... Hemachandra.
Īśop. ... ... Īśopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह, ह. र. भागवत, १९१४).
J. N. V. Jaiminīyanyāyamālāvistara, (Goldstücker's Edition.)
K. ... ... Kādambarī, (Bombay).
Kām. ... ... Kāmandakinītisāra.
Kāśi.... ... ... Kāśikāvṛitti, (Benares).
Karpūr.... ... Karpūramanjarī (Published in Kāvyamālā.)
Kaṭh. ... ... Kaṭhopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह–ह. र. भागवत १९१४.)
Kāty. ... ... Kātyāyana.
Kauś. ... ... Kauśikasūtra.
Kauṣ. Br. ... Kauṣītaki Brāhmaṇa.
Kauṣ. Up. ... Kauṣītakyupanishad.
Kau. A.... ... Kauṭilīya Arthaśāstra, by Dr. Shama Śāstry, 1924.
Kāv.... ... ... Kāvyādarśa.
Kāvyāl.... ... Kāvyālaṅkāra (Publishad in Kāvyamālā).
Ken.... ... ... Kenopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह– ह. र. भागवत, १९१४).
Ki. ... ... Kirātārjunīya, (Nirṇaya Sāgara, 1922).
Kīr. K. ... ... Kīrtikaumudī, (Bombay).
K. P. ... ... Kāvyaprakāśa.
Ks. ... ... Kathāsaritsāgara.
Ku. ... ... Kumārasambhava, (Nirnaya Sāgara, 1916).
Kull.... ... ... Kullūka.
Kusum. ... ... Kusumāñjali.
Kuval. ... ... Kuvalayānanda.

L. D. B.... ... List of Prof. Dineshchandra Bhattacharya.
Līlā.... ... ... Līlāvatī.
L. V. ... ... Lalitavistara.
M. ... ... Mālavikāgnimitra, (Prin. R. D. Karmarkar, 1933).
Mādh. N. ... Mādhavanidāna.
Mahān.... ... Mahānāṭaka.
Māl. ... ... Mālatīmādhava (Oriental Publishing Co. Bombay, 1913).
Malli. ... ... Mallinātha.
Māna. ... ... Mānasāra, (ed. by Acharya).
Māṇḍ. ... ... Māṇḍūkyopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह– ह. र. भागवत, १९१४).
Mārk. P. ... Mārkaṇḍeya Purāṇa.
Mātanga. ... Mātangalīlā of Nīlakaṇṭha
Mb. ... ... Mahābhārata, (चित्रशाळा, पुणें, १९२९–३३).
Mbh.... ... ... Mahābhāṣya, (Bombay).
Me. ... ... Meghadūta, (R. D. Karmarkar, 1938).
Med.... ... ... Medinīkośa.
Mitā.... ... ... Mitākśarā, (Bombay).
Mīm. ... ... Mīmāṃsā.
Mk. ... ... Mṛichhakaṭika, (R. D. Karmarkar, 1937).
Moha M. ... Mohamudgara.
Ms. ... ... Manusmṛiti, (J. M. Gurjar, Bombay, 1894).
Mu. ... ..., ... Mudrārākṣasa, (Royal Book Stall, Poona, 1948).
Mugdha. ... Mugdhabodha.
Muṇḍa.... ... Muṇḍakopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह– ह. र. भागवत, १९१४).
Mv. ... ... Mahāvīracharita, (Nirṇaya Sāgara, 1926).
M. W. ... ... Monier Williams.
N. ... ... Naiṣadhacharita, (Nirṇaya Sāgara, 1933).
Nāg.... ... ... Nāgānanda.
Nala. ... ... Nalopākhyāna, (Bombay).
Nalod. ... ... Nalodaya.
Nir. ... ... Nirukta.
Nīti. ... ... Nītisāra.
Nītipra.... ... Nītipradīpa.
Nm. ... ... Nānārthamañjarī of Rāghava.
P.... ... ... Pāṇini's Aṣṭādhyāyī.
Pad. D. ... ... Padānkadūta.
Panch. ... ... Pañcharātra.
Parṇāl. ... ... Parṇālaparvatagrahaṇākhyāna.
P. P.... ... ... Pārvatīpariṇaya.
P. R.... ... ... Prasannarāghava.
Prab.... ... ... Prabodhachandrodaya, (Bombay).
Praśna, Up.... Praśnopaniṣad, (सार्थ उपनिषत्संग्रह– ह. र. भागवत, १९१४).
Pratijnā. ... Pratijnā Yaugandharāyaṇa.
Priy. D.... ... Priyadarśikā.
Pt. ... ... Pañchatantra. Chap. I, IV, V, (आर्यभूषण प्रेस, पुणें १८९३);

Chap. II and III, (Oriental Pubiishing Company, Bombay, 1912).

R. ... ... Raghuvaṁśa, (R. A. Sagoon, Bombay 1897).

Rāj. P. ... Rājapraśasti.

Raj. T ... ... Rājataranginī.

Rām ... ... Rāmāyaṇa, (Nirṇaya Sāgara, 1888).

Rām. ch. ... Rāmacharitam by Yuvarāja Kavi.

Ras. M. ... ... Rasamañjarī.

Ratn. ... ... Ratnāvalī, (Padhye, Yande, Manerikar & Co. Bombay, 1907).

R. G. ... ... Rasagangādhara, (Prof. R. B. Athavale).

R. S. ... ... Ṛitusamhāra, (V.R. Norurkar, Bombay, 1916).

Rv. ... ... Ṛigveda, (Pandita Satawalekar and V. S. Mandala, Poona).

Rv. Pr. ... ... Rigveda Prātiśākhya.

Ś. ... ... Śakuntalam, (Shiralkar & Co. Poona, 1902).

Sabdak. ... ... Śabdakalpadruma.

Śabda. ch. ... Śabdachintamani (Sanskṛit-Gujrati Dictionary by Ramanabhai Nilkanth, 1899).

Śān. K. ... ... / Śānkhya. K. } Sānkhyakārikā.

Sān. S. ... ... Sānkhyasūtra.

Sar. K. ... ... Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa.

Sarva. S. / Sar. S. ... } Sarvadarśanasamgraha.

Śat. Br. ... ... Śatapatha Brāhmaṇa.

Sāy. ... ... Sāyaṇa.

Ś. B. ... ... Śārīrabhāṣya.

S. D. ... ... Sāhityadarpaṇa.

Śi. ... ... Śiśupālavadha, (Nirṇaya Sāgara, 1902).

Sid. Mukt. or Muktā. } Siddhāntamuktāvali.

Śik. ... ... Śikṣā.

Śiva B. ... ... Śivabhārata by Paramānanda.

Śiva P. ... ... Śiva Purāṇa.

Sk. ... ... Siddhānta-Kaumudī.

Skanda P. ... Skanda Purāṇa.

S. L. ... ... Sudhālaharī (Published in the Kāvyamālā).

Śrut. ... ... Śrutabodha.

Ś. Til. ... ... Śṛingāratilaka.

Subh. ... ... Subhāṣitaratnākara, (Bombay).

Subhās ... ... Subhāsita.

Subh. Ratn. Subhāṣitaratnabhāṇḍāgāra, (Bombay).

Śukra. ... ... Śukranīti, (रा. गो. काशी, अलीबाग छापखाना).

Sūkti. ... ... Sūktisundara.

Sūrya S. ... Sūryasiddhānta.

Suśr. ... ... Suśruta.

Sv. ... ... Sāmaveda.

Śvet. Up. ... Śvetāśvataropanisad.

Tarka. K. ... Tarkakaumudī, (Bombay).

Trik. ... ... Trikāṇḍaśeṣa.

T. Ār. ... ... Taittirīya Āraṇyaka.

T. UP. ... ... Taittirīya Upaniṣad.

T. Br. ... ... Taittirīya Brāhmaṇa.

Ts. ... ... Taittirīya Samhitā.

T. S. ... ... Tarkasamgraha, (Bombay).

Tv. ... ... Tārānātha's Vāchaspatyam.

U. ... ... Uttararāmacharita, (P. V. Kane, Bombay, 1915).

Udb. ... ... Udbhaṭa.

Ud. D. ... ... Uddhavadūta.

Ud. S. ... ... Uddhavasandeśa.

Ujjval. ... ... Ujjvaladatta.

Un. ... ... Uṇādisūtras.

Up. ... ... Upaniṣad.

V. ... ... Vikramorvaśīyam, (R. D. Karmarkar, 1932).

Vagb. ... ... Vāgbhaṭa.

Vaiś. ... ... Vaiśeṣika.

Vaiś. Sūt. ... Vaiśeṣikasūtras,

Vāj. ... ... Vājasaneyi Samhitā, (मनोहर ग्रंथमाला, पुणे, १९४२).

Vāk. P. ... ... Vākyapadīya.

Vall. Subh. ... Vallabhadeva's Subhāṣitāvali, (Bombay).

Vās. ... ... Vāsavadattā, (Nirṇaya Sāgara, 1940).

Vātsy. ... ... Vātsyāyana Kāmasūtra.

Vb. ... ... Viddhaśālabhañjikā, (Bombay).

Ve. ... ... Veṇīsamhāra, (A. B. Gajendragadkar. 1941).

Vedānta P. ... Vedāntaparibhāṣā.

Vet. ... ... Vetālapañchavimśati.

Vid. ... ... Vidagdhamukhamaṇḍana.

Vikr. ... ... Vikramānkadevacharita, (Bombay).

Vīr. M. ... ... Vīramitrodaya.

Viś. Guṇa. Viśwaguṇādarśachampū, (Nirṇaya Sāgara, 1915).

V. May. ... Vyavahāramayūkha, (Mr. Mandalik's Edition).

Vop. or Bop. Vopadeva.

V. P. ... ... Vishṇu Purāṇa.

V. Ratna. ... Vṛittaratnākara.

Vṛind. S. ... Vṛindāvanaśataka.

V. Sah. ... ... Vishṇusahasranāma.

Y. ... ... Yājñavalkya Smṛiti, (Nirṇaya Sāgara, 1926).

Yoga S. ... ... Yogasūtras.

Yv., Yaj. ... Yajurveda (Pandit Satevalekar ed.)

Note — After the Abbreviations given above, where one Arabic figure is followed by another, the former indicates the canto, chapter, part, act &c., and the latter, the number of the verse. A single Arabic figure indicates the page, act, &c.

II

Grammatical and other Abbreviations and Symbols.

Ā. or Ātm ... Ātmanepada.
a. ... ... Adjective.
abl. ... ... Ablative.
acc. ... ... Accusative.
adv. ... ... Adverb.
alg. ... ... Algebra.
Arith. ... ... Arithmetic.
A. S. ... ... Anglo-Saxon.
astr. ... ... Astronomy.
astrol. ... ... Astrology.
Avyayī ... ... Avyayībhāva.
Bah. ... ... Bahuvrīhi.
Caus. ... ... Causal.
cf. ... ... Compare.
Com. ... ... Commentary.
Comp. ... ... Compound.
dat. ... ... Dative.
Den. ... ... Denominative.
desid. ... ... Desiderative.
du. ... ... Dual.
e. g. ... ... *Exempli gratia*, for example.
Eng. ... ... English.
Etym., Ety.... Etymology.
f. or fem. ... Feminine.
fig. ... ... Figurative.
fr. ... ... From.
freq. ... ... Frequentative.
gen. ... ... Genitive.
Germ. ... ... German.
Goth. ... ... Gothic.
Gr. ... ... Greek.
gram. ... ... Grammar.
ibid. ... ... The same.
i. e. ... ... *id est*, that is.
ind. ... ... Indeclinable.
inf. ... ... Infinitive.
instr. ... ... Instrumental.
L. ... ... Latin.
lit. ... ... Literal.
loc. ... ... Locative.

m. or mas. ... Masculine.
Mar. ... ... Marathi.
Math. ... ... Mathematics.
Medic. ... ... Medicine.
n. ... ... Neuter.
N. ... ... Name.
Nom. ... ... Nominative.
num. a. ... ... Numeral adjective.
oft. ... ... Often times.
opp. ... ... Opposite of.
P. ... ... Parasmaipada.
pass. ... ... Passive.
Pers. ... ... Persian.
phil. ... ... Philosophy.
pl. ... ... Plural.
pot. p. ... ... Potential passive participle.
p. p. ... ... Past passive participle.
Pres. ... ... Present tense.
pres. p. ... ... Present participle.
pron. a ... ... Pronominal adjective.
q. v. ... ... *quod vide*, which see.
Rhet. ... ... Rhetoric.
sing. ... ... Singular.
Subst. ... ... Substantive.
s. v. ... ... *sub voce*, see under the word.
Tat. ... ... Tatpurusha.
U. ... ... Ubhayapada (Parasmai and Ātmane).
Vārt. ... ... Vārtika.
Ved. ... ... Vedic.
v. l. ... ... Various reading.
Voc. ... ... Vocative.
=... ... ... Equal or equivalent to, same as.
+ ... ... Plus.
&c. ... ... Et cetera.
° ... ... denotes that the rest of the word under consideration is to be supplied; *e. g.*; °रत्नप्रभवस्य यस्य under अनन्त means अनन्तरत्नं &c.

अ The first letter of the alphabet: अक्षराणामकारोऽस्मि Bg. 10.33. —**अः** [अवति, अतति सातत्येन तिष्ठतीति वा; अव्–अन् वा, ड Tv.] 1 N. of Viṣṇu, the first of the three sounds constituting the sacred syllable ओम्; अकारो विष्णुरुद्दिष्ट उकारस्तु महेश्वरः। मकारस्तु स्मृतो ब्रह्मा प्रणवस्तु त्रयात्मकः॥ For more explanations of the three syllables अ, उ, म् see ओम्.–2 N. of Śiva, Brahmā, Vāyu, or Vaiśvānara.—[अः कृष्णः शंकरो ब्रह्मा शक्रः सोमोऽनिलोऽनलः। सूर्यः प्राणो यमः कालो वसन्तः प्रणवः सुखी॥ Enm. अः स्याद् ब्रह्मणि विष्णवीशकूर्माणङ्करणेषु च। गौरवेऽन्तःपुरे हेतौ भूषणेऽङ्घ्रावुमेज्ययोः॥ Nm. अः शिखायां सिद्धमन्त्रे प्रग्राहेऽर्के रथाङ्गवेणि। चक्रे कुक्कुटमूर्ध्नीन्दुबिम्बे ब्रह्मेशविष्णुषु॥ ibid. Thus **अः** means Kriṣṇa, Śiva, Brahmā, Indra, Soma, Vāyu, Agni, the Sun, the life-breath, Yama, Kāla, Vasanta, Praṇava, a happy man, a tortoise, a courtyard, a battle, greatness, a female apartment in a palace, an object or a cause, an ornament, a foot, Umā, sacrifice, a flame, a particularly efficacious mantra, reins, the horse of a chariot, a wheel, the head of a cock, the disc of the moon]; *ind.* **1** A prefix corresponding to Latin *in*, Eng. *in* or *un*, Gr. *a* or *an*, and joined to nouns, adjectives, indeclinables (or rarely even to verbs) as a substitute for the negative particle नञ्, and changed to अन् before vowels (except in the word अ-ऋणिन्). The senses of न usually enumerated are six—(*a*) सादृश्य 'likeness' or 'resemblance'; अब्राह्मणः one like a Brāhmaṇa (wearing the sacred thread &c.), but not a Brāhmaṇa: a Ksatriya, or a Vaiśya: अनिक्षुः a reed appearing like इक्षु, but not a true इक्षु. (*b*) अभाव 'absence', 'negation', 'want', 'privation': अज्ञानम् absence of knowledge, ignorance: अक्रोधः, अनङ्गः, अकण्टकः, अघटः &c. (*c*) अन्यत्व 'difference' or 'distinction'; अपटः not a cloth, something different from, or other than, a cloth. (*d*) अल्पता 'smallness', 'diminution', used as a diminutive particle: अनुदरा having a slender waist (कृशोदरी or तनुमध्यमा). (*e*) अप्राशस्त्य 'badness', 'unfitness', having a depreciative sense; अकालः wrong or improper time; अकार्यम् not fit to be done, improper, unworthy, bad act. (*f*) विरोध 'opposition', 'contrariety'; अनीतिः the opposite of morality, immorality; असित not white, black; असुर not a god, a demon &c. These senses are put together in the following verse :— तत्सादृश्यमभावश्च तदन्यत्वं तदल्पता। अप्राशस्त्यं विरोधश्च नञर्थाः षट् प्रकीर्तिताः॥ See न also. With verbal derivatives, such as gerunds, infinitives, participles, it has usually the sense of 'not'; अदग्ध्वा not having burnt; अपश्यन् not seeing; so असकृत् not once; अमृषा, अकस्मात् &c. Sometimes in बहुव्रीहि अ does not affect the sense of the second member; अ-पश्चिम that which has no last, *i. e.* best, topmost; *e. g.* विपश्चितामपश्चिमः cf. also R.19.1. अनुत्तम having no superior, unsurpassed, most excellent: (for examples see these words).–**2** An interjection of (*a*) Pity (ah!) अ अवद्यं P. I. 1. 14 Sk. (*b*) Reproach, censure (fie, shame); अपचसि त्वं जाल्म P. VI. 3.73 Vārt. See अकरणि, अजीवनि also. (*c*) Used in addressing; अ अनन्त. (*d*) It is also used as a particle of prohibition.—**3** The augment prefixed to the root in the formation of the Imperfect, Aorist and Conditional Tenses.

N. B.—The application of this privative prefix is practically unlimited; to give every possible case would almost amount to a dictionary itself. No attempt will, therefore, be made to give *every possible* combination of this prefix with a following word; only such words as require a special explanation, or such as most frequently occur in literature and enter into compounds with other words, will be given; others will be found self-explaining when the English 'in', 'un', or 'not', is substituted for अ or अन् before the meaning of the second word, or the sense may be expressed by 'less', 'free from', 'devoid or destitute of' &c; अकथ्य unspeakable; अदर्प without pride, or freedom from pride; अप्रगल्भ not bold; अभग unfortunate; अवित्त destitute of wealth &c. In many cases such compounds will be found explained under the second member. Most compounds beginning with अ or अन् are either Tatpuruṣa or Bahuvrīhi (to be determined by the sense) and should be so dissolved.

अऋणिन् *a.* (epic) (ऋ being here regarded as a consonant) Not a debtor, free from debt: दिवसस्याष्टमे भागे शाकं पचति यो नरः। अऋणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते॥ Mb. The normal form अनृणिन् also occurs in this sense.

अंश् 10 U. अंशयति–ते also अंशापयति To divide, distribute, share among.

अंशः [अंश्–अच्] 1 A share, part, portion, division; member: सकृदंशो निपतति Ms. 9.47; तुर्यांशः a fourth part; षष्ठ°; ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः Bg. 15.7; भुवमंशाविव धर्मयोर्गतौ R. 8.16; अंशेन दर्शितानुकूलता K. 159 partly. –**2** A share in property, inheritance; स्वतोंऽशतः Ms. 8.408; अनंशौ क्लीबपतितौ 9.201; पत्न्यः कार्याः समांशिकाः Y.2.115.–**3** the numerator of a fraction; अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ Līlā.; sometimes used for fraction itself.–**4** A degree of latitude (or longitude); अक्षस्यांशाः समाख्याताः षष्ट्युत्तरशतत्रयम्; स च अंशः षष्टिकलात्मकः, कला तु षष्टिविकलात्मिका.–**5** The shoulder (more correctly written as अंस, q. v.). –**6** N. of one of the Ādityas; Mbt 1.227.25; cf. also the beginning of T. Ā. The senses of 'party', 'a share of booty,' 'earnest money', which are said to occur in the Veda are traceable to 1 above. –**7** The vital note in a Rāga. –**Comp.**–**अंशः** [ष. त.] a secondary incarnation; part of a portion. –**अंशि** *adv.* share by share. –**अवतारः** –**तरणम्** [ष. त.] descent (on earth) of parts of deities, partial incarnation; °तार इव धर्मस्य Dk.153; रमिव कृतान्तस्य K. 31; °उच्चैःश्रवसः 79; so अंशावतीर्णमिव 108; N. of a sub-parvan covering Adhyāyas 64-67 of Ādiparvan of Mb. Even without the compound

अंश means partial incarnation. अंश, आवेश, and अवतार are the three kinds of Lord's manifestations. –कुण्डली (= नवांशकुण्डली) the horoscope prepared by taking into consideration the nine zodiacal divisions. (1/108th of a राशि = नवांश or नवमांश). –भाज्,–हर,–हारिन् *a.* [उप. समास] one who takes or has a share, one entitled to a share in the ancestral property, an heir, a co-heir; पिण्डदोंऽशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः Y. 2.132; जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोंऽशहरो भवेत् 133. –विवर्तिन् *a.* [स. त.] slightly turned away, or turned away towards the shoulder; मुखमंशविवर्ति पक्ष्मलाक्ष्याः Ś. 3. 24. v. 1. for अंसविवर्ति. –सवर्णनम् [ष.त.] reduction of fractions to the same denominator (अतुल्यच्छेदयो राश्योः समच्छेदकरणम्) अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवम् Līlā. –स्वरः the keynote.

अंशकः [अंश्-ण्वुल्; अंशिका *f.*] 1 One having a share, a co-parcener, relative.–2 (स्वार्थे कन्) A share, portion, division; त्रिंशांशकस्तथा राशेर्भाग इत्यभिधीयते; द्विभर्तृका मेषनवांशके स्यात्, वृषांशके सा पशुशीलयुक्ता.–कम् A solar day.

अंशयितव्य (अंश्-तव्यच्) *a.* Fit to be divided into parts.

अंशल *a.* [अंशं लाति, ला-क] 1 Having, or entitled to a share (अंशग्राहक).–2 अंसल, q. v.

अंशनम् [अंश्-ल्युट्] Act of dividing.

अंशयितृ *m.* (अंश्-तृच्) A divider, sharer.

अंशिन् *a.* [अंश-इनि] 1 A sharer, co-parcener; (पुनर्विभागकरणे) सर्वे वा स्युः समांशिनः Y. 2. 114 (entitled to the same share.) –2 Having parts or members (अवयविन्); अंशिनः स्वांशगात्यन्ताभावं प्रति मृषात्मतां–Ved. Paribhāsā.

अंश्य *a.* [अंश्-कर्मणि यत्] Divisible.

अंशुः [अंश्-मृग॰ कु.] 1 A ray, beam of light; चण्ड°, घर्म° hot-rayed, the sun; सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् Ku. 1. 32; lustre, brilliance चण्डांशुकिरणाभाश्च हाराः Rām. 5. 9. 48; Śi. 1.9. रत्न°, नख° &c. –2 A point or end. –3 A small or minute particle.–4 End of a thread. –5 A filament, especially of the Soma plant (Ved.) –6 Garment; decoration. –7 N. of a sage or of a prince.–8 Speed, velocity (वेग). -9 Fine thread –Comp. –उदकम् dew-water.–जालम् a collection of rays, a blaze or halo of light.–धरः –पतिः –भृत्–बाणः –भर्तृ–स्वामिन् the sun, (bearer or lord of rays). –पट्टम् a kind of silken cloth (अंशुना सूक्ष्मसूत्रेणयुक्तं पट्टम्); सश्रीफलैरंशुपट्टम् Y. 1. 186; श्रीफलैरंशुपट्टानां Ms. 5. 120.–माला a garland of light, halo. –मालिन् *m.* [अंशवो मालेव, ततः अस्त्यर्थे इनि] 1 the sun (wreathed with, surrounded by, rays). –2 the number twelve.–हस्तः [अंशुः हस्त इव यस्य] the sun (who draws up water from the earth by means of his 1000 hands in the form of rays).

अंशुमत् *a.* [अंशु-अस्त्यर्थे मतुप्] 1 Luminous, radiant; ज्योतिषां रविरंशुमान् Bg. 10.21. –2 Pointed. –3 Fibrous, abounding in filaments (Ved.)–*m.* (°मान्) 1 The sun; वालखिल्यैरिवांशुमान् R. 15.10; अंशुमानिव तन्वभ्रपटलच्छन्नविग्रहः Ki. 11. 6; जलाधारेष्विवांशुमान् Y. 3. 144; rarely the moon also; ततः स मध्यंगतमंशुमन्तं Rām. 5. 5. 1.–2 N. of the grandson of Sagara, son of Asamañjasa and father of Dilīpa.–3 N. of a mountain; °मत्फला N. of a plant, कदली Musa sapientum or Paradisiaca.–ती 1 N. of a plant सालपर्णी (Mar. डवला, सालवण) Desmodium Gangeticum. –2 N. of the river Yamunā.

अंशुकम् [अंशवः सूत्राणि विषयो यस्य; अंशु ऋश्यादि° क] 1 A cloth, garment in general; सितांशुका मङ्गलमात्रभूषणा V. 3. 12; यत्रांशुकाक्षेपविलज्जितानां Ku. 1.14; चीनांशुकमिव केतोः Ś. 1. 33; स्तन° a breast-cloth. –2 A fine or white cloth; धुन्वन् कल्पद्रुमकिसलयान्यंशुकानीव वातैः Me. 64; usually silken or muslin. –3 An upper garment; a mantle. –4 An under garment; कररुद्धनीविगलदंशुकाः स्त्रियः Śi. 13. 31. –5 A leaf. –6 Mild or gentle blaze of light (नातिदीप्ति) (कः also; स्वार्थे कन्.) –7 The string of a churning stick. cf. अंशुकं नेत्रवस्त्रयोः। cf. also अंशुकं सूक्ष्मवस्त्रे स्यात् परिधानोत्तरीययोः। किरणानां समूहे च मुखवस्त्रे तदिष्यते॥ Nm.

अंशुल *a.* Radiant, luminous.–लः [अंशुं प्रभां बुद्धिप्रतिभां लाति, or अंशुरस्य अस्तीति ला–क] N. of Chāṇakya; of any sage.

अंस् अंसयति अंसापयति. See अंश्.

अंसः [अंस् कर्मभावादौ अच्] 1 A part, portion; See अंशः.–2 The shoulder, shoulder-blade; यदयं रथसंक्षोभादंसेनांसो रथोपमश्रोण्याः V. 1. 13.–3 N. of a prince. (–सौ) The two angles of an altar [cf. Goth. *amsa;* L. *ansa, humerus;* Gr. *omor.*] –Comp.–कूटः [अंसः कूट इव बृहत्त्वात्] a bull's hump, the protuberance between the shoulders; राजन्यांसकूटक्रथनपटुरटद्घोरधारः कुठारः Prab. 1. 7. –त्रम् [उप. स.] 1 an armour to protect the shoulders. –2 a bow. –फलकः the upper part of the spine.–भारः (अंसे॰) [अंसे धृतो भारः शाक. त. वा अलुक्] a burden or yoke put upon the shoulder.–भारिक,–भारिन् *a.* (अंसे°) [भस्त्रादिगण, अंस (से) भारेण हरति; ष्ठन्] bearing a yoke or burden on the shoulder. –विवर्तिन् *a* [उप. स.] turned towards the shoulders; मुखमंसविवर्ति पक्ष्मलाक्ष्याः Ś. 3. 24.

अंसल *a.* [अंस लच्, बलवति इत्यर्थे; P. V. 2. 98] Strong, lusty, powerful, having strong shoulders; युवा युगव्यायतबाहुरंसलः R. 3. 34; भुजेन रक्षापरिघेण भूमेरुपैतु योगं पुनरंसलेन 16. 84; °पुरुषप्रयत्नदुश्चलं Dk. 169.

अंस्य *a.* [अंसे भवः अंस-यत्.] Belonging to the shoulder; ये अंस्या ये अङ्ग्याः सूचीकाः Rv. 1. 191. 7.

अंह् 1 A अंहते, अंहितुं To go; approach; set out; Bk. 3. 25, 46, आनंहे चान्तिकं पितुः 14. 51, 44. &c. –*Caus.* 1 To send; तमाजिहन्मैथिलयज्ञभूमिं Bk. 2. 40, 15. 75. –2 To shine. –3 To speak.

अंहुर *a.* [अंह्-मद्गुरादि उरच्] Moving (गतियुक्त); तासामेकामिदभ्यंहुरो गात् Rv. 10. 5. 6; distressed, straitened.

अंहूरण *a.* (Ved.) distressing, troublesome; sinful; straitened; Rv. 6.47.20. –णम् A sin, distress; Rv. 1.105.7.

अंहोयु *a.* Troublesome, threatening; Rv. 5.15 3.

अंहतिः–ती *f.* [हन्-अति, अंहादेशश्च; हन्तेरतिः स्यादंहादेशश्च धातोः Uṇ. 4. 62; हन्ति दुरितमनया इति दानम्] 1 A gift. –2 Anxiety, trouble, care, distress, illness (Ved.); Rv. 1.94.2; 8.75.9.

अंहस् *n.* अंहः °हसी &c. [अम् असुन् हुक् च Uṇ. 4.212, अमति गच्छति प्रायश्चित्तेन] 1 A sin; सहसा संहतिमंहसां विहन्तुम्...अलं Ki. 5.17; कृतः कृतार्थोऽस्मि निबर्हितांहसा Śi. 1.29; leaving one's religion or duty (स्वधर्मत्याग); लोभोऽनृतं चौर्यमनार्यमंहः Bhāg. 1. 17. 32.-2 Trouble, anxiety, care; युयोतन नो अंहसः Rv. 8.18.10 [*cf.* अघ, आगस्; *Gr. akhos.*]. °मुच् *a.* freeing from distress; अंहोमुचे प्रभरे Yv.

अंहसस्पतिः (Ved.) The intercalary month (Lord of distress or perplexity ?) Vāj.

अंहस्वद *a.* Sinful.

अंहितिः -ती *f.* [अंह् क्तिन् प्रहावित्वात् इट् Tv.] A gift.

अंहु *a.* [अंह् मृग० कु] (Ved.) Sinful, wicked, injurious (पापकारिन्, हननशील); strait, narrow (?)-हु *n.* 1 Anxiety, distress; sin, crime (?). -2 Pudendum Muliebre (?). [cf. L. *angustus*, *anxius*, Goth. *aggvus*].-भेद-दी having a narrow slit; having the pudendum divided (?).

अंह्रिः [अंह् वंकृषादि क्रिन्, अंहते गच्छत्यनेन] 1 A foot. -2 The root of a tree, cf. अङ्घ्रि. -3 The number four. -Comp. -पः 'foot-drinker', a tree (मूलेन पिबति सिक्ततोयम्). -स्कन्धः [अंह्रेः स्कन्ध इव] the upper part of the sole of the foot.

अक् 1 P. (अकति) To go, move tortuously like a serpent [cf. L. *angulus*, Gr. *agkai*].

अक *a.* Moving tortuously.

अकम् [न कं सुखम्] Absence of happiness; pain, misery (as in नाकं, न अकं दुःखं यत्र), sin नास्ति कं सुखं यस्मात्.

अकच *a.* [न. ब.] Bald. -चः N. of Ketu (the descending node), who is represented as a headless trunk. Tv. explains it thus : अकाय दुःखाय चायते; चायृ-ड; केतुग्रहस्य उदयेन लोकोपद्रवस्य शास्त्रप्रसिद्धिः.

अकडमम्, अकथहम्, °चक्रम् N. of a mystical circle (चक्र) or diagram with the letters of the alphabet, such as अ, क, ड, म; अ, क, थ, ह &c. written therein and used in determining the auspicious or inauspicious stars of a person; (प्राह्मगोपालमन्त्रस्य तन्त्रोक्तमन्त्रग्रहणार्थं तत्तन्मन्त्राणां शुभाशुभ-विचारोपयोगी चक्रभेदः Tv.) (Mar. अवकहडाचक्र given in पञ्चाङ्ग).

अकथनीय *a.* Not fit to be mentioned.

अकथित *a.* 'Not told', not otherwise mentioned by way of any of the other case-relations, such as अपादान &c; a name given to the indirect (गौण) object governed by verbs like दुह्, याच् &c. cf. अनभिहितम् अकथितं कर्म and 'अकथितं च' P. 1. 4. 51. In the sentence 'गां पयः दोग्धि' गाम् is the indirect (गौण) object, and it could have taken the ablative ending.

अकथ्य *a.* Not fit to be mentioned.

अकनिष्ठ *a.* Not the youngest (such as eldest, middle); elder, superior. -ष्ठः N. of Buddha Gautama; of a deified Buddhist saint (pl. in this latter sense.) cf. बहूनि शतसहस्राणि यावदकनिष्ठानां संनिपतितान्यभूवन्। Lv. -Comp. -पः (गः also) [अकनिष्ठान् बुद्धान् पातीति; पा-क.] N. of Buddha, lord of Buddhists.

अकन्या [न. त.] No virgin, a maid who is not so any longer; अकन्येति तु यः कन्यां ब्रूयाद् द्वेषेण मानवः Ms. 8.225.

अकम्पन *a.* [न. त.] Not shaking.-नः N. of a Rakṣasa; Rām.

अकम्पित *a.* [न. त.] Unshaken, firm, resolute; not tremulous; असंदिग्धान् स्वरान् ब्रूयादविक्रुष्टानकम्पितान्। Rv. Pr. -तः N. of a Jaina, or Buddhist saint, a pupil of the last Tīrthaṅkara (कम्पितं बुद्धिवृत्तेश्चाल्नं तन्नास्ति यस्य).

अकर *a.* [न. ब.] 1 Handless, maimed. -2 Exempt from tax or duty. -3 [न. त.] Not doing or acting; not disposed to work, ceasing from work. -रा N. of a plant आमलकी, Emblic Myrobalan, Phyllanthus Emblica (Mar. आंवळा) (अकं दुःखं सेवनात् लोकानां राति गृह्णाति नाशयतीति; रा-क Tv.).

अकरणम् [कृ-भावे ल्युट् न.त.] Not doing, absence of action; अकरणान्मन्दकरणं श्रेयः. -ण *a.* [न. ब.] 1 Not artificial, natural. -2 Devoid of all organs, (epithet of the Supreme Spirit).

अकरणिः *f.* [नञ्-कृ-आक्रोशे अनिः; P. III. 3.112.] Failure, disappointment, non-accomplishment, mostly used in imprecations; तस्याकरणिरेवास्तु Sk. may he be disappointed, or experience a failure! अकरणिर्हे ते वृषल Mbh. 6.1.158.

अकर्ण *a.* [न स्तः कर्णौ यस्य] 1 Devoid of ears; deaf. -2 Destitute of Karṇa; अनर्जुनमकर्णं वा जगदद्येति निश्चितः Mb. -र्णः A serpent (तस्य चक्षुषैव श्रवणात्, hence also called चक्षुःश्रवाः).

अकर्ण्य *a.* [न. त.] Not fit for the ears; not in the ears.

अकर्तः [कृत्] Identity; absence of difference; सह्यङ् नियम्य यतयो यमर्ततेहेति Bhāg. 2. 7. 48.

अकर्तन *a.* [कृत्-भावे ल्युट्, न.त.] 1 Not cutting. -2 Dwarfish.

अकर्तृ *m.* [न.त.] Not an agent; अकर्तरि च कारके P. III. 3.19; actionless; चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः। तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम्॥ Bg. 4.13. पुरुषोऽकर्ता भोक्ता Sāṅkhya; a subordinate agent; ०त्वम्-ता an inferior or subordinate position.-Comp. -भावः the state of non-agent; द्रष्टृत्वमकर्तृभावश्च। Sāṅkhya. K. 19.

अकर्मन् *a.* [न. ब.] 1 Without work, idle; inefficient. -2 Disqualified for performing the necessary rites, wicked, degraded; अकर्मा दस्युरभि नो Rv. 10. 22. 8. -3 (Gram.) intransitive, generally in this sense अकर्मक. —*n.* (र्म) [न. त.] 1 Absence of work; absence of necessary observances; neglect of essential observances; inaction; अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः Bg. 4. 17, 18. -2 An improper act; crime, sin. -3 Not doing (= अकरणम्), non-performance; प्रतिषेधादकर्म MS. 10.8.10. -4 What should not be done; अकर्म वा कृतदूषा स्यात्। MS. 12. 1. 10 (where शबर explains अकर्म by न वा कर्तव्या दार्शिकी वेदिः।). -5 Non-act, non-activity: अन्यद्धि कर्म भक्षणं प्रतिषिध्यमानम् अन्यद् अकर्म मानसः संकल्पः। ŚB. on MS. 6.2.19. -6 Not doing, violation. तदकर्मणि च दोषः MS. 6.3.3 (where तदकर्मणि is explained as प्रधानातिक्रमे by शबर); अकर्मणि चाप्रत्यवायात्। MS 6.3.10. -7 A wrong act, an improper act. अकर्म च दारक्रिया या आधानोत्तरकाले। ŚB. on MS. 6. 8. 14; अकर्म

-नोर्ध्वमाधानात्' । MS. 6. 8. 14. **-Comp. -अन्वित** *a.* 1 unengaged, unoccupied, idle. -2 criminal. **-कृत्** *a.* free from action: न हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् । Bg. 3.5 doing an improper act. **-भोगः** 1 enjoyment of freedom from the fruits of action. -2 renunciation of self-righteousness. **-शील** *a.* lazy, indolent.

अकर्मक *a.* [नास्ति कर्म यस्य ब. कप्] Intransitive: फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः Bhartṛhari. **अकर्मिका** *f.* प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया *ibid.*

अकर्मण्य *a.* [न. त.] 1 Unable to work, inefficient, unfit for work. -2 Unfit to be done.

अकल *a.* [नास्ति कला अवयवो यस्य] Not in parts, without parts, epithet of the Supreme Spirit.

अकलङ्क *a.* Without stains or spots. **-कः** N. of a Jaina author, also called भट्ट अकलङ्कदेव.

अकल्क *a.* [नास्ति कल्को यत्र] 1 Free from sediment, pure. -2 sinless. **-ल्का** Moonlight.

अकल्कता Honesty, integrity.

अकल्कन -क *a.* [नास्ति कल्कनं दम्भः, कल्को वा यस्मिन्] Free from pride; humble, modest; honest.

अकल्प *a.* [न. ब.] 1 Uncontrolled, not subject to control or rules, unrestrained, unfettered. -2 Weak, unable. -3 Incomparable. -4 Incapable, unfit. **-ल्पः** A patient; Nigh.

अकल्पनम् Freedom from desires; absolution; बुद्धीन्द्रियमनःप्राणाञ्जनानामसृजत्प्रभुः । मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च ॥ Bhāg. 10.87.2.

अकल्पित *a.* [न. त.] Not artificial or manufactured; natural, genuine.

अकल्माष 1 Name of the son of the fourth Manu; Hariv. -2 Without sin or stain.

अकल्य *a.* [कल्यासु साधुः कल्यः निरामयः न. त.] 1 Unwell, ill, indisposed.—2 [कल्यते इति कल्-यत् कल्यं मिथ्याभूतम्: न. त.] True: (तम्) अनीनयदकल्यसन्धो बन्धनागारं Dk. 31. **-शरीर** *a.* not in sound health; Pratimā 3.

अकल्याण *a.* [न. त.] Inauspicious, unlucky. **-णम्** Inauspiciousness, ill, evil, adversity.

अकव-वा *a.* [न कव्यते वर्ण्यते कव्-आ न. त.] Indescribable (अवर्णनीय): not contemptible, not bad: °अरिः = कुत्सिता अरयो यस्य स कवारिः ; न कवारिः अ०; or यस्य शत्रवोऽप्यकुत्सिता वृत्रादयः; or अकुत्सितम् इयर्ति ऐश्वर्यं प्राप्नोति.

अकवि *a.* (Ved.) Unwise, foolish; अयं कविरकविषु Rv. 7.4.4.

अकस्माद् *ind.* [न कस्मात् किंचित्कारणाधीनत्वं यत्र, अलुक् स.] 1 Accidentally, suddenly, unexpectedly, all of a sudden; अकस्मादागन्तुना सह विश्वासो न युक्तः H. 1; coming by chance, an accidental visitor. —2 Without cause or ground, causelessly, in vain; नाकस्माच्छाण्डिलीमाता विक्रीणाति तिलैस्तिलान् Pt. 2. 65; न ह्यकस्मात् प्रशंसा स्यात् । MS. 5. 3. 42; अकस्मादेव भर्तृद्वेष्यतां गतासि Dk. 135; नाकस्मादप्रियं वदेत् Y. 1. 132; अथ तु रिपुरकस्माद् द्वेष्टि नः पुत्रभाण्डे Mv. 2. 44; कथं त्वां त्यजेदकस्मात्पतिरार्यवृत्तः R. 14. 55, 73.

अकाण्ड *a.* [नास्ति काण्डम् अवसरः उचितकालः यस्य] 1 Accidental, untoward, unexpected, sudden: अकाण्डपाण्डुरघनप्रपार्थि Mv. 5. 39 -(v. l. अकालपाण्डुर) out of season: पुनरकाण्डविवर्तनदारुणः U. 4. 15; °प्रचण्डकलहयोः U. 6: पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः Māl. 5. 31: °भङ्गुरतां संसारसुखानां K. 172. -2 Destitute of stem or stock. **-Comp. -जात** *a.* suddenly born or produced. **-ताण्डवम्** irrelevant display of erudition, indignation etc. **-पातः** unexpected occurrence: °उपनतां कं न लक्ष्मीर्विमोहयेत् Ks. 5. 2. **-पातजात** *a.* dying as soon as born; perishing soon after birth; H. 4. 83. **-शूलम्** a sudden attack of colic.

अकाण्डे *adv.* Unexpectedly, all of a sudden; दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे तन्वी स्थिता Ś. 2. 12; उन्मथ्य मन्थरविवेकमकाण्ड एव Māl. 1. 18; तातस्तु तमकाण्ड एव प्राणहरमप्रतीकारमुपप्लवमुपनतमालोक्य K. 33.

अकाम *a.* [नास्ति कामो यस्य] 1 Free from desire, affection, love; अकामस्य क्रिया काचिद् दृश्यते नेह कर्हिचित् Ms. 2. 4. everything is an act of his will. -2 Reluctant, unwilling: योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति । Ms. 8. 364; also नाकामो दातुमर्हति. -3 Uninfluenced by, not subject to, love: भयादकामापि हि दृष्टिविभ्रमं Ś. 1. 23.-4 Unconscious, unintentional; अकामोपनतेनेव साधोर्हृदयमेनसा R. 10. 39 unconsciously committed. -5 The Sandhi which causes the dropping of a final र् before a following र्. **-Comp. -कर्शन** *a.* Ved. not frustrating desire: शिक्षानरः प्रदिवो अकामकर्शनः Rv. 1.53.2. **-हत** *a.* not smitten with desire or affection, free from desire, calm.

अकामतः *adv.* [अकाम-पञ्चम्यास्तसिल्] Unwillingly, reluctantly, unintentionally, unconsciously; इतरे कृतवन्तस्तु पापान्येतान्यकामतः Ms. 9. 242; अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः 11. 45; अकामतः कृतं पापं वेदाभ्यासेन शुध्यति 11. 46.

अकामता Absence of desire; न चैवेहास्त्यकामता Ms. 2. 2.

अकाय *a.* [नास्ति कायो यस्य] Without body, incorporeal. **-यः** 1 An epithet of Rāhu, who is represented as having no body, but only a head. -2 Epithet of the Supreme Spirit (without body, parts &c.).

अकार *a.* [करोतीति कारः कृ-घञ् अण् वा न. त.] Not doing or acting, void of action (क्रियारहित). **-रः** The letter अ; अक्षराणामकारोऽस्मि Bg. 10. 33.

अकारण *a.* [न. ब.] Causeless, groundless, spontaneous; °मित्राणि सतां चेतांसि K. 37 disinterested friends; ईदृशो मां प्रत्यमीषाम् °स्नेहः U. 6. **-णम्** Absence of a cause, motive, or ground; **अकारणाद्-रणम्-णे** causelessly, without cause or ground: किमकारणमेव दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते Ku. 4. 7; °परित्यक्ता मातापितृभ्यां गुरोरस्तथा Ms. 3. 157; अकारणात् परित्यज्य K. 167; त्यक्तो वा स्यादकारणात् Ms. 9. 177; किमकारणे कुप्यसि, अकारणे आत्मानमायासयसि Ratn. 2.

अकार्णवेष्टकिक *a.* Face not adapted for ear-rings (Kāś. VI. 2. 155).

अकार्पण्य *a.* [न. ब.] Got without meanness; अकार्पण्यमशनं Bh. 3. 51.

अकार्य *a.* [न. त.]. Improper, not fit to be done.

-र्यम् An improper, unworthy or bad act, a criminal or sinful action; मा नाम वैकृव्यादकार्यं कुर्यात् Mk. 3. (आत्मघातादिरूपम्). -Comp. -कारिन् *a.* 1 an evil-doer, one who commits a misdeed; महापातकिनश्चैव शेषाश्चाकार्यकारिणः Ms. 11. 239. one that neglects one's duty; दानेनाकार्यकारिणः (शुध्यन्ति) 5.107.

अकाल *a.* [नास्ति उचितः कालो यस्य] 1 Untimely, premature, inopportune, unseasonable, out of season; न प्रजासु °मृत्युश्चरति U. 2; न ह्यकालभवो मृत्युरिक्ष्वाकुपदमस्पृशत् ॥ R. 15. 44; अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् । सूर्यपादोदकं तीर्थं जठरे धारयाम्यहम् ॥ (सूर्यनमस्कारसंकल्पः); °वातावली Ratn. 3. -2 [न कालः] Not black, white.-लः [न. त.] Wrong, inauspicious or unseasonable time, not the proper time (for anything); unholy time in a year calculated and shown in Indian almanacs. °लः स्वबलप्रधानविरोधस्य Ve. 3; °लः कुलजनस्य निवर्तितुं Mu. 7; अकाले बोधितो भ्राता R. 12. 81 (at an improper time); अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः 12. 33 takes no account of proper or improper time; अकाले वीक्षितो विष्णुर्हन्ति पुण्यं पुराकृतम्; नाकाले म्रियते कश्चित् प्राप्ते काले न जीवति; नाकाले म्रियते जन्तुः H. 1. 17 does not die a premature death; काले प्राप्तस्त्वकाले वा नास्यानश्नन् गृहे वसेत् Ms. 3.105 in time or late. -Comp. -कुसुमम्,-पुष्पम् a flower blossoming out of season; °कुसुमानीव भयं संजनयन्ति हि H. 3. 23, (a bad omen boding some evil.) -कूष्माण्डः a pumpkin produced out of season; (fig.) of a useless birth. -ज,-उत्पन्न,-जात *a.* produced out of season; premature; unseasonable. -जलदः 1 an untimely cloud. 2 N. of the great-grandfather of the poet Rājaśekhara. -जलदोदयः, -मेघोदयः 1 an unseasonable rise or gathering of clouds; बालातपमिवाब्जानामकालजलदोदयः R. 4. 61. - 2 mist or fog. -ज्ञ a. taking no account of proper or improper time; अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः R. 12. 33. -वेला unseasonable or improper time. -सह *a.* 1 not enduring delay or loss of time, impatient, not biding one's time.— 2 not able to hold out (for a long time), unable to stand a protracted siege (as a दुर्ग); H. 3.137.

अकालिकम् *ind.* 1 All of a sudden; अकालिकं कुरवो नाभविष्यन् Mb. 5. 32. 30. -2 Soon; यत्ते कार्यं सुपुत्रस्य क्रियतां तदकालिकम् Mb. 5. 57. 25.

अकासारः Name of a teacher; Bhav. P.

अकिंचन *a.* [नास्ति किंचन यस्य] Without anything, quite poor, utterly destitute, indigent, penniless; अकिंचनः सन् प्रभवः स संपदां Ku. 5. 77; न द्वन्द्वदुःखमिह किंचिदकिंचनोपि Śi. 4.64 disinterested. -नम् That which is worth nothing.

अकिंचनता Renunciation of everything, voluntary poverty (संन्यासाङ्गयमविशेषः); व्रतं दानं परिव्रज्या तपस्या नियमस्थितिः । अहिंसासूयतास्तेयब्रह्माकिंचनता यमाः॥ °त्वम् Poverty; अकिंचनत्वं मखजं व्यनक्ति R. 5. 16.

अकिंचनिमन् *m.* [पृथ्वादिगण] Poverty, utter destitution.

अकिंचिज्ज्ञ *a.* Not knowing anything, quite ignorant; यदाऽकिंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्धः समभवम् Bh. 2. 7.

अकिंचित्कर *a.* Not productive of anything, useless, immaterial; °रोऽन्यत्र पञ्चशरोऽपि स एव K. 242 powerless to do anything; परतन्त्रमिदमकिंचित्करं च Ve. 3.

अकिल्बिष *a.* [न. ब.] sinless; न मां दोषेण सुग्रीव हन्तुमर्हस्यकिल्बिषम् । Rām.

अकीर्तिः *f.* [अप्रशस्ता कीर्तिः न. त.] Infamy, ill-repute, disgrace; अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् । संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ Bg. 2.34.

अकुण्ठ *a.* [न. त.] 1 Not blunted, unobstructed; आशास्त्रग्रहणादकुण्ठपरशोः Ve. 2.3. -2 Vigorous, able to work. -3 Fixed; °धिष्ण्यम् Heaven.

अकुण्ठित *a.* Not blunted; शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिः R. 1. 19 penetrating all sciences; बिभ्रतोऽस्त्रमचलेऽप्यकुण्ठितं 11. 74 taking effect on, prevailing against even mountains.

अकुतः *adv.* [न कुतः न. त.] Not from anywhere (in comp. only). -Comp.-चलः N. of Śiva (not movable from any cause). -भय *a* [नास्ति कुतोऽपि भयं यस्य] secure, not threatened from any quarter, free from danger or fear, safe; मादृशानामपि °यः संचारो जातः U. 2; यानि त्रीण्यकुतोभयानि च पदान्यासन्खरायोधने *v. l.* for अपराङ्मुखाणि 5. 34. (अकुतश्चिद्भय also in the same sense.)

अकुध्र्यञ्च् *a.* (Ved.) Fruitless, worthless (etym. doubtful); माकुध्र्यगिन्द्र शूर वस्वीरस्मे Rv. 10.22.12.

अकुप्यम् [न कुप्यम् न. त.] 1 Not a base metal, gold or silver; अकुप्यं वसु Ki. 1.35 gold or silver.-2 Any base metal.

अकुल *a.* [अप्रशस्तं कुलं यस्य] Low, mean, of a low family.-लः -लम् N. of Śiva; अकुलं शिव इत्युक्तः कुलं शक्तिः प्रकीर्तिता -ला N. of Pārvatī.

अकुलीन *a.* [न. त.] 1 Low-born, of no high descent. -2 Not belonging to the earth, not earthly; दिव्ययोषितमिवाकुलीनां K. 11 (a pun on the word; न कौ पृथ्व्यां लीना स्थिता).

अकुशल *a.* [न. त.] 1 Inauspicious, evil; unlucky, unfortunate. -2 Not clever or skilful. -3 Unpleasant, unwelcome; न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म Bg.10.10. -लम् Evil; स स्निग्धोऽकुशलान्निवारयति यः H. 2.141 guards from evils.

अकुह *a.* [न. त.] One who does not cheat, an honest man; अकुहः श्रद्दधानः सन् Rām. 2. 109 .27.

अकूज *a.* Silent; तमकूजमभिज्ञाय जनौघं सर्वशस्तदा Mb. 1. 126. 20.

अकूपार *a.* 1 Resulting in good, having a good issue. -2 Unlimited, unbounded; अकूपारस्य दावने Rv. 5.39.2 -रः [न कुं पृथ्वीं पिपर्ति; पृ-अण् बा॰ दीर्घः; न क्वापि पारं पूरणं वा गन्तव्यदेशो यस्य वा, पृषो. दीर्घः] 1 The sea, the receptacle of waters; अकूपारः सलिलो मातरिश्वा Rv. 10.109.1 (समुद्रोऽप्यकूपार उच्यते अकूपारो भवति महापारः Nir.); न ह्यकूपारवत्कूपा वर्धन्ते विधुकान्तिभिः H; अकूपारमिवापारं पारयिष्यामहे कथम् । Śivabhārata 31. 44.-2 The sun (आदित्योऽप्यकूपार उच्यते अकूपारो भवति दूरपारः Nir.). -3 A tortoise in general (न कूपमृच्छति). 4- King of tortoises sustaining the world. -5 A stone or rock.

अकूवार = अकूपार above.

अकूर्च *a.* [नास्ति कूर्चं यस्य] 1 Not deceitful. -2 Bald; beardless. -र्चः Buddha; a deified saint.

अकृच्छ्र *a.* [न. ब.] Free from difficulty. -च्छ्रम् Absence of difficulty; ease, facility.

अकृत *a.* [कृ-कर्मणि क्तः, न. त.] 1 Not done, undone, unperformed; सर्वान् बलकृतानर्थानकृतान् मनुरब्रवीत् Ms. 8. 168; कृतं चाप्यकृतं भवेत् 8. 117. –2 Wrongly or differently done; कृताकृतावेक्षणादौ ब्रह्मा क्वचिद् नियुज्यते इति याज्ञिकाः. –3 Incomplete, not ready (as food); अकृतं च कृतात्क्षेत्रात् (अदोषवत्) Ms. 10. 114. not cultivated (अनुत्पन्नशस्यम् Kull.); कृतान्नं चाकृतान्नेन (निर्मातव्यम्) 10.94(सिद्धान्नं चामान्नेन Kull.)–4 Uncreated. –5 One who has done no work. –6 Not developed or perfected, unripe, immature. **–ता** One not legally regarded as a daughter and placed on a level with sons, (पुत्रिकात्वेन अकल्पिता); अकृता वा कृता वापि यं विन्देत्सदृशात्सुतम् Ms. 9. 136; according to some, a daughter who is not by a formal declaration but only mentally appointed to supply an heir for her father (अभिसंधिमात्रकृता वाग्व्यवहारेण कृता; कृता = यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात्स्वधाकरम् इत्यभिधाय कन्यादानकाले वरानुमत्या या क्रियते Kull.). **–तम्** An unperformed act; non-performance of an act; an unheard-of deed; अकृतं वै प्रजापतिः करोति Ait. Br.– **Comp.–अर्थ** *a.* unsuccessful.**–अस्त्र** *a.* unpractised in arms.**–आत्मन्** *a.* 1 ignorant, foolish, having an uncontrolled mind. –2 not identified with Brahma or the Supreme Spirit.**–उद्वाह** *a.* unmarried. **–एनस्** *a.* not sinful or guilty, innocent.**–कारम्** *adv.* as has not been done before; °रं करोति Kāś. III. 4. 36.**–ज्ञ** *a.* ungrateful.**–धी,–बुद्धि** *a.* ignorant; पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः Bg. 18. 16 through unrefined understanding.**–व्रणः –1** N. of a commentator on the Purāṇas; V. P.; of a companion of Rāma Jāmadagnya; Mb. –2 not wounded.

अकृतिन् *a.* [न. त.] Not skilful or clever, clumsy, awkward; unfit for doing anything.

अकृत्य *a.* Unfit to be done .**–त्यम्** 1 A crime, an improper act.–2 That which cannot be done; न हि वचनस्य किंचिदकृत्यमस्ति ŚB. on MS. 6. 1. 44.

अकृत्त *a.* [न. त.] Uncut, undiminished or unimpaired; °रुच् of unimpaired splendour.

अकृत्रिम *a.* [न. त.] 1 Natural, not man-made. –2 Spontaneous.–3 Valid, true.

अकृत्वा *ind.* Without doing; अकृत्वा परसंतापमगत्वा खलनम्रताम् । Udbhaṭa.

अकृप *a.* [न. ब.] Pitiless, cruel.

अकृपण *a.* [न. त.] Not wretched, not miserly.

अकृश *a.* [न. त.] Not slender or weak, full, entire, strong. **–Comp.–अश्वः** N. of a king of Ayodhyā. **–लक्ष्मी** *a.* endowed with full prosperity. **–लक्ष्मीः** great splendour or property; अकृशमकृशलक्ष्मीश्चेतसा शंसितं सः Ki. 5. 52.

अकृष्ट *a.* [न. त.] Not tilled; not drawn.**–Comp. –पच्य** *a.* [अकृष्टे क्षेत्रे पच्यते] growing or ripening in unploughed land, growing exuberant or wild; °च्या इव सस्यसंपदः Ki. 1. 17; so °च्या ओषधयः; °च्यम् अशनं धान्यम्, &c. **–पच्या** (applied especially to) the earth yielding food grains, fruit etc. without being tilled; very fertile; अकृष्टपच्या पृथिवी विबभौ चैत्यमालिनी Mb. Crit. Ed. 12. 29. 21; 12. 216. 16. **–रोहिन्** = °पच्य; बीजं च बालेयमकृष्टरोहि R. 14. 77.

अकृष्ण *a.* [न. त.] Not black, white, pure. **–ष्णः** [नास्ति कृष्णं मलो यस्य] 1 The spotless moon; चन्द्रमा वै ब्रह्माकृष्णः इति श्रुतिः –2 Camphor. **–Comp. –कर्मन्** *a.* virtuous, free from black deeds, innocent.

अकेतु *a.* [नास्ति केतुश्चिह्नं यस्य] Unconscious (अज्ञान); केतुं कृण्वन्नकेतवे Rv. 1. 6. 3. (अज्ञानाय); shapeless (?)

अकेश *a.* [अविद्यमानाः अल्पाः अप्रशस्ता वा केशा यस्य] Hairless, bald; having very few or very bad hair.

अकोटः [न कुटति वक्रीभवति स्कन्धादिषु] The betel-nut palm, Areca (Mar. –सुपारी) (without a कोट or bend, as it grows with a straight stem).

अक्कः A corner of a house; अक्के चेन्मधु विन्देत किमर्थं पर्वतं व्रजेत् ।

अक्का [अक्-क, अच्यते इत्यक्, अञ्च् क्विप्, गतिः तस्यै कायति, कै-क वा Tv.] A mother. (Voc. अक्क).

अक्त See under अञ्ज्.

अक्ता *f.* (Ved.) Night; कृष्णेभिरक्तोषाः Rv. 1. 62. 8.

अक्तु *m. f.* (Ved.) [अञ्ज् गतौ–क्तु] 1 Night; darkness, gloom. –2 Light, ray. –3 Ointment.

अक्त्रम् [अञ्ज्-बा॰ क्त्र] An armour (वर्मन्).

अक्र *a.* (Ved.) [अञ्च् गतौ-रक्] 1 Inactive, steady, firm (स्थिर).–2 Bootless, profitless.**–क्रः** A fortification or rampart (प्राकार); banner (?); Nir. 6. 17.

अक्रतु *a.* [नास्ति क्रतुर्यस्य] 1 Without sacrifices. –2 Devoid of energy, powerless; unwise. –3 Devoid of will or volition (संकल्परहित), epithet of God.

अक्रम *a.* [नास्ति क्रमः पादः क्रमणं वा यस्य] 1 Devoid of order, confused. – 2 Without the power of going or moving (पादशून्य, आक्रमणशून्य). **–मः** 1 Want of order, confusion, irregularity (क्रमाभावः); एह्येहि पुत्र, अयमक्रमः Pañc. 1. –2 Absence of motion or movement. –3 Breach of propriety or decorum; क्रमक्रमं कर्तुमभूदपेक्षा वैलक्ष्यभाजां न महीपतीनाम् Vikr. 10. 3; कन्यान्तःपुरमक्रमात् प्रविशता Mv. 2. 50 indecently, immodestly; वलीमुखचक्रमक्रममुच्चलितं Mv. 6. in disorder. –4 N. of a concept in kashmir Śaivism.

अक्रान्त *a.* [न. त.] Unsurpassed; unconquered. **–ता** [न क्रम्यते कण्टकात्रतत्वात् क्रम्–क्त, न.त.] The egg plant (बृहती), Solanum Melongena (Mar. डोरलें वांगें).

अक्रिय *a.* [नास्ति क्रिया यस्य न. ब.] 1 Inactive, dull, torpid. –2 Without essential works. –3 Abstaining from religious rites. –4 Without action of any kind, epithet of God. –5 Worthless, good-for-nothing. **–या** [न. त.] Inactivity; neglect of duty; प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत्क्रियते पुनः । तदङ्गस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥

अक्रूर *a.* [न. त.] Not cruel. **–रः** N. of a Yādava, a friend and uncle of Krisṇa. [It was he who induced Balarāma and Krisṇa to go to Mathurā and kill Kaṁsa. He told the two brothers how their father Ānakadundubhi, the princess Devakī and even his own father Ugrasena had been insulted by the iniquitous demon Kaṁsa, and told them why he had been despatched to them. Krisṇa consented to go and promised to slay the demon within 3 nights, which he succeeded in doing.]

अक्रोध *a.* [नास्ति क्रोधो यस्य न. ब.] Free from anger.–**धः** [न. त.] Absence or suppression of anger; अक्रोधस्तपसः (विभूषणम्)Bh. 2. 80; अक्रोधेन जयेत् क्रुद्धं Mb. 5.15.18. regarded as one of the ten duties of an ascetic.

अक्रोधन *a.* Free from anger. –**नः** N. of a prince, son of Ayutāyu.

अक्लान्त *a.* [न. त.] Tireless.

अक्लिका The Indigo plant (Mar. नीळ).

अक्लिन्न *a.* Not wet or moist: °वर्त्मन् a sort of disease of the eyes.

अक्लिष्ट *a.* [न. त.] 1 Unwearied, untroubled, not annoyed, undisturbed, indefatigable. –2 Not marred, unimpaired; इदमुपनतमेवं रूपमक्लिष्टकान्ति Ś. 5. 19 of unimpaired or unblemished beauty; अन्यथा कथमियम् °ता लावण्यस्य K. 12 unmarred state, perfection. –3 Not laboured or elaborate. –**Comp. –कर्मन्, –कारिन्** *a.* unwearied in actions. –**वर्ण** *a.* not confused, distinct; °र्णा गमनाभ्यनुज्ञां K. 293 given in plain, distinct terms; of unfaded colour. –**व्रत** *a.* not swerving from religious vows, unwearied in observing them.

अक्लीब *a.* True, real; इदं वचनमक्लीबं Rām. 7. 83. 18. –**बम्** *ind.* Fearlessly; पितुर्वचनमक्लीबं करिष्यामि पितुर्हितम् Rām. 2. 21. 34.

अक्लेश *a.* Without trouble, easy. –**शम्** n. Want of trouble.

अक्ष् 1. 5. P. [अक्षति, अक्ष्णोति, आनक्ष, अक्षिष्यति–अक्ष्यति, आक्षीत्, अक्षितुम्–अष्टुम् अक्षित्वा–अष्ट्वा, अष्ट] 1 To reach. –2 To pass through, pervade, penetrate (mostly Ved. in these senses); मक्षू ता त इन्द्र दानाप्नस आक्षाणे शूर वज्रिवः । Rv. 10.22.11. –3 To accumulate, increase. –*Caus.* To cause to pervade.

अक्षः [अश्–सः] 1 An axis, axle, pivot; अक्षभङ्गे च यानस्य···न दण्डं मनुरब्रवीत् Ms. 8. 291, 292; दृढधूः अक्षः Kāś. V. 4.74; Śi. 12.2, 18.7; ज्योतिश्चक्राक्षदण्डः Dk. 1 Axle-pole. –2 The pole of a cart. –3 A cart, car; also a wheel. –4 The beam of a balance. –5 Terrestrial latitude. –6 A die for playing with; cube; यानाक्षमधिकृत्य ब्रूत इति गम्यते न तु विदेवनाक्षमिति । ŚB. on MS. 6.8.35. –7 The seed of which rosaries are made. –8 A weight equal to 16 māṣas and called कर्ष. –9 N. of the plant Terminalia Belerica (बिभीतक- Mar. बेहडा) the seed of which is used as a die; also the nut of this plant; यथा वै द्वे वामलके द्वे वा कोले द्वौ वाक्षौ मुष्टिरनुभवति Chān. Up; so धाराभिरक्षमात्राभिः. –10 A shrub producing the rosary seed, Eleocarpus Ganitrus (रुद्राक्ष); the seed of this plant, as also of another plant (इन्द्राक्ष). –11 A serpent; hence a curve. –12 Garuḍa. –13 N. of a son of Rāvaṇa. –14 The soul. –15 Knowledge (usually, sacred). –16 Law; a lawsuit; legal procedure. –17 A person born blind. –18 The lower part of the temples (कर्णनेत्रयोर्मध्ये शङ्खादधोभागः). –19 The base of a column; अथवाक्षं नवांशोच्चं जन्म चैकेन कारयेत् । Māna. 14.17. –20 The window-like part of a swing, a hammock, a palanquin, an axle of a chariot; पार्श्वयोर्वारणं कुर्यात् तस्याधोऽक्षं सुसंवृतम् । Māna. 50.165, 166.– 21 Gambling (in general). cf. अक्षो द्यूते वस्थाङ्गे नयवादौ बिभीतके । कर्षे व्याप्तौ कृपे (?) चक्रे आधारव्यवहारयोः । आत्मजे पाराके दैत्यभेदे चेन्द्रियवालयोः । Nm. –**क्षम्** (अश्नुते व्याप्नोति विषयान् स्ववृत्त्या संयोगेन वा) 1 An organ of sense; निरोधाच्चेतसोऽक्षाणि निरुद्धान्यखिलान्यपि Pt. 2.154; संयताक्षो विनीतः Mātaṅga L. 12.1. (The word संयताक्ष here means 'having control over his senses', but 'having eyes closed' M. W.); *m.* also नियच्छेद्विषयेभ्योऽक्षान् Bhāg.; an object of sense. –2 The eye, (only at the end of comp.; जलजाक्ष, कमलाक्ष, &c.) –3 Sachal salt, sea-salt. –4 Blue vitriol (from its crystallized shape) (Mar. मोरचूद) [cf. L. *axis*; Gr. *akshon* or *axon*, old Germ. *ahsa*; Germ. *achse*.] –**Comp. –अंशः** the degree of latitude. –**अग्रम्** the axle or its end; the anterior end of the axle or its end; the anterior end of the pole of a car. –**अग्रकीलः –लकः** a linch-pin, a pin which fastens the yoke to the pole.–**आवपनम्** [अक्षान् पाद्मान् आवपति क्षिपत्यस्मिन्; आ-वप्-आधारे ल्युट्] a dice-board (अक्षा उप्यन्तेऽस्मिन्निति अक्षावपनम् अक्षस्थानावपनपात्रम्, सायण).–**आवलिः** *f.* a rosary. –**आवापः** [अक्षान् आवपति क्षिपति; आवप्-अण्] a gambler, keeper of the dice or gambling table; he is one of the रत्निन्s mentioned in Taitt. Saṁ. I. 8.9.1.2 and Śat. Br. 5.3.2; also °अतिवापः (अक्षावापो नाम अक्षाणां क्षेप्ता अक्षगोप्ता वा द्यूतकारः). –**उपकरणम्** a piece at chess. –**कर्णः** hypotenuse, particularly of the triangle formed with the gnomon of a dial and its shadow; (astr.) argument of the latitude. –**कुशल, –शौण्ड** *a.* [स. त.] skilful in gambling. –**कूटः** [अक्षस्य कूट इव] the pupil of the eye. –**कोविद्,–ज्ञ** *a.* skilled in dice; so °विद्, °वेत्तृ &c. –**क्षेत्रम्** [अक्षनिमित्तं क्षेत्रम्] an astronomical figure (अक्षसाधनार्थं क्षेत्रतया कल्पितानां अक्षभवानामष्टानां क्षेत्राणामेकं). –**ग्लहः** [तृ. त.] gambling, playing at dice. –**चक्रम्** the circle of sensual passions. दृढनियमित °क्रः K. 37 (also axis and wheels). –**जम्** [अक्षात् जायते; जन्-ड] 1 direct knowledge or cognition. –2 a thunderbolt (वज्रम् अस्थिरूपावयवजातत्वात्तस्य तन्नामत्वम्). –3 a diamond. –4 अक्षक्षेत्रम् q.v. (*m.* in some of these senses). –**जः** N. of Viṣṇu. –**तत्त्वम्,–विद्या** the science of gambling; °विद् skilled in the principles of gambling. –**दण्डः** axle-pole. –**दर्शकः,–दृश्** [अक्षाणाम् ऋणादानादिव्यवहाराणां दर्शकः दृश्–ण्वुल्, अक्षान् पश्यतीति दृश्-क्विप् कुत्वम्] 1 a judge (one who tries lawsuits). –2 a superintendent of gambling. –**दृक्कर्मन्** n. operation or calculation for latitude. –**देविन्** *m.* [अक्षैर्दीव्यति, दिव्-णिनि], अक्षद्यूः, [दिव्-क्विप् ऊठ् P. VI. 4.19.] –**द्यूतः** [अक्षैर्द्यूतं यस्य] a gambler, dicer.–**द्यूतम्** dice play, gambling; °तादिगणः a class of words mentioned in P. IV. 4.19.–**द्यूतिकम्** [अक्षद्यूत-ठक्] dispute at play. –**दुग्ध** *a.* [अक्षैः दुग्धः] unlucky at dice (opposed to अक्षप्रिय fond of dice, or lucky in gambling). –**धरः** [अक्षं चक्रं रथावयवं तत्कीलकमिव कण्टकं वा धरतीति धरः धृ-अच् ष. त.] 1 N. of Viṣṇu. –2 N. of the plant (also called शाखोट); Trophis Aspera. (Mar. हेदि, खरोत). –3 a wheel. –4 any one who bears a wheel, or who holds dice. –**धूः** (**धुर्**) the yoke attached to the fore-part of the pole of a car. –**धूर्तः** [अक्षे तद्देवने धूर्तः] 'dice-rogue,' a gamester, a gambler. –**धूर्तिलः** [अक्षस्य शकटस्य धूर्तिं भारं लाति, ला-क; or अक्ष-धुर्-तिलप्रत्ययः] a bull

or ox yoked to the pole of a cart. -पटलः [ष. त.] 1 a court of law. -2 depository of legal documents. -3=अक्षिपटलम्, q. v. -लः [अक्षाणां व्यवहाराणां पटलमस्त्यस्य अच्] a judge. -4 record-office (GI). -5 account-office (RT). -पटलाधिकृतः superintendent of records and accounts. -परि ind [अक्षेण विपरीतम् वृत्तं P. II. 1. 10 द्यूतव्यवहारे पराजये एवायं समासः Sk.] so as to be a loser (by an unlucky throw of dice) (पाशकक्रीडायां यथा गुटिकापाते जयो भवति तद्विपरीतपातः Tv.) -पाटः =°वाटः, q. v. -पाटकः [अक्षे व्यवहारे पाटयति; पट् दीप्तौ-ण्वुल्] one who is well-versed in law, a judge.-पातः [ष. त.] cast of dice. -पादः N. of the sage Gautama, founder of the Nyāya system of philosophy, or a follower of that system (अक्षं नेत्रं दर्शनसाधनतया जातः पादेऽस्य; अक्षपादो हि स्वमतदूषकस्य व्यासस्य मुखदर्शनं चक्षुषा न कर्तव्यम् इति प्रतिज्ञाय पश्चाद् व्यासेन प्रसादितः पादे नेत्रं प्रकाश्य तं दृष्टवान् इति प्रसिद्धिः Tv.)-पीडा [ष. त.] 1 an injury to the organs.-2 [अक्षम् इन्द्रियं रसनारूपं पीडयति आस्वादनात्; पीड्-अच्] N. of the plant यवतिक्ता. (Mar. शंखिनी). -भागः (°अंशः) a degree of latitude. -भारः [ष. त.] 1 a cart-load. -2 the lower part of a chariot. (cf. तत्प्रदेशे तु छिद्रं स्यादक्षभारे रथान्तकम् । छिद्रे प्रवेशयेत् कीलं युक्त्या च पट्टयोजितम् ॥ Māna. 42.51-53.) -मदः [च. त.] a mad passion for gambling. -मात्रम् [अक्षो मात्रा यस्य] 1 anything as large as dice: dice. -2 a moment of time (निमिषः) twinkling of an eye. -माला,-सूत्रम् [अक्षाणां माला-सूत्रम्] 1 a rosary, string of beads (अकारादिक्षकारान्तः अक्षः तत्कृता तत्प्रतिनिधिभूता वा माला) ; कृतोऽक्षसूत्रप्रणयी तया करः Ku. 5. 11, 66: °मालामुपयाचितुमागतोऽस्मि K. 151. (It is made of रुद्राक्ष seeds, corals, crystals, rubies, gems &c.)-2 N. of अरुन्धती (अक्षमाला त्वरुन्धती-Hm.) ;अक्षमाला वसिष्ठेन संयुक्ताधमयोनिजा ... जगामाभ्यर्हणीयताम् Ms. 9. 23. मातङ्गयामक्षमालायां गर्हितायां रिरंसया। Bu. ch. 4.77. (अक्षस्य नक्षत्रचक्रस्य मालेव भूषणत्वात्; सा ध्रुवतरस्यां दिशि गगने सप्तर्षिमण्डले मालारूपेण वसिष्ठसमीपे वर्तते सर्वेभ्यश्चोज्ज्वलत्वात्तस्या मालारूपेण स्थितत्वाच्च नक्षत्रचक्रभूषणत्वम् Tv). -राजः [अक्षाणां राजेव] one addicted to gambling; also the die called Kali '. -वामः [स. त.] an unfair gambler.-वाटः [अक्षाणां पाशकक्रीडानां वाटः वासस्थानम्] 1 a gambling house; the gambling table. -2 [अक्षस्य रथचक्रस्य क्षुण्णस्थानस्य इव वाटः] a place of contest, arena, wrestling ground (तत्र हि रथचक्रक्षुण्णपांशुसदृशपांशुमत्त्वात् तत्सदृशत्वम् Tv.) -विद् a. skilled in gambling. -वृत्त a. [अक्षे वृत्तः व्यापृतः स. त.] engaged in, addicted to, gambling; what has occurred in gambling. -वृत्तम् राशिचक्ररूपं वृत्तक्षेत्रम् the zodiacal circle. -शालिन् (शालिकः) officer in charge of the gambling house: EI 24. 173. -स्तुषः Beleric Myrobalan (Mar. बेहडा). -हृदयम् perfect skill in, or conversancy with, gambling (lit. the heart or innermost nature of dice or gambling): वशीकृताक्षहृदयां K. 131.

अक्षकः [अक्षं इव कायति, कै-क.] N. of a tree; तिनिश (Mar. तिवस).

अक्षवती [अक्षाः साधनत्वेन यस्याम्; अक्ष-मतुप्] Gaming, playing with dice, a game at dice.

अक्षानह् n. [अक्षे चक्रे आनह्यते बध्यते; आनह्-क्विप्] A kind or part of wood relating to a wheel (चक्रसंबन्धिकाष्ठभेदः) tied to the cart or its pole (?).

अक्षण a. [नास्ति क्षणो योग्यकालो यस्य] Inopportune. unseasonable.

अक्षणिक a. [न. त.] Steady, firm, not frail or transitory: steadfast (as gaze or look).

अक्षण्वत् a. [अक्षन् अस्यास्ति, अक्षन्-मतुप्, मस्य वः P.VIII 2. 16, अनन्तान्मतोर्नुट् स्यात् Sk.] Having eyes; अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः Rv. 10. 71. 7.

अक्षत a. [न. त.] (a) Uninjured, unhurt; त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः Ku. 4. 9; °विग्रहा बाहाः Dk. 3; पञ्चाक्षतास्ते वयं Ve. 6. 45. 4. 4; Mu. 6. 8; R. 2. 56; (b) Unbroken, whole: not crushed, undivided: मम नासिकामक्षतां कुर्वन्तु Pt. 1, °सक्तूनां नवं कलशं पूरयित्वा Āśvalāyana. -तः 1 Śiva. -2 Thrashed and winnowed rice dried in the sun: (pl.) whole grain, entire unhusked and pounded rice washed with water, and used as an article of worship in all religious and sacred ceremonies; अक्षताः पान्तु पान्त्वक्षता इति श्राद्धमन्त्रः; अक्षतैर्नार्चयेद्विष्णुं न तुलस्या विनायकम् इति तन्त्रम्; साक्षतपात्रहस्ता R. 2.21; आर्द्राक्षतारोपणमन्वभूतां 7. 28.-3 Barley (यवाः); अक्षताश्च यवाः प्रोक्ताः; sometimes neuter also (दूर्वाक्षतानि). -तम् 1 Corn, grain of any kind. -2 Absence of loss or ruin; good, wellbeing: अक्षतं चारिष्टं चास्तु इति श्राद्धमन्त्रः. -3 Eunuch (also m.). -ता 1 a virgin, a maiden not deflowered, blemished or enjoyed; अक्षता वा क्षता वापि. -2 N. of a plant कर्कटशृङ्गी (Mar. काकडशिंगी). -Comp. -योनिः a virgin, not yet blemished by sexual intercourse; सा चेदक्षतयोनिः स्यात् Ms. 9. 176; पत्नीष्वक्षतयोनिषु 10. 5.

अक्षत्र a. [नास्ति क्षत्रं क्षत्रियत्वं क्षत्रिया जातिर्वा यत्र, न. ब.] Devoid of the Kṣatriya caste; नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति नाक्षत्रं ब्रह्म वर्धते Ms. 9. 322.

अक्षन् a. [अक्ष्-बाहु ० कनिन्] The eye (Ved.): भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः Rv. 1. 89. 8; दक्षिणेऽक्षन् Bṛi. Ār. Up. In classical literature used only in the declension of अक्षि.

अक्षम a. [न. त.] 1 Unfit, incompetent, unable; कार्य°, पलायन,° उपवास° &c. -2 Unable to bear or endure, not forbearing, non-forbearing; impatient: °मा कालहरणस्य Ś. 3 unable to brook delay, admitting of no delay; मामक्षमं मण्डनकालहानेः R. 13. 16. -मा [न. त.] 1 Impatience, intolerance; envy, jealousy; धावन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः Ś. 1. 8 as if envying (jealous of) the deer's speed. -2 Anger, passion.

अक्षय a. [नास्ति क्षयो यस्य] 1 Undecaying, exempt from decay, imperishable, undying, unfailing, inexhaustible; सदोपयोगेऽपि गुरुस्त्वमक्षयो निधिः Śi 1. 28; स संधार्यः प्रयत्नेन स्वर्गमक्षयमिच्छता Ms. 3. 79; यज्ञनिर्वृत्तिमक्षयां 4. 23; गयायामक्षयवटे पितॄणां दत्तमक्षयं Vāyu P.; त्रिसाधना शक्तिरिवार्थमक्षयं R.3. 13; मुनिभिः सार्धमक्षयैः Rām. 7. 108. 12; Mb. 9. 176. -2 Poor, without house or habitation, such as a hermit or संन्यासिन् (क्षयो वासः तच्छून्यः अनिकेतनः संन्यासी दरिद्रो वा.) -यः 1 The Supreme Spirit परमात्मन्. -2 N. of the 20th year in the cycle of Jupiter. -या [अक्षय्यं पुण्यं यत्रास्ति-अच्] N. of a day which is said to confer undying religious merit;

अमैव सोमवारेण रविवारेण सप्तमी। चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपि चाक्षया. —Comp. —गुणः, —पुरुहूतः Śiva (possessing imperishable qualities). —तृतीया the festival falling on the third day of the bright half of Vaiśākha (the first day of सत्ययुग), which is said to secure permanence to all actions performed on that day (वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका। अक्षया सा तिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहिणीयुता॥ तस्यां दानादिकं सर्वमक्षयं समुदाहृतम्). —नीवी *f.* a permanent endowment. Buddhist Inscr. —मतिः name of a Buddhist. —लोकः the heaven.

अक्षयाललिता N. of a festival observed by women on the 7th day of the dark half of Bhādra (?).

अक्षयिणी Pārvatī.

अक्षय्य *a.* [क्षेतुं शक्यम्; क्षि-यत्; न. त.] That which cannot decay, imperishable; तपःषड्भागमक्षय्यं ददत्यारण्यका हि नः Ś. 2.13; अस्त्यत्र भोग्यवस्तु वर्षशतेनाप्यक्षय्यम् Dk. 109 inexhaustible. —Comp. —उदकम् a libation of water mixed with honey and sesamum, offered in Śrāddha ceremonies after the पिण्डदान (अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते। षष्ठ्यैव नित्यं तत्कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन॥). —नवमी the 9th day of the bright half of Āśvina. —भुज् *m.* fire; प्रदहेच हि तं राजन् कक्षमक्षय्यभुग्यथा Mb. 13.9.21.

अक्षर *a.* [न क्षरतीति; क्षर् चलने अच्-न. त.] 1 Imperishable, indestructible, undecaying, epithet of the Supreme as well as the Individual soul; यमक्षरं क्षेत्रविदो विदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयन्तम् Ku. 3. 50; द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च। क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते Bg. 15. 16. यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः। अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः Bg. 15. 18; the unconcerned (Spirit); अक्षरं ब्रह्म परमम् Bg. 8. 3. —2 Fixed, firm, unalterable. —रः 1 Śiva. —2 Viṣṇu. —3 A sword. —रा Sound, word, speech (Ved.). —रम् [अश्-सरः Uṇ. 3. 70, अशेः सरः; अश्नुते व्याप्नोति वेदादिशास्त्राणि.] 1 (*a*) A letter of the alphabet; अक्षराणामकारोऽस्मि Bg. 10. 33; मुद्राक्षराणि, मधुर°, त्र्यक्षर &c. (*b*) a syllable; एकाक्षरं परं ब्रह्म Ms. 2. 83 the monosyllable; गिरामस्म्येकमक्षरम् Bg. 10. 25, Ms. 2. 78, 84, 125 (sacred syllable). Hence (*c*) a word or words, speech collectively; प्रतिषेधाक्षरविक्लवाभिरामम् Ś. 3.24; अहो संदीपनान्यक्षराणि U. 4; भर्तुरेतानि प्रणयमयान्यक्षराणि M. 3 words; ब्राह्मणसंक्रमिताक्षरेण पितामहेन V. 3; अक्षरं वर्णनिर्माणं वर्णमप्यक्षरं विदुः। अक्षरं न क्षरं विद्यादश्नोतेर्वा सरोऽक्षरम्॥ —2 A document (letter &c.), sacred writing; writing in general (in pl.); तत्र भुक्तिः प्रमाणं स्यान्न साक्षी नाक्षराणि च Pt. 3. 93; तत्रभवत्या अक्षराणि विस्रब्धानि स्युः V. 2. —3 The highest deity or Godhead, the indestructible spirit, Brahman (परमब्रह्मन्, मूलकारणम्); अक्षरं ब्रह्म परमम् Bg. 8. 3; कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् 3.15; यथा सतः पुरुषात्केशलोमानि तथाक्षरात्संभवतीह विश्वम् Chān. Up. —4 Religious austerity, penance. —5 Sacrifice. —6 Water. ततः क्षरति अक्षरम् Rv. 1. 164. 42. —7 The sky. —8 Final beatitude, emancipation from further transmigration. —9 Continuance, permanence. —10 Right, justice (Ved. in these two senses). —11 N. of a plant, Achyranthes Aspera. (अपामार्ग Mar. अघाडा.)—12 A measure of time, equal to one-fifth of a Kāṣṭhā. —Comp —अक्षरः a kind of religious meditation; Kāraṇḍavyūha (Metrical recension) —अङ्गम् 1. a part of a syllable. —2. alphabet. —अर्थः [ष. त.] meaning (of words); किं तावत् गीत्या अवगतोऽक्षरार्थः Ś. 5. —च (ञ्चु) ञ्चुः —ञ्चणः, —नः [अक्षरेण वर्णविन्यासक्रियया वित्तः अक्षर-चणप् or चु (ञ्चुं) ञ्चुप् तेन वित्तश्चुञ्चुप् चणपौ; P. V. 2. 26.] a scribe, writer, copyist; so °जीवकः, —जीवी, अक्षरेण जीवति; जीव् णिनि or ण्वुल्; also °जीविकः. —च्युतकम् [अक्षरं च्युतं लुप्तं यत्र; ब कप्] getting out a different meaning by the omission of a letter (*e. g.* कुर्वन् दिवाकरश्लेषं दधचरणडम्बरम्। देव यौष्माकसेनयोः करेणुः प्रसरत्यसौ where another meaning may be got by omitting क in करेणुः *i. e.* by taking रेणुः). —छन्दस् n. —वृत्तम् a metre regulated by the number of syllables it contains; छन्दस्तु द्विविधं प्रोक्तं वृत्तं जातिरिति द्विधा। वृत्तमक्षरसंख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत्॥ unshaken resolve, resolute (अक्षरं निश्चलं छन्दोऽभिप्रायो यस्य); —जननी, —तूलिका [अक्षराणां जननीव; तल्लिपिलेखानां तूलिकेव वा साधनत्वात्] a reed or pen. —जीवकः or —जीविन् m. 'One who lives by writing', a scribe. —(वि) न्यासः [ष. त. भावे घञ्] 1 writing, arrangement of letters; भूर्जपत्रगतो °सः V. 2. —2 the alphabet. —3 scripture. —4 हृदयाद्याधारस्पर्शपूर्वकं तदक्षराणां स्मरणोच्चारणरूपस्तन्त्रप्रसिद्धो वर्णन्यासः.— पङ्क्ति *a.* 1. having 5 syllables (पङ्क्ति = Gr. *pentas*-five) सु मत् पद् वग दे इत्येष वै यज्ञोऽक्षरपङ्क्तिः Ait. Br. (तान्येतान्यक्षराणि होतृजपादौ प्रयोक्तव्यानि). —2 N. of a metre of four lines (द्विपदा विराज्) each having five syllables (one dactyl and one spondee). —भाज् *a.* having a share in the syllables (of a prayer?).—भूमिका tablet; न्यस्ताक्षरामक्षरभूमिकायाम् R. 18. 46. —मुखः [अक्षराणि तन्मयानि शास्त्राणि वा मुखे यस्य] a scholar, student. —खम् [ष. त.] the beginning of the alphabet; the letter अ. —मुष्टिका 'finger-speech', speaking by means of finger-signs.—वर्जित *a.* unlettered, illiterate, not knowing how to read or write. *a.* of an epithet of परमात्मन्. —व्यक्तिः *f.* [ष. त.] distinct articulation of syllables. —शिक्षा [ष. त.] the science of (mystic) syllables; theory of ब्रह्म (ब्रह्मतत्त्व); महत °क्षां विधाय Dk. 11. —संस्थानम् [अक्षराणां संस्थानं यत्र] arrangement of letters, writing, alphabet.

अक्षरकम् (स्वार्थे कन्) A vowel, a letter.

अक्षरशः *adv.* [अक्षरमक्षरमिति वीप्सार्थकारके शस्] 1 Syllable by syllable. —2 To the very letter; literally.

अक्षर्य *a.* [गवादिगण] Relating to letters or syllables.

अक्षरी [अश्नुते गगनाभोगं मेघैः; अश् सरन्, गौरा॰ ङीष्] The rainy season.

अक्षानह See under अक्ष्.

अक्षान्तिः *f.* [न. त.] Intolerance, non-forbearance; envy, jealousy, anger, impatience; अक्षान्तिसारसर्वस्वं दुर्वाससमवेहि माम् Viṣṇu P.

अक्षार *a.* [नास्ति क्षारं यत्र] Free from artificial salt **-रः** Natural salt गोक्षीरं गोघृतं चैव धान्यमुद्गास्तिला यवाः । सामुद्रसैन्धवं चैव अक्षारलवणं स्मृतम् ॥ **-Comp. -लवणम्** (-रा॰) [क्षारेण ऊषरमृत्तिकया निर्वृत्तं-अण् क्षारं कृत्रिमं लवणं; न. त.] natural salt; मुन्यन्नानि पयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतम् । अक्षारलवणं चैव प्रकृत्या हविरुच्यते ॥ Ms. 3. 257 (अकृत्रिमलवणं सैन्धवादि); °लवणाशाः स्युः 5. 73; चतुर्थकालमश्नीयादक्षारलवणं मितम् 11. 109 ; sometimes used for food that may be eaten at times unfit for the performance of religious duties ; a class of objects such as cow's milk, ghee, rice, &c.

अक्षि *n.* [अश्नुते विषयान् ; अश्-क्सि, अशेर्णित् Uṇ. 3. 155-6] अक्षिणी, अक्षीणि, अक्ष्णा, अक्ष्णः &c. 1 The eye (which grasps or sees objects) ; changed to अक्ष at the end of Bahuvrīhi comp ; *f.* °क्षी when a limb of the body is indicated, as जलजाक्षी, otherwise दीर्घाक्षा वेणुयष्टिः ; in Avyayī. comp. also it is changed to अक्ष, (समक्षम् , परोक्षम् &c.). -2 The number two : (-क्षिणी) the sun and moon. [cf. L. *oculus*; Ger. *auge*; Gr. *okos*, *okkos*, Zend *ashi.*] **Comp. -आमयः** an eye-disease; यथा अक्ष्यामये मुद्रोदनं निवातशय्या चेति नित्यं शय्यासनं भोजनं च विकरोति । ŚB. on MS. 10. 3. 32 and 10. 6-81. **-कम्पः** twinkling; नाक्षिकम्पं व्यतिष्ठन्त R. 15. 67. **-कूटः-टकः,-गोलः,-तारा** [ष.त.] the eyeball, pupil of the eye. **-गत** *a.* [अक्षिण गतः सर्वदा भावनावशात् अक्ष्यसन्निकृष्टोऽपि उपस्थित इव] 1 visible, present ; न विभावयत्यनिशमक्षिगतामपि मां भवानतिसमीपतया Śi 9. 81. 2 rankling in the eye, an eye-sore, being a thorn in the eye, hated ; °तोहमस्य हास्यो जातः Dk. 159. **-जाहः** [ष. त.] the root of the eye. **-पक्ष्मन्, -लोमन्** *n.* [ष. त.] the eyelash. **-पटलम्** [ष. त.]. 1 a coat of the eye. -2 a disease of the eye pertaining to this coat. **-पद्** *a.* Ved. falling into the eye, hence hurtful. न हि मे अक्षिपच्चनाऽच्छान्त्सुः पञ्च कृष्टयः Rv. 10. 119. 6. *adv.* a little, as much as a mote (as much as could fall into the eye). **-भू** *a.* [अक्ष्णो भूर्विषयः] visible, perceptible, manifest ; (hence) true, real. **-भेषजम्** [ष. त.] collyrium, a kind of balm (for the eyes). **-जः** (जम् also) N. of a plant (पट्टिकालोध्रवृक्ष) used to heal some varieties of the eye-disease. **-भ्रुवम्** [समाहारद्वन्द्व] the eye and the eyebrows taken collectively. **-विकूणितम्,-विकूशितम्** [अक्ष्णः विकूणितम् लज्जादिना सम्यक् प्रसाराभावात् संकोचो यत्र] a side-look, leer, a look with the eyelids partially closed. **-श्रवस्** serpent बभुरक्षिश्रवसो मुखे विशालाः Śi. 20. 44. **-संविद्** perception. **-सूत्रम्** the line of the eyes (with reference to idols. अक्षिसूत्रावसानं च तस्याधस्तात्पदान्तकम् Māna. 9. 2. 92. **-स्पन्दनम्** eye twitching ; Mu. 4.

अक्षिकः [अक्षाय चक्रावयवाय हितः -ठन्] N. of a tree (रञ्जनद्रुम Mar. थोरराळेचा वृक्ष.) अक्षीक; also See अक्षक.

अक्षिणी One of the 8 conditions or privileges attached to landed property (?).

अक्षित *a.* [न. त.] Undecayed, permanent, uninjured, undecaying, unfailing. **-तम** 1 Water. -2 100000 millions. **Comp. -ऊति-वसु** (ता॰) N. of Indra, giving permanent help, or having unfailing wealth (?) उग्रं न वीरं नमसोप सेदिम विभूतिमक्षितावसुम् Rv 8. 49. 6.

अक्षितरम् [अक्षीव तरति; तृ-अच् Tv.] Water (निर्मलत्वान्नेत्रतुल्यत्वम्).

अक्षिति *a.* [न. ब.] Imperishable. **-तिः** *f.* Imperishable nature ; यो वैपामक्षितिं वेद सोऽन्नमिति प्रतीकेन Br. Ār. Up. 1. 5. 1.

अक्षियद् *a.* [न. त.] Ved. Not decreasing in wealth; destitute of a dwelling, unsettled (?); क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोति Rv. 4. 17. 13.

अक्षिवः [अक्षि वाति प्रीणाति अञ्जनेन; वा. क.] N. of a plant, शोभाञ्जनवृक्ष Guilandina or Hyperanthera Moringa [Mar. शेवगा]. **-वम्** Sea-salt.

अक्षीक See अक्षक or अक्षिक.

अक्षीव-(ब) *a* [न. त.] Not intoxicated. **-वः** [न क्षीवते माद्यति, क्षीबृ-क क्त वा, न. त.] N. of the tree शोभाञ्जन (Mar. शेवगा, शेगट) Hyperanthera moringa ; cf विडङ्गा-क्षीवकुलमाषमाषगोधूमसंस्कृतम् । मोदकार्थं महीपाल पिष्टमादकमिष्यते ॥ Mātanga. L. 21. 17. **-वम्** Sea-salt.

अक्षु *a.* Ved. [अक्ष्-उ] Quick (शीघ्र): according to others (क्षुः) a kind of net. जूर्णो वामक्षुरंहसो यजत्राः Rv. 1. 180. 5.

अक्षुण्ण *a.* [न. त] 1 Unbroken, uncurtailed. -2 Not conquered or defeated, successful; अक्षुण्णोऽनुनयः Ve. 1. 2. -3 Not trodden or beaten, unusual, strange ; अभीक्ष्णमक्षुण्णतयातिदुर्गमम् Śi. 1. 32 being not practised or experienced. -4 Inexperienced, not expert.

अक्षुद्र *a.* [न. त.] Not small or insignificant. **-द्रः** N. of Śiva.

अक्षुध् *f.* [न. त.] Absence of hunger, satiety.

अक्षुध्य *a.* [अक्षुधे हितं; अक्षुध्-यत्.] Ved. 1 That which tends to cause absence of hunger (क्षुधाभावसाधनं द्रव्यम्). -2 Not liable to hunger.

अक्षेत्र *a.* [न.त.] Destitute of fields; uncultivated. **-त्रम्** 1 A bad field (अप्रशस्तम् क्षेत्रम्); अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति Ms. 10. 71. -2 Not a good geometrical figure. -3 (fig.) A bad pupil, unworthy recipient or receptacle (of anything). **Comp. -विद्** *a.* [क्षेत्रं देहतत्त्वं तत्त्वतो न जानाति; विद्-क्विप्] destitute of spiritual knowledge ; not knowing the true nature of the क्षेत्र or body (क्षेत्रतत्त्वानभिज्ञः आत्मत्वेन देहाभिमानी जीवः); So अक्षेत्रज्ञ.

अक्षेत्रिन् *a.* [क्षेत्रं शस्योत्पत्तिस्थानं कलत्रं वा; मत्वर्थे इनि न. त.] Having no field, not the master of a field, येऽक्षेत्रिणो बीजवन्तः परक्षेत्रप्रवापिणः Ms. 9. 49.

अक्षोटः [अक्ष्- ओट; अक्षस्य बिभीतकस्येव उटानि पर्णान्यस्य वा Tv.] 1 N. of a tree पर्वतीयपीलु (Mar. डोंगरी अक्रोड). 2 A walnut ; a tree bearing an oily nut. also अक्षोटक; ...आम्रैरक्षोटकैस्तदा Parṇal. 4. 61.

अक्षोडः [अक्ष् ओड; अक्षः बिभीतकः इव ओडति पत्रैः संहन्यते; उड्-अच् वा Tv.] also written as अक्षोट-ड-डक,-आक्षोट, आखोड, आखोडक &c.

अक्षोभ *a.* [नास्ति क्षोभो यस्य] Not agitated, unmoved. **–भः** 1 Absence of agitation. –2 The tying post of an elephant.

अक्षोभ्य *a.* [क्षोभ्यते विचाल्यते; क्षुभ्–णिच् कर्मणि यत्. न. त.] Immovable, imperturbable; अक्षोभ्यः स नवोऽप्यासीत् R. 17. 44. was unassailable **–भ्यः** 1 A particular sage (तन्त्रोक्तो द्वितीयविद्योपासकः तद्देवतायाः शिरसि नागरूपेण स्थितः ऋषिभेदः; अक्षोभ्योऽस्या ऋषिः प्रोक्तः–Tv.). –2 N. of a Buddha. –3 An immense number, said by Buddhists to be 100 विवर. **–Comp. –कवचम्** [अक्षोभाय हितं अक्षोभ्यम्] a sort of कवच or armour referred to in Tantras.

अक्षौरिमम् (astrol.) A star on which it is considered inauspicious to get shaved.

अक्षौहिणी [ऊहः समूहः संविकल्पज्ञानं वा सोऽस्यामस्ति इनि, अक्षाणां रथानां सर्वेषामिन्द्रियाणां वा ऊहिनी; णत्वं वृद्धिश्च P. VI 1. 89 Vārt.] A large army consisting of 21870 chariots, as many elephants, 65610 horse, and 109350 foot. अक्षौहिणी = १० अनीकिन्यः. अनीकिनी = ३ चम्वः. चमूः = ३ पृतनाः. पृतना = ३ वाहिन्यः. वाहिनी = ३ गणाः. गण = ३ गुल्माः. गुल्मः = ३ सेनामुखानि. सेनामुखम् = ३ पत्तयः. पत्तिः = १ रथः + १ हस्ती + ३ अश्वाः + ५ पदातयः.

cf. एकेभैकरथा त्र्यश्वा पत्तिः पञ्चपदातिका ।
पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम् ॥
सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चमूः ।
अनीकिनी दशानीकिन्यक्षौहिणी ......॥

अक्ष्ण *a.* [अश्नुते व्याप्नोति अश्–क्स्न; Un. 3. 17] Unbroken (अखण्ड). **–क्ष्णम्** Time.

अक्ष्णा A part स यचनेन किञ्चिदक्ष्णयात्रुतं भवति Bṛi. Ār. Up. 1. 5. 17.

अक्ष्णया *ind.* Ved. 1 Tortuously, circuitously, in a crooked way; तानक्ष्णया संतृन्दन्ति. Śat. Br. (वक्रमार्गेण, कौटिल्येन). –2 Wrongly; °द्रुह् Ved. seeking to hurt in a wrongful way. **Comp. –रज्जुः** *f.* diagonal line; Śulba. S. **–स्तोमीया** Name of an Iṣṭakā, Ts., Śat. Br. अक्ष्णयाध्रुक् Rv. 1. 122. 9.

अक्ष्णयावन् *a.* Going through, penetrating.

अखट्टः [खट्ट्–अच्, न. त.] N. of a tree (प्रियाल) Buchanania Latifolia. [Mar. चारोळी]

अखट्टिः *m. f.* [खट्ट्–इ, न. त. वा ङीप्] Bad conduct (अशिष्टव्यवहार); a childish freak or whim.

अखण्ड *a.* [खण्ड्–घञ्, न. त.] Unbroken, whole, entire, complete; अखण्डं पुण्यानां फलमिव Ś. 2. 10.; अखण्डकलः शशी Māl. 2. 2.; with undiminished orb, full; निर्जिगाय मुखमिन्दुमखण्डम् Ki. 9. 38; अखण्डेन तपसा 10. 63; undisturbed; सुन्दस्त्रीदमनेऽप्यखण्डयशसः U. 5. 34 u. l.; of untarnished, unsullied fame; °द्वादशी the 12th day of the bright half of मार्गशीर्ष. **–ण्डम्** *adv.* Uninterruptedly; अखण्डमाखण्डलतुल्यधामभिश्चिरं धृता Ki. 1. 29.

अखण्डन *a.* [न खण्ड्यते निरवयवत्वात्; खण्ड्–ल्युट्; न. त.] 1 Unbroken, not capable of being broken or divided, epithet of परमात्मन्. –2 Full, entire. **–नम्** [न. त.] 1 Not breaking, leaving entire. –2 Non-refutation. **–नः** Time.

अखण्डित *a.* [न. त.] 1 Unbroken, undivided. –2 Uninterrupted, perpetual, undisturbed, continuous; °ता मे वाणिज्या Mu. 1; अखण्डितं प्रेम लभस्व पत्युः Ku. 7. 28 everlasting, unbroken. –3 Unimpaired; unrefuted &c.; भद्विन्या अखण्डितात् प्रणयात् M. 3. never disappoinied; शतमखं तमखण्डितपौरुषम् R. 9.13 whose prowess knows no repulse or defeat. **–Comp. –उत्सव** *a.* always festive. **–ऋतुः** [अखण्डितः ऋतुः तत्संपत् पुष्पादिप्रसवरूपा यत्र] time or season which yields its usual produce of flowers &c. (*a.*) fruitful, bearing fruit in due season.

अखर्व *a.* [न. त.] Not dwarfish, short or stunted; not small; great; अखर्वेण गर्वेण विराजमानः Dk. 3.

अखलः A good physician. Nigha.

अखात *a.* [न. त.] Not dug; not buried. अखाते च तडागे च प्रविष्टो मकरः कथम् । Udbhaṭa. **–तः-तम्** A natural lake or pool of water; a bay; especially a pool before a temple.

अखाद्य *a.* [न. त.] Not edible.

अखिद्र *a.* Ved. [खिद्–रक् न. त.] Unwearied: यातेमखिद्रयामभिः Rv. 1. 38. 11 unwearied in their course.

अखिन्न *a.* [न. त.] 1 Not fatigued or wearied. –2 Not involving fatigue. मखेष्वखिन्नोऽनुमतः Ki. 1. 22.

अखिल *a.* [नास्ति खिलं अवशिष्टं यस्य Tv.] 1 Whole, entire, complete; oft. with सर्व. एतद्धि मत्तोऽधिजगे सर्वमेषोऽखिलं मुनिः Ms. 1. 59; °लेन entirely. –2 Not uncultivated or fallow, ploughed (land); °आत्मन् the universal spirit.

अखिलिका (वनस्पतिवि.) Momordaica Charantia (Mar. कारली.)

अखेटिकः [न. खेटत्यस्मात् ; खिद् भये षिकन् Tv.] 1 A tree in general. –2 (आखेटिक) A dog trained to the chase.

अखेदिन् *a.* Not wearisome, not fatigued, °त्वम् continuous flow of speech regarded as one of the वाग्गुण s of the Jainas.

अख्खल *ind.* An exclamation of joy; °लीकृ to utter this exclamation. अख्खलीकृत्या पितरं न पुत्रो अन्यो अन्यमुपवदन्तमेति । Rv. 7. 103. 3.

अख्यातिः *f.* Infamy, ill-repute; °कर *a.* disgraceful, disreputable.

अग् 1 P. (अङ्गति, आगीत्, अगिष्यति, अगितुम्) 1 To wind, curl, move tortuously, or in a zig-zag way. –2 To go (अङ्गति, आङ्गीत् &c.).

अग *a.* [न गच्छतीति; गम्–ड. न. त.] 1 Unable to walk, not going, not in a position to go; अगो वृषलः शीतेन P. VI. 3. 77 Sk. अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधक ते Bhāg. 10. 87. 14. –2 Unapproachable. **–गः** 1 A tree; सदानतो येन विषाणिनाऽगः Śi. 4. 63. –2 A mountain; ध्वनिरगविवरेषु नूपुराणाम् Ki. 10. 4. also a stone; प्रत्यापगं प्रत्यगम् Mahānāṭaka. –3 A snake. –4 The sun (न गच्छति वक्रगत्या पश्चिमम्, तस्य हि वक्रगत्यभावो ज्योतिषप्रसिद्धः; or, 'not going' the earth by its diurnal rotation causing day and night). –5 A water-jar, as in अगस्त्य (कुम्भस्थान). –6 The

number seven (from the seven कुलाचलs). cf. ...अथ पन्नगे। नगाः अगाः पर्वतेऽर्के पादपे स्यात्...। Nm. **–Comp. –आत्मजा** the daughter of the mountain, N. of Pārvatī. **–ओकस्** *m.* [अगः पर्वतः ओको यस्य] 1 a mountain-dweller. –2 a bird (वृक्षवासी). –3 the animal शरभ supposed to have 8 legs. –4 a lion. **–ज** *a.* (अगात् पर्वताशिलातो जायते; जन्–ड,) produced on a mountain or from a tree; roaming or wandering through mountains, wild (गिरिचर); कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ Ki. 1. 36. (**–जम्**) bitumen. [शिलाजित] **–जा** Born From the mountain, Pārvatī. अगजाननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम्। अनेकदं तं भक्तानामेकदन्तमुपास्महे॥ Subhā. **–जानिः** Śiva. सर्वं तद्भगवन् त्वदीयमगजाजाने समस्तार्तिहन्। चोल-चम्पूकाव्य P. 9, Verse 12.

अगच्छ *a.* [गम् बाहु. श, न. त.] Not going. **–च्छः** A tree.

अगण्डः A trunk without hands and feet,...(कुम्भकर्णः) ...अगण्डभूतो विवृत्तो दावदग्ध इव द्रुमः Rām. 6. 68. 5.

अगण्य *a.* 1 Countless, immense; °पण्यविस्तारितमणि Dk. 1. –2 Not deserving to be counted (अर्हे यत्); worthless, immaterial.

अगतिः *f.* [न. त.] 1 Want of resort or recourse; necessity. –2 Want of access (lit. & fig.); अगतिस्तत्र रामस्य यत्र गमिष्यामि विहायसा Rām; मनोरथानामगतिर्न विद्यते Ku. 5. 64, See under गति. –3 Evil path; अगतिश्च गतिश्चैव लोकस्य विदिता तव Mb. 12. 16. 6.

अगति (ती) क. *a.* 1 Helpless, without any resort or resource; बाल्मेनमगतिमादाय Dk. 9; दण्डस्त्वगतिका गतिः Y. 1. 346. –2 The last resource or shift; अगतिका गतिर्ह्येषा पापा राजोपसेविनाम्। V. 1. अगतीकगतीनस्मान्नष्टार्थानर्थसिद्धये Mb. 12. 10. 16.

अगद *a.* [नास्ति गदो रोगो यस्य] 1 Healthy, sound, free from disease, in good health नरोऽगदः Ms. 8. 107. –2 (गद् भाषणे–अच्, न. त.) Not speaking or telling. –3 Free from judicial affliction.**–दः** [नास्ति गदो रोगो यस्मात्] 1 A medicine, a medicinal drug; इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगदः किं न पीयते H. Pr. 29; विषघ्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् Ms. 7. 218. –2 Health, freedom from disease; औषधान्यगदो विद्या देवी च विविधा स्थितिः। तपसैव प्रसिध्यन्ति तपस्तेषां हि साधनम्॥ Ms. 11. 237. (अगदः गदाभावः नैरुज्यमिति यावत् Kull.) –3 The science of antidotes; one of the 8 parts of medical science. **–राजः** good medicine; श्रेयस्तनोत्यगदराज इवोपयुक्तः Bhāg. 10. 47. 59.

अगदंकारः [अगदं करोति; अगद कृ–अण् मुमागमश्च; कारे सत्यागदस्य; P. VI. 3. 70] A physician.

अगदायति Den. P. To have good health.

अगम *a* = अग q. v. बभूवुरगमाः सर्वे मारुतेन विनिर्धुताः Rām. 5. 14. 17.

अगम्य *a.* [न गन्तुमर्हति गम्–यत्; न. त.] 1 Not fit to be walked in or approached, unapproachable, inaccessible (lit. & fig.); योगिनामप्यगम्यः &c. –2 Inconceivable, incomprehensible; मनसोऽगम्य ईश्वरः God transcends mind (conception or thought); याः सम्पदस्ता मनसोऽप्यगम्याः Śi. 3. 59. See under गम्य also. **–Comp. –रूप** *a.* of unsurpassed or inconceivable nature, form, &c. °रूपां पदवीं प्रपित्सुना Ki. 1. 9.

अगम्या A woman not deserving to be approached (for cohabitation), one of the low castes; °र्म्यां च स्त्रियं गत्वा, °गमनं चैव जातिभ्रंशकराणि वा &c. **–Comp. –गमनम्** illicit intercourse.**–गामिन्** *a.* practising illicit intercourse. **–गमनीय** *a.* relating to illicit intercourse; °नीये तु (पापम्) व्रतैरेभिरपानुदेत् Ms. 11. 169.

अगरी [नास्ति गरो विषं यस्याः; प. ब. गौर. ङीष्] 1 A kind of grass or plant (देवताड वृक्ष) commonly called Deotar, Andropogon Serratus. It is said to be an antidote against the poison of rats and mice. –2. Any substance that removes poison (विषहारिद्रव्यमात्रम्)

अगरु *n.* [न गिरति; गॄ.–उ. न. त.] Agallochum, Amyris Agallocha. a kind of चन्दन; also अगुरु; संचारिते चागुरुसारयोनौ धूपे समुत्सर्पति वैजयन्तीः R. 6. 8.

अगर्दभः A mule.

अगव्यूति *a.* Ved. Without good pasture grounds for cattle, barren (क्षेत्रम्) अगव्यूति क्षेत्रमागन्म देवाः Rv. 6. 47. 20.

अगस्ति [विन्ध्याख्यं अगं अस्यति; अस्–क्तिच् शकन्ध्वादि°, Un. 4. 179, or अगं विन्ध्याचलं स्त्यायति स्तभ्नाति, स्त्यै–क; or अगः कुम्भः तत्र स्त्यानः संहतः इत्यगस्त्यः] 1 'Pitcher-born,' N. of a celebrated Ṛiṣi or sage. –2 N. of the star Canopus, of which Agastya is the regent. –3 N. of a plant (बकवृक्ष) Sesbana (or Æschynomene) Grandiflora [Mar. रुईमंदार]. [The sage Agastya is a very reputed personage in Hindu mythology. In the Ṛigveda he and Vasiṣṭha are said to be the off-springs of Mitra and Varuṇa, whose seed fell from them at the sight of the lovely nymph Urvaśī at a sacrificial session. Part of the seed fell into a jar and part into water; from the former arose Agastya, who is, therefore, called Kumbhayoni, Kumbhajanman, Ghaṭodbhava, Kalaśayoni &c; from the latter Vasiṣṭha. From his parentage Agastya is also called Maitrāvaruṇi, Aurvaśeya, and, as he was very small when he was born, he is also called Mānya. He is represented to have humbled the Vindhya mountains by making them prostrate themselves before him when they tried to rise higher and higher till they wellnigh occupied the sun's disc and obstructed his path. See Vindhya. (This fable is supposed by some, to typify the progress of the Āryas towards the south in their conquest and civilization of India, the humbling of the mountain standing metaphorically for the removal of physical obstacles in their way). He is also known by the names of Pītābdhi, Samudra-chuluka &c.; from another fable according to which he drank up the ocean because it had offended him and because he wished to help Indra and the gods in their wars with a class of demons called Kāleyas who had hid themselves in the waters and

oppressed the three worlds in various ways. His wife was Lopāmudrā. She was also called Kauṣītakī and Varapradā. She bore him two sons, Dṛḍhāsya and Dṛḍhāsyu. In the Rāmāyaṇa Agastya plays a distinguished part. He dwelt in a hermitage on mount Kunjara to the south of the Vindhya and was chief of the hermits of the south. He kept under control the evil spirits who infested the south and a legend relates how he once ate up a Rākṣasa named Vātāpi, who had assumed the form of a ram, and destroyed by a flash of his eye the Rākṣasa's brother who attempted to avenge him. In the course of his wanderings Rāma with his wife and brother came to the hermitge of Agastya who received him with the greatest kindness and became his friend, adviser and protector. He gave Rāma the bow of Viṣṇu and accompanied him to Ayodhyā when he was restored to his kingdom after his exile of 14 years. The superhuman power which the sage possessed, is also represented by another legend, according to which he turned king Nahuṣa into a serpent and afterwards restored him to his proper form. In the south he is usually regarded as the first teacher of science and literature to the primitive Dravidian tribes, and his era is placed by Dr. Caldwell in the 7 th or 6 th century B. C. The Purāṇas represent Agastya as the son of Pulastya (the sage from whom the Rākṣasas sprang) and Havirbhuvā the daughter of Kardama. Several 'hymn-seers' are mentioned in his family, such as his two sons, Indrabāhu, Mayobhuva and Mahendra, also others who served to perpetuate the family. The sage is represented as a great philosopher, benevolent and kind-hearted, unsurpassed in the science of archery and to have taken a principal part in the colonization of the south; निर्जितासि मया भद्रे शत्रुहस्तादमर्षिणा । अगस्त्येन दुराधर्षा मुनिना दक्षिणेव दिक् ॥ Rām; अगस्त्याचरितामाशाम् R. 4. 44; cf. also; अगस्त्यो दक्षिणामाशामाश्रित्य नभसि स्थितः । वरुणस्यात्मजो योगी विन्ध्यवातापिमर्दनः ॥ and R. 6. 61; Mv. 7. 14.] अगस्तितुल्या हि घृताब्धिशोषणे । Udbhaṭa.

अगस्ती A female descendent of Agastya.

अगस्त्यः 1 = अगस्ति See above. -2 N. of Śiva. **-Comp.** **-उदयः** 1 the rise of Canopus which takes place about the end of Bhādra; with the rise of this star the waters become clear; cf. प्रससादोदयादम्भः कुम्भयोनेर्महौजसः. R. 4. 21. -2 the 7th day of the dark half of Bhādra. **-गीता** [अगस्त्येन् गीता विद्याभेदः] N. of a sort of विद्या mentioned in the Mb. Śāntiparvan; (pl.) Agastya's hymn. **-चारः** [ष. त.] the course of Canopus, the time of its rise which ushers the Śarad season and then every thing on earth assumes a lovely appearance. **-तीर्थम्** N. of a celebrated Tīrtha in the south. **-वटः** N. of a holy place on the Himālaya. **-संहिता** Agastya's collection of law.

अगा *a.* Ved. Not going.

अगाध *a.* [गाध्-प्रतिष्ठायां घञ्; न. ब.] Unfathomable, very deep, bottomless; अगाधसलिलात्समुद्रात् H. 1. 52; (fig.) profound, sound, very deep, यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः Ak. unfathomable, incomprehensible, inscrutable, Not learned; अगाधाश्चाप्रतिष्ठाश्च गतिमन्तश्च नारद Mb. 12. 286. 7. Not established, well-known; अगाधजन्मामरणं च राजन् Mb. 12. 308. 39. **-धः-धम्** a deep hole or chasm. **-धः** N. of one of the 5 fires at the स्वाहाकार [cf. Gr. *agathos*]. **-Comp.** **-जलः** [अगाधं जलं यत्र] a deep pool or pond, deep lake. **-सत्त्व** a. possessing profound inherent power. द्विजमुख्यतमः कविर्बभूव प्रथितः शूद्रक इत्यगाधसत्त्वः ॥ Mk. 1. 3, अगाधसत्त्वो मगधप्रतिष्ठः । R. 6. 21; so °ज्ञानम्, °बुद्धिः; great; as °भयम्.

अगारम् [अगं न गच्छन्तं ऋच्छति प्राप्नोति अग-ऋ-अण् Tv.] A house; शून्यानि चाप्यगाराणि Ms. 9. 265; °दाहिन् an incendiary अगारदाही गरदः 3. 158, See आगार.

अगिरः (नः ?) [न गीर्यते दुःखेन; गॄ. बा.°क. न. त. Tv.] 1 Heaven. -2 The sun or fire? -3 A Rākṣasa. **-Comp.** **-ओकस्** *a.* [अगिरः स्वर्गः ओको वासस्थानं यस्य] dwelling in the heaven (as a god); जीराश्चिदगिरौकसः Rv. 1. 135. 9; not to be stopped by threatening shouts (?)

अगु *a.* [नास्ति गौर्यस्य] Ved. 1 Destitute of cows or rays; poor. उक्थं चन शस्यमानमगोः Rv. 8. 2. 14. -2 Wicked (?). **-गुः** 1 N. of Rāhu. -2 Darkness.

अगुण *a.* 1 Destitute of attributes (referring to God). -2 Having no good qualities, worthless; अगुणोऽयमकोशः M. 3, गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नेश्वरैरगुणैः समः ॥ Mk. 4. 22. **-णः** [न. त.] A fault, defect, demerit, vice; तद्वः सर्वं प्रवक्ष्यामि प्रसवे च गुणागुणान् Ms. 3. 22; गुणागुणज्ञ knowing merit and demerit; लोभश्चेदगुणेन किम् Bh. 2. 55; अगुणेषु तस्य धियमस्तवतः Ki. 6. 21. vices; **-णम्** 1 Absolution (मोक्ष, कैवल्य); धर्मादयः किमगुणेन च काङ्क्षितेन Bhāg. 7. 6. 25. -2 Supreme Being (परब्रह्म). **-Comp.** **-वादिन्** *a.* fault-finding, censorious, not appreciating merits. **-शील** *a.* of a worthless character.

अगुरु *a.* [न. त.] 1 Not heavy, light. -2 (In prosody) Short. -3 Having no teacher. -4 One different from a teacher. **-रु** *n.* (*m.* also) [न गुरुर्यस्मात्] 1 The fragrant aloe wood and tree; Aquiluria Agallocha. -2 That which yields Bdellium, Amyris Agallocha. -3 The Śiśu tree (शिंशपा). **-Comp.-शिंशपा** [अगुरुः सारो यस्यास्तादृशी शिंशपा; मध्यमपदलो.] the Śiśu tree. **-सारः** a sort of perfume.

अगुल्मकम् Disjointed (army); गुल्मीभूतमगुल्मकम् Śukra. 4. 870.

अगूढ *a.* Not hidden, or concealed, manifest, clear: °सद्भावम् Real state unconcealed, अगूढसद्भावमितीङ्गितज्ञया निवेदितो नैष्ठिकसुन्दरस्तया Ku. 5. 62. **-Comp.** **-गन्ध** *a.* having an unconcealed smell. (**-न्धः**) Asafœtida (the smell of which is not easily concealed). [Mar. हिंग]. **-भाव** *a.* 1 having an open or unreserved disposition. -2 having an obvious meaning or import.

अगृभीत *a.* [न. त.] Ved. 1 Not seized or overcome, unsubdued; Ṛv. 8. 79. 1. °शोचिस् of unsubdued splendour. एता न यामे अगृभीतशोचिषः Rv. 5. 54. 5; 8. 23. 1. –2 Inconceivable.

अगृहः [न. ब.] A houseless wanderer, a hermit (वानप्रस्थ).

अगोचर *a.* Imperceptible by the senses, not obvious, See गोचरः वाचामगोचरां हर्षावस्थामस्पृशत् Dk. 169, beyond the power of words, indescribable. **–रम** 1 Anything beyond the cognizance of the senses. –2 Not being seen or observed, or known; कथं देवपादानामगोचरेणैवं क्रियते H. 2; without the knowledge of; °तां गतान् Pt. 2. –3 Brahma; अगोचरे वागिव चोपरेमे Ki. 17. 11.

अगोचरेण *ind.* Imperceptibly.

अगोता Ved. Want of cows or rays or praise.

अगोत्र *a.* Without a cause; यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रम् Muṇḍ. 1. 1. 6.

अगोपा *a.* Ved. Without a cowherd; पशुर्नैति स्वयुरगोपाः Rv. 2. 4. 7.

अगोरुध *a* Ved. Not disdaining praise अगोरुधाय गविषे Rv. 8. 24. 20.

अगोह्य *a.* Not to be concealed or covered, bright.

अग्निः [अङ्गति ऊर्ध्वं गच्छति अङ्ग्-नि, नलोपश्च Uṇ. 4. 50, or fr. अञ्च् 'to go.'] 1 Fire कोप°, चिन्ता°, शोक°, ज्ञान°, राज°, &c. –2 The God of fire. –3 Sacrificial fire of three kinds (गार्हपत्य, आहवनीय and दक्षिण); पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माताग्निर्दक्षिणः स्मृतः। गुरुराहवनीयस्तु साग्नित्रेता गरीयसी॥ Ms. 2. 232. –4 The fire of the stomach, digestive faculty, gastric fluid. –5 Bile (नाभेरूर्ध्वं हृदयादधस्तादामाशयमाचक्षते तद्गतं सौरं तेजः पित्तम् इत्याचक्षते). –6 Cauterization (अग्निकर्मन्). –7 Gold. –8 The number three. शराग्निपरिमाणम् (पञ्चत्रिंशत्) Mb. 13. 107. 26. –9 N. of various plants: (*a*) चित्रक Plumbago Zeylanica; (*b*) रक्तचित्रक; (*c*) भल्लातक Semicarpus Anacardium; (*d*) निम्बक Citrus Ácida. –10 A mystical substitute for the letter र्. In Dvandva comp. as first member with names of deities, and with particular words अग्नि is changed to अग्ना, as °विष्णू, °मरुतौ, or to अग्नी, °पर्जन्यौ, °वरुणौ, °षोमौ –11 पिङ्गला नाडी; यत्र तद् ब्रह्म निर्द्वन्द्वं यत्र सोमः (इडा) सहाग्निना (अग्निः पिङ्गला) Mb. 14. 20. 10. –12 Sacrificial altar, अग्निकुण्ड cf. Rām. 1. 14. 28. –13 Sky. अग्निर्मूर्धा Muṇḍ 2. 1. 4. [cf. L. *ignis*] [Agni is the God of Fire, the Ignis of the Latins and Ogni of the Slavonians. He is one of the most prominent deities of the Ṛigveda. He, as an immortal, has taken up his abode among mortals as their guest; he is the domestic priest, the successful accomplisher and protector of all ceremonies; he is also the religious leader and preceptor of the gods, a swift messenger employed to announce to the immortals the hymns and to convey to them the oblations of their worshippers, and to bring them down from the sky to the place of sacrifice. He is sometimes regarded as the mouth and the tongue through which both gods and men participate in the sacrifices. He is the lord, protector and leader of people, monarch of men, the lord of the house, friendly to mankind, and like a father, mother, brother &c. He is represented as being produced by the attrition of two pieces of fuel which are regarded as husband and wife. Sometimes he is considered to have been brought down from heaven or generated by Indra between two clouds or stones, created by Dyau, or fashioned by the gods collectively. In some passages he is represented as having a triple existence, which may mean his threefold manifestations as the sun in heaven, lightning in the atmosphere, and as ordinary fire on the earth, although the three appearances are also elsewhere otherwise explained. His epithets are numberless and for the most part descriptive of his physical characteristics: धूमकेतु, हुतभुज्, शुचि, रोहिताश्व, सप्तजिह्व, तोमरधर, घृतान्न, चित्रभानु, ऊर्ध्वशोचिस्, शोचिष्केश, हरिकेश, हिरण्यदन्त, अयोदंष्ट्र &c. In a celebrated passage he is said to have 4 horns, 3 feet, 2 heads, and 7 hands. The highest divine functions are ascribed to Agni. He is said to have spread out the two worlds and produced them, to have supported heaven, formed the mundane regions and luminaries of heaven, to have begotten Mitra and caused the sun to ascend the sky. He is the head and summit of the sky, the centre of the earth. Earth, Heaven and all beings obey his commands. He knows and sees all worlds or creatures and witnesses all their actions. The worshippers of Agni prosper, they are wealthy and live long. He is the protector of that man who takes care to bring him fuel. He gives him riches and no one can overcome him who sacrifices to this god. He confers, and is the guardian of, immortality. He is like a water-trough in a desert and all blessings issue from him. He is therefore constantly supplicated for all kinds of boons, riches, food, deliverance from enemies and demons, poverty, reproach, childlessness, hunger &c. Agni is also associated with Indra in different hymns and the two gods are said to be twin brothers.

Such is the Vedic conception of Agni; but in the course of mythological personifications he appears as the eldest son of Brahmā and is called Abhimānī [Viṣṇu Purāṇa]. His wife was Svāhā; by her, he had 3 sons –Pāvaka, Pavamāna and Śuchi; and these had forty-five sons: altogether 49 persons who are considered identical with the 49 fires. He is also represented as a son of Aṅgiras, as a king of the Pitṛs or Manes, as a Marut and as a grandson of Śāṇḍila, and also as a star. The Harivaṁśa describes him as clothed in black, having smoke for his standard and head-piece and carrying a flaming javelin. He is borne in a chariot drawn by red horses and the 7 winds are the

wheels of his car. He is accompanied by a ram and sometimes he is represented as riding on that animal. Agni was appointed by Brahmā as the sovereign of the quarter between the south and east, whence the direction is still known as Āgneyī. The Mahābhārata represents Agni as having exhausted his vigour and become dull by devouring many oblations at the several sacrifices made by king Śvetaki, but he recruited his strength by devouring the whole Khāṇḍava forest; for the story see the word खाण्डव]. **–Comp. –अ (आ) गारम् –रः, –आलयः, –गृहम्** [अग्निकार्याय अगारम् शाक॰ त.] a fire-sanctuary, house or place for keeping the sacred fire; वसंश्चतुर्थोऽग्निरिवाग्न्यगारे R. 5. 25. रथाग्न्यगारं चापार्चीं शरशक्तिगदेन्धनम् Mb. 11. 25. 14. **–अस्त्रम्** fire-missile, a rocket, **–आत्मक** *a.* [अग्निरात्मा यस्य] of the nature of fire; सोमात्मिका स्त्री, °कः पुमान्. **–आधानम्** consecrating the fire; so °आहिति. **–आधेयः** [अग्निराधेयो येन] a Brāhmaṇa who maintains the sacred fire. **(–यम)**= °आधानम्. **–आहितः** [अग्निराहितो येन, वा परनिपातः P. II. 2. 37.] one who maintains the sacred fire; See आहिताग्नि. **–इध्** *m.* (अग्नीध्रः) [अग्निम् इन्द्धे स अग्नीध्] the priest who kindles fire (mostly Ved). **–इन्धनः** [अग्निरिध्यते अनेन] N. of a Mantra. **(नम्)** kindling the fire; अग्नीन्धनं भैक्षचर्याम् Ms. 2. 108. **–उत्पातः** [अग्निना दिव्यानलेन कृतः उत्पातः] a fiery portent, meteor, comet &c. In Br. S. 33 it is said to be of five kinds: दिवि भुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः। धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा इति पञ्चधा भिन्नाः॥ उल्का पक्षेण फलं तद्वत् धिष्ण्याशनिस्त्रिभिः पक्षैः। विद्युदहोभिः षड्भिस्तद्वत्तारा विपाचयति॥ Different fruits are said to result from the appearances of these portents, according to the nature of their colour, position &c. **–उद्धरणम् , –उद्धारः** 1 producing fire by the friction of two araṇis. –2 taking out, before sun-rise, the sacred fire from its cover of ashes previous to a sacrifice. **–उपस्थानम्** worship of Agni; the Mantra or hymn with which Agni is worshipped (अग्निरुपस्थीयतेऽनेन). अग्निस्त्रिष्टुभ् उपस्थाने विनियोगः Sandhyā. **–एधः** [अग्निमेधयति] an incendiary. **–कणः; –स्तोकः** a spark. **–कर्मन्** *n.* [अग्नौ कर्म स. त.] 1 cauterization. –2 action of fire. –3 oblation to Agni, worship of Agni (अग्निहोत्र): so °कार्य offering oblations to fire, feeding fire with ghee &c.; निर्वर्तिताग्निकार्यः K. 16.; °र्यार्धदग्ध 39, Ms. 3. 69, अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सन्ध्ययोरुभयोरपि। Y. 1. 25. **–कला** a part (or appearance) of fire; ten varieties are mentioned धूम्रार्चिरूष्मा ज्वलिनी ज्वालिनी विस्फुलिङ्गिनी। सुश्रीः सुरूपा कपिला हव्यकव्यवहे अपि॥ यादीनां दशवर्णानां कला धर्मप्रदा अमूः।). **–कारिका** [अग्निं करोति आधत्ते करणे कर्तृत्वोपचारात् कर्तरि ण्वुल्] 1 the means of consecrating the sacred fire, the Ṛik called अग्नीध्र which begins with अग्निं दूतं पुरो दधे. 2. = अग्निकार्यम्. **–काष्ठम्** [अग्नेः उद्दीपनं काष्ठं शाक ०त.] agallochum (अगुरु) **–कुक्कुटः** [अग्नेः कुक्कुट इव रक्तवर्णस्फुलिङ्गत्वात्] a firebrand, lighted wisp of straw. **–कुण्डम्** [अग्नेराधानार्थं कुण्डम्] an enclosed space for keeping the fire, a fire-vessel. **–कुमारः, –तनयः; सुतः** 1 N. of Kārttikeya said to be born from fire; Rām. 7. See कार्त्तिकेय. –2 a kind of preparation of medicinal drugs. **–कृतः** Cashew-nut; the plant Anacardium occidentale. [Mar. काजू] **–केतुः** [अग्नेः केतुरिव] 1 smoke. –2 N. of two Rākṣasas on the side of Rāvaṇa and killed by Rāma. **–कोणः–दिक्** the south-east corner ruled over by Agni; इन्द्रो वह्निः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत्। कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात्॥ **–क्रिया** [अग्निना निर्वर्तिना क्रिया, शाक. त.] 1 obsequies, funeral ceremonies. –2 branding; भेषजाग्निक्रियासु च Y. 3. 284. **–क्रीडा** [तृ. त.] fire-works, illuminations. **–गर्भ** *a.* [अग्निर्गर्भे यस्य] pregnant with or containing fire, having fire in the interior; °र्भां शमीमिव Ś 4. 3. (–र्भः) [अग्निरिव जारको गर्भो यस्य] 1 N. of the plant Agnijāra. –2 the sun stone, name of a crystal supposed to contain and give out fire when touched by the rays of the sun; cf. Ś. 2. 7. –3 the sacrificial stick अरणि which when churned, gives out fire. (**–र्भा**) 1 N. of the Śamī plant as containing fire (the story of how Agni was discovered to exist in the interior of the Śamī plant is told in chap. 35 of अनुशासनपर्व in Mb.). –2 N. of the earth (अग्नेः सकाशात् गर्भो यस्यां सा; when the Ganges threw the semen of Śiva out on the Meru mountain, whatever on earth &c. was irradiated by its lustre, became gold and the earth was thence called वसुमती) –3 N. of the plant महाज्योतिष्मती लता (अग्निरिव गर्भो मध्यभागो यस्याः सा) [Mar. मालकांगोणी] **–ग्रन्थः** [अग्निप्रतिपादको ग्रन्थः शाक. त.] the work that treats of the worship of Agni &c. **–घृतम्** [अग्न्युद्दीपनं घृतं शाक. त.] a kind of medicinal preparation of ghee used to stimulate the digestive power. **–चित्** *m.* [अग्निं चितवान्; चि-भूतार्थे क्विप् P. III. 2. 91] one who has kept the sacred fire; यतिभिः सार्धमनग्निमग्निचित् R. 8. 25; अध्वरेष्वग्निचित्वत्सु Bk. 5. 11. **–चयः, –चयनम, –चित्या.** arranging or keeping the sacred fire (अग्न्याधान); चित्याग्निचित्ये च P. III. 1. 132. –2 (**–यः, –यनः**) the Mantra used in this operation. –3 a heap of fire **–चित्वत्** [अग्निचयनम् अस्त्यस्मिन् मतुप्; मस्य वः। तान्तत्वान्न पदत्वम् Tv.] having अग्निचयन or अग्निचित्. **–चूडः** A bird having a red tuft. **–चर्णम्** gunpowder. कार्यसमर्थः कल्पस्ति शस्त्रगोलाग्निचूर्णयुक् Śukranīti 2. 93. **–ज, –जात** *a.* produced by or from fire, born from fire. (**–जः, –जातः**) 1 N. of the plant अग्निजार (अग्नये अग्न्युद्दीपनाय जायते सेवनात् प्रभवति). 1 N. of Kārttikeya पराभिनत्क्रौञ्चमिवाद्रिमग्निजः Mb. 8. 90. 68. 3. Viṣṇu. (**–जम् , –जातम**) gold; so °जन्मन्. **–जित्** *m.* God; Bhāg. 8. 14. 4. **–जिह्व** *a.* 1 having a fiery tongue. –2 one having fire for the tongue, epithet of a God or of Viṣṇu in the boar incarnation. (**–ह्वा**) 1 a tongue or flame of fire. –2 one of the 7 tongues of Agni (कराली धूमिनी श्वेता लोहिता नीललोहिता। सुवर्णा पद्मरागा च जिह्वाः सप्त विभावसोः –3 N. of a plant लाङ्गली (अग्नेर्जिह्वेव शिखा यस्याः सा); of another plant (जलपिप्पली) or गजपिप्पली (विषलाङ्गला) (Mar. जल-गज पिंपळी) **–ज्वाला** 1 the flame or glow of fire. –2 [अग्नेर्ज्वालेव शिखा यस्याः सा] N. of a plant with red blossoms, chiefly used by dyers, Grislea Tomentosa (Mar. धायफुल, धायटी). **–तप्** *a.* [अग्निना तप्यते; तप् –क्विप्] having

the warmth of fire; practising austerities by means of fire. **–तपस्** *a.* [अग्निभिः तप्यते] 1 practising very austere penance, standing in the midst of the five fires. –2 glowing, shining or burning like fire (तपतीति तपाः अग्निरिव तपाः) hot as fire. **–तेजस्** *a.* having the lustre or power of fire (अग्नेरिव तेजो यस्य). (**–स्** *n.*) the lustre of fire. (**–स्** *m.*) N. of one of the 7 Ṛiṣis of the 11th Manvantara. **–त्रयम्** the three fires, See under अग्नि. **–द** *a.* [अग्निं दाहार्थं गृहादौ ददाति; दा.–क.] 1 giving or supplying with fire. –2 tonic, stomachic, producing appetite, stimulating digestion. –3 incendiary; अग्निदान् भक्तदांश्चैव Ms. 9. 278; अग्निदानां च ये लोकाः Y. 2. 74; so °दायक, °दायिन्, यदग्निदायके पापं यत्पापं गुरुतल्पगे Ram. 2. 75. 45. **–दग्ध** *a.* 1 burnt on the funeral pile; अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम Vāyu. P. –2 burnt with fire. –3 burnt at once without having fire put into the mouth, being destitute of issue (?); (pl.) a class of Manes or Pitṛis who, when alive, kept up the household flame and presented oblations to fire. **–दमनी** [अग्निर्दम्यतेऽनया; दम्-णिच् करणे ल्युट्] a narcotic plant, Solanum Jacquini. [Mar. रिंगणी] **–दातृ** [अग्निं विधानेन ददाति] one who performs the last (funeral) ceremonies of a man; यश्चाग्निदाता प्रेतस्य पिण्डं दद्यात्स एव हि. **–दीपन** *a.* [अग्निं दीपयति] stimulating digestion, stomachic, tonic. **–दीप्त** *a.* [तृ. त.] glowing, set on fire, blazing (**–प्ता**) [अग्निर्जठरानलो दीप्तः सेवनात् यस्याः सा] N. of a plant ज्योतिष्मती लता (Mar. माल्कांगोणी), which is said to stimulate digestion. **–दीप्तिः** *f.* active state of digestion. **–दूत** *a.* अग्निर्दूत इव यस्मिन् यस्य वा] having Agni for a messenger, said of the sacrifice or the deity invoked; यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंकृतः Ṛv. 10. 14. 13. **–दूषितः** *a.* branded. **–देवः** [अग्निरेव देवः] Agni; a worshipper of Agni. **–देवा** [अग्निर्देवो यस्याः] the third lunar mansion, the Pleiades (कृत्तिका). **–द्वारम्** the door on the south-east of a building; पूर्वद्वारमथैशाने चाग्निद्वारं तु दक्षिणे। Māna. 9. 294–95. **–धानम्** [अग्निर्धीयतेऽस्मिन्] the place or receptacle for keeping the sacred fire, the house of अग्निहोतृ; पदं कृणुते अग्निधाने Ṛv. 10. 165. 3. **–धारणम्** maintaining the sacred fire; व्रतिनां °णम् K. 55. **–नयनम्** = °प्रणयनम्. **–निर्यासः** [अग्नेर्जठरानलस्येव दीपको निर्यासो यस्य] N. of the plant अग्निजार. **–नेत्र** *a.* [अग्निर्नेता यस्य] having Agni for the leader or conveyer of oblations, an epithet of a god in general. **–पदम्** 1 the word Agni. –2 fire-place. –3 N. of a plant. **–परिक्रि-ष्क्रि-या** care of the sacred fire, worship of fire, offering oblations; गृहार्थोऽग्निपरिष्क्रिया Ms. 2. 67. **–परिच्छदः** the whole sacrificial apparatus; गृह्यं चाग्निपरिच्छदम् Ms. 6. 4. **–परिधानम्** enclosing the sacrificial fire with a kind of screen. **–परीक्षा** [तृ. त.] ordeal by fire. **–पर्वतः** [अग्निसाधनं पर्वतः] a volcano; महता ज्वलता नित्यमग्निमिवाग्निपर्वतः Ram. 5. 35. 43. **–पुच्छः** [अग्नेः अग्न्याधानस्थानस्य पुच्छ इव] tail or back part of the sacrificial place; the extinction of fire. **–पुराणम्** [अग्निना प्रोक्तं पुराणम्] one of the 18 Purāṇas ascribed to Vyāsa. It derives its name from its having been communicated originally by Agni to the sage Vasiṣṭha for the purpose of instructing him in the two-fold knowledge of Brahman. Its stanzas are said to be 14500. Its contents are varied. It has portions on ritual and mystic worship, cosmical descriptions, chapters on the duties of Kings and the art of war, a chapter on law, some chapters on Medicine and some treatises on Rhetoric, Prosody, Grammar, Yoga, Brahmavidyā &c. &c. **–प्रणयनम्** bringing out the sacrificial fire and consecrating it according to the proper ritual. **–प्रणिधिः** Incendiary. Dk. 2. 8. **–प्रतिष्ठा** consecration of fire, especially the nuptial fire. **–प्रवेशः**; **–शनम्** [स. त.] entering the fire, self-immolation of a widow on the funeral pile of her husband. **–प्रस्कन्दनम्** violation of the duties of a sacrificer (अग्निहोमाकरण); °परस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि Mb. 1. 84. 26. **–प्रस्तरः** [अग्निं प्रस्तृणाति अग्नेः प्रस्तरो वा] a flint, a stone producing fire. **–बाहुः** [अग्नेर्बाहुरिव दीर्घशिखत्वात्] 1 smoke. –2 N. of a son of the first Manu; Hariv. N. of a son of Priyavrata and Kāmyā. V. P. **–बीजम्** 1 the seed of Agni; (fig.) gold (रुद्रतेजः समुद्भूतं हेमबीजं विभावसोः) –2 N. of the letter र्. **–भम्** [अग्निरिव भाति; भा-क.] 1 'shining like fire,' gold. –2 N. of the constellation कृत्तिका. **–भु** *n.* [अग्नेर्भवति; भू-क्विप् ह्रस्वान्तः] 1 water. –2 gold. **–भू** *a.* [अग्नेर्भवतिः भू-क्विप्] produced from fire. (**भूः**) 1 'fire-born,' N. of Kārttikeya. –2 N. of a teacher (काश्यप) who was taught by Agni. –3 (arith.) six. **–भूति** *a.* produced from fire. (**–तिः**) [अग्निरिव भूतिरैश्वर्यं यस्य] N. of a pupil of the last Tīrthaṅkara. (**–तिः**) *f.* the lustre or might of fire. **–भ्राजस्** *a.* Ved. [अग्निरिव भ्राजते; भ्राज्–असुन्] shining like fire. अग्निभ्राजसो विद्युतः Ṛv. 5. 54. 11. **–मणिः** [अग्नेरुत्थापको मणिः शाक. त.] the sunstone. **–मथ्** *m.* [अग्निं मथ्नाति निष्पादयति; मन्थ्-क्विप् नलोपः] 1 the sacrificer who churns the fuel-stick. –2 the Mantra used in this operation, on the अरणि itself. **–मन्थः, –न्थनम्**, producing fire by friction; or the Mantra used in this operation. (**–न्थः**) [अग्निर्मथ्यते अनेन मन्थ्-करणे घञ्] N. of a tree गणिकारिका (Mar. नरवेल) Premna Spinosa (तत्काष्ठयोर्घर्षणे हि आशु वह्निरुत्पद्यते), **–मान्द्यम्** slowness of digestion, loss of appetite, dyspepsia. **–मारुतिः** अग्निश्च मरुच्च तयोरपत्यं इञ् ततो वृद्धिः इत् च; द्विपदवृद्धौ पृषो. पूर्वपदस्य ह्रस्वः Tv.] N. of the sage Agastya. **–मित्रः** N. of a king of the Suṅga dynasty, son of Puṣyamitra who must have flourished before 150 B. C. –the usually accepted date of Patañjali–as the latter mentions पुष्यमित्र by name. **–मुखः** *a.* having Agni at the head. (**–खः**) [अग्निर्मुखमिव यस्य] 1 a deity, god, (for the gods receive oblations through Agni who is, therefore, said to be their mouth; अग्निमुखा वै देवाः, अग्निर्मुखं प्रथमं देवतानाम् &c; or अग्निर्मुखे अग्रे येषाम्, for fire is said to have been created before all other gods.) –2 [अग्निर्मुखं प्रधानमुपास्यो यस्य] one who maintains the sacred fire (अग्निहोतृद्विज) –3 a Brāhmaṇa in general (अग्निर्दाहकत्वात् शापाग्निर्मुखे यस्य, for Brāhmaṇas are said to be वाग्वज्राः). –4 N. of two plants चित्रक Plumbago Zeylanica and भल्लातक Semicarpus Anacardium अग्निरिव स्पर्शात् दुःखदायकं मुखमग्रम्

यस्य, तन्निर्यासस्पर्शेन हि देहे क्षतोत्पत्तेस्तथात्वम्). -5 a sort of powder or चूर्ण prescribed as a tonic by चक्रदत्त. -6 'fire-mouthed, sharp-biting, an epithet of a bug. Pt. 1. (-खी) अग्निरिव मुखमग्रं यस्याः; गौरादि-ङीष्] 1 N. of a plant भल्लातक (Mar. बिबवा, भिलावा) and लाङ्गलिका (विषलाङ्गला). -2 N. of the Gāyatrī Mantra (अग्निरेव मुखं मुखत्वेन कल्पितं यस्याः सा, or अग्निरिव मुखं प्रजापतिमुखं उत्पत्तिद्वारं यस्याः, अग्निना समं प्रजापतिमुखजातत्वात्; कदाचिदपि नो विद्वान् गायत्रीमुदके जपेत्। गायत्र्याग्निमुखी यस्मात्तस्मादुत्थाय तां जपेत्॥ गोभिल). -3 a kitchen [पाकशाला अग्निरिव उत्तप्तं मुखं यस्याः सा]. -मूढ a. [तृ. त.] Ved. made insane or stupefied by lightning or fire. -यन्त्रम् A gun अग्नियन्त्रधरैश्चक्रधरैश्च पुरुषैर्वृतः Śivabhārata 12. 17. -यानम् An aeroplane. व्योमयानं विमानं स्यात् अग्नियानं तदेव हि। अगस्त्यसंहिता. -योगः See पञ्चाग्निसाधन. अग्नियोगवहो ग्रीष्मे विधिदृष्टेन कर्मणा। चीर्त्वा द्वादशवर्षाणि राजा भवति पार्थिवः॥ Mb. 13. 14, 2. 43. -योजनम् causing the sacrificial fire to blaze up. -रक्षणम् 1 consecrating or preserving the sacred (domestic) fire or अग्निहोत्र. -2 [अग्निः रक्ष्यते अनेन अत्र वा] a Mantra securing for Agni protection from evil spirits &c. -3 the house of an अग्निहोतृ. -रजः, -रजस् m. [अग्निरिव रज्यते दीप्यते; रञ्ज्-असुन् नलोपः] 1 a scarlet insect by name इन्द्रगोप. -2 (अग्नेः रजः) the might or power of Agni. -3 gold. Mb. 3. 16. 86. 7 -रहस्यम् mystery of (worshipping &c.) Agni; N. of the tenth book of Śatapatha Brāhmaṇa. -राशिः a heap of fire, burning pile. -रुहा [अग्निरिव रोहति रुह्-क] N. of the plant मांसादनी or मांसरोहिणी (तदङ्कुरस्य वह्नितुल्यवर्णतया उत्पन्नत्वात्तथात्वं तस्याः). -रूप a. [अग्नेरिव रूपं वर्णो यस्य] fire-shaped; of the nature of fire. -रूपम् the nature of fire. -रेतस् n. the seed of Agni; (hence) gold. -रोहिणी [अग्निरिव रोहति; रुह्-णिनि] a hard inflammatory swelling in the armpit. -लोकः the world of Agni, which is situated below the summit of Meru; in the Purāṇas it is said to be in the अन्तरिक्ष, while in the Kāśī Khaṇḍa it is said to be to the south of इन्द्रपुरी; एतस्या दक्षिणे भागे येयं पूर्दृश्यते शुभा। इमामर्चिष्मतीं पश्य वीतिहोत्रपुरीं शुभाम्॥ -वधूः Svāhā, the daughter of Dakṣa and wife of Agni -वर्चस् a. [अग्नेर्वर्च इव वर्चो यस्य] glowing or bright like fire. (n.) the lustre of Agni. (-m.) N. of a teacher of the Purāṇas. -वर्ण a. [अग्नेरिव वर्णो यस्य] of the colour of fire; hot; fiery; सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णां सुरां पिबेत् Ms. 11. 90; गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा 91. (र्णः) 1 N. of a prince, son of Sudarśana. -2 N. of a King of the solar race, See R. 19. 1. the colour of fire. (-र्णा) a strong liquor. -वर्धक a. stimulating digestion, tonic. (-कः) 1 a tonic. -2 regimen, diet (पथ्याहार). -वल्लभः [अग्नेर्वल्लभः सुखेन दाह्यत्वात्] 1 the Sāla tree, Shorea Robusta. -2 the resinous juice of it. -वासस् a. [अग्निरिव शुद्धं वासो यस्य] having a red (pure like Agni) garment. (n.) a pure garment. -वाह a. [अग्निं वाहयति अनुमापयति वा] 1 smoke. -2 a goat. -वाहनम् a goat (छाग). -विद् m. 1 one who knows the mystery about Agni. -2 an अग्निहोत्रिन् q. v. -विमोचनम् ceremony of lowering the sacrificial fire. -विसर्पः pain from an inflamed tumour, inflammation. -विहरणम्, -विहारः 1 taking the sacrificial fire from आग्नीध्र to the उत्तरवेदि. -2 offering oblations to fire; प्रत्यासन्ना °वेला K. 348. -वीर्यम् 1 power or might of Agni. -2 gold. -वेतालः Name of Vetāla (connected with the story of Vikramāditya). -वेशः [अग्नेर्वेश इव] N. of an ancient medical authority (चरक). -वेश्मन् m. the fourteenth day of the karma-māsa; Sūryaprajñapti. -वेश्यः 1 N. of a teacher, Mbh. -2 Name of the 22nd muhūrta; Sūryaprajñapti. धौम्य cf. Mb 14. 64. 8. -शरणम्, -शाला-लम् a fire-sanctuary; °मार्गमादेशय Ś. 5; a house or place for keeping the sacred fire; °रक्षणाय स्थापितोऽहम् V. 3. -शर्मन् a. [अग्निरिव शृणाति तीव्रकोपत्वात् शॄ-मनिन्] very passionate. (-m.) N. of a sage. -शिख a. [अग्नेरिव अग्निरिव वा शिखा यस्य] fiery, fire-crested; ददृशु °खैः सायकैः Rām. (-खः) 1 a lamp. -2 a rocket, fiery arrow. -3 an arrow in general. -4 safflower plant. -5 saffron. -6 जाङ्गलीवृक्ष. (-खम्) 1 saffron. -2 gold. (-खा) 1 a flame; शरैरग्निशिखोपमैः Mb. -2 N. of two plants लाङ्गली (Mar. वागचबका or कळलावी) Gloriosa Superba; of other plants (also Mar. कळलावी) Menispermum Cordifolium. -शुश्रूषा careful service or worship of fire. -शेखर a. fire-crested. (-रः) N. of the कुसुम्भ, कुङ्कुम and जाङ्गली trees (-रम्) gold, -शौच a. [अग्निरिव शौचं यस्य] bright as fire; purified by fire K. 252. -श्री a. [अग्नेरिव श्रीर्यस्य] glowing like fire; lighted by Agni -ष्टुत्, -ष्टुभ्, -ष्टोम &c. see °स्तुत्, °स्तुभ् &c. -ष्ठम् 1 kitchen; अग्निष्ठेष्वग्निशालासु Rām. 6. 10. 16. -2 a fire-pan. -संयोगाः explosives. Kau. A. 2. 3. -ष्वात्तः see स्वात्तः -संस्कारः 1 consecration of fire. -2 hallowing or consecrating by means of fire; burning on the funeral pile; यथार्हं °रं मालवाय दत्वा Dk. 169; नास्य कार्योऽग्निसंस्कारः Ms. 5. 69, पितरीवाग्निसंस्कारात्परा ववृतिरे क्रियाः। R. 12. 56. -सखः; -सहायः 1 the wind. -2 the wild pigeon (smoke-coloured). -3 smoke. -सम्भव a. [प. ब.] sprung or produced from fire. (-वः) 1 wild safflower. -2 lymph, result of digestion. (-वम्) gold. -साक्षिक [अग्निः साक्षी यत्र, कप्] a. or adv. keeping fire for a witness, in the presence of fire; पञ्चबाण° M. 4. 12. °मर्यादो भर्ता हि शरणं स्त्रियाः H. 1. v. l, R. 11. 48. -सारम् [अग्नौ सारं यस्य अत्यन्तानलोत्तापनेपि सारांशादहनात् Tv.] रसाञ्जन, a sort of medical preparation for the eyes. (-रः -रम्) power or essence of fire. -सुतः Kārttikeya; त्वामद्य निहनिष्यामि क्रौञ्चमग्निसुतो यथा। Mb. 7. 156. 93. -सूत्रम् a thread of fire. -2 a girdle of sacrificial grass (मौञ्जीमेखला) put upon a young Brāhmaṇa at the time of investiture. -सूनुः (See-सुतः), (सेनानीरग्निभूर्गुहः। Amar.); देव्यङ्कसंविष्टमिवाग्निसूनुम्। Bu. ch. 1. 67. -स्तम्भः 1 stopping the burning power of Agni. -2 N. of a Mantra used in this operation. -3 N. of a medicine so used. -स्तुत् m. (अग्निष्टुत्) [अग्निः स्तूयतेऽत्र; स्तु-आधारे क्विप् षत्वम्] the first day of the Agniṣṭoma sacrifice; N. of a portion of that sacrifice which extends over one day; यजेत वाश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा। अभिजिद्विश्वजिद्भ्यां वा त्रिवृता-

ग्निष्टुतापि वा ॥ Ms. 11. 74. **–स्तुभ्** (°ष्टुभ्) *m.* [अग्निः स्तुभ्यतेऽत्र; स्तुभ्–क्विप् षत्वम्] 1 = अग्निष्टोम. –2 N. of a son of the sixth Manu. **–स्तोमः** (°ष्टोमः) [अग्नेः स्तोमः स्तुतिसाधनं यत्र] 1 N. of a protracted ceremony or sacrificial rite extending over several days in spring and forming an essential part of the ज्योतिष्टोम. –2 a Mantra or Kalpa with reference to this sacrifice; °मे भवो मन्त्रः °मः; °मस्य व्याख्यानम्, कल्पः °मः P. IV. 3. 66. Vārt. –3 N. of the son of the sixth Manu. –4 a species of the Soma plant; °सामन् a part of the Sāma Veda chanted at the conclusion of the Agnistoma sacrifice. **–सावर्णिः** Name of Manu. **–स्थ** *a.* (ष्ठ) [अग्नौ स्थातुमर्हति; स्था–क षत्वम्] placed in, over, or near the fire. (ष्ठः) an iron frying-pan; in the अश्वमेध sacrifice the 11th Yūpa which of all the 21 is nearest the fire. **–स्वात्तः** (written both as °स्वात्त and °ष्वात्त) (pl.) [अग्नितः i. e. श्राद्धीयविप्रकरणपानल्लात् सुष्ठु आत्तं ग्रहणं येषां ते] N. of a class of Pitṛs or Manes who, when living on earth, maintained the sacred or domestic fires, but who did not perform the Agnistoma and other sacrifices. They are regarded as Manes of Gods and Brāhmaṇas and also as descendants of Marīchi; Ms. 3. 195. अग्निष्वात्ताः पितर एह गच्छत Tsy. 2. 5. 12. 2 (मनुष्यजन्मन्यग्निष्टोमादियागमकृत्वा स्मार्तकर्मनिरताः सन्तो मृत्वा च पितृत्वं गताः इति सायणः). **–हुत्, –होतृ** Ved. sacrificing to Agni, having Agni for a priest; Rv. 10. 66. 8. **–होत्रम्** [अग्नये हूयतेऽत्र, हु–त्र, च. त.] 1 an oblation to Agni (chiefly of milk, oil and sour gruel.). –2 maintenance of the sacred fire and offering oblation to it; (अग्नये होत्रं होमोऽस्मिन् कर्मणीति अग्निहोत्रमिति कर्मनाम); or the sacred fire itself; तपोवनाग्निहोत्रधूमलेखासु K. 26. होता स्यात् °त्रस्य Ms. 11. 36. °त्रमुपासते 42; स्त्रीं दाहयेत् °त्रेण Ms. 5. 167, 6. 4, दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीम् Y. 1. 89. The time of throwing oblations into the fire is, as ordained by the sun himself, evening (अग्नये सायं जुहुयात् सूर्याय प्रातर्जुहुयात्). Agnihotra is of two kinds; नित्य of constant obligation (यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति) and काम्य occasional or optional (उपसद्भिश्चरित्वा मासमेकमग्निहोत्रं जुहोति). (–त्र) *a.* Ved. 1 destined for, connected with, Agnihotra. –2 sacrificing to Agni. °न्यायः The rule according to which the नित्यकर्मन्s (which are to be performed यावज्जीवम्) are performed at their stipulated or scheduled time only, during one's life time. This is discussed and established by जैमिनि and शबर at Ms. 6. 2. 23-26. in connection with अग्निहोत्र and other कर्मन्s. °हवनी (णी) a ladle used in sacrificial libations, or अग्निहोत्रहविर्ग्रहणी स्रुक् Tv.; See हविर्ग्रहणी; °हुत् offering the अग्निहोत्र; °आहुतिः invocation or oblation connected with अग्निहोत्र. **–होत्रिन्** *a.* [अग्निहोत्र–मत्वर्थे इनि] 1 one who practises the Agnihotra, or consecrates and maintains the sacred fire. –2 one who has prepared the sacrificial place. **–होत्री** Sacrificial cow; तामग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्मवादिनः Bhāg. 8. 8. 2.

अग्नायी P. 4. 1. 37 1 the wife of Agni and Goddess of Fire, Svāhā. She is said to be the daughter of Dakṣa; she longed to be the wife of Agni, and Skanda was pleased to give her a place with Agni at every sacrificial act (हव्यं कव्यं च यत्किंचिद् द्विजानामथ संस्कृतम् । होष्यन्त्यग्नौ सदा देवि स्वाहेत्युक्त्वा समुद्धृतम् ॥ अद्य प्रभृति दास्यन्ति सुवृत्ताः सत्पथे स्थिताः । एवमग्निस्त्वया सार्धं सदा वत्स्यति शोभने). –2 The Tretā age.

अग्निकः [अग्निवत् कायति प्रकाशते; कै–क] N. of an insect, coccinella.

अग्निध् *m.* [अग्निं दधाति मन्त्रविधिना स्थापयति; धा–क्विप् नि. आलोपः Tv.] One who consecrates the sacred fire.

अग्निमत्, –वत् *a.* Ved. [अग्निः अस्त्यस्य मतुप्, मस्य वः P. VIII. 2.15] 1 Having fire or enjoying it. –2 Maintaining the sacrificial fire; पितृयज्ञं तु निर्वर्त्य विप्रश्चन्द्रक्षयेऽग्निमान् Ms. 3. 122. –3 Having a good digestion.

अग्निसात् *ind.* To the state of fire; used in comp. with कृ 'to burn', 'to consign to flames'; भ्रातृशरीरमग्निसात्कृत्वा M. 5; न चकार शरीरमग्निसात् R. 8. 72; °भू to be burnt.

अग्नीध्रः [अग्निमादधाति धृ–क दीर्घः Tv.] 1 N. of a priest, also called ब्रह्मा who kindles the sacred fire. –2 (अग्निं धारयत्यस्मै संप्रदाने घञर्थे क दीर्घः) Sacrifice, sacrifical act. See आग्नीध्र.

अग्नीय *a.* [अग्नेः अदूरभवं स्थानादि; उत्करा°छ] Situated near the fire; relating to fire, fiery.

अग्नीषोम *m.* (मौ) [अग्निश्च सोमश्च द्वन्द्व ईत् षत्वम्] Agni and Soma; °प्रणयनम् bringing out Agni and Soma; a ceremony in the ज्योतिष्टोम sacrifice; (°नी) the *ṛk* or *vessel* used in consecrating them.

अग्नीषोमीय *a.* [अग्नीषोमौ देवते यस्य छ] Relating or sacred to Agni and Soma; °निर्वापः making libations with the cake sacred to Agni and Soma; °पशुः a victim sacred to them; °पुरोडाशः an oblation sacred to them &c.

अग्न्या The Tittira bird.

अग्मन् *n.* Battle, conflict, See अज्मन्.

अग्र *a.* [अङ्ग्–रन् नलोपः Uṇ. 2.28] 1 First, foremost, chief, best, prominent, principal, pre-eminent; °महिषी chief queen; °वातमासेवमाना M. 1. front (and hence, fresh) breeze; °आसनम् chief seat, seat of honour; मामग्रासनतोऽवकृष्टमवशं ये दृष्टवन्तः पुरा Mu. 1. 12. –2 Excessive, over and above, surplus; supernumerary, projecting (अधिक). **–ग्रः** Setting mountain; अग्रसानुषु नितान्तपिशङ्गैः Ki. 9. 7. **–ग्रम्** 1 (*a*) The foremost or topmost point, tip, point (opp. मूलम्, मध्यम्); (fig.) sharpness, keenness; धर्मस्य ब्राह्मणो मूलम् मग्रं राजन्य उच्यते Ms. 11. 83; दर्व्याम् अग्रं मूलम् मध्यम् &c.; नासिका° tip of the nose; सूचि° &c.; समस्ता एव विद्या जिह्वाग्रेऽभवन् K. 346 stood on the tip of the tongue; अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी N. 1. 5. (*b*) Top, summit, surface; कैलास°, पर्वत°, &c. –2 Front, van; अग्रे कृ put in the front or at the head; तामग्रे कृत्वा Pt. 4. See अग्रे. –3 The best of any kind; स्यन्दनाग्रेण with the best of

chariots; प्रासादाग्रैः Rām. –4 Superiority, excellence (उत्कर्ष): अग्रादग्रं रोहति Tāṇḍya. –5 Goal, aim, resting place (आलम्बनम्); मनुमेकाग्रमासीनम् Ms. 1. 1, See °भूमि also. –6 Beginning, See अग्रे. –7 A multitude, assemblage. –8 Overplus, excess, surplus; साग्रं स्त्रीसहस्रम् Rām. 1000 women and more; so साग्रकोटी च रक्षसाम्. –9 A weight = पल q. v. –10 A measure of food given as alms (ब्राह्मणभोजनम् occurring in अग्रहार); प्रयतो ब्राह्मणाग्रे यः श्रद्धया परया युतः। Mb. 13. 65. 13. –11 (Astr.) Amplitude of the sun (°ग्रा, अग्रका also). cf. ...अग्रमालम्बनेऽधिके। पुरोपरिप्रान्ताग्रेषु न पुंसि प्रमिताशने। Nm. –12 Forepart of time: नैवेह किंचनाग्र आसीत् Bri. Up. 1. 2. 1. In compounds as first member meaning 'the forepart', 'front', 'tip' &c.: *e. g.* °अक्चयः First procurement (cf. Daṇḍaviveka G. O. S. 52, p. 43). °पादः –चरणः the forepart of the foot, toe; so °हस्तः, °करः, °पाणिः &c.; °सरोरुहम् the topmost lotus. पद्मानि यस्याग्रसरोरुहाणि Ku. 1. 16. °कर्णम् Tip-ear; top of the ear; Mātaṅga L. 5. 7. °कायः forepart of the body; so °नखम्, °नासिका tip of the nail, nose &c., –*adv.* In front, before, ahead. **–Comp.** **–अंशुः** [अग्रम् अंशोः] the focal point. **–अक्षि** *n.* [कर्म.] sharp or pointed vision, side-look (अपाङ्गवीक्षण); अग्राक्ष्णा वीक्षमाणस्तु तिर्यग् भ्रातरमब्रवीत् Rām. **–अद्वन्** *a.* having precedence in eating. **–अनी (णी) कः (कम्)** vanguard; दीर्घाल्लँघूंश्चैव नरानग्रानीकेषु योधयेत् Ms. 7. 193; अग्राणीकं रघुव्याघ्रौ राक्षसानां बभञ्जतुः Rām. **–अयणीयम्** [अग्रं श्रेष्ठं अयनं ज्ञानं तत्र साधु छ]. 1 N. of a Buddhistic tenet (उत्पादपूर्वमग्रायणीयमथ वीर्यता प्रवादः स्यात् –हेमचन्द्रः). –2 title of the second of the fourteen oldest Jain books (Pūrvas). **–अवलेहितम्** [अग्रम् अवलेहितम् आस्वादितं यस्य] food at a Śrāddha ceremony, the chief part of which has been tasted. **–आसनम्** First seat of honour; मामग्रासनतोऽवकृष्टमवशम् Mu. 1. 12. **–उत्सर्गः** taking a thing by leaving its first portion in conformity with the rule of laying by nothing for the next day (i. e. the rule of non hoarding); cf. Daṇḍaviveka G. O. S. 52, pp. 43–44. **–उपहरणम्** first supply. **–उपहरणीय** *a.* [अग्रे उपह्रियते कर्मणि अनीयर्] 1 that which is first offered or supplied. –2 [अग्रम् उपह्रियते यस्मै हृ– संप्रदाने अनीयर्] श्राद्धार्थमुपकल्पितस्य अन्नादेरग्रे दानोद्देश्यः वास्तुदेवादिः Tv. **–करः** 1 = अग्रहस्तः q. v. –2 the focal point. **–केशः** front line of hair; °शेषु रेणुः अपहरति K. 86. **–गः** [अग्रे गच्छतीति, गम्–ड] a leader, a guide; taking the lead; marching foremost. **–गण्य** *a.* [अग्रे गण्यतेऽसौ] foremost, to be ranked first; शमनभवनयाने यद्भवानग्रगण्यः Mahān. **–गामिन्** *a.* [अग्रे गच्छति] a leader; प्रष्ठोऽग्रगामिनि P. VIII. 3. 92. **–ज** *a.* [अग्रे जायते; जन्–ड.] first born or produced; आनन्देनाग्रजेनेव R. 10. 78. **(–जः)** 1 the first born, an elder brother; सुमतिं ममाग्रजमवगच्छ M. 5; अस्त्येव मन्युर्भरताग्रजे मे R. 14. 73. –2 a Brāhmaṇa. **(–जा)** an elder sister; so °जात, °जातक, °जाति. **–जङ्घा** the forepart of the calf. **–जन्मन्** *m.* [अग्रे जन्म यस्य सः] 1 the first-born, an elder brother; जनकाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य Dk. 2. –2 a Brāhmaṇa (वर्णेषु मध्ये अग्रजातत्वात्, or अग्रात् प्रधानाङ्गात् मुखात् जातत्वात्, ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्, तस्मात् त्रिवृत् स्तोमानां मुखम्... अग्निर्देवतानां ब्राह्मणो मनुष्याणाम्; तस्माद् ब्राह्मणो मुखेन वीर्यं करोति मुखतो हि सृष्टः Tāṇḍya); अतिवयसमग्रजन्मानम् K. 12; अवोचन् °न्मा Dk. 13. 3; N. of Brahmā, as he was the first to be born in the waters. *cf.* अग्रजन्मा द्विजे ज्येष्ठभ्रातरि ब्रह्मणि स्मृतम् Nm. **–जिह्वा** the tip of the tongue. **–ज्या (astr.)** the sign of the amplitude. **–दानिन्** [अग्रे दानम् अस्य; अग्रदान-इनि] a (degraded) Brāhmaṇa who takes presents offered in honour of the dead (प्रेतोद्देशेन यद्दानं दीयते तत्प्रतिग्राही); लोभी विप्रश्च शूद्राणामग्रेदानं गृहीतवान्। ग्रहणे मृतदानानां (ग्रहणात्तिलदानानां Tv.) अग्रदानी बभूव सः ॥ **–दानीयः** [अग्रे दानमर्हति छ] = अग्रदानिन्. **–दूतः** a harbinger; कृष्णाक्रोधाग्रदूतः Ve. 1. 22; °दूतिका Dk. 20; महीपतीनां प्रणयाग्रदूत्यः R. 6. 12; **–देवी** the chief queen; समग्रदेवीनिवहाग्रदेवी...। Bu. ch. 1. 15. **–धान्यम्** a cereal grain. (Mar. जोंधळा), Holcus soraghum or Holcus spicatus. (Mar. बाजरी). **–निरूपणम्** predestination; prophecy, determining beforehand. **–नीः (णीः)** [अग्रे नीयते असौ नी–क्विप्, णत्वम्] 1 a leader, foremost, first, chief; °णीविरागहेतुः K. 195; अप्यग्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणाम् R. 5. 4 chief. –2 fire. **–पर्णी** [अग्रे पर्णं यस्याः सा–ङीप्] cowage, Carpopogon Pruriens (अजलोमन्). [Mar. कुयली]. **–पातिन्** *a.* [अग्रे आदौ पतति; पत्–णिनि] happening beforehand, antecedent; °तीनि शुभानि निमित्तानि K. 65. **–पादः** the forepart of the foot; toes; नवकिसलयरागेणाग्रपादेन M. 3. 12; °स्थिता standing on tiptoe. Ś. 5. **–पाणिः** = °हस्तः q. v. **–पूजा** the highest or first mark of reverence or respect; °जामिह स्थित्वा गृह्णाणेदं विषं प्रभो Rām. **–पेयम्** precedence in drinking. **–प्रदायिन्** *a.* giving in advance; तेषामग्रप्रदायी स्याः कल्पोत्थायी प्रियंवदः Mb. 5. 135. 35. **–बीज** *a.* [अग्रं शाखाग्रं बीजमुत्पादकं यस्य] growing by means of the tip or end of branches, growing on the stock or stem of another tree, such as 'कलम' in Mar. **(–जः)** a viviparous plant. **–भागः** [कर्म.] 1 the first or best part (श्राद्धादौ प्रथमसमुद्धृत्य देयं द्रव्यम्) –2 remnant, remainder (शेषभाग). –3 fore-part, tip, point. –4 (astr.) a degree of amplitude. **–भागिन्** *a.* [अग्रभागोऽस्यास्ति; अस्त्यर्थे इनि] first to take or claim (the remnant); अलङ्क्रियमाणस्य तस्य अनुलेपनमाल्ये °गी भवामि V. 5, claiming the first share of the remnant etc. **–भावः** precedence. उदारसंख्यैः सचिवैरसंख्यैः कृताग्रभावः स उदाग्रभावः Bu. ch. I. 15. **–भुज्** *a.* 1 having precedence in eating. स तानग्रभुजस्तात धान्येन च धनेन च Mb. 1. 178. 12. –2 gluttonous, voracious (औदरिक). **–भूः** [अग्रे भवति भू–क्विप्] = °ज. **–भूमिः** *f.* 1 goal of ambition or object aimed at; ततोऽग्रभूमिं व्यवसायसिद्धेः Ki. 17. 55; त्वमग्रभूमिर्निरपायसंश्रया Śi. 1. 32 (प्राप्यस्थानम्). –2 the topmost part, pinnacle; विमान° Me. 71. **–महिषी** the principal queen. **–मांसम्** [अग्रं भक्ष्यत्वेन प्रधानं मांसम्] flesh in the heart, the heart itself; °सं चानीतं Ve. 3. 2. morbid protuberance of the liver. **–यणम्** [अग्रम् अयनात् उत्तरायणात् णत्वं शकं॰ तद्विधानकालेऽस्य अच् (?) Tv.] a kind of sacrificial ceremony. See आग्रयण. **–यान** *a.* [अग्रे यानं यस्य, या–ल्युट्] taking the lead, foremost. **(–नम्)** an army that stops in front to defy the

enemy. मनोऽग्रयानं वचसा निरुक्तं नमामहे Bhāg. 8. 5. 26. **–यायिन्** *a.* [अग्रे यास्यति या-णिनि] taking the lead, leading the van; पुत्रस्य ते रणशिरस्ययमग्रयायी Ś. 7. 26. मानधनाग्रयायी R. 5. 3, 5. 62, 18. 10. **–योधिन्** [अग्रे स्थित्वा युध्यते] the principal hero, champion राक्षसानां वधे तेषां °धी भविष्यति Rām.; so °वीरः कर्मसु चाग्रवीरः. **–रन्ध्रम्** opening fore-part; ग्रासाग्रासाग्ररन्ध्रं विशति Māl. 1. 1. **–लोहिता** [अग्रे लोहितं यस्याः सा] a kind of pot-herb (चिल्लीशाक). **–संख्या** the first place or rank; पुत्रः समारोपयदग्रसंख्याम् R. 18. 30. **–वक्त्रम्** N. of a surgical instrument, Suśr. **–वातः** fresh breeze; अग्रवातमासेवमाना M. 1 **–शोभा** towering beauty or the beauty of the peaks; कैलासशैलस्य यदग्रशोभाम् । Bu. ch. 1. 3. **–संधानी** [अग्रे फलोत्पत्तेः प्राक् संधीयते ज्ञायते ऽनया कार्यम् Tv.] the register of human actions kept by Yama (यत्र हि प्राणिवर्गस्य प्राग्भवीयकर्मानुसारेण शुभाशुभसूचकं सर्वं लिख्यते सा यमपञ्जिका). **–सन्ध्या** early dawn; कर्कन्धूनामुपरि तुहिनं रञ्जयत्यग्रसन्ध्या Ś. 4. v. 1. **–सर** = यायिन् taking the lead; आयोधनाग्रसरतां त्वयि वीर याते R. 5. 71. **–सारा** [अग्रे शीर्षमात्रे सारो यस्याः सा] 1 a sprout which has tips without fruits. –2 a short method of counting immense numbers. **–हर** *a.* [अग्रे ह्रियते दीयतेऽसौ; हृ–अच्] 1 that which must be given first. –2 = अग्रहारिन्. **–हस्त** (°कर; °पाणिः,) the forepart of the hand or arm; अग्रहस्तेन गृहीत्वा प्रसादयैनाम् Ratn. 3; forepart of the trunk (of an elephant); often used for a finger or fingers taken collectively; शीतलस्ते °स्तः Mk. 3; अतिसाध्वसेन वेपते मे °स्तः Ratn. 1: कुसुमित इव ते °स्तः प्रतिभाति M. 1; प्रसारिते °स्ते M. 4; °हस्तात्प्रभ्रष्टं पुष्पभाजनम् Ś. 4. slipped from the fingers; also the right hand; अथ °हस्ते मुकुलीकृताङ्गुलौ Ku. 5. 63. (अग्रश्चासौ हस्तश्च Malli.). Ki. 5. 29. **–हायनः** (णः) [अग्रः श्रेष्ठः हायनो व्रीहिः अत्र, णत्वम्] the beginning of the year; N. of the month मार्गशीर्ष; (मासानां मार्गशीर्षोऽहम् Bg. 10. 35); °इष्टिः नवशस्येष्टियागभेदः. **–हारः** 1 a grant of land given by kings (to Brāhmaṇas) for sustenance (अग्रं ब्राह्मणभोजनं, तदर्थं ह्रियन्ते राजधनात् पृथक् क्रियन्ते ते क्षेत्रादयः–नीलकण्ठ; क्षेत्रोत्पन्नशस्यादुद्धृत्य ब्राह्मणोद्देशेन स्थाप्यं धान्यादि, गुरुकुलादावृत्तब्रह्मचारिणे देयं क्षेत्रादि, ग्रामभेदश्च Tv.); अग्रहारांश्च दास्यामि ग्रामं नगरसंमितम् Mb. 3. 64. 4. कस्मिंश्चिदग्रहारे Dk. 8. 9. –2 the first offering in वैश्वदेव Mb. 3. 234. 47.

अग्रतः *adv.* [अग्रे अग्राद्वा, अग्र–तसिल्] (with gen.) 1 Before (opp. पृष्ठतः), in front of, at the head of; forward; अग्रतश्चतुरो वेदान् पृष्ठतः सशरं धनुः। इदं ब्राह्ममिदं क्षात्रं शापादपि शरादपि ॥ Subhās. न गणस्याग्रतो गच्छेत् H. 1. 29. गच्छाग्रतः lead the way; °तो विलोक्य seeing before him. –2 In the peresence of; देवनादस्य° Pt. 1; अमात्यस्याग्रतः Mu. 5; धनुर्भृतामग्रत एव रक्षिणाम् R. 3. 39 in the very presence of. –3 First; पुरुषं जातमग्रतः Rv. 10. 90. 7; अग्रतः कृ to give precedence to, consider most important; to put in front or at the head of पुरस्तात्प्रथमे प्राच्यां पुरोऽर्थेऽग्रत इत्यपि Nm. 4. From; तदग्रतः स्वकर्मस्थं स्मृत्वा Rām 6. 79. 11. **–Comp. –सर** *a.* [अग्रतः सरति; सृ–ट] going in front, taking the lead. (**–रः**) a leader.

अग्रिम *a.* [अग्रे भवः; अग्र-डिमच् P. IV. 3. 23. Vārt.] 1 First (in order, rank &c.); foremost, best, excellent, preferable, superior; वीराणामग्रिमो भूत्वा युयुधे पार्थिवैः सह Mb. –2 Prior, preceding. –3 Elder, eldest. –4 Furthest, advanced, first ripe. –5 Further.. **–मः** An elder brother. **–मा** A kind of fruit, Annona Reticulata. (Mar. रामफळ.)

अग्रिय *a.* [अग्रे भवः; अग्र-घ] Foremost, best &c. **-यः** An elder brother. **–यम्** The first fruits; the best part.

अग्रीय *a.* [अग्रे–भवः; अग्र-छ] Foremost, best &c.

अग्रे *adv.* 1 In front of, before (in time or space): अग्रे यान्ति रथस्य रेणुपदवीं...घनाः V. 1. 5, 2. 7; R. 2. 56; Bh. 3. 36. –2 In the presence of, before; ममाग्रे स्तुवन्ति H. 1; तं मे त्वमग्रहीरग्रे वृणोमि त्वामहं ततः Mb. 1. 81. 21. –3 At the head, ahead; बलाग्रे तिष्ठते वीरो नलः Rām. –4 Further on, subsequently, in the sequel; एवमग्रे वक्ष्यते, एवमग्रेऽपि द्रष्टव्यम् &c. –5 In the beginning; at first, first; प्रतापोऽग्रे ततः शब्दः परागस्तदनंतरम् R. 4. 30; आत्मैवेदमग्र आसीत् Bṛi. Ār. Up. 4. 1. 1.; Ms. 2. 169. –6 First, in preference to others; सवर्णाग्रे द्विजातीनां प्रशस्ता दारकर्मणि Ms. 3. 12. अतिथिभ्योऽग्र एवैतान् भोजयेत् 3. 114. **– Comp. – गः** a leader; सेनाग्रगः Rām. 7. 35. 6. **–गाः** going in front or before. **–गूः** Going in front. **–दिधिषुः –षूः** a man (of one of the first three castes) who marries a wife married before (पुनर्भूविवाहकारी). (**–षूः**) *f.* a married woman whose elder sister is still unmarried (ज्येष्ठायां यद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेऽनुजा । सा चाग्रेदिधिषूर्ज्ञेया पूर्वा च दिधिषूः स्मृता); °पतिः the husband of such a woman. **–पाः** [अग्रे स्थित्वा पाति, अलुक्] first to protect. **–पूः** [अग्रे पूयते, पू–क्विप्] purifying in one's presence; having precedence in drinking. **–वनम्–णम्** [वनस्याग्रं-राजदन्ता° पूर्वनिपातः; अलुक् णत्वम् P. VIII. 4. 4.] the border or skirt of a forest. **–सर** *a.* [अग्रमग्रेणाग्रे वा सरति सृ. ट. अलुक्–पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः । P. III. 2. 18.] going in front, taking the lead, a leader, foremost, first; निरपत्रपाणाम् अग्रेसरीकृतास्मि K. 169; मरण°री भवामि Pt. 1; Māl. 9. first to die; मानमहतामग्रेसरः केसरी Bh. 2. 29.. **–सरिकः** [अग्रेसरे अग्रगतौ प्रसृतः ठन्] 1 a servant (who precedes his master. –2 a leader.

अग्र्य *a* [अग्रे जातः, अग्र–यत्] 1 Foremost, best, choicest, most essential or important, highest, pre-eminent, first; तदङ्गमग्र्यं मघवन् महाक्रतोः R. 3. 46; °महिषी 10. 66; उपेयुषः स्वामपि मूर्तिमग्र्याम् 6. 73, 8. 28, 14. 19, 18. 39, Ku. 7. 78, Ms. 5. 166, 12. 30; अथाहं पुत्रिणामग्र्यः V. 5. 14; also with loc.; अग्र्याःसर्वेषु वेदेषु Ms. 3. 184. **–ग्र्यः** An elder brother **–ग्र्यम्** The roof of a house. **–ग्र्या** The tree myrobalans (Mar. त्रिफळा or a mixture of हिरडा, बेहडा, आंवळकाठी). **–Comp. –तपस्** N. of a muni; Kathās..

अग्रभण *a.* Ved. Having nothing acceptable; अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे । Rv. 1. 116. 5.

अग्रह *a.* Without any escort, retinue etc. A vānaprastha etc.

अग्राम्य *a.* 1 Not rustic or rural, town-made; अग्राम्यशब्दाभिधानमौदार्यम् Kau. A. 2, 10. –2 Not tame, wild.

अग्राह्य *a.* Not acceptable, that which ought not to be taken or accepted as a gift, present &c.: °ह्यम् शिवनिर्माल्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम्; not to be perceived, admitted or trusted: not to be considered or taken into account. **–ह्या** N. of the clay or मृत्तिका which ought not to be taken for purposes of purification.

अग्रुः–ग्रूः *f.* [अग्र–कु नलोपः वा ऊङ्] Ved. 1 A finger. –2 A river; सप्त स्वसारो अग्रुवः Rv. 1. 191. 14. (according to others) single, unmarried (as a young woman): Rv. 5. 44. 7; 7. 96. 4.

अघ = **अङ्घ्** q. v. –(10 U.) To wrong, sin.

अघ *a.* [अघ्–कर्तरि अच्] 1 Bad, sinful, evil, wicked: अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति Bg. 3. 16. **–घम्** [अघ् भावे अच्] 1 Sin: अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् Ms. 3. 118, Bg. 3. 13; अघौघविध्वंसविधौ पटीयसी: Śi. 1. 18, हरत्यघं सम्प्रति हेतुरेष्यतः 26.; °मर्षण &c.; misdeed, fault, crime; श्रेयान् द्विजातिरिव हन्तुमघानि दक्षम् Śi. 4. 37 sins and griefs also. –2 An evil, mishap, misfortune, accident, injury, harm; न वधूष्वघानि विमृशन्ति धियः Ki. 6. 45 do not think of doing harm or evil; कियादघानां मघवा विघातम् 3. 52; अघोपघातं मघवा विभूत्यै 11.80; प्रजानां तमघावहम् R. 15.51,19.52, See अनघ. –3 Impurity (अशौचम्); अनुरुन्ध्यादघं त्र्यहम् Ms. 5. 63; न वर्धयेदघाहानि 84. न राज्ञामघदोषोऽस्ति 93; –4 Pain, suffering, grief, distress; उपप्लुतमघौघेन नात्मानमवबुद्धयसे Rām. 2. 7. 14, Mb. 3.237.19. Bhāg 1.14.20. दयालुमनघस्पृष्टम् R. 10. 19 not subject to grief. –5 Passion. cf. अंहोदुःखव्यसनेष्वघम् Nm. **–घः** N. of a demon, brother of Baka and Pūtanā and commander-in-chief of Kaṁsa. [Being sent by Kaṁsa to Gokula to kill Kṛiṣṇa and Balarāma he assumed the form of a huge serpent 4 yojanas long, and spread himself on the way of the cowherds, keeping his horrid mouth open. The cowherds mistook it for a mountain cavern and entered it, cows and all. But Kṛiṣṇa saw it, and having entered the mouth so stretched himself that he tore it to pieces and rescued his companions.] **–घा** The Goddess of sin; (pl.) the constellation usually called Maghā. **–Comp. –असुरः** See अघ above. **–अहः** (अहन्) a day of impurity (अशौचदिनम्) **–आयुस्** *a.* leading a wicked life. **–कृत्** *a.* sinful, wicked, evil-doer. **–घ्नः** =°नाशन. **–नाश, –नाशन** *a.* [अघं नाशयति] expiatory, destroying sin (such as gifts, muttering holy prayers &c.). (**–नः**) destroyer of the demon अघ; N. of Kṛiṣṇa. **–भोजिन्** *a.* [अघं पापफलकं भुङ्क्ते] a sinful eater (one who cooks and eats for his own sake and not for Gods, Manes guests &c). **–मर्षण** *a.* [अघं मृष्यते उत्पन्नत्वेऽपि नाशनेन कर्माक्षमत्वात् सह्यते अनेन मृष्-ल्युट्] expiatory, removing or destroying sin, usually applied to a prayer (सन्ध्या) repeated by Brāhmaṇas (the 190th hymn of Rv. 10.); सर्वैनसामपध्वंसि जप्यं त्रिष्वघमर्षणं Ak.; यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः । तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ The most heinous crimes, such as illicit intercourse with a preceptor's wife, one's own mother, sister, daughter-in-law &c. are said to be expiated by repeating this सूक्त thrice in water; पवित्राण्यघमर्षणानि जपन्त्याम् K. 179, 38. **–मार** *a.* [अघं मारयति नाशयति; मृ णिच्-अण्] destroying sin, an epithet of Gods (यमो मृत्युरघमारो निर्ऋतिः). **–रुद्** *a.* [अघं रोदिति स्वकर्माक्षमतया यस्मात्, रुद्-अपादाने क्विप्] 1 'making sin weep and fly', N. of a Mantra which destroys sin; fearfully howling (?). –2 [अघे व्यसने रोदिति न तत्प्रतीकाराय घटते, क्विप्] one who only weeps in times of calamity, but does not try to get over them. **–विषः** [अघं व्यसनकारि विषं यस्य] a serpent; fearfully venomous (?). **–शंसः** अघस्य शंसः; शंस् भावे अच्] 1 indication or reporting of sin. –2 [अघं अनिष्टं शंसति इच्छति; शंस्-अण्] a wicked man, such as a thief. –3 wicked; sin-destroying (?). **–शंसिन्** *a.* reporting or telling one's sin or guilt. **–हारः** a noted robber; rumour of guilt (?).

अघन *a.* Not solid, a hollow moulding: घनं वाप्यघनं वापि कुर्यात्तु शिल्पवित्तमः Māna. 62. 17. **–मानम्** Measurement by the interior of a structure; एवं तद् घनमानमुक्तमघनमानं वक्ष्यतेऽधुना Māna. 33. 331-35.

अघल *a.* [अघं लाति नाशयति ला-क] Destroying sin.

अघायति Den. P. To sin, to be malicious; to threaten with ruin.

अघायु *a.* Malicious, wicked, sinful, harmful, injurious; अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति Bg. 3. 16.

अघारिन् *a.* [अघं व्यसनं ऋच्छति; ऋ-णिनि] Suffering from evil or calamity (व्यसनयुक्त) not anointing (?)

अघर्म *a.* Not hot, cold; °अंशु, °धामन् the moon whose rays are cold.

अघोर *a.* Not terrific or fearful. **–रः** [नास्ति घोरो यस्मात्] 1 N. of Śiva or of one of his forms, (ईशानाघोरनामानौ वामदेवस्ततः परम्। सद्योजात इति प्रोक्तः क्रमशोऽर्चनकर्मणि ॥) –2 A worshipper of Śiva and Durgā. **–रा** [अघोरः शिवः उपास्यत्वेन अस्यां सा, अघोर-अच्] The fourteenth day of the dark half of Bhādra sacred to Śiva (भाद्रमास्यसिते पक्षे ह्यघोराख्या चतुर्दशी । तस्यामाराधितः स्थाणुर्नयेच्छिवपुरं ध्रुवम् ॥). **–Comp. –घोररूपः** N. of Śiva. **–पथः, –मार्गः** a follower of Śiva. **–प्रमाणम्** a terrific oath or ordeal.

अघोष *a.* [नास्ति घोषो यस्य यत्र वा] 1 Hard-sounding, See below. –2 Devoid of cow-herds. **–षः** The hard sound of a consonant, hollowness of sound with which all hard consonants and the Visarga are pronounced (one of the 11 kinds of बाह्यप्रयत्न, See P. VIII. 2. 1.) or the consonants so pronounced (खयां यमाः खयः ˣक ˣपौ विसर्गः शर एव च । एते श्वासानुप्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते ॥).

अघोस् *ind.* A vocative particle, another form अघवन् (Ved.) P. VIII. 3. 1.

अघ्न्य *a.* Not to be killed. **–घ्न्यः** [न हन्ति सृष्टिकर्तृत्वात् न हन्–यक् निपातः Tv.] 1 Brahmā (अघ्न्यः प्रजापतिः Up. 4. 111.) –2 A Bull. **–घ्न्या** [न हन्यते स्त्रीहत्यायाः निषिद्धत्वात्] A cow; त्रिः सप्त नामाघ्न्या बिभर्ति Rv. 7. 87. 4; Mb. 12. 262. 47; अघ्न्यः इति गवां नाम क एतां हन्तुमर्हति cf. SB. on MS. 10. 8. 49.

अघ्रेय *a.* Not fit to be smelt. **–यम्** Liquor (मद्यम).

अङ्क् 1 A. (अङ्कते) To move in a curve. –10 U. (अङ्कयति-ते अङ्कयितुम्) 1 To mark, stamp : हेमपादाङ्कितायां पीठिकायाम् K. 192 ; स्वनामधेयाङ्कित Ś. 4 stamped with his name ; नयनोदबिन्दुभिः अङ्कितं स्तनांशुकम् V. 4. 7. so भुजे शचीपत्रविशेषकाङ्किते R. 3. 55, 68. –2 To enumerate, count. –3 To brand, stain, stigmatize ; तत्को नाम गुणो भवेत्सुगुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः Bh. 2. 54 branded, censured, condemned ; वक्रेण वेष्टयित्वा °तं शिरः Ks. 13. 152 branded head. –4 To walk, stalk, go.

अङ्कः [अङ्क् कर्तरि करणे वा अच्] 1 The lap (*n.* also) ; अङ्काद्ययावङ्कमुदीरिताशीः Ku. 7. 5. passed from lap to lap.–2 A mark, sign ; अलक्तकाङ्कां पदवीं ततान R. 7.7; पदपङ्क्तिरलक्ताङ्का Rām. ; रतिवलयपदाङ्के कण्ठे Ku. 2. 64. marked with the signs or traces &c.; मद्गोत्राङ्कं गेयम् Me. 86, a stain, spot, stigma, brand ; इन्दोः किरणेष्विवाङ्कः Ku. 1. 3 ; कव्यां कृताङ्को निर्वास्यः Ms. 8. 281. –3 A numerical figure ; a number ; the number 9. –4 A side flank ; proximity, reach (connected with 1 above) ; समुत्सुकेवाङ्कमुपैति सिद्धिः Ki. 3. 40 ; प्रेम्णोपकण्ठं मुहुरङ्कभाजो रत्नावलीरम्बुधिराबबन्ध Śi. 3. 36 ; सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपम् Bh. 2. 30 ; Ki. 17. 64, See– °आगत below. –5 An act of a drama, for its nature &c., See S. D. 278. –6 A hook or curved instrument. –7 A species of dramatic composition, one of the ten varieties of रूपक, See S. D. 519. –8 An ornament (भूषा). –9 A sham fight, military show (चित्रयुद्ध). –10 A coefficient. –11 A place ; नानाङ्कचिह्नैर्नवहेमभाण्डैः (तुरङ्गैः) Bu. ch. 2. 4. –12 A sin, misdeed. –13 A line, curved line ; a curve or bend generally, the bend in the arm. –14 The body. –15 A mountain. अङ्कः स्थानान्तिकक्रोडभूषणोत्संगलक्ष्मसु । मन्तो नाटकविच्छेदे चित्रयुद्धे च रूपके ॥ Nm. [cf. L. *uncus* ; Gr. *ogkos*] **–Comp. –अङ्कम्** [अङ्के मध्ये अङ्काः शतपत्रादिचिह्नानि यस्य Tv.] water. **–अवतारः** when an act, hinted by persons at the end of the preceding act, is brought in continuity with the latter, it is called अङ्कावतार (descent of an act), as the sixth act of Śakuntala or second of Mālavikāgnimitra (अङ्कान्ते सूचितः पात्रैस्तदङ्कस्याविभागतः । यत्राङ्कोऽवतरत्येषोऽङ्कावतार इति स्मृतः S. D. 311). The Daśarūpa defines it differently ; अङ्कावतारस्त्वङ्कान्ते पातोऽङ्कस्याविभागतः । एभिः संसूचयेत्सूच्यं दृश्यमङ्कैः प्रदर्शयेत् 3. 56. **–आगत, –गत** *a.* [द्वि. त.] come within the grasp ; सिंहत्वं °सत्ववृत्तिः R. 2. 18 ; श्रियं युवाप्यङ्कगतामभोक्ता R. 13. 67. **–करणम्** marking, branding &c. **–तन्त्रम्** the science of numbers (arithmetical or algebraical). **–धारणम्–णा** 1 bearing or having marks, such as those on the body of a Vaiṣṇava. –2 manner of holding the person. **–परिवर्तः** [स. त] 1 turning on the other side. –2 rolling or dallying in the lap or on the person ; अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः प्रियया तदङ्कपरिवर्तमाप्नुयाम् Mal. 5. 8. (an occasion for) embrace (अङ्के क्रोडे सर्वतोभावेन वर्तनं हृदयालिङ्गनम् इत्यर्थः –Jagaddhara) ; so °परिवर्तिन् ; भर्तुः °नी भव M. 3. **–पादव्रतम्** N. of a Vrata ; title of a chapter in the भविष्योत्तरपुराण. **–पालिः –ली** [पा-आल प. न. वा. ङीप्] 1 the extremity of region of the lap (क्रोडप्रान्त or प्रदेश) ; a seat in the lap ; hence, an embrace ; तावद्गाढं वितर सकृदप्यङ्कपालीं प्रसीद Māl. 8. 2. स्पृश हस्तेन मे हस्तमेहि देहाङ्कपालिकाम् । Śivabhārata 21. 33. –2 [अङ्केन पालयति पाल्–इ. तृ. त.] a nurse. –3 (**–ली**) a variety of plant, Piring or Medicago Esculenta ; (Mar. धोत्रा–निघण्टुरत्नाकर) [वैदिकाख्यगन्धद्रव्यम्] **–पाशः** [अङ्कः पाश इव बन्धनेनेव पातनहेतुर्यत्र Tv.] an operation in arithmetic by which a peculiar concatenation or chain of numbers is formed by making the figures 1, 2 &c. exchange places (स्थानान्तमेकादिचयाङ्कघातः संख्याविभेदा नियतैः स्युरङ्कैः । भक्तोऽङ्कमित्याङ्कसमासनिघ्नः स्थानेषु युक्तो मितिसंयुतिः स्यात् ॥ See Līla. 240) ; (न गुणो न हरो न कृतिर्न घनः पृष्टस्तथापि दुष्टानाम् । गर्वितगणकबहूनां स्यात् पातोऽवश्यमङ्कपाशेऽस्मिन्). **–पूरणम्** multiplication of numbers of figures. **–बन्धः.** forming the lap, bending the thighs into a curve and squatting down. –2 branding with a mark that resembles a headless trunk (अशिरःपुरुषाकारोऽङ्कः). **–भाज्** [अङ्कं भजते उप. स.] 1 seated in the lap or carried on the hip, as an infant. –2 being within easy reach, drawing near, soon to be obtained ; अविरहितमनेकेनाङ्कभाजा फलेन Ki. 5. 52. –3 premature, early ripe, forced fruit. **–मुखम्** (or आस्यम्) that part of an act, wherein the subject of all the acts is intimated, is called अङ्कमुख, which suggests the *germ* as well as the *end*; *e. g.* in Māl. 1 कामन्दकी and अवलोकिता hint the parts to be played by भूरिवसु and others and give the arrangement of the plot in brief (यत्र स्यादङ्क एकस्मिन्नङ्कानां सूचनाखिला । तदङ्कमुखमित्याहुर्बीजार्थख्यापकं च तत् ॥ S. D. 322.) The Daśarūpa defines it thus: अङ्कान्तपात्रैरङ्कास्यं छिन्नाङ्कस्यार्थसूचनात् । *i. e.* where a character at the end of an act cuts short the story and introduces the beginning of another act ; as in the second of Mv. **–लोड्यः** [अङ्केन लोड्यते असौ] a kind of tree (Mar. चिंचोट), ginger. **–लोपः** subtraction of numbers. **–विद्या** the science of numbers, arithmetic.

अङ्कनम् [अङ्क–करणे भावे वा ल्युट्] 1 A mark, token ; स्नेहाङ्कनानि Māl. 9. 46 ; marks of love. –2 Act of marking. –3 Means of marking, stamping, &c.

अङ्कसम् [अङ्कोऽस्मिन्नस्ति–अच्] Having marks, trappings (?) (वस्त्रम् आप्रपदिकम्).

अङ्किन् *m.* *n.* [अङ्कः आलिङ्गनस्थानत्वेन अस्यास्ति, अङ्क–इनि] A sort of drum or tabor (अङ्केनालिङ्ग्य वादनीयो मृदङ्गादिवाद्यभेदः क्रीडाविशिष्टश्च). **–नी** [अङ्कानां समूहः ; खलादि० इनि ङीप्] 1 A number of marks or signs. –2 A woman having marks (of branding &c.).

अङ्क्य *a.* [अङ्क्–ण्यत्] Fit to be branded, marked or counted. **–क्यः** [अङ्के क्रोडे स्थापयित्वा वाद्यते असौ, यत्, or अङ्के साधुः, अङ्क–य] A sort of drum or tabor (सार्धतालत्रयायामश्च चतुर्दशाङ्गुलाननः । हरीतक्याकृतिर्यः स्यादङ्क्योऽङ्के स हि वाद्यते).

अङ्कतिः [अञ्च्–गतौ अति कुत्वं ; अञ्चेः को वा Un. 4.61; अङ्कतिः अञ्चतिर्वा] 1 Wind. –2 Fire. –3 Brahmā. –4 A Brāhmaṇa

who keeps the sacred fire, अग्निहोत्रिन्. -तिः-ती *f.* Going; one who goes.

अङ्कस् *n.* [अञ्च्-असुन् कुत्वम्] 1 A mark. -2 The body. -3 a curve or bend; पथामङ्कांस्यन्वापनीफणत् Rv. 4. 40. 4.

अङ्कित *a.* marked, branded; स्वाहास्वधावषट्कारैरङ्कितं मेघवाहनम् numbered, calculated, counted.

अङ्कुटः (ety. ?) A key.

अङ्कुपम् Ved. Water.

अङ्कुरः-रम् [अङ्क्-उरच् Un 1. 38] A sprout, shoot, blade; दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षतः Ś. 2. 12; 'a little bloomed flower;' स नानाकुसुमैः कीर्णः कपिः साङ्कुरकोरकैः Ram 5. 1. 49. oft. in comp. in the sense of 'pointed', 'sharp' &c.; मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरात् Bh. 2. 4 pointed jaws; नृसिंहस्य नखाङ्कुरा इव K. 4 pointed nails; कुरण्टकविपाण्डुरं दधति धाम दीपाङ्कुराः Vb. 4. 1; पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलम् Bh. 3.68 unsteady like the pointed flame of a lamp; (fig.) scion, offspring, progeny; अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण Ś. 7. 19 sprout or child of some one; अन्वयाङ्कुरम् Dk. 6 -2 Water. -3 Blood. -4 A hair. -5 A tumour, swelling.

अङ्कु (कू) रित *a.* [अङ्कुरा अस्य सञ्जाताः, तारका° इतच्] Having sprouts; °तं मनसिजेनेव V. 1. 13 as if Love has put forth sprouts. -2 Blotched, having boils on the skin; निद्राङ्करक्कूरितहस्ततलस्यः Matanga L. 5. 2; °घर्मसलिलः Dk. 125 with drops of perspiration bursting forth.

अङ्कुरकः [अङ्क्यते तृणादिना संचीयतेऽसौ; अञ्च्-उरच् ततः क] An abode of birds, animals; a nest (of birds).

अङ्कुशः [अङ्क्-लक्षणे उशच् Un 4. 107] A hook, a goad; Proverb: विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः why higgle about a trifling thing when the whole bargain (of which it forms part) has been struck; the goad ought to follow the elephant; संनिवेश्य कुशावत्यां रिपुनागाङ्कुशं कुशम् R. 15. 97; (fig.) one who checks, a corrector, governor, director; त्यजति तु यदा मोहान्मार्गं तदा गुरुरङ्कुशः Mu. 3. 6; कुशं द्विषामङ्कुशम् R. 16. 81; (= Preventor) सिद्धेः पूर्वोऽङ्कुशस्त्रिविधा Sānkhya. K. 51. a restraint or check; निरङ्कुशाः कवयः poets have free license or are unfettered; pinching; पादावकर्षसन्धानैस्तोमराङ्कुशलासनैः Mb. 7. 142. 45. -शी one of the 24 Jaina Goddesses. [cf. Germ. *angel.*] -Comp. -ग्रहः an elephant-driver; अन्वेतुकामोऽवमताङ्कुशग्रहः Śi. 12. 16 -दुर्धरः [तृ. त. अङ्कुशेन दुःखेन धार्यते] a restive elephant. -धारिन् *m.* a keeper of an elephant. -मुद्रा [अङ्कुशाकारा मुद्रा] a mark resembling a goad in form (ऋजवीं च मध्यमां कृत्वा तन्मध्यं पर्वमूलतः । तर्जनीं किंचिदाकुञ्चेत् सा मुद्राङ्कुशसंज्ञिता ॥).

अङ्कुशित *a.* [इतच्] Urged on by a hook, goaded.

अङ्कुशिन् *a.* [अस्त्यर्थे इनि] Having a hook or goad; laying hold of with a hook.

अङ्कूयत् *a.* Ved. Moving tortuously to escape यमङ्कूयन्तमानयन् Rv. 6. 15. 17.

अङ्कूरः [अङ्क्-खर्जूरादित्वात् ऊरच्] A sprout, See अङ्कुर; दशरथकुलाङ्कूरमाद्यम् Mv. 6. 45.

अङ्कूषः [अङ्क्-ऊषच्] = अङ्कुश q. v.

अङ्कोटः-ठः-लः [अङ्क्यते लक्ष्यते कीलाकारकण्टैः; अङ्क् ओट-ठ -ल] N. of a tree (Mar. पिस्ता), Alangium Hexapetalum; अङ्कोलाश्च कुरण्टाश्च Ram. 4. 1. 80. Walnut (Mar. अकोड); अङ्कोलैर्भव्यतिनिशैः Ram 2. 99. 8. so अङ्कोलकः, स्वार्थे कन्; अङ्कोलिका. -Comp. -सार a sort of poison prepared from the Aṅkola plant.

अङ्कोलिका (probably a corruption of अङ्कपालिका) An embrace.

अङ्ख् 10. P. (अङ्खयति) 1 To crawl. -2 To cling. -3 To check, hold back.

अङ्ग् 1 P. (अङ्गति, आङ्ग, अङ्गितुम्) To go, walk.-10 P. 1 To walk, go round. -2 To mark (cf. अङ्क्). -With परि (पलि) to stir up. -विपलि to envelop, veil.

अङ्ग *ind.* A vocative particle meanig 'well', 'well, sir', 'indeed', 'true'; 'assent' (as in अङ्गीकृ); अङ्ग कच्चित्कुशली तातः K. 221; प्रभुरपि जनकानामङ्ग भो याचकस्ते Mv. 3. 5; अङ्ग अस्ति कश्चिद्विमर्दको नामात्रभवतः Dk. 59; अङ्ग कुरु, अङ्ग पच P. VIII. 1. 33. Sk; अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि P. VIII. 2. 96 Sk; समनद्ध किमङ्ग भूपतिः Śi. 16. 34, 2. 12; यदि मनसि शमः किमङ्गचापम् Ki 10. 55, 13. 65: used with किम् in the sense of 'how much less', or 'how much more;' शक्तिरस्ति कस्यचिद्विदेहराजस्य छायामप्यवस्कन्दितुं किमङ्ग जामातरम् Mv. 3; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्ग वाग्हस्तवता नरेण Pt. 1. 71. Lexicographers give the following senses of अङ्ग:-क्षिप्रे च पुनरर्थे च सङ्गमासूययोस्तथा। हर्षे संबोधने चैव ह्यङ्गशब्दः प्रयुज्यते॥

अङ्गम् [अम् गत्यादौ बा°-गन्; according to Nir. अङ्ग, अङ्गनात् अञ्चनात् वा] 1 The body. -2 A limb or member of the body; शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुः Ku. 1. 33; क्लेशस्याङ्गमदत्वा Pt. 5. 32 without undergoing troubles; इति स्वप्नोपमान्मत्वा कामान्मा गास्तदङ्गताम्। Ki. 11. 34 do not be influenced or swayed by them (do not be subject to them) -3 (*a.*) A division or department (of anything), a part or portion, as of a whole; as सप्ताङ्गम् राज्यम्, चतुरङ्गम् बलम्, चतुःषष्ठ्यङ्गम् ज्योतिःशास्त्रम् see the words; गीताङ्गानाम् Pt. 5. 56; यज्ञश्चेत्प्रतिरुद्धः स्यादेकेनाङ्गेन यज्वनः Ms. 11. 11. (Hence) (*b.*) A supplementary or auxiliary portion, supplement; षडङ्ग or साङ्ग वेदः A peculiar use of the word अङ्ग in masculine gender may here be noted वेदांश्चैव तु वेदाङ्गान् वेदान्तानि तथा स्मृतीः। अधीत्य ब्राह्मणः पूर्वं शक्तितोऽन्यांश्च संपठेत् Brhadyogiyājñavalkya Smriti 12. 34. (*c.*) A constituent part, essential requisite or component; सर्वैर्बलाङ्गैः R. 7. 59; तदङ्गमग्र्यं मघवन् महाक्रतो R. 3. 46. (*d.*) An attributive or secondary part; secondary, auxiliary or dependent member (serving to help the principal one) (opp. प्रधान or अङ्गिन्); अङ्गी रौद्ररसस्तत्र सर्वेऽङ्गानि रसाः पुनः S.-D. 517; अत्र स्वभावोक्तिरुत्प्रेक्षाङ्गम् Malli. on Ki 8. 26. (*e.*) An auxiliary means or expedient (प्रधानोपयोगी उपायः or उपकरणम्); सर्वकार्यशरीरेषु मुक्त्वाङ्गस्कन्धपञ्चकम्। मन्त्रो योध इवाधीर सर्वाङ्गैः संवृतैरपि॥ Śi. 2. 28-29; See अङ्गाङ्गि, पञ्चाङ्ग also (*the angas* of the several sciences

or departments of knowledge will be given under those words). –4 (Gram.) A name for the base of a word: यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्यये अङ्गम् P. I. 4. 13; यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादिशब्दस्वरूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अङ्गसंज्ञं स्यात् Sk. The अङ्ग terminations are those of the nominative, and accusative singular and dual. –5 (Drama) (*a.*) One of the sub-divisions of the five joints or sandhis in dramas; the मुख has 12, प्रतिमुख 13, गर्भ 12, विमर्श 13 and उपसंहार 14, the total number of the *angas* being thus 64; for details see the words. (*b.*) The whole body of subordinate characters. –6 (astr.) A name for the position of stars (लग्न), See अङ्गाधीश. –7 A symbolical expression for the number six (derived from the six Vedāngas). –8 The mind; हिरण्यगर्भाङ्गभुवं मुनिं हरिः Śi. 1.1, See अङ्गज also. –9 N. of the chief sacred texts of the jainas. –**ङ्गाः** (pl.) N. of a country and the people inhabiting it, the country about the modern Bhāgalpur in Bengal. [It lay on the south of Kauśikī Kachchha and on the right bank of the Ganges. Its capital was Champā, sometimes called Aṅgapurī, Lomapādapurī, Karṇapurī or Mālinī. According to Daṇḍin (अङ्गेषु गङ्गातटे बहिश्चम्पायाः) and Hiouen Thsang it stood on the Ganges about 24 miles west of a rocky island. General Cunningham has shown that this description applies to the hill opposite Pātharghaṭā, that it is 24 miles east of Bhāgalpur, and that there are villages called Champanagar and Champapura adjoininng the last. According to Sanskrit poets the country of the Aṅgas lay to the east of Girivraja, the capital of Magadha and to the north-east or south-east of Mithilā. The country was in ancient times ruled by Karṇa] cf. अङ्गं गात्रान्तिकोपाय प्रतीकेष्वप्रधानके। देशभेदे तु पुंसि स्यात्...॥ Nm. –*a.* 1 Contiguous. –2 Having members or divisions. –**Comp.** –**अङ्गि,** [**अङ्गीभावः**–अङ्गस्य अङ्गिनो भावः] the relation of a limb to the body, of the subordinate to the principal, or of that which is helped or fed to the helper or feeder (गौणमुख्यभावः, उपकार्योपकारकभावश्च); *e. g.* प्रयाज and other rites are to दर्श as its *angas,* while दर्श is to them the *aṅgi;* अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः। पश्य टिट्टिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः॥ H. 2. 138; अत्र वाक्ये समासगतयोरुपमयोः साध्यसाधनभावात् °वेन सम्बन्धः Malli. on Ki. 6. 2; अविश्रान्तिजुषामात्मन्यङ्गाङ्गित्वं तु संकरः K. P. 10. (अनुग्राह्यानुग्राहकत्वम्). –**अधिपः, –अधीशः** 1 lord of the Aṅgas, N. of Karṇa (cf. °राजः, °पतिः, °ईश्वरः, °अधीश्वरः). –2 'lord of a लग्न', the planet presiding over it; (अङ्गाधिपे बलिनि सर्वविभूतिसम्पत्; अङ्गाधीशः स्वगेहे बुधगुरुकविभिः संयुतो वीक्षितो वा Jyotiṣa). –**अपूर्वम्** effect of a secondary sacrificial act. –**कर्मन्** *n.* –**क्रिया** 1 besmearing the body with fragrant cosmetics, rubbing it &c. Dk. 39. –2 a supplementary sacrificial act. .–**क्रमः** the order of the performance with reference to the अङ्ग s. The rule in this connection is that the अङ्गक्रम must conform to the मुख्यक्रम. cf. MS. 5. 1. 14. –**ग्रहः** spasm; seizure of the body with some illness. –**ज–जात** *a.* [अङ्गात् जायते जन्–ड.] 1 produced from or on the body, being in or on the body, bodily; °जं रजः, °जाः अलङ्काराः &c. –2 produced by a supplementary rite. –3 beautiful, ornamental. (–**जः**) –**जनुस्** also 1 a son. –2 hair of the body (*n.* also); तवोत्तरीयं करिचर्म साङ्गजम् Ki. 18. 32. –3 love, cupid (अङ्गं मनः तस्माज्जातः); intoxicating passion; अङ्गजरागदीपनात् Dk. 161. –4 drunkenness, intoxication. –5 a disease. (–**जा**) a daughter. (–**जम्**) blood, अङ्गजं रुधिरेऽनङ्गे केशे पुत्रे मदे पुमान्। नागरे नखरेऽपि स्यात्... । Nm. –**ज्वरः** [अङ्गमङ्गम् अधिकृत्य ज्वरः] the disease called राजयक्ष्मा, a sort of consumption. –**दूषणम्** 1 the defects of the limbs; the penalties of a defective construction; Māna. –2 name of the 79 th chapter. –**द्वीपः** one of the six minor Dvīpas. –**न्यासः** [अङ्गेषु मन्त्रभेदस्य न्यासः] touching the limbs of the body with the hand accompanied by appropriate Mantras. –**पालिः** *f.* [अङ्गं पाल्यते सम्बध्यतेऽत्र, अङ्ग–पाल्–इ] an embrace (probably a corruption of अङ्कपालि). –**पालिका** = अङ्कपालि q. v. –**प्रत्यङ्गम्** [समा. द्वन्द्व] every limb, large and small; °गानि पाणिना स्पृष्ट्वा K. 167, 72. –**प्रायश्चित्तम्** [अङ्गस्य शुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तम्] expiation of bodily impurity, such as that caused by the death of a relative, consisting in making presents (पञ्चसूनाजन्यदुरितक्षयार्थं कार्यं दानरूपं प्रायश्चित्तम् Tv.). –**भूः** *a.* [अङ्गात् मनसो वा भवति; भू–क्विप्] born from the body or mind. (–**भूः**) 1 a son. –2 Cupid. –3 [अङ्गानाम् अङ्गमन्त्राणां भूः स्थानम्] one who has touched and purified, and then restrained, his limbs by repeating the Mantras pertaining to those limbs; ब्रह्माङ्गभूर्ब्रह्मणि योजितात्मा Ku. 3. 15 (सद्योजातादिमन्त्राणाम् अङ्गानां हृदयादिमन्त्राणां भूः स्थानं, कृतमन्त्रन्यासः Malli.). –**भङ्गः** 1 palsy or paralysis of limbs; °विकल इव भूत्वा स्थास्यामि Ś. 2. –2 twisting or stretching out of the limbs (as is done by a man just after he rises from sleep); साङ्गभङ्गमुत्थाय Vb.; जृम्भितैः साङ्गभङ्गैः Mu. 3. 21, K. 85. –3 The middle part of the anus and testicles. –**मन्त्रः** N. of a Mantra. –**मर्दः** [अङ्गं मर्दयति; मृद्–णिच्] 1 one who shampoos his master's body. –2 [भावे घञ्] act of shampooing; so °मर्दकः or °मर्दिन्, मृद्–णिच् ण्वुल् or णिनि) one who shampoos. –**मर्षः** [ष. त.] rheumatism; °प्रशमनम् the curing of this disease. °मेजयत्वम् subtle throbbing of the body; Patañjala 1. 31. –**यज्ञः,–यागः** [अङ्गीभूतः यज्ञः] a subordinate sacrificial act which is of 5 sorts: समिधो यजति, तनूनपातं यजति, इडो यजति, बर्हिर्यजति, स्वाहाकारं यजति इति पञ्चविधाः। एतेषां सकृदनुष्ठानेनैव तन्त्रन्यायेन प्रधानयागानामाग्नेयादीनामुपकारितेति मीमांसा Tv. –**रक्तः –क्तम्** [अङ्गे अवयवे रक्तः] N. of a plant गुडारोचनी found in काम्पिल्य country and having red powder (रक्ताङ्गलोचनी). –**रक्षकः** [अङ्गं रक्षति; रक्ष्–ण्वुल्] a body-guard, personal attendant Pt. 3. –**रक्षणी** [अङ्गं रक्ष्यते अनया] a coat of mail, or a garment. –(**णम्**) protection of person. –**रागः** [अङ्गं रज्यते अनेन करणे घञ्] 1 a scented cosmetic, application of perfumed unguents to the body, fragrant unguent; पुष्पगन्धेन अङ्गरागेण R. 12. 27, 6. 60, स्तनाङ्गरागात् Ku. 5. 11. –2 [भावे ल्युट्] act of anointing the body with unguents. –**रुहम्** [अङ्गे रोहति;

रुह्-क स. त. P. III. 9. 135.] hair; मम वर्णो मणिनिभो मृदून्यङ्गरुहाणि च Rām. 6. 48. 12. विहङ्गराजाङ्गरुहैरिवायतैः Śi. 1. 7. **–लिपिः** *f.* written character of the Aṅgas. **–लेपः** [अङ्गं लिप्यते अनेन; लिप्–करणे घञ्] 1 a scented cosmetic. –2 [भावे घञ्] act of anointing. **–लोद्यः** (लोड ण्यत्) a kind of grass, ginger or its root, Amomum Zingiber. **–वलोत्था** *f.* A louse. **–विकल** *a.* [तृ. त.] 1 maimed, paralysed. –2 fainting, swooning. **–विकृतिः** *f.* 1 change of bodily appearance; collapse. –2 [अङ्गस्य विकृतिश्चाल्नादिर्यस्मात् प. ब.] an apoplectic fit, swooning, apoplexy (अपस्मार). **–विकारः** a bodily defect. **–विक्षेपः** 1 movement of the limbs; gesticulation. –2 a kind of dance. **–विद्या** [अङ्गरूपा व्याकरणादिशास्त्ररूपा विद्या ज्ञानसाधनम्] 1 the science of grammar &c. contributing to knowledge. –2 the science of foretelling good or evil by the movements of limbs. Kau. A. 1. 12; N. of chapter 51 of Bṛhat Saṁhitā which gives full details of this science; न नक्षत्राङ्गविद्यया...भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् Ms. 6. 50. **–विधिः** [अङ्गस्य प्रधानोपकारिणः विधिः विधानम् [a subordinate or subsidiary act subservient to a knowledge of the principal one (प्रधानविधिविधेयकर्मणोऽङ्गबोधकतया अङ्गविधिः). **–वीरः** chief or principal hero. **–वैकृतम्** [अङ्गेन अङ्गचेष्टया वैकृतं हृदयभावो ज्ञाप्यते यत्र बहु.] 1 a sign, gesture or expression of the face leading to a knowledge of internal thoughts (आकार) –2 a nod, wink. –3 changed bodily appearance. **–वैगुण्यम्** a defect or flaw in the performance of some subordinate or subsidiary act which may be expiated by thinking of Viṣṇu); श्राद्धादिपद्धतौ कर्मान्ते यत्किञ्चिदङ्गवैगुण्यं जातं तद्दोषप्रशमनाय विष्णुस्मरणमहं करिष्ये इत्यभिलापवाक्यम् Tv.). **–संस्कारः, –संस्क्रिया** [अङ्गं संस्क्रियते अनेन; कृ-करणे or भावे-घञ्) 1 embellishment of person, personal decoration, doing whatever secures a fine personal appearance, such as bathing, rubbing the body, perfuming it with cosmetics &c. –2 [कर्तर्थे अण्] one who decorates or embellishes the person. **–संहतिः** *f.* compactness, symmetry; body; स्थेयसीं दधतमङ्गसंहतिम् Ki. 13. 50; or strength of the body. **–संहिता** The phonetic relation between consonants and vowels in the body of a word Ts. Prāt. **–सङ्गः** bodily contact, union; coition. **–सुप्तिः** *f.* Benumbing of the body. **–सेवकः** a personal attendant, body-guard. **–स्कन्धः** [कर्मधा.] a subdivision of a science. **–स्पर्शः** fitness or qualification for bodily contact or being touched by others. **–हानिः** *f.* 1. a defect or flaw in the performance of a secondary or subsidiary act (=°वैगुण्यम्); दैवाद् भ्रमात् प्रमादाच्चेदङ्गहानिः प्रजायते। स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥ **–हारः** [अङ्गं ह्रियते इतस्ततः चाल्यते यत्र, हृ-आधारे or भावे घञ्] gesticulation, movements of the limbs, a dance; अङ्गहारैस्तथैवान्या कोमलैर्नृत्यशालिनी Rām. 5. 10. 36. संसक्तैरगुरुवनेषु साङ्गहारम् Ki. 7. 37. Ku. 7. 91. **–हारिः** [अङ्गं ह्रियतेऽत्र; हृ-बा॰णि] 1 gesticulation. –2 stage; dancing hall. **–हीन** *a.* [तृ. त.] 1 mutilated, deprived of some defective limb (अङ्गं हीनं यथोचितप्रमाणात् अल्पं यस्य) according to Suśruta a man is so born, if the mother's दोहद has not been duly fulfilled (सा प्राप्तदौर्हृदा पुत्रं जनयेत गुणान्वितम्। अलब्धदौर्हृदा गर्भे लभेतात्मनि वा भयम्॥ येषु येष्विन्द्रियार्थेषु दौर्हृदे वै विमानना। जायेत तत्सुतस्यार्तिस्तस्मिंस्तस्मिंस्तथेन्द्रिये ॥).

अङ्गकम् [अङ्गमेव अङ्गकं स्वार्थे कन्] 1 A limb; अङ्कत मधुरैरम्बानां मे कुतूहलमङ्गकैः U. 1. 20, 24. –2 The body; हरन्ति रतेय रहः प्रियतमाङ्गकादम्बरम् Śi. 4. 66.

अङ्गिका [अङ्गम् आच्छादयति अङ्ग्–इनि स्वार्थे कन्, स्त्रियां टाप्] A bodice or jacket.

अङ्गिन् *a.* [अङ्ग्–अस्त्यर्थे इनि] 1 Corporeal, having limb, embodied, incarnate; धर्मार्थकाममोक्षाणामवतार इवाङ्गवान् V. 1. –भाक् R. 10. 84. अङ्गिनां तमसेवोभौ गुणौ 38. one who has a body; येनाङ्गविकारः P. II. 3. 23 येनाङ्गेन विकृतेनाङ्गिनो विकारस्तस्मात् तृतीया Sk. व्यायामे वृद्धिरङ्गिनाम् Śi. 2. 94. –2 Having subordinate parts; chief, principal; ये रसस्याङ्गिनो धर्माः, एक एव भवेदङ्गी शृङ्गारो वीर एव वा, अङ्गी अत्र करुणः, रसस्याङ्गित्वमाप्तस्य धर्माः शौर्यादियो यथा S. D.

अङ्गीय *a.* [अङ्ग-छ] 1 Belonging to the body. –2 Referring to the Aṅga country.

अङ्ग्य *a.* [अङ्ग–यत्] Belonging to or connected with the body, corporeal.

अङ्गणम् = अङ्गनम् q. v.

अङ्गतिः [अङ्गति यालनेन, अङ्ग् करणे अति] 1 A conveyance, vehicle (*f.* also). –2 [अङ्ग्यते गम्यते सेवादिना कर्मणि अति] Fire. –3 Brahmā. –4 [कर्तरि अति] A Brāhmaṇa who maintains the sacred fire.

अङ्गदम् [अङ्गं दायति शोधयति भूषयति, अङ्गं द्यति वा, दै or दो–क.] An ornament, bracelet &c. worn on the upper arm, an armlet; तप्तचामीकराङ्गदः V. 1. 15. संघट्टयन्नङ्गदमङ्गदेन R. 6. 73. **–दा** 1 The female elephant of the south (?). –2 A woman who offers her person for use (अङ्गं ददाति अर्पयति). **–दः** 1 N. of a son of Vāli, monkey-king of Kiṣkindhā. cf. अङ्गदो वालिनन्दने, नपुंसि बाहुवलये... । Nm. [He was born of Tārā, Vālī's wife, and is supposed to have been an incarnation of Bṛhaspati to aid the cause of Rāma (and hence noted for his eloquence). When, after the abduction of Sītā by Rāvaṇa, Rāma sent monkeys in all quarters to search for her, Aṅgada was made chief of a monkey-troop proceeding to the south. For one month he got no information, and, when consequently he determined to cast off his life, he was told by Sampāti that Sītā could be found in Laṅkā. He sent Māruti to the island and, on the latter's return with definite information, they joined Rāma at Kiṣkindhā. Afterwards when the whole host of Rāma went to Laṅkā Aṅgada was despatched to Rāvaṇa as a messenger of peace to give him a chance of saving himself in time. But Rāvaṇa scornfully rejected his advice and met his doom. After Sugrīva Aṅgada became king of Kiṣkindhā. In common parlance a man is said to act the part of Aṅgada when he endeavours to mediate between two contending parties, but without

any success.] –2 N. of a son of Lakṣmaṇa by Urmilā (अङ्गदं चन्द्रकेतुं च लक्ष्मणोऽप्यात्मसंभवौ। शासनाद्रघुनाथस्य चक्रे कागपथेश्वरौ॥ R. 15. 90), his capital being called Aṅgadīyā –3 N. of a warrior on the side of Duryodhana. –Comp. –निर्यूहः the crestlike forepart of the Aṅgada ornament.

अङ्गनम्–णम् [अङ्ग्यते गृहान्निःसृत्य गम्यते अत्र; अङ्ग्-ल्युट्, वा णत्वम् Tv.] 1 A place to walk in, a courtyard, an area, yard, court; गृह°; गगन° the wide firmament; °भुवः केसरवृक्षस्य v. l. बालबकुलस्य Mal. 1 situated or being in the courtyard. –2 [करणे ल्युट्] A conveyance. –3 [भावे ल्युट्] Going, walking &c.

अङ्गना [प्रशस्तम् अङ्गं यस्याः सा; अङ्गात् कल्याणे नः P. V. 2. 100.] 1 A woman or female in general; नृप°, गज°, हरिण° &c. –2 A woman with wellrounded limbs, a beautiful woman. –3 (Astr.) Virgo. कन्याराशिः –4 The female elephant of the north. –Comp. –जनः 1 the female sex, woman-kind. –2 woman. –प्रिय *a.* beloved of women. (–यः) 1 N. of a plant (अशोक) Jonesia Aśoka, for women are fond of decking their persons with Aśoka flowers. –2 Name of a medicinal fragrant plant प्रियङ्गु (Mar. गव्हला). It is a small plant used in perfumed oils and ointments.

अङ्गमः A kind of rice.

अङ्गवम् [अङ्गे स्वावयवे वाति अन्तर्भवति अतिशोषणात् संकुचिताङ्गमिव भवति, वा–ड Tv.] Dried fruit.

अङ्गस् *m.* [अम्ज्–असुन् कुत्वम्] A bird.

अङ्गारः –रम् [अङ्ग्–आरन् Uṇ. 3. 134] 1 Charcoal (whether heated or not); घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान्; उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् H. 1. 80; नालाम्बार्थाभिचूर्णे तु गन्धाङ्गारौ तु पूर्ववत् Śukra. 4. 1035. त्वया स्वहस्तेनाङ्गाराः कर्षिताः Pt. 1 you have ruined yourself with your own hands; cf. " to dig a mine under one's feet." कुरुकुलाङ्गार Ve. 6 destroyer or pest of the Kuru family. –2 The planet Mars. –3 A plant हितावली, °कुष्टकः- हितावली. –4 N. of a prince who fought with king Māndhātṛ. –र *a.* Red, of a red colour. –रम् Red colour. –Comp. –अवक्षेपणम् [अङ्गारा अवक्षिप्यन्ते अनेन करणे ल्युट्] also –अवक्षयणम् (Śat. Br. xiv) a vessel or pincers (Mar. चिमटा) to throw or extinguish coals –कर्करिः (री) *f.* A thick cake baked on burning coals –कारिन् *a.* [अङ्गारं करोति कृ–णिनि] one who prepares coal for sale, Mb. 2; मालाकार इव ग्राह्यो भागो नाङ्गारकारवत् Śukra. 4. 223. –कुष्ठकः [अङ्गारवर्णं कुष्ठमिव–कन्] N. of a plant हितावली. –धानी [अङ्गारा धीयन्ते अस्याम्; धा–आधारे ल्युट् ङीप्], –धानिका also –धारिका [स्वार्थे कन्] a portable fire-pan, brazier. –परिपाचितम् [तृ. त.] roasted food or meat. –पर्णम् [अङ्गारमिव पर्णं यस्य] N. of a grove or forest. (–र्णः) [अस्त्यर्थे अच्] N. of Chitraratha, king of the Gandharvas. [On one occasion, while he was sporting with his wife, he saw Kuntī with her five sons proceeding to the capital of Pañchāla in disguise. He accosted them and asked them to tell him where they were going, or to fight. Arjuna accepted the challenge; but Aṅgāraparṇa finding Arjuna to be a very skilful warrior gave him a secret lore called Chakṣuṣī (enabling one to see the smallest things) and took from him in return a lore called Agniśirāstra and became a friend of the Pāṇḍavas.] –पात्री –शकटी a portable fire-pan. –पुष्पः [अङ्गारमिव लोहितवर्णं पुष्पं यस्य सः] the plant इङ्गुदी. –पूरिका (see अङ्गारकर्करिः) –मञ्जरी, –मञ्जी [अङ्गारा रक्तवर्णा मञ्जरी यस्याः] a shrub Cesalpinia Banducella (रक्तकरंजवृक्ष). –वल्लरी, –वल्ली [अङ्गारा इव रक्तफलत्वात् रक्ता] N. of various plants, करंज, भार्गी, गुञ्जा. also Guilandina Bonducella (Mar. सागरगोटी). –वृक्षः Balanites Aegiptiaca (Mar. हिंगणबेट). –वेणुः [कर्म.] a sort of bamboo. –सदनम् A portable fire-pan.

अङ्गारकः–कम् [अङ्गार स्वार्थे कन्] 1 Charcoal. –2 Mars; °विरुद्धस्य प्रक्षीणस्य बृहस्पतेः Mk. 9. 33; °चारः course of Mars, See chapter 6 of Bṛhat Saṁhitā. –3 Tuesday (°दिनम्, °वासरः). –4 N. of a prince of Sauvīra. –5 N. of two plants कुरण्टक and भृङ्गराज, Eclipta (or Verbesina) Prostrata (Mar. माका) and white or yellow Amaranth (Mar. कोरांटी). –कम् [अल्पार्थे कन्] 1 A small spark. –2 A medicated oil in which turmeric, Dūrvā, Mañjiṣṭhā and other substances have been boiled. –Comp. –मणिः [अङ्गारकस्य प्रियः मणिः शाक. त.] a coral (प्रवाल) (तस्य च रक्तवर्णत्वात् तत्प्रियत्वम्; माणिक्यं भास्करे देयं चन्द्रे मुक्तां प्रदापयेत्। प्रवालं च कुजे दद्यात्...).

अङ्गारिः *f.* [अङ्गार मत्वर्थे ठन् पृषोद॰ कलोपः] A portable fire-pan, brazier.

अङ्गारकित *a.* [अङ्गारकाः अस्य संजाताः इतच्] Charred, roasted.

अङ्गारिका [अङ्गारं विद्यते अस्याः मत्वर्थे ठन् कप् च] 1 A portable fire-pan. –2 The stalk of the sugar-cane. –3 The bud of the Butea Frondosa (किंशुक) (Mar. पळस).

अङ्गारिणी [अङ्गार–मत्वर्थे इनि] 1 A small fire-pan. –2 The region heated by the sun, though no longer exposed to its rays. –3 A creeper in general.

अङ्गारित *a.* [अङ्गारम् अस्य संजातम्; तारका° इतच्] Charred, roasted, half-burnt. ' burnt ' food is not accepted by Jain ascetics. –तः –तम् [अङ्गारमिव आचरति; अङ्गार–क्विप् ततः कर्तरि क्त] An early bud of the किंशुक tree. –ता 1 = अङ्गारधानी q. v. –2 A bud in general. –3 A creeper. (लतामात्रे). –4 N. of a river.

अङ्गारीय *a.* [अङ्गारेभ्यः एतानि; अङ्गार–छ] To be used for preparing coal; °याणि काष्ठानि P. V. 1. 12. Sk.

अङ्गार्या [पाशादिगण] A heap of charcoal.

अङ्गिकरणिकः Prob. an officer for administering oaths. Rāmganj Copperplate of Īśvaraghoṣa (Inscriptions of Bengal, p. 149.).

अङ्गिका A bodice.

अङ्गिर् *m.* N. of a sage who received the ब्रह्मविद्या from Atharvan and imparted it to Satyavāha.

अङ्गिरः, अङ्गिरस् *m.* [अङ्गति-अङ्ग् गतौ असि इरुट्; Un 4. 235; according to Ait. Br. अङ्गिरस् is from अङ्गार; ये अङ्गारा आसंस्तेऽङ्गिरसोऽभवन्; so Nir.; अङ्गारेषु यो बभूव सोऽङ्गिराः] N. of a celebrated sage to whom many hymns of the *Rigveda* (ix) are ascribed. Etymologically Aṅgira is connected with the word Agni and is often regarded as its synonym (शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः; अङ्गिरोभिः ऋषिभिः संपादितत्वात् अङ्गसौष्ठवाद्वा अङ्गिरा अग्निरूपः) According to Bhārata he was son of Agni. When Agni began to practise penance, Aṅgiras himself became Agni and surpassed him in power and lustre, seeing which Agni came to the sage and said:– निक्षिपाम्यहमग्नित्वं त्वमग्निः प्रथमो भव । भविष्यामि द्वितीयोऽहं प्राजापत्यक एव च ॥ Aṅgiras said :– कुरु पुण्यं प्रजासर्गं भवाग्निस्तिमिरापहः । मां च देव कुरुष्वाग्ने प्रथमं पुत्रमञ्जसा ॥ तच्छ्रुत्वाङ्गिरसो वाक्यं जातवेदास्तथाऽकरोत्. He was one of the 10 mind-born sons of Brahmā. His wife was Śraddhā, daughter of Kardama and bore him three sons, Bṛhaspati, Utathya and Saṁvarta, and 4 daughters Kuhū, Sinīvālī, Rākā and Anumati. The Matsya Purāṇa says that Aṅgiras was one of the three sages produced from the sacrifice of Varuṇa and that he was adopted by Agni as his son and acted for some time as his regent. Another account, however, makes him father of Agni. He was one of the seven great sages and also one of the 10 Prajāpatis or progenitors of mankind. In latter times Aṅgiras was one of the inspired lawgivers, and also a writer on Astronomy. As an astronomical personification he is Bṛhaspati, regent of Jupiter or Jupiter itself. शिष्यैरुपेता आजग्मुः कश्यपाङ्गिरसादयः (Bhāg. 1. 9. 8.) He is also regarded as the priest of the gods and the lord of sacrifices. Besides Śraddhā his wives were Smṛti, two daughters of Maitreya, some daughters of Dakṣa, Svadhā and Satī. He is also regarded as teacher of Brahmavidyā. The Vedic hymns are also said to be his daughters. According to the Bhāgavata Purāṇa, Aṅgiras begot sons possessing Brahmanical glory on the wife of Rathītara, a Kṣatriya who was childless and these persons were afterwards called descendants of Aṅgiras. The principal authors of vedic hymns in the family of Aṅgiras were 33. His family has three distinct branches केवलाङ्गिरस, गौतमाङ्गिरस and भारद्वाजाङ्गिरस each branch having a number of subdivisions. –(pl.) 1 Descendants of Aṅgiras, [Aṅgiras being father of Agni they are considered as descendants of Agni himself who is called the first of the Aṅgirasas. Like Aṅgiras they occur in hymns addressed to luminous objects, and at a later period they became for the most part personifications of light, of luminous bodies, of divisions of time, celestial phenomena and fires adapted to peculiar occasions, as the full moon and change of the moon, or to particular rites, as the अश्वमेध, राजसूय &c.] –2 Hymns of the Atharvaveda. –3 Priests, who, by using magical formulas of the Atharvaveda, protect the sacrifice against the effects of inauspicious accidents.

अङ्गिरस्तम *a.* [तमप्] Ved. Very rapid, especially like Agni in devouring food (?).

अङ्गिरस्वत् *a.* [अङ्गिराः अग्निः सहायत्वेन विद्यतेऽस्य; मतुप् मस्य वः] Accompanied by Aṅgiras, epithet of wind.

अङ्गिरसः An enemy of Viṣṇu in his incarnation of Paraśurāma.

अङ्गिरसामयनम् [अलुक् स.] A Sattra sacrifice.

अङ्गीकृ 8 U. [connected with अङ्ग or अङ्ग–च्वि; अनङ्गम् अस्वोपकरणं स्वकीयम् अङ्गं क्रियते] 1 To accept, to betake oneself to, to take to; लवङ्गी कुरङ्गी दृगङ्गीकरोतु Jagannātha; दक्षिणामाशामङ्गीकृत्य गन्तव्यम् K. 121 in the southern direction, towards the south; अङ्गीकृत्य अयशः 160; यदि मृत्युमङ्गीकरोमि *ibid.*; एवमङ्गीकारयितुं मया भणितम् Mk. 8 to make her consent. –2 To promise to do, to agree or consent to, undertake; किं त्वङ्गीकृतमुत्सृजन् कृपणवत् श्लाघ्यो जनो लज्जते Mu. 2. 18. –3 To own, acknowledge, confess, admit, grant. –4 To subdue, to make one's own.

अङ्गीकारः–कृतिः–करणम् 1 Acceptance.–2 Agreement, promise, undertaking &c.

अङ्गुः [अङ्ग्–उन्] A hand (occurring in अङ्गुष्ठ q. v.).

अङ्गुरिः–री = अङ्गुलि q. v.

अङ्गुलः [अङ्ग्–उल्] 1 A finger. –2 The thumb, अङ्गौ पाणौ लीयते (*n.* also). –3 A finger's breadth (*n.* also), equal to 8 barley-corns, 12 Aṅgulas making a वितस्ति or span, and 24 a हस्त or cubit; शङ्कुर्दशाङ्गुलः Ms. 8. 271. –4 (Astr.) A digit or 12th part. –5 N. of the sage Chāṇakya or Vātsyāyana.

अङ्गुलिः–ली–रिः–री *f.* [अङ्ग्–उलि Uṇ. 4. 2] A finger (the names of the 5 fingers are अङ्गुष्ठ thumb, तर्जनी forefinger, मध्यमा middle finger, अनामिका ring-finger, and कनिष्ठा or कनिष्ठिका the little finger); a toe (of the foot); एकविंशोऽयं पुरुषः दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या आत्मैकविंशः Ait. Br. –2 The thumb, great toe. –3 The tip of an elephant's trunk. cf. Mātaṅga L. 6. 9. –4 The measure अङ्गुल. –5 N. of the tree गजकर्णिका. (Mar. काकडी?) –6 Penis (?). –**Comp.** –**ग्रन्थिः** *f.* (also –**पर्वन्**) The portion of the finger between two joints. –**तोरणम्** [अङ्गुलेः तोरणमिव कृतम्] a mark on the forehead of the form of the half moon made with sandal &c. –**त्रम्, त्राणम्** [अङ्गुलिं त्रायते, अङ्गुलिस्त्रायते अनेन त्रै – क.] a fingerprotector (a contrivance like a thimble used by archers to protect the thumb or fingers from being injured by the bow-string). सज्जैश्चापैर्बद्धगोधाङ्गुलित्रैः Pañch. 2; व्रजति पुरतरुण्यो बद्धचित्राङ्गुलित्रे Bk. 1. 26. –**पञ्चकम्** the five fingers collectively. –**फला** *f.* Dolichos lablab (Mar. घेवडा). –**मुद्रा, –मुद्रिका** a seal-ring. इयमङ्गुलिमुद्रा आर्यमवगतार्थं करिष्यति Mu. 1. –**मोटनम्, –स्फोटनम्** [अङ्गुल्योर्मोटनं मर्दनं स्फोटनं ताडनं वा यत्र] snapping

or cracking the fingers (Mar. चुटकी). –वेष्टः ring; अङ्गदान्यङ्गुलीवेष्टान् Rām. 6. 65. 26. –सङ्गा [अङ्गुलौ सङ्गो यस्याः सा] sticking to the fingers; °गा यवागूः °गा गाः सादयति P. VIII. 3. 80 Sk. (अङ्गुलिसंलेपकारकं यवागूद्रव्यम् Tv.). (–ङ्गः) contact of the fingers; act of fingering. गतमङ्गुलिषङ्गं त्वां ..... Bk. 9. 78. –संज्ञा [तृ. त.] a sign made by the finger; मुखार्पितैकाङ्गुलिसंज्ञयैव Ku. 3. 41 –सन्देशः making signs with fingers; cracking or snapping the fingers as a sign. –संभूत a. [स. त.] produced from or on the finger. (–तः) a finger nail.

अङ्गुलिका 1 = अङ्गुलि. –2 A sort of ant.

अङ्गुली (री) यम्,-कम्,-यकम् [अङ्गुलौ-रौ भवम्, स्वार्थे कन्] A finger-ring; तव सुचरितमङ्गुलीयं नूनं प्रतनु ममेव Ś. 6. 10; m. also; काकुत्स्थस्याङ्गुलीयकः Bk. 8. 118.

अङ्गुष्ठः [अङ्गौ पाणौ प्राधान्येन तिष्ठति; अङ्गु-स्था P. VIII. 4. 97] 1 The thumb; great toe. –2 A thumb's breadth, usually regarded as equal to अङ्गुल [cf. Zend *angusta*, Pers. *angust*.] –Comp. –मात्र a. [परिमाणार्थे मात्रच्] of the length or size of a thumb; अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः । Narā. Up. °त्रं पुरुषं निश्चकर्ष बलाद्यमः Mb.

अङ्गुष्ठ्यः [अङ्गुष्ठे भवः छ] The thumb-nail.

अङ्गूषः [अङ्ग्-ऊषन्] 1 An ichneumon (नकुल) –2 An arrow.

अङ्घ् 1 A. (अङ्घते; आनङ्घे) 1 To go. –2 To commence, set about. –3 To hasten. –4 To scold, blame.

अङ्घस् n. [अङ्घते गच्छति नरकमनेन अङ्घ्-असुन्] A sin; युष्मच्छासनलङ्घनाङ्घसि मया मग्नेन नाम स्थितम् Ve. 1. 12 v. l.

अङ्घारि a. [ऋ-इण् पृषो.] Ved. Of a bright or splendid form or nature (दीप्तिशील); an enemy to sin or evil (?).

अङ्घो Expetive expressive of anger (सकोपामन्त्रणे) Pratimā 3; or grief (अङ्घो मया भद्रवत्या घण्टाहिता Pratijnā-yau. 4).

अङ्घ्रि (अंह्रिः) [अङ्घ्-क्रिन् निपातोऽयम् Uṇ. 4. 66.] 1 A foot. –2 The root of a tree. भुक्त्वोपविविशुः कामं स्निग्धच्छायाङ्घ्रिपाङ्घ्रिषु Bhāg. 10. 82. 12. –3 A quarter of a stanza (चतुर्थपाद.) –4 A quarter of something; cf. दन्तद्वन्द्वप्रहीणाद्विकेभिभवरमप्यङ्घ्रिमूल्येन गृह्णात् । Mātanga L. 7. 2 –Comp. –कवचः A foot-wear. –जः A शूद्र. –पः [अङ्घ्रिणा पिबति सिक्तजलम्; पा-क] a tree; दिक्षु व्यूढाङ्घ्रिपाङ्गः Ve. 2. 18. –पर्णी-र्णिका, –वल्ली, –वल्लिका [अङ्घ्रौ मूले तदारभ्य वा पर्णान्यस्याः; स्वार्थे कन्; अङ्घ्रेरारभ्य वल्लीव पर्णत्वेन] N. of a plant सिंहपुच्छी Hedysarum Lagopodioides (Mar. डवला, पिठवण). –पान a. [अङ्घ्रिः पानं यस्य or अङ्घ्रिं पिबति] sucking his foot or toes, as an infant. –वला (see अङ्घ्रिपर्णी). –संधिः (also अङ्घ्रन्यः) the ankle-bone. –स्कन्धः [अङ्घ्रेः स्कन्ध इव] the ankle.

अङ्घ्रिकवारि n. A moulding of lamp-post (दीपदण्ड); अथवाङ्घ्रिकवारि स्यादूर्ध्वं च कुड्मलान्वितम् । Māna. 50. 78-79.

अच् 1 U. (अचति,- अञ्चति, आनच, अचितुम्, अक्त) 1 To go. move; to honour; request, ask &c.; connected with अञ्च् q. v. –च् m. (Gram.) A term for vowels.

अचक्र a. 1 Having no wheels. –2 Immovable. –3 Not wavering.

अचक्षुस् a. Eyeless, blind; °विषय a. invisible; अचक्षुर्विषयं दुर्गं न प्रमाद्येन कर्हिचित् । Ms. 4. 77. –n. A bad or miserable eye.

अचण्ड a. Not hot-tempered, mild, gentle. अचण्डगतिपवनम् Ki 6. 25. –ण्डी A mild or tractable cow.

अचतुर a. [अविद्यमानानि चत्वारि यस्य –निपातः P. V. 4. 77.] 1 Destitute of four. –2 (न. त.) Not skilful.

अचर a. Immovable; चराचरं विश्वम् Ku. 2. 5. चराणामन्नमचराः Ms. 5. 29. –2 (Astr.) Epithet of the zodiacal signs वृषभ, सिंह, वृश्चिक and कुम्भ,

अचरम a. Not last, middle &c.; वयस्यचरमे P. IV. 1. 20. Vārt. त्वां वेदान्तेष्वचरममृषिः सूर्यपुत्रः शशास Mv. 3. 26.

अचल a. Steady, immovable, motionless, fixed, permanent; चित्रन्यस्तमिवाचलं चामरम् V. 1. 5; तपसेऽधिवस्तुमचलामचलः Ki. 6. 18; समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि Bg. 2. 53.; यत्र स्थाणुरिवाचलः Ś. 7. 11 immovable. –लः 1 A mountain; (rarely) a rock. –2 A bolt or pin (शङ्कु). –3 The number seven. –4 N. of Śiva, of the soul, of the first of the 9 deified persons among Jainas. –ला The earth (so called because the earth is immovable according to one view, or, according to Ārya Bhaṭṭa who rejects this view, अचलाः पर्वताः सन्त्यत्र, अस्त्यर्थे अच्; अचलत्वात् स्वकक्षातो बहिर्गमनाभावाद्वा). cf. अचलः पर्वते श्लेषे कीलावसुधयोः स्त्रियाम् Nm. –लम् Brahman. –Comp–कन्यका,-सुता,-दुहिता,-तनया &c. N. of Pārvatī, daughter of the Himālaya mountain. –कीला (ब.) the earth (immovably fixed or pinned. –ज,-जात a. mountain-born. (–जा-जाता) N. of Pārvatī. –त्विष् a. [अचला त्विट् यस्य] of fixed or permanent lustre or colour. (– m, °ट्) a cuckoo (बहुप्रक्षालनेनापि मालिन्यानपगमात् स्थिरा त्विट्). (f.) permanent colour. –द्विष् m. [अचलान् द्वेष्टि, द्विष् –क्विप्] the enemy of mountains, epithet of Indra who clipped off their wings. –धृतिः f. a metre of four lines of 16 short syllables each (गीत्यार्या) –पतिः,-राट् lord of mountains, N. of Himālaya or Meru; समुद्र इव दुर्बोधः सत्त्वेनाचलराडिव Bhāg 4. 22. 58. so °अधिपः, °श्रेष्ठः. –सप्तमी N. of a book in the भविष्योत्तरपुराण; the 7th day of the bright half of Āśvina.

अचापल-ल्य a. [बहु.] Devoid of fickleness, steady. –लम्-ल्यम् [न. त.] Steadiness.

अचित् a. Ved. 1 Devoid of understanding. –2 Irreligious, unrighteous. –3 Material (opp. चित्).

अचित a. Ved. 1 Gone. –2 [न. त.] Not thought of. –3 Not collected.

अचित्त a. 1 Inconceivable. –2 [नास्ति चित्तं यस्य] Destitute of intellect, senseless, stupid. –3 Unnoticed, unexpected, not thought of. –4 Without consciousness, inanimate, nonsentient. P. IV. 2. 47.

अचित्तिः *f.* Want of sense, infatuation, ignorance. चित्तिमचित्तिं चिनवद् वि विद्वान् Rv. 4. 2. 11; सुरा मन्युर्विभीदको अचित्तिः Rv. 7. 86. 6.

अचिन्त्य-न्तनीय *a.* [न. त.] Inconceivable, incomprehensible, unexpected; °यस्तु तव प्रभावः R. 5. 33; °न्त्यरूप, °कर्मन् of inconceivable form or action. **-न्त्यः** 1 Śiva. -2 Quick-silver (Nighaṇṭuratnākara).

अचिन्तित *a.* Not thought of, unexpected, sudden; °उपनतम् occurring unexpectedly; °तो वधोऽज्ञानां मीनानामिव जायते Pt. 2. 3.

अचित्वस् *a.* Ved. Ignorant of, not knowing. अचिकित्वाञ् चिकितुषश्चिदत्र Rv. 1. 164. 6.

अचिर *a.* [न. त.] 1 Brief, transitory, of short duration; °द्युति, °भास्, प्रभा &c. q. v. -2 Recent, late, new; अकरोदचिरेश्वरः क्षितौ R. 8. 20 the new lord. In compounds अचिर may be rendered by 'recently', 'just', 'not long ago'; °प्रवृत्तं ग्रीष्मसमयमधिकृत्य Ś. 1, just set in. °प्रसूता; अचिरप्रसूतया जनन्या विना विवर्धित एव Ś. 4; having recently brought forth (who died not long after delivery, said of a doe) or a cow that has recently calved. **-रम्** *adv.* (also अचिरेण, अचिराय, अचिरात्, अचिरस्य in the same senses) 1 Not long since, not long ago. -2 Recently, lately. -3 Soon, quickly, not long hence. **-Comp. -अंशु, -आभा, -द्युतिः, -प्रभा, -भास्, -रोचिस्** *f.* [अचिराः अंशवः, अचिरा आभा-प्रभा &c. यस्याः सा] lightning; °द्युविलासचञ्चला लक्ष्मीः Ki. 2. 19; °भासां तेजसा चानुलिप्तैः S. 7. 7., Ki. 4. 24, अचिरद्युतितेजसा 5. 6. समुत्पफाल गगने मेघादचिरभा इव Parnāl. 5. 98. **-2** (कर्म.) transitory lustre, short gleam.

अचिष्णु-ष्णु *a.* Ved. [अच् गतौ बा० इष्णु-ष्णु-च्] Going every where, allpervading.

अचेतन *a.* [न. ब.] Inanimate, not sentient, irrational; चेतन °नेषु Me. 5; °नं ब्रह्म inanimate Brahman; °नं नाम गुणं न लक्षयेत् Ś. 6. 13 destitute of life, lifeless (object &c.); °नेष्वपि चेतनावदुपचारः Mbh. -2 Not conscious, insensible; senseless; निराशा निहते पुत्रे दत्ता श्राद्धमचेतना Rām. 6. 92. 55. बुद्धिशतमचेतने नष्टम् H. 2. 140.

अचेतस् *a.* [न. ब.] Destitute of consciousness; insensible, inanimate, lifeless.

अचेतान *a.* [चित् शानच् न. त.] Ved. Void of consciousness, ignorant; silly, infatuated. अचेतानस्य मा पथो वि दुक्षः । Rv. 7. 4. 7.

अचेष्ट *a.* [नास्ति चेष्टा यस्य] 1 Effortless, motionless. -2 Not requiring direct effort.

अचैतन्यम् [न. त.] 1 Unconsciousness, insensibility; ignorance in spiritual matters. -2 The material world, matter.

अचोदनम् Non-injunction, a mere statement (of something already known); देशकालनामचोदनं प्रयोगे नित्यसमवायात् MS. 4. 2. 23.

अचोविनः (?) Probably a special messenger to report among other things, impending attacks from enemies; Sircar, SI. 239 n.

अचोदस् *a.* Ved. [नास्ति चोदना यस्य] Spontaneous, not influenced by external force or compulsion. अचोदसो न धन्वन्निन्दवः Rv. 9. 79. 1.

अच्छ *a.* [न छयति दृष्टिम्; छो-क. न. त., निर्मले हि वस्तुनि दृष्टिः प्रसरति न तु समले आभ्यन्तरपर्यन्तं धावति Tv.] Clear pellucid, transparent, pure; मुक्ताच्छदन्तच्छविदन्तुरेयम् U. 6. 27; °स्फटिकविशदम् Me. 51; °श्रमजलकणिका K. 57; किं रत्नमच्छा मतिः Bv. 1. 86. **-च्छः** 1 A crystal. -2 [न छाति भक्षयति नाशितसत्त्वं; छा भक्षणे-क. न. त. Tv.] A bear; cf. also °भल्ल. -3 N. of a plant. **-Comp. -उदन्** *a.* (i. e. अच्छोद्) [अच्छम् उदकं यस्य] having clear water. **(-दा)** N. of a river; एतेषां (अग्निष्वात्तानां) मानसी कन्या अच्छोदा नाम निम्नगा Harivaṁśa. **(-दं)** N. of a lake on the Himālaya (mentioned in Kādambarī अतिमनोहरम् आह्लादनं दृष्टेः अच्छोदं नाम सरो दृष्टवान् ।). **-भल्लः** a bear.

-अच्छ-च्छा *ind.* Ved. To, towards (with acc.). It is a kind of separable preposition or prefix to verbs and verbal derivatives, especially to such as imply some kind of motion, or speaking; (अच्छ गत्यर्थवदेषु P. I. 4. 69); °इ or गम् to go to, attain, as अच्छ गत्य; °नश्-क्ष् to go near, approach; °नी to lead towards; °वु to call out to; °पत् to fly towards रघुः श्येनः पतयत् अन्धः अच्छ Rv. 5. 45. 9. °वन्द् to salute; °वच् to invite Śabara interprets the word अच्छ in the text यूपमच्छेण्यता होतव्यम् to mean, 'in order to have'; अच्छशब्दो हि आप्तुमित्यर्थे वर्तते । ŚB. on MS. 10. 1. 9.

अच्छावाकः [अच्छं निर्मलं अच्छ आभिमुख्येन वा वक्ति शंसति; वच् कर्तरि संज्ञायां घञ् निपातस्य चेति दीर्घः Tv.] The invoker or inviter, a priest or Ṛitvij who is employed at Soma sacrifices, and is a co-adjutor of होतृ. Each of the four principal priests, होतृ, अध्वर्यु, उद्गातृ and ब्रह्मन् has three assistants, the total number of priests employed at Soma sacrifices being therefore 16; °सामन् *a.* N. of the Sāman to be chanted by an अच्छावाक, also called उद्वंशीय.

अच्छावाकीय *a.* [अच्छावाकशब्दोऽस्त्यत्र-छ] Containing the word अच्छावाक P. V. 2. 59. Sk **-यम्** [°वाकस्य कर्म भावो वा] The duty of an अच्छावाक, being one P. V. 1. 135. Sk.

अच्छावाक्य *n.* [अच्छावाकस्य इदं-यत्] Pertaining to, to be repeated by, an अच्छावाक.

अच्छन्दस् *a.* [न. ब.] 1 Not studying the Vedas (as a boy before the मुञ्ज ceremony), or not entitled to that study (as a Śūdra). -2 Not metrical, not of the nature of metres, i. e. prose. -3 Without fancy or whim.

अच्छिद्र *a.* [न. ब.] Unbroken, uninjured, complete, unimpaired, without holes or weak points, faultless, without defect; अच्छिद्रैः सुस्तम्भैर्मन्त्रिभिः Pt. 1. 126; अपच्छिद्रं

तपच्छिद्रं यच्छिद्रं श्राद्धकर्मणि। सर्वं भवतु मेऽच्छिद्रं ब्राह्मणानां प्रसादतः॥ः ननथा क्रियतां राजन्यथाऽच्छिद्रः क्रतुर्भवेत Rām., °ऊति giving perfect protection Rv. 1. 145. 3. **–द्रम्** A faultless action or condition, absence of defect: °द्रेण uninterruptedly, from first to last. **–Comp.** **–ऊधन् [ऊध्नी]** having a faultless udder. अच्छिद्रोध्नी पीपयद्यथा नः सहस्रधारा पयसा मही गौः॥ Rv. 10. 133. 7. **–काण्डम्** N. of a chapter of the तैत्तिरीय ब्राह्मण.

अच्छिन्न [न. त.] 1 Uninterrupted, continuous, constant: °शिवसंकल्पमन्तःकरणमस्तु ते Mv. 4. 36 undisturbed in its holy thoughts, ever cherishing holy thoughts; °अमलसन्तानाः सरितः कीर्तयश्च ते Ku. 6. 69. –2 Not cut or divided, undivided, uninjured: inseparable. **–Comp.** **–पर्णः,-पत्रः** [अच्छिन्नानि सन्ततानि पर्णानि पत्राणि वा यस्य] N. of trees having constant leaves: particularly of the tree called शाखोटकः (of birds) having uncut or uninjured wings.

अच्छेदिक,-अच्छैदिक *a.* [छेदनं नार्हति ठन्–ठकञ्] Not fit to be cut.

अच्छेद्य [न. त.] Indivisible.

अच्छुप्ता [न. त.] Not touched by sin; N. of one of the 16 Vidyādevīs of the Jainas.

अच्छुरिका Discus, wheel: Bhāg.

अच्छोटनम् Hunting.

अच्युत *a.* [न. त. स्वरूपसामर्थ्यात् न च्युतः च्यवने वा-कालसामान्ये कर्तरि क्त] 1 Not fallen, firm, fixed; not giving way, solid: गरुडमूर्तिरिव अच्युतस्थितिरमणीया K. 52 (अच्युत meaning 'Viṣṇu' and 'firm', 'fixed'); °क्षित् having solid ground. –2 Imperishable, permanent; °रुष् inveterate enmity. –3 [न च्योतति क्षरति: च्युत्-क. न. त.] Not melting away or perishing, not leaking or dripping. **–तः** 1 N. of Viṣṇu; of the Almighty Being: यस्मान्न च्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेन कर्मणा Bhāg. –2 गच्छाम्यच्युतदर्शनेन K. P. 5. (where अ° also means 'one who is firm, does not yield to passions') –3 N. of a plant, Morinda Tinctoria. (Mar. बारतोंडी, शिंदोली). –4 A sort of poetical composition containing 12 cantos. **–Comp.** **–अग्रजः** [ष. त.] N. of Balarāma or Indra. **–अङ्गजः,-पुत्रः,-आत्मजः** N. of Cupid, son of Kriṣṇa and Rukminī. **–आवासः,-वासः** the sacred fig-tree. (Mar. पिंपळ). **–जः** [प. त.] a class of Jaina deities said to have been produced from Viṣṇu. **–जल्लकिन्** Name of a commentator of the Amarakośa. **–स्थलम्** N. of a place in the Punjab.

अज् 1 P. (optionally replaced by the root वी in non-conjugational tenses; अजति, आजीत्, अजितुम्) 1 To go. –2 To drive, lead. –3 To throw, cast (used with prepositions found only in Vedic literature). [cf. L. *ago:* Gr. *ago;* Zend *az*].

अज *a.* [न जायते; जन्-ड. न. त.] Unborn, existing from all eternity; यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् Bg. 10. 3; अजस्य गृह्णतो जन्म R. 10. 24. **–जः** 1 The 'unborn', epithet of the Almighty Being; न हि जातो न जायेऽहं न जनिष्ये कदाचन। क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानां तस्मादहमजः स्मृतः॥ Mb.; also a N. of Viṣṇu, Śiva or Brahmā. –2 The (individual) soul (जीवः) अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे Bg. 2. 20. –3 A ram, he-goat (अजेन ब्रह्मणा दक्षयज्ञभङ्गसमये मेषरूपग्रहणेन पलायमानत्वात् अजाश्रितरूपवत्त्वात् मेषस्य उपचारात् अजत्वम् Ty.] –4 The sign Aries. –5 A sort of corn or grain; अजैर्यष्टव्यं तत्राजा व्रीहयः Pt. 3. –6 Mover, leader (Ved.), said of Indra, Maruts, &c.; a drove. –7 N. of a mineral substance (माक्षिकधातु). –8 N. of the Moon or Kāmadeva (आत् विष्णोर्जायते इति; cf. चन्द्रमा मनसो जातः). –9 A vehicle of the sun. –10 N. of the father of Daśaratha and grand-father of Rāma; so called because he was born on the Brāhma Muhūrta. –11 N. of a Ṛiṣi. cf. अजो हरो हरे कामे विध्रौ छागे रघोः सुते। Nm. **–Comp.** **–अदः** [अजम् अत्तीति; अद्–कर्मण्यण् P. III. 2. 9.] N. of the ancestor of a warrior tribe, P. IV. 1. 171. **–अदनी** [अजैः तृष्ण्या अन्यैः दुःखस्पर्शत्वेऽपि अद्यते: अद् कर्मणि ल्युट्] a kind of prickly nightshade, दुरालभा (Mar. धमासा). **–अन्त्री** [अजस्य अन्त्रमिव अन्त्रं तदाकारवती मञ्जरी यस्याः] N. of a potherb Convolvulus Argenteus, नीलबुह्या. (Mar. शंखवेल?) **–अविकम्** [अजाश्चावयश्च तेषां समाहारः द्वन्द्व] goats and sheep; small cattle; अजाविके तु संरुद्धे Ms. 8. 235. खरोष्ट्रमहिषीश्चैव यच्च किंचिदजाविकम् Mb. 1. 113. 35. **–अश्वम्** goats and horses. (**–श्वः**) the Sun or Pūṣan, who has goats for the horses. **–एकपाद्-दः** [अजस्य छागस्य एकः पाद इव पादो यस्य] N. of one of the 11 Rudras, or of the asterism पूर्वाभाद्रपदा presided over by that deity. **–एडकम्** [अजाश्च एडकाश्च तेषां समाहारः] goats and rams. **–कर्णः,** **–कर्णकः** [अजस्य कर्ण इव पर्णं यस्य–स्वार्थे कन्] N. of the plant असनवृक्ष Terminalia Alata Tomentosa; of another tree साल Shorea Robusta. **–गन्धा** [अजस्य गन्ध इव गन्धो यस्याः सा] the shrubby basil, वनयामानी. **–गन्धिका** a kind of वर्वरीशाक (Mar. तिलवणी, कानफोडी). **–गन्धिनी** = अजशृङ्गी q. v. **–गरः** [अजं छागं गिरति भक्षयति; गॄ–अच्] a huge serpent (boa-constrictor) who is said to swallow goats. (**–री**) N. of a plant. **–गल** See अजागल below. **–गल्लिका** [अजस्य गल्ल इव] an infantile disease (Mentagra). **–जीवः,** **–जीविकः** [अजैस्तच्चारणेन जीवति; अजा एव जीविका यस्य वा] a goat-herd; so –°पः, –°पालः. **–दण्डी** [अजस्य ब्रह्मणो दण्डो यस्याः सा] ब्रह्मदण्डी a kind of plant (ब्रह्मणो यज्ञार्थदण्डस्य तदीयकाष्ठेन करणात् तथात्वम्). **–देवता** 1 N. of the 25th asterism. पूर्वाभाद्रपदा. –2 fire, the presiding deity of goats (रौद्री धेनुर्विनिर्दिष्टा छाग आग्नेय उच्यते). **–नामकः** [अजः नाम यस्य सः कप्] a mineral substance. **–नाशनः** A wolf. **–पतिः** 1 the best of goats. –2 N. of Mars; lord of the sign Aries. **–पथः** = अजवीथिः q. v. **–पदः, –पाद्-दः** N. of a Rudra; See अजैकपाद above. **बन्धुः** [अजस्य बन्धुरिव मूर्खत्वात्] a fool (silly like the goat). **–भक्षः** [अजैर्भक्ष्यते असौ भक्ष्–कर्मणि घञ्] N. of the वर्वरी plant (तिळवण the leaves of which are very dear to goats). **–मायु** *a.* Ved. bleating like a goat (a frog) गोमायुरेक अजमायुरेकः Rv. 7. 103. 6, 10. **–मारः** [अजं मारयति विक्रयार्थं; मृ–णिच्–अण्] 1 a butcher. –2 N. of a country (the modern Ajmeer, which, it is supposed, formerly abounded in butchers).

-3 N. of a tribe (गण). -मीढः [अजो मीढो यज्ञे सिक्तो यत्र ब.] 1 N. of the place called Ajmeer. -2 N. of the eldest son of Hasti, born in the family of Puru, son of Yayāti. -3 N. of a son of सुहोत्र and author of some Vedic hyms like Rv. 4. 43. -4 surname of Yudhiṣṭhira. -मुख a. goat-faced. (खः) N. of a Prajāpati (Dakṣa). When Dakṣa reviled Śiva at his sacrificial session, Vīrabhadra pulled out his face, and afterwards at the request of Śiva himself he put up a goat's face in place of the original human one. (-खी) N. of a Rākṣasī kept to watch over Sītā in the Aśoka garden at Laṅkā. -मोदा, -मोदिका [अजस्य मोद इव मोदो गन्धो यस्याः, अजं मोदयतीति वा] N. of a very useful medicinal plant, Common Carroway; the species called Apium Involucratum or Ligusticum Ajowan (Mar. ओंवा). अजमोदां च बार्ह्लीकं जीरकं लोध्रकं तथा। Śiva. B. 30. 18 -लम्बनम् [अज इव लम्ब्यते गृह्यते कृष्णवर्णत्वात् कर्मणि ल्युट्] antimony. (Mar. सुरमा). -लोमन्, -लोमी -मा [अजस्य लोमेव लोममञ्जरी यस्य-स्याः वा] cowage, Carpopogon Pruriens (Mar. कुहिली). -वस्तिः [अजस्य वस्तिरिव वस्तिर्यस्य] N. of a sage, or of a tribe sprung from him. -वीथिः -थी f. [अजेन ब्रह्मणा निर्मिता वीथिः शाक त.] 1 one of the three divisions of the southern path comprehending the three asterisms मूल, पूर्वाषाढा and उत्तराषाढा; a sort of heavenly passage (गगनसेतु, यमनाला); पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् Y. 3. 184. -2 goat's path. -शृङ्गी [अजस्य मेषस्य शृङ्गमिव फलं यस्याः सा] N. of a plant, विषाणी or Odina Wodier, highly medicinal, (Mar. मेंढशिंगी), See मेषशृङ्गी.

अजका = अजिका below.

अजनम् [अज् भावे ल्युट्] Moving, driving. -नः Brahmā; °योनिजः born from Brahmā; i. e. Dakṣa.

अजनिः [अज्-अनि] A path, road.

अजा [न जायते इत्यजा] 1 (According to Sāṅkhya Philosophy) Prakṛti or Māyā, the verse which refers to अजा, (अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णाम् &c.) is interpreted by the Vedāntins as referring to the प्रकृति consisting of तेजस्, अप् and अन्न, See Ś. B. -2 A she-goat.-Comp. -गलस्तनः the fleshy protuberance or nipple hanging down from the neck of goats: (fig.) an emblem of anything worthless or useless; धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते। °स्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम्॥ स्तनवदवलम्बते यः कण्ठेऽजानां मणिः स विज्ञेयः Br. S. 65. 3. -जीवः, -पालकः a goat-herd, See अजजीव &c. -तौल्वलिः [शाक °गण] N. of a sage who lived on the milk of goats (अजादुग्धेन वर्तमानः).

अजका-अजिका (स्वार्थे कन् टाप्) 1 A young she-goat. -2 [अजस्य विकारः अवयवः गलस्तनः पुरीषं वा] The fleshy protuberance on the neck, or its excrement. -3. A disease of the pupil of the eye. -Comp. -जातः [अजकेव जातः] the above disease, (अजापुरीषप्रतिमो रुजावान् सलोहितो लोहितपिच्छिलास्रः। विदार्य कृष्णं प्रचयोऽभ्युपैति तं चाजकाजातमिति व्यवस्येत्॥)

अजकवः -वम् The bow of Śiva (शिवो हि अनेनैव धनुषा त्रिपुरासुरस्य वधेन अजं विष्णुं कं ब्रह्माणं च अवान् प्रीणयामास इति तस्य धनुषोऽजकवत्वम्, अजकौ वातीति Tv.)

अजकावः -वम् Śiva's bow. -2 [अजकं छागं वाति प्रीणाति; वा-क] N. of the tree बर्बरी (Mar. तिळवण) of which goats are said to be very fond. -3 [अजका अजागलस्तन इव वाति प्रकाशते वा-क] A sacrificial vessel of wood (of the form of अजागल) dedicated to Mitra and Varuṇa (-वम् in this sense) मैत्रावरुणपात्रम् -4 A disease of the pupil of the eye = अजकाजात q. v. -5 A venomous kind of vermin Cantipede or scorpion (अजका रोगविशेषः, तद्विषम्).

अजगम् [अजं विष्णुं गच्छति शरत्वेन गम्-ड] Śiva's bow. -गः 1 [अजेन ब्रह्मणा गम्यते गीयते वा, कर्मणि गम्-ड, गै-क] N. of Viṣṇu. -2 [अजेन गच्छति अजं छागं यज्ञाङ्गत्वेन गच्छति वा] Fire.

अजगर See under अज.

अजगवम् [अजगो विष्णुः शरत्वेन अस्त्यस्य अजग-व P. V. 2. 110] Śiva's bow, Pināka.

अजगावः [अजगं विष्णुम् अवति अव्-अण्] 1 Śiva's bow. -2 The southern portion of the path of the sun, moon and planets. -3 N. of a snake-priest.

अजटा [नास्ति जटा शिफा यस्याः सा] N. of a plant भूम्यालकी or कपिकच्छू, See अज्झटा.

अजड a. Not stupid. -डा N. of the plant अजटा, कपिकच्छू (अजडयति स्पर्शमात्रात्).

अजथ्या [अजाय हिता अजथ्या; अज्-थ्यन् P. V. 1. 8] 1 N. of the yellow jasmine यूथिका (Mar. पिवळी जाई). -2 A flock of goats.

अजन a. [न. ब.] Destitute of men, tenantless, desert. -नः [कुत्सितार्थे नञ्] A bad or insignificant person.

अजननिः f. [नञ् जन्-आक्रोशे अनि P. III. 3. 112] Cessation of existence; तस्याजननिरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः Śi. 2. 45 may he not be born, may he cease to exist!

अजनयोनिजः Dakṣa Prajāpati (Bhāg. 4. 30. 48).

अजनाभम् An ancient name of Bhāratavarṣa; (Bhāg. 11. 2. 24).

अजन्मन् a. Unborn, epithet of the Unborn Being, the Eternal being; पुरुषस्य पदेष्वजन्मनः R. 8. 78. -m. [नास्ति जन्म यत्र] Final beatitude, absolution; तस्मात्स योगादधिगम्य योगमजन्मनेऽकल्पत जन्मभीरुः R. 18. 33.

अजन्य a. Not fit to be produced; not favourable to mankind. -न्यम् [लौकिकहेतुभिर्न जन्यते; जन्-णिच्-यत्] A portentous phenomenon, inauspicious to mankind, such as earth-quake.

अजपः [अस्पष्टं जपति निन्दार्थे नञ्, जप्-अच्] A Brāhmaṇa who does not (properly) repeat his prayers (कुपाठक); अजपा ब्राह्मणास्तात शूद्रा जपपरायणाः। भविष्यन्ति कलौ Mb.; one who reads heretical works. -पा [प्रयत्नेन न जप्या अप्रयत्नोच्चारितत्वात्; कर्मणि अच्] N. of a Mantra called हंस, which consists of a number of inhalations and exhalations (श्वासप्रश्वासयोः बहिर्गमनागमनाभ्याम् अक्षरनिष्पादनरूपो जपः स च हंसः सोऽहम् इत्याकार एव उच्छ्वासैरेव निश्वासैर्हंस इत्यक्षरद्वयम्। तस्मात्प्राणश्च हंसाख्य आत्माकारेण संस्थितः॥)

अजम्भ *a.* [नास्ति जम्भो दन्तो यस्य] Toothless. **-म्भः** 1 A frog. -2 The sun. -3 Toothless state (of a child.)

अजय *a.* [नास्ति परैर्जयो यस्य] Invincible, unsurpassed unconquerable. **-यः** [न. त.] A defeat; सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ Bg. 2. 38. -2 N. of Agni (अजेन छागेन याति; या-क); or of Viṣṇu (according to some); of a lexicographer. **-या** [नास्ति जयो मादकत्वेन अस्याम्] 1 Hemp or भाङ्ग. -2 N. of a friend of Durgā -3 Māyā or illusion.

अजय्य *a* [न. त.] Invincible; सख्युस्ते स किल शतक्रतोरजय्यः Ś. 6. 30. राज्ञामजय्यः R. 18. 8. -2 Not proper to be win at play; °य्यं जिगाय तान्, Bopadeva.

अजर *a.* [न. ब.] 1 Not subject to old age or decay; ever young अजरं वृद्धत्वम् K. 103; cf. वृद्धत्वं जरया विना R. 1. 23 -2 Undecaying, imperishable; पुराणमजरं विदुः R. 10. 19; अनन्तमजरं ब्रह्म Bh. 3. 69, H. Pr. 3, Pt. 1. 151, Ms. 2. 146. **-रः** 1 A god (who is not subject to old age). अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् H. -2 N. of a plant वृद्धदारक or जीर्णफंजी (Mar. काळी वरधारा). (°रा also). **-Comp.** **-द्रुमः** The name of Kalpavrikṣa. Sāhendra. 2. 103. **-रा** 1 N. of a plant गृहकन्या or घृतकुमारी Also Perfoliote. (Mar. कोरफड). 2- A house-lizard (गोधालिका). **-रम्** [जीर्यते क्षीयते जॄ-अच्] The Supreme Spirit.

अजरकः (**कम्**) Indigestion.

अजर्य *a.* [न जीर्यति; ज कर्तरि यत् P. III 1. 105.] 1 Not digestible. -2 Not decaying, imperishable, everlasting perpetual. तेन संगतमार्यण रामाजर्यं कुरु द्रुतम् । Bk. 6. 53. **-र्यम्** (with संगतम् expressed or understood) Friendship; मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टम् R. 18. 7.

अजरत्-रयु-रस् *a.* Ved. Not old. अजरयू अयातम् Rv. 1. 116. 20.

अजवस् *a* [जु-असुन्] Not quick, inactive.

अजस्तुन्दम [अजस्य इव तुन्दम् अस्य सुट् निपातोऽयम्] N. of a town, P. VI. 1. 155.

अजस्र *a.* [न जस्-र P. III. 2. 167; जसिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते Sk.] Not ceasing, constant, perpetual; °दीक्षाप्रयतस्य R. 3. 44. **-स्रम्** *ind.* Ever, constantly, perpetually; वृथैव संकल्पशतैरजस्रम् Ś. 3. 5. तव धुनोत्यजस्रम् U. 4. 26. अजस्रमास्फालित... । Śi. 1. 9.

अजहत्स्वार्था [न जहत् स्वार्थोऽत्र, हा-शतृ न. ब.] A kind of लक्षणा, in which the primary or original sense of a word (which is used elliptically) does not disappear; as कुन्ताः प्रविशन्ति = कुन्तधारिणः पुरुषाः; श्वेतो धावति = श्वेतवर्णोऽश्वो धावति; also called उपादानलक्षणा q. v.; स्वसिद्धये पराक्षेपः; कुन्ताः प्रविशन्ति, यष्टयः प्रविशन्ति इत्यादौ कुन्तादिभिरात्मनः प्रवेशसिद्धयर्थं स्वसंयोगिनः पुरुषा आक्षिप्यन्ते K.P.2. Adhyātma Rām. 7. 5. 27.

अजहत्स्वार्थवृत्ति *a.* Functioning without entirely surrendering one's own connotation; उत्पलशब्दसंनिधाने तदपेक्षा नीलशब्दस्तेनैकवाक्यतामभ्युपगच्छन्नजहत्स्वार्थवृत्तिरुत्पलविशेषाभिधानपर उच्चार्यमाणः सम्बन्धमभ्युपैति । ŚB. on MS. 3. 1. 12.

अजहल्लिङ्गम [न जहत् लिङ्गं यं; हा-शतृ] A noun which does not change its original gender, even when used like an adjective; *e. g.* वेदः or श्रुतिः प्रमाणम् (not प्रमाणः or °णा).

अजहा [न जहाति शूकान् हा-श.] N. of a plant, cowage, Carpopogon Pruriens. (Mar. कुहिली)

अजागर *a.* [न. ब.] Not wakeful, not requiring keeping up. **-रः** [जागरयतीति जागरः न जागरो यस्मात्] A plant, Verbesina Prostrata (भृङ्गराजवृक्ष) (सेवनेन निद्राराहित्यकारकः, यदपेक्षया अन्यस्मिन् जागरणकर्तृत्वं नास्ति.) (Mar. माका)

अजाजिः-जी *f.* [अजेन छागेन वीयते गन्धोत्कटत्वात् त्यज्यते, अज्-इन् वीभावाभावः] Cumin seed (श्वेतजीरक); कृष्णजीरक Nigella Indica; (Mar. काळें, पांढरें जिरें). काकोडुम्बरिका Ficus Oppositifolia. (Mar. धेडउंबर). कृष्णाजाजी विडश्चैव शीतपाकी तथैव च Mb. 13. 91. 40.

अजात [न. त.] Unborn; अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताजातौ सुतौ वरम् Pt. 1; not yet born, produced, or fully developed; °ककुद्, °पक्ष &c. **-Comp.** **-अरि, -शत्रु** *a.* [न जातः शत्रुः अस्य; जातस्य जन्तुमात्रस्य न शत्रुः] having no enemy or adversary, not an enemy of any one. (**-रिः-त्रुः**) epithet of Yudhiṣṭhira; हन्त जातमजातारेः प्रथमेन त्वयारिणा Śi. 2. 802; न द्वेक्षि यजनमतस्त्वमजातशत्रुः Ve. 3. 15; also of Śiva and various other persons. **-ककुत्-द्** *m.* (ब.) a young bull whose hump is not yet fully developed, P. V. 4. 146. **-दन्त** *a.* [न जाता दन्ता यस्य यस्मिन् वयसि वा] one without teeth, or (a state) in which one has got no teeth. **-पक्ष** *a.* having undeveloped or unfledged wings. **-व्यञ्जन** *a.* having no distinctive marks or features (as a beard.) **-व्यवहारः** a minor (who has not attained his majority).

अजाति *a.* [न. त.] 1 Having no caste, race &c. -2 Eternal, not produced. **-तिः** *f.* Non-production.

अजादिः a gaṇa of pāṇini (IV. 1. 4.).

अजानिः [नास्ति जाया यस्य] Without a wife; a widower.

अजानिक *a.* [अजेन तद्विक्रयपालनादिना आनो जीवनम् अस्त्यस्य; ठन् Tv.] A goat-herd.

अजानेय *a.* Of high breed, powerful, fearless, undaunted (as a horse). **-यः** A horse of high breed. See आजानेय.

अजापकम् N. of a sort of medicinal preparation of ghee (used as a remedy against cough, asthma, consumption &c.) (अजादुग्धादिभ्यो जातम्).

अजामि *a.* Ved. [न. त.] 1 Not of kin or related; यत्र जामयः कृणवन्नजामि Rv. 10. 10. 10 (अजामिकर्माणि भ्रातॄणाम् अजामियोग्यानि मैथुनसम्बधानि कर्माणि करिष्यन्ति Nir.) -2 Not parallel or correct.

अजि *a.* [अजति; अज्-इ Uṇ. 4. 139] Going, moving; as पदाजि walking on foot. **-जिः** *f.* [भावे इन्] 1 Motion, going. -2 Throwing &c.

अजित *a.* Invincible, unconquerable, irresistible, °तं पुण्यं...महः U. 5. 27. -2 Not conquered or won

(as a country &c.); not restrained, curbed, controlled, °आत्मन्; °इन्द्रिय of uncontrolled soul or passion. –तः 1 N. of Viṣṇu or Śiva or of Buddha. –2 N. of a powerful antidote, or a poisonous sort of rat. –(pl.) A class of deities in the first Manvantara cf. परमात्मन्यात्मनि च त्रिपु स्यादस्फुटेऽजितः । अपराजितविष्ण्वीशपरमात्मसु कथ्यते ॥ Nm. –Comp. –आपीडः having an invincible crown; N. of a king. –केशकम्बलः Name of one of the six chief heretical teachers. (mentioned in Buddhist texts as contemporaries of Buddha.) –बला N. of a Jain deity who acts under orders from the Arhat Ajita. –विक्रमः 'of unsubdued power', N. of Chandragupta II.

अजिनम् [अजति क्षिपति रज आदि आवरणेन; अज्-इनच्, अजेरज च Uṇ. 2. 48, वीभाववाधनार्थम्] 1 the (hairy) skin of a tiger, lion, elephant &c., especially of a black antelope (used as a seat, garment &c.); अथाजिनाषाढधरः Ku. 5. 30, गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च 67, Ki. 11. 15; ऐणेयेनाजिनेन ब्राह्मणं रौरवेण क्षत्रियम् अजिनेन वैश्यम् Āśval. –2 A sort of leather bag or bellows. –Comp. –पत्रा –त्री –त्रिका [अजिनं चर्म इव सुश्लिष्टं पत्रं पक्षो यस्याः सा, गौरा° ङीष् स्वार्थे कन्] a bat. –फला [अजिनं भस्त्रेव फलं यस्याः सा] N. of a plant (भस्त्राकारफलो वृक्षः). –योनिः [अजिनस्य योनिः प्रभवः] a deer, an antelope. –वासिन् a. [अजिनं वस्ते, वस्-णिनि] clad in an antelope-hide. –सन्धः [अजिनं सन्दधाति a furrier.

अजिरः a. [अज् गतौ किरन् वीभावाभावः Uṇ. 1. 53.] Quick, swift (शीघ्र) –रः 1 A sort of mouse, hairy mole. –2 A kind of ceremony in pronouncing curses –रम् 1 A court-yard, an enclosed space, arena; उटजाजिरप्रकीर्ण K. 39, आस्थाननिकेतनाजिरम् Ki. 1. 16; so रण° सावित्र इति विख्यातः प्रविवेश रणाजिरम् Rām. 7. 27. 34 गृह° &c. –2 The body. –3 Any object of sense. –4 The wind, air. –5 A frog. –रा 1 N. of a river. –2 N. of Durgā. –रः N. of a snake-priest. –Comp. –अधिराज [कर्म°] Ved. 'a quick emperor', epithet of death. –शोचिस् a. [अजिरं शोचिर्यस्य] glittering, having tremulous or flashing light.

अजिरीय a. [अजिरम् उत्करा° छ] Connected with a court.

अजिह्म a. [न. त.] 1 Straight. –2 Upright, straightforward, honest; अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेत् ब्राह्मणजीविकाम् Ms. 4. 11, 7. 32; °गामिभिः Śi. 1. 63 straight and honest, 3. 57, 9. 62 cf. अजिह्मः सत्कृतावृजौ । Nm. –ह्मः 1 A frog. –2 A fish (probably a corruption of अजिह्व below). –Comp. –ग a. [उप. स.] going straight on; व्रजेद्दिशमजिह्मगः Ms. 6. 31 (–गः) an arrow.

अजिह्वः [न. ब.] A frog (which is supposed to have been deprived of its tongue by the curse of Agni whom frogs had offended.)

अजीकवम् [अज्या शरक्षेपणेन कं ब्रह्माणं वाति प्रीणाति वा–क] Śiva's bow.

अजीगर्तः [अज्यै गमनाय गर्तम् अस्य] 1 (One that has a hole to go into) a serpent. –2 N. of a Brāhmaṇa in the family of भृगु and father of शुनःशेप.

अजीत a. [न. त.] Not faded or withered, not faint. –Comp. –पुनर्वर्ण्यम् N. of a two-fold rite to be performed by Ksatriyas (अप्राप्तप्रापिकरणार्थो विधिः).

अजीतिः f. Prosperity, freedom from decay.

अजीर्ण a. Undigested; undecomposed. –र्णम्, –र्णिः f. 1 Indigestion; अजीर्णे भेषजं वारि जीर्णे वारि बलप्रदम्, अजीर्णे भोजनं विषम्; कैरजीर्णभयाद् भ्रातर्भोजनं परिहीयते H. 2. 57, Ms. 4. 121. –2 Vigour, energy, absence of decay.

अजीव a. [न. ब.] Devoid of life; lifeless, as a jar or a dead person. –वः [न. त.] 1 Non-existence, death. –2 (With Jainas) All that is not a living soul, *i. e.* the whole of जड or inanimate and unsentient substance (opp. जीव).

अजीवन a. [न. ब.] Devoid of livelihood. –नम् Non-existence, death.

अजीवनिः f. [न-जीव्-अनि P. III. 3 112] 1 Death, non-existence (used as an imprecation); अजीवनिस्ते शठ भूयात् Sk. may death seize thee, rogue! mayest thou cease to live! cf. also अभावे भवतां योऽस्मिन् जीवेत्तस्यास्त्वजीवनिः । Bk. 7. 77.

अजुर–र्य a. [अज्-कुरच् न व्यादेशः] Ved. Not subject to decay or old age; strong, very swift or speedy. अवक्रक्षिणं वृषभं यथाऽजुरम् Rv. 8. 1. 2.

अजुष्टि f. Non-enjoyment; feeling of dissatisfaction or disappointment.

अजेय a. [न. त.] Not fit to be conquered. –यम् A sort of medicinal preparation of ghee said to serve as an antidote; पिबेत् घृतमजेयाख्यम् Suś.

अजोष a. [न. त.] Not gratified or satisfied.

अज्जु (ज्जू) का [अर्जयति या सा, अर्ज्-ऊक, पृषो रकारस्य जत्वम् Tv.] A courtezan (used only in dramas.).

अज्झम् (see अज्झलम्).

अज्झटा [Said to be fr. अज्] N. of a plant भूम्यामलकी Flacourtia Cataphracta. (Mar. भुईआंवळी.)

अज्झलम् 1 A shield. –2 A live coal.

अज्ञ a. [न जानाति, ज्ञा-क. न. त.] 1 Not knowing, unaware of, unconscious, devoid of knowledge or experience; अज्ञो भवति वै बालः Ms. 2. 153; ज्ञाज्ञौ (ज्ञः ईश्वरः अज्ञः जीवः) the knowing and unknowing, supreme and individual soul. –2 Ignorant, unwise, foolish, silly, stupid (said of men as well as animals); अज्ञः सुखमाराध्यः Bh. 1. 3, Pt. 2. 3. –3 Inanimate; not endowed with the power of understanding (अचेतन.)

अज्ञका [स्वार्थे कन्] An ignorant woman.

अज्ञात *a.* Unknown, unexpected, unconscious, unaware; °भुक्त, संवत्सरस्यैकमपि चरेत्कृच्छ्रं द्विजोत्तमः। अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः॥ Ms. 5. 21 eaten unconsciously or unawares; °कुलशीलस्य whose family and character are unknown; °पातं सलिले ममज्ज R. 16. 72. **–Comp. –केत** *a.* [ब.] Ved. of secret designs. अज्ञातकेता वृजिना अभूवन् Rv. 5. 3. 11. **–वस्तुशास्त्रम्** Agnoiology. **–चर्या, –वासः** remaining *incognito* (said of the Pāṇḍavas); हंसाः संप्रति पाण्डवा इव वनादज्ञातचर्यां गताः Mk. 5. 6. Mb. 3. 185. 89.

अज्ञातिः [न. त.] Not a kinsman.

अज्ञान *a.* [न. ब.] Ignorant, unwise. **–नम्** [न. त.] Ignorance, unconsciousness; especially, spirtual ignorance (अविद्या) which makes one consider his self as distinct from the Supreme spirit and the material world as a reality. According to the Vedāntins, अज्ञान is not merely a negative principle (ज्ञानस्य अभावः), but a distinct positive principle; oft. identified with माया, प्रकृति &c. See अविद्या also In compounds अज्ञान may be translated by 'unawares,' 'inadvertently', 'unconsciously'; °आचरित, °उच्चारित &c.; °नतः,–° नेन, °नात् unawares, inadvertently, unconsciously, unwillingly °तः खचरितं नृपतिः शशंस R. 9. 77. committed unintentionally or unconsciously. **–परीक्षा** See अज्ञातवस्तुशास्त्र.

अज्ञानिन् = अज्ञ above.

अज्ञेय *a.* unknowable, unfit to be known. °वादः Agnosticism.

अज्मन् *f.* [अजति गच्छति स्वर्गं दानेन अनया, अज्-करणे मनिन् न वीभावः] A cow. *–n.* Career, passage; battle; house (?)

अज्येष्ठ *a.* Not the eldest or best, having no elder brothers; °वृत्ति not acting like the elder brothers; or acting like one who has no elder brother.

अज्र *a.* [fr. अज् to go] Ved. Agile, quick. **–ज्रः** A field, plain. **–ज्र** *a.* Being in or connected with a field or plain; समज्या पर्वत्या वसूनि Rv. 10. 69. 6. [cf. L. *ager*; Gr. *agros.*]

अज्विन् *a.* Ved. [fr. अज्] Quick, agile, active.

अञ्च् 1 U. (अञ्चु) (अञ्चति-ते, आनञ्च-ञ्चे, अञ्चितुम्, अच्यात् or अञ्च्यात्, अक्त or अञ्चित) 1 To bend, incline, curl, curve; शिरोऽञ्चित्वा Bk. 9. 40. –2 To go, move, tend towards; स्वतन्त्रा कथमञ्चसि Bk. 4. 22; also in अवाञ्च्; tending downward, प्राञ्च्, उदञ्च्; विश्वगञ्चति, सहाञ्चति, तिरोऽञ्चति &c; तस्मिन्नथ रसालशाखिनि दशां दैवात् कृशामञ्चति Bv. 1. 48. having gone, being reduced to, &c.; त्वं चेदञ्चसि लोभम् 46, art greedy; संकोचमञ्चति सरः 17. –3 To worship, honour, reverence; मीमोऽयं शिरसाञ्चति Ve. 5. 28. salutes; to adorn, grace; See अञ्चित below. –4 To request, ask or call for, desire. –5 To murmur, speak indistinctly. *–Caus.* or 10 U. To manifest, unfold; मुदमञ्चय Gīt. 10. [cf. Zend *anku*; Gr. *ankulos*; L. *uncus.*] With अप to put away, drive away; (intr.) to run away. **–आ** to bend; दक्षिणं जान्वाच्य; जान्वाक with bent knees. **–उप** to draw or raise (water). **–परि** to cause to revolve, whirl, twist. **–वि** to draw or bend asunder; to extend, stretch out. **–सम्** to crowd or drive together, to bend together, See समक्क also; to go properly.

अञ्चित *pp.* 1 (*a*) Curved, bent; °उचित Dk. 125, bent and raised; किंचिदञ्चितां दृष्टिं संचारयन्ती 143, bent or oblique look; दोर्लीलाञ्चितचन्द्रशेखरधनुः Mv. 1. 54. bent; °सव्यजानुः R. 18. 51. अञ्चितदक्षिणोरुः Bk. 2. 31, 9. 40; °लाङ्गूलः (कपिः), °स्कन्धः (वृक्षः). (*b*) Arched and handsome (as eyebrows); °अक्षिपक्ष्मन् R. 5. 76; crisped, curled (as hair); स्वसिताञ्चितमूर्धजा Mb. –2 Gone. –3 Honoured; adorned, graced, graceful, handsome, दोर्दण्डाञ्चितमहिमा अञ्चितामादधानः Mv. 7. 8 graced, adorned; गतेषु लीलाञ्चितविक्रमेषु Ku. 1. 34. cf. also कनकाचलसंकाशदेवतायतनाञ्चिते Śivabhārata IX. 53. sportively handsome; °ताभ्यां गताभ्याम् R. 2. 18, लीलाञ्चितभ्रूलता Dk. 124, 151; समधुरं मधुराञ्चितविक्रमः R. 9. 24 of esteemed or adorable prowess; (अज्ञानि) रोमाञ्चमञ्चिततरं बिभराम्बभूवुः Ki. 15. 53. –4 Sewn or woven, arranged; अर्धाञ्चिता सत्वरमुत्थितायाः (रशना) R. 7. 10 half-strung or woven (गुम्फित Malli.). **–Comp. –पत्रम्** [ब.] a lotus with curved leaves. **–भ्रूः** a woman having arched or handsome eyebrows.

अञ्चतिः [अञ्च्-गतौ कर्तरि अति] 1 Wind. –2 Fire. –3 One who goes.

अञ्चलः–लम् [अञ्चति प्रान्तम्; अञ्च्-अलच्] 1 The border or end (of a garment), skirt or hem (Mar. पदर); क्षिणाञ्चलमिव पीनस्तनजघनायाः Udbhaṭa. विमुञ्च ममाञ्चलम् Bv. 2. 21. –2 Corner or outer angle (as of the eye); दृगञ्चलैः पश्यति केवलं मनाक् *ibid.*; यदि चलाञ्चले लोचने Mv. 6. 9.

अञ्ज् 7 P. (rarely A.) (अनक्ति or अङ्क्ते, आनञ्ज, अञ्जिष्यति–अङ्क्ष्यति, अञ्जित्वा-अङ्क्त्वा-अक्त्वा, अञ्जितुम्, अङ्क्तुम्, अक्त) 1 To anoint, smear with, bedaub. –2 To make clear, show, represent, characterize; मा नाञ्जी राक्षसीर्मायाः Bk. 9. 49. –3 To go. –4 To shine, be beautiful. –5 To honour, celebrate. –6 To decorate. *–Caus.* 1 To smear with; नाञ्जयन्ती स्वके नेत्रे Ms. 4. 44. –2 To speak or shine. –3 To cause to go. [cf. Zend *anj*; L. *unctum, ungo.*] With **–अधि** to fit out, equip, furnish. **–आ** 1 to anoint, smear –2 to smooth, polish, prepare. –3 to honour, respect **–नि** 1 to smear. –2 to conceal or hide oneself. **–प्रा** 1 to smear. –2 to adorn, decorate. **–सम्** 1 to smear –2 to fit out, equip, harness. –3 to honour. –4 to join together, to consume, devour; to adorn, decorate, beautify (mostly Ved. in these senses). –5 to unite, put together, compose.

अञ्जनः 1 A kind of lizard. –2 N. of a tree or mountain. –3 N. of the guardian elephant (of the west s. w.) तस्य चान्येऽपि दिङ्नागा बभूवुरनुयायिनः। अञ्जनो वामनश्चैव महापद्मश्च सुप्रभः॥ Mb. 6. 64. 57. **–नम्** [अज्यते अनेन; अञ्

ल्युट्] 1 Anointing, smearing with, दन्तधावनमञ्जनं पूर्वाह्न एव कुर्वीत Ms. 4. 152; mixing; unfolding, manifesting. –2 Collyrium or black pigment used to paint the eyelashes; विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन संभाव्य R. 7. 8 salve; अमृत॰कोऽयं दृशोरमृताञ्जनम् U. 4. 18 ambrosial salve; कुर्वन् ॰मेचका इव दिशो मेघः समुत्तिष्ठते Mk. 5. 8, 1. 34; (fig. also) अज्ञानान्धस्य लोकस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया । चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै पाणिनये नमः ॥ Sik. 45; पटुतरविवेकाञ्जनजुषाम् Bh. 3. 84; cf. also दारिद्र्यं परमाञ्जनम्; (fig.) impurity, as in निरञ्जन, q. v. –3 Paint, a cosmetic ointment. –4 Magic ointment. –5 A special kind of material of the black pigment, such as antimony (used as collyrium, lamp-black &c. (सौवीर) –6 Ink. –7 Fire. –8 Night. –9 (नम्, ना) (Rhet.) A suggested meaning; also the process by which such meaning is suggested. It is the power of suggestion (founded on अभिधा or लक्षणा denotation or indication), by which something else is understood from a word which, though having more meanings than one, has been restricted to a single meaning by relations of conjunction, disjunction &c. (संयोग, विप्रयोग, साहचर्य, विरोधिता &c.), or, briefly, the use of a word of several meanings in a special sense determined by the context; *e. g.* सशङ्खचक्रो हरिः the adjective restricts Hari to mean 'Viṣṇu' alone, and not a 'lion' or 'monkey'; so रामलक्ष्मणौ दाशरथी, रामार्जुनौ भार्गवका र्यौ .; cf. अनेकार्थस्य शब्दस्य वाचकत्वे नियन्त्रिते । संयोगाद्यैरवा र्यधीकृद् व्यापृतिरञ्जनम् ॥ K. P. 2., S. D. 23-6; See व्यञ्जना also. –Comp. –अधिका [अञ्जनादधिका कृष्णत्वात्] a kind of lizard. –अद्रिः–गिरिः (कर्म.) [अञ्जनमिव कृष्णः गिरिः] N. of a mountain, See नीलगिरि. –अम्भस् *n.* eye-water. –केशी [अञ्जनमिव केशो यस्याः] N. of a vegetable perfume (हट्टविलासिनीनामकं गन्धद्रव्यं यत्संयोगात्केशस्यातीव कृष्णत्वम् (Mar. नखला). –त्रितयम् (Āyurveda) पुष्पाञ्जन, रसाञ्जन and कोलाञ्जन. –नामका [ष. त.] a swelling of the eye-lid, sty (Mar. रांजणवाडी). –मूलकः A variety of an inferior gem, deep-dark in colour. Kau. A. 2. 11. –शलाका a stick or pencil for the application of collyrium.

अञ्जकः N. of the son of Viprachitti; V. P.

अञ्जनकः A portion of the Vedas containing the word अञ्जन. –की N. of a medicinal plant.

अञ्जनता Identity. (Pātañjala Yogadarśana, I. 41).

अञ्जना N. of the female elephant of the north. –2 N. of the mother of Māruti or Hanūmat. [She was the daughter of a monkey named Kuñjara and wife of Kesarin, another monkey. She was in a former birth a celestial nymph by name Puñjikasthalī and was born on earth owing to a curse. One day while she was seated on the summit of a mountain, her garment was slightly displaced, and the God of Wind being enamoured of her beauty assumed a visible form, and asked her to yield to his desires. She requested him not to violate her chastity, to which he consented; but he told her that she would conceive a son equal to himself in strength and lustre by virtue of his amorous desire fixed on her, and then disappeared. In course of time Añjanā conceived and brought forth a son who was called Māruti being the son of Marut.]

अञ्जनावती [अञ्जनं विद्यते अस्याः अधिककृष्णवर्णत्वात्] 1 N. of the female elephant of the north-east quarter. –2 N. of a tree कालाञ्जनवृक्ष.

अञ्जनिका [अञ्जना स्वार्थे कन्] 1 A species of lizard; a small mouse. –2 N. of the mate of the elephant सुप्रतीक.

अञ्जनी [अज्यते चन्दनकुङ्कुमादिभिरसौ, अञ्ज्–कर्मणि–ल्युट् ङीप्] 1 A woman decorated with the application of pigments, ointments, sandal &c., or one fit for such application. –2 [करणे-ल्युट्] N. of two plants कटुकावृक्ष and कालाञ्जनवृक्ष.

अञ्जलिः *m.* [अञ्ज्-अलि Uṇ. 4. 2] 1 A cavity formed by folding and joining the open hands together, the hollow of the hands; hence, a cavity. full of anything (changd to अञ्जल or ॰लि after द्वि and त्रि in द्विगु comp., P. V. 4. 102); न वार्यञ्जलिना पिबेत् Ms. 4. 63; सुपूरो मूषिकाञ्जलिः Pt. 1. 25; अरण्यबीजाञ्जलिदानलालिताः Ku. 5. 15; प्रकीर्णः पुष्पाणां हरिचरणयोरञ्जलिरयम् Ve. 1. 1. a cavityful of flowers; so जलस्याञ्जलयो दश Y. 3. 105. 10 cavityfuls or libations of water; श्रवणाञ्जलिपुटपेयम् Ve. 1. 4. to be drunk by the cavity of the ear; अञ्जलिं रच्, बन्धु, कृ or आधा fold the hands together and raise them to the head in supplication or salutation; बद्धः, कातर्यादरविन्दकुड्मलनिभो मुग्धः प्रणामाञ्जलिः U. 3. 37. –2 Hence a mark of respect or salutation; कः शक्रेण कृतं नेच्छेदधिमूर्धानमञ्जलिम् Bk. 8. 84; बध्यतामभययाचनाञ्जलिः R. 11. 78. –3 A measure of corn = कुडव; another measure = प्रसृत, or one-half of a मानिका. –Comp. कर्मन् *n.* folding the hands, respectful salutation; लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् क्रुद्धं चाञ्जलिकर्मणा Chaṇ. 33. –कारिका 1 an earthen doll making the अञ्जलि (?). –2 N. of a plant, Mimosa Pudica (लज्जालु) (Mar. लाजाळू). –पुटः–टम् the cavity formed by joining the hands together; hollowed palms of the hand.

अञ्जलिका [अञ्जलिरिव कायते प्रकाशते; कै-क टाप् Tv.]. 1 A small mouse. –2 The sensitive plant of Mimosa Pudica (Mar. लाजाळू). –3 An insect of the spider tribe (Mar. कांतीण). –कः 1 N. of one of Arjuna's arrows. –2 अञ्जल्याकारमुख (mouse-mouthed) arrow भल्लैरञ्जलिकैरपि Rām. 6. 45. 23. –वेधः a fighting stratagem जानन्नञ्जलिकावेधं नापाकामत पाण्डवः Mb. 7. 26. 23.

अञ्जस् *n.* (–जः) [अनक्ति गच्छति मिश्रयति वा अनेन; अञ्ज् गतौ मिश्रणे च-असुन्] Speed, velocity; strength; fitness, propriety; ointment, preparation (?). –Comp. –पा drinking instantly इममञ्जस्पामुभये अकृण्वत Rv. 10. 92. 2. –सवः rapid preparation of Soma.

अञ्जस *a.* [अञ्ज्-असच्] Not crooked, straight; honest, upright.

अञ्जसा *adv.* (instr. of अञ्जस्) 1 Straight on. -2 Truly, correctly, accurately, properly, justly; साक्षाद् दृष्टोऽसि न पुनर्विद्मस्त्वां वयमञ्जसा Ku. 6. 22 we do not know you rightly or correctly; विघ्न हे शठ पलायनच्छलान्यञ्जसा R. 19. 31, न हि कश्चित्प्रियः स्त्रीणामञ्जसा Subhāṣita; सर्वमेवाञ्जसा वद Ms. 8. 101. -3 Directly (साक्षात्), -4 Soon, quickly, instantly; स गच्छत्यञ्जसा विप्रो ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् Ms. 2. 244. ...अञ्जसा तत्त्वतूर्णयोः। Nm. वशमानेतुमञ्जसा। Śiva. B. 25. 1. **-Comp. -अयन** *a.* going straight on. **-कृत** *a.* [तृ. अलुक्] done rightly or justly.

अञ्जसीन *a.* [अञ्जस्-ख] Ved. Straight forward, going straight on. स्तुतिं विन्दन्त्यञ्जसीनाम् Rv. 10. 32. 7.

अञ्जि *a.* Ved. [अञ्ज्-इन्] Unctuous, slimy; lubricated, shining, brilliant. **-ञ्जिः** 1 A mark made with sandal &c. a Tilaka mark; रोहिताञ्जिरनड्वान् Yaj. (रक्ततिलक). -2 A commander, sender &c. **-ञ्जिः -ञ्जी** *f.* 1 An ointment, pigment. -2 Colour, hue. -3 The sexual organ (?). **-Comp. -सक्थ** *a.* having coloured thighs.

अञ्जिकः N. of the son of Yadu.

अञ्जिव *a.* Slippery, smooth (?)

अञ्जिष्टः-ष्णुः [अनक्ति स्वकिरणैः विश्वम्; अञ्ज्-इष्टच्-इष्णुच् Uṇ. 4. 2] The sun.

अञ्जिहिषा (Desid. of अंह् 1 P.) Desire of going; Bk.

अक्त *pp.* Smeared over, bedaubed, anointed &c.; mostly as latter part of compouds; घृत°, तैल°, शोणित° &c. **-क्ता** Night.

अञ्जी [अञ्जि, वा ङीप्] 1 A blessing, auspicious desire. -2 A pounding machine (पेषणयन्त्रम्).

अञ्जीरः-रम् [अञ्ज्-बाहु० ईरन्; perhaps a Persian word] A species of the fig-tree and its fruit. (Mar. अंजीर).

अट् 1 P. (rarely A.) (अटति, आट, अटितुम्, अटित). To wander or roam about (with loc.); roam over (sometimes with acc.); भो बटो भिक्षामट Sk. go to beg alms; आट नैकटिकाश्रमान् Bk. 4. 12; महीमटन् Dk. 38 *-desid.* अटिटिषति; *-freq.* अटाट्यते to wander about habitually, as a religious mendicant.

अट *a.* Wandering; क्षपाटः a night-roamer. ततः क्षपाटैः पृथुपिङ्गलाक्षैः खमानशे Bk 2. 30.

अटनम् Wandering, roaming; भिक्षा°, रात्रि° &c.

अटनिः-नी *f.* [अटति मौर्वीम्; अट्-अनि वा ङीप्] The notched extremity of a bow; सुमनसो नमयन्नटनी धनुः N. 4. 96; निन्यतुः स्थलनिवेशिताटनी लीलयैव धनुषी अधिज्यताम् R. 11. 14.

अटा [अट् वा अङ्] The habit of roaming about (as a religious mendicant); so अट्या, अटाट्या.

अटल *a.* [न. त.] Firm, steady, solid.

अटरुः-रूषः (Ety. doubtful) N. of a very useful medicinal plant, the shrub वासक Justicia Adhatoda, or Adhatoda Vasaka (Mar. अडुळसा).

अटविः-वी *f.* [अटन्ति चरमे वयसि मृगयाविहारार्थं वा यत्र; अट् अनि, वा ङीप्] A forest, wood; अटवीतोऽटवीमाहिण्डमान; Ś. 2. विप्रस्थान्तनिवारणैकसरणिर्विन्नाटवीहव्यवाट्।

अटविकः A forester = आटविकः q. v.

अट्ट 1 A. 1 To kill. -2 To transgress, go beyond (fig also). *-caus.* 1 To lessen, diminish. -2 To despise, condemn, disregard.

अट्ट *a.* [अट्टयति अनाद्रियते अन्यन् यत्र; अट्ट्-घञ्] 1 High, lofty; loud. -2 Frequent, constant (in comp). -3 Dried, dry. **-ट्टः-ट्टम्** [आधारे घञ्] 1 An apartment on the roof of upper story, a garret. -2 cf. अट्टं भित्तिचतुष्के स्यात्क्षामेऽस्त्यर्थे गृहान्तरे। Nm. A turret, buttress, tower; गोपुर° उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराट्टसंघट्ट... ॥ Mal. 9. 1; नरेन्द्रमार्गाट्ट इव R. 6. 67, 16. 11. न सन्त्यट्टास्तथा चास्य न ह्यस्ति परिखा तथा। अनो न दुर्गमं दुर्गमयो जानीत सैनिकाः॥ Śiva. B. 13. 78. -3 A marketplace, market (probably for हट्ट). -4 A fine linen cloth. -5 A palace, palatial building. -6 Killing, injuring. -7 Excess, superiority. **-ट्टम्** Food, boiled rice; अट्टशूला जनपदाः Mb. (अट्टं अन्नं शूलं विक्रेयं येषां ते Nīlakaṇṭha) **-Comp. -अट्टहासः** very loud laughter. **-स्थली** [अट्टप्रधाना स्थली शाक. त.] a place or country full of palaces &c. **-हासः,-हसितम्,-हास्यम्** [कर्म०] a loud or boisterous laughter a horse-laugh, cachinnation, usually of Śiva; त्र्यम्बक° Me.58; गिरिश° Dk.1. **-हासिन्** [अट्टं हसति-हस्-णिनि] 1 N. of Śiva. -2 one who laughs very loudly. **-हासकः** [अट्टहासेन कायते; कै-क] N. of a plant (कुन्द) Jasminum Multiflorum or Hirsutum (शुभ्रपुष्पत्वाच्छुभ्रहासतुल्यता).

अट्टकः An apartment on the roof of a house; a palace also.

अट्टट *ind.* [अट्टोऽनादरः अट्टप्रकारः अट्टस्य गुणवाचितया द्वित्वं शकन्ध्वा० पररूपम् Tv.] Very loud.

अट्टनम् [अट्टयते अनाद्रियते रिपुरनेन, अट्ट् करणे ल्युट्] A weapon shaped like a discus (चक्राकारफलकास्त्रम्). **-नम्** [भावे ल्युट्] Disregard.

अट्टाट्टः [अट्टवत् न पररूपम्] 1 Overbearing conduct, contempt, disdain. -2 Excess, superiority.

अट्टालः-लकः (अट्ट इव अलति पर्याप्तो भवति, अल्-अच् स्वार्थे कन्] 1 An apartment on the roof, an upper storey; a palace; साट्टाट्टालकगोपुरा Mb. 3. 15. 6; Śi. 12. 65. सर्वतोभद्रं नामाट्टालकमारुह्य Mv. 6. -2 A tower. विष्कम्भचतुरश्रमट्टालकम् Kau. A. 1. 3.

अट्टाल *a.* High, lofty.

अट्टालिका [अट्टाल, स्वार्थे कन्] 1 A palace, a lofty mansion, a house of two or more storeys. cf. Mānа. -2 N. of a country. **-Comp. -कारः** [उपपद त.] a mason, a bricklayer (one who builds royal mansions; कुल्टायां च शूद्रायां चित्रकारस्य वीर्यतः। भवेदट्टालिकाकारः पतितो जारदोषतः॥ **-बन्धः** [ष. त.] a kind of base or foundation architecture; °न्धं बद्धः P. III. 4. 42.

अट् 1 U. To go.

अठिल्ला N. of a Prākrit metre.

अड् 1 P. To try, exert, attempt. 5 P. To pervade, attain (Ved.).

अडागमः (अट्+आगम) the augment a (अ) prefixed to a verb to indicate past tense (वार्तिक 1. 30. 60. 4).

अडुकः A deer; (Nigh.)

अड्ड् 1 P. 1 To join. –2 To attack. –3 To argue, infer, discern, meditate.

अड्डनम् [करणे ल्युट्] A shield. See अड्नम्.

अड्डुचलः A part of the plough.

अण् 1 P. To sound. –2 (4 A) To breathe, live (for अन्).

अण (न) क *a.* [अणति यथेच्छं नदति, अण्-अच् कुत्सायां कन् च] Very small, contemptible, mean, insignificant, wretched; पापाणके कुत्सितैः P. II. 1. 54; oft. in comp. in the sense of deterioration or contempt; °कुलालः Sk. a contemptible potter. cf. also मृतेऽपि त्वयि जीवन्त्या किं मयाणकभार्यया Bk. 14. 58. **–कः** A kind of bird.

अणव्यम् [अणोः सूक्ष्मशस्यचीनादिकस्य भवनं क्षेत्रम्; अणु-यत्] A field of aṇu, see below.

अणिः *m.* **–णी** [अणति शब्दायते अण्-इन्] 1 The point of a needle. –2 A linchpin, the pin or bolt at the end of a pole of carriage. अणीकृतैलपत्रं च Mb 7. 202. 73. –3 A limit. –4 The corner of a house (used for killing animals &c.). **–Comp. –माण्डव्यः** [अण्या चिह्नितो माण्डव्यः] N. of a sage said to have been impaled on an अणी or linchpin. स तथान्तर्गतेनैव शूलेन व्यचरन् मुनिः। ···अणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु गीयते॥ Mb. 1. 108. 7–8.

अणु *a.* (णु–ण्वी *f.*) [अण्-उन्] Minute, small, little, atomic (opp. स्थूल, महत्); अणोरणीयान् Bg. 8. 9; सर्वोऽप्ययं नन्वणुः Bh. 3. 26. insignificantly small; अण्वपि भयम् Ms. 6. 40; अण्वपि याच्यमानः Pt. 4. 26 asked but an atom, a very small quantity, न कन्यायाः पिता विद्वान् गृह्णीयात् शुल्कमण्वपि Ms. 3. 51. **–णुः** 1 An atom, a very small particle (an exceedingly small measure); the mote in a sunbeam, the smallest perceptible quantity; अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घं ब्रह्म; अणुं पर्वतीकृ Bh. 2. 78. to magnify; cf. also 'To make mountains of molehills.' –2 An atom of time (व्यञ्जनमर्धमात्रा तदर्धम् अणु); it is said to be 54,675,000 th part of a Muhūrta (48 minutes). –3 N. of Śiva. –4 N. of very small grain such as सर्षप, चीनक &c., अनणुषु दशमांशोऽणुष्वथैकादशांशः Līla. **–णु** *n.* the fourth part of a Mātrā. **–Comp. –अन्तः** [अणुः अन्तो यस्य] a hair-splitting question; (अण्वन्तः सूक्ष्मान्तः सुक्ष्मवस्तुनिर्णयान्तः प्रश्नः Śaṅkara). किमर्थमचारीः पशूनिच्छमण्वन्तानिति Br. up. 4. 1. 1. **–तैलम्** N. of a medicinal oil. **–भा** [अण्वी सूक्ष्मा भा प्रभा यस्याः सा] lightning. **–मात्र** *a.* [अणुः परिमाणं यस्य अणु-मात्रच्] of the size of an atom. **–रेणुः** [कर्म.] atomic dust. **–रेवती** [अणुः सूक्ष्मा रेवतीतारेव] N. of a plant (दन्तीवृक्ष) Croton Polyandrum. **–वादः** the doctrine of atoms, atomic theory, the theory that all material substances are primarily atoms and secondarily aggregates, and that all atoms are eternal. **–वीक्षणम्** [ष. त.] 1. minute observation, observation of very minute parts. –2 [अणुः सूक्ष्मो वीक्ष्यते अनेन करणे ल्युट्] an instrument, like the microscope, enabling one to discern the smallest objects. **–व्रतानि** N. of the twelve smaller vows of laymen adhering to the Jain faith. **–व्रीहिः** [कर्म.] a fine sort of grain, rice &c.

अणिमन् *m.* [अणु-इमनिच्], **अणुता –त्वम्** 1 Minuteness, smallness, thinness, leanness, fineness. –2 Atomic nature. –3 The superhuman power of becoming as small as an atom, one of the 8 powers or Siddhis of Śiva; (अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा। ईशित्वं च वशित्वं च तथा कामावसायिता).

अणुक *a.* [स्वार्थे कन्] 1 Very small, atomic. –2 Subtle, too fine. –3 Acute. **–कः** A small kind of grain, See अणु.

अण्व्यम् A kind of head of an arrow; Dhanur.

अण्वम् Ved. A fine hole in the strainer for the Soma juice (?)

अण्वी Ved. A finger (?)

अणीयस् अणिष्ठ *a.* [अणु-ईयसुन्, इष्ठन्] Smaller, smallest, very small; अणोरणीयांसम् Bg. 8. 9 very small; अणीयसि कारणेऽनणीयानादरो दृश्यते Dk. 142

अणुभू 1 P. To become minute or atomic.

अण्ठ् 1 A. (also अठ्) अण्ठते अटते To go, move.

अण्ठित *p. p.* 1 Gone. –2 Rained.

अण्डः–ण्डम् [अमन्ति संप्रयोगं यान्ति अनेन; अम्-ड Uṇ. 1. 111] 1 The testicles. –2 The scrotum. –3 An egg; oft. used with reference to the world as having sprung from the primordial, egg of Brahman; शन्दैरनेकैरशनिप्रस्दैर्भिन्दन्निवाणुम् Rām. 5.54.33.ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः Dk.1.–4 The musk bag. –5 semen virile. –6 N. of Śiva. **–Comp. –आकर्षणम्** castration. **–आकार, –आकृति** *a.* [बहु.] egg-shaped, oval, elliptical. (–रः–तिः) an ellipse. **–कटाहः, –हम्** [अण्डं ब्रह्माण्डं कटाहमिव] the shell of the ब्रह्माण्ड or mundane egg. **–कोटरपुष्पी** [अण्डमिव कोटरे मध्ये पुष्पं यस्याः] N. of a plant अजान्त्री or नीलबुहा. **–कोशः–षः,–षकः**.[ष. त.] the scrotum. **–ज** *a.* [अण्डात् जायते; जन्-ड] born from an egg. रोमजं वालजं चर्म व्याघ्रजं चाण्डजं बहु Rām. 6. 75. 12. (–जः) 1 a bird, oviparous being; मृगाण्डजम् (काननम्) Ku. 3. 42. –2 a fish. –3 a snake. –4 a lizard. –5 Brahmā. (–जा) musk. **–धरः** [ष.त.] N. of Śiva. **–वर्धनम्,–वृद्धिः** *f.* swelling of the scrotum, hydrocele. **–सू** *a* oviparous.

अण्डकः [अण्ड, स्वार्थे कन्] 1 The scrotum. **–कम्** [अल्पार्थे कन्] A small egg; जगदण्डैकतरण्डमिव Śi. 9. 9. –2 A cupola; शोभनैः पत्रविभिरण्डकैश्च विभूषितः Matsya. P. 269. 20.

अण्डालुः [अण्डः अस्ति अस्य: अण्ड आलुच्] A fish.

अण्डीरः [अण्डः अस्ति अस्य: अण्ड-ईरच् P. V. 2. 111.] A full-grown or full-developed man, a strong or powerful person: चिरादण्डीरेण त्वयि तदपि रामेण गुणितम् A. R. 4. See आण्डीर also.

अत् 1 P. (अति). अतति, अतितुम्, अत्त-अतित 1 To go, walk: wander, to go constantly. -2 To obtain (mostly Ved.) -3 To bind. -4 (अन्तति) To bind.

अतकः [अतति सततं गच्छति: अत्-कन्] A wanderer, a passer-by, traveller.

अतनम् [अत्-ल्युट्] Going, wandering. **-नः** A wanderer, a passer-by.

अतज्ज्ञ *a.* [न तत्-जानाति] Not knowing that (तत् i. e. Brahman).

अतट *a.* [न. ब] -1 Having no shore or beach; precipitate, steep. **-टः** 1 A precipice, a steep crag. -2 N. of a hill. -3 The lower part of the earth. **-Comp -प्रपातः** a steep precipice; a fall headlong from a precipice; a precipitate fall; मनोरथानामतटप्रपातः Ś. 6. 10. of my hopes there is a precipitate fall. (Some read the line as मनोरथा नाम तटप्रपातः and take it to mean ' verily our desires are like the crumblings of river banks'.)

अतथा *ind.* Not so; °उचित *a.* not deserving that, not used to such things; क्लेशानामतथोचितः Rām.

अतदर्हम् *ind.* Unjustly, undeservedly.

अतद्गुणः (Rhet.) The 'non-borrower', N. of a figure of speech in which the thing in question does not assume the quality of another, though there is a reason for it; परगुणाननुहारस्तस्य तस्यादतद्गुणः; *e. g.* धवलोऽसि यद्यपि सुन्दर तथापि त्वया मम रञ्जितं हृदयम्। रागपूरितेऽपि हृदये सुभग निहितो न रक्तोऽसि॥ K. P. 10; or संगतान्यगुणानङ्गीकारमाहुरतद्गुणम्। चिरं रागिणि मच्चित्ते निहितोऽपि न रज्यसि॥ Kuval. **-Comp. -संविज्ञानः** N. of a variety of Bahuvrīhi; *e. g.* दृष्टसमुद्रमानय; अत्र गुणीभूतस्य समुद्रस्य नानयनेऽन्वयः इति°नः बहुव्रीहिः; लम्बकर्णमानय इति तु तद्गुणसंविज्ञानः. Tv.

अतन्त्र *a.* [न. ब.] 1 Having no ropes or musical strings (as a musical instrument); नातन्त्री वाद्यते वीणा Rām. -2 Unrestrained; not necessarily binding; not being the object of the rule under consideration; ह्रस्वग्रहणमतन्त्रम्, क्लीबत्वं °न्त्रम् Sk. Something which is not intended; on which there is no emphasis or stress (वार्तिक 2. 2. 34. 1). -3 Without formulas or empirical actions. -4 Not (having the binding force of) a scientific statement; तत्राविज्ञातग्रहणमतन्त्रमिति कल्प्येत। ŚB. on MS. 6. 1. 7. **-त्वम्** meaninglessness, superfluity, superfluous nature. किं तु इतरस्मिन् पक्षे बाध्येततरां श्रुतिः। ऐन्द्रशब्दस्यातन्त्रत्वात्। ŚB. on MS. 6. 4. 29.

अतन्द्र-न्द्रित-न्द्र-ल *a.* Alert, unwearied, careful, vigilant; अतन्द्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान् Ku. 5. 14, R. 17. 39, H. Pr. 33.

अतनु *a.* More वीतप्रभावतनुरप्यतनुप्रभावः Ki. 16. 64.

अतप *a.* 1 Not excited, cool. -2 Unostentatious. -3 Unemployed. **-पाः** (pl.) N. of a class of deities among Buddhists.

अतपस्-स्क [न. ब.] One who neglects his religious austerities; अतपास्त्वनधीयानः Ms. 4. 190; an irreligious or impious man; इदं ते नातपस्काय Bg. 18. 67.

अतप्त *a.* Not heated &c. **-Comp. -तनु** *a.* 1 One whose body is not marked (with red mudrās &c.). -2 who has not fully mortified his body by penance. अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते Rv. 9. 83. 1. -3 whose body or mass is cool (?).

अतर्क *a.* [न. ब.] Illogical, void of reasoning. **-र्कः** 1 Absence of argument or reasoning, bad logic. -2 An illogical reasoner.

अतर्कित *a.* Unthought of, unexpected सममेव गतोऽस्यतर्कितां गतिमङ्गेन च जीवितेन च Ku. 4. 22; Bh. 3. 137. °गमनेन Mu. 4. **-तम्** *adv.* Unexpectedly. **-Comp. -आगत-उपनत** *a.* occuring or befalling unexpectedly, quite accidental, sudden; °दर्शनोल्लासितलोचनया अनया Māl. 3; °उपपन्नं दर्शनम् Ku. 6. 54.

अतर्क्य *a.* Inconceivable: baffling thought or reasoning.

अतल *a.* Bottomless. **-लम्** [अस्य भूखण्डस्य तलं पृषो° इदमोऽत्वम्] N. of a पाताल or lower region, one of the 7 Pātālas, being the first among them. **-लः** N. of Śiva. **-Comp. -स्पृश्, -स्पर्श** *a.* [न. तले स्पृश्यते कर्मणि क्विप्; न तलस्य स्पर्शो यत्र] bottomless, very deep, unfathomable.

अतव्यस् *a.* Ved. Not very strong.

अतस् *ind.* [इदं-तसिल्] 1 Than this; from this (having a comparative force); अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे Rv. 1. 22. 16; क्मिु परमतो नर्तयसि माम् Bh. 3. 6; अतोऽन्यथा Ms. 5. 31. -2 From this or that cause, hence, consequenty, so, therefore (corr. to यत्, यस्मात् or हि, expressed or understood); अन्तर्गतं प्राणभृतां हि वेद सर्वं भवान्भावमतोऽभिधास्ये R. 2. 43, 3. 50, Ku. 2. 5; अथातो ब्रह्मजिज्ञासा Ś. B. now therefore &c. -3 Hence, from this place; henceforth (of time or place); (-परम्, -ऊर्ध्वम्), afterwards. -4 Then (corr. of यदि-यद्). **-Comp. -अर्थम्-निमित्तम्** on this account, hence, for this reason. **-एव** for this very reason. **-ऊर्ध्वम्** henceforth; afterwards. **-परम्** (*a*) further on, any longer (with abl.); hereafter; निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वम् Bg. 12. 8. (*b*) beyond this, further than this; भागयायत्तमतःपरम् Ś. 4. 16 more than this; अतःपरं नास्ति ममोत्तरम् V. 2 *now* I have nothing more to say; (*c*) afterwards.

अतसः [अतति गच्छति इत्यतसः अत्-असच् Uṇ. 3. 117] 1 Wind, air. -2 The soul. -3 A garment made of the fibre of flax (°सं generally). -4 A weapon.

अतसिः Ved. [अत्-असिच्] A wandering mendicant. कन्नव्यो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः Rv. 8. 3. 13.

अतसिका Flax; Bhāg 3. 28. 24. see अतसी 2. 3.

अतसी 1 Common flax. -2 Hemp. -3 Linseed. (Mar. अळशी) अतसीपुष्पसंकाशम् Mb. 12. 47. 90 -4 A thicket, copse (?)

अति *ind.* [अत्-इ] 1 A prefix used with adjectives and adverbs, meaning 'very', 'too', 'exceedingly', 'excessively', 'very much', and showing उत्कर्ष; Surpassing, superior अत्याश्रमानयं सर्वान् Mb. 12. 12. 6. नातिदूरे not very far from; °कृश very lean; °भृशम् very much; also with verbs or verbal forms; °सिक्तमेव भवता Sk.; स्वभावो ह्यतिरिच्यते &c. -2 (With verbs) Over, beyond; अति-इ go beyond, overstep; so °क्रम्, °चर्, °वह् &c. In this case अति is regarded as a preposition उपसर्ग. -3 (*a*) (With nouns or pronouns) Beyond, past, surpassing, superior to, eminent, respectable, distinguished, higher, above, (used with acc. as a कर्मप्रवचनीय, or as first member of Bah. or Tat. Comp. ज्याशब्दस्तावुभौ शब्दावति रामस्य शुश्रुवे Rām. 6. 75. 37. in which last case it has usually the sense of eminence or higher degree: अतिगो, °गार्ग्यः, = प्रशस्ता गौः, शोभनो गार्ग्यः; °राजन् an excellent king; or the sense of अतिक्रान्त must be understood with the latter member which will then stand in the accusative case; अतिमर्त्यः = मर्त्यमतिक्रान्तः; °मालः, अतिक्रान्तो मालाम्; so अतिकाय, °केशर, q. v.):, अत्यादित्यं हुतवहमुखे संभृतं तद्धि तेजः Me 1. 45. Surpassing the sun. अति देवान् कृष्णः Sk.; मानुषानतिगन्धर्वान् सर्वान्गन्धर्व लक्षये Mb; °मानुषं कर्म a deed which is beyond human power, i. e. a superhuman action; °कशः past the whip (as a horse), unmanageable; °त्यद् surpassing that; °त्वाम्, °त्वान् him or them that surpasses or surpass thee, so °मां, °यूयं &c. (*b*) (With nouns derived from roots) Extravagant, exaggerated, inordinate, excessive, extraordinary; *e. g.* °आदरः excessive regard; °आशा extravagant hope; so °भयं, °तृष्णा, °आनन्दः &c. &c.; अतिदानाद् बलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयोधनः। विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्॥ cf. 'extremes are ever bad.' (*c*) Unfit, idle, improper, in the sense of असंप्रति or क्षेप 'censure'; अतिनिद्रम् = निद्रा सम्प्रति न युज्यते Sk. The गणरत्नमहोदधि gives the following senses of अतिः—विक्रमातिक्रमाबुद्धिभृशार्थातिशयेष्वति। *e. g.* अतिरथः रथाधिकं विक्रमवान्; °मतिः बुद्ध्यतिक्रमः; °गहनं बुद्धेरविषयः; °तप्तं भृशतप्तं; °वेगः अतिशयितो वेगः. Cf. also प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति Nm.

अतिकथा 1 An exaggerated tale. -2 Idle or meaningless talk. -थ *a.* 1 Exaggerated, incredible (अश्रद्धेय). -2 Unfit to be told. -3 Past narration or mention, dead, lost. -4 Swerving from one's caste traditions &c; lawless.

अतिकन्दकः [अतिरिक्तः कन्दो यस्य] N. of a tree हस्तिकन्द.

अतिकर्षणम् *a.* Afflicting very much, excessive exertion.

अतिकल्यम् early morning नातिकल्यं नातिसायं नातिमध्यन्दिने स्थिते। गच्छेत् ... Ms. 4. 140.

अतिकश *a.* Beyond the whip, unmanageable.

अतिकामुकः A dog.

अतिकाय *a.* [अत्युत्कटः कायो यस्य]. Of an extraordinary size, gigantic. -यः N. of a Rākṣasa, son of Rāvaṇa, who was killed by Lakṣmaṇa.

अतिकृच्छ्र [प्रादि॰स.] *a.* Very difficult. -च्छ्रम्-च्छ्रः [अतिक्रान्तं कृच्छ्रं प्राजापत्यम्] Extraordinary hardship, a kind of severe penance to be finished in 12 nights एकैकं ग्रासमश्नीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत्। त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विजः॥ Ms. 11. 213.

अतिकृतम् Overdone, done too much, excess; सर्वत्रातिकृतं लोके व्यसनायोपकल्पते Rām.

अतिकृतिः *f.* 1 Overdoing. -2 N. of a metre of 4 lines, each line containing 25 syllables.

अतिकेशरः [अतिरिक्तानि केशराणि यस्य] N. of an aquatic plant कुब्जक Trapa Bipinosa. (Mar. शिंगाडा)

अतिकोप *a.* Free from anger, calm, तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः सन्धितस्तदा Mb. 7. 202. 63.

अतिक्रम् 1 U., 4 P. 1 (*a*) To step or pass beyond, get accross, go over, cross यत्कथयितुं प्रवृत्तस्तत्परित्यज्य अतिदूरमतिक्रान्तोऽस्मि K. 346 led far away from my story, rambled, made a great digression; सप्त कक्षान्तराण्यतिक्रम्य 92; निमिषमात्रेणातिदूरमतिक्रामति 120; समीपेऽप्यक्रामन्ती M. 1. going so near; अतिक्रम्य तांस्तान् विशेषान् Me. 57. (*b*) To pass over, pass by, walk past, go beyond; सेनानिवेशदेशमातिक्रम्य Dk. 4. 10; कथमतिक्रान्तमगस्त्याश्रमपदम् Mv. 7. is it passed or left behind; तस्मिन्नतिक्रामति Ś. 7. 31. इदं कदलीगृहमतिक्रम्य दृश्यते Ratn. 3. beyond the plantain-bower; तच्चातिक्रम्य कैलासगिरिः K. 121; जम्बुद्वीपमतिक्रम्य शिशिरो नाम पर्वतः Rām; अतिक्रामत्ययम् K. 85. is going or departing. -2 To excel, surpass; exceed (in number, strength &c.); इरावतीमतिक्रामन्ती भव M. 4. अतिक्रामन्तीमिवेरावतीं प्रेक्षे M. 1; वृद्धिर्नातिक्रामति पञ्चताम् Ms. 8. 151; कर्णीसुतमप्यतिक्रान्तः Dk. 74; कलासु रूपे चाप्सरसोऽप्यतिक्रान्ता 78; surpassing, superior to; शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति Sk. -3 To transgress, violate, go beyond, overstep; जनकाग्रजन्मनोः शासनमतिक्रम्य Dk. 2; नालं पुरुषो नियातिलिखितां लेखामतिक्रमितुम् 61; एवमतिक्रान्तमर्यादे त्वयि Ve. 1, अये वात्सल्यादतिक्रामति प्रसङ्गः Māl. 6. Oh, the event through excessive affection transgresses all due limits; अतिक्रम्य सदाचारम् K. 160, 181. -4 To exclude, pass by, neglect, set aside, leave; अतिक्रामेत्प्रमत्तं या मत्तं रोगार्तमेव वा Ms. 9. 78. किं वा परिजनमतिक्रम्य भवान् संदिष्टः M. 4. प्रथितयशसां प्रबन्धानतिक्रम्य M. 1 to the exclusion of. -5 To go or pass away, elapse, roll on (as time); सा निशा अतित्रक्राम Pt. 1; यथा यथा यौवनमतिचक्राम K. 59; शैशवम् 74; भवतामप्यतिक्रामति देवार्चनविधिवेला 47; is passing away (is being violated); अतिक्रान्ते दशाहे Ms. 5. 76; also trans. allow to pass; द्वित्राणि दिनान्यतिक्रम्य

Dk. 100; अत्यक्रामन्निमान्मासांस्तद्वधं परिचिन्तयन् Rām.; नाहारवेलातिक्रमणीया K. 266. –6 To overcome, overpower, seize; व्यालद्विप इवास्माभिरतिक्रम्यैव दम्यसे Mv. 3. 31. by seizing or falling upon, by main force; केनापि सत्त्वेन अतिक्रम्य Ś. 6. –7 To lose; स हि स्वाम्यादतिक्रामेत् ऋतूनां प्रतिरोधनात् Ms. 9. 93. –*Caus.* To let pass, allow to go.

अतिक्रमः 1 Act of overstepping, going beyond &c. –2 (*a*) Breach of decorum or duty; अहो अतिक्रमः Māl. 7. (*b*) Transgression, violation; उपचार° केवलमुपचारातिक्रमं प्रमाष्टुमस्माकमयमारम्भः M. 4. 5. (*c*) Trespass; disrespect, injury, opposition; ब्राह्मण° त्यागो भवतामेव भूतये Mv. 2. 10. refraining from all trespass against Brāhmaṇas; दिशल्पायं हि सतामतिक्रमः Ki. 14. 9; कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च Ms. 3. 63; एतस्मिन्नतिक्रमे परवतीयम् M. 3; गुरुजनातिक्रमात् K. 160; शशिनो ज्येष्ठातिक्रमः 56. transgression (passing through); मर्षणीयोऽयमारोहणातिक्रमः 81; वात्सल्यादतिक्रमोऽपि Mv. 1 violation (of due limits or propriety); Mv. 4. 25. –3 Lapse, passing away (of time); अनेकसंवत्सरातिक्रमेऽपि U. 4; वेला° मं कृत्वा आगतः Pt. 1; उचितवेलातिक्रमे M. 2; सन्ध्या° Rām. –4 Overcoming, conquering, surpassing; mostly with दुर्; स्वजातिर्दुरतिक्रमा, स्वभावो दुरतिक्रमः &c. –5 Neglect, omission, disregard; कामतो रेतसः सेकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः। अतिक्रमं व्रतस्याहुर्धर्मज्ञा ब्रह्मवादिनः॥ Ms. 11. 120. –6 A vigorous attack, determined onset (= अभिक्रम q. v.). –7 Excess. –8 Abuse, misapplication. –9 Imposition.

अतिक्रान्त *pp.* 1 Exceeded, surpassed, gone beyond &c.; सोतिक्रान्तः श्रवणविषयम् Me. 103; सुदूरमतिक्रान्तः K. 35 departed, gone; मनोरथ °दर्शना Māl. 10 beyond the reach even of desire; विचारातिक्रान्तः Mu. 5. 4 past the stage of thought; चक्षुर्विषयातिक्रान्तेषु पक्षिषु H. 1. –2 Past, gone by; °नृपति K. 5, past, former; 169 Pt. 1. 333, Pt. 2, Bh. 3. 32; °पार्थिवगुणान् Mu. 1 former kings. –तम् A past thing, thing of the past, the past; °तं भगवती कथयति M. 5 your ladyship is speaking of the past; °ते धैर्यमवलम्ब्यताम् U. 3; किं °उपालम्भेन H. 1; cf. 'let bygones be bygones' °योगिन् *a.* with the moon in conjunction.

अतिक्रान्ता N. of the sixth stage of the elephant's must; अतिक्रान्तावस्थो गजपतिरिदं स्थावरचरम्, जगत्सर्वं हन्तुं समभिलषति क्रोधकलुषः। Mātaṅga L. 9. 17.

अतिक्रान्तिः Transgression; स्थित्यतिक्रान्तिभीरूणि...... तोयानि Ki. 11. 54.

अतिक्रमणम् Overstepping, spending of time, excess; fault, offence; तेनातिक्रमणेन दुःखयति नः Mv. 3. 43.

अतिक्रमणीय *pot. p.* To be transgressed or violated, to be desregarded, passed by, neglected or avoided;– °यं मे सुहृद्वाक्यम् Ś. 2. इतस्तपस्विकार्यमितो गुरुजनाज्ञा। द्वयमप्यनतिक्रमणीयम्। 3, 6, 7; अनतिक्रमणीयस्य जन्ममृत्योरिवागमम् H. 4. 74.

अतिक्रुद्ध *a.* Very angry. –द्धः [प्रा. स.] N. of a Mantra mentioned in Tantras; (अष्टाविंशत्यक्षरो य एकत्रिंशदथापि वा। अतिक्रुद्धः स विज्ञेयो निन्दितः सर्वकर्मसु॥).

अतिक्रूर *a.* Very cruel. –रः [प्रा. स.] 1 A malignant planet such as Saturn, Mars &c. (क्रूरा वक्रा अतिक्रूराः). –2 N. of a Mantra in Tantras (त्रिंशदक्षरको मन्त्रस्त्रयस्त्रिंशदथापि वा। अतिक्रूरः स विज्ञेयो निन्दितः सर्वकर्मसु).

अतिक्षिप्त *a.* [क्षिप्-क्त] Thrown beyond. –सम् A kind of sprain or dislocation.

अतिखट्व *a.* Without a bedstead, able to dispense with a bed-stead.

अतिगम् 1 P. 1 To pass, elapse, pass away (as time); दशाहेऽतिगते Rām.–2 To overcome, exceed, excel, See अतिग. –3 To pass over, pass by, neglect. –4 To pass away, die. –5 To escape.

अतिग *a* [गम्-ड] (in comp.) Exceeding, going beyond, transcending, excelling, surpassing; सर्वलोक° Mu. 1. 2; किमौषधपथातिगैरुपहतो महाव्याधिभिः Mu. 6. 16. by diseases defying the powers of medicine, past the stage of physicking; बाणैर्देहातिगैः R. 12. 48 piercing through their bodies; वयो° Ms. 7. 149 advanced in years, aged; संख्यातिगाः संपदः Bh. 3. 132; वपुःप्रकर्षेण जनातिगेन Ki. 3. 2.

अतिगण्डः 1 N. of star of the 6th lunar asterism. –2 A large cheek or temple. –3 One who has large cheeks.

अतिगन्ध *a.* Having an excessive or overpowering smell. –न्धः 1 Sulphur. –2 N. of various plants: चम्पक, भूततृण lemon-grass & मुद्गर. (Mar. सुगंधी रोहिस गवत, सोनचांफा, बटमोगरा)

अतिगन्धालु N. of the plant पुत्रदात्री.

अतिगन्धिका (= अतिगन्धालु) (Mar. पिठवण डवला).

अतिगव *a.* [अतिक्रान्तो गाम्] 1 Very foolish, quite stupid. –2 Inexpressible, indescribable.

अतिगहन,–गह्वर *a.* Very deep, impenetrable.

अतिगुण *a.* 1 Having excellent or superior qualities. –2 Devoid of merits, worthless [गुणमतिक्रान्तः]. –णः Excellent merits.

अतिगुरु *a.* Very heavy (such as mercury &c.). –रुः A very respectable person, such as a father, mother &c. (त्रयः पुरुषस्य अतिगुरवो भवन्ति पिता माता आचार्यश्च)

अतिगुहा [अतिक्रान्ता गुहां मध्यावकाशेन] N. of the plant पृश्निपर्णी. (Mar. सालवण).

अतिगृहकम् A lofty house, a terrace भूमीगृहांश्चैत्यगृहान्गृहातिगृहकानपि Rām. 5. 12. 15.

अतिग्रह् 9 P. To take beyond the usual measure.

अतिग्रह *a.* [अतिक्रान्तो ग्रहम्] Difficult to be comprehended, incomprehensible. –हः, –ग्राहः 1 Object of an apprehensive organ, such as स्पर्श 'touch' the object of त्वच्, रस of जिह्वा &c. The *Grahas* are eight

in number; प्राण, वाच्, जिह्वा, चक्षुस्, श्रोत्र, मनस्, हस्तौ & त्वच्; the corresponding atigrāhas being अपान, नामन्, रस, रूप, शब्द, काम, कर्मन् & स्पर्श. अथ हैनं जारत्कारव आर्तभागः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच कति ग्रहाः कत्यतिग्रहा इति। अष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा इति Bri. Up. 3. 2. 1. –2 Right knowledge, correct apprehension. –3 Act of overtaking, surpassing &c. –4 One who siezes or takes to a very great extent.

अतिग्राह्य *a.* To be held in check, to be controlled. –ह्यः N. the of three libations made at the Jyotiṣṭoma sacrifice.

अतिघ [अतिशयेन हन्ति; हन्-टक्] 1 A weapon. –2 Worth.

अतिघ्न *a.* Very destructive. –घ्नी [अतिशयेन हन्ति दुःखम्; हन्-टक्] A happy state of complete oblivion which drowns all thought of whatever is disagreeable in the past; अतिघ्नीमानन्दस्य गत्वा Bri. Ār. Up. 2. 1. 9.

अतिचमू *a.* [चमूमतिक्रान्तः] Victorious over armies.

अतिचर् 1 P. 1 To transgress, violate; be unfaithful to, offend (as a wife &c.); स्वं स्वमाचारमत्यचारिषुः Dk. 162; यथा चाहं नातिचरे पतीन्; पुत्राः पितॄनत्यचरन्नार्यश्चात्यचरन् पतीन् Mb; धर्मे चार्थे च कामे च नातिचरामि–विवाहमन्त्र. –2 To pass by, neglect, omit. –3 To overtake, overcome; surpass, excel.

अतिचर *a.* Very changeable, transient. –रा [अतिक्रम्य स्वस्थानं सरोऽन्तरं गच्छति] N. of the shrub Hibiscus Mutabilis (पद्मिनी, स्थलपद्मिनी or पद्मचारिणीलता).

अतिचरणम् Excessive practice, overdoing.

अतिचारः 1 Transgression. –2 Excelling, –3 Overtaking &c. –4 Accelerated motion of planets (कुजादिपञ्चग्रहाणां स्वस्वाक्रान्तराशिषु भोगकालमुल्लङ्घ्य राश्यन्तरगमनम्); passage from one zodiacal sign to another. –5 Violation of justice Kau. A. 4.

अतिचारिन् *a.* Transgressing, surpassing &c.

अतिचिरम् *adv.* Very long; °रं मया कृतं Ratn. 1. I have been very late; नातिचिरं गतायां च तस्याम् K. 178 she had not long left when &c.

अतिच्छत्रः–त्रा,–च्छत्रका [अतिक्रान्तः छत्रं तुल्याकारेण] A mushroom, anise, principally Anesum or Anethum Sowa (Mar. शोपा) N. of another plant, Barleria Longifolia. (°त्रः is said by Amara to be जलतृणभेदः) (Mar. शेतगवत); and °त्रा = शतपुष्पा (Mar. शोप).

अतिच्छेदः (v. l. अतिच्छन्दः) Great disparity अतिच्छेदातिवादाभ्यां स्मयोऽयं समुपागतः Mb. 13. 120. 9.

अतिच्छन्दः–दस् *a.* [अतिक्रान्तः छन्दः–न्दं वा] 1 Free from worldly desires. –2 Exceeding thought or will. –3 One who violates Vedic traditions of conduct. –स् *f. n.* 1 N. of two classes of metres (अतिक्रान्ता छन्दः वृत्तानुसारिवर्णविन्यासभेदम्) –2 Fondness, inclination.

अतिजगती [अतिक्रान्ता जगतीं द्वादशाक्षरपादां एकाक्षराधिक्यात्] N. of a class of metres belonging to the अतिच्छन्दस् class, with 13 letters in each line (प्रथमाऽतिजगत्यासां सा द्विपञ्चाशदक्षरा.)

अतिजन *a.* [अतिक्रान्तो जनम्] Not tenanted or inhabited.

अतिजागर *a.* Always wakeful. –रः The black Curlew (नीलवक).

अतिजात *a.* [अतिक्रान्तो जातं–जातिं जनकं वा] (opp. अपजात) Superior to his parentage.

अतिजित *a.* Completely defeated, लोकं ह्यतिजितं कृत्वा छायां हन्तुमिहेच्छति Ram. 3. 70. 5.

अतिजीव् 1 P. 1 To survive, outlive. –2 To surpass (in the mode of living); अत्यजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15.

अतिजीवनम् Surviving &c.

अतिडीनम् Extraordinary flight (of birds).

अतितराम्, –अतितमाम् *ind.* [अति-तर (म) प् आमु] 1 more, higher (abl.); नृत्तादस्याः स्थितमतितरां कान्तम् M. 2. 6. –2 Exceedingly, very much; excessive, great; °सुदुःसहः R. 3. 37; °रां कान्तिमापत्स्यते Me. 15 will attain great splendour. –3 Above, higher in rank (acc.); तस्माद्वा एते देवा °रामिवान्यान् देवान् Ken. 4. 2.

अतितीव्र–तीक्ष्ण *a.* Very sharp, pungent. –क्ष्णः N. of the plant शोभाञ्जन. –क्ष्णा (Mar. मोहरी). –व्रा dūb grass.

अतितृष्णा Rapacity, excessive greed or desire; °ष्णा न कर्तव्या Pt. 5 One should not be too greedy. –ष्ण *a.* Rapacious, very greedy.

अतितॄ 1 P. To cross, pass or get over, surmount, overcome; दुर्गाण्यतितरन्ति ते H. 4. v. l.; तयोरात्मनश्च क्षुधमत्यतार्षम् Dk. 165 satisfied or appeased hunger; तेपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः Bg. 13. 25 cross beyond death.

अतितरणम् Crossing, surmounting.

अतितारिन् *a.* Crossing, overcoming.

अतिथिः [अतति गच्छति न तिष्ठति; अत्-इथिन् Uṇ. 4. 2; *lit.* a 'traveller'; according to Manu एकरात्रं तु निवसन् अतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः। अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते॥ 3. 102 cf. also यस्य न ज्ञायते नाम न च गोत्रं न च स्थितिः। अकस्माद् गृहमायातः सोऽतिथिः प्रोच्यते बुधैः॥] 1 A guest (fig. also); अतिथिनेव निवेदितम् Ś. 4; कुसुमलताप्रियातिथे Ś. 6 dear or welcome guest; पुरन्दरपुरातिथिषु पितृषु Dk. 2 the guests of Indra's capital i. e. dead; so समरे यमनगरातिथिरकारि 12; धन्यानां श्रवणपथातिथित्वमेति (उक्तम्) Ratn. 2. 7 becomes a guest of, i. e. goes to or falls on the ears of the fortunate only; करोति ते मुखं तन्वि चपेटापातनातिथिम् K. P. –2 Wrath. –3 N. of a son of Kuśa and Kumudvatī and grandson of Rāma. **–Comp. –क्रिया –पूजा, –सत्कारः –सत्क्रिया, –सेवा** hospitable reception of

guests, rite of hospitality, hospitality, attention to the guests **-देव** *a.* [अतिथिर्देव इव पूज्यो यस्य] treating the guest as God. **-धर्मः** title or claim to hospitality; hospitality due to guests; गृहिणां °र्मः Pt. 1; यदि त्वातिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमाव्रजेत् Ms. 3. 111 should come as guests **-धर्मिन्** *a.* entitled to hospitality as a guest वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ। भोजयेत्सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन्॥ Ms. 3. 112. **-पतिः** the host or entertainer.

अतिथिन् *a.* Ved. Travelling, wandering. साध्वर्या अतिथिनीः Rv. 10. 68. 3. -*m.* (थी) N. of a King, also called सुहोत्र and अतिथि.

अतिथिग्वः An epithet of Divodāsa whom the gods helped in overcoming Śambara.

अतिदग्ध *a.* Badly or excessively burnt. **-ग्धम्** A bad kind of burn.

अतिदानम् Munificence, liberality; अतिदाने बलिर्बद्धः Chān. 50.

अतिदाहः Violent inflammation.

अतिदिश् 6 P. 1 To assign, to make over, transfer. -2 To extend the application of, extend by analogy; प्रधानमल्लनिबर्हणन्यायेन अतिदिशति Ś.B.; जनपदतदवध्योश्चेति प्रकरणे ये प्रत्यया उक्तास्तेऽत्रातिदिश्यन्ते P. IV. 3. 100 Sk., IV. 1. 151 Mbh.

अतिदेशः 1 Transfer, making over, assigning. -2 (Gram.) Extended application, application by analogy, transference of one attribute to another, attraction of one case or rule to another; अतिदेशो नाम इतरधर्मस्य इतरस्मिन् प्रयोगाय आदेशः (मीमांसा); or अन्यत्रैव प्रणीतायाः कृत्स्नाया धर्मसंहतेः। अन्यत्र कार्यतः प्राप्तिरतिदेशः स उच्यते॥ प्राकृतात् कर्मणो यस्मात्तत्समानेषु कर्मसु। धर्मप्रवेशो येन स्यादतिदेशः स उच्यते॥ This अतिदेश is of 5 kinds: शास्त्र°, कार्य°, निमित्त°, व्यपदेश° & रूप°. Thus in Grammar प्रकृतिवत्, विकृतिः, कर्मणा कर्मवत्तुल्यक्रियः or पुंवत्, णिद्वत्, व्यपदेशिवद्भावः & इष्वदिकः are instances. गोसदृशो गवयः is an instance of रूपातिदेश or analogy; वाक्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापार उच्यते Bhāṣā. P. 80. अतिदेश is generally expressed by words showing likeness or resemblance, such as इव, वत्, सदृश &c. cf. also अतिदेशो नाम ये परत्र विहिता धर्मास्तमतीत्यान्यत्र तेषां देशः। ŚB. on MS. 7. 1. 12. अतिदेश forms the subject mattar of the 7th and the 8th अध्यायs of जैमिनि's मीमांसासूत्र. For its various divisions and subdivisions read: स च नाम्ना वचनेन वा। तत्र नाम त्रिविधमातिदेशिकं कर्मनाम, संस्कारनाम, यौगिकमिति। वचनं पुनर्द्विविधं प्रत्यक्षश्रुतमानुमानिकं च। (ŚB. ibid.).

अतिदीप्यः [अतिशयेन दीप्यते] A plant, Plumbago Rosen (रक्तचित्रक).

अतिदूर *a.* Very far; °रे, °रात्, °रेण usually with न (gen.) not far from; नातिदूरे तपोवनस्य Ś. 1.

अतिदेवः The Supreme or highest God; N. of Śiva.

अतिद्वय *a.* [द्वयमतिक्रान्तः; नास्ति द्वयं यस्य वा] Surpassing the two (बृहत्कथा and वासवदत्ता), or having no second or equal, incomparable, matchless; धिया निबद्धेयमतिद्वयी कथा K. 5.

अतिधन्वन् *m.* [अत्युत्कृष्टं धनुर्यस्य] 1 An unrivalled archer or warrior. -2 That which surpasses a मरु or desert [धन्वानमतिक्रान्तः].

अतिधर्मः The highest type of Dharma; Rām. 7.

अतिधृतिः *f.* [अतिक्रान्ता धृतिं अष्टादशाक्षरपादां वृत्तिम् एकाक्षराधिक्यात्] 1 N. of a class of metres belonging to the अतिच्छन्दस् group, consisting of 4 lines with 19 syllables in each (षट्सप्ततिस्त्वतिधृतिः). -2 Nineteen.

अतिधेनु *a.* Distinguished for his cows (P. I. 4. 3. comm.).

अतिनामन् N. of a ṛiṣi of the Saptarṣi group of the sixth Manvantara.

अतिनाष्ट्र *a.* Ved. Out of danger.

अतिनिचृ (वृ) त् *f.* N. of a Vedic metre of 3 Pādas, the number of syllables in each being respectively 7, 6 and 7; (षट्कः सप्तकयोर्मध्ये स्तोतॄणां विवाचीति। यस्याः सातिनिचृन्नाम गायत्री द्विदशाक्षरा).

अतिनिद्रा Excessive sleeping. **-द्र** *a.* 1 Given to excessive sleep. -2 Without sleep, sleepless. **-द्रम्** *ind.* Past sleeping time (निद्रा सम्प्रति न युज्यते).

अतिनिर्हारिन् *a.* Very attractive (as an attributive of smell); आमोदः सोऽतिनिर्हारी Ak.

अतिनौ-नु *a.* [अतिक्रान्तो नावम्] Disembarked, landed.

अतिपञ्चा [पञ्चवर्षमतिक्रान्ता] A girl past five.

अतिपत् 1 P. 1 To pass over; neglect, omit, transgress. -2 To fly by, beyond or over; to cross. -*Caus.* 1 To delay, neglect: see अतिपात्य below. -2 To disrespect, offend; ये सत्यमेव हि गुरूनतिपातयन्ति Mu. 3. 33. transgress, violate; अतिपातितकालसाधना Ki. 2. 42. -3 To cause to fly past or by. -4 To make ineffectual; संशमनमेवं संशोधनमतिपातयति Suśr. -5 To snatch away, drag away.

अतिपतनम् Flying past or beyond; omission, neglect, missing, transgressing; exceeding, going beyond due bounds.

अतिपातः 1 Passing away, lapse (of time); अहो काल° तः Māl. 2. -2 Neglect, omission; transgression; न चेदन्यकार्यातिपातः Ś. 1 if no other duty be neglected thereby, if it should not interfere with (the discharge of) any other duty; deviation from established laws or customs. -3 Befalling, occurrence; दुःखातिपातेन कलुषीक्रियन्ते. K. 289; जलधारातिपातः 302 falling. -4 Ill-treatment, or usage. -5 Opposition, contrariety. -6 Destruction; प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशता गतः Rām. 1. 59. 21.

अतिपातित *p. p.* 1 Put off, delayed &c. -2 Quite or entirely broken; अस्थि निःशेषतच्छिन्नमतिपातितम् Suśr. **-तम्** Complete fracture of a bone.

अतिपातिन् *a.* 1 Acute, running a rapid course. –2 Surpassing in speed, swifter than (in comp.); ततार विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः R. 3. 30. अतिपाति कार्यमिदम् । पञ्चरात्रम् 2.

अतिपात्य *pot. p.* To be delayed or put off; काममनतिपात्यं धर्मकार्यं देवस्य Ś. 5.

अतिपत्रः [अतिरिक्तं बृहत् पत्रं यस्य] The teak tree, or the हस्तिकन्दवृक्ष. (Mar. साग).

अतिपथिन् *m.* A better road than common, a good road.

अतिपद् 4 A. 1 To go beyond; spring over. –2 To neglect, omit, transgress. –*Caus.* To allow to pass by.

अतिपद *a.* [अतिक्रान्तः पदम्] 1 Having no feet. –2 Too long by one foot.

अतिपत्तिः *f.* 1 Going beyond, passing, lapse; देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् Y. 2. 169. –2 Non-performance, failure; लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ P. III. 3. 139. (the conditional is used instead of the potential, when the non-performance of an action is implied). –3 [पत्तिम् अतिक्रान्तः] One surpassing a foot-soldier.

अतिपन्न *p. p.* Gone beyond, transgressed, missed, past &c.

अतिपर *a.* One who has vanquished his enemies. –**रः** A great or superior enemy.

अतिपरिचयः Excessive familiarity or intimacy; Prov अतिपरिचयादवज्ञा 'Familiarity breeds contempt.'

अतिपरोक्ष *a.* 1 Far out of sight, not discernible; °वृत्ति obsolete (words). –2 Not hidden, visible.

अतिपातकम् A very heinous sin, incest, (मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनं पुंसां; पुत्रपितृश्वशुरगमनं च स्त्रीणां, अतिपातकानि उच्यन्ते).

अतिपादनिचृ(वृ)त् *f.* N. of a Vedic Metre of 3 pādas, the number of syllables in each being respectively 6, 8 and 7.

अतिप्रबन्धः Great continuity; °प्रहितास्त्रवृष्टिभिः R. 3. 58. very rapidly or in rapid succession.

अतिप्रगे *ind.* Very early in the morning, in the early dawn. नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः (भुञ्जीत). Ms. 4. 62.

अतिप्रवृद्ध *a.* 1 Overbearing क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्य Ms. 6. 320. –2 Grown very much.

अतिप्रश्नः [अतिक्रम्य मर्यादां प्रश्नः] A question about transcendental truths; a vexatious or extravagant question that is asked, though a satisfactory reply has already been given; *e. g.* Vālaki's question to Yājñavalkya about Brahman in बृहदारण्यकोपनिषद्.

अतिप्रसङ्गः, –प्रसक्तिः *f.* 1 Excessive attachment; नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यः Pt. 1. 187; स्त्रीष्वतिप्रसङ्गात् Dk. 101. –2 Over-rudeness, impertinence; तद्विरमातिप्रसङ्गात् U. 5; मा भूत्पुनर्बत कथंचिदतिप्रसङ्गः Mv. 3. 16 indiscretion or imprudence; यदेतावतः परिभवातिप्रसङ्गस्य तुल्यं स्यात् Mv. 5 an insult. –3 Extraordinary or unwarrantable stretch of a (grammatical) rule, or principle; also = अतिव्याप्ति q. v. –4 A very close contact; अतिप्रसङ्गाद्विहितागसो मुहुः Ki. 8. 33 (अविच्छेदसङ्ग). –5 Prolixity; अलमतिप्रसङ्गेन Mu. 1.

अतिप्रैषितम् The time after the ceremony in which the प्रैष Mantras are used.

अतिप्रौढा A girl who has attained a marriageable age, a grown up girl.

अतिबल *a.* Very stronger or powerful; जयत्यतिबलो रामो लक्ष्मणश्च महाबलः Rām. –**लः** An eminent or matchless warrior (अतिरथ). –**लम्** 1 Great strength or power. –2 A powerful army. –**ला** 1 N. of a medicinal plant, Sidonia Cordifolia and Rhombifolia (Mar. चिकणा, चिकणी) –2 N. of a powerful charm or lore taught by Viśvāmitra to Rāma;–गृहाण द्वे इमे विद्ये बलामतिबलां तथा। न ते श्रमो जराऽऽवाभ्यां भविता नाङ्गवैकृतम् ॥ न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः। न च ते सदृशो राम वीर्येणान्यो भविष्यति ॥ सदेवनरनागेषु लोकेष्विह पुमांस्त्रिषु। न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न बुद्धिश्रुतिपौरुषे ॥ नोत्तरे प्रतिपत्तव्ये त्वत्तुल्यो वा भविष्यति। एतद्विद्याद्वयं प्राप्य यशश्चाव्ययमाप्स्यसि ॥ बलामतिबलां चैव ज्ञानविज्ञानमातरौ। क्षुत्पिपासे च ते राम नात्यर्थं पीडयिष्यतः ॥ जयश्च दुर्गकान्तारप्रदेशेष्वटवीषु च। सारतां त्रिषु लोकेषु गमिष्यसि च राघव ॥ पितामहसुते ह्येते विद्ये चातुर्बलावहे। Rām. 1. 22. See तौ बलातिबलयोः प्रभावतो R. 11. 9 also.–3 N. of one of Dakṣa's daughters.

अतिबालक *a.* Childish puerile. –**कः** An infant.

अतिबाला [अतिक्रान्ता बाल्यावस्थाम्] A cow two years old; वर्षमात्रा तु बाला स्यादतिबाला द्विवार्षिकी.

अतिबाहुः Having extraordinary arms. N. of a ऋषि of the fourteenth Manvantara. Hariv.; N. of a Gandharva; Mb.

अतिब्रह्मचर्यम् Over continence, or abstinence (opp. अतिमैथुनम्). –**र्यः** [अतिक्रान्तो ब्रह्मचर्यम्] One who has violated the student's life, who cohabits with women.

अतिभङ्गम् A pose in which the idol is bent in more than two or three places; आभङ्गं समभङ्गं च अतिभङ्गं त्रिधा भवेत्। Māna. 67. 95–96.

अतिभ (भा) रः 1 Excessive burden, great load; कोऽतिभारः समर्थानाम् Pt. 1. 22; इति मनसि न्यस्तचिन्तातिभारः Ratn. 3. 5; सा मुक्तकण्ठं व्यसनातिभारात् चक्रन्द R. 14. 62 through excessive grief; दुःखातिभारोऽपि लघुः स मेने Ki. 3. 33. –2 Speed. –3 Excessive obscurity (of a sentence). –**Comp.** –**ग** [अतिभारं गृहीत्वापि गच्छति] a mule.

अतिभारिक *a.* Very heavy (burdensome) राक्षसः–यदि न गुरुं नातिभारिकं वा ततः श्रोतुमिच्छामि। Mu. after 6. 15.

अतिभीः *f.* [अति बिभेति अस्याः दर्शनात् ; भी-क्विप्] Lightning flash of Indra's thunderbolt.

अतिभू 1 P. 1 To spring forth, arise: शब्दश्च घोरोऽतिबभूव Mb. -2 To surpass, excel: to overcome, subdue, overpower.

अतिभवः Surpassing, defeating, conquering.

अतिभू *a.* Surpassing all, epithet of Viṣṇu.

अतिभूमिः *f.* 1 Excess, culmination, highest pitch; °मिं गम्-या to go to excess, to reach the climax; °मिं तस्या अभिनिवेशो गमिष्यति Māl. 2; °मिं गतोनुरागः 7; तत्र सर्वलोकस्य °मिं गतः प्रवादः *ibid.* widely known, become notorious, noised abroad; °मिमयं गतो न शक्यते निवर्तयितुम K. 156; सर्वोत्सवानामतिभूमिमिवाधिशयाना 158; सर्वपौरुषातिभूमिः Dk. 30; °मिं गनेन रणरणकेन U. 1, प्रणयातिभूमिमगमन् Śi. 9. 78, 10. 80. -2 Boldness, impropriety, violation of due limits (अमर्यादा); विपदि न दूषितातिभूमिः Śi. 3. 20. -3 Eminence, superiority. -4 Extensive land.

अतिभोजनम् Voracity, surfeiting oneself, excess in eating.

अतिमङ्गल्य *a.* Very auspicious. **-ल्यः** N. of a tree (बिल्ववृक्ष).

अतिमतिः *f.* **-मानः** 1 Haughtiness, too great pride; अतिमानश्च बालश्च दुर्विनीतश्च Rām. 6. 87. 27. अतिमाने च कौरवाः Chāṇ. 50. -2 extent तरुणगणिकागणजेगीयमानयातिमानया Dk. 1.

अतिमान *a.* [मानमतिक्रान्तः] Immeasurable, very great or wide (as fame); °नया कीर्त्या Dk. 1.

अतिमर्त्य,-मानुष *a.* Superhuman. कृतवान्किल वीर्याणि सह रामेण केशवः। अतिमर्त्यानि... Bhāg 1. 1. 20.

अतिमर्याद *a.* Exceeding due limits.

अतिमर्शः Close contact.

अतिमांस *a.* [अतिशयितं मांसं यत्र] Fleshy, plump, fat, as जङ्घा, अधरोष्ठ &c.

अतिमात्र *a.* [अतिक्रान्तो मात्राम्, अतिशयिता मात्रा प्रमाणं यस्य वा] Exceeding the proper measure, inordinate, excessive; °भास्वरत्वम् M. 1. 13; (in comp.) very much, beyond measure; °दुःसहानि Ś. 4. 3 quite insupportable; °लोहितनलौ 1. 29; मुनिवत्रैस्त्वामतिमात्रकर्शिना 1. 1. 5. 48. **-त्रम्, -मात्रशः** *ind.* Beyond measure, inordinately, excessively.

अतिमाय *a.* [मायामतिक्रान्तः] Finally liberated, emancipated from the Māyā or illusion of the world. अद्भुताकृतिमिमामतिमायस्त्वं बिभर्षि करुणामय मायाम् Ki. 18. 30.

अतिमारुत *a.* Very windy. **-तः, -वातः** A strong hurricane, storm, violent gust of wind.

अतिमित *a.* 1 Over-measured, excessive. -2 [अ-तिमित] Not wet.

अतिमित्रम् A great friend, epithet of a very friendly constellation.

अतिमुक्त *a.* 1 Entirely free from worldly desires, finally emancipated. -2 Barren, seedless. -3 Surpassing, (a necklace of) pearls; अतिमुक्तमद्ग्रथितकेसरावली Māl. 5. 8. **-क्तः -क्तकः** 1 A kind of creeper (माधवी, Mar. कुसरी or कस्तुरमोगरा) represented as twisting itself round the mango tree and as the beloved of that tree; cf. क इदानीं सहकारमन्तरेणातिमुक्तलतां पल्लवितां सहते Ś. 3; परिगृहाण गते सहकारतां त्वमतिमुक्तलताचरितं मयि M. 4. 13. -2 N. of a tree, Dalbergia Oujeinensis (तिनिश). -3 (°क्तकः) Mountain ebony; N. of a tree called हरिमन्थ (तिन्दुकवृक्ष, तालवृक्ष also).

अतिमुक्तिः *f.* **-मोक्षः** Final liberation (from death). तयेयं वाक् सोऽयमग्निः स होता स मुक्तिः सातिमुक्तिः। Bṛi. Up. 3. 1. 3. तद्यदिदं मनः सोऽसौ चन्द्रः स ब्रह्मा स मुक्तिः सातिमुक्तिरित्यतिमोक्षा अथ संपदः। Bṛi. Up. 3. 1. 6.

अतिमृत्यु *a.* Overcoming death. **-त्युः** Final liberation from death (मोक्ष); तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यते Up.

अतिमोदा 1 Very great fragrance. -2 N. of a plant नवमल्लिका, Jasminum Heterophyllum or Arboreum. (Mar. मोगरी)

अतियवः A kind of barley.

अतियशस् *a.* Very famous; इति तेनातियशसा राक्षसेनाभिचोदिता Rām. 6. 89. 19.

अतियात *a.* Very speedy, Mb. 3. 201. 9.

अतियोगः Over-flow, excess.

अतिरंहस् *a.* Very fleet or swift; सारङ्गेणातिरंहसा Ś. 1. 5.

अतिरक्त *a.* Very red or very much attached. **-क्ता** N. of one of the 7 tongues of Agni.

अतिरथः [अतिक्रान्तो रथं रथिनम्] An unrivalled warrior, fighting from his car (अमितान् योधयेद्यस्तु संप्रोक्तोऽतिरथस्तु सः); दत्त्वाऽभयं सोऽतिरथः Ve. 3. 28. Several Atirathas are mentioned in Bhārata Udyogaparvan (रथातिरथसंख्यानपर्व ९) मद्रराजो महेष्वासः शल्यो मेऽतिरथो मतः Mb. 5. 165. 26.

अतिरभसः Great speed, precipitateness, head-long speed, rashness; °कृतानां कर्मणाम् Bh. 2. 99; दर्शन° प्रधाविनेन K. 192; great hurry.

अतिरसा (Very juicy) N. of various plants, मूर्वा, रास्ना and क्लीतनक. (Mar. मोरवेल, रास्ना, ज्येष्ठमध).

अतिरागः Enthusiasm; शिरोऽतिरागाद्दशमं चिकर्तिषुः Śi. 1. 49.

अतिराजन् *m.* 1 An extraordinary or excellent king. -2 One who surpasses a king.

अतिरात्र *a.* Ved. [अतिक्रान्तो रात्रिम्] Prepared over night. ब्राह्मणासो अतिरात्रे न सोमे सरो न पूर्णमभितो वदन्तः Rv. 7. 103. 7, **-त्रः** [अतिशयिता रात्रिः, ततः अस्त्यर्थे अच्] 1 An optional part of the Jyotiṣṭoma sacrifice (एकरात्रसाध्यगवामयने प्रथमसंस्थः यागभेदः). -2 Dead of night

अतिरिच् (Gen. used in pass.) 1 To surpass, excel, be superior to (with abl.); अश्वमेधसहस्रेभ्यः सत्यमेवातिरिच्यते

रिच्यते H. 4. 131; गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तारादतिरिच्यते Pt. 4. 81; वाचः कर्मातिरिच्यते 'example is better than precept'; sometimes with acc.; न च नारायणोऽत्रभवन्तमतिरिच्यते K. 203: or used by itself in the sense of 'to be supreme', 'prevail', 'triumph', 'predominate', 'be mightier'; अन्योन्यगुणवैशेष्यान्न किंचिदतिरिच्यते Ms. 9. 296 none is supreme or higher than another; 12. 25; so दैवमत्रातिरिच्यते, स्वभावोऽतिरिच्यते H. 1. 16; स्वल्पमप्यतिरिच्यते H. 2 is of great importance. -2 To be left with a surplus, be redundant or superfluous.

अतिरिक्त *p. p.* 1 Surpassed, excelled; सर्वातिरिक्तसारेण R. 1. 14 strength exceeding that of all creatures; सुतजन्मातिरिक्तेन महोत्सवेन K. 137 surpassing the birth of a son. -2 Redundant, superfluous, remaining over and above; परिपूरितहृदयातिरिक्तहर्षमिव K. 66 not contained in the heart. -3 Excessive, exuberant. -4 Unequalled, unsurpassed; supreme, elevated समश्रुवानाः सहसाऽतिरिक्तताम् Ki. 14. 33 being raised up or elevated. -5 Different (generally व्यतिरिक्त in this sense, q. v.). -6 Quite empty. **-Comp.** **-अङ्ग** *a.* having a redundant limb (a finger, toe &c.). (**-गम्**) a redundant limb or member.

अति (ती) रेक [रिच्-घञ्] 1 Excess, exuberance, excellence, eminence; पौरुषातिरेकः U. 6; so मद°, वीर्य°, गुण° &c. -2 Redundancy, surplus, superfluity. -3 Difference.

अतिरुच् *m.* [रोचते इति रुक् स्त्रीणां ऊरुदेशः; अतिक्रान्तो रुचम् Tv.] The knee. **-रुक्** *f.* A very beautiful woman.

अतिरुचिर *a.* Very lovely. **-रा** N. of two metres, the one a variety of अतिजगती, and the other also called चूडि-लि-का.

अतिरूक्ष *a.* 1 Very rough or barren; devoid of affection, cruel. -2 Very affectionate [अतिक्रान्तो रूक्षम्]. **-क्षः** N. of a variety of grain.

अतिरूप *a.* 1 Formless, such as wind. -2 Very beautiful. **-पम्** Great beauty; as °वती कन्या. **-पः** [अतिक्रान्तो रूपम्] the Supreme Being.

अतिरेकः *a.* 1 Surplus, excess. -2 Difference; Mb. 3. 52. 3.

अतिरेचकः N. of a plant which is excessively purgative. (Mar. कांकोळी.)

अतिरै *a.* (रि *n.*) Exceeding one's income, extravagant.

अतिरोगः Consumption.

अति-रो-लोमश *a.* Very hairy, shaggy. **-शः** 1 A wild goat. -2 A large monkey. **-शा** A pot-herb (नीलबुहा) Convolvulus Argenteus. (Mar. शंखवेल)

अतिलङ्घनम् 1 Excessive fasting. -2 Transgression; न युक्तमत्रार्यजनातिलङ्घनम् Ki. 14. 9.

अतिलङ्घिन् *a.* Erring, committing mistakes; नर्तकीरभिनयातिलङ्घिनीः R. 19. 14.

अतिलिहा N. of a Prākṛita Metre of four lines with 16 Mātrās in each.

अतिलोल *a.* very delicate, Ś. 1.

अतिलौल्यता Greediness. बालिशेन पुरा योऽसौ अतिलौल्यतया कृतः। Parnal. 2.

अतिवक्तृ *a.* Very talkative, garrulous; आक्रोष्टा चातिवक्ता च ब्राह्मणानाम् Mb.

अतिवक्र *a.* Very crooked. **-क्रः** N. of the five planets (भौम and others); अतिवक्रा नगाष्टके इति ज्योतिषोक्तसूर्यस्य सप्तमाष्टमस्थितिवशात् पूर्वगतिविपरीतपश्चाद्गतिशालिभौमादिपञ्चकम् Tv.

अतिवयस् *a.* Very old, aged, advanced in years.

अतिवर्णाश्रमिन् *m.* One who is beyond castes and orders (यो वेदान्तमहावाक्यश्रवणेनैव केवलम्। आत्मानमीश्वरं वेद सोऽतिवर्णाश्रमी भवेत्).

अतिवर्तनम् *a.* Pardonable offence; दशातिवर्तनान्याहुः Ms. 8. 290.

अतिवर्तुल *a.* Very round. **-लः** N. of a grain or pot-herb (कलायविशेष.)

अतिवह् 1 P. To carry over or across. *-Caus.* 1 To spend, pass (as time); किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि Māl. 6. 13; अतिवाहयां बभूवत्रियामाम् R. 9. 70; ऋतून् 19. 47. -2 To let pass over, get through sucessfully; गुहाविसारीण्यतिवाहितानि मया कथंचिद् घनगर्जितानि R. 13. 28 allowed to pass over my head, endured; स शापस्तेनातिवाहितः Ks. 33. 91. -3 To rid oneself of, elude, avoid; अस्मिंस्तमालविटपान्धकारे प्रविश्य एनमतिवाहयावः Ratn. 2; get out of his way, elude his pursuit (and thus cheat him). -4 To transplant, remove (to another place), bring or carry over; अलकामतिवाह्यैव वसतिं वसुसंपदाम् Ku. 6. 37. -5 To follow, tread (as a path); लोकातिवाहिते मार्गे Sarva. Ś.

अतिवाहः [अतीत्य देहं अन्यदेहे वाहः प्रापणम् स. त.] 1 Passing or conveying of the सूक्ष्मशरीर, the subtle principle of life, to the bodies at the expiry of good actions (अदृष्ट) contributing to the enjoyment of worldly pleasures. -2 Carrying over.

अतिवाहकः [अतीत्य एतं देहं वाहयति देहान्तरं प्रापयति; वह्-ण्वुल्] The deity or spirit appointed by God to help in the conveying of the जीव or सूक्ष्मशरीर in the above manner.

अतिवाहनम् 1 Passing, spending. -2 Excessive toiling or enduring, bearing too much load; too heavy burden; H. 3. -3 Despatching, sending away, ridding oneself of; कथमस्य° न भविष्यति Pt. 5. how shall I rid myself of him?

अतिवाहिक *a.* [अतिवाहोऽस्त्यस्य-ठन्] Able to convey to other bodies, See अतिवाह.

अतिवाहित *pp.* Spent, passed. **-तः** An inhabitant of the lower world. **-तम्** (सूक्ष्मशरीरम्) = अतिवाह. q.v.

अतिवादः 1 Very harsh, abusive or insulting language, reproof; यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षते। देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ Mb. 1. 79. 1. अतिवादांस्तितिक्षेत Ms. 6. 47; reprimand, correction; अतिवादाद्दाम्येष मा धर्ममभिशङ्किथाः Mb. -2 Exaggerated talk, hyperbole (अत्युक्ति); अतिवादं शंसति अतिवादेन वै देवा असुरान् अत्युद्य अथैनानत्यायन् Ait. Br.

अतिवादिन् *a.* Talkative, very eloquent; exclusively establishing one's own assertion; प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति विजानन्विद्वान्भवते नातिवादी Mund. 3. 1. 4.

अतिवासः Fast on the day preceding a Śrāddha.

अतिविकट *a.* Very fierce. -टः A vicious elephant.

अतिविष *a.* 1 Very poisonous. -2 Counteracting poison. -षा N. of a poisonous yet highly medicinal plant (Mar. अतिविष or अविविख) Aconitum Ferox.

अतिविस्तरः Prolixity, diffuseness; U. 1; Māl. 1.

अतिवृत् 1 A. (P. in epic poetry) 1 To pass over or by, cross (as a place &c.). उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदतिवर्तन्ति धीराः Mund. 3. 2. 1. -2 (*a*) To go beyond, exceed (fig. also); वाग्विभवातिवृत्तमाचार्यकम् Māl. 1. 26 exceeding or transcending the powers of speech, indescribable; मुकुल्यावस्थामतिवृत्तेषु तण्डुलेषु Dk. 132; का ते स्तुतिः स्तुतिपथादतिवृत्तधाम्नः Mv. 4. 20 transcending praise. (*b*) To offend, overstep, transgress, violate; योऽस्याः शासनमतिवर्तेत Dk. 167; कोऽतिवर्तेते दैवम् 51 who can transgress the decrees of Fate? कोऽन्यो जीवितुकामो देवस्य शासनमतिवर्तेत Mu. 3. न खलु दूरगतोऽतिवर्तते Śi. 6. 19. (*c*) To neglect, omit, let slip. (*d*) To have no regard to, disregard, slight; offend (especially by unfaithfulness), injure; शपथशतातिवर्ती Dk. 62 disregarding; ऋतुस्नातां सतीं भार्यां...अतिवर्तेत दुष्टात्मा; यथाहं कर्मणा वाचा शरीरेण च राघवम्। सततं नातिवर्तेय Rām. अपत्यलोभाद् या तु स्त्री भर्तारमतिवर्तते Ms. 5. 161. -3 (*a*) To surpass, excel; मनुष्यसंख्यामतिवर्तितुं वा Ki. 3. 40, एष जनतातिवर्तिनो Śi. 14. 59; बान्धवस्नेहं राज्यलोभोऽतिवर्तते Ks. 41. 40; to outweigh, preponderate. (*b*) To overcome, subdue, vanquish, get the better of; get over, escape or get loose from; असाध्यानतिवर्तन्ते प्रमेहा रजनीं यथा Suśr.; किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन् गुणानतिवर्तते Bg. 14. 21 transcend these three qualities; दैवं पौरुषेण° Mb., Dk. 73, Ks. 121. 67. -4 (Intrans.) To pass away, glide away, elapse (as time); to be late or delay; एवं तयोः प्रत्यहमन्योन्याहारादि दानेन कालोऽतिवर्तते H. 1; महता स्नेहेन कालोऽतिवर्तते H. 2; समयो नातिवर्तेते Mv. 6; आषोडशाद् ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते Ms. 2. 38 is not late (नातिक्रान्तकाला भवति). -5 To go away from, leave, abandon (abl.); यथा मे हृदयं नित्यं नातिवर्तति राघवात् Rām. -*Caus.* 1 To slight, not to heed, disregard सुहृदस्त्वातिवर्तिताः Dk. 136. -2 To let out, discharge (as excrement).

अतिवर्तनम् A pardonable offence or misdemeanour; exemption from punishment; ten cases are mentioned in Ms. 8. 290 (यानस्य चैव यातुश्च यानस्वामिन एव च। दशातिवर्तनान्याहुः शेषे दण्डो विधीयते॥)

अतिवर्तिन् *a.* 1 Crossing, surpassing, excelling; भुवनातिवर्तिना ओजसा Ki. 12. 21; passing, overstepping, transgressing, violating &c. Bhāg. 6.17.12. -2 Excessive. -3 Foremost.

अतिवृत्तिः *f.* 1 Surpassing, violation, transgression. -2 Exaggeration, hyperbole. -3 Violent effusion (as of blood); excessive action.

अतिवर्धनम् Excessive growth, increase, adding to, increasing; एतत्खलु व्यजनानिलैरति (भि) वर्धनं प्रभञ्जनस्य यदस्मद्विधैः परिबोधनमार्यस्य K. 289; cf. "Carrying coals to New Castle", or "To gild refined gold, to paint the lily, ...or with taper-light the eye of Heaven to garnish is wasteful and ridiculous excess".

अतिवृद्ध *a.* Very old; very much grown. -द्धः N. of a Mantra in Tantras; चतुःशतं समारभ्य यावद्वर्णसहस्रकम्। अतिवृद्धः स मन्त्रस्तु सर्वशास्त्रेषु वर्जितः ॥ -द्धा A very old cow (unable to chew grass &c.).

अतिविष्ठित *a.* 1 One who fights bravely; विस्रब्धानतिविष्ठितान् Rām. 4. 18. 38. -2 One who transgresses the limits, Mb. 3215. 16.

अतिवृष्टिः *f.* Excessive or heavy rain, one of the six calamities of the season. See ईति.

अतिवेगित *a.* Moving or moved with great velocity, quick in motion; भौमादयोऽल्पमूर्तित्वाच्छीघ्रमन्दोच्चसंज्ञकैः। दैवतैरपकृष्यन्ते सुदूरमतिवेगिताः ॥

अतिवेधः Close contact, N. of the contact of दशमी and एकादशी (अरुणोदयवेधः स्यात् सार्धं तु घटिकाद्वयम्। अतिवेधो द्विघटिका प्रभासंदर्शनाद्रवेः ॥ इति स्मृत्युक्तः एकादश्याः दशमीसंपर्कभेदः Tv.).

अतिवेल *a.* [अतिक्रान्तो वेलां मर्यादां कूलं वा] 1 Exceeding the due limits or boundary (as the water of the sea). -2 Excessive, extravagant; boundless, किं मामिदानीमतिवेलमात्थ Mb. 3. 34. 7. -लम् *adv.* 1 Excessively. -2 Out of season, unseasonably.

अतिवैशस *a.* Very intense; आततायिभिरुत्सृष्टा हिंस्रा वाचोऽतिवैशसाः Bhāg. 3. 19. 21.

अतिव्यथनम्-था Inflicton of great pain; cf. सप्तत्रिषप्त्रादतिव्यथने P. V. 4. 61.

अतिव्याप्तिः *f.* 1 An unwarrantable stretch of a rule or principle. -2 Including what is not intended to be included in a proposition; (in Nyāya) including or covering too much, unwarranted extension of a definition to things not intended to be defined by it, so that it includes such things as ought not to fall under it; one of the three faults to which a definition is open; अलक्ष्ये लक्षणगमनम् अतिव्याप्तिः; यथा मनुष्यो ब्राह्मण इति लक्षणस्य शूद्रेऽतिव्याप्तिः, तस्यापि मनुष्यत्वात्.

अतिशक्क (क्व) री A class of metres containing 4 lines, with 15 syllables in each. It has 18 varieties.

अतिशक्तिः over-work., न्याणामतिशक्त्याऽपि देयमेषां कृतादपि Mb. 12. 234. 14.

अतिशर्वरम् Ved. The dead of night.

अतिशस्त्र *a.* Surpassing weapons; °नखन्यासः R. 12. 73 the nail-wounds surpassed the wounds of swords.

अतिशी 2 A. 1 To surpass, excel; पूर्वान्महाभाग तयाऽतिशेषे R. 5. 14; चरितेन चातिशयिता मुनयः Ki. 6. 32, Bk. 7. 46, 8. 1; न शक्नुमो वयमार्यस्य मतिमतिशयितुम् Mu. 3. –2 To precede in sleeping; अहं पतीन्नातिशये Mb. –3 To annoy, act as an incubus. *–Caus.* (–शाययति) To excel; धाम्नातिशाययति धाम सहस्रधाम्नः Mu. 3. 17.

अतिशयः [शी–अच्] 1 Excess, pre-eminence, excellence; वीर्य° R. 3. 62; महिम्नां...अतिशयः U. 4. 21; तस्मिन् विधानातिशये विधातुः R. 6. 11 excellence, highest perfection of art. –2 Superiority (in quality, rank, quantity &c.); महार्घस्तीर्थानामिव हि महतां कोऽप्यतिशयः U. 6. 11; often in comp. with adjectives, in the sense of 'exceedingly'; °रमणीयः Mu. 3; आसीदतिशयप्रेक्ष्यः R. 17. 25; मुक्तागुणातिशयसंभृतमण्डनश्रीः V. 5. 19; or with nouns, meaning 'excellent'; 'excessive'; 'very great'; °रयः, अश्वातिशयम K. 80 the best of horses; °दारिद्र्योपहताः. –3 Advantageous result, one of the superhuman qualities attributed to Jain saints. *–a.* [अतिशयः अस्त्यर्थे अच्] Superior, pre-eminent, excessive, very great, abundant. **–Comp. –उक्तिः** *f.* 1 exaggerated or hyperbolical language, extreme assertion. –2 a figure of speech, (corr. to hyperbole) said to be of 5 kinds in S. D., but of 4 in K. P.; निगीर्याध्यवसानं तु प्रकृतस्य परेण यत् । प्रस्तुतस्य यदन्यत्वं यद्यर्थोक्तौ च कल्पनम् ॥ कार्यकारणयोर्यश्च पौर्वापर्यविपर्ययः । विज्ञेयातिशयोक्तिः सा; Ex. of the first kind: कमलमनम्भसि कमले च कुवलये तानि कनकलतिकायाम् । सा च सुकुमारसुभगेत्युत्पातपरम्परा केयम् ॥ –3 verbosity.

अतिशयन *a.* [शी–भावे–ल्युट्] Surpassing, (in comp.); great, eminent, abundant. **–नम्** Excess, abundance, superfluity. **–नी** N. of a metre of four lines, also called चित्रलेखा.

अतिशयालु *a.* Tending to excel or surpass.

अतिशयित *p. p.* 1 Excelled, surpassed &c.; °सुरासुरप्रभावम् U. 5. 4. –2 Excessive, exceeding, going beyond.

अतिशयिन् *a.* [शी–इनि] Superior, excellent; pre-eminent; श्रियमतिशयिनीं समेत्य जग्मुः Ki. 10. 25; इदमुत्तममतिशयिनि व्यङ्ग्ये वाच्याद् ध्वनिर्बुधैः कथितः K. P. 1; °यिनि समासा वंश एवाविषस्ते V. 5. 21. –2 Excessive, abundant.

अतिशायनम् [शी–ल्युट्] Excellence, superiority, पर्यायात्परमतिशायनस्य वा यत् Mv. 4. 15; अतिशायने तमबिष्ठनौ (superlative affixes) P. V. 3. 55.

अतिशायिन् *a.* [शी–णिनि] 1 Excelling, surpassing; अर्थकाम° &c. –2 Excessive. **–नी** N. of a metre.

अतिशेषः Remainder; remnant (as of time); a small remainder.

अतिश्रेयसिः [श्रेयसीमतिक्रान्तः] A man superior to the most excellent woman.

अतिश्व *a.* 1 Surpassing in strength a dog (such as a boar &c.). –2 Worse than a dog. **–श्वा** Service; cf. सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्ववृत्तिं विदुः Mu. 3. 14 **–श्वः** N. of a tribe.

अतिश्वन् *m.* An excellent dog.

अतिष्कद्वरी [fr. स्कन्द्] A transgressor; a very dissolute woman.

अतिष्ठा 1 P. To excel; be over (Ved.); स भूमिं विश्वतो वृत्वात्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् Rv. 10. 90 1. was over and above by 10 Aṅgulas. **–ष्ठा** [स्था–क्विप् षत्वम्] Superiority, precedence. मैतस्मिन्संवदिष्ठा अतिष्ठाः Bri. Up. 2. 1. 2. *–a.* °वत्–वन् Surpassing, standing at the head of all.

अतिसक्तिः *f.* Close contact or proximity; great attachment; अतिसक्तिमेत्य वरुणस्य दिशा Śi. 9. 7.

अतिसन्धा 3 U. 1 To deceive, over-reach, cheat; त्वया चन्द्रमसा च विश्वसनीयाभ्यामतिसंधीयते कामिजनसार्थः Ś. 3; कथं मया ब्रह्मबन्धुरतिसंधेयः V. 2. –2 To prejudice, wrong, injure, encroach upon; मूलद्वारं नान्यैर्द्वारैरतिसन्दधीत रूपदर्पः Bri. S. 53. 82.

अतिसन्धानम् 1 Cheating, deception; परातिसन्धान° Ś. 5. 25; trick, fraud. –2 Capture. **–दण्ड°** = Capture by means of the army. Kau. A. 12.

अतिसन्ध्या The time about the twilights, the time just before and after the morning and evening twilight.

अतिसर्पणम् Violent motion or movement (of the child in the womb). गर्भसंक्रमणे वाचि मर्मणामतिसर्पणे Mb. 14. 17. 19.

अतिसर्व *a.* Transcending or superior to all, above all. वाक्कूलचेनातिसर्वेण चन्द्रलेखेव पक्षतौ । Bk. 4. 16. **–र्वः** The Supreme Being; अतिसर्वाय शर्वाय Mugdha.

अतिसान्तपनम् A kind of very austere penance; (गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिःकुशोदकान्येकाहं द्वितीयमुपवसेत्तत्सान्तपनम्; त्र्यहाभ्यस्तैश्चातिसान्तपनम् Viṣṇu Smṛiti).

अतिसांवत्सर *a* (री *f.*) Extending over more than a year; नातिसांवत्सरीं वृद्धिं न चादृष्टां विनिर्हरेत् Ms. 8 153.

अतिसाम्या [अत्यन्तं साम्यं मधुना अस्याः] N. of the plant मधुयष्टि, sweet juice of the Bengal Madder, Rubiat Manjith. (Mar. ज्येष्ठमध)

अतिसृ 1 P. Ved. To extend. *–Caus.* 1 To extend. –2 To exert oneself to drive out (as a fluid).

अतिसर *a.* 1 One who goes beyond or exceeds. –2 Leader, foremost. **–रः** Effort or exertion.

अति (ती) सारः [अतिसारयति मलं द्रवीकृत्य, वा अतेर्दीर्घः] Dysentery, violent straining at stool.

अति (ती) सारिन् *m.* [अत्यन्तं सारयति मलम्] The disease called अतिसार. *a.* **-अतिसारकिन्** [अतिसारो दस्यास्ति, इनि कुक् च P. V. 2. 129.] Affected by, afflicted with, dysentery: सातिसारोऽतिसारकी Ak.

अतिसृज् 6 P. 1 To give, present, bestow, grant: अतिसृष्टो राज्यार्धविभागः Mu. 2; पुरा नारायणेनेयमतिसृष्टा मरुत्वते V. 1. 17; राघवाय तनयां...अतिसृष्टवान् R. 11. 48; अनसूयातिसृष्टेन 12. 27. -2 To dismiss, abandon, part with. -3 To permit, allow. -4 To remit, forgive (as fine &c.). -5 To leave as a remnant.

अतिसर्गः 1 Granting (of a wish): giving; त्वद्गुर्वरातिसर्गात्तु मया तस्य दुरात्मनः R. 10. 42. -2 Granting permission (to do what one likes कामचारानुज्ञा) P. III 3. 163, one of the senses of the Potential अतिसर्गाच्च पटवो दृष्ट्वा Rām. 5. 62. 7. -3 Dismissal, discharge, parting with; giving away; स्त्रीणां दानविक्रयातिसर्गा विद्यन्ते न पुंसः Nir. -4 Favour; तवातिसर्गाद्देवेश प्राजापत्यमिदं पदम्। Mb. 8. 34. 2. -*a.* [सर्गं सृष्टिमतिक्रान्तः] Everlasting, permanent (नित्य); emancipated (मुक्त).

अतिसर्जनम् 1 Giving, granting; consigning विधुरां ज्वलनातिसर्जनात् Ku. 4. 32, consigning to the flames; दीयतामिति वचोऽतिसर्जने Śi. 14. 48; तत्तदीयविशिखातिसर्जनात् Ki. 13. 57 giving back. -2 Liberality, munificence. -3 Killing. -4 Deception. -5 Separation from, parting with.

अतिसृष्टिः Superior creation सैषा ब्रह्मणोऽतिसृष्टिः Bṛi. Ār. Up. 1. 4. 6.

अतिसौरभ *a.* Very fragrant. **-भम्** Great fragrance. **-भः** The mango tree.

अतिसौहित्यम् Stuffing oneself with food; न °त्यमाचरेत् Ms. 4. 62.

अतिस्पर्श *a.* Not liberal, niggardly, mean-spirited. **-र्शः** Slight contact or absence of contact of the tongue and palate in pronunciation; epithet of the semivowels and vowels.

अतिस्नेहः Over-affection, °हः कार्यदर्शी V. 2 sees or finds what is to be done; °हः पापशङ्की Ś. 4 is apt to suspect evil.

अतिहस्तयति Den. P. [अतिहस्त-णि] 1 To stretch out the hands (हस्तौ निरस्यति). -2 [हस्तिना अतिक्रामति] To overtake (one) on an elephant.

अती [अति-इ] 2 P. 1 To go beyond, pass on, over or beyond, cross (time or space); स्तोकमन्तरमतीत्य Ś. 1; जवादतीये हिमवानधोमुखैः Ki. 14. 54 was gone to or reached; स्थातव्यं ते नयनविषयं यावदत्येति भानुः Me. 36 passes out of sight; अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाऽकरोत् Rām. after 11 days; गृहपङ्क्तयश्चिरमतायिरे जनैः Śi. 13. 53. -2 To enter, step over; अद्वारेण च नातीयात् ग्रामं वा वेश्म वा वृतम् Ms. 4. 73. -3 To excel, surpass, outstrip, be more than a match for; त्रिस्रोतसः कान्तिमतीत्य तस्थौ Ku. 7. 15; सत्यमतीत्य हरितो हरींश्च वर्तन्ते वाजिनः Ś. 1; अग्निस्त्विषा नात्येति पूषणम् Śi. 2. 23; to exceed, go beyond, transcend; कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं नात्येति Ms. 8. 151 does not exceed; अतीत्य वाचां मनसां च गोचरं स्थिताय Ki. 18. 41, अपराधशतक्षमं नृपः क्षमयात्येति भवन्तमेकया Śi 16. 48. -4 To overcome, subdue, vanquish, get the better of; न प्रदीप इव वायुमत्यगात् R. 19. 53 did not overcome, outlive or survive; to overtake, out-do -5 To walk by, walk past, pass by, leave behind; स्रोतोवहां पथि निकामजलामतीत्य Ś. 6. 16; सोऽत्यगाद् आश्रमम् R. 15. 37. -6 To omit, neglect, disregard, violate, transgress, overstep; न दिष्टमर्थमत्येतुमीशो मर्त्यः कथंचन Mb. avoid; अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते H. 1. 18 देशं कालं च योऽतीयात् Y. 2. 195; अतीयात्सागरो वेलां न प्रतिज्ञामहं पितुः Rām.; भूतान्यत्येति पञ्च वै Ms. 12. 90 oversteps the five elements (मोक्षं प्राप्नोति Kull.); अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा Bg. 8. 28, 14. 20. -7 (Intrans.) To pass, elapse (time); अत्येति रजनी या तु सा न प्रतिनिवर्तते Rām.; अतीते दक्षिणायने &c. -8 To overflow, be redundant, be in exsess. -9 To die.

अतीत *p. p.* [इ-क्त.] 1 Gone beyond, crossed. -2 (Used actively) (*a*) exceeding, going beyond, avoiding, overstepping, having passed over or neglected &c., with acc. or in comp.; परिच्छेदातीतः Māl. 1. 30 beyond or past definition; संख्यामतीत or संख्यातीत beyond enumeration, innumerable; तामतीतस्य ते Me. 29; यमुनामतीतमथ शुश्रुवानमुम् Śi. 13. 1; वयोतीतः Ki. 11. 2 past youth, advanced in years; सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते Bg. 14. 25; कैर्लिङ्गैस्त्रीन् गुणानेतानतीतो भवति प्रभो 14. 21; बाणपथमतीतः क्रव्यभोजनः V. 5 gone beyond the reach of arrows, past bowshot; अतीतनौकेऽतितनु Ak. who has left the boat, i. e. landed, disembarked. -(*b*) Gone by, passed away, past (as time &c.); अतीते निशान्ते Dk. 11; असन्निवृत्त्यै तदतीतमेव Ś. 6. 10; °अनागतवर्तमानवेदिना Pt. 1; अतीते वर्षुके काले Bk. 7. 18; °शैशवाः Ms. 8. 27; अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते Ms. 7. 179; °लाभस्य च रक्षणार्थम् Pt. 2. 182 of past gains; वेत्ति जन्मान्तराण्यतीतानि K. 46. -(*c*) Dead, deceased; सब्रह्मचारिण्येकाहमतीते क्षपणं स्मृतम् Ms. 5. 71; अप्रजायामतीतायां भर्तुरेव तदिष्यते 9. 196, 197. **-तम्** The past, past time.

अत्ययः [इ-अच्] 1 (*a*) Passing away, lapse; कालः आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः Ms. 8. 145. (*b*) End, conclusion, termination, absence, disappearance; तपात्यये Ku. 4. 44. 5. 23; शिशिरात्ययस्य पुष्पोच्चयः 3. 61; आतप° R. 1. 52. -2 Complete disappearance, death, destruction, passing away, perishing; पितुरत्ययात् Dk. 64.-3 Danger, risk, harm, injury, evil; जीवितात्ययमापन्नः Ms. 10. 104 the life being in danger or jeopardy; प्राणानामेव चात्यये 5. 27; प्राणात्यये च संप्राप्ते Y. 1. 179, Ms. 6. 68, 8: 69; पुत्रदारात्ययं प्राप्तः 10. 99 (Kull. क्षुदवसन्नपुत्रकलत्रः). -4 Suffering, misery, difficulty, distress. -5 Guilt, fault, offence, transgression; क्षत्रियस्यात्यये दण्डो भागादशगुणो भवेत् Ms. 8. 243; दाप्योऽष्टगुणमत्ययं 8. 400 should be made to pay as a fine for his offence. -6 Attack, assault

साहसस्तेयपारुष्यगोऽभिशापात्यये Y. 2. 12. -7 Overcoming, mastering mentally, comprehending; बुद्धिश्च ते लोकैरपि दुरत्यया Rām. -8 Overstepping; क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया Kena. Up. -9 A class kind. cf. अशुभे चापदि स्मृतः। अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छ्रे दोषे दण्डविनाशयोः। Nm.

अत्ययिक = **आत्ययिक** q. v.

अत्यहित *a.* 1 Exceeded, surpassed. -2 Violated, outraged.

अत्ययिन् *a.* [इ-इनि P. III. 2. 157] Exceeding surpassing.

अतीन्द्रिय *a.* [अतिक्रान्त इन्द्रियम्] Beyond the cognizance (reach) of the senses; अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनः R. 3. 41; यत्तत्सूक्ष्ममतीन्द्रियं ज्ञानं यन्निर्विकल्पाख्यं तदतीन्द्रियमुच्यते; °ज्ञाननिधिः Śi. 1. 11. **-यः** The Soul or Puruṣa, (in Sāṅkhya Phil.); the Supreme Soul. **-यम्** 1 Pradhāna or Nature (in Sāṅkhya Phil.). -2 The mind (in Vedānta) योऽसावतीन्द्रियग्राह्यः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः Ms. 1. 7 (Kull. इन्द्रियमतीत्य वर्तते इति यं मनः).

अतीव [अति-इव] *ind.* 1 Exceedingly, excessively, very, very much, quite, too; °पीडित, °हृष्ट &c. -2 Surpassing, superior to (acc.); अतीवान्यान् भविष्यावः Mb.

अतुन्द *a.* Not bulky, lean, lank.

अतुर *a.* Ved. Not rich or liberal.

अतल *a.* [न. ब.] Unequalled, unsurpassed, matchless, peerless, incomparable, very great; भयमतुलं गुरुलोकात् Pt. 5. 31; so °पराक्रम, °रूप &c. **-लः** 1 The sesamum seed and plant (तिलकवृक्ष). -2 Cough Nigh.

अतुल्य *a.* Unequalled &c.

अतुषार *a.* Not cold. **-Comp. -करः** The Sun; so अतुहिनकर, °रश्मि, °धामन् °रुचि &c.

अतूतुजि *a.* [न तुज्-कि द्वित्वदीर्घे] 1 Not a donor or giver, not liberal (अदातृ) -2 Not quick, slow; अतूतुजिं चित् तूतुजिरशिश्नत् Rv. 7. 28. 3.

अतूर्त *a.* [न तूर्यते, तूर्-हिंसायाम्] Ved. Not obstructed or stopped or injured, unhurt. **-र्तम्** The unlimited space, sky. अतूर्ते बद्धं सविता समुद्रम् Rv. 10. 149. 1. **-Comp. -दक्ष** *a.* Ved. whose plans cannot be obstructed or are unhurt. अतूर्तदक्षा वृषणा वृषण्वसु Rv. 8. 26. 1. **-पथिन्** *a.* Ved. whose path cannot be obstructed.

अतृणादः [न तृणम् अत्ति, अद्-अण्] 'Not eating grass', a new-born calf; Śat. Br. 14. अथ वत्सं जातमाहुरतृणाद इति Bṛi. Ār. Up.

अतृण्या [न. त.] A small quantity of grass.

अतृदिल *a.* [न तृद्यते वध्यते, तृद्-किलच्] Ved. Not assailable, immovable, solid, firm (as a mountain); तृदिला अतृदिलासः Rv. 10. 94. 11.

अतेजस् *a.* [न. ब.] 1 Not bright, dim. -2 Weak, feeble. -3 Insignificant; so अतेजस्क, अतेजस्विन्. **-स्** *n.* Dimness, shadow, darkness; absence of vigour, feebleness, dullness.

अत्कः [अतति गच्छति सततं विकृतिं, पन्थानं &c. अत्-कन् कित्वम् Uṇ. 3. 43] 1 A traveller. -2 A limb or member (of the body). -3 (Ved.) Water, lightning, garment, armour (?). -4 Corner of a house (See अक above)

अत्कीलः N. of the author of some Vedic hymns, a descendant of Viśvāmitra.

अत्ता *f.* [अतति सततं संबध्नाति; अत्-तक् इडभावः-टाप्] 1 A mother. -2 An elder sister. -3 A mother-in-law; (rarely) mother's sister.

अत्तिः *f.*, अत्तिका [अत्यते सर्वदा संबध्यते, कर्मणि क्तिन्] An elder sister &c.

अत्तृ &c. See under अद्.

अत्नम् [अतति जयपराजयौ अत्र, अत्-न] A battle, fight.

अत्नः [अतति सततं गच्छति; अत्-न Uṇ. 3. 6.] 1 Wind. -2 The sun. -3 A traveller. Written also as अत्नु.

अत्यः [अतति शीघ्रं गच्छति, अत् कर्तरि यत्] A courser, steed.

अत्यंहस् *a.* Ved. Emancipated from sin or evil.

अत्यग्नि *a.* Surpassing fire. **-ग्निः** Morbidly rapid digestion.

अत्यग्निष्टोमः [अतिक्रान्तोऽग्निष्टोमम् अधिकफलदत्वात्] The optional second part of the Jyotiṣṭoma sacrifice.

अत्यङ्कुश *a.* [अङ्कुशमतिक्रान्तः] Past the goad, uncontrollable, unmanageable; अत्यङ्कुशमिवोद्दामं गजं मदजलोद्धतम्। प्रधावितमहं दैवं पौरुषेण निवर्तये॥ Rām. 2. 23. 20.

अत्यच्छ *a.* Of a chaste couduct, Pt. 4.

अत्यध्वन् *m.* A long or wearisome travelling; a long journey.

अत्यन्त *a.* [अतिक्रान्तः अन्तं सीमां नाशम्] 1 Excessive, much, very great or strong; °वैरम् great enmity; °मैत्री; °हिमोत्किरानिलाः Ku. 5. 26. -2 Complete, perfect, absolute; °अभावः absolute non-existence; See below. -3 Endless, perpetual, permanent, everlasting, uninterrupted, unbroken; किं वा तवात्यन्तवियोगमोघे हतजीविते R. 14. 65; भवत्यजरमत्यन्तम् Pt. 1. 151; यो बन्धनवधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति। स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते॥ Ms. 5 46; Bg. 6. 28; कस्यात्यन्तं सुखमुपनतम् Me. 111. नायमत्यन्तसंवासो लभ्यते येन केनचित् H. 4. 73. **-तम्** *ind.* 1 Exceedingly, excessively, very much, to the highest degree; स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा Pt. 1. 33; स्तनंधयोऽत्यन्तशिशुः स्तनादिव Mu. 4. 14. very young. -2 For ever, to the end (of life), through life; अत्यन्तमात्मसदृशेक्षणवल्लभाभिराहो निवत्स्यति Ś. 1. 26. For all time, in perpetuity; सा चात्यन्तमदर्शनं नयनयोर्याता

V. 4. 9: oft. in comp.: °गत See below: प्रियमत्यन्तविलुप्तदर्शनम् Ku. 4. 2. For ever lost to view: R. 14. 30. -3 Absolutely, perfectly, completely. -Comp. -अपह्नवः A flat, categorical or total denial: a denial nipping the accusation in the bud (P. वार्त्तिक III. 2. 115.). -अभावः absolute or complete non-existence, absolute non-entity, a thing which does not exist at any one of the three periods of time, or does not exist for all time: त्रैकालिकसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिकः (This is considered to be नित्य or eternal and different from the other kinds of अभाव). -ग *a*. going or walking too much or too fast. -गत *a*. gone or departed forever, gone never to return; कथमत्यन्तगता न मां दहेः R. 8. 56. 2. always applicable, perfectly intimate or pertinent. -गति *f*. 1 sense of 'completely'; अनत्यन्तगतौ क्तात् P. V. 4. 4. completion, accomplishment. -गामिन् *a*. 1 going or walking very much, going too fast or quickly. -2 excessive, much. -निवृत्तिः *f*. complete disappearance, absolute cessation. -वासिन् *m*. [वस्-णिनि] one who constantly stays with his preceptor, as a student. -सहचरित *a*. going together invariably (P. वार्त्तिक VIII. 1. 15.)-संयोगः 1 close proximity, uninterrupted continuity; कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे P. II. 1. 29. -2 Inseparable co-existence. -संपर्कः excessive sexual intercourse. -सुकुमार *a*. very tender. (-रः) a kind of grain.

अत्यन्ताय *adv*. For good, totally; तत्र अत्यन्ताय स्वार्थः परित्यक्तो भवति। ŚB. on MS. 6. 1. 22.

अत्यन्तिक *a*. [अत्यन्तं गच्छति; अत्यन्त-ठन्] 1 Going too much or too fast. -2 Very near. -3 Not near, distant. -कम् [अतिशयितम् अन्तिकं नैकट्यम्] 1 Close proximity, immediate neighbourhood or being in close proximity. -2 [अतिक्रान्तम् अन्तिकम्] Great distance.

अत्यन्तीन *a*. [अत्यन्तं गामी अत्यन्तीनः, भृशं गन्ता; अत्यन्त-ख P. V. 2. 11.] 1 Going or walking too much, going too fast (अत्यन्तगमनशील); लक्ष्मीं परम्परीणां त्वमत्यन्तीनत्वमुन्नय Bk. -2 the state of lasting for a long time. पानशौण्डः श्रियं नेता नात्यन्तीनत्वमुन्मनाः Bk. 5. 10.

अत्यम्ल *a*. [अतिशयितोऽम्लो रसः फलपत्रादौ यस्य] Very acid or sour. -म्लः N. of a tree, Spondias Mangifera. (Mar. अंबाडा). -म्ला, °पर्णी A species of citron (वनबीजपूर).

अत्यय, अत्ययिक &c. See under अती.

अत्यर्थ *a*. [अतिक्रान्तः अर्थम् अनुरूपस्वरूपम्] Beyond the proper worth or measure, excessive, very great, intense, exorbitant; °तापान् M. 2. 12. -र्थम् *adv*. Very much, exceedingly, excessively; अत्यर्थं परदास्यमेत्य निपुणं नीतौ मनो दीयते Mu. 2. 5; प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः Bg. 7. 17: oft. in comp.; °वेदनः A type of the elephant having extreme sensibility; प्राजनाङ्कुशदण्डेभ्यो दूराद्धुद्विजते हि यः। स्पृष्टो वा व्यथतेऽत्यर्थं म गजोऽत्यर्थवेदनः॥ Mātanga L. 8. 19. °संपीडितः Ś. 7. 11. excessively pinched; °क्रुद्ध, °तृषित &c.

अत्यावि *a*. Ved. Passing over or through the sieve or strainer (epithet of Soma.).

अत्यष्टिः *f*. [अतिक्रान्ता अष्टिं षोडशाक्षरपादां वृत्तिम् एकाक्षराधिक्यात्] A metre of 4 lines, each containing 17 syllables.

अत्यस्त *a*. (p. p. अति + अस् 4. p.) cast, tossed, thrown over or beyond (P. II. 1. 24, तरङ्गात्यस्तः -काशिका).

अत्यह्न *a*. [अतिक्रान्तमहः] Exceeding a day in duration.

अत्याकारः [अतिशयितः आकारः तिरस्कारः] 1 Contempt, blame, censure; गोजचरणाच्श्लाघात्याकारतदवेतेषु P. V. 1. 134. -2 Bigness of person, a very large body.

अत्याक्रम् = आक्रम् q. v.

अत्याचार *a*. [आचारमतिक्रान्तः] Deviating from established usages or customs, negligent. -रः Performance of works not sanctioned by usage (अनुचिताचरणम्); irreligious conduct.

अत्यादित्य *a*. Surpassing the (lustre of the) sun; अत्यादित्यं हुतवहमुखे संभृतं तद्धि तेजः Me. 43.

अत्यानन्दा *a*. Morbid indifference to the pleasures of sexual union.

अत्याधानम् 1 Laying on, imposition. -2 Transgression. -3 Violation of आधान, not keeping the sacred fire.

अत्याय *a*. [इ or अय्-घञ्] 1 Transgressing. -2 Past going time. -यः 1 Transgression, violation. -2 Excess. P III. 1. 141. -3 Great gain or profit (अतिशयितो लाभः).

अत्यायु *n*. [अति-आ-या-कु] A kind of sacrificial vessel.

अत्यारूढ *a*. Grown to excess; °ढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः R. 12. 33. -ढम्, ढिः *f*. A very high position, great elevation or rise; अत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा Ś. 4. v. l.; अत्यारूढं रिपोः सोढं चन्दनेनेव भोगिनः R. 10. 42.

अत्यालः [अतिशयेन समन्तात् अलति पर्याप्नोति; अति-आ-अल्-अच्] N. of a plant रक्तचित्रक Plumbago Rosea.

अत्याश्रमः Saṁnyāsa, Renunciation. (-श्रमिन्) Saṁnyāsa. (Śveta. Up. 6. 21.)

अत्यासः [अति-अस्-घञ्] Allowing to pass, only in acc. sing. as णमुल्; द्व्यहात्यासं or द्व्यहमत्यासं गाः पाययति P. III 4. 57 after an interval of 2 days (अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययति).

अत्याहारयमाण *a*. Making exactions from. लोभादैलश्चातुर्वर्ण्यमत्याहारयमाणः (विननाश) Kau. A. 1.

अत्याहितम् [आधा-आधारे क्त, अत्यन्तमाधीयते तन्निवारणार्थं मनो दीयते यस्मिन् Tv.] A great calamity, danger or evil, misfortune, mishap, accident; न किमप्यत्याहितं Ś. 1. किम् अत्याहितं सीतादेव्याः;-न केवलं °तं सापवादमपि U. 2; मया °तमुपलब्धं V. 4; किमिदमुच्चैरत्याहितम् Mv. 6; श्रुतमत्याहितम् M. 4 evil or

evil news; oft. as an exclamation, 'Ah, me!' 'alas! alas!', 'how bad it is!' Māl. 3, 7; V. 5. -2 A rash or daring deed (जीवानपेक्षि कर्म): अत्याहितं किमपि राक्षसकर्म कुर्यात् Mv. 4. 49. rash and demoniacal deed: पाण्डुपुत्रैर्न किमप्यत्याहितमाचेष्टितं भवेत् Ve. 2. -3 Great fear; अराजके धनं नास्ति नास्ति भार्याप्यराजके। इदमत्याहितं चान्यत्कुतः सत्यमराजके॥ Rām. 2. 67. 11 *cf.* अत्याहितं महाभीतौ कर्म जीवानपेक्षि च Nm.

अत्युक्ता-कथा [उक्ता-कथा एकाक्षरपादा वृत्तिः, ताम् अतिक्रान्ता] N. of a class of metres of 4 lines, each of 2 syllables.

अत्युक्तिः *f.* Exaggeration, hyperbole, over-drawn or coloured description; अत्युक्तौ न यदि प्रकुप्यसि मृषावादं च नो मन्यसे। Udbhaṭa. See अतिशयोक्ति also.

अत्युग्र *a.* Very fierce. -ग्रम् Asafœtida. (Mar. हिंग).

अत्युपध *a.* [उपधाम् अतिक्रान्तः] Above guiles, trustworthy, tried; अमात्ये चात्युपधे Ak.

अत्यूमशा *ind.* [ऊर्यादिगण] A particle of abuse, occurring in comp. with कृ, भू or अस्.

अत्यूर्मि *a.* Ved. Overflowing or bubbling over. अत्यूर्मिर्मत्सरो मदः सोमः पवित्रे अर्षति Rv. 9. 17. 3.

अत्यूहः [अतिशयेन ऊहः तर्कः] 1 Close or deep meditation or thinking; earnest reasoning. -2 [अतिशयेन ऊहते शब्दायते; अति-ऊह्-अच्] A gallinule (दात्यूह). -हा A plant (नीलिका) Nyctanthes Tristis, or Jasminum Villosum. (Mar. निर्गुंडी).

अत्र (अत्रा Ved.) *ind.* [अस्मिन् एतस्मिन् वा, इदं-एतद् वा सप्तम्याः त्रल् प्रकृतेः अशभावश्च Tv.] 1 In this place, here; अपि संनिहितोऽत्र कुलपतिः Ś. 1.; अत्र गृह्यते अत्र गृह्यते K. 119 here-here *i. e.* just now. -2 In this respect, matter, or case; as to this, (serving the purpose of अस्मिन् विषये or of the forms अस्मिन् or एतस्मिन्, अस्याम्, &c., with a substantive or adjectival force); अहिंसा परमो धर्म इत्यत्र ऐकमत्यम् H. 1; अलं प्रयत्नेन तवात्र R. 3. 50; भवन्तमेवात्र गुरुलाघवं पृच्छामि Ś. 5; तदत्र परिगतार्थं कृत्वा Ś. 6 informing him of this matter. -3 There, in that direction. -4 Then, at that time (Ved.); कः कोऽत्र भोः who is there? which of the servants is in attendance? who waits there? (used in calling out to one's servants &c.; cf. Hindustāni *Kaun hai*). -Comp. -अन्तरे *adv.* in the meanwhile, meantime. अत्रान्तरे श्रवणकातरतां गतोऽस्मि Ś. 3. 10. -दघ्न *a.* (घ्नी *f.*) reaching so far up; as tall as this. -भवत् (*m.* भवान्) an honorific epithet meaning 'worthy', 'revered', 'honourable', 'your or his honour', and referring to a person that is present or near the speaker, (opp. तत्रभवत्); °भवती *f.* 'your or her lady-ship' (पूज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपि); अत्रभवान् प्रकृतिमापन्नः Ś. 2; वृक्षसेचनादेव परिश्रान्तामत्रभवतीं लक्षये Ś. 1.

अत्रत्य *a.* [अत्र भवो जातः एतत्स्थानसंबद्धो वा; अत्र-त्यप्] 1 Belonging to, or connected with, this place; दौरात्म्याद्रक्षसस्तां तु नात्रत्याः श्रद्दधुः प्रजाः R. 15. 72. -2 Produced or found here, of this place; local.

अत्र *a.* Ved. Not giving or enjoying protection. Bṛi. Up. -त्रः Ved. [अद्-त्रन्] An eater, devourer; a demon, Rākṣasa. -त्रम् Food. अत्राण्यस्मै पड्भिः संभरन्ति Rv. 10. 79. 2.

अत्रप *a.* [न. ब.] Shameless, impudent, immodest.

अत्रपु *a.* Not tinned. Maitrāyaṇī, Kāṭhaka and Kāpiṣṭhala Saṁhitās.

अत्रवस् *ind.* The year before last (?)

अत्रस्त, अत्रास,-त्रस्नु *a.* [न. त.] Not afraid, fearless; जुगोपात्मानमत्रस्तः R. 1. 21.

अत्रि *a.* [properly अत्रि, Uṇ. 4. 68, अदेस्त्रिनिश्च, अद्-त्रिन्] Devourer; अत्रिमनु स्वराज्यमग्निम् Rv. 2. 8. 5. -त्रिः N. of a celebrated sage and author of many Vedic hymns. [He appears in the Vedas in hymns addressed to Agni, Indra, the Aśvins and the Viśvedevas. In the Svāyambhuva Manvantara, he appears as one of the ten Prajāpatis or mind-born sons of Brahmā, being born from his eye. These sons having died by the curse of Śiva, Brahmā performed a sacrifice, at the beginning of the present Vaivasvata Manvantara, and Atri was born from the flames of Agni. Anasūyā was his wife in both lives. In the first, she bore him three sons, Datta, Durvāsas and Soma; in the second, she had two additional children, a son by name Aryaman and a daughter called Amalā. In the Rāmāyaṇa an account is given of the visit paid by Rāma and Sītā to Atri and Anasūyā in their hermitage, when they both received them most kindly. (See Anasūyā.) As a Riṣi or sage he is one of the seven sages who were all sons of Brahmā, and represents in Astronomy one of the stars of the Great Bear situated in the north. He is also the author of a code of laws known as अत्रिस्मृति or अत्रिसंहिता. In the Purāṇas he is said to have produced the moon from his eye, while he was practising austere penance, the moon being in consequence called अत्रिज,-जात,-दृग्ज, अत्रिनेत्रप्रसूत,-°प्रभव, °भव &c.; cf. also अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरिव द्यौः R. 2. 75. and अत्रेरिवेन्दुः V. 5. 21.] - (pl.) descendants of Atri. -त्री wife of अत्रि; अत्रिरत्र्या नमस्कर्ता Mb. 13. 17. 38. -Comp. -चतुरहः N. of a Sacrifice. -जातः 1 The moon. -2 Datta. -3 Durvāsas. -भारद्वाजिका Marriage of descendants of Atri with those of Bhāradvāja.

अत्रिजात *a.* A man belonging to one of the three classes (= द्विज).

अत्रिन् *m.* A devourer, a demon.

अत्वक्क *a.* Skinless.

अत्सरुकः [नास्ति त्सरुर्यस्य] N. of a sacrificial vessel.

अथ (Ved. अथा) *ind.* [अर्थ्-ड, पृषोद० रलोपः Tv.] A particle used at the beginning (of works) mostly as a sign of auspiciousness, and translated by 'here,' 'now' (begins) (मङ्गल, आरम्भ, अधिकार).

(Properly speaking 'auspiciousness' or मङ्गल is not the sense of अथ, but the very utterance or hearing of the word is considered to be indicative of auspiciousness, as the word is supposed to have emanated from the throat of Brahmā; ओंकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा। कण्ठं भित्त्वा विनिर्यातौ तेन माङ्गलिकावुभौ ॥ and therefore we find in Sāṅkara Bhāṣya अर्थान्तरप्रयुक्तः अथशब्दः श्रुत्या मङ्गलमारचयति); अथ निर्वचनम् ; अथ योगानुशासनम् ; अथेदं प्रारभ्यते द्वितीयं तन्त्रम् Pt. 2. (usually followed by इति at the end, इति प्रथमोऽङ्कः here ends &c.). –2 Then, afterwards (आनन्तर्य) अथ प्रजानामधिपः प्रभाते R. 2. 1; often as a correlative of यदि or चेत्; न चेन्मुनिकुमारोऽयं अथ कोऽस्य व्यपदेशः Ś. 7; मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत् अथ त्वं छन्दोऽधीष्व P. III. 3. 9. Sk. –3 If, supposing, now if, in case, but if (पक्षान्तर); अथ कौतुकमावेदयामि K. 144, अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः पतिकुले तव दास्यमपि क्षमम् ॥ Ś. 5. 27; अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः कुरुध्वे Ve. 3. 6. अथ गृह्णाति Ś. 7; Ku. 5. 45; Mu. 3. 25; Ki. 1. 44; अथ चास्तमिता त्वमात्मना R. 8. 51 while, but, on the other hand; oft. followed by ततः or तथापि, Bg. 2. 26; 12. 9, 11; अथ चेत् but if Bg. 2. 33; 18. 58. –4 And, so also, likewise (समुच्चय); गणितमथ कलां वैशिकीम् Mk. 1. मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूरथ पितृष्वसा। संपूज्या गुरुपत्नीवत् समास्ता गुरुभार्यया ॥ Ms. 2. 1. 31; भीमोऽथार्जुनः G. M. –5 Used in asking or introducing questions (प्रश्न) oft. with the interrogative word itself; अथ सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी Ś. 7; अर्थवान् खलु मे राजशब्दः। अथ भगवाँल्लोकानुग्रहाय कुशली काश्यपः Ś. 5; अथ शक्तोषि भोक्तुम् G. M.; अथात्रभवती कथमित्थंभूता M. 5; अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः। Bg 3. 36; अथ भवन्तमन्तरेण कीदृशोऽस्या दृष्टिरागः Ś. 2; अथ माढव्यं प्रति किमेवं प्रयुक्तम् Ś. 6 (अथ may in these two sentences mean 'but'). –6 Totality, entirety (कार्त्स्न्य); अथ धर्मं व्याख्यास्यामः G. M. we shall explain the whole धर्म (धर्म in all its details.) Śi. 7. 75. –7 Doubt, uncertainty (संशय, विकल्प); शब्दो नित्यो ऽथानित्यः G. M. The senses of अथ usually given by lexicographers are :—अथोऽथ स्यातां समुच्चये। मङ्गले संशयारम्भाधिकारानन्तरेषु च। अन्वादेशे प्रतिज्ञायां प्रश्नसाकल्ययोरपि ॥ Some of these senses are indentical with those in (1), while some are not in general use. –Comp. –अतः –अनन्तरम् now, therfore; अथातो धर्मजिज्ञासा Ms.1.1.1.–अपि moreover, and again &c. (= अथ in most cases); °च likewise, also. –किम् what else, yes, exactly so, quite so, certainly; सर्वथा अप्सरःसंभवैषा। अथ किम् Ś. 1; अपि वृषलमनुरक्ताः प्रकृतयः अथ किम् Mu. 1. –किमु how much more, so much more. –तु but, on the contrary. अथ तु वेत्सि शुचि व्रतमात्मनः। Ś. 5. 27. –वा 1 or (used like the English disjunctive conjunction '*or*' and occupying the same place); व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽथवा भवेत् H. 1. 55; समस्तैरथवा पृथक् Ms. 7. 198; अथवा–अथवा either-or; वाथ is often used in the same sense with वा; कार्तिके वाथ चैत्रे वा Pt. 3. 38; साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक्। विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचन ॥ Ms. 7. 182; अथापि वा also used in the same sense; एतदेव व्रतं कुर्युश्चान्द्रायणमथापि वा 11. 117; 8. 287. –2 or rather, or why, or perhaps, is it not so (correcting or modifying a previous statement); why should there be any thought or hesitation about it, or it is no wonder; अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात्। अथवा कृतं सन्देहेन Ś. 1., 1. 16; गमिष्याम्युपहास्यताम्...अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेऽस्मिन् R. 1. 3-4; अथवा मृदु वस्तु हिंसितुम् R. 8. 45; दीर्घे किं न सहस्रधाहमथवा रामेण किं दुष्करम् U. 6. 40; अधोधो गङ्गेयं पदमुपगता स्तोकमथवा। विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः Bh. 2. 10.

अथो = अथ in most senses; अथो वयस्यां परिपार्श्ववर्तिनीं... ऐक्षत Ku. 5. 51; स्त्रियो रत्नान्यथो विद्या Ms. 2. 240, 3. 202, Bg. 4. 35, Ki. 5. 16, 6. 1. cf. मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकार्त्स्न्येष्वथो अथ। कथमादौ तथाप्यन्ते यत्ने गौरवबाढयोः ॥ Nm.

अथरिः–री Ved. *m. f.* A finger; finger-like or pointed flame (?)

अथर्यति Den. P. To go constantly.

अथर्य-र्यु *a.* Ved. Moving constantly, tremulous (गमनशील) दूरेदृशं गृहपतिमथर्युम् (अग्निम्) Rv. 7. 1. 1; pointed like a lance, lambent (?) उपर्बुधमथर्यः Rv. 4. 6. 8.

अथर्वः = अथर्वन् See below.

अथर्वणः [अथर्वा तदुक्तविद्या अस्त्यस्य ज्ञातृत्वात् अच् न टिलोपः] 1 Śiva. –2 N. of the Atharvaveda, See below.

अथर्वन् *m.* [अथ-ऋ-वनिप् शकन्ध्वादि° Tv.; probably connected with some word like *athar* fire] 1 A priest who has to worship fire and Soma. –2 A Brāhmaṇa. –3 N. of the priest who is said to have first brought down fire from the heaven, offered Soma and recited prayers. [He is represented as the eldest son of Brahmā sprung from his mouth; as a Prajāpati appointed by Brahmā to create and portect subordinate beings, who first learnt from Brahmā and then taught the Brahmavidyā and is considered to be the author of the Veda called after him. His wife was Śānti, daughter of Kardama Prajāpati. He had also another wife called Chitti; he is also considered identical with Aṅgiras and father of Agni.] –4 Epithet of Śiva, Vasiṣṭha. व्रतपदपङ्क्तिरथर्वणेव वेदः Kir. 10. 10. –(pl.) Descendants of Atharvan; hymns of this Veda; जिष्णुं जैत्रैरथर्वभिः R. 17. 13. –र्वा–र्वं *m. n.*, °वेदः The Atharvaveda, regarded as the fourth Veda. [It contains many forms of imprecations for the destruction of enemies and also contains a great number of prayers for safety and averting mishaps, evils, sins or calamities, and a number of hymns, as in the other Vedas, addressed to the gods with prayers to be used at religious and solemn rites; cf. Mv. 2. 24. मूर्तिमभिरामघोरां बिभ्रदिवाथर्वणो निगमः. It has nine Śākhās and five Kalpas, and is comprised in 20 Kāṇḍas. The most important Brāhmaṇa belonging to this Veda is the Gopatha-Brāhmaṇa, and the Upaniṣads pertaining to it are stated to be 52, or, according to another account, 31.] [cf. Zend *atharvan*, Pers. *âturbân*.] –Comp.

–अधिपः N. of बुध Mercury (सामवेदाधिपो भौमः शशिजोऽथर्ववेदराट्). –निधिः, –विद् m. receptacle of the (knowledge of) Atharvaveda, or conversant with it; गुरुणाऽथर्वविदा कृतक्रियः R. 8. 4. 1. 59; (अथर्वविधिपदेन दुरितोपशमननिमित्तशान्तिकपौष्टिकप्रवीणत्वं पौरोहित्योचितत्वं द्योत्यते Malli.) –भूताः (pl.) those who have become Atharvans, Names of the 12 Maharṣis. –शिखा,–शिरस् n. (अथर्वणो वेदस्य शिखा शिर इव वा ब्रह्मविद्याप्रतिपादकत्वेन श्रेष्ठत्वात्) N. of an Upaniṣad dealing with Brahmavidyā. अथर्वशिरसोऽध्येता ब्रह्मचारी यतव्रतः Mb. 13. 90. 29. –संहिता A text of collection of hymns of अथर्ववेद. अथर्वसंहितायाजी विदधे विधिवद्धुतम् Bm. 1. 869.

अथर्वणिः [अथर्वणि तदुक्तशान्त्यादौ वा कुशलः, इस् सित्वेन भत्वाभावात् न टिलोपः Tv.] 1 A Brāhmaṇa versed in this Veda; or skilled in the performance of the rites enjoined by it. –2 A family priest (पुरोधस्).

अथर्वाङ्गिरस् m. A member of the class of this name. –(pl.) 1 Descendants of Atharvan and of Aṅgiras. –2 Names of the hymns of the Atharvaveda; दण्डनीत्यां च कुशलमथर्वाङ्गिरसे तथा Y. 1. 313.

अथर्वाङ्गिरस a. (–सी f.) Connected with अथर्वाङ्गिरस्. –सम् Office of this person. –साः Hymns of this Veda. श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीः प्रकुर्यादविचारयन् Ms. 11. 33.

अथर्वाणम् Ritual of the Atharvaveda. –णः,–°विद् One studying or versed in this Veda or the ritual.

अथर्वी a. Ved. [न थुर्व्-अच्, पृषो० उलोपः गौरा०–ङीष् Tv.] Not injuring or hurting, not destructive; pierced by a lance (?).

अथवा, अथो See under अथ.

अद् 2 P. [अत्ति, आद,–जघास, अघसत्. अत्स्यति, अत्तुम्, अन्न–जग्ध, जग्ध्वा] 1 To eat, devour. –2 To destroy. –3 = अन्द्, q. v. –*Caus.* to feed with, cause to eat; आदयत्यन्नं बटुना Sk. –*Desid.* जिघत्सति To wish to eat. [cf. L. *edo*, Gr. *edo*, Germ. *essen*, Eng. *eat*; Lith. *edmi*, Sans. *admi*, Goth. *at*, Zend *ad*] With अव to satisfy by food, get rid of with feeding; (fig.) stop the mouth of. –आ to eat &c. –प्र–सम् to use up, consume, devour; समदन्त्यामिषं खगाः Bk. 18. 12. –वि to gnaw.

अत्तृ a. [अद्–तृच्] One who eats; अरक्षितारमत्तारं नृपं विद्यादधोगतिम्. Ms. 8. 309.

अद्–द a. (at the end of comp.) Eating, devouring; मांसाद carnivorous, feeding on flesh; so मत्स्य°.

आदन Food. Rv. 6. 54. 3.

अदंष्ट्र a. [न. ब.] Toothless. –ष्ट्रः A serpent without teeth; one whose fangs have been taken out.

अदक्षिण a. [न. त.] 1 Not right, left. –2 [न. ब.] Not bringing in Dakṣiṇā to the priests; without any gifts (as a sacrifice); अदक्षिणास अच्युता दुधुक्षन् Rv. 10. 61. 10 मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः Pt. 2. 94. –3 Simple, weak-minded, silly; मेनेऽथ सत्यमेवेति परिहासमदक्षिणा Rām. –4 Not handy, skillful or clever; awkward. –5 Unfavourable Bhāg. 10. 82. 20.

अदक्षिणीय–दक्षिण्य a. Not deserving Dakṣiṇā.

अदग्ध a. Not burnt; not burnt according to the rites.

अदण्ड a. [न. ब.] Free or exempt from punishment.

अदण्ड्य a. 1 Not deserving punishment; अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् Y. 2. –2 Exempt or free from punishment; नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मे न तिष्ठति Ms. 8. 335.

अदत् a. Toothless.

अदत्त a. 1 Not given. अदत्तान्युपभुञ्जानः Ms. 4. 202. –2 Unjustly or improperly given. –3 Not given in marriage. –4 Not having given any thing. –त्ता An unmarried girl. –त्तम् A gift which is null and void (having been given under particular circumstances which make it revocable). –Comp. –आदायिन् a. the receiver of such a gift; one who takes what has not been given away, such as a thief; अदत्तादायिनो हस्तांल्लिप्सेत ब्राह्मणो धनं । याजनाध्यापनेनापि यथा स्तेनस्तथैव सः ॥ –पूर्वा not affianced or betrothed before; अदत्तपूर्वेत्याशङ्क्यते Māl.4.

अदत्र a. [अद्–बा० अत्रन्] Ved. Fit to be eaten; अदत्रया दयते वार्याणि Rv. 5. 49. 3. (= अदनीयानि).

अदध्र्यञ्च् [अमुं अञ्चति अदस्–अञ्च् क्विप् अध्यागमः P. VIII. 2. 80-81.] Going to that, tending to that.

अदन्त a. [न. ब.] 1 Toothless. –2 Not yet having the teeth formed or grown (said of young ones of men or animals before the teething time). –3 Ending in अत् or अ. P. VIII. 4. 7. –तः 1 A leech. –2 N. of Pūṣan, one of the 12 Ādityas, he having lost his teeth at the destruction of Dakṣa's sacrifice by Vīrabhadra.

अदन्त्य a. 1 Not dental. –2 Not fit for the teeth; injurious to them.

अदब्ध,–दम्भ a. [न. त.] Ved. Unbroken or unimpaired, unhurt, uninjured; pure, true; °असु, or °आयुः having uninjured or pure life; leaving uninjured the man who sacrifices; °धीति, °व्रत whose works or religious observances are unimpaired. अर्यमणं भगमदब्धधीतीनच्छ Rv. 6. 51. 3.

अदभ्र a. [दम्भ्–रक्, न. त.] Not scanty, plentiful, copious; अदभ्रदर्भामधिशय्य स स्थलीम् Ki. 1. 38; अभ्रनिर्घोष Dk. 35.

अदम्भ a. Honest, undeceitful. –म्भः 1 Honesty, absence of deceit. –2 N. of Śiva.

अदय [न. ब.] Merciless, unkind, cruel. –यम् *ind.* Mercilessly; ardently; fervently, closely (as an embrace) इच्छामि चैनमदयं परिरब्धुमङ्गैः V. 5. 9.

अदर्शः 1 Day of new moon. –2 A mirror (= आदर्श).

अदर्शनम् 1 Not seeing, non-vision: absence, not being seen: नमाहितैौसुक्यमदर्शनेन R. 2. 73: अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति P. I. 4. 28 the person whose sight one wishes to avoid: °नं गतः Pt. 2: °नीभूतः Pt. 1 become invisible: अस्य °नं गत्वा Pt. 2 going out of his sight, beyond the reach of vision: सा चात्यन्तमदर्शनं नयनयोर्याता V. 4. 9. lost to view, become invisible. -2 Neglect, or failure to see: ब्राह्मणादर्शनेन च Ms. 10. 43. -3 (Gram.) Disappearance, elision, omission; अदर्शनं लोपः P. I. 1. 60. -4 Non-mention, non-assertion; दर्शनादर्शनयोश्च दर्शनं प्रमाणम्। ŚB. on MS. 10. 7. 36. -5 Ignorance; अदर्शनादापतिताः पुनश्चादर्शनं गताः Mb. 11. 2. 13.

अदल *a.* 1 Leafless. -2 Without parts. **-लः** A plant (हिज्जल) Eugenia or Barringtonia Acutangula. (Mar. समुद्रफळ). **-ला** A plant (घृतकुमारी) Aloe Indica Royle. (Mar. कोरफड).

अदस् *pron. a.* [न दस्यते उत्क्षिप्यते अङ्गुलिर्यत्र इदंतया निर्धारणाय पुरोवर्तिनि एवाङ्गुलिनिर्देशः संभवति नापुरोवर्तिनि, न-दस्-क्विप् Tv.] (असौ *m. f.* अदः *n.*). That, (referring to a person or thing not present or near the speaker) (विप्रकृष्ट or परोक्ष); इदमस्तु सन्निकृष्टं समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्। अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीयात्॥ अमुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी N. 1. 5; असौ नामाऽहमस्मीति स्वनाम परिकीर्तयेत् Ms. 2. 122. I am that person, so and so (giving the name); असावहमिति ब्रूयात् 130, 216; Y. 1. 26. अदस् is, however, often used with reference to प्रत्यक्ष or सन्निकृष्ट objects &c. in the sense of 'this here', 'yonder'; असौ शरण्यः शरणोन्मुखानाम् R. 6. 21. (असाविति पुरोवर्तिनो निर्देशः Malli.); अमी रथ्याः Ś. 1. 8.; अमी वहयः 4. 18; 7. 11. It is often used in the sense of तत् as a correlative of यत्; हिंसारतश्च यो नित्यं नेहासौ सुखमेधते Ms. 4. 170. He, who &c. But when it immediately follows the relative pronoun (योऽसौ, ये अमी &c.) it conveys the sense of प्रसिद्ध 'well-known', 'celebrated', 'renowned'; योऽसावतीन्द्रियग्राह्यः सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः Ms. 1. 7; योऽसौ कुमारसेवको नाम Mu. 3; योऽसौ चोरः Dk. 68; sometimes अदस् used by itself conveys this sense; विधुरपि विधियोगाद् ग्रस्यते राहुणाऽसौ that (so well-known to us all) moon too. See the word तद् also and the quotations from K. P. *-ind.* There, at that time, then, thus, ever; correlative to some pronominal forms; यदादः, यत्रादः whenever, whereever &c. By अदोऽनुपदेशे P. 1. 4. 70. अदस् has the force of a (गति) preposition when no direction to another is implied; अदःकृत्य अदःकृत्वम्; । परं प्रत्युपदेशे तु अदःकृत्वा अदःकुरु। Sk.

अदसीय *a.* Belonging to this or that, Sāhendra. 2.42.

अदस्यति Den. P. To become that P. VIII. 2. 80.

अदातृ *a.* 1 Not giving, miserly; आदाननित्याचादातुः Ms. 11. 15. not liberal -2 Not giving (a daughter) in marriage; कालेऽदाता पिता वाच्यः Ms. 9. 4. -3 Not liable to payment.

अदादि *a.* Having अद् at the head, a term used to mark roots of the second conjugation.

अदान *a.* [न. ब.] 1 Not giving, miserly. -2 Without rut (or not charitable); सदादानः परिक्षीणः शस्त एव करीश्वरः। अदानः पीनगात्रोऽपि निन्द्य एव हि गर्दभः॥ Pt. 2. 70.

अदान्य, अदायिन्, अदामन्, अदाशु, अदाशुरि, -दाश्वस् *a.* Ved. Not giving, miserly, poor; irreligious, impious, जघन्वाँ इन्द्र मित्रेरूञ्चोदप्रवृद्धो हरिवो अदाशून् Rv. 1. 174. 6. यस्ते देवौं अदाशुरिः प्रममर्ष मघत्तये Rv. 8. 45. 15.

अदाभ्य *a.* Ved. 1 Faithful, trusty. -2 Uninjured, unhurt; अदाभ्यः पुरएता विशाम् Rv. 3. 11. 5. -3 Pure, undefiled. -4 Unapproachable. **-भ्यः** N. of a soma-offering in the ज्योतिष्टोम Sacrifice; अदाभ्येन प्रचरति.

अदाय *a.* [नास्ति दायो यस्य] Not entitled to a share.

अदायाद *a.* 1 Not entitled to be an heir; पुमान्दायादोऽदायादा स्त्री Nir; कानीनश्च सहोढश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा। स्वयंदत्तश्च शौद्रश्च षडदायादबान्धवाः॥ Ms. 9. 160. -2 Destitute of heirs.

अदायिक *a.* (-की *f.*) [दायमर्हति दाय-ठक् न. ब.] 1 That which is not claimed by an heir; destitute of heirs; अदायिकं धनं राजगामि Kāty. -2 Not relating to inheritance.

अदारः [न. ब.] 1 One who has no wife, a widower or bachelor. -2 [न. त.] Not injuring or tearing.

अदारिका N. of a plant. (Mar. वृक्षकमळ)

अदासः A free man; Ms. 10. 32.

अदाह्य *a.* 1 Incombustible. -2 Not fit to be burnt on the funeral fire. -3 Not capable of being burnt, epithet of परमात्मन्.

अदिक *a.* Ved. Having no direction or region of the world for oneself; banished from beneath the sky. Śat. Br.

अदिति *a.* [न दीयते खण्ड्यते बध्यते बृहत्त्वात्; दो-क्तिच्] Free, not tied. आदित्यासो अदितयः स्याम Rv. 7. 52. 1. boundless, unlimited, inexhaustible; entire, unbroken; happy, pious (mostly Ved. in all these senses). **-तिः** [अत्ति प्राणिजातम्; अद्-इतिच्] 1 Devourer *i. e.* death; यद्यदेवासृजत तत्तदत्तुमध्रियत, सर्वं वा अत्तीति तददितेरदितित्वम् Bri. Ār. Up. 1. 2. 5. -2 An epithet of God. **-तिः** *f.* [न दातुं शक्तिः] 1 Inability to give, poverty. -2 [दातुं छेत्तुम् अयोग्या] (*a*) The earth. (*b*) The goddess Aditi, mother of the Ādityas, in mythology represented as the mother of gods; see further on. (*c*) Freedom, security; boundlessness, immensity of space (opp. to the earth). (*d*) Inexhaustible abundance, perfection. (*e*) The lunar mansion called पुनर्वसु. (*f*) Speech; या प्राणेन संभवत्यदितिर्देवतामयी (शब्दादीनां अदनात् अदितिः Śankara). (*g*) A cow. cf. ŚB. on MS. 10-3-49. (*h*) Milk; wife (?). **-ती** (*dual*) Heaven and earth. [अदिति literally means 'unbounded', 'the boundless Heaven,' or according to others, 'the visible infinite, the endless expanse beyond the earth, beyond

the clouds, beyond the sky'. According to Yāska अदितिरदीना देवमाता, and the verse beginning with अदितिर्द्यौः &c. Rv. 1. 89. 10. he interprets by taking अदिति to mean अदीन *i. e.* अनुपक्षीण, न ह्येषां क्षयोऽस्ति इति. [In the Rigveda Aditi is frequently implored 'for blessings on children and cattle, for protection and for forgiveness'. She is called 'Devamātā' being strangely enough represented both as mother and daughter of Dakṣa. She had 8 sons; she approached the gods with 7 and cast away the 8 th (Mārtaṇḍa, the sun.) In another place Aditi is addressed as 'supporter of the sky, sustainer of the earth, sovereign of this world, wife of Viṣṇu', but in the Mahābhārata, Rāmāyaṇa and Purāṇas, Viṣṇu is said to be the son of Aditi, one of the several daughters of Dakṣa and given in marriage to Kaśyapa by whom she was the mother of Viṣṇu in his dwarf incarnation, and also of Indra, and she is called mother of gods and the gods her sons, 'Aditinandanas': See Dakṣa and Kaśyapa also]. **-Comp.** **-जः, -नन्दनः** a god, divine being.

अदीन *a.* Not low or depressed, high-spirited; mighty, not poor; rich, happy.**-Comp.-आत्मन्,-वृत्ति, -सत्त्व** *a.* not depressed in spirit, high-spirited, high-mettled.

अदीर्घ *a.* Not long. **-Comp. -सूत्र,-सूत्रिन्** *a.* [न दीर्घं सूत्रं सूत्रवत् विस्तारो यस्य] quick, prompt in action.

अदुःख *a.* [न. ब.] Free from evil, propitious.**-Comp. -नवमी** the propitious 9th day in the bright half of भाद्रपद when women worship Devī to avert evil for the ensuing year.

अदुच्छुन *a.* Ved. Free from evil, propitious. पवमानस्य ते रसो मदो राजन्नदुच्छुनः Rv. 9. 61. 17.

अदुपध *a.* A word with अ as the Penultimate letter (P. III. 1. 98.).

अदुर्ग *a.* 1 Not inaccessible, not difficult of access. **-2** Destitute of forts; °विषयः an unfortified country.

अदुर्मुख *a.* Ved. Unremitting, zealous, cheerful; यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मुखस्य वा Rv. 8. 75. 14.

अदु *a.* Ved. Not zealous, dilatory; not worshipping; आदुवः Rv. 7. 4. 6.

अदूर *a.* Not distant, near (in time or space); °वर्तिनीं सिद्धिं राजन् विगणयात्मनः R. 1. 87; °उज्झितवर्त्मसु मृगद्वन्द्वेषु 1. 40; °त्रिंशाः Sk. not far from 30, i. e. nearly 30; °कोपा हि मुनिजनप्रकृतिः K. 142 easily provoked, irascible. **-रम्** Proximity, vicinity; वसन्नदूरे किल चन्द्रमौलेः R. 6. 34; त्रिंशतोऽदूरे वर्तन्ते इति अदूरत्रिंशाः Sk.; अदूरे,-रम्,-रेण,-रतः-रात् (with gen. or abl.) not far from, at no great distance from; अदूरे प्रियासमागमं ते प्रेक्षे V. 3 not far distant, very near. **-Comp. -भव** *a.* not being far off, being near. (P. IV. 2. 70).

अदूषित *a.* Not vitiated, uncorrupted, unspotted, irreproachable; °धी possessing an uncorrupted soul.

अदृप्त *a.* Not proud, not vain; °क्रतु not proud-minded, sober, calm.

अदृश् *a.* [न. ब.] 1 Sightless, blind. **-2** Not seeing, not perceiving.

अदृश्य *a.* 1 Invisible; किमपि भूतमदृश्यरूपम् Ku. 4. 45. **-2** Not capable of being seen. epithet of परमेश्वर. **-Comp. -करणम्** rendering invisible, a part of a conjurer's legerdemain.

अदृष्ट *a.* 1 Invisible, not seen; °पूर्व not seen before. **-2** Not known or experienced, not felt; °विरहव्यथम् H. 1. 125. **-3** Unforeseen, not observed or thought of; unknown, unobserved. तस्मादहृष्टं त्वां भयमागमिष्यति Mb. 1. 3. 9. **-4** Not permitted or sanctioned, illegal; न चादृष्टां (वृद्धिं) पुनर्हरेत् Ms. 8. 153. **-ष्टः** N. of some venomous substance or vermin. **-ष्टम्** 1 The invisible one. **-2** Destiny, fate, luck (good or bad); दैवमिति यदपि कथयसि पुरुषगुणः सोऽप्यदृष्टाख्यः Pt. 5. 30. **-3** Virtue or vice as the eventual cause of pleasure or pain. (Fate is supposed to be the result of good or bad actions done in one state of existence and experienced in another, the performance of good deeds being rewarded with residence in Heaven, and of bad deeds, visited with condemnation to Hell: धर्माधर्मावदृष्टं स्यात् धर्मः स्वर्गादिसाधनम्...अधर्मो नरकादीनां हेतुर्निन्दितकर्मजः Bhāṣā P. 161-2. The Vedāntins do not recognize अदृष्ट or luck; तैर्हि कर्मणः सूक्ष्मावस्थापन्नसंस्कारविशेष एव अदृष्टस्थानीयत्वेनाङ्गीक्रियते; अदृष्टम् आत्मधर्म इति नैयायिका वैशेषिकादयश्च, सांख्यपातञ्जलास्तु बुद्धिधर्म इत्यभ्युपगच्छन्ति Tv.) **-4** An unforeseen calamity or danger (such as from fire, water &c.) **-Comp. -अर्थ** *a.* [ब.] having a metaphysical or occult meaning, metaphysical; having an object not evident to the senses. **-कर्मन्** *a.* one who has had no practice or practical experience, not practical, inexperienced; कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति H. 3. 54. **-कल्पना** Supposition of an invisible object or idea. दृष्टे सत्यदृष्टकल्पनाऽन्याय्या **-नरः,-पुरुषः** one of the 20 ways of peace-making, in which no third person is seen, said of a treaty concluded by the parties themselves without a mediator यत्र शत्रुः पणं कुर्यात्तोऽदृष्टपुरुषः स्मृतः H. 4. 119. **-फल** *a.* [ब.] that of which the consequences are not yet visible. (**लम्**) the (future) result of good or bad actions; the result or consequence hidden in the future. **-हन्** *a.* destroying poisonous vermin (?).

अदृष्टिः *f.* [विरुद्धा दृष्टिः] 1 An evil or malicious eye, evil look, an angry or envious look. **-2** Not being seen. *-a.* [न. ब.] Blind, sightless.

अदेय *a.* Not to be given; what cannot or ought not to be given away; अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः R. 3. 16. **-यम्** That which it is not right or necessary to give-wife,

sons, deposits, and a few other things belong to this class. अन्वाहितं याचितकमाधिः साधारणं च यत्। निक्षेपः पुत्रदाराश्च सर्वस्वं चान्वये सति॥ आपत्स्वपि च कष्टासु वर्तमानेन देहिना। अदेयान्याहुराचार्या यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम्॥ -Comp.-दानम् an unlawful gift.

अदेव *a.* [न. ब.] 1 Not god-like or divine, not pertaining to a deity. -2 Godless, impious, irreligious. -वः [न. त.] One who is not a god. -Comp. -त्र *a.* [न देवाः त्रायन्ते प्रीयन्ते अनेन, त्रै-करणे क] not gratifying the gods, such as food. -मातृक *a.* [न देवो मेघो माता वृष्टिकारकः यस्य] not rained upon; (lit.) not having the god of rain as mother to suckle or water; hence (artificially) supplied with the water of rivers, canals &c., irrigated; वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन्कुरवश्चकासते Ki. 1. 17.

अदेवयत्-यु *a.* [न देवं याति प्राप्नोति] Not reaching the gods by prayers, impious, irreligious.

अदेशः [न. त.] 1 A wrong place, not one's proper place or strong position; °स्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते H. 4. 45; स्त्रियं स्पृशेददेशे यः Ms. 8. 358; नादेशे तर्पणं कुर्यात् &c. -2 A bad country; The Smritis mention several places of this description: म्लेच्छ, आनर्तक, अङ्ग, मगध, सुराष्ट्र, दक्षिणापथ, वङ्ग, कलिङ्ग &c. -Comp.-कालः wrong place and time; अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते। Bg. 17. 22. -स्थ *a.* [स. त.] in the wrong place, out of place; absent from one's country.

अदेश्य *a.* [न. त. न देष्टुं योग्यः] 1 Not fit to be ordered, advised, indicated or pointed out; अदेश्यं यश्च दिशति Ms. 8. 53. -2 Not on the spot or pertaining to the place or occasion referred to.

अद्रेश्य *a.* Ved. Invisible (अदृश्य). Muṇḍ. 1. 6.

अदैन्य *a.* Involving no humiliation or self-degradation Bh. 3. 144.

अदैव *a.* (-वी *f.*) 1 Not predestined or predetermined (by Gods or by Fate). -2 Not connected with the Gods or their action, not divine; अदैवं भोजयेच्छ्राद्धम् Ms. 3. 247 (Kull. वैश्वदेवब्राह्मणभोजनरहितम्). -3 Unfortunate, ill-fated.

अदोग्धृ *a.* Not exacting; considerate (as a king.).

अदोमद-ध *a.* Ved. Not causing inconvenience.

अदोहः 1 The time when milking is not practicable. -2 Not milking; अदोहं चादिशद्गवाम् R. 17. 19.

अदोष *a.* [न. ब.] 1 Free from faults, demerits &c.; innocent; जायामदोषामुत संत्यजामि R. 14. 34. -2 Free from the faults of composition, such as अश्लीलता, ग्राम्यता &c., See दोष; अदोषौ शब्दार्थौ K. P. 1; अदोषं गुणवत् काव्यम् Sar. K. 1. -षः Not a fault; किमित्यदोषेण तिरस्कृता वयम् Ki. 14. 11 though not at fault.

अद्मः [अद्यते देवैः, अद्-कर्मणि गन् Uṇ. 1. 120, = पुरोडाश] A sacrificial oblation called पुरोडाश, q. v. Av. 1. 27. 3.

अद्धा *ind.* [अत्यते अत् तं सन्ततं गमनं ज्ञानं वा दधाति क्विप् Tv.] 1 Truly, clearly, surely, undoubtedly, in truth, really, certainly, indeed; को अद्धा वेद Rv. 10. 129. 6. अद्धा श्रियं पालितसङ्गराय प्रत्यर्पयिष्यति R. 13. 65. -2 Manifestly, clearly; व्यालाधिपं च यतते परिरब्धुमद्धा Bv. 1. 95. -3 in this way, thus; °कृ = साक्षात्कृ. -Comp. -पुरुष *a.* right or true man. -बोधेयाः (pl.) N. of a school of the Śukla Yajurveda. -लोहकर्ण *a.* having ears clearly or quite red.

अद्धातिः Ved. A wise man, seer. अथैकं चक्रं यद्गुहा तदद्धातय इद्विदुः Rv. 10. 85. 16.

अद्भुत *a.* [Uṇ. 5. 1 अदि भुवो डुतच्; according to Nir. न भूतम् 'the like of which did not take place before.'] 1 Wonderful, marvellous; °कर्मन् of wonderful deeds; °गन्ध having wonderful smell; °दर्शन, °रूप; prodigious; extraordinary, transcendental, supernatural. -2 Ved. Unobserved, invisible (opp. दृश्य). -तम् 1 A wonder, a wonderful thing or occurrence, a prodigy, miracle; देव अद्भुतं खलु संवृत्तम् Ś. 5 a wonderful or unexpected occurrence; आकालिकमनध्यायं विद्यात्सर्वाद्भुतेषु च Ms. 4. 118. -2 Surprise, astonishment, wonder (*m.*) also; °उद्भ्रान्तदेवासुराणि विक्रान्तचरितानि U. 6 lost in wonder. -3 One of the five proportions of the measurement of height; in this measurement height is twice the breadth; हीनं तु द्व्यं तद्द्विगुणं चाद्भुतं कथितम् Māna. 11. 20. 23. -तः 1 One of the 8 or 9 *Rasas*, the marvellous sentiment; जगति जनितात्यद्भुतरसः U. 3. 44. -2 N. of the Indra of the 9th Manvantara. -Comp. -उत्तरकाण्डम् N. of a work, an appendix to or imitation of the Rāmāyaṇa. -एनस् *a.* Ved. in whom no sin is visible. -धर्मः a system of prodigies. -ब्राह्मणम् N. of a portion of a Brāhmaṇa belonging to the Sāmaveda. -रामायणम् N. of a work ascribed to Vālmīki. -शान्तिः *f.* N. of the Sixtyseventh Pariśiṣṭa of the Atharvaveda. -संकाश *a.* resembling a marvel; so °उपम. -सारः the wonderful resin (of the खदिर or Catechu plant) (Mar. खैराची राळ); Mimosa Catechu. -स्वन *a.* having a wonderful sound. (-नः) N. of Śiva.

अद्मन् *n.* Ved. Eating, a meal; a house (?) आ स्वमद्म युवमानो अजरस्तृष्वविष्यन्नतसेषु तिष्ठति Rv. 1. 58. 2. -सद् *m.* (also. -सद्मन्) *a.* companion at a meal; अद्मा हि सूनो अस्यद्मसद्वा Rv. VI. 4. 4.

अद्मनिः [अत्ति सर्वान्; अद्-मनिन् Uṇ. 2. 104 अदेर्मुद् च।] Fire.

अद्मर *a.* [अत्तुं शीलमस्य; अद्-कर्तरि क्मरच्] Voracious, gluttonous.

अद्य *a.* Eatable. -द्यम् Food, anything eatable.

अद्य *ind.* [अस्मिन्नहनि इदंशब्दस्य निपातः सप्तम्यर्थे; अस्मिन् द्यवि अहनि वा Nir.] 1 Today, this day; अद्य त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः Mal. 5. 25; °रात्रौ to-night, this night °प्रातरेव this very morning; oft. in comp. with विशे-

दिवस &c., °दिवसनक्षत्रं of this day, to-day's; अद्यैव this very day; अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा Bh. 2. 74. -2 Now; अद्य गच्छ गता रात्रिः Ks. 4. 68. -3 At present, now-a-days. [cf. L. *ho-die*.]. -Comp. -अपि still, yet, even now, to this day, down to the present time or moment; अद्यापि नूनं हरकोपवह्निः Ś. 3. 3; अद्यापि ते मन्युविषयः U. 3; अद्यापि नोच्छ्वसिति *ibid.*; न° not yet; गुरुः खेदं खिन्ने मयि भजति नाद्यापि कुरुषु Ve. 1. 11; (every one of the 50 stanzas of Ch. P. begins with अद्यापि). -अवधि 1 from to-day; °धि भवद्वशो भिन्नोऽहं Ve. 1. 2. till to-day. -पूर्वम् before now; अद्यपूर्वोचरित &c. -प्रभृति *ind.* from to-day, this day forward, henceforth; अद्यप्रभृत्यवनताङ्गि तवास्मि दासः Ku. 5. 86. -श्वीन *a.* [अद्य श्वः परदिने वा जनिष्यते प्रसोष्यते वा, अद्य-श्वस्-ख टिलोपः अद्यश्वानीवष्टब्धे P. V. 2. 13] likely to happen to-day or tomorrow, imminent; °नम् मरणम्, °नः वियोगः Sk. (=आसन्न). (-ना) a female near delivery (आसन्नप्रसवा); अद्य श्वो वा विजायते इति अद्यश्वीना वडवा Sk. -सुत्या extraction and consecration of Soma juice on the same day.

अद्यतन *a.* (-नी *f*) [अद्य भवः; अद्य ट्यु तुडागमश्च] 1 Pertaining or referring to, extending over, to-day; °दिवस, °काल &c. आ न्याय्यादुत्थानादा न्याय्याच्च संवेशनात्। एषोऽद्यतनः कालः। अपरे पुनराहुरुभयतोऽर्द्धरात्रं अद्यतनः कालः। Kāśi., कलेपसर्जनेच तुल्यम्. -2 Current, now-a-days, prevalent at present, modern. -नः The current or this day, period of the current day (Kāśi. on P. I. 2. 57); See अनद्यतन also. -नी (*scil.* वृत्तिः) A name given to the Aorist tense, as it denotes an action done to-day or on the same day (=°भूतः).

अद्यतनीय = अद्यतन 1 Of to-day; °हिमपातो व्यर्थतां नीयते Pt. 3. -2 Modern.

अद्यु *a.* Ved. Blunt, not sharp or harmful; अद्युं कृणोत शंसं निनित्सोः Rv. 7. 34. 12.

अद्युत् *a.* Not bright., अयं द्योतयदद्युतः Rv. 6. 39. 3.

अद्यूत्य *a.* [न द्यूतलब्धं न. त.] Not obtained by gambling, honestly got. -अद्यूत्यम् 1 Unlucky gambling; -2 The watch just before the dawn (?) अद्यूत्येऽवसे नि ह्वये Rv. 1. 112. 24.

अद्रव *a.* [न. त.] Not liquid, not of the nature of a liquid. -वः Not a liquid.

अद्रव्यम् [न. त.] A worthless thing, an object which is good for nothing; नाद्रव्ये विहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् H. Pr. 43; hence, a worthless or bad pupil or recipient of instruction; विनेतुरद्रव्यपरिग्रह एव बुद्धिलाघवं प्रकाशयति M. 1; अद्रव्यमेत्य भुवि शुद्धनयोऽपि मन्त्री Mu. 7. 14. क्रिया हि द्रव्यं विनयति नाद्रव्यम् Kau. A. 1. 5.

अद्रिः [अद्-क्रिन् Un. 4. 65; according to Nir. fr. दृ to tear or अद् to eat.] 1 A mountain. -2 A stone, especially one for pounding Soma with or grinding it on. -3 A thunderbolt (आदृणाति येन Nir.). -4 A tree. -5 The sun. cf. अद्रिः शैलेऽर्कवृक्षयोः। Nm. -6 A mass of clouds (probably so called from its resemblance to a mountain); a cloud (आदरयितव्यो भवति ह्यसौ उदकार्थं Nir.) mostly Ved. -7 A kind of measure. -8 The number -Comp. -ईशः, -पतिः, -नाथः &c. 1 the lord of mountains, the Himālaya. -2 N. of Śiva (Lord of Kailāsa). -कटक the ridge of mountain; नितम्बः पश्चिमश्रोणीभागेऽद्रिकटकेऽपि च। Nm. -कर्णी *a.* plant (अपराजिता) Clitoria Ternatea Lin. (Mar. पांढरी गोकर्णी). -कीला [अद्रयः कुलपर्वताः कीलाः शङ्कव इव यस्याः] the earth. (-लः) N. of the mountain विष्कुम्भ. -कुक्षिः a mountain cave, mountain side अस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ न्यापारितः R. 2. 38. -ज *a.* [अद्रौ जायते; जन्-ड] produced from, or found among mountains, mountain-born. अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् Rv. 4. 41. 5. (-जा) 1 a plant (सैंहली). (Mar. सिंहपिंपळी). -2 -कन्या, -तनया -सुता &c. Pārvatī. (-जम्) red chalk (शिलाजतु). -जात *a.* mountain-born. (-तः) 1 forest conflagration. -2 the 'Sun-born', Haṁsa or Swan. -3 the Supreme Being. -जूत, -दुग्ध Ved. [तृ. त.] expressed or extracted by means of stones. रथो ह वामृतजा अद्रिजूतः Rv. 3. 58. 8. -तनया, -नन्दिनी 1 N. of Pārvatī. -2 N. of a metre of 4 lines, each having 23 syllables. -द्विष्-भिद्-हन् *m.* [अद्रिं द्वेष्टि भिनत्ति वा, द्विष्-भिद्-हन्-क्विप्] the enemy or splitter of mountains (or clouds personified), eptihet of Indra अहनद्रेणाद्रीनिवाद्रिहा Mb. 8. 20. 9. -द्रोणि-णी *f.* 1 a mountain valley. Dk. 2. 8. -2 a river taking its rise in a mountain. -पतिः -राजः &c. See °ईश. -बर्हस् *a.* Ved. [अद्रेर्बर्ह इव बर्हो यस्य] as strong or hard as a mountain; mountain-high (?); पीयूषं द्यौरदितिरद्रिबर्हाः Rv. 10. 63. 3. -बुध्न *a.* [अद्रेर्बुध्न इव बुध्नो यस्य] rooted in a mountain or rock; as hard as a stone or mountain. अयं निधिः सरमे अद्रिबुध्नः Rv. 10. 108. 7. -भू *a.* [अद्रौ भवति जायते] mountain-born. (-भूः) N. of a plant (आखुकर्णी or अपराजिता. Mar. उंदिरकानी, गोकर्णी) -मातृ Ved. [अद्रि मेघः तज्जलं मिमीते, अद्रेर्माता वा मा-तृच्] producing water from clouds (मेघजलनिर्मातृ); having a mountain for the mother (?). कोशं दिवोऽद्रिमातरम् Rv. 9. 86. 3. -वह्निः forest conflagration. -शय्यः (having the mountain कैलास for his bed) N. of Śiva; cf. °ईश, °इन्द्र, -शृङ्गम्, -सानु mountain peak. -सुत (°षुत), -संहत *a.* prepared or expressed by means of stones. -सारः [अद्रेः सार इव ष. त.] 'the essence of mountains', iron. -*a.* hard like a mountain; °मय made of iron or very hard ततः सुबाहुर्निस्त्रिंशद्रिरद्रिसारमयैः शरैः Mb. 7. 18. 17.

अद्रिवत् *a.* Ved. Armed with, or having stones or thunderbolts.

अद्रुह, -द्रुहन् *a.* [न. त.] Ved. Free from malice.

अद्रेश्य *a.* Invisible अदृश्य; Muṇḍ 1. 1. 6.

अद्रोघ *a.* Ved. [द्रुह्-घञ् वेदे घत्वं न. ब.] True, not false, free from malice; °वाच् speaking the truth; °अवित guarding from malice. -घम् *ind.* Without malice or falsehood.

अद्रोहः Absence of malice or ill-feeling ; moderation, mildness. अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः। या वृत्तिस्तां समास्थाय विप्रो जीवेदनापदि ॥ Ms. 4. 2.

अद्वन्द्व a. Without duality or enmity : असमस्तपदवृत्ति-मिव अद्वन्द्वां K. 131.

अद्वय a. [नास्ति द्वयं यस्य] 1 Not two. -2 Without a second, unique ; sole ; अद्वयं ब्रह्म Ved. Sutra. -यः [अद्वयं विज्ञानाभेदः पदार्थानाम् अस्त्यस्य वादकत्वेन अस्त्यर्थे अच्] N. of Buddha -यम् [न. त.] Non-duality, unity, identity ; especially of Brahman and the universe, or of spirit and matter ; the highest truth. -Comp. -आनन्दः = अद्वैतानन्दः q. v. -वादिन् (= अद्वैत°) one who propounds the identity of spirit and matter or of Brahman and the universe (सर्वमेव वस्तु चिन्स्वरूपं नान्यदतो द्वितीयमस्ति इति यः प्रतिपादयति) 2. Buddha ; Jina ; षडभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः Ak.

अद्वयत्,-अद्वयस् a. Ved. Having no second ; सखा सुशेवो अद्वयाः Rv. 1. 187. 3 (द्वयरहित) ; free from duplicity, true, sincere (?).

अद्वयाविन a. [अद्वयम् अस्त्यर्थे विनि छन्दसि दीर्घः] Not having two ways (देवपितृयानरूपमार्गद्वयरहित) : पुत्रस्य पाथः पदमद्वयाविनः Rv. 1. 159. 3.

अद्वयु a. [द्वयं द्विप्रकारोऽस्त्यस्य बा० उ, न. ब.] Free from duplicity, the same internally or externally (अन्तर्बाह्यैक-रूप). उपद्वयुं चाद्वयुं च वसवः Rv. 8. 18. 15.

अद्वारम् Not a door, any passage or entrance which is not intended to serve as a regular door ; अद्वारेण न चातीयाद् ग्रामं वा वेश्म वा पुरम् Ms. 4. 73 ; नाद्वारेण विशेत् Y. 1. 140.

अद्वारासङ्गः Absence of forming a queue at the door ; कार्यार्थिनामद्वारासङ्गं कारयेत् Kau. A. 1. 14.

अद्वितीय a. [नास्ति द्वितीयं यस्य] 1 Without a second, matchless, peerless ; न केवलं रूपे शिल्पेऽप्यद्वितीया मालविका M. 2; किमुर्वशी अद्वितीया रूपेण V. 2. -2 Without a companion, alone. -3 Sole, only, unique, supreme. -यम् Brahman ; एकं °यं ब्रह्म.

अद्विषेण्य [न. त.] Not malevolent, not to be disliked.

अद्वेष a. [न. ब.] Free from hatred or malevolence. -षः Freedom from hatred.

अद्वेषस् a. [द्विष्-असुन्. न. त.] Friendly, not hating.

अद्वैत a. [न. ब.] 1 Not dual ; of one or uniform nature, equable, unchanging ; °तं सुखदुःखयोः U. 1. 39. -2 Matchless, peerless, sole, only, unique. -तम् [न.त.] 1 Non-duality, identity ; especially that of Brahman with the universe or with the soul, or of soul and matter ; See अद्वय also. -2 The supreme or highest truth or Brahman itself. -3 N. of an Upaniṣad ; अद्वैतेन solely, without any duplicity. -Comp.-आनन्दः (अद्वय०) 1 the joy arising from a knowledge of the identity of the universe and the Supreme Spirit. -2 N. of an author and Founder of the Vaiṣṇava sect in Bengal, flourished at the close of the 15th century. -वादिन् = अद्वयवादिन् q. v. above ; a Vedāntin.

अद्वैध a. Not divided or disunited ; free from malice. यद्यप्येषभवेद्भर्ता अनार्यो वृत्तवर्जितः। अद्वैधमत्र वर्तव्यम् Rām. 2. 118. 3.

अध, अधा ind. Ved. Used like अथ as an inceptive particle in the sense of 'now', 'then', 'afterwards', 'moreover', 'and', 'partly', 'so much the more' &c.

अधन a. [न. ब.] 1 Without wealth, poor. कृत्वा नृशंसं ह्यधने धिगस्त्वधनतामिह Mb. 12. 8. 11. -2 Not entitled or competent to possess independent property (in law) ; भार्या पुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः। यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥ Ms. 8. 416.

अधन्य a. Unhappy, wretched, miserable ; हन्त धिङ् मामधन्यम् U. 1. 42.

अधम a. 'one who does not blow.' cf. अधमः कुत्सिते न्यूने अधःस्थाध्मानयोरपि Nm.

अधम a. [अव्-अम; अवतेः अमः, वस्य पक्षे धः Uṇ. 5. 54.] The lowest, vilest, meanest ; very bad, or low, or vile (in quality, worth, position &c.) (opp. उत्तम) ; अधम-मध्यमोत्तमाः or उत्तमाधममध्यमाः &c. ; शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने-चोत्तमो दमः। उत्तमो वाधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ Y. 2. 277. oft. at the end of comp. ; नर°, द्विज° ; चाण्डालश्चाधमो नृणाम् Ms. 10. 12 lowest in position ; अधम° the vilest of the vile, the meanest wretch. -मः 1 An unblushing sensualist (भयदयालज्जाशून्यः कामक्रीडाविषये कर्तव्याकर्तव्याविचारकः Śabda K.) ; वार्पी स्नातुमितो गतासि न पुनस्तस्याधमस्यान्तिकम् K. P. 1. -2 A sort of योग or conjunction of planets (नृणां वित्तज्ञानादिषु अधमत्वसूचकः रविचन्द्रयोः स्थितिविशेषरूपो योगभेदः Tv.) -मा A bad mistress (हितकारिप्रियतमेऽहितका-रिणी). [cf. L. *infimus*]. -Comp. -अङ्गम् [कर्म.] the foot (opp. उत्तमाङ्ग). -अर्धम् [कर्म.] the lower half of the body (below navel) -अर्ध्य a. [अधमार्धे भवः] connected with the lower part. -आचार a. [ब.] of the vilest conduct. (-रः) (कर्म०) the meanest conduct. -ऋणः, -ऋणिकः [अधमः अधमावस्थां प्राप्तः ऋणेन, ततः ठन्] a debtor (opp. उत्तमर्णः) (lit. reduced to a low position by his incurring debt). मन्येऽधमर्णप्रतिमेन भर्त्रे प्रत्यर्पितोऽभूदशितो धनौघः। Śiva B. 23. 70. -भृतः, -भृतकः [कर्म.] a porter, groom, a servant of the lowest class, one of the 3 kinds of servants ; उत्तमस्त्वायुधीयोत्र मध्यमस्तु कृषीवलः। अधमो भार-वाही स्यादित्येवं विविधो भृतः ॥

अधर a. [न ध्रियते; धृ-अच्, न. त.] 1 Lower (opp. उत्तर), (lit. not held up) ; tending downwards ; under, nether, downwards ; °वासः under garment ; असितमधरवासो बिभ्रतः Ki. 4. 38 ; cf. अम्बर ; सुवर्णसूत्राकलिताधराम्बराम् Śi. 1. 6 ; °ओष्ठ lower or nether lip, see below. (In this sense अधर partakes of the character of a pronoun). -2 Low, mean, vile ; °उत्तरम् See below ; lower in quality,

inferior. -3 Silenced, worsted, not able to speak: See हीन. हीनवादिन्. -4 Previous, preceding as in अधरेद्युः, q. v. -रः The nether (or sometimes the upper) lip: in general °पत्रम्. प्रवेपमानाधरपत्रशोभिना Ku. 5. 27 leaf-like lower lip: बिम्बाधरालक्तकः M. 3. 5: पक्वबिम्बाधरोष्ठी Me. 84: पिबसि रतिसर्वस्वमधरम् Ś. 1. 21: 1. 23: 3. 23: cf. अधरं खलु बिम्बनामकं फलमाभ्यामिति भव्यमन्वयम् । लभतेऽधरबिम्ब इत्यदः पदमस्या रदनच्छदं वदन् ॥ N. 2. 24. -रा The nadir; (अधोदिश्) or the southern direction. -रम् The lower part (of the body): पृष्ठवंशाधरे त्रिकम् Ak. -2 Pudendum Muliebre (also *m*.). -3 Address, speech (opp. उत्तर): statement, sometimes used for reply also. -Comp. -उत्तर *a.* 1 higher and lower, inferior and superior, worse and better; राज्ञः समक्षमेवावयोः °व्यक्तिर्भविष्यति M. 1; व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववचाधरोत्तरम् Y. 1. 96. -2 former; prior and later; sooner and later; यथाधरोत्तरानर्थान् विगीतान्नावबुध्यते Ms. 8. 53. -3 in a contrary way, topsy-turvy, upside down (the natural order of things being inverted); श्रुतं भवद्भिरधरोत्तरम् Ś. 5. you have (certainly) learnt in a contrary way, *i. e.* to consider good as bad and *vice versa;* (it might perhaps also mean " have you, i. e. the members of the King's court", heard this mean or base reply अधरं च तदुत्तरम्: (यदि न प्रणयेद्राजा दण्डं) स्वाम्यं च न स्यात्कस्मिंश्चित् प्रवर्तेताधरोत्तरम् Ms. 7. 21 (अधरम् = शूद्रादि, उत्तरम् = प्रधानम्); अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम् Mb. -4 nearer and further. -5 question and answer, -ओष्ठः, -औष्ठः P. वार्तिक ओत्वोष्ठयोः समासे वा. the lower lip: अङ्गुलिसंवृत° Ś. 3. 24; Me. 84 (-ष्ठम्) the lower and upper lip. -कंटकः a prickly plant; Hedysarum Alhagi (धमासा Mar.). -कंटिका a plant, Asparagus racemosus (Mar. लघुशतावरी). -कण्ठः the lower part of the neck. -कायः [अधरं कायस्य] the lower part of the body. -पानम् kissing, lit. drinking the lower lip. -मधु, -अमृतम् the nectar of the lips. -स्वस्तिकम् the nadir.

अधरीकृ 8 U., अधरयति Den. P. To surpass, excel, beat down, worst; शोकं किञ्चिदधरीकृत्य Dk. 6 lessening, forgetting; to defeat, vanquish; भवता धीरतयाऽधरीकृतः Ki. 2. 40, 6. 21; चरितैर्मुनीनधरयञ् शुचिभिः Ki. 6. 24 excelling; अधरीकृतसर्वस्नेहेन अपत्यप्रेम्णा K. 25.

अधरीभू 1 P. To be worsted (in a law suit); to be invalidated; साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः । पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः ॥ Y. 2. 17.

अधरीण *a.* [अधरे भवः अधर-ख] 1 Lower. -2 Traduced, vilified, reproached; अधरीणः परिणंस्यते A R. 1.

अधरेद्युः *ind.* [अधरे दिने; अधर-एद्युस्] 1 On a previous day. -2 The day before yesterday; the other day.

अधरस्मात्, -रतः, -स्तात्, -रात्, -तात्, -रेण *ind.* Below, beneath, in the lower regions.

अधराञ्च् *a.* [अधरां दक्षिणां दिशं अञ्चति अञ्च् क्विन् P. III. 2. 59] Southward; tending downwards, to the nadir or lower region; tending to the south. -ची the southern direction. -क् *ind.* Beneath.

अधराचीन-च्य *a.* [अधराचि भवः; अधराच् ख यत् वा] Tending downwards; situated in the region below; being downwards.

अधर्मः [न. त.] 1 Unrighteousness, irreligion, impiousness, wickedness, injustice; °दण्डनम् Ms. 8. 127 unjust punishment; अधर्मेण unjustly, in an improper way; यश्चाधर्मेण पृच्छति Ms. 2. 111; an unjust act; a guilty or wicked deed; sin; °चारिन् committing unjust or unrighteous deeds; so °आत्मन् of an irreligious spirit; तदा कथम° भीरुः Ś. 5; °मय full of wickedness or sin; for definitions &c. of धर्म and अधर्म See Tarka K. P. 19. (धर्म and अधर्म are two of the 24 qualities mentioned in Nyâya, and they pertain only to the soul. They are the peculiar causes of pleasure and pain respectively. They are imperceptible, but inferred from reasoning and from transmigration.) -2 N. of a Prajâpati or of an attendant of the sun. -र्मा Unrighteousness personified. -र्मम् Devoid of attributes, an epithet of ब्रह्मन्. -Comp.-अस्तिकायः the category of अधर्म, See अस्तिकाय.

अधर्मिन् *a.* Impious, wicked.

अधर्म्य *a.* 1 Wicked, impious. -2 Illegal, unlawful; पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ स्मृताविह Ms. 3. 35.

अधवा [अविद्यमानो धवो भर्ता यस्याः] A widow.

अधस्, अधः *ind.* [अधर-असि, अधरशब्दस्थाने अध् आदेशः P. V. 3. 39.] 1 Below, down; पतत्यधो धाम विसारि सर्वतः Śi. 1. 2; in lower region, to the infernal regions or hell; व्यसन्यधोऽधो व्रजति स्वर्यात्यव्यसनी मृतः Ms. 7. 53. (According to the context अधः may have the sense of the nominative, °अङ्कुशः &c.; ablative, अधो वृक्षात् पतति; or locative, अधो गृहे शेते). -2 Beneath, under, used like a preposition with gen.; तरूणाम्° Ś. 1. 14; rarely with abl. also; बाहित्थं तु ततोऽप्यधः Hemachandra; (when repeated) lower and lower, down and down; अधोधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते H. 2. 2; यात्यधोधो व्रजत्युच्चैर्नरः स्वैरेव कर्मभिः H. 2. 47; अधोधो गङ्गेयं पदमुपगता स्तोकं Bh. 2. 10; from under, just below (with acc.); नवानधोऽधो बृहतः पयोधरान् Śi. 1. 4. In comp. with nouns अधः has the sense of (*a*) lower, under, as °भुवनं, °लोकः the lower world; °वासः or °अंशुकम् an under-garment; or (*b*) the lower part; °कायः the lower part of the body; अधःकृ means to surpass, eclipse, overcome, vanquish, despise, scorn; तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं तपस्विनां दूरमधश्चकार सा Ku. 5. 29; अधःकृताशेषान्तःपुरेण K. 177; °कृतकुसुमायुधं 179; Śi. 1. 35; क्षितिप्रतिष्ठोऽपि मुखारविन्दैर्वधूजनश्चन्द्रमधश्चकार 3. 52; °कृतैनसः Śi. 16. 8. dispelled. (*c*) अधस्, अधस्तान्-Pudendum muliebre. -Comp. -अक्ष *a.* situated below the axle or car. (-क्षम्) *adv.* below the car, under the axle. -अक्षजः [अक्षात् इन्द्रियाज्जायते इति अक्षजं प्रत्यक्षज्ञानम्, तदधरं ग्राहकत्वाभावात् हीनं यस्य सः Tv.; अधःकृतं अक्षजम् इन्द्रियज्ञानं येन Malli.] N. of Viṣṇu; other etymologies of the name are also found: (1) अधो न क्षीयते जातु

यस्मात्तस्मादधोऽसृजः ; (2) यौरधः पृथिवी नाधस्तयोर्यस्मादजायत। मध्ये वेगाजरूपेण ततोऽधोऽसृज इष्यते ॥ **–अधस्** See above. **–उपास्नम्** sexual intercourse. **–अङ्गम्,–द्वारम्, मर्म** the anus; Pudendum Muliebre. **–करः** the lower part of the hand (करभ). **–करणम्** excelling, defeating, degradation; K. 202; so °क्रिया; सहते न जनोऽप्यधःक्रियाम् Ki. 2. 47. degradation, dishonour. **–खननम्** undermining. **–गतिः** *f.*, **गमनम्** **–पातः** 1 a downward fall or motion, descent; going downwards. **–2** degradation, downfall, going to perdition or hell; मूलानामधोगतिः K. 41 (where °ति has both senses); °तिम् आयाति Pt. 1. 150 sinks, comes down (feels dishonoured); Ms. 8. 17; अरक्षितारमत्तारं नृपं विद्यादधोगतिम् 8. 309 destined to go to hell. **–गन्तृ** *m.* one who digs downwards, a mouse. **–ग–घ–ण्टा** [अधरात् अधस्तादारभ्य घण्टेव तदाकारफलत्वात्] a plant Achyranthes Aspera (अपामार्ग. Mar. आघाडा). **–चरः** [अधः खनित्वा चरति–अच्] 1 thief. **–2** one who goes downwards. **–जानु** *n.* the lower part of the knee. *–ind.* below the knee. **–जिह्विका** [अल्पा जिह्वा जिह्विका, अधरा जिह्विका] the uvula (Mar. पडजीभ). **–तलम्** the lower part or surface; शय्या°, खट्वा°. **–दिश्** *f.* the lower region, the nadir; the southern direction. **–दृष्टि** *a.* casting a downward look; a posture in Yoga; करणान्यबहिष्कृत्य स्थाणुवन्निश्चलात्मकः। आत्मानं हृदये ध्यायेत् नासाग्रन्यस्तलोचनः ॥ इति योगसारे. cf. also Ku. 3. 47. (**–ष्टिः**) a downward look. **–पदं** [अधोवृत्ति पदं, पादस्याधःस्थानं वा] the place under the foot, a lower place. **–पातः** = °गति q. v. above. **–पुष्पी** [अधोमुखानि पुष्पाणि यस्याः] Names of two plants अवाक्पुष्पी (Pimpinella Anisum) and गोजिह्वा Elephantopus Scaber). **–प्रस्तरः** a seat of grass for persons in mourning to sit upon. **–भक्तम्** [अधरं भक्तं यस्मात्] a dose of water, medicine &c. to be taken after meals &c. (भोजनान्ते पीयमानं जलादिकम्). **–भागः** 1 the lower part (of the body); पूर्वभागो गुरुः पुंसामधोभागस्तु योषितां Suśr. **–2** the lower part of any thing, the region below, down below; °व्यवस्थितं किंचित्पुरमालोकितं Pt. 1. situated down below, See पाताल. **–भूः** *f.* lower ground, land at the foot of a hill. **–मुख,–वदन** *a.* having the face downwards; °खी निम्नगैः खैः पत्त्रिभिः R. 3. 57. **–2** head-long, precipitate, flying downwards. **–3** upside down, topsyturvy. (**–खः**) N. of Viṣṇu. (**–खा, –खी**) N. of a plant गोजिह्वा. (**–खम्**) (नक्षत्रम्) 1 flying downwards, having a downward motion; these *nakṣatras* are: मूलाश्लेषा कृत्तिका च विशाखा भरणी तथा। मघा पूर्वात्रयं चैव अधोमुखगणः स्मृतः ॥ Jyotiṣa. **–2** N. of a hell. **–यन्त्रम्** a still. **–रक्तपित्तम्** discharge of blood from the anus and urethra. **–राम** *a.* [अधोभागे रामः शुक्लः, दृष्टिपर्यकत्वात् तस्य रामत्वम्] having a white colour or white marks on the lower part of the body (said of a goat). **–लम्बः** 1 a plummet. **–2** a perpendicular. **–3** the lower world. **–वर्चस्** *a.* strong in the lower regions; whose lustre penetrates downwards. **–वशः** Pudendum Muliebre. **–वायुः** [अधोगामी वायुः शाक. त.] breaking wind, flatulency. **–वेदः** to marry a second wife when the first is alive. **–शय,–य्य** *a.* sleeping on the ground. (**–य्या**) sleeping on the ground; अधीन्ध्यं भैक्षचर्यामधःशय्यां गुरोर्हितम्। आसमावर्तनात् कुर्यात्कृतोपनयनो द्विजः ॥ Ms. 2. 108. **–शिरस्** *a.* **–मुख** (*n.*) N. of a hell. **–स्थ, –स्थित** *a.* situated below, **–स्वस्तिकम** the nadir.

अधिरोपः Accusation; पक्षपाताधिरोपस्य कारणानि च पञ्च वै Śukra. 4. 528.

अधिवेत्तव्या (–वेद्या) A woman fit to be married as a second wife.

अधिश्रित *a.* Heated; Bhāg. 10. 9. 5.

अधोपहासः [अधः अधोभागस्य योन्याः उपहासः छान्दसः संधिः, स्त्रीणामधोभागस्य उपहसनम् Tv.] Ved. Sexual intercourse.

अधस्तन *a.* (–नी *f.*) [अधोभवः अधस्–ट्यु तुट् च] 1 Lower, situated beneath. **–2** Prior, previous.

अधस्तरा (मा) म् *ind.* [अतिशयेनाधः] Very low.

अधस्तात् *adv.* or *prep.* [अधर–अस्ताति, अध् आदेशः P. V. 3. 39–40.] Down, below, under, beneath, underneath &c. (with gen.), See अधः, अधस्तात्संप्रपद्याच M. 4. 54; धर्मेण गमनमूर्ध्वं गमनमधस्ताद्भवत्यधर्मेण Sankhya K. °तादागतः Pt. 3; तस्याधस्तादृयमपि रतास्तेषु पर्णोटजेषु U. 2. 25; यस्य सर्वमेवाधस्तात् गतं K. 289; gone to hell.

अधामार्गवः [न धीयते अधाः, तादृशं मार्गम्; वाति वा-क Tv.] = अपामार्ग q. v.

अधारणक *a.* [न. त.] Not profitable; °कं मंमतन्स्थानं Pt. 2.

अधिः [आधीयते दुःखमनेन आधा कि वा. पृ. ह्रस्वः] 1 Mental pain or agony, See आधिः **–2** A woman in her courses. (= अवि.)

अधि *ind.* 1 (As a prefix to verbs) over, above (अधिकार); °स्था to stand over; °कृ to place over or at the head of; °रुह् to grow over or above; over and above, besides, in addition to (आधिक्य); fully, completely (अतिशय, विशेष), to get something in addition to another; अधिगत्य जगत्यधीश्वरान् having obtained fully, अधि intensifying the meaning of the root; इन्द्रो वा सानिर्मामहे दिवो वा पार्थिवादधि Rv. 1. 6. 10; (अधीमहे आधिक्येन याचामहे) **–2** (As a separable adverb) Over, above, from above (mostly Vedic); पर्वत्वोंरासो अधि पद्यु Rv. 7. 18. ॥ **–3** (As a preposition) with acc. (*a*) Above, over, upon, in (उपरि); यं दन्तमधिजायते नाडीं तं दन्तमुद्धरेत् Suśr. अध्यधि Just above; लोकानुपर्युपर्यास्तेऽधोऽधोऽध्यधि च मास्त्र Bopadeva; with gen. also; ये नाकस्याधि रोचने दिवि R. 1. 19. 6 above the sun; °विटपि Śi. 7. 35; °त्वत् 7. 4; °रजनि at night. अधिरजनि जगाम धाम तस्याः 52. (*b*) with reference to, concerning, in the case of, on the subject of (अधिकृत्य) (mostly in adverbial compounds in this sense); हरौ इति अधिहरि; so अधिस्त्रि; कृष्णमधिकृत्य प्रवृत्ता कथा अधिकृष्णम्; so °ज्योतिषम्, °लोकम्, °दैवम्, °दैवतम् treating of stars &c.; °पुरन्ध्रि Śi 6. 32 in the case of women. (*c*) (With abl.) Just over, more than (अधिक); सत्त्वादधि महान्ता Kath.; अविदितादधि (*d*) (With loc.) Over, on or upon

above (showing lordship or sovereignty over something) (ऐश्वर्य); अधिरीश्वरे P. I. 4. 97; अधि भुवि रामः P. II. 3. 9 Sk. Rāma rules over the earth; the country ruled over may be used with loc. of 'ruler'; अधि रामे भूः *ibid*; प्रहारवर्मण्यधि विदेहा जाताः Dk. 77 subject to, under the government of, become the property or possession of (अधि denoting स्वत्वं in this case); under, inferior to (हीन); अधि हरौ सुराः (Bopadeva) the gods are under Hari. –4 (As first member of Tatpuruṣa compounds) (*a*) Chief, supreme, principal, presiding; °देवता presiding deity; °राजः supreme or soverign ruler; °पतिः supreme lord &c. (*b*) Redundant, superfluous (growing over another); °दन्तः = अध्यारूढः (दन्तस्योपरि जातः) दन्तः P. VI. 2. 188. (*c*) Over, excessive; °अधिक्षेपः high censure. According to G. M. अधि has these senses. अधिरध्ययनैश्वर्यवशित्वस्मरणाधिके। *e. g.*; उपाध्यायादधीते; इङोऽध्ययनार्थकत्वस्य अधिद्योतकः; अधिपतिः (ऐश्वर्ये); अधीनः (वशित्वे) अधिगतः इनं; मातुरध्येति (स्मरणे); अधिकम् (अधिके). –5 Instead of; इदमग्ने सुधितं दुर्धितादधि प्रियादु चिन्मन्मनः प्रेय अस्तु ते Rv. 1. 140. 11. In the Veda अधि is supposed by B. and R. to have the senses of 'out of', 'from', 'of', 'among', 'before', 'beforehand', 'for', 'in favour of', 'in', 'at'.

अधिक *a*. [abbreviation of अध्यारूढ; अध्यारूढशब्दात् कन् उत्तरपदलोपश्च P. V. 2. 73]. 1 More, additional, greater (opp. ऊन or सम); तदस्मिन्नधिकम् P. V. 2. 45. (In comp. with numerals) plus, greater by; अष्टाधिकं शतम् 100 plus 8 = 108; चत्वारिंशतोऽधिकाः = °चत्वारिंशाः more than 40; नवाधिकां नवतिम् R. 3. 69; एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः Ms. 9. 117. –2 (*a*) Surpassing in quantity, more numerous, copious, excessive, abundant; in comp. or with instr.; श्वासः प्रमाणाधिकः Ś. 1. 29. more than the usual measure. (*b*) Inordinate, grown, increased, become greater; abounding in, full of; strong in; °क्रोध R. 12. 90; वयोऽधिकः Ms. 4. 141 senior in years; शिशुरधिकवयाः Ve. 3. 32. old, advanced in years; भवनेषु रसाधिकेषु v. l. (सुधासितेषु) पूर्वं Ś. 7. 20; करोति रागं हृदि कौतुकाधिकं K. 2; रसाधिके मनसि Śi. 17. 48 abounding in. –3 (*a*) More, greater, stronger, mightier, more violent or intense; अधिकां कुरु देवि गुरुभक्तिम् K. 62; ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे R. 2. 14 the stronger animal did not prey on the weaker; पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः Ms. 3. 49; अधिकं मेनिरे विष्णुम् Ram.; अधिकं मित्रम् Pt. 2; यवीयान्गुणतोऽधिकः Ms. 11. 185; 9. 154. (*b*) Superior to, better than; higher than [with abl. or in comp.); प्रमाणादधिकस्यापि मत्तदन्तिनः Pt. 1. 327; सेनाशतेभ्योऽधिका बुद्धिः Mu. 1. 27 surpassing, more than a match for &c.; विधेरधिकसंभारः R. 15. 62 more than what was sanctioned by rules; तपस्विभ्योऽधिको योगी Bg. 6. 46; ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकम् Y. 1. 212; अश्वाधिको राजा H. 3. 77 strong in cavalry; धनधान्याधिको वैश्यः H. 4. 21 excels in, is superior by reason of; लोकाधिकं तेजः Mu. 4. 10 superior to; sometimes with gen.; पञ्चदशानां भ्रातणामधिको गुणैः K. 136. –4 Later, subsequent, further than (of time); राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे (केशान्तो विधीयते) वैश्यस्य द्व्यधिके ततः Ms. 2. 65. 2 years later i. e. in the 24th year; sometimes with gen.; समाधिका वा तुल्या वा Rām. –5 Eminent, uncommon, special, peculiar (असाधारण); विद्या नाम नरस्य रूपमधिकम् Bh. 2. 20 superior or uncommon form or beauty; धर्मो हि तेषामधिको विशेषः H. Pr. 25; इज्याध्ययनदानानि वैश्यस्य क्षत्रियस्य च। प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा॥ Y. 1. 118; sometimes used in the comparative in the above senses; क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम् Bg. 12. 5; °तरमिदानीं राजते राजलक्ष्मीः V. 5. 22; स्वर्गादधिकतरं निर्वृतिस्थानम् Ś. 7. –6 Redundant, superfluous; °अङ्ग having a redundant limb; नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाधिकाङ्गीं न रोगिणीम् Ms. 3. 8. –7 Intercalated, intercalary (as a month &c.) –8 Inferior, secondary. **–कम्** 1 Surplus, excess, more; लाभोऽधिकं फलम् Ak. –2 Abundance, redundancy, superfluity. –3 A figure of speech equivalent to hyperbole; आश्रयाश्रयिणोरेकस्याधिक्येऽधिकमुच्यते। किमधिकमस्य ब्रूमो महिमानं वारिधेर्हरिर्यत्र। अज्ञात एव शेते कुक्षौ निक्षिप्य भुवनानि॥ अत्र आश्रयस्याधिक्यम्। युगान्तकालप्रतिसंहृतात्मनो जगन्ति यस्यां सविकाशमासत। तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसंभृता मुदः॥ S. D; महतोर्यन्महीयांसावाश्रिताश्रययोः क्रमात्। आश्रयाश्रयिणौ स्यातां तनुत्वेऽप्यधिकं तु तत्॥ K. P. 10. –*adv*. 1 More, in a greater degree; स राज्यं गुरुणा दत्तं प्रतिपद्याधिकं बभौ R. 4. 1; shone the more; 3. 18; यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः Pt. 1. 243; oft. in comp.; इयमधिकमनोज्ञा Ś. 1. 20; °सुरभि Me. 21. –2 Exceedingly, too much. **–Comp.** **–अङ्ग** *a*. (**–ङ्गी** *f*.) having a redundant limb. Ms. 3. 8. (see above –6) (**–ङ्गम्**) [अधिकोऽङ्गात्] a sash, girdle or belt worn over the mail coat. **–अधिक** *a*. more and more, out-doing one another. **–अर्थ** *a*. exaggerated; °वचनम् exaggeration, an exaggerated statement or assertion (whether of praise or of censure); कृत्यैरधिकार्थवचने P. II. 1. 33; (°नम् = स्तुतिनिन्दाफलकमर्थवादवचनम्; e. g. वातच्छेद्यं तृणम् i. e. so light and weak; काकपेया नदी so deep and full). **–ऋद्धि** *a*. abundant, prosperous; ऋद्धिमन्तमधिकर्द्धिरुत्तरः पूर्वमुत्सवमपोहदुत्सवः R. 19. 5. **–तिथिः**, *f*. **–दिनं**, **–दिवसः** an intercalated day. **–दन्तः** = अधिदन्तः **–मांसार्मन्** = अधिमांस q. v. **–वाक्योक्तिः** *f*. exaggeration, hyperbole. **–षाष्टिकसाप्ततिक** *a*. containing or costing more than 60 or 70.

अधिकाम *a*. [अधिकः कामो यस्य] Of vehement desires, impassioned, lustful. **–मः** [कर्म.] Strong desire.

अधिकृ 8 U. 1 To authorize, qualify for the discharge of some duty; be entitled to, have a right to; नैवाध्यकारिष्महि वेदवृत्ते Bk. 2. 34; गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न संस्तवः Ki. 4. 25 merits are calculated to produce liking, not mere intimacy. –2 To place at the head of, appoint, set; पाण्डवेन ह्यहं तात अश्वेष्वधिकृतः पुरा Mb.; दृप्तविनयाधिकृतः R. 9. 62 appointed to humble the proud; शिथिलीकृतेऽधिकृतकृत्यविधौ Ki. 6. 30 set or appointed to duty; देवाः प्रसह्य तमधिकुर्युः Mv. 2 set on, incite or appoint as their chief. –3 To aim at, allude or refer to, make the subject of; अधिकृत्य कृते ग्रन्थे P. IV. 3. 87; किरातार्जुनौ अधिकृत्य कृतं काव्यं किरातार्जुनीयम् Sk.; नाटकं प्रयोगेण अधिक्रियताम् Ś. 1 should be made the subject of representation, should be

represented on the stage. -4 To be used as the head or governing rule : समर्थानां प्रथमाद्वा P. IV. 1. 82; इदं पदत्रयमधिक्रियते Sk. -5 To superintend, be at the head. -6 (A.) To bear, endure or overpower, be superior to : शत्रुमधिकुरुते Sk.; अधिचक्रे न यं हरिः Bk. 8. 20. -7 To feel, enjoy : भवादृशाश्चेदधिकुर्वते रतिं निराश्रया हन्त हता मनस्विता Ki. 1. 43. -8 To refrain or desist from.

अधिकरणम् [कृ-ल्युट्] 1 Placing at the head of, appointing &c. -2 Relation, reference, connection: रामाधिकरणाः कथाः Rām. referring to. -3 (In gram.) Agreement, concord, government or grammatical relation (as of subject and predicate &c.); तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः P. I. 2, 42 having the members (of the compound) in the same relation or apposition; समानाधिकरणो or व्यधिकरणो बहुव्रीहिः; पीताम्बरः, चक्रपाणिः &c. -4 A receptacle or subject, technically substratum; ज्ञानाधिकरणम् आत्मा T.S. the soul is the substratum of knowledge. -5 Location, place, the sense of the locative case; आधारोधिकरणम् P. I. 4. 45; कर्तृकर्मव्यवहितामसाक्षाद्धारयत् क्रियाम् । उपकुर्वन् क्रियासिद्धौ शास्त्रेऽधिकरणं स्मृतम् ॥ Hari; as गेहे स्थाल्यामन्नं पचति. -6 A topic, subject; section, article or paragraph; a complete argument treating of one subject; A chapter in Kauṭilīya Arthaśāstra. e. g. प्रथमाधिकरणम्. the Sūtras of Vyāsa and Jaimini are divided into Adhyāyas, the Adhyāyas into Pādas and the Pādas into Adhikaraṇas or sections. (According to the Mīmāṁsakas a complete Adhikaraṇa consists of five members : -विषय the subject or matter to be explained, विशय or संशय the doubt or question arising upon that matter, पूर्वपक्ष the first side or *prima facie* argument concerning it, उत्तर or उत्तरपक्ष or सिद्धान्त the answer or demonstrated conclusion, and संगति pertinency or relevancy, or (accoring to others निर्णय the final conclusion); विषयो विशयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेति सिद्धान्तः शास्त्रेऽधिकरणं स्मृतम् ॥ The Vedāntins put संगति in the 3 rd place, and सिद्धान्त last; तत्र एकैकमधिकरणं पञ्चावयवम्, विषयः संदेहः संगतिः पूर्वपक्षः सिद्धान्तश्च. Generally-speaking, the five members may be विषय, संशय, पूर्वपक्ष, उत्तरपक्ष and सिद्धान्त or राद्धान्त). -7 Court of justice, court, tribunal : स्वान्दोषान् कथयन्ति नाधिकरणे Mk. 9. 3; °रणे च साधनम् Dk. 40. -8 Stuff, material; विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि P. II. 4. 13 (अद्रव्यवाचि); अधिकरणै °तावत्त्वे च P. II. 4. 15 fixed number of things, as दश दन्तोष्ठ्ः Sk. -9 A claim. Bhāg, 5. 1. 16. -10 Supremacy. -11 A government department; सर्वाधिकरणरक्षणम् Kau. A. 4. -12 A gathering place प्रत्यक्षाश्च परोक्षाश्च सर्वाधिकरणेष्वथ । वृत्तैभरतशार्दूल नित्यं चैवान्ववेक्षणम् ॥ Mb. 12. 59. 68. -13 A department; अश्वागारान् गजागारान् बलाधिकरणानि च Mb. 12. 69. 54. -णी One who superintends. -Comp. -भोजकः a court-dignitary, a judge, भीतभीता अधिकरणभोजकाः Mk. 9. -मण्डपः court or hall of justice. अधिकरणमण्डपस्य मार्गमादेशय Mk. 9. -लेखकः a. official recorder or scribe, who drew up sale-deeds and other documents after getting the land measured in his presence; RT. VI, 38. -विचालः [अधिकरणस्य विचालः अन्यथाकरणम्] changing the quantity of any thing, increasing or decreasing it so many times; °विचाले च P. V. 3. 43; द्रव्यस्य संख्यान्तरापादने संख्याया धा स्यात्; एकं राशिं पञ्चधा कुरु Sk. -सिद्धान्तः a conclusion which involves others.

अधिकरणिकः [अधिकरणम् आश्रयतया अस्त्यस्य ठन्] 1 A judge, magistrate. अहो व्यवहारपराधीनतया दुष्करं खलु परचित्तग्रहणमधिकरणिकैः Mk. 9. -2 A government official.

अधिकरण्यम् Authority, power.

अधिकर्मन् n. [अधिकं कर्म] 1 A higher or superior act. -2 Superintendence, -m. One who is charged with superintendence. -Comp. -करः, -कृत् a sort of servant, overseer of workmen. -कृतः [अधिकर्म कृतं येन निष्ठान्तस्य परनिपातः] one appointed to superintend an institution or establishment; सर्वेष्वधिकृतो यः स्यान् कुटुम्बस्य तथोपरि । सोऽधिकर्मकृतो ज्ञेयः स च कौटुम्बिकः स्मृतः ॥ In families he is the head or *paterfamilias*.

अधिकर्मिकः [अधिकृत्य कर्मणे अलम्, अधिकर्म ठन्] The overseer of a market whose duty is to recover toll or duties from the traders.

अधिकारः 1 Superintendence, watching over; त्वयि कष्टोऽधिकारः V. 3. 1; यः पौरवेण राज्ञा धर्माधिकारे नियुक्तः Ś. II superintendence of religious matters; -2 Duty, office, charge; power, post af authority; authority; मन्त्राधिकारः Kau. A. 1 निर्णयाधिकारे ब्रवीमि M. 1. I say this in the capacity of a judge; अविश्रमोऽयं लोकतन्त्राधिकारः Ś. 5; द्वीपिनस्ताम्बूलाधिकारो दत्तः Pt. 1, तुल्योद्योगस्तव दिनकृतश्चाधिकारो मतो नः V. 2. 1; अर्थ° administration of pecuniary matters स्वाधिकारात् प्रमत्तः Me. 1; अधिकारे मम पुत्रको नियुक्तः M. 5; यः सर्वाधिकारे नियुक्तः प्रधानमन्त्री स करोतु, अनुजीविना पर° चर्चा न कर्तव्या H. 2; शिल्पाधिकारे योग्येयं दारिका M. 1 fit to be initiated in to the fine arts. -3 Sovereignty, government or administration, jurisdiction, rule; स्वाधिकारभूमौ वर्तिष्यते Ś. 7 seat of government or jurisdiction, °खेदं निहृत्य Ś. 5. -4 Position, dignity, rank; हृताधिकारां मलिनाम् Y. 1. 70 deprived of the position or rights or privileges of a wife. -5 (a) Right, authority, privilege, claim, title (as to wealth, property &c.); right of ownership or possession; अधिकारः फले स्वाम्यमधिकारी च तत्प्रभुः S. D. 296; वत्सेऽधिकारः स्थितः Mv. 4. 38 it now belongs to the child. (b) Qualification or authority to perform certain specified duties, civil, sacrificial, religious &c.; as the अधिकार of a king to rule and protect, of a Brāhmaṇa to sacrifice, of a Vaiśya to till or trade &c.; शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि Y. 3. 262; with loc.; निषेकादिश्मशानान्तो मन्त्रैर्यस्योदितो विधिः । तस्य शास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन् ज्ञेयो नान्यस्य कस्यचित् Ms. 2. 16; श्राद्धाधिकारसम्पदस्तु इति भवन्तो ब्रुवन्तु (repeated in Śrāddha ceremonies). -6 Prerogative of a king. -7 Effort, exertion; कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन Bg. 2. 47 your business is with action alone &c. -8 Relation, reference; स राघवस्तत्र तदा प्रलापाञ् शुश्राव लोकस्य समागतस्य । आत्माधिकारा विविधाश्च वाचः Rām. 2. 17. 15

कथा विचित्राः पृतनाधिकाराः Mb. –9 Place = अधिकरण; महत्खलु पुरुषाधिकारं ज्योतिः M. 1. –10 A topic, paragraph or section; प्रायश्चित्त° Mit.; See अधिकरण. –11 Counting, enumeration, occasion for counting; संसत्सु जाते पुरुषाधिकारे Ki. 3. 51 (गणनाप्रस्तावे). –12 (In gram.) A head or governing rule, which exerts a directing or governing influence over other rules; *e. g.* सर्वस्य द्वे P. VIII. 1. 1; समर्थानां प्रथमाद्वा; प्राग्दीव्यतोऽण् IV. 1. 82–3; तत्पुरुषः II. 1. 22; अधिकारोऽयं Sk. (This अधिकार is of three kinds; सिंहावलोकितं चैव मण्डूकप्लुतमेव च। गङ्गाप्रवाहवच्चापि अधिकारस्त्रिधा मतः ॥.) अधिकार also means a word or sūtra extending over in the following सूत्रs up to a particular limit. **–Comp.** **–विधिः** determination or statement of qualifications to do particular acts; as राजा राजसूयेन यजेत. **–स्थ –आढ्य** *a.* possessed of authority, invested with office.

अधिकारिन्, अधिकारवत् *a.* [अस्त्यर्थे इनि मतुप् वा] 1 Possessed of authority, having power; निःस्पृहो नाधिकारी स्यात् Pt. 1. 164; सन्धिविग्रहकार्य°, कार्य° H. 3. –2 Entitled to, having a right to; सर्वे स्युरधिकारिणः; so उत्तराधिकारिन् heir; धनग्रहण° &c.; तपस्यनधिकारित्वात् R. 15. 51 not qualified or authorised. –3 Belonging to, owned by. –4 Fit for. *-m.* (**री–वान्**) 1 An official, officer; न निष्प्रयोजनम् अधिकारवन्तः प्रभुभिराहूयन्ते Mu. 3; a functionary, superintendent, head, director, governor. –2 A rightful claimant, proprietor, master, owner. –3 One qualified to sacrifice or perform sacred works. –4 Man as the lord of creation. –5 One well versed in the Vedānta.

अधिकारिता–त्वम् Authority, rightful claim, qualification &c.

अधिकृत *p. p.* [कृ–क्त] Authorised, appointed &c.; one possessed of authorised qualification, &c.; राज्ञश्चाधिकृतो विद्वान् ब्राह्मणः Ms. 8. 11; पात्राणि नाद्ध्येऽधिकृताः. **–तः** An officer, official, functionary, superintendent, head, one in charge of any thing; संभावना ह्यधिकृतस्य तनोति तेजः Ki. 6. 46; प्रासाद° Mu. 3; Pt. 1. 424; राष्ट्र° Y. 1. 338.

अधिकृतिः *f.* Right, privilege, ownership. See अधिकार.

अधिकृत्य *ind.* With reference to, regarding, concerning; ग्रीष्मसमयमधिकृत्य गीयताम् Ś. 1; शकुन्तलामधिकृत्य ब्रवीमि Ś. 2. I refer to, speak of Śakuntalā; 3. 4; शान्तिमधिकृत्य कृत्यवित् अन्वयुङ्क्त गुरुम् R. 11. 62. See आधिकृ above.

अधिक्रम् 1 U. To ascend, mount upon. –2 To attack, scale.

अधिक्रमः, –क्रमणम् An attack, invasion.

अधिक्षित् *m.* [अधिक्षि भावे कर्तरि वा क्विप् तुक् च Tv.] Decay or one that causes decay; a lord or ruler (?)

अधिक्षिप् 6 P. 1 To insult, abuse, asperse, vilify, traduce, censure; किं मां संभृतदोषैरधिक्षिपथ Ś. 5 heap accusations on me; नृपतावंधिक्षिपति शौरिम् Śi. 15. 44; न मे पादरजसा तुल्य इत्यधिक्षिप्तः M. 1. –2 To throw or lay upon, bespatter. –3 To superinduce (disease). –4 To surpass. cf. अधिक्षिपदब्जनेत्र *a.* Having eyes which eclipse the lotus.

अधिक्षेपः 1 Abuse, insulting, insult; प्रज्ञा° Dk. 52 insult to, reflection on, the understanding; भवत्यधिक्षेप इवानुशासनं Ki. 1. 28. –2 Laying upon; fixing; throwing. –3 Dismissal.

अधिगम् 1 P. 1 (*a*) To acquire, obtain, get, attain, secure; आज्ञाकरत्वमधिगम्य V. 3. 19; अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः M. 1. 13; भर्तारमधिगच्छेत् Ms. 9. 91 marry; श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते R. 5. 34. (*b*) To find, meet with, fall in with, see, discover. (*c*) To accomplish; अर्थं सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव M. 1. 9; न मे बुद्धिनिश्चयमधिगच्छति Mu. 5 is not able to decide; for (*a*) see also Ms. 2. 218, Bg. 2. 64, R. 2. 66. –2 To approach, reach, go towards or near; गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते Pt. 1. 384; तस्यान्तं नाधिगच्छति does not reach or go to the end. –3 To study, learn; know; तेभ्योऽधिगन्तुं निगमान्तविद्याम् U. 2. 3; श्रुतमप्यधिगम्य Ki. 2. 41; 6. 38; Ms. 7. 39; धर्मेणाधिगतो यैस्तु 12. 109; वेदार्थानधिगच्छेत् Y. 1. 99, Bk. 7. 37. –4 To cohabit with.

अधिगत *p. p.* 1 Acquired, obtained &c; °परमार्थान्पण्डितान्मावमंस्थाः Bh. 2. 13. –2 Studied, known, learnt, mastered; किमित्येवं पृच्छस्यनधिगतरामायण इव U. 6. 30.

अधिगमः –मनम् 1 Acquisition, obtaining, getting, finding &c.; (इच्छामि) श्रोतुं च सीताधिगमे प्रयत्नम् Rām. 5. 64. 32; दुरधिगमः परभागः Pt. 5. 34; वंशस्थितेरधिगमात् V. 5. 15; दाराधिगमनम् Ms. 1. 112 marriage. –2 Mastery, knowledge; असच्छास्त्राधिगमनम् Ms. 11. 65. –3 Mercantile return, profit; acquiring property; निध्यादेः प्राप्तिः Mit. or धनप्राप्तिः; स्थापयन्ति तु यां वृद्धिं स तत्राधिगमं प्रति Ms. 8. 157. –4 Acceptance. –5 Intercourse. –6 Seeing, looking; अपनेष्यामि संतापं तवाधिगमशासनात् Rām. 5. 35. 77.

अधिगम्य,–गमनीय,–गन्तव्य *pot. p.* Attainable. &c.

अधिगन्तृ *a.* [गम्-तृच्] One who attains or acquires.

अधिगव *a.* or *adv.* [गवि इत्यधिगवं अव्ययी-स.] Found in or derived from a cow; स्वादीयो यदधिगवं क्षीरम्.

अधिगुण *a.* [अधिका गुणा यस्य] 1 Possessing superior qualities, worthy, meritorious; याच्ञा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा Me. 6. –2 [अधिगतो गुणो ज्या येन] well strung (as a bow); °शरासनं जनाः Ki. 12. 14. **–णः** A superior or eminent merit.

अधिचर् 1. P. To walk or move over or on something.

अधिचरणम् Act of walking over something.

अधिजननम् Birth; मातुरग्रेऽधिजननम् Ms. 2. 169.

अधिजिह्वः [अधिका जिह्वा यस्य] A serpent (who has a forked tongue). This arose from the attempt of the serpents to lick the nectar placed on a bed of Kuśa grass, the sharp points of which pricked the tongue and split it into two. **–ह्वा–जिह्विका** [अधिरूढा जिह्वा, स्वार्थे कन्] 1 The uvula. –2 A sort of swelling of the tongue or epiglottis.

अधिज्य *a.* [अध्यारूढा ज्या यत्र, अधिगतं ज्यां वा] Having the bow-string stretched, well strung (as a bow). **–Comp. –धन्वन्,–कार्मुक** *a.* having the bow strung; अधिज्यधन्वा विचचार दावम् R. 2. 8. त्वयि चाधिज्यकार्मुके Ś. 1. 6.

अधिज्यता 1 The state of being strung; °तां नी to string : लीलयैव धनुषी अधिज्यताम् R. 11. 14.

अधित्यका [अधि–त्यकन् P. V. 2. 34 ; पर्वतस्य आरूढस्थलमधित्यका Sk.] A table-land, highland; स्थाणुं तपस्यन्तमधित्यकायां Ku. 3. 17; अधित्यकायामिव धातुमय्याम् R. 2. 29.

अधित्वत् *ind.* In you ; अधिकमधित्वदनेन निपाति Śi. 7, 41. (see अधि.)

अधिदण्डनेतृ *m.* N. of Yama ; Bhāg.

अधिदन्तः [अध्यारूढो दन्तः] A redundant tooth growing over another. P. VI. 2. 188. also Suśr.

अधिदार्व *a.* Wooden.

अधिदीधिति *a.* Of superior or transcendental lustre; निदाघधामानमिवाधिदीधितिम् Śi. 1 24.

अधिदेवः–वता [अधिष्ठाता–त्री देवः देवता वा] 1 A presiding or tutelary deity; ययाचे पादुके पश्चात्कर्तुं राज्याधिदेवते R. 12. 17; 13. 68; 16. 9; (सा) नैवापयाति हृदयाधिदेवतेव Bv. 3. 3; सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा Māl. 1. 21. (The eleven organs of sense are said to have each a presiding deity: श्रोत्रस्य दिक्, त्वचो वातः, नेत्रस्य अर्कः, रसनाया वरुणः, घ्राणस्य अश्विनौ, वागिन्द्रियस्य वह्निः, हस्तस्य इन्द्रः, पादस्य उपेन्द्रः, पायोः मित्रः, उपस्थस्य प्रजापतिः, मनसः चन्द्रश्च. –2 [अधिकृतो देवो येन गुणातिशयात्] The supreme or highest god, Almighty.

अधिदेवनम् Gambling table, board for gambling (अधि उपरि दीव्यते यत्र.)

अधिदैवम्–दैवतम् [अधिष्ठातृ दैवम्–दैवतम् वा] 1 The presiding god or deity; अधिदैवं किमुच्यते Bg. 8. 1. पुरुषश्चाधिदैवतम् Bg. 8. 4; 7. 30; शिवाधिदैवतं ध्यायेत् वह्निप्रत्यधिदैवतम्; तमभिनन्दन्ति... यः अधिदैवतमिव स्तौति K. 109. –2 The supreme deity or the divine agent operating in material objects.

अधिनाथः [अधिको नाथः] The Supreme lord; a chiefton or lord; N. of the author of कालयोगशास्त्र.

अधिनी 1 P. To lead away from, to enhance, increase.

अधिनायः [नी–घञ्,–अधिनीयते वायुना] Fragrance, odour.

अधिनिर्णिज् *a.* Veiled; यः श्वेताँअधिनिर्णिजश्चक्रे कृष्णाँ अनुव्रता Rv. 8. 41. 10.

अधिपः [अधिपाति, अधि–पा–क] A lord, ruler, king, sovereign, head; अथ प्रजानामधिपः प्रभाते R. 2. 1; mostly in comp.; नराधिपः lord of men, king; गजं° a lordly elephant &c.

अधिपतिः [अधिकः पतिः] 1 = अधिपः. –2 A part of the head where the wound proves immediately fatal; (मस्तकाभ्यन्तरोपरिष्टात् शिरासन्धिसन्निपातो रोमावर्तोऽधिपतिः, तत्रापि सद्यो मरणम् Suśr.)

अधिपत्नी Ved. A female ruler, mistress (स्वामिनी) नक्षत्राणामधिपत्नी विशाखे T. Br. 3. 1. 1. 11.

अधिपाः [अधिपाति–पा क्विप्] A king, ruler, lord.

अधिपांशुल *a.* Dusty from above.

अधिपु (पू) रुषः [अधिकः पु–पू–रुषः] The Supreme Being; तस्माद् विराळजायत विराजो अधिपूरुषः Rv. 10. 90. 5.

अधिपुष्पलिका A betel-nut tree,

अधिपेषणम् [पिष्–ल्युट्] Pounding or grinding upon, serving to pound or grind upon.

अधिप्रज *a.* [अधिका प्रजा यस्य] Having many children (as a man, woman &c.) **–जम्** *adv.* [प्रजामधिकृत्य] Regarding creation (of the world) as a means of preserving the world.

अधिप्रष्टियुगम् [प्रष्टौ निहितं युग्मम्] A yoke laid on the प्रष्टि or foremost of the three horses, used on certain sacrificial occasions. **–गः** The fourth horse thus attached (?)

अधिबलम् An interlocution of high words in mutual defiance; S. D. 526.

अधिभूः [अधिभवति स्वामीभवति ; भू–क्विप्] A master, superior ; foremost ; राक्षसानामधिभुवि Mv. 6. 47 ; रघूणामधिभुवा 56.

अधिभूतम् [अधिष्ठायिभूतं or भूतं प्राणिमात्रमधिकृत्य वर्तमानम्] The highest being ; the Supreme Spirit or its all-pervading influence ; the whole inanimate creation ; अधिभूतं च किं प्रोक्तं Bg. 8. 1 ; अधिभूतं क्षरो भावः 8. 4 ' अधिभूत is all perishable things.'

अधिभोजनम् [अधिकं भोजनम्] 1 Excess in eating. –2 [अधिकं भोजनं धनं मूल्यं वा यस्य] Very costly or valuable; दश वस्त्राधिभोजना Rv. 6. 47. 23; a supplementary or additional gift (?).

अधिमखः The presiding deity of a sacrifice; तस्मै नमो भगवतेऽभिमखाय तुभ्यम् (Bhāg. 3. 9. 18).

अधिमन्थः [अधिकं मथ्यते अनेन ; मन्थ् करणे घञ्] 1 Severe ophthalmia ; उत्पाट्यत इवात्यर्थं नेत्रं निर्मथ्यते तथा। शिरसोऽर्धं तु तं विद्यादधिमन्थं स्वलक्षणैः. –2 = अधिमन्थनम्.

अधिमन्थनम् [मन्थ्–भावे करणे वा ल्युट्] Rubbing together for producing fire; suitable for such friction (as wood). अस्तीदमधिमन्थनम् Rv. 3. 29. 1.

अधिमन्थित *a.* [अधिमन्थोऽस्य संजातः इतच्] Suffering from eye-disease.

अधिमर्म *ind.* In the vital parts. (See अधि) अथ तीक्ष्णायसैर्बाणैरधिमर्म रघूत्तमौ Bk. 5. 3.

अधिमांसः [अधिकं मांसं यत्र] A sort of disease in the white of the eye, a sort of cancer or protuberance of flesh; विस्तीर्णं मृदु बहुलं यकृत्प्रकाशं श्यावं वा तदधिमांसजार्म विद्यात् Suśr.

अधिमांसकः [अधिकं मांसं यत्र] A sort of cancer in the back of the gums; हनुस्थे पश्चिमे दन्ते महाशोथो महारुजः । लालास्रावी (कालास्नायी) कफकृतो विज्ञेयः सोऽधिमांसकः Suśr.

अधिमात्र *a.* [अधिका मात्रा यस्य] Beyond measure, excessive, inordinate. **-त्रम्** On the subject of prosody.

अधिमासः [अधिको रविमासात् अतिरिक्तः शुक्लप्रतिपदादिदर्शान्तश्चान्द्रो मासः] An intercalary (lunar) month.

अधिमुक्तकः Jasmin Sambal मधुमाधवी (Mar. मोगरा).

अधिमुक्तिः *f.* Trust, confidence.

अधिमुक्तिका A pearl-shell.

अधिमुह्यः N. of Buddha in one of his 34 former births.

अधियज्ञ *a.* Pertaining to a sacrifice; °ज्ञं ब्रह्म जपेत् Ms. 6. 83. **-ज्ञः** Principal sacrifice; the agency effecting or causing such sacrifice; °ज्ञोहमेवात्र देहे देहभृतां वर Bg. 8. 4 the अधियज्ञ is I myself in this body (i. e. Krisṇa); अत्रास्मिन्देहे अन्तर्यामित्वेन स्थितोऽहमधियज्ञः यज्ञादिकर्मप्रवर्तकस्तत्फलदाता चेति श्रीधरः. **-ज्ञम्** *adv.* on the subject of sacrifices, so अधियाग.

अधियाङ्ग = अधिकाङ्ग q. v.

अधियोगः [अधिको योगः] An auspicious conjunction of stars for departure, expedition &c. (ज्योतिषप्रसिद्धो यात्रिकशुभयोगः); योगे क्षेममथाधियोगगमने क्षेमं रिपूणां वधः Muhūrtachintāmaṇi.

अधियोधः [आधिक्येन युध्यते; युध्-अच्] The foremost hero or warrior (in fighting); न हि कोपपरीतानि हर्षवीर्योत्सुकानि च । भवन्ति अधियोधानां मुखानि निहते पतौ Rām.

अधिरज्जु *a.* Ved. [अधिगता रज्जुर्येन] Fastening, fettering.

अधिरथ *a.* [अध्यारूढो रथं रथिनं वा] Being on or over a car. **-थः** 1 A charioteer, driver. -2 N. of a charioteer who was king of Aṅga and foster-father of Karṇa. **-थम्** Ved. A cart-load.

अधिराज् *m.* **-जः** [अधिराजते; राज्-क्विप्, राजन्-टच्-वा] A sovereign or supreme ruler, an emperor; प्रायोपविष्टो गङ्गायामनादृत्याधिराट् श्रियम् Bhāg; अद्यास्तमेतु भुवनेष्वधिराजशब्दः U. 6. 16; king, head, lord (of men, animals &c.); हिमालयो नाम नगाधिराजः Ku. 1. 1; so मृग°, नाग° &c.

अधिराज्यम्-ष्ट्रम् [अधिकृतं राज्यं राष्ट्रम् अत्र] 1 Imperial or sovereign sway, supremacy, sole sovereignty, imperial dignity, an empire. -2 N. of a country.

अधिरुक्म *a.* [अधिगतं रुक्मम् आभरणं येन] Having ornaments (of gold &c.).

अधिरुह् 1 P. 1 To ascend, mount (a throne, hill &c.); go up to, find access to, sit in or on (acc.); पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति Śi. 2. 46; पुराधिरूढः शयनं महाधनं Ki. 1. 38. lying on; तुरगाधिरूढं R. 7. 37 riding a horse; विमानरत्नाधिरूढः 12. 104; बन्धुजनाधिरूढैर्गजानां वृन्दैः Ku. 7. 52 mounted or seated on; योगाधिरूढाः R. 13. 52; engaged or lost in contemplation; so Pt. 1; सद्यः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे R. 5. 68 bear or acquire; प्रतिज्ञाम्° enter on; कीर्तिर्यामधिरोहति Śi. 2. 52; सर्वमनोरथानामग्रभिवाधिरूढा K. 158 mounted on the summit or pinnacle; त्वां धुरियं योग्यतयाधिरूढा Ki. 3. 50 this responsibility lies on your shoulders. -2 To string; अधिरोहति गाण्डीवं महेषौ Ki. 13. 16. -3 (Intran.) To rise or grow over or above. *-Caus.* [रोह -(प) यति] 1 To raise, place, seat, cause to mount or ascend; ताः स्वमङ्कमधिरोप्य R. 19. 44 having placed or seated; जनः समैनैव पथाधिरोहति Śi. 12. 46. -2 To restore, give back; पुराणशोभामधिरोपितानां (वसतौ) R. 16. 42 restored to its former grandeur. -3 To string (as a bow); कार्मुकं च बलिनाधिरोपितम् R. 11. 81. -4 To give, confer &c.; उदारक इति प्रीतलोकाधिरोपितापरख्याध्यनामनि Dk. 50.

अधिरुह *a.* (At the end of comp.) Growing on; धरणिरुहाधिरुहो लतायाः Śi. 7. 46.

अधिरूढ *p. p.* 1 Mounted, ascended &c. -2 Increased; °समाधियोगः engaged in profound meditation.

अधिरूषित *a.* Besmeared with sandal paste &c. मुखमधिरूषितपाण्डुगण्डलेखम् Ki. 10. 46.

अधिरोपणम् Act of raising, exalting or causing to mount.

अधिरोहः An elephant rider; गजपतिमधिरोहः पक्षकव्यत्ययेन Śi. 11. 7.

अधिरोहणम् Ascending, mounting; चिता° R. 8. 57. **-णी** [अधिरुह्यते अनया, रुह् करणे ल्युट्] A ladder, flight of steps (of wood &c. Mar. शिडी).

अधिरोहिन् *a.* Ascending, mounting, rising above &c. **-णी** [अधिरोहः साधनत्वेन अस्त्यस्याः] A ladder, flight of steps.

अधिवच् 2 P. To speak in favour of, advocate, side with.

अधिवक्तृ *m.* 1 One who advocates a particular cause (पक्षपातेन वक्तृ), an advocate. -2 An orator. -3 A comforter.

अधिवचनम् 1 Advocacy, speaking in favour of (पक्षपातेन कथनं वचनम्). -2 A name, epithet, appellation.

अधिवाकः [वच्-घञ्] Advocacy; तमिद्धनेषु हितेष्वधिवाकाय हवन्ते Rv. 8. 16. 5 (पक्षपातवचनाय).

अधिवस् 1 P. 1 To inhabit, fix one's abode or residence in, settle, dwell or reside in (with acc. of place); गिरिमधिवसेस्तत्र विश्रामहेतोः Me. 25; यानि प्रियासहचरश्चिरमध्यवात्सम् U. 3. 8; बाल्यात्परामिव दशां मदनोऽध्युवास R. 5. 63; 11. 61; 13. 79; Śi. 3. 59; Bk. 1. 3; 5. 6; माऽधिवात्सीर्भुवम् 8. 79. -2 To settle, alight or perch on. -3 (2 A.) To put on (clothes) *-Caus.* 1 To cause to stay overnight. -2 To consecrate, set up (as an image).

अधिवस्त्र *a.* [अध्याहृतं वस्त्रं येन] Clad, veiled: अधिवस्त्रा वधूरिव Rv. 8. 26. 13.

अधिवासः 1 Abode, residence; dwelling; सततसुभगार्पितस्तनम् Mal. 5. 8; तस्यापि स एव गिरिरधिवासः K. 137; लक्ष्मीभृतोऽम्भोधितटाधिवासान् Śi. 3. 71 situated on; settlement, habitation. वसन्ति मन्नियोगेन अधिवासं च राक्षसाः Rām. 3. 36. 4. –2 An inhabitant, neighbour. –3 Obstinate pertinacity in making a demand, sitting without food before a person's house till he ceases to oppose or refuse it (Mar. धरणें). –4 [अधिवासयति देवता अनेन, करणे घञ्] Consecration of an image especially before the commencement of a sacrificial rite; see अधिवासनम् also. शुद्धाधिवासाश्च विशुद्धसत्त्वाः Bu. Ch. 1. 30. –5 A garment, mantle (अधीवासः also). –6 A birth-place; जातिश्रेण्यधिवासानां कुलधर्मांश्च सर्वतः। वर्जयन्ति च ये धर्मं तेषां धर्मो न विद्यते॥ Mb. 12. 36. 19.

अध्युषित *p. p.* Inhabited, resorted to; विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि स्थानानि Bh. 2. 70; बलैरध्युषितास्तस्य R. 4. 46; 9. 25; 14. 30; सप्तर्षिमण्डल॰ K. 48.

अधिवास् 10 P. To scent, perfume; कर्पूरपल्लवरसेन अधिवासय गन्धपात्राणि K. 184; मन्दारपुष्पैरधिवासितायाम् V. 4. 64.

अधिवासः Application of perfumes or fragrant cosmetics; scenting, perfuming; fragrance, scent, fragrant odour itself; अधिवासस्पृहयेव मारुतः R. 8. 34; Śi. 2. 20, 5. 42; K. 183.

अधिवासनम् [वस्–णिच्, or वास् ल्युट्.] 1 Scenting with perfumes or odorous substances (संस्कारो गन्धमाल्याद्यैः Ak.). –2 [वस्-णिच्-ल्युट्] Preliminary consecration (प्रतिष्ठा) of an image, its invocation and worship by suitable Mantras &c. before the commencement of a sacrifice; (यज्ञारम्भात्प्राक् देवताद्यावाहनपूर्वकः पूजनादिकर्मभेदः); Making a divinity assume its abode in an image.

अधिवासिन् *a.* 1 Inhabiting, dwelling or siting in. –2 Scenting &c.

अधिवासित *p. p.* 1 Invested or clothed with. –2 Scented, perfumed. कदम्बसर्जार्जुनकेतकीवनं विकम्पयंस्तत्कुसुमाधिवासितः Rs. 2. 17. अमरचन्द्र's commentary says, 'कुसुमैः पुष्पैः अधिवासितः सुगन्धीकृतः।'

अधिवाहनम् Taking up, carrying over, conveying.

अधिविकर्तनम् The act of cutting off or cutting through.

अधिविद् 6 U. To marry in addition to, supersede (as a wife) (said also of wives); वन्ध्याष्टमेऽधिवेद्या Ms. 9. 81; अधिविविदुरमात्यैराहृतास्तस्य यूनः प्रथमपरिगृहीते श्रीभुवौ राजकन्याः R. 18. 53.

अधिविन्ना [विद्–क्त] A superseded wife, one whose husband has married again; अधिविन्ना तु भर्तव्या Y. 1. 74; अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्रुषिता गृहात्। सा सद्यः संनिरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसंनिधौ॥ Ms. 9. 83. [According to Hindu Śāstras a wife may be superseded for any one of these 8 defects:—सुरापी व्याधिता धूर्ता वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा। स्त्रीप्रसूश्चाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा Y. 1. 73, 74; Ms. 9. 80-83.]

अधिवेत्तृ *m.* [विद्-कर्तरि तृच्] A husband who supersedes his first wife.

अधिवेदः Marrying an additional wife. **–दम्** *adv.* concerning the Veda.

अधिवेदनम् [भावे ल्युट्] = अधिवेदः.

अधिशी 2 A. To lie or sleep upon, sleep in, rest on recline upon; (with acc. of place); अध्यशेरत बृहद्भुजान्तरम् R. 19. 32; अमुम्...अधिशेते 13. 6; 16. 49; शिलापट्टमधिशयाना Ś. 3; अध्यशयिष्ट गाम् Bk. 15. 114; चन्द्रापीडः शयनतलमधिशिश्ये K. 98, 206; Ki. 1. 38; Dk. 112; to dwell, inhabit लङ्कावनं सिंहसमोऽधिशेते Bk. 10. 36; to sit in; अथाधिशिश्ये प्रयतः प्रदोषे रथम् R. 5. 28. *–Caus.* To cause to sleep on; दर्भशय्यामधिशाय्य Dk. 105 placing on.

अधिशयित *p. p.* Reclining upon, used for reclining upon.

अधिश्रि 1 U. 1 To sleep on, ascend, mount, resort to; विलोचने बिभ्रदधिश्रितश्रिणी Śi. 1. 24 possessed of beauty; अधिश्रयन्तीर्गजताः 12. 50. –2 To place over. –3 (अधिश्री also) To put on fire, make hot.

अधिश्रयः [श्रि–भावे अच्] 1 A receptacle. –2 [श्री-अच्] Boiling, making hot (by putting on fire).

अधिश्रयणम्–पणम् [श्रि-श्री-भावे-ल्युट्] Placing a kettle on fire; warming, boiling. **–णी** [अधिश्रीयते पच्यतेऽत्र, आधारे ल्युट् ङीप्] An oven, a fire-place.

अधिश्री *a.* [अधिका श्रीर्यस्य] Of exalted dignity, supreme; very rich, sovereign lord; इयं महेन्द्रप्रभृतीनधिश्रियश्चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी Ku. 5. 53; R. 7. 29.

अधिषवणम् [अधिषूयते सोमोऽत्र; अधिसु-आधारे ल्युट्] 1 A contrivance (like a hand-press) of leather &c. to extract and strain the Soma juice, or (*a.*) used for the act of straining &c. –2 [भावे-ल्युट्] Straining Soma juice.

अधिषवण्या [अधिषवणाय हिता, यत्] The board or wooden plank (फलक) used in the act of extracting Soma juice. यत्र द्वाविव जघनाधिषवण्या कृता Rv. 1. 28. 2.

अधिष्ठा 1 P. (used with acc. P. I. 4. 46.) 1 (*a*) To stand on or upon, to sit in or upon, occupy (as a seat &c.), resort to; अर्धासनं गोत्रभिदोऽधितष्ठौ R. 6. 73; शासितारं केचिदध्यष्ठुः Bk. 15. 31; प्रतनुबलान्यधितिष्ठतस्तपांसि Ki. 10. 1 practising; मामधिष्ठाय Rām. depending on me. (*b*) To stand, be; अध्यतिष्ठदङ्गुष्ठेन शतं समाः Mb. (*c*) To stand over, mount. (*d*) To stand by, be near; आश्रमबहिर्वृक्षमूलमधितिष्ठति U. 4. –2 To be in, dwell in, inhabit, reside, stay; भुजङ्गपिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति R. 1. 80; माधिष्ठा निर्जनं वनम् Bk. 8. 79; श्रीजयदेवभणितमधितिष्ठतु कण्ठतटीमविरतम् Gīt. 1. –3 To make oneself master of, seize, take possession of, overpower, conquer; संग्रामे तानधिष्ठास्यन् Bk. 9. 72; त्वमधिष्ठास्य

द्विषः 16. 40 : स सदा फलशालिनीं क्रियां शरदं लोक इवाधितिष्ठति Ki. 2. 31 obtains : अधितिष्ठति लोकमोजसा स विवस्वानिव मेदिनीपतिः 2. 38 ; यक्षः कुतश्चिदधिष्ठाय बालचन्द्रिकां निवसति Dk. 18. –4 (*a*) To lead, conduct as head or chief ; महाराजदशरथस्य दारानधिष्ठाय वसिष्ठः प्राप्तः U. 4, See अधिष्ठित also. (*b*) To be at the head of, govern, direct, preside over, rule, superintend ; प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय Bg. 4. 6 governing, controlling ; श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च । अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते 15. 9 presiding over and thus turning to use. –5 To use, employ.

अधिष्ठित *p. p.* [अधिष्ठा-क्त] 1 (Used actively) (*a*) Standing, being ; दन्तान्तरमधिष्ठितम् Ms. 5. 141 ; (oft. with अ dropped : ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् Bg. 13. 17.) : वीरलोकमधिष्ठितस्तातः Mv. 5 gone to ; राजप्रसाद° Pt. 1 being in or enjoying royal favour. (*b*) Possessed of, dependent on. (*c*) Directing, presiding over : धर्माधिकरणाधिष्ठितपुरुषैः Pt. 1. –2 (Passively) (*a*) Inhabited or resorted to by, occupied, possessed by ; दनुकबन्धाधिष्ठितो दण्डकारण्यभागः U. 1 ; लोकेऽधिष्ठितो राजा Ms. 5. 97 ; अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः M. 1. 8 an enemy who has newly (not long ago) ascended the throne, a newly established king ; अचिर° अधिकारः Dk. 64 newly established ; so ग्रहेण possessed by ; मयूर° K. 97 ; °पुरोभागम् K. 10, 130, 147, 152. (*b*) Full of, seized with, taken possession of, smitten, affected, overpowered ; अनेनाधिष्ठितानां कामिनीनां K. 236, 161, 194 ; कामाधिष्ठितचेतसा H. 1 ; Śi. 13. 39. (*c*) Watched over, guarded, superintended ; रक्षापुरुषाधिष्ठिते प्रासादे Pt. 1 ; आर्यारुन्धतीवसिष्ठाधिष्ठितेषु रघुकुलकदम्बकेषु U. 2 ; प्रनष्टाधिगतं द्रव्यं तिष्ठेद्युक्तैरधिष्ठितम् Ms. 8. 34. (*d*) Led, conducted, commanded by, presided over ; साङ्ख्यमिव कपिलाधिष्ठितम् K. 40 ; अनेनाधिष्ठितं भुवनतलम् 43, 44, 228 ; वसिष्ठाधिष्ठिता देव्यो गता राघवमातरः U. 1. 3 ; तव प्रतापाधिष्ठितेन उपायेन H. 4 aided or supported ; नाताधिष्ठितानामपि बलानाम् Ve. 3 ; स्वामिनाधिष्ठितः श्वापि H. 3. 129. (*e*) Ridden, mounted upon ; मूषकाधिष्ठितं तमवलोक्य Pt. 2 with the mouse seated upon him ; विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया Ku. 5. 70.

अधिष्ठातृ [स्था-तृच्] Superintending, watching over, presiding over, guiding, governing ; हनूमांश्चाप्यधिष्ठाता Rām. 5. 63. 22 ; tutelary guardian ; as °त्री देवता a guardian or presiding deity. *m.* (–ता) A superintendent, head, chief, protector, controller, regulator, ruler ; सर्वेन्द्रियाधिष्ठाता Bhāṣā P. ; especially with reference to the Almighty who is the ruler of the universe. See अधिदेव also.

अधिष्ठानम् [अधि-स्था-ल्युट्] 1 Standing or being near, being at hand, approach (सन्निधि) ; अत्राधिष्ठानं कुरु take a seat here. –2 Resting upon, occupying, inhabiting, dwelling in, locating oneself in ; प्राणाधिष्ठानं देहस्य &c. –3 A position, site, basis, seat ; त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः Ms. 12. 4 ; इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते Bg. 3. 40, 18. 14 the seat (of that desire.) –4 Residence, abode ; नगरं राजाधिष्ठानम् Pt. 1. ; so धर्म° ; a place, locality, town ; सर्वाविनयाधिष्ठानतां गच्छन्ति K. 106 ; कस्मिंश्चिदधिष्ठाने in a certain place. –5 Authority, power, power of control, presiding over ; अनधिष्ठानम् H. 3. 83. loss of position, dimissal from a post (of authority) ; समर्थस्त्वमिमं जेतुमधिष्ठानपराक्रमैः Rām. ; यथेह अश्वैर्युक्तो रथः सारथिनाऽधिष्ठितः प्रवर्तते तथा आत्माधिष्ठानाच्छरीरम् Gaudapāda ; महाश्वेताक्रन्ताच्च सत्याधिष्ठानात् K. 346 appeal or reference to truth. –6 Government, dominion. –7 A wheel (of a car &c.) अधिष्ठानं मनश्चासीत्परिरथ्या सरस्वती Mb. 8. 34. 34 ; 5. 178. 74. –8 A precedent, prescribed rule. –9 A benediction. cf. अधिष्ठानं चक्रपुरप्रभावाध्यासनेष्वपि । Nm. –10 Destruction (?) ; अमित्राणामधिष्ठानाद्वधाद् दुर्योधनस्य च । भीम दिष्ट्या पृथिव्यां ते प्रथितं सुमहद्यशः ॥ Mb. 9. 61. 14. –11 Couch, seat, bed ; साधिष्ठानानि सर्वशः Rām. 6. 75. 19. –12 A butt (for an allurement.) तस्माद् बाह्यमधिष्ठानं कृत्वा कार्ये चतुर्विधे । Kau. A. 1. 10. –Comp. –अधिकरणम् Municipal Board. (अधिष्ठान = city ; अधिकरण = court and office of administration) EI, XV, p. 143 ; XVII. p. 193 f ; XX, pp. 61 ff. –शरीरम् A body which forms the medium between the subtle and the gross body.

अधिस्त्रि *ind.* [स्त्रियमधिकृत्य] Concerning a woman or wife. –स्त्री [अधिका स्त्री] A superior or distinguished woman.

अधिस्यन्दम् *ind.* [अधिकः स्यन्दो वेगो यथा स्यात्तथा] More quickly ; अधिस्यन्दं प्रवव्रतिरे चमूचराः Śi. 17. 50.

अधी [अधि-इ] 2 A. 1 To study, learn (by heart), read ; (with abl. of person) learn from ; आख्यातोपयोगे P. I. 4. 29. उपाध्यायादधीते Sk. ; सोऽध्यैष्ट वेदान् Bk. 1. 2. –2 (P.) (*a*) To remember, think of, long or care for, mind, (with regret) with gen. ; रामस्य दयमानोऽसावध्येति तव लक्ष्मणः Bk. 8. 119 ; 18. 38 ; ममैवाध्येति नृपतिस्तृप्यन्निव जलाञ्जलेः Ki. 11. 74 thinks of me only. (*b*) To know or learn by heart, study, learn ; गच्छाधीहि गुरोर्मुखात् Mb. (*c*) To teach, declare. (*d*) To notice, observe, understand. (*e*) To meet with, obtain ; तेन दीर्घममरत्वमध्ययुः । Śi 14. 31 –*Caus.* [अध्यापयति] to teach, instruct (in) ; with acc. of the agent of the verb in the primitive sense ; (तौ) साङ्गं च वेदमध्याप्य R. 15. 33 ; विद्यामथैनं विजयां जयां च ... अध्यापिपद् गाधिसुतो यथावत् Bk. 2. 21, 7. 34 ; अध्यापितस्योशनसापि नीतिम् Ku. 3. 6.

अधीत *p. p.* Learnt, studied, read, remembered, attained &c. – **Comp.** –विद्य *a.* who has studied the Vedas or finished his studies.

अधीतिः *f.* [इ-क्तिन्] 1 Study, perusal ; °बोधाचरणप्रचारणैः N. 1. 4. –2 Remembrance, recollection.

अधीतिन् *a.* [अधीतमनेन ; अधीत-इनि] Well-read, proficient in (with loc.) अधीती चतुर्ष्वाम्नायेषु Dk. 120 ; वेदे, व्याकरणे &c. ; त्वगुत्तरासङ्गवतीमधीतिनीम् Ku. 5. 16 muttering holy prayers, engaged in repeating sacred texts.

अधीयानः *pres. p.* A student, one who goes over the Vedas, यो वै युवाप्यधीयानः Ms. 2. 156.

अधोनिबन्धः The third stage of must of an elephant; Mātanga L. 9. 14. The stage is called अधोनिबन्धिनी in Somadeva's Yaśastilakachampū.

अध्ययः [इ-भावे अच्] 1 Learning, study; remembrance. -2 = अध्याय, q. v.

अध्ययनम् 1 [इ-ल्युट्] Learning, study, reading (especially the Vedas); one of the six duties of a Brāhmaṇa. The study of the Vedas is allowed to the first 3 classes, but not to a Śūdra Ms. 1. 88. 91. अध्ययनं च अक्षरमात्रपाठ इति वैदिकाः, सार्थाक्षरग्रहणमिति मीमांसकाः; the latter view is obviously correct; cf. यथा पशुर्भारवाही न तस्य भजते फलम्। द्विजस्तथार्थानभिज्ञो न वेदफलमश्नुते ॥ or better still Yāska's Nirukta: स्थाणुरयं भारहारः किलाभूदधीत्य वेदं न विजानाति योऽर्थम्। योऽर्थज्ञ इत् (अर्थविद्) सकलं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मा ॥ See also under अनमि. -2 Muttering प्रणव mantra; वीतरागा महाप्रज्ञा ध्यानाध्ययनसम्पदा Mb. 12. 300. 49. (अध्ययनं प्रणवजपः इति टीका) -3 Teaching; कृत्वा चाध्ययनं तेषां शिष्याणां शतमुत्तमम् Mb. 12. 318. 17 see अध्यापनम्.

अध्यापकः [अधि-इ-णिच्-ण्वुल्] A teacher, preceptor, instructor; especially of the Vedas; व्याकरण°, न्याय° professor or teacher of grammar, logic &c.; भृतक° a hired teacher, mercenary teacher; °उदितः styled a professor. According to Viṣṇu-Smṛiti an *adhyāpaka* is of 2 kinds: he is either an *Achārya* i. e. one who invests a boy with the sacred thread and initiates him into the Vedas, or he is an *Upādhyāya* i. e. one who teaches for livelihood (वृत्त्यर्थम्) See Ms. 2. 140-141. and the two words. [उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः। सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः। योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥]

अध्यापनम् [इ-णिच्, भावे-ल्युट्] Teaching, instructing, lecturing, especially on sacred knowledge; one of the six duties of a Brāhmaṇa. According to Indian lawgivers अध्यापन is of three kinds: (1) undertaken for charity, (2) for wages and (3) in consideration of services rendered; cf. Hārita: अध्यापनं च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणम्। शुश्रूषाकरणं चेति त्रिविधं परिकीर्तितम् ॥

अध्यापयितृ *m.* [इ-णिच्-तृच्] A teacher, instructor.

अध्याय *a.* [इ-घञ् P. III. 3. 21] (At the end of comp.) A reader, student, one who studies; वेदाध्यायः a student of the Vedas; so मन्त्र° -यः 1 Reading, learning, study, especially of the Vedas; प्रशान्ताध्यायसत्कथा (नगरी) Rām. -2 Proper time for reading or for a lesson; °ज्ञाः प्रचक्षते Ms. 4. 102, see अनध्याय also. -3 A lesson, lecture; अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः P. III. 3. 122; so स्वाध्यायोऽध्येतव्यः. -4 A chapter, a large division of a work, such as of the Rāmāyaṇa, Mahābhārata, Manusmṛiti, Pāṇini's Sūtras &c. The following are some of the names used by Sanskrit writers to denote chapters or divisions of works:—सर्गो वर्गः परिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसंग्रहाः। उच्छ्वासः परिवर्तश्च पटलः काण्डमाननम्। स्थानं प्रकरणं चैव पर्वोल्लासाह्निकानि च। स्कन्धांशौ तु पुराणादौ प्रायशः परिकीर्तितौ ॥

अध्यायिन् *a.* [इ-णिनि] Studying.

अध्येतृ *m.*, -त्री *f.* A student, learner.

अधीकारः [कृ-घञ् उपसर्गदीर्घत्वम्] = अधिकार q. v.; स्वागतं स्वानधीकारानवलम्ब्य Ku. 2. 18; सर्वाधीकारस्थधीकारः Ms. 11. 63.

अधीन *a.* [अधि-ख P. V. 4. 7; अधिगतः इनं प्रभुं वा] Subject to, subservient, dependent on; usually in comp.; स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः M. 3. 14; त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् Ku. 4. 10; इक्ष्वाकूणां दुरापेऽर्थे त्वदधीना हि सिद्धयः R. 1. 72; केन निमित्तेन भवदधीनो जातः Dk. 7 consigned to your care.

अधीमन्थ = अधिमन्थ, q. v.

अधीर *a.* 1 Not bold, timid. -2 Confused, lacking self-command, excited, excitable. -3 Fitful, capricious. -4 Unsteady, not fixed, tremulous, rolling: °विप्रेक्षितमायताक्ष्याः Ku. 1. 46; °लोचनः Śi. 1. 56; °नद्विजयना 6. 25. -5 Querulous, foolish, weak-minded. -रा 1 Lightning. -2 A capricious or quarrelsome mistress; see under नायिका.

अधीवासः [वस् अच्छादने करणे घञ्] A long coat or mantle covering the whole person (उपरिष्टादावरकं वासः).

अधीशः [अधिकः ईशः] Lord, supreme lord or master, sovereign ruler, अङ्ग°, मृग°, मनुज° &c.

अधीश्वरः [अधिकः ईश्वरः] 1 A supreme lord or an employer. -2 An Arhat (among Jainas).

अधीष्ट *a.* [अधि-इष् दिवादि-क्त] Honorary, solicited. -ष्टः [भावे-क्त] Honorary office or duty; one of the cases in which लिङ् or the Potential may be used; P. III. 3. 161 (अधीष्टः = सत्कारपूर्वको व्यापारः Sk.).

अधुना *ind.* [अस्मिन् काले; इदमः इदंशब्दस्य सप्तम्यन्तात्कालवाचिनः स्वार्थे अधुनाप्रत्ययः स्यात् P. V. 3. 17 Sk.] Now, at this time; प्रमदानामधुना विडम्बना Ku. 4. 12. अधुना हरणे कुचौ यतेते दयिते ते करिशावकुम्भलक्ष्म्याः Bv. 2. 8.

अधुनातन *a.* (-नी *f.*) [अधुना भवार्थे ट्युल् तुट् च] Belonging to the present times, modern.

अधुर *a.* [नास्ति धूः चिन्ताभारो वा यस्य] Not laden, free from the burden of cares &c. -धूः [न. त.] Absence of burden or cares.

अधूमकः [न. ब.] 'Smokeless', burning or blazing fire. अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः Ken. 2. 1. 13.

अधृत *a.* Not held or controlled &c. -तः One of the 1000 names of Viṣṇu (सर्वेषां धारकत्वेन केनापि न धृतः स्वप्रतिष्ठितः परमेश्वरः).

अधृतिः *f.* 1 Want of firmness or control, looseness. -2 Incontinence. -3 Unhappiness.

अधृष्ट *a.* 1 Not bold, modest, shy. -2 invincible, irresistible; unhurt; हुतासो वसवोऽधृष्टाः Rv. 6. 50. 4.

अधृष्य *a.* 1 Invincible, unassailable; मनसाप्यधृष्यम् Ku. 3. 51 unassailable even in thought; unapproachable (opp. अभिगम्य); अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः R. 1. 16. -2 Modest, shy. -3 Proud.

अधृष्या N. of a river.

अधेनु *a.* [न. त.] (A cow) not yielding milk. अधेनुं दस्रा स्तर्यं विषक्ताम् Rv. 1. 117. 20; not nourishing अधेन्वा चरति मायया Rv. 10. 71. 5.

अधैर्य *a.* [न. ब.] Without self-possession, courage &c., swayed by excitement. –र्यम् Absence of courage, firmness or control; excitability.

अधोऽक्ष, अधोऽक्षज, अधोंऽशुक See under अधस्.

अध्यक्ष *a.* [अधिगतः अक्षं इन्द्रियं व्यवहारं वा] 1 Perceptible to the senses, visible; यैरध्यक्षैरथ निजसखं नीरदं स्मारयद्भिः Bv. 4.17. –2 One who exercises supervision, presiding over. cf. प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः । Nm. –क्षः 1 A superintendent, president, head, lord, master, controller, ruler. तनो राज्ञः कलत्राणि भ्रातॄणां चास्य सर्वतः । वाहनेषु समारोप्य अध्यक्षाः प्राद्रवन्भयात् ॥ Mb. 9. 29. 94. मयाऽध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् Bg. 9. 10; यदध्यक्षेण जगतां वयमारोपितास्त्वया Ku. 6. 17; इत्यध्यक्षप्रचारो द्वितीयमधिकरणम् । Kau. A. 2 oft. in comp.; गज°, सेना°, ग्राम°, द्वार°. –2 An eye-witness (Ved.) –3 N. of a plant (क्षीरिका) Mimusops Kauki. (Mar. दुधी).

अध्यक्षरम् *ind.* On the subject of syllables; above all syllables. –रम् The mystic syllable ओम्.

अध्यग्नि *ind.* [अग्नौ अग्निसमीपे वा] Over, by or near the nuptial fire. *n.* (ग्नि) One of the six kinds of स्त्रीधन (woman's property) mentioned in Ms. 9. 194 (अध्यग्न्यध्यावाहनिकं दत्तं च प्रीतिकर्मणि । भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥); a gift made to a woman at the time of marriage : विवाहकाले यत्स्त्रीभ्यो दीयते ह्यग्निसंनिधौ । तदध्यग्निकृतं सद्भिः स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥ So अध्यग्निकृतं अध्यग्न्युपागतम्; पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्तितम्.

अध्यञ्च् [अधि–अञ्च्–क्विन्] 1 Tending upwards; superior, eminent; अध्यङ् शस्त्रभृतां रामः । Bk. 5. 36. –2 One who obtains or acquires.

अध्यण्डा [अधिकमण्डमिव बीजं यस्याः सा] Names of two plants (अजशृङ्गी) Carpopogon Pruriens (Mar. मेढशिंगी), and भूम्यामलकी Flacourtia Cataphracta (Mar. भुई आंवळी).

अध्यधि *ind.* On high (acc.); °धि लोकम् Sk.

अध्यधिक्षेपः [अधिकः अधिक्षेपः] Excessive abuse or censure, gross abuse; गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ Y. 3. 228.

अध्यधीन *a.* [आधिक्येन अधीनः] Completely subject or dependent, as a slave; नाध्यधीनो न वक्तव्यो न दस्युर्न विकर्मकृत् । Ms. 8. 66 (Kull. अत्यन्तपरतन्त्रो गर्भदासः).

अध्यय, अध्ययनम् &c. See under अधी.

अध्यर्ध *a.* [अधिकमर्धं यस्य] Having an additional half; अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे Rām. 1. 22. 11; Br. Up. 3. 9. 1. एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः पुत्रोऽध्यर्धं ततोऽनुजः Ms. 9. 117; शतमध्यर्धमायता Mb., i. e. 150; °योजनशतात् Pt. 2. 18. (in comp. with a following noun) Amounting to or worth one and a half; °कंस amounting to one and a half Kaṁsa; so °काकिणीक, कार्षापण-णिक, °मा.क, °पण्य, °पाद्य, °प्रतिक, °माष्य, °विंशतिकीन, °शत–त्य, °श–शा–तमान, °शाण, °शाण्य, °शूर्प, °सहस्र, °सौवर्ण &c. (P. V. 1. 34–35.). –र्धः Wind (यदस्मिन् इदं सर्वं अध्यार्ध्नोत् अधिकमवर्धयत् तेन अध्यर्धः पवनः इति स्थितम् Br. Up.).

अध्यर्बुदम् [अधिकं or अधिजातं अर्बुदम्] A tumour, goitre; यज्जायतेऽन्यत्खलु पूर्वजाते ज्ञेयं तदध्यर्बुदमर्बुदज्ञैः Suśr.

अध्यवसो 4 P. 1 To determine, resolve; कथमिदानीं दुर्जनवचनादेवं अध्यवसितं देवेन U. 1; अदुर्लभं मरणमध्यवसितम् K. 171; किमध्यवस्यन्ति गुरवः Ve. 1; अभिधातुमध्यवसितो न गिरा Śi. 9. 76; resolve or mean to do. –2 To attempt, exert, undertake; मा साहसं अध्यवस्यः Dk. 123; व्रतं दुष्करमध्यवसितम् H. 1. –3 To grapple with.–4 To conceive, apprehend, think : अकार्यं कार्यवदध्यवस्य Dk. 86.

अध्यवसानम् [अधि-ल्युट्] 1 Effort, determination &c. See अध्यवसाय. –2 (In Rhet.) Identification of two things (प्रकृत and अप्रकृत) in such a manner that the one is completely absorbed into the other : निगीर्याध्यवसानं तु प्रकृतस्य परेण यत् K. P. 10; on such identification is founded the figure called अतिशयोक्ति, and the लक्षणा called साध्यवसाना. See K. P. 2.

अध्यवसायः 1 An attempt, effort, exertion ; न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञाननिधिर्गुणं हि H. 1. v. 1.; °सहचरेषु साहसेषु Dk. 161. –2 Determination, resolution : mental effort or apprehension; संभावनं नाम अस्तित्वाध्यवसायः P. VI. 2. 21. cf. also प्रतिविषयाध्यवसायो दृष्टम् । Sāṅkhya K. 5. –3 Perseverance, diligence, energy, constancy; तत्कोऽयं पदे पदे महाननध्यवसायः U. 4 absence of energy or resolution, drooping of spirits; (with महानध्यवसायः as the reading, the meaning would be 'why this effort on your part *i. e.* to determine whether you should go or not, hesitation.')

अध्यवसायिन् *a.* [सो-णिनि] Attempting; resolute, persevering, energetic.

अध्यवसित *p. p.* Attempted, mentally apprehended, determined.

अध्यवसिन् *a.* One who observes a vow, धर्माश्रमेऽध्यवसिनां ब्राह्मणानां युधिष्ठिरः Mb. 12. 64. 6.

अध्यवहननम् [अधि उपरि अवहननम्] Beating again what is being threshed and peeled (पूर्वावघातेन वितुषीकरणेऽपि पुनरवघातः).

अध्यशनम् [अधिकमशनम्] Excessive eating, eating again before the last meal is digested; साजीर्णे भुज्यते यत्तु तदध्यशनमुच्यते Suśr.

अध्यस्थि *n.* [अधिरूढमस्थि] A bone growing over another.

अध्यस् 4 P. 1 To place upon another, add or append to. –2 (In Phil.) To attribute or ascribe falsely, attribute the nature of one thing to another; सर्वो हि पुरोऽवस्थिते विषये विषयान्तरमध्यस्यति, बाह्यधर्मानात्मन्यध्यस्यति Ś. B.

अध्यस्त *p. p.* [अस्-क्त] 1 Placed upon or over. -2 Attributed wrongly ascribed or supposed : as शुक्तौ रजतमध्यस्तम्, ब्रह्मणि जगदध्यस्तम् &c.

अध्यासः [अस्-घञ्] 1 False attribution, wrong supposition (मिथ्याज्ञानम्, अतस्मिंस्तद्बुद्धिः or अयथार्थानुभवः): स्मृतिरूपः परत्र पूर्वदृष्टावभासः : for full explanation see S. B. 8-22 and अध्यारोप also. -2 An appendage. -3 Putting down upon : पादाध्यासे शतं दमः Y. 2. 217.

अध्याक्रम् 1 U. 1 To fix upon, to occupy. -2 To attack.

अध्याक्रान्त *a.* Taken possession of, occupied : °ता वसतिरमुना S. 2. 15.

अध्याचरित *a.* used शय्यासनेऽध्याचरिते श्रेयसा न समाविशेत् Ms. 2. 119.

अध्यात्म *a.* [आत्मनः संबद्धं, आत्मनि अधिकृतं वा] Belonging to self or person; concerning an individual. **-त्मम्** *ind.* [आत्मानमधिकृत्य] Concerning self. **-त्मम्** The supreme spirit (manifested as the individual self) or the relation between the supreme and the individual soul : अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते Bg. 8. 3 (स्वस्यैव ब्रह्मण एवांशतया जीवस्वरूपेण भावो भवनं स एव आत्मानं देहमधिकृत्य भोक्तृत्वेन वर्तमानोऽध्यात्मशब्देनोच्यते Śrīdhara) ' Brahman is the supreme, the indestructible : its manifestation (as an individual self) is अध्यात्म ' -Telang's Bhagavadgītā; **-त्मन्** 1 Egotism; कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहं ममता क्रिया Bhāg. 7. 12. 29. -2 Wind; स्पर्शमध्यात्मनि त्वचम् Bhāg. 7. 12. 27. °चेतसा Bg. 3. 30. **-Comp. -ज्ञानम्-विद्या** knowledge of the supreme spirit or आत्मन्, theosophical or metaphysical knowledge (the doctrines taught by the Upaniṣads &c.): °विद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् Bg. 10. 32 (अध्यात्मविद्या न्यायवैशेषिकमते देहभिन्नत्वेन, सांख्यादिमते प्रकृतिभिन्नत्वेन आत्मनः स्वरूपादिप्रतिपादिका, वेदान्तिमते तु ब्रह्माभिन्नत्वेन इति भेदः; सर्वेषां मतेऽपि आत्मतत्त्वज्ञानरूपत्वात्तस्या अध्यात्मविद्यात्वम्). त्रयी विग्रहवत्येव सममध्यात्मविद्यया M. 1. 14 ; **-दृश्-विद्** *n.* [अध्यात्मं पश्यति वेत्ति वा] one proficient in this knowledge ; न ह्यनध्यात्मवित्कश्चित् क्रियाफलमुपाश्नुते Ms. 6. 82. **-योगः** [आत्मानं क्षेत्रज्ञमधिकृत्य योगः] concentration of the mind on the Ātman drawing it off from all objects of sense. **-रति** *a.* [स. ब.] one who delights in the contemplation of the supreme spirit ; अध्यात्मरतिरासीनो निरपेक्षो निरामिषः । आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरेदिह ॥ Ms. 6. 49. **-रामायणम्** N. of a Rāmāyaṇa which treats of the relation between the supreme and the individual soul, while it narrates Rāma's story. It forms part of the Brahmāṇḍa Purāṇa.

अध्यात्मिक *a.* (**-की** *f.*) Relating to अध्यात्म.

अध्यापक-पनम्, अध्याय See under अधी.

अध्यारुह् 1 P. 1 to ascend, mount ; विष्णुपदं द्वितीयमध्यारुरोहेव रजश्छलेन R. 16. 28 ; (fig.) to gain ascendancy over, domineer or lord it over ; लतेव विटपकानध्यारोहति K. 105 ; बुद्धिहीनोऽप्युच्छ्रितोऽपि भूभृत् परैरध्यारुह्यमाणमात्मानं न चेतयते Dk. 154. *-Caus.* [-रोहयति] 1 To cause to ascend, mount or sit in. -2 (-रोपयति) (*a*) To place one in, entrust or appoint to ; to cause, produce, bring about ; कुसुमायुधस्य दुर्जयतामध्यारोपयन्ती K. 148 ; कस्य न बन्धुत्वमध्यारोपयसि 202. (*b*) To attribute falsely ; दोषानपि गुणपक्षमध्यारोपयद्भिः K. 108 (falsely) representing even vices as virtues. (*c*) To overdo, exaggerate.

अध्यारूढ *p. p.* 1 Mounted, ascended. -2 Raised above, elevated. -3 Above, superior to, more than (with instr.) : below, inferior ; ततोऽध्यारूढानां पदमसुजनद्वेषजननम् Mu. 5. 12 of those in high office ; आयुधपरिग्रहं यावदध्यारूढो दुर्योगः U. 6 my insolence went the length of taking up arms.

अध्यारोपः 1 Raising, elevating &c. -2 (In Vedānta Phil.) Act of attributing falsely or through mistake ; erroneously attributing the properties of one thing to another ; considering through mistake a rope (which is not really a serpent) to be a serpent, or considering Brahman (which is not really the material world) to be the material world ; असर्पभूतरज्जौ सर्पारोपवत्, अजगद्रूपे ब्रह्मणि जगद्रूपारोपवत्, वस्तुनि अवस्त्वारोपोऽध्यारोपः Vedāntasāra. -3 Erroneous knowledge.

अध्यारोपणम् 1 Raising, &c. ; अलीक° K. 222, 108. -2 Sowing (seed).

अध्यारोपित *p. p.* Falsely attributed or supposed ; hyperbolical.

अध्यावापः [अधि-आ-वप्-घञ्] 1 Act of sowing or scattering (seed &c.) -2 [आधारे घञ्] A field wherein seed &c. is sown.

अध्यावाहनिकम् [अध्यावाहनं पितृगृहात्पतिगृहगमनम्, तत्काले लब्धम् ; लब्धार्थे ठन्] One of the six kinds of स्त्रीधन or woman's property, the property which she receives when leaving her father's house for her husband's ; Ms. 9. 194. यत् पुनर्लभते नारी नीयमाना तु पैतृकात् (गृहात्) । अध्यावाहनिकं नाम स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥

अध्याशयः (उत्कृष्टः आशयः कर्णिकाख्यः) the pericarp ; अध्याशयो वा स्फुटपुण्डरीकं पुराधिराजं तदलञ्चकार । Bu. Ch. 1. 9. the commentator explains the word also as ' Jīva ' अधि प्रधानभूत आशेते निवसति शरीरे इत्यध्याशयो जीवः ।

अध्यास् 2 A. 1 (*a*) To lie down, settle upon ; occupy, dwell in (as a seat or habitation) ; seat oneself in or upon, enter upon, get into (as a path &c.) (with acc. of place); त्वरिततरमध्यास्यतामियं वनस्थली K. 28 ; 36, 40 ; पर्णशालामध्यास्य R. 1. 95 ; द्वितीयमाश्रममध्यासितुं समयः V. 5 ; द्वारदेशमध्यास्ते Dk. 3 is waiting at the door ; R. 2. 17 ; 4. 74 ; 6. 10 ; 12. 85 ; 13. 22, 76 ; 15. 93 ; Me. 78 ; Bk. 1. 5 ; Ms. 7. 77 ; अये सिंहासनमध्यास्ते वृषलः Mu. 3 ; भगवत्या प्राश्निकपदमध्यासितव्यम् M. 1 occupy the seat of judge, accept the office of judge. (*b*) To take possession of, grasp, seize ; धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या R. 2. 52 with eyes tremulous on account of her being seized by him (अध्यासितम् = आक्रमणम्). (*c*) To resort to,

inhabit : यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते Ku. 6. 56. –2 To live in conjugal relation ; cohabit with. –3 To be directed or fixed upon. –4 To rule, govern, influence ; affect, concern (mostly Ved.). –*Caus.* To cause one to sit down upon ; भवन्तमध्यासयन्नासनम् Bk. 2. 46.

अध्यासनम् 1 Sitting down upon, occupying, presiding over. –2 A seat, place.

अध्यासित *a.* Seated down, upon, settled. –**तम्** Sitting upon ; धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः R. 2. 52.

अध्यासः See under अध्यस्.

अध्याहारः A mode of interpreting a sentence. According to this mode, an incomplete sentence is made to yield complete sense by supplying some extra word or words therein. अध्याहार should be clearly distinguished from अनुषङ्ग which also is a mode of interpreting an incomplete sentence ; परिपूर्णमेवेदं वाक्यं नाध्याहारमर्हति विप्रलम्भकर्तृकम् ŚB. on MS. 4. 3. 10 (see अनुषङ्ग). cf. also अपरिपूर्णं यद् वाक्यं तदध्याहारेण वा पूर्येत व्यवहितकल्पनया वा । तत्राध्याहाराद् व्यवहितकल्पना ज्यायसी । अध्याहारे हि अश्रुतः कल्प्येत । इतरत्र श्रुतेन सम्बन्धः । ŚB. on MS. 7. 4. 10.

अध्याहारः–हरणम् 1 Supplying an ellipsis (आकाङ्क्षाविषयपदानुसंधानम्). –2 Arguing ; inferring ; new supposition ; inference or conjecture.

अध्युषित *a.* Inhabited, occupied.

अध्युषिते *ind.* At daybreak ; उवाच राजन्संग्रामेऽध्युषिते पर्युपस्थिते Mb. 8. 36. 4.

अध्युष्ट *a.* (Ety ?) Coiled up three and a half times; °वलयः a snake forming a ring coiled up three and a half times ; अवाप्य स्वां भूमिं भुजगनिभमध्युष्टवलयं स्वमात्मानं कृत्वा A. L. 10.

अध्युष्ट्रः [अधिगतः उष्ट्रं वाहनत्वेन] A carriage drawn or borne by camels.

अध्यूढ *a.* [अधि उपरि ऊढः] 1 Raised, exalted, elevated, hanging over. एतस्यामृच्यध्यूढँ साम तस्मादृच्यध्यूढँ साम गीयते Ch. Up. 1. 6. 1. –2 Abundant, increased, copious. –3 Rich, affluent. –**ढः** 1 Śiva. –2 The son of a woman pregnant before marriage ; अध्यूढश्च तथाऽपरः Mb. 13. 49. 4. –**ढा** A wife whose husband has married another wife and thus superseded her (= अधिविन्ना q. v.). अध्यूढायाश्च यद् दुःखं साक्षिभिर्विहितस्य च Mb. 2. 68. 83.

अध्यूध्नी [अधिकम् ऊधो यस्याः अनङ् ङीप् च] 1 A cow with full and fat udders. –2 The vessel (in the body) above the udder or above the scrotum ; perhaps urethra (?).

अध्यूह् 1 U. 1 To overlay, place on or upon. –2 To raise above.

अध्यूहनम् Putting of a layer (of ashes &c.).

अध्येषणम् [अधि-इष् प्रेरणे-ल्युट्] Causing one to do a thing, especially a preceptor &c. as an honorific duty. –**णा** [अधिका एषणा प्रार्थना] Solicitation, entreaty.

अध्रि *a.* [न-धृ-क्रि] Not restrained, irresistible. –**Comp.** –**गु-गू** *a.* [अध्रि-गम्-कृ-डिन् ऊत्वादेशो वा] of irresistible motion or course (अधृतगमन), impetuous ; यदध्रिगावो अध्रिगू इदा चिदह्नो अश्विना Rv. 8. 22. 11 also तुभ्यं श्चोतन्ति अध्रिगो Ait. Br. 2. 12. (–**गुः** N. of a heavenly killer of sacrificial victims, or the name formula itself ending with an invocation of Agni. –**ज** *a.* [अध्रि जनयति, जन्–ड] making irresistible. इति चिन्मन्युमध्रिजः Rv. 5. 7. 10. –**पुष्पिका** the betelnut plant. (Mar. पानवेल).

अध्रियमाण *a.* 1 Not held, not to be got hold of ; not forthcoming. –2 Not surviving, dead.

अध्रुव *a.* Uncertain, doubtful. –2 Unsteady, moving, not fixed or permanent ; स्वाङ्गेऽध्रुवे P. III. 4. 54 ; separable (which can be severed or detached without fatal or disastrous effects) (येन विना न जीवनं सोऽध्रुवः Sk.) –**वम्** An uncertainty ; यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च H. 1. 184. cf. the English phrase 'A bird in the hand is worth two in the bush.'

अध्रुषः Quinsy ; a kind of disease attended with fever arising from the affection of blood ; शोथः स्थूलस्तोदादाहप्रकाशो रक्ताज्ज्ञेयः सोऽध्रुषो रुग्ज्वराढ्यः Suśr. (Mar. गळसटें, घटसर्प.)

अध्वन् *m.* [अत्ति बलं ; अद्–क्वनिप् धादेशः Uṇ. 4. 115 ; perhaps from अन् also] 1 (*a*) A way, road ; passage, orbit (of planets &c.) ; मुक्ताध्वानं ये लङ्घयेयुर्भवन्तम् Me. 54. (*b*) Distance, space (traversed or to be traversed) ; पञ्चदशयोजनमात्रमध्वानं जगाम K. 119, 120 ; कियत्यध्वनि सा उज्जयिनी 207 ; Dk. 13 ; अपि लङ्घितमध्वानं बुबुधे न बुधोपमः R. 1. 47 ; उल्लङ्घिताध्वा Me. 45 ; कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे &c. (*c*) Journey, travel, course, march ; नैकः प्रपद्येताध्वानम् Ms. 4. 60 undertake a journey ; अध्वसु त्रिषु विसृष्टमैथिलः R. 11. 57 after three marches ; परिक्रान्तः किलाध्वना Ki. 11. 2 way-worn ; अध्वश्रमपरिगतम् Me. 17. 40 ; अध्वा वर्णकफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः Suśr. –2 A recension of the Vedas and the school upholding it (शाखा, अवयव) एकविंशत्यध्वयुक्तमृग्वेदमृषयो विदुः । सहस्राध्वा सामवेदो यजुरेकशताध्वकम् ॥ अध्वा देवगतिः शाखा इति पर्यायवाचकाः । –3 Time (Kāla), time personified, (being the eater of all) दुर्मरं पुरुषेणेह मन्ये ह्यध्वन्यनागते Mb. 14. 80. 24. –4 Air ; sky, atmosphere. –5 Place. प्रस्थितं दीर्घमध्वानं स्वबन्धुमिव बान्धवाः Rām. 5. 1. 45. –6 Means, resource ; method. –7 Attack (अधिकदुरारोहणम्). अध्वन् is changed to अध्व after prepositions ; प्राध्वः, व्यध्वः &c. –**Comp.** –**अतिः** [अध्वानमतति, अत्–इ] 1 a traveller. –2 an intelligent person. –**अधिपः,–ईशः** [ष. त.] an officer in charge of the public roads. –**अयनम्** [अध्वन्ययनम्] journey, travel. –**गः** 1 one who travels ; a traveller, way-farer ; Av. 13. 1. 36. सन्तानकतरुच्छायासुप्तविद्याधराध्वगम् Ku. 6. 46 (°गामिन्). –2 a camel. –3 a mule. –4 the sun ; °भोग्यः N. of a tree, Spondias Mangifera (आम्रातकवृक्ष) अध्वगैः अयत्नलभ्यफलत्वात् भोग्यः (Mar. आंबाडा). (–**गा**) the Ganges. –**गत्** *m.* [अध्वानं गच्छति; गम्–क्विप् P. VI. 4. 40] a traveller. –**गत्यन्तः –गन्तव्यः** [ष. त.] measure of length applicable to roads ; कालमाबा-

ध्वगन्तव्यः Mbh. Vārt. on P. 1. 4. 51. -जा [अध्वनि जायते; जन्-ड] A plant (स्वर्णुली or स्वर्णपुष्पी). -पतिः 1 the sun (दिवैव पथिकानां गमनात् रात्रौ च गमननिषेधात् सूर्यस्य अध्वपालकत्वम् or अध्वनः आकाशस्य पतिः). -2 inspector of the road. -रथः [अध्वने हितः पर्याप्तो रथः शाक. त.] 1 a travelling coach. -2 [अध्वैव रथो यस्य] a messenger skilled in travelling (पथि प्रज्ञो दूतः). -शल्यः [अध्वनि शल्यमिव आचरतीति क्विप्-अच् Tv.] N. of a tree (अपामार्ग) (अध्वगानां पादवस्त्रादौ शल्यवद्वेधकारकत्वात् तथात्वम्) (Mar. आघाडा).

अध्वनीन, अध्वन्य *a.* [अध्वानम् अलं गच्छति; अध्वन्-ख-यत् वा; अध्वनो यत्खौ P. V. 2. 16] Able to undertake a journey, speeding on a journey; क्षिप्रं ततोऽध्वन्यतुरङ्गयायी Bk. 2. 44. -नः -न्यः A traveller going fast, way-farer.

अध्वर *a.* [न ध्वरति कुटिलो न भवति ध्वृ-अच्. न. त.; ध्वरतिर्हिंसाकर्मा तत्प्रतिषेधो निपातः अहिंस्रः Nir.] 1 Not crooked, not broken, uninterrupted; इमं यज्ञमवतामध्वरं नः Yv. 27. 17 (अध्वरम् = अकुटिलं शास्त्रोक्तम्). -2 Intent, attentive. -3 Durable, sound. -4 Not injuring; ततोऽध्वरजटः स्थाणुर्वेदाध्वरपतिः शिवः Mb. 12. 256. 19. -रः [अध्वानं सत्पथं राति ददाति फलत्वेन, रा-क] A sacrifice, a religious ceremony; also a Soma sacrifice; तमध्वरे विश्वजिति R. 5. 1. -रः -रम् 1 Sky or air (आकाश). -2 The second of the 8 Vasus. -Comp. -कल्पा an optional sacrifice (काम्येष्टि). -काण्डम् [ष. त.] part of the शतपथब्राह्मण which treats of sacrifices. -ग [अध्वरं गच्छति] intended for a sacrifice. -दीक्षणीया [ष. त.] consecration connected with an Adhvara; so °प्रायश्चित्तिः an expiation &c. -मीमांसा [ष. त.] N. of Jaimini's Pūrvamīmāṁsā. -श्रीः [ष. त.] glory of the Adhvara. -समिष्टयजुः *n.* N. of an aggregate of libations connected with a sacrifice. -स्थ *a.* Engaged in a sacrifice; य उदृचि यज्ञे अध्वरेष्ठाः । Rv. 10. 77. 7.

अध्वरीयति, अध्वर्यति Den. P. To desire to have a sacrifice performed; or to perform one.

अध्वर्युः [अध्वरमधीते Nir.; अध्वर-क्यच्-युच् ततोऽन्त्याकारलोपः Tv.] 1 Any officiating priest, technically distinguished from होतृ, उद्गातृ and ब्रह्मन्. His duty was "to measure the ground, build the altar, prepare sacrificial vessels, to fetch wood and water, to light the fire, to bring the animal and immolate it," and while doing this to repeat the Yajurveda; होता प्रथमं शंसति तमध्वर्युः प्रोत्साहयति Sk. See अच्छावाक also. -2 The Yajurveda itself. -pl. Adherents of that Veda. - Comp. -काण्डम् N. of a book of mantras or prayers intended for Adhvaryu priests. -क्रतुः Sacrificial act performed by the Adhvaryu (Pāṇini II. 4. 4.) -वेदः Yajurveda.

अध्वस्मन् *a.* [ध्वंस् मनिन् किच्च न. त.] Imperishable; bright. (?).

अध्वान *a.* (न. ब.) Dumb, taciturn; अक्षद्यूतजितो युधिष्ठिर इवाध्वानं गतः कोकिलः Mk. 5. 6.

अध्वान्तम् [न. त.] Twilight, gloom, slight darkness, shade. -न्तः [ष. त.] End of the journey. -Comp. -शाबः [अध्वान्तस्य मार्गसीमायाः शाब इव Tv.] A plant (श्योनाक) Cassia Fistula or Bignonia Indica (blossoming in shade). (Mar. बाहवा, पाडळ).

अन् 2 P. [अनिति, आन-नी-त्, आन, अनितुम्, अनित] 1 To breathe; आनीदवातं स्वधया तदेकम् Rv. 10. 129. 2. -2 To move, go about, live; को ह्येवान्यात् यदेष आकाश आनन्दो न स्यात् Taitt. Up. -3 To gasp, pant with thirst (Ved.). -*Caus.* आनयति; *desid.* अनिनिषति. -4 A. To live. -10 P. आनयति. also 1 P. अनति, to worship.

अन् *m.* [क्विप्] The soul; विश्वे चनेदना Rv. 4. 30. 3.

अनः [अन्-अच्] Breath, respiration; प्राणोऽपानो व्यान उदानः समानोऽनः इत्येतत्सर्वं प्राण इति Br. Up. 1. 5. 3. [cf. L. *animus*, Gr. *anemos*]. अनः प्राणयुतेऽपि स्यात्। Nm.

अननम् [अन् ल्युट्] Act of breathing, living &c.

अनंश *a.* [न. ब.] 1 Not entitled to a share in the inheritance; °शौ क्लीबपतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा। उन्मत्तजडमूकाश्च ये च केचिन्निरिन्द्रियाः॥ Ms. 9. 201. Other persons are also mentioned by Devala, Baudhāyana, Kātyāyana and Nārada. -2 Without parts, undivided, portionless; an epithet of the sky or the Supreme Being.

अनंशुमत्फला [न अंशुमत् मोचकाभ्यन्तरस्थत्वात् फलं यस्याः] The plantain tree.

अनक् *a.* Blind. व्यनगचष्ट Rv. 2. 15. 7.

अनक *a.* Mean, base; See अणक.

अनक्ष् *a.* [न अक्ष्णोति व्याप्नोति विषयमिन्द्रियेण, अक्ष्-क्विप् न. त.] Without sight, blind.

अनक्ष *a.* 1 Without an axle-tree. -2 Sightless, blind. यस्यानक्षा दुहिता Rv. 10. 27. 11.

अनकदुन्दुभिः = आनकदुन्दुभि q. v.

अनकस्मात् *ind.* [न. त.] Not causelessly, not suddenly or accidentally.

अनक्षर *a.* [न. ब.] 1 Unable to speak, mute, dumb, unlettered; मुखमनक्षरं स्वाकृतेः Bh. 2. 56. -2 Unfit to be uttered. -रम् [अप्रशस्तान्यक्षराणि यत्र] Abusive language, foul or abusive words, censure. -*adv.* Without the use of words, not expressed by words, mutely, dumbly; °रं पप्रच्छ K. 219, 143; °व्यञ्जितदोहदेन R. 14. 26.

अनक्षि *n.* [अप्रशस्तम् अक्षि] A bad eye, weak eye.

अनगार *a.* [न. ब.] Houseless. -रः A vagrant ascetic.

अनगारिका The houseless state of a vagrant ascetic.

अनग्नि [न. त.] 1 Non-fire, substance other than fire; यदधीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्द्यते। अनमाविव शुष्कैधो न तज्ज्वलति कर्हिचित् Nir. -2 Absence of fire. *a.* 1 Not requiring fire, dispensing with fire, without the use of fire; विदधे विधिमस्य नैष्ठिकं यतिभिः सार्धमनग्निमग्निचित् R. 8. 25; said of a sacrifice also (अग्निचयनरहितो यज्ञः). -2 Not maintaining the sacred fire; अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मूलफलाशनः Ms. 6. 25,

43: irreligious, impious. -3 Dyspeptic. -4 Unmarried. -Comp. -त्र-त्रा a. Ved. not maintaining the sacred fire, sinful, irreligious अग्ने त्वमस्मद् युयोध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः Rv. 1. 189. 3. -दग्ध a. Not burnt with fire or on the funeral pile, ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धा मध्ये दिवः स्वधया मादयन्ते Rv. 10. 15. 14. (श्मशानकर्म न प्राप्ताः); a class of Manes Ms. 3. 199.

अनघ a. [न. ब.] 1 Sinless, innocent; अवैमि चैनामनघेति R. 14. 40. -2 Free from blame, faultless, handsome; अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद् रूपमनघम् Ś. 2. 10; यस्य ज्ञानदयासिन्धोरगाधस्यानघा गुणाः Ak.; °सर्वगात्री Dk. 123. -3 Without mishap or accident, free from danger, calamity &c.; safe, unhurt; यास्त्वामनघमद्राक्ष्म Dk. 108; कच्चिन्मृगीणामनघा प्रसूतिः R. 5. 7; मृगवधूर्यदा अनघप्रसवा भवति Ś. 4 safely delivered or brought to bed; °प्रसूतेः R. 14. 75. -4 Without grief or sorrow; दयालुमनघस्पृष्टम् R. 10. 19. -5 Free from dirt, impurities &c., pure, spotless; R. 10. 80; 13. 65; Śi 3. 31. -6 Tireless, not exhausted; Bhāg. 2. 7. 32. -घः 1 White mustard. -2 N. of Visṇu; अनघो विजयो जेता; V. Sah. 16. also of Śiva and of several other persons, a Gandharva, Sādhya &c.-Comp.-अष्टमी N. of the eighth day (spoken of in the fiftyfifth Adhyāya of Bhavisyottara Purāṇa)

अनङ्कुश a. [अङ्कुशेन न-वश्यः] 1 Ungovernable, unruly. -2 Taking license (as a poet.).

अनङ्ग a. [न. ब.] 1 Bodiless, without a body; formless, incorporeal; त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः Ku. 4. 9. -2 Different from the body. -3 Without a supplement or auxiliary. -ङ्गः 1 Cupid (the bodiless one; so called from his having been reduced to ashes by Śiva with the fire of his third eye, when he tried to seduce the God's mind towards Pārvatī for the birth of a deliverer of the Gods from Tāraka.) -2 Wind. -3 A goblin. -4 A shadow, cf. अनङ्गे मन्मथे वायौ पिशाचच्छाययोरपि Nm. -ङ्गम् 1 Sky, air, ether. -2 The mind (आकाशस्य निरवयवत्वात् न्यायवैशेषिकमते चित्तस्य अगुणत्वेन तस्य तथात्वम्). -Comp.. -आपीडः N. of a king of Kashmir. -क्रीडा [तृ. त.] 1 amorous sports. -2 N. of a metre of two lines, the first with 16 long, and second with 32 short, syllables. -द a. [उप. स.] inspiring love; °दे तनुभूते ते भुंजलते K. 220. (also without Angada); बाह्योरनङ्गदत्वस्य बाले ते कारणे उभे Bhar. Ch. -देवी N. of a queen of Kashmir. -द्वादशी N. of the 83rd chapter of भविष्योत्तरपुराण; °त्रयोदशीव्रतम्, see under व्रत. -पालः N. of a king's chamberlain at Kashmir. -लेखः (मदनलेखः) a love letter; °लेखक्रियोपयोगं (व्रजन्ति) Ku. 1. 7. -रङ्गः N. of an erotic work describing the several postures (आसन) pertaining to sexual intercourse. -लेखा 1 A love letter. -2 N. of a queen of Kashmir. -शत्रुः, -असुहृत् &c. N. of Śiva. -शेखरः N. of a metre of four lines, each with 15 iambic feet.

अनङ्गकम् The mind.

अनङ्गुरि-लि a. [न. ब.] Destitute of fingers.

अनच्छ a. Not clear, dirty.

अनजका, अनजिका [अप्रशस्ता अजा] A miserable or small goat.

अनञ्जन a. [न. ब.] 1 Without collyrium, pigment or paint; नेत्रे दूरमनञ्जने S. D. -2 Faultless, taintless. -3 Without any connection (निःसम्बन्ध). -नम् 1 The sky, atmosphere. -2 The Supreme Spirit (परब्रह्म), Visṇu or Nārāyaṇa. यदा विसृष्टस्त्वमनञ्जनेन वै बलं प्रविष्टोऽजितदैत्यदानवम् Bhāg 9. 5. 8.

अनडुह् m. [अनः शकटं वहति] (अनड्वान्, °ड्वाहौ, °डुद्भ्याम् &c.) 1 An ox, bull. -2 The sign Taurus. वृषभराशि. -ही or अनड्वाही A cow. -Comp. -जिह्वा [अनडुहो जिह्वेव पत्राणि यस्याः सा] a plant (गोजिह्वा, अनन्तमूल). -द a. [उप. स.] a giver of oxen.

अनडुत्क a. Having oxen.

अनडुहः N. of a sage.

अनणु a. [न. त.] Not small or minute or fine, coarse. -णुः Coarse grain, peas &c.

अनति ind. Not very much; compounds beginning with अनति may be analysed by referring to अति; e. g. अनतिक्रमः moderation; अनतिक्रमणीय not to be transgressed, inviolable; अनतिदृश्य opaque; अनतिद्भुत unsurpassed, real, true, proper, ब्रह्मा त इन्द्र गिर्वणः क्रियन्ते अनतिद्भुता Rv. 8. 90. 3. अनतिव्याध्य invulnerable; अनत्यन्तगति P. V. 4. 4 sense of diminutive words; अनत्यय imperishable, undecaying &c.; अनतिप्रश्न्य not to be asked to excess; अनतिविलम्बिता absence of delay; fluency as a speaker's qualification, one of the 35 Vāgguṇas, q. v.

अनद्धा ind. [न. त.] Ved. Not truly or clearly, not certainly or definitely. -Comp. -पुरुषः not a true man; one who is not of use, either to gods, men or the manes.

अनद्यः [न अद्यः भक्ष्यः अप्राशस्त्ये नञ्] White mustard.

अनद्यतन a. (-नी f.) [न. त.] Not pertaining to this or the current day; a term used by Pāṇini to denote the sense of the Imperfect or the Periphrastic future P. III. 2. 111, III. 3. 15; °भूते लङ्-अपचत्; °ने भविष्यति लुट्-पक्ता; परोक्षानद्यतने लिट्-पपाच. -नः Not the current day; अतीतायाः रात्रेः पश्चार्धेन आगामिन्या रात्रेः पूर्वार्धेन सहितो दिवसोऽद्यतनः Sk., तद्भिन्नः कालः.

अनधिक a. [न. त.] 1 Not more or excessive. -2 Boundless; perfect. -3 Not capable of being enlarged or surpassed.

अनधिकारः [न. त.] Absence of authority, right, claim &c. -Comp. -चर्चा intermeddling, officiousness.

अनधिकारिन् a. Not entitled to.

अनधिगत a. [न. त.] Not obtained, acquired or studied. -Comp. -मनोरथ a. foiled in one s expectations. -शास्त्र a. who has not learnt the Śāstras.

अनधीन *a.* [न. त.] Independent. **–नः, –नकः** [संज्ञायां कन्] An independent carpenter working on his own account (कौटतक्षः); स हि कुर्व्यां वसन् न कस्यचिदधीनः.

अनध्यक्ष *a.* [न. त.] 1 Not perceptible or observable, invisible; मनोऽपि न तथाज्ञानादनध्यक्षं तदा भवेत्। Bhāṣā P. –2 Without controller or ruler &c.

अनध्यायः अनध्ययनम् [न. त.] Not studying, intermission of study; the time when there is or ought to be such intermission, a holiday (°दिवसः); अद्य शिष्टानध्यायः U. 4 a holiday (given) in honour of distinguished guests. See Ms. 2. 105-6; 4. 103-4; 105-8, 117-8, 126 &c.

अननुभावुक *a.* Unable to comprehend; °ता non-comprehension, unintelligibility.

अननुभाषणम् 1 Not repeating a statement or proposition. –2 Tacit assent.

अनन्त *a.* [नास्ति अन्तो यस्य] Endless, infinite, eternal, boundless, inexhaustible; °रत्नप्रभवस्य यस्य Ku. 1. 3. **–न्तः** 1 N. of Viṣṇu; गन्धर्वाप्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः। नान्तं गुणानां जानन्ति (नास्यान्तमधिगच्छन्ति) तेनानन्तोऽयमुच्यते ॥; also of Viṣṇu's couch, the serpent Śeṣa; of Kriṣṇa and his brother; of Śiva, the 14th Arhat; Vāsuki, the lord of serpents अनन्तश्चास्मि नागानाम् Bg. 10. 29. –2 A cloud. –3 Talc. –4 N. of a plant (सिन्दुवार) Vitex Trifolia (Mar. निरगुडी). –5 The asterism श्रवण. –6 A silken cord with 14 knots tied round the right arm on the अनन्तचतुर्दशी day. –7 The letter आ. **–न्ता** 1 The earth (the endless). –2 The number one. –3 Names of various females; N. of Pārvatī. –4 Names of various plants; शारिवा, अनन्तमूल (a very medicinal plant) दूर्वा, आमलकी, गुडूची, अग्निमन्थ, कणा, लाङ्गली, दुरालभा, हरीतकी, अग्निशिखा, श्यामलता, पिप्पली. **–न्ती** A small silken cord tied round the left arm of a woman. **–न्तम्** 1 The sky, atmosphere. –2 Infinity, eternity. –3 Absolution, final beatitude; तदनन्ताय कल्पते Pt. 2. 72. –4 The Supreme Spirit, Brahman (परब्रह्म,); सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेति श्रुतिः। न व्यापित्वाद्देशतोऽन्तो नित्यत्वान्नापि कालतः। न वस्तुतोऽपि सर्वात्म्यादानन्त्यं ब्रह्मणि त्रिधा ॥ –5 A sloping and a projecting member of the entablature representing a continued pent-roof; अनन्तं चान्तरिक्षं च प्रस्तरं चाष्टधा लुपाः। Māna. 18. 174-175. cf. अनन्तः शेषविष्ण्वोश्चानवधौ क्लीबमम्बरे। स्त्रियां स्याच्छारिवादूर्वाविशल्यालाङ्गलीषु च। हैमवत्यां गळूच्यां च...। Nm. **–Comp. –आत्मन्** *m.* the Supreme Spirit; **–कर** *a.* magnifying to any extent; P. III. 2. 21. **–ग** *a.* moving forever. **–गुण** *a.* possessed of endless merits; of countless or infinite number; प्लवङ्गानामनन्तगुणैर्धते Mv. 6. 55. **–चतुर्दशी, –°व्रतम्** [अनन्तस्य आराधनं यस्यां सा चतुर्दशी] the 14th day of the bright half of Bhādrapada when Ananta is worshipped. **–चरित्रः** N. of a Bodhisattva. **–जित्** (अनन्तानि भूतानि जितवान्) 1 N. of Vāsudeva, the conqueror of all. –2 N. of an Arhat deity. **–तान** *a.* of endless width, extensive. **–तीर्थकृत्** *m.* 1 one who visits many places of pilgrimage. –2 a Jaina deity. **–तृतीया** the third day of the bright half of भाद्रपद, मार्गशीर्ष or वैशाख; नभस्ये वाथ वैशाखे मार्गशीर्षेऽथवा पुनः। शुक्लपक्षतृतीयायां...उक्तानन्ततृतीयैषा सुतानन्दफलप्रदा. **–दृष्टिः** [अनन्ता दृष्टयो नेत्राणि यस्य] N. of Śiva, or of Indra. **–देवः** [अनन्तो देव इव] 1 the serpent Śeṣa. –2 [अनन्ते दीव्यति; दिव्-अच्] N. of Nārāyaṇa who sleeps on Śeṣa. –3 N. of the king of Kashmir. **–नेमिः** N. of the king of Mālava, a contemporary of शाक्यमुनि. **–पार** *a.* of endless width, boundless; °रं किल शब्दशास्त्रम् Pt. 1. **–पालः** N. of a warrior-chief in Kashmir. **–मतिः** N. of a Bodhisattva. **–मायिन्** *a.* of endless tricks, endlessly deceitful. **–मूलः** a medicinal plant (शारिवा). **–राशिः** an infinite quantity. **–रूप** *a.* of innumerable forms or shapes; epithet of Viṣṇu. **–वातः** a disease of the head, resembling tetanus. **–विक्रमिन्** N. of a Bodhisattva. **–विजयः** [अनन्तान् विजयते ध्वनिद्वारा अनेन] N. of Yudhiṣṭhira's conchshell. अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः Bg. 1. 16. **–वीर्यः** N. of the 23 rd Jaina Arhat of a future age. **–व्रतम्** 1 See अनन्तचतुर्दशी above. –2 N. of the 102 nd Adhyāya of the Bhaviṣyottara-Purāṇa. **–शक्ति** *a.* of boundless power, omnipotent, epithet of the Supreme Being. **–शयनम्** Travancore; Śrīraṅgapaṭṭana (because there are temples of Viṣṇu reclining on अनन्त Serpent). **–शीर्ष** N. of Viṣṇu or the Supreme Being. (**–र्षा**) N. of the wife of Vāsuki. **–शुष्म** *a.* Ved. possessing endless strength; endlessly blowing. **–श्री** *a.* of boundless magnificence, an epithet of the Supreme Being.

अनन्तक *a.* [स्वार्थे कन्] Endless, eternal &c. **–कम्** The Eternal or Infinite (among the Jainas).

अनन्त्य *a.* [अनन्तस्य इदं-यत्] Endless, eternal, infinite. **–न्त्यम्** 1 Eternity, infinity. –2 The foot of हिरण्यगर्भ.

अनन्तवत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप्] Endless, eternal. *m.* One of Brahman's four feet; earth, intermediate region, heaven, and ocean. पृथिवी कलान्तरिक्षं कला द्यौः कला समुद्रः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणोऽनन्तवान्नाम। Ch. Up. 4. 6. 3.

अनन्तर *a.* [नास्ति अन्तरं व्यवधानं, मध्यः, अवकाशः &c. यस्य] 1 Having no interior or interior space, limitless; तदेतत् ब्रह्म अपूर्वमनन्तरं अबाह्यम् Bṛ. Up. 2. 5. 19. –2 Having no interval or interstice or pause (of space or time); compact, close; हलोऽनन्तराः संयोगः P. I. 1. 7, See संयोग. –3 (*a*) Contiguous, neighbouring, adjoining; Rām. 4.21. 14; अनयत् प्रभुशक्तिसंपदा वशमेको नृपतीननन्तरान् R. 8.19; भारतवर्षादुत्तरेण अनन्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे K. 136; immediately adjoining; Ki. 2. 53, R. 7. 21; not distant from (with abl.); आत्मनोऽनन्तरममात्यपदं ग्राहितः Mu. 4; ब्रह्मावर्तादनन्तरः Ms. 2. 19 (Kull. अनन्तरः किंचिदूनः); अरेः अनन्तरं मित्रम् 7. 158; or in comp.; विषयानन्तरो राजा शत्रुः Ak. who is an immediate neighbour. –4 Immediately before or after; Rām. 4.

20. 31. तदिदं क्रियतामनन्तरं भवता बन्धुजनप्रयोजनम् Ku. 4. 32 soon after, just afterwards; अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः Chand. M. having characteristics mentioned just before. -5 Following, coming close upon (in comp.); शङ्खस्वनानन्तरपुष्पवृष्टि Ku. 1. 23; 2. 53; °करणीयम् S. 4 the next duty, what should be done next. -6 Belonging to the caste immediately following; पुत्रा येऽनन्तरस्त्रीजाः Ms. 10. 14. -7 Uninterrupted, unbroken, continuous. सुखदुःखान्विते लोके नेहास्त्येकमनन्तरम् Mb. 12. 153. 89. -8 Straight, direct (साक्षात्). अथवाऽनन्तरकृतं किंचिदेव निदर्शनम् Mb. 12. 305. 9. -रम् [न. त.] 1 Contiguity, proximity; अनन्तरविहिते चास्यासने K. 93. -2 Brahman, the supreme soul (as being of one entire essence). -रम् *ind.* [Strictly it is acc. of time कालात्यन्तसंयोगः; नास्ति अन्तरं यथा स्यात्तथा] 1 Immediately after, afterwards. -2 (with a prepositional force) After (with abl.); पुराणपत्त्रापगमादनन्तरम् R. 3. 7; त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् Bg. 12. 12; गोदानविधेरनन्तरम् R. 3. 33, 36.; 2. 71; स्वामिनोऽनन्तरं भृत्याः Pt. 1; rarely with gen.; अङ्गदं चाधिरूढस्तु लक्ष्मणोऽनन्तरं मम Rām.; or in comp.; घनोदयाः प्राक् तदनन्तरं पयः S. 7. 30.; R. 4. 2.; Ms. 3. 252, Y. 2. 41; वचनानन्तरमेव K. 78 immediately after those words. -Comp. -जः or जा [अनन्तरस्या अनन्तरवर्णाया मातुः जायते] 1 the child of a Kṣatriyā or Vaiśyā mother, by a father belonging to the caste immediately above the mother's, स्त्रीष्वनन्तरजातासु द्विजैरुत्पादितान्सुतान्। सदृशानेव तानाहुर्मातृदोषविगर्हितान्॥ Ms. 10. 6. -2 born immediately before or after; a younger or elder brother. Legitimate son (औरसः); आत्मा पुत्रश्च विज्ञेयस्तस्यानन्तरजश्च यः Mb. 13. 49. 3. (-जा) a younger or elder sister; अनुष्ठितानन्तरजाविवाहः R. 7. 32.; so °जात.

अनन्तरीय *a.* Next in succession.

अनन्तरयः [अन्तरयः दूरीकरणं, न. त.] Not leaving, non-abandonment.

अनन्तराय *a.* [न. ब.] Uninterrupted, without a break.

अनन्तर्गर्भिन् *m.* [अनन्तर्गर्भो यस्य; अस्त्यर्थे इनि, न. त.] N. of Kuśa grass used for the पवित्र, q. v.

अनन्द *a.* [न नन्दयति; नन्द्-णिच् अच्] Joyless, cheerless. -न्दः N. of a purgatory.

अनन्नम् Not food, that which is undeserving of being eaten. अनद्यमानो यदनन्नमत्ति Ch. Up.

अनन्य *a.* 1 Not different, identical, same, not other than, self; अनन्या राघवस्याहं भास्करस्य प्रभा यथा। सा हि सत्याभिसन्धाना तथानन्या च भर्तरि Rām. cf. Rām. 5. 21. 15. -2 Sole, unique, without a second. -3 [नास्ति अन्यः विषयो यस्य] Undivided, undistracted (mind &c.); having no other object or person to think of &c.; अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते Bg. 9. 22. In comp. अनन्य may be translated by 'not by another', 'directed or devoted to no one else', 'having no other object'. -4 unopposed; अनन्यां पृथिवीं भुंक्ते सर्वभूतहिते रतः Kau. A. -Comp. -अर्थ *a.* not subservient to any other object, principal. -आश्रित *a.* independent, not resorting to another. (-तम्) unencumbered estate (in law). -गतिः *f.* sole resort or resource. -गतिक *a.* [न. ब.] having no other resource or help, having no other resource left; अनन्यगतिके जने विगतपातके चातके Udb. -गुरु *a.* than which nothing is greater. अनन्यगुर्वास्तव केन केवलः पुराणमूर्तेर्महिमावगम्यते Śi. 1. 35. -चित्त, -चिन्त, -चेतस्, -मनस्, -मानस, -हृदय *a.* giving one's undivided thought or attention to, with undivided mind; विचिन्तयन्ती यमनन्यमानसा S. 4. 1; K. 75. -जः, -जन्मन् *m.* [नान्यस्मात् जन्म यस्य; आत्मभूश्चित्तभू इत्यादि तस्य व्यपदेशत्वात् or नास्ति अन्यद्यस्मात्सोऽनन्यः, विष्णुः; तस्माजातः] Cupid, the god of love; मा मूमुहत्खलु भवन्तमनन्यजन्मा Māl. 1. 32. -दृष्टि *a.* gazing intently or steadfastly at; °ष्टिः सविनारमैक्षत Ku. 5. 20. -देव *a.* having no other (superior) God, epithet of the Supreme Being. -परता exclusive devotion or attachment; पुरश्चक्षूरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता Māl. 6. 15. -परायण *a.* devoted to no other (woman); S. 3. 18. -पूर्वः [नान्या पूर्वा यस्य] having no other wife; वरस्यानन्यपूर्वस्य विशोकामकरोद्गुणैः Ku. 6. 92. (-र्वा) [न अन्यः पूर्वो यस्याः सा] a virgin (who never before belonged to another), a woman having no other husband; मनुप्रभृतिभिर्मान्यैर्भुक्ता यद्यपि राजभिः। तथाप्यनन्यपूर्वेव तस्मिन्नासीद्वसुन्धरा॥ R. 4. 7. -भाज् *a.* [न अन्यम् अन्यां वा भजते] not devoted to any other person; अनन्यभाजं पतिमाप्नुहि Ku. 3.63. -विषय *a.* not applicable or belonging to any one else, exclusively applicable; यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दः V 1. 1; Mv. 1. 25. -वृत्ति *a.* 1 of the same nature. -2 having no other means of livelihood. -3 closely attentive. -शासन *a.* not ruled over by any one else; अनन्यशासनामुर्वी शशासैकपुरीमिव R. 1. 30; Dk. 2. -सामान्य, -साधारण *a.* not common to any one else, uncommon, exclusively devoted, applicable or belonging to one; अनन्यनारीसामान्यो दासस्त्वस्याः पुरूरवाः V. 3. 18; °राजशब्दः R. 6. 38; M. 5; 4. 10; not capable of being performed by any one else, Ku. 3. 19. -सदृश *a.* (-शी *f.*) having no equal, matchless, peerless यथैतानानन्यसदृशान् विद्धासि Pt. 1.

अनन्यता, -त्वम् Identity, sameness.

अनन्यादृश *a.* (-शी *f.*) Not like others, singular.

अनन्वयः [न. त.] 1 Want of connection. -2 (Rhet.) A figure of speech in which a thing is compared to itself, the object being to show that it is matchless and can have no other उपमान; उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः। इन्दुरिन्दुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः॥ गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः। रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव॥.

अनन्वित a. [न. त.] Unconnected. -2 Irregular, desultory; irrelevant, incoherent. -3 Not attended with, devoid of; as पुत्र°, भार्या° &c.

अनप *a.* [न सन्ति आधिक्येन आपो यत्र] Destitute of much water (as a puddle)

अनपकरणम्, -कर्मन्, -क्रिया 1 Not injuring. -2 Non-delivery. -3 (In law) Non-payment; दत्तस्यानपकर्म च Ms. 8. 4; दत्तस्य or वेतनस्य °क्रिया 214.

अनपकारः Harmlessness. **-कारिन्** *a.* Harmless, innocent.

अनपग *a.* Firm भवत्यनपगान्सर्वांस्तान्गुणान् Mb. 12. 287. 5.

अनपजय्य *a.* Ved. Whose victorious character cannot be reversed.

अनपत्य *a.* 1 Without issue, childless, without heir; °त्यश्च किल तपस्वी Ś. 6; K. 59, 63. -2 Not propitious or favourable to children; causing fall (पतनकारण) युयोत नो अनपत्यानि गन्तोः Rv. 3. 54. 18. °ता, -°त्वम् childlessness; नूनमनपत्यता मां वत्सलयति Ś. 7.

अनपत्रप *a.* Impudent, shameless.

अनपनिहित *a.* Ved. Not mutilated or curtailed.

अनपभ्रंशः Not a corrupt word; a properly formed word.

अनपयति *ind.* Very early (before the sun starts on his journey).

अनपर *a.* Having no other or second, having no follower, sole; तदेतद् ब्रह्मापूर्वमनपरम् Bṛ. Up. 2. 5. 19.

अनपराध, -धिन् *a.* Innocent, guiltless, harmless. **-धः** Innocence.

अनपवाचन *a.* Ved. Impossible to be talked away or wished away.

अनपवृक्त *a.* Not relinquishd or abandoned; न ह्युपेतमनपवृक्तं सच्छक्यमुपेतुम् । ŚB. on MS. 12. 1. 21.

अनपव्ययत् *a.* Ved. Not letting go; able.

अनपसर *a.* Having no egress or passage to creep out of, unjustifiable, inexcusable; निरन्वयोऽनपसरः Ms. 8. 198 (अपसरः प्रतिग्रहक्रयादिः) **-रः** -An usurper.

अनपस्पृश् *a.* Not obstinate.

अनपस्फुर्-र,-रत् *a.* (of a cow) Not refusing to be milked. स्रजश्वमनपस्फुराम् Rv. 6. 48. 11; तां धेनुम्...अनपस्फुरन्तीम् Rv. 4. 42. 10.

अनपाय *a.* 1 Free from loss or decay. -2 Imperishable, undiminished, undecaying; प्रणमन्त्यनपायमुत्थितम् (चन्द्रम्) Ki. 2. 11. **-यः** 1 Imperishable nature, freedom from decay or wear and tear; permanence. -2 N. of Śiva.

अनपायिन् *a.* Imperishable, firm, steady, unfailing, constant, durable, not transient; प्रसादाभिमुखे तस्मिश्र्श्रीरासीदनपायिनी R. 8. 17; 17. 46.; अनपायिनि संश्रयद्रुमे गजभग्ने पतनाय वल्लरी Ku. 4. 31; चलेष्वर्थेषु लुब्धेन न यशःस्वनपायिषु Mu. 5. 14; Ki. 14. 37, 2. 43; Śi. 8. 50, 14. 65, 17. 26.

अनपार्थ *a.* With a genuine cause, rightly; सुखप्रिये धर्महीनेऽनपार्थे Mb. 5. 32. 12.

अनपावृत् [न. ब.] Not returning or coming back, non-recurrent (पुनरावृत्तिशून्य); unremitting (?).

अनपेक्ष,-क्षिन् *a.* [न. त.] 1 Regardless. -2 Careless, not minding or heeding, indifferent. -3 Independent or irrespective (of another), not requiring any other thing. -4 Impartial. -5 Irrelevant, unconnected, unconcerned. **-क्षा** Disregard, indifference, carelessness. **-क्षम्** *adv.* Without regard to, independently or irrespectively of; carelessly, accidentally; °त्वात् since it has no reference to.

अनपेत *a.* 1 Not gone off, not past; अनपेतकालं कथयांबभूवुः Ki. 6. 30 without loss of time, without delay. -2 Not deviating from, faithful to, not leaving (with abl.); अर्थादनपेतम् अर्थ्यम् Sk.; धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते P. IV. 4. 92. See अपेत also. -3 Not devoid of, possessed of; ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं लोकोऽर्थतः सेवते Mu. 1. 14.

अनप्त *a.* Ved. [न आप्तः, वेदे पृषो० ह्रस्वः] 1 Not seized or overcome by the enemy (शत्रुभिरनाप्त); -2 not watery (?) अनप्तमप्सु दुष्टरं सोमं पवित्रे आ सृज Rv. 9. 16. 3.

अनप्रस् *a.* [नास्ति अप्रः रूपं यस्य] Ved. Destitute of form or shape, shapeless, actionless (कर्महीन).

अनप्सरस्,-रा *f.* Not an Apsaras, unworthy of a celestial nymph; अनप्सरेव प्रतिभासि V. 2.

अनफा (Astrol.) A particular configuration of planets; रविवर्जं द्वादशगैरनफा; सच्छीलं सुखान्वितं प्रभुं ख्यातियुक्तमनफायाम् Dīpikā.

अनभिज्ञ *a.* Ignorant of, unacquainted with, unused to, (usually with gen.); °ज्ञः कैतवस्य Ś. 5; वृत्तान्तानामनभिज्ञास्मि K. 236; °ज्ञः परमेश्वरगृहाचारस्य Mv. 2; अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः Ku. 6. 43.

अनभिधानम् 1 Absence of the expression of the desired meaning (वार्त्तिक 2. 2. 24. 16). -2 A word not in standard use though grammatically correct.

अनभिम्लात *a.* [न. त.] Not faded. **-Comp. -वर्ण** *a.* Ved. of unfaded or undiminished lustre, resplendent. सो अपां नपादनभिम्लातवर्णः Rv. 2. 35. 13.

अनभिलक्षितः An impostor.

अनभिलाष *a.* Free from desire. **-षः** 1 Want of appetite or desire. -2 Non-relish.

अनभिवादक *a.* Opposed, not agreeing with. न खलु भवान् अस्मत्संकल्पानभिवादकः । Avimāraka I.

अनभिशस्त,-स्ति,-स्त्य *a.* Ved. Blameless, faultless; °शस्तेन्य Yv. 5. 5 leading to perfection or to heaven.

अनभिसन्धानम् Absence of design or purpose; so अनभिसन्धिः; °कृत done undesignedly.

अनभिहित *a.* 1 Not named or asserted; see अभिहित under अभिधा. -2 Not fastened (Ved.). **-तः** N. of the chief of a Gotra.

अनभ्यन्तर *a.* Unacquainted, ignorant; अनभ्यन्तरे खल्वावां मदनगतस्य वृत्तान्तस्य Ś. 3.

अनभ्यावृत्तिः *f.* Non-repetition; मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी Si. 2. 43.

अनभ्याश,-स *a.* Not near, distant &c.; °समित्य *a.* to be shunned from afar, Sk.

अनभ्र *a.* Cloudless; इयमनभ्रा वृष्टिः this is (like) a shower from a cloudless sky, *i. e.* something quite unexpected or sudden. कथमनभ्रा वृष्टिः Nag. 5.

अनभ्रि *a.* Ved. Epithet of rainwater; requiring no shovel (?).

अनमः [न नमति अन्यान्] A Brāhmaṇa (one who does not bow down to others and returns salutations made to him by others with a blessing).

अनमितंपच (=मितंपच) *a.* 'Not cooking what has not been first measured.' Miserly, niggardly.

अनमित्र *a.* Having no enemies. **-त्रम्** A state of having no enemies.

अनमीव *a.* Ved. [नास्ति अमीवो रोगो यस्य न. ब.] Well, happy, free from disease; comfortable, salubrious, sinless. **-वम्** Good or comfortable state, happiness, prosperity. स्वति चास्मा अनमीवं च धेहि Rv. 10. 14. 11.

अनम्बर *a.* Wearing no garment. **-रः** A Buddhist mendicant.

अनम्र *a.* Not humble, haughty, proud; अनम्राणां समुद्धर्तुः R. 4. 35.

अनयः [अप्रशस्तो नयः] 1 Bad management or conduct; injustice; unfairness; समृद्धिरनयाद्विनश्यति Pt. 1. 169; Bh. 2.42. -2 Bad policy or course of conduct, evil course; अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापसर्पति Pt. 3.184. -3 Adversity, calamity, distress; जीवेदेतेन राजन्यः सर्वेष्वप्यनयं गतः Ms. 10. 95 reduced to straits; 102. -4 [अयः शुभावहो विधिस्तदन्यः अनयः] Misfortune, adversity; ill-luck. cf. अनयो व्यसने दैवे चाशुभे चापदि स्मृतः । Nm. -5 A variety of dice-play, gambling पतञ्जलि on P. V. 2. 9. शाराणां वामावर्तेन अभीष्टस्थानननयनम् -6 A deceit, fraud; एवं चेदुपसर्पेतामनयं रामलक्ष्मणौ Rām. 6. 8. 18.

अनरण्यः N. of a king of the solar race, a descendant of Ikṣvāku and king of Ayodhyā, who was overthrown by Rāvaṇa.

अनराल *a.* straight; यत्स्नेहादनरालनालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् U. 3. 16.

अनरुस् *a.* [न. ब.] Ved. Not wounded, healthy, sound.

अनर्गल *a.* [न. ब.] 1 Free from bar or obstruction, free to move, unrestrained, unhampered; तुरङ्गमुत्सृष्टमनर्गलम् R. 3. 39. -2 Unlocked.

अनर्घ *a.* [नास्ति अर्घो मूल्यं यस्य न. ब.] Invaluable, priceless, inestimable; अनर्घशीलः R. 5. 2; दत्तेऽर्घे महति महीभृतां पुरोऽपि त्रैलोक्ये मधुभिदभूदनर्घ एव॥ Si. 14. 88. **-र्घः** [न. त.] Wrong or improper value. **-Comp. -राघवम्** N. of a drama in 7 acts by Murāri Miśra; also called Murāri Nāṭaka after its author and supposed to have been written between the 12th and the 14th century.

अनर्घत्वम्, -ता Pricelessness, invaluable nature; H. Pr. 4.

अनर्घ्य *a.* Invaluable; unsurpassed in reverence due from others, highly respected; अनर्घ्यमर्घेण तमद्रिनाथः Ku. 1. 58.

अनर्घ्येय *a.* see अनर्घ; अनर्घ्येया महाराज द्विजा वर्णेषु चोत्तमाः Mb. 13. 51. 22.

अनर्थ *a.* [न. ब.] 1 Useless, worthless; शुनः पुच्छमिवानर्थं पाण्डित्यं धर्मवर्जितम् Pt. 3. 97. -2 Unfortunate, unhappy. -3 Harmful, disastrous, bad; वित्तज्ञानानुवर्तिनोऽनर्था अपि प्रियाः स्युः Dk. 160; wicked (opp. दक्षिण). -4 Not having that meaning (but another); having no meaning, nonsensical, meaningless. -5 Poor. **-र्थः** [न. त.] 1 Nonuse or value. -2 A worthless or useless object. -3 A reverse, evil, calamity, misfortune; R. 18. 14; रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्थाः Ś. 6; एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् H. 1; cf. छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति &c.; Ms. 4. 193, H. 4. 92; harmful object, danger; अर्थमनर्थं भावय नित्यम् Moha M. 2. -4 Nonsense, want of sense. -5 N. of Viṣṇu (आप्तसर्वकामत्वात्तस्य तथात्वम्). **-Comp. -अन्तरम्** [न अर्थान्तरम्] sameness or identity. cf. आरम्भो व्यापारः क्रियेत्यनर्थान्तरम् ŚB. on MS. 11. 1. 10. **-कर** *a.* (**-री** *f.*) 1 doing useless or unprofitable things. -2 mischievous, harmful; unprofitable, productive of evil. **-नाशिन्** *m.* N. of Śiva (destroyer of calamities). **-भाव** *a.* malicious. **-लुप्त** *a.* [दृष्टार्थेन अलुप्तः] not devoid of the apparent meaning; free from all that is worthless. **-संशयः** [अनर्थकारी संशयः शाक. त.] 1 a great evil, hazardous adventure; प्रतिनिवर्ततामस्मादनर्थसंशयात् Māl. 5. 2. [न. त.] not a risk of one's money; safety of one's wealth,

अनर्थ्य, अनर्थक *a.* 1 Useless; meaningless; सर्वमप्येतदनर्थकम् Ve. 1; °आयास K. 108; not significant, as a particle used expletively. -2 Nonsensical. -3 Unprofitable. -4 Unfortunate. **-कम्** Nonsensical or incoherent talk.

अनर्व *a.* Ved. Not lax or loose (अशिथिल) त्रिनाभिचक्रमजरमनर्वम् Rv. 1. 164. 2.; free, unobstructed, permanent.

अनर्वन् *a.* [अर्व्-हिंसायां कनिन्, अर्वा सपत्नः न. त.] 1 Not inimical, not hostile or to be hated (अद्वेष्य); यो मित्राय वरुणायाविधज्जनोऽनर्वाणं तं परिपातो अंहसः Rv. 1. 136. 5. -2 Having no horse.

अनर्विश् *m.* [अनसा शकटेन विशति प्राप्नोति; विश्-क्विप्, अहरा° रुः] 1 One who sits in a cart to fetch fuel &c. -2 [ऋ-कर्मणि विच्, अरं गन्तव्यं प्रति विशति, विश्-क्विप्, न. त.] One who is not able to reach the destination.

अनर्शराति *a.* [अनर्शाय अपापिष्ठाय रातिर्दानं यस्य] One who does not give to sinful persons, a sinless donor.

अनर्ह *a.* 1 Not deserving, not fit, not worthy of (with gen. or in comp.); अनर्हा गृहवासस्य Pt. 4.; नान् हव्यकव्ययोर्विप्राननर्हान् मनुरब्रवीत् Ms. 3. 150. –2 Inadequate, unsuitable. –3 Undeserving of reward or punishment.

अनलः [नास्ति अलः पर्याप्तिर्यस्य, बहुदाह्यदहनेऽपि तृप्तेरभावात् Tv.; cf. नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम्; said by some to be from अन् to breathe]. 1 Fire. –2 Agni or the god of fire. See अग्नि. –3 Digestive power, gastric juice; मन्दः संजायतेऽनलः Suśr. –4 Wind. –5 Bile. –6 One of the 8 Vasus, the fifth. –7 N. of Vāsudeva. –8 Names of various plants: चित्रक, रक्तचित्रक Plumbago Zeylanica and Rosea, भल्लातक the marking-nut tree. –9 The letter र्. –10 The number three. –11 (Astr.) The 50th year of Bṛhaspati's cycle. –12 The third lunar mansion कृत्तिका. –13 A variety of Pitrideva or manes (कव्यवाहोऽनलः सोमः). –14 [अनान् प्राणान् लाति आत्मत्वेन] The soul (जीव). –15 N. of Viṣṇu (न नलति गन्धं प्रकटयति न बध्यते वा नल्–अच्). –16 The Supreme Being. cf. अनलो राज्ञि नाले च पुंस्यग्न्यौषधिभेदयोः Nm. –17 Anger; करिणां मुदे सनलदानलदाः Ki. 5. 25. –Comp. –आत्मजः N. of Kārtikeya; Mb. 9. 44. 11. –आनन्दः N. of a Vedāntic writer, author of Vedānta-Kalpataru. –द *a.* [अनलं द्यति] 1 removing or destroying heat or fire; –2 = अग्निद q. v. –दीपन *a.* [अनलं दीपयति] promoting digestion, stomachic. –प्रभा [अनलस्य प्रभेव प्रभा यस्य] N. of a plant (ज्योतिष्मती) Helicacabum Cardiospermum. (Mar. लघुमालकांगोणी). –प्रिया N. of Agni's wife स्वाहा. –वाटः N. of ancient Paṭṭana. –सादः loss of appetite, dyspepsia.

अनलस *a.* 1 Not lazy, active, diligent, watchful, अनलसोऽनलसोमसमद्युतिः R. 9. 15. –2 Unable, incompetent.

अनलिः [अनिति–अच् अनः अलिर्यत्र ब. शकन्ध्वा.] N. of a tree (बकवृक्ष) Sesbana Grandiflora (तत्पुष्पाणां मधुपूर्णतया तन्मधुभिर्भ्रमराणां जीवनधारणात्तथात्वम् Tv.) (Mar. अगस्ता).

अनल्प *a.* 1 Numerous. –2 Not a little; not small, liberal, noble (as mind &c.); इति क्षमं नैतदनल्पचेतसाम् Ki. 14. 18; much; जल्पन्त्यनल्पाक्षरम् Pt. 1. 136 profusely, in many words; विकसितवदनामनल्पजल्पेऽपि Bv. 1. 100; 2. 138. –Comp. –घोष *a.* very clamorous or noisy. –मन्यु *a.* greatly enraged.

अनवकाश *a.* [न. ब.] 1 Having no scope or occasion, uncalled for. –2 Inapplicable. –3 Having no opportunity or space. –शः [न. त.] Absence of room or scope.

अनवकाशिकः Practising penance of standing on one leg; गात्रशय्या अशय्याश्च तथैवानवकाशिका Rām. 3. 6. 3.

अनवक्लृप्तिः *f.* Impossibility, improbability, incredibility (P. III. 3. 145); अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि.

अनवगीत *a.* Faultless प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिचयः U. 2. 2.

अनवग्रह *a.* [न. ब.] Irresistible, uncotrolled, impetuous, resistless; सुकुमारकायमनवग्रहः स्मरः (अभिहन्ति) Māl. 1. 39.

अनवच्छिन्न *a.* 1 Not bounded or marked off, not separated or cut. –2 Unlimited, immoderate, excessive. –3 Undefined; दिक्कालादि° Bh. 2. 1; 3. 1; undiscriminated, unmodified. –4 Uninterrupted, continuous.

अनवद्य *a.* [न अवद्यः निन्द्यः] Faultless, blameless, unobjectionable, irreproachable; किमु धनैर्विद्यानवद्या यदि Bh. 2. 17; उद्वहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70. –द्या N. of a damsel. –Comp. –अङ्ग, –रूप *a.* having faultless limbs or from, exquisitely handsome; रूपस्य अनवद्यता M. 2. (–अङ्गी) a woman with a faultless form. –रागः *a.* variety of gems. Kau. A. 2. 11.

अनवद्राण *a.* Not sleepy.

अनवधान *a.* [न. ब.] Careless, inattentive. –नम् Inadvertence, inattention; °ता carelessness, remissness in duty (प्रमाद); कर्तव्याकरणं यत्राकर्तव्यस्याथवा क्रिया। उच्यते द्वितयं तत्र प्रमादोऽनवधानता॥.

अनवधि *a.* Unlimited, infinite.

अनवन *a.* [न. ब.] Affording no help or protection. अनवनी नवनीपवनावलिः Śi. 6. 37.

अनवनामित *a.* Not lowered or bent down; °वैजयन्तः a Buddhist term for a future universe (lit. having banners unlowered).

अनवपृग्ण *a.* Ved. Spreading all around, not closely united; अनवपृग्णा वितता वसानम् Rv. 1. 152. 4.

अनवब्रव *a.* [अवब्रू–अच् न वचादेशः न. त.] Irreproachable, not open to censure (अपवादवर्जित); speaking authoritatively; विजेषकृदिन्द्र इवानवब्रवः Rv. 10. 84. 5.

अनवभ्र *a.* [न भ्रंशते वा. ड. Tv.] Undiminished, undecaying, durable, lasting (अवभ्रंशशून्य); °राधस् प्रस्कम्भदेष्णा अनवभ्रराधसो Rv. 1. 166. 7 having undiminished wealth.

अनवम *a.* Not low or inferior; high, exalted, superior; सुधर्मानवमां सभाम् R. 17. 27. 9. 14,

अनवर *a.* Not inferior; Mb. 3.

अनवरत *a.* Incessant, continuous, uninterrupted; °धनुर्ज्यास्फालनक्रूरपूर्वम् Ś. 2. 4. –तम् *adv.* Incessantly, continuously.

अनवराध्यं *a.* [अवरस्मिन् अर्धे भवः, यत् न. त.] Chief, best, excellent.

अनवलम्ब –म्बन *a.* [न. ब.] Having no prop or support; not dependent. –म्बः –म्बनम् Independence.

अनवलोभनम् [न अवलुप्यते पुमानन्येन, अवलुप्–ल्युट् पृषो॰ पस्य भः Tv.] A sort of purificatory ceremony to be performed in the case of a pregnant woman in the third month after conception.

अनवस *a.* [अव्-असच् अवसः भोजनं प्रीतिकरत्वात् न. ब.] Ved. Having no (wholesome) food to eat (पथ्याशनरहित); अनवसो अनभीशू रजस्तूर्वि... Rv. 6. 66. 7; not stopping to eat by the way (?).

अनवसर *a.* 1 Busy, having no leisure or interval for repose. -2 Illtimed, inopportune. -3 Out of place, baseless; °रोयं घण्टानादः H. 3. -**रः** 1 Absence of leisure. -2 Illtimedness, unseasonableness; कं याचे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरग्रस्त एवार्थिभावः Māl. 9. 30.

अनवसान *a.* [न. ब.] Endless, having no setting; free from death.

अनवसित *a.* [न. त.] Not ended or finished; not determined. -**ता** N. of a kind of Triṣṭubh metre, consisting of four lines with 11 feet in each.

अनवस्कर *a.* Free from dirt, pure, clear.

अनवस्थ *a.* [नास्ति अवस्था यत्र] Unsteady; °स्थो निष्करुणश्च Dk. 135; unsettled, not fixed; अनवस्थौ हि दृश्येते युद्धे जयपराजयौ Rām. 5. 37. 55; °स्थो वायुः Śi. 11. 28. -**स्था** [न. त.] 1 Instability, unsettled condition, disorder, confusion. -2 Loose or unsteady conduct, incontinence. -3 (In phil.) Absence of finality or conclusion, an endless series of statements or causes and effects, one of the faults of reasoning (उपपाद्योपपादकयोरविश्रान्तिः); एवमप्यनवस्था स्याद्या मूलक्षतिकारिणी K. P. 2; एवं च °प्रसङ्गः Ś. B. -4 Not being 10 days old (दशाहाभावः).

अनवस्थान *a.* Unstable, unsteady, fickle. विस्रम्भमनवस्थानस्य Bhāg. 5. 6. 2. -**नः** Wind. -**नम्** 1 Instability, uncertainty, unsettled nature; जयपराजयानवस्थानात् Dk. 161. -2 Looseness of conduct, incontinence.

अनवस्थित *a.* 1 Unsteady, fickle, unsettled; न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते Bhāg. 5. 6. 3. °स्तिमितमूढघूर्णन्नयनः U. 3 with unsteady eyes; दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने Ku. 4. 28. -2 Changed, altered; अहो °तो भूमिसंनिवेशः U. 2. -3 Faithless, loose in morals or moral conduct, dissolute (व्यभिचारिन्); नारीर्हत्वाऽनवस्थिताः Ms. 11. 138. -4 Unable to stay or remain; प्रस्थितं तमनवस्थितं प्रियाः R. 19. 31; °त्वम्, °स्थितिः instability, looseness of conduct. Bhāg. 5. 14. 24. -**तम्** Unmethodical, not in order; प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनवस्थितम् Rām. 5. 55. 15.

अनवह्वर *a.* [अवह्व-कौटिल्ये-अच् न. त.] Not crooked, straightforward. ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सचेते अनवह्वरम् ॥ Rv. 9. 41. 6.

अनवाञ्च् *a.* Not tending downwards, looking up.

अनवानम् *ind.* [अवानः श्वासोच्छ्वासः स यथा न स्यात्तथा] Without breathing between, in one breath, without a pause, *uno tenore*.

अनवाय *a.* [अव-इ-घञ् अवायः अवयवः, न. ब.] Without parts (निरवयव); uninterrupted, unyielding. ब्रह्मद्विषे क्रव्यादे घोरचक्षसे द्वेषो धत्तमनवायं किमीदिने ॥ Rv. 7. 104. 2.

अनवेक्षक *a.* Regardless of; careless, indifferent.

अनवेक्ष,-क्षा = अनपेक्ष-क्षा q. v.

अनवेक्षणम् 1 Carelessness, inattention; अनवेक्षणादपि कृषिः Pt. 1. 169. -2 Want of supervision.

अनव्रत *a.* [न. ब.] Not altogether destitute of holy or ascetic performances. -**तः** A Jaina devotee who is so.

अनशनम् Fasting, abstinence from food, fasting oneself to death; कृशामनशनेन च Rām. 5. 15. 23. °नं च ग्राहयित्वा Dk. 156 making him fast; °नान् उपिशन्ति Pt. 4. *a.* Without food, fasting &c.

अनशनाय *a.* Ved. Not hungry.

अनश्नत् *a.* Not eating; अनश्नन्नन्यो अभि चाकशीति Rv. 1. 164. 20; °साश्नम्नः the sacrificial fire in the sabhā which is approached before eating or breakfast.

अनश्व *a.* Having no horse or horses. -**श्वः** Something that is not a horse.

अनश्वन् *m.* N. of Parikṣit's father.

अनश्वर *a.* (-**री** *f.*) Imperishable.

अनस् *n.* [अनिति शब्दायते अन-असुन्] 1 A cart; तद्यथानः सुसमाहितमुत्सर्जद्यायादेवमेवायं शारीर आत्मा... Br. Āri. Up. 3. 35. उद्गाता चाप्यनः क्रये Ms. 8. 209; मुसलोलूखलाऽनसाम् (प्रोक्षणम्) Y. 1. 184, 3. 269, Śi. 12. 26. -2 [अनिति जीवत्यनेन] Food, boiled rice. -3 Birth. -4 A living being. -5 A kitchen. -6 A parent (father or mother); said to be *f.* in these two senses. At the end of Avyayībhāva comp. अनस् is changed to अनस; as अध्यनसम् &c.; also at the end of Tat. Comp.; महानसम् &c.

अनसूय-यक *a.* [न. ब.] Free from malice, not envious, not spiteful; श्रद्दधानोऽनसूयश्च Ms. 4. 158; श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः । Bg. 18. 71. -**या** [न. त.] 1 Absence of envy, charity of disposition, freedom from spite or ill-will; न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यगुणानपि । न हसेच्चान्यदोषांश्च सानसूया प्रकीर्तिता. -2 N. of a friend of Śakuntalā. -3 N. of a daughter of Dakṣa. -4 N. of Atri's wife, the highest type of chastity and wifely devotion. [She was very pious and given to austere devotion by virtue of which she had obtained miraculous powers. Several stories are told to illustrate them. When the earth was devastated by a terrible drought which lasted for 10 years, Anasuyā created water, fruits, roots &c. by means of her ascetic powers and saved many lives. On one occasion when the sage Māṇḍavya was about to be impaled, the wife of a sage happened to touch the stake as she passed by, whereupon Māṇḍavya cursed her that she would become a widow at sunrise. She, however, prevented the sun from rising, and all actions of men being consequently stopped, the gods, sages &c. went to Anasuyā, her freind, who, by the force of her penance, made

the sun rise without, at the same time, bringing widowhood on her friend. Another legend is also told in which Anasūyā changed Brahmā, Viṣṇu and Maheśa into infants, when, at the instigation of their wives, they attempted to test her chastity, but restored them to their former shapes at the importunities of their humbled consorts. She is also said to have caused the three-streamed Ganges to flow down on the earth near the hermitage of her husband for the ablutions of sages: see R. 13. 51. In the Rāmāyaṇa she is represented as having been very kind and attentive to Sītā whom she favoured with sound motherly advice on the virtues of chastity, and at the time of her departure gave her an unguent (See R. 12. 27, 14. 14) which was to keep her beautiful for ever and to guard her person from the attempts of rapacious beasts, demons &c. She was the mother of the irascible sage Durvāsas]. सा त्वेवमुक्ता वैदेही त्वनसूयानसूयया Rām. 2. 18. 1.

अनसूयु *a.* = अनसूय; इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे Bg. 9. 1.

अनस्थ,-स्थिक [न. ब.] Boneless. **-स्थः** 1 A boneless limb or member. -2 Without parts, epithet of प्रधान of the Sāṅkhyas or ईश्वरमाया.

अनहंवादिन् *a.* Prideless, modest; मुक्तसङ्गोऽनहंवादी... (सात्त्विक उच्यते) Bg. 18. 26.

अनहन् *n.* [न अहः अप्रशस्तमहः] A bad or unlucky day.

अना *ind.* Ved. Thus, hereby, indeed.

अनाकार *a.* Formless, shapeless, epithet of the Supreme Being.

अनाकालः [न. त. निपातः] 1 Inopportune time. -2 [आ सम्यक् अन्नादिसंपन्नः कालः आकालः न. त. Tv.] Famine (perhaps an irregular form for अन्नाकाल). **-Comp. -भृतः** one who, to save himself from starvation in a famine, voluntarily becomes a slave of another.

अनाकाश *a.* [न. ब.] 1 Opaque, not transparent. -2 Having no transparent atmosphere; differing from it. अपश्यत्कृतमाकाशमनाकाशं जनार्दनः Mb. 10. 6. 18. **-शः,-शम्** Not an atmosphere, one undeserving of its name.

अनाकुल *a.* 1 Not perplexed or confused, calm, collected, self-possessed. -2 Regular, consistent. अनाकुलान्यव्यञ्जसमुद्रतानि (पदानि सप्त) Bu. ch. 1. 33.

अनाकृत *a.* Not prevented (अनिवारित); unreclaimed ह्वारो न वक्वा जरणा अनाकृतः Rv. 1. 141. 7.

अनाक्रन्द *a.* Maddened with pain; इति लोकमनाक्रन्दं मोहशोकपरिप्लुतम् Mb. 12. 331. 35.

अनाक्रान्त *a.* Unassailed. **-ता** [आक्रमितुमयोग्या सर्वतः कण्टकावृतत्वात्, न. त.] Prickly nightshade, Solanum Jacquini (कण्टकारिवृक्ष) (Mar. रिंगणी).

अनाक्षित् *a.* Ved. Not staying.

अनाग *a.* [न आ सम्यग् गच्छति स्वर्गं अनेन नागः अधर्मः; न. ब. Tv.] Sinless; अनागान् सविता देवो वरुणाय वोचत् Rv. 10. 12. 8. (अनागान् = अपापान्). **-गा** N. of a river.

अनागत *a.* [न आगतः, न. त.] 1 Not come or arrived; तावद्भयस्य भेतव्यं यावद्भयमनागतम् H. 1. 54. -2 Not got or obtained; वार्धिष्णुमाश्रयमनागतमभ्युपैति Śi. 5. 14; so °आर्तव. -3 Future, to come; see compounds below. -4 Not learnt or attained, unknown. **-तम्** The future time, future; °तं यः कुरुते स शोभते Pt. 3. 164 he shines (thrives, prospers) who provides for the future; अनागतवतीं चिन्तामसंभाव्यां करोति यः Pt. 5. 71. **-Comp. -अवेक्षणम्** looking to the future, provident thought, foresight. **-आबाधः** [अनागतः आबाधः दुःखम्] future (physical) trouble or calamities, illness &c. affecting the body in times to come; °प्रतिषेधनीयम् N. of chapter 24 of the चिकित्सास्थान in Suśruta. **-आर्तवा** [स्त्रीपुष्पविकासनम् आर्तवम्, न आगतमार्तवं यस्याः] a maiden who has not yet arrived at puberty. **-विधातृ** *m.* [अनागतम् उद्दिश्य विदधाति] one who provides for the future, provident, prudent (used as the name of a fish in Pt. 1. 318; H. 4. 6); अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा। द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति॥ (where Dr. Peterson translates the three names by 'Mr. Provider-against-a-future-evil', 'Mr. Cool-head', and 'Mr. what-will-be-will-be').

अनागतिः *f.* Non-arrival, non-attainment, non-access.

अनागम *a.* 1 Not come, not present. -2 [न. ब.] (In law) Without the title-deed or document of possession (such as purchase deed &c.), anything possessed from time immemorial and without any documentary proof; °उपभोगः enjoyment of property without such a deed. **-मः** 1 Non-arrival. -2 Non-attainment.

अनागम्य *a.* Unapproachable.

अनागामिन् *m.* 1 Not coming, not arriving. -2 Not future, not likely to return. *-m.* An epithet of the third among the 4 Buddhist orders.

अनागामुक *a.* Not likely to return.

अनागन्धित *a.* Not smelt; (fig.) not touched or affected; सर्वदोषानागन्धितं प्रतिवचनमाह Śaṅkara.

अनागस् *a.* 1 Innocent, blameless; आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि Ś. 1. 11. -2 Conferring bliss or happines.

अनाचार *a.* Devoid of customary observances or duties, improper in behaviour, unprincipled, regardless of custom, law or propriety &c.; also अनाचारिन् in this sense. **-रः, -अनाचरणम्** Absence of due observances or customary duties, improper conduct, departure from established usage or principle; अनाचार is of two kinds विहितस्य अननुष्ठानं निषिद्धस्य चानुष्ठानम्.

अनाघ्रात *a.* 1 Unknown, not properly known. -2 Surpassing all that has yet been known.

अनातप *a*. Free from or devoid of heat or the blaze of the sun, not exposed to heat, cool, shady; वाञ्छन्देशमनातपं विधिवशात्तालस्य मूलं गतः Bh. 2. 90. -**पः** Coolness, shade.

अनातुर *a*. 1 Not eager, indifferent; अनातुरोत्कण्ठितयोः प्रसिध्यता समागमेनापि रतिर्न मां प्रति। v. l. for अनादर M. 3. 15. -2 Not fatigued, unwearied; भेजे धर्ममनातुरः R. 1. 21. -3 Not ill or diseased, well, healthy, in good health; अनातुरः स्वराात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत् Ms. 2. 187; 4. 144.

अनात्मन् *a*. [न. ब.] 1 Destitute of spirit or mind. -2 Not spiritual, corporeal. -3 One who has not restrained his self; अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैवशत्रुवत् Bg. 6. 6. -*m*. [अप्रशस्तो भिन्नो वा आत्मा न. त.] Not self, another, something different from आत्मन् (spirit or soul) *i. e.* the perishable body; अप्राप्तः प्राप्यते योऽयमत्यन्तं त्यज्यतेऽथवा। जानीयात्तमनात्मानं बुद्धयन्तं वपुरादिकम्॥ अनात्मन्यात्मबुद्धिर्या साऽविद्या परिकीर्तिता॥ -**Comp.** -**ज्ञ**, वेदिन् *a*. 1 devoid of spiritual knowledge or true wisdom. -2 not knowing oneself, foolish, silly; मा तावदनात्मज्ञे Ś. 6; कथं कार्यविनिमयेन व्यवहरति मयि °ज्ञः M. 1; स्फुटमापदां पदमनात्मवेदिता Śi. 15. 22. -**प्रत्यवेक्षा** reflection that there is no spirit or soul (with Buddhists). -**संपन्न** *a*. foolish, destitute of qualities (of the soul) not self-possessed; न त्वेवानात्मसंपन्नाद् वृत्तिमीहेत पण्डितः Pt. 1. 49.

अनात्मक *a*. [नास्ति आत्मा स्थिरो यत्र] Unreal, transitory, of an unenduring character, an epithet (with Buddhists) for the world.

अनात्मनीन *a*. Not adapted to, or for the benefit of, self; disinterested.

अनात्मवत् *a*. [आत्मा वश्यत्वेन नास्त्यस्य] Not self-possessed; having no control over the senses; अनात्मवन्तः पशुवद् भुञ्जते येऽप्रमाणतः Suśr.

अनात्म्य *a*. [आत्मनः इदं आत्म्यं शरीरम् न. ब.] Impersonal, incorporeal (अशरीर). -**त्म्यम्** Want of affection for one's own family. Pride of the possession of body &c. ते यद्यनुत्पादितदोषदृष्टयो बलीयसानात्म्यमदेन मन्युना Bhāg. 4. 3. 16; 4. 4. 29.

अनात्यन्तिक *a*. 1 Not constant or perpetual, not final. -2 Intermittent, recurrent.

अनाथ *a*. [न. ब.] Helpless, poor, forlorn, parentless, orphan (as a child); widowed (as a wife); having no master or natural protector, without a protector in general; नाथवन्तस्त्वया लोकास्त्वमनाथा विपत्स्यसे U. 1. 43; R. 12. 12. -**थम्** Ved. Helplessness. किं भ्रातासद्यदनाथं भवाति। Rv. 10. 10. 11. -**Comp.** -**पिण्डदः**, -**पिण्डिकः** 'giver of food to the poor', N. of a merchant in whose garden Buddha Gautama used to instruct his pupils. -**सभा** a poor-house.

अनादर *a*. [न. ब.] Showing no respect, indifferent, calm, regardless; M. 3. 15. -**रः** [न. त.] 1 Disregard, disrespect, disdain, contempt; षष्ठी चानादरे P. II. 3. 38, मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु 17. -2 Ease, facility (one of the senses of आदर being 'effort or care', see the word); °खण्डितशङ्करशरासनः U. 1 (perhaps also 'without any respect for the bow of the great god'); अनादरोपात्तधृतैकसायकम् Ki. 14. 36.

अनादरणम् Disrespectful conduct, neglect.

अनादरिन् *a*. Disrespectful, irreverent.

अनादि *a*. [आदिः कारणं पूर्वकालो वा नास्ति यस्य सः] Having no beginning, eternal, existing from eternity, epithet of परमेश्वर; जगदादिरनादिस्त्वम् Ku. 2. 9; अनादिरादिर्गोविन्दः सर्वकारणकारणम्; also of हिरण्यगर्भ. -**Comp.** -**अनन्त**, -**अन्त** *a*. without beginning and end; eternal. (-**अन्तः**) N. of Śiva. -**निधन** *a*. having neither beginning nor end, eternal. -**मध्यान्त** *a*. having no beginning, middle or end; eternal.

अनादिता-त्वम् State of having no beginning.

अनादिमत् *a*. Not produced or effected, having no beginning.

अनादीनव *a*. Faultless; यद्वासुदेवेनादीनमनादीनवमीरितम् Śi. 2. 22.

अनादृत *a*. 1 Disrespected, despised; अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः Ms. 2. 234; °सत्कार not accepting the hospitality. -2 Not careful, regardless of, indifferent to; अनादृतस्यामरसायकेष्वपि Ki. 14. 10. -**तम्** Disrespect, contempt.

अनादेय *a*. Not fit to be taken, unacceptable; inadmissible; अनादेयस्य चादानादादेयस्य च वर्जनात् Ms. 8. 171.

अनादेशः Absence of direction or command. -**Comp.** -**कर** *a*. doing what is not commanded; or (अन्-आ-देश-कर) not doing what is ordered.

अनाद्य *a*. 1 = अनादि q. v. -2 Not eatable; what ought not to be eaten.

अनाधार *a*. Without support, an epithet applicable, according to the Naiyāyikas, to eternal objects only (such as sky), or to Brahman according to the Vedāntins.

अनाधि *a*. 1 Without mental pain or anxiety; धनुर्भिज्यमनाधिरुपाददे R. 9. 54.

अनाधृष *a*. Ved. Not checking or not being checked. Av. 6. 21. 2.

अनाधृष्ट-ष्य *a*. 1 Invincible, unchecked, irresistible. तमादित्यमिवोद्यन्तमनाधृष्यं महाबलम् Mb. 5. 179. 11. -2 Perfect, unimpaired.

अनानुकृत्य *a*. Ved. Inimitable, unparalleled; अनानुकृत्यमपुनश्चकार Rv. 10. 68. 10; 112. 5.

अनानुद *a*. Ved. [अनु ददाति; दा-क न. त., पृ. दीर्घः] Unsurpassed in giving (अतुल्यदातृ). अनानुदो वृषभो Rv. 2. 23. 11.

अनानुपूर्व्यम् 1 Separation of the different members of compounds by the intervention of others. -2 Not coming in regular order.

अनानुभूतिः *f.* Ved. Neglect, absence of experience or observation, inattention. -(pl.) Neglectful, irreligious people; अनानुभूतीरः वधून्वानः पूर्वीरिन्द्रः शरदस्तर्तरीति Rv. 6. 47. 17.

अनापद् *f.* Absence of calamity or misfortune; या वृत्तिस्तां समास्थाय विप्रो जीवेदनापदि Ms. 4. 2.

अनापि *a.* [आप्यते-आप् कर्मणि इन् आपिः आप्तो बन्धुश्च, न. ब. Tv.] Without friends or kindreds.

अनाप्त *a.* 1 Not obtained. -2 Not reaching or attaining, unsuccessful in the attempt to get. -3 Unfit, not apt, unskilful; युग्यस्थाः प्राजकेऽनाप्ते सर्वे दण्ड्याः शतं शतम् Ms. 8. 294. -**प्तः** A stranger.

अनाप्तिः *f.* Non-attainment.

अनाप्त् *a.* Not getting &c.; अनाप्तुरेनसाम् Si. 16. 38 not touched by sin.

अनाभयिन् *a.* Ved. [आबिभेति आभी-उणा-इनि, आभयिन् न. त.] Not at all afraid, fearless, undaunted; अनाभयिन् ररिमा ते Rv. 8. 2. 1.

अनाभू *a.* Ved. [आभिमुख्येन भवतीत्याभूः स्तोता न. त.] Not praising or worshipping, irreligious (अस्तोतृ); not coming in front. Neglectful, disobliging; इन्द्रः श्नथयन्ननाभुवः Rv. 1. 51. 9.

अनामन् *a.* 1 Nameless. -2 Infamous. *m.* 1 'The nameless' month, an intercalary month. -2 The ring-finger; see अनामिका below. -*n.* [अननमनः, अनं जीवनम् अमयति रुजति, अम्-कनिन् Tv.] Piles (अर्शोरोग).

अनामक *a.* [न. ब. स्वार्थे कन्] Nameless, infamous. -**कः**, -**कम्** = अनामन् above.

अनामा, अनामिका [नास्ति नाम अन्याङ्गुलिवत् यस्याः, स्वार्थे कन्] The ring-finger; so called because it has no name like the other fingers; Sat. Br. 14. cf. Tv. तया हि शिवेन ब्रह्मशिरश्छिन्नं, तेन तस्या अपवित्रजातीयता; अत एव तस्याः पवित्रीकरणार्थं यज्ञादौ पवित्रनामककुशधारणं तत्र क्रियते। अनामिकाधृता दर्भा ह्येकानामिकयापि वा। द्वाभ्यामनामिकाभ्यां तु धार्ये दर्भपवित्रके॥; also पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासाः। अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव॥ Subhāṣ.

अनामय *a.* [नास्ति आमयः रोगो यस्य] Free from disease, healthy, sound; तदन्नमपि भोक्तव्यं जीर्यते यदनामयम् Rām. 3. 50. 18 not breeding disease; जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः पदं गच्छन्त्यनामयम् Bg. 2. 51 where there is no unhappiness. -**यः**, -**यम्** Good or sound health; health, well-being, welfare; स भवन्तमनामयप्रश्नपूर्वकमाह S. 5; महाश्वेता कादम्बरीमनामयं पप्रच्छ K. 192 inquired about her health; अप्यनामयं राज्ञः Mv. 1 how does the king do? ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम्। वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च Ms. 2. 127. -**यः** [नास्ति आमयः यस्मात्] 1 N. of Viṣṇu (or Śiva according to some); पुण्यकीर्तिरनामयः; विष्णुर्हि बाह्याभ्यन्तरपीडां निवारयति तस्मादनामयः. -2 Final release (= मोक्षः) नियतं यातुमनामयाय कालः Bu. ch. 5. 70.

अनामयत् *a.* Ved. Not causing pain or hurt, not hurting. -*n.* Health (?)

अनामयित्नु *a.* 1 Not injuring or paining; हस्ताभ्यामनामयित्नुभ्याम् Rv. 10. 137. 7. -2 Salubrious, curative.

अनामिष *a.* 1 Without flesh or any bait -2 bootless, profitless.

अनामृण *a.* [आमृणाति हिनस्ति आमृण् क. न. ब.] Having no injurer or an enemy that can injure (हिंसकरहित).

अनामृत *a.* Immortal.

अनायक *a.* Without a leader, disorderly.

अनायत *a.* 1 Unrestrained, unchecked. -2 Not propped or supported. -3 Not long, of short duration; अनायतस्वभावभङ्गुराणि सुखानि K. 175. -4 Continuous, close, unseparated.

अनायत्त *a.* Not dependent; °त्तो रोषस्य K. 45 not swayed by; uncontrolled, independent; एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता H. 2. 22 freedom, independent livelihood, independence of life.

अनायन *a.* [न आयनं चालनं यत्र] Invariable (एकान्त).

अनायास *a.* Not troublesome or difficult, easy; ममाप्येकस्मिन् °से कर्मणि त्वया सहायेन भवितव्यम् S. 2. -**सः** 1 Facility, ease, absence of difficulty or exertion; शरीरं पीड्यते येन शुभेनाप्यशुभेन वा। अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते॥ -2 Idleness, neglect; °सेन easily, without difficulty, readily. -**Comp.** -**कृत** *a.* done easily or readily. (-**तम्**) an infusion prepared without effort or exertion (prepared extemporaneously) अनायासकृतं फाण्टं Ak. 2. 94. See फाण्ट.

अनायुष्य *a.* [आयुषे न हितम् न. त.] Not giving long life, fatal to long life (such as excessive food, sexual union &c.); अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् Ms. 2. 57 नहीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते। यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम्॥ 4. 134.

अनावर *a.* One without a covering for the head; तथा नौसाधनपरान् मल्लवारानानावरान् Siva. B. 30. 9.

अनारत *a.* 1 Not ceasing or stopping, continuous, uuinterrupted. -2 Eternal. -**तम्** 1 Continuity. -2 Absolute non-entity (अत्यन्ताभाव). -*adv.* Continuously, always; eternally; अनारतं तेन पदेषु लम्भिताः Ki. 1. 15, 40.

अनारभ्य *a.* Unfit to be commenced or undertaken. -*ind.* Without commencing; without reference to any particular thing *e. g.* °वादः 1 detached remark (upon sacrifices &c.); किञ्चित्कर्मारभ्य उद्यते उच्यते इत्यारभ्यवादः न आरभ्यवादः -2 A statement without any specific reference to any particular thing or act, न वानारभ्यवादात्। MS. 6. 6. 3, A statement having no definite context. -**Comp.**

–अधीत *a.* [न आरभ्य किञ्चिदधीतः] studied or taught or read without reference to any particular subject (not as part of a regular or authoritative work); learnt as a detached subject; येषां मन्त्राणां कर्मविशेषे विनियोगो नोक्तः तेषां मन्त्राणाम् अनारभ्याधीतत्वात् ब्रह्मयज्ञे एव विनियोग इति मीमांसा.

अनारम्भः Non-commencement, not undertaking; विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वा °म्भः प्रतीकारस्य Ś. 3; °म्भो हि कार्याणां प्रथमं बुद्धिलक्षणम्.

अनारम्भण *a.* Having no support (for अनालम्बन); also written अनारम्बण. यदिदमन्तरिक्षमनारम्बणमिव केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोकमाक्रमत Br. Up. 3. 1. 6.

अनारोग्य *a.* [नास्ति आरोग्यं यस्मात् न. ब.] Unwholesome, not conducive to good health, fatal to health; अनायुष्यमनारोग्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् Ms. 2. 57. **–ग्यम्** Sickness, indisposition; °कर unhealthy, unwholesome.

अनार्जव *a.* Crooked; dishonest. **–वम्** 1 Crookedness (moral also), fraud, insincerity कामिन्यः श्रद्दधुरनार्जवं नरेषु Śi. 8. 11. –2 [नास्ति आर्जवं सारल्यं स्वाच्छन्द्यं वा यस्मिन्] Disease.

अनार्तव *a.* (**–वी** *f.*) Unseasonable, inopportune, premature (as a flower blossoming out of season). **–वा** A girl who has not attained to puberty (the menstruation period).

अनार्य *a.* Not respectable (not deserving to be styled आर्य), not polite or decent; vulgar; not belonging to an Arya, unworthy, vile, base, mean, wretched; अनार्यानार्यलिङ्गिनः Ms. 9. 260; अनार्यायां समुत्पन्नो ब्राह्मणात् 10. 66; H. 4. 22; कीकटा नाम देशोऽनार्यनिवासः Nir. void of Āryas; शकुन्तलायामनार्यमाचरितं तेन राज्ञा Ś. 4 the king has behaved basely or unworthily towards Śakuntalā; कदाचिदस्मिन्नप्यनार्योऽनार्यमाचरिष्यति Ve. 4. न मां कामेष्वनार्येषु प्रचारयितुमर्हसि। Bu. ch. 4. 96. **–र्यः** 1 One who is not an Ārya. –2 A country not inhabited by the Āryas. –3 A Śūdra. –4 A Mlechchha. –5 An ignoble person. **–Comp. –कर्मिन्** *a.* doing work unbecoming an Ārya or becoming only a non-Ārya. **–ज** *a.* of vile or base origin. (**–जम्**) [अनार्यदेशे जातम्] agallochum (being produced in the country of the Mlechchhas &c.). (Mar. अगरु) **–जुष्ट** *a.* discarded by the good, not practised or observed by the Āryas or respectable people. **–ता** Vileness, unworthiness; अनार्यता निष्ठुरता क्रूरता निष्क्रियात्मता। पुरुषं व्यञ्जयन्तीह लोके कलुषयोनिजम्॥ Ms. 10. 58. **–तिक्तः** [अनार्यप्रियः तिक्तः शाक. त.] N. of the plant Gentiana Cherayta Rox. (Mar. किराईत). **–समाचारः** bad conduct; न चानार्यसमाचारः कश्चित् तत्र भविष्यति। Mb. 3. 239. 21.

अनार्यकम् [अनार्यदेशे भवम् अनार्यकम्] Agallochum or aloe wood. (Mar. अगरु).

अनार्ष *a.* 1 Not belonging to the Ṛisis, not Vedic; not belonging to the text of a Vedic hymn (as इति used in the Padapātha with certain words not followed in the Saṁhitā by इति); सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे P. I. 1. 16 (= अवैदिके Sk.). –2 Not added to a Ṛisi's name (as an affix); P. IV. 1. 78.

अनार्षेय = अनार्ष.

अनालम्ब *a.* Without support or stay; कथंकारमनालम्बा कीर्तिर्द्यामधिरोहति Śi. 2. 52. **–म्बः** Want of support; despondency. **–म्बी** Śiva's lute.

अनालम्बु (**म्भु**) **का** A woman during menstruation (रजस्वला).

अनालाप *a.* [न. ब.] Reserved, taciturn. **–पः** Reserve, taciturnity.

अनालोकः Absence of light, darkness; अनालोकमयं लोकम्। Śiva B. 28. 71.

अनालोचित *a.* Unseen, unheeded, unconsidered, unexpected, not well considered or examined, rash.

अनावया *a.* Ved. 1 Not yielding or desisting. –2 (अनावयस्) Not having the power of causing conception; Av. 7. 90. 3.

अनावर्तिः *f.* Non-return (to birth), final emancipation.

अनावर्तिन् *a.* Not recurring or returning; °र्ती काले व्रजति स वृथा तन्न गणितम् Bh. 3. 115.

अनावाप *a.* One who dose not acquire anything new; Mb. 3.

अनाविद्ध *a.* 1 Not pierced or wounded; unperforated; °द्धं रत्नम् Ś. 2. 10. –2 Unhurt, uninjured.

अनाविल *a.* 1 Not turbid or muddy, pure, clear, pleasant (प्रसन्न); व्यक्तसद्विकसद्विलोचनेभ्यो ददतालोकमनाविलं बलेभ्यः Śi. 20. 38. –2 Not marshy, wholesome, salubrious, as a country Ms. 7. 69 (रोगोपसर्गाद्यैरनाकुल).

अनावृत्त *a.* Not returning, not repeated, being for the first time; मल्मासेप्यनावृत्तां तीर्थयात्रां विवर्जयेत्.

अनावृत्तिः *f.* 1 Non-return, absence of repetition or recurrence. –2 Non-return (to birth), final emancipation.

अनावृष्टिः *f.* Drought, one of the kinds of ईति q. v. तेन द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महात्मना। वृष्टं सस्यविवृद्ध्यर्थं मिषतो वज्रपाणिनः॥ Mb. 3. 126. 42.

अनाव्रस्कः Uninjured condition.

अनाश *a.* [न. ब. नास्ति आशा यस्य] 1 Hopeless, despondent. –2 [नास्ति नाशो यस्य] Imperishable, living, undestroyed.

अनाशक *a.* [न आ सम्यक् यथेच्छम् आशः अशनं यस्य, न नाशो यस्य वा, न. ब. कप्] Devoid of full enjoyment or indestructible, not hurtful. **–कम्** Fast, abstaining from eating even to death; यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेनैतमेव विदित्वा मुनिर्भवति Br. Ār. Up. 4. 4. 22; Y. 3. 154.

अनाशकायनम् [न नश्यति अनाशकः आत्मा तस्यायनं प्राप्त्युपायः] The state of ब्रह्मचर्य, unmarried or student's life, devoted to contemplation and knowledge of the soul; अथ यदनाशकायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तत्। एष ह्यात्मा न नश्यति यं ब्रह्मचर्येणानुविन्दते Ch. Up. 8. 5. 3; a course of fasting as a penance (?).

अनाशस्त a. Not praised. यत् चिद्धि सत्य सोमपा अनाशस्ता इव स्मसि। Rv. 1. 29. 1.

अनाशिन् a. [न नश्यति or न कर्मफलमश्नुते; न. त.] Imperishable, indestructible, as the Soul or Supreme Being; अनाशिनोऽप्रमेयस्य Bg. 2. 14. (ईश्वरस्य. कर्मफलभोक्तृत्वाभावात्).

अनाशु a. [नश् उण् न. त.] 1 Imperishable, indestructible. -2 [अश्, उण्. न. त.] Not pervading or occupying. -3 [न-आशु] Not quick, slow.

अनाश्रमिन् m. One who does not belong to, or follow, any of the 4 orders of life (गृहस्थाद्याश्रमशून्य); अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु क्षणमेकमपि द्विजः; अनाश्रम-मे-वासः not dwelling in any Āśrama.

अनाश्रय a. Defenceless, unprotected, isolated. -यः Self-dependence, isolation, absence of support.

अनाश्रव a. 1 Not listening to, obstinate, turning a deaf ear to; तथानुशिष्टापि अनाश्रवैवासीत् Dk. 57; K. 350; भिषजामनाश्रवः R. 19. 49. -2 Free from worldly torment or pain; सवितर्कविचारमवाप शान्तं प्रथमं ध्यानमनाश्रवप्रकारम्। Bu. ch. 5. 10

अनाश्रित a. Not connected with, or dependent on, independent, detached; non-inherent.

अनाश्वस् a. [अश् भोजने क्वसु निपातः इडभावश्च, न. त. P. III. 2. 109] Not having eaten or enjoyed, fasting; धृतजयधृतेरनाशुषः Ki. 12. 2; Śi. 14. 49.

अनाश्वास a. Unfit to depend upon; कर्मण्यस्मिन्ननाश्वासे धूमधूम्रात्मनां भवान् Bhāg 1. 18. 12. -ind. Without rest; A. Rām. 4. 5. 43.

अनास् a. [आस्यते निरास्यते ष्ठीवनमनेन इति आः मुखं, तन्नास्ति साधनत्वेन अस्य] Without mouth or face; अनासो दस्यूँरमृणो वधेन Rv. 5. 29. 10. (Names of demons.) Without the power of speech (आस्यव्यापारशब्दरहित).

अनास, अनासिका a. Noseless.

अनासादित a. Not obtained, not found or met with; not encountered or attacked; not occurred or having happened, non-existent. -Comp. -विग्रह a. unused to war, having had no occasion to fight.

अनास्था 1 Indifference, unconcern, want of consideration; अनास्था बाह्यवस्तुषु Ku. 6. 63; पिण्डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु R. 2. 57; स्त्री पुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् Ku. 6. 12 a male or female is no consideration &c.; Ki. 4. 34. -2 Want of faith or confidence, want of devotedness, disrespect; अत्यद्भुतेर्मम हतस्य तथाप्यनास्था Mv. 2. 39 diffidence. -a: (स्थ) Indifferent.

अनास्थान a. 1 Having no fixed seat or site. -2 having or yielding no basis or fulcrum, unfit for a fixed seat (as water); अनारम्भणे तदवीरयेथामनास्थाने अग्रभणे समुद्रे Rv. 1. 116. 5.

अनास्वाद a. Without taste, insipid. -दः Insipidity.

अनास्वादित a. Untasted; मधु नवमनास्वादितरसम्; Ś. 2.10.

अनास्राव a. Without injury or hurt (क्लेशरहित). तेषामसि त्वमुत्तममनास्रावमरोगणम् Av. 2. 3. 2.

अनाहत a. 1 Unbeaten, unwounded, intact. -2 [आहतं छेदो भोगो वा तन्नास्ति यस्य] New and unbleached (as cloth) (Mar. कोरें). -3 Not produced by beating (as sound). -4 Not multiplied. -तम्, -तः The 4th of the mystical Chakras in the body, (तन्त्रशास्त्रे प्रसिद्धं हृदयस्थितं सुषुम्णामध्यस्थं द्वादशदलपद्मम्); शब्दो ब्रह्ममयः शब्दोऽनाहतो यत्र दृश्यते। अनाहताख्यं तत् पद्मं मुनिभिः परिकीर्तितम्॥ -Comp. -नादः Sound ओम्.

अनाहार a. Abstaining from food, fasting. -रः 1 Abstinence from food, fasting; अनाहारेणात्मानं व्यापादयिष्यामि H. 1. -2 Non-production. -3 Non-seizure.

अनाहारिन् a. Fasting.

अनाहार्य a. 1 Not artificial, natural, not producible. -2 Not eatable.

अनाहुतिः f. Not sacrificing; a sacrifice not worthy of that name; also an improper oblation; तेनास्मद्विश्वामनिरामनाहुतिमपामीवामप दुष्वप्न्यं सुव Rv. 10. 37. 4 and अपामीवामप विश्वामनाहुतिम् 63. 12.

अनाहूत a. Not called, uninvited. -Comp. -उपजल्पिन् an uncalled for speaker or boaster. -उपविष्ट a. seated as an uninvited guest.

अनिकेत a. Houseless, vagrant; having no fixed abode (as a recluse); अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मूलफलाशनः Ms. 6. 25, 43.

अनिक्षिप्तधुरः N. of a Bodhisattva or deified Buddhist saint.

अनिक्षुः [न इक्षुः सादृश्ये अप्राशस्त्ये वा नञ्] Not (true) sugarcane, a sort of long grass or reed producing coarse sugar; Saccharum Spontaneum. (Mar. बोरू).

अनिगीर्ण a. 1 Not swallowed. -2 (In Rhet.) Not hidden or concealed, present, not to be supplied (अनपह्नुतभेद); e. g. in अश्वः श्वेतो धावति, the श्वेतत्व of the horse is not निगीर्ण or hidden.

अनिग्रह a. Unrestrained, invincible, unconquerable. -हः 1 Non-restraint. -2 Non-refutation. -3 Not admitting one's defeat in argument; °स्थानम् occasion of non-refutation.

अनिङ्ग्य a. Not divisible, a word not divisible.

अनिच्छ, -च्छक, -च्छु, -च्छुक, -च्छत् *a.* Not desirous, unwilling, averse, reluctant; अनिच्छन्तमपि मां against my will.

अनिच्छा Unwillingness, indifference, reluctance.

अनित *a.* [अन्-इत] Not gone with, unattended, destitute of; वनितयाऽनितया रजनीवधूः R. 9. 38; पृथु निरन्तरमिष्टभुजान्तरं वनितयाऽनितया न विषेहिरे Si. 6. 60. °भा 1 having no splendour. -2 N. of a river; मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा वः सिन्धुर्निरीरमत् । Rv. 5. 53. 9.

अनित्य *a.* 1 Not eternal or everlasting, transient, non-eternal, perishable (नश्वर) (opp. नित्य); गन्धवती पृथ्वी सा द्विविधा नित्याऽनित्या च T. S. 9 (अनित्या = कार्यरूपा); See नित्य; यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना। यशः कायेन लभ्येत तन्न लब्धं भवेन्नु किम्॥ H. 1. 45; रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् Ms. 6. 77; धर्मोऽनित्यः सुखदुःखेऽप्यनित्ये जीवोऽनित्यो हेतुरस्याप्यनित्यः Mb. -2 Occasional, temporary, casual; not peremptory or obligatory as a rule &c., special. -3 Unusual, extraordinary; वर्णे चानित्ये P. V. 4. 31 (लोहितकः कोपेन, अन्यथा तु श्वेतवर्ण इति भावः); आनाम्योऽनित्ये III. 1. 127 (स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् Sk.) See VI. 1. 147. -4 Unsteady, fickle, not permanent; अनित्यं यौवनं रूपम् H. 4. 68; °हृदया हि ताः Ram. -5 Uncertain, doubtful; अनित्यो विजयो यस्माद् दृश्यते युध्यमानयोः Ms. 7. 199; विजयस्य ह्यनित्यत्वात् Pt. 3. 22. -6 (in grammar) A rule or operation which is not invariable or compulsory; optional. -त्यम् *adv.* Occasionally, not permanently, incidentally, casually; अनित्यं हि स्थितो यस्मात् Ms. 3. 102. -Comp. -कर्मन्, -क्रिया an occasional act, such as a sacrifice for a special purpose, a voluntary and occasional act. -दत्तः, -दत्तकः, -दत्रिमः a son given by his parents to another temporarily (for temporary or preliminary adoption). -प्रत्यवेक्षा (with Buddhists) the consciousness that everything is perishable and is passing away. -भावः transitoriness, transient state, limited nature or existence; so अनित्यता-त्वम् frailty, instability. -समः a sophism or fallacious reasoning which generalizes what is exceptional (as अनित्यत्वम्). -समासः a compound which it is not obligatory to form in every case (the sense of which may be equally expressed by resolving it into its constituent members.).

अनिद *a.* That which cannot be seen; इत्यभिष्टूय पुरुषं यद्रूपमनिदं यथा Bhag. 10. 2. 42.

अनिद्र *a.* Sleepless, awake; (fig.) vigilant, watchful, -द्रा sleeplessness, vigilance.

अनिधृष्ट *a.* Unchecked, unsubdued.

अनिन *a.* Ved. Having no master or lord (इन).

अनिन्द्र *a.* [न. ब.] Dispensing with or disregarding Indra or his worship; (इन्द्रोपासनाशून्य); मामनिन्द्राः कृणवन्नुक्थाः Rv. 5. 2. 3.

अनिन्द्रियम् 1 Reason (that which is not the senses). -2 Not an organ of sense, the mind.

अनिपद्यमान *a.* Not falling down (to sleep), untiring; अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा च परा च पथिभिश्चरन्तम् Rv. 1. 164. 31 and 10. 177. 3.

अनिपातः Not a fall, continuance of life.

अनिबद्ध *a.* 1 Not bound अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानो अवपद्यते न Rv. 4. 13. 5. -2 incoherent; °प्रलापिन् prattling (talking incoherently).

अनिबाध *a.* Unobstructed; उरौ महाँ अनिबाधे ववर्धापो अग्निम् Rv. 3. 1. 11. -धः Liberty.

अनिभृत *a.* 1 Not private or reserved, public, open, not hidden. -2 Immodest, bold. कामिनामनिभृतान्यपि रम्भास्तम्भकोमलतलेषु नखानि Si. 10. 66. -3 Unsteady, not firm, tremulous; °करेष्वाक्षिप्तसु प्रियेषु Me. 70; °वेलावीचिबाहुः Ki. 3. 60, 13. 66; असौ सन्ध्याशङ्खध्वनिरनिभृतः खे विचरति Mal. 2. 12 not hidden, loud; see निभृत also.

अनिभृष्ट *a.* [नि-भ्रंश्-क्त, निपातः न-त.] Unobstructed, unimpaired, unabated; अनिभृष्टतविषिर्हन्त्योजसा Rv. 2. 25. 4, अनिभृष्टस्तन्वं वावृधस्व 10. 116. 6.

अनिभ्य *a.* Not wealthy (इभ्य).

अनिमकः [अन्-जीवने शब्दे च, भावे बाहु °इमन् इत्यनिमः जीवनं, तेन कायति प्रकाशते, कै-क. Tv.] 1 A frog (तस्य मरणेपि पुनरुज्जीवनात्). -2 A cuckoo. -3 A bee (उभयोरपि तयोः मधुरशब्देन प्रकाशमानत्वात्). -4 The filament of a lotus, पद्मकेशर. -5 N. of the tree मधूक Med. (Mar. मोहा).

अनिमान *a.* Unbounded, immense (अपरिच्छिन्न); °नो धूमकेतुः Rv. 1 27. 11.

अनिमित्त *a.* Causeless, groundless; casual, incidental; आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासैः S. 7. 17; °त्तं मित्रम् disinterested, Dk. 25; °उत्कण्ठा M. 3. 9. -त्तम् Absence of an adequate cause or occasion, causelessness, groundlessness. -2 A bad omen, ill-omen; चारुदत्तस्यैव दर्शनमनिमित्तं प्रमार्जयिष्यति Mk. 6; ममानिमित्तानि हि खेदयन्ति 9. 10; शमनार्थम् अनिमित्तस्य Ve. 2. 3. -3 Not a valid means of knowledge अनिमित्तं विद्यमानोपलम्भनात् MS. 1. 1. 4. *-adv.*, -°त्तः Groundlessly, causelessly, without any adequate cause; अनिमित्तमिन्दुवदने किमत्रभवतः पराङ्मुखीभवसि M. 1. 18; अनातुरः स्वानि खानि न स्पृशेदनिमित्ततः Ms. 4. 144. -Comp. -निराक्रिया averting ill omens. -लिङ्गनाशः a kind of ophthalmic disease ending in total darkness.

अनिमिषम्, -षा, -मेषम् *ind.* Ved. Without winking, vigilantly; incessantly. नेमा आपो अनिमिषं चरन्तीः Rv. 1. 24. 6; अनिमेषं रक्षमाणस्तव व्रते Rv. 1. 31. 12 and 164. 21.

अनिमि (मे) ष *a.* [न. ब.] 1 Not winking, steadfastly or intently fixed; लोचनं सुचिरमालोक्य K. 102; °पक्ष्मणा 131; शतैस्तमक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिः R. 3. 43; °दर्शनरमणीयैः K. 50 (Pun) fish and twinkleless glances. -2 Vigilant.

watchful. -3 Open (as eyes, flowers). -षः 1 A god (for the eyes of gods do not twinkle); दैवैरिवानिमिषदृष्टिभिरीक्ष्यमाणः Si. 5. 57. -2 A fish. cf. सुरे मत्स्ये चानिमिषः... Nm. यथा चानिमिषाः स्थूला जालं छित्वा पुनर्जलम् Mb. 12. 300. 12. -3 Viṣṇu Bhāg 1. 1. 4. -4 N. of Mahākāla. -5 A particular mode of sexual intercourse. **-Comp.** -आचार्यः Brihaspati, the preceptor of the gods. -दृष्टि, -नयन, -लोचन a. looking steadfastly or with a fixed gaze, gazing intently.

अनिमिषीय a. Relating to the gods.

अनियत a. 1 Uncontrolled, unrestricted. -2 Indefinite, uncertain, not fixed; irregular (forms also); °वेलं आहारोऽस्यते Ś. 2 at irregular hours. -3 Causeless, casual, incidental, occasional; °रुदितस्मितम् (वदनकमलकम्) U. 4. 4; Māl. 10. 2. **-Comp.** -अङ्कः an indeterminate digit (in Math.) -आत्मन् a. not self-possessed, whose soul is not properly controlled. -पुंस्का a woman loose in conduct, unchaste. -वृत्ति a. 1 having no regular or fixed employment or application (as a word). -2 having no regular income.

अनियन्त्रण a. Unrestrained, uncontrolled, free; °अनुयोगो नाम तपस्विजनः Ś. 1.

अनियमः 1 Absence of rule, control, regulation or fixed order; no settled rule or direction; प्रामाण्यबुद्धिर्वेदेषु साधनानामनेकता। उपास्यानामनियम एतद्धर्मस्य लक्षणम्॥ Lok. Tilak. पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः। षष्ठे पादे गुरु ज्ञेयं शेषेष्वनियमो मतः॥ Ch. M. -2 Irregularity, uncertainty, indefiniteness, vagueness, doubt. -3 Improper conduct, अनियमित a. Irregular.

अनियुक्त a. Not appointed or authoritative. -क्तः An assessor at a court who has not been formally appointed and who is not entitled to vote.

अनिर a. [न ईरयितुं शक्यते, ईर्-क पृ० ह्रस्वः] That cannot be propelled or driven along; अप त्या अस्थुरनिरा Rv. 8. 48. 11 (प्रेरयितुमशक्य). -रा 1 Want of food; utter destitution (अन्नरहितदारिद्र्यम्); युयुतमस्मदनिरामभीवाम् Rv. 7. 71. 2. -2 [नास्ति इरा अन्नं यस्याः पं. ब.] A calamity such as अतिवृष्टि, अनावृष्टि (= ईति).

अनिरवसित a. [P. P. of निर्+अव+सो 4 P.] Śūdras who are not expelled (from dish), i. e. those Śūdras who are not regarded so low as to defile the plates and vessels permanently in which they might have taken their meal. cf. पात्रादनिरवसितानाम्। यैर्भुक्ते पात्रं संस्कारेण शुध्यति ते अनिरवसिताः। यैर्भुक्ते पात्रं संस्कारेणापि न शुध्यति ते निरवसिताः शूद्राणामनिरवसितानाम्; (P. II. 4. 10 Sk.).

अनिराकरणम् Not obstructing or warding off.

अनिराकृत a. Unobstructed.

अनिरिण a. even, without any ups and downs; तस्मिन्देशे त्वनिरिणे ते तु युद्धमरोचयन् Mb. 9. 55. 18.

अनिरुक्त a. 1 Not articulated or clearly spoken. -2 Not clearly stated or explained, vague, not plain or well-defined; °प्रातःसवनः प्रथमः Katy.; एतास्मिन्नर्धर्येऽनात्म्येऽनिरुक्ते Ait. Br. **-Comp.** -गानम् indistinct singing or humming, a particular mode of chanting the सामवेद.

अनिरुद्ध a. Unobstructed, free, uncontrolled, self-willed, unruly, ungovernable. -द्धः 1 A spy, secret emissary. -2 N. of a son of Pradyumna. [Aniruddha was the son of Kāma and grandson of Kriṣṇa. Uṣā, the daughter of a demon named Bāṇa, fell in love with him and had him brought by magic influence to her apartments in her father's city of Śoṇitapura. Bāṇa sent some guards to seize him, but the brave youth slew his assailants with only an iron club. At last, however, he was secured by means of magic powers. On discovering where Aniruddha had been carried, Kriṣṇa, Balarāma and Kāma went to rescue him and a great battle was fought. Bāṇa, though aided by Śiva and Skanda, was vanquished, but his life was spared at the intercession of Śiva, and Aniruddha was carried home to Dvārakā with Uṣā as his wife. He had also another wife Rochanā, grand-daughter of king Rukmin of Vidarbha, who bore him a son named Vajra.]. -3 Also N. of Viṣṇu; and of Śiva; of an Arhat, a contemporary of Buddha. (अनिरुद्धो हि लोकेषु महानात्मेति कथ्यते Mb. 12. 340. 30. -द्धम् A cord or rope (for fastening cattle). **-Comp.** -पथम् [न निरुद्धः पन्था यत्र ब.] 1 unobstructed path. -2 the sky, atmosphere (तत्र कस्यापि गतिरोधनाभावात्). -भाविनी Aniruddha's wife Uṣā.

अनिर्णयः Uncertainty, indecision.

अनिर्दश, अनिर्दशाह a. [न निर्गतानि दशाहानि यस्य] Within the 10 days of impurity caused either by childbirth or death; विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशम् Ms. 5. 75; अनिर्दशाया गोः क्षीरम् 5. 8; 5. 79; 4. 212, 217; not ten days old; अनिर्दशाहां गां सूताम् Ms. 8. 242.

अनिर्दिष्ट a. Undefined, not specified; °कारणं गम्यते V. 2 without a definite aim.

अनिर्देशः Absence of positive rule or direction.

अनिर्देश्य a. Undefinable, ineffable, indescribable, inexplicable, incomparable; °सुखः स्वर्गः कस्तं विस्मारयिष्यति V. 3. 18. -श्यम् An epithet of the Supreme Being.

अनिर्धारित a. Not determined or ascertained.

अनिर्मल a. Dirty, foul.

अनिर्माल्या N. of a medicinal plant, पिण्डिका.

अनिर्वचनम् Silence, not uttering (anything) loudly; देवतायास्त्वनिर्वचनम् &c. MS. 10. 8. 52 (where Sabara explains अनिर्वचनम् as तूष्णींभावः).

अनिर्वचनीय a. 1 Unutterable, indescribable, undefinable, epithet of the Supreme Being. -2 Improper to be mentioned. -यम् (In Vedānta) 1 Māyā or illusion,

ignorance. -2 The world. -Comp. -**सर्वस्वम्** N. of a work by Śrīharṣa, also called खण्डनखण्डखाद्य; तत्र सर्वेषां पदार्थानाम् इदंतया निर्वक्तुमशक्यता दर्शिता.

अनिर्वाण *a.* Unwashed; unbathed; अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्य दन्तिनः R. 1. 71.

अनिर्वाहः 1 Non-completion; non-accomplishment. -2 Inconclusiveness. -3 Insufficiency of income, being straitened in means.

अनिर्विद् *a.* Not fatigued or tired; आनिर्विदाया विदधे विधात्रा Śi. 3. 34.

अनिर्विण्ण *a.* Not depressed or fatigued; an epithet of Viṣṇu.

अनिर्वेदः Non-depression, absence of dejection or despondency; self-reliance, plucking up courage; अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखम्। अनिर्वेदो हि सततं सर्वार्थेष्वनुवर्तते Rām. 5. 12. 10. अनिर्वेदप्राप्याणि श्रेयांसि V. 4; cf. 'Faint heart never won fair lady'.

अनिर्वृत *a.* 1 Ill at ease, uneasy, discomposed, unhappy. -2 Unaccomplished, unfulfilled (अनिर्वृत्त also in this sense).

अनिर्वृतिः-त्तिः *f.* 1 Uneasiness, anxiety, disquietude. -2 Poverty, destitution; अनिर्वृतिनिशाचरी मम गृहान्तरालं गता Udb.

अनिर्वेश *a.* Destitute of employment, wretched, miserable.

अनिलः [अनिति जीवति अनेन, अन् इलच् Uṇ. 1. 54] 1 Wind; वायुरनिलममृतमथेदम् Īśop. 17. प्राणानामनिलेन वृत्तिरुचिता Ś. 7. 12; स सखा दीप इवानिलाहतः Ku. 4. 30. (The number of winds is 7:-आवहो निवहश्चैव उद्वहः संवहस्तथा। विवहः प्रवहश्चैव परिवाहस्तथैव च॥ and these are again subdivided into 7 divisions, the total number being 49). -2 The god of wind. -3 One of the subordinate deities, 49 of whom form the class of winds. -4 N. of one of the 8 Vasus, *i. e.* the fifth. -5 The wind in the body, one of the humours; °हन्, °हृत्, °घ्न. -6 Rheumatism or any disease referred to disorder of the wind. -7 The letter य्. -8 Symbolical expression for the number 49. -9 N. of the lunar asterism स्वाति. -10 N. of Viṣṇu (तस्य प्राणात्मना सर्वदेहधारणात् तथात्वम्). -Comp. -**अयनम्** way or course of the wind. -**अशन,-आशिन्** *a.* [अनिलमश्नातीति] 1 feeding on the wind, fasting. -2 a serpent. आर्जवेन विजानामि नासौ देवोऽनिलाशन Mb. 12. 360. 5. -**अन्तकः** (wind-destroying) N. of a plant (Iṅgudī) or अङ्गारपुष्प. -**आत्मजः** son of the wind, epithet of Bhīma and Hanūmat. -**आमयः** [अनिलकृतः आमयः शाक. त.] 1 flatulence. -2 rheumatism (वातरोग). -**घ्न, -हन्, -हृत्** *a.* curing disorders from wind. -**घ्नकः** a large tree (बिभीतक) Terminalia Belerica. (Mar. बेहडा). -**पर्यायः** pain and swelling of the eyelids and outer parts of the eye. -**प्रकृति** *a.* of a windy nature. (-**तिः**) N. of the planet Saturn. -**भद्रकः** *a.* kind of chariot. With regard to shape the chariots are divided into seven classes—नभस्वद्भद्रक, प्रभञ्जनभद्रक, निवातभद्रक, पवनभद्रक, परिषद्भद्रक, इन्द्रकभद्रक, and अनिलभद्रक Māna. 43. 112-115. -**व्याधिः** derangement of the bodily (internal) wind. -**सखः, -सारथिः** fire (the friend of wind); जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः Mb. 1. 15. 1. so °बन्धुः.

अनिलोडित *a.* Inexperienced.

अनिलम्भसमाधिः 'unsupported meditation; Name of a peculiar kind of meditation (Buddh.)

अनिर्लोडित *a.* Not well considered; not-examined thoroughly. °कार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा Śi. 2. 27.

अनिवर्तन *a.* 1 Not turning away, firm, steadfast. -2 Right, not fit to be abandoned.

अनिवर्तिन् *a.* 1 Brave, not retreating; also an epithet of Viṣṇu and the Almighty God. -2 Not returning; यौवनमनिवर्ति यातं तु K. P. 10. -3 Non-recurring (account); आवर्तकोऽनिवर्ती च व्ययायौ तु पृथग् द्विधा Śukra-Nīti. 2. 339.

अनिविशमान *a.* Not sitting down or retiring to rest, ever going, restless; पुनाना यन्त्यनिविशमानाः Rv. 7. 49. 1.

अनिवेशन *a.* Ved. Having no place of rest. अतिष्ठन्तीनामनिवेशनानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरम् Rv. 1. 32. 10.

अनिविष्ट *a.* Not married; कलत्रं स्वयमनिविष्टः Avimāraka, I.

अनिश *a.* Ved. 1 Nightless, *i. e.* uninterrupted, incessant (निशा तद्धेतुकत्वेनोपचारात् चेष्टाविनाशः सा नास्ति यस्य). -2 Ever afraid. -**शम्** *ind.* Incessantly, ceaselessly; अनिशमपि मकरकेतुर्मनसो रुजमावहन्नभिमतो मे Ś. 3, 4; Bv. 2. 162.

अनिशित *a.* Ved. Not resting or reposing, incessant; याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः Rv. 2. 38. 8, and 9. 96. 2. °सर्गं incessantly flowing; Rv. 10. 89. 4.

अनिषिद्ध, अनिषेध्य Ved. *a.* Unforbidden, unchecked, unopposed.

अनिष्कृत *a.* Unfinished, not settled. -Comp. -**एनस्, -पाप** having the guilt not settled, *i. e.* unexpiated.

अनिष्ट *a.* 1 Unwished, undesirable; unfavourable, disagreeable, ill (with gen.); ध्यायत्यनिष्टं यत्किंचित्पाणिग्राहस्य चेतसा Ms. 9. 21 whatever ill she thinks of her husband. -2 Evil, forbidden. -3 Bad, unlucky, ominous. -4 Not honoured with a sacrifice. -**ष्टम्** An evil, mishap, misfortune, calamity, disadvantage; a crime, offence, wrong, unwelcome thing; °एकबुद्धि Māl. 8. 12; भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीदृशी Ku. 5. 42; ill-omen; प्रातरेव °दर्शनं जातम् H. 1. -Comp. -**अनुबन्धिन्** *a.* followed by or attended with calamities; विषयोपभोगेषु °बन्धिषु यः सुखबुद्धिमारोपयति K. 155. -**आपत्तिः** *f.*, -**आपादनम्** getting what is not desired, an undesired occurrence. -**आशंसिन्** *a.* (सूचक)

indicating or boding ill. –ग्रहः an evil or malignant planet. –दुष्टधी *a.* having an evil and corrupt mind. –प्रसङ्गः 1 an undesired occurrence. –2 connection with a wrong object, argument or rule. –फलम् an evil result. –शङ्का fear of evil. –हेतुः an evil omen.

अनिष्टिन् *a.* One who has not sacrificed.

अनिष्टृत *a.* Ved. Unhurt; य उग्रः सन्ननिष्टृतः स्थिरो रणाय संस्कृतः Rv. 8. 33. 9.

अनिष्ठा Unsteadfastness, unsteadiness.

अनिष्ठुर *a.* Not harsh on cruel.

अनिष्ण *a.* Not skilled.

अनिष्पत्तिः *f.* Non-accomplishment, non-completion.

अनिष्पत्रम् *ind.* [निःसृतं पत्रं पक्षो यत्र तादृशं न भवति] So that the arrow (the feathery portion of it) does not come out on the other side; *i. e.* not with great force.

अनिसर्ग *a.* Unnatural, affected.

अनिस्तीर्ण *a.* 1 Not crossed, set aside or got rid of –2 Unanswered, unrefuted (as a charge). –**Comp.** –अभियोगः a defendant who has not cleared himself of a charge (by refuting it).

अनीकः-कम् [अनिति जीवत्यनेन; अन्-ईकन् Un. 4. 16-17] 1 Army, forces; troop, host; दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकम् Bg. 1. 2. महारथानां प्रतिदन्त्यनीकम् Ki. 16. 14. पदातींश्च महीपालः पुरोऽनीकस्य योजयेत् H. 3. 73. –2 A collection, group, mass; नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने R. 3. 53. –3 Battle, fight, combat. –4 A row, line, marching column. –5 Front, head; chief; रथेषु नोऽनीकेष्वधिश्रियः Rv. 8. 20. 12. (सेनामुखेषु); अग्निर्वै देवानामनीकम् Sat. Br.; अग्निमनीकं कृत्वा. cf. अनीकस्तु रणे सैन्ये सन्देहेऽपि च कथ्यते Nm. –6 Face, countenance, *ibid* (मुखम्) (तस्य प्राणवायुनिस्सारणात् तथात्वम्); splendour; brilliance; form (तेजस्); स्वनीक Rv. 7. 1. 23, 3. 6 (mostly Ved. in these two senses) –7 Edge, point. –**Comp.** –स्थः 1 a warrior, combatant. –2 a sentinel., (armed) watch. अभिचकाम भर्तारमनीकस्थः कृताञ्जलिः Rām. 6. 32. 34. –3 an elephant-driver, or its trainer (द्राविडी 'अने' = हत्ती); अनीकस्थप्रमाणैः प्रशस्तव्यञ्जनाचारान् हस्तिनो गृह्णीयुः Kau. A 2. 2. –4 a war-drum or trumpet. –5 a signal, mark; sign. –स्थानम् a military station; Kau. A. 1. 16.

अनीकवत् *a.* Ved. forming the face or front rank; occupying the foremost rank. अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशम् TS. 1. 8. 4. 1.

अनीकशः *adv.* In rows or columns.

अनीकिनी [अनीकानां सङ्घः; अनीकं युद्धं प्रयोजनतया अस्त्यस्याः इति वा, अनीक-इनि] 1 An army, host, forces. –2 Three chamus or one-tenth of a complete army (अक्षौहिणी); 10935 foot, 6561 horse, 2187 elephants and as many chariots. चमूस्तु पृतनास्तिस्रस्तिस्रश्चम्वस्त्वनीकिनी। अनीकिनी दशगुणा प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः॥ Mb. 1. 2. 22 –3 A lotus.

अनीच *a.* 1 Not low or vile, decent, respectable. –2 Not pronounced with the अनुदात्त accent. –**Comp.** –अनुवर्तिन् *a.* not associating with low or vile persons. (–*m.*) a faithful husband.

अनीचिदर्शिन् *m.* A form of Buddha.

अनीड *a* Having no abode (body), incorporeal, epithet of Agni.

अनीतिः *f.* 1 Impropriety, immorality; injustice, wrong act; indiscretion, foolish conduct. –2 (न ईतिः) Freedom from calamity. –**Comp.** –ज्ञ, –विद् *a.* impolite, not discreet, not conversant with policy.

अनीप्सित *a.* Not desired (*p. p.* from the desiderative of आप्) तथायुक्तंचानीप्सितम्; (cf. P. I. 4. 50).

अनीर्षु *a.* Not envious, not conceiving malice; मृतपुत्रा मृतामात्या मृतदारा ह्यनीर्षवः Mb. 12. 221. 31 Poona Critical Edition, B. O. R I.

अनील *a* Not blue, white &c. °वाजिन् *m.* 'white-horsed'; N. of Arjuna; इतीरिताकूतमनीलवाजिनम् Ki. 14. 26, 42

अनीश *a.* Having no lord or superior, paramount, supreme, without a controller, uncontrolled; सर्वप्रभुरनीशस्त्वम् R. 10. 20. –2 Not a master or lord, having no mastery or control over; not master of (with gen.); powerless; गात्राणामनीशोऽस्मि संवृत्तः Ś. 2; अनीशया शरीरस्य हृदयं स्ववशं मयि न्यस्तम् V. 2. 19; उर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम्। भजेरन् पैतृकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः॥ Ms. 9. 104. –3 Not one's own master, not independent (अस्वतन्त्र); एको ह्यनीशः सर्वत्र. –शः N. of Viṣṇu (सर्वनियन्ता अनन्यस्वामिको हि सः). –शा Helplessness (दीनभाव); समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः Muṇḍ. 3. 2.

अनीश्वर *a.* 1 Having no superior, uncontrolled. –2 Unable; शयिता सविधेप्यनीश्वरा सफलीकर्तुमहो मनोरथान् Bv. 2. 182. –3 Not relating to God; ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् (दहेत्) Ms. 6. 72. –4 Not acknowledging God, atheistical. –रम् The godless one (with Sāṅkhyas), epithet of the world; जगदाहुरनीश्वरम्. –**Comp.** –वादः atheism, not acknowledging God as the Supreme Ruler. –वादिन् *m.* one who maintains the doctrine of no god or atheism, an atheist.

अनीह *a.* 1 Indifferent, listless. एकान्तेन ह्यनीहोऽयं पराभवति पूरुषः Mb. 3. 32. 39. –2 Not industrious, lazy; ऋणं धारयमाणस्य कुतः सुखमनीहया Mb 5. 107. 6. –हः N. of a king of Ayodhyā. –हा Disregard, apathy, indifference, disinclination; अनीहया Ki. 2. 10 carelessly.

अनीहित *a.* Undesired, disagreeable, unpleasant. –तम् Displeasure.

अनु *ind.* (Either used with nouns to form adverbial compounds, or as a prefix to verbs and verbal derivatives, or as a separable preposition with acc. and regarded

as a कर्मप्रवचनीय). 1 After, behind, along after (पश्चात्); सर्वे नारदमनु उपविशन्ति V. 5; प्रमदामनु संस्थितः शुचा नृपतिः सन् R. 8. 72; तं गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु सदा ते तत्प्रतिष्ठाशया Mu. 1. 14; असौ कुमारस्तमजोऽनुजातः R. 6. 78; रत्या च साशङ्कमनुप्रयातः Ku. 3. 23; क्रमेण सुप्तामनु संविवेश सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत् R. 2. 24; अनुविष्णु = विष्णोः पश्चात् P. II. 4. 18. Sk.; तदनु कथयेर्माधवीयामवस्थाम् Māl. 9. 26 afterwards. -2 Along, alongside, by the side of, lengthwise यस्यचायामः P. II. 1. 16 जलानि सा तीरनिखातयूपा वहत्ययोध्यामनु राजधानीम् R. 13. 61; सोऽश्वमेधशतेनेष्ट्वा यमुनामनु वीर्यवान्। त्रिशताश्वान् सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतान् Mb.; अनुगङ्गं वाराणसी=गङ्गामन्वायतम् (गङ्गादैर्घ्यसदृशदैर्घ्योपलक्षिता) situated alongside the Gaṅgā P. II. 1. 16 Sk.; आविर्भूतप्रथममुकुलाः कन्दलीश्चानुकच्छम् Me. 21; गिरिरिव अनुतटपुष्पितकर्णिकारयष्टिः V. 3. 3 along the sides or slopes. -3 After, in consequence of, being indicated by; जपमनु प्रावर्षत् P. II 3. 8 Sk. (हेतुभूतजपोपलक्षितं वर्षणम्); so वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्. -4 With, along with (सहार्थे); connected with; नदीमन्वसिता सेना P. I. 4. 85 Sk. (नद्या सह सम्बद्धा) उमास्तनोद्भेदमनु प्रवृद्धः Ku. 7. 24 along with, contemporaneously; Śi. 8. 56; दिवसोऽनुमित्रमगमद्विलयम् 9. 17. -5 Inferior or subordinate to, (मित्रलाभमनु लाभसम्पदः Ki. 13. 52 inferior, lower in value or importance; अनु हरिं सुराः = हरेर्हीनाः हीने); P. I. 4. 86 Sk. -6 In a particular relation or state (इत्थंभूताख्याने प्रकारविशेषनिरूपणे); भक्तो विष्णुमनु Sk. (विष्णोरित्थंभूतः, भक्तिविशेषयुक्तः) an ardent devotee of Viṣṇu; यस्त्वां द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्त्वामनु स मामनु Rām. favourably inclined or devoted to. -7 Having a part or share, participation; or one that claims a share of (भागे); भागोऽस्यास्ति इति भागस्वामी; लक्ष्मीर्हरिमनु (हरेर्भागः) Sk., हरिस्वामिकभागवतीत्यर्थः. -8 Repetition, in a distributive sense, mostly in comp. (वीप्सार्थे, विषयनायाम्); अनुदिवसम् day by day, every day; अनुक्षणम् every moment; °वेलम् every time, frequently; वृक्षम् वृक्षमनु सिञ्चति Sk. waters tree after tree, *i. e.* every tree (यावद्वृक्षव्यापकः सेकः). -9 Towards, in the direction of, near, to, at (अनुर्यत्समया P. II. 1. 15); अनुवनमशनिर्गतः Sk.; °नदि Śi. 7. 24 near the river; प्रजिघाय कान्तमनु मुग्धतरः 9. 55 to (प्रति); on or in, with the force of the locative; यदेतदस्यानुतटं विभाति 4. 39, 7. 1; तस्माद्गच्छेरनुकनखलं शैलराजावतीर्णाम् (जह्नोः कन्याम्) Me. 52. -10 In orderly succession, according to; अनुक्रमम् in regular order; अनुज्येष्ठम् = ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येण in order of seniority; °पूर्वम्; अनुरूपम् = रूपस्य योग्यम् Sk. -11 Corresponding with, like, in imitation of; सर्वं मामनु ते प्रियाविरहजां त्वं तु व्यथां मानुभूः V. 4. 47; so अनुगर्ज् to roar after or in imitation of. -12 Following, conformable to (अनुगत); तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात् R. 4. 12. (अनुगतोऽर्थो यस्य). -13 With regard to, towards, in respect of; अर्घ्यदानमनु चोदितो वचः Śi. 14, 53; साधुर्देवदत्तो मातरमनु; -14 On account of, by reason of (with abl.); समस्तो बत लोकोऽयं भजते कारणादनु। त्वं तु निष्कारणादेव प्रीयसे वरवर्णिनि॥ Rām. As a separable adverb अनु is used only in the Vedas and means after, afterwards, later on, now, at this time, again, once more, then, and further. (The senses of अनु as given by G. M. are:— अनु वेदाध्ययनानुष्ठानसामीप्यपश्चाद्भावानुबन्धनसाम्याभिमुख्यहीनविसर्गलक्षणेषु; *e. g.* वेदे अनुवाकः; अनुष्ठाने अनुतिष्ठति; सामीप्ये अनुमेघं वर्षति; पश्चाद्भावे तदनु; अनुबन्धने अनुशेते; साम्ये अनुकरोति; आभिमुख्ये मातरमनुधावति वत्सः; हीने अनुहरिं सुराः; विसर्गे अनुजानीते; लक्षणे अनुवनमशनिर्गतः.) The senses of अनु may be thus expressed in verse:— आयामेऽपरभावे च (पश्चादर्थे) वीप्सायां सन्निधौ तथा। इत्थंभूते लक्षणे च भागसादृश्ययोरपि॥ योग्यतायां तथा हीने तृतीयार्थे ह्यनुक्रमे। अर्थेष्वेतेषु बहुशो ह्यनुशब्दः प्रयुज्यते॥.

अनुः Ved. 1 A man. -2 N. of a son of Yayāti. -3 An ancient tribe in India; अनुत्वाहिघ्ने अध देव देवा. Ṛv. 6. 18. 14.

अनुक *a.* [अनु-कन् P. V. 2. 74, अनुकामयते इति अनुकः कमिता Sk.] 1 Greedy; desirous. -2 Libidinous, lustful (as a lover). -3 Sloping.

अनुकच्छम् Along or near the marshy ground; आविर्भूतप्रथममुकुलाः कन्दलीश्चानुकच्छम् (Me. 21).

अनुकथ् 10 P. To relate after (some one else), mention subsequently.

अनुकथनम् Subsequent mention; आदेशः कथनम्, अन्वादेशोऽनुकथनम् Kāśi. on P. II. 4. 32. -2 Relation, narration; discourse, conversation.

अनुकनीयस् *a.* The next youngest. P. VI. 2. 189.

अनुकम्प् 1 A. To take pity or compassion on, sympathize with, pity (with acc.); किमुजिहानजीवितां वराकीं नानुकम्पसे Māl. 10; कथं ब्राह्मणी मामनुकम्पते Mk. 3; कम्पसे नानुकम्पसे 4. 8; with loc. also; सौहृदेन तथा प्रेम्णा सदा मय्यनुकम्पसे Mb. -*Caus.* To pity &c.; शफरीं प्रथमा वृष्टिरिवान्वकम्पयत् Ku. 4. 39.

अनुकम्पक *a.* Pitying, taking compassion on, sympathizing with.

अनुकम्पन *a.* One who pities, kindhearted, compassionate. -नम् Compassion, pity, tenderness, sympathy.

अनुकम्पा [कम्प्-अङ्] Compassion, commiseration, pity; with gen.; तेषामेवानुकम्पार्थम् Bg. 10. 11; or with loc.; भक्त्या गुरौ मय्यनुकम्पया च R. 2. 63; or in comp.; भूतानुकम्पा तव चेत् R. 2. 48; अनुकम्पायां कन् P. V. 3. 76.

अनुकम्पित *p. p.* Pitied; °आत्मन् having a compassionate spirit.

अनुकम्पिन् *a.* Pitying (in comp.); sympathizing with.

अनुकम्प्य *pot. p.* Pitiable, worthy of sympathy; किं तत्र येनासि ममानुकम्प्या R. 14. 74; दुहितरमनुकम्प्यामद्रिरादाय दोर्भ्याम् Ku. 3. 76. -म्प्यः 1 A courier, express messenger. -2 An ascetic.

अनुकल्पः An alternative, a second alternative, a make-shift, अभावे हि श्रुतस्य अनुकम्पः प्रतिनिधिः। ŚB. on MS. 6. 3. 35.

अनुकाङ्क्षा Desire, wish.

अनुकाम *a.* [कामस्य सदृशः अनुरूपो वा] 1 Agreeable to, according to one's desire. -2 [अनुकामयते कम्-अच्] Desirous, lustful. **-मम** *ind.* At will, according to desire or wish, as desired, at pleasure. **-मः** [अनुरूपः कामः] Proper or worthy desire; desire; °कृत् fulfilling one's desires.

अनुकामीन *a.* [कामस्य सदृशम् अनुकामम्; ख प्रत्ययः; अनुकामं गामी यथेष्टं गन्ता इत्यर्थः P. V. 2. 11 Sk.] Going at will or pleasure; one who acts as he pleases; अनुकामीनतां त्यज Bk. 5. 15.

अनुकाल *a.* [कालस्य योग्यः] Opportune, timely, adapted or suited to the time. **-लम्** *ind.* Opportunely, on a proper occasion.

अनुकीर्तनम् Act of proclaiming or publishing. असदाचरिते मार्गे कथं स्यादनुकीर्तनम् Mb. 3. 233. 10.

अनुकूल *a.* [अनुगतः कूलं तटं स्नेहादिबन्धनं वा] 1 Favourable, agreeable (lit. following the bank or slope, according to the current, with the grain;), as wind, fate &c.; मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो यथा त्वाम् Me. 9; शान्त °पवनश्च Ś. 4. 11; °परिणामा संवृत्ता Ś. 7; बाणास्त एव मदनस्य ममानुकूलाः V. 3. 20. -2 Friendly, kind, well or kindly disposed. -3 Conformable to; pleasing, agreeable or favourable to, conducing to, capable of; oft. in comp.; स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्ताः Ś. 2. 7; अननुकूलोऽभिमानस्य K. 45 not inclined to pride; दर्शनानुकूलाहमस्य न वेति 197; कुशलविरचितानुकूलवेशः R. 5. 76 befitting, suitable. **-लः** 1 A faithful or kind husband, (एकरतिः S. D. or एकानिरतः एकस्यामेव नायिकायाम् आसक्तः), a variety of नायक. -2 'Favourable to all', epithet of Viṣṇu. **-ला** 1 N. of a tree (दन्ती) Croton Polyandrum. -2 N. of a metre. **-लम्** 1 Favour, kindness; नारीणामनुकूलमाचरति चेत् K. P. 9. -2 (Rhet.) A figure in which unfavourableness turns into kindness; अनुकूलं प्रातिकूल्यमानुकूल्यानुबन्धि चेत् S. D.; कुपितासि यदा तन्वि निधाय करजक्षतम्। बधान भुजपाशाभ्यां कण्ठमस्य दृढं तदा॥.

अनुकूलता, -त्वम् 1 Favour, conformity, kindness, good will; पवनस्यानुकूलत्वात् R. 1. 42 the wind being favourable. -2 Prosperity.

अनुकूलयति Den. P. To conciliate, propitiate, act in a friendly way towards; (तम्) अनुकूलयतीन्द्रोऽपि कल्पद्रुमविभूषणैः Ku. 2. 39; अस्यानुकूलय मतिं मतिमन्ननेन Ki. 13. 71; Śi. 7. 11.

अनुकूलित *a.* One who is honoured or well received; मन्त्रिणो नैगमाश्चैव यथार्हमनुकूलिताः Rām. 7. 74. 6.

अनुकृ 8 U. 1 To do after or afterwards; follow; especially to imitate, do after or in imitation of, resemble, equal, copy (with gen.); ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्याः... स्मितस्य Ku. 1. 44; श्यामतया हरेरिवानुकुर्वतीम् K. 10; अनुकरोति भगवतो नारायणस्य 6. 282; ननु कलभेन यूथपतेरनुकृतम् M. 5; (also with acc.); सर्वाभिरन्याभिः कलाभिरनुचकार तं वैशम्पायनः K. 76; शैलाधिपस्यानुचकार लक्ष्मीम् Bk. 2. 8; बहुतरं भवन्तमनुकरोति V. 5; Ms. 2. 199. -2 To requite, recompense. -3 To try on, adjust, adapt; बन्धं ततोऽनुकुर्वीत Suśr.

अनुकर *a.* Imitating. **-रः** An assistant.

अनुकरणम्, -कृतिः *f.* 1 Imitation; त्वदीयसुचरितैकदेशस्यानुकरणं किलैतत् Mu. 7. -2 Copy, resemblance, similarity; शब्दानुकरणम् onamatopoeia; अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ P. VI. 1. 98; V. 4. 57; I. 4. 62; धूमोद्गारानुकृतिनिपुणाः Me. 71. -3 Compliance; ओमित्येतदनुकृति ह स्म वै Taitt. Up. 8.

अनुकर्तृ *m.* 1 An imitator. -2 Actor, performer.

अनुकर्मन् *n.* 1 Imitation. -2 [पश्चात्कृतं कर्म] A subsequent rite. *-m.* N. of one of the Viśvedevas.

अनुकारः [कृ-घञ्] Imitation, resemblance; सुलभानुकारः खलु जगति वेधसो निर्माणसंनिवेशः Māl. 9.

अनुकारिन् *a.* Imitating, resembling (with gen. or in comp.); प्रियायाः किञ्चिदनुकारिणीषु लतासु दृष्टिं विलोभयामि Ś. 6; अनुकारिणि पूर्वेषां युक्तरूपमिदं त्वयि Ś. 2. 17; 1. 21; R. 1. 43. कपिलानुकारिणा 3. 50.

अनुकार्य, -करणीय, -कर्तव्य *pot. p.* Fit to be imitated. **-र्यम्, -अनुक्रिया** A subsequent rite or ceremony.

अनुकृः [अनु-कृ उणा० बा. ई. किच Tv.] A kind of sacrificial rite called सायस्क.

अनुकीर्ण *a.* Filled, Pervaded; अनुकीर्णं महारण्यं ब्राह्मणैः समपद्यत Mb. 3. 26. 1. Crowded, crammed.

अनुकृत *a.* Imitated, made like. **-तम्** *n.* 1 Return. -2 Defence; जघ्नतुस्तौ तदान्योन्यं कृतानुकृतकारिणौ Rām. 6. 107. 27.

अनुकृपायते Den. A. to sympathize or condole with. अनुकृप् To mourn for, long; अनु पूर्वाः कृपते वावशाना Rv. 1. 113. 10.

अनुकृष् 1 P. To drag after oneself, to attract (in gram.); see अनुकर्ष below. *-Caus.* To subject.

अनुकर्षः, -र्षणम् 1 Dragging after, drawing along; attraction in general. -2 Summoning or invoking (by means of spells). -3 Grammatical attraction, application or attraction of a word in a preceding rule to a subsequent rule, word &c.; नायमनुकर्षणार्थश्चकारः Mbh. on P. II. 2. 4; see also Sk. on P. VI. 1. 127. -4 [अनुकृष्यते स्वसम्बद्धेन चक्रेण] The axle-tree or bottom of a carriage. -5 Delayed performance of a duty.

अनुकर्षन् *m.* The bottom of a carriage.

अनुकृष्ट *a.* Drawn after, attracted. -2 Implied; included.

अनुक्लृप् 1 A. To follow duly. *-Caus.* To cause others to follow duly.

अनुकल्पः [अनुगतः मुख्यं कल्पम्] 1 A secondary direction or precept, a substitute or alternative to be used in times of necessity when the primary one (प्रथमकल्प) is

not possible; as the direction to use गोधूम or तण्डुल in the absence of यव; प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते Ms. 11. 30, 3. 147. -2 A work connected with Kalpa (one of the six auxiliaries of the Vedas).

अनुक्त *a.* 1 Unuttered, unsaid (in gram.) = अनभिहित q. v. under अभिधा. -2 Unheard of, extraordinary. -3 Not told; असावनुक्तोऽपि सहाय एव Ku. 3. 21

अनुक्थ *a.* Without hymns or songs of praise; किं मामनिन्द्राः कृणवन्ननुक्थाः Rv. 5. 2. 3.

अनुक्रकच *a.* [अनुगतः क्रकचम्] Serrated, dentated like a saw.

अनुक्रन्द् 1 P. To cry after, reply to the sound; यं क्षोणीरनुचक्रदे Rv. 8.3.10. वीरुन्नीडकपोतकूजितमनुक्रन्दन्त्यमी कुक्कुटाः Mal. 9. 7.

अनुक्रन्दनम् A cry in reply.

अनुक्रम् 1 U., 4 P. 1 To go after, follow (fig. also); महर्षिभिरनुक्रान्तं धर्मपन्थानमास्थितः Rām; to betake oneself to; तीर्थयात्रामनुक्रामन् Mb.; व्यवसायमनुक्रान्ता कान्ते त्वमतिशोभनम् Rām. -2 To count up, enumerate, state or go through in order; यचानुक्रान्तं यचानुक्रंस्यते Mbh. on P. I. 1. 72; give a table of contents, used frequently in the Nirukta.

अनुक्रम *a.* [अनुगतः क्रमम्] In due order. **-मः** 1 Succession, order, sequence, arrangement, method, due order; प्रचक्रमे वक्तुमनुक्रमज्ञा R. 6. 70; श्वश्रूजनं सर्वमनुक्रमेण 14. 60; गृहीतानुक्रमाद्दाप्यो Y. 2. 41. -2 A table of contents, index, such as that of the Vedic Saṁhitās. -3 Routine order, daily practice; मानेन रक्ष्यते धान्यमश्वान् रक्षत्यनुक्रमः Mb. 5. 34. 40. (अनुक्रमः व्यायामशिक्षादिः इति भाष्यकारः).

अनुक्रमणम् 1 Proceeding in order. -2 Following. **-णी, -णिका** [स्वार्थे कन्] A table of contents, an index showing the successive contents of a work. उभे सन्ध्ये जपन्किंचित् सद्यो मुच्येत किल्बिषात्। अनुक्रमण्या यावत्स्यादह्ना रात्र्या च सञ्चितम्॥ Mb. 1. 1. 263.

अनुक्रुश् 1 P. To shout at or after. *-Caus.* To join in lamenting, condole with, show sympathy. तावदिमान् बालवृक्षान् उदकप्रदानेन अनुक्रोशयिष्यामि। Pratimā. 5.

अनुक्रोशः 1 Pity, compassion, tenderness (with loc.); भगवन्कामदेव न ते मय्यनुक्रोशः Ś. 3; Me. 117; किमपि सानुक्रोशः कृतः made to relent Ś. 4; न ते मां प्रति अनुक्रोशः Ś. 3. -2 One who has gone over a krośa (2 miles) (अनुगतः क्रोशम्).

अनुक्षणम् *ind.* Every instant, constantly, frequently.

अनुक्षत्तृ *m.* (**-त्ता**) The attendant of a door-keeper or charioteer.

अनुक्षपम् *ind.* Night after night; Ki.

अनुक्षेत्रम् Stipend given to certain temple-worshippers in Orissa in commutation of the proceeds of an endowment.

अनुख्या 2 P. Ved. To descry, see from a distance; अनु पूर्वाणि चख्यथुर्युगानि Rv. 7. 70. 4.

अनुख्यातिः *f.* 1 Descrying. -2 Reporting, revealing.

अनुख्यातृ *m.* (**-ता**) A discoverer; reporter.

अनुगम् 1 P. 1 To go after, follow, attend, accompany; अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनुगम्यते Pt. 1. 73; ओदकान्तात्स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्यः Ś. 4; केकारवैरनुगम्यमानो भूषणनिनादः K. 84; मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरिवार्थं स्मृतिरन्वगच्छत् R. 2.2; छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत् 6, Ms. 12. 115; -2 To follow, practise, observe, obey, act up to; प्रतिशब्दक इव राजवचनमनुगच्छति जनो भयात् K. 104; पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते Rām.; विपत्तौ च महाँल्लोके धीरतामनुगच्छति H. 3. 37. -3 To seek, wander through; काननं वापि शैलं वा यं रामोऽनुगमिष्यति Rām.; कृत्स्नां पृथ्वीमनुगच्छत *ibid.* go in quest of. -4 To come, arrive, approach, present oneself (as time); काले त्वनुगते Bhāg. -5 To answer or respond to; correspond with, be suitable to; imitate, resemble; धनुःश्रियं गोत्रभिदोऽनुगच्छति Ki. 4. 326; आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैर्मृदङ्गधीरध्वनिमन्वगच्छत् R. 16. 13; न चापि कादम्बरीं लक्ष्मीरनुगन्तुमलम् K. 203. -6 To go or die out, be extinguished; यद्येष उख्योऽग्निरनुगच्छेत् Śat. Br. -7 To enter into. *-Caus.* [गमयति] To cause to follow, follow; उद्भीवैरनुगमितस्य पुष्करस्य M. 1. 21 followed or accompanied in sound.

अनुग *a.* [अनुगच्छतीति, गम्-ड] (In comp.) Following, going after; corresponding or tallying with, adequate to; सदा पृष्ठानुगः पुरे Pt. 1. 59; गीतानुगं वारि मृदङ्गवाद्यम् R. 16. 64; Me. 47; कामक्रोधवशानुगम् Ms. 2. 214; गोत्ररिक्थानुगः पिण्डः 9. 142 governed or regulated by; 8. 239. **-गः** A follower, (obedient) servant, companion; तद्भूतनाथानुग R. 2. 58, 9. 82; बल° followed by an army, being the head of an army.

अनुगत *p. p.* 1 (Used passively) (*a*) Followed (lit. & fig.), attended; अनुगतमलिवृन्दैर्गण्डभित्तीर्विहाय R. 12. 102; M. 3. 9; मद्यानुगतभोजनं मलावहम् Ms. 11. 70. (*b*) Full of, filled with; दारिद्र्येणाभिभूतेन त्वत्स्नेहानुगतेन च Mk. 4. 5; वर्षधरकलमूकानुगतेन परिजनेन K. 159 consisting or made up of; चिन्तानुगतसर्वात्मन् Mb. (*c*) Covered, as by a dress hanging behind; शिवमिवानुगतं गजचर्मणा Ki. 5. 2 (पश्चाद्व्याप्तम्). (*d*) Extinguished &c. (*e*) Acquired, obtained. (*f*) Overtaken; कालेनानुगतो ह्यसि Rām. 7. 68. 6. -2 (Used actively) (*a*) Following, obeying; observing; स्वमतमनुगतः Mu. 5. 19; विभवानुगता भार्या Mk. 3. 28; दिग्विजयप्रसङ्गेनानुगतो भूमिमिमाम् K. 191 come to; Ms. 9. 267; K. 166; Mu. 6. 5; H. 2. 55; R. 15. 9. (*b*) Corresponding or tallying with, adapted or answering to, in harmony with; सूत्रेणानुगतं भवति Ś. B.; पादन्यासो लयमनुगतः M. 2. 8 in accompaniment to the musical time; मृदङ्ग °तः सङ्गीतमधुरः Ratn. 1; °वीणैः Śi. 11. 10. (*c*) Adequate or suitable to, fit for; प्रस्तावानुगतं पृष्टः Pt. 5. (*d*) Imitating; परितुष्टोऽस्मि यत्पितरमनुगतो वत्सः M. 5. I am glad that the boy takes after his father. **-तम्** Moderate time in music. **-Comp. -अर्थ** *a.* having a corresponding or easily discoverable sense.

अनुगतिः *f.* 1 Following; बलस्य चतुरङ्गस्य नायकानुगतिर्नयः Ram.; गतानुगतिको लोकः Pt. 1. 342. following, imitating: see under गत. -2 Consent, approval: अकाम° forced consent.

अनुगमः, -मनम् 1 Following; आत्मानुगमनेन गां प्रसादयितुमर्हसि R. 1. 88; बृहतेर्धातोरर्थानुगमात् Ś. B. -2 Comprehending, grasping (as a sense); रसाद्यनुगतः S. D. -3 Following in death, post-cremation, self-immolation of a widow on her husband's funeral pile. -4 Imitating; approaching. -5 Conformity, accordance; श्रुत्यनुगमाच्च Ś. B.

अनुगामिन् *a.* Following. -*m.* A follower = अनुग.

अनुगामुक *a.* Habitually or constantly following.

अनुगर्ज् 1 P. To roar after or in imitation of.

अनुगर्जित *p. p.* Roared. -**तम्** A roaring echo, अनुगर्जितसन्दिग्धाः करणैर्मुरजस्वनाः Ku. 6. 40.

अनुगव *a.* [गोः सदृशः आयामः, अच्] Suiting (the length of) the oxen.

अनुगवीनः [अनुगु गोः पश्चात्पर्याप्तं यथा गच्छति सोऽनुगवीनः गोपालः; अनुगु ख P. V. 2. 15 Sk.] A cowherd.

अनुगादिन् *a.* [गद्-णिनि] Repeating, following in speaking, echoing. (P. V. 4. 13).

अनुगिरम् *ind.* By the mountainside अयं सुजातोऽनुगिरं तमालः R. 13. 49.

अनुगीता *f.* An after-song. N. of a part of the fourteenth book of the Mb (Chs. 16-92).

अनुगीति See under अनुगै.

अनुगुण *a.* [अनुकूलो गुणो यस्य] Having similar qualities, of the same nature; कान्तारतापसाविक्षू वंशकानुगुणौ स्मृतौ Suśr.; conformable to, favourable or agreeable to, suitable, according to; मनोरथस्यानुगुणं सर्वदा यस्य चेष्टितम् Mv. 7. 7 obedient to the will 7. 38; गुणसम्पदानुगुणतां गमितः Ki. 6. 33; 10. 13; congenial, suitable, fit; °अन्नलाभात् Dk. 64, 94; अननुगुणदाराणाम् Dk. 130 not having wives worthy of themselves; (वीणा) उत्कण्ठितस्य हृदयानुगुणा वयस्या Mk. 3. 3 agreeable or pleasing to the heart, exactly after the heart (Tv. here takes °णा mean तन्त्रीयुक्तवीणा itself); अत्र द्वावप्युपध्मानीयावेव न शान्तानुगुणौ R. G.; रसानुगुणतामेति S. D.; °णं सर्वास्ववस्थासु यत् U. 1. 39. -**णः** A natural peculiarity. -**णम्** *adv.* 1 Favourably, conformably to one's desires; चिरेणानुगुणं प्रोक्ता प्रतिपत्तिपराङ्मुखी Bk. 8. 95. -2 Agreeably or conformably to (in comp.); तदादेशानुगुणं सवदागमनमभूत् Dk. 11. -3 Naturally.

अनुगुणत्वम् Favourableness.

अनुगुणयति Den. P. To make favourable, conciliate; bring about, secure; सम्पदोऽनुगुणयन् सुखैषिणाम् Ki. 13. 44.

अनुगुप्त *a.* Covered, sheltered.

अनुगै 1 P. 1 To sing after (a person), sing to (a tune); follow in singing; अनुगायति काञ्चिदुदञ्चितपञ्चमरागम् Git. 1; अनुजगुरथ दिव्यं दुन्दुभिध्वानमाशाः Ki. 3. 60 sent back, echoed. -2 To sing; to celebrate in song.

अनुगीतम् Singing in response to; झङ्कारस्यानुगीतैरनुरणनमिवारभ्यते भृङ्गसार्थैः Ratn. 1. 19.

अनुगीतिः *f.* N. of a metre of two lines, the first having 27 and the second 32 mātrās, a species of the Āryā metre.

अनुगृहम् The roof of a house; कर्णकीलायसम्बन्धोऽनुगृहं सेतुः (cf. Kaut. A. ch. 65.)

अनुग्रह् 9 P. (Ved. -गृभ्णाति). 1 To favour, oblige, treat with kindness; शिलातलैकदेशमनुगृह्णातु वयस्यः Ś. 3 our friend will be so good as to, or kindly, take a seat on the stone; अयं विष्टरोऽनुगृह्यताम् V. 5 be pleased to sit down &c.; महेन्द्रेण पुनरनुगृहीता V. 3 favoured (by modifying the curse); with instr. or abl. of that which is an obligation; अनुगृहीतोऽहमनया मघवतः सम्भावनया Ś. 6; कतरत्कुलमनुगृहीतं भगवत्या जन्मना K. 135; अनुगृहीतोऽस्मि अहमुपदेशाद्भवतः V. 4. I am much obliged to you &c. (अनुगृहीत is oft. used by itself in the sense of 'much obliged', 'many thanks', 'I thank you', 'I esteem it as a favour'.) -2 To foster, cherish, protect, maintain (as fire); अग्निर्नित्यानुगृहीतः स्यात् Āśval. -2 To receive, welcome. -4 To hold up, support, uphold. त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरन्वगृह्णाच्छिरः शरैः Mb. 6. 120. 45. -5 To follow in robbing, seizing or depriving. -6 To keep to, conform or correspond to, follow, take after; आकृतिमनुगृह्णन्ति गुणाः Vb. 2; क्षात्रधर्मश्चानुगृहीतो भवति U. 5. -*Caus.* To cause to favour, or to favour; आर्यस्य दर्शनेनात्मानमनुग्राहयितुम् Mu. 4.

अनुग्रहः, -हणम् 1 A favour, kindness, obligation; showing favour, obliging, rewarding (opp. निग्रह); निग्रहानुग्रहकर्ता Pt. 1; पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठम् R. 2. 35; अनुग्रह इवेयमभ्यर्थना Ś. 1; अनुग्रहं संस्मरणप्रवृत्तम् Ku. 3. 3. -2 Assistance, help (shown to the poor in feeding them &c. दरिद्रादिपोषणम्). -3 Facilitating by spells. -4 Acceptance. -5 Rear-guard. -**Comp.** -**कातर** *a.* anxious to please or for favour. -**सर्गः** creation of feelings or mental conditions.

अनुग्राह्य *pot. p.* Fit to be favoured or obliged; ततः कथनेनात्मानमनुग्राह्यमिच्छामि K. 134; न वयमनुग्राह्याः प्रायो देवतानाम् 61.

अनुग्राहक *a.* 1 Favouring, furthering, promoting. -2 Gracious, kind.

अनुग्रासकः A mouthful; the equivalent of a mouthful.

अनुघटनम् Linking together with; क्षिप्ता कथानुघटनाय मयापि वाणी K. 240.

अनुघट्ट् To stroke, to rub lengthwise.

अनुचर् 1 P. 1 To follow, pursue, go after; to serve, attend or wait upon; पित्रोः पादाननुचरन् K. 368 serving. –2 To traverse, seek after, go through, wander. –3 To conduct oneself, behave.

अनुचरः 1 A companion, follower, attendant, servant; तेनानुचरेण धेनोः R. 2. 4; आत्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना 26, 52; Me. 3; विबुधानुचराः Ms. 12. 47. In comp. attended or followed by; वानर°, राक्षस° &c. –2 Following a spy (चरमनुगतः). **–रा, –री** 1 A female attendant. –2 A logical or due strophe.

अनुचरित *p. p.* Followed &c. attended, विद्याधरानुचरितं किंनरीभिस्तथैव च Mb. 3. 158. 39. **–तम्** Walk; walk in life: conduct.

अनुचारकः A follower, servant &c.... सहचरस्तु स्यादनुचारे सहायने। Nm. **–रिका** A female servant.

अनुचर्चिः *f.* Ved. Repeating (in a chorus).

अनुचित *a.* 1 Wrong, improper. –2 Unusual; unfit. **–अर्थः** An unusual meaning.

अनुचिन्त् 10 P. To consider, think of, call to mind; धातुर्विभुत्वमनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः Ś. 2. 10; परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् Bg. 8. 8; धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् Ms. 4. 92.

अनुचिन्ता, –अनुचिन्तनम् 1 Calling to mind, thinking of, meditating upon. –2 Recalling, recollecting. –3 Constant thinking, anxiety.

अनुच्छादः The part of a man's under-garment which is allowed to hang down in front from the waist to the feet (Mar. निऱ्या).

अनुच्छित्तिः *f.*, अनुच्छेदः Non-extirpation; non-destruction; indestructibility. अविनाशी वा अरे अयमात्मा अनुच्छित्तिधर्मा। Br. Up. (?)

अनुच्छिष्ट *a.* Not rejected; pure, holy; fresh, unused; °यौवना Dk. 112.

अनुजन् 4 A. 1 To be born after, arise or be produced after, to follow in being born, arising &c.; पुत्रिकायां कृतायां तु यदि पुत्रोऽनुजायते Ms. 9. 134; अथवा जायमानस्य यच्छीलमनुजायते Mb. –2 To take after (one's parents); to be born similar to.

अनुज, –जात *p. p.* Born after, later, younger; राममनुजातः P. III. 4. 72; असौ कुमारस्तमजोऽनुजातः R. 6. 78; पुमांसमनुरुध्य जाता पुमनुजा Sk.; so स्त्र्यनुजा. **–जः, –जातः** 1 A younger brother; दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते। अशुद्धा बान्धवाः सर्वे सूतके च तथोच्यते॥ Some interpret the word अनुजात there to mean 'a child which has not cut teeth.' Ms. 5. 58. –2 A cadet; born again, after born, younger, later. –3 Taking after. अनुजातो हि मां सर्वैर्गुणैः श्रेष्ठो ममात्मजः Rām. 2. 2. 11. –4 Born again, invested with the sacred thread. –5 Equal, resembling; एकस्त्वमनुजातोऽसि पितरं बलवत्तरम् Rām. 6. 76. 72. **–जा, –जाता** 1 younger sitser. –2 N. of a plant (त्रायमाणालता). **–जम्** N. of a palnt (प्रपौण्डरीक; Mar. पुण्डरीक), **–Comp. –अवर** *a.* lower than the younger, youngest.

अनुजनः Attendants, followers. Mb. 4.

अनुजन्मन् *m.* [अनु जन्म यस्य] A younger brother; जननाथ तवानुजन्मनाम् Ki. 2. 17; Śi. 13. 2. 14.

अनुजीव् 1 P. 1 To depend upon for subsistence, hang on, live by or upon (something); ये च त्वामनुजीवन्ति नाहं तेषां न ते मम Rām.; स तु तस्याः पाणिग्राहकमनुजीविष्यति Dk. 122 hang or depend on, live (submissively) under, live as a subordinate to. –2 To see without envy; यां तां श्रियमसूयामः पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे। अद्य तामनुजीवामः Mb. –3 To live for any one. –4 To follow or imitate in living; प्रेमदत्तवदनानिलः पिबन्नन्वजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15 v. l. (अत्यजीवत्). –5 To survive.

अनुजीविन् *a.* Dependent, living on or upon. *–m.* A dependent, servant, follower; अवन्ध्यनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः Ki. 1. 4, 10; भर्तुश्चिन्तानुवर्तित्वं सुवृत्तं चानुजीविनाम् Pt. 1. 69. °वृत्तम् conduct of a courtier; Kau. A. 5.

अनुजीव्य *a.* 1 To be served (as a master). –2 To be followed in living; आचार्यो गुरवो वृद्धा वृथा वां पर्युपासिताः। सारं यद्राजशास्त्राणामनुजीव्यं न गृह्यते॥ Rām. 6. 29. 9.

अनुज्ञा 9 U. 1 To permit, allow (a person or thing); assent or consent to, approve; authorise, sanction; तदनुजानीहि मां गमनाय U. 3. so let me go; सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् Ś. 4. 9 permitted to go; ततोऽनुजज्ञे गमनं सुतस्य Bk. 1. 23; M. 1. 19; तन्मया प्रीतिमताऽनुज्ञातम् Ś. 5 approved, agreed to. –2 To betroth, affiance; मां जातमात्रां धनमित्रनाम्नेऽन्वजानाद्भार्यां मे पिता Dk. 50. –3 To excuse, forgive; अनुजज्ञेशे यद्वीर कृतवांस्त्वं ममाप्रियम्। सर्वं तदनुजानामि Mb. –4 To repent, be sorry for. –5 To request, entreat, beg; त्वां साहमनुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् Rām. –6 To treat or behave kindly, favour; ते मां वीर्येण यशसा... अश्लेश्राप्यन्वजानत Mb. –7 To dismiss, bid farewell (usually in caus.). *–Caus.* (–ज्ञापयति) 1 To ask or beg for, request. –2 To ask permission, ask for leave; take leave of, bid adieu to; सोऽपि तत् श्रुत्वा...वानरमनुज्ञाप्य स्वाश्रयं गतः Pt. 4; तं चक्रधरमनुज्ञाप्य स्वगृहं गतः 5; अतिथिं चानुज्ञाप्य Ms. 4. 122; 9. 82; स मातरमनुज्ञाप्य तपस्येव मनो दधे। जग्मतुश्च यथाकाममनुज्ञाप्य परस्परम् Mb.

अनुज्ञा, –ज्ञानम् [ज्ञा-अङ्-ल्युट् वा] 1 Permission, consent, sanction; गुरोरनुज्ञामधिगम्य मातः (v. l. ऋषेरनुज्ञाम्) R. 2. 66. –2 Permission or leave to depart. –3. Excusing, forgiving, allowance made for faults. –4 An order, command. **–Comp. –एषणा, –प्रार्थना** requesting permission, taking leave.

अनुज्ञात *p. p.* 1 Permitted, allowed, ब्रह्म यस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात्। स ब्रह्मस्तेयसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते॥ Ms. 2. 116. –2 assented to, granted, honoured, favoured. –3 authorised. –4 dismissed. –5 Taught; शिष्याणामखिलं कृत्स्नमनुज्ञातं ससंग्रहम् Mb. 12. 318. 24.

अनुज्ञापकः One who commands or orders.

अनुज्ञापनम्, -ज्ञप्तिः *f.* Authorising. -2 Issuing an order or command.

अनुज्येष्ठ *a.* [अनुगतो ज्येष्ठम्] Next to the eldest. -**ष्ठम्** *adv.* According to seniority.

अनुतप् 1 P. 1 To heat; vex, annoy (fig.). -2 (4 A. or *pass.*) To repent, grieve, be sorry for, be stung with remorse; विविधैरनुतप्यन्ते दयितानुनयैर्मनस्विन्यः V. 3. 5 (v. l. for निर्भृतैर्व्यपत्रपन्ते &c.); तेनानिमित्तेन तथा न पार्थस्तयोर्यथा रिक्तयानुतेपे Ki. 17. 40. -*Caus.* To pain, afflict, distress विरहः किमिवानुतापयेद्वद बाह्यैर्विषयैर्विपश्चितम् R. 8. 89.

अनुतप्त *p. p.* 1 Heated. -2 Filled with regret, repentant.

अनुतापः 1 Repentance, remorse, contrition, subsequent regret or sorrow; जातानुतापेव सा V. 4. 67 stung with remorse; ख्यापनेनानुतापेन (पापकृन्मुच्यते पापात्) Ms. 11. 228. -2 Heat.

अनुतापन *a.* Causing distress or regret or sorrow.

अनुतापिन् *a.* Repentant, sorry.

अनुतर See under अनुतॄ.

अनुतर्षः [तृष्-घञ्] 1 Thirst, desire to drink; सोपचारमुपशान्तविचारं सानुतर्षमनुतर्षपदेन Śi. 10. 2 (thirst and liquor). -2 Wish, desire. -3 Drinking spirituous liquors. -4 A drinking vessel (used in drinking spirituous liquors). -5 Liquor itself, Śi. 10. 2.

अनुतर्षणम् = अनुतर्ष 3 and 4.

अनुतिल *a.* Following तिल (as a field). -**लम्** *ind.* Grain after grain, *i. e.* by grains or very minutely.

अनुतुन्न *a.* Ved. Depressed or repressed (in sound), unruffled.

अनुतूलयति Den. P. To rub (as the point or end of grass) with cotton; P. III. 1. 25.

अनुतूलनम् Rubbing in this manner.

अनुतॄ 1 P. 1 To go across or to the end. -2 To stretch lengthwise.

अनुतरम् [अनुतीर्यते अनेन; तॄ-करणे अप्] Fare, freight.

अनुत्क *a.* Not over-anxious, not repentant or regretful; self-complacent अपरः कोकिलोऽनुत्को यं प्रतिश्रुत्य कूजति। Bu. ch. 4. 51.

अनुत्कट *a.* Short, small; Hch. 2.

अनुत्त *a.* Ved. [उन्द्-क्त न. त. P. VIII. 2. 61] 1 Not moistened or wet; तुभ्यमिदद्रिवोऽनुत्तम् Rv. 1. 80. 7. -2 Not set, driven forth or urged (अप्रेरित); invincible (?).

अनुत्तम *a.* [न उत्तमो यस्मात्] 1 Than which there is nothing better, having no superior or better, unsurpassed, the very best or highest, incomparably or preeminently the best; सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् H. Pr. 4; काङ्क्षन् गतिमनुत्तमाम् Ms. 2. 242; Y. 1. 87; अदस्त्वया नुन्नमनुत्तमं तमः Śi. 1. 27 all-pervading; Bg. 7. 18; Ms. 2. 9; 5. 158; 8. 81. -2 Not the best. -3 (in gram.) Not used in the उत्तम or first person. -**मः** N. of Śiva or Viṣṇu. -**Comp.** -**अम्भस्, -अम्भसिकम्** a term in Sāṅkhya Philosophy, said to mean 'indifference to and abstinence from sensual enjoyment, as fatiguing or involving injury to external objects.'

अनुत्तर *a.* [नास्ति उत्तरो यस्मात्] 1 Principal, chief. -2 Best, excellent; अनुत्तराणि विलसितानि Dk. 162 uusurpassed. शरीरसौख्यार्थमनुत्तरस्य निपेततुर्मूर्धनि तस्य सौम्ये। Bu. ch. 1. 35. -3 [नास्ति उत्तरं यस्य] Without a reply, silent, unable to answer; भवत्यवज्ञा च भवत्यनुत्तरात् Naiṣadha. -4 Fixed, firm (न उत्तरति चलति). अर्थ्यं तथ्यं हितं वाक्यं लघुयुक्तमनुत्तरम् Mb.2.2.5.-5 Low, inferior, base, mean. -6 Southern. -**रम्** [न. त.] No reply, a reply which, being evasive, is considered to be no reply. -**राः** (pl.) A class of gods among Jainas (°उपपातिक). -**उपपातिकदशाः** *f.* Title of the ninth aṅga of the Jainas treating of those gods. -**रा** The south. ...अनुत्तरः। नोदीच्यां नोपरि श्रेष्ठे...। Nm. -**Comp.** -**योगतन्त्रम्** Title of the last of the four Bauddhatantras.

अनुत्तरङ्ग *a.* Steady, not ruffled (by waves); अपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् Ku. 3. 48.

अनुत्तालः A melodious note; Hch. 4.

अनुत्थानम् Absence of exertion. अनुत्थाने ध्रुवो नाशः Kau. A.

अनुत्पत्तिः *f.* Failure, non-production. -**त्तिक** *a.* Not yet produced. -**Comp.** -**धर्मक्षान्तिः** preparation for a future state, acquiescence in the state and moral condition which is yet to come. -**समः, -मा** a method of arguing against a thing by attempting to prove that nothing exists from which it could spring.

अनुत्पन्न *a.* Not produced or born, unborn, unproduced &c.

अनुत्पादः Not coming into existence, not taking effect. -**Comp.** -**क्षान्ति** see अनुत्पत्तिधर्मक्षान्ति.

अनुत्साह *a.* Destitute of energy or determination. -**हः** Want of determination, energy &c.; listlessness, languor, indifference.

अनुत्सुक *a.* Moderate, not overeager, retiring, calm.

अनुत्सूत्र *a.* Not deviating from the Sūtra (of Pāṇini or of morality); not anomalous or irregular; °पदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबन्धना Śi. 2. 112.

अनुत्सेकः Absence of haughtiness or pride; °को लक्ष्म्याम् Bh. 2. 64; modesty; °कः खलु विक्रमालङ्कारः V. 1; cf. "Modesty is the handmaid of heroism".

अनुत्सेकिन् *a.* Not puffed up, not proud or arrogant; भाग्येषु °नी भव S. 4. 18.

अनुद *a.* [न नुदति or अनुददाति तुल्यं ददाति, दा-क] Ved. Not urging or driving onward; or, emulating others in giving (तुल्यप्रदातृ); see अनानुद.

अनुदक *a.* 1 Waterless (as a desert). याः प्रवतो निवत उद्वत उदन्वतीरनुदकाश्च याः Rv. 7. 50. 4. -2 Having very little water (as a puddle). -3 Devoid of the libations of water (a sort of श्राद्ध).

अनुदग्र *a.* 1 Not lofty, low. -2 Soft, tender; weak, not sharp.

अनुदर *a.* 1 Having a slender waist; thin, lank; °राजकन्या Sk. (अल्पार्थे नञ्, see अ).

अनुदा 3 U. To give back, restore; to yield, grant, remit.

अनुदेयी 1 Restoration. -2 A female companion.

अनुदात्त *a.* Grave (accent); not elevated or raised (not pronounced with the Udātta accent); उच्चैरुदात्तः नीचैरनुदात्तः; accentless, having the neutral, general tone; उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च त्रयः स्वराः uttered with the grave accent (as a vowel); प्रयत्नप्रेरितो वायुर्यदोर्ध्वभागे प्रतिहतोऽचं निष्पादयति स उदात्तः; एवमधोनिष्पन्नोऽच् अनुदात्तः; ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषु नीचभागे निष्पन्नोऽच् अनुदात्तः; °त्तं पदमेकवर्जम् Sk. (The term अनुदात्त is used by Pāṇini for the grave accent which immediately precedes the Udātta, and also for the general accentless tone neither high nor low, termed एकश्रुति, the one monotonous intonation belonging to the generality of syllables in a word). -त्तः The grave accent. -Comp. -आदिः a nominal base of which the first syllable is अनुदात्त. -इत् a verbal root having for its अनुबन्ध the grave accent (denoting that it takes the Ātm. terminations only). -उदयम् a syllable followed (immediately) by the grave accent. -तर *a.* more than अनुदात्त; still lower or graver accent, *i. e.* that which immediately precedes a syllable having the उदात्त or स्वरित accent and is thus more depressed than the ordinary अनुदात्त accent.

अनुदार *a.* 1 Not liberal, niggardly; not high or noble. -2 Having none more liberal, very liberal, or great.

अनुदार *a.* (अनुगतो दारान्) 1 Adhering to or followed by a wife; यस्मिन्प्रसीदसि पुनः स भवत्युदारोऽनुदार च K. P. 4. (used in sense 1 also). -2 Having a suitable or worthy wife (अनुरूपाः दाराः यस्य).

अनुदित *a.* 1 Unsaid, not uttered. -2 Not risen or appeared forth.

अनुदिनम् -दिवसम् *ind.* Daily, day after day; पारावतः खलु शिलाकणमात्रभोजी कामी भवेदनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः Udb.; अनुदिवसं परिहीयसेऽङ्गैः Ś. 3.

अनुदिश् 6 P. To point out, assign. -अनुदिशम् *ind.* In every quarter.

अनुदेशः 1 Pointing back; rule or direction which refers or points back to a previous rule; यथासङ्ख्यमनुदेशः समानाम् P. I. 3. 10; subsequent mention of things (words, suffixes &c.) in the order of things previously mentioned; respective enumeration or statement, first for first, second for second; as in समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः P. III. 4. 36. -2 Direction, order, injunction.

अनुदेशिन् *a.* Pointing or referring back; being the object of an अनुदेश.

अनुदृश् 1 P. To survey, behold; to keep in view or mind, see in prospect; पूर्वेषां पन्थामनुदृश्य धीराः Rv. 10. 130. 7. न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे Bg. 1. 31; न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलम् Bh. 3. 3. -*Caus.* To show, tell, inform as follows; सेनापतिः पुत्रममित्रं परिष्वज्य अनुदर्शयति M. 5. writes or informs as follows.

अनुदर्शनम् Inspection, survey; उत्थितश्चाप्रमत्तश्च बलानामनुदर्शने Rām.; consideration, regard; जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् Bg. 13. 8 perception.

अनुदृष्टि *a.* Having a favourable look. -ष्टिः *f.* A favourable look.

अनुदृष्ट *a.* Benefactor; अनसूयुरनुद्रष्टा सत्कृतस्ते पुरोहितः Rām. 2. 100. 11.

अनुदैर्घ्य *a.* [दैर्घ्यमनुगतः] Longitudinal, lengthwise.

अनुद्धत *a.* Not raised or puffed up; °ताः सत्पुरुषाः समृद्धिभिः Ś. 5. 12; humble; modest; unsurpassed.

अनुद्धरणम् 1 Not removing or taking away. -2 Not offering, establishing or proving.

अनुद्धात *a.* Even, without ups and downs रथेनानुद्धातस्तिमितगतिना तीर्णजलधिः Ś. 7. 33.

अनुद्धारः 1 Non-partition; not taking a share (विंशोद्धारशून्यो विभागः). -2 Non-removal.

अनुद्धृत *a.* Undivided, unremoved, uninjured, unharmed, undestroyed, unoffered or established &c. -Comp. -अभ्यस्तमयः taking place of sunset, while the आहवनीय fire continues to be unremoved from the गार्हपत्य.

अनुद्भट *a.* 1 Not bold; soft, mild. -2 Not exalted or lofty.

अनुद्य *a.* unutterable; P. III. 1. 101. Sk.

अनुद्यत, अनुद्यम *a.* Not diligent, idle, inactive.

अनुद्यूतम् Repeated playing or gambling; N. of a part of the Sabhāparvan (Chap. 70-79).

अनुद्योग *a.* Lazy, not industrious. -गः Idleness, inactivity.

अनुद्रु 1 P. 1 To run after, follow, accompany. अश्वेति विद्रुतमनुद्रवताश्वमन्यम् Śi. 5. 59. -2 To chase, pursue.

अनुद्रुत *p. p.* 1 Followed, pursued; धनुर्धरं राजसुतैरनुद्रुतम् R. 3. 38; 12. 67; 16. 25; Śi. 1. 52; (sometimes used actively). -2 Sent or brought back (as sound). -तम् A measure of time in music = half *druta*, or one-fourth of a Mātrā (or of the time taken to utter a short vowel); अर्धमात्रं द्रुतं ज्ञेयं द्रुतार्धं चाप्यनुद्रुतम्.

अनुद्वाहः Non-marriage, celibacy.

अनुद्विग्न *a.* Easy in mind, secure.

अनुद्वेग *a.* Free from anxiety or apprehension. **-गः** Security or freedom from fear. अदैन्यमनुदीर्णत्वमनुद्वेगो व्यवस्थितिः Mb. 12. 274. 18.

अनुधाव् 1 P. 1 To run after; follow; ऋषीणां पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति U. 1. 10 the sense follows the words (the words being not uttered with a view to a particular sense); स्वरुचिं निश्चयतोऽनुधावति Śi. 16. 44 follows his own will. -2 To run up to, approach. -3 To cleanse, wash.

अनुधावनम् 1 Going or running after, following, pursuing; तुरग °कण्डितसन्धेः Ś. 2. -2 Close pursuit of an object (for the knowledge of truth); research, investigation. -3 Seeking a mistress, though unattainable. -4 Cleansing, purification.

अनुधूपित *a.* Puffed up, proud, ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि Rv. 2. 30. 10.

अनुध्यै 1 P. 1 To think of, muse, consider attentively. -2 To wish well of, to bless, favour; प्रजानिषेकं मयि वर्तमानं सूनोरनुध्यायत चेतसेति R. 14. 60 bless; अनुदध्युरनुध्येयं सांनिध्यैः प्रतिमागतैः 17. 36 favoured.

अनुध्या [ध्यै-अङ्] 1 Thinking or wishing well of, favouring, attachment. यदनुध्यासिना युक्ताः कर्मग्रन्थिनिबन्धनम् Bhāg. 1. 2. 15. -2 Sorrow; प्रेतो यन्तु व्याध्यः प्रानुध्याः Av. 7. 114. 2.

अनुध्यान *p. p.* Mused, thought of &c. **-तम्, -नम्** [ध्यै-ल्युट्] 1 Thought: अनुध्यानानन्तरमेव K. 262; meditation, religious contemplation. -2 Thinking of, remembrance; या नः प्रीतिर्विरूपाक्ष त्वदनुध्यानसम्भवा Ku. 6. 21. -3 Wishing well of, affectionate solicitude for; अनुध्यानैरुपेतव्यं वत्सयोर्भद्रमस्तु वः (v. l. अनुध्यातै) U. 7. 11; सा त्वमम्ब स्नुषायामरुन्धतीव सीतायां शिवानुध्यानपरा भव U. 1.

अनुध्यायः [ध्यै कर्तरि घञ्] One who wishes well of.

अनुध्येय *a.* To be favoured or wished well of; अनुदध्युरनुध्येयम् R. 17. 36.

अनुनद् 1 P. To sound towards or at (with acc.). *-Caus.* To cause to sound, make resonant, fill with echo; पृथिवीं चान्तरिक्षं च सागरांश्चानुनादयन्; साधु साधिति नादेन पृथिवीमन्वनादयन्; विहङ्गैरनुनादितम् Mb. made musical or resonant.

अनुनादः [अनुरूपो नादः] Sound, noise; गुरुतरकलनूपुरानुनादम् Śi. 7. 18; reverberation, echo.

अनुनादिन् *a.* Echoing, sounding, resonant. तस्यास्फोटितशब्देन महता चानुनादिना। पेतुर्विहङ्गा गगनादुच्चैश्चेदमघोषयन् ॥ Rām. 5. 42. 32.

अनुनन्द् 1 P. To enjoy.

अनुनय, -नायिका See under अनुनी.

अनुनासिक *a.* [अनुगतो नासिकाम्] 1 Nasal, pronounced through the nose; मुखसहितनासिकया उच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकसंज्ञः स्यात् Sk.; मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः P. I. 1. 8; अमोऽनुनासिका न ह्रौ Śikṣā; अनुनासिक being a name for the 5 nasal consonants, the vowels or the consonants य्, व्, ल् (under certain circumstances); *i. e.* the letters included in the प्रत्याहार अम् except ह् and र्. -2 The sign used to mark the nasalization in the case of य्, व् or ल्. **-कम्** The nasal twang. **-Comp. -आदिः** a conjunct consonant beginning with a nasal.

अनुनिर्देशः Description or relation following the previous order or sequence; भूयसामुपदिष्टानां क्रियाणामथ कर्मणाम्। क्रमशो योऽनुनिर्देशो यथासङ्ख्यं तदुच्यते S. D.

अनुनिर्वापः Subsequent libation (with clarified butter).

अनुनिर्वाप्या A ceremony connected with this libation

अनुनिशीथम् *ind.* At midnight; Ki.

अनुनी 1 P. 1 To conciliate, win over, induce, persuade, prevail upon; request, supplicate, entreat, propitiate, pacify, appease (anger &c.); स चानुनीतः प्रणतेन पश्चात् R. 5. 54; विग्रहाच्च शयने पराङ्मुखीर्नानुनेतुमबलाः स तत्वरे 19. 38, 43; Bk. 5. 46; 6. 137; त्वत्सङ्गमेन मम तत्तदिवानुनीतम् V. 3. 20 pacified, made favourable or agreeable; Ki. 13. 67; M. 5; K. 168, 178; Dk. 3, 4, 7. -2 To cherish love; विद्विषोप्यनुनय Bh. 2. 77; cf. Shakespeare "Cherish those hearts that hate thee". -3 To bring near to (with dat. of peason). -4 To train, discipline. -5 To honour.

अनुनय *a.* [नी-अच्] Kind, conciliatory, pacifying (as words). तुल्यदुःखोऽब्रवीद्भ्राता लक्ष्मणोऽनुनयं वचः Rām. 4. 27. 33. **-यः** 1 Conciliation, propitiation, pacification (of anger), friendly persuasion; कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनाम् R. 2. 54; कथं वा तेषामनुनयः कृतः H. 4; प्रकृतिवक्रः स कस्यानुनयं प्रतिगृह्णाति Ś. 4. --2 Courtesy, civility, courteous or polite behaviour, modesty, modest or respectful deportment, conciliatory act (such as salutation); s[h]owing respect (to a guest, deity &c.); विविधैरनुतप्यन्त दयितानुनयैर्मनस्विन्यः V. 3. 5; दयितजन° 2. 22; वाक्यैः स्निग्धैरनुनयो भवेदर्थस्य साधनम् S. D. 458. -3 An hu[m]ble supplication or entreaty, a request in general; भद्र प्रियं नः किंतु त्वदभिप्रायापरिज्ञानान्तरितोऽयमस्मदनुनयः Mu. 2; R. 6. 2; निषेधवाक्यालङ्कारजिज्ञासानुनये खलु Ak; °आमन्त्रणम् conciliatory address. -4 Discipline, training, regulation of conduct. **-यम्** *adv.* Fitly, suitably.

अनुनयिन् *a.* Courteous, polite, humble, supplicating.

अनुनीतिः = अनुनय q. v.; सानुनीतिश्च सीतायै नाक्रुध्यत् Bk. 8. 75 adopting a conciliatory tone; भजते कुपितोऽप्युदारधीरनुनीतिं नतिमात्रकेण सः Śi. 16. 55.

अनुनायक *a.* Submissive, humble, supplicating.

अनुनायिक *a.* Conciliating; प्रियतमेषु वधूरनुनायिका Śi. 6. 7. **-का** A female character subordinate to the Nāyikā or leading character, such as a friend, nurse, maid-servant &c.; सखी प्रव्रजिता दासी प्रेष्या धात्रेयिका तथा। अन्याश्च शिल्पकारिण्यो विज्ञेया ह्यनुनायिकाः ॥

अनुनेय (-नीय) *a.* Favourable; अनुनेयानि जल्पन्तम् Mb. 7. 85. 25 To be conciliated; Mk.

अनुन्नत *a.* Not raised or elevated, not lifted up. -Comp. **-आनन** *a.* level (neither raised nor lowered). **-गात्र** *a.* having limbs not stout or prominent.

अनुन्माद, -अनुन्मत्त *a.* Not mad or frantic, sober, calm, sane.

अनुप = अनूप, q. v.

अनुपकारिन् *a.* 1 Not obliging, ungrateful, not making a return for benefits received. -2 Worthless, useless.

अनुपक्षित *p. p.* Not injured or destroyed (अनुपक्षीण). युमदंग्ने सूवीर्यं वर्षिष्ठमनुपक्षितम् Rv. 3. 13. 7; Av. 6. 78. 2.

अनुपगीत *a.* Not praised. **-तम्** *ind.* So that no other person accompanies in singing.

अनुपघातः Absence of damage or detriment; °अर्जित obtained without any detriment (to the paternal estate).

अनुपजीवनीय *a.* Not yielding or granting livelihood, having no livelihood.

अनुपद् 1 P. To say after, repeat.

अनुपठित *p. p.* Read through, repeated in imitation of the teacher's instruction.

अनुपठितिन् *a.* Who has read through, proficient.

अनुपत् 1 P. 1 To fly to or towards. -2 To fly or run after, follow (fig. also); pursue, chase; मुहुरनुपतति स्यन्दने दत्तदृष्टिः Ś. 1. 7; कथमनुपतत एव मे प्रयत्नप्रेक्षणीयः संवृत्तः Ś. 1; न यत्र प्रत्याशामनुपतति नो वा रहयति (चेतः) Māl. 9. 8 does not run after (cherish), hope or leave it; यस्यैवं भवन्तः कुटुम्बवृत्तिमनुपतिताः Mv. 1; अनुपतति रजनीं पूर्वसन्ध्या Śi. 11. 40. -2 To fall upon, attack; प्राग्वीरानतुपत्य Māl. 8. 9. -*Caus.* 1 To fly to. -2 To throw another down along with oneself.

अनुपतनम्, -पातः 1 Falling upon, alighting upon in succession. -2 Following, going after, pursuit; उपवनपवनानुपातदक्षैः Śi. 7. 27. -3 Going or proceeding in order or as a consequence. -4 [अनुरूपः त्रैराशिकेन पातः] Proportion. -5 Rule of three. -6 A degree of latitude, opposite to one given. **-तम्** *ind.* (regarded as ending in *ṇamul* from पत्) Following in succession, going after; लतानुपातं कुसुमान्यगृह्णात् Bk. 2. 11 (लतां लतामनुपात्य going to creeper after creeper, or after bending the creepers.)

अनुपातिन् *a.* Following as a result. *-m.* A follower; मदनुपातिनामेष पन्थाः Dk. 168.

अनुपथ *a.* [पन्थानमनुगतः] Following the road. **-थः** 1 A road, favourable road; अन्तस्पथा अनुपथाः Rv. 5. 52. 10 (अनुकूलमार्गाः) -2 an attendant; क एतेऽनुपथा ये ते एकादश महाभटाः Bhāg. 4. 25. 27. **-थम्** *adv.* Along the road.

अनुपद् 4 A. (P. in epic poetry) 1 To go after, follow, attend. -2 To be fond of, be attached to (as a wife); उतथ्यस्य यवीयांस्तु ममतामन्वपद्यत Mb. -3 To enter, go to or into. -4 To fall down, come down (to the earth); वसुधामन्वपद्येतां वातनुन्नाविव द्रुमौ Mb. -5 To enter upon, betake oneself to; जितमित्येव तानक्षान्पुनरेवान्वपद्यत, ध्यानमेवान्वपद्यत Rām.; पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंभ्रान्ता नान्वपद्यत किंचन Mb. did not do anything else. -6 To find, discover, see, notice; दीर्घं दध्यौ.... निमित्तं सोऽन्वपद्यत Bhāg. -7 To lose (with abl.) महत्त्वान्नान्वपद्येताम् Mb. -8 To handle. -9 To fall to the share of (Ved.)

अनुपद् *a.* [पद्-क्विप्] Ved. Coming to pass. *-f.* Food (got every day) (अनुदिनलभ्यमन्नम्).

अनुपद *a.* [पदान्यनुगतः] 1 Following the feet closely. -2 Following every word; °सूत्रम् a commentary (of a Brāhmaṇa) explaining the text word for word. **-दः** N. of a man or tribe. **-दम्** A chorus, burden of a song or words sung again at regular intervals. *-ind.* [पदानां पश्चात्] 1 Along the feet, near the feet; अनुपदं बद्धा अनुपदीना Sk. -2 Step by step, at every step; स्खलिताभिरप्यनुपदं प्रमदाः प्रणयातिभूमिमगमन्गतिभिः Śi. 9. 78. -3 Word for word. -4 On the heels of, close behind or after, immediately after (of time or space); अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी Sk.; गच्छतां पुरो भवन्तौ। अहमप्यनुपदमागत एव Ś. 3 I shall be close behind you, just follow you; °दमुच्चलित एव K. 263, 264; oft. with gen. or in comp. in this sense; लक्ष्मीवानतुपदमस्य संप्रतस्थे Ki. 12. 54; (तौ) आशिषामनुपदं समस्पृशत् पाणिना R. 11. 31; अमोघाः प्रतिगृह्णन्तावर्घ्यानुपदमाशिषः 1. 44. 14. 81; दर्शनानुपदमेव Śi. 14. 48.

अनुपदिक *a.* [अनुपदमस्त्यस्य गन्तृत्वेन, ठन्] Following, gone after.

अनुपदिन् *a.* [अनुपद्-इनि P. V. 2. 90] Following, seeking after or for a searcher, inquirer;. अनुपदमन्वेष्टा गवामनुपदी Sk.; क्षणदाकरेऽनुपदिभिः प्रययै Śi. 9. 70; मृगस्यानुपदी रामो जगाम गजविक्रमः Bk. 5. 50.

अनुपदीना [आयामार्थे अनु, पदस्यायामतुल्यायामः, तेन बद्धा ख] A shoe (boot, buskin, or slippers) of the length of the foot (अनुपदं बद्धा अनुपदीना उपानत् P. V. 2. 9. Sk.).

अनुपदवी A way, road.

अनुपधः 'Having no उपधा or penultimate', a letter or syllable not preceded by another.

अनुपधि *a.* [न. ब.] Guileless, without fraud; रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते U. 2. 2.

अनुपन्यासः 1 Not mentioning; non-statement. -2 Uncertainty, doubt, failure of proof.

अनुपपत्तिः *f.* 1 Failure, failing to be; लक्षणा शक्यसंबन्धस्तात्पर्यानुपपत्तितः Bhāṣā. P. 82 (तात्पर्य° being the failure of the meaning aimed at, or of any connected meaning). –2 Inapplicability, not being applicable. –3 Inconclusive reasoning; absence of reasonable grounds (युक्त्यभाव); –4 Penury, adversity.

अनुपपन्न *a.* Improper, impossible, inapplicable, impracticable, inconclusive, irrelevant. पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते इत्यत्र दिवाऽभोजिनः पीनत्वं रात्रिभोजनं विनानुपपन्नम् see अर्थापत्ति also.

अनुपपादकाः 'Having no material parent'. N. of a class of Buddhas, called Dhyānibuddhas.

अनुपम *a.* [न. ब.] Incomparable, matchless, peerless, best, most excellent. **–मतिः** N. of a contemporary of Śākya muni. **–मा** The female elephant of the south-west (mate of कुमुद).

अनुपमेय,–मित *a.* Matchless, incomparable.

अनुपमर्दनम् Non-refutation of a charge.

अनुपयुक्त *a.* 1 Not used (as food). –2 Unsuited, unfit, improper, useless, unserviceable; सत्क्रियाविशेषादनुपयुक्तमिवात्मानं समर्थये Ś. 7.

अनुपयोग *a.* Useless. **–गः** Uselessness, not being used (as food).

अनुपरत *a.* 1 Not dead. –2 Not stopped, uninterrupted.

अनुपलब्ध *a.* Unobserved, unperceived.

अनुपलब्धि *f.* Non-recognition, non-perception (प्रत्यक्षाद्यभाव); नास्ति घटोऽनुपलब्धेः (the knowledge of घटाभाव is possible because the प्रतियोगी or counter-entity is not found with the non-entity or अभाव, that is, there being no उपलब्धि or knowledge of the घट); one of the instruments of knowledge according to the Mīmāṁsakas, but not according to the Naiyāyikas. **–Comp. –समः** a fallacy, trying to establish a fact (say, the eternity of sound) from the impossibility of seeing the non-perception of it.

अनुपलम्भः Want of apprehension; non-perception.

अनुपवीतिन् *m.* One who does not wear the sacred thread (belonging to his caste).

अनुपशयः Any thing or circumstance that aggravates a malady.

अनुपश्य *a.* 1 Following with his looks, keeping in view. –2 One who sees; Pātañjala Yogadarśana 2. 21. P. III. 1. 137.

अनुपसंहारिन् *m.* A kind of हेत्वाभास or fallacy in Nyāya, a subdivision of the अनैकान्तिकहेत्वाभास; वस्तुमात्रपक्षकोऽनुपसंहारी that is, that which includes every konwn thing in the पक्ष and thus prevents the corroboration of a general rule of causation by illustrations, positive or negative; as सर्वं नित्यं प्रमेयत्वात्; अत्र सर्वस्यैव पक्षत्वात् प्रमेयत्वं हेतुरनुपसंहारी अन्वये व्यतिरेके वा दृष्टान्ताभावात्.

अनुपसर्गः 1 A word (particle &c.) that is not, or has not the force of, an *Upasarga*. –2 That which has no Upasarga. –3 That which needs no additions (as a divine being).

अनुपसर्जन *a.* An independent word, i. e. a word which is not relegated to a subordinate position (by entering into a compound formation) P. IV. 1. 14.

अनुपसेचन *a.* Having no उपसेचन i. e. some condiment, sauce, curds &c. to moisten food with.

अनुपस्कृत *a.* 1 Unpolished (as silver). –2 Genuine, blameless. –3 Not cooked or dressed (as food). –4 Not requiring any evident object. –5 Without any doubt in mind; तस्मात्स्वधर्ममास्थाय सुव्रताः सत्यवादिनः। लोकस्य गुरवो भूत्वा ते भवन्त्यनुपस्कृताः॥ Mb. 12. 11. 25. –6 Selfless, without greed or motive; देहत्यागोऽनुपस्कृतः Ms. 10. 62.

अनुपस्कार *a.* Not elliptical (अध्याहारदोषरहित) Ki. 11. 38.

अनुपस्थानम् Absence, not being at hand.

अनुपस्थापनम् Not placing, offering or producing, not having ready or at hand.

अनुपस्थापित *a.* Not ready or at hand, not offered or produced.

अनुपस्थायिन् *a.* Not present, absent, distant.

अनुपस्थित *a.* Not present, absent, not at hand or near; not current. **–तम्** A word that is not उपस्थित q. v.

अनुपस्थितिः *f.* 1 Absence; मम °तिं क्षमन्तां भवन्तः your honour will be pleased to excuse my absence. –2 Inability to remember.

अनुपहत *a.* 1 Not injured, unimpaired, unvitiated. –2 Not used, unbleached, new (as cloth); °तं दुकूलयुगलम् K. 110. 229. See अनाहत.

अनुपा 2 P. 1 To drink after (a person or thing), drink along with; (मधु पीत्वा)... अनुपास्यसि बाष्पदूषितं जलाञ्जलिम् R. 8. 68; कल्माषान्भक्षयन्मधु चानुपिबेत् Suśr.; (चूर्णं) लीढ्वानुपीत्वा च पयोऽमिशक्त्या कामं निकामं पुरुषो निषेवेत्। Br. S. 76. 6. –2 To follow in drinking. –3 (2 P.) = अनुपाल् q. v.

अनुपानम् 1 A drink taken with or after medicine (अनु भेषजेन सह पश्चाद्वा यत् किञ्चिन्मधुक्षीरादि पीयते तत्); a fluid vehicle in medicine. –2 A drink close at hand. हन्तानुपानमित्युच्छिष्टं वै मे पीतँ स्यादिति होवाच Ch. Up. 1. 10. 3.

अनुपानीय *a.* Serving as a liquid vehicle of medicine. **–यम्** An after-drink, what is fit to be drunk after.

अनुपा 2 P. **–पाल्** 10 P. 1 To guard, watch over, protect, defend; बाल्दायादिकं रिक्थं तावद्राजानुपालयेत् Ms. 8. 27 keep in custody. –2 To conform to, obey, observe; दशरथवचनमनुपालयन् K. 21; सत्येऽनुपालयेत्सत्यम् H. 4. 23; so प्रतिज्ञाम्, धर्मम्, मार्गम् &c.; keep, preserve; अनुपाल्यतां प्रभुशक्तिम् Ki. 2. 10 watching.

अनुपालनम् Preserving, keeping up, obeying.

अनुपाकृत *a.* Not rendered fit for or consecrated for sacrificial purposes. –Comp. –**मांसम्** flesh of an animal not prepared for sacrifice.

अनुपाख्य *a.* What is not directly perceived, hence something which is only inferable (= अनुमेय Kāśikā); P. VI. 3. 80.

अनुपात, –तिन् see under अनुपत्.

अनुपातम् *ind.* In regular succession.

अनुपातकम् [पातकं ब्रह्महत्यादि तत्सदृशम्] A heinous crime such as theft, murder, adultery &c. 35 such sins are enumerated in Viṣṇusmṛiti; Manu mentions 30 kinds; See 11. 54–58.

अनुपात्ययः 1 Not to violate a turn or succession. –2 To do something by turn. –3 Turn, succession. क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः, परिपाटी। Kāśi. on. P. III. 3. 38.

अनुपानत्क *a.* Shoeless; Kāty, Śr.

अनुपालः A keeper (of horses &c.). कुशलैस्तरुणैर्दक्षै-रनुपालैः। शालिहोत्र of भोज.

अनुपालुः (वनस्पतिवि.) Erum Indicum. (Mar. रान आलू).

अनुपार्श्व *a.* Lateral, along or by the side. –(pl.) N. of a people.

अनुपावृत्त *a.* Ved. Western.–(pl.) N. of a people; Mb.

अनुपुरुषः [अनुगतः अन्यं पुरुषम्] A follower.

अनुपुष्पः [अनुगतः पुष्पं तद्विकारम्] A kind of reed (शरवृक्ष).

अनुपूर्व *a.* [अनुगतः पूर्वं परिपाटीं क्रमं वा] 1 Regular, having a suitable measure, regularly shaped, symmetrical; वृत्तानुपूर्वे च न चातिदीर्घे Ku. 1. 35; ततोनुपूर्वायत-वृत्तबाहुः Ki. 17. 50 (गोपुच्छाकार Malli.); जङ्घे अनुपूर्ववृत्ते Dk. 131; °ताम्राङ्गुली बाहुलते *ibid.*; °केश who has regular hair; °गात्र having regularly shaped limbs; so °दंष्ट्र, °नाभि, °पाणि. –2 Orderly, successive, in due order or succession; coming in order, following. –3 The lowest (निकृष्टप्रमाण); अनुपूर्वा इतरे Kāty. –Comp. –**ज** *a.* descended in a regular line. –**वत्सा** a cow that calves regularly.

अनुपूर्वशः, –पूर्वेण *adv.* In regular order, one by one, successively, from above, downwards; from the beginning or first; वर्णानामनुपूर्वशः Ms. 8. 142; 3. 39, 7. 35.

अनुपूर्व्य *a.* Regular, orderly, successive. –**र्वी** = आनु-पूर्वी q. v.

अनुपृष्ठ्य *a.* [अनुपृष्ठं बध्यते, अनुपृष्ठ–यत्] (A rope, cord &c.) Fastened along the back, tied lengthwise.

अनुपेत *a.* 1 Not endowed with. –2 Not invested with the sacred thread (अनुपनीत). यं प्रव्रजन्तमनुपेतमपेत-कृत्यम् Bhāg. 1. 2. 2.

अनुप्त *a.* Not sown (as seed); °शस्य fallow, meadow, (ground &c.).

अनुप्त्रिम *a.* (अ वप् क्त्रि मप्) Grown without being sown.

अनुप्रकीर्ण *a.* Fully covered; सोत्कण्ठैरमरगणैरनुप्रकीर्णान् Ki. 7. 2.

अनुप्रज्ञानम् Tracing, tracking.

अनुप्रदानम् 1 A gift, donation. –2 A sort of external effort of the vocal organs giving rise to particular letters (बाह्यप्रयत्न); एते श्वासानुप्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते Sk.

अनुप्रपातम्, –दम् *ind.* Going in succession; गेह °तम्, –दम् आस्ते गेहं गेहं अनुप्रपातं-दम् P. III. 4. 56 Sk.

अनुप्रभवः Cycle of births and deaths.

अनुप्रयुज् 7 A. To employ, apply, employ in addition.

अनुप्रयोगः Additional use, repetition; P. I. 3. 63; III. 4. 4–5. यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्.

अनुप्रवचनम् Repetition or reproduction of what has been said by the teacher; °आदि a class of words given in P. V. 1. 111.

अनुप्रवण *a.* Agreeable, pleasant; प्रायश्चित्तकथा शेषा भक्ष्याभक्ष्यविवर्जिता। कौतूहलानुप्रवणा हर्षं जनयतीव मे॥ Mb. 12. 37. 3.

अनुप्रवादः Rumour. Mb. 4.

अनुप्रविश् 6 P. 1 To enter into, join; पथिकसार्थं विदिशा-गामिनमनुप्रविष्टः M. 5; (fig. also); विश्रम्य लौकिकाः संस्त्यायमनुप्रविशन्ति Mv. I enter into familiar talk or conversation. –2 To accommodate or adapt oneself to; यस्य यस्य हि यो भावस्तस्य तस्य हि तं नरः। अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् Pt. 1. 68; सखे वामदेव त्वमपि गाधिनन्दनमनु-प्रविष्टोऽसि A. R. 1 you too share in his opinion, or think with him. –3 To follow in entering; sleep with. –4 To attack.

अनुप्रवेशः 1 Entrance into; पुपोष वृद्धिं हरिदश्वदीधितेरनु-प्रवेशादिव बालचन्द्रमाः R. 3. 22; 10. 51. –2 Adapting oneself to the will of; बलवताभिभूतस्य विदेशगमनं तदनुप्रवेशो वा नीतिः Pt. 1; भजते विदेशमधिकेन जितस्तदनुप्रवेशमथवा कुशलः Śi. 9. 48. –3 Imitation.

अनुप्रश्नः A subsequent question (having reference to what the teacher has previously said).

अनुप्रसक्तिः *f.* 1 Very close attachment. –2 Very close logical connection (of words).

अनुप्रसद् *Caus.* To propitiate, conciliate; रोहिणी-मृगलाञ्छनं साक्षीकृत्य आर्यपुत्रमनुप्रसादयामि V. 3.

अनुप्रसादनम् Propitiation, conciliation; प्रिय °नं नाम व्रतम् V. 3.

अनुप्रस्थ *a.* Latitudinal, following the breadth or latitude.

अनुप्रहित *a.* Fixed; प्रियैषिणानुप्रहिताः शिवेन Ki. 17. 33.

अनुप्राण् 2 P. To breathe after. -*Caus.* To animate, support, feed, help; mostly used in the statement of Alankāras in a sentence: उत्प्रेक्षानुप्राणिता स्वभावोक्तिः &c.

अनुप्राणनम् Breathing after, animation.

अनुप्राप् 5 P. 1 To get, obtain. -2 To reach, go to, overtake: गङ्गानदीमनुप्राप्ताः Mb. -3 To imitate; लीलाखेलमनुप्रापुर्महोक्षास्तस्य विक्रमम् R. 4. 22. -4 To arrive, come (intrans): कथमिमां भूमिमनुप्राप्तः K. 132; Ve. 6. -5 To get back.

अनुप्राप्त *p. p.* Reached, got, obtained.

अनुप्राप्तिः *f.* Getting to, reaching, arriving &c.

अनुप्रासः [अनुगतः रसाद्यनुगुणं प्रकृष्टमासं वर्णन्यासं समवर्णरचनां समवर्णोच्चारणं वा] Alliteration, repetition of similar letters, syllables or sounds; वर्णसाम्यमनुप्रासः K. P. 9; (स्वरवैसादृश्येऽपि व्यञ्जनसदृशत्वं वर्णसाम्यं रसाद्यनुगतः प्रकृष्टो न्यासः; अनुप्रासः शब्दसाम्यं वैषम्येऽपि स्वरस्य यत् S. D. 633.) अनुप्रास is of 5 kinds; (*a*) छेक° or single alliteration; बकुलगन्धानन्धीकुर्वन्, कावेरीवारिपावनः पवनः; मूर्च्छामुद्वृत्तकृत्ताविरलगरल &c. K. P. 7. (*b*) वृत्ति° or harmonious. उदा॰ उन्मीलन्मधुगन्धलुब्धमधुपव्याधूतचूताङ्कुरक्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः। नीयन्ते पथिकैः कथंकथमपि ध्यानावधानक्षणप्राप्तप्राणसमासमागमरसोल्लासैरमी वासराः॥ (*c*) श्रुति° or melodious. उदा॰ दृशा दग्धं मनसिजं जीवयन्ति दृशैव याः। विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुमो वामलोचनाः॥ (*d*) अन्त्य° or final; as मन्दं हसन्तः पुलकं वहन्तः. (*e*) लाट°; स्मेरराजीवनयने नयने किं निमीलिते। पश्य निर्जितकन्दर्पं कन्दर्पवशगं प्रियम्॥ For definitions and examples see S. D. 633-38 and K. P. 9 th Ullāsa.

अनुप्लु 1 A. To run after, follow; इदमन्यतो वानरद्वयं आर्यस्य पार्ष्णिग्राहमिव संश्रयादनुप्लवते A. R. 5.

अनुप्लवः A follower, servant; सानुप्लवः प्रभुरपि क्षणदाचराणाम् R. 13. 75; सानुप्लवाः क्वापि यातास्त्रिमूर्धखरदूषणाः। Mv. 7. 19.

अनुबन्ध् 9 P. 1 To bind or fasten to, attach, tie, connect; सीमन्तं निजमनुबध्नती कराभ्याम् Si. 8. 69 forming, arranging; उभयोरपि राजेन्द्र संबन्धेनानुबध्यतां (इक्ष्वाकुकुलम्) Rām.; सखीजनानुबद्धां कथाम् Dk. 114 connected with. -2 (*a*) To have in the train (fig. also); न शिष्यानुनुबध्नीत Bhāg. (*b*) To bring about, cause, lead to, result in, produce as a consequence; नानुबध्नाति कुशलम् Mb.; हे वृषल ते तथा विक्षेपोऽस्तु यथा हिंसामनुबध्नाति -3 To press, importune, urge, request; पुनः पुनश्चानुबध्यमाना K. 69, 133, 207, 233. -4 (*a*) To attend or follow closely, follow at the heels of, follow; को नु खल्वयमनुबध्यमानस्तपस्विनीभ्यामबालसत्त्वो बालः Ś. 7; मधुकरकुलैरनुबध्यमानम् K. 139; दिष्ट्या तावदयमनङ्गो मामिव तमप्यनुबध्नाति K. 158, 194, 319, 347; Ki. 6. 8; Mv. 7. 18; Si. 5. 26. (*b*) To chase, pursue; नश्चानुबध्यमानम् K. 120; अनुबध्नता तुरगमुखमिथुनम् 132. (*c*) To adhere or stick to, cling to; धन्या चित्रलेखा यामनुबध्नाति देवीप्रसादः K. 221. (*d*) To continue, take up; तदेवानुबध्यतां तपः 322; तान्येव चिरपरिचितान्यक्षराणि मामनुबध्नन्ति U. 3 v. l. for अनुरुन्धन्ति; वैशम्पायनागमनालापमेवानुबध्य K. 262. (*e*) To follow, succeed, come close upon; सत्योऽयं जनप्रवादो यद्विपद्विपदं संपदमनुबध्नातीति K. 73; see अनुबन्धि below. -5 To foster, cherish, entertain, harbour; तेषु किं भवतः स्नेहमनुबध्नाति मानसम् Mark. P. -6 To bear, endure; अन्येद्युश्चानुबध्नत्या राज्या राजा स यत्नतः Ks. 49. 47. -7 Not to burst or break loose, hold or keep together; भङ्गेऽपि हि मृणालानामनुबध्नन्ति तन्तवः H. 1. 91. -*pass.* To be related to or connected with.

अनुबद्ध *p. p.* 1 Bound, attached, tied to. -2 Following in the train, coming as a consequence; अनुबद्धार्थानर्थसंशयान् विचार्य Dk. 41. -3 Connected with, related to, relating or belonging to. -4 Constantly sticking to, being in; continued, continuous; नित्यानुबद्धकुलवैरः Ve. 1; °मुग्धकाकलीहसितम् U. 3; °विजृम्भकम् K. 66; °बिन्दुभिरश्रुभिः 135 constantly flowing. -5 Fixed upon, directed towards; कलहंस °वक्त्रायाः Dk. 33.

अनुबन्धः 1 Binding or fastening on, connection, attachment, tie (lit. & fig.); यस्यां मनश्चक्षुषोरनुबन्धस्तस्या ऋद्धिः Māl. 2; एतस्येदृशेन दर्शनेन कीदृशो मे हृदयानुबन्धः इति न जानासि U. 3 state of feeling; K. 257. -2 Uninterrupted succession, unbroken sequence, continuous flow, continuity; series, chain; बाष्पं कुरु स्थिरतया विरतानुबन्धम् Ś. 4. 15; मरण° K. 236 following up death, desire for dying; अनुबन्धाद्विरमेद्वा K. 280; यदा नात्याक्षीदेवानुबन्धम् 309 (persistence in) following me, 317; वैर°, मत्सर°, Dk. 63, 161; मुच्यतां देवि शोकानुबन्धः K. 63 continuous sorrow; दुर्लभजनप्रार्थना° Ratn. 1; विरम विरम वह्ने मुञ्च धूमानुबन्धम् 4. 16; सानुबन्धाः कथं न स्युः संपदो मे निरापदः R. 1. 64 continuous, uninterrupted; परिवृद्धरागमनुबन्धसेवया R. 9. 69 continuous enjoyment; अयं सोऽर्थोऽनर्थानुबन्धः संवृत्तः V. 5 giving rise to a chain of evils. -3 Descendants, posterity; सानुबन्धा हता ह्यसि Rām. relation, भूमेः सुतां भूमिभृतोऽनुबन्धात् Viś. Guṇa. 475. -4 Consequence, result (good or bad); आत्मदोषानुबन्धेन K. 319 in consequence of; यदग्रे चानुबन्धे च सुखम् Bg. 18. 39, 25; अनुबन्धमजानन्तः कर्मणामविचक्षणाः Rām. 3. 51. 26; नार्थानां प्रकृतिं वेत्सि नानुबन्धमवेक्षसे Mb. 4. 49. 1. -5 Intention; design, motive, cause; अनुबन्धानपेक्षेत सानुबन्धेषु कर्मसु Mb. 5. 34. 8. अनुबन्धं परिज्ञाय देशकालौ च तत्त्वतः। सारापराधौ चालोक्य दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् Ms. 8. 126; पाप° of evil designs. -6 An adjunct of a thing, a secondary member (मुख्यानुयायि, अप्रधानम्); (उल्का) दृश्यते सानुबन्धा च Rām. 5. 1. 63. a secondary symptom, symptomatic affection, attendant on the principal disease (वातपित्तादिदोषाणामप्राधान्यम्); मूर्छानुबन्धा विषमज्वराः Suśr. -7 Connecting link or adjunct of a subject or topic; theme, matter of discussion; introductory reasons; (विषयप्रयोजनाधिकारिसंबन्धः अनुबन्धः) (an indispensable element of the Vedānta). -8 (Gram.) An indicatory syllable or letter intended to denote some peculiarity in the inflection, accent &c. of the word to which it is attached; as the ऌ in गम्ऌ, ण् in इण्; रिपुराप पराभवाय मध्यं प्रकृतिप्रत्यययोरिवानुबन्धः Ki. 13. 19. -9 Offence, fault. -10 An obstacle, impediment; also the clog or encumbrance of a family; domestic ties or attachment. -11 A child or pupil who follows the example set by his parent or

teacher (मुख्यानुयायी शिशुः). -12 Beginning, commencement. -13 Repeated application or devotion (पौनःपुन्येन अभिनिवेशः). -14 Course, pursuit. -15 A small bit or part, a trifle. -16 The junction of a fraction (with an integer), as भागानुबन्धपूर्णाङ्कः. -17 Base, stem (प्रकृति). cf. अनुबन्धः प्रकृत्यादौ दोषोत्पादे विनश्वरे। मुख्यानुयायिनि शिशौ प्रकृतस्यानुवर्तने। अनुबन्धेऽपि हिक्कायां भ्रष्टायामपि कथ्यते। Nm. -धी [अनुबध्यते अतिश्वासेन व्याप्रियते अनया] 1 Thirst. -2 Hickup. अनुबन्धी तु हिक्कायां तृष्णायामपि योषिति-Medinī.

अनुबन्धक *a.* Connected, related.

अनुबन्धनम् Connection, succession, series &c.

अनुबन्धिका *f.* Pain in the joint; अनुबद्धमनुबन्धिकाभिः Hch. 5.

अनुबन्धिन् *a.* (oft. at the end of comp.) 1 (*a*) Connected with, attached or related to; अहो सरसरमणीयानुबन्धिनी स्त्रीजनकथा Māl. 1 having for its contents or subject-matter &c.; परिचर्यानुबन्धी Dk. 101 continuing. (*b*) Mixed or blended with; नीलकण्ठकलकेकानुबन्धिना मन्द्रहुङ्कृतेन मामनुमन्यते Māl. 9. -2 Followed by, accompanied with; having in its train, resulting in having as a consequence; तदियमापत्समन्ततोऽनर्थानुबन्धिनी Dk. 60; अयमर्थोऽर्थानुबन्धी 67; शास्त्रं शास्त्रान्तरानुबन्धि 156; दुःखं दुःखानुबन्धि V. 4 one misfortune closely follows another, or misfortunes never come single; K. 349; महोदयैस्तस्य हितानुबन्धिभिः Ki. 1. 20; कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके Bg. 15. 2; गुणा गुणानुबन्धित्वात्तस्य सप्रसवा इव R. 1. 22 being associated with. -5 Lasting, thriving, prosperous, growing apace, continuous; uninterrupted; अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधाम् Ku. 5. 34; ऊर्ध्वं गतं यस्य न चानुबन्धि R. 6. 77 continuous uninterrupted or all pervading; K. 246, 303.

अनुबन्ध्य *a.* Principal, chief, primary (which may receive an adjunct, as a root, a disease &c.). -2 [वधार्थं बन्धः अनुबन्धः कर्मणि ण्यत्] To be killed (as a bull), one of the three principal sacrificial animals at the ज्योतिष्टोम sacrifice; गौरनुबन्ध्यः K. P. 2.

अनुबलम् [अनु पश्चात्स्थितं बलम्] A rearguard, an auxiliary army following another.

अनुबुध् 4 A. To awake, to recollect; learn, obtain information of, know, be aware of; न सत्यमनुबुध्यते K. 104 does not perceive or recognise. -*Caus.* 1 To remind, put in mind of; अये सम्यगनुबोधितोऽस्मि Ś. 1 well reminded. -2 To advise, inform; इति शिष्येण किलान्वबोधयत् R. 8. 75.

अनुबोधः 1 An after-thought, recollection. -2 Reviving the scent of faded perfumes, replacing them when removed by bathing.

अनुबोधनम् Recollection, reminding.

अनुब्राह्मणम् 1 A work resembling a Brāhmaṇa (ब्राह्मणसदृशो ग्रन्थः P. IV. 2. 62 Sk.). -2 *ind.* According to the Brāhmaṇa.

अनुब्राह्मणिन्, -क *a.* [तदधीते वेद वा इति इनिप्रत्ययः] One who learns or knows an अनुब्राह्मण.

अनुभव-भाव &c. See under अनुभू.

अनुभाजित *a.* Worshipped नानुबध्येत तद्वाक्यैर्विश्रम्भैश्चानुभाजितः Bhāg. 10. 47. 41.

अनुभाषणम् 1. Repetition of an assertion to refute it. -2 Repeating what has been said. -3 Conversation, dialogue (अनु सह भाषणम्).

अनुभाषितृ *a.* Speaking in reply; श्लाघ्यो भवान्स्वजन इत्यनुभाषितारम् (क्षितीशम्) R. 16. 86.

अनुभासः A kind of crow.

अनुभुज् 7 A. To enjoy, experience (good or bad things), suffer (as the due consequences of one's deeds); मेघमुक्तविशदां स चन्द्रिकाम् अन्वभुङ्क्त R. 19. 39; सा मण्डनान्मण्डनमन्वभुङ्क्त Ku. 7. 5.

अनुभोगः 1 Enjoyment. -2 A grant of a land in perpetuity for service done.

अनुभू 1 P. 1 To enjoy; taste, experience, feel, have experience or knowledge of, notice, perceive (by the senses &c.); to suffer, bear, undergo (as misery &c.); अन्वभवं च मधुकर इव नवमालिकामार्द्रसुमनसम् Dk. 121; असक्तः सुखमन्वभूत् R. 1. 21; भुवनालोकनप्रीतिः स्वर्गिभिर्नानुभूयते Ku. 2. 45; R. 7. 28; आत्मकृतानां हि दोषाणामनुभवितव्यं फलमात्मनैव K. 121; अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णम् Ś. 5. 7; Ku. 4. 41; संवत्सरमात्रं प्रेष्यभावमनुभूय M. 5 undergoing the state of a servant; षष्ठमनुभवन् वर्षम् K. 77 being in the sixth year, six years old. -2 To learn, hear, understand; वेदाश्चानुभवसि Ch. Up. -3 To try, test, put to the test; न त्वं तेनान्वभाविष्ठा नान्वभावि त्वयाप्यसौ। अनुभूता मया चासौ तेन चान्वभविष्यहम्॥ Bk. 5. 35. -4 To comprise, include, grasp; द्वे वामलके अनुभवति Ch. Up. -5 To come up with, arrive at, get, obtain (mostly Ved. in these senses). -6 To turn or incline to; यत् त्वा भवतो रोदसी अनु Rv. 10. 147. 1. -7 To act favourably; य एवैतमनुभवति यो वै तमनुभार्यान् बुभूर्षति Bri. Up. 1. 3. 18. -*Caus.* 1 To cause to enjoy, feel, or experience; अनुभावयितुं मन्ये यत्नः संप्रति मां विधेः Mu. 6. 15; स्नानभोजनादिकमनुभावितोऽस्मि Dk. 125; आमोदो न हि कस्तूर्याः शपथेनानुभाव्यते Bv. 1. 120. -2 To reflect on, meditate, think of; मनसा तमेव वृत्तान्तमन्वभावयत् K. 176, 279. -3 To infer, know; तस्मात्परोक्षवृत्तीनां फलैः कर्मानुभाव्यते H. 4. 101.

अनुभवः 1 Direct perception or cognition, knowledge derived from personal observation or experiment, notion, apprehension, the impression on the mind not derived from memory, one of the kinds of knowledge; सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानं बुद्धिः। सा द्विविधा स्मृतिरनुभवश्च। संस्कारमात्रजन्यं ज्ञानं स्मृतिः। तद्भिन्नं ज्ञानमनुभवः which again is यथार्थ right & अयथार्थ wrong. See T. S. 34. (The Naiyāyikas recognize प्रत्यक्ष, अनुमान, उपमान and शाब्द as the four sources of knowledge; the Vedāntins and Mīmāṁsakas

add two more अर्थापत्ति and अनुपलब्धि; the Vaiśesikas and Bauddhas admit the first two only, the Sāṅkhyas exclude उपमान, while the Chārvākas admit प्रत्यक्ष only. Other sections of philosophical schools add three more to the six sources of knowledge recognised by the Mīmāṁsakas; -संभव 'equivalence'; ऐतिह्य 'fallible testimony', and चेष्टा 'gesture'.) -2 Experience; अनुभवं वचसा सखि लुम्पसि N. 4.105. -3 Understanding. -4 Result, consequence. -Comp. -सिद्ध *a.* established by experience.

अनुभावः 1 Dignity, consequnce or dignity of person, majestic lustre, splendour, might, power, authority. (परिमेयपुरःसरौ) अनुभावविशेषात्तु सेनापरिवृताविव R. 1. 37; संभावनीयानुभावा अस्याकृतिः S. 7; अनुभावसौभाग्यमात्रपरिशेष-धूसरश्रीः U. 1, 3; 6. 20, 41, 4. 22, K. 108, 240; V. 1; तवानुभावोऽयमवेदि यन्मया Ki. 1. 6; Dk. 29, 113; दिव्यौषध्या जयति महिमा कोऽप्यचिन्त्यानुभावः। Mv. 6. 53; अहो महानुभावः पार्थिवो दुष्यन्तः S. 3 of great might or power; जाने वो रक्षसाक्रान्तावनुभावपराक्रमौ R. 10. 38, 2. 75 greatness (dignity) &c., valour; न निहन्ति धैर्यमनुभावगुणः Ki. 6. 28; महानुभावप्रकृतिः कापि तत एवागतवती Māl. 1 very noble or dignified. -2 (In Rhet.) An external manifestation or indication of a feeling (भाव) by appropriate symptoms, such as by look, gesture &c., called by some *ensuant* (भावबोधक-न); भावं मनोगतं साक्षात् स्वगतं व्यञ्जयन्ति ये। तेऽनुभावा इति ख्याताः; यथा भ्रूभङ्गः कोपस्य व्यञ्जकः; उद्बुद्धं कारणं स्वैः स्वैर्बहिर्भावं प्रकाशयन्। लोके यः कार्यरूपः सोऽ-नुभावः काव्यनाट्ययोः॥ S. D. 162, 163. &c.; धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावादृते Māl. 9. 35. -3 Firm opinion or resolution, determination, belief; अनुभावांश्च जानासि ब्राह्मणानां न संशयः Mb. 3. 24. 8. अनुभाववता गुरुस्थिरत्वान् Ki. 13. 15. cf. अनुभावः प्रभावे च सतां च मतिनिश्चये Ak. also Nm.

अनुभावक *a.* Causing to understand, making one apprehend, indicative; -ता understanding, knowledge; यत्पदेन विना यस्यानुभावकता भवेत् Bhāṣā. P. 84.

अनुभावनम् Indication of feelings by signs, gestures &c.

अनुभावित *a.* 1 Experienced; एकभक्त्यानुभाविते Bhāg. 3. 24. 43. -2 greatly empowered; महामाख्याहानुभाविताः Bhāg. 11. 16. 5. -3 protected; वयं च सर्वे भवतानुभाविता; Bhāg. 10. 63. 37.

अनुभाविन् *a.* 1 Perceiving, knowing, showing signs of feeling. -2 An eye-witness; अनुभावी तु यः कश्चित्कुर्या-त्साक्ष्यं विवादिनाम् Ms. 8. 69. -3 Being or coming after.

अनुभू *a.* [भू-क्विप्] Perceiving, understanding. -भूः *f.* Experience, direct knowledge or perception; अयमात्मा सर्वानुभूः Bri. Up. 2. 5. 19.

अनुभूतिः *f.* 1 Perception, apprehension, experience. -2 (In Nyāya) Knowledge derived from four sources: namely direct perception, inference, comparison, and verbal knowledge; see Bhāṣā. P. 51, 52. -3 Dignity, consequence. -Comp. -प्रकाशः N. of the metrical gloss or paraphrase of the principal Upaniṣads by Mādhavāchārya. -स्वरूपाचार्यः N. of the author of the grammar Sārasvata-prakriyā.

अनुभृ 1. 3. P. 1 To praise conformably; to throw or commit into. -2 To insert, enter; आ अनुभृतमनर्वा Rv. 10. 61. 5.

अनुभर्तृ *m.* 1 Praising conformably, imitating. -2 Supporting, strengthening. -3 Penetrating, एषा स्या वो मरुतोऽनुभर्त्री प्रति ष्टोभति वाघतो न वाणी Rv. 1. 88. 6.

अनुभ्रातृ *m.* A younger brother (अनुगतो भ्रातरम्).

अनुमद् 1 P. Ved. To rejoice over, gladden.

अनुमत्त *p. p.* Intoxicated with joy.

अनुमाद्य *pot. p.* To be praised in succession, to be granted with praise.

अनुमन् 4 A. 1 To agree or consent to, comply with, approve, sanction, grant; to permit, allow; किं महार्हशयनोपेते न वासमनुमन्यसे Rām. 5. 24. 2. तत्र नाहमनुमन्तुमुत्सहे मोघवृत्ति कलभस्य चेष्टितम् R. 11. 39; राजन्यान् स्वपुरनिवृत्तयेऽनुमेने R. 4. 87; कैलासनाथोद्वहनाय पुष्पकमन्वमंस्त 14. 20; शुश्रूषमाणां गिरिशोनुमेने Ku. 1. 59, 5. 68; कृताभिमर्षामनुमन्यमानः सुताम् S. 5. 20; इमां स्वसारं च यवीयसीं मे कुमुद्वतीं नार्हसि नानुमन्तुम् R. 16. 85 be pleased not to reject or refuse; अविनयमनुमन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् Bh. 3. 22. -2 To follow, have recourse to; धर्मार्थावभिसन्त्यज्य संरंभं योनुमन्यते Mb. -*Caus.* 1 To ask for leave or permission; ask the consent of; अनुमान्यतां महाराजः V. 2 ask for leave to go; take counsel with; भूयोऽपि सखीजनमनुमानयिष्यामि S. 3. -2 To ask for, request or beg; अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमान्य च (विकिरेत्) Y. 1. 241. -3 To honour. -4 To put to account.

अनुमत *p. p.* 1 Approved, assented to, agreed to, permitted, allowed, granted &c. द्वारे नियुक्तपुरुषानुमतप्रवेशः M. 1. 12. भ्रूक्षेपमात्रानुमतप्रवेशाम् Ku. 3. 60. कृतमनुमतं दृष्टं वा यैरिदं गुरुपातकम् Ve. 3. 24; °गमना S. 4. 10 allowed to depart; अनुमतो गृहाय R. 5. 10; उभय°तः साक्षी Y. 2. 72 admitted by both parties &c. -2 Liked, beloved, pleasant, loved, agreeable, desired by, dear to; वृष्टिं च कर्षकजनानुमतां करोति Bri. S. 5. 72. -3 Being of one opinion, agreeing or concurring with. -तः A lover; घनमतो नमतोनुमतान् प्रियाः Si. 6. 65. -तम् Consent, approval, permission; प्रथमं कस्यानुमते चोरितमेतत्त्वया हृदयम् V. 3. 17.

अनुमतिः *f.* 1 Permission, consent, approval, assent. -2 The 15th day of the moon's age on which she rises one digit less than full, when the gods and manes receive oblations with favour; personified as a goddess or worshipped in the Rājasūya sacrifice (कलाहीन-चन्द्रवती शुक्रचतुर्दशीयुतपूर्णिमातिथिः); अनुमत्यै हविरष्टाकपालं पुरोडाशं निर्वपति Sat. Br.; Ms. 3. 86-87. -Comp. -पत्रम् a deed expressing assent.

अनुमननम् 1 Assent; sufferance. -2 Independence.

अनुमन्तृ *a.* Consenting to, permitting, allowing, suffering (opp. to active agent); उपद्रष्टाऽनुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः Bg. 13. 22; Ms. 5. 51 adviser.

अनुमन्त्र् 10 A. To consecrate or accompany with sacred hymns or magical formulas; to dismiss with sacred and auspicious words, dismiss with a blessing; विसृष्टश्च वामदेवानुमन्त्रितोऽश्वः U. 2. (v. l. for अभिमन्त्रित); रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमन्त्रितः Mb.

अनुमन्त्रः A favourable speech; रहोनुमन्त्रैरपकृष्टचेतनः Bhāg. 4. 27. 3.

अनुमन्त्रणम् Consecration by hymns and prayers.

अनुमन्त्रित *a.* Consecrated.

अनुमरणम् See under अनुमृ.

अनुमरुः A country next to a desert.

अनुमा 3 A., 2 P. 1 To infer, (as from some signs, premises &c.); अलिङ्गां प्रकृतिं त्वाहुर्लिङ्गैरनुमिमीमहे Mb.; conclude, guess, conjecture; धूमादग्निमनुमाय T. S. 41; पर्याकुलत्वान्मरुतां वेगभङ्गोऽनुमीयते Ku. 2. 25; अन्वमीयत शुद्धेति शान्तेन वपुषैव सा R. 15. 77, 17. 11; तेजोविशेषानुमितां दधानः 2. 7, 68; 5. 12; इह मदस्नपितैरनुमीयते सुरगणस्य गतं हरिचन्दनैः Ki. 5. 47. –2 To reconcile, equal. *–Caus.* (–मापयति) To lead one to infer or guess, bespeak, indicate; आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषताम् K. 132, 202.

अनुमा [मा–अङ्] Inference, conclusion from given premises; see अनुमिति.

अनुमातृ *a.* One who infers; न हि करिणि दृष्टे चीत्कारेण तमनुमिमतेऽनुमातारः.

अनुमात्रा Determination, resolution; तत्रेयमनुमात्रा मे भीमसेन विवक्षिता। नैकान्तसिद्धिर्वक्तव्या शत्रुभिः सह संयुगे॥ Mb. 5. 77. 13.

अनुमानम् 1 Inferring as the instrument of an अनुमिति, conclusion; from given premises; an inference, conclusion, one of the four means of obtaining knowledge accroding to the Nyāya system; (अनुमितिकरणमनुमानं तच्च धूमो वह्निव्याप्य इति व्याप्तिज्ञानम्. It is of two kinds स्वार्थानुमानम् & परार्थानुमानम्); प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमम्। त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सता॥ Ms. 12. 105. –2 A guess, conjecture, sign to know; इङ्गितैरनुमानैश्च मया ज्ञेया भविष्यति Rām. –3 Analogy, similarity; आत्मनो हृदयानुमानेन प्रेक्षसे Ś. 5 you judge (of others) by the analogy of your own heart; स्वानुमानात्कादम्बरीमुत्प्रेक्ष्य K. 305. –4 (In Rhet.) A figure which consists in a notion, expressed in a peculiarly striking manner, of a thing established by proof; S. D. 711; यत्र पतत्यबलानां दृष्टिर्निशिताः पतन्ति तत्र शराः। तच्चापरोपितशरो धावत्यासां पुरः स्मरो मन्ये॥ अनुमानं तदुक्तं यत्साध्यसाधनयोर्वचः K. P. 10. **–Comp.** –उक्तिः *f.* reasoning; logical inference.

अनुमापक *a.* (–पिका *f.*) Causing an inference as an effect, being the ground of an inference.

अनुमितिः *f.* Inference from given premises; the knowledge obtained by means of अनुमान; लिङ्गपरामर्शजन्यं ज्ञानमनुमितिः the knowledge that arises from deduction or syllogistic reasoning.

अनुमित्सा Desire of inferring.

अनुमेय *pot. p.* Inferable, to be inferred; फलानुमेयाः प्रारम्भाः R. 1. 20.

अनुमार्गम् *adv.* Along the way, according to a (particular) way, on or in the way; अनुमार्गागतया K. 100 come by this way.

अनुमाषम् *adv.* Like a kidney bean or in a kidney bean.

अनुमासः [अनुगतो मासः] The following month. **–सम्** *ind.* Every month, month after month.

अनुमुद् 1 A. (P. in epic poetry) 1 To rejoice with, join in rejoicing or sympathizing with; मुदितामनुमोदते Bhāg. –2 To express approval; तदेव राममातृभिरनुमोदितम् U. 2; approve, second, applaud; निषेद्धुमासीदनुमोदितुं वा R. 14. 43; to allow with pleasure, permit; अनुमोदितमाचार्यैः K. 77; अननुमोदिता मात्रा 160. *–Caus.* To gladden, delight, favour, permit.

अनुमोदः 1 The feeling of pleasure arising from sympathy, subsequent pleasure. –2 = अनुमोदनम् see below.

अनुमोदनम् 1 Approval, assent, seconding, acceptance, compliance. –2 Causing pleasure.

अनुमृ 6A. To follow in death; रुदता कुत एव सा पुनर्भवता नानुमृतापि लभ्यते R. 8. 85 followed in death by you; गतिविभ्रमसादनीरवा न शुचा नानुमृतेव लक्ष्यते 58 (used actively).

अनुमरणम् Following in death; तन्मरणे चानुमरणं करिष्यामीति मे निश्चयः H. 3; post-cremation of a widow (अनुमरणं हि भर्तुर्देशान्तरादिमरणे देहायलाभ एव); देशान्तरमृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयम्। निधायोरसि संशुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम्॥ This is allowed to Kṣatriya, Vaiśya and other women, but not to Brāhmaṇa women; पृथक् चितां समारुह्य न विप्रा गन्तुमर्हति. Bāṇa severely condemns this practice; see K. 173-4.

अनुयवम् *adv.* In the grains of barley.

अनुया 2 P. 1 To follow, go after (fig. also); अनुयाहि साधुपदवीम् Bh. 2. 77; अनुयास्यन्मुनितनयाम् Ś. 1. 28; त्वामनुयामि यद्यपि Ku. 4. 21. –2 To imitate, equal; न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः R. 1. 27; 9. 6; अनुयातलीलः 16. 71; गुणैर्नृपाः शार्ङ्गिणमन्वयासिषुः Śi. 12. 3 followed and imitated. –3 To attend, accompany; इयं मुसलमनुयाति कलेन हुङ्कृतेन Mu. 1. 4; अनुयातारुन्धतीको वसिष्ठः U. 3. 48.

अनुया *a.* Following; अनुया राञ्या रात्रीं जिन्व Vāj. 15. 6. **–याः** Ved. Food.

अनुयातृ *m.* A follower, companion.

अनुयात्रम्–त्रा Retinue, train; attendance upon; following; त्यक्तभोगस्य मे राजन् वने वन्येन जीवतः। किं कार्यमनुयात्रेण Rām. सखिभिश्चित्रकथैः कृतानुयात्रः। Bu. Ch. 5. 2. **–त्रम्** *adv.* In or after a procession.

अनुयात्रिकः [अनुयात्रा अनुगमनमस्त्यस्य ठन्] A follower, attendant; यावदनुयात्रिकान्समेत्य निवेशयेयम् Ś. 1, 2.

अनुयानम् Following.

अनुयायिन् *a.* [P. III. 2. 78] 1 Following; attending, consequent. तत् त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुयायि च Rām. 5. 51. 21. वसिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्तमानं वनिता वनान्तात् R. 2. 19. –2 Like, similar. –3 Following a principal person as a teacher (मुख्यस्य अनुगन्ता शिष्यः) –*m.* A follower (lit. & fig.); रामानुजानुयायिनः followers of the doctrines of R.; a dependent or attendant; न्यषेधि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः R. 2. 4.

अनुयाजः [यज्–घञ्, कुत्वाभावः P. VII. 3. 62] A part of a sacrficial ceremony (यज्ञाङ्गम्); secondary or supplementary sacrificial rite; usually written अनूयाज q. v. –Comp. –प्रसवः permission to perform an Anuyāja. –प्रैषाः the formulae belonging to the Anuyāja.

अनुयुज् 7 A. 1 To ask, question; किं वस्तु विद्वन्गुरवे प्रदेयं त्वया कियद्वेति तमन्वयुङ्क्त R. 5. 18; अन्वयुङ्क्त गुरुमीश्वरः क्षितेः 11. 62; स्वजनस्य वार्तमयमन्वयुङ्क्त च Śi. 13. 68. –2 To examine (as an accused), put on trial; प्राड्विवाकोऽनुयुञ्जीत विधिनानेन सान्त्वयन् Ms. 8. 79, 259. –3 To impart or give, as instruction. –4 To order, enjoin. –5 To select as husband. –6 To request, beg; धार्तराष्ट्रं सहामात्यं स्वयं समनुयुङ्क्ष्महे Mb. 5. 72. 3.

अनुयुक्त *p. p.* 1 Asked, questioned, examined, ordered &c. –2 Censured, reproached. –3 Learning from a hired teacher (भृतकाध्येता), See अनुयोक्तृ.

अनुयुक्तिन् *q.* [अस्त्यर्थे इनि] One who has ordered, examined; cf. गृहीतिन्, अधीतिन्.

अनुयुगम् *ind.* According to the Yuga; फलन्त्यनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् Ms. 1. 84.

अनुयुञ्जक *a.* Jealous यथैषां वक्तुमिच्छन्ति नैर्गुण्यमनुयुञ्जकाः Mb. 12. 299. 23.

अनुयोक्तृ *m.* An examiner, interrogator; inquirer; a teacher, especially hired or mercenary (भृतकाध्यापक). अनुयोक्ता च यो विप्रो अनुयुक्तश्च भारत Mb. 13. 23. 17.

अनुयोगः 1 A question, inquiry, examination; याऽस्मि साऽस्म्यनुयोगो मे न कर्तव्यः कथञ्चन Mb. 13. 93. 82. अनियन्त्रणानुयोगस्तपस्विजनः Ś. 1; निग्रहानुयोगे P. VIII. 2. 94; वार्तामधुराक्षरया च वाचा R. 13. 71. –2 Censure, reproof, punishment; नानुयोगा ब्राह्मणानां भवन्ति Mb. 3. 192. 56. –3 Solicitation. –4 Exertion, effort; अनुयोगं विना तैलं तिलानां नोपजायते Pt. 2. 140. –5 Religious meditation; spiritual union. –6 Comment. –Comp. –कृत् 1 an interrogator. –2 a teacher, spiritual preceptor (अनुयोगं कृन्तति प्रश्नविषयसंशयं छिनत्ति).

अनुयोगिन् *a.* 1 What combines or unites; connected with, situated in or on. –2 Examining, questioning.

अनुयोज्य *pot. p.* Fit to be questioned, asked; asked with a reproof. ममेदमिति यो ब्रूयात्सोऽनुयोज्यो यथाविधि Ms. 8. 31. –ज्यः A servant; obedient and humble servant; उभाभ्यामपि वासवानुयोज्यो दुष्यन्तः प्रणमति Ś. 7.

अनुयोजनम् A question, inquiry.

अनुरञ्ज् 4 U. 1 To be red; भृशमन्वरज्यदतुषारकरः Śi. 9. 7. (became red or attached). –2 To be delighted, find pleasure; तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च Bg. 11. 36. –3 To be attached or devoted to, be fond of, love, like (with acc. or loc.); समस्थमनुरज्यन्ति विषमस्थं त्यजन्ति च Rām.; अशुद्धप्रकृतौ राज्ञि जनता नानुरज्यते Pt. 1. 301; भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः Ms. 3. 173. –*Caus.* 1 To make red, redden, dye, colour; सरसकिसलयानुरञ्जितैर्वा Śi. 7. 64, 8. 17, 12. 68; Dk. 168; Ki. 4. 27, 12. 23. –2 To attach oneself to, please, gratify, conciliate, keep contented or satisfied; अनुरक्तः प्रजाभिश्च प्रजाश्चाप्यन्वरञ्जयत् Rām.; कष्टं जनः कुलधनैरनुरञ्जनीयः U. 1. 14; शिष्यगुणानुरञ्जितमनसम् Pt. 1 pleased, gratified.

अनुरक्त *p. p.* 1 Reddened, dyed, coloured; सन्ध्यानुरक्ते जलदे दीप्ता विद्युदिवोज्ज्वला Rām. 6. 111. 88. कुण्डलमणिप्रभानुरक्तगण्डस्थलः K. 170. –2 Pleased, contented; loved, beloved; loyal, loyally devoted; अनुरक्तः शुचिर्दक्षः Ms. 7. 64; गुणानुरक्तामनुरक्तसाधनः Ki. 1. 31 having all means favourable to him; –3 Glowing; तापानुरक्तमधुना कमलं ध्रुवमीहते जेतुम्। Nāg. 3. 10. °प्रजः–लोकः beloved by people; attached or devoted to, fond of (with loc. or acc.); अपि वृषलमनुरक्ताः प्रकृतयः –अथ किम्–चन्द्रगुप्ते दृढमनुरक्ताः प्रकृतयः Mu. 1; कथं वसन्तसेना आर्यचारुदत्तमनुरक्ता Mk. 1; एषा भवन्तमनुरक्ता Ś. 6. 19; अलभ्यमनुरक्तवान् कथय किंनु नारीजनम् Mu. 6.

अनुरक्तिः *f.* Love, attachment, devotion, affection. Pt. 2.

अनुरञ्जक *a.* Gratifying, pleasing.

अनुरञ्जनम् Conciliating, satisfying, gratifying, pleasing, keeping contented; युक्तः प्रजानामनुरञ्जने स्याः U. 1. 11.

अनुरञ्जित *p.p.* Pleased, conciliated, kept contented &c.

अनुराग *a.* Become red, reddened. –गः 1 Redness. –2 Devotion, attachment, contentment, loyalty (opp. अपरागः); love, affection, passion (with loc. or in comp.); आविर्भूतानुरागाः Mu. 4. 21; कण्ठकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन Ś. 3. 14; R. 3. 10; बहलानुरागकुरुविन्ददलप्रतिबद्धमध्यमिव दिग्वलयम् Śi. 9. 8. °इङ्गितम् a gesture or external sign expressive of love; प्रसादस्तु शब्दः स्यादनुरागजः Ak.

अनुरागिन्, अनुरागवत् *a.* 1 Attached, enamoured, impassioned, inspired with love; स वृद्धस्तस्यामतीवानुरागवान् H. 1; सा केनापि वणिक्पुत्रेण सहानुरागवती बभूव *ibid.* –2 Causing or inspiring love. –णी Personification of a musical note.

अनुरणनम् 1 Sounding conformably to; a continuous tinkling echo produced by the sounds of bells, anklets &c. –2 The power of words called व्यञ्जनं q. v.; the meaning suggested by what is actually stated; क्रमलक्ष्यत्वादेवानुरणनरूपो यो व्यङ्ग्यः S. D. 4.

अनुरतिः *f.* Love, attachment.

अनुरथम् *ind.* Behind the carriage: P. II. 1. 6.

अनुरथ्या [रथ्यामन्वायतं स्थिता] A foot-path, a by-road, the margin of a street, (a path along the margin of a road); प्रकाशीकरणार्थं च निशागमनशङ्कया। दीपवृक्षांस्तथा चक्रुरनुरथ्यासु सर्वशः Rām. 2. 6. 18; Mb. 3. 15. 20.

अनुरसित *a.* Sounding, echoing; उद्ग्रीवैरनुरसितस्य पुष्करस्य M. 1. 21 accompanied in sound.

अनुरसः, –रसितम् Echo, reverberation; °गुरु magnified by echo; अनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि U. 2. 21; (this same vesre occurs in). Māl. 9. 6; Mv. 5. 41.

अनुरसः [अनुगतो रसम्] 1 A secondary feeling (in Rhet.). –2 A secondary flavour; लवण° saltish taste; मधुरानुरसं रूक्षं लवणानुरसं लघु। नार्यास्तु मधुरं स्तन्यं कषायानुरसं हिमम् Suśr.

अनुरहस *a.* [अनुगतम् रहः] Secret, solitary, private. **–सम्** *adv.* In secret, apart, privately; अनुरहसमनायि नायकेन Śi. 7. 50.

अनुरात्र *a.* Following the night. **–त्रम्** *adv.* In the night; every night, night after night.

अनुराद्ध *a.* Accomplished, obtained.

अनुराध *a.* 1 Causing welfare; also written as अनूराध; इन्द्रं वयमनूराधं हवामहे Av. –2 Born under the asterism अनुराधा P. IV. 3. 34. **–धः** N. of a Buddhist. **–धा** [अनुगता राधां विशाखाम्] N. of the 17th of the 27 lunar mansions or asterisms (so called because it follows राधा or विशाखा). It consists of four stars. **–Comp. –ग्रामः, –पुरम्** the ancient capital of Lankā or Ceylon; founded by अनुराध. Also called अनुरोधपुर, described by Rājaśekhara as full of curiosities. It is a large town in the north of Ceylon "with 1600 square granite pillars which supported the floor of an enormous monastery called 'The Great Brazen Palace' said to have been built in 161 B. C."

अनुरुद् 2. P. To weep along with, condole with, sympathize; गुरुशोकामनुरोदितीव माम् Ku. 4. 15; अनुरोदितीव करुणेन पत्रिणाम् Śi. 4. 47.

अनुरोदनम् Condolence, sympathy.

अनुरुध् 7 U. 1 To obstruct, block up; शिलाभिर्मार्गमनुरुन्धन्ति Mb.; to surround, hem in; रुद्रानुचरैर्मखो महान्.. अन्वरुध्यत Bhāg. –2 To bind, fasten. –3 To stick or adhere to, follow closely, observe, practise; अनुरुध्यादघं त्र्यहम् Ms. 5. 63 should observe impurity (be in mourning); पुमांसमनुरुध्य जाता पुमनुजा P. III. 2. 100 Sk. born immediately after a male. –4 To love, be fond of, or devoted to, attach oneself to. समस्थमनुरुध्यन्ते विषमस्थं त्यजन्ति च Rām.; सद्वृत्तिमनुरुध्यन्तां भवन्तः Mv. 2 follow or adopt; स्वधर्ममनुरुन्धन्ते नातिक्रमम् Ki. 11. 78; नानुरोत्स्ये जगल्लक्ष्मीम् Bk. 16. 23 love, like. –5 To conform to, obey, follow, adapt oneself to, act up to; नियतिं लोक इवानुरुध्यते Ki. 2. 12: हन्त तिर्यञ्चोऽपि परिचयमनुरुध्यन्ते U. 3 remember or cherish (act up to it); मद्वचनमनुरुध्यते वा भवान् K. 181, 298; वात्सल्यमनुरुध्यन्ते महात्मनः Mv. 6 feel the force of compassion; तेनापि रावणे मैत्रीमनुरुध्य व्यपेक्ष्यते Mv. 5. 34 following up; यदि गुरूननुरुध्यसे Mv. 3 regard with respect, obey; अनुरुध्यस्व भगवतो वसिष्ठस्यादेशम् U. 4; चन्द्रकेतोर्वचनम् U. 5. –6 To coax, gratify, flatter, soothe; इत्यादिभिः प्रियशतैरनुरुध्य मुग्धाम् U. 3. 26; अभिनवसेवकजनोऽपि एवमनुरुध्यते K. 207 please by carefully attending to &c., show regard for; 248. –7 To urge, press, entreat, request; आगमनाय अनुरुध्यमानः K. 277; तया चाहमनुरुध्यमानस्तां बकुलमालां दत्तवान् Māl. 1; सा च भीमधन्वना बलवदनुरुद्धा Dk. 122 courted, wooed. –8 To assent or agree to, approve; like, comply with; प्रकृतयो न मे व्यसनमनुरुध्यन्ते Dk. 106; यदि भगवाननुरुध्यते Mv. 4 agree with me.

अनुरुद्ध *a.* 1 Checked. –2 Opposed. –3 Pacified, soothed.

अनुरुध् *a.* [रुध्-क्विप्] 1 One who obeys, conforms to &c. –2 Obeyed, observed, wanted (अपेक्षित), written as अनूरुध्; आक्षित् पूर्वास्वपरा अनूरुत् Rv. 3. 55. 5.

अनुरोधः–धनम् 1 Compliance, gratification, fulfilling one's wishes &c. –2 Conformity, accordance, obedience, regard, consideration; धर्मानुरोधात् K. 160, 180, 192; अत्र नानुरोधं तर्कये Mv. 7 pleasure or gratification; आधारानुरोधात् Mu. 1. 2 out of regard for; कविश्रिमानुरोधाद्वा Ve. 1 in consideration of; दत्तोत्सेकः प्रलपति मया याज्ञवल्क्यानुरोधात् Mv. 3. 28, 5. तदनुरोधात्-धेन accordingly, in accordance with it; वेदेद्विपश्चिन्महतोनुरोधात् Pt. 1. 100 after great consideration; humouring; प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरीवर्तोनुरोधनम् H. 2. 101; reference (of a rule.) –3 Pressing, urging, coaxing; entreaty, solicitation, request; क इवात्रानुरोधः K. 209; तदनुरोधात् 135; विनानुरोधात्स्वहितेच्छयैव Ś. 20. 81. –4 Bearing of a rule.

अनुरोधिन्,–धक *a.* Compliant, complying with, obeying or conforming to, having regard to, caring for; पतिव्रतानां समयानुरोधिनी Rām.

अनुरुह् P. To ascend, mount; पञ्च पदानि रुपो अन्वरोहम् Rv. 10. 13. 3.

अनुरूप *a.* [रूपस्य सदृशः योग्यो वा] 1 Like, resembling, corresponding to; शब्दानुरूपेण पराक्रमेण भवितव्यम् Pt. 1; worthy of; आत्मानुरूपं वरम् Ś. 1; रूपानुरूप K. 192, 203. –2 Suitable or fit, adapted to, according to, with gen. or in comp.; नैतदनुरूपं भवतः K. 146, 158; भव पितुरनुरूपस्त्वं गुणैर्लोककान्तैः V. 5. 21; काममननुरूपमस्या वपुषो वल्कलम् Ś. 1; स्वप्रमाणानुरूपैः सेचनघटैः *ibid.*; सत्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत Bg. 17. 3; R. 1. 33; Me. 13 **–पम्** 1 Resemblance, likeness, conformity. –2 Suitability, fitness; अपि जनकसुतायास्तच्च तच्चानुरूपम् U. 6. 26. **–पः** The antistrophe, having the same metre as the स्तोत्रिय or strophe; the second of the three verses (तृच) recited together, the other two being स्तोत्रिय and पर्यासः एकस्तोत्रियेष्वहस्सु योऽन्योऽनन्तरः सोऽनुरूपः Āśval.

अनुरूपतः, -पेण, -पशः *adv.* Conformably or agreeably to.

अनुलग्न *a.* Attached to, intent on, seeking or pursuing after; येन आर्यायाः सुस्निग्धा दृष्टिरनुलग्ना Mk. 4 intently fixed.

अनुलापः Repetition, tautology.

अनुलालित *a.* Entertained कुशिकसुतवचोनुलालिताभ्यां सुखमिव सा विबाभौ विभावरी Rām. 1. 23. 24.

अनुलासः, -स्यः [लस्-नर्तने-घञ्] A peacock; hence metaphorically 'a corner' as in वास्तुच्छिद्रानुलासः Kau. A. 2. 4.

अनुलिप् 6 P. To anoint, besmear (with perfumes &c. after bathing); smear, daub, cover over; वपुरन्वलिप्त न वधू: Śi. 9. 51, 9. 15; प्रभानुलिप्तश्रीवत्सम् R. 10. 10 covered with; तच्छायानुलिप्तभूतलाम् K. 131; हरिभिरचिरभासा तेजसा चानुलिप्तैः Ś. 7. 7; so स्नातानुलिप्तः; तिमिरानुलिप्त enveloped in darkness; स्नापितोऽनुलेपितश्च Dk. 71 besmeared with perfumes &c.

अनुलेपः, -लेपनम् 1 Unction, anointing, smearing. -2 Ointment, unguent such as sandal juice, oil &c.; any emollient or oily application; °आर्द्रमृदङ्गध्वनि K. 28 rubbed with paste; सुरभिकुसुमधूपानुलेपनानि K. 324.

अनुलेपक, -लेपिन् *a.* One who anoints (the body) with unguents &c.

अनुलीन *a.* Hidden, clinging to, attached; स्कन्धं सुगन्धिमनुलीनवता नगस्य Śi. 5. 46; जनादनुलीनः Dk. 104 concealed from the people.

अनुलोम *a.* [अनुगतः लोम P. V. 4. 75.] 1 'With the hair', regular, in natural order, successive (opp. प्रतिलोम); hence favourable, agreeable; °सुखो वायुरनुसारयतीव माम् Rām.; त्रिरेनामनुलोमामनुमार्ष्टि Śat. Br.; °कृष्टं क्षेत्रं प्रतिलोमं कर्षति Sk. ploughed in the regular direction. -2 Mixed as a tribe. **-मा** A woman of the lower caste than that of the man's whom she marries; सकामास्वनुलोमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः Y. 2. 288. **-मम्** *adv.* In regular or natural order; प्रतिलोममालिम्पेन्नानुलोमम् Suśr. **-माः** (pl.) Mixed castes. **-Comp. -अय** *a.* having fortune favourable. **-अर्थ** *a.* speaking in favour of; जडानप्यनुलोमार्थान् प्रवाचः कृतिनां गिरः Śi. 2. 25. **-कल्पः** the thirty-fourth of the Atharvaveda Pariśiṣṭas. **-ग** *a.* straight going; प्रदक्षिणा ग्रहाश्चापि भविष्यन्त्यनुलोमगाः Mb. 3. 190. 92. **-ज, -जन्मन्** *a.* born in due gradation, offspring of a mother inferior in caste to the father; said of the mixed tribes; संकीर्णयोनयो ये तु प्रतिलोमानुलोमजाः Ms. 10. 25; Y. 1. 95. **-परिणीत** *a.* married in regular gradation.

अनुलोमनम् 1 Regular gradation, sending or putting in the right direction. -2 (In medicine) Carrying off by the regular channels, such as purging; alleviation.

अनुलोमयति Den. P. 1 To stroke or rub with the hair or with the grain, go with the grain; तत्र प्रतिलोमं मनुलोमयेत् Suśr. -2 To evacuate, purge, carry off by the regular channels.

अनुल्बण *a.* 1 Not excessive, neither more nor less (अनतिरिक्त, अन्यूनाधिक); smoothed, free from disturbing circumstances (?). -2 Not clear or manifest.

अनुवंशः [वंशमनुगतो वृत्तान्तः] 1 A genealogical table; तत्रानुवंशो रुद्रस्य तं निबोध युधिष्ठिर Mb. 3. 114. 10. यत्रानुवंशं भगवान् जामदग्न्यस्तथा जगौ Mb. -2 Modern race or species; new family. **-शम्** *ind.* अत्रानुवंशं पठतः शृणु मे कुरुनन्दन Mb. 3. 129. 8.

अनुवंश्य *a.* [अनुवंशे भवः यत्] Relating to a genealogical table.

अनुवक्र *a.* [अनुक्रमेण वक्रः] Very crooked; somewhat crooked or oblique; °ग moving somewhat obliquely or retrogressively (said of planets).

अनुवच् 2 P. 1 To say or speak after or for one; येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि Ms. 11. 191. -2 To repeat, recite, reiterate; शतमनूच्यमायुष्कामस्य Ait. Br.; learn, study; परोवरं यज्ञोऽनूच्यते Śat. Br.; वेदमनूच्याचार्योन्तेवासिनमनुशास्ति Tait. Up. 1. 10. अरण्येऽनूच्यमानत्वादारण्यकम् Sāy., see अनूचान below. -3 To concede the point, assent to, yield. -4 To name, call. *-Caus.* To cause to recite; to read to oneself (before reading aloud); oft. used in dramas; उभे नाम मुद्राक्षराण्यनुवाच्य परस्परमवलोकयतः Ś. 1; अनुवाचय तावत् यदविरुद्धं श्रोष्यामि V. 2; Mu. 1; अनुवाचितलेखममात्यमवलोक्य M. 1.

अनुवक्तृ *m.* Repeating, reciting (गुरुमुखोच्चारितानुरूपपाठक); replying &c.

अनुवचनम् 1 Repetition, recitation; teaching, instruction, lecture, वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः। श्रद्धोपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ Y. 3. 190. तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति Bri. Up. 4. 4. 22. -2 A chapter, section, lesson, division. -3 Repetition of Mantras or texts in conformity with प्रैष or injunction said by other priests.

अनुवाकः [अनूच्यते इति, वच् घञ् कुत्वम् P. II. 4. 29 Vārt.] 1 Repeating, reciting reading. अनुवाकहताबुद्धिः Mb. 5. 132. 6. -2 A subdivision of the Vedas, section, chapter; जेतुं जैत्रानथ खलु जपन्सूक्तसामानुवाकान् Mv. 3. 23. -3 Chapter or section referring to a compilation from the Ṛigveda or Yajurveda (ऋग्यजुःसमूह). -4 A statement in the ब्राह्मणs illustrating the mantras; यं वाकेष्वनुवाकेषु निषत्सूपनिषत्सु च Mb. 12. 47. 26. **-Comp. -अनुक्रमणी** N. of a table of contents, referring to the Ṛigveda, attributed to Śaunaka. **-सङ्ख्या** the fourth of the eighteen Pariśiṣṭas of the Yajurveda.

अनुवाक्या [वच्-ण्यत्-कुत्वम्] A verse recited by the Hotṛi priest, in which the god is invoked to accept the offering prepared for him, or a sort of priest;

वाक्यलक्षणविदोऽनुवाक्यया Si. 14. 20 (प्रशास्तृपाठ्या तदभावे होतृपाठ्या देवताह्वानी ऋक् Malli.).

अनुवाच् *f.* [वच्-णिच्-क्विप्] Repetition, recitation &c. See अनुवचनम्. *-m.* A lecture.

अनुवाचनम् 1 Recitation of passages of the Rigveda by the Hotri priest in obedience to the injunction (प्रैष) of the अध्वर्यु priest. -2 Causing to recite, teaching, instructing. -3 Reading to oneself; see above.

अनूक्त *p. p.* Repeated, recited after; occurring in the text studied. यथा वेदो वाननूक्तोऽन्यद्वा कर्माकृतम् Bri. Up. 1. 4. 15. **-क्तम्, -क्तिः** *f.* 1 Subsequent mention; repetition by way of explanation or illustration. -2 Study of the Vedas.

अनूचान *a.* or **-नः** [अनुवच्-कानच् निपातः P. III. 2. 109; वेदस्य अनुवचनं कृतवान् अनूचानः Sk.] 1 One devoted to study, learned; especially one wellversed in the Vedas with their Angas so as to be able to repeat, read and teach them; योऽनूचानः स नो महान् Mb. 9. 51. 50; Ms. 2. 154; 5. 82; Y. 3. 24; इदमूचुरनूचानाः Ku. 6. 15. दृप्तबालाकिर्हानूचानो गार्ग्य आस Bri. Up. 2. 1. 1. -2 Modest, unassuming; humble, well-behaved.

अनुवत्सरः [अनुकूलो वत्सरो दानादिविशेषाय] 1 A year. -2 The 4th year in the 5 years' cycle; or the 5th of 5 cycles of 12 years in the Brihaspati cycle. वायुमेव तदनुवत्सरमाप्नोति T. Br. 1. 4. 10.

अनुवद् 1 P. 1 To imitate in speaking, mock (with acc.); गिरं नः...अनुवदति शुकस्ते मञ्जुवाक् पञ्जरस्थः R. 5. 74 repeat; उक्तमनुवदति Sk.; (P. & A.) to resound, echo; अनुवदति वीणा P. I. 3. 49 Sk. अनुवदते कठः कलापस्य *ibid.*; सभाभित्तिप्रतिध्वानैर्भयादन्ववदन्निव Si. 2. 67 echoed and approved also; घोषस्यान्ववदिष्टेव लङ्का पूतक्रतोः पुरः Bk. 8. 29.-2 To repeat or say again by way of explanation, illustration or corroboration; see Kull. on Ms. 1. 74; 2. 6. -3 To repeat, tell, say (generally); निजमनोरथमनुवदन्त्या Dk. 21. -4 To abuse, rail at. *-Caus.* To cause to resound or echo.

अनुवादः 1 Repetition (in general); गुण° K. 206. -2 Repetition by way of explanation, illustration or corroboration; अनुवादे चरणानाम् P. II. 4. 3 (सिद्धस्योपन्यासे Sk.) -3 Explanatory repetition or reference to what is already mentioned, such as paraphrase or free translation; particularly, any portion of the Brāhmaṇas which comments on, illustrates, or explains a *Vidhi* or direction previously laid down and which does not itself lay down any directions; a supplementary repetition, opp. to विधि 'authoritative or direct injunction'; विधिविहितस्य अनुवचनमनुवादः। नानुवादपुनरुक्तयोः विशेषः शब्दाभ्यासोपपत्तेः Nyāya sūtra; cf. also विध्यनुवादयोर्विधिर्ज्यायान्, अपूर्वार्थप्रकल्पत्वादिति SB. on MS. 10. 6. 3. It is of 3 kinds:- भूतार्थ° (सदेव सौम्येदमग्र आसीत्); स्तुत्यर्थ° (वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवता) and गुण° (अग्निहोत्रं जुहोति इत्युक्ते दध्ना जुहोति इति गुणविधानात्); see अर्थवाद also. -4 Corroboration, confirmation. -5 Slander, abuse, reviling. -6 Advertisement, notice; report, rumour. -7 Commencement of speech (वाचारम्भणमात्रम्).

अनुवादक, -वादिन् *a.* 1 Explanatory, corroborative, repeating with comment, explanation or illustration; आरम्भश्च साहसानुवादी Dk. 95 bespeaks. -2 Conformable to, in harmony with, like; युक्तगीतानुवादिना Ram.; तदनुवादिगुणः कुसुमोद्गमः R. 9. 33. **-न्** *m.* N. of any one of the three notes of the gamut.

अनुवाद्य *pot. p.* 1 To be explained or illustrated. -2 (In gram.) To be made the subject of an assertion (in a sentence), opposed to विधेय which affirms or denies something about the subject. In a sentence the अनुवाद्य or subject which is supposed to be already known is repeated to mark its connection with the विधेय or predicate and should be placed first; अनुवाद्यमनुक्त्वैव न विधेयमुदीरयेत्; in वृद्धिरादैच्, P. I. 1. 1 आदैच् should have been placed first, though the construction is defended by Patañjali.

अनुवर्तन, -वर्तिन् &c. see अनुवृत्.

अनुवर्त्मन् *m.* A follower.

अनुवश *a.* [वशमनुगतः] Subject to the will of another, obedient. **-शः** Subjection, obedience (to the will of another). भरतानुवशात्सोऽपि शत्रुघ्नस्तत्समं गतः Ram. 2. 8. 29.

अनुवस् To clothe, cover; सोमस्त्वा राजा अमृतेनानु वस्ताम् Rv. 6. 75. 18.

अनुवस् 1 P. To dwell near to or along with (with acc.).

अनुवासिन् *a.* One who dwells near; resident.

अनुवसित *a.* [वस्-क्त] 1 Dressed, clothed, wrapped up. -2 Fastened, or bound to, attached to.

अनुवहः One of the 7 tongues of fire.

अनुवातः [अनुगतो वातः] The windward direction; the wind which blows from the pupil to the preceptor &c.; प्रतिवातेऽनुवाते च नासीत गुरुणा सह Ms. 2. 203.

अनुवारम् *ind.* Time after time, repeatedly, frequently.

अनुवास् 10 P. 1 To scent, perfume. -2 To use the oily enema (see the next word); treat by using such enema; अवश्यं स्थापनीयाश्च नानुवास्याः कथञ्चन Suśr.

अनुवासः, -सनम् 1 Perfuming or scenting (in general) with incense &c. -2 Perfuming clothes by dipping the ends. -3 (°नः also) A syringe, clyster-pipe (Mar. पिचकारी); an oily enema or the operation itself; असाध्यता विकाराणां स्यादेषामनुवासनात् Suśr.; द्विधा बस्तिः परिज्ञेयो निरूहश्चानुवासनम्। कषायाद्यैर्निरूहः स्यात् स्नेहाद्यैरनुवासनम्॥ (अनुवसति अनुवासरं वा दीयते अनुवसन्नपि न दुष्यति अनुदिवसं वा दीयते इति अनुवासनः)

अनुवासित *a.* 1 Fumigated, perfumed. -2 Administered as an enama; treated by this operation.

अनुविद् 6 U. 1 To find, discover, see, obtain. -2 To deem, consider. -3 To marry.

अनुवित्त *a.* Found, obtained: यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्ध आत्माऽस्मिन्सन्देह्ये गहने प्रविष्टः Bri. Up. 4. 4. 13. अयं पन्था अनुवित्तः पुराणः Ait. Br.

अनुवित्तिः *f.* Finding, obtaining.

अनुविध *a.* One who imitates, a devotee दृतय इव श्वसन्त्यसुभृतां यदि तेऽनुविधा Bhāg. 10. 87. 17.

अनुविद्ध See under अनुव्यध्.

अनुविधा 3 U. 1 To lay down a rule, regulate. -2 To obey, act up to, follow, conform to; See अनुविधायिन्; पदमनुविधेयं च महताम् Bh. 2. 28 the foot-steps of the great have to be trodden in. -3 To resemble, imitate. -*pass.* To be trained to follow rules; obey.

अनुविधानम् 1 Obedience. -2 Acting in conformity to (orders &c.).

अनुविधायिन् *a.* 1 Obedient, submissive, compliant, conforming to orders; सा स्त्री याऽनुविधायिनी H. 2. 130; भविनव्यानुविधायीनीन्द्रियाणि V. 3. -2 Resembling; निजवधूश्वसितानुविधायिनि Śi. 6. 23, 15. 96.

अनुविहित *a.* Obedient; तस्यानुविहितोऽनाथा Bhāg. 1.9.17.

अनुविनश् 4 P. To disappear, vanish or perish after or along with another. विज्ञानघन एव एतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय, तान्येवानुविनश्यति Bri. Ā. 2. 4 12.

अनुविनाशः Perishing after.

अनुविश् 6 P. To enter or go after, follow.

अनुवेशः, -शनम् 1 Following, entering after. -2 Marriage of a younger brother before the elder is married; (ज्येष्ठातिक्रमेण कनिष्ठस्य विवाहः); यवीयसोऽनुवेशो हि ज्येष्ठस्य विधिलोपकः Mb.

अनुवेश्य *a.* [अनुक्रमेण वेशमर्हति, यत्] A next-door neighbour.

अनुविश्वः (pl.) N. of a people in the north-east. Bri. S.

अनुविषयः Taste; अपश्यन्तोऽनुविषयं भुञ्जते विघसाशिनः Mb. 12. 287. 40.

अनुविष्टम्भः Being obstructed in consequence of.

अनुवृत् 1 A. (sometimes P. also) 1 (Transitively uesd) (*a*) To go or roll after, follow, pursue; (fig.) to follow, conform to, act according to, obey, adapt oneself to, be guided by; humour; अहं तावत्स्वामिनिश्चित्तवृत्तिमनुवर्तिष्ये Ś. 2; तेऽपि परिचयमनुवर्तन्ते K. 289; किमत्र चित्रं यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तेते Ś. 3 approve of her choice; लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते U. 1. 10 words conform to the sense; न कुलक्रममनुवर्तते K. 104 follow; मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः Ku. 3. 36 followed his mate in drinking, drank after her; (जननीम्) अत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाम् Bh. 2. 110; मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः Bg. 3. 23; Dk. 80, 96, 126; कृतज्ञतामनुवर्तमानेन Mu. 3 following the path of gratitude; प्रभुचित्तमेव हि जनोऽनुवर्तते Śi. 15. 41; Māl. 3. 2. (*b*) To imitate, resemble; equal; तेऽन्ववर्तन् पितॄन्सर्वे यशसा च बलेन च Mb. (*c*) To gratify, humour, please; Dk. 65. (*d*) To serve, worship; पञ्चवर्षसहस्राणि सूर्यं चैवान्ववर्तत Rām. 7. 10. 8. -2 (Intransitively used) (*a*) To follow, come after; संग्राह्य इत्यनुवर्तते H. 3. (*b*) To continue, endure. (*c*) To act towards, behave. (*d*) (In gram.) To be repeated or supplied from a preceding rule, Sūtra or assertion (said of a word or rule which continues to exercise influence on what follows); *e. g.* in भक्तिः P. IV. 3. 95; सोऽस्य (occurring in Sūtra 89 before) इत्यनुवर्तते Sk. -*Caus.* 1 To cause to revolve, turn round; एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः Bg. 3. 16. -2 To act up to, follow, obey; तथापि लोकयात्रानुवर्तनीया Mv. 7; पुत्रैः पितरो लोकद्वयेप्यनुवर्तनीयाः Ve. 3; K. 367. -3 To favour, oblige; comply with one's request; विधिनापि भवतेव वयमनुवर्तिताः K. 73; यथाचित्तमनुवर्तनीयः Māl. 7. -4 To put in, carry out. -5 To repeat or supply from a preceding Sūtra; केचित्तु विजायते इति नानुवर्तयन्ति P. V. 2. 13. Sk. -6 To use, employ. -7 To lead one to, attach to. -8 To speak in favour of, speak for; to approve. -9 To imitate, do after one; सतां चरितान्यनुवर्तितानि नेन्द्रियाणि K. 298.

अनुवर्तनम् 1 Following (fig. also); attending, compliance, obedience, conformity; प्रकृतस्यानुवर्तने Ak.; इदमाश्चर्यमथवा लोकस्थित्यनुवर्तनम् Mv. 7. 4; दाक्षिण्य° Dk. 161. -2 Gratifying, obliging. -3 Approval of, concurrence in. -4 Continuance; result, consequence. -5 Supplying from a preceding Sūtra.

अनुवर्तिन् *a.* 1 Following, obeying, conforming to, with acc. or in comp.; कश्च लक्ष्मणमुक्तानां रामकोपानुवर्तिनाम्। शराणामग्रतः स्थातुं शक्तो देवासुरेष्वपि ॥ Rām. 5. 51. 19. राक्षसाश्चापि गृह्यन्ते नित्यं छन्दानुवर्तिभिः Pt. 1. 69; नराधिपा नीचजनानुवर्तिनः 1. 383. -2 Guided by, following the advice of; obedient, faithful, compliant; अनुवर्तिनि कलत्रे Pt. 1. 101, भृत्यानामनुवर्तिनाम् 298. -3 Like, resembling, worthy.

अनुवर्त्मन् *a.* [अनुगतो वर्त्म] Following, attending.

अनुवृत्त *p. p.* 1 Obeying, following &c. स मेरुमनुवृत्तः स पुनर्गच्छति पाण्डव Mb. 3. 163. 31. -2 Uninterrupted, continuously kept up, continued; अनुवृत्तस्त्वया भगीरथगृहे प्रसादः U. 7. -3 Rounded off; taperingly round (क्रमशः वर्तुलाकार); सुपत्रमनुवृत्ताङ्गं सुपर्वाणं सुसंस्थितम् Rām. 6. 90. 65. दीर्घानुवृत्तपीनबाहुना K. 179. -4 Supplied from a preceding rule &c. -5 Conforming to the character (शीलानुगत). **-त्तम्** Obedience, conformity, compliance; मूर्खं छन्दोऽनुवृत्तेन (गृह्णीयात्) Chāṇ. 33.

अनुवृत्तिः *f.* 1 Assenting to, approval; तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे Ku. 5. 65. -2 Obedience, conformity, following, continuance in (opp. व्यावृत्ति); taking up; continuity; ज्येष्ठानुवृत्तिजटिलम् R. 13. 78 by following the example of;

अनुवृत्त्या प्रमार्ष्टुमागतः Dk. 100 service; cf. also वाचानुवृत्तिः खलु अतिथिसत्कारः Pratima 5. ततान वहिः पवनानुवृत्त्या Ki. 16. 52 in consequence of. –3 Acting according or suitably to, compliance, acquiescence; gratifying, pleasing; कान्ता°-चातुर्यमपि शिक्षितं वत्सेन U. 3; Māl. 9; Śi. 9. 58; K. 265; M. 2. 9; राज्यं हि नाम राजधर्म°परस्य नृपतेर्महदप्रीतिस्थानम् Mu. 3 who conforms to or is true to the duties of kings; (previous) compliant or obedient spirit, previous course of conduct; U. 7. 5. –4 Remembrance आसेदुषां गोत्रभिदोऽनुवृत्त्या Ki. 18. 18. –5 (Gram.) Being supplied or repeated in a following rule; continued influence of a preceding on a following rule. –6 Imitating, resembling &c. –7 Repetition; वर्णानामनुवृत्तिरनुप्रासः.

अनुवृद्धि *a.* Ved. Increasing in regular ratio.

अनुवेलम् *ind.* Ever and anon, constantly; इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः R. 3. 5; Śi. 3. 79.

अनुवेल्लित *a.* [वेल्ल्-क्तम्] Bent in conformity with; bent under. **–तम्** Securing with bandages, bandaging, a sort of bandage (व्रणलेपनबन्धभेदः) one of the 14 kinds mentioned by Suśruta.

अनुव्य *a.* [अनुव्ययति अनुगच्छति व्ये-क] Following (अनुगत); °व्यमिवासुः Kāty. (न्यग्भूमिं प्राप्ता इव).

अनुव्यञ्जनम् A secondary token.

अनुव्यध् 4 P. 1 To hit or pierce again; विद्धमनुविध्यतः Ms. 9. 43. –2 To wound, pierce; कामशरानुविद्धः &c. –3 To fill or mix with, blend with, see अनुविद्ध below. –4 To impel, urge.

अनुविद्ध *p. p.* 1 Pierced, bored; कीटानुविद्धरत्नादि-साधारण्येन काव्यता S. D. –2 Overspread, intertwined; surrounded, full of; pervaded by, replete or filled with, abounding in, mixed or blended with, intermixed; सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् Ś. 1. 20; क्वचित्प्रभालेपिभिरिन्द्र-नीलैर्मुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा R. 13. 54 interwoven with emeralds; 16. 48, 6. 18; अलके बालकुन्दानुविद्धम् Me. 67; सौरभ्य° Mk. 1; कोपानुविद्धां चिन्तां नाटयन् Mu. 3; Ku. 3. 35; पाण्डुतानुविद्धेव देहच्छविः Dk. 112; 137; Māl. 1. –3 Connected with, relating to; adhering to; देशवार्तानुविद्धा संकथा Dk. 117, 124; उद्गूर्णलोष्टलगुडैः परितोऽनुविद्धम् Śi. 5. 25 chased, closely followed or pursued. –4 Set, inlaid; variegated; रत्नानुविद्धार्णवमेखलाया दिशः सपत्नी भव दक्षिणस्याः R. 6. 63, 14; Śi. 4. 49.

अनुवेधः, –व्याधः 1 Hurting, piercing, perforating; न हि कीटानुवेधादयो रत्नस्य रत्नत्वं व्याहन्तुमीशाः S. D. 1. –2 Contact, union; मुखामोदं मदिरया कृतानुव्याधमुद्वमन् Śi. 2. 20. –3 Blending, mixture; fusion. –4 Obstructing.

अनुव्यवसायः (In Nyāya) Consciousness of the perception; (in Vedānta Phil.) perception of a sentiment or judgment.

अनुव्याख्यानम् [अनुरूपं व्याख्यानम्] That which comments on and explains Mantras, Sūtras &c. (मन्त्रविवरणम्); especially, that portion of a Brāhmaṇa which explains difficult Sūtras, texts &c. occurring in another place (मन्त्रादीनामनुरूपार्थप्रकाशकं व्याख्यानम्).

अनुव्याहरणम्, –व्याहारः 1 Repetition, repeated utterance; mentioning, along with something else. –2 A curse, imprecation.

अनुव्याहारिन् *a.* Cursing; execrating.

अनुव्रज् 1 P. 1 To follow, go after; तां व्रजन्तीमनुवव्राज K. 132, 210; attend especially a departing guest (as far as the bank of water, lake, &c.) as a mark of respect; अतिथिं श्रोत्रियं तृप्तमासीमान्तमनुव्रजेत् Y. 1. 113; तं मातरो देवमनुव्रजन्त्यः Ku. 7. 38; यमिच्छेत्पुनरायान्तं नैनं दूरमनुव्रजेत् Rām. 2. 40. 50. –2 To visit in order, seek. –3 To go to or near; betake oneself to; मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति Pt. 1. 282. deer herd or associate with deer. –4 To obey, to do homage to.

अनुव्रजनम्, –व्रज्या Following, going after, especially a departing guest; आसनावसथौ शय्यामनुव्रज्यामुपासनाम् Ms. 3. 107.

अनुव्राज्य *pot. p.* To be followed as by the relatives of a dead person to the cemetery.

अनुव्रत *a.* [अनुकूलं व्रतं कर्म यस्य] 1 Devoted or faithful to, राजानो राजपुत्राश्च धृतराष्ट्रमनुव्रताः Mb. 3. 35. 30. attached to (with acc. or gen.); अभ्यगच्छददीनात्मा दमयन्तीमनुव्रतः Mb. 3. 54. 27. प्रियतमा का अनुव्रता Bh. 2. 103; वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः Rām. –2 Duly performing the vows or duties prescribed (opp. अपव्रत) Bhāg. 8. 15. 35. **–तः** A class of Jaina ascetics. **–ता** A devoted virtuous wife (पतिव्रता); रक्ते भटे रणमुखे रुधिरेण तस्मिन् रक्ता भवत्यमरयोषिदनुव्रतेन; विश्वगुणादर्शचम्पू 379.

अनुशतिक *a.* Accompanied with, or bought for, a hundred; तथाविधोऽनुशतिकः शतानीकस्य साधकः। जानाति युद्धसंभारं कार्ययोग्यं च सैनिकम् Śukra. 2. 43. °आदिः a class of words or गण mentioned in P. VII. 3. 20, where both members undergo Vriddhi. अनुशतिकादीनां च.

अनुशय, –शयिन् &c. See under अनुशी.

अनुशारः [अनु-शृणाति. शॄ-अच्] A sort of evil-spirit, Rakṣasa.

अनुशस्त्रम् [अनुगतं शस्त्रं शस्त्रार्थे प्रयुक्तम्] Anything used (for the time being) instead of a regular instrument, such as a finger-nail; a secondary weapon or instrument.

अनुशाला An ante-chamber, a special kind of hall; अनुशाला च मध्ये च चैकभागेन भद्रकम् Māna. 26. 19.

अनुशास् 2 P. 1 (*a*) To advise, persuade, prevail upon, address; इति ध्रुवेच्छामनुशासती सुतां शशाक मेना न नियन्तुमुद्यमात् Ku. 5. 5; पूर्वानुशिष्टां निजगाद भोज्याम् R. 6. 59. (*b*) To direct, tell, order, enjoin, to teach, instruct (how to act); दशरथप्रभवानुशिष्टः R. 13. 75; वत्से त्वमधुनाऽनुशासनी-

सि S. 4; राजपत्नीनियोगस्थमनुशाधि पुरीजनम् Bk. 20. 17; को नु खलु मामेवमनुशास्ति V. 4 tells, directs; मघवा वनगमनाय कृतबुद्धिं भवन्तमनुशास्ति V. 5 tells, directs; माणवकं धर्ममनुशास्ति Sk.; Ms. 6. 86. –2 To rule, govern. –3 To chastise, punish, correct; इयमेव तावत्प्रथममनुशासनीया Ve. 2; अरिकुलं मनुशासनीयम् 3; स्वकर्म ख्यापयन्ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति Ms. 11. 99, 9. 233. –4 To praise, extol. –5 To accomplish, perform, execute.

अनुशासक,–शासिन्,–शास्तृ or **शासितृ** *a.* One who directs, instructs, governs or punishes; कविं पुराणमनुशासितारम् Bg. 8.9 ruler; एष चोरानुशासी राजेति भयाद्युत्पतितः V. 4.

अनुशासनम् Advice, persuasion, direction, order. command; instruction, laying down rules or precepts; a law, rule, precept; treatment (of a subject), (with the object in comp. or with gen., the agent, if expressed, being put in the instr. or gen.); एतद्वै भद्रमनुशासनस्य Rv. 10. 32. 7. एतदनुशासनम् Tait. Up. 7. 9. 7. भवत्यधिक्षेप इवानुशासनम् Ki. 1. 28 words of advice; तन्मनोरनुशासनम् Ms. 8. 139; 6. 50; 2. 159; यौवन° K. 146; नामलिङ्ग° laying down rules on the gender of nouns, explanation of gender &c.; शब्दानुशासनम् Sk.; शब्दानामनुशासनमाचार्यस्य आचार्येण वा P. II. 3. 66 Sk. —**Comp.** –**पर** *a.* obedient. –**पर्वन्** N. of the 13th book of the Mahābhārata (so called because it lays down precepts of advice).

अनुशास्तिः *f.* Advice.

अनुशिष्ट *a.* 1 educated; स प्रैति क्षेत्रविदानुशिष्टः Rv. 10. 32. 7. Bhāg. 5. 9. 4; तस्मात् पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहुः Br. Up. 1. 5. 17. –2 questioned इति तेनानुशिष्टस्तु वाचं मन्दमुदीरयत् Rām. 6. 30. 4. –3 Directed; एष धर्मानुशिष्टो वो यतीनां नियतात्मनाम् Ms. 7. 86, 9. 233.

अनुशिष्टिः *f.* Instruction, teaching; order, command.

अनुशिक्षिन् *a.* Practising, learning.

अनुशिशुः *f.* [अनुगता शिशुना] An animal followed by its young one.

अनुशी 2 A. 1 To lie or sleep with, sleep along with; lie upon, close or along; lay oneself down; to adhere to or follow closely, cling or stick to; शयानं चानुशेते हि तिष्ठन्तमनुतिष्ठति। अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम्॥ Subhāṣita. –2 To repent, grieve for; दत्तमिष्टमपि नान्वशेत सः Śi. 14. 45; पुरानुशेते तव चञ्चलं मनः Ki. 8. 8.

अनुशयः [शी-अच्] 1 Repentance, remorse; regret, sorrow; नन्वनुशयस्थानमेतत् Māl. 8; कुतस्तेऽनुशयः M. 3 why should you be sorry; बाष्पं प्रमृज्य विगतानुशयो भवेयम् Ś. 7. 25; इतो गतस्यानुशयो मा भूदिति V. 4; ततः सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा Śi. 2. 14. –2 Intense enmity or anger; शिशुपालोऽनुशयं परं गतः Śi. 16. 2; यस्मिन्नमुक्तानुशया सदैव जागर्ति भुजङ्गी Māl. 6. 1. –3 Hatred. –4 Close connection, as with a consequence; close attachment (to any object). अयं त्वन्यो गुणः श्रेष्ठश्च्युतानां स्वर्गतो मुने। शुभानुशययोगेन मनुष्येषूपजायते॥ Mb. 3. 261. 33. –5 (In Vedānta Phil.) The result or consequence of bad deeds which very closely clings to them and makes the soul enter other bodies after enjoying temporary freedom from recurring births; (स्वर्गार्थकर्मणो भुक्तफलस्य अवशेषः कश्चिदनुशयो नाम भाण्डानुसारिस्नेहवत्, यथा हि स्नेहभाण्डं विरिच्यमानं सर्वात्मना न विरिच्यते भाण्डानुसार्येव कश्चित् स्नेहशेषोऽवतिष्ठते तथानुशयोऽपि Tv.). –6 Regret in the case of purchases, technically called rescission; क्रीत्वा विक्रीय वा किंचिद्यस्येहानुशयो भवेत् Ms. 8. 222; see क्रीतानुशय. cf. ......अनुशयो द्वेषे पश्चात्तापानुबन्धयोः and...... अनुशयो दीर्घद्वेषानुतापयोः Nm. –यी A disease of the feet, a sort of boil or abscess on the upper part.

अनुशयान *a.* Regretting &c. –**ना** A variety of heroine (परकीयनायिकाभेदः); one who is sad and dejected, being apprehensive of the loss of her lover (इष्टहानिजनितानुतापवती).

अनुशयिन् *a.* 1 Devotedly attached to, faithful. –2 Repentant, penitent, regretful, sorry. –3 Hating intensely. –4 Connected as with a consequence. –5 Enjoying the fruits of deeds; epithet of the soul.

अनुशायिन् *a.* Lying or extending along. *m.* Life; यश्चानुशायिनां स्वर्गः पाखण्डस्य च संभवः Bhāg. 2. 8. 22. See अनुशयिन्.

अनुशीतम् *ind.* In cold.

अनुशीलनम् Intent or assiduous application, constant pursuit or exercise, constant or repeated practice or study; विज्ञातसाराण्यनुशीलनेन Ki. 16.28.

अनुशीलित *a.* Assiduously practised, repeatedly done, carefully attended to or studied.

अनुशुच् 1 P. To bewail, mourn over, regret; गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः Bg. 2. 11. कथं तमेव चौरहतकमनुशोचसि Mk.3; नष्टं मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्ति पण्डिताः Pt. 1. 333; शैशवं ते स्मृत्वात्मानमनुशोचामि K. 333; विराजमानौ शोकेऽपि तनयानशोचतम् Ve. 5. 4 condole with, weep with. –*Caus.* To mourn over, deplore, grieve for, regret; तृणमिव वने शून्ये त्यक्ता न वाप्यनुशोचिता U. 3. 32 nor was she (her loss) regretted.

अनुशुचिका A ceremony enjoined by the Vedas (?).

अनुशोकः, –शोचनम् Sorrow, repentance; regret; अनुशु(शो)चितम् in the same sense.

अनुशोचक, –शोचिन् *a.* 1 Regretful, penitent –2 Causing regret.

अनुश्रु 5 P. 1 To hear (=श्रु) नानुशुश्रुम जात्वेतत् Ms. 9. 100; तथानुश्रूयते Pt. 1 heard, related. –2 To hear repeatedly as from a sacred authority, hand down as by Vedic tradition.

अनुश्रवः Vedic or sacred tradition.

अनुश्रविक *a.* Known from the Śāstras; (Pātañjala Yogadarśana 1. 15)

अनुश्लोकम् [अनुश्लोक्यते गीयते, श्लोक्, कर्मणि अच्] A Kind of Sāma (महाव्रतगेयः सामभेदः)

अनुषञ्ज् (°सञ्ज्) 1 P. To adhere or cling to, follow closely.—*pass.* (—षज्यते) 1 To stick, cling, adhere to, be attached to (fig. also); धर्मपूते च मनसि नभसीव न जातु रजोऽनुषज्यते Dk. 43; sometimes occurring as अनुषज्जते (from सस्ज् also); यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते Bg. 6. 4; 18. 10, —2 To be supplied from a preceding rule or statement. —*Caus.* 1 To fasten or attach (something) to. —2 To supply (as an elliptical expression); इति पदमत्रानुषञ्जनीयम्.

अनुषक्-द् *adv.* In continuous or close order, one after another.

अनुषक्त *p. p.* 1 Connected with, closely related or attached to; नित्य°क्तः प्रकृतिकोपः Mv. 2 constant, ever-arising. —2 Clinging or adhering to (actively used); मृत्युर्जरा च व्याधिश्च दुःखं चानेककारणम् । अनुषक्तं सदा देहे Mb.; हृदि नित्यानुषक्तेन सीताशोकेन तप्यते U. 4. 2 constantly preying on the heart; °मन्दाकिनीपवित्रमेखलम् Mv. 4.

अनुषङ्गः 1 Close adherence or attendance; connection, conjunction, association; तस्य वैरानुषङ्गस्य गन्ताऽस्म्यन्तं सुदुर्गमम् Mb. 5. 162. 35. सानुषङ्गाणि कल्याणानि U. 7. good things closely follow one another (come close upon one another). —2 Coalition, commixture. —3 Connection of word with word. —4 A word or words repeated from the context to supply an ellipsis. cf. अनुषङ्गश्च फलवचनमभविष्यत् ŚB. on MS. 6. 1. 5. —5 Necessary consequence, inevitable result. —6 Connection of a subsequent with a previous act. —7 Incidental mention or relation (प्रसङ्ग). —8 Yearning, eager longing. —9 Compassion, pity, tenderness. —10 (In Nyāya) Connecting together the उपनय or application and निगमन or conclusion by the use of the pronoun इदं (उपनयवाक्यस्थस्य अयमिति पदस्य निगमनवाक्ये आकर्षणम्). —11 The nasals connected with certain roots ending in consonants; P. VII. 1. 59. Sk. —12 An ellipsis. A mode of interpreting an incomplete sentence by supplying the required word or words from the immediate context. This mode is admissible only if there is no break (व्यवाय). This corresponds to the principle known as अनुवृत्ति (in grammar) on which a word or expression from a preceding सूत्र is read in the succeeding सूत्र or सूत्रs. नानुषङ्गः प्राप्नुयात् । कुतः । व्यवायात् । ŚB. on. MS. 4. 4. 7.

अनुषङ्गिक *a.* Following as a necessary result, consequent; concomitant, adhering to, connected with.

अनुषङ्गिन् *a.* 1 Connected with, adhering or sticking to; अनीकजे रजसि मुखानुषङ्गिणि Śi. 17. 57. —2 Following as a necessary cosnequence; यस्यानुषङ्गिण इमे भोगादयो भवन्ति Bh. 3. 76. —3 Related or applicable to, common, prevailing (अनुक्षणं प्रसक्त); सततकरयास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषङ्गिणः Ms. 7. 52; विभुतानुषङ्गि भयमेति जनः Ki. 6. 35 connected with, natural to, greatness. —4 Addicted to, devoted or attached to, fond of.

अनुषञ्जनम् Concord, grammatical connection or agreement.

अनुषत्य *a.* Being conformable to truth; हविष्मन्तो अनुषत्यं स्वर्विदम् Rv. 3. 26. 1.

अनुषेकः,-सेचनम् Rewatering, sprinkling over again.

अनुष्टुतिः *f.* Praise (in due order).

अनुष्टुभ् 1 P. (°स्तुभ्) To praise after, follow in praising.

अनुष्टुभ् *f.* [अनु निरन्तरम् स्तुभ्यतेऽनया अनुष्टुप् वाक्] 1 Following in praise; speech. —2 Sarasvatī. —3 N. of a class of metres consisting of four Pādas of 8 syllables each, the whole stanza consisting of 32 syllables (so called because it follows with its praise *i. e.* अनुष्टोभति the Gāyatrī, which has 3 Pādas), अनुष्टोभनादनुष्टुप्. In later metrical systems it stands as a general name for all metres which have 8 syllables in each foot (the highest possible number being computed to be 256); पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः । गुरु षष्ठं च पादानां शेषेष्वनियमो मतः ॥ which rule is sometimes violated. अनुष्टुभा सोम उक्थैर्महस्वान् Rv. 10. 130. 4.

अनुष्ठा 1 U. (°स्था) 1 To do, perform or carry out, execute, attend to (order, duty &c.); bring about, effect, accomplish (business); अनुतिष्ठसि धर्मेण ये चान्ये विदितास्त्वया Mb. 3. 267. 11. विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत् Ku. 7. 1, 1. 17; किमनुतिष्ठति भगवान् मारीचः Ś. 7; आज्ञापयतु आर्यः को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति Ś. 1; ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः Bg. 3. 31 follow; गुरोर्वचनमनुतिष्ठ V. 5 do as your papa orders; अनुतिष्ठस्वात्मनो नियोगम् M. 1 look or attend to your own duty, do your business. —2 To follow, practise,-observe (धर्म, व्रत &c.); commit (a sin). —3 To rule, govern, superintend; appoint. —4 To stand by or near (with loc.); तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तु व्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् Ms. 11.112; sit on; occupy; अनुष्ठास्यति रामस्य सीता प्रकृतमासनम् Rām. —5 To follow, go after (lit.); स्वकान्तामनुतिष्ठति Rām.; नाराजके पतिं भार्या यथावदनुतिष्ठति Subhāṣ.; follow, obey. —6 To imitate, tread in; पदं चेहानुतिष्ठन्ति पूर्वेषां पूर्वजैः कृतम् Bhāg. —7 (Intrans.) (*a*) To place or put oneself on, be in a position, present oneself. (*b*) To remain, continue. (*c*) To be engaged in religious ceremonies (muttering prayers &c.); अनुतिष्ठतां ब्राह्मणानाम् M. 5.

अनुष्ठ *a.* [स्था-क-षत्वम्] Standing after or in succession.

अनुष्ठा *a.* Standing after, in succession; अभीमिन्द्रो नद्यो वव्रिणा हिता विश्वा अनुष्ठाः प्रवणेषु जिघ्नते Rv. 1. 54. 10.

अनुष्ठातृ, -ष्ठायिन् *a.* Doing, performing, executing &c.; one who undertakes or begins.

अनुष्ठानम् 1 Doing, performance, practice, execution, accomplishment &c.; obeying, acting in conformity to; उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम् Ś. 4. practice of religious austerities; कोऽपि वधोपायश्चिन्त्यो यस्यानुष्ठानेन Pt. 1; नानुष्ठानैर्विहीनाः स्युः

कुलजा विधवा इव Pt. 2. 95; धर्मे स्वयमनुष्ठानं कस्यचित्तु महात्मनः H. 1. 99; शास्त्रानुष्ठानं वा Kau. A. 1. 6. -2 Commencing, undertaking, engaging in; यदि समुद्रेण सह वैरानुष्ठानं कार्यम् Pt. 1. -3 Commencement or course of conduct, procedure, course of action; कथं न्याय्यमनुष्ठानं मादृशः प्रतिषेधतु U. 5. 21. -4 Practice of religious rites or ceremonies, any religious rite or ceremony; किंत्वनुष्ठाननित्यत्वं स्वातन्त्र्यमपकर्षति U. 1. 8; Mv. 4. 33. -नी Performance, doing &c. -Comp. -शरीरम् 'the body of action'; (according to the Sāṅkhya doctrine) the intermediate body between the सूक्ष्म or subtle and the स्थूल or gross body.

अनुष्ठापक *a.* Causing to perform.

अनुष्ठापनम् Causing to do an act.

अनुष्ठायिन् *a.* Doing, performing.

अनुष्ठित *p. p.* Done, performed, accomplished &c.; practised, followed, &c.; वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः Rām. 1.7.12. विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः सदनुष्ठिताः Ku. 6. 29 brought about; तथानुष्ठिते that being done, thereupon; begun, undertaken; न युक्तं हि त्यक्तुं कार्यमनुष्ठितम् Rām. (used actively) following, practising; Ms. 10. 127.

अनुष्ठिः-ष्ठुः *f.* [स्था-कु] Proper order, succession (used only in instr.); ष्ठु, अनुष्ठ्या, अनुष्ठुया in proper order, duly, immediately, properly; immediate, direct.

अनुष्ठेय, -ष्ठातव्य *pot. p.* To be effected, performed; followed, done conformably to; विदर्भगतमनुष्ठेयम् M. 5 what to do with. कस्मिंश्चिदात्मजनानुष्ठेये कर्मणि त्वां व्यापारयितुमिच्छामि Mu. 1.

अनुष्ण *a.* 1 Not hot, cold, chilly; अनुष्णैरानन्दाश्रुबिन्दुभिः R. 12. 62. -2 Apathetic; lazy, sluggish (अलस). -ष्णः Cold touch or sensation. -ष्णा N. of a stream. -ष्णम् A water-lily, blue lotus (उत्पल). -Comp. -अशीत *a.* Neither hot nor cold. -गुः (-गो ray) having cold rays, the moon, also camphor. -वल्लिका N. of a plant नीलदूर्वा.

अनुष्वध *a.* [स्वधामनु, स्वधया सहितः] Accompanied by food. -धम् *adv.* 1 Through or after food. -2 According to food; after every sacrifice. -2 Voluntarily, according to one's will.

अनुष्यन्दः A hind wheel. Śat. Br.

अनुसंवरणम् Concealing in order or succession.

अनुसंचर् 1 P. 1 To walk alongside, follow, join. -2 To pursue, seek after. -3 To visit, go towards or to. -4 To penetrate, cross, traverse. -5 To become assimilated.

अनुसंचरणम् Following, pursuing. *-adv.* At every occasion of coming.

अनुसंतन् 8 U. 1 To extend everywhere; to diffuse, spread about, overspread. अधश्च मूलान्यनुसंततानि कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके Bg. 15. 2. -2 To continue, join in.

अनुसंततिः *f.* Continued succession, continuity; अनुसंततिपातिनः पटुताम् Śi.

अनुसंधा 3 U. 1 To search into or after, look after, inquire into, investigate, explore, examine, ascertain; प्रसवयोग्यं स्थानमनुसंधीयताम् H. 3; यस्तर्केणानुसंधत्ते स धर्मं वेद नेतरः Ms. 12. 106. -2 To calm, compose, quiet; आत्मानमनुसंधेहि शोकचर्चां च परिहर H. 4. -3 To think of, aim at, refer or allude to, consider, deliberate; यथाकर्तव्यमनुसंधीयताम् H. 3; नैतदनुसंधाय मयोक्तम् Mv. 6 after deliberation, or because I aimed at it; अलमनेनातीतोपालम्भेन प्रस्तुतमनुसंधीयताम् H. 3 let us consider what is before us, (turn to the matter in hand); अत्र...इति पुरावृत्तकथानुऽसंधेया Malli. on Ku. 1. 21 should be sought or referred to. -4 To plan, arrange; prepare, set in order; सारसत्वं दुर्गमनुसंधेहि, दुर्गशोधनमनुसंधातव्यम् H. 3. -5 To follow, go after, attend, accompany; चरेण अनुसंधीयमानः Mu. 6; कस्ते निर्बन्धः पदे पदे मामनुसंधातुम् Mk. 1; एतौ तौ मामनुसंधत्तः Mk. 2 are after me. -6 To take up, follow, continue; तच्छेषमात्मवचसाऽप्यनुसंदधानः K. 240 following, making up the unfinished portion &c.

अनुसंधानम् 1 Inquiry, investigation; close inspection or scrutiny, examination; Mv. 7. -2 Aiming at. H. -3 Planning, arranging, getting ready &c.; दुर्गानुसंधाने को नियुज्यताम् H. 3 equipping with the necessary materials. -4 A plan, scheme. -5 Suitable connection. -6 (In the Vaiś. Phil.) The 4th step in a syllogism, the उपनय or application.

अनुसंधानिन्, -संधायिन् *a.* Investigating, looking after; skilful in concerting plans.

अनुसंहित *p. p.* Inquired into, investigated; connected with, in accordance or union with, conformable to; अहिंसा सर्वधर्मानुसंहिता Mb.; अर्थधर्मानुसंहितं वाक्यम् Rām. -तम् *adv.* In the Saṁhitā text; according to this text.

अनुसमापनम् Regular completion.

अनुसमि 2 P. (°इ) 1 To go to or visit successively or in order. -2 To join in following or being guided by. -3 To join, become assimilated.

अनुसमयः 1 Regular or proper connection, as of words. -2 Doing several details with reference to several things or persons. This can be done in more ways than one and hence we have three varieties of अनुसमय (*a*) पदार्थानुसमय i. e. doing one thing with reference to all, then doing the second in the same way and so on. (*b*) काण्डानुसमय i. e. doing the whole mass of details with reference to one thing first, then doing the same with the second and so on. This is also known as एकजातीयानुसमय. (*c*) समुदायानुसमय i. e. doing a group of details forming a composite whole (समुदाय) with reference to one, then doing it with reference to the second and so on. It may be noted that when several details are to be performed with reference to

one thing or person, the details are in close proximity with the प्रधान and hence the problem of अङ्गप्रधानप्रत्यासत्ति does not arise in such cases. But when several things are to be performed with respect to several things or persons, this अङ्गप्रधानप्रत्यासत्ति can be achieved by following the पदार्थानुसमय, which, therefore, is to be preferred to the other two words. (This is known as the पदार्थानुसमयन्याय.) But when पदार्थानुसमय is found not practicable, the second mode i. e. the काण्डानुसमय or एकजातीयानुसमय should be adopted, provided that among the details to be performed, there are none which together form a composite whole. (This is known as काण्डानुसमयन्याय.) If, however, there are among the details to be performed some details which form one or more composite wholes, they should be performed together with the first thing or person, then with the second, and so on. Thus in such cases the समुदायानुसमय should be adopted. (This is known as समुदायानुसमयन्याय.)

अनुसंबद्ध *a.* Connected with.

अनुसंसृतिः The cycle of births and deaths.

अनुसंस्था 1 P. to follow.

अनुसंस्था A widow burning herself on the pyre of her dead husband.

अनुसर्गः A separate creation.

अनुसवनम् (also अनुसवम्) *ind.* 1 After a sacrifice. -2 At every sacrifice, after ablutions. -3 Every moment. cf. Bhāg. 1. 15. 28.

अनुसाम *a.* [साम अनुगतः] Conciliated, friendly, favourable.

अनुसामन्तः An officer (?) in charge of a town; सामन्तादिसमा ये तु भृत्या अधिकृता भुवि। तेऽनुसामन्तसंज्ञाः स्यू राजभागहराः क्रमात् Śukra. 188.

अनुसायम् *ind.* Every evening.

अनुसार्यकम् A fragrant substance, sandal, aloe &c.

अनुसूचक *a.* Indicative of, pointing out to.

अनुसूचनम् Indication, pointing out.

अनुसृ 1 P. 1 To follow (in all senses); go after, attend, pursue; to practise, observe; betake oneself to; पूर्वोद्दिष्टामनुसर पुरीम् Me. 30 go to; उदीचीं दिशं अनुसरेस्तिर्यगायामशोभी 59. -2 To go over or through. -*Caus.* 1 To lead forward; वायुरनुसारयतीव माम् Rām. -2 To cause to pursue, follow.

अनुसरः A follower, companion, attendant.

अनुसरणम् 1 following, pursuing, going after, seeking after; अनुसारभयाद्भीताः प्राङ्मुखाः प्राद्रवन्पुनः Mb. 10. 1. 4. क्रन्दनानुसरणं क्रियताम् H. 3; कनकसूत्र° प्रवृत्तै राजपुरुषैः Pt. 1. -2 Conformity to, accordance with, consequence of (in instr. or abl.) इन्दोस्त्वदनुसरणक्लिष्टकान्तेः Me. 86. Custom, usage, habit.

अनुसारः 1 Going after, following (fig. also); pursuit; व्याधानुसारचकिता हरिणीव यासि Mk. 1. 17; शब्दानुसारेण अवलोक्य Ś. 7 looking in the direction of the sound; कपटानुसारकुशलः Mk. 9. 5 following up or tracing fraud. -2 Conformity to, accordance with, suitability, conformity to usage; किरणानुसारगलितेन K. 137, 194, 204; धर्मशास्त्रानुसारेण Y. 2. 1. -3 Custom, usage, established practice; अनुसारादधिका (वृद्धिः) Ms. 8. 152. -4 Received or established authority, especially of codes of law. -5 Nature, natural condition of anything. -6 Currency, prevalence. -7 Consequence, result.

अनुसारतः, अनुसारेण (in comp.) In accordance with, conformably to.

अनुसारक, -सारिन् *a.* Following, pursuing, going after, attendant on; तामभ्यगच्छद्रुदितानुसारी R. 14. 70; मृगानुसारिणं पिनाकिनम् Ś. 1. 6.; परिमलः पवनानुसारी Dk. 91; कृपणानुसारि च धनम् Pt. 1. 278 going after, falling to the lot of. -2 According or conformable to, following; यथाशास्त्र° Ms. 7. 31. -3 Seeking, looking out for, investigating, scrutinizing; नित्यं छिद्रानुसार्यरैः Ms. 7. 102.

अनुसारणा Going after, pursuit; तस्मात्पलायमानानां कुर्यान्नात्यनुसारणाम् Mb.

अनुसृत *a.* 1 Followed, conformed to; -2 flowing, rolling; उष्णार्दितां सानुसृतास्रकण्ठीम् Rām. 5. 5. 25. -3 Taking shelter with (शरणागत); -मुकुन्दमालास्तोत्र 15.

अनुसृतिः *f.* 1 Going after, following; conforming to, accordance with. -2 [अनुसरति कुलान्तरम्] An unchaste woman, harlot (कुलटा).

अनुसृप् 1 P. To glide along or after, follow.

अनुसर्पः A serpent-like being; reptile in general.

अनुसृष्ट *a.* Created in succession.

अनुसृष्टिः *f.* 1 Creating in order or succession. -2 A ready-witted woman.

अनुसेविन् *a.* Practising, observing, habitually addicted to.

अनुसैन्यम् [सैन्यमनुगतम्] The rear of an army, rear-guard.

अनुस्कन्दम् *ind.* Having entered or gone into in succession; गेहं गेहमनुस्कन्दम् Sk. P. III. 4. 56.

अनुस्तरणम् Strewing or spreading round. -णी [करणे ल्युट्] 1 A cover, (आच्छादनम् such as leather); अनुस्तरण्या वपामुत्खिद्य शिरोमुखं प्रच्छादयेत् Āśval. -2 A cow; (सेयं गौः स्तृतं दीक्षितमनुस्तृतत्वाद्धिसितत्वाच्चानुस्तरणीत्युच्यते Sāy.); especially the cow sacrificed at the funeral ceremony, which enables the departed spirit to safely cross the river of Hell called वैतरिणी (अनुतीर्यते वैतरिणी नदी अनया तृ-करणे ल्युट् पृषो-सुट् Tv.).

अनुस्तोत्रम् Praising after; N. of a work relating to the Sāmaveda.

अनुस्नेहम् *ind.* After adding oil

अनुस्पष्ट *a.* Plain, obvious.

अनुस्पृश् To touch, extend to; अनु स्पृश वृषता शोशुचानः Rv. 4. 4. 2.

अनुस्फुर *a.* Ved. Whizzing (as an arrow). **–स्फुर्** To whiz towards; अनु यद् गावः स्फुरानृजिप्यम् Rv. 6. 67. 11.

अनुसमाहारः Continuing, following.

अनुस्मृ 1 P. To remember, think of, call to mind, recollect (with acc. or gen.); वरप्रार्थनामनुस्मृत्य Ś. 1; यदेव अनुस्मृतं देवेन Ś. 7. तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च Bg. 8. 7; व्यपगतमदरागस्यानुसस्मार लक्ष्मीम् Ki. 4. 38. *-Caus.* To remind (painfully), cause to remember with regret; मुहुरनुस्मरयन्तमनुक्षपं त्रिपुरदाहमुमापतिसेविनः Ki. 5. 14.

अनुस्मरणम् 1 Recollection, remembering. –2 Repeated recollection.

अनुस्मृतिः *f.* 1 Cherished recollection; thinking of; अनुस्मृतेर्बादरिः Ś. B. 1. 2. 30. –2 Thinking of one thing to the exclusion of others.

अनुस्यूत *a.* [सिव्-क्त-ऊठ्] 1 Woven together regularly and uninterruptedly. –2 Sewn on, fastened to. –3 Closely attached or linked to.

अनुस्वानः 1 Sounding conformably to. –2 An after-sound; echo; see अनुरणन and K. P. 4 (36).

अनुस्वारः [स्वृ-अप् स्वराः; स्वरवर्णा एव स्वाराः, अनुगतः स्वारान् Tv.] The nasal sound which is marked by a dot above the line (ं) and which always belongs to a preceding vowel; अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः P. VIII. 3. 4. **–व्यवायः** Separation between two sounds caused by an अनुस्वार.

अनुहवः Inviting, stirring up.

अनुहुङ्कृ 8 U. To roar in imitation of, reply to; अनुहुङ्कुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी Śi. 16. 25.

अनुहुङ्कारः Roaring in imitation.

अनुहृ 1 P. 1 To imitate, resemble; देहबन्धेन स्वरेण च रामभद्रमनुहरति U. 4; व्रीडितस्य ललितं युवतीनां क्षीबता बहुगुणैरनुजह्रे Ki. 9. 67, sometimes with gen. of person; मातुरनुहरति Sk.; see below. –2 To take after (one's parents), to always imitate their nature (A. in this sense) (गतताच्छील्ये); पैतृकमश्वा अनुहरन्ते मातृकं गावः P. I. 3. 21 Vārt.; (गतं प्रकारः, पितुर्मातुश्चागतं प्रकारं सततं परिशीलयन्ति Sk.)

अनुहरणम्, –हारः Imitation, resemblance, similarity.

अनुहार्य *pot. p.* To be imitated. **–र्यः** Monthly obsequies on the Darśa or new moon day (cf. अन्वाहार्य).

अनुहोडः A cart (?)

अनूकः –कम् [अनु-उच् समवाये क निपातः कुत्वम्; or fr. अञ्च् with अनु] 1 the backbone, spine (वक्रपाधारः आयतः पृष्ठास्थिविशेषः); सदं चानूकं च गृहपतेः Ait. Br. (where Sāy. remarks अनूकं मूत्रवास्तिः स्यात् सास्नेत्येके वदन्ति च). –2 A kind of sacrificial vessel; according to some, the back part of the altar; अयुग्मागणमध्यमानूके. –3 Former birth or state of existence. **–कम्** 1 Family, race. –2 Disposition, temperament; character, peculiarity of race; व्याधर्क्षनकुलानूकैः पैत्तिका हि नराः स्मृताः Suśr. cf. अनूकमस्त्रियां वंशे शीले च गतजन्मनि Nm. **–का** *f.* N. of an Apsaras; Hariv.

अनूक्यम् Backbone; ग्रीवाभ्यस्त उष्णिहाभ्यः कीकसाभ्यो अनूक्यात् Rv. 10. 163. 2.

अनूकाशः [अनु-काश्-घञ् उपसर्गस्य दीर्घत्वम्] 1 Reflection (of light). –2 Regard, reference, illustration.

अनूक्ति, अनूचान &c. See under अनुवच्.

अनूचीन *a.* [अन्वञ्च्-ख] Ved. Coming after, successive; अनूचीना जीविता मानुषेभ्यः Rv. 4. 54. 2. °अहम् day after day, on the following day; °गर्भ (गो) born in successive order.

अनूच्यम् The plank or board on the side of a bed (दक्षिणोत्तरयोर्दीर्घे खट्वाङ्गे अनूच्यसंज्ञे Śaṅkara); अरत्निमात्राणि शीर्षण्यान्यनूच्यानि Ait. Br.; (अनूच्ये = पार्श्वद्वयवर्तिनी फलके Sāy.)

अनूज्जि Ved. To be victorious after अग्नीषोमयोरुज्जितिमनूज्जेषम् Vāj. 2. 15.

अनूढ *a.* 1 Not borne or carried. –2 Unmarried; परिवित्तानुजोऽनूढे ज्येष्ठे दारपरिग्रहात् Ak. **–ढा** An unmarried woman. **–Comp. –मान** *a.* bashful, modest, **–गमनम्** (°ढा°) Fornication. **–भ्रातृ** *m.* (°ढा°) 1 the brother of an unmarried woman –2 the brother of the concubine of a king.

अनूतिः *f.* [वे-क्तिन्, न. त.] Not coming or going (to aid) (अनागमनम्) अनूती हिरिशिप्रः सत्वा Rv. 6. 29. 6.

अनूदकम् Want of water; drought, aridity यथा वर्षमनूदके Rām.

अनूद्देशः Describing, mentioning according to or conformably with. S. D. X. 79. यथासङ्ख्यमनूद्देश उद्दिष्टानां क्रमेण यत् S. D. 732.

अनूद्य, अनूदित &c. See under अनुवद्.

अनून *a.* 1 Not inferior, not less (with abl. expressed or understood); not wanting or lacking in (with instr.); वृन्दावने चैत्ररथादनूने R. 6. 50; अनूनसारं निषधान्नगेन्द्रात् 18. 1; आकृतिप्रत्ययादेनामनूनवस्तुकां संभावयामि M. 1 of no inferior stuff; इमामनूनां सुरभेरवेहि R. 2. 54; गुणैरनूनाम् 6. 37; किंचिदूनमनूनर्धेः R. 10. 1. –2 Full, whole, entire; large; महर्षभस्कन्धमनूनकन्धरम् Ki. 14. 40; great; Śi. 4. 11; (before adjectives) very; °गुरुर्नितम्बः S. D. excessively big or heavy. –3 Having full power.

अनूप *a.* [अनु-अप् ऊदनोर्देशे P. VI. 3. 98, अनुगताः आपः यस्मिन्] Situated near water, watery, rich or abounding in water, wet, marshy. जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथा–

विधः Amar. –पः, –पम् 1 A watery place or country; स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा Ms. 7. 192; Y. 3. 42; शौरेरूपानूपमपाहरन्मनः Śi. 12. 44. नानाद्रुमलतावीरुन्निर्झरप्रांतशीतलैः। वनैर्व्याप्तमनूपं तत्सस्यैर्व्रीहियवादिभिः –2 N. of a particular country (–पाः pl.); तामग्रतः अनूपराजस्य विधाय R. 6. 37. –3 A marsh, bog. –4 A pond or tank of water. –5 Bank or side (of a river, mountain); सागरात्पर्वतानूपात् Rām.; नदीं गोयुतानूपां अतरत् *ibid.* –6 A buffalo. –7 A frog. –8 A kind of partridge. –9 An elephant. –Comp. –जम् moist ginger. –प्राय *a.* marshy, boggy.

अनूप्य *a.* [अनूपे देशे भवः, यत्] Being in a pond or bog.

अनूबन्ध्य *a.* Ved. To be fastened as a sacrificial animal; वशामनुबन्ध्यामालभेत Śat. Br.; अनुबन्ध्ययेष्ट्वा Āśval.

अनूयाज, अनूराध = अनुयाज, अनुराध.

अनूरु *a.* [न. ब.] Thighless. अपूर्णाण्डविनिर्भेदादनूरुररुणोऽभवत् Bm. 1. 101. –रुः Aruṇa, the charioteer of the sun (who is represented as having no thighs); the dawn; see अरुण. –Comp. –सारथिः the sun (having अनूरु for his charioteer); गतं तिरश्चीनमनूरुसारथेः Śi. 1. 2.

अनूर्जित *a.* 1 Not strong, weak, powerless. –2 Free from pride.

अनूर्ध्व *a.* Not high, low; °भास् Ved. whose splendour does not rise, who lights no (sacred) fires.

अनूर्मि *a.* 1 Not waving, unruffled by waves, not fluctuating. –2 Inviolable.

अनूला N. of a river in Kashmir.

अनूवृज् *m.* Ved. A part of the body near the ribs.

अनूषर *a.* 1 Saline, the same as ऊषर; cf. उत्तम and अनुत्तम. –2 Not saline.

अनूह *a.* Thoughtless, careless. बलिं हरन्तोऽन्नमदन्त्यनूहाः Bhāg. 3. 5. 48.

अनृक *a.* See अनृच् below.

अनृक्षर *a.* Ved. Thornless (as a path or couch). अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्थाः Rv. 10. 85. 23.

अनृच्–च *a.* [न. ब.] 1 Without a hymn, not containing a verse from the Ṛigveda; अनृक् साम P. V. 4. 74 Sk. –2 [नास्ति ऋक् अभ्यस्ततया यस्य अच् समासः] Not conversant with, not studying the Ṛigveda, one not invested with the sacred thread and hence not yet entitled to study the Vedas (as a boy); द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्च तथापरे Mb. 3. 149. 28. यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः Ms. 2. 158; अनृचो माणवकः Mugdha. (In this case the form should properly be अनृच; अनृचबह्वृचावध्येतर्येव Sk.; but sometimes अनृच् also in the same sense; cf. तथाऽनृचे हविर्दत्वा न दाता लभते फलम् Ms. 3. 142; सहस्रं हि सहस्राणामनृचां यत्र भुञ्जते 131); अनृक also in the same sense.

अनृजु *a.* Not straight, crooked; (fig.) unfair, wicked, dishonest; न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलोऽनृजुः Ms. 4. 177; P. V. 2. 75 Sk.

अनृण *a.* Free from debt, who has paid off the debt (due to another) with gen. of person or thing; एनामनृणां करोमि Ś. 1; तत्रानृणास्मि U. 7; प्राणैर्दशरथप्रीतेरनृणम् (गृध्रम्) R. 12. 54; Mv. 5. 58; पितॄणामनृणः Ms. 9. 106; 6. 94. Every one that is born has three debts to pay off:— to Sages, Gods, and the Manes; cf. जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणैर्वा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यः, यज्ञेन देवेभ्यः, प्रजया पितृभ्यः; he, therefore, who learns the Vedas, offers sacrifices to Gods, and begets a son, becomes अनृण (free form debt); एष वानृणः यः पुत्री यज्वा ब्रह्मचारीवासी; cf. also ऋषिदेवगणस्वधाभुजां श्रुतयागप्रसवैः स पार्थिवः। अनृणत्वमुपेयिवान्बभौ परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः॥ R. 8. 30.

अनृणता, –आनृण्यम् Freedom from debt; °ताकृत्येनापकारं करिष्यामि Pt. 5 do harm by way of retaliation or injury; भर्तृप्रियः प्रियैर्भर्तुरानृण्यमसुभिर्गतः M. 5. 11; येन स्वामिप्रसादस्य अनृणतां गच्छामः Pt. 1 repay or requite the favour of our lord.

अनृणिन् *a.* = अनृण; एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत्। पृथिव्यां नास्ति तद् द्रव्यं यद् दत्वा सोऽनृणी भवेत्॥

अनृत *a.* [न. त.] 1 Not true, false (words); °तं धनम् Ms. 4. 170 wrongly got; प्रियं च नानृतं ब्रूयात् 4. 138. –तम् Falsehood, lying, cheating; deception, fraud; सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् Rv. 7. 49. 3; अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः Mb. 7. 190. 47; 1. 74. 105; 8. 69. 65. ऋतानृते Ms. 1. 29; साक्ष्येऽनृतं वदन् 8. 97; oft. in comp.; पशु°, भूमि°, गो°, पुरुष° giving false evidence in the matter of &c.; Ms. 9. 71; cf. also: पञ्च कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते। शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते॥ Pt. 3. 108. अनृत personified is the son of अधर्म and हिंसा, husband and brother of निकृति, father of भय, नरक, माया and वेदना. Viṣṇu P. –2 Agriculture 'सेवाश्ववृत्तिरनृतं कृषिः' इति कोशात्; आमिषं यच्च पूर्वेषां राजसं च मलं भृशम्। अनृतं नाम तद् भूतं क्षिप्तेन पृथिवीतले॥ Rām. 7. 74. 16. (opp. सत्य); Occupation of a Vaiśya (वाणिज्य); सत्यानृतं तु वाणिज्यं तेन चैवापि जीव्यते Ms. 4. 5. –Comp. –देव *a.* whose gods are not true (Sāy.); यदि वाहमनृतदेव आस Rv. 7. 104. 14; not playing fairly (?). –वदनम्, –भाषणम्, –आख्यानम् lying, falsehood. –वादिन् –वाच् *a.* a liar. उद्विजन्ते यथा सर्पान्नरादनृतवादिनः Rām. 2. 109. 12. –व्रत *a.* false to one's vows or promises.

अनृत(ति)क, –अनृतिन् *a.* Lying, a liar. नैवानृतो नानृतिको न हिंस्रः Bu. ch. 2. 11.

अनृतुः [न. त.] 1 Unfit season, improper or premature time; अनृतौ चाभ्रदर्शने Ms. 4. 104. –2 Time before menstruation. –Comp.–कन्या a girl before menstruation.

अनेक *a.* 1 Not one; more than one, many; अनेकपितृकाणां तु पितृतो भागकल्पना Y. 2. 120, अनेकराजन्यरथाश्वसंकुलम् Ki. 1. 16; several, various; तथालेकोऽप्यनेकश्च Y. 3. 144.

–2 Separated; divided; oft. in comp.; °आकार having many shapes or forms; diverse, multiform; °कालम् -वारम् several times, many a time and oft.; °भार्य having more wives than one. **–Comp.** **–अक्षर,–अच्** *a.* having more than one vowel or syllable; polysyllabic. **–अग्र** *a.* 1 engaged in several pursuits. –2 not concentrated or fixed on one object. –3 Agitated. perplexed; स त्वनेकाग्रहृदयो द्वारस्थं प्रत्यपश्यत जनम् Rām. 2. 41. 31. **–अन्त** *a.* 1 [न. ब.] not alone so as to exclude all others, uncertain, doubtful, variable; स्यादित्यव्ययमनेकान्तवाचकम् –2 = अनैकान्तिक q. v. (**–न्तः**) 1 unsettled condition, absence of permanence. –2 uncertainty, doubtfulness. –3 an unessential part, as the several *anubandhas*. °वादः scepticism. °वादिन् *m.* a sceptic, a Jaina or an Arhat of the Jainas. **–अर्थ** *a.* 1 having many (more than one) meanings, homonymous; as the words गो, अमृत, अक्ष &c.; °त्वम् Capacity to express more senses than one; अनेकार्थत्वमन्याय्यम् ŚB. on MS. 7. 3. 55. अनेकार्थस्य शब्दस्य K. P. 2. –2 having the sense of the word अनेक. –3 having many objects or purposes. (**–र्थः**) multiplicity of objects, topics &c. **–अल्** *a.* having more than one अल् (letter) P. I. 1. 55. **–आश्रय, –आश्रित** *a.* (in Vaiś. Phil.) dwelling or abiding in more than one (such as संयोग, सामान्य); एतेऽनेकाश्रिता गुणाः Bhāsā. P.; dependence upon more than one. **–कृत्** *m.* 'doing much', N. of Śiva. **–गुण** *a.* of many kinds, manifold, diverse; विगणय्य कारणमनेकगुणम् Ki. 6. 37. **–गुप्तः** N. of a king; °अर्चितपादपङ्कजः K. 3. **–गोत्र** *a.* belonging to two families (such as a boy when adopted) *i. e.* that of his own, and that of his adoptive father. **–चर** *a.* gregarious. **–चित्त** *a.* not of one mind, fickle-minded; कच्चिन्नानेकचित्तानां तेषां त्वं वशमागतः Rām. 6. 24. 26. °मन्त्रः not following the counsels of one; H. 4. 31. **–ज** *a.* born more than once. (**–जः**) a bird (गर्भाण्डाभ्यां जातत्वात्). **–पः** an elephant (so called because he drinks with his trunk and mouth); cf. द्विप; वन्येतरानेकपदर्शनेन R. 5, 47.; Śi. 5. 35, 12. 75. –2 **–पद** *a.* multi-numbered; having many component members (as in a Bahuvrīhi compound). e. g. बृहद् अस्य रथन्तरसाम इति बृहद्रथन्तरसामा ŚB. on MS. 10. 6. 4. **–भार्य** *a.* Having more wives than one. **–मुख** *a.* (**खी** *f.*) *a.* 1 having many faces, many-faced. –2 scattered, dispersed, going in various directions, taking to various ways; (बलानि) जगाहिरेऽनेकमुखानि मार्गान् Bk. 2. 54. **–मूर्तिः** 'having many forms', N. of Viṣṇu who assumed various forms to deliver the earth from calamities. **–युद्धविजयिन्, –विजयिन्** *a.* victorious in many battles; Pt. 3. 9, 11. **–रूप** *a.* 1 of various forms, multiform. –2 of various kinds or sorts. –3 fickle, changeable, of a varying nature; वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा Pt. 1. 425. (**–पः**) epithet of the Supreme Being. **–लोचनः** N. of Śiva; also of Indra, and of the Supreme Being, he being said to be सहस्राक्षः सहस्रपात् &c. **–वचनम्** the plural number; dual also. **–वर्ण** *a.* involving more than one (unknown) quantity (the unknown quantities *x. y. z.* &c. being represented in Sanskrit by colours नील, काल &c.); °समीकरणम् simultaneous equation; °गुणनम्, °व्यवकलनम्, °हारः multiplication, subtraction or division of unknown quantities. **–विध** *a.* various, different. **–शफ** *a.* cloven-hoofed. **–शब्द** *a.* synonymous. **–साधारण** *a.* common to many, the common property of many persons Dk. 83.

अनेकधा *ind.* In various ways, variously; जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा Bg. 11. 13.

अनेकशः *ind.* [वीप्सार्थे कारके शस्] 1 Several or many times, frequently; अनेकशो निर्जितराजकस्त्वम् Bk. 2. 52. –2 In various ways or manners. –3 In large numbers or quantities; पुत्रा अनेकशो मृता दाराश्च H. 1.

अनेकाकिन् *a.* Not alone, accompanied by.

अनेजत् *a.* [न एजत्] Not moving, immovable; of the same form, epithet of Brahman or the Supreme Soul (सर्वदैकरूपं ब्रह्म) अनेजदेकं मनसो जवीयः Īs. Up. 4.

अनेकीकृ or **भू** To make or be manifold; to divide or be divided into.

अनेडः A foolish or stupid person, dolt, fool. **–Comp.** **–मूक** *a.* 1 deaf and dumb; °मूकताद्यैश्च यत्तु दोषैरसंमतान् K. P. 7. –2 blind. cf. अन्धेऽप्यनेडमूकः स्यात् Nm. –3 dishonest, fraudulent, wicked, perverse.

अनेद्य *a.* Ved. 1 Not to be blamed; praiseworthy, chief (प्रशस्त, प्रधान). –2 Not near; infinite.

अनेन *a.* Sinless, faultless (Sāy.); without a variegated set (of horses); अनेनो वो मरुतो यामो अस्तु Rv. 6. 66. 7.

अनेनस् *a.* Sinless, blameless; not liable to error.

अनेनः 'One who has no superior', a sovereign or paramount lord.

अनेमन् *a.* Ved. Praiseworthy.

अनेव *ind.* Otherwise; एवानेवाव सा गरत् Av. 16. 7. 4.

अनेहस् *a.* [न हन्यते, हन्-असि, धातोः एहादेशः नञ् हन् एह च Uṇ. 4. 223] (lit.) Not killed or destroyed or obstructed; Ved. without a rival, incomparable, unattainable; inaccessible; unobstructed, not liable to be hurt or injured; शंभुवं मन्त्रं देवा अनेहसम् Rv. I. 40. 6, 4; 6. 50. 3. **–m.** (हा–हसौ &c.) Time (not being liable to be destroyed). cf. तस्मादनेहसं कंचित्प्रतीक्षस्व महाभुज Śiva. B. 9. 18 also 5. 11, 59. कुसुमबाणसखेन सुखासितं विपिनमापि ना मानमनेहसा Rām. Ch. 4. 11.

अनैकान्त *a.* Variable, uncertain, unsteady; occasional, casual (as a cause not invariably attended by the same effects.).

अनैकान्तिक *a.* (**की** *f.*) 1 Unsteady, uncertain; not to the point, not very important; भृत्योऽभृत्य इति °कमेतत् Pt. 1. –2 (in Logic) Name of one of the five main divisions of हेत्वाभास (fallacies,) otherwise called

सव्यभिचार. It is of three kinds :— (*a*) साधारण, where the हेतु is found both in the सपक्ष and विपक्ष, the argument being therefore too general. (*b*) असाधारण where the हेतु is in the पक्ष alone, the argument being not general enough. (*c*) अनुपसंहारी which embraces every known thing in the पक्ष, the argument being non-conclusive.

अनैक्यम् 1 Existence of many; absence of one, plurality. –2 Want of union, confusion, disorder, anarchy.

अनैकान्त्यम् Variable nature.

अनैतिह्यम् Absence of traditional sanction or authority, or that which is without such sanction; अनागतमनैतिह्यं कथं ब्रह्माधिगच्छति Mb. 12. 239. 2.

अनो *ind.* No, not; अभावे न ह्यनो नापि Ak.

अनोकशायिन् *m.* (यी) Not sleeping in house, a beggar.

अनोकह *a.* [अन्-ओकस्-हा] Not leaving the house. –हः [अनसः शकटस्य अकं गतिं हन्ति, हन्,-ड] A tree; अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी R. 2. 13; 5. 69.

अनोङ्कृत *a* 1 Not attended with the sacred syllable ओम्. ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा। स्रवत्यनोङ्कृतं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यति ॥ Ms. 2. 74. –2 Not accepted.

अनोदन *a.* Without food (as a व्रत).

अनोवाह्य *a.* To be carried in a carriage (अनसा वाह्यः).

अनौचित्यम् Unfitness, impropriety; अनौचित्यादृते नान्यद्रसभङ्गस्य कारणम् K. P. 7.

अनौजस्यम् Want of vigour, energy, or strength; S. D. thus defines it; दौर्गत्याद्यैरनौजस्यं दैन्यं मलिनतादिकृत्.

अनौद्धत्यम् 1 Freedom from pride, modesty, humility. –2 Tranquility, placidity, calmness; नदीरनौद्धत्यमपङ्कता महीम् Ki. 4. 22.

अनौरस *a.* Not legitimate, not one's own, adopted (as a son).

अन्त् 1 P. (अन्तति) To bind.

अन्त *a.* [अम्-तन् Uṇ. 3. 86] 1 Near. –2 Last. –3 Handsome, lovely; Me. 23; दन्तोज्ज्वलासु विमलोपलमेखलान्ताः Śi. 4. 40, (where, however, the ordinary sense of 'border' or 'skirt' may do as well, though Malli. renders अन्त by रम्य, quoting the authority of शब्दार्णव –'मृतावववसिते रम्ये समाप्तावन्त इष्यते'). –4 Lowest, worst. –5 Youngest. –तः (*n.* in some senses) 1 (*a*) End, limit, boundary (in time or space); final limit, last or extreme point; स सागरान्तां पृथिवीं प्रशास्ति H. 4. 50 bounded by the ocean, as far as the sea; अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ Ak.; उद्युक्तो विद्यान्तमधिगच्छति H. 3. 114 goes to the end of, masters completely; श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भकस्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः (where अन्त also means end or destruction); जीवलोकसुखानामन्तं ययौ K. 59 enjoyed all worldly pleasures; आलेकितः खलु रमणीयानामन्तः K. 124 end, furthest extremity; दिगन्ते श्रूयन्ते Bv. 1. 2. –2 Skirt, border, edge, precinct; a place or ground in general; यत्र रम्यो वनान्तः U. 2. 25 forest ground, skirts of the forest; ओदकान्तात् स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्यः Ś. 4; उपवनान्तलताः R. 9. 35 as far as the borders or skirts; वृत्तः स नौ संगतयोर्वनान्ते R. 2. 58, 2. 19; Me. 23. Upper part (शिरोभाग); महार्हमुक्तामणिभूषितान्तम् Rām. 5. 4. 30. –3 End of a texture, edge, skirt, fringe or hem of a garment; वस्त्र°; पवनप्रनर्तितान्तदेशे दुकूले K. 9 (by itself in Veda). –4 Vicinity, proximity, neighbourhood, presence; नाधीयीत श्मशानान्ते ग्रामान्ते Ms. 4. 116; Y. 2. 162; जलान्ते छन्दसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद् बहिः 1. 143; गङ्गाप्रपातान्तविरूढशष्पम् (गह्वरम्) R. 2. 26; पुंसो यमान्तं व्रजतः P. 2. 115 going into the vicinity or presence of Yama; अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्याज्जनान्ते तज्जनान्तिकम् S. D.; यां तु कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्तां मे ब्रूहि Śat. Br. (These four senses are allied). –5 End, conclusion, termination (opp. आरम्भ or आदि); सेकान्ते R. 1. 51; दिनान्ते निहितम् R. 4. 1; मासान्ते, पक्षान्ते, दशाहान्ते &c.; एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य Pt. 2. 175; व्यसनानि दुरन्तानि Ms. 7. 45; दशान्तमुपेयिवान् R. 12. 1 going to the end of the period of life (end of the wick); व्यसनं वर्धयत्येव तस्यान्तं नाधिगच्छति Pt. 2. 180; oft. in comp. in this sense, and meaning 'ending in or with', 'ceasing to exist with', 'reaching to the end'; तदन्तं तस्य जीवितम् H. 1. 91 ends in it; कलहान्तानि हर्म्याणि कुवाक्यान्तं च सौहृदम्। कुराजान्तानि राष्ट्राणि कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ Pt. 5. 76; विशाखान्ता गता मेघा प्रसूत्यन्तं च यौवनम्। प्रणामान्तः सतां कोपो याचनान्तंहि गौरवम् ॥ Subhā. फलोदयान्ताय तपःसमाधये Ku. 5. 6 ending with (lasting till) the attainment of fruit; यौवनान्तं वयो यस्मिन् Ku. 6. 44; R. 11. 62, 14. 41; विपदन्ता ह्यविनीतसंपदः Ki. 2. 52; युगसहस्रान्तं ब्राह्मं पुण्यमहर्विदुः Ms. 1. 73 at the end of 1000 Yugas; प्राणान्तं दण्डम् Ms. 8. 359 capital punishment (such as would put an end to life). –6 Death, destruction; end or close of life; धरा गच्छत्यन्तं Bh. 3. 71 goes down to destruction; योगेनान्ते तनुत्यजाम् R. 1. 8; एका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते 2. 48; 12. 75; ममाप्यन्ते Ś. 6; अथ कान्तः कृतान्तो वा दुःखस्यान्तं करिष्यति Udb.; औषध्यः फलपाकान्ताः Ms. 1. 46; अन्तं या To be destroyed, perish, be ruined. –7 (In gram.) A final syllable or letter of a word; अजन्त ending in a vowel; so हलन्त, सुबन्त, तिङन्त &c. –8 The last word in a compound. –9 Ascertainment, or settlement (of a question); definite or final settlement; pause, final determination, as in सिद्धान्त; न चैव रावणस्यान्तो दृश्यते जीवितक्षये Rām. 6. 107. 58 उभयोरपि दृष्टोन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः Bg. 2. 16 (सदसतोः इत्यर्थः). –10 The last portion or the remainder (*n.* also); निशान्तः, वेदान्तः &c. वेदांश्चैव तु वेदाङ्गान् वेदान्तानि तथा स्मृतीः। अधीत्य ब्राह्मणः पूर्वं शक्तितोऽन्यांश्च संपठेत् ॥ Bṛihadyogiyājñavalkya Smṛiti 12. 34. –11 Underneath, inside, inner part; युष्मदीयं च जलान्ते गृहम् Pt. 4 in water, underneath water; सुप्रयुक्तस्य दम्भस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति Pt. 1. 202 does not penetrate or dive

into, sound, fathom; आशङ्कितस्यान्तं गच्छामि M. 3 shall dive deep into, fully satisfy, my doubts. -12 Total amount, whole number or quantity. -13 A large number. -14 Nature, condition; sort, species; मम मोक्षस्य कोऽन्तो वै ब्रह्मन्ध्यायस्व वै प्रभो Mb. 12. 282. 32. एतदन्तास्तु गतयो ब्रह्माद्याः समुदाहृताः Ms. 1. 50. -15 Disposition; essence; शुद्धान्तः -16 Division (विभाग); तेऽनया कात्यायन्याऽन्तं करवाणीति Bri. Up. 2. 4. 1. [cf. Goth. *andeis, and*; Germ. *ende* and *ent*: also Gr. *anti*; L. *ante*]. cf. अन्तस्तु भागेऽवसिते रचनायां च तत्परे। मृतौ निषेवणे रम्ये समाप्तावग्रमध्ययोः॥ स्वरूपे च समीपे च पुंलिङ्गेऽपि प्रकीर्तितः। Nm. -Comp. -अवशायिन् *m.* [अन्ते पर्यन्तदेशे अवशेते] a chāṇḍāla. -अवसायिन् [नखकेशानामन्तं अवसातुं छेत्तुं शीलमस्य, सो-णिनि] 1 a barber. -2 a chāṇḍāla, low-caste. -3 N. of a sage, see अन्त्यावसायिन् (अन्ते पश्चिमे वयसि अवस्यति तत्त्वं निश्चिनोति). -उदात्त *a.* having the acute accent on the last syllable. (-त्तः) the acute accent on the last syllable; P. VI. 1. 199. -ओष्ठः The lower lip (अधरोष्ठ); रुधिरं न व्यतिक्रामदन्तोष्ठादम्ब मा शुचः Mb. 11. 15. 16. -कर, -करण, -कारिन् *a.* causing death or destruction, fatal, mortal, destructive; क्षत्रियान्तकरणोऽपि विक्रमः R. 11. 75 causing the destruction of; राज्यान्तकरणावेतौ द्वौ दोषौ पृथिवीक्षिताम् Ms. 9. 221; अहमन्तकरो नूनं ध्वान्तस्येव दिवाकरः Bk. -कर्मन् *n.* death, destruction; षो अन्तकर्मणि Dhātupāṭha. -कालः, -वेला time or hour of death; स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति Bg. 2. 72. -कृत् *m.* death; वर्जयेदन्तकृन्मर्त्यं वर्जयेदनिलोऽनलम् Rām. -कृद्दशाः N. of the eighth of the twelve sacred Aṅga texts of the Jainas (containing ten chapters). -ग *a.* having gone to the end of, thoroughly conversant or familiar with, (in comp.); शाखान्तगमथाध्वर्युम् Ms. 3. 145. -गति, -गामिन् *a.* perishing. प्राप्तोऽन्तगामी विपरीतबुद्धिः Rām. 6. 59. 94. -गमनम् 1 going to the end, finishing, completing; प्रारब्धस्य ˚नं द्वितीयं बुद्धिलक्षणम् -2 death, perishing, dying. -चक्रम् Reading of omens and augury; Kau. A. -चर *a.* 1 walking about, going to the borders or frontiers. -2 completing or finishing (as a business &c.). -ज *a.* last born. -दीपकम् a figure of speech (in Rhetoric). -परिच्छदः *a* cover, covering utensil. राजतान्तपरिच्छदां दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीम् Rām. 1. 16. 14. -पालः 1 a frontier-guard, guarding the frontiers; विनीतैरन्तपालैश्च रक्षोभिश्च सुरक्षितम् Rām. 5. 6. 9. ˚दुर्गे M. 1; त्वदीयेनान्तपालेनावस्कन्द्य गृहीतः *ibid.* -2 a door-keeper (rare). सुग्रुप्रस्त्वन्तपालेभ्यः श्रुत्वा लिखितमागतम् Mb. 12. 23. 29. -भव, -भाज् *a.* being at the end, last. -लीन *a.* hidden, concealed. -लोपः dropping of the final of a word. (न्तें˚) -वासिन् *a.* dwelling near the frontiers, dwelling close by. *-m.* [अन्ते गुरुसमीपे वस्तुं शीलं यस्य] 1 a pupil (who always dwells near his master to receive instruction); P. IV. 3. 104; VI. 2. 36.; Ms. 4. 33. -2 a chāṇḍāla (who dwells at the extremity of a village). -वेला = ˚कालः q. v. -व्यापत्तिः *f.* change of the final syllable, as in मेघ from मिह् Nir. -शय्या 1 a bed on the ground. -2 the last bed, death-bed; hence death itself, -3 a place for burial or burning. -4 a bier or funeral pile. -संश्लेषः union (सन्धि), joint; सुखदुःखान्तसंश्लेषम् (कालचक्रम्) Mb. 14. 45. 3. -सत्क्रिया last rites, funeral ceremonies, obsequies. -सद् *m.* a pupil; तमुपासते गुरुमिवान्तसदः Ki. 6. 31. -स्वरितः the *svarita* accent on the last syllable of a word.

अन्तक *a.* [अन्तयति, अन्तं करोति, ण्वुल्] Causing death, making an end of, destroying; सूर्यकान्त इव ताडकान्तकः R. 11. 21; क्रोधान्धस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोहम् Ve. 3. 32. -कः 1 Death. तदिदं पाण्डवेयानामन्तकायाभिसंहितम् Mb. 10. 15. 17. -2 Death personified, the destroyer; Yama, the god of death; नान्तकः सर्वभूतानां तृप्यति Pt. 1. 137; ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुम् R. 2. 62. -3 A border, boundary. -Comp. -द्रुह् Ved. provoking death; मूर्धा रथस्य चाकन् नैतावतैनसान्तकध्रुक् Rv. 10. 132. 4.

अन्ततः *ind.* [अन्त-तसिल्] 1 From the end. -2 At last, finally; at length, lastly. नलं सर्वगुणैर्युक्तं मन्ये बाहुकमन्ततः Mb 3. 71. 33. -3 In part, partly. -4 Inside, within. -5 In the lowest way; (opp. मुख्यतः, मध्यतः); (अन्ततः may have all the senses of अन्त). -6 In fact; हा हन्तौदनमन्ततः शुचितमं तद् दृष्टमाशु त्यजेत् Vis. Guṇa 229.

अन्तवत् *a.* [अन्त अस्त्यर्थे मतुप्] 1 Having an end; limited; perishable; अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः Bg. 2. 18. स हैतानन्तवत उपास्तेऽन्तवतः स लोकाञ्जयति Bri. Ār. Up. -2 The god of the space or atmosphere (दिगन्तानामीश्वरः); वसु ददातु अन्तवान् Mb. 3. 197. 5.

अन्ते *ind.* (loc. of अन्त; oft. used adverbially) 1 In the end, at last, at length, lastly, finally. -2 Inside. -3 In the presence of, near, close by. -Comp. -वसायिन्, -वसायी a Chaṇḍāla (अन्त्यज) अशौचमनृतं स्तेयं नास्तिक्यं शुल्कविपहः। कामः क्रोधश्च तर्षश्च स्वभावोऽन्तेवसायिनाम् Bhāg. 11. 17. 20; 7. 11. 30. -वासः 1 a neighbour; companion; तव वा इमेऽन्तेवासास्त्वमेवैभिः संपिबस्व Ait. Br. -2 a pupil; आचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति Taitt. Up. 1. 9. रुतानि शृण्वन्वयसां गणोऽन्तेवासित्वमाप स्फुटमङ्गनानाम् Si. 3. 55. Ve. 3. 7. -वासि *ind.* in a state of pupilage, (*in statu pupilari*). -वासिन् = अन्तवासिन् q. v. above.

अन्तम *a.* Ved. Nearest, next; शिक्षा अन्तमस्य Rv. 1. 27. 5; तनूपा अन्तमो भव 6. 46. 10; intimate, very close or familiar.

अन्तर् *ind.* [अम्-अरन्-तुडागमश्च Un. 5. 60, अमेस्तुट् च] 1 (Used as a prefix to verbs and regarded as a preposition or गति) (*a*) In the middle, between; in, into, inside; ˚हन्, ˚धा, ˚गम्, ˚भू, ˚इ, ˚ली &c. (*b*) Under. -2 (Used adverbially) (*a*) Between, betwixt, amongst, within; in the middle or interior, inside (opp. बहिः); अदह्यतान्तः R. 2. 32 burnt within himself, at heart; अन्तरेव विहरन् दिवानिशम् R. 19. 6 in the palace, in the harem; so ˚भिन्नं भ्रमति हृदयम् Māl. 5. 20; अन्तर्बिभेद Dk. 13; यदन्तस्तन्न जिह्वायाम् Pt. 4. 88; अन्तर्यश्च मृग्यते V. 1. 1 internally, in the mind. (*b*) By way of seizing or holding; अन्तर्हत्वा गतः (हतं परिगृह्य).

-3 (As a separable preposition) (*a*) In, into, between, in the middle, inside, within, (with loc.); निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो वह्निः Pt. 1. 31; अन्तरादित्ये Ch. Up.; अन्तर्वेश्मनि Ms. 7. 223; Y. 3. 301; अप्स्वन्तरमृतमप्सु Rv. 1. 23. 19. अप्सु मे सोमोऽब्रवीदन्तर् विश्वानि भेषजा *ibid.* (*b*) Between (with acc.) Ved. अन्तर्मही बृहती रोदसीमे Rv. 7. 87. 2; अन्तर्देवान् मर्त्यांश्च 8. 2. 4; हिरण्मयोर्ह कुश्योरन्तरवहित आस Śat. Br. (*c*) In, into, inside, in the interior, in the midst (with gen.); प्रतिबलजलधेरन्तरौर्वायमाणे Ve. 3. 7; अन्तःकञ्चुकिकञ्चुकस्य Ratn. 2. 3; बहिरन्तश्च भूतानाम् Bg. 13. 15; त्वमग्ने सर्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् Y. 2. 104; लघुवृत्तितया भिदां गतं बहिरन्तश्च नृपस्य मण्डलम् Ki. 2. 53; अन्तरीपं यदन्तर्वारिणस्तटम् Ak.; oft. in comp. at the end; कूपान्तः पतितः Pt. 5; सभान्तः साक्षिणः प्राप्तान् Ms. 8. 79; दन्तान्तरधिष्ठितम् Ms. 5. 141 between the teeth; उत्पित्सवोऽन्तर्नदभर्तुः Śi. 3. 77; also in compound with a following word; अहं सदा शरीरान्तर्वासिनी ते सरस्वती Ks. 4. 11. -4 It is frequently used as the first member of compounds in the sense of 'internally', 'inside', 'within', 'in the interior', 'having in the interior', 'filled with', 'having concealed within', or in the sense of 'inward', 'internal', 'secret', 'hidden' &c., forming Adverbial, Bahuvrīhi or Tatpuruṣa compounds; कुन्दमन्तस्तुषारम् (Bah. comp.) Ś. 5. 19 filled with dew; °स्तोयम् (Bah. comp.) Me. 66; अन्तर्गिरि (Adv. comp.) Ki. 1. 34; ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः (Tat. comp.) U. 3. 31; so °कोपः, °कोणः, °आकूतम् &c. -5 It is also supposed to be a particle of assent (स्वीकारार्थक). (*Note.* In comp. the र् of अन्तर् is changed to a visarga before hard consonants, as अन्तःकरणम्, अन्तःस्थ &c.). [cf. L. *inter*; Zend *antare*; Goth. *undar*; Pers. *andar*; Gr. *entos*;]. **-Comp.** **-अंसः** the breast (= अंतरा-अंस q. v.). **-अग्निः** inward fire, the fire which stimulates digestion; दीप्तान्तरग्निपरिशुद्धकोष्ठः Suśr. **-अङ्ग** *a.* 1 inward, internal, comprehended, included (with abl.); त्रयमन्तरङ्गं पूर्वेभ्यः Pat. Sūtra. -2 proximate, related to, essential to or referring to the essential part of the अङ्ग or base of a word (opp. बहिरङ्ग); धातूपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गम् P. VIII. 3. 74 Sk. -3 dear, most beloved (अत्यन्तप्रिय); स्वपिति सुखमिदानीमन्तरङ्गः कुरङ्गः Ś. 4. v. l. (**-अङ्गम्**) 1 the inmost limb or organ, the heart, mind; सन्तुष्टान्तरङ्गः Dk. 11; °वृत्ति 21; the interior. -2 an intimate friend, near or confidential person (forming, as it were, part of oneself); मदन्तरङ्गभूताम् Dk. 81, 93, 101; राजान्तरङ्गभावेन 135; अन्तरङ्गेषु राज्यभारं समर्प्य 159. -3 an essential or indispensable part, as श्रवण, मनन & निदिध्यासन in realizing Brahman. -4 What is intimately connected or related; अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरन्तरङ्गं बलीयः ŚB. on MS. 12. 2. 29. **-अवयव** an inner part; P. V. 4. 62. **-आकाशः** the ether or Brahman that resides in the heart of man (a term often occurring in the Upaniṣads). **-आकूतम्** secret or hidden intention. **-आगमः** an additional augment between two letters. **-आगारम्** the interior of a house; क्षीनन्तमन्तरागारबहिःशङ्कुक्रांस्तथा Y. 2. 31. **-आत्मन्** *m.* (त्मा) 1 the inmost spirit or soul, the soul or mind; also the internal feelings, the heart, अङ्गुष्ठमात्रपुरुषोन्तरात्मा Śvet.; नास्य प्रत्यकरोद्वीर्यं विक्लवेनान्तरात्मना Rām. 6. 103. 28. गतिमस्यान्तरात्मनः Ms. 6. 73; जीवसंज्ञोन्तरात्मान्यः सहजः सर्वदेहिनाम् 12. 13; मद्गतेनान्तरात्मना Bg. 6. 47 with the heart fixed on me; जातो ममायं विशदः प्रकामं ...... अन्तरात्मा Ś. 4. 22, U. 3. 38, प्रायः सर्वो भवति करुणावृत्तिरार्द्रान्तरात्मा Me. 95. -2 (In phil.) the inherent supreme spirit or soul (residing in the interior of man); अन्तरात्मासि देहिनाम् Ku. 6. 21. **-आपणः** a market in the heart (inside) of a town. **-आय**, **-आल**; See s. v. **-आराम** *a.* rejoicing in oneself, finding pleasure in his soul or heart; योऽन्तःसुखोन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव सः Bg. 5. 24. **-इन्द्रियम्** an internal organ or sense. **-उष्यम्** Ved. a secret abode. **-करणम्** the internal organ; the heart, soul; the seat of thought and feeling, thinking faculty, mind, conscience; प्रमाणं °प्रवृत्तयः Ś. 1. 22; सबाह्य °णः अन्तरात्मा V. 4 the soul in all its senses external and internal, the inner and outer man; दयार्द्रभावमाख्यातमन्तःकरणैर्विशङ्कैः R. 2. 11. According to the Vedānta अन्तःकरण is of four kinds: मनो बुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम्। संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया इमे॥ अन्तःकरणं त्रिविधम् Sāṅkhya 33, i. e. बुद्ध्यहङ्कारमनांसि; सान्तःकरणा बुद्धिः 35, i. e. अहङ्कारमनःसहिता. **-कल्पः** a certain number of years (with Buddhists). **-कुटिल** *a.* inwardly crooked (fig. also); fraudulent. (**-लः**) a conch-shell. **-कृ (क्रि) मिः** a disease of worms in the body. **-कोटरपुष्पी** = अण्डकोटरपुष्पी. **-कोपः** 1 internal disturbance; H. 3. -2 inward wrath, secret anger. **-कोशम्** the interior of a store-room. **-गङ्गा** the secret or hidden Ganges (supposed to communicate underground with a secret stream in Mysore). **-गडु** *a.* [अन्तर्मध्ये गडुरिव] useless, unprofitable, unnecessary, unavailing; किमनेनान्तर्गडुना Sar. S. (ग्रीवाप्रदेशजातस्य गल्मांसापिण्डस्य गडोर्यथा निरर्थकत्वं तद्वत्). **-गम्** **-गत** &c. See under अंतर्गम्. **-गर्भ** *a.* 1 bearing young, pregnant. -2 having a गर्भ or inside; so °गर्भिन्. **-गिरम्**, **-रि** *ind.* in mountains. अध्यास्तेन्तर्गिरं यस्मात् कृतभावैति कारणम् Bk. 5. 87. **-गुडवलयः** the sphincter muscle. **-गूढ** *a.* concealed inside, being inward; °घनव्यथः U. 3. 1; R. 19. 57; °विषः with poison concealed in the heart. **-गृहम्**, **-गेहम्**, **-भवनम्** [अन्तःस्थं गृहम् &c.] 1 the inner apartment of a house, the interior of a house. -2 N. of a holy place in Benares; पञ्चकोश्यां कृतं पापमन्तर्गेहे विनश्यति. **-घणः** **-णम्** [अन्तर्हन्यते क्रोडीभवत्यस्मिन्, निपातः] the open space before the house between the entrance-door and the house (= porch or court); तस्मिन्नन्तर्घणे पश्यन् प्रघाणे सौधसद्मनः Bk. 7. 62 द्वारमतिक्रम्य यः सावकाशप्रदेशः सोऽन्तर्घणः). (**-नः** **-णः**) N. of a country of Bāhīka (or Balhīka) (P. III. 3. 78 बाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम् Sk.). **-घातः** striking in the middle Kāsi. on P. III. 3. 78. **-चर** *a.* pervading the body; internally situated, internal, inward अन्तश्चराणां मरुतां निरोधात् Ku. 3. 48; U. 7. **-ज** *a.* born or bred in the interior (as a worm &c.). **-जठरम्** the stomach. (*ind.*) in the stomach. **-जम्भः** the

inner part of the jaws (खादनस्थानं जम्भः, दन्तपङ्क्त्यो-रन्तरालम्). –जात *a.* inborn, innate –जानु *ind.* between the knees. –जानुशयः One sleeping with hands between the knees; अन्तर्जानुशयो यस्तु भुङ्क्ते सक्तभाजनः Mb. 3. 200. 75. –ज्ञानम् inward or secret knowledge. –ज्योतिस् *a.* enlightened inwardly, with an enlightened soul. योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः Bg. 5. 24. (–स् *n.*) the inward light, light of Brahman. –ज्वलनम् inflammation. (–नः) inward heat or fire; mental anxiety. –ताप *a.* burning inwardly (–पः) internal fever or heat Ś. 3. 13. –दधनम् [अन्तर्दध्यते आधीयते मादकतानेन] distillation of spirituous liquor, or a substance used to produce fermentation. –दशा a term in astrology, the time when a particular planet exercises its influence over man's destiny (ज्योतिषोक्तः महादशान्तर्गतो ग्रहाणां स्वाधिपत्यकालभेदः). –दशाहम् an interval of 10 days; °हात् before 10 days. Ms. 8. 222; °हे 5. 79. –दहनम्, –दाहः 1 inward heat; ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः U. 3. 31; °हेन दहनः सन्तापयति राघवम् Rām. –2 inflammation. –दुःख *a.* sad or afflicted at heart. –दुष्ट *a.* internally bad, wicked or base at heart. –दृष्टिः *f.* examining one's own soul, insight into oneself. –देशः an intermediate region of the compass. –द्वारम् private or secret door within the house (प्रकोष्ठद्वारम्).–धा-धि,-हित &c. See s. v. –नगरम् the palace of a king (being inside the town); cf. °पुरम्; दशाननान्तर्नगरं ददर्श Rām.–निवेशनम् inner part of the house; यथा चारोपितो वृक्षो जातश्चान्तर्निवेशने Rām. 6. 128. 6. –निहित *a.* being concealed within; अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यगर्थः M. 2. 8. –निष्ठ *a.* engaged in internal meditation. –पटः, –टम् a screen of cloth held between two persons who are to be united (as a bride and bridegroom, or pupil and preceptor) until the acctual time of union arrives. –पथ *a.* Ved. being on the way. –पदम् *ind.* in the interior of an inflected word. –पदवी = सुषुम्णामध्यगतः पन्थाः –परिधानम् the innermost garment. –पर्शव्य *a.* being between the ribs (as flesh). –पवित्रः the Soma when in the straining vessel. –पशुः [अन्तर्ग्राममध्ये पशवो यत्र] the time when the cattle are in the village or stables (from sunset to sunrise); अन्तःपशौ पशुकामस्य सायं प्रातः Kāty; (सायं पशुषु ग्राममध्ये आगतेषु प्रातश्च ग्रामादनिःसृतेषु com.). –पातः, पात्यः 1 insertion of a letter (in Gram.) –2 a post fixed in the middle of the sacrificial ground (used in ritual works); अन्तःपूर्वेण यूपं परीत्यान्तःपात्यदेशे स्थापयति Kāty. –पातित, –पातिन् *a.* 1 inserted. –2 included or comprised in; falling within; दण्डकारण्य° ति आश्रमपदम् K. 20. –पात्रम् Ved. interior of a vessel. –पालः one who watches over the inner apartments of a palace. –पुरम् [अन्तः अभ्यन्तरं पुरं गृहम्, or पुरस्यान्तःस्थितम्] 1 inner apartment of a palace (set apart for women); female or women's apartments, seraglio, harem (so called from their being situated *in the heart of the town,* for purposes of safety); व्यायम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं विशेत्. Ms. 7. 216, 221, 224; कन्यान्तःपुरे कश्चित्प्रविशति Pt. 1. –2 inmates of the female apartments, a queen or queens, the ladies taken collectively; अन्तःपुराणि सर्वाणि रुदमानानि सत्वरम् Rām. 6. 111. 111. °विरहपर्युत्सुकस्य राजर्षेः Ś. 3; K. 58; ततो राजा सान्तःपुरः स्वगृहमानीयाभ्यर्चितः Pt. 1; कस्यचिद्राज्ञोऽन्तःपुरं जलक्रीडां कुरुते *ibid.* °प्रचारः gossip of the harem Ms. 7. 153; °समागतः Ś. 4; also in pl.; कदाचिदस्मत्प्रार्थनामन्तःपुरेभ्यः कथयेत् Ś. 2.; न ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेभ्यो यदा Ś. 6. 5. °जन women of the palace; inmates of the female apartments; °चर, –अध्यक्षः–रक्षकः, –वर्ती guardian or superintendent of the harem, chamberlain; वृद्धः कुलोद्गतः शक्तः पितृपैतामहः शुचिः। राज्ञामन्तःपुराध्यक्षो विनीतश्च तथेष्यते॥ (of these five sorts are mentioned:- वामनक, जघन्य, कुब्ज, मण्डलक and सामिन् see Bri. S.) °सहायः one belonging to the harem.–पुरिकः [अन्तःपुरे नियुक्तः, ठक्] a chamberlain = °चर. (–कः,–का) a woman in the harem; अस्मत्प्रार्थनामन्तःपुरिके(का)भ्यो निवेदय Chaṇḍ. K. –पुष्पम् [कर्म.] the menstrual matter of women, before it regularly begins to flow every month; वर्षद्वादशकादूर्ध्वं यदि पुष्पं बहिर्न हि। अन्तःपुष्पं भवत्येव पनसोदुम्बरादिवत् Kāśyapa; °ष्पम् is therefore the age between 12 and the menstruation period. –पूय *a.* ulcerous. –पेयम् Ved. drinking up. –प्रकृतिः *f.* 1 the internal nature or constitution of man. –2 the ministry or body of ministers of a king. –3 heart or soul. °प्रकोपः internal dissensions or disaffection; अणुरप्युपहन्ति विग्रहः प्रभुमन्तःप्रकृतिप्रकोपजः Ki. 2. 51. –प्रकोपनम् sowing internal dissensions, causing internal revolts; अन्तःप्रकोपनं कार्यमभियोक्तुः स्थिरात्मनः H. 3. 93. –प्रज्ञ *a.* knowing oneself, with an enlightened soul. –प्रतिष्ठानम् residence in the interior. –बाष्प *a.* 1 with suppressed tears; अन्तर्बाष्पश्चिरमनुचरो राजराजस्य दध्यौ Me. 3.–2. with tears gushing up inside, bedimmed with tears; कोपात्°ष्पे स्मरयति मां लोचने तस्याः V. 4. 15. (–ष्पः) suppressed tears, inward tears; निगृह्य °ष्पम् Bh. 3. 6; Māl. 5. –भावः, भावना see under अन्तर्भू separately. –भिन्न *a.* split or broken inside, perforated, bored (said of a pearl) Pt. 4 (also torn by dissensions). –भूमिः *f.* interior of the earth. –भेदः discord, internal dissensions; °जर्जरं राजकुलम् Mk. 4 torn by internal dissensions; अन्तर्भेदाकुलं गेहं न चिराद्विनशिष्यति 'a house divided against itself cannot stand long.' –भौम *a.* subterranean, underground. –मदावस्थ *a.* having the rutting state concealed within; आसीदनाविष्कृतदानराजिरन्तर्मदावस्थ इव द्विपेन्द्रः R. 2. 7. –मनस् *a.* 1 sad, disconsolate, dejected, distracted. –2 one who has concentrated and turned his mind inward, lost in abstract meditation. –मुख *a.* (–खी *f.*) 1 going into the mouth, pointing or turned inward; प्रचण्डपरिपिण्डितः स्तिमितवृत्तिरन्तर्मुखः Mv. 5. 26. –2 having an inward entrance or opening (बाह्यवस्तुपरिहारेण परमात्मविषयकतया प्रवेशयुक्तं चित्तादि). –3 an epithet of the soul called प्राज्ञ, when it is enjoying the sweet bliss of sleep (आनन्दभुक् चेतोमुखः प्राज्ञः इति श्रुतेः). –4 Spiritual minded, looking inwardly into the soul; 'अन्तर्मुखाः सततमात्मविदो महान्तः' Viś. Guṇa. 139. (–खम्) a sort of surgical scissors (having an opening inside), one of the 20 instruments mentioned by

Suśruta in chapter 8 of Sūtrasthāna. **–मातृका** [अन्तःस्थाः षट्चक्रस्थाः मातृकाः अकारादिवर्णाः] a name given in the Tantras for the letters of the alphabet assigned to the six lotuses (पद्म) of the body; °न्यासः a term used in Tantra literature for the mental assignment of the several letters of the alphabet to the different parts of the body. **–मुद्र** *a.* sealed inside; N. of a form of devotion. **–मृत** *a.* still-born. **–यागः** mental sacrifice or worship, a mode of worship referred to in the Tantras. **–यामः** 1 suppression of the breath and voice. –2 °पात्रम्, a sacrificial vessel (ग्रहरूपं सामापराख्यं यज्ञियपात्रम्); according to others, a Soma libation made during the suppression of breath and voice; सुहवा सूर्यायान्तर्याममनुमन्त्रयेत् Ait. Br. **–यामिन्** *m.* 1 regulating the soul or internal feelings, soul; Providence, Supreme Spirit as guiding and regulating mankind, Brahman; (according to the Bṛi. Ār. Up. अन्तर्यामिन् 'the internal check' is the Supreme Being and not the individual soul; 'who standing in the earth is other than the earth, whom the earth knows not, whose body the earth is, who internally restrains and governs the earth; the same is *thy* soul (and mine, the internal check अन्तर्यामिन्, &c. &c.); अन्तराविश्य भूतानि यो बिभर्त्यात्मकेतुभिः । अन्तर्यामीश्वरः साक्षाद्भवेत् &c. –2 wind; °ब्राह्मणम् N. of a Brāhmaṇa included in the Bṛi. Ār. Up. **–योगः** deep meditation, abstraction **–लम्ब** *a.* acute-angular. (**–बः**) an acute-angled triangle (opp. बहिर्लम्ब) (the perpendicular from the vertex or लम्ब falling within अन्तर् the triangle). **–लीन** *a.* 1 latent, hidden, concealed inside; °नस्य दुःखाग्नेः U. 3. 9; °भुजङ्गमम् Pt. 1. –2 inherent. **–लोम** *a.* (P. V. 4. 117) covered with hair on the inside. (**–मम्**) [अन्तर्गतमाच्छाद्यं लोम अच्] the hair to be covered. **–वंशः** = °पुरम् q. v. **–वंशिकः, –वासिकः** [अन्तर्वंशे वासे नियुक्तः ठक्] a superintendent of the women's apartments; Pt. 3, K. 93. Ak. 2. 8. 8. **–वण** (वन) *a.* situated in a forest; °णो देशः P. VI. 2. 179 Sk. (**–णम्**) *ind.* within a forest P. VIII. 4. 5. **–वत्** *a.* being in the interior; having something in the interior. **–वती** (वत्नी) Ved. [अन्तरस्त्यस्यां गर्भः] a pregnant woman; अन्तर्वत्नी प्रजावती R. 15. 13. **–वमिः** [अन्तः स्थित एव उद्गारशब्दं कारयति, वम्-इन्] indigestion, flatulence; belching. **–वर्तिन्, –वासिन्** *a.* being or dwelling inside, included or comprised in **–वसुः** N. of a Soma sacrifice (for राज्यकाम and पशुकाम). **–वस्त्रम्, –वासस्** *n.* an under-garment; गृहीत्वा तत्र तस्यान्तर्वस्त्राण्याभरणानि च । चेलखण्डं तमेकं च दत्वान्तर्वाससः कृते ॥ Ks. 4. 52. **–वा** *a.* [अन्तः अन्तरङ्गभावं अन्तःकरणं वा वाति गच्छति स्निग्धत्वेन, वा-विच् Tv.] forming part of oneself such as children, cattle &c. °वत् *a.* (अस्त्यर्थे मतुप् मस्य वः) having progeny, cattle &c; अन्तर्वावत्क्षयं दधे Rv. 1. 40. 7; abounding with precious things inside. *-adv.* inwardly. **–वाणि** *a.* [अन्तःस्थिता शास्त्रवाक्यात्मिका वाणी यस्य] skilled or versed in scriptures, very learned (शास्त्रविद्). **–विगाहः, –हनम्** entering within, penetration. **–विद्वस्** *a.* Ved. (विदुषी *f.*) knowing correctly or exactly (knowing the paths between heaven and earth) Rv. 1. 72. 7. **–वेगः** inward uneasiness or anxiety, inward fever. **–वेदि** *a.* pertaining to the inside of the sacrificial ground. *-adv.* within this ground. (**–दिः –दी** *f.*) [अन्तर्गता वेदिर्यत्र देशे] the tract of land (the Doab) between the rivers Gaṅgā and Yamunā, regarded as a sacred region and the principal seat of Āryan Brāhmaṇas; cf. एते भगवत्यौ भूमिदेवानां मूलमायतनमन्तर्वेदिपूर्वेण कलिन्दकन्यामन्दाकिन्यौ संगच्छेते A. R. 7; it is supposed to have extended from Prayāga to Haradvāra and is also known by the names of शशस्थली and ब्रह्मावर्त. *-m.* (pl.) inhabitants of this land. **–वेश्मन्** *n.* the inner apartments, interior of a house. **–वेश्मिकः** a chamberlain. **–वैशिकः** Officer in charge of the harem. समुद्रसुपकरणमन्तर्वैशिकहस्तादादाय परिचरेयुः Kau. A. 1. 21. **–शरः** internal arrow or disease. **–शरीरम्** internal and spiritual part of man; the interior of the body. **–शल्य** *a.* having in the interior an arrow, pin or any such extraneous matter; rankling inside. **–शिला** N. of a river rising from the Vindhya mountain. **–श्लेषः, –श्लेषणम्** Ved. internal support (scaffolding &c.) एतानि ह वै वेदानामन्तःश्लेषणानि यदेता व्याहृतयः Ait. Br. **–संज्ञ** *a.* inwardly conscious (said of trees &c.); °ज्ञा भवन्त्येते सुखदुःखसमान्विताः Ms. 1. 49. **–सत्त्व** *a.* having inward strength &c. (°त्त्वा) 1 a pregnant woman. –2 the marking nut. **–सन्तापः** internal pain, sorrow, regret. **–सरल** *a.* upright at heart, or having Sarala trees inside; K. 51. **–सलिल** *a.* with water (flowing) underground; नदीमिवान्तःसलिलां सरस्वतीम् R. 3. 9. **–सार** *a.* having inward strength and vigour, full of strong inside; powerful, strong, heavy or ponderous; °रैर्मन्त्रिभिर्धार्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् Pt. 1. 126; °साराणि इन्धनानि Dk. 132; °रं घन तुलयितुं नानिलः शक्ष्यति त्वाम् Me. 20. (**–रः**) internal treasure or store, inner store or contents; वमन्त्युच्चैरन्तःसारम् H. 2. 103 internal matter or essence (and pus). **–सुख** *a.* whose delight is in self, inwardly happy योऽन्तःसुखोऽन्तराराम: Bg. 5. 24 **–सेनम्** *ind.* into the midst of armies. **–स्थ** *a.* (also written अन्तःस्थ) being between or in the midst. (**–स्थः, –स्था**) a term applied to the semivowels, य्, र्, ल्, व् as standing between vowels and consonants and being formed by a slight contact of the vocal organs (ईषत्स्पृष्टं अन्तस्थानाम्); or they are so called because they stand between स्पर्श (क-म) letters and ऊष्मन् (श, ष, स, ह). **–स्था** 1 a deity of the vital organs. –2 N. of one of the Rigveda hymns. °मुद्गरः the malleus of the ear. **–स्वेदः** [अन्तः स्वेदो मदजलस्यन्दनं यस्य] an elephant (in rut). **–हणनम्** striking in the middle. **–हननम्** N. of a country बाहीक P. VIII. 4. 24 Sk. **–हस्तम्** *ind.* in the hand, within reach of the hand. **–हस्तीन** *a.* being in the hand or within reach of the hand. **–हासः** laughing inwardly (in the sleeves), a secret or suppressed laugh; सान्तर्हासं कथितम् Me. 113

with a suppressed laugh, with a gentle smile. -हृदयम् the interior of the heart.

अन्तर a. [अन्तं राति ददाति, रा-क] 1 Being in the inside, interior, inward, internal (opp. बाह्य); योऽन्तरो यमयति Śat. Br.; °र आत्मा Tait. Up.; कश्चनान्तरो धर्मः S. D. अन्तरापणवीथ्यश्च नानापण्योपशोभिताः अनुगच्छन्तु Rām. 7. 64. 3. -2 Near, proximate (आसन्न); कृष्वा युजश्चिदन्तरम् Rv. 1. 10. 9. -3 Related, intimate, dear, closely connected (आत्मीय) (opp. पर); तदेतत्प्रेयः पुत्रात्...... प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादन्तरतरं यदयमात्मा Śat. Br.; अयमत्यन्तरो मम Bharata. -4 Similar (also अन्तरतम) (of sounds and words); स्थानेऽन्तरतमः P. I. 1. 50; हकारस्य घकारोऽन्तरतमः Śabdak.; सर्वस्य पदस्य स्थाने शब्दतोऽर्थतश्चान्तरतमे द्वे शब्दस्वरूपे भवतः P. VIII. 1. 1. Com. -5 (a) Different from, other than (with abl.); योऽप्सु तिष्ठन्नद्भ्योऽन्तरः Bṛi. Ār. Up.; आत्मा स्वभावोऽन्तरोऽन्यो यस्य स आत्मान्तरः अन्यस्वभावः व्यवसायिनोऽन्तरम् P. VI. 2. 166 Sk. ततोऽन्तराणि सत्त्वानि स्वादते स महाबलः Rām. 7. 62. 5. (b) The other; उदधेरन्तरं पारम् Rām. -6 Exterior, outer, situated outside, or to be worn outside (अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः P. I. 1. 36) (In this sense it is declined optionally like सर्व in nom. pl. and abl. and loc. sing.) अन्तरे-रा वा गृहाः बाह्या इत्यर्थः (चण्डालादिगृहाः); अन्तरे-रा वा शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः Sk.; so अन्तरायां पुरि, अन्तरायै नगर्यै, नमोऽन्तरस्मै अमेधसाम् Vop. -रम् 1 (a) The interior, inside; ततान्तरं सान्तरवारिशीकरैः Ki. 4. 29, 5. 5; जालान्तरगते भानौ Ms. 8. 132; विमानान्तरलम्बिनीनाम् R. 13. 33; Mk. 8. 5, Ku. 7. 62; अपि वनान्तरं श्रयति V. 4. 24; लीयन्ते मुकुलान्तरेषु Ratn. 1. 26, Ki. 3. 58; अन्तरात् from inside, from out of; प्राकारपरिखान्तरान्निर्ययुः Rām.; अन्तरे in, into; वन°, कानन°, प्रविश्यान्तरे &c. (b) Hence, the interior of any thing, contents; purport, tenor; अत्रान्तरं ब्रह्मविदो विदित्वा Śvet. Up. (c) A hole, an opening; तस्य बाणान्तरेभ्यस्तु बहु सुस्राव शोणितम्.-2 Soul, heart; mind; सततमसुतरं वर्णयन्त्यन्तरम् Ki. 5. 18 the inmost or secret nature (lit. middle space or region); लब्धप्रतिष्ठान्तरैः भृत्यैः Mu. 3. 13 having entered the heart; सदृशं पुरुषान्तरविदो महेन्द्रस्य V. 3. -3 The Supreme Soul. -4 Interval, intermediate time or space, distance; रम्यान्तरः Ś. 4. 11; किंचिदन्तरमगमम् Dk. 6; अल्पकुचान्तरा V. 4. 49; क्रोशान्तरेण पथि स्थिताः H. 4 at the distance of; बृहद् भुजान्तरम् R. 3. 54; अन्तरे oft. translated by between, betwixt; गीतान्तरेषु Ku. 3. 38 in the intervals of singing; मरणजीवितयोरन्तरे वर्ते betwixt life and death; अत्रयोगान्तरेषु Rām.; तन्मुहूर्तकं बाष्पसलिलान्तरेषु प्रेक्षे तावदार्यपुत्रम् U. 3 in the intervals of weeping; बाष्पविश्रामोऽप्यन्तरे कर्तव्य एव U. 4 at intarvals; स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरेषु भवता Mk. 7. 7 in the course of conversation; कालान्तरावर्तिशुभाशुभानि H. 1. v. l. See कालान्तरम्; सरस्वतीदृषद्वत्योर्यदन्तरम् Ms. 2. 17, 22; द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि व्याप्तं त्वयैकेन Bg. 11. 20; न मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे Ś. 6. 18 between the breasts; Bg. 5. 27; अस्य खलु ते बाणपथवर्तिनः कृष्णसारस्यान्तरे तपस्विन उपस्थिताः Ś. 1; तदन्तरे सा विरराज धेनुः R. 2. 20; 12. 29. (b) Intervention (व्यवधान) oft. in the sense of ' through '; मेघान्तरालक्ष्यमिवेन्दुबिम्बम् R. 13. 38 through the clouds; वस्त्रं अन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः P. VI. 2. 166 Sk.; महानप्यन्तरं यत्र तद्देशान्तरमुच्यते; जालान्तरप्रेषितदृष्टिः R. 7. 9 peeping through a window; विटपान्तरेण अवलोकयामि Ś. 1; क्षणमपि विलम्बमन्तरीकर्तुमक्षमा K. 306 to allow to come between or intervene; कियच्चिरं वा मेघान्तरेण पूर्णिमाचन्द्रस्य दर्शनम् U. 3. -5 Room, place, space in general; मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् Ku. 1. 40; न ह्यविद्धं तयोर्गात्रे बभूवाङ्गुलमन्तरम् Rām.; मूषिकैः कृतेऽन्तरे Y. 1. 147; गुणाः कृतान्तराः K. 4 finding or making room for themselves; न यस्य कस्यचिदन्तरं दातव्यम् K. 266; देहि दर्शनान्तरम् 84. room; पौरुषं श्रय शोकस्य नान्तरं दातुमर्हसि Rām. do not give way to sorrow; तस्यान्तरं मार्गते Mk. 7. 2 waits till it finds room; अन्तरं अन्तरम् Mk. 2 make way, make way. -6 Access, entrance, admission, footing; लेभेऽन्तरं चेतसि नोपदेशः R. 6. 66 found no admission into (was not impressed on) the mind; 17. 75; लब्धान्तरा सावरणेऽपि गेहे 16. 7. -7 Period (of time), term; मासान्तरे देयम् Ak.; सप्तैते मनवः। स्वे स्वेन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्यापुश्चराचरम् Ms. 1. 63, see मन्वन्तरम्; इति तौ विरहान्तरक्षमौ R. 8. 56 the term or period of separation; क्षणान्तरे -रात् within the period of a moment. -8 Opportunity, occasion, time; देवी चित्रलेखामवलोकयन्ती तिष्ठति। तस्मिन्नन्तरे भर्तोपस्थितः M. 1. अत्रान्तरे प्रणम्याग्रे समुपविष्टः; Pt. 1 on that occasion, at that time; अस्मिन्नन्तरे Dk. 164; केन पुनरुपायेन मरणनिर्वाणस्यान्तरं संभावयिष्ये Māl. 6; कृतकृत्यता लब्धान्तरा भेत्स्यति Mu. 2. 22 getting an opportunity; 9; यावत्स्वामिन्द्रगुरवे निवेदयितुं अन्तरान्वेषी भवामि Ś. 7. find a fit or opportune time; शक्तेनापि सता जनेन विदुषा कालान्तरप्रेक्षिणा वस्तव्यम् Pt. 3. 12; waiting for a suitable opportunity or time; सारणस्यान्तरं दृष्ट्वा शुको रावणमब्रवीत् Rām. -9 Difference (between two things), (with gen. or in comp.) शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् H. 1. 46; उभयोः पश्यतान्तरम् H. 1. 64, नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् 2. 39; तव मम च समुद्रपल्वलयोरिवान्तरम् M. 1; Bg. 13. 34; यदन्तरं सर्षपशैलराजयोर्यदन्तरं वायसवैनतेययोः Rām.; द्रुमसानुमतां किमन्तरम् R. 8. 90; 18. 15; rarely with instr., त्वया समुद्रेण च महदन्तरम् H. 2; स्वामिनि गुणान्तरज्ञे Pt. 1. 101; difference; सैव विशिनष्टि पुनः प्रधानपुरुषान्तरं सूक्ष्मम् Sān. K. -10 (Math.) Differnce, remainder also subtraction, cf. योगोऽन्तरेणोनयुतोऽर्धितस्तौ राशी स्मृतौ संक्रमणाख्यमेतत् ॥ Līlā.-11 (a) Different, another, other, changed, altered (manner, kind, way &c.); (Note:- that in this sense अन्तर always forms the latter part of a compound and its gender remains unaffected i. e. neuter, whatever be the gender of the noun forming the first part; कन्यान्तरम् (अन्या कन्या), राजान्तरम् (अन्यो राजा), गृहान्तरम् (अन्यद् गृहम्); in most cases it may be rendered by the English word 'another'.); इदमवस्थान्तरमारोपिता Ś. 3 changed condition; K. 154; Mu. 5; शुभाशुभफलं सद्यो नृपाद्देवाद्भवान्तरे Pt. 1. 121; जननान्तरसौहृदानि Ś. 5. 2 friendships of another (former) existence; नैवं वारान्तरं विधास्यते H. 3 I shall not do so again; आमोदान् हरिदन्तराणि नेतुम् Bv. 1. 15, so दिगन्तराणि; पक्षान्तरे in the other case; देश°, राज°, क्रिया° &c. (b) Various, different, manifold (used in pl.); लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु Ś. 4. 2; मणिभित्तिरन्यावस्थान्तराण्यवर्णयत्

Dk. 118 various or different states; 160; sometimes used pleonastically with अन्यत् &c.; अन्यत्स्थानान्तरं गत्वा Pt. 1.–12 Distance (in space); व्यामो बाह्वोः सकरयोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम् Ak.; प्रयातस्य कथंचिद् दूरमन्तरम् Ks. 5. 80. –13 Absence; तासामन्तरमासाद्य राक्षसीनां वराङ्गना Rām.; तस्यान्तरं च विदित्वा *ibid.* –14 Intermediate member, remove, step, gradation (of a generation &c.); एकान्तरम् Ms. 10. 13; द्व्येकान्तरासु जातानाम् 7; एकान्तरमामन्त्रितम् P. VIII. 1. 55; तत्प्रसूरेकान्तरम् Ś. 7. 27 separated by one remove, See एकान्तर also. –15 Peculiarity, peculiar or characteristic possession or property; a (peculiar) sort, variety, or kind; व्रीह्यन्तरेप्यणुः Trik.; मीनो राश्यन्तरे, वेणुर्नृपान्तरे *ibid.*; प्रासङ्गो युगान्तरम् cf. also प्रधानपुरुषान्तरं सूक्ष्मम् Sān. K. 37. &c. –16 Weakness, weak or vulnerable point; a failing, defect, or defective point; प्रहरेदन्तरे रिपुम्, Śabdak. सुजयः खलु तादृगन्तरे Ki. 2. 52; असहद्भिर्मामामित्रैर्नित्यमन्तरदर्शिभिः Rām; परस्यान्तरदर्शिना *ibid.*; कीटकेनेवान्तरं मार्गयमाणेन प्राप्तं मया महदन्तरम् Mk. 9; अथास्य द्वादशे वर्षे ददर्श कलिरन्तरम् Nala. 7. 2.; हनूमतो वेत्ति न राक्षसोऽन्तरं न मारुतिस्तस्य च राक्षसोऽन्तरम् Rām. –17 Surety, guarantee, security; तेन तव विरूपकरणे सुकृतमन्तरे धृतम् Pt. 4 he has pledged his honour that he will not harm you; आत्मानमन्तरेऽर्पितवान् K. 247; अन्तरे च तयोर्यः स्यात् Y. 2. 239; भुवः संज्ञान्तरयोः P. III. 2. 179; धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः Sk. –18 Regard, reference, account; न चैतदिष्टं माता मे यदवोचन्मदन्तरम् Rām. with reference to me; त्वदन्तरेण ऋणमेतत्. –19 Excellence, as in गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः M. 1. 6 (this meaning may be deduced from 11). –20 A garment (परिधान). –21 Purpose, object, (तादर्थ्य) तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे Mb. 1. 102. 41; (Malli. on R. 16. 82). –22 Concealment, hiding; पर्वतान्तरितो रविः (this sense properly belongs to अन्तर्-इ q. v.). –23 Representative, substitution. क्षात्रमाचरतो मार्गमपि बन्धोस्त्वदन्तरे Mb. 12. 10. 3. –24 Destitution, being without (विना) which belongs to अन्तरेण. (अन्तरमवकाशावधिपरिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्ये। छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येन्तरात्मनि च Ak.) [cf. L. *alter*] –25 Space (अवकाश); प्रेक्षतामृषिसङ्घानां बभूव न तदान्तरम् Rām. 7. 14. 19. –26 Separation (वियोग); भार्यापत्योरन्तरम् Mb. 5. 35. 43. –27 A move or skilful play in wrestling; अन्योन्यस्यान्तरप्रेप्सू प्रचक्रातेऽन्तरं प्रति Mb. 9. 57. 11. –28 A moulding of the pedestal and the base; षडंशं चान्तरे कर्णे उत्तरांशं तदूर्ध्वके। Māna. 13. 121; cf. स्थानात्मीयान्यतादर्थ्यरन्ध्रान्तर्धिषु चान्तरम्। परिधानेऽवधौ मध्येऽन्तरात्मनि नपुंसके। Nm. –Comp. –अपत्या a pregnant woman. –चक्रम् a technical term in augury Bṛi. S. chap. 86. –ज्ञ *a.* knowing the interior, prudent, wise, foreseeing; नान्तरज्ञाः श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते Ki. 11. 24 not knowing the difference. –तम् *a.* spreading havoc. –द *a.* cutting the interior or heart. –दिशा, अन्तरा दिक् intermediate region or quarter of the compass. –दृश् *a.* realizing the Supreme Soul (परमात्मानुसंधायिन्). –पु(पू)रुषः the internal man, soul (the deity that resides in man and witnesses all his deeds); तांस्तु देवाः प्रपश्यन्ति स्वस्यैवान्तरपूरुषः; Ms. 8. 85. –पूजा = अन्तर-पूजा. –प्रभवः [अन्तराभ्यां भिन्नवर्णमातापितृभ्यां प्रभवति] one of a mixed origin or caste. (अम्बष्ठ, क्षत्तृ, करण, इ.); अन्तरप्रभवाणां च धर्मान्नो वक्तुमर्हसि Ms. 1. 2. –प्रश्नः an inner question, one contained in and arising out of what has been previously mentioned. –शायिन्, –स्थ, –स्थायिन्, –स्थित *a.* 1 inward, internal, inherent; °स्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केन चित् Pt. 1. 221. –2 interposed, intervening, separate. –3 seated in the heart, an epithet of जीव.

अन्तरतः *ind.* 1 In the interior; internally, between or betwixt; तृणमन्तरतः कृत्वा तमुवाच निशाचरम् Mb. 3. 281. 17. –2 Within (prep. with gen.).

अन्तरतम *a.* Nearest, internal, most immediate, most intimate or related; like, analogous. –मः A letter of the same class; for ex. See under अन्तर *a.*

अन्तरीयम् [अन्तरे भवम् छ] An under garment; अतिश्लिष्टचीनांशुकान्तरीयम् Dk. 69; संजज्ञे युतकामिवान्तरीयमूर्वोः Ki. 7. 14; 9. 48; नाभौ धृतं च यद्वस्त्रमाच्छादयति जानुनी। अन्तरीयं प्रशस्तं तदच्छिन्नमुभयान्तयोः॥.

अन्तरे Between, amidst, amongst &c.; see अन्तर (1).

अन्तर्थ *a.* Interior, internal; being within, in the middle.

अन्तरयति Den. P. 1 to cause to intervene, divert, put off; सर्वमेवान्यदन्तरयति K. 338; भवतु तावदन्तरयामि U. 6 well, I shall change the topic, divert the course of conversation. –2 To oppose, prevent; नैनमन्धकारराशिरन्तरयति K. 243. –3 To remove (to a distance), push after; भुवो बलैरन्तरयाम्बभूविरे Śi. 12. 29; सर्वानन्तरायानन्तरयन् K. 161; जलान्तराणीव महार्णवौघः शब्दान्तराण्यन्तरयाञ्चकार Śi. 3. 24 drowned.

अन्तरा *ind.* (fr. अन्तर) 1 (Used adverbially) (*a*) In the interior, inside, within, inwardly; भवद्भिरन्तरा प्रोत्साह्य कोपितो वृषलः Mu. 3 inwardly, secretly. (*b*) In the middle, between; त्रिशङ्कुरिवान्तरा तिष्ठ Ś. 2 stay between the two or in the mid-air; मैनमन्तरा प्रतिबध्नीत Ś. 6 do not interrupt him (in the middle); अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति Ms. 10. 71 therein; पशुमण्डूकमार्जारश्वसर्पनकुलाखुभिः। अन्तरा गमने 4. 126; अन्तरा शकलीकृतः R. 15. 20; लाटी तु रीतिर्वैदर्भीपाञ्चाल्योरन्तरास्थिता S. D. 629; °रा स्था to oppose, to stand to oppose; तत्र यद्यन्तरा मृत्युर्यदि सेन्द्रा दिवौकसः। स्थास्यन्ति तानपि रणे काकुत्स्थो विहनिष्यति॥ Rām. (*c*) On the way, *en route*, midway; विलम्बेथां च मान्तरा Mv. 7. 28; अन्तरा चारणेभ्यस्त्वदीयं जयोदाहरणं श्रुत्वा त्वामिहस्थमुपागताः V. 1; अन्तरा दृष्टा देवी Ś. 6; अन्तरोपलभ्य Dk. 52; K. 267, 304-5; कुमारो ममाप्यन्तिकमुपागच्छन्नन्तरा त्वदीयेनान्तपालेन अवस्कन्द्य गृहीतः M. 1, अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् Y. 2. 107. (*d*) In the neighbourhood, near, at hand; approaching, resembling; न द्रक्ष्यामः पुनर्जातु धार्मिकं राममन्तरा Rām. approaching or resembling Rāma. (*e*) Nearly, almost. (*f*) In the mean time; नाद्याच्चैव तथान्तरा Ms. 2. 56; Y. 3. 20. (*g*) At intravals, here and there; now and then, for sometime, now-now (when repeated);

अन्तरा पितृसकमन्तरा मातृसंबद्धमन्तरा शुकनासमयं कुर्वन्नालापम् K. 118; अन्तरान्तरा निपतित here and there, at intervals; 121, 127; प्रजानुरागहेतोश्चान्तरान्तरा दर्शनं ददौ 58, Dk. 49. –2 (Used as a preposition with acc. P. II. 3. 4.) (a) Between; पञ्चालास्त इमे ...... कलिन्दतनयां त्रिस्रोतसं चान्तरा B. R. 10. 86; यन्दतरा पितरं मातरं च Bri. Âr. Up.; ते (नामरूपे) यदन्तरा तद् ब्रह्म Ch. Up.; अन्तरा त्वां च मां च कमण्डलुः Mbh.; rarely with loc.; सुमन्त्रस्य बभूवात्मा चक्रयोरिव चान्तरा Râm.; पादयोः शकटं चक्रुरन्तरोरावुलूखलम् Râm. (b) Through; तिरस्कारिणमन्तरा ibid. (c) During; अन्तरा कथाम् S. D. (d) Without, except; न च प्रयोजनमन्तरा चाणक्यः स्वप्नेऽपि चेष्टते Mu. 3.–Comp. –अंसः the space between the shoulders, breast; अथ °से अभिमृश्य जपति Sat. Br.–°गर्भिणीन्यायः a position similar to the foetus which resides in the womb of a female; a topic within a topic; an अधिकरण within an अधिकरण (which is not a very desirable or acceptable situation in the explanation of a ग्रन्थ); तत्र एवमन्तरागर्भिणीन्यायो भवनीति अन्यथा सूत्रं वर्ण्यते। ŚB. on MS. 10. 3. 62; 9. 3. 2 + 3. –भवदेहः –भवसत्त्वम् the soul or embodied soul existing between the two stages of death and birth (यो मरणजननयोरन्तराले स्थितः प्राणी सोऽन्तराभवसत्त्वः). –दिश् see अन्तरदिश्. –भरः Ved. bringing into the midst or procuring स नः शक्रश्चिदा शकद् दानवाँ अन्तराभरः Rv. 8. 32. 12. –वेदिः –दी f. 1 a veranda resting on columns, porch, portico. –2 a kind of wall जयश्रीरन्तरावेदिर्मत्तवारणयोरिव –शृङ्गम् ind. between the horns.

अन्तरेण ind. 1 (Used as a preposition with acc. P. II. 3. 4 अन्तरान्तरेण युक्ते) (a) Except, without, leaving; हरिमन्तरेण न सुखम् Sk.; क इदानीं सहकारमन्तरेण पल्लवितामतिमुक्तलतां सहते Ś. 3; क्रियान्तरान्तरायमन्तरेण आर्यं द्रष्टुमिच्छामि Mu. 3 without interfering with any other duty; न राजापराधमन्तरेण प्रजास्वकालमृत्युश्चरति U. 2; मार्मिकः को मरन्दानामन्तरेण मधुव्रतम् Bv. 1. 117. (b) With regard or reference to, with respect to, about, towards, on account of; अथ भवन्तमन्तरेण कीदृशोऽस्या दृष्टिरागः Ś. 2; तदस्या देवीं वसुमतीमन्तरेण महदुपालम्भनं गतोऽस्मि Ś. 5; किं नु खलु मामन्तरेण चिन्तयति वैशंपायनः K. 178; छलितं नाम नाट्यमन्तरेण कीदृशी मालविका M. 2 how M. is faring or progressing in the dance &c.; ततस्तया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्था कृता देवी M. 4. (c) Within, inside, into (मध्ये). (d) Between, (उभयोर्मध्ये); त्वां मां चान्तरेणकमण्डलुः Mbh.; अन्तरेण हवनीयं गार्हपत्यं च Sat. Br.; अन्तरेण स्तनौ वा भ्रुवौ वा विमृज्यात् ibid.; Si. 3. 3. (e) During, amidst. –2 (Used as an adverb) (a) between, amidst; यावद्वा मक्षिकायाः पत्रं तावानन्तरेणावकाशः Sat. Br. (b) At heart, अन्तरेण सुस्निग्धा एषा Mk. 1.

अन्तरालम्, अन्तरालकम् [अन्तरं व्यवधानसीमां आराति गृह्णाति, आरा–क, रस्य लत्वम्] 1 Intermediate space or region or time, interval; दंष्ट्रान्तरालग्न K. 30; आस्यान्तरालनिःसृतेन Dk. 143; दिङ्नामान्यन्तराले P. II. 2. 26; दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोरन्तरालं दक्षिणपूर्वा Sk.; Si. 9. 2; पयोधरान्तरालम् K. 83; रागलज्जान्तरालवर्तिभिरीक्षणविशेषैः Dk. 17, 143 half way betwixt love and bashfulness; प्रतिमानं प्रतिच्छाया गजदन्तान्तरालयोः Trik.; oft. used for 'room' or 'space' in general; त्रस्तजनदत्तान्तरालया राजवीथ्या Dk. 150; भुवनान्तरालविप्रकीर्णेन शाखासञ्चयेन K. 23, 162; अन्तराले in midway; in the midle; or middst; in the interval; बाष्पाम्भःपरिपतनोद्गमान्तराले in the interval between the dropping down and starting up of tears; U. 1. 31; Mâl. 9. 14; अहमागच्छन्नन्तराले महता सिंहेन अभिहितः Pt. 1; कंचित्पुरुषमन्तराल एवावलम्ब्य Dk. 15; न मयान्येन चान्तराले दृष्टा Dk. 123. –2 Interior, inside, inner or middle part; छिद्रीकृतान्तरालम् Dk. 148; विषमीकृतान्तरालया K. 223. –3 Mixed tribe or caste (संकीर्णवर्ण); वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार इष्यते. –Comp. –दिश् f. the intermediate point of the compass, such as, north-east &c.

अन्तरि 2 P. (अन्तर्+इ) 1 To go between, to stand in one's way, intervene to separate; रात्रेरेनं तदन्तरियात् Ait. Br. –2 To exclude from, to pass over, omit. –3 To disappear, see अन्तरित below. (–अयति) To come or step between, interpose; दर्दुरक उपसृत्य अन्तरयति Mk. 2 (it may also mean, 'separates the two').

अन्तरयः–रायः 1 An impediment, obstacle, hindrance, what stands in the way; स चेत् त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः R. 3. 45, 14. 65; बह्वन्तराययुक्तस्य धर्मस्य त्वरिता गतिः Pt. 3. 101; अस्य ते बाणपथवर्तिनः कृष्णसारस्य अन्तरायौ तपस्विनौ संवृत्तौ Ś. 1 v. l. standing in the way. –2 (In Vedânta) Hindrance to the concentration of mind which is said to be of four kinds, लय, विक्षेप, कषाय and रसास्वाद. –3 An intervention, a covering, screen; दाहप्रेम्णा सरसबिसिनीपत्रमात्रान्तरायः Mâl. 3. 12. –4 (With the Jainas) Interference or obstruction offered to those who are engaged in seeking deliverance, and consequent prevention of their accomplishment of it; one of the 8 classes of *karman*.

अन्तरित p. p. 1 Gone between, intervening. –2 Gone within, hidden, concealed, covered, screened, shielded, protected (from view) by something; पादपान्तरित एव विश्वस्तामेनां पश्यामि Ś. 1 hid behind a creeper; सारसेन स्वदेहान्तरितो राजा H. 3 screened; विटपान्तरितास्तिष्ठ Ś. 3; नलिनीपत्रान्तरितं प्रियसहचरमपश्यन्ती Ś. 4; शार्दूलचर्मान्तरितोरुपृष्ठम् Ku. 7. 37 covered; Dk. 21, 146; K. 28, 152, 200; पर्वतान्तरितो रविः set. Ak.; त्वगन्तरिततृतीयलोचनम् K. 108, R. 10. 8; उन्मादमोहान्तरितोऽपि Mâl. 9; तल्पमन्तरितभूमिभिः कुथैः R. 19. 2. –3 Gone in, reflected; स्फटिकभित्त्यन्तरितान् मृगशावकान् reflected in the crystal wall. –4 (a) Concealed, made dormant, impeded, hindered, prevented; त्वदभिप्रायापरिज्ञानान्तरित एवायमनुनयः Mu. 2 prevented from being made; त्वद्वाक्छान्तरितानि साध्यानि Mu. 4. 15 prevened from being actually effected &c.; द्विषत्प्रतापान्तरितोरुतेजाः Ki. 3. 45 obscured; नोपालभ्यः पुमांस्तत्र दैवान्तरितपौरुषः Pt. 2. 133. (b) Separated, lost to view, made invisible by interposition; मुहूर्तान्तरितमाधवा दुर्मनायमाना Mâl. 8; भर्तुरेतान्यक्षराणि बिम्बान्तरितानि M. 3; धनमित्राख्ययान्तरितः Dk. 36; चन्द्रापीडनामान्तरितस्य चन्द्रमसः K. 338; प्रतिनिवर्तमानया त्राजनसंकुलेन अन्तरिते तस्मिन् Mâl. 2; क्रियतां कथमन्त्यमण्डनं परलोकान्तरितस्य ते मया Ku. 4. 22 separated (from me) by the next

world, i. e. dead, deceased; मेघैरन्तरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी S. D. (c) Drowned, obscured removed, eclipsed; परलोकभयमैहिकदुःखेनान्तरितम् Dk. 82. drowned, eclipsed, obscured; वीरलोकसाधुवादेनान्तरितः समरतूर्यरवः Ve. 4 drowned; विस्मयान्तरितशोकवृत्तान्ता K. 322; कार्यान्तरितोत्कण्ठम् V. 3. 4 forgotten, removed; इन्दुप्रकाशान्तरितोडुतुल्याः R. 16. 65 obscured by moon-light. -5 Disappeared, vanished, departed, retired, withdrawn; (महामृगः) आश्रमान्तरितः शीघ्रं प्लवमानो महाजवः Mb. 3. 311. 9. अन्तरिते तस्मिञ्शबरसेनापतौ K. 33; नाथदेहस्पर्शेन अन्तरित एव सन्तापः U. 6 has disappeared, has been removed. -6 Passed over, omitted; अये मध्यमाम्बावृत्तान्तोऽन्तरित एवार्येण U. 1; कथान्तरेणान्तरितमिदम् M. 5 put off, delayed. -7 Slighted, despised. -8 (In Math.) That which remains, the remainder -9 A technical term in architecture.

अन्तरि-री-क्षम् [अन्तः स्वर्गपृथिव्योर्मध्ये ईक्ष्यते, ईक्ष् कर्मणि घञ्, अन्तः ऋक्षाणि अस्य वा पृषो° पक्षे ह्रस्वः ऋकारस्य रित्वं वा Tv., according to Nir. अन्तरा द्यावापृथिव्योः क्षान्तं अवस्थितं भवति, or अन्तरा इमे द्यावापृथिव्यौ क्षयति निवसति; or शरीरेष्वन्तः अक्षयं न पृथिव्यादिवत् क्षीयते] 1 The intermediate region between heaven and earth; the air, atmosphere, sky (अन्तरा द्यावापृथिव्योर्मध्ये ईक्ष्यमाणं व्योम Say.) दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो स्वः Sandhyā Mantra; योऽन्तरेणाकाश आसीत्तदन्तरिक्षमभवदीक्षं हैतन्नाम ततः पुरान्तरा वा इदमीक्षमभूदिति तस्मादन्तरिक्षं Śat. Br. दिव्यन्तरिक्षे भूमौ च घोरमुत्पातजं भयम् Rām. 2. 1. 43 -2 The middle of the three spheres or regions of life. -3 Talc. (Mar. अभ्रक) -4 A synonym of a pent-roof. Māna. 18. 174-75. **-Comp. -उदर** *a.* whose inside is as wide as the atmosphere. (**-रम्**) the interior of the atmosphere.**-कान्तः** a class of ten-storeyed buildings. Māna. 28. 14-15. **-क्षित्, -सद्** *a.* dwelling in the atmosphere. **-गः, -चरः** a bird (moving through the atmosphere). ततोऽन्तरिक्षगो वाचं व्याजहार नलं तदा Mb. 3. 53. 20. **-गत** *a.* moving in air; अब्रवीच्च तदा वाक्यं जातक्रोधो बिभीषणः। अन्तरिक्षगतः Rām. 6. 16. 18. **-जलम्** water of the atmosphere, dew. **-प्रा** *a.* [अन्तरिक्षं प्राति पूरयति, प्रा-विच्.] filling the atmosphere; illuminating the sky, travelling through the atmosphere. **-प्रुत्** *a.* [अन्तरिक्षं प्रवते गच्छति, प्रु क्विप्] floating over the atmosphere, sweeping or going through it. **-लोकः** the intermediate region, regarded as a distinct world; त्रयो लोका एत एव वागेवायं लोकः (earth) मनोन्तरिक्षलोकः, प्राणोऽसौ लोकः (heaven) Śat. Br. **-शंसित** *a.* sharpened in the atmosphere. **-सद्यम्** [अन्तरिक्षे सद्यं सदनं, सद् भावे यत्] dwelling or residence in the atmosphere.

अन्तरि-री-क्ष्य *a.* [भवार्थे यत्] Aerial, atmospheric.

अन्तरीपः [अन्तः मध्ये गता आपो यस्य बहु. अ P. V. 4. 74. अप ईत् द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽपईत्; P. VI. 3. 97] A portion of land stretching out into the sea, promontory; an island (being situated in and surrounded on all sides by, water). सान्तरीपश्च सागरः Śiva. B. 18.13; दृष्ट्वा तानि ध्रुवमुपगतः सैन्धवादन्तरीपात्। Rām. ch. 4, 96

अन्तरे,-रेण See under अन्तर.

अन्तर्गम् 1 P. 1 To go between, interpose, intervene (so as to exclude). -2 To be included or comprised in. -3 To vanish, disappear (mostly used in past part. only).

अन्तर्गत *p. p.* **-गामिन्** *a.* 1 Gone into or between, crept into (as a bad word &c.). -2 Being or seated in, included in or by, existing in, belonging to; °श्चैव ग्रामे Ms. 4. 108; लघुद्वीपा जम्बूद्वीपान्तर्गता एव H. 3.; पार्थिवानि च भूतानि सागरान्तर्गतानि च Rām. -3 Being in the interior, hidden, concealed, internal, inward, secret, suppressed; अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku. 6. 60 inward; सौमित्रिरन्तर्गतबाष्पकण्ठः R. 14. 53 with suppressed tears; K. 60; °तां हृदयशुद्धिम् 135 inward; अन्तर्गतं प्राणभृतां हि वेद सर्वं भवान्भावम् R. 2. 43 internal, seated in the breast or heart; °फलारम्भाः 10. 59; °तो हृदयाभिलाषः K. 143; °तेन चन्द्रापीडेन 198; नेत्रवक्त्रविकारैश्च लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः inward or secret motives of the mind Pt. 1. 44; बाह्यैर्विभावयेल्लिङ्गैर्भावमन्तर्गतं नृणाम् Ms. 8. 25; °गतप्रार्थनम् Ś. 7. 2 inwardly longing (for the same). -4 Slipped out of memory, forgotten. -5 Vanished, disappeared. -6 Destroyed. **- Comp. -उपमा** a concealed simile (the particle of comparison being omitted.) **-मनस्** = अन्तर्मनस् q. v.

अन्तर्धा 3 U. 1 To place or keep within, deposit; उदुम्बरशाखामन्तर्धाय अभिषिञ्चति Ait. Br. -2 To receive within or into oneself, admit, take in; तथा विश्वंभरे देवि मामन्तर्धातुमर्हसि R. 15. 81; contain, comprise, include; (शास्त्रमेतत्) अन्तर्धास्यति तत्सर्वमेतद्वः कथितं मया Mb. -3 To indicate, exhibit, display. -4 To hide or conceal oneself from, avoid the sight of, (with abl. and used in *Atm.*); उपाध्यायादन्तर्धत्ते P. I. 4. 28. Com. अन्तर्धत्स्व रघुव्याघ्रात् Bk. 5. 32; मत्तो मान्तर्धिथाः सीते 6. 15. अन्तर्दधानां रक्षोभ्यः 8. 71; -5 To cover up, conceal from view, hide, obscure, envelope, wrap up, veil; सध्वजं सरथं साश्वं भीष्ममन्तर्दधे शरैः Mb. 6. 118. 37. eclipse (fig.); अनृतेनात्मानमन्तर्धाय Ch. Up.; भौमं (रजः) अन्तर्दधे लोकमावृत्य सवितुः प्रभां Rām. enveloped, covered; पितुरन्तर्दधे कीर्तिं शीलवृत्तिसमाधिभिः Mb. obscured or eclipsed. *-pass.* 1 To be received within, be absorbed; to be covered up or concealed, be obscured or rendered invisible, become invisible; to vanish, disappear, cease to exist; इषुभिर्व्यतिसर्पद्भिरादित्योऽन्तरधीयत Mb.; ते चान्तर्दधिरे नागाः *ibid*; रात्रिरादित्योदयेऽन्तर्धीयते Nir. disappears; आत्मन्यन्तर्दधे, तत्रैवान्तरधीयत &c. *-Caus.* (-धापयति) To render invisible, conceal.

अन्तर्धा [धा भावे अङ्] Covering, concealment &c.; अन्तर्धामुपययुरुत्पलावलीषु Śi. 8. 12.

अन्तर्धानम् [धा-ल्युट्] Being invisible, disappearance, passing out of sight; °व्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयम् K. P. 10; °गम् or इ to become invisible, disappear. **-Comp. -गत** *a.* disappeared, invisible. **-चर** *a.* moving invisibly.

अन्तर्धायक *a.* Concealing, rendering invisible.

अन्तर्धिः *f.* [धा-कि] Disappearance, concealment; hiding oneself from (another); अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति P. I. 4. 28; अन्तर्धिं द्रुतमिव कर्तुमभ्रुवर्षैः Śi. 8. 42.

अन्तर्हित *p. p.* 1 Placed between, separated, rendered invisible by interposition, hidden, concealed; अनुवन्त्राह्मणाः सिद्धा भूतान्यन्तर्हितानि च Mb. 3. 37. 21. अन्तर्हिता शकुन्तला वनराज्या Ś. 4; covered (with something else); अन्तर्हिताशापथो जलदकाल इव K. 293; शेष्वानन्तर्हितायां त्वं भूमौ Rām. uncovered or bare ground; पात्रेषु दर्भान्तर्हितेषु अप आसिच्य Āśval.; अन्तर्हिते आवाम् V. 2; अन्तर्हिता यदि भवेद्वनिता न वेति Mk. 3. 4 a disguised male, a female in male dress. -2 Disappeared, vanished, become invisible; इति मन्त्रयमाणः स्वयमन्तर्हितः Ś. 4 withdrew from sight, became invisible; अन्तर्हिते शशिनि Ś. 4. 2; तस्यायमन्तर्हितसौधभाजः R. 13. 40 dwelling in a palace hidden under (the waters). -**Comp.** -**आत्मन्** *m.* N. of Śiva.

अन्तर्भू 1 P. To be contained, comprised or included in; be inherent or implied in; कदा न्वन्तर्वरुणे भुवानि Rv. 7. 86. 2. केचिदन्तर्भवन्त्येषु K. P. 8.; गुणाश्चिरन्तनैरुक्ता ओजस्यन्तर्भवन्ति ते S. D.; अन्तर्भूय रहस्येषु तैर्वशीक्रियते हि सः Ks. 34. 204; वैदिके कर्मयोगे तु सर्वाण्येतान्यशेषतः। अन्तर्भवन्ति क्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन्क्रियाविधौ ॥ Ms. 12. 87. -*Caus.* To contain, include, imply, involve; अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र नमिः P. III. 1. 88. Sk. involving a causal sense.

अन्तर्भव *a.* Inward, internal, inwardly situated.

अन्तर्भावः 1 being included or comprised in, inclusion; तेषां गुणानामोजस्यन्तर्भावः K. P. 8. -2 Inherent or natural condition or disposition. -3 Disappearance, becoming invisible; सर्वे अन्तर्भावं गताः Dk. 26.

अन्तर्भावना 1 Inclusion. -2 Inward meditation or anxiety. -3 A technichl term in arithmetic, rectification of numbers by the differences of the products.

अन्तर्भूत *p. p.* 1 Included or contained in; कालभावाध्वदेशानामन्तर्भूतक्रियान्तरैः। सर्वैरकर्मकैर्योगे कर्मत्वमुपजायते॥ Hari. -2 Inward, internal, internally situated; एष वै भगवान् विष्णुरन्तर्भूतः सनातनः.

अन्तर्य *a.* Inner.

अन्तस्त्यम् Intestines; Ait. Br.

अन्तार *a.* [अन्त ऋ अण्] A cowherd; Śabda. ch.

अन्ति *ind.* [अन्त-इ] Ved. 1 Near, before, in the presence of; न ही नु वो मरुतो अन्त्यस्मे Rv. 1. 167. 9; 1.79. 11. -2 (Prep.) To, in the vicinity of (with gen.); मुग्धप्रमीतवद्रुपेयतुरन्ति मात्रोः Bhag. 10. 8. 22. -**तिः** *f.* An elder sister (in dramas). -**Comp.** -**ऊति** *a.* ready with help. (-**तिः** *f.*) protection of what is near (आसन्नरक्षण); अर्चामि सुम्नयन्नहमन्त्यूतिं मयोभुवम् Rv. 1. 138. 1. -**गृहम्** a house near one's own dwelling, the neighbourhood of the house. -**देव** *a.* being near the god; an adversary (at dice); पाथो हि ष्मा वृषणाअन्तिदेवम् Rv. 1. 180. 7. -**मित्र**, -**वाम**, -**षुम्ण** *a.* near or at hand with help, wealth, or kindness; अन्तिवामा दूरे Rv. 7. 77. 4 (निकटस्थधना).

अन्तिका 1 An elder sister. -2 An oven, fire-place. -3 N. of a plant (सा-शा-तलाख्यौषधिः; Mar. शिकेकाई).

अन्तिक *a.* [अन्तः सामीप्यम् अस्यास्तीति मत्वर्थीयः ठन्; according to Nir. from आ-नी; अन्तिकं कस्मात् आनीतं भवति सन्निकृष्टत्वात्] 1 Near, proximate (with gen. or abl. P. II. 3. 34). वैरमान्तिकमासाद्य यः प्रीतिं कर्तुमिच्छति। मृन्मयस्येव भग्नस्य यथा सन्धिर्न विद्यते॥ Mb. 12. 139. 69. -2 Reaching to the end of, reaching to; नासान्तिक Ms. 2. 46. -3 Lasting till, until; as far as, up to; षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् Ms. 3. 1; ग्रहणान्तिकम् Y. 1. 36. -**कम्** Nearness, proximity, vicinity, presence; न त्यजन्ति ममान्तिकम् H. 1. 43; oft. in comp.; °न्यस्त R. 2. 24; कर्ण-°चरः Ś. 1. 23; सिंहासनान्तिकचरेण सहोपसर्पन् M. 1. 12 a servant in attendance upon the throne. -**कः** A class of two storeyed buildings; Māna. 20. 94. 26-27. - *adv.* (with abl. or gen. or as last member of comp.) Near (to), in the vicinity; अन्तिकं ग्रामात्-ग्रामस्य वा Sk.; into the presence or proximity of; दूरस्थस्यैत्य चान्तिकम् Ms. 2. 197; प्रविष्टे पितुरन्तिकम् Rām.; so जनान्तिकम्, मृगान्तिकम्; अन्तिकेन near (with gen.) अन्तिकेन ग्रामस्य P. II. 3. 35; अन्तिकात् near, closely, within the presence of; from the proximity of, from near, from (abl. or gen. or acc.); °कादागतः P. VI. 2. 49; रजःकणैःस्पृशद्भिर्गात्रमन्तिकात् Rām.; क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् Ms. 9. 174 from; so नैव प्रवृत्तिं शृणुमस्तयोः कस्यचिदन्तिकात् Rām.; अन्तिके near, closely, in the presence of or proximity of; दूरस्थं चान्तिके च तत् Bg. 13. 15; दमयन्त्यास्तदान्तिके निपेतुः Nala. 1. 22; °के स्त्रियाः Ms. 2. 22. -**Comp.** -**आश्रयः** resorting to what is near, contiguous support (that given by a tree to a creeper).

अन्तितः *ind.* Ved. Near.

अन्तिम *a.* [अन्ते भवः, अन्त डिमच्] 1 Immediately following. -2 Last, final, ultimate; अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः H. 1. -**Comp.** -**अङ्कः** the last digit, the number nine. -**अङ्गुलिः** the little finger (कनिष्ठिका).

अन्ती An oven, fire-place.

अन्त्य *a.* [अन्ते भवति वसति &c., अन्ताय हितः; अन्त-यत्] 1 Last, final (as a letter, word &c.); last (in time, order or place) P. I. 1. 47; as ह of letters, Revatī of asterisms, Mīna of the zodiacal signs. &c.; अन्त्ये वयसि in old age R. 9. 79; अन्त्यं ऋणम् R. 1. 71 last debt; °मण्डनम् 8. 71 last funeral decoration, Ku. 4. 22. -2 Immediately following (in comp.); अष्टम° ninth. -3 perishable, transitory; देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्रं (विन्देत) Bhag 12. 8. 44. -4 Lowest (in rank, degree or position), undermost, worst, inferior, base, vile, wretched; °अवस्थां गतः Pt. 4. 110 reduced to the worst plight; अन्त्यासु दशासु Pt. 1. 336 at perilous (critical) times; belonging to the lowest caste; चण्डाल °स्त्रियः Ms. 11. 175; °स्त्रीनिषेविणः 12. 59; अन्त्यादपि वरं रत्नं स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि;

शूद्राश्च सन्तः शूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः (साक्ष्यं कुर्युः) 8. 68, 3. 9; 4. 79; Y. 1. 148, 2. 294. **–न्त्यः 1** A man of the lowest caste; see above. **–2** N. of a plant (मुस्ता Mar. नागरमोथा) (*f.* also) (the roots of which are prescribed for colic). **–3** The last syllable of a word. **–4** The last lunar month i. e. Fālguna. **–5** A Mlechcha, foreigner, barbarian. अन्त्येषु स विनिक्षिप्य पुत्रान् यदुपुरोगमान् Mb. 1. 86. 12. **–6** (In Vaiśeṣika Phil.) A name for the category विशेष; अन्त्यो नित्यद्रव्यवृत्तिर्विशेषः परिकीर्तितः Bhāṣā P. **–न्त्या 1** A technical name for त्रिज्या in astronomy. **–2** A woman of the lowest tribe. **–न्त्यम् 1** A measure of number; 1000 billions (1000,000,000,000,000.) **–2** The 12th sign of the zodiac. **–3** The last member or term of a progression (series), the last figure; स्थाप्योऽन्त्यवर्गो द्विगुणान्त्यनिघ्नः Līlā. **–Comp. –अनुप्रासः** see under अनुप्रास. **–अवसायिन्** *m.*, *f.* (°यी, °यिनी) a man or woman of the lowest caste, begotten by a chaṇḍāla on a Niṣādī woman; निषादस्त्री तु चाण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम्। श्मशानगोचरं सूते बाह्यानामपि गर्हितम्॥ Ms. 10. 39; the following 7 are regarded as belonging to this class; चाण्डालः श्वपचः क्षत्ता सूतो वैदेहकस्तथा। मागधायोगवौ चैव सप्तैतेऽन्त्यावसायिनः॥ सोऽहमन्त्यावसायानां हराम्येनां प्रतिगृहात् Mb. 12. 141. 41. see अन्तेवसायिन्. **–आश्रमिन्.** *m.* one who belongs to the last or mendicant order. **–आहुतिः –इष्टिः** *f.* **–कर्मन्, –क्रिया** last or funeral oblations, sacrifices or rites; °कर्म Ms. 11. 197, 5. 168; अन्त्याहुतिं हावयितुं सविप्राः Bk. **–ऋणम्** the last of the three debts which every one has to pay, *i.* e. begetting children; see अनृण. **–गमनम्** intercourse by a woman of the higher caste with a man of the lowest caste. **–ज.** *a.* **1** latest born, younger **–2** belonging to the lowest caste; °जैर्नृभिः Ms. 4. 61; °स्त्री 8. 385. **(–जः) 1** a śūdra (अन्त्यः सन् जायते, वर्णमध्ये शेषभवत्वात्). **–2** one of the 7 inferior tribes; chaṇḍāla &c.; रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड एव च। कैवर्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः॥ Yama; also Ms. 8. 279; Y. 1. 273. **(–जा)** a woman of the lowest caste; Ms. 11. 59, 171; Y. 3. 231. **–जन्मन्, –जाति, –जातीय** *a.* **1** one belonging to the lowest caste; प्रतिग्रहस्तु क्रियते शूद्रादप्यन्त्यजन्मनः Ms. 10. 110. **–2** a Śūdra; °तिता Ms. 12. 9. **–3** a chaṇḍāla. **–धनम्** the last term of a progression or series. **–पदम्, –मूलम्** the last or greatest root (in a square). **–भम् 1** the last lunar mansion रेवती. **–2** the last sign of the zodiac; मीन Pisces.. **–युगम्** the last or Kali age. **–योनि.** *a.* of the lowest origin; अन्त्यानामन्त्ययोनयः (साक्ष्यम्) Ms. 8. 68. **(–निः)** the lowest source or origin **–लोपः** dropping of the last letter or syllable of a word. **–वर्णः, –वर्णा** a man or woman of the lowest caste, a śūdra male or female. **–विपुला** N. of a metre.

अन्त्यकः A man of the lowest tribe. See अन्त्यज.

अन्त्रम् [अन्त्यते बध्यते देहोऽनेन, अन्त्-करणे ष्ट्रन्; according to Uṇ. 4. 163 अम्-क्त्र] An entrail, intestine; अन्त्रभेदनं क्रियते प्रश्रयश्च Mv. 3 the vitals of the heart are rent (मर्मभिदः वाचः उच्यन्ते इत्यर्थः). **–न्त्री** N. of a plant (used against colic or wind in the stomach (Mar. वरधारा); cf. अजान्त्री, छगलान्त्री). **–Comp. –आदः** a worm in the intestines. **–कूजः, कूजनम्, –विकूजनम्** the rumbling noise in the bowels; पक्वाशयस्थोऽन्त्रकूजं शूलं नाभौ करोति वा Suśr. **–पाचक** [अन्त्रस्थं दोषं पाचयति] N. of a medicinal plant Æschynomene Grandiflora. (सं. वसन; Mar. तमालपत्र). **–मांसम्** a kind of roasted flesh. **–वृद्धिः** *f.* inguinal hernia, rupture, swelling of the scrotum. **–शिला** N. of a river rising from the Vindhya mountain. **–स्रज्** *f.* a garland of intestines (worn by नृसिंह).

अन्त्रंधमिः *f.* Indigestion, inflammation of bowels; flatulence.

अन्द् 1 P. To bind, fasten.

अन्दः Binding.

अन्दुः –न्दूः *f.* [अन्द्यते बध्यते अनेन, अन्द्-कु, कूप्रत्ययान्तः निपातः Uṇ. 1. 93] also अन्दुकः, अन्दूकः **1** A chain or fetter. **–2** A chain for the elephant's feet; गजमन्दूरिव निश्चलं चकार Śi. 20. 51; °निनादः 11. 7. **–3** A sort of ornament worn round the ankles; cf. नूपुर.

अन्दिका 1 An oven, fire-place. **–2** An elder sister (cf. -अन्तिका).

अन्दोलयति Den. P. To swing, agitate, rock to and fro, oscillate. See आन्दोल्.

अन्दोलनम् Swinging, oscillating, waving; द्राक् चामरान्दोलनात् Udb. See आन्दोलनम्.

अन्ध् 10 U. **1** To make blind, blind; अन्धयन् भृङ्गमालाः Śi. 11. 19; तिमिरं जनस्य दृशमन्धयति 9. 21. **–2** To be or become blind.

अन्ध *a.* **1** Blind (lit. and fig.); devoid of sight, unable to see (at particular times); दिवान्धाः प्राणिनः केचिद्रात्रावन्धास्तथापरे; D. Bhāg. made blind, blinded; स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया Ś. 7. 24; मदान्धः blinded by intoxication; so दर्पान्धः, क्रोधान्धः; काम°, लोभ°, अज्ञान°; अज्ञानान्धस्य दीपस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया। चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः॥; सहजान्धदृशः स्वदुर्नये Śi. 16. 29 blind to his own wicked acts. **–2** Making blind, preventing the sight; utter, pitchy; complete, thick (darkness) प्रधर्षितायां वैदेह्यां बभूव सचराचरम्। जगत्सर्वममर्यादं तमसान्धेन संवृतम्॥ Rām 3.52. 9. Ms. 8. 94; सीदन्नन्धे तमसि U. 3. 33; Māl. 9. 8. 20; See °कूप, °तामसम् *infra*. **–3** Afflicted. आर्यः पर्युषितं तु नाभ्यवहरत्यन्धः क्षुधान्धोऽप्यसौ Viś. Guṇa. 101. **–4** Soiled, tarnished; निःश्वासान्ध इवादर्शश्चन्द्रमा न प्रकाशते Rām. 3. 16. 13. **–न्धम्** Darkness. अन्धः स्यादन्धवेलायां बाधिर्यमपि चाश्रयेत् Mb. 1. 140. 12. **–2** Spiritual ignorance; अज्ञान or अविद्या q.v. **–3** Water; also, turbid water. **–न्धः 1** A kind of mendicant (परिव्राजक) who has completely controlled his organs; तिष्ठतो व्रजतो वापि यस्य चक्षुर्न दूरगम्। चतुष्पदां भुवं मुक्त्वा परिव्राडन्ध उच्यते॥ **–2** An epithet of the zodiacal signs at particular periods; (नष्टद्रव्यलाभालाभोपयोगयुक्तो राशिभेदः);

मेषो वृषो मृगेन्द्रश्च रात्रावन्धाः प्रकीर्तिताः । नृयुक्कर्कटकन्याश्च दिवान्धाः परिकीर्तिताः ॥ -न्धाः (pl.) N. of a people; see अन्ध्र.-Comp. -अलजी a blind boil or abscess in the eyes (one that does not open or suppurate). (Ved. अलजि. विसल्पस्य विद्रधस्य वातीकारस्य वालजेः Av. 9. 8. 20.) -अहिः, -अहिकः a blind serpent, i. e. one that is not poisonous. (-हिः, -हिकः) N. of a fish (कुचिका). -कारः [अन्धं करोति] darkness (lit. and fig.); लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् Ku. 1.12; काम°, मदन°; अन्धकारतामुपयाति चक्षुः K. 36 grows dim; बाष्पजलधारान्धकारितमुखी K. 161, 286. -कूपः [अन्धयतीत्यन्धः, अन्धः कूपः] 1 a well, the mouth of which is hidden; a well overgrown with plants &c. -2 [अन्धस्य दृष्ट्यभावस्य कूप इव] mental darkness, infatuation. -3 N. of a hell, to which those who tease and kill harmless creatures are condemned. -तमसम् (P. V. 4. 79.)-तामसम्, -न्धातमसम् deep or complete darkness; लोकमन्धतमसात्क्रमोदिनौ R. 11. 24; अन्धतमसमिव प्रविशामि U. 7 the gloom of hell; प्रध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः Si. 2. 33. (-सा) night. -तामिस्रः, -श्रः (-स्रम् also) 1 complete or deep darkness (especially of the soul); तामिस्रोऽष्टदशधा तथा भवत्यन्धतामिस्रः Sān. K. 48 (भयविशेषविषयकोऽभिनिवेशः); तस्यामन्धतामिस्रमभ्यध्यायन् Mv. 1. -2 spiritual ignorance (देहे नष्टे अहमेव नष्टः इति रूपमज्ञानम्); enveloped in utter darkness. (-स्रः, स्रम्) 1 N. of a division of Tartarus or infernal regions, the second of the 21 hells to which those who seduce the wives of others and enjoy them are condemned. According to Bhavabhūti persons committing suicide were condemned to this hell; cf. अन्धतामिस्रा ह्यसूर्या नाम ते लोकास्तेभ्यः प्रतिविधीयन्ते य आत्मघातिन इत्येवमृषयो मन्यन्ते U. 4; तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ। नरकं कालसूत्रं च महानरकमेव च॥ Ms. 4. 88, 197; Y. 3. 224; doctrine of annihilation after death. -2 Death मोहोऽप्रकाशस्तामिस्रमन्धतामिस्रसंज्ञितम् । मरणं चान्धतामिस्रं तामिस्रं क्रोध उच्यते॥ Mb. 12. 313. 25. -धी *a*. mentally blind. -पूतना a demoness supposed to cause diseases in children; यो द्वेष्टि स्तनमतिसारकासहिक्काछर्दीभिर्ज्वरसहिताभिरर्द्यमानः। दुर्वर्णः सततमधःशयोऽम्लगन्धिस्तं ब्रूयुर्वरभिषजोन्धपूतनार्तम् Suśr. -मूषा a small covered crucible with a hole in the side. -मूषिका [अन्धं दृष्ट्यभावं मुष्णाति, मुष्-ण्वुल्] N. of a plant or grass देवताड (तत्सेवनेन चक्षुष्मत्ता भवतीति वैद्यकप्रसिद्धिः). -रात्री dark night (Ved). -वर्त्मन् *m*. [अन्धं सूर्यप्रकाशराहित्याद्वर्त्म यत्र] the seventh skandha or region of wind.

अन्धङ्करण *a*. Making blind (P. III. 2. 56).

अन्धंमविष्णु,-भावुक *a*. Becoming blind (P. III. 2.57).

अन्धक *a*. [अन्धू-कन्] Blind; अन्धकः कुब्जकश्चैव Pt. 5. 91. -कः 1 N. of an Asura, son of Kaśyapa and Diti and killed by Śiva. [He is represented as a demon with 1000 arms and heads, 2000 eyes and feet, and called *Andhaka*, because he walked like a blind man, though he could see very well; स व्रजत्यन्धवद्यस्मादनन्धोऽपि हि भारत। तमन्धकोऽयं नाम्नेति प्रोचुस्तत्र निवासिनः॥ He was slain by Śiva when he attempted to carry off the Pārijāta tree from heaven; whence Śiva is called *Andhakaripu, -ari, -driṣ* &c. According to the Matsya Purāṇa *Andhaka* was admitted to the class of Gaṇas by Śiva, at his importunities and humble supplication, when he was about to be killed by the god for having attempted to carry off his wife Pārvatī]. -2 N. of a descendant of Yadu and ancestor of Kṛiṣṇa and his descendants, a grandson of Kroṣṭu, son of Yudhājit who, together with his brother Vṛiṣṇi is the ancestor of the celebrated family of Andhakavṛiṣṇis; P. IV. 1. 114, VI. 2. 34. -3 N. of a sage, son of Mamatā and of Utathya, elder brother of Bṛihaspati. -Comp. -अरिः -रिपुः, -शत्रुः, -घाति, -असुहृद् &c. slayer of Andhaka, epithets of Śiva. -वर्तः N. of a mountain. -वृष्णि *m. pl.* descendants of अन्धक and वृष्णि.

अन्धिका [अन्धू-ण्वुल्] 1 Night. -2 A kind of game or sport, probably blindman's buff; gambling (तया हि जनः अन्ध इव विवेकशून्यः क्रियते Tv.). -3 A woman of a particular character, one of the classes of women. -4 A disease of the eye. -5 =सर्षपी, =सिद्धा q. v. (अस्या अत्यन्तसेवनात् दृष्टिक्षयो जायते इति वैद्यकप्रसिद्धिः).

अन्धीकृ 8 U. To make blind, blind; °कृतात्मा blinded in mind.

अन्धीभू To become blind.

अन्धस् *n*. [अद्-असुन् नुम् धश्च; अदेर्नुम्धौ च Uṇ. 4. 205] 1 Food; द्विजातिशेषेण यदेतदन्धसा Ki. 1. 39; सशेष एवान्धसि असावतृप्यत् Dk. 133, 157 Viś. Guṇa. 101; Mb. 3. 193. 34. (supposed to have in the Veda the senses of Soma, the herb itself, or its juice; juice, ghee or boiled rice, but usually taken to mean 'food' only by Indian lexicographers and commentators. -2 Grassy ground. उभे यत्ते महिना शुभ्रे अन्धसी अधिक्षियन्ति पूरवः Rv. 7. 96. 2. [cf. Gr. *andhos*.]

अन्धुः [fr. अम् Uṇ. 1. 27] 1 A well; आपीनोऽन्धुः P. VI. 1. 28; Sk. cf. also 'मन्यमानः......बन्धूनन्धुनिवासौ...' चोलचम्पूकाव्य P. 9, Verse 13. -2 The male organ of generation; वाक्पाणिपादपाय्वन्धुसंज्ञान्याहुर्मनीषिणः.

अन्धुलः [अन्धू-उलच्] A kind of tree, Acacia Sirissa (शिरीष).

अन्ध्रः (*pl.*) 1 N. of a people and the country inhabited by them. [The country of the Āndhras is said to be the modern Telingana. But the limits were probably confined to the Ghats on the West and the rivers Godāvarī and Kriṣṇā on the North and South. It bordered on Kalinga (See Dk. 7th Ullāsa), and its capital Andhranagara is probably the old town of Vengi or Vegi. According to Daṇḍin, there was near it a lake 'like the ocean and crested with cranes' which description can only refer to the lake Colaïr which has an area of over 150 miles; जगन्नाथादूर्ध्वभागादर्वाक् श्रीभ्रमरात्मकात्। तावदन्ध्राभिधो देशः]. -2 N. of a dynasty of kings. -3 A man of a mixed (low) caste, being

born of a Vaideha father and Kārāvara mother, who lives by killing game; कारावरो निषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते। वैदेहकादन्ध्रमेदौ बहिर्ग्रामप्रतिश्रयौ ॥ Ms. 10. 36. -5 A kind of fowler. -Comp. -जातिः the Andhra tribe. -भृत्याः N. of a dynasty of kings.

अन्नम् [अद्-क्त; अनित्यनेन, अन्-नन्; according to Yāska, from अद्, अद्यते अत्ति च भूतानि; or from आ-नम्, आ आभिमुख्येन ह्येतन्नतं प्रह्वीभूतं भवति भोजनाय भूतानाम्] 1 Food (in general); अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते Tait. Up.; मेदोऽसृङ्मांसमज्जास्थि वदन्त्यन्नं मनीषिणः Ms. 3. 8. 182; अहमन्नं भवान् भोक्ता H. 1. 51. I am your prey &c.; चराणामन्नमचराः Ms. 5. 29; -2 Food as representing the lowest form in which the Supreme Soul is manifested, being the coarsest and last of the 5 vestures (कोश) in which the soul is clothed and passes from body to body in the long process of metempsychosis — "the nutrimentitious vesture or visible body in the world of sense" (स्थूलशरीर called अन्नमयकोश). -3 Boiled rice; अन्नेन व्यञ्जनम् P. II. 1. 34. -4 Corn (bread corn); ता (आपः) अन्नमसृजन्त तस्माद्यत्र क्व च वर्षति तदेव भूयिष्ठमन्नं भवति Ch. Up. 6. 2. 4.; आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः Ms. 3. 76; कु° 9. 219; 10. 86, 12. 65. -5 Water. -6 Earth (पृथिव्या अन्नहेतुत्वादन्नशब्दवाच्यता). -7 N. of Viṣṇu. -न्नः The sun (स हि अन्नहेतुवृष्टिहेतुः). -Comp. -अकालः = अनाकाल q. v. -अत्तृ, -आदिन्, -आहारिन् eating food. -अद a. eating food. -2 having a good appetite (दीप्ताग्नि). (-दः) N. of Viṣṇu. -अद्यम् proper food, food in general; कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा Ms. 3. 82, 4. 112, 11. 144. अन्नाद्येन प्रजापतिः (तृप्तः) Mb. 3. 200. 68. -आच्छादनम्, -वस्त्रम् food and clothing, food and raiment, the bare necessaries of life. -आयुः (अन्नायु) consisting of, living by, food; desirous of food (अन्नबन्धनः, अन्नजीवनः). -काम a. desirous of food; स इद्भोजो यो गृहवे ददात्यन्नकामाय Rv. 10. 117. 3. -कालः hour of dinner; meal-time. -किट्टः =°मल q. v. -कूटः a large heap of boiled rice. -कोष्ठकः 1 a cupboard; granary. -2 Viṣṇu. -3 the sun. -गतिः f. the passage of food, gullet (cf. बहिःस्रोतस्). -गन्धिः dysentery, diarrhoea. -ज, -जात a. produced from food as the primitive substance. -जम् rice-gruel of three days. -जा f. a hickup. -जलम् food and water; bare subsistence. -तेजस् a. having the vigour caused by food. -द, -दातृ, -दायिन्, -प्रद a. 1 giving food; वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षय्यमन्नदः Ms. 4. 229. -2 epithet of Śiva. -दा N. of Durgā or Annapūrṇā. -दासः [अन्नेन पालितो दासः शाक. त.] a servant who works for food only, one who becomes a servant or slave by getting food only. -देवता the deity supposed to preside over articles of food. -दोषः 1 sin arising from eating prohibited food; Ms. 5. 4. -2 a defect in the food eaten; derangement of food or the humours of the body; आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्राञ् जिघांसति Ms. 5. 4. -द्वेषः dislike of food, loss of appetite. -पतिः lord or possessor of food, epithet of Savitṛ, Agni, and Śiva. अन्नपतेऽन्नस्य नो देहि Tait. Saṁ. 11. 83; 34. 58. -पाकः cooking of food; digestion of food; (by the fire in the stomach). -पू a. purifying food, epithet of the Sun. -पूर्ण a. filled with, possessed of, food. (-र्णा) a form of Durgā (the goddess of plenty); °ईश्वरी N. of Durgā or a form of Bhairavī. -पेयम् = वाजपेयम् q. v. -प्रलय a. being dissolved into food after death. -प्राशः, -प्राशनम् the ceremony of giving a new-born child food to eat for the first time, one of the 16 *Saṁskāras* performed between the 5th and 8th month (usually in the sixth, Ms. 2. 34) with preliminary oblations to fire (Mar. उष्टावण); षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि Ms. 2. 34; Y. 1. 12. -ब्रह्मन्, -आत्मन् m. Brahman as represented by food. -भक्त a. [अन्नार्थं भक्तः दासः] = अन्नदास q. v. -भुज् a. eating food, epithet of Śiva. -मय a. see below. -मलम् 1 excrement, faeces; P. VI. 1. 148 Sk. -2 spirituous liquor; सुरा वै मलमन्नानाम् Ms. 11. 93. -रक्षा precautions as to eating food. -रसः essence of food, chyle; food and drink, nutriment; नानाविधानन्नरसान् वन्यमूलफलाश्रयान्। तेभ्यो ददौ Ram.-वत् a. possessed of food; अन्नवान्त्सन् रफितायोपजग्मुषे Rv. 10. 117. 2. -वस्त्रम् = °आच्छादनम् q. v. -विकारः 1 transformation of food, assimilation. -2 disorder of the stomach caused by indigestion. -3 seminal discharge (of man); semen itself; cf. अन्नाद्रेतः संभवति. -विद् a. acquiring food; कार्षीवणा अन्नविदो न विद्यया Av. 6. 116. 1. -व्यवहारः the law or custom relating to food, *i. e.* the custom of eating together or not with other persons. -शेषः leavings of food, offal. -संस्कारः consecration of food. -होमः a sacrifice (with 10 materials) connected with the Aśvamedha sacrifice.

अन्नमय a. (-यी f.) Consisting or made of food, composed of or containing boiled rice; °कोशः -षः the gross material body, the स्थूलशरीर, which is sustained by food and which is the fifth or last vesture or wrapper of the soul; see अन्न (2) above and also कोश; hence, also the material world, the coarsest or lowest form in which Brahman is considered as manifesting itself in the worldly existence. -यम् Plenty of food.

अन्नाद a. eater of food; अहमन्नादः Tait. Up. 1. 7.

अन्नावृध् [अन्नं वर्धते अनेन वृधु-करणे क्विप्, पूर्वपददीर्घः] Increasing food; त्वा पितृभृतो जनित्रीः अन्नावृधं प्रति चरन्ति अन्नैः Rv. 10. 1. 4.

अन्नंभट्टः N. of the author of the Tarkasaṅgraha. cf. काशीगमनमात्रेण नान्नंभट्टायते द्विजः।

अन्य a. [अन् अघ्न्यादि° य; अन्यः, न्यस्मै, °स्मात्; n. अन्यत् &c.] 1 Another, different, other (भिन्न); another, other (generally); स एव त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् Bh. 2. 40; अन्यदेव भागधेयमेते निर्वपन्ति Ś. 2; सर्वमन्यत् everything else; किमुतान्यहिंस्राः R. 2. 62; changed, altered; संप्रत्यन्ये वयम् Bh. 3. 66 quite different persons; oft. in comp. अन्यसङ्गात्, अनन्यपरायण, अनन्यसाधारण &c. -2 Other than, different from, else than (with abl. or as last member of comp.); नास्ति जीवितादन्यदभिमततरमिह सर्वजन्तुनाम्

K. 35; कोऽस्ति धन्यो मदन्यः Bv. 4. 37; उत्थितं ददृशेऽन्यच्च कबन्धेभ्यो न किंचन R. 12. 49; किमन्यदस्याः परिषदः श्रुतिप्रसादनतः Ś. 1; oft. used in addition to ऋते or विना; ऋते समुद्रादन्यः को बिभर्ति वडवानलम् Pt. 5. 35; किं नु खलु मे प्रियादर्शनादृते शरणमन्यत् Ś. 3. –3 Another person, one different from self (opp. स्व, आत्मीय); वासश्च धृतमन्यैर्न धारयेत् Ms. 4. 66. –4 Strange, unusual, extraordinary; अन्य एव स प्रकारः K. 168; अन्या जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिः Bv. 1. 69; धन्या मृदन्यैव सा S. D. –5 Ordinary, any one; निरातङ्कः कन्यामन्योऽपि याचते Mv. 1. 31; cf. इतर. –6 Additional, new, more; अन्यान् दशसुवर्णान्प्रयच्छ Mk. 2 another ten (coins); अन्यदन्यत्वल्लिनिदलशयनम् K. 157 new and new (changing every now and then); अन्यस्मिन् दिवसे another day; one of a number (with gen.); अन्यच्च moreover, besides, and again (used to connect sentences together); एक–अन्य the one-the other; एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी। काङ्क्षन्त्यन्यो वदनमदिरां दौहदच्छद्मनास्याः Me. 80; see under एक also; अन्य–अन्य one-another; अन्यः करोति अन्यो भुङ्क्ते one does, another suffers; अन्यन्मुखे अन्यन्निर्वहणे Mu. 5; अन्यदुप्तं जातमन्यत् Ms. 9. 40, 99; 8. 204; कर्णे लगति चान्यस्य प्राणैरन्यो वियुज्यते Pt. 1. 305; अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् Śi. 2. 62; अन्य–अन्य–अन्य &c. one, another, third, fourth &c., जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः। हृद्गतं चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम योषिताम् Pt. 1. 135; मनस्यन्यद्वचस्यन्यत् कार्यमन्यद् दुरात्मनाम् H. 1. 97.; (in pl.) केचित्–अन्ये some-others; एके–अन्ये–तथान्ये (बीजमेके प्रशंसन्ति क्षेत्रमन्ये मनीषिणः। बीजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्रेयं तु व्यवस्थितिः॥) Ms. 10.70; 4.9; 12.123. [cf. L. *alius*; *Gr. allos* for *aljos*, Zend *anya*]. –**Comp.** –**अर्थ** *a.* having a different meaning, sense, or purpose. –**असाधारण** *a.* not common to others, peculiar. –**आश्रयण** *a.* going or passing over to another. –**उदर्य** *a.* born from another; नहि ग्रभायारणः सुशेवोऽन्योदर्यो मनसा मन्तवा उ Rv. 7.4.8. (–**र्यः**) a step-mother's son, a half brother. (–**र्या**) a half sister. –**ऊढा** *a.* married to another; another's wife. –**कारुका** a worm bred in excrement (शकृत्कीटः). –**क्षेत्रम्** 1 another field. –2 another or foreign territory. अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति। पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति॥ –3 another's wife. –**ग, –गामिन्** *a.* 1 going to another. –2 adulterous, unchaste; वणिजां तु कुलस्त्रीव स्थिरा लक्ष्मीरनन्यगा Ks. 21. 56; 19. 27. –**गोत्र** *a.* of a different family or lineage. –**चित्त** *a.* having the mind fixed on something or some one else; see °मनस्. –**ज, –जात** *a.* of a different origin. –**जन्मन्** *n.* another life or existence, regeneration, metempsychosis. –**दुर्वह** *a.* difficult to be borne by others. –**देवत, –त्य, –दैवत्य** *a.* addressed or referring to another deity (as a Vedic Mantra). –**धर्मन्** *a.* having another or different property. (–**र्मः**) different property or characteristic. –**धी** *a.* whose mind is turned away from God. –**नाभि** *a.* belonging to another family. –**पद(र्थः** 1 another substance. –2 the sense of another word; °प्रधानो बहुव्रीहिः the Bahuvrīhi compound essentially depends on the sense of another word. –**पर** *a.* 1 devoted to another or something else. –2 expressing or referring to something else. –**पुष्टा, –भृता** 'reared by another', epithet of the cuckoo, which is supposed to be reared by the crow (called अन्यभृत्); अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा Ku. 1. 45; कलमन्यभृतासु भाषितम् R. 8. 59. –**पूर्वा** [अन्यः पतिः पूर्वो यस्याः] 1 a woman already promised or betrothed to another. –2 a remarried widow (पुनर्भू) see अनन्यपूर्वा. –**बीज, –बीजसमुद्भव, –समुत्पन्न** an adopted son (born from other parents), one who may be adopted as a son for want of legitimate issue. –**भृत्** *m.* a crow (rearing another, it being supposed to sit on the eggs of the cuckoo and to rear its young ones), *cf.* Ś. 5. 22. –**मनस्, –मनस्क, –मानस** *a.* 1 having the mind fixed on something else; inattentive. –2 fickle, versatile, unsteady; अन्यमनसः स्त्रियः H. 1. 111 absentminded; possessed by a demon. –**मातृजः** a half-brother (born of another mother) असंसृष्टयपि वाऽऽदद्यात्संसृष्टो नान्यमातृजः Y. 2. 139. –**रङ्गः** the second court or theatre or a compound; Māna. 21. 144. –**राजन्, –राष्ट्रीय** *a.* subject to another king or kingdom (Ved.). –**रूप** *a.* having another form, changed, altered; पद्मिनीं वान्यरूपाम् Me. 85. (–**पम्**) another or changed form; °पेण in another form. –**लिङ्ग, –ङ्गक** *a.* following the gender of another word (i. e. the substantive), an adjective; ऊषवानूषरो द्वावप्यन्यलिङ्गौ Ak. –**वादिन्** *a.* 1 giving false evidence. –2 a defendant in general. –**वापः** the cuckoo leaving the eggs in the nests of other birds. –**विवर्धित** *a.* = पुष्ट a cuckoo. –**व्रत** *a.* following other (than Vedic) observances, devoted to other gods, infidel. –**शाखः, –खकः** a Bārhmaṇa who has gone over to another school (of religion &c.); an apostate. –**संक्रान्त** *a.* fixed on or transferred to another (woman); °हृदयः आर्यपुत्रः M. 3, 4. –**संगमः** intercourse with another; illicit intercourse. –**साधारण** *a.* common to many others. –**स्त्री** another's wife, a woman not one's own. [In Rhetoric she is considered as one of three chief female characters in a poetical composition, the other two being स्वीया and साधारणी स्त्री. अन्या may be either a damsel or another's wife. The 'damsel' is one not yet married, who is bashful and arrived at the age of puberty. As "another's wife" she is fond of festivals and similar occasions of amusement, who is a disgrace to her family and utterly destitute of modesty, see S. D. 108-110]. °गः an adulterer. यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक्... स राजा शक्रलोकभाक्; Ms. 8. 386. [Note: Some compounds under अन्य will be found under अनन्य.]

अन्यक *a.* Another, other (= अन्य).

अन्यत् *a.* (अन्य *n.*) Another &c. नैवास्ति लिखिताद्न्यत् स्मारकं व्यवहारिणाम् Sulha. *-ind.* Again, moreover, besides &c. –**Comp.** –**अर्थ** 1 having a different meaning. –2 referring to or expressing another sense. (–**र्थः**) a different meaning. –**आशा** desire of something else. –**आशिस्** *f.* another's blessing. –**आस्था** devotion or attachment to another. –**उत्सुक** *a.* longing for another. –**रागः** attachment to another.

अन्यतम *a.* [अन्य-डतम] (declined like a noun and not a pronoun) One of many, any one out of a large number (with gen. or in comp.); जपन्नान्यतमं वेदम् Ms. 11. 75; 6. 32, 4. 13; Y. 2. 22, 3. 253; अन्यतरान्यतमशब्दौ अव्युत्पन्ने प्रातिपदिके इति कैयटः).

अन्यतर *a.* (declined like a pronoun) One of the two (persons or things), either of the two (with gen.); तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरः K. 151; सन्तः परीक्ष्यान्यतरद् भजन्ते M. 1. 2. the one or the other; अन्यतरा युवयोरागच्छतु Ś. 3; Ms. 2. 111; 9. 171; other, different; अन्यतर-अन्यतर the one--the other; अन्यतरस्याम् (loc. of °रा) either way, in both ways, optionally; frequently used by Pāṇini in his Sūtras in the sense of वा or विभाषा; ह्रस्वोरन्यतरस्याम्, आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् &c. &c.

अन्यतरतः *adv.* On one of the two sides; °दन्त having teeth on one side.

अन्यतरेद्युः *adv.* [अन्यतरस्मिन्नहनि-एद्युस्] On either of the two days, on one day or on another, P. V. 3. 22.

अन्यतः *adv.* 1 From another; न चान्यतस्तस्य शरीररक्षा R. 2. 4; तीर्थोदकं च वह्निश्च नान्यतः शुद्धिमर्हतः U. 1. 13. -2 On one side; अन्यतः-अन्यतः, एकतः-अन्यतः on the one side, on the other side; तपनमण्डलदीपितमेकतः सततनैशतमोवृतमन्यतः Ki. 5. 2; एकवस्तु सकलानि निमित्तान्यन्यतो हि मनसः प्रतिपत्तिः Nīti. -3 To another place, towards some other person or direction; गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः Ms. 2. 200; अन्यतोऽपि नयने प्रेरयन्त्या Ś. 2. 2; आर्ये व्रजामोऽन्यतः R. 6. 82. -4 From another ground or motive. -5 On the other side; on the contrary. -6 Otherwise; in another place, elsewhere. **-Comp.** **-अरण्यम्** Ved. a land which is woody here and there. Vāj. 30. 19. **-एत, -एतस्, -एनी** Ved. variegated or spotted on one side. **-घातिन्** *a.* striking in one direction. **-वात** *a.* suffering occasional wind (rheumatism). (**-तः**) a sort of eye-disease.

अन्यतस्त्यः [अन्यतो भवः, त्यप्] An enemy, adversary. स य एतमेवमुपास्ते जिष्णुर्हापराजिष्णुर्भवत्यन्यतस्त्यजायी Bri. Up. 2. 1. 6. **-Comp.** **-जयिन्** *a.* overwhelming adversaries. Śat. Br. 14.

अन्यत्र *adv.* [अन्य-त्रल्] (oft. = अन्यस्मिन् with a subst. or adj. force) 1 Elsewhere, in another place (with abl.); अपत्याधिकारादन्यत्र लौकिकमपत्यमात्रं गोत्रम् P. IV. 2. 39 Com.; sometimes with विना; विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति Pt. 1. 41; (with verbs of motion) to another place. -2 On another occasion, at another time than; oft. (in comp.); मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि। अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः Ms. 5. 41. -3 Except, without, other than; यथा फलानां जातानां नान्यत्र पतनाद्भयम्। एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम्॥ Rām. 2. 105. 17; Mv. 6. 8; R. 14. 32; Bg. 3. 9; Y. 1. 215; अन्यत्र नैमिषेयसत्रात् V. 5, Ms. 4. 164; oft. with the force of the nom. case; देवा अन्यत्रैवाश्विभ्यां सत्रं निषेदुः Kaus. Br. (अन्यत्र = अन्ये). -4 Otherwise, in another way, in the other case, in the other sense; सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान् Ak.; राजन्वती भूः, राजवान् अन्यत्र; चर्मण्वती नदी चर्मवती अन्यत्र P. VIII. 2. 12, 14 Sk. **-Comp.** **-मनस्, -चित्त** *a.* whose mind is directed to somthing else, inattentive. Śat. Br. 14.

अन्यथा *ind.* [अन्य-प्रकारार्थे था] 1 Otherwise, in another way or manner, in a different manner; यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा H. प्रस्ताविका 24; with अतः, इतः or ततः otherwise than, in a manner different from; अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तु राक्षसो विधिरुच्यते Ms. 5. 31; एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा Bg. 13. 11. अन्यथा-अन्यथा in one way, in another (different) way; योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा भाषते Ms. 4. 255; सत्त्वभङ्गभयाद्राज्ञां कथयन्त्यन्यथा पुरः। अन्यथा विवृतार्थेषु स्वैरालापेषु मन्त्रिणः Mu. 4. 8. अन्यथा कृ (*a*) to do otherwise, change or alter; न हि दैवं शक्यमन्यथा कर्तुमभियुक्तेनापि K. 62; न स्वभावोऽत्र मर्त्यानां शक्यते कर्तुमन्यथा Pt. 1. 258; Ś. 6. 14; (*b*) to act otherwise, violate, transgress, go against; त्वया कदाचिदपि मम वचनं नान्यथा कृतम् Pt. 4; (*c*) to destroy, undo, frustrate, baffle, defeat (hope, plan &c.), कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थ ईश्वरः; ममेच्छां मान्यथा कृथाः Ks. 22. 51; लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा Y. 2. 195; (*d*) to make false, falsify; ख्यातो लोकप्रवादोऽयं भरतेनान्यथा कृतः Rām.; अमात्यः प्राड्विवाको वा यत्कुर्युः कार्यमन्यथा Ms. 9. 234 to do wrongly; °ग्रह्, -मन्, -संभावय्, -समर्थय्, -विकल्पय् &c. to take or think to be otherwise, to misunderstand, understand wrongly; अलमन्यथा गृहीत्वा न खलु मनस्विनि मया प्रयुक्तमिदम् M. 1. 20; अलमस्मानन्यथा संभाव्य Ś. 1; किं मामन्यथा संभावयसि K. 147; Ś. 3. 19; जनोऽन्यथा भर्तृमतीं विशङ्कते Ś. 5. 17 suspects to be otherwise (than chaste), °भू or या to be otherwise, be changed or altered, be falsified; न मे वचनमन्यथा भवितुमर्हति Ś. 4; शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा Rām.; तयोर्महात्मनोर्वाक्यं नान्यथा याति सांप्रतम् Rām. -2 Otherwise, or else, in the contrary case; व्यक्तं नास्ति कथमन्यथा वासन्त्यपि तां न पश्येत् U. 3; स्तेनोऽन्यथा भवेत् Ms. 8. 144; Y. 1. 86, 2. 288; on the other hand, on the contrary. -3 Falsely, untruly; किमन्यथा भट्टिनी मया विज्ञापितपूर्वा V. 2; किमन्यथा भट्टिन्यै विज्ञापितम् M. 4; न खल्वन्यथा ब्राह्मणस्य वचनम् V. 3; यो न्यायमन्यथा ब्रूते स याति नरकं नरः Pt. 3. 107; H. 3. 15; Ms. 8. 90. -4 Wrongly, erroneously, badly, as in अन्यथासिद्ध q. v. below; see under (1) also. -5 From another motive, cause, or ground; दुर्वाससः शापादियं त्वया प्रत्यादिष्टा नान्यथा Ś. 7. [cf. L. *aliuta.*]. **-Comp.** **-अनुपपत्तिः** *f.* see अर्थापत्ति. **-कारः** changing, altering. (**-रम्**) *adv.* in a different manner, differently P. III. 4. 27. **-ख्यातिः** *f.* 1 erroneous conception of the Spirit. -2 Name of a philosophical work. -3 wrong conception in general (in phil.). In Sāṅkhya philosophy it means the assertion that something is not really what it appears to be according to sensual perception; title of a philosophical work. **-भावः** alteration, change, being otherwise, difference; एकस्या व्यक्तेः सर्वावयवावच्छेदेनान्यथाभावः कार्त्स्न्यम् P. V. 4. 53; Sk. change of view or mind; मयि °भावो न कर्तव्यः Ch. Up. **-वादिन्** *a.* speaking differently or falsely; speaking

falsely or inconsistently; (in law) a prevaricator, prevaricating witness. **–वृत्ति** *a.* 1 changed, altered. –2 affected, perturbed; disturbed by strong emotions; मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेतः Me. 3. **–सिद्ध** *a* proved or demonstrated wrongly; (in Nyāya) said of a cause (कारण) which is not the true one, but only refers to accidental and remote circumstances (as the ass employed to fetch clay &c. in the case of a घट or jar) which do not invariably contribute to the result, see कारण; this अन्यथा° is said to be of 3 kinds in Tarka. K., but 5 are mentioned in Bhāṣā P. 19-22. **–द्धम्, –सिद्धिः** *f.* wrong demonstration; one in which arguments, not being true causes are advanced; an unessential cause, an accidental or concomitant circumstance. Bhāṣā P. 16. **–स्तोत्रम्** satire, irony; सत्यासत्यान्यथास्तोत्रैर्न्यूनाङ्गेन्द्रियरोगिणाम् (क्षेपं करोति) cf. यत्र विकृताकृतिरेव दर्शनीयस्त्वमसीत्युच्यते तदन्यथास्तोत्रम्। Mitākṣarā. Y. 2. 204.

अन्यथयति Den. P. To change, alter, to change into something totally different; धर्मश्च कर्तुमकर्तुमन्यथयितुमीश्वरस्य शिवस्य आज्ञानुल्लङ्घनम्। चोलचम्पू p. 13.

अन्यदा *ind.* 1 At another time, on another occasion, in any other case; अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा लज्जेव योषिताम् Śi 2. 44, R. 11. 73. –2 Once, one day, at one time, once upon a time. अन्यदा भृशमुद्विग्नमना नष्टद्रविण इव कृपणः कश्मलं महदभिरम्भित इति होवाच Bhāg. 5. 8. 15. –3 Sometimes, now and then.

अन्यदीय *a.* 1 Belonging to another. –2 Being or existing in another.

अन्यर्हि *ind.* At another time (= अन्यदा).

अन्यादृक्ष, –श्, –श *a.* [अन्य इव पश्यति, अन्यादृश्, कर्मकर्तरि क्स, क्विन्, कञ् वा P. III. 2. 60] 1 Of another kind, like another. –2 Changed, unusual, strange; यात्राप्रतिनिवृत्तमन्यादृशं भवन्तमवधारयामि Mal. 1; अन्यादृशमेव भगवत्या वचनम् 2; being different or otherwise; न खलु अन्यादृशेषु युष्मादृश्यः पक्षपातिन्यो भवन्ति 4; अन्यादृश्येव क्षणमजनिष्ट Dk. 106, K. 309; अन्यादृशी रचना कस्यापि बलीमुखस्य Mv. 6 strange.

अन्यान्य *a.* See अन्योन्य; अन्यान्याश्चैव तनवो यथेष्टं प्रतिपद्यते Mb. 14. 19. 25.

अन्येद्युः *ind.* [अन्य–एद्युस् P. V. 3. 22] 1 On the other or following day; अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना R. 2. 26. –2 one day, once.

अन्येद्युष्क *a.* [अन्येद्युर्भवः, कन्] Occurring every day, daily, diurnal; अन्येद्युष्कमहोरात्रादेककालं प्रवर्तते Suśr. **–ष्कः** A quotidian fever.

अन्योन्य *a.* [अन्य–कर्मव्यतिहारे द्वित्वं, पूर्वपदे सुश्च] One another, each other, mutual (treated like a pronoun). In many cases the use of this word corresponds to the use of the word 'each other' or 'one another' in English; अन्योन्यं ताडयतः Mk. 9 they strike each other (अन्यः अन्यं ताडयति). Thus अन्यः may be regarded as the subject and अन्यम् as the object of the verb, as in English. The second अन्य may, therefore, in many cases stand in the instr., gen., or loc. cases; अन्योन्यैराहताः सन्तः सस्वनुर्भीमनिःस्वनाः Rām.; अन्योन्यस्य व्यतिलुनन्ति P. I. 3. 16 Sk. But there are several instances, especially when अन्योन्य enters into compound, in which the first अन्य loses all its nominative force and becomes a sort of oblique case, or an irregular compound of अन्य and अन्य, see P. VIII. 1. 12 Sk.; अन्योन्यस्याव्यभीचारः Ms. 9. 101; oft. in comp. and translated by 'mutual', 'reciprocal', 'mutually'; °शोभाजननात् Ku. 1. 42; so °कलह, °दर्शन, &c. **–न्यम्** *ind.* Mutually. **–न्यम्** (In Rhet.) A figure of speech, the 'Reciprocal', in which two things do the same act to each other; अन्योन्यमुभयोरेकक्रियायाः करणं मिथः। त्वया सा शोभते तन्वी तया त्वमपि शोभसे॥ रजन्या शोभते चन्द्रश्चन्द्रेणापि निशीथिनी। S. D. 724. **–Comp. –अध्यासः** reciprocal attribution of identity (अन्योन्यतादात्म्यारोपः); जलव्योम्ना घटाकाशो यथा सर्वैस्तिरोहितः। तथा जीवो च कूटस्थः सोऽन्योन्याध्यास उच्यते॥ **–अपहृत** *a.* taken from one another, taken secretly. **–अभावः** mutual non-existence or negation; one of the two main kinds of अभाव; it is reciprocal negation of identity, essence, or respective peculiarity, and is equivalent to difference (भेद): तादात्म्यसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिकोऽन्योन्याभावः, as घटः पटो न भवति; it exists between two notions which have no property in common. **–आश्रय** *a.* mutually dependent. (**–यः**) mutual or reciprocal dependence, support, or connection; reciprocal relation of cause and effect (a term in Nyāya). **–उक्तिः** *f.* conversation. **–कार्यम्** Sexual intercourse (मैथुन); अन्योन्यकार्याणि यथा तथैव न पापमात्रेण कृतं हिनस्ति Mb. 12. 141. 70. **–पक्षनयनम्** transposition of numbers from one side to another. **–भेदः** mutual dissension or enmity; so °कलह. **–मिथुनम्** mutual union. **–विभागः** mutual partition of an inheritance made by the sharers (without the presence of any other party). **–वृत्तिः** *f.* mutual effect of one thing upon another. **–व्यतिकरः,–संश्रयः** reciprocal action or influence; mutual relation of cause and effect.

अन्यङ्ग *a.* Ved. Spotless.

अन्या *a.* Ved. Not drying up, inexhaustible; इन्द्रं धेनुं सुदुघामन्याम् Rv. 8. 1. 10.

अन्याय *a.* [न. ब.] Unjust, improper; °दण्डः unjust punishment; **–यः** 1 Any unjust or unlawful action see न्याय; नरेष्वन्यायवर्तिषु Ms. 7. 16 acting unjustly, following evil courses; अन्यायेन unjustly, improperly; नापृष्टः कस्यचिद् ब्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः Ms. 2. 110. –2 Injustice, impropriety. –3 Irregularity, disorder.

अन्यायिन् *a.* Unjust, improper.

अन्याय्य *a.* 1 Unjust, unlawful. अन्याय्यः परदारव्यवहारः Ś. 5. –2 Improper, unbecoming, indecorous. –3 Not authoritative.

अन्यून *a.* Not defective or deficient, complete, whole, entire; °अधिक neither deficient nor superfluous. **-Comp. -अङ्ग** *a.* not having a defective limb.

अन्योकस् *a.* Not residing in one's own house (dwelling in another's), Av.

अन्वक्ष *a.* [अनुगतः अक्षं इन्द्रियं गति समा.] 1 Visible, perceptible. -2 Following, close on the heels of, immediately following. **-क्षम्** *ind.* 1 Afterwards, after; आरोह त्वं...सीतां चारोपयान्वक्षम् Rām 2. 52. 75. -2 Immediately after, forthwith, directly; हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षं चात्मघातिनाम् Y. 3. 21.

अन्वक्षरसन्धिः A kind of Vedic Sandhi, that of a vowel and consonant.

अन्वञ्च् *a.* [अनु-अञ्च्-क्विप्; nom. अन्वङ् *m.*, अन्वक् *n.* अनूची *f.*] 1 Going after, following; तस्मादिमे अन्वञ्चो मासा यन्ति Śat. Br.; त्वामन्वञ्चो वयं स्मसि Ait. Br. -2 Lying lengthwise, horizontal; **अनूचि** *adv.* in the rear or behind, from behind; आगच्छतोऽनूचि गजस्य घण्टयोः Śi. 12. 34 (पृष्ठदेशे).

अन्वक् *ind.* 1 Afterwards; बालेन निष्कर्षयताऽन्वगुलूखलं तद्दामोदरेण तरसोऽत्कलिताङ्घ्रिबन्धौ Bhāg. 10. 10. 27. -2 from behind; पिदधानमन्वगुपगम्य दृशौ Śi. 9. 76. -3 Friendly disposed, favourably; अन्वग्भूत्वा, -भावं, -आस्ते becoming friendly disposed P. III. 4. 64 Sk. (अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलो भूत्वा आस्ते; अन्वग्भूत्वा तिष्ठति = पृष्ठतो भूत्वा) cf. अन्वग्भावं रघुवृषभयोर्वानरेन्द्रो विराजन् Bk. 6. 143. -4 (with acc.) After; तां...अन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः R. 2. 16 went after or followed her; तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च देवाः Ku. 7. 71.

अन्वन् *a.* [अन्-वनिप्] Following.

अन्वन्तः A raised platform or a couch; Māna. 16. 43.

अन्वय See under अन्वि.

अन्वर्तितृ *m.* Ved. An inviter, a wooer; अन्वर्तिता वरुणो मित्र आसीत् Rv. 10. 109. 2.

अन्वर्थ *a.* [अनुगतः अर्थम्] Having the meaning clear or intelligible, having a meaning easily deducible from the etymology of the word; hence, true to the sense, significant; तथैव सोऽभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरञ्जनात् R. 4. 12; अन्वर्था तैवसुन्धरा Ki. 11. 64; अन्वर्थसंज्ञैव परं त्रिमार्गगा Śi. 12.23; अन्वर्थं एवायमधुना प्रलापो वर्तते U. 3.; अन्वर्थतोऽपि ननु राक्षस राक्षसोऽसि Mu. 5.7 in the true sense of the word, properly so called. **-Comp. -ग्रहणम्** literal acceptation of the meaning of a word (opp. to रूढ or conventional). **-संज्ञा** 1 an appropriate name, a technical term which directly conveys its own meaning; *e. g.* भविष्यन्ती a name for 'future' is an अन्वर्थसंज्ञा compared with लृट्. -2 a proper name the meaning of which is obvious.

अन्ववकिरणम् Scattering about successively.

अन्ववचारः Descending and following.

अन्ववसर्गः [सृज्-घञ्] 1 Slackening, letting loose (opp. आयाम). -2 Permission to do as one likes (कामचारानुज्ञा), one of the senses of अपि P. I. 4. 96; see अपि -3 Following one's own will.

अन्ववसित *a.* Connected with, bound or fastened to.

अन्ववायः A race, family, lineage; तस्यान्ववाये राजानः क्रमायेनाभिषेचिताः Rām. 6. 128. 65; अन्ववायमवदातमाकृतिः Ki. 13. 37.

अन्ववेक्षा Regard, consideration. तस्यै स प्रददौ मन्त्रमापद्धर्मान्ववेक्षया Mb. 1. 111. 6.

अन्वष्टका [अनुगतोऽष्टकाम्] The 9th day of the dark half of the three months following the full moon in मार्गशीर्ष, i. e. पौष, माघ and फाल्गुन; पितृंश्चैवाष्टकास्वर्चेन्नित्यमन्वष्टकासु च Ms. 4. 150.

अन्वष्टक्यम् A Śrāddha or any such ceremony performed on the अन्वष्टका days.

अन्वष्टमदिशम् *ind.* Towards the north-east direction.

अन्वस्त *a.* [fr. अस् to throw] Shot or hurled along, shot; interwoven (as in silk); chequered.

अन्वहम् *ind.* Day after day, every day. आभ्यः कुर्याद् देवताभ्यो ब्राह्मणो होममन्वहम् Ms. 3. 84.

अन्वाख्या 2 P. To repeat in succession, enumerate.

अन्वाख्यानम् 1 Subsequent mention or enumeration; an explanation referring to what is mentioned before. -2 Section, chapter.

अन्वागम् 1 P. To follow, come after.

अन्वागत *a.* Attached; स यत्तत्र किंचित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गः Bri. Up. 4. 3. 16.

अन्वाचयः [प्रधानस्य पश्चादन्यः आचीयते बोध्यते यत्र, चि-अच्] 1 Statement of a secondary (गौण) rite or action after the mention of a primary (प्रधान) one; adding an object of secondary importance to the main object, one of the senses of the particle च; चान्वाचये समाहारे Ak.; अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः; as भो भिक्षामट गां चानय where going out to beg is enjoined to the beggar as his principal object, and the bringing of a cow (if he can see any) is tacked on to it as a secondary object. -2 Such an object itself. **-Comp. -शिष्ट** *a.* propounded as a rule or matter of secondary importance.

अन्वाचित *a.* Secondary, inferior.

अन्वाजे *ind.* [अनु आजयत्यनेन, अनु आजि-के Tv.] (Used like उपाजे only with कृ) So as to assist or support the weak (दुर्बलस्य बलाधाने); optionally regarded as a preposition; °कृत्य or °कृत्वा supporting, assisting (a weak person); दुर्बलस्य बलमाधाय P. I. 4. 73 Sk.

अन्वादिश् 6 P. To name or mention again; to mention or refer to in a subsequent place, employ again.

अन्वादिष्ट *p. p.* 1 Mentioned after or according to; employed again; अन्वादिष्टः पुरुषः अनुपुरुषः P. VI. 2. 190 Sk. -2 (Hence) Inferior, of secondary importance.

अन्वादेशः 1 Subsequent or repeated mention, referring to what has been previously mentioned; re-employment of the same word in a subsequent part of a sentence, or of the same thing to perform a subsequent operation; आदेशः कथनं अन्वादेशः अनुकथनम् Kāśi. on P. II. 4. 32. (इदम् and एतद् are said to assume the forms एने, एनौ, एनान् &c. in the sense of अन्वादेश; किंचित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानं अन्वादेशः; e. g. अनेन व्याकरणमधीतं एनं छन्दोऽध्यापय; अनयोः पवित्रं कुलं एनयोः प्रभूतं स्वम् Sk.). -2 An additional statement, a supplement; शूद्रश्च न देय इत्यन्वादेशः ŚB. on MS. 6. 7. 7.

अन्वाधानम् [अग्निस्थापनस्य पश्चादाधानम्] Putting on or depositing fuel on the sacred fires.

अन्वाधिः [अनु पश्चादाधीयते, धा-कि] (In civil law) 1 A bail, deposit or security delivered to a third person to be handed over ultimately to the right owner; अर्थमार्गणकार्येषु अन्यस्मिन्वचनान्मम। दद्यास्त्वमिति यो दत्तः स इहान्वाधिरुच्यते ॥. -2 A second deposit. -3 [अनुगतः सन्ततः आधिः] Constant anxiety, remorse, repentance, regret (after the committal of a bad act).

अन्वाधेयम्,-यकम् A sort of स्त्रीधन or woman's property, presented to her after marriage by her husband's or father's family, or by her own relatives; विवाहात्परतो यच्च लब्धं भर्तृकुलात् स्त्रिया। अन्वाधेयं तु तद् द्रव्यं लब्धं पितृ- (v. l. बन्धु-) कुलात्तथा ॥ Kāty. quoted by Kull. on Ms. 9. 195; बन्धुदत्तं तथा शुल्कमन्वाधेयकमेव च Y. 2. 144.

अन्वाहित = अन्वाधि q. v.

अन्वाध्यः A class of divinities.

अन्वान्त्र्य *a.* Ved. Being in the entrails.

अन्वायतन *a.* Latitudinal. **-नम्** *ind.* In the house.

अन्वायत्त *a.* Ved. In accordance with (अनुगत &c.); following after.

अन्वायात्या A deity invoked by the verb अन्वाया.

अन्वारभ् 1 A. 1 To begin, commence. -2 To touch; अंसेऽस्यर्युमन्वारभते Āśval. यदि मां संस्पृशेद्रामः सकृदन्वारभेत वा। धनं वा यौवराज्यं वा जीवेयमिति मे मतिः ॥ Rām.

अन्वारब्ध *p. p.* 1 Touched on the back or on any part of the body; विष्णोः कर्माणीति वाचयति रूपमन्वारब्धमिति Kāty. -2 That which has touched or has been placed on the body (as the hand). -3 Followed.

अन्वारभ्य *pot. p.* To be touched along with.

अन्वारम्भः, -म्भणम् Touching, contact, especially touching the यजमान (the performer of a sacrifice) to make him entitled to the fruits and merits of the holy rite.

अन्वारम्भणीया 1 An initiatory or preliminary ceremony. -2 A sacrificial rite to be performed before दर्शपूर्णमास.

अन्वारुह् 1 P. To follow in ascending, especially the funeral pile; to ascend, climb, mount: अन्वारोहच्च सुग्रीवः (गिरिम्) Rām.

अन्वारोहः N. of certain Japas uttered at the soma-libations. Taitt. saṁhitā.

अन्वारोहणम् A woman's ascending the funeral pile after or with the body of her husband.

अन्वास् 2 A. 1 To be seated near or round; सखायमन्वास्ते Mb.; to wait upon, serve, attend upon; सखीभ्यामन्वास्यते Ś. 3; अन्वासितमरुन्धत्या स्वाहयेव हविर्भुजम् R. 1. 56; to sit after one (acc. of person); तां अन्वास्य R. 2. 24. -2 To perform, as a religious ceremony; सन्ध्यामन्वास्य पश्चिमाम् Rām.

अन्वासनम् 1 Service, attendance, waiting upon, worship. -2 Taking a seat after another. -3 Regret, sorrow. -4 A place of industry, manufactory, workshop &c. -5 An oily or cooling enema.

अन्वासीन *pres. p.* Sitting down after, seated along side of.

अन्वाहार्य *a.* To be performed later, following (duty): अन्वाहार्यं महाराज पितॄणां श्राद्धमुच्यते Mb. 13. 87. 6. त्वम्.

अन्वाहार्यः (also **-र्यम्**) **-र्यकम्** [अनु मासि मासि आहियते, कर्मणि ण्यत्] 1 A sacrificial gift or offering presented to the priests (Sāy. अन्वाहरति यज्ञसंबन्धि दोषजातं परिहरत्यनेन इत्यन्वाहार्यो नाम ऋत्विग्भ्यो देय ओदनः) -2 The monthly Śrāddha performed in honour of the manes on the day of new moon; पितॄणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः Ms. 3. 123. **-Comp. -पचनः** the southern sacrificial fire used in the अन्वाहार्य sacrifice. अन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षम् T. Ār. अथान्वाहार्यपचनादुत्थितो घोरदर्शनः Bhāg. 6. 9. 12; Ch. Up. 4. 12. 1.

अन्वाहिक *a.* (**की** *f.*) Daily, diurnal.

अन्वाहित = अन्वाधेय q. v.

अन्वि 2 P. [अनु-इ] 1 To follow, come or go after, succeed; ऋतस्य पन्थामन्वेतवै Rv. 7. 44. 5. गच्छतः पृष्ठतोऽन्वियात् Ms. 4. 154; एनां...प्रयता प्रातरन्वेतु R. 1. 90; शुनीमन्वेति श्वा Bh. 3. 18; attend, accompany, accrue to; कर्मफलं कर्तारमन्वेति. -2 (*a*) To follow (in grammer or construction); be connected or construed with; धातुरादेशमन्वेति Mb. See अन्वय below. (*b*) To obey, conform to, be guided by; यश्चित्तमन्वेति परस्य Mb. -3 To seek; to fall to one's lot (Ved.). मा पितुर्गोतमादन्वियाय Rv. 4. 4. 11.

अन्वयः [इ कर्तरि भावे वा अच्] 1 Going after, following; follower, retinue, attendants; का त्वमेकाकिनी भीरु निरन्वयजने वने Bk. 5. 66. -2 Association, connection, relation; गन्धः कटुकान्वयः = कटुकान्वितः, -3 The natural

order or connection of words in a sentence, construing grmmatical order or relation; पदानां परस्पराकाङ्क्षा योग्यता च, or शब्दानां परस्परमर्थानुगमनम्; तात्पर्याख्यां वृत्तिमाहुः पदार्थान्वय-बोधने S. D.; logical connection of words, अत्र (in the ex. तिष्ठतु सर्पिः) सर्पिःशब्दस्य स्थितिक्रियायामन्वयः P. VIII. 3. 44 Sk; परस्परनिरपेक्षस्यानेकस्य एकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः P. II. 2. 29 Sk. –4 Drift, tenor, purport. –5 Race, family, lineage; रघूणामन्वयं वक्ष्ये R. 1. 9, 12; 3. 27; 12. 33; अन्वयगुणः Mv. 4. 22 virtue of my race. –6 Descendants, posterity; ताभ्य ऋते अन्वयः Y. 2. 117; स° along with the family or descendants; Ms. 2. 168; जातस्तु गण्यते सोऽत्र यः स्फुरत्यन्वयाधिकम् Pt. 1. 27. –7 Logical connection of cause and effect, logical continuance; जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतः Bhāg. 1. 1. 1. –8 Being seen (प्रत्यक्ष); स्यात्साहसं त्वन्वयवत् प्रसभं कर्म यत्कृतम्। निरन्वयं भवेत्स्तेयम्...Ms. 8. 332. –9 (In Nyāya) Statement of the constant and invariable concomitance of the हेतु (middle term) and the साध्य (major term) of an Indian syllogism (हेतुसाध्ययोर्व्याप्तिरन्वयः). In the familiar instance पर्वतो वह्निमान् धूमवत्त्वात् the relation यत्र यत्र धूमस्तत्र तत्र वह्निः (wherever there is smoke there is fire) is called अन्वय or अन्वयव्याप्ति. अन्वय, in fact, corresponds to the universal A proposition of European logic 'All A is B.' The 'व्यतिरेकव्याप्ति' means an assertion of the concomitance of the absence of साध्य and the absence of हेतु (तदभावयोः हेत्वभावसाध्याभावयोः व्याप्तिः) and corresponds to the converted A proposition 'All not-B is not-A'; or in Sanskrit यत्र यत्र वह्निर्नास्ति तत्र तत्र धूमोऽपि नास्ति; and a cause or हेतु is said to be connected with its effect by अन्वयव्यतिरेकव्याप्ति when both the affirmative and negative relations between the thing to be proved and the cause that proves can be equally asserted; such a *Hetu* alone makes the argument perfectly sound and incapable of refutation. This process of arriving at the Vyāpti or universal proposition corresponds to the methods of Agreement and Difference in Mill's Logic; साध्ये निश्चितमन्वयेन घटितम् Mu. 5. 10. –Comp. –आगत *a.* hereditary; Pt. 1, 3; °तं वैरम् Pt. 3. –ज्ञः a genealogist; अथ स्तुते बन्दिभिरन्वयज्ञैः R. 6. 8. –व्यतिरेक (°कौ or °कम्) 1 positive and negative assertion; agreement and contrariety or difference; see above. –2 rule and exception. –व्याप्तिः *f.* affirmative assertion or agreement, affirmative universal.

अन्वयवत् *a.* 1 Having a connection or consequence, following. –2 Belonging to a race or family; born of a noble family, noble, high-born; सत्यपि अन्वयवति अवरोधजने K. 7.

अन्वयायिन् *a.* Descendent, belonging to the family; इतीमे काश्यो भूपाः क्षत्रवृद्धान्वयायिनः Bhāg 9. 17. 10.

अन्वयिन् *a.* Connected as with a consequence.

अन्वित *p. p.* 1 Followed or attended by, in company with, joined by; अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः R. 3. 28. –2 Possessed of, having, possessing, endowed with; full of, seized or struck with, overpowered by; with instr. or in compound; कुलान्वितं कुकुलजा निन्दन्ति Pt. 1. 415; धैर्य°; गुण°, वित्त°; विस्मय° struck with wonder; भय°, क्रोध°, लोभ° &c. &c. –3 Connected with, linked to, following (as a consequence). –4 Connected grammatically; वर्णाः पदं प्रयोगार्हानन्वितैकार्थबोधकाः S. D. 9. –5 Understood, reached by the mind. –6 Suitable, befitting; तपसा चान्वितो वेषस्त्वं राममहिषी ध्रुवम् Rām. 5. 33. 13. –Comp. –अर्थ *a.* having a meaning which is easily understood from the context. °वादः–अभिधानवादः a doctrine of the Mīmāṁsakas that words in a sentence convey meanings not independently or generally, but as connected with one another in that particular sentence; see अभिहितान्वयवादिन् under अभिधा and K. P.2.

अन्विति *a.* Won over or favourably disposed by means of a salutation. –तिः *f.* 1 Following. –2 Food.

अन्विष् 6 P. To desire, seek, search for or after, look out for, seek to get; अतः सिद्धिसमेताभ्यामुभाभ्यामन्विियेष सः R. 17. 47. (–4 P.) To seek, search, look out for &c.; न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् Ku. 5. 45; अन्वेष्टव्यो यदसि भुवने भूतनाथः शरण्यः U. 2. 13; to inquire, investigate; किं वृथा तर्केण अन्विष्यते Ś. 5. –*Caus.* To seek, search &c.; यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः Bh. 3. 10.

अन्विष्ट *p. p.* Desired, sought, searched; यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैः Ku. 1. 15.

अन्वेषः, –षणम्, –णा 1 Search after, seeking for, inquiry into or after, looking out for, watching; वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हताः Ś. 1. 23; न्याय °णतत्परौ Pt. 3. 91; रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषाम् R. 12. 11; अस्यैवान्वेषणा वर्तते V. 2.

अन्वेषक,–अन्वेषिन्,–अन्वेष्टृ *a.* Searching after, seeking for, inquiring &c.; सदा हि दर्शनाकाङ्क्षी श्रेयोऽन्वेषी च वो हरिः Mb. 3. 183. 4. पौरा अस्मदन्वेषिणः Ś. 1.; अनुपद्यन्वेष्टा P. V. 2. 90; अन्तरान्वेषी भवामि Ś. 7; तौ सीतान्वेषिणौ R. 12. 54; कुमुदविटपान्वेषी हंसः H. 4. 102.

अन्वीक्ष् 1 A. 1 To keep looking or gazing at, keep in view. –2 To search, seek for, inquire into; reflect or meditate upon, think of.

अन्वीक्षणम्, –क्षा 1 Search, seeking for; investigation. –2 Reflection; meditation.

अन्वीक्षिक *a.* Well wisher, looking to if good or bad (शुभाशुभवीक्षण); प्रजान्वीक्षिकया बुद्ध्या श्रेयो ह्यस्य विचिन्तयन् Rām. 7. 3. 4.

अन्वीत = अन्वित q. v.

अन्वीप *a.* [अनुगता आपो यत्र] 1 Near the water, situated near water. –2 Attainable or friendly.

अन्वृचम् *ind.* Verse after verse.

अप् *f.* [आप्-क्विप्-ह्रस्वश्च Uṇ. 2. 58] (Declined in classical language only in pl.; आपः, अपः, अद्भिः, अद्भ्यः,

अपाम् and अप्सु, but in singular and pl. in Veda) 1 Water (regarded in Ved. as sacred divinities, आपो देवीः); खानि चैव स्पृशेदद्भिः Ms. 2. 60. Water is generally considered to be the first of the 5 elements of creation, as in अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् Ms. 1. 8; या सृष्टिः स्रष्टुराद्या Ś. 1. 1; but in Ms. 1. 78 it is said to have been created from ज्योतिस् or तेजस् after मनस्, आकाश, वायु and ज्योतिस् or अग्नि; ज्योतिषश्च विकुर्वाणादापो रसगुणाः स्मृताः। अद्भ्यो गन्धगुणा भूमिरित्येषा सृष्टिरादितः॥ -2 Air, the intermediate region. -3 The star S virginis (चित्रा). For the changes of अप् at the end of comp. See P. V. 4. 74, VI. 3. 97-98. [cf. L. *aqua*; Gr. *appos*; Lith. *uppe*, Goth. *ahva*; Pers. *ab*; Zend *ap*; Old Germ. *aha*]. -Comp. -कृत्स्नम् deep meditation by means of water. -चरः, -सरः an aquatic animal. त्रीण्याद्यान्याश्रितास्त्वेषां मृगगर्ताश्रयाऽप्सराः Ms. 7. 72. See अप्सरः. -पतिः 1 'Lord of waters', N. of Varuṇa. -2 the ocean.-पित्तम् fire. For other comps. see s. v. अपाम् enters into several compounds; e. g. अपांसंवर्तः destruction of the world by water; अपांवत्सः 'calf of waters', N. of a star; अपांनपात्, °नप्ता, °नप्त्रिय, °गर्भ, अपान्नपात्, अपोनपात् Ved. N. of Agni or fire as sprung from water; cf. Ms. 9. 321; अपांपतिः, -निधिः,-नाथः; अप्पतिः lord of waters, the ocean; N. of Varuṇa; अपांपित्तम् fire.

अप *ind.* [न पाति रक्षति पतनात् पा-ड Tv.] 1 (As a prefix to verbs it means) (*a*) Away, away from, denoting वियोग; अपयाति, अपनयति; (*b*) deterioration (विकृति); अपकरोति does wrongly or badly; (*c*) opposition, negation, contradiction (विपरीत); अपकर्षति, अपचिनोति; (*d*) direction or mention or illustration (निदर्शन); अपदिशति; (*e*) exclusion (वर्जन); अपवह्, अपसृ *Caus*; (*f*) joy, merriment or laughter (आनन्द); अपहसति; (*g*) concealment or denial (चौर्य); अपलपति, अपवदते. -2 As first member of Tat. or Bahuvrīhi comp. it has all the above senses; अपयानम्, अपकर्म, अपपाठः; अपशब्दः a bad or corrupt word; °भी fearless; °कल्मष stainless; अपरागः discontent (opp. to अनुराग); °मेघोदयं वर्षम् Ku. 6. 54 &c. In most cases अप may be translated by 'bad', 'inferior', 'corrupt', 'wrong', 'unworthy' &c. It also means 'going downwards' as in अपानः. -3 As a separable preposition (with a noun in the abl.) (*a*) away from; यत्संप्रत्यप लोकेभ्यो लङ्कायां वसतिर्भयात् Rām; (*b*) without, on the outside of; अप हरेः संसारः Sk.; (*c*) with the exception of, excepting; अप त्रिगर्तेभ्यो वृष्टो देवः Sk. on the outside of, with the exception of. In these senses अप may form adverbial compounds also (P. II. 1. 12); °विष्णु संसारः Sk. without Viṣṇu; °त्रिगर्तं वृष्टो देवः excepting त्रिगर्त &c. It also implies negation, contradiction &c.; °कामम्, °शङ्कम्. The senses of this word as given by G. M. may be thus put in verse; वर्जने विकृतौ चौर्ये विपरीतवियोगयोः। अपकृष्टे च निर्देशे हर्षे चापः प्रयुज्यते. [cf. L. *ab*; Gr. *apo*; Goth. *af*. Eng. *of* or *off*; Zend *apa*].

अपकरुण *a.* Cruel.

अपकलङ्कः A deep, indelible stain.

अपकामः Ved. Abhorrence, aversion, abominableness; absence of what is dear. धनुः शत्रोरपकामं करोति Rv. 6. 75. 2. -मम् *ind.* Unwillingly, against one's will.

अपकीर्तिः Infamy, disgrace.

अपकुञ्जः N. of the younger brother of the serpent-king Śeṣa, Hariv.

अपकृ 8 U. 1 To carry or bear away, remove, drag away, insult by dragging away; योऽपचक्रे वनात् सीताम् Bk. 8. 20 bore forcibly away. -2 To hurt, injure, wrong, harm, do harm or injury to (usually with gen. of person); आपदि येनापकृतम् Pt. 4. 16; Śi. 14. 78; न किंचिन्मया तस्यापकर्तुं शक्यम् Pt. 1; किं तस्या मयापकृतम् 4 what harm have I done to her? किं च राक्षसराजस्य रामेणापकृतं पुरा Rām.; sometimes with acc. or loc. also; अथ वा सैनिकाः केचिदपकुर्युर्युधिष्ठिरम् Mb.; किमिव बत नात्मन्यपकृतं Bh. 3. 115; न परेषु महौजसश्छलादपकुर्वन्ति मलिम्लुचा इव Śi. 16. 52. -*Caus.* To harm, injure &c.

अपकरणम् 1 Acting improperly. -2 Doing wrong, injuring; ill-treating, offending.

अपकर्तृ *a.* 1 Injurious, doing harm or injury, offensive. -2 Hostile, inimical. -*m.* An enemy.

अपकर्मन् *a.* [बहु. स.] Of bad or degraded actions, corrupted, depraved. -*n* (°र्म) 1 Discharge, paying off (of a debt); दत्तस्यानपकर्म च Ms. 8. 4. -2 An improper or unworthy act; evil doing, conduct, or course; any degrading or impure act. -3 Wickedness, violence, oppression. -4 Incompetence, laziness.

अपकारः 1 Harm, wrong; injury, hurt, offence, misdeed, wrong deed (opp. उपकार); स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति Pt. 1. 66; उपकर्त्रारिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा। उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः Śi. 2. 37; अपकारोप्युपकारायैव संवृत्तः. &c. -2 Thinking ill of, desire to offend or hurt (अनिष्टचिन्ता). -3 Wickedness, violence, oppression, enmity. -4 A mean or degraded action. -Comp. -अर्थिन् *a.* meaning to harm, malevolent, malicious. -गिर् *f.* (-गीः), -शब्दः abusive words, menacing or insulting speech; भर्त्सनं त्वपकारगीः Ak.

अपकारक, -कारिन् *a.* Injuring, doing harm or wrong to, mischievous, offending, harmful, hurtful, injurious; मूषिका गृहजातापि हन्तव्या सापकारिणी Pt. 1. 95, Śi. 2. 37. -कः, -री An evil-doer (opp. उपकारी), enemy; अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिरुच्यते H. 1; अन्° harmless, not harmful.

अपकृत *p. p.* 1 Injured, wronged, wickedly or maliciously committed &c. निरीक्ष्य कृष्णाऽपकृतं गुरोः सुतम् Bhāg. 1. 7. 42. -2 Done or practised as a degrading or impure act, as funeral rites. -तम् An injury, harm, offence. कर्मणः फलनिर्वृत्तिं स्वयमश्नाति कारकः। प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्यापकृतस्य च॥ Mb. 13. 6. 9.

अपकृतिः *f.* **अपकृत्यम्** 1 harm, injury, hurt, damage, offence. -2 Opposition, enmity. -3 A degrading or impure act.

अपक्रिया 1 Hurt, injury, disservice; fault, wrong or faulty deed, misdeed; चतुर्थोपायसाध्ये तु शत्रौ (v. l. रिपौ) सान्त्वमपक्रिया Śi. 2. 54; मा कृथाः पुनरमूमपक्रियाम् Ki. 13. 64 fault. -2 Paying or clearing off (debts).

अपकृष् 1 P., 6 U. 1 (*a*) To draw back or away, draw off or aside, drag down, drag away, take or carry off, take or draw out, extract; आनायिभिस्तामपकृष्टनक्राम् R. 16. 55 drawn out; दन्ताग्रभिन्नमपकृष्य निरीक्षते च Ṛs. 4. 13 pulling off or back. (*b*) To take or carry away, remove; धैर्यं शोकोऽपकर्षति Rām.; किं त्वनुष्ठाननित्यत्वं स्वातन्त्र्यमपकर्षति U. 1. 8, Mv. 4. 33 prevents or interferes with freedom of action; क्षात्रं तेजोऽपकर्षति Mv. 1. 32 destroys, robs one of. -2 To diminish, decrease, omit; अपकर्षेदेवं यावत्पञ्चदश Suśr. -3 To bend (as a bow); धनुःश्रेष्ठमपकृष्य Mb. -4 To lower or debase, dishonour, detract from, lessen the value of, disparage; पीडयन् भृत्यवर्गं हि आत्मानमपकर्षति Mb. -5. To bring or draw backwards; anticipate (as a word in a sentence) what occurs later on; अग्रिमसूत्रस्थं सर्वत्रग्रहणमिहापकृष्यते P. IV. 1. 17 Com. -*Caus* To remove, take away, lessen, diminish, detract from; काव्यस्यात्मभूतं रसमपकर्षयन्तः काव्यस्यापकर्षकाः (दोषाः) उच्यन्ते S. D. 1.

अपकर्षः 1 (*a*) Drawing off or down; diminution, decrease, reduction; मेदोऽपकर्षात् Dk. 160; loss, decay, decline, destruction; तेजोऽपकर्षः Ve. 1; deterioration, inferiority; उत्कर्षापकर्षविहीनो मध्यः Sk. (*b*) Dishonour, degradation, lowering (of esteem), infamy, disgrace (opp. उत्कर्ष in all senses); तपोबीजप्रभावैस्तु ते गच्छन्ति युगे युगे। उत्कर्षं चापकर्षं च मनुष्येष्विह जन्मतः ॥ Ms. 10. 42; मूल्योत्कर्ष° rise and fall in price, increase and decrease. -2 Anticipated performance of a duty, as of a Śrāddha, anticipation (of some detail or details at a विकृतियाग), i. e. performing them at an earlier stage. (see उत्कर्ष). -3 Anticipation of a word occurring later on (in gram., poetry or Mīmāṁsā &c.). **-Comp. -समः** a sort of fallacy; *e. g.* sound has not the quality of shape, as a jar, so sound and a jar have no qualities in common.

अपकर्षक *a.* 1 Drawing or taking off or down, removing. -2 Lessening, diminishing, detracting from; दोषास्तस्य (काव्यस्य) अपकर्षकाः S. D. 1.

अपकर्षण *a.* Taking or drawing away, removing, diminishing (opp. वर्धक); न चास्ति सदृशं तेन किंचित्स्थौल्यापकर्षणम् Suśr. **-णम्** 1 Removing, taking away; drawing away or down, depriving (one) of, drawing out, extracting. -2 Lessening, making inferior, detraction. -3 Superseding. -4 Denying; abolishing.

अपकृष्ट *p. p.* 1 Drawn or taken away, removed; अपकृष्टक्षाणक्याच्चन्द्रगुप्तः Mu. 4 severed, alienated estranged, cut off; so नृपोऽपकृष्टः सचिवात् 4. 14; extracted, drawn out, dragged, lost, diminished, brought down, depressed, lowered &c. -2 Drawn or attracted by; सर्वं दैवापकृष्टं मन्यते युधिष्ठिरः Ve. 5, dependent on, or the work of, Fate. -3 Low, vile, base, inferior, mean (opp. उत्कृष्ट); न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते Ś. 5. 10; पतिं हित्वाऽपकृष्टं स्वमुत्कृष्टं या निषेवते Ms. 5. 163; 8. 281; 9.24; सहापकृष्टैर्महतां न सङ्गतम् Ki. 14. 22. -4 Forbidden, prohibited; चारित्रेण महाबाहुरपकृष्टः स लक्ष्मणः Rām. 4. 33. 27. **-ष्टः** A crow. **-Comp. -चेतन** *a.* mentally debased or corrupted, low-minded. **-जाति** *a.* of a low tribe or origin.

अपकॄ 6 P. 1 To scatter, spout out (water); अपकिरति कुसुमम्; गजोऽपकिरति Sk. -2 To scrape with the feet (for food &c.) through joy, said of quadrupeds and birds, (changed to अपस्कॄ A. in this sense अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने-सुट् P. VI. 1. 142) अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्षार्थी, श्वा आश्रयार्थी च Sk; शृङ्गैरपस्कीर्णमहत्तटीभुवाम् Śi. 12. 74 scratched, छायापस्किरमाणविष्किर. U. 2. 9.

अपकिरणम् Scattering about &c.

अपकोष *a.* Something without cover or sheath; मृदुभ्यामपकोषाभ्यां पदाभ्यामपसर्पति Śiva B. 22. 43.

अपकौशली News, information.

अपक्तिः *f.* 1 Unripenness, immaturity. -2 Indigestion.

अपक्व *a.* Unripe, immature, undigested (as food); uncooked, raw.

अपक्रम् 1 P. 1 To go away, run away, fly, escape, flee away, leave, retreat, retire (from); नगरादपक्रान्तः Mu. 1; राक्षसोऽपक्रामन्नुपेक्षितः 3 while escaping. -2 To glide away, pass away (as time). -3 To measure off by step or by pacing.

अपक्रमः 1 Going away, flight, escape, retreat. -2 The place or limit to which one may retreat; विक्षिप्त्येष विक्षेपं चन्द्रादीनामपक्रमात् Sūrya S. -3 Gliding or passing away (of time). -*a.* [अपगतः क्रमो यस्मात्] 1 Without order. -2 Irregular, in wrong order.

अपक्रमणम्, -क्रामः Retreat, retiring, flight, escape &c.

अपक्रमिन् *a.* Going forth or away; not going fast.

अपक्रोशः Abuse, reviling; न तु शक्यमपक्रोशं पृथिव्यां दातुमात्मनः Rām. 3. 56. 22.

अपक्ष *a.* 1 Without wings or the power of flight. अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किंचित्समाचरेत् Rām. 4. 59. 23. -2 Not belonging to the same side or party. -3 Having no adherents or friends. -4 Opposed to, adverse. **-Comp. -पातः** impartiality. **-पातिन्** *a.* impartial.

अपक्षि 1. 5. 9 P. To bring to an end, destory; annihilate. -*pass.* To decline, decay, waste away; wane (as the moon).

अपक्षयः 1 Decline, decay, wane. -2 Dark fortnight; द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धूमो रात्रिरपक्षयः Bhag. 7. 15. 50.

अपक्षीण *p. p.* Declined, wasted, waned.

अपक्षीयमाणपक्षः Dark fortnight. रात्रेरपक्षीयमाणपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान्षण्मासान् (Bṛi. Ār. Up. 6. 2. 16).

अपक्षिप् 6 P. To throw away or down, take away, remove.

अपक्षेपः, -क्षेपणम् 1 Casting away or throwing down. -2 Throwing or putting down, one of the 5 kinds of कर्मन् in the Vaiśesika Phil., see कर्मन्.

अपगण्डः One who has attained his majority; see अपोगण्ड.

अपगम् 1 P. 1 To go away, depart; pass away, elapse (as time); K. 73; तन्मुखाच्छायापगता H. 3; संपदो नापगच्छन्ति Pt. 3. 8. -2 To fall off or down; go away, vanish, disappear.

अपग *a.* Going, turning away. Av. 1. 34. 5. **-गा** A river (wrongly for आपगा).

अपगत *p. p.* 1 Gone away, departed, passed away, gone off; being remote; oft. as first member of comp. in the sense of 'free from', 'devoid of'; °अन्यव्यापाराः K. 43 having no other duties; °मत्सर 45; 47, 157, 164, 207, 211; °निमेषेण चक्षुषा 154 devoid of twinkling or winking; °मले मनसि 102. -2 Dead, deceased.

अपगमः, -मनम् 1 Going away or off, departure, separation; समागमाः सापगमाः H. 4. 65. -2 Falling off, going away, removal, disappearance; निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ॥ Pt. 1. 283; त्वत्संरोधापगमविशदैश्चन्द्रपादैः Me. 72; पुराणपत्रापगमादनन्तरम् R. 3. 7; lapse, passing away; कतिपयदिवसापगमे K. 66, 193. -3 Death, decease.

अपगतिः *f.* A bad fate (going to hell &c.); येन चापगतिर्भवेत् Pt. 2. 108.

अपगरः [अप-निन्दार्थे गृ भावे अप्] 1 Censure, reviling (निन्दा); अभिगरापगरौ Kāty. -2 One who reviles or says what is disagreeable, reviler.

अपगर्जित *a.* Thunderless (as a cloud).

अपगोपुर *a.* Deprived of its gateways (as a town).

अपगल्भ *a.* Ved. 1 Wanting in boldness, abortive. -2 Being on the side, lateral. -3 Separated from the oldest by one.

अपगुणः 1 A demerit, fault. -2 Devoid of all qualities (merits and demerits) निर्गुणः; सकलैर्गुणैः सकलदोषसमुदितमिदं गुणैस्तव। व्यक्तमपगुण गुणत्रितयत्यजनप्रयाससुपयासि किं मुधा ॥ Śi. 15. 32.

अपगुर् 6 A. 1 To disapprove, reject. -2 To threaten, menace; revile, censure, reproach, rail at; इन्द्रो अपगूर्या जघान Rv. 5. 32. 6. -3 To deprive of.

अपगारम्, -गोरम् *ind.* Having raised or lifted up; अस्यपगोरम्-गारम् युध्यन्ते अपगुरो णमुलि P. VI. 1. 53. Sk. lifting their swords.

अपगुह् 1 U. (अपगूहति-ते) To hide, conceal.

अपगोहः Ved. A hiding place, disappearance, concealment; स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत् परावृक् । Rv. 2. 15. 7.

अपघनः [अपहन्यते संहत्य कर्म कृत्वा वियुज्यते, हन्-अप्-घनादेशः P. III. 3. 77]. A limb or member of the body, as a hand or foot (cf. अङ्ग प्रतीकोऽवयवोऽपघनोऽथ कलेवरम्।) (अपघनोऽङ्गम् III. 3. 81; अङ्गं शरीरावयवः स च न सर्वं किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः Sk. and Kāśikā); but it is also used in the sense of 'the body'; लौहोद्घनघनस्कन्धा ललितापघनां स्त्रियम् Bk. 7. 62 (where the commentators take अपघन to mean the body itself). *-a.* Free from the obstruction of clouds; cloudless.

अपघातः 1 Striking or cutting off, warding off, preventing; वात्सल्यात्सर्वभूतेभ्यो वाच्याः श्रोत्रसुखा गिरः । परितापोऽपघातश्च पारुष्यं चात्र गर्हितम् ॥ Mb. 12. 191. 14. -2 Killing. -3 A violent death, any evil accident proving fatal.

अपघातक *a.* Destroying. जिज्ञासा तदपघातके हेतौ Sāṅkhya. K. 1.

अपघातिन् *a.* Killing, murdering.

अपचः [पक्तुमशक्तः Sk.] 1 Unable to cook, or one who does not cook for himself. -2 A bad cook, a term of abuse (आक्रोशे); अपचो जाल्मः P. VI. 2. 157-8 Sk.

अपचर् 1 P. 1 To depart. -2 To go astray, transgress; offend, commit a fault, act wrongly; यो यस्तेषामपचरेत्तमाचक्षीत वै द्विजः Mb.; तदङ्गनाखपाचरन्नरेन्द्रः Dk. 162 outraged; ते ह्येनमपचरन्तमपि न त्यजन्ति Kau. A. 1.

अपचरित *p. p.* Gone away, departed; deceased. **-तम्** A fault, wrong or wicked deed, misdeed; आहोस्वित्प्रसवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधाम् Ś. 5. 9.

अपचारः 1 Departure; death; सिंहघोषश्च कान्तकापचारं निर्भिद्य Dk. 72. -2 Want, absence. -3 A fault; offence, misdeed, improper conduct, crime; शिष्यो गुरावेव कृतप्रथमापचारः Mv. 4. 20; न राजापचारमन्तरेण U. 2 (v. l. for °अपराधम्); राजन्प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्तते R. 15. 47. -4 Injurious or hurtful conduct, injury, Ve. 4. 10. (v. l. अपहार ?). -5 A defect, flaw, failure, deficiency; नापचारमगमन् क्वचित्क्रियाः Śi. 14. 32; mistake, omission (to do a thing) (लोप); महाध्वरे विध्यपचारदोषः Ki. 16. 48. -6 Unwholesome or improper regimen (अपथ्य); कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रियः । असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा ॥ Śi. 2. 84 (where अ° also means hurt or injury).

अपचारिन् *a.* Offending, doing wrong; wicked, bad; भार्यापचारिणी Ms. 8. 317 a faithless wife.

अपचाय् 1 A. 1 To fear. -2 To respect, honour, worship.

अपचायित *a.* Feared, honoured. P. VII. 2. 30 (Com).

अपचायिन् *a.* Not rendering due respect. Mb. 13.

अपचि 3 P. 1 To honour, respect. -2 To invite respectfully. -3 (5 U.) To gather, collect. -*pass.* 1 To be reduced in strength or bulk, sink, waste away; अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यम् Ś. 2. 4 reduced in bulk, emaciated, lean; to wane, decline, diminish, grow less; राजहंस तव सैव शुभ्रता चीयते न च न चापचीयते K. P. 10. -2 To fall away from, be deprived of, lose (with abl.); प्रकृतिः सूयते तद्वदानन्त्यान्नापचीयते Mb.

अपचयः 1 Diminution, decrease, decay, decline, fall (fig. also.); कफापचयः Dk. 160; तेनास्यापचयं यान्ति व्याधेर्मूलान्यशेषतः Suśr. येषां राज्ञा सह स्यातामुच्चयापचयौ ध्रुवम् H. 3. 126. शिवस्योपचयं वीक्ष्य तथापचयमात्मनः Śiva B. 25. 32. -2 Loss, privation, failure, defect; H. 3. 126. -3 N. of several planetary mansions.

अपचित *p. p.* 1 Reduced in bulk, decreased, wasted, expended &c.; emaciated, thin, lean. Ś. 2. 4. -2 Honoured, respected, saluted सर्वाजमीढोऽपचितं नरेन्द्रम् Mb. 3. 139. 16. -तम् Honouring.

अपचितिः *f.* (P. VII. 2. 30 Vārt.) 1 Loss, decay, decline, destruction; न वैनतेयो गरुडः प्रशंसति महाजनम्। दृष्ट्वा सुपर्णोऽपचितिं महत्या अपि भारत॥ Mb. 6. 3. 84. -2 Expense. -3 Atonement, amends; निहत्य पितृहन्तारं यास्याम्यपचितिं पितुः Bhāg. 10. 66. 27. Compensation, expiation of sin. -4 Exclusion. -5 Punishing. -6 N. of a daughter of Marīchi. -7 Honouring, worshipping, showing reverence, worship; अहं त्वपचितिं भ्रातुः पितुश्च सकलामिमाम् (करिष्यामि) Rām. 2. 74. 30; विहितापचितिर्महीभृता Śi. 16. 9. 1. 17; (where it also means loss, destruction हानि), अस्य वनगुन इवापचितिः 15. 34; देवतोचितामपचितिं संपाद्य K. 324; Ki. 6. 46; 11. 9. cf. स्त्री पूजायामपचितिर्द्वयोश्च स्यात्क्षयार्चयोः Nm.

अपचित् *f.* A noxious flying insect; that which causes decay.

अपची [अपकृष्टं पच्यते असौ, पच् कर्मकर्तरि अच् गौरा° ङीष्] A disease in which the glands of the neck are enlarged and swollen.

अपच्छत्र *a.* Without a parasol or umbrella.

अपच्छाय *a.* [अपगता छाया यस्मात्] 1 Shadowless. -2 Having a bad or unlucky shadow. -3 Devoid of brightness, dim. -यः One that has no shadow, i. e. a god; cf. N. 14. 21; श्रियं भजन्तां कियदस्य देवाश्छाया नलस्यास्ति तथापि नैषाम्। इतीरयन्तीव तया निरैक्षि सा (छाया) नैषधे न त्रिदशेषु तेषु N. 14. 23॥ -या An unlucky shadow, apparition, phantom.

अपच्छेदः, -दनम् 1 Cutting off or away. -2 loss. -3 Interruption. -4 Break; संयुक्तस्य हि पृथग्भावोऽपच्छेदः ŚB. on MS. 6. 5. 50. -Comp. -न्यायः the maxim concerning अपच्छेद.

अपच्यु 1 A. 1 To fall off, go away or off, withdraw, desert; इहैवैधि माप च्योष्ठाः Rv. 10. 173. 2. -2 To perish, die.

अपच्यवः Going or coming out (निर्गम); यत्र नार्यपच्यवमुपच्यवं च शिक्षते Rv. 1. 28. 3.

अपच्युत *p. p.* Fallen off; departed, perished; melted away.

अपजातः A bad son who has turned out ill; one inferior to his parents in qualities; मातृतुल्यगुणो जातस्त्वनुजातः पितुः समः। अतिजातोऽधिकस्तस्मादपजातोऽधमाधमः॥

अपजर्गुराण *a.* [अपगृ-यङ्लुक् चानश्] Ved. Accustomed to take off or remove the covering &c. (आच्छादनादिमोचनशील) जिगर्तिमिन्द्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसन्तमव दानवं हन् Rv. 5. 29. 4.

अपजि 1 P. To defeat, conquer; turn off or away, avert, ward or keep off; येन मृत्युमपजयति Śat. Br.

अपजयः Defeat, overthrow.

अपज्ञा 9 A. To deny, disown, repudiate, dissemble, conceal; शतमपजानीते P. I. 3. 44 Sk. (अपलपति); आत्मानमपजानानः शशमात्रोऽनयद्दिनम् Bk. 8. 26 concealing himself.

अपज्ञानम् Denying, concealing.

अपञ्चीकृतम् A simple elementary substance not made of the five (पञ्च) gross elements; the five subtle elements; पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितम्। अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्माङ्गं भोगसाधनम्॥ Vedānta. P.

अपटान्तर *a.* 1 Not separated (by a curtain or screen). -2 Adjoining, contiguous (= अपदान्तर).

अपटी [अल्पः पटः पटी, न. त.] 1 A screen or wall of cloth, particularly the screen or *kanāt* surrounding a tent. -2 A curtain. -Comp. -क्षेपः (अपटक्षेपः) tossing aside the curtain; °क्षेपेण (= अकस्मात्) 'with a (hurried) toss of the curtain', frequently occurring as a stage direction and denoting precipitate entrance on the stage which arises from fear, hurry, agitation &c., as when a character tossing up the curtain suddenly enters without the usual introduction ततः प्रविशति &c.

अपटीक *a.* 1 one who has no knowledge of commentaries, अपटीको जडो माघे भृशं जाड्येन ताड्यते Śi. -2 one who has no covering garment (अ-पटीक).

अपटु *a.* 1 Not clever or skilful, slow, dull, awkward, uncouth. -2 Ineloquent (as a speaker). -3 Sick.

अपठ *a.* Unable to read; not reading; a bad reader; cf. अपच.

अपण्डित *a.* Not learned or wise, foolish, ignorant; आत्मनः कर्मदोषाणि न विजानात्यपण्डितः Mb. 3. 209. 6, विभूषणं

मौनमपण्डितानाम् Bh. 2. 7. -2 Wanting in skill, taste, appreciation &c. cf. अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्वसन्ति.

अपण्य *a.* Not saleable (the Smritis name several things which ought not to be sold by particular persons and on particular occasions); जीविकार्थे चापण्ये P. V. 3. 99.

अपतन्त्रकः [अपगतं तन्त्रं भिषजामधीनता यत्र कप् Tv.] A kind of वातरोग, spasmodic contraction of the body or stomach; अपतन्त्रकातुरं नापतर्पयेत् Suśr.

अपतानकः [अपक्रम्य अन्तरान्तरा तनुते तन् कर्तरि ण्वुल्] Spasmodic contraction with occasional convulsive fits; सोऽपतानकसंज्ञो यः पातयत्यन्तरान्तरा Suśr.

अपतानकिन् *a.* Affected with spasmodic contraction.

अपति, -तिक *a.* Without a master; without a husband, unmarried. **-तिः** Ved. Not a master or husband; अव भेषज पादय य इमां संविवृत्सत्यपतिः स्वपतिं स्त्रियम् Av. 8. 6. 16.

अपत्नी Unmarried, without a husband.

अपत्नीक *a.* 1 Without a wife (when she is either absent or dead). -2 To be performed without the company of a wife; अपत्नीकः पितृयज्ञः Kāty.

अपतीर्थ A bad Tīrtha or place of pilgrimage.

अपतृप् 10 P. To cause to fast or starve.

अपतर्पणम् 1 Fasting (in sickness). -2 Absence of satisfaction.

अपत्यम् [न पतन्ति पितरोऽनेन, पत् बाहु° करणे यत् न. त.; some derive it from अप, the termination त्य being added to it, as in तत्रत्य, अत्रत्य, sprung from a stock; Yāska gives two etymologies: अपत्यं कस्मात् अपततं भवति पितुः सकाशादेत्य पृथगिव ततं भवति, अनेन जातेन सता पिता नरके न पततीति वा] Offspring, child, progeny, issue (of animals and men); offspring in general (male or female); sons or grandsons and other later generations of a Gotra; अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् P. IV. 1. 162; अपत्यैरिव नीवारभागधेयोचितैर्मृगैः R. 1. 50. (Bhavabhūti calls *apatya* 'a knot for tying parents together' अन्योन्यसंश्लेषणम् पित्रोः; अन्तःकरणतत्त्वस्य दम्पत्योः स्नेहसंश्रयात्। आनन्दग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति बध्यते॥ U. 3. 17).-2 A patronymic affix; स्त्रीपुंसयोरपत्यान्ताः Ak.; °अधिकारप्रकरणम् Sk.; **-Comp. -काम** *a.* desirous of progeny.**-जीवः** N. of a plant (Mar. पुत्रजीवी). **-द** *a.* giving offspring (as a Mantra &c.) **-ता** State of childhood; शूद्रविदी पतति......तदपत्यतया भृगोः Ms. 3. 16. (**-दा**) N. of a plant (गर्भदात्रीवृक्ष).-**पथः** the vulva.-**प्रत्ययः** a patronymic affix. **-विक्रयिन्** *m.* a seller of his children, a father who sells his girl for money to a bridegroom. **-शत्रुः** [अपत्यं शत्रुर्गर्भभेदनेन नाशकं यस्याः सा] 1 'having the chud for its enemy', a crab (said to die in producing young). -2 a serpent. **-साच्** *a.* Ved. accompanied with offspring.

अपत्र *a.* Leafless, without wings &c. **-त्रः** 1 The shoot of bamboo; a sprout in general (तदवस्थायां तयोः पत्रशून्यतयोत्पत्तेस्तथात्वम्). -2 A tree the leaves of which have fallen off. -3 A bird without wings. **-त्रा** N. of a plant (Mar. नेवती).

अपत्रप् 1 A. To be ashamed, be bashful, hang down the face through shame; (with instr. of person or thing); येनापत्रपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति Mb.; य आत्मनापत्रपते भृशं नरः स सर्वलोकस्य गुरुर्भवत्युत *ibid*; तस्माद्वैलैरपत्रेपे Bk. 14. 84 turned away from with shame.

अपत्रप *a.* Shameless, impudent. **-पा,-पणम्** 1 Shame, bashfulness. -2 Embarrassment.

अपत्रपिष्णु *a.* [अपत्रप्-इष्णुच्] Bashful; लोलाक्षि सुरतगुरावपत्रपिष्णोः Śi. 8. 46.

अपत्रस् To flee in terror from; अप स्मत् तरसन्ती न भुज्युः Rv. 10. 95. 8.

अपत्रस्त *p. p.* Afraid of, deterred from; तरङ्गापत्रस्तः (slightly) afraid of waves; P. II. 1. 38 Sk.

अपथ *a.* [नास्ति पन्था यत्र] Pathless, roadless; °थो देशः, °था नगरी &c. **-थम्, -थः** (also अपन्थाः P. V. 4. 72, II. 4. 30) 1 Not a way, absence of a way or road, pathless state; a bad or wrong road (lit.); अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति Rām. (fig.) irregularity, deviation, a moral irregularity or deviation, a wrong road, bad or evil course; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R. 9. 74; 17. 54; न कश्चिद्वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते Ś. 5. 10 follows evil ways; कारितस्त्वमपथे पदं मया Ki. 13. 45, 64. -2 Heresy, heterodoxy (in opinions). -3 The vulva. **-था** Name of several plants. **-थम्** *ind.* By or in the wrong way, astray; अपथं वर्तते Sk. **-Comp. -गामिन्** *a.* pursuing evil courses; heretical. **-प्रपन्न** *a.* taking to evil ways (as man); spent or used out of place, misapplied, misspent (as money &c.); यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् H. 3. 116.

अपथ्य *a.* [न. त.] 1 Unfit, unsuited, improper, inconsistent, obnoxious; अकार्यं कार्यसंकाशमपथ्यं पथ्यसंमितम् Rām. -2 (In medicine) Unwholesome, unsalutary (as food, regimen &c.); सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः H. 3. 110; भवति पुरुषस्य व्याधिर्मरणं सेविते अपथ्ये, राजापथ्ये पुनः सेविते सकलकुलं नश्यति Mu. 6. -3 Bad, unlucky. **-Comp. -अशिन्** *a.* One taking an unwholesome food; शत्रवो नीतिहीनानां यथापथ्याशिनां गदाः Śukra 1. 13.-**कारिन्** *a.* an offender; एवमपथ्यकारिषु तीक्ष्णदण्डो राजा; राज °री क्षपणकः; अनुभव राजापथ्यकारित्वस्य फलम् Mu. 1 an enemy or traitor to the king.

अपद, -पाद *a.* (**पदी** *f.*) [न पद्यते ज्ञायते पद्-क्विप्-न. त.] Incomprehensible, unknowable. -2 Having no feet, footless.

अपद *a.* 1 Footless. -2 Having no office or post. **-दः** A reptile. **-दम्** No place or abode. -2 A wrong or

bad place or abode; wrong time: चिरमपदे शङ्कितोऽस्मि M. 1 my doubts were out of place, ill-founded: प्रेम पश्यति भयान्यपदेऽपि Ki. 9. 70 unreasonably. -3 A word which is not a *pada* or an inflected word. -4 Ether. **-Comp. -अन्तर** *a.* adjoining, contiguous, very near. धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् Mb. 7. 17. 38. (-रम्) proximity, contiguity. **-रुहा, -रोहिणी** N. of a parasitical plant; (Mar. बादांगुळ, बांडगूळ).

अपदक्षिणम् *ind.* To the left side.

अपदम *a.* 1 Without self-restraint. -2 Of wavering fortune.

अपदव *a.* Free from forest fire.

अपदश *a.* 1 Far from ten. -2 Without a fringe (दशा) as a garment; तथानान्यधृतं धार्यं न चापदशमेव च Mb. 13. 104. 86.

अपदानम्,-दानकम् [अपदायति परिशुध्यति येन कर्मणा, दै करणे ल्युट्] 1 Pure conduct, approved course of life; (परिशुद्धाचरणम्). -2 A great or noble work, excellent work दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्वया सत्कृत्य मानिताः Rām. 2. 100. 31. (perhaps for अवदानम् q. v.). -3 A work well or completely done, an accomplished work; कथितेषु जनैरमुष्य राजन् अपदानेषु विशिष्य कौतुकं नः Rām. ch. 2. 18. -4 A legend treating of former and future births of men and exhibiting the consequences of their good and evil actions.

अपदार्थः 1 Nothing, non-entity. -2 Not the meaning of words actually used in a sentence; अपदार्थोऽपि वाक्यार्थः समुल्लसति K. P. 2.

अपदिश् 6 P. 1 To point out, indicate, show; तदागतिरिवेनाहमपदेश्यः Dk. 60; assign, allot. -2 To declare, put forward, adduce, communicate; announce, say, tell; inform against, accuse; अपदिश्यापदेश्यं च Ms. 8. 54. -3 To feign, pretend, hold out or plead as a pretext or excuse; मित्रकृत्यमपदिश्य R. 19. 31, 32, 54; शिरःशूलस्पर्शनमपदिशन् Dk. 56 pleading head-ache as an excuse. -4 To refer to, have reference to; रहसि भर्त्रा मद्गोत्रापदिष्टा Dk. 102 referred to, called by the name of.

अपदिष्ट *a.* Assigned as a reason or pretext.

अपदेशः 1 Statement, adducing (उपदेश); pointing out, mentioning the name of; अपदेशो मे जनकान्नोत्पत्तिर्वसुधातलात् Rām. 6. 116. 16. नैष न्यायो यद्दातुरपदेशः Dk. 60; हेत्वपदेशात् प्रतिज्ञायाः पुनर्वचनं निगमनम् Nyāya S.; दीक्षाया अपदेशात् Kāty. -2 (*a*) A pretext, pretence, plea, excuse; contrivance; अवेक्ष्यमाणा शनकैर्जगाम कृत्वाग्निहोत्रस्य तदापदेशम् Mb. 3. 111. 18 केनापदेशेन पुनराश्रमं गच्छामः Ś. 2; रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोः R. 2. 8; व्रतापदेशोज्झितगर्ववृत्तिना V. 3. 12. (*b*) Guise, disguise, form; विकटदुष्टश्वापदापदेशकालगोचरं गता Māl. 7; मन्त्रिपदापदेशं यौवराज्यम् Dk. 101. -3 Statement of the reason, adducing a cause, the second (हेतु) of the five members of an Indian syllogism (according to the Vaiśeṣikas). -4 A butt, mark (लक्ष्य). -5 A place, quarter. -6 Refusal, rejection. -7 Fame, reputation. -8 Deceit. -9 (अपकृष्टो देशः) A bad or wrong place. -10 Danger or peril. cf. अपदेशः पदे लक्ष्ये स्यात् प्रसिद्धिनिमित्तयोः। औदार्यशौर्यधैर्येषु निःसीमव्यपदेशयोः। Nm.

अपदेशिन् *a.* Pretending to be, assuming the appearance of (in comp.)

अपदेश्य *pot. p.* 1 To be feigned, adduced &c. -2 Being in a wrong place. -3 To be indicated or stated; अपदिश्यापदेश्यं च Ms. 8. 54.

अपदिशम् *ind.* Half a point between two regions of the compass (दिशयोर्मध्ये), in an intermediate region.

अपदेवता A goblin, evil spirit.

अपद्रव्यम् A bad thing.

अपद्रुतम् To run away in a bent posture; Rām. 6. 40. 25. (परस्परजान्वादिग्रहायावनतकायया धावनम् इति टीका)

अपद्वारम् A side door or entrance, an entrance other than the proper door; अपद्वारैर्वीक्षते निर्यियासुः Suśr.

अपधा Ved. Shutting up, hiding (वारणार्थं निरोधः) यो गा उदाजदपधा वलस्य Rv. 2. 12. 3.

अपधाव् 1 P. To prevaricate.

अपधावनम् Prevarication.

अपधूम *a.* Free from smoke; °त्व Smokelessness; कृशानुरपधूमत्वात्प्रसन्नत्वात्प्रभाकरः (विशुद्धशुचौ) R. 10. 74.

अपध्यै 1 P. To think ill of, have evil thoughts about, curse mentally; अपध्याता च विप्रेण न्यपतद्धरणीतले Mb.

अपध्यानम् 1 Evil thoughts, thinking ill of, cursing mentally; तदपध्यानात् पिशाचतामुपगतम् K. 29. -2 Meditation upon things which are not to be thought of. (Jain).

अपध्वंस् 1 A (rarely P.) 1 To pack off, clear out; अपध्वंसेति बहुशो वदन् क्रोधसमन्वितः Hariv. आः अपध्वंस Dūtavākya 1. -2 To abuse, revile, scold; न चाप्यन्यमपध्वंसेत्कदाचित्कोपसंयुतः Mb. -*Caus.* To free from dust; blow away (as dust &c.).

अपध्वंसः 1 Degradation, falling off or from, disgrace. -2 Concealment. **-Comp. -जः, -जा** a person of a mixed, degraded and impure caste (where the mother belongs to a higher caste than the father's) एको विद्वर्ण एवाथ तथाऽत्रैवोपलक्षितः। षडपध्वंसजास्ते हि...Mb. 13. 49. 8. अपध्वंसजाः स्मृताः Ms. 10. 41. 46.

अपध्वंसिन् *a.* Destroying, removing; सर्वैनसामपध्वंसि जप्यं त्रिष्वघमर्षणम् Ak.

अपध्वस्त *p. p.* 1 Reviled, cursed, accursed, contemptible, to be disdained. अपध्वस्ता दस्युभूता भवन्ति ये ब्राह्मणान्क्षत्रियाः सन्त्यजन्ति Mb. 12. 73. 10. -2 Pounded badly or imperfectly (अवचूर्णित). -3 Abandoned. शरैरपध्वस्त-

विनीतवेषम् Rām. 7. 8. 50. **–स्तः** A vile wretch, lost to all sense of right and virtue; मूर्ख अपध्वस्तोऽसि Mk. 8. cf. अपध्वस्तः परित्यक्ते निन्दितेऽथ चूर्णिते। Medinī.

अपध्वान्त *a.* Sounding wrongly. अपध्वान्तं वरुणस्य Cha. Up. 2. 22. 1. **–न्तम्** A wrong or harsh sound.

अपनस *a.* Without a nose; असिं कौक्षेयमुद्यम्य चकारापनसं मुखम् Bk.

अपनामन् Having a bad name. *-n.* (–म) A bad name.

अपनिधि *a.* poor, without pelf; आचार्योऽपनिधिश्चैव भर्त्स्यते तदनन्तरम् Mb. 3. 190. 75.

अपनी 1 P. 1 To lead or carry away, carry or lead off; cause to retire; तमप्यपनयेत् Ms. 3. 242. –2 (*a*) To remove (in all senses), destroy, take away; आर्तानां भयमपनेतुमात्तधन्वा Ś. 6. 27; शत्रूनपनेष्यामि Bk. 16. 30; so तृष्णाम्, भयम्, श्रमम्, दोषम्, संशयम् &c. (*b*) To rob, steal, take away, carry away or off; त्वं रक्षसा भीरु यतोऽपनीता R. 13. 24. –3 To extract, take or draw out from (dart, oil &c.); अपनीताशेषशल्यम् Dk. 31; दिष्ट्या शल्यं मे हृदयादपनीतमिव V. 5. –4 To put off or away, take or pull off (dress, ornaments, fetters &c.); अपनीताशेषराजचिह्ना K. 206; एषां बन्धनान्यपनय H. 1; चरणान्निगडमपनय Mk. 6; अपनयन्तु भवत्यो मृगयावेषम् Ś. 2; R. 4. 64. –5 To deny; नैतन्मया निर्दिष्टमित्यपनयति Kull. on Ms. 8. 53. –6 To except, exclude from a rule. –7 To behave wrongly, immorally; शत्रौ हि साहसं यत्तत्किमिवात्रापनीयते Rām. 6. 64. 10.

अपनयः 1 Taking away, removing; refuting (as an assertion); स्वमतात्प्रच्यावनमपनयो निग्रहः P. VIII. 2. 94 Com. बुभुक्षापनयं दत्त्वा चन्द्रार्कौ मम वासव Rām. 7. 35. 34. –2 A bad policy or conduct. –3 Injury, offence (अपकार); ततः सपत्नापनयस्मरणानुशयस्फुरा Śi. 214. –4 Immorality (अनीति); ममापनयजं दुःखं विक्रमेण समीकुरु Rām. 6. 63. 25. –5 Injustice; स मामपनयो राजन् भ्रंशयामास वै श्रियः Mb. 3. 181. 36.

अपनयनम् 1 Taking away, removing, extracting &c. गण्डस्वेद° Me. 26; नातिश्रमापनयनाय Ś. 5. 6. –2 Healing, destroying, curing (disease &c.); रोगाच्चापनयने P. V. 4. 49. –3 Discharge or acquittance of a debt or obligation. –4. Subtraction, deduction. –5 Injustice; शृणु राजन् स्थिरो भूत्वा तवापनयनो महान् Mb. 6. 49. 22.

अपनीत *p. p.* 1 Taken away; removed, pulled off, &c. –2 Removed from deviating from, opposed to, contradictory; तत्त्वधर्मापनीतस्य दृश्यते कर्मणः फलम् Rām. –3 Badly done or executed, spoiled; अपनीतं सुनीतेन योऽर्थं प्रत्यानिनीषते Mb. –4 Paid off, discharged. –5 Of bad behaviour; स बन्धुर्योऽपनीतेषु साहाय्यायोपकल्पते Rām 6. 63. 27. **–तम्** 1 Bad conduct. –2 Cheating, fraud; अवश्यमपनीतेन जहतामेव जीवितम् Rām. 6. 8. 18.

अपनुद् 6 P. To remove, take or drive away, destroy; नारीणामपनुनुदुर्न देहखेदान् Bk. 10. 13; न हि प्रपश्यामि ममापनुद्यात् यच्छोकम् Bg. 2. 8 expiate, atone for (as sin).

अपनुत्तिः *f.* **–नोदः, –नोदनम्** Removing, taking away, removal, destroying, driving away; सुखायान्यापनुत्तये Bhāg. 7. 13. 25. expiation, atonement (as of a sin); पापानामपनुत्तये Ms. 11. 209, 139, 92; Y. 3. 305; गुरुतल्प° Ms. 11. 106; ब्रह्महत्यापनोदाय 11. 75; कृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदनः 11. 215, 252, 260.

अपन्न *a.* Ved. Not going down, not fallen or sunk, indestructible. अग्नेर्वोऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि Vāj. 6. 24.

अपपयस् *a.* Waterless, dry; (ससुरचापम्) अपपयोविशदम् Ki. 5. 12.

अपपाठः A wrong or bad reading (in a text); mistake in reading; द्वादशापपाठा अस्य जाताः P. IV. 4. 64 Sk.

अपपात्र *a.* 1 Deprived of the use of common vessels; using separate vessels (from which no one else will eat); अपपात्राश्च कर्तव्याः Ms 10. 51. –2 Of low caste.

अपपात्रितः [पात्रभोजनात् बहिष्कृतः] One who has lost his caste through some great sin or offence, and who is, therefore, not allowed by his relatives to eat or drink from a common vessel.

अपपाद *a.* Having bad feet; °त्र having no shoe, shoeless; Raj. T.

अपपानम् A bad drink.

अपपित्वम् Ved. Separation. भरतस्य पुत्राः अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वम् Rv. 3. 53. 24.

अपपूत *a.* Having badly formed hips. **–तौ** Badly formed hips; P. VI. 2. 187.

अपप्रजाता A female that has suffered a miscarriage.

अपप्रदानम् A bribe.

अपप्रोषितम् Ved. Fault or evil caused by wrong departure (प्रवासदोष.)

अपबर्हिस् *a.* Not having the use of *Barhis* (बर्हिर्होमरहित.)

अपबाहुकः A bad arm; stiffness in the arm.

अपभय *a.* Free from fear, fearless, undaunted; ततः प्रहस्यापभयः पुरन्दरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षिता R. 3. 51.

अपभरणी See भरणी. So called in Yv. Ts.

अपभर्तृ *a.* Ved. Taking away, destroying.

अपभाष् 1 A. To abuse, revile, defame, libel; न केवलं यो महतोऽपभाषते शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् Ku. 5. 83.

अपभाषणम् Reviling, defamation, libel, calumny, vituperation.

अपभू 1 P. To be away, be absent.

अपभूतिः *f.* Defect, damage; Rv. 5. 8. 5.

अपवाहितः Dk. 17, 59. -3 To reduce to powder, pulverize. -4 To cause to carry the yoke: गामिव नासिकां विद्ध्वापवाहयति Mk. 8.

अपवाहः, -हनम् 1 Taking or carrying away, removal: Dk. 41; स्वराष्ट्रं वासयेद्राजा परदेशापवाहनात् H. 3. v. 1. bearing away men from other countries; See अभिष्यन्द. -2 Deduction, subtraction (as of fractions). -3 N. of a metre.

अपवोढ् *a.* One who carries away or removes; कश्चिच्छस्त्रापातमूढोऽपवोढुर्लब्धा भूयश्चेतनामाहवाय Śi. 18. 64.

अपोढ *p. p.* Carried away, removed &c. See अपवह्.

अपवासः [अपस्य वासः] Ved. 1 Disappearance, vanishing, retreat; Av. 3. 7. 7. -2 N. of a plant.

अपविक्षत *a.* Uninjured, unhurt, unviolated.

अपविघ्न *a.* Unobstructed, uninterrupted; शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः R. 3. 38.

अपविद्ध &c. See under अपव्यध्.

अपविद्या Ignorance, spiritual ignorance, Māyā or illusion (अविद्या); तत्त्वस्य संवित्तिरिवापविद्याम् Ki. 16. 32.

अपविष *a.* Free from poison. **-षा** A sort of grass with aromatic roots; Kyllingia Monocephala.

अपवीण *a.* Having no lute, or having a bad lute. **-णा** A bad lute.

अपवृ 5 U. To open, uncover, disclose, exhibit. -*Caus.* or 10 P. To cover, wrap, envelop, screen, conceal; बाहुबन्धनापवारितपयोधरोद्गमाम् Mal. 7 covered, or concealed; विटपेनापवारितशरीरा भूत्वा Ratn. 1.

अपवरकः, -का [वृ-संज्ञायां वुन्] 1 An inner apartment; the lying-in chamber. -2 An air-hole, aperture; ततश्चैकस्मादपवरकात् Mu. 1.

अपवरणम् 1 Covering, screening.-2 A garment, cloth.

अपवारकः 1 Covering &c. -2 An enclosed or screened place (जवनिका); °के प्रविश्य एकान्ते तिष्ठ Mk. 8.

अपवारणम् Covering, concealment, disappearance. ...छादने त्वपवारणम्।

अपवारित *p. p.* Covered, concealed; °तं प्रवहणं तिष्ठति Mk. 6 covered; vanished, disappeared; **-तम्, -अपवारितकम्** Concealed or secret manner. **-तम, अपवारितकेन, अपवार्य** *ind.* Frequently occurring in dramas in the sense of 'apart', 'aside to another' (opp. प्रकाशम्); it is speaking in such a way that only the person addressed may hear it; तद्भवेदपवारितम्। रहस्यं तु यदन्यस्य परावृत्य प्रकाश्यते। त्रिपताककरेणान्यमपवार्यान्तरा कथाम् S. D. 6.

अपवृतिः *f.* Opening.

अपवृज् 7 A. 1 To avert, destroy, dissipate; तमः, शत्रुम् &c. -2 To tear off, pull out, take out. -3 To conclude, finish, absolve. -*Caus.* 1 To leave, quit, abandon, avoid; दूरापवर्जितच्छत्रैः शिरोभिः R. 17. 79 keeping the umbrellas at a (great) distance; त्वयात्महस्तेन मही मदच्युता मतङ्गजेन स्रगिवापवर्जिता Ki. 1. 29 abandoned, left, lost. -2 To let go, drop down, throw, pour; सुमनसो दिव्याः खेचरैरपवर्जिताः Bhāg.; करयुग्मपद्ममुकुलापवर्जितैः Śi. 13. 37. -3 To abandon, release, discharge, pay off (as debt &c.); absolve oneself from, fulfil, make good (as a promise). -4 To sever, separate, cut off; भल्लापवर्जितैस्तेषां शिरोभिः (महीं तस्तार) R. 4. 63, Ki. 17. 58 severed or cut off by arrows; इमान्यमूनीत्यपवर्जिते शनैः Ki. 8. 20 plucked. -5 To overturn; empty; घटेऽपवर्जिते Y. 3. 300. -6 To honour, respect, esteem. -7 To give, bestow, grant, present; अपवर्जितं कोशजातम् Dk. 36; दक्षिणामपवर्ज्य Mb.; अपवर्जितौ वरौ Rām.

अपवर्गः 1 Completion, end, fulfilment or accomplishment of an action; अपवर्गे तृतीया P. II. 3. 6; III. 4. 60; (अपवर्गः = क्रियाप्राप्तिः or समाप्तिः Sk.) तेषां चैवापवर्गाय मार्गं पश्यामि नाण्डज Mb. 5. 113. 17. क्रियापवर्गेष्वनुजीविसात्कृताः Ki. 1. 14; अपवर्गे तृतीयेति भणतः पाणिनेरपि N. 17. 68; Ki. 16. 49; पञ्च° coming to an end in 5 days. -2 An exception, special rule; अभिव्याप्यापकर्षणमपवर्गः Suśr. -3 Absolution, final beatitude; अपवर्गमहोदयार्थयोर्भुवमंशाविव धर्मयोर्गतौ R. 8. 16; ज्ञानेन चापवर्गः Sāṅkhya K. 44 -4 A gift, donation. -5 Abandonment. आत्मदोषापवर्गेण तद्याच्ञा जनमोहिनी Bhāg. 10. 23. 46.; -6 Throwing, discharge (as of arrows); मुष्टेरसंभेद इवापवर्गे Ki. 16. 20. -7 Cessation, end; क्रियाणामर्थशेषत्वात् प्रत्यक्षतस्तन्निवृत्त्या अपवर्गः स्यात्। Ms. 11. 1. 27.

अपवर्जनम् 1 Leaving, abandonment; making good, fulfilling (a promise); discharging (debt &c.). -2 A gift or donation; spending. -3 Final beatitude, salvation.

अपवर्जित *p. p.* Left, abandoned; fulfilled; see above; oft. in comp. in the sense of 'free from', 'being without', 'destitute of', or with instr.; षड्भिरपवर्जिताशीतिः Bṛi. S. 53. 7; 80 minus 6, अपवर्जितविप्लवे शुचौ Ki. 2. 26.

अपवृक्त *p. p.* Finished, ended.

अपवृक्तिः *f.* Fulfilment, accomplishment, completion.

अपवृत् 1 A. To turn back, turn away, depart; तस्मादपावर्तत दूरकृष्टा R. 6. 58; तस्मादपावर्तत कुण्डिनेशः 7. 33. -*Caus.* 1 To turn back or away, turn aside, bend; व्यपोढपार्श्वैरपवर्तितत्रिकाः Ki. 4. 15; आसक्ततिर्यगपवर्तितदृष्टि वक्त्रम् (वहन्ती) Mal. 1. 40. -2 (Math.) To divide (as by a common measure) without remainder; समेन केनाप्यपवर्त्यहारभाज्यौ भजेद्वा सति संभवे तु Lila. -3 To reduce to a common measure.

अपवर्तः 1 Taking away, removing. -2 (Math.) The (common) divisor which is applied to both or either of the quantities of an equation. -3 Reduction to a common measure.

त्वल्क्षुषिषु: शैलान् गुहास्त्वन्ये न्यलेषत ।। केचिदासिषत स्तब्धा भयात्केचिदघूर्णिषुः । उदतारिषुरम्भोधिं वानराः सेतुनापरे Bk. 15. 31. 33. –रः 1 the hind foot of an elephant; बद्धापराणि परितो निगडान्यलावीत् Śi. 5. 48 (Malli. चरमपादाग्राणि). –2 An enemy (न पृणाति सन्तोषयति). –रा 1 Western direction, the west अपरां च दिशं प्राप्तो वालिना समभिद्रुतः Rām. 4. 46. 18. –2 The hind part of an elephant. –3 Sacred learning, learning the four Vedas with the 6 Aṅgas. –4 The womb; the outer skin of the embryo. –5 Suppressed menstruation in pregnancy. –री Ved. The future, future times; उतापरीभ्यो मघवा विजिग्ये Rv. 1. 32. 13. –रम् 1 The future, any thing to be done in future (कार्य); तदेतद्ब्रह्मापूर्वमपरमनन्तम् Bṛi. Ār. Up. (नास्ति अपरं कार्यं यस्य). –2 The hind quarter of an elephant. –रम् *adv.* Again, moreover, in future, for the future: अपरं च moreover; अपरेण behind, west of, to the west of (with gen. or acc.). [cf. Goth. *afar*; Germ. *aber*, as in aberglauben]. –**Comp.** –अग्नि (अग्नी dual) 1 the southern and western fires (दक्षिण and गार्हपत्य). –2 the last fire i. e. used at the funeral ceremony (°ग्निः). –अङ्गम् one of the 8 divisions of गुणीभूतव्यङ्ग्य (the second kind of काव्य) mentioned in K. P. 5. In this the व्यङ्ग्य or suggested sense is subordinate to something else; अगूढमपरस्याङ्गम्; अपरस्य रसादेर्वाच्यस्य वा (वाक्यार्थीभूतस्य) अङ्गं रसादि अनुरणनरूपं वा; e. g. अयं स रसनोत्कर्षी पीनस्तनविमर्दनः । नाभ्यूरुजघनस्पर्शी नीवीविस्रंसनः करः ।। where शृङ्गार is subordinate to करुण. –अन्त *a.* living at the western borders. (–न्तः) 1 the western border or extremity, the extreme end or term; the western shore. –2 (pl.) the country or inhabitants of the western borders near the Sahya mountain; अपरान्तजयोद्यतैः (अनीकैः) R. 4.53 Western people. दशार्णाश्चापरान्ताश्च द्विपानां मध्यमा मताः Kau. A. 1. 2. –3 the kings of this country. –4 death, Pātañjala Yogadarśana 3. 22. °ज्ञानम् anticipation of one's end. –5 the hind foot of an elephant; मृदुचलदपरान्तोदीरितान्दूनिनादम् Śi. 11. 7; 18. 32. –6 Islander, inhabitant of an island (द्वीपवासिन्) कोच्चापरान्ताः सामुद्रा रत्नान्युपहरन्तु ते Rām. 2. 82. 8. –अन्तकः 1. = °अन्तः pl. –2. N. of a song; अपरान्तकमुल्लोप्यं मद्रकं प्रकरीं तथा। औवेणकं सरोबिन्दुमुत्तरं गीतकानि च।। Y 3. 113; °अन्तिका N. of a metre consisting of 64 mātrās. –अपराः, –रे, –राणि another and another, several, various. –अपरम् *ind.* Further and further (उत्तरोत्तरम्); अहं हि वचनं त्वत्तः शुश्रूषुरपरापरम् Mb. 5. 136. 14. –अर्धम् the latter or second half. –अह्नः [fr. अहन् changed to अह्न P. II. 4. 29, V. 4. 88.] the latter part of the day, the afternoon, closing or last watch of the day; Ms. 3. 278; अपराह्णशीतलतरेण शनैरनिलेन Śi. 9. 4; °तन, °हेतन belonging to this time; °कृतं P. II. 1. 45. –इतरा the east. –कान्यकुब्ज *a.* situated in or belonging to the western part of Kānyakubja. –कालः later period. –गात्रम् a minor limb (hand, foot etc.); कोपप्रसादापरगात्रहस्तः (सुप्तः क्षितौ रावणगन्धहस्ती) Rām. 6. 109. 10. –गोदानम् (also गोडनि or गोडानि) N. of a country to the west of Mahāmeru (according to Buddhistic ideas). –ज *a.* born later or at the end of the world. (–जः) the destroying fire. –जनः an inhaditant of the west, the western people. –दक्षिणम् *ind.* in the south-west (belonging to the तिष्ठद्गु class). –पक्षः 1 the second or dark half of the month. –2 the other or opposite side; a defendant (in law). –पञ्चालाः the western Pañchālas. –पर *a.* one and the other, several, various; अपरपराः सार्थाः गच्छन्ति P. VI. 1. 144. Sk. several caravans go; (अपरे च परे च सकृदेव गच्छन्ति). –पाणिनीयाः the pupils of Pāṇini living in the west. –प्रणेय *a.* easily led or influenced by others, docile, tractable. –भावः 1 being another or different, difference. –2 succession, continuation. –रात्रः [अपरं रात्रेः] the latter or closing part of night, the last watch of night (P. V. 4. 87); उत्थायापररात्रान्ते प्रयताः सुसमाहिताः Bhāg. 8. 4. 24. °कृतम् P. II. 1. 45. –लोकः the other world, the next world. Paradise. –वक्त्रा, –क्त्रम् N. of a metre. –वैराग्यम् a kind of Vairāgya mentioned by Patañjali (दुष्टानुश्राविकविषयवितृष्णस्य वशीकारसंज्ञं वैराग्यम्). –सक्थम् the hind thigh. –स्वस्तिकम् the western point in the horizon. –हैमन *a.* belonging to the latter helf of winter (P. VII. 3. 11).

अपरता, –त्वम् 1 Being another or different (one of the 24 Guṇas); difference, opposition, contrariety, relativeness. –2 Nearness. –3 Distance, posteriority (in time or space).

अपरत्र *adv.* In another place, elsewhere; एकत्र or क्वचित्–अपरत्र in one place–in another place; in the first case–in the second case.

अपरथा *ind.* In another manner; जलदकालमबोधकृतं दिशामपरथाप रथावयवायुधः Śi. 6. 41. ध्रुवं ज्ञाने दोषः कथमपरथा दुर्व्यवहृतिः Mv. 3. 36.

अपरवत् *a.* Like what follows.

अपरस्पर *n.* [अपर-पर] 1 One after another, uninterrupted, continued (as applied to an action); अपरस्पराः क्रियासातत्ये P. VI. 1. 144; सुद् निपात्यते; °राः सार्थाः गच्छन्ति, सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः Sk. –2 One another (अन्योन्य); अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् Bg. 16. 8.

अपरेद्युः *adv.* On the following day अथापरेद्युः संप्राप्ते हतशिष्टाः जनास्तदा Mb. 3. 65. 35; Ms. 3. 187.

अपरञ्ज् (Used in pass. only) To be disaffected or discontented (with abl.); नयहीनादपरज्यते जनः Ki. 2. 49; K. 287.

अपरक्त *a.* 1 Colourless, bloodless, pale; श्वासापरक्ताधरः Ś. 6. 6. –2 Discontented, dissatisfied, disaffected; चन्द्रगुप्तादपरक्ताः Mu. 1.

अपरागः Discontent, dissatisfaction, disaffection; हेतुम् ज्ञातुमिच्छामि Mu. 3; अपरागसमीरणेरितः Ki. 2. 50; K. 329. –2 Apathy, enmity. यथा त्वं गुणविद्वेषादपरागं चिकीर्षसि Mb. 5. 168. 15.

अपरतिः *f.* 1 Cessation (= अपरति q. v.); -2 Dissatisfaction.

अपरवः 1 Contest, dispute (about the enjoyment of property): °उज्झित uncontested, undisputed (as possession of any thing). -2 Ill-repute.

अपरस्पर *a.* [अ-परस्पर] Not reciprocal, not mutual; असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम्। अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम्॥ Bg. 16. 8 (Mr. Telang renders °र by 'produced by union of male and female', caused by lust, where अपरस्पर must be supposed to be connected with अपरस्पर under अपर q. v.)

अपराक् *ind.* In (or to) the western direction. शयीत नापराक् नान्यैर्न नग्ना न च सन्ध्ययोः Bhāg. 6. 18. 51.

अपराञ्च् *a.* [°राङ्, °राची, °राक्] Not averted, fronting, facing, in front. -*ind.* In front of. **-Comp.** **-मुख** *a.* (**-खी** *f.*) 1 not turning away the face; with unaverted face. -2 presenting a bold front.

अपराजित *a.* Unconquered, invincible, unsurpassed; °ता दिक् the north-east direction, (ऐशानी) so called because the Gods were not defeated there; ते (देवासुराः) उदीच्यां प्राच्यां दिश्ययतन्त ते ततो न पराजयन्त सैषा दिगपराजिता Ait. Br., अपराजितां वास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्मगः Ms. 6. 31. **-तः** 1 A sort of poisonous insect. -2 N. of Viṣṇu; N. of Śiva. अपराजित-अप्रतिहत-जयन्त-वैजयन्त-कोष्ठकान्...पुरमध्ये कारयेत् Kau. A. 2. 4. -3 One of the 11 Rudras. -4 A class of divinities forming a portion of the अनुत्तर divinities of the Jainas. -5 N. of a sage. **-ता** N. of Durgā, to be worshipped on the Vijayādaśamī or *Dasarā* day; तिष्ठ देवि शिखाबन्धे चामुण्डे ह्यपराजिते Sandhyā; दशम्यां च नरैः सम्यक् पूजनीयाऽपराजिता । ...ददाति विजयं देवी पूजिता जयवर्धिनी Skanda P. -2 N. of several plants; दूर्वा, शेफालिका, जयन्ती, असन, शङ्खिनी, हपुषा, असनपर्णी. -3 A kind of plant (or ओषधि) fastened round the wrist and serving as a charm or amulet; see Ś. 7. (In Vikramorvaśīyam Act 2, Kālidāsa uses अपराजिता in the sense of a spell or विद्या; ननु भगवता देवगुरुणा अपराजितां नाम शिखाबन्धनविद्यामुपदिशता त्रिदशपरिपक्षस्यालङ्घनीये कृते स्वः). -4 The north-east quarter; see under °त above. -5 A kind of metre, 4 lines with 14 syllables in each -6 A sort of Yoginī.

अपराजिष्णु-पराजेय *a.* Invincible.

अपराध् 4, 5 P. 1 To offend, wrong, sin against, commit an offence against; (with gen. or loc. of person or thing); यौवनमत्रापराध्यति Mk. 9 is to blame; यस्मिन्कस्मिन्नपि पूजार्हेऽपराद्धा शकुन्तला Ś. 4; अपराद्धोऽस्मि तत्रभवतः कण्वस्य Ś. 7; महतां योऽपराध्येत दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् Pt. 1. 307; V. 2; किं पुनरसुरावलेपेन भवतीनामपराद्धम् V. 1; sometimes with dat. also; न दूये सात्वतीसूनुर्यन्मह्यमपराध्यति Śi. 2. 11. सति च कुलविरोधे नापराध्यन्ति बालाः Pañch. 3. 4. -2 To annoy, disturb. -3 To prohibit.

अपराद्ध *p. p.* 1 Sinned, offended, having committed an offence, guilty, an offender, criminal (used in an active sense); कृतवत्यसि नावधीरणामपराद्धेऽपि यदा चिरं मयि R. 8. 48; प्रोवाच कोशलपतिः प्रथमापराद्धः 9. 79 the first to offend. -2 Missed, not hitting the mark (as an arrow) मृगदेहापराद्धैर्नामेषुमोक्षणैः Dk. 163; °इषुः or °पृषत्कः an archer whose arrows always miss the mark, an unskilful archer; निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् Śi. 2. 27. -3 Violated, transgressed; अपराद्धा अभिषेकवेलोपाध्यायस्य V. 3.**-द्धम्** [भावे क्तः] An offence, crime, injury; न तु ग्रीष्मस्यैवं सुभगमपराद्धं युवतिषु Ś. 3. 8.

अपराद्धिः *f.* 1 Fault, mistake, offence. -2 Sin.

अपराधः An offence, a fault, guilt, crime, sin, mistake, error; (32 kinds are usually stated in Śāstras); कमपराधलवं मयि पश्यसि V. 4. 29; यथापराधदण्डानाम् R. 1. 6; सर्वापराधेषु अवध्याः खलु दूताः Abhiṣeka I. यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात् Śik. 52 mistake or error in accent; sometimes with gen. or loc. of person; अदः सुरेन्द्रस्य कृतापराधान् दैत्यान् V. 1. 20; कृतापराधमिव त्वय्यात्मानमवगच्छति K. 203. **-Comp.** **-क्षमापनस्तोत्रम्** A panegyric to Devī (देवीस्तोत्र) by a later Śaṅkarāchārya in which there is a striking and melodious ending at the end of each verse as कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति। **-भञ्जनः** the destroyer of sins, epithet of Śiva; °स्तोत्रम् a short poem by Śaṅkarāchārya in praise of Śiva, the fourth line of the verses being usually क्षन्तव्यो मेऽपराधः शिव शिव शिव भोः श्रीमहादेव शम्भो।

अपराधिन् *a.* Offending, guilty, offender, criminal; अपराधी नामाहं प्रसीद रम्भोरु V. 2. 21.

अपरापरण *a.* Destitute of descendants or offspring.

अपरामृष्ट *a.* In no way connected; Pātañjala Yogadarśana 1. 24.

अपरार्कः The oldest known commentator of याज्ञवल्क्यस्मृति. The name of his com. is अपरार्कचन्द्रिका.

अपरिक्रम *a.* 1 Unable to walk round. जानन्नपि च किं कुर्यादशक्तश्चापरिक्रमः Rām. 2. 63. 42.-2 Not diligent.

अपरिक्लेशः Welfare; Mu. 1.

अपरिग्रह *a.* Without possessions or belongings, attendants &c; Without a wife; तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः पशूनामपरिग्रहोऽभूत Ku. 1. 53. quite destitute, as in निराशीरपरिग्रहः Bg. 6. 10. **-हः** 1 Non-acceptance, rejection, renunciation, one of the several kinds of *yamas* (mental restraints) stated in Yogaśāstra by Patañjali. -2 Destitution, poverty.

अपरिचयिन्, -परिचेय *a.* Having no acquaintance; unsocial, misanthropic.

अपरिच्छद *a.* Poor, destitute. पुमांसश्चापरिच्छदाः Ms. 8. 405.

अपरिच्छिन्न *a.* 1 Undiscerned, undistinguished. -2 Continuous, connected, without interval or separation.

अपरिच्छेदः 1 Want of distinction or division. -2 Want of order or arrangement. -3 Want of judgment. -4 Continuance, connection.

अपरिज्यानिः *f*. Not losing; not growing old or decaying: इष्टापूर्तस्य° N. of a ceremony.

अपरिणयः Celibacy.

अपरिणीता An unmarried girl.

अपरिणामः Unchangeableness; °दर्शिन् not prudent, improvident.

अपरिपर *a*. Ved. Not going by a tortuous course. Av. 18. 2. 46.

अपरिनिष्ठित *a*. Not properly placed or established; °तस्योपदेशस्यान्याय्यं प्रकाशनम् M. 1 not properly grounded.

अपरिमाण, अपरिमित, अपरिमेय *a*. Immeasurable, immense, unbounded.

अपरिम्लान *a*. Not fading, withering, or decaying. -नः N. of a plant (महासहावृक्ष). Gomphrena Globosa. (Mar. आंबोली, रानउडीद).

अपरियाणि [अ-परि°] Not walking about (used in curses only); see अप्रयाणी.

अपरिविष्ट *a*. Ved. Not covered or enclosed (अव्याप्त, वेष्टनशून्य). ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यम् Rv. 2. 13. 8.

अपरिवृत *a*. Not enclosed or fenced on all sides (as a field).

अपरिशेष *a*. Not leaving a remainder; all-surrounding, all-pervading; °षं ज्ञानम् Sāṅkhya K. -षः Absence of remainder or limit.

अपरिष्कारः Want of polish or refinement (moral or physical); coarseness, rudeness, unrefined state.

अपरिष्कृत *a*. Unpolished, unrefined, rude, coarse.

अपरिष्टिः *f*. [रिष्टेर्हिंसाया अभावः] Worship (पूजाया हिंसाहेतुकद्वेषशून्यत्वात्).

अपरिसर *a*. 1 Not near, distant. -2 Not extensive, not current. -रः Absence of extent.

अपरिसंख्यानम् Infinity, innumerableness.

अपरिसंस्थित *a*. One who is not steady anywhere; काननानि च वेगेन भ्रमत्यपरिसंस्थितः Rām 3. 60. 37.

अपरिस्कन्द *a*. Motionless.

अपरिहरणीय, अपरिहार्य *a*. 1 Inevitable. -2 Not to be abandoned. -3 Not to be degraded.

अपरिह्वृत *a*. Ved. Not endangered or afflicted; straightforward. cf. अपरिह्वृताश्च P. VII. 2. 32.

अपरीक्षित *a*. 1 Unexamined एतच्चापरीक्षितकथविषयम् Mitā.; untried, untested, unproved. -2 Ill-considered, foolish, thoughtless (of person or thing); °कारकं नाम पञ्चमं तन्त्रम् Pt. 5 'the inconsiderate doer.' -3 Not clearly proved or established.

अपरीत *a*. Ved. 1 Not surrounded or encircled, not approached (अनभिगत). -2 Unobstructed, irresistible. -तः N. of a people.

अपरुष् *a*. Free from anger; अपरुषा परुषाक्षरमीरिता R.9.8.

अपरूप *a*. (-पा, -पी *f*.) Ugly, deformed, odd-shaped. -पम् 1 Deformity, monstrosity. -2 Delight, wonder (Ved.)

अपरोक्ष *a*. 1 Not invisible, perceptible to the senses, visible. -2 Not distant or remote. -क्षम् *adv*. In the presence of (with gen.) अपरोक्षात् perceptibly, visibly, manifestly, openly, -Comp. -अनुभूतिः *f*. direct cognition.

अपरोक्षयति Den. P. To make perceptible.

अपरोधः Exclusion, prohibition.

अपरोपः Extermination, dethronement; श्रुत्वा स्वाम्यपरोपरौद्रविषमानाघाततूर्यस्वनान् Mu. 2. 21.

अपर्ण *a*. Leafless. -र्णा N. of Durgā or Pārvatī; Kālidāsa thus accounts for the name: -स्वयंविशीर्णद्रुमपर्णवृत्तिता परा हि काष्ठा तपसस्तया पुनः । तदप्यपाकीर्णमिति प्रियंवदां वदन्त्यपर्णेति च तां पुराविदः ॥ Ku. 5. 28; cf. Śiva P. चतुर्थे त्यक्तपर्णा च अपर्णाख्यामवाप सा ।

अपर्तु *a*. 1 Untimely. Av. 3. 28. 1; अपर्तावपि भद्रं ते उपावर्तेत मे विभो Bhāg. 4. 18. 11. -2 Past menstruation time (निवृत्तरजस्का). -र्तुः Improper time, not the right time or season; प्रविष्टानां महारण्यमपर्तौ सुमहद् द्विज Bhāg. 10. 80. 36.

अपर्यन्त *a*. Unlimited, unbounded.

अपर्याप्त *a*. 1 Not sufficient or enough, incomplete, insufficient. -2 Unlimited. -3 Unable (to do its work), incompetent; अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् Bg. 1. 10.

अपर्याप्तवत् *a*. Not competent to; तस्य प्रयातस्य वरूथिनीनां पीडामपर्याप्तवतीव सोढुम् (वसुन्धरा) R. 16. 28.

अपर्याप्तिः *f*. Insufficiency; अमात्यभूरिवसोरात्मजेत्यपर्याप्तिबहुमानस्य Māl. 1.

अपर्याय *a*. Without order. -यः Want of order or method.

अपर्युषित *a*. Not standing over-night, fresh, new (as a flower); not standing over till the next day; °प्रतिज्ञे मारुतौ Ve. 6.

अपर्वन् *a*. Without a joint. -*n*. 1 No joint or point of conjunction. -2 A day which is not a पर्वन् i. e. not the proper time or season (the Parva days being अमावास्या, पौर्णिमा, अष्टमी, चतुर्दशी &c.); अपर्वणि ग्रहकलुषेन्दुमण्डला विभावरी कथय कथं भविष्यति M. 4. 16. -Comp. -दण्डः a sort of sugar-cane.

अपल *a.* Without flesh (पलशून्य). **–लम्** A pin or bolt.

अपलप् 1 P. 1 To deny, disown; राजदेयमपलपितम् Kull. on Ms. 8. 400; refuse; शतमपलपति P. I. 3. 44. Sk. –2 To conceal, hide. –3 To detract from, slander. *–Caus.* To outwit, overreach, deceive; अपलापयमानस्य शत्रूंस्तस्याभवन्मतिः Bk. 8. 44.

अपलपनम्, –अपलापः 1 Concealing, hiding; कृतातिग्मद्युतिमण्डलापलापैः Si. 20. 28. –2 Concealment or denial of knowledge, evasion; न हि प्रत्यक्षसिद्धस्यापलापः कर्तुं शक्यते Ś. B. –3 Detraction, concealment of truth, thoughts, feelings &c.; उन्मुखदर्शनापलपनैः पिण्डार्थमायस्यतः Mu. 3. 14. –4 Affection, regard. –5 (In medicine) The part between the shoulder and the ribs. **–Comp. –दण्डः** (in law) a fine laid on one who denies the charge on which he is convicted.

अपलापिन् *a.* One who denies, disowns, hides, conceals &c.; concealing; जयन्ति महतां संस्तुतापलापिन्यः कल्याणिन्यो नीतयः Māl. 10; साधारणस्यापलापिन् Y. 2. 236.

अपलाषिका [लाषिका पर्यायेण इच्छा, तद्विपरीता इच्छा] Excessive thirst or desire (अतिशयलालसा); (अपलासिका is sometimes used in the same sense, but regarded as an incorrect word).

अपलाषिन्, –लाषुक *a.* 1 Thirsty (P. III. 2. 144.). –2 Free from thirst or desire; प्रलापिनो भविष्यन्ति कदा न्वेतेऽपलाषुकाः Mb.

अपलीन *a.* Concealed; औषसातपभयादपलीनम् Ki. 9. 11.

अपल्यूलनम् Not cleansing or washing; यदिदं स्नानवस्त्रं विहितमपल्यूलनं कृतं भवति Śat. Br. (क्षारद्रव्यसंयोगादिनाऽधौतम्); not cleansed or washed by cleaning substances (as by a washerman).

अपवक्तृ *m.* Ved. Speaking away, warning off, averting, preventing. अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविधश्चित् Rv. 1. 24. 3.

अपवचनम् Speaking ill; Pt. 4.

अपवाचनम् Act of speaking away or warning off, removing.

अपवत्स *a.* Without a calf; Mb.

अपवत्सय् (Denominative from अपवत्स) " To behave as towards a weaned calf " with cautious watchfulness; neither too much love, nor too much apathy. ये सपत्नाः सपत्नानां सर्वांस्तानपवत्सयेत् v.l. सर्वांस्तानुपसेवयेत् Mb. 12. 139. 140.

अपवद् 1 U. 1 To revile, abuse, censure, reproach; परानमी यदपवदन्त आत्मनः Si. 17. 19; नार्तोऽप्यपवदेद्विप्रान् Ms. 4. 236; स्वं पुत्रं अपवदति–ते वा P. I. 3. 77. Sk. (क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते वा स्यात्); नृभ्योऽपवदमानस्य Bk. 8. 45 reviling or abusing men. –2 To disown, deny (A.); न्यायमपवदते P. I. 3. 73 Sk. –3 To argue out, refute, contradict; अपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः Y. 3. 7. *–Caus.* 1 To blame, censure. –2 To oppose or contradict as unadvisable.

अपवादः 1 Censuring, reviling; censure, reproach, blame, abuse; आः तातापवादभिन्नमर्याद U. 5; लोकापवादो बलवान्मतो मे R. 14. 40; लोकापवादाद्भयम् Bh. 2. 62; scandal, evil report; चिरकालान्मया श्रुतस्तवापवादः Pt. 1; Ki. 11. 25, 14. 12; Mk. 9. 3; U. 1; Pt. 4; Y. 2. 207; देव्यामपि हि वैदेह्यां सापवादो यतो जनः U. 1. 6 spreading or indulging in scandals about; न केवलमत्याहितं सापवादमपि U. 2; सापवादम् censuringly Māl. 9. –2 An exception, a special rule that restricts or sets aside a general rule (opp. उत्सर्ग); मा हिंस्यात्सर्वभूतानि इति उत्सर्गः; वायव्यं श्वेतमालभेत इत्यपवादः; अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः Ku. 2. 27; R. 15. 7; °प्रत्ययः exceptional suffix; °स्थलम् a case for a special rule. –3 An order, command; ततोऽपवादेन पताकिनीपतेश्चचाल निर्ह्रादवती महाचमूः Ki. 14. 27. cf... अपवादस्तु निन्दने । आज्ञायां स्यात्... Nm. –4 Refutation; (in Vedānta Phil.) refutation as of a wrong imputation or belief; रज्जुविवर्तस्य सर्पस्य रज्जुमात्रत्ववत्, वस्तुभूतब्रह्मणो विवर्तस्य प्रपञ्चादेः वस्तुभूतरूपतोऽपदेशः अपवादः Tv.; अध्यारोपापवादाभ्यां वस्तुतत्त्वविनिश्चयः Vedānta; hence also, a means of refutation. –5 Confidence, trust. –6 Love; familiarity. –7 A small bell or other instrument sounded to decoy deer; मधुकरैरपवादकरैरिव Si. 6. 9; (°करैः = व्याधैः; अपवादं मृगवञ्चनाय घण्टादिकुत्सितवाद्यं कुर्वन्ति तैः Malli.)

अपवादक, अपवादिन् *a.* 1 Blaming, censuring, reviling, traducing, defaming; मृगयापवादिना माढव्येन Ś. 2. –2 Opposing; contradicting, excepting, setting aside, excluding.

अपवन *a.* Without wind or air, sheltered from wind. **–नम्** [अपकृष्टं कृत्रिमत्वात्स्वल्पत्वाच वनम्] A grove, a garden or park planted near a town.

अपवरक, –वारक, **अपवर्ग** &c., **अपवर्त** &c. } See under अपवृ, अपवृज्-अपवृत्.

अपवलित *a.* Suspended or hung; अपवलिगता गवाक्षेपु वातं गृह्णन्ति सलिलगर्गर्यः Mk. 4.

अपवह् 1 P. 1 To carry off or away, bear off or away; अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः Mb. (प्रद्युम्नं) अपोवाह रणात्तूतः Bhāg. 10. 76. 27. –2 To drive away, disperse, dispel, remove, take away; अमी जनस्थानमपोढविघ्नं मत्वा R. 13. 22 freed from obstacles; अथानपोढार्गलमप्यगारम् (प्रविष्टाम्) 16. 6 the bolts of which were not removed or unchained; तदुच्छिष्टमपोह्य Dk. 133. –3 To give up, relinquish, leave, abandon, cast off; शमिततापमपोढमहीरजः Si. 6. 33; संभ्रमोऽभवदपोढकर्मणाम् (ऋत्विजाम्) R. 11. 25; तद्भक्त्यपोढपितृराज्यमहाभिषेके (मूर्धनि) 13. 70 thrown away; Dk. 67; दिव्येन शून्यं वलयेन बाहुमपोढनेपथ्यविधिर्ददर्श R. 16. 73 before he had commenced his toilet. –4 To deduct, subtract. *–Caus.* 1 To carry off, remove, carry or draw to a distance, take away; मलयकेतुरपवाहितः Mu. 1, 3; कलत्रम् 2; इमां मया सार्धमपवाह्य M. 5; अपवाह्य च्छलाद् वीरौ किमर्थं मामिहाऽहरः Bk. 8. 86. –2 To chase or drive away, expel; हतसर्वस्वतया

अपभ्रंश् 1 A. To fall away or off. —*Caus.* To dismiss, discharge; अपभ्रंशितोऽधिकारात् चाणक्यहतकः Mu. 4.

अपभ्रंशः 1 Falling down or away, a fall; अत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा Ś. 4 v. l. ending in a (precipitate) fall. —2 A corrupted word, corruption; घर is an अपभ्रंश or corruption of गृह; (hence) an incorrect word whether formed against the rules of grammar or used in a sense not strictly Sanskrit; see अपशब्द. —3 A corrupt language, one of the lowest forms of the Prākrita dialect used by cow-herds &c. (in kāvyas); (in Sāstras) any language other than Sanskrit; आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंश इति स्मृताः। शास्त्रेषु संस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितम्॥ Kāv. 1.

अपभ्रष्ट *p. p.* Fallen away, corrupted (as a dialect).

अपम *a.* [अपकृष्टं मीयते, मा बाहु° क] Ved. The most distant or remote, the last, lowest in caste, most degraded (जात्यतिनिकृष्ट) युवं भगोऽनाशोश्चिदवितारापमस्य चित्। Rv. 10. 39. 3. —**मः** (In astr.) Declination. (कलन, क्रान्ति, गति) the ecliptic (क्रान्तिवृत्त); परिसरतां गगनसदां चलनं किंचिद् भवेदपमः Sid. Śir. —**Comp.** —**ज्या** the line of the ecliptic; see क्रान्तिज्या. —**मण्डलम्** —**वृत्तम्** the ecliptic.

अपमर्दः What is swept away, dust, dirt; हयहस्तिकरीषाभ्यामपमर्दः कृतो महान् Rām.

अपमर्शः Touching, grazing.

अपमन् *Caus.* To disrespect, dishonour, despise.

अपमन्यु *a.* Free from grief; लोकास्त्वासन् यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना Mb. 7. 54. 14.

अपमानः Disrespect, dishonour, disgrace; despising, slighting; contempt; लभते बुद्ध्यवज्ञानमपमानं च पुष्कलम् Pt. 1. 63; समुद्रेण मम भृत्यस्याण्डान्यपहृत्य मेऽपमानस्थानं कृतम् Pt. 1.

अपमानिन् *a.* Dishonouring, disrespecting, slighting.

अपमार्गः 1 A by-path, side-way; a bad way. —2 Shampooing, rubbing &c. of the body (अङ्गपरिमार्जनम्) अमृतद्रवैर्विदधदब्जदृशामपमार्गमोषधिपतिः स्म करैः Śi. 9. 36.

अपमित्य Ved. To be thrown away. —**त्यम्**, —**त्यकम्** Debt. Av. 6. 117. 1.

अपमुख *a.* 1 Having the face averted. —2 Ill-favoured, ill-looking. —**खम्** *ind.* Without the face.

अपमूर्धन् *a.* Headless; °कलेवरम् Ak.

अपमृज् 2 P., 10 P. To wipe off, efface, blot or wipe out, remove.

अपमार्जनम् 1 Wiping away, cleansing, purifying. —2 Shaving, paring. —3 Chips.

अपमृत्युः [अपकृष्टो दुष्टहेतुजन्यत्वेन मृत्युः] 1 Sudden or untimely death, accidental or unnatural death; भर्तुसक्तोऽपमृत्युस्तस्य संचरति Pt. 4. —2 Any great danger, illness &c. from which a person, hopelessly given up for lost, recovers, quite contrary to expectation.

अपमृषित *a.* 1 Unintelligible, obscure as a वाक्य or speech. —2 Unbearable, borne or liked (अमोढ, अनिनिक्षित); विहितं मयाद्य सदसीदमपमृषितमच्युतार्चनम्। यस्य &c. Śi. 15. 46. (For the formation of the word see Malli.)

अपयशस् *n.* (—**शः**) Infamy, disgrace, ill-repute; अपयशो यद्यस्ति किं मृत्युना Bh. 2. 55.

अपया 2 P. To depart, go away, retire, withdraw, fall off or away, disappear; अपयातमेव हि विमानमण्डलैः U. 6. 4; शोको दिनेषु गच्छत्सु वर्धतामपयाति किम् H. 4. 82.

अपयानम् 1 Going away, departure, retreat, flight, escape. समापयानेष्वनभिज्ञदोषः Pañch. 3. 3. —2 Disregard (उपेक्षा); न वै शक्यं विहिनस्यापयानम् Mb. 1. 198. 1.

अपयानकम् A war manoeuvre of retreat; आकुञ्चनं तथा यानं प्रयाणमपयानकम् Śukra 4. 1100.

अपर *a.* (treated as a pronoun in some senses) 1 Having nothing higher or superior, unrivalled, matchless; without rival or second (नास्ति परो यस्मात्); श्रीरत्नमूर्तिरपरा प्रतिभाति सा मे Ś. 2. 10; cf. अनुत्तम, अनुत्तर. —2 [न पृणाति संतोषयति पृ अच्] (*a*) Another, other (used as adj. or subst.). वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि Bg. 2. 22. (*b*) More, additional; कृतदारोऽपरान् दारान् Ms. 11. 5. (*c*) Second, another Pt. 4. 37; त्वं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः Mk. 5. 2 like another (rival) Keśava. (*d*) Different; other; अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे Ms. 1. 85; Ks. 26. 235; Pt. 4. 6 (with gen.). (*e*) Ordinary, of the middle sort (मध्यम); परितप्तोऽप्यपरः सुसंवृतैः Śi. 16. 23. —3 Belonging to another, not one's own (opp. स्व); यदि स्वाश्चापराश्चैव विन्देरन् योषितो द्विजाः Ms. 9. 85 of another caste. —4 Hinder, posterior, latter, later, (in time space) (opp. पूर्व); the last; पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठेत्स्वकाले चापरां चिरम् Ms. 4. 93; रात्रिरपरः कालः Nir.; oft. used as first member of a genitive Tatpuruṣa comp. meaning 'the hind part,' 'latter part or half'; °पक्षः the latter half of a month; °हेमन्तः latter half of a winter; °कायः hind part of the body &c.; °वर्षा, °शरद् latter part of the rains, autumn &c. —5 Following, the next. —6 Western; पयसि प्रपित्सुरपराम्बुनिधेः Śi. 9. 1. पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य Ku. 1. 1; Mu. 4. 21 —7 Inferior, lower (निकृष्टः); अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् Bg. 7. 5. —8 (In Nyāya) Non-extensive, not covering too much, one of the two kinds of सामान्य, see Bhāṣā P. 8. (परं = अधिकवृत्ति higher अपरम् = न्यूनवृत्ति lower or अधिकदेशवृत्तित्वं परं, अल्पदेशवृत्तित्वं अपरम् Muktā.) —9 Distant; opposite. When अपर is used in the singular as a correlative to एक the one, former, it means the other, the latter; एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान् सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् R. 5. 60; when used in pl. it means 'others', 'and others', and the words generally used as its correlatives are एके, केचित्—काश्चित् &c., अपरे, अन्ये; केचिद् रक्तपटीकृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे Pt. 4. 34; एके समूहुर्बलरेणुसंहतिं शिरोभिराज्ञामपरे महीभृतः Śi. 12. 45 some-others; शाखिनः केचिदध्यध्वन्यमाक्षुरपरेऽम्बुधौ। अन्ये

अपवर्तकः 1 A common measure. -2 A necklace of pearls and gold-globules alternately put; Kau. A. 2. 11.

अपवर्तनम् 1 Removal, transferring from one place to another; स्थान°. -2 Taking away, depriving one of; न त्यागोऽस्ति द्विषन्त्याश्च न च दायापवर्तनम् Ms. 9. 79. -3 Abridging, abbreviation. -4 Reducing a fraction to its lowest terms; division without remainder, or the divisor itself.

अपवृत्त *p. p.* 1 Turned away, reversed, inverted, overturned; agitated, disturbed; मुक्तेनापवृत्तेन कुण्डलोज्ज्वलितानम् Rām. 5. 10. 25; °जठरशफरी Ki. 12. 49. -2 With downward face; व्याकीर्णस्फुरदपवृत्तरुण्डखण्डः Māl 3. 17. -3 Ended, finished. -त्तम् The ecliptic.

अपवृत्तिः *f.* End.

अपव्यध् 4 P. 1 To pierce (badly); अपविद्धः शरैर्भृशम् Mb. -2 To throw or cast in general, throw or cast off, toss away; प्रेङ्खयन् परिजनापविद्धया (दोलया) R. 19. 44 left, let go; भुजस्तम्भापविद्ध Mv. 2. 33 thrown, or wielded; अपविद्धसर्वस्वा Dk. 61 given or spent away; Ki. 5. 30; Śi. 8. 37; हृदयमशरणं मे पक्ष्मलाक्ष्याः कटाक्षैरपहृतमपविद्धं पीतमुन्मूलितं च Māl. 1. 28 pierced through, distracted, overcome. -3 To abandon, leave, desert, cast off (as a child, ornaments &c.); पुरा श्मशाने स्रगिवापविध्यने Mb., Ms. 11. 41, Dk. 98. 111.

अपविद्ध *p. p.* Cast or thrown off, thrown or cast away, abandoned, forsaken; तेनाहमपविद्धश्च हृतदारश्च राघव Rām. 4. 10. 27. dismissed, rejected, neglected, removed; oft. used in the sense of 'freed from', 'devoid of'; रक्षोविप्रकृतावास्तामपविद्धशुचाविव R. 10. 74. -2 Abject, mean. शव इवापविद्धः Bhāg. 5. 14. 20. -द्धः, °पुत्रः A son that is abandoned by the father or mother or by both, and adopted by a stranger; one of the 12 kinds of sons among Hindus; मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा। यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते ॥ Ms. 9. 171; उत्सृष्टो गृह्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत्सुतः Y. 2. 132. -Comp.-लोक *a.* dead, departed from this world.

अपवेधः Piercing through (a pearl, ruby &c.) wrongly, or in the wrong direction (and thus spoiling it). मणीनामपवेधे च दण्डः प्रथमसाहसः Ms. 9. 286.

अपव्ययः [अपकृष्टः मर्यादामुल्लङ्घ्य कृतः व्ययः] Extravagant expenditure, prodigality, lavishness.

अपव्ययिन्-व्ययमान *a.* 1 Squandering, spending lavishly; prodigal. -2 Denying a debt; अर्थेऽपव्ययमानं तु करणेन विभावितम् Ms. 8. 51.

अपव्रत *a.* Ved. 1 Swerving from religious observances, irreligious, impious; अनुव्रताय रन्धयन्नपव्रतानाभूभिरिन्द्रः Rv. 1. 51. 9; देवहेलनान्यपव्रतानि Bhāg. 5. 6. 10. -2 Disobedient, unfaithful. -3 Perverse. गूळ्हं सूर्यं तमसापव्रतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविन्ददत्रिः Rv. 5. 40. 6.

अपशकुनम् A bad omen.

अपशङ्क *a.* Free from fear or hesitation, fearless. -ङ्कम् *adv.* Fearlessly.

अपशदः = अपसद q. v.

अपशब्दः 1 A bad or ungrammatical word, a corrupted word (in form or meaning); त एव शक्तिवैकल्यप्रमादालसतादिभिः। अन्यथोच्चारिताः शब्दा अपशब्दा इतीरिताः ॥; दूरतश्चापशब्दं त्यक्त्वा Bh. 3. 134 (where °ब्दम् has also sense 4); अपशब्दशतं माघे Subhāṣ. cf. also वैयाकरणकिरातादपशब्दमृगाः क यान्ति संत्रस्ताः। Udb. and Kau. A.2. 10. -2 Vulgar speech. -3 A form of language not Sanskrit; ungrammatical language. -4 A reproachful word, offensive expression, censure; प्रापाश्णोर्गलदपशब्दमञ्जनाम्भः Śi. 8. 43. -5 Words not in standard use.

अपशमः Cessation.

अपशव्य *a.* Not tending to the growth of cattle.

अपशिरस् -शीर्ष, -र्षन् *a.* Headless.

अपशु *a.* Without cattle. -शुः Not cattle; a bad animal; any animal other than a cow and horse; अपशवो वा अन्ये गोऽश्वेभ्यः Śat. Br.

अपशुच् *a.* Without sorrow. -*m.* (Without sorrow) The soul; क उत्तमः श्लोकगुणानुवादात् पुमान् विरज्येत विनापशुघ्नात् Bhāg.

अपशूद्रः A man of any of the first three वर्णs; one who is not a शूद्र; अपि वा वेदनिर्देशादपशूद्राणां प्रतीयेत। MS. 6. 1. 33.

अपशोक *a.* Without sorrow or grief. -कः The Aśoka tree.

अपश्चिम *a.* 1 What is not followed by any other, having no other in the rear, last (used much in the same sense as पश्चिम; cf. उत्तम and अनुत्तम, उत्तर and अनुत्तर); अयमत्र ते जन्मन्यपश्चिमः पश्चिमावस्थाप्रार्थितो मकरन्दबाहुपरिष्वङ्गः Māl. 9; अयमपश्चिमस्ते रामस्य शिरसि पादपङ्कजस्पर्शः U. 1. (v. 1. for पश्चिम); प्रसीदतु महाराजो ममानेनापश्चिमेन प्रणयेन Ve. 6; प्रणमापश्चिमस्य पितुः पादयोः Mu. 7; तात अम्ब मेऽपश्चिमः प्रणामः Nāg. 5; हा कथमपश्चिममस्य वचनम्। Nāg. 4; अपश्चिमं कुरु वचनम् Ve. 141. -2 Not last, first, foremost; श्रुतवतामपश्चिमः R 19. 1. cf. also विपश्चितामपश्चिमः। -3 Extreme; अपश्चिमामिमां कष्टामापदं प्राप्तवत्यहम् Rām.

अपश्य *a.* Ved. Not seeing.

अपश्रयः A bolster, pillow.

अपश्री *a.* Deprived of beauty; कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजषण्डम् Śi. 11. 64.

अपश्वासः = अपान q. v.

अपष्ठम् [अप-स्था,-क सस्य षत्वम् P. VIII. 3. 97] The point of the goad of an elephant.

अपष्ठु *a.* [अप-स्था कु Uṇ. 1. 25; P. VIII. 3. 98] 1 Contrary, opposite. -2 Unfavourable, adverse, perverse. -3 Left. -ष्ठु *adv.* 1 Contrary, on the contrary

or opposite way or direction. -2 Falsely, untruly, wrongly : तव धर्मराज इति नाम कथमिदमपष्ठु पठ्यते Si. 15. 17 : अपष्ठु पठतः पाठ्यमधिगोष्टि शठस्य ते N. -3 Faultlessly, -4 Well, properly, handsomely. -ष्ठुः Time.

अपष्ठुर-ल *a.* Contrary, opposite.

अपस् *n.* [आप् असुन् ह्रस्वश्च; आपः कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा स्यात् Un. 4. 207. अप्नः, अपः] 1 Work, action; अपसा सन्तु नेमे Rv. 1. 54. 8. -2 Sacred act or rite, sacrificial work. -3 Water. -*a.* (अपाः) 1 Active, engaged in any act (कर्मयुक्त). -2 Got or obtained. According to B. and R. अपसः *f.* pl. stands in the Veda for (1) the hands and fingers busy in kindling the sacred fire and performing the sacrificial rites; (2) the three goddesses of sacred speech or the three divinties, fire, wind and sun; and (3) the active or running waters. [cf. L. *opus.*]

अपस्तम *a.* Most active or rapid.

अपस्य *a.* [अपसि कर्मणि साधुः यत्] Ved. Active, fit for an act, skilful in doing any thing (साधुकर्मकारिन्); सिष्मा यद् वनधितिरपस्यान् Rv. 1. 121. 7; Yv. 10. 7; flowing, watery. -स्या 1 Activity यादृश्मिन् धायि तमपस्यया विदद् Rv. 5. 44. 8. -2 Water. -3 A sort of brick used in preparing the sacrificial altar.

अपस्यति Den. P. To be active.

अपस्यु *a.* [अपस्-क्यच्-उ] Active, busily engaged, desirous of working.

अपसदः [अपकृष्टो नीच इव सीदति, सद्-अच्] 1 An outcast, a low man; usually at the end of comp. in the sense of 'vile', 'wretched', 'accursed'; कापालिक° Mal. 5; रे रे क्षत्रियापसदाः Ve. 3; नर°, ब्राह्मण° &c. -2 N. for the children of six degrading connections, i. e. of men of the first three castes with women of the castes inferior to their own; विप्रस्य त्रिषु वर्णेषु नृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः । वैश्यस्य वर्णे चैकस्मिन् षडेतेऽपसदाः स्मृताः ॥ Ms. 10. 10. See अपध्वंसः. -3 प्रतिलोमजः contrary to अनुलोमजः (परवर्णासु अनुलोमजाः षडपध्वंसजाः विलोमजा अपसदाः षडिति ज्ञेयम्) cf. Mb. 13. 49. 6-8.

अपसमम् *ind.* Last year; at the end of the year (वर्षात्यये).

अपसर-सर्प &c. See under अपसृ, अपसृप्.

अपसर्जनम् [सृज्-भावे ल्युट्] 1 A gift or donation, -2 Final beatitude.

अपसल = अपसव्य below.

अपसलवि *ind.* [अप-सल् बा° अविं] 1 To the left (opp. प्रसलवि); °वि सृष्टया रज्ज्वा Katy. (अप्रादक्षिण्येन). -2 (The space) Between the thumb and the forefinger, supposed to be sacred to the Manes, as water &c. in ceremonies like तर्पण is offered to them being poured down through that space; प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा अपसलवि अपसव्यं वा तेन पितृभ्यो निदधाति Sabdak.

अपसव्य,-सव्यक *a.* 1 Not on the left, right; मण्डलान्यपसव्यानि खगाश्चक्रुः रथं प्रति Ram. 6. 57. 34 अपसव्येन हस्तेन Ms. 3. 214. -2 Contrary, opposite यदेतदपसव्यं ते वचो मम भविष्यति Mb. 5. 138. 27. -व्यम् *ind.* To the right, making the sacred thread hang down towards the left part of the body over the right shoulder (opp. सव्यम् when it hangs over the left); a position of the thread in Sraddha or other religious ceremonies at particular times of those ceremonies (the three positions being सव्य, निवीत & अपसव्य); प्राचीनावीतिना सम्यगपसव्यमतन्द्रिणा । पित्र्यमानिधनात्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिना ॥ Ms. 3. 279; °व्यं कृ to go round one so as to keep the right side towards him; to make the sacred thread hang over the right shoulder.

अपसव्यवत् *a.* Wearing the sacred thread over the right sholder; आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् Y. 1. 251.

अपसिद्धान्तः A wrong or erroneous conclusion; सिद्धान्तमभ्युपेत्यानियमात् कथाप्रसङ्गोऽपसिद्धान्तः Gaut. S.

अपसृ 1 P. 1 To walk off, go or get away, depart; अपसर इतः begone, avaunt hence, get you gone; अपसराग्रतः Pt. 1. -2 To withdraw, retire, retreat, turn back; यदपसरति मेषः कारणं तत्प्रहर्तुम् Pt. 3. 43. -3 To vanish, disappear; यस्यानुष्ठानेन मे सन्ततिविनाशदुःखमपसरति Pt. 1. -4 To escape, elude the sight. -*Caus.* To make (a thing or person) go away or retire, take or put away, remove, drive away or off, throw aside; अपसारय घनसारम् K. P. 9; अपसार्यतां वेत्रलता Pt. 1 put aside, take away; Ms. 7. 149.

अपसरः 1 Departure, retreat. -2 A proper excuse or apology, valid reason (for possession of a thing, such as buying &c.) Ms. 8. 198.

अपसरणम् 1 Going away, retreating, escape; तत्ते युक्तं कर्तुमपसरणम् Pt. 3. -2 Egress.

अपसारः 1 Going out, retreating. -2 An outlet, egress (opp. प्रवेश); Pt. 3. 120; अनपसारमार्गाः Dk. 163; H. 3. 53; Si. 18. 40. -3 Escaping, fleeing; सनिगडचरणत्वात्सावशेषापसारः Mk. 7. 3. -Comp. -भूमिः A strong-hold; Kau. A. 1. 16 (?)

अपसारणम्, -णा Removing to a distance, driving, expelling; किमर्थमपसारणा क्रियते Mu. 4, making room (cf. Mar. बाजू, बाजू).

अपसृत *p. p.* 1 Gone away, retreated &c.; dropped or fallen down; अपसृतपाण्डुपत्रा मुञ्चन्त्यश्रूणीव लताः S. 4. 15. -2 Extended, held out, stretched; S. 6. -3 Discharged; अपसृतमिव शस्त्रम् Mv. 2.

अपसृज् 6 P. To leave, abandon.

अपसृष्ट *a.* One who has left. समहोदरधूम्राक्षा अपसृष्टा रणाजिरात् Ram. 7. 32. 48.

अपसृप् 1 P. 1 To glide or move gently along, glide away or off. -2 To withdraw, retire, go away; अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भूमिसंस्थिताः Sandhya; त्वरितमनन तरुगहनेनापसर्पत

U. 4; उत्प्रेक्षितविकारः अपसर्पत Mv. 4 retire, go into voluntary exile. -3 To observe closely (as a spy); शुद्धान्तचारी दुर्मुखः स मया पौरजानपदानपसर्पितुं प्रयुक्तः U. 1. -*Caus.* To drive away or off.

अपसर्पः, -र्पकः A secret agent or emissary, spy; सोपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि R. 17. 51, R. 14. 31.

अपसर्पणम् Going back, retreating; observing as a spy.

अपसृतिः *f.* Going away or forth.

अपस्कम्भः Fastening, making firm.

अपस्करः [अप-कृ अप्-सुट् रथाङ्गे निपातः अपस्करो रथाङ्गम् P. VI. 1. 149] Any part of a carriage, except the wheel (°रम् also); उरगध्वजदुर्धर्षं सुवरूथं स्वपस्करम् Ram 6. 57. 26: cf. स्याद्रथाङ्गमपस्करः। Ak. अपस्करमधिष्ठाने हिमवान् विन्ध्यपर्वतः Mb. -2 Excrement. -3 Vulva. -4 Anus.

अपस्कारः The root or underpart of the knee.

अपस्खलः Leaping or jumping off.

अपस्तम्भः A vessel in the side of the breast containing vital air.

अपस्नात *a.* [अपकृष्टं स्नातः] One who has bathed after death or mourning or upon the death of a relation, preparatory to other ceremonies; अपस्नात इवारिष्टं प्रविवेश गृहोत्तमम् Ram. 2. 42. 22.

अपस्नानम् 1 Bathing as after mourning or upon the death of a relative; funeral bathing. -2 Impure bathing, bathing in water in which a person has previously washed himself (स्नानाशिष्टं जलम्) Ms. 4. 132.

अपस्पतिः N. of a son of Uttānapāda; V. P.

अपस्पश *a.* Devoid of spies; शब्दविद्येव नो भाति राजनीतिरपस्पशा Śi. 2. 112 (where °शा also means without पस्पशा).

अपस्पृश् *a.* Ved. Not letting oneself be touched.

अपस्पर्ष *a.* Insensible.

अपस्फिग *a.* Having badly formed hips; (P. VI. 2. 187).

अपस्फुर् (-स्फूः), -र, -रत् *a.* Injured (Sāy.); swelling, increasing (?).

अपस्मारः, -स्मृतिः *f.* [अपस्मारयति स्मरणं विलोपयति, स्मृ-णिच्, कर्तरि अच्, or अपगतः स्मारः स्मरणं यतः] 1 Forgetfulness, loss of memory; स्मर° Bh. 1. 89. -2 Epilepsy, falling sickness; Suśr. thus derives it; स्मृतिर्भूतार्थविज्ञानमपश्च परिवर्जने। अपस्मार इति प्रोक्तस्ततोऽयं व्याधिरन्तकृत्॥

अपस्मरणम् Reminding (?); सकृद्वचनेन ज्ञातस्य पुनर्वचनेन प्रयोजनमस्तीति। उच्यते। भवति अपस्मरणमपि प्रयोजनमित्युक्तम्। ŚB. on MS. 5. 1. 1. (If the word is अप्रस्मरण it would mean 'absence of forgetting' प्र + स्मृ is used by Śabara in the sense 'to forget'. It is, therefore, likely that the reading here is अप्रस्मरण instead of अपस्मरण which does not appear in शबर's भाष्य elsewhere.)

अपस्मारिन् *a.* Epileptic, having an epileptic fit; Ms. 3. 7; फेनायमानं पतिमापगानामसावपस्मारिणमाशशङ्के Śi. 3. 72.

अपस्मृत *a.* Absentminded, unconscious; मुखाद्वमन् रुधिरमपस्मृतोऽसुरः Bhāg. 10. 18. 29.

अपस्मृति *a.* Forgetful.

अपस्य, -स्यु &c. See under अपस्.

अपस्वरः An unmusical sound or note.

अपस्वानः A hurricane; Apast.

अपहन् 2 P. 1 To ward or beat off, repel, destroy, kill, take away, remove; अपघ्नन्तो दुरितं हव्यगन्धैः Ś. 4. 8; न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्यपहन्ति वा U. 2. 4 takes away; Ms. 6. 96; अपहतपाप्मानं सवितारमुपतिष्ठस्व U. 3. -2 To attack, affect, seize (as disease &c.). -3 To husk out, take off the shell or husk (as rice). -4 To shoot out.

अपह *a.* [अप्-हन्-ड] (At the end of comp.) Warding or keeping off, taking away, removing, destroying, repelling &c.; न दंशमशकापहम् Pt. 3. 97; स्वर्गियं यदि जीवितापहा R. 8. 46; परकर्मापहः सोऽभूत् 17, 61.

अपहतिः *f.* Removing, destroying.

अपहननम् Warding off, repelling &c.

अपहल *a.* Having a bad plough. P. VI. 2. 187

अपहस् 1 P. To mock or scoff at, ridicule, deride; साहसापहसितकुमारेण Dk. 9 scoffed at, i. e. excelled.

अपहसितम्, -हासः Silly or causeless laughter; often laughter with tearful eyes (नीचानामपहसितम्).

अपहस्तः [अपसारणार्थो हस्तः] 1 The hand placed on the neck to drive out a person (गलहस्त); one that is so driven out; सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् Mb. 1. 129. 36; 3. 12. 85. -2 Throwing away or off, taking away असिहस्तापहस्ताभ्यां तेषां गात्राण्यकृन्तत Mb. 6. 90. 45. -3 Stealing, plundering.

अपहस्तयति Den. P. To seize by the neck and drive out; hence throw away, abandon, leave, discard, reject (fig. also).

अपहस्तित *p. p.* Thrown away, discarded, abandoned, cast off, given up; °सकलसखीजनं त्वयि विश्वसिति मे हृदयम् K. 233, 202; °बान्धवे त्वया Māl. 9. 19; अयं मम °लज्जो व्यवसायः V. 2; मानिनीभिरपहस्तितधैर्यैः Ki. 9. 36.

अपहा 2 P. 1 To leave, abandon; साक्षात्प्रियामुपगतामपहाय पूर्वम् Ś. 6. 15. विललाप स बाष्पगद्गदं सहजामप्यपहाय धीरताम् R. 8. 43. -2 To discharge, pay off; ऋणान्यनपहाय Mb. 12. 7. 18. -*pass.* To waste away, wane.

अपहानम् Leaving, abandoning.

अपहानिः *f.* 1 Leaving, abandonment; stopping. -2 Ceasing, vanishing. -3 Exception, exclusion.

अपहाय *ind.* Leaving, abandoning, except, without, excepting (used with the force of a preposition).

अपहृ 1 P. 1 (*a*) To take off, bear or snatch away, carry off; पश्चात्पुत्रैरपहृतभरः V. 3. 1 relieved of the burden; तन्त्रादचिरापहृतः पटः brought; तन्त्रादचिरापहृते P. V. 2. 70 Sk. (*b*) To avert, turn away; वदनमपहरन्तीम् (गौरीम्) Ku. 7. 95 averting or turning away her face. (*c*) To rob, plunder, steal. -2 To sever, separate, cut off; R. 15. 52. v. l. -3 To overpower, overcome, subdue; attract, ravish, captivate; affect, influence (in a good or bad sense); अपहिये खलु परिश्रमजनितया निद्रया U. 1 overpowered; उत्सवापहृतचेतोभिः Ratn. 1; यथा नापहियसे सुखेन K. 109 seduced, led away, 277; न...प्रियतमा यतमानमपाहरत् R. 9. 7 did not subdue i. e. did not divert his mind. -4 To remove, take away, destroy, annihilate, deprive (one) of; कीर्तिं° R. 11. 74; प्रिया मे दत्ता वाक् पुनर्मेऽपहृता Dk. 52. -5 To take back, resume; देयं प्रतिश्रुतं चैव दत्त्वा नापहरेत्पुनः Y. 2. 176. -6 To subtract, deduct. -*Caus.* To cause (others) to take away; परैस्त्वदन्यः क इवापहारयेन्मनोरमाम् Ki. 1. 31.

अपहरणम् 1 Taking or carrying away, removing. -2 Stealing.

अपहर्तृ *a.* 1 One that takes or carries away, steals, removes, destroys &c. -2 Removing, expiating; स्तेयदोषापहर्तृणां व्रतानाम् Ms. 11. 161.

अपहारः Taking or carrying away, stealing, plundering, removing, killing, destroying; कर्णनासापहारेण भगिनी मे विरूपिता Rām. by the cutting of ears and nose; निद्रापहार, विष°. -2 Concealing, dissembling; कथमात्मापहारं करोमि Ś. 1 how shall I dissemble myself, conceal my real name and character; see अपहारक below. -3 Spendin‹ or using another's property. -4 Loss, damage. -5 Bringing in, obtaining; समित्कुशकुसुमापहारसंमार्जनलब्धविश्रमाः (वानप्रस्थाः) Mb. 12. 192. 1.

अपहारक,-हारिन् *a.* One who or that which takes away, steals, removes, destroys, conceals &c. (usually in comp.); जालापहारिणः H. 1; परद्रव्य° plunderer, thief; परवित्त°; वागपहारकः Ms. 11. 51; Y. 3. 210; Ms. 4. 255; 2. 88. -कः A robber, thief.

अपहृत *p. p* Taken away, carried off &c.; तस्मिन्नहनि राजर्षिर्निद्रयापहृतो भृशम् Rām. 7. 55. 15 destitute of, free from.

अपह्नवः 1 Concealment, hiding; concealment of one's knowledge, feelings &c. स कदाचिदुपासीन आत्मापह्नवमात्मनः Bhāg. 9. 6. 49. -2 Denial or disowning of the truth, dissimulation; °वे ज्ञः P. I. 3. 44; ज्ञातं मया ते हृदयं सखे माऽपह्नवं कृथाः Ks. 10. 92. -3 Appeasing, satisfying. -4 Love, affection.

अपह्नु 2 A. 1 To conceal, hide, disguise; अदेश्यं यश्च दिशति निर्दिश्यापह्नुते च यः Ms. 8. 53; कामदेवव्यपदेशेन सखीपुरतोऽपह्नुतः Ratn. 2 was passed off as Cupid upon her friend. -2 To deny, disown; गुणांश्चापह्नुषेऽस्माकम् Bk. 5. 44; अपह्नुवानस्य जनाय यन्निजाम् (अधीरताम्) N. 1. 49. -3 To exculpate, excuse.

अपह्नुतिः *f.* 1 Concealment of knowledge, denial. -2 (In Rhet.) A figure of speech, in which the real character of the thing in question is denied and that of another (alien or imaginary) object is ascribed to, or superimposed upon, it; प्रकृतं यन्निषिध्यान्यत्साध्यते सा त्वपह्नुतिः K. P. 10; (उपमेयमसत्यं कृत्वा उपमानं सत्यतया यत्स्थाप्यते साऽपह्नुतिः) *e. g.* नेदं नभोमण्डलमम्बुराशिर्नैताश्च तारा नवफेनभङ्गाः । नायं शशी कुण्डलितः फणीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो मुरारिः ॥ see also K. P. 10 and S. D. 683-84.

अपह्रासः Reduction, diminution

अपाक् *ind.* See. अपाच्.

अपाक *a.* Ved. [fr. अञ्च् with अप] 1 (*a*) Situated aside or behind. (*b*) Remote, distant. (*c*) Coming from a distant place. (*d*) Unequalled, incomparable, very great (अनल्प Sāy.); °चक्षुस् of unequalled brightness; °कात्-का aside, distant; °केस्थ standing behind. -2 Raw, unripe. -3 Not matured, undigested. -4 (पाकः पक्वव्यप्रज्ञः मूर्खः तद्विलक्षणः Of matured intellect, wise) Rv. 1. 110. 2, 6. 12. 2. -कः 1 Indigestion (of food &c.). -2 Immaturity not being ripe or cooked. -**Comp.** -ज *a.* 1 not produced by cooking or ripening. -2 natural, original; Bhāṣā P. 42, 95. -शाकम् ginger.

अपाकृ 8 U. 1 To drive away, dispel, remove, destroy; keep, put, or take away; तन्नैशं तिमिरमपाकरोति चन्द्रः Ś. 6. 30; स्फुटता न पदैरपाकृता Ki. 2. 27; पापमपाकरोति Bh. 2. 23; गुहोऽपि येषां प्रथमाप्तजन्मनां न पुत्रवात्सल्यमपाकरिष्यति Ku. 5. 14 remove, reduce, lessen; Māl. 6. 4; R. 6. 57; Śi. 8. 61. -2 To cast off, reject (also an opinion), leave, give up, throw away, drop; हंसैर्यियासुभिरपाकृतमुन्मनस्कैः Mk. 5. 1; शिवा भुजच्छेदमपाचकार R. 7. 50. -3 To discharge, liquidate (as debt &c.) ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवशयेत् Ms. 6. 35.

अपाकरणम्, अपाकृतिः *f.* 1 Driving away, removal. -2 Rejection, refutaion; तदपाकरणायाह Praśna Up. -3 Payment, liquidation; ऋणत्रयापाकरणान्नास्त्यपवर्गः Nyāya S.

अपाकर्मन् *n.* (°र्म) Payment, liquidation.

अपाकरिष्णु *a.* 1 Driving away, removing. -2 Excelling, eclipsing; वर्णैः स्वर्णापाकरिष्णुः Bh. 1. 5.

अपाकृत *p. p.* 1 Removed, destroyed, dispelled, paid &c. -2 Devoid or destitute of, free from; कृतमिदमपाकृते गुणैः Śi. 15. 33; यत्स्वयमभियोगदुःखैरपाकृतं तदेव राज्यं सुखयति Mu. 1.

अपाकृतिः *f.* 1 Rejection, removal &c. विदा देवा अघाना-आदित्यासो अपाकृतिम् Rv. 8. 47. 2. -2 Emotion resulting from anger, fear &c. निशम्य सिद्धिं द्विषतामपाकृतीः Ki. 1. 27.

अपाकीर्ण *a.* Rejected, discarded; कुन्त्या त्वहमपाकीर्णो यथा न कुशलं तथा Mb. 5. 141. 4.

अपाक्ष *a.* [अपनतः अक्षमिन्द्रियम्] 1 Present, perceptible. -2 [अपगते अपकृष्टे वा अक्षिणी यस्य] Eyeless; having bad eyes.

अपाङ्क्त,-पाङ्क्तेय,-पाङ्क्त्य *a.* 'Not in the same row or line'; especially one who is not allowed by his caste-men to sit in the same row with them at meals; degraded, excommunicated, excluded from or inadmissible into society, an outcast; °उपहत defiled by the presence of excommunicated or impious persons. एतान्विगर्हिताचारानपाङ्क्तेयान्द्विजाधमान् (विवर्जयेत्) Ms. 3. 167.

अपाङ्ग-ङ्गक *a.* [अपगतम् अङ्गं यस्य] 1 Wanting or deformed in some limb of the body. -2 Maimed, crippled -**ङ्गः-ङ्गकः** [अपाङ्गति तिर्यक् चलति नेत्रं यत्र, अप-अङ्ग-घञ्] 1 The outer corner or angle of the eye; चलापाङ्गां दृष्टिम् Ś. 1. 24; अम्महे अपाङ्गकः स्फुरति किमपि वामकः M. 2. 4. -2 A sectarial mark on the forehead. -3 Cupid, the god of love. -4 N. of a plant (अपामार्ग - Mar. आघाडा.) &c. अपाङ्गो नेत्रयोरन्ते तिलकाङ्गविहीनयोः Nm. -5 End; अथेमां सागरापाङ्गीं गाम् (अध्यतिष्ठत्) Mb. 1. 64. 13. -**Comp.** -**दर्शनम्**, -**दृष्टिः** *f.* -**विलोकितम्**, -**वीक्षणम्** &c. a side-glance, side-long look, wink. -**देशः** the place of the corner of the eye; the corner itself. -**नेत्र** *a.* (said of a lady) having eyes with beautiful (or long) outer corners; यदियं पुनरप्यपाङ्गनेत्रा परिवृत्तार्धमुखी मयाद्य दृष्टा V. 1. 19. (a better interpretation would however be 'with the eyes turned towards the corners' अपाङ्गयोः प्रेरिते नेत्रे यया *i. e.* casting side-long looks.)

अपाच्, अपाञ्च्, (*m* ङ्, *f.* ची, *n* क्) [अपाञ्चति, अञ्च् क्विप्] 1 Going or situated backwards, behind. -2 Not open or clear (अप्रकाश). -3 Western. -4 Southern (opp. उदञ्च्); probably for अवाञ्च्. -**क्** *ind.* 1 Behind, backwards. -2 Westward or southward.

अपाची The south or west; cf. Śiva. B. 4. 64 and 5. 29. °इतरा the north (other than south).

अपाचीन *a.* [अपाच्यां भवः ख] 1 Situated backwards or behind, turned backwards. -2 Not visible, imperceptible; यो अपाचीने तमसि मदन्तीःप्राचीश्चकार नृऽतमः शचीभिः Rv. 7. 6. 4. -3 Southern. -4 Western. -5 Opposite.

अपाच्य *a.* [अपाच्-यत्] Western or southern.

अपाटव *a.* Unskilful. -**वम्** 1 Unskilfulness. -2 Sickness, illness.

अपाठ्य *a.* Illegible.

अपाणिग्रहणम् Celibacy.

अपाणिनीय *a.* 1 Not taught by Pāṇini in his works (as a rule &c.). -2 (पाणिनीयं अष्टाध्यायीरूपं ग्रन्थं यो नाधीते) One who does not (properly) study Pāṇini's grammar; *i. e.* a superficial scholar, smatterer of Sanskrit.

अपात्रम् 1 A worthless vessel or utensil. -2 (fig). An unworthy or undeserving person, unfit receptacle or recipient. -3 One unfit or disqualified to receive gifts; अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते Bg. 17. 22; Ks. 24. 26. -**Comp.** -**कृत्या, अपात्रीकरणम्** doing degrading or unworthy acts; disqualification, any action which makes a man unworthy; four disqualifications for a Brāhmaṇa are mentioned in Ms. 11. 70. -निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम्। अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥; see also संकरापात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम् 11. 125. -**दायिन्** *a.* giving to unworthy persons. -**भृत्** *a.* supporting the unworthy or worthless; प्रायेणापात्रभृद्भवति राजा Pt. 1.

अपाद = अपद् q. v.

अपादा 3 A. To take off or away, to remove; तत्पाप्मानमपादत्ते; मृत्पिण्डमपादाय महावीरं करोति Śat. Br.

अपादानम् 1 Taking away, removal; ablation; a thing from which another is removed. -2 (in gram.) The sense of the ablative case; ध्रुवमपायेऽपादानम् P. I. 4. 24; अपादाने पञ्चमी II. 3. 28; अपाये यदुदासीनं चलं वा यदि वाऽचलम्। ध्रुवमेव तदावेशात्तदपादानमुच्यते ॥ Hari.; अपादान is of three kinds:-निर्दिष्टविषयं किंचिदुपात्तविषयं तथा। अपेक्षितक्रियं चेति त्रिधापादानमिष्यते ॥ *e. g.* वृक्षात् पत्रं पततति, मेघाद्विद्योतते विद्युत्, & कुतो भवान्.

अपात्त *a.* acquired, Bri. Ār. Up.

अपाध्वन् *n.* A bad way; P. VI. 2. 187.

अपान् 2 P. [अप-अन्] 1 To breathe out. respire; यद्वै प्राणिति स प्राणो यदपानिति सोऽपानः Ch. Up. -2 To expire.

अपानः Breathing out, respiration (opp. प्राण); प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ Bg. 5. 27; one of the five life-winds in the body which goes downwards and out at the anus (अपनयनान्मूत्रपुरीषादेरपानोऽधोवृत्तिर्वायुर्नाभिस्थानः) मूत्रशुक्रवहो वायुरपान इति कीर्त्यते. -**नः**, -**नम्** The anus (आधारे घञ्). -**Comp.** -**दा** giving Apāna. Vāj. 17. 15. -**द्वारम्** the anus. -**पवनः**, -**वायुः** 1 the life-wind called अपान. -2 ventris crepitus. -**भृत्** *f.* a sort of brick (cherishing the life-wind अपान).

अपाननम् 1 Respiration. -2 Taking downwards, urine, excrement &c.

अपानृत *a.* Free from falsehood, true. अपानृतकथं पुत्र पितरं कर्तुमिच्छसि Rām. 2. 34. 38.

अपान्तरतमा *m.* The name of an ancient sage or of Vyāsa in his previous birth. सरस्वतीमुच्चचार तत्र सारस्वतोऽभवत्। अपान्तरतमा नाम सुतो वाक्संभवः प्रभुः॥ Mb. 12. 349. 39.

अपाप-पिन् *a.* Sinless, guiltless, pure, virtuous; अपापानां कुले जाते मयि पापं न विद्यते। यदि संभाव्यते पापमपापेन च किं मया ॥ Mk. 9. 37. -**Comp.** -**काशिन्** *a.* 1 not ill-looking. -2 not revealing evil. -**वस्यसम्** Ved. wellbeing, welfare, sound health, prosperity. -**विद्ध** *a.* Not afflicted with evil; शुद्धमपापविद्धम् (ब्रह्मन्) Vāj. 40. 8.

अपांपित्त °नपात् &c. &c. see under अप.

अपामार्गः [अपमृज्यते व्याध्यादिरनेन इत्यपामार्गः, मृज् करणे घञ् कुत्वं दीर्घश्च P III. 3. 121 Sk.] N. of a plant Achyranthes Aspera (Mar. आघाडा) largely used in medicine, washing teeth, sacrificial and other religious purposes and in incantations; अपामार्ग त्वया वयं सर्व तदपमृज्महे; अपामार्ग ओषधीनां सर्वासामेक इद्वशी। Av. –Comp. –क्षारतैलम्, –तैलम् N. of two medicated oils.

अपामार्जनम् Cleansing, purifying, removing (diseases, evils &c).

अपाय –यिन् See under अपे.

अपार *a.* 1 Shoreless. –2 Boundless, unbounded, unlimited; अपारस्याप्रमेयस्य परं पारमुपाश्रिते Rām. unfathomable, of great length –3 Inexhaustible, immense, great (अधिक); अपारो वो महिमा Rv. 5. 87. 6. –4 Out of reach. –5 Difficult to be crossed; difficult to be surmounted or overcome (as an enemy); रावणश्च महाशत्रुरपारः प्रतिभाति मे। Rām. –रः An ocean; कर्णधार इवापारे भगवान्पारदर्शकः Bhāg. 1. 13. 39. –रम् 1 A kind of mental satisfaction or acquiescence; or, reverse of mental acquiescence, non-acquiescence. –2 The opposite bank of a river. –रा The earth. –पार *a.* Carrying over the boundless sea.

अपारक *a.* Unable, incompetent.

अपारवार *a.* Boundless; अपारवारमक्षोभ्यं गाम्भीर्यात्सागरोपमम् Rām. 5. 38. 40.

अपार्ण *a.* [अप–अर्द्–क्त निपातः] 1 Distant, remote, far. –2 Near.

अपार्थ [अप–अर्थ], **अपार्थक** *a.* 1 Useless, unprofitable, worthless; सर्वमेतदपार्थं ते क्षिप्रं तौ संप्रसादय Mb. –2 Meaningless, unmeaning, senseless; अपार्थं बहु भाषते Suśr. –र्थम् Senseless or incoherent talk or argument (regarded as one of the faults of composition in rhetoric); योग्यतासत्त्याकाङ्क्षाशून्यं वाक्यम् Gautama; पौर्वापर्यायोगादप्रतिबन्धार्थमपार्थकम्; cf. also Kāv. 3. 128; समुदायार्थशून्यं यत्तदपार्थमितीष्यते। –2 uselessness; तेषां श्रमो ह्यपार्थाय यदात्मा नादृतः स्वयम् Bhāg. 3. 13. 13. –*ind.* In vain, unprofitably; स्वयं सधर्मा अपि शोचन्त्यपार्थम् Bhāg. 7. 2. 37. –Comp. –करणम् advancing a false plea in a law-suit.

अपार्थिव *a.* Not earthly.

अपालङ्कः N. of a plant, Cassia Fistula. आरग्वध (Mar. बाहवा).

अपालम्बः Ved. The hinder part of a carriage.

अपावृ 5 P. 1 To open, lay bare or open, unveil, uncover; expose, display, reveal; (शयनम्) तस्य विभ्रमरतान्यपावृणोत् R. 19. 25. –2 To cover.

अपावृत *p. p.* 1 Opened, laid bare or open; राधो विश्वायु शवसे अपावृतम् Rv. 1. 57. 1. स्वर्गद्वारमपावृतम् Bg. 2. 32. –2 Covered, concealed; enclosed. –3 Free, unrestrained, self-willed.

अपावृतिः *f.*, **अपावरणम्** 1 Opening, laying bare or open. –2 Covering, enclosing, surrounding. –3 Concealing, hiding, screening.

अपावृत् 1 A. 1 To turn away, return, turn back; to turn away from, abstain or desist from. –2 To come to nothing. –*Caus.* To send back, turn back; to reject, repulse.

अपावर्तनम्, –वृत्तिः *f.* 1 Turning away or from, retreating, retiring; repulse, rejection. –2 Revolution.

अपावृत्त *p. p.* 1 (With abl.) Turned away from, averted, reversed, repelled, driven back, defeated; कथं द्रक्ष्याम्यपावृत्तां परैरिव हतां चमूम् Rām. 2. 12. 64. –2 (Actively used) Dismissing, scorning, rejecting with contempt; प्रतिग्रहादपावृत्तः सन्तुष्टो येन केन चित् Mb. –त्तम् 1 Rolling on the ground (of a horse). –2 Moving aside (a war manouvre); परावृत्तमपावृत्तमपद्रुतमवप्लवम् Rām. 6. 40. 25.

अपाश्या Not a large number of snares, *i. e.* a few snares; ययतोश्चानदर्थे P. VI. 2. 156. Sk.

अपाश्रि 1 U. 1 To resort to, betake oneself to; परस्परं केचिदपाश्रयन्ते Rām. –2 To use, practise, employ; आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणम् Mb. –3 To rest on, lie on (intrans.).

अपाश्रय *a.* Without support or refuge, helpless. –यः 1 Refuge, recourse, that to which recourse is had for refuge; कर्णे कृतापाश्रयः Ve. 5. 1. –2 An awning or canopy spread over a courtyard. –3 Head; त्वदङ्कापाश्रयां ताम् Dk. 34, 69.

अपाश्रित *p. p.* 1 (Passively used) (*a*) Restored to. (*b*) Girt round, fastened. (*c*) Inhabited by. –2 (Actively used) Resting or reposing on, resorting to, entering on or into, being in or under.

अपाष्ठिः *f.* Ved. The heel.

अपाष्ठः [स्था–क; सस्य षत्वम्] Ved. The barb or point of an arrow. –ष्ठम् The remainder of the Soma plant after it has been pressed out; °वत् barbed.

अपास् [अप्–अस्] 4 P. 1 (*a*) To throw or fling away, cast away or off, leave, keep or put aside, reject, discard (opinion also); सारं ततो ग्राह्यमपास्य फल्गु Pt. 1. 5; किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44; निरस्तगाम्भीर्यमपास्तपुष्पकम् Śi. 1. 55; इत्यादीनामपि काव्यलक्षणत्वमपास्तम् S. D. rejected, discarded. (b) To leave, abandon, desert, quit, retire or withdraw from; यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयम् Ve. 3. 5. –2 To scare, disperse, drive away; अपास्य चास्य यन्तारम् Mb. –3 To leave behind, leave in a deserted condition; to disregard, take no notice of, condemn.

अपासनम् 1 Throwing away, discarding. –2 Quitting. –3 Killing.

अपासित *p. p.* (fr. caus.) Thrown away, discarded &c.; injured, destroyed, killed.

अपास्त *a.* Discarded, thrown away, abandoned. किं त्यक्तापास्तदेवत्वमानुष्यकपरिग्रहैः Ki. 15. 21.

अपासङ्गः [सञ्ज्-घञ्-कुत्वम्] A quiver.

अपासरणम् *n.* Departure, retreat, removal; see अपसरण.

अपासु *a.* Lifeless, dead.

अपाहा 3 P. = अपहा q. v.

अपि *ind.* (Sometimes with the अ dropped according to the opinion of Bhāguri; वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः; पिधा, पिधान &c.) 1 (Used with roots and nouns in the sense of) Placing near or over, taking towards, uniting with; reaching or going up to, proximity, nearness &c. [cf. Gr. *epi*, Zend *api*, Germ. and Eng. *be*]. (Note :- अपि, as a prefix to roots, occurs mostly in Veda, its place being taken by अभि in classical literature). –2 (As a separable adverb or conjunction) And, also, too, moreover, besides, in addition, having a cumulative force (समुच्चय); अस्ति मे सोदरस्नेहोऽप्येतेषु; Ś. 1 on one's part, in one's turn; विष्णुशर्मणाऽपि राजपुत्राः पाठिताः Pt. 1; राजाऽपि मुनिवाक्यमङ्गीकृत्यातिष्ठत् Dk. 2; अपि-अपि or अपि च as well as, and also; अपि स्तुहि, अपि सिञ्च P. I. 4. 46 Sk., न नापि-न चैव, न वाऽपि, नापि वा चापि neither-nor; न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम् M. 1.2 nor; वाऽपि or; अल्पोऽप्येवं महान् वाऽपि Ms. 3. 53 whether small or great. –3 It is often used to express emphasis in the sense of 'too', 'even', 'very'; विधुरपि विधियोगाद् ग्रस्यते राहुणाऽसौ H. 1. 19 the very moon; यूयमप्यनेन कर्मणा परिश्रान्ताः Ś. 1 even you, you also; अन्यदपि also another; अद्यापि even, yet, still, even now; इदानीमपि even now; मुहूर्तमपि even for a moment, for one moment at least; नाद्यापि not yet; यद्यपि though, although, even if; तथापि still, यद्यपि बहु नाधीषे तथापि पठ पुत्र व्याकरणम्; nevertheless, notwithstanding, yet; sometimes यद्यपि is understood, तथाऽपि only being used; as in भवादृशेषु प्रमदाजनोदितं भवत्यधिक्षेप इवानुशासनम्। तथाऽपि वक्तुं व्यवसाययन्ति मां निरस्तनारीसमया दुराधयः Ki 1. 28. –4 Though (oft. translatable by 'even', 'even if'); सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यम् Ś. 1. 20 though over-spread &c.; इयमधिकमनोज्ञा वल्कलेनापि तन्वी *ibid.* though in her bark dress; बलवदपि शिक्षितानाम् 1. 2 though ever so learned. In this sense अपि is most frequently used by writers to show real or imaginary opposition (विरोध); कृष्णमपि असुदर्शनम्, पुष्पवत्यपि पवित्रा &c. –5 But however. –6 Used at the beginning of sentences अपि introduces a question; अपि सन्निहितोऽत्र कुलपतिः Ś. 1; अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं...अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे Ku. 5. 33, 34, 35; अप्यप्रणीर्मन्त्रकृतामृषीणां कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरुस्ते R. 5. 4. –7 Hope, expectation (usually with the potential mood); कृतं रामसदृशं कर्म। अपि जीवेत्स ब्राह्मणशिशुः U. 2 I hope the Brāhmaṇa boy comes to life. Note— In this sense अपि is frequently used with नाम and has the sense of (*a*) 'is it likely', 'may it be'; (*b*) 'perhaps', 'in all probability' or (*c*) 'would that', 'I wish or hope that'; अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् Ś. 1; Ś. 7; तदपि नाम मनागवतीर्णोऽसि रतिरमणबाणगोचरम् Mal. 1 perhaps, in all probability; अपि नाम तयोः कल्याणिनोः अभिमतः पाणिग्रहः स्यात् *ibid.*; अपि नाम रामभद्रः पुनरपीदं वनमलङ्कुर्यात् U. 2; 'is it likely', 'I wish'; यथा वनज्योत्स्नानुरूपेण पादपेन संगता अपि नाम एवमहमप्यात्मनोऽनुरूपं वरं लभेयेति Ś. 1 would that; अपि नामाहं पुरूरवा भवेयम् V. 2 I wish I were P. –8 Affixed to interrogative words, अपि makes the sense indefinite, 'any', 'some'; कोऽपि some one; किमपि something; कुत्रापि somewhere; कदाऽपि at any time; कथमपि any how &c. केऽपि एते प्रवयसः त्वां दिदृक्षवः U. 4 some people. It may often be translated by 'unknown', 'indescribable', 'inexpressible' (अनिर्वाच्य); व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुः U. 6.12. ततस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः 2. 19; Mu. 3. 22; K. 143; कोऽपि महिमा स्यात् U. 6, 6. 11, 7. 12; Mal. 1. 26; R. 1. 46. –9 After words expressing number, अपि has the sense of 'totality', 'all'; चतुर्णामपि वर्णानाम् of all the 4 castes; सर्वैरपि राज्ञां प्रयोजनम् Pt. 1. –10 It sometimes expresses 'doubt' or 'uncertainty', 'fear' (शङ्का); अपि चोरो भवेत् G. M. there is perhaps a thief. –11 (with pot. mood) It has the sense of संभावना 'possibility', 'supposition'; P. I. 4. 96; III. 3.154; अपि स्तुयाद्विष्णुम्, अपि स्तुयाद्राजानम्, अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात् Sk.; सोऽयमपि सिञ्चेत्सहस्रं द्राक्षाणां क्षणेनैकेन Dk. 127. –12 Contempt, censure, or reproof; P. I. 4. 96, III. 3. 142; धिग्देवदत्तमपि स्तुयाद् वृषलम्; धिग्जाल्मं देवदत्तमपि सिञ्चेत् पलाण्डुम्; अपि जायां त्यजसि जातु गणिकामाधत्से गर्हितमेतत् Sk. shame to &c. or fie upon, Devadatta &c. –13 It is also used with the Imperative mood to mark 'indifference on the part of the speaker', where he permits another to do as he likes, (अन्ववसर्ग or कामचारानुज्ञा, the imperative being softened;) अपि स्तुहि Sk. you may praise (if you like); अपि स्तुह्यपि सेधाऽस्मांस्तथ्यमुक्तं नराशन Bk. 8. 92. –14 अपि is sometimes used as a particle of exclamation, –15 Rarely in the sense of 'therefore', 'hence' (अत एव). –16 Used as a separable preposition with gen. it is said to express the sense of a word understood (पदार्थ), and is treated as a कर्मप्रवचनीय P. I. 4. 96; the example usually given is सर्पिषोऽपि स्यात् where some word like बिन्दुरपि 'a drop,' 'a little' &c. has to be understood, 'there may perhaps be a drop of ghee', 'I presume there may be at least a drop' &c. अपि संभावनाप्रश्नशङ्कागर्हासमुच्चये। तथायुक्तपदार्थेषु कामचारक्रियासु च॥ Viśva.; अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु P. 1. 4. 96. G. M. adds the senses of आशिस् 'blessing' (भद्रमपि), मृति 'death' (मरणमपि) and भूषा 'decoration' (अपि नह्यति हारं). cf. also...अपिः प्रश्नविरोधयोः। संभावनायां गर्हायां समुच्चयवितर्कयोः। Nm.

अपिकक्षः Ved. The region of the arm-pits and shoulder-blades, especially in animals. उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि Rv. 4. 40. 4. –क्षम् *ind.* In the arm-pit.

अपिकक्ष्य *a*. Belonging to this region (Sāy. on Rv. 1. 117. 22 says °स्यं छिन्नस्य यज्ञशिरसः कक्षप्रदेशेन सन्धानभूतं प्रवर्ग्यविद्याख्यं रहस्यम्.)

अपिकर्णम् The region of ears; near (समीप) ते अपिकर्ण आघुणे Rv. 6. 48, 16.

अपिगीर्ण *a*. 1 Praised, celebrated, -2 Told, described.

अपिच्छिल *a*. 1 Not muddy, clear, free from sediment. -2 Deep.

अपिज *a*. Born after or again, epithet of several deities. **-जः** [अपि अप्सु जायते, अलुक् वेदे अप्शब्दस्यैकवचनत्वमपि] N. of the month of Jyeshṭha (जलक्रीडारतिसाधनत्वात्तथात्वम्).

अपित् *a*. [आपः इतो गता यस्य, वेदे] 1 Dry, waterless, as a river. -2 Not having the इत् or अनुबन्ध प्. सार्वधातुकमपित् P. I. 2. 4.

अपितृक *a*. 1 Fatherless. -2 Not ancestral or paternal, not inherited (अपैतृक also in this sense).

अपित्र्य *a*. Not ancestral. अविद्यानां तु सर्वेषामीहातश्चेद्धनं भवेत् । समस्तत्र विभागः स्यादपित्र्य इतिधारणा ॥ Ms. 9. 205.

अपित्वम् Ved. [अपित्वरने अस्मै, त्वर् बा° ड] A part, portion, share.

अपित्विन् *a*. Having a share.

अपिधा 3 U. To shut, close, cover, conceal. चक्षूंष्याश्वपिधध्वं वो विश्वास्ये क्षेममञ्जसा Bhāg. 10. 30. 22.;

अपिधानम्, (also **पिधानम्**) 1 Covering, concealing, concealment. -2 A cover, lid, covering (fig. also); अमृतापिधानमसि स्वाहा; नैकजलदच्छत्रापिधानं जगत् Mk. 5. 24; a cloth for covering.

अपिधिः *f*. Concealment, covering; **-धिः** What is given to another's entire satisfaction तृप्तिपर्यन्तदत्त. प्रियाँ अपि धी र्वनिषीष्ट मेधिर Rv. 1. 127. 7.

अपिहित-पिहित *p. p*. 1 Shut, closed, covered, concealed (fig. also); बाष्पापिहित covered with tears. -2 Not concealed, plain, clear; अर्थो गिरामपिहितः पिहितश्च किंचित्, सत्यं चकास्ति मरहट्टवधूस्तनाभः Subhās. **-तम्** *adv*. Visibly, openly; भुजङ्गरन्दापिहितास्तवातम् Bu. Ch. I. 44.

अपिनद्ध *a*. Closed, concealed; अश्नापिनद्धं मधु पर्यपश्यन् Rv. 10. 68. 8.

अपिपरिक्लिष्ट *a*. Excessively harassed अपि चापिपरिक्लिष्टं चिराद्दारैः समागनम् । आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्वक्तुं नेच्छामि वानरम् ॥ Rām. 4. 28. 61.

अपिप्राण *a*. (**-णी** *f*.) Always animating or vivifying (सर्वदा चेष्टमान) अपिप्राणी च सदनी च भूवाः Rv. 1. 186. 11.

अपिभाग *a*. Ved. Sharing or partaking in, having a share.

अपिव्रत *a*. Sharing in the same religious acts or other works; connected by blood; अपिव्रताश्चान्वारभन्ते यजमानम् Kāty. (संसृष्टं साधारणकर्म येषां ते अपिव्रताः अविभक्ता दायादाः, ते हि एकेनापि कृष्यादिकर्म कृतं सर्वे उपजीवन्ति Com.).

अपिशर्वर *a*. Ved. Close to the night, being at the beginning (or end) of the night. **-रम्** Early or untimely morning, evening (or morning) time (प्रदोषमुखम्).

अपिशलाः (pl. of आपिशलि) descendants or pupils of आपिशलि.

अपिशस् *a*. Ripping up.

अपिस्वित् *ind*. Interrogative; अपिस्वित्पर्यभुङ्क्थास्त्वं सम्भोज्यान्वृद्धबालकान् Bhāg. 1. 14. 33.

अपी [अपि-इ] 2. P. (Mostly Vedic) 1 To go in or near, enter into or upon, approach. -2 To have a share in, partake of, suffer; जरामृत्युं पुनरेवापियन्ति Muṇḍ. 1. 2. 7. -3 To join, flow, flow into, dissolve, be resolved into; स्वमपीतो भवति तस्मादेनं स्वपितीत्याचक्षते Ch. Up. -4 To die. -5 To pour out (as a river).

अपीत *a*. 1 Gone into, entered; Śat. Br. 10. -2 Lost; लोकानपीतान्ददृशे स्वदेहे Bhāg. 3. 8. 12. -3 Dead; कंसः सहानुगोऽपीतो Bhāg. 10. 57. 13.

अपीतिः *f*. 1 Entering into, approaching. पुरा यत् सूरस्तमसो अपीते Rv. 1. 121. 10. -2 Dissolution, destruction, loss. -3 Destruction of the world (प्रलय); अपीतौ तद्वत् प्रसङ्गादसमञ्जसम् Br. Sūtra II. 1. 8. -4 Encountering, joining in battle.

अप्ययः 1 Approaching, meeting, joining, juncture. -2 Pouring out (of rivers). -3 Entrance into, vanishing, disappearance; absorption, dissolution into oneself, destruction; सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम् Bhāg. 7.10.44.

अप्ययनम् 1 Union, junction. -2 Copulation.

अपीच्य *a*. 1 Very handsome or beautiful (अतिसुन्दर) अपीच्यदर्शनं श्यामं तडिद्वाससमच्युतम् Bhāg. 1.12.8. -2 Secret, concealed, hidden.

अपीजु *a*. Ved. Impelling, stirring up. (Mw. अपीजू) उषासानक्ता जगतामपीजुवा Rv. 2. 31. 5.

अपीनसः [अपीनाय, अपीनत्वाय सीयते कल्पते कर्मकर्तरि क Tv.] Dryness of the nose; cold (in the head), rheum, catarrh; see पीनस.

अपीव्य *a*. Ved. Very handsome; अपीव्यदर्शनं शश्वत् सर्वलोकनमस्कृतम् Bhāg. See अपीच्य.

अपुंस् *m*. (°पुमान्) Not a man, a eunuch; पुमान्पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः । समेऽपुमान्पुंस्त्रियौ वा क्षीणेऽल्पे च विपर्ययः ॥ Ms. 3. 49.

अपुंस्त्वम् The state of a eunuch, impotent state.

अपुंस्का *f*. A woman without a husband; नापुंस्कासीति मे मतिः Bk. 5. 70.

अपुच्छ *a.* Without tail. **-च्छा** N. of a tree (Mar. शीसु).

अपुण्य *a.* Not virtuous or holy, wicked, bad; °कृत् one who does not perform meritorious deeds, or who commits unrighteous deeds.

अपुत्रः Not a son. *a.* **-पुत्रकः** (°त्रिका *f.*) Having no son or heir.

अपुत्रिका The daughter of a sonless father, who herself has no male child; one who is not appointed by her father to beget male issue for him on failure of a son; cf. अकृता. **-कः** The father of such a daughter.

अपुनर् *ind.* Not again, once for all, forever. **-Comp. -अन्वय** *a.* not returning; dead. **-आदानम्** not taking back or again. **-आवृत्तिः** *f.* 1 'non-return', exemption of the soul from further transmigration, final beatitude. **-2** Death; नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेममाग्रतः Bhāg. 10. 77. 18. **-प्राप्य** *a.* irrecoverable. **-भवः** 1 not being born again (of diseases also). **-2** final beatitude; तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् Bhāg. 1. 18. 13. **-3** knowledge of the Supreme Soul which tends to this step. **-4** a person released from metempsychosis.

अपुराण *a.* Not old; modern, new.

अपुरुष *a.* Not manlike, unmanly. **-Comp. -अर्थ** 1 a rite or ceremony which is not in the interests of the doer. **-2** not the principal object of the soul.

अपुष्कल *a.* 1 Not much. **-2** Mean, low, base. Ve. 4; Hch.

अपुष्ट *a.* 1. Not nourished or fed, lean, not fat. **-2** Not loud or violent, soft, low (as sound). **-3** (In Rhet.) Not feeding or assisting (the meaning), irrelevant (मुख्यानुपकारिन्), regarded as one of the *arthadoṣas* (faults of the sense or meaning); as in the instance given under S. D. 576 विलोक्य वितते व्योम्नि विधुं मुञ्च रुषं प्रिये, the adjective वितत 'expanded', as applied, to the sky, does not in any way help the cessation of anger and is, therefore, irrelevant.

अपुष्प *a.* Flowerless, not flowering. **-ष्पः** The glomerous fig-tree. **-Comp. -फल**, °द bearing having neither fruits nor flowers; fruits without flowering. (**-लः, -दः**) 1 the jack tree (Mar. फणस). Artocarpus Integrifolia. **-2** the glomerous fig-tree (उदुम्बर).

अपुस् *n.* Ved. Shape, body = वपुस्

अपूजक *a.* Irreligious, irreverent.

अपूजा Disrespect, irreverence.

अपूपः [न पूयते विशीर्यते, पू-प. न. त. Tv.] 1 A small round cake of flour, meal &c. (Mar. वडा, घारगा, अनरसा &c.), thicker than ordinary cakes and mixed with sugar and spices; कृसरसंयावं पायसापूपमेव Ms. 5. 7. भीमेनानिबलेन मत्स्यभवनेऽपूपा न संघट्टिताः Pt. 3. 172; अपूपं गुरवे तं च साम्नृतं स न्यवेदयत् । Bm. 1. 38. **-2** Wheat. **-3** Honeycomb. आदित्यो देवमधु...अन्तरिक्षमपूपो Chān. Up. 3. 1. 1. **-शाला** a Sweetmeat shop; सभाप्रपापूपशाला Ms. 9. 264.

अपूपीय, -अपूप्य [अपूपाय हितं, छ यत् च] Belonging to, intended for, अपूप. **-प्यम्** Flour, meal.

अपूरणी The silk cotton tree (शाल्मली). Bombax Heptaphyllum (Mar. सांवरी).

अपूरुष 1 Lifeless, inanimate (as wood &c.) अदो यद् दारु प्लवते सिन्धोः पारे अपूरुषम् Rv. 10. 155. 3 **-2** Soulless. **-3** Unpeopled, untenanted.

अपूर्ण *a.* Not full or completed, incomplete, deficient, imperfect; अपूर्णमेकेन शतक्रतूनाम् R. 3. 38; अपूर्ण एव पञ्चरात्रे दोहदस्य M. 3. **-र्णम्** Incomplete number or fraction. **-Comp. -काल** *a.* premature, untimely. (**-लः**) premature or incomplete time; °ज abortive.

अपूर्तिः *f.* Non-accomplishment.

अपूर्व *a.* 1 Not preceded, not having existed before, like of which did not exist before, quite new; °र्वं नाटकम् Ś. 1; °र्वं राजकुलम् M. 5; K. 191; **-2** Strange, extraordinary, wonderful; अपूर्वः कोऽपि बहुमानहेतुर्गुरुषु U. 4; अपूर्वो दृश्यते वह्निः कामिन्याः स्तनमण्डले। दूरतो दहतीवाङ्गं हृदि लग्नस्तु शीतलः॥ Ś. Til. 17; singular, unexampled, unprecedented; अपूर्व एष विरहमार्गः Ś. 6; अपूर्वरूपा दारिका M. 1; अतोऽपूर्वः खलु वो ऽनुग्रहः Ś. 7; अपूर्वकर्मचाण्डालमयि मुग्धे विमुञ्च माम् U. 1. 46 committing an unparalleled atrocity. **-3** Unknown, unacquainted, stranger; अपूर्वोऽप्ययवा विद्वान् Mb. 13. 22. 8; विदितेऽप्यपूर्व इव Ki. 6. 39. **-4** Not first. **-5** Preceded by अ or आ. **-6** (In phil.) 'That unseen virtue which is a relation superinduced, not before possessed, unseen but efficacious to connect the consequence with its past and remote cause and to bring about at a distant period or in another world the relative effect. —Colebrooke. **-र्वम्** 1 The remote consequence of an act (as the acquisition of heaven which is the result of good deeds), (Mīmāṁsā). **-2** Virtue and vice (पापपुण्यम्) as the eventual cause of future happiness or misery. **-र्वः** The Supreme Soul (परब्रह्म). **-Comp. -कर्मन्** *n.* religious rites the power of which on the future is not seen before. **-पतिः** *f.* one who has had no husband before, a virgin; °तिः कुमारी Sk. **-वादः** discussion or talk about the Supreme Soul. **-विधिः** an authoritative direction or injunction which is quite new; it is of four kinds; कर्मविधि, गुणविधि, विनियोगविधि and प्रयोगविधि.

अपूर्वता, -त्वम् Not having existed before, incomparableness, unparalleled or extraordinary nature; अपूर्वत्वात्प्रबन्धस्य Mv. 1.

अपूर्ववत् *ind.* Singularly, unlike anything else; दृष्टोऽपि शैलः स मुहुर्मुरारेरपूर्ववद्विस्मयमाततान Śi. 4. 17.

अपूर्विन् *a.* Having not enjoyed the married life with a wife before. अपूर्वी भार्यया चार्थी वरुणः Ram 3. 18. 4.

अपूर्वीय *a.* Relating to the remote consequence of an act.

अपूर्वेण *adv.* Never before.

अपूर्व्य *a.* Ved. 1 Unprecedented, first. -2 Incomparable, unheard of before.

अपृक्त *a.* Not united, uncombined. **-क्तः** 1 (In gram.) An affix (or a word) consisting of a single letter; अपृक्त एकाल्प्रत्ययः P. I. 2. 41; एकवर्णपदमपृक्तम् Sk. -2 (In the Prātiśākhyas) The preposition आ and the particle उ.

अपृणत् *a.* Not filling; stingy.

अपृथक् *ind.* Not separately, together with, collectively. **-Comp. -धर्मशील** of the same religion. **-धी** *a.* maintaining the doctrine of pantheism; regarding God in all things.

अपृथक्त्विन् *a.* One who cannot distinguish (between the पुरुष and the प्रकृति). वर्णाश्रमपृथक्त्वे च दृष्टार्थस्यापृथक्त्विनः। नान्यदन्यदिति ज्ञात्वा नान्यदन्यत्प्रवर्तते ॥ Mb. 12. 308. 177 Critical Edition. 'पृथक्त्वं पुंप्रकृत्योर्विवेकः, तदस्यास्तीति पृथक्त्वी, तदन्यस्य' -नीलकण्ठ.

अपे [अप-इ] 2. P. 1 To go away, depart, withdraw, retire, run away, escape; **अपोहि** begone, avaunt, away, hence, get you gone; to disappear, vanish, pass away; die or perish also; धर्मश्चापैति Ms. 1. 82; हृदयात्प्रत्यादेशव्यलीकमपैतु ते Ś. 7. 24; रम्या नवद्युतिरपैति न शाद्वलेभ्यः Ki. 5. 37 does not leave. -2 To be wanting, be omitted, be deprived of, be free from. -3 To start (Ved.)

अपायः [इ-अच्] 1 Going away, departure. -2 Separation; ध्रुवमपायेऽपादानम् P. I. 4. 24 (अपायो विश्लेषः Sk.); येन जातं प्रियापाये कद्वदं हंसकोकिलम् Bk. 6. 75. -3 Disappearance, vanishing, absence; सूर्यापाये Me. 82 at the time of sunset; क्षणदापायशशाङ्कदर्शनः R. 8. 74 close of night; जलापायविपाण्डुराणि Śi. 4. 5; 4. 54; 18. 1. -4 Destruction, loss, death, annihilation; करणापायविभिन्नवर्णया R. 8. 42 loss, 83; मालत्यपायमधिगम्य Māl. 10. 9 death or disappearance of M. -5 An evil, ill, misfortune, risk, calamity, danger (oft. opp. उपाय); तदपि मरणापायचकितः Bh. 3. 9; तदनेन पापबुद्धिनोपायश्चिन्तितो नापायः Pt. 1 not the danger (resulting from the plan); उपायं चिन्तयेत्प्राज्ञस्तथापायं च चिन्तयेत् Pt. 1. 406; अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् 1. 61; बह्वपाये वने Pt. 1 exposed to many dangers, dangerous; कायः संनिहितापायः H. 4. 65 exposed to dangers or calamities; सत्येऽप्यपायमपेक्षते H. 4. 102; Ki. 14. 19. -6 Loss, detriment, injury. -7 The end (of a word).

अपायिन् *a.* Departing, transient; perishable; see अनपायिन्.

अपेत *p. p.* Gone away, disappeared; अपेतयुद्धाभिनिवेशसौम्यः Śi. 3. 1. -2 Departing or deviating from, swerving from, contrary (with abl.); अर्थादनपेतं अर्थ्यम् P. IV. 4. 92 Sk. (धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते); स्मृत्यपेतादिकारिणः Y. 2. 4. -3 Free from, devoid of, deprived of (with abl. or in comp.); सुखादपेतः Sk.; उदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70 faultless; °भीः Ms. 7. 197; भर्तर्यपेततमसि प्रभुता तवैव Ś. 7. 32 free from (mental) darkness. **-Comp. -राक्षसी** N. of a plant, Ocimum Sanctum (तुलसी) (अस्याः राक्षसतुल्यपापादिहरणात्तन्नामत्वम्).

अपेक्ष् [अप्-ईक्ष्] 1 A. 1 To look round or about for something, to look or hope for, expect. -2 To wait for, await; सज्जो रथो भर्तुर्विजयप्रस्थानमपेक्षते Ś. 2 awaits; क्षणमपेक्षस्व U. 7; K. 84; न कालमपेक्षते स्नेहः Mk. 7. न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते H. Pr. 30; पादेन नापैक्षत सुन्दरीणां संपर्कमासिञ्जितनूपुरेण Ku. 3. 26. -3 To require, want, stand in need of; wish or desire for; शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते Śi. 2. 86; न शालेः स्तम्बकरिता वप्तुर्गुणमपेक्षते Mu. 1. 3; प्रभुता रमणेषु योषितां न हि भावस्खलितान्यपेक्षते V. 4. 26; Ku. 3. 18; Pt. 2. 26. -4 To have regard to, look to, have in view, have an eye to; किमपेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः Ki. 2. 21; यतः शब्दोऽयं व्यञ्जकत्वेऽर्थान्तरमपेक्षते S. D. -5 To take into account or consideration, consider, think of, respect, care for; उपकृतमपि नापेक्षते K. 35, 197, 257, 315; नूनमस्यायमनपेक्षितास्मदवस्थो व्यापारः Māl. 9; अनलेष्विष्टवान् कस्माच्च त्वयाऽपेक्षितः पिता Bk. 6. 128; Ś. 5. 16, Ms. 8. 309; with न not to like, not to care for; अनपेक्षितराजराजम् Mu. 3. 18; तदानपेक्ष्य स्वशरीरमार्दवम् Ku. 5. 18.

अपेक्षा-क्षणम् 1 Expectation, hope, desire. -2 Need, requirement, necessity; निरपेक्ष without hope or need, regardless of; निर्विशङ्का निरुद्विग्ना निरपेक्षा च मैथिली Ram. 6. 47. 9. द्रोणस्तथोक्तः कर्णेन सापेक्षः फाल्गुनं प्रति (उवाच) Mb. 12. 2. 12. सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः; अनपेक्षः शुचिर्दक्षः Bg. 12. 16; or in comp.; स्फुलिङ्गावस्थया वह्निरेधापेक्ष इव स्थितः Ś. 7. 15 awaiting kindling. -3 Consideration, reference, regard, with the obj. in loc. case; more usually in comp.; मध्यभङ्गानपेक्षम् Ratn. 1. 15 regardless of; the instr. and sometimes loc. of this word frequently occur in comp. meaning 'with reference to', 'out of regard for', 'with a view to', 'for the sake of'; साऽपि कार्यकरणापेक्षया क्षुरमेकमादाय तस्याभिमुखं प्रेषयामास Pt. 1; नियमापेक्षया R. 1. 94; वृषलापेक्षया Mu. 1; पौरजनापेक्षया 2 out of regard for; किमकौशलादुत प्रयोजनापेक्षया 3 with a view to gain some object; प्रथमसुकृतापेक्षया Me. 17; दण्डं शक्त्यपेक्षम् Y. 2. 26, in proportion to, in accordance with; अत्र व्यङ्ग्यं गुणीभूतं तदपेक्षया वाच्यस्यैव चमत्कारित्वात् K. P. 1 as compared with it. -4 Connection, relation, dependence as of cause with effect or of individual with species; शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत्कर्म तद्यमः Ak. -5 Care, attention, heed; देशाऽपेक्षास्तथा यूयं यातादायाङ्गुलीयकम् Bk. 7. 49. -6 respect, reference. -7 (In gram.) = आकाङ्क्षा q. v. **-Comp. -बुद्धिः** (In Vaiśeṣika Phil.) the distinguishing perception by which we apprehend 'this is one', 'this is one' &c. and which gives rise to the notion of duality; see Sarva. chap. 10 where अपेक्षाबुद्धिः = विनाशकविनाशप्रति-

योगिनी बुद्धिः; cf. Bhāshā P. द्वित्वादयः परार्धान्ता अपेक्षाबुद्धिजा मताः। अनेकाश्रयपर्याप्ता एते तु परिकीर्तिताः॥ अपेक्षाबुद्धिनाशाच्च नाश-स्तेषां निरूपितः। 107-8.

अपेक्ष्य, -क्षितव्य, -क्षणीय *pot. p.* To be desired, wanted, hoped for, expected, considered &c.; desirable.

अपेक्षित *p. p.* Looked for, expected; wanted, desired, required; considered, referred to &c. **-तम्** Desire, wish; regard, reference, consideration.

अपेक्षिन् *a.* Hoping, waiting for, wishing or desiring for, wanting; considering, caring; usually as last member of comp.; गुरुर्विधिबलापेक्षी R. 15. 85; प्रयोजनापेक्षितया Ku. 3. 1 according to.

अपेय *a.* Not fit to be drunk; अपेयेषु तडागेषु बहुतरमुदकं भवति Mk. 2.

अपेहि (Imper. 2nd sing.) Used as the first member of some compounds (belonging to the class मयूरव्यंसकादि P. II. 1. 72); °करा, °द्वितीया, °प्रकसा, °वाणिजा, °स्वागता where it has the sense of 'excluding', 'expelling', 'refusing admission to'; *e. g.* °वाणिजा a ceremony where merchants are excluded; so °द्वितीया &c. **-Comp. -वाता** N. of a plant which expels wind.

अपोगण्डः -अपौगण्ड, [अ-पोगण्डः, or अपसि (वैध) कर्मणि गण्डः त्याज्यः Tv.] 1 Having a limb too many or too few (redundant or deficient). -2 Not under 16 years of age; बाल आषोडशाद्वर्षात्पोगण्डश्चापि संज्ञितः। Nārada; अजडश्चेदपौगण्डो विषये चास्य भुज्यते। Ms. 8. 148; पोगण्डः पञ्चमाद्ब्दादर्वाक् च दशमाब्दतः। -3 A child or infant (किशोर, शिशु). -4 Very timid; -5 Wrinkled, flaccid. -6 One past 16.

अपोढ see under अप-वह्.

अपोदक *a.* Ved. 1 Waterless; water-tight (नौः Rv. 1. 116. 3.). -2 Not watery, not fluid. **-कम्** [अपकृष्टमुदकं यस्मात्] Poison &c. that removes water (जलापकर्षहेतु विषादि).

अपोदिका, -की *f.* A sort of pot-herb (अपनद्धमुदकं यस्याः, तत्फलेषूदकवत्यात्तथात्वम्). **-की** see उपोदकी. Bassella Lueida or Rubra (Mar. थोरमयाळ)

अपोह् 1 U. [अप-उह् or ऊह्] To remove, drive or push away, dispel, take away, destory; स हि विघ्नानपोहति Ś. 3. 1; कुसुमानि...प्रभवन्त्यायुरपोहितुं यदि R. 8. 44, 54; पूर्वमुत्सवमपौहदुत्सवः (उत्तरः) 19. 5 pushed away, displaced, supplanted; मनसिजरुजं सा वा दिव्या ममालमपोहितुम् V. 3. 10; अकिंचिदपि कुर्वाणः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति U. 2. 19 Removes; Bk. 17. 83; 15. 119; Ms. 8. 414, 11. 108; कल्पनाया अपोढः कल्पनापोढः P. II. 1. 38 Sk: removed from, or beyond imagination -2 To heal, cure (as illness). -3 To avoid, give up, leave; सर्वान् रसानपोहेत Ms. 10. 86; पञ्चवट्यां ततो रामः...अनपोढस्थितिस्तस्थौ R. 12. 31 not leaving (the path of) propriety. -4 To deny; स्थाप्यतेऽपोह्यते वा चेत् S. D. 730. -5 To reason, argue by way of opposing a statement.

अपोहः 1 Removing, driving away, healing &c. -2 Removal of doubt by the excercise of the reasoning faculty. -3 Reasoning, arguing; reasoning faculty. -4 Negative reasoning (opp. ऊह) (अपरतर्कनिरासाय कृतो विपरीतस्तर्कः), one of the *dhiguṇas* q. v. स्वयमूहापोहासमर्थः; इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः Mb. 13. 145. 43. ऊहापोहमिमं सरोजनयना यावद्विधत्तेतराम् Bv. 2. 74; hence ऊहापोह = complete discussion of a question. -5 Excluding all things not coming under the category in point; तद्वानपोहो वा शब्दार्थः (where Maheśvara paraphrases अपोह by अतद्व्यावृत्ति *i. e.* तद्भिन्नत्यागः), -6 A superfluous member attached to a structure of some construction.

अपोहनम् 1 Removal &c. = अपोह above. -2 Reasoning faculty; मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च Bg. 15. 15 (Mr Telang translates अ° by removal: Lok. Tilak translates as नाश.) ततो धर्मस्ततो ज्ञानं यावत्स्मृतिरपोहनम् Bhāg. 11. 13. 6.

अपोहित *a.* 1 Removed; न च सामर्थ्यमपोहितं क्वचित् Ki. 2. 27. -2 Denied (in disputation, opp. to स्थापित).

अपोह्य,-अपोहनीय *pot. p.* To be removed, taken away; मृत्युर्बुद्धिमतापोह्यो यावद् बुद्धिबलोदयम् Bhāg. 10. 1. 48. expiated (as sin); to be established by reason.

अपौरुष,-पौरुषेय *a.* 1 Unmanly, cowardly, timid. -2 Superhuman, not of the authorship of man, of divine origin: अपौरुषेया वेदाः; अपौरुषेयप्रतिष्ठः सुवर्णबिन्दुरित्याख्यायते Māl. 9. not set up by (the hand of) man. **-षम् -षेयम्** 1 Cowardice, pussilanimity.-2 Superhuman power.

अप्त *a.* Ved. Obtained; watery; cf. Rv. 9. 16. 3.

अप्तस् *n.* A sacrificial act.

अप्तु *a.* Ved. Busy, active, industrious. **-प्तुः** (or *n.* Uṇ. 1. 74) 1 The body. -2 Soma (सूक्ष्मरूपसोम). -3 A sacrificial animal.

अप्तुर् *m.* [अद्भ्यः जलदानाय तुतोर्ति, जलानि प्रेरयति, तुर् क्विप् Tv.] 1 Active, busy, giving water, flowing as water; an epithet of Indra (Sāy. अपां प्रेरक इन्द्रः). -2 Fire.

अप्तु,-तू -र्यम् [अप्तुरो भावः बाहु °वेदे यत्] Sending down water (वृष्टिप्रेरकत्वम्), giving of water; zeal,. activity युवोरप्तूर्यं हितम् Rv. 3. 12. 8; 51. 9.

अप्तोर्यामः, -मन् *m.* N. of a sacrifice and of a verse of the Sāma Veda closing that rite; the last or 7th part of the Jyotiṣṭoma sacrifice.

अप्त्य *a.* [अप्तुनि देहे भवः यत् वेदे टिलोपः Tv.] 1 Engaged in an act, active (देहकर्मणि स्थित). -2 Offspring (अपत्य Nir.).

अप्नः -अप्नस् *n.* [आप्-असुन् नुट् ह्रस्वश्च, Uṇ. 4. 207] 1 Possession, property. -2 Work, sacrificial act or rite,

any act. -3 Offspring. -4 Form, shape. -5 To be obtained (used actively); [cf. L. *ops*]. -Comp. -स्थ *a.* superintending work (कर्मण्यधिकृत); (or *m.*) proprietor of an estate. -राजः lord of wealth or property, illustrious by means of works; directing works to be done (कर्मप्रेरक).

अप्नवान *a.* 1 Having progeny. -2 Poor. -नः [अप्नसे आदायकर्मणे वानं यस्य पृषो° सलोप Tv.] 1 The arm. -2 N. of a Riṣi in the family of or connected with Bhṛigu. यमाप्नवानो भृगवो विरुरुचुः Rv. 4. 7. 1.

अप्नस्वत् *a.* Having (sacrificial) acts or works; productive.

अप्पति, -अप्पित्तम् see under अप्.

अप्य *a.* [अपां इदं तत्र साधु संस्कृतम् वा यत्; अद्भिः संस्कृतम् P. IV. 4. 134] 1 Connected with or coming from water. त्वया हितमप्यमप्सु भागम् Rv. 2. 38. 7; watery; स ईं मृगो अप्यो वनर्गुरुप 1. 145. 5. consisting of, consecrated with, water (as हविः.) -2 Obtainable. -3 Active, connected with sacrificial acts.

अप्पदीक्षितः N. of a celebrated Draviḍa writer, author of works on Alaṅkāra and other subjects and a contemporary of Pandit Jagannātha who lived in the 17th century (written also as अप्पयादीक्षित).

अप्यञ्च् [fr. अञ्च्] Gone into, reaching, hidden.

अप्यय &c. see under अपी.

अप्यर्धम् *ind.* Ved. Near, in the neighbourhood.

अप्रकट *a.* Unmanifested, unapparent.

अप्रकम्प *a.* 1 Unshaken (fig. also), firm, steady. -2 Unanswerable (as argument).

अप्रकर *a.* Not acting well.

अप्रकरणम् Not the main or principal topic, incidental or irrelevant matter.

अप्रकल्पक *a.* Not explicitly enjoining, not prescribing as obligatory.

अप्रकाण्ड *a.* Stemless (small). -ण्डः A bush, a shrub.

अप्रकाश *a.* 1 Not shining or bright, dark, wanting in brightness (fig. also); प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोक इवाचलः R. 1. 68. -2 Self-illuminated. -3 Hidden, secret, concealed; सीमायामप्रकाशानि कारयेत् Ms. 8. 251; 9. 256. -शम्, -शे *ind.* In secret, secretly; अहमप्रकाशे तिष्ठामि M. 4; सत्यवत्या हस्तेऽप्रकाशं निक्षिप्तः V. 5 secretly. -शः Indistinctness, secrecy; a secret.

अप्रकाशक *a.* Making dark; not disclosing &c.

अप्रकाश्य *a.* Not to be disclosed, to be kept secret (one of 9 such things); जन्मर्क्षं मैथुनं मन्त्रो गृहच्छिद्रं च वञ्चनम्। आयुर्धनापमानं स्त्री न प्रकाश्यानि सर्वथा ॥

अप्रकृत *a.* 1 Not principal or chief, incidental, occasional. -2 Not relevant to the subject under discussion, not to the point, irrelevant; see प्रकृत, प्रस्तुत; अप्रकृतं अनुसन्धा 'to beat about the bush', not to come to the point. -तम् (In Rhet.) उपमान *i. e.* the standard of comparison (opp. प्रकृत or उपमेय). -तः An insane person (cf. Dānasāgara.)

अप्रकृतिः *f.* 1 Not the inherent or natural property, accidental property or nature; an accident (विकृति). -2 Spiritual being; the Puruṣa of the Sāṅkhyas. -3 Not the original word; such as a termination.

अप्रकृष्ट *a.* Not excelled, low, vile. -ष्टः A crow.

अप्रक्षित *a.* Undecayed, undiminished, inexhaustible; अप्रक्षितं वसु बिभर्षि Rv. 1. 55. 8.

अप्रख्यता Infamy; अक्षमा ह्रीपरित्यागः श्रीनाशो धर्मसंक्षयः। अभिध्याऽप्रख्यता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते Mb. 12. 158. 5.

अप्रगम *a.* Going too fast to be followed by others.

अप्रगल्भ *a.* 1 Not bold, bashful, modest (opp. धृष्ट); धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः H. 2. 26. -2 Coward, fearful; (विहगा जलचारिणः) नावगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाहवम् Rām. 3. 16. 22.

अप्रगुण *a.* Perplexed, confounded.

अप्रग्राह *a.* Unrestrained, unbridled.

अप्रचङ्कश *a.* Ved. Without the power of seeing; Av. 8. 6. 16.

अप्रचेतस् *a.* Ved. Deficient in understanding, foolish, stupid; Av. 20. 128. 2.

अप्रचोदित *a.* unasked, undesired; (भिक्षां) पुरस्तादप्रचोदितां...प्राह्याम् Ms. 4. 248.

अप्रच्छेद्य *a.* Inscrutable.

अप्रच्युत *a.* Unmoved; पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि Rv. 2. 28. 8. not swerving from, following, observing (with abl.); अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् Ms. 12. 116.

अप्रज *a.* 1 Without progeny, childless; अप्रजाः सन्तु अत्रिणः Rv. 1. 21. 5 शौच्यं मैथुनमप्रजम् Chāṇ. 57. अप्रजः सुप्रजतमो Bhāg. 4. 23. 33. -2 Unborn. -3 Unpeopled. -जा Having no child, not giving birth to children, not prolific.

अप्रजस्, अप्रजात *a.* Childless, having no issue or progeny; अतीतायामप्रजसि बान्धवास्तदवाप्नुयुः Y. 2. 144. -ता A woman who has borne no child, a barren woman.

अप्रजज्ञि *a.* Ved. 1 Inexperienced, unskilful. -2 Childless.

अप्रज्ञात *a.* Not known, अतीन्द्रिय; आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् Ms. 1. 5.

अप्रणीत *a.* Unconsecrated, vulgar, profane. -तम् Frying clarified butter without consecrated water.

अप्रतर्क्य *a.* Incomprehensible by reason or inference, undefinable.

अप्रता *a.* Ved. Very great or extensive, affluent; न सोमो अप्रता पपे Rv. 8. 32. 16.

अप्रतापः 1 Want of lustre, dullness, dimness. -2 Meanness, want of dignity.

अप्रति *a.* Ved. 1 Without opponents or foes, irresistible; य एक इदप्रतिर्मन्यमानः Rv. 5. 32. 3; °वीर्य of irresistible prowess. -2 Unsurpassed, unequalled. -*adv.* Irresistibly तदुग्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रति Bhāg. 8. 7. 19.

अप्रतिकर *a.* Trusting, trusty, confidential.

अप्रतिकर्मन् *a.* 1 Of unequalled deeds or achievements. -2 Irresistible, irremediable.

अप्रति(ती)कार *a.* Irremediable, helpless, that cannot be remedied or helped; °रेयमापदुपस्थिता K. 154. -रः Not remedying, non-requital, non-retaliation. यदि मामप्रतीकारम् । Bg. 1. 46.

अप्रतिगृह्य *a.* One from whom one must not accept any thing as a gift &c.

अप्रतिग्राहक *a.* Not accepting.

अप्रतिग्राह्य *a.* Unacceptable.

अप्रतिघ *a.* 1 Not to be vanquished, invincible. -2 Not to be warded or kept off; यत्तु दुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः । तद्रजोऽप्रतिपं (घं) विद्यान् Ms. 12. 28. -3 Not angry.

अप्रतिद्वन्द्व *a.* 1 Having no adversary in battle, irresistible. -2 Unsurpassed, unrivalled.

अप्रतिधुर *a.* Without the fellow-horse.

अप्रतिपक्ष *a.* 1 Without a rival or opponent. -2 Unlike.

अप्रतिपत्तिः *f.* 1 Non-performance, non-acceptance. -2 Neglect, omission, disregard. -3 Want of understanding. -4 Absence of determination (what to do), perplexity; °विह्वल &c. K. 159; (अप्रतिपत्तिर्जडता स्यादिष्टानिष्टदर्शनश्रुतिभिः); °त्तिसाध्वसजडा K. 240; ययुः क्षणादप्रतिपत्तिमूढताम् Ki. 14. 43. -5 (Hence) absence of mind or ready wit (स्फूर्त्यभाव); उत्तरस्याप्रतिपत्तिरप्रतिभा Gaut. S.

अप्रतिपद् *a.* Not going (विकल).

अप्रतिबन्ध *a.* 1 Unimpeded, unobstructed. -2 Direct, undisputed; (in law) got by birth without any obstruction, not collateral (as inheritance).

अप्रतिबल *a.* of irresistible might, of unequalled power.

अप्रतिभ *a.* 1 Modest, bashful. -2 Not ready-witted, dull. -भा Bashfulness, modesty.

अप्रतिभट *a.* Unrivalled. -टः An unrivalled warrior; आत्मानं °टं मन्यमानः Dk. 3.

अप्रतिम -मान *a.* 1 Without an equal or parallel, incomparable, matchless, unrivalled; त्वं ह त्यदप्रतिमानमोजो Rv. 8. 96. 17. रामस्य परयाप्रतिमानमोजः Mv. 1. 62; °रूपत्वम्; °वीर्य, °बुद्धि &c. -2 Improper; तस्मात्त्वया समारब्धं कर्म ह्यप्रतिमं परैः Rām. 6. 12. 35.

अप्रतिमानुष *a.* Extra-ordinary; Mb.

अप्रतियत्नः Natural or spontaneous state.

अप्रतियोगिन् *a.* 1 Without an adversary. -2 Having no opposite or counterpart.

अप्रतिरथ *a.* or -थः (A hero) who has no प्रतिरथ or rival warrior, a matchless or unrivalled warrior; दौष्यंतिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य Ś. 4. 20, Ś. 7, 7. 33. -2 Matchless; अप्रतिहतैस्तेजोभिः एवैकस्य योग्यता Mv. 1. 46. -थः N. of a Ṛiṣi (Composer of the hymn Rv. 10. 103); N. of a son of Rantināra. -थः, -थम् N. of a hymn composed by अ°; यथात्रामग्रत्लं साम तदप्रतिरथं विदुः.

अप्रतिरव *a.* Uncontested, undisputed; वर्षशताधिकभोगः सन्ततोऽप्रतिरवः स्वत्वं गमयति Mita.

अप्रतिरूप *a.* 1 Not corresponding with, unfit; वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्त्रीषु मैथिलि Rām. 3. 45. 29. -2 Of unequalled form. -3 Incomparable (in a good or bad sense). -Comp. -कथा incomparable talk (संगणिका), उत्तरवाक्यरहिता वाक्. -वीर्यम् irresistible power.

अप्रतिवीर्य *a.* Of incomparable prowess.

अप्रतिशासन *a.* Having no rival ruler, subject to one rule; कृतवानप्रतिशासनं जगत् R. 8. 27.

अप्रतिषेधः A meaningless prohibition, an invalid objection.

अप्रतिष्ठ *a* 1 Not stable or firmly fixed, fluctuating, not made permanent; अप्रतिष्ठे रघुज्येष्ठे का प्रतिष्ठा कुलस्य नः U. 5. 25. -2 Thrown away, unprofitable, useless; अप्रतिष्ठं तु वार्धुषौ Ms. 3. 180. -3 Disreputable, infamous. -4 Without support, adjustment; असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् Bg. 16. 8. -ष्ठः N. of a hell. -ष्ठा Instability, ill-fame, ill-repute, dishonour. -ष्ठम् Brahman (स्वधामप्रतिष्ठितं ब्रह्म).

अप्रतिष्ठान *a.* Ved. Not firm, having no solid ground. Av. 11. 3. 49. -नम् Instability, want of solidity or firmness (fig. also); तर्काप्रतिष्ठानादप्यन्यथानुमेयम् Ś. B.

अप्रतिष्ठित *a.* Unsettled, unfixed, uncelebrated, obscure; unconsecrated, unholy. -तः An epithet of Viṣṇu

अप्रतिसंक्रम *a.* Having no intermixture.

अप्रतिसंख्य *a.* Unobserved, unnoticed; °आख्य (ख्या)-निरोधः unobserved nullity, annihilation of an object;

one of the three topics included by the Buddhas under the category of निरूप, the other two being प्रतिसंख्यानिरोध wilful destruction, as of a jar by a mallet, and आकाश the ethereal element.

अप्रतिहत *a.* 1 Not obstructed or impeded, irresistible; °हतान् पुत्रान् K. 62; अस्मद्गृहे °गतिः Pt. 1 free to move; तोयस्येवाप्रतिहतरयः U. 3. 36; जृम्भतामप्रतिहतप्रसरमार्यस्य क्रोधज्योतिः Ve. 1. -2 Unimpaired, unmarred, unrepulsed, unaffected, at home in every respect; सा बुद्धिरप्रतिहता Bh. 2. 40; Pt. 5. 26; so °चित्त, °मनस्. -3 Not disappointed. -4 A kind of deity; अपराजित-अप्रतिहत-जयन्त-वैजयन्त-कोष्ठकान्... पुरमध्ये कारयेत् Kau. A. 2. 4. -Comp. -नेत्र *a.* of unimpaired eyes. (-त्रः) N. of a Buddhist deity.

अप्रतीक *a.* Without parts or body, epithet of Brahman.

अप्रतीत *a.* 1 Not pleased or delighted; को न्वनेनाप्रतीतेन (संप्रीयेत) Rām. 2. 48. 20. -2 Unapproached; unassailable. Av. 7. 25. 1. -3 Unopposed. -4 (In Rhet.) Not understood or clearly intelligible (as a word), one of the defects of a word (शब्ददोष); अप्रतीतं यत्केवले शास्त्रे प्रसिद्धम् K. P. 7, *i. e.* a word is said to be अप्रतीत if it be used in a sense which it has in particular classes of works only (and not in general or popular use); *e. g.* सम्यग्ज्ञानमहाज्योतिर्दलिताशयताजुषः (where आशय = वासना occurs in Yogaśāstra only).

अप्रतीतिः *f.* Unintelligibleness; mistrust.

अप्रतुलः 1 Want of weight. -2 Want, necessity.

अप्रत्त (°प्रदत्त) Not given away. -त्ता A girl, one not given away in marriage.

अप्रत्यक्ष *a.* 1 Invisible, imperceptible. -2 Unknown. -3 Absent. -Comp. -शिष्ट *a.* not distinctly taught.

अप्रत्यय *a.* 1 Diffident, distrustful (with loc.); बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः Ś. 1. 2. -2 Having no knowledge. -3 (In gram.) Having no affix. -यः 1 Diffidence, distrust, disbelief, doubt; क्षेत्रमप्रत्ययानाम् Pt. 1. 191. -2 Not being understood. -3 Not an affix; अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् P. I. 2. 45. -Comp. -स्थ *a.* (in gram.) not pertaining to an affix.

अप्रत्यृत *a.* Not attacked.

अप्रदक्षिणम् *ind.* 1 From the left to the right. -2 unfavourable; निमित्तानि च भूयिष्ठं यानि प्रादुर्भवन्ति नः। तेषु तेष्वभिपन्नेषु लक्षयाम्यप्रदक्षिणम्॥ Rām. 6. 104. 17.

अप्रदुग्ध *a.* Ved. Not milked completely. आ धेनवो अप्रदुग्धाः Rv. 3. 55. 16.

अप्रधान *a.* Subordinate, secondary, inferior; आवां तावदप्रधानौ H. 2. -नम् (°ता, °त्वम्) 1 Subordinate or secondary state, inferiority. -2 A secondary or subordinate act. (The word अप्रधान usually occurs in the neuter gender either by itself, or as an attribute to a noun, or as last member of comp.)

अप्रधृष्य *a.* Unconquerable, invincible; यदाश्रौषं भीष्ममत्यंतशूरं हतं पार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् Mb.; यस्याप्रधृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चैः M. 5. 17.

अप्रपदनम् Ved. A bad place of refuge.

अप्रभ *a.* 1 Obscure, dull. -2 Mean.

अप्रभु *a.* 1 Wanting power, not powerful. -2 Having no power or control over, unable, incompetent; with gen. or loc.; आशताऽऽक्रान्तमेव पदात्यप्रभुः Rv. 9. 73. 9.

अप्रभूतिः *f.* Little effort.

अप्रमत्त *a.* Not careless or inattentive, careful, attentive, vigilant, watchful; अप्रमत्तो बले कोशे दुर्गे जनपदे तथा (भवेथाः) Rām. 2. 52. 72; 3. 33. 20; युक्तश्चैवाप्रमत्तश्च परिरक्षेदिमाः प्रजाः Ms. 7. 142.

अप्रमद *a.* Devoid of festivities, sad, joyless; Bk. 10. 9.

अप्रमाद *a.* Careful, vigilant, cautious, steady. -दः Care, attention, vigilance. -दम् *ind.* Carefully, attentively, uninterruptedly. -ता The state of being cautious; शौचाक्रोधाप्रमादता Y. 3. 313. -दिन् *a.* careful; तस्मै मां ब्रूहि विप्राय निधिपायाप्रमादिने Ms. 2. 115.

अप्रमय *a.* Imperishable; unlimited (अप्रमेय).

अप्रमा Incorrect knowledge (opp. प्रमा q. v.).

अप्रमाण *a.* 1 Unlimited, immeasurable, boundless. -2 Without authority, proof or weight, unauthorized. -3 Not regarded as an authority, not trustworthy; आजन्मनः शाठ्यमशिक्षितो यस्तस्याप्रमाणं वचनं जनस्य Ś. 5. 25. -णम् 1 That which cannot be taken as authority in actions; *i. e.* a rule, direction &c. which cannot be accepted as obligatory. -2 Irrelevancy. -Comp. -आभः, -शुभः (pl.) 'of unlimited lustre', N. of a class of deities (with Buddhists). -विद् *a.* not conversant with evidence, or incapable of weighing evidence.

अप्रमायुक *a.* [प्र-मि-उण् आत्वे युच्, स्वार्थे कन् Tv.] Not dying suddenly, very long.

अप्रमित *a.* 1 Not measured, unlimited. -2 Not proved or established by authority.

अप्रमूर, Ved. **अप्रमूर्च्छित** *a.* Not foolish, prudent, wise; ते अप्रमूरा महोभिः Rv. 1. 90. 2.

अप्रमृष्य *a.* Indestructible, unassailable (अबाध्य); सुदामन् तद् रेक्णो अप्रमृष्यम् Rv. 6. 20. 7.

अप्रमेय *a.* 1 Immeasurable, unbounded, boundless; °महिमा; येषां वेद इवाप्रमेयमहिमा धर्मे वसिष्ठो गुरुः Mv. 4. 30. -2 That which cannot be properly ascertained, understood &c.; inscrutable, unfathomable (of person or thing);

अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य कार्यतत्त्वार्थवित्प्रभुः Ms. 1.3; 12.94. -3 Not to be proved or demonstrated (as Brahman). -यम् Brahman. -Comp. -अनुभाव *a.* of unlimited might. -आत्मन् 'of inscrutable spirit' epithet of Śiva.

अप्रमोदः, -दम् 1 Inability to remove pain. -2 Absence of delight.

अप्रयत्न *a.* Not energetic or diligent, indifferent, apathetic, not zealously devoted to (with loc.); °त्नः सुखार्थेषु Ms. 6.26. -त्नः Absence of effort or exertion, indifference, apathy, laziness.

अप्रयाणिः *f.* [अ-प्रया-अनि P. III. 3. 112, न changed to ण by P. VIII. 4. 29] Not going or progressing (used only in uttering imprecations); अप्रयाणिस्ते शठ भूयात् Sk. mayest thou not move onward or progress! See अजीवनि.

अप्रयापणि -निः *f.* Not allowing to go on or progress आक्रोशे नञ्यनिः (P. III. 3. 112; VIII. 4. 30).

अप्रयावम् *adv.* Without interruption, attentively.

अप्रयुच्छत्, अप्रयुत, अप्रयुत्वन् *a.* Ved. Unceasing, continual, not separated (अपृथग्भूत); careful, attentive.

अप्रयुक्त *a.* 1 Not used or employed, not applied. -2 Wrongly used, as a word. -3 (In Rhet.) Rare, unusual (as a word when used in a particular sense or gender though that sense or gender be sanctioned by lexicographers); अप्रयुक्तं तथाम्नातमपि कविभिर्नादृतम्; तथा मन्ये दैवतोऽस्य पिशाचो राक्षसोऽथवा। where the mas. gender of दैवत, though sanctioned (by Amara), is not used by poets and is, therefore, अप्रयुक्त. सन्त्यप्रयुक्ताः Mbh.

अप्रयोगः Non-application or bad application, non-employment. अप्रयोगः प्रयोगान्यत्वात् Mbh. 1. 1. 1.

अप्रलम्ब *a.* Prompt, quick.

अप्रवर्तक, अप्रवर्तिन् *a.* 1 Not exciting or stimulating to action, inert, abstaining from action; पूर्णमप्रवर्तीति वा अहमेतमुपास इति Bri. Up. 2. 1. 5. -2 Continuous, unbroken, uninterrupted.

अप्रवर्तनम् Not engaging in, not exciting to any action.

अप्रवृत्त *a.* 1 Not acting, not engaged in. -2 Not instigated. -3 Not proper; अप्रवृत्तं सुदुर्बुद्धे यस्मादेतत्त्वया कृतम् Mb. 5. 192. 47.

अप्रवृत्तिः *f.* 1 Not engaging in action or proceeding, not taking place. -2 Inertia, inactivity, non-excitement, absence of incentive or stimulus. -3 (In medic.) Suppression of the natural evacuations, constipation ischuria &c.

अप्रवीत *a.* Ved. Not approached; यदप्रवीता दधते ह गर्भम् Rv. 4. 7. 9. -ता 1 Not loved (अकामिता). -2 Not impregnated.

अप्रवेद *a.* Difficult to be found.

अप्रशस्त *a.* 1 Not praiseworthy, worthless, contemptible. -2 Not approved, forbidden. -3 (Ved.) Disobedient. -4 Less, deficient, decayed (क्षीण)

अप्रसक्त *a.* 1 Not attached or addicted, moderate, temperate. -2 Unconnected. -3 unobstructed; विवेश गां तोयमिवाप्रसक्ता Mb. 9. 17. 50.

अप्रसक्तिः *f.* Non-attachment, moderation. विषयेष्वप्रसक्तिश्च क्षत्रियस्य समासतः Ms. 1. 89.

अप्रसङ्गः 1 Want of attachment. -2 Want of connection. -3 Inopportune time or occasion; अप्रसङ्गाभिधाने च श्रोतुः श्रद्धा न जायते।

अप्रसन्न *a.* 1 Not pleased. -2 Turbid, muddy. -न्नम् The milk of a cow milked after the 7th day of delivery. Nigh.

अप्रसादः Disfavour, displeasure.

अप्रसव *a.* Not being prolific. -वः Not being born.

अप्रसूत *a.* Barren, childless.

अप्रसहिष्णु *a.* quite unable (to); जगत्प्रभोरप्रसहिष्णु वैष्णवम् (चक्रम्) Ku. 1. 54.

अप्रसाह *a.* Not being affected by evils or ill omens; Ch. Up.

अप्रसिद्ध *a.* 1 Unknown, unimportant, insignificant अप्यप्रसिद्धं यशसे हि पुंसाम् Ku. 3. 19. -2 Unusual, uncommon; °पदम् an obsolete word.

अप्रसिद्धिः *f.* Obscurity, insignificance.

अप्रस्ताविक *a.* (-की *f.*) Not belonging to the subject-matter, irrelevant (= अप्रास्ताविक q. v.); Māl.

अप्रस्तुत *a.* 1 Uusuitable to the time or subject, not to the point, irrelevant. -2 Absurd, nonsensical; रे गोरम्भ किमप्रस्तुतं लपसि Pt. 1. -3 Accidental or extraneous. -4 Not ready. -Comp. -प्रशंसा a figure of speech which, by describing the अप्रस्तुत (what is not the subject-matter) conveys a reference to the प्रस्तुत or subject-matter; अप्रस्तुतप्रशंसा सा या सैव प्रस्तुताश्रया K. P. 10. It is of 5 kinds:- कार्ये निमित्ते सामान्ये विशेषे प्रस्तुते सति। तदन्यस्य वचस्तुल्ये तुल्यस्येति च पञ्चधा॥ *i. e.* when the subiect-matter is viewed (*a*) as an effect, information of which is conveyed by stating the cause; (*b*) when viewed as a cause by stating the effect; (*c*) when viewed as a general assertion by stating a particular instance; (*d*) when viewed as a particular instance by stating a general assertion; and (*e*) when viewed as similar by stating what is similar to it, See K. P. 10 and S. D. 706 for examples.

अप्रहत *a.* 1 Unhurt, intact. -2 Waste, unploughed, K. 326. -3 New and unbleached (as cloth); ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्न धारितम्। निर्णेजकाक्षालितं चाप्रहतं वास उच्यते॥.

अप्रहन् *a.* Not destroying, favouring, aiding (अनुग्राहक) त्यमूं वो अप्रहनं गृणीषे Rv. 6. 44. 4.

अप्रहित *a.* 1 Not sent out; Av. 6. 29. 2. -2 Unattacked by foes. -3 Not stirred up, इन ऊती वो अजरं प्रहेतारमप्रहितम् Rv. 8. 99. 7.

अप्राकरणिक *a.* (-की *f.*) Not belonging to the subject-matter; अप्राकरणिकस्याभिधानेन प्राकरणिकस्याक्षेपोऽ प्रस्तुतप्रशंसा K. P. 10.

अप्राकृत *a.* 1 Not vulgar. -2 Not original. -3 Not ordinary, extraordinary; °आकृतीनाम् K. 174, अप्राकृतेषु पात्रेषु यत्र वीरः स्थितो रसः Mv. 1. 3. -4 Special. -5 Not belonging to प्राकृत language.

अप्राग्र्य *a.* Secondary, subordinate, inferior.

अप्राचीन *a.* 1 Modern. -2 Not eastern, western.

अप्राज्ञ *a.* Ignorant, unlearned. **-ज्ञता** Ignorance; दुःखं सुमहदाप्नोति प्रेत्याप्राज्ञतया नरः Ms. 4. 167.

अप्रादेशिक *a.* 1 Not pointing to, or suggestive of; Nir. 1. 13. -2 Non-provincial.

अप्राधान्य *a.* Subordinate.

अप्राण *a.* Lifeless; inanimate. **-णः** The Almighty Being.

अप्राप्त *a.* 1 Not obtained or got; अप्राप्तयोस्तु या प्राप्तिः सैव संयोग ईरितः। Bhāshā P. -2 Not arrived or come, unaccomplished; अप्राप्तव्यवहारम् Y. 2. 243. -3 Not authorised or following, as a rule. -4 Not come to or reached; राघवो रथमप्राप्तां तामाशां च सुरद्विषाम् (चिच्छेद) R. 12. 96. -5 Not of a marriageable age; Ms. 9. 88. **-Comp. -काल** 1 inopportune, ill-timed, unseasonable; °लं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन्। लभते बुद्ध्यवज्ञानमपमानं च पुष्कलम् Pt. 1. 63. -2 under age. (**-लम्**) an irregular discussion (of any subject). **-प्रापक** *a.* 1. conveying (the sense of) what is not otherwise specified, such as the use of the Potential mood in स्वर्गकामो यजेत. -2 not yet tamed (as a young calf) **-यौवन** *a.* not arrived at puberty or who has not reached his youth; शिशुमप्राप्तयौवनम् R. 15. 42. **-व्यवहार, -वयस्** *a.* (in law) under age, not old enough to engage in public business on his own responsibility, a minor (a boy before he reaches his 16th year); अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः Dakṣa.

अप्राप्तिः *f.* 1 Non-acquisition; तदप्राप्तिमहादुःखविलीनाशेषपातका K. P. 4. -2 Not being proved or established by a rule before; विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति Mīm. -3 Not taking place or occurring. -4 Not being applicable = अनुपपत्ति q. v.

अप्रामाणिक *a.* (-की *f.*) 1 Unauthoritative, unwarranted; इदं वचनमप्रामाणिकम्. -2 Untrustworthy, unreliable.

अप्रामि *a.* Ved. Unhurt, unimpaired, Rv. 8-61. 4.

अप्रायत्यम् Ved. 1 Impurity. -2 Ungovernableness.

अप्रायु *a.* Ved. Not going forth (अगन्तृ); अप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे Rv. 1. 89. 1; unceasing.

अप्रायुस् *a.* Ved. With undiminished or unimpaired life or vigour; अप्रायुषे दिवातरात् Rv. 1. 127. 5.

अप्रिय *a.* 1 Disliked, disagreeable, unpleasant, offensive अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः Rām.; Ms. 4. 138; अतः समीपे परिणेतुरिष्यते तदप्रियापि प्रमदा स्वबन्धुभिः Ś. 5. 17; hated, distasteful. -2 Unkind, unfriendly. **-यः** A foe, an enemy. **-या** A sort of fish (शृङ्गीमत्स्यः). **-यम्** An unfriendly or offensive act; पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री......नाचरेत्किंचिदप्रियम् Ms. 5. 156. **-Comp. -कर, -कारिन्, -कारक** *a.* unfriendly, ill-disposed. **-भागिन्** *a.* ill-fated. **-वद,** (°यम्°), **-वादिन्** *a.* speaking unkind or harsh words; वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा Y. 1. 73; माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी Chāṇ. 44.

अप्रीतिः *f.* 1 Dislike, aversion. -2 Unfriendly feeling, enmity. -3 Pain. **-Comp. -कर** (-री *f.*). 1 unkind; unfavourable. -2 disagreeable, disliked.

अप्रेतराक्षसी = अपेतराक्षसी q. v.

अप्रेमन् *a.* Disliking, unfriendly. *n.* Dislike.

अप्रोक्षित *a.* Not sprinkled, not consecrated.

अप्रोटः A kind of bird (Mar. कुकुडकुंभा).

अप्रौढ *a.* 1 Not arrogant. -2 Timid, gentle, not bold. -3 Not full-grown. **-ढा** 1 An unmarried girl. -2 A girl very recently married and not arrived at puberty or womanhood.

अप्लव *a.* 1 Without a ship, Av. 19. 50. 31. -2 Not swimming.

अप्लुत *a.* Not protracted (as a vowel).

अप्व *a.* [आप् बाहु° व, पृषो° ह्रस्वः] Attainable. **-प्वा** Disease, danger; गृहाणाङ्गान्यप्वे परेहि Rv. 10. 103. 12. the region of the throat or neck. (?)

अप्सः, -प्सा *m.* (-प्साः) Ved. [अपःसनोति, सन्-ड] 1 Giving or yielding water; forming the essential portion of water (अपां सारभूतो रसः). -2 not destroying. **-प्सम्** Form, see अप्सस्.

अप्सरः [अप्-सृ-अच्] Any aquatic animal (moving in water).

अप्सरस् *f.* (-राः, -रा). [अद्भ्यः सरंन्ति उद्गच्छन्ति, सृ-असुन् Uṇ. 4. 236; cf. Rām. अप्सु निर्मथनादेव रसात्तस्माद्वरस्त्रियः। उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोऽभवन्॥ A class of female divinities or celestial damsels who reside in the sky and are regarded as the wives of the Gandharvas. They are very fond of bathing, can change their shapes, and are endowed with superhuman power (प्रभाव).

They are called स्वर्वेश्याः and are usually described as the servants of Indra, who, when alarmed by the rigorous austerities of some mighty sage, sends down one of them to disturb his penance, and her mission is generally successful; मेनकाऽप्सरसां श्रेष्ठा महर्षीणां पिता च ते Mb. 1. 74. 75. cf. या तपोविशेषपरिशङ्कितस्य सुकुमारं प्रहरणं महेन्द्रस्य V. 1. They are also said to covet heroes who die gloriously on the battle-field; cf. परस्परेण क्षतयोः प्रहर्त्रोरुत्क्रान्तवाय्वोः समकालमेव । अमर्त्यभावेऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरः प्रार्थितयोर्विवादः ॥ R. 7. 53. Bāṇa mentions 14 different families of these nymphs (see K. 136) The word is usually said to be in pl. (स्त्रियां बहुष्वप्सरसः) but the singular, as also the form अप्सरा, sometimes occurs; नियमविघ्नकारिणी मेनका नाम अप्सराः प्रेषिता Ś. 1; एकाप्सरः &c. R. 7. 53 and see Malli. thereon; अनप्सरेव प्रतिभासि V. 1. –2 Direction or the intermediate point of the compass (दिक् च उपदिक् च). –Comp. –तीर्थम् N. of a sacred pool in which the Apsarasas bathe; probably it is the name of a place, see Ś. 6. –पतिः lord of the Apsarasas, epithet of Indra. N. of the Gandharva शिखण्डिन्; Av. 4. 37. 7.

अप्सव *a.* [अप्सं जलरसं वाति हिनस्ति, वा-क] Devoid of the essence (freshness) of water; –2 possessed of form or shape; giving water (?).

अप्सव्य *a.* [अप्सु भवः यत्] Being in, or fit for, water.

अप्सस् *n.* Ved. Form, beauty; or one possessed of beauty; cheek (?). उषा हस्नेव नि रिणीते अप्सः Rv. 1. 124. 6.

अप्सु *a.* [नास्ति प्सु रूपं यस्य Nir.] 1 Formless, shapeless. –2 Not beautiful. Note :–अप्सु forms the first member of several compounds. –क्षित् a god (dwelling within the clouds); अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थ Rv. 1. 139. 11. –चर *a.* aquatic; moving in waters. P. VI. 3. 1. –ज, –जा *a.* born in the waters or in the atmosphere; यदमे दिविजा अस्यप्सुजा वा सहस्कृत Rv. 8. 43. 28. (–जाः) –योनिः 1 a horse. –2 a cane or reed. –जित् vanquishing the aerial Asuras. –मत् *a.* possessed of what is in water; not losing one's nature in water (as lightning); getting sufficient water. –योनि *a.* born from the waters.

अफल *a.* [न. ब.] 1 Unfruitful, fruitless, barren (lit. & fig.); याः फलिनीर्या अफलाः Rv. 10. 97. 15. °ला ओषधयः, °लं कार्यम् &c. –2 Unproductive, useless, vain; यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला । यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः Ms. 2. 158. –3 Deprived of virility, castrated; emasculated; अफलोऽहं कृतस्तेन क्रोधात्सा च निराकृता Rām. 1. 49. 3. –लः 1 N. of a plant (Mar. झावुक) Tamarix Indica –2 A goat. –ला The Aloe plant (Mar. घृतकुमारी कोरफड); another plant (Mar. भूम्यामलकी). –Comp. –आकाङ्क्षिन्, –प्रेप्सु *a.* one who desires no reward (for his labours), disinterested; अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञः क्रियते ब्रह्मवादिभिः Mb.

अफल्गु *a.* Productive, profitable; तरीषु तत्रत्यमफल्गु भाण्डम् Śi. 3. 76.

अफेन *a.* Frothless, without scum or foam. –नम् Opium (perhaps a corruption of अहिफेन; अ has here a depreciative force).

अब = अम्ब q. v.

अबद्ध, –द्धक *a.* 1 At liberty; not bound or restrained. –2 Unmeaning, nonsensical, absurd, contradictory; *e. g.* यावज्जीवमहं मौनी ब्रह्मचारी च मे पिता । माता तु मम वन्ध्यासीदपुत्रश्च पितामहः ॥ (contradictory); जरद्गवः कम्बलपादुकाभ्यां द्वारि स्थितो गायति मद्रकाणि (v. l. मत्तकानि) । तं ब्राह्मणी पृच्छति पुत्रकामा राजन्नगर्यां लवणस्य कोऽर्घः ॥ Rāyamukuṭa on Ak. –द्धः Improper, impossible thing; नापथ्यायैन स्पृहयेन्नाबद्धं चिन्तयेदसत् Mb. 12. 215. 9. –Comp. –मुख *a.* foulmouthed, abusive, scurrilous.

अबद्धवत् *a.* Unmeaning, ungrammatical; यस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि Bhāg. 1. 5. 11.

अबध –ध्य See अवध–ध्य &c.

अबधा *f.* Segment of the basis of a triangle. See अबाधा.

अबन्धक *a.* 1 Not binding. –2 Without any pledge.

अबन्धन *a.* Free, without bonds.

अबन्ध्र *a.* Ved. Without ligatures; falling asunder.

अबन्धु, –बान्धव *a.* 1 Friendless, lonely. त्वमेताञ्जनराज्ञो द्विर्दशाऽबन्धुना सुश्रवसोपजग्मुषः Rv. 1. 53. 9 –2 Unowned. –Comp. –कृत् *a.* causing want of companions. –कृत *a.* not brought about by relatives, growing spontaneously; त्वय्यस्याः कथमप्यबान्धवकृतां स्नेहप्रवृत्तिं च ताम् Ś. 4. 16.

अबल *a.* 1 Weak, feeble, unprotected. –लः N. of a plant Crataeva Roxburghii (वरुणवृक्ष) (Mar. वायवर्णी) –ला 1 A woman (as belonging to the weaker sex); नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा ये नित्यमाहुरबला इति कामिनीनाम् । याभिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः शक्रादयोऽपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥ Bh. 1. 10; compare also :–हृदये वहसि गिरीन्द्रौ त्रिभुवनजयिनी कटाक्षेण । अबला त्वं यदि मन्ये के बलवन्तो न जानीमः ॥Udb. °जनः *a.* woman; इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य दुःखानि...Ś. 4. 3; R. 9. 46. –2 One of the ten earths according to the Buddhists. –लम् Weakness, want of strength; see बलाबलम् also. –Comp. –अबलः N. of Śiva.

अबलास *a.* Not consumptive; Av. 8. 2. 18.

अबल्यम् 1 Weakness. स यत्रायमात्माऽबल्यं न्येत्य संमोहमिव Bṛi. Up. 4. 4. 1. –2 Sickness.

अबाध *a.* Unrestrained, unobstructed. –2 Free from pain. –धा The segment of the base of a triangle. –धः 1 Non-obstruction. –2 Non-refutation.

अबाधित *a.* Unimpeded, unrestricted, unrefuted; सहुरिः स्त्रमबाधितः Rv. 10. 92. 8.

अबाल, –अबालिश *a.* 1 Not childish, youth; Nir. IX. 10. –2 Not young, full (as the moon).

अबाह्य *a.* 1 Not exterior, internal; गाङ्गः शिवं सावरजस्य भूयादित्याशशंसे करणैरबाह्यैः R. 14. 50; -2 (fig.) Familiar or intimately acquainted with, conversant with; गीतनृत्यवाद्यादिष्वबाह्यः Dk. 155. -3 Without an exterior; तदेतद् ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमबाह्यम् Bri. Up. 2. 5. 19.

अबिन्धनः [आपः एव इन्धनं यस्य] The submarine fire (that feeds on the waters of the ocean); अबिन्धनं वह्निमसौ बिभर्ति R. 13. 4.

अबिभीवस् *a.* Ved. Fearless; इन्द्रेण सं हि दृक्षसे सञ्जग्मानो अबिभ्युषा Rv. 1. 6. 7.

अबीज (-जक) *a.* 1 Impotent, seedless; Ms. 9. 79. -2 Causeless; -जः Victory over the mind; -जा a kind of grape (Mar. बेदाणा) -जम् An unproductive seed; अबीजविक्रयी Ms. 9. 291.

अबुद्ध *a.* Foolish, unwise; अपवादमात्रमबुद्धानाम् Sān. S. -द्धः The individual soul (जीवात्मा); अथ बुद्धमथाबुद्धमिमं गुणनिधिं शृणु Mb. 12. 308. -द्धम् 1 Inanimate, lifeless matter (जड); बुद्ध्यमानं महाप्राज्ञमबुद्धपरिवर्जनात् Mb. 12. 305. 31. -2 Ignorance (अज्ञान); एवमप्रतिबुद्धत्वादबुद्धमनुवर्तते Mb. 12. 303. 1. *ind.* Inadvertantly; न बुद्धिपूर्वं नाबुद्धं स्मरामीह कदाचन Rām. 2. 22. 8.

अबुद्धिः *f.* 1 Want of understanding (अविद्या); अबुद्धिरज्ञानकृता प्रबुद्धया कृष्यते मनः Mb. 12. 204. 4. -2 Ignorance, stupidity; °मत् foolish, ignorant. *a.* Ignorant, dull-witted, stupid. -Comp. -पूर्व, -पूर्वक *a.* 1 not preceded by knowledge or consciousness; not wanton or intentional. -2 beginning with non-intelligence. (-र्वम् -र्वकम्) *adv.* unconsciously, ignorantly.

अबुध् -बुध *a.* Foolish, stupid; (पुत्रस्नेहयुचातुरौ) पितरावन्वतप्येतां पुत्रयोरबुधौ बलम् Bhāg. 10. 44. 17. *m.* A fool. *f.* (अभुत्) Ignorance, want of intellect.

अबुध्य *a.* Ved. Not to be perceived or awakened.

अबोध *a.* 1 Ignorant, foolish, stupid. -2 Perplexed, puzzled. -धः 1 Ignorance, stupidity, want of understanding; °धोपहताश्चान्ये Bh. 3. 2; निसर्गदुर्बोधमबोधविक्लवाः क्व भूपतीनां चरितं क्व जन्तवः Ki. 1. 6. -2 Not knowing or benig aware of. जलदकालमबोधकृतं दिशामप रथाप रथावयवायुधः Si. 6. 41 -Comp. -गम्य *a.* incomprehensible, inconceivable.

अबोध्य, अबोधनीय *a.* 1 Unintelligible. -2 Not to be awakened.

अबुध्न *a.* Having no bottom or root, bottomless. अबुध्ने राजा वरुणो वनस्य ऊर्ध्वं स्तूपं ददते पूतदक्षः Rv. 1. 24. 7. -ध्नम् Ved. The air or intermediate region; अभिगन्धर्वमतृणदबुध्नेषु रजःसु आ Rv. 8. 77. 5.

अब्ज *a.* [अप्सु जायते, जन्-ड] Born in or produced from water Ms. 5. 112. अब्जेषु चैव रत्नेषु 8. 100 -ब्जः 1 The conch; गाण्डीवं व्याक्षिपत्पार्थः कृष्णोऽप्यब्जमवादयत् Mb. 7. 129. 38. (*n.* also). -2 The moon. -3 Camphor. -4 N. of a tree, Barringtonia Acutangula (निचुल). -5 Dhanvantari, physician of the gods, said to be produced at the churning of the ocean along with other jewels. cf. अब्जस्तु निचुले शङ्खे पद्मे धन्वन्तरावपि । वैधेन्दोरपि ... Nm. -ब्जम् 1 A lotus. -2 One thousand millions. -Comp. -कर्णिका the seed vessel of a lotus. -जः, -भवः, -भूः, -योनिः epithets of Brahmā, (being supposed to have sprung from the lotus which arose from the navel of Viṣṇu) -कान्तः a class of ten-storeyed buildings. Māna. 28. 18. -दृश्, -नयन, -नेत्र, -लोचन &c. *a.* lotuseyed, having large beautiful eyes. -बान्धवः 'a friend of lotuses,' the sun. -भोगः 1 the root of a lotus. -2. a cowrie (वराटक) as large as a conch. -वाहनः 'carrying the moon on his forehead,' epithet of Śiva. (-ना) 'having the lotus for her seat,' N. of Lakṣmī. -स्थितः N. of Brahmā. -हस्तः the sun (represented as holding a lotus in one hand).

अब्जा *m.* (ब्जाः) Ved. Born in water (P. III. 2. 67; VI. 4. 21.) अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् Rv. 4. 40. 5. *f.* A pearl-oyster.

अब्जिनी 1 A lotus plant. -2 A collection of lotuses. -3 A place full of lotuses. -Comp. -पतिः the sun.

अब्जस् *n.* Ved. Shape, beauty.

अब्जित् *a.* Conquering waters.

अब्द *a.* [अपो ददाति, दा-क; said in Uṇ 4. 98 to be from अब; अबतीत्यब्दः] Giving water. -ब्दः 1 A cloud. -2 A year (in this sense *n.* also) ज्योत्स्नोऽब्दं भूतशाबल्यं भुवः पङ्कमपां मलम् Bhāg. 10. 24. 34. अब्दमेकं चरेद्वृक्तः Mb. 13. 17. 74. -3 N. of a grass (मुस्ता). -4 N. of a mountain. cf...अब्दो मेघे च दर्पणे । प्रभवादौ पर्वते च ...Nm. -Comp. -अर्धम् half a year. -तन्त्रम् Name of an astronomical work. -वाहनः N. of Śiva. -शतम् a century. -सारः a kind of camphor.

अब्दया *adv.* Ved. With a desire to give water.

अब्दिः Ved. A cloud; °भृत् possessed of clouds; giving water, as a cloud.

अब्दुर्गः A fortress in water, one surrounded by a moat or lake. (Mar. जंजिरा.)

अब्देवताक, -दैवत *a.* Having the waters for divinities, praising the waters; सूक्तं वा ऽब्दैवतं जपेत् Ms. 11. 133.

अब्धिः [आपः धीयन्ते अत्र, धा-कि] 1 The ocean, receptacle of water; (fig. also) दुःख°, कार्य°, ज्ञान° &c.; store or reservoir of anything. -2 A pond, lake. -3 (In Math.) A symbolical expression for the number 7; sometimes for 4. -Comp. -अग्निः the submarine fire. -कफः, -फेनः 1 froth, foam. -2 the cuttle-fish bone, being regarded as the froth of the ocean. -ज *a.* born in the ocean. (-जः) 1 the moon. -2 The conch. -जम् Salt. (-जौ) (dual) N. of the Aśvins. (-जा) 1 spirituous liquor (produced from

the ocean). -2 the Goddess Lakṣmī. -झषः a sea-fish. -डिण्डिरः froth, foam. -द्वीपा 1 the earth. 2 a portion of land surrounded by the ocean. -नगरी N. of Dwārakā, the capital of Kriṣṇa. -नवनीतकः 1 the moon (the butter of the ocean). -मण्डूकी the pearl-oyster. -शयनः N. of Viṣṇu (so called from his resting in the ocean at the destruction and renovation of the world). -सारः a gem.

अब्बिन्दुः A tear; Bhāg.

अब्भक्ष *a.* Living upon water. अब्भक्षो मासमासीत स जापी नियतेन्द्रियः Y. 3. 285. -क्षः A serpent.

अब्भक्षणम् Living upon water, a kind of fasting.

अब्भ्र &c. = अभ्र q. v.

अब्रह्मचर्य *a.* Unchaste. -र्यम्, -र्यकम् 1 Unchastity. -2 Sexual union.

अब्रह्मण्य *a.* 1 Not fit for a Brāhmaṇa; अब्रह्मण्यमवर्णं स्यात् ब्रह्मण्यं ब्रह्मणो हितम् Halāy. -2 Inimical to Brāhmaṇas. -ण्यम् An act not befitting a Brāhmaṇa; an un-Brahmanical act. In dramas usually found as an exclamation uttered by a Brāhmaṇa in the sense of 'to the rescue', 'help', 'help', 'a horrible or disgraceful deed has been committed'; अहो °ण्यं °ण्यम् Pt. 1.; Ś.6; U. 1; अत्रान्तरे ब्राह्मणेन मृतपुत्रमारोप्य राजद्वारि सोरस्ताडनमब्रह्मण्यमुद्घोषितम् U. 2 a cry of help, or distress; अथैत्य योगनन्दस्य व्याडिना क्रन्दितं पुरः । अब्रह्मण्यमनुत्क्रान्तजीवो योगस्थितो द्विजः Bṛi. Kath.

अब्रह्मन् *a.* 1 Not accompanied by devotion; wanting in sacred or divine knowledge. -2 Separated from or devoid of Brāhmaṇas; नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति Ms. 9. 322. -Comp. -विद् *a.* not knowing Brahman or the Supreme Spirit.

अब्रह्मता Want of devotion; अब्रह्मता यदसन् Rv. 5.33.3.

अब्राह्मण *a.* Devoid of or without Brāhmaṇas. -णः Not a Brāhmaṇa; अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधीयते । ... नाब्राह्मणे गुरौ शिष्ये । वासमात्यन्तिकं वसेत् Ms. 2. 241-2; (=शूद्र) six kinds are usually mentioned.

अब्राह्मण्यम् 1 Violation of the duties of a Brāhmaṇa; breach of vows or sanctity. -2 = अब्रह्मण्यम् q. v.

अब्रूकृतम् Making a growling (or *Abrū*) sound, an indistinct speech uttered by shutting the lips.

अब्लिङ्गम् [अपां लिङ्गं ज्ञापनसामर्थ्यं यत्र] A hymn or verse [Rv. 10. 9. 1-3. addressed to the waters;] अब्लिङ्गानि जपेच्चैव गायत्रीं मनसा सकृत् Y. 3. 30.

अभक्त *a.* 1 Not devoted or attached. -2 Not connected with, detached. -3 Not worshipping. -4 Unaccepted. -5 Not eaten. -6 Not received as a share; यस्मै धायुरदधा मर्त्यायाभक्तम् Rv. 3. 30. 7. -क्तम् Not food; °छन्दस्, °रुच् want of appetite.

अभक्तिः *f.* 1 Want of devotion or attachment. -2 Unbelief, incredulity.

अभक्षः, -भक्षणम् Not eating anything; fasting.

अभक्ष्य *a.* 1 Not to be eaten. -2 Prohibited from eating. -क्ष्यम् A prohibited article of food.

अभग *a.* Unfortunate, ill-fated; Av. 5. 31. 11.

अभङ्ग *a.* Not broken &c. -ङ्गः 1 Absence of fracture or defeat. -2 (In Rhet.) A variety of श्लेष where another meaning is obtained without dividing the words (this corresponds to अर्थश्लेष); S. D. 644.

अभङ्गुर *a.* Undisturbed, firm.

अभद्र *a.* Inauspicious, bad, evil, ill, wicked. -द्रम् 1 Evil, sin, wickedness.-2 Sorrow.

अभय *a.* [न. ब.] Free from fear or danger, secure, safe; वैराग्यमेवाभयम् Bh. 3. 35. -यः [न भयं यस्मात्] 1 An epithet of the Supreme Being, or knowledge concerning that being. -2 N. of Śiva. -3 One devoid of all worldly possessions. -4 One who fearlessly executes scriptural commandments. -5 N. of a Yoga (conjunture or time) favourable to a march or expedition. -6 A refuge-offering pose of the hand of an image; Māna. 12. 120-21. See अभयमुद्रा. -या 1 N. of a plant (हरीतकी, Mar. हिरडा). -2 A form of the goddess Durgā. -यम् 1 Absence or removal of fear. -2 Security, safety, protection from fear or danger. मया तस्याभयं दत्तम् Pt. 1; अभयस्य हि यो दाता Ms. 8. 303; Ś. 2. 17. -2 N. of a sacrificial hymn. -3 The root of a fragrant grass (वीरणमूलम्, उशीरम्). -Comp. -कृत् *a.* 1. not terrific, mild. -2. giving safety. -गिरिवासिन् *m.* one dwelling on the mountain of safety, N. of a class of Kātyāyana's pupils. -गिरिविहारः Buddhist monastery on the Abhayagiri. -डिण्डिमः 1 proclamation of assurance of safety. -2 a military or war-drum. -द, -दायिन्, -प्रद *a.* giving a guarantee or promise of safety; भयेष्वभयदः Rām.; °प्रद; ऐश्वर्यमभयप्रदः Ms. 4. 232. (-दः) an Arhat of the Jainas; N. of Viṣṇu. -दक्षिणा, -दानम्, -प्रदानम् giving a promise, assurance, or guarantee of safety or protection (from danger); सर्वप्रदानेष्वभयप्रदानम् (प्रधानम्) Pt. 1. 290; सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् Ms. 4. 247. -पत्रम् a written document or paper granting assurance of safety; cf. the modern 'safe-conduct'. -मुद्रा a variety of mudrā in Tantra literature. -याचना asking for protection; °अञ्जलिः; बध्यतामभययाचनाञ्जलिः R. 11. 78. -वचनम्, -वाच् *f.* an assurance or promise of safety. -सनि *a.* Ved. giving safety.

अभयंददः N. of Avalokiteśvara (Buddhistic).

अभयंकर-कृत् *a.* [अ-भय-कृ with the insertion of खच् मेघर्तिभयेषु कृञः P. III. 2. 43]. 1 Not dreadful. -2 Causing security. यन इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि । Rv. 8. 61. 13 सोमपा अभयंकरः Rv. 10. 152. 2.

अभर्तृका 1 A widow. –2 An unmarried woman.

अभवः 1 Non-existence; मत्त एव भवाभवौ Mb. –2 Absolution, final beatitude; प्राप्तुमभवमभिवाञ्छति वा Ki. 12. 30, 18. 27. –3 End or destruction; अथैव सर्वभूतानां रक्षसामभवाय च Rām. 3. 64. 56. सुखं च दुःखं च भवाभवात्मकम् Mb. 3. 295. 10.

अभवत् *a.* Not existing. **–Comp. –अभवन्मतयोगः, –संयोगः** (in Rhet.) a defect in composition; अभवन् असंभवन्नपि मतः इष्टः योगः सम्बन्धः यत्र K. P. 7; the 'failure of an intended connection', or want of harmony between the ideas to be expressed and the words expressing them; *e. g.* ईक्षसे यत्कटाक्षेण तदा धन्वी मनोभवः, here the word यत् can have no *Correlation* with तदा though intended by the poet. The proper reading would be ईक्षसे चेत् &c.; for other examples see S. D. 575 *ad. loc.*

अभवनिः Non-birth; Hariv. 7.

अभव्य *a.* 1 Not to be, not predestined; –2 Improper. –3 unfortunate; उपगंतमवधीरयन्त्यभव्याः Ki. 10. 51. –4 uncivil, rude; अभव्यो भव्यरूपेण Rām. 4. 17. 28.

अभस्त्रका, –अभस्त्रिका also **अभस्त्राका** [अ–भस्त्रा P. VII. 3. 47.] 1 A badly made or inferior pair of bellows. –2 A young woman who has no bellows.

अभाग *a.* 1 Without a share (of inheritance). Rv. 10. 83. 5. –2 Undivided.

अभागिन् *a.* 1 unfortunate; सहते यातनामेतामनर्थानामभागिनी Rām. 5. 16. 21. –2 Having no share.

अभाव *a.* [न. ब.] Without love or affection. कच्चिन्नाभिहतोऽभावैः शब्दादिभिरमङ्गलैः Bhāg. 1. 14. 40. –2 Non-existent. **–वः** 1 Not being or existing, non-existence; गतो भावोऽभावम् Mk. 1 has disappeared. –2 Absence, want, failure; सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा रिक्थभागिनः Ms. 9. 188; mostly in comp.; सर्वाभावे हरेन्नृपः 189 in the absence of all, failing all; तोय°, अन्न°, आहार° &c. –3 Annihilation, death, destruction; (वचो...पथ्यमुक्तम्) राक्षसानामभावाय त्वं वा न प्रतिपद्यसे Rām. 5. 21. 10. non-entity; नाभाव उपलब्धेः S. B.; क्षणमात्रभवामभावकाले Śi. 20. 64; Ki. 18. 10. –4 (In phil.) Privation, non-existence, nullity or negation, supposed to be the seventh category or पदार्थ in the system of Kaṇāda. (Strictly speaking अभाव is not a separate predicament, like द्रव्य, गुण, but is only a negative arrangement of those predicaments; all nameable things being divided into positive (भाव) and negative (अभाव), the first division including द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य, विशेष and समवाय; and the second only one अभाव; cf. अत्र सप्तमस्याभावकथनादेव षण्णां भावत्वं प्राप्तं तेन भावत्वेन पृथगुपन्यासो न कृतः Mukta.). अभाव is defined as भावभिन्नोऽभावः (प्रतियोगिज्ञानाधीनविषयत्वम्) that whose knowledge is dependent on the knowledge of its प्रतियोगी. It is of two principal kinds संसर्गाभाव and अन्योन्याभाव; the first comprising three varieties प्रागभाव, प्रध्वंसाभाव, and अत्यन्ताभाव. **–Comp. –संपत्तिः** *f.* false attribution (= अध्यास q. v.)

अभावना 1 Absence of judgment or right discernment. –2 Absence of religious meditation.

अभावनीय *a.* Inconceivable.

अभावयित् *a.* Not perceiving, comprehending or inferring.

अभाविन्, अभाव्य *a.* What is not destined to be or take place; यदभावि न तद्भावि H. 1.

अभाषणम् Not speaking, silence.

अभाषित *a.* Not told. **–Comp. –पुंस्कः** a word which cannot become mas. or neuter. *i. e.* always feminine.

अभि *ind.* 1 (As a prefix to verbs and nouns) It means (*a*) 'to', 'towards', 'in the direction of'; अभिगम् to go towards; अभिया, °गमनम्, °यानम् &c.; (*b*) 'for' 'against'; °लष्, °पत् &c.; (*c*) 'on', 'upon'; °सिच् to sprinkle on &c.; (*d*) 'over', 'above', 'across'; °भू to overpower, °तन्; (*e*) 'greatly'; 'excessively'; °कम्प्. –2 (As a prefix to nouns not derived from verbs, and to adjectives) It expresses (*a*) intensity or superiority; °धर्मः "supreme duty"; °ताम्र 'very red'; R. 15. 49; °नव 'very new'; (*b*) 'towards', 'in the direction of', forming adv. compounds; °चैद्यम्, °मुखम्, °द्रुति &c. –3 (As a separable adverb) It means towards, in the direction or vicinity of (opp. अप); in, above, aloft, on the top, (mostly Ved.) –4 (As a preposition with acc.) (*a*) To, towards, in the direction of, aginst; (with acc. or in comp. in this sense); अभ्यग्नि or अग्निमभि शलभाः पतन्ति; वृक्षमभि द्योतते विद्युत् Sk.; Śi. 9. 56, 40; अभ्यर्कबिम्बं स्थितः S. 7. 11. (*b*) Near, before, in front or presence of; प्रियमभि कुसुमोद्यतस्य बाहोः Śi. 7. 32; 15. 58. (*c*) On, upon, with regard or reference to; सायमण्डलमभि त्वरयन्त्यः Ki. 9. 6; साधुर्देवदत्तो मातरमभि Sk. (*d*) Severally, one after another (in a distributive sense); वृक्षं वृक्षमभि सिञ्चति Sk.; भूतभूतमभि प्रभुः Bop. By अभिरभागे P. I. 4. 91. अभि has all the senses of अनु given in I. P. 4. 90 except that of भाग; *e. g.* (लक्षणे) हरिमभि वर्तते; (इत्थंभूताख्याने) भक्तो हरिमभि; (वीप्सायाम्), देवं देवमभि सिञ्चति; but यदत्र ममाभिष्यात् तद्दीयताम्; प्राज्ञो गोविन्दमभितिष्ठति Bop. (*e*) In, into, to; Śi. 8. 60. (*f.*) For, for the sake of, on account of (Ved.). According to G. M. अभि has these senses :– अभि.पूजासुखार्थेच्छासौम्याभिमुख्यसौरूप्यवचनाहारस्वाध्यायेषु; *e. g.* पूजायाम्, अभिवन्दते; भृशे, अभिनिवेशः; इच्छायाम्, अभिलाषः, अभिकः; सौम्ये or माधुर्ये, अभिजातः; आभिमुख्ये, अभिमुखम्, अभ्यग्नि; सौरूप्ये, अभिरूपम्; वचने, अभिधत्ते; आहारे, अभ्यवहरति; स्वाध्याये, अभ्यस्यति. [cf. L. *ob*; Gr. *amphi*; Zend *aibi* or *aiwi*, Goth. *bi*; also *umbi um*].

अभि (भी) क *a.* [अभि-कन् निपातोऽयम्; P. V. 2. 74] 1 Lustful, libidinous, voluptuous; सोऽधिकारमभिकः कुलोचितं काश्चन स्वयमवर्तयत्समाः R. 19. 4; अपि सिञ्चेः कृशानौ त्वं दर्पं मय्यपि योऽभिकः Bk. 8. 92. **–कः** A lover, voluptuous person.

अभिकम् 10 A. To love, desire; कः स्त्रियमभिकामयमानां नाभिनन्दति Dk. 88; न च कामसंपदभिकामयते Ki. 18. 23.

अभिकाम *a.* [कम्-अच् or अभिवृद्धः कामो यस्य] Affectionate, loving, desirous, wishing for, हृष्टमस्माकमत्यन्तमभिकामं च नः सदा (प्रहृम्) Mb. 6. 76. 2. lustful, with the object of love in acc. or in comp.; याचे त्वामाभिकामाहम् Mb. कामाभिकाममनु यः प्रपतन्प्रसङ्गान् Bhāg. 7. 9. 28. —मः 1 Affection, love. —2 Wish, desire. —मम् *ind.* Longingly, with desire.

अभिकामिक *a.* Voluntary; गतिं जिगीषतः पादौ रुरुहातेऽभिकामिकाम् Bhāg. 2. 10. 25.

अभिकम्प् 1 A. To shake or tremble violently. *-Caus.* 1 To stir, shake. —2 To allure, entice.

अभिकम्पनम् Shaking violently; alluring.

अभिकर्षणम् A farming implement; Mb. 3.

अभिकाङ्क्ष् 1 U. 1 To ask, request; long for, wish or desire for.

अभिकाङ्क्षा Wish, desire, longing.

अभिकाङ्क्षिन् *a.* Longing, wishing; (ब्रह्मवादिनः) न राज्ञः प्रतिगृह्णन्ति प्रेत्य श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः Ms. 4. 91.

अभिकृ 8 U. 1 To make, render, do; कुरुक्षेत्रे निवेशमभिचक्रतुः Mb. —2 To do with reference to, for the sake of, or in behalf of. —3 To procure, get, obtain, effect.

अभिकरणम् 1 Effecting, doing. —2 A charm, incantation.

अभिकृतिः *f.* N. of a metre containing 100 syllables.

अभिकृत्वन् *a.* (*m.* °त्वा; *f.* °त्वरी) Magical; a magician or spirit.

अभिक्रतु *a.* [आभिमुख्येन क्रतुर्युद्धकर्म यस्य] Haughty, very powerful (बलीयस्) (as an enemy), अथाभवद् दमिताऽभिक्रतूनाम् Rv. 3. 34. 10.

अभिक्रन्द् 1 P. To shout at, roar at; neigh at.

अभिक्रन्दः A shout, roar.

अभिक्रम् 1 U., 4 P. 1 To step or go near to approach; तमभिक्रम्य सर्वेऽद्य वयं चार्थामहे वसु Mb. —2 To roam over, wander, pass or walk over. —3 To attack, assail, fall upon. —4 To undertake, begin; to set about, prepare; गमनायाभिचक्राम Rām. *—Caus.* To bring near.

अभिक्रमः 1 Beginning, attempting, an undertaking; नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते Bg. 2. 40. —2 A determined attack or onset, assault, onslaught. —3 Ascending, mounting.

अभिक्रमणम्, -क्रान्तिः *f.* Approaching, attacking &c. = अभिक्रम above; पुण्ड्रदेशे° Dk. 92.

अभिक्रान्तिन् *a.* [इष्टादिगण] 1 One who has approached or undertaken or begun. —2 Skilled or versed in, conversant with (with loc.).

अभिक्रुश् 1 P. 1 To cry out at, call out to. —2 To call out (to one) in a scolding manner; अन्योन्यमभिचुक्रुशुः Mb. —3 To weep over, lament with tears, bemoan.

अभिक्रोशः 1 Calling out, crying. —2 Reviling, censure.

अभिक्रोशकः 1 One who calls out; a reviler, calumniator. —2 A herald.

अभिक्षत्तृ *a.* Ved. A murderer, killer, destroyer.

अभिक्षद *a.* [क्षद्-अच्] Ved. A destroyer; अभिक्षदामर्यमणं सुशेवम् Rv. 6. 50. 1.; giving without being asked (?)

अभिक्षिप् 6 P. 1 To throw or fling at (as the lash of a whip at a horse); to insult. —2 To excel; अभिक्षिपन्तमैक्षिष्ट रावणं पर्वतश्रियम् Bk. 8. 51.

अभिक्षिप्त *p. p.* Thrown, surpassed.

अभिख्या 2 P. Ved. 1 To see, perceive, view. —2 To be gracious, look graciously. *-Caus.* (°ख्या...ख्यापयति) To tell, declare, make known, proclaim; कलहकण्टक इत्यभिख्यापिताख्यः Dk. 136; 171; Ms. 8. 205, 9. 262.

अभिख्या *a.* [कर्तरि क्विप्] Going towards; well-known, celebrated. —ख्या [ख्या-अङ्] 1 (*a*) Splendour, beauty, lustre; काप्याभिख्या तयोरासीद् व्रजतोः शुद्धवेषयोः R. 1. 46; सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्यति स्वामभिख्याम् Me. 82; Ku. 1. 43; 7. 18. (*b*) A gracious look; अभिख्यानो मघवन्नाधमानान् Rv. 10. 112. 10. (*c*) Look, view, appearance, aspect (Ved.). —2 Telling, declaring. —3 Calling, addressing. —4 A name, appellation. —5 A word, synonym. —6 Fame, glory; notoriety (in a bad sense); greatness (माहात्म्यम्). —7 Intellect (Nir.). अभिख्या-कीर्ति-माहात्म्यनामशोभास्वपि स्त्रियाम् Nm.

अभिख्यात *p. p.* Become or made known; celebrated; °दोषः Y. 3. 300.

अभिख्यातृ *a.* Ved. Looking, supervising, Superintending; Rv. 4. 17. 17.

अभिख्यानम् Fame, Glory.

अभिगम् 1 P. 1 To go to, go near to, approch (with acc.); एनमभिजग्मुर्महर्षयः R. 15. 59; Ki. 10. 21; मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्य महर्षयः Ms. 1. 1; 11. 100. —2 To follow; go after; अनुरागाद्वने रामं दिष्टया त्वमभिगच्छसि Rām. —3 To find; meet with (casually or by chance). —4 To cohabit; have sexual intercourse (with man or woman); अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति ह Y. 2. 205; अभ्यगच्छः पतिं यत्वं भजमानम् Mb.—5 To take to, undertake, betake oneself to. —6 To get, to share in; be subject to; निद्रामभिगतः Rām.—7 To conceive, apprehend, understand, comprehend. *—Caus.* 1 To cause to go to or approach; take, convey; send; Dk. 102. —2 To cause to apprehend; explain, teach.

अभिगन्तृ *a.* One who approaches or has intercourse (with a woman); one who understands &c.

अभिगमः, -गमनम् 1 (a) Approahing, going or coming to visit, arrival; तवार्हतो नाभिगमेन तृप्तम् R. 5. 11, 17. 72; ज्येष्ठाभिगमनात्पूर्वं तेनाप्यनभिनन्दिता 12. 35, K. 158; Pt. 3. (b) Finding out; enjoying; कृत्वा तासामभिगममपाम् Me. 51. (सेवनम् Malli.). -2 Sexual intercourse (with a man or woman); परदाराभिगमनम् K. 107; प्रसह्य दास्यभिगमे Y. 2. 291; Pt. 1; वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् H. 1. 116; नीच° Y. 3. 297, 2. 294.

अभिगम्य *pot. p.* 1 To be approached, visited or sought; अद्यप्रभृति भूतानामधिगम्योऽस्मि शुद्धये Ku. 6. 56. -2 Accessible, that can be approached without fear, inviting; तथाप्यनभिगमनीयो लोकस्य Mk. 4; भीमकान्तैर्नृपगुणैः ...अधृष्यश्चाभिगम्यश्च R. 1. 16.

अभिगामिन् *a.* Approaching, having intercourse with; ऋतुकालाभिगामी स्यात् स्वदारनिरतः सदा Ms. 3. 45; Y. 2. 282.

अभिगामुक *a.* Inviting, leading one to approach (as qualities).

अभिगर्ज् 1 P. To roar or bawl at, to raise wild or ferocious cries.

अभिगर्जनम्, अभिगर्जितम् A wild, savage or ferocious roar; up-roar.

अभिगा = अभी q. v.

अभिगाह् To penetrate into; अभि गोत्राणि सहसा गाहमानः Rv. 10. 103. 7.

अभिगुप् 10 P. 1 To guard, protect, defend; लङ्कायामभिगुप्तायां सागरेण समन्ततः Rām. -2 To hide, conceal.

अभिगुप्तिः *f.* 1 Guarding, protecting. -2 Self-denial, self-control; तपो दमः सत्यमात्माभिगुप्तिः Mb. 12. 299. 7.

अभिगोप्तृ *m.* Protector, guardian.

अभिगुर् 6 U. To assent or agree to, approve of (Ved).

अभिगूर्त *p. p.* Approved of; destined for an offering; uttered (with praise). इष्टं वीतं अभिगूर्तं वषट्कृतम् Rv. 1. 162. 15.

अभिगूर्तिः *f.* 1 Song of praise; constant desire or thought; तेषामभिगूर्तिर्न इन्वतु Rv. 1. 162. 6. -2 Effort, exertion.

अभिगृध्न *a.* One with a longing, covetous Mb. 4.

अभिगॄ 9 U. Ved. To call to or address approvingly, join in, welcome, praise. -2 To accept propitiously, allow, approve.

अभिगरः [गॄ-अप्] Song of praise; praise.

अभिगै 1 P. 1 To call to, sing to. -2 To fill with song, make noisy with songs; भृंगराजाभिगीतानि (वनानि) Rām. -3 To sing, celebrate in song; तदप्येष श्लोकोऽभिगीतः Ait. Br. -4 To approve, allow.

अभिगीत *p. p.* Sung, chanted, celebrated in song &c. *a.* 1 Sung, chanted well; अभिगीतमिदं गीतं सर्वगीतिषु कोविदौ Rām. 1. 4. 27. -2 Addressed, praised in song; अपघ्नन्नेषि पवमान शत्रून् प्रियां न जारो अभिगीत इन्दुः Rv. 9. 96. 23.

अभिगेष्ण-ष्णु *a.* [गै-इष्णुच्] Singing.

अभिग्रह् (Ved. ग्रभ्) 9 U. 1 To take or seize, catch, catch hold of, seize forcibly, attack; रिपुणाभिगृह्य Dk. 5, 98, 103. -2 To accept, take. -3 To receive (as a guest). -4 To fold, lay or bring together (as the hands). -5 To set, show or bring forth (as blossom, fruit &c.). -*Caus.* To catch or surprise one in the very act, to let oneself be so caught; अर्थवर्यस्य कस्यचिद् गेहे चोरयित्वा रूपाभिग्राहितो बद्धः Dk. 96.

अभिग्रहः 1 Seizing, robbing, plundering शङ्कारूपकर्माभिग्रहः Kau. A. 4. -2 Attack, assault, onset. यातव्यामित्रयोरभिग्रहचिन्ता Kau. A 7. -3 Challenge. -4 Complaint. -5 Authority, power, weight.

अभिग्रहणम् Robbing, seizing in the presence of the owner.

अभिगृहीत *a.* Taken hold of. -पाणि *a.* Having the hands joined; Bhāg.

अभिघर्षणम् 1 Rubbing, friction. -2 Possession by an evil spirit.

अभिघात, -घातक, -तकिन् &c. See under अभिहन्.

अभिघृ (Used only in *caus.*) 1 To cause to trickel down, let fall down by drops; तां (वपां) आध्वर्युः स्रुवेणाभिघारयन्नाह Ait. Br.-2 To sprinkle with.

अभिघारः [घृ-णिच्-भावे घञ्] 1Ghee or clarified butter. -2 Dropping down ghee upon offerings at sacrifices; प्रणीतपृषदाज्याभिघारघोरस्तनूनपात् Mv. 3.

अभिघारणम् Act of sprinkling (with ghee), besprinkling.

अभिघ्रा 1 P. To smell at, snuffle; to bring the nose close to another's forehead (as in caressing, kissing &c. as a token of affection).

अभिघ्राणम् Smelling at or touching the forehead with the nose.

अभिचक्ष् 2 A. 1 To look at, view, perceive, see; अभि यो विश्वा भुवनानि चष्टे (सूर्यः) Rv. 7. 61. 1. -2 To call to or address. -3 To address sharply, to assail with sharp words. यो मा पाकेन मनसा चरन्तमभिचष्टे अनृतेभिर्वचोभिः Rv. 7. 104. 8. -4 To name, call. -5 To look graciously upon; कदा चिकित्वो अभिचक्षसे नो Rv. 5. 3. 9.

अभिचक्षणम् Ved. Means of defence; (magical) remedy; Av. 6. 127. 2. -णा Viewing, indicating; Av. 9 2. 21.

अभिचर् 1 P. 1 To act wrongly towards any one, offend, trespass; तत्र विराधदनुकबन्धप्रभृतयः केऽप्यभिचरन्तीति

श्रुतम् Mv. 2. -2 To be faithless (as wife or husband) पतिं या नाभिचरति मनोवाग्देहसंयता Ms. 5. 165; 9. 102. -3 To charm, conjure, exorcise (by spell or incantations), employ spells for magical purposes &c. Rv. 10. 34. 14; वृष्टयायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि Y. 1. 295; 3. 288. -4 to possess, occupy.

अभिचरः A follower, servant, attendant.

अभिचरणम् Enchanting, exorcising, employment of spells for malevolent purposes (such as श्येनयाग); कौटिल्यः कोपनोऽपि स्वयमभिचरणे ज्ञातदुःखः प्रतिज्ञाम् Mu. 4. 12.

अभिचरणीय *a.* Fit for exorcising.

अभिचरितुः *f.* Ved. Enchanting.

अभिचारः 1 Exorcising, enchanting, employment of magical spells for malevolent purposes; magic itself (being regarded as one of the Upapātakas or minor sins); दिग्गजैर्दन्दशूकैश्च अभिचारावपातनैः Bhāg 7. 5. 43; अभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो द्विशतो दमः Ms. 9. 290; 11. 63. 197; K. 109; ब्रह्मद्विषो ह्येष निहन्ति सर्वानाथर्वणस्तीव्र इवाभिचारः Mv. 1. 62. -2 Killing गतः क्रियां मन्त्र इवाभिचारिकीम् Ki 3. 56. **Comp.** **-कल्पः** N. of a work on incantations regarded as part of the Atharvaveda. **-ज्वरः** a fever caused by magical spells. **-मन्त्रः** a magical formula, an incantation or formula for working a charm; स्फुटमिदमभिचारमन्त्र एक Śi. 7. 58. **-यज्ञः, होमः** a sacrifice made for magical purposes.

अभिचारक, -चारिन् (°रिकी, °रिणी *f.*) *a.* Conjuring, enchanting, using magical spells for evil purposes; magical. Ki. 3. 56. **-कः, -री** A conjurer, magician.

अभिच्छाय *a.* Being in shade or turned towards the shade. **-यम्** *adv.* In shade or darkness.

अभिजन् 4 A. 1 To be born to or for (a person or thing), to win, to claim as one's birth-right; स महीमभिजायते Mb. 5. 129. 33; see also under अभिजात (1) below. -2 be born or produced, arise, spring from; कामात्क्रोधोऽभिजायते Bg. 2. 62; स्वाभाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते H. 1. 178. -3 To be born or produced again; शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते Bg. 6. 41; 13. 23. -4 To be, become, be turned into; तस्याः स्पृष्टैव सलिलं नरः शैलोऽभिजायते Rām. -5 To be born of a high family.

अभिज *a.* Born or produced all round.

अभिजनः 1 (*a*) A family, race, lineage; कलहंसकादभिजनं ज्ञात्वा Māl. 8; नाभिजनमीक्षते K. 104; पतिं त्यक्त्वा देवं भुवनपतिमुच्चैरभिजनम् Mu. 6. 6; Ms. 4. 18; Dk. 135, 170; U. 4. (*b*) Birth, extraction, descent; तुल्याभिजनेषु भूमिभरेषु (धरेषु?) राज्ञां वृत्तिः M. 1; Ms. 1. 100; Y. 1. 123. -2 High or noble descent, noble birth or family; तान्गुणान्संप्रधार्याहमनन्यं चाभिजनं तव Rām 4. 17. 20; स्तुतं तन्माहात्म्यं यदभिजनतो यच्च गुणतः Māl. 2. 13; शीलं शैलतटात्पतत्वभिजनः संदह्यतां वह्निना Bh. 2. 39. M. 5. -3 Forefathers, ancestors; अभिजनाः पूर्वे बान्धवाः Kāśi. on P. IV. 3. 90; also descendants. -4 Native country, motherland, ancestral abode (opp. निवास); cf. Sk. on P. IV. 3. 90 यत्र स्वयं वसति स निवासः (यत्र संप्रति उष्यते Mbh.); यत्र पूर्वैरुषितं सोऽभिजनः इति विवेकः -5 Fame, celebrity. -6 The head or ornament of family; यद्विद्वानपि तादृशोऽप्यभिजने धर्म्यात्पथो विच्युतः Mv. 1. 33. -7 Attendants, retinue (परिजन q. v.); वयसा शास्त्रतो धैर्याद् कुलेनाभिजनेन च Mb. 5. 12. 15.

अभिजनन (-नी *f.*) Becoming one's high birth; Mv. 5. 18. (v. l.)

अभिजनवत् *a.* Of noble descent, nobly born; °तीम् मालविकाम् M. 5; °वतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे Ś. 4. 19; आढ्योऽभिजनवानस्मि Bg. 16. 15.

अभिजानितुः *f.* Ved. Being born or produced (Ved.); °तोः to produce.

अभिजात *p. p.* 1 (*a*) Born to or for; भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत Bg. 16. 3, 4, 5. (*b*) Produced all around. (*c*) Born in consequence of. -2 Inbred, inborn. -3 Born, produced; अजातपक्षामभिजातकण्ठीम् Rām. सर्वे तुल्याभिजातीया यथा देवास्तथा वयम् Mb. 12. 166. 29. -4 Noble, nobly or well born, of noble descent; तेऽभिजाता महेष्वासाः Mb. 6. 77. 62; जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवता कुशः R. 17. 4; Māl. 4; courteous, polite; अभिजातं खल्वस्य वचनम् V. 1; K. 102, M. 3. Māl. 7; अनभिजाते Mu. 2. -5 Fit, proper, worthy. -6 Sweet, agreeable; प्रजल्पितायामभिजातवाचि Ku. 1. 45. -7 Handsome, beautiful. -8 Learned, wise; distinguished; संकीर्णे नाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् (वदेत्); अभिजातः कुलजे बुधे Nm. **-तम्** 1 Nobility, noble birth. -2 Birth ceremony (जातकर्मन्); यथा हि सूत्यामभिजातकोविदाः Bhāg. 1. 6. 1. *-adv.* Nobly, politely, courteously; °तं खलु एष वारितः Ś. 6.

अभिजातिः *f.* Noble birth. Mb.

अभिजि 1 P. 1 To conquer completely. -2 To acquire by conquest. *-Desid.* To desire to win or conquer, acquire.

अभिजयः Conquest; complete victory.

अभिजित् *a.* [अभि-जि-क्विप्] 1 Victorious, conquering completely. पराभिजिद्रन्धनगन्धवाहः Rām. 6. 109. 12. -2 Helping in conquering completely. -3 Born under the constellation अभिजित् P. IV. 3. 36, see अभिज़ित. *m.* 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of a sacrifice, part of the great sacrifice called गवामयन; (यजेत) अभिजिद्विश्वजिद्भ्यां वा Ms. 11. 75, also used for अतिरात्र q. v. -3 N. of a star; N. of one of the lunar mansions. -4 Name of a son (Hariv.) or the father (V. P.) of Punarvasu. *n.* 1 The 8th Muhūrta of the day, mid-day (fit for a Śrāddha ceremony). -2 N. of a लग्न favourable to setting out. **-Comp.** **-मुहूर्तः** The 8th Muhūrta or period comprising 24 minutes before and 24 minutes after noon. **-विश्वजितौ** the two Soma-sacrifices Abhijit and Viśvajit.

अभिजितः N. of an asterism or the Muhūrta indicated by it: मुहूर्तेऽभिजिते प्राप्ते सार्धरात्रे विभूषिते। देवक्यजनयद्विष्णुं यशोदा तां तु कन्यकाम् ॥ V. P.

अभिजितिः *f.* Ved. Victory, conquest.

अभिजुष् 6 A. (or Ved. P.) 1 To visit, frequent, call upon: श्रियाभिजुष्टः Mb. –2 To be pleased or contented with, like, be fond of (Ved.).

अभिजुष्ट *p. p.* Visited, frequented.

अभिज्ञा 9. U. 1 To recognize, discern; (सा) नाभ्यजानादलं नृपम् Mb. –2 To know, understand, be acquainted with, be aware of, perceive; अहं हि नाभिजानामि भवेदेवं न वेति वा Mb.; Bg. 18. 55, 4. 14; 7. 13; भवदभिज्ञातं कथयतु Dk. 3, 78. –3 To look upon, consider or regard as, know to be. –4 To admit, own, acknowledge; न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातम् Mb. –5 To remember, recollect; used with the Future instead of the Imperfect. Imperfect with यत्, or both when interdependence of two actions is denoted, P. III. 2. 112, 114; cf. Bk. 6. 138, 139.

अभिज्ञ *a.* [ज्ञा–क] 1 Knowing, aware of, one who understands or is acquainted with, experiencing or having had experience of (with gen. or loc. in comp.); कान्तारवनदुर्गाणामभिज्ञा Rām. 4. 39. 28. यद्वा कौशलमिन्द्रसूनुदमने तत्राप्यभिज्ञो जनः U. 5. 34; आभिज्ञाच्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः Ku. 2. 41, Me. 16; R. 7. 64; अनभिज्ञो भवान्सेवाधर्मस्य Pt. 1. –2 Skilled in, conversant with, proficient, skilful, clever; यदि त्वमीदृशः कथायामभिज्ञः U. 4., see अनभिज्ञ also. –ज्ञः Brahmā, The Almighty; देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्रं विन्देत ते तर्हि सर्वमनीषितार्थम् Bhāg. 12. 8. 44. –ज्ञा 1 Recognition. –2 Remembrance, recollection; अभिज्ञावचने लृट् P. III. 2. 112. –3 A supernatural faculty or power of which five kinds are usually mentioned:– (1) taking any form at will; (2) hearing to any distance; (3) seeing to any distance; (4) penetrating men's thoughts; (5) knowing their state and antecedents. Monier Williams. cf. नामस्मृत्योरभिज्ञा स्यात् Nm.

अभिज्ञता, –त्वम् the knowledge of; शङ्खस्वनाभिज्ञतया निवृत्ताः R. 7. 64.

अभिज्ञात *a.* One who knows, understands; महात्मा रजनीचरः आभिज्ञातस्य मायानाम् Rām. 6. 85. 23.

अभिज्ञानम् 1 Recognition; तदभिज्ञानहेतोर्हि दत्तं तेन महात्मना Rām. (आभिज्ञान is a combination of अनुभव or direct perception and स्मृति or recollection; a sort of direct perception assisted by the memory; as when we say 'this is the same man I saw yesterday' सोऽयं ह्यो दृष्टो नरः, अनुभव or direct perception leading to the identification expressed by अयम् and the memory leading to the reference to past action expressed by सः). –2 Remembrance, recollection; knowledge, ascertainment. –3 (*a*) A sign or token of recognition (person or thing); वत्स योगिन्यस्मि मालत्यभिज्ञानं च धारयामि Māl. 9; Bk. 8, 118, 124; R. 12. 62; Me. 114; उपपन्नैराभिज्ञानैर्दूतं तमवगच्छत Rām. –4 The dark portion in the disc of the moon. cf. अभिज्ञानं स्मृतावपि। गर्वे ज्ञाने च हिंसायां प्रणवे च समीरितम् Nm. –Comp. –आभरणम् a recognition-ornament, a token-ring. अभिज्ञानाभरणदर्शनेन शापो निवर्तिष्यते Ś. 4. –पत्रम् a certificate, letter of recommendation. –शाकुन्तलम् N. of a celebrated drama by Kālidāsa in seven acts, in which king Duṣyanta marries Kaṇva's foster daughter Śakuntalā by the Gāndharva form of marriage, forgets all about her owing to the curse of Durvāsas, but ultimately recollects, at the sight of the token-ring (अभिज्ञान) that he had duly married her; अभिज्ञानेन स्मृता शकुन्तला अभिज्ञानशकुन्तला; तामधिकृत्य कृतं नाटकं° शाकुन्तलम्; (the reading °शाकुन्तलम् is grammatically indefensible).

अभिज्ञापक *a.* Making known, informing.

अभिज्ञु *n.* Ved. [अभिगते जानुनी येन] On the knees, kneeling up to the knees.

अभिडीनम् Flying towards; अभिडीनं महाडीनम् Mb. 8. 41. 27.

अभितड् 10 P. 1 To beat, knock, thump, hit, smite, strike (fig. also); to wound; वाक्शरैरभिताडितः Rām. –2 (Astr.) To eclipse the greater part of the disc; उल्काभिताडितशिखः शिखी शिवः Bri.S. 11. 61.

अभिताडनम् Beating, thumping.

अभितप् 1 P. 1 To irradiate with heat, heat, inflame, अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43; 19. 56. –2 To pain, distress, wound, afflict. –*pass.* To suffer intensely, be afflicted. –*Caus.* To pain, distress, afflict.

अभितप्त *p. p.* 1 Heated, inflamed, scorched, burnt. –2 Distressed, grieving or lamenting for (actively used).

अभितापः Extreme heat, whether of body or mind; agitation, affliction, great distress or pain; Śi. 9. 1; Ki. 9. 4; बलवान्पुनर्मे मनसोऽभितापः V. 3.

अभितराम *ind.* Nearer to.

अभितस् *ind.* (Used as an adverb or preposition with acc.) 1 Near to, to, towards; अभितस्तं पृथासूनुः स्नेहेन परितस्तरे Ki. 11. 8. संनद्धा निर्ययुस्तूर्णं राक्षसानभितः पुरात् Rām. 7. 27. 22. –2 (*a*) Near, hard by, close by, in the proximity of; ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रमभितः स्थितम् Rām.; sometimes with gen.; निषसादाभितस्तस्य *ibid.* (*b*) Before, in the presence of; तन्वन्तमिद्धमभितो गुरुमंशुजालम् Ki. 2. 59. –3 Opposite to, facing, in front of; त्रिपथगामभितः Ki. 6. 1, 5. 14. –4 On both sides; चूडाचुम्बितकङ्कपत्रमभितस्तूणीद्वयं पृष्ठतः U. 4, 20; Mv. 1. 18; पादपैः पुष्पपत्राणि सृजद्भिरभितो नदीम् Rām. Ś. 6. 17; Bk. 9. 137. –5 Before and after. –6 On all sides, कीर्त्याभितः सुरभितः Dk. 1; round, round about (with acc. or gen.); परिजनो यथाव्यापारं राजानमभितः स्थितः M. 1; Ś. 7; यस्याभितः U. 6. 36; everywhere; Ki. 8. 10. –7 Entirely, thoroughly,

completely, throughout. -3 Quickly. -Comp. -अस्थि *a.* surrounded by bones. -भाविन् *a.* being all round, surrounding; P. VI. 2. 182. -रात्रम् Ved. near the night; just at the beginning or end.

अभिताम्र *a.* Very red, dark red; अथ धूम्राभिताम्राक्षम् R. 15. 49.

अभितृप् 10 P. 1 To satiate, satisfy. -2 To refresh; उर्वी पयसाभितर्पयद्भिः Bri. S. 19. 15.

अभित्वरमाणकः A messenger (EI, IV. 250; XVII. 321).

अभितर्पणम् Satiation, refreshing.

अभिदक्षिणम् *ind.* To or towards the right (=प्रदक्षिणम् q. v.)

अभिदापनम् The Being trodden under the foot by elephants (?).

अभिदृश् 1 P. To look at, behold. -*Caus.* 1 To show, point out. -2 To show oneself to, appear before. -*pass.* 1 To be seen, be visible, appear. -2 To be considered or thought.

अभिदर्शनम् 1 Seeing. -2 Becoming visible; appearance. पथि मोषाभिदर्शने शक्तितो नाभिधावन्तो Ms. 9. 274.

अभिदेवनम् A board for playing at dice; Mb.

अभिद्यु *a.* 1 Directed to heaven, tending or going to heaven, heavenward. -2 Heavenly. -3 Bright, brilliant. -द्युः A half month.

अभिद्रु 1 P. 1 (*a*) To run up to, run near; पयस्यभिद्रवति भुवं युगावधौ Si. 17. 40. (*b*) To invade, march against, fall upon, attack, assail; मकरन्देन प्रतिहतो जामाता बलात्कारेण अभिद्रवन् Māl. 7 laying violent hands on; गजा इवान्योऽन्यमभिद्रवन्तः (वारिधराः) Mk. 5. 21; Ve. 3. -2 To overrun; infest, harass, afflict; जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरभिद्रुतम् (देहम्) Mb. -3 To come over, pass or run over. -4 To befall. -*Caus.* To rout, put to flight; पुररक्षानभिद्राव्य Dk. 14.

अभिद्रुत *p. p.* Attacked, overrun.

अभिद्रवः, -वणम् An attack; a manouvre in battle; अभिद्रवणमप्लावमवस्थानं सविग्रहम् । परावृत्तमपावृत्तमपद्रुतमवप्लुतम् Rām. 6. 40. 25.

अभिद्रुह् 4 P. (A. in epic poetry) To hate, seek to injure or maliciously assail, plot againt (with acc.); नित्यमस्मच्छरीरमभिद्रोग्धुं यतते Mu. 1, 2; क्रूरमभिद्रुह्यति Sk. (sometimes with dat. also); मया पुनरेभ्य एवाभिद्रुग्धमज्ञेन U. 6; नाभिद्रुह्यति भूतेभ्यः Bhāg., Mu. 5.

अभिद्रुग्ध a 1 Injured, oppressed; Bhāg. -2 Injuring, oppressing; Mbh. 5.

अभिद्रुह् *a.* Ved. Seeking to injure, inimical. जनो यो मित्रावरुणावभिध्रुक् Rv. 1. 122. 9.

अभिद्रोहः 1 Injuring, plotting against, harm, cruelty, oppression; स परत्रान्धकूपे तदभिद्रोहेण निपतति Bhāg. 5. 26. 17; Ki. 11. 21. -2 Abuse; censure. नामजातिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः Ms. 8. 271. -3 Sorrow, misery; संस्थायां यस्त्वभिद्रोहो दुःसहश्चेतनापहः (यूयं न जानीथ) Bhāg. 6. 10. 3.

अभिधर्मः The supreme truth or Metaphysics according to Buddhistic dogmas. -Comp. -पिटकः 'basket of Metaphysics', one of the three sections (पिटक) of Buddhist holy writings which treat of अभिधर्म.

अभिधर्षणम् 1 Possession by evil spirits, demons &c. -2 Oppressing. -3 Striking against.

अभिधा 3 U. 1 (*a*) To say, speak, tell (with acc. rarely with dat.); सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन Ku. 3. 63; Ms. 1. 42; Bk. 7. 78. य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति Bg. 18. 68. (*b*) To denote, express or convey directly or primarily (as sense &c.); state, mention, set forth; साक्षात्संकेतितं योऽर्थमभिधत्ते स वाचकः K. P. 2; तन्नाम येनाभिदधाति सत्त्वम्. (*c*) To speak or say to, address. -2 To name, call, designate; usually in *pass.* (-धीयते); इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते Bg. 13. 1. -3 To lay or put on, fasten, bind; to overlay, load; assail; receive, comprehend, include; to draw oneself towards, hold, support (mostly Ved. in these senses.)

अभिधा *a.* Ved. Naming; praised, invoked. अभिधा असि भुवनमसि यन्तासि धर्ता Vaj. 22. 3. *n.* 1 A name, appellation; oft. in comp.; कुसुमवसन्ताद्यभिधः S. D. -2 A word, sound. -3 The literal power or sense of a word, *denotation*, one of the three powers of a word; वाच्योऽर्थोऽभिधया बोध्यः S. D. 2. "the expressed meaning is that which is conveyed to the understanding by the word's denotation", for it is this अभिधा that conveys to the understanding the meaning which belongs to the word by common consent or convention (संकेत) (which primarily made it a word at all); स मुख्योऽर्थस्तत्र मुख्यो यो व्यापारोऽस्याभिधोच्यते K. P. 2. -Comp. -ध्वंसिन् *a.* losing one's name. -मूल *a.* founded on a word's denotation or literal meaning.

अभिधानम् 1 Telling, mentioning, speaking, naming, denotation; एतावतामर्थानामिदमभिधानम् Nir.; गोशब्दस्य वाहीकार्थाभिधानम् S. D. -2 (In gram.) Asserting or predicating something of another, as the subject of an assertion, (which then can be put in the nom. case only); predication, assertion; See P. II. 3. 2 Sk. -3 A name, appellation, title, designation; अभिधानं तु पश्चात्तस्याहमश्रौषम् K. 32; तवाभिधानाद् व्यथते नताननः Ki. 1. 24; (at the end of comp.) called, named; ऋणाभिधानाद् बन्धनात् R. 3. 20. -4 An expression, word. -5 Speech, discourse महत्तमानामभिधानयोगः Bhāg. 1. 18. 18. -6 A dictionary, vocabulary (of words), lexicon (in these last 4 senses said to be also *m.*) -7 A song, षट्पादतन्त्रीमधुराभिधानम् Rām. 4. 28. 36. -Comp. -चिन्तामणिः N. of a celebrated

vocabulary of synonyms by Hemachandra. -माला a dictionary. -रत्नमाला N. of a vocabulary of words by Halāyudha. -विप्रतिपत्तिः Incongruence of the word and the sense intended to be conveyed thereby; केयमभिधानविप्रतिपात्तिर्नाम। यदन्यथाभिधानमन्यथाभिधेयम्। ŚB. on MS. 9. 3. 13.

अभिधानकम् A sound, voice, noise.

अभिधायक (-यिका *f.*), **अभिधायिन्** *a.* 1 Naming, expressing, denoting; एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः Sk.; कर्षूः कुल्याभिधायिनी Ak. denotes, means, has the sense of. -2 Saying, speaking, telling; तेनाहमुक्तः प्रेक्ष्यैवं घोरशापाभिधायिना Rām. 3. 71. 4; लक्ष्मीमित्यभिधायिनि प्रियतमे Amaru. 27; वाच्याभिधायी पुरुषः पृष्टमांसाद उच्यते Trik.

अभिधेय *pot. p.* To be named, mentioned, expressed &c.; वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया K. 151 words refuse, through shame, to express what I have to say. -2 Nameable, as a category or predicament (in logic); अभिधेयाः पदार्थाः, अभिधेयत्वं पदार्थसामान्यलक्षणम्. -यम् 1 Signification, meaning, sense, import; P. I. 1. 34 Sk.; स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयसंपदम् Ki. 14. 5. -2 A substance; -3 The subject-matter; इहाभिधेयं सप्रयोजनम् K. P. 1; इति प्रयोजनाभिधेयसंबन्धाः Mugdha. -4 The primary or literal sense of a word (= अभिधा); अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते K. P. 2.

अभिहित *p. p.* 1 (*a*) Said, declared, spoken, mentioned; मयाभिहितम्, तेनाभिहितम् &c. (*b*) Predicated, asserted; अनभिहिते कर्मणि द्वितीया P. II. 3. 1-2. (*c*) Spoken to, addressed, called, named. (*d*) Whispered, prompted to say; determined. -2 Fastened, placed upon. -तम् A name, expression, word; हरन्ति स्मरतश्चित्तं गोविन्दाभिहितानि च Bhāg. 1. 15. 27. °त्वम् being said or spoken to, a declaration; authority, test. -Comp. -अन्वयवादः, -वादिन् *m.* a particular doctrine (or the follower of that doctrine) on the import of words, as opposed to अन्विताभिधानवाद, -वादिन्. The *anvitābhidhānavādins* (the Mīmāṁsakas, the followers of Prabhākara) hold that words only express a meaning (अभिधान) as parts of a sentence and grammatically connected with one another (अन्वित); that they, in fact, only imply an action or something connected with an action; *e. g.* घटम् in घटम् आनय means not merely 'jar', but 'jar' as connected with the action of 'bringing' expressed by the verb. The *abhihitānvayavādins* (the Bhāṭṭas or the followers of Kumārilabhaṭṭa who hold the doctrine) on the other hand hold that words by themselves can express their own independent meanings which are afterwards combined into a sentence expressing one connected idea; that, in other words, it is the logical connection between the words of a sentence, and not the sense of the words themselves, that suggests the import or purport of that sentence; they thus believe in a *tātparyārtha* as distinguished from *vāchyārtha;* see K. P. 2 and Maheśvara's commentary *ad hoc.* °तिः *f.* Naming, speaking &c.

अभिधानी Ved. A halter, rope.

अभिधाव् 1 P. 1 To run up towards, fly at or towards. -2 To rush upon, attack, assail; तं सीताघातिनं मत्वा हन्तुं रामोऽभ्यधावत Bk. 6. 41.

अभिधावक *a.* Assailing, rushing upon. -कः An assailant; विक्रुष्टे नाभिधावकः Y. 2. 234.

अभिधावनम् Assault, pursuit.

अभिधृष्णु *a.* Ved. Overpowering, subduing.

अभिध्यै 1 P. (epic 2 P.) 1 To meditate upon, reflect, consider, think of; यदभिध्याम्यहं शश्वच्छुभं वा यदि वाऽशुभम् Mb. -2 To covet, wish or desire for; परद्रव्याण्यभिध्यायन् Y. 3. 134.

अभिध्या [ध्यै-अङ्] 1 Coveting another's property. न चाचिकीर्षीत् परवस्त्वभिध्याम् Bu. Ch. 2. 44. -2 Longing, wish; desire in general; अभिध्योपदेशात् Br. Sūt. -3 Desire of taking (in general).

अभिध्यानम् Desiring or longing for, coveting; a wish or desire; परद्रव्येष्वभिध्यानम् Ms. 12. 5. -2 Meditation, profound thought. -3 Anxiety; अभिध्याऽप्रख्यता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्तते Mb. 12. 158. 5. -4 Censure, reviling; सोऽभिध्यानाद् ब्राह्मणस्य पराभूयादसंशयम् Mb. 12. 327. 51.

अभिनन्द् 1 P. (rarely A.) 1 (*a*) To rejoice at or in, exult over, be glad or satisfied; आत्मविडम्बनामभिनन्दन्ति K. 108; Dk. 75. (*b*) To celebrate (with rejoicings &c.); महोत्सवेन मज्जनमाभिनन्दितवान् K. 137; नाभिनन्दति न द्वेष्टि Bg. 2. 57. -2 To congratulate, hail with joy, welcome; greet; एनां परिष्वज्य तातकाश्यपेनैवं अभिनन्दितम् Ś. 4; तापसीभिरभिनन्द्यमाना शकुन्तला तिष्ठति *ibid* 5, 6, 7; अभिनन्दितागमनेषु समीरेषु K. 49, 63; अभिनन्द्य ब्रवीति Mv. 2 says (writes) after compliments; प्रविश्य पौरैरभिनन्द्यमानः R. 2. 74, 3. 68, 7. 69, 71; 11. 30; 16. 64; 17. 15, 60; आशीर्भिरभिनन्दितः Y. 1. 332. -3 To rejoice at, approve, praise, applaud, commend; यो रत्नराशीनपि विहाय अभिनन्द्यते Ś. 2; अतस्ते वचो नाभिनन्दामि *ibid.* do not approve; तद्युक्तमस्या अभिलाषोऽभिनन्दितुम् Ś. 3; श्रूयन्ते परिणीतास्ताः (कन्यकाः) पितृभिश्चाभिनन्दिताः 3. 22; नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विषोऽपि स पुमान्पुमान् Ki. 11. 73; 4. 4; with न reject; R. 12. 35. -4 To care for, like, desire or wish for, respect, delight in (usually with न in this sense); नाभिनन्दन्ति केलिकलाः Māl. 3; नाहारमभिनन्दति K. 61.; Dk. 159; आर्यपुत्रस्यैव मनोरथसंपत्तिमभिनन्दामि Ve. 2 wish or desire नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् Ms. 6. 45, H. 4. 4. -5 To bless, grant success to, त्वां मैत्रावरुणोऽभिनन्दतु U. 5. 27. -*Caus.* To gladden, delight.

अभिनन्द *a.* That which delights, encourages, praises &c. -न्दः 1 Rejoicing, delighting, joy, delight. Bṛi. Up. 6. 2. 13. -2 Praising, applauding, approving, greeting, congratulating. -3 Wish, desire. -4 Encouraging, inciting to action. -5 Very little happiness (सुखलव).

–6 An epithet of परमात्मन् the Supreme Being. –7 N. of a commentator on the अमरकोश. –8 N. of the author of the योगवासिष्ठसार. –न्दा Delight; wish, desire.

अभिनन्दनम् 1 Rejoicing at, greeting, welcoming. –2 Praising, approving. –3 Wish, desire.

अभिनन्दनीय,–नन्द्य *pot. p.* To be rejoiced at, praised, or applauded; काममेतदभिनन्दनीयम् Ś. 5; (जनस्य) द्वावप्य-भूतामभिनन्द्यसत्त्वौ R. 5. 31.

अभिनन्दिन् *a.* (At the end of comp.) Rejoicing at, approving, praising &c.

अभिनभः, –नभ्यम् *adv.* Ved. Towards the clouds or heaven; अहमस्मि महामहोऽभिनभ्यमुदीषितः Rv. 10. 119. 12; गुरुकान्यानुगां बिभ्रचान्द्रीमभिनभः श्रियम् Śi. 2. 2.

अभिनम् 1 P. To bow, to bend, to turn towards a person.

अभिनम्र *a.* Bent, deeply bowed or bent; स्तनाभिराम-स्तबकाभिनम्राम् R. 13. 32.

अभिनव *a.* [आधिक्येन नवः, भृशार्थे अभिरत्र] 1 (*a*) Quite new or fresh (in all senses); पदपङ्क्तिर्दृश्यतेऽभिनवा Ś. 3. 7; 5. 1; °कण्ठशोणित 6. 27; Me. 100; R. 9. 29; °वा वधूः K. 2 newly married. (*b*) Quite young or fresh, blooming, youthful (as body, age &c.); वपुर-भिनवमस्याः पुष्यति स्वां न शोभाम् Ś. 1. 19; U. 5. 12; the younger; °शाकटायनः; °भोजः &c. (*c*) Fresh, recent. –2 Very young, not having experience. –वः [अभिनु अप्] Praise to win over, flattery. –**Comp.** –उद्भिद् –दः a new shoot or bud. –कालिदासः The modern Kālidāsa, i. e. Mādhavāchārya. –गुप्तः N. of a well-known author. –चन्द्रार्घविधिः 1 a ceremony performed at the time of the new moon. –2 N. of the 114th chapter in the Bhaviṣya Purāṇa. – तामरसम् 1 a fresh-blown lotus. –2 a kind of metre. –यौवन, –वयस्क *a.* youthful, very young. –वैयाकरणः one who has newly begun his study of grammar.

अभिनह् 4 P. To bind up (as the eyes), to bind, tie, fasten; स्तनयोः समयेन याङ्गनानामभिनद्धारसमा न सा रसेन। परिरम्भरुचिं ततिर्जलानामभिनद्धा रसमानसारसेन॥ Śi. 6. 75.

अभिनहनम् 1 A bandage (over the eyes); तस्य यथा-भिनहनं प्रमुच्य प्रब्रूयात् Chān. Up. 6. 14. 2. –2 a blind.

अभिनिधन *a.* [अभिगतो निधनं मरणम्] About to perish, approaching one's doom. –नम् N. of certain verses of the Sāmaveda repeated at this time.

अभिनिधानम् 1 Putting on, setting up. –2 Euphonic, suppression, weakening in the pronunciation of words, especially the supression of an initial अ after ए or ओ; cf. अवग्रह.

अभिनियुक्त *a.* Occupied in, busy.

अभिनियोगः Close application, attention or intentness, absorption; कार्य° Mu. 1.

अभिनिर्मुक्त *a.* 1 Left or quitted (by the sun when it sets). –2 One asleep at sunset and thus not doing the duties to be then performed. सूर्येणाभ्युदितो यश्च ब्रह्मचारी भवत्युत। तथा सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्नपि॥ Mb. 12. 34.3.

अभिनिर्याणम् 1 A march. –2 Invasion, marching against an enemy.

अभिनिर्वृत्तिः *f.* Accomplishment, completion. यस्य ह्यर्थाभिनिर्वृत्तौ स भवन्त्याप्ययिताः परे Mb. 5. 134. 10.

अभिनिवर्तः Turning towards, turning again and again.

अभिनिविश् 6 A. अभिनिविशश्च (P. I. 4. 47) 1 (*a*) To enter into, be settled in; to occupy, set foot in. (*b*) To take possession of, resort to, be attached to (with acc.); अभिनिविशते सन्मार्गम् Sk. takes to, follows, a good path; सैव धन्या गणिकादारिका यामेवं भवन्मनोऽभिनिविशते Dk. 57, Mu. 5. 12, Bk. 8. 80. –*Caus.* To make one enter or occupy, lead, carry or conduct to; (fig.) apply, direct or turn (as mind, heart &c.) towards something; प्रतिबन्धवत्स्वपि विषयेषु अभिनिवेश्य M. 3, Śi. 1. 15.

अभिनिविष्ट *p. p.* 1 Intent on, engrossed in, engaged in or occupied with, applying oneself to; माधवापकारं प्रति अभिनिविष्टा भवामि Māl. 6. –2 Firmly or steadily fixed, uncontrollably fixed, steady, attentive, intent; अत्यभिनि-विष्टवित्तदर्पस्य Dk. 29; Māl. 1. –3 Endowed with, possessed of; गुरुभिरभिनिविष्टम् (गर्भम्) लोकपालानुभावैः R. 2, 75. –4 Determined, resolute, persevering. –5 (In a bad sense) Obstinate, perverse; अथवाभिनिविष्टबुद्धिषु व्रजति व्यर्थकतां सुभाषितम् Śi. 16. 43; Ki. 17. 11. –6 Well-versed or proficient in. –ष्टम् Perseverance.

अभिनिविष्टता Resoluteness, determination of purpose; निन्दाक्षेपापमानादेरमर्षोऽभिनिविष्टता S. D. *i. e.* adhering to one's purpose; not minding censure, abuse, dishonour &c.

अभिनिवेशः 1 (*a*) Devotion, attachment, intentness, being occupied with, adherence to close application, with loc. or in comp.; कतमस्मिंस्ते भावाभिनिवेशः V. 3; अहो निरर्थकव्यापारेष्वभिनिवेशः K. 120. 146, Dk. 81; Māl. 7. (*b*) Firm attachment, love, fondness, affection; बलीयान् खलु मेऽभिनिवेशः Ś. 3; अनुरूपोऽस्या °शः *ibid.*, V. 2; असत्यभूते वस्तुन्यभिनिवेशः Mit. –2 Earnest desire, ardent longing or expectation; wish, desire; Māl. 5. 27. –3 Resolution, determined resolve, determination of purpose, firmness of resolve, perseverance; जनकात्मजायां नितान्तरुक्षाभिनिवेशमीशम् R. 14. 43; अनुरूप° शतोषिणा Ku. 5. 7; Śi. 3. 1. (*b*) Idea, thought; Ms. 12. 5; Y 3. 155.–4 (In Yoga Phil.) A sort of ignorance causing fear of death; instinctive clinging to worldly life and bodily enjoyments and the fear that one might be cut off from all of them by death; अविद्या-स्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्चक्लेशाः Yoga S.; cf. also Sāṅkhya

K. 150 and Malli. on Śi. 4. 55. -5 Pride; भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यात् Bhāg. 11. 2. 37.

अभिनिवेशिन् *a.* 1 Devoted to, intent on, adhering or clinging to: वितथाभिनिवेशी च जायतेऽन्त्यासु योनिषु Y. 3. 134; कल्याणाभिनिवेशिनः K. 136 of blessed or noble resolve, 191. -2 Fixing on, directing or turning (the mind) to: गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि प्रिया M. 3; अहो नु खलु दुर्लभ °शी मदनः V. 1; Dk. 57. -3 Determined, resolute.

अभिनिष्कारिन् *a.* Ved. 1 Doing completely. -2 Injuring, thinking ill of; Av. 10. 1. 12.

अभिनिष्क्रमणम् 1 Going out or forth. -2 (With Buddhists) Leaving the house to become an anchorite.

अभिनिष्टानः [स्तन्-घञ्, सस्य च षत्वम् अभिनिशः स्तनः शब्दसंज्ञायां P. VIII. 3. 86] 1 A sound which dies away; विसर्जनीयोऽभिनिष्टानः. -2 A letter of the alphabet (°नो वर्णः). -3 The Visarga.

अभिनिष्पत् 1 P. To rush out, issue, sally, go forth; to spring or shoot forth; गवाक्षजालैरभिनिष्पतन्त्यः Bk. 1. 8.

अभिनिष्पतनम् Sallying, issuing.

अभिनिष्पद् 4 A. 1 To go or come to. -2 To enter into, become. - 3 To appear, become visible -*Caus.* To bring to, help to.

अभिनिष्पत्तिः *f.* Completion, end, accomplishment, fulfilment.

अभिनिष्यन्दः Trickling; यस्याः पयोभिनिष्यन्दात्क्षीरोदो नाम सागरः Rām. 7. 23. 21.

अभिनिह्नवः Denial, concealment.

अभिनी 1 P. 1 To bring near, conduct or lead towards, carry to; तटाभिनीतेनाम्भसा Ki. 8. 32; अमात्यस्य गृहजनं स्वगृहमभिनीय रक्षसि Mu. 1, 5; 6. 15; दृष्ट्वा शरं ज्यामभिनीयमानम् Mb. being fitted to the bow. -2 To act, represent or exhibit dramatically, gesticulate; mostly occurring in stage-directions; श्रुतिमभिनीय Ś 3 acting as if he heard something; Mu. 1. 2, 3. 30; M. 2. 5. -3 To quote, adduce, introduce. -4 To allow to elapse

अभिनयः 1 Acting, gesticulation, any theatrical action (expressive of some sentiment, passion &c.); नृत्याभिनयक्रियाच्युतम् Ku. 5. 79; अभिनयान् परिचेतुमिवोद्यता R. 9. 33; नर्तकीरभिनयातिलङ्घिनीः 19. 14; Ki. 10. 42. -2 Dramatic representation, exhibition on the stage; ललिताभिनयं तमद्य भर्ता मरुतां द्रष्टुमनाः सलोकपालः V. 2. 18. S.D. thus defines and classifies अभिनय :-भवेदभिनयोऽवस्थानुकारः स चतुर्विधः । आङ्गिको वाचिकश्चैवमाहार्यः सात्त्विकस्तथा ॥ 274, 'acting is the imitation of condition', it is of four kinds:- (1) *gestural*, conveyed by bodily actions; (2) *vocal*, conveyed by words; (3) *extraneous*, conveyed by dress, ornaments, decoration &c.; (4) *internal*, conveyed by the manifestation of internal feeling such as perspiration, thrilling &c. -**Comp.** -**आचार्यः** a dancing preceptor; उभावभिनयाचार्यौ त्वां द्रष्टुमिच्छतः M. 1. 10 -**विद्या** science of acting or dramatic representation; art of dancing; मया तीर्थादभिनयविद्या शिक्षिता M. 1.

अभिनीत *p. p.* 1 Brought near, conveyed. -2 Performed, represented dramatically. -3 Highly finished or polished, most excellent. -4 Highly ornamented or decorated. -5 Fit, proper, suitable (योग्य); अभिनीततरं वाक्यमित्युवाच युधिष्ठिरः Mb. -6 Patient, forgiving, even-minded. -7 Angry (युक्तेऽतिसंस्कृतेमर्षिण्यभिनीतः Ak. where the word may be अमर्षिणि as well while Nm. reads युक्ते तु संस्कृतेऽमर्षिण्यभिनीतः प्रचक्ष्यते). -8 Kind, friendly. -9 Acknowledged, agreed (प्रतिज्ञात); मित्रार्थमभिनीतार्थं यथावत् कर्तुमर्हति Rām. 4. 29. 12.

अभिनीतिः *f.* 1 Gesture, expressive gesticulation. -2 Kindness, friendship, patience; सान्त्वपूर्वमभिनीतिहेतुकम् Ki. 13. 36.

अभिनेय,-नेतव्य *pot. p.* To be acted or dramatically represented &c. दृश्यं तत्राभिनेयं तद्रूपारोपात्तु रूपकम् S. D. 273; M. 1; तस्य (प्रबन्धस्य) एकदेशः अभिनेयार्थः कृतः U. 4 a part of it has been adapted to the stage.

अभिनेतृ *m.* 1 One who brings near; वस्वो राशिमभिनेतासि भूरिम् Rv. 4. 20. 8. -2 An actor. -**त्री** An actress.

अभिनुन्न *a.* Agitated, full of woe; दण्डकाष्ठाभिनुन्नाङ्गी चचाल भृशमाकुला Mb. 14. 58. 29.

अभिन्न *a.* 1 Not broken or cut, unbroken; not split; अभिन्नपुटोत्तरान् R. 17. 12. -2 Unaffected; क्लेशलेशैरभिन्नम् Ś. 2. 4. -3 Not changed or altered, unchanged; °गतयः Ś. 1. 14 with their gait unchanged. -4 Not different from, the same, identical (with abl.); जगन्मिथोभिन्नमभिन्नमीश्वरात् Prab. -5 Undivided, whole, one (as number). -6 Holding together, continuous. -7 Uninterrupted; अभिन्ने खिल्ये निदधाति देवयुम् Rv. 6. 28. 2.

अभिन्यासः A kind of fever.

अभिपत् 1 P. 1 To fly near, go or hasten near, approach; हन्तुमभिपतति पाण्डुसुतम् Ki. 12. 36; अधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् Śi. 9. 1; Dk. 72, 128; Mk. 9. 12; Ki. 10. 42. -2 To fall upon, attack, assail; यन्ता गजस्याभ्यपतद् गजस्थम् R. 7. 37; Dk. 62, 70, 96; Ki. 7. 19. -3 To fall down; fall (as tears). -4 To fall into, enter or come into. -5 To overtake in flying. -6 To pass over, traverse. -7 To get back, withdraw, retire; अभिपतितुमना लघुत्वभीतेः Śi. 7. 51; Ki. 10. 54, -8 (4 A.) To be lord or master of (Ved.). -*Caus.* To throw upon, throw down into; ज्वलनमभिपातयामि Ve. 6.

अभिपतनम् 1 Approaching. -2 Falling upon, assault, attack. -3 Going forth, departure.

अभिपद् 4 A. 1 To go to, draw near, approach (with acc.); रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा। अभिपेदे निदाघार्ता

भ्यालीव मलयद्रुमम् ॥ R. 12. 32; 19. 11; Dk. 166; K. 265; to enter (into) Śi. 3. 25 sometimes with loc. also. -2 To look upon, consider, regard; to take or know to be; क्षणमभ्यपद्यत जनैर्न मृषा गगनं गणाधिपतिमूर्तिरिति Śi. 9. 27. -3 To help, assist; मयाऽभिपन्नं तं चापि न सर्पो धर्षयिष्यति Mb. 1. 50. 20. -4 To seize, catch hold of; overpower, attack, subdue, take possession of, overcome, afflict; सर्वैनश्चाभिपन्नैषा धार्तराष्ट्री महाचमूः। चण्डवाताभिपन्नानामुदधीनामिव स्वनः Mb.; See अभिपन्न also. -5 (*a*) To take, assume; स्वानि स्वान्यभिपद्यन्ते यथा कर्माणि देहिनः Ms. 1. 30 (*b*) To accept, receive; निरास्वाद्यतमं शून्यं (राज्यं) भरतो नाभिपत्स्यते Rām. -6 To apply or devote oneself to, undertake, fall to, observe; स चिन्तामभ्यपद्यत Rām. -7 To honour.

अभिपत्तिः *f.* 1 Approaching, drawing near. -2 Completion. -3 Protection; त्वमेव धर्मार्थदुघाभिपत्तये Bhāg. 4.6. 44. -4 See उपपत्तिः; अथाभिपत्तिर्लोकस्य कर्तव्या पुण्यपापयोः Mb. 12. 32. 20.

अभिपन्न *p. p.* 1 Gone or come near, approached, run towards, gone to (a state &c.); त्वमन्यमाकारमिवाभिपन्नः Ki. 3. 46. -2 Fled, fugitive, seeking refuge with. -3 Subdued, overpowered, afflicted, seized &c.; कालाधिपन्नाः सीदन्ति सिकतासेतवो यथा Rām. सीता वित्रास यथा वनान्ते सिंहाभिपन्ना गजराजकन्या Rām. 5. 28. 1. यदिदं सर्वं मृत्युनाभिपन्नम् Śat. Br.; दोष°, कश्मल°, व्याघ्र° &c. -4 Unfortunate, fallen into difficulties &c. -5 Accepted; Rām. 6. 63. 24. -6 Guilty; अभिपन्नाऽस्मि पाञ्चालि याज्ञसेनि क्षमस्व मे Mb. 3. 233. 61. -7 Removed to a distance. -8 Dead. -9 Endowed see उपपन्न; अभिपन्नमिदं लोके राज्ञामुद्यतदण्डनम् Mb. 12. 32. 20. -10 Protected; मयाऽभिपन्नं तं चापि न सर्पो धर्षयिष्यति Mb. 1. 50. 20.

अभिपद्म *a.* Very beautiful; पद्माभिपद्मानिव वारणेन्द्रान् Mb. 1. 187. 9.

अभिपरिप्लुत *a.* Overflowed, filled with, inundated; (fig.) overwhelmed, affected; attacked; shaken; शोकेन, मन्युना &c. Mb. 3.

अभिपाण्डु *a.* Faded, pale; मनोभुवा तप्त इवाभिपाण्डुताम् Ki. 4. 34.

अभिपातः 1 moving, walking about; वियदभिपातलाघवेन Ki. 7. 21. -2 Fall, ruin; नूनं प्रियाया मम नाभिपातः Rām. 3. 63. 8.

अभिपित्वम् *a.* or *s.* Ved. [पा भावे क्विन्] 1 Come, approaching (अभिप्राप्त). -2 Visiting, putting up (for the night at an inn &c.); the time of coming. -3 Approaching time. -4 Close or departure of day, evening. -5 Dawn sacrifice.

अभिपुष्प *a.* [अभितः पुष्पाण्यस्य] Covered over with flowers (as a tree). -ष्पम् An excellent flower.

अभिपूज् 10 P. 1 To adorn, worship. -2 To honour, approve, assent to; तथेति भरतो वाक्यं वसिष्ठस्याभिपूज्य तत् Rām. अभिपूजितलाभैश्च यतिर्मुक्तोऽपि बध्यते Ms. 6. 58.

अभिपूजनम् Honouring; approving.

अभिपूर्वम् *ind.* One after another, successively.

अभिपॄ 3, 9 P. To fill. *-Pass.* To become full. *Caus.* 1 To fill, make full. -2 To load with (as animals); cover with. -3 To present with. -4 To overwhelm, overpower, master completely; शोको मामभ्यपूरयत् Rām.

अभिपूरणम् Filling, overpowering.

अभिपूर्तम् That which has been fulfilled; Av. 9. 5. 13.

अभिप्रज्ञा Thinking constantly of.

अभिप्रणी 1 P. To lead to, bring towards; उत प्रणेष्यभि वस्यो अस्मान् Rv. 1. 31. 18. consecrate; जज्वाल लोकस्थितये स राजा यथाध्वरे वह्निरभिप्रणीतः Bk. 1. 4.

अभिप्रणयः Affection, favour, propitiation.

अभिप्रणयनम् Consecrating by sacred hymns.

अभिप्रतप्त *a.* 1 Intensely heated. -2 Dried up. -3 Exhausted with pain, fever &c.

अभिप्रथनम् Spreading or extending over, throwing over.

अभिप्रदक्षिणम् *ind.* Towards the right.

अभिप्रपद् = प्रपद् q. v.

अभिप्रमुर् *f.* The tongue of fire (जुहू); Completely raised.

अभिप्रवृत् 1 A. 1 To advance up to, approach, go up to. -2 To fall or flow into; यत्र भागिरथीं गङ्गां यमुनाऽभिप्रवर्तते Rām. -3 To become conversant with. *-Caus.* To roll onward or towards.

अभिप्रवर्तनम् 1 Advancing up to. -2 Proceeding, acting. -3 Flowing, coming forth, as of sweat.

अभिप्रवृत्त *p. p.* 1 Advancing, going up to. -2 Occurring. -3 Engaged or occupied in (with loc.); कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः Bg. 4. 20.

अभिप्राश्निन् *a.* Ved. Desirous of asking many questions.

अभिप्राणनम् Exhaling (opp. अपाननम्)

अभिप्राप्, -प्तिः &c. = प्राप् q. v.

अभिप्रीतिः *f.* Wish; rejoicing.

अभिप्रे [अभिप्र-इ] 2 P. 1 To go to or near, approach; कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम् P. I. 4. 32. -2 To intend, aim at, think of, mean; cf. अभिप्रेत.

अभिप्राय *a.* [इ-अच्] Going near, approaching; aiming at, intending, meaning, accruing to; स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले P. I. 3. 72. -यः 1 Aim, purpose, object, intention, wish, desire; अभिप्राया न सिद्ध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत् Pt. 1. 158; साभिप्रायाणि वचांसि Pt. 2 earnest words;

भावः कवेरभिप्रायः. -2 Meaning, sense, import, implied sense of a word, passage &c.; तेषामयमभिप्रायः such is the meaning intended, import (of the passage &c.). -3 Opinion, belief. तेषां स्वं स्वमभिप्रायमुपलभ्य पृथक् पृथक् Ms. 7. 57. -4 Relation, reference. -5 N. of Viṣṇu.

अभिप्रेत *p. p.* 1 Meant, aimed at, intended; designed; अत्रायमर्थोऽभिप्रेतः; किमभिप्रेतमनया Bh. 3. 67; निवेदयाभिप्रेतम् Pt. 1. -2 Wished, desired; यथाभिप्रेतमनुष्ठीयताम् H. 1. -3 Approved, accepted; पूर्वैरयमाभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते Rām. -4 Dear or agreeable to, favourite with, beloved; धर्मस्तवाभिप्रेतः Dk. 42; S. 6. -5 Wishing. -तम् Intellectual nature (बुद्धिवृत्तिः); त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतम् Mb. 1. 23. 18.

अभिप्रोक्षणम् Sprinkling upon.

अभिप्लु 4 A. 1 To go up to, jump or leap towards. -2 To overflow; (fig.) affect, fill with, overwhelm; तमसाभिप्लुते लोके रजसा च Mb.; रजसाभिप्लुतां नारीम् Ms. 4. 41 being in her courses; व्यसनाभिप्लुतेऽपि वा Y. 2. 50. -3 To spring to or over, spring upon. -*Caus.* To wash or ripple against.

अभिप्लवः 1 Affliction, disturbance. -2 Inundation, overflowing. -3 N. of a religious ceremony performed as part of the sacrifice गवामयन. -4 N. of the Prājāpatya Āditya.

अभिप्लुत *a.* 1 Overwhelmed; तमसाऽभिप्लुते लोके Mb. 4. 33. 1. -2 Affected; रजसाभिप्लुतां नारीं नरस्य ह्युपगच्छतः Ms. 4. 41.

अभिबलम् A technical term in Rhetoric; अभिबलमभिसन्धिश्छलेन यः S. D. 375 'an inquiry or examination by an artifice'. See Ratn. 3.

अभिबुद्धिः *f.* An organ of apprehension, a बुद्धीन्द्रिय or ज्ञानेन्द्रिय (opp. कर्मेन्द्रिय); these are the eye, tongue, ear, nose, and skin.

अभिभङ्गः 1 Breaking down. -2 One who breaks down or destroys.

अभिभर्त्सित *a.* Derided Mb. 3. 33.

अभिभा 2 P. To glitter or shine; दिवि स्थितः सूर्य इवाभिभाति Mb.

अभिभा Ved. [अभिभा-अङ्] 1 Apparition, phenomenon; an inauspicious omen. मा त्वा का चिदभिभा विश्व्या विदत् Rv. 2. 42. 1. -2 A calamity, state of being overpowered. -3 Superiority.

अभिभार *a.* Very heavy.

अभिभाष् 1 A. (P. in epic poetry) 1 To speak to, address; talk or converse with (with acc.); भोभवत्पूर्वकं त्वेनमभिभाषेत धर्मवित् Ms. 2. 128; नोदक्यामभिभाषेत Ms. 4. 57. sometimes with instr. also; -2 To speak, say (as वाणीम्, वचः &c.); इति अभिभाषन्ते so they say. -3 To relate, narrate, speak of. -4 To proclaim, announce, confess; गुरुतल्प्यभिभाष्यैनस्तप्ते स्वप्यादयोमये Ms. 11. 103.

अभिभाषणम् Speaking to, addressing, conversing with.

अभिभाषिन् *a.* Addressing, speaking to; speaking, talking; स्मितपूर्वाभिभाषिणम् R. 17. 31 whose words are preceded by a smile, speaking with a smile.

अभिभू 1 P. 1 To overcome, subdue, conquer, vanquish (of persons or things); prevail over, predominate, defeat; (hence) excel, surpass; अभिभवन्ति मनः कदम्बवायो Ki. 10. 23; अभिभूय विभूतिमार्तवीम् R. 8. 36; 4. 56; 6. 29, 16. 10; K. 52, 53; Mu. 3. 20; Ms. 7. 5; धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत Bg. 1. 40 predominates over, overpowers; so शोकाभिभूत, विपद्°, काम° &c. -2 To attack, seize or fall upon, assail; विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमम् Ki. 2. 14; अभ्यभावि भरताग्रजस्तया R. 11. 16, 84; Bri. S. 33. 30; ममापि सत्त्वैरभिभूयन्ते गृहाः Ś. 6 infested; परित्रायध्वं मामनेन मधुकरेणाभिभूयमानाम् Ś. 1 attacked, troubled; अभ्यभूभिलयं भ्रातुः Bk. 6. 117. -3 To humiliate, mortify, insult, disrespect; अन्डभङ्गाभिभूता Pt. 1. -4 To go up to, turn to or towards (Ved.); अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणाम्। शतं भवास्यूतिभिः Rv. 4. 31. 3. -5 To be victorious or prosperous; पुष्यात् क्षेमे अभि योगे भवात्युभे Rv. 5. 37. 5. -*Caus.* To overpower, surpass, defeat &c.

अभिभवः 1 Defeat, subjugation, subjection, overpowering; इतरेतरानभिभवेन मृगास्तमुपासते गुरुमिवान्तसदः Ki. 6.34 (cf. K. 45 and the Bible "The wolf shall also dwell with the lamb" &c.); 8. 28; स्पर्शानुकूला इव सूर्यकान्तास्तदन्यतेजोभिभवाद्वमन्ति Ś. 2. 7 when assailed, opposed, overpowered by another energy; अभिभवः कुत एव सपत्नजः R. 9. 4. 4. 21. -2 Being overpowered जराभिभवविच्छायम् K. 346; being attacked or affected, stupefied (by fever &c.); न रोगशान्तिर्न चाभिभवः Susr. -3 Contempt, disrespect; निरभिभवसाराः परकथाः Bh. 2. 64. -4 Humiliation, mortification (of pride); अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिः Ku. 5. 43; K. 195. -5 Predominance, prevalence, rise, spread; अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः Bg. 1. 41; Ki. 2. 37.

अभिभवनम् Overpowering, overcoming, being subjected to or overpowered by; जरया चाभिभवनम् Ms. 6. 62.

अभिभावनम् Making victorious, overpowering.

अभिभाविन्-भाव(वु)क *a.* 1 Overpowering, defeating, conquering: शोकाभिभाविना भयेनाभिभूता K. 170 fear which conquered grief. -2 Surpassing, excelling; सर्वतेजोऽभिभाविना R. 1. 14; Ki. 11. 6. -3 Disrespecting, humiliating. -4 Attacking.

अभिभुः, -भूः Ved. 1 One who surpasses or prevails over, a superior. -2 Pride (अहंकार); त्वं महानभिभूः Mb. 1. 23. 18.

अभिभूति *a.* That which defeats, conquers &c. -तिः 1 Predominance, prevalence, excessive or superior power; जूर्तिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः Rv. 4. 38. 9. -2 Conquering,

defeat, subjugation; अभिभूतिभयादसूनतः सुखमुज्झन्ति न धाम मानिनः Ki. 2. 20. -3 Disrespect, disgrace, humiliation. -Comp. -ओजस् *a.* of superior or predominant power. *n.* superior power.

अभिभूयम् Ved. Superiority; Av. 19. 37. 3.

अभिभूवन् *a.* Ved. Prevailing or victorious over; surpassing; Rv. 10. 159, 5-6.

अभिमद् 4 P. Ved. To gladden, exhilarate, inebriate.

अभिमादः Intoxication.

अभिमाद्यत्क *a.* Half drunk, partially intoxicated, stammering (like a drunkard).

अभिमन् 4 A. (P. epic) 1 To wish or desire, long for, covet, like; न त्वेवं ज्यायसीं वृत्तिमभिमन्येत कर्हिचित् Ms. 10. 95; see अभिमत below. -2 To assent to, approve of, allow, admit; give a grant (to any one, dat.). -3 To think, fancy, imagine, consider, believe, regard; तामार्यमिसावन्यथाऽभ्यमन्यत Dk. 164; Bk. 5. 71, U. 5. -4 To injure, threaten (Ved.) -5 (8 A.) To think of self.

अभिमत *p. p.* 1 Desired, wished, liked, dear, beloved, favourite (person or thing); agreeable, desirable; नास्ति जीवितादन्यदभिमततरमिह जगति सर्वजन्तूनाम् K. 35, 58; अभिमतफलशंसी चारु पुस्फोर बाहुः Bk. 1. 27; यद्येवमभिमतम् Pt. 1 if you like to do so; तयोरभिमतं वद Mv. 6. 21 choose which you will; इक्ष्वाकुवंशोऽभिमतः प्रजानाम् U. 1. 44, Ś. 3. 5, Ku. 3. 23, Pt. 1. 70, Me. 51, Mu. 3. 4. -2 Agreed or assented to, liked, approved, accepted, admitted; न किल भवतां स्थानं देव्या गृहेऽभिमतं ततः U. 3. 32; प्रसिद्धमाहात्म्याभिमतानामपि कपिलकणभुक्प्रभृतीनाम् Ś. B. honoured, respected. -तम् Wish, desire. -तः A beloved person, lover; अभिमतमभितः कृताङ्गभङ्गा Śi. 7. 72. 8. 68, 10. 9.

अभिमतिः *f.* 1 Desire. -2 Pride; न विक्रिया विश्वसुहृत्सखस्य साम्येन वीताभिमतेस्तवापि Bhag. 5. 10. 25. -3 Respect, regard, see अभिमान below.

अभिमनस् *a.* 1 Intent on, desirous of; युद्धाभिमनसः सर्वे Rām. 5. 42. 26. -2 anxious, longing for; भवतोऽभिमनाः समीहते सरुषः कर्तुमुपेत्य माननाम् Śi. 16. 2 (where अ° also means undaunted, of fearless mind).

अभिमनायते Den. A. To have life, be full of life and joy, be pleased or delighted, to long for; अभ्यमनायिष्ट चान्तरात्मा Dk. 111, 119; कान्ति (विलोक्य) नाभिमनायेत को वा स्थाणुसमोऽपि ते Bk. 5. 73 (Com. = सचेताः or प्रीतमनाः).

अभिमन्तुः *f.* Ved. Injuring, harming, destroying; °न्तोः to destroy; to claim as one's own, pretending.

अभिमन्तृ *a.* Longing for; self-conceited, referring all objects to self; Ms. 1. 14.

अभिमानः 1 Pride (in a good sense), self-respect, honourable or worthy feeling; सदाभिमानैकधना हि मानिनः Śi. 1. 67; त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितम् Bh. 3. 5. अभिमानधनस्य गत्वरैः Ki. 2. 19; संकल्पयोनेरभिमानभूतम् Ku. 3. 24. -2 Self-conceit, pride, arrogance, haughtiness, egotism, high-opinion of oneself; शिथिल° नाः संवृत्ताः M. 2, Bh. 3. 46, Bg. 16. 4.; (अतिमानः is another reading) °वत् proud, conceited. -3 Referring all objects to self, the act of अहंकार, personality, misconception (मिथ्याज्ञानम्), see अहंकार. -4 Conceit, conception; supposition, belief, opinion; मुनिरस्मि निरागसः कुतो मे भयमित्येष न भूतयेऽभिमानः Ki. 13. 7. -5 Knowledge, consciousness (बुद्धि, ज्ञान); साधारण्याभिमानतः S. D. -6 Affection, love. -7 Desire, wishing for. -8 Laying claim to. -9 Injury, Killing, seeking to iujure. -10 A sort of state occasioned by love. -नम् Authority (प्रमाण); ये चरन्त्यभिमानानि सृष्टार्थमनुपश्यिणः Mb. 12. 168. 23. -Comp -शालिन् *a.* proud. -शून्य *a.* void of pride or arrogance, humble.

अभिमानितम् 1 Egotism. -2 Love; copulation, sexual union.

अभिमानिन् *a.* Possessed of self-respect; Ki. 1. 31; K. 212. -2 Having a high opinion of oneself, proud, arrogant, conceited. -3 Regarding all objects as referring to one's own self; अभिमानिव्यपदेशस्तु विशेषानुगतिभ्याम् Br. Sūt 2. 1. 5. -4 Fancying, pretending, or regarding oneself to be; नरेन्द्र° Dk. 51; K. 194. *m.* A form of Agni.

अभिमानुक *a.* Ved. [मन् बाहु° उकञ्] Striving to hurt or injure.

अभिमन्त्र् 10 A. (P. also) 1 To consecrate or accompany with sacred hymns; पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य क्रतौहतः Ak.; वामदेवाभिमन्त्रितोऽश्वः U. 2; गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् Y. 3. 325; 2. 102; 3. 278. -2 To consecrate with magical formulas, charm, enchant, invoke or invite by means of charms; तदभिमन्त्रितेन चरणेन Dk. 138; पानीयैरभिमन्त्रितैः Mb. -3 To speak to, address, invite.

अभिमन्त्रणम् Consecrating, hallowing, making sacred by repetition of special formulas or Mantras; दत्वान्नं पृथिवीपात्रमिति पात्राभिमन्त्रणम् (कृत्वा) Y. 1. 238; मन्त्रमुच्चारयन्नेव मन्त्रार्थत्वेन संस्मरेत्। शेषिणं तन्मना भूत्वा स्यादेतदभिमन्त्रणम्॥ Mīmāṁsā. -2 Charming, enchanting. -3 Addressing, inviting, advising.

अभिमन्थ् = अधिमन्थ् q. v.

अभिमन्यमान *a.* Making a lascivious attempt on. ब्राह्मणकन्याममिमन्यमानः भोजः Kau. A. 1. 6.

अभिमन्युः 1 N. of a son of Arjuna by his wife Subhadrā, sister of Kriṣṇa and Balarāma; also known by the metronymic Saubhadra. [He was called *Abhimanyu* because at his very birth he appeared to be heroic, long-armed and very fiery (अभिवृद्धः मन्युर्यस्य). When the Kauravas at the advice of Droṇa formed the peculiar battle-array called 'Chakravyūha' hoping that, as Arjuna was away, none of the Paṇḍavas

would be able to break through it, Abhimanyu assured his uncles that he was ready to try, if they only assisted him. He accordingly entered the Vyūha, killed many warriors on the Kaurava side, and was for a time more than a match even for such veteran and elderly heroes as Droṇa, Karṇa, Duryodhana &c. He could not, however, hold out long against fearful odds, and was at last overpowered and slain. He was very handsome. He had two wives, Vatsalā daughter of Balarāma and Uttarā daughter of the king of Virāṭa. Uttarā was pregnant when he was slain and gave birth to a son named Parīkṣita who succeeded to the throne of Hastināpura.] -2 Name of a son of Manu Chākṣusa. -3 Name of two kings of Kāshmir; Rāj. T. -पुरम् -Name of a town. Raj. T.

अभिमरः [मृ-अच्] 1 Killing, destruction, slaughter. -2 War, combat. -3 Treachery in one's own camp; danger from one's own men or party. -4 Binding, confinement; a tie or fetter. -5 One's own party or army. -6 One who desperately goes to fight with tigers, elephants &c.

अभिमाति *a.* [मे कर्तरि क्तिन् न इत्वम्] 1 Insidious; स हि ष्मा विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे Rv. 5. 23. 4. -2 Striving or seeking to injure, inimical. -तिः *f.* 1 Seeking to injure, hurting, plotting against. -2 An enemy, a foe.

अभिमातिन् *a.* [मे-क्त, इष्टादिभ्यः इन्] 1 Insidious; बाधन्ते विश्वमभिमातिनम् Rv. 1. 85. 3. -2 One who hurts or injures, an enemy.

अभिमाय *a.* [आभिगतो मायामविद्याम्] Bewildered (इतिकर्तव्यतामूढ); ignorant, foolish.

अभिमि (मे) ह्य *a.* Ved. To be wetted (by making water upon).

अभिमुख *a.* (-खी *f.*) [अभिगतं मुखं यस्य अभेर्मुखम् P. VI. 2. 185] 1 With the face turned or directed towards, in the direction of, towards, turned towards, facing; अभिमुखे मयि संहृतमीक्षितम् Ś. 2. 12. °खा शाला Sk.; गच्छन्नभिमुखो वह्नौ नाशं याति पतङ्गवत् Pt. 1. 237; with the acc.; राजानमेवाभिमुखा निषेदुः; पम्पामभिमुखो ययौ Rām.; Bg. 11. 28; K. 264; sometimes with dat., or gen. or loc.; आश्रमायाभिमुखा बभूवुः Mb.; यस्ते तिष्ठेदभिमुखे रणे Rām.; मय्यभिमुखीभूय Dk. 124; also in comp. शकुन्तलाभिमुखो भूत्वा Ś. 1 turning towards Ś.; Ku. 3. 75, 7. 9. -2 Coming or going near, approaching, near or close at hand; अभिमुखीष्विव वाञ्छितसिद्धिषु व्रजति निर्वृतिमेकपदे मनः V. 2. 9.; यौवनाभिमुखी संजज्ञे Pt. 4; R. 17. 40. -3 Disposed or intending to, inclined to; ready for, about (to do something), in comp.; चन्द्रापीडाभिमुखहृदया K. 198, 233; अस्ताभिमुखे सूर्ये Mu. 4. 19; प्रसादाभिमुखो वेधाः प्रत्युवाच दिवौकसः Ku. 2. 16; 5. 60; U. 7. 4, Māl. 10. 13; कर्मण्यभिमुखेन स्थेयम् Dk. 89; अनभिमुखः सुखानाम् K. 45; प्रातः प्रयाणाभिमुखाय तस्मै R. 5. 29; निद्रा चिरेण नयनाभिमुखी बभूव 5. 64; sometimes as first member of comp. in this sense; फलमभिमुखपाकं राजजम्बूद्रुमस्य; V. 4. 27. -4 Favourable, friendly or favourably disposed; आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः Ratn. 1. 5. -5 Taking one's part, nearly related to. -6 With the face turned upwards. -खः Forepart (अग्र); तस्येषुपाताभिमुखं (विसृज्य) Bhāg. 9. 6. 18. -खी One of the 10 earths according to Buddhists. -खम्, -खे *ind.* Towards, in the direction of, facing, in front or presence of, near to; with acc., gen. or in comp. or by itself; स दीप्त इव कालाग्निर्जज्वालाभिमुखं खगम् Rām. 5. 67. 12. आसीताभिमुखं गुरोः Ms. 2. 193; तिष्ठन्मुनेरभिमुखं स विकीर्णधाम्नः Ki. 2. 59; Śi. 13. 2; Ki. 6. 46; नेपथ्याभिमुखमवलोक्य Ś. 1; स पुराभिमुखं प्रतस्थे Pt. 3; Me. 70; कर्णे ददात्यभिमुखं मयि भाषमाणे Ś. 1. 30; also at the beginning of comp.; अभिमुखनिहतस्य Bh. 2. 112 killed in the front ranks of battle.

अभिमुखता 1 Presence, proximity. -2 Favourableness; °तां नी to win over. मुनिमभिमुखतां निनीषवो याः समुपययुः कमनीयतागुणेन Ki. 10. 40.

अभिमुखीकृ, -मुखयति To propitiate, win over; अथ भूतभव्यभवदीशमभिमुखयितुं कृतस्तवाः Ki. 12. 19; K. P. 2.

अभिमुखीकरणम् Causing (one) to turn the face towards; speaking to, addressing (in gram.); संबोधनमभिमुखीकरणम्.

अभिमूर्छित *a.* Utterly confused, bewildered.

अभिमृद् 1 P. To crush by standing, tread under foot, trample down; oppress, devastate (as a country). -2 (In astr.) To contend against, oppose, be in opposition.

अभिमर्दः 1 Rubbing, friction. -2 Crushing down, trampling down; कृतोऽभिमर्दः कुरुभिः प्रसह्य Mb. 3. 269. 8. -3 Ravage, devastation of a country (by an enemy). -4 War, battle. कथं शक्ष्यामहे ब्रह्मन् दानवैरभिमर्दनम् Mb. 12. 209. 12. -5 Spirituous liquor.

अभिमर्दन *a.* Crushing down, oppressing. -नम् Crushing, oppression.

अभिमृश् 6 P. To touch (in all senses); come in contact with; strike or rub gently; अभि प्रियाणि मर्मृशत् पराणि Rv. 3. 38. 1; पदाभिमृष्ट, वचसा°, पादतल°, गदा°.

अभिमर्शः, -र्शनम्, -र्षः, -र्षणम् 1 Touch, contact; उष्णांशुकराभिमर्षात् Śi. 4. 16. -2 Assault; violence, attack; सर्वतः समुपेतस्य तव तेनाभिमर्षणम् Rām. 6. 111. 8. -3 Outraging, touching carnally, sexual intercourse; कृताभिमर्षामनुमन्यमानः Ś. 5. 20 carnally touched or embraced, seduced, outraged; पराभिमर्शो न तवास्ति Ku. 5. 43 (Malli = परधर्षणम्); परदाराभिमर्शेषु प्रवृत्तान् Ms. 8. 352, Y. 2. 284. (v. l. अवमर्शनम्). cf. also आत्मानं मृगमुद्दिश्य भ्रातृदाराभिमर्शनम्। Abhiṣeka. 1. 20. तस्य दाराभिमर्शेन कथं दण्ड्योऽस्मि राघव। Abhiṣeka 1. 21

अभिमर्शक, -र्षक, -मर्शिन्, -र्षिन् *a.* 1 Touching, coming in contact with. -2 Outraging; assaulting

परस्वहरणे युक्तं परदाराभिमर्शकं त्याज्यमाहुः Rām. 6. 87. 22. स्वकलत्राभिमर्षं वैरास्पदं धनमित्रः Dk. 63.

अभिमृष्ट *p. p.* 1 Touched, rubbed or stroked gently; -2 Brought close to, grazing.

अभिमेथिक *a.* Ved. **-मेथिका** 1 Use of words or language calculated to secure every thing (सर्वप्राप्तिसाधनो वाग्भेदः). -2 Abusive speech, obscene expression; an imprecation.

अभिम्लात,-न *a.* Ved. Altogether faded or withered, decayed.

अभियज्ञः A sacrificial act. **-Comp.** **-गाथा** a sacrificial verse.

अभिया 2 P. 1 To go up to, approach, go or repair to; अभिययौ स हिमाचलमुच्छ्रितम् Ki. 5. 1; R. 9. 27. -2 To come or draw near (without an object); come (as time). -3 To march against, attack, assail, encounter; अभि स्पृधो यासिषद् वज्रबाहुः Rv. 1. 175. 5; कुबेरादभियास्यमानात् R. 5. 30; Dk. 30. -4 To give or resign oneself to, devote, attach or betake oneself to. -5 To partake or share in, get, obtain. *-Caus.* To send away.

अभिया *m., f.* Going to, approaching, assailing.

अभियात्,-यातिन् *a.* approaching, assailing, encountering; assailant; रामाभियायिनां तेषाम् R. 12. 43.

अभियातिः,-यायिन्,-तृ *m.* (-यी, -ता) Approaching with hostile intentions, an assailant, enemy, a foe. **-तिः** *f.* Assailing.

अभियानम् 1 Approaching. -2 Marching against, attack, assault; सीता श्रुत्वाभियानं मे आशामेष्यति जीविते Rām. 6. 4. 4; असहन्तोऽभियानं तच्छाल्वराजस्य कौरव Mb. 3. 16. 9. रणाभियानेन Dk. 10 marching out for battle.

अभियाच् 1 A. To beg, request, ask for, solicit (=याच् q. v).

अभियाचनम्, -याच्ञा Asking for, request, an entreaty, solicitation.

अभियुज् 7 A. 1 To apply oneself to, exert oneself, make oneself ready for, prepare, set about, strive or endeavour (used in *passive* also in this sense); तद्यदि न सहते ततः स्वयमभियुज्यस्व । एते स्वकर्मण्यभियुज्यामहे । Mu. 3; Dk. 55; K. 300; व्यसनमभियुञ्जानस्य Mu. 4 trying to find out a weak point. -2 To attack, assail; भवन्तमभियोक्तुमुद्युक्ते Dk. 3; वृषलमभियोक्तुमुद्यतः Mu. 1; क इदानीमभियोक्ष्यते U. 3. -3 To accuse, charge; complain or inform against, prosecute, claim or demand (as in a law-suit); न तत्र विद्यते किंचिद्यत्परैरभियुज्यते Ms. 8. 183; विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते V. 4. 17 claimed, asked, or demanded; Y. 2. 9, 28, 100. -4 To wish or long for, desire, ask for, request. -5 To say, speak, tell; नाभियोक्तुमनृतं त्वमिष्यसे Ki. 13. 58, 14. 7. -6 To appoint to, entrust with (with loc.). -7 To use with (instr.). -8 To be working or operative. -9 To put to; harness; harness repeatedly. -10 To hurt. *-Caus.* To join or unite to, attach oneself to; परकलत्रेषु मद्दत्तेनाभियोज्य Dk. 163.

अभियुक्त *p. p.* 1 (*a*) Engaged or occupied or absorbed in, applying oneself to, intent on; स्वस्वकर्मव्यधिकृतरमभियुक्तः परिजनः Mu. 1. (*b*) Diligent, persevering, resolute, zealous, intent, assiduous, zealously engaged, attentive, careful; इदं विश्वं पाल्यं विधिवदभियुक्तेन मनसा U. 3. 30; Mu. 1. 13; Dk. 55; अश्वावेक्षणेऽनभियुक्त Mu. 3; भवतु भूयोऽभियुक्तः स्वरव्यक्तिमुपलप्स्ये Mu. 1; तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् Bg. 9. 22; Kām. 5. 77. -2 Well-versed or proficient in; शास्त्रार्थेष्वभियुक्तानां पुरुषाणाम् Kumārila. -3 (Hence) Learned, of acknowledged position; a competent judge, an expert, connoisseur, a learned person (*m.* also in this sense); न हि शक्यते दैवमन्यथाकर्तुमभियुक्तेनापि K. 62; अन्येऽभियुक्ता अपि नैवेदमन्यथा मन्यन्ते Ve. 2; सूक्तमिदमभियुक्तैः प्रकृतिर्दुस्त्यजेति *ibid.* -4 Attacked, assailed; अभियुक्तं त्वयैनं ते गन्तारस्त्वामतः परे Śi. 2. 101; Mu. 3. 25. -5 Accused, charged, indicted; Mk. 9. 9; prosecuted; a defendant; अभियुक्तोऽभियोगस्य यदि कुर्यादपह्नवम् Nārada. -6 Appointed. अभियुक्ताश्च ये यत्र यान्निबन्धं नियोजयेत् Śukra 4. 545. -7 Said, spoken. -8 Proper, just; श्रेयोऽभियुक्तं धर्म्यं च Rām. 7. 11. 38. -9 Believing, putting faith in; हितेष्वनभियुक्तेन सोऽयमासादितस्त्वया Mb. 6. 63. 2.

अभियुग्व (ज्व) न् *m.* One who hurts or attacks; an enemy.

अभियुज् *f.* (क्-ग्) 1 Attacking &c. -2 An enemy.

अभियोक्तव्य,-योज्य *pot. p.* To be rebuked or blamed; to be accused; न स राज्ञाऽभियोक्तव्यः Ms. 8. 50; assailable, indictable.

अभियोक्तृ *a.* Assailing, attacking, accusing *m.* (क्ता) 1 An enemy, assailant, invader; त्वय्युक्तकृष्टबलेऽभियोक्तरि नृपे Mu. 4. 15; H. 3. 86. -2 (In law) A complainant, plaintiff, accuser, prosecutor; तत्राभियोक्ता प्राक् पृष्टो ह्यभियुक्तस्त्वनन्तरम् Śukra. 4. 655. Ms. 8. 52, 58; Y. 2. 95. -3 A pretender, claimant; a stronger party.

अभियोगः 1 Application or devotion (to something); connection; गुरुचर्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगजाम् Māl. 9. 52; Ch. P. 11. -2 Close application, perseverance, zealous intentness, energetic effort, exertion; °भाज् persevering, resolute; निरुत्सुकानामभियोगभाजाम् Ki. 3. 40; सन्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः Bh. 2. 73; Māl. 1. 34; मत्प्रियाभियोगेन Māl. 1; तदभियोगं प्रति निरुद्योगः Mu. 1.; स्वयमभियोगदुःखैः *ibid.*; Dk. 41; K. 345; Śi. 7. 63. -3 (*a*) Application or devotion to learn something; कस्यां कलायामभियोगो भवत्योः M. 5 to what art have you applied or devoted yourselves; K. 109. (*b*) Learning, scholarship; अभियोगश्च शब्दादेरशिष्टानां अभियोगश्चेतरेषाम् ŚB on MS. -4 (*a*) Attack,

assault; invasion (of a town or country); क्षुभितं वनगोचराभियोगात् Ki. 13. 10, 2. 46; Ku. 7. 50; Ve. 4; Mal. 8; Mu. 2, 1. 7; Mv. 6. 38. (b) Battle, war, conflict. -5 (In law) A charge, accusation, plaint, indictment; अभियोगमनिस्तीर्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् Y. 2. 9.

अभियोगिन् *a.* 1 Devoted to, intent on, absorbed in (in comp). -2 Attacking, assaulting. -3 Accusing; मिथ्याभियोगी Y. 2. 11. *m.* A plaintiff, complainant.

अभियोजनम् Ved. Harnessing (one horse) on to another, re-fastening to make firm or tight (Sāy. युक्ते पुनर्योजनम्).

अभिरक्ष् 1 P. 1 To protect, preserve, keep, guard, help; भीष्ममेवाभिरक्षन्तु Bg. 1. 10, 11. -2 To rule over, govern (as earth &c.); command.

अभिरक्षा,-रक्षणम् Universal or complete protection; protection in every quarter; प्रशान्तबाधं दिशतोऽभिरक्षया Ki. 1. 18.

अभिरक्षितृ *a.* Protecting, guarding.

अभिरञ्ज् *pass.* 1 To be coloured or tinted. -2 To be flushed or greatly delighted, exult. -*Caus.* To tinge, colour, tint.

अभिरक्त *p. p.* 1 Devoted, intent, attached. -2 Sweet; सुजातपक्ष्मामभिरक्तकण्ठीम् Rām. 5. 5. 25.

अभिरञ्जनम् Colouring.

अभिरम् 1 A. (rarely P.) 1 To be pleased or delighted (with loc.); दृष्टिरिहाभिरमते हृदयं च Mk. 4, 5. 15; न गन्धहरिणो दमनकेदारिकायामभिरमति Vb. 3; Ratn. 2, Y. 1. 252. -2 To please or gratify oneself, take pleasure or delight in (with loc.); विद्यासु विद्वानिव सोऽभिरेमे Bk. 1. 9. -*Caus.* To gratify, please; मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि Dk. 90, 92, 163.

अभिरत *p. p.* 1 Glad, delighted, satisfied, (विप्रविसर्जने) अभिरम्यतामिति वदेद् ब्रूयुस्तेभिरताः स्म ह Y. 1. 252; रेचितं परिजनेन महीयः केवलाभिरतदम्पति धाम Śi. 10. 55, 89. -2 Engaged in, devoted or attached to; performing, practising; स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः Bg. 18. 45. -3 Attentive to.

अभिरतिः *f.* 1 Pleasure, delight, satisfaction; attachment or devotion to; न मृगयाभिरतिर्न दुरोदरम् (तमपाहरत्) R. 9. 7; Ki. 6. 44. -2 Practice, occupation.

अभिरमणम् Delighting in.

अभिराम *a.* 1 Pleasing, delightful, sweet, agreeable; लोकाभिरामं रणरङ्गधीरम् Rām-rakṣā. मनोऽभिरामाः (केकाः) R. 1. 39; 2. 72; 6. 47; अनपेतकालमभिरामकथाः Ki. 6. 30. -2 Beautiful, lovely, graceful, charming; स्यादस्थानोपगतयमुनासंगमेवाभिरामा Me. 53; कुमारा माराभिरामाः Dk. 10; °त्वं प्रमदवनस्य V. 2; राम इत्यभिरामेण वपुषा तस्य चोदितः R. 10. 67, 13. 32; K. 145; Mv. 5. 47-8. Ś. 3. 26. -मः An epithet of Śiva. -मम् *ind.* 1 Gracefully, beautifully; ग्रीवाभङ्गाभिरामं दत्तदृष्टिः Ś. 1. 7. -2 Referring to Rāma.

अभिरम्भित *a.* Seized by; कश्मलं महदभिरम्भितः Bhāg. 5. 8. 15.

अभिराज् *a.* Reigning everywhere, supreme.

अभिराध् *Caus.* To propitiate; निरगमदभिराद्धुमाहतानां भवति महत्सु न निष्फलः प्रयासः Śi. 7. 1.

अभिराधनम् Propitiation; ब्राह्मणस्याभिराधनम् (त्वं कर्तुमर्हसि) Mb. 3. 303. 14.

अभिराद्ध *a.* Propitiated, pleased; दशाननादीनभिराद्धदेवता... Śi 1. 71

अभिराष्ट्र *a.* Ved. Who has gained dominion or supremacy.

अभिरुच् 1 A. 1 To shine, look finely; धर्मोऽभिरोचते यस्माद्धर्मराजस्ततः स्मृतः Mark. P. -2 To like, desire; यदभिरोचते or अभिरुचितं भवते V. 2 -*Caus.* To be inclined to, have a taste or liking for, long, desire or wish for.

अभिरुचिः *f.* 1 Desire, taste, liking, relish, delight, pleasure; यशसि चाभिरुचिः Bh. 2. 63; (v l. अभिरतिः) परस्पराभिरुचिनिष्पन्नो विवाहः K. 367. -2 Desire of fame, ambition; splendour.

अभिरुचित *p. p.* Liked, beloved. -तः A lover; (वामताम्) तेनिरेऽभिरुचितेषु तरुण्यः Śi. 10. 58.

अभिरुचिर *a.* Very pleasant or agreeable, beautiful, splendid, bright; Rv. 3. 39. 5

अभिरुत *a.* Sounded, vocal; cooed (as the voices of birds &c.). -तम् A sound, cry, noise. Rām. 4.

अभिरूप *a.* [अभिगतो रूपम्] 1 Corrseponding with, conformable or suitable to, congruous; अभिरूपमस्या वयसो वल्कलम् Ś. 1. V. 1. -2 Pleasing, delightful, handsome, charming, beautiful, well-formed; अभिरूपेणापि स्वदारसंतुष्टेन K. 51; उत्कृष्टायाभिरूपाय वराय सदृशाय च (कन्यां दद्यात्) Ms. 9. 88. -3 Dear to, beloved or liked by, favourite; यो यः प्रदेशः सख्या मेऽभिरूपः Ś. 6. -4 Learned, wise, enlightened; अभिरूपभूयिष्ठा परिषदियम् Ś. 1; K. 78; Ms. 3. 144. cf. प्राप्तरूपाभिरूपौ द्वौ विद्वांसे सुन्दरेऽपि च Nm. -पः 1 The moon. -2 Śiva. -3 Viṣṇu. -4 Cupid, -Comp. °पतिः 'having an agreeable husband', N. of a fast or rite performed to secure a good husband in the next world; Mk. 1.

अभिरूपक = अभिरूप q. v.

अभिरोरुद *a.* Ved. Causing tears (of joy or earnest desire); Av. 7. 38. 1.

अभिलक्षित *a.* 1 Marked with signs, bearing marks; मुमोच परमेष्वासः षट् शरानभिलक्षितान् Rām. 3. 28. 26. -2 Selected; दक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् Rām. 4. 41.1.

अभिलक्ष्य *a.* To be marked or noted. हरिस्तस्याभिलक्ष्यस्य मोक्षयंल्लक्ष्यसंग्रहम् Rām. 5. 48. 30. -क्ष्यम् *ind.* Towards a mark or aim.

अभिलङ्घ् 1, 10 P. 1 To jump across or over; (अश्विं) न चैनमभिलङ्घयेत् Ms. 4. 54; Y. 1. 137. -2 To attack, rush upon or over, fly at; तत्रभवत्या वदनमभिलङ्घति मधुकरः Ś. 6. -3 To violate, transgress; to offend, injure.

अभिलङ्घनम् Jumping across or over, flying at.

अभिलप् 1 P. To talk to or address; अभिलपनश्च द्वारनिहितलोचनौ Mk. 2.

अभिलापः 1 Expression, word, speech; अनवसितार्थपदाकुलोऽभिलापः Ki. 10. 61. -2 Declaration, mention, specification; न च स्मार्तमतद्धर्माभिलापात् Br. Sūt. 1. 2. 19. -3 Declaration of the object of a vow or religious obligation.

अभिलम्भनम् Acquisition; शशंस पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलम्भनम् Bhāg. 9. 3. 23.

अभिलष् 1, 4 P. To desire or wish for, long for, covet, crave or yearn after; तेन दत्तमभिलेषुरङ्गनाः R. 19. 12; मानुषानभिलष्यन्ती Bk. 4. 22.

अभिलषणम् Desiring, longing.

अभिलषित *p. p.* Desired, wished, longed for. **-तम्** Desire, wish, will, pleasure; यथाभिलषितं अनुष्ठीयताम् Pt.1.

अभिलाषः (°सः sometimes) A desire, wish, longing for, craving after; affection, longing of a lover, love, (usually with loc. of the object of desire); अतोऽभिलाषे प्रथमं तथाविधे मनो बबन्ध R. 3. 4; भव हृदय साभिलाषम् Ś. 1. 27; Me. 112. साभिलाषं निर्वर्ण्य Ś. 3 casting a coveting or wistful look; न खलु सत्यमेव शकुन्तलायां ममाभिलाषः Ś. 2, Pt. 5. 67; sometimes with प्रति and acc., or in comp.

अभिलाषक, -लाषि (सि) न्, -लाषुक *a.* Wishing or desiring for (with acc., loc. or in comp.); desirous, covetous, greedy of; यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः Ś. 1. 22. जलाभिलाषी जलमाददानाम् R. 2. 6; 3. 36; Me. 80; जयमत्रभवान् नूनमरातिष्वभिलाषुकः Ki. 11. 18; Śi. 15. 59.

अभिलावः [लू-घञ् निरभ्योः पूल्वोः P. III. 3. 28] Cutting, reaping, mowing. वनाभिलावान् कुर्वन्तः स्वेच्छया चारुविक्रमाः Bk. 7. 37.

अभिलिखित *a.* Written, inscribed. **-तम्, अभिलेखितम्, -नम्** 1 Writing, inscribing. -2 A writing; ज्ञातिबन्धुसाक्ष्यभिलेखितैः Y. 2. 149. A written document.

अभिली 4. A. To enter into, lurk or lie hid into; कपिलाशवस्य क्रोडमभ्यलीयत Dk. 6.

अभिलीन *a.* 1 Adhering or clinging to, attached to; तिरश्चकार भ्रमराभिलीनयोः सुजातयोः पङ्कजकोशयोः श्रियम् R. 3. 8. -2 Embracing, shrouding; पश्चादुच्चैर्भुजतरुवनं मण्डलेनाभिलीनः Me. 38.

अभिलुलित *a.* 1 Agitated, disturbed. -2 Playful, unsteady.

अभिलूता *f.* A sort of spider.

अभिवक्तृ *a.* One who speaks arrogantly; Mb.12. 180. 48.

अभिवद् 1 U. 1 To speak to, address; परस्त्रियं योऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्ये वनेऽपि वा Ms. 8. 356; Y. 2. 301. -2 To speak of or with reference to, tell, declare, mention; यत्कर्म क्रियमाणं ऋगभिवदति Ait. Br. -3 To express, utter, signify; यद्वाचाऽनभ्युदितं येन वागभ्युद्यते। तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते Ken. 1. 4. -4 To name, call. -5 To salute, greet; see *caus.* -*caus.* 1 To greet or salute respectfully, oft. with the mention of the person saluted and the person who salutes; तात प्राचेतसान्तेवासी लवोऽभिवादयते U. 6. भगवन्नभिवादये V. 5; see अभिवाद also. -2 To cause to salute (with acc. or instr. of agent of action); अभिवादयते देवं भक्तं भक्तेन वा. -3 To utter, pronounce. -4 To play on an instrument.

अभिवदनम् 1 Addressing &c. -2 Salutation.

अभिवादः, -वादनम् 1 Reverential salutation, respectful obeisance, salutation of a superior or elder by an inferior or junior, or of a teacher by his disciple. It consists in (1) rising from one's seat (प्रत्युत्थान); (2) clasping the feet (पादोपसंग्रह), and (3) repeating the form of salutation (अभिवाद) which includes the name or title of the person addressed, followed by the mention of the person's own name. For the different ways of performing obeisance and the merit arising therefrom see Ms. 2. 120-126. -2 Abuse, insulting or scurrilous speech (for अतिवाद).

अभिवादक *a.* (**-दिका** *f.*) 1 Saluting; saluter -2 Polite, respectful, humble.

अभिवादयितृ *m.* A respectful saluter.

अभिवादिन् *a.* 1 Saluting respectfully. -2 Describing, referring to; तदभिवादिनी एषा ऋग्भवति Nir.

अभिवाद्य, -वादनीय *pot p.* To be respectfully saluted. **-द्यः** N. of Śiva.

अभिवन्द् 1 A. To salute respectfully.

अभिवन्दनम् Respectful salutation; पाद° holding the feet (of another) as an humble obeisance; see अभिवादनम् above.

अभिवयस् *a.* 1 Very fresh or young; तीव्रस्याभिवयसो अस्य पाहि Rv. 10. 160. 1. -2 Possessed of food.

अभिवासः, -सनम् Covering, clothing with.

अभिवासस् *ind.* Over the covering or cloth.

अभिवह *a.* Conveying towards or near, driving near.

अभिवहनम् Carrying towards.

अभिवाह्य *pot. p.* To be carried near. **-ह्यम्** 1 Conveyance, transmission, carrying. -2 Presentation, offering; (स्वयंभूरसृजत्) हव्यकव्याभिवाह्याय Ms. 1. 94.

अभिवान्या, -अभिवान्यवत्सा Ved. A cow suckling an adopted calf.

अभिविक्रम *a.* Valorous, brave; Rām. 7.

अभिविख्यात *a.* Universally known, renowned, famous; called, known as.

अभिविधिः [अभितो विधिर्व्याप्तिः] 1 Complete comprehension or inclusion; one of the senses of the particle आ; आङ् मर्यादाभिविध्योः P. II. 1. 13, the limit *inceptive* as opposed to the limit *conclusive* and translated by 'from', 'commencing with', 'including'; as in आबालं -आबालेभ्यः- हरिभक्तिः (मर्यादा and अभिविधि are thus distinguished तेन विना मर्यादा, तत्साहितोऽभिविधिः). -2 Complete pervasion, filling up or occupying completely; अभिविधौ भाव इनुण् P. III. 3. 44; also V. 4. 53 and Sk. thereon.

अभिविनी 1 U. To teach, instruct (= विनी q. v.).

अभिविनीत *p. p.* Well behaved, well principled. -2 Taught, instructed; वृद्धैरभिविनीतश्च Rām. 2. 1. 21; कस्यां कलायां अभिविनीते भवत्यौ M. 5. v. l. for अभियोगः दैवे निमित्ते दण्डनीत्यां च अभिविनीतम् Kau. A. 1 -3 Pious, pure, devout.

अभिविमान *a.* Of unlimited dimensions, an epithet of the Supreme Being; यस्त्वेतमेवम् प्रादेशमात्रमभिविमानमात्मानम् वैश्वानरमुपास्ते Chānd. Up. 5. 18. 1.

अभिविश्रुत *a.* Widely celebrated, renowned.

अभिवीक्ष् 1 A. 1 To look at, view, behold, see, perceive, observe; न चैनं भुवि शक्नोति कश्चिदप्यभिवीक्षितुम् Ms. 7. 6. -2 To aim at. -3 To prove, test, examine. -4 To be affected towards, incline or lean to.

अभिवीक्षणम् Perceiving, beholding.

अभिवीर *a.* [अभिवृतो वीरैः] Surrounded by heroes; Rv. 10. 103. 5.

अभिवृत् 1 A. 1 To go up to, go towards, go or come near, approach; used with or without any acc.; भरतो मन्त्रिभिः सार्धमभ्यवर्तत राजवत् Rām. 2. 91. 38. इत एवाभिवर्तन्ते (in dramas) are coming hitherward or in this direction; श्रावस्तीमभ्यवर्तिषि Dk. 116; तमर्च्यमारादभिवर्तमानम् R. 2. 10.; यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते Ś. 1. 23 turns. -2 To attack, assail, rush upon or towards, turn towards (inimically or to attack); नानाप्रहरणैः क्रुद्धस्तत्सैन्यं सोऽभ्यवर्तत Rām T. 27. 40; वदनं मधुकरोऽभिवर्तते Ś. 1; अयमेकचरोऽभिवर्तते मां Ki. 13. 3. -3 To face, encounter, stand opposite to. -4 To stretch or extend towards; दीर्घारण्यानि दाक्षिणां दिशमभिवर्तन्ते U. 2. -5 (*a*) To turn up, arise, begin. (*b*) To appear, commence; सरय्वाश्चोत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञोऽभ्यवर्तत Rām. 1. 14. 1; break (as day). -6 To be, exist, chance to be. -7 To procure for one (dat.). *-Caus.* 1 To carry over, transport. -2 To overcome, to be master of.

अभिवर्तिन् *a.* Going towards, approaching, attacking &c.

अभिवर्तनम् Going towards, approching, attacking &c.

अभिवर्तः Name of a Sāman; T. Saṁhitā.

अभिवृध् 1 A. 1 To grow, increase, be augmented; हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते Ms. 2. 94. -2 Thrive, prosper (of men also); दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च Ms. 3. 259; 7. 27; Y. 1. 245. *-Caus.* 1 To increase, augment, add to; कोशम्, धनम्, प्रीतिम् &c. -2 To stretch, extend, lengthen. -3 To bring up, rear.

अभिवृद्धिः *f.* Increase, growth, addition; success, prosperity; राष्ट्र°; सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये Ms. 7. 109; लाभ° धन° &c.

अभिवृष् 1. P. To rain upon, pour, sprinkle, water, bedew, cover with (a shower of anything), pour or shower down upon; प्रस्रवेणाभिवर्षन्ती (भुवम्) R. 1. 84; 10. 48, 15. 58, 99; Ki. 2. 31; बाणैर्मामभिवर्षसि V. 4. *-Caus.* To sprinkle or cover with, shower upon.

अभिवृष्ट *p. p.* Sprinkled; rained upon, showered; मण्डूको यदाभिवृष्टः कनिष्कन् Rv. 7. 103. 4; स्थलं नवाम्भःपृषताभिवृष्टा R. 7. 69; 15. 99; V. 4. 6; also used actively; V. 4. 34.

अभिवर्षणम् Raining upon, watering, bedewing.

अभिवर्षिन् *a.* Raining upon, bedewing &c.

अभिवेगः Ved. Consideration, thought, determination.

अभिव्यञ्ज् 7. P. (°अञ्ज्) or *Caus.* To manifest, make clear; reveal, disclose, exhibit, display.

अभिव्यक्त *p. p.* 1 Manifested, revealed, declared. -2 Distinct, plain, clear; तां प्रत्यभिव्यक्तमनोरथानाम् R. 6. 12, 16. 23, Mu. 1, V. 3. -क्तम् *ind.* Clearly, distinctly, plainly.

अभिव्यक्तिः *f.* 1 Manifestation (of a cause as an effect); distinction, exposition, declaration, revelation, display, exhibition; सर्वाङ्गसौष्ठवाभिव्यक्तये M. 1; दूतीसंप्रेषणैर्नार्या भावाभिव्यक्तिरिष्यते S. D. 6. -2 Association, concomitance; P. VIII. 1. 15 (Sk. = साहचर्यम्).

अभिव्यञ्जक *a.* Displaying, showing, indicating; गुणाभिव्यञ्जकौ शब्दार्थौ S. D. 1.

अभिव्यञ्जनम् Manifesting, revealing.

अभिव्यादानम 1 Suppressed sound. -2 Repetition of the same sound.

अभिव्याधिन् *a.* Striking, injuring greatly, hurting much; Av. 1. 91. 1.

अभिव्याप् 5 P. 1 To extend to, include, comprehend. अधिकारोऽयं यूनस्तिः इत्यभिव्याप्य Sk. -2 To pervade, surround.

अभिव्यापक, -व्यापिन् *a.* 1 Including, comprehending, pervading. -2 (In gram.) One of the three kinds of आधार q. v.; °कः आधारः P. II. 3. 36 Sk.

अभिव्याप्तिः *f.* Inclusion, comprehension, universal pervasion, co-extension.

अभिव्याप्य *pot. p.* To be included. **–प्यम्** Validity of a rule.

अभिव्याहृ 1 P. To utter, pronounce; say or express well.

अभिव्याहृत *a.* Pronounced, spoken, addressed. **–तम्** What is spoken, uttered; speech, address; इत्यभिव्याहृतं तस्या आकर्ण्यासुरपुङ्गवाः Bhāg. 8. 9. 12.

अभिव्याहरणम्, –व्याहारः 1 Uttering, pronunciation, speaking. –2 An articulate significant word, a name, appellation; अभिव्याहाराय वाक् Ch. Up. 8. 12. 4.

अभिव्याहारिन् *a.* Pronouncing, telling, speaking.

अभिव्लङ्गः Ved. 1 Going towards or against, assault. –2 Turning off, shaking off; यासां तिस्रः पञ्चाशतोऽभिव्लङ्गैरपावपः Rv. 1. 133. 4.

अभिशंस् 1 P. 1 To blame, accuse, charge, calumniate, defame, traduce; महापापोपपापाभ्यां योऽभिशंसेन्मृषा परम् Y. 3. 285. –2 To praise, extol; किं नाम कृपणं दैवमशक्तमभिशंससि Rām. 2. 23. 7.

अभिशंसक, –शंसिन् *a.* Accusing, charging, calumniating, insulting, abusive; मिथ्याभिशंसिनो दोषो द्विः समो भूतवादिनः Y. 3. 284.

अभिशंसनम् Accusation, charge; (whether true or false); मिथ्या° Y. 2. 289; abuse, insult, affront; पंचाशद् ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिशंसने Ms. 8. 268.

अभिशस्त *p. p.* 1 Charged, falsely accused, calumniated, abused, insulted; यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यश्रूणि राघव Rām. 2. 100. 59; Ms. 8. 116, 373; Y. 1. 161; 3. 284. –2 Hurt, injured, attacked (supposed to be from अभिशस्); देवि केनाभिशस्तासि केन वासि विमानिता Rām.; अभिशस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रम् पार्श्वतः स्थितम् Mb. 12. 8. 14. Ms. 11. 112 threatened. –3 Cursed (for अभिशप्त). –4 Wicked, sinful, infamous. **–स्तम्** = अभिशस्ति q. v.

अभिशस्तक *a.* 1 Falsely accused, defamed; wicked; Y. 1. 223; a person of bad repute; 2. 70. –2 Caused by imprecation or curse.

अभिशस्तिः *f.* 1 A curse. –2 Effect of an imprecation, misfortune, evil, calamity. –3 Censure, calumny, abuse, defamation, charge, insult. –4 Asking, begging. –5 What curses or injures; the cause or source of injury.

अभिशङ्क् 1 A. (P. Also) To doubt, mistrust, suspect, be suspicious of (with acc. of person or thing); माभिशङ्कीर्वचो मम Mb. अवस्थामभिशङ्कते Mk. 9. 8.; Ms. 8. 96; also with abl.; be afraid of; Bk. 6. 2.

अभिशङ्का Doubt, suspicion, apprehension, fear, alarm, anxiety.

अभिशङ्कित *p. p.* Doubtful, suspicious, apprehensive; प्रविभयांचकाराऽसौ काकुत्स्थादभिशङ्कितः Bk. 6. 2.

अभिशप् 1. U. To curse, execrate; अभिशप्तः फलमेतदन्वभूत् Ku. 4. 41. *–Caus.* To conjure, invoke (as by charms), charm, enchant; सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशाप्य कम् Y. 2. 108.

अभिशपनम्, –शापः 1 A curse, imprecation. –2 A serious charge, accusation; नृपार्थेष्वभिशापे च वंहयुः शुचयः सदा Y. 2. 99; अभिशापः पातकाभियोगः Mitā.–3 Slander, calumny, false charge; असतो दोषस्य अध्याहारोऽभिशापः; अभिशापभयाद्दीनो भवन्तं नोपसर्पति Mb. 12. 55. 11. –4 An injury, hurt. **–Comp. –ज्वरः** fever caused by the pronunciation of a curse.

अभिशापनम् Pronouncing a curse.

अभिशब्दित *a.* Declared, announced, said, named; ध्यानिकं सर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम् Ms. 6. 82.

अभिशस् 1 P. To hurt, injure, attack (= अभिशस् q.v.) *–f.* Ved. Accusation, charge, inprecation &c.

अभिशस्त *p. p.* Hurt, attacked.

अभिशस्तृ *m.* An enemy, injurer.

अभिशिरोग्र *a.* With the top and bottom inverted.

अभिशीत, –श्यात [श्यै–क्त] *a.* Cold, chilly, as wind.

अभिशीन, –श्यान *a.* Congealed, coagulated.

अभिशोकः 1 Intense grief. –2 Warmth; ardour (Ved.); यदि शोको यदि वाऽभिशोको Av. 1. 25. 3.

अभिशोच *a.* 1 Shining, glowing with heat. –2 Causing great grief.

अभिशोचनम् 1 Intense grief or pain, torment. –2 That which torments; a spirit or demon.

अभिशोचयिष्णु *a.* Tormenting.

अभिश्यात or **अभिशीत** *a.* Cold, Chilly; विभाषाभ्यवपूर्वस्य P. VI. 1. 26 Kāśi.

अभिश्रवणम् Repeating Vedic texts, while Brāhmaṇas are sitting down to a Śrāddha.

अभिश्रावः Hearing (a prayer); granting (an answer); अभिश्रावाय प्रथमं सुमेधाः Rv. 1. 185. 10.

अभिश्रुत *a.* Renowned; त्वं वीरुधां श्रेष्ठतमाभिश्रुतास्योषधे Av. 6. 138. 1.

अभिश्री *a.* Ved. 1 Joining, connected with, mixing; attached to; शिवे ते स्तां द्यावापृथिवी असंतापे अभिश्रियौ Rv. 1. 144. 6; Av. 8. 2. 14; –2 Combining; arranging. –3 Approaching, having recourse to. –4 Worthy. –5 Shining. –6 Powerful.

अभिश्रिष्, –श्लिष *f.* (–ट्) Ved. A ligature; य ऋते चिदभिश्रिषः Rv. 8. 1. 12.

अभिश्लेषणम् A bandage.

अभिश्वस् *m.* Ved. One who breathes upon or towards.

अभिश्वसः Ved. Breathing forth or upon, eructation (of the stomach).

अभिश्वासः Breathing or blowing upon; blowing into a flame.

अभिश्वैत्य *a.* (अभितः श्वैत्यं शुद्धचारित्र्यादिर्यस्य) One whose conduct is chaste.

अभिषञ्ज् 1 P. [°सञ्ज्, स् being changed to ष् by P. VIII. 3. 65] To be in contact with, touch; attach oneself to.

अभिषक्त *a.* 1 Possessed by evil spirits. –2 Humiliated, defeated. –3 Reviled, cursed; Mb.

अभिषङ्गः (also अभिसङ्गः) 1 Complete contact or union; attachment, connection, association; कन्यका दुन्वन्ति हृदयं मनुष्याणामीदृशाद् दुरभिसङ्गात् Māl. 7 ill attachment or union; Māl 8; मुहुरिति वनविभ्रमाभिषङ्गात् Śi. 7. 68; K. 146, 290. –2 Defeat, mortification, discomfiture; जाताभिषङ्गो नृपतिः R. 2. 30. –3 A sudden blow, shock or grief, a sudden calamity or misfortune, unexpected reverse; ततोऽभिषङ्गानिलविप्रविद्धा R. 14. 54, 77; Ku. 3. 73; °जडं विजज्ञिवान् R. 8. 75. –4 Possession by devils or evil spirits; अभिघाताभिषङ्गाभ्यामभिचाराभिशापतः Mādh. N. –5 An oath. –6 Embracing; copulation. –7 A curse or imprecation, abuse. –8 A false charge or accusation, calumny or defamation. –9 Contempt, disrespect. –10 The state of being disturbed in mind; उच्चारितं मे मनसोऽभिषङ्गात् Mb. 5. 30. 1. cf. अभिषङ्गस्तु शपथे शापे सङ्गे पराभवे Nm. –Comp. –ज्वरः fever caused by the action of evil spirits.

अभिषञ्जनम् = अभिषङ्ग q. v.

अभिषव see under अभिषु.

अभिषह्य *ind.* By force, forcibly, violently; insolently; अभिषह्य तु यः कन्यां कुर्याद्दर्पेण मानवः Ms. 8. 367.

अभिषाच् *a.* [अभि-सच् स्वार्थे णिच् क्विप्] Ved. 1. Following. –2 Honouring, devoted. –3 Defeating.

अभिषाह् *a.* 1 Bearing, patient. –2 Overpowering.

अभिषिच् 6 U. [°सिच्, स् changed to ष् by P. VIII. 3. 65] 1 To sprinkle, pour down upon, water, wet, shower upon (fig. also); स्नान्तीहाभ्यषिचज्जलैः Bk. 6. 21; 15. 3; 6. 23; सङ्गे पुनर्बहुतराममृताभिषिक्ताम् Ch. P. 29 v. l. अथ वपुरभिषेक्तुं तास्तदाम्भोभिरीषुः Śi. 7. 75. –2 To anoint, consecrate, appoint &c. (by sprinkling water on the head); to crown, install, inaugurate (with loc. of the post of authority); अग्निवर्णमभिषिच्य राघवः स्वे पदे R. 19. 1, 17. 13; सोऽटवीराज्येऽभिषिक्तः H. 2; V. 5. 23. –*Caus.* 1 To have another consecrated, inaugurated &c. –2 To let oneself be crowned.

अभिषिक्त *a.* Sprinkled, anointed, installed. cf. मूर्धाभिषिक्त.

अभिषेकः 1 Sprinkling, watering, wetting. –2 Anointing, inaugurating or consecrating by sprinkling water (a king, idol &c.). ततो हि नः प्रियतरं नान्यत्किंचिद्भविष्यति। यथाभिषेको रामस्य Rām. 2. 17. 11; अग्निहोत्राभिषेकौ Kau. A. 1. 3. –3 (Particularly) Coronation, inauguration, installation (of kings); royal unction; अथाभिषेकं रघुवंशकेतोः R. 14. 7. –4 The (holy) water required at inauguration, coronation water; अमात्यपरिषदं ब्रूहि संभ्रियतामायुषो राज्याभिषेक इति V. 5; यौवराज्य° *ibid.*; R. 17. 14. –5 Bathing; ablution, holy or religious bathing; अभिषेकोत्तीर्णाय काश्यपाय Ś. 4; अत्राभिषेकाय तपोधनानाम् R. 13. 51, 1. 85, 10. 63, 13. 58, 14. 82; K. 22, 36, 96; Ku. 5. 16; 7.11; Ś. 7. 12; H. 4. 87. –6 Bathing or sprinkling with water (of a divinity to whom worship is offered). –Comp. –अहः day of coronation. –शाला coronation-hall.

अभिषेक्तृ *a.* One who sprinkles, anoints, inaugurates.

अभिषेचनम् 1 Sprinkling. –2 Coronation, inauguration; अनुभूय वशिष्ठसंभृतैः सलिलैस्तेन सहाभिषेचनम् R. 8. 3. –3 Equipment, paraphernalia of coronation; भरतश्चाभिषिच्येत यदेतदभिषेचनम्। त्वदर्थं विहितं राज्ञा तेन सर्वेण राघव॥ Rām. 2. 18. 36.

अभिषेचनीय,–षेच्य,–षेक्य 1 Worthy of inauguration, fit to be crowned. –2 Belonging to coronation. –यः N. of a sacrificial ceremony performed at the coronation of a king.

अभिषु 5 P. (°सु) 1 To extract Soma juice or any juice; अभिषुण्वन्त आसते Ait. Br. –2 To apply water to or press out; यानि चैवाभिषूयन्ते पुष्पमूलफलैः शुभैः Ms. 5. 10 (Kull. उदकेन संधा). –3 To moisten, sprinkle; ते विज्ञायाऽभिसोष्यन्तं रक्तै रक्षांसि सव्यथाः Bk. 9. 90.

अभिषवः [अभि-सु-अप्] 1 Extracting or pressing out the Soma juice. चक्रुस्ते विधिवद्राजंस्तथैवाभिषवं द्विजाः Mb. 14. 88. 21. –2 Distillation or extraction (of liquors &c.). –3 Religious bathing, ablution preparatory to religious rites. –4 Bathing or ablution (in general); जपोपवासाभिषवैर्मुनीनाम् Ki. 3. 28. –5 Drinking the Soma juice. –6 A sacrifice in general. –7 Ferment, yeast; any substance producing fermentation. –8 A finger used in extracting Soma juice (Nir.). –9 Coronation; रामाभिषवसंयुक्ताश्चक्रुरेव कथा मिथः Rām. 2. 6. 16. –वम् Sour gruel.

अभिषवणम् 1 Bathing; कृतजन्मनोऽभिषवणेन जटाः Ki. 6. 23. –2 Means of extracting or pressing out Soma juice.

अभिषवणी A mechanical contrivance to press out the Soma juice.

अभिषावकः, –षोतृ *m.* The priest who extracts the the Soma juice.

अभिषुत *p. p.* Extracted, pressed out, as Soma juice. **-तम्** Sour gruel.

अभिषुकः Name of a plant. Suśr.

अभिषेण *a.* Ved. Approaching (as an enemy) with an army; Rv. 6. 44. 17.

अभिषेणनम् Marching against an enemy, encountering a foe.

अभिषेणयति Den. P. [अभिसेना-णिच् P. III. 1. 25, VIII. 3. 65] To march against (with an army), to attack, to face or encounter (another) with an army; कः सिन्धुराजमभिषेणयितुं समर्थः Ve. 2. 26; Śi. 6. 64.

अभिष्टनः [अभि-स्तन्-अप्-षत्वम्] Ved. Roaring, a loud shout (सिंहनाद); अभिष्टने ते अद्रिवो यत् स्था जगच्च रेजते Rv. 1. 80. 14.

अभि (भी) ष्टि *a.* (Ved.) To be worshipped by offering srcrifices (Sāy. अभियष्टव्य); an assistant, a protector, one who is praised or worshipped as a protector, one who approaches to assist or attack, one who assails or overpowers an enemy, one who approaches in order to obtain, desiring, desire (these meanings are given by European scholars). **-ष्टिः** *f.* Assistance, help, worshipping, praising; a sacrifice; a hymn; approaching to assist or approaching in general; access.

अभिष्टिमत् *a.* Ved. Desirable.

अभिष्टु 2 P. (-स्तु) 1 To praise, laud, extol; अथ इतरामभिष्टुवन्ति U. 5; Śi. 15. 20. -2 To consecrate, invoke.

अभिष्टुत *a.* 1 Praised, commended; अभिगम्य च तत्तुष्टया दत्तमाहुरभिष्टुतम् Mb. 12. 293. 18. -2 Consecrated; ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिबेत् Y. 3. 306.

अभिष्टवः Praise, eulogy; देवा ब्रह्मादयः सर्वे उपतस्थुरभिष्टवैः Bhāg. 4. 1. 55.

अभिष्यन्द् 1 A. (स् changed to ष् by P. VIII. 3. 72) 1 To ooze, flow, trickle; अभिस्य-ष्य-न्दते दुग्धम् Sk.; सततमभिष्यन्दमानमेघमेदुरितनीलिमा (गिरिः) U. 1 raining or pouring down water. -2 (fig.) To be melted (with pity, love &c.), to overflow with; यदि त्वामीदृशं रामभद्रः पश्येत् तदास्य हृदयं स्नेहेनाभिष्यन्देत U. 5.

अभिष्य (स्य) न्दः 1 Oozing, flowing, trickling. -2 Weakness of, or running at, the eyes. -3 Great increase, or enlargement, surplus, excess, superfluous portion; **-Comp. -वमनम्;** स्वर्गाभिष्यन्दवमनं कृत्वेवोपनिवेशितम् (ओषधिप्रस्थम्) Ku. 6. 37 by drawing off the surplus population *i. e.* by emigration (अभिष्यन्दः अतिरेकः अतिरिक्तजन इति यावत् तस्य वमनं निःसारणं कृत्वा स्थितमिव); cf. also R. 15. 29 Hemachandra's remarks thereon. also स्वदेशाभिष्यन्दवमनम् Kau. A. 2. 1.

अभिष्य (स्य) न्दिन् *a.* 1 Oozing, flowing, trickling. -2 Laxative, opening the bowels. -3 Causing defluxions or watery effusion. **-Comp. -रमणम्** a suburb, smaller city appended to and regarded as part of a larger one; cf. शाखानगरम्.

अभिष्वङ्गः [स्वञ्ज्-घञ्] 1 Contact; सर्वदोषानभिष्वङ्गादाम्नायसमतां गताः Mv. 1. 38. -2 Intense attachment, love, affection; विद्यास्वभिष्वङ्गः Dk. 155; अहो अभिष्वङ्गः Māl. 1; काम° *ibid.* असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु Bg. 13. 9.

अभिसंयोगः Close contact or union, intimate connection.

अभिसंरम्भः Attitude of revenge; तृष्णा क्रोधोऽभिसंरम्भो राजसास्ते गुणाः स्मृताः Mb. 14. 31. 2.

अभिसंवृत *a.* Clothed, clad.

अभिसंशीन *a.* [श्यै-क्त] Coagulated, congealed; विभाषाभ्यवपूर्वस्य P. VI. 1. 26. Kāśi.

अभिसंश्रयः Refuge, shelter.

अभिसंसारः Coming together or in groups or flocks. **-रम्** *adv.* Having approached together.

अभिसंस्कृ 8 U. 1 To shape, form, build. -2 To make, render. -3 To consecrate.

अभिसंस्कारः 1 Idea, thought, imagination. -2 Vain or profitless performance.

अभिसंस्तवः High praise.

अभिसंहरणम् Replenishment. कोश° Kau. A. 5.

अभिसंहित *a.* Together with; अन्यथा तु फलं तुभ्यं भवेद्घोराभिसंहितम् Rām. 7. 80. 11.

अभिसंक्षिप्-संक्षेपः = संक्षिप्, &c. q. v.

अभिसंख्या 2 P. 1 To enumerate. -2 To infer.

अभिसंख्य *a.* Inferable, clearly ascertainable.

अभिसंचारिन् *a.* Moving or wandering about. -2 Fickle, changeable.

अभिसत्वन् *a.* Ved. Surrounded by heroes; cf. अभिवीर.

अभिसंतप् 1 P. To torment, = संतप् q. v.

अभिसंतापः War, battle, contest; जन्यं स्यादभिसंतापः Halāy.

अभिसंदष्ट *a.* Compressed, tightened.

अभिसंदेहः 1 Exchange. -2 Organ of generation (written also अभिसंदोह).

अभिसंधा 3 U. 1 To hold together -2 To acknowledge, recognize; own. -3 To fit or fix a missile, arrow &c. to the bow. -4 To throw or shoot at, aim at; (शूलं) चिक्षेप परमक्रुद्धो लक्ष्मणायाभिसंहितम् Rām. -5 To aim at, have in view, think of, (with acc.); पदाविदं यान्ती

स्खलितमभिसंधाय बहुशः V. 4. 52. calling to mind, thinking of my fault; ऋष्यमूकमभिसंधाय Mv. 5 towards, in the direction of; Mv. 6; Bg. 17. 12, 25; sometimes with dat.; अभिसंदधते ये च विश्वासायास्य मानवाः Mb. -6 To deceive, cheat, जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधाय Mal. 1. 14. -7 To come to an understanding or agreement; फलं त्वनभिसंधाय Ms. 9. 52 (एवं यत्र नियमो न कृतः). -8 To win over, make friendship with, ally oneself with; अभिसंधातुमारेभे हनूमानङ्गदं ततः Rām. 4. 54. 5; तान् सर्वानभिसंदध्यात्सामादिभिरुपक्रमैः Ms. 7. 159 (वशीकुर्यात्). -9 To declare solemnly, agree, promise. -10 To calumniate, traduce. -11 To add. -12 To prefer.

अभिसंधः, -धकः 1 A deceiver, cheat. -2 Traducer, calumniator: Ms. 4. 195. (v. l. अभिसारक)

अभिसंधा 1 Speech, declaration; word, assertion, promise; तस्य सत्याभिसंधस्य वृद्धस्य वचनात् पितुः Rām. 5. 31. 7. true to his word. -2 Deceit.

अभिसंधानम् 1 Speech, word, deliberate declaration promise; सा हि सत्याभिसंधाना Rām. -2 Cheating, deception; पराभिसन्धानमधीयते यैः Ś. 5. 25. पराभिसंधानपरं यद्यप्यस्य विचेष्टितम् R. 17. 76. -3 Aim, intention, purpose; अन्याभिसंधानेनान्यवादित्वमन्यकर्तृत्वं च Mita. -4 Making peace. -5 Attachment or interest in any object; यावत्प्राणाभिसंधानं तावदिच्छेच्च भोजनम् Mb. 1. 91. 13.

अभिसंधायः = अभिसंधि.

अभिसंधिः 1 Speech; deliberate declaration, promise. -2 Intention, object, purpose, aim; दम्पत्योः प्राणसंश्लेषे योऽभिसंधिः कृतः किल Mb. 12. 266. 34; तस्या अभिसंधिना विधेयीकृतोऽपि Mal. 1; Dk. 38; स्वर्ग° Ku. 6. 47. -3 Implied sense, the meaning intended, as in अयमभिसन्धिः (frequently occurring in explanatory glosses). -4 Opinion, belief. -5 Special agreement, terms of an agreement, condition, stipulation; अथावद्यमेव माधवसेनः पूज्येन मोचयितव्यः श्रूयतामभिसन्धिः M. 1. -6 Deception, Making peace or alliance. -8 Junction, combination. **-Comp. -कृत** *a.* done intentionally.

अभिसमवायः Union.

अभिसमापद् 4 A. To enter upon; चितामभिसमापेदे Rām. 2. 12. 1.

अभिसमापन्न *a.* Facing, one who is in front. (कः कृष्णसर्पम्) तुदत्यभिसमापन्नमङ्गुल्यग्रेण लीलया Rām. 3. 19. 3.

अभिसंपत 1 P. 1 To fly towards, hasten, jump upon; महीतलाच्चैचिदुदीर्णवेगाः पुनर्द्रुमाग्रानभिसंपतन्ति Rām. -2 To fly along; शस्त्रैश्च दिव्यैरभिसंपतद्भिः Mb.

अभिसंपातः Meeting together, concourse, confluence. -2 War battle, contest. -3 A curse.

अभिसंपद् 4 A. 1 To become (anything); to be changed to, be similar to, assume the state of; ब्रह्मलोकमभिसंपद्यते Ch. Up. 8. 15. 1. इष्टकामामिरभिसंपद्यते Śat. Br. श्रोत्रे ह्रीमे सर्वे वेदा अभिसंपन्नाः *ibid.* -2 To come or go, arrive at. -3 To get, to obtain. *-Caus.* To make similar to, change into.

अभिसंपत्तिः *f.* Becoming or being effected completely, going over, transition; being changed into.

अभिसंपद् *f.* Becoming complete; complete number.

अभिसंपन्न *p. p.* 1 Complete, completely effected; वदत्वयमभिसंपन्नमार्षेण संस्कारेण U. 5 quite in keeping with his holy instruction. -2 Filled up, covered with; अन्तरिक्षेऽभिसंपन्ने न रूपाणि चकाशिरे Rām. 6. 89. 32.

अभिसंपरायः Futurity.

अभिसंबन्ध् 9 P. To bind together *-pass.* To be connected with, to relate or refer to.

अभिसंबन्धः 1 Connection, relation; conjunction, contact; शिष्टाच्छिष्टाभिसंबन्धान्मानिनोऽनवमानिनः Mb. 12. 57. 23; sexual connection; बैजिकादभिसंबन्धादनुरुन्ध्यादघं त्र्यहम् Ms. 5. 63.

अभिसंबाध *a.* Very much contracted or confined.

अभिसंमुख *a.* Facing, fronting, looking respectfully towards.

अभिसर, -सर्ग, -सर्जन &c. See under अभिसृ, अभिसृज् &c.

अभिसर्पणम् Approaching, drawing near (with hostile intention).

अभिसा (शा) न्त्व् 10 P. To conciliate, propitiate, pacify, comfort, console; उवाच च तदा रामस्तं गार्ग्यमभिसान्त्वयन् Rām. 2. 32. 40.

अभिसा (शा) न्त्वः, न्त्वनम् Conciliation, consolation.

अभिसायः 1 Destruction, end. -2 Sunset 'सायो नाशदिनान्तयोः' इति विश्वः। **-अर्कम्** *-ind.* At Sunset; अभिसायार्कमावृत्तां छायामिव Ki. 11. 51.

अभिसायम् *ind.* At sunset, about evening; श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैः Śi. 1. 16.

अभिसृ 1 P. To go up to, go towards, approach; to go to some place or other, go or proceed; पुरोभिसृते सुरसुन्दरीजनैः Ki. 8. 4. -2 To attack, assail. -3 To go or advance to meet (as at an appointed place); सुन्दरीरभिससार K. 58. Dk. 51, 52, 91; अभिससार न वल्लभमङ्गना Śi. 6. 26. *-Caus.* To visit, approach, go to meet; वल्लभानभिसिसारयिषूणाम् Śi. 10, 20, 21; S. D. 115; Ki. 9. 38; Mk. 8.

अभिसरः 1 A follower, an attendant; Dk. 73, 127. -2 A companion; मन्मथाभिसरा तदागारमभिसरामि Dk. 15; शिवराजस्याभिसराः प्रसरन्ति पुरः पुरः Śivabhārata 24. 39. -3 N. of a people.

अभिसरणम् 1 Approaching, going to meet (also with hostile intentions). -2 Meeting, rendezvous,

assignation or appointment of lovers; त्वदभिसरणरभसेन वलन्ती पतति पदानि कियन्ति चलन्ती Gīt. 6.

अभिसरी (रिः) *f.* 1 Following; असुरपुरवधे गच्छन्त्यभिसरीम् Pratimā 3. 7. -2 Going out to help; गत्वा पूर्वं स्वसैन्यैरभिसरिसमये खं समानैर्विमानैः Pratimā 4. 17.

अभिसर्तृ *a.* One who attacks; an assailant; शोकायाभिसर्तारम् Vāj. 30. 14.

अभिसारः 1 Going to meet (as a lover), appointment, assignation; रतिसुखसारे गतमभिसारे मदनमनोहरवेशम् Gīt. 5. -2 The place where lovers meet by appointment, rendezvous; त्वरितमुपैति न कथमभिसारम् Gīt. 6. -3 An attack, assault; श्वोऽभिसारः पुरस्य नः Rām. -4 War, battle. -5 A follower, companion. -6 Might, power. -7 An instrument, means; अभिसारेण सर्वेण तत्र युद्धमवर्तत Mb. 3. 15. 4. -8 A purificatory rite. -9 (°राः pl.) N. of a people. -री N. of a town.-**Comp. स्थानम्** a place fit for making appointments; see under अभिसारिका below.

अभिसारणम् Going to meet a lover &c. प्रकुपितमभिसारणेऽनुनेतुं Ki. 10. 58.

अभिसारिका A woman who either goes to meet her lover or keeps an appointment made by him; यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसंचराः । अनभिज्ञास्तमिस्राणां दुर्दिनेष्वभिसारिकाः Ku. 6. 43; R. 16. 12; अभिसारयते कान्तं या मन्मथवशंवदा । स्वयं वाभिसरत्येषा धीरैरुक्ताऽभिसारिका S. D. 115; कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं साभिसारिका Ak. The directions as to dress &c. to be observed by the different kinds of अभिसारिका are given in S. D. 116. The S. D. further recommends the following 8 places as eligible spots for lovers to meet:-(1) a field; (2) a garden; (3) a ruined temple; (4) the house of a female messenger; (5) forest; (6) caravansary (a place for pilgrims &c.); (7) a cemetery; and (8) the bank of a river; क्षेत्रं वाटी भग्नदेवालयो दूतीगृहं वनम् । मालयं च श्मशानं च नद्यादीनां तटी तथा॥

अभिसारिन् *a.* Going to meet, visiting; attacking, rushing out, going forth; युद्धाभिसारिणः U. 5. -णी 1 = अभिसारिका see above. -2 N. of a species of the त्रिष्टुभ् metre in which the Pādas contain 12 instead of 11 syllables, and which is, therefore, said to approach (अभिसरति) another metre called जगती.

अभिसृज् 6 P. 1 To pour out or forth; एते वामभ्यसृक्षत तिरः पवित्रमाशवः Rv. 1. 135. 6. -2 To make, prepare; तस्य चितेयमभिसृष्टा Mv. 5. -3 To unloose, untie. -4 To give, grant; अभिसृज्य वरद्वयम् Rām. -5 To fall upon, attack.

अभिसर्गः Creation.

अभिसर्जनम् 1 A gift, donation. -2 Killing.

अभिसेवनम् 1 Practising, observing. -2 Cultivating. -3 Fondness of, indulgence in.

अभिस्कन्दः Ved. 1 An attack, assault. -2 An assailant, enemy. -न्दम् *adv.* By attacking.

अभिस्नेहः Attachment, affection; love, desire; यः सर्वत्रानभिस्नेहः Bg. 2. 57.

अभिस्फुरित *a.* Expanded to the full, full-grown (as a blossom).

अभिस्रवन्त *a.* Flowing, bestowing; शंयोरभिस्रवन्ताय अथर्वाय नमो नमः Mb. 13. 14. 309.

अभिस्तु 1. P. 1 To assent or agree to, approve of. -2 To praise, invoke.

अभिस्वर् *f.* (or *n.* according to some) [अभितः स्वः स्वरणशब्दो यस्य] Ved. 1 Invocation, calling into one's presence; अभिस्वरा निषदा गा Rv. 2. 21. 53; 3. 45. 2. -2 A song or hymn of praise.

अभिस्वरः Urging towards, driving onwards. -रे Very close or near.

अभिस्वर्तृ *m.* Praising; invoking.

अभिहन् 2 P. 1 To strike, smite, beat (fig. also); thump at; अभिहन्ति हन्त कथमेष माधवम् (स्मरः) Māl. 1. 39; लोष्टैरभिघ्नन्तो नयत U. 4; कल्लोलमालाभिहतः पोतः Dk. 7. -2 To hurt, injure, kill, destroy. -3 To drive or beat off, ward off; आलोलपत्राभिहतद्विरेफम् (अरविन्दम्) R. 6. 13. -4 To strike or beat (as a drum &c.). ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः। सहसैवाभ्यहन्यन्त Bg. 1. 13. -5 To befall, attack; affect, overpower; Dk. 6. -*Caus.* To strike &c.

अभिहत *p. p.* 1 Struck (fig. also), beaten, smitten, attacked, injured; अज्मनाभिहतः शयाम् Av. 11. 10. 22; धाराभिरातप इवाभिहतं सरोजम् M. 5. 3, Amaru. 2; struck against (as sound); Sik. 9. -2 Struck, affected, overcome; शोक°, काम°, दुःख°, क्षुत्तृषा°. -3 Obstructed. -4 (In math.) Multiplied; अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ Līlā.

अभिहतिः *f.* 1 Striking, beating, hurting &c. -2 (In Math.) Multiplication.

अभिघातः 1 Striking, (fig. also); beating, smiting, attack, injury, hurt; तटाभिघातादिव लग्नपङ्के Ku. 7. 49; शीतातपाभिघातान् Ms. 12. 77 attacks of heat and cold; so दुःख°, शोक° &c. -2 (In Vaiśeṣika Phil.) Striking against (such as gives rise to sounds &c.), regarded as a kind of संयोग. -3 Striking back, driving or warding off. -4 Extirpation, complete destruction or removal; दुःखत्रयाभिघाताज्जिज्ञासा तदभिघातके हेतौ Sāṅ. K. 1. -5 Abrupt or vehement articulation of words (as of Vedic texts); sudden shock. -तम् 1 The combination of the 4th letter of any class with the first or third letter of that class; of the second with the first; and of the third with the second letter of any class; अभिघातं स्यात्पूर्वं वेदद्विश्र्यादिवर्णाब्वेत्। नववर्गाणां नवतो धरणीचन्द्रद्विरामाद्याः Śabdak.-2 A harsh pronunciation caused by the neglect of *Sandhi* rules.

अभिघातक *a.* Striking; keeping or beating back, repelling, extirpating. -कः An enemy.

अभिघातिन् Striking, hurting. *m.* An enemy; assilant.

अभिह्वः [ह्वे-अप्] 1 Invocation, calling. -2 Sacrificing fully or completely.

अभिहूतिः *f.* Calling, invocation; worshipping.

अभिहस्य *a.* Ved. Ridiculous.

अभिहासः Jest, joke, mirth.

अभिहित, -ति See under अभिधा.

अभिहु 3 P. To make an oblation, sacrifice.

अभिहवः An oblation, a sacrifice.

अभिहोमः Offering an oblation of clarified butter.

अभिहृ 1. P. 1 To carry or bear off, snatch away, remove, take away. -2 To tear off, pull down. -3 To bring; bring near. *-Caus.* 1 To cause to take away. -2 To bring on the table, serve up in dishes &c. (as food). -3 To lay or put on (as a coat). -4 To attack.

अभिहरः Carrying off, removing.

अभिहरणम् 1 Bringing near, fetching; व्यादिदेश गणशोऽथ पार्श्वगान् कार्मुकाभिहरणाय मैथिलः R. 11. 43. -2 Robbing.

अभिहर्तृ *m.* 1 One who takes away, bears off, or takes by violence. -2 A ravisher, robber.

अभिहारः 1 Carrying away, robbing, stealing. -2 An attack, assault. -3 Arming oneself, taking up arms. -4 Mingling together, mixture. -5 An effort. -6 A drunkard; drinker of smoking drinks. -7 Bringing near; तस्याभिहारं कुर्याच्च Mb. 12. 69. 37. cf. अभिहारोऽभियोगे च चौर्ये संनहनेऽपि च Nm.

अभिह्रुत् *a.* Ved. Bending, causing crookedness, acting injuriously. *-f.* Fall; defeat, loss.

अभिह्रुति *a.* Offensive, injurious; acting crookedly; **-तिः** *f.* 1 Causing to fall. -2 Defeat; loss; -3 Offence, injury; शतभुजिभिस्तमभिह्रुतेरघात् Rv. 1. 166. 8; Av. 6. 3. 3.

अभिह्वर, -ह्वार *a.* Falling off, crooked. **-रः** Crookedness, sin; नाभिह्वारे पदं निदधाति Av. 6. 76. 3.

अभी [अभि - इ] 2 P. 1 To approach, come or draw near, go up to (with acc.) अस्मानतुमितोऽभ्येति Bk. 7. 84.; Ki. 2. 54. -2 To go along or after, follow, serve. -3 (*a*) To go into, enter; Bk. 5. 67; अवाङ्नरकमभ्येति Ms. 8. 75. (*b*) To go over to, reach, arrive at; Me. 36 v. l. (*c*) To fall to one's share, come to; नाऽविविदिषुमभ्येति सम्पद् दुरुदिषुं नरम् Bk. 7. 99. -4 To get, meet with, fall into, suffer, undergo (said of good or bad things); कार्यं संसिद्धिमभ्येति Pt. 1.

अभीतिः *f.* Ved. Approach, attack.

अभीत्वन् *a.* (**-री** *f.*), **अभीत्वर** *a.* Approaching, attacking, assailing.

अभ्ययः 1 Going over, approach, arrival. -2 Entering. -3 Setting (of the sun).

अभी *a.* Without fear; व्याघ्रानभीरभिमुखोत्पतितान् R. 9. 63; 15. 8.

अभीक *a.* [For ety. see अभिक] 1 Longing after, desirous, anxious. -2 Lustful, libidinous, voluptuous; मेदस्विनः सरभसोपगतानभीकान् Śi. 5. 64. -3 Fearless. -4 Gone to (अभिगत). -5 Dreadful. **-कः** 1 A lover, husband. -2 A poet. -3 A master. cf.... अथ क्रूरे च कामुके। भयहीने कवौ पुंस्यादभीकः प्रोच्यते ततः ॥ Nm. **-कम्** Ved. 1 Proximity, nearness. -2 Collision; combat, encounter, opposition; प्रावन्मनुं दस्यवे करभीकम् Rv. 9. 92. 5. (The form अभीके frequently occurs in the Vedas in the sense of (*a*) near; (*b*) at the same time or place, at the right time, just in time; (*c*) in a moment, instantaneously, or (used like a preposition with abl.), (*d*) from, out of; (*e*) on account of, with regard to; (*f*) from.

अभीक्ष्ण *a.* [अभिगतः क्षणं प्रप्तो°; अभीक्ष्णं अभिक्षणं भवति तद्धि क्षणमाभिमुख्येन स्थितं भवति Nir.] Repeated, frequent. -2 Constant, perpetual. -3 Excessive. **-क्ष्णम्** *ind.* 1 Frequently, repeatedly; क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णम् Pt. 2. 186. -2 Constantly, -3 Very much, exceedingly. -4 Quickly.

अभीक्ष्णशः *ind.* Repeatedly; वृजिनं नार्हति प्राप्तुं पूज्यं वन्द्यमभीक्ष्णशः Bhāg. 1. 7. 46.

अभीघात = अभिघात q. v.

अभीज्य *a.* [fr. यज्] To be sacrificed to; one to whom a sacrifice is offered. **-ज्यः** A God; नानाभिधाभीज्यगणोपपन्नः Bhāg. 2. 1. 37.

अभीत, -ति *a.* Not afraid, fearless. **-तिः** *f.* 1 Fearlessness. -2 Approach, attack, assault; विश्वा अभीतीरपसो युयोधि Rv. 2. 33. 3. -3 Nearness.

अभीद्ध [इन्ध-क्त] Inflamed, shining; ऋतं च सत्यं चाभीद्धात् तपसोऽध्यजायत Mahānār. Up. 5. 5.

अभीपत् *m.* [अभि-पत्-क्विप् दीर्घः] One who goes or resorts to (अभिगमनवान् Sāy.), a pond or any spot in which water collects; a favour.

अभीप्सित *a.* Desired, wished; अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः। **-तम्** A wish, desire.

अभीप्सिन, अभीप्सु *a.* Wishing for, desirous of obtaining; Mb. 3.

अभीम *a.* Not causing fear, not terrific. **-मः** N. of Viṣṇu.

अभीमान = अभिमान q. v.

अभीमोदः Joy, delight. **-मुद्** Ved. great joy, or *a.* excessively delighted.

अभीरः [अभिमुखीकृत्य ईरयति गाः, ईर्-अच्] 1 A cowherd. -2 N. of a pastoral people; more usually written.

आभीर q. v. –री The language of the अभीर people. –रम् N. of a metre, see आभीर. –Comp. –पल्ली a hamlet of cowherds.

अभीरणी A kind of serpent.

अभीराजी N. of a poisonous insect.

अभीरु *a.* (रुः,–रू *f.*) 1 Fearless.–2 Unterrific, harmless. –रुः 1 N. of Śiva or Bhairava. –2 Name of a prince in the Mb. –रुः *f.* –अभीरुपत्री N. of a plant (Mar. शतावरी) Asparagus Racemosus. –रु *n.* A place of battle.

अभीरुण *a.* Fearless, innocent. –णम् *ind.* Before or in front.

अभीलम् 1 A difficulty, distress. –2 A dreadful scene.

अभीलु –लुक = अभीरु q. v.

अभीलापः [लप् घञ् -दीर्घः] Discourse.

अभीलापलप् *a.* (Frequentative, irr. Intensive) Excessively whimpering. आलापाश्च प्रलापाश्चाभीलापलपश्च ये Av. 11. 8. 25

अभीवर्गः Circuit, compass; अहं राष्ट्रस्याभीवर्गे निजो भूयासमुत्तमः Av. 3. 5. 2.

अभीवर्तः [वृत्-करणे घञ्] 1 N. of a Sāman, *Brahma Sāman* –2 N. of a hymn (Rv. 10. 174) recited in attacking the enemy. –3 A year. –4 A sort of oblation. (B. and R. take this word to mean 'existing everywhere', 'attacking successfully', 'successful attack or victory'.)

अभीवृत् *a.* Existing everywhere.

अभीवृत *a.* Covered, surrounded.

अभीशापः A curse; see अभिशाप.

अभीशुः-षुः [अभि-अश्-उन्, पृषो° अत इत्वम्] 1 A rein, bridle; यैर्गुप्तान्यकुतोभयानि भुवनान्यासन्महाभीशवः Mv. 5. 23; तेन हि मुच्यन्तामभीशवः Ś. 1. –2 A ray of light; प्रफुल्लतापिच्छनिभैरभीषुभिः Śi. 1. 22; °मत् resplendent, splendid. cf. अभीशुः प्रग्रहरश्मिनोः। Nm. 'अभीशुः प्रग्रहे रश्मौ' इति शाश्वतः। –3 An arm (अभ्यश्नुते कर्माणि Nir.). –4 A finger.

अभीष् 6 P. To wish or desire for, seek for, strive to get.

अभीष्ट *p. p.* 1 Wished, desired. –2 Dear, favourite, darling; अनभीष्टदम्पत्योः Pt. 1. 174; oft. with gen. of person; H. 1. 12. –3 Optional. –ष्टः A darling. –ष्टा 1 A mistress, beloved woman. –2 Betel. –ष्टम् 1 An object of desire. –2 A desirable object (अभिमत); अन्यस्मै हृदयं देहि नानभीष्टे घटामहे Bk. 20. 24. –Comp. –देवता favourite deity. –लाभः, –सिद्धिः *f.* gaining a desired object.

अभीषङ्ग = आभिषङ्ग q. v.

अभीषया *adv.* Fearlessly.

अभीषाह् *a.* Overpowering; guaranteeing safety from enemies (परेभ्योऽभयदाता; अभीषहमाणः सपत्नान्, अभिभवति शत्रून् Nir.). –*f.* (ट्) Great power.

अभुक्त *a.* 1 Uneaten, unenjoyed, unused; अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतैः Bh. 3. 25. –2 (Actively used) One who has not eaten, enjoyed, used &c.; cf. पीत. –Comp. –मूलम् the interval between the closing part of Jyeṣṭhā and the begining of Mūla.

अभुज् *a.* Ved. 1 One who has not experienced or enjoyed न म आभुणो: किमभुग्वदासि Rv. 10. 95. 11. –2 one who does not keep a promise.

अभुञ्जत् *a.* Not eating. –2 Not allowing to enjoy, stingy; अध स्वप्नस्य निर्विदेऽभुञ्जतश्च रेवतः Rv. 1. 120. 12. –3 Not protecting.

अभुग्न *a.* 1 Not bent or crooked, straight, –2 Well, free from disease.

अभुज *a.* Armless, maimed.

अभुजिष्या Not a slave or servant, an independent woman; एष स जन एतामिच्छत्यभुजिष्यां कर्तुम् Mk. 4.

अभूः 'Unborn', N. of Viṣṇu.

अभूत *a.* Non-existent, what is not or has not been; not true or real, false; स्तुवन्ति श्रान्तास्याः क्षितिपतिमभूतैरपि गुणैः Mu. 3. 16, Ki. 14. 19; Rām. 5. 14. 34. –Comp. –आहरणम् 'utterance of an unreality', a covert expression, a speech founded on fraud, one of the members of *garbha* S. D. 365. –तद्भावः the becoming or being changed into, or making, that which it is not before; कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विः P. V. 4. 50; अभूततद्भावे इति वक्तव्यम्; अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णीकरोति Sk.; cf. पयोधरीभूतचतुःसमुद्राम् R. 2. 3. –पूर्व *a.* unprecedented, unsurpassed; अभूत °र्वो राजा चिन्तामणिर्नाम Vās. 1, कुतोऽयसमरोदधेरयमभूतपूर्वः पुरः Ve. 3. 2. Śi. 3. 3. –प्रादुर्भावः becoming manifest of what has not been before. –शत्रु *a.* having no enemy..

अभूतिः *f.* 1 Non-existence, non-entity. –2 Want of power. –3 Poverty. –4 Destruction; कालोऽयं दारुणः प्राप्तो भरतानामभूतये Mb. 3. 29. 50.

अभूमिः *f.* 1 Non-earth, anything but earth, –2 An unfit place or object, no proper object for, beyond the reach or scope of; अभूमिरियं मालविकायाः M. 3; अभूमिरियमविनयस्य Ś. 7; स खलु मनोरथानामप्यभूमिर्विसर्जनावसरसत्कारः *ibid.* far exceeded or transcended my (highest) expectations; Śi. 1. 42; Śānti. 4. 22. K. 45, 196, 204. –Comp. –ज 1 produced in a bad or improper place. –2 not produced in earth.

अभूयःसंनिवृत्तिः *f.* No return any more i. e. absolution; त्वय्यावेशितचित्तानां त्वत्समर्पितकर्मणाम्। गतिस्त्वं वीतरागाणामभूयःसंनिवृत्तये ॥ R. 10. 27.

अभूरि *a.* few, some; several; so, अभूमन्, अभूयिष्ट.

अभृत, अभृत्रिम *a.* Not hired or paid; कर्म कारयितुं चैव भृतानामभृतांस्तथा Mb. 5. 165. 8. सा स्यात्पालेऽभृते भृतिः Ms. 8. 231. –2 Not supported.

अभृश *a.* Not much, little, few.

अभेद *a.* 1 Undivided. –2 Identical, same, alike; तयोरभेदप्रतिपत्तिरस्ति मे Bh. 3. v. l. –**दः** 1 Absence of difference or distinction, identity, sameness; –2 unity, oneness; भेदाभेदयोर्भेदो ग्रहीनव्यः। ŚB. on MS. 10. 6. 3. तद्रूपकमभेदो य उपमानोपमेययोः K. P. 10, Śi. 13. 25. –3 Close union; इच्छतां सह वधूभिरभेदम् Ki. 9. 13. अभेदेन च युध्येत रक्षेच्चैव परस्परम् H. 3. 72; आशास्महे विग्रहयोरभेदम् Bh. 1. 24.

अभेद्य, अभैदिक *a.* Not to be divided, broken or pierced through, impenetrable. –2 Indivisible –**द्यम्** A diamond.

अभोक्तृ, °भोगिन् *a.* Not using or enjoying, abstemious.

अभोगः Non-enjoyment.

अभोज् *a.* Ved. Not sacrificing; not giving food to the gods.

अभोजनम् Not eating, fasting, abstinence; त्रिरात्रं स्यादभोजनम् Ms. 11. 166. 203. 215.

अभोजिन् *a.* Not eating, fasting.

अभोज्य *a.* Not to be eaten, prohibited as food, impure, unholy; **°अन्न** *a.* one whose food is prohibited from being eaten by others; य एतेऽन्ये त्वभोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्तिताः Ms. 4. 221.

अभौतिक *a.* (–**की** *f.*) Not material, not elemental, not produced by the gross elements; mental.

अभौम = अभूमिज q. v.

अभ्यग्र *a.* [अभिमुखं अग्रं यस्य] 1 Near, proximate; अभ्यग्रं च प्रपद्यन्ति युद्धमानन्दिनो द्विजाः Mb. 6. 2. 18. –2 Fresh, new; –**ग्रम्** proximity; vicinity. It is used adverbially also in इदं शोणितमभ्यग्रं संप्रहारेऽच्युतत् तयोः Bk. 4. 28.

अभ्यङ्क *a.* Recently marked.

अभ्यञ्ज् 7 P. 1 To smear, anoint as with oily substances. –2 To decorate, adorn (Ved). –3 To defile.

अभ्यक्त *p. p.* 1 Smeared, anointed (with oil, perfumes &c.); अभ्यक्तमिव स्नातः Ś. 5. 11. Y. 1. 68; Ms. 4. 44. –2 Decorated; अभ्यक्ताक्ता स्वरंकृता Av. 10. 1. 25.

अभ्यङ्गः 1 Smearing the body with unctuous or oily substances, smearing with oil; अभ्यङ्गने पथ्यमलंचकार Ku. 7. 7; स्तन्यदानाभ्यङ्गपोषणादिभिः पुपोष Pt. 5; Ms. 2. 178. –2 Smearing in general, inunction. –3 An unguent, salve, liniment. –4 cream of milk; (Nigh.).

अभ्यञ्जनम् Smearing the body with oily substances, inunction; भोजनाभ्यञ्जनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः Ms. 10. 91. –2 Smearing or anointing in general. –3 Applying collyrium to the eyelashes; Ms. 2. 211. (here the 1 & 2 meaning can be applicable). –4 An oily substance; oil unguent. –5 An ornament, decoration (Ved.). –6 Cream of milk; (Nigh.).

अभ्यतीत *p. p.* Dead, passed away; गुरुषु त्वभ्यतीतेषु Ms. 4. 252.

अभ्यधिक *a.* 1 More than, exceeding, beyond; सद्यःप्रसूताप्रियापीतादभ्यधिकम् U. 4. 1 remaining after &c. Pt. –2 Surpassing, more than in quality or quantity, higher, greater; एष चाभ्यधिकोऽस्माकं गुणः Rām.; न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यः Bg. 11. 43; M. 3. 3. Ms. 7. 177; Y. 2. 295; sometimes with abl. or instr.; धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः Ms. 8. 320, 322; Y. 2. 27. प्रभुः क्षमावान् वीरश्च दाता चाभ्यधिको नृपैः Nala. 21. 13. –3 More than ordinary, extraordinary, pre-eminent; कृष्णाङ्घ्रिरेणभ्यधिकाभ्यनेत्री Bhāg 1. 19. 6. पञ्चाभ्यधिकः शरोभव Ś. 6. 3. –**कम्** *adv.* Very much, exceedingly.

अभ्यध्वम् *Adv.* Towards the way, on the way. –**ध्वे** Near the way; ययोरभ्यध्व उत यद् दूरे Av. 4. 28. 2.

अभ्यनुज्ञा 9 U. 1 To permit, assent or agree to, approve; अतोऽभ्यनुजानातु भवती K. 209; M. 3; –2 To permit one to go, grant leave to, dismiss. –*Caus.* To ask for leave, to depart, take leave.

अभ्यनुज्ञा, –ज्ञानम् 1 Consent, approval, permission. कृताभ्यनुज्ञा गुरुणा गरीयसा Ku. 5. 7, R. 2. 69. –2 Order, command. –3 Granting leave of absence, dismissing. –4 Admission of an argument.

अभ्यनुज्ञात *a.* 1 Assented, approved; हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत Ms. 2. 1. –2 Favoured by; Rām 3.

अभ्यनूक्त *a.* Said agreeably to what was said before.

अभ्यन्तर *a.* [अभिगतमन्तरम्] Interior, internal, inner (opp. बाह्य); R. 17. 45; K. 66; कृच्छ्रेऽभ्यन्तरशोणिते Y. 3. 292. –2 Being included in, one of a group or body; देवीपरिजनाभ्यन्तरः M. 5; गणाभ्यन्तर एव च Ms. 3. 154; R. 8. 95 –3 Initiated in, skilled or proficient in, familiar or conversant with; with loc., or sometimes gen., or in comp.; संगीतकेऽभ्यन्तरे स्वः M. 5. अहो प्रयोगाभ्यन्तरः प्राश्निकः M. 2; अनभ्यन्तरे आवां मदनगतस्य वृत्तान्तस्य Ś. 3; मन्त्रेष्वभ्यन्तराः के स्युः Rām., see अभ्यन्तरीकृ below. –4 Nearest, intimate, closely or intimately related; त्यक्ताश्चाभ्यन्तरा येन Pt. 1. 259. –**रम्** The inside or interior, inner or interior part of anything), space within; प्रविश्याभ्यन्तरं रिपुः (नाशयेत्) Pt. 2. 38; K. 15, 17, 18; **°गतः** आत्मा M. 5. inmost soul; शमीमिवाभ्यन्तरलीनपावकां R. 3. 9; Bg. 5. 27, V. 2, Mk. II, पर्णाभ्यन्तरलीनतां विजहति Ś. 7. 8. –2 Included space, interval (of time or place); षण्मासाभ्यन्तरे Pt. 4 –3 The mind. –**रम्, –रतः** *adv.* In the interior, inside, inward

—Comp. —आयामः 1 curvature of the spine by spasm. —2 emprosthonos. **—आराम** *a.* internally delighted; see अन्तराराम. **—करण** *a.* having the organs (concealed) inside, internally possessed of the powers of perception &c; °णया मया प्रत्यक्षीकृतवृत्तान्तो महाराजः V. 4 (**—णम्**) the internal organ *i. e.* अन्तःकरण. **—कला** the secret art, the art of coquetry or flirtation; Dk. 2. 2.

अभ्यन्तरकः An intimate friend.

अभ्यन्तरीकृ 8 U. 1 To initiate, familiarize with; प्रागल्भ्याद्वक्तुमिच्छन्ति मन्त्रेष्वभ्यन्तरीकृताः Rām. —2 To admit or introduce to; सर्वविश्रम्भेषु अभ्यन्तरीकरणीया K. 101; Dk. 159, 162; मुष्टिमर्धमुष्टिं वाभ्यन्तरीकृत्य Dk. 156 throwing down into (the belly); —3 To make a near friend of (a person) बाह्याश्चाभ्यन्तरीकृताः Pt. 1. 259.

अभ्यन्तरीकरणम् Initiating, introducting &c.; सजीवनिर्जीवासु च द्यूतकलास्वभ्यन्तरीकरणम् Dk. 39.

अभ्यम् 1. P. Ved. 1 To iniure, pain, attack; अनमित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः Rv. 1. 189. 3. —2 To overcome. —3 To be angry with.

अभ्यमनम् 1 Attack, assault, injury. —2 Disease; °वत् diseased.

अभ्यमित, अभ्यान्त *p. p.* 1 Diseased, sick. —2 Injured.

अभ्यमिन् *a.* [अम्–णिनि P. III. 2. 157] 1 Attacking, inclined to attack. —2 Diseased, sick.

अभ्यमित्रम् An attack on an enemy. *adv.* Towards or against the enemy; to face the enemy; समुज्झिता योद्धृभिरभ्यमित्रम् Ki. 16. 5.; Mv. 6; Ve. 5. 38.

अभ्यमित्रीणः, —यः, —मित्र्यः [अभ्यमित्र –ख, छ, or यत्; अमित्रानाभिमुखं सुष्ठु गच्छतीत्यर्थः अभ्यमित्राच्छ च P. V. 2. 17.] A warrior who valiantly encounters his enemy; उद्योगमभ्यमित्रीणो यथेष्टं त्वं च संतनु Bk. 5. 47; मारीचोऽनुनयंत्त्रासादभ्यमित्र्यो भवामि ते 46; Dk. 171.

अभ्यय See under अभी.

अभ्यर्च् 1, 10 P. 1 To honour, worship; अथाभ्यर्च्य विधातारं प्रयतौ पुत्रकाम्यया R. 1. 35. —2 To praise, celebrate in song.

अभ्यर्चन, —र्चा Worship, adoration, reverence; देवताभ्यर्चनम् Ms. 2. 176.

अभ्यर्ण *a.* [अभि-अर्द्-क्त, अभेश्चाविदूर्ये P. VII. 2. 25. Sk.] Near, proximate, adioining, being close or near (of space); approaching, drawing near (of time); अभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः R. 2. 32; आश्रम° भूमिः U. 4; Mu. 6; K. 69, 125, 208, 286; कर्णाभ्यर्णे Māl. 5. 13; Ratn. 3. 10; Bk. 3. 28. **—र्णम्** Proximity, vicinity; अन्धकारिणी वनाभ्यर्णे किमुद्भ्राम्यति Gīt. 7; अभ्यर्णे परिरभ्य निर्भरभरः प्रेमान्धया राधया Gīt. 1. Śi. 3. 21. य एष भ्राजतेऽभ्यर्णे Śiva. B. 10. 14.

अभ्यर्णता Proximity; (अंशुभिः) प्रतप्तमभ्यर्णतया विवस्वतः Śi. 12. 66.

अभ्यर्थ् 10 A. 1 To request, beg, solicit, ask, entreat (with two acc.); इमं सारंगं प्रियाप्रवृत्तिनिमित्तं अभ्यर्थये V. 4; मां अनभ्यर्थनीयमभ्यर्थयते Māl. 7; अवकाशं किलोदन्वान् रामायाभ्यर्थितो ददौ R. 4. 58. —2 To long for, desire, woo, court; यदि सा तापसकन्यका अनभ्यर्थनीया Ś. 2.

अभ्यर्थनम्, —ना A request, an entreaty, petition, suit; °नाभङ्गभयेन Ku. 1. 52.

अभ्यर्थनीय, —र्थ्य *pot. p.* To be asked, requested or or desired, कार्येषु चैककार्यत्वादभ्यर्थ्योऽस्मि न वज्रिणा R. 10. 40.

अभ्यर्थित *a.* Asked, insisted; काममभ्यर्थितोऽश्नीयात् Ms. 2. 189. **—तम्** A request; उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया Y. 2. 88.

अभ्यर्थिन् *a.* One who begs, asks &c.

अभ्यर्दनम् Torturing, distressing.

अभ्यर्ध *a.* Ved. 1 Being on this side. —2 Near. —3 Increasing. **—र्धम्** Nearness. **—Comp. —यज्वन्** *m.* granting gifts, increasing the sacrificer's prosperity; सिषक्ति पूषा अभ्यर्धयज्वा Rv. 6. 50. 5.

अभ्यर्ह् 1, 10 P. To salute. honour, worship, pay one's respects or compliments; परशुरामो माल्यवन्तमभ्यर्हयति Mv. 2.

अभ्यर्हणा 1 Worship. —2 Respect, honour, reverence.

अभ्यर्हणीय *pot. p.* Respectable, venerable; °ता —शारङ्गी मन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् Ms. 9. 23 a position of honour; क्रियतेऽभ्यर्हणीयाय सुजनाय यथाञ्जलिः Śukra. 1. 164.

अभ्यर्हित *a.* 1 Honoured, revered, greatly respectable; अभ्यर्हितं च Vārttika on P. II. 2. 34. Kāsi. 209. —2 Fit, becoming, suitable; अभ्यर्हिता बन्धुषु तुल्यरूपा वृत्तिर्विशेषेणतपोधनानाम् Ki. 3. 11.

अभ्यलंकारः Decoration; Mb.

अभ्यलंकृत *a.* Decorated; Rām. 3.

अभ्यवकर्षणम् Extraction, drawing out.

अभ्यवकाशः An open space.

अभ्यवदान्य Ved. Not liberal.

अभ्यवपद् To protect; ततस्तामभ्यवपत्तुकामो यौगन्धरायणः Svapna.

अभ्यवमन् To despise, reject; न च हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते Ms. 4. 249.

अभ्यवहित Laid, allayed, put down (*e. g.* dust); पतितैरभ्यवहितं प्रणनाश महीरजः Rām. 2. 40. 33.

अभ्यवस्कन्द् 1 P. To jump up or upon, attack.

अभ्यवस्कन्दः, —न्दनम् 1 Vigorously encountering an enemy, impetuous attack, marching against an enemy.

-2 Striking so as to disable an enemy. -3 A blow in general. -4 Overtaking, reaching up to. -5 A fall.

अभ्यवह 1 P. 1 To throw, fling, cast. -2 To collect, draw in, procure, obtain. -3 To use as food or drink, eat; सक्तून् पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति P. III. 4. 5. Sk. -*Caus.* 1 To cause to throw down (in water). -2 To cause to take or eat (as food), feed (one with something); शक्नोषि किमनेन शालिप्रस्थेन संपन्नमन्नमस्मानभ्यवहारयितुम् Dk. 131, 72, 132; to take or eat (oneself). -3 To lay or put on (snares &c.). -4 To attack; get one to oppose another.

अभ्यवहरणम् 1 Throwing away or down. -2 Eating, taking food; throwing down the throat (कण्ठादधोनयनम् Mitā.)

अभ्यवहार *a.* Fit to eat; शुचीन्यभ्यवहाराणि मूलानि च फलानि च Rām. 4. 50. 35.

अभ्यवहारः Eating, taking food, eating, drinking &c. Śukra. 3. 30. -2 Food; जम्भशब्दोऽभ्यवहारार्थवाची Kāśi.; °संवादापेक्षी M. 4; V. 2; Ratn. 2. **-मण्डपः** A dining hall.

अभ्यवहार्य *pot. p.* Fit to eat, eatable; कानि चाभ्यवहार्याणि तत्र तेषां महात्मनाम् Mb. 3. 160. 3. **-र्यम्** Food; सर्वत्रौदरिकस्य अभ्यवहार्यमेव विषयः V. 3.

अभ्यवे [°इ] 2 P. [illegible] go [illegible]n, descend, अवभृथमभ्यवैति Ait. Br. -2 To [illegible]ceive [illegible]nderstand.

अभ्यवायनम् Going [illegible]own, d[illegible]escending.

अभ्यश् 5 A. (P. al[illegible]o in Ved.) 1 To pervade, reach to, get, gain; to make o[illegible]eself master of.

अभ्यशनम् Pervading, reaching to, gaining.

अभ्याश *a.* Near, proximate. **-शः** 1 Reaching to, pervading. -2 Proximate neighbourhood, vicinity (also written as अभ्यास q. v.); वायसाभ्याशे समुपविष्टः Pt. 2; सहसाभ्यागतां भैमीमभ्याशपरिवर्तिनीम् Mb., Dk. 62. -3 Result, consequence. -4 Prospect, hope of gaining; hence oft. used in the sense of 'quickly'.

अभ्यस् 4 P. 1 To practise, exercise; धन्यो वन्यमतङ्गजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति Māl. 9. 32; अभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम् R. 13. 67; Ms. 11. 106. -2 To repeat, perform repeatedly; मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु Ś. 2. 6; अभ्यस्यन्ति तटाघातम् Ku. 2. 50; K. 183. -3 To learn, study, acquire or learn by practice, recite, read; वेदमेव सदाभ्यस्येत् Ms. 2. 166; 4. 147, 149; Y. 3. 204; K. 79. -4 To throw down upon, heap one upon another, accumulate, lay on (Ved.). -5 To throw or fling at, shoot or aim at (as arrows).

अभ्यसनम् 1 Repetition, repeated practice or exercise; ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना Bh. 3. 41; स्वाध्यायाभ्यसनम् Bg. 17. 15. -2 Constant study, close application (to anything); (तां) विद्यामभ्यसनेनेव प्रसादयितुमर्हसि R. 1. 88; अनभ्यसनशीलस्य विद्येव तनुतां गता Rām.

अभ्यसनीय, अभ्यस्य *a. pot. p.* To be repeated, studied; fit to be studied.

अभ्यस्त *p. p.* 1 Repeated, frequently practised, exercised; नयनयोरभ्यस्तमामीलनम् Amaru. 97; used or accustomed to; अनभ्यस्तरथचर्याः U. 5; not accustomed to the use of the chariot; °गुणा च वाणी Māl. 3. 11. -2 Learnt, studied; शैशवेऽभ्यस्तविद्यानाम् R. 1. 8; Bh. 3. 89. -3 (In Math.) Multiplied; अयुतं दशकृत्वोऽभ्यस्तं नियुतमुच्यते Nir. -4 (In gram.) Reduplicated. **-स्तम्** Reduplicated base of a root.

अभ्यासः 1 Repetition in general; व्याख्याना व्याख्याना इति पदाभ्यासोऽध्यायपरिसमाप्तिं द्योतयति S. B.; T. 4. 28 नाभ्यासक्रममीक्षते Pt. 1. 151; Ms. 12. 74; Y. 3. 322. cf. also अन्यायश्च कृतेऽभ्यासः। MS. 10. 3. 26 -2 Repeated practice or exercise, contiuned practice or use; अविरतश्रमाभ्यासात् K. 30, Pt. 1. 133; अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते Bg. 6. 35, 44 by constant practice (to remain pure and unmodified); 12. 12; योग° Y. 3. 51 practice of concentration; hence sometimes used for 'concentration of mind upon one subject'; °निगृहीतेन मनसा R. 10. 23; so शर°, अस्त्र° &c. -3 Habit, custom, practice; मिथ्योपपदात् कृञोऽभ्यासे P. I. 3. 71; तद् यथाभ्यासं अभिधीयताम् U. 1 therefore address me as is your wont; अमङ्गलाभ्यासरतिम् Ku. 5. 65; Y. 3. 68. -4 Discipline in arms, exercise, military discipline. -5 Reciting, study, repeated reading or learning by heart; काव्यज्ञशिक्षयाभ्यासः K. P. 1; K. 146, 200; Ms. 5. 4; वेद° is of 5 kinds:- वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः। तद्दानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ Dakṣa. -6 vicinity, proximity, neighbourhood (for अभ्याश); चूतयष्टिरिवाभ्यासे (शे) मधौ परभृतोन्मुखी Ku. 6. 2; (अभ्यासे-शे मधौ must mean here speaking to 'Madhu who was *near* her' *scil.* by having manifested himself before her, which fully preserves the simile of Pārvatī, herself silent, speaking to her lover who was near her through her friend); अर्पितेयं तवाभ्यासे सीता पुण्यव्रता वधूः U. 7. 17 given in your charge; Śi. 3. 40; अभ्यासा-शा-दागतः P. II. 1. 38 Sk. (ragarded as an Aluk Compound). -7 (In gram.) Reduplication. -8 The first syllable of a reduplicated base, reduplicative syllable; पूर्वोऽभ्यासः P. VI. 1. 4; अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् Sk. -9 (In Math.) Multiplication. -10 (In poetry) Repetition of the last verses or lines (as of a chorus); chorus, burden of a song. **-Comp. -गत** *a.* approached, gone near. **-परिवर्तिन्** *a.* wandering about or near. **-योगः** abstraction of mind resulting from continuous deep meditation; अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय Bg. 12. 9. **-लोपः** dropping of the reduplicative syllable. **-व्यवायः** interval caused by the reduplicative syllable; °येऽपि though separated by this syllable.

अभ्यासिन् *a.* Practising, exercising.

अभ्यसूयति Den. P. 1 To be angry with, bear malice against, envy, be jealous of (with acc.); न च

मां योऽभ्यसूयति Bg. 18. 67; प्रहसन्ति स्म तां केचिदभ्यसूयन्ति चापरे Mb. -2 Not to like, detract from, calumniate; ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् Bg. 3. 32.

अभ्यसूय *a.* Angry, jealous.

अभ्यसूयक *a.* (**-यिका**) Jealous, envious; a detractor; calumniator; मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः Bg. 16. 18.

अभ्यसूया Envy, jealousy, disfavour, anger; शुक्राभ्यसूयाविनिवृत्तये यः R. 6. 74; रूपेषु वेशेषु च साभ्यसूयाः 7. 2, 9. 64; Me. 41, Ku. 3. 4.

अभ्यस्तम् *ind.* 1 [अस्तमभि] Towards sunset; °गम्-इ, -या to go down or set (as the sun) during or with reference to some act. -2 Repeated, again and again; अभ्यस्तं भौतिकं पश्यन् Mb. 12. 278. 16.

अभ्यस्तमयः Setting of the sun during or with reference to some act.

अभ्यस्तमित *a.* One on whom the sun has set while asleep.

अभ्याकर्षः Striking the breast with the flat of the hand as a sign of defiance (as by wrestlers &c). Mb. 1. 4.

अभ्याकाङ्क्षितम् 1 A false charge, groundless complaint. -2 A desire.

अभ्याकारम् *adv.* By drawing to oneself.

अभ्याकाश *ind.* Coverless (निरावरण) अहःसु सततं तिष्ठेदभ्याकाशं निशां स्वपन् Mb. 12. 35. 38.

अभ्याक्रामम् *ind.* By or in stepping near or mutually, in stepping rapidly.

अभ्याख्यात *a.* Falsely accused, traduced.

अभ्याख्यानम् A false charge; calumny, detraction.

अभ्यागम् 1 P. 1 To go near to, draw near, approach; visit; see अभ्यागत below; to come, arrive (as time). -2 To come to, fall into, go to any state; चिन्ताभ्यागतः fell to thinking.

अभ्यागत *p. p.* 1 Come near, approached, arrived; भो भवानभ्यागतोऽतिथिः Pt. 4; क्रमादभ्यागतं द्रव्यम् Y. 2. 119; तस्मिन्नभ्यागते काले Rām. -2 Come as a guest; सर्वत्राभ्यागतो गुरुः H. 1. 103; श्रोत्रियाय अभ्यागताय U. 4; Śi. 4. 68. **-तः** A guest, visitor; °क्रियया नियोजितः Pt. 2; K. 280; Śi. 3. 81.

अभ्यागमः 1 Coming or going near, arrival; a visit; तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः Śi. 1. 23; किं वा मदभ्यागमकारणं ते R. 16. 8; Mv. 2. 22 (v. l.) वसन्तमास° K. 308. -2 Vicinity, neighbourhood. -3 Arriving at or enjoying a result. -4 Rising, getting up. -5 Striking, killing. -6 Encountering, attacking. -7 War, battle. -8 Enmity, hostility.

अभ्यागमनम् Approach, arrival, visit; हेतुं तदभ्यागमने परीप्सुः Ki. 3. 4.

अभ्यागारिकः [अभ्यागारे तत्संबन्धिकर्मणि व्यापृतः ठन्] One who is diligent in supporting a family.

अभ्याघातः 1 An attack, assault, striking. -2 Persuading to steal; अभ्याघातेषु मध्यस्थान् शिष्याच्चौरानिव द्रुतम् Ms. 9. 272.

अभ्याघातिन् *a.* Attacking.

अभ्याचक्ष् 1 To look at. -2 To speak.

अभ्याचर् 1 P. 1 To approach. विशो अदेवीरभ्याचरन्ती Rv. 8. 96. 15. -2 To use, practise, perform.

अभ्याचारः Ved. Approaching (as an enemy); disturbing, attacking.

अभ्याम्नायः Ved. [म्ना-घ] 1 Recognition. -2 Order, command.

अभ्यातन् 8 U. To take aim at, shoot or hurl (missiles) against.

अभ्यातानः Spreading over, stretching, expansion.

अभ्यात्म *a.* Directed towards oneself. **-त्मम्** *adv.* Towards oneself.

अभ्यादा 3 A. 1 To take, seize, snatch. न हीननः परमभ्याददीत Mb. 1. 88. 8. -2 To put on, wear (garland &c.). -3 To take up (the conversation), to commence speaking (after another).

अभ्यात्त *p. p.* 1 Obtained, got. -2 Occupied or pervaded; epithet of the Supreme Being.

अभ्यादानम् 1 Beginning, commencement, first beginning; ओमभ्यादाने P. VIII. 2. 87 (°ने = आरम्भे Sk.).

अभ्याधा 3 U. To lay on, add (fuel &c.) to apply, throw under; अभ्यादध्युश्च काष्ठानि तत्र दह्येत पापकृत् Ms. 8. 372; यथाग्निरभ्याहितं दहति Śat. Br.

अभ्याधानम् Laying on, adding (as fuel).

अभ्याहित *p. p.* 1 Laid down, put on; यथार्द्रैधाग्नेरभ्याहितात्पृथग्धूमा विनिश्चरन्ति Bri. Up. 2. 4. 10. °पशुः a sort of gift or present; P. VI. 3. 10 Sk. -2 Increased, full blown; यथा सौम्य महतोऽभ्याहितस्यैकोऽङ्गारः खद्योतमात्रः परिशिष्टः स्यात् Chān. Up. 6. 7. 3.

अभ्यान्त See under अभ्यम्.

अभ्यापातः A calamity, misfortune, evil.

अभ्यामर्दः, -मर्दनम् War, battle, conflict, attack.

अभ्यायम् 1 P. 1 To stretch, extend, lengthen (sound), draw or pull (as a rudder). -2 To give. -3 To aim at. -4 To restrain. -5 To approach, visit (= अभ्यागम्).

अभ्यायंसेन्य *a.* Ved. One who allows himself to be drawn near (said of अश्विन् Rv. 1. 34. 1.)

अभ्यारम् *adv.* Near, at hand; by going near.

अभ्यारुह् 1 P. 1 To ascend, go up to, reach, get to (mostly Ved.).

अभ्यारूढ *p. p.* 1 Ascended, gone up to. -2 Surpassed, excelled.

अभ्यारोहः,-रोहणम् 1 Ascending, mounting, going up to. -2 Ascending in prayer or devotion, muttering holy prayers; अथातः पवमानानामेवाभ्यारोहः Bṛi. Up. 1. 3. 28. -3 Transition from one place or state to another. -4 Progress.

अभ्यारोहणीयः N. of a religious ceremony.

अभ्यावृत् 1 A. 1 To come up to, approach. -2 To come again, be repeated. -*Caus.* 1 To come down, approach. -2 To repeat (as सावित्री).

अभ्यावर्तः 1 Repetition. -2 A hymn the verses of which are repeated in singing (आवृत्तिस्तोत्रम्). **-र्तम्** *adv.* By repeating, repeatedly.

अभ्यावर्तिन् *a.* Recurring; आत्मीयास्ते ये पराञ्चः पुरस्तादभ्यावर्ती संमुखो यः परोऽसौ Śi. 18. 18.

अभ्यावृत्त *p. p.* Come near to, repeated. **-त्तः** The residue of sacrificial offerings (होमशेषद्रव्यम्).

अभ्यावृत्तिः *f.* Repetition, recurrence (so many times); see P. V. 4. 17, and Sk. thereon; see अनभ्यावृत्ति also.

अभ्याश-स see under अभ्यश्-स्.

अभ्यासद् 1 P. 1 To get, obtain, attain; स्वमिव पुरुषकारं शैलमभ्याससाद Ki. 5. 52. -2 To sit oneself in (acc.). -*Caus.* To attack, assail.

अभ्यासादनम् Attacking or facing an enemy.

अभ्याहन् 2 P. To strike, smite, wound, injure, kill, destroy; वृक्षस्य यो मूलेऽभ्याहन्यात् Ch. Up.

अभ्याहत *p. p.* 1 Struck, beaten. -2 Affected, smitten; अभ्याहतं कीर्तिविपर्ययेण (हृदयम्) R. 14. 33; मृत्युना °तः &c. -3 Impeded, obstructed; रक्षोभिरभ्याहतकर्मवृत्तिः Bk. 1. 17. -4 Faulty, erroneous; अनभ्याहतचित्तः स्यादनभ्याहतवाग्भवेत् Mb. 12. 245. 16.

अभ्याहननम् 1 Striking, hurting, killing. -2 Impeding, obstructing.

अभ्याहृ 1 P. 1 To bring towards, bring near; to give or hand over; गृहीत्वा फलमूलं च रामस्याभ्याहरन् बहु Rām. to carry off; पशुरभ्याहृतो राजन् प्रनष्टस्तव दुर्नयात् Rām. 1. 61. 7. -2 To rob, plunder.

अभ्याहारः 1 Bringing near or towards, conveying -2 Robbing.

अभ्याहार्य *pot. p.* To be eaten.

अभ्युक्त *a.* Said with reference to some object.

अभ्युक्ष् 1. 6 U. To sprinkle over.

अभ्युक्षणम् 1 Sprinkling over, wetting; परस्पराभ्युक्षणतत्पराणाम् (तासाम्) R. 16. 57. -2 Consecration by sprinkling; (प्रोक्षण, अभ्युक्षण and अवोक्षण are thus distinguished; उत्तानेनैव हस्तेन प्रोक्षणं परिकीर्तितम्। न्यञ्चताभ्युक्षणं प्रोक्तं तिरश्चावोक्षणं स्मृतम्॥).

अभ्युचित *a.* Usual, customary.

अभ्युच्चयः [चि-अच्] 1 Increase, augmentation, growth. -2 Prosperity. -3 Addition; तथाभ्युच्चयो यदिदमिह भवतीति विज्ञायते अपरमपि भवतीति विज्ञानम्। ŚB. on MS. 10. 1. 1.

अभ्युच्छ्रित *a.* Uplifted, upraised; elevated by, distinguished for अभ्युच्छ्रिता कर्मभिरप्यवन्ध्यैः R. 16. 2.

अभ्युत्क्रुष्ट *p. p.* Praised with loud acclamations.

अभ्युत्क्रोशनम् Loud acclamation; °मन्त्र a hymn of applause.

अभ्युत्था 1 P. To rise for another, rise in honour of, rise to greet; नाभ्युत्तिष्ठन्ति गुरून् K. 108; Ś. 3; मामियमभ्युत्तिष्ठति देवी M. 5. 6; Śi. 4. 68.

अभ्युत्थानम् 1 Rising (from a seat) to do honour, rising in honour of; नाभ्युत्थानक्रिया यत्र Pt. 2. 62. -2 Starting, departure, setting out; arrangements for starting; अभ्युत्थानं त्वमद्यैव कृष्णपक्षचतुर्दशी। कृत्वा निर्याह्यमावास्यां विजयाय बलैर्वृतः॥ Rām. 6. 92. 62. -3 Rise (lit. and fig.), elevation, exaltation, prosperity, dignity, a position of dignity or authority; (तस्य) नवाभ्युत्थानदर्शिन्यो ननन्दुः सप्रजाः प्रजाः R. 4. 3; यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत। अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् Bg. 4. 7 when impiety increases or is in the ascendant. -4 Sunrise.

अभ्युत्थायिन् *a.* Rising to greet or in honour of.

अभ्युत्थित *p. p.* 1 Risen, arisen, gone up. -2 Blazing, flaming (fire); R. 1. 53. -3 Elevated, exalted.

अभ्युत्पत् 1 P. To fly up to, jump up to, leap upon. -*Caus.* To cause to fly up to (acc.).

अभ्युत्पतनम् Springing or leaping against, sudden spring or leap, assault; अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण R. 2. 27.

अभ्युदाहरणम् An example or illustration of a thing by its reverse.

अभ्युदि 2 P. [अभि+उद्-इ] 1 To rise (fig. also); go up (as the sun); एनांस्त्वभ्युदितान्विद्यात् यदा प्रादुष्कृताग्निषु Ms. 4. 104. -2 To rise over (one); तं चेदभ्युदियात्सूर्यः शयानं कामचारतः Ms. 2. 220, 219. -3 To come into existence, happen, originate. -4 To engage in combat with (one), encounter, (लोकवीरान्) को जीवितार्थी समरेऽभ्युदियात् Mb. -5 To prosper, thrive.

अभ्युदय *a.* Rising. **-यः** 1 Rise (of heavenly bodies); sunrise. -2 Rise, prosperity, good fortune, elevation, success; स्पृशन्ति नः स्वामिनमभ्युदयाः Ratn. 1 success; भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् R. 3. 14; Ms. 3. 254; Bh. 2. 63; R. 12. 3, V. 5. -3 A festival; any religious or festive celebration, festive occasion; °कालः joyous or festive occasion; Ś. 7; प्रतिषिद्धा पिबेद्या तु मद्यमभ्युदयेष्वपि Ms. 9. 84. -4 Beginning, commencement. -5 Occurrence, happening. -6 Accomplishment of a desired object (which is the cause of festivity). -7 The *tonsure* ceremony. -8 A Śrāddha performed on account of child-birth (वृद्धिश्राद्धम्) **-Comp. -अर्थकम्** Śrāddha for prosperity or elevation. **-इष्टिः** *f.* N. of a particular expiatory sacrifice.

अभ्युदयिन् *a.* Rising, going up.

अभ्युदित *p. p.* 1 Risen; occurred. -2 Elevated, risen to prosperity. -3 Asleep at sunrise, over whom the sun has risen; सूर्येण ह्यभिनिर्मुक्तः शयानोऽभ्युदितश्च यः Ms. 2. 221. -4 Celebrated as a festival. **-ता** N. of a religious ceremony. **-तम्** Rising, sunrise.

अभ्युद्गम् 1 P. 1 To go forth to meet. -2 To extend, spread.

अभ्युद्ग *a.* Rising, uprisen.

अभ्युद्गत *p. p.* 1 Gone forth to meet. -2 Extended, spread; elevated.

अभ्युद्गमः, -मनम्, -गतिः *f.* 1 Going forth to meet or to do honour (to a guest or to a venerable person). -2 Rising, occurring, originating.

अभ्युद्दृष्टम् Becoming visible (of a star). **-ष्टा** N. of a ceremony.

अभ्युद्धृत *a.* 1 Taken out, taken up; अभ्युद्धृतैर्जलैः Y. 1. 17. -2 Got without solicitation. -3 Got after a request.

अभ्युद्यम् 1 P. 1 To bring, offer. -2 To lift up.

अभ्युद्यत *p. p.* 1 Raised, lifted up; as °आयुध, °शस्त्र, °कर &c. -2 Prepared or ready, exerting oneself for (with inf., dat; loc. or in comp.); चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता माम् M. 3. 21, प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् Ku. 3. 70; दिनकररथमार्गविच्छित्तयेऽभ्युद्यतं यचलच्छृङ्गम् Bri. S. 12. 7; Me. 59; Ms. 9. 302. -3 Gone forth, risen, appearing forth or approaching; कुलमभ्युद्यतनूतनेश्वरम् R. 8. 15. -4 Given or brought unsolicited.

अभ्युन्नत *a.* 1 Raised, elevated; अभ्युन्नता पुरस्तात् Ś. 3. 7. -2 Projecting upwards; very high; अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभा Ku. 1, 33.

अभ्युन्नतिः *f.* Great elevation or prosperity.

अभ्युपगम् 1 P. 1 (*a*) To go to or near, approach; परलोकमभ्युपगते (भर्तरि) विविशुः Śi. 9. 13. (*b*) To come to the help of; वयमभ्युपगच्छामः कृष्णेन त्वां प्रधर्षितम् Hariv. (*c*) To have recourse to. (*d*) To arrive at (a point of time); आषाढीमभ्युपगतो भरतः Rām. -2 To obtain, get. -3 To admit, grant, own; अभ्युपगतं तावदस्माभिरेवम् Ś. 5 we admit all this; Mu. 3. -4 To assent to, agree to, undertake, promise; Dk. 73. *-Caus.* To induce or cause one to assent to or grant; मामभ्युपगमय्य Dk. 60, 118.

अभ्युपगत *p. p.* 1 Approached, agreed or assented to; granted; suffered; देव्या मद्वचनात्तथाभ्युपगतः पत्युर्वियोगस्तदा Ratn. 4. 20; promised &c. -2 Inferred, probable. -3 Similar.

अभ्युपगमः 1 Approach, arrival. -2 Granting, admitting, accepting to be true. P. VIII. 3. 74 Sk.; confession (as of guilt); करिष्याम्येवं नो पुनरिति भवेदभ्युपगमः Ratn. 2. 18. -3 Undertaking, promising; निर्णय° M. 1; a contract, agreement, promise; क्रियाभ्युपगमात्त्वेतद्बीजार्थं यत्प्रदीयते Ms. 9. 53. -4 Probable ascertainment, belief; judgment, a view accepted; युष्माकमभ्युपगमाः प्रमाणं पुण्यपापयोः Mv. 1. 38. supposition, inference. -5 Analogy, affinity. **-Comp. -सिद्धान्तः** an admitted proposition or axiom; Nyāyadarśana.

अभ्युपगमित *Caus. p. p.* Made to consent, obtained by free consent. **-तः** A slave for a fixed term.

अभ्युपपद् 4 A. 1 To deliver (from distress), protect; to console, comfort, take compassion or pity on, pity, favour; स सुहृद्यो विपन्नार्थं दीनमभ्युपपद्यते Rām. 6. 63. 27; रतिमभ्युपपत्तुमातुरां मधुरात्मानमदर्शयत्पुरः Ku. 4. 25; (कदा) तपः कृशामभ्युपपत्स्यते सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् 5. 61; U. 2; 3. 7; Māl. 4. -2 To ask for help, seek protection, submit; अभ्युपपन्नवत्सलः Mk. 7. -3 To furnish with.

अभ्युपपत्तिः *f.* 1 Approaching to assist, taking pity or compassion on, favouring; a favour, kindness; अभ्युपपत्त्या अस्या जीवितमवलम्बस्व Ś. 3; अनयाभ्युपपत्त्या Ś. 4; मम° निमित्तम् Mk. 1. -2 Consolation. -3 Protection, defence; ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् Ms. 8. 112, 349; 10. 62; आर्त° Dk. 39. -4 An agreement, assent, promise. -5 Impregnation of a woman (especially of a brother's widow as an act of duty); मात्रोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति Mb. 1. 1. 114.

अभ्युपपन्न *a.* Protected, rescued; asked for protection or help; अभ्युपपन्नवत्सलः खलु तत्रभवानार्यचारुदत्तः श्रूयते Mk. 7.

अभ्युपपादनम् Protection &c.

अभ्युपस्थित *a.* Accompanied, assisted; निवासमकरोद्धीमान् सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः Mb. 3. 280. 40.

अभ्युपाकृत *a.* Asked to take part in a ceremony.

अभ्युपाश्रयः Shelter, support; कोऽयं कस्य कुतो वापि किं कार्यं कोऽभ्युपाश्रयः Rām. 5. 48. 55.

अभ्युपे 2. P. [°उप-इ] 1 To go near, approach, arrive, enter; व्यतीतकालस्त्वहमभ्युपेतः R. 5, 14, 16, 22; त्रिरह्नोऽ

भ्युपयन्नपः Ms. 11. 259 entering the water *i. e.* bathing; Y. 3. 3. –2 To go to or enter a particular state, attain to; सत्त्वं न तद्यच्छलमभ्युपैति H. 3. 54 so ब्राह्मणतां, वैश्यतां, सखित्वम् &c. –3 To agree, (to do something), accept, promise, undertake; मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः Me. 40. अस्यै दास्यमभ्युपेतं मया Dk. 44, 55, 89, 138, 159. –4 To admit, grant, own, acknowledge, Śi. 11. 67; श्रुत्यैव च तर्कस्याभ्युपेतत्वात् S. B.; Dk. 45. –5 To approve, agree with, assent to. –6 To obey, submit to, be faithful to: विरोध्य मोहात्पुनरभ्युपेयुषाम् Ki. 18. 42.

अभ्युपायः 1 A promise; an engagement, agreement. –2 A means, an expedient, remedy; अस्मिन्सुराणां विजयाभ्युपाये Ku. 3. 19; यैरभ्युपायैरेनांसि मानवो व्यपकर्षति Ms. 11. 210.

अभ्युपायनम् A complimentary present; inducement, bribe.

अभ्युपेत्य *ind.* Having approached; having aggreed or promised. –Comp. –अशुश्रूषा one of the 18 titles of Hindu law, breach of contract or engagement between master and servant (where the servant does not work having agreed to do so).

अभ्युषः, अभ्यूषः, अभ्योषः [अभितः उ-ऊ-ष्यते अग्निना दह्यते, उ-ऊ-ष् बाहु° क] 1 A sort of cake or bread (Mar. पोळी or रोटी) (अर्धस्विन्नयवादेर्भृतादिना भर्जितयवादेर्वा घृतपक्वान्नस्य 'पोळी' इति ख्यातस्य नाम). –2 Half parched food (in general).

अभ्यु (-भ्यू) ष्य, -षीय, अभ्योष्य, अभ्योषीय *a.* Belonging to, consisting of, or fit for, the above cake.

अभ्युषित *a.* [वस्-क्त] Dwelling near or with. –तः A servant who is in attendance.

अभ्यूढ *a.* [वह्-क्त] Brought near.

अभ्यूह् 1 U. 1 To cover over, clothe. –2 (A.) To watch for; form a plot against. –3 To infer, guess. –4 To reason, argue, think over; Dk. 90. –5 To supply an ellipsis.

अभ्यूहः [ऊह्-घञ्] 1 Arguing, reasoning, discussion. –2 Deduction, inference, guess, conjecture; पराभ्यूहस्थानान्यपि तनुतराणि स्थगयति Māl. 1. 14. –3 Supplying an ellipsis –4 Understanding.

अभ्येषणम् [इष्-घञ्] 1 Desiring, wishing. –2 Going towards, attack.

अभ्र् 1 P. [अभ्रति, आनभ्र, अभ्रित] To go, wander about; वनेष्वानभ्र निर्भयः Bk. 4. 11; 14. 110.

अभ्रम् [अभ्र्-अच्; but more correctly अप्-भृ; अपो बिभर्ति भृ-क; अभ्रम् अम्भरणात् Nir. being filled with water] 1 A cloud; अग्निर्वै धूमो जायते धूमादभ्रमभ्राद् वृष्टिः Śat. Br.; अभ्रं वा अपां भस्म; धूमो भूत्वा अभ्रं भवति अभ्रं भूत्वा मेघो भवति मेघो भूत्वा प्रवर्षति Ch. Up. V. 10. 5. 6. (these quotations show the conception of the ancient Ṛisis about the formation of clouds). –2 Atmosphere, sky; परितो विपाण्डु दधदभ्रशिरः Śi. 9. 3. See अभ्रंलिह &c. –3 Talc, mica. (Mar. अभ्रक) –4 Gold. –5 Camphor. 6– A kind of reed; Calamus Rotang (वेतस्, वेत्र). –7 Cyperus Rotundus (मुस्ता). (Mar. नागरमोथा) –8 (In arith.) A zero or cypher. [cf. L. *imber*; *Gr. ombros, appros*; Zend *awra*, Pers. *abr*] –Comp. –अवकाशः clouds as the only shelter; fall of rain. –अवकाशिक, –काशिन् *a.* exposed to the rain (and so practising penance), not seeking shelter from the rain; अभ्रावकाशा वर्षासु हेमन्ते जलसंश्रयाः Mb. 12. 244. 10; ग्रीष्मे पञ्चतपास्तु स्याद्वर्षास्वभ्रावकाशिकः Ms. 6. 23. –उत्थः 'sky born', the thunderbolt of Indra. –कूटम् a peak of a (mountain-like) cloud. –गङ्गा the heavenly river; K. 50. –घनः a mass of clouds; वर्षात्ययेन रुचमभ्रघनादिवेन्दोः R. 13. 77. –जा *a.* Ved. born from clouds, caused by vapours, यो अभ्रजा वातजा यश्च शुष्मो वनस्पतीन्त्सचतां पर्वतांश्च Av. 1. 12. 3. –नागः one of the elephants supporting the globe; N. of Airāvata. –पथः 1 atmosphere. –2 balloon. –पिशाचः, –चकः 'sky-demon', epithet of Rāhu. –पुष्पः N. of a cane (Mar. वेत) Calamus Rotang. See अभ्र (6). (–ष्पम्) 1 water. –2 'a sky flower', anything impossible, a castle in the air. –प्रुष् (ट्) *f.* sprinkling of clouds, rain.–अभ्रप्रुषो न वाचा प्रुषा वसु Rv. 10. 77. 1. –मांसी N. of a plant (जटामांसी). –मातङ्गः Indra's elephant, Airāvata. –माला, –वृन्दम् a line, succession, or mass of clouds; मयूरकेकाभिरिवाभ्रवृन्दम् R. 7. 69. 13. 76, 16. 25; मुक्ताजालग्रथितमलकं कामिनीवाभ्रवृन्दम् Me. 65. –रोहम् the *lapis lazuli* (लाजवर्त, आकाशमणि) –लिप्ती 1 sky covered with a few clouds. –2 a woman smeared with *mustā* grass. –वर्ष *a.* Ved. rained upon, sprinkled with water. (–र्षः) down-pour of rain. –वाटिकः, –का N. of a tree (आम्रातक; Mar. अंबाडा). –विलायम् *ind.* just as clouds melt away; विच्छिन्नाभ्रविलायं वा विलीये नगमूर्धनि Ki. 11. 79.

अभ्रंलिह *a.* [अभ्रं लेढि स्पृशति; लश् मुमागमश्च वहाभ्रेलिहः P. III. 2. 32] 'Cloud-licking', touching or scraping the clouds (very high); अभ्रंलिहाग्राः प्रासादाः Me. 66; प्रासादमभ्रंलिहमारुरोह R. 14. 29.; K. 270; Śi. 5. 65. –हः Wind.

अभ्रकम् [स्वार्थे कन्] Talc, mica; said to be produced from Pārvatī's menstrual discharge. –Comp. –भस्मन् *n.* calx of talc. –सत्त्वम् steel.

अभ्रंकष *a.* [अभ्रं कषति पीडयति तुङ्गत्वात्; खच् मुमागमश्च सर्वकूलाभ्रकरीषेषु लिहः P. III. 2. 42] Touching or scraping the clouds, very high; आदायाभ्रंकषं प्रायान्मलयं फलशालिनम् Bk.; K. 33; Dk. 110; Mv. 6. 7. (v. l.) –षः 1 Wind, air; अभ्रंकषो वायुः Sk. –2 A mountain.

अभ्रयन्ती *f.* 1 Forming clouds, bringing rainy weather. –2 Name of one of the seven Krittikās; Yv. Ts.

अभ्रायते Den. A. To create clouds, make cloudy; अभ्रं करोति अभ्रायते Sk.

अभ्रित *a.* [अभ्राणि अस्य संजातानि; अभ्र-इतच् तारकादिगण] Overcast with clouds, clouded; ददर्श काले दिवमभ्रितामिव R. 3. 12.

अभ्रिय *a.* [अभ्रे भवः घञ् ;] Belonging to or produced from clouds, sky **–यः** Lightning, **–यम्** A mass of thunder-clouds.

अभ्रयः ' One who is clothed only by the air ', an ascetic who is stark-naked.

अभ्रम *a.* Not mistaking, steady, clear. **–मः** Composure, steadiness.

अभ्रमुः *f.* The female elephant of the east, the mate of Airāvata, Indra's elephant, सलीलयातानि न भर्तुरभ्रमोर्न (प्रशशंस) Śi. 1. 52. **–Comp. –प्रियः, –वल्लभः** Airāvata.

अभ्रातृव्य *a.* Without a rival or enemy., अभ्रातृव्यो अना त्वमनापिरिन्द्र जनुषा सनादसि Rv. 8. 21. 13.

अभ्रान्त *a.* Composed, steady.

अभ्रान्तिः *f.* Composure, steadiness.

अभ्रिः, –भ्री *f.* [अभ्रति गच्छति मलं यस्मात् or येन, अभ्र–इन्] 1 A wooden scraper or sharp-pointed stick (for cleaning a boat). –2 A spade, hoe in general, अभ्रिं कार्ष्णायसीं दद्यात्सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः Ms. 11. 134. **–Comp. –खातम्** ' dug up with a spade ', a ploughed field.

अभ्रेषः Non-deviation, fitness, propriety. P. III. 3. 37.

अभ्व *a.* 1 Huge, large (महत् Nir.). –2 Mighty strong or powerful. –3 monstrous, immense, terrible; आ यो नो अभ्व ईषते Rv. 1. 39. 8. **–भ्वम्** Immense power, immensity. –2 Monstrosity, hugeness; (the great pervading principle of the universe; water; a cloud; embarrassed state, calamity; a monster; अरीरमत् पतयत् कच्चिदभ्वम् Rv. 6. 71. 5; closeness; offspring, given by B. and R.)

अम् *ind.* 1 Quickly. –2 A little. cf. also अं सुखं कश्मलं दुःखं पूर्णं दूरं गतं वरम् Enm.

अम् 1 P. [अमति, अमितुम्, अमित Ved. pres. अमिति; अमीति] 1 To go; to go to or towards. –2 To serve, honour. –3 To sound. –4 To eat. –5 To be pernicious or dangerous; वराहमिन्द्र एमुषम् Rv. 8. 77. 10. 10 P. or *Caus.* (आमयति) 1 To come upon, attack, afflict with sickness or pain from disease. –2 To be ill or be afflicted or diseased. –With सम् Ved. 1 A. 1 to convince oneself of, ascertain. –2 to ally or connect oneself with. –3 To fix or settle oneself.

अम *a.* Unripe (as fruit). **–मः** 1 Going. –2 Pressure, weight; strength, power (बलम्). –3 Fright, terror. –4 Sickness, disease. –5 A servant, follower, an attendant. –6 Vital air, life-wind (प्राण). –7 This self. –8 Unmeasured state. **–मा** 1 Soul. –2 Unmeasured state.

अमवत् *a.* Ved. 1 Violent, strong, stormy (winds); powerful (sound also). –2 Persevering, constant. –3 Capable, fit, proper. –4 Attended by ministers. –5 Attended by diseases. –6 Possessed of self. *–ind.* Voilently, impetuously; य आश्वश्वा अमवद् वहन्त Rv. 5. 58. 1.

अमतः [अम्–अतच् Uṇ. 3. 110.] 1 Sickness, disease. –2 Death. –3 Time. –4 Dust, particle of dust.

अमतिः [अम्–अति Uṇ. 4. 59.] 1 Time. –2 The moon. –3 (Ved.) Form, shape (Nir.). –4 Want, poverty. *a.* poor, indigent; अनापिरज्ञा असजात्यामतिः Rv. 10. 39. 6. **–अमतीवत्** *a.* Ved. 1 Evil-minded, wicked (दुष्ट, अप्रशस्तबुद्धिमत् Say.). –2 Poor, indigent; न मे स्तोतामतीवा न दुर्हितः स्यादग्ने न पापया Rv. 8. 19. 26.

अमङ्गल, –ल्य *a.* 1 Inauspicious, evil, ill; R. 12. 43; °अभ्यासरतिम् Ku. 5. 65; अमङ्गल्यं शीलं तव भवतु नामैकमखिलम् Puṣpadanta. –2 Unlucky, unfortunate. **–लः** The castor-oil tree (एरण्ड). **–लम्** Inauspiciousness, ill-luck; evil; oft. used in dramatic literature; शान्तं पापं प्रतिहतममङ्गलम्; cf. God forbid.

अमण्ड *a.* 1 Without decoration or ornaments. –2 Without froth or scum (as boiled rice). **–ण्डः** The castor oil tree (एरण्ड) Ricinus communis.

अमण्डित *a.* unadorned.

अमत *a.* 1 Not felt, not perceptible by the mind, unknown. –2 Disliked, not agreed see under अम् also. **–Comp. –परार्थता** ' an unacce[illegible] second sense ', one of the faults of a word (शब्ददोष); अमतः प्रकृतविरुद्धः परार्थो यत्र; *e. g.* in राममन्मथशरेण ताडिता &c. (R. 11. 20) the second sense suggestive of शृङ्गाररस is opposed to the proper *rasa* of the passage which is either वीर or बीभत्स; K. P. 7.

अमति *a.* Evil-minded, wicked, depraved. **–तिः** A rogue, cheat. **–तिः** *f.* 1 Ignorance, unconsciousness, absence of knowledge, intention, or fore-thought; अमत्यैतानि षड् जग्ध्वा Ms. 5. 20; 4. 222. For some of the other senses see under अम्. **–Comp. –पूर्व** *a.* unconscious, unintentional.

अमत्र *a.* Ved. [अम्–अत्रन् Uṇ. 3. 105.] Overpowering (enemies), strong or disposed to march on (गमनशील); स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय Rv. 1. 61. 9. **–त्रम्, –त्रकम्** [अमति भुङ्क्ते अत्रामत्र, आधारे अत्रन्] 1 A pot, vessel, utensil. उत्तार्य गोपी सुशृतं पयः पुनः प्रविश्य संदृश्य च दध्यमत्रकम् Bhāg. 10. 9. 7. अन्येषां चाप्यमत्राणां सौवर्णानामनेकशः Śiva. B. 29. 59. –2 Strength, power.

अमत्रिन् *a.* Ved. 1 Strong, powerful. –2 Having a drinking vessel.

अमत्सर *a.* Unenvious, disinterested; यद्यद्रोचेत विप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादमत्सरः Ms. 3. 231.

अमद *a.* 1 Free from intoxication, grave, serious. –2 Sorrowful.

अमदनः Name of Śiva. Bhaviṣya P.

अमत्त *a.* Sober, sane.

अमधव्य *a.* Not sweet, not worthy of the sweetness of Soma.

अमनस्, -अमनस्क *a.* 1 Without the organ of desire, thought &c. -2 Devoid of intellect (as a child). -3 Inattentive, careless. -4 Having no control over the mind. -5 Devoid of affection. *n.* (-नः) 1 Not the organ of desire, non-perception. -2 Inattention. *m.* The Supreme Being. -Comp. -गत *a.* Unknown, unthought of. -नीत, -ज्ञ *a.* Disapproved, condemned; reprobate. -योगः Absence of concentration of mind, inattention. -हर *a.* displeasing, disagreeable.

अमनस्विन् *a.* 1 Unintelligent. -2 Inhuman (as a demon).

अमीनः [अम्-अनिः, अमति गच्छत्यत्र Uṇ 2. 101] Motion (गतिः); way.

अमनाक् *ind.* Not a little, greatly, very much.

अमनुष्य *a.* 1 Not human, not manly. -2 Not frequented by man. -ष्यः 1 Not a man; नामनुष्ये भवत्यग्निः Rām. 2. 93. 22. -2 A demon, fiend (= रक्षःपिशाचादि Sk. on P. II. 4. 23). -ता Unmanliness.

अमन्तु *a.* Ved. 1 Unwise, foolish. -2 Guiltless, innocent. -3 Despising.

अमन्त्र, -न्त्रक *a.* 1 Not accompanied by Vedic verses, not requiring the repetition of Vedic texts, as a ceremony &c.; सायं त्वन्नस्य सिद्धस्य पत्न्यमन्त्रं बलिं हरेत् Ms. 3. 121, 2. 66. -2 Not entitled to Vedic verses, such as a Śūdra, a female &c.; निरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः Ms. 9. 18. -3 Not knowing Vedic texts; अव्रतानाममन्त्राणाम् Ms. 12. 114. -4 Not accompanied by the use of spells or incantations, as a cure &c.; अनया कथमन्यथावलीढा न हि जीवन्ति जना मनागमन्त्राः Bv. 1. 111. -Comp. -ज्ञ *a.* Not knowing Vedic texts or hymns; Ms. 3. 129. -तन्त्र *a.* Without the use of spells or the magical feats attendant on them, without the use of magical arts; अमन्त्रतन्त्रं वशीकरणम् Pt. 1. 70. -विद् *a.* Not knowing Vedic hymns.

अमन्द *a.* Not slow or dull, active, intelligent; मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः M. 2. 8. -2 Sharp, strong, violent (wind &c.). -3 Not little, much, excessive, great, violent; अमन्दमदुर्दिन U. 5. 5; अमन्दमिलदिन्दिरे निखिलमाधुरी मन्दिरे Bv. 4. 1; दष्टोष्ठकरावधूननम् Ki. 8. 6 violently bit. -न्दः N. of a tree.

अमन्यमान *a.* Ved. 1 Not understanding; offering no homage; अमन्यमानाँ अभि मन्यमानैः Rv. 1. 33. 9. -2 Not being aware of; अमन्यमानाञ्छर्वा जघान Rv. 2. 12 10.

अमन्युत *a.* Ved. Not bearing ill-will towards another; अमन्युता नो वीरुधो भवन्तु Av. 12. 3. 31.

अमम *a.* Without egotism, without any selfish or worldly attachment, devoid of personal ties or desires; शरणेष्वममश्चैव वृक्षमूलनिकेतनः Ms. 6. 26 -मः The twelfth Jaina saint of a future उत्सर्पिणी.

अममता, -त्वम् Indifference, disinterestedness.

अमम्रि *a.* Ved. Immortal; अमम्रिर्भवामृतोऽतिजीवो Av. 8. 2. 26.

अमर *a.* [मृ-पचाद्यच् न. त.] Undying, immortal, imperishable; अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् H. Pr. 3, Ms. 2. 148. अजरोऽमरोऽमृतः Bri. Up. 4. 4. 25. -रः 1 A god, deity. -2 N. of a Marut. -3 N. of a plant Euphorbia Tirucalli (स्नुहीवृक्ष; Mar. शेर). Tiaridium Indicum (हस्तिशुण्ड?; Mar. भुरुंडी). -4 Quick-silver. -5 Gold. -6 A species of pine. -7 The number 33. (that being the number of Gods.) -8 N. of Amarasiṁha, see below; of a mountain. -9 Mystical signification of the syllable उ. -10 A heap of bones. -रा 1 The residence of Indra (cf. अमरावती). -2 The naval string; umbilical cord. -3 The womb. -4 A house-post (स्थूणा). -5 N. of several plants; इन्द्रवारुणी, वटी, महानीली, घृतकुमारी, स्नुही, गुडूची, दूर्वा. -री The same as अमरा. -Comp. -अङ्गना, -स्त्री a celestial nymph, heavenly damsel; मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः Si. 1. 51. -अद्रिः 'mountain of the gods'; हृतामराद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमचेष्टितम् Bhāg. 10. 59. 2. N. of the mountain Sumeru. -अधिपः, -इन्द्रः, -ईशः, -ईश्वरः, -पतिः, -भर्ता, -राजः &c. 'The lord of the gods', epithets of Indra; प्रेमदत्तवदनानिलः पिबन्नत्यजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15. शान्तं पापं न वः किंचित् कुतश्चिदमराधिप Rām. 2. 74. 22. sometimes of Śiva and Viṣṇu also, -आचार्यः, -गुरुः, -इज्यः, 'preceptor of the gods', epithets of Brihaspati. -आपगा, -तटिनी, -सरित् *f.* the heavenly river, an epithet of the Ganges; °तटिनीरोधसि वसन् Bh. 3. 123. -आलयः the abode of the gods, heaven, तत्रामरालयमरालमरालकेशि N. -उत्तम *a.* the best of the gods. -उपम *a.* God-like. -कण्टकम् N. of the part of the Vindhya range which is near the source of the river Narmadā. -कोटः 'the fortress of the immortals', N. of the capital of a (modern) Rajaput state. -कोशः, -षः N. of the most popular Sanskrit lexicon called after the author अमरसिंह. °कौमुदी Title of a commentary on अमरकोश. -गुरुः 1 Brihaspati. -2 The planet Jupiter. -चन्द्रः Name of the author of Bālabhārata. -(रं)जयः Conquering the gods. Bhaviṣya P. -जः N. of a tree, a kind of खदिर. -तरुः, -दारुः 1 a celestial tree, a tree in the paradise of Indra; अमरतरुकुसुमसौरभसेवनसंपूर्णसकलकामस्य Bv. 1. 28. -2 देवदारु -3 the wish-yielding tree. -दत्तः Name of a lexicographer, of a prince. Ks. -द्विजः a Brāhmaṇa who lives by attending a temple or idol; or one who superintends a temple. -पुरम् 1 the residence of the gods, celestial paradise. -2 N. of various other towns. -पुष्पः, -ष्पकः 1 N. of several plants (केतक, चूत). -2 N. of a kind of grass. -3 the wish-yielding tree (कल्पवृक्ष). -पुष्पिका N. of a plant (अधःपुष्पी?); a kind of anise. -प्रख्य, -प्रभ *a.*

like an immortal. -प्रभुः one of the 1000 names of Viṣṇu. -माला N. of a lexicon. (said to be composed by the same author as that of Amarakośa.) -रत्नम a crystal. -राजः N. of Indra. -लोकः the world of the gods, heaven; °ता heavenly bliss; नेपु सम्यग्वर्तमानो गच्छत्यमरलोकताम् Ms. 2. 5. -वल्लरी N. of a plant (आकाशवल्ली). -सिंहः N. of the author of *Amarakośa;* he was a Jaina and is said to have been one of the 9 gems that adorned the court of king Vikramāditya. The dates of many of these 'gems' are still doubtful. -स्त्री An Apsaras or a nymph of heaven.

अमरणम् Not dying, immortality.

अमरता, -त्वम् The state of the gods, immortality.

अमरावती [अमर-वत्, र being changed to रा by P. VI. 3. 119] 1 Abode of the gods, residence of Indra (said to be above Meru or the sun's orb; cf. Ki. 7; 2); ससंभ्रमेन्द्रद्रुतपातितार्गला निमीलिताक्षीव भियाऽमरावती K. P. 1. -2 N. of a modern town in Berar, Amravati.

अमरिष्णु, -अमर्त *a.* Ved. Immortal.

अमर्त्य *a.* Immortal, divine, imperishable; °भावेऽपि R. 7. 53; °भुवनम् heaven; °ता immortality. -र्त्यः A god. -Comp. -आपगा the celestial river, epithet of the Ganges; Vikr. 18. 104. -भुवनम् The heaven. -वधूः An Apsaras or a nymph of heaven; लेभे परां द्युतिममर्त्यवधूसमूहः Ki. 6. 46.

अमरी A goddess; अमरीकबरीभारभ्रमरीमुखरीकृतम् Kuval.

अमरुः, -अमरुकः N. of a king and poet who composed 100 verses which are usually known by the name अमरुशतक; प्रज्ञानवानमरुकस्य कवेः प्रसारश्लोकाच्छतं विवृणुतेऽर्जुनवर्मदेवः Amaru.

अमर्दित *a.* Unthreshed, untrodden, unsubdued.

अमर्मन् *a.* Ved. Not a vital organ or part of the body, having no joint or vital part. येभिर्वृत्रस्येषितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म Rv. 3. 32. 4. -Comp. -जात *a.* not produced in a vital organ. -वेधिन् *a.* not injuring the vital parts; mild, soft. -वेधिता *f.* The state of not inflicting severe injury on others, absence of acrimony (one of the thirtyfive Vāg-guṇas of a Tīrthaṅkara).

अमर्याद *a.* [न. ब.] 1 Exceeding due limits or bounds, transgressing every bound, disrespectful, improper; मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा Pt. 1. 142; तादृशं त्वममर्याद कर्म कर्तुं चिकीर्षसि Rām. -2 Boundless, infinite. -दा Transgression of due limits or bounds, impropriety of conduct, forwardness, disrespect, violation of due respect.

अमर्ष *a.* Not enduring or bearing. -र्षः 1 Non-endurance, tolerance, impatience; अमर्षप्रभवो रोषः सफलो मे भविष्यति Rām. 5. 62. 33. अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न जातहार्देन न विद्विषादरः Ki. 1. 33; jealousy, jealous anger; किं तु भवतस्तातप्रतापोत्कर्षेऽप्यमर्षः U. 5. In Rhet. अमर्ष is one of the 33 minor feelings or व्यभिचारिभाव. See S. D.; R. G. thus defines it: परकृतावज्ञादिनानापराधजन्यो मौनवाक्पारुष्यादिकारणभूतश्चित्तवृत्तिविशेषोऽमर्षः. -2 Anger, passion, wrath; पुत्रवधामर्षोद्दीपितेन गाण्डीविना Ve. 2; हर्षामर्षभयोद्वेगैः Bg. 12. 15. सामर्ष angry, indignant; सामर्षम् angrily. -3 Impetuosity, violence. -4 Determination of purpose. -र्षा Intolerance; यत्र सङ्गीतसन्नादैर्नदद्गुहममर्षया Bhāg. 8. 2. 6. -Comp. -ज *a.* arising from anger or impatience. -हासः an angry laugh, sarcastic sneer.

अमर्षण, -र्षित, -र्षिन्, -र्षवत् *a.* 1 Impatient, intolerant, unforgiving; विशेषात्परिपूर्णस्य याति शत्रोरमर्षणः आभिमुख्यम् Pt. 1. 326. -2 Angry, indignant, passionate; हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः R. 3. 53; अभिमन्युवधामर्षितैः पाण्डुपुत्रैः Ve. 4. -3 Impetuous, determined.

अमल *a.* [न. ब.] 1 Free from dirt or impurities, pure, undefiled, stainless, spotless; कपाल्मेवामलशेखरश्रीः। (बभूव) Ku. 7. 32, 33; लोकानमलान् प्रतिपद्यते Bg. 14. 14. अमलाः सुहृदः Pt. 2. 171 pure, sincere. -2 White, bright, shining; कर्णावसक्तामलदन्तपत्रम् Ku. 7. 23; R. 6. 80. -ला 1 N. of the goddess Lakṣmī. -2 The navel cord. -3 N. of a tree (Mar. आंवळा) Emblica Officinalis Gaertn; also of a plant (सातलावृक्ष) also *n.* in this sense. यथा वै द्वे वामलके Ch. Up. 7. 3. 1. -लम् 1 Purity. -2 Talc. -3 The Supreme Spirit. -Comp. -आत्मन् *a.* Of pure or undefiled mind. -गर्भः N. of a Bodhisattva. -पतत्रिन् *m.* (त्री) the wild goose; माधुर्यादमलपतत्रिणां कुलानि Śi. 8. 12. -रत्नम्, -मणिः a crystal.

अमलयति Den. P. To make pure or spotless, brighten; अमलयतीह वनान्तमिन्दुलेखा Ki. 5. 44.

अमलिन *a.* Clean, spotless, pure (morally also); कुलममलिनं न त्वेवायं जनो न च जीवितम् Māl 2. 2.

अमलानकम् Globe-amaranth. (Mar. मखमाल).

अमवत् See under अम.

अमविष्णु *a.* 1 Going in different directions, up and down. -2 Immovable; अनातुरा अजराः स्थामविष्णवः Rv. 10. 94. 11.

अमसः [अम्-असच्] 1 Disease. -2 Stupidity. -3 A fool. -4 Time.

अमसृण *a.* Not soft or bland, harsh, violent, strong, intense.

अमस्त *n.* Curds.

अमा *a.* [न मा-क] Measureless. -*ind.* Ved. 1 At home, in the house; कामश्वरताममाभूत् Rv. 2. 38. 6. -2 In this world, here below (इहलोके). -3 With, near, close to; अमैवास्मै तद्भवति Bṛi. Up. 1. 5. 20. -4 Together with, in conjunction or company with, as in अमात्य, अमावास्या q. v.; अमाकृ to draw near, have near oneself. अमा सह समीपे च Nm. -*f.* 1 The day of the new moon, the day of the conjunction of the sun and moon;

अमायां तु सदा सोम ओषधीः प्रतिपद्यते Vyāsa. -2 The sixteenth digit of the moon. -3 The fifteenth digit also. m. The soul. -Comp. -अक्त a. Ved. met, come together. -अन्तः The end of the day of new moon. -इष्ट a. Sacrificed at home. -जुर् f. Living at home during life, growing old at home; अमाजुरश्चिद्भवथो युवं भगो Rv. 10.39. 3; being without husband in the same dwelling with her parents, as a maiden (पितृषद्); अमाजूरिव पित्रोः सचा सती Rv. 2. 17. 7 -पर्वन् n. The sacred time of अमा, day of new moon. -हठः Name of a snake-demon; Mb.

अमांस a. 1 Without flesh, not containing flesh. -2 Lean, thin, weak, enfeebled. -सम् Not flesh, anything but flesh. -Comp. -ओदनिक a. (-की f.) Not relating to a preparation of rice with meat.

अमात् ind. Ved. 1 From near, at hand. a. Not measuring, boundless; प्रमदादमानिव पुरे महीयसि Śi. 13. 2.

अमातृ, -तृक a. Motherless; Dk. 2. 5.

अमातृभोगीण a. Not fit for the use of a mother.

अमात्यः [अमा सह वसति, अमा-त्यप्, अव्ययात्त्यप् P. IV. 2. 104. Vārt. अमेहक्वतसित्रेभ्य एव] 1 One living with or near another, an inmate of the same house or family (Ved.). -2 A companion or follower of a king, minister; तस्यामात्या गुणैरासन्निक्ष्वाकोः सुमहात्मनः Rām. 1.7.1; अमात्याः सर्व एवैते कार्याः स्युर्न तु मन्त्रिणः Kau. A. 1. 8. -अमात्यिका f. M. Bh. on P. VII. 3. 1. -Comp. -उत्पत्तिः f. Creation of ministers Kau. A. 1. 8. अमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः R. 3. 28.

अमात्र a. [नास्ति मात्रा इयत्ता यस्य] 1 Boundless, immeasurable; अमात्रं त्वा धिषणा तितिविषे Rv. 1. 102. 7. -2 Not whole or entire. -3 Not elementary. -4 Having the measure or quantity of the letter अ. -त्रम् 1 Non-measure. -2 Not a measure or quantity. -त्रः The Supreme Spirit.

अमात्रवत्त्वम् 1 Spirit, spiritual essence. -2 Defect, deficiency.

अमाननम्, -ना Disrespect, insult; disobedience.

अमानव a. 1 Not human; animal. -2 Superhuman.

अमानस्यम् Pain (मानसे साधु न भवति).

अमानिन् a. Modest, humble.

अमानिता, -त्वम् Modesty, humility. अमानित्वमदाम्भित्वम् Bg. 13. 7.

अमानुष a. (-षी f.) 1 Not human, not belonging to man, supernatural, unearthly, superhuman; आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषताम् K. 132, °आकृतिः K. 131, 132, 258; °शक्तित्वम् 103; °गीतध्वनिम् 126 an unearthly melody. -2 Inhuman, monster-like; ill-disposed towards man. -3 Tenantless, desolate; °षं वनम् 135. -षः, -षी One not a man, an irrational animal; Ms. 9. 284, स्त्रीणामशिक्षितपटुत्वममानुषीषु संदृश्यते Ś. 5. 22.

अमानुष्य a. Not human, superhuman &c. -°ष्यम् Inhuman state; अमानुष्यं समापन्नान् दासकर्मण्यवस्थितान् Mb. 5. 160. 113.

अमाम (मा) सी = अमावसी or अमावस्या q. v.

अमाय a. 1 Not cunning or sagacious, guileless, sincere, honest. -2 Immeasurable. -या 1 Absence of fraud or deceit, honesty, sincerity. -2 (In Vedānta Phil.) Absence of delusion or error, knowledge of the supreme truth. -यम् The Supreme Spirit (ब्रह्म).

अमायिक, -मायिन् a. Guileless; honest, sincere, true.

अमारः Not dying.

अमार्ग a. Pathless, -र्गः Not a road, absence of road; a bad road.

अमावसुः N. of a prince (a descendent of Purūravas); Mb. Hariv.

अमावस्या, -वास्या, -वसी, -वासी (also written अमामसी-मासी) [अमावस् -ण्यत्, अमा सह वसतः चन्द्रार्कौ अस्यां सा. अमावस्यदन्यतरस्याम् P. III. 1. 122 Sk.] 1 The day of new moon, when the sun and moon dwell together or are in conjunction; the 15th day of the dark half of every lunar month; सूर्याचन्द्रमसोः यः परः सन्निकर्षः साऽमावस्या Gobhila; अमावास्यायां दीक्षित्वा Ch. Up. 5. 2. 4. -2 A sacrifice offered at that time. -3 The sacrificial oblation.

अमावास्य, -स्यक a. [अमावस्या, बुन्-अच् अमावास्याया वा P. IV. 3. 30-31; अमावास्यायां जातः] Born or produced on the night of new moon.

अमित a. 1 Unmeasured, boundless, unlimited, infinite, great, immense; मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः। अमितस्य हि दातारं भर्तारं का न पूजयेत् Rām. 2. 37. 30. -2 Neglected, disregarded. -3 Unknown. -4 Unpolished. -Comp. -अक्षर a. not having a fixed number of syllables; prosaic. -अशनः Powerful devourer, epithet of परमेश्वर; of Viṣṇu. -आभ a. Of great lustre, of unbounded splendour. (-भः) a class of divinities mentioned in V. P. -आयुः N. of a Dhyānibuddha. -ओजस् a. of unbounded energy, all-powerful, Almighty; स तैः पृष्टस्तथा सम्यगमितौजा महात्मभिः Ms. 1. 4. -क्रतु a. of unbounded wisdom or energy. -गतिः N. of a Vidyādhara, Ks. N. of a Jaina author. -तेजस्, -द्युति a. of unbounded lustre or glory. -ध्वजः N. of a son of Dharmadhvaja; V. P. -रुचिः N. of a deity (Buddhistic). -विक्रमः 1 of unbounded valour; अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वम् Bg. 11. 40. -2 a name of Viṣṇu. -वीर्य a. of immense strength.

अमित्रः [न मित्रम्; by Uṇ. 4. 173 fr. अम् to go against; अमेर्द्विषति चित्; अमित्रः शत्रुः] Not a friend, an enemy,

adversary, a foe, rival, opponent; स्याताममित्रौ मित्रे च सहजप्राकृतावपि Śi. 2. 36; तस्य मित्राण्यमित्रास्ते 101; Dk. 109, 171; M. 1; प्रकृत्यमित्रा हि सतामसाधवः Ki. 14. 21; Ms. 7. 83; 12. 79; 2. 239. –त्रा An enemy; °युध् Ved. subduing one's enemies. –Comp. –खाद् *a.* Devouring one's enemies, epithet of Indra. –घात, –घातिन्, –घ्न, –हन् Killing enemies. –जित् *a.* Conquering one's enemies; अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा यत् N. 1. 13; N. of a son of Suvarṇa. –दम्भन *a.* Ved. hurting one's enemies. बृहस्पते भीमममित्रदम्भनम् Rv. 2. 23. 3. –स (सा) ह *a.* enduring or overpowering one's enemies, epithet of Indra; शास इत्था महाँ अस्यमित्रसाहो अस्तृतः Av. 1. 20. 4. –सेना a hostile army; अमित्रसेनामभिजञ्जभानो Av. 5. 20. 6.

अमित्रकम् An unfriendly act; राजानमिममासाद्य सुहृद्विहममित्रकम् Rām. 6. 65. 7.

अमित्रता, –त्वम् Enmity; Pt. 2. 98; तदास्य मित्राण्यपि यान्त्यमित्रताम् Mk. 1. 53.

अमित्रयति Den. P., **अमित्रायते** A. To act like an enemy, act hostilely towards, hate; हा कष्टं पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यमित्रायते Bh. 3. 111.

अमित्रिन् *a.* Hostile, inimical; मा कस्मै धातमभ्यमित्रिणे Rv. 1. 120. 8.

अमित्रीय, –त्र्य *a.* Hostile, inimical; विश्वा वृत्रममित्रिया शवोभिः Rv. 6. 17. 1.

अमिथित *a.* Ved. Not reviled, not provoked; को नु मर्या अमिथितः सखा सखायमब्रवीत् Rv. 8. 45. 37.

अमिथ्या *adv.* Not falsely, truly; तामूचेतुस्त प्रियमप्यमिथ्या R. 14. 6.

अमिन् *a.* Sick, diseased.

अमिन *a.* Ved. Inviolable (अहिंस्य); immense (?).

अमिनत् *a.* Ved. 1 Not hurting; unhurt. –2 Unalterable; यजत्रैरमिनती तस्थतुरुक्षमाणे Rv. 4. 56. 2.

अमिलातकम् Globe-amaranth. See अमलानकम्.

अमिश्र, –श्रित *a.* Unmixed, unblended; not shared by others.

अमिष *a.* [न. ब.] Free from guile or deceit. –षम् [अम् भोगे-कर्मणि इषन्] 1 An object of worldly enjoyment, luxury. –2 Honesty, absence of fraud or deceit. –3 Flesh.

अमीत *a.* Unhurt; °वर्णाः of unhurt or unextinguishable or unaltered colour; समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरन्ति Rv. 4. 51. 9.

अमीवा [अम्–वन्–ईडागमः निपातः] Ved. 1 Affliction, sickness, disease. –2 Distress, terror. –3 A demon, tormenting spirit. –वः An enemy, one who afflicts or torments; –वम् 1 Affliction, distress, pain, injury, कच्चिद् बुधः स्वस्त्यनमीव आस्ते Bhāg. 3. 1. 32. कुठारैश्छिच्छिदुः क्रुद्धाः स्मरन्तोऽमीवमस्य तत् Bhāg. 4. 28. 26.

अमुक *pron. a.* [अदस्–टेरकच् उत्वमत्वे Tv.] A certain person or thing, so and so (to be used when a person or thing is referred to without a name); मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलिखितम् Y. 2. 86–87; उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना। लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् 88.

अमुक्त *a.* 1 Not loosened, not let go. –2 Not liberated from recurring birth and death, not having got final beatitude. –क्तम् A weapon (a knife, sword &c.) that is always grasped and not thrown. चतुर्विधमायुधम्। मुक्तममुक्तं मुक्तामुक्तं यन्त्रमुक्तं चेति Dhanur. V. 4. –Comp. –हस्त *a.* one whose hand is not open or free (to give), sparing, stingy (in a bad sense); frugal, economical, prudent (in a good sense); सदा प्रहृष्टया भाव्यं व्यये चामुक्तहस्तया Ms. 5. 150.

अमुक्तिः *f.* 1 Non-liberation. –2 Want of freedom or liberty.

अमुच् *f.* Ved. Non-liberation.

अमुची *f.* Ved. Not unbinding, not setting at liberty (said of an evil spirit).

अमुतः *ind.* 1 From there, there. –2 From that place, from above, *i. e.* from the other world or heaven. –3 Upon this, thereupon; henceforth.

अमुत्र *ind.* (opp. इह) [अदस्–त्रल्] 1 There, in that place, therein; अमुत्रासन् यवनाः Dk. 127. –2 There (in what precedes or has been said), in that case. –3 There above, in the next world, in the life to come; यावज्जीवं च तत्कुर्याद्येनामुत्र सुखं वसेत्; यत्तु वाणिजके दत्तं नेह नामुत्र तद्भवेत् Ms. 3. 181; पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते Bg. 6. 40. –4 There; अनेनैवार्भकाः सर्वे नगरेऽमुत्र भक्षिताः Ks. –5 Thither, that way. –Comp. –भूयम् Ved. Being in the other world; dying; अमुत्रभूयादधि यद् यमस्य बृहस्पतेरभिशस्तेरमुञ्चः Av. 7. 53. 1.

अमुत्रत्य *a.* Belonging to a future life, being of the next world.

अमुथा *ind.* Thus, in that manner, like that; °अस् to be thus, euphemistically for 'to fare very ill'.

अमुया *ind.* Ved. In that manner, thus and thus.

अमुर्हि *ind.* Then, at that time; यद्वा एतेऽमुर्हि म्रियन्त तदेवाप्यय कुर्वन्ति Bri. Up. 1. 5. 23.

अमुवत् *ind.* Like a person or thing referred to without name.

अमुष्य (gen. of अदस्) Of such a one (in comp. only). –Comp. –कुल *a.* [अलुक् स.] belonging to the family of such a one. (–लम्) a well-known family. –पुत्रः, –त्री the son or daughter of such a one or of a good or well-known family or origin; see आमुष्यायण.

अमूदृश्, –श, –क्ष, *a.* (–शी, –क्षी *f.* cf. अन्यादृश) Such-like, such a one, of such a form or kind.

अमूर *a*. Ved. Not perplexed or bewildered, not ignorant, infallible. अर्धमर्धेन पयसा पृणक्ष्यर्धेन शुष्म वर्धसे अमूर Av. 5. 1. 9.

अमूर्त *a*. Formless, shapeless, incorporeal, unembodied (opp. मूर्त where Muktā. says मूर्तत्वम् = अवच्छिन्नपरिमाणवत्त्वम्) द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चामूर्तं च Bṛi. Up. 2. 3. 1. **–र्तः** N. of Śiva. **–Comp. –गुणः** (in Vaiś. Phil.) a quality considered to be अमूर्त or incorporeal such as धर्म, अधर्म &c.; धर्माधर्मौ भावना च शब्दो बुद्ध्यादयोऽपि च। एते मूर्तगुणाः सर्वे Bhāṣa P. **–रजस्** A son of Kuśa (by Vaidarbhī); Mb.

अमूर्ति *a*. Formless, shapeless. कालो मूर्तिरमूर्तिमान् Maitrī 6. 14. **–र्तिः** N. of Viṣṇu. **–र्तिः** *f*. Shapelessness; (*m*. pl.) A class of Manes who have no definite form.

अमूर्तिमत् *a*. Formless &c. *m*. N. of Viṣṇu.

अमूल, –लक *a*. 1 Rootless (lit.); पशवोऽमूला ओषधयोऽमूलिन्यः Śat. Br.; (fig.); without basis or support, baseless, groundless. –2 without authority; not being in the original; इहान्वयमुखेनैव सर्वं व्याख्यायते मया। नामूलं लिख्यते किंचित् Malli. Introduction of Ṭīkā on R. –3 without material cause, as the *Pradhāna* of the Sāṅkhyas; मूलं मूलाभावादमूलम्. –4 Not fixed in the earth, moving. **–ला** N. of a plant (अग्निशिखा, Mar. कळलावी).

अमूल्य *a*. Priceless, invaluable.

अमृक्त *a*. Ved. 1 Unhurt, unharmed, safe. –2 Unwashed.

अमृज *a*. without toilet &c; परिक्लिष्टैकवसनाममृजां राघवप्रियाम् (ददर्श) Rām. 6. 81. 10.

अमृणालम् [सादृश्ये नञ्] The root of a fragrant grass (वीरण, Mar. काळा वाळा) used for screens &c.

अमृत *a*. 1 Not dead; अमृते जारजः कुण्डः Ak. –2 Immortal; अपाम सोमममृता अभूम Rv. 8. 48. 3; U. 1. 1. ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च Bg. 14. 27. –3 Imperishable, Indestructible, eternal. –4 Causing immortality. –5 Beautiful, agreeable, desired. पाञ्चजन्याभिषिक्तश्च राजाऽमृतमुखोऽभवत् Mb. 12. 40. 17. **–तः** 1 A god, an immortal, deity. आरुरोह यथा देवः सोमोऽमृतमयं रथम् Mb. 12. 37. 44. –2 N. of Dhanvantari, physician of the gods; also N. of Indra, of the sun, of Prajāpati, of the soul, Viṣṇu and Śiva. –3 N. of a plant (वनमुद्ग, Mar. मटकी) –4 N. of the root of a plant (वाराहीकन्द, Mar. डुकरकंद). **–ता** 1 Spirituous liquor. –2 N. of various plants; *e. g*. आमलकी, हरीतकी, गुडूची, मागधी, तुलसी, इन्द्रवारुणी, ज्योतिष्मती, गोरक्षदुग्धा, अतिविषा, रक्तत्रिवृत्, दूर्वा, स्थूलमांसहरीतकी. –3 N. of one of the Nāḍīs in the body; नाडीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चामृताकर्षणात् Mal. 5. 2. –3 One of the rays of the sun; सौरीभिरिव नाडीभिरमृताख्याभिरम्मयः R. 10. 58. **–तम्** 1 (*a*) Immortality, imperishable state; न मृत्युरासीदमृतं न तर्हि Rv. 10. 129. 2; Ms. 22. 85. (*b*) Final beatitude, absolution; तपसा किल्बिषं हन्ति विद्ययामृतमश्नुते Ms. 12. 104; स श्रिये चामृताय च Ak. –2 The collective body of immortals. –3 (*a*) The world of immortality, Paradise, Heaven; the power of eternity, immortal light, eternity. –4 Nectar of immortality, ambrosia, beverage of the gods (opp. विष) supposed to be churned out of the ocean; देवासुरैरमृतमम्बुनिधिर्ममन्थे Ki. 5. 30; विषादप्यमृतं ग्राह्यम् Ms. 2. 239; विषमप्यमृतं क्वचिद्भवेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छया R. 8. 46; oft. used in combination with words like वाच्, वचनम्, वाणी &c; कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरम् R. 3. 16; आप्यायितोऽसौ वचनामृतेन Mb.; अमृतं शिशिरे वह्निरमृतं क्षीरभोजनम् Pt. 1. 128 the height of pleasure or gratification. –5 The Soma juice. –6 Antidote against poison. –7 The residue or leavings of a sacrifice (यज्ञशेष); विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यं वाऽमृतभोजनः Ms. 3. 285. –8 Unsolicited alms, alms got without solicitation; मृतं स्याद्याचितं भैक्षममृतं स्यादयाचितम् Ms. 4. 4-5. –9 Water; मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम् Rām. 5. 18. 24. अमृताध्मातजीमूत U. 6. 21; अमृतादुन्मथ्यमानात् K. 136; cf. also the formulas अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा and अमृतापिधानमसि स्वाहा; Mahānār. Up. 7 and 10; repeated by Brāhmaṇas at the time of sipping water before the commencement and at the end of meals. –10 A drug. –11 Clarified butter; अमृतं नाम यत् सन्तो मन्त्रजिह्वेषु जुह्वति Śi. 2. 107. –12 Milk; अमृतं च सुधा चैव सुधा चैवामृतं तथा Mb. 13. 67. 12. –13 Food in general. –14 Boiled rice. –15 Anything sweet, anything lovely or charming; a sweetmeat. यथामृतघटं दंष्ट्रा मकरा इव चार्णवम् Rām. 7. 7. 3. –16 Property. –17 Gold. –18 Quicksilver. –19 Poison. –20 The poison called वत्सनाभ. –21 The Supreme Spirit (ब्रह्मन्). –22 N. of sacred place. –23 N. of particular conjunctions of *Nakṣatras* (lunar asterisms) with week days (वारनक्षत्रयोग) or of lunar days with week days (तिथिवारयोग). –24 The number four. –25 splendour, light. [cf. Gr. *ambrotos, ambrosia*; L. *immortalis*]. cf. अमृतं वारि सुरयोर्निर्वाणे चातिसुन्दरे। अयाचिते यज्ञशेषे पुंसि धन्वन्तरेऽपि च। पीयूषे च घृते दीप्तावाचार्ये विबुधेऽपि च। हरीतक्यामामलक्यां गलूच्यामपि तत्त्रियाम्। Nm. **–Comp. –अंशुः, –करः, –दीधितिः, –द्युतिः, –रश्मिः** &c. epithets of the moon; अमृतदीधितिरेष विदर्भजे N. 4. 104; अमृतांशूद्भव born from the moon; from whom was born the moon, N. of Viṣṇu. **–अंशुकः** An interior variety of gems having white rays, Kau. A. 2. 11. **–अक्षर** *a*. immortal and imperishable; क्षरं प्रधानममृताक्षरं हरः Śvet. Up. **–अग्रभूः** N. of the horse of Indra (उच्चैःश्रवस्); अमृताग्रभुवः पुरेव पुच्छम् Śi. 20. 43. **–अन्धस्, –अशनः, –आशिन्** *m*. 'one whose food is nectar'; a god, an immortal. **–अपिधानम्** Water sipped after eating nectar-like food so as to overlay it like a cover. **–असु** *a*. whose soul is immortal; अमृतासुर्वर्धमानः सुजन्मा Av. 5. 1. 1. **–आशः** 1 N. of Viṣṇu. –2 a god; इदं कार्यममृताशाः शृणोमि Mb. 12. 299. 7. **–आसङ्गः** a sort of collyrium. **–आहरणः** N. of Garuḍa who once stole Amrita. **–इष्टका** a kind of sacrificial brick shaped like the golden head of men, beasts &c. (पशुशीर्षाणि). **–ईशः, –ईश्वरः** N. of Śiva. **–उत्पन्ना** a fly,

(-त्रम्), -उद्भवम् 1 A kind of collyrium (खर्परीतुत्थम्). -2 Potassium permanganate -उपस्तरणम् Water sipped as a substratum for the nectar-like food. (-वः) N. of the Bilva tree. -ओदनः Name of a son of Siṁhahanu, and uncle of Śākyamuni. -करः, -किरणः 'nectar-rayed', the moon. -कुण्डम् a vessel containing nectar. -क्षारम् sal ammoniac. (Mar. नवसागर). -गतिः N. of a metre consisting of 40 syllables. -गर्भ a. filled with water or nectar; ambrosial. (-र्भः) 1 the individual soul. -2 the Supreme Soul. -3 child of immortality (said of sleep); देवानाममृतगर्भोऽसि स्वप्न Av. 6. 46. 1. -चितिः f. an arrangement or accumulation of sacrificial bricks conferring immortality. -ज a. produced by or from nectar. (-जः) a sort of plant, Yellow Myrobalan (Mar. हिरडा). -जटा N. of a plant (जटांमांसी). -तरङ्गिणी moonlight. -तिलका N. of a metre of 4 lines, also called त्वरितगति. -द्रव a. shedding nectar. (-वः) flow of nectar. -धार a. shedding nectar. (-रा) 1 N. of a metre. -2 flow of nectar. -नन्दनः A pavilion with 58 pillars (Matsya P. 270. 8.). -नादोपनिषद् f. 'The sound of immortality', Name of an Upaniṣad. -पः 1 a drinker of nectar' a god or deity, -2 N. of Viṣṇu. -3 one who drinks wine; ध्रुवममृतपनामवाञ्छयासावधरममुं मधुपस्तवाजिह्वति Śi. 7. 42 (where अ° has sense 1 also). -पक्षः 1 having golden or immortal wings, a sort of hawk. -2 the immortal or golden wings of sacrificial fire. -3 fire itself. -फलः N. of two trees पटोल and पारावत. (-ला) 1 a bunch of grapes, vine plant, a grape (द्राक्षा) -2 = आमलकी. (-लम्) a sort of fruit (रुचिफल) found in the country of the Mudgalas according to Bhāva P. -बन्धुः Ved. 1 a god or deity in general. -2 a horse or the moon. -3 A friend or keeper of immortality; तां देवा अन्वजायन्त भद्रा अमृतबन्धवः Rv. 10. 72. 5. -बिन्दूपनिषद् f. 'drop of nectar', N. of an Upaniṣad of the Atharvaveda. -भल्लातकी a sort of medicinal preparation of ghee mentioned by Chakradatta. -भवनम् N. of a monastery (built by Amritaprabha); Raj. T. -भुज् m. an immortal, a god, deity; one who tastes the sacrificial residues. -भू a. free from birth and death. -मति = °गति q. v. -मन्थनम् 1 churning (of the ocean) for nectar. -2 N. of the chapters 17 to 19 of Mb. 1. -मालिनी N. of Durgā. -मूर्तिः The moon; आप्याययत्यसौ लोकं वदनामृतमूर्तिना Bhāg. 4. 16. 9. -योगः see under अमृत. -रसः 1 nectar, ambrosia; काव्यामृतरसास्वादः H. 1; विविधकाव्यामृतरसान् पिबामः Bh. 3. 40. -2 the Supreme Spirit. (-सा) 1 dark-coloured grapes. -2 a sort of cake (Mar. अनर्सा). -लता, -लतिका a nectar-giving creeping plant (गुडूची). -वाक a. producing nectar like sweet words. -संयावम् a sort of dish mentioned in Bhāva P. -सार a. ambrosial; °राणि प्रज्ञानानि U. 7. (-रः) 1 clarified butter. -2 a sort of अयःपाक. °जः raw sugar, molasses (गुड). -सूः, -सूतिः 1 the moon (distilling nectar). -2 mother of the gods. -सोदरः 1 'brother of nectar', the horse called उच्चैःश्रवस्. -2 a horse in general. -स्रवः flow of nectar. (-वा) N. of a plant and tree (रुदन्ती-रुद्रवन्ती; Mar. रानहरभरा). -स्रुत् a. shedding or distilling nectar; स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव Ku. 1. 45.

अमृतता, -त्वम् Immortality; उतामृतत्वस्येशानो यदन्नेनातिरोहति Rv. 10. 90. 2; अहिंसया च भूतानाममृतत्वाय कल्पते Ms. 6. 60; Bṛi. Up. 2. 4. 2.

अमृतमय a. (-यी f.) 1 Consisting of nectar, ambrosial, full of nectar. तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषः Bṛi. Up. 2. 5. 1. -2 Immortal.

अमृतकम् The nectar of immortality.

अमृताफलम् The fruit of the Trichosanthes (पटोलफल Mar. पडवळ, चिकाडें).

अमृतायते Den. A. To be like nectar; उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्य R. 2. 61; अमृतायते हि सुतपः सुकर्मणाम् Ki. 12. 4.

अमृतेशयः N. of Viṣṇu (sleeping in waters).

अमृत्यु a. Immortal; causing immortality. तन्म ऋतवोऽमृत्यव आभरध्वम् Kauś. 1. 2. -त्युः Not death, immortality. -2 N. of Viṣṇu.

अमृध्र a. Ved. 1 Unassailable, invulnerable. -2 Unremitting, unceasing.

अमृषा ind. Not falsely, truly.

अमृषोद्यम True speech; अमृषोद्यं वदन् रुच्यो जगाहे यां निशाचरः Bk. 6. 57.

अमृष्ट a. Unrubbed. -Comp. -भोजिन् a. Not eating delicate food or dainties; Rām. 1. 6. 11. -मृज a. of unimpaired purity.

अमेदस्क a. Fatless, lean.

अमेधस् a. [अ-मेधा; नित्यमसिच् P. V. 4. 122] Foolish, stupid, an idiot.

अमेध्य a. 1 Not able or allowed to sacrifice. -2 Unfit for a sacrifice; नामेध्यं प्रक्षिपेदग्नौ Ms. 4. 53, 56; 5. 5, 132. -2 Unholy, filthy, foul, dirty, impure; उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् Bg. 17. 10.; Bh. 3. 106. -ध्यम् 1 Excrement, ordure; समुत्सृजेद्राजमार्गे यस्त्वमेध्यमनापदि Ms. 9. 282; 5. 126, 128; 12. 71. -2 An unlucky or inauspicious omen, अमेध्यं दृष्ट्वा सूर्यमुपतिष्ठेत Kāty. -Comp. -कुणपाशिन् a. feeding on carrion. -युक्त, -लिप्त a. smeared with ordure, foul, defiled, dirty; Ms. 4. 56. -लेपः smearing with ordure.

अमेन Ved. 1 Having no wife, a widower. न हि त्वदिन्द्र वस्यो अन्यदस्त्यमेनाँश्चिज्जनिवतश्चकर्थ Rv. 5. 31. 2. -2 Not injuring or hurting.

अमेय a. 1 immeasurable, boundless, अमेयो मितलोकस्त्वम् R. 10. 18. -2 Unknowable. -Comp. -आत्मन् a. possessing an immeasurable soul, magnanimous, largeminded. m. N. of Viṣṇu.

अमेष्ट *a*. [अमा-इष्ट] Ved. Sacrificed at home.

अमोक्य *a*. Ved. Not to be unloosened; सिनात्वेनाग्निऋतिर्मृत्योः पाशैरमोक्यैः Av. 3. 6. 5.

अमोचनम् Not loosening or letting go, non-liberation.

अमोचनीय, -अमोच्य *a*. Not to be liberated; अमोच्यमश्वं यदि मन्यसे प्रभो R. 3. 65.

अमोक्ष *a*. Not liberated, unloosed. **-क्षः** 1 Bondage, confinement. -2 Non-liberation from worldly existence.

अमोक्षयत् *a*. Not liberating; शक्तोऽप्यमोक्षयन्स्वामी Y. 2. 300.

अमोघ *a*. 1 Unfailing, reaching the mark; धनुष्यमोघं समधत्त बाणम् Ku. 3. 66; R. 3. 53; 12. 97; कामिलक्ष्येष्वमोघैः Me. 75. -2 Unerring, infallible (words, boon &c.); अमोघाः प्रतिगृह्णन्तावर्ष्यानुपदमाशिषः R. 1. 44; युतममोघतया Ki. 6. 40. -3 Not vain or useless, efficacious, fruitful, productive; यदमोघमपामन्तरुप्तं बीजमज त्वया Ku. 2. 5; so °बलम्, °शक्ति, °वीर्य, °क्रोध &c. **-घः** 1 Not failing or erring, unerringness. -2 N. of Viṣṇu (or of Śiva according to some). -3 N. of a river. **-घा** 1 N. of the plant पाटली (Mar. पाडळी) (the trumpet flower). -2 N. of another plant विडङ्ग (Mar. वावडिंग) the seed of which is used as a vermifuge, and hence also called क्रमिघ्न. -3 =पथ्या. -4 N. of a spear or शक्ति. -5 N. of Śiva's wife. -6 Mystical, name of the conjunct consonant क्ष. **-Comp. -अक्षी** *f*. N. of Dākṣāyaṇī, Matsya P. **-दण्डः** unerring in punishment, N. of Śiva. **-दर्शिन्,-दृष्टि** *a*. of unerring mind or view, N. of a Bodhisattva. **-नन्दिनी** N. of a Śikṣā-text. **-पाशः** N. of a Loke-Śvara (Buddhistic). **-बल** *a*. of never-failing strength or vigour. (उच्चैःश्रवस्). **-भूतिः** N. of a king of the Punjab. **-राजः** N. of a Bhikṣu; L. V. **-वर्षः** N. of a Chalukya prince. **-वाच्** *f*. words not vain or idle, that are sure to be fulfilled or realized. *a*. one whose words are not vain. **-वाञ्छित** *a*. never disappointed. **-विक्रमः** of neverfailing valour; N. of Siva. **-सिद्धिः** N. of the fifth Dhyānibuddha.

अमोत *a*. [अमा-उत] Ved. The hems or skirts of which are not cut; woven at home, taken care of or protected at home; °पुत्रका a maiden protected at home. cf. Av 20. 127. 5.

अमोतकः 1 One protected at home (as a child). —2 A weaver (?).

अमौनम् 1 Non-silence. -2 Knowledge of the soul.

अम्नस् *ind*. Ved. (स् being changed to र् by P. VIII. 2. 70) 1 Unawares, quickly. अम्नो जातान् मारयन्ति Av 8. 6. 19. -2 At present. -3 A little.

अम्ब् 1 P. 1 To go. -2 (A.) To sound.

अम्बः 1 A father. -2 Sound; the Veda. -3 One who sounds. **-म्बा** see below. **-म्बम्** 1 The eye. -2 Water. **-म्ब** *ind*. A particle of affirmation; 'well, well now'.

अम्बकम् 1 An eye (in त्र्यम्बक). -2 A father. -3 Copper.

अम्बया Ved. A mother; good woman (as a courteous mode of address).

अम्बरम् [अम्बः शब्दः तं राति धत्ते, रा-क] 1 Sky, atmosphere, ether; कैलासनिलयप्रख्यमालिखन्तमिवाम्बरम् Rām. 5. 2. 23. तावतर्जयदम्बरे R. 12. 41. -2 Cloth, garment, clothing, apparel, dress; दिव्यमाल्याम्बरधरम् Bg. 11. 11; R. 3. 9. दिगम्बर; सागराम्बरा मही the sea, girt, earth. -3. Saffron. -4 Talc. -5 A kind of perfume (Ambergris). -6 Cotton. cf. अंबरं व्योम्नि वाससि। सुगन्धिनि च कार्पासे...। Rāghava's Nānārtha. -7 N. of a people. -8 Circumference, compass. -9 Neighbourhood, surrounding country (Nir.) यद् वा स्थो अध्यम्बरे Rv. 8. 8. 14 -10 Lip. -11 Evil, sin. -12 Destroyer of elephants (नागभिद् Trik.) **-Comp. -अधिकारिन्** Superintendent over the robes (an officer at court). Rāj. T. **-अन्तः** 1 the end of a garment. -2 the horizon. **-ओकस्** *m*. dwelling in heaven, a god; (भस्मरजः) विलिप्यते मौलिभिरम्बरौकसाम् Ku. 5. 79 **-ग** *a*. sky-going. **-दम्** cotton. **-मणिः** the sun. **-युगम्** two principal garments used by men; upper and lower. **-लेखिन्** *a*. sky-touching; एतद्गिरेर्माल्यवतः पुरस्तादाविर्भवत्यम्बरलेखि शृङ्गम् R. 13. 26. **-शैलः** a high mountain touching the sky. **-स्थली** the earth.

अम्बरयति Den. P. To bring together.

अम्बरीषम् [In some senses अम्बरीषः also; °षः only by Uṇ. 4. 29. क्लीबेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना Ak.] 1 A frying-pan -2 'अम्बरीषो भवेद् भ्राष्ट्र' इति विश्वः। अम्बरीषोपमम् दीप्तं विधूम इव पावकः Rām 4. 67. 7. -2 Regret, remorse. -3 War, battle. -4 One of the hells (Jaina.) -5 A young animal, colt. -6 The sun. Rām 5. -7 The hog-plum plant (आम्रातकम्, Mar. अंबाडा) -8 N. of Viṣṇu. -9 N. of Śiva. -10 N. of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Viṣṇu. -11 N. of a Vedic king and seer; Rv. 1. 100. 17.

अम्बरीषकः Latent or concealed fire; उदपानाः कुरुश्रेष्ठ तथैवाप्यम्बरीषकाः Mb. 3. 15. 16.

अम्बष्ठः 1 The offspring of a man of the Brāhmaṇa and a woman of the Vaiśya tribe; ब्राह्मणाद् वैश्यकन्यायामम्बष्ठो नाम जायते Ms. 10. 8, 13. 15; Y. 1. 91. cf. also अम्बष्ठानां दार्विहोमिको ब्राह्मणः। ŚB. on MS. 8. 4. 2. (According to Ms. 10. 47 the duty of an अम्बष्ठ is the curing of diseases; अम्बष्ठानां चिकित्सितम्). -2 An elephant-driver. अपश्यत्कुवलयापीडं कृष्णोऽम्बष्ठप्रचोदितम् Bhāg. 10. 43. 2. (pl.) -3 N. of a country and its inhabitants (they seem to have occupied the country to the east of Takṣaśilā, comprising the modern district of Lahore.) **-ष्ठा** N. of several plants:— (*a*) गणिका, यूथिका (Mar. जुई);

(*b*) पाठा (Mar. पाहाडमूळ). (*c*) चुक्रिका (Mar. चुका); (*d*) another plant (Mar. अम्बाडा). –ष्ठा, –ष्ठी An Ambaṣṭha woman.

अम्बष्ठकी = अम्बष्ठा (पाठा) see above.

अम्बष्ठिका N. of a plant (ब्राह्मी.)

अम्बा [अम्ब्–घञ्] (Voc. अम्बे Ved.; अम्ब in later Sanskrit) 1 A mother; also used as an affectionate or respectful mode of address; 'good woman', 'good mother'; किमम्बाभिः प्रेषितः; अम्बानां कार्यं निर्वर्तय Ś. 2; कृताञ्जलिस्तत्र यदम्ब सत्यात् R. 14. 16. –2 N. of a plant (अम्बष्ठा *d.*). –3 N. of Durgā, wife of Śiva. –4 N. of an Apsaras; of a sister of Pāṇḍu's mother, a daughter of Kāśirāja. [She and her two sisters were carried off by Bhīṣma to be the wives of Vichitravīrya who had no issue. Ambā, however, had been previously betrothed to a king of Śālva and Bhīṣma sent her to him; but the latter rejected her because she had been in another man's house. So she came back to Bhīṣma and prayed him to accept her; but he could not break his vow of life-long celibacy, and being enraged she returned to the forest and practised austere penance to revenge herself on Bhīṣma. Śiva favoured her and promised her the desired vengeance in another birth. Afterwards she was born as Śikhaṇḍinī, daughter of Drupada, who came to be called Śikhaḍin and became the cause of Bhīṣma's death.] –5 A term in astrology to denote the fourth condition. [cf. Dravid *Amma*; Germ. *Amme*; old Germ. *Amma*].

अम्बाडा (Ved. –ला) A mother; P. VI. 1. 118.

अम्बायुः *f.* A mother.

अम्बालिका 1 A mother; good woman (as a term of respect or endearment.) –2 N. of a plant (Mar. अम्बाडा). –3 N. of the youngest daughter of Kāśirāja, wife of Vichitravīrya. She became the mother of Pāṇḍu by Vyāsa who was invoked by Satyavatī to beget a son to Vichitravīrya who had died without issue.

अम्बिः *f.* Ved. Water; woman; nurse; mother; अम्बयो यन्त्यध्वभिर्जामयो अध्वरीयताम् Rv. 1. 23. 16.

अम्बिका 1 A mother, good woman, also used like अम्बा as a term of respect or endearment; अत्तिके अम्बिके शृणु मम विज्ञप्तिम् Mk. 1. –2 N. of a plant (अम्बा 2); N. of another plant कटुकी. –3 N. of Pārvatī, wife of Śiva; आशीर्भिरेधयामासुः पुरः पाकाभिरम्बिकाम् Ku. 6. 90. –4 N. of the middle daughter of Kāśirāja and the eldest wife of Vichitravīrya. Like her youngest sister she had no progeny, and Vyāsa begot on her a son named धृतराष्ट्र. –5 Name of a Jaina deity. –Comp. –पतिः, –भर्ता N. of Śiva. –पुत्रः, –सुतः N. of धृतराष्ट्र.

अम्बिकेयः, –यकः N. of Gaṇeśa, Kārttikeya or Dhritarāṣtra; प्रज्ञाचक्षुस्तप्यमानोऽम्बिकेयः Mb. 3. 4. 1; more correctly written आम्बिकेय q. v.

अम्बु *n.* [अम्ब्–शब्दे उण्] 1 Water; गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुनम् K. P. 10. –2 The watery element of the blood (cf. *imber*). –3 N. of a metre. –4 A term in astrology (लग्नावधिकं चतुर्थस्थानम्). –Comp. –कणः a drop of water. –कण्टकः (short-nosed), alligator. –कन्दः An acquatic plant Trapa bispinosa (Mar. शिंगाडा). –किरातः alligator. –कीशः, –कूर्मः a tortoise (शिशुमार); particularly Gangetic. –केशरः lemon-tree (छालङ्गवृक्ष). –क्रिया libation of water; Bk.; presentation of water to the Manes of the deceased. –कुक्कुटी An acquatic hen. –ग, –चर, –चारिन् *a.* moving or living in water, aquatic (as fish &c.); अद्रिं दधाराम्बुचरात्मना Bhāg. 8. 5. 11; Ms. 12. 57. –घनः hail. –चत्वरम् a lake. –चामरम् an aquatic plant (शैवाल). –ज *a.* produced in water, aquatic (opp. स्थलज); सुगन्धीनि च माल्यानि स्थलजान्यम्बुजानि च Rām. (–जः) 1 the moon. –2 camphor. –3 the Sārasa bird. –4 the conch; दध्मौ तारेण चाम्बुजम् Mb. 7. 173. 9. –5 N. of a tree (हिज्जल). (–जम्) 1 a lotus; इन्दीवरेण नयनं मुखमम्बुजेन Ś. Til. 3; A. Rām. 4. 1. 2. –2 the thunderbolt of Indra. °भूः, °आसनः 'the lotus-born god' Brahmā; A. Rām. °आसना the goddess Lakṣmī. –जन्मन् *n.* a lotus; *-m.* 1 the moon. –2 the conch. –3 Sārasa. –तस्करः 'waterthief', the sun (whose heat drinks up water). –तालः = °चामर. –द *a.* giving or yielding water. (–दः) 1 a cloud; नवाम्बुदानीकमुहूर्तलाञ्छने R. 3. 53; –देवम्, –दैवम् The astronomical mansion पूर्वाषाढा. –धर [धरतीति धरः, अम्बूनां धरः; धृ–अच्] 1 a cloud; वशिनश्चाम्बुधराश्च योनयः Ku. 4. 43; शरत्प्रमृष्टाम्बुधरोपरोधः R. 6. 44. –2 the plant मुस्तक. –3 talc. –धिः [अम्बूनि धीयन्ते अत्र; धा–कि] 1 any receptacle of waters; such as a jar; अम्बुधिर्घटः Sk. °स्रवा Aloe perfoliata (Mar. कोरफड). –2 the ocean; क्षार° Bh. 2. 6. –3 the number four (in Math.). °प्रसवा N. of a plant (घृतकुमारी). –नाथः The ocean. –नामन् Andropogon muricatum (Mar. वाळा). –निधिः 'treasure of waters', the ocean; देवासुरैरमृतमम्बुनिधिर्ममन्थे Ki. 5. 30. –प *a.* drinking water. (–पः) 1 the ocean. –2 Varuṇa, the regent of waters; रक्षोऽम्बुपानिलशशीशपुराणि चाष्टौ Sid. Śir; शक्राम्बुपयमानां च चतुर्थस्त्वं भविष्यसि Rām. 7. 4. 17. –3 N. of a plant (चक्रमर्दक; Mar. टाकळा). –पतिः Varuṇa; यथाम्बुपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यसत्तमम् (अधावताम्.) Mb. 7. 155. 36. –पत्रा N. of a plant (उच्चटावृक्ष; Mar. फुरडी). –पद्धतिः *f.* –पातः current, flow or stream of water, cascade; गङ्गाम्बुपातप्रतिमा गृहेभ्यः Bk. 1. 8. –प्रसादः –प्रसादनम् [अम्बूनि प्रसादयति] the clearing nut tree (कतक Mar. निवळी). Strychnos Potatorum (the nuts of this tree are used for purifying water; when rubbed on the inner surface of the vessel, they precipitate the impurities which the water contains; (फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम्। न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति) Ms. 6. 67. –भवम् a lotus. –भृत् *m.* 1 water-bearer, a cloud.

-2 the ocean. -3 = °पत्रा q. v. -4 N. of a plant मुस्तक. -5 talc. -मात्रज a. produced only in water. (-जः) a conch-shell. -मुच् m. a cloud : ध्वनितसूचितमम्बुमुचां चयम् Ki. 5. 12. -राजः 1 the ocean. -2 Varuṇa. -राशिः receptacle or store of water, the ocean : त्वयि ज्वलत्यौर्व इवाम्बुराशौ Ś. 3. 3; चन्द्रोदयारम्भ इवाम्बुराशिः Ku. 3. 67, R. 6. 57; 9. 82. -रुह् n. 1 a lotus. -2 Sārasa. -रुहः, -हम्, a lotus; विपुलिनाम्बुरुहा न सरिद्वधूः Ki. 5. 10. (-हा) N. of the land-lotus plant (स्थलपद्मिनी). -रोहिणी a lotus. -वाची [अम्बु तद्वर्षणं वाचयति सूचयति] an epithet applied to the earth during four days from the 10th to the 13th in the dark half of the month of Āṣāḍha when it is supposed to be unclean (रजस्वला इव) and agriculture is prohibited; Brav. P. 2. 77. °प्रदः the 10th day; °त्यागः 13th day. -वासिनी, -वासी N. of a plant (पाटला), the trumpet flower. -वाहः [अम्बु वहतीति] 1 a cloud; तडित्वन्तमिवाम्बुवाहम् Ki. 3. 1; भर्तुर्मित्रं प्रियमविधवे विद्धि मामम्बुवाहम् Me. 101. -2 a lake. -3 water-bearer. -4 the number 17. -5 a sort of grass. -वाहिन् a. carrying or conveying water. -m. 1 a cloud. -2 = मुस्तक. (-नी) 1 a wooden vessel, a sort of bucket. -2 a woman fetching water. -3 N. of a stream. -विहारः sporting in water. -विस्रवा = घृतकुमारी. -वेग a. flowing quickly; यथानदीनां बहवोऽम्बुवेगाः Bg. 11. 28. -वेतसः a kind of cane or reed growing in water. (Mar. लव्हाळा). -शिरीषिका N. of plant -सरणम् flow or current of water. -सर्पिणी a leech (अम्बुनि सर्पति). -सेचनी a wooden baling vessel.

अम्बुजिनी The lotus-creeper. -कुटुम्बिन् m. The sun, Sahendra. 1. 40.

अम्बुमत् a. Watery, containing water. -ती N. of a river.

अम्बुरः, (-म्बरः) A threshold of a door.

अम्बूकृत a. Sputtered, pronounced indistinctly in shutting the lips, the sound thus remaining as it were in the mouth; uttered while emitting saliva from the mouth. -तम् A sputtering noise, the growling of a bear; दधति कुहरभाजामत्र भल्लूकयूनामनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि U. 2. 21; Māl. 9. 6; Mv. 5. 41.

अम्भ्यः Ved. A chanter. वेति स्तोतव अम्भ्यम् Rv. 8. 72. 5.

अम्भ् 1 A. [अम्भते, अम्भित] To sound.

अम्भस् [By Uṇ. 4. 209 आप्-असुन्; or अम्भ् शब्दे असुन्] 1 water; कथमप्ययम्भसामन्तरानिष्पत्तेः प्रतीक्षते Ku. 2. 37; स्वेदमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति Śi. 2. 54; अम्भसाकृतम् done by water P. VI. 3. 3. -2 The sky. -3 The fourth sign of the zodiac. -4 Mystical name of the letter व्. -5 A God. -6 A man. -7 The world of the Manes. -8 A Rākṣasa or Asura. -9 (In Phil.) तुष्टि or acquiescence of the soul. -10 Power; splendour; fruitfulness -(dual.) अम्भसी Heaven and earth. -(pl.) Collective name for Gods, men, Manes, and demons. [cf. L. imber : Gr. ombpos.] -Comp. -ज a. produced in water, aquatic. (-जः) 1 the moon. -2 the (Indian) crane or Sārasa. (-जम्) a lotus; बाले तव मुखाम्भोजे कथमिन्दीवरद्वयम् S. Til. 17; so पाद°, नेत्र°; °खण्डः a group of lotus flowers; कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजखण्डम् Śi. 9.11, 64; °जन्मन् m., -जनिः, -योनिः the lotus-born God, epithet of Brahmā. सदनमुपगतोऽहं पूर्वमम्भोजयोनेः Prab. (-जा) Glycirrhiza glabra (Mar. ज्येष्ठमध). -जन्मन् n. a lotus; अम्भोजन्मजनिस्तदन्तरगतो Bhāg. 10. 13. 15. -दः, -धर. 1 a cloud, ननाद सोऽम्भोद इवातपान्ते Mb. 8. 17. 15. -2 the plant मुस्तक -धिः, -निधिः, -राशिः 'receptacle of waters', the ocean; संभूयाम्भोधिमभ्येति महानद्या नगापगा Śi. 2. 100; यादवाम्भोनिधीन्रुन्द्धे वेलेव भवतः क्षमा 58; so अम्भसां निधिः; शिखाभिराश्लिष्ट इवाम्भसां निधिः Śi. 1. 20; °वल्लभः or °पल्लवः a coral. -रुह् n. (ट्), -रुहम् a louts; हेमाम्भोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धाम सांप्रतम् Ku. 2. 44. m. the (Indian) crane. -सारम् a pearl. -सू: smoke; cloudiness (Mar. धुकें). -स्थ a. living in water; what holds or contains water.

अम्भोजिनी 1 A lotus-plant or its flowers; °वनिनिवासविलासम् Bh. 2. 18. -2 A group of lotus flowers. -3 A place abounding in lotuses.

अम्भृण a. Ved. 1 Powerful, great, mighty (महत्). -2 Roaring terribly. -णः 1 A vessel or tub used in preparing the Soma juice. -2 The father of Vāch (वाच्).

अम्मय a. (-यी f.) [अप्-मय] Watery, formed from water; R. 10. 58.

अम्यक् Ved. Towards, near. अम्यक् सा त इन्द्र ऋष्टिरस्मे Rv. 1. 169. 3.

अम्र = आम्र q. v.

अम्रातः, -तकः A species or hog-plum; see आम्रातक.

अम्ल a. [अम्-क्ल Uṇ. 4. 108.] Sour, acid; कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः (आहाराः) Bg. 17. 9. -म्लः 1 Sourness, acidity, one of the six kinds of tastes or rasas q. v. यो दन्तहर्षमुत्पादयति मुखास्रावं जनयति श्रद्धां चोत्पादयति सोऽम्लः (रसः) Suśr. -2 Vinegar. -3 Wood-sorrel. -4 = अम्लवेतस q. v. -5 The common citron tree. -6 Belch. -म्ली = चाङ्गेरी. -म्लम् Sour curds, butter-milk, with a fourth part of water. -Comp. -अक्त a. acidulated. -अङ्कुरः a variety of sorrel (°वेतस्). -अध्यूषितम् a disease of the eye. -उद्गारः sour eructation. -काण्डम् N. of a plant (लवणतृण). -केशरः the citron tree. -गन्धि a. having a sour smell. -गोरसः sour butter-milk. -चुक्रिका, -चूडा a sort of a sorrel. -जम्बीरः, -निम्बकः the lime-tree. -त्वक् A seed of the tree Chirongia sapida (Mar. चारोळी). -नायकः = °वेतसः q. v. -निशा N. of a plant (शठी; Mar. आंबेहळद, कापूरकाचरी) -पञ्चक, -पञ्चफलम् a collection of five kinds of vegetables and fruits; कौलं च दाडिमं चैव वृक्षाम्लं चुक्रिका तथा। अम्लवेतसमित्येतदम्लपञ्चफलं स्मृतम् ॥ or जम्बीरं नागरङ्गं च तथाम्लं वेतसं पुनः। तिन्तिडीकं वीजपूरमम्लपञ्चफलं स्मृतम्. -पुत्रः N. of a plant (अश्मन्तक). (-त्री) पलाशीलता and क्षुद्राम्लिका. -पनसः N. of a tree (लकुच). -पित्तम् acidity of

stomach, sour bile. -पूरम् = वृक्षाम्लम् q. v. -फलः the tamarind tree. (-लम्) tamarind fruit. -भेदनः = °वेतस q. v. -मेहः a kind of urinary disease. -रस a. having an acid taste. (-सः) sourness, acidity. -रुहा a kind of betel (मालवदेशजनागवल्लीभेदः). -लोणिका, -लोणी, -लोलिका wood sorrel (Mar. चुका). -वर्गः a class of sour things including plants with acid leaves and fruits. -वल्ली N. of a plant (त्रिपर्णिका नाम कन्दविशेषः). -वाटकः hog-plum. -वाटिका a sort of betel. -वस्तूकः a sorrel (चुक्रम्). -वृक्षः the tamarind tree. -वेतसः a kind of sorrel (Mar. चुका, चांगेरी). -शाकः a sort of sorrel (शाकाम्ल, शुक्राम्ल, अम्ल, चुक्रिका, चूड) commonly used as a pot-herb. (-कम्) = वृक्षाम्लम्, चुक्रम्. -सारः 1 the lime tree. -2 a sort of sorrel (°वेतस). -3 N. of a plant (हिंताल). (-रम्) rice-water after fermentation (काञ्जिकम्). -हरिद्रा N. of a plant (°निशा).

अम्लकः N. of a plant (लकुच), a sort of bread-fruit tree. -का A kind of sorrel (Mar. चुका).

अम्लि (म्ली) का 1 Sour taste in the mouth, sour eructation. -2 The tamarind tree. -3 Wood-sorrel; also पलाशीलता, श्वेताम्लिका, and क्षुद्राम्लिका. -Comp. -वटकः a sort of cake.

अम्लिमन् m. Sourness.

अम्लः Sourness.

अम्लान a. 1 Not withered or faded (flowers &c.). -2 Clean, clear, bright (face); pure, unclouded; परार्थन्यायवादेषु काणोऽप्यम्लानदर्शनः. -नः Globe-amaranth (Mar. आंबोली). -नम् A lotus.

अम्लानि a. Vigorous, not fading. -निः f. 1 Vigour. -2 Freshness; verdure.

अम्लानिन् Clear, clean. -नी A collection of globe-amaranths.

अय् 1 A. (sometimes P. also, especially with उद्) (अयते, अयाञ्चक्रे, अयितुम्, अयित.) To go. उदयति यदि भानुः पश्चिमे दिग्विभागे Bh. 1.

अय a. Going, moving. -यः 1 Going, moving (mostly in comp., as in अस्तमय). -2 Good actions of former birth. -3 Good fortune, good luck (शुभावहो विधिः) शुद्धपार्ष्णिरयान्वितः R. 4. 26. पातु वासवदत्तायो महासेनोऽतिवीर्यवान् Pratijñā. 1. 1. -4 A move towards the right (in chess). -5 A die or cube (to play with); अया इव परि चरन्ति देवाः Rv. 10. 116. 9; कलिः सर्वानयानभिभवति Śat. Br. cf. अयः पुंसि गतावपि। शुभावहे चाभ्युदये......। Nm. -Comp. -अन्वित, अयवत् a. fortunate, lucky; सुलभैः सदा नयवताऽयवता Ki. 5. 20. -शोभिन् a. bright with good fortune.

अयन a. [अय्-ल्युट्] Going (at the end of comp.); यथेमा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रायणाः Praśn. Up. 1 Going, moving, walking; as in रामायणम्. -2 A walk, path, way, road; आयन्नापोऽयनमिच्छमानाः Rv. 3. 33. 7. अगस्त्यचिह्नादयनात् R. 16. 44. -3 A place, site, abode, place of resort; Bṛi. Up. 2. 4. 11. ता यदस्यायनं पूर्वम् Ms. 1. 10 (occurring in the derivation of the word नारायण). -4 A way of entrance, an entrance (to an array of troops or व्यूह); अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः Bg. 1. 11. -5 Rotation, circulation period; आङ्गिरसां अयनम्; इष्टि°, पशु°. -6 A particular period in the year for the performance of particular sacrificial or other religious works; N. of certain sacrificial performances; as गवामयनम्. -7 The sun's passage, north and south of the equator. -8 (Hence) The period of this passage, half year, the time from one solstice to another; see उत्तरायण and दक्षिणायन; cf. also सायन and निरयण. -9 the equinoctial and solstitial points; दक्षिणम् अयनम् winter solstice; उत्तरम् अयनम् summer solstice; -10 Method, manner, way. -11 A Śāstra, scripture or inspired writing. -12 Final emancipation; नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय Śvet. Up. -13 A commentary; treatise. -14 The deities presiding over the *ayanas*. -Comp. -अंशः, -भागः the arc between the vernal equinoctial point and beginning of the fixed zodiac or first point of Aries. -कलाः The correction (in minutes) for ecliptic deviation. Sūryasiddhānta. -कालः the interval between the solstices. -ग्रहः A planet's longitude as corrected for ecliptic deviation; *ibid.* -जः a month caused by *ayanāṁśa*. -परिवृत्तिः Change of the अयन; sun's passage from one side of the equator to the other; अयनपरिवृत्तिर्व्यस्तशब्देनोच्यते। ŚB. on MS. 6. 5. 37. -संक्रमः, -संक्रान्तिः f. passage through the zodiac. -वृत्तम् the ecliptic.

अयक्ष्म a. Ved. 1 Not consumptive, healthy. -2 Causing health; अयक्ष्मा बृहतीरिषः Rv. 9. 49. 1. -क्ष्मम् Healthiness, freedom from disease. -Comp. -करण a. causing health, making healthy and sound; Av. 19. 2. 5. -तातिः f. health; अयक्ष्मतातिं मह इह धत्तम् Av. 4. 25. 5.

अयजुष्क a. Without a sacrificial formula or verse.

अयज्ञ a. Not offering sacrifice. नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य Bg. 4. 31. -ज्ञः No sacrifice; a bad sacrifice; Ms. 3. 120. -Comp. -साच् a. not performing a sacrifice; अयज्ञसाचो अप्यो न पुत्राः Rv. 6. 67. 9.

अयज्ञक a. Unfit for sacrifice.

अयज्ञिय a. 1 Not fit for sacrifice (as माष). -2 Not fit to perform a sacrifice (as a boy not invested with the sacred thread). -3 Profane, vulgar, common; अयज्ञियो हतवर्चा भवति Av. 12. 2. 37.

अयज्यु a. Ved. 1 Profane, impious. -2 Obstructor or destroyer of sacrifices.

अयज्वन् a. Not sacrificing according to the rites; godless, impious; अयज्वा च सहस्रशः Ms. 11. 14. 20.

अयत् a. Not attempting. Bk.

अयत *a.* Uncontrolled, unchecked.

अयति *a.* Not attempting; अयतिः श्रद्धयोपेतः Bg. 6. 37.

अयतिन् *a.* Of unsubdued desires or passions, incontinent.

अयत्न *a.* Not requiring any effort; तयोधवारणानामयत्नपटवासताम् R. 4. 55. cf. also अयत्नशीतलं वारि सुखं च स्वेदवर्जितम् Udb. –त्नः Absence of effort or exertion; **अयत्नेन, –त्नात्, –त्नतः** without effort or exertion, easily, readily. **–Comp. –कारिन्** *a.* making no effort or exertion, indifferent; idle. **–कृत, –ज** *a.* easily produced, spontaneous. **–लभ्य** *a.* easily obtainable; हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनम् Bh. 3. 10.

अयथम् Ved. A foot, leg.

अयथा *ind.* Not as it should be or is intended to be, unfitly, improperly, wrongly. **–थम्** Ved. Without effort; गोधा तस्मा अयथं कर्षदेतत् Rv. 10. 28. 10. **–Comp. –अर्थ** *a.* 1 not true to the sense, unmeaning, nonsensical; परित्यक्तस्वार्थो नियतमयथार्थः क्षितिपतिः Mu. 3. 4. –2 incongruous, unfit, false, द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु Ś. 3. 2; incorrect, wrong; अनुभवो द्विविधो यथार्थोऽयथार्थश्च T. S.; °अनुभवः incorrect or untrue knowledge, wrong notion; तदभाववति तत्प्रकारकोऽनुभवोऽयथार्थानुभवः। यथा शुक्तौ रजतमिदमिति ज्ञानं सैव अप्रमेत्युच्यते. **–अभिप्रेताख्यानम्** Communicating a news in an undesired manner, *i. e.* to tell a good news in a whispering tone, and to declare a bad news loudly. P. III. 4. 59. अयथाभिप्रेताख्यानं नामाप्रियस्योच्चैः, प्रियस्य च नीचैः कथनम् Sk. **–इष्ट** *a.* 1 not as wished or desired, disliked. –2 not enough or sufficient. **–उचित** *a.* unfit, unworthy. (**–तम्**) unfitly. **–तथ** *a.* 1 not as it should be, unfit, unsuitable, unworthy; इदमयथातथं स्वामिनश्चेष्टितम् Ve. 2. –2 vain, useless, profitless. (**–थम्**) 1 unfitly, unsuitably. –2 in vain, uselessly; तद् गच्छति अ° Ms. 3. 240 –3 wrongly; Ve. 5. **–तथ्यम्** unsuitableness, incongruity, uselessness. **–द्योतनम्** intimation or occurrence of something or act which is not expected. **–पुर, –पूर्व** *a.* unprecedented, unparalleled, unusual; ददृशे सोऽयथापूर्वो R. 12. 88. **–मुखीन** *a.* having the face turned away **–वृत्त** *a.* acting wrongly. **–शास्त्रकारिन्** *a.* not acting according to the Sāstras, irreligious; अयथाशास्त्रकारी च न विभागे पिता प्रभुः Nārada.

अयथावत् *ind.* Wrongly, erroneously, improperly; अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी Bg. 18. 31.

अयदीक्षितः Name of an author (nephew of Appaya Dīkṣita).

अयन्त्रम् 1 Non-restraint; having no restraint; विधर्मणायन्त्रैरीयते नॄन् Rv. 10. 46. 6. –2 A powerful weapon for restraining enemies. नायन्त्रितस्त्रिवेदोऽपि सर्वाशी सर्वविक्रयी Ms. 2. 118.

अयन्त्रित *a.* Unrestrained, unchecked, self-willed.

अयमित *a.* 1 Unrestrained, unchecked. –2 Untrimmed, undecorated (as nails &c.); स्पर्शक्लिष्टामयमितनखेनासकृत्सारयन्तीम् Me. 93.

अयव *a.* 1 Deficient. –2 Having worthless or no barley, such as a religious ceremony (also अयवक in this sense). **–वः** 1 Name of a worm bred in excrement –2 (अयवन् *m.*, अयवस् *n.* also). The dark half of the month; पूर्वपक्षा वै यवा अपरपक्षा वा अयवास्ते हीदं सर्वं युवते चायुवते च Śat. Br. –3 An incongruous enemy.

अयव्य *a.* Unfit for barley.

अयशस् *a.* Disreputable, infamous, disgraceful; also अयशस्क in this sense. *n.* (**शाः**) Infamy, disgrace, ignominy, ill-repute, stain, dishonour, scandal; तपो दानं यशोऽयशः Bg. 10. 5. अयशो महदाप्नोति Ms. 8. 128; किमयशो ननु घोरमतः परम् U. 3. 27; स्वभावलोलेत्ययशः प्रमृष्टम् R. 6. 41. **–Comp. –कर** *a.* (**री** *f.*) disgraceful, ignominious.

अयशस्य *a.* Infamous, ignominious.

अयस् *a.* [इ-गतौ-असुन्] Going, moving; nimble. *n.* (**–यः**) 1 Iron (एति चलति अयस्कान्तसंनिकर्षं इति तथात्वम्; नायसोल्लिख्यते रत्नम् Śukra 4. 169. अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43. –2 Steel. –3 Gold. –4 A metal in general. –5 Aloe wood. –6 An iron instrument; यदयोनिधनं याति सोऽस्य धर्मः सनातनः Mb. 6. 17. 11. –7 Going. *m.* Fire. [cf. L. *aes, aeris*; Goth. *ais, eisarn*; Ger. *eisin*]. **–Comp. –अग्रम्, –अग्रकम्** a hammer, a mace or club tipped with iron; a pestle for cleaning grain. **–अपाष्टि** *a.* Ved. furnished with iron claws or heels. **–कंसः, –सम्** an iron goblet. **–कणपम्** A kind of weapon, which throws out iron-balls; अयःकणपचक्राश्मभुशुण्डयुद्यतबाहवः Mb. 1. 227. 25. **–काण्डः** 1 an iron-arrow. –2 excellent iron. –3 a large quantity of iron. **–कान्तः** (अयस्कान्तः) 1 'beloved of iron', a magnet, load-stone; शम्भोर्यतध्वमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् Ku. 2. 59; स चकर्ष परस्मात्तदयस्कान्त इवायसम् R. 17. 63; U. 4. 21. अयस्कान्तमयः संक्रामति M. Bh. on P. III. 1. 7. –2 a precious stone; °मणिः a loadstone; अयस्कान्तमणिशलाकेव लोहधातुमन्तःकरणमाकृष्टवती Māl. 1. **–कारः** 1 an iron-smith, blacksmith. –2 the upper part of the thigh. **–किट्टम्, –कीटम्** rust of iron. **–कुम्भः** an iron vessel, boiler &c.; so °पात्रम्. **–कुशा** a rope partly consisting of iron. **–कृतिः** *f.* a preparation of iron; one of the ways of curing leprosy (महाकुष्ठचिकित्साभेदः). **–गः** an iron hammer. **–गुडः** 1 a pill; one made of some preparation of iron. –2 an iron ball; दीप्तशूलष्टर्ययोगुडान् Ms. 3. 133. –3 A kind of weapon consisting of iron balls; लगुडायोगुडाश्मानः Mb. 7. 30. 16. **–घनः** [अयो हन्यते अनेन इति P. III. 3. 82] an iron hammer, forge hammer; गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोघनोपलैः Mb. 7.25.58. अयोघनेनाय इवाभितप्तम् R. 14. 33. **–चूर्णम्** iron filings. **–जाल** *a.* having iron nets; of impenetrable guiles. (**–लम्**) an iron net-work; अयोजालानि निर्मथ्य भित्त्वा रत्नगृहं वरम् Rām. 3. 35. 35. **–ताप** *a.* making iron red-hot. **–दत्, –दंष्ट्र** *a.* Ved. iron-toothed, having iron rims

(as chariots); having iron weapons; पश्यन् हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान् विधावतो वराहून् Rv. 1. 88. 5. **-दती** a proper name; (स्त्रियां संज्ञायाम् P. V. 4. 143). **-दण्डः** an iron club, K. 76. **-धातुः** iron metal; अयोधातुं यद्वत्परिलघुरयस्कान्तशकलः U. 4. 21. **-पानम्** (अयःपानम्) N. of a hell (where redhot iron is forced down the throats of those who are condemned to it). **-पिण्डः** A canon-ball. **-प्रतिमा** (अयःप्रतिमा) an iron image. **-बाहुः** Name of a son of Dhritarāṣtra. **-मलम्** rust of iron; so °रजः, °रसः. **-मुख** *a.* (**-खी** *f.*) 1 having an iron mouth, face, or beak. -2 tipped or pointed with iron; भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् Ms. 10. 84. (**-खः**) an arrow (iron-pointed); भेत्स्यत्यजः कुम्भमयोमुखेन R. 5. 55. **-शङ्कुः** 1 an iron spear; -2 an iron nail, pointed iron spike, अयःशङ्कुचितां रक्षः शतघ्नीमथ शत्रवे R. 12. 95. **-शय** *a.* lying in, made of iron, (said of fire). **-शूलम्** 1 an iron lance. -2 a forcible means, a violent proceeding (तीक्ष्णः उपायः Sk.); (cf. आयःशूलिक; also K. P. 10; अयःशूलेन अन्विच्छतीत्यायःशूलिकः). **-स्थूण** *a.* 1 (अय° or यः°) having iron pillars or stakes. हिरण्यरूपमुषसो व्युष्टावयःस्थूणमुदिता सूर्यस्य Rv. 5. 62. 8. -2 Name of a Ṛisi Śat. Br. **-हत** *a.* Ved. embossed in iron-work, made by a priest who wears a golden ring on his finger (B. and R.); रक्षोहा विश्वचर्षणिरभि योनिमयोहतम् Rv. 9. 1. 2. **-हृदय** *a.* iron-hearted, stern, cruel, unrelenting; सुहृदयोहृदयः प्रतिगर्जताम् R. 9. 9.

अयस्मय, (अयोमय) *a.* (**-यी** *f.*) Ved. Made of iron or of any metal. **-यी** N. of one of the three habitations of Asuras.

अयोच्छिष्टम् Rust of iron.

अयस् (At the end of comp.) See कार्ष्णायस, कालायस &c.

अया *ind.* Ved. Thus, in this manner.

अयाचक *a.* One who does not ask or solicit.

अयाचित *a.* Unasked, unsolicited (as alms, food &c.); अमृतं स्यादयाचितम् Ms. 4. 5; 11. 212. **-तः** N. of the sage Upavarṣa. **-तम्** Unsolicited alms. **-Comp. -उपनत, -उपस्थित** *a.* got unasked or without solicitation; अयाचितोपस्थितमम्बु केवलम् Ku. 5. 22. **-वृत्तिः, -व्रतम्** subsisting on alms got without begging or solicitation.

अयाज्य *a.* 1 (A person) for whom one must not perform sacrifices, not competent to offer sacrifices (as a Śūdra &c.). -2 (Hence), Out-cast; degraded, not admissible to or incapable of religious ceremonies. -3 Not fit for sacrificial offerings. **-Comp. -याजनम्, -संयाज्यम्** sacrificing for a person for whom one must not perform sacrifices; अयाज्ययाजनैश्चैव नास्तिक्येन च कर्मणाम् Ms. 3. 65; गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्यात्मविक्रयाः Ms. 11. 59.

अयात *a.* Not gone. अयातमस्य ददृशे न यातम् Av. 10. 8. 8. **-Comp. -पूर्व** *a.* following, succeeding, subsequent to, **-याम** *a.* not old or weakened, not stale, fresh, not worn out by use; अयातयामं सर्वेभ्यो भागेभ्यो भागमुत्तमम् Mb. 3. 114. 11. °मं च यौवनम् Dk. 123 fresh, blooming; °मं वयः 158; छन्दांस्ययातयामानि Bhāg. 10. 80. 42. (where Śrīdhara says अ° = विगतदोषाणि free from faults, faultless, pure. (**-मम्**) N. of certain texts of the Yajurveda revealed to Yājñavalkya. °यामता freshness, unimpaired nature, strength, or vigour, purity.) **-Comp. -यामन्** *a.* Ved. not weak, fresh.

अयातु *a.* Ved. Not demoniacal; free from evil spirits. **-तुः** Not a demon, not an evil spirit, not destructive. हयामि देवाँ अयातुरग्ने Rv. 7. 34. 8.

अयात्रा The state of not being passable; Rām. 4.

अयाथार्थिक *a.* (**-की** *f.*) 1 Not true, wrong, unjust, improper. -2 Not real or genuine, incongruous, absurd.

अयाथार्थ्यम् 1 Unfitness, incorrectness. -2 Absurdity, incongruity.

अयानम् 1 Not going or moving, stopping, halt. -2 Natural disposition, nature.

अयानयम् [अयश्च अनयश्च तयोः समाहारः] Good or bad luck. **-यः** A particular position of the pieces on a chess-board. A place on a chess-board, which the pieces of the opponents cannot occupy. (आनीयन्ते शारा अस्मिन् इत्यानयः; अयेन दाक्षिणावर्तेन अपसव्यगमनेन आनयः अयानयः शीर्षस्थानम् Saralā).

अयानयीनः [अयानय-ख] A piece at chess or backgammon; अयानयः स्थलविशेषः तं नेयोऽयानयीनः शारः (Mar. पिकलेली सोंगटी) P. V. 2. 9 Sk.

अयान्वित *a.* Fortunate, lucky; R. 4. 26. **-तः** N. of Śaṅkarāchārya.

अयावक *a.* Naturally red.

अयावनम् Not causing to unite.

अयाशु *a.* Ved. 1 Unfit for copulation. कुम्भमुष्का अयाशवः Av. 8. 6. 15. -2 Destructive of good things.

अयास् *a.* [fr. इ 'to go' Nir.] Ved. Agile, nimble. **-याः** *ind.* [इ-आसिः Uṇ. 4. 221] Fire.

अयास्य *a.* Ved. Indefatigable, inexhaustible. valiant, invincible. **-स्यः** 1 A mystical name for the chief life-wind; सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गाना ँहि रसः Bṛi. Up. 1. 3. 8. -2 N. of Aṅgirasa.

अयासोमीयम् N. of some verses of the Sāmaveda.

अयि *ind.* 1 As a gentle address in the sense of 'friend', 'oh', 'ah' (कोमलामन्त्रणे); or simply as a vocative particle; अयि विवेकविश्रान्तमभिहितम् M. 1; अयि कठोर U. 3. 27 Oh you ruthless one; अयि भो महर्षिपुत्र S. 7; अयि विद्युत्प्रमदानां त्वमपि च दुःखं न जानासि Mk. 5. 32; अयि मातर्देवयजनसंभवे देवि सीते U. 4; see also Bv. 1. 5, 11, 44. -2 As a particle

of entreaty or solicitation (अनुनय), 'I pray', 'prythee'; अयि संप्रति हि दर्शनम् Ku. 4. 28; also of encouragement or persuation; अयि मन्दस्मितमधुरं वदनं तन्वङ्गि यदि मनाक्कुरुषे Bv. 2. 150. -3 As a particle of gentle or kind inquiry (प्रश्न); अयि जीवितनाथ जीवसि Ku. 4. 3; अयीदमेवं परिहासः 5. 62; अयि जानीषे रेभिलस्य सार्थवाहस्य गृहम् Mk. 3. cf. अयि प्रश्नानुनययोः...Nm.

अयुक्त *a.* 1 Not yoked or harnessed; अरश्मानो येऽरथा अयुक्ता Rv. 9. 97. 20. -2 Not joined, united or connected. -3 Not devout or pious, inattentive, negligent. नास्तिबुद्धिरयुक्तस्य Bg. 2. 66; अयुक्तासो अब्रह्मता यदसन् Rv. 5. 33. 3. -4 Unpractised, unused, unemployed; °बुद्धि, °चार. -5 Unfit, improper, unsuitable; अयुक्तोऽयं निर्देशः P. IV. 2. 64 Mbh. -6 Untrue, wrong. -7 Unmarried. -8 Opening externally. -9 Reduced to straits, miserable. **-Comp. -कर्मन्** *m.* an official (perhaps for आयुक्त°). **-कृत्** *a.* doing improper or wrong acts. **-पदार्थः** the sense of a word to be supplied, as the sense of अपि q. v. **-रूप** *a.* incongruous, unsuitable; °पं किमतःपरं वद Ku. 5. 69.

अयुक्तिः *f.* 1 Disunion, separation. -2 Unreasonableness, want of conformity to correct principles. -3 Unfitness, impropriety, incongruity.

अयुग, -गल *a.* 1 Separate; single. -2 Odd, uneven. -गम् Pre-yuga period, before cosmogonic time; आदौ कृतयुगेऽयुगे Bhāg. 11. 24. 2. **-Comp. -अर्चिस्** *m.* Fire. **-नेत्रः, -नयनः, -शरः** See under अयुग्म. **-सप्तिः** having seven horses; युगपदयुगसप्तिस्तुल्यसंख्यैर्मयूखैः Śi. 11. 61.

अयुगपद् *ind.* Not all together, gradually, *seriatim*; अयुगपदुन्नमितभ्रु वीक्षितम् Ki. 10. 61. **-Comp. -ग्रहणम्** apprehending gradually. **-भावः** successive order, successiveness.

अयुगूः *f.* A woman that bears only one child. (= काकवन्ध्या q. v.).

अयुग्म *a.* 1 Not in pairs or couples; single, separate. -2 Odd, uneven (as a number) अयुग्मासु रात्रिषु Ms. 3. 48 कमनीयविग्रहमयुग्मलोचनम् (पुरुषं) ददृशुः Ki. 12. 19. **-Comp. -छदः,-पत्रः** having an odd (*i. e.* 7) number of leaves; the सप्तपर्ण tree; (Mar. सातवीण); नयत्ययुग्मच्छदगन्धिरार्द्रताम् Ki. 1. 16. **-नयनः, नेत्रः, -लोचनः** having odd (3) eyes, N. of Śiva; अर्धेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः Ku. 3. 51. 69. **-बाणः, -शरः** &c. having odd (5) arrows; N. of Cupid. **-वाहः, -सप्तिः** having seven horses, the sun.

अयुङ्ग *a.* Ved. Not existing in couples, odd, uneven. See अयुग्म. Śat. Br. 3. 13.

अयुज् *a.* Not being in couples, odd, uneven (opp. युज् even); अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा V. Ratn. **-Comp. -इषुः, -बाणः, -शरः** N. of Cupid (having 5 arrows). **-छदः,** = सप्तवर्ण (Mar. सातवण); ववुरयुक्छदगुच्छसुगन्धयः Śi. 6, 50. **-पलाशः** = सप्तपलाश, **-पादयमकम्** a kind of alliteration having the same syllables (in a different sense) in the first and third pādas **-नेत्र, -लोचन, -अक्ष, -शक्तिः** N. of Śiva.

अयुज *a.* 1 Having no equal or companion. अयुजो असमो नृभिरेकः Rv. 8. 62. 2. -2 Separate, single, odd.

अयुत *a.* 1 Disjoined, detached, not connected. -2 Uninterrupted, undisturbed. Av. 19. 51. 1. -तम् Ten thousand, a myriad. सूर्याब्धिसंख्यया द्वित्रिसागरैरयुताहतैः Sūrya. शाखानामयुतम् **-Comp. -अध्यापकः** a good teacher. **-ता,-जित्** Name of a king (son of Sindhudvīpa and father of Ṛituparṇa) Bri. Up. N. of another king (son of Bhajamāna;) V. P. **-नायिन्** N. of a king in the Mb. **-सिद्ध** *a.* (in Vaiś. Phil.) proved to be inseparable and inherent. **-सिद्धिः** *f.* proof that certain things or notions are inseparable and inherent. **-होम** a kind of sacrifice. B. P.

अयुद्ध *a.* Ved. 1 Not fighting. -2 Unconquered, irresistible. अयुद्ध इद् युधा वृतम् Rv. 8. 45. 3. **-द्धम** Absence of fighting or war. **-Comp. -सेन** *a.* of unconquerable armies (or arrows), irresistible. अयुद्धसेनो विभ्वा विभिन्दता Rv. 10. 138. 5.

अयुद्धवी *ind.* Without fighting.

अयुधः A non-combatant.

अयुध्य *a.* Unconquerable, irresistible दुश्च्यवनः पृतनाषाळयुध्यो Rv. 10. 103. 7.

अयुव *a.* 1 Undisturbed, unshaken. -2 Unconnected.

अयुवमारिन् *a.* Where no young people die. Ait. Br.

अये *ind.* 1 As a vocative particle, or as a kind of gentle address. (= अयि); अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन Bh. 3. 123. -2 An interjection showing (*a*) 'surprise' or 'wonder' and translated by 'oh', 'ah', अये मातलिः Ś. 6; अये कुमारलक्ष्मणः प्राप्तः U. 1; अये मय्येव भ्रुकुटीधरः संवृत्तः U. 5; (*b*) 'grief', 'dejection'; अये देवपादपद्मोपजीविनोऽवस्थेयम् Mu. 2. (alas!); (*c*) 'anger' अये अश्वमेध इति विश्वविजयिनां क्षत्रियाणां महानुत्कर्षनिकषः U. 4; (*d*) 'fear', 'flurry', 'agitation'; (*e*) 'recollection'; (*f*) 'fear'; (*g*) 'fatigue'.

अयोग *a.* 1 Unconnected with. -2 Indistinctly connected. -3 Making vigorous efforts. **-गः** 1 Separation, disjunction, interval. -2 Unfitness, impropriety, incongruity. -3 An improper conjunction. -4 Inefficacy of a remedy or medicine (as of a purgative or emetic). -5 Strong or vigorous effort. -6 Medical treatment against the symptoms. -7 Non-application or misapplication of remedies. -8 A sort of disease (cured by prescribing emetics). -9 A widower; absent lover or husband (विधुर). -10 A hammer (for अयोग्र, अयोघन). -11 Dislike. -12 A conjunction of two planets (also inauspicious). -13 Falling from the practice of Yoga; दत्तस्त्वयोगादथ

योगनाथः Bhāg. 6. 8. 16. **–Comp. –वाहः** a term for अनुस्वार, विसर्जनीय, उपध्मानीय, and जिह्वामूलीय as standing between vowels and consonants; अनुस्वारो विसर्गश्च क॒पौ चैव पराश्रितौ। अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभागिनः ॥

अयोगवः (**वा** or **वी** *f.*) The son of a Sūdra man and Vaiśya woman; सैरिध्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे Ms. 10. 32; see आयोगव; (his business is carpentry).

अयोगुड, –जाल &c. see under अयस्.

अयोगूः A blacksmith; Vāj. 30. 5.

अयोग्य *a.* 1 Unfit, improper, unsuitable, useless. –2 Not ascertainable by senses.

अयोद्धृ *m.* 1 No warrior, a bad warrior. –2 One who is not equalled by other warriors.

अयोध्य *a.* Not to be warred against, unassailable; irresistible; अद्यायोध्या महाबाहो अयोध्या प्रतिभाति नः Rām. **–ध्या** The capital of solar kings, born of the line of Raghu, (the modern Oudh) situated on the river Sarayū. अलमुपहितशोभां तूर्णमायादयोध्याम्। Bk. [It is said to have extended 48 miles in length and 12 miles in breadth. It was also called Sāketa, and one of its suburbs was Nandi-grāma, where Bharata lived governing the kingdom during the absence of Rāma. The town plays an important part in the story of the Rāmāyaṇa; the second book (अयोध्याकाण्ड) dealing mostly with events that took place in that city during the youthful days of Rāma.]

अयोनि *a.* 1 Without origin or source, eternal; जगद्योनिरयोनिस्त्वम् Ku. 2. 9. –2 Not born from the womb; born in a manner not approved by law or religion. –3 Of unknown family; अयोनिं च वियोनिं च न गच्छेत विचक्षणः Mb. 13. 104. 53. **–निः** *f.* 1 Not the womb; अयोनौ गच्छतो योषां पुरुषम् Y. 2. 293; Ms. 11. 174. –2 Not a particular verse of the Sāmaveda. **–निः** 1 N. of Brahmā and Śiva. –2 A pestle. **–Comp. –ज, –जन्मन्** *a.* not born from the womb, not produced in the ordinary course of generation; शरीरं द्विविधं योनिजमयोनिजं चेति T. S; तनयाम् अयोनिजाम् R. 11. 47, 48; कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते Mv. 1. 30. (**–जः**) N. of Viṣṇu. °ईशः, ईश्वरः N. of Śiva. (**–जा**), **–संभवा** N. of Sītā, daughter of Janaka, who was born from a furrow in a field; राघवाय तनयामयोनिजां पार्थिवः श्रियमिव न्यवेदयत् R. 11. 47; Mv. 1. 30.

अयोनिक *a.* Without the words एष ते योनिः Vāj. 23. 2.

अयौगपद्यम् Absence of simultaneity.

अयौगिक (**–की** *f.*) Not etymologically derived (as a word).

अयौक्तिक *a.* Inconsistent with reason, unreasonable.

अर *a.* [इयर्ति गच्छत्यनेन, ऋ–अच्] 1 Speedy, swift. –2 Little. यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते T. Up. 2. 7. 1. –3 Going (at the end of comp.), **–रः** 1 The spoke or radius of a wheel; अरा इव रथानाभौ Muṇd. 2. 2. 6; Praśna. 2. 6. (°रम् also); अरैः संधार्यते नाभिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः Pt. 1. 81. cf. also अरव्यक्तिर्नष्टा स्थितमिव जवाच्चक्रवलयम् Pratima 3. 2. –2 A spoke of the time-wheel; a Jaina division of time. –3 A corner (कोण) or angle; त्रिपञ्चारे पीठे Syāmāstava. –4 Moss (शैवाल). –5 = पर्पट q. v. –6 N. of an ocean in Brahmā's world; यदरण्यायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तत्तदरश्च ह वैण्यश्चार्णवौ ब्रह्मलोके Chān. Up. 8. 5. 3. **–Comp. –अन्तर** (pl.) the intervals of the spoke; चक्रभ्रान्तिरारान्तरेषु जनयत्यन्यामिवारावलिम् V. 1. 5. **–घट्टः, –घट्टकः** [अरैः घट्टयते रच्यते असौ] 1 a wheel or machine for raising water from a well (Mar. राहाट). (It usually consists of a single wheel with spokes on each side serving as handles to turn it, and a rope with a bucket attached to it passes over this wheel); °ट्टं खेलयमानः Pt. 4 turning this machine; °घटी a bucket so used; कूपमासाद्य °टीमार्गेण सर्पस्तेनानीतः Pt. 4. –2 a deep well.

अरकः A spoke of a wheel. न नाभिभङ्गे ह्यरका वहन्ति Pt.

अरक्षस् *a.* 1 Not disturbed by evil spirits. –2 Harmless, honest.

अरंकृ, –गम् See under अरम् below.

अरङ्गिन् *a.* Passionless; °सत्त्वः a passionless being; a class of divinities with Buddhists.

अरजस्, –अरज, –अरजस्क *a.* 1 Dustless, clean, pure (fig also); मथितामृतफेनाभमरजोवस्त्रमुत्तमम् Rām. 5. 18. 24. –2 Free from passion (रजस्). –3 Not having the monthly courses. *f.* (**–जाः**) A young girl who has not reached the age of puberty; a girl before menstruation.

अरजायते Den. A. 1 To become dustless or pure. –2 To lose the monthly courses.

अरज्जु *a.* Not consisting of or furnished with cords; अरज्जौ दस्यून् Rv. 2. 13. 9. *n.* A prison house.

अरडा *f.* N. of a goddess. Gobhil.

अरण *a.* (**–णी** *f.*) Ved. 1 Departed, gone away; belonging to others, strange, unusual, foreign; distant, remote (opp. स्व, नित्य or अमा); (Sāy. grieved, sorry दुःखित, अरममाण); inimical, hostile, (with whom one is not on speaking terms). –2 Not fighting. **–णम्** 1 Moving, going. –2 Entering into, being inserted. –3 A refuge; बिभेति यस्मादरणं ततो नः Bhāg. 6. 9. 21.

अरणिः *m., f.* **–णी** *f.* [ऋ–अनि Uṇ. 2. 101; अरणिः अग्नेर्योनिः] A piece of wood (of the Śamī tree) used for kindling the sacred fire by attrition, the fire-producing wooden stick; प्रयच्छन्ति फलं भूमिररणीव हुताशनम् Pt. 1. 216. **–णी** (dual) The two pieces of wood used in kindling the sacred fire. धरण्योर्निहितो जातवेदाः Katha. 4. 8. **–णिः** 1 The sun. –2 fire. –3 Flint. –4 N. of several fire-producing plants, particularly अग्निमन्थ,

–णिः *f.* 1 A path, way. –2 Ved. Stinginess. –3 Discomfort; निररणिं सविता साविषक् Av. 1. 18. 2. –Comp. –केतुः = अग्निमन्थ Premna Intergrifolia. –सुतः N. of Śuka, a celebrated sage (born from the seed of Vyāsa fallen upon an *Araṇi* at the sight of the nymph Ghritāchī); पितुः पादावगृह्णादरणीसुतः Mb. 12. 327. 31. –2 Fire, Agni; चितिं कृत्वा प्रवेक्ष्यामि समिद्धमरणीसुतम् Rām. 5. 13. 39.

अरणिमत् *a.* Related to the two Araṇis; to be produced by them.

अरण्यम् (sometimes) *m.* also, [अर्यते गम्यते शेषे वयसि ऋ–अतेर्निच्च Uṇ. 3. 102] A land neither cultivated nor grazed, a wilderness, forest, desert; प्रियानाशे कृत्स्नं किल जगदरण्यं हि भवति U. 6. 30; माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी। अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम्॥ Chāṇ. 44; तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये Muṇḍ. 1. 2. 11. oft. used as first member of comp. in the sense of 'wild', 'grown or produced in forest'; °बीजम् wild seed; °कार्पासि, °कुलत्थिका; °कुसुम्भः &c; so °मार्जारः, °मूषकः. –2 A foreign or distant land; अरण्येषु जर्भुराणा चरन्ति Rv. 1. 163. 11. –ण्यः N. of a plant कट्फल (Mar. कायफळ) –Comp. –अध्यक्षः headman or superintendent of a forest district; forest keeper or ranger. –अयनम्, –यानम् going into the forest, becoming a hermit; अथ यदरण्यायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव तद् Ch. Up. 8. 5. 3. –ओकस्, –सद् *a.* 1 dwelling in woods, being in a forest; किंतु °सदोवयं अनभ्यस्त रथचर्याः U. 5; वैक्लव्यं मम तावदीदृशमपि स्नेहादरण्यौकसः Ś. 4. 6. –2 especially, one who has left his family and become an anchorite, forest-dweller. –कणा wild cumin seed (Mar. जिरें) –कदली wild plantain. –काण्डम् N. of the third book of the Rāmāyaṇa which embodies Rāma's exploits in the course of his journey through the forests in company with Viśvāmitra. –गजः a wild elephant (not tamed). –गानम् N. of one of the four hymn-books of the Sāmaveda (to be chanted in the forest). –चटकः a wild sparrow. –चन्द्रिका (lit.) moonlight in a forest; (fig.) an ornament or decoration which is useless, or does not serve its purpose; just as moonlight in a forest is useless there being no human beings to view, enjoy and appreciate it, so is decoration when not viewed and appreciated by those for whom it is intended; thus Malli. on स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः Ku. 7. 22 remarks अन्यथाऽरण्यचन्द्रिका स्यादिति भावः. –चर (°ण्येचर also), –जीव *a.* wild, living in woods. –ज *a.* wild; °आर्द्रका wild ginger. –जीरम् wild cumin (Mar. कडू जिरें). –दमनः N. of a plant. –द्वादशी, –व्रतम् N. of a ceremony performed on the 12th day of Mārgaśīrṣa. –धर्मः 1 wild state or usage, wild nature; तथारण्यधर्माद्वियोज्य ग्राम्यधर्मे नियोजितः Pt. 1 –2 the duties of a Vānaprastha or anchorite. –धान्यम्, –शालिः wild rice (नीवार). –नृपतिः –राज् (द्), –राजः 'lord of the woods', epithet of a lion or a tiger; so अरण्यानां पतिः. –पण्डितः [अरण्ये एव पण्डितः, न तु नगरादिषु जनसमाजेषु] 'wise in a forest'; (fig.) a foolish person (who can display his learning only in a forest where no one will hear him and correct his errors). –पर्वन् N. of the first section of the Mb. –भव *a.* growing in a forest, wild; यथा °वास्तिलाः Pt. 2. 86. –मक्षिका a gadfly (Mar. घोडमाशी) –मुद्गकः a kind of wild bean. –यानम् retiring to the woods. –रक्षकः conservator of forests, forest-keeper. –राज्यम् sovereignty of the woods. –रुदितम् (°ण्ये°) 'weeping in a forest', a cry in the wilderness; (fig.) a vain or useless speech, or a cry with no one to heed it, or anything done to no purpose; अरण्ये मया रुदितम् Ś. 2; प्रोक्तं श्रद्धाविहीनस्य अरण्यरुदितोपमम् Pt. 1. 393; तदलमधुनारण्यरुदितैः Amaru. 76. –वायसः a wild crow, raven. –वासः, –समाश्रयः 1 retiring into woods, residence in a forest; °योन्मुखं पितरम् R. 12. 8. –2 a hermitage, forest habitation. –वासिन् *a.* living in a forest, wild; *m.* a forest-dweller, an anchorite. (–नी) N. of a plant अत्यम्लपर्णी. –वास्तु (–स्तू) कः N. of a plant वनवंतः. –विलपितम्, –विलापः (°ण्ये) = °रुदितम् above. –श्वन् *m.* 'a wild hound', wolf. –षष्ठी N. of a festival celebrated on the 6th day of the bright half of Jyeṣṭha. –सभा a forest-court.

अरण्यकम् 1 Forest-court. –2 N. of a plant (Mar. बकाणा निंब).

अरण्यानिः, –नी *f.* [अरण्य-आनुक्, ङीप् च; P. IV. 1. 49; हिमारण्ययोर्महत्त्वे] 1 A large forest, or desert, vast wilderness; यथारण्यान्यामुत्साश्चरन्तः Śat. Br.; Mv. 4. –2 The spirit or presiding deity of the woods and mother of wild animals. उतो अरण्यानिः सायं शकटीरिव सर्जति Rv. 10. 146. 3. अरण्यानी महारण्यम् Ak.

अरण्यीय *a.* 1 Containing a forest. –2 Near a forest.

अरण्येऽनूच्यः (*scil.* पुरोडाश) 1 A kind of oblation (अरण्ये अनूच्याः पठनीयाः मन्त्रा यस्य). –2 N. of a Mantra.

अरण्येतिलकः [P. II. 1. 44] Wild sesamum yielding no oil; (fig. anything which does not answer to one's expectation.)

अरत *a.* 1 Dull, languid, apathetic. –2 Dissatisfied, discontented, averse to. –तम् Non-copulation. –Comp. –त्रप *a.* not ashamed of copulation. (–प) a dog (as copulating even in the streets without shame).

अरति *a.* 1 Dissatisfied, discontented. –2 Dull, languid, restless. –तिः *f.* 1 Absence of pleasure or amusement; अरतिर्जनसंसदि Bg. 13. 10. regarded as arising from the longings of love, स्वाभीष्टवस्त्वलाभेन चेतसो याऽनवस्थितिः। अरतिः सा S. D.; one of the ten states of love-lorn persons (अनङ्गदशा); Mb. 12. 300. 48. –2 Pain, distress; भृशमरतिमवाप्य तत्र Ki. 10. 49. –3 Anxiety, regret, uneasiness, agitation; संधत्ते भृशमरतिं हि सद्वियोगः Ki. 5. 51. –4 Dissatisfaction, discontent. –5 Languor, dullness. –6 A bilious disease. –तिः [ऋ-अति]

1 Anger, passion. –2 Ved. Going, moving quickly. –3 Moving flame. –4 Occupying, attacking. –5 Servant, manager, assistant. –6 A master. –7 An intelligent being.

अरत्निः (*m.* or *f.*) [ऋ–क्त्नि रत्निः स नास्ति यत्र] 1 The elbow; sometimes the fist itself. –2 A cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger, an ell; अरत्निस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना Ak.; मध्याङ्गुलिकूर्परयोर्मध्ये प्रामाणिकः करः। बद्धमुष्टिकरो रत्निररत्निः स कनिष्ठिकः॥ Halāy.; A measure 24 Aṅgulas (fingers); एकविंशतियूपास्ते एकविंशत्यरत्नयः Rām. 1. 14. 25. पञ्चारत्न्यो रथपथः Kau. A. 2. 4. सममरत्नियुगेऽयुगचक्षुषः Ki. 18. 6. –3 The arm; अरत्निना चाभिहत्य शिरः कायादपाहरत् Mb. 3. 157. 70.

अरत्निकः The elbow; चत्वार्यरत्निकास्थीनि (बाह्वोः प्रमाणानि) Y. 3. 86.

अरथिन् *a.* One who does not fight in a car.

अरथीः Ved. Not a charioteer; यमजत्यरथीः Rv. 6.66.7.

अरद *a.* 1 Toothless (as a child). –2 Whose teeth are broken.

अरध्र *a.* 1 Not lazy, not to be subdued, invincible; अरध्रस्य रध्रतुरो बभूव Rv. 6. 18. 4. –2 Prosperous (समृद्ध).

अरन्धनम् Absense of cooking (as on सिंह and कन्या संक्रान्ति).

अरन्ध्र *a.* Dense, thick; पयोमुच इवारन्ध्राः Ki. 15. 40.

अरपस् *a.* Ved. 1 Unhurt, safe. (also अरप); विश्वहारपऽएधते गृहे Vāj. 8. 5; sinless, pure. –2 Not hurting, sound; salutary, beneficial, शं वातो वात्वरपा अपस्रिधः Rv. 8. 18. 9.

अरपचनः A mystical collective name of the 5 Buddhas.

अरम् *ind.* Ved. [ऋ–अम्] 1 Swiftly, near, at hand, present. अरं राजगिरिं याहि पाहि राज्यं निजं नृप Siva. B. 26.45. –2 Readily, fitly, suitably, so as to answer some purpose. –3 Enough, sufficiently (cf. अलम्); excessively; पुरु वारं पुरुत्मना Rv. 1. 142. 10.

अरंकृ To prepare, make ready, serve; °कृत् gratifying, decorating, adorning, serving as a worshipper; °कृतिः 1 decorating, gratification. –2 Service; का ते अस्त्यरंकृतिः सूक्तैः Rv. 7. 29. 3.

अरंगम् To be present, come or go near (to help); become visible, appear.

अरंगमः Coming near or into the presence, becoming visible, being present to help; अरंगमाय जग्मये Rv. 6. 42. 1.

अरंगरः 1 Praising readily. Av. 20. 135. 13. –2 Factitious or made up poison.

अरंघुष *a.* Praising readily, sounding aloud.

अरम *a.* Low, vile.

अरमणस् *a.* Ved. 1 Hostile. –2 Obedient, devoted to the worship of God; निकाममरमणसं येन नवन्तमहिं सं पिणगृजीषिन् Rv. 6. 17. 10.

अरमति *a.* 1 Not resting, active, going everywhere. –2 Patient; महीमरमतिं दधन्विरे Rv. 10. 92. 5; अरमतिः सविता देव आगात् Rv. –**तिः** *f.* 1 Splendour. –2 Readiness to serve, obedience; devotion to God, hence personified in the Vedas as a Goddess protecting the worshippers of the gods and pious works in general.

अरमिष् *a.* Ved. Going near quickly.

अरमण, अरममाण *a.* 1 Not pleasing or gratifying, disagreeable, unpleasant. –2 Unceasing, incessant.

अरमुडिः A King of Nepal; Raj. T.

अररम् [ऋ–अरन्; अरश्चित् स्यात् Uṇ. 3. 132] The leaf or panel of a door (कपाटम्), सरभसमरराणि द्रागपावृत्य Mv. 6. 27 (–रः, –री also); चञ्चूकोटिविपाटितारपुटो यास्याम्यहं पञ्जरात् Bv. 1. 58. –2 A door. –3 The sheath of a bamboo shoot (करीरकोष). –4 A covering or sheath in general. –**रः** 1 An awl. –2 A part of a sacrifice. –3 War, fighting.

अररका *f.* N. of the ancestress of a celebrated Hindu family.

अररिः The leaf of a door; a door.

अररिन्दम् Ved. 1 Water (अररिं पिपासोपशमं ददाति). –2 A vessel used in preparing Soma; अधारयत् अररिन्दानि सुक्रतुः Rv. 1. 139. 10.

अररिवस् *m.*, *f.* 1 Not giving or offering. –2 Hard, unfriendly, envious, inimical.

अररु *a.* Ved. 1 Moving (गमनस्वभाव), कं चिद् यावीररुं शूर मर्त्यम् Rv. 1. 129. 3. –2 = अररिवस् above. –**रुः** [अर्तेः अरुः Uṇ. 4. 79]. 1 An enemy. –2 A weapon. –3 N. of an Asura; अवेद्यमिमीताररुं यश्चतुष्पान् Rv. 10. 99. 10.

अररे *ind.* A vocative particle expressive of (1) great haste; (2) contempt or disdain; अररे महाराजं प्रति कुतः क्षत्रियाः G. M.

अरर्यति Den. P. 1 To work with an awl. –2 To try, put to the test.

अरव *a.* Noiseless.

अरविन्दम् [अरान् चक्राङ्गानीव पत्राणि विन्दते विन्द् श P. III. 1. 138. Vārt.] 1 A lotus (Nymphea stellata) (it is one of the 5 arrows of Cupid; see under पञ्चबाण); शक्यमरविन्दसुरभिः Ś. 3. 6. It is a sun lotus; cf. सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् Ku. 1. 32; स्थल°, चरण°, मुख° &c. –2 Also a red or blue lotus. –**न्दः** 1 The (Indian) crane. –2 Copper. –**Comp.** –**अक्ष** *a.* lotus-eyed, an epithet of Viṣṇu. –**दलप्रभम्** copper. –**नाभिः, –भः** N. of Viṣṇu, from whose navel sprang the lotus which supported Brahmā; हृदये मदीये देवश्चकास्तु भगवानरविन्दनाभः Bv. 4. 8.

–सद् *m*. N. of Brahmā. आनन्दयिष्यदागम्य कथं त्वामरविन्दसत् Bk. 21. 12.

अरविन्दिनी 1 A lotus plant; प्रपीतमधुका भृङ्गैः सुदिवेवारविन्दिनी Bk. 5. 70. –2 An assemblage of lotus flowers. –3 A place abounding in lotus flowers.

अरस *a*. 1 Sapless, not juicy, tasteless, insipid; अरसं नित्यमगन्धवच्च यत् Kaṭh. 3. 15. –2 Dull, flat. –3 Weak, having no strength, inefficacious. वृश्चिकस्यारसं विषमरसं वृश्चिक ते विषम् Rv. 1. 191. 16. –4 One who has no sense of appreciation. किमस्या नाम स्यादरसपुरुषानादरशतैः। N. –5 Unhappy. कृपणं बत यज्जनः स्वयं सन्नरसो व्याधिजराविनाशधर्मा Bu. ch. 5. 12. **–सः** No juice, absence of juice. **–Comp. –आशः** 1 eating sapless food. –2 maceration of the body. **–आशिन्** *a*. 1 eating sapless food. –2 macerating the body.

अरसिक *a*. 1 Devoid of taste, sapless, insipid, flavourless (of a thing). –2 Void of feeling or taste, dull, unfeeling, inappreciative, insensible to the charms (of poetry &c.); अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख Udb.

अरसीठक्कुरः N. of a poet (mentioned in Śārṅgadhara's anthology).

अरहस् *n*. Absence of secrecy.

अरहायते Den. A. To become known.

अराग, –अरागिन् *a*. Cool, dispassionate; तमहमरागकृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे Ve. 1. 4.

अराजक *a*. Having no king, anarchical; नाराजके जनपदे Rām. 2. 67. 9–28; Ms. 7. 3; अराजके जीवलोके दुर्बला बलवत्तरैः। पीड्यन्ते न हि वित्तेषु प्रभुत्वं कस्यचित्तदा॥ Mb.; शोच्यं राज्यमराजकम् Chāṇ. 57.

अराजन् *m*. Not a king. **–Comp. –भोगीन** *a*. not fit for the use of a king. **–स्थापित** *a*. not established by a king, illegal.

अराजिन् *a*. Ved. Unchecked, unrestrained, or without splendour; पर्वतौ अराजिनः Rv. 8. 7. 23.

अराटकी Ved. N. of the plant अजशृङ्गी (Mar. मेढशिंगी) एयमगन्नोषधीनां वीरुधां वीर्यावती। अजशृङ्ग्यराटकी तीक्ष्णशृङ्गी व्यृषतु Av. 4. 37. 6.

अरात् *ind*. Immediately; at once; वर्तन्ति यदनीत्या ते तेन साकं पतन्त्यरात् Śukra. 4. 1266

अरातिः [न राति ददाति सुखं, रा–क, न. त.] 1 An enemy, foe; देशः सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन् ह्रदाः पूरिताः Ve. 3. 33; अरातिं बह्वमन्यत R. 12. 89. (in the Veda) non-offering (of sacrifices), stinginess, hardness, malignity, malevolence, failure or adversity; malignity personified; evil spirit whose aim it was to defeat the good intentions and disturb the happiness of man (used in *f*.). –2 The number six. –3 The sixth position in (astronomy). **–Comp. –दूषण, –दूषि, –ह** *a*. Ved. destroying adversities or enemies; Av. 19. 34. 4. **–भङ्गः** destruction of enemies.

अराति(ती)याति Den. P. Ved. To desire not to offer; to act like an enemy, act maliciously; अथो यो नो अरातियात् Av. 4. 36. 1.

अरातीयत् *a*. Not offering, unfriendly, malicious, acting like an enemy.

अरातीयु *a*. Ved. Not accustomed to offer; inimical; अरातीयोर्भ्रातृव्यस्य दुर्हार्दो द्विषतः शिरः Av. 10. 6. 1.

अरातीवन् *a*. Not offering; unfriendly, malicious, hostile, inimical.

अराद्धिः *f*. Transgression, sin, offence; envy. परिविविदानमराद्ध्या Vāj. 30. 9.

अराधस् *a*. [राधः; धनम्–Nir. न. ब.] Poor, not able to perform sacrifices, stingy; hard.

अराम *a*. Disagreeable, unpopular; एवं प्रव्राजितश्चैव रामोऽरामो भविष्यति. Rām. 2. 9. 33

अराय *a*. [नास्ति रा धनं यस्य वेदे षष्ठसमासः] 1 Devoid of wealth, without sacrificial gifts. –2 Stingy, niggardly. **–यः, –यी** Any malignant or evil spirit; अरायि काणे विकटे Rv. 10. 155. 1.

अराल *a*. [ऋ-विच् अरं आलाति, ला क] Spreading like the spokes of a wheel, curved, crooked; 'अरालः कुटिले मतः इति' मेदिनीकरः; Māl. 9. 34; पादावरालाङ्गुली M. 2. 3. **–लः** 1 A bent or crooked arm. –2 The resin of the plant Shorea Robusta (सर्जरस; Mar. राळ). –3 An elephant in rut. **–ला** 1 An unchaste woman, harlot, courtezan. –2 A modest woman (अधृष्टा). **–Comp. –केशी** a woman with curled hair; भित्त्वा निराकामदरालकेश्याः R. 6. 81. **–पक्ष्मन्** *a*. having curved eyelashes; करोति लक्ष्यं चिरमस्य चक्षुषो न वक्त्रमात्मीयमरालपक्ष्मणः Ku. 5. 49.

अरावन् *a*. Ved. Not offering, malignant, epithet of evil spirits. अपघ्नन्तो अराव्णः Rv. 9. 13. 9. यो अस्मभ्यमरावा Rv. 9. 21. 5.

अराष्ट्रम् Loss of a royal power or sovereignty.

अरि *a*. [ऋ-इन्] Moving, going, reaching; obtaining, aspiring, devoted to, zealous (Ved.). **–रिः** 1 An enemy, foe (cf. Uṇ. 4. 138); (used in the Veda like an adjective in the sense of 'ungenerous', 'malicious', 'not worshipping or devoted', 'hostile'); विजितारिपुरःसरः R. 1. 59, 61; 4. 4. –2 An enemy of mankind (said of the six feelings which disturb man's mind); कामः क्रोधस्तथा लोभो मदमोहौ च मत्सरः; कृतारिषड्वर्गजयेन Ki. 1. 9. –3 A species of खदिर or Mimosa (विट्खदिर; Mar. शेण्या खैर). –4 N. of the number six (from the six enemies). –5 N. of a condition in astronomy. –6 Any part of a carriage.

–7 A wheel, also a disk, अन्योऽन्यहस्तकलितैः कति मूर्तिभेदाः, शम्भोर्हरेरिव गदारिसरोजशङ्खैः Līlā. –8 A lord, master. –9 The wind. –10 A pious or religious man. –Comp. –कर्षण *a.* tamer or subduer of enemies. –कुलम् 1 a host of enemies. –2 an enemy. –केलिः Sport of a foe, sexual enjoyment cf. अरिकेलिः शत्रुलीला स्त्रीरत्योश्चापि कीर्तितः Nm. –गूर्त *a.* Ved. ready for the destruction of enemies; praised by devoted men or worshippers. –घ्नः destroyer of enemies. –चिन्तनम्, –चिन्ता schemes directed against enemies; administration of foreign affairs. –त्र *a.* protecting from enemies. –धायस् *a.* possessed by lords only (*i. e.* very precious) –नन्दन *a.* "an enemy's joy", affording triumph to an enemy. –निपातः invasion made by enemies. –भद्रः the foremost or most powerful enemy; पप्रच्छ भद्रं विजितारिभद्रः R. 14. 31. –मर्दः 'crushing enemies, N. of a plant (काममर्द; Mar. कासविंदा). –मर्दन *a.* crushing or trampling foes, destroying enemies. –मेदः N. of a tree (विट्खदिर; Mar. शेण्या खैर); N. of a country; Bṛi. S. 14. 2. –मेदकः N. of an insect bred in excrement. –स्थानकम् consternation, defeat. –सूदनः, –हन्, –हिंसकः destroyer of enemies; पूजार्हावरिसूदन Bg. 2. 4. हरिहयोऽरिहयोगविचक्षणः R. 9. 18.

अरिंदम *a.* [अरीन् दाम्यति दमयति वा; खच् मुमागमश्च] Subduer of enemies, victorious, conquering.

अरिक्त *a.* Not empty, abundant; तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यम् Bhāg. 8. 15. 6.

अरिक्थभाज्, अरिक्थीय *a.* Not entitled to a share in the ancestral property (as an heir incapacitated by impotence &c.).

अरिणिन *m.* A cock.

अरितृ [ऋ–तृच्–इडागमः] A rower, helmsman (Ved.).

अरित्र *a.* [गच्छत्यनेन; ऋ-इत्र P. III. 2. 184.] Ved. 1 Propelling, urging onwards. –2 Protecting on all sides. –त्रम् An oar; लेलैररित्रैश्चरणैरिवाभितः Śi. 12. 71. –2 A rudder, helm; नावा चापि यथा प्राज्ञो विभागज्ञः स्वरित्रया Mb. 14. 50. 27. –3 A ship, boat. –4 A part of a carriage. –5 A Soma vessel. –त्रः A Soma vessel. [cf. L. *aratrum* Gr. *eretmos*]. –Comp. –गाध *a.* 'oardeep', shallow (water). –परण *a.* Ved. crossing by means of oars.

अरिन् *n.* (रि) A wheel; discus; नदारिशङ्खाब्जधरम् Rāmatāpanīya Upaniṣad 92.

अरिप्र *a.* [रिप्रं पापनाम Nir., तन्नास्ति यस्य] Ved. Sinless, spotless, blameless.

अरिफित *a.* Not changed to र (said of the Visarga) Prātiśākhya.

अरिषम् [न रिष्यते विच्छिद्यते] A continuous down-pour of rain. –षः A sort of disease in the anus.

अरिषण्य *a.* Ved. Not harming or injuring, inoffensive.

अरिषण्यत् *a.* Ved. Not being hurt or injured.

अरिष्ट *a.* 1 Unhurt; perfect, complete; imperishable, undecaying, secure, safe; अरिष्टं गच्छ पन्थानम् Rām. 1. 24. 3; अरिष्टं मार्गमातिष्ठत् पुण्यं वा तु निषेवितम् Rām. –2 Auspicious, अक्षताभ्यामरिष्टाभ्यां हतः कर्णो महारथः Mb. 8. 66. 2. –3 unauspicious; अरिष्टमैन्द्रं निशितम् Rām. 6. 67. 164. –ष्टः 1 A heron (कङ्क). –2 A raven, crow. –3 An enemy; अरिष्टस्त्वाष्ट्रस्य Mv. 4. 18. –4 N. of various plants:— (*a*) the soap-berry tree (Mar. रिठा); कृतपानामरिष्टकैः (शुद्धिः) Ms. 5. 120. (*b*) another plant (Mar. निंब) Rām. 2. 94. 9. Bhāg. 8. 2. 12. –5 Garlic. –6 A distilled mixture. –7 N. of a demon killed by Kṛiṣṇa; a son of Bali. –ष्टा 1 A bandage. –2 N. of a medical plant (कटुका). –3 N. of a daughter of Dakṣa and one of the wives of Kaśyapa, and mother of महाश्वेता. –ष्टम् 1 Bad or ill luck, evil, misfortune, calamity. –2 A portentous phenomenon foreboding misfortune, unlucky omen (such as earth-quake). –3 Unfavourable symptom, especially of approaching death; रोगिणो मरणं यस्मादवश्यं भावि लक्ष्यते । तल्लक्षणमरिष्टं स्यादिष्टमप्याभिधीयते ॥ cf. also Pātañjala Yogadarśana 3. 22. –4 Good fortune or luck, happiness. –5 The lying-in-chamber, delivery-room, women's apartments; कर्मारारिष्टशालासु ज्वलेदग्निः सुरक्षितः Mb. 12. 69. 49; (अन्तःपुरम्): अपस्नात इवारिष्टं प्रविवेश गृहोत्तमम् Rām. –6 Butter-milk. –7 Spirituous liquor; ग्लानिच्छेदी क्षुत्प्रबोधाय पीत्वा रक्तारिष्टम् Śi. 18. 77. cf.... अरिष्टं सूतिकागृहे । अशुभे निम्बवृक्षे च शुभे तक्राड्क्योः पुमान् । काके च फेनिले नीचे व्यसनेऽनर्थलम्बयोः । भाग्यहीने... Nm. –Comp. –असु *a.* Ved. having one's life unhurt. अरिष्टासु सचेवहि बृहते वाजसातये Av. 14. 2. 72. –गातु *a.* Ved. dwelling securely चाऽरिष्टगातुः स होता सहोभरिः Rv. 5. 44. 3. –गृहम् the lying-in-chamber. –ग्राम *a.* Ved. of undivided group, having a complete troop; अरिष्टग्रामाः सुमतिं पिपर्तन Rv. 1. 166. 6. –ताति *a.* Ved. making fortune or happy, auspicious. (–तिः *f.*) safeness, security, succession of good fortune, continuous happiness (अरिष्टं करोतीति तातिः; अरिष्टस्य भावो वा शिवशमरिष्टस्य करे P. IV. 4. 143-4 Sk.); तदत्रभवता निष्पन्नाशिषां काममरिष्टतातिमाशास्महे Mv. 1. –दुष्टधी *a.* apprehensive of death, alarmed at the approach of death. –नेमिः N. of the 22nd तीर्थंकर of the Jainas; N. of the brother of Garuḍa. –पुरम् N. of a place; cf. अरिष्टाश्रितपुरम् P. VI. 2. 100. –शर्मन् *a.* granting security; देवेभिर्देव्यदितेऽरिष्टशर्मभा गहि Rv. 8. 18. 4. –मथनः N. of Śiva or Viṣṇu. –शय्या a lying in couch; अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा R. 3. 15. –सूदनः, –हन् *m.* killer of Ariṣṭa, epithet of Viṣṇu.

अरिष्टकः = अरिष्टः The soap-berry tree.

अरिष्टिः *f.* Security; safety; स्वाय लोकायारिष्टिमिच्छेत् Bṛi. Up. 1. 4. 16.

अरिष्यत् *a.* Not hurt.

अरीळ्ह *a.* (= अरीढ) Ved. Not licked; अरीळ्हं वत्सं चरथाय माता Rv. 4. 18. 10.

अरुः 1 The sun. -2 N. of a plant (रक्तखदिर).

अरुंषिका [अरुंषि मर्मस्थानान्यधिकृत्य जाता] Scab on the head (Mar. खवडे) Suśr.

अरुच *a.* Ved. Lightless, dark; अयं रोचयदरुचो रुचानो Rv. 6. 39. 4.

अरुचिः *f.* 1 Aversion, dislike in general; क सा भोगानामुपर्यरुचिः K. 146. -2 Want of appetite, disrelish, disgust; सन्निपातक्षयश्वासकासहिक्काऽरुचिप्रणुत् Suśr. -3 Absence of a satisfactory explanation.

अरुचिर, अरुच्य *a.* Disagreeable, disgusting.

अरुज् *a.* 1 Free from disease, sound, healthy. कोऽरुक् कोऽरुक् कोऽरुक् घृतभुङ् मितभुगशाकभुक्सोऽरुक् Udb. -2 Not fostering (as a boil).

अरुग्ण *a.* Not broken, not diseased, sound. रुजदरुग्णं वि वलस्य सानुम् Rv. 6. 39. 2.

अरुज *a.* 1 Sound, healthy; यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजम् Bh. 3. 88. v. l. -2 Not breaking, not suppurating. -3 That which destroys a disease. विषेभ्यः खलु सर्वेभ्यः कर्णिकामरुजां स्थिराम् । Suśr. -4 Painless. -5 Brisk, gay; त्वत्कृते न हि सर्वं स्यात्प्रशान्तमरुजं जगत् Rām. 7. 84. 16. -जः N. of a plant (आरग्वध; Mar. बाहवा).

अरुण *a.* (-णा, -णि *f.*) [ऋ-उनन्; cf. Uṇ. 3. 60] 1 Reddish brown, tawny, red, ruddy (of the colour of the morning as opposed to the darkness of night); प्रत्याख्यातविशेषकं कुरबकं श्यामावदातारुणम् M. 3. 5; नयनान्यरुणानि घूर्णयन् Ku. 4. 12. -2 Perplexed, embarrassed. -3 Dumb. -णः 1 Red colour, the colour of the dawn or morning twilight. -2 The dawn personified as the charioteer of the Sun; आविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2, 7. 4; विभावरी यद्यरुणाय कल्पते Ku. 5. 44; R. 5. 71. [Aruṇa is represented as the elder brother of Garuḍa, being the son of Vinatā by Kaśyapa. Vinatā prematurely hatched the egg and the child was born without thighs, and hence he is called *Anūru* 'thighless', or *Vipāda* 'footless'. He cursed his mother that since she had brought him forth before the due season she would be a slave to her rival Kadrū; but at her earnest entreaties, he modified the curse and said that her next son would deliver her from bondage. Aruṇa now holds the office of the charioteer of the Sun. His wife was Śyenī, who bore him two sons Sampāti and Jaṭāyu.] -3 The Sun; रागेण बालारुणकोमलेन Ku. 3. 30, 5. 8; संसज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः; R. 5. 69; S. 1. 31 अरुणकररुचायतेऽन्तरीक्षे Bu. Ch. 5. 87. -4 A kind of leprosy with red spots and insensibility of the skin. -5 A little poisonous creature Bhāg. 8. 10. 10. -6 N. of a plant पुंनाग; also a synonym of अर्क q. v. -7 Molasses (गुड). -8 N. of a peak of the Himālaya situated to the west of Kailāsa. -9 N. of one of the 12 Ādityas, the one presiding over Maghā. -10 N. of a sage; उद्दालकोऽरुणात् Bṛi. Up. 6. 5. 3. -णा 1 N. of several plants; (*a*) अतिविषा (Mar. अतिविख); (*b*) Madder (मञ्जिष्ठा); (*c*) त्रिवृत् commonly called Teori; (*d*) a black kind of the same (श्यामाका); (*e*) bitter apple (इन्द्रवारुणी); (*f*) the Gunja plant that yields the red and black berry (गुंज) used as a weight by jewellers &c. (*g*) मुण्डतिक्ता cf. अरुणः कपिले कुष्ठे सन्ध्यारागेऽर्कसारथौ। अव्यक्तरागे निःशब्दे द्रव्ये त्रिषु निरूपितः। स्त्रियामतिविषाश्यामामञ्जिष्ठात्रिवृतासु च। Nm. -2 N. of a river. -णी 1 A red cow (Nir.). -2 The early dawn. -णम् 1 Red colour; दिविस्पृश्यात्यरुणानि कृण्वन् Rv. 10. 168. 1. -2 Gold; अम्भो अरुणं रजतम् Av. 13. 4. 51. -3 Saffron. -Comp. -अग्रजः N. of Garuḍa (अरुणः अग्रजो यस्य). -अनुजः, -अवरजः N. of Garuḍa, younger brother of Aruṇa. -अर्चिस् *m.* the sun. -अश्व *a.* having red horses, epithet of the Maruts. -आत्मजः 1 son of Aruṇa, N. of Jaṭāyu. -2 N. of Saturn, Sāvarṇi Manu, Karṇa, Sugrīva, Yama and the two Aśvins. (-जा) N. of Yamunā and Tāptī. -ईक्षण *a.* red-eyed. -उदकम् N. of a lake. (-का) N. of a river. -उदयः break of day, dawn; चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदय उच्यते. -उपलः a ruby. -कमलम् a red lotus. -केतुब्राह्मणम् Name of the Brāhmaṇa of अरुणाः केतवाः Ait. Anukr. -चूडः A cock. -ज्योतिस् *m.* N. of Śiva. -दूर्वा reddish fennel. -पराशराः Name of the followers of a Vedic शाखा; अरुणपराशरा नाम शाखिनः ŚB. on MS. 7. 1. 8. -प्रिय *a.* 'beloved of red flowers and lotuses', N. of the sun. (-या) 1 the Sun's wife. -2 shadow. -प्सु *a.* [अरुणं प्सु रूपं यस्य] Ved. of reddish shape or colour. -बभ्रु *a.* reddish-yellow. -युज *a.* furnished with red rays of light, epithet of the dawn. -लोचन *a.* red-eyed. (-नः) a pigeon. -सारथिः 'having Aruṇa for his charioteer', the Sun.

अरुणित, अरुणीकृत *a.* Reddened, dyed red, impurpled; स्तनाङ्गरागारुणिताच्च कन्दुकात् Ku. 5. 11.

अरुणिमन्, *m.* **अरुणता** Redness, red colour; अरुणिम्ना पिहितोऽपि शुक्लभावः Bv. 2. 180.

अरुणीयः, -°योगः The 25th Upaniṣad of the Atharvaveda.

अरुद्ध *a.* Not hindered.

अरुत *a.* Ved. Not to be broken.

अरुंतुद *a.* [अरुंषि मर्माणि तुदति; अरुस्-तुद्, खश् मुमागमश्च विध्वरुषोस्तुदः P. III. 2. 35; अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् VI. 3. 67] 1 Cutting or wounding the vital parts, inflicting wounds, corrosive, painful, sharp (fig. also); caustic; अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्य दन्तिनः R. 1. 71; Ki. 14. 55; Śi. 2. 109. -2 Acrimonious, sour (disposition); नारुंतुदः स्यादार्तोऽपि Ms. 2. 161.

अरुन्धती [न रुन्धती प्रतिरोधकारिणी] 1 A medicinal climbing plant. -2 N. of the wife of Vasiṣṭha;

अन्वासितमरुन्धत्या स्वाहयेव हविर्भुजम् R. 1. 56. -3 The morning star personified as the wife of Vasiṣṭha; one of the Pleiades. -4 N. of the daughter of प्राचेतसदक्ष, one of the 10 wives of Dharma. [In mythology Arundhatī is represented as the wife of the sage Vasiṣṭha, one of the 7 sages. She was one of the 9 daughters of Kardama Prajāpati by Devahūti. She is regarded as the highest pattern of conjugal excellence and wifely devotion and is so invoked by the bridegroom at nuptial ceremonies. Though a woman she was regarded with the same, even more, veneration as the Saptarṣis; cf. Ku. 6. 12; तामगौरवभेदेन मुनींश्चापश्यदीश्वरः। स्त्री पुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम्॥ cf. also Janaka's remarks in U. 4. 10. She, like her husband, was the guide and controller of Raghu's line in her own department and acted as guardian angel to Sītā after she had been abandoned by Rāma. It is said that Arundhatī (the star) is not seen by persons whose end has approached. cf. Suśruta. न पश्यति सनक्षत्रां यस्तु देवीमरुन्धतीम्। ध्रुवमाकाशगङ्गां च तं वदन्ति गतायुषम्॥; See H. 1. 66. also]. -5 The tongue (personified). -Comp. -जानिः, -नाथः -पतिः N. of Vasiṣṭha one of the seven Ṛiṣis or stars in the Ursa Major. -दर्शनन्यायः see under न्याय.

अरुष्-ष्ट *a.* Not angry, calm.

अरुष *a.* 1 Not angry. -2 Shining, bright; reddish. -3 Unhurt. -4 Moving, going about (as a horse). -षः 1 The red horse of Agni; a flame. -2 The Sun; the day as presided over by the Sun. अरुषस्य दुहितरा विरूपे Rv. 6. 49. 3. -3 The red storm-cloud. -षी 1 The dawn. -2 A flame. -3 N. of the wife of Bhṛigu and mother of Aurva.

अरुष (ष्य) ति Den. P. To go.

अरुष्कः [अरुर्मर्मस्थानं कायति पीडयति] N. of a tree (भल्लातक; Mar. बिब्बा).

अरुस् [ऋ-उस् Uṇ. 2. 116] Wounded, sore. *m.* (-रुः) 1 The Arka tree. -2 Red *Khadira*. *n.* 1 A vital part. -2 A wound, sore (*m.* also). -3 An eye. -Comp. -कर *a.* [अरुस्-कृ-टः P. III. 2. 21] causing or inflicting wounds, wounding. अरुष्करो घातुके च व्रणकार्ये ...Nm. (-रः) N. of a tree अरुष्क q. v. (-रम्) the nut of this tree. -कृत *a.* wounded, hurt.

अरुसिका Eruption on the scalp with acute pain.

अरुहा N. of a plant (भूम्यामलकी; Mar. भुयआंवळी).

अरूक्ष *a.* Not hard, soft; bland.

अरूक्षित, अरूक्ष्ण, *a.* Ved. Soft, tender, supple; असाक्षितं दश आ रूपे अन्नम् Rv. 4. 11. 1; संस्पर्शेऽरूक्ष्णमस्तु ते Av. 8. 2. 16.

अरूप *a.* 1 Formless, shapeless. -2 Ugly, deformed. -3 Dissimilar, unlike. -पम् 1 A bad or ugly figure. तामरूपामसतीं भक्षयिष्यामि मानुषीम् Rām -2 The Pradhāna of the Sāṅkhyas and Brahman of the Vedāntins. -4 Not possessed of द्रव्य and देवता; अरूपः शब्दः श्रूयमाणः &c. ŚB. on MS. 4. 4. 1. (It may be observed that द्रव्य and देवता form the रूप or form of a sacrifice). -Comp. -हार्य *a.* not to be attracted or won over by beauty; अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात् Ku. 5. 53.

अरूपक *a.* Without any figure or metaphor, not figurative, literal.

अरूपता, -त्वम् Shapelessness, deformity, dissimilarity.

अरूपिन् *a.* Shapeless, formless; बाधायामुरसैन्यानामप्रमेयानरूपिणः Rām. 1. 21. 16.

अरूषः [ऋ-ऊषन् Uṇ. 4. 73] 1 The sun. -2 A kind of serpent.

अरे *ind.* An interjection of (*a*) calling to inferiors; आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यः, न वा अरे पत्युः कामायास्याः पतिः प्रियो भवति Śat. Br. (said by Yājñavalkya to his wife Maitreyī); Bṛi. Up 2. 4. 4. (*b*) of anger; अरे महाराजं प्रति कुतः क्षत्रियाः U. 4; (*c*) of envy.

अरेणु *a.* 1 Not dusty; not soiled with dust, not touching the dust (of the earth). -2 Not earthly, celestial; स तुर्वणिर्महाँ अरेणु पौंस्ये Rv. 1. 56. 3. *n.* (णु) What is not dust, the ether. -णुः (pl.) The gods; त्वं चिदश्वं न वाजिनमरेणवो यमत्नत Rv. 10. 143. 2.

अरेपस् *a.* [नास्ति रेपः पापं यस्य] 1 Sinless, spotless. -2 Clear, pure, bright.

अरेरे *ind.* An interjection of (*a*) calling out angrily; अरेरे दुर्योधनप्रमुखाः कुरुबलसेनाप्रभवः Ve. 3; अरेरे वाचाट *ibid*; or of (*b*) addressing inferiors or by way of contempt; अरेरे राधागर्भभारभूत सूतापसद *ibid*.

अरोक *a.* [न. ब.] 1 Without holes (आच्छिद्र). -2 Without splendour, obscured, dim. -Comp. -दत्, -दन्त *a.* [विभाषाश्यावारोकाभ्याम् P. V. 4. 144] 1 having black teeth. -2 having thickset teeth (निबिडदन्त).

अरोग *a.* Free from disease, healthy, sound, well; अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः Suśr. -गः Sound health; न नाममात्रेण करोत्यरोगम् H. 1. 146.

अरोगण *a.* Ved. 1 Freeing from disease; तेषामसि त्वमुत्तममनास्रावमरोगणम् Av. 2. 3. 2. -2 Free from disease.

अरोगत्वम् Healthiness; यमो दण्डादवध्यत्वमरोगत्वं च दत्तवान् Rām. 7. 36. 16.

अरोगिन्, अरोग्य *a.* Healthy.

अरोचक *a.* (-चिका *f.*) 1 Not shining or bright -2 Causing loss of appetite, producing loathing or disgust. -कः Loss of appetite; disgust, loathing.

अरोचकिन् *a.* Suffering from loss of appetite or indigestion.

अरोचमान *a.* Not shining. -2 Not attached: तस्यां त्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते Ms. 3. 62.

अरोचिष्णु *a.* Not shining, dark. -2 Disagreeable, ugly.

अरोषः Absence of anger, calmness.

अरौद्र *a.* Not terrible or fierce; an epithet of Viṣṇu.

अर्क् 10 P. [अर्कयति, अर्कयितुम्, अर्कित] 1 To heat or warm. -2 To praise.

अर्क *a.* [:अर्च्-घञ्-कुत्वम् Uṇ. 3. 40.]. Fit to be worshipped (अर्चनीय). **-र्कः** 1 A ray of light, a flash of lightning (Ved.). -2 The sun; आविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2. -3 Fire. य एवमेतदर्कस्यार्कत्वं वेद Bṛi. Up. 1. 2. 1. -4 A crystal; पुष्पार्ककेतकाभाश्च Rām. 2. 94. 6. -5 Copper. -6 Sunday. -7 Membrum virile. एवा ते शेपः सहसायमर्कोऽङ्गेनाङ्गं संसमकं कृणोतु Av. 6. 72. 1. -8 N. of the sun-plant, Calatropis Gigantea (Mar. रुई), a small tree with medicinal sap and rind; अर्कस्योपरि शिथिलं च्युतमिव नवमल्लिकाकुसुमम् Ś. 2. 9; यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः। सोऽर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः सदापुष्पफलोऽपि सन् Pt. 1. 51. अर्के चेन्मधु विन्देत ŚB. on MS. -9 N. of Indra. -10 A sort of religious ceremony. -11 Praise, hymn; praising, extolling, song of praise. -12 A singer (Ved. in these two senses). -13 A learned man. -14 An elder brother. -15 Food (अर्कम् also). -16 N. of Viṣṇu. -17 A kind of decoction. -18 The seventh day of a month. -19 The उत्तराफल्गुनी asterism. -20 The number 12. -21 The sun-stone (सूर्यकान्त); मसारगल्वर्कमयैर्विभङ्गैर्विभूषितं हेमनिबद्धचक्रम् Mb. 12. 46. 33. cf. अर्कोऽर्कपर्णे स्फटिके ताम्रे सूर्ये दिवस्पतौ। ज्येष्ठभ्रातरि शुक्रेऽर्कपादपे च पुमान् भवेत् ॥ Nm. **-Comp. -अंशः, -कला** a digit or 12th part of the sun's disc. **-अश्मन्** *m.* **-उपलः** 1 the sun-stone, heliotrope, girasol. -2 a sort of crystal or ruby. **-आह्वः** the swallow wort. **-इन्दुसंगमः** the time of conjunction of the sun and moon (दर्श or अमावास्या). **-कान्तः** A class of eleven storeyed buildings; Māna. 29. 25-34. **-कान्ता** 1 N. of a plant commonly called हुड्हुडिया. -2 sun's wife. -3 sun's shadow. **-कुण्डतीर्थम्** N. of a Tīrtha; Skanda P. **-क्षेत्रम्** 1 the field of the sun; the sign *Leo*, presided over by the sun. -2 N. of a holy place in Orissa. **-ग्रहः** The eclipse of the sun; Bṛi. S. **-ग्रीवः** N. of the Sāman. **-चन्दनः** a kind of red sandal (रक्तचन्दन). **-चिकित्सा** Arka's work on medical science. **-जः** epithet of Karṇa, Yama, Sugrīva. (**-जौ**) the two Aśvins regarded as the physicians of Heaven. **-तनयः** 'a son of the sun', an epithet of Karṇa, Yama, Manu Vaivasvata, Manu Sāvarṇi and Saturn; see अरुणात्मज. (**-या**) N. of the rivers Yamunā and Tāpti. **-त्विष्** *f.* light of the sun. **-दिनम्, -वासरः** Sunday. **-दुग्धम्** milky sap or exudation of *Arka*. **-नन्दनः, -पुत्रः, -सुतः, -सूनुः** N. of Saturn, Karṇa or Yama. **-नयन** *a.* one whose eyes are difficult to be gazed at. (**-नः**) an epithet of Virat Puruṣa. **-नामन्** *m.* the red *arka* tree. **-पत्रः, -पर्णः** N. of the plant अर्क. (**-त्रा**) a kind of birthwort (सुनन्दा, अर्कमूला) with wedge-shaped leaves. (**-त्रम्, -र्णम्**) the leaf of the अर्क plant. **-पादपः** N. of a plant (निम्ब); another tree (आकन्द). **-पुष्पम्** a flower of *arka* **-पुष्पाद्यम्** N. of a Sāman. (**-ष्पी**), **-पुष्पिका** N. of a plant (कुटुम्बिनी) **-पुष्पोत्तरम्** N. of a Sāman. **-प्रकाश** *a.* Bright like the sun; Mb. **-प्रिया** N. of a plant (जव). **-बन्धुः, -बान्धवः** 1 N. of Buddha Śākyamuni, meaning सूर्यवंश्यः, cf. शुद्धोदनो नाम नृपोऽर्कबन्धुः Bu. Ch. 9. 9. -2 a lotus (the sun-lotus). **-भम्** 1 an asterism influenced by the sun. -2 the sign *Leo*. -3 उत्तराफल्गुनीनक्षत्र. **-भक्ता** = °कान्ता q. v. **-मण्डलम्** disc of the sun. **-मूलः, -ला** = °पत्रा; विलिखति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः Bh. 2. 100. **-रेतोजः** Revanta, the son of Sūrya. **-लवणम्** Saltpetre. **-वर्षः** a solar year. **-वल्लभः** 1 N. of a plant (बन्धूक; Mar. दुपारी). -2 a lotus. **-विवाहः** marriage with the *arka* plant (enjoined to be performed before a man marries a *third* wife, who thus becomes his fourth); चतुर्थादिविवाहार्थं तृतीयोऽर्कं समुद्वहेत् Kāsyapa. **-वेधः** N. of a tree (तालीशपत्र). **-व्रतः, -तम्** 1 a vow performed on माघशुक्लसप्तमी. -2 the law or manner of the sun; when a king exacts taxes from his subjects only to add to their material comforts and happiness, just as the sun draws up water during 8 months of the year, only to give it back increased a thousandfold, he is said to follow अर्कव्रत; अष्टौ मासान् यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः। तथा हरेत्करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तत् ॥ Ms. 9. 305; cf. R. 1. 18 (the point of comparison may also be the imperceptible way in which the sun absorbs water, see Pt. 1. 221). **-शोकः** Ved. brilliancy of rays. **-सातिः** *f.* 1 finding of rays. -2 poetical inspiration; finding out hymns; रपत् कविरिन्द्रार्कसातौ Rv. 1. 174. 7. **-सोदरः** 'brother of the sun', an epithet of Airāvata. **-हिता** = °कान्ता q. v.

अर्कवत् *a.* Containing flashes of lightning.

अर्किन् *a.* Ved. 1 Shining, bright; इयं या नीच्यर्किणी Rv. 8. 101. 13. -2 Praising; बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किणः Rv. 1. 7. 1. -3 Praised or worshipped.

अर्कीय, अर्क्य *a.* [अर्क-छ; अर्च्-ण्यत् कुत्वम्] 1 Belonging to *arka*. -2 To be praised or worshipped.

अर्गडः = अर्गल below.

अर्गलः, -ला, -ली, -लम् [अर्ज् कलच् न्यङ्क्वादि° कुत्वम् Tv.] 1 A wooden bolt, pin, bar &c. (for fastening a door or the cover of a vessel), a bolt, latch, bar; पुरार्गलादीर्घभुजो बुभोज R. 18. 4; 16. 6; अनायतार्गलम् Mk. 2; ससंभ्रमेन्द्रद्रुतपातितार्गला निमीलिताक्षीव भियाऽमरावती K. P. 1; दत्तं च बहिरर्गलम् Ks. 4. 62 bolted from without; oft. used figuratively in the sense of a bar, impediment, something intervening as an obstruction; वाक्यार्गलया निवारिताः Pt. 2; Śi. 2. 118; ईप्सितं तदवज्ञानाद्विद्धि सार्गलमात्मनः R. 1. 79 obstructed; वार्यर्गलाभङ्ग इव प्रवृत्तः 5. 45; कण्ठे केवलमर्गलेव

निहिता जीवस्य निर्गच्छतः K. P. 8; see अनर्गल also. –2 A wave or billow. –3 The leaf of a door (कपाटम्). –4 A kind of 'stotra' or hymn.

अर्गलिका A small door-pin, small bolt.

अर्गलित *a.* Fastened by a bolt, chained, bolted; °द्वारा K. 357.

अर्गलीय, –ल्य *a.* Belonging to a bolt or pin.

अर्घ् 1 P. [अर्घति, अर्घितुं, अर्घित] To be worth, have value, to cost; परीक्षका यत्र न सन्ति देशे नार्घन्ति रत्नानि समुद्रजानि Subhāsh.

अर्घः [अर्घ्–घञ्] 1 Price, value; कुर्युरर्घं यथापण्यम् Ms. 8. 398; Y. 2. 251; कुत्स्याः स्युः कुपरीक्षका हि मणयो यैरर्घतः पातिताः Bh. 2. 15 reduced in their true value, depreciated; so अनर्घ priceless; महार्घ very costly. –2 A material of worship, respectful offering or oblation to gods or venerable men, consisting of rice, Dūrvā grass &c. with or without water; दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घं पूर्णमञ्जलिम् Y. 1. 290; कुटजकुसुमैः कल्पितार्घाय तस्मै Me. 4; (the ingredients of this offering are :— आपः क्षीरं कुशाग्रं च दधि सर्पिः सतण्डुलम्। यवः सिद्धार्थकश्चैव अष्टाङ्गोऽर्घः प्रकीर्तितः॥ –तन्त्रम् cf. also रक्तबिल्वाक्षतैः पुष्पैर्दधिदूर्वाङ्कुशैस्तिलैः। सामान्यः सर्वदेवानामर्घोऽयं परिकीर्तितः॥ –देवीपुराणम् and आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं मधु तथा दधि। रक्तानि करवीराणि तथा रक्तं च चन्दनम्। अष्टाङ्ग एष ह्यर्घो वै भानवे परिकीर्तितः॥ –काशीखण्डः cf. also अर्घः पूजाविधौ मूल्ये...। Nm. see अर्घ्य below. –Comp. –अपचयः The diminution of price. –अर्ह *a.* worthy of a respectful offering. –ईश्वरः Śiva. –दानम् presentation of a respectful offering. –बलाबलम् rate of price, proper price, the cheapness or dearness of articles, fall or rise in prices; गन्धानां च रसानां च विद्यादर्घबलाबलम् Ms. 9. 329. (cf. अर्घस्य ह्रासं वृद्धिं वा...। Y. 2. 249.) –संख्यानम्, –संस्थापनम् fixing the price of commodities, appraising, assizes of goods; कुर्वीत चैषां (वणिजां) प्रत्यक्षमर्घसंस्थापनं नृपः Ms. 8. 402.

अर्घीशः N. of Śiva.

अर्घ्य *a.* [अर्घ-यत् अर्घमर्हति] 1 Valuable; अनर्घ्य invaluable; अनर्घ्यमपि माणिक्यम् see s. v. –2 Venerable, deserving respectful offering; तानर्घ्यानर्घ्यमादाय दूरात्प्रत्युद्ययौ गिरिः Ku. 6. 50; Śi. 1. 14; Y. 1. 110. –र्घ्यम् 1 A respectful offering or oblation to a god or venerable person (see अर्घ); अर्घः पूजाविधिः तदर्थं द्रव्यम् अर्घ्यम् Sk.; अर्घ्यमस्मै V. 5.; ददतु तरवः पुष्पैरर्घ्यं फलैश्च मधुश्च्युतः U. 3. 24; अर्घ्यमर्घ्यमिति वादिनं नृपम् R. 11. 69; 1. 44; Ku. 1. 58, 6. 50; (it often consists only of water given in a droṇa and forms part of the Madhuparka ceremony). –2 A kind of honey.

अर्घटम् Ashes.

अर्च् 1 U. (अर्चति-ते, आनर्च, आर्चीत्, अर्चितुम, अर्चित) 1 (*a*) To adore worship, salute, welcome with respect; प्रणम्य चानर्च विशालमस्याः शृङ्गान्तरं द्वारमिवार्थसिद्धेः R. 2. 21, 1. 6, 90; 4. 84, 12. 89; Ms. 3. 93; आर्चीद् द्विजातीन् परमार्थविन्दान् Bk. 1. 15, 14. 63; 17. 5; यस्यार्चत्यसौ शासनम् Mv. 1. 29 honours, respectfully obeys. (*b*) To honour, *i. e.* decorate, adorn; स्वकुसुमैरर्चन्ति गोदावरीम् U. 2. 9. –2 To praise (Ved.) –3 To shine. 10 P. or *Caus.* 1 To honour, adore, worship; स्वर्गौकसामर्चितमर्चयित्वा Ku. 1. 59. –2 To praise. –3 To cause to shine; हर्यन्नुषसमर्चयः Rv. 3. 44. 2. –*Desid.* [अर्चिचिषति] To wish to worship; –With अनु to congratulate, hail with joy. –प्र 1 to praise, sing praises of. –2 to honour, worship; प्रानर्चुरर्च्यां जगदर्चनीयम् Bk. 2. 20; –*caus.* to honour. –सम् 1 to worship, adore. –2 to fix, settle, establish.

अर्च *a.* Ved. Shining; अस्मा एतद् दिव्यर्चेव मासा Rv. 6. 34. 4.

अर्चक *a.* [अर्च्–ण्वुल] Worshipping, adoring. –कः A worshipper; गुरुदेवद्विजार्चकः Ms. 11. 224.

अर्चत्रि *a.* Ved. [अर्च वेदे बाहु° अत्रि] Adorable, venerable (Sāy.); roaring aloud, singing loudly. अर्चत्रयो धुनयो न वीराः Rv. 6. 66. 10.

अर्चद्य a. Ved. to be praised or worshipped. अर्चत्र्यो मघवा नृभ्य उक्थैः Rv. 6. 24. 1.

अर्चन *a.* [अर्च्–ल्युट्] worshipping, praising. –नम्, –ना Worshipping, reverence or respect paid to deities and superiors.

अर्चनानस् *m.* N. of a Riṣi belonging to the Atri family; नरा विश्रतावर्चनानसम् Rv. 5. 64. 7.

अर्चनीय, अर्च्य *pot. P.* [अर्च्–अनीयर् ण्यत्] To be adored or worshipped, venerable, adorable, respectable. R. 2. 10; प्रानर्चुरर्च्यं जगदर्चनीयम् Bk. 6. 70.

अर्चयितव्य *a.* worthy of being worshipped or adored, adorable. गुरवोऽर्चयितव्याश्च पुराणं धर्ममिच्छता Mb. 12. 109. 21.

अर्चा [अर्च्–अङ्] 1 Worship, adoration: अर्चायामेव हरये पूजां यः श्रद्धयेहते Bhāg. 11. 2. 47. –2 An idol or image intended to be worshipped; मौर्यैर्हिरण्यार्थिभिरर्चाः प्रकल्पिताः Mbh. 5. 3. 99. (there is some dispute among scholars as to the precise meaning of this passage); अर्चापूजाप्रतिमयोः Nm.

अर्चिः *f.* [अर्च्–इन] Ray, flame (of fire or of the morning twilight); आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदीपार्चिरिवोषसि R. 12. 1; नैशस्यार्चिर्हुतभुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा V. 1. 9.

अर्चिमत्, –वत् *a.* Ved. Shining; उत त्या मे रौद्रावर्चिमन्ता Rv. 10. 61. 15; उषमक्षत्रमर्चिवत् Rv. 7. 81. 2.

अर्चित *p. p.* Worshipped, respected, honoured; R. 10. 55; Ms. 4. 235; स्वर्गौकसामर्चितमर्चयित्वा Ku. 1. 59.

अर्चितिन् *a.* Honouring, adoring.

अर्चिन् *a.* 1 Praising, honouring, worshipping. -2 Shining as a ray of light, radiating; स माया अर्चिना पदा Rv. 8. 41. 8. *m.* (-र्ची) A ray of light.

अर्चिस् *n.* (-र्चिः) [अर्च्-इसि Uṇ. 2. 107] 1 A ray of light, flame; यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तरा Rv. 9. 67. 23; प्रदक्षिणार्चिर्हविरमिराददे R. 3. 14.-2 Light, lustre; प्रशमादर्चिषाम् Ku. 2. 20; Ratn. 4. 16. (said to be also *f.*) *f.* N. of the wife of कृशाश्व and mother of धूमकेतु. *m.* 1 A ray of light. -2 Fire. अर्चिर्मयूखशिखयोः......Nm.

अर्चिष्मत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप्] Flaming, brilliant, bright; अर्चिष्मतीः सन्ध्यामङ्गलदीपिकाः V. 3. 2. *m.* 1 Fire, the god of fire; जज्ञे तेजो महार्चिष्मान् पञ्चवर्णः प्रभावतः Mb. 3. 220. 3. -2 The Sun. अर्चिष्मानर्चितोऽत्यर्थं ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः Rām. 5. 35. 12. -3 A sort of subordinate deity. -4 N. of Viṣṇu. -ती 1 N. of the town or world of Agni. -2 One of the 10 earths according to Buddhists.

अर्ज् 1 P. [अर्जति, आनर्ज, अर्जिष्यति, आर्जीत्, अर्जितुम्, अर्जित] 1 To procure, secure, gain, earn, usually in the *caus.* in this sense; पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत्स्वयमर्जितम् Y. 2. 118. -2 To take up; आनर्जुर्नृभुजोऽस्त्राणि Bk. 14. 74. 10 P. or *caus.* 1 To procure, acquire, obtain; स्वयमर्जित, स्वार्जित obtained by one's own exertions, self-acquired. -2 To work or manufacture, make, prepare (सतो गुणान्तराधानम्). -With अति 1 to allow, permit, let go. -2 to remove, despatch, make away with. -अनु to let go, set free, deliver. -अपि to add to. -अन्वव 1 to cause to go after or in a particular direction. -2 To visit with anything, overcome. -अभ्यति to add, append; say something in addition to what is already said. -अव to permit to leave, release, let go. -उद् to drive out, remove. -प्र *caus.* to furnish, supply, procure.

अर्जक *a.* [अर्ज्-ण्वुल्] (-र्जिका *f.*) Procuring, acquiring; one who acquires or gets; अर्जको ह्यंशमाहरेत् Smriti. -कः N. of several plants सितपर्णास, वर्वरीभेद; सामान्यतुलसी.

अर्जनम् [अर्ज्-ल्युट्] Getting, acqisition; अर्थानामर्जने दुःखम् Pt. 1. 163; अर्जयितव्यापारोऽर्जनम् Day. B.

अर्जित *a.* Acquired, gained, earned. विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता Pt. अर्जितानां च रक्षणे (दुःखम्) Pt.

अर्जुन *a.* [अर्ज्-उनन् णिलुक् च Uṇ. 3. 58] (ना,-नी *f.*). 1 White, clear, bright, of the colour of day; अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च Rv. 6. 9. 1; पिशङ्गमौञ्जीयुजमर्जुनच्छविम् Śi. 1. 6. -2 Silvery; यत्र वः प्रेङ्खा हरिता अर्जुना Av. 4. 37. 5. -नः 1 The white colour. -2 A peacock. -3 A sort of cutaneous disease. -4 A tree (Mar. अर्जुनसादडा), with useful rind; Mb. 3. 64. 3. -5 N. of the third Pāṇḍava who was a son of Kuntī by Indra and hence called ऐन्द्रि also. [Arjuna was so called because he was 'white' or 'pure in actions' (पृथिव्यां चतुरन्तायां वर्णो मे दुर्लभः समः। करोमि कर्म शुद्धं च तेन मामर्जुनं विदुः). He was taught the use of arms by Droṇa and was his favourite pupil. By his skill in arms he won Draupadī at her Svayaṁvara (see Draupadī). For an involuntary transgression he went into temporary exile and during that time he learnt the science of arms from Paraśurāma. He married Ulūpī, a Nāga Princess, by whom he had a son named Irāvat, and also Chitrāṅgadā, daughter of the king of Maṇipura, who bore him a son named Babhruvāhana. During this exile he visited Dvārakā, and with the help and advice of Kriṣṇa succeeded in marrying Subhadrā. By her he had a son named Abhimanyu. Afterwards he obtained the bow (Gāṇḍīva from the god Agni whom he assisted in burning the Khāṇḍava forest. When Dharma, his eldest brother, lost the kingdom by gambling, and the five brothers went into exile, he went to the Himālayas to propitiate the gods and to obtain from them celestial weapons for use in the contemplated war against the Kauravas. There he fought with Śiva who appeared in the disguise of a Kirāta; but when he discovered the true character of his adversary he worshipped him and Śiva gave him the Pāśupatāstra. Indra, Varuṇa, Yama and Kubera also presented him with their own weapons. In the 13th year of their exile, the Pāṇḍavas entered the service of the King of Virāṭa and he had to act the part of a eunuch, and music and dancing master. In the great war with the Kauravas Arjuna took a very distinguished part. He secured the assistance of Kriṣṇa who acted as his charioteer and related to him the Bhagavadgītā when on the first day of the battle he hesitated to bend his bow against his own kinsmen. In the course of the great struggle he slew or vanquished several redoubtable warriors on the side of the Kauravas, such as Jayadratha, Bhīṣma, Karṇa &c. After Yudhiṣṭhira had been installed sovereign of Hastināpura, he resolved to perform the Aśvamedha sacrifice, and a horse was let loose with Arjuna as its guardian. Arjuna followed it through many cities and Countries and fought with many kings. At the city of Maṇipura he had to fight with his own son Babhruvāhana and was killed; but he was restored to life by a charm supplied by his wife Ulūpī. He traversed the whole of Bharatakhaṇḍa and returned to Hastināpura, loaded with spoils and tributes, and the great horse-sacrifice was then duly performed. He was afterwards called by Kriṣṇa to Dvārakā amid the internecine struggles of the Yādavas and there he performed the funeral ceremonies of Vasudeva and Kriṣṇa. Soon after this the five Pāṇḍavas repaired to heaven having installed Parīkṣit -the only surviving son of Abhimanyu— on the throne of Hastināpura. Arjuna was the bravest of the Pāṇḍavas, high-minded, generous, upright, hand-

some and the most prominent figure of all his brothers. He has several appellations, such a Pārtha, Gudākeśa, Savyasāchī, Dhanañjaya, Phālguna, Kirītin, Jīṣṇu, Śvetavāhana, Gāṇḍivin &c.] cf. अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः। बीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनञ्जयः॥ -6 N. of Kārtavīrya, slain by Parasurāma See कार्तवीर्य. -7 N. of a country Bṛi. S. 14. 25. -8 The only son of his mother. -9 N. of Indra. -10 N. of a tree, Jerminalia Arjuna (Mar. अईन). The tree is rarer in south India. The colour of its bark is white. It is a forest-tree bearing fragrant flowers appearing in panicles like those of the Mango-tree. -नी 1 A procuress, bawd. -2 A cow. तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा Mb. 13. 73. 42. -3 A kind of serpent; अर्जुनि पुनर्वोयन्तु° Av. 2. 24. 7. -4 N. of Ushā, wife of Aniruddha. -5 N. of a river commonly called करतोया. -6 (न्यौ,-न्यः dual and pl.) N. of the constellation Phalgunī. अघासु हन्यन्ते गावोऽर्जुन्योः पर्युह्यते Rv. 10. 85. 13. -नम् 1 Silver. वीरुद्भिष्टे अर्जुनं संविदानम् Av. 5. 28. 5. -2 Gold. -3 Slight inflammation of the white of the eye. -4 Grass. -नाः (Pl.) The descendants of Arjuna; cf. अर्जुनः ककुभे पार्थे कार्तवीर्यमयूरयोः। मातुरेकसुते वृक्षे धवले नयनामये। तृणभेदे गवि स्त्री स्यात्...Nm. -Comp. -अभ्रम N. of a medicament. -ईश्वरतीर्थम् N. of a holy place. Siva P. -उपमः the teak tree; also शाकद्रुम and महापत्राख्यवृक्ष. -काण्ड a. having a white stem or appendage. बभ्रोरर्जुनकाण्डस्य यवस्य ते Av. 2. 8. 3. -च्छवि a. white, of a white colour. -ध्वजः 'white-bannered', N. of Hanūmat. -पाकी N. of a plant and its fruits. -बदरः The fibre of the Arjuna plant; अर्जुनबदरा मेखलाः क्रियन्ताम्। ŚB. on MS. 9. 4. 25 -मिश्रः Name of a commentator on the Mb. -सखिः (L.) Krisṇa. -सिंहः N. of a prince (Inscriptions).

अर्जुनक a. Belonging to Arjuna. -कः A worshipper of Arjuna.

अर्जुनस a. [तृणादिगण] Overgrown with Arjuna plants.

अर्ण a. [ऋ-न] 1 Being in motion, agitated; restless -2 Foaming, effervescing. -र्णः 1 A flood, stream; water (Ved.). -2 The teak tree; Bhāg. 3. 15. 19. -3 A letter (of the alphabet); पञ्चार्णो मनुरीरितः. -4 N. of a metre having 10 feet and belonging to the class called Daṇḍaka -5 Colour; श्रीहीविभूत्यात्मवदद्भुतार्णम् Bhāg. 2. 6. 44. (v. l.) -र्णा A river (Ved.). -र्णम् Tumult or din of battle, confused noise; त्वमणा वीरपस्त्योऽर्णा धीरेव सनिता Rv. 5. 50. 4.

अर्णव a. Being agitated, foaming, restless (Ved.); full of water (Sāy.); ततः समुद्रो अर्णवः Sandhyā; यात्येव यमुना पूर्णं समुद्रमुदकार्णवम् Rām. 2. 105. 19. -वः [अर्णांसि सन्ति यस्मिन्, अर्णस्-व सलोपः P. V. 2. 109 Vārt.] 1 A stream, flood, wave. -2 The (foaming) sea, ocean: पराहतः शैल इवार्णवाम्बुभिः Ki. 14. 1. (fig. also), Bhāg. 4. 22. 40; शोक° ocean of grief; so चिन्ता°; जन° ocean of men; संसारार्णवलङ्घनम् Bh. 3. 10. &c. also त्वृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव-शिवमहिम्नस्तोत्र of पुष्पदन्ताचार्य. -3 The ocean of air. -4 N. of a metre. -5 N. of the sun or Indra (as givers of water). -Comp. -अन्तः the extremity of the ocean. -उद्भवः 1 N. of a plant अग्निजार (Mar. समुद्रफेंस). -2 the moon. (-वा) Lakṣmī. (-वम्) nectar. -ज a. sea-born, marine. (-जम्,-जः) cuttle-fish. -पोतः,-यानम् a boat or ship. -मन्दिरः 1 'inhabiting the ocean', N. of Varuṇa, regent of the waters. -2 N. of Viṣṇu.

अर्णस् n. [ऋ-असुन्-नुट् Uṇ. 4. 196] 1 Water; a wave, flood, stream; सवर्णमर्णः कथमन्यथास्य Śi. 12. 69. -2 The sea, ocean (usually °सः); अभ्राजि शर्धो मरुतो यदर्णसम् Rv. 5. 54. 6. -3 The ocean of air. -Comp. -दः 1 a cloud. -2 N. of a plant मुस्तक. -भवः conch-shell. -रुहम् (अर्णोरुहम्) A lotus; इत्थं सूतप्रसूतां वरगिरसुपकर्ण्यायमर्णोरुहाक्षी U.. 7. 92. -वृत् a. Ved. including the water; अहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् Rv. 2. 19. 2.

अर्णस्वत् a. Having much water. m. The ocean.

अर्तगलः = आर्तगल q. v.

अर्तन a. [ऋत्-ल्युट्] 1 Blaming, reviling; प्रतिश्रुत्कायाऽअर्तनम् Vāj. 30. 19. -2 Sorry, grieved. -नम् Censure, reproach, abuse.

अर्तिः f. [अर्द्-क्तिन्] 1 Pain, sorrow, grief; पुत्रस्तेऽर्तिं परामगात् Mb. 7. 150. 2. शिरोऽर्तिः head-ache. नान्नं वाञ्छति नो निद्रामुपेत्यर्तिनिपीडितः Suś. -2 The end of a bow.

अर्तिका [ऋत्-ण्वुल्] An elder sister (in dramas).

अर्तुक a. Ved. [ऋत्-बाहु °उकञ्] Provoking, quarrelsome (स्पर्धक).

अर्थ् 10 A. अर्थयते, epic अर्थते; अर्थयांचक्रे, अर्थयिष्यते, आतर्थत, अर्थयितुम्, अर्थित] 1 To request, beg, supplicate, ask, entreat, solicit (with two acc.); त्वामिममर्थमर्थयते Dk. 71; तमभिक्रम्य सर्वेऽद्य वयं चार्थामहे वसु Mb.; प्रहस्तमर्थयांचक्रे योद्धुम् Bk. 14. 88. -2 To strive to obtain, desire, wish.

अर्थः [In some of its senses from अर्थ्; in others from ऋ-थन् Uṇ. 2. 4; अर्थते ह्यसौ अर्थिभिः Nir.] 1 Object, purpose, end and aim; wish, desire; ज्ञातार्थो ज्ञातसंबन्धः श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते; सिद्ध°, °परिपन्थी Mu. 5; °वशात् 5. 8; स्मर्तव्योऽस्मि सत्यर्थे Dk. 117 if it be necessary; Y. 2. 46; M. 4. 6; oft. used in this sense as the last member of compounds and translated by 'for', 'intended for', 'for the sake of', 'on account of', 'on behalf of', and used like an adj. to qualify nouns; अर्थेन तु नित्यसमासो विशेष्यनिघ्नता च Vārt.; सन्तानार्थाय विधये R. 1. 34; तां देवतापित्रातिथिक्रियार्थाम् (धेनुम्) 2. 16; द्विजार्था यवागूः Sk.; यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र Bg. 3. 9. It mostly occurs in this sense as अर्थम्, अर्थे or अर्थाय and has an adverbial force; (a) किमर्थम् for what purpose, why; यदर्थम् for whom or which; वेलोपलक्षणार्थम् Ś. 4; तद्दर्शनादभूच्छम्भोर्भूयान्दारार्थमादरः Ku. 6. 13; (b) परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् H. 1. 41;

गवार्थे ब्राह्मणार्थे च Pt. 1. 420; मदर्थे त्यक्तजीविताः Bg. 1. 9; (*c*) सुखार्थाय Pt. 4. 18; प्रत्याख्याता मया तत्र नलस्यार्थाय देवताः Nala. 13. 19; ऋतुपर्णस्य चार्थाय 23. 9. **–2** Cause, motive, reason, ground, means; अलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः R. 2. 55 means or cause; अतोऽर्थात् Ms. 2. 213. **–3** Meaning, sense, signification, import; अर्थ is of 3 kinds:— वाच्य or expressed, लक्ष्य or indicated (secondary), and व्यङ्ग्य or suggested; तददोषौ शब्दार्थौ K. P. 1; अर्थो वाच्यश्च लक्ष्यश्च व्यङ्ग्यश्चेति त्रिधा मतः S. D. 2; वागर्थाविव R. 1. 1; अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थवित् 3. 21. **–4** A thing, object, substance; लक्ष्मणोऽर्थं ततः श्रुत्वा Rām. 7. 46. 18; अर्थो हि कन्या परकीय एव Ś. 4. 22; that which can be perceived by the senses, an object of sense; इन्द्रिय° H. 1. 146; Ku. 7. 71; R. 2. 51; न निर्बद्धा उपसर्गा अर्थान्निराहुः Nir.; इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः Kath. (the objects of sense are five: रूप, रस, गन्ध, स्पर्श and शब्द); शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चेत्यर्थजातयः Bhāg. 11. 22. 16. **–5** (*a*) An affair, business, matter, work; प्राक् प्रतिपन्नोऽयमर्थोऽङ्गराजाय Ve. 3; अर्थोऽयमर्थान्तरभाव्य एव Ku. 3. 18; अर्थोऽर्थानुबन्धी Dk. 67; सङ्गीतार्थः Me. 66 business of singing *i. e.* musical concert (apparatus of singing); सन्देशार्थाः Me. 5 matters of message, *i. e.* messages; (*b*) Interest, object; स्वार्थसाधनतत्परः Ms. 4. 196; द्वयमेवार्थसाधनम् R. 1. 19; 2. 21; दुरापेऽर्थे 1. 72; सर्वार्थचिन्तकः Ms. 7. 121; मालविकायां न मे कश्चिदर्थः M. 3 I have no interest in M. (*c*) Subject-matter, contents (as of letters &c.); त्वामवगतार्थं करिष्यति Mu. 1 will acquaint you with the matter; उत्तरोऽयं लेखार्थः *ibid.*; तेन हि अस्य गृहीतार्था भवामि V. 2 if so I should know its contents; ननु परिगृहीतार्थोऽस्मि कृतो भवता V. 5; तया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्था कृता देवी M. 4 made acquainted with; त्वया गृहीतार्थया अत्रभवती कथं न वारिता 3; अगृहीतार्थौ आवाम् Ś. 6; इति पौरान् गृहीतार्थान् कृत्वा *ibid.* **–6** Wealth, riches, property, money (said to be of 3 kinds: शुक्ल honestly got; शबल got by more or less doubtful means, and कृष्ण dishonestly got;) त्यागाय संभृतार्थानाम् R. 1. 7; धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163; अर्थानामर्जने दुःखम् *ibid.*; यस्यार्थास्तस्य मित्राणि 1. 3; तेषामर्थे नियुञ्जीत शूरान् दक्षान् कुलोद्गतान् Ms. 7. 62. **–7** Attainment of riches or worldly prosperity, regarded as one of the four ends of human existence, the other three being धर्म, काम and मोक्ष; with अर्थ and काम, धर्म forms the well-known triad; cf. Ku. 5. 38; अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्म एव मनीषिणः R. 1. 25. **–8** (*a*) Use, advantage, profit, good; तथा हि सर्वे तस्यासन् परार्थैकफला गुणाः R. 1. 29 for the good of others; अर्थानर्थावुभौ बुद्ध्वा Ms. 8. 24 good and evil; क्षेत्रिणामर्थः 9. 52; यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके Bg. 2. 46; also व्यर्थ, निरर्थक *q. v.* (*b*) Use, want, need, concern, with instr.; कोऽर्थः पुत्रेण जातेन Pt. 1 what is the use of a son being born; कश्च तेनार्थः Dk. 59; कोऽर्थस्तिरश्चां गुणैः Pt. 2. 33 what do brutes care for merits; Bh. 2. 48; योग्येनार्थः कस्य न स्याज्जनेन Ś. 18. 66; नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन Bg. 3. 18; यदि प्राणैरिहार्थो वो निवर्तध्वम् Rām. को नु मे जीवितेनार्थः Nala. 12. 65. **–9** Asking, begging; request, suit, petition. **–10** Action, plaint (in law); अर्थं विरागाः पश्यन्ति Rām. 2. 100. 58; असाक्षिकेषु त्वर्थेषु Ms. 8. 109. **–11** The actual state, fact of the matter; as in यथार्थ, अर्थतः, °तत्त्वविद्, यदर्थेन विनामुष्य पुंस आत्मविपर्ययः Bhāg. 3. 7. 10. **–12** Manner, kind, sort. **–13** Prevention, warding off; मशकार्थो धूमः; prohibition, abolition (this meaning may also be derived from 1 above). **–14** Price (perhaps an incorrect form for अर्घ). **–15** Fruit, result (फलम्). तस्य नानुभवेदर्थं यस्य हेतोः स रोपितः Rām. 6. 128. 7; Mb. 12. 175. 5. **–16** N. of a son of धर्म. **–17** The second place from the लग्न (in astr.). **–18** N. of Viṣṇu. **–19** The category called अपूर्व (in पूर्वमीमांसा); अर्थं इति अपूर्वं ब्रूमः। ŚB. on MS. 7. 1. 2. **–20** Force (of a statement or an expression); अर्थाच्च सामर्थ्याच्च क्रमो विधीयते। ŚB. on MS. 5. 1. 2. [अर्थात् = by implication]. **–21** The need, purpose, sense; व्यवधानादर्थो बलीयान्। ŚB. on MS. 6. 4. 23. **–22** Capacity, power; अर्थाद्वा कल्पनैकदेशत्वात्। Ms. 1. 4. 30 (where Śabara paraphrases अर्थात् by सामर्थ्यात् and states the rule: आख्यातानामर्थं ब्रुवतां शक्तिः सहकारिणी।), cf. अर्थोऽभिधेयरैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु। मोक्षकारणयोश्च ...... Nm.

–Comp. –अतिदेशः Extension (of gender, number &c.) to the objects (as against words), *i. e.* to treat a single object as though it were many, a female as though it were male. (तन्त्रवार्तिक 1. 2. 58. 3; 6. 3. 34. 7). **–अधिकारः** charge of money, office of treasurer °रे न नियोक्तव्यौ H. 2. **–अधिकारिन्** *m.* a treasurer, one charged with financial duties, finance minister. **–अनुपपत्तिः** *f.* The difficulty of accounting for or explaining satisfactorily a particular meaning; incongruity of a particular meaning (तन्त्रवार्तिक 4. 3. 42. 2). **–अनुयायिन्** *a.* Following the rules (शास्त्र); तत्त्रिकालहितं वाक्यं धर्म्यमर्थानुयायि च Rām. 5. 51. 21. **–अन्वेषणम्** inquiry after a matter. **–अन्तरम्** 1 another or different meaning. **–2** another cause or motive; अर्थोऽयमर्थान्तरभाव्य एव Ku. 3. 18. **–3** a new matter or circumstance, new affair. **–4** opposite or antithetical meaning, difference of meaning. °**न्यासः** a figure of speech in which a general proposition is adduced to support a particular instance, or a particular instance, to support a general proposition; it is an inference from particular to general and *vice versa*; उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्यात् सामान्यविशेषयोः। (1) हनूमानब्धिमतरद् दुष्करं किं महात्मनाम्॥ (2) गुणवद्वस्तुसंसर्गाद्याति नीचोऽपि गौरवम्। पुष्पमालानुषङ्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते Kuval.; cf. also K. P. 10 and S. D. 709. (Instances of this figure abound in Sanskrit literature, especially in the works of Kālidāsa, Māgha and Bhāravi). **–अन्वित** *a.* 1 rich, wealthy. **–2** significant. **–अभिधान** *a.* 1 That whose name is connected with the purpose to be served by it; अर्थाभिधानं प्रयोजनसम्बद्धमभिधानं यस्य, यथा पुरोडाशकपालमिति पुरोडाशार्थं कपालं पुरोडाशकपालम्। ŚB. on MS. 4. 1. 26. **–2** Expression or denotation of the desired meaning (वार्तिक 3. 1. 2. 5). **–अर्थिन्** *a.* one who longs for or strives to get wealth or gain any object. अर्थार्थी जीवलोकोऽयम्। आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी Bg. 7. 16. **–अलंकारः** a figure of speech determined by and dependent on the sense, and not on

sound (opp. शब्दालंकार). अलंकारशेखर of केशवमिश्र mentions (verse 29) fourteen types of अर्थालंकारs as follows:— उपमारूपकोत्प्रेक्षाः समासोक्तिरपह्नुतिः। समाहितं स्वभावश्च विरोधः सारदीपकौ ॥ सहोक्तिरन्यदेशत्वं विशेषोक्तिर्विभावना । एवं स्युरर्थालंकाराश्चतुर्दश न चापरे॥ —आगमः 1 acquisition of wealth, income; °गमाय स्यात् Pt. 1. cf. also अर्थागमो नित्यमरोगिता च H. —2 collection of property. —3 conveying of sense: S. D. 737. —आपत्तिः *f*. [अर्थस्य अनुक्तार्थस्य आपत्तिः सिद्धिः] 1 an inference from circumstances, presumption, implication, one of the five sources of knowledge or modes of proof, according to the Mīmāṁsakas. It is 'deduction of a matter from that which could not else be'; it is 'assumption of a thing, not itself perceived but necessarily implied by another which is seen, heard, or proved'; it is an inference used to account for an apparent inconsistency; as in the familiar instance पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते the apparent inconsistency between 'fatness' and 'not eating by day' is accounted for by the inference of his 'eating by night'. पीनत्वविशिष्टस्य देवदत्तस्य रात्रिभोजित्वरूपार्थस्य शब्दानुक्तस्यापि आपत्तिः. It is defined by Śabara as दृष्टः श्रुतो वार्थोऽन्यथा नोपपद्यते इत्यर्थकल्पना । यथा जीवति देवदत्ते गृहाभावदर्शनेन बहिर्भावस्यादृष्टस्य कल्पना॥ MS. 1. 1. 5. It may be seen from the words दृष्टः and श्रुतः in the above definition, that Śabara has suggested two varieties of अर्थापत्ति *viz.* दृष्टार्थापत्ति and श्रुतार्थापत्ति. The illustration given by him, however, is of दृष्टार्थापत्ति only. The former *i. e.* दृष्टार्थापत्ति consists in the presumption of some अदृष्ट अर्थ to account for some दृष्ट अर्थ (or अर्थs) which otherwise becomes inexplicable. The latter, on the other hand, consists in the presumption of some अर्थ through अश्रुत शब्द to account for some श्रुत अर्थ (*i. e.* some statement). This peculiarity of श्रुतार्थापत्ति is clearly stated in the following couplet; यत्र त्वपरिपूर्णस्य वाक्यस्यान्वयसिद्धये। शब्दोऽध्याहियते तत्र श्रुतार्थापत्तिरिष्यते॥ Mānameyodaya p. 129 (ed. by K. Raja, Adyar, 1933). Strictly speaking it is no separate mode of proof; it is only a case of अनुमान and can be proved by a व्यतिरेकव्याप्ति; cf. Tarka. K. 17 and S. D. 460. —2 a figure of speech (according to some rhetoricians) in which a relevant assertion suggests an inference not actually connected with the the subject in hand, or *vice versa*; it corresponds to what is popularly called कैमुतिकन्याय or दण्डापूपन्याय; *e. g.* हारोऽयं हरिणाक्षीणां लुण्ठति स्तनमण्डले। मुक्तानामप्यवस्थेयं के वयं स्मरकिङ्कराः Amaru. 100; अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43.; S. D. thus defines the figure:— दण्डापूपिकन्यायार्थागमोऽर्थापत्तिरिष्यते. —उत्पत्तिः *f.* acquisition of wealth: so °उपार्जनम्. —उपक्षेपकः an introductory scene (in dramas); अर्थोपक्षेपकाः पञ्च S. D. 308. They are विष्कम्भ, चूलिका, अङ्कास्य, अङ्कावतार, प्रवेशक. —उपमा a simile dependent on sense and not on sound; see under उपमा. —उपार्जनम् Acquiring wealth. —उष्मन् *m.* the glow or warmth of wealth; अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव Bh. 2. 40. —ओघः, —राशिः treasure, hoard of money. —कर (—री *f.*), —कृत *a.* 1 bringing in wealth, enriching; अर्थकरी च विद्या H. Pr. 3. —2 useful, advantageous. —कर्मन् *n.* 1 a principal action (opp. गुणकर्मन्). —2 (as opposed to प्रतिपत्तिकर्मन्), A fruitful act (as opposed to mere disposal or प्रतिपत्ति); अर्थकर्म वा कर्तृसंयोगात् स्रग्वत् । MS. 4. 2. 17. —काम *a.* desirous of wealth. (—°मौ dual), wealth and (sensual) desire or pleasure; अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्म एव मनीषिणः R. 1. 25. हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव Bg. 2. 5. —कार्श्यम् Poverty. निर्बन्धसंजातरुषार्थकार्श्यमचिन्तयित्वा गुरुणाहमुक्तः R. 5. 21. —काशिन् *a.* Only apparently of utility (not really). —किल्बिषिन् *a.* dishonest in money-matters. —कृच्छ्रम् 1 a difficult matter. —2 pecuniary difficulty; व्यसने वार्थकृच्छ्रे वा Rām. 4. 7. 9; Mb. 3. 2. 19; cf. also Kau. A. 1. 15 न मुह्येदर्थकृच्छ्रेषु Nīti. —कृत्यम् doing or execution of a business; अभ्युपेतार्थकृत्याः Me. 40. —कोविद *a.* Expert in matter, experienced. उवाच रामो धर्मात्मा पुनरप्यर्थकोविदः Rām. 6. 4. 8. —क्रमः due order or sequence of purpose. —क्रिया (*a*) An implied act, an act which is to be performed as a matter of course (as opposed to शब्दोक्तक्रिया); असति शब्दोक्ते अर्थक्रिया भवति ŚB. on MS. 12. 1. 12. (*b*) A purposeful action. (see अर्थकर्मन्). —गत *a.* 1 based on the sense (as a दोष). —2 devoid of sense. —गतिः understanding the sense. —गुणाः cf. भाविकत्वं सुशब्दत्वं पर्यायोक्तिः सुधर्मिता। चत्वारोऽर्थगुणाः प्रोक्ताः परे त्वत्रैव संगताः॥ अलंकारशेखर 21. —गृहम् A treasury. Hariv. —गौरवम् depth of meaning; भारवेरर्थगौरवम् Udb., Ki. 2. 27. —घ्न *a.* (—घ्नी *f.*) extravagant, wasteful, prodigal; सुरापी व्याधिता धूर्ता वन्ध्यार्थघ्न्यप्रियंवदा Y. 1. 73; व्याधिता वाधिवेत्तव्या हिंस्रार्थघ्नी च सर्वदा Ms. 9. 80. —चित्रम् 'variety in sense', a pun, Kāvyaprakāśa. —चिन्तक *a.* 1 thinking of profit. —2 having charge of affairs; सर्वार्थचिन्तकः Ms. 7. 121. —चिन्ता, —चिन्तनम् charge or administration of (royal) affairs; मन्त्री स्यादर्थचिन्तायाम् S. D. —जात *a.* 1 full of meaning. —2 wealthy (जातधन). (—तम्) 1 a collection of things. —2 large amount of wealth, considerable property; Dk. 63, Ś. 6; ददाति च नित्यमर्थजातम् Mk. 2. 7. —3 all matters; कवय इव महीपाश्चिन्तयन्त्यर्थजातम् Śi. 11. 6. —4 its own meaning; वहन्द्वयीं यद्यफलेऽर्थजाते Ki. 3. 48. —ज्ञ *a.* knowing the sense or purpose; अर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते Nir. —तत्त्वम् 1 the real truth, the fact of the matter; योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः H. 4. 94. —2 the real nature or cause of anything. —द *a.* 1 yielding wealth; Dk. 41. —2 advantageous, productive of good, useful. —3 liberal, munificent Ms. 2. 109. —4 favourable, compliant. (—दः) N. of Kubera. —दर्शकः 'one who sees law-suits'; a judge. —दर्शनम् perception of objects; कुरुते दीप इवार्थदर्शनम् Ki. 2. 33; Dk. 155. —दूषणम् 1 extravagance, waste; H. 3. 108; Ms. 7. 48. —2 unjust seizure of property or withholding what is due. —3 finding fault with the meaning. —4 spoiling of another's property. —दृष्टिः *f.* Consideration of truth;

क्षेमं त्रिलोकगुरुरर्थदृशं च यच्छन् Bhāg. 10. 86. 21. –दृष्टिः Seeing profit; Bhāg. –दोषः a literary fault or blemish with regard to the sense, one of the four *doṣas* or blemishes of literary composition, the other three being पददोष, पदांशदोष, वाक्यदोष; for definitions &c. see K. P. 7. अलंकारशेखर of केशवमिश्र who mentions eight types of *doṣas* as follows: अष्टार्थदोषाः विरस, -ग्राम्य, -व्याहत, -खिन्नताः। -हीना, -धिका, सदृक्साम्यं देशादीनां विरोधि च॥ 17 –द्वयविधानम् Injunction of two ideas or senses; विधाने चार्थद्वयविधानं दोषः ŚB. on MS. 10. 8. 70. –नित्य *a.* = अर्थप्रधान Nir. –निबन्धन *a.* dependent on wealth. –निश्चयः determination, decision. –पतिः 1 'the lord of riches', a king; किंचिद् विहस्यार्थपतिं बभाषे R. 2. 46; 1. 59; 9. 3; 18. 1; Pt. 1. 74. –2 an epithet of Kubera. –पदम् N. of the Vārt. on Pāṇini; ससूत्रवृत्त्यर्थपदं महार्थं ससंग्रहं सिद्ध्यति वै कपीन्द्रः Rām. 7. 36. 45. –पर,–लुब्ध *a.* 1 intent on gaining wealth, greedy of wealth, covetous. –2 niggardly, parsimonious; हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या Bh. 2. 47; Pt. 1. 425. –प्रकृतिः *f.* the leading source or occasion of the grand object in a drama; (the number of these 'sources' is five:—बीजं बिन्दुः पताका च प्रकरी कार्यमेव च। अर्थप्रकृतयः पञ्च ज्ञात्वा योज्या यथाविधि S. D. 317.) –प्रयोगः 1 usury. –2 administration of the affairs (of a state) –प्राप्त *a.* derived or understood from the sense included as a matter of course, implied; परिसमाप्तिः शब्दार्थः। परिसमाप्त्यामर्थप्राप्तत्वादारम्भस्य। ŚB. on MS. 6. 2. 13. –°त्वम् Inplication. –बन्धः 1 arrangement of words, composition, text; stanza, verse; संचिन्त्य गीतक्षममर्थबन्धम् Ś. 7. 5; ललितार्थबन्धम् V. 2. 14 put or expressed in elegant words. –2. connection (of the soul) with the objects of sense. –बुद्धि *a.* selfish.–बोधः indication of the (real) import. –भाज् *a.* entitled to a share in the division of property. –भावनम् Deliberation over a subject (Pātañjala Yogadarśana 1. 28). –भृत् *a.* receiving high wages (as a servant). –भेदः distinction or difference of meaning; अर्थभेदेन शब्दभेदः. –मात्रम्, –त्रा 1 property, wealth; Pt. 2. –2 the whole sense or object. –युक्त *a.* significant, full of यस्यार्थयुक्तं meaning; गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति Ku. 1. 13. –लक्षण *a.* As determined by the purpose or need (as opposed to शब्दलक्षण); लोके कर्मार्थलक्षणम् Ms. 11. 1. 26. –लाभः acquisition of wealth. –लोभः avarice. –वशः power in the form of discrimination and knowledge. अर्थवशात् सप्तरूपविनिवृत्ताम् Sāvk. 65. –वादः 1 declaration of any purpose. –2 affirmation, declaratory assertion, an explanatory remark, *exegesis*; speech or assertion having a certain object; a sentence. (It usually recommends a विधि or precept by stating the good arising from its proper observance, and the evils arising from its omission, and also by adducing historical instances in its support; स्तुतिर्निन्दा परकृतिः पुराकल्प इत्यर्थवादः Gaut. Sūt.; said by Laugākṣi to be of 3 kinds:—गुणवादो विरोधे स्यादनु वादोऽवधारिते। भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादस्त्रिधा मतः; the last kind includes many varieties.) –3 one of the six means of finding out the *tātparya* (real aim and object) of any work. –4 praise, eulogy; अर्थवाद एषः। दोषं तु मे कंचित्कथय U. 1. –विकरणम् = अर्थविक्रिया change of meaning. –विकल्पः 1 deviation from truth, perversion of fact. –2 prevarication; also °वैकल्प्यम् –विज्ञानम् comprehending the sense, one of the six exercises of the understanding (धीगुण). –विद् *a.* sensible, wise, sagacious. क्षुद्रके तदपि तच्चान्यो मधुहेवार्थविन्मधु Bhāg. 11. 8. 15. विवक्षतामर्थविदस्तत्क्षणप्रतिसंहृताम् Śi. –विद्या knowledge of practical life; Mb. 7 –विपत्तिः Failing of an aim; समीक्ष्यतां चार्थविपत्तिमार्गताम् Rām. 2. 19. 40. –विभावक *a.* money-giver; विप्रेभ्योऽर्थविभावकः Mb. 3. 33. 84. –विप्रकर्षः difficulty in the comprehension of the sense. –विशेषणम् a reprehensive repetition of something uttered by another; S. D. 490. –वृद्धिः *f.* accumulation of wealth. –व्ययः expenditure; °ज्ञ *a.* conversant with money-matters. –शब्दौ Word and sense. –शालिन् *a.* Wealthy. –शास्त्रम् 1 the science of wealth (political economy). –2 science of polity, political science, politics; अर्थशास्त्रविशारदं सुधन्वानमुपाध्यायम् Rām. 2. 100. 14. Dk. 120; इह खलु अर्थशास्त्रकारास्त्रिविधां सिद्धिमुपवर्णयन्ति Mu. 3; °व्यवहारिन् one dealing with politics, a politician; Mu. 5. –3 science giving precepts on general conduct, the science of practical life; Pt. 1. –शौचम् purity or honesty in money-matters; सर्वेषां चैव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतं Ms. 5. 106. –श्री Great wealth. –संस्थानम् 1 accumulation of wealth. –2 treasury. –संग्रहः, –संचयः accumulation or acquisition of wealth, treasure, property. कोशेनाश्रयणीयत्वमिति तस्यार्थसंग्रहः R. 17. 60. कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः H. –संग्रहः a book on Mīmāṁsā by Laugākṣi Bhāskara. –सतत्त्वम् truth; किं पुनरत्रार्थसतत्त्वम्। देवा ज्ञातुमर्हन्ति MBh. or P. VIII. 3. 72. –समाजः aggregate of causes. –समाहारः 1 treasure. –2 acquisition of wealth. –संपद् *f.* accomplishment of a desired object; उपेत्य संघर्षमिवार्थसंपदः Ki. 1. 15. –संपादनम् Carrying out of an affair; Ms. 7. 168. –संबन्धः connection of the sense with the word or sentence. –संबन्धिन् *a.* Concerned or interested in an affair; Ms. 8. 64. –साधक *a.* 1 accomplishing any object. –2 bringing any matter to a conclusion. –सारः considerable wealth; Pt. 2. 42. –सिद्ध *a.* understood from the very context (though not expressed in words), inferable from the connection of words. –सिद्धिः *f.* fulfilment of a desired object, success. द्वारमिवार्थसिद्धेः R. 2. 21. –हानिः Loss of wealth –हारिन् *a.* stealing money Ks. –हर *a.* inheriting wealth. –हीन *a.* 1 deprived of wealth, poor. –2 unmeaning, nonsensical. –3 failing.

अर्थतः *ind.* [अर्थ-तसिल्] 1 With reference to the meaning or a particular object; यच्चार्थतो गौरवम् Māl. 1. 7 depth of meaning; दधति परिस्फुटमर्थतोऽभिधानम् Śi. 7. 28. –2 In fact, really, truly; न नामतः केवलमर्थतोऽपि Śi. 3. 56. इत्यादिष्टमर्थतो भवति Mv. 3. –3 For the sake of money, gain or profit; ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं लोकोऽर्थतः सेवते Mu. 1. 14. –4 On account of, by reason of. –5 By reason of

wealth or a particular purpose; अर्थतः पुरुषो नारी या नारी सार्थतः पुमान् Mk. 3. 27.

अर्थना Request, entreaty, suit, petition; अर्थना मयि भवद्भिरिवास्यै कर्तुमर्हति मयाऽपि भवत्तु N. 5. 112. ब्राह्मणोऽनर्थनाधृतिः Mb. 13. 60. 3.

अर्थवत् *a.* 1 Wealthy, rich; तेनार्थवाँल्लोभपराङ्मुखेन R. 14. 23. -2 Significant, full of sense or meaning; वाक्यमर्थवदव्यग्रस्तमुवाच दशाननम् Rām. 5. 51. 1. अर्थवान् खलु मे राजशब्दः Ś. 5; Pt. 1. 136; Ki. 3. 51. -3 Having meaning; अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् P. I. 2. 45. -4 Serving some purpose; successful, useful; स पुमानर्थवज्जन्मा Ki. 11 62; 10. 62. *adv.* According to a purpose; विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थं मृद्वार्यादेयमर्थवत् Ms. 5. 134; Y. 3. 2. *m.* (-वान्) A man.

अर्थवत्ता Wealth, property; Mu. 6.

अर्थात् *ind.* (abl. of अर्थ) 1 As a matter of course, of course, in fact; मूषिकेण दण्डो भक्षित इत्यनेन तत्सहचरितमपूपभक्षणमर्थादायातं भवति S. D. 10. -2 According to the circumstances or state of the case; as a matter of fact. -3 That is to say, namely. -**कृतम्** Performed through the force of implication or as a matter of course; न चार्थात्कृतं चोदकः प्रापयति ŚB on MS. 5. 2. 8.

अर्थापय् = अर्थ्.

अर्थिकः [अर्थयते इत्यर्थी कन्] 1 A crier, watchman. -2 Especially, a minstrel whose duty it is to announce (by song &c.) the different fixed periods of the day, such as the hours of rising, sleeping, eating &c.

अर्थित *p. p.* Requested, asked, desired. -**तम्** [भावे-क्त] Wish, desire; supplication, petition.

अर्थिता, -त्वम् 1 State or condition of a supplicant, begging, request; न व्यहन्यत कदाचिदर्थिता R. 11. 2; M. 3; K. 141,; तेनार्थित्वं त्वयि विधिवशाद् दूरबन्धुर्गतोऽहम् Me. 6; Mv. 2. 9. -2 Wish, desire; Bhāg. 4. 3. 8. यद्यर्थिता R. 14. 42; अनर्थित्वान्मनुष्याणाम् Pt. 1. 142. Ki. 13. 69.

अर्थिन् *a.* [अर्थ्-इनि] 1 Seeking to gain or obtain, wishing for, desirous of, with instr. or in comp. अर्थिनश्च राजानो हिरण्येन भवन्ति। MBh. on P. I. 1. 1. etc. तुषैरर्थिनः Dk. 132; कोषदण्डाभ्याम्° Mu. 5; को वधेन ममार्थी स्यात् Mb., Ve. 6. 25; अर्थार्थी Pt. 1. 4, अर्थार्थी जीवलोकोऽयम् Pt. 1. 9. -2 Entreating or begging anyone (with gen.); सर्वत्र मण्डूकवधः क्रियतामिति यो मयाऽर्थी Mb. 3. 192. 24. अर्थी वररुचिर्मेऽस्तु Ks. -3 Possessed of desires; अनर्थी प्रार्थनावहः R. 10. 18. *m.* 1 One who asks, begs or solicits; a beggar, suppliant, suitor; यथाकामार्चितार्थिनाम् R. 1. 6; 2. 64; 4. 31; 9. 27; कोऽर्थी गतो गौरवम् Pt. 1. 146; One who asks for a girl in marriage, a wooer; Y. 1. 60; कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते वयं चार्थिनः Mv. 1. 30. -2 (In law) A plaintiff, complainant, prosecutor; स धर्मस्थसखः शश्वदर्थिप्रत्यर्थिनां स्वयम्। ददर्श संशयच्छेद्यान् व्यवहारानतन्द्रितः R. 17. 39; अर्थी कार्यं निवेदयेत् Śukra. 4. 575; सभान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसन्निधौ Ms. 8. 79. -3 A servant, follower. -4 A master or lord. -**Comp.** -**भावः** state of a suppliant, begging, request; कं याचे यत्र तत्र ध्रुवमनवसरग्रस्त एवार्थिभावः Māl. 9. 30. -**सात्** *adv.* at the disposal of beggars; विभज्य मेरुर्न यदर्थिसात्कृतः N. 1. 16. cf. अर्थी तु याचको विवादी वस्यार्थः स च अर्थवान्.

अर्थीय *a.* [अर्थ-छ] (In comp.) 1 Destined or intended for, doomed to suffer; शरीरं यातनार्थीयम् Ms. 12. 16. -2 Belonging or relating to; कर्म चैव तदर्थीयम् Bg. 17. 27.

अर्थ्य *a.* [अर्थ्-कर्मणि ण्यत्] 1 Fit to be asked or sought for. -2 [अर्थादनपेतः, अर्थ-यत्] Fit, proper, suitable; अर्थ्यो विरोधः Mv. 2. 7. -3 Appropriate, not deviating from the sense, significant; स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वती R. 4. 6, 1. 59; Ku. 2. 3. -4 Rich, wealthy. -5 Wise, intelligent. -6 True, real; अर्थ्यं विज्ञापयन्नेव भरतं सत्यविक्रमम् Rām. 6. 127. 25. -7 Expert in getting money (अर्थसंपादनचतुर); अर्थी येनार्थकृत्येन संव्रजत्यविचारयन्। तमर्थमर्थशास्त्रज्ञाः प्राहुरर्थ्याः सुलक्ष्मण॥ Rām. 3. 43. 34. -**र्थ्यम्** Red chalk.

अर्द् 1 P. [अर्दति, आनर्द, आर्दीत्, अर्दितुम्, अर्दित or अर्ण] 1 To afflict, torment; strike, hurt, kill; रक्षःसहस्राणि चतुर्दशार्दीत् Bk. 12. 56, see *caus.* below. -2 To beg, request, ask; निर्गलिताम्बुगर्भं शरद्घनं नार्दति चातकोऽपि R. 5. 17. -3 To go, to move, be agitated or moved; be scattered (as dust); आर्दन् धन्वानि सरयन्त आपः Rv. 4. 17. 2; fly in pieces, dissolve; श्लोणया काटमर्दति Av. 12. 4. 3. (The past participle is usually अर्दित, but अर्ण when the root is preceded by अभि, नि, वि, सम्; cf. अर्देः संनिविभ्यः अभेश्चाविदूर्ये P. VII. 2. 24-5). -*Caus.* or 10 P. 1 (*a*) To afflict, torment, distress; तत एनं महावेगैरर्दयामास तोमरैः Mb.; कामार्दित, कोप°, भय° &c. (*b*) To strike, hurt, injure, kill; येनार्दिदत् दैत्यपुरं पिनाकी Bk. 2. 42; 9. 19; 15. 90. -2 To stir up, rouse, agitate, shake vehemently, make agitated or restless; अभि क्रन्द स्तनयार्दयोदधिम् Av. 4. 15. 6. -3 To distort; अर्दयित्वानिलो वक्त्रमर्दितं जनयत्यतः Suśruta. With **अति** to torment excessively, fall upon or attack; अत्यार्दीत् वालिनः पुत्रम् (v. l. अभ्यार्दीत्) Bk. 15. 115. -**अभि** to distress, afflict, pain, oppress; अभ्यर्दितो वृषलः (शीतेन पीडितः) P. VII. 2. 25 Sk. -**नि** Ved. to stream forth, flow out. -**प्र** to overwork, to work or exert oneself beyond measure; to cause to flow away. -**प्रति** to oppress or press hard in return, assail in raturn, return an attack. -**वि** Ved. to go or move away; to oppress, harass, pain. -*caus.* to cause to be scattered or dissolved, destroy, annihilate. -**सम्** *caus.* to pain greatly, wound, distress.

अर्दन *a.* 1 Distressing, afflicting, tormenting; पुर°, बल°. -2 Moving restlessly, being agitated. -**नः** N. of Śiva; Mbh. 13. -**नम्** [भावे-ल्युट्] Distressing, afflicting; pain,

trouble, anxiety, disturbance, excitement, agitation, restlessness. –नम्, –ना 1 Going, moving. –2 Asking, begging. –3 Killing, hurting, giving pain.

अर्दनिः 1 Asking, begging. –2 Sickness, disease. –3 Fire.

अर्दित *p. p.* [अर्द्–क्त] Tormented, afflicted; begged &c. **तम्** A disease, spasm of the jaw-bones, tetanus or hemitlegia (paralysis of the muscles on one side of the face and neck).

अर्दितिन् *a.* [अर्दितमस्त्यस्य–इनि] Suffering from the spasms of jaw-bones.

अर्ध (Written also as अर्द्ध) *a.* [ऋधु–णिच्–अच्; according to Nir. from धृ, or ऋधु] Half, forming a half (divided into 2 parts); अर्ध–अर्ध the one half-the other half. –र्धः [ऋधु–घञ्] 1 A place, region, country; house, habitation (Ved.). –2 Increase (वृद्धि). –3 Wind. –4 A part, portion, side. –र्धम्, –र्धः 1 A half, half portion; पचाति नेमो न हि पक्षदर्धः Rv. 10. 27. 18. सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्धं त्यजति पण्डितः; गतमर्धं दिवसस्य V. 2; पूर्वार्धः first half; so उत्तर° latter half; दक्षिण° southern half (half on the right side); so अवर°, जघन°, पर°, ग्राम° &c.; यदर्धे विच्छिन्नम् S. 1. 9 divided in half; ऋज्वायतार्धम् M. 27; R. 3. 59; 12. 99; रात्रौ तदर्धं गतम् Bh. 3. 107; one part of two, apart, partly (Ved.); –5 Nearness, proximity; see अर्धदेव. (अर्ध may be compounded with almost every noun and adjective; as first member of compound with nouns it means 'a half of' and forms an एकदेशिसमास or तत्पुरुष; °कायः = अर्धं कायस्य; °पिप्पली, °मार्गः; °पुरुषः &c.; with adjectives, it has an adverbial force; °श्याम half dark; °भुक्त half eaten; so °पिष्ट, °पूर्ण &c.; with numeral adjectives it may mean either 'a half of' or 'with an additional half'; °शतम् half of 100 *i. e.* 50; or अर्धेन सहितं शतम् *i. e.* 150; with ordinal numerals 'with a half or that number'; °तृतीयम् containing two and the third only half; *i. e.* two and a half; so °चतुर्थ three and a half. cf. अर्धं खण्डे समांशके Nm. –**Comp.** –अक्षि *n.* side-look, wink. नगरस्त्रीशङ्कितार्धाक्षिदृष्टम् Mk. 8. 42. –अङ्गम् half the body. –अन्तरम् half the distance; °एकपदता a fault in composition; see S. D. 575. –अंशः a half, the half. –अंशिन् *a.* sharing a half. –अर्धः, –र्धम् 1 half of a half, quarter; चरोरर्धार्धभागाभ्यां तामयोजयतामुभे R. 10. 56. –3 half and half. –अवभेदकः 1 pain in half the head, hemicrania (Mar. अर्धशिशी). (–कम्) dividing in equal parts. –अवशेष *a.* having only a half left. –अकारः 1 half the letter अ. –2 N. of अवग्रह q. v. –असिः A sword with one edge, a small sword; अर्धासिभिस्तथा खड्गैः Mb. 7. 137. 15. –आसनम् 1 half a seat; अर्धासनं गोत्रभिदोऽधितष्ठौ R. 6. 73; मम हि दिवौकसां समक्षमर्धासनोपवेशितस्य S. 7 (it being considered a mark of a very great respect to make room for a guest &c. on the same seat with oneself). –2 greeting kindly or with great respect. –3 exemption from censure. –इन्दुः 1 the half or crescent moon. –2 semicircular impresion of a finger-nail, crescent-shaped nail-print; कुचयोर्नखाङ्कैरर्धेन्दुलीलैः N. 6. 25. –3 an arrow with a crescent-shaped head (= अर्धचन्द्र below.); °मौलि N. of Śiva तत्र व्यक्तं दृषदि चरणन्यासमर्धेन्दुमौलेः Me. 57. –इन्द्र *a.* that of which a half belongs to Indra. –उक्त *a.* half said or uttered; रामभद्र इति अर्धोक्ते महाराज U. 1. –उक्तिः *f.* a broken speech; an interrupted speech. –उदकम् water reaching half the body. –उदयः 1 the rising of the half moon. –2 partial rise. –3 a kind of *parvan*; °आसनम् a sort of posture in meditatiou. –उदित *a.* 1 half risen. –2 half uttered. –ऊरुक *a.* [अर्धमूर्वोः अर्धोरु तत्र काशते] reaching to the middle of the thighs. (–कम्) 1 a short petti-coat (Mar. परकर); see चण्डातक. –2 mantle, veil. –कर्णः Radius, half the diameter. –कृत *a.* half done, incomplete. –केतुः N. of Rudra. –कोशः a moiety of one's treasure. –कौडविक *a.* measuring half a kuḍava. –खारम्, –री a kind of measure, half a Khāri; P. V. 4. 101. –गङ्गा N. of the river Kāverī; (स्नानादौ गङ्गास्नानार्धफलदायिनी); so °जाह्नवी –गर्भ *a* Ved. 1 in the middle of the womb; सप्तार्धगर्भा भुवनस्य रेतो Rv. 1. 164. 36. –2 N. of the rays of the Sun. –गुच्छः a necklace of 24 strings. –गुञ्जा half a gunja. –गोलः a hemisphere –चक्रवर्तिन्, –चक्रिन् *m.* N. of the nine black Vasudevas and the nine enemies of Viṣṇu. –चन्द्र *a.* crescent-shaped. (–न्द्रः) 1 the half moon, crescent moon; सार्धचन्द्रं बिभर्ति यः Ku. 6. 75. –2 the semicircular marks on a peacock's tail. –3 an arrow with a crescent-shaped head; अर्धचन्द्रमुखैर्बाणैश्चिच्छेद कदलीसुखम् R. 12. 96. cf. अर्धचन्द्रस्तदाकारे बाणे बर्हे शिखण्डिनः Nm. –4 crescent-shaped nail-print. –5 the hand bent into a semicircle, as for the purpose of seizing or clutching anything; °न्द्र दा to seize by the neck and turn out; दीयतामेतस्यार्धचन्द्रः Pt. 1. (–न्द्रा) N. of a plant (कर्णस्फोट). –चन्द्राकार, –चन्द्राकृति *a.* half-moonshaped. –चन्द्रकम् A semi-circular pearl. Kau. (–रः, –ति *f.*) meniscus. –चन्द्रिका N. of a climbing plant. (Mar. तिळवण). –चित्र *a.* Half-transparent; A kind of marble; अर्धाङ्गदृश्यमानं च तदर्धचित्रमिति स्मृतम् Māna. 51. 10. –चोलकः a short bodice. –जरतीयन्यायः a kind of न्याय, न चेदानीमर्धजरतीयं लभ्यं वृद्धिर्मे भविष्यति स्वरो नेति MBh. 4. 1. 78. See under न्याय. –जीविका, –ज्या The sine of an arc. –तनुः *f.* half the body. –तिक्तः N. of a plant (नेपालनिम्ब Mar. चिराईत). –तूरः a kind of musical instrument. –दिनम्, –दिवसः 1 half a day, mid-day. –2 a day of 12 hours. –देवः 1 demi-god. इन्द्रं न वृत्रतुरमर्धदेवम् Rv. 4. 42. 8-9. –2 Ved. being near the gods; (देवानां समीपे वर्तमानः Say.). –द्रौणिक *a.* measuring a half *droṇa*. –धारः a knife or lancet with a single edge (one of the 20 surgical instruments mentioned by Suśruta). –नाराचः a crescent-shaped iron-pointed arrow; नाराचानर्धनाराचाञ्शस्त्राणि विविधानि च Mbh. 2. 51. 35; ग्रथ-

लक्ष्यवेधी अर्धनाराचः V. 5. **–नारायणः** a form of Viṣṇu. **–नारीशः, –नारीश्वरः, –नारी, –नटेश्वरः** a form of Śiva, (half male and half female) cf.... पतिरपि जगतामर्धनारीश्वरोऽभूत् Sūkti. 5. 99. **–नावम्** half a boat. **–निशा** midnight. **–पञ्चम** *a.* Four and half; युक्तश्छन्दांस्यधीयीत मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् Ms. 4. 95. **–पञ्चाशत्** *f.* twenty five Ms. 8. 268. **–पणः** a measure containing half paṇa Ms. 8. 404. **–पथम्** half way. (**–पथे**) midway श्रुतिमर्धपथे सर्वान्प्रदाप्य Y. 2. 198. **–पादः** half a pāda or foot; अर्धपादं किष्कुविष्कम्भमुद्धृत्य Dk. 109. **–पादा** The plant भूम्यामलकी (Mar. भुईआवळी). **–पादिक** *a.* having half a foot; सद्यः कार्योऽर्धपादिकः Ms. 8. 325. **–पाञ्चालिक** *a.* born or produced in the *ardhapanchāla*. **–पारावतः** a kind of pigeon (अर्धेनाङ्गेन पारावत इव). The francolin partridge. **–पुलायितः** a half gallop, canter; चित्रं चकार पदमर्धपुलायितेन Śi. 5. 10. **–प्रहर** half a watch, one hour and a half. **–प्राणम्** A kind of joinery resembling the shape of a bisected heart; मूलाग्रे कीलकं युक्तमर्धप्राणमिति स्मृतम्। Māna. 17. 99. **–भागः** a half, half a share or part; तदर्धभागेन लभस्व काङ्क्षितम् Ku. 5. 50; R. 7. 45. **–भागिक** *a.* sharing a half; मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वर्धभागिकम् Y. 2. 134. **–भाज्** *a.* sharing entitled to a half; अर्धभाग्रक्षणाद्राजा Ms. 8. 39. –2 a companion, sharer; देवानामर्धभागासि Av. 6. 86. 3. **–भास्करः** mid-day. **–भेदः** Hemiplegia (अर्धाङ्गवायुः); Suś. **–भोटिका** a kind of cake. **भ्रमः –मकः** a kind of artificial composition; for instances see Ki. 15. 27; Śi. 19. 72. The Sar. K. describes it as a figure of speech thus :— आहुरर्धभ्रमं नाम श्लोकार्धभ्रमणं यदि. **–मागधी** N. of a dialect in which many of Jaina Canonical books are written. It is so named perhaps because many of the characteristics of Māgadhi are found in it. **–माणवकः, –माणवः** a necklace of 12 strings (माणवक consisting of 24). **–मात्रा** 1 half a (short) syllable. अर्धमात्रालाघवेन पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः Pari Śik. –2 a term for a consonant (व्यञ्जनं चार्धमात्रकम्). **–मार्गे** *ind.* mid-way; बन्दीकृता विबुधशत्रुभिरर्धमार्गे V. 1. 3. **–मासः** half a month, a fortnight. **–मासतम** = °मासिक see P. V. 2. 57. **–मासिक** *a.* 1 happening every fortnight. –2 lasting for a fortnight; येऽर्धमासाश्च च मासाश्च Mahānārā. 25. Y. 2. 177. **–मुष्टिः** *f.* a half-clenched hand. **–यामः** half a watch. **–रथः** [अर्धः असंपूर्णः रथः रथी] a warrior who fights on a car with another (who is not so skilled as a रथी); रणे रणेऽभिमानी च विमुखश्चापि दृश्यते। घृणी कर्णः प्रमादी च तेन मेऽर्धरथो मतः Mb. **–रात्रः** [अर्धं रात्रेः] 1 midnight; अथार्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे R. 16. 4; स्थितेऽर्धरात्रे Dk. 109. –2 a night containing half a whole day of 24 hours. **–रात्रार्धदिवसः** equinox. **–लक्ष्मीहरिः** Hari having a form half like Lakṣmī. **–विसर्गः, –विसर्जनीयः** the Visarga sound before क, ख, प, and फ, so called because its sign (⌣⌢) is the half of a Visarga (ः). **–वीक्षणम्** a side-look, glance, leer. **–वृद्ध** *a.* middle-aged. **–वृद्धिः** The half of the interest or rent; Ms. 8. 150. **–वैनाशिकः** N. of the followers of Kaṇāda (arguing half perishableness). **–वैशसम्** half or incomplete murder; विधिना कृतमर्धवैशसं ननु मां कामवधे विमुञ्चता Ku. 4. 31. **–व्यासः** the radius of a circle. **–शतम्** 1 fifty. –2 One hundred and fifty; Ms. 8. 267. **–शनम्** [अर्धमशनस्य शकन्ध्वा°] half a meal. **–शफरः** a kind of fish. **–शब्द** *a.* having a low voice. **–शेष** *a.* having only a half left. **–श्याम** *a.* half clouded. **–श्लोकः** half a *śloka* or verse. **–सम** *a.* equal to a half. (**–मम्**) N. of a class of metres in which the 1st and 3rd and 2nd and 4th lines have the same syllables and Gaṇas; such as पुष्पिताग्रा. **–सस्य** *a.* half the crops, half grown. **–सहः** An owl. **–सीरिन्** *m.* 1 a cultivator, ploughman who takes half the crop for his labour; शूद्रेषु दासगोपालकुलमित्रार्धसीरिणः Y. 1. 166. –2 = अर्धिक q. v. **–हर, –हारिन्** *a.* occupying the half (of the body); Ku. 1. 50; एको रागिषु राजते प्रियतमादेहार्धहारी हरः Bh. 3. 121. **–हारः** a necklace of 64 strings. A half chain, a kind of ornament; नक्षत्रमालामपि चार्धहारं सुवर्णसूत्रं परितः स्तनाभ्याम् Māna. 50. 297-98. cf. also Kau. A. 2. 11. **–ह्रस्वः** half a (short) syllable.

अर्धक *a.* Half; see अर्ध.

अर्धर्चः, –र्चम् Half a verse, hemistich; अर्धर्चेन चाक्लृपुर्विश्वमेजत् Av. 9. 10. 19; अर्धर्चाः पुंसि च P. II. 4. 31. °आदिगणः a class of words either *m.* or *n.*

अर्धिक *a.* (**–की** *f.*) [अर्धमर्हति ठन्] 1 Measuring a half; तदर्धिकं Ms. 3. 1. –2 Entitled to half a share; Y. 2. 296. **–कः** A half-caste man; वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः। अर्धिकः स तु विज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः Parāśara.

अर्धिन् *a.* [अर्ध–अस्त्यर्थे इनि] Sharing or entitled to a half; सर्वेषामर्धिनो मुख्याः Ms. 8. 210. cf. also येषामर्धं ते अर्धिनः। ŚB. on. MS. 10. 3. 55.

अर्धुक *a.* Prospering, succeeding.

अर्ध्य *a.* 1 Belonging to the half (of anything). –2 Fit to be increased. –3 To be accomplished; अधा ते विष्णो विदुषा चिदर्ध्यः Rv. 1. 156. 1. –4 To be obtained; शविष्ठं वाजं विदुषा चिदर्ध्यम् Rv. 5. 44. 10.

अर्पणम् [ऋ–णिच्–ल्युट्] 1 Placing or putting upon, setting upon; स तस्य हस्तेऽर्पणसंप्रचोदितः Rām. 5. 47. 2; पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठम् R. 2. 35. –2 Inserting, placing or putting in. –3 Giving, offering, resigning; स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण R. 2. 55; मुखार्पणेषु प्रकृतिप्रगल्भाः 13. 9; तत्कुरुष्व मदर्पणम् Bg. 9. 27. –4 Restoration, delivery, giving back; न्यास° Ak. –5 Piercing, perforating; यद्यद् वृत्तं लिखितमर्पणेन Av. 12. 3. 22; तीक्ष्णतुण्डार्पणैर्भावां नखैः सर्वा व्यदारयत् Rām. (Said to mean also fire, god, an oblation, a Mantra and the tongue of fire. Tv.).

अर्पित *a.* 1 Inserted, fixed, full of; द्रुमाणां विविधैः पुष्पैः परिस्तोमैरिवार्पितम् Rām. 4. 1. 8; Kaṭh. 4. 9 –2 Placed in or upon; हस्तार्पितैर्नयनवारिभिरेव (शशाप) R. 9. 78. मय्यर्पितमनोबुद्धिः Bg. 8. 7; 12. 14. –3 Thrown, cast into; हृदि शल्यमर्पितम् R. 8. 88. –4 Transferred to, engraved;

painted; दूरापवर्जितच्छत्रैस्तस्याज्ञां शासनार्पिताम् R. 17. 79; चित्रार्पितारम्भमिवावतस्थे Ku. 3. 42. -5 Offered, delivered, entrusted; यथार्पितान्पशूनगोपः सायंप्रत्यर्पयेत्तथा Y. 2. 164. -6 Given back; अर्पितप्रकृतिकान्तिभिर्मुखैः R. 19. 10. -7 Ceased, gone; स तेन राजा दुःखेनभृशमर्पितचेतनः Rām. 2. 59. 27. -8 Pierced; स शरैरर्पितः क्रुद्धः सर्वगात्रेषु राघवः Rām. 3. 28. 19. See ऋ.

अर्पिसः [ऋ-णिच्-इसुन् Uṇ. 4. 2] The heart; flesh in the heart.

अर्ब् 1 P. (अर्बति, आनर्ब, अर्बितुम्) 1 To go towards. -2 To kill, hurt.

अर्बुकाः N. of a people; Mb.

अर्बु (बु) दः, -दम् 1 A swelling, tumour, (of various kind); मांस°, नासा°, शोणित° &c. -2 One hundred millions. बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च। अशक्यान्येव संख्यातुं पन्नगानां तपोधन॥ Mb. 1. 35. 19. -3 N. of a mountain in the West of India (Abu). -4 A serpent-like demon killed by Indra; Rv. 1. 51. 6. -5 A serpent. -6 A cloud. -7 A place of pilgrimage (of the Jainas). -8 A long round mass, lump of flesh; यदि पिण्डः पुमान् स्त्री चेत् पेशी नपुंसकं चेदर्बुदम् Suśr; Y. 3. 75. 89 (मांसपिण्ड). -9 N. of a people. -10 N. of a hell. **-आकारः** N. of the plant Cordis myxa (Mar. गोंदणी, भोंकर).

अर्बुदिः 1 A serpent-like demon conquered by Indra; Av. 11. 9. and 10 (in almost every verse). -2 All-pervading lord.

अर्बुदिन् *a.* Afflicted with swelling or tumour.

अर्भ *a.* [ऋ-भन् Uṇ. 3. 152] Ved. Little, small, unimportant; Av. 7. 56. 3; दैत्यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णाभंभावनाम् Bhāg. 10. 30. 16. **-र्भः** A child, pupil; पञ्चषड्ढायनार्भाभाः पूर्वेषामपि पूर्वजाः Bhāg. 7. 1. 37. [cf. L. *orbus.*]

अर्भक *a.* [According to Nir. अवहृतं भवति ह्रस्वं तस्मादर्भकः] 1 Small, minute, short; नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्यः Rv. 1. 27. 13. -2 Weak, emaciated, lean. परिच्छिन्ना भरता अर्भकासः Rv. 7. 33. 6. -3 Foolish. -4 Young, childish; न हि वो अस्त्यर्भको देवासो न कुमारकः Rv. 8. 30. 1. -5 Like, similar. **-कः** 1 A boy, child; श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भकः R. 3. 21, 25. 7. 67. -2 The young of an animal. -3 A fool, idiot.

अर्भग *a.* Ved. Youthful, young; यावर्भगाय विमदाय जायाम् Rv. 1. 116. 1.

अर्मः, -र्मम् [ऋ-मन् Uṇ. 1. 137] 1 A disease of the eye. -2 A country to which one should go (गन्तव्यदेशः or चिरन्तनग्रामनिवासः). -3 A cemetery. -4 (pl.) Ruins, rubbish; Vāj. 30. 11.

अर्मक *a.* Narrow, thin. **-कम्** 1 Narrowness. -2 Rubbish, ruins; महावैलस्थे अर्मके Rv. 1. 133. 3.

अर्मणम् A measure of one droṇa.

अर्मन् *n.* [ऋ-मनिन्] A disease of the eye (said to be of 5 kinds).

अर्य *a.* [ऋ-यत्] 1 Excellent, best. -2 Respectable. -3 Attached, true, devoted. -4 Dear, kind; Rv. 1. 123. 1. **-र्यः** 1 A master, lord; अर्यः प्रेम्णा नो तथा वल्लभस्य Śi. 18. 52; Śānti. 1. 18; तेन वह्निन हन्तासि त्वमर्यं पुरुषाशिनम् Bk. 6. 51. -2 A man of the third tribe, Vaiśya. cf. अर्यः स्वामिवैश्ययोः P. III. 1. 103. cf. also...अर्यस्तु बाहुजे, and स्यादर्यः स्वामिवणिजोः Nm. **-र्या** 1 A mistress. -2 A woman of the Vaiśya tribe. **-र्यी** The wife of a Vaiśya. **-Comp. -जारा** the mistress of an Ārya. शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति Vāj. 23. 30. **-पत्नी** the wife of a true or legitimate husband; अर्यपत्नीरुषसश्चकार Rv. 7. 6. 5; 10. 43. 8. **-वर्यः** a Vaiśya of rank.

अर्याणी [अर्य-आनुक्-ङीप् च] A woman of the Vaiśya tribe.

अर्यमन् *m.* [अर्यं श्रेष्ठं मिमीते; मा-कनिन् निपातोयम् Uṇ. 1. 156] 1 The Sun; अहं हि पृष्टोऽर्यमणो भवद्भिः Bhāg. 1. 18. 23; प्रोषितार्यमणं मेरोरन्धकारस्तटीमिव Śi. 2. 39; तिमिरमिवार्यमरश्मिभिः समग्रम् Śiva. B. 30. 50. -2 The head of the Pitṛs or Manes; पितॄणामर्यमा चास्मि Bg. 10. 20. -3 The constellation उत्तराफल्गुनी. -4 N. of the *arka* plant. -5 One of the Ādityas; शं नो भवत्वर्यमा T. Up. 1. 1. 1. -6 A bosom-friend, play-fellow. **-Comp. -देवा** N. of the 12th lunar mansion.

अर्यमिक (अर्यमिय and अर्यमिल also) *a.* Compassionate; (diminutive of अर्यमदत्त P. V. 3. 84).

अर्यम्यः 1 The sun. -2 A bosom-friend; अर्यम्यं वरुण मित्र्यं वा Rv. 5. 85. 7.

अर्व् 1 P. To kill.

अर्वटम् Ashes.

अर्वन् *a.* [ऋ-वनिप्] 1 Going, moving, running. -2 Mean, unworthy, censurable (गर्ह्य Uṇ. 4. 112; कुत्सित 5. 54). *m.* (अर्वा, अर्वन्तौ, अर्वन्तः &c.) 1 A horse; चित्रध्वजपताकाग्रैरभेन्द्रस्यन्दनार्वभिः Bhāg. 10. 75. 11; अर्वासुरान् Bṛi. Up. 1. 1. 2. श्लथीकृतप्रग्रहमर्वतां व्रजाः Śi. 12. 31. -2 An epithet of a horse or its driver. -3 One of the ten horses of the moon. -4 Indra. -5 A short span (गोकर्णपरिमाण). **-ती** 1 A mare. -2 A bawd, procuress. -3 A nymph. **-Comp. -वसुः** one of the principal seven rays of the Sun. **-वाहः** A horseman; आगच्छन् गुरुतरगर्वमर्ववाहैः Śiva. B. 24. 64. and 25. 9.

अर्वश *a.* Possessed of coursers, quick. इन्द्रो देवेभिरर्वशेभिरर्वशः Rv. 10. 22. 6.

अर्वाच् *a.* [अवरे काले देशे वा अञ्चति पृषो° अर्वादेशः] 1 Coming hitherward (opp. पराच्). -2 Turned towards, coming to meet anyone. -3 Being on this side (as the bank of a river); (opp. पर). -4 Being below or behind (in time or place). -5 Following, subsequent.

–क् *ind.* 1 Hitherward, on this side. –2 From a certain point. –3 Before (in time or place); यत्सृष्टेरर्वाक् सलिलमयं ब्रह्माण्डमभूत् K. 125; अर्वाक् संवत्सरात्स्वामी हरेत परतो नृपः Y. 2. 173, 113; 1. 254; Ms. 8. 30; 5. 59. –4 On the lower side, behind, downwards (opp. ऊर्ध्वम्). –5 Afterwards, subsequently. –6 (With loc.) Within, near; एते चार्वागुपवनभुवि छिन्नदर्भाङ्कुरायाम् Ś. 1. 15. –Comp. –कालः posterior time. –कालिक *a.* belonging to proximate time, modern; °ता modernness, posterity of time; तान्यर्वाक्कालिकतया निष्फलान्यनृतानि च Ms. 12. 96. –कूलम् the near bank of a river. –तन *a.* Being on this side of, not reaching up to, posterior; प्रकृतिपुरुषयोरर्वाक्तनाभिर्नामरूपाकृतिभी रूपनिरूपणम् Bhāg. 5. 3. 4. –बिल *a.* Ved. having the hole or mouth hitherward; अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नः Bṛi. Up. 2. 2. 3. –वसु *a.* offering riches. Vāj. 15. 19. (–सुः) 1 rain. –2 a cloud. –सामन् *n.* Ved. epithet of three days during which the Soma sacrifice is performed. –स्रोतस् *m.* N. of a creation of beings in which the current of nutriment tends downwards, or where the men are addicted to sensual enjoyments.

अर्वाके *ind.* In the proximity of, near. अर्वाके अस्ति भेषजम् Rv. 8. 9. 15.

अर्वाचीन *a.* [अर्वाच्–ख] 1 Turned towards; favouring; turned towards unfavourbly; अर्वाचीनासो वनुषे युयुज्रे Rv. 6. 25. 3. –2 Being on this side, below. –3 Born afterwards, posterior. –4 Modern, recent. –5 Reverse, contrary; °ता state of being posterior or recent; state of being contrary. –नम् *ind.* (With abl.) 1 On this side of. –2 Thenceforward. –3 Less than. –4 Later than; यदूर्ध्वं पृथिव्या अर्वाचीनमन्तरीक्षात् Śat. Br.

अर्वावत् *a.* [अवरकालोऽस्त्यस्य मतुप् पृषो°] Later, modern. –*f.* Proximity.

अर्वावसु N. of the Hotṛi of the Gods (देवानां होता).

अर्बुक [अर्व्–हिंसने बाहु° उकञ्] N. of a tribe or people in the south mentioned in the Mahābhārata and conquered by Sahadeva; N. of kings living in the southern forest.

अर्श *a.* Bringing misfortune, sinful; indecent. –र्शः 1 Damage, hurt. –2 = अर्शस् q. v.

अर्शस् *n.* [ऋ–असुन् व्याधौ शुट् च Uṇ. 4. 195] Piles; नाशयित्री बलासस्यार्शसऽउपचितामसि Vāj. 12. 97. –Comp. –घ्न *a.* destroying piles. (–घ्नः) 1 N. of the plant शुरण (Mar. सुरण), so called because it is said to cure piles. –2 one part of buttermilk with three parts of water. (–घ्नी) 1 N. of the plant Curculigo Archioides Lin. (Mar. देवडंगरी). –2 the marking nut plant (भल्लातक). –युज् *a.* afflicted with piles. –हित *a.* curing piles. (–तः) the marking nut plant; (Mar. बिब्बा).

अर्शस *a.* [अर्शस्–मत्वर्थे–अच् by अर्श आदिभ्योऽच् P. V. 2. 127.] Afflicted with piles; Ms. 3. 7.

अर्शिन् *a.* [अर्शमस्त्यस्य इनि] Afflicted with piles.

अर्शसान *a.* [ऋश्–असानुच् शुट् च] Striving to hurt, malicious. –नः 1 Fire. –2 N. of a demon.

अर्षण *a.* [ऋष् गतौ ल्युट्] Flowing, movable. –णम् Going, moving. –णी 1 Means of moving, conveyance. –2 A piercing or pricking pain; मूर्धानं प्रत्यर्षणीः Av. 9.8.13.

अर्ह् 1 P. [अर्हति, अर्हितुम्, आनर्ह, अर्हित] (epic A. as रावणो नार्हते पूजाम् Rām.) 1 To deserve, merit, be worthy of (with acc. or inf.); किमिव नायुष्मानमरेश्वरान्नार्हति Ś. 7; so दण्डम्, प्रायश्चित्तम्, वधम् &c. –2 To have a right to, be entitled to, be allowed to do anything (with acc.); ननु गर्भः पित्र्यं रिक्थमर्हति Ś. 6; न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति Ms. 9. 3; also with inf. न स तत्क्रेतुमर्हति Ms. 8. 147; 11. 7, 18. –3 To be obliged or required to do a thing, oft. implying duty or obligation; नान्यत्स्त्री दातुमर्हति Y. 2. 49; इमां प्रसादयितुमर्हसि R. 1. 88. –4 To be fit or deserve to be done; अर्थना मयि भवद्भिः कर्तुमर्हति N. 5. 112; Dk. 137. –5 To be equal to, be worth, न ते गात्राण्युपचारमर्हन्ति Ś. 3. 17 are not equal to; सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् Ms. 2. 86; 3. 131. –6 To be able, translatable by, 'can'; न मे वचनमन्यथा भवितुमर्हति Ś. 4; विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति Bg. 2. 17; अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति H. Pr. 30 cannot get. –7 To worship, honour; see *caus.* below. –8 (Used with inf. in the second pers. and sometimes in the third) अर्ह् represents a mild form of command, advice or courteous request, and may be translated by 'pray', 'deign', 'be pleased to', will be pleased to'; द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् R. 5. 25 pray wait &c. नार्हसि मे प्रणयं विहन्तुम् 2. 58; तं सन्तः श्रोतुमर्हन्ति 1. 10 will be pleased or be good enough to listen to it; Ku. 6. 32; Ms. 1. 2; Bg. 10. 16, 2. 17; R. 1. 72; 1. 88; 3. 46. –*Caus.* or 10 P. To honour, worship. राजाजिहत्तं मधुपर्कपाणिः Bk. 1. 17; Ms. 3. 3. 119.

अर्ह *a.* 1 Respectable, worthy of respect, deserving; अर्हाविभोजयन् विप्रो दण्डमर्हति माषकम् Ms. 8. 392. –2 Worthy of, having a claim to, entitled to, with acc., inf., or in comp; नैवार्हः पैतृकं रिक्थं पतितोत्पादितो हि सः Ms. 9. 144; संस्कारमर्हस्त्वं न च लप्स्यसे Rām.; तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान् स्वबान्धवान् Bg. 1. 37. प्रदक्षिणक्रियार्हायाम् R. 1. 76; so मान°, वध°, दण्ड° &c. –3 Being required, obliged, or allowed (with inf.). –4 Becoming, proper, fit; केवलं यानमर्हं स्यात् Pt. 3; with gen. also; स भृत्योऽर्हो महीभुजाम् Pt. 1. 87-92; or in comp.; तदर्हेण प्रायश्चित्तेन 1. 275; so नृप°, यज्ञ° Ak. –5 Worth (in money), costing; see below. –6 Capable, powerful; न त्वां कुर्मि दशग्रीव भस्म भस्मार्हतेजसा Rām. 5. 22. 20. –र्हः [अर्ह्–घञ्] 1 N. of Indra. –2 N. of Viṣṇu. –3 Price (as in महार्ह); महार्हशय्यापरिवर्तनच्युतैः Ku. 5. 12; (महानर्हो यस्याः Malli.). रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवाः Subhāṣ. –4 Fitness, propriety. –5 Motion, course (गति).

-र्हा Worship, adoration; Ki. 2. 58; प्रदक्षिणक्रियार्हायां तस्यां त्वं साधु नाचरः R. 1. 76. -6 Gold; Nighaṇṭa.

अर्हणम्, -णा [अर्ह्-भावे-ल्युट्] 1 Worship, adoration, honour, treating with respect or veneration; अर्हणामर्हते चक्रुर्मुनयो नयचक्षुषे R. 1. 55; Śi. 15. 22; 14. 58; R. 11. 23; Ms. 3. 54. -2 A present of honour, requisites for worship; तमुपेयुस्तत्र तत्र पौरा अर्हणपाणयः Bhāg. 9. 11. 29. -3 A precious jewel; मलिनं यथार्हणमसंस्कृतम् Bhāg. 3. 21. 47.

अर्हणा *ind.* Ved. According to what is due; according to one's means; केतुरर्हणा Rv. 1. 127; नृचक्षसो अनिमिषन्तो अर्हणाः Rv. 10. 63. 4.

अर्हणीय *pot. p.* Fit to be worshipped, adored.

अर्हत् *a.* [अर्ह्-शतृ] 1 Worthy, deserving, deserving respect, respectable, adorable; त्वमर्हतां प्राग्रसरः स्मृतोऽसि नः Ś. 5. 15; R. 5. 25; 1. 55; Ku. 6. 56; Ms. 3. 128. -2 Praised, celebrated (स्तुत, ख्यात). -3 Worthy of, deserving, entitled to (mostly Ved.). *m.* 1 A Buddha; the highest rank in Buddhist hierarchy. -2 A superior divinity with the Jainas; सर्वज्ञो जितरागादिदोषस्त्रैलोक्यपूजितः। यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥; see the word जैन also. **-त्तम** *a.* most worthy or venerable; अर्हत्तमाय विप्राय तस्मै दत्तं महाफलम् Ms. 3. 128.

अर्हन्त *a.* (अर्ह्-बा० झ) Worthy, deserving. **-न्तः** 1 A Buddha. -2 A Buddhist mendicant. -3 N. of Śiva.

अर्हन्तिका N. of a Buddhist nun. Dk.

अर्हन्ती The quality of being fit to be worshipped, veneration, adoration; श्रौत्राहन्तीचणैर्गुण्यैः Sk.

अर्ह्य *pot. p.* [अर्ह्-ण्यत्] 1 Worthy, respectable. -2 Fit to be praised. -3 Right, fit, proper. -4 Fit to be obtained.

अर्हरिष्वाणि *a.* Ved. Making enemies cry aloud; exultant. न इयर्ति रेणुं बृहदर्हरिष्वणिः Rv. 1. 56. 4.

अल् 1 U. (अलति-ते अलितुम्, अलित) 1 To adorn. -2 To be competent or able. -3 To prevent, ward off; see अलम्.

अलकः [अल्-क्वुन्, अलति भूषयति मुखम्] 1 A curl lock of hair, hair in general; ललाटिकाचन्दनधूसरालका Ku. 5. 55; अस्पृष्टालकवेष्टनौ R. 1, 42; 4. 54; अलकभङ्गतां गतः K. 4; अलके बालकुन्दानुविद्धम् Me. 67 (the word is *n.* also, as appears from a quotation of Malli.: स्वभाववक्राण्यलकानि तासाम्). -2 Curls on the fore-head; ...अलकः पुरोलम्बनकुन्तले Nm. -3 Saffron besmeared on the body. -4 mad dog (for अलर्क). **-का** A girl from eight to ten years of age. -2 N. of the capital of Kubera (situated on a peak of the Himālaya above the peak of Meru, inhabited also by Śiva), and of the lord of the Yakṣas; अलकामतिवाह्यैव Ku. 6. 37; विभाति यस्यां ललितालकायां मनोहरा वैश्रवणस्य लक्ष्मीः Bv. 2. 10; गन्तव्या ते वसतिरलका नाम यक्षेश्वराणाम् Me. 7. **-Comp. -अधिपः, -पतिः, -ईश्वरः** 'lord of Alakā', N. of Kubera; अत्यजीवदमरालकेश्वरौ R. 19. 15. **-अन्तः** the end of a curl or ringlet; Śi. 4. 9; उद्गृहीतालकान्ताः प्रेक्षिष्यन्ते पथिकवनिताः Me. 8. **-आढ्यः** Bergera Kaenigii (Mar. कढीनिंब). **-नन्दा** 1 N. of the Gaṅgā, or a river falling into it. ईक्षयालकनन्दाया विधूताशेषकल्मषः Bhāg. 11. 29. 42. -2 a girl from eight to ten years of age. **-प्रभा** N. of the capital of Kubera. **-प्रियः** N. of a tree (पीतसाल; Mar. आसणा). **-संहतिः** *f.* rows of curls; विलुलितालकसंहतिरामृशन्मृगदृशां श्रमवारि ललाटजम् Śi. 6. 3.

अलकम् *ind.* In vain, for nothing; Rv. 10. 71. 6.

अलक्तः, -क्तकः [न रक्तोऽस्मात्, रस्य लत्वम्, स्वार्थे कन् Tv.] The red resin of certain trees, red lac or sap (formerly used by women to dye certain parts of their body, particularly the soles of the feet and lip) (Mar. अळिता); (दन्तवाससा) चिरोज्झितालक्तकपाटलेन Ku. 5. 34, 68; 7. 58; बिम्बाधरालक्तकः M. 3. 5; अलक्तकाङ्कां पदवीं ततान R. 7. 7; स्त्रियो हृतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकवत्त्यजन्ति Mk. 4. 15. **-Comp. -रसः** red lac, juice; अलक्तरसरक्ताभावलक्तरसवर्जितौ। अद्यापि चरणौ तस्याः पद्मकोशसमप्रभौ Rām. 2. 60. 18. **-रागः** the red colour of *alakta*.

अलक्षण *a.* 1 Having no signs or marks. -2 Having no characteristic or distinguishing marks, undefined, undistinguished; आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् Ms. 1. 5. -3 Having no good marks, inauspicious, unfortunate, ill-omened; क्लेशावहा भर्तुरलक्षणाहम् R. 14. 5. -4 Incomprehensible; सैषा विष्णोर्महामायाऽबाधयाऽलक्षणा यया Bhāg. 12. 6. 29. **-णम्** 1 A bad or inauspicious sign; आचारो हन्त्यलक्षणम् Ms. 4. 156. -2 That which is no definition, a bad definition.

अलक्षित *a.* 1 Unseen, unperceived, unobserved; अलक्षितोपस्थित H. 1; अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण R. 2. 27. -2 Uncharacterized; not marked. **-Comp. -अन्तक** *a.* suddenly dead. **-उपस्थित** *a.* one who has approached unobserved.

अलक्ष्य *a.* 1 Invisible, unknown, unobserved. -2 Unmarked. -3 Having no particular marks. -4 Insignificant in appearance. -5 Having no pretence, free from fraud. -6 Not लक्ष्य or secondary (as meaning). **-Comp. -गति** *a.* moving invisibly. **-जन्मता** unknown birth, obscure origin; वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता Ku. 5. 72. **-लिङ्ग** *a.* disguised, *incognito*. **-वाच्** *a.* addressing words to no visible object; नीलकण्ठ व्रजसीत्यलक्ष्यवाच् Ku. 5. 57.

अलक्ष्मन् *a.* With inauspicious signs; अपसव्यं ग्रहाश्च कुरलक्ष्माणं दिवाकरम् Mb. 6. 102. 12.

अलक्ष्मीः *f.* 1 Evil fortune, bad luck, distress, poverty; कामान् दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीम् U. 5. 30. -2 The goddess of misfortune.

अलगर्दः [Ety. ?] A water-serpent, the black variety of the Cobra de Capello (also written अलगर्थ). —र्दा A large poisonous leech.

अलग्न *a.* 1 Not joined or connected. —2 Not devoted to; हरेरङ्घ्रियुगे मनश्चेदलग्नम् Udb.

अलग्ल *a.* 1 Speaking unconnectedly. —2 Stammering.

अलघु (घु-घ्वी *f.*) 1 Not light, heavy, big, weighty (as breasts, hips &c.); आयासादलघुतरस्तनैः Śi. 8. 1; 7. 5. —2 Not short, long (in prosody). —3 Serious, solemn. —4 Intense, violent, very great. —Comp. —उपलः a rock. —ऊष्मन् *m.* intense heat. —प्रतिज्ञ *a.* solemnly pledged or promised.

अलाघवम् Absence of meanness or niggardliness; R. 9. 16.

अलङ्घनम् Not surmounting, not transgressing, not passing over or beyond.

अलङ्घनीय *a.* Insurmountable, impassable, inaccessible, beyond the reach of; त्रिदशपरिपक्षस्यालङ्घनीये कृते स्वः V. 2 proof against injury; V. 4, Ki. 14. 37.

अलङ्घनीयता 1 Impassableness, insurmountableness, inaccessibility; अलङ्घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि Śi. 2. 48. —2 Inviolability; respectability. —3 Authoritative or absolute rule, superiority.

अलङ्घ्य *a.* 1 Not to be transgressed, overcome &c.; यां देवसेनेव परैरलङ्घ्या Śi. 3. 64. —2 Beyond the reach of, impossible to be done; किमिव ह्यस्ति दुरात्मनामलङ्घ्यम् Ki. 13. 7. —3 Difficult to secure or attain, unattainable; न हि जयिनां तपसामलङ्घ्यमस्ति Ki. 10. 6. 13; Śi. 8. 57; °ता state of being proof against an attack or injury; न जहाति महौजस्कं मानप्रांशुमलङ्घ्यता Ki. 11. 63.

अलजः A kind of bird; Vāj. 24. 34.

अलजी Inflammation of the eye; a sort of disease of the joints; Av. 9. 8. 20.

अलज्ज *a.* Shameless. —ज्जा 1 Boldness. —2 Impudence.

अलञ्जरः, —ञ्जुरः [अलं सामर्थ्यं जृणाति, जृ-अच्, पृषो० उत् Tv.] An earthen jar.

अलतिः [अल्-बा० अतिच्] Commencement of the notes of a song.

अलब्ध *a.* Unobtained. —Comp. —अभीप्सित *a* disappointed in one's desired object. —नाथ *a.* friendless, without a patron.

अलभ्य *a.* Unobtainable, unattainable; अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिः Ku. 5. 43.

अलम् [अल्-अच्] 1 The sting in the tail of a scorpion. —2 Yellow orpiment; *cf.* आल.

अलम् *ind.* [अल्-बाहु० अम्] 1 (*a*) Enough, sufficient for, adequate to (with dative or inf.); तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै R. 2. 39; Ku. 6. 82; अन्यथा प्रातराशाय कुर्याम त्वामलं वयम् Bk. 8. 98; Śi. 2. 40, 106, 110; K. 133; Bh. 3. 22; Ms. 11. 76; R. 2. 39, 9. 32; 15. 64; Me. 6, 90. (*b*) A match for, equal to (with dat.); दैत्येभ्यो हरिरलम् Sk.; अलं मल्लो मल्लाय Mbh. —2 Able, competent (with inf.); अलं भोक्तुम् Sk.; वरेण शमितं लोकानलं दग्धुं हि तत्तपः Ku. 2. 56; V. 3. 10; with loc. also: त्रयाणामपि लोकानामलमस्मि निवारणे Rām. —3 Away with, enough of, no need of, no use of (having a prohibitive force), with instr. or gerund; अलमन्यथा गृहीत्वा M. 1. 20; अलमलं बहु विकत्थ्य M. 1; आलप्यालमिदं बभ्रोर्यत्स दारानपाहरत् Śi. 2. 40; अलं महीपाल तव श्रमेण R. 2. 34; Ku. 5. 82; अलमियद्भिः कुसुमैः Ś. 4. so many flowers will do; Śi. 10. 75; sometimes used, though less correctly, with the inf. in the same sense; अलमात्मानं खेदयितुम् Ve. 2. 3; अलं सुप्तजनं प्रबोधयितुम् Mk. 3. —4 (*a*) Completely, thoroughly; अर्हस्येनं शमयितुमलं वारिधारासहस्रैः Me. 55; त्वमपि विततयज्ञः स्वर्गिणः प्रीणयाऽलम् Ś. 7. 34; R. 10. 80; K. 169; Śi. 3. 58; 4. 39. (*b*) Greatly, excessively, to a high degree; तुदन्ति अलम् K. 2; यो गच्छत्यलं विद्विषतः प्रति Ak.; Mv. 6. 40; इत्यलमन्ववाशान् मुनिर्याम् Ki. 13. 13. again and again, pressingly. —5 In vain. —6 Surely, verily. —7 In the sense of अस्ति and भूषण also. अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचके Nm. —Comp. —कर्मीण *a.* [अलं समर्थः कर्मणि ख] competent to do any act; skilful, clever. —कामता The state of complete satiation; समिद्ध-शरणाऽऽदीप्ता देहेऽलंकामतेश्वरा Bk. 10.-7. —कुमारि *a.* [अलं कुमार्यै] sufficient to support a maiden (धनम्); P. I. 2. 44. —कृ, —कार &c. see separately below. —गामिन् *a.* [अलं पर्याप्तं गच्छति, णिनि] going after, following in due or proper manner; अनुगवलंगामी P. V. 2. 15. —जीविक *a.* [अलं जीविकायै चतु.] sufficient for livelihood. —जुष् *a.* अलं जुष्यते कर्मणि बाहु° क] sufficient, adequate to eating. —तम *a.* able, sufficient, having power. —तराम् *ind.* 1 Exceedingly; मुहुर्गलद्भिस्तरलैरलंतरामरोदि Ku. 15. 28. —2 Very much better or easier; इष्टं कर्तुमलंतराम् Śi. 2. 106. —धन *a.* [अलं प्रभूतं धनमस्त्यस्य अच्] possessing sufficient wealth, rich; निरादिष्टधनश्चेत्तु प्रतिभूः स्यादलंधनः Ms. 8. 162. —धूम *a.* [अलमत्यर्थो धूमः] thick smoke, volume of smoke. —पशुः [अलं यज्ञे निरर्थः पशुः] a bad or useless animal (for sacrifice). (—*a.*) able to keep cattle. —पुरुषीण *a.* [अलं समर्थ पुरुषाय; स्वार्थे ख] 1 fit for a man, becoming a man. —2 sufficient for a man. (—णः) a man who is chief of the opposite warriors in a battle. —बल *a.* 1 strong enough, having sufficient power. —2 an epithet of Śiva. —बुद्धिः 1 sufficient sense. —2 false notion (मिथ्याबुद्धि). —भूष्णु *a.* [अलं सामर्थ्ये भू-स्नु] able, competent; विनाप्यस्मदलंभूष्णुरिज्यायै तपसः सुतः Śi. 2. 9.

अलंकृ 8 U. 1 To prepare, make ready [Ved.]. —2 To ornament, decorate, grace; तत्र न शयनीयमलंचकार

K. 207; कतमो वंशोऽलंकृतः Ś. 1. -3 To prevent from, impede (with gen.).

अलंकरणम् 1 Decoration, ornamenting; तस्मिन्हरिः स्पृहां चक्रे वक्षोऽलङ्करणे मणौ Bhāg. 8. 8. 5. -2 An ornament (lit. and fig.); सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः Bh. 2. 92. -3 Preparation.

अलंकरिष्णु *a.* Fond of ornaments. -2 Decorating, skilled in decorating. -3 Ornamented. **-ष्णुः** An epithet of Śiva.

अलंकर्तृ *a.* A decorator, skilled in decoration.

अलंकारः 1 Decoration, act of decorating or ornamenting. -2 An ornament (fig. also); अलंकारः स्वर्गस्य V. 1; अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः *ibid.* -3 A figure of speech of which there are three kinds: -शब्द°, अर्थ°, and शब्दार्थ°; शब्दार्थयोरस्थिरा ये धर्माः शोभातिशायिनः। रसादीनुपकुर्वन्तोऽलंकारास्तेऽङ्गदादिवत्॥ S. D. 631; उपकुर्वन्ति तं सन्तं येऽङ्गद्वारेण जातु चित्। हारादिवदलंकारास्तेनुप्रासोपमादयः॥ K. P. 8. cf. also काव्यशोभाकरान् धर्मानलंकारान् प्रचक्षते। अलंकरिष्णवस्ते च शब्दमर्थमुभौ त्रिधा॥. -4 The whole science of Rhetoric. अलंकारः शास्त्रभेदे मण्डने...। Nm. **-Comp -चन्द्रिका** a commentory on Kuvalayānanda. **-मण्डपः** The dressing room of idols. **-शास्त्रम्** the science and art of rhetoric, poetics. **-सुवर्णम्** gold used for ornaments. **-सूरः** N. of a kind of meditation in Buddhism. **-हीन** *a.* unadorned.

अलंकारकः Ornament, decoration; एवं प्रयत्नं कुर्वीत... सर्वालंकारकेषु च Ms. 7. 220.

अलंकृतिः *f.* 1 Decoration. -2 An ornament; कर्णालंकृति Amaru. 13. -3 A rhetorical ornament, a figure of speech; तददौषौ शब्दार्थौ सगुणावनलंकृती पुनः क्वापि K. P. 1; यो विद्वान् मन्यते काव्यं शब्दार्थावनलंकृती। असौ न मन्यते कस्मादनुष्णमनलं कृती॥; Chandr. 1; सालंकृतिः श्रवणकोमलवर्णराजिः Bv. 3. 6 (where अ° has senses 2 and 3.).

अलंक्रिया Adorning, ornamenting, decoration (fig. also); प्रशमस्तस्य भवत्यलंक्रिया Ki. 2. 32.

अलमकः A frog (see अनिमकः).

अलम्पट *a.* Not libidinous, chaste. **-टः** Women's apartments.

अलम्बुषः 1 Vomiting. -2 The palm of the hand with the fingers extended. -3 Prahasta, the minister of Rāvaṇa. -4 A demon killed by Ghaṭotkacha. -5 A gourd (Mar. भोपळा); रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा ह्यलम्बुषं पक्वमलम्बुषं यथा Mb. 7. 109. 36. **-षा** 1 N. of a nymph or of a class of nymphs. -2 A kind of plant (लज्जालु; Mar. लाजाळू). -3 A barrier, a line of water drawn to prevent entrance (अन्याप्रवेशार्थं दत्ता जलरेखा).

अलम्बुसा N. of a country.

अलय *a.* [नास्ति लयः अवस्थानं यस्य] 1 Houseless, vagrant, moving about; Śi. 4. 57. -2 Without destruction or loss, imperishable. **-यः** 1 Non-destruction, permanence. -2 Birth, production.

अलर्कः 1 A mad dog or one rendered furious. -2 A fabulous animal like a hog with eight legs. अष्टपादं तीक्ष्णदंष्ट्रं सूचीभिरिव संवृतम्। रोमभिः सन्निरुद्धाङ्गमलर्कं नाम नामतः Mb. 12. 3. 13. -3 A kind of worm. -4 N. of a plant (श्वेतार्क; Mar. पांढरी रुई).

अलपस् *n.* Merit. (अरपस्?)

अलले *ind.* A word of no import, occurring in the dialect of the Piśāchas (mostly used in dramas).

अलवण *a.* Saltless, not salty; (P. V. 1. 121.). संस्कृतासंस्कृताः पक्वा लवणालवणास्तथा। प्रजायन्ते यथा भावास्तथा चित्तं निरुध्यते॥ Mb. 13. 114. 14.

अलवालम् A basin for water at the root of a tree; see आलवाल.

अलस् *a.* Not shining.

अलस *a.* [न लसति व्याप्रियते, लस्-अच्] 1 Inactive, without energy, lazy, idle, indolent. शठो नैष्कृतिकोऽलसः Bg. 18. 28. -2 Tired, fatigued, languid; मार्गश्रमादलसशरीरे दारिके M. 5; Amaru. 4, 88; खेदालसेव K. 143, 197, 211, 62, 98; Śi. 8. 7; V. 3. 2; Dk. 20. Śi. 13. 48; 9. 39; U. 1. 24; Ki. 10. 60, V. 5; गमनमलसम् Māl. 1. 17. -3 Soft, gentle. -4 Slow, dull (as in gait or motion); श्रोणीभारादलसगमना Me. 84; तस्याः परिस्फुरितगर्भभरालसायाः U. 3. 28. **-सः** 1 A sore or ulcer between the toes. (Mar. चिखली). -2 A kind of tree. -3 N. of a sage. -4 N. of a small poisonous animal. **-सा** N. of a plant (हंसपदा). **-Comp. -ईक्षणा** a woman with languishing looks.

अलसक *a.* Indolent, idle. **-कः** Flatulence, intumescence of the abdomen, with constipation and wind; प्रयाति नोर्ध्वं नाधस्तादाहारो न च पच्यते। आमाशयेऽलसीभूतस्तेन सोऽलसकः स्मृतः॥

अलस्य *a.* Idle, lazy.

अलसिका Feeling of exhaustion due to Cholera.

अलसेलुका N. of a plant (Mar. तांबडी लाजाळू).

अलाञ्छन *a.* Spotless.

अलाण्डुः N. of a small noxious insect or other animal; Av. 2. 31. 2. 3. (v. l. अल्गण्डु) Satawalekar ed.

अलातः,-तम् [ला-क्त, न. त.] A firebrand, half-burnt wood; निवार्णालातलाघवम् Ku. 2. 23. coal; °सदृशेक्षणा Rām.; °चक्रप्रतिमम् V. 5. 2. **-Comp. -शान्तिः** *f.* N. of the fourth chapter of Gauḍapāda's Commentary on the Māṇḍūkyopaniṣad.

अलातृण *a.* Ved. 1 Disposed to afflict or injure very much. -2 Not granting anything; miserly; अलातृणासो विदथेषु सुष्टुताः Rv. 1. 166. 7. **-णः** A cloud.

अलाबुः,-बूः *f.* [न लम्बते; न-लम्ब्-उ-णिन् नलोपश्च वृद्धिः Tv] The bottle-gourd. **-बु** (*n.*) 1 A vessel made of gourd. -2 A fruit of the gourd which is very light and floats in water; किं हि नाभैतन् अम्बुनि मज्जन्त्यलाबूनि ग्रावाणः प्लवन्त इति Mv. 1; Ms. 6. 54. **-Comp. -कटम्** the dust or down (रजः) of the bottle-gourd. **-पात्रम्** a jar made of the bottle-gourd; Av. 8. 10. 29. **-वीणा** A lute of the shape of a gourd.

अलाबुमय *a.* Made of a bottle; यतिपात्राणि मृद्वेणुदार्वलाबुमयानि च Y. 3. 60.

अलाभ *a.* [न. ब.] Without gain or profit. **-भः** Non-acquirement; मुञ्जालाभे तु कर्तव्याः कुशाश्मन्तकबल्वजैः Ms. 2. 43; 2. 184; 6. 57; -2 Loss; Ms. 9. 331, 11, 80; सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ Bg. 2. 38.

अलाय्य Ved. 1 Going forward (to meet). -2 An assailing enemy, an assailant. -3 Epithet of Indra; अलाय्यस्य परशुर्ननाश Rv. 9. 67. 30.

अलारम् A door.

अलासः Inflammation and abscess at the root of the tongue. Suśr.

अलास्य *a.* Devoid of dancing, idle, unengaged; मृदङ्गशब्दापगमादलास्याः R. 16. 14.

अलिः [अल्-इन् Uṇ. 4. 138] 1 A black bee. -2 A scorpion. -3 A crow. -4 The (Indian) cuckoo. -5 The sign of the zodiac called वृश्चिक. -6 Spirituous liquor. cf.......अलिः पङ्क्तौ च वृश्चिके। भृङ्गे वयस्यां भूमौ स्यात्...। Nm. **-Comp. -कुलम्** a flight or number of bees; °सङ्कुल full of a swarm of bees; अलिकुलसङ्कुलकुसुमनिराकुलनवदलमालतमाले Gīt. 1; °सङ्कुलः the *kubja* plant. **-जिह्वा, -ह्विका** [अलिरिव क्षुद्रा जिह्वा] the uvula, soft palate. **-दूर्वा** N. of a plant (मालादूर्वा). **-पत्रिका, -पर्णी** N. of a tree (वृश्चिकपत्राख्यवृक्षः; Mar. खाजकुयली). **-प्रिय** *a.* pleasing to the bees. **(-यः)** the red lotus. **(-या)** the trumpet flower. **-माला** a flight of bees. **-मोदा** N. of a plant (गणिकारी). **-विरावः, -रुतम्** song or hum of a bee. **-वल्लभः** =°प्रिय q. v.

अलिन् *m.* [अल्-इनि] 1 A scorpion. -2 A bee; मलिनिमाऽलिनि माधवयोषिताम् Śi. 6. 4. अभिषिषेच मरन्दरसाभ्रनैर्नवलताबलतापनरत्नभम् (अलिनम्) Rām. ch. 4. 12. **-नी** 1 A swarm of bees; अरमतालिनी शिलीन्ध्रे Śi. 6. 72; अलिनीजिष्णुः कचानां चयः Bh. 1. 5.

अलिंशः Ved. A kind of demon; मा गृधदलिंश Av. 8. 6. 1.

अलिकम् [अल्यते भूष्यते अल्-कर्मणि इकन्] The forehead; (ललाटमलिकं गोधिः AR.) किमत्र जातं तव चुम्बितेऽलिके कपोलयोर्वा कलवाणि भण्यताम्। U. 2. 33. अलिकेन च हेमकान्तिना Bv. 2. 171; Vb. 3. 6. **-Comp. -लेखा** An impression or mark upon the forehead; K.

अलिक्लवः A kind of carrion bird; मा शरीराणि कर्तमलिक्लवेभ्यो Av. 11. 2. 2.

अलिगर्दः A kind of snake.

अलिङ्ग *a.* 1 Having no characteristic marks, having no marks; said of the Supreme Being; एतावदुक्त्वोपरराम तन्महद्भूतं नभोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् Bhāg. 1. 6. 26. अव्यक्तात्तु परः पुरुषो व्यापकोऽलिङ्ग एव च Kaṭh. 6. 8. -2 Having bad marks. -3 (In gram.) Having not gender; **-ङ्गः** An epithet of the Supreme Being; अलिङ्गात्प्रकृतिर्लिङ्गैरुपलभ्यति सात्मजैः Mb. 12. 305. 26. **-ङ्गम्** Absence of marks.

अलिङ्गिन् *m.* An impostor, a pretended ascetic.

अलिञ्जरः A water-jar; see अलञ्जर Mb. 3.

अलिन *a.* [अल्-बाहु° इनन्] Greatly advanced in penance (तपोभिरतिवृद्ध). **-नः** N. of a tribe; Rv. 7. 18. 7.

अलिन्दः, -अलिन्दकः [अल्यते भूष्यते, अल्-कर्मणि-किंदच्] 1 A terrace before a housedoor; मुखालिन्दतोरणम् M. 5, Dk. 74. -2 A place (like a square) at the door. -3 (pl.) N. of a country or its inhabitants; or its ruler also.

अलिपकः 1 A cuckoo. -2 A bee. -3 A dog.

अलिप्सा Freedom from desire or cupidity.

अलिमकः = अनिमक q. v.

अलिम्पक, -बक see अनिमक.

अलीक *a.* [अल्-वीकन् Uṇ. 4. 25 निपातः] 1 Unpleasing, disagreeable; आ मे शृणुतासिता अलीकाः Av. 5. 13. 5. -2 Untrue, false, pretended; °सुप्तः K. 84; अलीककोपकान्तेन K. 147; °वचन Amaru. 27, 37, 48. -3 Little, not much, few. **-कम्** The forehead; दिशामलीकालकभङ्गतां गतः K. 4. -2 Anything displeasing; यद्यथा स महाराजो नालीकमधिगच्छति Rām. 2. 52. 26. falsehood, untruth. गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया Ms. 11. 55. सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यद् वदन्ति कवयस्तदलीकम्। अन्यदेहविलसत्परितापात् सज्जनो द्रवति नो नवनीतम् ॥ Subhāṣ. -3 Heaven. -4 Sorrow; अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं मम Rām. 2. 19. 6. अलीकं त्वप्रिये स्वर्गे सङ्घेऽनृतललाटयोः **-Comp. -मत्स्य** a kind of dish resembling the taste of fish ('mock-fish'). **-सुप्त, सुप्तक** *a.* pretended sleep; Ks.

अलीकायते Den. A. to be deceived.

अलीकिन् *a.* 1 Disagreeable, unpleasant. -2 False, deceiving.

अलीक्य *a.* False.

अलीगर्दः A snake; see अलिगर्द.

अलुः [अल्-उन्] A small water pot.

अलुक् [नास्ति विभक्तेः लुक् लोपो यत्र] A compound in which the case terminations are not dropped but retained; *e. g.* सरसिजम् आत्मनेपदम् जनुषान्धः &c.

अलुप्त *a.* 1 Not cut off, undiminished. -2 Not destroyed, preserved; भवेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः R. 2. 25. **-Comp. -महिमन्** *a.* Of undimished glory.

अलुब्ध *a.* Moderate, content, not covetous; °त्वं contentment; non-covetousness.

अलूक्ष *a.* Soft (Ved. for अरूक्ष). अलूक्षा धर्मकामाः स्युः T. Up. 1. 11. 4.

अले, अलेले *ind.* Unmeaning words in the dialect of the Piśāchas chiefly introduced in plays.

अलेपक *a.* Stainless. **–कः** An epithet of the Supreme Spirit.

अलेश *a.* Not little, much, large. **–शम्** *ind.* Not at all.

अलेशैज *a.* Firm, steady.

अलोक *a.* 1 Not having space (Ved.). –2 That which cannot be seen, as in लोकालोक इवाचलः R. 1. 68 (न लोक्यत इत्यलोकः Malli.); see लोकालोक also. –3 Having no people. –4 One who does not go to any other world after death (not having performed meritorious deeds). –5 Beyond space (लोकातीत परब्रह्म); पश्यतां सर्वलोकानामलोकं समपद्यत Bhāg. 6. 12. 35. **–कः, –कम्** 1 Not the world. –2 End of, destruction of the world; absence of people; रक्ष सर्वानिमाँल्लोकान् नालोकं कर्तुमर्हसि Rām. –3 The immaterial or spiritual world. –4 The nether world (पाताल). –5 A *Ritvij* or any such priest. –6 One who is not a seer or observer. **–का** A kind of bird. **–Comp. –व्रतम्** Religious practice like ब्रह्मचर्य; चरन्त्यलोकव्रतमव्रणं वने Bhāg. 8. 3. 7. **–सामान्य** *a.* extraordinary, uncommon; °गुणस्तनूजः Māl. 1. 10.

अलोकनम् Invisibility, disappearance.

अलोकनीय *a.* Invisible.

अलोकित *a.* Unseen.

अलोक्य *a.* 1 Not securing the other world or heaven; unusual, unallowed; न हैवालोक्यताया आशास्ति Bṛi. Up. 1. 3. 28; यथास्योद्विजते वाचा नालोक्यां तामुदीरयेत् Ms. 2. 161. –2 Of dark nature; राजधर्मास्तथाऽलोक्यां निक्षिपन्त्यशुभां गतिम् Ms. 12. 65. 7. °ता unfitness for heaven.

अलोपाङ्ग *a.* Not defective in a single limb.

अलोभः 1 Freedom from covetousness, moderation. –2 Non-confusion; right process.

अलोभिन् *a.* Not wanting or desiring anything.

अलोमक, –अलोमिक *a.* Hairless; नालोमिकाम् (उद्वहेत्) Ms. 3. 8.

अलोल *a.* 1 Tranquil, unagitated. –2 Firm, steady. –3 Not fickle. –4 Not thirsty, free from desire. –5 N. of a metre of 14 syllables.

अलोलु *a.* Indifferent to sensual objects; °त्वम् indifference to sensual objects; दया भूतेष्वलोलुप्त्वम् Bg. 16. 2. (v. l. अलोलत्वम्).

अलोलुप *a.* 1 Free from desire; भ्रष्टा संवर्तको बहिः सर्वस्यादिरलोलुपः Mb. 3. 3. 23. –2 Not greedy or covetous, apathetic, indifferent to sensual objects.

अलोहित *a.* Bloodless, not red; अलोहितमस्नेहम् Bṛi. Up. 3. 8. 8. **–तम्** Nymphæa Rubra, a red lotus.

अलौकिक *a.* (**–की** *f.*) 1 Not current in the world, not relating to this world, uncommon, supernatural. –2 Unusual, rare. –3 Not current in the usual language, peculiar to the sacred writings, not used in classics, Vedic; अधिहरि हरि ह्वि इत्यलौकिकम्. –4 Theoretical; °त्वम् rare occurrence of a word; अलौकिकत्वादमरः स्वकोषे न यानि नामानि समुल्लिलेख। विलोक्य तैरप्यधुना प्रचारमयं प्रयत्नः पुरुषोत्तमस्य Trik. 1. **–Comp. –संनिकर्षः** proximity not common to the world (of three kinds).

अल्कः 1 A tree. –2 A member of the body.

अल्प *a.* [अल्–प] 1 Trifling, unimportant, insignificant (opp. महत् or गुरु); अल्पविद्यः Ms. 11. 36. –2 Small, little, minute, scanty (opp. बहु); अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन् R. 2. 47; 1. 2; अल्पकुचान्तरा V. 4. 49. –3 Mortal, of short existence; अथ यदल्पं तन्मर्त्यम् Ch. Up. –4 Young. –5 Seldom, rare. **–ल्पः** A class of buildings; Kāmikāgama, 45. 53–54. **–ल्पम्** Very little. **–ल्पम्, –ल्पेन, –ल्पात्** *adv.* 1 A little. –2 For a slight reason; प्रीतिरल्पेन भिद्यते Rām. 4. 32. 7. –3 Easily, without much trouble or difficulty. **–Comp –अच्तर** (comparative) A word consisting of a smaller number of syllables (than another) अल्पाच्तरम् P. II. 2. 34. **–अल्प** *n.* very little or minute, little by little; तथाल्पाल्पो ग्रहीतव्यो राष्ट्राद्राज्ञाऽऽब्दिकः करः Ms. 7. 129; °भासम् Me. 83. **–असु** = °प्राण q. v. **–आकाङ्क्षिन्** *a.* desiring little, contented or satisfied with little. **–आयुस्** *a.* shortlived; Ms. 4. 157. (**–युः**) *m.* 1 a young one, cub. –2 a goat. **–आरम्भः** a small or gradual beginning; अल्पारम्भः क्षेमकरः. **–आहार, –आहारिन्** *a.* eating little, moderate in diet, abstemious. (**–रः**) taking little food, moderation, abstinence in food. **–इच्छु** *a.* moderate in wishes, seeking little. **–इतर** *a.* 1 other than small, large. –2 other than few, many; as °राः कल्पनाः many or various ideas. **–ईशाख्य** *a.* Named after an insignificant chief or master, or low origin. **–ऊन** *a.* slightly defective, not quite complete. **–उपायः** small means. **–कार्यम्** a small matter. **–केशी** 1 N. of a plant (भूतकेशी; Mar. जटामांसी, निर्गुंडी). –2 the root of a sweet flag. **–क्रीत** *a.* bought for a small sum, cheap. **–गोधूमः** A kind of wheat (Mar. जोडगहू or खपल्या गहू) **–गन्ध** *a.* having little scent or odour. (**–न्धम्**) a red lotus. **–चेष्टित** *a.* inert. **–च्छद, –च्छाद** *a.* scantily clad; दूरादेव महाजनस्य विहरत्यल्पच्छदो लज्जया Mk. 1. 37. **–ज्ञ** *a.* knowing little, shallow, superficial. **–तनु** *a.* 1 of short stature, dwarfish, short. –2 weak, thin. –3 having small bones. (**–नुः**) a kind of tree. **–दक्षिण** *a.* defective in presents (as a ceremony), not liberal in sacrificial gifts; न त्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेतेह कथंचन;

हन्त्यल्पदक्षिणो यज्ञः Ms. 11. 39. 40. –दृष्टि a. narrow-minded, short-sighted. –धन a. of little wealth, not affluent or rich, poor; Ms. 3. 66; नाल्पधनो यजेत् 11. 40. –धी n. weak-minded,, having little, sense, foolish. –नासिकः A small vestibule; Māna. 34. 106. –पत्रः 1 N. of a plant (a species of the Tulsi). –2 a tree having a few leaves. (Mar. शोपा, मुसळी). –पद्मम् a red lotus. –पशु a. Ved. having a small number of cattle. अनपत्यमल्पपशुं वशा कृणोति पुरुषम् Av. 12. 4. 25. –पुण्य a. Whose religious merit is small; Rām. Mbh. –पुष्पिका N. of a flower-plant (Mar. पिवळी कण्हेर). –प्रजस् a. having few descendants or subjects. नित्यमसिच्य प्रजामेधयोः P. V. 4. 122. –प्रभाव a. of small weight or consequence, insignificant, unimportant; °त्वम् insignificance. –प्रमाण, –प्रमाणक a. 1 of little weight or measure. –2 of little authority, resting on little evidence. (–णः,–णकः) common cucumber. –प्रयोग a. of rare application or use, rarely used. –प्राण, –असु a. having little power or strength, having short breath, asthmatic; °नाश्च क्रियासु भवति Susr. (–णः) 1 slight breathing or weak aspiration. –2 (in gram.) a name given to the unaspirated letters of the alphabet (in pronouncing which little effort is required); अयुग्मा वर्गयमगा यणश्चाल्पासवः स्मृताः Sk. *i. e.* the vowels, semivowels, nasals and the letters क् च् ट् त् प् ग् ज् ड् द् ब्. –बल a. weak, feeble, having little strength. –बाध a. causing little annoyance or inconvenience, not very harmful; न निषेध्योऽल्पबाधस्तु Y. 2. 156. –बुद्धि, –मति a. weak-minded, unwise, silly, ignorant; Ms. 12. 74. –भाग्य a. unfortunate. –भाषिन् a. speaking little, taciturn. –मध्यम a. slender-waisted. –मात्रम् 1 a little, a little merely. –2 a short time, a few moments. –मारिषः [अल्पः मारिषः शाक° कर्मधा°] a kind of amaranth (शाक) Amaranthus Polygamus (Mar. तांदुळजा). –मूर्ति a. small-bodied, diminutive, dwarfish. (–र्तिः *f.*) a small figure or object. –मूल्य a. of small value, cheap. –मेधस् (see Kās. on P. V. 4. 122.) a. of little understanding, ignorant, silly. पुरुषस्याल्पमेधसः Kath. Up. 1. 8; तद्भवत्यल्पमेधसाम् Bg. 7. 23. –वयस् a. young in age, youthful. –वर्तिका N. of a bird (Mar. गांजीण). –वादिन् a. speaking little, taciturn. –विद्य a. ignorant, ill-taught, uneducated; Ms. 11. 36. –विषय a. 1 of limited range or capacity; क चाल्पविषया मतिः R. 1. 2. –2 engaged in trifling matters. –शक्ति a. of little strength, weak, feeble. –शमी a small tree like शमी. –सत्त्व a. Having little strength or courage; Ks. –सरस् n. a basin, a small pond (one which is shallow or dry in hot seasons). –सार a. Of little value; द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयम् Ms. 11. 164.

अल्पक a. (–ल्पिका *f.*) 1 Small, little, minute. –2 Contemptible, mean; Si. 16. 28; नाभिपरिशुद्धिमपि अल्पकाः प्रतिपद्यन्ते U. 4. –कम् Little. –कः N. of a plant (यवास; Mar. धमासा).

अल्पता, –त्वम् 1 smallness, minuteness; Bh. 3. 47. –2 Smallness of intellect, folly; Ki. 6. 37. –3 Inferiority, insignificance.

अल्पंपच a. Cooking little, stingy, niggardly. –चः A miser.

अल्पशः *ind.* 1 In a low degree, slightly, a little; बहुशो ददाति आभ्युदयिकेषु, अल्पशः श्राद्धेषु P. V. 4. 42. Com.; P. II. 1. 38. –2 Separately. –3 Seldom, now and then.

अल्पित a. [अल्प कृतार्थे णिच् कर्मणि–क्त] 1 Diminished. –2 Lowered in estimation, disparaged; मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः N. 1. 15.

अल्पिष्ठ a. [अतिशयेन अल्पः इष्ठन्] Least, smallest, very small.

अल्पीकृ 8 U. To make small, diminish, reduce in number, commute.

अल्पीभूत a. Become small, diminished, reduced in number.

अल्पीयस् a. [अतिशयेन अल्पः ईयसुन्] Smaller, less; very small.

अलुकम् Seed of Coriander (कुस्तुम्बरी, Mar. धने) –का The plant coriander.

अल्ला (Ety. ?) 1 A mother (Voc. अल्ल) अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः P. VII. 3. 107. –2 The Supreme Goddess. –3 See अल्लकम्. –ल्लः The Supreme God etc. (अल्लोपनिषत्).

अव् 1 P. [अवति, आव, आवीत्, अविष्यति, अवितुम्, अवित or ऊत] 1 To protect, defend; सह नाववतु Tait 2.1.1. यमवतामवतां च धुरि स्थितः R. 9. 1; प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः S. 1. 1. –2 To please, satisfy, give pleasure to; do good to; विक्रमसेन मामवति नाजिते त्वयि R. 11. 75; न मामवति सद्वीपा रत्नसूरपि मेदिनी. 1. 65. –3 To like, wish, desire, love. –4 To favour, promote, animate. (In the Dhātupātha several other meanings are assigned to this root, but they are very rarely used in classical literature; *e. g.* गति, कान्ति, अवगम, प्रवेश, श्रवण, स्वाम्यर्थ or सामर्थ्य, याचन; क्रिया, दीप्ति, अवाप्ति, ग्रहण, व्याप्ति, आलिङ्गन, हिंसा, आदान, दहन, भाव, भाग, and वृद्धि). –*Caus.* To consume, devour. –With अनु to encourage, inspire. –उद् 1 to regard, attend to. –2 to wait for. –3 to promote, impel. –उप 1 to cherish, behave friendly towards. –2 to encourage. –सम् 1 to satisfy, satiate. –2 to protect, maintain. [cf. L. *aveo*].

अवः Favour; अभेरवेण मरुताम् Rv. 1. 128. 5.

अवन a. [अव्–ल्युट्] Protecting, defending; अनवनी नवनीपवनावलिः Si. 6. 37. –नम् Protection &c.

अव *ind.* (the initial अ is sometimes dropped, as in पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य Ku. 1. 1) 1 (As a preposition) Away, off, away from, down; कृत्वा मुखान्यवशुचः श्वसनेन

शुष्यत् Bhāg. 10. 29. 29. -2 (As a prefix to verbs) It expresses (*a*) determination; अवधृ, अवसो; (*b*) diffusion, pervasion; अवकॄ, -कीर्ण; (*c*) disrespect; अवज्ञा, अवमन्; (*d*) littleness; व्रीहीनवहन्ति; (*e*) support, resting upon; अवलम्ब्; (*f*) purification, अवदात; (*g*) depreciation, discomfiture; अवहन्ति शत्रून् (पराभवति); (*h*) commanding; अवक्लृप्; (*i*) depression, bending down; अवतॄ, अवगाह्; (*j*) knowledge; अवगम्, अवइ. -3 As the first member of Tat. compounds it means अवकृष्ट; अवकोकिलः = अवकृष्टः कोकिलया Sk.

अवतरम् *ind.* Farther away; अव स्वेदघशंसोऽवतरमव क्षुद्रमिव स्रवेत् Rv. 1. 129. 6.

अवंशः A bad family, wrong family; °पतितो राजा Chāṇ. 81. **-शम्** That which has no pillars or support, the ether; अवंशे द्यामस्तभायद् Rv. 2. 15. 2.

अवकट *a.* [अव-स्वार्थे-कटच् अवात्कुटारच P. V. 2. 30] 1 Downwards; backwards. -2 Opposite, contrary. **-टम्** Contrariety, opposition.

अवकटिका Dissimulation.

अवकरः [कॄ-अप्] Dust, sweepings; अवकरनिकरं विकिरती Bh. 2. 124.

अवकर्ण् 10 P. To hear; सहसावकर्ण्य निरियाय संसदः Śi. 15. 67.

अवकर्णनम् Hearing; K. 108.

अवकर्पणम् Drawing with strength, removing a thing from one place to another.

अवकलित *a.* 1 Seen, observed. -2 Known. -3 Taken, received. -4 Wicked, perverse.

अवका A grassy plant (शैवाल) growing in marshy land. **-Comp. -अद** *a.* eating moss. **-उल्व** *a.* covered or surrounded with अवका plants.

अवकाश् 1, 4. A. To be visible, to be manifest. *-Caus.* To cause to look at.

अवकाशः 1 Occasion, opportunity; लाते चापद्वितीये वहति रणधुरां को भयस्यावकाशः Ve. 3. 7; उत्तरावकाशमपाहरन्त्या K. 204, 265; साहाय्यदानावकाशः DK. 96; M. 3. 13; M. 2; oft. used with लभ् in the sense of 'to get an opportunity or scope for action'; लब्धावकाशोऽविध्यन्मां तत्र दग्धो मनोभवः Ks. 1. 41. -2 (*a*) Place, space, room; अवकाशं किलोदन्वान्रामायाभ्यर्थितो ददौ R. 4. 58; अन्यमवकाशमवगाहे V. 4; Ms 3. 207; यथावकाशं नी to take to its proper place, R. 6. 14; अस्माकमस्ति न कथंचिदिहावकाशः Pt. 4. 8; अवकाशो विविक्तोऽयं महानद्योः समागमे Rām.; सदोषावकाश इव ते वाक्यशेषः V. 3 your unfinished sentence shows that there is room to find fault. (*b*) Footing, admission, scope, access, entrance; (छाया) शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा Ś. 7. 32; oft. used in these senses with लभ्; लब्धावकाशा मे प्रार्थना, लब्धावकाशो मे मनोरथः Ś. 1; शोकावेगदूयिते मे मनसि विवेक एव नावकाशं लभते Prab.; also with कृ or दा 'to make room for', 'admit', 'give way to'; अंगैः हि दत्त्वा निर्मिगावकाशम् Mk. 3. 6; तस्मादियां विपुलमनिभिर्नावकाशोऽभ्यमानाम् Pt. 1. 366; शयने दत्तोऽवकाशः Amaru. 21; अदत्तावकाशो मत्सरस्य K. 45 not swayed by malice; Ms. 9. 271; Y. 2. 276; ददौ च निर्जाचितेऽपि सोवकाशं मनोभुवः Ks. 20. 71; K. 132, 141, 207; Ratn. 2. 13; अवकाशं रुध् to obstruct, hinder or impede; नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् (निद्राम) Me. 92. -3 Interval, intermediate space or time. -4 An aperture, opening. -5 A glance cast on anything. -6 N. of certain verses during the recitation of which the eyes must be fixed upon certain objects.

अवकाशवत् *a.* Spacious.

अवकाश्य *a.* Admitted in the recitation of the *Avakāśa* verses.

अवकीर्ण,-र्णिन् See under अवकॄ.

अवकीलकः A peg or plug set inside; क्षुत्पिपासावकीलकम् Mbh. 14. 45. 3.

अवकुञ्चनम् 1 Bending, curving, contraction. -2 A kind of disease.

अवकुटार *a.* [अव-स्वार्थे अतिशये वा कुटारच्] Very deep, downwards, backwards. **-रम्** Deformity. See अवकट.

अवकुट्टित *a.* 1 Vexed, inflammed. -2 Cut off.

अवकुण्ठनम् 1 Investing, surrounding. -2 Attracting, engaging.

अवकुण्ठित *a.* 1 Invested, surrounded. -2 Attracted.

अवकुत्स् 10 U. To blame, revile, condemn.

अवकुत्सित *p. p.* Blamed, reviled &c. **-तम्** Blame, censure.

अवकूल् To singe, to burn; Suśr.

अवकृत *a.* Directed downwards (as a root).

अवकृत् 6 P. To cut off or away. *-Caus.* To cause to cut off.

अवकर्तः A part cut off, a strip; वस्त्रावकर्तेन संवीता Nala. 10. 22.

अवकर्तनम् 1 Cutting off, excision; वस्त्रार्धस्यावकर्तनम् Nala. 10. 16. -2 Battle field; एकमुक्त्वा तु गांधारी कुरूणामवकर्तनम्। अपश्यत्तत्र तिष्ठन्ती सर्वं दिव्येन चक्षुषा Mb. 11. 16. 1.

अवकर्तिन् *a.* Cutting off or out; चर्मयशश्चर्मावकर्तिनः (अन्नमादत्ते) Ms. 4. 218.

अवकृष् 1 P. 1 To draw off or away, to pull off, drag down or pull down. -2 To extract, take out.

अवकर्षणम् 1 Taking or pulling out, extraction. -2 Expulsion.

अवकृष्ट *p. p.* 1 Drawn away or down, pulled down. -2 Removed. -3 Expelled, turned out or away.

-5 Inferior, low, degraded, outcast (opp. उत्कृष्ट or प्रकृष्ट); पादावकृष्टो राजन्ये तथाधर्मो विधीयते Mb. 12. 35. 32. °जातिः Ns. 8. 177; प्रतिकर्तुं प्रकृष्टस्य नावकृष्टेन युज्यते Rām. -ष्टः A servant who performs the lowest menial duties (such as sweeping &c.). (संमार्जनशोधनविनियुक्त); पणो देयोऽवकृष्टस्य षडुत्कृष्टस्य वेतनम् Ms. 7. 1. 126.

अवकृ 6 P. 1 To bestow, pour upon, to shower upon, cover with, fill; Śi. 11. 62; (तं) अवाकिरन् बाललताः प्रसूनैः R.2. 10, 4. 27; लाजाञ्जलिभिरवकीर्यमाणः K. 86; Ki. 6. 2; अवकीर्योत्तरीयाणि Mb. spreading on the ground; तीर्थानि अवकीर्णानि तपस्विभिः Mb. filled with; Y. 3. 281; Me. 56. -2 To pour out, throw out; सप्तद्वारावकीर्णां च न वाचमनृतां वदेत् Ms. 6. 48. -3 To shake off, throw off, leave. -4 (*Atm.*) (Used reflexively) (*a*) To extend, spread itself; अवकिरते हस्ती स्वयमेव Sk. (*b*) To fall asunder. (*c*) To pass away, fall off. (*d*) To become faithless or untrue.

अवकीर्ण *p. p.* 1 Scattered, filled, covered over; किमैपति रजोभिरौर्वरैरवकीर्णस्य मणेर्महार्घता Śi. 16. 27. -2 Coarsely pounded. -3 Destroyed; अवकीर्णा हि समरे वीरो दुष्प्रज्ञया तदा Mb. 15. 16. 11. -4 Violated (as the vow of a ब्रह्मचारी), degraded. -5 Declining, dilapidating; दृष्ट्वा तथाऽवकीर्णं तु राष्ट्रम् Mb. 9. 41. 16.

अवकीर्णिन् *a.* [अवकीर्णमनेन इष्टा° इनि] Violating the vow or engagements of continence. *m.* (-र्णी) A religious student who has committed an act of incontinence (such as sexual intercourse) against his vow of celibacy; अवकीर्णी भवेद् गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम्। गर्दभं पशुमालभ्य नैर्ऋतं स विशुध्यति ॥ Y. 3. 280; Ms. 3. 155, 11. 118-9; °व्रतम् penance for an act of incontinence.

अवक्लृप् 1 A. 1 To correspond with, to answer. -2 To be right or fit, to be possible; इतश्च न प्रधानस्य प्रवृत्तिरवकल्पते Ś. B. 2. 2. 8. -3 To help to, to serve, to accomplish, result in (with dat.); शरीरिणां संस्रतयेऽवकल्पते Bhāg. -*Caus.* 1 To put in odrer, to prepare; to make ready; संभारानवकल्पय Mb. -2 To use or employ becomingly. -3 To consider as possible; नावकल्प्यमिदं ग्लायेयत्कृच्छ्रेषु भवानपि Bk. 19. 17; यत्तत्रभवान्वृषलं याजयेन्नावकल्पयामि P. III. 3. 147 Sk.

अवकल्पित *p. p.* Corresponding with; right, fit.

अवक्लृप्तिः *f.* 1 Considering as possible, possiblity, probability; क्वैव भोक्ष्यसे अनवक्लृप्तावेव Sk. (अनवक्लृप्तिरसंभावना). -2 Suitableness.

अवकेश *a.* Having the hair hanging down. यस्ते मदोऽवकेशो विकेशो Rv. 6. 30. 2.

अवकेशिन् *a.* 1 Unfruitful, barren (as a tree). -2 [अवसन्नाः केशा विद्यन्ते अस्य इनि] Having small or very few hair. *m.* A fruitless tree. अपकारपरस्यापि प्रयासयत्यवकेशिताम् Śiva. B. 15. 21. द्वितीयो ह्यवकेशी स्यात् प्रथमस्तु फलेग्रहिः *ibid.* 16. 27.

अवकोकिल *a.* [अवकुष्टः कोकिलया] Drawn or called down to by a cuckoo.

अवक्तव्य *a.* 1 Not fit to be uttered, improper. -2 Censurable (as a saying). -3 False. -4 Indescribable, inexpressible.

अवक्त्र *a.* Having no opening (as a vessel, wound &c.).

अवक्र *a.* Not crooked, straight; (fig.) honest, upright.

अवक्रक्षिन् [अव-क्रुष् णिनि पृषो°] Dashing down, overcoming; अवक्रक्षिणं वृषभं यथा जुरम् Rv. 8. 1. 2.

अवक्रन्द् 1 U. To cry out, roar.

अवक्रन्द *a.* Crying slowly, roaring, neighing. -न्दः A cry; क्रन्दते स्वाहाऽवक्रन्दाय स्वाहा Vaj. 22. 7.

अवक्रन्दनम् Crying out, weeping aloud.

अवक्रम् 1 U., 4 P. 1 To step down or away, run away, escape, withdraw. -2 To tread down, overcome; अवक्रामन्दाः प्रपदैरमित्रान् Rv. 6. 75. 7. वज्रेणैवेनमवक्रामति Śat. Br. -3 To descend, come down. -*Caus.* To cause to go down.

अवक्रम Descending, descent.

अवक्रान्तिः *f.* 1 Descending, descent. -2 Approach.

अवक्रामिन् *a.* Ved. Running away, escaping; बन्धमिवावक्रामी गच्छ Rv. 5. 14. 10.

अवक्रिया Neglect, omission, non-performance of prescribed acts.

अवक्री 9 U. 1 To purchase. -2 To let out, hire. -3 To bribe, buy off.

अवक्रयः 1 Price. -2 Wages, hire, farm rent. -3 Letting out to hire, leasing; Y. 2. 238. -4 A tax or tribute (to be paid to the king), duty (राजग्राह्यं द्रव्यम् Sk.).

अवक्रुश् 1 P. To call down to; to revile.

अवक्रुष्ट *p. p.* Sounded ill or badly, reviled, censured.

अवक्रोशः 1 Discordant noise. -2 A curse. -3 Abuse, censure.

अवक्लिन्न *a.* Wet, thoroughly wet.

अवक्लेदः Trickling, descent of moisture. -2 Ichor.

अवक्लेदनम् Trickling, falling (as dew or moisture).

अवक्वणः A discordant note.

अवक्वाथः Imperfect digestion or decoction.

अवक्षामः Ved. Propitiatory offering; satisfaction of claims, compensation.

अवक्षि 1, 5, 9, P. To remove, carry off, destroy. -*Pass.* To waste away, decay.

अवक्षयः 1 Destruction, decay, waste, loss; लब्धं रक्षेदवक्षयात् H. 2. 8. -2 A kind of malady.

अवक्षयणम् Means of extinguishing (fire &c.); as in अङ्गार° याज्ञवल्क्यस्त्वा् (?)स्विदिमे ब्राह्मणा अङ्गारावक्षयणमक्रता३ इति Bri. Up. 3. 9. 18.

अवक्षीण *p. p.* Wasted, emaciated. **-णम्** Loss, destruction.

अवक्षिप् 6 U. 1 To fling away, to throw or cast off; सूक्ष्मवत्रमवक्षिप्य मुनिवक्त्राण्यवस्त ह Rām.; to hurl. -2 To cause to fly down or away. -3 To reprimand, revile anyone, censure, slander; मदलेखामवक्षिप्य K. 317; अवाक्षिपद्वासुदेवम् Mb. अयाज्ययाजनाध्यापने नियुक्तमणृष्यमाणं राजा अवक्षिपेत् Kau. A. 1. 10. -4 To grant, yield. *-Caus.* To cause to fall down.

अवक्षिप्त *p. p.* 1 Thrown down; badly thrown. -2 Said sarcastically, imputed, insinuated. -3 Reviled, censured, blamed.

अवक्षेपः 1 Blaming, reviling. -2 Objection.

अवक्षेपणम् 1 Throwing down, considered as one of the five kinds of *karman*, q. v. -2 Contempt, despising; अवक्षेपणे कन् P. V. 3. 95. -3 Censure, blame; P. I. 3. 32; VI. 2. 195. -4 Overcoming, subduing. **-णी** Rein, bridle.

अवक्षु 2 P. To sneeze upon.

अवक्षुत *p. p.* 1 Sneezed upon; द्विषदन्नं नगर्यन्नं पतितान्नम-वक्षुतम् Ms. 4. 213. -2 Spit upon or defiled; अवक्षुतावरुदितं तथा श्राद्धे च वर्जयेत् Mb. 13. 91. 41.

अवखण्ड् 10 P. 1 To cut down, break into pieces. -2 To waste away, wear away; अर्धयाममात्रावखण्डितायां विभावर्याम् K. 49 when the night had advanced only half a watch. -3 To destroy, annihilate.

अवखण्डनम् Dividing, destroying.

अवखातम् [निम्नः खातः] A deep ditch.

अवखादः [अवज्ञातः निन्दितः खादः खाद्यम्] Bad or contemptible meal; an unworthy oblation. *a.* Devouring, destroying; नात्रावखादो अस्ति वः Rv. 1. 41. 4.

अवगण् 10 P. To disregard, not to heed, disrespect, despise, slight; पर्वतीय इति मावजीगणः Ki. 13. 67; अवगणित-खलीनाकर्षणः Pt. 5.

अवगणनम् 1 Disobedience, disrespect, contempt, disregard. -2 Censure, blame. -3 Insult, mortification. -4 Defeat.

अवगण *a.* Separated from one's companions, isolated, solitary, alone.

अवगणित *a.* Disregarded, despised.

अवगण्डः A boil or pimple upon the face or cheeks.

अवगथ *a.* [निपातः Uṇ. 2. 9] Bathed early in the morning (प्रातःस्नात).

अवगदितः 1 Having exception. -2 Censured, blamed.

अवगम् 1 P. To go down, descend; अज्ञः समुद्रमवजग्मुरापः Rv. 1. 32. 2. -2 To come to, visit, go near. -3 To reach, obtain. -4 (*a*) To know, learn, understand, think, believe; कृतापराधमिवावगच्छति आत्मानम् K. 203; मामेव-मवगच्छति V. 2; कथं शान्तमित्यभिहिते श्रान्त इत्यवगच्छति मूर्खः Mk. 1; न खल्ववगच्छामि, परस्तादवगम्यत एव Ś. 1. तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् Bg. 10. 41; R. 8. 88; Bk. 5. 81. (*b*) To consider, regard, look upon. -5 To assure oneself, be convinced. *-Caus.* 1 To bring near; अथेममिहावगमय Av. 3. 3. 6. -2 To inform oneself of, find out, know, तावद्देतेभ्यः प्रियाप्रवृत्तिरवगमयितव्या V. 4. -3 To inform, cause to know, teach; पुरुषविशेषमवगमयति Mu. 5; सर्वमिदं पित्रो-रवगमय्य Dk. -4 To indicate, show; संनाहोऽयं साहसमवगम-यति Dk. 96; Bk. 10. 53, 62.

अवगत *p. p.* 1 Gone away or down. -2 Known, learnt, understood; sometimes used actively; तदैव ध्यानादवगतोऽस्मि Ś. 7 I learn; ऊढपूर्वा तद्दुहितरमवगतोऽहम् *ibid.* came to know. -3 Assented, promised. -4 Well-known (प्रसिद्ध); मामप्यवगतं धर्माद् व्यतिक्रान्तपुरस्कृतम् Rām. 4. 18. 48.

अवगतिः *f.* 1 Knowledge, perception, comprehension. -2 True or determinate knowledge; ब्रह्मावगतिर्हि पुरुषार्थः; ब्रह्मावगतिस्त्वप्रतिज्ञाता Ś. B.

अवगमः, -गमनम् 1 Going near, descending. -2 Understanding, comprehension, perception, knowledge, being acquainted with. -3 True or determinate knowledge; प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् Bg. 9. 2.

अवगम्य *a.* Intelligible.

अवगल् 1 P. To fall down, slip down; सौवर्णं वलयम-वागलत्कराग्रात् Śi. 8. 34.

अवगादः A small wooden basin for baling water out of a boat.

अवगाह् 1. A. 1 (*a*) To bathe oneself in, plunge into, dive into; with acc. or loc.; तमोऽपहन्त्रीं तमसां वगाह्य R. 14. 76; अन्यमवकाशमवगाहिष्ये V. 4; स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलम् Y. 1. 272; Bk. 6. 29, 16. 38. (*b*) To go deep into, be absorbed into (fig.); अमात्यराक्षसेनाप्यनवगाहितमार्यचाणक्यस्य चरितमवगाहितुमिच्छसि Mu. 6. -2 To enter, penetrate, fully pervade; विमानशृङ्गाण्यवगाहमानः (घोषः) Ku. 7. 40; पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य Ku. 1. 1; पूर्वापरसमुद्रावगाढः Ś. 7; Mk. 2; see अवगाढ also. -3 To determine. विषयमवगाहते यस्मात् Sāṅ. K. 35. *-Caus.* To bathe, cause to bathe.

अवगाढ *p. p.* 1 Plunged into, entered into, immersed; जलावगाढस्य वनद्विपस्य Mk. 2; अमृतह्रदमिवावगाढोऽस्मि Ś. 7; अवगाढः शोकसागरम् Rām.; समुद्रमवगाढानि पत्तनानि Rām. -2 Depressed, low, deep (lit. and fig.); Rām. 6. 88. 74. अभ्युन्नता पुरस्तादवगाढा जघनगौरवात्पश्चात् Ś. 3. 7.; मन्युरभज-दवगाढतरः Śi. 15. 2. -3 That in which one bathes; अवगाढा च पीता च (गङ्गा) पुनात्यासप्तमं कुलम् Mb. -4 Congealed, curdling (as blood).

अवगाहः, -हनम् 1 Bathing; सुभगसलिलावगाहाः Ś. 1. 3; अवगाहप्रस्थितमिव वनमहिषयूथम् K. 29; सदावगाहक्षमवारिसंचयः

Rs. 1. 1. -2 Plunging, immersing (in general); entering into; हुतभुगवगाहनसाहसिकाम् Dk. 16; परदेशावगाहनात् H. 3. 88; जलावगाहक्षणमात्रशान्ता R. 5. 47; दग्धानामवगाहनाय विधिना रम्यं सरो निर्मितम् Ś. Til. 1. -3 (fig.) Mastering, learning, studying completely; सकलशास्त्रावगाहगम्भीरबुद्धिः K. 56. -4 A place of bathing. -5 A bucket.

अवगाह्य *pot. p.* 1 Fit for bathing. -2 Fit to be plunged into.

अवगुणः A fault, defect, demerit; अन्यदोषं परावगुणम् Malli. on Ki. 13. 48.

अवगुण्ठ् 10 P. 1 To cover with, shroud; पशुचर्मावगुण्ठितम् Pt. 1; Ms. 4. 49. -2 To draw over, conceal, veil.

अवगुण्ठनम् 1 The act of covering the head of women; hiding, veiling. -2 A veil (for the face); (fig. also); अवगुण्ठनसंवीता कुलजाभिसरेद्यदि S. D.; अवगुण्ठनपटक्षेपं विधत्ते विधुः *ibid*; कृतशीर्षावगुण्ठनः Mu. 6; उत्सृष्टसत्पुरुषोचितलज्जावगुण्ठनानाम् Ve. 3; Mk. 4. 24; Śi. 5. 17. -3 A covering, पश्येष्टदारदारांस्ते भ्रष्टलज्जावगुण्ठनान् Rām. 6. 111. 62. mantle (in general). -4 A sweeping broom. -Comp. -मुद्रा [अवगुण्ठनाय मुद्रा] a sort of religious ceremony; सव्यहस्तकृता मुष्टिर्दीर्घाऽधोमुखतर्जनी। अवगुण्ठनमुद्रेयमभितो भ्रमिता मता॥

अवगुण्ठनवत् *a.* Covered with a veil, veiled; °वतीं नारी Ś. 5.

अवगुण्ठिका 1 Veiling, hiding, covering. -2 A veil. -3 A curtain.

अवगुण्ठित *p. p.* 1 Veiled, covered, concealed; रजनीतिमिरावगुण्ठिते Ku. 4. 11 enveloped in nocturnal darkness. -2 Powdered, pounded.

अवगुण्डित *a.* Pounded, ground.

अवगुम्फित *a.* Woven.

अवगुर् 6 U. To assail with threats, to attack, to raise a weapon for the purpose of striking a blow (with loc. or dat.); न कदाचिद् द्विजे तस्माद् विद्वानवगुरेदपि Ms. 4. 169; ब्राह्मणायावगुर्यैव 165; 11. 207.

अवगुरणम्, -गोरणम् Menacing, assaulting with intent to kill, assailing with weapons.

अवगुह् 1 U. 1 To cover, to hide, conceal; (रविः) पांशुपुञ्जावगूढः Mb. -2 To put into or inside; उष्णीषं संवेष्ट्य निवीतेऽवगूहते Katy. -3 To embrace; या ममोद्विजते नित्यं सा मामद्यावगूहते Pt. 4.

अवगूहनम् 1 Hiding, concealing. -2 Embracing.

अवगै 1 P. 1 To sing in a discordant tone. -2 To sing deprecatingly, satirize in a song, revile, reproach (mostly used in p. p.).

अवगीत *p. p.* 1 Sung in a discordant tone, sung badly. -2 Reproached, abused, censured; अनवगीतः परिचयः U. 2. 2; अवगीतां गमिते दशामिमाम् Ki. 2. 7; सोढावगीतप्रथमायुधस्य 17. 28; Śi. 11. 10. -3 Wicked, vile. -5 Satirized in a song. -6 Seen frequently, well-known (मुहुर्दृष्ट). -तम् 1 A satire in song, derision. -2 Reproach, blame. -3 Bad or discordant singing: cf....अवगीतं तु गर्हिते। जन्योपश्लिष्टयोर्वाच्यलिङ्गः कुत्सितकूजिते। Nm.

अवग्रह् 9 U. 1 To let loose, let go (as reins). -2 To divide, separate (as words or parts of words); पितृयाणमित्यत्र हि पितृयाणमित्युकारोऽवगृह्यते P. VIII. 2. 26. Com. -3 To break off, discontinue; to distinguish, discriminate, discern. -4 To punish, chastise; मन्दोऽपि नाम न महानवगृह्य साध्यः Śi. 5. 49. -5 To seize, choke; गद्गदिकावगृह्यमाणकण्ठा K. 307, 328. -6 To capture, take in possession, overpower; स्वामिनमवशमवगृह्णन्ति Dk. 157; 32; Ve. 46. -7 To oppose, resist, hinder, obstruct. -8 To lay hold of (with the feet). -*Caus.* To knead, make dough.

अवगृहीत *p. p.* Obstructed, impeded, restrained.

अवगृह्य *a.* Separable. -ह्यम् A Pada having the name प्रगृह्य.

अवग्रहः 1 Separation of the component parts of a compound, or of other grammatical forms. -2 The mark or interval of such a separation; समासेऽवग्रहो ह्रस्वसमकालः. -3 The syllable or letter after which such separation occurs, छन्दस्युदवग्रहात् P. VIII. 4. 26. -4 A hiatus, absence of sandhi (as in धिक् तां च तं च मदनं च इमां च मां च instead of चेमां च) Bh. 2. 2. -5 The mark (ऽ) used to mark the elision of अ after ए and ओ. -6 Withholding of rain, drought, failure of rain; वृष्टिर्भवति शस्यानामवग्रहविशोषिणाम् R. 1. 62; रावणावग्रहक्लान्तमिति वागमृतेन सः 10. 48; नभोनभस्ययोर्वृष्टिमवग्रह इवान्तरे 12. 29; वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् Ku. 5. 61. -7 An obstacle, impediment, hindrance, restraint; संसार° Māl. 1 the bonds or fetters of worldly existence; प्रसह्य रक्षोभिरवग्रहं च Rām.; see अनवग्रह and निरवग्रह. -8 A herd of elephants -9 The forehead of an elephant; A part of the elephant's face, the flat level place in the middle of the elephant's forehead which joins the lower parts of the two Kumbhas; Mātaṅga L. 5. 6. -10 Nature, original temperament. -11 A sort of knowledge, a false idea. -12 Punishment (opp. अनुग्रह); अनुग्रहावग्रहयोर्विधाता Śi. 1. 71. -13 An imprecation, a term of abuse. -14 An iron hook with which elephants are driven. -15 Obstinate insistance; obstinacy; कर्मण्यवग्रहधियो भगवन्विदामः Bhāg. 4. 7. 27.

अवग्रहणम् 1 An obstacle, impediment. -2 Disrespect, disregard. -3 Knowledge.

अवग्राहः 1 Breaking, separation. -2 Impediment; अवग्राहस्ते भूयात् Sk. -3 A curse; see अवग्रह.

अवघट्ट् 1 A. 1 To push or brush away or off. -2 To split, break or cut asunder; पञ्च बाणान् अवघट्टयन्ती

Dk. 124. -3 To touch, feel, rub; जलौकावणानामधुनाऽवघट्टयेत् Suśr. -4 To stir up, agitate.

अवघट्टः 1 A hole in the ground, a cave, a cavern. -2 A grindstone, stone-mill for grinding corn. -3 Stirring up, shaking.

अवघट्टनम् Rubbing away or off.

अवघाटकम् A kind of necklace gradually decreasing in size. Kau. A. 2.11

अवघात See under अवहन्.

अवघुष् 1 P. 1 To proclaim aloud. -2 To send for, summon, convoke; as a conclave (समाज). -3 To fill with cries, make resonant; नदीषु क्रौञ्चावघुष्टासु Mb.

अवघुष्ट *a.* Proclaimed, addressed, summoned aloud; Mb.

अवघोषः, -षणम् Proclaiming, denouncing. -णा A proclamation.

अवघूर्ण् 1 U. To whirl round, brandish, move to and fro; as in अवघूर्णमानताम्रदृष्टिः; वने यथा शाल इवावघूर्णितः Mb. rocked to and fro.

अवघूर्णः Whirling round, a whirlpool. *a.* Agitated perturbed; विष्टभ्य चित्तं प्रणयावघूर्णम् Bhāg. 11. 29. 36.

अवघूर्णनम Rolling or whirling round.

अवघृष् 1 U. To rub off, rub to pieces, grind to powder; मृदुना सलिलेन खन्यमानान्यवघृष्यन्ति गिरेरपि स्थलानि Pt. 1 v. l. -*Caus.* To rub off, scratch.

अवघर्षणम् Rubbing into. -2 Grinding. -3 Cleaning, rubbing off; सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणम् Y. 3. 60.

अवघोटित *a.* Covered on all sides, concealed.

अवघ्रा 1 P. 1 To smell at; touch with the mouth; अवजिघ्रेच्च तान् पिण्डान् Ms. 3. 218. -2 To kiss (as the head); मूर्धनि त्रिरवघ्राय Āśval.; अवघ्रातश्च मूर्धनि Rām. -*Caus.*(घ्रापयति) To cause to smell at.

अवघ्राणम् The act of smelling at.

अवघ्रात *a.* Smelled, kissed; परिष्वक्तश्च बाहुभ्यामवघ्रातश्च मूर्धनि Rām. 2. 20. 21.

अवघ्रापणम् Causing to smell at.

अवच *a.* Lower.

अवचक्ष् 2 A. 1 To look down upon (Ved.). -2 To perceive, observe; रिपुणा नावचक्षे Rv. 4. 58. 5.

अवचक्षण *a.* One telling a censured tale. -णम् Looking down upon.

अवचन *a.* [न. ब.] Not speaking, silent, speechless; शकुन्तला साध्वसादवचना तिष्ठति Ś. 1. -नम् [अभावे न. त.] 1 Absence of assertion, silence, taciturnity; अवचनेऽग्निष्टोम; Kāty. -2 Censure, blame, reproof; °कर *a.* not doing what one is bid, disobedient.

अवचनीय *a.* 1 Not to be spoken or uttered, obscene or indecent (language); वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् Ms. 8. 269. -2 Not censurable, not blamable, free from censure; लोकैरवचनीया भवति Mk. 2; °ता - त्व impropriety of speech, freedom from censure; सर्वथा व्यवहर्तव्ये कुतो ह्यवचनीयता U. 1. 5.

अवचस्कर *a.* Not speaking, silent, taciturn.

अवचन्द्रमसम् The looking down of the moon (Ved.)

अवचर् 1. U. 1 To move or come down; दिवश्चरन्ति भेषजा Rv. 10. 59. 9. -2 To go down towards. -*Caus.* 1 To cause to move or descend upon. -2 To employ, use, apply; लेपान्, शस्त्रम्, कषायम् &c.

अवचरः (= परिचारकः) A groom; तुरगावचरं स बोधयित्वा Bu. Ch. 5. 68.

अवचार *a.* Going or moving down in or upon. -रः A place of descent, road; field of action.

अवचारण *a.* Moving, going. -णम् 1 Employing, application, mode of proceeding. -2 A kind of saline preparation (क्षारपाकविधि).

अवचार्य *a.* To be cast down, to be given, to be put on or applied.

अवचि 3 P. 1 To worship, honour, respect. -2 (5 U.) To gather, pick up, pluck (with two acc.); गता स्यादवचिन्वाना कुसुमान्याश्रमद्रुमान् Bk. 6. 10 वृक्षमवचिनोति फलानि Sk. -3 To take off. -4 To let down behind, to open (one's cloak). -5 To examine, select; Mb. 3.

अवचयः Gathering (such as flowers, fruits &c.); ततः प्रविशतः कुसुमावचयमभिनयन्त्यौ सख्यौ Ś. 4.

अवचायः [अव-चि घञ्] P. III. 3. 40. Gathering flowers (with the hands); अविरतकुसुमावचायखेदात् Śi. 7. 71.

अवचायिन् *a.* Gathering, picking off.

अवचिचीषा Desire to gather; समभिसृत्य रसादवलम्बितः प्रमदया कुसुमावचिचीषया Śi. 6. 10.

अवचित *p. p.* 1 Gathered. -2 Filled, inhabited.

अवचूडः, -लः [अवनता चूडा अग्रं यस्य वा डो लः] The pendent cloth on a chariot, an ornament (like a *chowri*) hanging from the top of a banner, पिच्छावचूडमनु माधवधाम जग्मुः Śi. 5. 13; दिवसकरवारणस्यावचूलचामरकलापः K. 26, 114, 116; Śi. 20. 46, 12. 18. -डा A garland; अवाप बाल्योचितनीलकण्ठपिच्छावचूडाकलनामिबोरः Śi. 3. 5.

अवचूरिः, अवचूरिका A gloss, short commentary.

अवचूर्ण् 10 P. 1 To sprinkle with meal, dust. -2 To cover, put on or over, overlay; चूर्णैः शनैर्व्रणमुखमवचूर्ण्य Suśr.; भेर्यो दिव्यपुष्पावचूर्णिताः Mb.

अवचूर्णनम् 1 Pounding, grinding, reducing to powder. -2 Sprinkling with powder; especially,

throwing absorbent powders on wounds. -3 A kind of disease or wound.

अवचूर्णित *a.* Pounded coarsely; त्रिजातावचूर्णितेन mixed with; Dk. 133. -2 Ground, crushed, reduced to powder.

अवचूल = अवचूड q. v.

अवचूलकः,-कम् A *chowri* or brush (formed of a cow's tail or peacock's feathers) for fanning off flies.

अवच्छद् 10 P. 1 To cover over, overspread. -2 To conceal, obscure, leave in darkness.

अवच्छ (च्छा) दः A cover, covering; काञ्चनावच्छादान् (खरान्) Rām.

अवच्छिद् 7 U. 1 To cut off, separate, tear in pieces, break asunder. -2 To discriminate, distinguish, characterize. -3 To define, limit, modify (as by time, space &c.) used in Nyāya; see अवच्छिन्न below. -4 To detach, excerpt. -5 To interrupt.

अवच्छिन्न *p.p.* 1 Cut off. -2 Separated, divided, detached, excerpted; अवच्छिन्नस्य पूर्णेन एकत्वं प्रतिपाद्यते A. Rām. 1. 1. 49. -3 (In Logic) Separated or excluded from all other things by the properties predicated of a thing as peculiar to itself. -4 Bounded, modified, determined; दिक्कालाद्यनवच्छिन्न Bh. 2. 1. -5 Particularized, distinguished, characterized, as by an attributive word.

अवच्छेदः 1 A part, portion (अवयव). -2 Boundary, limit. -3 Separation. -4 Distinction, distinguishing, particularization (as by attributes). -5 Determination, decision, settlement; शब्दार्थस्यानवच्छेदे विशेषस्मृतिहेतवः Vāk. P. -6 That property of a thing which distinguishes it from everything else, a characteristic property. -7 Bounding, defining. -8 Pervading (व्याप्तिः). °अवच्छेदः generalizing, removing distinctions.

अवच्छेदक *a.* 1 Separating. -2 Determining, deciding, प्रतियोगिकावच्छेदकावच्छिन्नम्. -3 Bounding, limiting, -4 Pervading. -5 Distinguishing, particularizing. -6 Peculiar, characteristic. -कः 1 That which distinguishes. -2 A predicate, characteristic property. -3 Boundary, limit.

अवच्छेदनम् Cutting off, separating; determining, bounding &c.

अवच्छेद्य *a.* To be separated.

अवच्छुरित *a.* Mixed. -तम् A hoarse laugh.

अवजि 1 P. 1 To spoil (deprive by conquest), to win; अवजित्य च तद्धनम् Mb; Ms. 11. 80; पुष्पकं नाम विमानं वीर्यादवजितम् Rām. -2 To recover; हृतां कृष्णामवाजयत् Mb. -3 To ward off, prevent. Mb. 13. -4 To conquer; अवजितमधुना तवाहमक्ष्णोः Śi. 7. 60.

अवजयः Defeat, victory over; येनेन्द्रलोकावजयाय दृप्तः R. 6. 62.

अवजित *p. p.* Conquered; condemned, disregarded.

अवजितिः *f.* Conquest, defeat; सुखसङ्गिनं प्रति सुखावजितिः Ki. 6. 43.

अवजुष्ट *a.* Visited, frequented.

अवज्ञा 9 P. To have a low opinion of, to despise, to treat with contempt, disregard; अवजानासि मां यस्मात् R. 1. 77; अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् Bg. 9. 11; Bk. 3. 8.

अवज्ञा [अव-ज्ञा-अङ्] Disrespect, contempt; slighting, low opinion; नात्मन्यवज्ञा कर्तव्या H. 1; disregard (with the obj. in loc. or gen.); आत्मन्यवज्ञां शिथिलीचकार R. 2. 41; ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञाम् Mal. 1. 6; Śānti. 3. 23; अविज्ञावज्ञेयं परितपति नोच्चैरपि बुधम् Udb. -Comp. -उपहत *a.* treated with contempt, humiliated. -दुःखम् the agonies of humiliation; मा जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति Śi. 2. 45.

अवज्ञात *p. p.* Disrespected, condemned, disregarded: (दानं) अवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् Bg. 17. 22.

अवज्ञानम् Disrespect, disregard, contempt; अवज्ञानसहस्रैस्तु दोषाः कष्टतरा धने Mb. 12. 177. 35. ईप्सितं तदवज्ञानात् विद्धि सार्गलमात्मनः R. 1. 79.

अवज्ञेय *pot. p.* To be treated with disrespect; contemptible; विप्रा हि क्षत्रियात्मानो नावज्ञेयाः कदाचन Y. 1. 153.

अवट *a.* [अव-अटन्] Produced in a hole. -टः 1 A hole, cavity. -2 A pit; कौशावटे Rām. 6. 107. 60; अवटे चापि मे राम प्रक्षिपेमं कलेवरम्; अवटे ये निधीयन्ते Rām. विपाटयन्निव जगद् दंष्ट्राट्टालघटावटैः Bm. 1. 762. -3 A well. -4 Any low or depressed part of the body, sinus; अवटश्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके Y. 3. 98. -5 A juggler. -6 Drunk; the commentary of Mahendra on Hemachandra's Anekārthasaṃgraha प्रमत्तेऽपि मत्तः यथा अवटातङ्कसंकेतनिकेतनसमाश्रयाम् -Comp. -कच्छपः a tortoise in a hole; (fig.) one who has had no experience, who has seen nothing of the world. -निरोधनः N. of a particular hell.

अवटिः, -टी *f.* [अव-अटि] 1 A hole. -2 A well. -3 A sinus.

अवटीट *a.* [नासिकायाः नतं अवटीटम्, अव-टीटन् नासिकायाः संज्ञायां; नासिकाप्यवटीटा, पुरुषोप्यवटीटः P. V. 2. 31 Sk.] Having a flat nose, flat-nosed.

अवटुः [अव-टीक् मितुँ डु] 1 A hole in the ground. -2 A well. -3 The back or nape of the neck; 'अवटुर्घाटा कृकाटिका' इत्यमरः. -4 The depressed part of the body. -5 A kind of tree. -टुः *f.* The raised portion of the neck. -टु *n.* A hole, a rent. -Comp. -जः a hind curl; hair on the back of the head; रागवानवटुजेष्ववकृष्य Śi. 10. 52.

अवट्य *a.* Ved. Being in a hole; नमः कूप्याय चावट्याय Vāj. 16. 38.

अवडङ्गः, -ङ्कः A market, a mart.

अवडीनम् [अव-डी-भावे-क्त] The flight of a bird, flying downward ; (पातानां शतम्-) उड्डीनमवडीनं च प्रडीनं डीनमेव च Mb. 8. 41. 26-28.

अवण्ड *a.* Ved. Not without a tail (said of a cow.).

अवतः [अव-अटच् वेदे पृषो०टस्य तः] A well, cistern.

अवतंसः,-सम् [अव-तंस्-घञ्] 1 A garland. -2 An ear-ring, a ring-shaped ornament, an ear-ornament (fig. also); गणा नमेरुप्रसवावतंसाः Ku. 1. 55; स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः 7. 38; चन्दनपल्लवावतंसाम् K. 11, 12, 140, 97; R. 13. 49; Dk. 5, 88; Ki. 3. 11; Śi. 3. 81; °उत्पलम् a lotus used as an ornament : Ku. 4. 8; oft. with अ omitted; यैर्वतंसकुसुमैः प्रियमेताः Śi. 10. 67. -3 An ornament worn on the head, crest. -4 (fig.) anything that serves as an ornament; 'decked with': तामरसावतंसा जलसंनिवेशाः Chat. 2. 3; पुण्डरीकावतंसाभिः परिखाभिः Rām. 5. 4. 25; पुष्पावतंसं सलिलम् Suśr.; कल्याणावतंसा कल्याणसंपद् Māl. 6.

अवतंसयति Den. P. To use as ear-rings, make ear-rings of: अवतंसयन्ति दयमानाः प्रमदाः शिरीषकुसुमानि Ś. 1. 4; अवतंसयैनम् M. 3.

अवतंसकः An ear-ornament, an ornament in general : अशोकस्तबकेनेव दिङ्मुखस्यावतंसकम् V. 5. 3; प्रासादाट्टावतंसका (लङ्का) Rām.

अवतंसित *a.* Having a garland, crested; (fig.) decked, adorned.

अवतक्षणम् 1 Anything cut in pieces. -2 Chopped straw.

अवतड् 10 P. To strike downwards; विद्युदवताडयति Nir.; to crush under, trample down upon.

अवताडनम् 1 Crushing, trampling or treading under; नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि U. 1. 14. -2 Striking.

अवतन् 8 U. 1 To stretch or extend downwards; ऋज्वीर्दधानैरवतत्य कन्धराः Śi. 12. 18; विशालमूलवततः (न्यग्रोध) Hariv. -2 To overspread, cover; नमसि मेघावतते Suśr.; व्रमवतत्य सलिलदाः Bri. S. 24. 19. -3 To loosen; undo (especially a bow-string).

अवतत *p. p.* 1 Overspread, covered; लताशतैरवतता (नदी) Rām. 5. 14. 26 तुरङ्गोपैरवतता (भूः) *ibid.* -2 Loosened, slackened; °धन्वन् whose bow is unbent. Vāj. 3. 61.

अवततिः *f.* Streching, extending; प्रालेयावततिम्लान Ki. 11. 4 (snow-fall).

अवतानः 1 Stretching of a bow. -2 The unbending of a bow. -3 A downward face. -4 The spreading of a plant; लताशतैरवततामवतानशतैस्तथा Rām. -5 A cover (in general); an awning; Mb. 2. 9. 3. -6 N. of the verses; Vāj. 14. 56-63. -7 Tendril; लतावतानावततः (महाद्रुमः) Mb. 3. 24. 26.

अवतप् 1 P. To radiate, heat or light downwards; महद्देवावतपति Av. 12. 4. 39. -*Caus.* 1 To irradiate, heat : अथावताप्य पृथिवीं पूषा दिवससंक्षये जगामास्तम् Mb. -2 To illuminate.

अवतप्त *p. p.* Heated, irradiated; अवतप्ते नकुलस्थितम् an ichneumon's standing on hot ground (metaphorically said of the inconstancy of man). क्षेपे P. II. 1. 47; अवतप्ते नकुलस्थितं त एतत् Sk.

अवतापिन् *a.* (A place) where the sun strikes vertically down.

अवतमसम् [अवततं व्याप्तं तमः अच्समासः अवसमन्धेभ्यस्तमसः P. V. 4. 79] 1 Slight or dim darkness; क्षीणेऽवतमसं तमः Ak. -2 Darkness (in general); अवतमसभिदायै भास्वताभ्युद्गतेन Śi. 11. 57 (where Malli. says यद्यपि क्षीणेऽवतमसं तमः इत्युक्तं तथापि इह विरोधाद्विशेषानादरेण सामान्यमेव ग्राह्यम्). -3 Obscurity.

अवतरम् *ind.* Ved. Farther away, more distantly.

अवतस् *ind.* Below, in the lower world; मता फणवतोऽवतो Ki. 5. 27.

अवतर्पणम् A soothing remedy.

अवतॄ 1 P. 1 To descend, alight, come down; रथादवततार च R. 1. 54, 13. 68; वसन् ददर्शावतरन्तमम्बरात् Śi. 1. 1; यमुनातटमवतीर्णः Pt. 1; मेघपदवीमवतीर्णौ स्वः Ś. 7; कदैतदवतरिष्यति चक्रं मस्तकात् Pt. 5; (fig. also) इति मतिरेव न बोधपदवीमवतरति K. 289 fails to see; वागेव मे नाभिप्रेयविषयमवतरति त्रपया 151 I cannot speak for very shame. -2 To flow or run into, discharge contents, join (as a river); सागरं वर्जयित्वा कुत्र वा महानद्यवतरति Ś. 3; see अवतीर्ण also. -3 To enter, to enter into, to come to; अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव M. 1. 22; Śi. 9. 32; त्वदीयं देशमवतीर्य M. 5. -4 To begin, commence; अवतरतु भवान् Dk. 152; तत्रैवसीमाहूय सङ्गीतकमवतरामि Dhūrt. 1. -5 To present oneself, appear forth, come; प्रसभमवततार चित्तजन्मा Ki. 10. 17. -6 To discend (as a deity) into the world in the form of a mortal; शापावतीर्ण Ks. 2. 21; मुनिकन्या च सा शापात्तस्यां जातावतरत् 2. 31; Raj. T. 1. 130; 5. 66; विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ Mārk. P. -7 To get over, subdue, conquer; अवतीर्णोऽस्मि यद्रोगमतिदुस्तरम् Ks. 21. 194; अव तस्य बलं तिर Ṛv. 10. 133. 5. -8 To cross over; त्वयावतीर्णं उंताप्सकाम: Bhāg 3. 24. 34. -*Caus.* 1 To cause to descend, bring or fetch down; मार्गे कथंचिदवतार्य Mu. 3. 9; रथात्, वृक्षात्, शूलमात् &c. -2 To take down, put or set down अवतारय सलिलसमीपम् K. 38; मात्रां कक्षान्तरादवतार्य Pt. 1; स्वभुजावतारिता R. 1. 34; अवतार्यतां रथः V. 1. -3 To take off, remove, withdraw, put aside; स्वगात्रादवतार्य भूषणानि Mu. 2, 5; अथाङ्गराजादवतार्य चक्षुः R. 6. 30, अयोरुदेशादवतार्य पाणम् Ku. 3. 11, Śi. 9. 36. -4 To bring downwards. -5 To bend down. -6 To introduce, set a-going, make current, begin; तेन विद्यावतारिता Raj. T. 4. 485; तत्र तया स्नेहोऽवतारितो 2. 58.

अवतरः Descent शंसन्ति कार्यावतरं हि सन्तः N. 3. 53; Śi. 1. 43.

अवतरणम् 1 Descending for bathing in water &c. गङ्गा°, अप्सरस्तीर्थ°; descending; or alighting (in general), coming down; स्तन्य°. -2 An incarnation; see अवतार, -3 Crossing. -4 Sudden disapperance. -5 Steps or stairs leading to a river. -6 A holy bathing place (तीर्थ). -7 Translating from one language into another. -8 Introduction. -9 An extract, a quotation. -मङ्गलम् A solemn reception.

अवतरणिका 1 A short prayer at the beginning of a work which, it is supposed, causes the divinity so addressed to descend from heaven. -2 Introduction, preface. -3 Synopsis. (fig.)

अवतरणी [अवतरति ग्रन्थोऽनया अवतृ करणे-ल्युट्] 1 Preface. -2 Succession, order, method.

अवतारः [अव-तॄ करणे घञ्] 1 Descent, alighting; descending or going down into; (fig) accepting, resorting to पाखण्डिपथावतारः Dk. 47; advent, setting in; वसन्तावतारसमये Ś. 1. -2 Form, manifestation; मत्स्यादिभिरवतारैरवतारवताऽवतावसुधाम् Saṅkara. -3 Descent of a deity upon earth, incarnation in general; कोऽप्येष संप्रति नवः पुरुषावतारः U. 5. 33; धर्मार्थकामगोक्षाणामवतार इवाङ्गवान् R. 10. 84; ऋष्यवतारोऽयं नृपतिः Ks. 7. 18. -4 An incarnation of Viṣṇu; विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तो महासंकटे Bh. 2. 95. (There are ten incarnations of Viṣṇu; the following verse from Gīt. describes them; वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्बिभ्रते दैत्यं दारयते बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते। पौलस्त्यं जयते हलं कलयते कारुण्यमातन्वते म्लेच्छान्मूर्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय तुभ्यं नमः॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः। रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च ते दश॥ Varāh. P. -5 Any new appearance, growth, rise; नवावतारं कमलादिवोत्पलम् R. 3. 36; परीवादनवावतारः 5. 24; यौवनावतारे K. 289; Ve. 3; Śānti. 2. 26; 3. 14; Ks. 8. 30; -6 Any distinguished person (who, in the language of respect, is called an अवतार or incarnation of a deity). -7 Aiming at object. -8 A landing place; रुद्धे गजेन सरितः सरुषावतारे Śi. 5. 33. -9 A sacred bathing place. -10 Translation. -11 A pond, tank, -12 Introduction, preface. -13 Crossing; °रं लभ् to gain one's object (with gen.). -Comp. -कथा account of an अवतार, N. of a chapter in शङ्करविजय. -मन्त्रः the prayer causing the descent of a deity.

अवतारक *a.* (-रिका *f.*) 1 Making one's appearance. -2 Making a descent.

अवतारणम् 1 Causing to descend. -2 Translation. -3 Possession by an evil spirit. -4 Worship, adoration. -5 The ends or border of a garment. -6 Preface or introduction (to a work). -7 Descent, appearance (अवतरण); पौष्यं पौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् Mb. 1. 2. 42.

अवतारिन् *a.* Making one's appearance, making a descent,

अवतीर्ण *p. p.* 1 Descended, alighted, come down; शैलराजावतीर्णा जह्नोः कन्याम् Me. 52; जलनिधिमनुरूपं जह्नुकन्यावतीर्णा R. 6. 85; संसारपथमवतीर्णानाम् K. 175 who have entered upon mundane life. -2 Bathed in; उदधिमिवावतीर्णः K. 158; come to, entered into. -3 Appeared as an incarnation; तदर्थमवतीर्णोऽसौ मन्नियोगाच्चतुर्भुजः Mb.; Pt. 1. -4 Crossed, passed over; अपि नामावतीर्णोऽसि बाणगोचरम् Mal. 1 crossed the path, gone within the range, of arrows; दर्शनपथमवतीर्णः Ś. 3. -5 Fallen (as the night); अवतीर्णायां तस्यां यामिन्याम् K. 269; भरेणावतीर्णायां रजन्याम् K. 368. -6 Translated. -र्णम् (=अवतारः) Manifestation; cf. पद्मावतीर्णपूर्णा Svapna. 1. 1. -Comp. -ऋण *a.* absolved from debt.

अवतूलयति Den. P. To rub with cotton; तूलैरवकुष्णाति तूलेन तृणाग्रमवघट्टयति Bop.

अवतोका [अवपतितं तोकं अस्याः; प्रा० ब०] A woman or a cow miscarrying from accident यः कृणोति मृतवत्सामवतोकामिमां स्त्रियम् Av. 8. 6. 9.

अवत्त, -अवत्तिन् See under अवदो.

अवत्रस्त *a.* Terrified.

अवत्सारः N. of a vedic seer, descendant of Kaśyapa; अवत्सारस्य स्पृणवाम रण्वभिः Rv. 5. 44. 10.

अवत्सीय *a.* Not suitable for a calf.

अवदंश [अवदश्यते पानरुच्यर्थम्; अवदंश् कर्मणि घञ्] 1 Any pungent food which excites thirst, stimulant.

अवदत्त *a.* P. VII. 4. 47. 1 Given away. -Finished, accomplished.

अवदह् 1 P. To burn down, destroy; अवादहो दिव आ दस्युमुच्चा Rv. 1. 33. 7.

अवदाघः 1 Heat, burning down. -2 The hot season, summer.

अवदाहः, -हम् [अवसादितो दाहो येन; प्रा० ब०] 1 N. of the root of a plant. Andropogon muricatum. (वीरण; Mar. वाळा). -2 Burning down, heat; °इष्टकापथम् the root of the वीरण plant.

अवदात *a.* [अव-दै-क] 1 Beautiful; अवदातकान्तिः Dk. 107, 37. -2 Clean, clear, pure, spotless, refined; purified, polished; येषां त्रीण्यवदातानि विद्या योनिश्च कर्म च Mb. 3. 1. 27. सर्वविद्यावदातचेताः K. 36; so विद्यावदातं मुखम्; Bh. 2. 2. 5; शास्त्र° -3 Bright, white; आपिषङ्गावदातया देहप्रभया K. 36, 65, 128, 187, 189, 43, 62, 95; रजनिकरकलावदातं कुलम् K. 233; कुन्दावदाताः कलहंसमालाः; Bk. 2. 18; cf. also Ki. 11. 75, 3. 25; 13. 37; Śānti. 3. 14. -4 Virtuous, meritorious; अन्यस्मिञ्जन्मनि न कृतमवदातं कर्म K. 62. -5 Yellow. -तः White or yellow colour. cf. अवदातः सिते पीते Nm.

अवदानम् 1 A pure or approved occupation. -2 An accomplished act. -3 A valorous or glorious act,

prowess, heroic act, heroism, glorious achievement; संगीयमानत्रिपुरावदानः Ku. 7. 48; Śi. 7. 2, 18. 16; प्रापदस्त्रमवदानतोषितात् R. 11. 21; Ki. 17. 16; तत्वत्पूर्वावदानेभ्यो न रोचते Dk. 52; Ki. 3. 43, 13. 32. –4 Object of a legend. –5 Objection; जुहुयान्मूलमन्त्रेण षोडशर्चावदानतः Bhāg. 11. 27.41 Sacrificial object for an oblation.

अवदान्तः Hyperenthera Morunga (Mar. शेवगा); Nigh.

अवदान्य *a.* Niggardly, stingy.

अवदावद *a.* Ved. Having no bad reputation. स वै लोकोऽवदावदः Ait. Br. 7. 13. 5.

अवदॄ 9 P. To split or force open, to rend or tear asunder. –*Caus.* 1 To cause to burst, to rend, split; मनःशिलागिरेः शृङ्गं वज्रेणेवावदारितम् Rām. –2 To dig down, excavate; तदर्थमुर्वीमवदारयद्भिः R. 13. 3; वसुधां चावदारयेत् Rām.

अवदरणम् Breaking (as a boil), bursting, separating.

अवदारणम् Tearing, dividing, digging down, cutting into pieces. –2 (करणे-ल्युट्) A spade, hoe. –3 Breaking open, bursting open; अवदारणकाले तु पृथिवी नावदीर्यते Rām. 2. 77. 16.

अवदीर्ण *p. p.* 1 Split into two, divided, broken; अवदीर्णशुक्तिपुटमुक्तमौक्तिकप्रकरैः Śi. 13. 37. –2 Melted, fused, liquefied. –3 Bewildered, perplexed: भयावदीर्णः संत्रासादबद्धं बहु भाषसे Mb.

अवदो 4 P. 1 To cut off, divide. –2 (Ved.) To appease (anger); अव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय Rv. 2. 33. 5.

अवद्यत् *a.* Breaking off; शतशो विशिखानवद्यते Ki. 15. 48.

अवत्त *p. p.* [अव-दो-खण्डने कर्मणि क्त] Cut off; उत्सादतोऽङ्गादङ्गादवत्तानां करतऽएव Vāj. 21. 43.

अवत्तिन् *a.* [अवत्तमनेन इष्टा॰ इनि] One who divides or cuts off; पञ्च° dividing into five parts.

अवदानम् [अव-दो-ल्युट्] 1 Cutting or dividing into pieces. –2 A part, portion; हृदयाद्यवदानानाम् Ś. B. –3 Transgression. –4 The root of a plant (वीरण); see अवदान also.

अवदोहः 1 Milking. –2 Milk.

अवद्य *a.* 1 Fit to be condemned, censurable, not to be praised; न चापि काव्यं नवमित्यवद्यम् M. 1. 2; किमवद्यः करिकुम्भजो मणिः Śi. 16. 45. –2 Defective, faulty, blamable, disagreeable, disliked; उदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70; see अनवद्य also. –3 Unfit to be told. –4 Low, inferior. –5 Sinful. **–द्यम्** 1 A fault, defect, imperfection; किं न वोचस्यसद्वृत्तं आत्मावद्यं वदाशु मे Bhāg. 9. 14. 12. –2 Sin, vice; साक्षात्कृतं नेमुरवद्यमृग्यतः Bhāg. 10 22. 20. –3 Blame, censure, reproach; उदवहदनवद्यां तामवद्यादपेतः R. 7. 70. –4 Shame. **–Comp. –गोहन** *a.* concealing or keeping off want; समाने अहन् त्रिरवद्यगोहना Rv. 1. 33. 3. **–भीः** *f.* fear of vices or sin; अवद्यभिया बहवः पृणन्ति Rv. 10. 107. 3.

अवद्यवत् *a.* Ved. Disgraceful, lamentable.

अवद्योतनम् 1 Light. –2 Illustrating.

अवद्योतिन् *a.* Shining down upon, illuminating.

अवद्रङ्गः A market.

अवध *a* Ved. Inviolable, invulnerable. हुवे स्वर्वदवधं नमस्वत् Rv. 1. 185. 3. **–धः** Exemption from death; यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे वधोऽवधः Ms. 5. 39.

अवध्य *a.* Not to be killed, inviolable, sacred; यावानवध्यस्य वधे Ms. 9. 249. °ता, °भावः, °त्वम् exemption from death, inviolability; वधार्हाणामवध्यताम् R. 17. 19; सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः H. 3. 15; R. 10. 43.

अवधर्ष्य *a.* To be defied.

अवधा 3 A. 1 To place down, deposit; अवधाय श्वभ्रे मृत्पिण्डम् Kāty.; यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः Śat. Br.; ततस्तांस्तेषु कुण्डेषु गर्भानवदधे तदा Mb.; वासुदेवः स्वमाययात्मन्यवधीयमानः Bhāg.; to fix; पादाग्रे दृशमवधाय निश्चलाङ्गी Mu. 5. 13. –2 To apply (as the mind). –3 To be attentive; इतोऽवधत्तां देवराजः Mv. 6. –4 To shut, close, press together. –*Pass.* To be placed, applied, or directed (mind); अवधीयताम् listen, hear.

अवधातव्य / **अवधानीय** } *pot. p.* To be attended to, deserving attention and care.

अवधानम् 1 Attention, अवधानपरे चकार सा प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने Ku. 4. 2; अवधानं दीयमानं प्रार्थये Ve. 1; intentness, attentiveness; दत्तावधानः शृणोति hears attentively. –2 Devotion, care, carefulness; अवधानात् carefully or attentively; शृणुत जना अवधानात् क्रियामिमां कालिदासस्य V. 1. 2. v. l.

अवधानिन् *a.* Attentive.

अवधिः [अव-धा-कि] 1 Application, attention. –2 Boundary, limit exclusive or inclusive, (in time or space); conclusion, determination; एकैकस्य जगत्त्रयप्रमथनत्राणावधिर्योग्यता Mv. 1. 46; रवितेजसामवधिनाधिविष्टितम् Ki. 12. 22. –3 Furthest limit; दृष्ट आह्लादनीयानामवधिः K. 124; स्मरशापावधिदां सरस्वतीम् Ku. 4. 43; conclusion; oft. at the end of comp., in the sense of 'ending with', 'as far as', 'till'; एष ते जीविताावधिः प्रवादः U. 1. तत्प्रत्यागमनकालावधयोऽपि तावत् ध्रियन्तां प्राणाः K. 171; व्याडी रक्षतु मे देहं ततः प्रत्यागमावधि Ks. 4. 100; स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोः Ak. –4 Period of time, time; सर्वे निदाघावधिना प्रमृष्टाः R. 16. 52; शेषान् मासान् विरहदिवसस्थापितस्यावधेर्वा Me. 89; अपि समाप्तः वनवासस्यावधिः Mv. 7, 2. 48; विवाहं मासावधिकमकल्पयत् Dk. 54, 174; K. 328; Ki. 12. 17; यदवधि–तदवधि from or ever since, till. Bv. 2. 79; अथ चेदवधिः प्रतीक्ष्यते Ki. 2. 16. –5 An engagement, appointment; रमणीयोऽवधिर्विधिना विसंवादितः Ś. 6. –6 A division, district, department; जनपदतदवध्योश्च P. IV. 2. 124. –7 A hole, pit. –8 Authority, standard

(प्रमाण); वयं तु भरतादिशावधिं कृत्वा हरीश्वर Rām. 4. 18. 25. °ता, °त्वम् limit, limitation. -Comp. -ज्ञानम् The faculty of perceiving even what is not within the reach of the senses; N. of the third degree of knowledge; (मतिज्ञान, श्रुतिज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्यायज्ञान, केवलज्ञान Jaina).

अवधिमत् *a.* Limited, bounded.

अवधेय *pot. p.* 1 To be placed down or deposited. -2 To be attended to, to be believed. -3 To be known or apprehended. -यम् Attention.

अवहित *p. p.* 1 Deposited, placed; यथा ह्यवहितो वह्निर्दारुष्वेकः स्वयोनिषु Bhāg. 1. 2. 32; यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः Bṛi. Up. 1. 4. 7. -2 Attentive, careful; शृणु राजन्नवहितः सह भ्रातृभिरच्युत Mb. 3. 52. 54. शृणुत मनोभिरवहितैः V. 1. 2; शृणु मेऽवहिता वचः Rām.; Me. 102. -3 Celebrated, known. -4 Plunged into, fallen into; त्रितः कूपेऽवहितो देवान् हवत ऊतये Rv. 1. 105. 17. °ता application, attention. -Comp. - अञ्जलि *a.* with joined hands.

अवधाव् 1 U. To run down, to drop down, to run after. अदो यदवधावत्यवत्कमधि पर्वतात् Av. 2. 3. 1.

अवधावनम् 1 Running after, pursuing, seizure. -2 Cleaning, washing.

अवधावित *p. p.* 1 Chased, pursued. -2 Cleaned, washed.

अवधीर् 10 P. To disregard, disrespect, treat with contempt, slight; अवधीरितसुहृद्वचनस्य H. 1; अवधीर्य धैर्यकलिता दयितम् Śi. 9. 59. Amaru. 83; to despise, repudiate, repulse; तत्किमवधीरयति मामार्यपुत्रः M. 5.

अवधीरणम् Treating with disrespect.

अवधीरणा Disrespect, despising; repulse; कृतवत्यसि नावधीरणामपराद्धेऽपि यदा चिरं मयि R. 8. 48; M. 3. 20; अयं स ते तिष्ठति संगमोत्सुको विशङ्कसे भीरु यतोऽवधीरणाम् Ś. 3. 13.

अवधीरित *p. p.* Disrespected, disregarded, slighted; अवधीरितार्तवगुणम् Ki. 6. 25 excelled, set at naught; अचेतनं नाम गुणं न लक्षयेन्मयैव कस्मादवधीरिता प्रिया Ś. 6. 13.

अवधीरिन् *a.* 1 Despising, scorning. -2 Excelling.

अवधू 5 U. 1 To shake, move, wave, cause to tremble; रेणुः पवनावधूतः R. 7. 43; लीलावधूतैः चामरैः Me. 37; Rs. 6. 15; Ki. 6. 3; Śi. 13. 36. -2 To shake off or out, shake, toss (lit. and fig.), remove (fig. also); overcome, get the better of; राजसत्त्वमवधूय मातृकम् R. 11. 90; सुरवधूरवधूतभयाः शरैः 9. 19 removing the fears of; अवधूय तद्व्यथाम् 3. 61; व्रजन्ति शत्रूनवधूय निःस्पृहाः शमेन सिद्धिं मुनयो न भूभृतः Ki. 1. 42; रुषावधूय रक्षांसि Rām. -3 To discard, spurn, reject or treat with contempt, disregard; चण्डी मामवधूय पादपतितम् V. 4. 67; Ku. 3. 8; अवधूतप्रणिपाताः V. 3. 5; अवधूतदुहितृप्रार्थनस्य Dk. 13. -*Caus.* (-धूनयति) To shake.

अवधूत *p. p.* 1 Shaken, waved. Māl. 9. 18. -2 Discarded, rejected, despised; R. 19. 43. -3 Insulted, humiliated. इन्द्रदारोऽवधूतश्च नाहं जीवितमुत्सहे Mb. 3. 282. 36. -4 Excelled, surpassed; लीलावधूतपद्मा कथयन्ती पक्षपातमधिकं नः Ratn. 2. 8. -5 Attacked, overcome. -6 Separated from worldly attachments. -तः An ascetic who has renounced all worldly attachments and connections; यो विलङ्घ्याश्रमान्वर्णानात्मन्येव स्थितः पुमान्। अतिवर्णाश्रमी योगी अवधूतः स उच्यते॥ or अक्षरत्वात् वरेण्यत्वात् धूतसंसारबन्धनात्। तत्त्वमस्यर्थसिद्धत्वादवधूतोऽभिधीयते॥ सद्यास्नुतोऽधःशयनोऽवधूतः Bhāg. 3. 1. 19. अवधूतोपेक्षिते च कम्पिते चाश्रमान्तरे। Nm. -2 Smelling sense, nose, नालिनी नालिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते। अवधूतसखस्ताभ्यां विषयं याति सौरभम्॥ Bhāg. 4. 25. 48. -Comp. -वेश *a.* undressed, naked.

अवधूननम् 1 Shaking, waving; पादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम् Ms. 3. 230; अमन्दद्दधैर्ग्रकरावधूननम् Ki. 8. 6. -2 The practice of medicine, curing. -3 Agitation, trembling. -4 Disregarding. -5 Trampling on, treading.

अवधूकः One having no wife.

अवधूपित *a.* Perfumed with incense; Rām. 2.

अवधूलनम् Sprinkling absorbent powders on sores.

अवधृ 10 U. 1 (*a*) To determine, fix, resolve; इत्यवधार्य Pt. 1; यन्मयाऽवधारितम् Mk. 4. चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा Śi. 1. 3; विदग्धगतमनुष्ठेयमवधारितम् M. 5. (*b*) To ascertain, determine accurately, make out, know, perceive, understand; न विश्वमूर्तेरवधार्यते वपुः Ku. 5. 78; Mu. 3. 4. -2 To consider or regard, think, look upon; मृतां मामवधारय Mb.; कुलीनेत्यवधार्यताम् Ks. 21. 124; Śi. 9. 22. -3 To hear, listen to, become acquainted with; वानप्रस्थस्य धर्मं ते कथयाम्यवधार्यताम् Mārk. P. -4 To reflect, consider, think; बालकोऽयमित्यवधार्य Pt. 4. -5 To limit, restrict.

अवधारः Accurate determination, limitation; सर्वत्र यदवधारेणोच्यते स एकान्तः Suśr.

अवधारक *a.* 1 Determining accurately; इष्टावधारकं वाक्यं आशीः Bharata. -2 Restricting oneself to anything.

अवधारण *a.* Restrictive, limiting. -णम्, -णा 1 Ascertainment, determination; मान° Dk. 161. -2 Affirmation, emphasis. -3 Limitation (of the sense of words); यावदवधारणे, एवावधारणे; मात्रं कार्त्स्न्येऽवधारणे Ak.; तुरत्रावधारणार्थः -4 Restriction to a certain instance or instances to the exclusion of all others. -5 Taking up, expressing, reciting (a name); न त्वां देवीमहं मन्ये राज्ञः संज्ञावधारणात् Rām. 5. 33. 10.

अवधारणीय, अवधार्य *pot. p.* To be ascertained determined or considered; विष्णोरिवास्यानवधारणीयम् R. 13. 5; परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन Bh. 2. 99.

अवधारित *p. p.* Ascertained, known, well observed, marked; सम्यगवधारितम् Ratn. 1.

अवधृत *p. p.* 1 Determined, resolved, settled. -2 Heard -3 Understood, made out. -4 (*n.* pl.) Organs of Senses (in Sāṅkhya Phil.)

अवध्य See under अवध.

अवध्यै 1 P. To think ill of, disregard; सोऽवध्यातः सुतैरेवम् Bhāg. 3. 12. 6.

अवध्यानम् Disregard; यथा तरे सदवध्यानमंहः Bhāg. 5. 10. 24.

अव (ब) ध्र *a.* Ved. Not injurious, innoxious, beneficent. See अवध.

अवध्वंस् 1 A. 1 To apply oneself to, set about. –2 To strew over, scatter, spread; ध्वान्तं तमोऽव दध्वसे Rv. 90. 993. 7. चूर्णैरवध्वंसते Sk. –*Caus.* 1 To cast down. –2 To strew over.

अवध्वंसः 1 Abandoning, quitting. –2 Powder, dust; यः पुरुषः पारुषेयोऽवध्वंस इवारुणः Av. 5. 22. 3. –3 Disrespect, Censure, Blame. –4 Falling off or from. –5 Sprinkling.

अवध्वस्त *p. p.* 1 Destroyed, perished. –2 Censured, disrespected. –3 Pounded coarsly or badly. –4 Abandoned. –5 Sprinkled. –6 Scattered.

अवनम् [अव्-ल्युट्] 1 Protection, defence; भुजोऽनवने P. I. 3. 66, Nalod. 1. 4. –2 Gratifying, pleasing. –3 Wish, desire. –4 Delight, satisfaction. –5 Hurry, speed. cf. अवनं खण्डने त्राणे गतौ तृप्ते च याचने। श्रवणे च क्रियायां च अवाप्तिप्रीतिदीप्तिषु। Nm.

अवनक्षत्रम् The disappearance of the stars.

अवनम् 1 P. 1 To bow down, to bend down, stoop; अवनम्य वक्षसि Śi. 9. 74 –2 To bend oneself, hang down; त्वय्यादातुं जलमवनते Me. 48. See अवनत also. –*Caus.* (अवनामयति) To bend down, bend; अवनमय द्विषतां शिरांसि K. 109; श्वपुच्छमवनामितम् Pt. 4.

अवनत *p p.* Bent down, hung down, downcast; विनय°, प्रश्रय°, लज्जा°, °उत्तरकायम् R. 9. 60; फलपुष्पैरवनतान् Rām. cf. also लिखन्नास्ते भूमिं बहिरवनतः प्राणदयितः Amaru 7. –2 Verging in the west, setting; रजनिरवनतेन्दुर्लज्जयाधोमुखी च Śi. 10. 91. –3 Bending, stooping, deepened, not projecting. –4 Humble. –**Comp.** –**अङ्ग** *a.* with stooping; limbs; अथ प्रभृत्यवनताङ्गि तवास्मि दासः Ku. 5. 86. –**काय** *a.* bending the body, crouching down; °उत्तरकाय R. 9. 60. –**मुख** *a.* with down-cast countenance. –**शीर्षन्** *a.* bowing the head.

अवनतिः *f.* 1 Bending, bowing down, stooping; अवनतिमवनेः Mu. 1. 2, 3. 8; Śi. 9. 8. –2 Declining in the west, setting; गतवत्यराजत जपाकुसुमस्तबकद्युतौ दिनकरेऽवनतिम् Śi. 9. 8. –3 A bow, prostration. –4 Bending (as a bow); धनुषामवनतिः K. (where अ° also means 'stooping'). –5 Modesty, absence of insolence, humility.

अवनम्र *a.* Bowed, bent; पर्याप्तपुष्पस्तबकावनम्रा Ku. 3. 54; पाद° fallen at the feet.

अवनामः 1 Bending or bowing, falling at the feet; गलितनयनवारि र्याति पादावनामम् Śi. 11. 35. –2 Causing to bend down.

अवनामक *a.* What depresses or causes to bend or bow.

अवनामिन् *a.* Bending or bowing down; कृच्छ्रेण क्षितिमवनामिनस्तुरङ्गाः (आनिन्युः) Ki. 7. 19.

अवनर्द् To slur or trill (chanting of the Hindu rituals.)

अवनह् 4 U. To bind on, tie on, put over, cover with.

अवनद्ध *p. p.* 1 Formed, made. –2 Fixed, seated; स्त्यानावनद्धघनशोणितशोणपाणिः Ve. 1. 21. जालावनद्धाङ्गुलिपाणिपादम् Bu. ch. 1. 66. –3 Covered, encircled; ताम्बूलीलतावनद्धपूगखण्डमण्डितैः K. 19; Śi. 3. 7; bound on, tied; चर्मावनद्धं दुर्गन्धिपूर्णं मूत्रपुरीषयोः Ms. 6. 76; हेममालावनद्धः (रथः) Mb. पुष्पभारावनद्धः (पादपः) Rām.; नष्टार्कचन्द्रकिरणातिरजोवनद्धा Bṛi. S. 19. 20. fastened, woven, put together; स्रगवनद्धमनोरमपल्लवा Śi. 6. 53; 7. 52. –**द्धम्** A drum.

अवनाहः 1 Binding, girding, putting on. –2 Binding rope; यूपं कृत्वा तु मलयमवनाहं च तक्षकम् Mb. 7. 202. 73.

अवनाट *a.* [नतं नासिकायाः; अव–नाटच् see अवटीट] Flat nosed. –**टम्** The condition of having a flat nose.

अवनिः,–नी *f.* [अव्–अनि Un. 2. 101] 1 The earth; often used at the end of comp. meaning 'ground', 'place'; काननावनौ Dk. 7, 13; लीलावनौ place of recreation 25. –2 A finger (Nir.) –3 A river; सं यं स्तुभोऽवनयो न यन्ति Rv. 1 190. –4 Course, bed of a river, अवनिंगत *a.* fallen prostrate on the gound. –**Comp.** –**ईशः**, –**ईश्वरः**, –**नाथः**, –**पतिः**, –**पालः** lord of the earth, king; पतिरवनिपतीनां तैश्चकाशे चतुर्भिः R. 10. 86; 11. 93. सहैवावनिपालसंघैः Bg. 11. 26. –**चर** *a.* roving over the earth, vagabond. –**जः** The planet Mars. –**तल** the surface of the earth. –**ध्रः** a mountain स्फुटमेव समस्तमापदा तदिदानीमवनीध्रमूर्धसु Śi. 16. 78. –**भृत्** A mountain, a king. –**मण्डलम्** the globe. **रुहः**, –**द्** a tree. –**सारा** The plantain tree.

अवनिज् 3 U. To wash, purify, cleanse, to wipe off. –*Caus.* 1 To cause to wash off. –2 To fill with, pervade; सुसुगन्धतयावनेजितानाम् Ghaṭ. 15.

अवनिक्त *p. p.* 1 Washed, cleansed. –2 Searched.

अवनेज्य *a.* To be Used for washing.

अवनेजनम्, –अवनेजनी, –अवनेज 1 Washing, ablution; पादावनेजसरितः शमलानि हन्तुम् Bhāg. 11. 6. 19. न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनम् Ms. 2. 209. –2 Washing off. ablution. –3 Water for washing. ऋतं हस्तावनेजनम् Av. 11. 3. 13. foot-bath; आपः पादावनेजनीः Ait. Br. आपस्तेऽवन्यवनेजन्यस्त्रींल्लोकान् शुचयोऽपुनन् Bhāg. 10. 41. 15. –4 Sprinkling water on the *darbha* grass at a Srāddha ceremony.

अवनिश्चयः Deduction, ascertainment.

अवनिष्ठीव् To spit upon; अवनिष्ठीवतो दर्पाद् द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः Ms. 8. 282.

अवनिष्ठीवनम् Spitting upon.

अवनी 1 P. 1 To lead or bring down, to push into; अश्वानपोऽवनीयमानान् Kāty. -2 To cause to descend or flow. -3 To lead away. -4 To pour down or over.

अवनयः 1 Throwing down, precipitating. -2 Causing to descend.

अवनयनम् Leading down, pouring down.

अवनायः Throwing down &c.

अवनायक *a.* Causing to descend.

अवनीत *a.* Led or pushed down into; ऋबीसे अत्रिमश्विनावनीतम् Rv. 1. 116. 8.

अवनेय *a.* To be led away; अरण्ये मुनिभिर्जुष्टे अवनेया भविष्यसि Rām. 7. 46. 9.

अवन्तिः -न्ती *f.* [अव्-बाहु० झिच् Uṇ. 3. 50.] 1 N. of a city, the modern उज्जयिनी, one of the seven sacred cities of the Hindus, to die at which is said to secure eternal happiness; cf. अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्चिरवन्तिका। पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः॥ The women of Avanti are said to be very skilful in all erotic arts; cf. आवन्त्य एव निपुणाः सुदृशो रतकर्मणि B. R. 10. 82. -2 N. of a river. *m.* (pl.) N. of a country and its inhabitants; its capital being उज्जयिनी on the river सिप्रा; and there is also the temple of महाकाल in the suburbs. [According to Hemachandra अवन्ति is synonymous with Mālava or the modern Mālavā; but the latter country covered in ancient times, as now, a wider area than Avanti, as Bāṇa applies the name to a neighbouring kingdom in the east, whose capital was Vidiśā on the Vetravatī or Betvā. In the time of the Mahābhārata Avanti appears to have extended on the south to the banks of the Narmadā and on the west probably to the banks of the Myhe or Mahī]; अवन्तिनाथोऽयमुदग्रबाहुः R. 6. 32; असौ महाकालनिकेतनस्य वसन्नदूरे किल चन्द्रमौलेः 6. 34, 35; प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान् Me. 30; अवन्तीषूज्जयिनी नाम नगरी K. 52. -Comp. -पुरम् the city of Avanti उज्जयिनी. -ब्रह्मः [अवन्तिषु ब्रह्मा अच् समासान्तः. ब्रह्मणोजानपदाख्यायाम् P. V. 4. 104] a Brāhmaṇa residing in Avanti. -भूपालः Bhoja, the king of Avanti. -सोमः [अवन्तिषु सोम इव] sour gruel (prepared from the fermentation of rice-water (काञ्जिकम्).

अवन्तिका 1 The modern city of उज्जयिनी. -2 The language of the Avantis.

अवन्ध्य *a.* Not barren, fruitful, productive; अवन्ध्यवाञ्छितफलप्रदान K. 260; अवन्ध्यपातेन बाणेन V. 2. 2; अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु H. 2. 10. -Comp. -काल *a.* Regularly and fruitfully working; निश्चित्य यः प्रक्रमते नान्तर्वसति कर्मणः। अवन्ध्यकालो वश्यात्मा स वै पण्डित उच्यते॥ Mb. 5. 33. 24.

अवपद् 10 P. To split. -*Pass.* To split oneself, to be split.

अवपाटिका Laceration of the prepuce.

अवपत् 1 P. To fall down, fly down, jump down, descend, alight, pounce or swoop upon: श्येनावपातमवपत्य Prab.: फलैर्वृक्षावपतितैः Rām. -*Caus.* To throw down, fall down.

अवपतनम् Alighting, descending.

अवपतित *a.* Fallen down from; फलैर्वृक्षावपतितैः सीते दुःखमतो वनम् Rām. 2. 28. 12.

अवपातः 1 Falling down; जलं कूलावपातेन प्रसन्नं कलुषायते Mk. 9. 24; अधश्चरणावपातम् Bh. 2. 31 falling down at the feet; (fig.) cringing. -2 Descent, descending; जलावपातः Y. 2. 277; कपोत° H. 1; श्येन° चकिता Māl. 8. 8. sudden swoop or pouncing. -3 A hole, pit. -4 Particularly, a hole or pit for catching elephants; अवपातस्तु हस्त्यर्थे गर्ते छन्ने तृणादिना Yādava; रोधांसि निघ्नन्नवपातमग्नः करीव वन्यः परुषं ररास R. 16. 78. The Mātaṅgalīlā 10. 1 enumerates the methods of catching elephants as follows वारिकर्म वशाविलोभनविधिभ्य चानुगत्या तथैवापातेन ततोऽवपातत इतीहेभग्रहः पञ्चधा।

अवपातनम् 1 Falling, knocking down, throwing down; द्रुमाणाम् Ms. 11. 64; कुड्यावपातनम् Y. 2. 223. -2 (In drama) a scene during which a person enters the stage in terror but leaves it at the end in good humour.

अवपद् 4 A. 1 To go down, glide down; to descend, fall down as केश, गर्भ &c. -2 To be deprived of (with abl.). -3 To fall, meet with an accident. -4 To overthrow, ruin. -*Caus.* To cause to glide or go down.

अवपन्न *p. p.* 1 Mixed with. -2 Cooked together with. -3 Fallen on or into; केशकीटावपन्नम् Ms. 11. 159. -4 Alighted, descended.

अवपादः Falling down.

अवपाकः *a.* 1 Badly or ill-cooked. -2 Without a net. -कः Bad cooking.

अवपात्र *a.* [अवरं भोजनायोग्यं पात्रं यस्य] A Mlechchha whose eating in a vessel makes it useless for others.

अवपात्रित *a.* [अवपात्र कृत्यर्थे णिच्-क्त] One who has lost his caste, a person not allowed by his kindred to eat in a common vessel; see अपपात्रित (= भिन्नोदकीकृत Day.).

अवपानम् Drinking; सोमो भूत्वऽवपानेष्वाभगो Rv. 1. 136. 4. माप स्थातं महिषेवावपानान् Rv. 10. 106. 2.

अवपालित *a.* Unprotected, neglected.

अवपाशित *a*. [अवपाशः समन्तात् पाशो जातोऽस्य तार० इतच्] Snared, having a snare laid over (on all sides); यान्त्येव न निवर्तन्ते मृत्युपाशावपाशिताः Rām. 7. 6. 59.

अवपिण्डित *a*. (said of dew-drops) fallen down in the shape of globules.

अवपीड् 10 P. To compress; ममज्जेव मही तस्य भूरिभारावपीडिता Mb.; पादौ शिरोभिरवपीडितौ Rām.; to press or squeeze together; एकीकृतस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य: Māl. 6. 12.

अवपीड *a*. Pressed on all sides. **-डः** 1 Pressing down, pressure. -2 A kind of medicinal drug used to cause sneezing, sternutatory. -3 A kind of medical treatment.

अवपीडनम् 1 The act of pressing down. -2 A sternutatory. **-ना** Damage, violation; अङ्गावपीडनायां समुत्थानव्ययं दाप्यः Ms. 8. 287.

अवपूर्ण *a*. Full of, filled.

अवपोथिका Anything used for knocking down as stones &c. thrown from the walls of a city on the besiegers. M. Bh.

अवप्रज्जनः The end of the warp of a web.

अवप्लु 1 A. To jump down; स्वनिगममपहाय मत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थः Bhāg. 1. 9. 37.

अवप्लुत *a*. 1 Jumped down from. -2 Gone away from; Mb.

अवफः Flatulence, wind from the bowels.

अवबधा Segment of the base of a triangle.

अवबन्ध् 9 P. 1 To bind, fasten (fig. also); नीत्वा कामं गौरवेणावबद्धः Śi. 18. 19. -2 To arrest, rivet; शिल्पकुशलतयाऽवबध्नाति दृष्टिम् Mk. 9.

अवबन्ध 1 Falling or palsy of the eylids, Blepharoptosis; व्याधिर्नेत्रावबन्धकः Suśr. -2 A kind of disease. -3 Binding on all sides निद्रामुद्रावबन्धान्मधुकरमनिशं पद्मकोशादपास्य Nag. 3. 18.

अवबाधा 1 Pain, agony. -2 Resistance, opposition.

अवबाहुकः [अवबद्धो बाहुर्येन प्रा० स०] Spasm in the arm.

अवबुध् 4 A. 1 To awake; to recognise; तं चावबुध्याव्रम् Dk. 127. -2 To become sensible or aware of, feel, perceive, know, understand; त्वक्स्पर्शं नावबुध्यते Mb.; एकान्तमौग्ध्यानवबुद्धविभ्रमैः Śi. 12, 30; Bk. 15. 101; Ms. 8. 53; अधीत्यावबुद्धय च; येनावबुध्यते तत्त्वं प्रकृतेः पुरुषस्य च Bhāg. knows. *-Caus*. 1 To awaken, rouse; रामो रामावबोधितः R. 12. 23. -2 To make one aware of, inform; ब्रह्मचोदनानुरूपमवबोधयत्येव केवलम् Ś. B.; प्रागेव विदुरो वेद तेनास्मानवबोधयत् Mb. -3 To remind, put in mind of; आर्ये सम्यगवबोधितोऽस्मि Ś 1. v. l. -4 To teach, instruct.

अवबुद्ध *p. p*. 1 Known, learnt; तत्र मे कौशलं सर्वमवबुद्धं विशाम्पते Mb. 4. 3. 10. -2 [कर्तरि-क्त] One who knows.

अवबोधः 1 Waking, becoming awake (opp. स्वप्न); यौ तु स्वप्नावबोधौ तौ भूतानां प्रलयोदयौ Ku. 2. 8; युक्तस्वप्नावबोधस्य Bg. 6. 17. -2 Knowledge, perception; स्वभर्तृनामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः R. 7. 41; भावावबोधकलुषा दयितेव रात्रौ 5. 64; प्रतिकूलेषु तैक्ष्णस्यावबोधः क्रोध इष्यते S. D.; M. 3. 10; स्वात्मावबोधं महः Prab. 1. 1. -3 Discrimination judgment; अवबोधवारि रजसः शमनम् Ki. 6. 41.-4 Teaching, informing.

अवबोधक *a*. 1 Indicating, showing; निजपराक्रमावबोधकानि चरितानि Dk. 175. -2 Enlightener; अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधक ते Bhāg. 10. 87. 14. **-कः** 1 The awakener, the sun. -2 A panegyrist, bard. -3 A teacher. -4 Thought, intention; मदवबोधकं प्रकटयता Dk. 153; °त्वं instruction, guidance, explanation.

अवबोधनम् Knowledge, perception.

अवबोधित *a*. Awakened; रामो रामावबोधितः R. 12. 23.

अवब्रवः [कुत्सितः ब्रवः] Ill-report, defamation.

अवभञ्ज् 7 P. To break off, smash; वनस्पतिं व्रज इवावभज्य Ku. 3. 74; अवभग्नश्च मे मानः Rām., broken down, humbled.

अवभङ्ग *a*. 1 Humbling, overcoming, defeating; मानावभङ्गनिपुणं त्वममोघमस्त्रम् V. 4. 25. -2 Broken off, injured. **-ङ्गः** 1 Breaking off (as a shaft). -2 Hollowing or sinking (of the nose); Suśr.

अवभजनम् Breaking off, tearing, humbling.

अवभाषणम्, Speaking, telling.

अवभास् 1 A. 1 To shine; नात्यर्थमम्लैरवभासमानः Ki. 3. 46; स तेजसा सूर्य इवावभासते Mb. -2 To shine forth, become manifest; आहोस्विन्मुखमवभासते युवत्याः Śi. 8. 29. -3 To appear, seem (apparently or falsely); एतत्त्रयं तत्प्रायःपिण्डवदेकत्वेनावभासते Vedānta. *-Caus*. To irradiate. illuminate; अधिकावभासितादिशो निकरः Śi. 9. 37.

अवभासः 1 Splendour, lustre, light; यैः शोभितोऽसि मुखचन्द्रकृतावभासः Mu. 5. 16. -2 Knowledge, perception. -3 Appearance, manifestation, inspiration; येनास्य तत्त्वेषु कृतेऽवभासे Ki. 3. 26. -4 Space, reach, compass. -5 False knowledge. **-Comp. -करः** N. of a divinity. **-प्रभाः** (pl.) N. of a whole class of deities. (Buddhist.)

अवभासक *a*. Luminous, irradiating. **-कम्** The supreme spirit; °त्वम् luminousness.

अवभासित *p. p*. 1 Illumined, lighted, irradiated. -2 Evident, manifest.

अवभासिन् *a*. Shining, bright. **-नी** The outer skin or cuticle.

अवभिद् 7 P. To break off, shatter.

अवभेदः Breaking off, shattering.

अवभेदिन् *a.* Breaking off, shattering, dividing.

अवभुज् 6 P. To bend down, curve.

अवभुग्न *p. p.* Contracted, bent, crooked; अवभुग्नभोगिफणमण्डलां भुवम् Śi. 15. 54.

अवभृथः [अव-भृ-क्थन् Uṇ. 2. 3] 1 The end or completion of a principal sacrifice; तन्मरणमेवास्यावभृथः Bṛi. Up. 3. 17. 5.–2 Bathing at the end of a principal sacrifice for purification; नावभृथं सरस्वत्याम् Kāty.; भुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी मेध्येनावभृथादपि R. 1. 84; प्रीत्याश्वमेधावभृथार्द्रमूर्तेः 6. 61; 9.22; 11. 31; 13. 61; Y. 3. 244; Ms. 11. 82. –3 Purification by bathing of the sacrificer and the sacrificial vessels at the end of a sacrifice; अच्छावभृथमोजसा Rv. 8. 93. 23. –4 The water of purification. –5 A supplementary sacrifice to atone for defects in a principal and preceding one; a sacrifice in general; स्नातवत्यवभृथे ततस्त्वयि Śi. 14. 10. –Comp. **–स्नपनम्, –स्नानम्** ablution after a sacrificial ceremony; Bhāg.

अवभ्रः Abduction, carrying off.

अवभ्रट *a.* [नतं नासिकायाः; अव-भ्रटच् P. V. 2. 31] Flat-nosed; see अवटीट. **–टम्** The state of having a flat nose.

अवम *a.* [अव्-अमच् Uṇ. 5. 54.] 1 Sinful, wicked. –2 Contemptible, mean, undermost, lowest. –3 Base, low, inferior (opp. परम); अनलकानलकानवमां पुरीम् R. 9. 14; see अनवम; या त उक्तिरवमा या परमा Rv. 6. 25. 1. –4 Next, intimate. –5 Last, youngest; उतावमस्य पुरुहूत बोधि Rv. 6. 21. 5. प्रद्युम्न इति विख्यातः सर्वतोऽनवमः पितुः Bhāg. 10. 55. 2. –6 decreasing. **–मः** 1 A protector. –2 A class of Manes; त्रिविधाः पितरः अवमा ऊर्वाः काव्याश्च. **–मम्** 1 Sin. –2 A lunar day exactly coinciding with a solar one; the difference between a Chāndra (29 days, 31 Ghaṭikās and 50 palas) and a solar month (30 days); तिथ्यन्तद्वयमेकी दिनवारः स्पृशति यत्र तद्भवत्यवमद्रिनम् Jyotiṣa.

अवमन् 4 A. (or Poet. P.) 1 To despise, contemn, disregard, disrespect; चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी Ku. 5. 53; Ms. 2. 11, 4. 135, प्रभावविदितानुरागमवमन्यते वापि माम् V. 2. 11. –2 To undervalue, depreciate, slight, make light of; तदीशितारं चेदीनां भवांस्तमवमंस्त मा Śi. 2. 95; जगन्मङ्गलमात्मानं कथं त्वमवमन्यसे U. 7. 8; Bk. 8. 81; 12. 25; 15. 14, 66. –*Caus.* To despise &c.; या चैनं नावमानयेत् Ms. 2. 50, 4. 136.

अवमत *p. p.* Despised, contemned &c. भिन्दन्त्यवमता मन्त्रम् Ms. 7. 150. – Comp. **–अङ्कुशः** a restive elephant (that disdains the hook), one in rut; अन्वेतुकामोऽवमताङ्कुशग्रहः Śi. 12. 16.

अवमतिः A master, an owner. **–तिः** *f.* 1 Disregard, disrespect. –2 Aversion, dislike.

अवमन्तव्य, –अवमान्य *pot. p.* 1 To be treated with disrespect, or slighted; बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः Ms. 7. 8, 9. 82. –2 Contemptible, mean.

अवमन्तृ *a.* 1 Disrespectful, contemptuous, despising. –2 Arrogant.

अवमानः Disrespect, contempt, disregard; अमृतस्येव चाकाङ्क्षेदवमानस्य सर्वदा Ms. 2. 162; Bg. 14. 25. (v. l.) अपमान °ता, **–त्वम्** dishonourableness, contempt.

अवमाननम्, –ना Despising, disrespect, contempt; अवमाननार्थमिह किं निमन्त्रितः Śi. 15. 18.

अवमानिन् *a.* Contemning, despising, slighting, undervaluing; त्रिद्युमासुपस्थितश्रेयोऽवमानिनम् Ś. 6; अयि आत्मगुणावमानिनि Ś. 3.

अवमन्थ *a.* [अवमथ्नाति अव-मन्थ्-अच्] Producing swellings. **–थः** A kind of disease, swellings caused by boils or contusions.

अवमर्षः 1 Consideration, investigation. –2 One of the five principal parts or *Sandhis* of a play; यत्र मुख्यफलोपाय उद्भिन्नो गर्भतोऽधिकः । शापाद्यैः सान्तरायश्च सोऽवमर्ष इति स्मृतः S. D. 336; also written विमर्ष. –3 Attacking; वीर्यावदानेषु कृतावमर्षः Ki. 3. 43.

अवमर्षणम् 1 Intolerance, impatience. –2 Effacing, obliterating, banishing from recollection.

अवमुच् 6 P. 1 To let loose, loosen (as a horse). –2 To take off (a garment &c. मेखलाम्, किरिटम्, वासांसि, भूषणानि &c. –3 To unharness, to liberate one's self from, to strip off; मृत्योः पड्वीशमवमुञ्चमानः Av. 8. 1. 4.

अवमोचनम् Setting at liberty, loosening, letting go.

अवमूर्च्छ् To be appeased or allayed (as a quarrel) Mb. 5.

अवमूर्धन् *a.* [अवनतो मूर्द्धाऽस्य) With one's head hanging down. –Comp. **–शय** *a.* [अवमूर्द्धा सन् शेते; शी अच्] lying with the head hanging down. (**–यः**) one who sleeps with his head hanging down, such as man (opp. देव); उत्तानशया देवा अवमूर्धशाया मनुष्याः.

अवमृज् 2 P. 1 To rub off, to strip off, remove; लेपमवमार्ष्टि. –2 To efface

अवमार्जनम् 1 Washing &c. –2 An instrument for rubbing down, a curry-comb इमा ते वाजिन्नवमार्जनानि Rv. 1. 163. 5.

अवमृद् 9 P. 1 To grind or pound down, to reduce by friction; crush, tread down, trample upon; अवमृद्नन्स राष्ट्राणि पार्थिवानां हयोत्तमः Mb. –2 To rub. -*Caus.* To pound down &c.

अवमर्दः 1 Trampling upon. –2 Pain, toils; रणावमर्दमासाद्य Rām. –3 An expedient of a Government,

inflicting punishment on an enemy by laying his country waste, devastation, oppression; अवमर्दः प्रतीघातस्तथा चैव बलीयसाम् Mb. 12. 59. 52 -4 Slaying, killing; अवमर्दादिव दृप्तसिंहशावः (विनिवर्तितः) U. 5. 8. -5 Friction, turmoil; न त्वां समासाद्य रणावमर्दे मनःश्रमं गच्छति निश्चितार्थम् Rām 5. 48. 6. -6 A kind of eclipse; Bṛi. S.

अवमर्दन *a*. Trampling down, grinding, crushing; शत्रुबल° Rām. **-नम्** 1 Rubbing, shampooing; हस्तपाद° Pt. 1. -2 Oppression, crushing down.

अवमर्दिन् *a*. Slayer, killer; श्रुताश्च दृष्टा हि मया पराक्रमा महात्मनस्तस्य रणावमर्दिनः Rām. 5. 37. 65.

अवमृश् 6 P. 1 To touch; अवमृशन्ती कलहंसकान् K. 232. -2 To consider, ponder, reflect. तद्भावमृश्य न विवेद Ch. Up. 6. 13. 1. -*Caus*. 1 To cause to touch. -2 To destroy; interrupt.

अवमर्शः Touch, contact.

अवमर्शित *a*. Destroyed, disturbed; इति दक्षः कविर्यज्ञं भद्र रुद्रावमर्शितम् Bhāg. 4. 7. 48.

अवमूत्रयत् *a*. Soiling the body with urine; अवमूत्रयतो मेढ्रम् (छेदयेत्) Ms. 8. 282.

अवमेह Dirt; कामं प्रयाहि जहि विश्ववसोऽवमेहम् Bhāg. 9. 10. 15.

अवयज् 1 A. 1 To expiate (sin), drive away, expel, disperse (enemies &c.) by performing sacrifices. -2 Not to worship; to abandon.

अवयजनम् Purification, means of expiating; देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि &c. Mahānār. 18. 1. Tāṇḍya Br. (अपगमनसाधनम्).

अवयाज् *f*. [अव-यज्-ण्वि] A particular portion of a sacrifice. शुष्मिन्नवयाः Rv. 1. 173. 12; Av. 2. 35. 1. *m*. (-याः, याजौ) A kind of priest.

अवयवः [अवयूयते कार्यद्रव्येण संबध्यते, अव-यु-कर्मणि-अप्] 1 limb (of the body); मुखावयवलूनां ताम् R. 12. 43, Amaru. 45, 51; a member (in general); करिंमश्चिदपि जीवति नन्दान्वयावयवे Mu. 1. -2 A part, portion (as of a whole); पदे न वर्णा विद्यन्ते वर्णेष्ववयवा न च Bhartṛi; द्रव्याणां केनचिदवयवेन Dk. 61; क्तेनाहोरात्रावयवाः P. II. 1. 45; II. 1. 46. -3 A member or a component part of a logical argument or syllogism, (these are five :- प्रतिज्ञा, हेतु, उदाहरण, उपनय and निगमन). -4 The body. -5 A component, constituent, ingredient (in general), as of a compound &c. -6 A means (साधन, उपकरण). **-Comp. -अर्थः** The meaning of the component parts of a word. **-प्रसिद्धिः** Denotation of the parts, etymological signification, न चावयवप्रसिद्ध्या समुदायप्रसिद्धिर्बाध्यते इत्युक्तम् । ŚB. on MS. 6. 8. 41.

अवयवशः *ind*. Part by part, severally, piece-meal.

अवयविन् *a*. [अवयवः कारणत्वेनास्त्यस्य इनि] Having limbs, having portions or subdivisions (as a whole); अवयविना सह पूर्वादयः समस्यन्ते P. II. 2. 1. Sk. *m*. (-वी) 1 A whole, any substance formed of several constituents; ननु अवयविनि किं मानम् Sid. Mukt. -2 A syllogism, or any logical argument.

अवया 2 U. 1 To go down, to give way; अवयातां मरुतां हेळो अद्भुतः Rv. 1. 94. 12. -2 To desist from, turn off or away. -3 To know, understand; अथवा न धर्ममसुबोधसमयमवयात बालिशाः Śi. 15. 19; न जनोऽयमित्यवयये स तापसैः Ki. 12. 15. -4 To avert, prevent, remove.

अवया, -यात *a*. Ved. Giving way, desisting, ceasing; °हेळः Ved. one whose anger is appeased; भवा मरुद्भिरवयातहेळाः Rv. 1. 171. 6.

अवयात् *a*. 1 One who separates. -2 Turning away, averting. -3 Appeasing, pacifying; अवयाता सदमिद् दुर्मतीनाम् Rv. 1. 129. 11.

अवयानम् 1 Going away, retreat (Ved.). -2 Appeasing, pacification; इयं धीर्भूया अवयानमेषा Rv. 1. 185. 8. -3 Expiation (of sins &c.)

अवयुत्यनुवादः A mention in parts; एकं त्रीणि इत्यवयुत्यनुवादोऽयं त्रयाणामेव ŚB. on. MS. 6. 1. 43.

अवयुन *a*. [वयुनं प्रज्ञा निरु° न. ब.] 1 Having no intellect (Ved.) -2 Undistinguishable, indistinct, dark; स इत् तमोऽवयुनं ततन्वत् सूर्येण वयुनवच्चकार Rv. 6. 21. 3.

अवर *a*. [व्र-बा° अप् न. त.] 1 (*a*) Younger (in years); मासेनावरः = मासावरः Sk. (*b*) Later; Posterior, hinder (in time or space); दक्षौ विवस्वानवरः Rām.; पूर्वजेनावरः पुत्रो ज्येष्ठे राज्येऽभिषिच्यते Rām.; यदवरं कौशाम्ब्याः, यदवरमाग्रहायण्याः P. III. 3. 136-7 sk.; रामाद्वर्षणाधोक्षजोऽवरः Bop. -2 Following, succeeding; जरावराः (शब्दाः) Ak., अवरः श्रद्धयोपेतः Bhāg. 4. 18. 4. चतुरोऽवरान् Ms. 3. 33. -3 Below, under, lower, inferior, less; वर्णावरो भ्राता M. 1. -4 Mean, unimportant, worst, lowest (opp. उत्तम); अव्यक्तयमवरं स्मृतम् K. P. 1; दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय Bg. 2. 49; श्रद्दधानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि Ms. 2. 238. -5 Last (opp. प्रथम); सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् Ku. 7. 44. -6 Least; usually as the last member of comp. with numerals; त्र्यवरैः साक्षिभिर्भाव्यः Ms. 8. 60, 3. 187; 11. 80, 12. 110; त्र्यवरा परिषद् ज्ञेया 112; Y. 2. 69. -7 Western. -8 Nearer, next. -9 Most excellent (अत्यन्तश्रेष्ठ). **-रः** 1 A country behind. -2 Time gone. **-रा** 1 A Direction. -2 N. of Durgā. **-रम्** The hind thigh of an elephant (also °रा). **-Comp. -अर्धः** 1 the least part, the minimum. -2 the last half. -3 the hinder part of the body. (**-र्धम्**) *ind*. in a certain succession of parts, successively. °**तः** *ind*. from below. **-अर्ध्य** *a*. [अवरार्धे भवः यत्] 1 being or on the lower or near side. -2 belonging to the last half. -3 beginning from below. -4 defective (न्यून). (**-र्ध्यम्**) the least or smallest part. **-अवर** *a*. lowest, most inferior of all; न हि प्रकृष्टान् प्रेष्यांस्तु प्रेषयत्यवरावरान् Rām. **-उक्त** *a*. named last.

–ज a. 1 younger, junior, born afterwards Śi. 14. 74. –2 of a low birth, inferior. (–जः) 1 a younger brother; भीमसेनादवरजः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् Mb. 14. 72. 14; R. 11. 54; 14. 11, 36. –2 a Śūdra. (–जा) a younger sister; विदर्भराजावरजा R. 6. 58. 84; 12. 32. –परम् *ind.* one after (upon) another; यस्मिन्त्समुद्रो द्यौर्भूमिस्त्रयोऽवरपरं श्रिताः Av. 11. 3. 20. –पुरुषाः (pl.) one's descendants. –वर्ण a. belonging to a low caste or tribe. (–र्णः) 1 a Śūdra, a man of the fourth tribe. –2 the last or fourth tribe; स्पर्शेनावरवर्णजः (हन्ति) Ms. 3. 241. ब्राह्मणान् बाधमानं तु कामादवरवर्णजम् (हन्यात्) 9. 248. –वर्णकः, –वर्णजः a Śūdra. –व्रत a. having no vow (हीनव्रत or अधमव्रत). (–तः) [अवरम् अत्यन्तश्रेष्ठं व्रतमस्य] 1 the Sun. –2 a kind of tree (*Arka*). –शैलः [अवरः पश्चाद्वर्ती शैलः.] the western mountain (behind which the sun is supposed to set).

अवरक्षणी A rope for tying horses (Hariv. 7.)

अवरङ्गसाहः The king Aurangzeb.

अवरतः *ind.* [अवर-तसिल्] Behind, afterwards, hinder, posterior, downwards, below, from below.

अवरस्तात् *ind.* [अवर-प्रथमाद्यर्थे अस्ताति P. V. 3. 29, 41] Behind, hinder, posterior, below, downwards.

अवरीण a. Degraded, censured, debased, despised (अधरीण).

अवरेण *ind.* (With acc.) Below.

अवर्यति Den. P. To become lower.

अवरम् 1 A. To leave off, cease (only in *p. p.*)

अवरत *p. p.* Stopped, ceased, resting.

अवरतिः *f.* 1 Stopping, ceasing, cessation. –2 Repose, relaxation, rest.

अवरहस a. [अवततं रहः अच् अन्ववतप्ताद्रहसः P. V. 4. 81] Having no people, desolate.

अवरुग्ण a. 1 Broken, torn; अवरुग्णतुङ्गसुरदारुतरौ Ki. 6. 5. –2 Diseased.

अवरुदित a. That upon which tears have fallen; अवक्षुतावरुदितं तथा श्राद्धे च वर्जयेत् Mb. 13. 91. 41.

अवरुध् 7 U. 1 To obstruct, hinder, stop, prevent, detain; मा गा इत्यवरुद्धया Ś. 2. 2. –2 To shut up, besiege; अवारोधि गौर्गोपेन; अवारुद्ध गौः; (स्वयमेव) न रुधः P. III. 1. 64 Sk.; so पुरमवारुणत्; to confine, lock up (oft. with two acc.); शोकं चित्तमवारुधत् Bk. 6. 9; व्रजमवरुणद्धि गाम् Sk.; with loc. case also; आत्मानमात्मन्यवरुध्य Bhāg. –3 To furnish, supply, procure, obtain (for one), get, attain to; कामम्, अन्नम्. –4 To suspend; attach oneself.

अवरुद्ध *p. p.* 1 Obstructed, stopped, checked, hindered. –2 Shut up or in, enclosed. अवरुद्धवृत्तम् Kau. A. 1. –3 *Incognito*, disguised; आस्ति कश्चिद्राजसूनुरवरुद्धश्चरन् Dk.; अवरुद्धोऽवरतार्थो वर्षाणि त्रिदशानि च Mb. –4 Protected, and . . seen by others; अवरुद्धासु दासीषु गम्यासु Y. 2. 290; Ms. 8. 236. –5 Imprisoned, secluded as in the inner apartments. –6 Overwhelmed, affected; प्रहर्षेणावरुद्धा सा व्याहर्तुं न शशाक ह Rām. 6. 113. 14. –Comp. –देह a. incarcerated.

अवरुद्धिः *f.* [रुध्–क्तिन्] 1 Obstruction, restraint; इन्द्रियाणां वीर्याणां चावरुद्धौ Ait. Br. –2 Besieging. –3 Gaining. –का *f.* A woman secluded in the inner apartments; Rāj. T.

अवरोधः 1 Hindrance, obstruction; फेनायमानं स्रोतोऽवरोधः Suśr. –2 Restraint; अन्तःप्राणावरोध Mk. 1. 1. –3 Inner apartments or women's apartments, harem, seraglio; निन्ये विनीतैरवरोधदक्षैः Ku. 7. 73; Śi. 5. 7; अवरोधजनः K. 57; °गृहेषु राज्ञः Ś. 5. 3, 6. 12. –4 The wives of a king taken collectively (oft. pl.); अवरोधे महत्यपि R. 1. 32, 4. 68, 87, also यस्यावरोधस्तनचन्दनानां प्रक्षालनाद्वारिविहारकाले 6. 48, 16. 58, Mv. 6. 20. –5 An enclosure, confinement. –6 Siege, investment, blockade; दुर्गावरोधः H. 3. –7 A covering, lid. –8 A fence, a pen. –9 A watchman. –10 Depression, hollow. –11 Layer (plant) see under अवरुह्. –12 Procuring; प्रजानन्दामृतावरोधेन गृहेषु लोकं नियमयन् Bhāg. 5. 4. 14. cf. अवरोधस्तिरोधाने राजदारेषु तद्गृहे Nm. –Comp. –अयनम् 1 a seraglio. –2 siege.

अवरोधक a. 1 Obstruction, hindering, impeding. –2 Besieging; सुधन्वा वीर्यवान् राजा मिथिलामवरोधकः Rām. 1. 71. 16. –कः A guard. –कम् A barrier, fence.

अवरोधनम् 1 A siege, blockade; प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनम् Rām. 1. 4. 35. –2 Hindering, obstructing. –3 An obstacle, impediment. –4 A closed or private place. –5 The innermost part of anything; यत्र राजा वैवस्वतो यत्रावरोधनं दिवः Rv. 9. 113. 8. –6 The inner or women's apartments in a royal palace; राजावरोधनवधूरवतारयन्तः Śi. 5. 18; अवरोधने स्थास्यति Dk. 120. –7 An inmate of the harem, a queen, wife; अवरोधनानि सिन्धोः Śi. 8. 8. (समुद्रमहिष्यो नद्यः.)

अवरोधिक a. Obstructive, impeding. –कः [अवरोधे तद्रक्षणादौ नियुक्तः ठन्] A guard of the queen's apartments. –का A female of the inner apartments; ययुस्तरङ्गाधिरुहोऽवरोधिकाः Śi. 12. 20.

अवरोधिन् a. 1 Obstructing, hindering. –2 Besieging.

अवरुह् 1 P. 1 To descend, alight, go down to; कूपम्, पन्थानम् &c.; come down (in general); to dismount, get down; यानासनस्थश्चैवैनमवरुह्याभिवादयेत् Ms. 2. 202; R. 4. 80; Bk. 8. 104; so प्रासादात्, वृक्षाग्रात्; ऐश्वर्यात् अवरूढः come down from, bereft of, prosperity. –2 To approach; अचिरादवरोक्ष्यसि Bhāg. 3. 33. 10. –*Caus.* रोहयति or रोपयति 1 To cause to descend or alight; तामवारोहयत् R. 1. 54; helped her down; to bring down, or set down; तां सरस्तीरेऽवरोप्य Dk. 139; वृक्षाद्धनुषि, गाण्डिवम् &c. –2 To lower, lessen, reduce; Ms. 1. 82. –3 To plant (as trees). –4 To depose, dethrone, dismiss, remove (as from a throne &c.); मयाऽधिकाराभ्यामवरोप्य Mu. 3; चाणक्यं साचिव्यादवरोपयेत्.

अवरूढ *p. p.* 1 Descended, alighted; dismounted. -2 Uprooted.

अवरोधः 1 Moving down, descending. -2 A shoot sent up by the root of a plant; a slip (for planting); the pendent shoots of the (Indian) fig-tree.

अवरोधनम् Ved. Descending motion, descending.

अवरोपणम् 1 Uprooting. -2 Causing to descend. -3 Taking away, depriving, diminishing. -4 Setting (as of the sun). -5 Planting; अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वृक्षाणामवरोपणम् Mb. 13. 58. 22.

अवरोपित *p. p.* 1 Uprooted. -2 Deprived of, curtailed. -3 Diminished, lost. -4 Dethroned, bereaved of; पुराहं वालिना राम राज्यात्स्वादवरोपितः Rām. 4. 8. 32. -5 Lowered, lessened; इतरेष्वागमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोपितः Ms. 1. 82.

अवरोहः 1 Descent, going or coming down. -2 A creeping plant winding itself round a tree from the bottom to the top (such as the गुडूची creeper). -3 Heaven (तस्माद्धि भोगावसाने सर्वेऽवरोहन्ति). -4 Mounting, ascending. -5 A shoot sent out by a plant, a pendent branch, one that strikes fresh roots into the earth, as of the fig-tree (वट); अवरोहशताकीर्णं वटमासाद्य तस्थतुः Rām. -6 The growth of a plant or vine. -7 (In music) The descending scale of notes. **-Comp. -शायिन्** the Indian fig-tree; so **-शाखः, -शाखिन्.**

अवरोहणम् 1 Alighting, descending. -2 Ascending.

अवरोहिका N. of a plant अश्वगन्धा.

अवरोहिन् *a.* Descending. *m.* (**ही**) N. of the Indian fig-tree (वट). **-णी** A particular condition (दशा) brought about by a particular position of the stars उच्चाद्गपञ्चमस्थस्य दशा स्यादवरोहिणी । तस्यामल्पमवाप्नोति फलं क्लेशाच्छुभं नरः ॥ Jyotiṣa

अवरूप *a.* 1 Mis-shapen, deformed. -2 Degenerated, degraded.

अवरोकिन् *a.* Ved. Shining, brilliant.

अवरोचकः A kind of disease, loss of appetite; स्नेहगन्धिमुखं तत्र कामश्वासावरोचकः.

अवरोहित *a.* Light red-coloured.

अवर्ग *a.* Having no class. **-र्गः** The vowels.

अवर्चस् *a.* Ved. Without splendour, mean-looking अवर्चसं कृणुहि शत्रुमस्य Av. 4. 22. 3.

अवर्जिवस् *a.* Ved. Not hindering, not being able to prevent.

अवर्ण *a.* 1 Colourless, having no marks. -2 Bad, low, destitute of good qualities. (**-र्णः**) 1 Scandal, ill-repute, stigma, spot; सोढुं न तत्पूर्वमवर्णमीशे R. 14. 38. -2 Blame, censure; न चावदद् भर्तुरवर्णमार्या 57 spoke no ill words. -3 Epithet of 18 letters according to ह्रस्व, दीर्घ, प्लुत, उदात्त, अनुदात्त &c. **-Comp. -वादः** reproach, censure. **-संयोगः** No connection with any caste.

अवर्तन *a.* Destitute of livelihood. **-नम्** 1 Want of livelihood. -2 Non-existence.

अवर्तमान *a.* Not belonging to the present time.

अवर्तिः *f.* Ved. Bad fortune, poverty, distress, want.

अवर्त्र *a.* Ved. Not turning back; unimpeded; न मर्त्योऽवर्त्रं आपधीषु Rv. 6. 12. 3.

अवर्षः, -अवर्षणम् Want of rain, drought; कुर्यानु भर्तृकोऽवर्षाम् Mb. 13. 94. 33.

अवर्षुक *a.* Ved. Not raining.

अवर्ष्य *a.* Being active in rainless bright weather; नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च Vāj. 16. 38.

अवलक्ष *a.* (also written वलक्ष) White. **-क्षः** [अवलक्ष्यते, अव-लक्ष्-घञ्] The white colour.

अवलगितम् An additional mode in the prologue of the drama and not having any particular reference to the latter S. D.

अवलग्न *a.* 1 Clinging or adhering to, touching, in contact with; विपुलतरनिरन्तरावलग्न Śi. 7. 71. -2 Hanging down. -3 Placed contiguously, impressed. **-ग्नः** The waist.

अवलम्ब् 1 A. 1 (*a*) To hang, slip or glide down, hang down, be suspended; कनकशृङ्खलावलम्बिनी Mu. 2 suspended by a golden chain; स्तनवदवलम्बते यः कण्ठेऽजानां मणिः स विज्ञेयः Bṛi. S. 65. 3; शाखायां मृतकमवलम्बितमास्ते Vet. (*b*) To rest, recline, sink down, remain; यस्य वचनात्तत्रावलम्बिताः H. 1. -2 To catch hold of, hold, cling to, throw or support onself on, lean on, rest on; ययौ तदीयामवलम्ब्य चाङ्गुलिम् R. 3. 25; उर्वशी राजानमवलम्बते V. 1; दण्डकाष्ठमवलम्ब्य स्थितः Ś. 2; चित्रलेखाहस्तावलम्बिता V. 1 leaning on, supported by; K. 17. 185. -3 To hold up, bear up, support, sustain, take up; अवलम्ब्यतां पुत्रः Ś. 7; हस्तेनावलम्ब्योर्वशीम् V. 3; हृदयमवललम्बे रात्रिसंभोगलक्ष्मीः Ki. 9. 78; अधिकारानवलम्ब्य Ku. 2. 18; हृदयं न त्ववलम्बितुं क्षमाः R. 8. 60; नात्मनैवावलम्बे Me. 111; हस्तेन तस्याववलम्ब्य वासः R. 7. 9; Ku. 3. 55, 6; 68; 7. 58; तदर्हस्याजीवितमवलम्बितुम् Ś. 3; Dk. 162; Ve. 4; M. 3; V. 2; Mu. 5; K. 163. -4 To depend on or upon, hang or hinge on; सर्वोऽयं जनस्त्वामवलम्बते Bk 18. 41; व्यवहारोऽयं चारुदत्तमवलम्बते, वसन्तसेनामातरमवलम्बते Mk. 9; Bhāsa P. 167. -5 To have recourse to, resort to; नैराश्यमवलम्बितम् H. 1; व्यथाम् Bk. 7. 71; वैक्लव्यम् Māl. 8 to give way to despair; धैर्यमवलम्ब to summon or pluck up courage, not to despair; माध्यस्थ्यमिष्टेऽप्यवलम्बतेऽर्थे Ku. 1. 52; दाक्षिण्यमवलम्ब्य M. 2 politely; K. 155; Ki. 2. 15; K. 220; आशाम् to cherish hopes; किं स्वातन्त्र्यमवलम्बसे Ś. 5 act antonly, quite independently; अवलम्ब्योत्तरां दिशम् Ks. 37. 33 taking the

northern direction. -6 To be slow or tardy, be late. -*Caus.* 1 To cause to hang down, suspend; तं कलशं नागदन्तेऽवलम्ब्य Pt. 4. -2 To make one rest upon or catch hold of.

अवलम्बः 1 Hanging down. -2 Hanging on, dependence on (fig. also); तन्तुजालावलम्बाः Me. 72; कुनृपतिभवनद्वारसेवा° Bh. 1. 67. -3 A prop, stay, support (lit. and fig.); help, assistance (fig.); सावलम्बगमना R. 19. 50 walking supported by others; नभसि निरवलम्बे Chat. 1. 8; संततिच्छेदनिरवलम्बानाम् S'. 6; दैवेनेत्थं दत्तहस्तावलम्बे Ratn. 1. 6; चित्रलेखादत्तहस्तावलम्बा V. 1; see. हस्तावलम्ब also. -4 Hence, a crutch or stick for support. -5 A suspender. -6 An appendage. -7 A perpendicular line.

अवलम्बकः A perpendicular, -कम् N. of a meter.

अवलम्बनम् 1 A prop, support, stay; अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि S'i. 9. 6; सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् Ku. 5. 66; कथं स्यात्पुनरिहावलम्बनं भवत्याः H. 3; प्रस्थानविक्लवगतेरवलम्बनार्थम् S'. 5. 3; मम पुच्छे करावलम्बनं कृत्वोत्तिष्ठ H. 1. -2 Help, assistance. -3 Having recourse to, resorting to; adoption; इतरपक्षावलम्बनद्वारेण K. 160. -4 Walking-stick.

अवलम्बित *p. p.* 1 Supported, protected. -2 Suspended, hung down; सौधावलम्बितया वरत्रया Pt. 2; चूतशाखावलम्बिते समुद्गके S'. 4; -3 Expeditious, prompt (शीघ्र). -4 Alighting, descending (actively used). -5 Depending upon, trusting to. -6 Clung to, caught hold of, समभिसृत्य रसादवलम्बितः S'i. 6. 10.

अवलम्बितव्य *pot. p.* 1 To be caught hold of or grasped. -2 Expeditious, quick.

अवलम्बिन् *a.* Hanging down, depending upon, resting or reclining on, holding, supporting &c.; अस्ताचलचूडावलम्बिनि कुमुदिनीनायके H. 1; अथ धूमाभिताम्राक्षं वृक्षशाखावलम्बिनम् R. 15. 49; गवाक्षविवरावलम्बिना 19. 7; अपरधुर्यपदावलम्बी 5. 66, Ku. 7. 37; इयं हि निद्रा नयनावलम्बिनी Mk. 3. 8; पुष्पभारावलम्बिभिः (तरुभिः) Rām.

अवलिप् 6 P. To smear, anoint (generally used in *p. p.*).

अवलिप्त *p. p.* [लिप्-क्त] 1 Proud, arrogant, haughty, न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च (संवसेत्) Ms. 4. 79. -2 Anointed, plastered, smeared -3 Killed; केनान्येनावलिप्ताः Mu. 3. 27. -4 Disgraced, defamed; अहंकृतावलिप्तैश्च Mb. 1. 158. 11. °ता, °त्वम् unction; pride, arrogance, vanity.

अवलेपः 1 Pride, haughtiness; प्रियसंगमेष्वनवलेपमदः S'i. 9. 51 (where अ° also means ointment); व्यक्तमानावलेपाः Mu. 3. 22; R. 5. 53; हरत° Me. 14. -2 Violence, attack, assault, insult, outrage; किं भवतीनामसुरावलेपेनापराद्धम् V. 1; असुर° *ibid.*; ददर्श पवनावलेपजं सृजती बाष्पमिवाञ्जनाविलम् R. 8. 35. -3 Smearing, anointing. -4 Ornament (भूषा). -5 Union, association (सङ्ग); cf. अवलेपस्तु गर्वे स्यात्लेपने दूषणेऽपि च Nm.

अवलेपनम् 1 Anointing. -2 Oil, any unctuous substance. -3 Union, association. -4 Pride, arrogance; तस्यावलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान्हरः Rām. 1. 43. 6. -5 The sandal tree (चन्दन).

अवलिह् 2 U. To lick, lap; see अवलीढ below -*freq.* (लेलेढि) To lick again and again.

अवलीढ *p. p.* 1 Eaten, chewed; नोत्सहे परिभोगाय श्वावलीढं हविर्यथा Mb. 3. 291. 13. दर्भैरर्धावलीढैः S'. 1. 7; Ms. 4. 208. -2 Licked, lapped; touched (fig. also); विषज्वालावलीढावयवा Dk. 9; नवयौवनावलीढावयवा 17, 75 pervaded by youth; अभ्रज्वालावलीढप्रतिबलजलधेरन्तरौर्वायमाणे Ved. 3.7. surrounded (on all sides); Ki. 13. 11; bit; बीजाञ्जलिः पतति कीटमुखावलीढः Mk. 1. 9. -3 Devoured, destroyed. -ढा Disregard, contempt.

अवलेहः 1 Licking, lapping. -2 An extract (as of Soma). -3 An electuary, confection; दाडिम°.

अवलेहनम् Licking with the tongue.

अवलेहिका = अवलेह (3).

अवलेह्य *a.* Fit to be licked.

अवली 4 A. 1 To stick, hang on. -2 To bow, stoop; Mb. 8. -3 To hide oneself in; Rām. 6.

अवलीन *p. p.* Sticking to, clinging to, resting under; विहगादिभिरवलीनैः Bri. S. 53. 114.

अवलीला [अवरा-लीला] 1 Sport, play, mirth. -2 Disrespect, contempt. -3 Facility, ease.

अवलुञ्च् 1 P. To pull down or out.

अवलुञ्चनम् 1 Cutting off, tearing or pulling out; केश°. -2 Uprooting. -3 Not tying up, allowing to hang down. -4 Taking away, pulling out.

अवलुण्ठनम् 1 Rolling or wallowing on the ground. -2 Robbing.

अवलुप् 6 U. 1 To rush upon (as a wild beast on its prey), to burst or break in upon; वृकवच्चावलुम्पेत. -2 To eat, devour, swallow (fig. also); अन्योन्यस्यावलुम्पन्ति सारमेया यथामिषम् Mb.; सर्वमेवावलुम्पति H. 2. 99. अवलुप्यमान इव दृष्टिपातैः K. 93, 109. -3 To suppress, crush, keep down, stifle; रक्षत्यवलुम्पते च यः Bhāg.; जरावलुप्तमानावमानचिन्तः having lost all sense of &c.

अवलुम्पनम् Leaping on suddenly; ततोऽवलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः Mb. 1. 140. 45.

अवलोपः 1 Cutting off or away; destruction. -2 Biting, kissing (as a lip); अधरावलोप S'i. 7. 45.

अवलोप्य *a.* That can be broken in upon or assailed suddenly.

अवलेखः 1 Breaking, scraping or scratching off. -2 Anything scraped off.

अवलेखनम् Scraping off.

अवलेखा 1 Rubbing. -2 Adorning the person; अञ्जनाभ्यञ्जनोन्मर्दस्त्यवलेखामिषं मधु Bhāg. 7. 12. 12. -3 Drawing, painting.

अवलोक् 1 A. or 10 P. 1 To see, behold, view, look at; observe (lit.); नोलूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् Bh. 2. 93; परिक्रम्यावलोक्य च (in dramas); सलिलेष्ववलोकयत इवात्मानं प्रतिष्ठानस्य V. 2 being reflected in; मार्गं or वर्त्म अवलोक् to wait for; प्रयोगम् witness a performance; M. 2; निमित्तानि अवलोकयेत् Bṛi. S. 53. 105; look out for, seek; consult (as opinions). -2 To look at or see (in astron.); exercise influence upon; सुरपतिगुरुणावलोकिते Bṛi. S. 5. 62; शुक्रवाचस्पतिभ्यां च तव भार्यावलोकिता Mārk. P. -3 To find,; observe, see; be aware of, meditate or reflect upon; आत्मानमात्मन्यवलोकयन्तम् Ku. 3. 50; R. 8. 74; 11. 67.

अवलोकः 1 Seeing, beholding; जृम्भाङ्गभङ्गनयनमीलनाङ्गावलोकक्रत् S. D.; वनशोभावलोकाय V. 4. 31. -2 Sight. -3 Looking down upon with compassion. -Comp. -लवः A glance, side-look; स्मायावलोकलवदर्शितभाव Bhāg. 10. 61. 4.

अवलोकक *a.* Looking at, wishing to see; Rām. 6. 116. 11; तं विवाहे कृते राजन्सभार्यमवलोककः Mb. 3. 115. 31.

अवलोकनम् 1 Looking at, beholding, seeing; नो बभूवुरवलोकनक्षमाः R. 11. 60. -2 Looking over, commanding a view of; दीर्घिकावलोकनगवाक्षगता M. 1. -3 Sight, eye. -4 A look, glance; योगनिद्रान्तविशदैः पावनैरवलोकनैः R. 10. 14. -5 Looking out for, inquiry, seeking.

अवलोकयितृ *a.* Looking upon, considering.

अवलोकित *p. p.* Seen &c. -तः N. of a Buddha. -तम् A look, glance; परिवृत्यावलोकितम् R. 4. 72. -Comp. -ईश्वरः N. of a Boddhisattva worshipped by the northern Buddhists.

अवलोकिन् *a.* Looking at, seeing. चतुरावलोकिनः (चक्षुषः) Ku. 5. 49.

अवलोभनम् Sensual desire.

अवलोम *a.* [अवनद्धं लोम आनुकूल्यम् P. V. 4. 75] One who is favourable; suitable.

अवल्गुज *a.* Of no good origin or extraction. -जः N. of a plant सोमराजी. Vernonia Anthelminthica (Mar. बांवची.)

अवल्गुली A poisonous insect. Suśr.

अववदः, -वदनम् Censure, an evil report or reputation.

अववदितृ *a.* 1 One who speaks finally or decisively. -2 An adjudicator.

अववादः 1 Censure, reproach. -2 Trust, confidence. -3 Disregard, disrespect. -4 Support, dependence on. -5 Evil report. -6 A command, an order. -7 Information.

अववरकः 1 An aperture. -2 Window; see अपवरक.

अववर्षणम् Raining upon (completely).

अवविद्ध *a.* Cast down.

अवव्रश्च् 6 P. To splinter, to cut off.

अवव्रश्चः A splinter, chip.

अवश *a.* [नास्ति वशं आयत्तत्वं यस्य] 1 Independent, free; विशन्ति चावशाः पार्थ योगायोगबलान्विताः Mb. 12. 300. 24. -2 Not compliant or docile, disobedient, self-willed; स्त्री चावशा Pt. 1. 424; Ms. 5. 33. -3 Not subjected to or swayed; अवशो विषयाणाम् K. 45; uncontrolled, unrestarined; °इन्द्रियचित्तानाम् H. 1. 17; 2. 14; Dk. 34; मधुरैरवशानि लम्भयन् वशम् Ki. 2. 55 wild. -4 Not master of oneself, subject to the senses; कमपरमवशं न विप्रकुर्युः Ku. 6. 95. -5 Not having one's own will, dependent, helpless, powerless; सकलमवशं सीदति जगत् H. 2. 76; कार्यते ह्यवशः Bg. 3. 5; K. 174; Pt. 1. 335; U. 3; कथमवशो ह्ययशोविषं पिबामि Mk. 10. 13; विमुञ्चन्त्यवशा देहं कालस्य वशमागताः Rām. Mu. 1. 12. -6 Necessary, certain; किमस्य भवतो यथा सुहृद एव नाशोऽवशः Mu. 6. 16. -Comp. -इन्द्रियचित्त *a.* whose mind and senses are not held in subjection. -ग *a.* Not being in any one's power.

अवशंगमः Not submitting to another's will.

अवशिका= अवश; Mk. 1. 23.

अवशीभूत *a.* 1 Unrestrained, independent. -2 Not influenced by magic.

अवश्य *a.* 1 Untameable, ungovernable, unruly. -2 Inevitable; अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः Ve. 3. 6. -3 Indispensable, necessary. -Comp. -पुत्रः a son whom it is impossible to govern or teach.

अवश्यम् *ind.* [अव-श्यै-डमु Tv.] 1 Necessarily, inevitably; त्वामप्यस्रं नवजलमयं मोचयिष्यन्त्यवश्यम् Me. 95. -2 Certainly, at all events, by all means, surely, of course; अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः Ms. 12. 68; अवश्यं यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषयाः Bh. 3. 16; तां चावश्यं दिवसगणनातत्परामेकपत्नीम् (द्रक्ष्यसि) Me. 10, 63; अवश्यमेव Most surely; if compounded with pot. pass. the final nasal is dropped, लुम्पेदवश्यमः कृत्ये; अवश्यपाच्य to be necessarily cooked; अवश्यकार्य to be necessarily done.

अवश्यंभाविन् *a.* Destined to take place, inevitable; °आदेशः M. 5; अवश्यंभावि लक्षणम् H. 3; अवश्यंभाविनो भावा भवन्ति महतामपि H. Pr. 28; Ś. 6. cf. अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो भवेद् यदि। तदा दुःखैर्न लिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः॥

अवश्यक *a.* Necessary, inevitable, indispensable.

अवश्यकता, -त्वम् Necessity, obligation, certainty.

अवशाक्थिका = अवसाक्थिका q. v.

अवशप्त *a.* Cursed; Mb. 13.

अवशस् [अव-शंस्-क्विप्] 1 A wrong desire. अवशसा निःशसा यत् Av. 6. 45. 2. -2 Censure, abuse.

अवशा Ved. Not a cow, a bad cow; य एनामवशामाह देवानां निहितं निधिम् Av. 12. 4. 17.

अवशातनम् 1 Destroying, cutting or lopping off. -2 Withering, drying up. -3 Emaciation.

अवशिरस् *a.* Having the head bent or hung down.

अवशिष् (Used mostly in *pass.*) To be left last or as a remainder, to remain over or behind; यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते Bg. 7. 2. पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते Bri. Up. 5. 1. 1. -*Caus.* To leave as a remainder; देहमात्रावशेषितः Bhāg.

अवशिष्ट *p. p.* 1 Left, remaining; स्तम्बेन नीवार इवावशिष्टः R. 5. 15; किमवशिष्टमहः Ratn. 3; निद्रागमसीत्रः कियदवशिष्टम् Mv. 6; कियदवशिष्टं रजन्याः Ś. 4 how much of the night yet remains (has yet to run). -2 Remaining over and above, surplus. **-ष्टम्, -ष्टकम्** Rest, remainder, remnant; सुराकामद्यूतकृतं दण्डशुल्कावशिष्टकम् Y. 2. 47.

अवशेषः 1 Remnant, rest, leavings, remainder; रक्षसामवशेषेण, अह्नः, पुण्यानाम्, बलं तदवशेषं तु नाशयामास वानरः Rām. 5. 46. 38; वृत्तान्त° M. 5 the rest of the story; in this sense usually in comp.; अर्धम् having only one half left; कथा° or नाम° one who survives only in narration or name, having only the tale or name left behind; used figuratively for dead; see the words s. v., भस्म° remaining only in ashes, reduced to ashes; भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः Ś. 3. 3; भस्मावशेषं मदनं चकार reduced to ashes Ku. 3. 72, Śi. 10. 16; सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् M. 4 unfinished; सावशेषो विषवेगः *ibid.* still remaining; शीर्षावशेषीकृतः Bh. 2. 34; Ratn. 2. 2; R. 2. 69; शृणु मे सावशेषं वचः Ś. 2 hear me out, let me finish my speech; अल्पावशेषायुः K. 46 having a short span of life; see निरवशेष also.

अवशेषित *p. p.* Left, remaining.

अवशीनः A scorpion.

अवशीर्ष,-र्षक *a.* [अवनतं शीर्षं यस्य वा, कप्] Having the head bent down. **-र्षः** 1 An error made in sleeping (as regards position). -2 A kind of eye-disease.

अवशॄ 9. P. 1 To break. -2 To be dispersed, to fly in every direction; स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवशीर्यत Rām. 1. 37. 13.

अवशीर्ण *a.* Broken, shattered.

अवश्या [अव-श्यै क] 1 Hoar-frost, fog or mist. -2 An independent woman.

अवश्यायः [अव-श्यै-ण P. III. 1. 141] 1 Frost, dew; नावश्यायः पपातोर्व्याम् Mb. 1. 173. 40. -2 Hoar frost, white dew अवश्यायावसिक्तस्य पुण्डरीकस्य चारुताम् U. 6. 29. -3 Pride. अवश्यायो हिमे गर्वे......Nm. **-Comp. -पटः** A kind of cloth.

अवश्रयणम् Taking anything from off the fire (opp. अधिश्रयण); अधिश्रयणावश्रयणान्तादिपूर्वापरीभूतो व्यापारकलापः पाकादिशब्दवाच्यः S. D. 2.

अवषट्कार *a.* Without the exclamation वषट्.

अवष्कयणी A cow that bears a calf after a long interval.

अवष्टम्भ् 5, 9. P. 1 To lean or rest upon; धनुरवष्टभ्य Mv. 5; so दण्डम्; प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य Bg. 9. 8 by the help of; वृद्धां भार्यामवष्टभ्य Rām. on account of. -2 To block up; कोसलनृपतेर्द्वारमवष्टभ्य Ratn. 4. -3 To wrap, envelop, cover with; K. 116; तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके 159; occupy; Dk. 159. -4 To support, prop, hold up; clasp, embrace; अवष्टभ्यासौ माम् Mv. 5. 5; क्रोडविभागेन मामवष्टभ्य K. 33, 42, 54. -5 To hinder, stop, arrest, hold or keep back; अवष्टभ्यमान इव जलधरैः K. 303. -6 To be near. -7 To be astounded or bewildered.

अवष्टब्ध *p. p.* [अवस्तम्भ्-क्त, षत्वम्] 1 Supported, rested on, protected; held, seized. अंसावष्टब्धनतौ समाधिः Ki. 16. 21. -2 Hanging from or upon; अवष्टब्धा यष्टिः Sk. -3 Near, contiguous; अवष्टब्धे P. V. 2. 13, Bk. 9. 72. -4 Obstructed, stopped, suspended. पतिव्रता च सुश्रोणी अवष्टब्धा च जानकी Rām. 5. 59. 23. -5 Paralysed. -6 Bound, tied, attached. -7 Wrapped up, enfolded. -8 Opposed. -9 Surpassed, overcome; अविदूरेऽप्यवष्टब्ध रुद्धे क्रान्ते तिरस्कृते Nm.

अवष्टम्भः [स्तम्भ्-घञ्, सस्य षत्वम्] 1 Leaning, resting upon. -2 Support, prop; मेरोश्चतुर्दिशमवष्टम्भगिरय उपक्लृप्ताः Bhāg. 5. 16. 11. पक्षाभ्यामीषत्कृतावष्टम्भः K. 34, 44, 186, 231, 248; खड्गलतावष्टम्भनिश्चलः Māl. 3; (hence) having recourse to, plucking up or summoning (as courage); तत्कथमहं धैर्यावष्टम्भं करोमि Pt. 1; so पौरुष°, धीरत्व° Māl. 2; सहजसत्त्व° K. 286. -3 Haughtiness, pride, dignity, majestic greatness; सावष्टम्भाकृतिना K. 179 dignified, noble, see सावष्टम्भ. -4 A post, pillar. -5 Gold. -6 Commencement, beginning. -7 Stopping, standing still, staying. -8 Courage, steadiness K. 156, 157; resolute determination; ईदृशोऽस्यावष्टम्भः Ratn. 4; अविनयकोपितोऽवष्टम्भं कृत्वा K. 261 plucking up courage; पलायनमवष्टम्भो वा Pt. 4 holding out (as opposed to पलायनम्). -9 Obstruction, impediment. -10 Paralysis; stupefaction K. 141. -11 Excellence. cf. अवष्टम्भः सुवर्णे च स्तम्भप्रारम्भयोरपि। Nm.

अवष्टम्भमय *a.* (**-यी** *f.*) Golden, made of gold, or as large as a post; रथोरवष्टम्भमयेन पत्रिणा R. 3. 53. (अ° is usually rendered in the above manner, but from the immediate context, it should more properly mean 'full of dignified boldness', 'breathing defiance'.)

अवष्टम्भनम् 1 Resting upon, having recourse to. -2 Supporting. -3 Paralysing, stupefying. -4 A post, pillar. -5 Stopping, staying.

अवष्वन् 1 P. To smack (one's lips), make a noise in eating.

अवष्वाणः [अव-स्वन्-घञ् षत्वम्] Noisy eating, smacking (the lips).

अवस् n. [अव्-भावे असिच्] Ved. 1 Protection, assistance. -2 Fame, celebrity. -3 Food, provision. -4 Wealth; riches. -5 Going. -6 Satisfaction, pleasure. -7 Wish, will, desire, aspiration. *-ind.* [अवर-प्रथमायाः पञ्चम्याः सप्तम्या वाऽर्थे असि, अव् आदेशः P. V. 3. 39] 1 Below, downwards, hitherward. -2 (As a preposition with instr. or abl.) (*a*) Below, at the lowest place. (*b*) Without, on the outside.

अवस्वत् a. Ved. Striving, aspiring, Desirous; ऊर्ध्वायां दिश्यवस्वन्तो नाम देवाः Av. 3. 26. 6.

अवसः [अव्-असच् Uṇ. 3. 117; अवतीत्यवसो राजा भानुश्च Ujjval.] 1 A king. -2 The Sun. -3 A kind of tree (अर्क). **-सम्** 1 Refreshment, food, यदमुष्णीतमवसं पणि गाः Rv. 1. 93. 4. provision (especially for a journey), *viaticum* (°सः also); एतत्ते रुद्रावसम् Yv. 3. 61. -2 Preserving, protecting.

अवसक्थिका [अवबद्धे सक्थिनी यस्यां कप्] 1 A cloth girt round the legs and knees (by a person), when sitting on his hams; also, the act of girding round this cloth or the posture itself; शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकाम् Ms. 4. 112; अहिना अवसक्थिकाबन्धहेतुभूतेन Malli. on Ki. 12. 22. -2 (Hence) A wrapper, a girth or band in general.

अवसञ्ज् 1 P. 1 To suspend, attach, cling to, throw, place; अशिथिलमपरावसज्य कण्ठे Śi. 7. 16; so स्कन्धे पाणिम्, शरीरे भूषणानि &c. -2 To entrust to, throw on.

अवसक्त p. p. 1 Suspended from, placed; कर्णावसक्तामलदन्तपत्रम् Ku. 7. 23, K. 206; Ki. 7. 40; Śi. 5. 16, 18, 9. 7, Ch. P. 4. -2 In contact with, bound round, touching; अविज्ञातावसक्तेन दूषिता मम वाससा Mk. 1. 54. -3 Engaged in, intent on, eager. **-क्तम्** Contact.

अवसञ्जनम् Embracing.

अवसज्जनम् Clinging.

अवसंडीनम् The downward flight of birds in a body.

अवसथः [अव-सो-कथन्] 1 A dwelling place, habitation. -2 A village. -3 A school, college (छात्रालयः, मठः); see आवसथ. **-थम्** A house.

अवसथ्यः [अवसथ-स्वार्थे यत्] A college, school.

अवसद् 1. P. 1 To sink down, faint, fail, give away; आस्तिकः सततं श्रृण्वन् न कृच्छ्रेष्ववसीदति Mb. 1. 1. 62. करिणी पङ्कमिवावसीदति Ki. 2. 6 sinks or fails; पौरुषम् 7; अवसीदन्ति मे प्राणाः Mb.; न ह्रीङ्गितज्ञोऽवसरेऽवसीदति Ki. 4. 20 fails not (does not shut his lips); न कृच्छ्रेष्ववसीदति Mb; Ms. 4. 137, Bk. 6. 24. -2 To suffer, be neglected or interfered with नावसीदति वा गुरु प्रयोजनम् K. 181. -3 To become disheartened or exhausted; Dk. 127. -4 To perish, come to an end, be ruined; सर्वमस्तकुटुम्बकमवसीदत् Dk. 60; नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति Bh. 2. 86. *-Caus.* 1 To cause to sink; to dispirit, render downhearted, to ruin; कुटुम्बकं चावसादितम् Dk. 41, ruined; आत्मानमात्मनाऽनवसाद्यैवोद्धरन्ति सन्तः 54 without ruining or killing; Bg. 6. 5; राज्यस्य मूलं हस्त्यश्वमवसादयेत् Mu. 3 ruin. -2 To allay, remove; औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा Ś. 5. 6 (v. l. अवसादयति); अयमहमवसादयामि वः सपत्नान् Dk. 127 destroy, kill; अवसादितवाचाम् Śi. 10. 30 rendered speechless.

अवसन्न p. p. 1 Sunk down (fig. also), enervated, sinking, drooping; अतिप्रबलपिपासावसन्नानि K. 36; Śi. 15. 85; मदावसन्नहस्त Dk. 62 powerless. -2 Dispirited, sad, melancholy, unhappy; कान्तारेष्ववसन्नानाम् Mb. 4. 6. 20; दधिकर्णोऽवसन्नो ब्रूते H. 2 lean, weakened. -3 Ended, terminated, gone off; अवसन्नतापमतमिस्रमभात् Śi. 9. 12 devoid of heat; अवसन्नायां रात्रौ H. 1. -4 Unable to do one's duty. -5 Lost, deprived of; पित्रोः सकाशमवसन्नदृशोर्निनाय R. 9. 77 who had lost their sight. -6 (In law) Non-suited, defeated. -7 Dead, gone; ततस्तेष्ववसन्नेषु सेनापतिषु पञ्चसु Rām. 5. 46. 38.

अवसन्नता,-त्वम् 1 Affliction, dejection. -2 Termination, completion.

अवसादः 1 Sinking, fainting, sitting down Ki. 18. 47; अनवसादः safety, protection; failure, as of the voice. -2 Ruin, loss, destruction, decline; धैर्यावसादेन कृतप्रसादा वन्यद्विपेनेव निदाघसिन्धुः Ki. 3. 38; पर्यायजयावसादा Ki. 17. 18; विपदेति तावदवसादकरी Ki. 18. 23, 6. 41; Mv. 2. -3 End, termination. -4 Want of energy, exhaustion, languor, fatigue, pain; बन्धनाच्चावसादान्मे श्रेयः प्रायोपवेशनम् Rām. 4. 55. 11. किमिवावसादकरमात्मवताम् Ki. 6. 19. -5 (In law) Badness of a cause, defeat, losing (a cause); अलं स्वपक्षावसादशङ्कया M. 1.

अवसादक a. 1 Causing to sink, faint, or fail. -2 Causing dejection or fatigue; एष शोकः परित्यक्तः सर्वकार्यावसादकः Rām. -3 Exhausting, wearisome, tiresome, fatiguing. -4 Ending, finishing.

अवसादनम् 1 Decline, loss, destruction; नन्दनं वानरेन्द्राणां रक्षसामवसादनम् Rām. 6. 108. 12. असूनामवसादनम् Ve. 6. -2 Inability to do one's duty. -3 Oppression. -4 Finishing. -5 An escharotic. -6 Removing proud flesh (from boils) by escharotic application; उत्सन्नमृदुमांसानां व्रणानामवसादनम् Suśr.

अवसादिन् a. Sinking, drooping; अपतदवसादिनः करात् Śi. 15. 81.

अवसम a. Ved. Excluded from society.

अवसृ 1 P. To spread, pervade; गगनाङ्गनावकाशावसरत्कलकलम् Māl. 8.

अवसरः 1 Occasion, opportunity, time; उत्पन्नावसरमर्थित्वम् M. 3; नास्यावसरं दास्यामि Ś. 2; भवद्गिरामवसरप्रदानाय वचांसि नः Śi. 2. 8; विसर्जन° सत्कारः Ś. 7; °प्राप्तम् suited to the occasion M. 1; K. 158; °तुलिताभिः Pt. 5. 28. equal to the occasion; वेदस्यावसरोऽत्र कः Ks. 5. 62 what has the Veda to do here? –2 (Hence) A fit or proper opportunity, proper or opportune time; अवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् Subh. Ratn. शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः Ku. 7. 40; अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुम् Ś. 1; see अनवसर also; अवसरोऽयमसर्पणीया राजानः Ś. 6. –3 Space, room, scope; कुमुदेष्वना मनसि चावसरम् (अलभत) Śi. 9. 41. –4 Leisure, advantageous position. –5 Introduction. –6 A kind of संगति q. v. –7 A year. –8 Raining. –9 Descent. –10 A consultation in private. –Comp. –काले, –वेलायाम् *ind.* On a fovourable opportunity.

अवसरणम् Removing, causing to move.

अवसर्पः A spy, a secret emissary.

अवसर्पणम् Stepping or going down.

अवसर्पिन् *a.* Stepping down. –णी A long period of time (with the Jainas); the descending cycle is divided into six stages (good-good, good, good-bad, bad-good, bad, bad-bad) according to Hemachandra it is equal to 2000,000,000,000,000 Sāgaras of years.

अवसव्य *a.* Not left, right (= अपसव्य).

अवसामम् [अवरं साम अनुसमा॰ P. V. 4. 75] A bad song.

अवसिच् 6 P. To sprinkle, bedew, bespatter.

अवसिक्त *p. p.* Sprinkled; °अङ्ग having the limbs sprinkled.

अवसेकः 1 Sprinkling, bedewing; देशः को नु जलावसेकशिथिलः Mk. 3. 12. –2 A disease of the eye.

अवसेकिमः [अवसेकेन निर्वृत्तः अवसेक–इमन्] A kind of cake, pulse ground with oil and butter (वटकभेदः).

अवसेचनम् Sprinkling. –2 Water used for sprinkling; पाद° Ms. 4. 151. –3 Bleeding.

अवसुप्त *a.* Asleep; अथ रात्र्यां व्यतीतायामवसुप्तमनन्तरम् Rām. 2. 56. 1.

अवसृज् 6 P. 1 To throw or cast down, pour out, let fall, drop; मयाभिमन्त्रिता पूर्वं कस्मात्त्वमवसर्जिता Rām. 7. 56. 23; U. 3. 23; Ms. 1. 8; so सायकान्, बीजम्, वृष्टिम् &c. –2 To let loose, liberate, dismiss &c. –3 To remit. –4 To form; create. –5 To place on, throw or cast at. –6 To leave, give up, abandon; as क्रोधम्, वैरम् &c.

अवसर्गः 1 Letting off, relaxation. –2 Non-prevention, allowing one to follow one's inclinations. –3 Independence.

अवस [illegible] ration; बन्धानामवसर्जनाय Vaj. 12. 64.

अवसृष्ट *p. p.* Given away, left, abandoned, dismissed, let go. अथापि यत्पादनखावसृष्टम् Bhāg. 1. 18. 21.

अवसो 4 P. 1 To finish, accomplish. –2 To destory. –3 To determine, understand; किमप्यनवसीयमानम् K. 278; अवासासीच्च वैयासिकीम् (वाणीम्) Malli. –4 (Intrans.) To fail; be at an end; शक्तिर्ममावस्यति हीनयुद्धे Ki. 16. 17. –5 To put up (as at an inn). –6 To let loose, liberate. –7 To draw near, approach. –8 To dwell, stay. –9 To settle, fix. –10 To stand firm, to persist in. –11 To know; अवसेयाश्च कार्याणि धर्मेण पुरवासिनाम् Bk. 19. –12 To get attain to, reach. –*Caus.* 1 To cause to be completed, finish, complete; अथ विधिमवसाय्य शास्त्रदृष्टम् R. 5. 76. –2 To understand, comprehend; अवसाययितुं क्षमाः सुखम् Ki. 2. 29.

अवसा Ved. Liberation, release. कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद Rv. 4. 23. 3.

अवसातृ *m.* Ved. A deliverer, liberator; अत्रा युक्तोऽवसातारमिच्छात् Rv. 10. 27. 9.

अवसानम् [अव-सो-ल्युट्] 1 Stopping. –2 Conclusion, termination, cessation, end; दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीम् R. 2. 23, 45; तच्छिष्याध्ययनानिवेदितावसानाम् 1. 95; इत्येतदवसानं कथायाः M. 5 thus ends the story; °विरसे K. 180; आत्मनः सुखावसानेन V. 3 at the sacrifice of; (at the end of comp.) ending with, terminating at; स चायमङ्गुलीयकदर्शनावसानः Ś. 7; यत्खलु दुःखावसानमेव दुःखम् K. 328. –3 Death, decease; अवसानेऽङ्गराजस्य योद्धव्यं भवता किल Ve. 5. 39; मूलपुरुषावसाने संपदः परमुपतिष्ठन्ति Ś. 6. –4 boundary, limit; विलोकिता दर्शनीयानामवसानभूमिः K. 124 furthest or highest limit. –5 (In gram.) The last part of a word or period (opp. आदि); आदिमध्यावसानेषु यरता यान्ति लाघवम्; अनीकपदावसानं देवादि नाम R. 18. 10 (*i. e.* देवीनाक) विरामोऽवसानम्, वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्यात् P. I. 4. 110; खरवसानयोर्विसर्जनीयः VIII. 3. 15. –6 A pause. –7 The end of a verse, or the verse itself; एकावसानाद्व्यवसाना-ऋक्. –8 A place of dismounting from a horse. –9 A place (स्थान); resting place, residence; यमो ददात्यवसानमस्मै Rv. 10. 14. 9. अवसानं भवत्वत्र Mb. 5. 31. 19 °दर्श *a.* looking at one's place of destination. श्येनो नृचक्षा अवसानदर्शः Av. 7. 41. 1.

अवसानक *a.* Coming to an end, dying, perishing.

अवसान्य *a.* Ved. Belonging to the end of a verse; नमः श्लोकाय चावसान्याय Vaj. 16. 33.

अवसायः [अव-सो-घञ् P. III. 1. 141] 1 Conclusion, end, termination; destruction; शरवर्षैरवसायमाश्रयाशः Śi. 20. 72. –2 Remainder. –3 Completion. –4 Determination, resolution, decision, certainty. cf. अथावसायः शेषः स्यात् समासो निश्चयेऽपि च Medini. –5 One who brings to an end; अवसायो भविष्यामि दुःखस्यास्य कदा न्वहम्। Bk. 6. 81.

अवसायक *a.* Destructive; अवद्यन्पत्रिणः शम्भोः सायकैरवसायकैः Ki. 15. 37.

अवसायिन् *a.* Residing, dwelling in; cf. अन्त्यावसायिन्.

अवसित *p. p.* [सो-क्त] 1 Finished, ended, completed; अवसितो दर्शनार्थः M. 2; यूपवत्यवसिते क्रियाविधौ R. 11. 37; अवसितश्च पशुरसौ Dk. 91 it is all over with the brute; °मण्डनासि Ś. 4; वचस्यवसिते तस्मिन्ससर्ज गिरमात्मभूः Ku. 2. 53; अनवसितवचन एव मयि Dk. 103; Bk. 10. 6. -2 Known, understood; करामलकवद् विश्वं विज्ञानावसितं तव Bhāg. 2. 5. 3. -3 Well-cooked; matured. -4 Resolved, determined, ascertained. -5 Standing in a pause. -6 Stored, gathered (as grain). -7 Tied, fastened, bound; त्वय्येव लोकेऽवसिताश्च सेनवः Bhāg. 4. 6. 44. -8 Gone. -9 Remaining, dwelling (Ved.). -तम् 1 A dwelling place; नवावसिते वैनमाहरेयुः Śat. Br. -2 Corn ground.

अवसेय *pot. p.* 1 To be determined, finished. -2 Perishable.

अवस्कन्द् 1 P. 1 To attack, storm, assault; overpower, overwhelm; छायामप्यवस्कन्दितुम् Mv. 3; प्रभुरिव मामवस्कन्दयितुम् *ibid.* to attack or insult; पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनम् Śi. 1. 51; स्नेहावस्कन्नहृदया Rām. affected. -2 To spring or leap down. -3 To pour out.

अवस्कन्दः, -न्दनम् 1 Attacking; attack, assault; अवस्कन्दं करिष्यामि शिबिरस्याद्य दुष्करम् Mb. 10. 3. 27. °प्रदानम् Pt. 3. 39 leading an assault. -2 Descending; स नववस्कन्दमुपास्पृशच्च Bk. 2. 11. -3 A camp (जिगीषूणाम् निवेशस्थानम् Halāy.). -4 (in law) Accusation.

अवस्कन्दित *p. p.* 1 Attacked. -2 Gone down, descended. -3 Refuted. -4 Bathed, bathing.

अवस्कन्दिन् *a.* 1 Attacking, assaulting; outraging; गौतमदारावस्कन्दिनम् Mv. 1. -2 Covering. -3 Leaping upon.

अवस्कन्न *a.* 1 Spilt. -2 Attacked, overpowered. Rām. 6.

अवस्कृ 6 U. To scratch, butt against; रोधांसि धीरमवचस्करिरे महोक्षाः Śi. 5. 63.

अवस्करः [अवकीर्यते इत्यवस्करः, कृ-अप् सुट् वचस्केऽवस्करः P. VI. 1. 148] 1 Ordure, excrement. -2 The privities (गुह्यदेश). -3 Dirt, sweepings (in general); गृहद्वाराशुचिस्थानरथ्यावस्करशोधनम् Nārada. तद्वितीर्य खसर्वस्वमालानमनवस्करम्। चिकीर्षामि महाबाहो...॥ Śiva. B. 29. 36. -4 A place for faeces, dung-hill. -Comp. अवस्करस्तु विष्ठायां गुह्ये... Nm. -मन्दिरम् a privy, water-closet.

अवस्करक *a.* [अवस्करे भवः, वुन् P. IV. 3. 28] Existing in the ordure. -कः 1 An insect. -2 A sweeper, scavenger. -3 A brush, broom.

अवस्कव *a.* Noxious, injurious. -वः A kind of worm; अवस्कवं व्यध्वरं क्रिमीन्वचसा जम्भयामसि Av. 2. 31. 4.

अवस्कारः A part of the elephant's face, apparently the protuberance in the middle of the face just between the eyes; Mātaṅga L. 5, 8, 12.

अवस्तात् *ind.* [अवरस्मिन् अवरस्मात् अवरस्मिन्यर्थे अस्ताति अव आदेशः विभाषाऽवरस्य P. V. 3. 41] 1 Below, from below, downwards, hitherwards; °प्रपदन *a.* attained from below (as heaven &c.). -2 (used as a preposition) Under.

अवस्तु *n.* [कुत्सितार्थे नञ्] 1 A worthless thing or matter; अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु ते Ku. 5. 66 intent on a bad object. -2 Unreality (of matter), insubstantiality; वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽज्ञानम् attribution of unreality; नावस्तुनो वस्तुसिद्धिः; °ता, -त्वम् unreality.

अवस्तृ 9 P. To cover, spread, overspread, overcast; प्रकम्पयन्गामवतस्तरे दिशः Ki. 14. 29 pervaded, filled; उरसि रसादवतस्तरे स्तनाभ्याम् Śi. 7. 47.

अवस्तरणम् Spreading out.

अवस्तारः [अव-स्तृ कर्मणि घञ् P. III. 3. 120] 1 A curtain. -2 A covering; a screen or wall of cloth around a tent, hence concealing or fabricating. cf. Kau. A. 2. 8. -3 A mat.

अवस्तीर्ण *a.* Strewed, covered with.

अवस्त्र *a.* Without clothes, naked.

अवस्था 1 A. 1 To remain, stay, abide; तेन सह सुखमवतिष्ठन्ते K. 108; oft. with an adj.; विलोकयन्ती तावदवतस्थे 205; पादौ विष्टभ्य; क्षणं भद्रावतिष्ठस्व Bk. 8. 11 stay, wait; अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते Śi. 2. 34. -2 To abide by, conform to, obey; न शासनेऽवास्थित यो गुरूणाम् Bk. 3. 14. -3 To live; क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ R. 8. 87. -4 To stand (still), make a halt, stop; न च शक्नोम्यवस्थातुम् Bg. 1. 30, 14. 23; R. 2. 31, Ku. 3. 42, Śi. 9. 83. -5 To stand, exist, chance to be. -6 To fall to, devolve on. -7 To enter; reach, attain to. -8 To stand apart, go off, withdraw. -9 To descend; go to. -10 To place (Ved.) -*Caus.* (स्थापयति-ते) 1 To cause to stand or stop, station, keep, place; पश्चादवस्थापितवाहिनीकः R. 13. 66; स्कन्धावारमवस्थाप्य Dk. 174 having encamped; भिक्षापात्रं नागदन्तकेऽवस्थाप्य H. 1, 3. -2 To fix, settle; शक्योऽवस्थापयितुम् Mu. 1. -3 To establish, found; द्वैराज्यमवस्थापयितुकामोऽस्मि M. 5. -4 To compose, collect, steady, fix (as heart &c.); न शक्नोमि हृदयमवस्थापयितुम् U. 4. -5 To comfort, console; ततो निर्याय कौरव्य अवस्थाप्य च तद्बलम् Mb. 3. 16. 29. -6 To separate, divide.

अवस्थः The membrum virile; अवस्थस्य क्वदीवतः Av. 7. 90. 3. -स्था [अव-स्था-अङ्] 1 State, condition, situation; स्वामिनो महत्यवस्था वर्तते Pt. 1 a critical state, distress; तदनु कथयेर्माधवीयामवस्थाम् Māl. 9. 26; तुल्यावस्थः स्वसुः कृतः R. 12. 80; तां तामवस्थां प्रतिपद्यमानम् 13. 5; ईदृशीमवस्थां प्रपन्नोऽस्मि Ś. 5; Ku. 2. 6; सर्व° Me. 110; अवस्था खलु नाम शत्रुमपि मित्रत्वे कल्पयति Pratijña. 1. oft. in comp.; तदवस्थः Pt. 5. reduced to that state; एतद°, बालवस्थः अधिपतिः V. 5; अन्त्यावस्था Pt. 4; so कामयमानावस्थो राजा Ś. 3; स्फुलिङ्गावस्थया वह्निः 7. 15; अन्तर्मदावस्थो द्विपेन्द्रः R. 2. 7 ruttin- Position,

circumstance. –3 Period, stage (of life &c.); यौवन°; वयोवस्थां तस्याः शृणुत Māl. 9. 29. –4 Form, appearance. –5 Degree, proportion. –6 Stability, fixity, as in अनवस्थ q. v. –7 Appearance in a court of law; कृतावस्थो धनैषिणा Ms. 8. 60. –8 The female organ of generation. –Comp. –अन्तरम् another or altered state; °रं आरोपिता Ś. 3. 5. –चतुष्टयम् the four periods or states of human life; *i. e.* बाल्यम् (childhood); कौमारम् (youth); यौवनम् (manhood); and वार्धक्यम् (old age). –त्रयम् the three states; *i. e.* जागृति (waking); स्वप्न (dreaming), and सुषुप्ति (sound sleep). –दशकम् the ten states of lovers; दृङ् मनः संगसङ्कल्पौ जागरः कृशताऽरतिः। ह्रीत्यागोन्मादमूर्छान्ता इत्यनङ्गदशा दश॥ D. R. –द्वयम् the two states of life *i. e.* सुखम् and दुःखम् (happiness and misery). –षट्कम् the six states of an action mentioned by Yāska; जायतेऽस्ति. वर्धते विपरिणमतेऽपक्षीयते नश्यति Nir.

अवस्थानम् 1 Standing, remaining, residing, abiding, dwelling; पूर्वकृतावस्थानेन राजलोकेन K. 92; किमिह निवृत्त्यावस्थानम् Pt. 1; चतुर्मण्डलावस्थानेन *ibid.* –2 Situation, station, position; मधुर° दर्शनीयः Ś. 6. –3 Residence, abode, place; घनावस्थानैः K. 127. –4 Period of staying. –5 Support, योऽवस्थानमनुग्रहः Bhāg. 3. 27. 16. –6 Stability; अलब्धावस्थानः परिक्रामति Bhāg. 5. 26. 17.

अवस्थापनम् 1 Fixing, settling. Residence, abode.

अवस्थायिन् *a.* Staying, residing, dwelling; पश्चादवस्थायि बलम् Ak.

अवस्थित *p. p.* 1 Remained, stayed; कथमियतं कालमवस्थिता मया विना भवती V. 4; remaining, standing firm or fixed; staying, abiding, lasting &c.; R. 6. 19; एवमवस्थिते K. 158 under these circumstances. –2 Firm of purpose, steady; रूपयौवनसम्पन्ना यस्मात्त्वमनवस्थिता Rām. 7. 30. 37. see अनवस्थित. –3 Engaged in prosecuting; following; abiding by; Ms. 8. 42, ज्ञानावस्थितचेतसः Bg. 4. 23. –4 Resting with, dependent on; मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता Ku. 2. 28; K. 344. –5 Settled, a matter of course; पितुरस्याः समीपनयनमवस्थितमेव Ś. 5. –6 Resolved; युद्धाय Pt. 1. –7 Ready, alert; ते कपिं तं समासाद्य तोरणस्थमवस्थितम् Rām. 5. 43. 27. –8 motionless (निश्चेष्ट); अवस्थितमसंभ्रान्तम् (माम्) Rām. 5. 58. 39. –9 Well-arranged; कपित्वमनवस्थितम् Rām. 5. 55. 15.

अवस्थितिः *f.* 1 Abiding, dwelling; भीमो दुर्योधनः कर्णो नाविन्दंस्तदवस्थितिम् Bhāg. 10. 83. 23. –2 Residence, abode; अत्र कृतावस्थितिना धर्मेण K. 44. –3 Following, practising.

अवस्नात *a.* (water) in which one has bathed; Mb. 13.

अवस्पर्तृ *a.* Preserver, saviour; अवस्पर्तरधिवक्तारमस्मयुम् Rv. 2. 23. 8.

अवस्फूर्ज् To snort, fill with noise. Mb. 6, 7.

अवस्फूर्जितम् Roar, thunder, K. 305.

अवस्फोटः Appearance.

अवस्यति Den. P. Ved. To seek favour or assistance.

अवस्यु *a.* [अवः रक्षणं तदिच्छति क्यच् उन] Ved. Desiring favour, help or protection.

अवस्वत् *a.* [अवो रक्षणमस्त्यस्य मतुप् मस्य वः] Defended, protected.

अवस्यन्दनम् Trickling, oozing.

अवस्रंसनम् Dropping or falling down, falling off, a fall.

अवस्रंसिन् *a.* Burst, fallen down.

अवस्रस् *a.* 1 Apt to fall down. –2 Burst, cut.

अवस्वन् 1 P. To sound, to smack the lips, make a noise in eating.

अवस्वन्य *a.* Ved. Roaring, boisterous; अवस्वन्याय च नमः Vāj. 16. 31.

अवह *a.* 1 Not carrying. –2 Having no stream. –हः A kind of wind.

अवहन् 2 P. 1 To strike, beat off, hit, kill. –2 To destroy, remove; दुरितम्, क्षुधाम्, द्विपः &c. –3 To thresh (as rice); अवहत्य तण्डुलान् Dk. 132.

अवहतिः *f.* Beating, threshing.

अवहननम् 1 Threshing, beating off rice; अवहननायोलूखलम् Mbh. –2 The lungs; वपा वसावहननम् Y. 3. 94 (अवहननम् = फुप्फुसः Mit.).

अवघातः [अव हन्–घञ्] 1 Striking. –2 Hurting, killing. –3 A violent or sharp blow, stroke or blow in general; कर्णावघातनिपुणेन च ताड्यमाना दूरीकृताः करिवरेण (भृङ्गाः) Nītipr. 2; अधरे दत्तदन्तावघाते S. D. –4 Threshing corn by bruising it with a wooden pestle in a mortar. –5 Unnatural or accidental death.

अवघातिन् *a.* Striking, killing.

अवहस् 1 P. To deride, mock, laugh or scoff at, ridicule; स्थिताऽवहस्येव पुरं मघोनः Bk. 1. 6.

अवहसनम् Deriding; तच्चावहसनं प्राप्य सभारोहणदर्शने Mb. 1. 1. 46.

अवहासः 1 Smiling, a smile. –2 A jest, joke, ridicule, यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि Bg. 11. 42. –3 Derision, scoffing; अवहासं ततो मुक्त्वा रावणो वाक्यमब्रवीत् Rām. 7. 18. 8.

अवहास्य *pot. p.* To be derided or ridiculed, ridiculous; कथं तु सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि Mb. 7. 75. 3.

अवहस्तः [अवरं हस्तस्य एक० त०] The back of the hand.

अवहा 3 P. To leave, abandon रयिं न कश्चिन्ममृवाँ अवाहाः Rv. 1. 116. 3.

अवहानिः *f.* Loss.

अवहीन *p. p.* Abandoned, left; अवहीनाः कथाः Dk. 129 over, at an end; अस्मास्ववहीनेषु Ś. 2 we being left behind, having fallen in the rear.

अवहालिका A wall.

अव (ब) हित्था, -त्थम् 1 Dissimulation in general. -2 Dissimulation or concealment of an internal feeling, regarded as one of the 33 subordinate feelings (व्यभिचारिभाव); भयगौरवलज्जादेर्हर्षाद्याकारगुप्तिरवहित्था S. D.; or according to R. G. व्रीडादिना निमित्तेन हर्षाद्यनुभावानां गोपनाय जनितो भावविशेषोऽवहित्थम्; for ex. see Ku. 6. 84, or Bv. 2. 80.

अवहृ 1 P. 1 To take away, put or lay aside; place down; अर्भकं कस्मादवहृतं भवति Nir. -2 To hold, contain; कुडवमवहरति Sk. -3 To throw or knock down Ved.).

अवहरणम् 1 Taking away, removing. -2 Throwing way. -3 Stealing, plundering. -4 Removing from he battle-field to the camp. -5 Re-delivery. -6 Temporary suspension of hostilities, truce.

अवहारः [अवहृ-कर्तरि ण P. III. 1. 141] 1 A thief. -2 A shark, a water elephant. -3 Taking away the wealth of invited Brāhmaṇas. -4 Tempoary cessation of hostilities, suspension of arms, truce; एवं राजन्नवहारो बभूव Mb. 5. 182. 30; 1. 190. 35. -5 Removing to .e camp; ततोऽवहारं सैन्यानां तव तेषां च भारत Mb. -6 Cessation, stop (in general). -7 Summoning, inviting. -8 Any object fit to be brought near (उपनेतव्यम्). -9 Apostacy, abandoning a sect or caste. -10 Re-delivery, redeeming. -11 One who snatches away; न जीवस्यावहारो मां करोति सुखिनं यमः Bk. 6. 81.

अवहारक *a.* 1 One taking away from one place to another. -2 One who desists from fighting. -3 Preventing, stopping. -कः A shark, a marine monster.

अवहार्य *pot. p.* 1 To be taken away or removed. -2 Finable, punishable; अवहार्यो भवेच्चैव सान्वयः षट्शतं दमम् Ms. 8. 198. -3 What one is forced to restore or redeem; आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः। अवहार्यौ भवेतां तौ दीर्घकालमवस्थितौ ॥ Ms. 8. 145. -4 To be completed, -5 Recoverable, redeemable.

अवहृत *p. p.* 1 Taken off, back or away. -2 Seized, stolen. -3 Fined.

अवहेलः, -ला Disrespect, disdain, contempt, disregard; सावहेलम् K. 244; अवहेलां कुटज मधुकरे मा गाः Bv. 1. 6.

अवहेलनम्, -ना Disregard.

अवहेलित *a.* Disregarded, slighted, contemned; किमिति बकैरवहेलितानभिज्ञैः Bv. 1. 8. -तम् Disregard.

अवह्वर *a.* [अव-ह्वृ-अच्] Crooked. -रः A crooked way; (fig.) deceit.

अवह्वे To call down from; विशो अद्य मरुतामवह्वये Rv. 5. 56. 1.

अवाकिन् Ved. Not speaking.

अवाक्क Ved. Speechless.

अवाकृ 6 P. 1 To strew, pour upon; sprinkle with. -2 To ward off, remove; विश्वा द्वेषांसि जहि चाव चा कृधि Rv. 8. 53. 4.

अवाकरः A mint.

अवाक्ष *a.* [अवनतान्यक्षाणि इन्द्रियाणि यस्य] A guardian, keeper.

अवाग्र *a.* [अवनतमग्रमस्य] Having the head bent down, stooping, bowed.

अवाच् *a.* [न. ब.] Speechless, dumb. *n.* Brahman. -Comp. -मनसगोचर *a.* beyond the power of thought and words, indescribable and inconceivable. -श्रुति *a.* deaf and dumb.

अवाच्य *a.* 1 Not proper to be addressed; अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् Ms. 2. 128. -2 Improper to be uttered; vile, bad; अवाच्यं वदतो जिह्वा कथं न पतिता तव Rām.; °वादांश्च बहून् वदिष्यन्ति तवाहिताः Bg. 2. 36. -3 Not distinctly expressed, not expressible in words; °ता, °त्वम् impropriety; reproach, calumny; दुर्लभा सत्स्ववाच्यता Ki. 11. 53. -Comp. -देशः 'the unspeakable place', the vulva (योनि).

अवाच्छिद् To tear away or out from.

अवाञ्च् *a.* [अवाञ्चति अव-अञ्च्-क्विप्] 1 Turned downwards, bent down, stooping; कुर्वन्तमित्यतिभरेण नगानवाचः Śi. 6. 79; वनान्यवाञ्चीव चकार संहतिः Ki. 14. 34. -2 Being or situated below, lower than (with abl.) यदवाक् पृथिव्याः Bṛi. Up. 3. 8. 3. -3 Headlong, looking downwards. -4 South. *m.*, *n.* Brahman. -ची 1 The south. -2 The lower region.

अवाञ्चित *a.* Turned, bent downwards; तृणवाञ्छया मुहुरवाञ्चितान् Śi.

अवाक् *ind.* 1 Downwards; ऊर्ध्वतिर्यगवाक्सर्गो रुद्रसर्गस्तथैव च Bhāg. 12. 12. 11. -2 Southern, southward. -Comp. -ज्ञानम् disrespect. -पुष्पी [अवाक् अधोमुखं पुष्पमस्याः] N. of a plant Anethum Sowa Roxb (अधःपुष्पी). -भागः the part below. -भव *a.* southern. -मुख *a.* (-खी *f.*) 1 looking downwards, with the face hung downwards; अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः R. 2. 60; तस्थुस्तेऽवाङ्मुखाः सर्वे 15. 78. -2 headlong. (-खः) N. of a weapon, -शाखः [अवांच्यः शाखा अस्य] 'having the branches turned downwards', epithet of the sacred fig-tree (अश्वत्थ) ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाखः Kaṭh. 2. 6. 1. -शिरस् *a.* having the head hung downwards; स मूढो नरकं याति कालसूत्रमवाक्शिराः Ms. 3. 249, 8. 94, 11. 73.

अवाचीन *a.* [अवाच्-ख विभाषाञ्चादेरदिक्स्त्रियाम् P. V. 4. 8] 1 Downward, headlong. -2 Southern. -3 Descended,

gone down. –4 See अवाक्शिरस्; दुर्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरम् Mb. 8. 8. 17. –5 Base, evil (deed); यस्मै देवाः प्रयच्छन्ति पुरुषाय पराभवम्। बुद्धिं तस्यापकर्षन्ति सोऽवाचीनानि पश्यति ॥ Mb. 5. 34. 81. –6 Unfavourable.

अवाञ्चित *a.* Bent, low, dropping down (अवगलित). बभूव पक्ष्मान्तरवाञ्चिताश्रुः Bu. Ch. 1. 67.

अवाच्य *a.* Southern, southernly. cf. Śiva. B. 6. 65.

अवाजिन् *m.* A bad horse (Ved.).

अवात *a.* [न. ब.] 1 Windless, not shaken by wind; मिहं कृण्वन्त्यवाताम् Rv. 1. 38. 7. –2 Not breathing the air. –3 Not exposed to, or not dried up by wind; fresh; शुष्मा इन्द्रमवाता अहुतासवः Rv. 1. 52. 4. –4 Unattacked, unconquered (Ved.). **–तम्** The windless atmosphere; आनीदवातं स्वधया तदेकम् Rv. 10. 129. 2.

अवातल *a.* Not flatulent; Suśr.

अवादिन् *a.* 1 One who is no speaker or disputer. –2 One who does not prosecute or bring any action, peace-loving.

अवान् 2 P. [अव-अन्] To breath or inhale.

अवानः Breathing, inhaling; see अनवान also.

अवान *a.* [अव-अन्-अच्] Dried, dry.

अवान्तर *a.* [अवगतमन्तरं मध्यं प्रा. स.] 1 Situated or standing between; see compounds. –2 Included, involved. –3 Subordinate, secondary. –4 not closely connected, extraneous, extra. **–Comp. –दिश्, –दिशा** an intermediate quarter (such as the आग्नेयी, ऐशानी, नैर्ऋती and वायवी). दिशोऽवान्तरदिशः T. Up. 1. 7. 1. **–देशः** a place situated between (two others), an intermediate region. **–वाक्यम्** (*a*) A sentence formed by dropping some word or words in the whole sentence; न च महावाक्ये सति अवान्तरवाक्यं प्रमाणं भवति ŚB. on MS. 6. 4. 25. (*b*) A group of words which appear to form a complete sentence, but form only a part of a complete sentence (*i. e. a* महावाक्य).

अवान्तराम् *ind.* [अवान्तर बा० आसु] Between (Ved.).

अवाप् 5 U. 1 To get, obtain, secure, gain; तमवाप्य सततिम् R. 3. 33; दीर्घमायुरवाप्नुयात् Ms. 4. 76; कीर्तिम्, फलम्, कामम् &c.; पुत्रं सम्राजमवाप्नुहि Ś. 4. 6. –2 To reach, go to, enter. –3 To suffer, incur, receive, meet with; निन्दामवाप्नोति Ms. 5. 161; so दोषम् &c.; मृत्युमवाप्नोति meets with death; नैवं पापमवाप्स्यसि Bg. 2. 38, 53. –*Caus.* To cause to obtain anything; अवापितो जङ्गमलेखलक्ष्मीम् N. 8. 89.

अवाप्त *p. p.* Got, obtained, received; अनवाप्तचक्षुःफलोऽसि Ś. 2.

अवाप्तव्य *pot. p.* Attainable; नानवाप्तमवाप्तव्यम् Bg. 3. 22, R. 10. 31.

अवाप्तिः *f.* 1 Obtaining, getting; तपःकिलेदं तदवाप्तिसाधनम् Ku. 5. 64. –2 (Arith.) A quotient.

अवाप्य *pot. p.* Attainable. ज्येष्ठता च निवर्तेत ज्येष्ठावाप्यं च यद्धनम् Ms. 11. 185.

अवाप्य *a.* [न. त.] Uncut, not to be cut (as hair).

अवापित *a.* 1 Not sown (as grain) but planted. –2 Not cut (as hair).

अवाम *a.* 1 Not left, right. –2 Favourable, not adverse. –3 Inauspicious, inelegant.

अवायः [अव-इ-घञ्] 1 A limb. –2 Giving way, conceding, complying with.

अवारः, –रम् [न वार्यते जलेन वृ-कर्मणि घञ्] 1 The near bank of a river; नास्य द्वीपः कुतः पारो नावारः संप्रदृश्यते Mb. 12. 224. 21. –2 This side; यो वै संवत्सरस्यावरं पारं च वेद Ait. Br. °तस् *ind.* to this side; पयो दुहाना व्रतनीरवारतः Rv. 10. 65. 6. –**Comp. –पारः** The ocean (राष्ट्रावारपाराद्धखौ P. IV. 2. 93, अवारपारात्यन्तानुकामं गामी V. 2. 11.). **–पारीण** *a.* [अवारपारे गच्छति, ख P. IV. 2. 93] 1 belonging to the ocean. –2 crossing a river.

अवारीण *a.* [अवारं गच्छति, ख P. IV. 2. 93] Crossing a river.

अवार्य *a.* Being on the near side; अवार्याय च नमः Vāj. 16. 42.

अवारण *a.* Insufferable, not to be remedied, irremediable. **–णम्** Not warding off or preventing.

अवारणीय *a.* 1 Unable to be warded off (as enemies). –2 Treating of incurable diseases.

अवारित *a.* Unimpeded, unobstructed. **–तम्** ind. Without obstacles, at pleasure; Mb. 13. **–Comp. –द्वार** *a.* having open doors; अवारितद्वारतया तिरश्चामन्तःपुरे तस्य निविश्य राज्ञः N. 3. 41.

अवार्य, अवारयितव्य *a.* Not to be warded or kept off, irremediable; रवित्रासितवारणादवार्यः Ki. 13. 20.

अवारिका [नास्ति वारि यत्र] N. of a plant (धन्याक). Coriandrum Sativum; (Mar. धने).

अवावटः The son of a woman by any man (of the same caste) other than her first husband; द्वितीयेन तु यः पित्रा सवर्णायां प्रजायते। अवावट इति ख्यातः शूद्रधर्मा स जातितः ॥

अवावन् *m.* विड्वनोरनुनासिकस्यात् [Said to be fr. ओण् *f.* P. VI. 4. 41] A thief, stealing away. अवावा ब्राह्मणी S. K.

अवासस् *a.* Unclothed, naked. *m.* N. of Buddha.

अवास्तव (–विक) *a.* (**–वी** *f.*) 1 Unreal, unsubstantial. –2 Unfounded, irrational (as an argument).

अवास्तु *a.* Ved. Having no abode, homeless; अवास्तुमेनमस्वर्गमप्रजसं करोति Av. 12. 5. 45.

अवाहन *a.* Having no carriage, not driving in a carriage.

अवाह्य *a.* Not fit to be borne.

अवि *a.* Ved. [अव्-इन्] Favourable, kindly or favourably disposed. अविं ऋधाम शग्मियं सखायं वरुणम् Av. 5. 1. 9. **-विः** 1 A sheep; (*f.* also in this sense); जीनकार्मुकबस्ताबीन् Ms. 11. 138, 3. 6, 12. 55. -2 The Sun. -3 N. of a tree (अर्क). -4 A goat. -5 A mountain. -6 Air, wind. -7 A woollen blanket (of the skin of mice). -8 A blanket, shawl in general. -9 A woollen strainer (for Soma juice). -10 A master. -11 A wall, enclosure. -12 A rat. **-विः** *f.* 1 An ewe; अविरितरा मेष इतरस्तांसमेवाभवत् Bṛi. Up. 1. 44. -2 Shame. -3 A woman in her courses. [cf. L. *ovis*; Gr. *ois*] अविर्गिरौ रवे मेषे मूषिके कंबलेऽपि च Nm. **-Comp. -रविकन्याय** A grammatical maxim according to which अविः becomes अविक. **-कटः** [अवि संघाते कटच् P. V. 2. 29. Vārt.] a flock of sheep. **-कटोरणः** [अविकटे मेघसंघाते देयः उरणः मेषः P. VI. 3. 10] a kind of tribute (consisting of sheep); अविकट उरणो दातव्यः अविकटोरणः Mbh. 6. 3. 10. **-गन्धा, -गन्धिका** N. of a plant (= अजगन्धा). **-दुग्धम्, -दूसम्, -मरीसम्, -सोढम्** the milk of an ewe. **-पटः** sheep's skin, a woollen cloth. **-पालः** [अवीन् पालयति उप. स.] a shepherd; Vāj. 30. 11. **-प्रियः** a kind of grass liked by sheep; Panicum Frumentaceum श्यामा (Mar. सावा, बावरो). **(-या)** N. of a plant. **-स्थलम्** sheep-place; N. of a town; अविस्थलं वृकस्थलं माकन्दी वारणावतम् Mb.

अविकः [अविरेव अविकः, अवि-क अवेः कः P. V. 4. 28] A sheep. **-का** An ewe. सर्वाहमस्मि रोमशा गन्धारीणामिवाविका Rv. 1. 125. 7. **-कम्** A diamond.

अविता An ewe, a sheep.

अविकच *a.* Closed, shut (as a flower).

अविकत्थ *a.* Not boasting, not bragging or vaunting.

अविकत्थन *a.* One who does not boast, not vaunting सत्यप्रतिज्ञेऽप्यविकत्थनेऽपि R. 14. 73; विद्वांसोऽविकत्थना भवन्ति Mu. 3.

अविकल *a.* 1 Unimpaired, not defective, entire, perfect, whole, all; तानिन्द्रियाण्यविकलानि Bh. 2. 40; Pt. 5.26; °लम् फलम् Me. 36; °शरच्चन्द्रमधुरः Māl. 2. 11 full, full-orbed; °इन्द्रियः K. 35, 71; Mv. 2. 16, 4. 29; °लमरक्षत् Mv. 5. 5 entirely, completely; यत्नेकेष्वविकलमासमाधिपत्यम् Ki. 18. 36 entire, supreme. -2 Regular, orderly; consistent, not discordant; कलमविकलतालं गायकैर्बोधहेतोः Śi. 11. 10.

अविकल्प *a.* Unchangeable. **-ल्पः** 1 Absence of doubt -2 Absence of option or alternative. -3 Positive act or precept. **-ल्पम्** *ind.* Without doubt, unhesitatingly.

अविकार *a.* Immutable, unchangeable. **-रः** Immutability.

अविकारिन् *a.* 1 Unchangeable, invariable; Mb. -2 Faithful; स्थाने युद्धे च कुशलानभीरूनविकारिणः (गुल्माश्च स्थापयेत्) Ms. 7. 190.

अविकार्य *a.* Invariable अविकार्योऽयमुच्यते Bg. 2. 25.

अविकृत *a.* Unchanged.

अविकृतिः *f.* 1 Absence of change. -2 (In Sāṅ. Phil.) The inanimate principle called प्रकृति, regarded as the material cause of the universe; मूलप्रकृतिरविकृतिः Sāṅ. K.3.

अविक्रिय *a.* Unchangeable, immutable; देशे देशे गुणेष्वेवमवस्थास्त्वमविक्रियः R. 10. 17. **-यम्** Brahman. **-त्वम्** Unchangeableness.

अविक्रियात्मक *a.* (Vedānta) Whose nature is unchangeable. दृशिस्तु शुद्धोऽहमविक्रियात्मकः Mukti. Up. 2. 74.

अविक्रम *a.* Powerless, feeble; विपदोऽभिभवन्त्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः Ki. 2. 14. **-मः** 1 Cowardice, timidity. -2 Non-prohibition of the change of Visarga into an Ūṣman; Rv. Pr. 4. 11.

अविक्रान्त *a.* 1 Unsurpassed. -2 Feeble, powerless. -3 See अविक्रमः.

अविक्लमः Absence of fatigue, vigour, freshness.

अविक्षत *a.* Unimpaired, uninjured; unhurt, whole, entire; विकेतुः प्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्नयविक्षतम् Smriti. अविक्षते तत्र मयात्मसात्कृते Ki. 14. 17.

अविक्षित *a.* Unimpaired, unhurt; undiminished (Ved.). cf. also रक्षोगणं क्षिप्नुमविक्षितात्मा Bk. 2. 21.

अविक्षित् *m.* N. of a king, son of Kuru; Mb. 1. 238.

अविक्षिप *a.* [आक्रोशे च अच्कावशक्तौ P. VI. 2. 157-8.] Unable to distribute or dispense (आक्रोशार्थे), (विक्षेप्तुं न शक्तः or यो न विक्षिपति); not distributing or badly distributing.

अविक्षिप्त *a.* 1 Not thrown away. -2 Attentive, composed.

अविक्षोभ्य a. Invincible, that which cannot be disturbed; अविक्षोभ्याणि रक्षांसि सा विधूयोत्पतिष्यति Rām. 6. 5. 17.

अविखण्डित *a.* Undisturbed.

अविगत *a.* Not gone off, retained, present.

अविगम *a.* Unseparated, unremoved. **-मः** Non-separation, association, inherence, presence, existence.

अविगान, -अविगीत *a.* Without discord; Rāj. T.

अविघ्नः N. of a fruit-tree (करमर्दक; Mar. करवंद).

अविग्रह *a.* [नास्ति विग्रहो यस्य] 1 Bodiless, incorporeal; epithet of the Supreme Being (who has no body). -2 Not known. **-हः** (In gram.) A compound the sense of which cannot be exprssed by its constituent parts separately (नित्यसमास).

अविघात *a.* Unimpeded, unobstructed; °गति *a.* unobstructed in one's course. **-तः** Non-destruction. ऐश्वर्यादविघातः Sāṅ. K. 45.

अविघ्न *a*. Unobstructed, free from impediments; °क्रियोपलम्भाय Ś. 1. **–घ्नम्** Freedom from obstacle or impediment, welfare (this word is usually neuter, though विघ्न is *m*.); साधयाम्यहमविघ्नमस्तु ते R. 11. 91; अविघ्नमस्तु ते स्थेयाः पितेव धुरि पुत्रिणाम् R. 1. 91; अविघ्नमस्तु सावित्र्याः प्रदाने दुहितुस्तव Mb. **–Comp. –करणव्रतम्** N. of a particular rite on the fourth day of Phālguna. Varāha P.

अविचक्षण *a*. Ignorant; अदत्त्वा तु य एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः Ms. 3. 115.

अविचाचल-लि *a*. Ved. Not staggering or fluctuating, standing firmly. खीला अविचाचला ये Av. 10. 8. 4. ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलिः Rv. 10. 173. 1.

अविचार *a*. 1 Void of judgment, undiscriminating, ill-judging, unwise. –2 Unhesitating, prompt. –3 Having spies. **–रः** 1 Absence of judgment, indiscretion, error, folly. –2 Promptitude. –3 A country fit for the grazing of sheep.

अविचारणीय *a*. Not to be called in question; आज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया R. 14. 46.

अविचारित *a*. 1 Ill-judged, not well thought out or considered. –2 Determined, certain. **– Comp. –निर्णयः** a prejudice, prejudiced opinion.

अविचारिन् *a*. 1 Unthinking. inconsiderate, indiscreet. –2 Prompt.

अविचालित *a*. 1 Unmoved, unshaken. –2 Victorious.

अविचिन्त्य *a*. Not to be comprehended or conceived.

अविचृत्य *a*. Ved. Not to be loosened. यं ते देवी निर्ऋतिराबबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचृत्यम् Vāj. 12. 65.

अविच्छिन्न *a*. 1 Not separated, undivided, having all along or over; हेमजालैरविच्छिन्ना Rām. 5. 6. 35. –2 Continuous, uninterrupted; °संताना संततिः K. 65. अन्वमीयत कल्याणं तस्याविच्छिन्नसंततिः R. 17. 11. –3 Ordinary, common; न विशेषेण गन्तव्यमविच्छिन्नेन वा पुनः Mb. 12. 152. 22.

अविच्छेद *a*. 1 Uninterrupted. –2 Undivided, entire, whole. **–दः** 1 Entirety, wholeness; यज्ञस्याविच्छेदाय तद् व्रतम् Av. 9. 6. 38. –2 Connection, continuity; गणैरविच्छेदनिरुद्धमाबभौ Ki. 14. 32.

अविच्युत *a*. 1 Not deviated from, observed or followed strictly; यथाविधानेन पठन्सामगायमविच्युतम् Y. 3. 112 –2 Eternal, permanent.

अविजात *a*. Ved. Not having brought forth, having no offspring; Vāj. 30. 15.

अविजातीय *a*. Of the same kind.

अविज्ञ *a*. 1 Ignorant, untaught; प्रबोधयति माऽविज्ञं Bhāg. 4. 28. 20. –2 Clumsy, stupid, awkward; °ता ignorance, folly.

अविज्ञात *a*. 1 Unknown; यदधीतमविज्ञातम् Mbh. 1. 1. 1. –2 Unintelligible, doubtful, indistinct. **–Comp. –गद** *a*. Ved. Speaking in an unintelligible way.

अविज्ञातृ *a*. Not knowing. *m*. (**–ता**) The Supreme Being (परमेश्वर). –2 N. of Viṣṇu; अविज्ञाता सहस्रांशुः V. Sah.

अविज्ञेय *a*. Undistinguishable, not to be recognized or known, unknowable. सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयम् Bg. 13. 15; अप्रतर्क्यमविज्ञेयं प्रसुप्तमिव सर्वतः Ms. 1. 5; 12. 29. **–यः** The Supreme God.

अविडीनम् A direct flight of birds (पक्षिणामाभिमुख्याभिगमनम्).

अवितथ *a*. 1 Not false, true; तदवितथमवादीर्यन्मम त्वं प्रियेति Śi. 11. 33; अवितथा वितथा सखि मा गिरः Śi. 6. 18. –2 Realised, not fruitless; अवितथफलाः स्वप्नाः K. 65; कुरु गुरुवचनमवितथम् K. 178; चकाराचितथां भ्रातुः प्रतिज्ञाम् R. 15. 95; 5. 26. **–थम्** Truth; अवितथमाह प्रियंवदा S. 3, P. is right, what P. says is right; Ve. 2. **–थम्** *ind*. Not falsely, according to truth; य आवृणोत्यवितथं ब्रह्मणा श्रवणावुभौ Ms. 2. 144. **–था** N. of a metre.

अवितर्कित *a*. Unforseen; Rām. 2.

अवितर्क्य *a*. That which cannot be inferred.

अवितारिन् *a*. Ved. 1 Not doing any harm, harmless (अनपायिन्). –2 Not departing, remaining. सुमेधामवितारिणीम् Rv. 8. 5. 6.

अवितृ *a*. A protector, favourer; त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रम् Mahanār. Up. 20. 3; Mb. 12.

अवित्त *a*. 1 Not famous, unknown. –2 Poor.

अवित्ति *a*. 1 Not obtaining or getting. –2 Unwise. foolish. **–त्तिः** *f*. 1 Not finding, getting, or possessing, –2 Want of wisdom. –3 Poverty; अवित्तेः संकल्पान् Av. 16. 6. 10.

अवित्यजः,–जम् Quicksilver.

अविथुर *a*. 1 Not separated, united (Ved. for अविधुर) –2 Not staggering, firm; Rv. 1. 87. 1.

अविथ्या [अवये हिता, अवि थ्यन्, अजाविभ्यां थ्यन् P. V. 1. 8] N. of the plant अजथ्या (Mar. पिवळी जुई).

अविद *ind*. Alas! Oh! Mk. 1.

अविद *a*. Ignorant, not knowing; अविदो भूरितमसो Bhāg. 3. 10. 20.

अविदग्ध *a*. 1 Unlearned, inexperienced, stupid. –2 Not well burnt, undigested.

अविदाहिन् *a*. 1 Imperfectly digested, producing heart-burn. –2 Not burning or afflicting.

अविदस्य *a*. Ved. Unceasing, inexhaustible, perennial, perpetual; धाता रयिमविदस्यं सुदासाम् Rv. 7. 39. 6.

अविदासिन् *a*. Perennial; निधेहि रक्षायोगेन ह्रदे मामविदासिनि Bhāg. 8. 24. 22.

अविदित *a* Unknown; °गतयामा रात्रिः U. 1. 27 the watches of which stole away (glided imperceptibly away). **-तः** The Supreme God.

अविदीधयु *a*. Ved. 1 Not delaying or hesitating; दातारमविदीधयुम् Rv. 4. 31. 7. -2 Shining.

अविदूर *a*. Not distant, near, contiguous; तद्दुकूलादविदूरमौलिः Ku. 7. 41. **-रम्** Proximity, vicinity. **-रम्** *ind.* Near to, not far from; so अविदूरेण, अविदूरात्, -दूरतः -विदूरे.

अविदूषक *a*. Innocent; अहितं चापि पुरुषं न हिंस्युरविदूषकम् Rām. 1. 7. 11.

अविदूस *n*. Sheeps milk; P. IV. 2. 36. Vart. 5.

अविद्ध *a*. Unpierced. **-द्धः** A Yavana, because his ears are not pierced. (Mar. अविन्ध.) प्रतिबध्नास्यविद्धानामध्वानमकुतोभयः Śiva. B. 18. 54. **-Comp. -कर्णा, -र्णी** [अविद्धः अच्छिद्रः पर्णरूपः कर्णोऽस्याः] N. of a plant (पाठा) CissampelosHexaudra (Mar. पहाडमूळ). **-दृश्** *a*. all-seeing; अविद्धदृक्साक्ष्युभयं तदीक्षते Bhāg. 8. 3. 4. **-नस्** *a*. Having the nose not bored (said of a bull). **-वर्चस्** *a*. of unimpaired glory.

अविद्य *a*. 1 Not educated, unlearned, foolish, unwise, अविद्यानां तु सर्वेषामीहात श्चेद्धनं भवेत् Ms. 9. 205. also अविद्यक *a*. Mb. 5. 160. 64. -2 Not pertaining to knowledge. **-द्या** 1 Ignorance, folly, want of learning. अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः Muṇḍ. Up. 1. 2. 8. -2 Spiritual ignorance; Av. 11. 8. 23; Vāj. 40. 12. 14. -3 Illusion, illusion personnified or Māyā (a term frequently occurring in Vedānta; by means of this illusion one perceives the universe, which does not really exist, as inherent in Brahman which alone really exists). The term appears also in the systems of Gautama, Patañjali, Kapila, where it has different bearings; (with Buddhists) ignorance together with non-existence.

अविद्यामय *a*. Caused by ignorance or illusion.

अविद्रिय *a*. Ved. 1 Without a rent or hole. -2 Impenetrable, solid. अविद्रियाभिरूतिभिः Rv. 1. 46. 15.

अविधवा Not a widow, a married woman whose husband is still living; भर्तुर्मित्रं प्रियमविधवे विद्धि मामम्बुवाहम् Me. 101 अविधवे धीरा भव Nāg. 5; इदं तावदौषधं किं नाम। अविधवाकरणं नाम। Svapna. 1. 1.

अविधा *ind.* An interjection meaning 'help, help' used in calling for help in danger. cf. Pratijnā. 3.

अविधान *a*. [न. ब.] Deviating from the fixed rule, irregular. **-नम्** Absence of definite rule; irregularity, deviation from rule. **-Comp. -तः** *ind.* Not according to what is prescribed, irregularly; नियुक्तायामपि पुमान्नार्यां जातोऽविधानतः Ms. 9. 144; 12. 7.

अविधायक *a*. Non-injunctive; Non-injunctive statement; अविधायको मन्त्रः। न हि विधायकाविधायकयोरेकवाक्यत्वं भवति। ŚB. on MS. 10. 8. 20.

अविधि *a*. Not lawful, contrary to rule. **-धिः** 1 Irregularity, absence of a rule or precept; -2 Undefinable ब्रह्म; तपस्त्यागोऽविधिरिति Mb. 12. 19. 9. °पूर्वक not according to rule. तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् Bg. 9. 23; 16. 17.

अविधेय *a*. Unmanageable, adverse; विधेरविधेयताम् Mu. 4. 2; हर्षविषादयोरविधेयत्वम् Dk. 161 not being influenced or swayed by &c.

अविनः [अवति यज्ञं, अव्-इनच् Uṇ. 2. 46] 1 A sacrificer. -2 An officiating priest at a sacrifice.

अविनय *a*. [न. ब.] Immodest, insolent, ill-behaved ill-mannered. **-यः** 1 Want of good manners or modesty; बहवोऽविनयान्नष्टा राजानः सपरिच्छदाः Ms. 7. 40, 41. -2 Rude behaviour, rudeness, immodest or rude act; °बहुलतया चाभिनवयौवनस्य K. 143; अयमाचरत्यविनयं मुग्धासु तपस्विकन्यासु Ś. 1. 24; indecorum, impropriety of conduct. -3 Incivility, disrespect. -4 Offence, crime, fault; श्रुत्वैव हास्तिनपुरं द्यूतं चाविनयोत्थितम् Mb. 3. 14. 22. -5 Pride, arrogance, insolence; अविनयमपनय विष्णो Śankara.

अविनीत *a*. 1 Immodest, ill-bred, unmannered, -2 Acting improperly, wicked, vile. -3 Insolent, rude. -4 Not tamed, ill-trained; Ms. 4. 67; Y. 3. 155. **-ता** An unchaste woman.

अविनेय *a*. Uncontrollable.

अविनश्वर *a*. Destructible. **-रः** The Supreme God.

अविनाभावः 1 Non-separation. -2 Inherent or essential character, inseparable connection. -3 Connection (in general); अविनाभावोऽत्र संबन्धमात्रं न तु नान्तरीयकत्वम् K. P. 2.

अविनाशः Absence of death, immortality; ततोऽविनाशाय दिवं जगाम Bu. Ch. 2. 18.

अविनिगमः An illogical conclusion.

अविनिवृत्तिः *f*. Absence of destruction; लिङ्गस्याविनिवृत्तेः Sāṅ. K. 55.

अविनिर्णयः Indecision, irresolution; Mb. 14.

अविनीय *a*. Free from deceit or crime.

अविन्ध्यः N. of a Rākṣasa, minister of Rāvaṇa. **-न्ध्या** N. of a river.

अविपक *a*. Not ripe (fig. also); immature, undigested; °बुद्धि inexperienced, of undeveloped understanding. **-करण** *a*. Having immature or undeveloped organs; तथाऽविपक्वकरण आत्मज्ञानस्य न क्षमः Y. 3. 141. **-बुद्धि** *a*. Having an immature or inexperienced mind.

अविपाक *a.* Suffering from indigestion. **-कः** The state of not being ripe, indigestion, a disease arising from indigestion.

अविपद् *f.* Absence of misery, prosperity.

अविपन्न *a.* 1 Uninjured, unhurt. -2 Not defiled or polluted, pure.

अविपर्ययः Non-existence of doubt and contrariety. Sāṅ. K. 64. अविपर्ययाद्विशुद्धम्.

अविप्र *a.* Ved. 1 Not (spiritually) excited, not inspired. -2 Not a worshipper or praiser. **-प्रः** One not a Brāhmaṇa.

अविप्रकृष्ट *a.* Which is not far removed (as time); P. V. 4. 20; near (in rank); P. II. 4. 5.

अविप्रतिपत्तिः *f.* Absence of discrepancy; शब्दस्पर्शरूपरसगन्धेष्वविप्रतिपत्तिः इन्द्रियजयः Kau. A. 1. 6.

अविप्रवासः Being together; अविप्रवासेन गुणा वसन्ति (Inscription about Skanda Gupta).

अविप्रहत *a.* Untrodden (forest, path); अविप्रहतं वनमिदम् Rām. 1. 24. 13.

अविप्लुत *a.* Undeviating, steadily observing; unviolated; ब्रह्मचर्यमविप्लुतः Ms. 2. 249.

अविबुध *a.* Not wise, ignorant. **-धः** Not a god.

अविभक्त *a.* 1 Undivided, unpartitioned, joint, (as property of a family, or co-heirs); Ms. 9. 215; अविभक्ता विभक्ता वा सपिण्डाः स्थावरे समाः. -2 Not broken, entire; अविभक्तं च भूतेषु Bg. 13. 16; 18. 20. -3 Not different. -4 Existing everywhere.

अविभाग *a.* Unpartitioned, undivided. **-गः** 1 Not dividing. -2 Undivided inheritance.

अविभाज्य *a.* Indivisible. **-ज्यम्** 1 Indivisibility. -2 Not being liable to be partitioned; (said of certain articles which are not to be divided at the time of partition); *e. g.* वस्त्रं पात्रमलंकारं कृतान्नमुदकं स्त्रियः। योगक्षेमं प्रचारं च न विभाज्यं प्रचक्षते Ms. 9. 219. °ता indivisibility, unfitness for partition.

अविभावना, -नम् Non-perception; disappearance.

अविभावनीय, अविभाव्य *a.* Imperceptible, undistinguishable; अविभाव्यतारकम् Śi. 9. 12.

अविभाषित *a.* That which is not taken into consideration.

अविमुक्त *a.* Unloosed, not quitted or let go. **-क्तः** The Lord of Benares; प्रीतोऽविमुक्तो भगवांस्तस्मै वरमदाद्भवः Bhāg. 10. 66. 29. **-क्तम्** 1 N. of a Tīrtha or sacred place near Benares, or Benares itself; न विमुक्तं शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो विदुः. -2 The space between the chin and the head. **-क्तः** N. of a plant (Mar. कुसरी). **-Comp. -आपीडः** N. of a king. Rāj. T. **-ईश्वरः** a celebrated Śiva-liṅga at Benares.

अविमृश्य *a.* Undoubted, unquestionable; अविमृश्यमेतदभिलष्यति सः Ki. 6. 44.

अविमोक्य *a.* Ved. Not to be loosened; दाम ग्रीवास्वविमोक्यं यत् Av. 6. 63. 1.

अवियुक्त *a.* Undivided, conjoined, united; not separated R. 13. 31; absent.

अवियोग *n.* Not separated, united, connected. **-गः** 1 Non-separation, presence. -2 Conjunction, association. **-Comp. -तृतीया** N. of a certain festival or holiday. **-व्रतम्** a vow to be observed by women on the third day of the first fortnight of Mārgaśīrṣa.

अविरत *a.* Not desisting or ceasing from (with abl.) नाविरतो दुश्चरितात् Kaṭh. Up.; uninterrupted, continual, unbroken, perpetual; अविरतोत्कण्ठमुत्कण्ठितेन Me. 104; Prov. मन्दोप्यविरतोद्योगः सदैव विजयी भवेत् 'slow and steady wins the race'. -2 Abandoned. **-तम्** *ind.* 1 Eternally, continually; अविरतं परकार्यकृतां सताम् Bv. 1. 113. cf. also भजामस्त्वां गौरीं नगपतिकिशोरीमविरतम् Saundaryalaharī. -2 Fast, deep, sound (asleep); रताविरतसंसुप्तं ददर्श हरियूथपः Rām. 5. 11. 10.

अविरति *a.* Incessant, ceaseless. **-तिः** *f.* 1 Continuity, uninterruptedness. -2 Incontinence.

अविराम *a.* Uninterrupted, continuous. **-मः** Uninterrupted succession, continuance. **-मम्** *ind.* Uninterruptedly.

अविरल *a.* 1 Thick, dense; °वारिधारा U. 6 sharp-driving shower; °अश्रुबिन्दु; not thin, many; सादरमभिमुखदत्ताविरलपदः K. 95. -2 Contiguous, close. -3 Coarse, gross, substantial. -4 Uninterrupted, continuous. -5 Huge, big, bulky; अविरलवपुषः सुरेन्द्रगोपः Ki. 10. 27. **-लम्** *ind.* 1 Closely; अविरलमालिङ्गितुं पवनः Ś. 3. 6. -2 Uninterruptedly, incessantly, constantly; U. 3. 24. **-Comp. -धारासारः** an incessant down-pour of heavy rain. cf. अविरलमदधाराधौतकुम्भः शरण्यः (गजवक्त्रः).

अविरलित *a.* Closely stuck, lying very close; °कपोलम् U. 1. 27 cheek to cheek.

अविरविकन्यायः See अव्यविकन्यायः

अविरहित *a.* unseparated, not being without; अविरहितमनेकेनाङ्कभाजा फलेन Ki. 5. 52.

अविराधयत् *a.* Ved. Not withdrawing oneself; not desisting; एवा भगस्य जुष्टेयमस्तु नारी सम्प्रिया पत्याविराधयन्ती Av. 2. 36. 4.

अविरुद्ध *a.* 1 Not opposed, compatible, consistent with. -2 Living together. -3 Unobstructed, unhindered, unimpeded. -4 Allowed; proper; यदविरुद्धं श्रोष्यामि V. 2.

अविरोधः 1 Consistency, compatibility, congruity; सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये Bh. 2. 74 con-

sistently with their own interest; सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे Pūjāmantra. -2 Absence of impediment. -3 Assent, concurrence, consistency, harmony; निजधर्माविरोधेन यस्तु सामायिको भवेत् Y. 2. 186.

अविरेचनम् Anything which causes constipation.

अविरेचनीय, अविरेच्य *a.* Not to be purged.

अविलक्ष्य *a.* 1 Having no aim or mark. -2 Guileless. -3 Irremediable. -4 Difficult to withstand, inconceived; अविलक्ष्यमस्त्रमपरं (v. l. अविपक्ष) Ki. 6. 40.

अविलङ्घनम् Non-transgression.

अविलङ्घनीय *a.* 1 Not to be transgressed. -2 Prescribed, fixed, settled.

अविलम्ब *a.* Prompt, not delaying, quick. **-म्बः** Absence of delay, quickness, promptitude. **-म्बम्, -अविलम्बेन** *ind.* Without delay, quickly.

अविलम्बित *a.* Without delay, quick, expeditious, prompt. **-तम्** *ind.* Quickly, without delay.

अविला [अव्-इलच्] An ewe.

अविलास *a.* Free from whims, faithful, constant. **-सः** Absence of pastime or whim.

अविलिख *a.* 1 Not writing, or painting, or unable to do so; (P. VI. 2. 157-8.) -2 Writing badly. -3 Different from one who writes.

अविलुप्त *a.* Undamaged, unhurt; Rāj. T., Ks.

अविवक्षित *a.* 1 Not intended or aimed at; भ्रातरः इत्यत्र एकशेषग्रहणमविवक्षितम्. -2 Not to be said or spoken. **-वचनता** The state of mantras of not being meant to convey their meaning.

अविवादः Agreement, consent.

अविवादिन् *a.* Not contending, quiet, peaceable.

अविवाहिन् *a.* 1 Not marrying, remaining single or celibate. -2 Not relating to marriage. -3 Interdicted as to marriage; Ms. 9. 238.

अविविक्त *a.* 1 Uninvestigated, not properly thought out. -2 Indiscriminate, confounded. -3 Public. -4 Making no difference; °दृश् viewing all as one with God.

अविवेक *a.* Wanting in judgment or discrimination, thoughtless. **-कः** 1 Want of discrimination or judgment, absence of prudence, imprudence; अविवेकः परमापदां पदम् Ki. 2. 30. -2 Hastiness, rashness, recklessness. -3 Ignorance; (अन्योन्यतादात्म्यरूपमिथ्याज्ञानम्). -4 Non-separation, non-distinction; पौरुषं कर्म दैवं च कालवृत्तिस्वभावतः। त्रयमेतत्पृथग्भूतमविवेकं तु केचन ॥ Mb. 12. 238. 5. **-Comp. -कृत** *a.* done rashly.

अविवेकिन् *a.* 1 Undiscriminating, inconsiderate, thoughtless. -2 Superficial, short-sighted, ignorant.

अविवेचक *a.* Undiscriminating; Sāṅ. K.

अविवेचना Absence of thoughtfulness.

अविवेनत् *a.* Ved. Not disaffected, favourable; सध्रीचीनेन मनसाविवेनन् Rv. 4. 24. 6. **-नम्** *ind.* Not disaffectedly, favourably.

अविशङ्क *a.* Having no fears or doubt, fearless. **-का** Absence of doubt or fear, confidence, certainty. **-ङ्कम्, अविशङ्केन** *ind.* Without doubt, hesitation.

अविशङ्कित *a.* 1 Unapprehensive, fearless. -2 Without doubt, confiding; गृध्रवाक्यात्कथं मूढास्त्यजध्वमविशङ्किताः K. P.

अविशयः Absence of doubt. यदि वा अविशये नियमः Ms. 8. 3. 31.

अविशस्तृ *m.* An unskilful cutter up or killer (of animals at a sacrifice); मा ते गृध्नुरविशस्तातिहाय Rv. 1. 162. 20.

अविशुद्धिः *f.* Impurity.

अविशेष *a.* Without any difference, alike, similar, uniform. **-षः, -षम्** 1 Absence of difference, uniformity, similarity. -2 Identity, sameness. -3 The subtle elements; तन्मात्राण्यविशेषाः Sāṅ. K. 38. **-क** *a.* Inconclusive, not leading to any definite conclusion; अपि चैकेन संनिधानमविशेषको हेतुः Ms. 11. 1. 64. **-Comp. -ज्ञ** *a.* not knowing the difference (in things), undiscriminating. **-वचन** *a.* Not expressive of any particular detail or aspect of a matter; अविशेषवचनः शब्दो न विशेषे व्यवस्थापितो भविष्यति ŚB. on. MS. 4. 3. 15.

अविशेषतः *ind.* Without difference; Ms. 9. 125.

अविश्रम्भः Want of confidence, diffidence.

अविश्रान्त *a.* 1 Untiring, incessant, ceaseless; Ś. 6. -2 Unhurt. **-तम्** *ind.* Incessantly, continuously.

अविश्वास *a.* Not inspiring confidence, mistrusted. **-सः** Mistrust, suspicion. **-सा** A cow calving after long intervals.

अविश्वस्त *a.* Not trusted, suspected; न विश्वसेदविश्वस्ते H. 1.

अविश्वासिन् *a.* Mistrusting, unbelieving, diffident.

अविष *a.* 1 Not poisonous. -2 Anti-venomous, antidote. -3 Protecting. **-षः** [अव्-टिषच् Uṇ. 1. 45] 1 An ocean. -2 A king. -3 Sky. **-षा** N. of a plant (निर्विषातृण) Curcuma Zedoaria. (Mar. कचरा, अतिवीण) **-षी** 1 A river. -2 The earth. -3 Heaven.

अविषक्त *a.* Not clinging or sticking तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टये Bhāg. 10. 40. 12. Unrestrained, unchecked; अविषक्तवेगः Ki. 13. 24.

अविषय *a.* 1 Unperceived, invisible, beyond the reach of the senses. -2 Insensible. -3 Disregarding

objects of sense: °मनसां यतीनाम् M. 1. 1. -यः 1 Absence, disappearance; रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनम् H. 2. 78. -2 Not an object of (anything), not within the reach of, beyond, transcending; न कश्चिद्धीमतामविषयो नाम Ś. 4; सकलवचनानामविषयः Māl. 1. 30 beyond the reach (power) of words; सौमित्रेरपि पत्त्रिणामविषये तत्र प्रिये क्वासि मे U. 3. 45. -3 Disregard of the objects of sense.

अविपयीकरणम् Not making anything an object of.

अविषह्य *a.* 1 Difficult to decide. सीमायामविषह्यायाम् Ms. 8. 265. -2 Impracticable, unfeasible; (Bk.). -3 Invisible. -4 Intolerable, insupportable; अविषह्यव्यसनेन धूमिनाम् Ki. 4. 30. -5 Inaccessible; चक्षुषामविषह्मम् Mb. 14. 20. 13.

अविष्करः A cock Pt. 3.

अविष्ट Ved. Gladly accepting, protecting very carefully or attentively; यो अर्चतो ब्रह्मकृतिमविष्टो Rv. 7. 28. 5.

अविष्या [अव् गतौ इसुन् अविर्गतिमिच्छति-क्यच् भावे अ Tv.] 1 Wish to go (गमनेच्छा); अह्मपूर्णां चिन्न्ययाँ अविष्याम् Rv. 2. 38. 3. -2 Wish.

अविष्यु *a.* Ved. 1 Attacking. -2 Desirous, wishing. -3 Violent, vehement. -4 Wishing to protect.

अविस् *n.* [अव्-भावे इसुन्] 1 Protection. -2 Going. *m.* An extender, enlarger.

अविसंवादः Non-contradiction; non-voilation of one's promise.

अविसंवादिन् *a.* Unfailing, not false; Ki. 13. 15; लक्षणान्येव तवाविसंवादीनि Dk. 67 entirely agreeing.

अविसर्गिन् *a.* Not quitting, retaining, adhering to. *m.* (-णी) An unintermittent fever.

अविस्तर *a.* Of small extent or length, concise.

अविस्तारः Absence of amplification or diffuseness.

अविस्तीर्ण *a.* Not extentended or amplified, curtailed, concise.

अविस्तृत *a.* Compact, compressed, close.

अविस्थलम् N. of one of the five towns demanded by the Pāṇḍavas from the Kauravas.

अविस्पष्ट *a.* Not clear or plain, indistinct, obscure. -ष्टम् An indistinct speech; नाविस्पष्टमधीयीत Ms. 4. 99.

अविहर्यत *a.* Not desired (अनभिलषित); येनाविहर्यतक्रतोः Rv. 1. 63. 2 doer of undesired acts; whose will cannot be averted.

अविहस्तः Not confounded, full of courage; अथ भृशमविहस्तस्तत्र कान्तारगर्भे Śiva. B. 86 also 92. 28.

अविहा *ind.* Alas! Ś. 6.

अविहित *a.* Unprescribed, forbidden.

अविह्रुत *a.* Ved. 1 Not to be killed, unassailable. -2 Unbent, unbroken; आ मा भद्रस्य लोके पाप्मन् धेह्यविह्रुतम् Av. 6. 27. 1. -3 Not curved.

अविह्वरत् *a.* Ved. 1 Not slipping, not falling. -2 Undeviating.

अवी [अवत्यात्मानं लज्जया अव्-ई Uṇ. 3. 158] A woman in her courses.

अवीक्षिन् *a.* Not seeing; दृशोर्द्वयं नस्तदवीक्षि चाफलम् N. 1. 28.

अवीचि *a.* Waveless. -चिः N. of a particular hell; अवीचिमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च Y. 3. 224. °मयः a place of punishment for liars (यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते Bhāg.) -संशोषणः A particular Samādhi.

अवीज, -जक (अबीज) 1 Seedless; अबीजकमपि क्षेत्रं केवलं स्थण्डिलं भवेत् Ms. 10. 71. -2 Impotent; Ms. 9. 79. -3 Having no prime cause. -जः Restraint, controlling the mental passions. -जा Vine plant. -जम् 1 Bad seed, bad grain; °विक्रयिन् Ms. 9. 291. -2 Absence of seed. -Comp. -हन् *a.* Ved. not pernicious to men.

अवीतम् A variety of अनुमान or inference; (व्यतिरेकमुखेन प्रवर्तमानं निषेधकमवीतम्; यथा पृथिवी पृथिवीतरभिन्ना गन्धवत्त्वात् Tv.).

अवीर *a.* 1 Unmanly, effeminate, weak; अयन् मासा अयज्वनामवीराः Rv. 7. 61. 4. cowardly. -2 Having no son (as a woman). मा त्वा वयं सहसावन्नवीरा Rv. 7. 4. 6.-3 helpless. -4 Destitute of heroes or men. -रा A woman who has neither sons nor husband: अजातपुत्रा विधवा साऽवीरा परिकीर्तिता; (opp. वीरा which is thus defined; पतिपुत्रवती नारी वीरा प्रोक्ता मनीषिभिः) Rv. 10. 86. 9.; वरं त्ववीरा हतकिल्बिषा गतिम् Bhāg. 6. 28. 19. अनर्चितं वृथा मांसमवीरायाश्च योषितः Ms. 4. 213; Y. 1. 163.

अवीर्य *a.* Ved. Weak, ineffective.

अवृक *a.* 1 Free from danger, safe. -2 Not hurting, inoffensive, true. -3 Free from one who obscures.-कम् 1 Safety, peace, security. -2 Quiet, repose.

अवृक्ष *a.* Treeless, destitute of trees; अवृक्षं कामशैलं च Rām. 4. 43. 28.

अवृजिन *a.* Ved. Straightforward, sincere, not deserting (friends); an epithet of the Ādityas; आदित्यासः शुचयो धारपूता अवृजिना अनवद्या अरिष्टाः Rv. 2. 27. 2. श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतः Bṛi. Up. 4. 3. 33.

अवृत *a.* 1 Unchecked, unimpeded. -2 Unselected. -3 Uncovered, unprotected. -4 Unsubdued.

अवृत्ति *a.* [न. ब] 1 Not existing, not present, not being in. -2 Having no livelihood. -त्तिः *f.* 1 Absence of subsistence or means of livelihood, inadequate support; अवृत्तिकर्षिता हि स्त्री प्रदुष्येत् स्थितिमत्यपि Ms. 9. 74;

10. 101; आददीताममेवास्मादवृत्तावेकरात्रिकम् 4. 223. -2 Absence of wages; त्वम् non-existence.

अवृथा *ind.* Not in vain, successfully. -Comp. -अर्थ *a.* successful, gaining one's desired object; निरसनैरसनैरवृथार्थता Śi. 6. 47.

अवृद्धिक *a.* Not augmentative, not bearing interest (as capital); तत्कालकृतमूल्यो वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकः Y. 2. 63. -कम् Original capital, principal.

अवृध *a.* Ved. 1 Not increasing. -2 Not promoting, not honouring. -3 Not rendering prosperous or refreshing; अश्रद्धाँ अवृधाँ अयज्ञान् Rv. 7. 6. 3.

अवृष्टि *a.* Not pouring down rain (as a cloud). -ष्टिः Want of rain, drought; famine.

अवे 2 P. [अव-इ] 1 (*a*) To know, understand, learn, perceive, be aware of; अवैमि ते तस्यां सोदर्यस्नेहम् Ś. 4; अवैमि चैनामनघेति R. 14. 40; द्विषदभियोग इत्यवैति Mu. 1. 7; अवैमि ते सारम् Ku. 3. 13; R. 2. 35. (*b*) To know, look upon or consider, regard, तदवैमि कैतवम् Ku. 4. 9; Ś. 5. 11; Bk. 7. 33; किं मां सुतक्षयकरं सुत इत्यवैषि Ve. 5. 2. -2 To go or move away; अवैतु पृश्नि शेवलम् Av. 1. 11. 4. 3- To go to, approach (with acc.). -4 To rush upon, come down upon (Ved.) -*Freq.* or *pass.* (अवेयते) To beg pardon for, conciliate; Rv. 1. 24. 14.

अवेत *p. p.* 1 Elapsed, past. -2 Obtained, attained; P. V. 1. 134. -3 Joined or united with.

अवेक्ष् 1 A. [अव-ईक्ष्] 1 To look at, perceive, observe, behold. -2 To aim at, have in view; योत्स्यमानानवेक्षेहम् Bg. 1. 23; take into account or consideration, have regard to; स्वधर्ममपि चावेक्ष्य Bg. 2. 31; अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविद् R. 3. 21; किमपि निमित्तमवेक्ष्य V. 5; त्रिदिवोत्सुकयाप्यवेक्ष्य माम् R. 8. 60 out of regard for me; K. 329; oft. with न meaning 'not to mind or heed,', 'disregard'; R. 11. 69; न हि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमवेक्षते मतङ्गजः M. 3. (it may also mean 'expect' here); निद्रावशेन भवता ह्यनवेक्ष्यमाणा R. 5. 67. -3 To look to or after; attend to; अवेक्षमाणं महतीं मुहुर्मुहुः Śi. 1. 10. -4 To take care of, guard, watch over, protect; वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया R. 8. 83; श्लाघ्यां दुहितरमवेक्षस्व जानकीम् U. 1. 7. -5 To think, consider; यदवोचदवेक्ष्य मानिनी Ki. 2. 3. -6 To look into or examine, inspect; स कदाचिदवेक्षितप्रजः R. 8. 32; प्रकृतीरवेक्षितुम् 18 inquire into; Ś. 6. -7 To expect, hope for.

अवेक्षक *a.* Showing, showing all round. -2 Inspecting, supervising; a superintendent.

अवेक्षणम् Looking towards or at, seeing दुर्व्याहृताच्छद्मना दुःस्थताद् दुरवेक्षितात् Mb. 2. 233. 21. -2 Guarding, watching over, protection, taking care of, attending to, supervision, inspection; वर्णाश्रमावेक्षणजागरूकः R. 14. 85; हस्त्यश्वावेक्षणेऽनभियुक्तः Mu. 3. -3 Attention, care, observation. -4 Regarding, considering; see अनवेक्षणम्.

अवेक्षणीय *pot. p.* to be looked to or respected, to be looked upon or considered; तपस्विसामान्यमवेक्षणीया R. 14. 67.

अवेक्षमाण *a.* Looking at, examining; अवेक्षमाणं महतीं मुहुर्मुहुः Śi. 1. 10.

अवेक्षा 1 Seeing, looking at. -2 Attention, care, regard; Bhāg. 10. 74. 22. लब्धं रक्षेदवेक्षया Ms. 7. 101; अत्रास्त्यवेक्षा त्वयि मे Rām. -3 Agreement, engagement.

अवेक्षित *a.* Looking at; thinking of, regarding &c.

अवेक्षिन् *a.* Seeing, observing; धर्मावेक्षिता Ś. 5 regard for justice or righteousness.

अवेणि *a.* 1 Not braided. -2 Having no braid of hair. -3 Not flowing together or commingled (as the waters of rivers.)

अवेदः Not the Veda; वेदा अवेदाः Bṛi. Up. 4. 3. 22. -Comp. -विद् Not knowing the Vedas. -विहित *a.* Not prescribed by the Vedas.

अवेदनाज्ञ *a.* One who is not sensitive to pain अवेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् Ku. 1. 20.

अवेदयान *a.* Not knowing, not ascertaining.

अवेदिः *f.* Absence of knowledge; न चेदवेदिर्महती विनष्टिः Bṛi. Up. 4. 4. 14.

अवेद्य *a.* 1 Unknowable, secret. -2 Unattainable. -द्यः A calf -द्या (A woman) not to be married; व्यभिचारेण वर्णानामवेद्यावेदनेन च। स्वकर्मणां च त्यागेन जायन्ते वर्णसंकराः ॥ Ms. 10. 24.

अवेनत् *a* Ved. 1 Unconscious. -2 Not having any wish or desire; अवेनन्तं तुषयन्ती बिभर्ति Rv. 10. 27. 16.

अवेल *a* 1 Having no boundary or limit, unlimited. -2 Having no time, untimely. -लः Concealment of knowledge. -ला 1 Unfavourable time. -2 Chewed betel (supposed to be = अव + इला).

अवेष्टिः Ved. Expiation (of sins) by sacrifices.

अवैद्य *a.* Not learned, ignorant (of the Veda). अधीयानस्याप्यध्ययनं सफलं न भवति, दोषश्च जायते। अतोऽवैद्यः शूद्रः ŚB. on MS. 6. 1. 37. -त्वम् ignorance (of the veda) अवैद्यत्वादभावः कर्मणि स्यात् MS. 6. 1. 37.

अवैध *a.* (-धी *f.*) 1 Irregular, not conformable to law or rule; अवैधं पञ्चमं कुर्वन् राज्ञो दण्डेन शुध्यति. -2 Not sanctioned by the Śāstras.

अवैधव्यम् Non-widowhood; अवैधव्येन युक्ताम् Mb. 5. 11. 21.

अवैमत्यम् Unanimity.

अवैयात्यम् Having a sense of shame.

अवैयाकरण Not a grammarian; Mbh. 1. 1. 1.

अवैरहत्यम् Ved. Security from slaughter; अवैरहत्यायेदमा पपत्यात् Av. 6. 29. 3.

अवैशेषिक *a.* Inconclusive, not leading to any definite conclusion; अवैशेषिकोऽयं हेतुः समुदायशब्दसंयोगः ŚB. on MS. 11. 1. 1.

अवोक्षणम् [अव-उक्ष्-भावे ल्युट्] Ved. Sprinkling with the hand slightly bent; उत्तानेनैव हस्तेन प्रोक्षणं परिकीर्तितम्। न्यञ्चताभ्युक्षणं प्रोक्तं तिरश्चावोक्षणं स्मृतम् ॥

अवोद *a.* [अव-उन्द्-भावे घञ् निपातः नलोपः P. VI. 4. 29] Wet, moist. **-दः** Sprinkling, moistening.

अवोदेव *a.* [देवानामवस्तात् अव्ययी° स.] Bringing down the gods; below (the region of the) gods.

अवोषः Hot food.

अव्य *a.* [अवि भवार्थे यत्] Coming or belonging to a sheep. **-व्यः, -व्यम्** The woollen Soma-strainer; Rv.

अव्यक्त *a.* 1 Indistinct, not manifest or apparent, inarticulate; °वर्ण indistinct accents; Ś. 7. 17; फलमव्यक्तमब्रवीत्. -2 Invisible, imperceptible. -3 Undetermined; अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयम् Bg. 2. 25; 8. 20. -4 Undeveloped, uncreated. -5 (In alg.) Unknown (as a quantity or number). **-क्तः** 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of Śiva. -3 Cupid. -4 Primary matter which has not yet entered into real existence. -5 A fool. -6 N. of an Upaniṣad. **-क्तम्** (In Vedānta Phil.) 1 The Supreme Being or Universal Spirit, Brahman. -2 Spiritual ignorance. -3 The subtle body. -4 The state of sleep (सुषुप्त्यवस्था). -5 (In Sāṅ. Phil.) The primary germ of nature (सर्वकारण), the primordial element or productive principle from which all the phenomena of the material world are developed; बुद्धेरिवाव्यक्तमुदाहरन्ति R. 13. 60; महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः Kaṭh., Sāṅ. K. 2. 10, 14. 16. 58. -6 The Soul. -7 Nature. अव्यक्तः शंकरे विष्णौ क्लीबे तु महदादिके। परमात्मन्यात्मनि च त्रिषु स्यादस्फुटे...Nm. **-क्तम्** *ind.* Imperceptibly, indistinctly, inarticulately. **-Comp. -अनुकरणम्** imitating inarticulate or unmeaning sounds; P. V. 4. 57; अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ VI. 1. 98. **-आदि** *a.* whose beginning is inscrutable; अव्यक्तादीनि भूतानि Bg. 2. 28. **-क्रिया** 1 an algebraic calculation. -2 any act of an indistinct character. **-पद** *a.* inarticulate. **-मूर्ति** *a.* having an incomprehensible form; मया...अव्यक्तमूर्तिना Bg. 9. 4. **-मूलप्रभवः** the tree of mundane existence (in Sāṅ. Phil.). **-राग** *a.* dark-red, ruddy. (**-गः**) the colour of the dawn; अव्यक्तरागस्त्वरुणः Ak. **-राशिः** an unknown number or quantity (in algebra). **-लक्षणः, -व्यक्तः** an epithet of Śiva (whose qualities are not perceptible). **-लिङ्ग** *a.* whose signs are invisible (as a disease). (**-ङ्गः**) an ascetic (संन्यासी). (**-ङ्गम्**) the great principle (महत्) (in Sāṅ. Phil.). **-वर्त्मन्, -मार्ग** *a.* whose ways are mysterious or inscrutable. **-वाच्** *a.* speaking indistinctly. **-साम्यम्** an equation of unknown quantities.

अव्यक्तिक *a.* See अव्यक्त; लभतेऽव्यक्तिकं स्थानं ज्ञात्वाऽव्यक्तं महीयते Mb. 12. 318. 106.

अव्यग्र *a.* 1 Not agitated or ruffled, steady, cool. -2 Not engaged or occupied (in business); अव्यग्रस्य पुनरस्य U. 2. -3 Indifferent, undisturbed. -4 Attentive, careful. **-ग्रम्** *ind.* Quietly, at ease, coolly, leisurely; क्रव्यमव्यग्रमत्ति Māl. 5. 16.

अव्यङ्ग *a.* 1 Not mutilated or defective, well-made, sound, perfect; अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीम् Ms. 3. 10. -2 Plain, not figurative (as a meaning). **-ङ्गा** 1 = अव्यण्डा q. v. -2 legume or pod of the awn of barley.

अव्यङ्ग्य *a.* 1 Faultless. -2 Without a suggestive figure of speech. सव्यङ्ग्यमुत्तमं काव्यमव्यङ्ग्यं चाधमं स्मृतम्। काव्यचन्द्रिका.

अव्यचस् *a.* Ved. Not spacious; Av. 19. 68. 1.

अव्यञ्जन *a.* 1 Having no distinctive or characteristic marks or signs (as of the sex); °ना कन्याः without consonants. -2 Having no good marks. -3 Indistinct. -4 Not figurative. **-नः** An animal without horns, though of an age to have them.

अव्यण्डा [न विगतमण्डं बीजमस्याः] 1 N. of the plant Carpopogon Pruriens Roxb. (Mar. कुयली). -2 A legume or pod of the awn of barley.

अव्यातिः *f.* Ved. 1 Satisfaction, satiating. -2 Desire.

अव्यतिकीर्ण *a.* Unmixed, unblended, distinct; specific, separate.

अव्यतिरेकः Non-exclusion, non-exception. *a.* Unerring.

अव्यथ *a.* 1 Not giving or inflicting pain, merciful. -2 Free from pain. **-थः** [न व्यथते पद्भ्यां न संचलति व्यथ् भयचलनयोः अच्] A snake. **-था** 1 N. of two plants; Terminalia Citrina Roxb (Mar. हिरडा); and Hibiscus Mutabilis. -2 Dry ginger. -3 (Ved.) Firmness, steadiness.

अव्यथयः A horse.

अव्यथि *a.* Ved. [व्यथ्-इन्, न. त.] Not tremulous or tottering (in steps), steady, sure-footed, undaunted; epithet of the horses of the Aśvins. **-थिः** *f.* 1 A firm step. -2 Undauntednsss.

अव्यथिन् *a.* [cf. P. III. 2. 157] 1 Free from pain. -2 Free from fear, fearless; Śi. 15. 12. -3 Not giving pain.

अव्यथिषः [न-व्यथ्-टिषच् Uṇ. 1. 49] 1 The Sun. -2 The ocean. **-षी** 1 The earth. -2 Midnight; night. (अव्यथिषी धरारात्र्योः Ujjval.)

अव्यथ्य *a.* 1 Free from pain; not giving pain. -2 Unshakable; अस्मै तिस्रो अव्यथ्याय नाराः Rv. 2. 35. 5.

अव्यनत् *a.* Ved. Not breathing, lifeless. अव्यनच्च व्यनच्च सस्नि Rv. 10. 120. 2.

अव्यपदेश्य *a.* Not to be defined; अलक्षणमचिन्त्यमव्यपदेश्यम् Mand. 7.

अव्यपेक्षा Carelessness; °च्यूतने M. 3. 21. inadvertently fallen down.

अव्यपोह्य *a.* Undeniable, incontestable.

अव्यभि (भी) चारः 1 Not-separation; अन्योऽन्यस्याव्यभीचारो भवेदामरणान्तिकः Ms. 9. 101. -2 Constancy, steadiness, fidelity. *a.* steady, consistant; मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते Bg. 14. 26.

अव्यभिचारिन् *a.* 1 Not opposed or adverse, favourable; भवन्त्यव्यभिचारिण्यो भर्तुरिष्टे पतिव्रताः Ku. 6. 86. -2 Not subject to exceptions, true in all cases, without any instance to the contrary; यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि तद्वचः Ku. 5. 56; रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्था इति यदुच्यते तदव्यभिचारि वचः Ś. 6; इन्द्रियार्थसंनिकर्षज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारि Gaut. Sūt. -3 Virtuous, moral, Chaste. -4 Steady, permanent, faithful (as devotion); भक्तिरव्यभिचारिणी Bg. 13. 10.

अव्यय *a.* [नास्ति व्ययो यस्य] 1 (*a*) Not liable to change, imperishable, undecaying, immutable; वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् Bg. 2. 21; विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति Bg. 2. 17, 4. 1, 6, 13; 7. 24-25; 15. 5, 17. Ms. 1. 18, 19, 57; 2. 81; R. 8. 24. (*b*) Eternal, everlasting, अश्वत्थं प्राहुरव्ययम् Bg. 15. 1; अकीर्तिं कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् Bg. 2. 24. -2 Unexpended, unwasted. -3 Economical. -4 Giving imperishable fruit. -यः 1 N. of Viṣṇu. -2 N. of Śiva. -यम् 1 (In the Vedānta) A member or corporeal part of an organized body. -2 Brahmā. -3 (In gram.) An indeclinable particle &c; सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु । वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥ -4 welfare; युधिष्ठिरमथापृच्छत्सर्वांश्च सुहृदोऽव्ययम् Bhāg. 10. 83. 1. -5 Prosperity; कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् Rām. 1. 18. 45. -Comp. -आत्मन् of an imperishable or eternal nature. (-त्मा) the soul or spirit. अजोऽपि सन्नव्ययात्मा Bg. 4. 6. -वर्गः the class of indeclinable words.

अव्ययत्वम् Imperishableness.

अव्ययीभावः [अनव्ययमव्ययं भवत्यनेन; अव्यय-च्वि-भू करणे घञ्] 1 N. of one of the four principal kinds of compounds in Sanskrit, an adverbial or indeclinable compound (formed of an indeclinable, *i. e.* a preposition or an adverb, and a noun); अधिहरि, सतृणम् &c. पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः । -2 Absence of expenditure (owing to poverty); द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहं मद्गेहे नित्यमव्ययीभावः । तत्पुरुष कर्मधारय येनाहं स्यां बहुव्रीहिः ॥ Udb. (which, by the bye, gives the names of compounds in Sanskrit). -3 Unchangeable state, imperishableness.

अव्यर्ण *a.* Unoppressed; Bk.

अव्यर्थ *a.* 1 Not useless or fruitless, fruitful, profitable. -2 Effectual, successful.

अव्यलीक *a.* 1 Not false, true. -2 Agreeable, having no disgreeable feelings (प्रिय); इत्थं गिरः प्रियतमा इव सोऽव्यलीकाः शुश्राव सूततनयस्य तदा व्यलीकाः Śi. 5. 1.

अव्यवच्छिन्न *a.* Uninterrupted.

अव्यवच्छेदः Uninterruptedness.

अव्यवधान *a.* 1 Close, immediate, without any intervening object, direct. -2 Not screened or concealed, open. -3 Not covered, bare (as ground). -4 Careless, inattentive. -नम् Carelessness; °ता, °त्वम् contiguity; carelessness.

अव्यवहित *a.* = अव्यवधान (1) above.

अव्यवसायः Absence of determination or industry.

अव्यवसायिन् *a.* Inactive, negligent; बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् Bg. 2. 41.

अव्यवस्थ *a.* 1 Not fixed, moving, unstable; स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् Ku. 1. 33. -2 Unlimited. -3 Unsettled, indiscriminate; भङ्गं जयं चापतुरव्यवस्थम् R. 7. 54; disorderly, irregular. -स्था 1 Irregularity, deviation from established rule; किमव्यवस्थां चलितोऽपि केशवः Śi. 12. 36. -2 An incorrect opinion given on a point of religious or civil law.

अव्यवस्थित *a.* 1 Not conformable to law or practice, unacquainted with the law or custom. -2 Ill-regulated, fickle, unstable; अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयङ्करः Nīti. 9. -3 Not due order, unmethodical.

अव्यवहार्य *a.* Not entitled to eat, drink, or commune in general with people of the same caste, excommunicated. -2 Not to be made the subject of litigation.

अव्यवहृत *a.* One who has not made a dealing.

अव्यविकन्यायः Aftar the fashion of *avi* and *avika* (*i. e.* though both these words mean 'a goat', a derivation in the sense of 'goat's flesh' can be formed from *avika* as *āvikam* and not from *avi* (it would be *avermāṁsam*) Patañjali.

अव्यसन *a.* Free from evil practices, not vicious, moral. धार्मिकोऽव्यसनश्चैव Y. 1. 310. -नम् Absence of vice, morality, virtue.

अव्यस्त *a.* 1 Undecomposed, simple. -2 Not separated, collected.

अव्याकृत *a.* 1 Not developed, not manifest; तद्वेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत् इदं नामरूपाभ्यामव्याकृतम् S. B.; Bri. Up. 1. 4. 7. -2 Not decomposed, elementary. -3 Incomprehensible (अतर्क्य); अव्याकृत विहाराय सर्वव्याकृतसिद्धये । हृषीकेश नमस्तेऽस्तु Bhāg. 10. 16. 47. -तम् (In Vedānta Phil.) 1 An elementary substance from which all things were created (considered identical with Brahman.) -2 (In Sāṅ. Phil.) The prime germ of nature (प्रधान).

अव्याक्षेपः Absence of confusion or delay; अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् R. 10. 6.

अव्याख्या, -ख्यानम् Want of clearness or explanation, obscurity.

अव्याख्यात *a.* Unexplained, obscure.

अव्याख्येय *a.* 1 Inexplicable, unintelligible -2 Not requiring explanation, easy.

अव्याज *a.* Free from guile or fraud. **-जः, -जम्** 1 Absence of guile or fraud, honesty. -2 Simplicity, artlessness; oft. in comp. with सुन्दर, मनोहर &c. in the sense of 'artlessly', 'naturally'; इदं किलाव्याजमनोहरं वपुः Ś. 1. 18; M. 2. 14; °रमणीयं प्रेम K. 175.

अव्यापक *a.* 1 Not comprehensive. -2 Not spread over or pervading the whole; not an invariable concomitant, special, individual, peculiar; °ता, °त्वम् non-comprehensiveness, speciality, individuality.

अव्यापिन् *a.* Not comprehensive, not invariably concomitant, special, individual. -2 Partial, limited.

अव्याप्त *a.* Not pervaded, peculiar, special. अव्याप्ताश्चेदमेध्येन (आपः शुद्धाः) Ms. 5. 128. -2 Limited.

अव्याप्तिः *f.* 1 Inadequate extent or pervasion of a proposition. -2 Non-inclusion or exclusion of a part of the thing defined, one of the three faults of a definition; लक्ष्यैकदेशे लक्षणस्यावर्तनमव्याप्तिः; यथा शिखासूत्रवान् ब्राह्मणः इत्यस्य संन्यासिन्यव्याप्तिः; तस्य ब्राह्मणत्वेऽपि शिखासूत्रत्वाभावात्.

अव्याप्य *a.* Not extending to the whole circumstances, not pervading the whole extent; वह्निर्धूमस्याव्याप्यः -Comp. **-वृत्तिः** *f.* (In Vaiś. Phil.) a category of limited application, partial inherence with regard to time or space, as pleasure, pain &c.; अव्याप्यवृत्तिः क्षणिको विशेषगुण इष्यते Bhāṣā. P. 27.

अव्यापार *a.* Having no work, unemployed. **-रः** 1 Cessation from work, state of being unemployed. -2 A business not practised or understood. -3 Not one's own business; अव्यापारेषु व्यापारं कृ to meddle with affairs not one's own (which do not concern one). cf. अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति Pt. 1. 21.

अव्यायाम *a.* Having no exercise. **-मः** Non-exertion, absence of fatigue from exertion.

अव्यायत *a.* Not occupied; not detached.

अव्याहत *a.* Not broken or interrupted, unobstructed; obeyed; भर्तुरव्याहताज्ञा R. 19. 57. **-तम्** A true or uncontradicted statement.

अव्याहृतम Silence; अव्याहृतं व्याहृताच्छ्रेय आहुः Mb. 5. 36. 12; 12. 299. 38.

अव्युच्छिन्न *a.* Continuous, uninterrupted; कच्चित्कुरूणां सौभ्रात्रमव्युच्छिन्नं भविष्यति Mb. 3. 10. 10.

अव्युत्पन्न *a.* 1 Not proficient, inexperienced, not practised, ignorant; अव्युत्पन्नो बालभावः K. 196. -2 Having no proper or regular derivation (as a word) (अवयवार्थशून्य), उणादयोऽव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि. **-न्नः** A person not versed in the grammar, idiom &c. of a language, a smattering or superficial linguist (शब्दावयवार्थानभिज्ञोऽवैयाकरणः MBh. on 1. 1. 51.).

अव्रण *a.* Without wounds or scars or rents, unhurt, sound. **-णम्** One of the four diseases of the eye.

अव्रत *a.* Not observing (the prescribed) religious rites or obligations; अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् । सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ Ms. 12. 114; 3. 170; 10. 20; Mb. 13. 13. 5.

अव्रत्यम् [व्रताय हितम्, यत् न. त.] Violation of religious duties, offence against the rule of an ascetic.

अश् I. 5 A. [अश्नुते, आनशे, आशिष्ट-आष्ट, अशिता-अष्टा, अशिष्यते-अक्ष्यते, अशितुम्-अष्टुम्, अशित-अष्ट] 1 To pervade, fill completely, penetrate; खं प्रावृषेण्यैरिव चानशेऽब्दैः Bk. 2. 30; सदिगन्तमुवानभिव विश्वमोजसा Ki. 12. 21; Śi. 17. 46. 65; -2 To reach, go or come to, arrive at, attain to; नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते Bg. 3. 4; सर्वमानन्त्यमश्नुते Y. 1. 261. -3 To get, gain, obtain, enjoy, experience; अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते H. 1. 80; उदयमस्तमयं च रघूद्वहादुभयमानशिरे वसुधाधिपाः R. 9. 9; न वेदफलमश्नुते Ms. 1. 109; 4. 149; 5. 46; अर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते Nir.; फलं दृशोरानशिरे महिष्यः N. 6. 43; Bg. 3. 4; 5. 21; Bk. 3. 37; 5. 14; 14. 19. -4 To become master of; to master, to be able (Ved.). -5 To heap, accumulate. With **अनु** 1 to reach, come up to. -2 to equal. **-आ** 1 to reach to. -2 to obtain, get. -3 to addict oneself to. **-उद्** 1 to reach to the top of. -2 to reach, obtain, get -3 to be master of. **-उप** 1 to obtain, enjoy, acquire. न च लोकानुपाश्नुते Mb.; क्रियाफलमुपाश्नुते Ms. 6. 82, 12. 20, 81. -2 to become master of. **-परि** to reach, attain; fill competely, pervade. **-प्र** to arrive at, reach, occupy; fill completely. -2 to fall to the lot of one (acc.). -II. 9. P. (rarely A.) [अश्नाति, आशीत्, आश, अशिता, अशिष्यति, अशित] 1 To eat, to consume; निवेद्य गुरवेऽश्नीयात् Ms. 2. 51; अश्नीमहि वयं भिक्षाम् Bh. 3. 117. -2 To taste, enjoy; यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् H. 1. 143-44; अश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् Bg. 9. 20; प्रत्यक्षं फलमश्नन्ति कर्मणाम् Mb. -*Caus.* (आशयति) To feed, give to eat, cause to eat or drink (with acc. of person); आशयच्चामृतं देवान् Sk.; Ms. 3. 83, 94, 219, 220; (for derivatives from the causal see under आ). -With **अति** to precede or surpass in eating. **-उप** to eat; taste, enjoy.

अशन [अश्-ल्युट्] *a.* Reaching, reaching across. **-नः** N. of a tree = असन q. v. (Mar. आसणा). **-नम्** 1 Pervasion, penetration. -2 The act of eating, feeding. -3 Tasting, enjoying. -4 Food; अशनं धात्रा मरुत्कल्पितं व्यालानाम् Bh. 3. 10; मांसाशनं च नाश्नीयुः Ms. 5. 73; यज्ञशिष्ट°

3. 118; फलमूलाशनैः 5. 54; oft. at the end of adjective comp. in the sense of 'eating', 'one whose food is' &c.; फलमूलाशन, हुताशन, पवनाशन &c. -Comp. -कृत् a. Ved. preparing food; यदशनकृतं ह्ययन्ति हविष्कृतमेव तद्गमयन्ति Av. 9. 6. 13. -पतिः lord of food. -पर्णी a kind of tree. (Mar. गोकर्णी?)

अशना [अशनमिच्छति अशन-क्यच्-क्विप्] Desire to eat, hunger; क्षुत्पार्श्विरं ह्यशनया च भवान्परीतो Bhāg. 6. 14. 56.

अशनायति Den. P. To desire food, to be hungry; P. VII. 4. 34; यावद्वै पुरुषस्य स्वं भवति नैव तावदशनायति Śat. Br.

अशनाया [अशनमिच्छति अशन-क्यच् स्त्रियां भावे अ] Hunger; अशनाययाशनाया हि मृत्युः Bri. Up. 1. 2. 1. च्युताशनायः फलवद्विभूत्या Bk. 3. 40; अन्नाद्वाऽशनाया निवर्तते पानात्पिपासा Śat. Br.

अशनायित, अशनायुक a. Hungry. -तम् Hunger.

अशित p. p. [अश्-कर्मणि-क्त] 1 Eaten, निर्ऋतिरशिता अशिता लोकाच्छिनत्ति ब्रह्मगवी Av. 12. 5. 37-38; satisfied. -2 Enjoyed. -तम् The place where anybody has eaten; अधिकरण वाचिनश्च P. II. 3. 68.

अशितंगवीन a. Formerly grazed by cattle; see आशितंगवीन; P. V. 4. 7.

अशितृ a. [अश्-तृच्] An eater, eating.

अशिन् a. [अश्-णिनि] Reaching far; enduring, lasting.

अशकुनः,-नम् An inauspicious or bad omen; कलयन्नपि सव्यथोऽवतस्थेऽशकुनेन स्खलितः किलेतरोऽपि। Śi. 9. 83.

अशकुनीभू To turn into an auspicious omen. स्माह स्म नैवाशकुनीभवेन्मे भाविप्रियावेदक एष हंसः N. 3. 9.

अशकुम्भी f. The acquatic plant Pistia Stratiotes (आकाशमूली).

अशक a. Unable, incompetent; °ता, -त्वम् inability.

अशक्ति f. 1 Weakness, impotence, powerlessness. -2 Inability, incapacity; श्रमेण तदशक्त्या वा न गुणानामियत्तया R. 10. 32. -3 (In Sāṅ. Phil.) Incapacity of the intellect to produce knowledge.

अशक्य a. Impossible, inpracticable, यदशक्यं न तच्छक्यम् H. 1. 87. अशक्यशङ्कव्यभिचारहेतुर्वाणी न वेदा यदि सन्ति के तु N. -Comp. -अर्थ a. unavailing, useless.

अशङ्क, अशङ्कित a. 1 Fearless, undaunted; प्रविशत्यशङ्कः H. 1. 78. -2 Secure, certain, having no doubt. यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः स धर्मः स्यादशङ्कितः Ms. 12. 108.

अशठ a. Sincere, honest; अजिह्मस्याशठस्य च दासवर्गस्य भागधेयम् Ms. 3. 246.

अशत्रु a. 1 One who has no enemy. -2 One whom no enemy defies or challenges. -3 Without opposition from foes. अशत्र्वर्यः समजाति वेदः Rv. 5. 2. 12. -त्रु n. The condition of having no enemies. -त्रुः The moon.

अशन् m. Ved. A stone for slinging; a stone or cloud. अश्नापिनद्धं मधु पर्यपश्यन् Rv. 10. 68. 8; दश प्राक् सानु वि तिरन्त्यश्नः Rv. 10. 27. 15.

अशनिः m., f. [अश्नुते संहति, अश् अनि Uṇ 2. 101] 1 Indra's thunderbolt; शक्रस्य महाशनिध्वजम् R. 3. 56. -2 Flash of lightning; अनुवनमशनिर्गतः Sk.; अशनिः कल्पित एष वेधसा R. 8. 47; अशनेरमृतस्य चोभयोर्वशिनश्चाम्बुधराश्च योनयः Ku. 4. 43. -3 A missile. अष्टचक्रां महाघोरामशनिं रुद्रनिर्मिताम् Mb. 7. 175. 96. -4 The tip of a missile. -5 A sacrificial rite (अनुयाज) to kill an enemy. -6 A master. -Comp. -दण्डः The thunderbolt. निर्भिद्याशनिदण्डचण्डतरया चञ्च्वाधुना वक्षसि Nāg. 4. 27. -नि m. 1 Indra. -2 Fire. -3 Fire produced from lightning.

अशब्द a. 1 Not expressed in words; किमर्थमशब्दं रुद्यते K. 60 inaudibly. -2 what is not actually expressed by a sacred word; न ह्यशब्दं प्रतीयते Ms. 4. 3. 10. -ब्दः Slender, abuse; दिवं स्पृशत्यशब्दोऽस्य त्रस्यन्ति पितरश्च वै Mb. 13. 126. 30. -ब्दम् 1 The 'Inexpressible', *i. e.* Brahman. -2 (In Sāṅ. Phil.) प्रधान or primary germ of nature; ईक्षतेर्नाशब्दम् Ś. B. 1. 1. 5. -Comp. -अर्थः (*a*) sense not expressed by the word; अशब्दार्थो हि तदा आश्रीयेत। ŚB. on MS. 6. 4. 33. also न आनर्थक्यमापततीति अशब्दार्थः कल्पनीयः। ŚB. on MS. 10. 5. 56. (*b*) That which is not the direct signification of a word; अशब्दार्थोऽपि हि प्रतीयते। ŚB. on MS. 4. 1. 14.

अशम् ind. Ved. Non-welfare, harm, mischief. शं नो देवी पृश्निपर्ण्यशं निर्ऋत्या अकः Av. 2. 25. 1; अशं केन शाम्यति Ki. 15. 10.

अशरण a. Helpless, forlorn, destitute of refuge; बलवदशरणोऽस्मि Ś. 6; so अशरण्य.

अशरीर a. Bodiless, incorporeal. -रः 1 The Supreme Being (परमात्मन्), Brahman. -2 (In Mīmāṁsā) A god or deity in general. -3 Cupid, the god of love चेतांसि चिन्ताभिरिवाशरीरः Ki. 17. 10; Śi. 9. 61. -4 An ascetic who has renounced all worldly connections; °त्वम्, °ता absolution.

अशरीरिन् a. Incorporeal, unearthly, heavenly; usually; with words like वाणी, वाक् &c. U. 2, Ve. 3, Ś. 4. 1 Brahmā. -2 A God.

अशर्मन् a. Unhappy, afflicted, sorry. n. Unhappiness, misery, affliction, sorrow; एकौघभूतं तदशर्म कृष्णाम् (प्रपेदे) Ki. 3. 35; 12. 25.

अशस् a. Ved. 1 Not blessing, not praising. -2 Cursing, hating; रुद्रा अशसो हन्तना वधः Rv. 2. 34. 9.

अशस्त a. 1 Inexpressible, untold. -2 Not esteemed, hated, ill-starred; unwished; परोऽपेहि मनस्पाप किमशस्तानि शंससि Av. 6. 45. 1. -Comp. -वार a. Ved. who is not asked for wealth, *i. e.* who grants it of his own accord; स रुद्रेभिरशस्तवार ऋभ्वा Rv. 10. 99. 5; having indescribable treasures (?).

अशस्तिः *f.* Ved. 1 Not wishing well, an evil wish or design, curse, imprecation; प्र यो भनक्ति वनुषामशस्तीः Rv. 6. 68. 6. –2 A curser, hater.

अशस्त्र *a.* Having no weapons, unarmed. **–स्त्रम्** Not a weapon; °विहितो वधः H. 2. 85; °पूतं मरणमुपदिशामि Ve. 2 (आत्मघातित्वेन शस्त्रेण न पूतम्); अशस्त्रपूतम् Mal. 5. 12.

अशान्त *a.* 1 Not quelled, violent, wild, restless, anxious; नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना...अशान्तस्य कुतः सुखम् Mb. –2 Not sacred, irreligious, profane.

अशाब्द *a.* Not conveyed by the word; अशाब्द इति चेत् स्याद् वाक्यशब्दत्वात् । Ms. 5. 1. 5.

अशाम्य *a.* Unappeasable, implacable, irreconcilable (as hatred, enmity &c.).

अशारीरिक = अशरीरिन् q. v.

अशाश्वत *a.* Perishable, transient.

अशासन *a.* Having no order or rule. **–नम्** Want of government, anarchy, disorder.

अशासनीय *a.* Ungovernable, unruly.

अशास्त्र *a.* Not conformable to sacred authority, not scriptural, heterodox. **–Comp. –विहित, –सिद्ध** *a.* not sanctioned or enjoined by scriptures.

अशास्त्रीय *a.* Unscriptural, heterodox; illegal, immoral.

अशित्रः [अश्–संहतौ इत्र Uṇ. 4. 172] 1 A thief. – An oblation of rice.

अशिथिल *a.* 1 Not loose, tight, firm. –2 Effective, reliable; Mb. 3. अशिथिलपरिरम्भैर्दत्तसंवाहनानि.

अशिरः [अश्–इरच्] 1 The fire. –2 The sun. –3 Wind. –4 A demon; N. of a Rākṣasa. **–रा** The wife of a Rākṣasa. **–रम्** A diamond.

अशिरस् *a.* Headless; Ms. 9. 237. *m.* A body without head, a trunk. **–Comp. –स्नानम्** bathing the whole body except the head.

अशिरस्क *a.* Headless; Mb. 3.

अशिव *a.* 1 Inauspicious, causing or threatening mischief; अशिवा दिशि दीप्तायां शिवास्तत्र भयावहाः (रुरुवुः) Rām. –2 Unlucky, unfortunate. –3 Unkind, unfriendly, envious. –4 Pernicious, dangerous. **–वः** N. of a certain divine being. **–वा** A female demon or goblin. **–वम्** 1 Ill-luck, misfortune; grief; आपूरितं विमानं तद्भयशोकाशिवाश्रुभिः Rām. 7. 24. 5. –2 Mischief. **–Comp. –आचारः** 1 improper behaviour, rudeness of conduct. –2 conduct opposed to every (sacred) authority.

अशिशिर *a.* Not cool, hot. **–Comp. –करः, –रश्मिः** The sun; नीतोच्छ्रायं मुहुरशिशिररश्मेरुस्रैः Ki. 5. 31.

अशिशिषुः *a.* (Fr. desiderative of अश्) Hungry.

अशिशु *a.* Childless, without young ones. **–शुः** A youth. **–श्वीः, –अशिश्विका** 1 A childless female; without young ones (as a cow); स्तनाभुजो अशिश्वीः Rv. 1. 120. 8. –2 A childless woman.

अशिष्ट *a.* 1 Ill-bred, ill-behaved, rude. –2 Unrefined, barbarous, not respectable, unworthy; °आलपेन Pt. 4. –3 Atheistical, profane. –4 Not sanctioned by any recognized authority. –5 Not left; शिष्टानशिष्टाश्चि तिरामिवाचा Av. 2. 31. 3. –6 Not prescribed in any work of authority; °ता, °त्वम् rudeness.

अशिष्य *a.* Not to be taught, not to be informed.

अशिष्ठ *a.* 1 Eating much. –2 Ved. Reaching very far. **–ष्ठः** Fire.

अशीत *a.* 1 Not cold, hot. –2 The eightieth. **–Comp. –करः, –रश्मिः** &c. the sun.

अशीतल *a.* Hot; दधत्युरोजद्वयमुर्वशीतलम् Śi. 9. 86.

अशीतिः *f.* [निपातीयम् P. V. 1. 59] Eighty (used in the singular and fem. gender whatever be the number and gender of the noun it qualifies); sometimes in dual and pl.; पिण्डानां तिस्रोऽशीतीः Ms. 11. 220. **–Comp. –तम्** *a.* Eightieth. **–भागः** the eightieth part, one part of eighty; अशीतिभागं गृह्णीयान्मासाद्वार्धुषिकः शते Śi. 9. 86; Ms. 8. 140.

अशीतिक *a.* [अशीतिः परिमाणं यस्य, ठन्] 1 An octogenerian, one eighty years of age. –2 Measuring eighty.

अशीतिकावर *a.* Being at least eighty years of age.

अशीर्षक *a* = अशिरम् q. v.

अशील *a.* 1 Ill-behaved, vulgar, rude. –2 Indifferent. **–लम्** Bad manners, rudeness, depravity.

अशुचि *a.* 1 Not clean, dirty, foul, impure; पतन्ति नरकेऽशुचौ Bg. 16. 16. सोऽशुचिः सर्वकर्मसु; in mourning; त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्. –2 Black. **–चिः** The black colour. **–चिः** *f.* 1 Impurity. –2 Degradation; °ता (= ग्रीष्माभावः) 1 Absence of purity. –2 (= ग्रीष्माभावः) The months of ज्येष्ठ and आषाढ (cf. वैशाखे माधवो, राधो ज्येष्ठः शुक्रः शुचिस्त्वयम्। आषाढे श्रावणे तु स्यान् नभाः श्रावणिकश्च सः॥ Ak.; अशुचिता यदि केलिवने, कथं शुचिरवाचिरवाचितषट्पदैः । Rām. Ch. 5. 20.

अशुद्ध *a.* 1 Impure, foul. –2 Inaccurate, incorrect, wrong. –3 Unknown, unascertained. **–द्धम्** Blood. **–Comp. –वासकः** a vagrant, a suspicious person.

अशुद्धि *a.* 1 Impure, foul. –2 Wicked. **–द्धिः** *f.* Impurity, foulness.

अशोधन,–धित *a.* Unclean. **–नम्** 1 Uncleanliness. –2 Inaccuracy, incorrectness.

अशुभ *a.* 1 Inauspicious. –2 Impure, dirty, foul (opp. शुभ); शुभेनाशुभेन गोपायेन K. 158 by any means, fair or foul. –3 Unlucky, unfortunate. **–भम्** 1 Inauspi-

ciousness. -2 sin, a shameful deed. -3 Misfortune, calamity; नाधि कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम् R. 5. 13; प्रायः शुभं विदधात्यशुभं न जन्तोः Mal. 1. 23. -Comp. -उदयः an inauspicious omen. -दर्शन *a.* ugly.

अशुष *a.* Ved. 1 Eating, consuming, voracious. -2 [न शुष्यति शुष्. न. त.] Not causing to dry up; रक्षो अग्निमशुषं तूर्वयाणम् Rv. 1. 174. 3. -3 Not extinguished.

अशूकजा A kind of rice (Mar. दोडक्याचें भात).

अशून्य *a.* Not empty or vacant; तस्य निन्यतुरशून्यतामुभे R. 19. 13; occupied. -2 Not unattended to, fulfilled, executed; स्वनियोगमशून्यं कुरु (occurring frequently in dramas), execute or go about your business. -न्यम् 1 Not a void. -2 Something sent to accompany another; लेखस्याशून्यार्थं किंचिदनुप्रेषितम् Mu. 5; अयं लेखशून्यार्थो भविष्यति *ibid.* (an accompaniment such as a customary present accompanying a letter).-Comp.-उपस्था *a.* woman whose womb is not empty, married. अशून्योपस्था जीवतामस्तु माता ...प्रचुस्यनाम्; सत्याषाढसूत्र 19. 6; Pāraskara Gṛihyasūtra. -शयनम् The day on which the Viśvakarman rests. -शयनद्वितीया, -शयनव्रतं N. of a certain ceremony or vow.

अशूला The tree Vitex Alata.

अशृत *a.* Uncooked, raw, unripe.

अशृथित *a.* Ved. Not loosened.

अशेव *a.* [शी-वनिप्-न. त.] Giving pleasure or happiness.

अशेष *a.* [न. ब.] Without remainder, whole, all, entire, complete, perfect; अशेषशेमुषीमोषं माषमश्नामि केवलम् Udb.; कनीरशेषेण फलेन युज्यताम् R. 3. 65, 48. -षः Non-remainder. -षम्, अशेषेण, अशेषतः *ind.* wholly, entirely, completely; तथाविधस्तावदशेषमस्तु सः Ku. 5. 82; येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि Bg. 4. 35, 10. 16; एतद्वोऽयं भृगुः शास्त्रं श्रावयिष्यत्यशेषतः Ms. 1. 59, 2. 66, 9. 105. -Comp. -साम्राज्यः N. of Śiva.

अशेषता Totality.

अशेषयति Den. P. To finish completely; स वेद निःशेषमशेषितक्रियः Ki. 1. 20; Ku. 7. 29.

अशेषस् *a.* Ved. Without offsprings or descendents; माशेषसोऽवीरता परि त्वा Rv. 7. 1. 11.

अशैक्षः An Arhat (no longer a pupil).

अशैव *a.* Inauspicious; त्यजाश्वशैवं कुलकौशलाय Bhāg. 3. 1. 13.

अशोक *a.* Without sorrow, not feeling or causing sorrow. -कः N. of a tree having red flowers (Jonesia Asoka Roxb.); [said, according to the convention of poets, to put forth flowers when struck by ladies with the foot decked with jingling anklets and painted with lack-dye. Kālidāsa mentions the flowering of this tree in Spring (cf. Ṛs. 6. 5, 16). The painted foot bears a striking resemblance in colour to the flowers of Aśoka (cf. R. 8. 63). cf. असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः... पादेन नापैक्षत सुन्दरीणां संपर्कमाशिञ्जितनूपुरेण Ku. 3. 26; Me. 80; R. 8. 62; M. 3. 12, 17; also पादाघातादशोकस्तिलककुरबकौ वीक्षणालिङ्गनाभ्याम् । स्त्रीणां स्पर्शात् प्रियङ्गुर्विकसति बकुलः सीधुगण्डूषसेकात् । मन्दारो नर्मवाक्यात् पटुमृदुहसनाच्चम्पको वक्त्रवातात् चूतो गीतान्नमेरुर्विकसति च पुरो नर्तनात् कर्णिकारः ॥] -2 N. of Viṣṇu. -3 N. of a minister of king Daśaratha. (v. l. for अकोप. Rām. 1. 7. 3). -4 N. of a celebrated king of the Maurya dynasty, said to have reigned from 234-198 B. C. -5 N. of the बकुल. tree अशोको वञ्जुले माने द्रुमनिःशोकयोर्मतः । वर्तते कटुरोहिण्याम्...Nm. -6 Joy, happiness; अशोकजैः प्रीतिमयैः कपिमालिङ्ग्य संभ्रमात् । सिषेच भरतः श्रीमान्विपुलैरश्रुबिन्दुभिः ॥ Rām. 6. 125. 42. -का 1 N. of a medical plant (कटुका; Mar. कुटकी). -2 The sixth day in the first half of Chaitra. -3 One of the female domestic deities of the Jainas. -कम् 1 Quicksilver. -2 The blossom of the Aśoka plant (forming one of the five arrows of Cupid). -Comp. -अरिः the कदम्ब tree (Mar. कळंब). -अष्टमी [नास्ति शोको यस्याः कर्म° स.] the eighth day in the first half of Chaitra. -तरुः, -नगः, -वृक्षः the Aśoka tree. -तीर्थम् a holy place named Aśoka near Benares. -त्रिरात्रः, -त्रम् N. of a festival or व्रत which lasts for three nights; B. P. (उत्तरपर्व) अस्त्यशोकत्रिरात्राख्यं व्रतं शोकभयापहम् । त्रिरात्रं तच्च कर्तव्यं व्रतं शोकविनाशनम् ॥. -पूर्णिमा N. of a certain holiday, a ceremony to be observed on the 15th day of the month of Phālguna. -मञ्जरी N. of a metre. -रोहिणी N. of a medical plant (कटुका). -वनिका a grove of Aśoka trees; प्रविवेश महाबाहुरशोकवनिकां तदा Rām. 7. 42. 1. °न्याय see under न्याय. -षष्ठी N. of a certain holiday; चैत्रे मासम्सिते पक्षे षष्ठ्यां षष्ठीं प्रपूजयेत् । सुखाय पुत्रलाभाय शुक्लपक्षे तथैव च ॥.

अशोचः 1 Absence of care or anxiety. -2 Tranquility, calmness. -3 Modesty.

अशोच्य *a.* Not to be lamented or deplored; अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे Bg. 2. 11.

अशोभनम् Offence, mistake, fault रामेण यदि ते पापे किंचित्कृतमशोभनम् Rām. 2. 38. 7.

अशौचम् 1 Impurity, dirtiness, foulness; Pt. 1. 195. -2 Legal impurity or contamination; defilement caused either by child-birth (called जननाशौच) or by the death of some relation (called मृताशौच); it lasts for 10 days; during the मृताशौच a person defiled by it is not to touch anybody else, or to eat with others in the same row or to do any sacred action; अहोरात्रमुपासीरन्नशौचं बान्धवैः सह Ms. 11. 183. -Comp. -अन्तः end of defilement. -संकरः blending or coming together of two or more defilements.

अशौटीर्यम् Want of self-confidence; MBh.

अशौण्डीर्यम् Illiberality अशौण्डीर्यस्वभावेन वेशभावेन मन्यते Mk. 8. 17.

अश्न *a.* [अश्नुते व्याप्नोति अश्नाति वा, अश्-नन्] 1 Pervading. -2 Eating voracious; तस्य भ्राता मध्यमो अस्त्यश्नः Rv. 1. 164. 1. -3 Pervaded, filled. **-श्नः** 1 N. of a demon; अश्नस्य चिच्छिश्नथत् पूर्व्याणि Rv. 6. 4. 3. -2 A cloud (Nir.). -3 A stone to grind Soma on. Rv. 8. 2. 2. नृभिर्धूतः सुतो अश्नैरव्यो वारैः परिपूतः.

अश्नया Hunger.

अश्नीतपिबता [अश्नीत पिबत इत्युच्यते यस्यां निदेशक्रियायाम्, मयू० स० P. II. 1. 72] Invitation to eat and drink, a feast where people are called to eat and drink; अश्नीतपिबतीयन्ती प्रसृता स्मरकर्मणि Bk. 5. 92.

अश्मः 1 A mountain, a rock (at the end of comp.) -2 (Ved.) A cloud.

अश्मकः [अश्मेव स्थिरः, इवार्थे कन्] 1 N. of a sage. -2 N. of a country in the south; तथाश्मकाः पुलिन्दाश्च कलिङ्गाश्च विशेषतः Rām. (probably an old name of Travancore); according to Bri. S. 14. 22 it is in the north-west (दिशि पश्चिमोत्तरस्यां........अश्मककुलतलहडस्त्री-राज्यनृसिंहवनखस्थाः) -3 The inhabitants of the country (pl.). -4 A part of the साल्व country or its inhabitants; or its king.

अश्मन् *a.* Ved. Eating or pervading; अश्माश्माना-माधिपत्यं जगाम Av. 18. 4. 54. *-m.* [अश्नुते व्याप्नोति संहन्त्यनेन वा° मनिन् Un. 4. 146] 1 A stone: नाराचक्षेपणी-यास्मनिष्पेषोत्पतितानलम् R. 4. 77. -2 A hard stone, rock. -3 Flint. ततोऽश्मसहिता धाराः संवृण्वन्त्यः समन्ततः Mb. 3. 143. 19. -4 A cloud. -5 A thunderbolt. -6 A mountain. **-Comp.** **-आस्य** *a.* having a stone-mouth or source, flowing from a rock: अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिः Rv. 2. 24. 4. **-उत्थम्** bitumen. **-कदली** N. of a plant, a kind of कदली. **-कुट्ट, -कुट्टक** *a.* 1 breaking anything on stones. -2 broken by a stone. (**-ट्टः, -ट्टकः**) a class of devotees; a वानप्रस्थ Rām. 3. 6. 2; Y. 3. 49; Ms. 6. 17. **-केतुः** [अश्मेव केतुर्यस्य] N. of a plant. **-गन्धा** N. of a plant, cf. अश्वगन्धा. **-गर्भः, -गर्भम्, -गर्भजः, -जम्, -योनिः** an emerald. **-गर्भजः** fire produced from a flint. **-गुडः -डा** a kind of weapon. **-घ्नः** N. of a tree; (पाषाणभेद?); **-चक्र** *a.* furnished with a disc of stone. **-जः, -जम्** 1 red-chalk. -2 iron. **-जतु** *n.*, **-जतुकम्** bitumen: (Mar. दगडफूल, शिलाजित, डांबर.) **-जातिः** an emerald named पन्ना. **-दारणः** an axe or crow for breaking stones. (**-णम्**) breaking stones or rocks. **-दिद्यु** *a.* one who has obtained a stony weapon having adamantine weapons or grasped weapons (व्याप्तायुध, अश्ममयायुध). **-नगरम्** N. of a town in which Kālakeya resided. **-पुष्पम्** bitumen, benzoin (शिलारस). **-भालम्** a mortar of stone or iron. **-भिद्, -भेदः, -भेदकः** the plant Coleus Scutellarioides (supposed to dissolve stone in the bladder; Mar. कोरळ). **-योनिः** An emerald named पन्ना. **-रथः** N. of a sage. **-वर्षः** A hail-shower. विनाश्मवर्षाशनिपातदोषैः काले च देशे प्रववर्ष देवः Bu. Ch. 2. 7. **-व्रज** *a.* included in rocks, **-सार** *a.* like iron or stone. अश्मसारमिदं नूनमथवाप्यजरामरम् Rām. 5. 26. 6. (**-रः, -रम्**). 1 iron; अश्मसारमयं शूलम् Bhāg. 8. 11. 30. प्राणाः सत्वरमश्म-सारकठिना गच्छन्ति गच्छत्वसौ S. D. -2 sapphire. -3 a saw (ककच); दारेश्चूर्णमिवाश्मसारविहितम् Mb. 12. 298. 45. °मय *a.* made of iron cf. Śiv. B. 14. 25. **-हन्मन्** *n.* 1 a weapon of iron; Rv. 7. 104. 5. -2 a stroke of the thunderbolt.

अश्ममय, अश्मवत् *a.* Stony, made of stone.

अश्मर *a.* [अश्मन्-र] Stony, rocky. -2 Pertaining to stones.

अश्मरी [अश्मानं राति रा-क गौरा० ङीष्] (In medicine) A disease called *stone* (in the bladder), gravel, strangury. **-Comp.** **-घ्नः** N. of the tree वरुण (used as a lithontriptic). **-भेदनम्** a lithontriptic. **-हरः** N. of the tree Pentaptera Arjuna, used as a lithontriptic (Mar. वायवरणा).

अश्मीरः, -रम् Stone or gravel (the disease).

अश्मन्त *a.* 1 Inauspicious, unlucky (अशुभ). -2 Unlimited. **-न्तः** N. of a Marut. **-न्तम्** [अश्मनोऽन्तोऽत्र शकं° पररूपम्] 1 A fire-place. -2 A field, plain. -3 Death.

अश्मन्तकः, -कम् 1 A fire-place. -2 The shade for a lamp (दीपाधार). -3 A kind of grass. **-कः** N. of several trees:- (*a*) अम्लोटक; its leaf; नीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बितमुखाः Māl. 9. 7 (Mar. आपटा); (*b*) N. of a tree कोविदारकाः (Mar. कोरळ); (*c*) N. of a plant from the fibres of which a Brāhmaṇa's girdle may be made: मुञ्जालाभे तु कर्तव्या कुशाश्मन्तकबल्वजैः। Ms. 2. 43. (Monier Williams gives the word wrongly as अश्मान्तक.)

अश्यानम् A moist variety of अगुरु, Kau. A. 2. 11.

अश्रः A corner, mostly at the end of comp.; चतुरश्र, त्र्यश्र &c. **-श्रम्** [अश्नुते नेत्रम्, अश्-रक्] 1 A tear. -2 Blood (usually written अस्र q. v.) कबन्धानां श्रेणी कथमथ तताराश्र-सरितम् Śiva. B. 24. 77. **-Comp.** **-पः** a blood drinker, a fiend, cannibal.

अश्रिन् *a.* Having tears, in tears.

अश्रद्ध *a.* Without faith, unbelieving, diffident; येऽ-श्रद्धा धनकाम्या क्रव्यादा समासते Av. 12. 2. 51. **-द्धा** Unbelief, diffidence.

अश्रद्दधान *a.* Unbelieving, incredulous; अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप। अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि Bg. 9. 3. अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति Bg. 4. 40.

अश्रद्धेय *a.* Not to be believd, incredible.

अश्रम *a.* Ved. Indefatigable, untiring. Rv. 7. 69. 7. **-मः** 1 Freedom from fatigue, freshness, vigour. -2 Absence of toil, laziness.

अश्रमण *a.* Indefatigable; Rv. 10. 94. 11. **-णः** One who is not an ascetic or Buddhist mendicant.

अश्रान्त *a.* 1 Unwearied, not fatigued, untired. -2 Incessant, continual; अश्रान्तपुण्यकर्माणः Mv. 1. 26. **-न्तम्**

Absence of rest. **–न्तम्** *ind.* Incessantly, continually; मयूखैरश्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः U. 6. 14; अश्रान्तश्रुतिपाठपूतरसनाविर्भूतभूरिस्तवा N.

अश्रवण *a.* Deaf, having no ears. **–णः** A snake. **–णम्** Loss of hearing, deafness.

अश्राव्य *a.* 1 Not to be heard. –2 Unfit to be heard, not to be spoken of.

अश्रातस् *ind.* Ved. In an uncooked manner, raw. यदि श्रातो जुहोतन यद्यश्रातो ममत्तन Rv. 10. 179. 1.

अश्राद्ध *a.* 1 Not performing the Srāddha ceremony, not entitled to it, not belonging or relating to it. **–द्धः** Non-performance of a Srāddha q. v. **–Comp. –भोजिन्** *a.* one who has vowed not to eat during the performance of a Srāddha ceremony. व्रते P. III. 2. 80.

अश्रिः, –श्री *f.* [अश्यते संहन्यते अनया अश् वह्न्यादि° क्रि; cf. Uṇ. 4. 137] 1 A corner, angle (of a room, house &c. changed to अश्र at the end of comp. with चतुर्, त्रि, षट् and a few other words; see चतुरस्र); अष्टाश्रिर्वै वज्रः Ait. Br. –2 The sharp side or edge (of a weapon &c.); वृत्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव लक्ष्यते Ku. 2. 20. –3 The sharp side of anything.

अश्रिमत् *a.* Cornered, angular.

अश्रित *a.* Ved. Difficult of access.

अश्री Ill-luck (personified as a goddess).

अश्रीक *a.* 1 Having no splendour, without beauty, pale; अश्रीकाः काश्चिदन्तर्दिशं इव दधिरे दाहमुद्भ्रान्तसत्त्वाः Si. 15. 96. –2 Unlucky, unpropitious, not prosperous.

अश्रीमत् *a.* Unfortunate, unlucky, Rām. 1. 6. 16.

अश्रीर [न श्रीः अश्रीः अस्त्यर्थे॰ र] Ved. 1 Ugly, ill-looking; अश्रीर इव जामाता Rv. 8. 2. 20. –2 Inauspicious.

अश्रील = अश्रीक q. v.

अश्रु *n.* [अश्नुते व्याप्नोति नेत्रमदर्शनाय, अश्–क्रुन् Uṇ. 5. 29, 2. 13, 4. 102] A tear; पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः R. 3. 61. [cf. Zend *asru.*; Pers. *ars*.]. **–Comp. –उपहत** *a.* affected by tears, covered with tears. **–कला** a tear-drop. **–नाली** Fistula Lachrymalis. **–परिपूर्ण** *a.* filled with tears; °अक्ष having eyes filled with tears. **–परिप्लुत** *a.* suffused or filled with tears, bathed in tears. **–पातः** flow of tears, shedding tears. **–पूर्ण** *a.* filled with tears; °आकुल troubled and filled with tears तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् Bg. 2. 1. **–मुख** *a.* suffused with tears, (suddenly) bursting into tears; एकपदेऽश्रुमुखी संवृत्ता V. 5; संसदश्रुमुखी बभौ R. 15. 66; Ku. 6. 92. **–लोचन, –नेत्र** *a.* with tears in the eyes, with tearful eyes. **–शालिन्** *a.* having tears, tearful.

अश्रुत *a.* 1 Unheard, inaudible. –2 Contrary to the Vedas, –3 Not acqainted with the Sāstras, foolish, uneducated; भागं विद्याधनात्तस्मात् स लभेताश्रुतोऽपि सन् Day.

अश्रौत *a.* Not sanctioned by the Vedas.

अश्रुति *a.* Without ears. **–तिः** *m.* (archaic) A serpent; देववंशान्पितृवंशान् ब्रह्मवंशांश्च शाश्वतान्। सन्त्यज्य मूढा वर्तन्ते ततो यान्त्यश्रुतीपथम् ॥ Mb. 12. 11. 17. **–तिः** *f.* Not hearing, forgetfulness; अश्रुतिमभिनीय U. 3. **–Comp. –धर** *a.* 1 Not striking the ear or attention. –2 not knowing the Vedas.

अश्रेयस् *a.* 1 Not better, inferior, worse; अश्रेयान् श्रेयसीं जातिं गच्छत्यासप्तमाद्युगात् Ms. 10. 62. –2 Worthless, useless. *n.* (**–स्**) Mischief, unhappiness.

अश्रेष्ठ *a.* Not the best, inferior, worse; bad, vile.

अश्लाघा *f.* Absence of self-praise, modesty; Nir. 4.10.

अश्लाघ्य *a.* 1 Undeserving of praise or honour, worthless. –2 Base, mean, censurable.

अश्लीक *a.* Unlucky, unpropitious; अश्लीकमेनत्साधूनां यत्र जुह्वत्यमी हविः Ms. 4. 206.

अश्लील *a.* [न श्रियं लाति ला–क,] 1 Unpleasant, ugly. –2 Vulgar, obscene, coarse; अश्लीलप्रायान् कलकलान् Dk. 49; °परिवाद Ill report; भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादि वर्जयेत् Y. 1. 33. –3 Abusive. **–लम्** 1 Rustic or coarse language, low abuse. –2 (In Rhet.) A fault of composition; using such words as produce in the mind of the hearer a feeling of shame, disgust or inauspiciousness; त्रिधा अश्लीलम्; त्रिधेति–व्रीडाजुगुप्सामङ्गलव्यञ्जकत्वात् K. P. 7; *e. g.* in साधनं सुमहद्यस्य; मुग्धा कुड्मलितानेन दधती वायुं स्थिता तत्र सा, and मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियाया विनाशात्, the words साधन, वायु and विनाश are अश्लील, and produce respectively a sense of shame, disgust and inauspiciousness, साधन suggesting the sense of लिङ्ग (male organ of generation), वायु of the अपान wind (that escaping at the anus), and विनाश, of मृत्यु (death); cf. the instances under S. D. 574; द्वारिविजये राजन् साधनं सुमहत्तव। प्रससार शनैर्वायुर्विनाशे तन्वि ते तदा ॥

अश्लेषा [न श्लिष्यति यत्रोत्पन्नेन शिशुना, श्लिष्–घञ् Tv.] 1 The 9th Nakṣatra of lunar mansion containing five stars. –2 Disunion, disjunction. **–Comp. –जः, –भवः, भूः** N. of Ketu, *i. e.* the descending node. **–शान्तिः** *f.* an expiatory ceremony performed on account of the birth of a child under the Asleṣā.

अश्लोन *a.* Ved. Not lame.

अश्वः [अश्नुते अध्वानं व्याप्नोति, महाशनो वा भवति Nir.; अश्–क्वन् Uṇ. 1. 149] 1 A horse; the horses are said to have 7 breeds:–अमृताद् बाष्पतो वह्वेर्वेदेभ्योऽण्डाच्च गर्भतः। साम्नो हयानामुत्पत्तिः सप्तधा परिकीर्तिता ॥ –2 A symbolical expression for the number 'seven' (that being the number of the horses of the Sun) सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितम् V. Ratn. –3 A race of men

(horselike in strength); काष्ठतुल्यवपुर्घृष्यो मिथ्याचारश्च निर्भयः। द्वादशाङ्गुलमेढ्रश्च दरिद्रस्तु हयो मतः॥ —श्वौ (du.) A horse and a mare. —श्वाः horses and mares. [cf. L. *equus*; Gr. *hippos*; Zend *aspa*; Pers. *asp*.] —Comp. —अक्षः N. of a plant देवसर्षप. —अजनी a whip अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वान् समत्सु चोदय Rv. 6. 75. 13. —अधिक *a*. strong in cavalry, superior in horses. —अध्यक्षः a guardian of horses, commander of horse-cavalry. —अनीकम् a troop of horsemen, cavalry. —अरिः a buffalo. —अवरोहकः N. of a tree अश्वगन्धा. —आयुर्वेदः veterinary science. concerning hores. —आरूढ *a*. mounted, sitting on horse-back. —आरोह *a*. riding or mounted on horse. (—हः) 1 a horseman, rider. —2 one who is fighting. —3 a ride. (—हा), —आरोहकः N. of the plant अश्वगन्धा. —आरोहणीयम् Horsemen, cavalry. इदानीमश्वारोहणीयं क्र गतम् Pratijña. 1. —आरोहिन् *a*. mounted or riding on horseback. —इषित *a*. hurried along by horses. —उरस *a*. broad-chested like a horse. (—सम्) the chief or principal horse. —कन्दा, —कन्दिका N. of a plant अश्वगन्धा. —कर्णः, —कर्णकः 1 a kind of tree (Vatica Robusta; Mar. साग, राळ) Rām. 1. 24. 15; Māl. 9. —2 the car of a horse. —3 a term in surgery for a particular fracture of the bones. (—र्णः) N. of a mountain. —कुटी a stable for horses; Pt. 5. —कुशल, —कोविद *a*. skilled in managing horses. —क्रन्दः 1 N. of a bird. —2 a general of the army of the gods. —खरजः [अश्वश्च खरी च अश्वा च खरश्च वा ताभ्यां जायते पुंवद्भावः Tv.] a kind of horse, mule. —खुरः 1 a horse's hoof. —2 a kind of perfume. (—रा) N. of the plant अपराजिता. —गति *f*. 1 the pace of a horse. —2 N. of a metre containing four lines of sixteen syllables in each. —गन्धा [अश्वस्य गन्ध एकदेशो मेढ्रमिव मूलमस्याः] N. of a plant Physalis Flexuosa Lin; °तैलम् a kind of oil. —गुप्तः N. of a Buddhist teacher. —गोयुगः, —गम् a pair of horses. —गोष्ठम् a stable. —ग्रीवः 1 N. of a demon who was a foe of Viṣṇu. —घासः a pasture for horses. —घासकायस्थः An officer in charge of the fodder for the horses Rāj. T. 3. 489. —घोषः N. of a Buddhist writer. —घ्नः [अश्वं हन्ति अमनुष्यकर्तृकत्वात्] 1 a horse-bane. —2 N. of a kind of Oleander, Nerium Odorum Ait. (Mar. पांढरी कण्हेर) —चक्रम् 1 a collection of horses. —2 a kind of wheel. —चर्या Taking care of a horse; तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः (अंशुमानकरोत्) Rām. 1. 396-7. —चलनशाला a riding house. —चिकित्सकः, —वैद्यः a farrier, a veterinary surgeon. —चिकित्सा farriery, veterinary science. —चेष्टितम् 1 the motion of horses. —2 an omen, auspicious or inauspicious. —जघनः a kind of centaur; a creature having his lower limbs like those of a horse. —जित् *a*. gaining horses by conquest. Rv. 2. 21. 1; पवस्व गोजिदश्वजित् Rv. 9. 59. 1. —जीवनः gram. —तीर्थम् N. of a place of pilgrimage near Kānyakubja on the Gaṅgā; अदूरे कान्यकुब्जस्य गङ्गायास्तीरमुत्तमम्। अश्वतीर्थं तदद्यापि मानवैः परिचक्ष्यते॥ Mb. 13. 4. 17 —द *a*. giving horses; Ms. 4. 231. —दंष्ट्रा the plant Tribulus Lanuginosus (गोक्षुर; Mar. गोखरू). —दाः, —दावन् *m*. giving horses. अरिष्टो येषां रथो व्यश्वदावन्नीयते Rv. 5. 18. 3. —दूतः a riding messenger. —नदी N. of a river. —नायः one who has the charge of a drove of grazing horses; a horse herd. —निबन्धिकः a groom, a horse-fastener. —निर्णिज् *a*. Ved. decorated or embellished with horses, गोअर्णसि त्वाष्ट्रे अश्वनिर्णिजि Rv. 10. 76. 3. —पः Ved. a groom; Vāj. 30. 11. —पतिः 1 lord of horses Rv. 8. 21. 3. —2 N. of several persons; of a king of Madra and father of Sāvitri. —पर्ण *a*. [अश्वानां पर्णं गमनं यत्र] 1 having horses (as a chariot); Rv. 1. 88. 1. —2 a cloud (that penetrates everywhere). —पालः, —पालकः, —रक्षः a horse-groom. —पुच्छी N. of the tree माषपर्णी Glycine Debilis. (Mar. रान उडीद). —पृष्ठम् horse back. —पेशस् *a*. decorated or embellished with horses; ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसम् Rv. 2. 1. 16. —बन्धः a groom. —बन्धन *a*. used for fastening horses. (—नम्) fastening of horses. —बला N. of a vegetable (Mar. मेथी). —बालः 1 a kind of reed, Saccharum Spontaneum Lin. (Mar. बोरू). —2 the tail or hair of a horse. —बुध्न *a*. Ved. based on horses, standing on horses, *i. e.* on a carriage drawn by horses; अस्य पत्मन्नरुषीरश्वबुध्ना Rv. 10. 8. 3. —बुध्य *a*. Ved. based on horses, having its origin in horses (wealth); distinguished by horses Rv. 1. 121. 14. —भा lightning. —मन्दुरा A stable of horses. —महिषिका [अश्वमहिषयोर्वैरं वुन्] the natural enmity between a horse and a buffalo. —मारः, —मारकः, —हन्तृ *m*. 'horse-destroying', a kind of Oleander, Nerium Odorum Ait. (Mar. पांढरी कण्हेर). —मालः a kind of serpent. —मुख *a*. [अश्वस्य मुखमिव मुखमस्य] having the head or face of a horse. (—खः) a horse-faced creature, a Kinnara or celestial chorister; (according to others) a kind of demigod distinct from the preceding. (—खी) a Kinnara woman; भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्वमुख्यः Ku. 1. 11. —मुष् *m*. a horse-stealer. —मेधः [अश्वः प्रधानतया मेध्यते हिंस्यतेऽत्र, मेधृ हिंसने घञ्] a horse-sacrifice; यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः Ms. 11. 260. [In Vedic times this sacrifice was performed by kings desirous of offspring; but subsequently it was performed only by kings and implied that he who instituted it, was a conqueror and king of kings. A horse was turned loose to wander at will for a year, attended by a guardian; when the horse entered a foreign country, the ruler was bound either to submit or to fight. In this way the horse returned at the end of a year, the guardian obtaining or enforcing the submission of princes whom he brought in his train. After the successful return of the horse, the rite called Aśvamedha was performed amidst great rejoicings. It was believed that the performance of 100 such sacrifices would lead to the attainment of the seat or world of Indra, who is, therefore, always represented as trying to prevent the completion of the hundredth sacrifice. cf. Rv. 1. 162–163 hymns; Vāj. 22 seq.] °काण्डम् N. of the thirteenth book of

the Śatapatha Brāhmaṇa. **-मेधिक, -मेधीय** *a.* fit for a horse-sacrifice, or relating to it. (**-कः, -यः**) a horse fit for the *Aśvamedha* sacrifice. (**-कम्**) the fourteenth parvan in the Mahābhārata; ततोऽश्वमेधिकं पर्व प्रोक्तं तच्च चतुर्दशम् Mb. **-युज्** *a.* 1 yoking the horses; वयोवृधो अश्वयुजः परिज्रयः Rv. 5. 54. 2. -2 having horses yoked to it (as a carriage); रथेनाश्वयुजा Rām. -3 born under the constellation अश्वयुज्. (*f.*) 1 N. of a constellation, the head of Aries. -2 the first lunar mansion. -3 the month of Āśvina. -4 a chariot having horses. **-यूपः** the post to which the sacrificial horse was bound; ये अश्वयूपाय तक्षति Rv. 1. 162. 6. **-योग** *a.* 1 causing the yoking of horses. -2 joining or reaching as quickly as horses; उत न ईं मतयोऽश्वयोगाः Rv. 1. 186. 7. **-रक्षः** the keeper or rider of a horse, a groom. **-रथः** a carriage drawn by horses. (**-था**) N. of a river near गन्धमादन. **-रत्नम्, -राजः** the best or lord of horses; *i. e.* उच्चैःश्रवस्. **-राधस्** *a.* Ved. furnishing horses; शुम्भन्त्यश्वराधसः Rv. 10. 21. 2. **-रिपुः** A buffalo; Bhāvaprakāśa. **-रोधकः** N. of a plant (अश्वमार); see अश्वघ्न. **-लक्षणम्** a sign or mark of a horse. **-ललितम्** N. of a species of the Vikṛiti metre. **-लाला** a kind of snake. **-लोमन्** *n.* horse-hair; a kind of snake. **-वक्त्रः** = अश्वमुख q. v.; a Kinnara or Gandharva. **-वडवम्** a stud of horses and mares; P. II. 4. 12, 27. mares. **-वदनः** = °मुख. **-वहः** a horseman. **-वाजिन्** *a.* Having the strength of a horse; स मातरिश्वा विभुरश्ववाजी Mb. 13. 158. 20. **-वारः -वालः, -वारकः** [अश्वं वारयति उप. स.] a horseman, groom; दुःखेन निश्चक्रमुरश्ववाराः Śi. 3. 66. **-वारणम्** N. of the Bos Gavaeus (गवय). **-वाहः, -वाहकः** [अश्वं वाहयति चालयति] a horseman. **-विक्रयिन्** *a.* a horse-dealer. **-विद्** *a.* 1 skilled in taming or managing horses. -2 [अश्वं विन्दते विद्-क्विप्] procuring horses; उत नो गोविदश्ववित् Rv. 9. 55. 3. (*m.*) 1 a jockey. -2 an epithet of Nala. **-वृषः** a stallion; वडवेतराभवदश्ववृष इतरः Bṛi. Up. 1. 4. 4. **-वैद्यः** a farrier. **-व्रतम्** N. of sāman. **-शकृत्** *n.*, **-शकम्** Ved. 1 excrements of a horse, horse-dung. -2 N. of a river. **-शङ्कुः** a pillar to tie a horse. **-शाला** a stable; **-शावः** a colt, a foal. **-शास्त्रम्** 1 manual or text-book of veterinary science; -2 N. of the work of Nakula. **-शिरस्** *a.* having the head of a horse, an epithet of Nārāyaṇa. (*n.*) 1 a horse's head. -2 N. of a Dānava. **-शृगालिका** [अश्वशृगालयोर्वैरं द्वन्द्वाद् वैरे वुन्] the natural enmity between a horse and a jackal. **-षड्गवम्** a set or team of six horses. **-सधर्मन्** *a.* Resembling horses in work; अश्वसधर्माणो हि मनुष्याः नियुक्ताः कर्मसु विकुर्वते। Kau. A. 2. 9. **-सनि, -पा, -सा** *a.* Ved. (P. VIII. 3. 110 and Mbh.) gaining or procuring horses, giving horses; यस्तेऽश्वसनिर्भक्षो Vāj. 8. 12. **-सादः, -सादिन्** *m.* a horseman, a rider, a horse-soldier; पूर्वं प्रहर्ता न जघान भूयः प्रतिप्रहाराक्षममश्वसादी R. 7. 47; Vai. 30. 13. **-सारथ्यम्** coachmanship, charioteership, management of horses and chariots; सूतानामश्वसारथ्यम् Ms. 10. 47 **-सूक्तिन्** N. of the author of the hymns Rv. 8. 14. 15. **-सूत्रम्** A text book of the management of horses. **-सूनृत** *a.* Ved. 1 praised sincerely for (the gift of) horses; cf. Rv. 5. 79, 1-10. -2 whose praise for (giving) horses is agreeable and true. **-सेनः** 1 N. of a king. -2 N. of a Nāga. -3 N. of the father of the twentythird Arhat of the present Avasarpiṇī. **-स्तोमीय** *a.* relating to the praise of the sacrificial horse. N. of the Ṛigvedic hymn 1. 162. **-स्थान** *a.* born in a stable. (**-नम्**) a stable or stall for horses; Y. 1. 279. **-हन्तृ** *a.* killing a horse. (**-ता**) N. of a fragrant plant. **-हय** *a.* [अश्वेन हिनोति गच्छति हि कर्तरि अच्] 1 driving or spurring a horse, riding a horse; प्रत्यर्धिर्यज्ञानामश्वहयो रथानाम् Rv. 10. 26. 5. -2 to be traversed by a horse; समस्य हरिं हरयो मृजन्त्यश्वहयैरनिशितं नमोभिः Rv. 9. 96. 2. **-हारकः** a horse-stealer; पङ्गुतामश्वहारकः Ms. 11. 51. **-हृदयम्** [अश्वस्य हृदयमनोगतभावादि] 1 the desire or intention of a horse. -2 a kind of veterinary science. -3 horsemanship; अश्वहृदये निवेश्यात्मानम् K. 80. **-हा** N. of the Apsaras रम्भा.

अश्वा A mare. **-Comp. -मघ** *a.* rich in horses; अश्वामघा गोमघा वां हुवेम Rv. 7. 71. 1.

अश्वक *a.* Horselike, acting like a horse. **-कः** 1 A small horse; horse. -2 A hack, a bad horse; ससत्यश्वकः सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम् Vāj. 23. 18. -3 A stray horse, one whose owner is not known. -4 A horse (in general).

अश्वकिनी [अश्वस्य कं मुखं तत्सदृशाकारोऽस्त्यस्य इनि ङीप् Tv.] The first Nakṣatra or lunar mansion (अश्विनी).

अश्वतर *a.* Swift, speedy. **-रः** [तनुः अश्वः, अश्व तनुत्वे ष्टरच्, P. V. 3. 91] 1 A mule; Av. 4. 4. 8. -2 One of the chiefs of the Nāgas or serpent-race inhabiting the lower regions. -3 A male calf. -4 A class of Gandharvas. cf. अश्वतरः सुरवाजिनोः ... । Nm. **-री** A mule; व्यजायन्त खरा गोषु करभाऽश्वतरीषु च Mb. 16. 2. 9; उदरस्य समुत्थाने खगर्भोऽश्वतरीमिव Rām.; Pt. 2. 32; Chāṇ. 19. [cf. Pers. *aster*.]. **-Comp. -रथ** A chariot drawn by a she-mule. Ait. Br.

अश्वति Den. P. To behave like a horse.

अश्वत्थः [न श्वश्विरं शाल्मलीवृक्षादिवत् तिष्ठति स्था-क पृषो. नित्यस. Tv.] 1 The holy fig tree; ऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाख एषोऽश्वत्थः सनातनः Kaṭh.; the tree of this world; ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् Bg. 15. 1. (Mar. पिंपळ). -2 A kind of the Aśvattha tree (नन्दीवृक्ष; Mar. नांदुरखी.) -3 N. of another tree गर्दभाण्ड (Mar. लाखी पिंपरी) -4 The constellation Aśvinī. -5 The time indicated or presided over by Aśvinī; अश्वत्थो मुहूर्तः Sk. on संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् P. IV. 2. 5. -6 A vessel made of the अश्वत्थ tree (Ved.). -7 The fruit of the sacred fig-tree; अश्वत्थस्य फलमश्वत्थः Sk. -8 The time at which it bears fruit; अश्वत्थफलयुक्तः कालोऽप्यश्वत्थः P. IV. 3. 48 Sk. -9 An epithet of the Sun. -10 N. of

a people; Bṛi. S. 14. 3. –त्था The day of the full moon in the month of Ās'vina, (in which month the fruits of the sacred fig-tree generally become ripe). –त्थी [क्षुद्रोऽश्वत्थः अल्पार्थे ङीप्] A small fig-tree. –Comp. –कुणः [अश्वत्थस्य पाकः पीलवादि °कुणप् P. V. 2. 24] the fruit-season of the holy fig-tree. –फला N. of a tree (Mar. लघुशेरणी). –भेदः N. of a tree (स्थालीवृक्ष) Faicus Benjamina. (Mar. पाडळी ?)

अश्वत्थक *a.* To be given or to be done when the As'vattha tree bears fruit. –कः [अश्वत्थस्तत्फलम् तद्युक्तः कालोऽप्यश्वत्थस्तत्र देयमृणम् वुन् P. IV. 3. 48 Sk.] 1 A debt to be given when the Asvattha tree bears fruits. –2 [स्वार्थे कन्] The As'vattha tree.

अश्वत्थामन् *m.* [अश्वस्येव स्थाम बलमस्य, पृषो° समासः; cf. Mb. अश्वस्येवास्य यत्स्थाम नदतः प्रदिशो गतम्। अश्वत्थामैव बालोऽयं तस्मान्नाम्ना भविष्यति ॥] N. of a celebrated Brāhmaṇa warrior and general on the side of the Kauravas, son of Droṇa and Kṛipī. [After the last great battle in which Duryodhana was mortally wounded, As'vatthāman, with two other surviving Kauravas, entered the Paṇḍava camp at night, where he stamped Dhriṣṭadyumna, the slayer of his father, to death and killed the five young sons of the Pāṇḍavas, killing even Parīkṣit while yet in the mother's womb who was, however, restored to life by Kriṣṇa. The next morning Draupadī clamoured for revenge upon the murderer of her children, but she consented to forego her demand for his blood if the precious jewel he wore on his head were brought to her. Bhīma, Arjuna, and Kriṣṇa overtook As'vatthāman and compelled him to yield the jewel which, Yudhiṣṭhira afterwards wore on his head. He is represented as a very brave, fiery-tempered, young warrior, the embodiment of Brāhmanic and saintly lustre, and his altercation with Karṇa about the nomination of a general to succeed Droṇa clearly brings out the chief features of his character; see Ve. 3rd act. He is one of the 7 *Chirajivins* 'ever-living persons'.] cf. अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनुमांश्च बिभीषणः। कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥

अश्वत्थिक *a.* [अश्वत्थेन चरति. छन् P. IV. 4. 10] Feeding on As'vattha fruits.

अश्वत्थिल *a.* See P. IV. 2. 80.

अश्वयति Den. P. To wish for horses.

अश्वया A desire to get horses.

अश्वयु *a.* [अश्वोऽस्त्यस्य युच्] 1 Having horses. –2 Desiring horses.

अश्वलः [अश्वं लाति ला–क.] N. of a sage, the Hotṛi-priest of Janaka; अथ ह जनकस्य वैदेहस्य होताऽश्वलो बभूव Bṛi. Up. 3. 1. 2.

अश्वस्यति Den. P. To wish for a stallion.

अश्वायति Den. P. To wish for horses.

अश्विक *a.* [P. IV. 4. 10] Drawn or carried by horses.

अश्विन् *a.* [अश्व–अस्त्यर्थे इनि] Possessed of horses, consisting of horses; Rv. 4. 2. 5 *m.* A cavalier, a horse-tamer. –नौ (du.) 1 The two physicians of the gods who are represented as the twin sons of the Sun by a nymph in the form of a mare; cf. त्वाष्ट्री तु सवितुर्भार्या वडवारूपधारिणी। असूयत महाभागा सान्तरीक्षेऽश्विनावुभौ ॥ [According to Vedic conception they are the harbingers of Uṣas or the dawn; they are young, beautiful, bright, swift &c.; and, according to Yāska, they represent the transition from darkness to light, when the intermingling of both produces that inseparable duality expressed by the twin nature of these deities; according to different interpretations quoted in the Nirukta they were 'heaven and earth', 'day and night', 'two kings, performers of holy acts' which may be traced to their dual and luminous nature. Mythically they were the parents of Nakula and Sahadeva and the physicians of the gods and are called *Gadāgadau, Svarvaidyau, Dasrau, Nāsatyau, Vādaveyau, Abdhijau* &c. They were celebrated for their active benevolence and curative power which they showed in restoring the sage Chyavana, when grown old and decrepit, to youth, and prolonged his life.] –2 Two horses. –3 (In astr.) The twins of the zodiac.

अश्विनी [अश्वस्तदुत्तमाङ्गाकारोऽस्त्यस्य इनि ङीप्] 1 The first of the 27 Nakṣatras or lunar mansions (consisting of three stars). –2 A nymph considered in later times as the mother of the As'vins, the wife of the Sun, who concealed herself in the from of a mare. –Comp. –कुमारौ, –पुत्रौ, –सुतौ the twin sons of As'vinī, the Sun's wife.

अश्विमत् *a.* Containing the word Asvin (such as a Mantra). P. IV. 4. 126.

अश्विय *a.* Referring to horses. –या Ved (pl.). A troop of horses.

अश्वीन *a.* [अश्व–खं] Distant, a day's journey for a horse.

अश्वीय *a.* [अश्व–छ] 1 Belonging or relating to a horse, agreeable to horses. –यम् [अश्वानां समूहः P. IV. 2. 48] A number of horses, cavalry; अश्वीयानामुच्चकैरुच्चलन्तः Si. 18. 5; K. 222.

अश्व्य *a.* [अश्व–यत्] 1 Belonging to a horse. –2 Consisting of horses. –श्व्यम् A number of horses. –3 Possession of horses. –श्व्यः 'son of As'va', N. of Vas'a; याभिर्वशमश्व्यं प्रेणिमावतम् Rv. 1. 112. 10.

अश्वन्त *a.* See अश्मन्त. 1 Unlucky, inauspicious. -2 Unbounded, unlimited. **-न्तः** 1 Death. -2 A field. -3 Fireplace. -4 Termination, limit.

अश्वस्तन, -स्तनिक *a.* 1 Not of to-morrow, of to-day. -2 One who makes no provision for the morrow; त्र्यैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव वा Ms. 4. 7.

अष् 1 U. [अषति-ते, अषितुम्] 1 To shine. -2 To go, move. -3 To receive, take (trans.).

अषडक्ष=अषडक्षीण. The ending ईन is स्वार्थे; *i. e.* both अषडक्ष and अषडक्षीण mean the same thing.

अषडक्षीण *a.* Not seen by six eyes, known or determined by two persons only, (to the exclusion of a third); [°णो मंत्रः द्वाभ्यामेव कृत इत्यर्थः P. V. 4. 7 Sk.] **-णम्** A secret.

अषतर *a.* Ved. More accessible or acceptable; वा कर्माषतरास्मै प्र च्यौत्नानि देवयन्तो भरन्ते Rv. 1. 173. 4.

अषाढ *a.* Ved. 1 Not to be overcome, invincible; अषाळ्हाय सहमानाय वेधसे Rv. 2. 21. 2. -2 Born under the constellation Āṣāḍha [P. IV. 3. 34]. अथाजिनाषाढधरः प्रमाथी. **-ढः** 1 The month Āṣāḍha commencing with the Sun's entrance into Gemini (usually written आषाढ). -2 A staff made of the wood of Palāśa, carried by a religious student or ascetic. -3 N. of the Malaya mountain. **-ढा** 1 N. of a constellation, the twentieth (पूर्वाषाढा) and twenty-first (उत्तराषाढा) lunar mansions; Av. 19. 7. 4.

अषाढकः The month of Āṣāḍha.

अष्टन् *num. a.* [अश्-व्याप्तौ कनिन् तुट् च Uṇ. 1. 154.] (nom., acc. अष्ट-ष्टौ) Eight. It often occurs in comp. as अष्टा with numerals and some other nouns; as अष्टादशन्, अष्टाविंशतिः, अष्टापद &c. [cf. L. *octo*; Gr. *okto*; Zend *astqni* Pers. *hasht*.]. **-Comp. -अक्षर** *a.* consisting of eight letters or parts; अष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदम् Bṛi. Up. 5. 14. 1. (**-रः**) N. of a metre. **-अङ्ग** *a.* consisting of eight parts or members. (**-ङ्गम्**) 1 the eight parts of the body with which a very low obeisance is performed; °पातः, -प्रणामः, साष्टाङ्गनमस्कारः a respectful obeisance made by the prostration of the eight limbs of the body; साष्टाङ्गपातं प्रणनाम fell prostrate on the ground in reverence; (जानुभ्यां च तथा पद्भ्यां पाणिभ्यामुरसा धिया । शिरसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः). cf. also उरसा शिरसा दृष्ट्या वचसा मनसा तथा । पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोऽष्टाङ्ग उच्यते ॥ The eight limbs of the body in नमस्कार. -2 the 8 parts of yoga or concentration; यमो नियमश्चासनं च प्राणायामस्ततः परम् । प्रत्याहारो धारणा च ध्यानं सार्धं समाधिना । अष्टाङ्गान्याहुरेतानि योगिनां योगसिद्धये ॥ -3 materials of worship taken collectively, namely, water, milk, ghee, curds, दर्भ, rice, barley, mustard seed. -4 the eight parts of every medical science; (they are:— शल्यम्, शालाक्यम्, कायचिकित्सा, भूतविद्या, कौमारभृत्यम्, अगदतन्त्रम्, रसायनतन्त्रम्, and वाजीकरणतन्त्रम्.) -5 the eight parts of a court; 1 the law, 2 the judge, 3 assessors, 4 scribe, 5 astrologer, 6 gold, 7 fire, and 8 water. -6 any whole consisting of eight parts. -7 a die, dice. -8 The eight functions of intellect (बुद्धि) are शुश्रूषा, श्रवण, ग्रहण, धारणा, चिन्तन, ऊहापोह, अर्थविज्ञान and तत्त्वज्ञान; बुद्ध्या ह्यष्टाङ्गया युक्तं त्वमेवार्हसि भाषितुम् Rām. 6. 113. 24. °अर्घ्यम् an offering of eight articles. °धूपः a sort of medical incense removing fever. °मैथुनम् sexual enjoyment of 8 kinds'; the eight stages in the progress of a love suit; स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ॥ °वैद्यकम् It is constituted of द्रव्याभिधान, गदनिश्चय, कायसौख्य, शल्यादि, भूतनिग्रह, विषनिग्रह, बालवैद्यक, and रसायन. °हृदयम् N. of a medical work. **-अधिकाराः** जलाधिकारः, स्थलाधिकारः, ग्रामाधिकारः, कुललेखनम्, ब्रह्मासनम्, दण्डविनियोगः, पौरोहित्यम्. **-अध्यायी** N. of Pāṇini's grammatical work consisting of 8 Adhyāyas or chapters. **-अन्नानि** The eight types of food भोज्य, पेय, चोष्य, लेह्य, खाद्य, चर्व्य, निःपेय, भक्ष्य. **-अर** *a.* having a wheel with 8 spokes. **-अस्रम्** an octagon. **-अस्रः** A kind of single-storeyed building octangular in plan. **-अस्रिय** *a.* octangular. **-अह् (न्)** *a.* lasting for 8 days. **-आदिशाब्दिकाः** the first eight expounders of the science of words (grammar); इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्नापिशली शाकटायनः । पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः ॥ **-आपाद्य** Multiplied by eight. अष्टापाद्यं तु शूद्रस्य स्तेये भवति किल्बिषम् । Ms. 8. 337. **-उपद्वीपानि** स्वर्णप्रस्थ, चन्द्राशुक्र, आवर्तन, रमणक, मन्दरहरिण, पाञ्चजन्य, सिंहल, and लङ्का. **-कपाल** *a.* (°ष्टा°) prepared or offered in 'eight' pans. (**-लः**) a sacrifice in which ghee is offered in eight pans. **-कर्ण** *a.* one who has the number eight as a mark burnt in his ears (P. VI. 3. 115). (**-र्णः**) eight-eared, an epithet of Brahmā. (**-कर्मन्** *m.*), **-गतिकः** a king who has 8 duties to perform; (they are:— आदाने च विसर्गे च तथा प्रैषनिषेधयोः । पञ्चमे चार्थवचने व्यवहारस्य चेक्षणे ॥ दण्डशुद्ध्योः सदा रक्तस्तेनाष्टगतिको नृपः । **-कुलम्** (Probably) Village jury. (Bh. List No. 1267). **-कुलाचलाः** Eight principal mountains; नील, निषध, विन्ध्याचल, माल्यवान्, मलय, गंधमादन, हेमकूट, and हिमालय. (**-मर्यादागिरयः**) हिमालय, हेमकूट, निषध, गन्धमादन, नील, श्वेत, शृङ्गवार, and माल्यवान्. **-कृत्वस्** *ind.* eight times. चतुर्नमो अष्टकृत्वो भवाय Av. 11. 2. 9. **-कोणः** 1 an octagon. -2 a kind of machine. **-खण्डः** a title of a collection of several sections of the Rigveda. **-गन्धाः** Eight fragrant substances (Mar. चन्दन, अगरु, देवदार, कोळिंजन, कुंकुम, शैलज, जटामांसी, सुर-गोरोचन). **-गवम्** [अष्टानां गवां समाहारः] a flock of 8 cows. **-गाद्** *m.* 1 a fabulous animal supposed to have eight legs. -2 a spider. **-गुण** *a.* eightfold; अन्नादष्टगुणं चूर्णम्; दाप्योऽष्टगुणमत्ययम् Ms. 8. 400. (**-णम्**) the eight qualities which a Brāhmaṇa should possess; दया सर्वभूतेषु, क्षान्तिः, अनसूया, शौचम्, अनायासः, मङ्गलम्, अकार्पण्यम्, अस्पृहा चेति ॥ Gautamasūtra. °आश्रय *a.* endowed with these eight qualities. **-ष्ट (°ष्टा°)**

चत्वारिंशत् *a.* forty-eight. **-तय** *a.* eight-fold. **-तारिणी** the eight forms of the goddess तारिणी; तारा-चोग्रा महोग्रा च वज्रा काली सरस्वती । कामेश्वरी च चामुण्डा इत्यष्टौ तारिण्यो मताः ॥. **-तालम्** A kind of sculptural measurement in which the whole height of an idol is generally eight times that of the face. **-त्रिंशत्** -(°ष्टा°) *a.* thirty-eight. **-त्रिकम्** [अष्टावृत्तम् त्रिकम्] the number 24. **-दलम्** 1 a lotus having eight petals. -2 an octagon. **-दशन्** (°ष्टा°) see above after अष्टातय. **-दिश्** *f.* [कर्म० स. संज्ञात्वात् न द्विगुः दिक् सङ्ख्ये संज्ञायाम् P. II. 1. 50.] the eight cardinal points; पूर्वाग्नेयी दक्षिणा च नैर्ऋती पश्चिमा तथा । वायवी चोत्तरैशानी दिशा अष्टाविमाः स्मृताः ॥. °करिण्यः the eight female elephants living in the eight points; करिण्योऽभ्रमुकपिलापिङ्गलानुपमाः क्रमात् । ताम्रकर्णी शुभ्रदन्ती चाङ्गना चाञ्जनावती ॥ Ak. °पालाः the eight regents of the cardinal points; इन्द्रो वह्निः पितृपतिः (यमः) नैर्ऋतो वरुणो मरुत् (वायुः) । कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ॥ Ak. °गजाः the eight elephants guarding the 8 quarters; ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः । पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ Ak. **-देहाः** (पिण्डब्रह्माण्डात्मकाः) Gross and subtle bodies; स्थूल, सूक्ष्म, कारण, महाकारण, विराट्, हिरण्य, अव्याकृत, मूलप्रकृति. **-द्रव्यम्** the eight materials of a sacrifice; अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षन्यग्रोधसमिधस्तिलाः । सिद्धार्थपायसाज्यानि द्रव्याण्यष्टौ विदुर्बुधाः ॥ **-धातुः** the eight metals taken collectively; स्वर्णं रूप्यं च ताम्रं च रङ्गं यशदमेव च । शीसं लौहं रसश्चेति धातवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ **-नागाः** (Serpents) अनन्त, वासुकि, तक्षक, कर्कोटक, शङ्ख, कुलिक, पद्म, and महापद्म. **-नायिकाः** (of श्रीकृष्ण) रुक्मिणी, सत्यभामा, जाम्बवती, कालिन्दी, मित्रवृन्दा, याज्ञजिती, भद्रा, and लक्ष्मणा. (of इन्द्र) उर्वशी, मेनका, रम्भा, पूर्वचिती, स्वयंप्रभा, मिश्रकेशी जनवल्लभा and घृताची (तिलोत्तमा). (In Erotics) वासकसज्जा, विरहोत्कण्ठिता, स्वाधीनभर्तृका, कलहान्तरिता, खण्डिता, विप्रलब्धा, प्रोषितभर्तृका, and अभिसारिका. **-पक्ष** *a.* Having eight side-pillars; अष्टपक्षां दशपक्षां शालाम् Av. 9. 3. 21. **-पद, -द** (°ष्ट° or °ष्टा°) *a.* 1 eight-footed. -2 a term for a pregnant animal. **-पदः** (°ष्टा°) 1 a spider. -2 a fabulous animal called Śarabha. -3 a worm. -4 a wild sort of jasmin. -5 a pin or bolt. -6 the mountain Kailāsa (the abode of Kubera). (**-दः, -दम्**) [अष्टसु धातुषु पदं प्रतिष्ठा यस्य Malli.] 1 gold; आवर्जिताष्टापदकुम्भतोयैः Ku. 7. 10; Śi. 3. 28. -2 a kind of chequered cloth or a board for drafts, dice-board (Mar. पट); °परिचयचतुराभिः K. 196. °पत्रम् a sheet of gold. **-प (पा)दिका** N. of a plant. **-पदी** (°ष्ट-ष्टा°) 1 wild sort of jasmin (Mar. वेलमोगरी); श्यामान्वारणपुष्पांश्च तथाऽष्टपदिका लताः Mb. 13. 54. 6. -2 a variety of metre, often used in Jayadeva's Gītagovinda. **-पलम्** a kind of medicinal preparation of ghee. **-पाद्य** *a.* (°ष्टा°) eight-fold. **-पुत्र** *a.* Having eight sons; अष्टयोनिरदितिरष्टपुत्रा Av. 8. 9. 21. -(**देह**)**-प्रकृतयः** पञ्चमहाभूतानि, मनः, बुद्धिः and अहङ्कारः. **-प्रधानाः**, वैद्य, उपाध्याय, सचिव, मन्त्री, प्रतिनिधि, राजाध्यक्ष, प्रधान and अमात्य. (of शिवाजी) प्रधान, अमात्य, सचिव, मन्त्री, डबीर, न्यायाधीश, न्यायशास्त्री and सेनापति. **-भावाः** (*a*) स्तम्भ, स्वेद, रोमाञ्च, वैस्वर्य, कम्प, वैवर्ण्य, अश्रुपात, and प्रलय (*b*) कम्प, रोमाञ्च, स्फुरण, प्रेमाश्रु, स्वेद, हास्य, लास्य, and गायन. **-भैरवाः** (शिवगणाः) असिताङ्ग, संहार, रुरु, काल, क्रोध, ताम्रचूड, चन्द्रचूड, and महाभैरव, (इतरे- कपाल, रुद्र, भीषण उन्मत्त, कुपित इत्यादयः). **-भोगाः** अन्न, उदक, ताम्बूल, पुष्प, चन्दन, वसन, शय्या, and अलंकार. **-मङ्गलः** a horse with a white face, tail, mane, breast and hoofs. (**-लम्**) [अष्टगुणितं मङ्गलं श. क. त.] a collection of eight lucky things; according to some they are:— मृगराजो वृषो नागः कलशो व्यजनं तथा । वैजयन्ती तथा भेरी दीप इत्यष्टमङ्गलम् ॥ according to others लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणो गौर्हुताशनः । हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो राजा तथाष्टमः ॥ **-मङ्गलघृत** Ghee mixed with Orris-root (Mar. वेखंड), Costus Arabicus (कोष्ट), ब्राह्मी Siphonanthus Indica, mustard, सैन्धव, पिप्पली, and (Mar. उपळसरी). **-मधु** Eight Kinds of honey माक्षिक, भ्रामर, क्षौद्र, पौतिका, छात्रक, अर्घ्य, औद्दाल, दाल. **-महारसाः** Eight रसs in Ayurveda, namely वैक्रान्तमणि, हिंगूळ, पारा, हलाहल, कान्तलोह, अभ्रक, स्वर्णमाक्षी, रौप्यमाक्षी. **-महारोगाः** वातव्याधि, अश्मरी, कुष्ठ, मेह, उदक, भगन्दर, अर्श, and संग्रहणी. **-महासिद्धयः** (*a.*) अणिमा, महिमा, लघिमा, प्राप्ति, प्राकाम्य, ईशिता, वशिता, and प्राकाम्य. (*b*) अणिमा, महिमा, लघिमा, गरिमा, प्राप्ति, प्राकाम्य, ईशिता and वशिता. **-मातृकाः** ब्राह्मी, माहेश्वरी, कौमारी, वैष्णवी, वाराही, इन्द्राणी, कौबेरी, and चामुण्डा. **-मुद्राः** सुरभी, चक्र, ध्यान, योनि, कूर्म, पङ्कज, लिङ्ग and निर्वाण. **-मानम्** one kuḍava. **-मासिक** *a.* occurring once in 8 months. **-मुष्टिः** *a.* measure called कुञ्चि; अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ च पुष्कलः । हेमाद्रिः **-मूत्राणि** Urines of a cow, a sheep, a goat, a buffallo, a horse, an elephant, a camel, an ass. **-मूर्तिः** the 'eight-formed', an epithet of Śiva; the 8 forms being, the 5 elements (earth, water, fire, air and ether), the Sun and the Moon and the sacrificing priest; cf. Ś. 1. 1-या सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिहुतं या हविर्या च होत्री । ये द्वे कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् । यामाहुः सर्वभूतप्रकृतिरिति यया प्राणिनः प्राणवन्तः । प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥; or briefly expressed, the names in Sanskrit (in the above order) are:— जलं वह्निस्तथा यष्टा सूर्याचन्द्रमसौ तथा । आकाशं वायुरवनी मूर्तयोऽष्टौ पिनाकिनः ॥. °धरः 'having 8 forms', Śiva. **-मूर्तयः** Eight kinds of idols शैली, दारुमयी, लौही, लेप्या, लेख्या, सैकती, मनोमयी, and मणिमयी **-योगिन्यः** (Friends of पार्वती) (*a*) मङ्गला, पिङ्गला, धन्या, भ्रामरी, भद्रिका, उल्का, सिद्धा, and सङ्कटा. (*b*) मार्जनी, कर्पूरतिलका, मलयगन्धिनी, कौमुदिका, भेरुण्डा, मातालि, नायकी and जया (शुभाचारा) (sometimes सुलक्षणा and सुनन्दा). **-रत्नम्** the eight jewels taken collectively; the title of a collection of 8 Ślokas on morality. **-रसाः** the 8 sentiments in dramas &c.; शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः । बीभत्साद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥ K. P. 4 (to which is sometimes added a 9th Rasa called शान्त; निर्वेदस्थायिभावोऽस्ति शान्तोऽपि नवमो रसः *ibid.*); °आश्रय *a.* embodying or representing the eight sentiments; V. 2. 18. **-लवणानि** अजमोदा, आम्लवेतस, एलची (cardamom), Black salt (Mar. पादेलोण), Garcinia Mangostona (Mar. आमसोल), Cinnamomum aromaticum (Mar. दालचिनी), Black peppar (Mar. मिरीं). **-लोहकम्** a class of 8 metals; सुवर्णं रजतं

ताम्रं सीसकं कान्तिकं तथा । वङ्गं लौहं तीक्ष्णलौहं लौहान्यष्टाविमानि तु ॥ **–वर्गः** 1 a sort of diagram (चक्र) showing the good or bad stars of a person. –2 the 8 classes of letters; (अवर्ग, क°, च°, ट°, त°, प°, य°, श°,). –3 a class of three principal medicaments, Namely ऋषभ, जीवक, मेद, महामेद, ऋद्धि, वृद्धि, काकोली, and क्षीरकाकोली cf. जीवकर्षभकौ मेदौ काकोल्याद्धिवृद्धिकां. **–वक्रः** (ष्टा) See below. **–वर्ष** *a.* Eight years old; स्यष्टवर्षोऽष्टवर्षा वा धर्मे सीदति सत्वरः Ms. 9. 94. **–वसु** The eight वसु in the present मन्वन्तर are (*a*) धर, ध्रुव, सोम, आप, अनिल, अनल, प्रत्यूष, प्रभास. (*b*) द्रोण, प्राण, ध्रुव, अर्क, अग्नि, दोष, वसु, विभावसु. **–वायनानि** हरिद्रा, पूगीफल, दक्षिणा, शूर्प, कङ्कण, काचमणि, धान्य, वस्त्र (Mar. खण). **–विनायकाः** The eight Gaṇapatis at मोरगांव (Dist. Poona), पाली (Dist. कुलाबा), मड (near. Karjat, dist. कुलाबा), थेऊर (near लोणी, dist. Poona), जुन्नर (dist. Poona), ओझर (near जुन्नर, Dist. Poona). रांजणगांव (Poona-Nagar Road). सिद्धटेक (near दौंड, Dist. Ahmednagar). **–विवाहाः** ब्राह्म, दैव, आर्ष, गान्धर्व, राक्षस, प्राजापत्य, आसुर, पैशाच. **–विध** *a.* [अष्टविधाः प्रकाराः अस्य] eight-fold, of eight kinds. **–विंशतिः** *f.* (°ष्टा°) [अष्टाधिका विंशतिः शाक. त.] the number twentyeight. **–शतम्** 1 One hundred and eight. –2 eight hundred. **–श्रवणः, –श्रवस्** N. of Brahmā (having 8 ears or four heads.) **–समाधयः** यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा, ध्यान, and समाधि. **–सिद्धयः** (See — महासिद्धयः).

अष्टक *a.* [अष्ट परिमाणमस्य कन्] Consisting of 8 parts eight-fold; कोशतोऽपि गणोऽष्टकः Ms. 7. 48. **–कः** 1 [अष्टकं (पाणिनेः), विदन्ति अधीयते वा इत्यष्टकाः सूत्राच्च कोपधात् P. IV. 2. 65. Sk.] One who studies or is acquainted with the eight Adhyāyas of Pāṇini's grammar. –2 N. of a son of Viśvāmitra (author of the hymn Rv. 10. 104.) **–का** [अश्नन्ति पितरोऽस्यां तिथौ अश्-तकन् Uṇ. 3. 148] 1 A collection of three days (7 th, 8 th, and 9 th) beginning from the seventh day after the full moon. –2 The 8th day of three months on which the Manes are to be propitiated. –3 A Śrāddha to be performed on the above days; worship of the Manes on certein days; तस्य व्रातस्य योऽस्य द्वितीयोऽपानः साष्टका Av. 15. 16. 2; अष्टकापितृदैवत्यमित्ययं प्रसृतो जनः Rām. 2. 108. 14. –4 The 8th day of a month; Ms. 4. 113–4. **–कम्** 1 A whole consisting of 8 parts. –2 The 8 chapters of Pāṇini's Sūtras; (अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य इत्यष्टकम्; पाणिनेः सूत्रम् Sk.). –3 The study of the Sūtras. –4 A division of the Rigveda (it being divided into 8 Aṣṭakas or 10 Maṇḍalas). –5 Any group of eight; as वानराष्टकम्, ताराष्टकम्, मङ्गलाष्टकम् &c. गङ्गाष्टकं पठति यः प्रयतः प्रभाते वाल्मीकिना विरचितं शुभदं मनुष्यः –6 The number eight. **–Comp. –अङ्गः, –ङ्गम्** a kind of board or cloth for playing with dice on (having eight divisions).

अष्टकिक, अष्टकिन् *a.* [अष्टकाऽस्त्यस्य ठन् इनि वा] Having eight parts. **–की** One who performs an Aṣṭakā.

अष्टक्य *a.* [अष्टकेन क्रीतः यत् P. V. 1. 22] Bought for eight.

अष्टतय *a.* [अष्टावयवा अस्य अष्टन्-तयप्] Having eight parts or limbs. **–यम्** An aggregate of eight.

अष्टधा *ind.* [अष्टन्-प्रकारे धाच् संख्याया विधार्थेधा P. V. 3. 42] 1 Eight-fold, eight times. –2 In 8 parts or sections; भिन्ना प्रकृतिरष्टधा Bg. 7. 4; भिन्नेऽष्टधा विप्रससार वंशः R. 16. 3.

अष्टम *a.* (**–मी** *f.*) Eighth; गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् Ms. 2. 36. **–मः** The eighth part. **–मी** 1 The eighth day in a lunar half month; Ms. 4. 128; चतुर्दश्यष्टमी चैव अमावास्या च पूर्णिमा । पर्वाण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥ Viṣṇu. P. –2 N. of a medical plant (कोटालता; Mar. क्षीरकाकोळी). –3 अष्टका Śrāddha; अष्टमी यज्ञपरना चातुर्मास्यानिषेवणम् Mb. 13. 142. 15. [cf. L. *octavus*; Zend. *astemo.*] **–Comp. –अंशः** an 8 th part. **–कालिक** *a.* [अष्टमः कालः भोजनेऽस्त्यस्य ठन्] one who omits seven meal times (*i. e.* full three days and the morning of the fourth) and partakes only of the 8 th; नक्तं चान्नं समश्नीयाद्दिवा वाऽऽहृत्य शक्तितः । चतुर्थकालिको वा स्यात्स्याद्वाऽप्यष्टमकालिकः ॥ Ms. 6. 19. **–भावः** the eighth condition or position (in Astr.).

अष्टमक *a.* The eighth; योंऽशमष्टमकं हरेत् Y. 2. 244.

अष्टमिका A weight of four Tolas.

अष्टागव *a.* See अष्टगव. –2 (a car) drawn by eight oxen; P. VI. 3. 46. Vārt. अष्टनः कपाले हविषि, गवि च युक्ते.

अष्टातय *a.* Consisting of eight parts. **–यः** A collection of eight things.

अष्टादशन् *a.* [अष्ट च दश च] Eighteen; अगाहताष्टादशतां जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम् N. 1. 5. **–Comp. –अङ्गः –ङ्गम्** the eighteen parts of medical science. **–उपचाराः** [कर्म. स. संज्ञात्वान्न द्विगुः] the eighteen modes of showing respect or worshipping; आसनं स्वागतं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयकम्। स्नानं वस्त्रोपवीतं च भूषणानि च सर्वशः। गन्धपुष्पे तथा धूपदीपावन्नं च तर्पणम्। माल्यानुलेपनं चैव नमस्कारविसर्जने। अष्टादशोपचारैस्तु मन्त्री पूजां समाचरेत् Tantra. **–उपपुराणम्** a secondary or minor Purāṇa; अष्टान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु। आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम्। तृतीयं नारदं प्रोक्तं कुमारेण तु भाषितम्। चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम्। दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं नारदोक्तमतः परम्। कापिलं मानवं चैव तथैवोशनसेरितम्। ब्रह्माण्डं वारुणं चाथ कालिकाह्वयमेव च। माहेश्वरं तथा शाम्बं सौरं सर्वार्थसंचयम्। पराशरोक्तं प्रवरं तथा भागवतद्वयम्। इदमष्टादशं प्रोक्तं पुराणं कौर्मसंज्ञितम्। चतुर्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः॥ Hemadri. **–तत्त्वानि** Eighteen fundamantal principles; महत्, अहंकार, मनस्, पञ्चतन्मात्र; दशेन्द्रियाणि. **–धान्यम्** the 18 kinds of corn; यवगोधूमधान्यानि तिलाः कङ्गुकुलत्थकाः। माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः श्यामसर्षपाः॥ गवेधुकाश्च नीवारा आढक्योऽथ सतीनकाः। चणकाश्चीनकाश्चैव धान्यान्यष्टादशैव तु॥ **–पर्वाणि** The eighteen पर्वंs of Mahābhārata are आदि, सभा, वन, विराट्, उद्योग, भीष्म, द्रोण, कर्ण, शल्य, सौप्तिक, स्त्री, शान्ति, अनुशासन, अश्वमेध, आश्रमवासि, मौसल, महाप्रस्थानक, स्वर्गारोहण. **–पुराणम्** the eighteen Purāṇas– ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं

च शैवं भागवतं तथा । तथान्यन्नारदीयं च मार्कण्डेयं च सप्तमम् ॥ आग्नेयमष्टकं प्रोक्तं भविष्यन्नवमं तथा । दशमं ब्रह्मवैवर्तं लिङ्गमेकादशं तथा ॥ वाराहं द्वादशं प्रोक्तं स्कान्दं चात्र त्रयोदशम् । चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पञ्चदशं तथा ॥ मत्स्यं च गारुडं चैव ब्रह्माण्डाष्टादशं तथा ॥. –भुजा an epithet of the goddess महालक्ष्मी. –मूलम् The roots of the eighteen plants (Mar. बेल, ऐरणी, टेंटू, शिवण, पहाडमूळ, पुनर्नवा, रानउडीद, चिकणा, एरंड, जीवक, ऋषभक, जीवंती, शतावरी, तिरकांडें, ऊस, दर्भ, कसई, साळी). –विद्या the eighteen kinds of learning or lores; अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चेति ते त्रयः । अर्थशास्त्रं चतुर्थं तु विद्या ह्यष्टादशैव तु ॥ –विवादपदम् the eighteen subjects of litigation (causes of dispute); see Ms. 8. 4–7. –शिल्पशास्त्रोपदेशकाः Eighteen ancient writers on the science of Architecture; भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वकर्मा मयस्तथा । नारदो नग्नजिच्चैव विशालाक्षः पुरन्दरः ॥ १ ॥ ब्रह्मा कुमारो नन्दीशः शौनको गर्ग एव च । वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शुक्रबृहस्पती ॥२॥ अष्टादशैते विख्याताः शिल्पशास्त्रोपदेशकाः ॥ Matsya P. –स्मृतिकारिन् *m. pl.* the eighteen Smritikāras or law-givers of the Āryas; विष्णुः पराशरो दक्षः संवर्तव्यासहारिताः । शातातपो वसिष्ठश्च यमापस्तम्बगौतमाः । देवलः शङ्खलिखितौ भरद्वाजोशनोऽत्रयः । शौनको याज्ञवल्क्यश्च दशाष्टौ स्मृतिकारिणः ॥

अष्टावक्रः [अष्टकृत्वः अष्टसु भागेषु वा वक्रः] N. of a celebrated Brāhmaṇa, son of the great sage Kahoḍa. [Kahoḍa married a daughter of his preceptor Uddālaka, but he was so devoted to study that he generally neglected her. When once she was far advanced in pregnancy, the unborn son was provoked at his father's neglect of her and rebuked him for his absorption in study to the neglect even of his wife. The sage was very angry at this impertinence and condemned him to be born crooked; so he came forth with his eight (aṣṭa) limbs crooked (vakra); whence his name; यस्मात्कुक्षौ वर्तमानो ब्रवीषि तस्माद्वक्रो भवितास्यष्टकृत्वः Mb. when Kahoḍa was drowned into a river as the result of a wager in a dispute with a Buddhist, young Aṣṭavakra defeated the sage and delivered his father, who, being pleased, directed his son to bathe into the Samaṅgā river, on doing which the lad became perfectly straight. See Mb. Adhyāyas 132-34 of the Vanaparvan.]

अष्टाध्यायी *f.* N. of the Śatapatha Brāhmaṇa and also of Pāṇini's grammar.

अष्टिः *f.* [अस्यते भूमौ क्षिप्यते अस्–क्तिन् पृषो० षत्वम्] 1 A die for playing. –2 A metre consisting of sixty-four syllables. –3 [अक्ष्–व्याप्तौ-क्तिन्] Pervasion, reaching (Ved.) इन्द्रं शुम्भास्म्यष्टये Av. 6. 54. 1. –4 The body (the instrument of enjoyment). –5 The number sixteen. –6 Seed. –7 Kernel. कन्दाष्टिभिर्मूलफलैः Bhāg. 4. 28. 36.

अष्टिन् *a.* Consisting of eight members or parts.

अष्ट्रा [अक्ष्यते चाल्यतेऽनया अक्ष्–करणे ष्ट्रन्] 1 A prick or goad for driving cattle, whip; Rv. 4. 57. 4, 6. 53. 9. –2 A part of the wheel of a chariot. –विन् *a.* obeying the goad (as a bull); शुनमष्ट्राव्यचरत् कपर्दी Rv. 10. 102. 8.

अष्ठिः *f.* 1 A stone or kernel. –2 Seed.

अष्ठीला [अष्ठिस्तत्तुल्यकठिनाश्मानं राति; रा-क, रस्य लः दीर्घः Tv.] 1 A round swelling below the navel produced by wind. –2 A kind of disease of urine. –3 A globular or round body (in general). –4 A round pebble or stone. ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्ठीलेव संहता Mb. 1. 115. 12. –5 Kernel. –6 Seed corn.

अष्ठीलिका 1 A kind of abscess. –2 A pebble.

अष्ठीवत् *m., n.* [निपातोऽयम् P. VIII. 2. 12;] The knee, the kneebone.

अस् I. 2 P. [अस्ति, आसीत्, अस्तु, स्यात्; defective in non-conjugational tenses, its forms being made up from the root भू.] 1 To be, live, exist (showing mere existence): नासदासीन्नो सदासीत् Rv. 10. 129. 1; आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत् Ait. Up. 1. 1. श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात् Ms. 2. 14; शपथे नास्ति पातकम् S. 112; न त्वेवाहं जातु नासम् Bg. 2. 12; आसीद्राजा नलो नाम Nala. 1. 1; Ms. 5. 79; न अस् not to be, to be lost, disappear, perish, नायमस्तीति दुःखार्ता Nala. 7. 16; अस्ति भोक्तुम् Sk. it has to be eaten; (for other uses of अस्ति see अस्ति s. v.). –2 To be (used as a copula or verb of incomplete predication, being followed by a noun or adjective or adverb; or some other equivalent); भक्तोऽसि मे सखा च Bg. 4. 3; धार्मिके सति राजनि Ms. 11. 11; आचार्ये संस्थिते सति 5. 80; so एवमेव स्यात्, तूष्णीमासीत् &c. –3 To belong to, be in the possession of (expressed in English by *have*), with gen. of possessor; यन्ममास्ति हरस्व तत् Pt. 4. 76; यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा 5. 70; न हि तस्यास्ति किंचित् स्वम् Ms. 8. 417; नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य Bg. 2. 66. –4 To fall to the share of, to happen to or befall anyone (with gen.); यदिच्छामि ते तदस्तु Ś. 4; तस्य प्रेत्य फलं नास्ति Ms. 3. 139 he cannot enjoy or get. –5 To arise, spring out, occur; आसीच्च मम मनसि K. 142 (this) occurred to my mind. –6 To become; तां दृष्ट्वा दशविस्तारामासं विंशतियोजनः Rām.; also शुक्लीस्यात् राजसात् स्यात् &c. Sk. –7 To lead or tend to, turn out or prove to be (with dat.); स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः V. 1. 1; संगतं श्रीसरस्वत्योर्भूतयेऽस्तु सदा सताम् 5. 24; oft. with dat. alone without अस्; यतस्तौ स्वल्पदुःखाय Pt. 1. –8 To suffice (with dat.); सा तेषां पावनाय स्यात् Ms. 11. 85; अन्यैर्नृपालैः परिदीयमानं शाकाय वा स्याल्लवणाय वा स्यात् Jagannātha. –9 To stay, reside, dwell, live हा पितः क्वासि हे सुभ्रु Bk. 6. 11. –10 To take place, happen. –11 To be in a particular relation, to be affected (with loc.); किं नु खलु यथा वयमस्यामेवमियमप्यस्मान् प्रति स्यात् Ś. 1. अस्तु well, let it be; एवमस्तु, तथास्तु so be it, amen. The form आस joined to roots in forming their periphrastic perfect is sometimes separated from the root and used by itself; तं पातयां प्रथममास पपात पश्चात् R. 9. 61, 16. 86. [cf. L. *est* and Gr. *esti*. with अस्ति; *esse*; Zend. *asti*; Pers. *hast, ast*] With अति

to be over, excel, surpass. **-अनु** to be at hand; reach. **-अपि** (with loc. or an adv. of place) 1 to be in anything. -2 to belong to, be closely connected with. **-अभि** 1 to belong to, to fall to one's share; यन्ममाभिष्यात् Sk. -2 to be over. -3 to excel, surpass. -4 to domineer or to tyrannize over, rule over. **-आविस्** to arise, spring up, be visible; आचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् Mal. 1. 26. **-उप** to be near to or in. **-परि** 1 to be in the way. -2 to surpass. -3 to pass or spend (time). -4 to pervade. **-प्र** 1 to be in front of. -2 to be in extraordinary degree, to preponderate, excel, surpass. **-प्रति** 1 to be equal to, be a match for. -2 to rival, emulate, vie with. -3 to be a representative of, stand in place of. **-प्रादुस्** to appear, spring up; प्रादुरासीत्तमोनुदः Ms. 1. 6; R. 11. 15. **-व्यति** (Atm. व्यतिहे, व्यतिसे; व्यतिस्ते) to excel, surpass, be above or superior to, out-weigh; अन्यो व्यतिस्ते तु ममापि धर्मः Bk. 2. 35. **-अस्** II. 4. P. (अस्यति, आस, आस्थत्, असितुम्, अस्त) 1 To throw, cast, hurl, discharge, shoot (with loc. of the mark); हस्ते बिभर्ष्यस्तवे Śvet. Up. 3. 6; तस्मिन्नास्थदिषीकास्त्रम् R. 12. 23; Bk. 15. 91, 14. 77; sometimes with dat. or gen. दस्यवे हेतिमस्य Rv. 1. 103. 3. -2 To drive away, remove. -3 To frighten or scare away. -4 To throw or take away, let go, leave, give up; as in अस्तमान, अस्तशोक, अस्तकोप see अस्त. -5 To fight with; युयोध बलिरिन्द्रेण तारकेण गुहोऽस्यन Bhāg. 8. 10. 28. -With अति to shoot beyond or at, overpower (with arrows); अत्यस्त having shot beyond, having surpassed or excelled; joined in acc. (Tat. comp.; P. II. 1. 24.) **-अभिप्र** to throw over or upon, hurl at. **-परिनि** to stretch. **-अस्** III. 1 U. (असति-ते, असित). 1 To go. -2 To take or receive, seize. -3 To shine (The examples usually cited to illustrate this sense are:- निष्प्रभश्च प्रभुरास भूभृताम् R. 11. 81; तेनास लोकः पितृमान् विनेत्रा 14. 23; लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः Ku. 1. 35. But the sense of दिदीपे or 'shone' is far-fetched, though Vāmana is disposed to take it. It seems preferable to regard आस in these instances as equivalent to बभूव, either taking it, as Śākaṭāyana does, as an indeclinable तिङन्तप्रतिरूपकमव्ययम्, or considering it, as Vallabha does, as an ungrammatical form used against the rules of grammar, प्रामादिकः प्रयोगः; see Malli. on Ku. 1. 35).

अस्त *p. p.* 1 Thrown, cast, given up, left; असमये यत्त्वयास्तोऽभिमानः Ve. 6. -2 Finished. -3 Despatched. **-स्ता** Ved. A missile, an arrow. **-Comp. -करुण** *a.* merciless; हा धिक्कष्टमनिष्टमस्तकरुणः कोऽयं विधेः प्रक्रमः Mal. 5. 24. **-कोप, -रुष्** *a.* whose anger is pacified; इति धियास्तरुषः परिरेभिरे Śi. 6. 65. **-धी** *a.* foolish. **-व्यस्त** *a.* scattered here and there, confused, disordered; Ratn. 4. 6. (v. l. अस्तव्यस्त) **-संख्य** *a.* innumerable; उज्झत्सु संहार इवास्तसंख्यम् Ki. 16. 16.

अस्तृ *a.* Ved. Throwing, a shooter.

अस्तः [अस्यन्ते सूर्यकिरणा यत्र अस्-आधारे क्त] 1 Setting, western mountain (behind which the Sun is supposed to set); यश्चैष विन्ध्यास्तमहेन्द्रकल्पो... अधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् Śi. 9. 1; विडम्बयत्यस्तनिमग्नसूर्यम् R. 16. 11; यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीनाम् Ś. 4. 2. -2 Sunset. -3 Setting in general; (fig.) fall, decline; see below. -4 Conjunction of a planet with the Sun; शुक्रास्त, बुधास्त &c. **-स्तम्** 1 Home, abode, residence (Ved.); तमग्निमस्ते वसवो न्यृण्वन् Rv. 7. 1. 2, 10. 34. 10. -2 Death, end. आकाशं प्रत्यस्तं यन्ति Ch. Up. 1. 9. 1. -3 The seventh house (in astr.; लग्नात्सप्तमं स्थानम्). **-स्तम्** *ind.* At home, home; अस्तं गम्,-या-इ-प्राप् (*a*) To set, decline in the western horizon; गतोऽस्तमर्कः the Sun has set; (fig.) it is time to do the duties to be performed at sunset; *e. g.* for a cowherd to drive home his cattle, for a religious person to begin his prayers, for a thief to begin his nightly work &c.; कथमिहैव युवयोरस्तमितः सूर्यः V. 3. and Sar. S. 1. (*b*) To cease, vanish, be removed, disappear, be at an end; विषयिणः कस्यापदोऽस्तं गताः Pt. 1. 146. धृतिरस्तमिता R. 8. 66; दण्डेनास्तमितात्विषा Ku. 2. 23; अस्तमितैषा कथा K. 156 at an end, over; 198, 204. (*c*) to die; अथ चास्तमिता त्वमात्मना R. 8. 51, 12. 11. **-Comp. -अचलः, -अद्रिः, -गिरिः, -पर्वतः** the setting or western mountain. अधिरोढुमस्तगिरिमभ्यपतत् Śi. 9. 1. **-अवलम्बनम्** the resting of a heavenly body on the western part of the horizon, being about to set. **-उदयौ** (dual) rising and setting, rise and fall; अस्तोदयावदिशदप्रविभिन्नकालम् Mu. 3. 17. **-ग** *a.* set, become invisible (as a planet or star). **-गमनम्** 1 setting, disappearance. -2 death, sunset of life; Mal. 9. **-निमग्न** *a.* Set (as the Sun); विडम्बयत्यस्तनिमग्नसूर्यम् R. 16. 11. **-मस्तकः, -शिखरः** The top of the setting mountain; Ś. 4. 2. **-समयः** The moment of Sunset, the moment of end or death; करजालमस्तसमयेऽपि सताम् Śi. 9. 5.

अस्तकः Final beatitude, absolution (मोक्ष). **-कम्** Ved. Home. आ पत्नीरिदमस्तकम् Av. 2. 26. 5. also cf. उदये सविता रक्तो रक्तश्चास्तमने तथा । Subhās.

अस्ततातिः Ved. Home.

अस्तमनम् Setting (of the Sun); रवेरस्तमिस्तागमनिर्गमांस्ते तथोदयं चास्तमनं च वीराः Mb. 3. 164. 10.

अस्तमयः 1 Setting (of the Sun), करोत्यकालास्तमयं विवस्वतः Ki. 5. 35; (opp. उदय). -2 Destruction, end, decline, loss; भाग्यास्तमयमिवाक्ष्णोः M. 2. 11. -3 Fall, subjugation; उदयमस्तमयं च रघूद्वहात् R. 9. 9. -4 Obscuring, eclipsing; प्रभाप्ररोहास्तमयं रजांसि R. 6. 33. -5 Conjunction (of a planet) with the Sun.

अस्तनिके, अस्ता *ind.* Ved. at hand, near.

अस्ति *ind.* [अस्-शतिप्] 1 Being, existent, present; as in अस्तिक्षीरा, °कायः -2 Often used at the commencement of a tale or narrative in the sense of 'so it is', 'there', or merely as an expletive; अस्ति सिंहः प्रतिवसति स्म Pt. 4; अस्त्यत्र नगरे... त्रयः पुरुषा देवस्य श्रियं न सहन्ते Mu.

1, 5; अस्ति पूर्वमहं व्योमचारी विद्याधरोऽभवम् Ks. 22. 56, 1. 27; अस्ति तत्रभवान् वृषलं याजयिष्यति P. III. 3. 146 is it that &c. **–स्तिः** *f.* N. of a sister of Prāpti, daughter of Jarāsandha and wife of Kaṁsa. **–Comp. –कायः** [अस्ति कायः स्वरूपं यस्य] a category or predicament (with the Jainas); these categories are 5; –जीव°, पुद्गल°, धर्म° अधर्म°, and आकाश°. **–क्षीर** *a.* [अस्ति क्षीरं यस्य P. II. 2. 24 Vārt.] having milk. **–नास्ति** *ind.* doubtful, partly true and partly not; °त्वम्, °ता doubtful or partial existence. **–°प्रवादः** N. of the fourth of the fourteen Pūrvas or older writings of the Jainas.

अस्तित्वम् Existence.

अस्तिमत् *a.* [अस्ति विद्यमानं धनमस्य] Possessed of property, wealthy.

अस्तु *ind.* (Strictly 3rd pers. sing. Imperative of अस्) Let it be, be it so, well, implying permission; it is also said to have the senses of pain, contest, jealousy, superiority, acceptance, praise, indication, and acceptance with envy.

अस्तुंकार *a.* [कारेसत्यागदस्य P. VI. 3. 70 Vārt. अस्तोश्चेति वक्तव्यम्] 1 Efficacious, working (as a medicine). –2 Producing that which the physician promises shall be.

असंक्रान्तः An intercalary month (Hemādri's चतुर्वर्गचिन्तामणि).

असंयत *a.* 1 Unrestrained, not under control. –2 Not tied, as in असंयतोऽपि मोक्षार्थी; °आत्मन् having the soul unrestrained. असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः Bg. 6. 36. **–तः** N. of Viṣṇu.

असंयमः Absence of control or restraint, especially of the senses; आपदां कथितः पन्थाः इन्द्रियाणामसंयमः Subh.

असंयाज्य *a.* One with whom no body is allowed to sacrifice; Ms.

असंयुक्त *a.* 1 Separated. –2 Not conjunct (as a consonant). **–क्तम्** 1 Non-combination. –2 (In gram.) Hiatus.

असंयुत *a.* Unblended, ununited. **–तः** An epithet of Viṣṇu.

असंयोगः 1 Absence of union or connection. –2 Not a conjunct consonant; P. I. 2. 5.

असंरम्भः Fearlessness; Mb. 14. 38. 2.

असंरोधः Non-injury; Mb. 14.

असंविदान *a.* Ignorant, foolish; तौ हासंविदानावेव Ch. Up. 8. 7. 2; असंविदानेव जामात्रे कुप्यसि U. 7; Ki. 18. 42.

असंवीत *a.* Naked; उन्माद इव मुक्तमूर्धजोऽसंवीत एव विचचार Bhāg. 5. 6. 7.

असंवृतः *a.* Uncovered, exposed; प्रविश्य हि घ्नन्ति शठास्तथाविधानसंवृताङ्गान्निशिता इवेषवः Ki. 1. 30. **–तम्** N. of a hell.

असंवृत्तिः *f.* Non-completion.

असंव्यवहार्य *a.* With whom inter-course is forbidden.

असंव्यवहित *a.* Immediate, without any interval (of time or space).

असंशब्द्य *a.* Not worth mentioning; Mb. 3.

असंशय *a.* Free from doubt, certain मामेवैष्यस्यसंशयम् Bg. 8. 7; 18. 68. **–यम्** *ind.* Without doubt, undoubtedly, certainly, assuredly; असंशयं महाबाहो Bg. 6. 55; 7. 1. असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा Ś. 1. 22.

असंश्रव *a.* Out of hearing, inaudible; असंश्रवे out of the hearing of; असंश्रवे चैव गुरोर्न किंचिदपि कीर्तयेत् Ms. 2. 203.

असंश्लिष्ट *a.* Not joined or united. **–ष्टः** An epithet of Śiva.

असंसक्त *a.* 1 Unconnected, incoherent; दुहितुर्मूढसंसक्तो माभूत्तत्र विचारणा Mb. 13. 4. 11. –2 Unattached; अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि Rām. 1. 19. 17.

असंसूक्तगिल *a.* Swallowing without chewing (as Rudra's dogs). रुद्रस्यैलबकारेभ्योऽसंसूक्तगिलेभ्यः। इदं महास्येभ्यः श्वभ्यो अकरं नमः Av. 11. 2. 30.

असंसृतिः *f.* Non-return to worldly existence, absorption into the Supreme Spirit. निवृत्तिमार्गः कथितः ब्रह्मणा यदसंसृतिः Bhāg. 6. 1. 1.

असंसृष्ट *a.* 1 Not mixed with, not connected. –2 Not living in common, not reunited after partition of property (as an heir).

असंस्कारः 1 Non-consecration. –2 Natural state, want of embellishment or care.

असंस्कृत *a.* 1 Unpolished, not refined or cleansed &c. –2 Not decorated or adorned. –3 One over whom no purificatory rite (any one of the saṁskāras) has been performed. **–तः** An ungrammatical form (अपशब्द).

असंस्तुत *a.* 1 Unknown, unacquainted, not familiar; असंस्तुत इव परित्यक्तो बान्धवो जनः K. 173, 308; Ki. 3. 2. –2 Unusual, strange; असंस्तुतेषु प्रसभं भयेषु Ki. 3. 21. –3 Not in harmony or agreement with; धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः Ś. 1. 33.

असंस्थानम् 1 Absence of cohesion. –2 Disorder, confusion. –3 Want, destitution.

असंस्थित *a.* 1 Not arranged, disordered, irregular; असंस्थितमभूयिष्ठम् H. 3. 102. –2 Not collected. –3 Moving. –4 Unaccomplished; बभ्रेवासंस्थितं हविः Av. 6. 50. 2.

असंस्थितिः *f.* Disorder, confusion.

असंहत *a.* Not joined or united, scattered, loose, straggling. **–तः** The *Puruṣa* or soul (in Sān. Phil.). **–तम्** A form of array, open order of troops.

असंहार्य *a.* 1 Irresistible, insuperable; उपस्थितमसंहार्यैर्हयैः Rām. 5. 6. 5; विधिर्नूनमसंहार्यः प्राणिनां प्लवगोत्तम Rām. 5. 37. 4. -2 Not to be diverted or misled; Mb.

असकृत् *ind.* Not once, repeatedly, often and often; असकृदेकरथेन तरस्विना R. 9. 23; Me. 93. -**Comp.** -**समाधिः** repeated meditation. -**गर्भवासः** repeated birth. -**भवः** A tooth; Bri. S.

असकौ *a.* 1 = असौ this or that; पिबति च पाति च यासकौ रहस्त्वाम् Si. 7. 53. -2 This wicked one. cf. अव्ययसर्वनाम्नां अकच् प्राक्टेः P. V. 3. 71. भार्योढं तमवज्ञाय तस्थे सौमित्रियेऽसकौ Bk. 4. 15.

असक्त *a.* Not excessively attached, not feeling interested in, indifferent (to); असक्तः सुखमन्वभूत् R. 1. 21. -2 Not entangled; शाखासु वल्कलमसक्तमपि द्रुमाणाम् S. 2. 13. -3 Not united, detached. -4 Not attached to worldly feelings and connections. असक्तः स विशिष्यते Bg. 3. 7, 19. -**क्तम्** *ind.* 1 Without being excessively attached or addicted to; असक्तमाराधयतो यथायथम् Ki. 1. 11. -2 Without any hindrance, quickly; Dk. 35. तस्य मर्ध्नि शितं खड्गमसक्तं पर्वतेष्वपि Mb. 3. 39. 52. -3 Incessantly, ceaselessly असक्तमूधांसि पयः क्षरन्त्यम् Ki. 4. 31.

असक्तिः *f.* The being detached from worldly feelings or passions; असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु Bg. 13. 9.

असक्थ *a.* Thighless also असक्थिः (P. V. 4. 121.)

असक्र *a.* Ved. not ceasing to flow, not drying up; not going elsewhere (असंक्रमणी); धेनुं न इषं पिन्वतमसक्राम् Rv. 6. 63. 8.

असखिः An enemy, adversary.

असगोत्र *a.* Not belonging to the same *Gotra* or family; असगोत्रा च या पितुः Ms. 3. 5.

असंकरः 1 Non-mixture of caste. -2 Absence of confusion.

असंकल्पित *a.* Not determined; असंकल्पितमेवेह यदकस्मात्प्रवर्तते Rām. 2. 22. 24.

असंकसुक *a.* Not fickle, steady; Ms. 6. 43.

असंकुल *a.* Not crowded, open, clear, broad, (as a road &c.). -**लः** A broad road.

असंक्रान्त *a.* Not gone over or transmitted; °**मासः** an intercalary month.

असंख्य *a.* Beyond calculation, numberless, countless, innumerable; मन्वन्तराण्यसंख्यानि सर्गः संहार एव च Ms. 1. 80; 12. 15; °**ता, -त्वम्** infinity. प्रसह्य तेजोभिरसंख्यतां गतैः। Si.

असंख्यात *a.* Countless, innumerable. असंख्याता ओप्यमानाः सुवर्णाः Av. 12. 3. 28.

असंख्येय *a.* Innumerable. -**यः** 1 An epithet of Śiva. -2 An epithet of Viṣṇu; V. Sahas. -**यम्** An exceedingly large number. असंख्येयं स्वमस्मिन् निविष्टम् Av. 1. 8. 24. -**Comp.** -**गुण** *a.* innumerable.

असंग *a.* 1 Not attached, free from worldly ties -2 Not hindered or obstructed, not blunted; असंगगतयः शीघ्रा हरिवीरा महाबलाः Rām. 5. 51. 14. असंगमद्रिष्वपि सारवत्तया R. 3. 63; -3 Not united, solitary, unassailed. -**गः** 1 Non-attachment; अहिंसयेन्द्रियासंगैः (साधयन्तीह तत्पदम्) Ms. 6. 75. -2 *Puruṣa* or soul (in San. Phil.) -**चारिन्** *a.* moving without obstacle. Rām. 5. °**वत्** *a.* not attached to. Rām. 3

असंगत *a.* 1 Ununited, unaccompanied with. -2 improbable, inconsistent. -3 Unequal. -4 Unesteemed. -5 Unbecoming, improper. -6 Rude, ill-mannered, unpolished. -7 unobstructed, not hindered; शार्ङ्गं क्षिप्तामसंगताम् Rām. 6. 70. 134.

असंगतिः *f.* 1 Not associating with. -2 Incongruity, improbability. -3 (In Rhet.) A figure of speech in which a cause and tits effect are represented as locally different or separated (in which there is an apparent violation of the relation between cause and effect); भिन्नदेशतयात्यन्तं कार्यकारणभूतयोः । युगपद्धर्मयोर्यत्र ख्यातिः सा स्यादसंगतिः ॥ K. P. 10; विरुद्धं भिन्नदेशत्वं कार्यहेत्वोरसंगतिः। विषं जलधरैः पीतं मूर्छिताः पथिकाङ्गनाः॥ Kuval.

असंगम *a.* Not united. -**मः** 1 Separation, disunion. -2 Incongruity.

असंगिन् *a.* 1 Not united or associated. -2 Not attached to the world.

असश्चद्विष् *a.* Ved. 1 Persecuting those who are not (his) worshippers. -2 Having no enemies.

असजात *a.* Ved. Not related by blood.

असजात्य *a.* Without consanguinity or blood-relationship.

असंज्ञ *a.* Insensible; करोत्यसंज्ञान् सङ्ग्रामे देवान् वरुणानपि Rām. 6. 85. 18. -**ज्ञा** Disunion, disagreement, discord.

असत् *a.* 1 Not being or existing; तदभावे सदप्यसत् H. 3. 3; असति त्वयि Ku. 4. 12; Ms. 9. 154. -2 Non-existent, unreal; आत्मनो ब्रह्मणोऽभेदमसन्तं कः करिष्यति. -3 Bad (opp. सत्); सदसद्व्यक्तिहेतवः R. 1. 10. -4 Wicked, vile, evil; °विचार. -5 Not manifest. -6 Wrong, improper, false, untrue; इति यदुक्तं तदसत् (oft. occurring in controversial works). -7 Not answering its purpose. *m* (न्) Indra. *n.* (त्) 1 Non-existence, non-entity; नासदासीन्नो सदासीत् Rv. 10. 129. 1; असद्वा इदमग्र आसीत् ततो वै सदजायत Tait. Up. 2. 7. 1; नासतो विद्यते भावः Bg. 2. 16. Ms. 12. 118; 1. 11, 14, 74. -2 An evil, a harm. -3 Untruth, falsehood. -**ती** An unchaste woman; असती भवति सलज्जा Pt. 1. 418. -**Comp.** -**अध्येतृ** *m.* a Brāhmaṇa who reads heterodox works, one who neglects his own Śākhā and studies another; also called

शाखारण्डः; स्वशाखां यः परित्यज्य अन्यत्र कुरुते श्रमम्। शाखारण्डः स विज्ञेयो वर्जयेत्तं क्रियासु च॥ **-आगमः** 1 a heterodox Śāstra or doctrine. -2 acquisition (of wealth) by unfair or foul means. -3 a foul means itself. **-आचार** *a.* following evil practices, wicked. (**-रः**) an evil practice. **-आचारिन्** *a.* one who follows evil practices, wicked, vile. **-कर्मन्, -क्रिया** &c. See below. **-कल्पना** 1 an untrue action, one which never took place. -2 fabrication of falsehood. **-ख्यातिः** *f.* wrong or improper perception or knowledge; आत्मख्याति रसख्यातिरख्यातिः ख्यातिरन्यथा Sarva. S. **-ग्र (ग्रा) हः** 1 a bad trick. -2 a bad opinion, prejudice. मोहाद् गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः Bg. 16. 10. -3 childish desire. **-चेष्टितम्** harm, injury; प्राणिष्वसच्चेष्टितम् Ś. 5. 9. **-जनः** a bad, wicked, or contemptible man. **-दृश्** *a.* evil-eyed. **-पथः** 1 a bad road (lit.). -2 evil practices or doctrines; नाशो हन्त सतामसत्पथजुषामायुः समानां शतम् Bv. 4. 36. **-परिग्रहः** acceptance of unfit presents, receiving presents from improper persons; Ms. 12. 32. **-पुत्रः** 1 a chidless man; Ms. 9. 154. -2 a bad son or disreputable son. **-प्रतिग्रहः** 1 present of bad things; Ms. 11. 194. -2 receiving unfit presents (such as तिल) or from improper persons. **-भावः** 1 non-existence, absence. -2 a bad or wicked opinion. -3 an evil disposition. **-वादिन्** *a.* one who says that a matter (or idea) is non-existent, who negatives the existence or declares the non-existence of an idea or matter; असद्वादी हि विद्यमानमपि अनुपलभ्य ब्रूयात्। ŚB. on MS. 10. 8. 4. °त्वम् Being an असद्वादिन्; सद्वादित्वाच्च पाणिनेर्वचनं प्रमाणम्। असद्वादित्वान्न कात्यायनस्य। ŚB. on MS. 10. 8. 4. **-वृत्ति, -व्यवहार** *a.* following evil practices, wicked. (**-त्तिः** *f.*) 1 a low or degrading occupation. -2 wickedness, **-व्यवहार** *a.* following evil practices. (**-रः**) evil practice. **-शास्त्रम्** 1 a wrong doctrine. -2 a heterodox doctrine (such as that of the Bauddhas); Ms. 11. 65. **-संसर्गः** bad company. **-हेतुः** 1 a statement having exceptions (in न्याय). -2 a bad or fallacious *hetu*; See हेत्वाभास.

असतायी Wickedness.

असत्कृ 8 U. To disrespet, dishonour, not to receive hospitably.

असत्कर्मन् *a.* Of bad conduct, wicked. *n.* (**-र्म**) 1 A bad action (prohibited by the Vedas). -2 Wickedness.

असत्कारः, असत्क्रिया Disrepect, dishonour, bad or inhospitable reception.

असत्कृत *a.* 1 Not honoured, disrespected; यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि Bg. 11. 42. -2 Done from improper motives. **-तम्** bad or wicked deed. असत्कृतमवज्ञातम् Bg. 17. 22.

असत्ता 1 Non-existence. -2 Untruth. -3 Wickedness, badness.

असत्त्व *a.* 1 Without energy or strength. -2 Having no animal. -3 Having no goodness. **-त्त्वम्** 1 Non-existence. -2 Unreality, untruth. -3 Wickedness, badness. -4 Duet. -5 Darkness.

असत्य *a.* 1 Untrue, false; पापासः सन्तो अनृता असत्याः Rv. 4. 5. 5; असत्यमप्रतिष्ठम् Bg. 16. 8. -2 Imaginary, unreal, असत्यकण्ठार्पितबाहुबन्धना Ku. 5. 27. -3 of uncertain result; असत्यानि च युद्धानि संशयो मे न रोचते Rām. 5. 30. 35. **-त्यः** A liar. **-त्यम्** Falsehood, untruth. **-Comp. -वादिन्** *a.* speaking falsely, liar. **-सन्ध** *a.* not true to one's promise, false, perfidious, treacherous; °धे जने सखी पदं कारिता Ś. 4. **-सन्निभ** *a.* improbable, unlikely.

असदृश *a.* (**-शी** *f.*) 1 Dissimilar, unlike. -2 Unfit, improper, incongruous; °व्यवहारिन् behaving improperly, H. 2; °संयोगकारिन् K. 12 unworthy; मानः किमप्यसदृशं विकृतं वचस्ते Ve. 5. 3. **-Comp. -उपमम्** (in rhetoric) A dissimilar simile.

असद्यस् *ind.* Not immediately, after delay.

असन् *n.* Blood (used only in the declension of असृज् after acc. pl.).

असनम् Throwing, discharging, casting; as in इष्वसनम् a bow. **-नः** N. of a tree (पीतसाल) Bridelia retusa (Mar. आसणा); Rām. 2. 94. 8; निरसनैरसनैरवृथार्थता Śi. 6. 47. **-ना** Ved. A missile, an arrow. **-Comp. -पर्णी** N. of a tree (सातल; Mar. गोकर्णी).

असनिः One who throws &c.

असन्तति, असन्तान *a.* Having no issue, childless. **-तिः, -नः** Childlessness, failure of issue.

असंतुष्ट *a.* Discontented, displeased; असंतुष्टा द्विजा नष्टाः

असंतोषः Displeasure.

असंदिग्ध *a.* 1 Not doubtful, distinct, certain, clear. -2 Not vanished. -3 Confident, unsuspected. **-ग्धम्** *ind.* Certainly, undoubtedly.

असंदित, -न *a.* Ved. Not restrained, free. असंदिनो विसृज विष्वगुल्काः Rv. 4. 4. 2; असंदितानां संदाता Ms. 8. 342.

असन्न *a.* Ved. Without rest or repose, untiring, restless.

असंधानम् 1 Want of aim or object. -2 Disjunction.

असंधि *a.* 1 Not joined together (as words). -2 Not bound or restrained, at liberty. **-धिः** 1 Absence of *Sandhi* or euphony. -2 Want of union, connection.

असंनद्ध *a.* 1 Unarmed. -2 Pretending to knowledge, conceited (पण्डितंमन्य). -3 Proud, arrogant. -4 Born or produced.

असंनिकर्षः 1 Non-perception of objects, not bringing them to the mind. -2 Remoteness.

असंनिकृष्ट *a.* 1 Unperceived. -2 Not near, remote.

असंनिधिः, -निधानम् 1 Absence, distance. -2 Confidence.

असंनिहित *a.* 1 Not near, distant. -2 Placed in a wrong manner.

असंनिवृत्तिः *f.* Non-return; असंनिवृत्त्यै तदतीतमेव S. 6. 10 gone never to return; परलोकमसंनिवृत्तये R. 8. 49.

असपत्न *a.* 1 Without a rival wife. -2 Not an enemy, friendly. -3 Without enemies, not attacked; इदं तदक्रि देवा असपत्ना किलाभुवम् Rv. 10. 159. 4; अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धम् Bg. 2. 8. **-त्नम्** Undisturbed condition, peace. **-त्नी** A sort of brick (इष्टकाभेदः).

असपिण्ड *a.* Not connected by offerings of rice-balls; or not connected by blood-relationship.

असभ्य *a.* 1 Unfit for an assembly. -2 Vulgar, low, obscene, indecent (words &c.). अयं त्वसभ्यस्तव जन्मनो गृहे श्रुत्वाग्रजांस्ते न्यवधीत् सुरेश्वर Bhāg.

असम *a.* Uneven, odd (as a number); असमशीलाः खलु मृगाः Bv. 1. 2; mean, contemptible. -2 Unequal (in space, number or dignity); असमैः समीयमानः Pt. 1. 74. -3 Unequalled, matchless, unsurpassed; समवतारसमैरसमैस्तटैः Ki. 5. 7; वाग्विशेषाणामसमः श्रोता K. 12; Ms. 10. 73. -4 Uneven, not level (as ground). **-मः** N. of Buddha. **-Comp. -इषुः, -बाणः, -सायकः** 'having an odd number of arrows', epithets of Cupid who has five arrows. **-नयन, -नेत्र, -लोचन** *a.* 'having an odd number of eyes', epithets of Śiva, who has three eyes. **-वृत्तम्** a metre in which the *gaṇas* are not the same in all lines.

असमग्र *a.* Incomplete; partial. **-ग्रम्** *ind.* Incompletely, not entirely; ततो निषङ्गादसमग्रमुद्धृतम् R. 3. 64.

असमञ्जस *a.* 1 Indistinct, unintelligible; स्खलदसमञ्जसमुग्धजल्पितं ते U. 4. 4; Māl. 10. 2 faltering, inarticulate and pretty prattle. -2 Unbecoming, improper; यद्यपि न कापि हानिर्द्राक्षामन्यस्य रासभे चरति। असमञ्जसमिति मत्वा तथापि तरलायते चेतः॥ Udb. -3 Absurd, nonsensical, foolish; कृतं किं वा सुपर्णस्य ते नैकेनासमञ्जसम् Bhāg. 10. 17. 7. **-सम्** Non-conformity, disparity, difference. *ind.* 1 Unbecomingly, improperly. -2 In a fluctuating or confused manner.

असमद् *f.* Ved. Non-conflict, harmony, concord.

असमद *a.* [सह मदेन गर्वेण समदः कलहः स नास्ति यत्र] Without a quarrel or opposition.

असमन *a.* 1 Of different colours or minds. -2 Going in different directions; असमना अजिरासो रघुष्यदः Rv. 1. 140. 4. -3 Uneven, unequal; असमने अध्वनि वृजिने पथि Rv. 6. 46. 13.

असमयः 1 Unseasonableness. -2 Unfit or unfavourable time; असमये मतिरुन्मिषति ध्रुवम् N. 4. 57.

असमर्थ *a.* 1 Not able or competent; अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि Bg. 12. 10. -2 Weak, feeble. -3 (In Rhet.) Powerless to convey the intended meaning, a defect of a word; यत्तदर्थं पठ्यते न च तत्रास्य शक्तिः तदसमर्थत्वम् K.P.7; *e. g.* in कुञ्जं हन्ति कृशोदरी; हन्, though read in root-books in the sense of 'going', is here powerless to convey that meaning. **-Comp. -समासः** a compound in which the conjunction of words is not as it should be; *e. g.* in अश्राद्धभोजिन्, असूर्यंपश्य, अ goes not with श्राद्ध or सूर्यं but with भोजिन् or पश्य; Mbh. on P. I. 1. 43.

असमवायिन् *a.* Not intimate or inherent, accidental, separable. **-Comp. -कारणम्** (In logic) an accidental cause, not inherent and intimate relation; गुणकर्ममात्रवृत्तिज्ञेयमथाप्यसमवायिहेतुत्वम् Bhāṣā. P.; यथा तन्तुसंयोगः पटस्य.

असमवेत *a.* Not classed together, incoherent; °रूपम् incoherently.

असमस्त *a.* 1 Incomplete, imperfect, partial, not whole. -2 (In gram.) Not joined in a compound, not compounded. -3 Uncollected. -4 Separate, detached, unconnected (opp. व्यस्त). **-स्तम्** An uncompounded word (the sentence showing the dissolution of a compound).

असमाति *a.* Having nothing equal, unparalleled.

असमान *a.* Unequalled, matchless; °लावण्यम् Dk. 13.

असमाप्त *a.* 1 Not completed or finished, left incomplete; असमाप्तविधिर्यतो मुनिः R. 8. 76; Ku. 4. 19. -2 Not fully acquired.

असमायुक्त *a.* Not properly disciplined; अस्ति वाहनसामर्थ्यम् । असमायुक्तस्तु सः Pratijñā. 4.

असमावृत्तः, -त्तकः / असमावर्तकः / असमावृत्तिकः A religious student who has not completed the period of his residence with his preceptor; मासिकान्नं तु योऽश्नीयादसमावर्तको द्विजः Ms. 11. 157.

असमाहार *a.* Not joined. **-रः** 1 Non-recovery of anything. -2 Disunion.

असमिध्य *ind.* Not having kindled; असमिध्य च पावकम् Ms. 2. 187.

असमीक्ष्य *ind.* Not having (properly) considered. **-Comp. -कारिन्** *a.* acting inconsiderately, imprudent, not circumspect; सर्वमिदं मम नृशंसस्य असमीक्ष्यकारितया विजृम्भितम् Nāg. 5.

असमीचीन *a.* Erroneous, wrong; तस्माद् यस्य च दुष्टं करणं यत्र च मिथ्येति प्रत्ययः स एवासमीचीनः प्रत्ययो नान्य इति। ŚB. on MS. 1. 1. 5.

असमृद्धिः *f.* Non-accomplishment, ill-success; नात्मानमवमन्येत पूर्वाभिरसमृद्धिभिः Ms. 4. 137.

असमेत *a.* Not arrived, absent; कच्चिदसमेतपरिच्छदः R. 9. 70.

असंपत्ति *a.* Unlucky, poor, miserable. **–त्तिः** *f.* 1 Ill-luck, want of success or wealth. –2 Non-accomplishment, failure; न च शोचत्यसंपत्तौ Ms. 12. 36.

असंपात *a.* Not present or at hand. **–तः** Inactivity, cessation of any work; असंपातं करिष्यामि ह्यद्य त्रैलोक्यचारिणाम् Rām. 3. 64. 59.

असंपूर्ण *a.* 1 Not complete, unfinished. –2 Not whole or entire. –3 Not full, partial, as the moon; चन्द्रमसंपूर्णमण्डलमिदानीम् Mu. 1. 6.

असंप्रज्ञात *a.* Not well discerned, or distinguished, a kind of समाधि (= निर्विकल्पसमाधि q. v.)

असंबद्ध *a.* 1 Unconnected, incoherent. –2 Nonsensical, absurd, unmeaning; °प्रलापिनी talking nonsense; असंबद्धः खल्वसि Mk. 9 absurd fellow; °मनोरथाः Māl. 2; °द्धं प्रलपितुं प्रवृत्तः Ratn. 2. –3 Improper, wrong; Ms. 12. 6. –4 Not closely associated, not related; असंबद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति Ms. 8. 163. **–द्धम्** An absurd sentence, unmeaning or nonsensical speech; *e. g.* यावज्जीवमहं मौनी when uttered by some one; see अवद्ध also. **–अर्थव्यवधान** *a.* Having the interception of an irrelevant matter; तस्मान्नासम्बद्धार्थव्यवधानैकवाक्यता भवति। ŚB. on MS. 3. 1. 21.

असंबन्ध *a.* Unconnected, not relating or belonging to. परपत्नी तु या स्त्री स्यादसंबन्धा च योनितः Ms. 2. 129. **–न्धः** Non connection, absence of any relation or connection; यत्रा साध्यवदन्यस्मिन्नसंबन्ध उदाहृतः Bhāṣā. P. 68.

असंबाध *a.* 1 Not narrow, spacious, wide; असंबाधं बध्यतो मानवानाम् Av. 12. 1. 2. –2 Not crowded with people, lonely, solitary; वसन्नसंबाधशिवेऽपि देशे Ki. 3. 53. –3 Open, accessible. –4 Separated by an interval; द्विपैरसंबाधमयांबभूवे Śi. 3. 67. –5 Without pain. **–धा** N. of a metre consisting of 56 syllables. **–धम्** Ved. Open space; असंबाधे पृथिव्या उरौ लोके नि धीयस्व Av. 18. 2. 20.

असंबोधः Non-knowledge, ignorance; Mb. 12

असंभव *a.* Improbable, unlikely, inconsistent; असंभवं हेममृगस्य जन्म H. 1. 26, **–वः** 1 Non-existence; अन्यदाहुरसंभवात् Vāj. 40. 10; Iśa. Up. 13; रामेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः Pt. 2. 4; Śi. 16. 34. –2 Improbability, impossibility. **–वा, –वम्** An extra-ordinary event.

असंभवत् *a.* Improbable; असंभवद्घनरसा शताली परिसेविता। करं न सहते राजन् भूमिर्नववधूरिव॥

असंभव्य, –असंभाविन् *a.* 1 Impossible; असंभव्यं न वक्तव्यम्. –2 Incomprehensible. **–व्यम्** *ind.* In an incomprehensible or extraordinary manner, so as to prevent any restoration; प्रजां हिंसित्वा ब्राह्मणीमसंभव्यम् पराभवम् Av. 5. 18. 12.

असंभावना 1 Difficulty or impossibility of comprehending. –2 Improbability. –3 Want of respect.

असंभावनीय, –असंभाव्य *a.* 1 Impossible. –2 Inconceivable, incomprehensible. **–व्यम्** = असंभव्यम् q. v.

असंभावित *a.* Unworthy of. **–उपमा** A simile that implies impossibility.

असंभूतिः *f.* 1 Non-existence; illusion (माया); अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽसंभूतिमुपासते Vāj. 40. 9.; Iśop. 12 –2 Not being born again. –3 Undeveloped cause (प्रकृति).

असंभाष्य *a.* Unfit for conversation; असंभाष्ये साक्षिभिश्च देशे संभाषते मिथः Ms. 8. 55.

असंभृत *a.* 1 Not brought about by artificial means, not artificial, natural; असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टेः Ku. 1. 31. –2 Not properly nourished.

असंभेद्य *a.* Not to be brought into contact; Mb.

असंभोज्य *a.* One with whom one ought not to eat; असंभोज्या ह्यसंयाज्या असंपाठ्याविवाहिनः Ms. 9. 238.

असंभ्रम *a.* Free from agitation, composed, cool. **–मः** Calmness, steadiness; शशंस तुल्यसत्त्वानां सैन्यघोषेऽप्यसंभ्रमम् R. 4. 72. **–मम्, असंभ्रान्तम्** Coolly.

असंमत *a.* 1 Disapproved, not allowed or permitted, not consented to; असंमतः कस्तव मुक्तिमार्गम् Ku. 3. 5. –2 Disliked, averse. –3 Dissentient, differing from. **–तः** An enemy; यतु दोषैरसंमतान् K. P. 7. **–Comp. –आदायिन्** *a.* taking without the consent of the possessor, such as a thief. सुरापोऽसंमतादायी भ्रूणहा गुरुतल्पगः। तपसा तरते... Mb. 13. 122. 9.

असंमतिः *f.* 1 Dissent, difference of opinion, disagreement, –2 Disapproval; dislike, aversion. –3 Dishonour; प्रणाम्योऽसंमतौ P. III. 1. 128.

असंमानः Disrespect, disgrace.

असंमित *a.* Not limited, immense.

असंमुख *a.* Having the face turned away from; Ks.

असंमूढ *a.* Not infatuated, undeluded. –2 Steady, composed. स्थिरबुद्धिरसंमूढः Bg. 5. 20; 10. 3; 15. 19.

असंमोहः 1 Absence of infatuation; बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः Bg. 10. 4. –2 Steadiness, composure, coolness. –3 Real knowledge, true insight (into a thing).

असंमृष्ट *a.* Ved. 1 Not blended or united together. –2 Without any hurt, uninjured, safe. –3 Not cleansed असंमृष्टो जायसे मात्रोः शुचिः; Rv. 5. 11. 3.

असम्यञ्च् *a.* (**–मीची** *f.*) 1 Bad, improper, incorrect. –2 Imperfect, incomplete. **–Comp. –कारिन्** *a.* 1 inexpert, incompetent. –2 ill-conducted, profligate. –3 Acting improperly; Ms. 9. 259. **–प्रयोगः** Incorrect application.

असरुः [सरति सृ–उन् न. त.] N. of a medicinal plant Blumea Lacera (Mar. काकडशिंगी).

असर्व *a.* Not all; °वीर *a.* Ved. not having all one's men collected. असर्ववीरश्चरतु प्रणुतो द्वेष्यः Av. 9. 2. 14.

असलम् [अस्यते क्षिप्यतेऽनेन; अस् + कलच्] 1 Iron. -2 A Mantra used in discharging a missile. -3 Arms.

असवर्ण *a.* 1 Of a different caste or tribe; अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् Ś. 1. -2 Not homogeneous.

असव्य *a.* Not-left (*i. e.* right).

असश्चत् *a.* Ved. 1 Not disposed to go, not going; अस्य प्रजावती गृहेऽसश्चन्ती दिवे दिवे Rv. 6. 31. 4. -2 Unceasing, inexhaustible, not drying up. -3 Not closed up, not defeated or overcome, untouched (as by any one attempting to enter a door).

असस्त् *a.* Ved. Not sleeping, watchful, wakeful; अग्ने रेजन्ते अससन्तो अजराः Rv. 1. 143. 3.

असह *a.* 1 Not enduring, intolerant, impatient of; कालक्षेपासहः Ks. 9. 37. -2 Unable to bear, support, or endure; oft. with gen. of object, कुसुमपातस्यासहं शरीरम् K. 250; सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य Mu. 4. 13; असहतरा कुचकुम्भयोर्भरस्य Śi. 7. 48; 10. 81; Ki. 7. 7. -हम् The middle of the breast.

असहन *a.* Not enduring, intolerant, impatient, envious, jealous, असहना खलुसा। दूरारूढश्वासाः प्रणयः V. 4; Me. 54 (v. l.), प्रिया मुग्धन्यय ध्रुवमसहना जीवितमसौ Ratn. 3. 15; Śi. 15. 39. -नः An enemy. -नम् Intolerance, impatience; jealousy परगुणासहनम् = असूया.

असहनीय, असहितव्य, असह्य *a.* 1 Unbearable, insufferable, intolerable; (ददर्श) तदपारमसह्यं च वानराणां महाबलम् Rām. 6. 26. 7; R. 18. 25. नववैधव्यमसह्यवेदनम् Ku. 4. 1. -2 Impracticable, impossible (असह्यं द्रष्टुं = invisible). -Comp. -पीड *a.* Causing intolerable pain; असह्यपीडं भगवन्नृणमन्त्यमवेहि मे R. 1. 71.

असहमान *a.* Impatient.

असहिष्णु *a.* 1 Impatient, unenduring, envious or jealous of; as in परसुखासहिष्णुः. -2 Quarrelsome; °ता impatience, envy; सुजनबन्धुजनेष्वसहिष्णुता Bh. 2. 52.

असहाय *a.* 1 Friendless, lonely, solitary; एकमसहायमगारम् P. V. 1. 113 Com. -2 Without companions or assistants; Ms. 7. 30. अपि यत्सुकरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम्। विशेषतोऽसहायेन किं नु राज्यं महोदयम्॥ 55; °ता, -त्वम् loneliness, solitude; Ms. 6. 44; °वत् without companions, friendless; एक एव चरेन्नित्यं सिद्ध्यर्थमसहायवान् Ms. 6. 42.

असहित *a.* Unassociated, unaccompanied.

असाक्षात् *ind.* 1 Not before the eyes, invisibly, imperceptibly. -2 Not present (used adjectively). -3 Indirectly. -Comp. -कारः absence; non-perception.

असाक्षिक *a.* (-की *f.*) 1 Having no witness, unattested, unwitnessed; असाक्षिकेषु त्वर्थेषु मिथो विवदमानयोः Ms. 8. 109. -2 Without a ruler. -Comp. -हत *a.* Beaten (in law) without witness; Y. 2. 212.

असाक्षिन् *a.* 1 Not an eye-witness. Y. 2. 71. -2 One whose evidence is not admissible (in law). -3 One who is disqualified to attest a legal document.

असाक्ष्यम् Want of evidence.

असाद *a.* Ved. Not sitting; having no seat; Not mounted (on horse-back); अग्मादा ये च सादिनः Av. 11. 10. 24. -2 Not becoming tired, unwearied; Raj. T.

असाधन *a.* Without means, destitute of resources, materials, or instruments; Pt. 2. 1. -नम् 1 Non-accomplishment. -2 Not proving or establishing.

असाधनीय, असाध्य *a.* 1 Not to be accomplished or completed, not proper, easy, or capable of being accomplished; नास्ति असाध्यं नाम मनोभुवः K. 157. -2 Not capable of being proved; (see com. on Y. 2. 6.) -3 Incurable, irremediable (as a disease or patient); असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा Śi. 2. 84; असाध्य इति वैद्येनातुर इव V. 3; Mv. 4. 23; भिषजामसाध्यम् R. 8. 93. -4 Not to be overpowered or mastered.

असाधारण *a.* 1 Not common, peculiar; special, specific. -2 (In logic) Existing neither in सपक्ष or विपक्ष as a *hetu*; यस्तूभयस्माद् व्यावृत्तः स त्वसाधारणो मतः -3 Not to be claimed by anyone else, exclusively belonging to one (as wealth &c.); पिना पुत्रान्तरेऽप्यपि साधारणी माता त्वसाधारणी Mitā. -णः A fallacy or हेत्वाभास in Logic; one of the three kinds of अनैकान्तिक q. v. -णम् Speciality, special property.

असाधु *a.* Not good, bad, distasteful, unpleasant; अतोऽर्हसि क्षन्तुमसाधु साधु वा Ki. 1. 4. -2 Wicked. -3 Ill-behaved (with loc.); असाधुर्मातरि Sk., असाधुः पितरि Mbh. 2. 3. 36 -4 Corrupt, not properly formed or *Sanskrit* (as a word); यथा गोणीशब्दः सास्नादिमति असाधुः Bhartṛi. Mbh. Dīpikā -ध्वी An unchaste woman. °ता, -त्वम् Wickedness. -Comp. -वृत्ता an unchaste woman.

असान्निध्यम् Non-nearness, Absence; असान्निध्यं कथं कृष्ण तवासीद् वृष्णिनन्दन Mb. 3. 14. 1.

असामञ्जस्यम् 1 Incorrectness. -2 Impropriety.

असामयिक *a.* (-की *f.*) Inopportune, unseasonable; किमसामयिकं वितन्वतां मनसः क्षोभमुपात्तरंहसः Ki. 2. 40.

असामान्य *a.* 1 Not common, peculiar, exclusive, sole; रामं सीतापरित्यागादसामान्यपतिं भुवः R. 15. 39. -2 Extraordinary. -न्यम् A peculiar or special property.

असामि *a.* Ved. Not half, whole, complete. -मि *ind.* Completely, fully. -Comp. -शवस् *a.* Having complete strength; अर्हन्तो ये सुदानवो नरो असामिशवसः Rv. 5. 52. 5.

असांप्रत *a.* Unfit, unbecoming, improper; अनाचक्षाणयाऽसांप्रतं कृतम् M. 5. -तम् *ind.* Improperly, unfitly; oft. used with an adjectival force = असांप्रत; विषवृक्षोऽपि

संवर्ध्य स्वयं छेत्तुमसांप्रतम् Ku. 2. 55; संप्रत्यसांप्रतं वक्तुमुक्ते मुसलपाणिना Si. 2. 71. R. 8. 61; Pt. 1. 245.

असांप्रतिकता *f.* Improper behaviour; B. R.

असांप्रदायिक *a.* Not traditional, not sanctioned by the tradition. U.

असाम्यम् 1 Difference, dissimilarity; Mb. 2. -2 Unsuitableness (in medicine or diet).

असार *a.* [न. ब.] 1 Sapless, insipid. -2 (*a*) Without essence, useless; असारः खलु संसारः Udb.; (*b*) worthless, unsubstantial, without strength, stuff or value, deprived of its essence; असारं संसारं परिमुषितरत्नं त्रिभुवनम् Māl. 5. 30; U. 1; असारे खलु संसारे सारमेतच्चतुष्टयम् Dharm. 12, 13; तत्संसारमसारमेव निखिलं बुद्ध्वा बुधा बोधकाः Bh. 3. 146. -3 Vain, unprofitable; Pt. 1. 28. -4 Weak, feeble, infirm, fragile; श्रुतिपथमसारम् Mu. 6. 14; बहूनामप्यसाराणां संहतिः कार्यसाधिका (समवायो हि दुर्जयः) Pt. 1. 331; Si. 2. 50. -5 Poor; Dk. 40. -6 With no enthusiasm, not ready; सुयुद्धकामुकं सारमसारं विपरीतकम्। Śukra. 4. 872. -रः,-रम् 1 Unessential or unimportant portion; कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटम् H. 3. 82. -2 N. of a tree (एरण्ड). -3 Aloe wood. (Mar. अगरु).

असारता 1 Saplessness. -2 Worthlessness; आभिः स्वीकरणात्सिद्धी रक्षमाणोऽप्यसारताम् Y. 2. 60. -3 Unsubstantial nature; transitory or frail state; धिगिमां देहभृतामसारताम् R. 8. 51.

असावधान *a.* Careless, inadvertent.

असाहसम् Absence of violence, gentleness.

असाहसिक *a.* Not acting boldly or inconsiderately; न सहास्मि साहसमसाहसिकी Si. 9. 59.

असिः [अस्यते क्षिप्यते; अस्-इन् Uṇ. 4. 139] 1 A sword -2 A knife used for killing animals. -3 [अस्यति सेवनेन पापानि] N. of a river to the south of Benares. -4 Breath (श्वास). -सि *ind.* The 2nd pers. sing. of the present of अस् to be, used as an indeclinable in the sense of 'त्वम्' thou; as in कृतवानसि विप्रियं न मे Ku. 4. 7 (where however असि may be taken as a verb). -Comp. -असि *ind.* sword against sword. -गण्डः a small pillow for the cheeks; (असिः क्षिप्तो गण्डो यत्र Tv.). -चर्या exercise or practice of arms; Mb. 1. -जीविन् *a.* one who earns his livelihood by means of swords, a soldier fighting for wages. -दंष्ट्रः, दंष्ट्रकः the marine monster *makara* or crocodile (painted on the banner of Kāmadeva). -दन्तः a crocodile. -धारा the edge of a sword; सुरगज इव दन्तैर्भग्नदैत्यासिधारैः R. 10. 86, 41. -धाराव्रतम् [असिधारायां स्थितिरिव दुष्करं व्रतम्] 1 (according to some) the vow of standing on the edge of a sword; (according to others) the vow of keeping constant company with a young wife and yet steadily resisting the temptation of sexual intercourse with her; यत्रैकशयनस्थापि प्रमदा नोपभुज्यते। असिधाराव्रतं नाम वदन्ति मुनिपुंगवाः॥ or शयने मध्ये खड्गं विधाय स्त्रीपुंसौ यत्र ब्रह्मचर्येण स्वपतस्तत्; or युवा युवत्या सार्धं यन्मुग्धभर्तृवदाचरेत्। अन्तर्निवृत्तसङ्गः स्यादसिधाराव्रतं हि तत् Yādava. -2 (hence fig.) any hopelssly difficult task; सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् Bh. 2. 28, 64; असिधाराव्रतमिदं यदरिणा सह संवासः Pt. 3. -धावः, -धावकः an armourer, furbisher. वाद्यविद्याविदग्धाश्च लुब्धकाश्चासिधावकाः। Śiva. B. 31. 21. -धेनुः, -धेनुका [असिर्धेनुरिव यस्याः वा कप् or असेर्धेनुका (धेनुशब्देन स्त्रीवाचकत्वं संदृश्यते)] a knife; Vikr. 4. 69; cf. स्याच्छस्त्री चासिपुत्री च च्छुरिका चासिधेनुका। Ak. 2. 8. 92. -पत्र *a.* having sword-shaped leaves; जातं तमालमन्यसिपत्रवृक्षम् R. 14. 48. (-त्रः) 1 the sugar-cane. -2 a kind of tree which grows in the lower world. (Mar. त्रिधारी निवडुंग.) -3 a hell paved with swords. (-त्रम्) 1 the blade of a sword. -2 a sheath, a scabbard. °वनम् a hell where the trees have leaves as sharp as swords. असिपत्रवनं चैव निशितं क्षुरसंवृतम् (ददर्श) Mb. 18. 2. 23; असिपत्रवनं चैव लोहदारकमेव च। Ms. 4. 90; -पत्रकः 1 a sugar-cane. -2 white दर्भ grass, Bhāg. 5. 26. 7. -पथः, -थम् the course of the breath. -पुच्छः, -पुच्छकः the Gangetic porpoise; see शिशुमार. -पुत्रिका, -पुत्री a kinfe (असेः पुत्रीव). -मेदः [असिरिव तीक्ष्णो मेदो निर्यासो यस्य] the fetid *Khadira*. (विट्खदिर; Mar. शेण्याखैर). -लता the blade of a sword; दद्गुरुल्लसितासिलतासिताः Si. 6. 51. -हत्य *a.* to be killed with a sword. (-त्यम्) fighting with knives or swords. -हस्तः killing by right hand sword; (असिहस्तो दक्षिणबाहुविभ्रान्तच्छेदः। इति नीलकण्ठटीका); असिहस्तापहस्ताभ्यां तेषां गात्राण्यकृन्तत Mb. 6. 90. 45 -हेतिः [असिर्हेतिः साधनमस्य] a swordsman.

असिकम् The part of the face between the underlip and the chin.

असिक्नी [सिता केशादौ शुभ्रा जरती, तद्भिन्ना अवृद्धा, असित तकारस्य ङीप् च P. IV. 1. 39 छन्दसि क्नमेके Vārt.] 1 A young maidservant of the harem. -2 Night (Nir.). -3 N. of a river in the Punjab, mentioned along with others in the line. इमं मे गङ्गे यमुने...असिक्निया मरुद्वृधे...&c. Rv. 10. 75. 5; करीषिणीमसिक्नीं च कुशचीरां महानदीम् Mb. 6. 9. 23. *a.* black; त्वद् भिया विश आयन्नसिक्नीः Rv. 7. 5. 3. असिक्न्यस्योषधे Mbh. on 4. 1. 39.

असिक्निका A young woman-servant; गतो गणस्तूर्णमसिक्निकानाम् Kāśi. on P. IV. 1. 39.

असित *a.* 1 Unbound (Ved). -2 [न सितः शुभ्रः] Not white, black, dark-blue, dark-coloured; असिता मोहरजनी Śānti. 3. 4; Y. 3. 166; °लोचना, °नयना &c. -तः 1 The dark or blue colour; the dark fortnight of lunar month. -3 N. of the planet Saturn. -4 A black snake. -5 N. of the sage देवल; असितो देवलो व्यासः Bg. 10. 13. -6 N. of a being presiding over darkness and magic. -7 N. of Kriṣṇa; विसृजन्दिक्षु सर्वासु शरानसितसारथिः Mb. 7. 146. 44. -ता 1 The Indigo plant. -2 A girl attending upon the harem (whose hair is not whitened by age); see असिक्नी. -3 The river Yamunā. -4 N. of a daughter of Vīraṇa and wife of Dakṣa. -5 N. of the

river. Akesines (चन्द्रभागा) in the Punjab; Rv. 8. 20. 25. –Comp. –अञ्जनी The black cotton plant. –अम्बुजम्, –उत्पलम् the blue lotus. –अर्चिस् *m.* fire. –अश्मन् *m.* –उपलः a dark-blue stone; lapis lazuli. निलयेषु नक्तमसिताश्मनां चयैः Si. 13. 54; Ki. 16. 38. –केशा a woman having black hair. –केशान्त *a.* having black locks of hair. –गिरिः, –नगः 'the blue mountain'; N. of a mountain. असितगिरिसमं स्यात् कज्जलं सिन्धुपात्रे । शिवमहिम्नस्तोत्र of पुष्पदन्ताचार्य, and Dr. Gode's papers Vol. III. असितनगनितम्बश्यामभासां घनानाम् Ki. –ग्रीव *a.* having a black neck. Vāj. 23. 13. (–वः) 1 fire. –2 A peacock; प्रावृषीवासितग्रीवो मज्जेत निशि निर्जने। मायूरेण गुणेनैव स्त्रीभिश्चावेक्षितश्चरेत् Mb. 12. 120. 13. –ज्ञु *a.* (for °जानु) having black knees. Av. 12. 1. 21. –अभ्रशेखरः N. of a Buddha. –नयनम् *a.* black-eyed; मा कौलीनाद-सितनयने मय्यविश्वासिनी भूः Me. 114. –पक्षः the dark fortnight; दुर्दिवसेऽसितपक्षे दुःसंचारासु नगरवीथीषु Pt. 1. 173. –फलम् the sweet cocoanut. –भ्रू *a.* having black eyelids. –मृगः the black antelope. –यवन = कालयवन q. v. गुरुकोपरुद्धपदमापदसितयवनस्य रौद्रताम् Si. 15. 56.

असिद्ध *a.* 1 Not accomplished. –2 Imperfect, incomplete. –3 Unproved. –4 Unripe, raw, uncooked. –5 Not derivable by inference. –6 (in grammar) non-effective; inoperative (as a rule), not effected; as good as not effected *i. e.* null and void (as the operation of such a rule) पूर्वत्रासिद्धम् P. VIII. 2. 1. –द्धः A fallacious *hetu*; one of the five principal divisions of हेत्वाभास or fallacies. It is of three kinds:- (1) आश्रयासिद्ध where the existence of any such locality (आश्रय) as that where the property is said to reside, is not estabished; as 'गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात्', (2) स्वरूपासिद्ध where the nature (स्वरूप) alleged does not really reside in the subject (पक्ष); as शब्दो गुणः चाक्षुषत्वात्; and (3) व्याप्यत्वासिद्ध where the alleged invariableness of concomitance is not real (the साध्यत्व not residing in साध्य); as पर्वतो वह्निमान् काञ्चनमयधूमात्. –Comp. –अन्तः Not an incontestable dogma; Suśr. –अर्थ *a.* one who has not effected his aim; Rām. 3.

असिद्धिः *f.* 1 Imperfect accomplishment, failure; सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा Bg. 2. 48; 4. 22. –2 Want of ripeness. –3 Non-accomplishment (in Yoga Phil.). –4 (In logic) Conclusion not warranted by the premises. –5 Want of resolution.

असिन्व *a.* Ved. Insatiable. असिन्वं वव्रं मह्याददुग्रः Rv. 5. 32. 8.

असिरः [अस् क्षेपे किरच्] 1 A beam, a ray; यः सूर्यस्यासिरेण मृज्यते Rv. 9. 76. 4. –2 An arrow, a bolt.

असी N. of a river (near Banaras); see असि.

असुः [अस्यते क्षिप्यते अस्-उन् Uṇ 1. 10; cf. Nir.; स हि अस्तः शरीरे भवति तस्य तत्र नित्यमवस्थानम्] 1 Breath; मीनगन्धसुगन्धेन कुर्वन्ती मार्गदूषणम् Bhāg. 6. 13. 13; life, spiritual life; Rv. 15. 10. 1. –2 life of departed spirits. –3 Water. –4 Heat. –5 (pl.) (*a*) The five vital breaths or life-winds in the body; असुभिः स्थास्नु यशश्चिचीषितः Ki. 2. 19; परीक्षितं दुर्लभानसून् प्रापितवान् K. 175; Bh. 2. 110; (*b*) wisdom (प्रज्ञा Nir.). –6 The time taken in pronouncing 10 long syllables. –7 A sixth part of a *pala* q. v. *n.* (–सु) 1 Reflection, thought. –2 Heart, mind. –3 Grief. –Comp. –तृप् (प) –भर *a.* Enjoying one's life, devoted to worldly pleasures; मातरं पितरं भ्रातॄन्सर्वांश्च सुहृदस्तथा । घ्नन्ति ह्यसुतृपो लुब्धा राजानः प्रायशो भुवि Bhāg. 10. 1. 67. –धारणम्, –णा sustenance of life, life, existence. –नीतः the lord of spirits; इमौ युनज्मि ते वह्नी असुनीताय वोढवे Av. 18. 2. 56. (–तम्) the world of spirits. –नीतिः *f.* the life or the spirits (personified as a female deity invoked for the preservation of life); असुनीते मनो अस्मासु धारय Rv. 10. 59. 5. –भङ्गः 1 destruction or loss of life; मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् Bh. 2. 28. –2 danger or fear about life. –भृत् *m.* a living being, a creature. –सम *a.* as dear as life, dearly loved. (–मः) a husband, lover; मुहुरसुसममाघ्नती नितान्तम् Si. 7. 17.

असुमत् *a.* Living, breathing. *m.* 1 A living being; सततमसुमतामगम्यरूपा: Si. 4. 29. –2 Life, the principle of vitality.

असुख *a.* Unhappy, sorrowful. अनित्यमसुखं लोकम् Bg. 9. 33 –2 Not easy (to obtain), difficult श्रेयांसि लब्धुमसुखानि विनान्तरायैः Ki. 5. 49. –खम् Sorrow, pain, affliction; असुखं दर्शितं विकारेण M. 4. -Comp. –आवह *a.* pained with grief. –आविष्ट *a.* afflicted with grief or pain, causing great pain. –उदय *a.* causing or ending in unhappiness; न कर्म निष्फलं कुर्यान्नायत्यामसुखोदयम् Ms. 4. 70. –उदर्क *a.* productive of or ending in unhappiness; तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतश्च मृतस्य च Ms. 11. 10. –जीविका an unhappy life.

असुखिन् *a.* Unhappy, sorrowful.

असुगन्ध *a.* Not fragrant. –न्धः *a.* bad smell.

असुत *a.* 1 Childless. –2 Ved. Not pressed out, not cleared or purified (as the Soma juice).

असुन्व [सु अभिषवे बा० श. न. त.] Not pressing out the Soma juice. असुन्वामिन्द्र संसदं विषूचीं व्यनाशयः Rv. 8. 14. 15.

असुतर *a.* Not to be easily passed, see दुस्तरसततमसुतरं वर्णयन्त्यन्तरम् Ki. 5. 18.

असुतृप् *a.* Insatiable; असुतृप उक्थशासश्चरन्ति Rv.10.82.7. –पः A servant of Yama, messenger of death. See असु.

असुन्दर *a.* Not beautiful, or good or right; improper. किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् Subhāṣ.

असुप्त *a.* Not asleep; असुप्तः सुप्तानाभिचाकशीति Bṛi. Up. 4. 3. 11. °दृश not closing the eyes in sleep.

असुम्न *a.* Ved. Contrary, adverse.

असुर *a.* [असु-र Uṇ. 1. 42] 1 Living, alive, spiritual. -2 An epithet of the Supreme Spirit or Varuṇa. -3 Incorporeal, super-human, divine. -रः [According to Nir. अ सुरताः स्थानेषु न सुष्ठु रताः स्थानेषु चपला इत्यर्थः; or अस्ताः प्रच्याविता देवैः स्थानेभ्यः or from असु; असुः प्राणः तेन तद्वन्तो भवन्ति रो मत्वर्थे; or सोऽदेवानसृजत तत्सुराणां सुरत्वम्, असोः असुरानसृजत तदसुराणामसुरत्वम्; सोः = प्रशस्तादात्मनः प्रदेशात्] 1 An evil spirit, a demon; the chief of the evil spirits; वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् Rv. 2. 30. 4. the Rām. thus accounts for the name:— सुराप्रतिग्रहाद्देवाः सुरा इत्यभिविश्रुताः। अप्रतिग्रहणात्तस्या दैतेयाश्चासुरास्तथा॥ [In the oldest parts of the Ṛigveda the term *Asura* is used for the Supreme Spirit and in the sense of 'god', 'divine'; it was applied to several of the chief deities such as Indra, Agni, and especially Varuṇa. It afterwards acquired an entirely opposite meaning, and came to signify a demon or an enemy of the gods. The Brāhmaṇas state that Prajāpati created *Asuras* with the breath (*Asu*); particularly from the lower breath. The Vāyu P. says that Asuras were first produced as sons from Prajāpati's groin; cf. also Nir. above]. -2 A general name for the enemies of gods, Daityas and Dānavas, distinguished from Rākṣasas descended from Pulastya; कानीयसा एव देवा ज्यायसा असुराः Bṛi. Up. 1. 3. 1. Bg 11. 22. -3 A ghost or spectre. -4 The sun (said to be from अस् to shine). -5 An elephant. -6 An epithet of Rāhu. -7 A cloud. -8 N. of a warrior tribe. -रा 1 Night. -2 A zodiacal sign. -3 A prostitute. -री 1 A female demon, wife of an Asura. -2 N. of the plant Sinapis Racemosa Roxb. (Mar. काळी मोहरी). -Comp. -अधिपः, -इन्द्रः, -राज्, -जः 1 the lord of the Asuras. -2 an epithet of Bali, grandson of Prahlāda; यज्ञं चकार सुमहानसुरेन्द्रो महाबलः Rām. 1. 29. 6. -आचार्यः, -गुरुः 1 N. of the preceptor of the Asuras, Sukrāchārya. -2 the planet Venus. -आह्वम् bell-metal. -क्षयण, -क्षिति *a.* destroying the Asuras; असुरक्षयणं वधं त्रिषन्धिं दिव्याश्रयन् Av. 11. 10. 10; यमबध्नाद् बृहस्पतिर्देवेभ्यो असुराक्षितिम् Av. 10. 6. 22. -गुरुः 1 The planet Venus (शुक्र). -2 Sukrāchārya. -द्रुह 'Enemy of the Asuras', a god; पुरः क्लिश्नाति सोमं हि सैंहिकेयोऽसुरद्रुहाम् Si. 2. 35. -द्विष् *m.* an enemy of the Asuras, *i. e.* a god. -माया demoniacal magic; येना श्रवस्यवश्चरथ देवा इवासुरमायया Av. 3. 9. 4. -रक्षस् *n.* (pl.) the Asuras and Rākṣasas. (-सम्) a demoniacal being partaking of the qualities of both the classes. -रिपुः, -सूदनः 'destroyer of Asuras', an epithet of Viṣṇu; भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन Rām. 1. 29. 17. -हन् *m.* 1 One who destroys the Asuras, an epithet of Agni, Indra &c. -2 N. of Viṣṇu.

असुर्य *a.* [असुराय हिताः गवा॰ यत्] 1 Incorporeal, spiritual, divine. -2 Demoniacal, belonging to the Asuras or sprung from them (असुरस्य स्वम् P. IV. 4. 123). -र्यम् 1 The water of the clouds. -2 Spirituality, divine nature. -3 The collective body of spiritual beings. -र्यः The Supreme Spirit; अपां नपादसुर्यस्य मह्ना Rv. 2.35.2.

असुरत्वम् Spirituality, supernatural or divine nature; महद् देवानामसुरत्वमेकम् Rv. 3. 55. 1.

असुरक्ष *a.* Difficult to guard or preserve; perishable; असुरक्षा हि बहुच्छलाः श्रियः Ki. 3. 29.

असुरसा [न सुष्ठु रसो यस्याः] N. of a plant; a variety of तुलसी.

असुलभ *a.* Not easily attainable, difficult to secure; असुलभा सकलेन्दुमुखी च सा V. 2. 9. (v. l. न सुलभा॰)

असुषिर *a.* Not hollow.

असुष्वि *a.* [सु-बा॰ कि द्वित्वम् न. त. Tv.] Not pressing out the Soma juice, irreligious, wicked. See असुत.

असुसूः [असून् प्राणान् सुवति सू-क्विप्] An arrow; स सासिः सासुसूः सासो येयायेयाययाययः Ki. 15. 5.

असुस्थ *a.* Unwell, indisposed; °ता indisposition, sickness.

असुहृद् *m.* An enemy; शलभतां लभतामसुहृद्गणः Si. 2. 117.

असू *a.* Not bringing forth, barren (as a cow).

असूक *a.* See असूयक.

असूत, असूतिक *a.* One who has not brought forth, barren; असूतिका रामायण्यपचित् प्र पतिष्यति Av. 6. 83. 3.

असूतजरती (a Woman) who grows old without having brought forth a child; P. VI. 2. 42.

असूतिः *f.* 1 Non-production, barrenness. -2 Obstruction, removal; तपसां सूतिरसूतिरापदाम् Ki. 2. 56.

असूक्षणम् [सूक्ष्-आदरे ल्युट्, न. त.] Disrespect; also in the same sense, असुक्षणम्, असुर्क्षणम्, असृक्षणम्, अस्तर्क्षणम्.

असूय *a.* Grumbling at, displeased with; Mb. 13.

असूयति Den. P. (P. III. 1. 27) 1 To envy, to be jealous of; कथं चित्रगतो भर्ता मयाऽसूयितः M. 4. -2 To detract from; murmur, grumble at, be displeased with, scorn, be discontented with or angry with (with dat. of person or thing); असूयन्ति सचिवोपदेशाय K. 108; असूयन्ति मह्यं प्रकृतयः V. 4; व्यसनाय ससौरभस्य कस्तरसूनस्य शिरस्यसूयति Si. 16. 20; श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः Bg. 3. 31; sometimes with acc.; असूयन्ति हि राजानो जनाननृतवादिनः -*Caus.* To cause to murmur at.

असूयक *a.* [असूय्-ण्वुल् P. III. 2. 146] 1 Envious, detracting, calumnious. -2 Discontented, displeased. -कः A detractor, an envious man; असूयकायानृणवे Nir. 2. 4; असूयकाय मां मा दाः Ms. 2. 114; Sānti. 3. 7; Y. 1. 28.

असूयनम् 1 Detraction, calumny. -2 Envy, jealousy.

असूया 1 Envy, intolerance, jealousy (of the happiness of others); कुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः P. I. 4. 37; III. 4. 28; VIII. 1. 8. सासूयम् enviously. -2 Calumny, detraction (of the merits of others); असूया परगुणेषु दोषाविष्करणम् Sk. (= दोषारोपो गुणेष्वपि Ak.); Ms. 7. 48; R. 4. 23. -3 Anger, indignation; वधूरसूयाकुटिलं ददर्श R. 6. 82; सासूयमुक्ता सखी Ś. 2. 2.

असूयित *a.* Envious, detracting.

असूयुः 1 Envious, jealous. -2 Displeased.

असूर *a.* Ved. Devoid of praise or worship; असूरे: सन्ति सूरयः Rv. 8. 10. 4. (स्तोत्ररहित). *ind.* In the night. **-रम्** Ved. Absence of a person to extract the Soma juice; a place devoid of praise.

असूर्त *a.* 1 Not moving (अप्रेरित) -2 unilluminated, dark. -3 unvisited, unknown, remote. असूर्तं रजो अप्यगुस्ते यन्त्वधमं तमः Av. 10. 3. 9; असूर्तरजसो नाम धर्मारण्यं महामतिः Rām. 1. 32. 7.

असूर्य *a.* Sunless; असूर्ये तमसि वाव्रधानम् Rv. 5. 32. 6. *-ind.* At night. **-Comp. -ग** *a.* not entering into the Sun, *i. e.* not set; ग्रहैस्ततः पञ्चभिरुच्चसंश्रयैरसूर्यगैः सूचितभाग्यसम्पदम् R. 3. 13; (रविणास्तमयो योगो वियोगस्तूदयो भवेत्).

असूर्यंपश्य *a.* [सूर्यमपि न पश्यति दृश् खश् मुम् च P. III. 2. 36] Not seeing even the sun; said of the wives of a king who, being shut up in the harem, have no opportunity of seeing the sun; असूर्यंपश्या राजदाराः Sk. असूर्यंपश्यान्यप्यहह सुलभान्यद्यभवनान्यरण्यानीभाजामतिपतति भाग्यं किल गिरः Viś. Guṇā. 209. **-श्या** A chaste and loyal wife. असूर्यंपश्यया मूर्त्या हृता, तां मृगयामहे Bk. 6. 98, cf. also Śiva. B. 6. 91.

असृज् *n.* [न सृज्यते इतररागवत् संसृज्यते सहजत्वात् न-सृज्-क्विन् Tv.] 1 Blood; भूम्या असुरसृगात्मा क्व स्वित् Rv. 1. 164. 4. -2 The planet Mars. -3 Saffron. *m.* N. of the 16th of the 27 Yogas; धनी कुरूपः कुमनिर्दुरात्मा विदेशगामी रुधिरप्रकोपः महाप्रलोभी पुरुषो बलीयानसृक्प्रसूतौ किल यस्य जन्तोः॥ Śabdak. **-Comp. -करः** [असृक् शोणितं करोति कृ-ट] the essence of the body; lymph, serum; (the process of रस turning into blood &c., is thus described by Suśr. :—रसाद्रक्तं ततो मांसं मांसान्मेदः प्रजायते । मेदसोऽस्थि ततो मज्जा मज्जनः शुक्रस्य संभवः). **-ग्रहः** Mars. Bri. S. **-दरः** an irregular or excessive menstruation, menorrhagia. **-दोहः** shedding blood. **-धरा** the skin. **-धारा** 1 a stream of blood. -2 the skin. **-पः, -पाः** 'a blood-drinker', a Rākṣasa. **-पातः** the falling of blood; कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते Y. 3. 292 (pl.) drops of blood; यथा नयत्यसृक्पातैर्मृगस्य मृगयुः पदम् Ms. 8. 44. **-वन्** *a.* Ved. drinking blood; अरायमसृक्पावानं यश्च स्फातिं जिहीर्षति Av. 2. 25. 3. **-वहा** a blood-vessel; pulse. **-विमोक्षणम्** blood-letting, bleeding. **-श्रा (स्रा) वः** bleeding.

असृपाटः, -टी [असृजः पाटी परिपाटी पृषो॰] A stream of blood.

असृणि -णी *a.* Unrestrained (as by a goad); मनोवीर्यवरोत्सिक्तमसृण्यमकुतोभयम् Bhāg. 3. 17. 22.

असृष्ट *a.* 1 Uncreated. -2 Continued. -3 Unpresented or undistributed. **-Comp. -अन्न** *a.* one who does not distribute food; विधिहीनमसृष्टान्नम् Bg. 17. 13.

असेचन, -नक *a.* That on which one cannot look enough, charming, lovely; नयनयुगासेचनकं मानसवृत्त्यापि दुष्प्रापम् S. D.

असेन्य *a.* Ved. 1 Not befitting an army. -2 Not striking; असेन्या वः पणयो वचांसि Rv. 10. 108. 6.

असेवन *a.* 1 Not serving, disregarding. -2 Not following or practising, shunning. **-नम्** Disregard, disobedience, inattention.

असेवित *a.* Neglected; disused, abstained from. **-Comp. -ईश्वर** or °**द्वार** *a.* not waiting at the doors of the rich or great. H.

असेवा 1 Not following or practising; न तथैतानि शक्यन्ते सन्नियन्तुमसेवया Ms. 2.96. -2 Disregard, inattention.

असोढ *a.* Not to be endured.

असौनामन् *a.* Ved. Having such and such a name. असौ नामायमिदं रूपः Bri. Up. 1. 4. 7.

असौम्य *a.* Not lovely, ugly, disagreeable; °**कृत** *a.* Troublesome; ममापि सोऽपराध्नोति यो युष्माकमसौम्यकृत् Mb. 8. 33. 41. °**स्वर** *a.* having a bad or croaking voice.

असौष्ठव *a.* 1 Devoid of beauty or loveliness, not in good trim; शरीरमसौष्ठवम् Māl. 1. 17. -2 Ugly, deformed. **-वम्** Worthlessness, absence of merit. -2 Deformity, ugliness.

अस्कन्न *a.* 1 Not split. अस्कन्नमद्य देवेभ्यऽआज्यं Vāj. 2. 8. -2 Not poured out or effused. -3 Not sprinkled, not covered (as a cow). -4 Permanent, durable.

अस्कन्दित *a.* Not split; not gone, not attacked; °**व्रत** true to one's vow.

अस्कृधोयु *a.* Not short or deficient, abundant, uninterrupted (अविच्छिन्न Sāy.); अस्मेधत्तं यदसदस्कृधोयु Rv. 7. 53. 3; 6. 67. 11.

अस्खलित *a.* 1 Unshaken, unyielding, firm, permanent. -2 unhurt, sound and safe; °**भ्रातृघ्नतः** Ve. 5. -3 Not stumbling or slipping, undeviating, careful; स मे चिरायास्खलितोपचाराम् R. 5. 20; °**प्रयाण** *a.* with unfaltering steps, not stumbling in gait.

अस्त, अस्तु &c, see under **अस्**.

अस्तब्ध *a.* 1 Not firm or self-possessed, confused; -2 Not fired, moving, agile (as a bird); Rām. 3. -3 Not arrogant or obstinate; modest; Mb. 5, 12, °**त्वम्** want of self-possession, confusion.

अस्तर्क्षणम् = **अवक्षणम्** q. v.

अस्ताघ *a.* Very deep.

अस्तिकः N. of a sage whose intercession saved the serpents from being burnt down in the sacrificial fire of Janamejaya.

अस्तृत *a.* Ved. Not overcome, invincible शास इत्था महाँ अस्यमित्रसाहो अस्तृतः Av. 1. 20. 4. °यज्वन् *a.* Ved. sacrificing untiringly; इमे विप्रस्य वेधसोऽग्नेरस्तृतयज्वनः Rv. 8. 53. 1.

अस्तेयम् Not stealing.

अस्तोक *a.* Not slight or little.

अस्तोभ *a.* Without having superfluous words; अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुः; Without stoppage or pause.

अस्त्यानम् Reproach, blame. -2 Disregard.

अस्त्रम् [अस्यते क्षिप्यते अस् ष्ट्रन् Uṇ. 4. 158.] 1 A missile; a weapon in general; प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात् R. 2. 34; प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावात् 2. 41; 3. 58; अशिक्षतास्त्रं पितुरेव R. 3. 31 the science of missiles. महर्षेरग्निवेशस्य सकाशमहमच्युत। अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदचिकीर्षया॥ Mb. 1. 131. 40. धनुर्वेदसंहिता mentions various kinds of missiles (179-82) as ब्रह्मास्त्र, ब्रह्मदण्डक, ब्रह्मशिरस, पाशुपत, वायव्य, आग्नेय, नारसिंह &c. -2 An arrow; sword. -3 A bow. -**Comp.** -अ (आ) गारम् an arsenal, armoury. -आघातः a wound, a cut (made by a weapon). -आहत *a.* struck, wounded, killed. -कण्टक [अस्त्रं कण्टक इव] an arrow. -कारः, -कारकः, -कारिन् *a.* maker of weapons. -क्षेपक *a.* shooting arrows. -ग्रामः A heap or collection of different missiles or weapons; Ve. -चिकित्सक *a.* surgeon. -चिकित्सा surgery. -जित् *m.* N. of a plant. -जीवः, -जीविन् *m.* -धारिन् *m.* a soldier, professional warrior. -धारणम् the bearing of arms. -निवारणम् the warding of a weapon. -पातिन् A gunner; अस्त्रपातिभिराव्रतम् Śukra. 4.1037. -भृत् *m.* A shooter; Rām. 5. -मन्त्रः a Mantra to be repeated in discharging or withdrawing a missile; संमोहनं नाम सखे ममास्त्रं प्रयोगसंहारविभक्तमन्त्रम् R. 5. 57, 59. -मर्जः, -र्जकः a furbisher. -यन्त्रम् A kind of missile (कंचिन्मर्मदेशमाक्षिप्य येन शत्रोरुत्क्षेपणमपक्षेपणं च क्रियते तदस्त्रयन्त्रम्। इति नीलकण्ठः) Mb. 9. 57. 18. -युद्धम् fighting with weapons. -लाघवम् dexterity in wielding or throwing missiles. -विद् *a.* skilled in the science of arms. -विद्या, -शास्त्रम्, -वेदः the art or science of throwing missiles, military science, science of arms; अस्त्रवेदमधिगम्य तत्त्वतः Ki. 13. 62, U. 6. 9. -वृष्टि *f.* a shower of missiles. -शस्त्रम् all sorts of weapons. -शिक्षा military exercise. -सायकः 1 an iron arrow. -2 the नाराच missile. -हीन *a.* unarmed.

अस्त्रिन् *a.* Fighting with a missile weapon, an archer; अस्त्री जनः पुनरनेन कृतः किल स्त्री Udb. (a pun on the word); संदानान्तादस्त्रिभिः शिक्षितास्त्रैः Śi. 18. 71.

अस्त्री 1 Not a woman. -2 (In gram.) The masculine and neuter genders; वल्कं वल्कलमस्त्रियाम् Ak. अस्त्री पङ्कम् Nm.

अस्त्रीक *a.* Having no wife; without a woman.

अस्त्रैण *a.* Ved. Without a wife; पर्यस्ताक्षा अप्रचङ्कशा अस्त्रैणाः सन्तु पण्डगाः Av. 8. 6. 16.

अस्थन् *n.* (the base used in some of the cases of अस्थि; after acc.) A bone. -वत् *a.* 1 Having bones, bony; अस्थन्वन्तं यदनस्था बिभर्ति Rv. 1. 164. 4. -2 Vertebrated (animal).

अस्था Ved. At once; नेममाविरस्था कृणोति Rv. 10. 48. 10.

अस्थाग (-घः, -थः, -दः) *a.* Very deep.

अस्थान *a.* Very deep. -नम् 1 A bad or wrong place; अस्थाने पततामतीव महतामेतादृशी स्याद् गतिः S. D. -2 An improper place or object or occasion; °वर्षी Dk. 81 (= अपात्रदायिन्); अस्थानं परिभूतेः K. 45.

अस्थाने *ind.* Unseasonably, out of place, inopportunely, in a wrong place, on an unworthy object; उभयोरप्यस्थाने प्रयत्नः Mu. 2; अस्थाने महानर्थोत्सर्गः क्रियते Mu. 3; अस्थाने कोपः M. 4.

अस्थायिन् *a.* Not permanent, transitory, perishable; प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः Bh. 2. 85.

अस्थावर *a.* 1 Movable, moving, not fixed. -2 (In law) Personal, as property, money, cattle &c. as opposed to land (= जंगम).

अस्थास्नु *a.* Impatient; Ks.

अस्थि *n.* [अस्यते अस्-क्थिन् Uṇ. 3. 154] 1 A bone (changed to अस्थ at the end of certain compounds; cf. अनस्थ, पुरुषास्थ). -2 The kernel or stone of a fruit; जम्बूफलानामत्युच्चनिपातविशीर्णानामनस्थिप्रायाणाम् Bhāg. 5. 16. 19; न कार्पासास्थि न तुषान् Ms. 4. 78. [cf. L. *os*; *Gr. osteon*; Zend. *asta*; Pers. *astah*] -**Comp.** -कुण्डम् N. of a hell. -कृत्, -तेजस्, -संभवः, -सारः, -स्नेहः marrow; (पिबन्ति) अस्थिस्नेहसुराः कपालचषकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः Māl. 5. 18. -च्छलितम् a particular fracture of the bone; (पार्श्वयोरस्थिहांनोद्गतम्). -जः 1 marrow. -2 thunderbolt. -तुण्डः [अस्थीव कठिनं तुण्डमस्य] 1 a kind of bird whose mouth or beak is as hard as a bone. -2 a bird. -तोदः pain in the bones. -त्वच् *f.* periosteum. -धन्वन् *m.* N. of Śiva. -पञ्जरः 'a cage of bones', a skeleton. -प्रक्षेपः throwing the bones of the dead into the Ganges or any holy waters. -बन्धनम् Sinew; Rām. 5. -भक्षः, -भुक् 'an eater of bones', a dog. -भङ्गः fracture of the bones. -भूयस् *a.* consisting chiefly of bones, dried up; भवत्यस्थिभूयान् Av. 5. 18. 13. -भेदः 1 fracturing or breaking a bone. -2 a sort of bone. -भेदकः a bone-breaker. -भेदिन् *a.* That cuts or pierces the bone; very smarting or severe; वाचस्तीक्ष्णास्थिभेदिन्यः सूतपुत्रेण भाषिताः Mb. 3. 312. 3. -माला 1 a string or wreath of bones. -2 a row of bones. -मालिन् *m.* N. of Śiva. -यज्ञः Bone sacrifice (part of a funeral ceremony). -युज् *m.* [अस्थि युनक्ति] a kind of tree (हस्तिशुण्डावृक्ष; Mar. कांडवेल, हाडसंधि).

–योगः the joining of a broken limb. –विग्रह *a*. reduced to a skeleton. (–हः) N. of भृङ्गिन् Śiva's attendant. –विलयः Dissolving of bones in a sacred stream.–शृङ्खला संहारः, –संहारिका N. of the plant Heliotropium Indicum (ग्रन्थिमतीवृक्ष; Mar. इन्द्रवारुणी, कवंडळ). –शेष *a*. [अस्थिमात्रं शेषोऽस्य] very lean, reduced to skeleton. –शोषः dryness and decay of the bones. –संहारकः 1 bone-seizer. –2 the adjutant bird. –संचयः collecting the bones or their ashes after burning a corpse. –2 a heap of bones. –सन्धिः 1 a joint, an articulation. –2 uniting a broken bone. –समर्पणम् throwing the bones of the dead body into the Ganges or holy waters. –सारः The marrow. –स्थूणः 'having the bones for its pillars', the body; Ms. 6. 76. –स्नेहः Marrow. –स्रंस *a*. Ved. causing the bones to fall asunder; Av. 6. 14. 1.

अस्थन्वत्, अस्थिमत्, अस्थिमय *a*. Bony, consisting of bones. –2 Vertebrated; अस्थिमतां सहस्रं तु तथानस्थिमतामनः Y. 3. 269.

अस्थित *a*. Not firm or fixed.

अस्थिति *a*. 1 Not firm. –2 Having no settled boundary or limit. –तिः *f*. 1 Want of firmness or fixity (fig. also.). –2 Want of good manners or decorum. अस्थितिः सङ्गीतमुरजध्वनीनाम् K.

अस्थिर *a*. 1 Not stable or firm, unsteady, fickle. मनश्चञ्चलमस्थिरम् Bg. 6. 26 –2 Uncertain, unascertained, doubtful; जानीयादस्थिरां वाचम् Ms. 8. 71. –3 Unworthy of confidence; Rām. 2.

अस्थैर्य *a*. Unsteady. –र्यम् Instability, unsteadiness.

अस्थूरिः A cart furnished with more than one horse (एकाश्वयुक्तशकटं स्थूरि तद्विपरीतम्); अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु Rv. 6. 15. 19.

अस्नात *a*. Not bathed.

अस्नातृ *a*. Not fond of bathing; not a swimmer; सो अस्नातॄनपारयत् स्वस्ति Rv. 2. 15. 5.

अस्नावक, अस्नाविर *a*. 1 Without sinews or bands; Vāj. 40. 8; अकायमव्रणमस्नाविरम् Iśa. Up. 8. –2 Without the gross body.

अस्निग्ध *a*. 1 Not smooth, hard, dry. –2 Unkind. -Comp. –दारु *n*. a kind of pine tree.

अस्नेह *a*. 1 Without oil or unctuousness; आसन्नौषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिका R. 4. 75. –2 Unkind, cruel. –हः Unkindness, want of affection.

अस्नेहनः N. of Śiva.

अस्पन्द *a*. Not trembling or moving, motionless. अथ लिखितमिवैतत्सैन्यमस्पन्दमास्ते U. 5. 13.

अस्पर्श *a*. 1 Not touching, not in contact, not having the touch-sense; अशब्दमस्पर्शमरूपम् Kaṭh. 1. 3. 15. –2 Intangible. –र्शः Absence of contact

अस्पर्शनम् Non-contact, avoiding the contact (of anything); प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम्; cf. 'Prevention is better than cure'.

अस्पृश्य *a*. 1 Not to be touched. –2 Impure, unholy –3 Not tangible; स्पर्शनेन तदस्पृश्य मनसा त्वगम्यते Mb. 14. 20. 12.

अस्पृष्ट *a*. 1 Untouched. –2 Not touched or referred to (by a word); अस्पृष्टपुरुषान्तरं शब्दम् Ku. 6. 75; –3 Not touched by organs of articulation. (as vowels, Anusvārs, sibilants); Rv. Pr. –Comp. –मैथुना A virgin. –रजस्,–तमस्क *a*. perfectly pure; –वह्निः *a*. unsheathed by fire.

अस्पृष्टिः *f*. Not touching, avoiding contact.

अस्पष्ट *a*. 1 Not clear, not clearly visible. –2 Indistinct, not clearly understood, doubtful; अस्पष्टब्रह्मलिङ्गानि वेदान्तवाक्यानि Ś. B. on 1. 2. 1.

अस्पृत *a*. Irresistible, invincible. यं ते श्येनः पदाभरत् तिरो रजांस्यस्पृतम् Rv. 8. 82. 9.

अस्पृह *a*. Undesirous; स्वकार्यपरमोऽस्पृहः Ms. 7. 96.

अस्फुट *a*. Indistinct, obscure. –टम् An indistinct speech. –Comp. –अलंकारः An indistinct embellishment of speech. –फलम् indistinct fruit or result. –वाच् *a*. lisping, speaking indistinctly.

अस्फोतः N. of a plant. (Mar. कांचन, कोरळ.)

अस्मद् *pron*. [असु–मदिक् Uṇ. 1. 136] A pronominal base from which several cases of the 1st personal pronoun are derived; it is also abl. pl. of the word. *m*. The individual soul, the embodied soul; यूयं वयं वयं यूयमित्यासीन्मतिरावयोः। किं जातमधुना येन यूयं यूयं वयं वयम्॥ Bh. 3. 65 (quite estranged from each other). –Comp. –द्रुह *a*. Ved. forming a plot against us or me, inimical; यो अस्मद्ध्रुग् दुर्मन्मा कश्च वेनति Rv. 8. 60. 7. –विध, अस्मादृश *a*. similar or like us.

अस्मत्रा *ind*. To us, with or among us.

अस्मदीय *a*. [अस्मद् छ] Our, ours; यदस्मदीयं न हि तत्परेषाम् Pt. 2. 105; सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः Bg. 11. 26.

अस्मद्र्यञ्च् *a*. [अस्मानञ्चति P. VI. 3. 92.] Turned towards us तुभ्यमस्मद्र्यञ्चो ददतो मघानि Rv. 7. 19. 10 –क् *ind*. Towards us.

अस्मयु *a*. Endeavouring to secure us, desiring us.

अस्माक *a*. Ved. for अस्माक (our, ours).

अस्मन्तम् = अश्मन्तम् q. v.

अस्मरणम् Forgetfulness.

अस्मार्त *a*. 1 Not within memory, immemorial. –2 Illegal, not according to the Aryan institutes of law. –3 Not belonging to the *Smarta* sect.

अस्मृत *a*. 1 Forgotten. –2 Not mentioned in authoritative texts, not traditional.

अस्मृतिः *f.* 1 Want of memory, forgetfulness. -2 Not forming part of the institutes of law. **-ति** *ind.* Ved. Inattentively; यदस्मृति चकृम किं चिदग्न उपारिम चरणे जातवेदः Av. 7. 106. 1.

अस्मि *ind.* (Strictly 1st. pers. sing. pres. of अस् to be) Used in the sense of 'I', अहम्; आसंसृतेरस्मि जगत्सु जातः Ki. 3. 6; दासे कृतागसि भवत्युचितः प्रभूणां पादप्रहार इति सुन्दरि नास्मि दूये॥ quoted by Malli; त्वामस्मि वच्मि विदुषां समवायोऽत्र तिष्ठति S. D.; अन्यत्र यूयं कुसुमावचायं कुरुध्वमत्रास्मि करोमि सख्यः K. P. 3. **-Comp. -मानः** Self-conceit.

अस्मिता Egotism; दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतेवास्मिता Pat. Sūtra 1. 17. 'अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पञ्च क्लेशाः। तत्रानित्येषु नित्यत्वाभिमानः।' इति टीका. Śi. 4. 55.

अस्मेर *a.* Ved. 1 Not sullen, confiding. -2 Not bashful or confused. तमस्मेरा युवतयो युवानम् Rv. 35. 4.

अस्यवामीयम् [अस्यवामिति शब्दोऽस्त्यत्र सूक्ते मत्वर्थे छ P. V. 2. 59 Vār. 1] The hymn beginning with the words अस्य वाम् (Rv. 1. 164). cf. also सकृज्जप्त्वास्यवामीयं शिवसंकल्पमेव च Ms. 11. 250.

अस्युद्यत *a.* = उद्यतासि with the sword raised.

अस्रः [अस्-रन्] 1 A corner, an angle. -2 Hair of the head. **-स्रम्** 1 Tear; असोत्तरमीक्षितामिमाम् Ku. 5. 61. क्षणं सुधांशुः स्रवदस्रसिक्तः Rām. Ch. 6. 73. -2 Blood; अस्रस्तु कुन्तले कोणे रक्ते नेत्राम्बुनि स्मृतः Nm. तेषामद्य करिष्यामि तवास्रेणोदकक्रियाम् Mb. 3. 157. 49. **-Comp. -अर्जक** *a.* producing blood. (**-कः**) 1 the white Tulsī plant. -2 the humour producing blood. **-आह्वम्** Saffron. **-कण्ठः** [अस्रः कोणः इव कण्ठोऽस्य] an arrow. **-खदिरः** the red Mimosa (Mar. तांबडा खैर). **-जम्** flesh. **-जित** = अश्राजित् q. v. **-पः** 1 'a blood-drinker', a Rākṣasa or goblin : वध्यन्तेऽस्रपपुङ्गवाः Mv. 6. 24. -2 the Nakṣatra मूला. **-पा** 1 a leech. -2 a Dākinī or female imp. **-पत्रकः** N. of a plant (भिंडावृक्ष) **-पित्तम्** hemorrhage, involuntary discharge of blood from the mouth, nostrils &c. **-फला,-ली-** N. of a plant (सल्लकी). **-मातृका** chyle, chyme. **-रोधिनी** the plant लज्जालु Mimosa Pudica (Mar. लाजाळू). **-बिन्दुच्छदा** N. of a tuberous plant (लक्षणावृक्ष).

अस्रायते Den. A. To shed tears.

अस्रिः 1 An angle; अष्टास्रयः सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः Rām. 1. 14. 26. -2 Ten millions; see अश्रि.

अस्रिध , -अस्रेधत् *a.* Ved. Devout, faithful.

अस्रु = अश्रु q. v.

अस्रेमन् *a.* 1 Praiseworthy. -2 Undecaying, immortal. -3 Faultless, perfect; अस्रेमा वत्सः शिमिवाँ अरावीत् Rv. 10. 8. 2.

अस्व *a.* 1 Indigent, poor (नास्ति स्वं धनं यस्य) स्मृत्यनुरोधादस्वा स्यात् ŚB. on MS. 6. 1. 20. -2 Not one's own.

अस्वक, -अस्वकीय, -अस्विक *a.* Not one's own. belonging to another. **-Comp. -ग** *a.* Ved. not going to one's home, homeless; अवास्तुमेनमस्वगमप्रजसं करोति Av. 12. 5. 45. °ता Ved. homelessness; अस्वगता परिह्रुता Av. 12. 5. 40 **-जातिः** *a.* of a different caste or kind; स्वा चैव कुर्यात्सर्वेषां नास्वजातिः कथंचन Ms. 9. 86.

अस्वत्वम्, -ता Absence of ownership.

अस्वच्छन्द *a.* 1 Not self-willed, dependent. -2 Docile, tractable.

अस्वतन्त्र *a.* 1 Dependent, subject, not one's own master; अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना; Vasiṣṭha. -2 Docile, humble, tractable.

अस्वन्त *a.* Ending, ill. **-न्तः** Death. **-तम्** Fire-place (अश्मन्त q. v.).

अस्वप्न *a.* Sleepless, wakeful; सदास्वप्नस्य मानवः Mb. 13. 93. 6; अजमनिद्रमस्वप्नम् Gauḍapāda Kār. 1. 16. **-प्नः** 1 A god, deity. -2 Sleeplessness.

अस्वप्नज् *a.* Sleepless; अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धाः Rv. 2. 27. 9.

अस्वभाव *a.* Of a different nature. **-वः** Different or unnatural character.

अस्वर *a.* 1 Having a bad voice. -2 Indistinct, not loud, in a low tone (as a speech); Rām. 2. **-रः** 1 A low tone. -2 A consonant. -3 Absence of any accent. **-रम्** *ind.* Not aloud, in a low tone. **-Comp. -आदि** *a.* Not beginning with a vowel.

अस्वरूप *a.* Essentially different, unlike.

अस्वर्ग्य *a.* Not securing or leading to heaven; अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्न तु Y. 1. 156; अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यम् Bg. 2. 2.

अस्ववेश *a.* Expelled from home.

अस्वाधीन *a.* See अस्वतन्त्र. अस्वाधीनं नराधिपम् वर्जयन्ति नरा दूरात् Rām. 3. 33. 5.

अस्वाध्यायः [न स्वाध्यायो वेदाध्ययनमस्य] 1 One who has not yet commenced his studies, not being invested with the sacred thread. -2 Interruption of studies (as on अष्टमी, eclipses &c.)

अस्वस्थ *a.* 1 Not well, unwell, indisposed, sick; अस्वस्थः सर्वमेतत्तु भृत्येषु विनियोजयेत् Ms. 7. 226. बलवद् अस्वस्थ Ś. 3 seriously indisposed; °शरीरा *ibid.*, K. 159, 211; °ता want of firmness, weakness, ill-ness.

अस्वास्थ्यम् 1 Indisposition, sickness. -2 Absence of ease or comfort, trouble, anxiety; य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः Śi. 1. 51.

अस्वामिक *a.* Unowned, unclaimed. **-कम्** (Unclaimed) Treasure &c.

अस्वामिन् *a.* 1 Having no right to anything, not being master of it. -2 Unowned, unclaimed. **-Comp. -विक्रयः** a sale without ownership; Kau. A. 3; Ms. 8.4.

निक्षिप्तं वा परद्रव्यं नष्टं लब्ध्वाऽपहृत्य वा । विक्रीयतेऽसमक्षं यत् स ज्ञेयोऽस्वामिविक्रयः ॥

अस्वाम्य *a.* 1 Unowned. –2 Not one's own. **–म्यम्** Absence of right to property.

अस्विन्न *a.* Not thoroughly boiled.

अस्वेद्य *a.* Where the application of sudorifics is prohibited; Charak.

अह् I. 1 Ā. or 10 U. 1 = अंह् q. v. –II. 1 P. to sing together, compose, celebrate. prepare, –III. 5. P. (अह्नोति, आहीत्, आह) To pervade. –IV. (a defective verb preserved only in five forms; आत्थ, आहथुः, आह, आहतुः, आहुः) 1 To say, speak, mention. –2 To acknowledge, accept, state. –3 To declare, express, signify. –4 To hold, consider, regard; स्थाणुच्छेदस्य केदारमाहुः शल्यवतो मृगम् Ms. 9. 44. –5 To call.

अह *ind.* A particle implying (*a*) praise (पूजा); (*b*) separation; (*c*) resolution, ascertainment, certainty; and translated by 'surely', 'certainly', 'yes', 'well'; (*d*) rejecting; (*e*) sending; (*f*) deviation from custom, impropriety) त्वमह ग्रामं गच्छ, त्वमह रथेनारण्यं गच्छ Sk. स्वयमह रथेन याति, उपाध्यायं पदातिं गमयति Sk. (*g*) hence, therefore (अथ); शर्वरीं भगवन्नद्य सत्यशील तवाश्रमे। उषिताः स्मोऽह वसतिमनुजानातु नो भवान् ॥ Rām. 2. 54. 37.

अहत *a.* 1 Not hurt or struck, uninjured; अजीतोऽहतो अक्षतोऽध्यष्ठां पृथिवीमहम् Av. 12. 1. 11. –2 Unbeaten (as cloth in washing). अहतं वासः परिधत्ते Tait. S. –3 Unwashed, new बभूवुस्ते भृशं प्रीताः सर्वे चाहतवाससः Rām. 2. 91. 64. –4 Unblemished, unsoiled. –5 Not frustrated or disappointed (as hopes &c.) –6 Not beaten (as a drum) अहतायां प्रयाणभेर्याम् K. **–तम्** An unwashed or new cloth; cf. अप्रहत.

अहतिः, अहन्तिः *f.* Ved. Safety, security from danger.

अहन्त्य, –अहन्त्र, –अहन्य *a.* Ved. Indestructible. invincible; सूतायाहन्त्यै वनानां पतये नमः Vāj. 16. 18.

अहन् *n.* [न जहाति न त्यजति सर्वथा परिवर्तनं, न हा-कनिन् Uṇ. 1. 55.] (Nom. अहः, अह्नी-अहनी, अहानि, अह्ना, अहोभ्याम् &c.; अहरिति हन्ति पाप्मानं जहाति च Śat. Br.) 1 A day (including day and night); अहः शब्दोऽपि अहोरात्रवचनः। रात्रिशब्दोऽपि । ŚB. on MS. 8. 1. 16. अघाहानि Ms. 5. 84.–2 Day time सव्यापारामहनि न तथा पीडयेन्मद्वियोगः Me. 90; यदह्ना कुरुते पापम् by day; अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः Bg. 8. 54. –3 The sky (as traversed by the sun); समारूढे च मध्यमह्नः सवितरि K. 99; M. 2. –4 A sacrificial or festival day. –5 A day's work. –6 Viṣṇu. –7 Night. –8 A portion of a book appointed for a day. –9 A day personified as one of the eight Vasus. **–नी** (du.) Day and night (At the end of comp. अहन् is changed to अहः, हम् or to अह्न; see P. V. 4. 88–91; VI. 3. 110, VIII. 4. 7. *Note:* At the beginning of comp. it assumes the forms अहस् or अहर्; *e. g.* सप्ताहः, एकाहः, पूर्वाह्णः, अपराह्णः पुण्याहं, सुदिनाहं, अहःपतिः or अहर्पतिः &c. &c.). **–Comp. –अहः** (अहरहः) *ind.* Day by day, daily. अहरहःस्नात्वा सन्ध्यामुपासीत; अहरहर्नयमानो गामश्वं पुरुषं पशुम् Mbh. on 2. 2. 29. **–आगमः** (अहरा°) the approach of day **–आदिः** dawn: शशधरमहरादौ रागवानुष्णरश्मिः Śi. 11. 62. **–करः** (°हः or °स्करः) 1 the sun; अलंचकारास्य वधूरहस्करः Śi 1. 58; (P. III. 2. 21.) –2 a kind of tree. **–गणः,** (°र्गण°) 1 a series of sacrificial days. –2 a month. –3 any calculated term (Wilson). **–जरः** [अहोभिः परिवर्तमानो लोकान् जरयति जॄ-णिच् अच्, अहानि वा अस्मिन् जीर्यन्ति आधारे अप्-वा Tv.] Ved. the year as making days old. **–जात** *a.* Ved. born in the day or from day, not belonging to night. **–दिव** *a.* (°हर्दि°) existing every day. (**–वम्**) *ind.* [अहश्च दिवा च समा० द्व०] daily, every day, day by day; य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः Śi. 1. 51. **–दिवि** *ind.* day by day, every day, constantly; यथा श्येनात् पतत्रिणः संविजन्ते अहर्दिवि सिंहस्य स्तनयोर्यथा Av. 5. 21. 6. **–दृश्** *a.* Ved. belonging to the day; living; इन्द्रो विश्वान् बेकनाटाँ अहर्दृशः Rv. 8. 66. 10. **–नाथः** 1 the sun, the lord of the day. –2 a kind of tree. **–निशम्** [अहश्च निशा च समा० द्व०] a day and night, a whole day; तस्य सोऽहर्निशस्यान्ते प्रसुप्तः प्रतिबुद्ध्यते Ms. 1. 74, 4. 97. (**–शम्**) *ind.* day and night, during the whole day, continually. **–पतिः** [अहःपतिः, अहर्पतिः, अहस्पतिः P. VIII. 2. 70 Mbh. Vārt.] 1 the sun; ननु राहावहमहर्पतिं नमः Śi. 16. 57; R. 10. 54. –2 an epithet of Śiva. –3 a kind of tree. –4 swallow, wort. **–बान्धवः** the sun. **–भाज्, –लोक** *a.* Ved. partaking of the day. **–मणिः** the sun. **–मुखम्** commencement of the day, morning, dawn. **–रथन्तरम्** (P. VIII. 2. 68 Vārt.) a portion of Sāma to be chanted at day. **–रात्रः** (**–त्रम्** also) 1 a day and night (P. II. 4. 29.); त्रीनहोरात्रान् Nala. 12. 44; त्रिंशत्कला मुहूर्तः स्यादहोरात्रं तु तावतः Ms. 1. 64. 65; Y. 1. 147. –2 a day of the Pitris, a month of the gods and a year of Brahmā. **–विद्** *a.* Ved. 1 existing many days. –2 known long ago. –3 one who knows the fit time or season of a sacrifice. **–शेषः, –षम्** (°हः शेषम्) 1 evening. –2 the last day of defilement.

अहना Dawn, morning (उषा Say.)

अहम् *pron.* (Nom. Sing. of अस्मद्). 1 [cf. Zend *azem*; L. *ego*; Germ. *ich.*] **–Comp. –अग्रिका** a contest for superiority, rivalry **–अहमिका** [अहमहं शब्दोऽस्त्यत्र वीप्सायां द्वित्वं ठन् न टिलोपः P. II. 1. 72] 1 emulation, competition, assertion of superiority; अहमहमिका तु सा स्यात्परस्परं यो भवत्यहंकारः Ak.; अहमहमिकया प्रणामलालसानाम् K. 14. 81; अहमहमिकया मधुकरकुलैरनुबध्यमानम् 139, Mv. 6. 54. –2 egotism. –3 military vaunting. **–कर्तव्य** *a.* to be referred to self. (**–व्यम्**) the object of अहंकार. **–कारः** 1 egotism, sense of self, self-love considered as an अविद्या or spiritual ignorance in Vedānta Phil.; निर्ममो निरहंकारः ...स शान्तिमधिगच्छति Bg. 2. 71, 7. 4; Ms. 1. 14; Y. 3. 177. –2 pride, self-

consciousness, self-conceit, haughtiness. –3 (in Sāṅ. Phil.) the third of the eight producers or elements of creation, *i. e.* the conceit or conception of individuality, one of the 25 elements; Sāṅ. K. 22, 24, 25; °वत् *a.* selfish, proud. –कारिन् *a.* proud, self-conceited. –कार्यम् that which is to be done by oneself, personal business or object. –कृत् *a.* 1 egotistic; यस्य नाहंकृतो भावः Bg. 18. 17. –2 proud, haughty, जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहंकृतः Y. 3. 151. –कृतिः *f.* egotism, high opinion of oneself, pride. –जुस् *m.* Thinking only of oneself; Ku. 15. 53. (v. l.) –पूर्व *a.* desirous of being first; अहंपूर्वाः पचन्ति स्म प्रसन्नाः पानभोजनम् Rām. 2. 12. 96. –पूर्विका, –प्रथमिका [अहं पूर्वोऽहं पूर्वं इत्यभिधानं यत्र] 1 the running forward of soldiers with emulation; (hence) emulation, competition; जवादहंपूर्विकया यियासुभिः Ki. 14. 32. –2 bragging, vaunting. –प्रत्ययः [अहमित्याकारकः प्रत्ययः] self-conceit. –भद्रम् [अहमेव भद्र इति निर्णयो यत्र] self-conceit, high opinion of one's own superiority. –भावः 1 pride, egotism; अहंभावात्रतो निन्नपः Bv. 4. 10. –2 = °मति q. v. –मतिः *f.* 1 self-love or self-illusion regarded as spiritual ignorance (in Vedānta Phil.). –2 conceit, pride, egotism. –वादिन् *a.* speaking only of oneself, proud, haughty; मुक्तसङ्गोऽनहंवादी...कर्ता सात्त्विक उच्यते Bg. 18. 26. –श्रेयस् or °सम् *n.* claiming superiority for oneself; अहंश्रेयसे विवदमानाः Śat. Br. –सन *a.* Ved. gaining for oneself. –स्तम्भः Conceit; दरिद्रो निरहंस्तम्भो मुक्तः सर्वमदैरिह। कृच्छ्रं यदृच्छयाप्नोति तद्धि तस्य परं तपः॥ Bhāg. 10. 10. 15.

अहंयु *a.* [अहं अहंकारोऽस्त्यस्य, अहं युस् P. V. 2. 140] Selfish, proud, haughty; अहंयुनाथ क्षितिपः शुभंयुः Bk. 1. 20. अहंयुना घनारण्यवर्तिना जिह्मवृत्तिना Śiva B. 31. 35. –युः A warrior.

अहर *a.* Not taking away; so अहारिन्. –रः A pure quantity.

अहरणीय, –अहार्य *a.* Not to be stolen, removed, or taken away; अहार्यं ब्राह्मणद्रव्यं राज्ञां नित्यमिति स्थितिः Ms. 9. 189. –2 Not to be won over (by fraud), devoted, loyal; Ms. 7. 217. –3 Firm, unflinching, inexorable; °निश्चया Dk. 41. विमुच्य साऽऽहारमहार्यनिश्चया Ku. 5. 8. °विक्रम *a.* Bhāg. 3. 18. 21. –र्यः A mountain; °ता, –त्वम् not being liable to be taken away, security; सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम्। अहार्यत्वात्... H. Pr. 4.

अहल-लि *a.* Unploughed, unfurrowed.

अहल्य *a.* 1 Unploughed. –2 Not arable. –ल्यः N. of a country. –ल्या N. of the wife of Gautama [According to the Rāmāyana she was the first woman created by Brahmā, who gave her to Gautama. She was seduced by Indra who assumed the form of her husband and so deceived her, or, according to another version, she knew the god and was flattered by the great God's condescension. There is another story which states that Indra secured the assistance of the moon who, assuming the form of a cock, crowed at mid-night. This roused Gautama to his morning devotions, and Indra went in and took his place. Gautama, when he knew of her seduction expelled her from his hermitage and cursed her to be a stone and become invisible till she should be touched by the feet of Dāśarathi Rāma which would restore her to her former shape. Rāma afterwards delivered her from her wretched state and she was reconciled to her husband. Ahalyā is one of the five very chaste and pure women whose names every one is recommended to repeat in the morning; अहल्या द्रौपदी सीता तारा मन्दोदरी तथा। पञ्चकं ना स्मरेन्नित्यं महापातकनाशनम्॥ Kumārila Bhaṭṭa explains the seduction of Ahalyā as Indra's (the sun's) carrying away the shades of night, Ahalyā signifying night.] For a very succinct account, see also Mv. 1. –2 N. of a sea. –Comp. –ईश्वरतीर्थः N. of a तीर्थ. –जारः Indra. –नन्दनः the sage Śatānanda, son of Ahalyā. –ह्रदः N. of a Tīrtha near the hermitage of Gautama.

अहल्लिकः [अहनि लीयते, ली-ड, निपातः संज्ञायां कम् Tv.] 1 A (dead) body; अहल्लिकेति होवाच Bṛi. Up. 3. 9. 25. –2 Ved. A talker; Śat. Br. 14.

अहविः *a.* Without oblations or sacrifices; जनो यः कश्चिदहविर्महीयते Rv. 1. 182. 3.

अहस्त *a.* 1 Handless. –2 One whose hand is cut.

अहह–हा [अहं जहाति, हा-क-पृषो°] A particle or interjection implying (*a*) sorrow or regret ('alas', 'ah'); अहह कष्टमपण्डितता विधेः Bh. 2. 92, 3. 21; अहह ज्ञानराशिर्विनष्टः Mu. 2. (*b*) Wonder or surprise; अहह महतां निस्सीमानश्चरित्रविभूतयः Bh. 2. 35, 36. cf. अहहेत्यद्भुते खेदे...... Nm. (*c*) Pity; ध्रुवं ते जीवन्तोप्यहह मृतकामन्दमतयः Bv. 4. 39. (*d*) Calling; अहहारे त्वा शूद्र Ch. Up. (*e*) Fatigue.

अहि *a.* Killing; pervaded, pervading. –हिः [आहन्ति, आ-हन्-इण् स च डित् आङ्गे ह्रस्वश्च Un. 4. 137] 1 A serpent, snake; अहयः सविषाः सर्वे निर्विषा डुण्डुभाः स्मृताः Ks. 14. 84. –2 The sun. –3 The planet Rāhu. –4 A traveller –5 The demon Vṛitra; रोमहर्षणमत्युग्रं शक्रस्य त्वहिना यथा (युद्धमासीत्) Mb. 11. 23. 12. –6 A wicked man. –7 A cheat, rogue. –8 The Āśleṣā Nakṣatra. –9 Water. –10 Earth. –11 A milch cow. –12 Lead. –13 The navel. –14 A cloud. अहिर्वृत्रासुरे सर्पे...च दुर्जने। Nm. –ही (du.) Heaven and earth. [cf., L. *anguis*, Gr. *ehis*]. –Comp. –अर्षु *a.* gliding away like a snake, not facing the enemy. –कान्तः air, wind. –कोषः the slough of a snake. –क्षत्रः, –क्षेत्रः N. of a country in the east. –गोप *a.* Ved. guarded by a serpent; दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन् Rv. 1. 32. 11. –घ्नम् the slaying of the serpent or demon Vṛitra. अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा Rv. 6. 18. 14. –घ्नी *m.* killing snakes. –चक्रम् A certain Tantric diagram. –छत्रः 1 N. of a country, conquered by

Arjuna and given to Droṇa. -2 a kind of vegetable poison. (-त्रः) 1 sugar. -2 the plant मेषशृङ्गी. -3 (Mar. बडीशेप)-4 N. of the city अहिच्छत्र. -छत्रकम् a mushroom; Nir. 5. 16. -च्छत्रकः A variety of inferior gems. Kau. A. 2. 11. -जित् m. 1 N. of Kriṣṇa (the slayer of the serpent Kāliya). -2 N. of Indra. -जिह्वा N. of a plant (नागजिह्वालता; Mar. महाशतावरी or श्वेत उपळसरी) -तुण्डिकः [अहेस्तुण्ड मुखं तेन दीव्यति ठन्, ठञ् वा] a snake-catcher, conjurer, juggler. कुसीदवृत्तयः काण्डकारिणश्चाहितुण्डिकाः Śiva. B. 31. 22. -देवम् N. of the Nakṣatra आश्लेषा. -द्विष्, -द्रुह, -मार, -रिपु, -विद्विष् m. 1 N. of Garuḍa. -2 an ichneumon. -3 a peacock. -4 Indra. हुतं धनुष्खण्डमिवाहिविद्विषः Ki. 4. 27; अहिद्विषस्तद्भवता निशम्यताम् Śi. 1. 41. -5 Kriṣṇa. -नकुलम् snakes and ichneumons. -नकुलिका [अहिनकुलयोर्वैरम् वुन् P. II. 4. 9, P. IV. 3. 125] the natural antipathy between a serpent and an ichneumon. -नामभृत् m. N. of Baladeva. -निर्मोकः, -निर्व्लयनी the slough of a snake. -पताकः a kind of snake (not venomous). -पतिः 1 'the lord of snakes', Vāsuki; सज्जं धनुर्वहति योऽहिपतिस्थवीयः Ki. 14. 71. -2 any large serpent. -पुत्रकः a kind of boat (serpent shaped). -पुष्पः The plant Mesua Roxburghii (Mar. नागकेशर). -पूतनम्, -ना a kind of disease. -फेनः, -नम् 'the saliva or venom of a snake', opium. जातीफलं मातुलानीमहिफेनं च पत्रकम् Śiva. B. 30. 15. -बु (बु) ध्नः, -बध्नः, -अहिर्बुध्नः, -ध्न्यः 1 one of the Rudras. -2 Śiva. -3 Uttarābhadrapadā Nakṣatra. -4 a name of a Muhūrta. °देवता the twenty-sixth lunar mansion. -द्विष् N. of a plant (Mar. मुंगुसवेल). -बीजम् (Mar. खसखस). -भयम् 1 the fear of a lurking snake. -2 apprehension of treachery, danger arising from one's own allies; °दा [अहिं भयं द्यति खण्डयति दो क] N. of the plant भूम्यामलकी (Mar. भुयआंवळी). -भानु a. Ved. 1 shining like serpents. -2 causing the motion of the sun (सूर्यगतिहेतु) as the wind; an epithet of the Maruts; मरुतो अहिभानवः Rv. 1. 175. 1. -भुज् m. 1 N. of Garuḍa. -2 a peacock. -3 ichneumon. -4 N. of a plant (Mar. मुंगुसवेल). m. Śiva. -मन्यु a. 1 having destructive anger; with unimpaired knowledge. -2 enraged like serpents; epithet of the Maruts. (-न्युः) the anger of a serpent. -मर्दनी N. of a plant (गन्धनाकुली; Mar. मुंगुसवेल). -माय a. having multiform or versatile forms like a snake, showing a variety of colour and shape, such as Vritra. -मारकः, -मेदकः 1 N. of a plant (अरिमेद; Mar. गन्धीहिवर) -2 = °द्विष् q.v. -लता 1 the betel-nut plant. -2 N. of a plant (गन्धनाकुली.) -विषापहा f. 'Neutralizing the poison of snakes', The ichneumon plant (Mar. मुंगुसवेल). -शुष्म a. having all-pervading strength; °सत्वन् Ved. one whose men hiss like serpents (N. of Indra); आस्माञ्जगम्यादहिशुष्म सत्वा Rv. 5. 33. 5. -सक्थ n. having a long thigh like a serpent. (-क्थः) N. of a country. -हत्यम् Ved. the slaying of the serpent or demon Vritra. -हन् a. Killing serpents or Vritra, Garuḍa, Indra.

अहिकः 1 The polar star ध्रुव. -2 A blind snake. -3 (At the end of comp.) Lasting for a certain number of days; दशाहिक. -का The silk cotton tree (शाल्मली; Mar. सावरी).

अहिंसक a. Not hurting or injuring, harmless; योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया Ms. 5. 45.

अहिंसा 1 Harmlessness, abstaining from killing or giving pain to others in thought, word or deed; as अहिंसा परमो धर्मः, अहिंसा समता तुष्टिः Bg. 10. 5; यत्तपो दानमार्जवमहिंसा Ch. Up. 3. 17. 4. Ms. 10. 63. या वेदविहिता हिंसा नियताऽस्मिंश्चराचरे। अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ॥ Ms. 5. 44. 6, 75. One of the cardinal virtues of most Hindu sects, The Jainas deserve special credit for making it social virtue of good conduct among the Hindus. -2 Security.

अहिंसान a. Ved. Not hurting, harmless; अस्यं प्रियस्य शर्मण्यहिंसानस्य सश्चिरे Rv. 5. 64. 3.

अहिंस्र a. Harmless, innocent; Ms. 4. 246. -स्रः, -स्रा N. of a plant (कुलिक Mar. फञ्या निवडुंग or कर्कटी) -स्रम् Harmless behaviour, innocence; Ms. 1. 29.

अहिण्डुका A kind of small poisonous animal. Suśr.

अहित a. 1 Not placed, put, or fixed. -2 Unfit, improper; चतुर्णामपि वर्णानां प्रेत्य चेह हिताहितान् Ms. 3. 20. -3 Hurtful, detrimental, harmful, injurious, prejudicial, -4 Disadvantageous, evil. -5 Inimical, hostile. -तः An enemy; अहितानानिलोद्धूतैस्तर्जयन्निव केतुभिः R. 4. 28, 9. 17, 11. 68; तदहितयुवतेरभीक्ष्णमक्ष्णोः Śi. 7. 57 rival; अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः Bg. 2. 36; K. 5, 77. -तम् 1 Damage. -2 Food. -Comp. -इच्छु a. not wishing well, malevolent. -कारिन् a. inimical, acting unkindly. -नामन् a. having as yet no name assigned. -मनस् a. not friendly minded, hating, inimical. -हितम् good and evil; °विचारशून्यबुद्धि H. 2. 44.

अहिम a. Not cold, hot. स लोकमागच्छत्यशोकमहिमम् Bri. Up. 5. 10. 1. -Comp. -अंशुः, -करः, -तेजस्, -दीधितिः, -द्युतिः, -मयूखः, -रुचिः, -रश्मिः, -रोचिस् the sun मरुतांपतिः स्विदहिमांशुरुत Ki. 12. 15; ददतमन्तरिताहिमदीधितिम् Śi. 6. 41; पर्यन्तादहिममयूखमण्डलस्य Ki. 7. 9; उदयमहिम (रश्मि) रोचिर्याति शीतांशुरस्तम्। Śi. 11. 64.

अहीन a. 1 Unimpaired, whole, entire, all; भूतभूतिरहीनभोगभाक् Śi. 16. 71. -2 Not inferior, great; अहीनबाहुद्रविणः शशास R. 18. 14; 9. 5. -3 Not deprived of, possessed of; वेदयज्ञैरहीनानाम् Ms. 2. 183. -4 Not outcast or vile. -5 (अहोभिः साध्यते, अहन्-ख राज्यहः संवत्सराच P. V. 1. 37) Lasting for several days; द्व्यहीन, त्र्यहीन &c. -नः 1 A sacrifice lasting for several days, (-नम् also); Ms. 11. 198. -2 A large snake. -3 The lord of serpents, Vāsuki (अहि-इनः). -Comp. -गुः N. of a king of the solar race; अहीनगुर्नाम हि गां समग्राम् R. 18. 14. -वादिन् m. a witness unfit or incapable of giving evidence.

अहीरः A cowherd.

अहीरणिः [अहीन् ईरयति दूरीकरोति ईर्-अनि] A snake having two heads.

अहीश्रुवः [अहिरिव श्रूयते, श्रु-क-बा° दीर्घः] An enemy.

अहु *a.* [अह्-व्याप्तौ-उन्] 1 Narrow. -2 Pervading.

अहुत *a.* 1 Not sacrificed or offered (as an oblation); अवश्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः. -2 Wrongly sacrificed; न चाहुतमभूत्तत्र Rām. 1. 14. 40. -3 One who has not yet received any oblation. **-तः** Religious meditation, prayer, and the study of the Vedas (considered as one of the five great Yajñas and necessary duties); अहुतं च हुतं चैव तथा प्रहुतमेव च। ब्राह्मं हुतं प्राशितं च पञ्च यज्ञान् प्रचक्षते॥ Ms. 3. 73. 74. -Comp. **-अद** *a.* 1 not eating of a sacrifice. -2 not allowed to partake of a sacrifice.

अहृणान *a.* Not being angry, friendly (अक्रोधन); किं मे हव्यमहृणानो जुषेत Rv. 7. 86. 2.

अहृणीयमान *a.* Ved. 1 Not angry or jealous. -2 Willing.

अहृदय *a.* 1 Heartless. -2 Absent-minded; K. 84; हृदयमहृदया न नाम पूर्वम् Ki. 10. 47.

अहृद्य *a.* Not desired or agreeable, unpleasant; °कृत् *a.* causing disgust.

अहे *ind.* [अह्-ए] A particle implying (*a*) Reproach, (*b*) Regret. (*c*) Separation.

अहेतु *a.* Causeless, spontaneous, involuntary; अहेतुः पक्षपातो यः U. 5. 17. **-तुः** Absence of cause and reason. -Comp. **-समः** A particular sophism tending to prove an argument to be untenable, Nyāyadarśana.

अहे (है) तुक *a.* 1 Groundless, causeless, without any motive; कार्ये सक्तमहैतुकम् Bg. 18. 22; व्रज धृतिं त्यज भीतिमहेतुकाम् N. 4. 105. -2 Disinterested, selfless; (भक्तिः) अहैतुक्यप्रतिहता ययात्मा सम्प्रसीदति Bhāg. 1. 2. 6. **-कम्** *ind.* Without extraneous aid, through one's own ability or power.

अहेळ(ड)त्, -हेडमान *a.* Ved. Not unwilling; अहेळमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्रमोषीः Rv. 1. 24. 11.

अहेरुः N. of the plant शतमूली or महाशतावरी. Asparagus Racemosus.

अहो *ind.* 1 A particle showing (*a*) surprise or wonder; often agreeable (ah, how great or wonderful); अहो कामी स्वतां पश्यति Ś. 2. 2; अहो मधुरमासां दर्शनम् Ś. 1; अहो बकुलावलिका M. 1 Oh, it is बकुला° (meaning 'I did not expect to see you here'); अहो रागबद्धचित्तवृत्तिरालिखित इव सर्वतो रङ्गः Ś. 1; अहो रूपमहो वीर्यमहो सत्त्वमहो द्युतिः Rām. (how wonderful his form &c.). (*b*) Painful surprise; अहो ते विगतचेतनत्वम् K. 146. -2 Sorrow or regret in general; ('alas,' 'ah'); अहो दुष्यन्तस्य संशयमारूढाः पिण्डभाजः Ś. 6; विधिरहो बलवानिति मे मतिः Bh. 2. 91. -3 Praise ('bravo', 'well done'); अहो देवदत्तः पचति शोभनम् P. VIII. 1. 40 Sk. -4 Reproach ('fie', 'shame'); अहो वो धिग्बलं क्षात्रम् Mb. -5 Calling out or addressing; अहो हिरण्यक श्लाघ्योऽसि H. 1. -6 Envy or jealousy; कटमहो करिष्यसि P. VIII. 1. 41 Com. -7 Enjoyment, satisfaction. -8 Fatigue. -9 Doubt (probably for आहो q. v.). -10 In the sense, obvious, plain, clear; (प्रसिद्ध) अहोभ्मान्तर्गतश्चापि गर्भत्वं समुपेयिवान् Mb. 12. 253. 11. -11 Sometimes merely as an expletive. Prov. अहो रूपमहो ध्वनिः (used to convey the idea of mutual adulation, the ass complimenting the camel upon its fine form, and the camel the ass upon its melodious voice); अहो नु खलु (भोः) generally indicates surprise, often agreeable (आश्चर्य) अहो नु खल्वीदृशीमवस्थां प्रपन्नोऽस्मि Ś. 5; अहो नु खलु भोस्तदेतत्काकतालीयं नाम Māl. 5. अहो बत shows (*a*) compassion, pity, regret; अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् Bg. 1. 44; (*b*) satisfaction or admiration (संतोष); अहो बतासि स्पृहणीयवीर्यः Ku. 3. 20 (Oh, how enviable is your prowess; Malli. here takes अहो बत in the sense of संबोधन); (*c*) addressing, calling; (*d*) fatigue &c. (अहो बतानुकम्पायां खेदे संबोधने) Nm. (अहो धिगर्थे शोके च करुणार्थविषादयोः। संबोधने प्रशंसायां विस्मये पादपूरणे॥ असूयायां वितर्के च प्रायशोहो प्रयुज्यते। अहो बतानुकम्पायां खेदामन्त्रणयोस्तथा॥). -Comp. **-पुरुषिका** = आहोपुरुषिका q. v. **-लाभकर** *a.* (अल्पेऽपि लाभे, अहो लाभो जात इति विस्मयं कुर्वाणम्) satisfied with very little; Mb.5.133.27.

अह्नः (The last member of a comp.) see under अहन्. Day; यदह्नात्कुरुते पापम् Mb. 1. 2. 393. **-अह्नयम्** Daily course (of the sun) द्वात्रिंशतं वै देवस्याह्न्यान्ययं लोकः Bṛi. Up. 3. 3. 2.

अह्नवाय्य *a.* Ved. 1 Not concealing. -2 Not to be denied or set aside; सत्यं तत् तुर्वशे यदौ विदानो अह्नवाय्यम् Rv. 8. 45. 27.

अह्नाय *ind.* Instantly, speedily, at once; अह्नाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्ज Ku. 5. 86; अह्नाय तावदरुणेन तमो निरस्तम् R. 5. 71; Ki. 16. 16.

अह्रय, अह्रयाण *a.* Shameless, proud, presumptuously bold; अग्र एति युवतिरह्रयाणा Rv. 7. 80. 2.

अह्रि *a.* [ह्र-क्रि] 1 Luxurious, fat. -2 Wise, learned. (कवि).

अह्री *a.* Shameless. *f.* shamelessness, infamy; प्रसीदन्तु भवन्तो मेऽह्रीरेषा तु मया तुला Rām. 3. 10. 8. **-क** *a.* Shameless (beggar). **-कः** A Buddhist mendicant.

अह्रुत *a.* 1 Not fluctuating or stumbling. -2 Not crooked (अकुटिल); अश्लोणा अह्रुताः Av. 6.120.3. °प्सु *a.* Ved. of straight or upright appearance; वहन्ते अह्रुतप्सवः Rv. 8. 20. 7.

अह्वला 1 Not fluctuating, firmness. -2 The plant Semecarpus Anacardium (भल्लातक; Mar. बिब्बा).

आ

आ The second letter of the Alphabet.

आ 1 Used as a particle or interjection showing (*a*) assent; 'yes', 'verily'. (*b*) Compassion (अनुकम्पा) 'Ah'. (*c*) Pain or regret (usually written आस् or अः q. v.), 'alas'. (*d*) Recollection (स्मरण). 'Ah', 'Oh'; आ एवं किलासीत् U. 6. (*e*) But (used as a disjunctive conjunction). (*f*) And (used as a cumulative conjunction). (*g*) Sometimes used as an expletive; आ एवं मन्यसे. In all these senses आ is treated as a Pragrihya vowel (does not form any Sandhi with a following vowel) P. I. 1. 14. (*h*) It shows 'anger' also. **–2** (As a prefix to verbs and nouns.) (*a*) it expresses the senses of near, near to, towards, from all sides, all around (see the several verbs). (*b*) With verbs of motion, taking, carrying &c. it shows the reverse of the action; as गम् to go, आगम् to come; दा to give, आदा to take; नी to carry, आनी to bring. **–3** (As a separable preposition with abl.) it shows either (*a*) the limit inceptive (अभिविधि), from, ever since, away from, out of, off, from among; आ मूलात् श्रोतुमिच्छामि Ś. 1; बहुभ्य आ from out of many; आ जन्मनः Ś. 5. 25 ever since (her) birth; आ मनोः U. 6. 18. (*b*) Or, it expresses the limit exclusive or conclusive (मर्यादा), till, until, upto, as far as, unto; आङ् मर्यादाभिविध्योः P. II. 1. 13; see अभिविधि; आ परितोषाद्विदुषाम् Ś. 1. 2 till the learned are satisfied; आ कैलासात् Me. 11 upto or as far as Kailāsa; ओदकान्तात् Ś. 4; U. 1. 37; V. 2. 2. In this sense आ sometimes governs the acc.; शतमा जातीः upto a hundred births. (*c*) In both these senses आ frequently enters into compound, forming either Avyayībhava comp. or compound adjectives; आबालं (or आ बालेभ्यः) हरिभक्तिः commencing with or including children; आमुक्ति (or आ मुक्तेः) संसारः Sk. till final emancipation; आमेखलम् Ku. 1. 5 as far as; आमरणम् Pt. 1 till death; आगोपालं ननृतुः K. 70 down to the cowherd; आगोपाला द्विजातयः including the cowherds. Sometimes the compound so formed stands as the first member of other compounds, सोऽहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणाम्। आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथवर्त्मनाम् R. 1. 5; आगण्डविलम्बि Ś. 6. 17; आकर्णलम्बि M. 5. 10. (*d*) Used with loc. it has the sense of 'in', 'at' (mostly Ved.); गावो न यवसेष्वा Rv. 1. 91. 13. **–4** With adjectives (or sometimes with nouns) आ has a diminutive force; आपिञ्जर *a*. Little red, reddish; आपिञ्जरा बद्धरजःकणत्वान्मञ्जर्युदारा शुशुभेऽर्जुनस्य R. 16. 51; आपाण्डुर a little white, whitish; आलक्ष्य Ś. 7. 18. slightly visible; आकम्पः gentle shaking; so आनील, आरक्त. **–5** (As a separable adverb) आ chiefly occurs in the Vedas and means near, near to, or towards, there to, further; and also, even; in many cases it emphasizes the word which precedes it, and when placed after prepositions it strengthens their sense. आ प्रगृह्ये स्मृतौ वाक्ये परितापे पितामहे। घटे भावे च आऽस्तु स्यादव्ययं कोपपीडयोः। आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे ॥ Nm.

आ, –आः 1 N. of Śiva. **–2** Grand father.

आम् = आम् q. v.

आंहस्पत्य *a*. Belonging to the dominion of अंहस्पति (as the intercalary month), Gobhila.

आः 1 = आस् q. v. **–2** N. of Lakṣmī (आ). or Brahman. **–3** Speech. **–4** Boundary. cf. आः स्वयंभूरिभो वाजी खेदः शंकरवासवौ। पारिजातः समः प्राज्ञो निवासश्चणकः सुतः ॥ Enn.

आकच् 1 Ā. to tie or fasten on; Bk.

आकण्ठम् *ind*. Up to the throat. **–Comp. –तृप्त** *a*. Satiated up to the throat.

आकत्थनम् Boasting, swaggering; Rām. 6.

आकम्प् 1 Ā. To shake, tremble; to tremble with fear, Ś. 4. –*Caus*. To shake, put in motion (fig. also.); अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी R. 2. 19 (some take आकम्पित = ईषत्कम्पनम्); Rs. 6. 22.

आकम्पः 1 Shaking a little. **–2** Shaking, trembling; अनाकम्पधैर्ये V. 5. 22. v. l.

आकम्पनम् *a*. Slightly shaking. **–नम्** Trembling motion, shaking.

आकम्पित, –आकम्प्र *a*. Shaking, trembling; moved, agitated. अनोकहाकम्पितपुष्पगन्धी R. 2. 13.

आकयम् [अ-कत-ष्यञ् P. V. 1. 121] Making anything impure.

आकर –See under आकृ.

आकर्ण् 10 P. (properly a Den. form) To hear, give ear to, listen; सर्वे सविस्मयमाकर्णयन्ति Ś. 1.

आकर्णनम् 1 Hearing, listening. मुदा तदाकर्णनतत्पराभूत् N. **–2** *ind*. upto the ear or from the ear (said of an arrow, drawn from a bow).

आकल् 10 P. **1** To take hold of, seize, take; बाहुमूलप्रहितभुजाकलितस्तनेन Śi. 7. 21; कुतूहलाकलितहृदया K. 49 seized. **–2** To consider, regard; स्पर्शमपि पावनमाकलयन्ति K. 108, 235; खिन्नमसूयया हृदयं तवाकलयामि Gīt. 3. **–3** To observe, notice, take into consideration; भयहेतुमाकलय्य H. 1. **–4** (*a*) To bind, fasten, tie; स्वच्छदुकूलपल्लवाकलितमौलेः K. 99, 84; (*b*) To confine; to restrain, tie up; सुवर्णसूत्राकलिताधराम्बराम् Śi. 1. 6, 9. 45; Ks. 20. 52 **–5** To shake, agitate; मारुताकलितास्तत्र द्रुमाः Mb.; Bh. 1. 42. **–6** To cast, throw; Śi. 3. 73, 9. 72. **–7** To surrender, transfer. **–8** To measure; आकलयन्तमिव त्रिभुवनम् K. 78 to count, reckon.

आकलनम् 1 Laying hold of, seizing; मेखलाकलनम् K. 183; binding; सेव्योऽपि सानुनयमाकलनाय यन्त्रा Śi. 5. 42 confinement. -2 Counting, reckoning. -3 Wish, desire. -4 Inquiry. -5 Comprehending, understanding; -6 Description, narration; प्राचेतसाद्याः कवयोऽनवद्या यदेकदेशाकलनेऽपि नेशाः Viś. Guṇā 49.

आकलना 1 See आकलनम्. -2 Worship, devotion; तथाप्येषा दोषापनयनपटुः स्वाकलनया Viś. Guṇā 80.

आकल्पः 1 an ornament, decoration; आत्मानं भूषयाञ्चक्रुर्वस्त्राकल्पाञ्जनादिभिः Bhāg. 10. 5. 9. आकल्पसारो रूपाजीवाजनः Dk. 68; K. 313, 365; R. 17. 22, 18. 52. -2 Dress (in general), accoutrement. -3 Sickness, disease. -4 Adding to, increasing.

आकल्पम्, आकल्पान्तम् *ind.* Up to the time of Kalpa, till the end of the world.

आकल्पकः 1 Remembering with regret, missing. -2 Fainting, loss of sense or perception. -3 Joy or delight. -4 Darkness. -5 A Knot or joint. cf. 'आकल्पकस्तमोमोहग्रन्थिपूत्कलिकामुदोः' Medinī.

आकल्पम् Sickness, disease.

आकल्लः Pellitory plant, Anthemis Pyrethrum (Mar. अक्कलकाढा).

आकषः A touch-stone,

आकषक *a.* Cutting, Rubbing, or testing with a touch-stone; (आकषे कुशलः, तत्र नियुक्तो वा); testing.

आकषिक *a.* [आकषेण चरति ठञ्] Testing, touching.

आकस्मिक *a.* (-की *f.*) [विनयादिगणः; अकस्मात्-ठक् टिलोपः] 1 Accidental, unforeseen, unexpected, sudden; त्रासस्त्वाकस्मिकं भयम् Hem. -2 Causeless, groundless; नन्वदृष्टानिष्टौ जगद्वैचित्र्यमाकस्मिकं स्यात् । Ś. B.

आकाङ्क्ष् 1 U. 1 To desire, long or wish for, expect; प्रत्याश्वसन्तं रिपुराचकाङ्क्ष R. 7. 47, 5. 38; Ms. 2. 162, 10. 121; Y. 1. 153; आकाङ्क्षन्तीं नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् (तां पश्य) Me. 91. -2 To try to reach a place, turn to; दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् Ms. 3. 258. -3 To require, need. -4 (In gram.) To require some word or words to be supplied for the completion of the sense; see आकाङ्क्षा below.

आकाङ्क्ष *a.* 1 Desiring, wishing. -2 (In gram.) Requiring some words to complete the sense; अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् P. VIII. 2. 96, 104. -क्षा 1 Desire, wish; भक्त° Suśr., श्रान्त्यालिङ्ग्य मया रहस्यमुदितं तत्सङ्गमाकाङ्क्षया Amaru. 46. -2 (In gram. &c.) The presence of a word necessary to complete the sense, one of the three elements necessary to convey a complete sense or thought (the other two being योग्यता and आसत्ति); आकाङ्क्षा प्रतीतिपर्यवसानविरहः S. D. 2 the absence of the completion of a sense; see Bhāṣā. P. 82, 84 and T. S. 49; in the ex. गौरश्वः पुरुषो हस्ती there is आकाङ्क्षा. -3 Looking at or towards. -4 Purpose, intention. -5 Inquiry. -6 The significancy of a word. -7 Expectancy. असत्यामाकाङ्क्षायां संनिधानमकारणम्, ŚB. on MS. 6. 4. 23.

आकाङ्क्षित *p. p.* Desired, wished, inquired; looked at, wanted, necessary.

आकाङ्क्षिन् *a.* 1 Wishing, desiring, expecting; अफलाकाङ्क्षिभिर्यज्ञः Bg. 17. 11; तं भावार्थप्रसवसमयाकाङ्क्षिणीनां प्रजानाम् । R. 19. 57. -2 Asking, inquiring.

आकाङ्क्ष्य *a.* Desirable. -क्ष्यम् Need of supplying a word or words for the completion of the sense P. III. 4. 23.

आकायः [आ-चि-कर्मणि घञ् चितौ कुत्वम्] 1 The fire on the funeral pile; आकायमग्निं चिन्वीत P. III. 3. 41. Sk. -2 A funeral pile. -3 Abode, residence.

आकाय्य *a.* Ved. 1 Desirable; आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः Rv. 4. 29. 5. -2 Commendable in every way.

आकालः 1 The right time. -2 Wrong time.

आकालिक *a.* [अकाले भवः ठञ्] (-की *f.*) 1 Momentary, transitory; Ms. 4. 103 एतानाकालिकान्विद्यादनध्यायानृतावपि 105; आकालिकः स्तनयित्नुः; आकालिकी विद्युत्, उत्पत्त्यनन्तरं विनाशिनीत्यर्थः P. V. 1. 114. -2 Unseasonable, premature, untimely; आकालिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्तिम् Ku. 3. 34; आकालिकं सपदि दुर्दिनमन्तरिक्षम् Mk. 5. 1. -की Lightning.

आकाश् 1 A. 1 To shine. -2 To view, recognize.

आकाशः,-शम् [समन्तादाकाशन्ते सूर्यादयोऽत्र Tv.] 1 The sky आकाशभवा सरस्वती Ku. 4. 39; °ग, °चारिन् &c. -2 Ether (considered as the fifth element). -3 The subtle and ethereal fluid pervading the whole universe; one of the 9 *dravyas* or substances recognized by the Vaiśeṣikas. It is the substratum of the quality 'sound'; शब्दगुणमाकाशम्; cf. also श्रुतिविषयगुणा या स्थिता व्याप्य विश्वम् Ś. 1. 1; अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं (scil. आकाशम्) विमानेन विगाहमानः R. 13. 1. -4 Free space or vacuity; यश्चायमन्तरात्मन्नाकाशः Bṛi. Up. -5 Space, place in general; सपर्वतवनाकाशां पृथिवीम् Mb.; भवनाकाशमजायताम्बुराशिः Bv. 2. 165. open space (not covered or surrounded by anything); मुनयः सलिलाहारा वायुभक्षास्तथापरे । आकाशनिलयाश्चैव तथा स्थाण्डिलशायिनः ॥ Rām. 3. 6. 4. -6 Brahman (as identical with ether); आकाशस्तल्लिङ्गात् Br. Sūt. 1. 1. 22; यावानयमाकाशस्तावानयमन्तर्हृदयाकाशः Ch. Up. 8. 1. 3. -7 Light, clearness. -8 A hole. -9 A dot, zero (in Math.). आकाशे in the air; आकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा fixing the look on some object out of sight. आकाशे in the sense of 'in the air' is used in dramas as a stage-direction when a character on the stage asks questions to some one not on the stage, and listens to an imaginary speech supposed to be a reply, which is usually introduced by the words किं ब्रवीषि, किं कथयसि &c.; दूरस्थाभाषणं यत्स्यादशरीरनिवेदनम् । परोक्षान्तरितं वाक्यं तदाकाशे निगद्यते ॥ Bharata; cf. आकाशभाषितम् below; (आकाशे) प्रियंवदे, कस्येदमुशीरानुलेपनं मृणालवन्ति च नलिनीपत्राणि

नीयन्ते। (श्रुतिमभिनीय) किं ब्रवीषि &c. Ś. 3. This is a contrivance used by poets to avoid the introduction of a fresh character, and it is largely used in the species of dramatic composition called भाण where only one character conducts the whole play by a copious use of आकाशभाषित. **–Comp.** **–अनन्त्यायतनम्** the abode of infinity or of infinite space; N. of a world with the Buddhists. **–अस्तिकायः** N. of a category with the Jainas; धर्माधर्माकाशास्तिकायास्ते Sarva. S. 3. **–ईशः** 1 an epithet of Indra. –2 (in law) any helpless person (such as a child, a woman, a pauper) who has no other possession than the air. आकाशेशास्तु विज्ञेया बालवृद्धकृशातुराः Ms. 4. 184. **–कक्षा** 'the girdle of the sky', horizon. **–कल्पः** Brahman. **–गः** *a.* moving through the atmosphere. (**–गः**) a bird. (**–गा**) the heavenly Ganges. **–गङ्गा** [आकाशपथवाहिनी गङ्गा] the celestial Ganges; नद्याकाशगङ्गायाः स्रोतस्युद्दामदिग्गजे R. 1. 78; cf. also उभौ यदि व्योम्नि पृथक् प्रवाहावाकाशगङ्गापयसः पतेताम् Si. 3. 8. **–गर्भः** *m.* N. of a Bodhisattva. **–चमसः** the moon. **–ज** *a.* produced in the sky. **–जननिन्** *m.* a casement, loophole, an embrasure (left in castle walls); प्रगण्डीः कारयेत्सम्यगाकाशजननीस्तदा Mb. 12. 69. 43. **–दीपः, –प्रदीपः** 1 a lamp lighted in honour of Lakṣmī or Viṣṇu and raised on a pole in the air at the Divāli festival in the month of Kārtika. –2 a beacon-light, a lantern on a pole. **–पथिकः** The sun; Ks. **–प्रतिष्ठितः** N. of a Buddha. **–बद्धलक्ष** (in Nāṭaka) fixing the gaze on some object out of sight; ततः प्रविशति आकाशबद्धलक्षः उन्मत्तवेषो राजा V. 4. **–भाषितम्** 1 speaking off the stage, a supposed speech to which a reply is made as if it had been actually spoken and heard; किं ब्रवीषीति यन्नाट्ये विना पात्रं प्रयुज्यते। श्रुत्वेवानुक्तमप्यर्थं तत्स्यादाकाशभाषितम् S. D. 425. –2 a sound or voice in the air. **–मण्डलम्** the celestial sphere. **–मांसी** [आकाशभवा मांसी] N. of a plant (क्षुद्रजटामांसी). **–मुखिन्** pl. N. of Śaiva sect, the adherents of which keep their faces turned towards the sky. **–मुष्टिहननाय** Ā. To be foolish like one who beats the air with his fist; Sarva. S. **–मूली** the equatic plant (कुम्भिका) Pistia Stratiotes (Mar. शेवाळ). **–यानम्** 1 a heavenly car, a balloon. cf. वायुबन्धकवस्त्रेण सुबद्धो यानमस्तके। उदानस्य लघुत्वेन बिभर्त्याकाशयानकम्॥ गरुत्मद्भिः कङ्कालैरन्यैः पक्षिगणैरपि। आकाशे वाहयेद् यानं विमानमिति संज्ञितम्॥ –अगस्त्यसंहिता. –2 moving or travelling through the sky; आकाशयानेन प्रविशति enter passing through the sky (frequently occurring in dramas). –3 one who moves through the air. **–रक्षिन्** *m.* a watchman on the outer battlements of a castle (आकाश इव अत्युच्चप्राचीरोपरि स्थित्वा रक्षति). **–वचनम्** = °भाषितम् q. v. **–वर्त्मन्** *n.* 1 the firmament. –2 the atmosphere, air. **–वल्ली** a sort of creeper, a parasitical plant (अमरवेल; Mar. बांडगूळ). **–वाणी** a voice from heaven, an incorporeal speech (अशरीरिणी वाणी). **–शयनम्** Sleeping in the open air; निवृत्ताकाशशयनाः Rām. 3. 16. 12. **–सलिलम्** rain; dew. **–स्थ** *a.* abiding in the sky. aerial. **–स्फटिकः** a kind of crystal supposed to be formed in the atmosphere (two kinds सूर्यकान्त and चन्द्रकान्त); hail (करका).

आकाशवत् *a.* 1 Filling a certain vacuum or space. –2 Going through the air.

आकाशीय, –आकाश्य *a.* [आकाशस्येदम्; छ-यत्] Atmospherical, aerial.

आकिंचनम्, –आकिंचन्यम् Poverty, want of any possession.

आकीम् *ind.* Ved. From (with abl.); leaving, excluding; आकीं सूर्यस्य रोचनाद् Rv. 1. 14. 9.

आकुञ्च् 1 Ā., 6 P. To bend. *–Caus.* 1 To draw together, contract, bend inward, curve, compress; आकुञ्चितसव्यपादम् Ku. 3. 70; R. 6. 15; Bh. 1. 3. –2 To shorten.

आकुञ्चनम् 1 Bending, contraction, compression; Ku. 78. &c. also उत्क्षेपणं तथावक्षेपणमाकुञ्चनं तथा Bhāṣā. P. –2 Contraction regarded as one of the 5 *karmans* q. v. –3 Collecting, heaping. –4 Curving. –5 Contortion. –6 A kind of army movement; आकुञ्चनं तथा यानं प्रयाणमपयानकम् Śukra. 4. 1100.

आकुल *a.* 1 Full of, burdened or filled with (in general); अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् Bg. 2. 1. प्रचलदूर्मिमालाकुलम् (समुद्रम्) Bh. 2. 4; मृगपक्षिगणाकुलम् Rām.; बाष्पाकुलां वाचम् Nala. 4. 18; आलापकुतूहलाकुलतरे श्रोत्रे Amaru. 87. –2 Overcome, affected, or afflicted, smitten; हर्ष°, शोक°, विस्मय°, स्नेह° &c. –3 Busily or intently engaged or absorbed in; विभवगुरुभिः कृत्यैस्तस्य प्रतिक्षणमाकुला Ś. 4. 19. –4 Confounded, agitated, flurried distracted; [illegible] त्वा वञ्चयित्वा च रावणम् Rām. 5. 56. 24; अभि[illegible]सुरासीत्कार्यद्वयाकुलः Śi. 2. 1; perplexed, at a loss what to do, undetermined; नयवर्त्माकुलमर्जुनाग्रजम् Ki. 2. 54. °आकुल very much agitated; K. 10, 28; Ki. 14. 32. –5 Dishevelled, disordered (as hair); असंयताकुलालकान् K. 60, 243; स्रस्तः स्रग्दामशोभां त्यजति विरचितामाकुलः केशपाशः Ratn. 1. 17; Ki. 8. 18. –6 Wild dreary; Ś. 2. –7 Taken out of one's natural condition. –8 Incoherent, contradictory. **–लम्** An inhabited place; रहितेष्वाकुलेषु च Rām. *–adv.* In bewilderment; किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः Śi. 1. 2.

आकुलता, –त्वम् 1 A multitude. –2 Perplexity, bewilderment, confusion; Amaru. 74; तव चित्तं किमाकुलत्वम् Bh. 1. 18.

आकुलयति Den. P. To confound, make disordered, agitate.

आकुलित *a.* 1 Distressed, confounded, agitated; मार्गाचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः Ku. 5. 85. –2 Entangled; K. 83. –3 Obscured, blinded; धूम° दृष्टेः Ś. 4. –4 Overcome or affected; शोक°, पिपासा° &c. –5 Disordered, deranged; R. 16. 67; मन्दानिलाकुलितनम्रमृदुप्रवालाः Rs. 6. 17. –6 Tilled.

आकुलीकृ 8 U. 1 To fill with. –2 To confound, perplex, bewilder. –3 To overcome; कुतूहलेनाकुलीक्रियमाणे

लघिमा K. 134. –4 To trouble, pain; Ś. 2. –*pass.* To be confounded, bewildered; आकुल्यकारि कटकस्तुरगेण तूर्णम् Śi. 5. 59.

आकुलीभू 1 P. To be perplexed or agitated; इति प्रतिपादितमाकुलीभवेत् Ś. B. this conclusion would be shaken.

आकुलिः *m.* N. of an Asura priest.

आकूणित *a.* [आ–कूण्–क्त] Contracted, a little; मदनशरशल्यवेदनाकूणितत्रिभागेन K. 166, 81.

आकूतम् [आ-कू-भावे-क्त] 1 Meaning, intention, purpose; दुर्योधनस्य चाकूतं तृषितस्येव विप्रुषः Mb. 8. 9. 20. इतीरिताकूतमनीलवाजिनम् Ki. 14. 26. –2 A feeling, state of heart, emotion; चूडा मण्डलबन्धनं तरलयत्याकूतजो वेपथुः U. 5. 35; भावाकूतम् Amaru. 4; Sāh. K. 31; स्नेहाकूत Māl 9. 11; U. 6. 35; साकूतम् feelingly, meaningly, (oft. occurring in plays as a stage-direction). cf. also चिरयति मयि व्यक्ताकूता मनाक् स्फुरिताधरा Nāg. 2. 6. –3 Wonder or curiosity; सर्वं °करम् U. 4. –4 Wish, desire.

आकूतिः *f.* [आ–कू–भावे-क्तिन्] 1 Intention; wish, desire; आकूतिः सत्या मनसो मे अस्तु Rv. 10. 128. 4; आकूतीनां च चित्तीनां प्रवर्तकः Mb. °पर *a.* accomplishing one's own intentions. –2 An organ of action (कर्मेन्द्रिय); चेतोभिराकूतिभिरातनोति निरङ्कुशं कुशलं चेतरं वा Bhāg. 5. 11. 4. –3 An action; चेत आकूतिरूपाय नमो वाचो विभूतये Bhāg. 4. 24. 44. –4 N. of a Kalpa; Vāyu P.

आकूपारम् N. of different Sāman verses.

आकृ 8 U., 5 P. 1 To bring near or towards; to drive near or together. –2 To bring down; form wholly (Ved.). –*Caus.* 1 To invite, call, summon; रदनिकामाकारय Mk. 3; Dk. 174; Pt. 1; मध्यस्थस्य दृष्टिमाकारयति Mk. 4 calls or arrests; Śi. 16. 52. –2 To prompt, incite, propel; ममापि कौतूहलेनाकारित एषः Ś. 6. –3 To call out boldly, challenge; Mk. 2. –4 To cause to appear, produce. –5 To ask anything of one; पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना Rām. 2. 13. 2.

आकरः [by पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण P. III. 3. 118 आकुर्वन्त्यस्मिन्; Kāśi. 1 A mine; मणिराकरोद्भवः R. 3. 18; आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः H. Pr. 38; Ms. 7. 62; आकरेष्वधिकारिता Y. 3. 242; (fig.) a mine or rich source of anything (उत्पत्तिस्थानम्); मासो नु पुष्पाकरः V. 1. 10; अशेषगुणाकरम् Bh. 2. 92; सौभाग्यपण्याकरः Mk. 8. 38; आकरः सर्वशास्त्राणाम् Mu. 7. 7. –2 A collection, group; पद्माकरं दिनकरो विकचीकरोति Bh. 2. 73; कमलाकर Ku. 2. 29; स्नेहाकराणि Māl. 9. 47. –3 Best, excellent. –4 N. of a country. –5 N. of the Mahābhāṣya. –6 N. of a country (the modern Khandesh); Bṛi. S. *a.* Best, excellent. –**Comp.** –**कर्म** *n.* A mining operation; आकरकर्मान्तप्रवर्तनम् Kau. A. 2. –**ग्रन्थः** A source-book. –**जम्** A jewel. –**तीर्थम्** Name of a Tīrtha.

आकारः [आ-कृ-घञ्] 1 Form, shape, figure, द्विधा° of two forms or sorts; Pt. 3. 37. –2 Aspect, appearance, mien, countenance; आकारसदृशप्रज्ञः R. 1. 15, 16. 7, Ś. 1; –3 (Particularly) expression of the face, as giving a clue to one's inward thoughts or mental disposition; तस्य संवृतमन्त्रस्य गूढाकारेङ्गितस्य च R. 1. 20; Pt. 1; भवानपि संवृताकारमास्ताम् V. 2; Ś. 7; Ki. 1. 14; साकारो निःस्पृहः Pt. 3. 88 giving no clue to his inward thoughts, reserved; K. 233; Mv. 6; Ms. 7. 63, 8. 25; –आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च। नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः॥ Ms. 8. 26. –4 Hint, sign, token. –5 Identity, oneness –6 Recognition of identity (in Sāṅ. Phil.). –7 The letter आ. –**Comp.** –**गुप्तिः**, –**गोपनम्**, –**गूहनम्** dissimulation, suppressing all outward manifestation of the internal feelings. –**वर्ण**, –**सुलक्षण** *a.* Delicate in shape and colour.

आका (क) रणम्, –**णा** 1 Invitation, calling; भवदाकारणाय Dk. 175. –2 A challenge.

आकारवत् *a.* 1 Embodied. –2 Symmetrical, well-formed.

आकारित *a.* 1 Called. –2 Agreed upon. –3 Demanded, exacted.

आकृत *p. p.* Ved. 1 Arranged, built (as a house); यद् वा समुद्रे अध्याकृते गृहे Rv. 8. 10. 1. –2 Brought near to, being near; ध्यायन्त आकृतधियः शयनासनादौ तत्साम्यमापुरनुरक्तधियां पुनः किम् Bhāg. 11. 5. 48.

आकृतिः *f.* 1 Form, figure, shape (of anything); गन्धाकृतिः Bhāg. 5. 11. 10. गोवर्धनस्याकृतिरन्वकारि Śi. 3. 4. –2 Bodily form, body; किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् Ś. 1. 20; विकृताकृति Ms. 11. 52; घोर°, सौम्य° &c. –3 Appearance; oft. a good or noble appearance, good form; न ह्याकृतिः सुसदृशं विजहाति वृत्तम् Mk. 9. 16; यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति Subhāṣ. आकृतिमनुगृह्णन्ति गुणाः Vb. 2. –4 Specimen, character. –5 Tribe, species. –6 A form ascertained by senses; मनस्याकृतयो मम Mb. 12. 204. 19. cf. आकृतिस्तु शरीरे स्याद्रूपसामान्ययोरपि. –7 A metre. –8 (Arth.) The number twentytwo. –**Comp.** – **गणः** a list of words belonging to a certain grammatical rule which does not give every word belonging to that rule, but only specimens, a list of specimens (frequently occurring in the Gaṇapāṭha); *e. g.* अर्श आदिगण, स्वरादिगण, चादि गण &c. –**च्छत्रा** the plant Achyranthes Aspera (Mar. आघाडा). –**योगः** A certain class of constellations.

आकृतिमत् *a.* 1 Embodied. –2 Self-formed.

आकृष् 1. P., 6 U. To draw towards, draw, drag, pull, attract (fig. also); केशेष्वाकृष्य चुम्बति H. 1. 109; दूरमुना सारङ्गेण वयमाकृष्टाः Ś. 1; (मनः) शम्भोर्यतध्वमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् Ku. 2. 59; अनाकृष्टस्य विषयैः R. 1. 23 not attracted or seduced; लोभाकृष्टः H. 1; Śānti. 3. 5, 4. 16; पादाकृष्टव्रतति Ś. 1, 32, Amaru.

1. 80. –2 To draw, or bend (as a bow); (अमुना) यदधर्मधाम्नि धनुराचकर्षे Śi. 9. 40; Ś. 3. 5. (v. l.) –3 To draw or take out; हस्तात्कटकमाकृष्य Mk. 2; U. 1. –4 To extract, borrow (from another source); पञ्चतन्त्रात्तथान्यस्माद् ग्रन्थादाकृष्य लिख्यते H. Pr. 9. –5 To draw or carry along; to waft or be charged with; आकर्षद्भिः पद्मकिञ्जल्कगन्धान् U. 3. 2. –6 To deprive, take away by force, snatch; आकर्क्ष्यामि यशः Bk. 16. 30. –7 To supply a word or words from another rule or sentence. –*Caus.* To draw near to oneself, pull together; वस्त्रमाकर्षयन्ती Rs. 5. 11. (v. l.).

आकर्षः 1 Attracting or drawing towards oneself. –2 Drawing away from, withdrawing; U. 3. 46. (v. l.) –3 Drawing (a bow). –4 Attraction, fascination. –5 Spasm. –6 Playing with dice; आकर्षस्तेऽवाक्फलः Mb. –7 A die or dice. –8 A board for a game with dice. –9 An organ of sense. –10 A magnet, a loadstone; यथा भ्राम्यत्ययो ब्रह्मन् स्वयमाकर्षसंनिधौ Bhag. 7. 5. 14. –11 A touch-stone. –12 A bow. cf. आकर्षः शारिफलके द्यूतेऽक्षे कार्मुकेऽपि च Nm. –13 A poisonous plant; Mb. 5. 40. 9.

आकर्षक *a.* attracting, attractive. **–कः** A magnet, a loadstone.

आकर्षण *a.* Attracting, carrying to another place. **–णम्** 1 Pulling, drawing, attracting. –2 Seduction. **–णी** 1 A curved stick for pulling down fruits, flowers &c. (standing on elevated places); any instrument for pulling. –2 A variety of Mudrā (or mark on the body).

आकर्षिक *a.* (**–की** *f.*) Magnetic, attractive (आकर्षेण चरति). P. IV. 4. 9.

आकर्षिन् *a.* Attractive (as a smell at a distance). **–णी** A rod with a hook at the end for pulling down boughs in order to gather fruits &c.

आकृष्ट *a.* Attracted, pulled; नाकृष्टं न च टङ्कितं न नमितं नोत्थापितं स्थानतः Mahān.

आकृष्टिः *f.* 1 Attraction (in general). –2 Attraction, gravitation (in astr.); आकृष्टिशक्तिश्च मही तया यत् खस्थं गुरु स्वाभिमुखं स्वशक्त्या। आकृष्यते तत्पततीव भाति समे समन्तात् क्व पतत्वियं खे॥ Golādh. 1. –3 Drawing or bending of a bow; ज्या° Amaru. 1. –4 (Tantric texts) Attracting an absent person by a magic formula. **–Comp. –मन्त्रः** an incantation by which another person is attracted; आकृष्टिमन्त्रोपमम् H. 1. 93.

आकॄ 6. P. 1 To scatter or spread over, fill, fill up, cover, heap up (used chiefly in *p. p.* q. v.) आ नः सोम पवमानः किरा Rv. 9. 81. 3. विचिन्वतीमाकिरन्तीम् Av. 4. 38. 2. –2 To dig up.

आकरिकः [आकरे नियुक्तः ठञ्] 1 A person appointed (by the king) to superintend a mine. –2 A miner.

आकरिन् *a.* [आकर-इनि] 1 Produced in a mine, mineral. –2 Of good breed; दधतमाकरिभिः करिभिः क्षतैः Ki. 5. 7.

आकीर्ण *p. p.* 1 Scattered or spread over. –2 Filled or overspread with, crowded, full of, abounding in; जनाकीर्णं मन्ये हुतवहपरीतं गृहमिव Ś. 5. 10; आकीर्णमृषिपत्नीनामुटजद्वाररोधिभिः R. 1. 50; ग्राहाकीर्णं सरः Pt. 1. 375; (श्वभिः भिक्षुकैः) आकीर्णम् Ms. 6. 51. **–र्णम्** A crowd; V. 2.

आके *ind.* Ved. 1 Near in the neighbourhood; नमस्व ऋभुराके नमस्य Rv. 2. 1. 10. –2 Distant.

आकेकर *a.* Half-shut, half-closed (eyes); निमीलदाकेकरलोलचक्षुषा Ki. 8. 53; Māl. 5; K. 81; चिरमवतु हरेर्दृष्टिराकेकरा वः Mu. 3. 21 दृष्टिराकेकरा किंचित्स्फुटापाङ्गे प्रसारिता। मीलितार्धपुटालोके ताराव्यावर्तनोत्तरा॥

आकेनिप *a.* Ved. Advancing near (as rays of light); wise (?).

आकोकेरः The sign Capricornus (मकर); (a word of Greek origin).

आकोपः A slight anger; Śi. 2. 99.

आकौशलम् Inexpertness, want of skill; विवरीतुमथात्मनो गुणान् भृशमाकौशलमार्यचेतसाम् Śi. 16. 30.

आक्रन्द् 1 U. 1 To lament, weep, cry, cry out, creak; scream; तृणाग्रलग्नैस्तुहिनैः पतद्भिराक्रन्दतीवोषसि शीतकालः Rs. 4. 7; Bk. 15. 50. –2 To shout, roar. –3 To invoke, call out to; आक्रन्दीद्भीमसेनं वै Mb. –*Caus.* 1 To cause to weep or cry. –2 To call out to; एह्येहीति शिखण्डिनां पटुतरैः केकाभिराक्रन्दितः Mk. 5. 23. –3 To inspire courage by the sound of a drum; आक्रन्दय बलमोजो न आ धा Rv. 6. 47. 30. –4 To shout or roar at; to cry incessantly. आक्रन्दय धनपते वरमामनसं कृणु Av. 2. 36. 6.

आक्रन्दः 1 Weeping, crying out; किं क्रन्दसि दुराक्रन्द Pt. 4. 29. –2 Calling, invoking, calling out to; आक्रन्दे चाप्यपैहीति न दण्डं मनुरब्रवीत् Ms. 8. 292. –3 Sound, warcry, a cry (in general); आक्रन्द उद्भूतत्र Ks. 10. 94. –4 A friend, defender; दष्टमेवमनाक्रन्दे भद्रे काममहाहिना Mb. I. 172. 9. –5 A brother. –6 A fierce or violent combat, war, battle. –7 A place of crying. –8 A king who prevents an ally from aiding another; a king whose kingdom lies next but one. पार्ष्णिग्राहं च संप्रेक्ष्य तथाक्रन्दं च मण्डले Ms. 7. 207 (see Kull. thereon). cf. also Kau. A. 6. 2. cf...आक्रन्दो दारुणे रणे । आरावे रोदने त्रातरि...। Nm. मित्रमाक्रन्दाभ्यां वा व्यापादयितुकामः Kau. A. 1. 16.

आक्रन्दनम् 1 Lamentation, weeping, cry of lamentation; –2 Calling out. आक्रन्दनया विलेपिरे Bhāg. 7. 2. 32.

आक्रन्दिक *a.* [आक्रन्दं धावति ठञ् P. IV. 4. 38] one who runs to a place where cries (of distress) are heard.

आक्रन्दित *p. p.* 1 Roaring, crying, or weeping bitterly. –2 Invoked, called. **–तम्** 1 A cry, roar;

तदीयमाक्रन्दितमार्तसाधोः R. 2. 28. -2 Lamentation, weeping, V. 1.

आक्रन्दिन् *a.* Calling out in a weeping tone, weeping, shouting at; परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः Ku. 5. 26.

आक्रम् 1. U. 1 To go towards or near, approach; अन्तरिक्षम्, आश्रमम् &c. -2 To step or tread upon; आ वो मूर्धानमक्रमीम् Rv. 10. 166. 5; enter, fill, take possession of, cover, भुजगपतिरयं मे मार्गमाक्रम्य सुप्तः Mk. 9. 12 covering; खं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः 5. 2; छायामप्याक्रमितुम् Ve. 3; Śi. 8. 28 to enter or cross; Ms. 4. 130; Y. 1. 152; पदा मस्तकमाक्रम्य Ms. 11. 43; जम्बुद्वीपमाक्रम्य H. 3; आक्रामति धूमो हर्म्यतलम् Mbh. and Kāśi. on P. 1. 3. 40. -3 To occupy, extend over; योजनानां सहस्राणि बहूनाक्रम्य तिष्ठति Ks. 1. 15. -4 To attack, invade, seize, fall upon, conquer, overcome, vanquish; पक्षिशावकानाक्रम्य H. 1; सर्वस्वं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः 2. 97; पौरस्त्यानेवमाक्रामंस्तांस्ताञ्जनपदाञ्जयी R. 4. 34; H. 4; तं न...शेकुराक्रमितुमन्यपार्थिवाः R. 19. 48; Śi. 1. 70. -5 To surpass, excel, eclipse. -6 To undertake, begin, commence. -7 (Ā.) To rise, come up (as the sun); यावत्प्रतापनिधिराक्रमते न भानुः R. 5. 71, आक्रमते सूर्यः Mbh. on P. I. 3. 40. -8 To ascend, mount, occupy (as sky, throne &c.); अजो नाकमा क्रमतां तृतीयम् Av. 9. 5. 1. दिवमाक्रममाणेव Bk. 8. 23; Śi. 18. 14, 51; सिंहासनम्°, स्वर्गलोकम्°; ध्वजम्° &c. -9 to lie heavily upon, to press (as a load). (For further illustrations of the several senses see आक्रान्त below). -*Caus.* (क्र-क्रा-मयति) To cause to enter, introduce, show into; स तैराक्रमयामास शुद्धान्तम् Ku. 6. 52.

आक्रमः,-मणम् 1 Coming near, approching. -2 Falling upon, attacking; an attack; हरिराक्रमणेन संनतिं किल विश्रीत भियेत्यसंभवः Śi. 16. 34. -3 Seizing, taking, covering, occupying. -4 Overcoming; obtaining. Vāj. 15.9. -5 Spreading or going over, surpassing. -6 Mounting overloading. Bhāg. 7. 5. 44. -7 Might, valour. -8 Possession of learning &c. -9 Food. -10 A step for ascending; केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोकमाक्रमते Bṛi. Up. 3. 1. 6.

आक्रान्त *p. p.* 1 Seized, taken possession of, overpowered, defeated, vanquished, overcome; आक्रान्तविमानमार्गम् R. 13. 37 reaching upto; रुजा° Pt. 5. 52; दिदृक्षा° हृदयः Dk. 141 seized with; आतपाक्रान्तोऽयमुद्देशः M. 3 exposed to heat; आक्रान्तपूर्वमिव भुजङ्गम् R. 9. 79 trodden or trampled under foot; filled with, full of, occupied, covered, overspread; शुशुभे तेन चाक्रान्तं मङ्गलायतनं महत् R. 17. 29; Bh. 2. 108; वलिभिर्मुखमाक्रान्तम् Bh. 3. 14, 62; U. 2. 20; Mv. 5. 40; Śi. 1. 70; H. 1. 22; Dk. 141; K. 55; Ve. 2. 27; °मति having the mind engrossed or occupied; U. 5. 19; Māl. 9. 49; so मदन°, भय°, शोक° &c. -2 Loaded (as with a burden); pressed by; शैलाक्रान्तेन यो मुक्तस्तस्यारावः सुदारुणः Rām. 7. 16. 36. भाराक्रान्ता वसुन्धरा Mk. 8. 6; K. 118; साक्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता Amaru. 34. -3 Surpassed, eclipsed, superseded; R. 10. 38, Ve. 5, आक्रान्ता तिलकक्रियापि तिलकैः M. 3. 5. -4 Obtained, possessed of; वर्णान्तराक्रान्तपयोधराग्राम् R. 14. 27; Ki. 11. 7. -5 Accompanied, attended. -6 Pained, distressed. -7 Graced, adorned, decorated; न खलु नरके हाराक्रान्तं घनस्तनमण्डलम् (शरणम्) Bh. 1. 67. -8 Seated, ridden; निर्ययुस्तुरगाक्रान्ताः Rām. 6. 127. 13. -**Comp.** -**नायका** (In drama) One whose lover is won or kept in obedience. -**मति** *a.* Mentally overcome, deeply impressed.

आक्रान्तिः *f.* 1 Placing upon, occupying; stepping or treading upon; आक्रान्तिसम्भावितपादपीठम् Ku. 3. 11. -2 Overcoming, pressing upon, loading; पृथुजघनभराक्रान्तिमन्दैः प्रयातैः Mu. 3. 10. -3 Ascending, rising, -4 Might, valour, force; °**तः** *ind.* From violence; आक्रान्तितो न वशमेति महान्परस्य Śi. 5. 41. -5 Assault, taking away (अपहार); यो भूतानि धनाक्रान्त्या वधात्क्लेशाच्च रक्षति Mb. 12. 97. 8.

आक्रामकः An invader.

आक्री 9 U. To purchase, buy; obtain.

आक्रयः 1 A dealer, petty trader, a pedlar. -2 Trade, Commerce.

आक्रीड् 1 U. To play, sport, amuse oneself.

आक्रीड *a.* Playing, sporting. -**डः, -डम्** 1 Play, sport, pleasure; गजेन्द्राक्रीडमथिता Rām. 7. 26. 42. -2 A pleasure-grove, pleasure-garden; (पुमानाक्रीड उद्यानम्। Ak.); देवाक्रीडशताकीर्णाम् Rām. 2. 50. 15. कमप्याक्रीडमासाद्य तत्र विश्रश्रमिषुः Dk. 12. कुबेरस्यापि चाक्रीडं प्रागेव वसुधामिमाम् Bu. Ch. 4. 10. -**Comp.** -**गिरिः, -पर्वतः** A pleasure-hill; आक्रीडपर्वतास्तेन कल्पिताः स्वेषु वेश्मसु Ku. 2. 43.

आक्रीडनम् Sporting, playing.

आक्रीडिन् *a.* Playing.

आक्रुश् 1 P. 1 To cry, cry out loudly; अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशन् Bh. 3. 123; call out loudly to; पतिमाचुक्रुशुः Rām. -2 To revile, abuse, scold, assail with angry words; परस्य हेतोर्नामाक्रोशसि Dk. 58, 97; शतं ब्राह्मणमाक्रुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति Ms. 8. 267; Bk. 5. 39. -3 To curse. -4 To censure, express displeasure.

आक्रुष्ट *p. p.* 1 Scolded, reviled, censured, abused, calumniated &c.; क्रुध्यन्तं न प्रतिक्रुध्येदाक्रुष्टः कुशलं वदेत् Ms. 6. 48; Śi. 12. 27. -2 Sounded, vociferated. -3 Cursed. -**ष्टम्** 1 Calling out. -2 A harsh cry or sound, an abusive speech (परुषभाषणम्); मार्जारमूषिकास्पर्शे आक्रुष्टे क्रोधसंभवे Kāty.; प्रमातजलनिर्घोषैः प्राक्रुष्टमिव सर्वतः Rām. 5. 56. 30.

आक्रोशः, -शनम् 1 Calling or crying out, vociferation, loud cry or sound. -2 Censure, blame, reviling; आक्रोशमपि परिहासमाकल्पयन्ति K. 235, 291; abuse Y. 2. 302. -3 A curse, imprecation; °गर्भमेवमुक्तम् K. 291, 346. -4 An oath.

आक्रोशकः, -क्रोष्टृ *a.* 1 Vociferous, one who calls out or vociferates. -2 A reviler, abusive.

आक्लिन्न *a.* 1 Wet. -2 Touched with pity.

आक्ली *ind.* An indeclinable joined to the roots, कृ, भू and अस्; see ऊर्यादि Gaṇa on P. I. 4. 61.

आक्लेदः Moistening, wetting, sprinkling.

आक्षद्यूतिक *a.* (-की *f.*) [अक्षद्यूतेन निर्वृत्तम् ठक्] Effected or completed by gambling.

आक्षपटलिकः 1 A keeper of archives or records. -2 An officer of accounts. आक्षपटले गाणनिक्याधिकारः Kau. A. 2.

आक्षपणम् 1 Fasting, purifying by fasting, abstinence.

आक्षपाटिकः [अक्षपट-ठक्] 1 A judge at playing with dice, superintendent of a gambling house; -2 A judge, arrange of law suits; see अक्षपाटक.

आक्षपाद *a.* (-दी *f.*) [अक्षपाद-अण्] Taught by Akṣapāda or Gautama. -दः A follower of the Nyāya system of philosophy, a logician. -दम् The Nyāya system of philosophy.

आक्षर् 10 P. 1 To abuse, revile, accuse falsely, calumniate; मातरं पितरं जायां भ्रातरं तनयं गुरुम् आक्षारयन् Ms. 8. 275. -2 To punish.

आक्षरसमाम्नायिक *a.* Belonging to the alphabet.

आक्षारः A charge or calumny, accusation (of adultery). -2 N. of a Sāman.

आक्षारणम्, -णा Calumnious accusation (especially of adultery); तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुनं प्रति Ak.

आक्षारित *p. p.* 1 Calumniated. -2 Accused of adultery or fornication यस्त्वनाक्षारितः पूर्वम् Ms. 8. 355, 354. -3 Guilty, criminal.

आक्षि 2, 6 P. Ved. 1 To abide, dwell in, stay (with). -2 To be or exist. य अत्रं भुवस्पत आक्षियति पृथिवीमनु Av. 10. 5. 45. -3 To possess.

आक्षित् *a.* Abiding, dwelling. आक्षित् पूर्वास्वपरा अनूरुत् Rv. 3. 55. 5.

आक्षिक *a.* (-की. *f*) [अक्षेण दीव्यति जयति जितं वा; अक्ष ठक् P. IV. 4. 2.] 1 One who plays at dice. -One who uses loaded dice. (भारभूतानक्षानाहरति, वहति). -3 One who gains by gambling. -4 Won by gambling. -5 Relating to dice or gambling; आक्षिकं ऋणम् Ms. 8. 159 incurred in gambling. -कः N. of a tree (= अक्षिक q. v.) -कम् 1 Money gained by gambling. -2 Gambling debt, money lost at play. -की *f.* A kind of spirituous liquor prepared from the seeds of Teroninabia Bellerica (बिभीतक; Mar. बेहडा). -Comp. -पणः a stake, a wager.

आक्षिप् 6 U. To throw or cast down, dash down; फलं तरुणाक्षिप्तम् Pt. 4; शिलायामाक्षिप्य. Pt. 1. -2 To attract, entice, allure, win over; यथा नाक्षिप्यसे विषयैः K. 109; Śi. 10. 79 -3 To strike with a dart, missile &c. -4 To draw near or together, contract, convulse (used in medicine). -5 To interrput, cut short, एवंवादिनो वचनमाक्षिप्य K. 18, 207; Ve. 6. -6 To draw back or withdraw; take or throw off, snatch or draw away, pull off; अग्रपादमाक्षिप्य R. 7. 7; Ku. 7. 58 वासो बलादाक्षिपन् Bh. 1. 43; Me. 70. -7 To chase, drive out of a place, remove; स एतानाक्षिपद्राष्ट्रात् Mb.; आक्षिप्ताधिकारयोः Mu. 1. -8 To hang out, expose to view (as a banner). -9 To point to, refer to, hint at, indicate; वस्तुतस्तु नेह पूर्वपदमाक्षिप्यते P. VI. 3. 34 Sk.; अश्वादय आक्षिप्यन्ते S. D. 2. -10 To reject, neglect, disregard, spurn; Amaru. 85. -11 To object to (as argument). -12 To insult; अरेरे राधागर्भभारभूत किमेवमाक्षिपसि Ve. 3; to blame; Śānti. 1. 18. -13 To eclipse, obscure; आक्षिपन्तीमिव प्रभां शशिनः स्वेन तेजसा Mb. -14 To infer (from circumstance); जात्या व्यक्तिराक्षिप्यते K. P. 2. -15 To say or state ironically. -16 To pass (as time); याच्निनस्तु न च कालमाक्षिपन् Śi. 14. 45.

आक्षिप्त *p. p.* 1 Cast, thrown down. -2 Overthrown, repulsed; आक्षिप्तो जयकुञ्जरेण तुरगान् Ratn. 4. 12. -3 Seized, grasped, snatched away; V. 5. 5. -4 Drawn, attracted, overpowered; कौतुक°, कुतूहल° U. 4; seduced, enticed; K. 281. मन्मथाक्षिप्तचेतसः Bu. Ch. 4. 3. -5 Perplexed, distracted, bewildered; °मिव मे चेतः Ve. 2. -6 Insulted, reviled, abused. -7 Equal or equivalent to. -8 Interpolated, inserted, see प्रक्षिप्त.

आक्षिप्तिका A particular air or song sung by a character while approaching the stage; [चञ्चत्पुटादितालेन मार्गत्रयविभूषिता। आक्षिप्तिका स्वरपदग्रथिता कथिता बुधैः (भरतनाट्यशास्त्र)]; प्रावेशिकी आक्षिप्तिका V. 4.

आक्षेपः 1 Throwing off, tossing, pulling off, snatching away; अंशुकाक्षेपविलज्जितानाम् Ku. I. 14; withdrawing; वदनमपहरन्तीं तत्कृताक्षेपमीशः Ku. 7. 95; movement, shaking; K. 13. -2 Reviling, censure, blame, abuse, reproach, defiant censure; इति ब्रह्मोदिताक्षेपैः स्थानादिन्द्रः प्रचालितः Bhāg. 12. 6. 22. °प्रचण्डतया U. 5. 28; विरुद्धमाक्षेपवचस्तितिक्षितम् Ki. 14. 25; Bh. 2. 69. -3 Drawing together, attraction, diverting; कथारसस्याक्षेपसामर्थ्यम् K. 346, 348 power to interest -4 Distraction, allurement; विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः Bh. 3. 47, 23. -5 Throwing away, giving up. -6 Applying, laying on, putting in or into (as a colour); गोरोचनाक्षेपनितान्तगौरैः Ku. 7. 17. -7 Hinting at, reference to, taking to oneself or assuming as the meaning of another word; स्वसिद्धये पराक्षेपः K. P. 2. -8 An inference. -9 A deposit. -10 An objection or doubt. -11 Convulsion, palpitation. -12 Sustaining, as a sound. -13 (In Rhet.) A figure of speech (cf. Greek paralipsis) in which something really intended to be said is apparently suppressed or denied to convey a particular meaning; आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणात्। चन्द्रसंदर्शयात्मानमथवास्ति

प्रियामुखम् ॥ Kuval. For fuller definitions and explanations see K. P. 10, S. D. 714 and *Akṣepaprakaraṇa* in R. G. -14 Reach (of an arrow); सोऽयं प्राप्तस्तवाक्षेपम् Mb. 7. 102. 6. -Comp. -रूपकम् A simile in which the object compared is only hinted at; Kāv.

आक्षेपक *a.* 1 Drawing; drawing or snatching off. -2 Censuring, reviling. -कः 1 A thrower. -2 A detractor, calumniator, accuser. -3 A hunter. -5 (In medic.) Convulsion, spasm.

आक्षेपणम् Throwing, tossing.

आक्षेपिन् *a.* 1 Drawing or snatching up; इमामाक्षेपिणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय वः Māl. 9. 51. -2 Drawing in with a minute eye; बाह्याभ्यन्तरविषयाक्षेपी चतुर्थः Pat. Sūt. -3 Applying to, regarding.

आक्षीव *a.* 1 Somewhat drunk. -2 Intoxicated. -वः = अक्षीव q. v.

आक्षीलम् N. of a Sāman.

आक्षेत्रज्ञ्यम् [अक्षेत्रज्ञ-ष्यञ्] Spiritual ignorance.

आक्षोटः-डः A walnut; see अक्षोट.

आक्षोदनम् Hunting (for आच्छोदनम्).

आक्ष्यत् *a.* (fr. अश् or अक्ष्) Leading to completion (as days), epithet of certain days on which the ceremony Ayana performed for the Ādityas and Aṅgirasas is finished.

आखण *a.* Hard (to dig up) (as a stone); यथाश्मानमाखणमृत्वा विध्वंसते Ch. Up. 1. 2. 8.

आखण्डलः [आखण्डयति भेदयति पर्वतान्, खण्ड्-डलच् डस्य नेत्वम् Tv.] Indra; आखण्डलः काममिदं बभाषे Ku. 3. 11; तमीशः कामरूपाणामत्याखण्डलविक्रमम् R. 4. 83; Me. 15. -Comp. -चापः, -धनुः *n.* The rainbow. -सूनुः The son of Indra *i. e.* Arjuna....अनुस्मृताखण्डलसूनुविक्रमः Ki. 1. 24.

आखण्डिः *m.* N. of an artisan. -Comp. -शाला The workshop of the artisan.

आखः, [आखन्-ड] -**आखनः** [खन्-घ P. III. 3. 125] A spade, hoe.

आखनिकः [आ-खन्-इक] 1 A digger, ditcher, miner. -2 A mouse or rat. -3 A hog. -4 A thief. -5 A spade. भवेदाखनिकश्चोरे शूकरे मूषिकेऽपि च Medinī.

आखनिकबकः [आ-खन्-करणे कर्तरि वा इकबक P. Mbh. on P. III. 3. 125] 1 A stork in relation to a mouse; (fig.) a man who behaves like a hero towards a weak person. -2 = आखनिक q. v. above (= खनित्रम् Sk.).

आखरः [आखन्-डर] 1 A spade. -2 A digger, miner. -3 A cover of any animal; a stable; यथाऽऽखरो मघवंश्चारुरेष प्रियो मृगाणां सुषदा बभूव Av. 2. 36. 4.

आखाटीश्वरतीर्थम् N. of तीर्थ; Śiva P.

आखातः, -तम् A natural pond or pool of water, bay.

आखानः [आ-खन्-घञ्] 1 Digging all around -2 A spade, a digger.

आखुः [आखनतीत्याखुः, आखन्-कुः डिच Un. 1. 33] 1 A mouse, rat, mole; आखुं चिदेव देव सोम Rv. 9. 67. 30. अत्तुं वाञ्छति शाम्भवो गणपतेराखुं क्षुधार्तः फणी Pt. 1. 159. -2 A thief. -3 A hog. cf. पोत्रिमूषिकयोराखुः Nm. -4 A spade. -5 A miser.; विभवे सति नैवात्ति न ददाति जुहोति न। तमाहुराखुम्. -6 The grass Lipeocercis Serrata (देवताड). -Comp. -उत्करः a mole-hill. -उत्थ *a.* produced from a mouse. (-त्थः) [आखूनामुत्थानम् P. III. 2. 4 Vārt.] the rising or appearance of rats, a swarm of rats. -करीषम् a mole-hill. -कर्णपर्णिका, -पर्णिका, -कर्णी, -पर्णी the plant Salvinia Cucullata Roxb (Mar. उंदिरकानी). -गः, -पत्रः, -रथः, -वाहनः epithets of Gaṇeśa (whose vehicle is rat); तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज मा ज्ञानदायकम् Subhāṣ. -घातः a Śūdra or a man of low caste and profession; (lit.) rat-catcher or killer. -पाषाणः 1 a kind of mineral. -2 a loadstone. -फला The plant लघुदन्ती. -भुज्, -भुजः a cat. -विषहा a kind of grass (देवताडवृक्ष, देवतालीलता) considered as a remedy for a rat's bite.

आखेटः [आखिद्यन्ते त्रास्यन्ते प्राणिनोऽत्र, आ-खिद्-घञ् Tv.] Hunting, chase. -Comp. -शीर्षकम् a smooth floor or ground (कुट्टिमभेद). -2 a mine, cavern.

आखेटक *a.* Hunting, frightening (as beasts of prey &c.). -कः A hunter; आखेटकस्य धर्मेण विभवाः स्युर्वशे नृणाम् Pt. 1. 129, 388. -कम् Hunting. -Comp. -अटवी *f.* A hunting forest.

आखेटिक *a.* [आखेटे कुशलः ठक्] 1 Skilful in chase. -2 Terrible, frightful. -कः 1 A hunter. -2 A hound.

आखोटः The walnut tree.

आख्या 2 P. 1 (*a*) To tell, say, inform, communicate, narrate (usually with dat. of person); इमानि शुक्रानि यजूंषि वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते Bri. Up. 6. 5. 3. ते रामाय वधोपायमाचख्युर्विबुधद्विषः R. 15. 5, 41, 71, 93; 12. 42, 91; आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो Bg. 11. 31, 18. 63; Me. 100; Ms. 8. 224, 9. 73, Y. 1. 66, 2. 65; sometimes with gen. of person; आख्याहि भद्रे प्रियदर्शनस्य Pt. 4. 15; केनाहं तवाख्यातः Mb. (*b*) To declare, announce, signify; धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावमाख्यातम् R. 2. 11. -2 To call, denominate, name; सुवर्णबिन्दुरित्याख्यायते Māl. 9; R. 10. 21, Ms. 4. 6. -3 To look at, count; to recite (Ved.). -*Caus.* (ख्यापयति) 1 To cause to tell or narrate. -2 To declare.

आख्य *a.* A narrator; संपतन्ति च मे शिष्याः प्रवृत्ताख्याः पुरीमितः Rām. 6. 124. 16.

आख्या [आ-ख्यायते अनया; आख्या-अङ् P. III. 3. 106] 1 A name, appellation; किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या Ś. 7, 7. 33; पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम Ku. 1. 26; तपाख्यया भुवि पप्रथे R. 15. 101 become known by that name; often at the end of compounds meaning 'named' or

'called'; अथ किमाख्यस्य राजर्षेः सा धर्मपत्नी Ś. 7; रघुवंशाख्यं काव्यम् &c. –2 Appearance, aspect; न हि तस्य विकल्पाख्या या च मद्वीक्षया हता Bhāg. 11. 18. 37. –3 Beauty, splendour; वृसीषु रुचिराख्यासु निषेदुः काञ्चनीषु ते Rām. 7. 60. 12.

आख्यात *p. p.* 1 Said, told, declared; इति ते ज्ञानमाख्यातम् Bg. 18. 63. –2 Counted, recited. –3 Made known. –4 Inflected or conjugated. –5 Called; सेवा श्ववृत्तिराख्याता Ms. 4. 6. **–तम्** 1 A verb; भावप्रधानमाख्यातम् Nir.; धात्वर्थेन विशिष्टस्य विधेयत्वेन बोधने। समर्थः स्वार्थयत्नस्य शब्दो वाऽऽख्यातमुच्यते॥ –2 Telling auspicious time for departure; (अभिमन्त्रितदुन्दुभिध्वनिना प्रयाणादिकथनम्); तथाख्यातविधानं च योगः संचार एव च Mb. 12. 59. 48.

आख्यातिक *a.* Verbal. **–की** Com. on Jaina and Nyāyadarśana.

आख्यातिः *f.* 1 Telling, informing, communication, publication (of a report &c.). –2 Fame. –3 A name.

आख्यातृ *m.* 1 One who tells, communicates &c. –2 A teacher, instructor; P. I. 4. 29.

आख्यानम् 1 Speaking, declaration, making known, relation, communication; इत्थंभूताख्याने P. I. 4. 90. रामसंदेश° Rām. –2 Allusion to some old tale; आख्यानं पूर्ववृत्तोक्तिः S. D.; (*e.g.* देशः सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन्ह्रदाः पूरिता Ve. 3. 33.). –3 A tale, story; especially a legendary story, legend; अप्सराः पुरूरवसं चकम इत्याख्यानविद आचक्षते Māl. 2; Ms. 3. 232. –4 A legendary work such as the Mahābhārata; योऽधीते चतुरो वेदान्सर्वानाख्यानपञ्चमान् Mb. 3. 58. 9. –5 A reply; प्रश्नाख्यानयोः P. VIII. 2. 105, III. 3. 110. –6 A differentiating property (भेदकधर्म). –7 A canto of an epic poem.

आख्यानकम् A tale, a short legendary narrative, an episode; आख्यानकाख्यायिकेतिहासपुराणाकर्णनेन K. 7; P. IV. 2. 60 Vārt. **–की** N. of a metre which is a combination of Indravajrā and Upendravajrā.

आख्यायक *a.* Telling, informing. **–कः** A messenger, courier; आख्यायकेभ्यः श्रुतसूनुवृत्तिः Bk. 2. 44. –2 A herald; U. 5.

आख्यायिका 1 A species of prose composition, a connected story or narrative; आख्यायिका कथावत् स्यात् कवेर्वंशादिकीर्तनम्। अस्यामन्यकवीनां च वृत्तं गद्यं क्वचित् क्वचित्। कथांशानां व्यवच्छेद आश्वास इति बध्यते। आर्यावक्त्रापवक्त्राणां छन्दसां येन केनचित्॥ अन्यापदेशेनाश्वासमुखे भाव्यर्थसूचनम्। S. D. 568. Writers on Rhetoric usually divide prose composition into कथा and आख्यायिका and make a distinction between them. Thus they regard Bāṇa's हर्षचरित as an आख्यायिका and कादंबरी as a कथा; according to Daṇḍin, however, (Kāv. 1. 28) there is no distinction between the two; तत्कथाख्यायिकेत्येका जातिः संज्ञाद्वयाङ्किता –2 Narration (of what is known).

आख्यायिन् *a.* One who tells, informs, or communicates; रहस्याख्यायीव स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः Ś. 1. 23; Ms. 7. 223.

आख्येय *pot. p.* Fit to be communicated or told; शब्द° fit to be told in words, verbal message; शब्दाख्येयं यदपि किल ते यः सखीनां पुरस्तात् Me. 103.

आगम् 1 P. 1 To come, come near, approach. –2 To arrive at, attain, reach; fall into (a particular state or condition); आनृण्यमागम् to become free from debt; so विश्वासम्°, ध्यानम्° &c. –3 To have recourse to. –*Caus.* (–गमयति) 1 To cause to come or draw near; तं त्वमा गमयागमे Av. 6. 81. 2. –2 To lead towards, take, convey; आगमितापि विदूरम् Gīt. 12. –3 To announce the arrival of; राजानमागमयति = राजागमनमाचष्टे Sk. –4 To ascertain, inform oneself about; सर्वमागमयामास पाण्डवानां विचेष्टितम् Mb. 5. 7. 4. प्रज्ञामेवागमयति यः प्राज्ञेभ्यः स पंडितः Vop. –5 To learn, acquire, study; सम्यगागमिता विद्या प्रबोधविनयाविव R. 10. 71; तदध्यागमितं मया Mb.; आगमय्य दण्डनीतिं कुलविद्याम् Dk. 155; Mv. 5; Śi. 9. 79. –6 (Atm.) To wait for, have patience; आगमयस्व तावत् = क्षमस्व Sk. आगमयते कालम् Vop.

आग *a.* Accidental, sudden; °त्वम् accident, chance.

आगत *p. p.* 1 Come, arrived; मम साधर्म्यमागताः Bg. 14. 2. –2 Occurred, happened. विज्ञाप्यं तु ममैतद्धि यद्दद्राम्यागतस्पृहः Rām. 7. 36. 54; Ms. 2. 152. –3 Obtained, got; न्यायागतधनम् Y. 3. 205; °साध्वस afraid; °क्षोभ perplexed; अन्वय° hereditary; °मन्यु angry; °विस्मय surprised. –4 Reduced to, fallen into (a particular state); दासत्वम्, पञ्चत्वम्, संदेहम्, विस्मयम् &c. –5 Living or residing in. **–तम्** 1 Coming, arrival; कथं तु खल्वद्य भवेत्सुगतम् Rām. 5. 41. 8; Bg. 9. 21. –2 Occurrence, event. **–Comp. –त्वम्** Origin. **–साध्वस** *a.* Terrified.

आगतिः *f.* 1 Arrival, coming; rise, origination; लोकस्यास्य गतागतिम् Rām. 2. 110. 1; इति निश्चितप्रियतमागतयः Śi. 9. 43. –2 Obtaining, acquisition; Y. 3. 170. –3 Return. –4 Origin. –5 Accident, chance.

आगन्तव्य *pot. p.* Likely to come, to be arrived; coming necessarily. आगन्तव्यं झटिति मथुरामण्डलाद् गोपकान्ते.

आगन्तु *a.* [आ-गम्-तुन्] 1 Coming, arriving. –2 Stray. –3 Coming from the outside; external (as a cause &c.) –4 Adventitious, accidental, casual नियमस्तु स यत्कर्म नित्यमागन्तुसाधनम् Ak. –5 what (or who) comes later or afterwards. वास्तव्यैराक्रान्ते देशे आगन्तुर्जनोऽसम्भवादन्ते निविशते। ŚB. on MS. 10. 5. 4. **–न्तुः** 1 A new-comer, stranger, guest; (मेने) वैदर्भमागन्तुमजं गृहेशम् R. 5. 62; H. 1. –2 A late-comer, what comes later or afterwards (See आगमः for quotation) **–Comp. –ज** *a.* arising accidentally or casually; आगन्तुजे रोगे Suśr.

आगन्तुक *a.* (–का, –की *f.*) 1 Coming of one's own accord, arriving uninvited; आगन्तुका वयम् Dhūrtas. –2 Stray (as an animal); Y. 2. 163. –3 Incidental, accidental, adventitious; इत्यागन्तुका विकाराः *Āśval.* –4 Interpolated, spurious (as a reading), having crept in without authority; अगन्धवद्गन्धमादनमित्यागन्तुकः पाठः

Malli, on Ku. 6. 46. **–Comp. –ज्वरः** A kind of fever **–कः 1** An intruder, interpoler. **–2** A stranger, guest, new-comer; Ś. 4, 6. **–3** Interpolated reading.

आगमः 1 Coming, arrival, approach, appearance; लतायां पूर्वलूनायां प्रसूनस्यागमः कुतः U. 5. 20; Śi. 1. 30; अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे। रात्र्यागमे प्रलीयन्ते Bg. 8. 18; R. 14. 80, Pt. 3. 48; Ms. 8. 401; so व्यसन°, अन्धकार° &c. **–2** Acquisition; एषोऽस्या मुद्राया आगमः Mu. 1; Ś. 6. this is how I came by this ring; Dk. 139; वेदानामागमः K. 18; विद्यागमनिमित्तम् V. 5. **–3** Birth, origin, source; आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत Bg. 2. 14 coming and going, of short birth or duration, transient; आगमः काव्यामृतरसानाम् K. 5. **–4** Addition, accumulation, acquisition (of wealth); अर्थ°, धन° &c. **–5** Flow, course, current (of water); Ms. 8. 252, 9. 281; रक्त°, फेण°. **–6** A voucher or written testimony; see अनागम. संभोगो दृश्यते यत्र न दृश्येतागमः क्वचित् Ms. 8. 200. **–7** Knowledge; शिष्यप्रदेयागमा: Bh. 2. 15; प्रज्ञया सदृशागमः। आगमः सदृशारम्भः R. 1. 15; यस्यागमः केवलजीविकायै M. 1. 17; Y. 2. 212, 92. **–8** Supply of money, income, revenue. **–9** Lawful acquisition of anything; आगमेपि बलं नैव भुक्तिः स्तोकापि यत्र नो Y. 2. 27, 28. **–10** Increase of property. **–11** A traditional doctrine or precept, a sacred writing or scripture, Śāstra; अनुमानेन न चागमः क्षतः Ki. 2. 28, 5. 18; परिशुद्ध आगमः 2. 33; K. 55, 337. **–12** The study of Śāstras, sacred knowledge or learning. **–13** Science, a system of philosophy; साङ्ख्यागमेनेव प्रधानपुरुषोपेतेन K. 51; बहुधाप्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः R. 10. 26 **–14** the Vedas, the sacred scripture; आत्मन्युपरते सम्यङ् मुनिर्व्युपरतागम Bhāg. 10. 20. 40. न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरपेक्षमिवागमे Ki. 11. 39.; आगमः खल्वपि Mbh. on P. I. 1. 1. **–15** The last of the four kinds of proof, recognized by the Naiyāyikas (also called शब्द or आप्तवाक्य, the Vedas being so regarded). **–16** An affix or suffix. **–17** The addition or insertion of a letter; भवेद् वर्णागमाद्धंसः Sk. **–18** An augment; इडागमः. **–19** Theory (opp. प्रयोग); चतुःषष्टिकलागमप्रयोगचतुरः Dk. 120. **–20** (**–मः, –मम्**) A work inculcating the mystical worship of शिव and शक्ति, a Tantra; आगतं पञ्चवक्त्रात्तु गतं च गिरिजानने। मतं च वासुदेवस्य तस्मादागममुच्यते॥ Śabdak. **–21** The mouth of a river. **–22** What comes later or afterwards. आगमवदन्त्यलोपः स्यात् MS. 10. 5. 1. (आगमवत् as explained by शबर is यथा समाजेषु समासेषु च ये आगन्तवो भवन्ति ते पूर्वोपविष्टाननुपमृद्यैव निविशन्ते एवमिहापि द्रष्टव्यम्। **–23** A way of worship; लब्धानुग्रह आचार्यात्तेन सन्दर्शितागमः। महापुरुषमभ्यर्चेन्मूर्त्याभिमतमात्मनः॥ Bhāg. 11. 3. 48. **–24** A road or way journey; आगमास्ते शिवाः सन्तु Rām. 2. 25. 21. **–Comp. –अपायिन्** Having creation and destruction; आगमापायिनो नित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत Bg. 2. 24. **–आवर्ता** N. of the plant Targia Involucrata Lin. (वृश्चिकाली; Mar. लघुमेडशिंगी.). **–निरक्षेप** *a.* independent of a voucher. **–नीत** *a.* studied, read, examined. **–रहित** *a.* **1** without a voucher. **–2** devoid of Śāstras. **–वृद्ध** *a.* advanced in knowledge, a very learned man; प्रतीप इत्यागमवृद्धसेवी R. 6. 41. **–वेदिन्** *a.* **1** knowing the Vedas. **–2** learned in Śāstras; (*m.*) an epithet of Śaṅkarāchārya's preceptor Gauḍapāda. **–शास्त्रम्** N. of a supplement to the माण्डूक्योपनिषद्. **–श्रुतिः** *f.* Tradition. **–सापेक्ष** *a.* supposed by a voucher.

आगमवत् *a.* **1** Having an augment or addition. **–2** Having approached for sexual intercourse.

आगमनम् 1 Coming, approaching, arrival; भरतागमनं पुनः R. 12. 24. **–2** Return, returning. **–3** Acquisition, getting into; एतत्ते सर्वमाख्यातं वैरस्यागमनं महत् Rām. **–4** Arising, birth. **–5** Approaching a woman for sexual intercourse.

आगमापायिन् *a.* Coming and going; Transient; मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः। आगमापायिनः Bg. 2. 14.

आगमित *a.* **1** Learnt from or taught by; प्रकृतिस्थमेव निपुणागमितम् Śi. 9. 79. **–2** Read over, pursued, studied. **–3** Ascertained.

आगमिन्, –आगामिन् *a.* [आ-गम् णिनि वा ह्रस्वः] **1** Coming, future; कथयत्यागामिनमर्थम् K. 46. **–2** Impending, arriving. **–3** Learned, versed in theory; द्वावप्यागमिनौ M. 3. **–4** An intruder. **–5** Having an augment.

आगमिष्ठ *a.* Coming very quickly, or gladly.

आगामिक *a.* (**–की** *f.*) **1** Relating to the future time; मतिरागामिका ज्ञेया बुद्धिस्तत्कालदर्शिनी Haima. **–2** Impending, arriving.

आगामुक *a.* [आ-गम्-उकञ् P. III. 2. 154] **1** Coming, arriving. सुग्रीवस्वाजितं मित्रं सर्वांश्चागामुकान् द्रुतम् Bk. **–2** Future.

आगरः [आगॄ-अप्] The day of new moon (अमावास्या).

आगलित *a.* Drooping, languid, dejected, sad.

आगवीन *a.* [गोः प्रत्यर्पणपर्यन्तं यः कर्म करोति स आगवीनः P. V. 2. 14 आगो-ख] One who is engaged in business till the return of the cows.

आगस् *n.* [इ-असुन्-आगादेशः Uṇ. 4. 211] **1** Fault, offence, transgression; सहिष्ये शतमागांसि सूनोस्त इति यत्त्वया Śi. 2. 108, 1. 61; द्वौ रिपू मम मतौ समागसौ R. 11. 74; कृतागाः Mu. 3. 11; N. 3. 52; Amaru. 46, 48. **–2** Sin. **–3** Punishment. **–Comp. –कृत्** *a.* committing an offence, offender, criminal; अभ्यर्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः R. 2. 32.

आगस्ती [अगस्त्यस्य इयं, अण्, यलोपः] The south.

आगस्तीय *a.* [अगस्तये हितः यलोपः] Relating to or for the advantage of अगस्ति.

आगस्त्य *a.* [अगस्त्यस्येदम् यञ् यलोपः] **1** Southern (दिग्भाग). कौबेरदिग्भागमपास्य मार्गमागस्त्यमुष्णांशुरिवावतीर्णः। Śi. **–2** Pertaining to Agastya; °आख्यानं सरः Mb. **–3** Originating from the plant Agasti Grandiflorum. **–स्त्यः, स्त्यी 1** The descendants of Agasti. **–2** Persons of their race (गोत्र).

आगस्त्यायन *a.* Connected with Agasti; U. 2.

आगाध *a.* [अगाध एव स्वार्थे अण्] 1 Very deep or unfathomable (fig. also). -2 Difficult to obtain.

आगारम् [आगमृच्छति ऋ अण्] A house, dwelling; room, covered place. **-Comp.** **-गोधिका** a small lizard. **-दाहः** setting a house on fire. **-दाहिन्** *a.* an incendiary. **-धमः** 1 smoke coming out from a house. -2 N. of a plant.

आगुर् 6 Ā. To approve, agree or assent to, promise to pronounce the आगुर्, see below. पुरोडाशं पचत्यं जुषस्वेन्द्रा गुरस्व च Rv. 3. 52. 2.

आगु(गू)र् *f.* [आ-गुर्-क्विप्] 1 Assent, agreement, promise. -2 N. of a class of plauditory exclamations or formularies used by the priests in sacrificial rites; ये३ यजामह इत्यागूः Āśval.

आगु (गू)रणम् 1 Recitation of the Āgur. -2 A secret suggestion.

आगूर्ण, -र्त *p. p.* Repeated (as an exclamation &c.). **-र्णम्** **-र्तम्** Exertion, resolution.

आगूर्तिन् *a.* [आगूर्त-इनि] 1 Performing or pronouncing the Āgur; आगूर्ती वा एष भवति यो दर्शपौर्णमासाभ्यां यजते Śat. Br. -2 Resolute, industrious.

आगुरव *a.* (**-वी** *f.*) Belonging to agallochum (अगुरु) साङ्गानि धूमरुचिमागुरवीं दधानैर्धूपायतीव पटलैर्नवनीरदानाम् Śi 4. 52.

आगुल्फम् A shoe; Hch. 7.

आगूर् (*f.*) An agreement, promise.

आगै 1 P. 1 To sing to, आपर्शु गासि Rv. 8. 27. 2. -2 To obtain by singing.

आगात् *a.* Obtaining by singing.

आगानम् Obtaining by singing.

आग्नापौष्ण *a.* [आग्नापूषणौ देवते अस्य अण्] Belonging or referring to Agni and Pūṣan (as an oblation).

आग्नावैष्णव *a.* 1 Referring to Agni and Viṣṇu. -2 Containing the word अग्नाविष्णू (as a chapter अध्याय, or अनुवाक section).

आग्निक *a.* (**-की** *f.*) [अग्नेरिदं वा॰ ठक्] Belonging to the sacrificial fire.

आग्निपद *a.* [अग्निपदे दीयते कार्यं वा व्युष्टा॰ अण्] To be done at or given to the fire-place.

आग्निमारुत *a.* [अग्नामरुतौ देवते अस्य अण्] Belonging to Agni and Marut (offerings &c.) Vāj. 24. 7. so आग्निवारुण belonging to Agni and Varuṇa.

आग्निष्टोमिक *a.* (**-की** *f.*) [अग्निष्टोम-ठक्] 1 Belonging to the अग्निष्टोम; °कं भक्तम् °की दक्षिणा. -2 One who recites or is conversant with अग्निष्टोम (अग्निष्टोममधीते वेद वा).

आग्निहोत्रिक *a.* Belonging to the Agnihotra.

आग्नीध्र *a.* Belonging to the अग्नीध्र (the priest who kindles the fire). **-ध्रम्** [अग्निमिन्धे अग्नीत् तस्य शरणम्, रण् भत्वान्न जश् Tv.] 1 The place where the sacrificial or sacred fire is kindled. सद आग्नीध्रशालां च तद्विहारं महानसम् (केचिद् बभञ्जुः) Bhāg. 4. 5. 14. -2 The duty of the priest who kindles the sacred fire. **-ध्रा** Care of the sacred fire. **-ध्रः** The priest who kindles the sacred fire. आग्नीध्रश्रोत्तरां दिशम् Mb. 12. 98. 38.

आग्नीध्रीय *a.* Being within the आग्नीध्र. **-यः** 1 The fire within the आग्नीध्र. -2 The fire-place within the आग्नीध्र.

आग्नीध्र्य *a.* Belonging to the priest who kindles the sacred fire. **-ध्र्या** The place for the fire.

आग्नेन्द्र *a.* [अग्निश्च इन्द्रश्च-अण् P. VI. 3. 28, Sk. VII. 3. 22] Belonging to Agni and Indra.

आग्नेय *a.* (**-यी** *f.*) [अग्नेरिदं अग्निर्देवता वास्य ढक्] 1 Belonging to Agni; fiery. Vāj. 24. 6. -2 Offered or consecrated to Agni; अभिशस्तो मृषा कृच्छ्रं चरेदाग्नेयमेव वा Y. 3. 287. -3 Similar to fire (as an insect). -4 Increasing the fire in the stomach; stimulating digestion. -5 Kindling the fire (as ghee &c.) शणसर्जरसादीनि यानि द्रव्याणि कानिचित्। आग्नेयान्युत सन्तीह Mb. 1. 144. 9. -6 Belonging to Āgnāyī. **-यः** 1 An epithet of Skanda or Kārtikeya. -2 N. of Agastya. -3 N. of a country. -4 A worshipper of Agni. -5 An offering or oblation to Svāhā. **-यी** 1 N. of the wife of Agni. -2 The south-east quarter (presided over by Agni). -3 The first day of a month (प्रतिपत्तिथि which is presided over by Agni). -4 A kind of योगधारणा; Bhāg. 11. 31. 6. **-यम्** 1 The lunar mansion called Krittikā. Mb. 13. 104. 127. -2 Gold. -3 Blood. -4 Lac, the red animal dye. -5 Ghee. -6 A missile presided over by Agni. -7 A *Mantra* used in the worship of Agni. -8 A descendant of Agni. -9 Bathing by applying sacred ashes to the body (भस्ममर्दनपूर्वकस्नानम्). -10 A kind of worm. **-Comp.** **-कीटः** a kind of insect which flies into the fire. **-पुराणम्** = अग्निपुराण q. v.

आग्न्याधानिकी [अग्न्याधानस्य यज्ञस्य दक्षिणा ठञ् P. V. 1. 95] The Dakṣiṇā or a gift of money given to Brāhmaṇas.

आग्रभोजनिकः [अग्रभोजनं नियतं दीयते अस्मै ठक् P. IV. 4. 66] A Brāhmaṇa always entitled to occupy the foremost seat at a dinner.

आग्रयणः [अग्रे अयनं शस्यादेर्येन कर्मणा पृषो॰ हस्वदीर्घव्यत्ययः] 1 The first Soma libation at the Agniṣṭoma sacrifice. -2 A form of Agni. -3 The time of the sacrifice. -4 See आग्रयणी; नवाग्रयणपूजाभिरभ्यर्च्य पितृदेवताः Rām. 3. 16. 6; Bhāg 10. 20. 40. **-णकम्**, **-णी** 1 An oblation consisting of first fruits; see आग्रयणम्. **-णम्** An oblation consisting of first fruits at the end of

the rainy season (आश्विनी पूर्णिमा); आग्रयणं त्रिविधं श्यामाक°, व्रीहि°, यव°, यथापूर्वं वर्षासु शरदि वसन्ते च तत्करणोपदेशात् Ārya. S.; आग्रयणेनेष्ट्वा नवान्नं प्राश्नीयात् Ait. Br.; आग्रयणं व्रीहिश्यामाकयवानाम् Āśval. –Comp. –इष्टिः *f.* Oblation of the first fruit; कर्तव्याग्रयणेष्टिश्च चातुर्मास्यानि चैव हि Y. 1. 125.

आग्रह् 9 U. 1 To seize, take hold of, catch. –2 To draw tight (as the reins) Ś. 1. (v. l.) –3 To persist in.

आग्रहः Seizing, taking. –2 Attack. –3 Determination, strong attachment, persistence, insisting (स्नेह, अभिनिवेश); चलेऽपि काकस्य पदार्पणाग्रहः Naiṣadha; Dk. 176; also Malli. on Ku. 5. 7. –4 Favour, patronage. –5 Surpassing, surmounting. –6 Moral power, courage.

आग्रहिका Favour, patronage, help.

आग्रहायणः [= अग्रहायण–अण्] N. of the month of मार्गशीर्ष. –णी 1 The full moon day of मार्गशीर्ष; कार्तिक्या आग्रहायणी मासे Sk. –2 A particular kind of Pākayajña. –3 N. of a constellation called मृगशिरस्.

आग्रहायण (णि) क *a.* [आग्रहायण्यां देयमृणं वुन् ठञ् वा P. IV. 3. 50] To be paid on the full moon day in मार्गशीर्ष (as debt.). –कः, (–णिकः) [आग्रहायणी पौर्णिमास्यस्मिन् मासे ठक् P. IV. 2. 22] The month of मार्गशीर्ष.

आग्रहारिक *a.* (–की *f.*) [अग्रहार–ठञ्; see आग्रभोजनिक] One who appropriates to himself an अग्रहार (endowments of land conferred upon Brāhmaṇas). Supervisor of Agrahāra lands, *i. e.* lands offered as free gifts to Brāhmaṇas for their subsistence or settlement therein or for some religious purposes.

आघट्ट् 10 P. 1 To strike against, touch; आघट्टयामास गतागताभ्याम् Ki. 17. 38. –2 To move.

आघट्टक *a.* Moving. –कः The red Apāmārga (Mar. तांबडा आघाडा).

आघट्टना 1 Moving, shaking, striking against; रणद्भिराघट्टनया नभस्वतः Śi. 1. 10. –2 Friction, contact.

आघर्षः, –र्षणम् Rubbing, friction, striking against; गण्डस्थलाघर्षगलन्मदोदकद्रवद्रुमस्कन्धनिलायिनोऽलयः Śi. 12. 64. –णी A brush, rubber.

आघाटः [आ–हन् घञ् निपातः] 1 Killing, striking (sometimes used as an adj.). –2 A musical instrument. –3 A cymbal or rattle; उत यत्राघाटाः कर्कर्यः संवदन्ति Av. 4. 37. 5. –4 Boundary, limit. –5 N. af a plant (अपामार्ग; Mar. आघाडा).

आघाटिः *m., f.* Musical instruments; आघाटिमिरिव धावयन्नरण्यानिर्महीयते Rv. 10. 146. 2.

आघातः See under आहन्.

आघुष् 1 P. 1 To proclaim, cry aloud, declare. –2 To praise. –3 To listen. –4 To make oneself audible; आस्यश्रवस्याद् रथ आ च घोषात् Rv. 5. 37. 3. –10 P. or *Caus.* 1 To make a noise, to cause to sound. –2 To proclaim, announce publicly. –3 To complain continually, weep bitterly.

आघोषः Calling out, invocation.

आघोषणम्, –णा A proclamation, public announcement; एवमाघोषणायां कृतायाम् Pt. 5.

आघूर्ण् 1 A., 6 P. 1 To roll, stagger, whirl, toss about; आघूर्णतीवानिलैः (अम्बरम्) Mk. 5. 27; पवनाघूर्णितपादप Hariv., Bk. 14. 77. –2 To swim, roll (as eyes); पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि Ku. 3. 38.

आघूर्णनम् Rolling, tossing about, whirling round, swimming.

आघृ 10 P. or *Caus.* To pour down upon, sprinkle.

आघारः 1 Sprinkling (in general). –2 Especially, sprinkling clarified butter upon the fire at certain sacrifices; प्रासाज्यभागावाघारौ दत्त्वा चाज्यप्लुतं हविः Bhāg. 11. 27. 40. –3 Ghee, clarified butter.

आघृणि *a.* [आगतो घृणिर्दीप्तिरस्य] Glowing with heat or endowed with splendour, having splendid wealth. –णिः The sun. –आघृणी–वसु *a.* Rich with heat (N. of Agni); मानो रक्ष आवेशीदाघृणीवसो Rv. 8. 60. 20.

आघ्रा 1 P. 1 To smell, smell at; गन्धमाघ्राय Me. 21. –2 To kiss, touch (with the nose) as the head, आजघ्रुर्मूर्ध्नि बालांश्च Bk. 14. 12. –3 (Fig.) To attack; devour, seize upon; मामाघ्रातुमागतवान् Dk. 6; कामाघ्रातया अनया 116 smitten, affected; Māl. 5. 29; Bh. 3. 104.

आघ्राण *a.* 1 Smelt (as flowers). –2 Satisfied. –णम् 1 Smelling. –2 Satisfaction, satiety.

आघ्रात *p. p.* 1 Smelt, scented, touched. –2 Satisfied. –3 Surmounted, surpassed. –तम् (Astron.) One of the ten kinds of eclipses; Bṛi. S.

आङ्क्षी A musical instrument, a tabor.

आङ्कुशिकः [अङ्कुश–ठक्] One who strikes with the goad.

आङ्ग *a.* (–गी *f.*) [अङ्ग–स्वार्थे–अण्] 1 Bodily, corporeal. –2 (In gram.) Relating to the base (अङ्ग). –3 Having limbs or parts. –4 Relating to the minor personages in a drama. –5 Belonging to a portion of the Vedas. –6 Produced or born in the country of the Aṅgas. –गः A prince of the Aṅga country. –गम् A delicate body.

आङ्गक *a.* (–की *f.*) [अङ्गेषु जनपदेषु भवः वुञ्] Produced in the अङ्ग country; ruler of that country. –कः 1 An inhabitant of the Aṅga country. –2 A ruler of that country.

आङ्गविद्य *a.* [अङ्गविद्यां वेद अण्] Occurring in, or being familiar with, अङ्गविद्या (chiromancy or the knowledge of lucky and unlucky marks on the body). –द्या A work on अङ्गविद्या.

आङ्गिक *a.* (**-की** *f.*) [अङ्ग निर्वृत्तार्थे-ठक्] 1 Bodily, corporeal. -2 Gesticulated, expressed by bodily actions; आङ्गिकोऽभिनयः, see अभिनय. **-कः** 1 A player on a tabor or drum. -2 Man's sleeved outer body, garment, a coat reaching below the knees. कश्मीरजपृषद्वर्षरञ्जितेनाङ्गिकेन च Śiva. B. 21. 19.

आङ्गार [अङ्गाराणां समूहः अण्] A multitude of fire-brands, charcoal.

आङ्गारिकः A charcoal burner; मालाकारोपमो राजन् भव माऽऽङ्गारिकोपमः Mb. 12. 71. 20.

आङ्गिरस *a.* (**-सी** *f.*) Descended from or referring to Aṅgiras. **-सः** 1 N. of Brihaspati, son of Aṅgiras; अध्यापयामास पितॄन् शिशुराङ्गिरसः कविः Ms. 2. 151. तं भासुरं चाङ्गिरसाधिदेवं यथावदानर्च तदायुषे सः Bu. Ch. 2. 36. -2 Descendants of Aṅgiras (pl.). -3 A particular Sūkta or hymn in the Atharvaveda -4 the soul; अधमास्येऽन्तरिति सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानां हि रसः Bṛi. Up. 1. 3. 8. -5 A Kṣatriya by will of Brahmā and by profession. -6 N. of a particular year. cf. आङ्गीरमस्त्वब्दभेदे मुनिभेदे तदीरितम्। Nm. **-Comp. -सत्रम्** The बृहस्पति Satra; सत्रमाङ्गिरसं नाम ह्यासते स्वर्गकाम्यया Bhāg. 10. 23. 3.

आङ्गूषः, षम् [अङ्गूष-स्वार्थे-अन्] Praise, hymn. ब्रह्माङ्गूषं सदनं रोदस्योः Rv. 1. 117. 10.

आङ्ग्य *a.* Belonging to the Anga country.

आचक्ष् 2 Ā. 1 To speak, announce, declare, teach, tell, relate, communicate, say, narrate (usually with dat. of person); गुरवे... प्रस्तुतमाचचक्षे R. 5. 19, 12. 55, 14. 36; Ms. 4. 59, 81; M. 5; इत्याख्यानविद आचक्षते Māl. 2; sometimes with acc.; तत्त्वां किमाचक्ष्महे Bv. 1. 63 say to or address. -2 To name, call, say; शर्व इति प्राच्या आचक्षते Śat. Br. -3 To divine, bespeak; यथा मे हृदयमाचष्टे M. 4. -4 To make known, acquaint, introduce to. -5 To look at, inspect (Ved.). आ चष्ट आसां पाथो नदीनाम् Rv. 7. 34. 10.

आचक्षुस् *m.* [Uṇ. 2. 120] A learned man.

आचतुरम् *ind.* [चतुः पर्यन्तं अच् समासान्त] Till the fourth generation; आचतुरं हीमे पशवो द्वन्द्वं मिथुनायन्ते P. VIII. 1. 15 Sk.

आचन्द्रतारकम् *ind.* As long as there are the moon and stars.

आचपराच *a.* Moving towards and away from. Tāṇdya Br.

आचम् 1 P. 1 To sip, lick, lap, drink (a small quantity); नाचेमे हिममपि वारि वारणेन Ki. 7. 34; पर्याप्तमाचामति U. 4. 1; Bv. 4. 38; त्रिराचामेदपः पूर्वम् Ms. 2. 60, 5. 139. -2 To rinse the mouth (with instr. of the thing); Ms. 2. 61. -3 To lick up, dry or drink up, absorb; आचामति स्वेदलवान् मुखे ते R. 13. 20. *-Caus.* To cause to sip water; पृष्ट्वा स्वदितमित्येवं तृप्तानाचामयेत्ततः Ms. 3. 251, 5. 142.

आचमः Rinsing the mouth, sipping.

आचमनम् 1 Rinsing the mouth, sipping water before religious ceremonies, before and after meals &c. from the palm of the hand; दद्यादाचमनं ततः Y. 1. 243, 195 (part of the water sipped being usually allowed to drop down). -2 The water used for rinsing the mouth. -3 Gargling the throat. -4 N. of a plant Andropogon muricatum (Mar. वाळा). -5 Water for rinsing the vulva (Āyurveda). **-Comp. -धारिन्, -वाहिन्** *m.* A drawer of water; (Hch. 5. 6.)

आचमनकम् [स्वार्थे आधारे वा कन्] 1 The water used for sipping. -2 A spitting pot (Mar. पिकदाणी).

आचमनीय *pot. p.* Used for rinsing the mouth. **-यम्, -आचमनीयकम्** Water used for rinsing the mouth; a gargle.

आचान्त *p. p.* 1 Sipped and ejected as water. -2 (Actively used) One who has rinsed his mouth or sipped water. -3 Fit for sipping. **-न्तिः** *f.* Sipping (water) for purifying the mouth; B. R.

आचामः [चम् भावे-घञ्] 1 Sipping water, rinsing the mouth. -2 The water or foam of boiled rice (Mar. पेज); Y. 3. 322

आचामक *a.* Rinsing the mouth.

आचामनकम् A spitting pot.

आचाम्य *pot. p.* To be rinsed. **-म्यम्** Water used for rinsing.

आचयः 1 Collecting, gathering. -2 A collection, heap, plenty.

आचयक *a.* Skilful in collecting or gathering (आचये कुशलः).

आचर् 1 P. 1 To act, practise, do, perform, undertake, exercise; असक्तो ह्याचरन् कर्म Bg. 3. 19; तपस्विकन्यास्वविनयमाचरति Ś. 1. 24 practises rudeness; °स्थितिम् R. 1. 89, 12. 22; त्वं च तस्येष्टमाचरेः V. 5. 20, 1. 19; नाचरेत्किंचिदप्रियम् Ms. 5. 156; Y. 3. 65; न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मः Mb.; so सेवाम्, विधिम्, स्नानम्, वृत्तिम्. -2 To act or behave towards (with loc.); तस्यां त्वं साधु नाचरः R. 1. 76; विष्णाविवाचरति शिवे Vop. -3 To act, proceed, manage (without loc.); यद्यदाचरति श्रेष्ठः Bg. 3. 21; जडवल्लोक आचरेत् Ms. 2. 110. -4 To treat; पुत्रं मित्रवदाचरेत् Chāṇ. 11; पुत्रमिवाचरति शिष्यम् Sk.; Ms. 8. 102; -5 To observe the usual formality; Ś. 7. -6 To come near; approach (Ved.); आ वां चरन्तु वृष्टयः Rv. 8. 25. 6. -7 To step upon, pass through, wander over or about; frequent, resort to, follow; तस्कराचरितो मार्गः Ram.; श्वापदाचरिते वने Mb.; अगस्त्याचरितामाशाम् R. 4. 44; परेताचरितां दिशम् Ram.; अविद्वज्जनाचरित एष मार्गः K. 173. -8 To have intercourse

with; Ms. 11. 180, 189. -9 To devour, eat into, corrode. -10 To help forward, put into; हस्तेनाचरति Katy. (हस्तेन प्रेरयति प्रक्षिपति).

आचरणम् 1 Practising, doing, performing, following, observing; धर्म°, मंगल° &c. -2 Conduct, behaviour; अधीतिबोधाचरणप्रचारणैः N. 1. 4. example (opp. precept); अधर्म°, दुर्° &c. -3 Usage, practice. -4 An institute; rite or rule of conduct. -5 Approaching, arrival (as of the dawn); ये अस्या आचरणेषु दध्रिरे Rv. 1. 48. 3. -6 A chariot, carriage; cart.

आचरणीय, -आचरितव्य, -आचर्य *pot. p.* To be done, performed, followed, observed &c.; fit, right.

आचरित *p. p.* 1 Done, observed, practised, as a rite or usage &c. -2 Usual, customary. -3 Enjoined, fixed by rule. -4 Inhabited, colonied; देशमुत्सादयत्येनमगस्त्याचरितं शुभम् Rām. 1. 25. 14. **-तम्** 1 Conduct, behaviour. वाग्देवताचरितचित्रितचित्तसद्मा जयदेवः -2 One of the five means of recovering or paying back debt; धर्मेण व्यवहारेण छलेनाचरितेन च। प्रयुक्तं साधयेदर्थं पञ्चमेन बलेन च॥ Ms. 8. 49; see also Brihaspati quoted by Kull.

आचारः [आचार-भावे घञ्] 1 Conduct, behaviour, manner of action or of conducting oneself; सदाचारः good conduct; नीच° &c.; लोकाचारविवर्जिताः Pt. 5. 40 ignorant of the ways of the world. -2 Good conduct or behaviour; न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते Bg. 16.7; Ms. 1. 109, 5. 4, 3. 165. -3 A custom, usage, practice; तस्मिन्देशे य आचारः पारंपर्यक्रमागतः Ms. 2. 18; Y. 1. 343. -4 An established usage, fixed rule of conduct in life, customary law, institute or precept (opp. व्यवहार in law); आचार्य आचाराणाम् K. 56; Ms. 1. 109; oft. as the first member of comp. in the sense of 'customary', 'usual', 'as is the custom', 'according to form', 'as a formality'; °पुष्पग्रहणार्थम् M. 4; see °धूम, °लाज below; परिकर्मन् Ś. 2. -5 (*a*) Any customary observance or duty; °प्रयतः V. 3. 2; गृहाचारव्यपदेशेन U. 3. (*b*) A form, formality; आचार इत्यवहितेन मया गृहीता Ś. 5. 3; Mv. 3. 26. (*c*) The customary salutation or bow, usual formality; आचारं प्रतिपद्यस्व Ś. 4; V. 2; अविषयस्तावदाचारस्य Mv. 2. -6 Diet. -7 A rule (of conduct). **-Comp. -अङ्गम्** title of the first of the twelve sacred books of the Jainas **-चक्रिन्** N. of a Vaiṣṇava sect. **-चन्द्रिका** N. of a work on the religious customs of the Śūdras **-तन्त्रम्** one of the four classes of the Tantras (with Buddhists). **-दीपः** [आचारार्थः नीराजनार्थो दीपः] 1 'a lamp of religious customs', title of a work. -2 a lamp waved about a person as a formality and token of auspiciousness. **-धूमग्रहणम्** inhaling smoke as a customary rite (as of the sacrificial ceremony) R. 7. 27; वधूमुखं क्रान्तयवावतंसमाचारधूमग्रहणाद् बभूव Ku. 7. 82. **-पूत** *a.* purified by customary observances, of pure conduct; तमातपक्लान्तमनातपत्रमाचारपूतं पवनः सिषेवे R. 2. 13. **-भेदः** difference in the customary law. **-भ्रष्ट, -पतित** *a.* apostate, fallen from established usages or rules of conduct. **-मयूखः** 'Ray of religious customs'; N. of a work. **-लाज** (*m. pl.*) fried grain customarily showered upon a king or other important personage as a mark of respect (as when he passes through the streets of his capital); अवाकिरन्बाललताः प्रसूनैराचारलाजैरिव पौरकन्याः R. 2. 10. **-वर्जित, -व्यपेत, -हीन** *a.* 1 irregular, out of rule. -2 outcast, who has renounced all customary observances. स्मृत्याचारव्यपेतेन Y. 2. 5; Ms. 3. 165. **-वेदी** [आचारस्य वेदीव] 'altar of religious customs', N. of Āryāvarta, the sacred region of the Āryas.

आचारवत् *a.* Well-conducted, virtuous; भवत्याचारवान्नित्यं यथेष्टां प्राप्नुयाद्गतिम् Ms. 12. 126.

आचारिक *a.* [आचार-ठक्] Conformable to rule or practice, authorized, prescriptive. **-कम्** Rule for the preservation of health; hygiene, regimen, diet.

आचारिन् *a.* [आचार्-णिनि, आचार-इनि वा] Following established customs.

आचारी N. of a plant (हिलमोचिका; Mar. चाकवत).

आचार्यः [आ-चर्-ण्यत् P. III. 1. 100 Vār. Kāś.] 1 A teacher or preceptor (in general). -2 A spiritual guide or preceptor, holy teacher (one who invests a boy with the sacred thread, instructs him in the Vedas &c.); उपनीय तु यः शिष्यम् वेदमध्यापयेद् द्विजः। सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते Ms. 2. 140; cf. also आचिनोति च शास्त्रार्थं आचारे स्थापयत्यपि। स्वयमाचरते यस्तु स आचार्य इति स्मृतः॥ read also वेदाध्यापनेन च आचार्यो भवति Ms. 6. 1. 35: see अध्यापक also. -3 One who propounds a particular doctrine. -4 (When affixed to proper names) Learned, venerable (somewhat like the English Dr.). -5 An adviser or preceptor at a sacrifice &c. -6 An epithet of Droṇa; आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् Bg. 1. 2. -7 A degree or title of proficiency. **-र्या** A female preceptor, a spiritual preceptress. **-Comp. -उपासनम्** waiting upon or serving the spiritual preceptor; आचार्योपासनं शौचम् Bg. 13. 7. **-करणम्** acting as a teacher; P. I. 3. 36. **-देवः** one whose preceptor is his god. **-देशीय** *a.* Somewhat inferior to Āchārya (a title applied by commentators to scholars or disputants whose statements contain only a part of the truth. The term is opposed to 'Āchārya' and 'Siddhāntin' Kaiyata and Nāgojibhatta on Pat.) **-भोगीन** *a.* [आचार्यभोगाय हितम् ख] to be enjoyed by, fit for the use of, a preceptor; delighting the preceptor. **-मिश्र** *a.* venerable, honourable. **-सवः** N. of an Ekāha sacrifice.

आचार्यक *a.* Originating from a spiritual preceptor; P. IV. 2. 104 Vārt. 14. **-कम्** 1 Instruction, tuition, teaching (lessons &c.); लक्ष्कास्त्रीणां पुनश्चक्रे विलापाचार्यकं शरैः R. 12. 78; आचार्यकम् विजयि मान्मथमाविरासीत् Māl. 1. 26; -2 The proficiency of a spiritual teacher. -3 A post of a preceptor आचार्यकं कौरवाणां वाञ्छंस्तस्थौ कृपालये

Bm. 1. 625. ताण्डवाचार्यकं कुर्वन्निव क्रीडाशिखण्डिनाम् Bm. 1. 1106. –4 Honouring the preceptor. चकाराचार्यकं तत्र कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः Mb. 7. 147. 6. –5 Commenting, expounding (व्याख्यातृत्व); श्रुत्यच्चलाचार्यकम् Viś. Guṇā. 289.

आचार्यता, –त्वम् The office or proficiency of a holy teacher; वाचामाचार्यतायाः पदमनुभवितुं कोऽस्ति धन्यो मदन्यः Br. 4. 37.

आचार्यानी [आचार्य-स्त्रियाम् आनुक् P. IV. 1. 49 Vārt.] The wife of an आचार्य or holy preceptor; शत्रुमूलमनुत्खाय न पुनर्द्रष्टुमुत्सहे। त्र्यम्बकं देवमाचार्यमाचार्यानीं च पार्वतीम् Mv. 3. 6. cf. आचार्यानी भर्तृयोगे आचार्या तूपदेशिनी.

आचीर्ण *p. p.* Devoured or eaten into; पिपीलिकाभिराचीर्णम् Bhāg. 7. 3. 15. –2 Practised; Mb. 13.

आचरण्यति Den. P. To move oneself, to move or extend towards; वां जिह्वा घृतमा चरण्यात् Av. 7. 29. 1.

आचि 5 U. 1 To accumulate, heap up, collect. –2 To load with, fill or cover with, cover over, spread; शैलैरिवाचिनोद् भूमिम् Bk. 17. 69, 14. 46, 47.

आचित *p. p.* 1 Filled, loaded with, covered with; कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ Ki. 1. 36; कुसुमाचिता वनराजी, आचितनक्षत्रा द्यौः &c. –2 Tied, strung, woven; अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः R. 7. 10 (v. 1. for अर्धाञ्चिता); Ku. 7. 61; inlaid, set (as with gems). –3 Collected, accumulated, heaped. परि ग्राममिवाचितम् Av. 4. 7. 5. –4 Spread, diffused. –तः 1 A cart-load. –2 (*n.* also) A measure of 10 Bhāras or cart-loads (80,000 Tolas); आचितं दश भाराः स्यात् शाकटो भार आचितः –3 A measure equal to 2000 *palas*.

आचितिक (–की *f.*), आचितीन *a.* [आचित ठञ् ख वा P. V. 1. 53] Holding, or being equal to, or cooking, a quantity equal to an *Āchita*; *e. g.* त्र्याचितक.

आचूषणम् 1 Suction, sucking up. –2 Sucking out. –3 (In medic.) Application of cupping-glasses to the skin.

आचेष्टित *a.* Under taken, done; Dk.

आच्छद् 10 P. 1 To cover (in general); नाच्छादयति कौपीनम् Pt. 3. 97. –2 To hide; भानोराच्छादयत्प्रभाम् Mb. –3 To clothe, dress, put on clothes; Ms. 3. 27; अनेन वाससाच्छन्नः Mb. वस्त्रम्, प्रावारान् &c. आच्छादयति &c.

आच्छद् *f.* Ved. 1 A cover, covering. आस्थद् द्दष्टेराच्छदम् Śi. 18. 30. –2 A sheath; °विधानम् an arrangement made for defence, a means for covering.

आच्छन्न *a.* Clothed; Mb. 3.

आच्छादः [छद्-घञ्] Cloth, clothes, षाण्मासिकस्तथाच्छादो Ms. 7. 126.

आच्छादक *a.* Covering, concealing.

आच्छादनम् 1 Covering, concealing, hiding. –2 A covering, sheath. –3 Cloth, clothes; भूषणाच्छादनाशनैः Y. 1. 82. –4 A mantle, cloak &c. –5 Disappearance. –6 The wooden frame of a roof. –7 A bed-sheet; स तद्विहाय शयनं पाण्डुराच्छादनास्तृतम् Rām. 7. 37. 11. –Comp. –वस्त्रम् The lower garment; Pt.

आच्छादिन् *a.* Covering, concealing; स्तनयुगपरिणाहाच्छादिना वल्कलेन Ś. 1. 19.

आच्छा (च्छु) कः N. of a tree (= आक्षिक).

आच्छिद् 7. U. 1 To cut off or away, tear, cut in pieces, break; आच्छिद्य धमनीमपि Mb.; धनुः, ज्याम् &c. –2 To snatch away, tear from, take away; जातवेदोमुखान्मायी मिषतामाच्छिनत्ति नः Ku. 2. 46; Māl. 5. 28, 8. 9; Dk. 99. –3 To disregard, take no notice of (as words); मम वच आच्छिद्य in spite of, notwithstanding, my words. –4 To cut off, exclude; भर्तारमाच्छेत्स्यसि कामिनीभ्यः Mb. –5 To remove. –6 To take out, extract, draw or pull off.

आच्छेदः, –दनम् 1 Cutting off, exclusion. –2 Cutting a little. –3 Taking away by force, snatching away.

आच्छुरित *a.* 1 Mixed, blended with. –2 Scratched. सामोन्मुखेनाच्छुरिता प्रियेण Bk. 11. 14. –3 Irritated. –तम् 1 Making a noise with the finger-nails by rubbing them on one another (नखवाद्यम्). –2 A horse-laugh.

आच्छुरितकम् 1 A scratch with a finger-nail. –2 A horse-laugh.

आच्छोटनम् Cracking the fingers.

आच्छोदनम् Hunting, chase.

आजनिः *f.* Ved. A stick for driving; आजामि त्वाजन्या परि मातुरथो पितुः Av. 3. 25. 5.

आज *a.* (–जी *f.*) [अजस्येदं–अण्] Coming from, belonging to, or produced by, goats; आजेन मासान्प्रीयन्ते पञ्चैव पितरो नृप Mb. 13. 88. 6. –जः A vulture. –जम् 1 Ghee or clarified butter. –2 Throwing.

आजकम् [अजानां समूहः वुञ्] A flock of goats.

आजकारः Śiva's bull.

आजगर *a.* (–री *f.*) [अजगर–अण्] Relating to *ajagara* or the boa; a chapter in the Mahābhārata.

आजगवम् 1 The bow of Śiva. –2 A strong bow like that of Śiva.

आजन् 4 A. 1 To be born or come into existence, to be produced or born from; सस्यमिव मर्त्यः पच्यते सस्यमिव आजायते पुनः Kaṭh. 1. 1. 6. –2 To beget, cause to be born, render prolific; आ नः प्रजां जनयतु प्रजापतिः Rv. 10. 85. 43.

आजननम् High birth or origin, famous or well-known origin. –*ind.* From birth.

आजन्म–न्मम् *ind.* From or ever since birth. –Comp. –सुरभिपत्रः N. of a plant (the leaves of which are fragrant from their first appearance) (Mar. काळा मरवा).

आजात *a.* Of high birth, noble birth; यो वै कश्चिदिहाजातः क्षत्रियः क्षत्रकर्मवित् Mb. 5. 134. 38.

आजातिः *f.* Birth, origin; एकविंशतिमाजातीः पापयोनिषु जायते Ms. 4. 166.

आजानः [आ-जन्-घञ्] 1 Birth, origin. -2 Generating cause (said to be *n.* also in these two senses). **-नम्** 1 Birth-place. -2 Birth, descent, species (Ved.). *-ind.* From the time of the creation. **-Comp. -ज** *a.* born since the creation (as gods &c). **-देवः** a god from the very creation; ये शतं कर्मदेवानामानन्दाः स एक आजानदेवानामानन्दः Bṛi. Up. 4. 3. 33.

आजानिः *f.* 1 One giving birth, parent, especially a mother (Sāy.). -2 Birth, descent; आजानीरुपसस्ते अग्ने Rv. 3. 17. 3.

आजानेय *a.* (**-यी** *f.*) 1 Of good breed (as a horse); आजानेयो दन्तिनस्त्रस्यति स्म Śi. 18. 23. -2 Of noble birth, fearless, undaunted. **-यः** A well-bred horse; शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः स्खलन्तोऽपि पदे पदे। आजानन्ति यतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्मृताः ॥ Śabdak.

आजानेय्य *a.* Ved. Of good breed.

आजपादम् The lunar mansion पूर्वाभाद्रपदा.

आजमीढ *a.* Belonging to or produced in the country of अजमीढ (or अजमीर); a descendant of अजमीढ; Rv. 4. 44. 6. **-ढाः** (pl.) The kings of that country. Addressed to युधिष्ठिर; Bhāg. 1. 15. 13.

आजवनम् Rushing upon, fighting, attacking.

आजानु *ind.* Up to the knees; °विलम्बिबाहुम् R. 18. 26, 16. 84.

आजिः *m. f.* [अजन्त्यस्यां, अज्-इण् P. III. 3. 108 Vart. इणजादिभ्यः] 1 A battle, fight, combat; ते तु यावन्त एवाजौ तावांश्च ददृशे स तैः R. 12. 45. -2 A fighting or running match; आजिं धाव् or इ, -अज् or सृ to run with or against any one for prize. -3 Battle-field, place for running; racecourse, level ground; दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः Rv. 4. 24. 8. शस्त्राण्याजौ नयनसलिलं चापि तुल्यं मुमोच Ve. 3. 11. -4 Limit, boundary; यथाप्रेमर्न्थनमाजेः सरणम् Bṛi. Up. 1. 3. 5. -5 A road, way (*m.*). -6 An instant (*m.*). -7 Abuse, invective. **-Comp. -अन्तः** the goal in a race-course. **-कृत्** *a.* Ved. 1 running for a prize; यदाजिं यात्याजिकृदिन्द्रः स्वश्वयुरुप Rv. 8. 45. 7. -2 making a war. **-क्रिया** fighting. **-तुर्** *a.* Ved. victorious in battles; आजितुरं सत्पतिं विश्वचर्षणिम् Rv. 8. 53. 6. **-मुखम्** The front line in a battle; Ratn.

आजि 1 P. To conquer, win, acquire; उभा क्षयावाजयन् याति Rv. 2. 27. 15.

आजयनम् 1 Conquering. -2 A battle.

आजिगीषु *a.* Ambitious, wishing to excel or surpass.

आजिग्रह *a.* One who takes or seizes.

आजिज्ञासेन्य *a.* Liable to be investigated. **-न्याः** (pl.) N. of a short section of the Kuntāpa hymns in the Aitareya Brāhmaṇa.

आजिरि *a.* [अजिर-इञ्] Situated in the court-yard.

आजिरेय *a.* Belonging to or produced in a court-yard.

आजीव् 1 P. To live by or maintain oneself with; to have the use or enjoyment of; to subsist; आजीवन्स्वेच्छया दण्ड्यो Y. 2. 67.

आजीवः, -वनम् 1 Livelihood, subsistence, maintenance, भक्त्याजीवनं तस्मात् Pt. 1. 48; cf. words like रूपाजीव, अजाजीव, शस्त्राजीव, स्त्र्याजीव &c.; आजीवनार्थः Ms. 10. 79, 11. 63 means of livelihood; बहुमूलफलो रम्यः स्वाजीवः प्रतिभाति मे Rām. 2. 56. 14. -2 Profession, the means of maintaining oneself; विशुद्ध इदानीमाजीवः Ś. 6. **-वः** A Jaina beggar.

आजीवकः 1 A beggar, one who earns his livelihood everywhere. -2 See आजीविकः below.

आजीविकः A religious mendicant of the sect founded by Gosāla Maṅkhaliputra, following special rules with regard to livelihood.

आजीविका Profession, means of subsistence.

आजीवितान्तम् *ind.* For life.

आजीविन् *a.* 1 Having a livelihood. -2 A particular kind of beggar (एकदण्डिन्).

आजीव्य *pot. p.* 1 To be practised (as a profession). -2 Fit for or affording a livelihood; आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान् Bhāg. 7. 2. 15. -3 Habitable, fertile; रम्यं पशव्यमाजीव्यम् Y. 1. 321; Ms. 7. 69. **-व्यम्** A means of subsistence.

आजुर् *f.*, **-आजू** *f.* 1 Working without wages. -2 A servant working without wages. -3 Doomed residence in a hell.

आज्ञा 9 P. To know, understand, learn, obtain information, ascertain, notice, perceive. *-Caus.* (ज्ञापयति) 1 To order, command, direct. -2 To assure.

आज्ञप्त *a.* Ordered, commanded; भौमाश्चैवान्तरिक्षाश्च कालाज्ञप्ता भयावहाः Rām. 7. 6. 53.

आज्ञप्तिः *f.* An order, injunction, command; °**हर** *a.* bearing a message, messenger; Ś. 2.

आज्ञा [आ-ज्ञा-अङ्] P. आतश्चोपसर्गे P. III. 3. 106. 1 An order, command; तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञाम् Ku. 3. 22. -2 Permission, allowance. -3 Power of arrangement; नैवार्थेन च कामेन विक्रमेण न चाज्ञया। शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता ॥ Rām. 6. 110. 25. **-Comp. -अनुग, -अनुगामिन्, -अनुयायिन्, -अनुवर्तिन्, -अनुसारिन्, -संपादक, -वह** *a.* obedient, submissive. **-कर, -कारिन्** *a.* obeying or executing orders, obedient.

(-रः) a servant; °करत्वमधिगम्य V. 3. 19 being the obedient servant; कार्याणां गतयो विधेरपि नयन्त्याज्ञाकरत्वं चिरात् Mu. 7. 16 subjection. **-करणम्, -पालनम्** obedience, execution of commands. **-चक्रम्** a mystical circle or diagram; one of the six described in Tantras. **-पत्रम्** an edict, written order. **-प्रतिघातः, -भङ्गः** 1 disobedience, insubordination; नाज्ञाभङ्गं सहन्ते नृवर नृपतयस्त्वादृशाः सार्वभौमाः Mu. 3. 22. -2 rebellion, disloyalty. **-विधेय** *a.* obedient to commands. **-शतं प्रापयिता** An officer charged with carrying the king's orders into effect. EI. XII. p. 65; XIX. p. 118 f.

आज्ञातृ *a.* Ved. One who orders or directs.

आज्ञानम् The act of observing, perceiving (आज्ञानं = आज्ञप्तिः ईश्वरभावः Śaṅkara.).

आज्ञापक *a.* Giving orders, a commander.

आज्ञापनम् 1 Ordering, commanding. -2 Making known.

आज्ञायिन् *a.* Perceiving, knowing.

आज्यम् [आज्यते, आ-अञ्ज्-क्यप्] 1 Clarified butter, ghee; मन्त्रोऽहमहमेवाज्यम् Bg. 9. 16. आज्यधूमोद्गमेन Ś. 1. 15; (it is often distinguished from घृत; सर्पिर्विलीनमाज्यं स्याद् घनीभूतम् घृतं भवेत्). -2 (In a wider sense) Oil, milk &c. used instead of clarified butter; घृतं वा यदि वा तैलं पयो वा दधि यावकम्। आज्यस्थाने नियुक्तानामाज्यशब्दो विधीयते ॥ -3 N. of a sort of chant or religious service (सामस्तोमभेदः); आजिमीयुस्तस्मादाज्यानामाज्यत्वम् Nir. -4 Turpentine. **-Comp. -ग्रहः, -पात्रम्, -स्थाली** a vessel or dish to hold clarified butter. **-दोहम्** a hymn to be recited by a Sāmavedin. **-प** *a.* drinking ghee. (**-पाः** pl.) a class of Manes who are the sons of Pulastya and the ancestors of the Vaiśya order; पुलस्त्यस्याज्यपाः पुत्राः Mb.; Ms. 3. 197-8. **-भागः** A portion of clarified butter; (du.) belonging to Agni and Soma; यदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेत् Maṇḍ. 1. 2. 2. **-भुज्** *m.* 1 an epithet of Agni (the consumer of clarified butter). -2 a god, deity. **-वारिः** 'sea of clarified butter', one of the seven seas.

आञ्छनम् Partial extraction of thorns, arrows and the like from the body.

आञ्छ् 1 P. (आञ्छति, आनञ्छ, आञ्छित) 1 To lengthen, stretch, extend. -2 To make straight. -3 To regulate, bring or draw into the right position; set (as a bone or leg); चक्रयोगेनाञ्छेदूर्वस्थि निर्गतम् Suśr.

आञ्छनम् Setting (a bone or leg); bringing into the right position by stretching, bending, or drawing.

आञ्जन *a.* (**-नी** *f.*) [अञ्जनस्येदं-अण्] Anointing or belonging to ointment. **-नम्** 1 Ointment, especially for the eyes. -2 Fat; इमा नारीरविधवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा संविशन्तु Rv. 10. 18. 7. **-नः** N. of Māruti or Hanūmat दाशरथिबलैरिवाञ्जननीलनलपरिगतप्रान्तैः K. 58. **-Comp. -अभ्यञ्जनम्** (du.) Ointment for the eyes and for the feet.

आञ्जनी 1 Ointment, especially for the eyes. -2 A box filled with the ointment; आञ्जनीः कङ्कतान्कूर्चांश्छन्नाणि च धनूंषि च Rām. 2. 91. 77. **-Comp. -कारी** a woman who anoints or prepares ointments; शीलायाञ्जनीकारीम् Vāj. 30. 14.

आञ्जनिक्यम् [पुरोहितादिगण P. V. 1. 128] That which is used to prepare ointments.

आञ्जनेयः [अञ्जनायाः अपत्यं ढक्] N. of Māruti.

आञ्जलिकः A kind of crescent (अर्धचन्द्राकृति) arrow; Mb. 6. 62. 42.

आञ्जलिक्यम्, आञ्जल्यकम् [cf. आञ्जनिक्यम्] Folding the hands in supplication; ततो दुर्योधनो राजा कर्णशल्याववास्यत। सखिभावेन राधेयं शल्यं स्वाञ्जल्यकेन च ॥ Mb. 8. 45. 47.

आञ्जिनेयः [अञ्जिन्यां भवः ढक्] A kind of insect, a kind of lizard.

आटरूषः [अटरूष एव, स्वार्थे अण्] N. of a tree, see अटरूष (Mar. अडुळसा). आटरूषकवर्णाभा हयाः पाण्डुपातुयायिनाम् Mb. 7. 23. 74.

आटविकः [अटव्यां चरति भवो वा ठक्] 1 A forester, a woodman, inhabitant of a forest; Mb. 12. 59. 48; Ms. 9. 257. -2 A pioneer. -3 One of the six kinds of armies. -4 A chief of wild-tribes; Kau. A. 1. 10.

आटवी [अटव्याः सन्निकृष्टा पूः अण्] N. of a city of the Yavanas in the south.

आटव्य *a.* See आटविक (1).

आटिः [आ-अट्-इण्] 1 A kind of bird (शरारि) (also written आटि) cf. आटिराडी शराडी च शरारी राडिराडिका -2 A sort of fish. **-Comp. -मुखः, खम्** a surgical instrument used in blood letting (so called from its being like the beak of the bird आटि).

आटिक, आटिक्य *a.* [आटाय गमनाय प्रवृत्तः ठन्, ष्यञ् वा] Able to wander, being on a voyage or journey. **-की** 1 A woman fit to go out (अनुपजातपयोधरादिस्त्रीव्यञ्जना Śaṅkara). -2 N. of the wife of Uṣasti; Ch. Up. 1. 10. 1.

आटीकनम् [आटीक्-ल्युट्] The leaping motion of a calf; so आटीलकम्.

आटीकरः A bull.

आटोपः [आ-तुप्-घञ् पृषो० टत्वम् Tv.] 1 Pride, self-conceit, arrogance; साटोपम् proudly, in a stately or majestic manner, frequently used as a stage-direction. -2 Swelling, spreading, expanding, puffing; Prov. फटाटोपो भयंकरः; said also of clouds, अद्यापि साटोपा मेघा दृश्यन्ते Pt. 1; Śi. 3. 74. -3 Flatulence (in the belly).

आडम्बरः [आ-डम्बु-क्षेपे, अरन्] 1 Pride, arrogance. -2 Show; means, external appendage; विरचितनारसिंहरूपाडम्बरम् K. 5, 309; निर्गुणः शोभते नैव विपुलाडम्बरोऽपि ना Bv. 1. 115. -3 The sounding of a trumpet as a sign

of attack. -4 Commencement. -5 Fury, anger, passion; दन्तिनामाडम्बररवेण K. 114. -6 Happiness, pleasure. -7 The roaring of clouds and of elephants; धातः किन्तु विधौ विधातुमुचितो धाराधराडम्बरः Bv. 1. 4. cf... आडम्बरोऽस्त्रियाम्। तुर्यशब्दे च संरम्भे गजेन्द्राणां च गर्जिते। Nm. -8 The eyelid. -9 A drum used in a battle; काचिदाडम्बरं नारीभुजसंभोगपीडितम् Rām. 5. 10. 45. -10 (Hence) A charge sounded by musical instruments; the din or uproar of the battle; Mb. 7. 72. 11. -रम् Rubbing and kneading the body. -Comp. -आघातः One who beats a drum.

आडम्बरिन् *a.* Arrogant, proud.

आडिः = आटि q. v.

आड्डः [अल्-ऊ, लस्य डः नि० वृद्धि Tv.] 1 A raft, a float. -2 Moon; L. D. B.

आढकः,-कम् A measure of grain, the 4th of a Droṇa = 64 Prasthas = 16 Kuḍavas = (nearly 7 lbs. 11 ozs. avoir.); अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ तु पुष्कलम्। पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः ॥ -की 1 A kind of pulse (Mar. तूर). -2 A kind of fragrant earth (Mar. गोपीचंदन).

आढकिक, आढकीन a. [cf. आचितिक] Holding an Āḍhaka, sown with an Āḍhaka of seed; cooking an Āḍhaka (of rice &c.).

आढ्य *a.* [आ-ध्यै-क पृषो० Tv.] 1 Rich, wealthy; आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया Bg. 16. 15; Pt. 5. 8; Ms. 8. 169. -2 (*a*) Rich in, abounding in, possessing abundantly, with instr. or as the last member of comp.; सत्य° Pt. 3. 9 very truthful; वंशसंपल्लावण्याढ्याय Dk. 18; एवमादिगुणैराढ्यः Vet.; समुद्रमिव रत्नाढ्यम् Rām. (*b*) Mixed with, watered with; गन्धाढ्य; स्रज उत्तमगन्धाढ्याः Mb.; मूत्राढ्यैः करञ्जफलसर्षपैः Suśr.-3 Abundant, copious.-Comp. -आडु *a.* striving to get wealth. -कुलीन *a.* [आढ्यकुले भवः ख] Descended from a rich family.-चर *a.* (-री *f.*) [भूतपूर्वं आढ्यः चरट्] once opulent. -रोगः Rheumatism, gout. -वातः [आढ्यो वातो यत्र] a convulsive or rheumatic palsy of the loins.

आढ्यंकरण *a.* (-णी *f.*) [P. III. 2. 56.] Enriching. आढ्यंकरणविक्रान्तो महिषस्य सुरद्विषः Bk. 6. 114. -णम् The means of enriching, wealth, prosperity.

आढ्यंभविष्णु,-भावुक *a.* [P. III. 2. 57] Becoming rich or eminent. आढ्यंभविष्णुर्यशसा कुमारः Bk.

आढ्यता Opulence, wealth.

आणक *a.* [अणक एव स्वार्थे अण्] Low, inferior, vile. -कम् Sexual enjoyment in a particular position; आणकं सुरतं नाम दम्पत्योः पार्श्वसंस्थयोः।

आणव *a.* (-वी *f.*) Exceedingly small. -वम् Exceeding smallness or minuteness.

आणवीन *a.* [अणुधान्यानां भवनं क्षेत्रं वा खञ्] धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् P. V. 2. 1. Bearing or fit to bear Aṇu Panicum Miliaceum (Mar. कांग).

आणि *m., f.* [अण्-इण्-स्त्रियां वा ङीप्] 1 The pin of the axle of a cart, the linch-pin आणिं न रथ्यममृताधि तस्थुः Rv. 1. 35. 6. -2 The part of the leg just above the knee (जानुनः ऊर्ध्वमुभयतस्त्र्यङ्गुलमणिर्नाम Suśr.) -3 The corner of a house. -4 A boundary, limit. -5 The edge of a sword.

आण्ड *a.* [अण्डे भवः अण्] Born from an egg (as a bird). -डः An epithet of Hiraṇyagarbha or Brahmā. -डम् 1 A multitude of eggs, brood. -2 Scrotum. -डौ (Ved.) The testicles. क्रोधो वृक्कौ मन्युराण्डौ प्रजा शेपः Av. 9. 7. 13. -Comp. -कोशः An egg. -ज *a.* born from eggs. (-जः) a bird or a serpent. (-जम्) the body of a bird; आण्डजं जीवजमुद्भिज्जम् Ch. Up. 6. 3. 1.

आण्डी Ved. A testicle.

आण्डीक *a.* Bearing eggs. आण्डीकं कुमुदं संतनोति Av. 4. 34. 5.

आण्डीर *a.* [आण्डमस्त्यस्य ईरच्] 1 Having many eggs. -2 Grown up, full-grown (as a bull).

आत् The letter आ. *ind.* Ved. 1 Afterwards, then; generally used antithetically to यद्, यदा, यदि and then sometimes strengthened by the particles अह्, उ, इद् &c. -2 Then, further, also, and (अपि च). -3 Some-times it only strengthens the meaning of another word or gives emphasis to an interrogative pronoun like उ, अङ्ग, नु added to किम् (possibly, at all).

आत *a.* [आ-अत्-अच्] Spread around. -तः Ved. 1 A quarter of the sky. -2 A scaffold. -3 The frame of a door.

आतञ्च् 7 P. To coagulate, to cause to shrink or contract.

आतङ्कः [आ-तञ्च्-घञ्-कुत्वम्] 1 Disease, sickness of the body; दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा। दृष्ट्वा पथि निरातङ्कं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ Y. 3. 245. -2 Fever. -3 Pain, affliction (of the mind), disquietude; anguish, agony; किंनिमित्तोयमातङ्कः; आतङ्कस्फुरितकठोरगर्भगुर्वीम् U. 1. 49; Ś. 3; V. 3. -4 Doubt, uncertainty. -5 Fear, apprehension; पुरुषायुषजीविन्यो निरातङ्का निरीतयः R. 1. 63; fright, terror; दत्तातङ्कोऽङ्गनानाम् Ratn. 2. 2. -6 The sound of a drum or tabor. -कम् The constellation भरणी; Gīrvāṇa.

आतञ्चनम् 1 Causing to coagulate or curdle, casting butter-milk into heated milk to turn it. -2 Causing to contract in general. -3 Curdled milk. -4 That which causes coagulation, a runnet. -5 A sort of whey. -6 Conveying. -7 Gratifying, satisfying. -8 Casting away, destroying. -9 Danger, calamity. -10 Speed, velocity. -11 Calcining, adding flux to metals in fusion. -12 The flux so used. -13 Making fat; cf. आतञ्चनं प्रतीवापे जवनाप्यायनार्थयोः Nm.

आतन् 8 U. 1 To extend, stretch over, overspread, cover; निषादिवक्षःस्थलमातनोति Ki. 16. 15 pervade,

penetrate; Ki. 7. 25. –2 To spread, diffuse. –3 To cause, produce; आनन्देन जडतां पुनरातनोति U. 3. 12; Ki. 6. 18, 7. 39; K. 176; Māl. 5. 9; Mv. 4. 31. –4 To bring to pass, effect, accomplish, do, perform; सुरतमाततान K. 57; सपर्याम् 64. –5 To illuminate. –6 To take hold of; seek to attain. –7 To assume a hostile attitude. –8 To stretch (as a bow).

आतत *p. p.* 1 Spread, extended. –2 Stretched (as a bow-string); मौर्वी धनुषि चातता R. 1. 19; °ज्य stretched out on the bow; आततज्यमकरोत् स संसदा 11. 45, 16. 77.

आततायिन् *a.* or *s.* [आततेन विस्तीर्णेन शस्त्रादिना अयितुं शीलमस्य Tv.] 1 'One whose bow is stretched to take another's life', endeavouring to kill some one; a desperado; गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम्। आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्॥ Ms. 8. 350-51; Mb. 3. 36. 10, Bg. 1. 36. –2 Anyone who commits a heinous crime; such as a thief, ravisher, murderer, incendiary, a felon &c.; अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रोन्मत्तो धनापहः। क्षेत्रदारहरश्चैतान् षड् विद्यादाततायिनः॥ Śukra. °ता –त्वम् murdering, stealing, destroying &c.

आतताविन् *a.* Ved. One whose bow is stretched.

आतनम् 1 Spreading, penetrating, expanding. –2 Sight, view.

आतनि *a.* Ved. [तन्–इन्] Spreading; pervading; त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः Rv. 2. 1. 10.

आतानः [तन्–घञ्] 1 An extended cord or string; Vāj. 6. 12. –2 Long extension.

आतप् 1 P. To radiate, heat, blaze; inflame, to cause to glow. –*pass.* To suffer pain, be afflicted; to inflict (austerities) upon oneself.

आतप् *a.* Ved. Heating (आतामिन्). *f.* Heat.

आतप *a.* Ved. Causing pain or affliction; भीमस्तुविष्मार्चर्षणिभ्य आतपः Rv. 1. 55. 1. –पः Heat (of the sun, fire &c.), sunshine; आतपायोज्झितं धान्यम् Mb. exposed to the sun; तमातपक्लान्तम् R. 2. 13; शीतातपाभिघातान् Ms. 12. 77; प्रचण्ड° Rs. 1. 11; सूर्य° 10; Me. 110; बालातपः Ms. 4. 69 the morning sun; °आक्रान्त exposed to heat. –2 Light; छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति Kaṭh. 3. 1. –Comp. –अत्ययः passing of the sun's heat, sunset; आतपात्ययसंक्षिप्तनीवारासु R. 1. 52. –अभावः non-existence of the sun's heat, shadow. –उदकम् mirage. –त्रम्, –त्रकम् [आतपात् त्रायते, त्रै-क] an umbrella (of silk or leaves used as a parasol); तमातपक्लान्तमनातपत्रम् R. 2. 13, 47; पद्म° 4. 5; राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् Ś. 5. 6. –लङ्घनम् being exposed to heat, catching the sun-stroke; आतपलङ्घनाद्बलवदस्वस्थशरीरा शकुन्तला Ś. 3. –वर्ष्य *a.* (water &c.) produced by rain during sunshine. –वारणम् [आतापं वारयति] an umbrella, parasol; नृपतिककुदं दत्त्वा यूने सितातपवारणम् R. 3. 70, 9. 15. –शुष्क *a.* dried in the sunshine.

आतपनः N. of Śiva.

आतपवत् *a.* Exposed to sunshine, sunny; शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः Ku. 1. 5.

आतपीय *a.* Sunny.

आतप्त *a.* Refined by heat (as gold).

आतप्य *a.* Ved. Being in the sunshine.

आतमाम् *ind.* Very near.

आतापिः *a.* [आ-तप्-इण्] N. of a demon; आतापिर्भक्षितो येन वातापिश्च महासुरः। समुद्रः शोषितो येन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु॥

आतापि (यि) न् N. of a bird, a kite, falcon (Falco Cheela; Mar. घार).

आताली *ind.* Compounded with अस्, भू and कृ; P. I. 4. 61.

आतिः A kind of acquatic bird. ता आतयो न तन्वः शुम्भत स्वा Rv. 10. 95. 9.

आतिः = आटि q. v. (cf. P. III. 3. 108 Vār. and Uṇ. 4. 130).

आतिथेय *a.* (–यी *f.*) [आतिथिषु साधुः ढञ्; अतिथये इदं ढक्] 1 Attentive to guests, hospitable (as a man); प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः R. 5. 2, 12. 25 तमातिथेयी बहुमानपूर्वया Ku. 5. 31. –2 Proper for, or suited to, a guest, intended for a guest; आतिथेयः सत्कारः Ś. 1. –यम् Hospitality; आतिथेयमनिवारितातिथिः Śi 14. 38; Ms. 3. 18; सज्जातिथेया वयम् Mv. 2. 50. –यी Hospitality; Bv. 1. 85.

आतिथ्य *a.* [अतिथेरिदं ष्यञ्] Hospitable, proper for a guest &c. (= आतिथेय); हविरातिथ्यम्, आतिथ्या इष्टिः &c. –थ्यः A guest. –थ्यम् or –थ्या 1 Hospitable reception, hospitality; तमातिथ्यक्रियाशान्तरथक्षोभपरिश्रमम् R. 1. 58. –2 a particular rite, the reception of Soma when it is brought to the sacrificial place (also called आतिथ्येष्टिः) –Comp. –रूप *a.* being in the place of the आतिथ्य sacrifice; आतिथ्यरूपं मासरम् Vāj. 19. 14 –सत्कारः, –सत्क्रिया the rites of hospitality.

आतिदेशिक *a.* (–की *f.*) (In gram.) Connected with अतिदेश q. v.

आतिरे (रै) क्यम् [आतिरेक–ष्यञ्] Superfluity, excess, abundance. Ms. 11. 50.

आतिवाहिक *a.* [अतिवाहे नियुक्तः ठक्] Employed to convey to the other world; आतिवाहिकास्तल्लिङ्गात् Br. Sūt. 4. 3. 4. –कम् An epithet of the *Sūkṣma Śarira* (in Sān. Phil.) from its surpassing the wind in swiftness.

आतिशायिक *a.* Super-abundant; व्याप्तमातिशयिकेन रसेन Śi. 10. 23.

आतिशय्यम् [अतिशय-स्वार्थे-ष्यञ्] Excess, abundance, large quantity.

आतिष्ठ्यम् [अतिष्ठस्य भावः अण्] Being a universal ruler (अतिष्ठ) (Ait. Br.).

आतिष्ठद्गु [तिष्ठन्ति गावः यस्मिन् काले दोहाय] *ind.* Upto the time when cows stand to be milked (after an hour or an hour and a half after evening). आतिष्ठद्गु जपन् सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम् Bk. 4. 14.

आतुः [अत्-उण्] A raft, float.

आतुच् *f.* Evening, growing dusk; यदद्य सूर उदिते यन्मध्यंदिन आतुचि Rv. 8. 27. 21.

आतुज् *m.* Destroyer of enemies or giver of wealth.

आतुजि *a.* Ved. [तुज्-इन्] 1 Rushing on, hastening towards; पिबतं सोममातुजी Rv. 7. 66. 18. -2 Carrying off (आदातृ). -3 Injuring, destructive (हिंसक).

आतुद् 6 U. To strike, push, spur on, stir up. प्रतोदेनातुदन्भृशम् Ms. 4. 68.

आतोदिन् *a.* Ved. Striking, pushing, pricking; आतोदिनौ नितोदिनावथो संतोदिनावुत (अपि नह्यामि) Av. 7. 95. 3.

आतोद्यम्, -द्यकम् A musical instrument; आतोद्यविन्यासादिका विधयः Ve. 1; सजमातोद्यशिरोनिवेशिताम् R. 8. 34, 15. 88; U. 7.

आतुर *a.* [ईषदर्थे आ, अत्-उरच्] 1 Hurt, injured. -2 Suffering from, influenced or affected by, tormented, afflicted; रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा R. 12. 32; Ku. 4. 25; so काम°, भय°, व्याधि° &c. -3 Sick (in body or mind), disabled, diseased; आकाशेशास्तु विज्ञेया बालवृद्धकृशातुराः Ms. 4. 184, 6. 77. -4 Eager, over-anxious; M. 2. -5 Weak, feeble, incapable of doing anything. **-रः** 1 A patient, one suffering from a disease V. 3; आतुराणां चिकित्सकाः Pt. 1.155. -2 Illness, disease; आतुरे व्यसने प्राप्ते Pt. 5. 41. **-Comp. -शाला** an hospital. **-संन्यासः** a kind of संन्यास (taken by a person when sick and grown hopeless of life).

आतुर्यम् [आतुरस्य भावः ष्यञ्] 1 A kind of fever. -2 Sickness.

आतृद् 7 P. 1 To split, sever, pierce. -2 To push open, open.

आतर्दनम् Pushing open, opening.

आतृण्ण *p. p.* [आ-तृद्-क्त] Pierced, cut. **-णम्** 1 An opening, hole. -2 An open wound.

आतृप् 4, 5, 6 P. To be satisfied; आ यत् तृपन्मरुतो वावशानाः Rv. 7. 56. 10. *-Caus.* To satisfy; अनुकामं तर्पयेथामिन्द्रावरुण राय आ Rv. 1. 17. 3.

आतर्पणम् 1 Satisfaction, gratification. -2 Pleasing, satisfying. -3 White-washing the wall, floor or seat (on festive occasions) (मङ्गलालेपनम्). -4 The pigment used for the above purpose; आतर्पणं प्रीणने स्यान्मङ्गलालेपनेऽपि च Medinī.

आतृप्यः A kind of tree, the custard apple tree (Mar. सीताफळ). **-प्यम्** The fruit of the tree.

आतॄ 1 P. 1 To pass through or over; उक्षन्ते अश्वान् तरुषन्त आ रजः Rv. 5. 59. 1. -2 To cross over. -3 To overcome. -4 To enlarge, increase.

आतरः, -आतारः [आतरति अनेन आतॄ अप्-घञ्-वा] 1 Fare for being ferried over a river, passage-money, freight. -2 Distance to be crossed by a boat &c; आतरलाघवहेतोर्मुरहर तरणिं तवालम्बे। Udb.

आतार्य *a.* 1 To be crossed. -2 Landing, coming to shore (Ved.)

आत्त See under आदा.

आत्मन् *m.* [अत्-मनिण् Uṇ 4. 152 said to be from अन् to breathe also] 'आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्ष्म च' इत्यमरः 1 The soul, the individual soul, the breath, the principle of life and sensation; किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् H. 1; आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु Kaṭh. 3. 3. (In आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था H. 4. 87 आत्मन् is compared to a river). -2 Self, oneself; in this sense mostly used reflexively for all three persons and in the singular number, masculine gender, whatever be the gender or number of the noun to which it refers; अनया चिन्तयात्मापि मे न प्रतिभाति Ratn. 1; आश्रमदर्शनेन आत्मानं पुनीमहे Ś. 1; गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः R. 10. 60, 4. 35, 14. 57; Ku. 6. 20; देवी... प्राप्तप्रसवमात्मानं गङ्गादेव्यां विमुञ्चति U. 7. 2; गोपायन्ति कुलस्त्रिय आत्मानमात्मना Mb.; K. 107; sometimes used in pl. also; आत्मनः स्तुवन्ति Śi. 17. 19; Māl. 8. -3 Supreme deity and soul of the universe, Supreme Soul, Brahman; तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः T. Up. 2. 1. 1; Ms. 1. 15, 12. 24. -4 Essence, nature; काव्यस्यात्मा ध्वनिः S. D., see आत्मक below. -5 Character, peculiarity; आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति Rv. 10. 97. 11. -6 The natural temperament or disposition; Bhāg. 11. 22. 20. -7 The person or whole body (considered as one and opposed to the separate members of it); स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं कान्त्वा मेरुरिवात्मना R. 1. 14; योस्यात्मनः कारयिता Ms. 12. 12; Ki. 9. 66. -8 Mind, intellect; मन्दात्मन्, नष्टात्मन्, महात्मन् &c. अथ रामः प्रसन्नात्मा श्रुत्वा वायुसुतस्य ह Rām. 6. 18. 1. -9 The understanding; cf. आत्मसंपन्न, आत्मवत् &c. -10 Thinking faculty, the faculty of thought and reason. -11 Spirit, vitality, courage; त्यक्त्वाऽऽत्मानमथाब्रवीत् Mb. 12. 180. 6. -12 Form, image; आत्मानमाधाय Ku. 3. 24 assuming his own form; 2. 61; संरोपितेऽप्यात्मनि Ś. 6. 24 myself being implanted in her. -13 A son; 'आत्मा वै पुत्रनामासि' इति श्रुतेः। तस्यात्मा शितिकण्ठस्य Śi. 2. 61. -14 Care, efforts, pain. -15 The sun. -16 Fire. -17 Wind, air. -18 Mental quality; बाहुश्रुत्यं तपस्त्यागः श्रद्धा यज्ञक्रिया क्षमा। भावशुद्धिर्दया सत्यं संयमश्चात्मसंपदः॥ Mb. 12. 167. 5. आत्मन् is used as the last member of comp. in the sense of 'made or consisting of'; see आत्मक. The form त्मन् is also found to be used; कृतार्थं मन्यते त्मानं Mb. [cf. Gr. *atmos, aitmen*] **-Comp. -अधीन** *a.* 1 dependent on oneself, independent. -2 sentient, existing. (**-नः**) 1 a son. -2 a wife's brother. -3 the

jester or विदूषक (in dramatic literature). **-अनुरूप** *a.* worthy of oneself; तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः Ku. 1. 18; R. 1. 33. **-अनुगमनम्** peronal attendance; शश्वदात्मानुगमनेन गाम् R. 1. 88. **-अपहारः** concealing oneself; कथं वा आत्मापहारं करोमि Ś. 1. **-अपहारकः** one who pretends to belong to a higher class than his own, an impostor, a pretender; योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते। स पापकृत्तमो लोके स्तेन आत्मापहारकः ॥ Ms. 4. 255. **-आदिष्ट** *a.* self-counselled. (**-ष्टः**) a treaty dictated by the party wishing it himself; स्वसैन्येन तु संधानमात्मादिष्ट उदाहृतः H. 4. 121. **-आनन्द** *a.* Rejoicing in the soul or Supreme Spirit; आत्ममिथुनः आत्मानन्दः Ch. Up. 7. 25. 2. **-आराम** *a.* 1 striving to get knowledge (as an ascetic or योगिन्), seeking spiritual knowledge; आत्मारामा विहितरतयो निर्विकल्पे समाधौ Ve. 1. 23. -2 selfpleased, delighted in self; आत्मारामः फलाशी. see आत्मानन्द Bh. 3. 93; cf. Bg. 5. 24. **-आशिन्** *m.* a fish supposed to feed on its young, or on the weakest of its species; cf. मत्स्या इव जना नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् Ram. **-आश्रय** *a.* 1 dependent on oneself or on his own mind. -2 About or relating to oneself; कौलीनमात्माश्रयमाचचक्षे R. 14. 36. (**-यः**) 1 self dependence. -2 innate idea, abstract knowledge independent of the thing to be known. **-ईश्वर** *a.* Self-possessed, master of self; आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति Ku. 3. 40. **-उदयः** self-exaltation or elevation; आत्मोदयः परज्यानिर्द्वयं नीतिरितीयती Śi. 2. 30 **-उद्भव** *a.* born or produced from oneself. (**-वः**) 1 a son; आत्मोद्भवे वर्णचतुष्टयस्य R. 18. 12. -2 Cupid. -3 sorrow, pain. (**-वा**) 1 daughter. -2 intellect. -3 N. of a plant (माषपर्णी; Mar. रानउडीद). **-उपजीविन्** *m.* 1 one who lives by his own labour; Ms. 7. 138. -2 a day-labourer. -3 one who lives by his wife (Kull. on Ms. 8. 362). -4 an actor, public performer. **-उपनिषद्** *f.* N. of an उपनिषद् which treats of the Supreme Spirit. **-उपम** *a.* like oneself. (**-मः**) a son. **-औपम्यम्** Likeness to self. आत्मौपम्येन सर्वत्र Bg. 6. 32. **-कर्मन्** One's own duty; आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः R. **-काम** *a.* 1 loving oneself, possessed of self-conceit, proud; आत्मकामा सदा चण्डी Ram. 2. 70. 10. -2 loving Brahman or the Supreme Spirit only; भगवन् वयमात्मकामाः Maitr. Up. 7. 10. **-कार्यम्** one's own business, private affair. **-कृत** *a.* 1 self-executed, done by oneself; पौरा ह्यात्मकृताद्दुःखाद्विप्रमोच्या नृपात्मजैः Ram. 2. 46. 23. -2 done against one's own self; Vāj. 8. 13. **-गत** *a.* produced in one's mind; °तो मनोरथः Ś. 1. (**-तम्**) *ind.* aside (to oneself) being considered to be spoken privately (opp. प्रकाशम् aloud); frequently used as a stage-direction in dramas; it is the same as स्वगतम् which is thus defined; अश्राव्यं खलु यद्वस्तु तदिह स्वगतं मतम् S. D. 6. **-गतिः** *f.* 1 course of the soul's existence. -2 one's own course; Bhāg. 5. 17. 3. °त्या by one's own act. **-गुप्ता** The plant Mucuna Pruritus Hook (Mar. कुयली). **-गुप्तिः** *f.* a cave, the hiding place of an animal, lair. **-ग्राहिन्** *a.* selfish, greedy. **-घातः** 1 suicide. -2 heresy. **-घातकः, -घातिन्** 1 a suicide, a self-destroyer; K. 174; व्यापादयेद् वृथात्मानं स्वयं योऽग्न्युदकादिभिः। अवैधेनैव मार्गेण आत्मघाती स उच्यते ॥ -2 a heretic. **-घोषः** 1 a cock (calling out to himself). -2 a crow. -3 One who flatters himself. cf. आत्मघोषो वायसे स्यादात्मस्तुतिपरेऽपि च Nm. **-जः, -जन्मन्** *m.* **-जातः, -प्रभवः, -संभवः, -समुद्भवः** 1 a son; यः स वासवनिर्जेता रावणस्यात्मसंभवः Ram. 6. 86. 33; हतानिहन्मेह नरर्षभेण वयं सुरेशात्मसमुद्भवेन Mb. 7. 118. 2; तमात्मजन्मानमजं चकार R. 5. 36; तस्यामात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः R. 1. 33; Māl. 1; Ku. 6. 28. -2 Cupid; ममायमात्मप्रभवो भूयस्त्वमुपयास्यति Ram. 4. 1. 34. -3 a descendant; मृगयां विचरन्कश्चिद्विजने जनकात्मजः Mb. 12. 309. 1. **-जा** 1 a daughter; वन्द्यं युगं चरणयोर्जनकात्मजायाः R. 13. 78; cf. नगात्मजा &c. -2 the reasoning faculty, understanding. **-जयः** 1 one's own victory. -2 victory over oneself, self-denial or abnegation. **-ज्योतिस्** *n.* The light of the soul or Supreme Spirit (चैतन्य); कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्बिभर्त्यजः Bhāg. 12. 11. 10. **-ज्ञः, -विद्** *m.* a sage, one who knows himself; तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः Muṇḍ 3. 1. 10. **-ज्ञानम्** 1 self-knowledge. -2 spiritual knowledge, knowledge of the soul or the Supreme Spirit; सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् Ms. 12. 85, 92. -3 true wisdom. **-तत्त्वम्** 1 the true nature of the soul or the supreme spirit; यदात्मतत्त्वेन तु ब्रह्मतत्त्वं प्रपश्येत Śvet. 2. 15. -2 the highest thing. °ज्ञः a sage versed in the Vedanta doctrines. **-तृप्त** *a.* Self-satisfied; आत्मतृप्तश्च मानवः Bg. 3. 17. **-तुष्टि** *a.* self-satisfied. (**-ष्टिः** *f.*) self-satisfaction. **-त्यागः** 1 self-sacrifice. -2 suicide. **-त्यागिन्** *m. a.* 1 suicide; आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः Y. 3. 6. -2 a heretic, an unbeliever. **-त्राणम्** 1 self-preservation. -2 a body-guard; Ram. 5. **-दर्शः** a mirror; प्रसादमात्मीयमिवात्मदर्शः R. 7. 68. **-दर्शनम्** 1 seeing oneself. -2 spiritual knowledge, true wisdom; सर्वभूतात्मदर्शनम् Y. 3. 157; cf. Ms. 12. 91. see आत्मयाजिन. **-दा** *a.* Ved. granting one's existence or life; य आत्मदा बलदा यस्य विश्व Rv. 10. 121. 2. **-दानम्** self-sacrifice, resigning oneself. **-दूषि** *a.* Ved. corrupting the soul; self-destroying; Av. 16. 1. 3. **-देवता** a tutelary deity. **-द्रोहिन्** *a.* 1 self-tormenting, fretful. -2 suicide. **-नित्य** *a.* being constantly in the heart, greatly endeared to oneself. **-निन्दा** self-reproach. **-निवेदनम्** offering oneself (as a living sacrifice to the deity). **-निष्ठ** *a.* one who constantly seeks for spiritual knowledge. **-पराजित** *a.* one who has lost himself (Ved.) Av. 5. 18. 2. **-पुराणम्** N. of a work elucidating the Upaniṣads (consisting of 18 chapters). **-प्रत्ययिक** *a.* knowing from one's experience; आत्मप्रत्ययिकं शास्त्रमिदम् Mb. 12. 246. 13. **-प्रबोधः** 1 cognition of the soul; self-consciousness. -2 title of an उपनिषद्. **-प्रभ** *a.* self-illuminated. **-प्रवादः** 1 conversation about the Supreme Spirit. -2 N. of the seventh of the fourteen Pūrvas of the Jainas. **-प्रशंसा** self-praise. **-बन्धुः, -बान्धवः** 1 one's own kinsman; आत्ममातुः स्वसुः पुत्रा आत्मपितुः स्वसुः सुताः। आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञेया ह्यात्मबान्धवाः Śabdak. i. e.

mother's sister's son, father's sister's son, and mother's brother's son. –2 the soul, the self. –बोधः 1 spiritual knowledge. –2 knowledge of self. –3 N. of a work of Śaṅkarāchārya. –भावः 1 existence of the soul; संयोग एषां न तु आत्मभावात् Śvet. 1. 2. –2 the self proper, peculiar nature. –3 the body. –भू a. self-born, self-existent. (–भूः) वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः Ku. 2. 53, 3. 16, 5. 81. –योनिः 1 N. of Brahmā; –2 N. of Viṣṇu. –3 N. of Śiva; Ś. 7. 35. –4 Cupid, god of love. –5 a son. (–भूः f.) 1 a daughter. –2 talent, understanding. –भूत a. 1 self-produced; peculiar, belonging to. –2 attached, devoted, faithful; तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यैः परिचारकैः Ms. 7. 217 (Kull. = आत्मतुल्य). (–तः) 1 a son. –2 Cupid. (–ता) 1 a daughter. –2 talent. –भूयम् 1 peculiarity, own nature. –2 Brahman. –मात्रा a portoin of the Supreme Spirit. –मानिन् a. self-respecting, respectable. –2 arrogant, proud; विवेकशून्यः प्रभुरात्ममानी, महानन्थः सुहृदां बतायम् Bk. 12. 83. –मूर्तिः 1 a brother; भ्राता स्वमूर्तिरात्मनः –2 soul, Supreme Spirit. –मूल a. self-luminous, shining (God); स आत्ममूलोऽवतु मां परात्परः Bhāg. 8. 3. 4. –मूलि n. the universe. –मूली N. of a plant (दुरालभा; Mar. धमासा). –याजिन् 1 sacrificing for oneself or himself. m. a learned man who studies his own nature and that of the soul (of others) to secure eternal felicity, one who looks upon all beings as self; सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि। समं पश्यन्नात्मयाजी स्वाराज्यमधिगच्छति॥ Ms. 12. 91. –योनिः = °भू m. q. v. ददर्श चक्रीकृतचारुचापं प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् Ku. 3. 70. –रक्षा 1 N. of a plant (इन्द्रवारुणीवृक्ष). –2 self protection. –लाभः birth, production, origin; यैरात्मलाभस्त्वया लब्धः Mu. 3. 1, 5. 23; Ki. 3. 32, 17. 19, 18. 34; K. 239. –लोमन् 1 the hair of the body. –2 the beard. –वञ्चक a. self-deceiver. –वञ्चना self-delusion; self-deception. –वधः, –वध्या, –हत्या suicide. –वर्ग्य a. of one's party or class; उद्वाहुना जुहुविरे मुहुरात्मवर्ग्याः Śi. 5. 15. –वश a. depending on one's own will; यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत्। यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः॥ Ms. 4. 159, सर्वमात्मवशं सुखम् 160. (–शः) 1 self-control, self-government. –2 one's control, subjection; °शं नी, °वशीकृ to reduce to subjection, win over. –वश्य a. having control over self, self-possessed, self-restrained; आत्मवश्यैर्विधेयात्मा Bg. 2. 64. –विक्रयः sale of oneself or one's own liberty; Ms. 11. 59. –विद् m. 1 a wise man, sage; as in तरति शोकमात्मवित्; सोऽहं भगवो मन्त्रविदेवास्मि नात्मविच्छ्रुतं ह्येव Ch. Up. 7. 1. 3. –2 knowing one's own self (family &c.); य इहात्मविदो विपक्षमध्ये Śi. 2. 116. –3 N. of Śiva. –विद्या knowledge of the soul, spiritual knowledge; आन्वीक्षिकीं चात्मविद्याम् Ms. 7. 43. –विवृद्धिः, –वृद्धिः f. self-exaltation. –वीर a. 1 mighty, powerful, strong. –2 appropriate, suitable, good for oneself (as diet &c.). –3 existent, sentient. (–रः) 1 a son. –2 wife's brother. –3 a jester (in dramas); आत्मवीरः प्राणवति श्यालके च विदूषके. –वृत्तम्, –वृत्तान्तः account of one's own self, autobiography. –वृत्ति a. dwelling in *Atman* or soul. (–त्तिः f.) 1 state of the heart; किमिभिराशोपहतात्मवृत्तिभिः Ku. 5. 76. –2 action as regards oneself, one's own state or circumstance; विस्माययन् विस्मितमात्मवृत्तौ R. 2. 33. –3 practising one's own duties or occupation. –शक्तिः f. one's own power or ability, inherent power or effort; दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या Pt. 1. 361 to the best of one's power. –2 illusion. –शल्या N. of a plant (शतावरी). –शुद्धिः f. self-purification; Ms. 11. 164; योगिनः कर्म कुर्वन्ति संगं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये Bg. 5. 11. –श्लाघा, –स्तुतिः f. self-praise, boasting, bragging. –संयमः self-restraint; आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते Bg. 4. 27. –संस्थ a. Based upon or connected with the person; आत्मसंस्थं मनःकृत्वा Bg. 6. 25. –सतत्त्वम् See आत्मतत्त्वम्; आत्मसतत्त्वं विगणयतः Bhāg. 5.13.24. –सद् a. Ved. dwelling in oneself; आत्मसदौ स्तं मा मा हिंसिष्टम् Av.5.9.8. –संतुष्ट a. self-sufficient. –सनि a. Ved. granting the breath of life. –सम a. worthy of oneself, equal to oneself; कार्ये गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये Ku. 3. 13. –संदेहः 1 internal or personal doubt. –2 risk of life, personal risk. –संभवः, –समुद्भवः 1 a son; चकार नाम्ना रघुमात्मसंभवम् R. 3. 21, 11. 57, 17. 8. –2 Cupid, god of love. –3 epithet of Brahmā, Viṣṇu, or Śiva. –4 the Supreme Being (परमात्मन्). (–वा) 1 a daughter. –2 understanding, intellect. –संपन्न a. 1 self-possessed; Pt. 1. 49. –2 talented, intelligent; तमात्मसंपन्नमनिन्दितात्मा कृत्वा युवानं युवराजमेव R. 18. 18. –संभावना self-conceit; K. –सिद्धिः f. self-aggrandizement, attainment of object or purpose; आगच्छदात्मसिद्ध्यर्थं गोकर्णस्याश्रमं शुभम् Rām. 7. 9. 47. –सुख a. self-delighted. (–खम्) the highest bliss. –स्थ a. At one's own disposal (स्वाधीन); तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् Rām. 2. 21. 8. –हन् a. 1 one who kills his own soul (neglects its welfare &c.); ये के चात्महनो जनाः Śvet. 3. –2 a suicide, self-destroyer. –3 a heretic, unbeliever. –4 a priest in a temple, a servant or attendant upon an idol. –हननम्, –हत्या suicide. –हित a. beneficial to oneself. (–तम्) one's own good or welfare.

आत्मक a. (At the end of comp.) Made up or composed of, of the nature or charcter of &c.; पञ्च° five-fold, made up of five; संशय° of a doubtful nature; so दुःख° sorry, grieved; दहन° hot; विष° poisonous &c. &c.

आत्मकीय, आत्मीय a. Belonging to oneself, one's own; सर्वः कान्तमात्मीयं पश्यति Ś. 2; स्वामिनमात्मीयं करिष्यामि H. 2. win over; अहमात्मीयो न भविष्यामि Mk. 8 I shall lose my life; आत्मीयं कुर्वन्ति subject K. 135, 167; अयमात्मीयः क्रियताम् 12; let him be taken under your protection; प्रसादमात्मीयमिवात्मदर्शः R. 7. 68; Ku. 2. 19; kindred, related, of kin, न कश्चिच्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूभुजाम् Bh. 2. 57.

आत्मता, –त्वम् Identity with self, spirituality.

आत्मना ind. (instr. of आत्मन्) Used reflexively; अथ चास्तमिता त्वमात्मना R. 8. 51 thou thyself; आत्मना शुकनासमादाय K. 293. It is oft. compounded with ordinal

numerals; *e. g.* °द्वितीयः second including himself, *i. e.* himself and one more; so °तृतीयः himself with two others; –°सप्तमः Being oneself the seventh; आत्मना सप्तमो राजा निर्ययौ गजसाह्वयात् Mb. 17. 1. 25.

आत्मनीन *a.* [आत्मने हितः ख] 1 Belonging to oneself, one's own; कस्यैष आत्मनीनः M. 4 on whose side is he? –2 Beneficial to oneself; आत्मनीनमुपतिष्ठते Ki. 13. 69, 3. 16; तमात्मनीनामुदवोढ रामः Bh. 3. 77; good, fit, suitable, appropriate (as diet &c.); आत्मनीनतया श्रीमान् शिवः श्रीभिः समार्धयत् Śiva. B. 23. 57. –3 Existent, sentient. –**नः** 1 A son. –2 A wife's brother. –3 A jester (in dramas).

आत्मनेपदम् [आत्मने आत्मार्थफलबोधनाय पदं अलुक् स०] 1 A voice for oneself, one of the two voices in which roots are conjugated in Sanskrit. –2 The terminations of this voice.

आत्मंभरि *a.* [आत्मानं बिभर्ति, भृ खि मुम् च P. III. 2. 26] Selfish, greedy (one who feeds his ownself); आत्मंभरिस्त्वं पिशितैर्नराणाम् Bk. 2. 33; H. 3. 121. –°**त्वम्** Selfishness. ... अहो ते आत्मंभरित्वम्। नागानन्द 2. 16.

आत्मन्वत्, आत्मन्विन Ved. Having a soul, animated, alive; मृत्युस्तन्मनोऽकुरुतात्मन्वी स्यामिति Bri. Up. 1. 2. 1; 1. 2. 7.

आत्मवत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप् मस्य वः] 1 Self-possessed, possessd of self-restraint; शास्त्रदृष्टेन विधिना संयोज्यात्मानमात्मवान् Mb. 3. 126. 8. Mu. 3. –2 Composed, prudent, wise; किमिवावसादकरमात्मवताम् Ki. 6. 19; Bg. 2. 45; 4. 41. Ms. 1. 108, 5. 43, 7. 52. –*ind.* Like oneself; आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः.

आत्मवत्ता Self-possession, self-control, prudence, wisdom; प्रकृतिष्वात्मजमात्मवत्तया R. 8. 10, 84; Ms. 11. 86.

आत्मसात् *ind.* In one's own possession, one's own; mostly in combination with कृ or भू; °कृ to appropriate to oneself, take for oneself; दुरितैरपि कर्तुमात्मसात् R. 8. 2 to bring under subjection or power; so °भू come under one's subjection.

आत्मीकृ 8 U. To conquer, subdue; K. 117, 119.

आत्मीभावः Identification with the Supreme Spirit.

आत्म्य *a.* 1 Belonging to oneself, one's own, personal. –2 (At the end of comp.) Having the nature of.

आत्यन्तिक *a.* (–**की** *f.*) [अत्यन्त भवार्थे ठञ्] 1 Continual, uninterrupted, endless, infinite, permanent, everlasting; स आत्यन्तिको भविष्यति Mu. 4; विष्णुगुप्तहतकस्यात्यन्तिकश्रेयसे 2. 15; Ms. 2. 242; Bg. 6. 21. –2 Excessive, abundant, superlative. –3 Supreme, absolute; आत्यन्तिकी स्वत्वनिवृत्तिः Mitā. –**Comp.** –**दुःखनिवृत्तिः** *f.* absolution. –**प्रलयः** the grand or universal destruction of the world.

आत्ययिक *a.* (–**की** *f.*) [अत्ययः नाशः प्रयोजनमस्य ठक्] 1 Destructive, disastrous. –2 Painful, unpropitious, ill-omened, distressing. –3 Pressing, urgent, emergent, ending quickly, not suffering delay; किंचिदात्ययिकं कार्यं तेषां त्वं दर्शनं कुरु Rām 6. 32. 37; Ms. 7. 165; H. 3; K. 294; अशिश्रयन्नात्ययिकं समेत्य Bk. कार्यगौरवादात्ययिकवशेन वा Kau. A. 1. 19; सर्वमात्ययिकं कार्यं शृणुयान्नातिपातयेत् *ibid.* extraordinary, special. –4 Delayed, already late; तां हत्वा पुनरेवाहं कृत्यमात्ययिकं स्मरन् Rām. 5. 58. 46. –**कम्** 1 Difficulty, calamity; अगमन्नो मनः कर्णे बन्धुमात्ययिकेष्विव Mb. 7. 1. 46. –2 Essential duty; Hch. 4.

आत्रेय *a.* (–**यी** *f.*) [अत्रेरपत्यं ढक्] P. IV. 1. 122 Belonging to, descended or sprung from, Atri. –**यः** 1 A descendant of Atri. –2 The head of the descendants of Atri. –3 A priest closely related to the Sadasya. –4 An epithet of Śiva. –5 An essential humor or juice of the body, lymph. –**यी** 1 A female descendant of Atri; गोत्रप्रशंसार्थमात्रेय्या अवधसंकीर्तनम्। न चापन्नसत्त्वा आत्रेयी। गोत्रं ह्येतत्। ŚB. on MS. 6. 1. 9. –2 The wife of Atri. –3 A woman in her courses (रजस्वला); Ms. 11. 87; Y. 3. 251. –4 Any woman of the Brāhmaṇical order. –5 N. of a river in the north of Bengal, also called Tista. –6 A pregnant woman; Mb. 12. 165. 54; आत्रेयीमापन्नगर्भामाहुः। अत्र कुक्षौ अस्या विद्यत इत्यात्रेयी। ŚB. on MS. 6. 1. 7.

आत्रेयिका [आत्रेयी स्वार्थे कन्] A woman in her courses.

आथर्वण *a.* (–**णी** *f.*) [अथर्वणा मुनिना दृष्टः वेदः अण् आथर्वणः तमधीते वेत्ति वा अण् P. IV. 3. 133] Originating from, relating or belonging to, the Atharvaveda or the Atharvans; अग्नौ साक्षिण्याथर्वणेन विधिना Dk; आथर्वणस्तोत्र इवाभिचारः Mv. 1. 62. –**णः** 1 A Brāhmaṇa knowing or studying the Atharvaveda. –2 A descendant of Atharvan; इदं वै तन्मधु दध्यङ्ङाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच Bri. Up. 2. 5. 16. –3 A priest whose ritual is comprised in the Atharvaveda. –4 The Atharvaveda itself (अथर्वणां समूहः). –5 A housepriest. –**णम्** 1 A private room in which the sacrificer is informed of the happy event of the sacrifice by the officiating Brāhmaṇa. –2 The black art, magic (जारणमारण). –**शिरस्** *n.* N. of an Upaniṣad belonging to the Atharvaveda.

आथर्वणिक *a.* Belonging or relating to the अथर्ववेद. –**कः** A Brāhmaṇa who has studied the Atharvaveda.

आदंश् 1 P. To bite, peck at, nibble.

आदंशः 1 A bite, a wound caused by biting. –2 A tooth.

आदष्ट *a.* Nibbled, pecked at.

आदघ्न *a.* Ved. Reaching up to the mouth (आस्+दघ्न); आदघ्नास उपकक्षास उ त्वे Rv. 10. 71. 7.

आददि *a.* Ved. Taking.

आदर, आदर्श &c. See under. आदृ, आदृश्.

आदहनम् 1 Burning. –2 Injuring, killing. –3 Reviling, despising. –4 A cemetery, a place where

anything is burnt (आदह्यतेऽस्मिन्निति); क्षिप्रं वै तस्यादहनं परि नृत्यन्ति केशिनीः Av. 12. 5. 48.

आदा 3 A. (आदत्ते) 1 To receive, accept, take (to oneself), resort to; व्यवहारासनमादद्दे युवा R. 8. 18, 10. 40; मलीमसामाददते न पद्धतिम् R. 3. 46 follow or resort to; प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे 3. 14, 1. 45; Ms. 2. 238, 117. –2 (With words expressing speech) To begin to speak, utter; वाचं आदा to speak, utter; विनिश्चितार्थामिति वाचमाददे Ki. 1. 3, 14. 2; Śi. 2. 13; R. 1. 59; शिव शिव शिवेत्यात्तवचसः Bh. 3. 42. v. l. –3 To seize, take hold of; क्षितिधरपतिकन्यामाददानः करेण Ku. 7. 94; R. 2. 28, 3. 60; Ms. 8. 315; इदमेव निमित्तमादाय M. 1; स हि सर्वस्य लोकस्य मन आददे R. 4. 8 attracted, had a hold on the mind. –4 To put on (as clothes &c.); यद्यच्छरीरमादत्ते Śvet. Up. –5 To take up, absorb, drink up; R. 1. 18; प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया Śi. 2. 85. –6 To exact, take in (as taxes); take away, carry off; अगृध्नुराददे सोऽर्थम् R. 1. 21; Ms. 8. 341, 222; so बलिम्, शुल्कम्, दण्डम् &c. –7 To pluck, lop off, separate; Ś. 4. 8. –8 To carry, take, bear; जालमादाय Pt. 2 carrying, or along with the net; कुशानादाय Ś. 3; तोयमादाय गच्छेः Me. 20, 48, 64; see आदाय below; काश्यपसंदेशमादाय bearing K.'s message. –9 To perceive, comprehend; घ्राणेन रूपमादत्स्व रसानादत्स्व चक्षुषा। श्रोत्रेण गन्धानादत्स्व &c. Mb. –10 To agree to, undertake, begin. –11 To imprison, make captive. –*Caus.* To cause to take. –*Desid.* (दित्सते) To wish to take, carry off &c.

आद *a.* (At the end of comp.) Taking, receiving; as in दायाद.

आदत्त, आत्त *p. p.* [आ -दा -क्त] 1 Taken, received, assumed, accepted; आत्तसारश्चक्षुषा स्वविषयः M. 2; एवमात्तरतिः R. 11. 57; M. 5. 1; °हासः Ratn. 1 smiling; –2 Agreed to, undertaken, begun. –3 Attracted. –4 Drawn out, extracted; गामात्तसारां रघुरप्यवेक्ष्य R. 5. 26; °बल्म् 11. 76 taken away. –5 Seized, overpowered; दृष्ट्वाग्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे Ratn. 1. 2. –**Comp.** –**गन्ध** *a.* 1 having one's pride humbled, attacked, insulted, defeated; पक्षच्छिदा गोत्रभिदात्तगन्धाः R. 13. 7; केनात्तगन्धो माणवकः Ś. 6. –2 already smelt (as a flower); आत्तगन्धमवधूय शत्रुभिः Śi. 14. 84 (where आ° has sense 1 also). –**गर्व** *a.* humiliated, insulted, degraded. –**दण्ड** *a.* assuming the royal sceptre; नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः Ś. 5. 8. –**मनस्क** *a.* one whose mind is transported (with joy &c.). –**लक्ष्मी** *a.* stripped of wealth. –**वचस्** *a.* Ved. 1 destitute of speech. –2 having commenced speaking.

आदातृ *a.* One who takes or receives.

आदानम् 1 Taking, receiving, accepting, seizing, कुशाङ्कुरादानपरिक्षताङ्गुलिः Ku. 5, 11; आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचामिव R. 4. 86. –2 Earning, getting. –3 A symptom (of a disease). –4 Binding, fettering (from आदा 2 P.). –5 A horse's trappings. –6 An action; आदानमुभयाश्रयम् Bhāg. 2. 10. 24. –7 Subjugating, overpowering; अथवा मन्त्रवद् ब्रूयुरात्मादानाय दुष्कृतम् Mb. 12. 212. 30. –नी N. of a plant हस्तिघोषा (Mar. घोसाळें). –**Comp.** –**समितिः** A method of cautious seizing so that no creature be hurt. It is one of the पञ्चसमितिs or rules of careful conduct in Jaina.

आदापनम् Inviting or causing another to receive something.

आदाय *ind.* Having taken; oft. with a prepositional force 'with'; जालमादाय H. 1.

आदायः Receiving, taking &c. –**Comp.** –**चर** *a.* one who goes away after taking anything; त्वमादायचरो वने Ki.

आदायिन् *a.* Taking, receiving, inclined to receive (gifts); अदत्त°, परस्व° &c. चोदनादायिनो हस्ताच्छिस्त ब्राह्मणो धनम् । Ms.

आदित्सु *a.* (fr. desid. of आदा) Wishing to take; आदित्सुर्भिर्नूपुरशिञ्जितानि Ku. 1. 34.

आदेय *a.* To be taken or received, receivable. acceptable.

आदादिक *a.* Belonging to the class of roots of which the first is अद् *i. e.* to the second class.

आदाल्भ्यम् Fearlessness; Mb. 12. 120. 5.

आदि *a.* 1 First, primary, primitive; निदानं त्वादिकारणम् Ak. –2 Chief, first, principal, pre-eminent; oft. at the end of comp. in this sense; see below. –3 First in time existing before. –**दिः** 1 Beginning, commencement (opp. अन्त); अप एव ससर्जादौ तासु बीजमवासृजत् Ms. 1. 8; Bg. 3. 41; अनादि &c.; जगदादिरनादिस्त्वम् Ku. 2. 9; oft. at the end of comp. and translated by 'beginning with', 'et cætera', 'and others', 'and so on' (of the same nature or kind), 'such like'; इन्द्रादयो देवाः the gods Indra and others (इन्द्रः आदिर्येषां ते); एवमादि this and the like; भ्वादयो धातवः भू and others, or words beginning with भू, are called roots; oft. used by Pāṇini to denote classes or groups of grammatical words; अदादि, दिवादि, स्वादि &c. –2 First part or portion. –3 A firstling, first-fruits. –4 Prime cause. –5 Nearness. –6 One of the seven parts of Sāma; अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधं सामोपासीत यत्किंच वाचो हुमिति स हिंकारो यत्प्रेति स प्रस्तावो यदेति स आदिः Ch. Up. 2. 8. 1. –**Comp.** –**अन्त** *a.* 1 having beginning and end. –2 first and last. (–**तम्**) beginning and end. –°**यमकम्** N. of a figure in poetry. cf. Bk. 10. 21. °**वत्** having beginning and end, finite. °**अन्तर्वर्तिन्** *a.* having a beginning, end and middle; being all-in-all. –**उदात्त** *a.* having the acute accent on the first syllable. –**उपान्तम्** *ind.* from first to last. –**करः, –कर्तृ, –कृत्** *m.* the creator, an epithet of Brahmā or Viṣṇu; गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे Bg. 11. 37; विशेषणे द्वे य इहादिकर्तुर्वेदेदधीती स हि कैयटीयः Śab. Kau. –**कर्मन्** *n.* the beginning of an action. –**कविः** 'the first poet', an epithet of Brahmā and of Vālmīki; the former is so called because he first produced and promulgated the Vedas;

(तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः Bhāg. 1. 1. 1.) and the latter, because he was the first to show to others 'the path of poets'; when he beheld one of a pair of Krauñcha birds being killed by a fowler, he cursed the wretch, and his grief unconsciously took the form of a verse (श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः); he was subsequently told by Brahmā to compose the life of Rāma, and he thus gave to the world the first poem in Sanskrit, the Rāmāyaṇa; cf. U. 2. Viṣkambhaka. **-काण्डम्** the first book of the Rāmāyaṇa. **-कारणम्** the first or primary cause (of the universe), which, according to the Vedāntins, is Brahman; while, according to the Naiyāyikas and particalarly the Vaiśeṣikas, atoms are the first or material cause of the universe, and not God. **-2** analysis. **-3** algebra. **-काव्यम्** the first poem; *i. e.* the Rāmāyaṇa; see आदिकवि. **-केशवः** N. of Viṣṇu. **-जिनः** N. of Ṛiṣabha, the first तीर्थंकर. **-तालः** a sort of musical time or ताल; एक एव लघुर्यत्र आदितालः स कथ्यते. **-दीपकम्** N. of a figure in rhetoric (the verb standing at the beginning of the sentence). cf. Bk. 10. 23. **-देवः** **1** the first or Supreme God; पुरुषं शाश्वतं दिव्यं आदिदेवमजं विभुम् Bg. 10. 12, 11. 38. **-2** Nārāyaṇa or Viṣṇu. **-3** Śiva. **-4** Brahmā; Mb. 12. 188. 20. **-5** the sun. **-दैत्यः** an epithet of Hiraṇyakaśipu. **-नाथः** N. of Ādibuddha. **-पर्वन्** *n.* 'the first section or chapter', N. of the first book of the Mahābhārata. **-पुराणम्** the first Purāṇa, N. of the Brahma-Purāṇa. N. of a Jaina religious book. **-पु (पू) रुषः** **1** the first or primeval being, the lord of the creation. **-2** Viṣṇu, Kriṣṇa, or Nārāyaṇa; ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः R. 10. 6; तमर्घ्यमर्घ्यादिकयादिपूरुषः Śi. 1. 14. **-बलम्** generative power; first vigour. **-बुद्ध** *a.* perceived in the beginning. (**-द्धः**) the primitive Buddha. **-भव, -भूत** *a.* produced at first. (**-वः, -तः**) **1** 'the first-born', primeval being, an epithet of Brahmā; इत्युक्त्वादिभवो देवः Bhāg. 7. 3. 22. **-2** also N. of Viṣṇu; रसातलादादिभवेन पुंसा R. 13. 8. **-3** an elder brother. (**-तम्**) minute five elements (पञ्चमहाभूतानि); नष्टे लोके द्विपरार्धावसाने महाभूतेष्वादिभूतं गतेषु Bhāg. 10. 3. 25. **-मूलम्** first foundation, primeval cause. **-योगाचार्यः** 'the first teacher of devotion', an epithet of Śiva. **-रसः** the first of the 8 Rasas, *i. e.* शृङ्गार or love. **-राजः** the first king पृथु; an epithet of Manu. **-रूपम्** Symptom (of disease). **-वंशः** primeval race, primitive family. **-वराहः** 'the first boar', an epithet of Viṣṇu, alluding to his third or boar-incarnation. **-विद्वस्** *m.* the first learned man; कपिल. **-विपुला** *f.* N. of an Āryā metre. **-वृक्षः** N. of a plant (Mar. आपटा). **-शक्तिः** *f.* **1** the power of माया or illusion. **-2** an epithet of Durgā. **-शरीरम्** **1.** the primitive body. **-2** ignorance. **-3** the subtle body. **-सर्गः** the first creation.

आदिक *a.* (At the end of comp.) Beginning with, and so on.

आदितः, आदौ *ind.* From the first or beginning, at first; तद्दैवेनादितो हृतम् U. 5. 20. पतीन् प्रजानामसृजन् महर्षीनादितो दश Ms. आदौ रामतपोवनाधिगमनम्.

आदिम *a.* [आदौ भवः आदि-डिमच्] First, primitive, original; आदिमः श्येनशैलादिसंयोगः परिकीर्तितः Bhāṣā. P.

आदिता, -त्वम् Priority, precedence.

आदिमत् *a.* Having a beginning.

आद्य *a.* [आदौ भवः यत्] **1** First, primitive, being at the beginning. **-2** Being at the head, excellent, unparalleled, pre-eminent, foremost; योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् Bg. 8. 28; 11. 31; 11. 47; 15. 4. आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छन्दसामिव R. 1. 11. **-3** (At the end of comp.) Beginning with, and so on; see आदि. **-4** Immediately preceding; एकादशाद्यम् Śrut. 27 immediately before the 11th, *i. e.* 10th; so संयुक्ताद्यम् 2. **-5** Eatable (अद्-ण्यत्); वयमाद्यस्य दातारः Praśna Up. 2. 11; हितं च परिणामे यत्तदाद्यं भूतिमिच्छता Pt. 4. 22. **-द्याः** *m.* (pl.) A class of deities. **-द्या** **1** An epithet of Durgā. **-2** The first day (तिथि) of a month. **-द्यम्** **1** The beginning. **-2** Grain, food. **-3** A kind of funeral obsequial ceremony (पितृश्राद्धभेद). **-Comp.** **-कविः** 'the first poet,' an epithet of Brahmā or Vālmīki; see आदिकवि. **-कालिक** *a.* Seeing only the present (वर्तमानमात्रदर्शिन्); आद्यकालिकया बुद्ध्या दूरे श्व इति निर्भयाः Mb. 12. 321. 14. **-बीजम्** the primary or material cause of the universe, which, according to the Sāṅkhyas, is प्रधान or the inanimate principle. **-माषकः** a measure of five guñjas (about. $17\frac{1}{2}$ grains Troy).

आदितेय [अदितेरपत्यं ढक्] **1** A son of Aditi. **-2** A god, divinity in general. **-3** The sun; दिवि देवाः सूर्यमादितेयम् Rv. 10. 88. 11.

आदित्य *a.* [अदितेरपत्यं ण्य P. IV. 1. 85.] **1** Solar, belonging to, or born in, the solar line; आदित्यैर्यदि विग्रहो नृपतिभिर्धन्यं ममैतत्ततो U. 6. 18. **-2** Devoted to, or originating from, Aditi आदित्यं चरुं निर्वपेत् Yaj. Ts. 2. 2. 6. 1. **-3** Belonging to, or sprung from, the Ādityas. **-त्यः** **1** A son of Aditi; a god, divinity in general. (The number of Ādityas appears to have been originally seven, of whom Varuṇa is the head, and the name Āditya was restricted to them (देवा आदित्या ये सप्त Rv. 9. 114. 3.). In the time of the Brāhmaṇas, however, the number of Ādityas rose to 12, representing the sun in the 12 months of the year; धाता मित्रोऽर्यमा रुद्रो वरुणः सूर्य एव च। भगो विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः ॥ एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते।); आदित्यानामहं विष्णुः Bg. 10. 21; Ku. 2. 24. (These 12 suns are supposed to shine only at the destruction of the universe; cf. Ve. 3. 8; दग्धुं विश्वं दहनकिरणैर्नोदिता द्वादशार्काः). **-2** The sun; Vāj. 4. 21. **-3** A name of Viṣṇu in his fifth or dwarf-incarnation; स्वयंभूः शंभुरादित्यः V. Sah. **-4** N. of the *Arka* plant (Mar. रुई). **-त्यौ** (dual) N. of a constellation, the seventh lunar mansion (पुनर्वसु). **-Comp.** **-केतुः** **1** N. of a son of

Dhritarāṣtra. -2 The charioteer of the sun. -चन्द्रौ (dual) the sun and the moon. -दर्शनम् 'Showing the sun' (to a child of 4 months), one of the संस्कार s. -पत्त्रः N. of a plant. (-त्त्रम्) the leaf of the Arka tree. -पर्णिनी a creeping plant with gold-coloured flowers, growing near the bank of water. -पुराणम् N. of an Upapurāṇa. -पुष्पिका red swallow wort (Mar. थिरदोडी). -बन्धुः N. of Śākyamuni. -भक्ता [आदित्ये भक्ता] N. of a plant. see अर्कभक्ता. -मण्डलम् the disc or orb of the sun. -व्रतम् 1 worship of the sun; a व्रत or rite. -2 N. of a Sāman. -सूनुः 'the son of the sun', N. of Sugrīva, Yama, Saturn, Manu and Karṇa &c.

आदिन् *a.* [अत्तीति अद् णिनि] Eating (in comp.); परस्परादिनः Ms. 12. 59.

आदि (दी) नवः, -वम् 1 Misfortune, distress. -2 Hinderance; want of luck (in dice); आदिनवं प्रतिदीन्वे Av. 7. 109. 4. -3 Fault, transgression; Śi. 2. 22. see अनादीनव. -4 An inflictor of distress; आदीनवः पुमान् दोषे परिक्लेशदुरन्तयोः Medinī. -Comp. -दर्शी *a.* having evil designs towards a fellow-player at dice (Ved.); अक्षराजाय कितवं कृतायादिनवदर्शम् Vāj. 30. 18.

आदिश् 6 U. 1 To point out, indicate, show; मार्गं आदिश् (oft. in dramas) lead the way; Ś. 5. -2 To order, direct, command; वेलोपलक्षणार्थमादिष्टोऽस्मि Ś. 4; पुनरप्यादिश तावदुत्थितः Ku. 4. 16; तेषामप्येतदादिशेत् Ms. 11. 192; आदिक्षदस्याभिगमं वनाय Bk. 3. 9, 7. 28; R. 1. 54, 2. 65; to appoint; वसुमित्रं गोप्तारमादिश्य M. 5. -3 To aim at; assign; आदिक्षत्सिंहासनं तस्य Bk. 3. 3; हरिवीराणामादिशद्दक्षिणां दिशम् Rām. -4 To report, announce; teach, lay down, prescribe, instruct, advise; न चास्य व्रतमादिशेत् Ms. 4. 80; बुद्धिमादिश्य R. 12. 68. -5 To specify, determine; प्रतिषिद्धमनादिष्टम् Y. 2. 260. -6 To foretell, predict; सा सिद्धेनादिष्टा Ratn. 4, Bṛi. S. 5. 96; आदिष्टः सुरासुरसंगरो भावी V. 5. -7 To undertake, try; ब्रह्मास्त्रमादिश Mb. -8 To provoke, challenge. -9 To profess as one's own duty. -*Caus.* To indicate, show, point out, announce &c. (same as आदिश्).

आदिश् *f.* Ved. 1 Aim, design, intention; अस्याऽश्रीणीतादिशं गभस्तौ Rv. 10. 61. 3. -2 A project, proposition. -3 A proposal, declaration. -4 A region, quarter. -5 A sacrifice offered to a particular deity.

आदिष्ट *p. p.* 1 Directed, commanded, advised, enjoined &c. इत्युभयमादिष्टं भवति Ch. Up. 3. 18. 1. -2 Said, foretold. -3 Substituted. -ष्टम् 1 Command, order. -2 Advice. -3 Leavings of a meal (उच्छिष्ट).

आदिष्टिन् *a.* One who gives orders. *m.* (अस्त्यर्थे इनि). 1 A Brāhmaṇa in the first order of his life; pupil, student (ब्रह्मचारिन्); आदिष्टिनो ये राजेन्द्र ब्राह्मणा वेदपारगाः Mb. 13. 22. 17. -2 A penitent, one engaged in any expiatory rite; आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् Ms. 5. 88.

आदेशः 1 An order, command; भ्रातुरादेशमादाय Rām.; आदेशं देशकालज्ञः प्रतिजग्राह R. 1. 92; राजद्विष्टादेशकृतः Y. 2. 304 doing acts forbidden by the king. -2 Advice, instruction, precept, rule; आदिष्टो ब्रह्मेत्यादेशः Ch. Up. 3. 19. 1; Ken. 4. 4.; Bṛi. Up. 2. 3. 6. -3 Account, information, relation, pointing out, indication. -4 A prediction, prophecy; विप्रश्निकादेशवचनानि K. 64; see सिद्धादेश also. -5 (Gram.) A substitute; धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं संन्यवेशयत् R. 12. 58. -6 (In astrology) Event, result, consequence of the conjunction of stars. -7 Determination to perform (a ritual &c. संकल्प), vow; उद्धृतं मे स्वयं तोयं व्रतादेशं करिष्यति Rām. 2. 22. 28. -Comp. -कृत् See ग्रामणी; आदेशकृद् वृत्तिहन्ता द्विजानां प्रेषकश्च यः Mb. 5. 37. 13. -कारिन् *a.* obedient.

आदेशनम् The act of instructing or commanding. कृतोपनयनस्यास्य व्रतादेशनमिष्यते Ms. 2. 173.

आदेशिकः An astrologer (पुष्पभद्रादिकैरादेशिकैरादिष्टा Svapna. 1.)

आदेशिन् *a.* 1 Ordering, commanding. -2 Causing, producing. -3 Exciting, instigating; कपोलपाटलादेशि बभूव रघुचेष्टितम् R. 4. 68. *m.* 1 A commander, director. -2 An astrologer, fortune-teller.

आदेष्टृ *a.* One who orders. *m.* 1 An adviser, commander, director. -2 An employer of priests (यजमान).

आदीप् *Caus.* To kindle, set on fire; to illuminate.

आदीपनम् 1 Setting on fire, inflaming. -2 Exciting, stimulating; embellishing. -3 Whitening the walls, floors &c. on festive occasions.

आदीपित, आदीप्त *p. p.* Set on fire, blazing up.

आदृ 6 A. (द्रियते) 1 To respect, honour, reverence; सीतां रघूत्तम भवत्स्थितिमाद्रियस्व Mv. 7. 3 receive respectfully; take or receive respectfully; द्वितीयाद्रियते सदा H. Pr. 7; सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः Ms. 2. 234; Bk. 6. 55. -2 To heed or care for, mind, take notice of; usually with न; न त्यागमाद्रियते K. 104, 167; वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनः Bh. 3. 111; अनादृत्य disregarding; मम वचनमनादृत्य in spite of or notwithstanding my words. -3 to feel timid from a feeling of respect, be awed. -4 To apply or devote oneself closely to, have regard for; भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते Māl. 1. 5. -5 To desire, be eager for; यत्किंचिद् दुर्मदाः स्वैरमाद्रियन्ते निरर्गलम् Mv. 6. 3. -6 To enjoy honour, be honoured.

आदरः [आ-दृ-अप्] 1 Respect, reverence, honour; निर्माणमेव हि तदादरलालनीयम् Māl. 9. 50; न जातहार्देन न विद्विषादरः Ki. 1. 33; Ku. 6. 20. -2 Attention, care, notice, close application; आदरप्रयत्न Māl. 7 careful efforts; तां प्रणामादरस्रस्तजाम्बूनदवतंसकाम् Ku. 6. 91. -3 (*a*) Eagerness, desire, regard; भूयान्दारार्थमादरः Ku. 6. 13; आदरादुपसर्पिन्तुरङ्गः K. 119 eagerly; यत्किंचनकारितायामादरः 120; अन्वेषु-

मादरमकरवम् 152 made up my mind; Ki. 8. 26, 41; 13. 58. (*b*) Earnest desire, request; Ś. 6. -4 Effort, endeavour; गृहयन्त्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता Ku. 6. 41. -5 Commencement, beginning. -6 Love, attachment. -7 Acceptance; तस्मादेषां व्यर्थहिंसानिवृत्त्यै स्यादुत्कृष्टः पिष्टपश्वादरोऽपि Viś. Guṇa. 182.

आदरणम् Notice, respect.

आदरणीय, आदर्तव्य *pot. p.* Venerable, respectful.

आदारः Ved. 1 Allurement, attraction, an instigator (Sāy.). -2 N. of a plant used instead of Soma (when it is not available).

आदारिन् *a.* Ved. 1 Attracting. -2 Destroying.

आदुरि *a.* Ved. Careful, attentive.

आदृत *p. p.* 1 Honoured, respected. -2 (Used actively), (*a*) Zealous, diligent, earnest; आदृततरमवोचत् K. 211. 170; Ku. 7. 30. (*b*) Attentive, careful; दण्डनीत्यां नान्यादृतोऽभूत् Dk. 154. (*c*) Respectful (सादर); इत्यादृतेन कथितौ R. 13. 72; इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः 3. 5 respectfully or earnestly; Ms. 11. 225, 7. 150.

आदृश् 1 P. To look at, see, behold. -*Caus.* To show, indicate, exhibit; उत्कलादर्शितपथः R. 4. 38.

आदर्शः [आदृश्यतेऽत्र, दृश् आधारे घञ्] 1 A mirror, a looking-glass; यथादर्शे तथात्मनि Kaṭh. Up. 6. 5. यथादर्शो मलेन च Bg. 3. 38. आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शबिम्बे स्तिमितायताक्षी Ku. 7. 22. -2 The original manuscript from which a copy is taken; (fig.) a pattern, model, type; आदर्शः शिक्षितानाम् Mk. 1. 48; आदर्शः सर्वशास्त्राणाम् K. 5; so गुणानाम् &c. -3 A copy of a work. -4 A commentary, gloss. cf. आदर्शो दर्पणे टीका प्रतिपुस्तकयोरपि Medinī. -5 A particular boundary of a country. -6 N. of a country. **-Comp. -मण्डलः** 1 a globular mirror. -2 the surface of a mirror. (**-लम्**) -3 a kind of snake (with globular spots).

आदर्शकः A mirror.

आदर्शनम् 1 Showing, making apparent, displaying. -2 A mirror.

आदृष्टिः *f.* 1 Looking at, power of looking. -2 Sight, glance, look. **-Comp. -गोचरम्, -प्रसरम्** *ind.* Within range of sight; आदृष्टिप्रसरात्प्रियस्य पदवीमुद्वीक्ष्य निर्विण्णया Amaru. 76.

आदृ 9 U. Ved. 1 To crush, split open. -2 To make accessible, bring to light, manifest.

आदर्दिर *a.* Ved. Crushing, splitting open; आदर्दिरासो अद्रयो न विश्वहा Rv. 10. 78. 6.

आदारिन्, आदुरि *a.* Crushing, destroying; आदारिणं यथा गयम् Rv. 8. 45. 13; वामंवामं त आदुरे देवो ददात्वर्यमा Rv. 4. 30. 24.

आदेवक *a.* [दिव्-ण्वुल्] One who sports or plays.

आदेवनम् 1 Gambling. -2 A die used in gambling. -3 A board for gambling; place for playing.

आद्य see under आदि.

आद्यून *a.* [आ-दिव्-क्त, ऊठ् नत्वं च P. V. 2. 67; perhaps derived from अद् to eat] Shamelessly voracious, gluttonous, hungry; 'आद्यूनः स्यादौदरिको विजिगीषाविवर्जिते' इत्यमरः; न चैनमाद्यून इति क्षिपन्ति Mb. 5. 37. 34; आद्यूनः सद्गृहिण्येव प्रायो यष्ट्यावलम्बितः Ki. 11. 5.

आद्योतः Light, brilliance.

आद्रिसार *a.* Made of iron.

आधमनम् A deposit, pledge; एको ह्यनीशः सर्वत्र दानाधमनविक्रये; Kāty.; योगाधमनविक्रीतं योगदानप्रतिग्रहम् Ms. 8. 165. -2 Fraudulent puffing of goods at a sale.

आधमर्णिकः A debtor; मूलात्तु द्विगुणा वृद्धिर्गृहीता चाधमर्णिकात् Śukra. 4. 830.

आधमर्ण्यम् [अधमर्णस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] The state of being indebted.

आधर्मिक *a.* [अधर्मं चरति ठञ् P. IV. 4. 41 Vārt.] Unjust, unrighteous; तदिदं पार्थेनेह महदाधर्मिकं कृतम् Mb. 7. 195. 11.

आधा 3 U. 1 To put, place, deposit, implant, lodge; ब्रह्मण्याधाय कर्माणि Bg. 5. 10; 8. 12. जनपदे न गदः पदमादधौ R. 9. 4; Bg. 5. 10; दुष्यन्तेनाहितं तेजः Ś. 4. 4; आहितो जयविपर्ययोऽपि मे R. 11. 86 inflicted on me 19. 26; संभृते शिखिनि गूढमादधुः 19. 54 consigned to the flames, burnt; धैर्यं चाऽऽधिषताधिकम् Bk. 7. 102 plucked up greater courage. -2 To apply, propose, fix upon, direct towards; प्रतिपात्रमाधीयतां यत्नः Ś. 1; मय्येव मन आधत्स्व Bg. 12. 8; गमने मतिमाधत्त Rām.; Ś. 2. 3; आधीयतां धैर्ये धर्मे च धीः K. 63 direct; सर्वकार्येष्वाहितमतिः K. 56. -3 To appropriate to oneself, hold, possess, take, carry, have, bear; भूयो बभौ दर्पणमादधाना Ku. 7. 26; आधत्ते कनकमयातपत्रलक्ष्मीम् Ki. 5. 39. takes or assumes; गर्भमाधत्त राज्ञी R. 2. 75, 5. 57; आहितक्रोधा Amaru. 21. -4 To bear up, uphold, support; शेषः सदैवाहितभूमिभारः Ś. 5. 4. -5 To cause, produce, create, rouse, excite (fear, wonder &c.); छायाश्चरन्ति बहुधा भयमादधानाः Ś. 3. 26; Ki. 4. 12, 6. 19, 8. 46, 57; Ku. 6. 20; Bk. 2. 8; विस्मयमादधाति M. 5. 17; K. 246; नवरसरुचिरां निर्मितिमादधती भारती K. P. 1; to put in, infuse; Śi. 2. 76. -6 To supply, give, impart (with dat., gen. or loc.); शुद्धिमादधाना R. 1. 85; इन्द्रे त्रैलोक्यमाधाय Mb. -8 To appoint; तमेव चाधाय विवाहसाक्ष्ये R. 7. 20. -8 To consecrate (as fire); तत्राग्निमाधाय समित्समिद्धम् Ku. 1. 57. -9 To perform, practise (as a vow &c.).

आधातृ *a.* One that puts in, deposits, imparts &c.; पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः M. 1. 6.

आधानम् 1 Placing, putting upon; समिदाधानं, तुलाधानम् &c. -2 (*a*) Taking, having. (*b*) Receiving, recovering.

(c) Containing or being in possession of anything or consecrating. -3 Keeping the sacred fire (अग्न्याधान), a ceremony performed with the sacred fire; पुनर्दारक्रियां कुर्यात् पुनराधानमेव च Ms. 5.168. -4 Doing, executing, performing; आज्ञापयामास नरेन्द्रसूनुः स्वर्गीयमाधानमदीनसत्त्वः Rām. 6.109.24. (स्वर्गीयमाधानम्=प्रेतकृत्यम्)-5 Infusing, putting in, inspiring, imparting; गुणो विशेषाधानहेतुः सिद्धो वस्तुधर्मः S.D.2; निश्चयाधानम् K. 262; प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद् भरणादपि R.1.24 imparting or providing moral instruction. -6 (a) Engendering, producing, कौतुकाधानहेतोः Me. 3; गर्भाधानक्षणपरिचयात् 9. (b) Assigning, attributing, employing. -7 Effort, exertion, application; Mv. 3. 13. -8 A pledge, deposit; Y. 2. 238, 247. विक्रयाधानवर्ज्यम् Kau. A. 2. 1. -9 A place where anything is deposited, a receptacle, as in पक्काधानम्, पुरुषाधानम्, अयं मध्यमः प्राणः तस्येदमेवाधानम् Bri. Up. 2. 2. 1. -10 A surety. -11 Enclosure, circuit. -12 A ceremony performed previous to conception: see गर्भाधान. -13 cohabitation (मैथुन) तवापि मृत्युराधानादकृतप्रज्ञ दर्शितः Bhāg. 9. 9. 36.

आधानिकः [आधान-ठञ्] A ceremony performed after cohabitation to cause or favour conception.

आधायः One who has placed anything.

आधायक *a*. Putting, placing, assigning.

आधिः *m*. [आधीयते स्थाप्यते प्रतीकाराय मनोऽनेन, आ-धा-कि P. III. 3. 92; connected with आध्यै in some senses] 1 Mental pain or anguish, agony, anxiety (opp. व्याधि which is bodily pain); न तेषामापदः सन्ति नाधयो व्याधयस्तथा Mb; मनोगतमाधिहेतुम् Ś. 3. 10; R. 8. 27, 9. 54; Bh. 3.105; Bv. 4. 11; Māl. 4; Ki. 1. 37. -2 A bane, curse, misery; यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः Ś. 4. 18; Mv. 6. 28. -3 A pledge, deposit, pawn, mortgage; Y. 2. 23; Ms. 8. 143; आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः 145. -4 A place, residence. -5 Location, site. -6 Definition, epithet, attribute, title. -7 Misfortune, calamity (व्यसन). -8 Reflection on religion or duty (धर्मचिन्ता) -9 Hope, expectation. -10 A man solicitous for the maintenance of his family (कुटुम्बव्यापृत). -11 Punishment; एनमाधिं दापयिष्येयस्मात्तेन भयं क्वचित् Śukra. 4. 641. **-Comp. -ज्ञ** *a*. 1 suffering pain, distressed. -2 crooked. **-भोगः** the use or enjoyment of a deposit (as of a horse, cow &c. when pledged). **-मन्युः** (pl.) feverish heat or burning. **-स्तेनः** one who uses a deposit without the owner's consent.

आधित्वम्, -ता The nature or circumstance of a pledge; °उपाधि the object or purpose for which a pledge is given.

आधीकृ 8 P. To pledge, mortgage, pawn, deposit.

आधीकरणम् Pledging, a pledge.

आधेय *pot. p*. 1 To be placed, pledged, appointed c. -2 To be assigned, attributed, or given. -3 To be received, held, or supported; to be contained. **-यम्** = आधानम् Putting, placing; अग्न्याधेयानि गुर्वर्थम् Mb.12.18.36.

आहित *p.p*. 1 Placed, set, deposited; मनस्याहितकर्तव्याः Ku. 2. 62 bearing in mind what they had to do; भारतीमाहितभराम् Śi. 2. 69 full of deep meaning. -2 Given, imparted. -3 Entertained, felt. -4 Comprising, containing. -5 Performed, done. **-Comp. -अग्नि** *a*. 1 one who keeps or places the fire on the altar, sacrificer; cf. अग्न्याहित. -2 a Brāhmaṇa who maintains and consecrates sacred fire in his house perpetually. **-अङ्क** *a*. marked, spotted. **-औत्सुक्य** *a*. one who creates anxiety; तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन R. 2. 73. **-क्लम** *a*. exhausted, tired. **-लक्षण** *a*. bearing a characteristic epithet; ककुत्स्थ इत्याहितलक्षणोऽभूत् R. 6. 71; (according to Malli. =प्रख्यातगुण noted or well-known for good qualities). **-व्यथ** *a*. pained, grieved. **-स्वन** *a*. making a sound, noisy.

आहितिः *f*. Ved. Placing on, anything placed on.

आधिकरणिकः [अधिकरणे नियुक्तः ठक्] A judge; Mk. 9.

आधिकारण्यम् Possession, location.

आधिकारिक *a*. (-की *f*.) 1 Supreme, superior, relating to a person or thing in authority. -2 Official, belonging to any office or duty.

आधिक्यम् [अधिकस्य भावः ष्यञ्] Excess, abundance, preponderance, high degree; ऋद्धेराधिक्यं समृद्धिः Sk. -2 Superiority, supremacy; आधिक्यं साधितम् H. 3.

आधिदैविक *a*. (-की *f*.) [अधिदेव-ठञ्] 1 Relating to अधिदेव or tutelary deity (as a Mantra); अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव च Ms. 6. 83. -2 Caused by fate (as pain &c.); according to Suśruta pain is of three kinds; आध्यात्मिक, आधिभौतिक or आधिदैविक.

आधिपत्यम् [अधिपतेर्भावः कर्म वा यक्] 1 Supremacy, power, sovereignty, lordship; अस्मात्रानामाधिपत्यं जगाम Av. 18. 4. 54. राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् (अवाप्य) Bg. 2. 8. -2 The duties of a king; पाण्डोः पुत्रं प्रकुरुष्वाधिपत्ये Mb.

आधिभौतिक *a*. (-की *f*.) [अधिभूत-ठञ्] 1 Caused by animals (as pain). -2 Relating to beings. -3 Elementary, material, derived from the primitive elements.

आधिमासिक *a*. Relating to an intercalary month; करणाधिष्ठितमाधिमासिकं कुर्यात् Kau. A. 2. 7.

आधिरथिः N. of Karṇa. हतं भीष्ममथाधिरथिर्विदित्वा Mb. 7. 2. 1.

आधिराज्यम् [अधिराजस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] Royalty, sovereignty, supreme sway; बभौ भूयः कुमारत्वादाधिराज्यमवाप्य सः R. 17. 30; Mu. 2.

आधिवेदनिकम् [अधिवेदनाय हितं ठक् तत्र काले दत्तं ठञ् वा] Property, gifts &c. made to a first wife upon marrying a second; यच्च द्वितीयविवाहार्थिना पूर्वस्त्रियै पारितोषिकं धनं दत्तं तदाधिवेदनिकम् Vishṇu; cf. Y. 2. 143, 148 also.

आधु 5 U. To shake, stir, agitate.

आधवः Ved. 1 One who stirs up or agitates. -2 That which is agitated, mixture. -3 Throwing.

आधवनम् Shaking, agitating.

आधवनीयः A vessel in which the Soma plant is shaken and cleansed.

आधावः That which is shaken.

आधूत *a.* Shaken, agitated.

आधुनिक *a.* (-की *f.*) [अधुना भवः ठञ्] New, modern, of recent origin.

आधृ 1, 10. P. 1 (*a*) To hold, keep, contain; सर्वं चाधारयेत् हृदि Ks. 2. 37. (*b*) To support, bear. -2 To bring, supply; आ पवमान धारय रयिं सहस्रवर्चसम् Rv. 9. 12. 9. (*c*) To stop, to suspend; हंसक वृत्तान्तं तावदाधारय, यावदहमुच्छ्वसिमि Pratijñā. 1.

आधारः [आ-धृ घञ्; आध्रियन्तेऽस्मिन्क्रियाः इति Kāśi.) 1 Support, prop, stay; इत्याधारानुरोधात्त्रिपुरविजयिनः पातु वो दुःखनृत्तम् (Some annotators explain आधार as local conditions); Mu. 1. 2. -2 (Hence) Power of sustaining, aid, patronage, assistance; त्वमेव चातकाधारः Bh. 2. 50. -3 A receptacle, reservoir; तिष्ठन्त्याप इवाधारे Pt. 1. 67; चराचराणां भूतानां कुक्षिराधारतां गतः Ku. 6. 67; अपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् Ku. 3. 48; तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः Ś. 1. 14; आधारः क्ष्माम्भसाम् K. 44; Y. 3. 144, 165. -4 That which holds or contains, a vessel, recipient. -5 A part, character (in dramas); भेदैः सूक्ष्मैरभिव्यक्तैः प्रत्याधारं विभज्यते Mv. 1. 3. -6 A basin round the foot of a tree; आधारबन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः R. 5. 6. -7 A dike, dam, embankment. -8 A canal. -9 The sense of the locative case, location, comprehension; आधारोऽधिकरणम्; (आधार is of 3 kinds :— औपश्लेषिक, वैषयिक, and अभिव्यापक see Sk. on P. I. 4. 45). -10 Relation. -11 A ray. cf. आधार आलवालेऽम्बुबन्धे च किरणेऽपि च Nm. -Comp. -**आधेयभावः** the influence, relation, or action of the support or recipient upon the thing received or supported; H. 3. 12. -**चक्रम्** N. of a mystical circle on the posterior part of the body; Rasikaramaṇa. -**शक्तिः** *f.* 1 Māyā or illusion. -2 the Supreme goddess.

आधारकः A foundation.

आधारणम् Holding, supporting, sustaining.

आधार्य *pot. p.* To be located. -Comp.-**आधारसंबन्धः** the relation of the recipient and the thing to be received or located.

आधृत *a.* Ved. Contained, supported.

आधृष् 5. P. 1 To assail, defy. -2 To overcome, injure, hurt. 10 P. or *-Caus.* 1 To defy, challenge; assail, attack; स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः Y. 2. 5; injure, hurt, overcome. -2 To convict, refute.

आधर्षः 1 Contempt. -2 Injuring forcibly.

आधर्षणम् 1 Conviction of crime or error; sentence. -2 Refutation. -3 Injuring, annoying; आधर्षणं न कुर्वन्तु यस्य कस्यापि सर्वदा Śukra. 1. 309.

आधर्षित *p. p.* 1 Injured, annoyed forcibly. -2 Aggrieved, censured, injured. -3 Refuted in argument, disproved. -4 Sentenced, convicted.

आधृष्ट *p. p.* Checked, overcome.

आधृष्टिः *f.* Assailing, attacking.

आधेनवम् [अधेनु-अञ्] अधेनूनां समूहः Mbh. on P. IV. 2. 45. Want of cows.

आधोरणः [आ-धोर्-ल्युट्; धोर्ऋ गतिचातुर्ये 1. P.] The rider or driver of an elephant; आधोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः R. 7. 46, 5. 48, 18. 39; Śi. 5. 44.

आध्मा 1 P. 1 To inflate, puff up, swell. -2 To blow or fill with wind, sound (as a conch &c.). *-pass.* To be elated or inflated, be filled; तव भुजबलदर्पाध्मायमानस्य वामः शिरसि चरण एष न्यस्यते वारयैनम् Ve. 3. 40. Mv. 5. 2.

आध्मात *p. p.* 1 Puffed up, inflated, elated, filled with (lit. and fig.). charged with; पापेनेवाध्मातमूर्तयः K. 107; Dk. 110; मिथ्याध्मात Mv. 3. 28; 6. 30; Mk. 9. 12; अमृत° U. 6. 21, Mk. 5. 22; भर° हृदयः U. 1. 29; दर्प filled with pride. -2 Excessively affected, increased, magnified; ज्यानिर्घोषममन्ददुन्दुभिरवैराध्मातम् U. 5. 6; Mk. 5. 18. -3 Sounded, sounding, dinned; जनकोलाहलाध्माता (नगरी) Rām. 5. 55. 31. -4 Burnt. -5 Sick by the swelling of the belly. -तः 1 Flatulence, swelling of the abdomen with noise. -2 War, battle.

आध्मानम् [आ-ध्मा-ल्युट्] 1 Blowing inflation; (fig.) growth, increase; अयं विन्ध्यो येनाहतविहतिराध्मानमजहात् Mv. 7. 14. -2 Boasting, vaunting. -3 A bellows. -4 Intumescence, swelling of the belly, body &c., dropsy. -नी 1 A kind of fragrant substance. -2 A blow-pipe.

आध्मापनम् A means of inflating or causing a sound.

आध्यक्ष्यम् [अध्यक्ष-ष्यञ्] Ved. 1 Superintendence. -2 Presence.

आध्यात्मिक *a.* (-की *f.*) [आत्मानं अधिकृत्य भवः ठञ्] 1 Relating to the Supreme Spirit. -2 Spiritual, holy; जपयज्ञप्रसिद्ध्यर्थं विद्यां चाध्यात्मिकीं जपेत् Y. 1. 101; Ms. 2. 117 -3 Relating to self. -4 Caused by the mind (pain, sorrow &c.); see आधिदैविक.

आध्यापकः [अध्यापक एव स्वार्थे अण्] A teacher, a spiritual preceptor.

आध्यायिक *a.* (-की *f.*) [अध्याय ठञ्] Occupied or employed in reading or studying (the Vedas) (अधीतवेद); युवा स्यात्साधुयुवाध्यायिकः T. Up. 2. 8.

आध्यासिक *a.* (-की *f.*) [अध्यासेन कल्पितः ठक्] Caused by *adhyasa* *i. e.* by attributing the nature and properties of one thing to another (in Vedānta Phil.)

आध्यै 1 P. To think on, meditate, remember.

आधी *f.* Ved. Thinking, longing, care, anxiety; विकुर्वन्क्रियया चाधीरनिर्वृतिश्च चेतसाम् Bhāg. 11. 25. 17.

आधीत *p. p.* Ved. Reflected or meditated upon. -तम् The object or subject of one's thought; that which is intended or hoped for.

आध्या [आध्या-अङ्] Remembering, especially with regret, sorrowful recollection.

आध्यानम् 1 Anxiety. -2 Remembering with regret, pensive or sorrowful recollection; आध्यानमुत्कण्ठापूर्वकस्मरणम् Sk. -3 Meditating or reflecting upon.

आध्र *a.* Ved. [आ-धृ-क] Poor, indigent, weak. -ध्रः Support.

आध्वनिक *a.* (-की *f.*) [अध्वनि व्यापृतः कुशलो वा ठञ्] Being on a journey, way-faring; कान्तारेष्वपि विश्रामो जनस्याध्वनिकस्य वै Mb.

आध्वरिक *a.* (-की *f.*) [अध्वर-ठञ्] .One who knows or has studied works relating to the (Soma) sacrifice. -कः [अध्वरस्य व्याख्यानो ग्रन्थः] A work which treats of (Soma) sacrifice.

आध्वर्यव *a.* (-वी *f.*) [अध्वर्योः इदं अञ्] 1 Belonging to the *adhvaryu* (q. v.) or to the Yajurveda. -2 One conversant with the Yajurveda; (P. IV. 3.123). -वम् 1 Service at a sacrifice. -2 Particularly, the office of an Adhvaryu priest; अहरहरश्विनाध्वर्यवं वाम् Rv. 10. 52. 2.

आनः 1 Inhalation, breath inspired. -2 Mouth or nose (Sāy.); त्वमिन्द्र प्रत्यानं जघन्थ Rv. 1. 52. 15. Breathing, blowing -नम् Living leings; अनितीत्यानं प्राणिजातम् Mahānār. Dīpikā.

आनकः [आनयति उत्साहवनः करोति अन्-णिच्-ण्वुल् Tv.] 1 A large military drum (beaten at one end), a double drum, a drum or tabor in general; पणवानकगोमुखाः। सहसैवाभ्यहन्यन्त Bg. 1. 13. -2 The thundercloud. cf. ... आनकः स्वनदम्बुदे। मेर्यां मृदङ्गे पटहे ... Nm. -Comp. -दुन्दुभिः epithet of Vasudeva, father of Krisna; cf. Hariv. वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः। जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुन्दुभ्यः प्राणदन्दिवि॥ आनकानां च संहादः सुमहानभवद्दिवि। (-भिः, भी *f.*) a large drum or *dhol*, kettle-drum (beaten at one end). -स्थली N. of a country.

आनडुह *a.* (-ही *f.*) [अनडुह इदं अण्] Belonging to or originating from a bull; चर्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं ततः Y. 1. 280.

आननम् [आनित्यनेन, आ-अन् करणे ल्युट्] 1 The mouth, face; R. 3. 3; नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननम् 17. -2 A large division of a work, chapter, book &c. (*e. g.* the two *ānanas* of Rasagaṅgādhara.)

आनन्तर्यम् [अनन्तर-ष्यञ् P. IV. 1. 104.] 1 Immediate succession; आनन्तर्यं चारभते Ram. 5. 133. 17. -2 Immediate proximity, absence of interval (of time or space); आनन्तर्याद्विधास्यामि संप्रधार्य बलाबलम् Rām. 4. 8. 42.

आनन्त्यम् [अनन्त-ष्यञ्] 1 Infinity, endlessness (in time, space or number); आनन्त्याद् व्यभिचाराच्च K. P. 2. -2 Boundlessness. -3 Immortality, eternity; स चानन्त्याय कल्पते Śvet. Up. 5. 9; Ms. 3. 266; 6. 84, 9. 107; लोकानन्त्यं दिवः प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रके Y. 1. 78, 261; स्वधर्मः स्वर्गायानन्त्याय च Kau. 1. 3; न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भोज्यमप्युत। वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनन्त्यं वा हरेः पदम्॥ Bhāg. 10. 83. 41. -4 An upper world, heaven, future happiness; यस्तु नित्यं कृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते। अशङ्कमानः कल्याणि सोऽमुत्रानन्त्यमश्नुते Mb.

आनन्द् 1 P. To rejoice, be glad or delighted; आनन्दितारस्त्वां दृष्ट्वा Bk. 22. 14; Gīt. 11. -Caus. 1 To gladden, delight; जगदानन्दयेत्सर्वम् Y. 1. 356; Bk. 21. 12; एष ह्येवानन्दयति Tait. Up. 2. 7. 1; 2. 4. 1; 2. 9. 1. -2 To amuse oneself.

आनन्दः [आनन्द्-घञ्] 1 Happiness, joy, delight, pleasure; आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् बिभेति कदाचन T. Up. supreme bliss or felicity; आनन्द एवास्य विज्ञानमात्मानन्दात्मनो ह्येवं सर्वे देवाः Śat. Br. -2 God, Supreme Spirit (ब्रह्मन्) (said to be *n.* also in this sense; cf. विज्ञानमानन्दं ब्रह्म Bṛi. Up. 3. 9. 28.). -3 N. of the forty-eighth year of the cycle of Jupiter. -4 N. of Śiva. -5 N. of Viṣṇu. -6 N. of Balarāma (according to Jaina doctrines). -7 N. of a cousin and follower and favourite disciple of Buddha Śākyamuni, compiler of the Sūtras. -8 A variety of the Daṇḍaka metre. -दा, -दी N. of two plants (Mar. भाङ्ग, रानमोगरी). -दम् 1 Wine, liquor. -2 A kind of house. -Comp. -अर्णवः the delight of Brahman. -काननम्, -वनम् N. of Kāśī. -गिरिः, -ज्ञानः, -ज्ञानगिरिः N of a celebrated annotator on Śaṅkarāchārya. -ज *a.* caused by joy (as tears). -तीर्थः N. of Madhva, the founder of a Vaiṣṇava school of philosophy. -द, -कर *a.* exhilarating, delighting. -करः The moon; दधार सर्वात्मकमात्मभूतं काष्ठा यथानन्दकरं मनस्तः Bhāg. 10. 2. 18. -दत्तः [आनन्दो दत्तो येन] the membrum virile. -पटः [आनन्दजनको पटः] a bridal garment. -पूर्ण *a.* delighted supremely, full of bliss. (-र्णः) the Supreme Spirit. -प्रभवः semen. -भैरव *a.* causing both joy and fear. (-वः) N. of Śiva. -लहरिः, -री *f.* 'wave of enjoyment', title of a small hymn by Śaṅkarāchārya addressed to Pārvatī.

आनन्दक *a.* Delighting, gladdening, blessing.

आनन्दता Joyfulness, joy.

आनन्दथु *a.* [आ-नन्द् अथुच् P. III. 3. 89.] Happy, joyful. -थुः Happiness, joy, pleasure.

आनन्दन *a.* Pleasing, delighting; Rām. 2. 2. 27. (fig. a son); °नं चेतसः H. 1. 183. -नम् 1 Delighting, making happy. -2 Paying respects to. -3 Courteous treatment of a friend or a guest at meeting and parting, courtesy, civility. -4 What gives or produces delight.

आनन्दमय *a.* Blissful, full of joy, made up or consisting of happiness; सुषुप्तिस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन एवानन्दमयो ह्यानन्दभुक् Māṇḍ. Up. 5. **-यः** The Supreme Spirit; Br. Sū. 1. 1. 12. **-या** A form of Durgā. °**कोशः** the innermost wrapper or vesture of the body, causal frame enshrining the soul; see कोश.

आनन्दयितव्यम् The object of enjoyment or sensual pleasure.

आनन्दयितृ *a.* One who gives joy or delight; आनन्दयिता कर्ता Maitrī. Up. 6. 7.

आनन्दिः [आ-नन्द्-इन्] 1 Joy, happiness; कौसल्यानन्दिवर्धनः Rām. -2 Curiosity.

आनन्दिन् *a.* [आ-नन्द्-णिनि] 1 Happy, joyful, delighted. -2 Pleasing, giving delight. रस ५ ह्येवायं लब्ध्वाऽनन्दी भवति T. Up. 2. 7.

आनपत्यम् Childlessness.

आनम् 1 P. To bend, bend down, bow, incline, stoop; अथ प्रयत्नोन्नमितानमत्फणैः Śi. 1. 13. -2 To salute (respectfully), bow down to; तमपि राजकमाननाम K. 59. -3 To humble. *-Caus.* (-नमयति) To cause to bend down; कुचभारानमिता न योषितः Bh. 3. 27; विदर्भपतिमानमितं बलेश्च M. 5. 3 humbled.

आनत *p. p.* 1 Respectfully saluted or bowed to. -2 (Actively used) Bent down, bending, stooping, inclined; कुसुमानताः (तरवः) Ki. 5. 25; Rs. 6. 3 (v. l.); पादानतः Ku. 3. 8; so प्रश्रय°, फलभार°. -3 Making a low bow, saluting respectfully; (प्रतिजग्राह) आदेशं देशकालज्ञः शिष्यः शासितुरानतः R. 1. 92, 4. 69. -4 Humble, obedient, submissive, pacified, conciliated.

आनतिः *f.* 1 Bending, bowing, stooping (fig. also); गुणवन्मित्रमिवानतिं प्रपेदे Ki. 13. 15; चरणानतिव्यतिकरे Amaru. 49; किं वक्षश्चरणानतिव्यतिकरव्याजेन गोपाय्यते 26. -2 A bow or salutation, obeisance; आत्मजातिसदृशीं किलानतिम् Ki. 13. 36; Śi. 1. 11. -3 Homage, reverence. -4 Delight, satisfaction, pleasure; भृतिश्च कर्मकरेभ्य आनत्यर्थं यद्दीयते। ŚB. on MS. 10. 2. 27. **-Comp. -करः** A present, a reward.

आनमः Bending, stretching (as a bow); cf. दुरानम.

आनम्र *a.* A little bent, bowing, stooping.

आनर्तः [आनृत्यत्यत्र आधारे घञ्] 1 A stage, theatre, a dancing-hall. -2 War, battle. -3 N. of a king of the solar race. -4 N. of a country or its inhabitants, or its king. (It was also called Saurāṣtra and may be identified with the modern Kathewar. Dwārakā was its capital, which is called Ānartanagarī. There was also an important town called Valabhī-- which afterwards became its capital. The celebrated Tīrtha called Prabhāsa also stood in the same peninsula.) **-र्तम्** 1 Water. -2 Dancing (*m.* also) cf. आनर्तः समरे नृत्तस्थाननीवृद्विशेषयोः Nm. **-Comp. -पुरम्, -नगरी** the capital of the Ānarta country.

आनर्तक *a.* 1 Belonging to Ānarta. -2 Dancing about.

आनर्तीय *a.* [आनर्त-छ] Belonging to or coming from Ānarta.

आनर्थक्यम् [अनर्थस्य भावः ष्यञ्] 1 Uselessness, unprofitableness; श्रुत्यानर्थक्यमिति चेन् Kāty.; आम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानाम् Jaimini S. -2 Unfitness, impropriety.

आनव *a.* [आनुः प्राणी तस्येदं अण्] 1 Human (as strength &c.). -2 Kind to men, benevolent. **-वः** 1 Men, people. -2 Foreign men or people.

आनस *a.* (**-सी** *f.*) [अनसः शकटस्य पितुर्वा इदं अण्] Ved. 1 Belonging to a waggon or cart. -2 Belonging to a father.

आनह् 4 U. 1 To bind to, fasten; ऐषु नह्य वृषाजिनं हरिणस्या भियं कृधि Av. 6. 67. 3. -2 (A.) To be stopped.

आनद्ध *p. p.* 1 Bound, tied, fastened. -2 Costive (as stomach). **-द्धः** 1 A drum in general. -2 Dressing, putting on clothes, ornaments &c., accoutring. **-Comp. -बस्तिता** retention of urine or constipation.

आनाहः 1 Binding. -2 Suppression of urine, constipation, epistasis; ततो रुद्धे शकृन्मूत्रे सैन्यमानाहदुःखितम् Mb. 3. 122. 15. -3 Length (especially of cloth).

आनाहिक *a.* [आनाह-ठक्] To be used in cases of constipation.

आनाथ्यम् [अनाथस्य भावः ष्यञ्] The state of being helpless or forlorn, orphanism, helplessness.

आनिर्हत *a.* Ved. Of indestructible nature; wholly gone out of the world (Mahīdhara). **-तः** A class of principal deities.

आनिल *a.* (**-ली** *f.*) [अनिलस्येदं अण्] 1 Proceeding from or produced by wind, windy. -2 Presided over by or sacred to Vāyu (as an oblation &c). **-लः, -आनिलिः** N. of Hanūmat or Bhīma -3 N. of the lunar asterism स्वाती.

आनी 1 P. 1 To bring, fetch; भुवनं मत्पार्श्वमानीयते Ś. 7. 8; तेषामुदकमानीय Ms. 3. 210. -2 To bring on, produce, cause; आनिनाय भुवः कम्पम् R. 15. 24. -3 To lead towards or near, convey. -4 To mix in. -5 To reduce or lead to any condition; वशं आनी to reduce to subjection. -6 To lead off, divert. *-Caus.* To cause to bring (with instr. of person who brings); मौलैरानाययामासुर्भरतं स्तम्भिताश्रुभिः R. 12. 12, 15. 74.

आनयः, आनयनम् 1 Bringing. -2 Investiture with the sacred thread (cf. उपनय).

आनायः [आनीयते मत्स्योऽनेन नी-करणे-घञ्] A net; जालमानायः P. III. 3. 124.

आनायिन् *m.* [आनाय-इनि] A fisherman, fisher; आनायिभिस्तामपकृष्टनक्राम् R. 16. 55, 75. cf. जालमानायश्चन्दयोः Nm.

आनाय्य *a.* To be brought near. -य्यः [आनी-ण्यत् आयादेशः P. III. 1. 127] Consecrated fire taken from गार्हपत्य or household fire and placed on the south side (also called दक्षिणाग्नि); दक्षिणाग्निविशेष एवेदं स हि गार्हपत्यादानीयते अनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् Sk.

आनीत *a.* Brought; आनीता भवता यदा पतिरता साध्वी धरित्रीसुता । हनुमन्नाटकम्.

आनीतिः *f.* [आ-नी-क्तिन्]. Leading near; चङ्क्रमित्वा प्रियानीतिं रामो रक्षोवधे स्थितः । Mugdha.

आनेतव्य *a.* To be brought.

आनेय *a.* To be fetched.

आनेतृ *a.* Bringer, bringing.

आनील *a.* Darkish, slightly blue. -लः 1 A black horse. -2 Tin. (Nigh.)

आनुकल्पिक *a.* [अनुकल्पं वेत्ति अधीते वा उक्था° ठक्] 1 One who knows or studies the *anukalpa* q. v. -2 To be obtained by अनुकल्प.

आनुकूलिक *a.* (-की *f.*) [अनुकूल ठक्] Favourable, conformable.

आनुकूल्यम् [अनुकूलस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] 1 Favourableness, conformity, suitableness; यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्धते Y. 1. 74. -2 Kindness, favour.

आनुगत्यम् [अनुगत-ष्यञ्] Acquaintance, familiarity.

आनुगतिक *a.* (की *f.*) Relating to a follower, following.

आनुगुण्यम् [अनुगुणस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] Favourableness, suitableness, congruity.

आनुग्रामिक *a.* (की *f.*) [अनुग्रामं भवः ठञ्] Rural, rustic.

आनुजीवर *a.* Ved. Posthumous.

आनुजीव्यम् The decorum due to a servant; पशुपकुलनिवासाद् आनुजीव्यानभिज्ञः Dūtavākya 1. 39.

आनुनासिक्यम् [अनुनासिकस्य भावः ष्यञ्] Nasality; आनुनासिक्यं तेषामधिको गुणः Mbh. on P. I. 1. 9.

आनुपथ्य *a.* Along the way.

आनुपदिक *a.* (-की *f.*) [अनुपदं धावति ठक् P. IV. 4. 37; IV. 2. 59. वेद अधीते वा] Following, pursuing, tracking, studying.

आनुपूर्वम्, -र्व्यम् -र्वी [अनुपूर्वस्य भावः ष्यञ् ततो वा ङीषि यलोपः] 1 Order, succession, series; देव्या चाख्यातं सर्वमेवानुपूर्व्याद्वाचा संपूर्णं वायुपुत्रः शशंस Rām. 5. 65. 28 वसीरन्नानुपूर्व्येण शाणक्षौमाविकानि च Ms. 2. 41. -2 (In law) The regular order of the castes; षडानुपूर्व्या विप्रस्य क्षत्रस्य चतुरोऽवरान् Ms. 3. 23. -3 (In logic) Conclusion regularly or syllogistically drawn. -वत् Having a (definite) order; आनुपूर्व्यवतामेकदेशग्रहणेषु आगमवदन्त्यलोपः स्यात् । Ms. 10. 5. 1.

आनुपूर्वे -र्व्ये -ण, -अनुपूर्व्या *ind.* One after another, in due order; आनुपूर्व्येणोत्थितराजलोकः K. 95.

आनुमानिक *a.* (-की *f.*) [अनुमानादागतः ठक्] 1 Relating to a conclusion. -2 Derived from an inference, subject to inference, inferential. -3 Inferred. -कम् The Pradhāna of the Sāṅkhyas; आनुमानिकमप्येकेषामिति चेन्न Br. Sūt. 1. 4. 1; °त्वम् the state of being inferable.

आनुयात्रम् Retinue, attendants; Mb. 3.

आनुयात्रिकः A follower, attendant; Māl. 6; U. 4.

आनुरक्तिः *f.* Passion, affection.

आनुरूप्यम् Suitableness, conformity.

आनुलेपिक *a.* [अनुलेपिकायाः क्रिया धर्म्यम्] Forming the duty of an अनुलेपिका.

आनुलोमिक *a.* (-की *f.*) [अनुलोमं वर्तते अनुलोम ठक्] 1 Regular, orderly, in due course. -2 Favourable, suitable.

आनुलोम्य *a.* 'In the direction of the hair', produced in natural or direct order. -म्यम् [अनुलोमस्य भावः कर्म वा ब्राह्म °ष्यञ् P.] 1 Natural or direct order, proper arragement; आनुलोम्येन संभूता जात्या ज्ञेयास्त एव ते Ms. 10. 5, 13. -2 Regular series or succession. -3 Favourableness, fit disposition. -4 Bringing to one's right place.

आनुवंश्य *a.* Belonging to a race, conformable to geneology.

आनुविधित्सा Ingratitude.

आनुवेश्यः [अनुवेशं वसति] A neighbour who lives next to the next-door neighbour; प्रातिवेश्यानुवेश्यौ च कल्याणे विंशतिद्विजे Ms. 8. 392; (on which Kull. says; निरन्तरगृहवासी प्रातिवेश्यः, तदनन्तरगृहवास्यानुवेश्यः). The word is also found to be witten as अनुवेश्य.

आनुशासनिक *a.* (-की *f.*) [अनुशासनाय हितं ठक्] Relating to or treating of instruction.

आनुशूक *a.* (-की *f.*) Being with or within the awns (as rice).

आनुश्रव *a.* See next word; आनुश्रवं श्रुतिभिरृत्विजमन्त्रसङ्घैः Bhāg. 11. 6. 19.

आनुश्र(श्रा)विक *a.* (-की *f.*) [गुरुपाठादनुश्रूयते; अनुश्रवो वेदस्तत्र विहितः ठक्] According to hearing, resting on Veda or tradition; देवानां गुणलिङ्गानामानुश्रविककर्मणाम् Bhāg. 3. 25. 32. -कः Means of obtaining Heaven, absolution &c. Sk.

आनुषक् *ind.* Ved. In continuous order, uninterruptedly, one after the other. वि हव्यमग्निरानुषग्भगो न वारमृण्वति Rv. 5. 16. 2.

आनुषङ्गिक *a.* (-की *f.*) [अनुषङ्गात् आगतः ठक् स्त्रियां ङीप्] 1 Connected with, concomitant. -2 Implied, inherent.

–3 Necessarily following, inevitable, necessary. –4 Of secondary importance, secondary; असुभिः स्थास्नु यशश्चिचीषतः...ननु लक्ष्म्याः फलमानुषङ्गिकम् Ki. 2. 19; अन्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः Sk.; see अन्वाचय. –5 Attached to, fond of, frequenting; तत्र° Pt. 1. –6 Like, analogous. –7 Relative, proportionate. –8 (In gram.) Elliptical, including words not included in the sentence. –9 Incidental; यस्यैव प्रधानकर्मफलं तस्यैवानुषङ्गिकमपि भवितुमर्हति ŚB. on MS. 6. 2. 10. –10 Lasting, enduring; Rāj. T.

आनुषज् *ind.* In order, successively.

आनुषूक *a.* (In the manner of the aftershoot of rice) Promoting, urging, driving forward; तस्मा एतमैन्द्रमानुषूकम् Yāj. Ts. 2. 3. 4. 2.

आनुष्टुभ *a.* (–भी *f.*) [अनुष्टुप् छन्दोऽस्य उत्सा॰ अञ्] 1 Consisting of Anuṣṭubhs. –2 Relating to Anuṣṭubh, formed like the metre; आनुष्टुभस्य हविषो हविर्यत् Rv. 10. 181. 1. –भम् The Anuṣṭup metre.

आनुसूय *a.* (–यी *f.*) [अनुसूयया अत्रिपत्न्या दत्तं अण्] Coming from or given by Anusūyā; स्फुरत्प्रभामण्डलमानुसूयं सा बिभ्रती शाश्वतमङ्गरागम् R. 14. 14.

आनूकम् Ved. Ornament, jewels; आनूकमर्यो वपुषे नार्चत् Rv. 5. 33. 9. *ind.* In abundance, greatly.

आनूप *a.* (–पी *f.*) [अनूपदेशे भवः अण्] 1 Watery, marshy, wet. –2 Produced in a marshy place. –पः Any animal frequenting marshy or watery places (as a buffalo); °मांसम् the flesh of such animals.

आनूपक *a.* Living in marshy places.

आनृण्यम्, –आनृण्यता [अनृणस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] Acquittance of debt or obligation; पितुरानृण्यतां प्राप्ते स्वपिष्ये परमं सुखम् Rām. 2. 24. 35. see अनृणता.

आनृत् 4 P. To dance towards, hasten near, jump near; आनृत्यतः शिखण्डिनो Av. 4. 37. 7.

आनृत *a.* (–ती *f.*) [अनृतं शीलमस्य अण्] Always telling lies, untruthful.

आनृशंस,–स्य *a.* Mild, kind; merciful. –सम्, –स्यम् 1 Mildness. –2 Kindness; आनृशंस्याद् ब्राह्मणस्य Ms. 1. 101; बिभृयादानृशंस्येन स्वानि कर्माणि कारयन् 8. 411. –3 Compassion, pity, mercy. –4 Patronising, Protective nature; श्री प्रणष्टेति कारुण्यादाश्रितेत्यानृशंस्यतः Rām. 5. 15. 50.

आनैपुणम्, –ण्यम् [अनिपुणस्य भावः अण्, ष्यञ् वा] Clumsiness, stupidity.

आनैश्वर्यम् [अनीश्वरस्य भावः ष्यञ्] Absence of power or supremacy.

आन्त *a.* (–न्ती *f.*) [अन्त-अण्] Final, terminal. –न्तम् *ind.* Completely, to the end; Mbh. 4.

आन्त्यः Ved. One who finishes.

आन्तःपुरिक *a.* Belonging to women's apartment. –कम् Anything done in women's apartment.

आन्तर *a.* [अन्तर् मध्ये भवः अण्] 1 Internal, secret, hidden; व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुः U. 6. 12; Māl. 1. 24. –2 Inmost, inward; U. 2. –रम् Inmost nature; न बाह्यं किंचन वेद नान्तरम् Bri. Up. 4. 3. 21. –Comp. –ज्ञ Knowing the hidden secret (of things &c.); विवृण्वतेव कल्याणमान्तरज्ञेन चक्षुषा Māl. 1. 8. –प्रपञ्चः (In phil.) The fantasies of the soul produced by ignorance.

आन्तरतम्यम्, आन्तर्यम् Nearest or closest relationship (as of letters); तथाप्यान्तरतम्यपरीक्षायामुपयोक्ष्यन्ते । Sk.

आन्तरागारिक *a* belonging to the duties of a storekeeper or chamberlain. –कः The chamberalain –कम् The office of the above.

आन्तराल *a.* [अन्तरालं वेत्ति अण्] One conversant with the inner nature, N. of a philosophical sect.

आन्तरि (री) क्ष *a.* (–क्षी *f.*) [अन्तरिक्षे भवः अण्] 1 Atmospherical, heavenly, celestial; आन्तरीक्षाः पुनरमी सर्वतः सदृशा इव Mv. 7. 22. –2 Produced in the atmosphere. –क्षम् The firmament, the intermediate region between the earth and sky. –2 Rain-water.

आन्तर्गणिक *a.* (–की *f.*) [अन्तर्गणं भवः ठञ्] Included, comprised (as in a class, troop &c.).

आन्तर्गेहिक *a.* (–की *f.*) [अन्तर्गेहं वेश्मनि भवः ठञ्] Being or produced inside a house.

आन्तर्वेदिक *a.* Being within the place of sacrifice.

आन्तिका [अन्तिकैव अण् टाप्] An elder sister.

आन्त्र *a.* (–त्री *f.*) [अन्त्र-अण्] Relating to the bowels. –त्रम् Ved. Bowels, entrails; केचिदान्त्रैर्विनिःसृताः Rām. 6. 52. 22.

आन्त्रिक *a.* (–की *f.*) Visceral, being within or relating to the bowels.

आन्दोल् Den. P. [–दोलयति–दोलित] 1 To swing, rock or move to and fro. –2 To shake, tremble (fig. also); Māl. 4; मन्दमारुतान्दोलिता लतेव Dk. 17, 21.

आन्दोलः 1 Swinging, a swing. –2 Trembling.

आन्दोलनम् [आन्दोल् भावे ल्युट्] 1 Swinging, a swing. –2 Moving to and fro, shaking, rocking; किंवासामरविन्दसुन्दरदृशां द्राक् चामरान्दोलनात् Udb. –3 Trembling, oscillation.

आन्धसः The scum of boiled rice.

आन्धसिकः [अन्धो भक्तं शिल्पमस्य ठक्] A cook.

आन्ध्यम् [अन्धस्य भावः ष्यञ्] Blindness; तेनेदमान्ध्यं किल नान्धकारैः N. 22. 35.

आन्ध्र *a.* Belonging to Āndhra (as language). –ध्राः (pl.) The Telagu country, modern Telangana; see अन्ध्र. –ध्री An Āndhra wife.

आन्न *a.* (–न्नी *f.*) [अन्नं लब्धा अन्न-ण P. IV. 4. 85] 1 Fed, having food. –2 Relating to, derived from food.

आन्यतरेय *a.* Belonging to the school of another teacher. **-यः** N. of a grammarian.

आन्यभाव्यम् Another form. Mbh. 1. 1. 1.

आन्वयिक *a.* (**-की** *f.*) [अन्वये प्रशस्तकुले भवः ठञ्] 1 Of a good family, well-born, of noble birth. -2 Orderly.

आन्वाहिक *a.* (**-की** *f.*) [अन्वह-ठञ्] Daily occurring or to be performed every day ; पङ्क्तिं चान्वाहिकीम् Ms. 3. 67.

आन्वीक्षिकी [अन्वीक्षा प्रयोजनमस्याः ठञ्] 1 Logic, logical philosophy. -2 Metaphysics (आत्मविद्या q. v.); आन्वीक्षिक्यात्मविद्या स्यादीक्षणात्सुखदुःखयोः । ईक्षमाणस्तया तत्त्वं हर्षशोकौ व्युदस्यति ॥ Kām. 2. 11 ; आन्वीक्षिकीश्रवणाय Māl. 1 ; Ms. 7. 43 ; (न्याय आन्वीक्षिकी पञ्चाध्यायी गौतमेन प्रणीता Madhusūdana). -3 Philosophy of Sāṅkhya, Yoga and Lokāyata; साङ्ख्यं योगो लोकायतं चेत्यान्वीक्षिकी Kau. A. 1. 2. cf. also आन्वीक्षिकी त्रयी वार्ता दण्डनीतिश्चेति विद्याः Kau. A. 1. 2. आश्रयः सर्वधर्माणां शश्वदान्वीक्षिकी मता Kau. A. 1. 2; Bhāg. 7. 12. 23.

आन्वीपिक *a.* (**-की** *f.*) [अन्वीपं वर्तते ठक्] Favourable.

आप् 5. P., rarely 1 P. (आप्नोति or आपति, आप, आपत्, आप्स्यति, आप्तुम्, आप्त) 1 To obtain, attain, get ; स शान्तिमाप्नोति न कामकामी Bg. 2. 70 ; 3. 2 ; 3. 19. पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12 ; अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति H. Pr. 25; शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः R. 3. 38; so फलम्, कीर्तिम्, सुखम् &c. -2 To reach, go to ; overtake, meet, fall in with ; शबरीमापतुर्वने Bk. 6. 59. -3 To pervade, occupy, enter into. -4 To undergo, suffer, meet with ; दिष्टान्तमाप्स्यति भवान् R. 9. 79 ; Ms. 8. 188. -5 To equal. *-pass.* (आप्यते) 1 To be reached, found, met with, obtained &c. -2 To arrive at one's end or aim. -3 To become filled. *-Caus.* (आपयति) 1 To cause to reach or obtain. -2 To cause any one to feel or perceive. -3 To hit.

आपः [आप्-घञ्] 1 N. of one of the 8 demigods called Vasus. -2 (At the end of comp.) दुराप difficult to be obtained. **-पम्** [अपां समूहः] A flood or stream of water, water. -2 Sky (Nir.).

आपक *a.* [आप्-ण्वुल्] Getting, obtaining.

आपनम् [आप्-ल्युट] 1 Getting, obtaining, reaching &c. -2 Pepper.

आपयितृ *a.* [आप्-णिच्-तृच्] One who gets or procures, procuring ; आपयिता ह वै कामानां भवति Ch. Up. 1. 1. 7.

आपिः [आप्-णिच्-इन्] 1 Obtaining wealth &c. -2 A friend, acquaintance, ally (बन्धु); °त्वम् friendship, alliance ; आपित्वे नः प्रपित्वे तूयमा गहि Rv. 8. 4. 3.

आप्त *p. p.* [आप्-क्त] 1 Got, obtained, gained ; °कामः, °शापः &c. -2 Reached, overtaken, equalled, engrossed ; यदिदं सर्वं मृत्युनाप्तं सर्वं मृत्युनाभिपन्नं केन यजमानो मृत्योराप्तिमतिमुच्यते Bri. Up. 3. 1. 3. -3 Reaching to, extending as far as. -4 Trustworthy, reliable, credible (as news &c.). -5 Trusty, confidential, faithful (person); कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैः R. 3. 12 ; 5. 39 ; आप्ताः सर्वेषु वर्णेषु Ms. 8. 63. -6 (*a*) Clever, skilful ; प्राजकश्चेद्भवेदाप्तः Ms. 8.294. (*b*) Apt, fit. -7 Full, complete, abundant ; न सत्यं दानमानौ वा यज्ञो वाप्याप्तदक्षिणः Rām. 2. 30. 35. यजेत राजा क्रतुभिर्विविधैराप्तदक्षिणैः Ms. 7. 79. -8 True, exact. -9 Intimate, closely related, acquainted ; कन्यायाः किल पूजयन्ति पितरो जामातुराप्तं जनम् U. 4. 17 relatives ; Ms. 5. 101. -10 Appointed. -11 Generally received, commonly used ; authentic. -12 Accused, prosecuted. -13 Reasonable, sensible. -14 Beneficial, useful ; अधिष्ठितं हयज्ञेन सूतेनाप्तोपदेशिना Rām. 6. 90. 10. **-प्तः** 1 A trustworthy, reliable, or fit person ; credible person or source, guarantee ; आप्तः यथार्थवक्ता T. S. -2 A relative, friend ; निग्रहात्स्वसुराप्तानां वधाच्च धनदानुजः R. 12.52; कथमाप्तवर्गोऽयं भवत्या: M. 5; Y. 1.28, 2. 71 ; Ms. 2. 109 ; 3.64. -3 An Arhat. **-प्ता** A twisted lock of hair (जटा). **-प्तम्** 1 A quotient. -2 (In Math.) Equation of a degree. **-Comp. -आगमः** Proper knowledge परोक्षमाप्तागमात् सिद्धम् Sāṅ. K. 6. **-आधीन** *a.* Dependent on trustworthy person. **-उक्तिः** *f.* 1 an augment. -2 an affix. -3 a word of received acceptation and established by usage only ; see आप्तवाच् also. **-काम** *a.* 1 one who has obtained his desire; येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामाः Muṇḍa. 3. 1. 6. -2 one who has renounced all worldly desires and attachments. (**-मः**) the Supreme Soul. **-कारिन्** *a.* doing things in a fit or confidential manner ; अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः Ms. 9. 12. *m.* a trusty, agent or confidential servant ; तस्माद्गच्छन्तु पुरुषाः स्मारणायाप्तकारिणः Mb. 3. 239. 17. **-गर्भा** a pregnant woman. **-दक्षिण** *a.* having proper or abundant gifts. **-वचनम्** 1 received text or authority, revelation. -2 the words of a credible or trustworthy person; R. 11. 42, इत्याप्तवचनाद्रामो विनेष्यन्वर्णविक्रियाम् 15. 48. **-वाक्यम्** a true or correct sentence ; आप्तवाक्यं शब्दः T. S. **-वचनम्** above. cf. आप्तश्रुतिराप्तवचनम् तु Sāṅ. K. 5. **-वाच्** *a.* worthy of belief, regarded as authority, one whose words are credible and authoritative; परातिसंधानमधीयते यैर्विद्येति ते सन्तु किलाप्तवाचः Ś. 5. 25. *f.* 1 the advice of a friend or credible person. -2 the Vedas or Śruti ; a word of authority (said to apply to Smṛitis, Itihāsas and Purāṇas also, which are considered as authoritative evidence); आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा R. 10. 28. **-श्रुतिः** *f.* 1 the Vedas. -2 Smṛitis &c. आप्तश्रुतिराप्तवचनम् तु। Sāṅ. K. 5.

आप्तिः *f.* [आप्-क्तिन्] 1 Getting, obtaining, gain, acquisition ; ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदाप्त्यै Bhāg. 12. 8. 42. मित्र°, काम° &c. -2 Reaching, overtaking, meeting with ; केन यजमानो मृत्योराप्तिमतिमुच्यते Bri. Up. 3. 1. 3. -3 Binding, connection, relation. -4 Union ; especially with a woman (Med.). -5 Fitness, aptitude, propriety. -6 Completion, fulfilment; कामस्याप्तिं जगतः प्रतिष्ठाम् Kaṭh. 1. 2. 11. -7 Future time. -pl. N. of 12 sacrificial verses beginning with Āpaye. Vāj. 9. 20.

आप्य *a.* [अपां इदं अण् स्वार्थे ष्यञ्] 1 Watery. –2 Obtainable, attainable (आप्-ण्यत्). –प्यः A class of gods. इन्द्रो मन्त्रद्रुमस्तत्र देव आप्यादयो गणाः –2 A kind of horse, born in water; अक्रोधवेगाः सत्त्वप्रा आप्यास्ते तुरगाधमाः। शालिहोत्र of भोज ed. by Kulkarni, Appendix II, 153. –प्यम् Ved. 1 Confederation, alliance; किं सनेन वसव आप्येन Rv. 2.29. 3. –2 A friend; यो नो नेदिष्ठमाप्यम् Rv. 7. 15. 1. –3 Water; पृथ्व्याप्यतेजोनिलखानि Śvet. Up. 2. 12; 6. 2.

आपकर *a.* (–री *f.*) [अपकरे भवः अण् अञ् च] Offensive, unfriendly, mischievous.

आपक्क *a.* Crude, raw, half-baked –क्कम् A cake, bread.

आपगा [अपां समूहः आपम्; तेन गच्छति गम्–ड] A river, stream; फेनायमानं पतिमापगानाम् Śi. 3. 72; Ki. 13. 24.

आपगेयः [आपगायां गङ्गायां भवः ढक्] A son of the river, an epithet of Bhīṣma or Kriṣṇa; यदाश्रौषं चापगेयेन संख्ये Mb. 1. 183.

आपणः [आपण्-घञ्] 1 A market; shop. विपणापणवान् रम्यः Mb. 14. 59. 11; भक्ष्यमाल्यापणानां च ददृशुः श्रियमुत्तमाम् Mb. –2 Trade, commercial commodity; पिहितापणोदया Rām. 2. 48. 37. –3 A group of shopkeepers; शकटापणवेशाश्च यानं युग्यं च सर्वशः Mb. 5. 196. 26. –Comp. –**वीथिका** A row of stalls, market; Rām. –**वेदिका** A shopcounter.

आपणक, आपणिक *a.* [आपणादागतः ठक्] 1 Relating to traffic, market &c.; mercantile; सम्मार्जितमहामार्गरथ्यापणकचत्वराम् Bhāg. 1. 11. 14. –2 Got from the market (as duties.). –कः 1 A shop-keeper, merchant, dealer. –2 A tax on market shops. –3 Assize, market-rate.

आपत् 1 P. 1 To fall upon, attack, assail; उदायुधानापततः R. 12. 44, 5. 50; Bk. 3. 48. –2 To approach, come towards K. 202; एतत् प्रायेण श्रुतिविषयमापतितमेव K. 136 has reached the ears; 268. –3 To fly towards, come in flying, come or drive in haste, rush upon; अपि नाश्वश्रमः शीघ्रं रथेनापततस्तव Rām. 2. 72. 5 –4 (*a*) To happen, take place, occur, come to pass; कथमिदमापतितम् U. 2; K. 262, 158; अहो न शोभनमापतितम् Pt. 2. (*b*) To fall to one's lot or share, befall; अहोऽस्माकं महद्भोजनमापतितम् Pt. 1; आपतन्ति हि संसारपथमवतीर्णानामेते वृत्तान्ताः K. 175, 132; सर्वस्यैव स्खलितमापतति 291; H. 1. 28, 168. –5 (*a*) To occur to, cross (the mind); इति हृदये नापतितम् K. 288 (*b*) To be felt or regarded; मधुरतराण्यापतन्ति मनसः K. 103 are felt or regarded; 202, 236, 329. –*Caus.* (पातयति) To go towards, approach (Ved.).

आपतनम् 1 Approaching, coming, assailing &c. –2 Happening, occurrence. –3 Descending, alighting. –4 Obtaining. –5 Knowledge; क्वचित् प्राकरणिकादर्थादप्राकरणिकस्यार्थस्यापतनम् S. D.10. –6 Natural sequence, necessarily following.

आपति *a.* Ved. Coming in haste, rushing on. –तिः The wind (always blowing) (सततगतिर्वायुः).

आपतिक *a.* (–की *f.*) Accidental, unforeseen, sent from heaven. –कः A hawk, falcon.

आपतित *a.* 1 Fallen to the lot of. –2 Happened, befallen, occurred, come to pass. –3 Alighted, descended.

आपात *a.* Rushing upon, attacking. –तः 1 Rushing or falling upon, attack, descending, alighting; तदापातभयात्पथि Ku. 2. 45; गरुडापातविश्लिष्टमेघनादास्त्रबन्धनः R. 12. 76. –2 Throwing down. –3 Causing to descend or fall, falling down; धारापातैः Me. 50. –4 (*a*) The present or current moment, the instant; आपातरम्या विषयाः पर्यन्तपरितापिनः Ki. 11. 12; आपातसुरसे भोगे निमग्नाः किं न कुर्वते S. D; आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह। अपथ्यानामिवान्नानां परिणामोऽतिदारुणः॥ H. 4. 75; Bv. 1. 115; Māl. 5. (*b*) (Hence) First sight or appearance; see आपाततः. –5 Happening, becoming apparent, appearance. –6 Assault, a method of catching elephants (Mātaṅga L. 10. 1. 13). –7 Hell (नरक) आपातान्प्रतितिष्ठन्ति पुलिन्दशबरा इव Mb. 12. 151. 8. –Comp. –**दुःसह** *a.* unbearable at the first attack; U. 7. –**दुष्प्रसह** *a.* unbearable in its onset, making a furious charge; आपातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् M. 5. 10. –**मात्र** *a.* Being only momentary.

आपाततः *ind.* At the first sight or attack, instantly, immediately; S. D. 632.

आपातिन् *a.* Falling on, attacking, descending, happening.

आपात्य *a.* Rushing on, approaching to attack; आपात्यसैनिकनिराकरणाकुलेन Śi. 5. 15.

आपत्य *a.* (–त्यी *f.*) [अपत्य-अण्] 1 Relating to offspring. –2 (In gram.) Relating to the formation of patronymic words; आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति P. VI. 4. 151.

आपथि *a.* Ved. Being on the way or journey. –थिः, थीः, –थ्यः Ved. A wanderer, traveller, आपथयो विपथयोऽन्तस्पथा अनुपथाः Rv. 5. 52. 10.

आपद् 4 Ā. 1 To go near, walk towards, approach; एष रावणिरापादि वानराणां भयंकरः Bk. 15. 89. –2 To enter into, go to, attain to (a place, state &c.); वक्त्रमापद्य मारुतः Śik. 9; निर्वेदमापद्यते becomes disgusted Mk. 1. 14; आपेदिरेऽम्बरपथम् Bv. 1. 17; क्षीरं दधिभावमापद्यते Ś. B. milk turns into curds; पाण्डुरतामापद्यमानस्य K. 69 becoming pale; 160; विस्मयमापेदे 179; श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः R. 14. 70 assumed the form of a verse; चिन्तामापेदे Dk. 130 fell a-thinking; so विश्वासम्, निर्वृतिम्, संशयम्, वशम्, पञ्चत्वम् &c. पुनः पुनर्वशमापद्यते मे Kaṭh. 1. 2. 6. –3 To get into trouble, fall into misfortune; अर्थधर्मौ परित्यज यः काममनुवर्तते। एवमापद्यते क्षिप्रं राजा दशरथो यथा॥ Rām.; see आपन्न below. –4 To happen, occur; जिघत्सोर्नूनमापादि ध्वंसोऽयं तां निशाचरात् Bk. 6. 31; एवमापद्यते M. 1 so it is. –*Caus.* 1 To bring about, bring to pass, accomplish, effect; कुञ्जद्भिरापादितवंशकृत्यम् R. 2. 12; Śānti.

3. 19. -2 To lead or reduce to, cause to suffer; आपाद्यते न व्ययमन्तरायैः R. 5. 5. -3 To cause, to produce, bring on; लघिमानमापादयति K. 105, 109; दोषमपि गुणत्वमापादयति makes the best of a bad matter. -4 To reach or attain to. -5 To spread, circulate (as news). -6 To turn or change into; एकामपि काकिणीं कार्षापणलक्षमापादयेम Dk. 156.

आपत्तिः *f.* [आ-पद्-क्तिन्] 1 Turning or changing into, entering into any state or condition. -2 Obtaining, procuring, getting; स्थानापत्तेर्द्रव्येषु धर्मलाभः Katy. -3 Misfortune, calamity, adversity; Y. 3. 42. -4 A fault, transgression. -5 Remonstrance, expostulation. -6 (In phil.) An undesirable conclusion or occurrence (अनिष्टप्रसङ्ग).

आपद् *f.* [आ-पद्-क्विप्] A calamity, misfortune, danger, distress, adversity; दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदाम् R. 1. 60; अविवेकः परमापदां पदम् Ki. 2. 30, 14; प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः Bh. 2. 90; **आपदि स्था, आपदं प्राप्** to fall into difficulty. **-Comp. -कल्पः** an alternative to be used in times of difficulty; **-कालः** days of adversity, time of distress, hour of danger; अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधीयते Ms. 2. 241, 11. 28. **-कालिक** *a.* (**का, -की** *f.*) occurring in time of difficulty. **-गत, -ग्रस्त, -प्राप्त** 1 fallen into misfortune, involved in difficulties. -2 unfortunate, unhappy, distressed. **-धर्मः** [आपदि कर्तव्यो धर्मः] a practice, profession, or course of procedure, not usually proper for a caste, but allowable in timess of extreme distress or calamity; Ms. 1. 116, एते चतुर्णां वर्णानामापद्धर्माः प्रकीर्तिताः 10. 130. (**-मम्**) 1 N. of a पर्व in Bhārata. -2 A series of calamities; पीडा चापदकालश्च Mb. 12. 59. 47.

आपच्चिक *a.* One who crosses over the difficulties.

आपदा *f.* Misfortune, calamity.

आपन्न *p. p.* 1 Gained, obtained, acquired; जीविकापन्नः for आपन्नजीविकः Sk. -2 Gone or reduced to, fallen into; कष्टां दशामापन्नोऽपि Bh. 2. 29; so दुःख°. -3 Afflicted, distressed, being in difficulty; आपन्नाभयसत्रेषु दीक्षिताः खलु पौरवाः Ś. 2. 17; Me. 55; H. 4. 106; V. 2. -4 Befallen; परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः H. 128. **-Comp. -सत्त्वा** pregnant, quick or big with child; a pregnant woman; सममापन्नसत्त्वास्ता रेजुरापाण्डुरत्विषः R. 10. 59.

आपादः [आ-पद्-घञ्] 1 Attainment, obtaining. -2 Reward, remuneration.

आपादनम् 1 Causing to arrive at, leading or contributing to, bringing about; tending to; द्रव्यस्य संख्यान्तरापादने Sk.

आपदेवः 1 N. of the god Varuṇa. -2 N. of the author of मीमांसान्यायप्रकाश.

आपनिकः [आ-पन्-इकन् Uṇ. 2. 46] 1 An emerald, sapphire. -2 A *Kirata* or barbarian.

आपमित्यक *a.* [अपमित्य परिवर्त्य निर्वृत्तम् कक्] Received by barter or exchange. **-कम्** Property or anything obtained by barter or for a consideration.

आपया [आपेन जलपूरेण याति या-क] N. of a river near the Sarasvatī; दृषद्वत्या मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि Rv. 3. 23. 4.

आपरपक्षीय *a.* Belonging to the second half (of a month); कुर्यादापरपक्षीयं मासि प्रौष्ठपदे द्विजः (श्राद्धं पित्रोः) Bhāg. 7. 14. 19.

आपराह्णिक *a.* (**-की** *f.*) Being in the afternoon, श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्.

आपर्तुक *a.* (**-की** *f.*) Not restricted to particular times or seasons.

आपवः An epithet of Vasiṣṭha; तत्ते शापाद्विनिर्मुक्ता आपवस्य महात्मनः Mb. 1. 98. 23.

आपवर्ग्य *a.* Conferring final beatitude; मौनव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः Bhāg. 7. 9. 46; 10. 49. 12.

आपस् *n.* [आप्-असुन्] Water; आपोभिर्मार्जनं कृत्वा. -2 Sin. -3 A religious ceremony.

आपस्करः (see अपस्करः).

आपस्कारम् The root or extremity of the trunk or body; आपस्काराल्लूनगात्रस्य भूमिम् Śi. 18. 46.

आपा 1 P. 1 To drink up (lit. and fig.); षडाननापीतपयोधरासु R. 14. 22; आपीतसूर्यं नभः Mk. 5. 20 quite concealed or obscured; दिवाकरापीतरसा महौषधीः Mb. -2 To drink with the ears or eyes, hear or see intently; ता राघवं दृष्टिभिरापिबन्त्यः R. 7. 12; K. 86; भगवत्कथासुधामापीय कर्णाञ्जलिभिः Bhāg. -3 To eclipse, surpass.

आपानम्, -नकम् 1 A drinking party, banquet; Mk. 8; आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः Mb. **-Comp. -उत्सवः** Drinking festival. ... समन्ताद् आपानोत्सवमनुभवन्तीव मधुपाः। Nāg. 3. 8. -2 A tavern, liquor-shop, a place for drinking in company (°भूमि); आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः Mb. 1. 2. 355; ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः R. 4. 42; Ku. 6. 42; आपानकमुत्सवः K. 32.

आपायिन् *a.* Drinking, fond of drinking.

आपाकः [समन्तात् परिवेष्ट्य पच्यतेऽत्र] A baking oven, a potter's kiln.

आपाङ्गथम् [अपाङ्गे देयं व्य] To be used for anointing the corners of the eyes (as अञ्जन).

आपालिः A louse.

आपिञ्जर *a.* Somewhat red, reddish; मज्जर्युदारा शुशुभेऽर्जुनस्य आपिञ्जराबद्धरजःकणत्वात् R. 16. 51. **-रम्** Gold.

आपिशर्वर *a.* Nightly, nocturnal. Yaj. Ts.

आपिशलिः N. of an old grammarian; वासुप्यापिशलेः P. VI. 1. 92.

आपिशल *a.* Originating from आपिशलि. **-लः** A pupil of आपिशलि. **-ला** A female pupil; आपिशलमधीते आपिशला ब्राह्मणी Mbh. on P. IV. 1. 14.

आपी, आपीन See आप्यै.

आपीड् 10 P. 1 To press, weigh down; पयोधरभारेणापीडिनः Gīt. 12: भुजाभ्यां तमापीड्य clasping him to the bosom. -2 To press hard, afflict, perplex, worry. -3 To compress.

आपीड *a.* 1 Giving pain, hurting. -2 Squeezing, compressing. -3 A chaplet (tied on the crown of the head), garland in general; ते हयाः काञ्चनापीडा रुक्मभाण्डपरिच्छदाः Mb. 6. 89. 32; चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयः Māl. 1. 2. -4 (Hence fig.) A crest-jewel; तस्मिन्कुलापीडनिभे विपीडम् R. 18. 29; Māl. 1, 6, 7. -5 A stream; अभवच्छोणितोद्गारी सापीड इव पर्वतः Rām. 4. 16. 22.

आपीडनम् 1 Compressing, squeezing; tying tightly. -2 Embracing, clasping. -3 Giving pain, hurting.

आपीडित *p. p.* 1 Compressed, bound tightly; embraced &c. -2 Decorated with chaplets.

आपीत *a.* 1 Yellowish. -2 Drunk or sipped a little (as water). **-तः** 1 Yellowish colour. -2 N. of a plant (Mar. नांदुरकी). **-तम्** 1 A pyritic mineral (माक्षिकधातु). -2 Filament of the lotus.

आपूपिक *a.* (-की *f.*) [अपूप-ठक्] 1 A good maker of अपूप (cakes). -2 Accustomed to eat cakes. -3 Fond of cakes, eating cakes (with benefit). -4 Selling cakes. -5 Baking cakes. -6 Forming an ingredient of cakes, good for cakes (as गुड). **-कः** A baker; confectioner. **-कम्** A multitude of cakes (अपूपानां समूहः).

आपूप्यः [अपूपाय साधुः बाहु० य] Flour.

आपूषम् A kind of metal (perhaps tin).

आपृच् 7 U. 1 To fill, pervade, occupy completely; वस्वो वीरस्यापृचः Rv. 8. 40. 9. -2 To mix or blend with. -3 (Ā.) To satiate oneself; दुर्मन्मानं सुमन्तुभिरेमिषा पृचीमहि Rv. 1. 129. 7.

आपृच् *a.* [पृच्-क्विप्] Connected, blended. *-ind.* In a mixed manner, confusedly.

आपॄ 9 U. or *Caus.* 1 To fill; अमी जलापूरितसूत्रमार्गाः R. 16. 65; तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रम् Bg. 11. 30; Bk. 6. 118; (fig.) to make full, complete, to fulfil (wishes); भृत्यैरापूर्यते नृपः H. 2. 73. *-pass.* To be filled, to be filled with wind, be blown (as a conch); आपूर्यमाणानां स्नानशङ्खानाम् K. 16.

आपूर *a.* Becoming full. **-रः** 1 Flow, current, large flood, quantity; स्वेदापूरो युवतिसरितां व्याप गण्डस्थलानि Śi. 7. 74; हर्षभरापूरपीडनोत्फुल्लया दृशा Ks. 23. 71. -2 Filling, making full; मन्दानिलापूरकृतं दधानो Śi. 3. 21.

आपूरण *a.* Becoming full. **-णम्** Filling, making full; गर्त° कृतम् Pt. 1.

आपूर्ण *p. p.* Filled &c; आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुरमलः Māl. 9. 39.

आपूर्तिः *f.* 1 Filling. -2 Fulness, satisfaction, satiety.

आपूर्यमाण *a.* Becoming full, being filled; आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् Bg. 2. 70; °पक्षः the crescent or waxing moon; आपूर्यमाणपक्षस्य पुण्याहे Bri. Up. 6. 3. 1.

आपेक्षिक *a.* (-की *f.*) [अपेक्षा-ठक्] Raising expectations.

आपोक्लिमम् N. of the 3rd, 6th, 9th, or 12th position (in Astrol.); तृतीयं षष्ठनवममन्त्यं चापोक्लिमं विदुः; also केन्द्रात् परं पणफरं पूर्वमापोक्लिमं मतम्. [cf. Gr. *apoklima*].

आपोमय *a.* (-यी *f.*) [आपस्-विकारे प्राचुर्ये वा मयट्] Consisting of water; आपोमयः प्राणः Ch. Up. 6. 5. 4.

आपोमात्रा The subtle elementary principle of water; आपश्चापोमात्रा च Praśna. Up. 4. 8.

आपोशानः N. of a kind of prayer or formula repeated before and after eating (the formulas being respectively अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा and अमृतापिधानमसि स्वाहा); आपोशानक्रियापूर्वं सत्कृतानमकुत्सयन् Y. 1. 31, 106. **-नम्** The act of making an उपस्तरण (seat) and अपिधान (covering) for the food eaten.

आप्त, आप्य see आप्.

आप्तोर्यामः A kind of यज्ञ in the सप्तसोमसंस्था.

आप्त्यः Ved. N. of a class of deities, especially of the deity Trita as belonging to that class.

आप्यै 1 A. 1 To grow fat, stout, or full, become full, increase; आहुत्याप्यायते सूर्यः Y. 3. 71. -2 To make full, strengthen, enlarge. *-Caus.* (प्याययति) 1 To make fat, full, or comfortable, increase, enlarge; तेजसा तव तेजश्च विष्णुराप्याययिष्यति Mb.; सैव कान्तिर्मन्मथाप्यायिता द्युतिः S. D.; वायुभिराप्यायितशरीरः Pt. 1; Me. 44; क्षयी चाप्यायतिः सोमः Ms. 9. 314. -2 To gratify, regale, satisfy, please; आप्यायितो वचनामृतेन H. 1; K. 124; Mv. 1, 2.

आपी *a.* Fat, stout. **-पीः** *f.* The 20th Nakṣatra or lunar mansion.

आपीन *p. p.* [प्यै-क्त] Stout, fat, strong. **-नः** A well; आपीनोऽन्धुः Mbh. on P. VI. 1. 28. **-नम्** An udder, teat; आपीनभारोद्वहनप्रयत्नात् R. 2. 18.

आप्यान *p. p.* 1 Fat, stout, robust, strong; आप्यानश्चन्द्रमाः Mbh. on P. VI. 1. 28. आप्यानस्कन्धकण्ठांऽसम् Bk. 5. 56, 9. 2. -2 Pleased, satisfied. **-नम्** 1 Love. -2 Growth, increase.

आप्यायः Becoming full or fat.

आप्यायन *a.* Causing fulness or stoutness, promoting welfare. **-नम्, -ना** [प्याय्-ल्युट्] 1 The act of making full or fat; क्लेदनं पिण्डनं तृप्तिः प्राणनाप्यायनोन्दनम् Bhāg.

3. 26. 43. -2 Satisfying, refreshing, pleasing. -3 Satisfaction, satiety; देवस्याप्यायना भवति Pt. 1. Ms. 3. 211. -4 Advancing, promoting. -5 Corpulency, growing fat or stout. -6 Anything which causes corpulency or good condition. -7 A strengthening medicine. -8 Pouring water on Soma and thus causing it to swell. **-Comp.** -शील *a.* satisfying.

आप्यायित *a.* 1 Satisfied, pleased. -2 Improved: grown, increased. -3 Stout, fat, robust.

आप्याय्य *a.* To be satisfied or pleased.

आप्र *a.* Ved. [आ-पृ-मूल° क] 1 Filling. -2 Able to reach (Sāy.). -3 Busy, zealous.

आप्रच्छ् 6 Ā. 1 To bid adieu, bid farewell: आपृच्छस्व प्रियसखममुं तुङ्गमालिङ्ग्य शैलम् Me. 12; R. S. 49, 12. 103; Māl. 7; Bk. 14. 63. -2 To salute on receiving, but particularly parting with a visitor (साधो यामि इति वचनम्) -3 To ask. -4 To extol. Irregularly it is used in Parasmaipada also; cf. आपृच्छ पुत्रकृतकान् हरिणान् द्रुमांश्च Pratimā. 5. 11.

आपृच्छा [प्रच्छ्-अङ्] 1 Conversation. -2 Bidding farewell. -3 Curiosity.

आपृच्छ्य *pot. p.* 1 To be saluted, welcomed or honoured.-2 Praiseworthy, commendable.-3 Beautiful.

आपृष्ट *a.* 1 Welcomed, saluted. -2 Asked for. नापृष्टः कस्यचिद् ब्रूयात् Mb.

आप्रच्छनम् 1 Bidding adieu, taking leave at the time of departure. -2 Welcoming, hailing.

आप्रच्छन्न *a.* Secret, hidden.

आप्रदिवम् *ind.* Forever.

आप्रपदम् [प्रपदं पदाग्रं तत्पर्यन्तं अव्ययी°] A dress reaching to the feet. -*ind.* To the end of the foot, reaching to the feet.

आप्रपदीन *a.* [आप्रपदं व्याप्नोति ख] Reaching to the feet (as dress); भाति स्म दामाप्रपदीनमस्य Śi. 3. 10; K. 130; (आप्रपदीनकम् also).

आप्रवण *a.* Slightly humble or precipitous.

आप्री *f.* [आप्रीणात्यनया आ-प्री-ड-गौरा° ङीष्] Ved. 1 Conciliation, propitiation, gaining one's favour. -2 (pl.) 'Propitiatory verses', a name given to certain invocations addressed to several deified objects in consecutive order, and said to be introductory to the animal sacrifice; some take the *Apris* to represent the objects themselves, the verses being consequently called *Apri* verses. The objects invoked are 12:- Susamiddha, Tanūnapāt, Narāśaṁsa, the divine being bearing invocations to the gods, Barhis, the doors of the sacrificial chamber, night and dawn the two divine beings protecting the sacrifice, the three goddesses Ilā, Sarasvatī, and Mahī, Tvaṣṭṛi, Vanaspati and Svāhā, (all these being regarded by Sāyaṇa to be different forms of Agni); स एता आप्रीरपश्यत्ताभिर्वै स मुखत आत्मानमाप्रीणीत; cf. also Max Muller's Hist. Anc. Lit. pp. 463-466.

आप्रीतपः, -पाः N. of Viṣṇu (protecting those who have appeased his anger).

आप्लु 1 Ā. 1 To jump up, dance, spring; आप्लुत्य पदान्यष्टौ. Mb.; (रथं) आपुप्लुवे सिंह इवाचलाग्रम्. -2 To bathe, wash, immerse oneself (fig. also); प्रयागे आप्लुत्य गात्राणि Mb.; आप्लुत्याकाशगङ्गायाम् *ibid*; Ms. 7. 216, 11. 202. -*Caus.* (प्लावयति) 1 To cause to be washed or bathed; आप्लावयत गात्राणि Mb. -2 To wash, wet, sprinkle; अन्नमाप्लाव्य वारिणा Ms. 3. 244, 11. 98. -3 To overflow, overwhelm, inundate, flood over. -4 To set in commotion. -5 (Ātm.) To bathe.

आप्लवः, -प्लवनम् 1 Bathing, immersing. -2 Sprinkling with water (on all sides). **-Comp.** -व्रतिन् or आप्लुतव्रतिन् *m.* a house-holder who has passed through the first order (ब्रह्मचर्य) and is admitted into the second (गार्हस्थ्य), an initiated householder; cf. स्नातक.

आप्लावः 1 Bathing, immersing, -2 Sprinkling, wetting. -3 Submerging. -4 A flood, an inundation; प्रलयाप्लावमिवाभिदर्शयन्तः Śi. 20. 70.

आप्लुत *p. p.* 1 Bathed; अवभृथाप्लुतो मुनिः R. 11. 31; Ku. 6. 5. ततः समुत्सुकोऽभ्येत्य नृपतिर्द्रुतमाप्लुतः Śiva. B. 1. 79. -2 Wetted, sprinkled; यावन्नाश्यायते वेदिरभिषेकजलाप्लुता R. 17. 37. -3 Overflowing with, filled or overcome with; बाष्प°, व्यसन°, रुधिर° &c. -4 Possessed by, eclipsed; अवाङ्मुखमथो दीनं दृष्ट्वा सोममिवाप्लुतम् Rām. 7. 106. 1. -तः, °व्रती An initiated house-holder, see आप्लवव्रतिन्. -तम् Bathing.

आप्लुष्ट *a.* A little singed or burnt; दिवाकराप्लुष्टविभूषणास्पदाम् Ku. 5. 48.

आप्वन् *m.* [आप्-वन् Uṇ. 1. 152] Wind, air (आप्वः according to Ujjval.).

आप्वा The neck.

आफलकः Enclosure, palisade; वार्याफलकपर्यन्तां पिबन्भिक्षुमतीं नदीम् Rām. 1. 70. 3.

आफीनम् An Opium.

आफूकम् Opium.

आबन्ध् 9 P. 1 To bind, fasten, tie on, place, fix; क्व समाधानमाबध्नातु अवष्टम्भः K. 290; न क्वचिन्निर्भरमाबध्नाति पदम् 104 places; तेऽपि पोषिताः पोषितरि स्नेहमाबध्नान्ति 289. -2 To make, form; आबद्धाञ्जलिः, see आबद्ध below. -3 To hold fast, cling to.

आबद्ध *p. p.* 1 Bound, tied. -2 Fixed; स्यन्दनाबद्धदृष्टिषु R. 1. 40. -3 Formed, made; आबद्धमण्डला तापसपरिषद्

K. 49 sitting in a circle; आबद्धरेखमभितो रविमञ्जरीभिः Gīt. 11; Bk. 3. 30; Ki. 5. 33. –4 Obtained. –5 Hindered. –द्धम् (द्धः also) 1 Binding, joining. –2 A yoke. –3 Ornament; Sāṅ. Gṛi. Sūtras 2. 1. 25. –4 Affection. –Comp. –मण्डल a. Forming a circle, sitting in a circle. –माल a. forming a wreath, arranged in a row; गर्भाधानक्षणपरिचयान्नूनमाबद्धमालाः Me. 9.

आबधः Ved. Binding.

आबन्धः, –धनम् 1 A tie or bond (fig. also); प्रेमाबन्धविवर्धित Ratn. 3. 18; गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते। Amaru. 43. –2 The tie of a yoke, or that which fastens the ox to the yoke, or the yoke to the plough. –3 Ornament, decoration. –4 Affection.

आबन्धुर a. A little deep.

आबर्ह (also **आबर्हित**) a. Having the power of tearing or pulling out. –र्हः, –र्हणम् [–आ-बर्ह्- हिंसायां घञ् ल्युट् वा] 1 Tearing or pulling out. –2 Killing.

आबर्हिन् a. [आबर्ह्-इनि] Fit for tearing out; मूलमस्याबर्हि P. IV. 4. 88.

आबल्यम् [अबलस्य भावः] Weakness.

आबाध् 1 Ā. 1 To check, rein in, restrain. –2 To interrupt, obstruct. –3 To annoy, harass, attack, molest, injure. –4 To set forth or declare wrongly.

आबाधः 1 Affliction, injury, trouble, molestation, damage; न प्राणाबाधमाचरेत् Ms. 4. 54, 51. –2 Interruption, hinderance; दर्शनीयं निराबाधं कुम्भकर्णस्य चक्रिरे Rām. 7. 13. 4. –3 Attack (Ved). –धा 1 Pain, distress. –2 Mental agony or anguish.–3 Segment of the base of a triangle.

आबालम् ind. 1 Down to or including children; –2 Beginning with infants.

आबाल्यम् Age ending with childhood. See above. आबाल्याद्विप्रवर्गैः स्ववदनविवरे धारिता वैरिणी मे Subhāṣ.

आबिल a. 1 Turbid, dirty (= आविल q. v.). –2 Clearing, breaking. –3 Confounded, embarrassed.

आबुत्त = आवुत्त q. v.

आबुध् 1 P. To perceive, notice, understand (Ved.); Rv. 7. 22. 3.

आबुध्यम् Want of discernment, foolishness.

आबोधनम् 1 Knowledge, understanding. –2 Instructing, informing.

आब्द a. (–ब्दी f.) [अब्द-अण्] Belonging to, or produced from, a cloud.

आब्दिक a. (–की f.) [अब्द–ठक्] Annual, yearly; आब्दिकः करः Ms. 7. 129, 3. 1.

आब्रह्म ind. Up to or including ब्रह्मन्; यशोभिराब्रह्मसभं प्रकाशः R. 18. 28.

आभगः Ved. A partner (of anything); to be shared in (Sāy.); देवो देवेष्वाभगः Rv. 1. 136. 4; कर्मन्कर्मन्नाभगमग्निमीडे Av. 4. 23. 3.

आभङ्गम् A pose in which the idol is slightly bent. आभङ्ग-समभङ्ग चातिभङ्गं त्रिधा भवेत् Mānasāra. 67. 95. 96. ग्रीवाभङ्गाभिरामम् Ś. 1. 7.

आभङ्गिन् a. A little curved.

आभरणम् See under आभृ.

आभा 2 P. 1 To shine, blaze; सुतरां रत्नमाभाति चामीकरनियोजितम् Subhāṣ; R. 3. 33. –2 To appear, look like; आभासि तीर्थप्रतिपादितर्द्धिः R. 5. 15, 70, 13. 14; Bk. 7. 8, 66. –3 To outshine.

आभा [भा-अङ्] 1 Light, splendour, lustre; तत्र ताराधिपस्याभा ताराणां भा तथैव च। तयोराभरणाभा च ज्वलिता द्यामभासयत्॥ Rām. 6. 75. 51 दीपाभां शलभा यथा Pt. 4. –2 Colour, appearance, beauty; प्रशान्तमिव शुद्धाभम् Ms. 12. 27. –3 Likeness, resemblance; oft. at the end of comp. in these two senses; रुक्माभम् appearing or shining like gold; यमदूताभम् Pt. 1. 58; मरुत्सखाभम् R. 2. 10. –4 A reflected image, shadow, reflection.

आभात a. 1 Shining, blazing. –2 Appearing, visible.

आभातिः f. [आ-भा-क्तिच्] 1 Reflection. –6 Splendour, light.

आभाणकः A popular saying, proverb; तथा च लौकिकानामाभाणकः as the proverb goes.

आभाष् 1 Ā. 1 To address, speak to, converse with; वैशम्पायनश्चन्द्रापीडमाबभाषे K. 117; कुरुते नालपमाभाषिता Nāg. 4. –2 To say or speak (something) (with two acc.); आभाषि रामेण वचः कनीयान् Bk. 3. 51. –3 To say or speak; सखी वेत्रभृदाबभाषे R. 6. 82, 14. 44. –4 To name –5 To talk aloud, shout.

आभाषः [भाष्-घञ्] 1 Addressing. –2 An introduction, preface. –3 Speech, talk. –4 A saying, proverb.

आभाषणम् 1 Addressing, speaking to (संबोधन). –2 Conversation; सम्बन्धमाभाषणपूर्वमाहुः R. 2. 58.

आभाष्य pot. p. To be addressed, worthy of being spoken to; जनमाभाष्यमिमं न मन्यसे R. 8. 48. –ष्यम् What is to be said by way of address; Me. 103. (v. l.)

आभास् 1 Ā. 1 To shine, blaze. –2 To be bright. –3 To appear, seem, look like; स्थानान्तरं स्वर्ग इवाबभासे Ku. 7. 3; R. 7. 43, 63; 14. 12. –4 To appear untruly, have an appearance; शुक्तिः रजतवदाभासते; Ki. 17. 21. –*Caus.* To illuminate.

आभास् f. Splendour, lustre, light.

आभासः [भास्-अच्] 1 Splendour, light, lustre. –2 A reflection; तत्राज्ञानं धिया नश्येदाभासात्तु घटः स्फुरेत् Vedānta. –3 (a) Resemblance, likeness; oft. at the end of comp; नमश्च रुधिराभासम् Rām. &c.; चिदाभास, (b) Semblance,

phantom; युक्तिवाक्यतदाभाससमाश्रयाः S. B.; तत्साहसाभासम् Māl. 2 looks like wantonness. –4 Any unreal or fallacious appearance (as in हेत्वाभास); पुनरुक्तवदाभासः S. D. –5 A fallacy, fallacious reasoning, semblance of a reason, an erroneous but plausible argument; see हेत्वाभासः S. D. 270. –6 An intention, purpose. –7 One of the nine materials of which idols are made, a marble. –8 A class of buildings. –9 An irreligious kind of worship; विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः। अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत्॥ Bhāg. 7. 15. 12.

आभासनम् Making apparent or clear; illuminating.

आभासु(स्व)र *a.* Splendid, bright, shining. –रः 1 A collective name of 64 demigods. –2 N. of an attendant *Gaṇa*. –3 N. of a particular set of 12 subjects; आत्मा ज्ञाता दमो दान्तः शान्तिर्ज्ञानं शमस्तपः। कामः क्रोधो मदो मोहो द्वादशाभास्वरा इमे॥ (तारानाथ तर्कवाचस्पतिकोश.)

आभिचरणिक, आभिचार, आभिचारिक *a.* (–की *f.*) [अभिचरण-चर-ठञ्] 1 Magical. –2 Imprecatory, maledictory; तमाभिचारदहनमायान्तं द्वारकौकसः Bhāg. 10. 66. 35. –कम् A spell or incantation, magic.

आभिजन *a.* (–नी *f.*) [अभिजन-अण्] Relating to birth (अभिजन), patronymic (as a name); तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना Ku. 1. 26. –नम् Nobility or loftiness of birth.

आभिजात्यम् [अभिजातस्य भावः ष्यञ्] 1 Nobility of birth; आभिजात्यं हि ते मन्ये यथा मातुस्तथैव च Rām. 2. 35. 17. °शंसिनी च नम्रता Dk. 137; Ratn. 3. 18; Mv. 2. 18. –2 Rank. –3 Learning. –4 Beauty.

आभिजित *a.* [अभिजिति नक्षत्रे जातः अण्] Born under the constellation *Abhijit*. आभिजितो मुहूर्तः, आभिजितः स्थालीपाकः Mbh. on P. V. 3. 118.

आभिधा [अभिधैव स्वार्थे अण्] 1 A sound, word. –2 A name; mentioning; see अभिधा.

आभिधानिक *a.* (–की *f.*) Contained in a dictionary. –कः A lexicographer.

आभिधानीयक *a.* Relating to a word or name. –कम् The property of a name.

आभिप्रायिक *a.* Voluntary, optional.

आभिप्लविक *a.* (–की *f.*) [अभिप्लव-ठक्] Relating to the religious ceremony called आभिप्लव q. v.

आभिमन्यवः A descendent of अभिमन्यु. N. of Parīkṣita; Bhāg. 1. 18. 5.

आभिमुख्यम् [अभिमुखस्य भावः ष्यञ्] 1 Direction towards; °ख्यं याति goes to meet or encounter. –2 Being in front of or face to face; नीताभिमुख्यं पुनः Ratn. 1. 2. –3 Favourableness.

आभियोगिक *a.* Done with skill or dexterity.

आभिरामिक *a.* (–की *f.*) Good, agreeable; Mu. 4.

आभिरूपकम्, आभिरूप्यम् [अभिरूप वुञ् ष्यञ् च] Beauty.

आभिषेचनिक *a.* (–की *f.*) [अभिषेचन-ठञ्] Relating to the inauguration of a king; आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणम् Rām. 2. 19. 31; Mv. 4. –कम् The material required for अभिषेक; आभिषेचनिकान्यस्मा आजहुः सर्वतो जनाः Bhāg. 4. 15. 11.

आभिहारिक *a.* (–की *f.*) [अभिहार-ठञ्] 1 To be offered as a present. –2 Taken by force, or fraud. –कम् 1 A present. –2 A room.

आभीकम् [आभीकेन दृष्टं साम अण्] N. of a Sāma melody.

आभीक्ष्ण्यम् [अभीक्ष्णस्य भावः ष्यञ्] Continued repetition; बहुलमाभीक्ष्ण्ये P. III. 2. 81, 4. 22.

आभीय *a.* Contained in rules or Sūtras of Pāṇinī from VI. 4. 22 to VI. 4. 129.

आभीरः [आ समन्तात् भियं राति, रा-क Tv.] 1 A cowherd; आभीरवामनयनाहृतमानसाय दत्तं मनो यदुपते तदिदं गृहाण Udb.; according to Ms. 10. 15 आभीर is the offspring of a Brāhmaṇa and a female of the Ambaṣṭha tribe. –2 (pl.) N. of a country or its inhabitants; श्रीकोंकणादधोभागे तापीतः पश्चिमे तटे। आभीरदेशो देवेशि विन्ध्यशैले व्यवस्थितः॥ –री 1 A cowherd's wife. –2 A woman of the Ābhīra tribe. –3 The language of the Ābhīras; आभीरेषु तथाभीरी (प्रयोक्तव्या) S. D. 432. –Comp. –पल्लिः, –ल्ली *f.*, –पल्लिका a station or abode of herdsmen, a village inhabited by cowherds.

आभील *a.* [आभियं लाति ददाति ला क] 1 Fearful, terrible; रात्रौ निशीथे त्वाभीले Mb. 3. 11. 4; आभीलानि प्राणिनः प्रत्यवस्यन् Śi. 18. 78. –2 Suffering from. –लम् Injury, physical pain; आभीलं न द्वयोः कृच्छ्रे वाच्यलिङ्गे भयानके Medinī.

आभु *a.* [आ-भू-डु] Pervading, reaching; तुच्छ्येनाभ्वपिहितं यदासीत् Rv. 10. 129. 3. (Sāy.); empty; stingy, emptyhanded; सत्यमृतं वृजिनायन्तमाभुम् Rv. 10. 27. 1.

आभुक *a.* Ved. Empty, powerless.

आभुग्न *a.* A little curved or bent.

आभू 1 P. Ved. To be present, continue one's existence; यद्यद्भवन्ति तदाभवन्ति Ch. Up. 6. 9. 3.

आभू *a.* Ved. Approaching (as a praiser); इन्द्रः श्नथयन्ननाभुवः Rv. 1. 51. 9. –2 Strong, sufficient, efficacious. –3 Applied according to rule (as a hymn). –4 Very prosperous. *m.* 1 A prison, a place of confinement. –2 A helper or assistant.

आभूतिः *f.* 1 Pervasion. –2 Overpowering strength; आभूत्या सहजा वज्रसायक Rv. 10. 84. 6. –3 Capability, efficiency. –4 Production; आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतमभिधीयते Ait. Br. 8. 18. 8.

आभूषेण्य *a.* Ved. Praiseworthy.

आभृ 1 P. 1 To bring; आ नो अग्ने रयिं भर Rv. 1. 79. 8; कदपत्याभृतं दुःखम् Bhāg. –2 To carry. –3 To fill, fill with. –4 To bear, support.

आभरणम् 1 An ornament, decoration (fig. also); किमित्यपास्याभरणानि यौवने भृतं त्वया वार्द्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44; प्रशमाभरणं पराक्रमः Ki. 2. 32. (आभरण occurs in the names of works; *e. g.* सरस्वतीकण्ठाभरण). –2 The act of nourishing.

आभरित *p. p.* 1 Filled. –2 Decorated.

आभृत *a.* 1 Produced, caused to exist; ताभ्यो लोहितमाभृतम् Bhāg. 3. 26. 60. –2 Filled up, firmly fixed; आभृतात्मा मुनिः Bhāg. 4. 8. 56.

आभेरी One of the modes of music (रागिणी) personified as a female.

आभोगः [आ-भुज्-घञ्] 1 Curving, winding. –2 A curve; आभोगकुटिला (गङ्गा) Mb.; crumpling. –3 Circuit, circumference, expanse, extension, precincts, environs; अकथितोऽपि ज्ञायत एव यथायमाभोगस्तपोवनस्येति Ś. 1; गगनाभोगः the expanse of heaven, wide firmament of the sky; Bh. 3. 57; Mv. 6. 30; शैलाभोगभुवो भवन्ति ककुभः Māl.9.16. प्रासादाभोगः the middle part of a palace; प्रासादाभोगविस्तीर्णः स्तुतिशब्दो ह्यवर्तत Rām. 2. 65. 3. –4 Magnitude, fulness, extent, expansive form; गण्डाभोगात् Me. 93 from the broad cheek; प्रतिरवाभोग Māl. 3. 8; 4. 10; 5. 11; प्रतिभयाभोगैः प्लवङ्गाधिपैः Mv. 6. 24 bodily form or stature; U. 2. 14; भवाभोगोद्विग्नाः Bh. 3. 42, 86; Mv. 2; K. 305, 333. –5 Effort. –6 The expanded hood of a cobra (used by Varuṇa as his umbrella). –7 Enjoyment, satiety, completion; विषयाभोगेषु नैवादरः Śāntilakṣaṇa. –8 Serpent. आभोगं हन्मना हतम् Rv. 7. 94. 12.

आभोग्य *a.* [आभोगं याति या-क] To be enjoyed (as Soma juice); Rv. 1. 110. 2. –**यम्** Livelihood (Ved.).

आभोगिः Ved. 1 Enjoyment. –2 Living, supporting life. –3 Food, nourishment; Rv. 1. 113. 5.

आभ्यन्तर *a.* (–**री** *f.*) [अभ्यन्तरे भवः अण्] 1 Interior, inner, inward; as आभ्यन्तरो भृत्यवर्गः. –2 One of the two kinds of प्रयत्न or effort giving rise to the vocal sounds. –**रः** An officer in close contact or specially intimate with the king. RT. 8. 426. –**रिकः** An officer connected with harem. Rāmgani Copperplate of Īśvaraghoṣa (Inscriptions of Bengal, p. 149).

आभ्यवकाशिक *a.* (–**की** *f.*) Living in the open air.

आभ्यवहारिक *a.* (–**की** *f.*) [अभ्यवहाराय हितं ठक्] Eatable (as food &c.).

आभ्यागारिक *a.* Fit to be nourished in the house or a family.

आभ्यादायिकम् [अभ्यादान-ठक्] A kind of स्त्रीधन or woman's property.

आभ्यासिक *a.* (–**की** *f.*) [अभ्यास-ठक्] 1 Resulting from practice; तत्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् Mb. 1. 207. 34. –2 Practising, repeating. –3 Being near, neighbouring, adjoining (आभ्याशिक).

आभ्युदयिक *a.* (–**की** *f.*) [अभ्युदय-ठक्] 1 Tending to good, granting prosperity; अनाभ्युदयिकं श्रमणकदर्शनम् Mk. 8. –2 Relating to the rise or beginning of anything; सुख° Ms. 12. 88. –3 High, exalted, important. –**कम्** A Śrāddha or offering to ancestors; an occasion of rejoicing.

आभ्रिक *a.* (–**की** *f.*) [अभ्र्या खनति ठक्] One who digs with a spade.

आम् *ind.* An interjection of (*a*) assent, acceptance, 'oh', 'yes'; आं कुर्मः M. 1; (*b*) recollection; आं तस्मिन्नुर्वश्या वचनं स्खलितमासीत् V. 3; आं ज्ञातम् Ś. 3, Oh, I see it now; M. 3; (*c*) determination, 'surely', 'verily', आं चिरस्य खलु प्रतिबुद्धोऽस्मि; (*d*) reply.

आम्भीयः (Generally used in plural) A school of writers on politics......इति आम्भीयाः। Kau. A. 1. 17.

आम *a.* [आम्यते ईषत् पच्यते; आ अम् कर्मणि घञ् Tv.] 1 Raw, uncooked, undressed (opp. पक्व) (oft. applied to the cow in the Veda; Rv. 3. 30. 14.); आमान्नम् Ms. 4. 223; Y. 1. 287. –2 Unripe, immature; तुदन्त्यामत्वचं दंशा मशका मत्कुणादयः Bhāg. 3. 31. 27. –3 Unbaked, unannealed (as a jar); आमकुम्भ इवाम्भःस्थो विशीर्णः H. 4. 66. –4 Undigested. –**म्** 1 State of being raw; शनैः शनैर्जहुः पङ्कं स्थलान्यामं च वीरुधः Bhāg. 10. 20. 39. –2 Constipation, passing hard excretion. –3 Grain freed from chaff. –**मः** 1 Disease; sickness. –2 Indigestion; आहारस्य रसः सारः यो न पक्वोऽमिलाघवात्। आमसंज्ञां स लभते महाव्याधिसमाश्रयः॥ Suśr. –**Comp.** –**अतिसारः** dysentery or diarrhœa caused by vitiated mucus in the abdomen (the excretion being in this case mixed with hard and fetid matter). आमातिसारे नो कार्यमादौ संग्रहणं नृणाम् Suśr. –**अद्** *a.* eating raw flesh or food; आमादः क्रिविष्ठास्त मदन्त्वेनीः Rv. 10. 87. 7. –**अन्नम्** undressed rice. –**आशयः** [आमस्यापक्वान्नस्याशयः] 'receptacle of undigested food', the upper part of the belly to the navel, stomach. –**कुम्भः** a jar of unbaked clay; H. 4. 66. –**गन्धि** *n.* smelling of raw meat of a burning corpse. –**गन्धिकम्** the smell of raw meat. –**ज्वरः** a kind of fever; cf. स्वेद्यमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति Śi. 2.54. –**त्वच्** *a.* of tender skin. –**पाकः** 1 a preliminary stage of the disease called dropsy. –2 A method of mellowing or ripening a tumour; Suśr. –**पात्रम्** an unannealed vessel; Av. 8. 10. 28; विनाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि Ms. 3. 179. –**पीनसम्** running at the nose, defluxion. –**पेशाः** Grains pounded in a raw condition. –**मांसाशिन्** *m.* a cannibal, an eater of raw flesh. –**रक्तम्** dysentery. –**रसः** imperfect chyme. –**वातः** constipation, torpor of the bowels attended with flatulence and

intumescence. –शूलः pain of indigestion, colic. –श्राद्धम् a Śraddha performed with uncooked food; आपद्यनग्नौ तीर्थे च चन्द्रसूर्यग्रहे तथा। आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं शूद्रेण च सदैव हि॥ Prāchetasa.

आमक *a.* Raw.

आमता, –त्वम् Rawness, unreadiness.

आमञ्जु *a.* Lovely, charming; आमञ्जुवञ्जुललतानि च तान्यमूनि U. 2. 23.

आमण्डः The castor-oil plant.

आमनम् Ved. Friendly disposition or inclination, affection; Yaj. Ts. 2. 3. 9. 1.

आम (मा) नस्यम् [अमनस्–ष्यञ्] Pain, sorrow.

आमन्त्र् 10 Ā. 1 To bid farewell, bid adieu; आमन्त्रयस्व सहचरम् Ś. 3; लताभगिनीम् Ś. 4; Ku. 6. 94; K. 223. –2 To speak to, call out to, address, converse with; तमामन्त्र्याम्बभूव K. 81, 197, Ve. 1; A. R. 3. –3 To say, speak: परिजनोऽप्येवमामन्त्रयते K. 195. –4 To call, invite, ask (to come); आमन्त्रयध्वं राष्ट्रेषु ब्राह्मणान् Mb. –5 To invoke.

आमन्त्रणम्, –णा 1 Addressing, calling, calling out to; अम्बेति वै योषाया आमन्त्रणम् Sat. Br. –2 Bidding adieu, taking leave of. –3 Greeting, welcome, courtesy. –4 Invitation; अनिन्द्यामन्त्रणादृते Y. 1. 112. –5 Permission. –6 Conversation; अन्योन्यामन्त्रणं यत्स्याज्जनान्ते तज्जनान्तिकम् S. D. 6. –7 The vocative case. –8 Deliberation; asking; interrogation; यन्त्यस्यामन्त्रणमामन्त्रणीयो भवति य एवं वेद Av. 8. 10. 7.

आमन्त्रयितृ *a.* Asking, inviting, calling &c. *m.* (–ता) An inviter, entertainer, especially of Brāhmaṇas.

आमन्त्रित *p. p.* 1 Invited, called. –2 Appointed to do a thing which is not obligatory. आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा Sk. –3 Consecrated with a मन्त्र; शरणामामन्त्रितानाम् Mb. 3. 20. 26. **–Comp.** –विभक्ति *f.* Vocative case; तत्र आमन्त्रितविभक्तिवचनं स्तुतये। ŚB. on MS. 9. 1. 9. °वचनम् The employment of an expression in the vocative case; तत्र आमन्त्रितविभक्तिवचनं स्तुतये। ŚB. on MS. 9. 1. 9. –तम् 1 Addressing. –2 Talk, conversation; V. 2. –3 The vocative case; संबोधने या प्रथमा सामन्त्रितसंज्ञा स्यात् Sk.

आमन्त्र्य *pot. p.* to be addressed or called to, to be invited &c. –त्र्यम् A word in the vocative case.

आमन्त्रः The castor-oil plant.

आमन्द्र *a.* Having a slightly deep tone, uttering a low, muttering sound, rumbling; आमन्द्राणाम् फलमविकलं लप्स्यसे गर्जितानाम् Me. 36. –न्द्रः A slightly deep tone, rumbling.

आमयः [आ–मी करणे अच्; Tv.; said to be fr. अम् also the word may also be derived as आमेन अम्यते इति आमयः] 1 Disease, sickness, distemper; दुःखशोकामयप्रदाः Bg. 17. 9; दर्पामयः Mv. 4. 22; आमयस्तु रतिरागसंभवः R. 19. 48; समौ हि शिष्टैराम्नातौ वर्त्स्यन्तावामयः स च Śi. 2. 10. –2 Damage, hurt, distruction; देवानामिव सैन्यानि सङ्ग्रामे तारकामये Ram. 6. 4. 54. –3 Indigestion. –यम् N. of the medical plant Costus Speciosus.

आमयाविन् *a.* [आमय–विन्–निपातः P. V. 2. 122 Vārt.] Sick, dyspeptic, affected with indigestion; °वित्वम् indigestion, dyspepsia.

आमरणान्त, –न्तिक *a.* (–की *f.*) Lasting till death, lasting for life, आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः H. 1. 118; अन्योन्यस्याव्यभिचारो भवेदामरणान्तिकः Ms. 9. 101.

आमरीतृ *m.* Ved. A destroyer; न राधस आमरीता मघस्य Rv. 4. 20. 7.

आमर्षः, –र्षणम् Anger, wrath, impatience; see अमर्ष.

आमलकः, –की 1 The tree Emblic Myrobalan, Emblica Officinalis Gaertn (Mar. आंवळा). –2 N. of another tree (वासक). –कम् Fruit of the Emblic Myrobalan; बदरामलकाम्रदाडिमानाम् Bv. 2. 8.

आमहीया *f.* N. of a particular *Rik* or verse of the Ṛigveda; (Rv. 8. 48. 3).

आमात्यः [अमात्य एव स्वार्थे अण्] 1 A minister, counsellor. –2 A general; see अमात्य

आमानस्यम् [अमानस–ष्यञ्] Pain, sorrow.

आमालकः A hill-station.

आमावास्य *a.* (–स्यी *f.*) [अमावास्या–अण्] 1 Belonging to the new moon or its festival. –2 Happening or born at the time of new moon or conjunction. –स्यम् The new moon oblation.

आमिक्षा [आमिष्यते सिच्यते, मिषु–सक् Tv.] Curd of milk and whey, a mixture of boiled and coagulated milk; तप्ते पयसि दध्यानयति सा वैश्वदेव्यामिक्षा भवति; आज्येन पयसा दध्ना शकृताऽऽमिक्षया त्वचा Mb. 12. 268. 27; Av. 10. 9. 13.

आमिक्ष्यम्, आमिक्षीयम् [आमिक्षा यत्–छ] Curd suitable for the preparation of Āmikṣā; so आमिक्षीणम् in the same sense.

आमित्र *a.* [अमित्र–अण्] Inimical; odious; छित्वा शरासनं शत्रोर्नागमामित्रमार्दयत् Mb. 8. 12. 40.

आमित्रिः *m., f.* The child of an enemy.

आमिश्र–श्ल *a.* Readily mixing; स सोम आमिश्लतमः सुते भूद् Rv. 6. 29. 4.

आमिषम् [अम् टिषच् दीर्घश्च Uṇ. 1. 46] 1 Flesh; उपानयत् पिण्डमिवामिषस्य R. 2. 59; यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि। आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्वत्र वित्तवान् Subhāṣ (Skanda P.) –2 (Hence fig.) A prey, victim, object of enjoyment; (राज्यं) रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिषतां ययौ R. 12. 11 fell a prey &c.; Dk. 164. –3 Food, bait. –4 A bribe. –5 Desire, lust; निरामिषो विनिर्मुक्तः प्रशान्तः सुसुखी भव Mb. 12. 17. 2; निरपेक्षो निरामिषः Ms. 6. 49. –6 Enjoyment; pleasing or lovely or

attractive object; नामिषेषु प्रसंगोऽस्ति Mb. 12. 158. 23. -7 Form. -8 A leaf. -9 The fruit of the Jambīra; means of livelihood; आमिषं यच्च पूर्वेषां राजसं च मलं भृशम्। अनृतं नाम तद्भूतं क्षिप्तेन पृथिवीतले॥ Rām. 7. 74. 16. -Comp. -आशिन् a. carnivorous, eating flesh; दिनोपवासी च निशामिषाशी। हास्यार्णवः. -प्रियः, -भुज् 'fond of flesh', a kind of bird, heron.

आमिस् m. Ved. 1 Raw flesh or meat; Rv. 6. 46. 14. -2 A dead body.

आमिषी N. of a plant (जटामांसी).

आमीक्षा = आमिक्षा q. v.

आमील् 1 P. To close (the eyes); नेत्रे चामीलयन्नेष Kāv. 2. 11; to shut; चैतन्यमामीलयन् Mv. 2. 22 benumbing; धाराकदम्बरजोवृष्टिषु चामीलयन् K. 303 being absorbed in.

आमीलनम् Shutting or closing of the eyes; K. 256.

आमीलित a. Intensely occupied with, fond of, (cf. Mātaṅga L. 5. 3.).

आमीवत् a. Ved. Attacking; pushing, pressing; नम आमीवत्केभ्यः Yaj. Ts. 4. 5. 9. 2.

आमुकुलित a. A little open (as a blossom).

आमुखम् 1 Commencement. -2 (In dramas) A prologue, prelude (प्रस्तावना); (every Sanskrit play is introduced by आमुख. It is thus defined in S. D. नटी विदूषको वाऽपि पारिपार्श्वक एव वा। सूत्रधारेण सहिताः संलापं यत्र कुर्वते॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः। आमुखं तत्तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनाऽपि सा॥ 287. -खम् ind. To the face.

आमुच् 6 U. 1 To loosen, let go. -2 To wear, tie round or fasten; put on (as a garment &c.); accoutre with; करोऽयमामुक्तविवाहकौतुकः Ku. 5. 66, 7. 21; आमुमुक्तीवाभरणं द्वितीयम् R. 13. 21, 12. 86, 16. 74, 17. 25; Ki. 11. 15; आमुञ्चद्वर्म रत्नाढ्यम् Bk. 17. 6. -3 To throw, cast, discharge; आमोक्ष्यन्ते त्वयि कटाक्षान् Me. 37. -4 To throw or cast off, take off, put aside (as garments &c.).

आमुक्त p. p. 1 Loosened, let go, liberated. -2 Put on, worn &c. आमुक्तमुक्तालतमस्य वक्षः। Śi. see above. -3 Discharged, cast, shot off. -क्तम् Armour.

आमुक्तिः f. 1 Liberation, being let loose. -2 Final beatitude. -3 Putting on, wearing (clothes, ornaments &c.). -क्ति ind. Till final beatitude is obtained.

आमोक्षणम्, -आमोचनम् 1 Loosening, liberating. -2 Emitting, shedding, letting forth, discharging. -3 Putting or tying on; केयूरामोक्षणस्य च Rām. 2. 24. 38.

आमुपः The thorny Bamboo; Bambusa Spinosa.

आमुर, -रि a. Ved. Destroying, hurting.

आमुष्मिक a. (-की f.) [अमुष्मिन् परलोके भवः ठक्] Belonging to the next or other world; आमुष्मिकं श्रेयः Suśr.; नैवालोच्य गरीयसीरपि चिरादामुष्मिकीर्यातनाः S. D.

आमुष्यायण a. or -णः (-णी f.) [अमुष्य ख्यातस्यापत्यं नडा° फक् अलुक्] Well-born, a son or descendant of such a one; i. e. of an illustrious person or family; आमुष्यायणो वै त्वमसि Śat. Br.; तदामुष्यायणस्य तत्रभवतः सुगृहीतनाम्नो भट्टगोपालस्य पौत्रः Māl. 1; Mv. 1.

आमृण a. Vulnerable.

आमृद् 9 P. 1 To crush by rubbing. -2 To crumple. -3 To press, squeeze.

आमर्दः 1 Crushing. -2 Roughly handling; अर्धपीतस्तनं मातुरामर्दक्लिष्टकेशरम् Ś. 7. 14. -3 Pressing, squeezing. -4 N. of a town.

आमर्दिन् a. Crushing, pressing.

आमृश् 6 P. 1 to touch; handle (roughly), lay hands upon; नवातपामृष्टसरोजचारुभिः Ki. 4. 14; (ताम्) मुहुरामृशन्मृगधरोऽग्रकरैः Śi. 9. 34; शरासनज्यां मुहुराममर्श Ku. 3. 64; K. 163; Dk. 71; Ś. 7. 2. -2 (a) To seize upon, eat, eat up; R. 5. 9. (b) To attack, assail; आमृष्टं नः परैः पदम् Ku. 2. 31. -3 To rub, injure.

आमर्शः, -र्शनम् 1 Touching, close contact. -2 Rubbing, wiping. -3 Counsel, advice. -4 Disposition of the mind (मनोवृत्ति); विद्वान्स्वप्न इवामर्शसाक्षिणं विररामह Bhāg. 4. 28. 40.

आमृष्ट p. p. 1 Touched, attacked, seized &c. -2 Sweetened, made delicious; तैरामृष्टशुचो लोकाः Bhāg. 10. 40. 16; Pt. 4. -3 Rubbed, struck against; Ś. 7. 2. -4 Wiped, rubbed.

आमेन्य a. To be measured from all sides; to be reached with an arrow or bolt (?).

आमोगः An ending verse containing the poet's name (यत्रैव कविनाम स्यात् स आमोग इतीरितः इति संगीतदामोदरः)

आमोटनम् Crushing; Māl. 3.

आमोद a. Gladdening, cheering up, delighting. -दः 1 Joy, pleasure, delight; आमोदं परमं जग्मुः Rām. -2 Fragrance (diffusive), perfume; आमोदमुपजिघ्रन्तौ स्वनिःश्वासानुकारिणम् R. 1. 43; आमोदं कुसुमभवं मृदेव धत्ते मृद्गन्धं न हि कुसुमानि धारयन्ति Subhāṣ; आमोदकर्मव्यतिहारमीयुः Śi. 2. 20; Me. 31. -3 Strong smell; आमोदो न हि कस्तूर्याः शपथेन प्रकाश्यते Subhāṣ. -Comp. -जननी 'causing a strong smell', betel.

आमोदन a. Delighting, pleasing. -नम् 1 Delighting, rejoicing; अभुञ्जतामोदनमोदनं जनाः N. -2 Making fragrant.

आमोदित p. p. 1 Pleased, delighted. -2 Made fragrant, scented.

आमोदिन् a. 1 Happy, delighted. -2 Fragrant; fragrant or perfumed with; oft. at the end of comp.; नवकुटजकदम्बामोदिनो गन्धवाहाः Bh. 1. 35. m. (-दी) A perfume for the mouth (made in the form of a pill of camphor &c.).

आमोदकः A seed of the Dill kind, Lingusticum Ajwaen (Mar. ओंवा).

आमोष *a.* Robbing, stealing. **–षः** Theft, robbing.

आमोषिन् *m.* A thief.

आमोहनिका A kind of fragrant odour.

आम्ना 1 P. 1 (*a*) To hand down traditionally or in sacred texts; अवत्प्रणीतमाचारमामनन्ति हि साधवः Ku. 6. 31; एवं किल सूत्रकारा आमनन्ति Mal. 7. (*b*) Hence, to regard, consider, mention, lay down; सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति Kaṭh. 1. 2. 15. त्वामामनन्ति प्रकृतिं पुरुषार्थ प्रवर्तिनीम् Ku. 2. 13, 5. 81; M. 1. 4; Bk. 18. 5; Kām. 8. 24; U. 5; Mv. 4. 30. –2 To keep in mind, commit to memory, learn, study, repeat; आमनन्मन्त्रमुत्तमम् Bk. 17. 30; यद् ब्रह्म सम्यगाम्नातम् Ku. 6. 16 learnt. –3 To celebrate, hail.

आम्नात *p. p.* 1 Considered, regarded, said to be; समौ हि शिष्टैराम्नातौ वत्स्यन्तावामयः स (शत्रुः) च Śi. 2. 10. –2 Studied, repeated. –3 Remembered, kept in mind. –4 Handed down in sacred texts or traditionally. **–तम्** Study.

आम्नातिन् *a.* [आम्नात-इनि] One who has studied the Vedas; आम्नातिनी नीतिषु बुद्धिमद्भिः Bk.

आम्नानम् [आ-म्ना-भावे ल्युट्] 1 Recitation or study of the sacred texts or Vedas. –2 Mention; repetition in general.

आम्नायः [आ-म्ना-घञ्] 1 (*a*) Sacred tradition, sacred texts handed down by tradition or repetition. (*b*) Hence, the Veda, Vedas taken collectively (including Brāhmaṇas, Upaniṣads and Āraṇyakas also); अधीती चतुर्ष्वाम्नायेषु Dk. 120; आम्नायवचनं सत्यमित्ययं लोकसंग्रहः। आम्नायेभ्यः पुनर्वेदाः प्रसृताः सर्वतोमुखाः॥ Mb.; Ki. 11. 39. –2 Study (by repetition); अनाम्नायमला वेदा ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् Mb. 12. 328. 20. –3 A sacred text or precept in general; आम्नायादन्यत्र नूतनश्छन्दसामवतारः U. 4. –4 Traditional usage, family or national customs; U. 6. –5 Received doctrine. –6 Advice or instruction (in past and present usage). –7 A Tantra. –8 A series of families. **–Comp.** **–सारिन्** *a.* 1 pious, observing the traditional usages. –2 containing the essence of the Veda.

आम्नायवत् *a.* Attended with, or learnt by, traditional instruction; U. 6.

आम्बरीषपुत्रकः A country inhabited by the Ambarīṣaputras.

आम्बष्ठ्यः An inhabitant of Ambaṣṭha.

आम्बिकेयः [अम्बिकाया अपत्यं ढक्] An epithet of (*a*) Dhritarāṣṭra; न मे तच्च श्रुतवानाम्बिकेयः Mb. 3. 5. 14. (*b*) Kārtikeya.

आम्भस *a.* (**–सी** *f.*) [अम्भस्-अण्] Watery, fluid.

आम्भसिक *a.* (**–की** *f.*) [अम्भसी वर्तते ठक्] Acquatic. **–कः** A fish.

आम्रः [अम् गत्यादिषु रन् दीर्घश्च Uṇ. 2. 16.] The mango tree. **–म्रम्** The fruit of the mango tree. **–Comp.** **–अस्थि** The seed of the mango tree. **–आवर्तः** 1 N. of a tree (आम्रातक). –2 inspissated mango juice. (**–र्तम्**) the fruit of आम्रातक. **–कूटः** N. of a mountain; सानुमानाम्रकूटः Me. 17. **–गन्धकः** N. of a plant (समष्ठिल्लक्ष; Mar. भुरण). **–निशा** N. of the plant Curcuma Reclinata (Mar. आंबेहळद). **–पञ्चमः** A particular Rāga in music. **–पाली** *f.* N. of a prostitute famous for her beauty. **–पेशी** [आम्रस्य पेशीव] a portion of dried mango fruit. **–फलप्रपाणकम्** A cooling drink made of mangoes. **–वण** [आम्रस्य वनम् cf. P. VIII. 4.5] a grove of mango trees; सोऽहमाम्रवणं छित्त्वा Rām.

आम्रातः [आम्रं आम्ररसं अतति अत्-अच् Tv.] The hog-plum, Spondias Mangifera (its juice resembling that of the mango. Mar. आंबाडा). **–तम्** The fruit of this tree.

आम्रातकः 1 The hog plum. –2 Inspissated mango juice (Mar. साट); आम्रस्य सहकारस्य कट्टे विस्तारितो रसः। घर्मशुष्को मुहुर्दत्त आम्रातक इति स्मृतः॥ Bhāv. P. –3 N. of a mountain.

आम्रावती N. of a town.

आम्रिमन् *m.* Acid taste; see Gaṇa to P. V. 1. 123.

आम्रेड् *Caus.* To repeat; एतदेव यदा वाक्यमाम्रेडयति देवराट् Mb.

आम्रेडनम् Tautology; repetition of words or sounds.

आम्रेडित *p. p.* Reiterated, repeated (as words). **–तम्** 1 Repetition of sound or word. –2 (In gram.) Reduplication, the second word in reduplication; द्वितीयाम्रेडितान्तेषु Sk.

आम्लः, –म्ला The tamarind tree. **–म्लम्** Sourness, acidity. **–पञ्चकम्** The aggregate of the five following Ziziphus Jujuba (Mar. बोर), Pomegranate (Mar. डाळिंब), Mangosteen (Mar. कोकंब), Tamarind (Mar. चिंच), Averrhoa Carambola (Mar. करमर). **–वेतसः** N. of the plant Rumex Vesicarius (Mar. चुका).

आम्लि (म्ली) का 1 The tamarind tree. –2 Acidity of stomach.

आयः [आ-इ-अच्, अय्-घञ् वा] 1 Arrival, approach; आये वामस्य संगथे रयीणाम् Rv. 2. 38. 10. –2 Gaining or acquisition of money, acquiring (opp. व्यय); आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. I. 163. –3 Income, revenue; receipt; ग्रामेषु स्वामिग्राह्यो भाग आयः Sk.; Y. 1. 322, 327; Mk. 2. 6; आयद्वाराणि Dk. 162 sources of income; आयव्ययौ च नियतावाकरान् कोषमेव च Ms. 8. 419; आयाधिकं व्ययं करोति he lives beyond his means. –4 Gain, profit. –5 The eleventh house (in astrology). –6 The guard of the women's apartments. –7 Means, source; मार्गत्यायशतैरर्थान् Mb. 13. 163. 5. **–Comp.** **–दर्शिन्** seeing (*i. e.* having) revenues, revenue-collector; Mk. **–मुखम्**

Forms of revenue; Kau. A. 2. 6. -व्ययौ (dual) receipt and disbursement, income and expenditure. -शरीरम् Body of income; Kau. A. 2. 6. -स्थानम् a place where revenues are collected.

आयकस्कम्भः A kind of pillar (cf. Mānasāra).

आयत् *a.* Ved. Coming, approaching; °वसु one to whom good or wealth comes; Av. 13. 4. 54.

आयतीगवम् *ind.* At the time when cows return home; आतिष्ठद्गु जपन् सन्ध्यां प्रक्रान्तामायतीगवम् Bk. 4. 14.

आयन Ved. Coming, approaching.

आयिन् *a.* Ved. Coming or driving near, Yaj. Ts. 2. 47. 1.

आयःशूलिक *a.* (-की *f.*) [अयःशूल-ठक् P. V. 2. 76]. Active, diligent, indefatigable. -कः A man who, in order to gain an object, uses forcible instead of gentle means (तीक्ष्णोपायेन योऽन्विच्छेत्स आयःशूलिको जनः); cf. K.P. 10; अयःशूलेन अन्विच्छति (scil. अर्थान्) इत्यायःशूलिकः.

आयज् 1 Ā. 1 To honour, worship (the gods). -2 To give, present, furnish, supply. -3 To consecrate, ordain, dedicate.

आयजि, आयजिन् *a.* Ved. Performing sacrifices from all sides; procuring, granting; आयजी वाजसातमा Rv. 1. 28. 7.

आयजिष्ठ *a.* Sacrificing or procuring best; यक्षा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति Rv. 2. 9. 6.

आयज्यु *a.* Inclined to sacrifice; आयज्यवः सुमतिं विश्ववारा Rv. 9. 97. 26.

आयागः A gift given at a sacrifice; °भृत *a.* obtained by sacrifice.

आयत् 1 Ā. 1 To strive, endeavour. -2 To rest or depend on, rest with (with loc.); वयं त्वय्यायतामहे Mv. 1. 49 (v. l.); 3. 34; Dk. 42. -3 To arrive, come to, reach, dwell (Ved.).

आयतनम् [आयतन्तेऽत्र, यत् आधारे ल्युट्] 1 Place, abode, house, resting-place; भूमेर्महदायतनं वृणीष्व Kath. 1. 1. 23. (fig. also); शूलायतनाः Mu. 7 hangmen; स्नेहस्तदेकायतनं जगाम Ku. 7. 5 was centred in her; R. 3. 36; सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनम् K. 103; °मृगेण 130 domestic deer; Chāṇ. 32; (hence) a receptacle, home, support, seat. -2 The place of the sacred fire, altar, shed for sacrifices. -3 A sanctuary, sacred place; as in देवायतनम्, मठायतनम् &c. यथाक्रमविशेषेण सर्वाण्यायतनानि च। दर्शितानि Mb. 13. 156. 11; विजने वायतने गिरौ वने वा। Bu. Ch. 5. 19. -4 The site of a house, ground-plot. -5 A barn; Y. 2. 154. -6 An inner seat (with Buddhists who consider the five senses with *manas* as the six Āyatanas). -7 The cause of disease.

आयतनत्वम् State of being an altar or seat.

आयतनवत् *a.* Having a certain seat or home. *m.* N. of the fourth foot of Brahmā; य एतमेवं विद्वांश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण आयतनवानित्युपास्ते Ch. Up. 4. 8. 4.

आयत्त *p. p.* [आ-यत्-क्त] 1 Dependent on, resting with (with loc. or in comp.); दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् Ve. 3. 33; भाग्यायत्तमतः परम् S. 4. 17. -2 Docile, tractable. -3 Attempted, tried; प्रहृत्तः परमायत्तस्ततः सुस्राव शोणितम् Rām. 6. 58. 49. °ता, -त्वम् dependence, humility, docility.

आयत्तिः *f.* [आ-यत्-क्तिन्] 1 Dependence, subjection. -2 Affection. -3 Strength, power, might. -4 Boundary, limit. -5 An expedient, remedy. -6 Majesty, dignity. -7 A day. -8 Steadiness of conduct, continuance in the right path. -9 Length. -10 Future time (These two senses should perhaps be referred to आयति q. v.).

आयथातथ्यम् Unfitness, unsuitableness, impropriety; गुणानामायथातथ्यादर्थं विप्लावयन्ति ये Si. 2. 56.

आयथापुर्यम्, -पूर्व्यम् The state of being not as formerly.

आयन *a.* Belonging to the solstice (as in उत्तरायण, दक्षिणायन).

आयम् 1 U. 1 To extend, lengthen out, stretch out; वस्त्रं-पार्णिं-आयच्छते Sk.; स्वाङ्गमायच्छमानः S. 4. v. 1.; आयच्छति कूपाद्रज्जुम् Sk. draws up; बाणमुद्यतमायसीन् Bk. 6. 119 stretched out. -2 To restrain, draw in (as breath &c.); त्रिरायम्य शनैरसून् Ms. 3. 217, 11. 100; प्राणानायम्य Y. 1. 24. -3 To stretch oneself, to grow long (Ātm.); P.I.3.28. -4 To grasp, possess; श्रियमायच्छमानाभिः Bk. 8. 46. -5 To bring or lead towards. -*Caus.* 1 To lengthen, stretch, spread or draw out. -2 To remove, transplant.

आयत *p. p.* 1 Long; दशाङ्गुलमायता यष्टिः a stick ten fingers long; शतमध्यर्धं (योजनं) आयता Mb.; स्वभावानि च दुःखानि K. 175 lasting. -2 Diffuse, prolix. -3 Big, large, great; Pt. 1. -4 Drawn, attracted. -5 Long drawn, distant; high-pitched; स्वचित्तायतनिःस्वनम् Rām. 1. 4. 33. -6 Curbed, restrained. -7 Asleep; तं नायतं बोधयेदित्याहुः Bri. Up. 4.3.14. -तः An oblong (in geometry). -तम् *ind.* Deeply, long,; मैथिलीमाहतां दृष्ट्वा ध्यात्वा निःश्वस्य चायतम् Rām. 6. 111. 71. -Comp. -अक्ष *a.* (-क्षी *f.*) -ईक्षण, -नेत्र, -लोचन *a.* (a woman) with large eyes. -अपाङ्ग *a.* having long cornered eyes. -अर्धः half an oblong. -आयतिः *f.* long-continuance, remote futurity; सा विभूतिरनुभावसम्पदां भूयसी तव यदायतायतिः Si. 14. 5. चतुरस्र, दीर्घचतुरस्र *a.* Oblong. -च्छदा a plantain tree. -लेख *a.* long-curved; कान्तिभ्रुवोरायतलेखयोर्या Ku. 1. 47. -स्तूः *m.* [आयतं स्तौति, नि° पा° दीर्घः] a panegyrist, bard.

आयतिः *f.* 1 Length, extension; Mb. 5. 166. 3; stretching, extending; तेषां देवेष्वायतिरस्माकं तेषु नाभयः Rv. 1. 139. 9. -2 Future time, the future; आयतिप्रदर्शनम्; Kau. A. 2. 10.

°भङ्ग K. 55 (length also), 58; Dk. 29; भूयसी तव यदायतायतिः Śi. 14. 5; रहयत्यापदुपेतमायतिः Ki. 2. 14; Ms. 7. 169; अनायतिक्षमं वचः Pt. 3. 111 imprudent, not good for the future; °ग्लानिभीतः Mu. 4. 12; स्थिर° Ki. 1. 23 permanent. -3 Future consequence or result; आयतिं सर्वकार्याणां तदात्वं च विचारयेत् Ms. 7. 178; Ki. 1. 15, 2. 43, 3. 43; Ki. 4. 21; fruit-yielding season. -4 Majesty, dignity; आयतीमिव विश्वस्ताम् Ram. 5. 19. 12. -5 Stretching the hand, accepting, obtaining. -6 Work (कर्मन्); यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कृशमप्यायतिक्षमम् Ms. 7. 208 (कर्मक्षमम् Kull.). -7 Connection, junction. -8 Meeting, union. -9 Source, descent; तदायतिः Dk. 154 descended from him. -10 Restraint (of mind). -11 Arrival; उत्पत्तिमायतिं स्थानं विभुत्वं चैव पञ्चधा Praśna. Up. 3. 12. -12 A long line, succession; द्रक्ष्यन्ति समरे योधाः शलभानामिवायतीः Mb. 7. 159. 71.

आयतिमत् *a.* 1 Long, extended. -2 Dignified, majestic, stately. -3 Self-restrained.

आयन्तृ *m.* Ved. One who approaches, one who fastens or raises.

आयमनम् 1 Length, extension. -2 Restraint, curbing. -3 Stretching (as a bow); इदस्य धनुष आयमनम् Ch. Up. 1. 3. 5.

आयामः [आ-यम्-घञ्] 1 Length; तिर्यगायामशोभी Me. 59. -2 Expansion, extension; Ki. 7. 6. -3 Stretching, extending. -4 Restraint, control, stopping; प्राणायामपरायणाः Bg. 4. 29; प्राणायामः परं तपः Ms. 2. 83.

आयामवत् *a.* Extended, long; चित्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्चामरम् V. 1. 4; Śi. 12. 65.

आयामित *a.* Stretched out, extended.

आयामिन् *a.* 1 One who restrains. -2 Long (in space or time); K. 25, 55; °यामासु Ki. 11. 48.

आयल्लकः Impatience, longing; गाढायल्लकदुःसहामिव दशां धत्ते गजानां पतिः Nāg. 1. 20.

आयवनम् Ved. A spoon for stirring or any similar implement.

आयवसः, -सम् Pasture-ground, place for feeding.

आयस् 4 P. 1 To exert oneself; पिण्डार्थमायस्यतः Mu. 3. 14. -2 To weary oneself, become exhausted or fatigued; नायस्यसि तपस्यन्ती Bk. 6. 69, 14. 104, 15. 54. -*Caus.* 1 To trouble, afflict; आयासयति मां जलाभिलाषः K. 35; Mu. 7. 8; V. 2. -2 To weary, tire out, worry. -3 To injure, affect; lessen, diminish; नाऽऽयासयन्त संत्रस्ता Bk. 8. 61. -4 To string (as a bow); अनायासितकार्मुकः Pt. 1. 385.

आयस्त *p. p.* [यस्-क्त] 1 Pained, distressed, afflicted. -2 Hurt, injured, killed; नित्यायस्तो बालको (न ईशे) Mb. 13. 1. 26. -3 Vexed, angry. -4 Effected with difficulty. -5 Thrown, cast, sent forth. -6 Sharpened, whetted. -7 (Actively used) Toiling, labouring, exerting oneself. -8 Eager, anxiously desirous; आयस्तः (संप्राप्तुम्) Ki. 7. 32. -स्तम् A great effort; न मे गर्वितमायस्तं सहिष्यन्ति दुरात्मवान् Ram. 4. 16. 9.

आयासः [आ-यस्-घञ्] 1 Effort, exertion, trouble, difficulty, pain, labour; बहुलायास Bg. 18. 24; cf. अनायास also. -2 Fatigue, weariness; स्नेहमूलानि दुःखानि देहजानि भयानि च। शोकहर्षौ तथायासः सर्वं स्नेहात् प्रवर्तते॥ Mb. -3 Mental pain, anguish; सा विनीय नमायासम् Ram. 2. 25. 1; अपूर्वः खलु अस्य आयासः Pratimā 1. -4 Unsteadiness, wavering; आत्मज्ञानमनायासस्तितिक्षा धर्मनित्यता Mb. 5. 34. 73.

आयासक *a.* [आ-यस्-ण्वुल्] Causing fatigue, wearisome; troublesome; एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थगहनादायासकात् Bh. 3. 58.

आयासिन् *a.* [आ-यस्-णिनि] 1 Exhausted, fatigued. -2 Making exertions, striving; मनस्तु तद्भावदर्शनायासि Ś. 2. 1. v. l.

आयस *a.* (सी *f.*) [अयसो विकारः अण्] 1 Made of iron, iron, metallic; शतं मा पुर आयसीररक्षन् Ait. Up. 4. 5. आयसं दण्डमेव वा Ms. 8. 315; सखि मा जल्प तवायसी रसज्ञा Bv. 2. 59. -2 Armed with an iron weapon. -सी A coat of mail, an armour for the body. -सम् 1 Iron; मृडं बुद्धमिवात्मानं हैमीभूतमिवायसम् Ku. 6. 55; स चकर्ष परस्मात्तदयस्कान्त इवायसम् R. 17. 63. -2 Anything made of iron. -3 A weapon. -4 A wind instrument.

आयस्कारः The upper part of the thigh of an elephant.

आया 2 P. 1 To come, arrive, approach. -2 To reach, attain, go to (any particular state); क्षयम्, वशम्, बन्धनम्, तुलाम् &c. ब्राह्मणो निर्वेदमायात् Muṇḍa 1. 2. 12; आयातु वरदा देवी Mahānār. 15. 1. -3 To follow, result. -4 To be possible or practicable (with inf.).

आयात *a.* Come, approached; आयाता मधुयामिनी यदि पुनर्नायात एव प्रभुः Śri. Til. -तम् Excess, superabundance (उद्रेक); रागायाते Ki. 5. 23.

आयातिः *f.* [आ-या-क्तिन्] Coming near, arrival.

आयानम् 1 Coming, arrival; अस्मिन्ना वामायाने वाजिनीवसू Rv. 8. 22. 18. -2 Natural temperament, disposition, nature. -3 An ornament of the horse; Hch. 7.

आयापनम् Causing to come, inviting.

आयाचित *a.* Urgently requested or asked for.

आयिकपादः A kind of pillar (cf. Māna).

आयु *a.* [इ-उण् Uṇ. 1. 2] Ved. Living, going, movable. -युः 1 A living being, man. -2 Mankind, human race. -3 Living beings taken collectively. -4 The first man. -5 Life, duration of life. -6 Wind, अहं केशरिणः क्षेत्रे वायुना जगदायुना Mb. -7 A son, descendant, offspring. -8 The son of Purūravas and Urvaśī. -Comp. -षक् *a.* attached to; joined with men; सोमः पवत आयुषक् Rv. 9. 25. 5.

आयुज् 7 U. or *Caus.* 1 To join, fasten or tie, yoke (to anything). -2 To appoint. -3 To fix or direct (the mind) towards; आयोजितस्तपस्यात्मा K. 173. -*Caus.* 1 To fix, or place; माला: कदम्बनवकेसरकेतकीभिरायोजिता: शिरसि बिभ्रति योषितोऽद्य Ṛs. 2. 21. -2 To make or form; कुसुमायोजितकार्मुको मधुः Ku. 4. 24.

आयुक्त *p. p.* 1 Appointed, charged with (with gen. or loc.); ये तत्र ब्राह्मणाः संमर्शिनः युक्ता आयुक्ताः T. Up. 1.11.4. कुशलोऽन्वेषणस्याहमायुक्तो दूतकर्मणि Bk. 8. 115. -2 United, joined, obtained. -क्तः 1 A minister, an agent or deputy. -2 Provincial governor, according to lexicons; possibly a treasury-officer, in inscriptions (GI. p. 6. ff. EI. XX. 61 ff., EI, XXIII, pp. 159 ff; &c.).

आयोगः 1 Appointment, entrusting one with something. -2 Action, performance of an act. -3 Offering flowers, perfumes &c. -4 A shore or bank; a quay to which boats are attached. -5 Connection, union; स देशो भ्रमरायोगः प्रदीप इव लक्ष्यते Ram. -6 Obstruction (रोध).

आयोजनम् 1 Joining. -2 Taking, seizing. -3 Collecting. -4 Effort.

आयुत *a.* 1 Mixed, mingled. -2 Melted. -तम् Half-melted butter.

आयुध् 4 Ā. To fight with, attack, oppose. -*Caus.* To oppose, attack, fight with; रथिनः पादचारमायोधयन्ति U. 5.

आयुधः, -धम् [आयुध्-घनर्थे क] 1 A weapon, shield &c.; it is of 3 kinds (1) प्रहरण, *e. g.* a sword; (2) हस्तमुक्त, *e. g.* a disc; (3) यन्त्रमुक्त, *e. g.* an arrow; आयुधानामहं वज्रम् Bg. 10. 28. न मे त्वदन्येन विसोढमायुधम् R. 3. 63. An implement; वशाया यज्ञ आयुधम् Av. 10.10.18. -2 A vessel (Ved.). -धम् 1 Gold used for ornaments. -2 (pl.) Water (Ved.) -**Comp.** (-अ) आगारम् an armoury, arsenal; अहमप्यायुधागारं प्रविश्यायुधसहायो भवामि Ve. 1; Ms. 9. 280. -आगारिकः Governor of an arsenal. -जीविन् *a.* living by one's weapon. (*m.*) a warrior, soldier. -धर्मिणी the tree called जयन्ती (रोगनाशने नस्या आयुधधर्मत्वात्). -पालः the governor of an arsenal; Hariv. -पिशाचिका 'devil of arms', devilish warlike spirit; Mv. 3; A. R. 4; B. R. 4. -शाला see आयुधागार.

आयुधिक *a.* Relating to arms. -कः [आयुधेन जीवति ठम्] A soldier, warrior.

आयुधिन्, -आयुधीय *a.* [आयुध-इनि-छ] Bearing or using weapons. -धी, -धीयः A warrior; शिक्षाशार्ङ्गि प्राहरन् दर्शयन्तो मुक्तामुक्तैरायुधैरायुधीयाः Śi. 18. 11.

आयोधनम् 1 A battle, fight, war; आयोधने कृष्णगतिं सहायम् R. 6. 42; आयोधनाग्रसरतां त्वयि वीर याते 5. 71. -2 Battle-field; प्रविश्यायोधनं घोरं विचिन्वन्त्यो हतं पतिम् Ram. 6. 110. 3. प्रययौ तूर्णमायोधनं प्रति Mb. विचित्रमभिवर्तते भुवनभीममायोजनम् U. 6. -3 Slaughter, killing.

आयुस् *n.* [इ-उसि-णित् Uṇ. 2. 117] 1 Life, duration of life; दीर्घमायुः R. 9. 62, 12. 48; तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति H. 2. 16; आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितम् Bh. 3. 107, शतायुर्वै पुरुषः Ait. Br.; प्राणो हि भूतानामायुः। तस्मात्सर्वायुषमुच्यते सर्वमेव त आयुर्यन्ति Tait. Up. 2. 3.1 -2 Vital power. -3 Food. -4 N. of a ceremony called आयुष्टोम performed to secure long life, together with the गो and ज्योतिस् part of the अभिप्लव ceremony. (In comp. the final स् of this word is changed to ष् before hard consonants, and to र् before soft ones). -**Comp.** -कर *a.* (-री *f.*) promoting long life; K. 351. -काम *a.* wishing for long life or health. -कृत् *a.* giving or producing life. -द्रव्यम् 1 a medicament. -2 ghee. -योगः N. of a योग in astronomy. -वृद्धिः *f.* long life, longevity. -वेदः [आयुरस्मिन् विद्यतेऽनेन वा आयुर्विंदतीत्यायुर्वेदः Suśr.] the science of health or medicine, counted as a sacred science, and regarded as a supplement to the Atharvaveda; (it comprises 8 different departments; (1) शल्यम् surgery; (2) शालाक्यम् diagnosis of diseases belonging to the head and its organs; (3) कायचिकित्सा treatment of diseases of the whole body; (4) भूतविद्या treatment of diseases of the mind supposed to be caused by the influence of evil spirits; (5) कौमारभृत्यम् treatment of children; (6) अगदतन्त्रम् doctrine of antidotes; (7) रसायनतन्त्रम् doctrine of elixirs; and (8) वाजीकरणतन्त्रम् treatment of remedies to increase generative power); Śukra. 4. 277. -वेददृश्, -वेदमय, -वेदिक, -वेदिन् *a.* 1 belonging to medicine. -2 acquainted with medical science, medical. *m.* a physician. -शेषः 1 remainder of life; °शेषतया Pt. 1; °जीवित Pt. 4 being destined to live longer. -2 end or decline of life. -स्तोमः (आयुष्टोमः) a sacrifice performed to obtain long life.

आयुष्मत् *a.* [आयुस् मतुप्] 1 Alive, living. -2 Long-lived; आयुष्मन्तं सुतं सूते Ms. 3. 263. (Generally used in dramas by elderly persons in addressing a nobly-born person; *e. g.* a charioteer addresses a prince as आयुष्मन्. A Brāhmaṇa is also so addressed in saluting; cf. Ms. 2. 125; आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने). -3 Lasting; गायन्ति पृथगायुष्मन्निदं नो वक्तुमर्हसि Bhāg. 11. 22. 3. -4 Old. *m.* 1 The third of the 27 Yogas or divisions of the ecliptic.-2 The Yoga star कृत्तिका; the third lunar mansion.

आयुषम् (At the end of a few comps.) Life; *e. g.* पुरुषायुषजीविन्यः R. 1. 63.

आयुष्कः [आयुः कायते, कै-क Tv.] 1 That which proclaims age or duration of life. -2 (With Jainas) Connection with the body or person.

आयुष्य *a.* [आयुः प्रयोजनमस्य, यत्] Promoting long life, vital, preservative of life; इदं यशस्यमायुष्यमिदं निःश्रेयसं परम् Ms. 1. 106, 3. 106, 4. 13; M. 4. 4 v. l.; Dk. 158. -ष्यम् 1 Vital power, abundance of life or vigour. -2 N. of a ceremony performed after the birth of a child.

आये *ind.* An interjection of calling, expressive of affection.

आयोगवः [अयोगव एव, स्वार्थे अण्] The son of a Sūdra by a Vaiśya wife (his business being carpentry; cf Ms. 10. 48); शूद्रादायोगवः क्षत्ता चाण्डालश्चाधमो नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रास्तु जायन्ते वर्णसंकराः ॥ -वी A woman of this tribe.

आयोजनम् *ind.* Up to one योजन.

आयोदः Son of अयोद *i. e.* धौम्यमुनि.

आरः, -रम् [आ-ऋ-घञ्] 1 Brass; ताम्रारकोष्ठं परिखाद्दुरासदाम् Bhāg. 10. 41. 20. -2 Oxide of iron. -3 An angle, corner. -4 N. of a tree (मधुराम्रफल). -रः 1 The planet Mars. -2 The planet Saturn. -3 Going. -4 Distance. -5 Nearness, as in आरात् q. v. -6 Extremity (प्रान्तभाग). -रा (आ-ऋ-अच्) 1 A shoemaker's awl. °मुखम् An arrow-head shaped like an awl; आरामुखेन चर्मच्छेदनम् । Dhanur. 66. -2 A knife, probe, instrument of iron. -3 A spoke; cf. अर. -4 A goad, or whip; उद्यम्यारामप्रक्रायोत्थितस्य Śi. 18. 7. -Comp. -अग्र 1 the point of an awl; आराग्रमात्रो ह्यवरोऽपि दृष्टः Śvet. 5. 8. -2 the iron thong at the end of a whip. -आवलिः N. of a chain of mountains, a part of the Vindhya. -कूटः, -टम् brass; उत्तप्तस्फुरदारकूटकपिलज्योतिर्ज्वलद्दीप्तिभिः U. 5. 14. किमारकूटाभरणेन श्रियः N.

आरकात् *ind.* Ved. Far from.

आरक्ष *a.* Preserved, defended, fit to be protected. -क्षः, -क्षा 1 Protection, preservation, guard; आरक्षस्य विधिं कृत्वा Mb. 5. 160. 3; आरक्षे मध्यमे स्थितान् Rām; Sānti. 3. 5; Ms. 3. 204. शतसाहस्रमारक्षं मध्यगं रक्षसां कपिः Bk. -2 The junction of the frontal sinuses of an elephant (कुम्भसन्धि). -3 The part of the forehead below this junction. -4 An army; आरक्षो मे हतस्तात Rām. 3. 31. 40. -Comp. -अधिकृतः Guard. EI., I. p. 5. f.

आरक्ष (क्षि) कः 1 A watchman, patrol, sentinel. -2 A village or police magistrate.

आरङ्गारः A bee. आरङ्गरेव मध्वेरयेथे Rv. 10. 106. 10.

आरग्वधः The tree Cassia Fistula (Mar. बाहवा) largely used in medicinal recipes. -धम् Its fruit.

आरचित *a.* Arranged, prepared, formed &c; see रचित.

आरटः [आ-रट्-अच्] An actor.

आरट्टः 1 N. of a country to the north-east of Punjab, famous for its breed of horses; (the people of Guzarath in Ravalpindi still call their country Hairat or Airatdesa); the inhabitants of this country (pl.). -2 A horse from this country.

आरणम् Ved. 1 Depth, abyss. -2 A precipice; याभिरन्तकं जसमानमारणे Rv. 1. 112. 6. -जाः N. of a class of Jaina deities.

आरणिः [आ-ऋ-अनि] An eddy, whirlpool.

आरणेय *a.* (-यी *f.*) [अरणि-ढक्] Relating to or sprung from Araṇi q. v. -यः N. of Śuka. -यम् or °पर्वन् Title of the last section of the third book of the Mahābhārata.

आरण्य *a.* (-ण्या,-ण्यी *f.*) [अरण्ये भवः ण] Wild, forest-born, relating to a forest (opp. ग्राम्य); पशुः Ms.10.48. (आरण्यपशु is of 7 kinds:-सरीसृपो रुरुश्चैव महिषो वानरस्तथा । पृषतर्क्षौ मृगश्चैव पशुर्वै सप्तधा मतः ॥) -ण्यः, -ण्यम् 1 A forest. -2 A kind of corn growing without sowing seed. -3 N. of certain signs of the zodiac (see °राशि below). -4 Cow-dung (-ण्यः only). -5 N. of a Parvan in the Mahābhārata. -6 N. of a Kāṇḍa in the Rāmāyaṇa. -Comp. -कुक्कुटः a wild cock. -गानम् one of the four Gānas or psalm-books of the Sāmaveda. -पर्वन् *n.* N. of the third book of the Mahābhārata, usually called Vana-Parvan. -पशुः a wild beast. -मुद्गा a kind of bean. -राशिः (in the zodiac) 1 The signs Leo, Aries, and Taurus. -2 The former half of Capricorn.

आरण्यक *a.* [अरण्ये भवः वुञ्] Relating to or produced in a forest, wild, forest-born (usually with the words अध्याय, मनुष्य, न्याय, पथिन्, विहार, and हस्तिन् P. IV. 2. 129 Vārt.) -कः A forester, an inhabitant of the woods; तपः षड्भागमक्षय्यं ददत्यारण्यका हि नः Ś. 2. 14; द्वावप्यन्नारण्यकौ Ś. 5. आरण्यकोपात्तफलप्रसूतिः R. 5. 15. -कम् An Āraṇyaka; it is one of a class of religious and philosophical writings (connected with the Brāhmaṇas) which are either composed in forests, or must be studied there; *e. g.* ऐतरेयारण्यकम्; बृहदारण्यकम् and तैत्तिरीयारण्यकम्; अरण्येऽनूच्यमानत्वात् आरण्यकम्, Bri. Ar. Up.; (अरण्येऽध्ययनादेव आरण्यकमुदाहृतम्); वेदवादानतिक्रम्य शास्त्राण्यारण्यकानि च Mb. 12. 19. 17. -Comp. -काण्डम् the title of the third book of the Rāmāyaṇa. गानम् = अरण्यगानम्.

आरथः [ईषत्स्वल्पो रथः] A carriage drawn by one horse or ox.

आरनालम् Gruel made from the fermentation of boiled rice.

आरभ् 1 Ā. 1 To begin, commence, undertake; अथ वा मृदु वस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते प्रजान्तकः R.8.45; आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः Subhāṣ.; आरब्धा बलिविग्रहम् Bk. 5. 38. -2 To be active or energetic, be busy; अप्यनारभमाणस्य Śi. 2. 91. -3 To rely on. -4 To reach or attain to, obtain. -5 To seize, grasp. -6 To form, make; भूतैः पञ्चभिरारब्धे देहे Bhāg.

आरब्ध *p. p.* Begun, commenced; आरब्धे हि सुदुष्करेऽपि महतां मध्ये विरामः कुतः Subh. Ratn. -ब्धम् Beginning.

आरब्धिः *f.* Beginning, commencement.

आरभटः [आरभ्-अटि] An enterprising or courageous man. -टः, -टी Boldness, confidence. -टी 1 A branch of the dramatic art, machinery of the drama, representation of supernatural, horrible events on the stage; मायेन्द्रजालसंग्रामक्रोधोद्भ्रान्तादिचेष्टितैः । संयुक्ता वधबन्धाद्यैरुद्धतारभटी मता ॥ (said to be of four kinds, see S. D. 420 *et. seq.*). -2 A kind of literary style (वृत्ति). -3 A particular style of dancing.

आरभ्य *ind.* Having begun, beginning with, ever since, since, with a prepositional force (with abl.); मालत्याः प्रथमावलोकदिवसादारभ्य Mal. 6. 3; Ś. 3; K.102,134, 196; sometimes with acc. also; प्रतिपद्दिनमारभ्य Bhāg.

आरम्भः [आ-रभ्-घञ् मुम्] 1 Beginning, commencement; °उपायः plan of commencement; नृत्तारम्भे हर पशुपतेरार्द्रनागाजिनेच्छाम् Me. 38. -2 An introduction. -3 (*a*) An act, undertaking, deed, work; आगमैः सदृशारम्भः R. 1. 15; Ku. 7. 71; V. 3; Bh. 2. 69; R. 7. 31; Bg. 12. 16. cf. also आरम्भस्य शब्दपूर्वत्वात्। MS. 11. 1. 10 (शबर writes आरम्भो व्यापारः क्रियेत्यनर्थान्तरम्।). (*b*) Preparation; U.4. (*c*) A thing begun; U. 4. -4 Haste, speed, velocity; चण्डारम्भः समीरः Ve.2.19.-5 Effort, exertion; Bg.14.12.-6 Scene, action; चित्रार्पितारम्भ इवावतस्थे R. 2. 31. -7 Pride. -8 Killing, slaughter. -9 The first act that is done. -10 The first movement or activity on the part of man; आरम्भो हि प्रथमः पदार्थः स्यात्। प्रथमं वा पुरुषस्य प्रवर्तनम्। (= प्रथमप्रवर्तनमारम्भः औदासीन्याद् व्यावृत्तिः पुरुषस्य व्यापृतता) ŚB. on MS. 10.104. -Comp. -भाव्यत्वम् The fact of being produced through activity; कर्मणि आरम्भभाव्यत्वात् कृषिवत् प्रत्यारम्भं फलानि स्युः। MS. 11. 1. 20. -रुचि *a.* Enjoying new undertakings. आरम्भरुचिताऽधैर्यमसत्कार्यपरिग्रहः। Ms. 12. 32.

आरम्भक *a.* [आ-रभ् ण्वुल् मुम्] undertaking, beginning.

आरम्भणम् [आ-रभ् ल्युट् मुम्] 1 Taking hold of, seizing. -2 The place of seizing, a handle; -3 Forming, making; तदनन्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्यः Br. Sūtra 2.

आरम्भिन् *a.* Enterprizing; one who forms new projects.

आरम् 1 P. 1 To delight in, take pleasure in, sport; आरमन्तं परं रमेरे Bk. 8. 52, 3. 38. -2 To cease, stop (to speak); leave off; अन्तर्वत्नी त्वहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यतामिति Mb. 1. 104. 11; विरामोऽस्त्विति चारमेत् Ms. 2. 73. -3 To rest, take rest.

आरत *p. p.* 1 Stopped, ceased; उदितपक्षमिवारतनिःस्वनैः Ki. 5. 6; see अनारत also. -2 Quiet, gentle.

आरतिः *f.* 1 Cessation, stopping. -2 Waving lights before an image (Mar. आरती).

आरमणम् 1 Taking delight. -2 Pleasure, enjoyment. -3 Sexual pleasure. -4 Cessation, pause. -5 A resting place.

आराम *a.* [रम्-घञ्] Pleasing, delightful; रामभद्र गुणाराम Mv. 7. 40. -मः 1 Delight, pleasure; इन्द्रियारामः Bg. 3.16; आत्मारामाः Ve.1.31; एकाराम Y.3.58. -2 A garden, grove; प्रियारामा हि वैदेह्यासीत् U. 2; आरामाधिपतिर्विवेकविकलः Bv. 1. 31. आरामः कल्पवृक्षाणाम् (रामरक्षा) [cf. Pers. *ārām*]. -Comp. -शीतला N. of a fragrant plant (आनन्दी).

आरामिकः A gardener.

आरम्बणम् (Vedic for आलम्बनम्) Support.

आरव &c. See under आरु.

आरस्यम् [अरसस्य भावः ष्यञ्] Insipidity, tastelessness.

आरा See under आर.

आरात् *ind.* [आ-रा-वा० आति Tv.; abl. of आर *q. v.*] 1 Near, in the vicinity of; (with abl. or by itself); तमर्च्यमारादभिवर्तमानम् R. 2. 10; 5. 3. -2 Far from; with acc. also in both these senses; Śi. 3. 31, 8. 29, कथंचिदारादपथेन निन्यिरे 12. 28; to a distant place, distant. -3 Far, from a distance; मेघमालेव यश्चायमारादिव विभाव्यते U. 2. 24. -4 Directly, immediately. -Comp. -उपकारक (fem. उपकारिका), (An अङ्ग) that subserves the purpose of the principal act only indirectly; द्विविधान्यङ्गानि आराडुपकारकाणि सामवायिकानि च। आराडुपकारकेभ्यः सामवायिकानि गरीयांसि। ŚB. on MS. 10. 4. 38; Also ŚB. on MS. 10. 1. 23. -उपकारिणी See आराडुपकारक. आराडुपकारिणी तु सा। ŚB. on MS. 8. 1. 32.

आरातीय *a.* [आरात्-छ; P. IV. 2. 104 Vārt.] 1 Near, proximate. -2 Remote, distant.

आरात्तात् *ind.* Ved. From a distant place.

आरातिः [आ-रा क्तिच्] An enemy.

आरात्रिकम् [अरात्रावपि निर्वृत्तं ठञ्] Waving a light (or the vessel containing it) at night before an idol (Mar. आरती ओंवाळणें); सर्वेषु चाङ्गेषु च सप्तवारान् आरात्रिकं भक्तजनस्तु कुर्यात्. -2 The light so waved; शिरसि निहितभारं पात्रमारात्रिकस्य भ्रमयति मयि भूयस्ते कृपार्द्रः कटाक्षः Śankara.

आराध् 5, 10 P. 1 To propitiate, conciliate, please, try to win the favour of; परेषां चेतांसि प्रतिदिवसमाराध्य बहुधा Bh. 3. 34, 2. 4-5; R. 1. 77, 81, 10. 86, 18. 23; Me. 47. -2 To honour, worship, respect. -3 To deserve, merit.

आराधक *a.* A worshipper.

आराधनम् 1 Pleasing, satisfaction, entertainment, gratification; येषामाराधनाय U. 1; यदि वा जानकीमपि, आराधनाय लोकानां मुञ्चतो नास्ति मे व्यथा 1. 12, 41. -2 Serving, worshipping, adoration, propitiation (as of a deity); आराधनायास्य सखीसमेताम् Ku. 1. 58; Bg. 7. 22; कृतमाराधनं रवेः Mb. -3 A means of pleasing; इदं तु ते भक्तिनम्रं सतामाराधनं वपुः Ku. 6. 73. -4 Honouring, respecting; सम्बन्धे विपरीतमेव तदभूदाराधनं ते मयि U. 4. 17. -5 Cooking. -6 Accomplishment, undertaking. -7 Acquirement, attainment; मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः Bh. 3. 4. -ना Service. -नी Worship, adoration, propitiation (of a deity).

आराधनीय, आराध्य *pot. p.* 1 Fit to be worshipped or propitiated; सोऽहं कथं नाम तवाचरेयमाराधनीयस्य ऋषेर्विधानम् R. 16. 82. -2 To become accomplished.

आराधयितृ *a.* An adorer, humble servant, worshipper; नन्वयमाराधयिता जनस्तव समीपे वर्तते Ś. 3; पितरमाराधयिता भव V. 5.

आराधित *a.* Propitiated; नाराधितो यैः पुरुषः प्रधानस्तेषां वृथा जन्म नराधिपानाम् Bhāg.; आराधितोऽपि नृपतिः परिसेवनीयः.

आराधयिष्णु *a.* Endeavouring to please, desirous of worshipping.

आरालिकः [अरालं कुटिलं चरति ठक्] 'One who deals crookedly', a cook; (धनलोभेन परप्रोत्साहितः पाचको विषादिसंसृष्टं पचतीति तस्य तथात्वम्) Kau. A. 1. 12.; आरालिको गोविकर्ता सूपकर्ता नियोधकः Mb. 4. 2. 9. (आरालिकोऽन्नपाकी स्यात् सूपकर्ता तु शाककृत् । तैलान्नं पचते यस्तु गोविकर्ता स उच्यते ॥ –2 A controller of wild elephants; Mb. 4. 2. 9; (अराला मत्तगजास्तैः सह क्रीडति तान् जयति वा आरालिकः).

आरासः Tumultuous noise; तनमानवजारासा Śi. 11. 34.

आरिच् 7 U. To empty.

आरीण *a.* Completely dried; आरीणं लवणजलं समिद्ध-फलबाण-विद्ध-घोर-फणि-वरम् Bk. 13. 4.

आरिकः [आ-रिच् घञ्] 1 Emptying. –2 Contraction. –3 Doubt. –4 Excess.

आरेचित *a.* [अ-रिच्-णिच् क्त] 1 Emptied. –2 Mixed. –3 Contracted; आरेचितभ्रूचतुरैः कटाक्षैः Ku. 3. 5.

आरित्रिक *a.* [P. IV. 2. 116] Pertaining to an oar &c.

आरु 2 P. 1 To cry out, shout; Bk. 17. 24, to low (as cows.). –2 To praise.

आर (रा) वः [आ-रु-अप् पक्षे घञ्] 1 A cry, howling; वानराश्चक्रुरारवम् Rām. –2 Sound; दधति दधनि धीरानारवान् वारिणीव Śi. 11. 8, 12. 18, नारावं व्यतनुत मेखलाकलापः 8. 45. Humming; प्रतिमिलिन्दमारावाः Viś. Guṇa. 167. –3 N. of a people. **–Comp. –डिण्डिमः** A kind of drum; चण्डि रसितरशनारवडिण्डिममभिसर सरसमलज्जम् Gīt. 11. 6.

आराविन् *a.* Sounding, noisy; नूपुराराविणा M. 3. 16.

आरुतम् Cry, Crying; निषेदुःशतशस्तत्र दारुणा दारुणारुताः Rām. 6. 106. 31.

आरुः [ऋ-उण्] 1 A hog. –2 A crab. –3 N. of a tree. **–रुः** *f.* A pitcher.

आरुकः A medicinal plant having cooling properties (growing on the Himālayas).

आरुच् *Caus.* To regard as pleasant, choose, like; वासं नारोचयेऽरण्ये Rām.

आरोकः 1 Shining through. –2 Small points of light between the threads of a web.

आरोचन *a.* Shining.

आरुज्, –ज *a.* [आ-रुज्-क] 1 Distressing, giving pain. –2 Killing, destroying, breaking; इन्द्र दृळ्हा चिदारुजम् Rv. 8. 45. 13.

आरुजत्नु *a.* Ved. Breaking; वीळु चिदारुजत्नुभिर्गुहा चिदिन्द्र वह्निभिः Rv. 1. 6. 5.

आरुणि *a.* [अरुणस्य अपत्यं इञ्] Belonging to, or sprung from, Aruṇa, q. v.; औद्दालकिरारुणिर्मंत्रप्रस्ष्टः Kaṭh. 1. 11. **–णिः** 1 N. of Uddālaka; उद्दालक आरुणिः Bṛi. Up. 3. 6. 1. –2 Descendants of the sage अरुण; परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरम् Bhāg. 10. 87. 18. –3 The son of the sun, as Yama. –4 The son of Vinatā (वैनतेय).

आरुणी *f.* Ved. 'The red one', a name given to the horses of the Maruts which are females; यदारुणीषु तविषीरयुग्ध्वम् Rv. 1. 64. 7.

आरुणेयः The son of आरुणि, श्वेतकेतु; श्वेतकेतुर्हारुणेय आस Ch. Up. 5. 3. 1; Bṛi. Up. 6. 1. 1.

आरुध् 7 U. 1 To keep or ward off, keep away, restrain; बन्धुता शुचमारुणत् Bk. 17. 49. –2 To shut up, confine. –3 To besiege. –4 To hold fast, grasp. *–Caus.* To obstruct, impede, block, besiege.

आरोधनम् Ved. 1 Obstruction, means of obstruction. –2 A secret place, innermost part.

आरुषी N. of a daughter of Manu and mother of और्व.

आरुष्करम् The fruit of the tree called भल्लातक q. v.

आरुह् 1 P. 1 To ascend, mount, bestride, get upon (with acc., sometimes loc.); सिंहासनमारुरोह K. 111; आरुरुहू रथादिषु Bk. 14. 8; आरूढकुलालचक्रमिव Mu. 5. 5; mounted on a potter's wheel; 7. 12. –2 To ride upon, get ascendancy over, domineer over (fig.); वृषल भृत्यमिव मामारोढुमिच्छसि Mu. 3; Pt. 1. 36. –3 To venture upon, undertake, enter upon, make; प्रतिज्ञामारोढुं पुनरपि चलत्येष चरणः Mu. 3. 30, 27; so यौवनारूढ, योगारूढ. –4 To attain, gain, get to, reach; सौन्दर्यस्य पारमारूढा न वा Dk. 88; Ki 2. 13; तुलां यदारोहति दन्तवाससा Ku. 5. 34; आरुरोह कुमुदाकरोपमाम् R. 19. 34. The senses of this root are modified according to the noun with which it is joined; आरूढरुषा Ku. 7. 67 excited to anger; तदागमारूढगुरुप्रहर्षः R. 5. 61; मन्त्रिपदमारूढः Mu. 6; तर्कारूढा 6. 19 engaged in guessing; Ś. 5. 9; शीघ्रं बुद्धिमारोहति Ś. B. strikes the mind; यौवनपदवीमारूढः attained his majority; अवस्थान्तरमारूढा M. 3; संशयं पुनरारुह्य H. 1. 7 running a risk; संशयमारुरोह शैलः Ki. 13. 16. *–Caus.* (रोह-प-यति) 1 To cause to go up or ascend, raise up, elevate; अमात्योऽस्मान्पुरातनीमवस्थामारोपयिष्यति Mu. 2 will raise or elevate; शूलानारोपयेत् Y. 2. 273; आरोपिता मनोविषयमात्मनः Ku. 6. 17. –2 To cause to mount or sit (on oneself) (Ātm.); करेणुरारोहयते निषादिनम् Śi. 12. 5. –3 To cause to grow, plant (lit). –4 To establish, instal, seat (fig.); राज्ये चारोपिता वयम् Mu. 7. 18; इत्यारोपितपुत्रास्ते R. 15. 91. –5 To cause, produce, bring out; उष्माणम् K. 105; प्रणयम् 134, 142; आरोपितप्रीतिरभूत् 173, 212; प्रतापमारोपयितुम् 110, 119 show or exhibit. –6 To place, fix, direct; अङ्कमारोप्य placing in the lap; R. 3. 26, 14. 27; Ku. 1. 37; चक्षुः° cast a look at; Pt. 1. 243; आशीर्वादमारोपयन्तः Ki. 18. 46 conferring or pronouncing; आभरणभारमङ्गेषु नारोपयन्ति K. 203 put or wear; पत्रे आरोपितं कुरु Ś. 6. commit to paper; आरोप्यते शिला शैले H. 2. 46. –7 To

entrust to, appoint to, charge with; मन्त्रिणि राज्यभारमारोप्य K. 57; अमात्यपदे आरोपितः Pt. 1. -8 To cause to go to or attain a particular state; करतलं कर्णपूरतामारोपितम् K. 60; आरोपय गरीयस्त्वम् 207 raise to greatness 315; Dk. 118. -9 To ascribe, attribute, impute; आत्मन्यारोपिताभिमानाः K. 108, 185; छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः प्रजाभिः R. 14. 40. -10 To string (as a bow); धनुरारोपयन् U. 4; तं देशमारोपितपुष्पचापे Ku. 3. 35; Bk. 14. 8.

आरुरुक्षु *a.* Wishing to ascend, mount or reach; कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः R. 2. 35; आरुरुक्षोर्मुनेर्योगम् Bg. 6. 3.

आरुह् *a.* Ved. Ascending; Rv. 1. 124. 7. *f.* 1 Excrescence. -2 A shoot (of a plant); यास्ते रुहः प्ररुहो यास्त आरुहः Av. 13. 1. 9.

आरुह *a.* [आ-रुह्-क] Ascending, mounting &c. **-हः** Ascent.

आरूढ *p. p.* 1 Mounted, ascended; seated on; आरूढो वृक्षो भवता Sk.; oft. used actively; आरूढमद्रीन् R. 6. 77; Me. 8, 18; Ś. 4; so वृक्षम्, नावम्, हयम्, रथम् &c.; चक्र°, दोला°. -2 Raised up, elevated on high. -3 Arisen, produced. **-ढम्** Ascending, mounting; see अत्यारूढ.

आरूढिः *f.* Ascent, mounting; rise, elevation (lit. and fig.); अत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा Ś. 4. v. l.

आरोढृ *a.* One who climbs, ascends.

आरोपः 1 Attributing the nature or properties of one thing to another; वस्तुन्यवस्त्वारोपोऽध्यारोपः Vedānta S.; attributing or assigning to, imputation; दोषारोपो गुणेष्वपि Ak. -2 Considering as equal; identification (as in सारोपा लक्षणा). -3 Superimposition. -4 Imposing (as a burden), burdening or charging with. -5 Placing in or upon. -6 Relating to. -7 Superior position.

आरोपक *a.* Placing, fixing, planting गृहसंवेशको दूतो वृक्षारोपक एव च Ms.

आरोपणम् 1 placing or fixing in or upon, putting; आर्द्राक्षतारोपणमन्वभूताम् R. 7. 28; Ku. 7. 88; (fig.) establishing, installing; अधिकारारोपणम् Mu. 3. -2 Causing to mount or ascend, raising (to heaven). -3 Planting. -4 The stringing of a bow. -5 Trusting, delivering.

आरोपयितृ *a.* One who places upon (his body), wears; न तानि कश्चिन्माल्यानि तत्रारोपयिता नरः 3. 73. 22.

आरोपित *p. p.* 1 Raised, elevated. -2 Fixed, placed, made; आरोपितपर्याणं च त्वरिततुरगपरिचारकोपनीतमिन्द्रायुधम्; K. -3 Strung (as a bow). -4 Deposited, entrusted. -5 Consecrated, hallowed. -6 Accidental, adventitious, ascribed.

आरोहः [आ-रुह्-घञ्] 1 One who mounts, a rider, as in अश्वारोह, स्यन्दनारोह; सारोह्राणां च वाजिनाम् Rām.; one who is seated in a carriage. -2 Ascent, rising, mounting, ascending, riding; आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनाम् Rām. 2. 1. 28. -3 An elevated place, elevation, altitude; height; नगाद्यारोह; उच्छ्रायः Ak. Mb. 13. 147. 16. -4 Haughtiness, pride. -5 A mountain, a heap. -6 A woman's waist; the buttocks; सा रामा न वरारोहा Udb.; आरोहैर्निबिडबृहन्नितम्बबिम्बैः Śi. 8. 8.; Bhāg. 10. 6. 16. -7 Length. -8 A kind of measure. -9 A mine. -10 Descending.

आरोहक *a.* 1 Ascending, mounting, riding. -2 Raising up, elevating. -3 Rising. **-कः** A rider, driver; हस्त्यारोहकः Pt. 2. -2 A tree.

आरोहणम् 1 The act of rising, ascending, mounting; आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् Ku. 1. 39. -2 Riding (on a horse &c). -3 A stair-case, ladder; अथारोहणमासाद्य वेदिकान्तरमाश्रितः Rām. 5. 10. 13. -4 The rising or growing of new shoots, growing (of plants). -5 A raised stage for dancing. -6 A carriage (Ved.).

आरोहणिक *a.* Relating to mounting or ascending.

आरोहिन् *a.* Ascending, mounting.

आरू *a.* Of a tawny colour. **-रू** *m.* 1 The tawny colour. -2 A hog; a crab; see आरु. -3 N. of a medicinal plant on the Himālaya.

आरे *ind.* Ved. 1 Far, far from, (with abl.). -2 Near. **-Comp. -अघ** *a.* Ved. having evil far removed; पूर्वीरिषो बृहतीरारेअघा Rv. 6. 1. 12. **-अवद्य** *a.* one from whom blame is far removed; हित्वी गयमारेअवद्य आगात् Rv. 10. 99. 5. **-शत्रु** *a.* one whose enemies are driven far away; आरेशत्रुं कृणुहि सर्ववीरम् Av. 7. 8. 1.

आरेवतः N. of a tree (आरग्वध q. v.). **-तम्** The fruit of this tree.

आरेहणम् Ved. Licking, kissing.

आरोग्यम् (अरोगस्य भावः ष्यञ्) Freedom from disease, good health; लघुत्वमारोग्यमलोलुपत्वम् Śvet. 2. 13. **-Comp. -अम्बु** *n.* Healthful water. **-चिन्तामणिः** N. of a work. **-प्रतिपद्व्रतम्** A ceremony for gaining health. **-शाला** *a* hospital.

आरोग्यय् Den. P. To wish health.

आर्कम् *ind.* as far as the sun; आकल्पमार्कमर्हन्भगवन्नमस्ते Bhāg. 10. 14. 40.

आर्किः [अर्कस्य अपत्यं इञ्] A son of अर्क, epithet of (1) Yama, (2) The planet Saturn, (3) Karṇa, (4) Sugrīva, (5) वैवस्वतमनु.

आर्क्ष (**र्क्षी** *f.*) [ऋक्षस्येदं अण्] Stellar, regulated by stars or pertaining to them. **-र्क्षः** A son or descendant of *Rikṣa*; Rv. 8. 68. 16. **-Comp. -वर्षः** a stellar year or revolution of a constellation.

आर्क्षोद [ऋक्षोद-अण्] Inhabiting the mountain Ṛiksoda.

आर्गलः, –ली [अर्गलमेव स्वार्थे अण्] A bolt or bar; see अर्गलम्.

आर्ग्वध = आरग्वध. q. v.

आर्घा [आ-अर्घ-अच्] A kind of yellow bee.

आर्घ्य *a.* Relating to this bee. **–र्घ्यम्** Wild honey.

आर्च *a.* (**–र्ची** *f.*) [अर्चा अस्त्यस्य ण P. V. 2. 101] 1 Devout, worshipping, pious. –2 Relating to the Ṛik or Ṛigveda.

आर्चायण *a.* Existing in Ṛiks.

आर्चिक *a.* (**–की** *f.*) [ऋचि भवः, ऋचो व्याख्यानो ग्रन्थो वा ठञ्] Relating to the Ṛigveda, or explaining it.–**कम्** An epithet of the Sāma-Veda.

आर्चीक *a.* [ऋचीके पर्वते भवः अण्] Belonging to the ऋचीक mountain. **–कः** The mountain ऋचीक.

आर्जवम् [ऋजोर्भावः अण्] 1 Straightness; दूरं यात्युदरं च रोमलतिका नेत्रार्जवं धावति S. D. –2 Straightforwardness, rectitude of conduct, uprightness, honesty, sincerity, open-heartedness; आर्जवं कुटिलेषु न नीतिः; अहिंसा क्षान्तिरार्जवं Bg. 13. 7; 16. 1; 17. 4; 18. 42. क्षेत्रमार्जवस्य K. 45; Bh. 2. 22. –3 Simplicity, humility; कृतानुकारानिव गोभिरार्जवे Ki. 4. 13; Mv. 5. 46. –4 Front (Loc. आर्जवे straight in the front); देवदत्तस्यार्जवे ŚB. on MS. 1. 1. 15.

आर्जीक *a.* [ऋजीकस्येदं अण्] Belonging to the ऋजीक country, or a vessel called ऋजीक. **–कः** A lake in the ऋजीक country; (according to others) perhaps a milk-vessel or celestial-vessel in which the heavenly Soma is purified.

आर्जीकीय = आर्जीक *a.* **–या** 1 A terrestrial river. –2 N. of a river (विपाशा.); आर्जीकीये शृणुह्या सुषोमया Rv. 10. 75. 5.

आर्जुनायनाः N. of a people.

आर्जुनिः [अर्जुनस्य अपत्यं इञ्] The son of Arjuna, अभिमन्यु; अभिमन्युमिति प्राहुरार्जुनिं पुरुषर्षभम् Mb. 1. 221. 67.

आर्त *a.* [आ-ऋ-क्त] 1 Afflicted with, struck by, suffering from, pained by; सा त्रियामा तदार्तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता Rām. 2. 13. 15; usually in comp., कामार्त, क्षुधार्त, तृषार्त &c. –2 Sick, diseased; आर्तस्य यथौषधम् R. 1. 28; Ms. 4. 236. –3 Distressed, afflicted, struck by calamity, oppressed, unhappy; आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी Bg. 7. 16; आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि Ś. 1. 11; R. 2. 28, 8. 31, 12. 10, 32. –4 Perishable (विनाशिन् अतोऽन्यदार्तम्) Bṛi. Up. 3. 4. 2. –5 Inconvenient; आर्ता यस्मिन् काले भवन्ति स आर्तः कालः । ŚB. on MS. 6. 5. 37. **–Comp. –नादः, –ध्वनिः, –स्वरः** a cry of distress, **–बन्धुः, –साधुः** a friend of the distressed.

आर्तिः *f.* [आ-ऋ-क्तिन्] 1 Distress, affliction, suffering, pain, injury (bodily or mental); आर्तिं न पश्यसि पुरूरवसस्तदर्थे V. 2. 16; आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् Me. 55. –2 Mental agony, anguish; उत्कण्ठार्ति Amaru. 44. v. l. –3 Evil, mischief. –4 Sickness, disease. –5 The end of a bow. –6 Ruin, destruction; दुःखार्तिप्रभवं सुखम् Mb. 12. 25. 22.

आर्तिमत् *a.* Suffering from pain, afflicted.

आर्तगलः N. of a tree नीलझिंटी (Mar. कोऱ्हांटी).

आर्तना Ved. 1 A mortal combat. –2 An uncultivated ground; Rv. 1. 127. 6.

आर्तव *a.* (**–वा–वी** *f.*) [ऋतुरस्य प्राप्तः, अण्] 1 Conforming or relating to the season; seasonal; अभिभूय विभूतिमार्तवीम् R. 8. 36, स्वयमङ्गेषु ममेदमार्तवम् Ku. 4. 68; लताभिः श्रीरिवार्तवी V. 1. 13; vernal; R. 9. 28, 48. –2 Menstrual, relating to or produced by this discharge. **–वः** A section of the year, a combination of several seasons (Ved.). **–वी** A mare. **–वम्** The menstrual discharge (of women), नोपगच्छेत्प्रमत्तोऽपि स्त्रियमार्तवदर्शने Ms. 4. 40, 3. 48. –2 Certain days after menstrual discharge, favourable to conception. –3 Menstrual ablution; गिरिकायाः प्रयच्छाशु तस्या ह्यार्तवमद्य. वै Mb. 1. 63. 55. –4 A flower.

आर्तवेयी A woman during her courses.

आर्त्निः The end of a bow.

आर्त्विजीन *a.* (**–नी** *f.*) [ऋत्विजं तत्कर्मार्हतीति खञ्] Fit for the office of a sacrificial priest (ऋत्विज्) दाक्षिण्यदिष्टं कृतमार्त्विजीनैः । Bk.

आर्त्विज्यम् [ऋत्विजो भावः कर्म वा ष्यञ्] The office of a priest, his rank; आर्त्विज्यं करिष्यन्वाचि स्वरमिच्छेत Bṛi. Up. 1. 3. 25.

आर्थ *a.* (**–र्थी** *f.*) [अर्थादागतः अण्] 1 Relating to a thing or object. –2 Relating to, dependent on, sense (opp. शाब्द); आर्थी उपमा &c. –3 Material, significant.

आर्थपत्यम् Power over a thing, possession of a thing.

आर्थिक *a.* (**–की** *f.*) [अर्थं गृह्णाति ठक्] 1 Significant. –2 Wise. –3 Rich. –4 Substantial, real, material.

आर्द्र *a.* [आ-अर्द्-रक् दीर्घश्च Uṇ. 2. 18] 1 Wet, moist, damp; तन्त्रीमार्द्रां नयनसलिलैः Me. 88. 45; आर्द्राक्षतारोपणमन्वभूताम् R. 7. 28. –2 Succulent, living, not dry, green, juicy; आर्द्रं द्रव्यं द्विधा प्रोक्तं सरसं नीरसं तथा. –3 Fresh, new; कामीवार्द्रापराधः Amaru. 2; कान्तमार्द्रापराधम् M. 3. 12; R. 14. 4. आर्द्रमञ्जरी a cluster of fresh blossoms.–4 Soft, tender; oft. used with words like स्नेह, दया, करुणा in the sense of 'flowing with', 'moved', 'melted'; स्नेहार्द्रं हृदयम् a heart wet or melted with pity; करुणा°, दया°; प्रेमार्द्राः चेष्टाः Māl. 5. 7. –5 Full of feeling, warm. –6 Loose, flaccid. **–द्रा** N. of a constellation or the sixth lunar mansion so called (conisting of one star). [cf. Gr. *ardo*]. **–Comp. –एधाग्निः** *a* fire maintained by wet wood; यथैवार्द्रैधाग्नेः पृथग्धूमा विनिश्चरन्ति Śat Br.; Bṛi. Up. 2. 4. 10. **–कपोलितः** The designation of an elephant in the second stage of rut. (cf. Mātaṅga L. 9. 13). **–काष्ठम्** green wood.

-दानु *a.* Ved. giving moisture. **-नयन** *a.* weeping. **-पटिन्** An exorciser clad in red cloth. **-पत्रकः** Bamboo. **-पदी** a woman with wet feet. **-पवित्र** *a.* Ved. having a wet strainer, epithet of the soma; सर्वदा वा एष युक्तग्रावार्द्रपवित्रः Av. 9. 6. 27. **-पृष्ठ** *a.* watered, refreshed; आर्द्रपृष्ठाः क्रियन्तां वाजिनः Ś. 1. **-भावः** 1 wetness, dampness. -2 Tenderness of heart; धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावम् R. 2. 11. **-माषा** *a.* leguminous shrub (माषपर्णी; Mar. रानउडीद). **-शाकम्** fresh ginger. **-लुब्धकः** (°र्द्रा°) the dragon's tail or descending node, N. of Ketu.

आर्द्रता Wetness, moisture, freshness, tenderness, softness.

आर्द्रक *a.* (-की *f.*) [आर्द्रा-वुन्] Born under the constellation Ārdrā; cf. P. IV. 3. 28. **-कम्** Ginger in its undried state, wet ginger (Mar. आलें).

आर्द्रयति Den. P. To wet, moisten; केचिद् वृष्टिभिरार्द्रयन्ति वसुधाम् Bh. 2. 51.

आर्द्रिका Wet ginger.

आर्बम् Abundance.

आर्ध *a.* (Only used at the beginning of comp.) Half. **-Comp. -धातुक** *a.* (-की *f.*) (In gram.) applicable to half the root or to the shorter form of the verbal base. (**-कम्**) a name given to those terminations and affixes which belong to the six non-conjugational or general tenses (opp. सार्व. धातुक); cf. P. III. 4. 114, I. 1. 4; II. 4, 35; VII. 2. 35 &c. **-नारीश्वरम्** The story of the lord Śiva in his form as अर्धनारीश्वर. **-प्रस्थिक, -कंसिक** *a.* (-की *f.*) bought with half a Prastha or Kaṁsa. **-मासिक** *a.* (-की *f.*) lasting for half a month, observing or practising (penance &c.) for a fortnight. **-रात्रिकाः** (pl.) N. of an astronomical school who reckoned the beginning of the motions of the planets from midnight.

आर्धिक *a.* (-की *f.*) [अर्धमर्हति ठक्] Sharing half, relating to a half. **-कः** One who ploughs the land for half the crop; one born of a Vaiśya woman, and brought up by a Brāhmaṇa; Ms. 4. 253; see the quotation under अर्धिक.

आर्धुक *a.* (-की *f.*) Ved. Conducive to success, beneficial, profitable.

आर्पयितृ *m.* Ved. One who injures or hurts.

आर्भव *a.* (-वी *f.*) Belonging or sacred to the Ṛibhus.

आर्य *a.* [ऋ-ण्यत्] 1 Āryan, an inhabitant of आर्यावर्त, N. of the race migrated into India in Vedic times. -2 Worthy of an Ārya. -3 Worthy, venerable, respectable, honourable, noble, high; यदार्यमस्यामभिलाषि मे मनः Ś. 1. 22; R. 2. 33; so आर्यवेषः respectable dress; oft. used in theatrical language as an honorific adjective and a respectful mode of address; आर्यचाणक्यः, आर्या अरुन्धती &c.; आर्य revered or honoured Sir; आर्ये revered or honoured lady. The following rules are laid down for the use of आर्य in addressing persons:— (1) वाच्यौ नटीसूत्रधारावार्यनाम्ना परस्परम्। (2) वयस्येत्युत्तमैर्वाच्यो मध्यैरार्येति चाग्रजः। (3) (वक्तव्यो) अमात्य आर्येति चेतरैः। (4) स्वेच्छया नामभिर्विप्रैर्विप्र आर्येति चेतरैः। S. D. 431. -4 Noble, fine, excellent. **-र्यः** 1 N. of the Hindu and Iranian people, as distinguished from अनार्य, दस्यु and दास; विजानीह्यार्यान्ये च दस्यवः Rv. 1. 51. 8. -2 A man who is faithful to the religion and laws of his country; कर्तव्यमाचरन् कार्यमकर्तव्यमनाचरन्। तिष्ठति प्रकृताचारे स वा आर्य इति स्मृतः॥ -3 N. of the first three castes (as opp. to शूद्र). -4 respectable or honourable man, esteemed person; वृत्तेन हि भवत्यार्यो न धनेन न विद्यया Mb.; परमार्यः परमां कृपां बभार Bu. Ch. 5. 6. -5 A man of noble birth. -6 A man of noble character. -7 A master, owner. -8 A preceptor; वैमानिकार्यसमभूमा Viś. Guṇa. 124; Mu. 3. 33. -9 A friend. -10 A Vaiśya. -11 A father-in-law (as in आर्यपुत्र). -12 A Buddha. -13 (With the Buddhists) A man who has thought on the four chief principles of Buddhism and lives according to them. -14 A son of Manu Sāvarṇa. **-र्या** 1 N. of Pārvatī. -2 A mother-in-law. -3 A respectable woman; यत्रार्या रुदती भीता पाण्डवानिदमब्रवीत् Mb. 3. 12. 87. -4 N. of a metre; राजानमुद्दिश्य आर्यामिमां पपाठ K. **°गीतिः** *f.* A variety of the Āryā metre, see Appendix. -5 That which comes from truth; आराद् याता तत्त्वेभ्य इति आर्या. **-र्यम्** 1 Virtue, sacredness; नहि दुष्टात्मनामार्यमावसत्यालये चिरम् Rām. 3. 50. 12. -2 Discrimination (विवेक); कोपमार्येण यो हन्ति स वीरः पुरुषोत्तमः Rām. 4. 31. 6. **-Comp. -अष्टशतम्** title of a work of Ārya Bhaṭṭa consisting of eight hundred verses. **-आगमः** The approaching an Ārya woman sexually; अन्त्यस्यार्यागमे वधः Y. 2. 294. **-आवर्तः** [आर्या आवर्तन्ते अत्र] 'abode of the noble or excellent (Āryas)'; particularly N. of the tract extending from the eastern to the western ocean, and bounded on the north and south by the Himālaya and Vindhya respectively; cf. Ms. 2. 22; आ समुद्रात्तु वै पूर्वादा समुद्राच्च पश्चिमात्। तयोरेवान्तरं गिर्योः (हिमवद्विन्ध्ययोः) आर्यावर्तं विदुर्बुधाः॥; also 10. 34. **-गृह्य** *a.* [आर्यस्य गृह्यः पक्षः] 1 to be respected by the noble. -2 a friend of the noble, readily accessible to honourable men; तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुः R. 2. 33. -3 respectable, right, decorous. **-जुष्ट** *a.* liked by or agreeable to noble ones. **-देशः** a country inhabited by the Āryas. **-पुत्रः** 1 son of an honourable man. -2 the son of a spiritual preceptor. -3 honorific designation of the son of the elder brother; of a husband by his wife; or of a prince by his general &c. -4 the son of the father-in-law, *i. e.* a husband (occurring in every drama; mostly in the vocative case in the last two senses). **-प्राय** *a.* 1 inhabited by the Āryas. -2 abounding with respectable people; Ms. 7. 69. **-बलः** N. of a Bodhisattva. **-भट्टः** N. of a renowned astronomer, the inventor of Algebra among the Hindus; he flourished before the 5th century of the Christian era. Hence his work is called आर्यभटीय. **-भावः** honourable character or behaviour. **-मतिः** One having a noble

intellect; संक्षिप्तमार्यमतिना Śan. K. 71. –मार्गः the path or course of the respectable, a respectable way. –मिश्र *a.* respectable, worthy, distinguished. (–श्रः) a gentleman, a man of consequence; (pl.) 1 worthy or respectable men, an assembly of honourable men; आर्यमिश्रान् विज्ञापयामि V. 1. –2 your reverence or honour (a respectful address); नन्वार्यमिश्रैः प्रथममेव आज्ञप्तम् Ś. 1; आर्यमिश्राः प्रमाणम् M. 1. –युवन् *m.* an Āryan youth. –रूप *a.* having only the form of an Āryan, a hypocrite, impostor; आर्यरूपमिवानार्यं कर्मभिः स्वैर्विभावयेत् Ms. 10. 57. –लिङ्गिन् *m.* an impostor; Ms. 9. 260. –वाच् *a.* speaking the Aryan language; म्लेच्छवाचश्चार्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृताः Ms. 10. 45. –वृत्त *a.* virtuous, good, pious; Ms. 9. 253; R. 14. 55. (–त्तम्) the conduct of an Āryan or nobleman; Ms. 4. 175. –वेश *a.* well-clothed, having a respectable dress, fine. –व्रत *a.* observing the laws and ordinances of the Āryans or noblemen. (–तम्) the duty of an Aryan. –शील *a.* Having an honest character. –श्वेतः a noble or honourable man. –संघः the whole body of the Āryans, especially Buddhists; it is also the name of a renowned philosopher (founder of the school of Yogāchāras). –सत्यम् a noble or sublime truth; (there are four such truths forming the chief principles of Buddhism. In Pāli they are called चत्तारि अरियसच्चानि. They are, (1) life is suffering, (2) Desire of life is the cause of suffering, (3) Extinction of that desire is the cessation of suffering, (4) The eightfold path leads to that extinction). –सिद्धान्तः N. of a work of आर्यभट्ट. –स्त्री An Āryan woman, or a woman of the first three castes. –हलम् *ind.* forcibly. –हृद्य *a.* liked by the noble.

आर्यकः [आर्य-स्वार्थे-कन्] 1 An honourable or respectable man. –2 A grandfather; बलेन गुप्तो भरतो महात्मा सहार्यकस्यात्मसमैरमात्यैः Rām. 2. 70. 30. –3 N. of a cowherd who became a king; cf. Mk. 7. –कम् A ceremony performed to the Manes or the vessel used in sacrifices to the Manes.

आर्यका, आर्यिका 1 A respectable woman. –2 N. of a Nakṣatra. –3 N. of a river; Bhāg.

आर्यवम् Honourable behaviour; honesty.

आर्वाक् *ind.* After, afterwards; behind.

आर्श *a.* Belonging to the antelope.

आर्ष *a.* (–र्षी *f.*) [ऋषेरिदं अण्] 1 Used by a Ṛiṣi only, relating or belonging to sages, beneficial to sages; शमो दमस्तथा धैर्यं सत्यं शौचमथार्जवम्। यज्ञो धृतिश्च धर्मश्च नित्यमार्षो विधिः स्मृतः॥ Mb. 12. 12. 17; archaic, Vedic (opp. लौकिक or classical); आर्षः प्रयोगः; संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे P. I. 1. 16 Sk.; आर्षो धर्मः Ms. 3. 29; Y. 1. 59; आर्षः प्रत्ययः P. II. 4. 58. –2 Sacred, holy, divine, superhuman; आदिकाव्यमिदं चार्षं पुरा वाल्मीकिना कृतम् Rām. 6. 128. 105; U. 6. –र्षः A form of marriage derived from the Ṛiṣis; one of the eight forms of marriage in which the father of the bride receives one or two pairs of cows from the bridegroom; आदायार्षस्तु गोद्वयम् Y. 1. 59; Ms. 3. 53, 9. 196; for the names of the 8 forms see उद्वाह; आर्षोढा a wife married according to this form. –र्षी A class of Vedic metres. –र्षम् 1 The holy text, the Vedas; आर्षं धर्मोपदेशं च वेदशास्त्राविरोधिना Ms. 12. 106. –2 Sacred descent. –3 Derivation (of a poem) from a Ṛiṣi author. आर्षधरम् N. of a Sāman.

आर्षिक्यम् (= आर्षो धर्मः) The धर्म as laid down by the Ṛiṣis.

आर्षेय *a.* (–यी *f.*) [ऋषि-ढक्] 1 Relating to a Ṛiṣi. –2 Worthy, venerable, respectable. –यम् 1 Sacred descent; नानार्षेयप्रवरान्समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा ववन्दे Bhāg. 1. 19. 11. –2 A collection of Ṛiṣis (ऋषिसमूहः).

आर्षभ *a.* (–भी *f.*) [ऋषभ-अण्] Derived from or produced by a bull; मोघं स्कन्दितमार्षभम् Ms. 9. 50.

आर्षभिः N. of king Bharata.

आर्षभ्यः [ऋषभ-ञ्य] A steer sufficiently full-grown to be used or let loose, one fit to be castrated.

आर्हत *a.* (–ती *f.*) [अर्हन्-अण्] Belonging to the Jaina doctrines. –तः 1 A Jaina, a follower of Jaina doctrines. –2 A Buddhist. –तम् The doctrines of Jainas.

आर्हन्त्यम् The quality or practice of an Arhat.

आर्हन्ती, –न्त्यम् [P. V. 1. 124 Vārt.] Fitness; श्रौत्रार्हन्ती चणैर्गुण्यैर्महर्षिभिरहर्निशम् Sk.

आल *a.* [आ-अल्-पर्याप्तौ अच्] Large, extensive. –लः, –लम् 1 Spawn, any discharge of venomous matter from poisonous animals; °अक्त anointed with poison as an arrow. –2 Trick, fraud; येषां श्रुतमालजालाय K. 288; °जालानि चिन्तयन्ती 310. –3 Yellow arsenic, orpiment.

आलकन्दकम् a variety of coral (प्रवालकम्) Kau. A. 2. 11.

आलक्ष् 10 U. To descry, behold.

आलक्षि *a.* [लक्ष्-इन्] Knowing, seeing.

आलक्ष्य *pot. p.* 1 Visible, apparent; आलक्ष्यपारिप्लवसारानि R. 13. 30. –2 Slightly visible; °दन्तमुकुलान् Ś. 7. 17.

आलक्षण्यम् [अलक्षणस्य भावः ष्यञ्] Misfortune, crime.

आलग्न *a.* Adhered, clung to.

आलगर्दः [अलगर्द एव स्वार्थे अण्] A water cobra.

आलप् 1 P. To address, speak to, converse; कमालपामि K. 164; तस्या नामधेयेन भर्त्रा देव्यालपिता V. 2 addressed. –*Caus.* To talk with, engage in conversation with, to question; यदा कश्चित्त्वामालापयिष्यति Pt. 5, 1. 387; K. 188.

आलपः 1 Talking, speaking to, speech, conversation; अये दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप इव श्रूयते Ś. 1; प्रवसनालाप Amaru. 54; ललितालापे Śrut. 36. –2 Narration, mention. –3 The

seven notes in music (Mar. सा, रि, ग, म, प, ध, नि). -4 Statement of a question in an arithmetical or algebraical sum. -5 A question. -पा A particular मूर्च्छना or melody in music.

आलापन *a*. Causing to speak or converse with. -नम् 1 Speaking to, conversation. -2 Congratulation (स्वस्तिवाचनम्); benediction; मङ्गलालापनैर्होमैः शोभिताः क्षौमवाससः Rām. 1. 77. 12.

आलाप्य, -लापनीय *pot. p*. To be spoken to, conversed with or narrated.

आलापिन् *a*. Speaking to, conversing with. -नी A lute made of a gourd.

आलभ् 1 Ā. 1 To touch; गामालभ्यार्कमीक्ष्य वा Ms. 5 87, 4. 117; Bk. 14. 91; सत्येनायुधमालभे; सत्येन (सत्यं) आत्मानमालभे Mb. -2 To get, attain to; अतितरां कान्तिमालप्स्यते ते (वपुः) Me. 15 v. l.; Kām. 9. 63. -3 To kill, immolate (as a victim in sacrifices); प्रातर्वै पशूनालभन्ते Śat. Br.; गर्दभं पशुमालभ्य Y. 3. 280. -4 To take hold of, seize, grasp, handle. -5 To gain or win over. -*Caus*. 1 To touch. -2 To commence.

आलब्ध *p. p*. 1 Touched; united or in contact with. -2 Killed. -3 Gained, Conciliated; एवं सामभिरालब्धः श्वफल्कतनयो मणिम् Bhāg. 10. 57. 40.

आलब्धिः *f*. 1 Touching. -2 Killing; immolation.

आलभनम् 1 Taking hold of, seizing. -2 Touching. -3 Killing.

आलभ्य, आल (लम्) भनीय *pot. p*. To be killed or sacrificed; to be touched or rubbed.

आलम्भः, -म्भनम् [आ-लभ् घञ् ल्युट् मुम्] 1 Taking hold of, seizing, touching; स्त्र्यालोकालम्भविगमः Y. 3. 157; Ms. 2. 179. -2 Tearing off, uprooting (of plants); Ms. 11. 144. -3 Killing (especially an animal at a sacrifice); अश्वालम्भं गवालम्भम् Ādipurāṇa; आलम्भयज्ञाः क्षत्राश्च हविर्यज्ञा विशः स्मृताः। परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु तपोयज्ञा द्विजातयः॥ Mb. 12. 232. 31.

आलम्भिन् *a*. Touching, seizing.

आलम्ब् 1 Ā. 1 To rest or lean upon, support oneself on; शाखामालम्ब्य Rām. -2 To lay hold of, seize, take; अथालम्ब्य धनू रामः Bk. 6. 35, 14. 95. -3 To support, hold or take up; आधोरणालम्बितम् R. 18. 39. -4 To win, conquer, overcome; तस्य कविता मच्चित्तमालम्बते Dhūrtas -5 To resort to, have recourse to, take, assume; अमुमेवार्थमालम्ब्य Mu. 2. 20; स्वातन्त्र्यमालम्ब्य K. 181; Ki. 13. 14; यशः शरीरं नवमालम्बे Mv. 7. 18 obtained; Ki. 17. 34; so ध्यानम्, धैर्यम्, क्रोधम्, औदास्यम्, दक्षिणाम् दिशम् &c. -6 To hang from, be suspended; मुखालम्बितहेमसूत्रम् V. 5. 2. -7 To depend upon; तमालम्ब्य रसोद्गमात् S. D. 63. -8 To stretch forth; V. 4. 62. -9 To strike up (a tune or note).

आलम्ब *a*. Hanging down. -म्बः 1 Depending on or from. -2 That on which one rests or leans, prop, stay; इह हि पततां नास्त्यालम्बो न चापि निवर्तनम् Śanti. 3. 2. -3 Support, protection; तवालम्बादम्ब स्फुरदलघुगर्वेण सहसा Jag.; सीतां शून्ये यथासुखं, निरालम्बां हरिष्यामि Rām.; अपश्यन्त निरालम्बं तं ययातिं परिच्युतम् Mb. 5. 121. 5. -4 Receptacle. -5 A perpendicular. -म्बा N. of a plant with poisonous leaves.

आलम्बनम् 1 Depending on or from, hanging from. -2 Support, prop, stay; एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् Kaṭh. Up. 2. 17. Ki. 2. 13; जातस्य नदीतीरे तस्यापि तृणस्य जन्मसाफल्यम्। यत्सलिलमज्जनाकुलजनहस्तावलम्बनं भवति॥ Pt. 1. 28.; sustaining, supporting; Me. 4. -3 Receptacle, abode; U. 6. 10 (v. l.). -4 Reason, cause. -5 Base. -6 (In Rhet.) That on which a रस or sentiment, as it were, hangs, person or thing with reference to which a sentiment arises, the natural and necessary connection of sentiment with the cause which excites it. The causes (विभाव) giving rise to a *Rasa* are classified as two:— आलम्बन and उद्दीपन; *e. g*. in the Bībhatsa sentiment stinking flesh &c. is the आलम्बन of the *Rasa*, and the attendant circumstances which enhance the feeling of loathing (the worms &c. in the flesh) are its उद्दीपनानि (exciters); for the other *Rasas* see S. D. 210-238. -8 The mental exercise practised by the Yogin in endeavouring to bring before his thoughts the gross form of the Eternal. -9 Silent repetition of a prayer. -10 (With Buddhists) The five attributes of things corresponding to five senses, *i. e*. रूप, रस, गन्ध, स्पर्श and शब्द. -11 *Dharma* or law corresponding to *manas*.

आलम्बित *p. p*. 1 Pendent, suspended. -2 Supported, sustained, held; R. 7. 7; मुखालम्बितहेमसूत्रम् V. 5. 2.

आलम्बिन् *a*. 1 Hanging from, resting or leaning upon; दशालम्बी शाटकः Pt. 1. 144; depending on; देवसुतभुजालम्बी R. 12. 35. -2 Laying hold of, supporting, maintaining, upholding; कुलालम्बी पुत्रः H. Pr. 20. -3 Wearing; गजाजिनालम्बि Ku. 5. 78.

आलर्क *a*. [अलर्कस्येदं अण्] Relating to or caused by a mad dog; आलर्कं विषमिव सर्वतः प्रसृप्तम् U. 1. 40; निहन्ति विषमालर्कं मेघवृन्दमिवानिलः.

आलवण्यम् [अलवणस्य भावः ष्यञ्] 1 Insipidity, tastelessness. -2 Ugliness.

आलवालम् [आसमन्तात् लवं जललवं आलाति, आ-ला-क Tv.] A basin or trench for water (round the root of a tree); °पूरणे नियुक्ता Ś. 1; विश्वासाय विहङ्गानामालवालाम्बुपायिनाम् R. 1. 51. विपुलालवालभृतवारिदर्पणः Śi. 13. 57.

आलस *a*. (-सी *f*.) [आलसति ईषत् व्याप्रियते अच्] Idle, lazy, slothful.

आलस्य *a*. Idle, slothful, apathetic. -स्यम् [अलसस्य भावः, ष्यञ्] 1 Idleness, sloth, want of energy; प्रमादालस्य-

निद्राभिः Bg. 14. 8. शक्तस्य चाप्यनुत्साहः कर्मस्वालस्यमुच्यते Suśr.; आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः Bh. 2.86. आलस्य 'want of energy' is regarded as one of the 33 subordinate feelings (व्यभिचारि भाव); for example:-न तथा भूषयत्यङ्गं न तथा भाषते सखीम्। जृम्भते मुहुरासीना बाला गर्भभरालसा S.D.183.

आलान्तम् [अलातमेव स्वार्थे अण्] A fire-brand.

आलानम् [आलीयतेऽत्र, आ-ली-ल्युट्] 1 The post to which an elephant is tied; tying post, also the rope that ties him: अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्य दन्तिनः R. 1. 71, 4. 69, 81; आलाने गृह्यते हस्ती Mk. 1. 50; वन्या इव विनालानं क्रीडन्तु करिणो मम Śiva. B. 19. 19; 20. 52. -2 A fetter, tie. -3 A chain, rope, string. -4 Tying, binding.

आलानिक *a.* (-की *f.*) [आलान-ठक्] Serving as a post to which an elephant is tied; आलानिकं स्थाणुमिव द्विपेन्द्रः R. 14. 38.

आलाबुः (बूः) *f.* A pumpkin gourd; see अलाबु.

आलावर्तम् A fan made of cloth.

आलास्यः [अलं पर्याप्तमास्यं अस्य] A crocodile.

आलि *a.* Useless, idle, unmeaning. -2 Honest, sincere (विशदाशय). -लिः 1 A scorpion. -2 A bee. -लिः, -ली *f.* 1 A female companion or friend (of a woman); निवार्यतामालि किमप्ययं बटुः Ku. 5. 83, 7. 68; Amaru. 28. -2 A row, range, continuous line; (cf. आवलि); तोयान्तर्भास्करालीव रेजे मुनिपरम्परा Ku. 6. 49; रथ्यालि Amaru. 89; खद्योतालि Me. 83. -3 A line, streak. -4 A bridge. -5 A dike. -6 A line, race, family. -Comp. -क्रमः A kind of musical composition. -जनः A lady's female friends.

आलिख् 6 P. 1 To write, delineate, draw lines; मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च Māl. 1. 31; Mk. 2. -2 To paint, draw in a picture; आलिखित इव सर्वतो रङ्गः Ś. 1; V. 2; त्वामालिख्य प्रणयकुपितां Me. 107; R. 19. 19; M. 2. 2. -3 To portray, write, sketch. -4 To scratch, scrape, touch; as in विन्ध्यमालिखन्तमिवाम्बरम्.

आलेखः 1 Writing. -2 A letter, document.

आलेखनम् *a.* Scratching, painting. -नी A brush, pencil. -नम् 1 Writing. -2 Painting. -3 Scratching. -नः N. of an old authority quoted by Jaimini; MS. 6. 5. 17.

आलेख्य *pot. p.* To be written, painted &c. -ख्यम् A painting, picture; इति संरम्भिणो वाणीर्बलस्यालेख्यदेवताः Śi. 2. 67; R. 3. 15; V. 2. 10. -2 A writing. -Comp. -लेखा a painting. -शेष *a.* having nothing left but a painting, *i. e.* deceased, dead; आलेख्यशेषस्य पितुः R. 14. 15. -समर्पित *a.* Fixed on a picture, painted; निशीथदीपाः सहसा हतत्विषो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव R. 3. 15.

आलिङ्ग् 1 U. or 10 P. To embrace, clasp, encircle.

आलिङ्गः 1 Embracing. -2 A kind of drum.

आलिङ्गनम् Embracing, clasping, an embrace; (संप्राप) आलिङ्गननिर्वृत्तिम् R. 12. 65; (said to be of seven kinds:-आमोद°, मुदित°, प्रेमन्°, मानस°, रुचि°, मदन° and विनोद°.

आलिङ्गित *p. p.* Embraced, clasped; योगो नाभ्यसितो व्रतं न चरितं नालिङ्गिता कामिनी S. D. -तः A kind of Mantra of 20 letters. -तम् An embrace.

आलिङ्गिन् *a.* Embracing &c. *m.* (-गी), **आलिङ्ग्यः** A small drum shaped like a barley-corn (यव); चतुरङ्गुलहीनोंऽक्यान्मुखे चैकाङ्गुलेन यः। यवाकृतिः स आलिङ्ग्य आलिङ्ग्य स हि वाद्यते ॥ Śabdārṇava.

आलिञ्जरः [अलिञ्जर एव स्वार्थे अण्] A large earthen waterjar.

आलिन्दः, -दकः [अलिन्द एव स्वार्थे अण्] 1 A terrace before a house. -2 A raised place for sleeping upon; see अलिन्द.

आलिन् *m.* A scorpion.

आलिप् 6 P. 1 To anoint, besmear; आलिम्पन्नमृतमयैरिव प्रलेपैः U. 3. 39; plaster, bedaub. -2 To rub (on the body); आलिप्यते चन्दनमङ्गनाभिः Rs. 6. 12.

आलिप *a.* Anointing.

आलिम्पनम् [लिप्-ल्युट्-मुम्] Whitening the walls, floor &c. on festive occasions; cf. आदीपन.

आलिप्त *a.* 1 Anointed. -2 Smeared, plastered.

आलेप *a.* To be anointed. -पः, -पनम् 1 Anointing, smearing. -2 Liniment.

आलिह् 2 Ā. To lick, lap. see आलीढ.

आली = आलि q. v. भास्करालीव रेजे मुनिपरंपरा Ku.

आली 4 Ā. 1 To settle down upon; निर्भिद्योपरि कर्णिकारकुसुमान्यालीयते षट्पदः V. 2.23. -2 To faint; मुहुरालीयते भीता Mb. -3 To melt.

आलयः, -यम् [आलीयतेऽस्मिन्, आली-अच्] 1 An abode, a house, a dwelling; आलयं देवशत्रूणां सुघोरं खाण्डवं वनम् Mb. 1. 223. 75; न हि दुष्टात्मनामार्या निवसन्त्यालये चिरम् Rām.; सर्वाञ्जनस्थानकृतालयान् Rām. who lived or dwelt in Janasthāna. -2 A village; मन्दरस्य च ये कोटिं संश्रिताः केचिदालयाः Rām. 4. 40. 25. -3 A receptacle, seat, place; हिमालयो नाम नगाधिराजः Ku. 1. 1; so देवालयम्, विद्यालयम् &c; fig. also; दुःख° Bg. 8. 15; गुण°. -4 Contact. -यम् *ind.* Till destruction, death; पिबत भागवतं रसमालयम् Bhāg.

आलीन *p. p.* 1 Embraced. -2 Sticking or clinging to; आलीनचन्दनौ R. 4. 51; so °भ्रमरे पद्मे. -3 Melted, fused. -नम्, -नकम् 1 Tin. -2 Lead. -3 Contact.

आलीढ *p. p.* [आ-लिह्-क्त] 1 Licked, eaten, lapped, scraped. -2 Wounded, hurt; सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः R. 2. 37. -3 Closed (as in sleep) Dk. 117. -ढम् A particular attitude in shooting, the right knee being

advanced and the left leg retracted; अतिष्ठदालीढविशेषशोभिना R. 3. 52; see Malli. on Ku. 3. 70.

आलीढकम् The frolicing of a calf.

आलीढा A woman in menstruation; नालीढ्या परिहतं भक्षयीत कदाचन Mb. 18. 104. 90.

आलुः 1 An owl. -2 An esculent root (not applied to potato &c.). -3 Ebony; black ebony. **-लुः** *f.* A pitcher, waterjar. **-लु** *n.* A raft, float.

आलुकः 1 A kind of ebony (कामालु). -2 An epithet of Śesa. **-कम्** An esculent root.

आलुञ्चनम् Rending, tearing to pieces; श्येनो ग्रहालुञ्चने Mk. 3. 20.

आलुड् 1 P. or. *Caus.* To stir up, agitate, shake, disturb; कौरववनमालोडयन्तौ Ve. 3, 4; विषमालोड्य पास्यामि Mb.; (fig.) to dive into; Pt. 1; to examine scrutinizingly; भरतादिमतं सर्वमालोड्यातिप्रयत्नतः.

आलोडनम् 1 Stirring, shaking, agitating. -2 Mixing, blending.

आलोडित *p. p.* 1 Shaken, agitated. -2 Mixed, blended. -3 Powdered.

आलुण्टनम् Plundering, taking away by force.

आलुल *a.* Shaking, unsteady.

आलुलित *a.* A little moved or agitated.

आलू See आलु.

आलून *p. p.* Cut, cut off; तेनामरवधूहस्तैः सदयालूनपल्लवाः Ku. 2. 41.

आलेपकः A mason.

आलोक् 1 Ā., 10 P. 1 To see, perceive. behold; त्वन्मार्गमालोकते S. D.; अथालुलोके तपोवनम् Bk. 2. 24; used in an astrological sense also. -2 To consider, regard, contemplate; तृणमिव जगज्जालमालोकयामः Bh. 3. 66. -3 To express congratulations, greet; इति वीरलोक आलोकयितुं प्रवृत्तः Ve. 4.

आलोकः,-कनम् 1 Seeing, beholding. -2 Sight, aspect. appearance; यदालोके सूक्ष्मम् Ś. 1. 9; Ku. 7. 22, 46; व्रजति हि सफलत्वं वल्लभालोकनेन Śi. सुख° V. 4. 24; Ś 1. 32; R. 1. 84; Me. 3, 39. -3 Range of sight; आलोके ते निपतति पुरा सा बलिव्याकुला वा Me. 87; R. 7. 5; Ku. 2. 45. -4 Light, lustre, splendour; आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या R. 7. 6 airhole, or window; निरालोकं लोकम् Māl. 5. 30; 9. 37; 10. 4, 11; Ve. 2; K. 160, 290, 348, 68, 98. -5 Panegyric, praise, complimentary language; especially, a word of praise uttered by a bard (such as जय, आलोकय); ययावुदीरितालोकः R. 17. 27; 2. 9; K. 14. -6 Section, chapter. -7 Mild light (सात्त्विकः प्रकाशः) cf. Pātañjala Yogadarśana 3. 25. -8 A trace of sight; आलोकमपि रामस्य न पश्यन्ति स्म दुःखिताः Rām. 2. 47. 2. -9 A lamp, light; आलोकदानं नामैतत्कीदृशं भरतर्षभ Mb. 13. 98. 1.

आलोककः A spectator.

आलोकनीयता The state of being looked at; चित्रन्यस्ता इव गताः प्रकामालोकनीयताम् Ku.

आलोकित *p.p.* Seen, beheld &c. **-तम्** A look, glance; Māl. 1. 27.

आलोकिन् *a.* Seeing, beholding.

आलोच् 1 Ā., 10 U. 1 To see, perceive. -2 To consider, reflect, think, ponder over, study; K. 7; आलोचयन्तो विस्तारमम्भसां दक्षिणोदधेः Bk. 7. 40; इति-एवंआलोच्य so thinking.

आलोचक *a.* Seeing, beholding. -3 Causing to see. **-कम्** The faculty of vision, the cause of sight.

आलोचनम्, -ना 1 Seeing, perceiving, survey, view; आलोचनमात्रमिष्यते वृत्तिः Sāṅ.K.28.-2 Considering, reflecting.

आलोल *a.* Slightly trembling, rolling (as eyes); आलोलायतलोचनाः Bh. 3. 48. -2 Shaken, agitated; आलोलामलकावलीम् Amaru. 3; क्रीडालोलाः Me. 63. **-लः** Trembling, agitation.

आलोलित *a.* Shaken, agitated.

आलोहित *a.* Reddish.

आवक *a.* [अव्-ण्वुल्] Protecting.

आवत् *f.* Ved. Proximity; आवतस्त आवतः परावतस्त आवतः Av. 5. 30. 1.

आवत्सरम् *ind.* For a year, during a year.

आवनेयः [अवन्या अपत्यं ढक्] 'Son of the earth', an epithet of the planet Mars.

आवन्तः [अवन्तेरयं राजा अण्] A king of Avantī.

आवन्तिक *a.* (**-की** *f.*) Coming from or belonging to Avantī. **-कः** N. of a Buddhist school.

आवन्त्य *a.* [अवन्तिषु भवः ञ्य] Coming from or belonging to Avantī. **-न्त्यः** 1 A prince or an inhabitant of Avantī. -2 The offspring of a degraded Brāhmaṇa; see Ms. 10. 21.

आवप् 1 U. 1 To scatter, thorw about; वयोभ्यश्चावपेद् भुवि Mb.; so अक्षान् throws. -2 To sow (as seed). -3 To fit in, insert. -4 To pour out or forth. -5 To offer (as in a sacrifice), perform (as a Śrāddha). *-Caus.* 1 To shave, cut off. -2 To trim, to comb; केशानावापयन्ती Mb. 1. 3. 157. -3 To mix with.

आवपनम् 1 The act of sowing, throwing, scattering. -2 Sowing seed. -3 Wearing; भूमिरावपने प्रभुः Mb 1. 88. 13. -4 Shaving. -5 A vessel, jar, ewer. -6 Instilling, inserting. -7 Place of origin, birth; यस्य छन्दोमयं ब्रह्म देह आवपनं विभो Bhāg. 10. 80. 45. -8 A hempen cloth. **-नी** Ved. A vessel, jar; त्वमस्यावपनी जनानामदितिः Av. 12. 1. 61.

आवपन्तक, आवपन्तिक *a.* Ved. Scattering.

आवाप *a.* [आवप्-घञ्] Throwing, scattering; (as in अक्षावाप q. v.). **-पः** 1 Sowing seed. -2 Scattering, throwing in general; casting, directing. -3 Mixing, inserting. -4 Especially, throwing additional ingredients into a compound in course of preparation. -5 A basin for water round the root of a tree (आलवाल). -6 A vessel, jar for corn. -7 Setting out or arranging vessels. -8 Hostile purpose, intention of fighting (with another); foreign affairs; ' तन्त्रः स्वराष्ट्रचिन्तायामावापः परचिन्तने ' इति वैजयन्ती; तन्त्रावापविद् Śi. 2. 88. -9 A principal sacrifice or oblation to fire. -10 A kind of drink. -11 A bracelet (आवापक). -12 Uneven ground. -13 Decentralisation, a matter which serves several persons or things only if repeated with each one of them (opp. तन्त्र q. v.) यस्तु आवृत्त्या उपकरोति स आवापः। यथा तेषामेव ब्राह्मणानामनुलेपनम्। ŚB. on MS. 11. 1. 1.

आवापकः A bracelet.

आवापनम् 1 A loom. -2 A reel or frame for winding thread. -3 Shaving.

आवापिक *a.* [आवापाय साधु ठक्] 1 Good for sowing, shaving &c. -2 Additional, supplementary.

आवयः 1 Coming. -2 One who comes. -3 N. of a country. **-यः, -या** Water (Ved.). **-यम्** Ved. Non-conception, barrenness; अप्रजास्त्वं मार्तवत्समाद् रोदमघमावयम् Av. 8. 6. 26.

आवयाज् *m.* One who makes a sacrifice to reach the gods (Sāy.); or one who averts by means of sacrifices.

आवरक, आवरण &c. see आवृ.

आवरसमक *a.* (-की *f.*) [अवरसमे देयमृणं वुञ्] (A debt) To be paid in the following year.

आव (ब) र्हित *a.* Eradicated, uprooted.

आवरीवस् *a.* That which covers (Śataślokī 23).

आवलिः, -ली *f.* [आ-वल्-इन् वा ङीप्] 1 A line, row, range; अरावलीम् V. 1. 4; द्विजावली बालनिशाकरांशुभिः Śi., so अलक°, धूम°, दन्त°, हार°, रत्न° &c. -2 A series, continuous line. -3 A dynasty, lineage.

आवलित *a.* [वल्-क्त] Slightly turned; K. 46.

आवल्गित *a.* 1 Shaking gently; स मन्थरावल्गितपीवरस्तनीः Ki. 4. 17. -2 Springing, jumping.

आवल्गिन् *a.* Dancing; कामेनाकृष्य चापं हतपटुपटहावल्गिभिर्मारवीरैः Nāg. 1. 2.

आवल्गुज *a.* Produced from the plant अवल्गुज.

आवश्यम् [अवश्य-अण्] Necessity, inevitable act or conclusion.

आवश्यक *a.* (-की *f.*) [अवश्य वुञ्] Inevitable, necessary; एतष्वावश्यकस्त्वसौ Bhāsa. P. 22, 20. **-कम्** 1 Necessity, inevitable act or duty. °कृ to do what nature compels one to do; उत्थायावश्यकं कृत्वा Ms. 4. 93; Bhāg. 9. 4. 37. -2 An inevitable conclusion. **-Comp.** **-बृहद्वृत्तम्** N. of a Jaina work.

आवश्यकता, -त्वम् Necessity, inevitability.

आवस् 1 P. (With acc.) 1 To inhabit, dwell in; रविमावसते सतां क्रियायै V. 3. 7; पुरीमिमामावसन् Rām.; sometimes with loc.; Ms. 7. 69; रम्यं पशव्यमाजीव्यं जाङ्गलं देशमावसेत् Y. 1. 321. -2 To be occupied or engaged, enter upon; गृहस्थाश्रमम् Ms. 3. 2. -3 To take part carnally; cohabit. गुरोस्तल्पमावसन् Ch. up. 5. 10. 9. -4 To pass, spend (as night). *-Caus.* 1 To allow one to dwell, receive hospitably. -2 To inhabit, settle in a place. -3 To halt or encamp (for the night).

आवसतिः *f.* Night (the time during which one rests); mid-night; माद्रीसुताभ्यां सहितः किरीटी सुष्वाप तामावसतिं प्रतीतः Mb. 3. 165. 14.

आवसथः [आवस्-अथच् Uṇ. 3. 116] 1 A dwelling, dwelling-place, residence, house, habitation; निवसन्नावसथे पुराद्बहिः R. 8. 14; रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी। यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः॥ Subh. Ratn. -2 A resting place, asylum; Ms. 3. 107; Mb. 12. 140-41; स ह सर्वत आवसथान् मापयाञ्चक्रे। Ch. Up. 4. 1. 1. स...... ग्रासाच्छादनावसथान् प्रतिविदध्यात् Kau. A. 1. 11. -3 A dwelling for pupils and ascetics. -4 A village. -5 A particular religious observance. -6 A fire-sanctuary, a place where sacrificial fire is preserved.

आवसथिक *a.* (-की *f.*) [आवसथे गृहे वसति ठक् Tv.] 1 Inhabiting a house. -2 Household, domestic. -3 Keeping a sacred fire in a house. **-कः** Prob. a supervisor of royal palace and other government buildings, including temples, rest-houses &c. EI. XXIII, pp. 155 ff.

आवसथ्य *a.* [आवसथ-ञ्य] Being in a house. **-थ्यः** The sacred fire kept in the house, one of the five fires used in sacrifices; see पञ्चाग्नि; Bhāg. 3. 13. 37. **-थ्यः, -थ्यम्** A dwelling for pupils and ascetics. **-थ्यम्** 1 Placing a sacred fire within a house. -2 A house.

आवासः 1 (*a*) A house, habitation, abode; आवासवृक्षोन्मुखबर्हिणानि R. 2. 17. (*b*) Apartment, room. (*c*) A place of refuge.

आवास्य *a.* Inhabited by, full of; आत्मावास्यमिदं विश्वम् Bhāg. 8. 1. 10. ईशावास्यमिदं सर्वम् Īśop. 1.

आवसान *a.* [अवसानमभिजनोऽस्य अञ्] Living at the extremity of a town (as a चाण्डाल).

आवसित *a.* [आ-अव-सो-क्त] 1 Finished or completed. -2 Decided, determined, settled. -3 Stored (as grain); winnowed. -4 Ripe, full-grown. **-तम्** Ripe corn when (thrashed.)

आवास् 10 P. [वास् with आ] To perfume; आवासयन्तो गन्धेन जग्मुरन्यद्वनं ततः Rām. 2. 103. 41.

आवस्थिक *a.* (**-की** *f.*) [अवस्थायां भवः ठञ्] Suited or adapted to circumstances; धर्मो ह्यावस्थिकः स्मृतः Mb. 12. 36. 11; आवस्थिकक्रमं चापि मत्वा कार्यं निरूपणम्.

आवह् 1 P. 1 To bring; अग्ने पत्नीरिहावह Rv. 1. 22. 9. -2 To bring home (as a bride). -3 To conduce, lead or tend to, produce, bring on; क्रीडमावहति मे स संप्रति R. 11. 73 shames me; मनसो रुजमावहन् Ś. 3. 4 tending to mental anguish; न मे सौख्यमावहति does not tend to my happiness Pt. 1; संगमम् K. 174; Ms. 3. 82. -4 To pay; गृहीतवेतनः कर्म त्यजन्द्विगुणमावहेत् Y. 2. 193. -5 To lead forth, conduct away. -6 To flow (as blood &c.).-7 To bear, support, wear; मण्डनमावहन्तीम् Ch. P. 18. -8 To apply, use, employ; मा रोदीर्धैर्यमावह Mārk. P. -*Caus.* 1 To send for, cause to be brought. -2 To invoke a deity (by means of Mantras); गायत्रीमावाहयामि, गणपतिमावाहयामि &c.

आवह *a.* (As last member of comp.) Producing, leading or tending to, bringing on; क्लेशावहा भर्तुरलक्षणाऽहम् R. 14. 5; so दुःख°, भय°, क्षय° &c. **-हः** 1 N. of one of the seven winds or bands of air, usually assigned to the भुवर्लोक or atmospheric region between the भूर्लोक and स्वर्लोक. -2 One of the seven tongues of fire.

आवहनम् Bringing near, producing.

आवहमान *a.* 1 Bringing near. -2 Followed or succeeded by.

आवाहः 1 Marrying. -2 A religious observance; आवाहाश्च विवाहाश्च सह सूतैर्मया कृताः Mb. 5. 141. 14; 13. 63. 33.

आवाहनम 1 Sending for, inviting, calling. -2 Invoking a deity (to be present) (opp. विसर्जन); आवाहने विनियोगः, आवाहनं न जानामि न जानामि तवार्चनम् Puja Mantra. -3 Offering oblations to fire; आवाहनामौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् Y. 1. 251. **-नी** A particular position of the hands at the time of invoking a deity; हस्ताभ्यामञ्जलिं बद्ध्वाऽनामिकामूलपर्वणोः। अङ्गुष्ठौ निक्षिपेत्सेयं मुद्रा त्वावाहनी स्मृता ॥ Śabdak.

आवालम् [आ-वल्-णिच् अच् Tv.] A basin for water round the root of a tree; cf. आलवालम्.

आविः, See आवी *f.* Pain, suffering. (pl.) Pangs of child-birth.

आविक *a.* (**-की** *f.*) [अविना तल्लोम्ना निर्मितं ठक्] 1 Relating to a sheep; आविकं क्षीरम् Ms. 5. 8, 2. 41.-2 Woollen; वासो यथा पाण्ड्वाविकम् Bri. Up. 2. 3. 6. **-कम्** A woollen cloth, blanket; परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिनसंवृतम् Rām. 5. 10. 6; Ms. 5. 120. -**Comp.** **-सौत्रिक** *a.* made of woollen thread; वैदयस्याविकसौत्रिकम् Ms. 2. 44.

आविक्षितः N. of Marutta, a descendent of अविक्षित; आविक्षितः पार्थिवोसौ मरुत्तः Mb. 12. 20. 13. आविक्षितस्य कामप्रेः...

आविग्न *a.* Distressed, troubled, agitated, confused. **-ग्नः** N. of a fruit-tree (अविग्न; Mar. करवंद).

आवितन् 8 A. To spread over (as rays of light); त्रींल्लोकानावितन्वाना Bhāg. 5. 20. 37.

आविद् 2 U. *Caus.* 1 To make known, report, declare, announce, tell, communicate, inform; किमिति नावेदयसि अथवा किमावेदितेन Ve. 1; राज्ञ आवेदयध्वं मां संप्राप्तम् Rām; आयुषः प्रमाणमावेदयति K. 46, 47, आवेदयन्ति प्रत्यासन्नमानन्दं...निमित्तानि 65, 67 foreshadow; 81, 168; Bk 3. 49; Ku. 6. 21; R. 5. 23; आत्मनः सुमहत्कर्म व्रणैरावेद्य R. 12. 55; K. 158. -3 To bring to, offer, give.

आवित्त *a.* Existing, being; Vāj. 10. 9.

आविद् *a.* Ved. 1 Knowledge. -2 A technical name of the Vedic formulas (in Vāj. 10. 9.) beginning with आविस् and आवित्त.

आविद्वस् *a.* Ved. Knowing fully, skilled in; आविद्वाँ आहे विदुषे करांसि Rv. 4. 19. 10.

आवेदक *a.* Making known, reporting, communicating, **-कः** 1 One who makes known, an informer. -2 A suitor, plaintiff; śukra. 4. 586.

आवेदनम् 1 Communicating, reporting, or addressing respectfully. -2 Representation. -3 Stating a complaint (in law); राज्ञे कुर्यात् पूर्वमावेदनं यः Nārada. -4 A plaint; Śukra 4. 606 -5 Marriage; न विवाहविधावुक्तं विधवावेदनं पुनः Ms. 9. 65.

आवेदनीय, -वेद्य *pot. p.* 1 To be declared or reported. -2 To be made the subject of a plaint.

आवेदित *p. p.* Made known, communicated &c. **-तः** The person to whom something is made known. **-तम्** That which is communicated.

आवेदिन् *a.* 1 Declaring, announcing. -2 Giving orders.

आविदूर्यम् [अविदूरस्य भावः ष्यञ्] Proximity.

आविद्ध, आविध See under आव्यध्.

आविर्भाव &c. See आविस्.

आविल *a.* [आविलति दृष्टिं स्तृणाति विल् स्तृतौ-क Tv.] 1 Turbid, foul, dirty, muddy; पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः M. 2. 8; तस्याविलाम्भःपरिशुद्धिहेतोः R. 13. 36. -2 Impure, spoiled; Ki. 8. 37. fig. also; त्वदीयैश्चरितैरनाविलैः Ku. 5. 37. -3 Dark-coloured, dark-blue, darkish; आविलपयोधराग्रम् V. 5. 8- 4 Dim, obscure; आविलां मृगलेखाम् R. 8. 42. -5 Bedimmed, blurred; प्रवृद्धभक्त्या उद्धर्षहृदयास्राविलेक्षणः Bhāg. 10. 86. 28.

आविलयति Den. P. To sully, make turbid, stain, blot; व्यपदेशमाविलयितुं किमीहसे Ś. 5. 21.

आविश् 6 U. 1 To enter; गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश R. 2. 26, 3. 28. -2 To take possession of, possess, affect; मूढमाविशन्ति न पण्डितम् H. 1. 3; so भयम्, मोहः, क्रोधः &c. -3 To go towards, approach. -4 To go or attain to a

particular state; सुखम्, मन्युम् &c.–5 To arise.–*Caus.* 1 To cause to enter; मय्यावेशित चेतसाम् Bg. 12. 7. –2 To possess; K. 107.

आविष्ट *p. p.* 1 Entered. –2 Possessed (by an evil spirit); आविष्टासि गृहे शून्ये सा त्वं परवशंगता Rām. 2. 12. 18; K. 120, 167, 318. –3 Possessed of, seized or filled with, full of, overpowered or overcome; भय°, क्रोध°, निद्रा°; कृपयाविष्टम् Bg. 2. 1; भोगिनः कञ्चुकाविष्टाः Pt. 1. 65 covered with, clad in. –4 Engrossed or occupied in, intent on (तत्पर, उद्युक्त). **–Comp. –लिङ्ग** *a.* (noun) which in every relationship preserves its own gender (नियतलिङ्ग), *e. g.* प्रधानम्, अर्थः, उपसर्जनम्.

आवेशः 1 Entering into, entrance; आवेशं कृ Pt. 1 to enter or infuse oneself into. –2 Taking possession of, influence, exercise; स्मय° influence of pride R. 5. 19; so मदन°, क्रोध°, भय° &c. –3 Intentness, devotedness to an object, complete absorption in one wish or idea. –4 Pride, arrogance. –5 Flurry, agitation, anger, passion; K.291.–6 Demoniacal possession.–7 Apoplectic or epileptic giddiness.

आवेशनम् 1 Entering, entrance. –2 Demoniacal possession. –3 Passion, anger, fury. –4 A manufactory, work-shop; कारुकावेशनानि Ms. 9. 265. –5 The disc of the sun or the moon. –6 A house, dwelling.

आवेशिक *a.* (–की *f.*) [आवेश-ठञ्] 1 Peculiar, one's own (असाधारण). –2 Inherent. **–कः** A guest, visitor. **–कम्** 1 Entering into. –2 Hospitality.

आविस् *ind.* A particle meaning 'before the eyes', openly', 'evidently' (usually prefixed to the roots अस्, भू and कृ); आचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् Mal 1. 26.

आविर्भू 1 P. To become manifest, appear, become visible, show oneself to; तमस्तपति घर्मांशौ कथमाविर्भविष्यति Ś. 5. 14; तेषामाविरभूद् ब्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम् Ku. 2. 2; आविर्बभूव कुशगर्भमुखं मृगाणां यूथम् R. 9. 55; आविर्भूतप्रथममुकुलाः कन्दलीश्चानुकच्छम् Me.

आविर्भावः, आविर्भूतिः *f.* 1 Manifestation, presence, appearance. –2 An incarnation. –3 Nature or property of things.

आविर्भूत *a.* Become apparent, visible, manifest.

आविर्मण्डल *a.* Manifesting the form of a circle; विधुवति धनुराविर्मण्डलं पाण्डुसूनौ Ki. 14. 65.

आविर्हित *a.* Made visible.

आविष्कृ 8 U. To make apparent, lay bare, reveal, show, manifest, put forth; (यति) आविष्कृतारुणपुरस्सर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2; Śi. 20. 76.

आविष्करणम्, –ष्कारः 1 Manifestation, making visible, showing; असूया गुणेषु दोषाविष्करणम् Sk. –2 The means of making visible.

आविष्कृत *a.* 1 Made visible, manifest, revealed. –2 Known; मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविष्कृतः क्षितौ Mb. 1. 172. 5.

आविष्य *a.* Ved. Manifest.

आविस्तराम् *ind.* In a more manifest way.

आवी *f.* [अवीरेव स्वार्थे अण्] 1 A woman in her courses. –2 A pregnant woman. –3 The pangs of child-birth.

आवीरजा See आवी (1); आवीरजानुगमनम् Mb. 16. 8. 5.

आवीत *a.* [आ-व्ये-क्त] 1 Worn, put on, held after throwing round. –2 Entered, passed, gone. **–तम्** The sacrificial cord worn in any particular position.

आवीतिन् *m.* [आवीत-इनि] A Brāhmaṇa who makes the sacrificial cord hang over the right shoulder.

आवीरचूर्णः The opposite-leaved fig-tree. **–र्णम्** Red powder used in the *Holi* festival.

आवुकः A father (in theatrical language).

आवुत्तः A sister's husband; brother-in-law; U. 1; Ś. 6.

आवृ 5, 9, 10 U. 1 To cover, hide, conceal; आवृणोदात्मनो रन्ध्रम् R. 17. 61; K. 199; आवरीतुमिवाकाशम् Bk. 9. 24; धूमेनाव्रियते वह्निः Bg. 3. 38. –2 To fill, pervade; सर्वमावृत्य तिष्ठति Bg. 13. 13; Ms. 2. 144. –3 To choose, desire. –4 To enclose, obstruct, shut, hem in, block; आवृत्य पन्थानमजस्य तस्थौ R. 7. 31; 12. 28. –5 To keep off; आवव्रे मुसली तरुम् Bk. 14. 109. –*Caus.* 1 To cover or conceal. –2 To ward or keep off.

आवरक *a.* Covering, concealing. **–कम्** A cover, veil.

आवरण *a.* Covering, hiding, obscuring, obstructing; नेत्रावरणमश्रु R. 14. 71. **–णम्** 1 Covering, concealing, hiding, obscuring; सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा R. 5. 13, 19. 46, 19. 16. –2 Shutting, enclosing, fencing.–3 A covering, anything that covers or protects &c.; हस्तौ स्वौ नयति स्तनावरणताम् M. 4. 14; Ś. 3. 21; (fig.) protection, defence; शीलमावरणं स्त्रियाः Rām.; चरित्रावरणाः स्त्रियः Chāṇ. 76. –4 Obstruction, interruption, restraint (of bashfulness &c.); कालेनावरणात्ययात् U. 1. 39. –5 An enclosure, fence, surrounding wall; लब्धान्तरा सावरणेऽपि गेहे R. 16. 7; Ki. 5. 25. –6 A bolt, latch. –7 A shield. –8 An armour; आक्षिप्तचापावरणेषु जालानि Ki. 17. 59. –9 (in phil.) mental blindness (Jaina). **–Comp. –शक्तिः** mental ignorance (which veils the real nature of things).

आवरणिनः *m.* pl. N. of a Buddhist sect.

आवरणीय *a.* Belonging to mental blindness (Jaina).

आवरि (री) तृ *a.* One that covers or envelops; शरैरावारितस्तस्य संयुगे पतगेश्वरः Rām. 3. 51. 12; यः सर्वेषामावरीता वरीयान् Ki. 18. 40.

आवारः Enclosing, keeping off, as in दुरावार q. v.

आवरिका, आवारिः [आवृ बाहु॰ इण्] A shop, a stall (*n.* according to some).

आवृत *p. p.* 1 Covered, screened, concealed. –2 Invested, blocked. –3 Enclosed, surrounded (by a ditch,

wall &c.). -4 Spread, overspread, overcast; आवृते नभस्तले H. 3. -5 Filled or abounding with; सोऽमरावतिसंकाशां हृष्टपुष्टजनावृताम् (प्रविवेश पुरीम्) Rām. 7. 33. 4. -तः A man of mixed origin, the son of a Brāhmaṇa by a woman of the Ugra caste; ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृतो नाम जायते Ms. 10. 15.

आवृतिः *f.* Covering, hiding; see आवरण.

आवृज् 1 Ā. 1 To bestow, give (Ved.) -2 To turn to or towards. -3 To choose; तमेव दयितं भूय आवृङ्क्ते पतिमाम्बिका Bhāg. 4. 7. 59. -*Caus.* 1 To bend, bend down; incline; गौरवेणावर्जितः Pt. 4.; आवर्ज्य शाखाः सदयं च यासाम् R. 16. 19; 13. 17, 24; Mv. 5. 63; K 14, 58; Ku. 2. 26, 3. 54; 7. 54; Me. 48. -2 To subdue, win or gain over, attract, please; आवर्जितानि मनांसि Nāg. 1; मरीचिमावर्जितवतीव श्लाघसे Dk. 45, 58, 133, 155; Mv. 2; K. 368; पवनावर्जितरुग्णपुष्करस्य Bu. Ch. 5. 62; आवर्जितानि च मया सकलसामाजिकमनांसीति मे निश्चयः Nāg. Act 1, between verses 2 and 3. -3 To bring, collect; चतुर्दिगावर्जितसंभृताम् R. 6. 76. -4 To pour out, offer, give; अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतम् Ku. 5. 34; R. 15. 80; तनयावर्जितपिण्डकाङ्क्षिणः 8. 26; 1. 62, 67; Mu. 4; K. 241. -5 To draw or force out; Nāg. 4 and 5; आवर्जितं मया चञ्च्वा हृदयात्तव शोणितम् Nāg. 5. -6 To empty, pour out the contents of (as a jar &c.); कलशमावर्जयति Ś. 1; V. 5; Ku. 7. 10; K. 82, 310.

आवर्जक *a.* Attracting, propitiating.

आवर्जनम् 1 Bending down &c. -2 Giving. -3 Winning over; Dk. 139, 172.

आवर्जित *a.* 1 Inclined, bent down; आवर्जिता किंचिदिव स्तनाभ्याम् Ku. 3. 54. -2 Poured out, made to flow downwards. -3 Overcome, humbled. -तम् A particular position of the moon.

आवृत् 1 Ā. 1 To turn round, revolve. -2 To return, come or turn back; धेनुरावृत्ते वनात् R. 1. 82, 2. 19; एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः Bg. 8. 26. -3 To go to or towards. -4 To be restless or uneasy; रणरणकविवृद्धिं बिभ्रदावर्तमानम् Māl. 1. 41. -*Caus.* 1 To cause to turn or revolve; अक्षवलयमावर्तयन्तम् K. 42 telling the beads. -2 To roll, turn about or over. -3 To cause to roll down, shed (as tears &c.). -4 To attract, win over (see आवृज्). -5 To repeat, recite; आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तः Av. 9. 10. 11.

आवर्तः 1 Turning round, winding, revolving; प्रदक्षिणावर्तशिखः Rām. 6. 73. 23. -2 A whirlpool, an eddy, whirl; नृपं तमावर्तमनोज्ञनाभिः R. 6. 52; दर्शितावर्तनाभेः Me. 28; Dk. 2; आवर्तः संशयानाम् Pt. 1. 191. -3 Deliberation, revolving (in the mind), anxiety. -4 A lock of hair curling backwards, especially on a horse (considered lucky); आवर्ता यस्य जायन्ते धन्यः स तुरगोत्तमः (शालिहोत्र of भोज). -5 The two depressions of the forehead above the eye-brows. -6 A crowded place (where many men live closely together). -7 A kind of jewel. -8 N. of a form of cloud personified; आवर्तो निर्जलो मेघः. -9 Melting (of metals). -10 Doubt; भ्रमं संमोहमावर्तमभ्यासाद्विनिवर्तयेत् Mb. 12. 274. 7. -11 Worldly existence (संसार). -र्तम् A mineral substance, pyrites (माक्षिकधातु).

आवर्तक *a.* [आवर्त एव स्वार्थे कन्] Revolving again and again. -कः 1 N. of a form of cloud personified; जातं वंशे भुवनविदिते पुष्करावर्तकानाम् Me. 6; Ku. 2. 50. -2 Depression above the eye-brows. -3 A whirlpool. -4 Revolution. -5 Revolution of the mind from the influence of the senses. -6 A curl of hair. -7 A sort of poisonous insect. -8 N. of a plant (Mar. टाकळा); -की N. of a creeping plant (बृहद्दन्ती).

आवर्तन *a.* 1 Turning round or towards. -2 Revolving. -नम् 1 Turning round; returning, revolution. -2 Circular motion, gyration. -3 Churning or stirring up anything in fusion. -4 Melting together, fusion, alligation (said of metals). -5 Mid-day, the time when shadows are cast in an opposite direction. -6 Repeating, doing over and over again. -7 Study, practising. -8 A year; आवर्तनानि चत्वारि Mb. 13. 107. 25. -नः 1 Viṣṇu. -2 N. of an उपद्वीप in the जम्बुद्वीप. -नी 1 a crucible. -2 a spoon, ladle. -3 magic art; विद्यामावर्तनीं पुण्यामावर्तयति स द्विजः Rām. 7. 88. 20. (सांग्रहणी विद्या.)

आवर्तिन् *a.* 1 Whirling or turning upon itself, returning; आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन Bg. 8. 16; कालान्तरावर्ति H. 1. 180. -2 Melting, mixing &c. *m.* (-र्ती) A horse having curls of hair on various parts of the body (considered as a sign of auspiciousness). -नी 1 A whirlpool. -2 N. of a plant (अजशृङ्गी).

आवृत् *f.* 1 Causing to turn towards. -2 Turning towards or round; entering. -3 Order, succession, method, mode, manner; अनयैवावृता कार्यं पिण्डनिर्वपणं सुतैः Ms. 3. 248; Y. 3. 2. -4 Progress of an action; occurrence. -5 Turn of a path, course, direction. -6 A purificatory rite; अमन्त्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः Ms. 2. 66.

आवृत्त *p. p.* 1 Turned round, whirled, returned; आवृत्तवृन्तशतपत्रनिभम् Māl. 1. 29. -2 Repeated; द्विरावृत्ता दश द्विदशाः Sk. -3 Learnt (by heart), studied; U. 6. -4 Reverted, returned. -5 Averted. -6 Retreated, fled. -7 Upside down (अधोमुख); (इत्यूर्ध्वेषु) अथावृत्तेषु Chān. Up. 2. 2. 2. -त्तम् Addressing a prayer or songs to a god.

आवृत्तिः *f.* 1 Turning towards; return, coming back; तपोवनावृत्तिपथम् R. 2. 18; यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः Bg. 8. 23. -2 Reversion, retreat, flight. -3 Revolving, whirling, going round; रटति कृतावृत्तिखट्वाङ्घण्टा Māl. 5. 4. -4 Recurrence to the same point or place (of the sun); उदगावृत्तिपथेन नारदः R. 8. 33. -5 Repetition of birth and death, wordly existence; अनावृत्तिभयम् Ku. 6. 77. -6 Repetition in general, an edition (modern use); सप्तमीयमङ्कनावृत्तिः seventh edition. -7 Repeated reading, study; आवृत्तिः सर्वशास्त्राणां बोधादपि गरीयसि Udb. cf. also तस्मादावृत्तिः स्मरणमन्त्रस्य। ŚB. on MS.

12. 1. 42. -8 Use, employment, application. -9 Turn of a way, course or direction. -10 Occurrence. -Comp. -दीपकम् a rhetorical figure; त्रिविधं दीपकावृत्तौ भवेदावृत्तिदीपकम्। (पदस्यार्थस्योभयोर्वा आवृत्तिः). क्रमेणोदाहरणम्:— वर्षत्यम्बुदमालेयं वर्षत्येषा च शर्वरी ॥ उन्मीलन्ति कदम्बानि स्फुटन्ति कुटजोद्गमाः। माद्यन्ति चातकास्तृप्ता माद्यन्ति च शिखावलाः॥ Kuval.

आवृद्धबालकम् *ind.* From old men to children.

आवृष्टिः *f.* Raining, a shower of rain.

आवेगः 1 Uneasiness, anxiety, excitement, agitation, flurry; अलमावेगेन Ś. 3, 7; Amaru. 22; शोक°, दुःख°, साध्वस° &c. किमस्थानमिदमावेगस्य Nāg. 5. -2 Hurry, haste; Ś. 4. -3 Agitation, regarded as one of the 33 subordinate feelings. -गी N. of a tree (वृद्धदारकवृक्ष; Mar. म्हैसवेल).

आवेष्ट् 10 P. 1 To surround; तृणैरावेष्ट्यते रज्जुः is made or formed of straw. Pt. 1. 331. -2 To throttle, strangle; पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः Y. 2. 217.

आवेष्टकः A wall, fence, an enclosure.

आवेष्टनम् 1 Wrapping round, tying, binding. -2 A wrapper, an envelope. -3 A wall, fence, enclosure.

आव्य *a.* (-वी *f.*) [अवेर्मेषस्य विकारः ष्यञ्] 1 Belonging to a sheep. -2 Woollen.

आव्यक्त *a.* Quite clear, intelligible; तद्वाक्यमाव्यक्तपदं तासां स्त्रीणां निशम्य च Rām. 7. 88. 20.

आव्यध् 4 P. 1 To hit, pierce; see अनाविद्ध. -2 To wound. -3 To break or pierce through. -4 To put on; निवस्स्वाऽऽविध्य च स्रजम् Bk. 20. 11. -5 To shoot at, throw or cast towards. -6 To throw away, cast off. -7 To wave, brandish; आविद्धावेव दद्दृशेते Mb. 1. 226. 3; आविध्य शूलं तरसा Bhāg. 10. 59. 8. -8 To pin on. -9 To rouse, agitate, stir up. -10 To drive away, expel; निर्बन्धमाविध्यति Mv. 5. 39.

आविद्ध *p. p.* 1 Pierced, bored, rent, splintered, broken down; उत्पाताविद्धमूर्तिः Mv. 5. 44 rent or contracted; R. 12. 73. -2 Curved, crooked, uneven; V. 4. 52; हर्षाविद्धमभ्युत्थितः Dk. 37. -3 Cast with force; दूरनिक्षेप° Māl. 8 cast forth in taking long strides; Mv. 2; Ms. 9. 40; thrown, put in motion. -4 Disappointed. -5 Fallacious, false. -6 Stupid, foolish. -7 Thrown, placed closely near one another; स पाण्डुराविद्धविमानमालिनीम् Rām. 5. 2. 53. -द्धम् A particular manner of fencing; Hariv. -Comp. -कर्णी, -कर्णिका N. of a plant (पाठा).

आविधः [आ-व्यध्-घञर्थे-क] An awl; drill.

आव्याधिन् *a.* [आ-व्यध्-णिनि] Giving pain, wounding, attacking. -नी A gang of robbers; नम आव्याधिनीभ्यः Rudra.

आव्रश्च् 6 P. To tear off, cut off; यो अस्याः कर्णावास्कुनोत्या स देवेषु वृश्चते Av. 12. 4. 6; tear in pieces, interrupt.

आव्रश्चनम् 1 Cutting or tearing off. -2 The stump of a tree (Ved).

आव्रस्कः Being torn off or tearing itself off (Ved).

आव्रीडकः [आव्रीडानां विषयो देशः] A country inhabited by shameless people.

आश *a.* One who eats, eater (mostly as the last member of comp.); *e. g.* हुताश, आश्रयाश &c. &c. -शः [अश्-घञ्] Eating (as in प्रातराश); पिशिताशदोषः Rām. 5. 5. 8.

आशकम् Eating; Mb. 13. 7. 18.

आशयितृ *a.* 1 Feeding, a feeder. -2 Protecting.

आशिः *f.* The act of eating food.

आशित *a.* 1 Eaten, given to eat. -2 Satisfied by eating; अद्य दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता Rām. 5. 1. 174. -3 Voracious, gluttonous. -तम् 1 Eating. -2 Giving food (in charity); Bri. Up. 4. 1. 2.

आशितंगवीन *a.* [आशिता अशनेन तृप्ता गावो यत्र, खञ् निपातनात् मुम्] Formerly grazed by cattle.

आशितंभव *a.* [आशितोऽशनेन तृप्तो भवत्यनेन P. III. 2. 45] Satiating, satisfying (as food). -वम् 1 Food which produces satisfaction when eaten or enjoyed; आशितंभवं यद् द्रव्यं सा भृतिः सा दक्षिणा। ŚB. on MS. 10. 3. 45, victuals. -2 Satisfaction, satiety (*m.* also); फलैर्येम्वाशितंभवम् Bk. 4. 11; also आशितंभवमुत्कृष्टं वल्गितं शयितं स्थितम् Bk. 6. 106.

आशितृ *a.* Voracious, gluttonous.

आशिन् *a.* 1 Eating (in comp.); फलाशी &c. -2 Aged; नमो युवभ्यो नम आशिनेभ्यः Rv. 1. 27. 13.

आशंस् 1 Ā. (rarely P.) 1 To hope for, expect, desire, wish or long for; स्वकार्यसिद्धिं पुनराशशंसे Ku. 3. 57; Bk. 14. 70, 90; आशंसन्ते सुरसमितयः Ś. 2. 16; M. 1; मनोरथाय नाशंसे Ś. 7. 13. -2 To bless, wish well to; एवं ते देवा आशंसन्तु Mk. 1; इत्याशशंसे करणैरबाह्यैः R. 14. 50. -3 To speak, say. -4 To tell; आशंसता बाणगतिं वृषाङ्के Ku. 3. 14. -5 To ask for, beg. -6 To praise. -7 To repeat, recite. -8 To fear, be afraid of. -*Caus.* To render famous or celebrated.

आशंसनम् 1 Expecting, wishing; इष्टाशंसनमाशीः Sk. -2 Telling, declaring.

आशंसा 1 Desire, wish, expectation, hope; निदधे विजयाशंसां चापे सीतां च लक्ष्मणे R. 12. 44; आशंसा च हि नः Bk. 19. 5. -2 Speech, declaration. -3 Indication, reference; शरत्समयवर्णनाशंसया Ve. 1. -4 Imagination; आशंसापरिकल्पितास्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः Māl. 5. 7.

आशंसित *a.* 1 Wished, hoped, expected. -2 Said, declared. -3 Considered, said to be.

आशंसितृ, आशंसिन् *a.* 1 Wishing, desiring, expecting; V. 2. -2 Announcing, declaring.

आशंसु *a.* [आ-शंस्-उ] सनाशंसभिक्ष उः P. III. 2. 168: 1 Wishing, hoping, desiring; स वृद्धः पापमाशंसुः पाण्डवानां

महात्मनाम् Mb. 12. 39. 25. –2 Desirous, hopeful. लक्ष्मीः पुंयोगमाशंसुः Bk.

आशस् *a.* Ved. [आ-शंस्-क्विप्] Hoping. *f.* 1 Praise. –2 Desire; यदाशसा वदतो मे विचुक्षुभे Av. 7. 57. 1.

आशक् 5 P. Ved. To make one capable or a master or possessor (of a thing).

आशक्त *a.* Able, powerful.

आशक्तिः *f.* Power, ability.

आशिक्षा Desire of learning; Vāj. 30. 10.

आशङ्क् 1 Ā. 1 To suspect, distrust; दयितां साध्वीं त्वमाशङ्किष्वथाः कथम् Bk. 21. 1. –2 To suspect or believe to be: आशङ्कसे यदग्निम् Ś. 1. 27; Śi. 3. 72; Bk. 6. 6. –3 To be in doubt or suspense; संदिग्धमेव सिद्धौ कातरमाशङ्कते चेतः M. 1. 5. –4 To fear, be afraid, apprehend; भरतागमनमाशङ्क्य R. 12. 24; Pt. 392; दत्तपूर्वेत्याशङ्क्यते Māl. 4. –5 To start a doubt or objection.

आशङ्कनीय *pot. p.* 1 To be doubted or suspected. –2 To be apprehended. –3 Doubtful, questionable.

आशङ्का 1 Fear, apprehension; नष्टाशङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति Ś. 1. 15; आशङ्कया भुक्तम् Bh. 3. 5. –2 Doubt, uncertainty; इत्याशङ्कायामाह Gadādhara. –3 Distrust, suspicion; °अन्वित *a.* apprehensive, afraid.

आशङ्कित *p. p.* 1 Feared, dreaded; इदं तदाशङ्कितं गुरुजनेनापि U. 3; doubted, suspected. **–तम्** 1 Fear; apprehension. –2 Doubt, uncertainty.

आशङ्किन् *a.* 1 Doubting, fearing; रघोरभिभवाशङ्कि R. 4. 21; attended with fears: तस्मादम्बुपतेरिवावनिपतेः सेवा सदाशङ्किनी Pt. 1. 284.

आशन *a.* [अशन-अण्] One who feeds. **–नः** 1 N. of a tree (Mar. आसणा); see अशन. –2 The thunderbolt.

आशय &c. See under आशी.

आशरः [आ-शॄ-अच्] 1 Fire. –2 A demon, goblin (रक्षस्); स शरदाऽऽशरदावदवानलः Rām. ch. 4. 67. –3 Wind; आशरस्तु पुमान् वैश्वानरे च रजनीचरे Medinī.

आशारिकः, आशारिकम् Violent and acute pain in the limbs: rheumatic pains; Av. 19. 34. 10.

आशलः A tree; see जीवक.

आशवम् [आशोर्भावः अण्] 1 Speed, quickness. –2 Distilled spirit; more usually written आसव q. v.

आशसनम् Ved. Cutting up an animal (when killed).

आशा [आसमन्तात् अश्नुते आ-अश्-अच्] 1 (*a*) Hope, expectation, prospect; तामाशां च सुरद्विषाम् R. 12. 96; आशा हि परमं दुःखं नैराश्यं परमं सुखम् Subhāṣ.; त्वमाशे मोघाशे Bh. 3. 6; so °भग्न, °हत, °निराश &c. (*b*) Wish, desire (in Bh. 3-45 आशा is compared to a river). –2 False hope or expectation. –3 Space, region, quarter of the compass, direction; अगस्त्याचरितामाशामनाशास्यजयो ययौ R. 4. 44; Ki. 7. 9; Mark also the pun on the word आशा (a direction, a desire) in आशापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्राणिताशेषविश्वः (सूर्यः) Nāg. 3. 18. **–Comp. –अन्वित, –जनन** *a.* hopeful, inspiring hope; वचोभिराशाजननैः V. 3. 9. **–कृत** *a.* attended with the hope of success. **–गजः** a guardian elephant of a quarter or point of the compass; see अष्टदिग्गज. **–तन्तुः** a thread of hope, slender hope; चिरादाशातन्तुस्त्रुटतु Māl. 4. 3, 9. 26. **–पालः** 1 a guardian or regent of the regions or quarters; see अष्टदिक्पाल. –2 A chief ruling over 10000 villages. Śukra 1. 191. **–पिशाचिका** deceptive or illusive hope, phantom of hope. **–पुरगुग्गुलुः** or **–संभवः** a kind of Bdellium. **–प्राप्त** *a.* successful (= प्राप्ताश). **–बन्धः** 1 the tie or bond of hope, confidence, trust, expectation; गुर्वपि विरहदुःखमाशाबन्धः साहयति Ś. 4. 16; Ve. 6. 25; V. 3; U. 3; Me. 10. –2 consolation. –3 a spider's web. **–भङ्गः** disappointment. **–वह** *a.* inspiring hope. **(–हः)** N. of a son of heaven. **–वासस्** *a.* Naked: Bh. **–विभिन्न** *a.* disappointed in expectation. **–हीन** *a.* despairing, despondent.

आशावत् *a.* Having hopes, trusting.

आशाढः See अ (आ) षाढ.

आशारः Shelter; °एषिन् seeking shelter; आशारैषी कृशगुरेस्तम् Av. 4. 15. 6.

आशास् 2 Ā. 1 To bless, pronounce or give a blessing; ऋक्छन्दसा आशास्ते Ś. 4; किमन्यदाशास्महे केवलं वीरप्रसवा भूयाः U. 1. –2 To desire, wish, hope, expect; यस्य भवान् मङ्गलमाशास्ते Ve. 6; Ms. 3. 80; सर्वमस्मिन्वयमाशास्महे Ś. 7; आशासत ततः शान्तिम् Bk. 17. 1. –3 To order, command, relate (P. also in this sense). –4 To praise. –5 To subdue; आ नो जीवान् वरुण तासु शाधि Rv. 2. 28. 9.

आशास्य *pot. p.* 1 To be obtained by a boon. –2 To be blessed; अस्माभिरप्यनाशास्यो रामस्य महिमान्वयः Mv. 4. 13. –3 To be wished for, desirable; अनाशास्यजयो ययौ R. 4. 44 (who had not to *wish for victory*, to whom victory came unsought). **–स्यम्** 1 A thing to be wished for, wish, desire; संपत्स्यते सर्वाशिषः Mu. 7; आशास्यमीतिविगमप्रभृति प्रजानाम् M. 5. 20. –2 A blessing, benediction; आशास्यचिन्तास्तिमितो बभूव Ku. 7. 87; आशास्यमन्यत् पुनरुक्तभूतम् R. 5. 34.

आशिस् *f.* (°शीः, °शीर्भ्याम् &c.) [आशास्-क्विप्, अत इत्वम्] A blessing, benediction. (It is thus defined:- वात्सल्याद्यत्र मान्येन कनिष्ठस्याभिधीयते। इष्टावधारकं वाक्यमाशीः सा परिकीर्तिता.) आशिस् is sometimes distinguished from वर, the former being taken to be merely an expresion of one's good wishes which may or may not be realized; while a वर is a boon which is more permanent in character and surer of fulfilment; cf. वरः खल्वेष नाशीः Ś. 4; आशिषो गुरुजनवितीर्णा वरतामापद्यन्ते K. 291; अमोघाः प्रतिगृह्णन्तावर्घ्यानुपदमाशिषः R. 1.44, 11. 6; Ku. 5. 76, 7.47. –2 Act of bestowing a blessing upon others. –3 A prayer, wish, desire; जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः Ku. 5. 76, Bg. 4. 21, 6. 10,

–4 A serpent's fang (cf. आशी). –5 One of the eight chief medicaments (वृद्धि). –Comp. –उक्तिः, –वादः, –वचनम् (आशीर्वादः &c.) a blessing, benediction, expression of a prayer or wish; आशीर्वचनसंयुक्तां नित्यं यस्मात् प्रकुर्वते S. D. 6; Ms. 2. 33. –विषः (आशीविषः) 'having poison in its fangs', a snake.

आशिञ्जित (also **आसिञ्जित**) *a.* Tinkling (as of the ornaments worn on the hands and feet); पदेन नापेक्षत सुन्दराणां संपर्कमासिञ्जितनूपुरेण Ku. 3. 26.

आशित, आशिन् &c. See under आश.

आशिन *a.* Ved. Aged; see आशन.

आशिर् *f.* [आश्रीयते पच्यते आ-श्री-क्विप् Tv.] Milk &c. that is being boiled; (क्षीरादिकम् श्रपणद्रव्यम् Say.); the milk mixed with the Soma juice to purify it.

आशिर *a.* Voracious. –रः 1 Fire. –2 The sun. –3 A demon.

आशी [आशीर्यतेऽनया, आ-शॄ-क्विप् पृषो०] 1 A serpent's fang; विषमाशीभिरनारतं धमन्तः Śi. –2 A kind of venom. –3 A blessing, benediction. –Comp. –विषः [आस्यां विषमस्य] 1 a snake; गरुत्मदाशीविषभीमदर्शनैः R. 3. 57. –2 a particular kind of snake; कर्णाशीविषभोगिनि प्रशमिते Ve. 6. 1.

आशी 2 Ā. 1 To lie or sleep on; कुसुमान्याशेरते षट्पदाः V. 2. 23. v. l. –2 To pass (the night) in sleep. –3 To wish, pray for; सुद्युम्नस्याशयन्पुंस्त्वमुपाधावत शंकरम् Bhāg. 9. 1. 37. –4 To dwell, live, inhabit.

आशयः [आ-शी-अच्] 1 A bed-chamber, resting-place, asylum. –2 A place of residence, abode, seat, retreat; वायुर्गन्धानिवाशयात् Bg. 15. 8; अपृथक्° U. 1. 45. v. l. –3 Sleeping, lying down. –4 Receptacle, reservoir; विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः Ki. 2. 3; cf. also words like जलाशय, आमाशय, रक्ताशय &c.; कामात्पिबति चाशयान् Mb. 12. 236. 24. –5 Any recipient vessel of the body; the Āśayas are 7:– वात°, पित्त°, श्लेष्मन्°, रक्त°, आम°, पक्व° (and गर्भ° in the case of women). –6 The stomach; आशयाग्निदीप्तिः Dk. 160. –7 Meaning, intention, purport, gist; अर्थेन्द्रियाशयज्ञानैर्भगवान्परिभाव्यते Bhāg. 12. 11. 22. इत्याशयः; एवं कवेराशयः (oft. used by commentators; see अभिप्राय). –8 The seat of feelings, mind, heart; तन्मे दहति गात्राणि विषं पीतमिवाशये Rām. 6. 5. 6. अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः Bg. 10. 20; Mv. 2. 37. –9 Disposition of mind; द्रव्यस्वभावाशयकर्मकालैरेकादशामी मनसो विकाराः Bhāg. 5. 11. 11. –10 Prosperity. –11 A barn. –12 Will or pleasure. –13 Virtue or vice (as the eventual cause of pleasure or pain). –14 Fate, fortune. –15 Property, possession. –16 A miser. –17 A kind of pit (made for catching animals); आस्ते परमसंतप्तो नूनं सिंह इवाशये Mb. –18 N. of a tree (पनस). –Comp. –आशः fire.

आशु *a.* [अश्-व्याप्तौ उण्] Fast, quick –शुः Ved. 1 'The quick one', a horse. –2 Rice (ripening quickly in the rainy season). –शु *ind.* Fast, quickly, immediately, directly; Bg. 2.65; वर्त्म भानोस्त्यजाशु Me. 41,22. [cf. L. *acu*; Gr. *okus*.] –Comp. –आपस् *a.* obtaining quickly. –कारिन्, –कृत् *a.* 1 doing anything quickly, smart, active. –2 operating quickly (as a medicine). –कोपिन् *a.* irascible, irritable. –क्रिया quick operation of a medicine. –ग *a.* swift, quick. (–गः) 1 the wind. –2 the sun. –3 an arrow; पपात्वनास्वादितपूर्वमाशुगः R. 3. 54, 11. 83, 12. 91 –गामिन् *a.* going quickly. *m.* the sun. –तोष *a.* easily appeased or pleased. (–षः) an epithet of Śiva. –पत्री a tree which yields frankincense (शल्लकीलता). –पत्वन् *a* flying quickly. –फलः A kind of weapon. –बोध *a.* teaching quickly, N. of a treatise of grammar. –या *a.* going quickly. –*ind.* quickly. –व्रीहिः rice ripening in the rainy season. –षेण *a.* Ved. having swift arrows. नम आशुषेणाय चाशुरथाय च Rudra. –संधेय *a.* Easy to be joined together or reconciled. –हेमन् *a.* running on quickly, urging the horses. –हेषस् *a.* Ved. quickly neighing; having quick horses, quickly praised; (शीघ्रशब्दायमान). N. of the Aśvins.

आशुत्वम्, –ता Quicknees, speed.

आशुमत् *ind.* Quickly; यथा मनो मनस्केतैः परापतत्याशुमत् Av. 6. 105. 1.

आशीमत् *m.* [आशोर्भावः इमनिच्] Quickness.

आशुशुक्षणि *a.* [आ शुष् सन् अनि Uṇ. 2. 102] 1 Being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies (Say.). –2 Shining forth. –णिः 1 Wind, air. –2 Fire; Bhāg. 8. 19. 26; मन्त्रपूतानि हवींषि प्रतिगृह्णात्वेनम् प्रीत्याशुशुक्षणिः K. 44. cf. also Bhāg. 8. 19. 26.

आशू *a.* Quick, fast (Ved.).

आशोकुटिन् *m.* A mountain.

आशोकेय *a.* (–यी *f.*) [अशोक-ढञ्] (A place &c.) Near an Aśoka tree.

आशोषणम् The act of drying.

आशौचम् [अशुचेर्भावः अण्; P. VII. 3. 30] Impurity, see अशौचम्; दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते Ms. 5. 59, 61, 62, 74, 80; Y. 3. 18. –निर्णयः N. of a work.

आशौचिन् *a.* Impure.

आश्चर्य *a.* [आ-चर्-ण्यत् सुट् आश्चर्यमनित्ये P. VI. 1. 147] Marvellous, wonderful, extraordinary, astonishing, strange, curious आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपेन Sk.; तदनु ववृषुः पुष्पमाश्चर्यमेघाः R. 16. 87; °दर्शनो मनुष्यलोकः Ś. 7. –र्यम् 1 A wonder, miracle, marvel; किमाश्चर्यं क्षारदेशे प्राणदा यमदूतिका Udb. कर्माश्चर्याणि U.1. wonderful deeds; K. 65; Mv. 1; Bg. 11. 6; 2. 29. –2 Surprise, wonder, astonishment; °मय Bg. 11. 11. –3 A strange appearance, prodigy –4 (Used as an exclamation) A wonder, how strange or curious; आश्चर्यं परिपीडितोऽभिरमते यच्चातक-

स्तृष्णया Chat. 2. 4; usually with यच्च, यत्र or यदि with a following potential or future. –Comp. –भूत a. wonderful, being an object of wonder; K. 8.

आश्चर्यता, –त्वम् Wonderfulness, astonishment.

आश्चो (श्च्यो) तन a. Sprinkling. –नम् 1 Aspersion, sprinkling; U. 2 –3 Applying ghee &c. to the eyelids.

आश्म a. (–श्मी f.) [अश्मन-अण्] Made of stone, stony. –श्मः Anything made of stone. –Comp. –भारिक a. having a mass of stones. –रथ्यः N. of a teacher of ritual.

आश्मन a. (–नी f.) [अश्मनो विकारः अण्] Stony, made of stones. स चापमाश्मनप्रख्यं सेतुं धत्तेऽन्यदुर्वहाम् Bk. –नः 1 Anything made of stone. –2 N. of Aruṇa, the charioteer of the sun.

आश्मरिक a. (–की f.) [अश्मर्येन स्वार्थे वा° ठञ्] Suffering from stone in the bladder. –कः N. of a disease (अश्मरी q. v.).

आश्मिक a. (–की f.) 1 Made of stone. –2 Carrying or bearing stones.

आश्यै 1 Ā. To become congealed or coagulated, to become dry; यावन्नाश्यायते वेदिः R. 17. 37.

आश्यान p. p. 1 Congealed, consolidated; पङ्कैरिवाश्यानघनैस्तटानि Ki. 16. 10; अन्तरालमाश्यानरुधिरबिन्दुना K. –2 Partially dried; पथश्चाश्यानकर्दमान् R. 4. 24; Ku. 7. 9; dried by fumigation (as hair); R. 17. 22.

आश्रपणम् [आ-श्रा-णिच् ल्युट्] The act of cooking or boiling.

आश्रम् [अश्रमेव, स्वार्थेऽण्] Tear.

आश्रमः, –मम् [आ-श्रम् आधारे घञ् वृद्ध्यभावः] 1 A hermitage, hut, cell, dwelling or abode of ascetics; शरणान्यशरण्यानि आश्रमाणि कृतानि नः Rām. 7. 6. 5. –2 A stage, order, or period of the (religious) life of a Brāhmaṇa (These are four:—ब्रह्मचर्य the life of a student; गार्हस्थ्य the life of a house-holder; वानप्रस्थ the life of an anchorite or hermit, and संन्यास the life of a Bhikṣu or beggar. Kṣatriyas (and Vaiśyas also) can enter, upon the first three Āśramas; cf. Ś. 7. 18; V. 5; (according to some authorities they can enter the fourth also; cf. स किलाश्रममन्त्यमाश्रितः R. 8. 14; पूर्वाश्रमः Ku. 5. 50.. –3 A college, school. –4 A wood or thicket (where ascetics practise penance). –5 N. of Viṣṇu. –Comp. –उपनिषद् N. of an upaniṣad –गुरुः the head of a religious order, a preceptor, principal. कर्तुमाश्रमगुरुः स चाश्रमत् Śi. –धर्मः 1 the special duties of each order or life. –2 the duties of one leading a hermit's life; य इमामाश्रमधर्मे नियुङ्क्ते Ś. 1. –पदम्, –मण्डलम्, –स्थानम् 1 a hermitage (including the surrounding grounds), a penance forest (तपोवनम्); शान्तमिदमाश्रमपदम् Ś. 1. 16. –2 a period in the religious life of a Brāhmaṇa. –पर्वन् n. The first section of the fifteenth book of the Mahābhārata. i. e. आश्रमवासिकपर्वन्. –भ्रष्ट a. fallen from any religious order, apostate. –लक्षणम् An indicatory mark of the religous order, cf. मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारीति लक्ष्यते। गृहस्थो दानवेदाद्यैर्नखलोम्ना वनाश्रितः॥ त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक्। यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती न चाश्रमी॥ (दक्षसंहिता.) –वासः residence in a hermitage. –वासिक a. relating to residence in a hermitage; °कं पर्व the 15th book of the Mb. –वासिन्, –आलयः, –सद् m. an ascetic, hermit.

आश्रमिक a., **आश्रमिन्** a. [आश्रम-ठन् इनि] 1 Belonging to one of the four orders or periods of religious life; Ms. 6. 90-91, 12. 111, यस्मात्त्रयोऽप्याश्रमिणो ज्ञानेनान्नेन चान्वहं। गृहस्थेनैव धार्यन्ते 3. 78. –2 Belonging to a hermitage.

आश्रवः 1 Stream, river. –2 Fault, transgression; see आस्रव and under आश्रु also.

आश्रि 1 U. 1 (a) To resort or betake oneself to; to have recourse to (a place, way, course of action &c.); विचरितमृगयूथान्याश्रयिष्ये वनानि V. 5. 17; निम्नगां आश्रयन्ते Rs. 1. 27; दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्य K. 128. 132; न वयं कुमारमाश्रयामहे Mu. 4; आशिश्राय च भूतलम् Bk. 14. 111 fell on the ground; 17. 92; वृत्तिमाश्रित्य वैतसीम् R. 4. 35 resorting to or following; so धैर्यम्, शोकम्, बलम्, मित्रभावम्, संस्कृतमाश्रित्य &c.; आश्रित्य having recourse or reference; तामाश्रित्य M. 4. 1, कतमत्प्रकरणमाश्रित्य गीयताम् Ś. 1. (b) To seek refuge with, dwell with or in, inhabit (as a place &c.); शरण्यमेनमाश्रयन्ते R. 13. 7; Pt. 1. 51; तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्ते सर्वे आश्रमाः Ms. 3. 77; सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते. –2 To go through, experience: एको रसः...पृथक् पृथगिवाश्रयते विवर्तान् U. 3. 47. –3 To rest or depend upon. –4 To adhere or stick to, fall to the lot of, happen, occur; पापमेवाश्रयेदस्मान् Bg. 1. 36 we shall incur sin. –5 To choose, prefer. –6 To assist, help.

आश्रयः [आश्रि-अच्] 1 A resting-place, seat, substratum; सौहृदादपृथगाश्रयामिमाम् U. 1. 45. so आश्रयासिद्ध q. v. below. –2 That on which anything depends or rests or with which it is closely connected. –3 Recipient, receptacle, a person or thing in which any quality is present or retained &c.; तमाश्रयं दुष्प्रसहस्य तेजसः R. 3. 58. –4 (a) A place of refuge, asylum; shelter: भर्ता वै ह्याश्रयः स्त्रीणाम् Vet.; तदहमाश्रयोन्मूलनेनैव त्वामकामां करोमि Mu. 2. (b) A dwelling, house. –5 Having recourse or resort to, resort; oft. in comp. साभूद्रामाश्रया भूयः R. 12. 35; नानाश्रया प्रकृतिः &c. –6 Following, practising; योऽवमन्येत ते मूले हेतुशास्त्राश्रयाद् द्विजः Ms. 2. 11. –7 Choosing, taking, attaching oneself to. –8 Dependence on; oft. in comp; मम सर्वे विषयास्त्वदाश्रयाः R. 8. 69. –9 Patron, supporter; विनाश्रयं न तिष्ठन्ति पण्डिता वनिता लताः Udb. –10 A prop, support; वृक्षेषु विद्धमिषुभिर्जघनाश्रयेषु R. 9. 60. –11 Help, assistance, protection. –12 A quiver; बाणमाश्रयमुखात् समुद्धरन् R. 11. 26. –13 Authority, sanction, warrant. –14 Connection, relation, association. राघवाश्रयसत्कथाः Rām.

6. 90. 93. -15 Union, attachment. -16 A plea, an excuse. -17 Contiguity, vicinity. -18 Seeking shelter or protection with another (= संश्रय), one of the six *guṇas*, q. v. -19 An appropriate act, or one consistent with character. -20 Source, origin. -21 (In gram.) The subject, or that to which the predicate is attached. -22 (With Buddhists) The five organs of sense with *Manas* or mind. -Comp. -असिद्धः, -द्धिः *f.* a kind of fallacy, one of the three sub-divisions of असिद्ध; (that whose substratum is false or fictitious); *e. g.* गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात्सरोजारविन्दवत्. -आशः, -भुज् *a.* consuming everything with which it comes in contact. (-आशः, -क्) 1 fire; दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये। किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत्॥ Udb. -2 *a.* forfeiter of asylum. -3 the constellation कृत्तिका. -भूत *a.* one who is the refuge or support (of another person). -लिङ्गम् an adjective (a word which must agree in gender with the word which it qualifies or refers to).

आश्रयण *a.* (-णी *f.*) 1 Resorting to, seeking refuge with; पुनरङ्काश्रयणी भवामि ते Ku. 4. 20. -2 Referring to. -णम् 1 Betaking oneself to, taking refuge with. -2 Accepting, choosing. -3 Joining. -4 Refuge, asylum.

आश्रयणीय *pot. p.* 1 To be had recourse to; कोशेनाश्रयणीयत्वमिति तस्यार्थसंग्रहः R. 17. 60. -2 To be practised or followed &c.

आश्रयिन् *a.* 1 Resting with, dependent on. -2 Related to, concerning; तदाश्रयिणी कथा V. 3. 10; K. 213. -3 Resorting to; मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन R. 6. 4; Ratn. 2. अहमेत्य पतङ्गवर्त्मना पुनरङ्काश्रयिणी भवामि ते Ku. 4. 20. -आश्रयिन् *m.* A complementary detail. आश्रयित्वविशेषेण भावोऽर्थः प्रतीयेत। MS. 4. 1. 18.

आश्रित *p. p.* (Used actively) (with an acc.) 1 Resorting to, having recourse to; स किलाश्रममन्त्यमाश्रितः R. 8. 14; कृष्णाश्रितः = कृष्णमाश्रितः Sk.; मानुषीं तनुमाश्रितम् Bg. 9. 11; R. 1. 13. -2 Dwelling in, inhabiting, seated or resting on, stationing oneself at or on; इदं स्फटिकतलमाश्रितो भवामि M. 4; so वातायनमाश्रितः पश्यति; द्रव्याश्रितो गुणः Ak.; R. 12. 21, 1. 75; हार°, दुर्ग° &c. -3 Using, employing. -4 Following, practising, observing; माध्यस्थ्यम्, धर्मम्, प्रव्रज्याम्; कल्पवृक्षा इवाश्रिताः Ku. 6. 6; Bk. 7. 42. -5 Receiving anything as an inherent or integral part. -6 Dependent on; राष्ट्रं बाहुबलाश्रितम् Ms. 9. 255. -7 Referring to, regarding; भीष्माश्रिताः कथाः Mb.; उवाच धर्मसंयुक्तमश्वमेधाश्रितं वचः Rām. 7. 91. 6. -8 (Passively used) Resorted to, inhabited &c.; चटकाश्रिता शाखा Pt. 1; R. 3. 11. -तः A dependent servent, follower; अस्मदाश्रितानाम् H. 1; प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु Ku. 3. 1. -तम् (pl.) The objects perceived by the senses and mind.

आश्रिः *f.* The edge of a sword.

आश्रु 5 P. 1 To hear, listen to. -2 To promise (with dat. of person; cf. P. I. 4. 40; Y. 2. 196). -3 To accept, undertake. -*Caus.* 1 To cause to hear, -2 To call, particularly in ritualistic formulas; ओमित्याश्रावयति Ch. Up. 1. 1. 9. -3 To draw towards, win over, attract; आश्रावयेदस्य जनं Bk. 12. 30. -4 To say, repeat (as a Mantra). ओं श्रावयेत्याश्रावयन्ति Tait. Up. 1. 8. 1.

आश्रव *a.* [आ-श्रु-अच्] Obedient, compliant; भिषजामनाश्रवः R. 19. 49; यथाःपथावश्रवतापदोत्थान् N. 3. 84. -वः 1 A promise, engagement. -2 Fault, transgression. -3 One of the categories according to the Jainas. -4 Worldly torment or pain (cf. अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः आश्रवाः -इति पतञ्जलिः). सवितर्कविचारमवाप्य शान्तं प्रथमं ध्यानमनाश्रवप्रकारम् Bu. Ch. 5. 10. (see आस्रव.)

आश्रावणम् 1 Calling out so as to make one listen. -2 N. of certain short words uttered at ceremonies; ओं स्वधेत्याश्रावणमस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावणम् Āśval.

आश्रुत *p. p.* 1 Heard. -2 Promised, agreed, accepted. -तम् Calling so as to make one listen.

आश्रुतिः *f.* 1 Hearing. -2 Accepting.

आश्रुकर्ण *a.* One whose ears hear all around (Ved.).

आश्लिष् 4 P. 1 To embrace, clasp; प्रदीप्ते रागाग्नौ सुदृढतरमाश्लिष्यति वधूम् Bh. 3. 92. -2 To cleave or stick to.

आश्लिष्ट *p. p.* 1 Embraced, clasped; used actively also; P. III. 4. 72. आश्लिष्टो लक्ष्मीम् Sk. -2 Connected, interwoven, blended; परस्पराश्लिष्टशाखैः पादपैः Mb. -3 Joined to, touching, in contact with; अवनितलाश्लिष्टललाटरेखया K. 67; अङ्गद °भुज R. 6. 53; Śi. 3. 72; मेघमाश्लिष्टसानुम् Mc. 2. -4 Joining what adheres or attaches to. -5 Invested; spread. -6 Deduced, concluded.

आश्लेषः 1 Embracing, clasping, an embrace; आश्लेष; लोलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीम् Śi. 2. 17; Amaru. 17, 74, 95- कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने Me. 3, 108. -2 Contact, intimate connection; relation; सामीप्याश्लेषविषयैर्व्याप्त्याधारश्चतुर्विधः Mugdha. -3 The site of an act. -षाः *f.* (pl.) N. of the ninth Nakṣatra.

आश्लेषण Adherence, hanging on.

आश्व *a.* (-श्वी *f.*) [अश्वस्येदम् अण्] 1 Belonging to or coming from a horse, equestrian; आश्वं कफहरं मूत्रं कृमिदद्रुषु शस्यते Suśr. -2 Drawn by horses (as a chariot). -श्वम् 1 A number of horses. -2 A chariot drawn by horses. -3 The state or action of a horse (अश्वस्य भावः कर्म वा Sk.).

आश्वत्थ *a.* (-त्थी *f.*), **आश्वत्थिक** (-की *f.*) [अश्वत्थस्येदम् अण् ठक् वा P. IV. 2. 22] 1 Relating to or made of the holy fig-tree. -2 Relating to the fruit-bearing season of this tree, as a मुहूर्त. -त्था The night having the अश्वत्थ Nakṣatra. -त्थम् The fruit of the holy fig-tree.

आश्वभारिक *a.* (**-की** *f.*) = अश्वभारं हरति, वहति आवहति वा.

आश्वमेधिक *a.* (**-की** *f.*) [अश्वमेधाय हितं ठक्] Belonging to the Horse-sacrifice. **-कम्** N. of the 14 th Parvan of Mahābhārata.

आश्वयुज *a.* (**-जी** *f.*) [अश्वयुज-अण्] 1 Belonging to the month Āśvina. -2 Born under the constellation अश्वयुज्. **-जः** The month आश्विन; भाद्रपदाश्वयुजौ वर्षाः Suśr.; त्यजेदाश्वयुजे मासि मुन्यन्नं पूर्वसंचितम् Ms. 6. 15; Y. 3. 47. **-जी** The day of the full moon in Āśvina.

आश्वयुजक *a.* (**-की** *f.*) Sown on the day of full moon in Āśvina.

आश्वरथ *a.* (**-थी** *f.*) [अश्वरथ-अञ्] Belonging to a chariot drawn by horses.

आश्वलक्षणिक *a.* (**-की** *f.*) [अश्वलक्षण-ठक्] Knowing the marks of horses. **-कः** A farrier, groom.

आश्विक *a.* (**-की** *f.*) [अश्व-ठञ्] Relating to a horse, drawn by horses, equestrian, cavalier. **-कः** 1 A cavalier. -2 A combination of stars or omens presaging acquisition of horses.

आश्विन *a.* (**-नी** *f.*) 1 Belonging or sacred to the Aśvins (अश्विनौ देवते अस्य). -2 Pervading. **-नः** 1 N. of a month (in which the moon is near the constellation Aśvini). -2 A sacrifice or a weapon presided over by the Aśvins. -3 (du.) The Aśvins. **-नी** 1 N. of certain bricks. -2 A pile, stack (चितिभेदः). **-नम्** A day's journey for a horse or rider (Ved.). **-चिह्नितम्** The autumnal equinox.

आश्विनेयः *m.* [अश्विन्याः अपत्यं ढक्] The two Aśvins (physicians of gods). -2 N. of Nakula and Sahadeva, the last two of the five Pāṇḍava princes -3 A day's journey for a horse.

आश्वीन *a.* (**-नी** *f.*) [अश्व-खञ्] Made or traversed by a horse as a journey &c.; नोऽध्वा Sk. **-नः, -नम्** The distance travelled by a horse in a day; सहस्राश्वीने वा इतः स्वर्गो लोकः Ait. Br.

आश्वीयम् A number of horses.

आश्वलायनः N. of the author of a celebrated ritual work, called the Āśvalāyana Sūtras; कौसल्यश्चाश्वलायनः Praśn. Up. 1. 1. **-शाखा** The school of आश्वलायन.

आश्वस् 2 P. 1 To breathe; सुखमाश्वसन्ति गिरयः Mv. 5. 51 are lying at ease. -2 To breathe freely, recover breath, take courage, take heart, rest secure, be at ease; प्रत्ययादाश्वसत्यः Me. 8; दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत् Pt. 1. 307; Bk. 4. 38, 5. 23. -3 To revive. -4 To have confidence in. -*Caus.* 1 To encourage, comfort, console, cheer up; Bg. 11. 50; आश्वास्य पाययित्वा च परिप्लाव्य च वाजिनः Mb. 4. 67. 19. तदा संकीर्तनेनाश्वासयाम्यात्मानम् V. 3; R. 12. 5, 14. 58, 15. 45; Me. 115; V. 5. 16. -2 To refresh, gratify; छायाश्वासितपथिकजनसार्थः Pt. 2. -3 To conciliate.

आश्वासः 1 Taking or recovering breath, breathing freely, recovery, revival. -2 Consolation, cheering up, inspiring confidence; आश्वासस्नेहभक्तीनामेकमालम्बनं महत् U. 6. 10. -3 An assurance of safety or protection. -4 Cessation, completion, stop. -5 A chapter or section of a book. -6 A probable story.

आश्वासक *a.* Consolatory, comforting. **-कः** Clothing.

आश्वासनम् Consoling, encouraging, cheering up, consolation; तदिदं द्वितीयं हृदयाश्वासनम् Ś. 7; देवस्याश्वासनं भवति Pt. 1 cheering up of spirits, recovery.

आश्वासिक *a.* Trustworthy, reliable; Mb.12.218.22.

आश्वासिन् *a.* [आ-श्वस्-णिनि] 1 Breathing freely, reviving, becoming cheerful; मनस्तु तद्भावदर्शनाश्वासि Ś.2.1. -2 Consoling.

आषाढः [आषाढी पूर्णिमा अस्मिन्मासे अण्] 1 N. of a Hindu month (corresponding to part of June and July); आषाढस्य प्रथमदिवसे Me.2; शेते विष्णुः सदाषाढे कार्तिके प्रतिबोध्यते V.P. -2 A staff of the Palāśa wood carried by an ascetic; अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाक् Ku. 5. 30. -3 The Malaya mountain. **-ढा** The 20th and the 21st lunar mansions usually called पूर्वाषाढा and उत्तराषाढा. **-ढी** The day of full moon in the month of Āṣāḍha; तस्य नित्यं सदाऽऽषाढ्यां माध्यां च बह्वो द्विजाः Mb. 12. 171. 17. -Comp. **-भव, -भू** *a.* produced in the month of Āṣāḍha. (**-वः,-भूः**) the planet Mars.

आषाढकः The month आषाढ.

आषाढिन् *a.* Bearing a Palāśa staff; गृहीतव्रतेनाषाढिना; K. 21.

आषाढीय *a.* [आषाढा-छ] Born under the constellation Āṣāḍhā.

आष्टमः [अष्टमो भागः, अष्टम-ञ] The 8th part; P. V. 3. 50-1.

आष्ट्रम् [अश्-व्याप्तौ ष्ट्रन् Uṇ. 4. 159] Sky, ether, atmosphere. **-ष्ट्रा** A prick or goad for driving cattle.

आष्ट्री 1 An extensive forest; आष्ट्र्यां पदं कृणुते अग्निधाने Rv. 10. 165. 3. -2 A kitchen, fire-place.

आस्, आः *ind.* An interjection, implying (*a*) Recollection; आः उपनयतु भवान् भूर्जपत्रम् V. 2. (*b*) Anger; आः कथमद्यापि राक्षसत्रासः U. 1; आः पापे तिष्ठ तिष्ठ Māl. 8. (*c*) Pain; आः शीतम् K. P. 10. (*d*) Angry contradiction (अपाकरण); आः क एष मयि स्थिते Mu. 1; आः वृथामङ्गलपाठक Ve. 1. (*e*) Sorrow, regret; विद्यामातरमाः प्रदर्श्य नृपचूनं भिक्षामहे निस्त्रपाः Udb.; (आः स्मरणेऽपाकरणे कोपसंतापयोस्तथा Med.).

आस् I. 2 Ā. (आस्ते, आसांचक्रे, आसिष्ट; आसितुम्, आसित) 1 To sit, lie, rest; Bg. 2. 45; एतदासनमास्यताम् V. 5; आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः Ms. 2. 193. -2 To live, dwell; तावद्वर्षाण्यासते देवलोके Mb.; यत्रास्मै रोचते तत्रायमास्ताम् K. 196; कुरूनास्ते Sk.; यत्रामृतास आसते Rv. 9. 15. 2; Bk. 4. 6, 8.79.

–3 To sit quietly, take no hostile measures, remain idle; आसीनं त्वामुत्थापयति द्वयम् Śi. 2. 57. –4 To be, exist. –5 To be contained in; जगन्ति यस्यां सविकाशमासत Śi. 1. 23. –6 To abide, remain, continue or be in any state, be doing anything, last; oft. used with present participles to denote a continuous or uninterrupted action; विदारयन्प्रगर्जंश्चास्ते Pt. 1 kept on, continued, tearing up and bellowing; used in this sense also with an adj., subst., indeclinable, past part., an adverb (तूष्णीम् &c.), or with the instr. of a noun; सुखेनास्ते &c. –7 To lead to, result in (with dat.); आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीतिर्नवोढेव वः H. 1. 185 –8 To cease, have an end. –9 To solemnize, celebrate. –10 To let go, lay or put aside; आस्तां तावत् let it aside, let it go, to say nothing of, not to mention; K. 18. –11 To be indifferent; ननु आस्ते इत्युपवेशने भवति । नावश्यमुपवेशने एव, औदासीन्येऽपि दृश्यते । ŚB. on MS. 3. 6. 24. –*Caus.* To cause to sit, seat, fix; आसयत्सलिले पृथ्वीम् Sk. *Desid.* आसिसिषते To wish to sit &c. –II. 4. P. [आस्यति, आसितुम्] 1 To enclose; border. –2 To admit (as water) into.

आसः [आस्–घञ्] 1 A seat. –2 A bow (–सम् also); स सासिः सासुसूः सासः Ki. 15. 5. –3 Ashes. –सम् 1 Seat or lower part of the body. –2 Proximity.

आसनम् [आस्–ल्युट्] 1 Sitting down. –2 A seat, place, stool; Bg. 11. 42; स वासवेनासनसंनिकृष्टम् Ku. 3. 2; आसनं मुच् to leave one's seat, rise; R. 3. 11. –3 A particular posture or mode of sitting; cf. पद्म°, वीर°, भद्र°, वज्र° &c. cf. अनायासेन येन स्यादजस्रं ब्रह्मचिन्तनम् । आसनं तद् विजानीयाद् योगिनां सुखदायकम् ॥ –4 Sitting down or halting, stopping, encamping. –5 Abiding, dwelling; Ms. 2. 246; 6. 59. –6 Any peculiar mode of sexual enjoyment (84 such *āsanas* are usually mentioned). –7 Maintaining a post against an enemy (opp. यानम्), one of the six modes of foreign policy; which are :— संधिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः Ak.; प्रतिबद्धशक्त्योः कालप्रतीक्षया तूष्णीमवस्थानमासनम्; परस्परस्य सामर्थ्यविघातादासनं स्मृतम् Agni P.; Ms. 7. 160, 162, 166; Y. 1. 347; Pt. 3. –8 The front part of an elephant's body, withers. –9 Throwing (fr. अस् to throw). –10 N. of two trees (असन and जीवक). –11 Place where the elephant-rider sits, cf. मस्तकद्वितयं दन्तावासनं वंश एव च । षडेते प्रोन्नता यस्य स गजो राजवाहनः ॥ Mātanga L. 2. 1. –12 Neutrality (as of a nation); Kau. A. 7. 1. –13 A moving piece (draught) in the game of dice; प्राणग्लहोऽयं समर इष्वक्षो वाहनासनः Bhāg. 6. 12. 17. –ना A seat, stool, stay. –नी 1 Stay, abiding, sitting. –2 A small seat or stool. –3 A shop, stall. –Comp. –बन्धधीर *a.* resolute to sit down, firm in one's seat; निषेदुषीमासनबन्धधीरः R. 2. 6. –मचूडकम् Semen (मचूडकं वियावीति ख्यातम्); आसनमचूडकं शयनीयप्रच्छदपटापवारितं भवति किं न वेति Māl. 7. (v. l. आसनमयूरकम्).

आसित *p. p.* [आस्–क्त] Seated, at rest; आसितः सः; आसितं तेन Sk. –तम् 1 Sitting down. –2 A seat; इदमेषामासितम् Sk. –3 Abode, a place where one has lived; a city.

आसीन *Pres. p.* Sitting, seated; आसीनानां सुरभितशिलं नाभिगन्धैर्मृगाणाम् °प्रचलायित nodding when seated; falling asleep.

आस्या Sitting, abode, state of rest; आस्या वर्णकफस्थौल्यसौकुमार्यकरी सुखा Suśr.

आसा, आसः (Instr. and abl. of आस्) Before one's eyes, by word of mouth, personally; in close vicinity.

आसंसार, –संसृति *a.* Liable to progress or alteration. –रम्, –ति *ind.* 1 Till the end of the world or worldly existence; Pt. 1. –2 Within the limits or range of worldly existence, throughout the sphere of worldly life; आसंसारं त्रिभुवनमिदं चिन्वतां तात तादृक् Bh. 3. 46; आसंसृतेरस्मि जगत्सु जातः Ki. 3. 6 (Malli. यावत्संसारम्).

आसक्त्यम् Detachment, disunion. Separation; Gīrvāṇa.

आसंश्रित *a.* One with whom one has agreed or concerted.

आसंबाध *a.* Blocked up, obstructed, confined (on all sides); आसंबाधा भविष्यन्ति पन्थानः शरवृष्टिभिः Rām.

आसञ्ज् 1 P. 1 To fasten, fix on, attach to, join or add to, place or put on (dress, armour &c.); चापमासज्यकण्ठे Ku. 2. 64; अनुबन्ध आसज्यते Sk.; आसज्यमानेक्षणः Ś. 3. 25 with the eyes intently fixed; (fig. also); भुजे...स भूमेर्धुरमाससञ्ज R. 2. 74; so पुत्रे राज्यम्; जने दोषम् &c.; आससञ्ज भयं तेषाम् Bk. 14. 104 fear overtook them. –2 To confer upon, conduce to; तिष्ठतां तपसि पुण्यमासजन् Ki. 13. 44. –3 To stick or adhere to, depend upon. –4 To take up. –*Caus.* 1 To cause to attach, have anything fastened or put on. –2 To place, put, throw round; आसञ्जयामास यथाप्रदेशं कण्ठे गुणम् R. 6. 83. –3 To entrust or appoint. *pass.* (सज्यते) To adhere, stick, be attached; यदि नेष्टात्मनः पीडा मासञ्जि भवता जने Ki. 11. 29; cf. "Do unto others as you would be done by."

आसक्त *p. p.* 1 Strongly attached to, intent on, devoted or addicted to, (usually with loc. or in comp.) द्यूत°, मृगया°. –2 Absorbed or engaged in, zealously following or pursuing. –3 Fixed on, directed towards, joined or attached to, placed or resting on; मन्मुखासक्तदृष्टिः K. 158; यदासक्तं सख्यं जने Mv. 5. 58 formed; शिखरासक्तमेघाः Ku. 6. 40 resting on; °बाहुलतया 8. –4 Surrounded, encircled. –5 Continuous, perpetual, eternal. –6 Trusting to, confiding in. –7 Obstructed, checked; कार्तवीर्यभुजासक्तं तज्जलं प्राप्य निर्मलम् Rām. 7. 32. 5. –क्तम् *ind.* Eternally, perpetually. –Comp. –चित्त, –चेतस्, –मनस् *a.* having the mind fixed on any object.

आसक्तिः *f.* 1 Attachment, devotion, fondness; बालिशचरितेष्वासक्तिः K. 120; intentness, application. –2 Waylaying (Ved.). –क्ति *ind.* Ved. Purposely.

आसङ्ग *a.* Uninterrupted, perpetual. –गः 1 Attachment, devotion (to any object) (to enjoy or protect it); सुख° लुब्धः K. 173; U. 3; चेतः स्वर्गतरङ्गिणीतटभुवामासङ्ग-

मज्ञीकुरु Bh. 3. 60. -2 Intentness, close application. -3 Contact, adherence, clinging; (पङ्कजम्) सशैवलासङ्गमपि प्रकाशते Ku. 5. 9; 3. 46; व्रततिवलयासङ्गसंजातपाशः Ś. 1. 33; Mu. 1. 14; अनासङ्गः absence of consolation; Māl. 2. -4 Association, connection, union; त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गम् Bg. 4. 20; so कान्तासङ्ग &c. -5 Fixing, fastening to. -6 Pride about the authorship of a thing (कर्तृत्वाभिमान), -7 That which is fastened; cf. उत्तरासङ्ग. -8 Waylaying (?). -ङ्गम् A kind of fragrant earth (सौराष्ट्रमृत्तिका). -ङ्गम् *ind.* Without interruption, eternally

आसङ्गिनी A whirlwind.

आसङ्गिमः [आसङ्गे भवः डिमच्] (In surgery) A kind of bandage.

आसञ्जनम् 1 Fastening to, fixing, putting on the body (as dress, armour &c.). -2 Getting entangled, clinging; व्रततिवल्यासञ्जनात् Ś. 1. 33 v. l. -3 Attachment, devotion. -4 Contact, proximity. -5 A handle, hook.

आसद् 1 P. 1 To sit down or near (with acc. or loc.). -2 To watch or lie in, wait for य आसीदन्ति दम्पती Rv. 10. 85. 32. -3 To approach, reach, to go to or towards (a place &c.); हिमालयस्यालयमाससाद Ku. 7. 69; Bk. 7. 31; Śi. 2. 2; आसनम् R. 6. 4, 53; 11. 23. -4 To meet with, find, form; सख्यम् R. 5. 60; 14. 25; अपायम् Bk. 3. 26 suffering; केचिद् वेपथुमासेदुः 4. 43. -5 To encounter, attack. -6 To commence, undertake. -7 To place. -10 P. or -*Caus.* 1 (*a*) To meet with, find; मृत्युभयमासादितः Bhāg. (*b*) To get, obtain; अमरगणनालेख्यमासाद्य R. 8. 95; Ms. 4. 227; धनम्, सुखम् &c. -2 To approach, go to, reach; नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति; ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकम् Bg. 9. 20.; Me. 36; Bk. 8. 37. -3 To overtake, come up with; अनेन रथवेगेन पूर्वप्रस्थितं वैनतेयमप्यासादयेयम् V. 1, Ve. 3. 9. -4 To encounter, attack; आसादितौ कथं ब्रूतं न गजैः कूलमुद्रुजैः Bk. 6. 95. -5 To effect, occasion, accomplish. -6 To make one sit down (Ved.). -7 To put on, wear; आसाद्य कवचं दिव्यं सहस्रार्कसमद्युति; Rām. 7. 6. 64.

आसत्तिः *f.* [आ-सद्-क्तिन्] 1 Meeting, junction. -2 Intimate union, nearness, close contact; किमपि किमपि मन्दं मन्दमासत्तियोगात् U. 1. 27. -3 Gain, profit, acquirement. -4 (In Logic) Proximity, the absence of interruption in the apprehension of what is said; relation between two or more proximate terms and the sense conveyed by them; कारणं सन्निधानं तु पदस्यासत्तिरुच्यते Bhāṣā P. 83; वाक्यं स्याद् योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः S. D. 2. -5 Embarrassment, perplexity; न च ते कश्चिदामत्तिर्बुद्धेः प्रादुर्भविष्यति Mb. 12. 52. 17.

आसदनम् -1 Gain, profit. -2 Contact, union. -3 Nearness, proximity. -4 The act of sitting down; -5 A seat.

आसन्न *p. p.* 1 Drawn near, approached, near (in time, place or number); आसन्नविंशाः nearly or about 20; at hand, close by आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यम् Pt.; impending, imminent; पूर्वमासन्नरश्मा वै गाव इत्यनुशुश्रुम Mb. 13. 81. 13; आसन्नपतने कूले S. B.; °मरण °काल q. v. -2 Adjacent, adjoining. -3 Well-placed. -4 about to die. -5 Obtained, got; बाह्योरासन्नामतिमात्रं ननन्द Rām. 5. 63. 33. -न्नः The setting sun. -Comp. -कालः 1 the hour of death. -2 one whose death is near. -चर *a.* moving round about in the proximity; Ku.-परिचारकः,-चारिका personal attendant, body-guard; U. 1; Ś. 6. -प्रसव *a.* about to be confined or delivered; about to bring forth or lay eggs (as a hen &c.). -मृत्यु, -शरीरपात *a.* one whose death has drawn near; आसीनमासन्नशरीरपातत्रियम्बकं संयमिनं ददर्श Ku. 3. 44.

आसादः Ved. Cushion. सामासाद उद्गीथे उपश्रयः Av. 15.3.8.

आसादनम् 1 Putting or laying down. -2 Attacking. -3 Overtaking, meeting with, going towards. -4 Obtaining, attaining, accomplishing.

आसादयितव्य, आसाद्य *pot. p.* Attainable, to be attained &c.

आसादित *p. p.* 1 Obtained, got; कच्चिदासादितमीक्षितं श्रुतं वा Udb. -2 Reached, gone to. -3 Spread, extended. -4 Effected, completed. -5 Met with, attacked, overtaken.

आसन् *n.* Mouth; (a word optionally substituted for आस्य in all cases after acc. dual).

आसन्वत् *a.* Ved. Having a mouth.

आसन्य *a.* Ved. Being in the mouth. Bṛi. Up. 1.3.7.

आसन्दः [आसीदत्यस्मिन् प्रलयकाले; निपातः] Viṣṇu or Vāsudeva. -न्दी [आसद्यतेऽस्याम्] 1 A small couch or oblong chair; an arm-chair; K. 94; इयं वा आसन्दी अस्यां हीदं सर्वमासन्नम् Śat. Br. स आगच्छति विचक्षणामासन्दीम्; Kauṣ. Up. 1-5. -2 A raised seat in a hall or assembly.

आसन्दिका [स्वल्पार्थे कन्] A small chair; K. 219.

आसमुद्रान्तम् *ind.* As far as the shore of the ocean (including it); R.

आसव see under आसु.

आसा Ved. Proximity, nearness; आसया near, in the presence of.

आसाधनम् Accomplishment, attainment.

आसारः [आ-सृ-घञ्] 1 A hard or sharp-driving shower (of anything); आसारसिक्तक्षितिबाष्पयोगात् R.13.29; Me. 17; पुष्पासारैः 43; so तुहिन°, रुधिर° &c.; बाष्पासारा M. 3. 20 flooded or suffused with tears; धारासारैर्महीवृष्टिर्बभूव H. 3 it rained in torrents. -2 Surrounding an enemy. -3 Attack, incursion. -4 The army of an ally or king (whose dominions are separated by other intervening

states); पार्ष्णिग्राहासरौ अन्तःकोपं आटविकं वा समुत्थापयितुकामः Kau. A. 1. 16. -5 Provision, food; अज्ञानविविधासारतोयशस्यो व्रजेत्तु यः Pt. 3. 41, 51.

आसिकः [असिः प्रहरणमस्य ठक्] A swordsman.

आसिका [पर्यायेण आसनम्, आस्-ण्वुल्] Turn or order of sitting, sitting.

आसिधारम् [असिधारा इव अस्त्यत्र अण्] N. of a particular vow; अभ्यस्यतीव व्रतमासिधारम् R. 13. 67; for explanation see असिधारा.

आसिच् 6 P. 1 To pour in or on, wet, water, sprinkle. -2 To fill with; तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोते च पार्थिवः Ms. 8. 272. -*Caus.* To have anything poured in.

आसिच् *f.* An oblation which is poured out; पूर्णां विवष्ट्यासिचम् Rv. 7. 16. 11. a dish, vessel (?).

आसिक्त *a.* Poured in or on; sprinkled. Kaṭh. 4. 15.

आसेकः Wetting, watering, pouring in.

आसेक्यः A kind of eunuch or neuter man; पित्रोस्तु तुल्यवीर्यत्वादासेक्यः पुरुषो भवेत्.

आसेचन *a.* (-नी *f.*) 1 Charming, beloved; so आसेचनक. नयनयुगासेचनकं मानसवृत्त्यापि दुष्प्रापम् S. D. -नम् 1 Pouring into, wetting, sprinkling. -2 A vessel for fluids (Ved.); °वत् hollow, concave. -नी A small vessel.

आसेचनकः Soma Juice or butter poured out for the gods; कथं त्वयाऽऽसेचनकाद्य लुप्यते त्रपा न संप्रत्यपि दृष्टपारया Ram. Ch. 2. 54.

आसिध् 1 P. To arrest, keep in custody (only in *p. p.*).

आसेद्धृ *m.* One who arrests another.

आसेधः Arrest, custody, legal restraint, it is of four kinds:— स्थानासेधः कालकृतः प्रवासात् कर्मणस्तथा Nārada; *i. e.* (*a*) confinement to a place, (*b*) limitation of time, (*c*) prohibition against departure, and (*d*) restriction from doing anything. आसेधकाल आसिद्ध आसेधं यो निवर्तते Śukra 4. 616.

आसेधक *a.* Restraining, confining.

आसु 5 U. 1 To press out Soma juice, distill (mostly Ved.). -2 (P.) To excite, enliven (Ved.); Ch. Up. 5. 12.

आसवः [आ सु-अप्] 1 Distillation. -2 Decoction. -3 Any spirituous liquor (distilled from sugar, molasses &c.); अनासवाख्यं करणं मदस्य Ku. 1. 31; कुमारी°, द्राक्षा° &c; यद्च पक्वौषधाम्बुभ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः Bhāva. P. Mādhava, however, seems to differ and says, शीधुरिक्षुरसैः पक्वैरपक्वैरासवो भवेत्। मैरेयं धातकीपुष्पैर्गुडधानाम्लसंहितम्॥; आसवरागताम्रम् Ki. 16. 46. -5 A vessel for liquor. -6 Exciting. -Comp. -द्रुः [आसवस्य कारणं द्रुः शाक० त०] N. of the Palmyra tree (the juice of which, on fermenting, forms a spirituous liquor).

आसावः A presser, or one who extracts Soma juice.

आसुति *f.* 1 Distilling, distillation. -2 Decoction. -3 A drought so prepared. -4 Birth, production (प्रसव). -5 Exciting, enlivening (Ved.).

आसुतीवलः [आसुतिरस्त्यस्य वलच् दीर्घः P. V. 2. 112] 1 A sacrificing priest (who exracts Soma juice). -2 A sacrificer at the full and change of the moon. -3 A distiller. -4 A guardian of girls (कन्यापालक).

आसुर *a.* (-री *f.*) [असुरस्येदं अण् opp. दैव] 1 Belonging to *Asuras.* -2 Belonging to evil spirits; आसुरी माया, आसुरी रात्रिः &c. -3 Infernal, demoniacal; आसुरं भावमाश्रितः Bg. 7. 15 (for a full exposition of what constitutes आसुर conduct, see Bg. 16. 7-24). -4 Not performing sacrifices. -5 Divine, spiritual. -रः 1 A demon [स्वार्थे अण्]. - 2 One of the eight forms of marriage, in which the bridegroom purchases the bride from her father or other paternal kinsmen; (see उद्वाह); आसुरो द्रविणादानात् Y. 1. 61; Ms. 3. 31. -3 (pl.) The stars of the southern hemisphere. -4 A prince of the warrior-tribe Asura. -री 1 Surgery, curing by cutting by instruments. -2 A female demon, demoness; संभ्रमादासुरीभिः Ve. 1. 3. -3 N. of a plant Sinapis Ramosa Roxb. (Mar. मोहरी; राई) -रम् 1 Blood. -2 Black salt.

आसुरिः A pupil of Kapila. मुनिरासुरयेऽनुकम्पया प्रददौ Sāṅ. K. 70. -कल्पः N. of a Kalpa.

आसुरीय *a.* Belonging to or coming from Āsuri.

आसुरायणः 1 A descendent of Āsuri; Bri. up. 2. 6. 3. -2 N. of a Vedic school.

आसूत्रित *a.* 1 Forming or wearing a garland. -2 Interwoven.

आसेव् 1 Ā. To carry out, practise, perform zealously; धर्मम्, व्रतम् &c. -2 To indulge in, enjoy; अप्रवातमासेवमाना M. 1; V. 4; Ku. 1. 15. -3 To accomplish, attend to.

आसेवा, -वनम् 1 Zealous practice, assiduous performance of any action. -2 Frequency, repetition; P. VIII. 3. 102; आसेवनं पौनःपुन्यम् Sk. -3 Intercourse.

आसेवित *p. p.* 1 Performed, done. -2 Repeated. -तम् Performance.

आसेविन् *a.* Performing assiduously, indulging in.

आस्कन्द् 1 P. 1 To invade, attack; कथमिदानीमुन्मादोपरागो माधवेन्दुमास्कन्दति Mal. 9; आस्कन्दल्लक्ष्मणं बाणैः Bk. 17. 82. -2 To step over, tread; चयमास्कन्दति भस्मनां जनः Ki. 2. 20. -3 To depend or hang on (as the Vedāṅgas on the Vedas). -4 To jump, leap.

आस्कन्दः, -न्दनम् 1 An attack, assault; assailing; outraging; परवनिता °प्रगल्भस्य Ve. 2. विविधास्कन्दनाकाङ्क्षी ...

Śiva. B. 31. 68 -2 Ascending, mounting; treading, stepping over; चरणास्कन्दननामिताचलेन्द्रः Ki. 13. 18. -3 Reproach, abuse. -4 The walk of a horse. -5 An assailant -6 Battle, war. -7 Drying. -8 Effacing destroying. आस्कन्दनं तिरस्कारे रणे संशोषणेऽपि च Medinī.

आस्कन्दितम्, -तकम् The walk of a horse, galloping at full speed. आस्कन्दिता च सा ज्ञेया गतिविद्भिस्तु वाजिनाम् Śukra. 4. 982.

आस्कन्दिन् *a.* 1 Jumping upon, assailing, attacking; न हि सिंहो गजास्कन्दी भयाद्गिरिगुहाशयः R. 17. 52. -2 Causing to flow. -3 Granting. -4 Spending.

आस्क्र *a.* Attacking or assailing enemies, approaching. -2 Joined or united.

आस्तावः [आ-स्तु-घञ्; P. III. 3. 120] 1 The place of reciting hymns in a sacrifice; तत्रोद्गातृनास्तावे स्तोष्यमाणानुपोपविवेश Chān. Up. 1. 10. 8. -2 Praise, hymn.

आस्तिक *a.* (-की *f.*) [अस्ति परलोकः इति मतिर्यस्य, ठक्] 1 One who believes in God and another world; यन्नास्त्येव तदस्ति वस्त्विति मृषा जल्पद्भिरेवास्तिकैः Prab. 2. -2 A believer in sacred tradition. -3 Pious, faithful, believing; आस्तिकः श्रद्दधानश्च Y. 1. 268. -कः or **आस्तीकः** N. of a Muni. cf. अगस्त्यो माधवश्चैव मुचकुन्दो महामुनिः। कपिलो मुनिरास्तीकः पञ्चैते सुखशायिनः ॥

आस्तिकता, -त्व, आस्तिक्यम् 1 Belief in God and another world; आस्तिक्यशुद्धमवतः प्रियधर्म धर्मम् Ki. 18. 43. -2 Piety, faith, belief; ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यम् Bg. 18. 42; आस्तिक्यं श्रद्दधानता परमार्थेष्वागमार्थेषु Śaṅkara.

आस्तीक *a.* Relating to, or treating of, the sage आस्तीक. -कः N. of an old saint, son of Jaratkāru; (at whose intercession King Janamejaya spared the Nāga Takṣaka from the destruction to which he had doomed the serpent race). Mb. gives the following etymology of the name; नाम चास्याभवत्ख्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत। अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तम् ॥ cf. सर्पापसर्प भद्रं ते गच्छ सर्प वनान्तरम्। जनमेजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मर ॥ -कम् A section (पर्व) of the first book of the Mahābhārata. -Comp. -अर्थदः N. of Janamejaya.

आस्तृ, -स्तॄ 5, 9 U. To spread over, strew, cover, scatter over, bestrew, deck; दर्भानास्तीर्य, वसनमास्तीर्य &c.

आस्तरः [आ-स्तृ-अप्] 1 A covering, coverlet. दण्डिनीमजिनास्तराम् Bk. 6. 60. -2 A carpet, bed, mat; वासो वल्कलमास्तरः किसलयानि Śānti. 2. 20. -3 Spreading (clothes &c.).

आस्तरकः One who spreads the bed; Kau. A. 1. 12.

आस्तरण *a.* 1 Spreading, covering. -णम् 1 Spreading, strewing. -2 A bed, layer; कुसुम° a bed of flowers; कुसुमास्तरणे सहायतां बहुशः सौम्य गतस्त्वमावयोः Ku. 4. 35; सकुसुम° strewn with flowers Ś. 3; तमालपत्रास्तरणासु रन्तुम् R. 6. 64. -3 A cushion, quilt, bed clothes; गत° without the bed clothes. -4 A rug, crapet. -5 An elephant's housings, painted cloth (thrown on his back). -6 A layer of Kuśa grass spread out at a sacrifice. वेद आस्तरणं ब्रह्मोपबर्हणम् Av. 15. 3. 7.

आस्तरणिक *a.* (-की *f.*) [आस्तरणं प्रयोजनमस्य ठक्] 1 For spreading (as clothes &c.). -2 Resting on a carpet.

आस्तारः [आ-स्तृ-घञ्] Spreading, strewing, scattering. -Comp. -पङ्क्तिः N. of a metre, see App.

आस्तीर्ण *a.* 1 Spread, scattered. -2 Covered.

आस्तारकः A fore-receptacle, grate.

आस्त्र, -आस्त्रिक *a.* [अस्त्रस्येदं अण्] Belonging to a missile; चतुर्थमास्त्रिकबलम् Śukra. 4. 866.

आस्था 1 P. 1 To stand or remain on or by, to occupy. Śvet. 2. 5. -2 To ascend, mount; रथम्, स्यन्दनम् &c. -3 To use, have recourse to, resort to, practise, take, assume, follow; यथा यथा हि सद्वृत्तमातिष्ठन्त्यनसूयकाः Ms. 10. 128, 2. 133, 10. 101; समाधिमास्थाय Ku. 5. 2 practising concentration of mind; स्वरूपम् Ku. 5. 84. assuming his own form; तनुम् Mu. 7. 19; R. 6. 72; कूर्मसंकोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् Pt. 3. 21 contracting himself like a tortoise; पदमातस्थुषा Ku. 6. 72 taking a place among; व्रतम् Ve. 3. 21; so स्त्रीरूपम् Pt. 3. 31; आस्थितविषादधियः Ki. 6. 29 gloomy; तं तं नियममास्थाय Bg. 7. 20, 8. 12; K. 165; आस्थितविष्टरः R. 15. 79; सुहृदास्थितायां सभायाम् Ku. 7. 29; विषमेऽपि जलं रज्जुमास्थास्ये तव कारणात् Mb. use; चिन्तामौनमिवास्थिता V. 4. 67 lost in moody abstraction. -4 To do, perform, carry out. -5 To recognise, acknowledge, own. -6 To exhibit, aim at. -7 To undertake, promise, agree. -8 To behave. -*Caus.* 1 To cause to stand. -2 To hold fast, cling to. -3 To collect, obtain. -4 To place in, infix. -5 To show, represent, introduce; प्रविश्य स्थापकस्तद्वत्काव्यमास्थापयेत्ततः S. D. 283; Mv. 1. 13. -6 To step.

आस्था [आस्था-अङ्] 1 Regard, care, respect, consideration, care for (with loc.); न संभ्रमो न भीः काचिदास्था वा समजायत Mb. 12. 281. 12; मर्त्येष्वास्थापराङ्मुखः R. 10. 43; मय्यप्यास्था न ते चेत् Bh. 3. 30; 2. 98; see अनास्था also. -2 Assent, promise. -3 Prop, support, stay. -4 Hope, confidence; जयलक्ष्म्यां बबन्धास्थाम् Rāj. 1. 5. 245. -5 An effort. -6 State, condition. -7 An assembly. -8 A place or means of abiding.

आस्थातृ *a.* Standing, mounting; आस्थाता ते जयतु जत्वानि Rv. 6. 47. 26.

आस्थानम् 1 A place, site. -2 Ground, base. -3 An assembly; आस्थानाध्यासनाश्रितः Bhāg. 6. 7. 5. -4 Care, regard; see आस्था. -5 A hall of audience; K. 8, 14. -6 Recreation ground (विश्रामस्थानम्). -नी An assembly-room. आस्थानीं समये समं नृपजनः सायंतने संपतन् Ratna. निजामशाहमास्थानीमेत्य सिंहासने स्थितम् Śiva B. 3. 8. -Comp.

–गृहम्, –निकेतनम्, –मण्डपः an assembly-room; तदीयमास्थाननिकेतनाजिरम् Ki. 1. 16.

आस्थापनम् 1 Placing, fixing, causing to stay or remain. –2 A strengthening remedy. –3 An enema of oil or ghee.

आस्थापित *a.* Fixed, placed.

आस्थायिका An audience.

आस्थित *p. p.* (Used actively) 1 Dwelt, abiding; यत्नम् Pt. 1. 220 using efforts carefully; उपायमास्थितस्यापि Śi. 2. 80, 9. 84; so नियमम्, ध्यानम्, धर्मम् &c. –2 Having recourse to, resorting to, using, practising, betaking oneself to; इत्येवं सा समाभाष्य भूयः संदेष्टुमास्थिता Rām. 5. 67. 40. सलिलाशयम् Pt. 2. –3 Having obtained or got, having reached to; ऐश्वर्यम्, कामवशम् &c. आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् Bg. 7. 18. –4 Occupied; enclosed (as a hunting ground); श्वगणिवागुरिकैः प्रथममास्थितम् R. 9. 53; दानवास्थितः शैलः Rām. –5 Engrossed, engaged. –6 Covered (व्याप्त); Ki. 9. 9; spread, overspread. –7 Got, obtained; कर्मणैवहि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः Bg. 3. 20.

आस्थितिः Condition.

आस्थेय *a.* 1 To be approached or seized, to be applied. –2 To be regarded or acknowleged.

आस्नानम् 1 Purity. –2 Water for washing, bath; आस्नाने तां नि दध्मसि Av. 14. 2. 65.

आस्नेय *a.* Bloody (fr. असन्); being in the mouth (fr. आसन्).

आस्पदम् [आ-पद्-घ सुट् च] 1 A place, site, seat, room; तस्यास्पदं श्रीर्युवराजसंज्ञितम् R. 3. 36; ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश Ku. 3. 43, 5. 10, 48, 69; कथं तादृशानां गिरि वैतथ्यमास्पदं कुर्यात् K. 174; राजन्यास्पदमलभत Dk. 160 obtained a hold on the king. –2 (Fig.) An abode, subject, receptacle; निधनता सर्वापदामास्पदम् Mk. 1. 14; करिण्यः कारुण्यास्पदम् Bv. 1. 2. आस्पदं त्वमसि सर्वसंपदाम् Ki. 13. 39; so दोष°, उपहास° &c. –3 Rank, position, station; काव्यार्थभावनेनायमपि सभ्यपदास्पदम् D. –4 Dignity, authority, office; लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरोः M. 1. 17. –5 Business, affair. –6 Prop, support. –7 The tenth place from the लग्न (in Astrol.) q. v.

आस्पर्धा Emulation, rivalry.

आस्पर्धिन् *a.* Emulous, striving after.

आस्पृश्य *ind.* Having touched softly; Bhāg.

आस्फल्, –स्फुल् 10 P. or *Caus.* 1 To cause to flap, rock or shake; to strike or press against; आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैः R. 16. 13; पयोराशेरोघः प्रलयपवनास्फालित इव U. 5. 9. lashed, stirred; Nāg. 1.; शिलायामास्फालितः Pt. 1. –2 To twang; धनुरास्फालयन् U. 4. –3 To sound, play upon (as a lute), strike; वीणामास्फालयन्तीम् K. 131; Śi. 1. 9. –4 To rend assunder, tear in pieces.

आस्फालः 1 Striking, rubbing; causing to move gently. –2 Flapping. –3 Particularly, the flapping motion of an elephant's ears.

आस्फालनम् 1 Rubbing, striking or pressing against, stirring (as water &c.); flapping; अनवरतधनुर्ज्यास्फालनक्रूरपूर्वम् Ś. 2. 4; आसां जलास्फालनतत्पराणाम् R. 16. 62, 3. 55, 6. 73; Amaru. 54; कुचतट° K. 6, 14, 57; ऐरावत° कर्कशेन हस्तेन Ku. 3. 22 striking against. –2 Pride, arrogance.

आस्फुजित् *m.* N. of the planet Venus.

आस्फुट् 1 P. To agitate, shake; द्रुमास्फोटयामास लङ्कां शब्देन पूरयन् Rām. 5. 43. 6.

आस्फोटः 1 The Arka plant. –2 The sound made by striking on the arms (Mar. दड्ड ठोकणें); कर° मिश्रेण K. 28. –3 Trembling, quivering. –4 Striking or rubbing against, blow; पुच्छ° Mv. 5. 63; लाङ्गूलास्फोटशब्दाच्च चलितः स महागिरिः Mb. –टा The नवमल्लिका plant, wild variety of Jasmin.

आस्फोटक Making a sound by striking on the arms. –कः = पर्वतजपीलुभेदः.

आस्फोटनम् 1 Flapping, moving to and fro. –2 Trembling, shaking. –3 Blowing, expanding. –4 Contracting, closing. –5 Slapping or clapping the arms, or the sound produced by it. –6 Disclosing, manifesting. –7 Winnowing, thrashing. –नी A gimlet.

आस्फोटितम् 1 Clapping; आस्फोटितनिनादांश्च Rām. 5. 43. 12. –2 Striking on the arms; तस्यास्फोटितशब्देन महता श्रोत्रघातिना। पेतुर्विहंगमास्तत्र चैत्यपालाश्च मोहिताः Rām. 5. 4. 7.

आस्फोतः, –तकः [आ-स्फुट् अच् पृषो॰ टस्य तत्वम्] N. of several trees; अर्क, कोविदार, भूपलाश. –ता, –तका N. of several plants; मल्लिका, अपराजिता, सारिवा.

आस्माक *a.* (–की *f.*), **आस्माकीन** *a.* [अस्मद्-अण्-खञ् अस्माकादेशः।] Our, ours; आस्माकदन्तिसान्निध्यात् Śi. 2. 63, 8. 50.

आस्य *a.* Belonging to the mouth or face. **–स्यम्** [अस्यते ग्रासोऽत्र, अस्-ण्यत्] 1 The mouth, jaws; आस्यकुहरे, विवृतास्यः. –2 Face; आस्यकमलम्. –3 A part of the mouth used in pronouncing letters; तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् P. I. 1. 9; आस्ये भवमास्यं ताल्वादिस्थानम् Sk; षडास्यानि Pt. 5. 55; (the six parts being the throat, head or brain, palate, tooth, lip, and nose. –4 Mouth, opening; व्रणास्यं अङ्कास्यम् &c. **–Comp. –आसवः** spittle, saliva. **–पत्रम्** a lotus. **–लाङ्गलः** 1 a dog. –2 a boar. **–लोमन्** *n.* beard.

आस्यंधय *a.* [आस्यं धयति धे-खश् मुम्] Kissing.

आस्यन्दनम् Flowing, oozing.

आस्या See under आस्.

आस्युत *a.* Sewn together.

आस्रम् [अस्रमेव स्वार्थेऽण्] Blood. **–Comp. –पः** 1 'blood-drinker', demon. –2 the 19th lunar mansion.

आस्रवः [आ-स्रु-अप्] 1 Pain, affliction, distress. -2 Flowing, running. -3 Discharge, emission. -4 Fault, transgressing. -5 The foam on boiling rice. -6 (With Jainas) The impulse called योग or attention which the soul participates in the movement of its various bodies; it is defined as the 'action of the senses which impels the soul towards external objects'; it is good or evil according as it is directed towards good or evil objects.

आस्राव *a.* Flowing, running. -वः 1 A wound; कण्टको ह्यपि दुच्छिन्न आस्रावं जनयेच्चिरम् Mb. 1. 140. 9. -2 Flow, issue, discharge. -3 Spittle, saliva. -4 Pain, affliction. -5 A disease of the body; तदास्रावस्य भेषजं तदु रोगमनीनशत् Av. 2. 3. 3. -Comp. -भेषजम् medicament, medicine; श्रेष्ठमास्रावभेषजम् Av. 6. 44. 2.

आस्राविन् *a.* Flowing, emitting fluid or humour; an epithet of the elephant when ichor is issuing from its temples.

आस्रु *a.* Flowing or streaming in abundance. -पयस् *a.* One whose milk is streaming in abundance. (as a cow); अगाद्धुङ्कृतैरास्रुपया जवेन Bhāg. 10. 13. 30.

आस्वद् 1 Ā. To taste. -*Caus.* To taste, enjoy; संभोगं Me. 89; R. 3. 54; (fig.) to plunder, defraud; नास्वादयसे भुजङ्गैः K. 109.

आस्वाद *a.* Tasting, eating. -दः 1 Tasting, eating; चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः Ku. 3. 32; काव्यामृतरसास्वादः H. 1. 132; सुखास्वादः Y. 3. 229 kissing. -2 Relish, flavour, taste; ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः Me. 43; सुखास्वादपरः H. 4. 77; चित्रास्वादकथैर्भृत्यैः Pt. 1. -3 Enjoying, experiencing; °वत् *a.* delicious in flavour, palatable; आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानाम् R. 2. 5.

आस्वादक *a.* Tasting, enjoying.

आस्वादनम् Tasting, eating.

आस्वादित *a.* Tasted. आस्वादितद्विरदशोणितशोणजिह्वः.

आस्वाद्य *pot. p.* To be tasted, delicious, sweet, palatable. आस्वाद्यतोयाः प्रवहन्ति नद्यः.

आस्वनित or **आस्वान्त** [आ-स्वन्-क्त] Sounded.

आह *ind.* 1 An interjection showing (*a*) reproof; (*b*) severity; (*c*) command; (*d*) casting, sending. -2 An irregular verbal form of the 3rd. pers. sing. Pres. of a defective verb meaning 'to say', or 'to speak' (supposed by Indian grammarians to be derived from ब्रू and by European scholars from अह; the only forms of the root existing in the language are:- आत्थ, आहथुः, आह, आहतुः, and आहुः).

आहकः [आ-हन्-ड-कन्] A peculiar disease of the nose; तनुना रक्तशोथेन युक्तो नासापुटान्तरे। गात्रशूलज्वरकरः श्लेष्मणां चाहको ज्वरः ॥. -2 A crab; Gīrvāṇa.

आहंकार्यम् Conceitedness.

आहन् 2 P. 1 To strike, hit, beat; कुट्टिममाजघान K. 10; परस्य शिर आहन्ति Sk; Śi. 7. 17; दुर्जयान् करिणः ... आहन्यात् Kām. 19. 60; said to be Ātm. when the object is some limb of one's own body; आहते शिरः; but cf. आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः Ki. 17. 63; so आहध्वं मा रघूत्तमम्; Bk. 8. 15, 5. 102 (see Sk. on P. I. 3. 28 also). -2 To strike, ring, beat (as a bell, drum &c.) तुमुलकलनिनादं तूर्यमाजघ्नुरन्ये Bk. 1. 27, 17. 7; Me. 68; R. 17. 11. -3 To kill, slaughter.

आहत *p. p.* 1 Struck, beaten (as a drum &c.); हृदये दिग्धशरैरिवाहतः Ku. 4. 25, 30; R. 4. 23, 12. 77. -2 Trodden; पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानमधिरोहति Śi. 2. 46; गजदन्ताहता वृक्षाः Rām. -3 Injured, killed. -4 Dispelled, destroyed, removed. -5 Multiplied (in Math.) सूर्याब्धिसंख्यया द्विनिसागरैरयुताहतैः Sūrya S.; एकैकमब्देषु नवाहतेषु Bṛi. S. 8. 22. -6 Known, understood. -6 Rolled (as dice). -7 Uttered falsely. -तः A drum. -तम् 1 A new cloth or garment. -2 An old garment. -3 A nonsensical or meaningless speech, an assertion of impossibility; *e. g.* एष वन्ध्यासुतो याति Śubhāṣ. -Comp. -लक्षण *a.* = आहितलक्षण q. v. under आधा.

आहतिः *f.* 1 Killing. -2 A blow, hit, striking. -3 Coming (आगति). -4 Multiplication; अंशाहतिच्छेदवधेन भक्ता Līlā.

आहत्य *ind.* Having struck or beaten; striking, hitting. -वचनम्, -वादः An explicit or energetic explanation.

आहननम् 1 Striking at, beating. -2 A stick. (for beating a drum). Av. 20. 133. 1.

आहननीय *a.* Making oneself known by beating a drum.

आहनस् *a.* [आ-हन्-असुन्] 1 To be beaten or pressed out (as Soma). -2 Unchaste, wanton, profligate; य आहना दुहितुर्वक्षणासु Rv. 5. 42. 13.

आघातः [आ-हन्-घञ्] 1 Striking, striking against; अभ्यस्यन्ति तटाघातम् Ku. 2. 50; U. 5. 9. -2 A blow, stroke; तीव्राघातप्रतिहततरुस्कन्धलग्नैकदन्तः Ś. 1. 32; कठिनकुचतट° Amaru. 55; पवन°, पाद° &c. -3 A wound. -4 Killing; प्राणाघातान्निवृत्तिः Bh. 2. 26; Y. 3. 275. -5 One who beats or strikes. -6 A misfortune, distress. -7 Retention of urine (मूत्राघात). -8 A slaughter-house; आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे H. 4. 67.

आघातनम् 1 Striking, killing. -2 A slaughter-house.

आहव, आहाव, आहवन &c., See under आहु and आह्वे.

आहिकः [अहिरिव, कन्, स्वार्थे अण्] 1 The descending node (केतु). -2 An epithet of Pāṇini.

आहिण्ड् 1 A. To roam about, wander; आहिण्ड्यते अटव्या अटवीम् Ś. 2.

आहिण्डिकः A man of mixed origin, the son of a Niṣāda father and Vaidehī mother; आहिण्डिको निषादेन

वैदेहामेव जायते Ms. 10. 37 (according to Kull., he was employed as a watchman on the outside of jails; and hence called आहिण्डिक).

आहितक A hireling; Kau. A. 2. 1.

आहितुण्डिकः [अहितुण्डेन दीव्यति ठक्] A juggler, a snake-catcher, conjurer; अहंखल्वाहितुण्डिको जीर्णविषो नाम Mu. 2.

आहीरणिन् *m.* A two-headed snake.

आहु 3 U. To sacrifice, offer an oblation, worship (as fire).

आहवः A sacrifice; तत्र नाभवदसौ महाहवे Śi. 14. 44. (for other meanings see under आह्वे).

आहवनम् 1 A sacrifice; द्रष्टुमाहवनमग्रजन्मनाम् Śi. 14. 38. –2 An oblation.

आहवनीय *pot. p.* To be offered as an oblation. –यः A consecrated fire taken from the house-holder's perpetual fire, one of the three fires (*i. e.* the eastern) burning at a sacrifice; गार्हपत्यादाहवनीयं ज्वलन्तमुद्धरेत् । पिता वा एषोऽग्नीनां यद्दक्षिणः पुत्रो गार्हपत्यः पौत्र आहवनीयः Āśval.; see also अग्नित्रेता under अग्नि. अथ हैनमाहवनीयोऽनुशशास Chān. Up. 4. 13. 1.

आहवनीयक *a.* Fit for a burnt offering. –कः consecrated fire.

आहावः [आ-हु-आधारे घञ्] 1 Fire; see under आह्वे also. –2 A pond, a lake (आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये). प्राविशन्नाहवप्रज्ञा आहावमुपलिप्सवः Bk. 7. 60.

आहुत *p. p.* Offered to the gods, sacrificed. –तम् 1 An offering made to men, hospitality. –2 The nourishment of all created beings (भूतयज्ञ or मनुष्ययज्ञ), regarded as one of the five principal sacrifices of the Hindus cf. पञ्चमहायज्ञ.

आहुतिः *f.* 1 Offering an oblation to a deity, any solemn rite accompanied with oblations; होतुराहुतिसाधनम् R. 1. 82. –2 An oblation offered to a deity.

आहुतीकृ, –भू To offer, to become an oblation; Ratn.; B. R.

आहुकः N. of a prince, grand-father of Kriṣṇa. –काः N. of a people.

आहुल्यम् N. of a leguminous shrub (तगर, तरवट &c.)

आहृ 1 P. 1 To bring, fetch; यदेव वने तदपश्यदाहृतम् R. 3. 6; पुष्पं फलं चार्तवमाहरन्त्यः 14. 77, 18. 8; प्रतिवाक्यम् to bring an answer; वार्ताम् bring news. –2 To bring near, give; चन्द्रगुप्ताय मेदिनीम् Kām. 1. 5; अयाचिताहृत Y. 1. 215. –3 To recover, bring back. –4 To obtain, get, receive; ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षम् Ms. 2. 183, 6. 27, 7. 80, 8. 151. (v. l.) 11. 12; Y. 1. 97. –5 To have, assume; आजहतुस्तच्चरणौ... श्रियम् Ku. 3. 33. –6 To cause, produce, lead to; बलोपचयम् K. 105; प्रीतिम्, क्रोधम् &c; जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता Rām. –7 To bring near (as wife), marry; अत आहर्तुमिच्छामि पार्वतीमात्मजन्मने Ku. 6. 28. –8 To wear, put on (as armour &c.); स वल्कवासांसि तवाधुनाहरन् Ki. 1. 35. –9 To offer in a sacrifice; to perform (as a sacrifice); स विश्वजितमाजह्रे R. 4. 86, 14. 87. –10 To take away, attract (as mind). –11 To separate, remove, draw off from. –12 To scare or frighten away, drive forth. –13 To use as food or drink, eat. –14 To speak, say, name, call. –*Caus.* 1 To make one fetch or bring, cause to give or pay; शस्त्रेण वैश्यान् रक्षित्वा धर्म्यमाहारयेद् बलिम् Ms. 10. 119. –2 To eat. –3 To bring together, collect; Pt. 3. 151. –4 To cause, produce. –5 To exact. –6 To show, exhibit.

आहर *a.* (at the end of comp.) Bringing, fetching taking, seizing समित्कुशफलाहरैः R. 1. 49. –रः 1 Taking, seizing. –2 Accomplishing, performing. –3 Offering a sacrifice. –4 Drawing in breath, inhaling. –5 The air so inhaled. –6 Inspiration, breath inspired. –Comp. –करटा, चेला, निवपा, निष्किरा, वसना, वितना, सेना, compounds of the class called; मयूरव्यंसकादि.

आहरण *a.* Taking away, robbing; as in अमृताहरणः. –णम् 1 Fetching, bringing (near); समिदाहरणाय प्रस्थिता वयम् Ś. 1. –2 Seizing, taking; को लम्बयेदाहरणाय हस्तम् R. 6. 75. –3 Removing, extracting, –4 Performing, accomplishing (as sacrifice); अश्वमेधस्य कौरव्य चकाराहरणे मतिम् Mb. –5 A dowry or present given to a bride (at the time of her marriage.); सत्वानुरूपाहरणीकृतश्रीः R. 7. 32. –6 Causing, inducing.

आहर्तृ *a.* 1 One who takes or seizes. –2 Bringing, fetching. –3 Performing; आहर्तैषोऽश्वमेधानां आहर्ता क्रतूनाम् K. 5. –4 Causing, bringing on; आत्मनो वधमाहर्ता क्वासौ विहगतस्करः V. 5. 1. *m.* (–र्ता) A copy-holder (in law).

आहार *a.* (रा or री *f.*) 1 Bringing near, procuring, getting; भाराहारः कार्यवशात् Sk. –2 Going to fetch; अयं गच्छति भर्ता मे फलाहारो महावनम् Mb. 3. 296. 23. –रः 1 Taking, fetching, or bringing near; निर्गतस्तु पुराद्वीरो भक्ष्याहारप्रचोदितः Rām. 7. 68. 2. –2 Employing, using. –3 Taking food. –4 Food; (आहरन्ति रसमस्मादित्याहारः Sk.); °वृत्तिमकरोत् Pt. 1 took his dinner; फलाहार, °वृत्तिः means of livelihood; भैक्षाहारः living on alms; यवाहार, निराहार &c. –Comp. –अर्थिन् *a.* begging or seeking for food. –तेजस् Quicksilver. –निःसरणमार्गः the posterior part, passage of voiding excrements. –पाकः 1 cooking. –2 digestion (of food). –विरहः want of food, privation, starvation. –संभवः the juice of the body, chyle, lymph.

आहारक *a.* Going to fetch or bring; एधानाहारको व्रजति Sk.

आहारिकम् (With the Jainas) One of the five bodies belonging to the soul; according to Colebrooke, it is 'a minute form issuing from the head of a meditative

sage to consult an omniscient saint and returning with the desired information.

आहार्य *pot. p.* 1 To be taken or seized. अनीहया गताहार्यनिर्वर्तितनिजक्रियः Bhāg. 10. 86. 14. –2 To be fetched or brought near. –3 To be extracted or removed. –4 To be pervaded (व्याप्य). –5 Artificial, adventitious, incidental, external, accessary; आहार्यशोभारहितैरमायैः Bk. 2. 14; न रम्यमाहार्यमपेक्षते गुणम् Ki. 4. 23; निसर्गसुभगस्य किमाहार्यकाडम्बरेण Malli. on Ku. 7. 20. –6 Purposed, intended (as for instance, the identification or आरोप of उपमान or उपमेय in रूपक of which the speaker is fully cognisant); अयं चन्द्रो मुखमित्यादौ चन्द्रभिन्ने मुखे चन्द्राभेदज्ञानं तच्चाहार्यमेव Tv. –7 Conveyed or effected by decoration or ornamentation, one of the 4 kinds of अभिनय q. v. –8 To be eaten. –9 To be worshipped (as Agni). **–र्यः** A kind of bandage (बन्ध). **–र्यम्** 1 Any disease to be treated by means of extracting. –2 Extraction. –3 A vessel. –4 The ornamentative part of the drama, such as dress, decorations &c. **–शोभा** Adventitious beauty (not natural).

आहृत *a.* 1 Brought near, fetched, procured. –2 Taken, seized. –3 Eaten. –4 Spoken, uttered.

आहेय *a.* [अहेरिदम् ढक्] pertaining to a serpent; प्रविशेन्मुखमाहेयम् Pt. 1. 111.

आहो *ind.* An interjection expressing (*a*) Doubt or alternative (or), and usually standing as a corelative of किम्; किम् वैखानसं व्रतं निषेवितव्यं...आहो निवत्स्यति समम् हरिणाङ्गनाभिः Ś. 1. 27; दारत्यागी भवाम्याहो परस्त्रीस्पर्शपांसुलः Ś. 5. 29. (*b*) Interrogation. **–Comp. –पुरीषकम्** Officiousness, intrepidity, undue boldness of a man (against श्रुति). आहो पुरीषकं स्यात् MS. 12. 1. 6. **–पुरुषा –पुरुषिका** [अहो पुरुष वुञ् P. II. 1. 72 मयूरव्यंसकादि] 1 great self-conceit or pride; आहोपुरुषिका दर्पाद्या स्यात्संभावनात्मनि Ak.; आहोपुरुषिकां पश्य मम सद्रत्नकान्तिभिः Bk. 5. 27. –2 military vaunting, boasting. –3 vaunting of one's own prowess; निजभुजबलाहोपुरुषिकाम् Bv. 1. 84. अहो रणरसोत्साहादाहोपुरुषिकामधात् Śiva. B. 26. 4. **–स्वित्** *ind.* a particle implying doubt, 'or perhaps', or 'may...may it be' &c. (corr. of किम्); आहोस्वित्प्रसवो ममापचरितैर्विष्टम्भितो वीरुधाम् Ś. 5. 9; किं द्विजः पचति आहोस्विद् गच्छति P. VIII. 1. 44 Sk.

आह्न *a.* (**–ह्नी** *f.*) Daily, performed in ad ay. **–ह्नम्** [अह्नां समूहः अञ्] A series of days, many days. **–आह्नीनैबुकम्** Some religious act performed by the Southerners (*i. e.* those that hail from South India). येऽपि श्यामा बृहन्तो लोहिताक्षास्तेऽपि न सर्वे आह्नीनैबुकादीन् कुर्वते ŚB. on MS. 1. 3. 18; ये दाक्षिणात्या इति समाख्यातास्ते आह्नीनैबुकादीन् करिष्यन्ति। ŚB. on. MS. 1. 3. 19.

आह्निक *a.* (**–की** *f.*) [अह्नि भवः, अह्ना निर्वृत्तः साध्यः ठञ्] 1 Daily, diurnal, performed every day or on a day; संग्रामादपयातव्यमेतत्कर्म ममाह्निकम् Mb. 6. 109. 27. आह्निकः स्वाध्यायः daily course of study; °आचारः daily observances. –2 Employed or occurring every day (as a teacher, servant, or fever). **–कम्** 1 Any religious rite or duty which is to be performed every day at a fixed hour; अत्राह्निकं सुरश्रेष्ठो जपते Mb. –2 Anything to be performed daily, such as taking meals, bathing &c.; प्रभाते काल्यमुत्थाय कृतवाह्निकमरिंदमः Rām. 7. 82. 5. कृताह्निकः संवृत्तः V. 4; समुद्रे कृताह्निकः Mv. 5. –3 Daily food. –4 Daily work or occupation, what may be read on one day. –5 A division of a work (such as that of the Mahābhāṣya). **–चन्द्रिका, –दीपिका, –प्रदीप, –मञ्जरी** &c. N. of works.

आल्हादः Delight, joy; साल्हादं वचनम् Pt. 4; °दुघ *a.* conferring delight.

आल्हादन *a.* Giving delight. **–नम्** Gladdening, delighting.

आल्हादिन् *a.* 1 Delighted, glad. –2 Giving delight, gladdening.

आह्वृ 1 P. Ved. To make crooked, injure.

आह्वर्य *a.* 1 To be invoked. –2 To be bent down or brought near. –3 To be made favourable; जने न शेव आहूर्यः सन् Rv. 1. 69. 4.

आह्वृत *p. p.* Injured; °भेषज *a.* curing what is injured or bent; Av. 19. 2. 5.

आह्वरकः A low or expelled man (who, after having offered a sacrifice to the manes, takes the sacrificial food for himself); अन्नमपहर्तार आह्वरका भवन्ति श्राद्धे सिद्धे P. III. 2. 135. Com.

आह्वारकः A recension of the black Yajurveda.

आह्वृति *a.* Making crooked.

आह्वे 1 P. 1 To call, summon. –2 To invite, invoke (in a liturgical sense). –3 (Ā.) To provoke, challenge; कृष्णश्चाणूरमाह्वयते Sk.; आहूत चेदिराण्मुरारिम् Śi. 20. 1; Bk. 6. 25, 8. 18, 15. 28, 42, 89. *–Caus.* 1 To send for, call; कविमाह्वाययामास प्रस्तुतप्रतिपत्तये R. 15. 75; Bk. 6. 121. –2 To cause to invite or summon.

आहवः [आहूयन्तेऽरयोऽत्र, आ–ह्वे–अप्] 1 Battle, war, fight; एवंविधेनाहवचेष्टितेन R. 7. 67; हत्वा स्वजनमाहवे Bg. 1. 31. आहवः स तथाप्यासीद् भारताहवसोदरः Śiva. B. 25. 25. –2 Challenge, provoking, calling; °काम्या desire of fighting. **–भूमिः** *f.* Battle-field.

आहावः 1 A trough near a well for watering cattle. –2 War, battle. –3 Invoking, calling.

आहुतिः *f.* Calling, invoking, challenging.

आहुः Ved. Calling, invoking.

आहूत *p. p.* 1 Called, invoked, invited; यियक्षमाणेनाहूतः पार्थेनाथ द्विषन्मुरम् Śi. 2. 1. –2 Named, called. **–तम्** Calling. **–Comp. –प्रपलायिन्** *m.* a defendant or witness not

appearing when summoned. –संप्लवः the time of universal destruction.

आहूतिः *f.* [आ-ह्वे-क्तिन्] Calling, invoking.

आह्व *a.* [आ-ह्वे-ड] 1 Who or what calls, a crier. –2 Named, called. –ह्वा [आ-ह्वे-अङ्] 1 Calling, calling out. –2 A name, appellation, oft. at the end of comp.; अमृताह्वः शताह्वा &c.

आह्वयः 1 A name, appellation (as last member of comp.); काव्यं रामायणाह्वयम् Rām.; चक्रसाह्वयम्, चरणाह्वयाः; वृद्धेरप्याह्वया इमे Ak. –2 A law-suit arising from a dispute about games with animals, as cock-fighting &c.; (one of the 18 titles of law); पणपूर्वकपक्षिमेषादियोधनं आह्वयः Rāghavānanda on Ms. 8. 7.

आह्वयन *a.* Taking one's name. –नम् Name, appellation.

आह्वानम् 1 Calling, inviting. –2 A call, invitation, summons (in general); सुहृदाह्वानं प्रकुर्वीत Pt. 3. 47. –3 A legal summons (from court or govt. to appear before a tribunal); Mk. 9. –4 Invocation of a deity; जन्मज्येष्ठेन चाह्वानं सुब्रह्मण्यास्वपि स्मृतम् Ms. 9. 126. –5 A challenge. –6 A name, appellation. –7 N. of a liturgical formula. –Comp. –दर्शनम् day of trial.

आह्वानयति Den. P. (In law) To summon.

आह्वायः 1 A summons. –2 A name.

आह्वायक *a.* Calling, inviting. –कः A messenger, courier; आह्वायकान् भूमिपतेरयोध्याम् Bk. 2. 43.

इ

इ The third letter of the Devanāgarī alphabet.

इः [अ-इच्] 1 N. of Kāmadeva; cf. Ki. 15. 45. –2 the number 100; Gīrvaṇa. *ind.* An interjection of (1) anger; (2) calling; (3) compassion; (4) reproach; (5) wonder; (6) sorrow; (7) distress. cf. इः कामः स्थाणुरिन्द्रोऽर्को वरुणः पादपो द्विपः। शुचिः श्रीमानजो बालो विरिञ्चिः कृत्तिकासुतः ॥ Enm.

इ I. 2 P. (In Dhātup. written as इण्) (एति, इयाय, अगात्, एतुम्, इत) 1 To go, go to or towards, come to or near; शशिनं पुनरेति शर्वरी R. 8. 56; ईयुर्भरद्वाजमुनेर्निकेतम् Bk. 3. 40. –2 To arrive at, reach, obtain, attain to, go to or be reduced to a particular state, fall into; निर्बुद्धिः क्षयमेति Mk. 1. 14 goes to (ruin, is ruined; so वशम्, शत्रुत्वम्, शूद्रताम् &c.). –3 To return. –4 To go away, retire; elapse, pass. –5 To spring from, come or arise from. –6 To undertake anything (with acc.); सत्रमायन् Vāj. –7 To ask, beg. –8 To be; to appear. –9 To be employed in, go on with, be in a particular condition or relation, with a part. or instr.; कृषन्तो ह स्म वै वपन्तो यन्ति Śat. Br.; गवामयनेनेयुः Kāty. –10 To thrive, prosper. II. 1 U. = अय् q. v. III. 4 Ā. 1 To come, appear. –2 To run, wander. –3 To go quickly or repeatedly. –4 To ask, request. –*Caus.* To cause to go or come. [cf. L. *eo*; Gr. *eimi* with एमि].

इत् *a.* [इ-क्विप्] Going (at the end of a few comp.; as अर्थेत्).

इत *p. p.* [इ-क्त] 1 gone to; रुचिरं कमनीयत रागमिता Śi. 6. 71. –2 Returned. –3 Obtained. –4 Remembered. –5 Attended by; स खलु तुरगैः सप्तभिरितः K. P. 10. –तम् 1 Course, mode of going. –2 A way. –3 Knowledge.

इतिः *f.* Going, moving.

इत्य *a.* To be gone towards or approached; इत्यः शिष्येण गुरुवत्. –त्या 1 Going; way. अन्यमस्मादिच्छ सा तऽइत्या Vāj. 12. 62. –2 A litter, palanquin.

इत्वन् *a.* [इ-क्वनिप्] Going.

इत्वर *a.* (–री *f.*) [इ-करप्] 1 Going; Rv. 10. 88. 4. travelling, a traveller. –2 Cruel, harsh, Śiva. B. 14. 106. –3 Low, vile. –4 Despised, contemned. –5 Poor. –रः A eunuch. –री 1 A disloyal or unchaste woman. –2 An abhisārikā q. v.

इष्यत् *a.* Future, to come; Ki. 1. 23; हरत्यघं संप्रति हेतुरेष्यतः Śi. 1. 26.

इकटः A sprout or stem of a reed.

इक्कटः A kind of reed or grass for mats.

इक्कवालः (In astr.) Good fortune, prosperity [cf. Pers. *iqbal*].

इक्षुः [इष्यतेऽसौ माधुर्यात्, इष्-क्सु Uṇ. 3. 157] 1 Sugarcane; परि त्वा परितत्नुनेक्षुणागामविद्विषे Av. 1. 34. 5. –2 N. of another tree कोकिला. –3 Wish, desire. –Comp. –कन्दा A pumpion gourd, Cucurbita Pepo. (Mar. कोहाळें). –काण्डः,–ण्डम् N. of two different species of sugarcane (काश and मुञ्जतृण). –कान्तः A class of the six storeyed buildings (Mānasāra 24. 55). –कुट्टकः a gatherer of sugar-cane. –गन्धः Saccharum Spontaneum (Mar. लघुगोखरू). –गन्धिका Convolvulus paniculatus (भूमिकूष्माण्ड). –ज *a.* produced from sugar-cane. –तुल्या = अनिक्षुः. –दण्डः, –यष्टिः *f.* the stem or cane of Saccharum Officinale, –दर्भा a kind of grass. –दा N. of a river,

–नेत्रम् 1 a kind of sugar-cane. –2 the eye of sugar-cane. (Mar. पेरावरील डोळा). –पत्रः a kind of grain (Mar. जोंधळे). –पाकः molasses. –प्रः N. of a tree (शरवृक्ष). –बालिका a kind of grass (काश). –भक्षिका 1 a meal of sugar and molasses. –2 A machine for crushing sugarcane. –भक्षिती a woman who eats a sugar-cane –मती, –मालिनी, –मालवी N. of a river. –मूलम् the root of sugar-cane; a kind of sugar-cane. –मेहः diabetes or *diabetes mellitus* (cf. मधुमेह). –मेहिन् *a.* diabetic. –यन्त्रम् a sugar-mill. –योनिः [इक्षोरिव योनिः यस्य] Saccharum Officinarum (पुण्ड्रकइक्षु). –रसः 1 the juice of sugar-cane. –2 molasses, unrefined sugar. –3 a kind of काश grass; –रसोदः One of the seas. °क्वाथः raw or unrefined sugar, molasses. –वणम् a sugar-cane wood. –वल्लरी, –वल्ली the common yellow cane. –वारि *n.*, –समुद्रः the sea of syrup, one of the seven seas. –वालिका (also इक्ष्वालिका) [इक्षुरिव वलति वल्-ण्वुल्] 1 N. of a tree (Mar. तालिमखाना.). –2 the काश grass. –वाटिका, –वाटी 1 a kind of sugar-cane (पुण्ड्रक). –2 a garden of sugar-canes. –विकारः 1 sugar, molasses. –2 any sweetmeat. –शाकटम्, –शाकिनम् a field fit for planting the sugar-cane. –सारः molasses, raw or unrefined sugar.

इक्षुकः Sugar-cane; see इक्षु.

इक्षुकीया A place abounding in sugar-cane.

इक्षुमती *f.* The name of a river in कुरुक्षेत्र.

इक्षुरः 1 Sugar-cane. –2 N. of a kind of grass (काश) cf. Mātaṅga L. 9. 21.

इक्ष्वाकुः 1 N. of the celebrated ancestor of the Solar kings who ruled in Ayodhyā; (he was the first of the Solar kings and was a son of Manu Vaivasvata; (cf. Bhāg. क्षुवतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वाकुर्घ्राणतः सुतः); इक्ष्वाकुवंशोऽभिमतः प्रजानाम् U. 1. 44. –2 (pl.) Descendants of Ikṣvāku; गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम् R. 3. 70. –कुः *f.* A kind of bitter gourd, Cucurbita Lagenaria (Mar. कडू दुध्या).

इक्ष्वारि (लि) कः A kind of reed.

इख्, इङ्ख् 1 P. (एखति इङ्खति) To go, move; usually with प्र, q. v.

इङ्ग् 1 U. (इङ्गति-ते, इङ्गितुम्, इङ्गित) 1 To move, shake, be agitated; यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते Bg. 6. 19, 14. 23; त्वया सृष्टमिदं विश्वं यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति Mb. 3. 102. 20. –2 To go, move. –*Caus.* 1 To move, agitate, shake. –2 (In gram.) to separate the members of a compound; cf. इङ्ग्य below.

इङ्ग *a.* 1 Movable; त्वया सृष्टमिदं विश्वं यच्चेङ्गं यच्च नेङ्गति Mb 3. 102. 20. –2 Wonderful, surprising. –गः 1 A hint or sign. –2 An indication of a sentiment by gesture. –3 Knowledge. –क्रा A kind of counting. –क्रम् the earth,

इङ्गनम् [इङ्ग्-ल्युट्] –1 Moving, shaking, causing to move. –2 Knowledge. –3 The operation of separating one member of a compound from another, as by an *Avagraha.*

इङ्गित *p. p.* Moved, shaken. –तम् [भावे-क्त] 1 Palpitation, shaking. –2 Internal thought, inward thought or secret aim, intention, purpose; °आकारवेदिभिः K. 7; Pt. 1. 43; अगूढसद्भावमितीङ्गितज्ञया Ku. 5. 62; तस्य संवृतमन्त्रस्य गूढाकारेङ्गितस्य च R. 1. 20; Śi. 9. 69. –3 A hint, sign, gesture; आकारैरिङ्गितैर्गत्या Pt. 1. 44. –4 Particularly, the gesture or motion of the various limbs of the body indicating one's intentions; gesture suited to betray internal feelings; आकारैरिङ्गितैर्गत्या गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः Ms. 8. 26. cf. इङ्गितं हृद्गतो भावो बहिराकार आकृतिः । सज्जनः –Comp. –कोविद, –ज्ञ *a.* skilled in the interpretation of internal sentiments by external gestures, understanding signs.

इङ्ग्य *pot. p.* 1 Movable from its place. –2 (In the Prātiśākhyas) A term for those words or parts of a compound which in certain grammatical operations may be separated from the preceding parts; a word which in the Pada-Pāṭha is divided by the *Avagraha.*

इङ्गुः A disease.

इङ्गुदः, –दी, –इङ्गुलः N. of a medicinal tree, Terminalia Catappa (Mar. हिंगणबेट); इङ्गुदीपादपः सोऽयम् U. 1. 21; प्रस्निग्धाः क्वचिदिङ्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः Ś. 1. 14. –दम् the nut of the tree.

इचिकिलः A pond; mud.

इच्छक, इच्छा See under इष्.

इच्छकः N. of a tree, the citron.

इज्जलः A small tree growing near water (हिजल, समुद्रफल).

इज्य *pot. p.* (of यज्) To be worshipped. –ज्यः 1 A teacher; हंसा य एकं बहुरूपमिज्यैर्मायामयं वेद स वेद वेदम् Bhāg. 11. 12. 23. –2 An epithet of बृहस्पति, the teacher of the gods. –3 The Puṣya Nakṣatra. –4 The Supreme Being; स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः Bhāg. 10. 84. 13. –5 An epithet of Viṣṇu. –ज्या 1 A sacrifice; जगत्प्रकाशं तदशेषमिज्यया R. 3. 48, 1. 68, 15. 2; Bg. 11. 53, भूतानि यान्ति भूतेज्याः 9. 25. –2 A gift, donation. –3 An image. –4 Worship, reverence. –5 Meeting, union. –6 A bawd or procuress. –7 A cow. –Comp. –शीलः a constant sacrificer.

इञ्चाकः A shrimp (जलवृश्चिक).

इट् 1 P. [एटति, इटित] 1 To go, go to or towards; त्वं त्यमिटतो रथमिन्द्र प्रावः सुतावतः Rv. 10. 171. 1. –2 To err. –3 To make haste (Ved.).

इटः Ved. 1 Cane or grass; अयो इट इव हायनोप द्राह्यवीरहा Av. 6. 14. 3. –2 A mat, a web made of cane or grass, –Comp. –सूनम् a mat (Ved).

इट्चरः [इषा कामेन चरति] A bull or steer allowed to go at liberty.

इठिमिका *f*. N. of a section of the Kāṭhaka recension of the Yajurveda.

इड् *f*. (also written इळ् in Veda). [इल्-क्विप् वा लस्य डः] 1 An offering or oblation, libation offered to the gods. –2 Prayer, flow of speech. –3 The earth. –4 Food. –5 The rainy season. –6 The third of the five *prayājas* (इडो यजति). –7 People or subjects. (pl.) The object of devotion. –**Comp.** –**देवता** a deity of libation.

इड (–ळ) स्पतिः N. of Vishṇu or of Pūṣan ; आराधयन्मन्त्रमिममभ्यस्यन्त इडस्पतिम् Bhāg. 6. 5. 27.

इडः An epithet of Agni.

इडविडा 1 A species of she-goat. –2 The bleating of a goat ; सोऽपि चानुगतः स्त्रैणं कृपणस्तां प्रसादितुम् । कुर्वन्निडविडाकारं नाशक्नोत्पथि सन्धितुम् ॥ Bhāg. 9. 19.9.

इडा–ळा [इल्-अच्, वा लस्य डत्वम्] 1 The earth ; प्रबुध्यते नूनमिडातलस्थः Mb. –2 Speech. –3 An offering, libation (coming between प्रयाज and अनुयाज); अग्निश्च ते योनिरिडा च देहः Mb. 3. 114. 28. –4 Refreshing draught. –5 (Hence) Food. –6 (Fig.) Stream or flow of praise or worship personified as the goddess of sacred speech ; इडोपहूताः क्रोशन्ति कुञ्जरास्त्वङ्कुशरिताः Mb. 12. 98. 26. –7 Libation and offering of milk. –8 A cow. इडेरन्ते &c. ŚB. on MS. 10. 3. 49. –9 N. of a goddess, daughter of Manu. (She is the wife of Budha and mother of Purūravas ; she is also called मैत्रावरुणी as the daughter of मित्र and वरुण). –10 N. of Durgā –11 Heaven. –12 A tubular vessel (नाडीभेद), (being in the right side of the body).

इडावत् *a*. 1 Possessed of sacrificial food. –2 Refreshing.

इडाचिका A cell-buildig wasp (Mar. कुंभारीण). Vespa solitaria.

इडाजातः A fragrant gum, Bdellium.

इडिका The earth.

इडिकः A wild goat.

इडुरः see इट्चर.

इण्डीकः A pen-knife ; Gīrvāṇa.

इण्डूः, –ण्डूम् (इण्डूवम्) (Dual) Two round small plates used as coverings for the hands in taking the fire-pans fromt he fire ; अथैनमिण्ड्राभ्यां परिगृह्णाति Śat. Br. (उखा याभ्यां गृह्यन्ते तौ इण्डौ (Karka).

इतर *pron. a*. (–रा *f*., –रत् *n*.) 1 Another, the other (of two), the remaining one of the two ; इतरो दहने स्वकर्मणाम् R. 8. 20 v. l. –2 The rest or others (pl.). what is left. इतरदधिकार्थे॰ । MS. 7. 1. 16 (on which शबर writes इतरदधिकार्थे समानमितरत् समानमधिकमित्यर्थः ।). –3 Other than, different from (with abl.); इतरतापशतानि यथेच्छया वितर तानि सहे चतुरानन Udb. ; इतरो रावणादेष राघवानुचरो यदि Bk. 8. 106. –4 Opposite of, either used by itself as an adj. or at the end of comp. ; जङ्गमानीतराणि च Rām. ; विजयायेतराय वा Mb. ; सुलभेतरसंप्रयोगाम् M. 5.3 opposite of, other than easy, difficult ; so दक्षिण° left ; वाम° right &c. –5 Low, mean, vulgar, ordinary ; इतर इव परिभूय ज्ञानं मन्मथेन जडीकृतः K. 154, 160, 203, 273. इतर-इतर the one-the other, this-that. –**Comp.** –**इतर** *pron. a*. respective, reciprocal, one with another (chiefly in oblique cases or in comp.) ; वियुक्तावितरेतरम् Ms. 9. 102 ; °काम्यया 3. 35 ; R. 7. 54. °आश्रयः mutual dependence, inter-connection. °योगः 1 mutual connection or union, मोदितालिरितरेतरयोगात् Śi. 10. 24. –2 a variety of the Dvandva compound (opp. समाहारद्वन्द्व) where each member of the compound is viewed separately ; as प्लक्षन्यग्रोधौ छिनत्ति. –**जनाः** (pl.) 1 other men. –2 euphemistically said of certain beings considered as spirits of darkness of which Kubera is one. –**जातीय** *a*. Ordinary, common-place.

इतरतः, इतरत्र *ind*. Otherwise than, different from, elsewhere ; see अन्यतः, अन्यत्र.

इतरथा *ind*. 1 In another manner, in a contrary manner. –2 Perversely. –3 On the other hand. यदि वा इतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेत् Jābāla Up. 4.

इतरेद्युः *ind*. P. V. 3. 22. On another day, the other day.

इतस् *ind*. [इदम्-तसिल् इशादेशः Tv.] 1 Hence, from here or hence. –2 From this person, from me ; इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम् Ku. 2. 55. –3 In this direction towards me, here ; इतो निषीदेति विसृष्टभूमिः Ku. 3. 2 ; प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात् R. 2. 34 ; इतः स्वपिति केशवः &c. Bh. 2. 76 ; इतो गतमनुरागम् V. 2 ; °गतवृत्तान्तं न स्मरति Ś. 4 news of this place ; इत इतो देवः this way, this way, my lord (in dramas). –4 Hence, for this reason, on this ground ; इतश्च परमात्मैवेहात्ता भवितुमर्हति S. B. 1. 2. 10. –5 From this world. –6 From this time. **इतः –इतः** (*a*) on the one hand-on the other hand ; इतस्तपस्विकार्यमितो गुरुजनाज्ञा Ś. 2 ; (*b*) in one place-in another place, here-there ; K. 27 ; इतश्चेतश्च hither and thither ; hence and thence, here and there, to and fro ; इतश्चेतश्च धावताम् ; now, therefore ; इतस्ततः here and there, hither and thither, to and fro ; लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैरितस्ततश्चन्द्रमरीचिगौरैः Ku. 1. 13.

इति *ind*. 1 this particle is most generally used to report the very words spoken or supposed to be spoken by some one, as represented by quotation marks in English. The speech reported may be (1) a single word used merely to express what the form of the word is, when it is used as it is (शब्दस्वरूपद्योतक) ; कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् Rāmarakṣā, अत एव गवित्याह Bhartṛi. ; (2) or a substantive, which must be put in the nominative case when its meaning is to be indicated

(प्रातिपदिकार्थद्योतक); चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा ... क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः Si. 1, 3.; अवैमि चैनामनघेति R. 14. 40; दिलीप इति राजेन्दुः R. 1. 12; sometimes with acc. कैवर्तमिति यं प्राहुः Ms. 10. 34.; Bg. 6. 2; (3) or a whole sentence when इति is merely used at the end of that sentence; (वाक्यार्थद्योतक); ज्ञास्यसि कियद् भुजो मे रक्षति मौर्वीकिणाङ्क इति S. 1. 13; तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरः कथयति अक्षमालामुपयाचितुमागतोऽस्मीति K. 151. -2 Besides this general sense इति has the following senses:—(*a*) Cause, as expressed by 'because', 'since', 'on the ground that', in English; वैदेशिकोऽस्मीति पृच्छामि U.; पुराणमित्येव न साधु सर्वम् M. 1. 2, oft. with किम् q. v. (*b*) Purpose or motive, as expressed by 'that', 'in order that' शरीरस्य विनाशो मा भूदिति मयेदमुत्क्षिप्य समानीतम् K. 320; R. 1. 37. (*c*) Thus, to mark the conclusion (opp. अथ); इति प्रथमोऽङ्कः thus or here ends the first Act. (*d*) It is often used to include under one head a number of separate objects grouped together; पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशं कालो दिगात्मा मन इति द्रव्याणि T. S. (*e*) So, thus, in this manner; इत्युक्तवन्तं परिरभ्य दोर्भ्याम् Ki. 11. 80. (*f*) Of this nature or description; गौरश्वः पुरुषो हस्तीति जातिः. (*g*) As follows, to the following effect; रामाभिधानो हरिरित्युवाच R. 13. 1. (*h*) As for, in the capacity of, as regards, showing capacity or relation; पिनेति स पूज्यः, अध्यापक इति निन्द्यः, शीघ्रमिति सुकरं, निभृतमिति चिन्तनीयं भवेत् S. 3. (*i*) It is often used with the name of an author to form an *Avyayībhāva* comp. इतिपाणिनि thus according to Pāṇini. (*j*) Illustration (usually with आदि); इन्दुरिन्दुरिव श्रीमानित्यादौ तदनन्वयः Chandr.; गौः शुक्लश्चलो डित्थ इत्यादौ K. P. 2. (*k*) A quotation or an opinion accepted; इति पाणिनिः, इत्यापिशलिः, इत्यमरः, विश्वः &c. (*l*) It is often used by commentators after quoting a rule in the sense of 'according to such a rule'; शकि लिङ् च (P. III. 3. 172) इति शक्यार्थे लिङ् Malli. Other senses mentioned are: (*m*) Manifestation. (*n*) Order. (*o*) Arrangement. (*p*) Identity. (*q*) Proximity. (*r*) Visibility. (*s*) Excess or superiority. (*t*) Requiring. (इति स्वरूपे सान्निध्ये विवक्षानियमे मते। हेतौ प्रकारप्रत्यक्षप्रकाशेष्ववधारणे, एवमर्थे समाप्तौ च॥ Hem.). **-Comp.** **-अर्थः** sum and substance, meaning in short (often used by commentators). **-अर्थम्** *ind.* for this purpose, hence. **-आदि** *a.* having such a thing or things at the beginning, so forth, et cætera (&c.). इत्यादिप्रचुराः पुरातनकथाः सर्वैस्य एवं श्रुताः Udb. **-उक्तम्** information, report. **-कथ** *a.* 1 not fit to be believed, untrustworthy. -2 wicked, lost. (**-था**) a meaningless or nonsensical talk. **-कर्तव्य, -करणीय, -कार्य, -कृत्य** *a.* proper or necessary to be done according to certain rules. (**कर्तव्यम्, -णीयम्**) duty, obligation; श्रूयतामितिकर्तव्यं सर्वानेव ब्रवीमि वः Ram. 2. 68. 5. एवं सर्वं विधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः Ms. 7. 142, संसिद्धावितिकरणीयसंनिबद्धैरालापैः Ki. 7. 17. °ता, **-कार्यता, -कृत्यता** any proper or necessary duty, obligation; स मुहूर्तमिव ध्यात्वा विनिश्चित्येतिकृत्यताम् Mb. 3. 36. 4. इतिकर्तव्यतामूढः wholly at a loss what to do, embarrassed, perplexed. **-पाणिनि** *ind.* Thus according to Pāṇini's very words. **-मात्र** *a.* of such extent or quality. **-वृत्तम्** 1 occurrence, event. -2 a tale, story.

इतिः 1 Knowledge. -2 Speed; Śabda Ch.

इतिक *a.* Having gait or speed.

इतिथ *a.* Ved. Such a one, such.

इतिवत् *ind.* In the same manner.

इतिशः Name of a sage.

इतिह *ind.* Thus indeed, quite in conformity to tradition; सुप्रसिद्धः प्रवादोऽयमितिहेतीह गीयते Mv. 2. 47.

इतिहासः [fr. इति-ह-आस (3rd. pers. sing. Perf. of अस् to be); so it has been] 1 History (legendary or traditional); धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम् पूर्ववृत्तं कथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते; Mb. cf. also आर्यादिबहुव्याख्यानं देवर्षिचरिताश्रयम्। इतिहासमिति प्रोक्तं भविष्याद्भुतधर्मयुक्॥ -2 Heroic histroy (such as the Mahābhārata). -3 Historical evidence, tradition (which is recognized as a proof by the Paurāṇikas). **-Comp.** **-निबन्धनम्** legendary composition or narrative; S. 3. **-पुराणम्** history and legendary stories; इतिहासपुराणानि पञ्चमो वेद उच्यते। **-वादः** historical story, legend; Māl. 3. 3.

इत्कटः A kind of grass (इक्कडी).

इत्किला N. of a perfume (Mar. गोरोचना).

इत्थम् *ind.* Thus, so, in this manner; इत्थं रतेः किमपि भूतमदृश्यरूपम् Ku. 4. 45; इत्थंगते under these circumstances, such being the case; इत्थंगते किमस्माभिः करणीयम् S. 4; R. 9. 81. **-Comp.** **-कारम्** *ind.* in this manner. **-भूत** *a.* 1 so circumstanced, being in this state, being thus; °आख्याने P. I. 4. 90; Me. 96; Ku. 6. 26; S. 3. 5; कथमित्थंभूता M. 5, K. 146. -2 true or faithful (as a story). **-भावः** being thus endowed, having these qualities. **-विध** *a.* 1 of such kind. -2 endowed with such qualities.

इत्थशालः N. of the third Yoga in Astronomy (Arabic origin).

इत्था *ind.* Ved. 1 In this manner, thus; क इत्थावेद यत्र सः Kaṭh. 1. 2. 24. -2 A particle of affirmation used to lay stress on a following word, indeed. -3 Truly, really. °**धी** *a.* performing such or true works.

इत्थात् *ind.* Thus, in this way.

इत्वर *a.* 1 A traveller, -2 A poor person. -3 A wicked and a debaucherous man.

इद् *ind.* 1 A particle of affirmation, even, just, only; यथा वशन्ति देवास्तथेदसद् Rv. 8. 28. 4. especially in strengthening a statement; अर्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते Nir. -2 It is often added to words expressing excess or exclusion: विश्व इत् एक इत् &c. -3 At the beginning of sentences it often adds emphasis to pronouns, prepositions &c. (its place is taken by एव in classical Sanskrit).

इदम् *pron. a.* [अयम् *m.*, इयम् *f.*, इदम् *n.*] 1 This, here, referring to something near the speaker; इदमस्तु संनिकृष्टं रूपम्); इदं तत्... इति यदुच्यते Ś. 5 here is the truth of the saying. -2 Present, seen; the nominative forms are used with verbs in the sense of 'here'; इयमस्मि here am I; so इमे स्मः; अयमागच्छामि here I come. -3 It often refers to something immediately following, while एतद् refers to what precedes; अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः Ms. 3. 147 (अयम् = वक्ष्यमाणः Kull.); श्रुत्वैतादिदमूचुः -4 It occurs connected with यत्, तत्, एतद्, अदस्, किम् or a personal pronoun, either to point out anything more distinctly and emphatically, or sometimes pleonastically; कोऽयमाचरत्यविनयम् Ś. 1. 25; सेयम्, सोऽयम्, this here; so इमास्ताः; अयमहं भोः Ś. 4 ho, here am I. -*ind.* Ved. 1 Here, to this place. -2 Now. -3 There. -4 With these words, herewith. -5 In this manner; नैतदौपयिकं राम यदिदं परितप्यसे Rām. 2. 53. 30. -Comp. -**कार्या** The plant Hedysarum Alhagi (Mar. कांटे धमासा, यवासा). -**प्रथम** *a.* doing anything for the first time. -**प्रकारम्** *ind.* in this manner. -**युगम्** the present Yuga. -**रूप** *a.* of this shape. -**वसु** *a.* Ved. rich in this and that.

इदंतन *a.* (-**नी** *f.*) Of this time, present; momentary.

इदंता [इदमो भावः] Identity, sameness.

इदन्द्र *a.* One who sees this; तस्मादिदन्द्रो नामेदन्द्रो ह वै Ait. Up. 3. 14.

इदम्बरम् A blue lotus; Nigh.

इदंमय *a.* Made or consisting of this.

इदंयु *a.* Wishing this.

इदा *ind.* Now, at this (present) moment; oft. with अहन्; इदाचिदह्नः; इदा ह्यः only yesterday. -Comp.-**वत्सरः** so इदुवत्सरः or इद्वत्सरः one of the five years in which gifts of clothes and food are said to be productive of great rewards. cf. Bhāg. 5. -**वत्सरीय** or **इद्वत्सरीय** *a.* belonging to such year.

इदानीम् *ind.* [इदं-दानीं इश् च] 1 Now, at this moment, in this case, just now, even now; वत्से प्रतिष्ठस्वेदानीम् Ś. 4; आर्यपुत्र इदानीमसि U. 3; इदानीमौदास्यं भजसि यदि भागीरथि तदा G. L. इदानीमहः now-a-days; इदानीमेव just now; इदानीमपि now also, in this case also; तत इदानीम् thereupon, then, from that time. -2 As a measure of time, it is equal to one fifteenth part of an एतर्हि; cf. यावन्त्येतर्हीणि तावन्ति पंचदशकृत्व इदानीनि Śat. Br.

इदानींतन *a.* (-**नी** *f.*) Present, momentary, of the present moment.

इद्धा *ind.* Explicit, manifest, apparent.

इध्म, इद्ध See under इन्ध. औदुम्बर इध्मः Bri. up. 6. 3. 13.

इन् 6, 8 P. Ved. 1 To go. -2 To advance or rush upon, press upon; drive. -3 To invigorate. -4 To force, compel. -5 To drive away, remove. -6 To take possession of, pervade, fill. -7 To dispose. -8 To be lord or master (of anything).

इन *a.* 1 Able, strong, powerful, mighty. -2 Bold, determined. -3 Glorious. -**नः** 1 A lord, master. लोके भवाञ्जगदिनः कल्ययावतीर्णः Bhāg. 10. 70. 27. -2 The sun; तपस्विनः Śi. 2. 65. भजति कल्पमिनः प्रतिपद्ययम् Rām. Ch. 4. 21. (cf. इनो भागो धामनिधिरंशुमाल्यब्जिनीपतिः Ak. -3 A king; न न महीनमहीनपराक्रमम् R. 9. 5. -4 The lunar mansion Hasta. -Comp. -**कान्तः** sunstone (सूर्यकान्त); Bh. 2. 37. यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः. -**सभम्** a royal court or assembly. P. II. 4. 23.

इनक्ष (Desid. of नक्ष्) Ved. To try to reach, strive to get.

इनानी *f.* A kind of tree (वटपत्री).

इन्थिहा An astronomical term taken from the Arabic (= मुथहा).

इन्द् 1 P. [इन्दति, इन्दितुम्] To be powerful (occurring in the etymology of इन्द्र q. v.)

इन्दका A king of star remaining overhead in the मृगशीर्ष-नक्षत्र.

इन्दम्बरम् = इन्दीवर q. v.

इन्दिन्दिरः A large bee; लोभादिन्दिन्दिरेषु निपतत्सु Bv. 2. 183.

इन्दिरा [इन्द्-किरच्] N. of Lakṣmi, wife of Viṣṇu. -Comp. -**आलयम्** 'abode of Indirā', the blue lotus. -**मन्दिरः** an epithet of Viṣṇu. (-**रम्**) the blue lotus.

इन्दि (न्दी) वरम् [इन्दीर्लक्ष्मीस्तस्या वरं वरणीयम् Tv.] The blue lotus; बाले तव मुखाम्भोजे कथमिन्दीवरद्वयम् Ś. Til. 17. इन्दीवरदलश्यामः N. of Viṣṇu; इन्दीवरदलश्याममिन्दिरानन्दकन्दलम्।

इन्दीवारिणी A group of blue lotuses.

इन्दीवारः A blue lotus.

इन्दुः [उनत्ति क्लेदयति चन्द्रिकया भुवनं उन्द्-उ आदेरिच्च Uṇ. 1. 12] 1 The moon; दिलीप इति राजेन्दुरिन्दुः क्षीरनिधाविव R. 1. 12 (इन्दु is said to mean in the Veda a drop of Soma juice, a bright drop or spark; सुतास इन्दवः Rv. 1. 16. 6). -2 The मृगशिरस् Nakṣatra. -3 (in Math.) The number 'one'. -4 Camphor. -5 The point on a die; तेभ्यो व इन्दवो हविषा विधेम Av. 7. 109. 6. -6 Designation of the अनुस्वार. - (pl.) 1 The periodical changes of the moon. -2 The time of moon-light, night. -Comp. -**कमलम्** the white lotus. -**कला** 1 a digit of the moon. (These are 16, each of which is mythologically said to be devoured by 16 deities in succession). -2 N. of several plants; अमृता, गुडूची, सोमलता. -**कलिका** 1 N. of a plant (केतकी). -2 a digit of the moon. -**कान्तः** the moon-stone. (-**ता**) 1 night. -2 N. of a plant (केतकी). -**क्षयः** 1 waning or disappearance of the moon. -2 the new moon day. Ms. 3. 122.

–जः, –पुत्रः the planet Mercury. (–जा) N. of the river Revā or Narmadā. –जनकः 1 the ocean (the moon being produced amongst other jewels at the churning of the ocean) –2 the sage अत्रि. –दलः a digit, crescent. –पुष्पिका N. of a plant (कलिकारी or जांगली). –भम् 1 the sign called Cancer. –2 the Nakṣatra called मृगशिरस्. –भा a kind of water-lily. –भृत्, –शेखरः, –मौलिः 'the moon-crested god, epithets of Śiva. –मणिः 1 the moon-stone. –2 a pearl. –मुखी A lotus-creeper. –मण्डलम् the orb or disc of the moon. –रत्नम् a pearl. –ले (रे) खा 1 a digit of the moon. –2 N. of several plants, especially, plant Flacourtia Sapida. Its seed is much used by women as a detergent to their oiled hair (Mar. बांवच्या). –3 Ligusticum Ajwaen (Mar. ओंवा). see इन्दुकला. –लोकः the world of the moon. –लोहकम्, लौहम् silver. –वदना A moon-faced lady. N. of a metre; see Appendix. –वल्ली The Soma plant. –वारः a kind of yoga in Astrology. –वासरः Monday. –व्रतम् a religious observance depending on the age of the moon. It consists in diminishing the quantity of food by a certain portion daily, for a fortnight or a month; cf. चान्द्रायण. इन्दुव्रतसहस्रं तु यश्चरेत्कायशोधनम् Mb. 13. 26. 39. –शफरिन् A tree, Bauhinia tomentosa (Mar. आपटा) –सुतः or –सूनुः N. of the planet Mercury.

इन्दुकः (कुः) see इन्दुशफरिन् above.

इन्दुमत् *m.* An epithet of Agni.

इन्दुमती 1 A day of full moon. –2 The wife of अज and sister of भोज.

इन्दूरः A rat, mouse.

इन्द्रः [इन्द्–रन्; इन्दतीति इन्द्रः; इदि ऐश्वर्ये Malli.] 1 The lord of gods. –2 The god of rain, rain; cloud; इन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः। शं न इन्द्रो बृहस्पतिः Tait. Vp. 1. 1. 1. Bri. Up. 1. 4. 11. –3 A lord or ruler (as of men &c.). इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते Bri. Up. 2. 5. 19. first or best (of any class of objects), always as the last member of comp.; नरेन्द्रः a lord of men *i. e.* a king; so मृगेन्द्रः a lion; गजेन्द्रः the lord or chief of elephants; so योगीन्द्रः, कपीन्द्रः. –4 A prince, king. –5 The pupil of the right eye. –6 N. of the plant कुटज. –7 Night. –8 One of the divisions of भारतवर्ष. –9 N. of the 26th *Yoga*. –10 The human or animal soul. –11 A vegetable poison. –12 The Yoga star in the 26th Nakṣatra. –13 Greatness. –14 The five objects of senses. –द्रा 1 The wife of Indra, Indrāṇī. –2 N. of a plant (मरुवक Mar. मरवा) [Indra, the god of the firmament, is the Jupiter Pluvius of the Indian Āryans. In the Vedas he is placed in the first rank among the gods; yet he is not regarded as an uncreated being, being distinctly spoken of in various passages of the Vedas as being born, and as having a father and a mother. He is sometimes represented as having been produced by the gods as a destroyer of enemies, as the son of Ekāṣṭakā, and in Rv. 10. 90. 13 he is said to have sprung from the mouth of Puruṣa. He is of a ruddy or golden colour, and can assume any form at will. He rides in a bright golden chariot drawn by two tawny horses. His most famous weapon is the thunderbolt which he uses with deadly effect in his warfare with the demons of darkness, drought and inclement weather, variously called Ahi, Vṛitra, Śambara, Namuchi &c. He storms and breaks through their castles, and sends down fertilizing showers of rain to the great delight of his worshippers. He is thus the lord of the atmosphere, the dispenser of rain, and governor of the weather. He is represented as being assisted by the Maruts or storm-gods in his warfare. Besides the thunderbolt he uses arrows, a large hook, and a net. The Soma juice is his most favourite food, and under its exhilarating influence he performs great achievements (cf. Rv. 10. 119), and pleases his devout worshippers, who are said to invite the god to drink the juice. He is their friend and even their brother; a father, and the most fatherly of fathers; the helper of the poor, and the deliverer and comforter of his servants. He is a wall of defence; his friend is never slain or defeated. He richly rewards his adorers, particularly those who bring him libations of Soma, and he is supplicated for all sorts of temporal blessings as cows, horses, chariots, health, intelligence, prosperous days, long life, and victory in war. In the Vedas Indra's wife is Indrāṇī, who is invoked among the goddesses.

Such is the Vedic conception of Indra. But in later mythology he falls in the second rank. He is said to be one of the sons of Kaśyapa and Dākṣāyaṇī or Aditi. He is inferior to the triad Brahmā, Viṣṇu and Maheśa (though in some places Viṣṇu is regarded as his younger brother, cf. R. 14. 59, 15. 40), but he is the chief of all the other gods, and is commonly styled Sureśa, Devendra &c. As in the Vedas so in later mythology, he is the regent of the atmosphere, and of the east quarter, and his world is called Svarga. He sends the lightning, uses the thunderbolt and sends down rain. He is frequently at war with Asuras, whom he constantly dreads, and by whom he is sometimes defeated. The Indra of mythology is famous for his incontinence and adultery, one prominent instance of which is his seduction of Ahalyā, the wife of Gautama (see Ahalyā), and for which he is often spoken of as Ahalyā-jāra. The curse of the sage impressed upon him a 1000 marks resembling the female organ, and he was therefore called Sayoni; but these marks were afterwards changed into eyes, and he is hence called Netra-yoni and Sahasrākṣa. In the Rāmāyana Indra is represented as having been defeated and carried off to Laṅkā by Ravaṇa's son called Meghanāda, who for this exploit received

the title of 'Indrajit'. It was only at the intercession of Brahmā and the gods that Indra was released, and this humiliation was regarded as a punishment for his seduction of Ahalyā. He is also represented as being in constant dread of sages practising potent penances, and as sending down nymphs to beguile their minds (see *Apsaras*). In the Purāṇas he is said to have destroyed the offspring of Diti in her womb, and to have cut off the wings of mountains when they grew troublesome. Other stories are also told in which Indra was once worsted by Raja, grandson of Purūravas, owing to the curse of Durvāsas, and other accounts show that he and Kriṣna were at war with each other for the Pārijāta tree which the latter wanted to remove from Svarga, and which he succeeded in doing in spite of Indra's resistance. His wife is Indrāṇī, the daughter of the demon Puloman, and his son is named Jayanta. He is also said to be father of Arjuna. His epithets are numerous; mostly descriptive of his achievements, *e. g.* वृत्रहन्, बलभिद्, पाकशासन, गोत्रभिद्, पुरंदर, शतक्रतु, जिष्णु, नमुचिसूदन &c. (see Ak. I. 1. 44-47). The Heaven of Indra is Svarga; its capital, Amarāvatī; his garden, Nandana; his elephant, Airāvata; his horse, Uchchaiśravas; his bow, the rain-bow, and his sword, Paranja.]. **–Comp. –अग्निः** the fire produced from the contact of clouds; °धूमः frost, snow; °देवता the 16th lunar mansion. **–अनुजः, –अवरजः** an epithet of Viṣṇu and of Nārāyaṇa (उपेन्द्र); तस्थौ भ्रातृसमीपस्थः शक्रस्येन्द्रानुजो यथा Rām. 6. 91. 4. **–अरिः** an Asura or demon. **–अवसानः** a desert. **–अशनः** 1 hemp (dried and chewed). –2 the shrub which bears the seed used in jeweller's weight, (गुंजावृक्ष). **–आयुधम्** Indra's weapon, the rainbow; इन्द्रायुधद्योतिततोरणाङ्कम् R. 7. 4, 12. 79; K. 127. **(–धः)** 1 N. of the horse in Kādambarī (*i. e.* Kapiñjala changed into a horse). –2 a horse marked with black about the eyes. –3 a diamond. **(–धा)** a kind of leech. **–आसनम्** 1 the throne of Indra. –2 a throne in general. –3 a foot of five short syllables. **–इज्यः** N. of बृहस्पति the preceptor of gods. **–ईश्वरः** one of the forms of Śiva-linga. **–उत्सवः** a festival honouring Indra. **–ऋषभ** *a.* having Indra as a bull, or impregnated by Indra, an epithet of the earth. इन्द्रऋषभा द्रविणे नो दधातु Av. 12. 1. 6. **–कर्मन्** *m.* an epithet of Viṣṇu (performing Indra's deeds). **–कान्तः** A class of the four-storeyed buildings. (Mānasāra 21. 60-68). **–कीलः** 1 N. of the mountain मन्दर. –2 a rock. **(–लम्)** 1 the banner of Indra. –2 A pin, nail, bolt फालका भाजनोर्ध्वे तु तदूर्ध्वे चेन्द्रकीलकम् (Mānasāra 12. 126). cf. also Kau. A. 2. 3. **–कुञ्जरः** Indra's elephant, Airāvata. **–कूटः** N. of a mountain **–कृष्ट** *a.* 'ploughed by Indra', growing exuberantly or in a wild state. **(–ष्टः)** a kind of corn produced by rain-water. **–केतुः** Indra's banner. **–कोशः, –षः, –षकः,** **–ष्ठः** 1 a couch, sofa, which is generally made up of covering pieces of perforated wooden planks; cf. अट्टालकप्रतोलीमध्ये त्रिधानुष्काधिष्ठानं–इन्द्रकोशं कारयेत् Kau. A. 2. 3. –2 a platform. –3 a projection of the roof of a house. –4 a pin or bracket projecting from the wall (नागदन्त). A projection of the roof of a house forming a kind of balcony; Kau. A. 24. **–गिरिः** the महेन्द्र mountain. **–गुरुः, –आचार्यः** the teacher of Indra; *i. e.* बृहस्पति. **–गोपः, –गोपकः** [इन्द्रो गोपो रक्षकोऽस्य, वर्षाभवत्वात्तस्य] a kind of insect of red or white colour; Śukra. 4. 157; K. 100. **–चन्दनम्** the white sandal wood. **–चापम्, –धनुस्** *n.* 1 a rainbow; विद्युत्वन्तं ललितवनिताः सेन्द्रचापं सचित्राः Me. 64; Śi. 7. 4. –2 the bow of Indra **–चिर्भिटा** A mild variety of Colocynth. The leaf is tripartite, rough and wrinkled. (Mar. कंवडळ, applied often as इन्द्रावण in the sense of vile, malignant, dark and hateful.) **–च्छदः** A necklace of pearls having 1008 strings. **–च्छन्दस्** *n.* [इन्द्र इव सहस्रनेत्रेण सहस्रगुच्छेन च्छाद्यते] a necklace consisting of 1000 strings. **–जः** N. of Vālī. **–जतु** *n.* Bitumen (Mar. शिलाजित). **–जननम्** Indra's birth. **–जननीय** *a.* treating of Indra's birth (as a work). **–जा** *a.* Ved. born or arising from Indra. Av. 4. 3. 7. **–जालम्** [इन्द्रस्य परमेश्वरस्य जालं मायेव] 1 the net of Indra. तेनाहमिन्द्रजालेनामूंस्तमसाऽभि दधामि सर्वान् Av. 8. 8. 8. –2 a weapon used by Arjuna; a stratagem or trick in war. –3 deception, cheating. –4 conjuring, jugglery, magical tricks; इन्द्रजालं च मायां वै कुहका वाऽपि भीषणा Mb. 5. 160. 55. स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः Śānti. 2. 2; K. 105. **–जालिक** *a.* [इन्द्रजाल-ठन्] deceptive, unreal, delusive. **(–कः)** a juggler, conjurer. **–जित्** *m.* 'conqueror of Indra', N. of a son of Rāvaṇa who was killed by Lakṣmaṇa. [Indrajit is another name of Meghanāda a son of Rāvaṇa. When Rāvaṇa warred against Indra in his own heaven, his son Meghanāda was with him, and fought most valiantly. During the combat, Meghanāda, by virtue of the magical power of becoming invisible which he had obtained from Śiva, bound Indra, and bore him off in triumph to Laṅkā. Brahmā and the other gods hurried thither to obtain his release, and gave to Meghanāda the title of Indrajit, 'conqueror of Indra'; but the victor refused to release his prisoner unless he were promised immortality. Brahmā refused to grant this extravagant demand, but he strenuously persisted, and achieved his object. In the Rāmāyaṇa he is represented to have been decapitated by Lakṣmaṇa while he was engaged in a sacrifice]. °हन्तृ or विजयिन् *m.* N. of Lakṣmaṇa. **–ज्येष्ठ** *a.* Ved. led by Indra. **–तापनः** the thundering of clouds. **–तूलम्, –तूलकम्** a flock of cotton. **–दमनः** the son of Bāṇāsura. **–दारुः** the tree Pinus Devadāru. **–द्युति** Sandal **–द्रुः, –द्रुमः** 1 the plant Terminalia Arjuna (अर्जुन). –2 The plant कुटज. **–द्वीपः, –पम्** one of the 9 Dvīpas or Divisions of the continent (of India). **–धनुः** N. of Indra's bow, the rainbow; स एकव्रात्योऽभवत्स धनुरादत्त तदेवेन्द्रधनुः Av. 15. 1. 6. **–ध्वजः** 1 a flag

raised on the 12th day of the bright half of Bhādra. –2 Indra's weapon; विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिन्द्रध्वज इवापतत् Bhāg. 10. 44. 22. –नक्षत्रम् Indra's lunar mansion फल्गुनी. –नेत्रम् 1 the eye of Indra. –2 the number one thousand. –नीलः [इन्द्र इव नीलः श्यामः] a sapphire; परीक्षाप्रत्ययैर्यैश्च पद्मरागः परीक्ष्यते। त एव प्रत्यया दृष्टा इन्द्रनीलमणेरपि॥ Garuḍa. P.; R. 13. 54; 16. 69; Me. 48, 79. –नीलकः an emerald. –पत्नी Indra's wife, शची. –पर्णी, –पुष्पा N. of a medicinal plant (Mar. कळलावी). –पर्वतः 1 the महेन्द्र mountain. –2 a blue mountain. –पुत्रा N. of अदिति. –पुरोगम, –पुरःसर, –श्रेष्ठ *a.* led or preceded by Indra, having Indra at the head. –पुरोहितः N. of बृहस्पति. (–ता) the asterism Puṣya. –प्रमतिः N. of the pupil of Paila and the author of some riks of the Rv. –प्रस्थम् N. of a city on the Yamunā, the residence of the Paṇḍavas (identified with the modern Delhi); इन्द्रप्रस्थगमस्तावत्कारि मा सन्तु चेदयः Śi. 2. 63. –प्रहरणम् Indra's weapon, the thunderbolt. –भगिनी N. of Pārvatī. –भेषजम् dried ginger. –मखः a sacrifice in honour of Indra. –महः 1 a festival in honour of Indra. –2 the rainy season; °कामुकः a dog. –मादन *a.* animating or delighting Indra; ये वायव इन्द्रमादनासः Rv. 7. 92. 4. –मेदिन् *a.* Ved. whose friend or ally is Indra; इन्द्रमेदी सत्वनो नि ह्वयस्व Av. 5. 20. 8. –यज्ञः (See इन्द्रमह and इन्द्रमख) श्वोऽस्माकं घोषस्योचित इन्द्रयज्ञो नामोत्सवः भविष्यति Bālacharita I. –यवः, –वम् seed of the *Kutaja* tree. –लुप्तः, –प्तम्, –लुप्तकम् 1 excessive baldness of the head. –2 loss of beard. –लोकः Indra's world, Svarga or Paradise. –लोकेशः 1 lord of Indra's world, *i. e.* Indra. –2 a guest (who, if hospitably received, confers paradise on his host). –वंशा, –वज्रा N. of two metres, see Appendix. –वल्लरी, –वल्ली N. of a plant (पारिजात) or of इन्द्रवारुणी. –वस्तिः [इन्द्रस्य आत्मनः वस्तिरिव] the calf (of the leg). –वाततम *a.* Ved. desired by Indra. अस्मे ऊतीरिन्द्रवाततमाः Rv. 10. 6. 6. –वानकम् A variety of diamonds. Kau. A. 2. 11. –वायू (du.) Indra and Vāyu. इन्द्रवायू उभाविह सुहवेह हवामहे Av. 3. 20. 6. –वारुणी, –वारुणिका Colocynth, a wild bitter gourd cucumis colocynthis. (Mar. मोठी कंवडळ) किमिन्द्रवारुणी राम सितया कटुकीयते Laghu Yogavāsiṣṭha-sāra X. सौवर्चलं हरिद्रा च पिप्पली चेन्द्रवारुणिः। मूत्रकृच्छ्रे प्रशंसन्ति पिण्डोऽयं वाजिनां हितः॥ शालिहोत्र of भोज 330. –वाह *a.* carrying Indra. –वृक्षः the Devadāru tree. –वृद्धा a kind of abscess. –वैडूर्यम् a kind of precious stone. –व्रतम् Indra's rule of conduct; one of the duties of a king (who is said to follow इन्द्रव्रत when he distributes benefits as Indra pours down rain); वार्षिकांश्चतुरो मासान् यथेन्द्रोऽप्यभिवर्षति। तथाभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन्॥ Ms. 9. 304. –शक्तिः *f.* Indrāṇī, the wife of Indra, or his energy personified. –शत्रुः 1 an enemy or destroyer of Indra (when the accent is on the last syllable), an epithet of प्रह्लाद; इन्द्रशत्रो विवर्धस्व मा चिरं जहि विद्विषम् Bhāg. 6. 9. 12. बलिप्रदिष्टां श्रियमाददानं त्रैविक्रमं पादमिवेन्द्रशत्रुः R. 7. 35. –2 [इन्द्रः शत्रुः यस्य] one whose enemy is Indra, an epithet of वृत्र (when the accent is on the first syllable). (This refers to a legend in the Śat. Br., where it is said that Vritra's father intended his son to become the destroyer of Indra, and asked him to say इन्द्रशत्रुर्वर्धस्व &c. but who, through mistake, accented the word on the first syllable, and was killed by Indra; cf. Śik. 52; मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह। स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात्॥. –शलभः a kind of insect (इन्द्रगोप). –संजयम् N. of a sāman. Arṣeya Br. –संधा connection or alliance with Indra. तयाहमिन्द्रसंधया सर्वान् देवानिह हुव Av. 11. 10. 9. –सारथिः 1 N. of Mātali. –2 an epithet of Vāyu, driving in the same carriage with Indra; Rv. 4. 46. 2. –सावर्णिः N. of the fourteenth Manu. –सुतः, –सूनुः 1 N. of (*a*) Jayanta; (*b*) Arjuna; (*c*) Vāli, the king of monkeys. –2 N. of the अर्जुन tree. –सुरसः, –सुरा a shrub the leaves of which are used in discutient applications (निर्गुंडी). –सेनः N. of several men; of Bali; of a mountain; Bhāg. 8. 20. 23. –सेना 1 Indra's missile or host. –2 Indra's army; Rv. 10. 102. 2. –सेनानीः the leader of Indra's armies, epithet of Kārtikeya. –स्तुत् *m.* –स्तोमः 1 praise of Indra; N. of a particular hymn addressed to Indra in certain ceremonies. –2 a sacrifice in honour of Indra. –हवः invocation of Indra; भद्रान् कृण्वन्निन्द्रहवान्त्सखिभ्य Rv. 9. 96. 1. –हस्तः a kind of medicament.

इन्द्रकम् [इन्द्रस्य राज्ञः कं सुखं यत्र Tv.] An assembly room, a hall.

इन्द्रतम *a.* Ved. Most Indra-like, mighty, strong.

इन्द्रता, –त्वम् Power and dignity of Indra, kingship, might.

इन्द्रस्वत् *a.* Ved. Accompanied by Indra, possessed of power.

इन्द्रयु *a.* Longing to go to Indra.

इन्द्राणिका The plant निर्गुंडी.

इन्द्राणी [इन्द्रस्य पत्नी आनुक् ङीप् P. IV. 1. 49.] 1 The wife of Indra; आजगाम सहेन्द्राण्या शक्रः सुरगणैर्वृतः Mb. 3. 14. 13. –2 N. of Durgā, considered as one of the eight mothers or divine energies. –3 A kind of coitus. –4 Large cardamoms. –5 N. of a tree (नीलसिंदुवार); also the plant निर्गुंडी.

इन्द्रिय *a.* Fit for or belonging to or agreeable to, Indra. –यः A friend or companion of Indra. –यम् [इन्द्र-घ; इन्द्रेण दुर्जयम्; by P. V. 2. 93 इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा] 1 Power, force, the quality which belongs to Indra. –2 An organ of sense, sense, or faculty of sense. (Indriyas are often compared to restive horses, which, if not properly checked, will lead one astray; cf. मा भूवन्नपथवरास्तवेन्द्रियाश्वाः Ki. 5. 50). There are two kinds of Indriyas:- (*a*) ज्ञानेन्द्रियाणि or बुद्धीन्द्रियाणि; श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी (also मनः

according to some); and (*b*) कर्मेन्द्रियाणि: –पायूपस्थं हस्तपादं वाक् चैव दशमी स्मृता Ms. 2. 90. Ms. further adds एकादशं मनो ज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिञ् जिते जितावेतौ भवतः पञ्चकौ गणौ ॥ In the Vedanta मनः, बुद्धि, अहंकार and चित्त are said to be the four internal organs, the total number of organs being, therefore, 14, each presided over by its own ruler or नियन्तृ. In Nyāya each organ is connected with its own peculiar element; the eye, ear, tongue, nose, and skin being connected respectively with Light or fire, Ether, Water, Earth and Air. –3 Bodily or virile power, power of the sense. –4 Semen; गणिकाश्रमयेन्द्रियम् Mb. 12. 36. 28. –5 Symbolical expression for the number '5'. –Comp. –अगोचर *a.* imperceptible. –अर्थः 1 an object of sense; these objects are:- रूपं शब्दो गन्धरसस्पर्शाश्च विषया अमी Ak.; इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ Bg. 3. 34; Bh. 3. 5. 8; R. 14. 25. –2 anything exciting these senses. –असङ्गः non-attachment to sensual objects, stoicism. –आत्मन् *m.* 1 an epithet of Viṣṇu. –2 an organ of sense. –आदिः the principle called *ahankāra* (in Sān. Phil.). –आयतनम् 1 the abode of the senses, *i. e.* the body. –2 the soul. –आराम *a.* given to enjoying the objects of sense; अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति Bg. 3. 16. –ईशः the soul. –गोचर *a.* perceptible to the senses. (–रः) an object of sense; पञ्च चेन्द्रियगोचराः Bg. 13. 5. –ग्रामः, –वर्गः the assemblage or collection of organs, the five organs of sense taken collectively; बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति Ms. 2. 215, 100, 175; निर्ववार मधुनीन्द्रियवर्गः Śi. 10. 3. –ज *a.* in one's presence, visible. –ज्ञानम् consciousness, the faculty of perception. –धारणा restraint of senses; स्थिरामिन्द्रियधारणाम् Kaṭh. 2. 6. 11. –निग्रहः restraint of senses. –प्रसङ्गः sensuality. –बुद्धिः *f.* perception by the senses, exercise of any organ of sense. –बोधन *a.* exciting power; stimulating or sharpening the senses. (–नम्) any excitement of senses, a stimulus. –वधः insensibility. –विप्रतिपत्तिः *f.* perversion of the organs, wrong preception. –वृत्तिः *f.* function of the organs. –संप्रयोगः Functioning of senses with reference to objects. –सुख sensual pleasures; एवमिन्द्रियसुखानि निर्विशन्नन्यकार्यविमुखः स पार्थिवः R. 19. 47. –सन्निकर्षः the contact of an organ of sense (either with its object or with the mind). –स्वापः insensibility, unconsciousness, stupor.

इन्द्रियवत् *a.* 1 One who has curbed his senses. –2 One having the organs of sense.

इन्ध् 7 Ā. (इन्द्धे or इन्धे, इन्धाञ्चक्रे, ऐन्धिष्ट, इद्ध) To kindle, light, set on fire; वयं त्वेन्धानास्तन्वं पुषेम Av. 5. 3. 1. –*pass.* (इध्यते) To be lighted, blaze, flame.

इद्ध *p. p.* [इन्ध्–क्त] 1 Kindled, lighted; रामस्य त्रिपुरान्तकृद्दिविषदां तेजोभिरिद्धं धनुः Mv. 1. 53; क्रोध° Ratn. 1. 3; Mu. 1. 2; °राग Ś. 7. 16 whose glow or red colour has just broken out. –2 Shining, glowing, blazing, bright; तन्वन्तमिद्धमभितो गुरुमंशुजालम् Ki. 2. 59; Śi. 1. 63; °बोधै Bk. 1. 5 (पटुबुद्धिभिः) sharp. –3 Clean, clear. –4 Wonderful. –5 Obeyed, unresisted (as order); °शासनः Ki. 1. 22. –द्धम् 1 Sunshine, heat. –2 Refulgence, splendour. –3 Wonder. –Comp. –दीधितिः fire; कुरुते न खलु स्वयेच्छया शलभानिन्धनमिद्धदीधितिः Śi. 16. 35. –मन्यु *a.* having the anger excited.

इध्मः [इध्यतेऽग्निरनेन इन्ध्–मक्] Fuel, especially that used for the sacred fire; ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः Rv. 10. 90. 6; तत्रेध्मानयने शक्रो नियुक्तः कश्यपेन ह Mb. 1. 31. 6; R. 14. 70. –ध्मम् Wood, fuel. –Comp. –जिह्वः fire; Bhāg. 5. 1. 25. –प्रव्रश्चनः a hatchet, an axe.

इध्या *f.* Kindling, lighting.

इन्ध *a.* [इन्ध्-अच्] Kindling, lighting. –धः [इन्ध्-घञ्] 1 Fuel. –2 The Supreme Being; इन्धो ह वै नामैष योऽयं दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः Bri. Up. 4. 2. 2.

इन्धन *a.* [इन्ध्-णिच्-ल्युट्] Kindling, lighting. –नम् 1 Kindling, lighting, –2 Fuel, wood &c.; शोकानलेन्धनताम् K. 169. –3 Expectation, desire (वासना); ये तु दग्धेन्धना लोके पुण्यपापविवर्जिताः Mb. 12. 348. 2.

इन्धनवत् *a.* Possessed of fuel.

इन्धन्वन् *a.* Ved. possessed of fuel.

इन्व् 6 P. 1 To go. –2 To pervade, surround. –3 To seize, take possession of. –4 To invigorate, gladden; see इन् also.

इन्वकाः Stars in the head of Orion. (See इल्वकाः)

इभः [इ–भन्–किच्च Uṇ. 3. 151] 1 An elephant. –2 Fearless power (Sāy.). –3 Servants, dependents (Ved.) –4 The number eight. –भी A female elephant. [cf. L. *ebur*]. –Comp. –अरिः a lion दृष्ट्वा मृधे गरुडवाहमिभारिवाहः Bhāg. 8. 11. 56. –आख्यः, –केशरा the plant नागकेशर Mesua ferrea. –आननः N. of Gaṇeśa; cf. गजानन. –उषणा, –कणा a kind of aromatic plant, Scindapsus officinalis गजपिप्पली (Mar. गजपिंपळी). –कर्णकः N. of a plant (Mar. तांबडा एरंड). –गन्धा N. of a plant (the fruit of which is poisonous). –दन्ता *f.* The plant Tiaridium Indicum (Mar. भुरुंडी, नागदवणा). –निमीलिका 1 shrewdness, sagacity, sharpness. –2 hemp (भङ्गा). –पालकः the driver or keeper of an elephant. –पोटा [पोटा पुंल्लक्षणा इभी] a hermaphrodite female elephant. –पोतः a young elephant, a cub. –भरः a collection of elephants. –युवतिः *f.* a female elephant.

इभमाचलः [इभमाचलयति] A lion.

इभया N. of the tree स्वर्णक्षीरी.

इभ्य *a.* [इभं गजमर्हति यत्] 1 Wealthy, opulent, rich; Dk. 41. –2 Belonging to one's servants (Ved). भ्रातेव स्वक्षामिभ्याभ्न राजा Rv. 1. 65. 7. –भ्यः 1 A king. Ch. Up. 1. 10. 1. –2 An elephant-driver. –3 An enemy or foe (Sāy.). –भ्या 1 A female elephant. –2 N. of the

Olibanum tree, Boswellia Serrata (Mar. कवड्या ऊद). **–Comp.** –तिल्वि (ब) ल *a.* wealthy, rich.

इभ्यक a Wealthy, rich.

इमथा *ind.* Ved. As here, as now, in this way or manner; तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा Rv. 5. 44. 1. cf. P. V. 3. 111.

इयक्षु *a.* Ved. Longing for, seeking to gain; इयक्षवे पूरवे प्रत्न राजन् Rv. 10. 4. 1.

इयत् *a.* 1 So much, so large, of this extent; इयत्तवायुः Dk. 93; इयन्ति वर्षाणि तया सहोग्रम् R. 13. 67 so many years; द्वयं नीतिरितीयती Śi. 2. 30 this much; इयतो दिवसानुत्सव आसीत् U. 1. इयदिति गुरुजनसविधे विधृतधनिष्ठापयोधरः पायात् Udb.

इयत्ता, इयत्त्वम् 1 (*a*) So much, fixed measure or quantity; ईदक्तया रूपमियत्तया वा R. 13. 5; न...यशः परिच्छेत्तुमियत्तयालम् 6. 77; K. 129, 182. (*b*) Limited number, limitation; न गुणानामियत्तया R. 10. 32. –2 Limit, standard.

इयत्तक *a.* So small, very small. इयत्तिका शकुन्तिका सका जघास ते विषम् Rv. 1. 191. 11. –का A bad limit.

इयस् *a.* Ved. Going.

इयसा Ved. Low spirits, dejection.

इर् 6 P. (इरति) To go.

इरज्य Ved. (इरज्यति–ते) 1 To grow. –2 To be jealous. –3 To order, prepare; arrange, dispose of. –4 To be master of. –5 To lead.

इरज्यु *a.* Ved. Engaged in preparations for the sacrificial rite; विश्वेपामिरज्यवो देवानां वार्महः Rv. 10. 93. 3.

इरणम् 1 A desert. –2 Salt or barren ground; cf. इरिण.

इरम्मद *a.* [cf. P. III. 2. 37] Delighting in drinking, an epithet of Agni; इरम्मदं बृहदुक्थं यजत्रम् Vāj. 11. 76. –दः 1 A flash of lightning, the fire attending the fall of a thunderbolt; इरम्मदमिव मेघमालाऽसृत K. 70. –2 The submarine fire.

इरस्यति Ved. 1 To behave insolently, be angry. –2 (With dat.) To be ill-affected towards.

इरस्या 1 Ill will, malevolence; इरस्या द्रुग्धो भियसा नि गारीन् Rv. 5. 40. 7. –2 Wish for food.

इरा [इ-रन् Uṇ. 2. 28; इं कामं राति रा-क वा Tv.] ('इरा तु मदिरावारिभारत्यशनभूमिषु' इति विश्वलोचनः) 1 The earth. –2 Speech. –3 The goddess of speech, Sarasvatī, –4 Water. –5 Food; इरावतीं धारिणीं भूधराणाम् Mb. 13. 26. 95. –6 Spirituous liquor. –7 Any drinkable fluid; a draught (especially of milk). –8 Refreshment, comfort (Ved. in the last three senses). –9 N. of one of the wives of Kaśyapa. **–Comp.** –ईशः 1 N. of Varuṇa, of Viṣṇu, of Gaṇeśa and of Brahman; इतीरेशेऽतर्क्ये निजमहिमनि स्वप्रमितिके Bhāg. 10. 13. 57. –2 a king, sovereign. –क्षीर *a.* Ved. whose milk is a refreshment or enjoyment; यज्ञपदीराक्षीरा स्वधाप्राणा महीलुका Av. 10. 10. 6. (–रः) the milk ocean. –चर *a.* earth-born, terrestrial. –2 aquatic. (–रम्) hail; so इरावरम्. –जः N. of Kāma or Cupid. –बेल्लिका pimples on the head or, pimples on the face produced at the time of puberty (Mar. मुरुमाची पुटकुळी).

इरावत् *a.* 1 Granting drink or refreshment, satiating. –2 Endowed with provisions, comfortable. आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इरावत्यतितारिणी Ait. Br. VII. 13. *m.* (–वान्) 1 Ocean. –2 A cloud. –3 A king. –4 N. of a son of Arjuna. –ती 1 N. of a river in the Panjab (रावी). –2 N. of a plant. –3 N. of Durgā, Rudra's wife.

इरिका N. of a plant or tree. °वनम् a grove of such trees.

इरिणम् [ऋ-इनचु-किदिच्च Uṇ. 2. 51.] 1 A salt-ground, saline soil; यथेरिणे बीजमुप्त्वा न वप्ता लभते फलम् Ms. 3. 142; Y. 1. 151. –2 Hence, a bare or barren soil, desert, dreary region. –3 Non-support. –4 A rivulet, well (Ved.). –5 A hollow, hole. –6 A dice-board; प्रवातेजा इरिणे वर्वृताना Rv. 10. 34. 1. –णः Calamus Scriptorious (Mar. बोरू), Mb. 2.

इरिण्य *a.* Belonging or relating to a desert.

इरिन् *a.* Ved. 1 Instigating. –2 Powerful, violent, an instigator; न येषामिरी सधस्थ ईष्ट आँ Rv. 5. 87. 3. –3 A proud or overbearing fellow.

इरिमेदः = अरिमेद q. v.

इरिम्बिठिः *m.* N. of a Ṛiṣi of the family of Kaṇva (author of several hymns of the Ṛigveda).

इरिविल्ला or **इरिविल्लिका** Pimples on the head.

इर्गलम्, –ला = अर्गल q. v.

इर्य *a.* Ved. 1 Instigating (प्रेरक). –2 Destroying the enemies. –3 A lord, master. –4 Active, powerful, an epithet of Pūṣan and of the Aśvins.

इर्वारु, –लु *a.* Destructive, carnivorous (हिंसक). –रुः *m.*, *f.* A cucumber. **–Comp.** –(लु) शुक्तिका a kind of melon (Mar. खरबूज).

इर्वारुकः An animal living in caves.

इल् 6 P. (इलति, इयेल, ऐलीत्, एलितुम्, इलित) or 10 U. (इलयति or एलयति, ऐलयीत् or ऐलिलत्) 1 To go, to move. –2 To sleep. –3 To throw, send, cast. –4 To keep still, not to move. –5 To become quiet. [cf. Germ. *Eile*, Gr. *elao*].

इलय *a.* Motionless.

इलव *a.* Ved. Loud, noisy. –वः A ploughman, boor; Ait. Br. 5. 2. 25.

इलविला N. of the wife of Viśravas and mother of Kubera; (hence the name ऐलविल for Kubera). See under इडविडा.

इल *a.* [इल्-क] Sleepy. **-ला** 1 The earth; पुष्टिकाम इलां यजेत् Bhāg. 2. 3. 5. -2 A cow; Bhāg. 3. 18. 19. -3 Speech; Bhāg. 10. 13. 64. &c. see इडा. **-Comp. -गोलः, -लम्** the earth, the globe. **-तलम्** 1 the fourth place in the circle of the zodiac. -2 the surface of the earth. **-धरः** a mountain; गगनार्णवमन्तरा सुमेरोः कुलजानां गरुडैरिलाधराणाम् Śi. 20.54. **-वृत्तम्** one of the nine Varṣas or divisions of the known world; पश्चान्माल्यवतः प्राच्यां गन्धमादनशैलतः । इलावृतं नीलगिरेर्याम्यतो निषधादुदक् ॥

इलिः *f.* = इली.

इलिका 1 The earth. -2 The middle arch of a niche; Gīrvāṇa.

इलिनी N. of the daughter of मेधातिथि.

इली [इल्-क ङीष्] A cudgel, a stick shaped like a sword, a short sword (करवाल).

इलीविशः N. of a demon conquered by Indra; न्याविध्यदिलीबिशस्य दृह्ला Rv. 1. 33. 12.

इलीशः, इल्लिशः A sort of fish, commonly hilsa or sable. इलीशोचिनपीयूषो वाचा वाचामगोचरः Udb.

इल्यः N. of a mythical tree in the other world; स आगच्छतील्यं वृक्षम् Kauṣ. Up. 1. 5.

इल्वकाः, -लाः (*pl.*) N. of the five stars in the head of Orion (मृगशिरस्).

इव *ind.* 1 Like, as (showing उपमा or comparison); वागर्थाविव संपृक्तौ R. 1. 1; वैनतेय इव विनतानन्दनः K. 5. -2 As if, as it were (denoting उत्प्रेक्षा); पश्यामीव पिनाकिनम् Ś. 1. 6. लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः Mk. 1. 34. -3 Little, somewhat, perhaps; कडार इवायम् G. M. -4 (Added to interrogative words), 'Possibly', 'I should like to know', 'indeed'; विना सीतादेव्या किमिव हि न दुःखं रघुपतेः U. 6. 30; **क इव** of what sort, what-like; क इव कालः Māl. 2: what a long time has elapsed. -5 इव is frequently used with adverbs, especially with such as involve restriction, by way of emphasis in the sense of even or just so, just, exactly, quite, indeed, very; मुहूर्तमिव but for a moment; किंचिदिव just a little bit; so ईषदिव, नाचिरादिव, &c.; (इव is considered by grammarians as forming compounds with the word after which it stands; इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च Vārt. on P. II. 4. 71. Sk.). **-Comp. -उपमा** *f.* A simile in which इव is used. Bk. 10. 41 is given as an illustration of इवोपमा.

इशीका A pupil in the elephant's eye.

इष् I. 6. P. (इच्छति, इयेष, ऐषीत्, एषितुम्-एष्टुम्, इष्ट) 1 To wish, desire, long for; इच्छामि संवर्धितमाज्ञया ते Ku. 3. 3; oft. with pot. or imperat. mood; इच्छामि भुञ्जीत or भुङ्क्तां भवान्; भुञ्जीयेतीच्छति Sk. -2 To choose; मूत्रेण मौण्ड्यमिच्छेत् तु क्षत्रियो दण्डमेव वा Ms. 8. 384. -3 To endeavour to obtain, strive or seek for; भूतिमिच्छता, स्वर्गम् &c. -4 To be willing, be about to do anything, mean or intend (with. inf.). -5 To ask or expect anything (acc.) from any one (loc. or abl.); देवेषु यज्ञे भागमीषिरे Śat. Br. -6 To acknowledge, regard. -7 To request, ask. -8 To be favourable. -9 To try to make favourable. -10 To assent or consent. *-pass.* 1 To be wished or liked. -2 To be asked, or requested. -3 To be prescribed or laid down; हस्तच्छेदनमिष्यते Ms. 8. 322; त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमिष्यते Y. 3. 18. -4 To be approved, accepted, or regarded as जम्भो दन्तेऽपि चेष्यते Trik.-II. 4 P. (इष्यति इयेष एषिष्यति, एषितुम्) 1 To move; to cause to move; केनेषितं पतति प्रेषितं मनः Kena. Up. 1. येनेषिता वागसवश्चरन्ति Bhāg. 11. 28. 35. -2 To let fly, cast, throw. -3 To raise (as one's voice). -4 To sprinkle. -III. 9 P. (इष्णाति) 1 To cause to move quickly, let fly, cast. -2 To fly off, escape. -3 To strike, smite; न वेद खं गां च परिश्रमेषितः Bhāg. 12. 9. 16. -4 To impel, urge, incite, animate, promote. -5 To perform frequently; इष्णाति वैष्णवो व्रतम् -IV. 1 U. (एषति-ते, ऐषीत्-ऐषिष्ट) To go, move.

इच्छक *a.* Wishing, desiring &c. **-कः** 1 (In Arith.) The sum sought. -2 N. of a tree; Shaddock, which is a large species of orange; citrus, Medica (Mar. महाळुंग).

इच्छत् *pres. p.* Wishing, desirous, willing; अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः Bg. 3. 36. अनिच्छतोऽपि तस्य against his will.

इच्छा [इष् भावे श] 1 Wish, desire, inclination of mind, will; इच्छया according to one's desire, at will. -2 Willingness. -3 (In Math.) A question or problem. -4 (In gram.) The form of the Desiderative. **-Comp. -दानम्** fulfilment of a wish. **-निवृत्तिः** *f.* suppression of desire, indifference to worldly desires. **-फलम्** the solution of a question or problem. **-रतम्** desired sports, favourite pastimes; नीता रात्रिः क्षणमिव मया सार्धमिच्छारतैर्या Me. 89. **-रूपम्** Desire (personified). -2 The first manifestation of divine power. **-वसु** *a.* 'possessing wealth according to wish', epithet of Kubera. **-संपद्** *f.* fulfilment of one's wishes.

इच्छु *a.* [बिन्दुरिच्छुः P. III. 2. 169.] Wishing, desirous; usually in comp. इच्छुः कामयितुं त्वं माम्... Bk. 5. 59.

इच्छुक *a.* Wishing &c.

इष् *a.* Speedy, going quickly. -2 Wishing, desirous. *f.* Ved. 1 A draught, refreshment, food; वनस्पतीनोषधीश्च ससर्जोर्जमिषं विभुः Bhāg. 6. 4. 8. -2 Libation; नम ऊर्ज इषे त्रय्याः पतये यज्ञरेतसे Bhāg. 4. 24. 38. -3 Strength, power, sap, freshness. -4 Comfort; increase. -5 Affluence. -6 Refreshing waters of the sky. -7 Wish.

इषः 1 One possessed of sap or strength. -2 The month आश्विन; ... ध्वनिमिषेऽनिमिषेक्षणमग्रतः Śi. 6. 49.

इषणयते Den. A. To move, excite; इयानास इषणयन्त धीभिः Rv. 10. 67. 8.

इषणिः *f.* 1 Sending, despatching. -2 Wish, desire, impulse.

इषण्यति Den. P. To excite, drive, urge on; ऋतस्य बुध्न उषसामिषण्यन् Rv. 3. 61. 7.

इषण्या Impulse, desire; इषण्यया नः पुरुरूपमाभर Rv. 8. 60. 18.

इषयति Den. P. 1 To be juicy. -2 To swell, increase. -3 To be fresh or active. -4 To animate, strengthen.

इषव्य *a.* 1 (The object) of aim. -2 Skilled in archery.

इषि *a.* [इष्-कि] Wishing, desiring.

इषित *p. p.* (fr. इष् 4 cl.) 1 Moved, driven, sent, despatched. -2 Excited, animated. -3 Quick, speedy.

इषिर *a.* Ved. [इष्-गतौ-किरच्] 1 Juicy, succulent, refreshing, fresh. -2 Powerful, strong, quick, active. -3 Moving. **-रः** Fire. **-रम्** *ind.* Quickly. स्वधामिषिरां पर्यपश्यन् Rv. 10. 157. 5.

इष्ट *p. p.* [इष् इच्छायां कर्मणि क्त] 1 Wished, desired, longed for, wished for; उपपन्नो गुणैरिष्टैः Nala. 1. 1. -2 Beloved, agreeable, liked, favourite, dear; °आत्मजः Mu. 2. 8 fond of sons. -3 Worshipped, reverenced. -4 Respected. -5 Approved, regarded as good. -6 Desirable; see इष्टापूर्त. -6 Valid. -7 Sacrificed, worshipped with sacrifices. -8 Supposed (कल्पित); oft. used in Līlāvatī. **-ष्टः** 1 A lover, husband, beloved person; इष्टप्रवासजनितानि Ś. 4. 3. -2 A friend; इष्टानामिष्टकर्मकृत Pt. 1. 57; 2. 172. -3 N. of a tree (एरंड). -4 N. of Viṣṇu. -5 A sacrifice. **-ष्टा** N. of a tree (शमी). **-ष्टम्** 1 Wish, desire. -2 A holy ceremony or संस्कार. एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यम् Bhāg. 7. 15. 49. -3 A sacrifice; Bri. Up. 4. 1. 2; see इष्टापूर्त. *-ind.* Voluntarily. **-Comp. -अर्थः** desired object. °उद्युक्त *a.* zealously engaged in gaining one's desired object. **-आपत्तिः** *f.* occurrence of what is desired; a statement by a debater which is favourable to his opponent also; इष्टापत्तौ दोषान्तरमाह Jag. **-कर्मन्** *n.* (In Arith.) rule of supposition, operation with an assumed number. **-कापथः** the root of a fragrant grass (वीरणमूल; Mar. वाळा). **-कामदुह्** *a.* granting the desired objects, an epithet of the cow of plenty; एष वोऽस्त्विष्टकामधुक् Bg. 3. 10. **-गन्ध** *a.* fragrant. (**-न्धः**) any fragrant substance. (**-न्धम्**) sand. **-जनः** a beloved person (whether man or woman); U. 3. **-देवः, -देवता** a favourite god, one's tutelary deity. **-भागिन्** *a.* One who has attained his object; अपूजयन्राघवमिष्टभागिनम् Rām. 6. 67. 175. **-यामन्** *a.* going according to one's desire. वायुर्न यो नियुत्वाँ इष्टयामा Rv. 9. 88. 3. **-व्रत** *a.* 1 performing desired vows. -2 obeying one's wish. -3 (food &c.) for the fulfilment of a vow. -4 that by which good works succeed. इष इष्टव्रता अकः Rv. 3. 59. 9.

इष्टका N. of a deity (Nārāyaṇa Up. 8).

इष्टापूर्तम्, इष्टापूर्तिः *f.* [इष्टं च पूर्तं च तयोः समाहारः पूर्वपददीर्घत्वम्] Performance of pious or charitable deeds; performing sacrifices, and digging wells and doing other acts of charity; इष्टापूर्तविधेः सपत्नशमनात् Mv. 3. 1; cf. also इष्टापूर्ते पुत्रपशूंश्च सर्वान् Kaṭh. 1. 8. वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च। अन्नप्रदानमारामाः पूर्तमर्थ्याः प्रचक्षते॥ एकाग्निकर्महवनं त्रेतायां यच्च हूयते। अन्तर्वेद्यां च यद्दानमिष्टं तदभिधीयते॥

इष्टिः *f.* [इष्-क्तिन्] 1 Wish, request, desire. -2 Seeking, striving to get. -3 Any desired object. -4 A desired rule or desideratum; (a term used with reference to Patañjali's additions to Kātyāyana's Vārttikas; इष्टयो भाष्यकारस्य, इति भाष्यकारेष्टया &c.; cf. उपसंख्यान). -5 Impulse, hurry. -6 Invitation, order. -7 (यज्-क्तिन्) A sacrifice. Ms. 11. 2. 20. शबर seems to interpret the word especially in the sense of 'a दर्शपूर्णमास sacrifice'. इष्टिराजसूयचातुर्मास्येषु। &c. MS. 11. 2. 12. -8 An oblation consisting of butter, food &c. -9 Summary in verses (= संग्रहश्लोक). एभिर्यज्ञेभिस्तदभीष्टिमश्याम् Rv. 1. 166. 14. **-Comp. -अयनम्** a sacrifice lasting for a long time. **-पचः** 1 a miser. -2 a demon; an Asura; so °मुष्. **-पशु** an animal to be killed at a sacrifice. **-श्राद्धम्** A particular funeral rite.

इष्टुः *f.* A wish, desire.

इष्म *a.* [इष्-इच्छायां कर्मणि मक्] Wishing. **-ष्मः** 1 Cupid, god of love. -2 The spring. -3 Course, going.

इष्मिन् *a.* Speedy, impetuous, an epithet of the winds.

इष्यः, -ष्यम् [इष्-क्यप्] The spring.

इषि (षी) का [इष् गत्यादौ क्वुन् अत इत्वम्] 1 Reed, rush, stalk of grass; कुशकाशशरेषिकाः Rām.; Kaṭh. 2. 6. 17. °अस्त्रम् R. 12. 23. -2 An arrow. -3 A sort of sugar-cane; Saccharum Spontaneum. -4 A small stick of wood or iron used to see whether gold in a crucible is melted or not. -5 A brush. -6 The eye-ball of an elephant. -7 A thorny plant; संनिकर्षादिषीकाभिर्मोचितः परमाद्भयात् Rām. 2. 8. 30. **-Comp. -तूलम्** also इषीकतूलम् the point or upper part of a reed; इष्टकेषीकामालानां चिततूलमरिपु P. VI. 3. 35; यथेषीकातूलमग्नौ प्रोतम् Ch. Up. 5. 24. 3.

इषुः *m., f.* [इष्-उ; cf. also Uṇ. 1. 13] 1 An arrow; यामिषुं...हस्ते बिभर्षि Śvet. 3. 6; इषुभिः प्रतियोत्स्यामि Bg. 2. 4. -2 The number five. -3 (In Math.) A versed sine. -4 N. of a Soma ceremony. **-Comp. -अग्रम्, -अनीकम्** the point of an arrow; वायुरमित्राणामिष्वग्राण्याञ्चतु Av. 11. 10. 16. **-असनम्, -अस्त्रम्** the bow; राममिष्वसनदर्शनोत्सुकम् R. 11. 37; °यन्त्रमुक्तो बाणः Dk. 9. **-आस** *a.* throwing arrows. (**-सः**) 1 a bow. -2 an archer, a warrior; अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि Bg. 1. 4, 17. **-कारः, -कृत्** *m.* an arrow-maker. **-धरः, -भृत्** *m.* an archer. **-पथः, -विक्षेपः** an arrow-shot, the range of an arrow. **-पातरामक्षेत्रम्** The holy place called Paraśurāma.

–पुङ्खा A particular plant (Mar. उन्हाळी); The indigo plant; Mātaṅga L. 10. 10. **–प्रयोगः** discharging an arrow; प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगे R. 2. 42. **–मात्र** *a*. having the length of an arrow (about 5 short spans or three feet); cf. यदा हि द्विजवरस्येषुमात्रावलोकनानुगतेर्न समाहिता पुरुषगतिः Bhāg. 5. 10. 2. (**–त्रम्**) 1 the length of an arrow. –2 an altar (कुण्ड). **–हस्त** *a*. carrying arrows in the hand.

इषुत्रिकाण्डा 'The three-fold arrow', N. of a constellation. (Mar. तिकाटणें ?).

इषुक *a*. Arrow-like. **–का** Ved. An arrow. यथेषुका परापतदवसृष्टाऽधि धन्वनः Av. 1. 3. 9.

इषुधिः [इषवो धीयन्तेऽत्र धा–कि] A quiver. धन्वी खड्गी धृतेषुधिः Bhāg. 8. 15. 8.

इषुध्यति Den. P. 1 To contain arrows. –2 To Implore, request, ask. –3 To desire oblations.

इषुध्या Imploring, request; इषुध्येव मरुतो रोदस्योः Rv. 1. 122. 1.

इषुध्यु *a*. 1 Going. –2 Requesting; इषुध्यव ऋतसापः पुरन्धीः Rv. 5. 41. 6.

इषूयति Den. P. 1 To long for food. –2 To request. –3 To strive for; ऋत्वा वेधा इषूयते Rv. 1. 128. 4.

इष्वः A spiritual teacher.

इष्कृ 8 U. 1 To arrange, set in order.–2 To prepare.

इष्कर्तृ *a*. Arranging &c.

इष्कृत *a*. Arranged &c. °आहव *a*. whose Soma vessel is prepared or ready; इष्कृताहावमवतं सुवरत्रं सुषेचनम् Rv. 10. 101. 6.

इष्कृतिः *f*. A mother. –2 Healing; इष्कृतिर्नाम वो माता Rv. 10. 97. 9.

इष्टका [इष्–तकन् टाप् Uṇ. 3. 148] 1 A brick; Mk. 3. –2 A brick used in preparing the sacrificial altar &c. लोकादिमग्निं तमुवाच तस्मै या इष्टका यावतीर्वा यथा वा Kaṭh. 1. 15. –Comp. **–गृहम्** a brick-house. **–चयनम्** collecting fire by means of a brick. **–चित** *a*. made of bricks; Dk. 84; also इष्टकचित; cf. P. VI. 3. 35. **–न्यासः** laying the foundation of a house. **–पथः** a road made of bricks. **–मात्रा** size of the bricks. **–राशिः** a pile of bricks.

इष्टिका A brick &c.; see इष्टका.

इस् *ind*. An interjection of anger, pain, or sorrow.

इह *ind*. [इदं–ह इशादेशः P. V. 3. 11 Sk.] 1 Here (referring to time, place or direction); in this place or case. नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति Bg. 2. 40. –2 In this world (opp. परत्र or अमुत्र); oft. with जगति; K. 35. –3 In this case; in this book or system. –4 Now, at this time. [cf. Zend. *idha*]. –Comp. **–अमुत्र** *ind*. in this world and the next world, here and there: cf. इहामुत्रार्थभोगविरागः। शाङ्करभाष्य on ब्रह्मसूत्र 1. 1. 1. **–आगत** *a*. come here. **–इह** *ind*. here and there, now and then, repeatedly. °**मातृ** *a*. 1 whose mother is here and there; that is, everywhere; समानो वां जनिता भ्रातरा युवं यमाविहेहमातरा Rv. 6. 59. 2. –2 of whose mothers one is here and one there. **–कालः** this life. **–क्रतु, –चित्त** *a*. whose intentions or thoughts are centred in this world or place, इहैवैधि धनसनिरिहचित्त इहक्रतुः Av. 18. 4. 38. **–भव** or **–तन** *a*. belonging to this world. **–लोकः** this world or life; °के in this world; cf. श्रेयो भोक्तुंभैक्ष्यमपीह लोके Bg. 2. 5. **–समये** *ind*. here, now, at such a time as this. **–स्थ** *a*. standing here. **–स्थान** *a*. one whose residence is on the earth.

इहत्य *a*. [इह–त्यप्] Being here, of this place or world.

इहलः N. of a country (चेदि).

ई

ईः (*m*.) N. of Kāmadeva, Cupid. *f*. N. of Lakṣmī. *-ind*. An interjection of (1) dejection; (2) pain; (3) sorrow; (4) anger; (5) compassion; (6) perception or consciousness; (7) calling; cf. also ईरीश्वरो भवेच्छत्रुः पुरुषः करुणोऽरुणः। अप्रजाः सुप्रजाः शङ्कुर्मुकुरो नकुलोऽकुलः॥ Ek.

ई I. 4 Ā. (ईयते) To go. –II. 2 P. 1 To go. –2 To shine. –3 To pervade. –4 To desire, wish. –5 To throw. –6 To eat. –7 To beg (Ā). –8 To become pregnant.

ईक्ष् 1 Ā. (ईक्षते, ईक्षाञ्चक्रे, ऐक्षिष्ट, ईक्षितुम्, ईक्षित्वा, ईक्षित) 1 To see, behold, view, perceive, observe, look or gaze at. –2 To regard, consider, look upon; सर्वभूतस्थमात्मानम्... ईक्षते योगयुक्तात्मा Bg. 6. 29. –3 To take into account, care for; नाभिजनमीक्षते K. 104; न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते Ku. 5. 82. –4 To think, reflect; स ऐक्षत लोकान्नु सृजै Ait. Up. 1. 1. तत्तेज ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेय Ch. Up. 6. 2. 3. –5 To require; नाभ्यासक्रममीक्षते Pt. 1. 151. –6 To look to, or to investigate, the good or bad luck of any one (with dat. of the person); कृष्णाय ईक्षते गर्गः Sk. (शुभाशुभं पर्यालोचयति) Bk. 8. 76. –With अधि to suspect; सत्येऽप्यपायमधीक्षते H. 4. 102 v.l. **–अन्वव** 1 to see, behold. –2 to consider. –3 to care for, take into account.

ईक्षकः [ईक्ष्–ण्वुल्] A spectator, beholder.

ईक्षणम् [ईक्ष्-ल्युट्] 1 Seeing, beholding &c. -2 A look, sight, aspect, view. -3 An eye; अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् Bg. 2. 1. इत्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन R. 2. 27; so अलसेक्षणा. -4 Regarding, looking after, caring for. **-श्रवस्** *m.* A serpant; एषा नो नैष्ठिकी बुद्धिः सर्वेषामीक्षणश्रवः Mb. 1. 37. 29.

ईक्षणिकः [ईक्षण-ठन्] A fortune-teller; मङ्गलादेशवृत्ताश्च भद्राश्चेक्षणिकैः सह Ms. 9. 258. **-का** A female fortune-teller.

ईक्षतिः [ईक्ष्-श्तिप्] Looking, sight; ईक्षतेर्नाशब्दम् Br. Sūt. 1. 1. 5.

ईक्षा [ईक्ष्-अ टाप्] 1 Sight. ईक्षया जीवयामास निर्जरान्निर्व्रणा- न्यथा Bhāg. 8. 6. 37. -2 Viewing, considering; Bhāg. 7. 11. 8. -3 Knowledge of soul (आत्मविद्या); Bhāg. 7. 6. 26.

ईक्षिका 1 An eye. -2 A glance, look; Pt. 5.

ईक्षित *p. p.* Seen, beheld, regarded &c. **-तम्** 1 A look, sight. -2 An eye; अभिमुखे मयि संहृतमीक्षितम् Ś. 2. 12.

ईक्षितृ *a.* [ईक्ष्-तृच्] Seeing, beholding, a beholder.

ईक्षेण्य *a* Ved. Deserving to be seen; curious. ईक्षेण्यासो अह्यो न चारवो Rv. 9. 77. 3.

ईख्-ईङ्ख् 1 P. (ईखति, ईङ्खाञ्चक्रे, ईङ्खितुम्, ईङ्खित) To go, move, vacillate. *-Caus.* 1 To move backwards and forwards, swing, oscillate. -2 To shake, cause to tremble.

ईज्-ईञ्ज् 1 Ā. 1 To go. -2 To censure, blame.

ईजान *a.* [यज् कानच्] Performing sacrifices. One who has sacrificed; यः सेतुरीजानानामक्षरं ब्रह्म यत्परम् Kath. 1. 3. 2.

ईजिकाः N. of a people; Mb.

ईड् 2 Ā. (ईट्टे, ईडाञ्चक्रे, ऐडिष्ट, ईडितुं, ईडित) 1 To praise; अग्निमीडे पुरोहितम् Rv. 1. 1. 1; शालीनतामव्रजदीड्यमानः R. 18. 17; नेडिषे यदि काकुत्स्थम् Bk. 9. 57, 18. 15. -2 To implore, request, ask for (with two acc.); उपस्थाय मातरमन्नमैट्टे Rv. 3. 48. 3. *-Caus.* 1 To ask. -2 To praise.

ईड् *f.* 1 Refreshment, libation. -2 Praise, extolling; Rv. 8. 39. 1.

ईडनम् [ईड्-ल्युट्] Praising.

ईडा [ईड्-अ-टाप्] Praise, commendation.

ईडे (ळे) न्य Ved. = ईड्य.

ईड्य *pot. p.* To be praised or glorified, praise-worthy, laudable; ब्रह्मजज्ञं देवमीड्यं विदित्वा Kath. Up. 1. 17. भवन्नमीड्यं भवतः पितेव R. 5. 34; प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् Bg. 11. 44.

ईणमत् *a.* [ईट्-अस्त्यस्य मतुप्] Having a lord or master.

ईति *a.* [ई-क्तिच्] 1 Produced, effected. **-तिः** *f.* Plague, distress, a calamity of the season. The *itis* are usually said to be six :-(1) excessive rain; (2) drought; (3) locusts; (4) rats; (5) parrots; and (6) foreign invasions; अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभा मूषकाः शुकाः। प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः॥ (some read for the second line स्वचक्रं परचक्रं च सप्तैता ईतयः स्मृताः॥ making the total number seven); आशास्यमीतिविगमप्रभृति प्रजानाम् M. 5. 20; Mv. 7. 42; निरातङ्का निरीतयः R. 1. 63. -2 An infectious disease. -3 Travelling (in a foreign country), sojourning (प्रवास). -4 An affray.

ईदृक्ष-श *a.* (-क्षी-शी *f.*), also ईदृश् Such, of this kind, of this aspect, endowed with such qualities. **-क्** *n.* Such a condition; such occasion; लभन्ते युद्धमीदृशम् Bg. 2. 32; 6. 42; 11. 49.

ईदृक्ता Quality (Opp. इयत्ता); विष्णोरिवस्यानवधारणीयं ईदृक्तया रूपमियत्तया वा R. 13. 5; मामीदृक्तया जानाति knows me to be so.

ईन्त् 1 P. To bind; cf. अन्त्.

ईप्सनम्, ईप्सा [आप्तुमिच्छा आप्-सन्-अ] 1 Desire to obtain. -2 A wish, desire.

ईप्सित *a.* Desired, wished for, dear to; अपीप्सितं क्षत्रकुलाङ्गनानाम् R. 14. 4; Ś. 3. 14. **-तम्** Desire, wish. **-फलम्** A kind of sweet Cocoanut (Mar. मोहाचा नारळ).

ईप्सु *a.* Striving to obtain, wishing or desiring to get (with acc. or inf. but usually in comp.); सौरभ्य- मीप्सुरिव ते मुखमारुतस्य R. 5. 69. काम° Bg. 18. 24. धन° &c. **-Comp. -यज्ञः** a particular Soma sacrifice.

ईम् *ind.* [ई-बा० मुच्] Ved. 1 A particle of affirmation or restriction; usually after short words at the beginning of a sentence, after यत्, relative pronouns prepositions and particles like उत, अथ &c.; प्र यदीमुवाचेति Bṛi. Up. 2. 5. 16. -2 Now. -3 This, here (एनम्).

ईय [ई-बा० क्यप्] Pervading; °चक्षस् of pervading sight.

ईर् 2 Ā. (ईर्ते, ईराञ्चक्रे, ऐरिष्ट, ईरितुम्, ईर्ण); also 1 P. (*p. p.* ईरित) 1 To go, move, shake (trans. also). -2 To rise, arise or spring from. -3 To go away, retire. -4 To agitate, elevate; raise one's voice. -10 U. or *-Caus.* (ईरयति, ईरित) 1 To agitate, throw, cast; Śi. 8. 39; discharge, dart, hurl; ऐरिरच्च महाद्रुमम् Bk. 15. 52; R. 15. 20. -2 To excite, prompt, urge; क्षेमंकरेऽर्थे मुहुरीर्यमाणः Bk. 12. 6. -3 To cause to rise, produce. -4 To utter, pronounce, proclaim, say, repeat; Māl. 1. 25; इतीर- यन्तीव तया निरैक्षि N. 14. 21; Śi. 9. 69; Ki. 1. 26; R. 9. 8; निबोध चेमां गिरमीरितां मया. -5 To cause to go, set in motion, move, shake; वातेरितपल्लवाङ्गुलिभिः Ś. 1; अपरागसमीरणेरितः Ki. 2. 50; Śi. 8. 20. -6 To draw towards, attract; उद्धतैरिव परस्परसङ्गादीरितान्युभयतः कुचकुम्भैः Śi. 10. 32. -7 To employ, use. -8 To bring to life, revive. -9 To elevate. -To raise oneself (Ā).

ईरः Wind. **-जः, पुत्रः** N. of Hanūmat.

ईरण *a.* [ईर्-ल्युट्] Agitating, driving. **-णः** The wind. **-णम्** 1 Agitating, moving, driving. -2 Going. -3 = इरण q. v.

ईरित *p. p.* 1 Sent, despatched. –2 Said, uttered &c.; °आकूतम् declared purpose or intention.

ईरिन् *a.* [ईर्-णिनि] 1 Moving, agitating. –2 Going.

ईर्य *a.* To be excited. –र्या Wandering about as a religious mendicant. –Comp. –पथः 1 the observances of a religious mendicant to obtain knowledge. –2 the four positions of the body, *i. e.* going, standing upright, sitting and lying down.

ईरिण *a.* [ईर्-इनन्] Desert, barren. –णम् A desert, barren soil; मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदीरिणसंनिभम् Rām. 1. 55. 24.

ईक्ष्यें See ईर्ष्य्.

ईर्म *a.* [ईर्-मक्] 1 Agitated. –2 Going constantly or instigating everything (Sāy.) –*ind.* Here, in or to this place. –र्मः The arm; the fore-quarter of an animal; ईर्माभ्यामयनं जातम् Av. 10. 10. 21; तस्य प्राची दिक्छिरोऽसौ चासौ चेर्मौ Bṛi. Up. 1. 2. 3. –र्मम् A wound, sore (*m.* also).

ईर्मान्त *a.* Ved. Full-haunched, or thin-haunched. N. of a team of horses (of the sun's car); ईर्मान्तासः सिलिकमध्यमासः Rv. 1. 163. 10.

ईर्वारुः *m.*, *f.* A cucumber.

ईर्षा = ईर्ष्या q. v.

ईर्ष्य्, **ईक्ष्य्** 1 P. (ईर्ष्यति, ईर्ष्याञ्चकार, ईर्ष्यितुम्, ईर्ष्यित) To envy, be jealous of, be impatient of the success of (with dat. of person); हरये ईर्ष्यति Sk.; ईर्ष्यन्त्या वदनमसिक्तमपि Śi. 8. 36.

ईर्ष्य, **ईर्ष्यु**, **ईर्ष्यक** *a.* Envious, jealous.

ईर्ष्या, –र्षा [ईर्ष्य्-अप्] Envy, jealousy, envy of another's success, spite, malice.

ईर्ष्या (–र्षा) लु, **ईर्ष्यु (र्षु)** *a.* Envious, impatient. ईर्ष्योर्मृतं मनः Av. 6. 18. 2.

ईलिः (–ली *f.*) 1 A weapon, a cudgel or a short sword. –2 A stick shaped like a sword (Mar. गुप्ति). (करवालिका).

ईलिनः N. of a son of Taṁsu and father of Duṣyanta. –नी *f.* N. of a daughter of Medhātithi; Hariv.

ईवत् *a.* 1 Going. –2 So large, so stately or magnificent.

ईश् 2 A. (ईष्टे, ईशाञ्चक्रे, ऐशिष्ट, ईशिता, ईशितुम्, ईशित) 1 To rule, be master of, govern, command (with gen.); नायं गात्राणामीष्टे K. 312 v.l.; अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीश्महे यावदर्थम् Bh. 3. 30; sometimes with acc.; इमाँल्लोकानीशत ईशनीभिः Śvet. Up. 3.1 (also used in the Veda with gen. of an infinitive or loc. of an abstract noun). –2 To be able, have power; expressed by 'can'; माशुर्मीष्टे हरिणान् प्रहीतुम् R. 18. 13, 14. 38; कमिवेशते रमयितुं न गुणाः Ki. 6. 24; U. 7. 4; Śi. 1. 38; Māl. 10. 13. –3 To act like a master, allow. –4 To own, possess. –5 To belong to.

ईश् *m.* A master, lord, the Supreme Spirit. ईशावास्यमिदं सर्वम् Īśop. 1.

ईश *a.* [ईश्-क] 1 Owning, possessing, sharing, master or lord of; see below. –2 One who is completely master of anything. –3 Capable of (with gen.) –4 Powerful, supreme. –शः 1 A lord, master; with gen. or in comp.; कथंचिदीशा मनसां बभूवुः Ku. 3. 34 with great difficulty controlled (were masters of) their minds; so वागीश, सुरेश &c. –2 A husband. –3 A Rudra. –4 The number 11 (derived from the eleven Rudras). –5 N. of Śiva (as regent of the north-east quarter. –6 The Supreme god (परमेश्वर); व्यक्ताव्यक्तं भरते विश्वमीशमीड्यम् Śvet. Up. 1. 8; प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् Bg. 11. 44. श्रीवत्सधामापरराात्र ईशः Bhāg. 6. 8. 22. –शा 1 Supremacy, power, dominion, greatness. Śvet. Up. 4. 7. –2 N. of Durgā. –3 A woman having supremacy; a rich lady. –Comp. –कान्तः A class of the eleven-storeyed buildings. (Mānasāra 21. 10–11). –कोणः the north-east quarter. –गीता *f.* N. of a section of the Kūrma Purāṇa. –दण्डः Axle-pole of a car. –पुरी, –नगरी N. of Benares. –बलम् the missile पाशुपत. –सखः an epithet of Kubera.

ईशावास्यम् N. of the ईशावास्योपनिषद्, also called ईशोपनिषद्; the only instance of an upaniṣad included in a Saṁhitā (Vāj. 40. 1).

ईशानम् [ईश्-ल्युट्] Commanding, reigning &c. –2 Greatness, glory; एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः Bhāg. 1. 11. 38.

ईशान *a.* [ईश् ताच्छील्ये चानश्] 1 Owning, possessing, master or lord. –2 Reigning, ruling. –3 Wealthy, rich. –नः 1 A ruler, master, lord; ईशानो भूतभव्यस्य Kaṭh. Up. 4. 12. –2 N. of Śiva; ईशानसंदर्शनलालसानाम् Ku. 7. 56; K. 10. –3 The Ārdrā Nakṣtra. –4 One of the Rudras. –5 The number 'eleven'. –6 The sun as a form of Śiva. पर्जन्यो यमो मृत्युरीशानः Bṛi. Up. 1. 4. 11. –7 A Sādhya. –8 N. of Viṣṇu. –नी N. of Durgā. –नी, –नः The silk-cotton tree (शाल्मली; Mar. सांवरी). –नम् Light, splendour. –Comp. –आदिपञ्चमूर्तिः *f.* one of the five forms of Śiva. –कल्पः N. of a Kalpa. –कृत् *a.* 1 making one a master or able. –2 acting like a competent person.

ईशितृ *a.* [ईश्-तृच्] An owner, a master, proprietor. *m.* The lord of the Universe; न चेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् Śvet. Up. 6. 9. अव्यक्तोऽभूदीशितेव प्रणादः Śi. 18. 3.

ईशितव्य *a.* To be reigned or ruled over; ईशितव्यैः किमस्माभिरीशस्यैतद्विडम्बनम् Bhāg. 10. 23. 45.

ईशितव्यम् Power, superiority.

ईशिता, –त्वम् Superiority, greatness, one of the eight *Siddhis* or attributes of Śiva. See अणिमन्.

ईशिन् *a.* [ईश्-णिनि] Commanding, reigning &c. *m.* 1 A god. –2 A husband. –3 A lord, master. **–नी** Supremacy; ईशत ईशिनीभिः Śvet. 3. 1.

ईश्वर *a.* (**–रा, –री** *f.*) [ईश्-वरच् P.III.2.175] 1 Powerful, able, capable of (with inf.); वसतिं प्रिय कामिनां प्रियास्त्वदृते प्रापयितुं क ईश्वरः Ku.4.11; R.15.7. –2 Rich, wealthy Pt. 2. 67. **–रः** 1 A lord, master; ईश्वरं लोकोऽर्थतः सेवते Mu. 1. 14; so कपीश्वरः, कोशलेश्वरः, हृदयेश्वरः &c. –2 A king, prince, ruler; राज्यमस्तमितेश्वरम् R. 12. 11; Ms. 4. 153, 9. 278. –3 A rich or great man; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम् Pt. 1.71; R. 3.46; Bh. 3.59; मा प्रयच्छेश्वरे धनम् H. 1.14; cf. "To carry coals to Newcastle." –4 A husband; नेश्वरे परुषता सखि साध्वी Ki. 9. 39. –5 The Supreme God (परमेश्वर); ईश एवाहमत्यर्थं न च मामीशते परे। ददामि च सदैश्वर्यमीश्वरस्तेन कीर्तितः ॥ Skanda P.; cf. also ईश्वरस्तु पर्जन्यवद् द्रष्टव्यः Brahmasūtra-Śāṅkarabhāṣya. –6 N. of Śiva; यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः V. 1. 1. –7 The god of love, cupid. –8 The Supreme Soul; the soul. –9 The eleventh year (संवत्सर) of the Śālivāhana era. **–रा, –री** N. of Durgā; of Lakṣmī; or of one of the śaktis; ईश्वरीं सर्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम् (श्रीसूक्तम्); **–री** 1 N. of several plants and trees; लिङ्गिनीलता, वन्ध्याकर्कटी, क्षुद्रजटा and नाकुलीवृक्ष. –2 A rich woman. **–Comp.** **–अधीन** *a.* subject to a lord or king, dependent on a lord or god. **–कान्तम्** 1 A class of buildings. –2 A ground plan in which the whole area is divided into 961 equal squares (एकषष्टिसमाधिक्यं पदं नवशतायुतम्। एवमीश्वरकान्तं स्यात् ......Mānasāra 7. 46–48. **–कृष्णः** N. of the author of Sāṅkhya Kārikā. **–निषेधः** denial of the existence of god, atheism. **–निष्ठ** *a.* trusting in god. **–पूजक** *a.* pious, devout. **–पूजा** worship of god. **–प्रसादः** divine favour. **–भावः** royal or imperial state; दानमीश्वरभावाय Bg. 18. 43. **–विभूतिः** *f.* the several forms of the Supreme god; for a full enumeration see Bg. 10. 19–42. **–सद्मन्** *n.* a temple. **–सभम्** a royal court or assembly. सभा राजामनुष्यपूर्वा P. II. 4. 23. **–सेवा** worship of god.

ईश्वरता, –त्वम् Superiority, supremacy.

ईष् 1 U. (ईषति–ते, ऐषीत्, ईषितुम्, ईषित) 1 To fly away escape. –2 To creep along. –3 To glean, collect a few grains. –4 To look, see. –5 To give. –6 To attack, hurt, kill.

ईषः [ईष्–क] 1 The month Āśvina; cf. इष्. –2 A servant of Śiva.

ईषण, ईषणिन् *a.* Hastening. **–णा** Haste, speed.

ईषत् *ind.* [ईष्–अति] 1 Slightly, to some extent, a little; ईषत् चुम्बितानि Ś. 1. 4; ईषच्च कुरुते सेवाम् Pt. 1. 141. Easily done, with very little exertion; ईषत्कार्यमिदं कार्यं कृतमासीन्न संशयः Rām. 5. 55. 10. **–Comp.** **–उष्ण** *a.* tepid, slightly warm. **–ऊन** *a.* not quite complete, a little less than; ईषदूनार्धे कल्पप्. **–कर** *a.* 1 doing little. –2 easy to be accomplished; Mv. 4. (**–रम्**) very little. **–कार्य** *a.* very easy, connected with slight effort; ईषत्कार्यो वधस्तस्य Mb. 5. 74. 26. **–गुण** *a.* of little merit. **–जलम्** shallow water, a little water. **–दर्शनम्** a glance, sight, view, glimpse. **–दीर्घः** An almond. **–नाद** *a.* slightly sounding (a term applied to unaspirated soft consonants). **–निमय** *a.* exchanged for a little. **–पाण्डु** *a.* a little white or pale, whitish. (**–ण्डुः**) a pale or light-brown colour. **–पान** *a.* that of which a little is drunk. ईषत्पानः सोमो भवता Sk. आनोयुच् P. III. 3. 128. (**नम्**) a small draught. **–पुरुषः** a mean or contemptible person. **–बीजा** Quince-seed, Dyrus Cydonia (Mar. बेदाणा). **–रक्त** *a.* pale red. (**–क्तः**) 1 pale-red colour. –2 undistinguishable colour. **–लभ, –प्रलम्भ** *a.* to be got for little. **–विवृत** *a.* slightly open. **–वीर्यः** Almond tree. **–श्वास** *a.* slightly resounding. **–स्पृष्ट** *a.* slightly touched (applied to the semivowels) ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानम् Sk. **–हासः** slight laughter, a smile.

ईषा [ईष्–क] 1 The pole or shafts of a carriage or a plough. ईषा चक्रादिसंनिधाने चेदक्षमानयेत्युच्यते तदा यानाक्षमधिकृत्य ब्रूते इति गम्यते। ŚB. on MS. 6. 8. 35. द्वीपम् (रथम्) Bhāg. 4. 26. 1. 'ईषा लाङ्गलदण्डः स्यात्' इत्यमरः –2 A part of a chariot. **–षे** (du.) The double or fork-shaped pole. **–Comp.** **–दण्डः** the handle of a plough; ईषादण्डौ मृत्युदाग्यातलस्य Śi. 18. 43. **–दन्त** *a.* with projecting teeth. (**–न्तः**) 1 an elephant with a large tusk or tooth. –2 the handle of a plough; ईषादन्तः कुञ्जरं शात्रवीयम् Śi. 18. 38. –3 the tusk of an elephant.

ईषिका 1 An elephant's eye-ball. Edgerton, the author of Mātaṅga L., however, says that this meaning is wrong and points out that it means, 'The under surface of the top of the eye-socket of an elephant. ईषिका त्वक्षिकूटकम् Mātaṅga L. 6. 9. –2 A painter's brush. –3 A weapon, arrow, dart. –4 A kind of missile.

ईषिरः [ईष्-किरच्] Fire.

ईषीका 1 A painter's brush. –2 An ingot-mould. –3 = इषीका q. v.

ईष्म, –ष्वः See इष्मः, इष्वः

ईसराफः N. of the fourth yoga in Astrology.

ईह् 1 Ā. (ईहते, ईहाञ्चक्रे, ऐहिष्ट, ईहिष्यते, ईहितुम्, ईहित) 1 To wish, desire, long for; have in mind, think of with acc. or inf.; ईहन्ते...अर्थसंचयान् Bg. 16.12, 7.22; Ms. 4.15, 3.126; ऐहिष्ट तं कारयितुं कृतात्मा Bk. 1.11. –2 To endeavour to obtain. –3 To aim at or attempt, endeavour, strive; माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीहते Bh. 2. 6; Y. 2. 116. –2 To take care of. *–Caus.* To impel, urge.

ईहः Attempt; as in ऊर्ध्वेहः

ईहा [ईह्–अ] 1 Wish, desire; जलनिधिमकरोत्तरीतुमीहाम्

Rām.; cf. also हन्तुं कोधवशादीहां चक्राते नौ परस्परम् Ki. see अनीह also. -2 An undertaking, act. -3 Effort, exertion, activity; ईहातश्चेष्टनं भेत्रेन् Ms. 9. 205; प्रजागरांचकारारेरीहास्वनिशमादरात् Bk. 6. 2. -Comp. -अर्थिन् *a.* aiming at any object, seeking wealth; वैदयस्येहार्थिनोऽष्टमे (कार्यम्) Ms. 2. 37. -मृगः [ईहाप्रधानो मृगः] 1 a wolf; मुक्तेहामृगाकीर्णम् Rām. 2. 15. 35. -2 an artificial deer. -3 a division of the drama consisting of four acts; for definition &c. see S. D. 518 = वृकः a wolf.

ईहित *p. p.* [ईह्-क्त] 1 Wished, desired; शिरसीहितः Ratn. 1. 1. -2 Attempted, sought, striven for; यद् विस्मर्तुमपीहितं शमवता Ve. 1. 24. -तम् 1 A wish, desire; -2 Effort, exertion. -3 An undertaking, deed, act; प्रतीयते धातुरिवेहितं फलैः Ki. 1. 20, 8. 46, 11. 43, 18. 31; Śi. 9. 62.

उ

उ I. 1 A. (अवते, ऊवे, औष्ट, ओतुम्, उत) 1 To sound, make a noise. -2 To roar, bellow (as a bull &c.). -II 5 P. (उनोति) Ved. To ask, demand.

उः 1 N. of Śiva, the second of the three syllables in ओम्; see अ. -2 N. of Brahmā. -3 The orb of the moon; cf. also उर्गौरीपतिरुः कालः सेतुर्नाथः परायणः। नारदोऽर्कोऽनिलः पार्श्वो मार्कण्डेयोऽथ रावणः॥ Ek. -*ind.* 1 As a particle used expletively; उ उमेशः Sk. -2 An interjection of :— (*a*) calling; उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम Ku. 1. 26; (*b*) anger; (*c*) compassion; (*d*) command; (*e*) acceptance; (*f*) interrogation; उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा Ku. 1. 26. (*g*) wonder; यत्सन्निधावहमु खाण्डवमग्नयेऽदाम् Bhāg. 1. 15. 8. or used merely as an expletive. In the Veda used as an enclitic copula implying restriction and emphasis (and, but, on the other hand, now, I ask &c.); in classical literature used chiefly with अथ (अथो), न (नो) and किम् (किमु); see these words. उ-उ or उत on the one hand-on the other hand, partly-partly.

उका Residue.

उकारः 1 The vowel उ; अकार उकारो मकारः Māṇḍ. Up. 8. -2 The god Śiva.

उकानहः A horse of a red and yellow (or red and black) colour, a bay or chestnut horse.

उ (उं) कुणः A bug.

उक्त, उक्ति See under वच्.

उक्थम् [वच्-थक्] 1 A saying, sentence, verse, hymn (स्तोत्रम्); यं वृहन्तं बृहत्युक्थे Mb. 12. 47. 41. -2 Eulogy, praise. -3 N. of the Sāmaveda (Trik.); a variety of Sāma; (सामभेदः सामविशेषः). -4 (In ritual) A kind of recitation or certain recited verses (opp. सामन् chanted, and यजुस् muttered verses). -5 The उक्थ sacrifice; Bhāg. 3. 12. 40. -6 Life; उक्थेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते यथा Bhāg. 1. 15. 6. -7 A proximate cause (उपादानकारण); एतदेषामुक्थमथो हि सर्वाणि नामान्युत्तिष्ठन्ति Bri. Up. 1. 6. 1. -क्थः N. of Agni; उक्थो नाम महाभाग त्रिभिरुक्थैरभिष्टुतः Mb. 3. 219. 25. -कथा N. of a metre, see Appendix. -Comp. -पत्रः 1 a sacrifice (having verses as its vehicle or leaves); Vāj. 17. 55. -2 a sacrificer (यजमान). -पात्रम् 1 a sacrificer. -2 vessels or libations offered during the recitation of an उक्थ. -भृत् *m.* a sage who offers or divides Ukthas; उक्थभृतं सामभृतं बिभर्ति Rv. 7. 33. 14. -वर्धन *a.* to be magnified or celebrated in praise, an epithet of Indra; त्वं हि स्तोमवर्धन इन्द्रास्युक्थवर्धनः Rv. 8. 14. 11. -वाहस् *a.* offering verses; or one to whom verses are offered; यं चित्रा उक्थवाहसो Rv. 8. 12. 13. -शंसिन् *a.* praising, uttering the Ukthas. कृणोष्युक्थशंसिनः Rv. 6. 45. 6. (*m.*) a kind of priest. -शस्, -शास्, -शस *a.* Ved. uttering a verse, praising. -शुष्म *a.* whose strength is praise. -2 loudly resonant with verses. (-क्था) -वी *a.* fond of or reciting verses.

उक्थिन् *a.* [उक्थ-इनि] 1 Uttering verses, praising. -2 Accompanied by praise or Ukthas. *m.* Indra and others.

उक्थ्य *a.* [उक्थमर्हति यत्] 1 Accompanied by praise. -2 Deserving praise or verses. -3 Generator: नाना गोष्ठी विहिता एकदोहनास्तावश्विनौ दुहतो धर्मसुक्थ्यम् Mb. 1. 3. 60. -क्थ्यः 1 A libation at the morning and mid-day sacrifices. -2 N. of a sacrifice forming part of the ज्योतिष्टोम sacrifice. -3 A Soma sacrifice.

उक्ष् 1, 6 U. (उक्षति, उक्षांचकार, ववक्षे Ved., औक्षीत्, उक्षितुम्, उक्षित) 1 To sprinkle, wet, moisten, pour down upon; औक्षन् शोणितमम्भोदाः Bk. 17. 9, 3. 5; उक्षांबभवुरभितो वपुरम्बुवर्षैः Śi. 5, 30; R. 11. 5. 20; Ku. 1. 54. -2 To emit, send forth. -3 To scatter, throw out (as sparks). -4 To clean, purify. -5 To grow up, become strong (Ved.); मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम् Rv. 1. 114. 7.

उक्ष *a.* [उक्ष्-अच्] 1 Sprinkling. -2 Sprinkled. -3 Large.

उक्षणम् [उक्ष्-ल्युट्] 1 Sprinkling. -2 Consecrating as by sprinkling; वसिष्ठमन्त्रोक्षणजात् प्रभावात् R. 5. 27.

उक्षण्यति Den. P. To desire one who sends down riches. वयं हि वां हवामह उक्षण्यन्तो व्यश्वबत् Rv. 8. 26. 9

उक्षण्यु *a.* Desirous of one who sends down riches; व्यश्वस्त्वा वसुविदमुक्षण्युरप्रीणादृषिः Rv. 8. 23. 16.

उक्षन् *a.* 1 Large. -2 Sprinkling. *m.* (-क्षा) [उक्ष् कनिन् Uṇ. 1. 156] 1 An ox or bull; Ku. 7. 70; cf. also विदलितमहाकूलासुक्ष्णां विषाणविघट्टनैः Śi. 12. 77; (changed to उक्ष in some comp. महोक्षः, वृद्धोक्षः &c.) P. V. 4. 77. -2 An epithet of Soma; the Maruts, the Sun and the Agni. -3 One of the eight chief medicaments (ऋषभौषधि). -Comp. -अन्न *a.* one whose food is oxen. (Ved.); उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे Rv. 8. 43. 11. -तरः a small bull or ox; अनुक्षणं नोक्षतरः प्रतीच्छति Śi. 12. 10; cf. वत्सतर. -वशा *a.* dependent on a bull (यदि वशां न विन्देदप्युक्षवश एव स्यात्); male calf (?)

उक्षाल *a.* Swift, terrible, high; large, excellent. -लः A monkey.

उक्षित *p. p.* [उक्ष्-क्त] 1 Sprinkled, moistened. अश्वो यमस्य यः श्यावस्तस्य हास्नास्युक्षिता Av. 5. 5. 8. -2 Cleansed, perfumed. -3 Adult, of full growth. -4 Old.

उख्, उङ्ख् 1 P. (ओखति, उङ्खति, उवोख or उङ्खाञ्चकार, उङ्खित) To go, move.

उखः A boiler, pot, vessel. चरुं पञ्चबिलमुखं धर्मोऽभीन्धे Av. 11. 3. 18. -खा 1 A boiling vessel, a boiler or cooking pot (such as a sauce-pan; Mar. शेगडी). अन्यो ह्यमिरुखाप्यन्यां नित्यमेवमवेहि भोः Mb. 12. 315. 15. -2 A fire-place at a sacrifice. -3 A part of the body. -Comp. उखासंभरणम् N. of the sixth book of the Śatapatha Brāhmaṇa.

उख्य *a.* [उखायां संस्कृतं यत्] 1 Dressed or boiled in a pot (as flesh &c.); शूल्यमुख्यं च होमवान् Bk. 4. 9. -2 Being in a boiler (Ved.). -ख्यः N. of a grammarian.

उखरम् Salt extracted from saline earth (Mar. सांबरलोण).

उखर्वलः, उखलः A kind of grass (भूरिपत्रः तृणभेदः)

उगण *a.* Ved. Consisting of troops with uplifted or ready weapons (उदायुधगणोपेत).

उग्र *a.* [उच्-रन् गश्चान्तादेशः Uṇ. 2. 28] 1 Fierce, cruel, ferocious, savage (as a look &c.); °दर्शनः having a fierce or cruel look. -2 Formidable, terrific, frightful; सिंहनिपातमुग्रम् R. 2. 50; Bg. 11. 30; Ms. 6. 75, 12. 75; °दन्तः, °नासिकः &c. -3 Powerful, mighty, strong, violent, intense; उग्रातपां वेलाम् Ś. 3 intensely hot; उग्रशोकाम् Me. 115 v. l.; निखिलरसायनराजो गन्धेनोग्रेण लशुन इव Bv. Sharp, pungent, hot, -5 High, noble यत्र भगवानास्ते वाल्मीकिरुग्रधीः Rām. 7. 49. 1. -6 Angry, passionate, wrathful. -7 Ready to do any work, industrious. -ग्रः 1 N. of Śiva or Rudra; जघ्नेऽद्भुतैणवपुषाऽऽश्रमतोऽपकृष्टो मारीचमाशु विशिखेन यथा कमुग्रः Bhāg. 9. 10. 10. -2 N. of a mixed tribe, descendant of a Kṣatriya father and Śūdra mother (his business being to catch or kill animals dwelling in holes, such as snakes; cf. क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां क्रूराचारविहारवान् । क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरुग्रो नाम प्रजायते॥ Ms. 10. 9, 13, 15.). -3 N. of a tree शोभाञ्जनवृक्ष (Mar. शेवगा). -4 A group of five asterisms; their names are :- पूर्वाफाल्गुनी, पूर्वाषाढा, पूर्वाभाद्रपदा, मघा and भरणी. -5 N. of a country called Kerala (Modern Malabar). -6 The sentiment called रौद्र. -7 Wind. -8 A royal attendant (like उग्र tribe); उग्राः प्रत्येनसः सूतग्रामण्यः Bṛi. Up. 4. 3. 37. -ग्रा 1 N. of different plants; वचा, यवानी, धन्याक. (Mar. वेखंड, ओवा, मेथी). -2 A cruel woman. -ग्री A kind of being belonging to the class of demons; य उग्रीणामुग्रबाहुर्ययुः Av. 4. 24. 2. -ग्रम् 1 A certain deadly poison, the root of Aconitum Ferox (वत्सनाभविषम्; Mar. बचनाग). -2 Wrath, anger. -Comp. -ईशः the mighty or terrible lord, N. of Śiva. -कर्मन् *a.* fierce in action, cruel. -काण्डः a sort of gourd (कारवेल). -काली form of Durgā. -गन्ध *a.* strong-smelling. (-न्धः) 1 the Champaka tree. -2 N. of other trees also; कटुफल, अर्जकवृक्ष. -3 garlic. (-न्धा) 1 Orris root. -2 a medicinal plant. -3 N. of various plants; यवानी, वचा, अजमोदा. (-न्धम्) Asafœtida. -गन्धिन् *a.* strong-smelling. -चयः a strong desire. -चारिणी, -चण्डा N. of Durgā. -जाति *a.* base-born. -तारा N. of a goddess. -तेजस् *a.* endowed with powerful or terrible energy. -दंष्ट्र *a.* having terrific teeth. -दण्ड *a.* ruling with a rod of iron, stern, cruel, relentless; Pt. 3. -ण्डः Stern rule; तस्योग्रदण्डसंविग्नाः सर्वे लोकाः सपालकाः। अन्यत्रालब्धशरणाः शरणं ययुरच्युतम्॥ Bhāg. 7. 4. 21. -दर्शन, -रूप *a.* frightful in appearance, fierce-looking, grim, terrible. -दुहितृ *f.* the daughter of a powerful man. -धन्वन् *a.* having a powerful bow. (*m.*) N. of Śiva and Indra; पिङ्गस्तमुग्रधन्वा कृणोतु हृदयाविधम् Av. 8. 6. 18. -नासिक *a.* large-nosed. -पीठम् A ground plan in which the whole area is divided into 36 equal parts (Mānasāra 7. 7). -पुत्र *a.* born in a mighty family. (-त्रः) N. of Kārttikeya. -पूति *a.* horribly stinking; Māl. 5. 16. -रेतस् *m.* a form of Rudra. -वीर *a.* having powerful men. -वीर्यः Assafœtida (Mar. हिंग). -शासन *a.* strict in orders, severe in commands. -शेखरा 'crest of Śiva'. N. of the Ganges. -शोक *a.* sorely-grieving, deeply afflicted. -श्रवस् (see वृद्धश्रवस्) N. of the son of रोमहर्षण. उग्रश्रवाः पुरा सूतो रोमहर्षणसंभवः Bm. 1. 2. -श्रवणदर्शन *a.* terrible to hear and see. -सेनः 1 N. of a son of Dhritarāṣṭra. -2 N. of a king of Mathurā and father of Kaṁsa. He was deposed by his son; but Kriṣṇa after having slain Kaṁsa restored him to the throne. (-ना) N. of the wife of Akrūra; °जः N. of Kaṁsa, the uncle and enemy of Kriṣṇa.

उग्रक *a.* Brave, powerful &c.

उग्रता, -त्वम् Violence, fearfulness, passion, anger, pungency, acrimony.

उग्रंपश्य *a.* [उग्रं पश्यति, उग्र-दृश्, खश्-मुम् P. III. 2. 37] 1 Fierce-looking, frightful, hideous. -2 Malignant, wicked.

उल्कुणः A bug.

उच् 4 P. (उच्यति, उवोच, औचीत्, उचिष्यति, उचितुम्, उचित or उग्र mostly used in *p. p.*) 1 To collect, to gather together. -2 To take pleasure in, delight in, be fond of. -3 To be accustomed or used to. -4 To be suitable, suit, fit.

उचित *p. p.* 1 Fit, proper, right, suitable; उचितस्तदुपालम्भः U. 3; usually with inf.; उचितं न ते मङ्गलकाले रोदितुम् Ś. 4. -2 Usual, customary; उचितेषु करणीयेषु Ś. 4. 7. 12; K. 64; M. 3. 3. -3 Accustomed or used to, in comp.; नीवारभागधेयोचितैः R. 1. 50, 2. 25; 3. 54, 60; 11. 9; चन्दनोचितः Ki. 1. 34. -4 Praiseworthy. -5 Delightful, agreeable, pleasurable. -6 Known, understood. -7 Entrusted, deposited. -8 Measured, accurate, adjusted (मित). -9 Acceptable (ग्राह्य). -10 Natural (स्वभावसिद्ध); उचितं च महाबाहुर्न जहौ हर्षमात्मवान् Rām. 2. 19. 37 -ज्ञ *n.* Knowing what is becoming, proper or convenient.

उचथम् [उच्यते स्तूयतेऽनेन वच्-कथन्] Praise, verse (स्तोत्रम्).

उचथ्य *a.* [उचथ-यत्] Deserving praise; उचथ्ये वपुषि यः स्वराळुत वायो घृतस्नाः Rv. 8. 45. 28.

उच्च *a.* 1 High (in all senses); tall; क्षितिधारणोच्चं Ku. 7. 63; elevated, superior, exalted (family &c.) -2 Loud, high-sounding; उच्चाः पक्षिगणाः Śi. 4. 18. -3 Intense, violent, strong. -4 (In astr.) Ascendant; see उच्चसंश्रय below. -च्चः 1 The apex of the orbit of a planet. -2 Height, high place; ज्वरश्च मरणं जन्तोरुच्चाच्च पतनं यथा Mb. 12. 28. 25. -**Comp.** -अवच *a.* High and low, great and small; see उच्चावच. -गिर *a.* Having a loud voice; स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः Śi. 16. 29. -तरुः 1 the cocoanut tree. -2 a lofty tree in general. -तालः (heightened) music, dancing &c. at a tavern. -देवः N. of Viṣṇu or kṛṣṇa. -देवता time personified, chronos. -ध्वजः N. of Śākyamuni. -नीच *a.* 1 high and low. -2 various, multiform. (-चम्) 1 the upper or lower stations of planets. -2 change of accent. -भाषणम् speaking aloud, vociferous. -भाषिन् *a.* shouting, bawling. -ललाटा, -टिका a woman with a high or projecting forehead. -संश्रय *a.* occupying a high station (said of a planet); ग्रहैस्ततः पञ्चभिरुच्चसंश्रयैः R. 3. 13; see Malli. thereon.

उच्चटम् Tin.

उच्चता, -त्वम् Height, superiority.

उच्चकैः *ind.* 1 High, above, lofty (fig. also); श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैः Śi. 1. 16, 16. 46; Ki. 2. 57. -2 Pre-eminently; युवा कराक्रान्तमहीभृदुच्चकैः Śi. 1. 70. -3 Loud.

उच्चा *ind.* High, above, upwards, aloft; उच्चा पतन्तमरुणं सुपर्णम् Av. 13. 2. 36. °चक्र, °बुध्न; Rv. 8. 61. 10; Rv. 1. 116. 9.

उच्चैः *ind.* [cf. Uṇ. 5. 12] 1 Aloft, high, on high, above, upwards (opp. नीचम्-चैः); पश्चादुच्चैर्भवति हरिणः Ś. 4. v. 1.; विपद्युच्चैः स्थेयम् Bh. 2. 28; उच्चैरुदात्तः P. I. 2. 29. -2 Loudly, with a loud noise; उच्चैर्विहस्य; R. 2. 12, 51; Bg. 1. 12. -3 Powerfully, intensely, very much, greatly; विदधति भयमुच्चैर्वीक्ष्यमाणा वनान्ताः Ṛs. 1. 22; आश्लेषमर्पय मदर्पितपूर्वमुच्चैः Amaru. 133. -4 (Used as an adj. in comp. or by itself) (*a*) high, noble; जनोऽयमुच्चैः पदलङ्घनोत्सुकः Ku. 5. 64, 6. 75; °कुलं चात्मनः Ś. 4. 17; किं पुनर्यस्तथोच्चैः Me. 17; Ratn. 4. 16. (*b*) distinguished, pre-eminent, famous; उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन Ku. 2. 47, M. 5. 17. -**Comp.** -कर *a.* making acutely accented. -घुष्टम् 1 clamour, great uproar. -2 loud proclamation. -घोष *a.* boisterous, crying, roaring; वयोधा उच्चैर्घोषाभ्येति या व्रतम् Av. 9. 1. 8. (-षः) 1 loud noise. -2 a form of Rudra -द्विष् *a.* having strong or powerful enemies; निबोध यज्ञांशभुजामिदानीमुच्चैर्द्विषामीप्सितमेतदेव Ku. 3. 14. -भुजतरु *a.* having trees like outstretched arms; Me. 38. -वादः high praise; जामदग्न्यस्य दमन इति कोऽयमुच्चैर्वादः U. 5. -शिरस् *a.* high-minded, one of high rank, magnanimous; क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसां सतीव Ku. 1. 12. -श्रवस्-स *a.* 1 long-eared. -2 deaf. (*m.*) 1 N. of the horse of Indra (said to be churned out of the ocean); उच्चैःश्रवसमश्वानाम् Bg. 10. 27; उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन हयरत्नमहारि च Ku. 2. 47. -2 N. of a horse of the god sun. -स्वर *a.* high-sounding. (-रः) a loud sound or voice.

उच्चैस्तम *a.* Highest, tallest, loudest.

उच्चैस्तमाम् *ind.* 1 Exceedingly high. -2 Very loudly

उच्चैस्तर *a.* Higher, taller, louder.

उच्चैस्तरम्, -राम् *ind.* 1 Very loud; Bhāg. 5. 9. 18. -2 Exceedingly high, on high; उच्चैस्तरां वक्ष्यति शैलराजः Ku. 7. 68.

उच्चक् 1 P. To look up steadfastly or dauntlessly; यं चेकितानमनु चित्तयीमुच्चकन्नि Bhāg. 6. 16. 48.

उच्चकित *a.* Looking up perplexedly.

उच्चक्षुस् *a.* 1 With the eyes directed upwards, looking upwards; सर्वा उच्चक्षुषः पश्यन्ति V. 1. -2 With the eyes taken out, blind.

उच्चघनम् A secret smile, a laughter in the mind not expressed in the countenance.

उच्चट् 1. P. To go away, disappear. -*Caus.* 1 To scare or drive away, expel; मोहतिमिरप्राग्भारमुचाटयन् -2 To destroy, root out; Bh. 3. 129; उच्चाटनीयः करतालिकानाम् N. 3. 7.

उच्चाटनम् 1 Driving away, expulsion, removal from a place; उच्चाटनं त्वमपि लम्भयसे तदेव Kuval. -2 Separation. -3 Eradication; तापत्रयोच्चाटनम् Viś. Guṇa. 533; extirpation (of a plant). -4 A kind of charm or magical incantation. -5 Working this charm,

ruining one's enemy, making a person leave his business by magical spells by making him disgusted with it. -नः N. of one of the five arrows of Kāma.

उच्चाटित *a.* Driven away; येनाङ्गुष्ठेन पदा दशकन्धरो योजनायुतायुतम् दिग्विजय उच्चाटितः Bhāg. 5. 24. 27.

उच्चटा 1 Pride, arrogance. -2 Habit, usage. -3 A kind of garlic. -4 N. of different plants; गुञ्जा, चूडाला, भूम्यामलकी, नागरमुस्ता.

उच्चण्ड *a.* 1 Fierce, terrible, formidable; U. 6. -2 Quick, expeditious. -3 Loud. -4 Angry, irascible, violent; बृहत्खण्डमुच्चण्डरोचिः Mv. 1. 45. -5 Hanging down.

उच्चन्द्रः [उच्छिष्टः चन्द्रो यत्र] The last watch of the night.

उच्चर् 1 P. 1 To go upwards, to rise; बाष्पमुच्चरति Mbh.; K. 14. -2 To ascend (as the sun); issue or go forth, go up; बलैश्चलचरणविधुतमुच्चरद्घनावली: Śi. 17. 52; Māl. 5. 21. -3 To arise, appear forth, rise (as a voice), to be heard; उच्चचार निनदोम्भसि तस्याः R. 9. 73; 15. 46; 16. 87; कोलाहलध्वनिरुदचरत् K. 27; U. 2; Ratn. 1. -4 To empty the body by evacuations, void one's excrement; तिरस्कृत्योच्चरेत्काष्ठलोष्टपत्रतृणादिना Ms. 4. 49. -5 To emit (sounds), utter, pronounce; शब्द उच्चरित एव मामगात् R. 11. 73. -6 (Used in the Ātm.) (*a*) To quit, leave. (*b*) To sin against, be unfaithful (to a husband or wife), transgress against; धर्ममुच्चरते Sk. (*c*) To violate or transgress in general, stray or deviate from; पानशौण्डाः पथः क्षीबा वृन्दैरुदचरन्त च Bk. 8. 31. (*d*) To rise up to, ascend (trans.); यो मघोनि दिवमुच्चरमाणे N. 5. 48; Śi. 17 52. -*Caus.* 1 To cause to issue. -2 To utter, pronounce, declare. -3 To void one's excrement. -4 To emit.

उच्चरणम् 1 Going up or out. -2 Utterance, pronunciation.

उच्चरित *p. p.* 1 Gone up or out, risen. -2 Uttered. pronounced &c. -तम् Excrement, fæces.

उच्चारः 1 Utterance, pronunciation, declaration; वर्ण°, काम°. -2 Excrement, dung, fæces; मातुरुच्चार एव सः H. Pr. 16; मूत्रोच्चारसमुत्सर्गम् Ms. 4. 50. -3 Discharge (in general). -4 Passage (of heavenly bodies) to another zodiacal sign or asterism. -Comp. -प्रस्रवणम् Excrement (Jaina). -प्रस्रावस्थानम् A privy.

उच्चारणम् 1 Pronunciation, utterance; वाचः Śik. 2; वेद°. -2 Declaration, announcement, enunciation. -3 Lifting up; स्कन्धोच्चारणनम्यमानवदनप्रच्योतितोये घटे Pratima 1. 5. -Comp. -अर्थ *a.* 1 useful for pronunciation. -2 necessary for pronunciation, such as a redundant letter only used to facilitate pronunciation. -ज्ञः a linguist. उच्चारणज्ञोऽथ गिरा दधानम् Śi. 4. 18. -स्थानम् the part of the throat from which certain sounds (such as nasals, gutturals &c.) issue.

उच्चारित *p. p.* 1 Pronounced, uttered. -2 Having excrement. -तम् Evacuation of the bowels.

उच्चारक *a.* Pronouncing, uttering.

उच्चार्यमाण *a.* Which is being pronounced. कस्मैचित्(-कार्यायोच्चार्यमाणो वर्ण इत्संज्ञः । मुग्धबोधः

उच्चल् 1 P. 1 To start, set out; स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयाताम् R. 2. 6; उच्चचाल बलभित्सखो वशी 11. 51; sometimes with dat. of place; नगरायोदचलम् Dk. -2 To go or remove away or fly away (from one's place), fly away from; स्थानादनुच्चलन्नपि Ś. 1. 28; पुष्पोच्चलितषट्पदम् R. 12. 27. -3 To free or extricate oneself from.

उच्चल *a.* Moving. (-लम्) Mind, understanding.

उच्चलनम् Moving away, setting out.

उच्चलित *p. p.* 1 On the point of going, setting out. -2 Gone up or out; winnowed (as grain).

उच्चावच *a.* [मयूरव्यंसकादिगण] P. II. 1. 72. 1 High and low, uneven, irregular, undulating; Ms. 6. 73. -2 Great and small, variegated, heterogeneous. -3 Various, multiform, of various kinds, diverse; उच्चावचाश्च पदार्था भवन्तीति गार्ग्यः Nir; Ms. 1. 38; Śi. 4. 46; Dk. 48, 104, 156.

उच्चि 5 U. To collect, gather, accumulate. उच्चिक्यिरे पुष्पफलं वनानि Bk. 3. 38.

उच्चयः 1 A collection, heap, multitude; रूपोच्चयेन Ś. 2. 10; पदोच्चयः S. D. 2; cf. शिलोच्चय also. -2 Gathering, collecting (flowers &c.); पुष्पोच्चयम् नाटयति Ś. 4; Ku. 3. 61. -3 The knot of a woman's (wearing) garment (नीवीबन्ध); 'नारीकट्यंशुकग्रन्थौ नीवी स्यादुच्चयोऽप्यथ' इति मार्तण्डः Ki. 8. 15, सखीव काञ्ची पयसा घनीकृता बभार वीतोच्चयबन्धमंशुकम् 51. -4 Nīvāra rice (collected by winnowing). -5 Prosperity, rise; उच्चयापचयौ H. 3. 126. -6 The opposite side of a triangle. -Comp. -अपचयौ Prosperity and decline, rise and fall.

उच्चिङ्गटः 1 A passionate or angry man. -2 A kind of crab. -3 A kind of cricket; cf. उच्चिङ्गटस्तृणगड मत्स्यकोपनयोः पुमान Medinī.

उच्चिट (टि) ङ्गः A crab.

उच्चित्र *a.* With the pictures prominently appearing; उच्चित्रचीनांशुक Māl. 6. 5.

उच्चुम्ब्य *ind.* Having lifted up and kissed; K.

उच्चूडः, -लः 1 The flag of a banner, or the banner itself. -2 An ornament fastened on the top of a banner.

उच्छन्न *a.* [उद्-छद्-क्त] 1 Destoryed, cut down (perhaps for उत्सन्न); see उच्छिन्न. -2 Extinct (as a work).

उच्छल् 1 U. To fly upwards or away, move onwards, wave.

उच्छलत् *pres. a.* 1 Shining, moving about; Śi. 3. 37; Māl. 3; स्वच्छन्दोच्छलदच्छकच्छकुहरच्छातेतराम्बुच्छटा K. P.

-2 Appearing, bursting forth; Māl. 7. -3 Moving, going on; *ibid.* -4 Flying up or away, going up high.

उच्छलनम् Going or moving upwards.

उच्छलित *p. p.* 1 Moved, waved above निर्झरोच्छलितशीतलशीकरासारवाही... । नागानन्द 1. -2 Shaken. -3 Gone.

उच्छादनम् 1 Covering. -2 Rubbing the body with perfumes; cf. स्नापनोच्छादनेन च Rām. 2. 111. 10. ' उच्छादनं समुत्क्षेपोद्वाहनोद्वर्तनेषु च । ' इति विश्वकोषः.

उच्छासन *a.* [उत्क्रान्तः शासनम्] Not amenable to rule or command, ungovernable, unruly.

उच्छास्त्र, °वर्तिन् *a.* 1 Contrary or opposed to शास्त्र (civil or religious law-books). -2 Deviating from or transgressing the law-books; न राज्ञः प्रतिगृह्णीयाल्लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः Y. 1. 140; Ms. 4. 87.

उच्छिख *a.* [उद्गता शिखा यस्य] 1 Crested, with erected crest; मणिमुकुट इवोच्छिखः U. 3. 18. -2 Having the flame pointed upwards, flaming, blazing up; कथं न मन्युर्ज्वलयत्युदीरितः शमीतरुं शुष्कमिवाग्निरुच्छिखः Ki. 1. 32; K. 127; R. 16. 87. -3 Radiant, bright.

उच्छिखण्ड *a.* Having an upright tail (as a peacock); Māl.

उच्छिङ्घनम् Breathing through the nostrils, snoring.

उच्छिद् 7 U. 1 (*a*) To cut off, extirpate, eradicate, destroy; नोच्छिन्द्यादात्मनो मूलं परेषां चातितृष्णया Mb.; किं वा रिपूंस्तव गुरुः स्वयमुच्छिनत्ति R. 5. 71, 2. 23; Pt. 1. 47, 365. (*b*) To dispel, snap, chase away; उच्छेत्तुं प्रभवति यन्न सप्तसप्तिः S. 6. 30; (*c*) To snap (thread); आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः Māl. 9. 26. -2 To interfere with, interrupt, stop; न्यायानुच्छिद्य Mb.; तैस्तैर्भावैरनुच्छिन्नाः S. D. -*pass.* 1 To be cut or snapped. -2 To be stopped or interrupted, cease; उच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वाः ग्रीष्मे कुसरितो यथा Pt. 2. 89. -3 To waste away, fail, be wanting or deficient; एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन Ms. 3. 101.

उच्छित्तिः *f.* Extirpation, destruction; परोच्छित्त्या लभ्यामभिलषति लक्ष्मीं हरिसुते Ki. 10. 63. कोसल° Ratn. 4.

उच्छिन्न *p. p.* 1 Extirpated, destroyed, cut down or off; उच्छिन्नाश्रयकातरेव कुलटा गोत्रान्तरं श्रीर्गता Mu. 6. 5. -2 Abject, vile. -**न्नः** Peace obtained by ceding valuable lands.

उच्छेत्तृ *a.* An extirpator, destroyer.

उच्छेदः, -दनम् 1 Cutting off. -2 Extirpation, eradication, destruction, putting an end to; सतां भवोच्छेदकरः पिता ते R. 14. 74. -3 Excision.

उच्छेदिन् *a.* Destroying.

उच्छिरस् *a.* [उन्नतम् शिरोऽस्य] 1 With the neck raised (lit.). -2 High, lofty. -3 (Hence) Noble, great, exalted; शैलात्मजापि पितुरुच्छिरसोऽभिलाषम् Ku. 3. 75, 6. 70.

उच्छिलीन्ध्र *a.* Full of mushrooms (shot up); कर्तुं यच्च प्रभवति महीमुच्छिलीन्ध्रामवन्ध्याम् Me. 11. -**न्ध्रम्** A mushroom; उच्छिलीन्ध्रप्रतच्छाया नृणां श्रीरिव भूरभूत् Bhāg. 10. 20. 11.

उच्छिष् 7 P. (chiefly in *pass.*) To leave (as a remainder), reject.

उच्छिष्ट *p. p.* 1 Left as a remainder -2 Rejected, abandoned; अन्° R. 12. 15. -3 Stale; °कल्पना stale idea or invention. -4 Unholy, impure; उच्छिष्टं तु यवक्रीतमपकृष्टकमण्डलुम् Mb. 3. 136. 14. -5 (Used actively). One who has not washed his mouth and hands after meals, and hence considered impure; न चोच्छिष्टः क्वचिद् व्रजेत् Ms. 2. 56; -**ष्टम्** 1 Leaving, fragments remainder, (especially of food or sacrifice); उच्छिष्टमपि चामेध्यम् Bg. 17. 10; नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यात् Ms. 2. 56.; so द्विज°, गृध्र°. -2 Honey. -Comp. -**अन्नम्** leavings, offal. -**गणपतिः** (or गणेशः) (opposed to शुद्ध गणपति) Gaṇesa as worshipped by the उच्छिष्टs (or men who leave the remains of their food in their mouth during prayer). -**चाण्डालिनी** a form of the goddess मातङ्गी. -**भोजन, -भोजिन्, -भोक्तृ** *a.* one who eats the leavings of another or eats the leavings of offerings to gods (as an attendant upon an idol). चिकित्सिकस्य क्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः Ms. 4. 212. -**भोजनम्** eating the leavings of another. -**मोदनम्** Wax.

उच्छेषः, -षणम् 1 Rest, remainder; Ms. 3. 246. सरस्वतीमुखग्रहणोच्छेषणीकृतो दशनच्छद एष चुम्बितुम् Dk. 27. -2 Leavings (of food).

उच्छीर्षक *a.* Having the head raised. -**कम्** [उत्थापितं शीर्षं यस्मिन्] 1 A pillow. -2 The head; उच्छीर्षके श्रियै कुर्यात् Ms. 3. 89.

उच्छुष् To dry up; यदाप उच्छुष्यन्ति वायुमेवापियन्ति Ch. Up. 4. 3. 2. -*Caus.* To cause to dry up, make dry, wither up.

उच्छुष्क *a.* Dried up, withered.

उच्छोषण *a.* 1 Making dry, withering up; यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् Bg. 2. 8. -2 Burning, parching. -**णम्** Drying up; parching, withering.

उच्छोषुक *a.* Making dry, drying up, withering.

उच्छुष्मम् Confusion. -Comp. -**कल्पः** N. of a section of the Atharvaveda-Pariśiṣṭa. -**रुद्राः** N. of a class of demons.

उच्छूडा = उच्चूड q. v.

उच्छून *a.* [उद्-श्वि-क्त] 1 Swollen; प्रबलरुदितोच्छूननेत्रं प्रियायाः Me. 86; उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसंनिभम् K. P. 7; अनवरतरुदितोच्छूनताम्रदृष्टिम् Dk. 95; स्वर्गग्रामटिकाविलुण्ठनवृथोच्छूनैः किमेभिर्भुजैः S. D. -2 Fat, bulky. -3 High, lofty.

उच्छृङ्खल *a.* 1 Unbridled, unrestrained, uncurbed; °वाचा Pt. 3; अन्ययुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् Si. 2. 62;

–2 Self-willed, perverse. –3 Irregular, desultory, unsystematic.

उच्छृङ्गित *a.* Having erected horns; उच्छृङ्गितान्यवृषभाः Śi. 5. 63.

उच्छोचनम् Burning (Ved.).

उच्छोफः Swelling; पृथूच्छोफभूयांसि मांसानि (जग्ध्वा) Māl. 5. 16.

उच्छ्रावणम् Making one hear loudly.

उच्छ्रि [उद्-श्रि] U. 1 To rise, be erected. (Ā.) –2 To raise, erect, lift up. –3 To praise, extol. –*Caus.* 1 To increase; विजयसहजमस्त्रैर्वीर्यमुच्छ्राययिष्यन् Mv. 1. 8. –2 To raise, erect; उर्ध्वमेनामुच्छ्रापय Vāj. 23. 26.

उच्छ्र (च्छ्रा) यः [उद्-श्रि अच् घञ् वा] 1 Rising (of a planet &c.); शक्रपाते तथोच्छ्रये Y. 1. 147. –2 Raising, erecting. –3 Height, elevation (physical and moral); श्रृङ्गोच्छ्रायैः कुमुदविशदैर्यो वितत्य स्थितः खम् Me. 60; K. 105; Ki. 7. 27; 8. 23, 17. 61; Śi. 4. 10, 8. 22. –4 Growth, increase, intensity; गुण° Ki. 8. 21, 16. 10; नीतोच्छ्रायम् 5. 31, 14. 21. –5 Pride. –6 The upright side of a triangle. –7 A kind of pillar (Junāgadh Rock Inscription of Rudradāman, Ep. Ind. Vol. III). –यी (उच्छ्रायी) Plank. –**Comp.** –**उपेत** *a.* possessing height, high, lofty, elevated.

उच्छ्रयण *a.* Raised, erected. –**णम्** Raising, elevation.

उच्छ्रयिन् *a.* High, raised, lofty; Śi. 5. 21.

उच्छ्रित *p. p.* 1 Raised, lifted up; नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् Bg. 6. 11. H. 2. 123; R. 17. 33. –2 Gone up, risen; °सितांशुकर Śi. 4. 25; K. 206 –3 High, tall, lofty, exalted; अभिययौ स हिमाचलमुच्छ्रितम् Ki. 5. 1; Bg. 6. 11; 9. 19; पञ्चयोजनमुच्छ्रिता Mb. –4 Produced, born. –5 Increasing, growing, Prosperous; अत्युच्छ्रितम् तथात्मानम् (मन्येत) Ms. 7. 170; उच्छ्रितान्द्वेष्टि दुर्मतिः Rām. 1. 15. 8; increased (in size or bulk); grown. –6 Proud.

उच्छ्रितिः = उच्छ्रय q. v.

उच्छ्रेय *a.* High, lofty, tall.

उच्छ्लङ्खः Ved. A part of the human body (used only in dual). केनोच्छ्लङ्खौ मध्यतः कः प्रतिष्ठाम् Av. 10. 2. 1.

उच्छ्वङ्कः Ved. Gaping; cleaving open; Śat. Br. 5. 4. 1, 9.

उच्छ्वस् 2 P. 1 To breathe, live; आलेख्यया न शक्यमुच्छ्वसितुमपि K. 175; Ve. 5. 15; Ms. 3. 72; अनुच्छ्वस्य without breathing, in one breath. –2 To take heart or courage, cheer up, revive, breathe a sigh of relief; त्वत्संश्रिधावुच्छ्वसितीव चेतः Ki. 3. 8 नाद्याप्युच्छ्वसिति U. 3, 7; is delighted; Śi. 18. 58; Ratn. 4; दिगन्तः Ki. 9. 21. –3 To open, bloom (as a lotus); नोच्छ्वसिति तपनकिरणैः (कुमुदम्) V. 3. 16; M. 2. 11; Śi. 10. 58, 11. 15. –4 To take a deep breath, pant, sigh deeply; निष्पिष्टः कोष्णमुच्छ्वसन् Bk. 6. 120, 14. 55. –5 To throb, heave, palpitate. –6 To be loosened or relaxed. –*Caus.* 1 To cause to breathe. –2 To console, cheer up, delight, give rest; उच्छ्वासयन्त्यः श्लथबन्धनानि; Ṛs. 6. 8; U. 3; Śi. 9. 34. –3 To loosen, relax, disjoin; दशमुखभुजोच्छ्वासितप्रस्थसन्धिः Me. 60.

उच्छ्वसनम् 1 Breathing, sighing. –2 Taking a deep breath, heaving.–3 Loosening; नीवीबन्धोच्छ्वसनम् Māl. 2. 5.

उच्छ्वसित *p. p.* (Used actively). 1 Heaving, breathing; U. 3. –2 Emitting or sending out vapour (refreshed); V. 4. –3 Full blown, opened, expanded; Māl. 4; °मूर्तिः K. 92 raised up, Ch. P. 13. –4 (*a*) Enlivened, gladdened, refreshed; त्वन्निष्यन्दोच्छ्वसितवसुधागन्धसंपर्करम्यः Me. 44. (*b*) Inspired or animated with hope; कामस्योच्छ्वसितं मनः Ku. 6. 14. –5 Breathing a sigh of relief; हृदयमुच्छ्वसितं मम विक्लवम् M. 3. 6; R. 10. 73; K. 181. –6 Consoled; उत्कण्ठोच्छ्वसितहृदया Me. 102. –7 Waving, dishevelled; °अलकम् R. 8. 55. –8 Effaced; (सम्°) किंचित्समुच्छ्वासितपत्रलेखनम् Ku. 3. 38. –**तम्** 1 Breath, the (very) life; सा कुलपतेरुच्छ्वसितमिव Ś. 3; Ku. 7. 4. –2 Blooming, blowing. –3 Exhalation; विशदोच्छ्वसितेन मेदिनी कथयामास कृतार्थतामिव R. 8. 3. –4 Heaving upheaval, throbbing; केयूरबन्धोच्छ्वसितैर्नुनोद R. 6. 68; V. 1. –5 Becoming loose or relaxed. –6 Sighing. –7 The vital airs of the body.

उच्छ्वासः 1 Breath, exhalation, breathing out; मुखोच्छ्वासगन्धम् V. 4. 22; Ṛs. 1. 3; Me. 104. –2 Support of life, being alive; तदद्याप्युच्छ्वासो भवति U. 3. 30; R. 158. –3 A sigh. –4 Consolation, encouragement; Amaru. 13. –5 Expiring, dying. –6 An air-hole. –7 A division or chapter of a book, as of the Harṣa-charita; cf. अध्याय. –8 Froth, foam; सिन्धोरुच्छ्वासे पतयन्तमुक्षणम् Rv. 9. 86. 43. –9 Swelling up, rising, increasing.

उच्छ्वासित *p. p.* 1 Breathless, out of breath. –2 Much, excessive. –3 Loosened, released. –4 Detached, separated, divided. –5 Consoled.

उच्छ्वासिन् *a.* Breathing, inhaling air. –2 Heaving, throbbing; स्तनमध्योच्छ्वासिना कथितः V. 1. 8; Me. 104. –3 Sighing. –4 Expiring, dying. –5 Vanishing, fading away; उच्छ्वासिकालाञ्जनरागमक्ष्णोः Ku. 7. 82. –6 Pausing, stopping. –7 Rising, coming forward. –8 Disjointed, divided.

उच्छ् 6 P. (उच्छति, औच्छीत्, उच्छितुम्, उष्ट) 1 To finish. –2 To bind. –3 To abandon, transgress. –4 To cease, stop.

उज्जस् 4. P. *Caus.* 1 To kill, destroy, extirpate (with gen.); बिडौजसोज्जासयितुं जगद् द्रुहाम् Śi. 1. 37. ... मन्योरुज्जासयात्मनः Bk. 8. 120. –2 Cause to run away. सद्यस्तद् येदिलस्याप्यतुलमथोज्जासयित्वा जवेन Śiva. B. 4. 8.

उज्जासनम् Killing, slaughter; चोरस्योज्जासनम् Sk. उज्जासनाय परितः परिवेषकृतां द्विषाम् Śiva. B. 26. 64.

उज्जय (यि) नी N. of a city, the modern Ujjain in Mālvā, the capital of Vikramāditya. It is one of the seven sacred cities of the Hindus (cf. अवन्ति), and the first meridian of their geographers from which they calculate longitude; सौधोत्सङ्गप्रणयविमुखो मा स्म भूरुज्जयिन्याः Me. 27.

उज्जागर *a.* Excited, irritated.

उज्जानकः N. of a province in the North.

उज्जि 1 P. 1 To win, acquire by conquest, conquer. -2 To be victorious, triumph. -*Caus.* (जापयति) 1 To cause to conquer. -2 To help one in winning.

उज्जितिः *f.* Ved. 1 Victory. -2 N. of certain verses in the Vājasaneyī Saṁhitā.

उज्जेष *a.* Victorious. ईशानां त्वा भेषजानामुज्जेष आरभामहे Av. 4. 17. 1. -**षः** Obtaining prosperity.

उज्जिहान *a.* See under उद्धा (2).

उज्जिघ्र *a.* [उद्-घ्रा-श] Smelling.

उज्जीव् 1 P. To revive, return to life. -*Caus.* To restore to life.

उज्जीवनम् Revival.

उज्जीविन् Reviving, coming to life again.

उज्जूटित *a.* One who wears the hair twisted together and coiled upwards.

उज्जृम्भ् 1 Ā. 1 To gape, open. -2 To part asunder. -3 To become visible, come or break forth, expand, rise, go up; वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्जृम्भते Ratn. 3. 13; K. 290. -4 To revive, come to senses; तथा संभाव्येतौ हनुमदुपनीताद्रिमरुतं' झटित्युज्जृम्भेते Mv. 6. 52. -*Caus.* 1 To display, show. -2 To produce; ज्यानिर्घोषं उज्जृम्भयन् U. 5. 6.

उज्जृम्भ *a.* 1 Blown, expanded; उज्जृम्भवदनाम्भोजा भिनत्त्यङ्गानि साङ्गना S. D. -2 Gaping, open. -**म्भः** 1 Opening, expansion, blowing. -2 Gaping of the mouth. -3 Breaking asunder, parting.

उज्जृम्भा, -म्भणम् 1 The act of gaping, opening the mouth, yawning, -2 Spreading, increase; निर्यद्विषज्योतिरुज्जृम्भणोड्डामरः Māl. 5. 23. -3 Flurry, agitation; U. 3. 36.

उज्जृम्भित *a.* Opened, stretched, expanded, blown. -**तम्** 1 The act of gaping. -2 Effort, exertion.

उज्ज्य *a.* [उद्गता ज्या यस्य] Having the bow-string loosened. -**ज्ज्यम्** A bow with the string fastened to it.

उज्ज्वल् 1 P. To blaze up, shine. या हुता उज्ज्वलन्ति Bṛi. Up. 3. 1. 8. -*Caus.* (ज्वलयति) To light up, illuminate, irradiate; ककुभां मुखानि सहसोज्ज्वलयन् Śi. 9. 42; Gīt. 12.

उज्ज्वल *a.* 1 Bright, shining, luminous, splendid; उज्ज्वलकपोलं मुखम् Śi. 9. 48, 47; -2 Burning. -3 Clean, clear, white; उज्ज्वलकाञ्चनकान्तिः Śi. 6. 5. -4 Lovely, beautiful; सर्गो निसर्गोज्ज्वलः N. 3. 136. -5 Mixed with, seasoned; हिङ्गूज्ज्वला जीरकभद्रमुस्ता Mk. 8. 13. -6 Blown, expanded. -7 Unrestrained, full; स्वातन्त्र्यमुज्ज्वलमवाप Śi. 5. 48. -**लः** Love, passion. -**ला** 1 Splendour, brightness. -2 Clearness. -3 A form of the Jagatī metre. -**लम्** Gold. -**Comp.** -**अक्षी** N. of a bird (Mar. साळुंखी). -**दत्तः** N. of the author of a commentary on the Uṇādi Sūtras.

उज्ज्वलनम् 1 Burning, shining. -2 Splendour, brilliance. -3 Fire. -4 Gold.

उज्ज्वलित *p. p.* Lighted, shining, brilliant.

उज्झ् 6 P. (उज्झति, उज्झाञ्चकार, उज्झितुम्, उज्झित] 1 To abandon, leave, quit; सपदि विगतनिद्रस्तल्पमुज्झाञ्चकार R. 5. 75; तत्क्षणोज्झितवृक्षकम् R. 1. 40, 51; आतपायोज्झितं धान्यम् Mb. exposed to the sun. -2 To avoid, escape from; उदये मदवाच्यमुज्झता R. 8. 84; Śi. 1. 63. -3 To emit, give out, drop or pour down; अविरतोज्झितवारिविपाण्डुभिः Ki. 5. 6; Śi. 4. 63.

उज्झ *a.* [उज्झ्-अच्] Leaving, quitting.

उज्झकः 1 A cloud. -2 A devotee.

उज्झनम् [उज्झ्-ल्युट्] Abandoning, removing, leaving.

उज्झित *a.* 1 Left, abandoned. -2 Emitted, discharged (as water); अविरतोज्झितवारि Ki. 5. 6.

उज्झटा A shrub, Phyllanthus Niruri or Flacourtia cataphracta (Mar. भुईआंवळा).

उज्झटित *a.* Perplexed, bewildered, confounded.

उञ्छ् 6 P. (उञ्छति, उञ्छितुम्, उञ्छित) To glean, gather (bit by bit); शिलानप्युञ्छतः Ms. 3. 100.

उञ्छः [उञ्छ्-घञ्] Gleaning or gathering grains; तान्युञ्छषष्ठाङ्कितसैकतानि R. 5. 8; Ms. 10. 112. तस्मादुञ्छषड्भागमारण्यका अपि निवपन्ति Kau. A. 1. 13. -**ञ्छम्** Gleaning. -**Comp.** -**वर्तिन्, -वृत्ति, -शील** *a.* one who lives by gleaning grains, a gleaner.

उञ्छनम् Gleaning grains of corn in market-places &c.

उटम् 1 A leaf. -2 Grass. -**Comp.** -**जः, -जम्,** [उटेभ्यो जायते] a hut, cottage, the residence of hermits, or saints, a hermitage (being mostly made of grass or leaves); उटजद्वारविरूढं नीवारबलिं विलोकयतः Ś. 4. 20; मृगैर्वर्तितरोमन्थमुटजाङ्गनभूमिषु R. 1. 52, 50.

उट्टङ्कनम् The act of stamping, characterizing.

उठ् =कठ् 1 P. (ओठति, उवोठ, ओठीत्, उठितुम्, उठित) 1 To go. -2 To strike or knock down.

उडुः *f.*, **उडु** *n.* [उड्-वा-कु] 1 A lunar mansion; a star; इन्दुप्रकाशान्तरितोडुतुल्याः R. 16. 65. -2 Water (said to be *n.* only). -**Comp.** -**गणाधिपः** The moon. °पं The constellation मृगशिरस्. -**चक्रम्** zodiacal circle. -**पः, -पम्,** [उडुनि जले पाति] 1 raft, boat; तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि

सागरम् R. 1. 2; केनोडुपेन परलोकनदीं तरिष्ये Mk. 8. 23. -2 A kind of drinking vessel covered with leather; comm. on R. 1. 2. (-पः) the moon; गुणप्रकर्षादुडुपेन शम्भोरलङ्घ्यमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् Mk. 4. 23. -पतिः, -राज् 1 the moon; जितमुडुपतिना Ratn. 1. 5; रसात्मकस्योडुपतेश्च रश्मयः Ku. 5. 22. -2 Varuṇa, regent of waters. -पथः the sky, the firmament.

उडुम्बरः 1 N. of a tree; Ficus Glomearata (Mar. औदुम्बर).-2 The threshold of a house. उच्छ्रायात् पादविस्तीर्णा शाखा तद्वदुडुम्बरः Bṛi. S. 53. 26. -3 A eunuch. -4 A part of a sacrifice. -5 A kind of leprosy with copper spots (-रम् also). -6 A kind of worm said to be produced in the blood and to cause leprosy. -रम् 1 The fruit of the उदुम्बर tree. -2 Copper. -3 A *Karṣa*, a measure of two tolās. -Comp. -दला, -पर्णी the plant Croton Polyandra (दन्ती).

उडूपः = उडुपः q. v. -प्रिया A lotus-creeper.

उड्डामर *a.* Agreeable, excellent, respectable. -2 Formidable, terrific; उड्डामरव्यस्तविस्तारिदोःखण्डपर्यासितक्ष्माधरम् Māl. 2. 23. -तन्त्र N. of a Tantra.

उड्डामरिन् *a.* One who makes an extraordinary noise.

उड्डियानम् A particular position of the fingers.

उड्डी 1, 4. Ā. To fly up, soar, -*Caus.* To scare away.

उड्डयनम् Flying up, soaring; गतो विरुत्योड्डयने निराशताम् N. 1. 125.

उड्डीन *p. p.* Flown up, flying up. -नम् 1 Flying up, soaring; उड्डीनमूर्ध्वगमनमवडीनमधोगतिः Mb. 8. 41. 26. -2 A particular flight of birds.

उड्डीयनम् Flying up.

उड्डीशः 1 N. of a Tantra work containing charms and incantations; उड्डीशो ग्रन्थभेदे स्यात् Medinī. -2 N. of Śiva.

उड्रः N. of a country; the modern Orissa; see ओड्र.

उणक *a.* (-की *f.*) Removing, driving out.

उणादिः A class of terminations beginning with उण्. *m.* pl. The class of कृत् affixes which begin with उण्. -Comp. -सूत्राणि The सूत्र s (Pāṇini iii. 3, I. 4. 75) treating of the उणादि affixes. °वृत्ति *f.* a commentary on the उणादि Sūtras.

उण्डुकः 1 A species of leprosy. -2 A texture, net. -3 A part of the body (stomach).

उण्डेरकः A ball of flour, roll-loaf; तथैवोण्डेरकस्रजः Y. 1. 288.

उण्ड्रपुष्पम् The shoe-flower, Hibiscus Rosa Sinensis (Mar. जास्वंदी).

उद्रम् 1 The shoe-flower. -2 Water.

उत् *ind.* A particle of (*a*) doubt; (*b*) interrogation; (*c*) deliberation; (*d*) intensity.

उत *ind.* 1 A particle expressing (*a*) doubt, uncertainty, guess (*or*); तत्किमयमातपदोषः स्यादुत यथा मे मनसि वर्तते Ś. 3; स्थाणुरयमुत पुरुषः G. M. वीरो रसः किमयमित्युत दर्प एषः Veeracharitam. (*b*) alternative; usually a correlative of किं (whether, or); किमिदं गुरुभिरुपदिष्टमुत धर्मशास्त्रेषु पठितमुत मोक्षप्राप्तियुक्तिरियम् K. 155; किं येन सृजसि व्यक्तमुत येन बिभर्षि तत् Ku. 6. 23; the place of उत is also taken by आहो or आहोस्वित्; sometimes आहो, आहोस्वित् or स्वित् are joined to उत. (*c*) association, connection, (having a cumulative force, 'and', 'also'); उत बलवानुताबलः; (*d*) interrogation; उत दण्डः पतिष्यति; (*e*) deliberation; (*f*) intensity; (*g*) wishing (especially at the beginning of a sentence followed by a potential 'would that'); (*h*) sometimes used as an expletive; (*i*) oft. used for the sake of emphasis especially at the end of a line after इति or a verb; तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत Bg. 14. 11; धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत 1. 40. -2 With a preceding प्रति = on the contrary, on the other hand; but; सामवादाः सकोपस्य तस्य प्रत्युत दीपकाः Śi. 2. 55; न केवलं भ्रियते प्रत्युत पर्युपास्यमानस्तिष्ठति Nāg. 5. -3 With a preceding; किं = how much more or how much less; see किम्. उत,-उत Either-or; एकमेव वरं पुंसामुत राज्यमुताश्रमः G. M. उत वा or else, and; वा-उतवा, उताहोवा पि-वा either-or; -आहो, -आहोस्वित् Used for the sake of emphasis; उताहो हतवीर्यास्ते बभूवुः पृथिवीक्षितः Rām. 7. 31. 4. शालिहोत्रः किं नु स्याद् उताहोस्विद् राजा नलः.

उत (*p. p.* of वे) Woven, sewn.

उतथ्यः N. of a son of Aṅgiras and elder brother of Bṛihaspati. -Comp. -अनुजः, -अनुजन्मन् *m.* Bṛihaspati, teacher of the gods; तथ्यमुतथ्यानुजवज्जगादाग्रे गदाग्रजम् Śi. 2. 69. -तनयः N. of Gautama. शूद्रावेदी पतत्यत्रेरुतथ्यतनयस्य च। Ms. 3. 16.

उतूलाः N. of a people; Mb., Vāyu. P.

उत्क *a.* [उद्-स्वार्थे कन्; उत्कः =उत्कण्ठितः; उत्क उन्मनाः P.V. 2. 80. Sk.] 1 Desirous of, longing for, anxiously wishing for (in comp.); अद्रिसुतासमागमोत्कः Ku. 6. 95; मानसोत्काः Me. 11; sometimes with an inf.; उत्कन्धरं द्रष्टुमवेक्ष्य शौरिम् Śi. 4. 18. -2 Regretting, sad, sorrowful. -3 Absent-minded. -त्कः 1 Desire. -2 Opportunity.

उत्कता 1 A state of longing or regret, anxiety. -2 N. of a plant having aromatic seeds (गजपिप्पली).

उत्कायते Den. Ā. To long for.

उत्कयति Den. P. To make uneasy; मनस्विनीरुत्कयितुं पटीयसा Śi. 1. 59.

उत्कच *a.* 1 Having the hair erect; as in घटोत्कच. -2 Having no hair. -3 Full blown; बभ्राज उत्कचकुमुदगणवानपीच्यः Bhāg. 3. 23. 38.

उत्कचय् To coil the hair upwards.

उत्कच्छा A metre of six lines, each line containing eleven syllabic instants.

उत्कञ्चुक *a.* 1 Without bodice, or jacket. -2 Without a coat of mail.

उत्कट् 1 P. To start or burst out; टङ्कारोत्कटमुच्चरन्ति नलकाः Mv. 5. 33.

उत्कट *a.* Large, spacious; ज्याजिह्वया वलयितोत्कटकोटिदंष्ट्रम् U. 4. 29. -2 Powerful, mighty, extraordinary, fierce; अत्युत्कटे च रौद्रे च शत्रौ यस्य न हीयते Pt. 1. 103; Mv. 1. 39, 5. 33. -3 Excessive, much; अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते H. 1. 85. -4 Prominently visible, conspicuous; °लाञ्छनस्य U. 35. -5 Abounding in, richly endowed with; पादपान् कुसुमोत्कटान् Rām. -6 Drunk, mad, furious; मदोत्कटः. -7 Superior, high. -8 Proud, haughty. -9 Uneven. -10 Difficult. **-टः** 1 A fluid (ichor) dropping from the temples of an elephant in rut. -2 An elephant in rut. -3 The plant Saccharum Sara (इक्षुतृण). -4 Pride, intoxication. **-टा:** The plant Laurus Cassia (सैंहालना; Mar. उट्कटारी, सिंहपिंपळी). **-टम्** The fragrant bark of Laurus Cassia (Mar. दालचिनी)

उत्कटिका, उत्कटुकासनम् Sitting on the hams, squatting, the manner of sitting of yogis (the legs being outstretched and forming a right angle).

उत्कणिका 1 A raised particle. -2 Desire, longing; Mārk. P. (v. l. for उत्कलिका).

उत्कण्ठ *a.* [उन्नतः कण्ठो यस्य] 1 Having the neck uplifted, ready, on the point of (doing anything), in comp.; आज्ञावचनोत्कण्ठः Ś. 2; रथस्वनोत्कण्ठमृगे वाल्मीकीये तपोवने R. 15. 11. -2 (Hence) Anxious, eager. **-ण्ठः, -ण्ठा** A mode of sexual enjoyment.

उत्कण्ठते Den. Ā. 1 To be anxious, pine or be sorry for; Ś. 4; Śi. 9. 54. -2 To yearn, be eagerly desirous of (with gen. or dat.); स्वर्गाय नोत्कण्ठते V. 3, 4; Mv. 6; उत्कण्ठते च युष्मत्सन्निकर्षस्य U. 6; 6. 21; Māl. 4; Bk. 5. 75. -*Caus.* (उत्कण्ठयति) To create anxiety or longing, inspire with tender emotions; Bh. 1. 35; Ghaṭ. 5.

उत्कण्ठा 1 Anxiety, uneasiness (in general); याम्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया Ś. 4. 5; अवाप्त° Māl. 2. 12. seized with fright, suddenly startled. -2 Longing for a beloved person or thing; दृष्टिरधिकं सोत्कंठ मुद्वीक्षते Amaru. 28. -3 Regret, sorrow, missing any thing or person; गाढोत्कण्ठा Māl. 1. 15; Me. 85.

उत्कण्ठित *p. p.* 1 Anxious, uneasy. -2 Regretting, grieving for, sorrowful. -3 Longing for a beloved person or thing. **-ता** A mistress longing for her absent lover or husband, one of the eight heroines; she is thus defined —आगन्तुं कृतचित्तोऽपि दैवान्नायाति यत्प्रियः। तदनागमदुःखार्ता विरहोत्कण्ठिता तु सा॥ S.D. 121. उत्कण्ठितासि तरले, न हि न हि सखि पिच्छिलः पन्थाः।

उत्कन्धर *a.* [उन्नतः कन्धरोऽस्य] Having the neck uplifted; उत्कन्धरं दारुकमित्युवाच Śi. 4. 18. **-रम्** Bending back the neck.

उत्कम्प् 1 Ā. To tremble, quiver, shake. -*Caus.* To cause to tremble, shake, agitate.

उत्कम्प *a.* Trembling; इमां हरिणशावाक्षीं त्रासोत्कम्पपयोधराम् Rām. 5. 24. 37. श्वास° कुचम् Amaru. 90. **-म्पः,-म्पनम्** Trembling, tremor, agitation; किमधिकत्रासोत्कम्प दिशः समुदीक्षसे Amaru. 31; Me. 72.

उत्कम्पिन् 1 Trembling. -2 Agitating.

उत्करः See under उत्कॄ.

उत्कर्करः A kind of musical instrument.

उत्कर्ण *a.* Having the ears erect. **-र्णः** An erect ear.

उत्कल *a.* Excessive, piteous; K. 306. **-लः** 1 N. of a country, the modern Orissa, or the inhabitants of that country (pl.); जगन्नाथप्रान्तदेश उत्कलः परिकीर्तितः; see ओड्र; उत्कलादर्शितपथः R. 4. 38. -2 A fowler, bird-catcher. -3 A porter (carrying a load with him). -4 A subdivision of Brāhmaṇas.

उत्कलित *a.* Unbound, loosened; स तस्य हस्तोत्कलितस्तदाऽसुरः Bhāg. 7. 8. 26. -2 Regretting, sorry for. -3 Opened, blossomed (as flowers); प्रहर्षवेगोत्कलितेक्षणाननाः Bhāg. 10. 43. 20. -4 Rising, prosperous; पास्यन्त्यपाङ्गोत्कलितस्मितासवम् Bhāg. 10. 39. 23.

उत्कलाप *a.* Having the tail erect and expanded; तीरस्थलीबर्हिभिरुत्कलापैः प्रस्निग्धकेकैरभिनन्द्यमानम् R. 16. 64.

उत्कलापयति Den. P. 1 To ask (one) permission to go, take leave of; Pt. 5. -2 To cause the peacock to spread its plumage. -3 To cause (one) to be proud, produce conceit by an acknowledgment of merit. -4 To bring one's wife home from her father's house; to marry; Ved.

उत्कलिका 1 Anxiety in general, uneasiness; जाता नोत्कलिका Amaru. 84; K. 138, 205, 210, 234; Dk. 17, 20. -2 Longing for, regretting, missing anything or person. -3 Wanton sport, dalliance (हेला). -4 A bud. -5 A wave; वनावलीरुत्कलिकासहस्र° Śi. 3. 70; क्षुभितमुत्कलिकातरलं मनः ruffled by waves. Māl. 3. 10 (where उत्कलिका also means anxiety); K. 161; cf. also जलयन्त्रजलाकारकीलालोत्कलिकाकुलाः Śiva. B. 14. 33. **-Comp. -प्रायम्** a variety of prose-composition abounding in compound words and hard letters; भवेदुत्कलिकाप्रायं समासाढ्यं दृढाक्षरम् Chand. M. 6.

उत्कषणम् 1 Tearing, pulling up. -2 Ploughing, drawing through (as a plough); सद्यः सीरोत्कषणसुरभि क्षेत्रमारुह्य मालम् Me. 16.

उत्काका A cow calving every year.

उत्काशनम् Ordering, commanding.

उत्कासः, -सनम्, उत्कासिका Hemming, clearing the throat of muscus.

उत्कीलित *a.* Nailed up.

उत्कुञ्चिता, -का The plant Nigella Indica (Mar. कोळिंजन).

उत्कुटम् [उन्नतः कुटो यत्र] Lying down or sleeping with the face (or head) upwards, stretching out on the back.

उत्कुटक *a.* Stretched on the back with the face upwards. **-Comp. -आसनम्** a posture with the face upwards.

उत्कुणः 1 A bug. -2 A louse.

उत्कुल *a.* [उत्क्रान्तः कुलात्] Fallen from the family, disgracing or dishonouring one's family; यदि यथा वदति क्षितिपस्तथा । त्वमसि किं पितुरुत्कुलया त्वया ॥ Ś. 5. 27.

उत्कूजः The singing (of the cuckoo).

उत्कूटः [उन्नतं कूटमस्य] A parasol or umbrella.

उत्कूर्चक *a.* With a कूर्च in hand; Hch. 4.

उत्कूर्दनम् Jumping up, springing upwards; °शक्तिर्नास्ति Pt. 2.

उत्कूल *a.* [उत्क्रान्तः कूलात्] 1 Going up-hill (as rivers) (Ved.). -2 Reaching the bank. -3 Overflowing the bank; K. 303. **-लम्** into up-hill; Av. 19. 25. 1. **-Comp. -निकूल** *a.* going up and down.

उत्कूलित *a.* Brought to the bank or shore, reaching the bank; प्रतिक्षणोत्कूलितशैवलाभाः Śi. 3. 70.

उत्कृ 8 Ā. To inform against.

उत्कृतिः *f.* N. of a class of metres having 104 syllables.

उत्कृत् 6 P. 1 To cut out or off, 'tear out or off; तस्मिन् रामशरोत्कृत्ते बले R. 12. 49; Ms. 11. 104; Y. 3. 259. -2 To cut to pieces, cut up, hack, butcher; उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिम् Mal. 5. 16.

उत्कर्तनम् 1 Cutting off, tearing out, cutting to pieces. -2 Rooting out, eradication.

उत्कृष् 1 P. 1 To draw or pull up, raise or lift up; उदकर्षि Śi. 13. 60; to draw or take out, extract, extricate; अङ्गदकोटिलग्नं प्रालम्बमुत्कृष्य R. 6. 14. -2 To draw, attract; Śi. 17. 42. -3 To pull or put off. -4 To increase, enhance (opp. अपकृष्). -5 To bend (as a bow). -6 To tear asunder. *-Caus.* To elevate, raise, increase. *-pass.* 1 To be lifted, raised. -2 To rise, be supreme or eminent.

उत्कर्ष *a.* 1 Superior, eminent. -2 Much, abundant -3 Exaggerated, boastful. -4 Attractive. **-र्षः** 1 Pulling off or upwards, drawing or pulling up; चरणोत्कर्षैर्दारयन्निव मेदिनीम् Rām. 3. 56. 29.-2 Elevation, eminence, rise, prosperity; निनीषुः कुलमुत्कर्षम् Ms. 4. 244, 9. 24. -3 Increase, abundance, excess; पञ्चानामपि भूतानामुत्कर्षं पुपुषुर्गुणाः R. 4. 11. -4 Excellence, highest merit, glory; उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले Ś. 2. 5. -5 Self-conceit, boasting. -6 Joy, pleasure. -7 Postponement (of some detail or details at a विकृतियाग) *i. e.* performing them at a later stage; तदादि उत्कर्षे तदन्तमपकर्षे स्यात् ŚB. on MS. 5. 1. 24. **-Comp. -समः** A kind of fallacy attributing similar qualities to two objects because they have one quality in common; *e. g.* affirming that a sound has a shape like a jar because both are perishable.

उत्कर्षक *a.* Drawing upwards, raising, elevating, increasing &c.

उत्कर्षणम् 1 Drawing upwards. -2 Taking or pulling off. **-णी** N. of a Śakti.

उत्कर्षिन् *a.* Drawing or pulling up.

उत्कृष्ट *p. p.* 1 Drawn up or out, raised, elevated; दस्यूत्कृष्टा जनपदाः Bhāg. 12. 3. 32. -2 Extracted. -3 Excellent, eminent, superior, best, highest; Ms. 5. 163, 7. 126, 8. 281; बल° Pt. 3. 36 superior in strength; so ज्ञान°, गुण°, &c. -4 Much, excessive, very great, increased; जिह्वालौल्य° Pt. 1. -5 Tilled; ploughed. -6 Scratched; ऐरावतविषाणाग्रैरुत्कृष्टकिणवक्षसम् Rām. 6. 40. 5. -7 Plucked, cut out,; उत्कृष्टपर्णकमला Rām. 5. 19. 15 ('उत्कृष्टानि त्रुटितानि पर्णानि यस्याः सा' इति टीका). -8 Attracted; Mb. 14. 59. 10. **-Comp. -उपाधिता** state of high illusion **-भूमः** a good soil. **-वेदनम्** marrying a man of a higher caste; वसनस्य दशा ग्राह्या शूद्रयोत्कृष्टवेदने Ms. 3. 44.

उत्कृष्टता, -त्वम् Excellence, eminence; greatness.

उत्कॄ 6 U. 1 To scatter upwards, throw up, pile up or heap; रजोभिस्तुरगोत्कीर्णैः R. 1. 42. -2 To dig up, excavate. -3 To engrave, carve, sculpture; उत्कीर्णा इव वासयष्टिषु निशानिद्रालसा बर्हिणः V. 3. 2; R. 4. 59; see उत्कीर्ण also.

उत्कर *a.* (-रा, -री *f.*) [कॄ-अप्] That which piles or throws up or raises. **-रः** 1 A heap, multitude; नखांशूत्करः Ki. 8. 5. -2 A pile, stack. -3 Rubbish, what is thrown up (मूषिकोत्कर) Mk. 3. -4 A bunch (as of flowers); पादपान्कुसुमोत्करान् Rām. 2. 55. 30.; Bhāg. 7. 10. 69.

उत्करिका A sort of sweetmeat made with milk, treacle, and ghee.

उत्करीय *a.* Belonging to a heap.

उत्कारः [कॄ-घञ् कॄ धान्ये P. III. 3. 30] 1 Winnowing corn. -2 Piling up corn. उत्कारेण धान्यानामनभीष्टपरिग्रहः Bk. -3 One who sows corn.

उत्कारिका [कॄ-ण्वुल्] Poultice.

उत्किर *a.* [कॄ-कर्तरि श] Carrying or bearing away, wafting, scattering upwards (at the end of comp.);

पुष्परेणूत्किरैः R. 1. 38; निनाय सात्यन्तहिमोत्किरानिलाः Ku. 5. 26; 6. 5.

उत्कीर्ण *p. p.* 1 Thrown or piled up, scattered. -2 Engraven, carved, sculptured; Māl. 5. 10; K. 17, 36, 79, 106, 129, 133, 141, 186, 206; °नामधेयम् engraven with a name. -3 Bored, perforated; घुण° Pt. 3. 139.

उत्कृत् 10 P. To proclaim, celebrate, praise, extol; महिमानं यदुत्कीर्त्य R. 10. 32.

उत्कीर्तनम् 1 Crying out, proclaiming. -2 Praising, celebrating, extolling; S. D. 495.

उत्कीर्तित *p. p.* 1 Proclaimed, promulgated. -2 Praised, celebrated, renowned.

उत्कोचः [उत्कुच्-अच्] 1 A bribe (lit. bending one from the right path); Śukra. 1. 297; उत्कोचमिव ददती K. 232; Dk. 155; उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा विवासयेत् Y. 1. 339. संगम्योत्कोचदानादि दत्वा सैन्यं प्रयाच्यताम् Parnal. 5. 44. -2 Receiving a bribe; उत्कोचैर्वञ्चनाभिश्च कार्याण्यनुविहन्ति च Mb. 12. 56. 51. -3 Penalty, tribute; Hch. 4. (Gīrvāṇa.)

उत्कोचक *a.* Bribed. **-कः** 1 A bribe. -2 The receiver of a bribe; Ms. 9. 258.

उत्कोचिन् To be bribed, corruptible. उत्कोचिनां मृषोक्तीनांवञ्चकानां च या गतिः Mb. 7. 73. 32.

उत्कोटि *a.* Pointed.

उत्कोठः A Kind of leprosy. Bhāva. P.

उत्क्रम् 1 U., 4 P. 1 To go up, step up, ascend; उत्क्रामन्तं स्थितं वापि Bg. 15. 10. -2 To step beyond; उत्क्रान्तशैशवौ R. 15. 33; past childhood. -3 To step out, go out or away, depart; ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति Ms. 2. 120; Mv. 1. -4 To pass away, die; यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः Bg. 15. 8. -5 To go or pass over, omit. -6 To disregard, not to notice, neglect; आर्षं प्रमाणमुत्क्रम्य, धर्ममुत्क्रम्य Mb. -7 To transgress, violate; उत्क्रान्तसीमा Dk. 101, 97. *-Caus.* (क्रामयति) To cause to go up or ascend.

उत्क्रमः 1 Going up or out, departure. -2 Progressive increase. -3 Going astray, deviation, transgression, violation. **-Comp. -ज्या** (in Geometry) The versed sine; Sūrya.

उत्क्रमणम् 1 Going up or out, departure. -2 Ascent, soaring aloft. -3 Surpassing, exceeding. -4 The flight or passage of the soul (out of the body), *i. e.* death (=प्राणोत्क्रमणम्) देहादुत्क्रमणं चास्मात्पुनर्गर्भे च संभवम् Ms. 6. 63; विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्ति Kaṭh 2. 6. 16; Ch. Up. 8. 6. 6.

उत्क्रमणीय *pot. p.* To be transgressed, to be given up or abandoned.

उत्क्रान्त *p. p.* 1 Gone forth or out, departed; उत्क्रान्तमिवासुभिः K. 33; R. 7. 53. -2 Faded, effaced (as colour); उत्क्रान्तवर्णक्रमधूसराणाम् R. 16. 17. -3 Gone over or beyond, passed, surpassed. -4 Dead. -5 Trespassing, exceeding, surpassing (actively used).

उत्क्रान्ति *f.* 1 Going up or out, departure. योगधारणयोत्क्रान्तिः संवादो नारदाजयोः Bhāg. 12. 12. 7. -2 The flight or passage of the soul (out of the body), death; उत्क्रान्तिगत्यागतीनाम् Br. Sūtra. 2. 3. 19. **-Comp. -धेनुः** A cow gifted at the time of one's death.

उत्क्रान्तिन् *a.* passing away, gone, departed.

उत्क्रामः 1 Going out or up, departure. -2 Surpassing, excelling. -3 Violation, transgression. -4 Opposition, contrariety.

उत्क्रुश् 1 P. 1 To cry out, exclaim, cry aloud. -2 To call out to; उदक्रोशत् स पाण्डवान् Mb. -3 To proclaim.

उत्क्रुष्ट *p. p.* Crying out, exclaiming. **-ष्टम्** 1 Crying out, calling, exclaiming. क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्जितैः Mb. 7. 36. 17. -2 Loud speaking or conversation.

उत्क्रोशः 1 Clamour, outcry, loud noise. -2 Proclamation. -3 An osprey (कुररी). **-Comp. -पातः** A kind of dance; श्येनपातोत्क्रोशपातादीनि दर्शयन् Dk. 2.

उत्क्रोदः Ved. Exultation, joy. यथा बन्धान्मुमुचाना उत्क्रोदं कुर्वत Ts. 7. 5. 9. 2.

उत्क्लिश् 9 P. To feel uneasy or distressed. *-Caus.* 1 To excite, stir up, agitate, torment. -2 To expel, drive away.

उत्क्लेशः 1 Excitement, disquietude, agitation. -2 Disorder of the humours (of the body). -3 Sickness; particularly, sea-sickness, nausea.

उत्क्लेशक *a.* Causing the disorder of the humours **-कः** A kind of poisonous insect.

उत्क्लेशन, -शिन् *a.* Exciting, stirring up, producing disorder; as in कफ° exciting phlegm.

उत्क्लेदः Becoming wet or moist; महानदी चर्मराशेरुत्क्लेदात्ससृजे यतः Mb. 12. 29. 123.

उत्क्लेदिन् *a.* 1 Wet. -2 Making wet or moist.

उत्क्वथ P. To boil out, to extract by boiling. *-pass.* to be boiled, to be consumed (by love); K.

उत्क्षिप् 6 P. To throw or toss up, raise, set up, erect; उत्क्षिप्तगात्रः Śi. 12. 5, 8. 14; बलिमाकाश उत्क्षिपेत् Ms. 3. 90; Ṛs. 1. 22; so बाहुम्, भ्रुवम् &c.; R. 6. 14. -2 To throw away, reject, get rid of. -3 To emit, vomit up.

उत्क्षिप्त *p. p.* 1 Thrown upwards, tossed raised. -2 Held up, supported; तत्र नागफणोत्क्षिप्तसिंहासन निषेदुषी R. 15. 83. -3 Seized or overcome with, distracted by, struck with; विस्मय° Ratn. 1; so लोभ°, अनुराग°. -4 Demolished, destroyed. -5 Thrown out, rejected, dismissed. **-प्तः**

The thorn apple, the Dhaūttra plant क्षणं क्षणोत्क्षिप्तगजेन्द्रकृत्तिना Śi.

उत्क्षिप्तिका A crescent-shaped ornament worn in the upper part of the ear.

उत्क्षेप *a.* Throwing up, tossing. **–पः** 1 Throwing or tossing up; पक्ष्मोत्क्षेप Me. 49. –2 That which is thrown or tossed up; बिन्दूत्क्षेपान् पिपासुः M. 2. 13. –3 Sending, despatching. –4 Throwing away, rejecting. –5 Vomiting. –6 The region above the temples (dual).

उत्क्षेपक *a.* One who throws or tosses up, who or what elevates or raises; उत्क्षेपकग्रन्थिभेदौ करसंदंशहीनकौ Y. 2. 274. **–कः** 1 A stealer of clothes &c.; वस्त्राद्युत्क्षिप्य-पहरतीत्युत्क्षेपकः Mitā. –2 One who sends or orders.

उत्क्षेपणम् 1 Throwing upwards, lifting or tossing up; अतिमात्रलोहिततलौ बाहू घटोत्क्षेपणात् Ś. 1. 29. –2 Throwing upwards, regarded by the Vaiśeṣikas as one of the five *karmans* q. v. –3 Vomiting. –4 Sending away, despatching. –5 A kind of basket for cleaning corn; a kind of stick for threshing corn. –6 A fan. –7 A measure of sixteen Paṇas.

उत्खचित *a.* Intermixed, interwoven, set or inlaid with; कुसुमोत्खचितान् वलीभृतः R. 8. 53, 13. 54.

उत्खन् 1 P. 1 To dig up or out, excavate; उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलम् Bh. 3. 4. –2 To tear up by the roots, eradicate; वङ्गानुत्खाय तरसा R. 4. 36, 33; 14. 73; 18. 22; Me. 54; Bk. 12. 5, 15. 55. –3 To draw or tear out (eye &c.); उच्चखनाते नलेनाऽऽजौ स्फुरत्प्रतपनाऽक्षिणी Bk. 14. 32. –4 To draw or pull out; Śi. 5. 59, 18. 37; उत्खातखड्गः Ve. 3 unsheathed.

उत्खात *p. p.* 1 Excavated, dug up. उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवः Bh. 3. 4. –2 Extracted, drawn out; उत्खातं परित्यागशल्यम् U. 3. –3 Uprooted, plucked up by the roots (lit.); लीला° uprooted in sport U. 3. 16; Māl. 9. 34. –4 (fig.) (*a*) Eradicated, totally destroyed, annihilated; किमुत्खातं नन्दवंशस्य Mu. 1; °लवणो मधुरेश्वरः प्राप्तः U. 7. (*b*) Deposed, deprived of power or authority; फलैः संवर्धयामासुरुत्खातप्रतिरोपिताः R. 4. 37 (where उत्खात means 'uprooted' also). **–तम्** A hole, cavity, hollow, uneven ground; अनुत्खातस्तिमित not stopped by uneven ground; Ś. 7. 33. **–Comp. –केलिः** *f.* digging out earth in sport (by means of horns, tusks &c.); उत्खातकेलिः शृङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडा निगद्यते.

उत्खातिन् (उत्खात-इनि) 1 Uneven, having ups and downs, rugged (opp. सम). उत्खातिनी भूमिरिति मया रश्मिसंयमनाद्रथस्य मन्दीकृतो वेगः Ś. 1. –2 Destructive.

उत्खला A kind of perfume. (See. मुरा).

उत्खिद् 6 P. To draw out, extract.

उत्खेदः Cutting out; drawing out.

उत्त See उन्द्.

उत्तंस *a.* Sharpening, whetting (as जिह्वाजाड्य); तथाम्ललवणोत्तंसैर्विविधै रागखाण्डवैः Rām. 5. 11. 18.

उत्तंसः [उद्-तंस्-अच्] 1 A crest, chaplet, an ornament worn on the crown of the head; उत्तंसानहरत वारि मूर्धजेभ्यः Śi. 8. 57; सुधांशुकलितोत्तंसस्तापं हरतु वः शिवः Chandr. 5. 59; cf. कर्णोत्तंस. –2 An ear-ring; Māl. 5.18; Bv.2.55. नोत्तंसं क्षिपति क्षितौ श्रवणतः S. D.

उत्तंसयति Den. P. 1 To cause to serve as a crest, to deck, adorn. –2 To tie or bind up (as hair); उत्तंसयिष्यति कचांस्तव देवि भीमः Ve. 1. 21

उत्तंसित *a.* 1 Having ear-rings. –2 Put or worn on the crest; चूडोत्तंसितचारुचन्द्रकलिका Bh. 3. 129; अञ्जलिकिसलय° Dk. 99.

उत्तट *a.* [उत्क्रान्तः तटम्] Overflowing the bank; उत्तटा इव नदीरयाः स्थलीम् R. 11. 58.

उत्तन् 8 U. 1 To stretch upwards or out. –2 To try to rise.

उत्तान *a.* 1 Stretched out, spread out, expanded, dilated; उत्तानतारकस्य लोचनयुगलस्य K. 143; U. 3. 23. –2 (*a*) Lying on the back, with the face upwards, supine; Māl. 3; उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसंनिभे K. P. 7; पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान्विसर्जयेत् Y. 1. 248. (*b*) Upright, erect. –3 Open, turned upwards; उत्तान आस्येन हविर्जुहोति Mb. 12. 245. 27. उत्तानपाणिद्वयसंनिवेशात् Ku. 3. 45; °रश्मिषु Pt. 3. 151. –4 Open, unreserved, frank, candid; स्वभावोत्तानहृदयम् Ś. 5; frank-minded. –5 Elevated; Māl. 7. –6 Concave; having the mouth upwards. –7 Shallow **–Comp. –अर्थ** *a.* Superficial, shallow. **–कूर्मकम्** a particular posture in sitting. **–पट्टम्** A pavement; व्यूढं चौत्तानपट्टं सकलकनखले ... यश्चकार ... (An Abu inscription in the reign of Bhūmadeva. Ind. Ant. Vol. XI). **–पत्रकः** *a.* species of Ricinus (रक्तैरण्ड). **–पद्** *f.* 1 vegetation, the whole creation of upward germinating plants (Sāy.). –2 One whose legs are extended (in parturition). **–पाद** *a.* with extended legs (children). (**–दः**) 1 N. of a king, father of Dhruva. –2 the Supreme Spirit. °जः N. of Dhruva, the polar star. **–शय** *a.* sleeping supinely or on the back, lying with the face upwards; कदा उत्तानशयः पुत्रकः जनयिष्यति मे हृदयाह्लादम् K. 62. (**–यः, –या**) a little child, suckling, infant. **–शीवन्** *a.* lying extended; stagnant. आप उत्तानशीवरीः Av. 3. 21. 10. **–हस्त** *a*, having the hands stretched out in prayers. (**–स्तौ**) (du.) the two hands with the fingers stretched out and with the backs turned towards the ground. **–हृदय** Open-hearted.

उत्तानकः A species of the Cyporus grass (उच्चटा).

उत्तानिका N. of a river.

उत्तानित *a.* 1 Raised, up-lifted; K. 38, 209, 298. –2 Dilated, expanded; K. 82, 84. –3 Wide open (the mouth); K.

उत्तप् 1 P. 1 To warm, make hot, heat thoroughly, scorch, burn, sear; उत्तप्तनाराचलीलाम् Śi. 11. 50; उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः Mbh. melts; so चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति. (Used in the Ā. when used intransitively 'to shine', or when it has a limb of the body for its object; उत्तपमानः आतपः Bk. 8. 15 scorching heat; Śi. 20. 40; उत्तपते पाणी Mbh.). -2 To pain, torment, torture by heat; कुसुमेपुरुत्तपति यद्विशिखैः Śi. 9. 67. -3 To excite, urge on, press hard. -*Caus.* To warm, heat.

उत्तपनः A particular kind of fire.

उत्तप्त *p. p.* 1 Burnt, heated, seared, made red-hot. °कनक K. 43, 36; U. 5. 14. -2 Bathed, washed. -3 Anxious. -4 Enraged, inflamed, fired; Ve. 2. -प्तम् 1 Dried flesh. -2 Great heat.

उत्तापः 1 Great heat, inflammation. -2 Affliction, torment, distress. -3 Excitement, passion; प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल H. 3. 38. -4 Anxiety, ardour. -5 Energy, effort.

उत्तापित *a.* 1 Heated, made hot. -2 Tormented, distressed. -3 Excited, urged, roused.

उत्तम् 4 P. 1 To be afflicted or distressed, lose heart, faint. -2 To be uneasy or impatient, be anxious; हृदय मा उत्ताम्य Ś. 1; K. 85, 231, 268, 275; Māl. 3.

उत्तमनम् Losing heart, impatience.

उत्तम *a.* [उद्-तमप्] 1 Best, excellent (oft. in comp.); उत्तमे शिखरे देवी Mahānār. Up. 15. 5. स उत्तमः पुरुषः Ch. Up. 8. 12. 3. उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः Bg. 15. 17. द्विजोत्तमः the best of Brāhmaṇas; so सुर°, नर° &c.; प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते Bh. 2. 67. -2 Foremost, uppermost, highest (opp. हीन, जघन्य). -3 Most elevated, chief, principal. -4 Greatest, first; स गच्छत्युत्तमस्थानम् Ms. 2. 249. -मः 1 N. of Viṣṇu. -2 The third person (= first person according to English phraseology). (pl.) N. of a people; Mb. -मा 1 An excellent woman. -2 A kind of pustule or pimple. -3 The plant Asclepias Rosea Roxb. (दुग्धिका; Mar. भुईआंवळी, अळिता). -Comp. -अङ्गम् 'the best limb of the body', the head; कश्चिद् द्विषत्खड्गहृतोत्तमाङ्गः R. 7. 51; Ms. 1. 93, 8. 300; Ku. 7. 41; Bg. 11. 27. the back; तान् क्षिप्रं व्रज सततामिहोत्रयाजिन्। मत्तुल्यो भव गरुडोत्तमाङ्गयानः॥ Mb. 7. 143. 48. -अधम *a.* high and low; °मध्यम good, middling, and bad; high, low, and middling; (the order is often reversed); cf. भक्षयित्वा बहून्मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् Pt. 1. 210. -अम्भस् *n.* a sort of satisfaction (acquiescence) one of the nine kinds of तुष्टि in Sāṅ. Phil. -अरणी the plant Asparagus Racemosus (इन्दीवरी शतावरी). -अर्धः 1 the best half. -2 the last half or part. -अर्ध्य *a.* pertaining to the best half. -अहः the last or latest day; a fine or lucky day. -उपपद *a.* one to whom the best term is applicable, best, excellent. -ऋणः, ऋणिकः (उत्तमर्णः) a creditor (opp. अधमर्णः) धारेरुत्तमर्णः P. I. 4. 35; अधमर्णार्थसिद्ध्यर्थमुत्तमर्णेन चोदितः Ms. 8. 47, 50; Y. 2. 42. Śukra. 4. 831. (pl.) N. of a people; V. P., Mārk. P. -ओजस् *a.* of excellent valour, N. of one of the warriors of the Mahābhārata; उत्तमौजाश्च वीर्यवान् Bg. 1. 6. -गन्धाढ्य *a.* possessing copiously the most delicious fragrance. -गुण *a.* of the best qualities, best, highest; विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति Mu. 2. 17. (v. l.) -दशतालम् A sculptural measurement in which the whole height of an image is generally divided into 120 equal parts. The same measurement in 112 equal parts is called उत्तमनवताल. -पदम् a high office. -पु (पू)-रुषः 1 the third person in verbal conjugation; (= first person according to English phraseology; in Sanskrit, verbs are conjugated by putting the English 1 st person last and 3 rd person first). -2 the Supreme Spirit. -3 an excellent man. -फलिनी *f.* The plant Oxystelma Esculentum (Mar. दुधी, दुधाणी). -लाभः an excellent profit. -वयसम् The last period of life; Śat. Br. 12. 9. 1. 8. -व्रता A wife devoted to the husband; हृदयस्येव शोकाग्निसंतप्तस्योत्तमव्रताम् Bk. 9. 87. -वेशः N. of Śiva. -शाखः 1 a tree having excellent branches. -2 N. of a region -श्रुत *a.* Possessing the utmost learning. Rām. -श्लोक *a.* of excellent fame, illustrious, glorious, well-known, famous. -कः N. of Viṣṇu, क उत्तमश्लोकगुणानुवादात् पुमान् विरज्येत विना पशुघ्नात् Bhāg. 10. 1. 4. -संग्रहः (°स्त्री°) intriguing with another man's wife, *i. e.* speaking with her privately, looking amorously at her &c. -साहसः, -सम् 1 the highest (of the fixed) pecuniary punishments; a fine of 1000 (or according to some 80,000) paṇas; Ms. 9. 240; Y. 1. 366; पणानां द्वे शते सार्धे प्रथमः साहसः स्मृतः। मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेष चोत्तमः॥ Capital punishment, banishment, confiscation, and mutilation are also regarded as forms of this punishment.

उत्तमता, -त्वम् 1 Excellence. -2 Goodness, good quality.

उत्तमर *a.* Excellent.

उत्तमाय्य *a.* Ved. Made excellent.

उत्तमीय *a.* Uppermost, highest, best, principal.

उत्तम्भ् 5, 9, P. [उद्-स्तम्भ्] To stay, prop, support, hold up; K. 281, Ve. 6; स्कन्धोत्तम्भितततीर्थवारिकलशाः Ve. 6; Śi. 4. 25; प्राणेन हीदं सर्वमुत्तब्धम् Bṛi. Up. 1. 3. 23. -*Caus.* 1 To increase, heighten, rouse; प्रभवन्त्यभिमानशालिनां मदमुत्तम्भयितुं विभूतयः Ki. 2. 48. -2 To bind up.

उत्तम्भः -म्भनम् [P. VIII. 4. 61. उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य] 1 Upholding, propping, supporting; भुवनोत्तम्भनस्तम्भान् K. 260; Śi. 18. 46. -2 A prop; stay, support. -3 Stopping, arresting. -4 A Kind of rectangular building (Garuda P. 47. 21-22)

उत्तर *a.* [उद्-तरप्] 1 Being or produced in the north, northern (declined like a pronoun), -2 Upper, higher

P. I. 1. 34 (opp. अधर); उत्तरे-अधरे दन्ताः Śat. Br.; अवनतोत्तरकायम् R. 9. 60; P. II. 2. 1. –3 (*a*) Later-latter, following, subsequent (opp. पूर्व); पूर्वमेघः, उत्तरमेघः, °मीमांसा; उत्तरार्धः &c. °रामचरितम् later adventures of Rāma U. 1. 2; पूर्वः उत्तरः former-latter H. 1. 9; एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् Ms. 2. 136. (*b*) Future; concluding; °कालः subsequent time; °फलम्; °वचनम् a reply. –4 Left (opp. दक्षिण). –5 Superior, chief, excellent; dominant, powerful. आनर्दच्छुदिपिण्याकं चीरमाहर चोत्तरम् Rām. 2. 103. 20; वाद्यमानेषु तूर्येषु मल्लतारोत्तरेषु च Bhāg. 10. 42. 36. –6 Exceeding, transgressing, beyond; तर्कोत्तराम् Mv. 2. 6. –7 More, more than (generally as the last member of a comp. with numerals); षडुत्तरा विंशतिः 26; अष्टोत्तरं शतं 108; दशनागबलाः केचित् केचिद्दशगुणोत्तराः Rām. 5. 43. 22. –8 Accompanied or attended with, full of, consisting chiefly of, followed by (at the end of comp.); राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव Ś. 5; चषकोत्तरा R. 7. 49; अस्रोत्तरमीक्षिताम् Ku. 5. 61; उत्सवोत्तरो मङ्गलविधिः Dk. 39, 166; K. 311; H. 1. 150; प्रवाल °पुष्पशय्ये R. 6. 50 over spread with; धर्मोत्तरम् 13. 7 rich in; 18. 7; कम्प °13. 28; 17. 12; 19. 23. –9 To be crossed over. –रः 1 Future time, futurity. –2 N. of Viṣṇu. –3 N. of Śiva. –रा 1 The north; अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा Ku. 1. 1. –2 A lunar mansion. –3 N. of the daughter of Virāṭa and wife of Abhimanyu. –4 N. of a plant (Mar. पिंपरी). –रम् 1 An answer, reply; प्रचक्रमे च प्रतिवक्तुमुत्तरम् R. 3. 47; उत्तरादुत्तरं वाक्यं वदतां संप्रजायते Pt. 1. 60; a reply is suggested to a reply वचस्तस्य सपदि क्रिया केवलमुत्तरम् Śi. –2 (In law) Defence, a rejoinder. –3 The last part or following member of a compound. –4 (In Mīm.) The fourth member of an अधिकरण q.v. the answer. –5 The upper surface or cover. –6 Conclusion. –7 Remainder, rest, what followed or took place next; शान्तमथवा किमिहोत्तरेण U. 3. 26. –8 Superiority, excellence. –9 Result, the chief or prevalent result or characteristic. –10 Excess, over and above; see above (उत्तर *a.* 8). –11 Remainder, difference (in arith.). –12 A rectangular moulding (Mānasāra 13. 67.) –13 The next step, further action; उत्तरं चिन्तयामास वानरो मरुतात्मजः Rām. 5. 13. 59 –14 A cover (आच्छादन); सूपस्करं सोत्तरबन्धुरेषम् Mb. 6. 60. 9. –रम् *ind.* 1 Above. –2 Afterwards, after; तत उत्तरम्, इत उत्तरम् &c. शापं तं तेऽभिविज्ञाय कृतवन्तः किमुत्तरम् Mb. 1. 36. 1. –Comp. –अगारम् An upper room, garet. –अधर *a.* higher and lower (fig. also). (–रौ du.) the upper and under lip, the two lips; पुनर्विवक्षुःस्फुरितोत्तराधरः Ku. 5. 83 (स्फुरणभूयिष्ठोऽधरो यस्य Malli.). –अधिकारः, –रिता, –त्वम् right to property, heirship, inheritance. –अधिकारिन् *m.* an heir or claimant (subsequent to the death of the original owner). –अपरा north-west. –अभिमुख *a.* Turned towards the north. –अयनम् (°यणं. न being changed to ण) 1 the progress of the sun to the north (of the equator); अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् Bg. 8. 24. cf. भानोर्मकरसंक्रान्तेः षण्मासा उत्तरायणम्। कर्कादेस्तु तथैव स्यात् षण्मासा दक्षिणायनम्॥ –2 the period or time of the summer solstice. –अरणिः, –णी *f.* the upper अरणि (which by cutting becomes the मन्थ or churner); दारुपात्राणि सर्वाणि अरणिं चोत्तरारणिम् (दत्त्वा) Rām. 6. 111. 116. –अर्थ *a.* for the sake of what follows. –अर्धम् 1 the upper part of the body. –2 the northern part. –3 the latter half (opp. पूर्वार्ध). –4 the further end. –अर्ध्य *a.* being on the northern side. –अहः the following day. –आभासः a false reply, an indirect, evasive, or prevaricating reply. °ता, –त्वम् the semblance of a reply without reality. –आशा the northern direction. °अधिपतिः, –पतिः the regent of the northern direction, an epithet of Kubera. –आषाढा 1 the 21st lunar mansion consisting of three stars. –2 N. of bread-fruit or Jak tree (Mar. फणस). –आसङ्गः 1 an upper garment; कृतोत्तरासङ्गम् K. 43; Śi. 2. 19; Ku. 5. 16. –2 contact with the north. –इतर *a.* other than उत्तर *i. e.* southern. (–रा) the southern direction. –उत्तर *a.* [उत्तरस्मादुत्तरः] 1 more and more, higher and higher, further and further. –2 successive, ever increasing; °स्नेहेन दृष्टः Pt. 1; Y. 2. 136. (–रम्) 1 a reply to an answer, reply on reply; अलमुत्तरोत्तरेण Mu. 3. –2 conversation, a rejoinder. –3 excess, exceeding quantity or degree. –4 succession, gradation, sequence. –5 descending. (–रम्) *ind.* higher and higher, in constant continuation, more and more. उत्तरोत्तरमुत्कर्षः K. P. 10; उत्तरोत्तरं वर्धते H. 1. –उत्तरिन् *a.* 1 ever-increasing. –2 one following the other. –ओष्ठः the upper lip (उत्तरो-रौ-ष्ठः). Vārt. on P. VI. 1. 94. ओत्वोष्ठयोस्समासे वा –काण्डम् the seventh book of the Rāmāyaṇa. –कायः the upper part of the body; तं वाहनादवनतोत्तरकायमीषत् R. 9. 60. –कालः 1 future time. –2 time calculated from one full moon to another. –कुरु (*m.* pl.) one of the nine divisions of the world, the country of the northern Kurus (said to be a country of eternal beatitude). –कोसलाः (*m.* pl.) the northern Kosalas; पितुरनन्तरमुत्तरकोसलान् R. 9. 1. –कोशला the city of Ayodhyā; यदुपतेः क्व गता मथुरा पुरी रघुपतेः क्व गतोत्तरकोशला॥ Udb. –क्रिया funeral rites, obsequies. –खण्डम् the last section of book. –खण्डनम् refutation. –गीता N. of a section of the sixth book of the Mahābhārata. –ग्रन्थः supplement to a work. –च्छदः a bed-covering, covering (in general); शय्योत्तरच्छदविमर्दकृशाङ्गरागम् R. 5. 65, 17. 21; नागचर्मोत्तरच्छदः Mb. –ज *a.* born subsequently or afterwards; चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् Y. 1. 59. –ज्या the versed sine of an arc (Wilson); the second half of the chord halved by the versed sine (B. and R.). –ज्योतिषाः (*m.* pl.) the northern Jyotiṣas. –ततिः *f.* Ectype (lit. subsequent proceedings) उत्तरस्यां ततौ तत्प्रकृतित्वात् MS. 10. 4. 25. शबर explains उत्तरस्यां ततौ as विकृतौ), –तन्त्रम् N. of a supplementary section in the medical work of Suśruta. –तापनीयम् N. of the second part of the नृसिंहतापनीयोपनिषद्. –दायक *a.* replying, disobedient, pert, impertinent; दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चोत्तरदायकाः H. 2. 110.

–दिश् *f.* the north. °ईशः, –पालः 1 Kubera, the regent of the north. –2 the planet बुध. °बलिन् 1 the planet Venus. –2 the moon. –देशः the country towards the north. –धेय *a.* to be done subsequently. –नारायणः the second part of the नारायणसूक्त or पुरुषसूक्त (Rv. 10. 90.). –पक्षः 1 the northern wing or side. –2 the dark half of a lunar month. –3 the second part of an argument, *i. e.* a reply, the reason *pro.* (opp. पूर्वपक्ष); प्रापयन् पवनव्याधेर्गिरमुत्तरपक्षताम् Śi. 2. 15. –4 a demonstrated truth or conclusion. –5 the minor proposition in a syllogism. –6 (in Mīm.) the fifth member of an *Adhikaraṇa*, q. v. –पटः 1 an upper garment. –2 a bed-covering (उत्तरच्छदः). –पथः the northern way, way leading to the north; the northern country; P.V.1 77. उत्तरपथेनाहृतं च. –पथिक *a.* travelling in the northern country. –पदम् 1 the last member of a compound. –2 a word that can be compounded with another. –पदिक, –पदकीय *a.* relating to, studying, or knowing the last word or term. –पर्वतकम् A variety of hides. Kau. A. 2.11. –पश्चार्धः the northwestern half. –पश्चिम *a.* northwestern. (–मः) the north-western country. (–मा) [उत्तरस्याः पश्चिमायाश्च दिशोन्तरालम्] the north-west; आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन Mb. 12. 335. 8. –पादः the second division of a legal plaint, that part which relates to the reply or defence; पूर्वपक्षः स्मृतः पादो द्वितीयश्चोत्तरः स्मृतः। क्रियापादस्तृतीयः स्याच्चतुर्थो निर्णयः स्मृतः ॥ –पुरस्तात् *ind.* north-eastward (with gen.). –पुराणम् N. of a Jaina work. –पुरुषः = उत्तमपुरुषः q. v. –पूर्व *a.* north-eastern. (–र्वा) the north-east. –प्रच्छदः a cover lid, quilt. –प्रत्युत्तरम् 1 a dispute, debate, a rejoinder, retort. –2 the pleadings in a law-suit. –फ (फा) ल्गुनी the twelfth lunar mansion consisting of two stars (having the figure of a bed). –भागः The second part. –भाद्रपद्,–दा 1 the 26 th lunar mansion consisting of two stars (figured by a couch). –2 N. of a plant (Mar. कडुनिंब). –मन्द्रा a loud but slow manner of singing. °मन्द्राया *a.* particular मूर्च्छना in music –मात्रम् a mere reply. –मीमांसा the later Mīmamsā, the Vedanta Philosophy, an inquiry into the nature of Brahman or Jñāna Kāṇḍa (distinguished from मीमांसा proper which is usually called पूर्वमीमांसा). –युगम् A particular measure (=13 Aṅgulas). –रहित *a.* without a reply. –रामचरितम् –त्रम् N. of a celebrated drama by Bhavabhūti, which describes the later life of Rāma. –रूपम् The second of two combined vowels or consonants. –लक्षणम् the indication of an actual reply. –लोमन् *a.* having the hair turned upwards. –वयसम्, –स् *n.* old age, the declining period of life. –वरितः a kind of small syringe. –वल्ली *f.* N. of the second section of the काठकोपनिषद् when divided into two अध्यायs. –वस्त्रम्, –वासस् *n.* an upper garment, mantle, cloak; जग्राह तामुत्तरवस्त्रदेशे Mb. 3. 268. 24. –वादिन् *m.* 1 a defendant, respondent; (Opp. पूर्ववादिन्.) साक्षिषूभयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः। पूर्वपक्षेऽधरीभूते भवन्त्युत्तरवादिनः ॥ Y. 2. 17. –2 one whose claims are of later date than another's. –विद्, –वेदन or वेदिन् An elephant sensitive to slight stimuli (Mātaṅga L. 1. 29; 9. 39). –वीथिः *f.* The northern orbit; Bṛi. S. –वेदिः 1 the northern altar made for the sacred fire. –2 N. of a Tīrtha near the कुरुक्षेत्र. –सक्थम् the left thigh. –संज्ञित *a.* denoted or named in reply (as a witness). (–तः) hearsay-witness. –साक्षिन् *m.* 1 a witness for the defence. –2 a witness deposing to facts from the reports of others. –साधक *a.* 1 finishing what ramains or follows, assisting at a ceremony. –2 who or what proves a reply. (–कः) an assistant, helper. –हनुः Ved. the upper jaw-bone.

उत्तरङ्गम् [उत्तरमङ्गं यकन्ध्वा° गण] A wooden arch surmounting the door-frame.

उत्तरतर *a.* Still further, or higher, remote, distant.

उत्तरतः, रात् *ind.* 1 From the north; to the north; –2 To the left (opp. दक्षिणतः). –3 At the top, above. –4 Behind. –5 Afterwards.

उत्तरत्र *ind.* 1 Subsequently, later or further on, below (in a work), in the sequel. –2 In the second case (opp. पूर्वत्र in the first case). –3 Northward.

उत्तराहि *ind.* [उत्तर-आहि] उत्तराच्च P. V. 3. 38. Northerly, to the north of (with abl.); उत्तराहि वसन् रामः समुद्रात् ... Bk. 8. 107.

उत्तरिन् *a.* Superior. –2 Increasing, becoming more and more intensive.

उत्तरीय, –यकम् [उत्तर-छ-वा-कप्] An upper garment; स्तनोत्तरीयाणि भवन्ति सङ्गान्निर्मोकपट्टाः फणिभिर्विमुक्ताः R.16.17.43.

उत्तरेण *ind.* [उत्तर–एनप्] (with gen., acc. or at the end of comp.) Northward, on the north side of; तत्रागारं धनपतिगृहानुत्तरेणास्मदीयम् Me. 77. v. l., K. 120; निषधस्योत्तरेण तु V. P., Māl. 9. 24.

उत्तरेद्युः *ind.* P. V. 3. 22. On a subsequent day, on the day following, to-morrow.

उत्तरङ्ग *a.* 1 Ruffled or washed by waves, inundated; trembling, tremulous; कशाप्रहारभयेन जातकम्पोत्तरङ्गाः (तुरङ्गाः) Mu. 6. 3. –2 With surging waves; प्रत्यग्रहीत् पार्थिववाहिनीं तां भागीरथीं शोण इवोत्तरङ्गः R. 7. 36; Ku. 3. 48. –3 Bouncing; Dk. 1. –ङ्गः A high wave. Ks. 123. 196.

उत्तराङ्ग *a.* Heaving, panting; Māl. 7.

उत्तर्जनम् [उच्चैस्तर्जनम्] Violent threatening.

उत्तलित Thrown or cast upwards.

उत्तान see under उत्तन्.

उत्ताल *a.* 1 Great, strong; अनुत्तालतालवृन्तवात K. 251. –2 (*a*) Violent, loud (as sound); Māl 1; उत्तरुत्तालस्वरावं द्रुतः Śi 12. 31. (*b*) Roaring, gusty (wind); उत्तालः किङ्किणीनामनवरतरणत्कारहेतुः पताकाः Māl. 5. 4.

—3 Formidable, terrific, fierce; उत्तालास्त इमे गभीरपयसः पुण्याः सरित्संगमाः U. 2. 30; °तुमुल U. 6; Śi. 20. 68; Mal. 5. 11, 23. —4 Huge, of monstrous shape; °ताडका Mv. 1. 37. शिवश्रोत्तालकुन्ताग्रः Śiva. B. 13. 53. —5 Arduous, difficult. —6 Manifest, distinctly visible; तूर्यारावैराहितोत्तालतालैः Śi. 18. 54-7. Speedy, swift. —8 Best, excellent; Śi. 12. 31. —9 Elevated, lofty, tall; उत्तालतालीवनम् Śi. 3. 80. —लः An ape. —लम् A particular number.

उत्तावल *a.* Impatient, hurrying Mk. 9.

उत्तिज् *Caus.* P. To excite, stimulate, instigate, stir up, animate, provoke.

उत्तेजक *a.* 1 Instigating, stirring up. —2 Exciting, stimulating; क्षुध°, काम° &c.

उत्तेजनम्, —ना 1 Excitement, instigation, animating, stirring up; °समर्थः श्लोकैः Mu. 4; Mv. 2. —2 Urging on, driving. —3 Sending, despatching. —4 Whetting, sharpening, furbishing, polishing (weapons &c.); मन्दरकूटकोटिव्याघट्टनोत्तेजना Śi. 3. 6. —5 An exciting speech. —6 An inducement, incentive, stimulant.

उत्तेजित *p. p.* 1 Instigated, excited. —2 Animated. —3 Sent. —4 Sharpened, polished &c. —तम् 1 An inducement. —2 One of the five paces of a horse, sidling; moderate velocity in a horse's pace; उत्तेजितं मध्यवेगं योजनं श्लथवल्गया।

उत्तुङ्ग *a.* 1 Lofty, high, tall; करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रभुशक्तिं प्रथीयसीम् Śi. 2. 89; °हेमपीठानि 2. 5. —2 Swollen, increased (as a stream).

उत्तुण्डितम् The head of a thorn (which enters the skin).

उत्तुल् 10 P. 1 To raise up (by means of a balance). —2 To raise, erect, lift up. —3 To weigh.

उत्तोलनम् Lifting up, raising (by means of a balance).

उत्तुषः [उद्गतः तुषोऽस्मात्] 'Freed from husks', fried grain.

उत्तृ 1 P. 1 To pass out of (water), disembark, come out of; उत्तेरे तरलतरङ्गरङ्गलीलानिष्णातैरथ सरसः प्रियासमूहैः Śi. 8. 63, 64; to get or jump out of, rise from; 12. 31; पल्वलोत्तीर्ण R. 2. 17; आभिषेकोत्तीर्णाय, स्नानोत्तीर्णः Ś. 4. —2 To cross, pass or get over (a river &c.); उदतारिषुरम्भोधिम् Bk. 15. 33, 10; शोकसागरमुत्तीर्य Ve. 3; तेनोत्तीर्य पथा R. 12. 71, 16. 33; Me. 49. —3 To vanquish, overcome, get out of, escape from (a difficulty); व्यसनमहार्णवादपारादुत्तीर्णम् Mk. 10. 49. —4 To descend, alight; तद्गृहे उत्तीर्णौ Vet. —5 To give up, leave, quit. —6 To raise, strengthen, increase. —*Caus.* 1 To cause to come out, deliver, lift up, rescue; जलनिधिजलमध्यादेष उत्तार्यतेऽर्कः Śi. 11. 44.; Dk. 30, 77. —2 To take down, to take off (as ornaments); let down, place down. —3 To cause to cross over, convey, transport across. —4 To land, disembark. —5 To vomit up, emit.

उत्तर *a.* 1 Crossing over. —2 To be crossed over, as in दुरुत्तर.

उत्तरण *a.* Coming out of, crossing. —णम् 1 Coming forth or out of (water &c.). —2 Landing, disembarking. —3 Crossing, passing over; मंसारसमुद्र°; सज्जनदुःखानामुत्तरणसेतुः Mk. 10. 14.

उत्तार *a.* 1 Surpassing others, excellent, preeminent. —2 Having the eye-balls turned up (as eyes). —रः 1 Transporting over, conveying. —2 Fording, crossing; सुखोत्तारताम् K. 326. —3 Landing, disembarking. —4 Delivering, rescuing. —5 Getting rid of. —6 Vomiting. —7 Instability.

उत्तारकः 1 A deliverer, saviour. —2 N. of Śiva.

उत्तारण *a.* Transporting or bringing over, conveying; rescuing, delivering. —णः N. of Viṣṇu. —णम् 1 The act of landing, delivering or rescuing. —2 Transportation, conveying across.

उत्तारिन् 1 Transporting over. —2 Unsteady, unstable, changeable. —3 Sick.

उत्तार्य *pot. p.* 1 To be vomited; अज्ञानभुक्तं तूत्तार्यं शोध्यं वाप्याशु शोधनैः Ms. 11. 160. —2 To be made to land. —3 To be crossed over.

उत्तीर्ण *p. p.* 1 Landed, crossed, passed over. —2 Rescued, delivered. —3 Released from obligation. —4 One who has finished his course of studies; experienced, clever.

उत्तेरितम् One of the five paces of a horse.

उत्तोरण *a.* [उन्नतं तोरणमत्र] Adorned with raised or upright arches; उत्तोरणं राजपथं प्रपेदे Ku. 7. 63; उत्तोरणामन्वयराजधानीम् R. 14. 10.

उत्त्यक्त *a.* 1 Abandoned, left. —2 Thrown, tossed. —3 Free from passion or attachment.

उत्त्यागः 1 Abandonment, leaving. —2 Throwing, throwing up, tossing. —3 Renunciation of all worldly attachments.

उत्त्रस् 1, 4 P. To be afraid. —*Caus.* To frighten, alarm.

उत्त्रस्त *a.* Frightened.

उत्त्रासः Extreme fear, terror, alarm.

उत्त्रिपदम् An upright tripod.

उत्त्रुटित *a.* Torn, broken.

उत्था 1 P. [उद्-स्था] 1 To get up, stand, rise, raise oneself; उत्तिष्ठेत्प्रथमं चास्य Ms. 2. 194; R. 9. 59; Śi. 9. 39. —2 To get up from, leave, give up or cease from; अनाशनादुत्तिष्ठति Pt. 4 —3 To rise, come up (as the sun

&c.). –4 To rebound (as a ball); कराभिघातोत्थितकन्दुकेयम् R. 16. 83, –5 To come forth, arise, spring or originate from, accrue from; ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति Mbh; यदुत्तिष्ठति वर्णेभ्यो नृपाणां क्षयि तत्फलम् Ś. 2. 14; अन्यदस्मतादुत्थितम् K. 136; उदतिष्ठन् प्रशंसावाचः Dk. 49 shouts of applause burst forth (were heard); असंशयं सागरभागुदस्थान् N. 22. 44. –6 To rise, increase in strength or power, grow, (as an enemy, disease &c.); (Ātm.) उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथ्यमिच्छता Śi. 2. 10 (= Pt. 1. 231.) –7 To become animated, rise (from the dead) मृतोत्थिता; Ku. 7. 4. –8 To be active or brave, rise up; हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ Bg. 2. 3, 37; Mv. 2; Pt. 3. 21. –9 To make efforts; take pains, strive, try; उत्तिष्ठमानं मित्रार्थे कस्त्वां न बहु मन्यते Bk. 8. 12; 20. 18; Mv. 4. 6; मुक्तावुत्तिष्ठते जनः Ki. 11. 13; उदस्थित क्रतौ Śi. 14. 17. –10 To excel, surpass. –*Caus.* (उत्थापयति) 1 To cause to stand up, raise, lift up; उत्थाप्यते ग्रावा H. 3. 35; R. 14. 59; raise or throw up (as dust); R. 7. 39. –2 To instigate, excite, rouse to action; त्वामुत्थापयति द्वयम् Śi. 2. 57, 102; Kām. 5. 40; H. 3. 85; Dk. 107. –3 To arouse, awaken, raise to life, make alive; प्राणो हीदं सर्वमुत्थापयति Śat. Br. –4 To support, feed, aid; अत्र परिकरोत्थापितोऽर्थान्तरन्यासालङ्कारः Malli. on Ki. 8. 4.

उत्थ *a.* [उद्-स्था-क] (Used only at the end of comp.) 1 Born or produced from, arising, springing up, or originating from; दरीमुखोत्थेन समीरणेन Ku. 1. 8; भवत्संभावनोत्थाय परितोषाय मूर्च्छते 6. 59; R. 12. 82; आनन्दोत्थं नयनसलिलम् Me. v. 1; Pt. 1. 274. –2 Standing up, coming up or forth. –**त्थः** Arising, coming forth.

उत्थातृ *a.* Ved. 1 One who rises or gets up; निद्रालस्यप्रमादोत्थम् Bg. 18. 39; यदा बली भवत्यथोत्थाता भवति Ch. Up. 7. 8. 1. –2 Resolving; उत्थातुरब्रुवन् पदः Av. 9. 4. 14.

उत्थान *a.* Causing to arise or spring up. –**नम्** 1 The act of rising or standing up, getting up; शनैर्यष्ट्युत्थानम् Bh. 3. 9. –2 Rising (as of luminaries); इन्दुं नवोत्थानमिवेन्दुमत्यै R. 6. 31 newly risen. –3 Rise, origin. –4 Resurrection. –5 (*a*) Effort, exertion, activity; मेदच्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः Ś. 2. 5; °शीलः Dk. 153 disposed to work; Mv. 6. 23; यद्युत्थानं भवेत्सह Ms. 9. 215, effort (for money), acquisition of property. (*b*) Manly exertion, manhood, Mb. 10. 2. 6; राज्ञो हि व्रतमुत्थानम् Kau. A. 1. 19. also अर्थस्य मूलमुत्थानम् –6 Energy. उत्थानेन सदा पुत्र प्रयतेथा युधिष्ठिर । न ह्युत्थानमृते दैवं राज्ञामर्थं प्रसाधयेत् ॥ Mb. 12. 56. 14. –6 Joy, pleasure. –7 War, battle. –8 An army. –9 Evacuating (by stool &c.). –10 A book. –11 A court-yard. –12 A shed where sacrifices are offered. –13 A term, limit, boundary. –14 Business (cares &c.) of a family or realm. –15 Reflection. –16 Proximate cause of a disease. –17 Awakening. –18 A monastery. –19 Readiness of the army for fight; युद्धानुकूलव्यापार उत्थानमिति कीर्तितम् Śukra. 1. 325. –**Comp.** –**एकादशी** the eleventh day in the light fortnight of Kārttika when Viṣṇu rises from his four months' sleep (also called प्रबोधिनी) –**वीरः** A man of action, one who makes effort; Mb. –**शीलिन्** *a.* Industrious; Mb. 2.

उत्थापक *a.* 1 Raising up, causing to get up. –2 Exciting, instigating, animating. –**कः** 1 A waiting man; Charaka. –2 A particular composition.

उत्थापनम् 1 Causing to rise, come up, or get up. –2 Raising, elevating. –3 Causing to leave (a house). –4 Exciting, instigating. –5 Awakening, rousing (fig. also). –6 Vomiting. –7 Finishing, completing. –8 Bringing about. –9 Bringing forth. –10 (In Math.) Finding the quantity sought, an answer to the question, substitution of a value (Colebr.). –**नी** The concluding verse (ऋच्).

उत्थाप्य *pot. p.* 1 To be raised or lifted. –2 To be excited or animated. –3 To be mixed. –4 (In math.) To be brought out by substitution; Big. 45.

उत्थायिन् *a.* 1 Rising (fig. also); coming forth, becoming visible; चन्द्रगुप्तसहोत्थायिनाम् Mu. 3; Pt. 3. 153. –2 Exerting one's self, active.

उत्थित *p. p.* 1 Risen or rising (as from a seat); वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् R. 2. 61, 7. 10, 3. 61; Ku. 7. 61; बिल्वोत्थितां भूमिमिवोरगाणाम् Śi. 1. 15. –2 Raised, gone up; पांशुः Śi. 5. 11; R. 6. 33; Śi. 4. 1, 17. 7. –3 Rescued, saved, Ratn. 4. –4 Born, produced, sprung up, arisen; वचः R. 2. 61, 12. 49; broken out (as fire); अग्निः Ratn. 4. 14; हृदयेऽग्निरिवोत्थितः R. 4. 2. burst into a flame. –5 Striving, active, diligent; Kām. 1. 17; 8. 49. –6 Increasing, growing (in strength), advancing. –7 Bounded up, rebounded; पतिता उत्थिता Mu. 1. –8 Occurring. –9 High, lofty, eminent. –10 Extended, stretched; आपर्वभाग° Ś. 4. 5. –11 An epithet of a Pragātha consisting of ten Pādas. –**तम्** Rising, arising; शुनं नो अस्तु चरितमुत्थितं च Av. 3. 15. 4. –**Comp.** –**अङ्गुलिः** the palm of the hand with the fingers extended.

उत्थितिः *f.* Elevation, rising up.

उत्पक्ष्मन्, –उत्पक्ष्मल *a.* With up-turned eye lashes; उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिम् Ś. 4. 15; V. 2.

उत्पचनिपचा *f.* Any act in which it is said 'उत्पच, निपच, (*i. e.* cook thoroughly and well!) मयूरव्यंसकादयश्च P. II. 1. 72.

उत्पचित *a.* Boiled or heated thoroughly.

उत्पचिष्णु *a.* Apt to ripen or cook.

उत्पद् 10 P. 1 To root up, extirpate, eradicate, pull up by the roots; R. 15. 19; Ku. 2. 43. –2 To tear up or out, draw out; दन्तैर्नोत्पाटयेन्नखान् Ms. 4. 69; कीलमुत्पाटयन् Pt. 1. –3 To remove, dispel; भयम्, रुषम्, कोपम् &c.; राज्यात् to depose.

उत्पटः Sap issuing from the cleft of a tree. त्वच एवास्य रुधिरं प्रस्यन्दि त्वच उत्पटः Bri. Up. 3. 9. 28.

उत्पाटः 1 Uprooting, eradication, destroying root and branch. -2 A disease of the external ear. -**Comp.** -**योगः** A particular yoga (in Astrology).

उत्पाटकः 1 One who roots out. -2 A disease of the external ear.

उत्पाटनम् Uprooting, eradicating, destroying root and branch. चक्रतुः समरे तीव्रमाकर्षोत्पाटनं भृशम् Rām. 6. 76. 32.

उत्पाटिका The external bark of a tree; त्वगस्योत्पाटिका बहिः Bri. Up. 3. 9. 28.

उत्पाटिन् *a.* (oft. at the end of comp.) Eradicating, tearing out; कीलोत्पाटीव वानरः Pt. 1. 21.

उत्पत् 1 P. 1 (*a*) To fly or jump up; मङ्क्षूदपाति परितः पटलैरलीनाम् Śi. 5. 37, 3. 77; oft. with acc. or dat. of place. पितुः पदं मध्यममुत्पतन्ती V. 1. 19; उत्पतोदङ्मुखः खम् Me. 14; Bk. 5. 30, 6. 89; Ku. 6. 36; K. 46, 132; V. 4; स्वर्गायोत्पतिता भवेत् V. 4. 2. (*b*) To go or rush towards; R. 9. 63. (*c*) To start up, emerge into view; मातङ्गनक्रैः सहसोत्पतद्भिः R. 13. 11. -2 To rebound (as a ball); पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः Bh. 2. 85. -3 To rise, be produced or originated; निष्पेषोत्पतितानलम् R. 4. 77; रसात्तस्माद्वरस्त्रिय उत्पेतुः Rām.; Rs. 1. 26. -4 To be born (as from the womb).

उत्पतः A bird.

उत्पतनिपता *f.* Any act in which it is said 'उत्पत, निपत' (*i. e.* fly up and down). P. II. 1. 72.

उत्पतनम् 1 Flying up, a leap, spring. -2 Rising or going up, ascending. -3 Throwing up. -4 Birth, production.

उत्पतित *a.* Ruined, destroyed; भात्युत्पतितपद्माभः सम्रणाल इव ह्रदः Rām. 4. 15. 4.

उत्पतिष्णु *a.* Flying, going up, springing up; R. 4. 47; Pt. 3. उत्पतिष्णू सहिष्णू च चेरतुः खरदूषणौ Bk. 5. 1.

उत्पातः 1 Flying up, a spring, jump; एकोत्पातेन at one jump; एकोत्पातेन ते लङ्कामेष्यन्ति हरियूथपाः Rām. 5. 39. 40. -2 Rebounding, rising up (fig. also); करनिहतकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् H. 1. v. l. Upward jolt; विचलन् प्रथमोत्पाते हयानां भरतर्षभ Mb. 3. 168. 40. -3 portent, any portentous or unusual phenomenon boding calamity; उत्पातेन ज्ञापिते च Vārt. on P. I. 4. 44. Sk. °जलधरः K. 111, 287; Ve. 1. 22; सापि सुकुमारसुभगेत्युत्पातपरंपरा केयम् K. P. 10; Mv. 1. 37. -4 Any public calamity (as an eclipse, earthquake &c.); a calamity (in general); अधर्मात्तु महोत्पातो भविष्यति हि सांप्रतम् Rām. 5. 26. 32. °केतु K. 5; °धूमलेखा Ketu; Māl. 9. 48. -**Comp.** -**पवनः**, -**वातः**, -**वातालिः** portentous or violent wind, whirlwind, a hurricane; R. 15. 23; Mv. 1. ओषामासे मत्सरोत्पातवातः Śi. 18. 35; उत्पातवाततरलीकृततारकाभम् Nāg. 5. 8. -**प्रतीकारः** provision made to counteract the evil portents; Kau. A. 2. 7.

उत्पातक *a.* 1 Causing a calamity. -2 Flying up. -**कः** = उत्पादकः q. v.

उत्पातिक *a.* Supernatural; Jaina.

उत्पताक *a.* [उत्तोलिता पताका यत्र] With uplifted banners, where flags are hoisted; पुरंदरश्रीः पुरमुत्पताकम् R. 2. 74.

उत्पथः [उत्क्रान्तः पन्थानम्] A wrong road (fig. also); गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः। उत्पथप्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शासनम् Mb. (परित्यागो विधीयते Pt. 1. 306); Ms. 2. 214; क्षिप्तावरोधाङ्गनमुत्पथेन गाम् Śi. 12. 24; a mistaken path, (wrong guess), error; U. 4. 22. -**थम्** *ind.* Astray, on the wrong road.

उत्पद् 4 Ā. 1 To be born or produced, arise, originate, spring up; उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा Māl. 1. 6; वायोर्ज्योतिरुत्पद्यते Ms. 1. 77. -2 To occur, happen; उदपादि चास्य मनसि K. 132 it occurred to his mind; युद्धमुत्पत्स्यते महत् Mb.; उत्पन्नावसरमर्थितम् M. 3. for which an occasion has presented itself; Ms. 5. 48. -*Caus.* 1 To produce, beget, cause, effect, bring about, prepare; वस्त्राणि सदैवोत्पादयति Pt. 2; Ms. 1. 63, 2. 147, 9. 60; so दुःखम्, दोषम्, भयम्, शङ्काम् &c. -2 To bring forward.

उत्पत्तिः *f.* 1 Birth; विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता R. 8. 83. -2 Production; कुसुमे कुसुमोत्पत्तिः श्रूयते न तु दृश्यते Ś. Til. 17. -3 Source, origin; उत्पत्तिः साधुतायाः K. 45. -4 Rising, going up, becoming visible, coming into existence. -5 Profit, productiveness, produce; स्वल्पोत्पत्तिदेशः Rāj T. 5. 68. -6 Producing as a result or effect. -7 Resurrection. -8 A sacrifice; उत्पत्तिरिति यजिं ब्रूमः। ŚB. on MS. 7. 1. 3, 7. -9 An original injunction, a scriptural text enjoining (a particular matter), also called उत्पत्तिश्रुति or उत्पत्तिविधि. उत्पत्तेश्चातत्प्रधानत्वात्। MS. 4. 3. -**Comp.** -**अर्थः** The अपूर्व resulting from a sacrifice; उत्पत्त्यर्थाविभागाद्वा सत्त्ववदैकधर्म्यं स्यात्। MS. 7. 1. 2. °अविभागः Non-separation of याग and its अपूर्व. -**कालीन** *a.* taking place at the time of birth. -**क्रमः** order of birth. -**नामधेयत्वम्** Being a name inherent in the verse; उत्पत्तिनामधेयत्वात् भक्त्या पृथक् सतीषु स्यात्। MS. 8. 3. 22. -**प्रयोगः** 1 production by the combined action of cause and effect. -2 purport, meaning. -**वाक्यम्** a sentence quoted from the Veda, an authoritative sentence. -**व्यञ्जकः** a type of birth (as investiture with the sacred thread); a mark of the twice-born; उत्पत्तिव्यञ्जकः पुण्यः Ms. 2. 68. -**शिष्ट** *a.* taught authoritatively (by a passage occurring in the Veda).

उत्पन्न *p. p.* 1 Born, produced, arisen. -2 Risen, gone up. -3 Acquired, gained. -4 Effected, accomplished. -5 Occurred. -6 Known, ascertained. -**Comp.** -**अधिकारः** remention, restatement; समाने पूर्ववत्त्वादुत्पन्ना-

धिकारः स्यात्। MS. 7. 1. 13. (where शबर explains उत्पन्नाधिकार as अनुवाद); Also 7. 3. 9. –तन्तु *a.* having a line of descendants. –भक्षिन् *a.* living from hand to mouth, (eating what is earned). –विनाशिन् *a.* perishing as soon as born.

उत्पाद *a.* With the feet up-lifted. –दः Birth, production, appearance; उत्पादस्याप्रसिद्धत्वात् Gaud. 4. 38; Sarva. S. 3. 28. दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा Y. 2. 225; °भङ्गुरम् Pt. 2. 177. –Comp. –पूर्वम् N. of the first fourteen Pūrvas (ancient writings of the Jainas). –शयः, –शयनः 1 a child. –2 a kind of partridge.

उत्पादक *a.* (–दिका *f.*) Productive, effective, bringing about; अर्थस्योत्पादकं मन्त्रिणम् H. 3. 17; acquiring. –कः 1 A producer, generator, a father; उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता Ms. 2. 146; 9. 32. –2 A fabulous animal with eight feet, called शरभ. –कम् Origin, cause.

उत्पादन *a.* Bringing forth, producing. –नम् Giving birth, production, generating; उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् Ms. 9. 27.

उत्पादिन् *a.* Produced, born; सर्वमुत्पादि भङ्गुरम् H. 1. 208. –2 Bringing forth, causing, producing (in comp.).

उत्पादिका 1 N. of a certain insect, the white ant. –2 A mother. –3 A vegetable हेलंची (Mar. चाकवत) –4 The herb पूतिका (Mar. थोर मयाळ).

उत्पादित *a.* Produced; अध्यनारभमाणस्य विभोरुत्पादिताः परैः Śi. 2. 91.

उत्पाद्य *a.* Which was to be brought about; लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः Ku. 1. 35.

उत्पल *a.* [उत्क्रान्तः पलं मांसम्] Fleshless, emaciated, lean. –ली A kind of cake made with unwinnowed corn. –लम् 1 A blue lotus, any lotus or water lily; नवावतारं कमलादिवोत्पलम् R. 3. 36, 12. 86; Me. 26; नीलोत्पलपत्रधारया Ś. 1. 18; so रक्त°. –2 The plant Costus Speciosus (कोष्ठ). –3 A plant in general. –Comp. –अक्ष, –चक्षुस् *a.* lotus-eyed. –आभ *a.* lotus-like. –कोष्ठम् N. of a plant (Mar. कोष्ठकोळिंजन). –गोपा N. of a plant (Mar. श्वेत उपळसरी), the प्रियंगु creeper. –गन्धिकम् a variety of sandal of the colour of brass (which is very fragrant). –पत्रम् 1 a lotus-leaf. –2 a wound on the breast caused by a female's finger-nail, (generally made by lover's finger-nail); nail-print. –3 a Tilaka or mark on the forehead made with sandal. –4 a broad-bladed knife or lancet. –पत्रकम् a broad-bladed knife or lancet. –भेद्यकः a kind of bandage. –माला N. of a lexicon compiled by Utpala. –राजः N. of a poet. –शारिवा see उत्पलगोपा (= श्यामा Ichno Carpus Frutescens (Mar. काळी उपळसरी). –श्रीगर्भः N. of a Bodhisattva.

उत्पलिन् *a.* Abounding in lotus flowers. –नी 1 An assemblage of lotus flowers. –2 A lotus plant having lotuses. –3 A species of the Atijagatī metre (चन्द्रिका q. v.). –4 N. of a Dictionary.

उत्पवनम् See under उत्पू.

उत्पश्य *a.* P. III. 1. 137 Looking upwards.

उत्पारणम् Ved. Conveying over, transportation.

उत्पाली Health.

उत्पिञ्जर, –ल *a.* 1 Unconfined, uncaged. –2 Out of order, excessively confused, disordered; कुर्वाणमुत्पिञ्जलजातपत्रैः Śi. 4. 6.

उत्पिष् 7 P. 1 To rub together. –2 To crush, grind, reduce to powder.

उत्पिष्ट *a.* Ground, rubbed. –ष्टम् A disease, a grating of the bones or of the joints upon each other.

उत्पीड् 10 P. 1 To press against, strike or rub against; अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः Ku. 1. 40; Śi. 3. 66. –2 To throw or strike upwards; press out, propel, urge; एताः करोत्पीडितवारिधाराः R. 16. 66, 5. 46. –3 To onerwhelm, overpower, trouble; K. 242. –4 To fasten, make tight; इत्युक्त्वैनमतिक्रुद्धः कस्यामुत्पीड्य पाण्डवः Mb. 3. 11. 42.

उत्पीड *a.* Pressing out. –डः 1 Pressing out. –2 (*a*) Gush, gushing flow, rushing column or mass; बाष्पोत्पीडः K. 296; उत्पीड इव धूमस्य मोहः प्रागावृणोति माम् U. 3. 9; नयनसलिलोत्पीडरुद्धावकाशाम् Me. 92; cf. also आपातोत्पीडहेलाहतकुसुमरजःपिञ्जरोऽयं जलौघः Nāg. 3. 7. आदावुत्पीडपृथ्वीं प्रविरलपतिततरस्थूलबिन्दुं ततोऽग्रे *ibid.* 5. 18. (*b*) Overflow, excess; पूरोत्पीडे तडागस्य (v.l. तटाकस्य) परीवाहः प्रतिक्रिया U. 3.29; Mal. 6. 7. –3 Froth, foam, पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः Rām. 1. 43. 22.

उत्पीडनम् 1 Pressing out. –2 Pressing or striking against; K. 82. –3 Foam.

उत्पुच्छ *a.* With the tail erect, P. VI. 2. 196; विभाषोत्पुच्छे and Vārt. on P. III. 1. 20.

उत्पुच्छयते Den. Ā. 1 To raise the tail. –2 (P.) To make one raise the tail.

उत्पुट *a.* Blown, expanded.

उत्पुटकः A sort of disease in the lobe of the ear.

उत्पुलक *a.* 1 Thrilled, bristling. –2 Joyful, delighted –कम् Erection of the hairs of the body (through rapture).

उत्पू 9 U. 1 To cleanse, purify; पवित्रेण पृथिवि मोत् पुनामि Av. 12. 1. 30. सवितुर्वः प्रसव उत्पुनाम्यच्छिद्रेण पवित्रेण Vāj. 1. 12. –2 To extract anything that has been purified.

उत्पवनम् 1 Cleansing, purifying; द्रव्याणां चै व सर्वेषां शुद्धिरुत्पवनं स्मृतम् Ms. 5. 115. –2 Straining liquids for

domestic or religious purposes. -3 Any instrument for cleansing. -4 Sprinkling ghee (or other fluids) on the sacrificial fire with two blades of Kuśa grass, the ends of which are held in either hand and the centre dipped into the liquid; अप्रच्छिन्नाग्रावनन्तर्गर्भौ प्रादेशमात्रौ कुशौ नानान्तयोर्गृहीत्वा अङ्गुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामुत्तानाभ्यां प्रागुत्पुनाति सकृन्मन्त्रेण द्विस्तूष्णीम् Āśval.

उत्पवित् *a.* Purifying, a purifier.

उत्पावः [पू-घञ्] Purifying ghee.

उत्प्रबन्ध *a.* Continuous, unceasing; स्तनमुकुलयोरुत्प्रबन्धः प्रकम्पः Māl. 2. 5.

उत्प्रभ *a.* Flashing forth or diffusing light, bright. -भः Blazing fire.

उत्प्रसवः Abortion.

उत्प्राशनम् Eating by lifting up anything.

उत्प्रासः, -सनम् 1 Hurling, flinging away. -2 Jest, joke. -3 Violent burst of laughter. -4 (*a*) Ridicule. derision. (*b*) Satire, irony; Ratn. 3; Mv. 6; S. D, 478. -5 Excess.

उत्प्रुष् *f.* Ved. A bubble.

उत्प्रेक्ष् 1 Ā. [उत्प्र-ईक्ष्] 1 To look up to; Pt. 1. to expect; K. 35, 229; to anticipate, see in prospect; उत्प्रेक्षमाणा जघनाभिघातम् Mu. 2. -2 To see, perceive, behold -3 To guess, conjecture; भगवति किमुत्प्रेक्षसे कुतस्त्योऽयमिति U. 4, 6; K. 67, 121, 198-9. -4 To believe, fancy; K. 108; Ve. 2. 10; उत्प्रेक्षामो वयं तावन्मतिमन्तं विभीषणम् Rām. -5 To remember, think of; तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतांस्तांश्च दिवसान् Amaru. 43; U. 6. 37. -6 To transfer (with loc.). -7 To illustrate by a supposed simile; see उत्प्रेक्षा below.

उत्प्रेक्षणम् 1 Looking into, perceiving. -2 Looking upwards. -3 Guess, conjecture. -4 Comparing.

उत्प्रेक्षा 1 Conjecture, guess. -2 Disregarding, carelessness, indifference. -3 (In Rhet.) A figure of speech, 'Poetical fancy', which consists in supposing उपमेय and उपमान as similar to each other in some respects and in indicating, expressly or by implication, a probability of their identity based on such similarity; it is the imagining of one object under the character of another; संभावनमथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य परेण यत् K. P. 10; *e. g.* लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः Mk. 1. 34; स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः Ku. 1.1. It is usually expressed by इव, or by words like मन्ये, शङ्के, ध्रुवम्, प्रायः, नूनम् &c. (see Kāv. 2. 234); cf. S. D. 686-692 and R. G. under उत्प्रेक्षा also. -4 A parable. -5 An ironical comparison. -अवयवः A kind of simile -Comp. -वल्लभः N. of a poet.

उत्प्रेक्षित *a.* Compared (as in a simile). -Comp. -उपमा A kind of उपमा.

उत्प्लु 1 Ā. 1 To jump or leap up, bound, bound away; दुर्दान्तमुत्प्लुत्य निरस्तसादिनम् Śi. 12. 22, 5. 5; leap out of; सपङ्कतोयात्सरसोऽभितापितः उत्प्लुत्य भेकः Rs. 1. 18. -2 To spring or jump upon; यामुत्प्लुत्य वृको हन्यात् Ms. 8. 236. -3 To float; K. 42. -4 To be fluctuating; K. 296.

उत्प्लवः A jump, leap, bound. -वा A boat.

उत्प्लवनम् 1 Jumping or leaping up, springing upon. -2 Skimming off impure oil or ghee or any dirt floating upon a liquid by passing a blade of Kuśa grass over it.

उत्प्लुत *a.* Jumped up, upon or over; sprung upon suddenly.

उत्फण *a.* Having an expanded hood (as a snake).

उत्फल् 1 P. 1 To spring, leap. -2 To part asunder, expand, open (as a flower). -*Caus.* To open, cause to expand.

उत्फालः 1 A jump, spring, leaping up; rapid motion; Mk. 6. -2 Shuffling of feet. -3 The jumping attitude.

उत्फुल्ल *p. p.* [उद्-फल्-क्त] Vārt. on P. VII. 4. 89. उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानम्. 1 Opened, full blown (as flowers); उत्फुल्लनीलनलिनोदरतुल्यभासः Śi. 11. 36. -2 Widely opened, expanded, dilated (eyes); विस्मय °नयनः Pt. 1. -3 Swollen, increased in bulk. -4 Sleeping supinely or on the back; cf. उत्तान. -5 Insolent, impudent. -ल्लम् 1 The female organ of generation (स्त्रीकरणम्) -2 A kind of coitus; cf. उत्फुल्लं करणे स्त्रीणामुत्तानेऽपि विकस्वरे Medinī.

उत्फलम् An excellent fruit.

उत्फुलिङ्ग (for उत्स्फुलिङ्ग) Emitting sparks, sparkling.

उत्सः [उनत्ति जलेन, उन्द्-स किच्च नलोपः Uṇ. 3. 68] 1 A spring, fountain; विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः Rv. 1. 154. 5; यथारण्यान्यामुत्साश्चरन्तः Śat. Br. -2 A watery place. -Comp. -धिः Ved. a well. तुतुद्र उत्सधिं पिबध्यै Rv. 1. 88. 4.

उत्सक्थ *a.* Opening the thighs (Ved.); Vāj. 23. 21.

उत्संकलित Permitted; अनुत° K. 260. 275.

उत्सङ्गः [उद्-सञ्ज्-आधारे घञ्] 1 The lap; पुत्रपूर्णोत्सङ्गा with a boy seated in the lap U. 1; उत्सङ्गवर्धितानां गुरुषु भवेत्कीदृशः स्नेहः V. 5. 10; न केवलमुत्सङ्गश्चिरान्मनोरथोऽपि मे पूर्णः U. 4; Me. 88; cf. also विशालतरमुत्सङ्गं कुरु (spread out the garment on the lap Pratimā Act. I.). -2 Embrace, contact, union; विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्सङ्गेन संभाविता (माला) Māl. 8. 6; -3 Interior, vicinity; दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः Ku. 1. 10; कर्ण° K. 15; शय्योत्सङ्गे Me. 95. -4 Surface, side, slope; दृषदो वासितोत्सङ्गाः R. 4. 74; 14. 76. -5 The haunch or part above the hip (नितम्ब). -6 The upper part, top; सौधोत्सङ्गप्रणयविमुखो मा स्म भूरुज्जयिन्याः Me. 27; K. 52. -7 (*a*) The acclivity or edge of a hill; तुङ्गं नगोत्सङ्गमिवारुरोह R. 6. 3; (*b*) Peak, summit; उत्सङ्गे महाद्रेः Ki. 7. 21. -8 The roof of a house. -9 Vault, canopy (as of sky); अपिहितगगनोत्सङ्ग-

मव्हं धुनोति Mv. 5. 53. -10 The bottom or deep part of an ulcer. -11 A high number (=100 Vivāhas). -12 An ascetic (उत्क्रान्तः सङ्गम्). -गम् A high number.

उत्सङ्गकः A particular position of the hand.

उत्सङ्गित *a.* 1 Associated, joined, brought in contact with; उत्सङ्गिताम्भःकणिको नभस्वान् Śi. 3. 79 wafting sprays. -2 Taken in the lap; °एकैकदारकाभ्याम् U. 7.

उत्सङ्गिन् *a.* 1 Associating with, an associate, partner. -2 Deep-seated (as an ulcer). *m.* An ulcer, a deep sore. -नी Pimples on the inner edge of the eye-lids (Mar. रांजणवाडी).

उत्सञ्जनम् Throwing upwards, lifting up; P. I. 3. 36.

उत्सक्त *a.* Prospering, going on progressingly; उत्सक्ताः पाण्डवा नित्यम् Mb. 1. 140. 3.

उत्सद् 1 P. 1 To sink (fig. also), fall into ruin or decay; उत्सीदेयुरिमे लोकाः Bg. 3. 24. -2 To leave off, quit. -3 To rise up. -*Caus.* 1 To destroy, annihilate, bring to ruin; उत्साद्यन्ते जातिधर्माः Bg. 1. 43; Ms. 9. 267. -2 To overturn, upset (pots &c.). -3 To rub in, anoint (as with oil, perfumes &c.); गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च Y. 1. 277.

उत्सत्तिः Ruin, destruction, decay.

उत्सन्न *p. p.* 1 Decayed. -2 Destroyed, ruined; uprooted, left off; उत्सन्नोऽस्मि K. 164 undone; मकरध्वज इवोत्सन्नविग्रहः K. 54; उत्सन्नकुलधर्माणाम् Bg. 1. 44; °निद्रा K. 171; उत्सन्नो युधिष्ठिरः Ve. 2 extirpated. -3 Cursed, wretched; K. 198. -4 Fallen into disuse, extinct (as a book). -5 Finished, completed. -6 Risen, increased (opp. अवसन्न). -7 Accomplished easily (Ved.) -Comp. -यज्ञः An interrupted or suspended sacrifice.

उत्सादः 1 Destruction, decay, ruin, loss; सकलरिपुकुलोत्साददीर्घा प्रतिज्ञा Mu. 3. 27. गीतमुत्सादकारि मृगाणाम् K. 32. -2 A particular part of the sacrificial animal (Ved.). Vāj.

उत्सादक *a.* Destroying.

उत्सादनम् 1 Destroying, overturning; उत्सादनार्थं लोकानाम् Mb.; Bg. 17. 19. -2 Suspending, interrupting. -3 Cleaning the person with perfumes, chafing the limbs; उत्सादनं च गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने। न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावनेजनम्। Ms. 2. 209, 211. अथ गन्धोत्सादने (v. l. त्सदने) वाससी। मानवगृह्यसूत्र of मैत्रायणीय शाखा and the commentator says: गन्धश्चन्दनादि। उत्सादनं उद्वर्तनं पक्वतैलादिना। उद्वर्तनोत्सादने द्वे समे। Ak. cf. also अभ्यङ्गोत्सादनं मूर्ध्नि तैलं जेन्ताकमातपं भजेत् &c. चरकसंहिता, सूत्रस्थान, chap. 6, verse 14. वात्स्यायन mentions it as one of the 64 Arts in his कामसूत्र. यशोधर says पादाभ्यां यन्मर्दनं तदुत्सादनमुच्यते। -4 Healing a sore. -5 Going up, ascending, rising. -6 Elevating, raising. -7 Ploughing a field twice (or thoroughly).

उत्सादनीय *pot. p.* To be destroyed, effected or ascended &c. -यम् Any application to a sore that produces granulations.

उत्सादित *p. p.* 1 Destroyed. -2 Cleansed, purified with oil or perfumes &c. उत्सादितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः। आप्लुतः साधिवासेन जलेन स सुगन्धिना॥ Mb. 7. 82. 10. -3 Risen, ascended. -4 Raised.

उत्सवः [उद्-सू-अप्] 1 A festival, joyous or festive occasion, jubilee; रत° Ś. 6. 20; ताण्डव° festive or joyous dance. U. 3. 18 (v. l.); Ms. 3. 59. -2 Joy, merriment, delight, pleasure; स कृत्वा विरतोत्सवान् R. 4. 78, 16. 10; Mv. 3. 41; Ratn. 1. 23; Śi. 2. 61; पराभवोऽप्युत्सव एव मानिनाम् Ki. 1. 41. -3 Height, elevation. -4 Wrath. -5 Wish, rising of a wish. तावुभौ नरशार्दूलौ त्वद्दर्शनकृतोत्सवौ Rām. 5. 35. 23. -6 A section of a book. -7 Enterprise. -8 An undertaking, beginning. -Comp. -उदयम् The height of the vehicle animal in comparison with that of the principal idol; मूलबेरवशं मानमुत्सवोदयमीरितम् (Mānasāra. 64. 91-93). -विग्रहः Image for procession (Kondividu Inscription of Krişṇarāya). -सङ्केताः (*m.* pl.) N. of a people, a wild tribe of the Himālaya; शरैरुत्सवसङ्केतान् स कृत्वा विरतोत्सवान् R. 4. 78.

उत्सह् 1 Ā. 1 To be able, have power or energy; (expressed by 'can'); dare, venture (with inf.); तवानुवृत्तिं न च कर्तुमुत्सहे Ku. 5. 65; Ś. 5; Mu. 4. 14; Śi. 14. 83; Bk. 3. 54, 5. 59, 14. 89, sometimes with acc. and dat. also; Pt. 1. -2 To attempt, be prompted or incited; Ki. 1. 36; to cheer up, not to sink or give way; अज्ञवन्नोत्सहेथास्त्वम् Bk. 19. 16. -3 To feel at ease, enjoy pleasure; क्षणमप्युत्सहते न मां विना Ku. 4. 36. -4 To go forward, march on; K. 249. -*Caus.* To encourage, excite, instigate, incite; वरुणोत्साहितेन वेधसा K. 22; Bk. 9. 69.

उत्साहः [उद्-सह्-घञ्] 1 Effort, exertion; धृत्युत्साहसमन्वितः Bg. 18. 26. -2 Energy, inclination, desire; त्वद्दर्शनकृतोत्साहौ Rām. 5. 67. 28. मन्दोत्साहः कृतोऽस्मि मृगयापवादिना माठव्येन Ś. 2; ममोत्साहभङ्गं मा कृथाः H. 3. do not damp my energy. -3 Perseverance, strenuous effort, energy, one of the three Śaktis or powers of a ruler (the other two being मन्त्र and प्रभाव); नीतिविवोत्साहगुणेन सम्पद् Ku. 1. 22. -4 Determination, resolution; हसितेन भाविमरणोत्साहस्तया सूचितः Amaru. 10. -5 Power, ability; सौरान्मन्त्रान् यथोत्साहम् (जपेत्) Ms. 5. 86. -6 Firmness, fortitude, strength. -7 (In Rhet.) Firmness or fortitude, regarded as the feeling which gives rise to the वीर or heroic sentiment; कार्यारम्भेषु संरम्भः स्थेयानुत्साह उच्यते S.D. 3; परपराक्रमदानादिस्मृतिजन्मा औन्नत्याख्य उत्साहः R. G. -8 Happiness. -9 A thread. -10 Rudeness. -Comp. -योगः Bestowing one's energy, exercising one's strength; चारेणोत्साहयोगेन (वियान्महीपतिः) Ms. 9. 298. -वर्धनः the heroic sentiment (वीररस). (-नम्) increase of energy, heroism. -वृत्तान्तः plan or scheme of encouraging or

exciting; Ś. 2. -शक्तिः *f.* firmness, energy; see (3) above. -सम्पन्न *a.* active, energetic, persevering. -हेतुक *a.* one who encourages or excites to exertion; अपेहि रे उत्साहहेतुक Ś. 2.

उत्साहक *a.* Persevering, active.

उत्साहनम् 1 Effort, perseverance. -2 Encouraging, exicting.

उत्साहिन् *a.* Active, persevering.

उत्सिच् 6 P. To sprinkle, spread, pour down. -2 To make proud. -*Pass.* 1 To spout or foam up; उत्सिच्यमाने पयसि Bhāg. -2 To be puffed up or proud, be elated; न तस्योत्सिषिचे मनः R. 17. 43; स्तूयमाना नोत्सिच्यन्ते K. 329. -3 To overflow, increase.

उत्सिक्त *p. p.* 1 Sprinkled; रराज शोणितोत्सिक्तो गिरिः प्रस्रवणैरिव Rām. 6. 67. 89. -2 Proud, haughty, puffed up; अर्थवन्तो न चोत्सिक्ताः Mb. 7. 144. 26. -3 Flooded, overflowing, excessive. -4 Enlarged, increased. -5 Raised, elevated. -6 Fickle, disturbed (in mind); जानीयादस्थिरां वाचमुत्सिक्तमनसां तथा Ms. 8. 71.

उत्सेकः 1 Sprinkling, pouring. -2 Spouting out or over, showering. -3 Overflow, increase, excess; रुधिरोत्सेकाः Mv. 5. 33 streams of blood; Me. 55 v. l.; दर्प°, बल° &c. -4 Pride, haughtiness, insolence; उपदा विविशुः शश्वन्नोत्सेकाः कोसलेश्वरम् R. 4. 70; अनुत्सेको लक्ष्म्याम् Bh. 2. 64; Kau. A. 1. 15. -5 Exuberance; मामकस्यास्य सैन्यस्य हृतोत्सेकस्य सञ्जय। अवशेषं न पश्यामि ... Mb. 8. 7. 1.

उत्सेकिन् *a.* 1 Overflowing, excessive; उत्सेकिना मदबलेन विगाह्यमानम् Mu. 26. -2 Proud, haughty, puffed up; भार्यास्वनुत्सेकिनी Ś. 4. 18.

उत्सेचनम् The act of showering or spouting upwards.

उत्सु 5 U. To stir up, agitate; उत्सुनोषीक्षमाणानां कन्दुकक्रीडया मनः Bhāg. 3. 20. 35.

उत्सुक *a.* 1 Anxiously desirous, eagerly expecting; striving for (any object) (with instr. or loc. or in comp.); P. II. 3. 44. निद्रया निद्रायां वोत्सुकः Sk.; मनो नियोगक्रिययोत्सुकं मे R. 5. 11; सोत्सुका सुतजन्मनि Ks. 21. 139; R. 2. 45; Me. 99; संगम° Ś. 3. 13; so रण°, गमन°, जय° &c. -2 Restless, uneasy, anxious; आशङ्क्योत्सुकसारङ्गां चित्रकूटस्थलीं जहौ R. 12. 24. -3 Fond of, attached to; वत्सोत्सुकापि R. 2. 22. -4 Regretting, repining, sorrowing for. -कः Longing for, anxious desire; प्रकुर्वते कस्य मनो न सोत्सुकम् Rs. 1. 6.

उत्सुकता, -त्वम् 1 Restlessness, uneasiness. -2 Zeal, ardent desire. -3 Attachment, affection. -4 Sorrow, regret.

उत्सुकयति Den. P. To make uneasy; परिणामाभिमुखमृतोरुत्सुकयति यौवनं चेतः M. 5. 4.

उत्सुकायते Den. Ā. To become uneasy or anxious.

उत्सूत्र *a.* [उत्क्रान्तः सूत्रम्] 1 Unstrung, loose, detached (from the string); °मणिभिः Śi. 8. 53 -2 Irregular. -3 Deviating from the rule (सूत्र) of Pāṇini; यो ह्युत्सूत्रं कथयेन्नादो गृह्येत Mbh. on P. I. 1. 1. अनुत्सूत्रपदन्यासा सद्वृत्तिः सन्निबन्धना Śi. 2. 112.

उत्सूरः [उत्क्रान्तः सूरं सूर्यम्] Evening, twilight.

उत्सूर्यशायिन् *a.* One who sleeps even at sunrise; Mb. 12. 228. 64.

उत्सृ *Caus.* 1 To expel, turn out, drive away; वेत्रदण्डैरिवोत्सार्यन्ते गुणाः K. 106; Mv. 4. 39. -2 To remove, keep or put aside; K. 204; to push far; R. 4. 53; परमेश्वरस्य चार्वाकेण दूरोत्सारितत्वात् Sar. S. 1.

उत्सृतिः *f.* A higher caste; यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युत्सृतीः (v. l. उच्छ्रतीः) पुनः Ms. 5. 40.

उत्सरः 1 A variety of the अतिशक्वरी metre having 15 syllables. -2 N. of the month Vaiśākha.

उत्सर्या [उद्-सृ-यत्] A cow when she is fit to take the bull (गर्भयोग्यावस्थापन्ना गौः).

उत्सारकः 1 A policeman, (one who drives away men and makes room for others.) -2 A guard. -3 A porter, door-keeper.

उत्सारणम् 1 Removing, keeping at a distance, driving out of the way; तूर्णमुत्सारणं तत्र कारयामास धर्मवित् Rām. 6. 114. 20. °वेत्रलता K. 106, 112. -2 Helping out to step out (of a palanquin &c.). -3 Reception of a guest.

उत्सृज् 6 P. 1 to pour out, emit, send forth or down; व्यलीकनिश्वासमिवोत्ससर्ज Ku. 3. 25; सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः R. 1. 18 to give back; Bg. 9. 19; so बाष्पम्, वारि. -2 (*a*) To quit, leave, abandon, give up. मातापितृभ्यामुत्सृष्टम् Ms. 9. 171; नियतमात्मानमुत्स्रक्ष्यामि K. 177, 191, 194; R. 5. 51, 6. 46, 7. 7; Ku. 2. 36, 5. 86; kill; so तनुम्, प्राणान्, रणम् &c. परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् H. 1. 41. (*b*) To put off, lay aside; भयोत्सृष्टविभूषाणाम् R. 4. 54, 3. 60. -3 To let loose, allow to roam at liberty; तुरङ्गम् R. 3. 39. -4 To avoid, escape. -5 To cast forth or away, discharge, throw (as arrows); उत्ससर्ज शरान् Bk. 14. 45. -6 To let fall down, sow, scatter (as seed &c); अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति Ms. 10. 71. -7 To present, give; मित्राय...अस्माभिरुत्सृज्यते Māl. 10. 23. -8 To widen, stretch out, extend. -9 To abolish (as a rule), restrict or limit the scope of a rule. -10 To send one to a place. -11 To permit to go, discharge, dismiss. -12 To adjourn. -13 To hear to the end. -14 To make, form, shape (Ved.). -15 To erect, fix (उच्छ्रि); आत्मानं यूपमुत्सृज्य स यज्ञोऽनन्तदक्षिणः Mb. 12. 97. 10. -16 To make a sound or noise; तद्यथा नः सुसमाहितमुत्सर्जयायात् Bri. Up. 4. 3. 35.

उत्सर्गः 1 Laying or leaving a side, abandoning, suspension; श्रीलक्षणोत्सर्गविनीतवेषाः Ku. 7. 45. -2 Pouring

out, dropping down, emission; तोयोत्सर्गद्रुततरगतिः Me. 19, 39; so शुक्र°. -3 A gift, donation, giving away; (धनस्य) उत्सर्गेण शुध्यन्ति Ms. 11. 193. -4 Spending; अर्थ° Mu. 3. -5 Loosening, letting loose; as in वृषोत्सर्गः -6 An oblation, libation. -7 Excretion, voiding by stool &c.; पुरीष°, मलमूत्र°. -8 Completion (as of study or a vow); cf. उत्सृष्टा वै वेदाः (opp. उपाकृता वै वेदाः). -9 A general rule or precept (opp. अपवाद a particular rule or exception); अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः Ku. 2. 27, अपवाद इवोत्सर्गं व्यावर्तयितुमीश्वरः R. 15. 7. -10 Offering what is promised (to gods, Brāhmaṇas &c.) with due ceremonies. -11 The anus; मित्रमुत्सर्गे Ms. 12. 121. -12 A heap, mass; अन्नस्य सुबहून् राजन्नुत्सर्गान्पर्वतोपमान् Mb. 14. 85. 38. -13 Dedication, securing the services (of priests). उत्सर्गे तु प्रधानत्वात् etc. MS. 3. 7. 19. (where शबर paraphrases उत्सर्ग by परिक्रय). -Comp. -समितिः carefulness in the act of excretion so that no living creature be hurt (Jaina).

उत्सर्गतः *ind.* Generally, without any exception.

उत्सर्गिन् *a.* 1 Leaving out or off. -2 Omitting, abandoning.

उत्सर्जनम् 1 Leaving, abandoning, letting loose, quitting &c. -2 A gift, donation. -3 Suspension of a Vedic study. -4 A ceremony connected with this suspension (to be performed half yearly); पुष्ये तु च्छन्दसां कुर्याद् बहिरुत्सर्जनं द्विजः Ms. 4. 96; वेदोत्सर्जनाख्यं कर्म करिष्ये Śrāvaṇī Mantra.

उत्सृष्ट *p. p.* 1 Left, cast, thrown. -2 Used, employed; बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् Pt. 1. 206. -3 Given, offered. -4 Poured forth, cast into or upon. -Comp. -पशु a bull set at liberty upon particular occasions.

उत्सृष्टिः *f.* Abandonment, leaving, emission. -Comp. -कारिकः A drama in a single act.

उत्स्रष्टुकाम *a.* Wishing to let go or put down.

उत्सृप् 1 P. 1 To go upwards, glide or soar upwards; अधरोधर उत्तरेभ्यो गूढः पृथिव्या मोत्सृपत् Av. 6. 134. 2. -2 To go up to, approach; सरित्प्रवाहस्तटमुत्ससर्प R. 5. 46. -3 To spread out. -4 To rise (as the sun). -5 To wish to get up; मायाभिरुत्सिसृप्सत इन्द्र द्यामारुरुक्षतः Rv. 8. 14. 14.

उत्सर्पः, -र्पणम् 1 Going or gliding upwards; उत्सर्पणापसर्पणैश्चान्योन्यं प्रत्यरुन्धताम् Bhāg. 10. 44. 4. -2 Swelling, heaving, undulating. -3 Sun-rise.

उत्सर्पिन् *a.* 1 Moving or gliding upwards, rising; पयोधरोत्सर्पिषु (शीकरेषु) R. 16. 62. -2 Soaring, towering; उत्सर्पिणी खलु महतां प्रार्थना Ś. 7. -3 Causing to increase or rise. -4 Transcendental. -णी *f.* A division of time (with the Jainas), a long period said to be = ten crores of crores of oceans of years; cf. अवसर्पिणी.

उत्सेध *a.* High, tall. -धः 1 A height, elevation; (*fig.* also); पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहति (वल्कलम्) Ku. 5. 8, 24; cf. also Kau. A. 1. 3; Śukra. 4. 495; high or projecting breasts; सोत्सेधैः स्कन्धदेशैः Mu. 4. 7. raised high up. -2 Thickness, fatness. -3 Intumescence, swelling. -4 The body. -5 Sublimity, greatness; prosperity; मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्सेधस्य सञ्जय। अवशेषं न पश्यामि Mb. 8. 9. 93. -धम् 1 Killing, slaughter. -2 The height from the basement to the top; उत्सेधं जन्मादिस्तूपिकान्तम्। Mānasāra 35. 26. The different technical names of the heights of the idols are शान्तिक, पौष्टिक, जयद, सार्वकामिक, धनद and अद्भुत. Their lengths are respectively $1\frac{1}{4}$ th, $1\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{3}$ rd of their breadths.

उत्स्नात *a.* One who has emerged from the water.

उत्स्नेहनम् Sliding, slipping, deviating.

उत्स्मि 1 Ā. To smile at, deride; उत्स्मयित्वा महाबाहुः Rām. 1. 1. 65. -*Caus.* To ridicule, make a fool of one.

उत्स्मयः Smile. -*a.* Open, blooming.

उत्स्मितम् Smile; Bhāg.

उत्स्य *a.* Coming from a well or fountain (as water); Av. 19. 2. 1.

उत्स्रोतस *a.* Having the flow (of life) upward; opposed to अवस्रोतस्.

उत्स्वन *a.* High-sounding. -नः A loud sound.

उत्स्वप्नायते Den. Ā. To talk in one's sleep, dream through uneasiness; सीतोत्स्वप्नायते U. 1; साम्प्रतं मालविकामुत्स्वप्नायते M. 4.

उद् *ind.* A prefix to verbs and nouns. G. M. gives the following senses with illustrations:- (1) Superiority in place, rank or power; up, upwards, upon, on, over, above (उद्बल). (2) Separation, disjunction उत्कञ्चुकः; out, out off, from, apart &c.; उद्गच्छति. (3) Motion upwards (उत्कन्धरः, उत्पताक, उत्तिष्ठति) पुरन्दरश्रीः पुरमुत्पताकं प्रविश्य पौरैरभिनन्द्यमानः R. 2. 74. (4) acquisition, gain; उपार्जति. (5) Publicity; उच्चरति. (6) Wonder; anxiety; उत्सुक. (7) Liberation; उद्गत. (8) Absence; उत्पथ. (9) Blowing, expanding, opening; उत्फुल्ल. (10) Pre-eminence; उद्दिष्ट. (11) Power; उत्साहः; उत् प्राबल्यवियोगोर्ध्वकर्मलाभप्रकाशाश्चर्यमोक्षणाभावदलप्राधान्यशक्तिषु. With nouns it forms adj. and adv. compounds; उदर्चिस्, उच्छिख, उद्बाहु, उन्निद्रम्, उत्पथम्, उद्दामम् &c. It is sometimes used in the Veda as an expletive simply to fill out the verse.

उद् = उन्द् q. v.

उदम् Water.

उदकम् [उन्द्-ण्वुल् नि °नलोपश्च Uṇ. 2. 39] Water; अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते Śi. 2. 34. उदकं दा, -प्रदा or कृ To offer a libation of water to a dead person; इत्येवमुक्तो मारीचः कृत्वोदकमथात्मनः Mb. 3. 278. 14. उदकं उपस्पृश् to touch certain parts of the body with water,

bathe; [cf. Gr. *hudor*; L. *unda* 'a wave']. –Comp. –अञ्जलिः 1 A handful water. –2 See उदककर्मन्. –अन्तः margin of water, bank, shore; ओदकान्तात्स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्य इति श्रूयते Ś. 4. –अर्थिन् *a.* desirous of water, thirsty. –आत्मन् *a.* chiefly consisting of water; अवकोल्बा उदकात्मान ओषधयः Av. 8. 7. 9. –आधारः a reservoir, a cistern, well. –उदञ्जनः a water-jar. –उदरम् dropsy. –उदरिन् *a.* dropsical. –ओदनः rice boiled with water. –कर्मन्, –कार्यम्, –क्रिया, –दानम् presentation of (a libation of) water to dead ancestors or the manes; लुप्तपिण्डोदकक्रियाः Bg. 1. 42. वृकोदरस्योदकक्रियां कुरु Ve. 6; Y. 3. 4. –कार्यम् Ablution of the body; Rām. –कुम्भः a water-jar. –कृच्छ्रः a kind of vow. –क्ष्वेडिका *f.* sprinkling water on each other, a kind of amorous play; Vātsyāyana. –गाहः entering water, bathing; P. VI. 3. 60. –गिरिः, –पर्वतः mountain abounding in streams of water. –ग्रहणम् drinking water; Pt. 1. –चन्द्रः a kind of magic. –द, –दातृ, –दायिन्, –दानिक *a.* giver of water; (विशुध्यन्ति) त्र्यहादुदकदायिनः Ms. 5. 64. (–दः) 1 a giver of water to the manes. –2 an heir, near kinsman. –दानम् = °कर्मन् q. v. –धरः a cloud. –परीक्षा a kind of ordeal. –पूर्वकम् *ind.* preceded by the pouring of water, by pouring water on the hand as preparatory to or confirmatory of a gift or promise. –प्रतीकाश *a.* watery, like water. –प्रवेशः A water burial (जलसमाधि); Mb. 3. –भारः, –वीवधः *a.* yoke for carrying water. –भूमः water or moist soil. –मञ्जरी N. of a work on medicine. °रसः A particular decoction used as a febrifuge. –मण्डलुः a water-pitcher (Ved.) –मन्थः a kind of peeled grain. –मेहः a sort of diabetes (passing watery urine). –मेहिन् *a.* suffering from this disease. –वज्रः 1 a thunder-shower. –2 thunderbolt in the form of shower; see उदवज्रः. –वाद्यम् 'water music' (performed by striking cups filled with water; cf. जलतरङ्ग), one of the 64 Kalās; Vātsyāyana. –शाकम् any aquatic herb. –शान्तिः *f.* sprinkling holy or consecrated water over a sick person to allay fever; cf. शान्त्युदकम्. –शील *a.* Practising the उदक ceremony; जपेदुदकशीलः स्यात् Mb. 12. 123. 22. –शुद्ध *a.* bathed, purified by ablutions. –सक्तुः ground rice moistened with water. –स्पर्शः 1 touching different parts of the body with water. –2 touching water preparatory to or in confirmation of an oath, gift, or promise. –हारः a water-carrier.

उदकीर्यः N. of a tree, करंज; Galedupa arborea, and its fruit.

उदकेचरः An aquatic animal.

उदकेविशीर्ण *a.* Dried in water; figuratively used for anything unheard of or impossible; उदकेविशीर्णं त एतत् Mbh. on P. I. 4. 13.

उदक(कि)ल *a.* [cf. P. V. 2. 97] Watery, containing water.

उदक्य *a.* [उदकमर्हति दण्डा॰ यत्] 1 Requiring water. –2 Being in water. –क्या A woman in her courses (requiring water for purification). नोदक्ययाभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्न चावृतः Ms. 4. 57; 5. 85. (न) भुञ्जीतोदक्यया दृष्टम् Bhāg. 6. 18. 49.

उदग्र *a.* [उद्गतमग्रं यस्य] 1 With elevated top, projecting, pointing upwards; as in °दन्त. आवर्तनाभिरोजस्वी काञ्चनोरुरुदग्रपात् Bhāg. 4. 21. 16. –2 Tall, lofty, high, elevated, exalted (fig. also); स वृक्षशिखरोदग्रः प्रविवेश रसातलम् Rām. 5. 56. 49 उदग्रदशनांशुभिः Śi. 2. 21, 4. 19; उदग्रः क्षत्रस्य शब्दः R. 2. 53; उदग्रप्लुतत्वात् Ś. 1. 7 high leaps; Śi. 12. 65; °ग्रावन् Dk. 6; विक्रमोदग्रं शिरः R. 15. 27 exalted; गन्धोदग्रं पुष्पम् 16. 87 rich in odour. –3 Large, broad, vast, big; अवन्तिनाथोयमुदग्रबाहुः R. 6. 32; Mu. 6. 12. –4 Noble, good-looking (उदार); हरिन्मणिश्याममुदग्रविग्रहम् Ki. 14. 41. –5 Advanced in age. –6 Conspicuous, distinguished, exalted, magnified, increased; स मङ्गलोदग्रतरप्रभावः R. 2. 71, 9. 64, 13. 50. –7 Intense, unbearable (as heat); अखिद्यतासन्नमुदग्रतापम् (रविम्) Śi. 4. 12. –8 Fierce, fearful; संदधे दृशमुदग्रतारकाम् R. 11. 69. –9 Excited, furious, enraptured; मदोदग्राः ककुद्मन्तः R. 4. 22. –10 Mighty, strong; तत उदग्र इव द्विरदे Ki. 18. 1; वेगोदग्रं विषम् V. 5. 18 strong or sharp (deadly). –Comp. –दत् *a.* having projecting teeth, large toothed. (*m*) A tusked elephant. –प्लुतत्वम् A lofty bounding. पश्योदग्रप्लुतत्वाद् वियति बहुतरं स्तोकमुर्व्यां प्रयाति। Ś. 1. 7. –नखः Folded hand (अञ्जलि); कायेन विनयोपेता मूर्ध्नोदग्रनखेन च Mb. 7. 54. 6.

उदग्रयति Den. P. To display prominently; अन्तः शरीरपरिशोषमुदग्रयन्तः (वृक्षाः) Mu. 6. 13.

उदज् 1 U. [उद्–अज्] 1 To drive out, expel, pull off. –2 To take away; ब्राह्मणा भगवन्तो यो वो ब्रह्मिष्ठः स एता गा उदजताम् Bri. Up. 3. 1. 2.

उदजः Driving out or forth (of cattle &c.); P. III. 3. 69. समुदोरजः पशुषु.

उदाजः उदजः पशूनाम्। उदाजः क्षत्रियाणाम् Sk. Leading out (soldiers to war); marching out; Maitrā. S. 1. 10. 16.

उदञ्च् 1 U. [उद्–अञ्च्] 1 To raise, elevate, lift or throw up, draw up (as water); एकैकमेव पादमुदच्य तिष्ठति अश्वः Śat. Br.; उदञ्चिताक्षः Bk. 2. 31; उदञ्चय मुखं मनाक् Vb. 3. 27. –2 To utter, send forth, cause to sound; हरिमनुगायति काचिदुदञ्चितपञ्चमरागम् Gīt. 1. –3 (Intrans.) (*a*) To go up; (*b*) to rise, rise forth; उदञ्चन्मात्सर्यं G. L. 6; Bv. 2. 76; K. 221; welter up; मूर्धच्छेदादुदञ्चत् Mv. 3. 32.

उदक्त *p. p.* 1 Raised or lifted up (as water from a well); उदक्तमुदकं कूपात् Sk. –2 Risen, ascended. –3 Sent forth, uttered.

उदङ्कः [अञ्च्–घञ् P. III. 3. 123.] 1 A leathern vessel (for oil &c.).

उदच्, -उदञ्च् *a.* (*m.* उदङ्, *n.* उदक्, *f.* उदीची) 1 Turned or going upwards. -2 Upper, higher; °कूलः; °तीरः &c. -3 Northern, turned towards the north. -4 Subsequent. **-क्** *ind.* 1 Above. -2 Northward, to the north of (with abl.); आचम्योदक् परावृत्य Ms. 3. 217. -3 Subsequently. **-Comp. -अद्रिः** the northen mountain, Himālaya. **-अयनम्** the sun's progress north of the equator (= उत्तरायणम् q. v). **-आवृत्तिः** *f.* return from the north; उदगावृत्तिपथेन नारदः R. 8. 33. **-दश** *a.* having its skirts or border turned upwards or towards the north (as a garment) **-पथः** a northern country. **-प्रवण** *a.* 1 inclining or sloping towards the north. -2 proceeding well (as a sacrifice). **-भूमः, -भूमिः** 1 good or fertile soil. -2 a land sloping towards the north. **-मुख** *a.* facing the north; उत्पतोदङ्मुखः खम् Me. 14.

उदक्तात् *ind.* Towards the north, northwards.

उदञ्चनम् [अञ्च् करणे-ल्युट्] 1 A bucket, a pail for drawing water out of a well; उदञ्चनं सरज्जुं पुरः चिक्षेप Dk. 130. -2 Throwing upwards. -3 Rising, ascending. -4 A cover or lid. -5 A big water pot, pitcher; स एनां तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके। तत्र क्षिप्ता मुहूर्तेन हस्तत्रयमवर्धत॥ न म एतदलं राजन्सुखं वस्तुमुदञ्चनम्। Bhāg. 8. 24. 19-20.

उदञ्चु *a.* [अञ्चु-उन्] Turned or going upwards.

उदीची The north; तेनोदीचीं दिशमनुसरेः Me. 59.

उदीचीन *a.* 1 Turned towards the north. -2 Northern.

उदीच्य *a.* Situated or living in the north. **-च्यः** 1 The country to the north and west of the river Sarasvatī; northern country. -2 (pl.) The inhabitants of the north; R. 4. 66. **-च्यम्** A kind of perfume. **-Comp. -वृत्तम्** a kind of Vaitālīya metre.

उदञ्जलि *a.* One who hollows the palms and then raises them, folding the hands in supplication.

उदण्ड *a.* Breeding many eggs (fish, snake &c.); Gīrvāṇa.

उदण्डपालः 1 a fish. -2 A kind of snake.

उदधिः See under 2. उदन्.

1. उदन् 2 P. (उद्-अन्) To breathe upwards, send out the breath in an upward direction (opp. अपान्); य उदानेन उदानिति स आत्मा सर्वान्तरः Bri. Up. 3. 4. 1.

उदानः [अन्-घञ्] 1 Breathing upwards. -2 Breathing, breath in general. -3 One of the five vital airs or life-winds which rises up the throat and enters into the head); the other four being प्राण, अपान, समान and व्यान; स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं गात्रनेत्रप्रकोपनः। उद्वेजयति मर्माणि उदानो नाम मारुतः॥ -4 (With Buddhists) An expression of praise or joy. -5 The navel. -6 An eye-lash. -7 A kind of snake.

2. उदन् *n.* [उन्द्-कनिन् P. VI. 1. 63] Water (usually occurring in compounds either at the beginning or at the end, and as an optional substitute for उदक after the acc. dual. It has no forms for the first five inflections. In comp. it drops its न्); *e. g.* उदधि, अच्छोद, क्षीरोद &c. **-Comp. -आशयः** A lake, tank; शरदुदाशये साधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषा दृशा Bhāg. 10. 31. 2. **-ओदनः** water-meal. **-कीर्णः -र्यः** N. of a tree (महाकरंज) the bark of which is rubbed and thrown in water to stun the fishes). **-कुम्भः** a water-jar; Ms. 2. 182, 3. 68. तपःकृशः शान्त्युदकुम्भहस्तः Bk. **-ग्राभः** Holding water, a cloud (Ved.) उदग्राभस्य नमयन् वधस्नैः Rv. 9. 97. 15. **-कोष्ठः** A water-jar. **-ज** *a.* aquatic, watery, produced in or by water. **-जम्** A lotus; एतद्ध्रुषीकचषकैरसकृत्पिबामः शर्वादयोऽङ्घ्र्युदजमध्वमृतासवं ते Bhāg. 10. 14. 33. **-धानः** [उदकं धीयते अत्र] 1 a water-jar. -2 a cloud. **-धिः** [उदकानि धीयन्तेऽत्र धा-कि उदादेशः] 1 the receptacle of waters, ocean; उदधेरिव निम्नगाशतेष्वभवन्नास्य विमानना क्वचित् R. 8. 8. -2 a cloud. -3 a lake, any large reservoir of water. -4 a water-jar. -5 a symbolical expression for the number 4 or 7. °कन्या, तनया, सुता Lakṣmī, the daughter of the ocean (produced from the ocean among the 14 jewels). °क्रमः, -क्राः *m.* a voyager, mariner. °मलः 1 cuttle-fish-bone. -2 the foam of the ocean. °मेखला or °वस्त्रा the earth (girdled by the ocean, sea-girt). °राजः the king of waters, *i. e.* the chief ocean. °संभवम् sea-salt. °सुता N. of Lakṣmī; and of Dvārakā, the capital of Kriṣṇa (said to have been reclaimed from the ocean). **-नेमि** *a.* Rimmed by the ocean. **-प** *a.* crossing the water (as a boat). **-पात्रम्, -त्री** a water-jug, vessel; Ms. 3. 96. **-पानः, -नम्** a small pool or pond near a well, or the well itself; K. 50. यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके Bg. 2. 46. °मण्डूकः (lit.) a frog in a well; (fig.) one who has had no experience of the world at large, a man of limited ideas who knows only his own neighbourhood; cf. कूपमण्डूक. **-पीतिः** *f.* A place for drinking water. **-पेषम्** a paste, anything ground with water. (**-षम्**) *ind.* P. III. 4. 38 and P. VI. 3. 28. by grinding in water. **-प्रुत्** *a.* Ved. causing water to flow; swimming or splashing in water (?). **-प्लवः** Waterflood (जलप्रलय); Bhāg 12. 4. 13. (v. l. for उपप्लव). **-प्लुत** *a.* swimming in water. उदप्लुतमिव दार्वहीनाम् Av. 10. 4. 3. **-बिन्दुः** a drop of water; (प्रपेदिरे) चिरेण नाभिं प्रथमोदबिन्दवः Ku. 5. 24. **-भारः** 1 a water-carrier, *i. e.* a cloud. -2 Water current (पूर); यमस्वसुश्चित्र इवोदभारः (रराज) Śi. 3. 11. **-मन्थः** barley-water; a particular mixture; Mb. 13. 64. 26. **-मानः, -नम्** a fiftieth part of an आढक q. v. **-मेघः** 1 a watery cloud. -2 a shower of rain; तुग्रो ह भुज्युमश्विनोदमेघे Rv. 1. 116. 3. **-मेहिन्** *a.* Having watery urine or diabetes. **-लावणिक** *a.* salted, prepared with brine, briny. **-वज्रः** 1 a thunder shower; water-spout. -2 thunderbolt in the form of water; भिन्दानो हृदयमसाहि नोदवज्रः Śi. 8. 39. **-वाप;**

one who offers waters to the manes. –वासः standing or residence in water; सहस्यरात्रीरुदवासतत्परा Ku. 5. 26. (–सम्) a house on the borders of a stream or pond. –वासिन् a. standing in water; K. 23. –वाह a. bringing water; दिवा चित् तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन Rv. 1. 38. 9. (–हः) a cloud. –वाहनम् 1 a water-vessel. –2 A cloud. –वावधः a yoke for carrying water. –शरावः a jar filled with water: उदशराव आत्मानवेक्ष्य. –शुद्धः a water-jar. –श्वित् n. [उदकन जलेन श्वयति] butter-milk containing fifty per cent water (*i. e.* 2 parts of butter-milk and 1 part of water); श्रेयस्तैलं हि पिण्याकाद् घृतं श्रेय उदश्वितः Mb. 12. 167. 35. –स्थानम् 1 a place full of water. –2 residence in water. –स्थाली a kettle, vessel for holding water. –हरणः a vessel for drawing water. –हार a. fetching or carrying water. (–रः) a cloud (water-carrier).

उदन्वत् a. Wavy, watery, abounding in water (Ved.); उदन्वता परिदीया रथेन Rv. 5. 83. 7; Av. 18. 2. 48. *m.* The ocean; P. VIII. 2. 13. उदन्वानुदधौ च उदन्वच्छन्ना मः B. R. 1. 8; R. 4. 52, 58, 10. 6; नवैरुदन्वानिव चन्द्रपादैः Ku. 7. 73. उदन्वदम्भः परिवीतमूर्तिः Śi. समाजो नागानां विहरतु महोदन्वति सुखम् Nag. 5. 26; ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः R. 10. 6.

उदन्य a. 1 Thirsty. –2 Watery. धारा उदन्या इव Rv. 2. 7. 3. –न्या Thirst; निर्वर्त्यतामुदन्याप्रतीकारः Ve. 6; व्यसयन्नुदन्यां शिशिरैः पयोभिः Bk 3. 40. –Comp. –ज a. Ved. born or living in water. उदन्यजेव जेमना मदेरू Rv. 10. 106. 6.

उदन्यति Den. P. P. VII. 4. 34. 1 To be thirsty. –2 To irrigate. दिशमिव दाहवतीं मराबुदन्यन् Bk. 4. 44.

उदन्यु a. P. III. 2. 170. 1 Thirsty, seeking water; न दिव उत्सा उदन्यवे Rv. 5. 57. 1. –2 Walking in water.

उदक् See under उदञ्च्.

उदन्त a. [उद्गतोऽन्तो यस्य] Reaching to the end or border of anything. –न्तः [उद्गतोऽन्तो निर्णयो यस्मात्] 1 News, intelligence, report, full tidings, account, history; श्रुत्वा रामः प्रियोदन्तनम् R. 12. 66; आत्मोदन्तं कथयिष्यति K. 132; कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः संगमात्किंचिदूनः Me. 102. –2 A pure and virtuous man (साधु). –3 Supporting oneself by sacrificing for others (वृत्तियाजनम्). –4 One who gets a livelihood by a trade, agriculture (वृत्तियोजने); see also (Wilson).

उदन्तकः News, intelligence.

उदन्तिका Satisfaction, satiety.

उदन्त्य a. Living beyond a limit or boundary.

उदन्य See under उदन्.

उदपास् 4. P. [उद्–अप–अस्] To throw away, give up entirely; ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमन्त एव Bhag. 10. 14. 3.

उदम्भस् a. Full of water; R. 4. 31.

उदयः, उदयनम् See under उदि.

उदरम् [उद्-ऋ-अप्] 1 The belly; दुष्पूरोदरपूरणाय Bh. 2. 119; cf. कृशोदरी, उदरभरणम्, उदरंभरि &c. –2 The interior or inside of anything, cavity; तडाग° Pt. 2. 150; R. 5. 70; U. 2. 16, 4. 29; त्वां कारयामि कमलोदरबन्धनस्थम् Ś. 6. 20; Śānti. 1. 5; Ś. 1. 19; Amaru. 88; जलदोदरेभ्यः Mk. 5; Rs. 3. 12; घनानां वारिगर्भोदराणाम् Ś. 7. 7. –3 Enlargement of the abdomen from dropsy or flatulence; तस्य होदरं जज्ञे Ait. Br. –4 Any morbid abdominal affection, such as liver, spleen &c. (said to be of 8 kinds वात°, पित्त°, कफ°, त्रिलिङ्ग° or दूषी°, प्लीहा°, बद्धगुद°, आगन्तुक° and जल°). –5 Slaughter [cf. L. *uterus*; Zend. *udara*]. –6 Battle. –Comp. –अग्निः The digestive faculty. –आध्मानः flatulence of the belly. –आमयः disease of the belly, dysentery, diarrhœa. –आमयिन् a. suffering from dysentery. –आवर्तः the navel. –आवेष्टः the tape-worm. –ग्रन्थिः,–गुल्मः disease of the spleen. –त्राणम् 1 a cuirass, armour covering the front of the body. –2 a belly-band. –पिशाच a. [उदरे तत्पूर्तौ पिशाच इव] gluttonous, voracious (having a devilish appetite). (–चः) a glutton. –पूरम् *ind.* till the belly is full; P. III. 4. 31. उदरपूरं भुङ्क्ते Sk. eats his fill. –पोषणम्, –भरणम् feeding the belly, support of life (cf. उदरंभरि). –शय a. अधिकरणे शेतेः P. III. 2. 15; sleeping on the face or the belly. (–यः) fœtus. –सर्वस्वः a glutton, an epicure (one to whom the belly is all-in-all

उदरक a. Abdominal.

उदरंभरि a. [उदरं बिभर्ति, भृ खि मुम् च P. III. 2. 26] 1 Nourishing one's own belly, selfish. –2 Gluttonous, voracious.

उदरवत्, उदरिक,–ल a. Having a large belly, corpulent, fat.

उदरिन् a. [उदर-इनि] 1 Having a large belly, fat, corpulent; उदरिणी कन्या Mbh. 5. 2. 94. –2 Abdominal. –णी A pregnant woman.

उदर्य a. [उदर–यत्] Belonging to the belly. –र्यम् Contents of the belly; Vāj. 25. 8.

उदराटः A species of worm.

उदरथिः (–थिन्) [उद्-ऋ-घथिन् Uṇ. 4. 88] 1 The ocean. –2 The sun.

उदर्कः [Said to be fr. ऋच्] 1 (*a*) End, conclusion; °स्वादुनः कर्मणः Dk. 79; सुखोदर्कम् K. 328. (*b*) Result, consequence, future result of an action; उदर्कस्तव कल्याणो भविता Nala. 12. 67; किंतु कल्याणोदर्कं भविष्यति U. 4; प्रयत्नः सफलोदर्क एव Mal. 8; Ms. 4. 176, 11. 10, 9. 25, 12. 18; यो लौल्यात्कुरुते कर्म नैवोदर्कमवेक्षते Pt. 5. 73. –3 Remote consequence, reward. –4 Future time, futurity. –5 Elevation of a building (as a tower). –6 Surpassing. sometimes used as an adjective in this sense; तेन हि उदर्केण गुणेनात्र भवितव्यम् Pratimā 1. –7 N. of a tree

Vanguiera Spinosa Roxb (मदनवृक्ष). -3 Increase; सर्वद्धर्युपचयोदर्कम् Bhāg. 3. 23. 13.

उदर्चिस् *a.* [ऊर्ध्वमर्चिः शिखाऽस्य] Shining or blazing upwards, resplendent, radiant, glowing; स्फुरन्नुदर्चिः सहसा तृतीयादक्ष्णः कृशानुः किल निष्पपात Ku. 3. 71, 7. 79; R. 7. 24, 15. 76. *m.* 1 Fire; प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् Śi. 2. 42, 20. 75. -2 The god of love. -3 N. of Śiva.

उदर्दः [अर्द्-अच्] (In Medic.) Erysipelas (विसर्प).

उदर्धः Scarlet fever.

उदवग्रहः A Svarita accent depending on an Udātta which stands in the Avagraha q. v.

उदवसानीय *a.* Ved. Last, final.

उदवस्य *a.* Last, final, concluding; उदवस्यःसहर्त्विग्भिः सस्नाववभृथं ततः Bhāg. 4. 7. 56.

उदवसितम् [उद्-अव-सो-क्त] A house, dwelling; जानीषे रेभिलस्योदवसितम् Mk. 4; Śi. 11. 18.

उदश्रु *a.* [उद्गतान्यश्रूणि यस्य] Bursting into tears, one whose tears gush forth, weeping; तस्य पश्यन् ससौमित्रेरुदश्रुर्वसतिद्रुमान् R. 12. 14; Amaru. 11.

उदश्रयणम् The act of causing to weep.

उदस् 4 P. [उद्-अस्] 1 To cast up, throw up; दयिताय सासवमुदस्तमपतदवसादिनः करात् Śi. 15. 81; to raise, lift up, elevate, erect; स्वयमिति मुग्धवधूमुदास दोर्भ्याम् Śi. 7. 49; पुच्छमुदस्यति Sk. -2 To throw down; उदस्ताश्मेरणः Dk. 35. -3 To throw out, expel, drive away, leave, quit; उदस्य धैर्यं दयितेन सादरम् Ki. 8. 50. -4 To destroy, dispel; रिपुतिमिरमुदस्य Ki. 1. 46. -5 To drive, propel; इत्थं विहृत्य वनिताभिरुदस्यमानम् Ki. 8. 55. -6 To turn away. -7 To take pains, make efforts. -*pass.* To be driven off, fall off, deviate from; अतिमूढ उदस्यते नयात् Ki. 2. 49.

उदसनम् 1 Throwing, raising, erecting; पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च Mbh. 3. 1. 20. -2 Expelling, turning out.

उदस्त *p. p.* 1 Thrown or cast up, raised, erected. -2 Turned out, expelled. -3 Removed, scattered. -4 Shamed, humbled, humiliated. -5 Come out, bulged out; परिश्रमह्रात्र उदस्तलोचनः Bhāg. 3. 19. 26.

उदस्तात् *ind.* On, above विधूतकल्कोऽथ हरेरुदस्तात्प्रयाति चक्रं नृप शैशुमारम् Bhāg. 2. 2. 24.

उदासः [उद्-अस्-घञ्] 1 Throwing upwards, elevation, raising. -2 Expulsion.

उदाजः Encouragement to the army.

उदात्त *a.* [उद्-आदा-क्त] 1 High, elevated, lofty, exalted, noble; इतश्चोदात्तदन्तानां कुञ्जराणां तरस्विनाम् Rām. 2. 99. 11. उदात्तकुलजातीय उदात्ताभिजनः सदा Mb. 13. 145. 31. °अन्वयैः K. 92; Ratn. 4; sublime; Ve. 1. -2 Noble, dignified; अत्युदात्तसुजनश्चन्द्रकेतुः U. 6. -3 Generous, bountiful, donor. -4 Famous, illustrious, great; Śi. 20. 82; ललितोदात्तमहिमा Bv. 1. 79. -5 Dear, beloved. -6 Highly or acutely accented (as a Svara), see below. -त्तः 1 The acute accent, a high or sharp tone; उच्चैरुदात्तः P. I. 2. 29; ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषूर्ध्वभागे निष्पन्नोऽनुदात्तः Sk.; see under अनुदात्त also; निहन्त्यरीनेकपदे य उदात्तः स्वरानिव Śi. 2. 95. -2 Gift, donation. -3 A kind of musical instrument, a large drum. -4 A variety of the hero; see धीरोदात्त. -त्तम् (In Rhet.) A figure of speech which describes supermundane prosperity, or an action of one that is great represented collaterally to the subject in hand; लोकातिशयसंपत्तिवर्णनोदात्तमुच्यते। यद्वापि प्रस्तुतस्याङ्गं महतां चरितं भवेत्॥ S. D. 752; cf. also K. P. 10; उदात्तं वस्तुनः संपन्महतां चोपलक्षणम्. -Comp. -राघवः N. of drama. -श्रुति *a.* pronounced with the acute accent.

उदात्ततर *a.* More elevated, more acute.

उदात्यूहः A kind of water-crow.

उदान See under 1. उदन्.

उदानी Ā. To raise, elevate; विनेष्ये वा प्रियान् प्राणानुदानेष्येऽथवा यशः Bk. 8. 21.

उदाप्यम् *ind.* Ved. Against the stream; Av. 10. 1. 7. (v. l.).

उदायुध *a.* With uplifted weapon, upraising weapons; मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः Ve. 3. 22; उदायुधानापततस्तान्दृप्तान्प्रेक्ष्य राघवः R. 12. 44.

उदार *a.* 1 Generous, liberal, munificent. -2 (*a*) Noble, exalted, dignified; स तथेति विनेतुरुदारमतेः R. 8. 91, 5. 12; वाचः 65; उदाराः सर्व एवैते Bg. 7. 18. (*b*) High, lofty, great, best, illustrious, distinguished; °कीर्तिः Ki. 1. 18; °तपसः Bh. 3. 51. -3 Honest, sincere, upright. -4 good, nice, fine; कृतः कच्चोभीष्म उदारः शोभनः Mbh. 2. 3. 1; उदारः कल्पः Ś. 5. -5 Proper, right. -6 Eloquent. -7 Kind, soft, agreeable; °वाचः कन्यकाः R. 14. 77. -8 Rich, plentiful; उदारा श्रीः स्थिता ह्यस्याम् Rām. 4. 22. 16. उदारमभ्यवहारविधिम् Dk. 49; Mu. 3. 8. -9 Large, extensive, grand, splendid; साकेतोपवनमुदारमध्युवास R. 13. 79; उदारनेपथ्यभृताम् 6. 6 richly dressed. -10 Beautiful, charming, lovely; Ku. 7. 14; Śi. 5. 21; see उदारदर्शन below; R. 16. 26, 51. -11 Unperplexed. -12 Exciting, driving forth (Ved.). श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम् Rv. 10. 45. 5. -रम् *ind.* 1 Loudly; प्रगीयते सिद्धगणैश्च योषितामुदारमन्ते कलभाविकस्वरैः Śi. 4. 33. -2 By means of arguments; इति तानुदारमनुनीय Ki. 12. 40. -रः Ved. 1 A rising fog or vapour. -2 A sort of grain with long stalks. -3 A figure in Rhetoric which attributes greatness to inanimate objects. -Comp. -आत्मन् -चेतस्, -चरित, -मनस्, -सत्त्व *a.* noble-minded magnanimous; उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् H. 1. 68. -धी *a.* 1 of sublime genius, highly intelligent; धियः समग्रैः स गुणैरुदारधीः R. 3. 30. -2 noble-minded. (*m.*) N. of Viṣṇu. (*f.*) good abilities. -दर्शन *a.* good-looking

(having large-eyes); तथा हि ते शलिमुदारदर्शिने Ku. 5. 36. **-रमणीय** *a.* grand and lovely, transcendental; S. 7. **-वीर्य** *a.* of great power. **-वृत्तार्थपद** *a.* of excellent words and meaning and metre; उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान् Ram. 1. 2. 42. **-सत्त्वाभिजन** *a.* Of noble character and descent; उदारसत्त्वाभिजनो हनूमान् Ram. 4. 47. 14.

उदारता 1 Liberality, generosity. -2 Richness (as of expression); वचसाम् Mal. 1. 7; Ś. 6; (as applied to words) उदारता = कठिनवर्णघटनारूपाविकटत्वलक्षणा R. G.; (as applied to the sense) चुम्बनं देहि मे भार्ये कामचाण्डालतृप्तये इत्यादिग्राम्यार्थपरिहारः *ibid.*

उदारथि *a.* 1 Going upwards. -2 Rising, enlightening the organs of sense. -3 Steaming (as a hot dish). **-थिः** N. of Viṣṇu.

उदावत्सरः A year, one of the five years forming a period.

उदावर्तः A disease of the bowels, 'iliac passion' (characterized by the retention of excrements). **-र्ता** A painful menstruation with foamy blood; सफेनिलमुदा-. वर्ता रजः कृच्छ्रेण मुञ्चति Suśr.

उदावसुः N. of a son of Janaka (king of Videha).

उदास् 2 Ā. [उद्-आस्] To be indifferent or unconcerned, be careless or apathetic; to be passive or inactive; तत्किमित्युदासते भरताः Mal. 1; विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदासते Śi. 2. 42; Bg. 9. 9; Sāṅ. K. 20; not to share in; show no interest in; Mu. 1.

उदास, -सिन् *a.* Indifferent, apathetic, unconcerned. **-सः, -सिन्** *m.* 1 A stoic, philosopher. -2 One who has no passion for anything, a religious mendicant in general. -3 Indifference, apathy; stoicism.

उदासित *a.* 1 Indifferent, apathetic, stoical; उदासितारं निगृहीतमानसैर्गृहीतमध्यात्मदृशा कथंचन Śi. 1. 33.

उदासीन *pres. p.* 1 Indifferent, unconcerned, apathetic, passive; उदासीनवदासीनम् Bg. 9. 9. तद्दर्शिनमुदासीनं त्वामेव पुरुषं विदुः Ku. 2. 13. (taking no part in the creation of the material universe); see साङ्ख्य; Pt. 1. -2 (In law) Not involved in any dispute. -3 Neutral (as a king or nation). **-नः** 1 A stranger. -2 A neutral, an indifferent person; अरिमित्रोदासीनव्यवस्था Mu. 5; Ms. 7. 158; Y. 1. 345; Bg. 6. 9. -3 A common acquaintance.

उदास्थित *a.* Set over, appoined to. **-तः** 1 A superintendent. -2 A door-keeper. -3 A spy, an emissary; com. on Ms. 7. 154. -4 An ascetic who has given up his vow. Kau. A. 1. 11

उदाहित *a.* Elevated, raised.

उदाहृ 1 P. 1 To relate, narrate, declare, announce. -2 To say, speak, utter; उदाजहार द्रुपदात्मजा गिरः Ki. 1. 27; Mk. 9. 4; Pt. 2.; चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति M. 2; Mal. 1; त्वां कामिनो मदनदूतिमुदाहरन्ति V. 4. 11; mutter, repeat; धर्माक्षराणि Mk. 8. -3 To cite as an instance or illustration, illustrate; त्वमुदाह्रियस्व कथमन्यथा जनैः Śi. 15. 29.

उदाहरणम् 1 Relating, declaration, saying, utterance. -2 Narration, recital, opening a conversation; अथाङ्गिरसमग्रण्यमुदाहरणवस्तुषु Ku. 6. 65; अद्भुतोदाहरणानि Mv. 5 stories or narrations. -3 A declaratory song or poem, a sort of panegyric beginning with words like जयति and full of alliteration; पत्रे निवेशितमुदाहरणं प्रियायाः V. 2. 14; चारणेभ्यस्त्वदीयं जयोदाहरणं श्रुत्वा V. 1; जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किन्नरान् R. 4. 78; (येन केनापि तालेन गद्यपद्यसमन्वितम्। जयत्युपक्रमं मालिन्यादिप्रासविचित्रितम् ॥ तदुदाहरणं नाम विभक्त्यष्टाङ्गसंयुतम् । Pratāparudra.) -4 An instance, example, illustration; समूलघातमघ्नन्तः परान्नोद्यन्ति मानिनः । प्रध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहरणं रविः ॥ Śi. 2. 33; किमुदाहरणम् Kāśi. पुराणमितिवृत्ताख्यायिकोदाहरणम् ...। Kau. A. 1. 5. -5 (In Nyāya) The third member of an Indian syllogism (which has five members). -6 Beginning, commencement, introduction. -7 Exhibition, illustration; U. 1. -8 (In Rhet.) An illustration reckoned as a figure of speech by some rhetoricians. It resembles अर्थान्तरन्यास; *e. g.* अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति। निखिलरसायनराजो गन्धेनोग्रेण लशुन इव॥ R. G. (For a clear distinction between the two figures see R. G., under उदाहरण).

उदाहारः 1 An example or illustration. -2 The beginning of a speech.

उदाहृत *p. p.* 1 Said, uttered; तत्तामसमुदाहृतम् Bg. 17. 19. -2 Named, called; श्रुतान्वितो दशरथ इत्युदाहृतः Bk. 1. 1. -3 Illustrated. -4 Stipulated; वनवासं त्वयाऽज्ञप्तः शुल्केऽयेतदुदाहृतम् Pratimā 3. 20.

उदाहृतिः *f.* An example, illustration.

उदि 2 P. 1 To rise (as a star, cloud &c.) (fig. also); come up; उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलम् Ś. 7. 30; उदेति सविता ताम्रस्ताम्र एवास्तमेति च Subhāṣ; Mal. 2. 10; Ki. 2. 36; Bk. 6. 110, 8. 35, 18. 20; to be seen, appear. -2 To be produced, come out or arise from, spring or proceed from; उदितदयः Dk. 13; पुण्यः कृशानोरुदियाय धूमः R. 7. 26; उदितश्रियम् 1. 93 v. l.; Ś. 1. 25. -3 To go out, escape. -4 To start up; एवमुद्यत्प्रभावेण R. 17. 77. -5 To rise up against; संयुगे सांयुगीनं तमुद्यन्तं प्रसहेत कः Ku. 2. 57; य एनमुदीयाद्रथी Mb.

उदय *a.* (In gram.) Following, coming after or upon (as a letter, accent &c.); उदयशब्दः परशब्दसमानार्थः प्रातिशाख्येषु प्रसिद्धः. **-यः** 1 Rise (fig. also); चन्द्रोदय इवोदधेः R. 12. 36, 2. 73; going upwards, ascending (as of the sun, stars &c.). -2 (*a*) Rising up, coming forth; द्रविण° acquisition of wealth; Pt. 2; so भाग्य° dawn of fortune; Amaru. 25; स्वगुणोदयेन Pt. 1. 94. (*b*) Appear-

ance, becoming visible, production; घनोदयः प्राक् Ś. 7. 30; मेघ° Ku. 6. 54; हसितमन्यनिमित्तकृतोदयम् Ś. 2. 12 raised from some other cause; Amaru. 88; Ś. 7. 8; फलोदय R. 1. 5; rising or accomplishment of the fruit; Ms. 3. 169; Ku. 3. 18. -3 Creation (opp. प्रलय); यः सिन्धूनामुपोदये Rv. 8. 41. 2. यौ तौ स्वप्नावबोधौ तौ भूतानां प्रलयोदयौ Ku. 2. 8. -4 The eastern mountain (behind which the sun is supposed to rise); ददर्श पिङ्गाधिपतेरमात्यं वातात्मजं सूर्यमिवोदयस्थम् Rām. 5. 31. 18. यैर्यत्र दृश्यते भास्वान्स तेषामुदयः स्मृतः; उदयगूढशशाङ्कमरीचिभिः V. 3. 6. -5 Advancement, prosperity, rise; (opp. व्यसन), तेजोद्वयस्य युगपद्व्यसनोदयाभ्याम् Ś. 4. 2; उदये मदवाच्यमुज्झता R. 8. 84; K. 5; importance, celebrity; °उन्मुखे त्वयि R. 11. 73. -6 Elevation, exaltation, rise, growth; उदयमस्तमयं च रघूद्वहात् R. 9. 9; तमुदयाय नवा नवयौवना 7; आत्मोदयः परग्लानिः Śi 2. 30, 11. 60. -7 Result, consequence; असुखोदयं कर्म Ms. 4. 70; Amaru. 47; following; नोदात्तस्वरितोदयम् P. VIII. 4. 67. -8 Accomplishment, fulfilment; उपस्थितोदयम् R. 3. 1; प्रारम्भसदृशोदयः 1. 15. -9 Profit, advantage. -10 Income, revenue: Ms. 7. 55; Y. 2. 43. -11 Interest, consideration paid for the use of money; Y. 2. 67, 146. -12 Light, splendour. -13 Outlet, exit. -14 Beginning; अभिगम्योदयं तस्य कार्यस्य प्रत्यवेदयत् Mb. 3. 282. 22. -15 Efficacy, influence; पर्याप्तः परवीरघ्न यशस्यस्ते बलोदयः Rām. 5. 56. 11. -16 Birthday celebration; हस्ते गृहीत्वा सहराममच्युतं नीत्वा स्ववाटं कृतवत्यथोदयम् Bhāg 10. 11. 20. -17 The first lunar mansion; the orient sine. -Comp. -अचलः, -अद्रिः, -गिरिः, -पर्वतः, -शैलः the eastern mountain behind which the sun, moon &c. are supposed to rise; उदयगिरिवनालीबालमन्दारपुष्पम् Udb.; श्रितोदयाद्रेरभिसायमुच्चकैः Śi. 1. 16; तत उदयगिरेरिवैक एव Māl. 2. 10. -इन्दुः The town इन्द्रप्रस्थ; पुरे कुरूणामुदयेन्दुनाम्नि Mb. 7. 23. 29. -उन्मुख a. About to rise, expecting prosperity. -क्रमः Gradual rise; नाडीनाम् Māl. 5. 2. by gradually inflating or filling with wind the Nādis, (as in the act of restraining the wind). -ज्या f. See उदय (17). -पुरम् N. of the capital of Mārwār. -प्रस्थः the plateau of the mountain behind which the sun is supposed to rise. -प्राणः (pl.) A particular measure of time. -राशिः The constellation in which the planet is seen when on the horizon.

उदयनम् 1 Rising, ascending, going up; सूर्यस्योदयनादधि Rv. 1. 48. 7. -2 Result, consequence. -3 End, conclusion. -नः 1 N. of Agastya. -2 N. of the king Vatsa; प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान् Me. 30. [A celebrated Prince of the lunar race, who is usually styled Vatsarāja. He reigned at Kauśāmbī. Vāsavadattā, Princess of Ujjayinī, saw him in a dream and fell in love with him. He was decoyed to that city and there kept in prison by Chaṇḍamahāsena, the king. But on being released by the minister, he carried off Vāsavadattā from her father and a rival suitor. Udayana is the hero of the play called Ratnāvalī and his life has been made the subject of several other minor compositions. See Vatsa also]. -Comp. -आचार्यः N. of a philosopher and author of several works.

उदयनीय a. Belonging to the end or conclusion, concluding (as a ceremony); त्वं प्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः Bhāg. 3. 13. 37. -या A concluding sacrifice.

उदयिन् a. 1 Rising or ascending. -2 Streaming or flowing forth; एते निष्कुष्य जम्बूधानलकमुदयिनीर्मज्जधाराः पिबन्ति Māl. 5. 17. -3 Prosperous, flourishing.

उदित p. p. 1 Risen, ascended; उदितभूयिष्ठः Māl. 1 mostly risen; Bv. 2. 85; नित्योदितः Bh. 3. 80; ever-existing. -2 High, tall, lofty. -3 Grown, augmented; संमानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः Rām. 1. 16. 30. -4 Born, produced. -5 Spoken, uttered (fr. वद्). -6 Renowned, reputed; चित्रयोधी समाख्यातो बभूवातिरथोदितः Mb. 1. 139. 19. -7 Begun, started; प्रभुमिवोदितकृत्यै क्षित्यै बुधः स्पृहयेत कः Viś. Guṇā. 26. -8 Awaken, got up; तां रात्रिमुषितं रामं सुखोदितमरिन्दमम् Rām. 6. 121. 1. -9 Ready; अयमनघ तवोदितः प्रियार्थम् Rām. 6. 83. 44. -तम् A kind of perfume. -2 A kind of accent. -Comp. -उदित a. Well grounded in the Śāstras, highly spoken of; पुरोहितमुदितोदितकुलशीलम् Kau. A. 1. 9. -होमिन् a. Sacrificing after sunrise.

उदितिः f. 1 Ascending, rising (of the sun); पद्येम तदुदितौ सूर्यस्य Av. 7. 5. 3. -2 Setting, मध्यन्दिन उदिता सूर्यस्य Rv. 5. 69. 3; 76. 3. -3 Speech.

उदित्वर a. 1 Going up, rising; अविहतगतिदैवोद्रेकादुदित्वरविक्रमः Śiva. B. 14. 106. -2 Exceeding, extra-ordinary; गोप्तुं शौरिरुदित्वरत्वर उदैद् ग्राहग्रहार्तं गजम् Viś. Guṇā. 18.

उदेष्यत् a. Increasing, rising; तौ हि मूलमुदेष्यन्त्या जिगीषोरात्मसम्पदः Śi. 2. 76.

उदीक्ष् 1 Ā. 1 To look up to, look at, view, behold; तमुदीक्ष्याभ्युवाद Bṛi. Up. 6. 2. 1; सप्रणाममुदीक्षिताः Ku. 6. 7, 7. 67; Amaru. 71. -2 To expect, look out for, wait for, शत्रुव्यसनम् Mu. 4; त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती Ms. 9. 90.

उदीक्षणम् 1 Looking up to. -2 Seeing, beholding; seeking. द्विपद्वीपिशरण्यानामरण्यानामुदीक्षणम् Śiva. B. 19. 18.

उदीचीन, उदीच्य See under उदञ्च्.

उदीप a. [उद्गता आपो यत्र, अप् ईप्] P. VI. 3. 97 Flooded. -पः High water, inundation, flood.

उदीर् 2 A. [उद्-ईर्] 1 To rise (sound &c.); उदैरत रणितानि Dk. 123 were heard. -2 To start (to go or come). -3 To move upwards, ascend, go up. -4 To arise, originate. -Caus. 1 To cause to rise or move. -2 To utter, pronounce, speak; गिरमुदीरयति K. 13; U. 5, 6; उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते Pt. 1. 43; so आलोकशब्दम् R. 2. 9. -3 To call, name; स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते Ku. 5. 77. -4 To put forth; यदशोकोयमुदीरयिष्यति R. 8. 62. -5 To cast, throw, roll down (as dice); उदीरयामास सलीलमक्षान् R. 6. 18; to discharge, drive forward. -6 To raise, throw up; उदीरितं रजः Śi. 12; 8; उदैरयच्छिः

Dk. 103 expanded its hood. –7 To display, manifest, make visible, cause; तिग्मभिस्त्वमवस्थाभिर्महिमानमुदीरयन् Ku. 2. 6; Śi. 11. 7. –8 To bring about, effect; विधिनेबार्थमुदीरितं प्रयत्नः Ki. 13. 28. –9 To rouse, excite, stimulate; उदीरितेन्द्रियः Ku. 4. 41; समुत्पपाताथ सदस्युदीरितो द्विजातिमुख्यैर्हविषेव पावकः Rām. 5. 47. 2; लोभात्क्रोधः प्रभवति परदोषैरुदीर्यते Mb. 12. 163. 7. *-pass.* 1 To be cast or thrown upwards, excited, uttered &c. –2 To sound. –3 To issue forth.

उदीरणम् 1 Utterance, pronunciation, expression; उद्घातः प्रणवो यासां न्यायैस्त्रिभिरुदीरणम् Ku. 2. 12. –2 Speaking, saying. –3 Throwing, discharging (as a missile).

उदीर्ण *p. p.* [ईर्-क्त] 1 Grown, ascended, risen, produced, caused; तारोदीर्णग्रैवनादं व्रजन्तः Śi. 18. 37. –2 Puffed up, elated, grown haughty; स हि देवैरुदीर्णस्य रावणस्य वधार्थिभिः। भवलब्धवरोदीर्णस्तारकाख्यो महासुरः॥ Ku. 2. 32. –3 Excited, stimulated, roused; उदीर्णरागप्रतिरोधकं जनैः Śi. 1. 32; Dk. 43, 47. –4 Increased, intense. –5 Generous, great; excellent. –6 Uttered, pronounced; अनुदीर्णवर्णनिम्नतार्थमाहयत् Śi. 13. 42. –7 Ready, strung; °धन्वा U. 5. 11. **–र्णः** N. of Viṣṇu. **–Comp.** **–दीधिति** *a.* intensely bright. **–वेग** *a.* violent, impetuous in its course (as a torrent); महीतलात्केचिदुदीर्णवेगाः Rām. 5. 61. 18.

उदीषित *a.* Risen, elevated.

उदुम्बरः See उडुम्बर. Threshold; विद्रुमोदुम्बरद्वारैर्वैदूर्यस्तम्भपङ्क्तिभिः Bhāg. 9. 11. 32. °मशक = कूपमण्डूक q. v.

उदुम्बल *a.* Ved. Mighty, of extended power (उरुबल). उपेपन्तमुदुम्बलम् Av. 8. 6. 17. **–लः** The fig-tree.

उदुष्ट *a.* Ved. Red.

उदूखल = उलूखल q. v.

उदृच् *f.* [उत्कृष्टा ऋक्] 1 An excellent Ṛik. –2 Future time. –3 Remainder, conclusion, end. –4 Prosperity, rise.

उदे P. [उद्–आ–इ II. P.] To go up, rise, arise from, come up; Rv. 6. 51. 1; स ह प्रातः सभाग उदेयाय Ch. Up. 5. 3. 6.

उदेयिवस् *a.* Produced, originated, born; सख उदेयिवान्सात्वतां कुले Bhāg. 10. 31. 4.

उदेजय *a.* Shaking, causing to tremble, terrifying; उदेजयान् भूतगणान् न्यषेधीत् Bk. 1. 15. **–या** *f.* Perturbance; न तं पश्यामि यस्यासौ भवेन् नोदेजया मतेः Bk. 5. 21.

उदोजस् *a.* Very powerful, violent (Ved.). स्तनयदमा रभसा उदोजसः Rv. 5. 54. 3.

उद्गद्गदिका *f.* Sobbing; K.

उद्गन्धि *a.* [P. V. 4. 135.] 1 Fragrant; विजृम्भणोद्गन्धिषु कुड्मलेषु R. 16. 47. –2 Having a strong smell (good or bad).

उद्गम् 1 P. 1 To rise or go up, ascend (as a star &c.); असह्यवातोद्गतरेणुमण्डला Ṛs. 1. 10. v. l. –2 To shoot up, dart upwards, appear; अचिरोद्गतपल्लवम् V. 4. 23; Ṛs. 6. 18; so उद्गतशृङ्गो वत्सः वयोतिपातोद्गतवातवेपिते Ki. –3 To rise or spring from, proceed, originate, arise; इत्युद्गताः पौरवधूमुखेभ्यः शृण्वन् कथाः R. 7. 16; Amaru. 96. –4 To go out, break out, depart (as life &c.). –5 To be famous or wellknown, spread; उन्नाभ इत्युद्गतनामधेयः R. 18. 20.

उद्गत *p. p.* 1 Gone up, risen, ascended. –2 Proceeded forth or from. –3 Gone, departed. –4 Vomited. **–ता** N. of a metre. **–Comp.** **–असु** *a.* deceased, dead.

उद्गतिः *f.* 1 Going up, rising, ascent. –2 Appearance; कुसुम° K. 59; rise, origin. –3 Vomiting.

उद्गमः 1 Going up, rising (of stars); ascent; आज्यधूमोद्गमेन Ś. 1. 15. –2 Standing erect (of hair); रोमोद्गमः प्रादुरभूदुमायाः Ku. 7. 77; व्यक्तरोमोद्गमत्वात् M. 4. 1; Amaru. 40. –3 Going out, departure, expiry; as in प्राण°. –4 Birth, production, creation; पारिजातस्योद्गमः Māl. 2; हरिततृणोद्गमशङ्कया मृगीभिः Ki. appearance; फलेन सहकारस्य पुष्पोद्गम इव प्रजाः R. 4. 9; V. 4. 38; भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमैः Bh. 2. 70; कतिपयकुसुमोद्गमः कदम्बः U. 3. 20; so मांस°, पक्ष°, ग्रन्थि° &c.; Amaru. 81; origin, parentage; Māl. 2. –5 Action, vision (of eyes); वारंवारं तिरयति दृशोरुद्गमं बाष्पपूरः Māl. 1. 35. –6 Projection, elevation; पयोधरोद्गमाम् Māl. 7. –7 A shoot (of a plant); हरिततृणोद्गमशङ्कया मृगीभिः Ki. 5. 38. –8 Vomiting, casting up.

उद्गमनम् Rising, becoming visible. आङ् उद्गमने Vārt. ज्योतिरुद्गमन इति वक्तव्यम् P. I. 3. 40.

उद्गमनीय *pot. p.* To be gone up or ascended. **–यम्** A pair of bleached or washed clothes (तत्स्यादुद्गमनीयं यद्धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम्); धौतोद्गमनीयवासिनी Dk. 42; गृहीतपत्युद्गमनीयवस्त्रा Ku. 7. 11 (where Malli. renders उ० by धौतवस्त्रम्, and says युगग्रहणं तु प्रायिकाभिप्रायम् &c; see *ad loc.*).

उद्गल *a.* Raising the neck.

उद्गाढ *a.* Deep, intense, violent, strong, excessive, much; उद्गाढरागोदया: Māl. 5. 7. 6. 6. **–ढम्** Excess. **–ind.** Excessively, extremely.

उद्गात, उद्गार &c. See under उद्गै, उद्गॄ.

उद्गारकमणिः coral.

उद्गुर् 6 Ā. To raise the voice in a menacing manner, to raise (a weapon, &c.), lift up; Bk.

उद्गूर्ण *p. p.* [गुर्-क्त] 1 Raised, uplifted, held up; चित्रेष्वप्युद्गूर्णा निपतिताश्च प्रहारा दृश्यन्ते Mbh. on P. III. 1.26. क्रोधोद्गूर्णगदस्य Ve. 6. 12; Śi. 5. 25. –2 Erected, excited. –3 The act of raising a weapon, threatening; उद्गूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तद्द्विकः Y. 2. 215.

उद्गॄ 6 P. 1 To eject, spit out, vomit; उद्गिरतो यद्गरलं फणिनः पुष्णासि परिमलोद्गारैः Bv. 1. 11; उद्गिरन्निव स्नेहम् Śi. 14. 1.

–2 (*a*) To emit, send or put forth, pour down or out, discharge, belch out; सहाम्भसैवापदमुद्गिरन्ति Pt. 5. 67; निक्षेपणात् रागमिवोद्गिरन्तौ Ku. 1. 33. (*b*) To send out of the mouth, speak, utter (as words); महीपतेः शासनमुज्जगार R. 14. 53; Ve. 5. 14; यदुद्गिरति भ्रमरः Mu. 2. 11 (where it also means 'vomits' or 'emits'). –3 To breathe out. –4 To rise from. –*Caus*. To cause to pour forth, raise (as sound).

उद्गारः [उद्-गॄ-घञ् P. III. 3. 29] उन्न्योर्ग्रः 1 (*a*) Ejection, spitting out, vomiting, giving out, emitting; खर्जूरीस्कन्धनद्धानां मदोद्गारसुगन्धिषु R. 4. 57; Bh. 2. 36; सलिलोद्गारमुच्चैर्विमानाः Me. 65, धूमोद्गारानुकृतिनिपुणा जर्जरा निष्पतन्ति Me. 71; Śi. 12. 9. (*b*) Oozing, flowing out, stream, issuing out; सनिर्झरोद्गार इवाद्रिराजः R. 6. 60; रुधिर°दिग्धाखिलाङ्गाः Mv. 6. 33. –2 Repeating, narration, citing repeatedly; पुराणोद्गारैरपि च कथिता कार्यपदवी Māl. 2. 13; साम° K. 42; H. 3. 99; सौजन्य° Mv. 4 expression of goodness. –3 Quantity, mass (thrown out); Mu. 3. –4 Spittle, saliva. –5 Eructation, belching. दृष्ट्वोद्गारान् साम्बरसांस्तृप्त्या परमया युताः Mb. 3. 263. 29. –6 Sound, roaring, echo, hissing sound (शब्दः, कण्ठगर्जनं नागवायुकर्म); Śānti. 1. 21; गम्भीरगह्वर° Māl. 9. –7 Overflow, swelling; पश्चिमेन तु तं दृष्ट्वा सागरोद्गारसंनिभम् Rām. 7. 32. 9; 32. 19. –Comp. –चूडकः A species of bird.

उद्गारिन् 1 Going up, rising, being sent forth; उद्गारिघोरघनघर्घरघोषमेतत् Mv. 3. 29; U. 4. 29. –2 Emitting, sending forth, pouring down; धारास्वनोद्गारिदरीमुखोऽसौ R. 13. 47; Mk. 5. 27. –रिः (*m*.) The 57th year of the Jupiter cycle; उद्गारिसंज्ञं तदनु क्षयाय नरेश्वराणां विषमा च वृष्टिः Bṛi. S. 8. 50.

उद्गिरणम् 1 Vomiting. –2 Ejecting anything (as saliva) from the mouth, slavering. –3 Eructation, belch. –4 Extermination.

उद्गीर्ण *a*. 1 Vomited; Śukra. 1. 163; उद्गीर्णस्य वावगीर्णस्य वा मन्थो रोमन्थः Mbh. on P. III. 1. 15. –2 Fallen out, ejected; क्षुद्गीर्णदंष्ट्रैर्भ्रमतस्त्वितस्ततः Bhāg. 10. 12. 31. –3 Caused, effected; कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः Gīt. 1. 36.

उद्गै 1 P. 1 To sing in a loud tone, sing aloud; उद्गास्यतामिच्छति किन्नराणाम् Ku. 1. 8; गेयमुद्गातुकामा Me. 88; to sing (in general); उद्गीयमानं वनदेवताभिः R. 2. 12; निभृताक्षरमुज्जगे Śi. 6. 20. –2 To begin to sing; त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्योवागुदगायत् Bṛi. Up. 1. 3. 2. –3 To sing or chant (applied to the singing of Sāmaveda); साम सामविदसङ्गमुज्जगौ Śi. 14. 21; cf. उद्गातृ. –4 To announce, to celebrate in song. –5 To sing before one (with acc.). –6 To fill or make resonant with song.

उद्गातृ *m*. One of the four principal priests at a sacrifice, one who chants the hymns of the Sāmaveda. उद्गातेव शकुने साम गायसि Rv. 2. 43. 2. Bṛi. Up. 1. 3.

उद्गाथा A variety of the Āryā measure, the same as Gīti. q. v.

उद्गानम् A phase of the साम chant. द्वितीयम् (*i. e*. उद्गानम्) साम्नः पर्व उत्पूर्वस्य गायतेरभिधेयं प्रसिद्धम् ŚB. on MS. 3. 5. 26.

उद्गीतिः *f*. Singing aloud. –2 Chanting of the Sāmaveda. –3 A variety of the Āryā metre; see Appendix.

उद्गीतक *a*. One who sings loudly.

उद्गीथः [उद्-गै-थक्] 1 Chanting of the Sāmaveda (the office of an Udgātṛi). सामासाद् उद्गीथेऽपश्रयः Av. 15. 3. 8. ŚB. on MS. 10. 4. 44. –2 (The second part of the Sāmaveda; एष उ वा उद्गीथः प्राणो वा उत्प्राणेन हीदं सर्वमुत्तब्धं वागेव गीथोच्चगीथा चेति स उद्गीथः Bṛi. up. 1. 3. 23.) भूयांस उद्गीथविदो वसन्ति U. 2. 3. –3 Designation of ओम् the three syllabled name of God; ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत Ch. Up. 1. 1. 1.

उद्ग्रन्थ् 1, 9. U. 1 To bind up, tie into bundles. –2 To tie up, put or sew together (as garlands &c.); इयमुद्ग्रथते स्रजो विचित्राः Mu. 1. 4; tie or fasten, intertwine; लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैः R. 2. 8. –3 To unbind, loosen (as a knot &c.). –*Caus* कर्माशयं ग्रथितमुद्ग्रथयन्ति सन्तः Bhāg. 4. 22. 39; ग्रन्थिमुद्ग्रथयितुं हृदयेशे वाससः स्पृशति मानधनायाः Śi. 10. 63.

उद्ग्रन्थ *a*. Unbound, loosened. –थः A section, chapter.

उद्ग्रथनम् The act of winding, binding; साभिवीक्ष्य दिशः सर्वा वेण्युद्ग्रथनमुत्तमम् (मणिम्) Rām. 5. 67. 30.

उद्ग्रन्थि *a*. 1 Untied (fig. also). –2 Free from worldly ties or attachments.

उद्ग्रह् 9 P. 1 To take up, lift up; शक्तिं चोग्रामुदग्रहीत् Bk. 15. 52; elevate, erect, raise; उद्गृहीतालकान्ताः Me. 8. –2 To take or draw out, take away. स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेत न हास्योद्ग्रहणायेव स्यात् Bṛi. Up. 2. 4. 12. –3 To deposit. –4 To preserve. –5 To cease (to rain). यद् गृह्णाति तन्निधनम् Ch. Up. 2. 3. 2. –6 To break off, discontinue (speaking); उद्गृह्णन् निधनम् Av. 9. 6. 47. –7 To concede, grant, allow; मायां मदीयामुद्गृह्य वदतां किं नु दुर्घटम् Bhāg. 11. 22. 4. –*Caus*. 1 To cause to take up or out; cause to pay. –2 To state, place before, adduce; विशेषविदुषः शास्त्रं यत्तवोद्ग्राह्यते पुरः Śi 2. 75. –4 To extol, laud up.

उद्ग्रभणम्, –उद्ग्राभः [उद्–ग्रह–अन् or अ 'ग्रहोर्भश्छन्दसि' Sk. on P. III. 1. 84. Vārt.] 1 Ved. Taking up, raising; उद्ग्राभं च निग्राभं ब्रह्मदेवा अवीवृधन् Ts. 1. 1. 13. –2 Giving, donation.

उद्ग्रहणम् 1 Taking up, raising. –2 An object that can be accomplished by religious or other acts. –3 Eructation.

उद्ग्राहः उदि ग्रहः P. III. 3. 35. 1 Lifting or taking up. –2 (In the Prātiśākhyas) The rule of Sandhi

which causes the change of the terminations अः, ए and ओ to अ before a following vowel. -3 Replying in argument; rejoinder. -4 An objection. -Comp. -पदवृत्तिः *f.* the Sandhi called Udgrāha; see above.

उद्ग्राहणिका Replying in argument.

उद्ग्राहित *p. p.* 1 Lifted or taken up. -2 Taken away. -3 Excellent; exalted. -4 Deposited, delivered. -5 Bound, tied. -6 Recalled, remembered.

उद्ग्रीव, उद्ग्रीविन् *a.* With the neck uplifted; उद्ग्रीवैर्मयूरैः M. 1. 21; Amaru. 99.

उद्घः [उद्-हन् अप् निपात° P. III. 3. 86.] 1 Excellence, eminence; (at the end of comp.); ब्राह्मणोद्घः = an excellent or superior Brāhmaṇa; उद्घादयश्च नियतलिङ्गा न तु विशेष्यलिङ्गाः Sk.; cf. मतल्लिकामचर्चिका प्रकाण्डमुद्घतल्लजौ। प्रशस्तवाचकान्यमूनि Ak.; cf. ...उद्घान् संघसमागतान् Bk. 7. 64 where उद्घ is used as an adjective. -2 Happiness. -3 The hollow hand. -4 Fire. -5 A model. -6 Organic air in the body.

उद्घनः P. III. 3. 80. A carpenter's bench (the plank on which he works); लौहोद्घनघनस्कन्धां ललितापघनां स्त्रियम् Bk. 7. 62.

उद्घातिन् *a.* Uneven, rough.

उद्घट् 1 Ā. To open; द्वारे पुरस्योद्घटितापिधाने Ku. 7. 53. -*Caus.* (-घाटयति) 1 To open, unlock; निरयनगरद्वारमुद्घाटयन्ती Bh. 1. 63; कपाटमुद्घाटयामि Mk. 3. -2 To peel off, shell. -3 To reveal, expose, make known. -4 To undertake, commence. -5 To rub over, stroke gently, tickle.

उद्घटितम् A hint.

उद्घाटः 1 A watch or guard-house. -2 The act of exposing or showing (the teeth).

उद्घाटकः 1 A key; उद्घाटको भवति यन्त्रदृढे कपाटे Mk. 3. 16. -2 The rope and bucket of a well. (-कम् also).

उद्घाटन *a.* (-नी *f.*) 1 Opening, unlocking; धर्मं यो न करोति निन्दितमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनम् H. 1. 133. -2 Revealing, manifesting; Mārk. P. -नम् 1 Opening; Ve. 1. -2 Raising, lifting up, hoisting. -3 A key, any means of opening. -4 The rope and bucket of a well; a water-wheel.

उद्घाटित *p. p.* 1 Opened, manifested. -2 Undertaken; commenced. -3 Raised, lifted up. -Comp. -अङ्ग *a.* 1 Naked. -2 Intelligent, wise. -ज्ञ *a.* Wise, intelligent.

उद्घट्टकः A kind of time (in music).

उद्घट्टनम्, -ना 1 Friction, striking against; तत्रावश्यं वलयकुलिशोद्घट्टनोद्गीर्णतोयम् Me. 63. -2 Opening upwards (as a lid). -3 Outbreak (of violence or passion); Ks.; B. R.

उद्घट्टित *a.* 1 Opened, unlocked. -2 Separated; अनुकृतिमनुवेलं घट्टितोद्घट्टितस्य Śi. 11. 42.

उद्घसम् Flesh.

उद्घातः 1 P. VII. 3. 54. Beginning, commencement; उद्घातः प्रणवो यासाम् Ku. 2. 12; आकुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्यशः R. 4. 20. -2 Allusion, reference; कथोद्घाताः U. 2. -3 Striking, wounding, inflicting an injury. -4 A stroke, blow, wound. -5 Tripping, slipping, jolting, shaking (as of a carriage); ययावनुद्घातसुखेन सोऽध्वना Śi. 12. 2; R. 2. 72; Ve. 2. 28; चक्र° V. 1; U. 5. 1. v. l. -6 Rising, elevation. -7 A club, mallet. -8 A weapon (in general). -9 Breathing through the nostrils as a religious exercise (Wilson). -10 A division of a book, chapter; section.

उद्घातिन् *a.* Having ups and downs. उद्घातिनी भूमिरिति मया संयमिता अश्वाः Ś. 1.

उद्घुष् 1 P. To sound, cry out or shout. -10 P. or -*Caus.* 1 To proclaim, declare aloud. -2 To fill with cries.

उद्घुष्ट *p. p.* Sounded out, proclaimed; वार्भिः स्ववह्निरुद्घुष्टे निर्विन्ध्यायाः समन्ततः Bhāg. 4. 1. 18. -ष्टम् A sound, noise; उद्घुष्टं वानराणां च राक्षसानां च निःस्वनम् Rām. 6. 75. 37.

उद्घोषः 1 Announcing aloud, proclaiming. -2 Popular talk, general report.

उद्घृष् 1 P. 1 To rub; lessen by rubbing. -2 To rub over, strike against.

उद्घर्षणम् 1 Rubbing, rubbing up; यस्योद्घर्षणलोष्टकैरपि सदा पृष्ठे न जातः किणः Mk. 2. 11. -2 Rubbing the skin with hard substances. -3 A cudgel.

उद्घृष्टम् A peculiar fault in pronunciation.

उद्घोण *a.* With swelling upturned nostrils, or erected nose (as a boar); ... स्फुरदुद्घोणवदनः ... Śiva. B. 22. 13.

उद्दंशः 1 A bug. -2 A louse. -3 A mosquito, gadfly.

उद्दण्ड *a.* 1 With the stalk, stem, or staff raised or rising up; उद्दण्डपद्मं गृहदीर्घिकाणाम् R. 16. 46; °धवलातपत्राः Māl. 6 long; H. 2. 29. -2 Formidable, terrific. -ण्डः A kind of time (in music). -Comp. -पालः 1 a punisher (whether king or magistrate). -2 a kind of fish. -3 a kind of serpent; cf. (उद्दण्डपाल).

उद्दण्डित *a.* Raised, devoted; Ks.

उद्दन्तुर *a.* 1 Large-toothed or having projecting teeth. -2 High, tall (उत्तुङ्ग). -3 Terrific, formidable (कराल).

उद्दमः Subduing, overpowering.

उद्दान्त *a.* 1 Energetic. -2 Humble.

उद्दानम् [दो बन्धने ल्युट्] 1 Binding, confinement; उद्दाने क्रियमाणे तु मत्स्यानां तत्र रज्जुभिः Mb. 12. 137. 14. -2 Taming, subduing. -3 The middle, the waist. -4 A fire-place. -5 The submarine fire. -6 Entrance of the sun into a zodiacal sign (संक्रान्त).

उद्दानकः N. of a tree (शिरीष), Gīrvāṇa.

उद्दाम *a.* 1 Unbound, unrestrained, unchecked, free, bold; भवन्ति नोद्दामगिरां कवीनाम् Śi. 4. 10. -2 (*a*) Strong, powerful, violent; कर्मणोद्दामदण्डानामेव स्याद्धशवर्तिनी (लक्ष्मीः) Pt. 3. 148; Māl. 3, 7; °देहपरिदाहमहाज्वराणि 6. 13. (*b*) Furious, intoxicated; स्रोतस्युद्दामदिग्गजे R. 1. 78; Śi. 11. 19; U. 3. 6. -3 Dreadful, formidable; °शरीरसंनिवेशः Māl. 3. -4 Self-willed. -5 Luxuriant, large, great, excessive; उद्दामानि प्रथयति शिलावेश्मभिर्यौवनानि Me. 25; उद्दामोत्कलिकाम् Ratn. 2. 4, 4. 22; गन्धोद्दामा धरा exhaling great smell; Mk. 5. 22. -6 Proud, haughty; पौलस्त्यविजयोद्दाम Mv. 3. 45 elated. -7 Unlimited, extra-ordinary. -**मः** 1 N. of Yama. -2 N. of Varuṇa. -**मम्** *ind.* Violently, fiercely, strongly; अद्योद्दामं ज्वलिष्यतः U. 3. 9.

उद्दित *a.* [उद्-दो-क्त] Tied, bound.

उद्दलन *a.* Tearing out. -**नः** The act of splitting, causing to burst (Jaina).

उद्दालः 1 N. of a plant, Cordia Myxa or Latifolia (बहुवारक; Mar. भोंकरी). -2 The sage उद्दालक.

उद्दालकः = 1 उद्दाल q. v. -2 N. of a sage; उद्दालक आरुणिः Bri. Up. 3. 7. 1. -**कम्** A kind of honey. -**Comp.** -**पुष्पभञ्जिका** [उद्दालकानां पुष्पाणि भज्यन्ते यत्र क्रीडायां ण्वुल्] a sort of game played by the people in the eastern districts (in which Uddālaka flowers are broken or crushed).

उद्दालकायनः A descendant or son of उद्दालक *i. e.* श्वेतकेतु; गार्ग्यायण उद्दालकायनात् Bri. Up. 4. 6. 2.

उद्दिनम् Midday.

उद्दिश् 6 U. 1 To point out, signify, declare, denote, mention, tell; प्रथमोद्दिष्टमास्पदम् Ku. 6. 35; Ms. 8. 52, 3. 182; Me. 30; यथोद्दिष्टव्यापारा Ś. 3; अनेडमूक उद्दिष्टः शठे Med. denotes or signifies. -2 To enunciate, prophesy; त्वं साधुभिरुद्दिष्टः Ś. 5. -3 To refer or allude to, have reference to; स्मरमुद्दिश्य Ku. 4. 38; Ś. 6, see उद्दिश्य below. -4 To mean, intend, aim at, direct towards, destine for, assign to, dedicate to; K. 40; उद्दिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् Māl. 5. 25; फलमुद्दिश्य Bg. 17. 21. -5 To explain, teach, advise; सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् Bh. 2. 28.

उद्दिश्य *ind.* 1 With reference to, aiming at, in the direction of, towards; वध्यशिलामुद्दिश्य प्रस्थितः Pt. 1. -2 For, for the sake of, on account of, in the name of; त्वां° Ś. 3 on thy account; किं° for what purpose, on what account; निमित्तम्° Pt. 1. 283 for some cause; त्वामुद्दिश्य सभाजनाक्षराणि M. 5. in your name. -3 Demanding, stipulating for.

उद्दिष्ट *p. p.* 1 Mentioned, particularized, specially told. -2 Desired, wished for. -3 Explained, taught &c. -4 Renowned, famous; पलायनेन चोद्दिष्टाः प्राणान्रक्षामहे वयम् । एकेन बहवो भग्ना यशोनाशं गमिष्यति ॥ Rām. 6. 66. 27.

उद्देशः 1 Pointing to or at, directing; सूर्योद्देशेन तिला दातव्याः Pt. 2 in the name of. -2 Mention, specification; सार्धप्रहरद्वयोद्देशे Pt. 5; स्वरसंस्कारोद्देशः Nir. -3 Illustration, explanation, exemplification. -4 Ascertainment, determination, inquiry, investigation, search. -5 A brief statement or account; एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया Bg. 10. 40; Mb. 8. 69. 54. -6 Assignment, allotment. -7 Stipulation, bargain. -8 Object, motive; कृतोद्देशः स बीभत्सुः Mb. 3. 158. 3. -9 A spot, region, place; अहो प्रवातसुभगोयमुद्देशः Ś. 3; M. 3; वन° a part of the forest. -10 Upper region, high position. -11 (In phil.) The enunciation of a thing by its name (which is to be further discussed and explained), the other two processes being लक्षण and परीक्षा. -**Comp.** -**पदम्** The term (or terms) which form the subject; नात्रैषा वचनव्यक्तिः ये यजमाना इत्युद्देशपदम्, ऋत्विजः इति विधेयपदम् । ŚB. on MS. 6. 6. 20.

उद्देशक *a.* Illustrative. -**कः** 1 An illustration, example. -2 An illustrator, a guide. -3 (In Math.) A question, problem; अत्रोद्देशकः (frequently occurring in Līlāvatī).

उद्देशतः *ind.* Pointedly, distinctly; एष तूद्देशतः प्रोक्तः Bg. 10. 40.

उद्देश्य *pot. p.* 1 To be illustrated or explained. -2 To be intended or aimed at. -3 That to which one refers or which one has in view. -**श्यम्** 1 The object in view, an incentive. -2 The subject of an assertion (opp. विधेय); see the word अनुवाद also.

उद्देश्यक *a.* Pointing at or to.

उद्देष्टृ *a.* 1 Pointing out. -2 One who acts with a certain object in view.

उद्दीप् 4 Ā. To flame, blaze up, be kindled; बाणवदनमुद्दीपि भिये Śi. 15. 48; उद्दीप्यस्व जातवेदः Mahānār. 2. 8. Kaus. -*Caus.* 1 To light up, inflame, illuminate, kindle; पुनस्त्वोद्दीपयामसि Av. 12. 2. 5. उद्दीपितकोपानलः Ve. 2. -2 To excite, animate, fire; पुत्रवधामर्षोद्दीपितेन Ve. 2; न वैरमुद्दीपयति प्रशान्तम् Mb.

उद्दीपः 1 Inflaming, lighting. -2 An inflamer. -3 That which animates or excites. -**पम्** Bdellium.

उद्दीपक *a.* 1 Exciting, rendering more intense; गरलस्योद्दीपकतया Dk. 9 virulence. -2 Lighting, inflaming. -**कः** A kind of bird. -**का** A kind of ant.

उद्दीपनम् 1 Inflaming, exciting; क्रोध°, अग्नि°. -2 (In Rhet.) That which excites or feeds (a sentiment or *rasa*), any aggravating or attendant circumstance

which gives poignancy to a feeling or passion; उद्दीपनविभावास्ते रसमुद्दीपयन्ति ये S. D. 160; see आलम्बनम् also. -3 Illuminating, lighting, setting fire to, burning; जतुमयशरणोद्दीपनः Ve. 5. 26. -4 Burning of a body.

उद्दीप्त *p. p.* 1 Lighted, set on fire. -2 Shining, bright. -3 Inflamed, excited, aggravated (as passion).

उद्दीप्र *a.* [दीप-रन्] P. III. 2. 147. Shining, blazing. -प्रः, -प्रम् Bdellium (Mar. गुग्गुळ).

उद्दूष्य *ind.* Having publicly calumniated or discredited; Śi. 2. 113.

उद्दृश् 1 P. 1 To see above, look upwards (lit.) -2 To look into the future; expect; look up to; Mv. 6; उत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रम् R. 2. 60. -3 To doubt. -4 To be aware of. *-Caus.* To make visible.

उद्दर्शनम् Making visible.

उद्दीर्ण *a.* Torn out.

उद्देहिका The white ant.

उद्द्युत् 1 Ā. To blaze up, shine; उदु द्युतः समिधा यह्वो अद्यौद् Rv. 3. 5. 9. *-Caus.* 1 To cause to shine; (hence) adorn, grace; जाते पुनरप्युद्द्योतयोत्संगम् U. 4; अलमुद्द्योतयामामुर्देवारण्यमिवर्तवः R. 10. 80.

उद्द्योत *a.* Shining, blazing; हर्षरश्मिभिरुद्द्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ Rām. 1. 16. 25. -तः Light, lustre (lit. and fig.); देहोद्द्योतैर्दशाशाः कपिशयति मुहुर्द्वादशादित्यदीप्तिः Nāg. 4. 22. त्रिभिर्नेत्रैः कृतोद्द्योतम् Mb.; कुलोद्द्योतकरी तव Rām. adorning or gracing. -2 Revelation. -3 A division of a book, chapter, section. -4 N. of the commentary on Ratnāvalī, on Kāvyapradīpa, and on महाभाष्यप्रदीप.

उद्द्योतनम् The act of enlightening, illumination.

उद्द्राव *a.* Running away; स्वाहोद्द्रावाय Vāj. 22. 8. -वः Flight, retreat; P. III. 3. 49.

उद्धन् 2 P. [उद्-हन्] To raise up, elevate (fig. also) Rv. 10. 102. 7. Ā. To kill one's self; Rām.; Pt. see उद्धन.

उद्धत *p. p.* 1 Raised up, elevated, lifted up; लाङ्गूलमुद्धतं धुन्वन् Bk. 9. 7; आलोद्धतैरपि रजोभिः Ś. 1. 8. raised; तुर° R. 9. 50, heaved; Ki. 8. 53. -2 Excessive, very much, exceeding. -3 Haughty, vain, puffed up; प्रहिणो रावणेनैव सह वीरैर्मदोद्धतैः Rām. 5. 58. 130. अक्षवधोद्धतः R. 12. 63. -4 Harsh; वचनै रसतां महीयसो न खलु व्येति गुरुत्वमुद्धतैः Śi. 16. 27. -5 Excited, inflamed, intensified; °मनोभवरागा Ki. 9. 68, 69; मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुः Ku. 3. 31, -6 Majestic, stately; ill-mannered. -7 Abounding in, full; ततस्तु शरीरोद्धतमेघकल्पम् Rām. 6. 67. 142. -8 Eager, ready; युद्धोद्धतकृतोत्साहः संग्रामं सम्प्रपद्यत Rām. 5. 48. 16. -9 Shining, glittering; अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयोद्धतपाण्डुना Rām. 6. 55. 19. -तः A king's wrestler. -Comp. -मनस्, -मनस्क *a.* high-minded, haughty, proud, °त्वम् Pride.

उद्धतिः *f.* 1 Elevation. -2 Pride, haughtiness; नैवोद्धतिमाजगाम Śi. 3. 28. -3 Rudeness, insolence; नयति द्रुतमुद्धतिश्रितः 16. 72. -4 A stroke, shaking.

उद्धम See under उद्ध्मा.

उद्धर, -उद्धार See under उद्धृ.

उद्धर्ष *a.* Delighted, glad; पतिमागतमाकर्ण्य पत्न्युद्धर्षातिसम्भ्रमा Bhāg. 10. 81. 25. -र्षः 1 Great joy or delight. -2 Courage or energy to undertake a thing; अमर्षजनितोद्धर्षाश्चक्रुः कर्माण्यभीतवत् Rām. 6. 52. 6. -3 A festival (especially a religious one). -4 Excess, abundance; (उद्रेक); आपूर्यत बलोद्धर्षैर्वायुवेगैरिवार्णवः Rām. 6. 74. 35.

उद्धर्षण *a.* Animating, encouraging, exciting; हितमुद्धर्षणं चैव उवाच प्रथितं वचः Rām. निदर्शनान्युपायांश्च बहून्युद्धर्षणानि च Mb. 5. 135. 32. -णम् 1 Animating. -2 Erection of the hair (on the body), thrill.

उद्धर्षिन् *a.* 1 Encouraging. -2 (Ved.) One whose hair is erect.

उद्धवः 1 A sacrificial fire. -2 A festival, holiday. -3 N. of a Yādava, uncle and friend of Kṛiṣṇa. [When Kṛiṣṇa was taken by Akrūra to Mathurā, Uddhava was implored by the citizens of Gokula to go and fetch him. He was very much attached to Kṛiṣṇa. On seeing the destruction of the Yādavas to be inevitable, he went to Kṛiṣṇa and asked him what to do; whereupon he was told to go to Badarikāśrama to practise penance and to secure heaven. He is the subject of two short poems, उद्धवदूत and उद्धवसंदेश.]

उद्धस्त *a.* Extending or raising the hands.

उद्धा I, 3 P. Ved. 1 To abandon or expose (an infant). -2 To set up, erect, build. II. 3 Ā. 1 To go or move upwards, rise (as the sun, dust &c.); यतो रजः पार्थिवमुज्जिहीते R. 13. 64; Mu. 4. 21; Bk. 18. 27; N. 22. 45, 55. -2 To go away from, depart; उज्जिहानजीविताम् Mal. 10. -3 To raise; शिरसा यूपमुज्जिहीते Katy. -4 To throw up, knit (as eyebrows); सौमित्रिरक्षिभ्रुवमुज्जिहानः Bk. 3. 47.

उज्जिहाना N. of a town; उद्यानमुज्जिहानायाः प्रियका यत्र पादपाः Rām. 2. 71. 12.

उद्धान *a.* 1 Ejected, vomited. -2 Inflated, corpulent, fat. -3 Gone up, ascended, risen. -नम् 1 A fireplace. -2 Ejecting, vomiting. -3 Abandonment, leaving.

उद्धिः [उद्-धा-कि] उपसर्गे घोः किः P. III. 3. 92. Ved. 1 A particular part of a carriage (the part which rests on the axles). -2 An earthen stand on which the Ukhā rests.

उद्धित *p. p.* Set up, erected.

उद्धान्त *a.* Ejected, vomited. -तः An elephant out of rut (from whose temples ichor ceases to flow).

उद्धुर *a.* [उद्गता धूरस्मात्] 1 Freed from a burden or yoke, unrestrained, unchecked, free. *cf.* सैन्धवाः समरोद्धुराः Shiva. B. 9. 65; also सङ्गरोद्धुराः *ibid.* 25. 19. –2 Firm, intrepid, bold; अभियोग° Mv. 6. –3 Victorious, conquering. –4 High, loud (voice &c.); पितरमुद्धुरध्वनिमहाजनानुयातमानीय Dk. 104. –5 Heavy, full of; जग्मे जयोद्धुरविशालविषाणमुक्ष्णा Śi. 5. 64. –6 Thick, gross. –7 Lively, cheerful. –8 Able, competent; मृद्वीकामधुमाधुरीमदपरीहारोद्धुराणां गिराम् Bv. 4. 40.

उद्धू 5, 9 U. 1 To shake, move up, raise, throw up, wave (as a *chawari*); कैर्नोद्धूतानि चामराणि K. 117, 200; Ku. 2. 29; उद्धूनीयात सत्केतून् Bk. 19. 8; Ki. 5. 39. –2 To shake or throw off; संमार्जन्यो नूनमुद्धूयमाना भान्ति स्मोच्चैः केतनानां पताकाः Śi. 18. 8 dispel, destroy (fig.); उद्धूतपापाः Me. 57. –3 To disturb, excite, rouse up.

उद्धूत *p. p.* 1 Shaken off, fallen from; raised or thrown up; मारुतभरोद्धूतोऽपि धूलिव्रजः Dhan. V.–2 Exalted, high, loud. –3 Ruffled, tossed up; उद्धूतमिव सागरम् Mb. 5. 193. 4. –4 Blossomed, cheerful; आसीद्वनमिवोद्धूत श्रीवनं रावणस्य तत् Rām. 5. 9. 66. –5 High, gone up (उन्नत); देवदारुभिरुद्धूतैरूर्ध्वबाहुमिव स्थितम् Rām. 5. 56. 29.–**तम्** 1 Stamping. –2 Throwing up. -3 Turning up; digging.

उद्धूननम् 1 Throwing upwards, raising. –2 Shaking.

उद्धूपनम् Fumigating.

उद्धूलनम् 1 Powdering, sprinkling with dust or powder; भस्मोद्धूलन भद्रमस्तु भवते K. P. 10; K. 129. –2 An article used to season food.

उद्धूलयति Den. P. To powder, sprinkle with powder or dust.

उद्धूषणम् Erection of the hair (on the body), thrill, horripilation.

उद्धूषित *a.* Having the hairs erect (through joy); Pt. 1.

उद्धृ I. 1. 10 P. 1 To draw out, raise up. –2 To save, deliver; भगवति तव स्पृष्ट्वानद्भिश्चिरादुददीधरत् U. 1. 23. II. [उद्-हृ] 1 To draw or take out, extract, extricate; शरं... उद्धर्तुमैच्छत् R. 2. 30; 3. 64; to deliver from, relieve of, save, rescue, protect (with abl.); मां तावदुद्धर शुचो दयिताप्रवृत्त्या V. 4. 31; Pt. 1. 358; Bg. 6. 5. –2 To uproot, extirpate, eradicate; tear or pull out; नमयामास नृपाननुद्धरन् R. 8. 9, 4. 66; त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् Ś. 7. 3; Mv. 3. 13; Māl. 9. 22; उद्धरणीये चक्षुषी Dk. 102. –3 To pluck up (flowers &c.); K. 21, 144. –4 To raise, lift up, elevate, extend (as hands); पातयितुमेव शक्तिर्नाशपिटमुद्धर्तुम् Pt. 1. 363; Ms. 4. 62; V. 4. 34. –5 To take up, absorb (water); उद्धरिष्यन्रसानिव R. 4. 66; उद्धृत्य मेघैस्तत एव तोयम् Śi. 3. 75. –6 To sustain, bear up; राज्यधुरमुद्धर्तुम् Pt. 1. –7 To separate, abstract. –8 To remove, put away. –9 To deduct, subtract. विद्पण्यमुद्धृतोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्धनम् Ms. 10. 85. –10 To select, pick out; एवं समुद्धतोद्धारे समानंशान्प्रकल्पयेत् Ms. 9. 116. –11 To present, offer; Y. 1. 159. –12 To prove; आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् Y. 2. 28. –13 To divide (as with partners). –14 To publish, make known. –15 To undo, destroy; एष त्वां सजनामात्यमुद्धरामि स्थिरो भव Mb. 5. 189. 23. –*Caus.* To cause to extract or draw out; शल्यं निखातमुदहारयतामुरस्तः R. 9. 78.

उद्धरणम् 1 Drawing or taking out, taking off (clothes &c.). –2 Extraction, pulling or tearing out; कण्टक° Ms. 9. 252; चक्षुषोरुद्धरणम् Mitā.; so शल्य°. –3 Extricating, deliverance, rescuing (from danger); दीनोद्धरणोचितस्य R. 2. 25; स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः H. 1. 29. –4 Destruction, eradication, extermination, deposition, dethronement; चन्द्रगुप्तस्योद्धरणात् Mu. 4. –5 Lifting, raising. –6 Taking a part or share. –7 Taking from the Gārhapatya fire to supply the other sacred fires. –8 Vomiting; जग्धस्य मोहाद्धि विशुद्धिमन्धसो जुगुप्सितस्योद्धरणं प्रचक्षते Bhāg. 4. 4. 18. –9 Anything vomited. –10 Final emancipation. –11 Acquittance of debt. –12 Hoping, expecting; अपि ते ब्राह्मणा भुक्त्वा गताः सोद्धरणान् गृहान् Mb. 13. 60. 14.

उद्धर्तृ, उद्धारक *a.* 1 One who raises or lifts up. –2 A sharer, co-heir. –3 One who recovers property. *m.* 1 A destroyer, exterminator; Y. 2. 271. –2 A saviour, deliverer.

उद्धारकविधिः *m.* Mode of giving or paying; तत्कथय कथमस्योद्धारकविधिर्भविष्यति Pt. 2.

उद्धारः 1 Drawing out, extraction. –2 Deliverance, redemption, saving, rescuing, extrication. –3 Raising, lifting up. –4 Deduction, a part to be set aside. –5 (In law) A part to be set aside from the paternal property for the benefit of the eldest son; the surplus allowed by law to the eldest beyond the shares of the younger brothers; ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम् Ms. 9. 112. –6 The sixth part of booty taken in war which belongs to the king; राज्ञश्च दद्युरुद्धारमित्येषा वैदिकी श्रुतिः Ms. 7. 97. –7 An obligation. –8 Debt, particularly such as bears no interest. –9 Recovering property. –10 Marching out. –11 Citing (a passage), quoting. –12 Final beatitude. –13 Prosperity, elevation. –14 Compilation. –15 Leavings of dishes. –**रा** The plant गुडूची. –**रम्** A fire-place. –**Comp.** –**कोशः** N. of a work. –**विभागः** Division of shares, partition.

उद्धारणम् 1 Raising, elevating. –2 Rescuing, drawing out of (danger), delivering. –3 Sharing, dividing.

उद्धारित *a.* Taken out, drawn forth, extricated, released.

उद्धृत *p. p.* 1 Drawn up or out (water), extracted &c. –2 Raised, elevated, lifted up, thrown up or upwards; निक्षेपणाय पदमुद्धृतमुद्वहन्ती Ku. 5. 85. –3 Uprooted, eradicated; उद्धृतारिः R. 2. 30. –4 Separated, set

apart. -5 Divided, partitioned; ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदाश्चत्वार उद्धृताः Bhāg. 1. 4. 20. -6 Selected. -7 Dispersed, scattered. -8 Holding, containing. -9 Uncovered. -10 Vomited, cast up. -Comp. -उद्धार *a.* 1 one who has received his share of the patrimony. -2 that from which the proper part has been deducted; Ms. 10. 85. -स्नेह *a.* skimmed (as milk); न भुञ्जीतोद्धृतस्नेहम् Ms. 4. 62.

उद्धृतिः *f.* 1 Drawing or pulling out, extracting. -2 An extract, passage selected. -3 Delivering, rescuing. -4 Especially, delivering or purifying from sin, final liberation; त्रपन्ते तीर्थानि त्वरितमिह यस्योद्धृतिविधौ G. L. 28.

उद्ध्मा 1 P. 1 To breathe out, puff, blow. -2 To inflate, to make known by blowing (a trumpet).

उद्धम *a.* [उद्-ध्मा-श] Sounding, blowing. -मः 1 Sounding, blowing. -2 Breathing hard, panting.

उद्ध्मानम् A fire-place, stove.

उद्धयः [P. III. 1. 115; cf. उज्झत्युदकमिति उद्धयः Malli.] N. of a river; तोयदागम इवोद्धयभिद्ययोः R. 11. 8.

उद्ध्वंसः Hoarseness (of sound).

उद्बन्ध् 9 P. To hang, tie up; कण्ठमुद्बध्नाति Mu. 6; पादपे आत्मानमुद्बध्य व्यापादयामि Ratn. 3; Pt. 2.

उद्बद्ध *a.* 1 Tied up, hung up. -2 Checked, interrupted; केचनोद्बद्धवैरेण Bhāg. 10. 85. 43. -3 Compact, firm.

उद्बन्ध *a.* Loosened; उद्बन्धकेशः R. 16. 67. -न्धः, -न्धनम् 1 Tying up, hanging; Rām. 5. 13. 34. -2 Hanging oneself. -न्धनी A hook, or a hanging rope; अज्ञानादुपसंपन्ना रज्जुरुद्बन्धनी यथा Rām. 2. 12. 80.

उद्बन्धकः N. of a mixed tribe (doing the duty of washermen); cf. Uśanas :—आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविनः। तस्यैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते॥ सूनिकस्य नृपायां तु जाता उद्बन्धकाः स्मृताः। निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्यतः॥

उद्बन्धुकः One who hangs up (Ved.).

उद्बल *a.* Strong, powerful.

उद्बाष्प *a.* Filled or suffused with tears; हृदयानि समाविवेश स क्षणमुद्बाष्पदृशां तपोभृताम् Ki. 3. 59; न... मम नयनयोरुद्बाष्पत्वं सखे न भविष्यति V. 2. 10 tears will gush up in the eyes.

उद्बाहु *a.* 1 Having the arms raised, stretching or extending the arms; प्रांशुलभ्ये फले लोभादुद्बाहुरिव वामनः R. 1. 3. -2 Having the trunk upraised (as an elephant).

उद्बिल *a.* Out of the hole (an animal).

उद्बुध् 1 P. 1 To awaken, remind; उद्बुध्यध्वं समनसः सखायः Rv. 10. 101. 1. -2 To arouse, animate, excite.

उद्बुद्ध *p. p.* 1 Awakened, aroused, excited; मनसि उद्बुद्धमात्रो विकारो भावः S. D. -2 Opened, expanded, full-blown; °कनकाब्ज Mal. 1. 40. -3 Reminded, made to think of. -4 Recalled to memory (as an object seen before). -Comp. -संस्कारः association of ideas, calling anything to mind.

उद्बोधः, -धनम् 1 Awakening, reminding. -2 Recalling to memory, rousing up; ननु कथं रामादिरत्युद्बोधकारणैः सीतादिभिः सामाजिकानां रत्युद्बोधः S. D. 3; so रस°.

उद्बोधक *a.* 1 Reminding, that which reminds or calls to remembrance. -2 Exciting, rousing. -3 Discovering, exhibiting, showing. -कः N. of the sun.

उद्बृंहण *a.* Increasing, strengthening; Bhāg.

उद्भङ्गः Breaking off, leaving off.

उद्भट *a.* Excellent, pre-eminent; पदे पदे सन्ति भटा रणोद्भटाः N. 1. 132. -2 Exalted, magnanimous. -टः 1 A fan for winnowing corn. -2 A tortoise -त्वम् weight, importance.

उद्भव, उद्भावना &c. See under उद्भू.

उद्भास् 1 Ā. To shine. -*Caus.* 1 To light up, illuminate, render beautiful, decorate; ornament; उद्भासितं मङ्गलसंविधाभिः R. 7. 16; काले घनोद्भासिते Mk. 5. 35. -2 (fig.) To bring into prominence, elevate, exalt; उद्भासिताखिलखलस्य Bh. 2. 59.

उद्भासः Radiance, splendour.

उद्भासिन, उद्भासुर *a.* Shining, radiant, splendid; विभूषणोद्भासि पिनद्धभोगि वा Ku. 5. 78; क्रीडारसोद्भासिनि Mk. 8. 38; Bh. 1. 80; Amaru. 81.

उद्भिद् 7 U. To break up. -*pass.* To break out, burst forth, become visible, be produced; अद्यापि पक्षावपि नोद्भिद्येते K. 347; उद्भिद्यमानपक्षतिः 33, 29, 46; उद्भिन्नपयोधरया K. 100 developed; Ve. 4. 10. -*Caus.* To bring out, develop, unfold; बीजानां गर्भितानां फलमतिगहनं गूढमुद्भेदयंश्च Mu. 4. 3.

उद्भिद् *a.* [उद्-भिद्-क्विप्] 1 Sprouting, germinating, shooting forth. -2 Penetrating. -3 Destroying. -4 Causing to come forth. *m.* 1 A sprout or shoot (of a plant); अङ्कुरोऽभिनवोद्भिदि Ak. -2 A plant; उद्भिदस्तरुगुल्माद्याः Ak. -3 A spring, fountain. -Comp. -ज *a.* (उद्भिज्ज) sprouting, germinating (as a plant). (-ज्जः) a plant; उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिणः Ms. 1. 46. -विद्या the science of Botany.

उद्भिद *a.* Sprouting, germinating. -दम् Culinary salt.

उद्भिन्न *p. p.* 1 Produced, generated, developed; formed; स्वयमेव ब्रह्मबन्धनोद्भिन्नो दुर्गप्रयोगः M. 4; R. 13. 21; रविप्रभोद्भिन्नशिरोमणिप्रभः Rs. 1. 20. -2 Shot forth, germinated; नीतिपादपस्य पुष्पमुद्भिन्नम् M. 1; Ku. 1. 24. -3 Opened, expanded, budded; as in यौवनोद्भिन्नशैशवा. -4 Breaking out, appearing; °रोमपुलकैः Ch. P. 34; Ś. 6. -5 Betrayed; उद्भिन्नास्मि सहवासिन्या विस्रम्भेण Mal. 7; Kām. 17. 45.

उद्भेदः, -दनम् 1 Breaking through or out, becoming visible, appearance, display, manifestation, growth, development; किसलयोद्भेदप्रतिद्वन्द्विभिः Ś. 4. 5; उमास्तनोद्भेदमनु प्रवृद्धः Ku. 7. 24; तं यौवनोद्भेदविशेषकान्तम् R. 5. 38; Śi. 18. 36; Mu. 5. 3. पुष्पोद्भेदं शरकिसलयैर्भूषणानां विशेषान् । Me; 76. -2 Breaking, splitting; प्रस्तरोद्भेदयोग्यः U. 3. 25. -3 A spring, fountain. -4 Horripilation; as in पुलकोद्भेद, रोमोद्भेद. -5 Treason, betrayal.

उद्भू 1 P. 1 To arise, spring up, be produced from; उदभून्मुरजध्वनिः, अन्तरीक्षात्सरस्वती &c. see उद्भव below. -2 To occur, take place; उदभवत्तीव्रो दुर्भिक्षः Ks. 27. 94. -3 To ascend, go up, mount. -4 To suffice. -5 To rise in arms, revolt, rebel. *-Caus.* 1 To cause to exist, create, produce; मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोसि R. 2. 62. -2 To proclaim; माहात्म्यम् K. 109. -3 To use, employ. -4 To raise, elevate. -5 To consider, think; Vikra. 9. 19.

उद्भवः 1 Production, creation, birth, generation (lit. and fig.); इति हेतुस्तदुद्भवे K. P. 1; Y. 3. 80; the place or object of origin; मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् Bg. 10. 34; oft. at the end of comp. in the sense of 'springing or arising from', 'produced from'; ऊरूद्भवा V. 1. 3; मणिराकरोद्भवः R. 3. 18. -2 Source, origin; उद्भवो यशसः K. 54. -3 N. of Viṣṇu; उद्भवः क्षोभणो देवः V. Sah. **-Comp. -कर** *a.* productive. **-क्षेत्रम्** birth-place.

उद्भावः 1 Production, generation. -2 Magnanimity.

उद्भावनम् 1 Thinking, thinking over. -2 Production, generation, creation; Mb. 13. -3 Speaking, saying. -4 Inattention, neglect, disregard.

उद्भावयितृ *a.* Raising upwards, lifting up, exalting (fig. also); उद्भावयिता बन्धून् Dk. 153.

उद्भूत *p. p.* 1 Born, produced, generated. -2 Lofty (lit. and fig.). -3 Visible, perceptible, capable of being perceived by the senses; as a गुण. **-Comp. -रूपम्** Visible form or shape. **-स्पर्शवत्** *a.* Tangible; Bhāṣā. P.

उद्भूतिः *f.* 1 Generation, production. -2 Elevation, exaltation, prosperity; वरः शंभुरलं ह्येष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः Ku. 6. 82.

उद्भ्रम् 1, 4. P. To wander, roam about; धावत्युद्भ्रमति प्रमीलति पतत्युद्याति मूर्छत्यपि Gīt. 4.

उद्भ्रमः 1 Whirling, turning round, flourishing (as of a sword). -2 Wandering. -3 Regret. -4 N. of a class of beings attending on Śiva; Skanda. P.

उद्भ्रमणम् 1 Moving or wandering about. -2 Rising.

उद्भ्रान्त *p. p.* 1 Agitated, bewildered, distracted; विमूढसंज्ञो दुष्टाश्वैरुद्भ्रान्तैरिव सारथिः Mb. 3. 2. 66. °चेतनाम् R. 12. 74; gone mad; Mv. 4. -2 Terrified, frightened; मारीचोद्भ्रान्तहारीताः R. 4. 46; U. 6. -3 Whirled, flourished, waved (as a sword). -4 Come on by breaking (the earth); स तमभ्रमिवाविष्टमुद्भ्रान्तामिव मेदिनीम् Rām. 7. 31. 14. -5 Wandering upwards. **-न्तम्** 1 Flourishing a sword. -2 (-°न्तकम्) Rising (in the air). -3 Excitement, agitation.

उद्मन् *n.* Ved. Flooding.

उद्यन्धा An ant infesting wild and dry wood. It is small, blackish and a sharp biter (Mar. नेलमुंगी).

उद्यम् 1 Ā. (P. in some cases) 1 To raise, elevate, lift up; बाहू उद्यम्य Ś. 1; परस्य दण्डं नोद्यच्छेत् Ms. 4. 164, 8. 280; धनुरुद्यम्य पाण्डवः Bg. 1. 20; R. 15. 23, 11. 17; भारमुद्यच्छते Sk.; Bk. 4. 31, 17. 92. -2 To offer, give. -3 To prepare, become ready for, begin, set about (with dat., loc. or inf.); उद्यच्छमाना गमनाय पश्चात् R. 16. 29; Bk. 8. 47; see उद्यत. -4 To strive, be diligent, strive hard for; उद्यच्छति वेदम् Sk. -5 To reign, manage, govern. -6 To keep back, stop, hinder. -7 To rise. *-Caus.* To prompt, stimulate; मधुमदोद्यमिता वनिता Ki 9. 66.

उद्यत *p. p.* 1 Raised, lifted up; महद्भयं वज्रमुद्यतम् Kaṭh. 2. 6. 2; उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु H. 3. 15; so °असिः, °पाणिः &c. -2 Persevering, diligent, active. -3 Bent, drawn (as a bow); न तेन सज्यं क्वचिदुद्यतं धनुः Ki. 1. 21. -4 Ready, prepared, on the point of, eager, bent or intent on, engaged in; with dat., loc., inf., or usually in comp.; अनर्थायोद्यता Rām.; उद्यतः स्वेषु कर्मसु R. 17. 61; हन्तुं स्वजनमुद्यताः Bg. 1. 45; पक्षच्छेदोद्यतं शक्रम् R. 4. 40; जय°, वध° &c. -5 Trained, disciplined. -6 Commenced, begun; शक्या दैवगतिर्लोके निवर्तयितुमुद्यता Rām. 6. 110. 25. -7 Harsh, severe; अभिपन्नमिदं लोके राज्ञामुद्यतदण्डनम् Mb. 12. 32. 20. **-तः** 1 Time (in music). -2 A section, chapter, or any such division of a book. **-Comp. -आयुध, -शस्त्र** *a.* Having an uplifted weapon.

उद्यत् *a.* Rising. *m.* A star. **-Comp. -पर्वतः, -गिरिः** The Eastern mountain (उदयगिरि).

उद्यतिः *f.* 1 Raising, elevation. उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च Rv. 1. 190. 3. -2 Effort, exertion. अकल्पयदुद्यतिः सर्वा हनूमानित्यचिन्तयत् Bk. 8. 69.

उद्यन्तृ *a.* Raising, elevating; उद्यन्ता गिरो यदि च त्मना भूत् Rv. 1. 178. 3.

उद्यमः 1 Raising, elevation. -2 Strenuous or assiduous effort, exertion, diligence, perseverance; निशम्य चैनां तपसे कृतोद्यमाम् Ku. 5. 3; शशाक मेना न नियन्तुमुद्यमात् 5, firm resolve; उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः Pt. 2. 135. -3 Readiness, preparation; गन्तुमुद्यमो विहितः became ready to go Pt. 1. **-Comp. -भङ्गः** discouragement. **-भृत्** *a.* undergoing exertions, striving hard; सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभृतः स्वार्थाविरोधेन ये Bh. 2. 74.

उद्यमनम् 1 Raising, elevation; यत्समाने उद्यमने निपातये च Mbh. on P. I. 4. 23. -2 Effort, exertion; धुन्यन्नमम्बुद्यमने च वृत्तिम् Bhāg. 8. 6. 12. -3 Example, experiment; आवर्जयत वैदेहीं दण्डस्योद्यमनेन च Rām. 5. 22. 38.

उद्यमित *a.* Instigated to action. आत्मनो मधुमदोद्यमितानाम् Ki. 9. 66.

उद्यमिन् *a.* Diligent, persevering, active, making effort.

उद्यामः 1 Erecting, stretching out, elevation. -2 A rope, a cord.

उद्या 2 P. 1 To go up, rise, ascend; क्रमशस्ते पुनस्तस्य चापात्सममिवोद्ययुः R. 12. 47; पतत्युद्यान्ति Gīt. 4. -2 To originate, spring, arise; इति मतिरुदयासीत् पक्षिणः प्रेक्ष्य भैमीम् N. 2. 109.

उद्यानम् (-नः also) 1 Going or walking out. उद्यानं ते पुरुष नावयानम् Av. 8. 1. 6. -2 A garden, park, pleasure garden: बाह्योद्यानस्थितहरशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्या Me. 7, 26, 35; oft. opp. to वन; cf. दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः Ś. 1. 17. -3 Purpose, motive. -4 N. of a country to the North of India. -Comp. -पालः, -पालकः, -रक्षकः a gardener, superintendent or keeper of a garden; उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते Ku. 2. 36.

उद्यानकम् A garden, park.

उद्यापनम् Bringing to a conclusion, completing, finishing (as व्रतोद्यापन).

उद्यापनिका Return home from a journey.

उद्यापित *a.* Brought to a conclusion, accomplished.

उद्यावः [उद्-यु-घञ्] Mixing, joining; blending.

उद्यासः [उद-यस्-घञ्] Effort, exertion (Ved.) उद्यासाय स्वाहा Vāj. 39. 11.

उद्युज् 7 U. (Usually Ā. only) 1 To excite, make active or quick, stimulate to exertion. -2 (intrans.) To exert, attempt, strive (with inf.); भवन्तमभियोक्तुमुद्युङ्क्ते Dk. 3. -3 To prepare. -4 To join, be in contact with; यथा हस्ती हस्तिन्याः पदेन पदमुद्युजे Av. 6. 70. 2.

उद्युक्त *p. p.* Zealously active, persevering, diligent, industrious; engaged, ready.

उद्योगः 1 Effort, exertion, industry; तद्दैवमिति संचिन्त्य यजेन्नोद्योगमात्मनः Pt. 2. 144; उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद् भवेत्. -2 Work, duty, office; तुल्योद्योगस्तव दिनकृतश्चाधिकारो मतो नः V. 2. 1. -3 Perseverance, diligence. -Comp. -पर्वन् *n.* title of the 5th book of the Mahābhārata; also a section of the 5th book (chapters 45-47) of the Rāmāyaṇa.

उद्योगिन् *a.* Active, diligent, persevering, industrious; उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवं हि दैवमिति कापुरुषा वदन्ति Pt. 1. 361, 2. 134.

उद्योजित *a.* Raised, gathered (as clouds); Prab.

उद्योतः Lustre, brightness. तद्दृशौ दशनोद्योतैर्दीपयंस्तमबोचत। Śiva B. 9. 13.

उद्रः A kind of aquatic animal. (Mar. जलमांजर). -द्रम् Water.

उद्रिन् *a.* Springing; abounding in water.

उद्रङ्कः, -गः 1 N. of the town of हरिश्चंद्र (floating in the air). -2 Probably a tax on permanent tenants; GI. III. 126 ff.

उद्रथः [उद्गतो रथो यस्मात्] 1 The pin of the axle of a carriage. -2 A cock.

उद्रावः A loud noise, uproar.

उद्रिच् (chiefly used in *pass.*) 1 To excel, surpass (with abl.); संमेवोद्रिच्यते जन्म...नव जन्मनः Mb. -2 To increase, exceed, preponderate. उत महमाद् रिरिचे क्रृष्णु श्रवः Rv. 1. 102. 7. -3 To abound in.

उद्रिक्त *p. p.* 1 Increased, excessive, abundant. -2 Distinct, evident. -Comp. -चित्तम् A mind abounding in (goodness &c.); Pañch. 1. 6. 12. -चेतस् *a.* 1 High-minded; Ks. -2 Intoxicated.

उद्रिक्तिः *f.* Excess, abundance; Śivamahimna Stotra 30.

उद्रेकः 1 Increase, excess, preponderance, abundance; ज्ञानोद्रेकाद्विघटिततमोग्रन्थयः सत्त्वनिष्ठाः Ve. 1. 23; गत्वोद्रेकं जघनपुलिने Śi. 7. 74; so मोह°, धन°, मद°; शुक्रोद्रेकः Bh. 3. 87. -2 Commencement, outset. -3 Prosperity (ऐश्वर्य); Mb. 12. 313. 17. -का The plant (महानिंब). -Comp. -भङ्गः discouraging a thing at the very beginning.

उद्रेकिन् *a.* Abounding in, increasing.

उद्रेचक *a.* Enhancing or augmenting exceedingly; Rāj. T. 4.

उद्रुज *a.* 1 Destroying, breaking down. -2 Undermining (as a bank); as in कूलमुद्रुज q. v.

उद्रोधनम् Rising, growth; Ait. Br. 4. 14. 5.

उद्वंशीयम् N. of a Sāman.

उद्वत् *a.* 1 Excellent. -2 Raised, elevated. -*f.* An elevation, hill; स उद्वतो निवतो याति वेविषत् Rv. 3. 2. 10 उद्वती Mbh. on P. V. 2. 109.

उद्वत्सरः A year.

उद्वप् 1 P. 1 To pour out, send forth. -2 To raise, elevate.

उद्वपनम् 1 A gift, donation. -2 Pouring or shaking out.

उद्वापः 1 Ejection, throwing out. -2 Shaving. -3 (In logic) Non-existence of a subsequent consequent on the absence of an antecedent (Wilson). -4 Rooting up. -5 Raising, elevating.

उद्वम् 1 P. To throw up, eject, vomit (fig. also); उद्वाम वरो R. 12. 5 spoke out or uttered; shed (tears &c.); कोटक्षतस्मृतिभिरस्रमिवोद्वमन्तः Mu. 6. 13

उद्वमनम्, उद्वान्तिः *f.* Vomiting, ejecting.

उद्वान्त *p. p.* 1 Vomited. –2 Out of rut (as an elephant). –3 Dropped down; Ś. 6.

उद्वामिन् *a.* Vomiting out.

उद्वयस् *a.* Throwing down food (as wind). (अन्नपातक).

उद्वर्धनम् 1 Increase. –2 Sly or suppressed laughter.

उद्वस् *Caus.* To banish, expel, drive away; कृत्वा शिरसि तच्छेषं देवमुद्वासयेत्ततः Bhāg. 8. 16. 43.

उद्वासः 1 Banishment. –2 Abandonment. –3 Killing.

उद्वासनम् 1 Expelling, banishing. –2 Abandoning. –3 Taking out of or away (from the fire). –4 Killing, slaughter.

उद्वास्य *a.* 1 Relating to the killing of a sacrificial animal. –2 To be raised or lifted up. –3 To be taken out or extracted.

उद्वस *a.* 1 From which honey has been extracted (as a bee-hive); Vb. 1. 11. –2 Uninhabited, empty. –3 Disappeared, gone. **–सम्** Solitude.

उद्वह् 1 P. 1 To marry, lead home (as a bride); पार्थिवीमुदवहद्रघूद्वहः R. 11. 54; नोद्वहेत्कपिलां कन्याम् Ms. 3. 8, 10, 15; अविप्लुतब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत् Y. 1. 52; Bk. 2. 48; Bhāg. 10. 52. 41. –2 To bear up, raise up, elevate. –3 To hold up, sustain, support; पदमुद्वहन्ती Ku. 5. 85; उद्वह धुरम् K. 109; Ku. 6. 30; आत्मानमुद्वोढुमशक्नुवत्यः R. 16. 60, 11. 66; Śi. 9. 73; Bk. 9. 7; भारम् &c. –4 To suffer, experience, feel; वात्सल्यमोहपरिदेवितमुद्वहामि Māl. 6. 9; स्वाम्यर्थमुद्वहन् Mu. 2. 21. Adhering to his master's cause. –5 To possess, have, assume, be endowed with; पुरुषाभिमानमुद्वहद्भिः Mu. 4; यौवनमुद्वहन्त्या Ku. 1. 19; श्रियमुद्वहति मुखं ते बालातपरक्तकमलस्य V. 4. 73; M. 5. 14; so शब्दम्, अङ्गुलिम्, पाणिम्, ज्ञानम्, गर्वम्, प्रमोदम् &c. –6 To carry off or away, take or lead away; तमुद्वहन्तं पथि भोजकन्याम् R. 7. 35, 70. –7 To lead to termination, finish; प्रारब्धमुत्तमजनास्त्वमिवोद्वहन्ति Mu. 2. 17 v. l. –8 To respect, honour, uphold; स्वयंभुवो वाक्यमथोद्वहन्तौ Rām. 6. 74. 3. –*Caus.* 1 To cause to marry. –2 To spread above; उत्कर्णमुद्वाहितधीरकन्धरैः Śi 12. 73.

उद्वूढ *p. p.* 1 Married. –2 Coarse, gross. –3 Acquired, obtained; हृदयमरिवधोदयादुदूढद्रढिम दधातु पुनः पुरंदरस्य Śi. 1. 74. –4 Tall, protuberant, high; उद्वूढवक्षःस्थगितैकदिङ्मुखः Ki. 14. 31. –5 Heavy, fat. –6 Material, substantial. –7 Excessive.

उद्वह *a.* 1 Carrying, leading up; Av. 19. 25. 1. taking up or away. –2 Continuing, perpetuating (as a family); कुल° U. 4; so रघु° 4. 22; R. 9. 9; 11. 54. –3 Eminent, head, principal, best, foremost. दिशं पश्चिमां नामैव यया यातो रघूद्वहः। Pratimā. 2. 3. **–हः** 1 A son; किमियं वक्ष्यतीत्येवं विममर्श भृगूद्वहः Mb. 5. 177. 20. –2 One (*i. e.* the 4th) of the seven courses of air. –3 The vital air which conveys nourishment upwards. –4 One of the seven tongues of fire. –5 Marriage. –6 A chief or head of the family; रघूद्वहः R. 9. 9. **–हा** A daughter.

उद्वहनम् 1 Marrying; श्वो भाविनि त्वमजितोद्वहने विदर्भान् Bhāg. 10. 52. 41. –2 Supporting, holding or lifting up, bearing, carrying; भुवः प्रभुक्तोद्वहनक्रियायाः R. 13. 8; कैलासनाथोद्वहनाय भूयः 14. 20; Māl. 10; R. 2. 18; Ku. 3. 13. –3 Being carried on, riding; खरेणोद्वहनं तथा Ms. 8. 370. –4 Possessing, having; लज्जा°, विनय° &c. –5 Protection; सन्दह्यमानसर्वाङ्गः एषामुद्वहनाग्निना Bhāg. 3. 30. 7.

उद्वाहः 1 Bearing up, supporting. –2 Marriage, wedding; असवर्णास्वयं ज्ञेयो विधिरुद्वाहकर्मणि Ms. 3. 43. उद्वाहस्नानवेलां कथयति भवतः सिद्धये सिद्धलोकः Nāg. 2. 13. (The Smṛitis mention 8 forms of marriage:- ब्राह्मो दैवस्तथा चार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः। गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः ॥ –Comp. **–ऋक्षम्** A Nakṣatra auspicious for a marriage. उद्वाहर्क्षं च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः Bhāg. 10. 53. 4. **–तत्त्वम्** N. of a work of Raghunandana on marriage ceremonies.

उद्वाहन *a.* That which raises or draws up (in comp.) घटीयन्त्रं सलिलोद्वाहनं प्रहिः Ak. **–नम्** 1 Lifting up. –2 Ploughing a field twice. –3 Marriage. –4 Anxiety, anxious regret. **–नी** 1 A cord, rope. –2 A small shell, *cowarie* (वराटिका).

उद्वाहिक *a.* [उद्वाह-ठक्] Relating to marriage, matrimonial (as a Mantra); नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्यते क्वचित् Ms. 9. 65.

उद्वाहित *p. p.* 1 Raised, lifted up. –2 Married. –3 Eradicated, pulled up.

उद्वाहिन् *a.* 1 Raising, drawing up. –2 Marrying. **–नी** A rope, cord.

उद्वह्नि *a.* Emitting sparks or gleams (as an eye); उद्वह्निलोचनम् Śi. 4. 28.

उद्वोढृ *m.* A husband.

उद्वादनम् Crying aloud.

उद्वान *a.* Vomited, ejected. **–नम्** 1 Ejecting, vomiting. –2 A stove.

उद्वाश् To call in lamentation, in weeping उद्वाश्यमानः पितरं सरामम् Bk. 3. 32.

उद्वाष्प *a.* Shedding tears; M. W.

उद्वास, –सस् *a.* One who has put off one's clothes. (said of a woman after her period of impurity).

उद्विज् 6 A. (P. epic.) 1 To be grieved or afflicted, be agitated; नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् Bg. 5. 20; tremble, shake (lit. and fig.). –2 To fear, be afraid of, shrink from, abhor (with abl.); तीक्ष्णादुद्विजते Mu. 3. 5; Bg. 12. 15; लोकापवादात्रोद्विग्नम् K. 197; नायमुद्विजितुं कालः स्वामिकार्यात् Bk. 7. 92. –3 To be tired or sick of, be disgusted with; जीवितादुद्विजमानेन Māl. 3; sometimes with gen. या ममोद्विजते नित्यं साद्य मामवगूहते Pt. 4. 76. –4 To grieve, afflict, frighten. –*Caus.* 1 To trouble, harass, afflict, oppress; उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्ष्णिभागान् Ku. 1. 11.; उद्वेजिता वृष्टिभिः 5; म्लेच्छैरुद्वेज्यमाना Mu. 7. 19. –2 To terrify, frighten; उद्वेजिताः कूजितैः U. 2. 29. –3 To produce disgust or abhorrence; रमणीयाप्युद्वेजयति K. 12; साधुपानोद्वेजितस्य M. 3; Ś. 2. –4 To revive a fainting person (by sprinkling water) Suśr.

उद्विग्न *p. p.* 1 Grieved, afflicted, sorrowful, anxious (as for any absent lover); °**चित्त, –चेतस् –मनस्–हृदय** depressed in mind, sorry, anxious. –2 Alarmed, frightened; U. 4. **–दृश्** *f.* **–लोचनम्** A frightened glance.

उद्वेग *a.* [उद्गतो वेगोऽस्मात्] 1 Going swiftly (as an express messenger), courier. –2 Steady, calm, tranquil. –3 Ascending, mounting. –4 One whose arms by long practice continue always raised above the head (as an ascetic). **–गः** 1 Trembling, shaking, waving. –2 Agitation, excitement; हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः Bg. 12. 15. –3 Alarm, fear; शान्तोद्वेगस्तिमितनयनं दृष्टभक्तिर्भवान्या Me. 38; सहसोद्वेगमियं व्रजेदिति R. 8. 7. –4 Anxiety, regret, sorrow, distress (caused by separation from one's favourite object). निवसन्त्यत्र राजेन्द्र गतोद्वेगा निरुत्सुकाः Mb. 3. 173. 14. –5 Admiration, astonishment. **–गम्** A betelnut (fruit.). **–Comp. –कर, –कारक, –कारिन्** *a.* Causing anxiety, agitation or distress; Pt.

उद्वेजि (गि) न, –जक *a.* 1 Agitating, distressing, causing pain or distress. –2 Suffering distress, anxious, unhappy.

उद्वेजन *a.* Causing to tremble (with fear); hurting the feelings. **–नम्** 1 Agitation, anxiety. –2 Infliction of pain, torture, affliction; उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिह्नयित्वा प्रवासयेत् Ms. 8. 352 painful. –3 Regret, sorrow for one's absence. –4 Shudder, shuddering; Suśr.

उद्वेजयितृ *a.* Terrifying; अत्यर्थमुद्वेजयिता परेषाम् Śi.3.19.

उद्विवर्हणम् Rescuing, lifting; plucking up; Bhāg. 3. 13. 43. रसां गताया भुव उद्विवर्हणम् (v. l. उद्विबर्हणम्).

उद्वीक्ष् [उद्–वि–ईक्ष्] 1 A. To look up, view, see, perceive; दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठमुद्वीक्षते Amaru. 28; प्रियस्य पदवीमुद्वीक्ष्य 76 looking at (waiting for); R. 13. 68. –2 To examine, consider; आत्मनः शक्तिमुद्वीक्ष्य Pt. 1. 236.

उद्वीक्षणम् 1 Looking up or upwards. –2 Sight, an eye; seeing, looking at: सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखम् R. 3. 1.

उद्वीज् 10 P. 1 To fan. –2 To blow upon or towards.

उद्वीजनम् Fanning.

उद्वृंहणम् Increase, growth; M. W.

उद्वृत् 1 A. 1 To go upwards, ascend. –2 To fly asunder, burst out; उद्वर्तमानमूलबन्धनम् U. 4 the strings of which are giving way or being snapped. –3 To tumble over, fall down. –4 To go out, depart. –5 To rise, swell, increase. –6 To be puffed up with pride, be haughty. –*Caus.* 1 To extirpate, eradicate, destroy; उद्वर्तितं रसान्तरेण लज्जाङ्कुरम् Mv. 2. –2 To throw up, elevate. –3 To turn round, roll (as eyes). –4 To anoint, smear. –5 To beat to pieces, split, burst; अपां फेनेन नमुचेः शिर इन्द्रोदवर्तयः Rv. 8. 14. 13.

उद्वर्त *a.* 1 Superfluous, redundant, plentiful. –2 Left over as a remainder, surplus. **–र्तः** 1 A remainder, surplus. –2 Excess, preponderance. –3 Rubbing or smearing the body with perfumes. –4 The time of destruction of the world (प्रलयकाल); उद्वर्त इव सत्त्वानां समुद्राणामभूत्स्वनः Rām. 6. 44. 18.

उद्वर्तक *a.* 1 Causing to rise. –2 Rubbing and cleaning the body. **–कः** (In Math.) The quantity assumed for the purpose of the operation (Colebrooke).

उद्वर्तनम् 1 Going up, rising. –2 Springing up, growth (of plants, grain &c.) –3 Prosperity, elevation. –4 Turning from side to side; springing up, popping the head; चटुलशफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि Me. 42. –5 Grinding, pounding. –6 Drawing out metal, wire-drawing. –7 Anointing, smearing; करोद्वर्तनार्थे चन्दनं समर्पयामि; cf. also सायण's commentary on the Śatapatha Brāhmaṇa 12. 8. 3. 16. – सर्वसुरभिचन्दनादि उन्मर्दनं उद्वर्तनं यजमानस्य भवति। –8 Particularly, rubbing and cleaning the body with perfumes or fragrant unguents, or the unguents used for this purpose or to relieve pain; नाक्रामेद्रक्तविण्मूत्रष्ठीवनोद्वर्तनादि च Y. 1. 152; Ms. 4. 132 (अभ्यङ्गमलापकर्षणपिष्टकादि Kull.). In this connection the meaning 'vomiting' seems appropriate, along with other filthy objects; cf. उद्वृत्त = vomited. –9 Bad behaviour or conduct, rudeness.

उद्वर्तित *a.* 1 Risen, elevated. –2 Sprung up, drawn out. –3 Perfumed, scented, rubbed, kneaded.

उद्वृत्त *p. p.* 1 Raised, elevated (स्तन, दन्त, मेघ &c.). गर्जन्तमुद्वृत्तशिताग्रदंष्ट्रम् Rām. 6. 59. 95. –2 Flowing out, not contained in, swollen, overflowing; हृदयभरितोद्वृत्तविस्मय Māl. 4; अपामुद्वृत्तानाम् Mu. 3. 8 overflowing; उद्वृत्तः क इव सुखावहः परेषाम् Śi. 8. 18. (where उ° means also 'gone astray, ill-behaved'). –3 Grown, increased. –4 Exalted, prosperous. –5 Proud, furious, haughty; परिधत्त किमुद्वृत्ता राजद्रव्याण्यभीप्सथ Bhāg. 10. 41. 35. मृगपति K. 90. –6 Vomited up. –7 Left as a remainder. –8 Ill-conducted, ill-mannered, rude. –9 Agitated;

उद्वृत्तनक्रात् सहसोन्ममज्ज R. 16. 79. -10 Turned up, opened wide (as eyes). -त्तः A particular position of the hands in dancing. -त्तम् (in astronomy) The east and west hour circle or six o'clock line.

उद्वृषभयज्ञः A religious act performed by the persons that hail from North India; ये उदीच्या इति समाख्यातास्ते उद्वृषभयज्ञादीन् (करिष्यन्ति) ŚB. on MS. 1. 3. 19.

उद्वृह् 6 P. 1 raise up, elevate. -2 To draw up, eradicate, uproot. उद्वृह रक्षः सहमूलमिन्द्र Rv. 3. 30. 17. -3 To draw out (a sword from the scabbard).

उद्वर्हित *a.* Drawn up; eradicated.

उद्वेग See under उद्विज्.

उद्वेदि *a.* [उन्नता वेदिर्यत्र] Having a raised seat or throne in it; विमानं नवमुद्वेदि चतुःस्तम्भप्रतिष्ठितम् R. 17. 9.

उद्वेपः Shaking, trembling, excessive tremor.

उद्वेल *a.* [उत्क्रान्तो वेलाम्] 1 Overflowing its banks (as a river); भयमप्रलयोद्वेलादाचख्युर्नैर्ऋतोदधेः R. 10. 34; K. 333. ते ततोऽर्यर्थमुद्वेले स्वनन्त्यौ भृशभीषणे Śiva. B. 24. 57. -2 Transgressing the porper limits. -3 Excessive; K. 138. -लः Growth; Mb. 5. 160. 121.

उद्वेल्ल् 1 P. 1 To shake, wave; Māl. 2, 6; उद्वेल्लद्बालकदली Ratn. 2. -2 To roll or move about, turn round; उद्वेल्लन्ति पुराणचन्दनतरुस्कन्धेषु कुम्भीनसाः U. 2. 29; Mv. 5. 2; Māl. 8. 9.

उद्वेल्लित *p. p.* Shaken, tossed up. -तम् Shaking.

उद्वेष्ट *a.* Investing, surrounding, covering on all sides. -ष्टः 1 Surrounding. -2 Investing or besieging (as a town &c.). -3 Devastating. -4 Overcoming in battle.

उद्वेष्टन *a.* 1 Loosened; कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः R. 7. 6; Ku. 7. 57. -2 Freed from bonds, unfettered, unbound. -नम् 1 The act of surrounding or enclosing. -2 An enclosure, fence. -3 A pain in the buttocks or back of the body; हृदय° convulsive pain in the heart.

उद्वेष्टनीय *a.* To be unbound, unfastened; आद्ये बद्धा विरहदिवसे या शिखा दाम हित्वा, शापस्यान्ते विगलितशुचा तां मयोद्वेष्टनीयाम् Me. 93.

उद्वेष्टयति Den. P. To open, unfasten, untie.

उद्वेष्टित *a.* Surrounded, invested.

उद्व्युदस् 1 P. [उद्-वि-उद्-अस्] To give up wholly or completely; युष्मत्कथामृतानिषेवक उद्व्युदस्येत् Bhāg. 4. 7. 44.

उधस् An udder; see ऊधस्.

उध्रस् 9., 10. P. उध्रंस्नाति, उध्रासयति) 1 To glean or gather little by little at a time. -2 To throw or cast upwards.

उन्द् 7 P. [उनत्ति, उन्दाञ्चकार, औन्दीत्, उन्दितुम्, उत्त-उन्न; P. III. 3. 56] 1 To wet, moisten, bathe; याः पृथिवीं पयसोन्दन्ति. -2 To flow or issue out, spring (as water). -*Caus.* (aor. औन्दिदत्) To wet. -*desid.* (उन्दिदिषति) [cf. L. *unda*].

उन्दनम् Moistening, wetting, Bhāg. 3. 26. 43.

उन्न *p. p.* 1 Wet, wetted, moist. -2 (fig.) Kind, moved to pity.

उन्दरुः, उन्दुरः, उन्दुरुः, उन्दूरुः [उन्द्-उर-उरु वा] A mouse, rat. -Comp. -कर्णी, -कर्णिका the plant Salvinia Cucullata. (Mar. उन्दीरकानी).

उन्नद् 1 P. To roar or bellow aloud, sound, roar (in general); असोढसिंहध्वनिरुन्ननाद Ku. 1. 56; कालमेघ इवोन्नदन् Mb.

उन्नादः 1 Crying out, roar, humming, chirping &c. -2 N. of a son of Kriṣṇa; Bhāg.

उन्नम् 1 P. 1 (*a*) To rise, appear; उन्नम्योन्नम्य लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः Pt. 2. 95. (*b*) To hang over, arise, impend; उन्नमत्यकालदुर्दिनम् Mk. 4, 5 an untimely storm impends; बहलोन्नमदम्बुधराः Māl. 9. 18. (*c*) To rise, ascend, go up (fig. also); उन्नमति नमति वर्षति गर्जति मेघः Mk. 5. नम्रत्वेनोन्नमन्तः Bh. 2. 69. -2 To bend up, raise, elevate, erect; चौरुन्ननामेव दिशः प्रसेदुः Ki. 16. 35. -*Caus.* (नमयति) 1 To bend upwards, raise, erect; मुखमुन्नमय्य Ku. 7. 23; Ś. 3. 25; R. 1. 41. -2 (fig.) To elevate, raise to eminence; उन्नमय बन्धुवर्गम् K. 109.

उन्नत *p. p.* 1 Raised, elevated, uplifted (fig. also); त्रिरुन्नतं स्थाप्य समं शरीरम् Śvet. Up. 2. 8; उपासितगुरुप्रज्ञाभिमानोन्नताः Bh. 3. 24; Śi. 9. 79; नतोन्नतभूमिभागे Ś. 4. 15. -2 High (fig. also), tall, lofty; great, eminent; स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वी क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना R. 1. 14; V. 5. 22; Ki. 5. 15, 14. 23; Pt. 1. 29; °इच्छः R. 6. 71; Śi. 7. 27; °चेतस् *a.* noble-minded; Pt. 1. 122. -3 Projecting, plump, full (as breasts); निबिडोन्नतस्तनम् M. 2. 3; Ṛs. 1. 7. -4 Pleased, in high spirit; समाधाय समृद्धार्थाः कर्मसिद्धिभिरुन्नताः Rām. 5. 61. 5. -तः A boa (अजगर). -तम् 1 Elevation. 2 Ascension, altitude. -Comp. -आनत *a.* elevated and depressed, uneven, high and low; बन्धुरं तून्नतानतम् Ak. -कालः A method of determining the time from the shadow. -कोकिला A kind of musical instrument. -चरण *a.* with uplifted paws, rampant. -नाभि *a.* having a projecting navel, *i. e.* corpulent, fat. -शिरस् *a.* carrying the head high, holding up the head, proud.

उन्नतत्वम् Height, sublimity, majesty; तदेव नैसर्गिकमुन्नतत्वम् R. 5. 37.

उन्नतिः *f.* 1 Elevation, height (fig. also); see उन्नतिमत् below. -2 Exaltation, dignity, rise, prosperity, increase; स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् Pt. 1. 150; ध्वजानामुन्नतिः K. 55; Śi. 16. 22, 72; Bv. 1. 40; महाजनस्य संपर्कः कस्य नोन्नतिकारकः H. 3. v. l.; मान° Bh. 2. 23. -3 Raising. -4 The wife of Garuḍa. -5 N. of a daughter of दक्ष and wife of धर्म. -Comp. -ईशः N. of Garuda (Lord of उन्नति).

उन्नतिमत् *a.* 1 Elevated, projecting, plump (as breasts); सा पीनोन्नतिमत्पयोधरयुगं धत्ते Amaru 34; Śi. 9. 72. –2 High, sublime.

उन्नमनम् 1 Raising, lifting up. –2 Height, elevation.

उन्नमित *p. p.* 1 Raised, lifted up. प्रयत्नोन्नमिता नमत्फणैः K. –2 Heightened, increased, proved to be superior; °उपदेशः M. 3.

उन्नम्र *a.* Erect, upright, lofty, high (fig. also); उन्नम्रताम्रपटमण्डपमण्डितं तत् Śi. 5. 68; °ता erectness, uprightness (of the body).

उन्नामः Raising, lifting up; शतवुद्धिः कृतोन्नामः Pt. 5. 45 lifted up.

उन्नय, –यनम् See under उन्नी.

उन्नस *a.* [उन्नता नासिका यस्य] P. V. 4. 119 Having a prominent nose; सुकपोलोन्नसाननम् Bhāg. 8. 8. 42. उन्नसं दधती वक्त्रम् Bk. 4. 18.

उन्नह् 4 P. 1 To tie up, bind up, fasten round. –2 To draw out, pull out. –3 To come out of, rise from.

उन्नद्ध *p. p.* 1 Tied or bound up, fastened; तेऽस्य मुक्तागुणोन्नद्धं मौलिमन्तर्गतस्रजम् R. 17. 23; 18. 50; Ku. 3. 46. –2 Swelled, increased, heaving; श्वासोन्नद्धपयोधर Gīt. 12. –3 Unbound. –4 Elated, flushed with; वीर्य°, मद°, बल° &c.

उन्नहन Unfettered, unbound; नैवान्यतः परिभवोऽस्य भवेत्कथंचिन्मत्संश्रयस्य विभवोन्नहनस्य नित्यम् Bhāg 11. 1. 4.

उन्नाहः 1 Projection, protuberance; स्तन° Māl. 9; rise; बलाहक° K. 26. –2 Tying up. –3 Excess, abund; नरकस्तमउन्नाहो Bhāg. 11. 19. 43. –4 Impudence, haughtiness; N. –हम् Sour gruel made from the fermentation of rice.

उन्नाभ *a.* 1 Having a projecting navel, corpulent. –भः N. of a king of the Solar race.

उन्नाल *a.* With the stalk prominently appearing; Māl. 9. 13.

उन्निद्र *a.* [उद्गता निद्रा यस्य] 1 Sleepless, awake, without one wink of sleep; तामुन्निद्रामवनिशयनां सौधवातायनस्थः Me. 90; विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः Ś. 6. 5; Mu. 4. 2; Māl. 3. –2 Expanded, full-blown, budded (as lotuses); °अरविन्दम् K. 22; उन्निद्रपुष्पाक्षिसहस्रभाजा Śi. 4. 13, 31; 8. 28. –3 Shining (as the moon). –4 Bristling (as hair).

उन्निद्रकम्, उन्निद्रता *f.* Sleeplessness.

उन्नी 1 P. 1 To lead upwards, bring up; ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयति Kaṭh. 2. 5. 3; ब्रह्मादित्य मुन्नयति Mb. 3. 313. 46. –2 To raise, erect, lift up; (Ā.) दण्डमुन्नयते Sk.; स्वदंष्ट्रयोन्नीतधरो वराहः Bhāg. –3 To bring out of, free from, help, rescue, redeem; रसाया लीलयोन्नीतां उर्वीम् Bhāg. –4 To draw up (as water); वने निपूतं वन उन्नयध्वम् Ṛv. 2. 14. 9. –5 To stroke; straighten out. –6 To lead out or aside, lead away; पुत्रानुन्नय Mb. –7 To press out, extract. –8 To infer, ascertain, guess, conjecture; कथमपि स इत्युन्नेतव्यस्तथापि दृशोः प्रियः U. 3. 22, 1. 29, 6. 26; V. 4; प्रकृतिप्रत्ययार्थैः संकीर्णे लिङ्गमुन्नयेत् Ak. –9 To fill completely. –10 To lead off (in singing), काचित्समं मुकुन्देन स्वरजातीरमिश्रिताः। उन्निन्ये पूजिता तेन प्रीयता साधु साध्विति ॥ Bhāg. 10. 33. 10. –11 To lead aside, separate; दैवेनैकत्र नीतानामुन्नीतानां स्वकर्मभिः Bhāg. 7. 2. 21.

उन्नयः, उन्नायः P. III. 3. 26. अवोदौ नियः 1 Raising, elevating. –2 Height, elevation. –3 Analogy, resemblance. –4 Inference, induction, conclusion. –5 A heap. उन्नायानधिगच्छन्तः प्रद्रावैर्वसुधाश्रुनाम Bk. 7. 37.

उन्नयन *a.* With the eyes raised upwards; पुरुहूतध्वजस्येव तस्योन्नयनपङ्क्तयः R. 4. 3. –नम् 1 Raising, elevating, lifting up. –2 Drawing up water. –3 The vessel out of which a fluid is taken. –4 Leading away, extracting. –5 Making straight, smoothing; सीमन्त°. –6 Deliberation, discussion. –7 Inference; श्रवणादनु पश्चादीक्षा अन्वीक्षा उन्नयनम्.

उन्नायक *a.* 1 Raising, lifting up. –2 What leads to an inference or conclusion.

उन्नेतृ *a.* 1 Raising, leading up. –2 Leading to an inference. *m.* One of the 16 priests at a sacrifice.

उन्नेत्रम् The office of the उन्नेतृ.

उन्नेय *a.* To be inferred or ascertained by analogy; Śivamahimna Stotra 17; परेषामुन्नेयो भवति U.

उन्मज्ज् (मस्ज्) 6 P. To emerge, rise up; वन्यः सरित्तो गज उन्ममज्ज R. 5. 43, 16. 79; उन्ममज्ज शनकैस्तुहिनांशुः Ki. 9. 23; Ś. 7. 8; Śi. 9. 30.

उन्मज्जक *a.* Emerging, rising up. –कः A kind of ascetic; कण्ठदघ्ने जले स्थित्वा तपः कुर्वन् प्रवर्तते। उन्मज्जकः स विज्ञेयस्तापसो लोकपूजितः ॥; दन्तोलूखलिनश्चैव तथैवोन्मज्जकाः परे Rām. 3. 6. 3.

उन्मज्जनम् Emerging, coming out of water. सलिलोन्मज्जनमुज्झति स्फुटम् N. –नः An attendant of Śiva.

उन्मणिः *m.* A gem lying on the surface; अकृष्टपच्यौषध्यो गिरयो बिभ्रदुन्मणीन् Bhāg. 10. 27. 26.

उन्मण्डलम् An imaginery circle going from South to North and meant for measuring the day; the east and west circle; Sūrya.

उन्मथ्, उन्मन्थ् 1., 9. P. 1 To shake up, disturb, excite, stir; pain. –2 To strike, kill, destroy; मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् Pt. 2. 34; धैर्यमुन्मथ्य Māl. 1. 18; विकल्पनिद्रामुन्मथ्य Prab. –3 To tear, cut off, peel off; वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य R. 2. 37. –4 To mix.

उन्मथन *a.* Tearing, disturbing, paining. –नम् 1 Shaking off, throwing off or down. –2 Killing, slaughter; अन्योन्यसूतोन्मथनात् R. 7. 52.

उन्मन्थः 1 Agitation, disturbance. -2 Killing, slaughter. -3 A disease of the outer ear.

उन्मन्थक *a.* 1 Shaking off, agitating, stirring. -2 Throbbing, beating. -कः Inflammation of the outer ear.

उन्मन्थनम् 1 Shaking off, agitating. -2 Killing, slaughter; अन्योन्यसूतोन्मथनादभूताम् R. 7. 52; hurting; मारीचदर्शनं चैव सीतोन्मथनमेव च Rām. 6. 124. 11. -3 Beating (with a stick). -4 Probing, stirring a dart lodged in the body. -5 The instrument used for this purpose. -6 Churning up; कौर्मे धृतोऽद्रिरमृतोन्मथने स्वपृष्ठे Bhāg. 11. 4. 18.

उन्माथ *a.* Destroying or Killing. -थः 1 Torment, pang, deep pain; °वेगाः Māl. 9. 45. -2 Shaking, agitation. -3 Killing, slaughter. -4 A snare or trap; प्रयोजयति चोन्माथं नित्यमस्तं गते रवौ Mb. 12. 138. 23.

उन्माथिन् *a.* 1 Shaking, agitating. -2 Tormenting. excruciating; चिरमविरतोन्माथी (अनङ्गमहाज्वरः) Māl. 9. 10.

उन्मद् 4 P. 1 To be or become mad. -2 To delight, gratify. -*Caus.* (°न्म-न्मा-दयति) 1 To madden, inebriate, render drunk (lit. and fig.); लक्ष्म्योन्मादिताः K. 107; Ki. 4. 16. -2 To excite, agitate; उन्मादयत मरुत उदन्तरिक्ष मादय Av. 6. 130. 4.

उन्मत्त *p. p.* 1 drunk, intoxicated. -2 Insane, frantic, mad; द्वावत्रोन्मत्तौ V. 2; अहो उन्मत्तास्मि संवृत्ता U. 3, 5. 30; Ś. 6; Ms. 9. 79. -3 (*a*) Puffed, elevated. (*b*) Furious, wild; मदोन्मत्तस्य भूपस्य कुञ्जरस्य च गच्छतः Pt. 1. 161; U. 2; Śi. 6. 31. -4 Possessed by a ghost or an evil-spirit; Y. 2. 32; Ms. 3. 161 (वातपित्तश्लेष्मसंनिपातग्रहसंभवेनोपसृष्टः Mitā.). -5 Very great, abnormal. उन्मत्तवेगाः प्लवगा मधुमत्ताश्च हृष्टवत् Rām. 5. 62. 12. -त्तः 1 the thorn apple (धत्तूर); N. of another tree (मुचकुन्द). -2 N. of one of the eight forms of Bhairava. -Comp. -कीर्तिः, -वेशः N. of Śiva. -गङ्गम् N. of a country (where the Gaṅgā roars furiously along). -दर्शन, -रूप *a.* maniac-like, mad in appearance. -प्रलपित *a.* spoken in drunkenness or madness. (-तम्) the words of a madman. -भैरवः A form of Bhairava. °वी A form of Durgā. -लिङ्गिन् *a.* pretending to be mad.

उन्मत्तक *a.* 1 Insane, mad. -2 Drunk, intoxicated.

उन्मद *a.* 1 Intoxicated, drunk; उदीरयामासुरिवोन्मदानाम् R. 2. 9, 16. 54. -2 Mad, furious, extravagant; Śi. 10. 4; उन्मदसारसारवः 12. 44, 77; 16. 59. -3 Causing intoxication, intoxicating; मधुकराङ्गनया मुहुरुन्मदध्वनिभृता निभृताक्षरमुज्जगे Śi. 6. 20. -दः 1 Insanity. -2 Intoxication, ecstacy; कृतमनुकृतवत्य उन्मदान्धाः प्रकृतिमगन्किल यस्य गोपवध्वः Bhāg. 1. 9. 40.

उन्मदन *a.* [उद्भूतो-मदनोऽस्य] Affected or inflamed with love; तदाप्रभृत्युन्मदना बभूव Ku. 5. 55.

उन्मदिष्णु *a.* 1 Mad, insane. -2 Intoxicated, drunk. -3 In rut (as an elephant); श्यामाङ्गिपा यन्तृभिरुन्मदिष्णवः कथंचिदारादपथेन निन्यिरे Śi. 12. 28.

उन्माद *a.* 1 Mad, insane. -2 Extravagant. -दः 1 Madness, insanity; अहो उन्मादः U. 3; Māl. 9. -2 Intense passion, intoxication or extravagance of love; Māl. 3, 2. 11; वीररसोन्मादः Mv. 2. 22 rapturous joy. -3 Lunacy, mania (considered as a disease of the mind); मदयन्त्युद्धता दोषा यस्मादुन्मार्गमाश्रिताः। मानसोऽयमतो व्याधिरुन्माद इति कीर्तितः॥ Suśr. -4 (In Rhet.) Madness considered as one of the 33 subordinate feelings; चित्तसंमोह उन्मादः कामशोकभयादिभिः S. D. 3; or according to R. G. विप्रलम्भमहापत्तिपरमानन्दादिजन्माऽन्यस्मिन्नन्यावभास उन्मादः. -5 Bloom; उन्मादं वीक्ष्य पद्मानाम् S. D. 2. -6 A kind of पिशाच; Bhāg. 2. 10. 39.

उन्मादकः N. of the plant धत्तूर.

उन्मादन *a.* Maddening, exciting, intoxicating. -नः One of the five arrows of Cupid.

उन्मादयितृ *a.* Intoxicating, enrapturing; Ś. 1.

उन्मादिन् *a.* Mad, intoxicated. उन्मादिनो मातुलपुत्रकस्य कथं सहामो वनकण्टकित्वम् Udb.

उन्मादुक *a.* Fond of drinking (Ved.).

उन्मनस्, -नस्क *a.* [उद्भ्रान्तं मनोऽस्य] 1 Excited or disturbed in mind, perplexed, agitated, uneasy; उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टितान्यस्मरन्नपि बभूव राघवः R. 11. 22; Ki. 14. 45. -2 Regretting, repining for a lost or departed friend. -3 Anxious, eager, impatient; गन्तुं पावकमुन्मनस्तदभवत् Bh. 2. 75. -4 Proud (मनस्विन्); मुदमायातु नितान्तमुन्मनाः Śi. 16. 3 (where it also means "anxious").

उन्मनायते Den. Ā., **उन्मनीभू** 1 P. To become excited or disturbed in mind, be uneasy, regret; अस्मद्विना मा भृशमुन्मनीभूः Ki. 3. 39.

उन्मनी अस् 1 To become perplexed, excited. -2 To become absent-minded; Kāśi. on P. V. 4. 51. -3 To be one with god.

उन्मनीकृ 8 U. To make excited, disturb; तमृतुगणः क्षणमुन्मनीचकार Ki. 10. 37.

उन्मनीसृ To be excited, disturbed.

उन्मनीभावः Absence of mind; यदा यात्युन्मनीभावम् Brahmamet. Up. 4.

उन्मयूख *a.* Shining, radiant; प्राप्येन्द्रनीलं किमुतोन्मयूखम् R. 16. 69.

उन्मर्दनम् 1 Rubbing, kneading. -2 A fragrant essence used for the purpose of rubbing. -3 Act of purifying air.

उन्मा Ved. A measure.

उन्मानम् 1 Weighing, measuring upwards; ऊर्ध्वमानं किलोन्मानम्; Mbh. V. 1. 19 Vart. -2 A measure of size or quantity. -3 Price. -4 Measurement of thickness or diameter.

उन्मित *a.* Measured.

उन्मितिः *f.* Measure; price.

उन्मेय *a.* To be weighed; what is weighed. **-यम्** Weight, burden.

उन्मार्ग *a.* [उत्क्रान्तः मार्गात्] Going to a wrong path. **-र्गः** 1 A wrong road, deviation from the right road (fig. also); नित्यमुन्मार्गगामिनाम् Pt. 1. -2 An improper conduct, evil course, moral turpitude; उन्मार्गप्रस्थितानि इन्द्रियाणि K. 155; °प्रवर्तकः 103. **-र्गम्** *ind.* Astray, by a wrong way; उन्मार्गं गच्छतः मदोन्मत्तस्य भूपस्य Pt. 1. 161. **-Comp. -गत** *a.* going wrong. **-गमनम्** following evil courses. **-गामिन्, -वर्तिन्** *a.* going wrong, erring, taking a wrong road.

उन्मार्गिन् *a.* Going astray; finding an outlet (as water).

उन्मालकम् The offer of a gift as a mark of complete gratification. शरीरं उन्मालकायेव निजं मुमोच; Śrikanṭhacharitam 1. 3.

उन्मिश्र *a.* Mixed with, variegated.

उन्मिष् 6 P. 1 To open the eyes; उन्मिमेष तदा मुनिः Bhāg; Bg. 5. 9; Dk. 111. -2 To open (as the eyes); प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने Ku. 4. 2. -3 To open, bloom, be expanded (as lotuses); उन्मिषद्दलपल्लव K. 22. -4 To rise, peep up (as stars); उन्मिषत्सु ग्रहग्रामणीषु K. 176. -5 To shine, glitter, flash; as तेजस् -6 To arise, originate; उन्मिषद्रोमहर्ष, उन्मिषत्तोषम् &c.

उन्मिष *a.* Blown, opened. **-षः** Opening of the eyes.

उन्मिषित *p. p.* Opened (as eyes), blown, expanded &c. **-तम्** 1 A look, glance; व्यलोकयन्नुन्मिषितैस्तडिन्मयैः Ku. 5. 25; K. 72. -2 Opening; तद्वल्गुना युगपदुन्मिषितेन तावत् R. 5. 68.

उन्मेषः, -षणम् 1 Opening (of the eyes), winking, twinkling (of the eyes); प्रत्यग्रोन्मेषजिह्मा Mu. 3. 21. -2 Blowing, opening, expansion; उन्मेषं यो मम न सहते जातिवैरी निशायाम् K. P. 10; दीर्घिकाकमलोन्मेषः Ku. 2. 33. -3 Light, flash, brilliancy; सतां प्रज्ञोन्मेषः Bh. 2. 114 light or flash; विद्युदुन्मेषदृष्टिम् Me. 83. -4 Awakening, rising, becoming visible, manifestation; ज्ञान° Śanti. 3. 13. -5 The act of increasing, supporting, making strong; addition, expansion; इतिहासपुराणानामुन्मेषं निर्मितं च यत् Mb. 1. 1. 63.

उन्मेषिन् *a.* Flying about, glittering about; उन्मेषिचाषच्छदः Māl. 6. 5.

उन्मील् 1 P. 1 To open (as the eyes); उदमीलीच्च लोचने Bk. 15. 102; 16. 8. -2 To be awakened or roused, be excited; उन्मिमील विशदं विषमेषुः Śi. 10. 72; Bk. 1. 33. -3 To expand, blow (as lotuses); सरोभिरुन्मीलितपद्मलोचनैः Ki. 4. 3; Māl. 1. 38, 9. 15. -4 To be diffused or spread, cluster round; प्रान्तोन्मीलन्मनोहरकुन्तलैः U. 1. 20; उन्मीलन्मधुगन्ध Gīt. 1. -5 To appear, become manifest; खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलोक्यमुन्मीलति Prab. 1. 2. -6 To break forth, burst out; U. 4. -*Caus.* 1 To open (eyes, lotuses &c.); तदेतदुन्मीलय चक्षुरायतम् V. 1. 6; Mk. 1. 33. -2 To display, show; त्वयाद्य साधुतोन्मीलिता.

उन्मीलः, -लनम् 1 Opening (of the eyes), awaking; ज्ञानाञ्जनशलाकाभिर्नेत्रोन्मीलनकारकः Mb. -2 Unfolding, opening (in general); प्रियागुणसहस्राणामेकोन्मीलनपेशलः U. 6. 34. -3 Touching up, painting; आलेख्य° K. 267. -4 Expanding, blowing. -5 Action, working; परं निर्वेदमागम्य न हि नोन्मीलनं क्षमम् Rām. 4. 49. 8.

उन्मीलित *p. p.* 1 Opened; अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया। चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै पाणिनये नमः ॥ Śik. 58; Ki. 16. 12. -2 Blown, expanded; ते चोन्मीलितमालतीसुरभयः प्रौढाः कदम्बानिलाः; K. P. 1; awakened; झटित्युन्मीलितप्रज्ञम् Mv. 1. 48; K. 110. -3 Touched up, painted; उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रम् Ku. 1. 32. **-तम्** (In Rhet.) An open reference (to anything).

उन्मुख *a.* (**-खी** *f.*) [उद्-ऊर्ध्वं मुखं यस्य] 1 Raising the face, looking up; °दर्शन looking upwards; अद्रेः शृङ्गं हरति पवनः किंस्विदित्युन्मुखीभिः Me. 14, 105; R. 1. 39, 11. 26; आश्रम° 1. 53. -2 Ready, intent on, on the point of, about to, prepared for; तमरण्यसमाश्रयोन्मुखम् R. 8. 12 about to retire to the woods; 16. 9, 3. 12; उदयोन्मुखचन्द्रिका M. 5. 7; भेदोन्मुखम् V. 2. 7; Ku. 6. 48. -3 Eager, waiting for, expecting, looking up to; तस्मिन् संयमिनामाद्ये जाते परिणयोन्मुखे Ku. 6. 34; लक्ष्मीरिव गुणोन्मुखी R. 12. 26, 6. 21, 11. 23. -4 Sounding, speaking or making a sound; परभृतोन्मुखी Ku. 6. 2 speaking through the cuckoo. -5 Coming from the mouth (मुखोत्पन्न); यस्त्वन्मुखत्वाद्वर्णानां मुख्योऽभूद् ब्राह्मणो गुरुः Bhāg. 3. 6. 30.

उन्मुखता 1 The state of having the face raised. -2 The state of expectancy; Ks.

उन्मुखर *a.* Loud-sounding, noisy.

उन्मुच् 6 U. 1 To unfasten, pull off; उन्मुच्य सूत्रेण विनैव हाराः R. 6. 28; take off (clothes &c.); आत्मकण्ठादुन्मुच्य K. 147, 67; Bk. 3. 22. -2 To loosen, liberate, free from (as a bond); ऋणमुन्मुच्य देवानाम् Mb.; open (as a letter); लेखमुन्मुच्य Raj. T. 3. 235; K. 221. -3 To raise, elevate, send forth (as sound); आर्तनादो हि यः पौरैरुन्मुक्तः Rām. -4 To fling, hurl (as a missile). -*Caus.* 1 To extricate, loosen, free; उन्मोच्य सोऽपि निपुणः Mv. 6. 46. -2 To deliver.

उन्मुक्त *p. p.* Pulled off, loosened &c.; °कण्ठम् bitterly.

उन्मोचनम् Unfastening, loosening. **-Comp. -प्रमोचनम्** (du.) unfastening completely; उन्मोचनप्रमोचने उभे वाचा वदामि ते Av. 5. 30. 2-4.

उन्मुद्र *a.* [उद्गता मुद्रा यस्मात्] 1 Unsealed. -2 Opened, blown, expanded (as a flower).

उन्मुग्ध *a.* 1 Confounded, confused. -2 Silly, stupid. या पूर्वा सोत्तरास्य उन्मुग्धस्य सोयं पूर्वोत्तर उन्मुग्धः Mbh. 1. 1. 28.

उन्मूल् 10 P. To eradicate, pluck up by the roots, exterminate; समूलमुन्मूलयतीव मे मनः Ki. 1. 41; उन्मूलिता हलधरेण पदावघातैः Udb.

उन्मूल *a.* Plucked, destroyed. तमिमं शैलमुन्मूलं करोमि तव गोपते Rām. 7. 16. 23.

उन्मूलनम् 1 Plucking up by the roots, eradication, destroying, uprooting; न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः R. 2. 34.

उन्मृज् 2 P. 1 To rub or wipe off, clean by washing; त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेत् Y. 1. 20. -2 To efface, blot out, obliterate. यौ ते मातोन्ममार्ज जाताया: पतिवेदनौ Av. 8. 6. 1. -3 To receive, accept (Ved.); उद् राधो गव्यं मृजे Rv. 5. 52. 17.

उन्मार्जनम् Rubbing, wiping off, removing; मनःशल्य° Dk. 161.

उन्मृजावमृजा Repeatedly rubbing up and down. P. II. 1. 72.

उन्मृष्ट *p. p.* Blotted out, effaced, cleared, removed, wiped off; स तौ कुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदौ R. 15. 32; Y. 2. 91.

उन्मृद् 9 P. To rub, to do massage.

उन्मर्दनम् A rubbing down of the sacrificer with sweet-smelling substances before sprinkling him with fat. cf. सर्वसुरभ्युन्मर्दनं भवति Śat. Br. 12. 8. 3. 16. and Sāyaṇa says उन्मर्दनं उद्वर्तनं भवति। (For details read Dr. Gode's paper on, 'Massage in Ancient and Medieval India', Annals of Bhandarkar Oriental Research Institute XXXVI, parts I-II, pp. 85. 113).

उन्मेदा *f.* Corpulence, fatness.

उप *ind.* 1 As a prefix to verbs and nouns it expresses towards, near to, by the side of, with, under, down (opp. अप). According to G. M. the following are its senses :—उप सामीप्यसामर्थ्यव्याप्त्याचार्यकृतिमृतिदोषदानक्रियावीप्सारम्भाध्ययनपूजनेषु :— (1) nearness, contiguity उपविशति, उपगच्छति goes near; (2) power, ability उपकरोति; (3) pervasion उपकीर्ण; (4) advice, instructing as by a teachar उपदिशति, उपदेश; (5) death, extinction, उपरत; (6) defect, fault उपघात; (7) giving उपनयति, उपहरति; (8) action, effort उप त्वानेष्ये; (9) beginning, commencement उपक्रमते, उपक्रम; (10) study उपाध्यायः; (11) reverence, worship उपस्थानम्, उपचरति पितरं पुत्रः. It is also said to have the senses of disease, ornament, command, reproof, killing, wish, resemblance &c. -2 As unconnected with verbs and prefixed to nouns, it expresses direction towards, nearness, resemblance, relationship, contiguity in space, number, time, degree &c., but generally involving the idea of subordination or inferiority; उपकनिष्ठिका the finger next to the little finger; उपपुराणम् a secondary Purāṇa; उपगुरुः an assistant master; उपाध्यक्षः a vice-president. It usually, however, forms Avyayī. comp. in these senses; उपगङ्गम् = गङ्गायाः समीपे; उपकूलम्, °वनम् &c.; these are again compounded with other words; उपकूपजलाशयः; उपकण्ठनिवासिनी. Prefixed to proper nouns it means a 'younger brother'; उपेन्द्रः. -3 With numerals it forms संख्याबहुव्रीहि and means 'nearly', 'almost'; उपत्रिंशाः nearly thirty; उपविंशाः about twenty &c. -4 As a separable preposition (*a*) with acc. when it means inferiority उपोऽधिके च (P. I. 4. 87) उपहरिं सुराः Sk. the gods are under *i. e.* are inferior to Hari; शक्रादय उपाच्युतम् Vop. (*b*) With loc. it expresses (1) over, above, superior to; उपनिष्के कार्षापणम्, उपपरार्धे हरेर्गुणाः; (2) addition; (3) near to, towards, in the direction of, under; (4) at, on, upon; (5) upto, in, above; *e. g.* उप सानुषु on or above the peaks; वयो न वसतीरुप; or sometimes (*c*) with the instr.; with, at the same time with, according to. -5 As a separable adverb it is rarely used in the senses of further, moreover. उपासनेऽधिके हीने सादृश्यप्रतियत्नयोः। तद्योगव्याप्तिपूजासु शक्त्यावारम्भदानयोः॥ दक्षिणाचार्यकरणदोषाख्यानात्ययेषु च। [cf. Gr. *hupo*; L. *sub*; Goth. *up*; Germ. *ob*.].

उपकक्ष *a.* Ved. Reaching to the shoulder; आदघ्नास उपकक्षास उ त्वे Rv. 10. 71. 7. -क्षम् The hair under the armpit; Gopath. Br. 1. 3. 9.

उपकण्ठ *a.* Near, proximate. -ण्ठः; -ण्ठम् 1 Proximity, vicinity, neighbourhood; प्राप तालीवनश्याममुपकण्ठं महोदधेः R. 4. 34; 13. 48; Ku. 7. 51; Māl. 9. 2; आकृष्य चापं श्रवणोपकण्ठे Ś. 3. 5. to the very ear. तस्योपकण्ठे घननीलकण्ठः Ku. -2 Space near a village or its boundary. -3 One of a horse's paces. -*ind.* 1 Upon the neck, near the throat; प्रेम्णोपकण्ठं मुहुरङ्कभाजः Śi. 3. 36. -2 In the vicinity of, near.

उपकथा A short story or tale.

उपकनिष्ठिका [उपगता कनिष्ठिकाम्] The finger next to the little finger, the last but one finger (अनामिका); Śik. 44.

उपकन्या The friend of one's daughter; P. VI. 2. 194; °पुरम् near the woman's apartments.

उपकर्ण 10 U. To hear; शितिकण्ठैरुपकर्णयाम्बभूवे Śi. 20. 5.

उपकर्णम् *ind.* Close to the ear, into the ear.

उपकर्णनम् Hearing.

उपकर्णिका Rumour, report.

उपकर्मन् *n.* A rite in which the head of the boy (बटुः) is smelt at the उपनयन ceremony; जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि Mb. 12. 266. 16.

उपकल्पः An ornament, तपनीयोपकल्पम् Bhāg. 3. 18. 9.

उपकान्तः A class of six-storeyed buildings (Mānasāra 24. 16.).

उपकालिका Smaller variety of cardamom, or Fennel-flower-seed, Nigella Indica (Mar. काळें जिरें).

उपकिरण See under उपकृ.

उपकीचकः 1 A relation or follower of Kīchaka. -2 The army of Virāṭa under Kīchaka. -3 A sub-branch of a Bamboo tree; cf. the paronomastic quotation विराटनगरे राजन् कीचकादुपकीचकम् (where विराट can be separated as विः + आट, meaning a bird wandered).

उपकुञ्चिः, -ञ्चिका 1 The plant Nigella Indica (कृष्णजीरक). -2 Small cardamom.

उपकुम्भ *a.* 1 Near, proximate. -2 Solitary, retired, secluded. **-म्भम्** *ind.* Near a jar.

उपकुल्या 1 The plant Piper Longum (Mar. पिंपळी). -2 A canal, trench.

उपकुशः Gum-boil; a disease of the mouth.

उपकूज् 1 P. To fill with cooing.

उपकूजित *p. p.* Made to resound (with cooing). **-तम्** Filling with cooing.

उपकूपम्, -पे *ind.* Near a well; °जलाशयः a trough near a well for watering cattle; also **-पः** A small cistern made of stone (Mar. टांकें, डोणी).

उपकूलम् *ind.* On the shore; उपकूलं स कालिन्द्याः पुरीं पौरुषभूषणः (निर्ममे) R. 15. 28.

उपकृ 8 U. (*a*) उपकरोति-कुरुते. 1 To place or bring near, furnish or provide with, do or render; किं ते भूयः प्रियमुपकरोतु पाकशासनः V. 5; Ms. 2. 149, 245; 5. 32. -2 To assist, serve, befriend, oblige, favour, benefit, help; प्राणैरप्युपकुर्वते Pt. 1. 83; Bk. 8. 18; (oft. with gen. of person); सा लक्ष्मीरुपकुरुते यया परेषाम् Ki. 7. 28, 8. 13; आत्मनश्चोपकर्तुम् Me. 103; Śi. 20. 74; K. 174; न हि दीपौ परस्परस्योपकुरुतः Ś. B.; sometimes with loc. also; Ms. 8. 394. -3 To foster, take care of. -4 To render homage, serve, wait or attend upon (with acc.), हरिमुपकुरुते Sk. -5 To begin, set about anything (with dat.). -6 To subdue, overcome. *(b)* उपस्करोति, -स्कुरुते. 1 To add, supply (वाक्याध्याहारे); उपस्कृतं ब्रूते P. VI. 1. 139. Sk. -2 To provide or furnish with; सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतः Bhāg. -3 To attend or wait on, serve. -4 To adorn, decorate, elaborate, refine, polish, prepare, perfect; राजतं चानुपस्कृतम् Ms. 5. 112; उपस्कृता कन्या Sk.; श्लाघ्योपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः Bh. 2. 15. -5 (*a*) To care for, take care of (with acc. of person); P. I. 3. 32, VI. 1. 139. (*b*) To make efforts (with gen. of thing); एधोदकस्योपस्कुरुते, मा कस्यचिदुपस्कृथाः Bk. 8. 19, 119. -6 To furnish badly, deform; मांसं यच्चानुपस्कृतम् Ms. 3. 257. -7 To corrupt, defile, censure; एषोऽनुपस्कृतः प्रोक्तो योधधर्मः सनातनः 7. 98. -8 To bring or call together; उपस्कृता ब्राह्मणाः (= समुदिताः Sk.).

उपकर्या A palace. also उपकार्या.

उपकरणम् 1 Doing service or favour, helping, assisting. -2 Material, implement, instrument, means; यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं स्यात् Bri. Up. 2. 4. 2.; स्वेषूपकरणेषु U. 5; °द्रव्यम् Mk. 3; उपकरणीभावमायाति U. 3. 3 serve as helping instruments, or assistants; परोपकारोपकरणं शरीरम् K. 207; so स्नान° bathing materials; Pt. 1; व्यायाम° athletic materials; आत्मा परोपकरणीकृतः H. 2. 24; K. 80, 102, 198, 204; Y. 2. 276, Ms. 9. 270. -3 An engine, machine, apparatus, paraphernalia (in general). -4 Means of subsistence, anything supporting life. -5 A means or expedient; कर्म°, वेद°, यज्ञ° &c. -6 Fabricating, composing, elaborating. -7 The insignia of royalty. -8 The attendants of a king. -Comp. **-अर्थ** *a.* Suitable, requisite.

उपकर्तृ *a.* One who does a service or favour, useful, friendly; आपत्सूपकर्ता Dk. 160; हीनान्यनुपकर्तॄणि प्रवृद्धानि विकुर्वते R. 17. 58; उपकर्त्री रसादीनाम् S. D. 624; Śi. 2. 37.

उपकारः 1 Service, help, assistance, favour, kindness, obligation (opp. अपकार); अशक्यो द्रव्यपदार्थिकेन द्रव्यस्य गुणकृत उपकारः प्रतिज्ञातुम् Mbh. on P. II. 1. 1. उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः Śi. 2. 37; शाम्येत्प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः Ku. 2. 40, 3. 73; Y. 3. 284; Pt. 1. 22; उपकारे वृत् to be of service or useful (to another); -2 Preparation. -3 Ornament, decoration. -4 Particularly, flowers, garlands &c. suspended at gate-ways as embellishments on festive occasions. **-री** 1 A royal tent, palace. -2 Caravansera.

उपकारक *a.* Doing service or favour, helping, contributing to, assisting, productive (of good results); उपकारकमायतेर्भृशम् Ki. 2. 43.

उपकारिका (also **उपकारी**) 1 Protectress, a female assistant. -2 A palace. -3 A tent, a caravansera. -4 A kind of cake.

उपकारिन् *a.* Helping, serving, beneficial &c.; subservient, benefactor.

उपकार्य *a.* 1 Deserving assistance or favour, fit to be assisted. **-र्या** A royal house, palace; रम्यां रघुप्रतिनिधिः स नवोपकार्यां बाल्यात्परामिव दशां मदनोऽध्युवास R. 5. 63; a royal tent; तस्योपकार्यारचितोपचाराः 5. 41. 11. 93, 13. 79, 16. 55, 73.

उपकुर्वाण *a.* Doing service &c. **-णः** A Brāhmaṇa in a state of pupilage (ब्रह्मचारिन्) who wishes to pass on to the state of a house-holder (गृहस्थ).

उपकृत *p. p.* Assisted, benefited, served &c. **-तम्** Aid, favour, obligation; गता नाशं तारा उपकृतमसाधाविव जने Mk. 5. 25.

उपकृतिः *f.*, **उपक्रिया** Favour, obligation.

उपकॄ 6. P. To bestrew, scatter or throw down, scatter or pour upon; रत्नोपकीर्णां वसुधाम् Mb. -2 (उपस्कॄ) (*a*) To cut up, split, lop. (*b*) To hurt, strike.

उपकिरणम् 1 Scattering or throwing over, covering up; burying. -2 Pervasion. -*ind.* Near the rays.

उपकीर्ण *a.* Covered, strewed with; पुष्पोपकीर्णानि महाचलस्य (शृङ्गाणि) Mb. 3. 164. 4.

उपक्लृप् 1 Ā. 1 To be fit for; तत्रेदमुपकल्पते Bhāg. -2 To be prepared or ready (at hand); आसनेषूपक्लृप्तेषु Ms. 3. 208, 8. 333. -3 To result in, serve as, lead to (with dat.); वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षय्यायोपकल्पते Ms. 3. 202. -4 To become, take a (particular) form or shape. -*Caus.* 1 To prepare, get ready, equip; रथम् Ve. 2. -2 To appoint, assign, allot; उपकल्पितं पशुम् Pt. 1; U. 2; Y. 1. 109. -3 To vow, promise; देवतोपकल्पित Pt. 4. -4 To set up, exhibit; र्शनं मनिरुपकल्पिता विनृण्णा Bhāg. 1. 9. 32. -5 To render (homage), communicate. -6 To bring near, fetch. -7 To assume, take.

उपकल्पः An appurtenance; Bhāg.

उपकल्पनम्, -ना 1 Preparation; एवं विज्ञाय मतिमान् भोजनस्योपकल्पनाम् Suśr. -2 Fabricating, making &c.

उपकल्पित *p. p.* 1 Prepared, made &c. -2 Secondary, substituted.

उपक्लृप्त *p. p.* 1 Brought near, at hand. -2 Ready, prepared. -3 Fitted for, adapted to. -4 Formed, produced.

उपकोशा N. of a daughter of उपवर्ष and wife of वररुचि Ks.

उपक्रम् 1 Ā., 4 P. 1 To go near, approach, come to, advance towards; राज्ञस्तस्याज्ञया देवी वसिष्ठमुपचक्रमे Mb.; Bk. 8. 25. कुमारं विविधैस्तैस्तैरुपचक्रमिरे नयैः Bu. Ch. 4. 53. -2 To do, perform, set about; यथोक्तं निपुणमुपक्रान्तवान् Dk. 120; माधवसमक्षमुत्तरमुपक्रमिष्ये Māl. 3, 2. 7; Y. 3. 200. -3 To begin, commence (with inf. or dat.); (Ātm.); प्रसभं वक्तुमुपक्रमेत कः Ki. 2. 28; प्रतिग्रहीतुम् ... त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च Ku. 3. 66; R. 17. 13. -4 To go against, attack, assail, उपचक्रमाते वाग्भिः Rām. -5 To make advances (of love) to; सर्वोपायैरुपक्रम्य सीताम् Rām. win over; Dk. 65. -6 To step over, stride, traverse. -7 To treat, act towards, attend on (as a physician). cure or heal (as wounds); यत्नादुपक्रम्यताम् Ś. 3. v. l; सर्वथोपक्रान्तः Dk. 68; °व्रणा 75.

उपक्रन्तृ A beginner, one who undertakes; प्रक्रन्ता उपक्रन्ता Mbh. on P. VII. 2. 36.

उपक्रमः 1 Beginning, commencement; रामोपक्रममाचख्यौ रक्षःपरिभवं नवम् R. 12. 42 begun by Rāma; किमुपक्रमो रावणः Mv. 2. -2 Approach, advance; साहस° forcible advance Māl. 7; so योषितः सुकुमारोपक्रमाः *ibid.* -3 An undertaking, work, enterprize. -4 A plan, contrivance, means, expedient, stratagem, remedy; सामादिभिरुपक्रमैः Ms. 7. 107, 159; M. 3; R. 18. 15; Y. 1. 345; Śi. 20. 76. -5 Attendance on a patient, treatment, practice of medicine, physicking. -6 A test of honesty, trying the fidelity of a friend &c.; see उपधा. -7 A kind of ceremony preparatory to reading the Vedas. -8 Heroism, Courage. -9 Flight. -10 Behaviour, action; यद्यप्यकृतकन्यानामीदृशः स्यादुपक्रमः Rām. 5. 64. 30. -11 The rim of a wheel; Hch.

उपक्रमणम् 1 Approaching. -2 Undertaking. -3 Commencement. -4 (Medic.) Treatment, physicking.

उपक्रमणिका A preface, introduction.

उपक्रमणीय *a.* 1 To be gone to, approached, commenced &c. -2 Relating to the attendance (on a patient). -यम् A work on medicine.

उपक्रमितव्य, उपक्रम्य *pot. p.* 1 To be commenced or undertaken. -2 Curable; अनुपक्रम्य आतङ्कः V. 2.

उपक्रमितृ *a.* (P. VII. 2. 36.) One who begins &c.

उपक्रान्त *a.* 1 Commenced, undertaken. -2 Approached. -3 Treated, attended on.

उपक्रीडा A play-ground, a place for playing.

उपक्रुश् 1 P. To blame, chide, revile. -*Caus.* To cause to cry, lament.

उपक्रोशः, -शनम् Censure, reproach, ignominy; प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा R. 2. 53; वाक्संतक्षणैर्लोकोपक्रोशनैः Dk. 41. 60.

उपक्रोष्टृ *a.* Censuring, blaming. *m.* An ass (braying aloud).

उपक (क्वा) णः [उप-क्वण्-शब्दे, अप्-घञ् वा] The sound of a lute or of Kinnaras.

उपक्वसः Ved. A kind of worm or insect, नर्दं है पतङ्ग है जभ्य हा उपक्वस Av. 6. 50. 2.

उपक्षि 1 P. or *pass.* 1 To waste away, decay, be exhausted, disappear. -2 (2, 6. P.) To dwell near (Ved.).

उपक्षय *a.* Decayed, wasted. -यः 1 Waste, decay, loss. -2 Expenditure. -3 N. of Śiva; Mb. 12. -यम् *ind.* Near the abode.

उपक्षित् *a.* Ved. 1 Dwelling near. -2 Clinging or attached to; उपक्षितो वया इव Rv. 8. 19. 33.

उपक्षीण *p. p.* 1 Decayed, exhausted, consumed. -2 Disappeared; vanished. -3 Powerless.

उपक्षेतृ *a.* One who draws near; or one who dwells near, attached to (उपक्षेतारस्तव) सुप्रणीते Rv. 3. 1. 16.

उपक्षिप् 6 P. 1 To throw at, cast on, hurl against; वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्रमुपक्षिपतः Māl. 5. 31; to direct; त्वयि उपाक्षिप्त आत्मा M. 2; to entrust, assign; M. 3. -2 To

insult, upbraid, accuse, charge with; परस्परं वाग्भिरुपक्षिपन्ति Rām. -3 To throw out (a hint), hint, indicate, put forth, adduce; छद्मं कार्यमुपक्षिपन्ति Mk. 9. 3; इति उपक्षिप्तमनेन Mu. 1; Māl. 1. -4 To throw down. -5 To commence, introduce, set on foot, begin; उपक्षिप्तमनेन किमपि Mu. 1; K. 162; Dk. 59; उपक्षिप्तो भित्तिबन्धः M. 5.

उपक्षेपः 1 Throwing at, hurling. -2 Mention, allusion, hint, suggestion; कार्योपक्षेपमादौ तनुमपि रचयन् Mu. 1. 3; दारुणः खलूपक्षेपः पापस्य Ve. 5. -3 A threat, specific mention or charge; कर्णनाशाच्छेदोपक्षेपभीषिताभ्याम् Dk. 61. -4 Commencement; उपाय° M. 3. -5 Poetical or figurative style in composition (Wilson).

उपक्षेपक *a.* Alluding, suggesting.

उपक्षेपणम् 1 Throwing or casting down. -2 Accusing; Charging; °धर्मः = शूद्रस्वामिकामात्रस्य पाकार्थं ब्राह्मणगृहे समर्पणम् Śabdak. -3 Disregard, negligence; उपक्षेपणजोऽधर्मः सुमहान्स्यान्महीपतेः Mb. 1. 213. 16.

उपखिलम् Supplement to a supplement, sub-supplement.

उपगण *a.* Forming a small or subordinate class. -णः 1 A small or subordinate class. -2 A small number less than a troop.

उपगन्धः Perfume, scent.

उपगम् 1 P. 1 To go to, approach; attain, reach (fig. also), arrive at, visit; शशिनमुपगतेयं कौमुदी मेघमुक्तम् R. 6. 85; so दैवादुपगतं तृणम् Pt. 4; पदमुपगता Bh. 2. 10; Bk. 1. 1; तदुपगतम् Mu. 5 duly received. -2 To enter into, penetrate; अवलम्ब्य जालकमुखोपगतानुदितस्थिरेन्दुकिरणान्मदनः Śi. 9. 39. -3 To undergo, suffer; तमो घोरमुपागतम् Rām. -4 To go to the state of, attain, acquire; तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम् Ku. 1. 8; प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ Śi. 9. 6; so निद्रावशम्, हर्षम्, तृप्तिम्, शान्तिम्, विषादम् &c. -5 To approach a woman (for sexual intercourse); सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति Ms. 3. 34, 4. 40. -6 To come upon, attack. -7 To occur, happen, present itself; कस्यात्यन्तं सुखमुपगतम् Me. 109. v. l. -8 To undertake, begin. -9 To suffer, share in. -10 To admit, agree to, consent, allow; वेदान्तोपगतं फलम् Ms. 2. 160. -11 To worship; सहपत्न्या विशालाक्ष्या नारायणमुपागमत् Rām. 2. 6. 1. -*Caus.* To cause to come near or approach.

उपग *a.* (At the end of comp. only) 1 Approaching, following, joining. -2 Receiving; ओषधयः फलपाकान्ता बहुपुष्पफलोपगाः Ms. 1. 46; Śi. 16. 68. -3 Fit for, conducive; Mb. -4 Covered (as a female).

उपगत *p. p.* 1 Gone to, approached, arrived. -2 Occurred, happened. -3 Near, at hand. -4 Got, obtained. -5 Undergone, experienced. -6 Furnished with; (सहित, युक्त); जहार स शिरस्त्राणं कुण्डलोपगतं शिरः Rām. 6. 97. 32. -7 Gone to, become. -8 Promised, agreed. -9 Passed away, dead. -10 Feeling, suffering (actively used). -तम् 1 Wealth acquired. -2 Receipt; धनी वोपगतं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् Y. 2. 93.

उपगतिः *f.* 1 Approach, going near; करुद्धनीव दयितोपगतौ Śi. 9. 75. -2 Knowledge, acquaintance. -3 Acceptance, receipt. -4 Attainment, acquirement.

उपगन्तृ *a.* 1 Approaching. -2 Getting, acquiring. -3 Knowing. -4 Accepting, receiving.

उपगमः, -मनम् 1 Going to, drawing towards, approach; सीमन्ने च त्वदुपगमजं यत्र नीपं वधूनाम् Me. 67 your advent; व्यावर्तनान्योपगमात्कुमारी R. 6. 69, 9. 50. -2 Knowledge, acquaintance. -3 Attainment, acquiring; विश्रम्भोपगमादभिन्नगतयः Ś. 1. 14. -4 Intercourse (as of the sexes). -5 Society, company; न पुनरधमानामुपगमः H. 1. 117. -6 Undergoing, suffering, feeling. -7 Acceptance, receipt. -8 An agreement, promise. -9 A particular high number. -10 -नम् Assumption, accepting, taking up; अप्राप्तस्य हि प्रापणमुपगमनम् । ŚB. on MS. 12. 1. 21. -11 Performing, observing (आचरण); चकार सन्ध्योपगमादि सत्तमः Bhāg. 10. 70. 6.

उपगामिन् *a.* Coming near; Ks.

उपजिगमिषु *a.* Wishing or desiring to go near; नीचैर्वास्यत्युपजिगमिषोर्देवपूर्वं गिरिं ते Me. 44.

उपगाह् P. To penetrate or force one's way into.

उपगिरि, -रम् *ind.* [गिरेश्च सेनकस्य P. V. 4. 112] Near a mountain. -रिः N. of a country situated near a mountain in the north.

उपगु *ind.* Near a cow. -गुः A cowherd.

उपगुप्त *a.* Hidden, concealed; °वित्त whose wealth is concealed.

उपगुरुः An assistant teacher. -रु *ind.* Near a teacher.

उपगुह् 1 U. 1 To clasp, embrace; तरङ्गहस्तैरुपगूहतीव R. 13. 63, 18. 47; Bk. 14. 52; Śi. 9. 38. -2 To hide, conceal, cover, encircle, gird round; वनमालोपगूढः K. 24, 38.

उपगूढ *p. p.* 1 Hidden, concealed; उपान्तवानीरवनोपगूढानि R. 13. 30. -2 Embraced, clasped. -3 Held, supported; कश्चित्कराभ्यामुपगूढनालम् R. 6. 13. -4 Suppressed. -5 Seized, harassed; कन्योपगूढो नष्टश्रीः कृपणो विषयात्मकः Bhāg. 4. 28. 6. -6 Filled with, covered; लताभिः पुष्पिताग्राभिरुपगूढानि सर्वतः Rām. 4. 1. 9. -ढम् An embrace; उपगूढानि सवेपथूनि च Ku. 4. 17; विश्रामार्थमुपगूढमजस्रम् । Śi. 10. 88; कण्ठाश्लेषोपगूढम् Bh. 3. 82; गाढोपगूढम् Me. 97.

उपगूहनम् 1 Hiding, concealing. -2 An embrace. -3 Astonishment, surprise; (in drama) an occurance of any wonderful event.

उपगोह्य *pot. p.* 1 To be embraced. -2 To be taken or seized. -ह्यः 1 An embrace. -2 A kind of fire regarded as impure (and therefore to be hidden).

उपगृ P. To swallow down; Suśr. 2.

उपगै 1 P. 1 To sing to any one (with dat. or acc.); साम्नैनमुपागात् Ch. Up. -2 To join in singing. -3 To praise in song, celebrate, extol; तपोलक्ष्म्या दीप्तं दिनकृतमिवोच्चैरुपजगुः Ki. 18. 47.

उपगा m. (गाः) A priest in a sacrifice who sings the hymns. f. Accompaniment of a song.

उपगातृ a. Singing near. m. One who accompanies the song of the Udgātṛi priest, a chorister.

उपगानम् Accompanying music; किं गानोपगानमेतत् उत वादित्रोपगानम्। ŚB. On. MS. 10. 4. 8.

उपगायनम् Singing.

उपगीत p. p. 1 Celebrated, sung by bards. -2 Commencing to sing; नात्र कान्तमुपगीतया तया Śi. 4. 57.

उपगीतिः f. A variety of the Ārya metre; see App.

उपगेयम् Song; Bhāg. 5. 26. 38.

उपग्रन्थः A subsidiary writing or a class of such writings.

उपग्रस् 1 P. To swallow down, devour, eclipse; Mb. 2.

उपग्रह् 9 U. 1 To hold under, seize or collect from below; as रसम्. -2 To seize, take, take possession of; तवैव पादावुपगृह्य Rām.; उपगृह्यास्पदं चैव Ms. 7. 184. -3 To meet with, obtain; स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा Chāṇ. 19. -4 To subdue, vanquish. -5 To provide. -6 To conciliate, take as one's ally, favour, support; तदुपगृहीतेन म्लेच्छराजबलेन Mu. 1. -7 To conceive with one's mind, grasp mentally; श्रियोपगृह्णन्स्मितशोभितेन Bhāg. 3. 22. 21. -8 To decide, determine. -9 To accept, approve.

उपग्रहः 1 Confinement, seizure. -2 Defeat, frustration; अपि च विहिते मत्कृत्यानां निकाममुपग्रहे Mu. 4. 2. -3 A prisoner. -4 Joining, addition. -5 (a) Favour, encouragement, assistance, conciliation; सोपग्रहम् K. 156. परविषये कृत्याकृत्यपक्षोपग्रहः। Kau. A. 1. अमित्रोपग्रहं चास्य ते कुर्युः क्षिप्रमापदि Mb. 12. 96. 14. (b) Favourableness, kindness, complacence; सोपग्रहं K. 264. -6 Use. -7 A kind of peace purchased by giving over every thing; cf. क्रियते आणरक्षार्थं सर्वदानादुपग्रहः H. 4. 121. -8 The voice or pada of a verb; सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां Mbh. III. 1. 85; 1. 40; and 2. 127. -9 A pile or heap of kuśa grass. -10 The presiding spirit or cause which directs a planet's motion. -11 A minor planet (राहु, केतु &c.), a secondary heavenly body, such as a comet, meteor.

उपग्रहणम् 1 Seizing (from below); taking hold of; as in पादोपग्रहणम्. -2 Seizure, capture, taking one prisoner. -3 Supporting, furthering, promoting. -4 Holy study, study of the Vedas (after being initiated into them); वेदोपग्रहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः Rām.

उपग्राहः 1 Making a present. -2 A present; उच्चावचानुपग्राहान् राजभिः प्रापितान् बहून् Mb. 2.

उपग्राह्य pot. p. To be favoured or retained in service; Mu. 5. -ह्यः 1 An offering or present. -2 Particularly, a present or offering to a great man or king; the modern *Nazarāṇa*.

उपघात See under उपहन्.

उपघातकः A smaller variety of a plant Cassia fistula (Mar. लघुबाहवा).

उपघुष् 1, 10 P. To fill with noise, make resonant.

उपघुष्ट p. p. 1 Resounding with, noisy. -2 Resonant. -3 Sounding.

उपघोषणम् Proclaiming, publication, making known.

उपघ्नः [उप-हन्-क] P. III. 3. 85 उपघ्न आश्रये. 1 Contiguous support; पर्वतोपघ्नः Sk.; छेदादिवोपघ्नतरोर्व्रतत्यौ R. 14. 1. -2 Shelter, support, stay, protection. (स्यादुपघ्नोऽन्तिकाश्रये।) पिप्रायाद्रि-गुहोपघ्नान् ...। Bk. 7. 64; cf. also अपश्यतां दाशरथी जनन्यौ छेदादिवोपघ्नतरोर्व्रतत्यौ। R. 14. 1. -3 That which rests upon or is supported by.

उपघ्रा P. To smell, to touch with the mouth; पर्यश्रुरस्वजत मूर्धनि चोपजघ्रौ R. 13. 70.

उपचक्रः [उपगतः चक्रं चक्रवाकम्] A variety of the ruddy goose. Mb. 3. 178. 7.

उपचक्षुस् n. [उपगतं चक्षुरिव] 1 An eye-glass, spectacles cf. उपनेत्रम्. -2 A superhuman or divine eye.

उपचतुर a. (P. V. 4. 77 Vārt. 1) About four.

उपचर् 1 P. 1 (a) To serve, wait or attend upon; गिरिशमुपचचार Ku. 1. 60; निमित्तज्ञान् K. 64; Ms. 3. 193, 4. 254; सममुपचर भद्रे सुप्रियं चाप्रियं च Mk. 1. 31; K. 326. (b) To honour, worship; प्रतिमाः पूजासत्कारेणोपचर्यन्ते K. 40, 323; V. 3. -2 To treat, deal with, act towards; entertain; मित्रत्वेन उपचरितस्य Dk. 71 treated as a friend; भोजनादिना मामुपाचरन् 77, 117: तां प्रियसखीमिवोपाचरन् 134; उपाचरत् कृत्रिमसंविधाभिः R. 14. 17 honoured or entertained; 5. 62; स्थाने इयं देवीशब्देनोपचर्यते V. 3. honoured with the title of queen. तत्रभवन्तो युवत्वेनोपचर्यमाणाः प्रीता भवन्ति Mbh. IV. 1. 163. -3 To attend on (as a patient), treat, tend, nurse; यत्नादुपचर्यताम् Ś. 3; मन्त्रवादिभिरुपचर्यमाणः Pt. 1. -4 To approach, go towards. -5 To undertake, begin (mostly Vedic in these senses). -*pass.* To be used figuratively or metaphorically, be applied figuratively to any one (with loc.); तस्माच्चेतनवदुपचर्यते Ś. B.; पर एवात्मा बालैः शारीर इत्युपचर्यते *ibid*; कालोऽयं द्विपरार्धाख्यो निमेष उपचर्यते Bhāg.; मुक्ता ब्राह्मणा इत्यत्र अन्नस्य भुक्तत्वं ब्राह्मणेषूपचर्यते Malli. on Ki. 1. 1.; Bri. S. 5. 15; प्रत्यासत्त्या उपचर्य योज्यते K. P.

उपचर a. Accessory, supplementary. -रः 1 Access, approach. -2 Cure, treatment; त्वग्भेदी व्रणः सूपचरः easily curable. -3 उपचरणम् Approach.

उपचरितम् A particular rule of Sandhi.

उपचर्य *pot. p.* [P. III. 1. 100] 1 To be served or waited upon; to be honoured or worshipped; उपचर्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत्पतिः Ms. 5. 154; अनुपचर्य (भृत्ये) Pt. 1. 101 not requiring flattery, unassuming; दुःख° Mu. 3. 5 difficult to serve. **-र्या** 1 Service, attendance. -2 Physicking, treating, curing.

उपचारः 1 Service, attendance; honouring worshipping, entertaining; Mk. 4; अस्खलितोपचाराम् R. 5. 20; K. 344. -2 Civility, politeness, courtesy, polite behaviour, (external display of courtesy); °परिभ्रष्टः H. 1. 114. devoid of civility, uncourteous; °विधिर्मनस्विनीनाम् M. 3. 3; उपचारैरुपाचरत् Ks. 16. 29; मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् H. 1. 75; नोपचारेण ब्रूयाः Rām.; °पदं न चेदिदम् Ku. 4. 9. a merely complimentary saying, a flattering compliment; °मात्रमधुरम् K. 222, 207; M. 4; °क्रिया Ms. 8. 357 showing marks of favour, courting, (sending perfumes &c.). -3 Salutation, usual or customary obeisance, homage; नोपचारमर्हन्ति Ś. 3. 17; °यन्त्रणया M. 4; °अतिक्रमम् 4, 5; °अञ्जलिः R. 3. 11 folding the hands in salutation. -4 A form or mode of address or salutation; तेन वाक्योपचारेण विस्मिताः राजसत्तमाः Mb. 5. 162. 45; रामभद्र इत्येव मां प्रत्युपचारः शोभते तातपरिजनस्य U. 1; यथा गुरुस्तथोपचारेण 6; V. 5; Śi. 9. 78. -5 External show or form, ceremony; प्राक्प्रेष्यैरेव लिङ्गैर्मम राजोपचारः V. 4 royal service, pomp or state of royalty; भूषणाद्युपचारेण Mu. 3. 23. v. l. -6 A remedy, physicking, application of cure, of remedy; शिशिर° Dk. 15; शीत° Pt. 1; Dk. 23; K. 102. -7 Practice, performance, art, conduct, management, procedure; व्रतचर्या° Ms. 1. 111; प्रसाधन° 10. 32, 9. 259; कामोपचारेषु Dk. 81 in the conduct of love-affairs; समन्त्रं सोपचारम् (अस्त्रम्) Mb.; अवेक्षसदृशप्रणयोपचाराम् Mk. 8. 23 course of love &c.; वाक्योपचारे कुशला Rām. 2. 44. 30 skilled in the employment of words; use, usage; यत्र लौकिकानामुपचारः v. l. for व्याहारः in U. 6. -8 Means of doing homage or showing respect; प्रकीर्णाभिनवोपचारम् (राजमार्गम्) R. 7. 4 (hanging garlands &c.); 5. 41. -9 Hence, any necessary or requisite article (of worship, ceremony, decoration, furniture &c.); presenting flowers, perfumes &c.; सन्मङ्गलोपचाराणाम् R. 10. 77; क्लृप्तोपचारां चतुरस्रवेदीम् Ku. 7. 88; कुसुमैः कृतोपचारः V. 2; so °रमणीयतया Ś. 6; °वत्सु मञ्चेषु R. 6. 1 the necessary decorations (canopy &c.); (the Upachāras or articles of worship are variously numbered, being 5, 10, 16, 18 or 64). -10 Behaviour, conduct, demeanour; वैश्यशूद्रोपचारं च Ms. 1. 116; (religious) conduct in life; साधूनामुपचारज्ञः Rām.; परिजन° Mk. 1. -11 Use, employment; K. 183. -12 Any religious performance, a ceremony; प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ Ku. 7. 86; Mv. 1. 24. -13 (*a*) Figurative or metaphorical use, secondary application (opp. मुख्य or primary sense); अचेतनेऽपि चेतनवदुपचारदर्शनात् Ś. B; कूलं पिपतिषतीत्यचेतनेऽपि कूले चेतनवदुपचारो दृश्यते Mbh. on P. IV. 3. 86 personification; so छात्रिणो गच्छन्तीत्येकेनापि छात्रिणा बहूनां छात्रित्वोपचारदर्शनात् Ś. B.; करणे कर्तृत्वोपचारात् *ibid.*; न चास्य करधृतत्वं तत्त्वतोऽस्तीति मुख्येऽपि उपचार एव शरणं स्यात् K. P. 10. (*b*) Supposed or fancied identification founded on resemblance; उभयरूपा चेयं शुद्धा उपचारेणामिश्रितत्वात् K. P. 2. (S. D. explains उपचार by अत्यन्तं विशकलितयोः सादृश्यातिशयमहिम्ना भेदप्रतीतिस्थगनमात्रम्). -14 A bribe. -15 A pretext; Śi. 10. 2. -16 A request, solicitation. -17 Occurrence of स् and ष् in the place of Visarga. -18 N. of a परिशिष्ट of the Sāmaveda. **-Comp.** **-च्छलम्** A kind of fallacious inference to be refuted by reference to the real sense of a word used metaphorically, *e. g.* if any one from the sentence मञ्चाः क्रोशन्ति were to conclude that the मञ्च (platform) really cries and not persons on the platform. Nyāyadarśana. **-पदम्** A courteous or polite word, a mere compliment. उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः । Ku. 4. 9.

उपचारिक *a.* Serving for, belonging to; युद्धोपचारिकं यत्तु तच्छीघ्रं प्रविश्यताम् Mb. 4. 52. 15.

उपचारिन् *a.* Attending, serving.

उपचार्य *pot. p.* To be served or waited upon; to be worshipped &c. **-र्यः** Practice of medicine. **-र्यम्** Treatment.

उपचर्म, -र्मम् *ind.* On the skin, near the skin.

उपचि 5 U. 1 To gather together, heap up, accumulate, collect; शश्वत्सिद्धैरुपचितबलिम् Me. 57. (v. l.) -2 To add, increase, strengthen; उपाचिन्वन् प्रभां तन्वीं प्रत्याह परमेश्वरः Ku. 6. 25; चेतःपीडामुपचिनोति Mu. 2; अधोधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते H. 2. 2; Bk. 6. 33; Śi. 4. 10; 8. 6; उपचीयमानगर्भा K. 66 being developed; बलेनैव सहोपचीयते मदः K. 290; क्षीणोऽप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः Bh. 2. 87 waxes. -3 To cover over with; स्मरजन्मघर्मपयसोपचिताम् Śi. 9. 35; Ms. 6. 41. *-pass.* 1 To be collected or accumulated; to increase, become strong, to be covered with &c.; see above. -2 To be prosperous, succeed, thrive, be better off; चत्वारस्तूपचीयन्ते विप्र आढ्यो वणिङ् नृपः Ms. 8. 169.

उपचयः 1 Accumulation, addition, accession; येन मूर्तीनामुपचयापचयाश्च लक्ष्यन्ते तं कालमाहुः Mbh. on II. 2. 5. -2 Increase, growth, excess; बल° K. 105; स्वशक्त्युपचये Śi. 2. 57; अम्भसामुपचयाय 9. 32; भाग्य° Ratn. 1. 6 dawn of good fortune; so ज्ञान°, मांस°. -3 Quantity, heap. -4 Prosperity, elevation, rise. शिवस्योपचयं वीक्ष्य तथापचयमात्मनः । Śiva B. 25. 32. -5 The third, sixth, tenth and eleventh house or position from the first of a zodiacal sign (or a *lagna* q. v.). **-Comp.** **-अपचय** (du.) rise and fall, prosperity and decay. **-भवनम्** a species of the Daṇḍaka metre.

उपचायिन् *a.* 1 Increasing, growing. -2 Thriving, prosperous.

उपचाय्यः [उपचीयतेऽस्मिन्नत्र आधारे ण्यत् P. III. 1. 131] 1 A kind of sacred fire. -2 A place for holding sacrificial fire, altar, hearth.

उपचित *p. p.* 1 Collected, gathered together, accumulated; अलैरुपचितैः Me. 107. -2 Increased, grown; U. 6. 28; R. 9. 27; °अवयवा मञ्जरी 9. 44 full-grown. -3 Grown in power, strengthened: Śi. 6. 63; R. 17. 54; °महामोहगहनः Mal. 1. 30; °वपुः Me. 34; लोकप्रसिद्धिः उपचिता Mu. 2 the popular idea was strengthened. -4 Full of, abounding in, covered over with; R. 9. 53; वियदुपचितमेघम् Bh. 1. 35. -5 Abundantly furnished with, plastered, smeared.

उपचितिः *f.* 1 Accumulation, collection, growth, increase; सहायोपचितिम् कृत्वा Mb. 5. 134. 5. -2 honour, gain; लब्धोपचितयः सर्वे Bhāg. 1. 12. 29.

उपचित्र *a.* Variegated, Coloured.

उपचित्रा 1 N. of a tree (चित्रा). Salvinia Cucullata (Mar. उन्दीरकानी, थोरदान्ती); also उपचित्रका. -2 N. of a lunar mansion स्वाति; also हस्त. -3 A particular metre.

उपचिल्ली A species of Chenopodium (Mar. चन्दनबटवा).

उपचूलनम् Heating, burning; also उपचूडन.

उपच्छदः A coverlet, cover in general.

उपच्छन्न *a.* Covered, concealed, hidden, secret.

उपच्छन्द् 10 P. 1 To wheedle, flatter, coax, entice, invite; जलेनोपच्छन्दितः Ś. 5. coaxed to drink water; परदारानुपच्छन्दयति Sk. -2 To conciliate. -3 To beseech, request; R. 5. 58. -4 To persuade one to do a thing. -5 To give one something.

उपच्छन्दः 1 A requisite, apparatus; पिपासया न म्रियते सोपच्छन्दश्च जायते Mb. 13. 65. 12. -2 Cover. -3 Request, coaxing.

उपच्छन्दनम् 1 Coaxing, persuading; उपच्छन्दनैरेव स्वं ते दापयितुम् प्रयतिष्यते Dk. 65. -2 Inviting; उपमन्त्रणमुपच्छन्दनम् Sk.

उपच्यवः Passing into the chamber (from the house); यत्र नार्यपच्यवमुपच्यवं च शिक्षते Rv. 1. 28. 3; passing close to (in sexual intercourse?).

उपच्छल् *p.* To decline, overreach; Prab.

उपजगती A variety of the Triṣṭubh metre in which three Pādas contain twelve instead of eleven syllables.

उपजन् 4 Ā. 1 To be born or produced, originate, arise, grow; उष्मणश्चोपजायन्ते Ms. 1. 45; H. Pr. 38; संगस्तेषूपजायते Bg. 2. 62; 14. 11. -2 To happen, take place, become visible, appear; प्राणविपत्तिरुपजायते K. 160. -3 To be or become, be or exist; सतीत्वमुपजायते Pt. 1. 138. -4 To be born again; सर्गेऽपि नोपजायन्ते Bg. 14. 2; Y. 3. 256. -*Caus.* (जनयति) To produce, cause, rouse; उत्तराप्रलापोपजनितकृपः K. 175.

उपज *a.* Increased, being produced in addition.

उपजनः 1 Addition, increase. -2 Appendage. -3 Rise, origin. -4 Addition of a letter in the formation of words; उपजन आगमः Mbh. on Śiv. Sū. 5. वर्ण° Nir. -5 Any letter, syllable or affix so added; अनर्थका उपजनाः Nir. -नम् The body.

उपजा Ved. Remote posterity. पितामहाः पितरः प्रजोपजाहम् Av. 11. 1. 19.

उपजात *p. p.* 1 Produced, caused; °कोप, °क्रोध excited, moved to anger. -°खेद Suffering from exhaustion, faint, feeble; °विश्वास confiding, believing, trusting. -2 Happened, taken place; U. 4.

उपजातिः *f.* A mixed metre (see App.).

उपजप् 1 P. 1 To whisper into the ears of (another), win over to one's party by secretly suggesting anything in the ear; अङ्गारवर्षं राजवधायोपजप्य Dk. 104; क्षत्तारं कुरुराजस्तु शनैः कर्णमुपाजपत् Mb. -2 (Hence) to instigate to rebellion or treachery, conspire with; उपजप्यानुपजपेत् Ms. 7. 197. -3 To commit mischief.

उपजप्य *a.* To be brought over or instigated to rebellion by whispering into the ear; उपजप्यानुपजपेत् Ms. 7. 197.

उपजापः 1 Secretly whispering into the ear or communicating; परकृत्य° Mu. 2. -2 Secret overtures or negotiations (with the enemy's friends), sowing the seeds of dissension, treachery, treason instigating to rebellion; उपजापः कृतस्तेन तानाकोपवतस्त्वयि Śi. 2. 99; उपजापसहान् विलङ्घयन् स विधाता नृपतीन्मदोद्धतः Ki. 2. 47, 16. 42; अपि सहन्ते अस्मदुपजापं प्रजाः Mu. 2. -3 Disunion, separation. उपलब्धस्य उपजापमुपेयात् Kau. A. 1. 16.

उपजापक *a.* 1 Whispering into the ears of, instigating to rebellion; घातयेद्विविधैर्दण्डैररीणां चोपजापकान् Ms. 9. 275. -2 Treacherous, traitor.

उपजरस् *ind.* Towards old age or in old age; P. V. 4. 107; Vārt. जराया जरस् च.

उपजल्प् 1 P. 1 To talk to, converse with, chatter. -2 To advise.

उपजल्पनम्, उपजल्पितम् A talk; इदमेव स्मराम्यस्याः सहसैवोपजल्पितम् Rām. 2. 60. 14.

उपजल्पिन् *a.* Giving advice.

उपजानु *a.* Near the Knee; उपजानुभवं गडु Mbh. on IV. 3. 39.

उपजिह्वा, -ह्विका 1 The uvula or soft palate; epiglottis; Y. 3. 97. -2 Enlargement of the under side of the tongue. -3 A kind of ant; यदत्युपजिह्विका यद्वम्रो अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतम् Rv. 8. 102. 21.

उपजीक *a.* Living upon, subsisting by. -कः Ved. A water-deity; उपजीका उद्भरन्ति समुद्रादधि भेषजम् Av. 2. 3. 4.

उपजीव् 1 P. 1 To live upon, subsist by, derive livelihood from, be supported by; उपजीव्यमानपादच्छायः K. 5; कां वृत्तिमार्य उपजीवति Mk. 2; संवाहकस्य वृत्तिम् *ibid.*; शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा Ms. 9. 105; Y. 2. 301. -2 To live under, be dependent on, serve; अम्भसामुपचयाय उपजीवति स्म Śi. 9. 32. -3 To make use of, derive materials (for writing from); तदेतद्भारतं नाम कविभिस्तूपजीव्यते Mb. -4 To practise; ते (ब्राह्मणाः) सम्यगुपजीवेयुः षट् कर्माणि यथाक्रमम् Ms. 10. 74. -*Caus.* To use, to make the most of; Ks.

उपजीव *a.* Ved. Living on &c. **-वा** Subsistence; T. Br. 1. 5. 6. 4.

उपजीवक, -विन् *a.* 1 Living upon, subsisting by (instr. or in comp.); जातिमात्रोपजीविनाम् Ms. 12. 114, 8. 20, नानापण्योपजीविनाम् 9. 257; द्यूतोपजीव्यस्मि Mk. 2. -2 Living under, depending upon, subject to, a dependant, servant (*m.*); भीमकान्तैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीविनाम् R. 1. 16; अस्मद्° K. 61. **-कम्** Means of subsistence, profession.

उपजीवनम्, -जीविका 1 Living. -2 Subsistence, livelihood; निन्दितार्थोपजीवनम् Y. 3. 236; क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्मं कृष्णोपजीवनम् Mb. -3 A means of living, such as property; किंचिद्दत्त्वोपजीवनम् Ms. 9. 207.

उपजीव्य *pot. p.* 1 Affording a livelihood; उपजीव्यद्रुमाः Y. 2. 227. -2 Giving patronage, patronizing (as a king &c.). -3 (fig.) Supplying materials for writing, that from which one derives his materials; सर्वेषां कविमुख्यानामुपजीव्यो भविष्यति Mb. **-व्यः** 1 A patron. -2 A source or authority (from which one derives his materials); इत्यलमुपजीव्यानां मान्यानां व्याख्यानेषु कटाक्षनिक्षेपेण S. D. 2. **-व्यम्** A means of subsistence, अन्तपालाश्च वास्यन्ति सदारो यत्र राघवः। सहोपजीव्यं राष्ट्रं च पुरं च सपरिच्छदम् Rām. 2. 37. 26.

उपजुष्ट *a.* 1 Approached, received with courtesy; इत्याचारादसि यदि मया प्रश्रयेणोपजुष्टः Mv. 3. 26. -2 Frequented, resorted to; Mv. 4.

उपजोषः, -षणम् 1 Affection. -2 Enjoyment; Bhāg. 5. 16. 18. -3 Frequenting, resorting to. -4 Desire. **-षम्** *ind.* 1 According to one's desire or pleasure; यथोपजोषं भुञ्जानो नातृप्यदजितेन्द्रियः Bhāg. 7. 4. 19. -2 Silently. Mb. 2.

उपज्ञा 9 Ā. 1 To ascertain; to know. -2 To invent, find out, hit upon. (उपज्ञातम् = विनोपदेशेन ज्ञातम्); न पापमुपजानते Av. 4. 36. 8. see उपज्ञा below.

उपज्ञा [उपज्ञायते इत्युपज्ञा कर्मण्यङ्] 1 Knowledge acquired by oneself and not handed down by tradition, invention, primitive or untaught knowledge; usually in comp. which is treated as a neuter noun (P. II. 4. 21); पाणिनेरुपज्ञा पाणिन्युपज्ञं ग्रन्थः Sk.; प्राचेतसोपज्ञं रामायणम् R. 15. 63. -2 Undertaking or commencing a thing not done before; लोकेऽभूद्यदुपज्ञमेव विदुषां सौजन्यजन्यं यशः Malli. on Raghuvaṁśa.

उपज्ञात *a.* Invented.

उपज्मन् *a.* Ved. Striding or stepping upon, यं शूरस्तातौ यमपाग्नुपज्मन्यं विप्रासो वाजयन्ते स इन्द्रः Sv. 1. 4. 1. 5. 6.

उपज्योतिषम् A Compendium on astronomy.

उपज्वलित *a.* Lighted, inflamed; Śat. Br. 11. 8. 3. 7.

उपढौक् *Caus.* 1 To present (as an offering), make a respectful offering; एकैकं पशुमुपढौकयामः H. 2. -2 To carry out, accomplish.

उपढौकनम् A respectful offering or present, *Nazarāṇā.*

उपतटः The skirt or border; Me. 59 **-टम्** *ind.* Near the skirt.

उपतप् 1 P. 1 To make warm, heat; उपतप्तोदका नद्यः Rām.; Śi. 9. 65 (where it means to pain also). -2 To feel pain, become sick; आहिताग्निश्चेदुपतपेत् Āśval. -3 To afflict, befall (as a sickness); sometimes used impersonally. -*pass.* 1 To be pained, become ill, be afflicted with; इत्यपूर्वमुपतप्यतेऽस्माभिः Mv. 2; so दुःखेनोपतप्यते &c. -2 To be emaciated with penance, practise penance; उपतप्यामहे तपः Av. -*Caus.* 1 To kindle, ignite, burn; न नो गृहाणामुप तीतपासि Av. 6. 32. 1. -2 To torment, hurt, pain. -3 To offend, oppress. -4 To mortify the body by penance.

उपतपत् *m.* Interior heat, disease (Ved.). जरया वोपतपता वाणिमानं निगच्छति Bṛi. Up. 4. 3. 36.

उपतपन *a.* Paining, afflicting; वपुरिन्द्रियोपतपनेषु सततमसुखेषु पाण्डवः (स्थिरतां व्याप) Ki. 12. 3.

उपतप्त *p. p.* 1 Heated, parched; consumed. -2 Distressed, pained, tormented.

उपतप्तृ *a.* Burning, heating. *m.* 1 Morbid or extra-ordinary heat. -2 Any cause of heat, burning or inflammation. -3 A kind of disease.

उपतापः 1 Heat, warmth. -2 Trouble, distress, pain, sorrow; सर्वथा न कंचन न स्पृशन्त्युपतापाः K. 135, 177; शरीरोपतापेन Māl. 3. -3 Calamity, misfortune. -4 Sickness, disease, injury. -5 Haste, hurry.

उपतापक *a.* Heating, igniting.

उपतापनम् 1 Heating. -2 Distressing, tormenting.

उपतापिन् *a.* 1 Heating, inflaming; causing pain. -2 Suffering heat or pain, being sick; गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः Ms. 11. 1; cf. also पुरुषं सोम्योपतापिनं ज्ञातयः पर्युपासते Ch. Up. 6. 15. 1.

उपतल्पः An upper story, a room on the top of a house. -2 A kind of wooden seat or stool.

उपतारक *a.* Overflowing (as water).

उपतिष्यम् 1 N. of the lunar mansion or asterism called आश्लेषा. -2 N. of another asterism called पुनर्वसु.

उपतीर्थम् 1 Bank, a landing place on a bank of a river; Mb. 3. 153. 3. -2 The country in the vicinity; Mb. 5. 152. 7.

उपतुला A part of the column (Bṛi. S. 5. 53. 30).

उपतृण्यः Ved. A serpent (lurking in the grass); Av. 5. 13. 5.

उपत्य *a*. Situated under or below.

उपत्यका [उप-त्यकन् P. V. 2. 34.; पर्वतस्यासन्नं स्थलं उपत्यका Sk. उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः] 1 A land at the foot of a mountain, low land; मलयाद्रेरुपत्यकाः R. 4. 46; एते खलु हिमवतो गिरेरुपत्यकारण्यवासिनं संप्राप्ताः Ś. 5. जलनीलीमिलत्पङ्कपिच्छिलोपत्यकातलात् Śiva B. 26. 52. -2 A vale, valley.

उपदंश् 1 P. To bite or eat anything (as a relish or condiment).

उपदंशः 1 Anything which excites thirst or appetite, a relish, condiment &c.; मूलकेनोपदंशं भुङ्क्ते Mbh. on P. IV. 1. 48; cf. P. III. 4. 47. द्वित्रानुपदंशानुपपाद्य Dk. 133; अग्रमांसोपदंशं पिब नवशोणितासवम् Ve. 3. -2 Biting, stinging. -3 The venereal disease, chancre. -4 (*a*) A tree the root of which is used for horse-radish (शिग्रु). (*b*) N. of another plant (समष्ठिल). -नम् Context; छागोपकरणमस्योपदंशितं यदुपदंशने पशुशब्दच्छागाभिप्राय इति गम्यते। ŚB. on MS. 6. 8. 35.

उपदंशितम् Context, mention of a thing by way of context; छागोपकरणमस्योपदंशितम्। ŚB. on MS. 6. 8. 35; युगवरत्रे उपदंशिते ईषाचक्रादिसंनिधाने चेदक्षमानय इत्युच्यते &c. ŚB. on MS. 6. 8. 35.

उपदंशिन् *a*. Afflicted with chancre.

उपदश *a* (pl.) About or nearly ten; अथोपदशा इति कोऽयं समासः बहुव्रीहिरित्याह Mbh. on P. II. 2. 25.

उपदस् 4 P. To fail, be wanting, dry up or be consumed. -*Caus*. To cause to fail or cease, extinguish; अनुगच्छन्ती प्राणानुप दासयति ब्रह्मगवी ब्रह्मज्यस्य Av. 12. 5. 27.

उपदासुक *a*. Ved. Wanting.

उपदा 3 U. 1 To give in addition. -2 To offer, give, grant (in general). उपेद् ददाति न स्वं मुषायति Rv. 6. 28. 2. -3 To add. -4 (1 Ā.) (Ved.) (*a*) To take upon oneself. (*b*) To erect, raise, support.

उपदा *a* Ved. Giving a present; Vāj. 30. 9. -दा (cf. आतश्चोपसर्गे P. III. 3. 106) 1 A present, an offering to a king or a great man, a *Nazarānā*; पञ्च उपदा दीयन्तेऽस्मै पञ्चकः Mbh. V. 1. 47. उपदा विविशुः शश्वन्नोत्सेकाः कोसलेश्वरम् R. 4. 70, 5. 41, 7. 30; P. V. 1. 47. cf. also प्रीणयित्वोपदाभिः Śiva B. 15. 53. -2 A bribe.

उपदातृ *a*. One who gives, or grants; उपदेशोपदातॄणां नराणाम् Pt. 4. 107.

उपदीकृ 8 U. To offer as a present; तस्य रत्नमुपदीकृतं नृपाः Śi. 14. 39.

उपदानम्, -नकम् 1 An oblation, a present (in general). -2 A gift made for procuring favour or protection, such as a bribe.

उपदानवी 1 N. of the daughter of the demon Vṛiṣaparvan and mother of Duṣyanta. -2 N. of a daughter of Vaiśvānara; Bhāg.

उपदिग्ध *a*. 1 Smeared, covered, anointed. -2 Spotted over.

उपदेहः 1 An ointment, liniment. -2 A cover. -3 A minor or secondary body (such as that which grows on diseased parts of the body).

उपदिश् 6 U. 1 To instruct, teach, explain, advise; यद्यत्प्रयोगविषये भाविकमुपदिश्यते मया तस्य... तत्तत्प्रत्युपदिशतीव मे बाला M. 1. 5; सुखमुपदिश्यते परस्य K. 156 it is easy to advise others; ज्ञानमुपदिश्य Bg. 4. 34; R. 16. 43. -2 To point, indicate, refer to: गुणशेषामुपदिश्य भामिनीम् R. 8. 73; सुवर्णपुरमार्गमुपदेक्ष्यति K. 120, 92 point out or tell. -3 To assign the right place to a thing, arrange. -4 (*a*) To mention, specify, tell; किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् Mk. 9. 7; पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् P. VI. 3. 109. (*b*) To inform, announce. -5 To prescribe, settle, sanction, lay down; न द्वितीयश्च साध्वीनां क्वचिद् भर्तोपदिश्यते Ms. 5. 162, 2. 190, 3. 14, 43. -6 To rule over, govern, command. -7 To name, call; द्रुतविलम्बितमित्युपदिश्यते Śrut. 28; Ms. 12. 89.

उपदिश् *f.*, **उपदिशा** An intermediate quarter, such as ऐशानी, आग्नेयी, नैर्ऋती and वायवी. चतस्रो दिशश्चतस्र उपदिशः Maitrī Up. 6. 2.

उपदिश्य *a*. Being in an intermediate quarter.

उपदिष्ट *p. p.* 1 Specified, pointed out, particularized; पृथूपदिष्टां दुदुहुर्धरित्रीम् Ku. 1. 2. पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् P. VI. 3. 109. -2 Taught, instructed, advised. -3 Put forward as a plea or reason. -4 Initiated. -ष्टम् Advice, counsel; (in drama) a persuasive speech; S. D. 449.

उपदेशः 1 Instruction, teaching, advice, prescription; एष आदेशः, एष उपदेशः Tait. Up. 1. 11. 4. सुशिक्षितोऽपि सर्व उपदेशेन निपुणो भवति M. 1 (see the act *inter alia*); स्थिरोपदेशामुपदेशकाले प्रपेदिरे प्राक्तनजन्मविद्याः Ku. 1. 30; अचिरप्रवृत्तोपदेशं नाट्यम् M. 1, 2. 10; Ś. 2. 3; Ms. 8. 272; Amaru. 29; R. 12. 57; K. 26; M. 6; परोपदेशे पाण्डित्यम् H. 1. 99. -2 Pointing out or referring to; शब्दानामितरेतरोपदेशः Nir. -3 Specification, mentioning, naming. -4 A plea, pretext. -5 Initiation, communication of an initiatory Mantra or formula; चन्द्रसूर्यग्रहे तीर्थे सिद्धक्षेत्रे शिवालये। मन्त्रमात्रप्रकथनमुपदेशः स उच्यते॥ -6 (In gram.) A form in a rule, an indicatory form (any word or part of a word, such as an affix, augment &c. with its *anubandhas* which show what particular grammatical

rules are to be applied. उपदेश आयोच्चारणम् Sk. –Comp. –अर्थवाक्यम्, –वचनम् a parable, moral fable.–साहस्री N. of a philosophical work by Śaṅkarāchārya.

उपदेशक *a.* Giving instruction, teaching. –कः An instructor, a guide, preceptor.

उपदेशता 1 The state of being a precept or rule; तपस्विनामप्युपदेशतां गतम् Ku. 5. 36. –2 Instruction, teaching. –3 Doctrine.

उपदेशनम् Advising, instructing; किं पुनरुपदेशनम् शास्त्रम् Mbh. on P. I. 3. 2. –ना Information, doctrine.

उपदेशिन् *a.* Advising, instructing. *m.* 1 A teacher, adviser. –2 A word or affix &c. in the form in which it appears in grammatical rules.

उपदेष्टृ *a.* Giving instruction or advice. *m.* (ष्टा) A teacher, preceptor; especially a spiritual preceptor; चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान्कर्मोपदेष्टा हरिः Ve. 1. 25.

उपदी N. of a plant (वंदाक).

उपदीका A kind of ant.

उपदीक्षिन् *a.* 1 Partaking in an initiatory or other religious rites. –2 A near relation.

उपदृश् 1 P. 1 To see, behold, look at, perceive. –*pass.* 1 To be or become visible. –*Caus.* 1 To cause to see, show or exhibit. –2 To place before, show up, communicate, make (one) acquainted (with); राज्ञः पुरो मामुपदर्श्य H. 3; नयविद्भिर्नवे राज्ञि सदसच्चोपदर्शितम् R. 4. 10. –3 To present a false appearance, deceive a person by a false appearance, illude. –4 To explain, illustrate; चतुष्पाद्व्यवहारोऽयं विवादेषूपदर्शितः Y. 2. 8.

उपदर्शक *a.* Showing. –कः 1 One who shows the way, a guide. –2 A door-keeper. –3 A witness.

उपदर्शनम् 1 Exhibiting, representing. –2 A commentary.

उपदृश् *a.* Seeing, witnessing (as the sun and moon). *f.* Aspect, view (Ved.).

उपदृष्टिः *f.* Show, view, appearance.

उपद्रष्टृ *a.* Seeing, overlooking. *m.* 1 A supervisor, inspector; आर्यावर्तमुपद्रष्ट्रे सदस्येभ्यस्ततः परम् Bhāg. 9. 16. 22. –2 A witness; उपद्रष्टानुमन्ता च Bg. 13. 22; त्रिभिः साक्षाद् दृष्टं भवति यश्च ददाति यस्मै च दीयते यश्चोपद्रष्टा Mbh. on V. 2. 91.

उपदेवः, –देवता A minor or inferior god (as the Yakṣas, Gandharvas and Apsarasas).

उपदेहिका A kind of insect, white ant (Mar. वाळवी).

उपदोहः 1 A nipple of the udder of a cow. –2 A milking vessel, also उपदुहः.

उपद्रु 1 P. 1 To run near to, run towards; स व्रीहिणां यावदपासितुं गताः शुकान्मृगैस्तावदुपद्रुतश्रियाम् Śi. 12. 42. –2 To attack, assault, rush at; तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षिणं दोर्निशाचरः R. 15. 23; प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् Mb.

उपद्रवः 1 An unhappy accident, misfortune, calamity. –2 Injury, trouble, harm; पुंसामसमर्थानामुपद्रवायात्मनो भवेत्कोपः Pt. 1. 324; निरुपद्रवं स्थानम् Pt. 1. –3 Outrage, violence. –4 A national distress (whether caused by the king or famine, seasons &c.). –5 A national disturbance, rebellion. –6 A symptom, a supervenient disease (one brought on whilst a person is suffering from another). –7 The sixth part of a Vedic sāman consisting of seven limbs. अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधं सामोपासीत...... यदुपेति स उपद्रवः Ch. Up. 2. 8. 2. –8 A servant; अनृग्यजुरसामा च प्राजापत्य उपद्रवः Mb. 12. 60. 44. –9 Loss, waste; अष्टकापितृदेवत्यमित्ययं प्रसृतो जनः। अन्नस्योपद्रवं पश्य मृतो हि किमशिष्यति ॥ Rām. 2. 108. 14.

उपद्राविन् *a.* 1 Attacking, oppressive, tyrannical, factious. *m.* 1 A tyrant, an oppressor. –2 A rebel.

उपद्रुत *p. p.* 1 Visited by calamities, oppressed, attacked, infested; वेदनाभिरुपद्रुतम् H. 4. 88. –2 (In astr.) Eclipsed. –3 Boding evil, inauspicious. –तम् A term used by the Bāṣkalas for a kind of Sandhi, also called उद्ग्राहवत् q. v.

उपद्वारम् A side-door.

उपद्वीपः An adjacent small island, minor island.

उपधर्मः A bylaw, a secondary or minor religious precept (opp. पर); एष धर्मः परः साक्षादुपधर्मोऽन्य उच्यते Ms. 2. 237, 4. 147. –2 A heretic, false faith.

उपधा 3 U. 1 To place or lay upon, place under or in; अधिजानु बाहुमुपधाय Śi. 9. 54; उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके R. 9. 31; Bk. 15. 47; Ku. 1. 44; हृदि चैनामुपधातुमर्हसि R. 8. 77 treasure up-lay to heart; Ms. 4. 54; उपहितसूक्ष्मग्रन्थिना Ś. 1. 19. –2 To place, lay; वामहस्तोपहितवदना Ś. 4 resting on. –3 (*a*) To place near; अक्ष्णोर्मुखेन्दुमुपधेहि Mv. 4. 56. (*b*) To put to or yoke (as a horse to a carriage &c.); उप त्मनि दधानो धुर्याशून्. –4 To cause, bring on or produce; नरः कृतान्तोपहितां (दशां) प्रपद्यते Mk. 1. 53. –5 To impose, entrust with, charge with (as a duty); तदुपहितकुटुम्बः R. 7. 71. –6 To lay a command upon, enjoin, instruct in (with acc.); स्त्रीषु नृत्यमुपधाय शिक्षयन् R. 19. 36. –7 To lie down upon, use as a pillow; उपधाय वामभुजमशयिषि Dk. 111. –8 To apply, employ, lay or bestow upon, क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति R. 3. 29. –9 To place over, cover, conceal. –10 To add, place in addition. –11 To communicate, impart, give, bestow; उपहितशोभा Bk. 2. 55. –12 To locate; एतदुपहितं चैतन्यम् Vedānta S. –13 (In gram.) To precede without the intervention of another syllable. –14 To deceive (वञ्च्); स्वयं चापहृता भृत्या ये चाप्युपहिताः परैः Mb. 12. 111. 77.

उपधा 1 Imposition, forgery, fraud, deceit, trick, pretence; उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः Ms. 8. 193. –2 Trial or test of honesty, (मंत्रोपजापौ उपधा धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम्); (said to be of 4 kinds:- 1 loyalty, 2 disinterestedness, 3 continence, 4 courage *i. e.* धर्मोपधा Religious allurement, अर्थोपधा Monetary allurement, कामोपधा Love allurement, भयोपधा Allurement under the pressure of fear. 'त्रिया धर्मार्थकामैश्च परीक्षा या तु सोपधा' इत्यभिधानचिन्तामणिः); (शोधयेत्) धर्मोपधाभिर्विप्रांश्च सर्वाभिः सचिवान् पुनः Kalika P. उपधाभिः शौचाशौचज्ञानममात्यानाम् । Kau. A. 1. 10; अमात्यानुपधातीतान् Mb. 15. 5. 14. –3 A means or expedient; अयशोभिदुरा लोके कोपधा मरणादृते Si. 19. 58. –4 (In gram.) A penultimate letter (अन्त्याद्वर्णात्पूर्वं उपधा). अलोन्त्यात् पूर्व उपधा P. I. 1. 65. –Comp. –भृतः a servant who has been guilty of dishonesty. –लोपः Elision of the penultimate letter (*e. g.* in the case of a बहुव्रीहि compound ending in अन्) P. IV. 1. 28. –शुचि *a.* tried, of approved loyalty.

उपधान *a.* Used (as a Mantra) in the putting up of the sacrificial bricks; P. IV. 4. 125. –नम् 1 Placing or resting upon. –2 A pillow, cushion; रामबाहुरुपधानमेष U. 1. विपुलमुपधानं भुजलता Bh. 3. 79. –3 Peculiarity, individuality (विशेषम्); फलोपाधानाभावात् P. VI. 3. 39. Sk. –4 Affection, kindness. –5 A religious observance among especially the Jainas for preparing the ground for future monkhood. –6 Excellence or excellent quality; सोपधानां धियं धीराः स्थेयसीं खट्वयन्ति ये Si. 2. 77. (where उ० also means a pillow). –7 Poison. –8 A small wooden pin of a stringed musical instrument; पाशोपधानां ज्यातन्त्रीं चापदण्डां महास्वनाम् Mb. 4. 35. 16. –नी 1 A pillow, cushion. –2 A foot-stool.

उपधानकम् A pillow, cushion; Hemadri.

उपधानीय *a.* To be placed near. –यम् A pillow; अशेत भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः पादोपधानीयकृता कुशेषु Mb. 1. 192. 10.

उपधायिन् *a.* Using as a pillow; अशेत सा बाहुलतोपधायिनी Ku. 5. 12.

उपधिः [उप-धा-कि] उपसर्गे घोः किः P. III. 3. 92. 1 Fraud, dishonesty; निरुपधि विशुद्धं विजयते U. अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि सन्धिदूषणानि Ki. 1. 45, also Mb. 12. 57. 17; see अनुपधि also. –2 (In law) Suppression of the truth, a false suggestion; यत्र वाप्युपधिं पश्येत्तत्सर्वं विनिवर्तते Ms. 8. 165. –3 Terror, threat, compulsion, false inducement; बलोपधिविनिर्वृत्तान् व्यवहारान्निवर्तयेत् Y. 2. 31, 89. –4 The part of a wheel between the nave and the circumference, or the wheel itself; नभ्येव न उपधीव प्रधीव Rv. 2. 39. 4. –5 Foundation (with the Buddhists).

उपधिकः A cheat, knave, one who imposes by threats, fraud &c.; see औपधिक, the more correct form. उत्कोचकाश्चौपधिका वञ्चकाः कितवास्तथा Ms. 9. 258.

उपहित *p. p.* 1 Placed in or upon, deposited; S. 1; °मध्यमस्वर M. 1. 21 taken as a basis. –2 Preceded by. –3 Joined, mixed, connected with. –4 Possessed of; अर्थोपहितया वाचा मधुरं रघुनन्दनः (अब्रवीत्) Ram. 6. 128. 43; विनयोपहितः Si. 16. 7. –5 Ready; deputed to act as a spy. –6 Given, bestowed. –7 Brought over, instigated to rebellion (उपजप्त); व्यक्तं त्वमप्युपहितः पाण्डवैः पापदेशज Mb. 8. 40. 46. –8 Somewhat good; Mb. 12.

उपहितिः *f.* 1 The putting or placing upon. –2 Devotedness to; Yv. Ts 2.

उपधातुः An inferior metal, semi-metal. They are seven; सप्तोपधातवः स्वर्णं माक्षिकं तारमाक्षिकम् । तुत्थं कांस्यं च रातिश्च सिन्दूरं च शिलाजतु ॥ –2 A secondary secretion of the body (six in number); *e. g.* milk, menses, adeps, sweat, teeth, hair, and lymph; स्तन्यं रजो वसा स्वेदो दन्ताः केशास्तथैव च । औजस्यं सप्तधातूनां क्रमात्सप्तोपधातवः ॥

उपधाव् 1 U. 1 To run towards, approach hastily; येन साम्ना स्तोष्यन् स्यात् तत्सामोपधावेत् Ch. Up. 1. 3. 8. –2 To resort to; to have recourse to for assistance; तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत Bhāg. 8. 1. 11. –3 To run, glide (Ā.); Rv. 8. 3. 21. –4 To worship.

उपधावनः A follower. –नम् 1 Going after, following. –2 Meditating upon. –3 Worship; Bhāg. 7. 1. 6.

उपधिः See under उपधा.

उपधूपित *a.* 1 Fumigated. –2 Being at the point of death; –3 Suffering extreme pain. –तः Death. –ता, उपधूमिता The quarter of the heavens to which the sun is proceeding.

उपधृ 1, 10 P. 1 To hold up, support, sustain. –2 To bear, carry. –3 To hold as, consider or regard as; सत्त्वं तदुपधारयेत् Ms. 12. 27; एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय Bg. 7. 6, 9. 6. –4 To comprehend, perceive, hear, experience, observe; पुरुषो रामचरितश्रवणैरुपधारयन् Bhāg. –5 To reflect or meditate upon.

उपधारणम् 1 Consideration, reflection. –2 Drawing, pulling (as by a hook).

उपधृतिः *f.* 1 A ray of light. –2 Holding up.

उपध्मा 1 P. To blow or breathe out; excite by blowing, fan; नाग्निं मुखेनोपधमेत् Ms. 4. 53.

उपध्मा 1 Blowing upon, breathing. –2 The effort of the voice which gives rise to the sound उपध्मानीय q. v. below.

उपध्मानः A lip. –नम् Blowing upon, breathing. (*a.*) पूतिरज्जुरुपध्मानी Av. 8. 8. 2.

उपध्मानिन् *a.* Blowing upon, fanning.

उपध्मानीयः The aspirate Visarga before the letters प् and फ्; उपूपध्मानीयानामोष्ठौ Sk.

उपध्वस्त *a.* 1 Destroyed. -2 Mixed.

उपनक्षत्रम् A subordinate constellation, secondary star (their number is said to be 729); सप्तविंशतिः सप्तविंशतिर्ह्येपनक्षत्राण्येकैकं नक्षत्रमुपतिष्ठन्ते Śat. Br.

उपनखम् A disease of the finger-nails, whitlow. (Mar. नखुरडें).

उपनगरम् A suburb.

उपनम् 1 P. 1 To come to, arrive at, approach, bend or tend towards. -2 To befall, fall to the lot of, occur, happen (used by itself or with gen., dat., or acc. of person); मत्संभोगः कथमुपनमेत् स्वप्नजोऽपि Me. 92; तत्तस्योपनमेत् Bh. 2. 121; अन्ध आत्मने नोपनमति Bhāg.; उपैनं सहस्रं नमति Ait. Br. -3 To share in. -*Caus.* 1 To lead towards, introduce (with gen.). -2 To offer, give.

उपनत *p. p.* 1 (*a*) Come near, brought, arrived, approached, brought near to; Ś. 5. 19; R. 12. 102; (*b*) Got, obtained; अचिरोपनतां स मेदिनीम् R. 8. 7, 5. 52. चिन्तितोपनताम् K. 129; V. 3. 22; V. 2. -2 Presenting itself, fallen to the lot of, befallen, occurred; कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा Me. 111; यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् V. 3. 21; अनुपनतमनोरथस्य 22; 4. 3; so सुहृदुपनतः Me. 102; Māl. 10; K. 33, 132, 348; सुख° that readily or without efforts presented itself Ś. 3; अकामोपनतम् R. 10. 39 unconsciously committed. -3 Formed, brought about, effected. -4 Presented to, offered, given; परलोकोपनतं जलाञ्जलिम् R. 8. 68. -5 Bent down, humbled, subjected, surrendered; दण्डोपनतचरितम् R. 17. 81; 8. 81; दण्डोपनतं शत्रुम् Mb. -6 Dependent on (for protection). -7 Approximate, near (in time or space.)

उपनतिः *f.* 1 Approach. -2 Bending, bow, salutation. -3 Inclination, affection; Vāj. 20. 13. -4 The falling to one's share; Ks.

उपनम्र *a.* Coming to, being present; N.

उपनामुक *a.* Ved. Bending towards.

उपनह् 4 P. 1 To tie up, tie together. -2 To form into a bundle, bind together. -3 To inlay, set with; as चर्मोपनद्ध.

उपनद्ध *a.* Covered with, inlaid.

उपनहनम् 1 A cloth in which anything is bound up. -2 Binding, tying together.

उपनाहः 1 A bundle; देवानां भाग उपनाहः Av. 9. 4. 5. -2 An unguent applied to a wound or sore, a plaster, poultice; शोफयोरुपनाहं कुर्यात् Suśr. -3 The tie of a lute, a peg to which the strings of a lyre are attached and by which they are tightened. -4 Inflammation of the ciliary glands, stye.

उपनाहनम् 1 Applying an unguent. -2 Anointing, plastering.

उपनागरः A particular Prākṛit dialect.

उपनागरिका A variety of वृत्त्यनुप्रास. It is formed by sweet-sounding letters (माधुर्यव्यञ्जकवर्णं); *c. g.* cf. the example cited in K. P. 9; अपसारय घनसारं कुरु हारं दूर एव किं कमलैः। अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं बाला॥

उपनामन् *n.* A surname, nickname.

उपनासिकम् The part which is near the nose.

उपनिक्षिप् 6 U. 1 To throw or place down विप्रान्तिके पितॄन् ध्यायन् शनकैरुपनिक्षिपेत् Ms. 3. 224. -2 To deposit = निक्षिप् q. v.

उपनिक्षेपः 1 The act of depositing or placing down. -2 An open deposit, any article given in another's charge by letting him know its form, quantity &c. Y. 2. 25; (on which Mitā. says:- उपनिक्षेपो नाम रूपसंख्याप्रदर्शनेन रक्षणार्थं परस्य हस्ते निहितं द्रव्यम्). -3 A deposit sealed or covered up (?).

उपनिधा 3 U. 1 To put or place near; to bring or lead near to; कर्णयोरुपनिधाय (सुखम्) Āśval.; वहति समीरे मदनमुपनिधाय Gīt. 5. -2 To produce, cause; भयमुपनिदधे स राक्षसानाम् Bk. 4. 45. -3 To present; उद्दिष्टामुपनिहितां भजस्व पूजाम् Māl. 5. 25. -4 To deposit, entrust दृष्ट्वा पूर्वोपनिहितं निधिम् Ms. 8. 37, 196.

उपनिधातृ, -धायक *a.* Depositing, placing near.

उपनिधानम् 1 Placing near. -2 Depositing, entrusting to one's care. -3 A deposit.

उपनिधिः 1 A deposit, pledge, property entrusted to another. प्राद्रायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमितो गतः Mb. 1. 126. 3. -2 (In law) A sealed deposit; Y. 2. 25; आधिश्चोपनिधिश्चोभौ न कालात्ययमर्हतः Ms. 8. 145, 149; cf. Medhātithi:- यत् प्रदर्शितरूपं सचिह्नवस्त्रादिना पिहितं निक्षिप्यते; also cf. Y. 2. 65 and Nārada quoted in Mit. -3 Pretext, guise; उपनिधिभिरसुखकृत्स परमनिरयगो भृशमसुखमनुभवति दुष्कृतकर्मा Mb. 12. 321. 31.

उपनिहित *p. p.* 1 Deposited with. प्रीत्योपनिहितस्य (धनस्य) Ms. 8. 196. -2 Placed near to; ये म इम उपनिहिता इति Ch. Up. 1. 10. 2. -3 Presented, offered, Māl. 5. 25.

उपनिपत् 1 P. 1 To fly down to. -2 To take place in addition. -3 To be stated incidentally or casually.

उपनिपातः 1 Approaching, coming near. -2 A sudden and unexpected attack or occurrence. उपनिपातप्रतीकारः Kau. A. 4.

उपनिपातिन् *a.* Coming (unexpectedly); रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्थाः Ś. 6.

उपनिबन्ध् 9 P. 1 To compose, write; -2 To explain.

उपनिबद्ध *a.* 1 Written, composed. -2 Discussed. किंचिदुपनिबद्ध U. 7.

उपनिबन्धनम् 1 A means of accomplishment. -2 Binding. -3 Description.

उपनिमन्त्रणम् Invitaion, inauguration.

उपनिम्रेड् 1 P., Ā. To make happy, gladden; सामवो घोषाआ च गच्छेयुरुप च निम्रेडेरन् Ch. Up. 3. 19. 4.

उपनिर्गमः A main or royal road.

उपनिर्गमनम् A way to go out; Hch. 3.

उपनिर्हारः An attack, assault; नेदानीमुपनिर्हारं रावणो दातुमर्हति Rām. 6. 75. 2.

उपनिवपनम् The act of scattering or pouring down upon.

उपनिविष्ट *a.* 1 Besieging. -2 Occupying, inhabiting.

उपनिवेशः A suburb; Hariv.

उपनिवेशित *a.* Placed, established, colonized; स्वर्गाभिष्यन्दवमनं कृत्वेवोपनिवेशितम् Ku. 6. 37; R. 15. 29.

उपनिवेशिन् *a.* Attached to, inherent.

उपनिषद् *f.* [said to be from उपनि-सद् 'knowledge derived from sitting at the feet of the preceptor'; but, according to Indian authorities, it means 'to destroy ignorance by revealing the knowledge of the Supreme Spirit and cutting off the bonds of worldly existence'; यथा य इमां ब्रह्मविद्यामुपयन्त्यात्मभावेन श्रद्धाभक्तिपुरःसराः सन्तस्तेषां गर्भजन्मजरारोगाद्यनर्थपूगं निशातयति परं वा ब्रह्म गमयति अविद्यादिसंसारकारणं चात्यन्तमवसादयति विनाशयतीत्युपनिषद्। उपनिपूर्वस्य सदेरेवमर्थस्मरणात्; Śaṅkara] 1 N. of certain mystical writings attached to the Brāhmaṇas, the chief aim of which is to ascertain the secret meaning of the Vedas; Bv. 2. 40; Māl 1. 7; (other etymologies also are given to explain the name:- (1) उपनीय तमात्मानं ब्रह्मापास्तद्वयं यतः। निहन्त्यविद्यां तज्जं च तस्मादुपनिषद्भवेत्॥ or (2) निहत्यानर्थमूलं स्वाविद्यां प्रत्यक्तया परम्। नयत्यपास्तसंभेदमतो वोपनिषद्भवेत्॥ or (3) प्रवृत्तिहेतून्निःशेषांस्तन्मूलोच्छेदकत्वतः। यतोवसादयेद्विद्या तस्मादुपनिषद्भवेत्॥ In the मुक्तिकोपनिषद् 108 Upaniṣads are mentioned, but some more have been added to this number. They are said to have been the source of the six Darśanas or systems of philosophy, particularly of the Vedānta Philosophy. The more important Upaniṣads are:- ईशकेनकठप्रश्नमुण्डमाण्डूक्यतित्तिरिः। ऐतरेयं च छान्दोग्यं बृहदारण्यकं तथा॥. -2 (*a*) An esoteric or secret doctrine, mystical meaning, words of mystery; साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयताम् Rām. 1. 55. 16. (*b*) Mystical knowledge or instruction; मन्त्रपारायण° U. 6; दिव्यामस्त्रोपनिषदमृषेर्यः कृशाश्वस्य शिष्यात् Mv. 2. 2. -3 True knowledge regarding the Supreme Spirit. -4 Sacred or religious lore. -5 Secrecy, seclusion. -6 A neighbouring mansion. -7 A lonely place. -8 A religious observance. -9 Meditation, यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति Ch. Up. 1. 1. 10 -10 One that takes to (like a boat); तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमिति Bṛi. Up. 2. 1. 20.

उपनिषादिन् *a.* 1 Sitting at the feet (of another, such as a preceptor). -2 Subjected.

उपनिषेव् Ā. To devote one's self to; Mb.

उपनिष्करः A street, a principal road, high way. (about 40 cubit width).

उपनिष्क्रमणम् 1 Going out, issuing. -2 One of the Saṁskāras or religious rites, *i. e.* taking out a child for the first time into the open air (which is usually performed in the fourth month of its age); cf. चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् Ms. 2. 34. -3 A main or royal road.

उपनी 1 P. 1 To bring near, fetch; उपनयति मुनिकुमारकेभ्यः फलानि K. 45, 62; विधिनैवोपनीतस्त्वम् Mk. 7. 6; अन्नम् Ms. 3. 225; M. 2. 5; Y. 3. 122; तेन मुपनय शरम् V. 5; R. 10. 52; Ku. 7. 72. -2 *(a)* To offer, present to; हरये स्वदेहमुपानयत् R. 2. 59; Bk. 6. 70; Ku. 3. 65; आर्यस्यासनमुपनय Mk. 9; M. 3. *(b)* To hand over, give over; अन्तःपुरपरिचारिकामध्यमुपनीता K. 101; Māl. 1; Ś. 1; U. 2; अचिरोपनीता वः शिष्या M. 1 recently made over (for instruction). -3 To bring to, subject, expose or put to; आत्मा क्लेशस्य पदमुपनीतः Ś. 1; R. 13. 39; K. 173. -4 To bring about, cause, produce, accomplish; उपनयन्नर्थान् Pt. 3. 180; उपनयमनैरनङ्गोत्सवम् Gīt. 1; K. 171. -5 To bring information, communicate. -6 To bring into any state, lead or reduce to; अयोऽभेद्यमुपायेन द्रवतामुपनीयते Kām. 11. 47. -7 To take into one's possession, lead away, lead; K. 169. -8 To bring near to oneself, *i. e.* invest with the sacred thread (Ātm. P. I. 3. 36); उप त्वा नेष्ये Ch. Up. 4. 4. 5. क्षात्रेण कल्पेनोपनीय U. 2; माणवकमुपनयते Sk.; R. 3. 29; Bk. 1. 15; Ms. 2. 49, 69, 140. -9 To hire, employ as hired servants; कर्मकरानुपनयते Sk. -*Caus.* To cause (a master) to receive (a pupil), cause to invest with the sacred thread. तांश्चारयित्वा त्रीन्कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेत् Ms. 11. 191.

उपनयः 1 Bringing near, fetching. -2 Gaining, attaining, procuring. नान्यं तवाङ्घ्र्युपनयादपवर्गमूर्तेः क्षेमं जनस्य परितो भिय ईश विद्मः Bhāg. 12. 8. 43. -3 Employing -4 Investiture with the sacred thread, initiation into sacred study, handing a youth of the first three castes to a teacher; गृह्योक्तकर्मणा येन समीपं नीयते गुरोः। बालो वेदाय तद्योगात् बालस्योपनयं विदुः॥ (By this ceremony spiritual birth is conferred upon the youth, and he becomes a द्विजन्मन्; the ages at which the ceremony may be performed by the three castes are respctively 8-16, 11-22 and 12-24; (see Ms. 2. 36-38; of what materials &c. the cords should be, is mentioned in 2. 41-46). -5 The fourth member of the five-membered Indian syllogism (in logic), the application to the special case in question; व्याप्तिविशिष्टस्य हेतोः पक्षधर्मताप्रतिपादकं वचनमुपनयः Tarka K. -6 Introduction, initiation (into any science); see next.

उपनयनम् 1 Leading to or near. -2 Presenting, offering; धारासारोपनयनपरा नैगमाः सानुमन्तः V. 4. 13. -3 Investiture with the acred thread; गर्भाष्टमे ब्राह्मण उपनेय इत्युपनयनं संस्कारार्थम् Mbh. 6. 6. 84. आसमावर्तनात्कुर्यात् कृतोपनयनो द्विजः Ms. 2. 108, 173. -4 Employment, application. -5 Introduction (into any science).

उपनायः, -नायनम् = उपनय q. v.

उपनायक *a.* Leading to. -कः 1 (उप गौणो नायकः) A character in a dramatic or any other work of art next in importance to the hero; (नायकस्य गुणोत्कर्षकथका उपनायकाः); *e. g.* Lakṣmaṇa in Rāmāyaṇa; Makaranda in Mālatīmādhava &c. &c. -2 A paramour.

उपनायिका A character in a dramatic or any other work of art next in importance to the heroine; *e. g.* Madayantikā in Mālatīmādhava.

उपनीत *p. p.* 1 Brought near. -2 Known. -3 Obtained, attained. -4 Presented, given. -5 Adduced. -6 Married (?), led to a man; भीमा जाया ब्राह्मणस्योपनीता Rv. 10. 109. 4. -7 Initiated; भवत्पूर्वं चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः Ms. 2. 49. -तः A youth led to the teacher and invested with the sacred thread.

उपनीतिः *f.* see उपनयन.

उपनेतव्य *pot. p.* 1 To be brought near; एष स चिरदृष्टः कथमुपनेतव्यः M. 2. 4. -2 To be employed or observed &c.

उपनेतृ *a.* One who leads or brings near, fetching; नियमविधिजलानां बर्हिषां चोपनेत्री Ku. 1. 60; माल्यभिज्ञानस्योपनेत्री Māl. 9. *m.* (-ता) A preceptor who performs the उपनयन ceremony, an *Achārya;* जनिता चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति। अन्नदाता भयत्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः॥ Pt. 4. 66.

उपनुन्न *a.* Driven, wafted; द्रुतमरुदुपनुन्नैरुन्नमद्भिः सहेलम् Śi. 4. 68.

उपनृत् 4 P. To dance before somebody; dance with insulting gestures.

उपनृत्यम् A place for dancing.

उपनेत्रम् Spectacles.

उपन्यस् 4 P. 1 To lay upon, place or put down, put near, place before. -2 To entrust any one with, commit to the care of. -3 To explain, describe minutely. -4 To propose, suggest, hint, point out, state; मयोपन्यस्तेषु मन्त्रेषु H. 3; इत्युभयलोकाविरुद्धं वचनमुपन्यस्तं Māl. 2 spoken; सदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यः Ki. 2. 3 tells or points out; किमिदमपन्यस्तम् Ś. 5 what is this that is proposed or said. -5 To prove, establish argumentatively; भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः Y. 2. 19.

उपन्यस्त *p. p.* 1 Placed near, deposited. -2 Said, proposed, spoken. -3 Pledged, entrusted. -4 Given, communicated; पितामहेनोपन्यस्तम् (आसनम्) Bhāg. 1.17.43. -5 Brought forward as an example, adduced, hinted. -स्तम् The holding of hands to the chest (a skilful move in fighting); उपन्यस्तमपन्यस्तं युद्धमार्गे विशारदौ। तौ विचेरतुरन्योन्यं वानरेन्द्रश्च रावणः॥ Rām. 6. 40. 26.

उपन्यासः 1 Placing near to, juxta-position. -2 A deposit, pledge. -3 (*a*) Statement, suggestion, proposal; विषम उपन्यासः Mbh. on 1. 1. 1, 1. 1. 21, 46 etc. = This is a misstatement (a favourite remark of the महाभाष्यकार). पावकः खलु एष वचनोपन्यासः Ś. 5; Māl. 1, 3, 8. (*b*) Preface, introduction; निर्यातः शनकैरलीकवचनोपन्यासमालीजनः Amaru. 27; चतुरो मधुरश्चायमुपन्यासः Ak.; so शम° Ve. 5 overtures of peace. (*c*) Allusion, reference, hinting at; आत्मन उपन्यासपूर्वम् Ś. 3; M. 4; S. D. 363. -4 A precept, law. -5 A kind of peace; आत्मकार्यस्य सिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः। स उपन्यासकुशलैरुपन्यास उदाहृतः H. 4. 114. -6 Propitiating (प्रसादनम्).

उपपक्षः Ved. The shoulder, arm-pit or the hair under the arm-pit; T. Br.

उपपक्ष्य *a.* Near the shoulder, being on the shoulder; या उपपक्ष्याः (स्वयं स्रसः) Av. 7. 76. 2.

उपपतिः [उपमितः पत्या, उप गौणः पतिः] A paramour; उपपतिरिव नीचैः पश्चिमान्तेन चन्द्रः Śi. 11. 65, 15. 63; Ms. 3. 155; 4. 216, 217; Vāj. 30. 9.

उपपतित *a.* One guilty of an उपपातक *i. e.* a minor sin (Dānasāgara, Bibliotheca Indica 274, Fascicule I, P. 30.

उपपथम् *ind.* Near the road.

उपपद् 4 Ā. 1 To reach, come to, approach, go near; यमुनातटमुपपेदे Pt. 1; उपपदस्व स्वकर्मोचितां गतिम् Dk. 93. -2 To be got or obtained, fall to one's share; त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते Bg. 6. 39; 13. 18. -3 To take place, occur, happen, be produced; देवि एवमुपपद्यते M. 1 even as you say, just so; अर्थास्तस्योपपत्स्यन्ते Mb.; उपपन्ना हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी Ś. 5. 26. -4 To be possible; कर्तव्यं वो न पश्यामि स्याच्चेत्किं नोपपद्यते Ku. 6. 61; Ms. 9. 121, 40; 10. 102; नेश्वरो जगतः कारणमुपपद्यते Ś. B. -5 To be suitable, be fit for, be adequate for, fit, suit (with loc.); क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते Bg. 2. 3; 18. 7; उपपद्यते it is fit; ते गुणाः परस्मिन् ब्रह्मण्युपपद्यन्ते Ś. B. -6 To go against, attack. -7 To put in a word or statement; इति ह विश्वामित्र उपपपाद Ait. Br. -*Caus.* 1 To bring into any state, cause to arrive or be obtained; विश्वासमुपपादिता Rām. inspired with confidence; get ready; रथमुपपादय Ve. 2. -2 To offer, present any one with (acc.), bring to; द्विषा त्वमसि मे धात्रा भीतेनेवोपपादितः R. 15. 18, 14. 8; 16. 32; Ms. 9. 72, 73; 3. 96; sometimes with dat.; सर्वस्वं वेदविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् Ms. 11. 76; 9. 244; or with loc.; अक्षयोऽयं निधी राज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् Y. 1. 315. -3 (*a*) To cause to happen or occur, bring about; मरणमुपपादयेत् K. 36. (*b*) To accomplish, effect, cause, do, perform; यावत्तु मानुष्यके शक्यमुपपादयितुम् K. 62, 113, 120, 134; देवकार्यम् R. 11. 91; 17. 55; Me. 29. -4 (*a*) To make a

statement, adduce, put forward. (*b*) To justify. -5 To make good, establish, prove; कथमीश्वरं विनाशधर्मिणमुपपादयसि Prab. -6 To pronounce, declare. -7 To make fit or adequate for; कालोपपादिते क्षेत्रे Ms. 9. 36. -8 To furnish with, endow with; Kām. 11. 57; K. 2; आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् Subhāṣ. -9 To find out, ascertain; दक्षिणाप्रवणं चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् Ms. 3. 206. -10 To examine.

उपपत्तिः *f.* 1 Happening, occurring, becoming visible, appearance, production, birth; अथोपपत्तिं छलनापरोऽपराम् Śi. 1. 69 (जन्म); इष्टानिष्टोपपत्तिषु Bg. 13. 9. -2 Cause, reason, ground; प्रियेषु यैः पार्थ विनोपपत्तेः Ki. 3. 52. -3 Reasoning, argument; उपपत्तिमदूर्जितं वचः Ki. 2. 1; देवि सोपपत्तिकमभिहितम् । Nāg. 5 argumentative; giving a reason for the establishment of a matter; S. D. 482. -4 Fitness, propriety. -5 Termination, end. -6 Association, connection. -7 Acceptance, adoption; Mv. 5. -8 Ascertainment, demonstration, demonstrated conclusion; उपपत्तिरुदाहृता बलात् Ki. 2. 28. -9 (In Arith. or Geom.) Proof, demonstration. -10 A means, an expedient. -11 Assistance, support, help; ततः प्रजह्रे सममेव तत्र तैरपेक्षितान्योन्यबलोपपत्तिभिः Ki. 14. 44. -12 Doing, effecting, gaining; accomplishment; स्वार्थोपपत्तिं दुर्बलाशः R. 5. 12; तात्पर्यानुपपत्तितः Bhāṣā P.; H. 3. 111; see अनुपपत्ति. -13 Attainment, getting; असंशयं प्राक् तनयोपपत्तेः R. 14. 78; Ki. 3. 1. -14 Religious abstraction (समाधि). -15 Accident, chance; उपपत्त्योपलब्धेषु लोकेषु च समो भव Mb. 12. 288. 11. -16 Suitability, expediency; उपपत्तिमदूर्जिताश्रयं नृपमूचे वचनं वृकोदरः Ki. 2. 1; Bhag. 4. 28. 68. **-Comp.-समः** (in logic) a kind of contradiction in which both the contradictory ascertions are supposed to be demonstrable (*e. g.* sound is eternal because it is produced; it is eternal because it is not tangible). Nyāyadarśana. **-परित्यक्त** *a.* Unproved, unreasonable, destitute of argument or proof; Raj. T.

उपपन्न *p. p.* 1 Obtained; secured; अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनः R. 3. 41; V. 5. 15; R. 1. 60. -2 Accompanied or attended by, in company with; श्रद्धेव साक्षाद्विधिनोपपन्ना R. 2. 16, 22. -3 Coming, presenting itself; कुमारी अपूर्वपतिः पतिमुपपन्ना कौमारी भार्या Mbh. 4. 2. 13. उपपन्नाश्च सन्ध्ये द्वे व्याहरन्त्यशिवं शिवाः Rām. 6. 10. 20 -4 Right, fit, proper, suitable (with gen. or loc.); उपपन्नस्ते तर्कः V. 2; उपपन्नमिदं विशेषणं वायोः *ibid* this epithet befits the wind; उपपन्नमेतदस्मिन् राजनि Ś. 2. -5 Possible; उभयमप्यनुपपन्नम् V. 2; Ku. 3. 12. -6 Full of, endowed with, possessed of, furnished with; उपपन्नो गुणैरिष्टैः N. 1. 1; Ms. 9. 141, 244; तल्लक्षणोपपन्नः Ś. 5. -7 Demonstrated, proved. -8 Offered, presented. -9 Cured. -10 Allowed, agreed (संमत); कामकारो महाप्राज्ञ गुरूणां सर्वदानघ । उपपन्नेषु दारेषु पुत्रेषु च विधीयते ॥ Rām. 2. 101. 18. -11 One who has approached a teacher (as a pupil), approched for protection.

उपपादक *a.* 1 Producing, effecting. -2 Well reasoned.

उपपादनम् 1 Effecting, accomplishing, doing. सामान्यतः किं विपयोपपादनैः. -2 Giving, delivering, presenting. -3 Proving, demonstration, establishing by arguments; अपि त्वां न लभेत् कर्ण गच्छन्नक्षोपपादनम् Mb. 5. 142. 2. -4 Examination, ascertainment, exposition (of a subject).

उपपाद्य *a.* 1 To be effected or done. -2 To be proved or shown. -3 Coming into existence.

उपपादुक *a.* Self-produced. **-कः** A superhuman being, God; दिव्योपपादुका देवाः Ak.

उपपदम् 1 A word prefixed or previously uttered; धनुरुपपदं वेदम् Ki. 18. 44 (धनुर्वेदम्); तस्याः स राजोपपदं निशान्तम् R. 16. 40. -2 A title, a degree; epithet of respect, such as आर्य, शर्मन्; कथं निरुपपदमेव चाणक्यमिति न आर्यचाणक्यमिति Mu. 3. -3 A secondary word of a sentence, a preposition, particle &c. prefixed to a verb or a noun derived from a verb which determines or qualifies the sense of the verb; उपपदमतिङ् P. II. 2. 19; (see Sk. thereon). °तत्पुरुषः a kind of Tat. comp. in which the last member is some form of a verbal character; *e. g.* वेदविद्, ग्रामणी, आकर्णलम्बिन् &c.

उपपरीक्षा, -क्षणम् Investigation, examination.

उपपर्चन, उपपृच् *a.* Closely touching. **-नम्** Impregnation or admixture (Ved.). उपेदमुपपर्चनमासु गोषूप पृच्यताम् Rv. 6. 28. 8.

उपपर्वन् *n.* The day before the Parvan or change of the moon.

उपपर्शुका false ribs.

उपपातः 1 An unexpected occurrence. -2 A calamity, misfortune, accident. उपपातो हि आर्तिसम्बद्धं द्रव्यम् । ŚB. on MS. 6. 4. 23. -3 Destruction.

उपपातकम् A minor sin, crime or sin of the second degree; महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु । तानि पातकसंज्ञानि तन्न्यूनमुपपातकम् ॥ Y. 2. 210; Ms. 11. 66.

उपपातकिन् *a.* One who has committed an उपपातक. उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नानाविधैर्व्रतैः Ms. 11. 107, 117.

उपपादः The upper or dwarf pillar subordinate to a larger column.

उपपादुक *a.* Having shoes, shod (as a horse).

उपपापम् = उपपातकम् q. v. Y. 3. 285.

उपपार्श्वः-र्श्वम् 1 A shoulder. -2 A flank, side, -3 The opposite side. -4 The lesser ribs.

उपपीड् 10 P. 1 (*a*) To press down or against, hurt, injure, pain; स्तनोपपीडं परिरब्धुकामा Ki. 3. 54, 8. 16; Śi. 10. 47; पार्श्वोपपीडम्, पार्श्वयोरुपपीडम्, पार्श्वाभ्यामुपपीडम् Sk. (*b*) To oppress, devastate, lay waste; क्षुत्तृष्णोपपीडित troubled; Ms. 8. 67, 7. 195; Kām. 8. 72. -2 To eclipse.

उपपीडनम् 1 Pressing down, devastating, laying waste. -2 Inflicting pain, injuring; व्याधिभिश्चोपपीडनम् Ms. 6. 62, 12. 80. -3 Pain, agony.

उपपुरम् A suburb. -री The environs of a city; इमानुपपुरीं भीरु किं चिकीर्षसि शंस मे Bhāg. 4. 25. 26.

उपपौरिक *a.* (-की *f.*) Belonging to a suburb, suburban.

उपपुराणम् A secondary or minor Purāṇa (for an enumeration of their names; see under अष्टादशन्).

उपपुष्पिका Yawning, gaping.

उपपौर्णमासि, -मासम् *ind.* just preceding or at the time of the full-moon day.

उपप्रदर्शनम् Pointing out, indication.

उपप्रदानम् 1 Delivering over, entrusting. -2 A bribe, present; Rām. 6. 13. 7. उपप्रदानैर्मार्जारो हितकृत्प्रार्थ्यते जनैः Pt. 1. 95. -3 A tribute.

उपप्रलोभनम् 1 Seducing, alluring. -2 A bribe, an inducement, allurement; उच्चावचान्युपप्रलोभनानि Dk. 48.

उपप्राणः A secondary life-wind (belonging to the body).

उपप्रेक्ष् = उपेक्ष्. q. v.

उपप्रेक्षणम् Overlooking, disregarding.

उपप्रैषः Invitation, summons.

उपप्लु 1 Ā. 1 To float, swim; यदुपप्लवते तल्लघु Sk. -2 To overwhelm, cover with; उपप्लुतमघौघेन Rām. -3 To assault violently, assail; to trouble, oppress, distress; पौलस्त्योपप्लुता हरिम् R. 10. 5, 14. 64; Ms. 4. 118. -4 To jump or spring upon. -5 To depart from. -*Caus.* To water.

उपप्लवः 1 Misfortune, evil, calamity, distress, adversity; अथ मदनवधूरुपप्लवान्तं...परिपालयाम्बभूव Ku. 4. 46; जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः पासि R. 2. 48; -2 (*a*) An unluky accident, injury, trouble; कच्चिन्न वाग्वादिरुपप्लवो वः R. 5. 6; Me. 17. (*b*) An obstacle, impediment; तौ (अर्थकामौ) हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावुपप्लवौ Ki. 11. 20. -3 Oppression, harassing, troubling; उपप्लवाय लोकानां धूमकेतुरिवोत्थितः Ku. 2. 32. -4 Danger, fear; see उपप्लविन् below. -5 Agitation, perturbation; इन्द्रिय° K. 146. -6 A portent or natural phenomenon foreboding evil. -7 Particularly, an eclipse of the sun or moon; चन्द्रमिवोपप्लवान्मुक्तम् V. 1. 11. -8 N. of Rāhu, the ascending node, केतूपप्लवभौममन्दगतयः षष्ठे तृतीये शुभाः. -9 Anarchy. -10 N. of Śiva. -11 Doubt, scepticism (with Buddhists). -12 Loss, absence; मायया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् Bhāg. 10. 84. 25.

उपप्लाविन् *a.* One who has suffered a calamity, distressed, troubled; K. 208. -2 Suffering oppression; नृपा इवोपप्लविनः परेभ्यः R. 13. 7.

उपप्लव्यम् N. of the capital of the Matsyas; Mb.

उपप्लुत *p. p.* 1 Violently attacked, beset, distressed, pained &c. -2 Harassed (by Rāhu), eclipsed. -3 Marked by prodigies. -4 Moistened, watered; °अक्ष, -नयन weeping; कामानुजेन सहसा त उपप्लुताक्षाः Bhāg. 3. 15. 31. -5 Pressed, squeezed; उपप्लुतास्तत्क्षणशोचनीयतां च्युताधिकाराः सचिवा इवाययुः Ki. 8. 39. -ता Morbid sensibility of the uterus, a particular disease.

उपबन्धः 1 Connection. -2 An affix. -3 A particular mode of sexual enjoyment; Ch. P. 44.

उपबर्हः, -र्हणम् 1 A pillow; चित्तिरा उपबर्हणम् Rv. 85. 7. -2 Pressing down, oppressing.

उपबृंहणम् Increase; A. Rām. 7. 6. 29.

उपबृंहित *a.* 1 Increased, magnified; य एतत्पुण्यमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् (कीर्तयेत्) Bhāg. 7. 10. 46, K. 27. 136; Dk. 42. -2 Accompanied by; तस्य त्रैकालिकी बुद्धिर्जन्ममृत्यूपबृंहिता Bhāg. 11. 15. 28.

उपबृंहिन् *a.* Supplementary, additional.

उपबहु *a.* A few, a tolerable number.

उपबाहुः The lower arm.

उपब्दः, -ब्दि Sound produced at the sprinkling of Soma; noise, sound in general; ग्रावाणो घ्नन्तु रक्षस उपब्दैः Rv. 7. 104. 17 (=Av. 8. 4. 17). -उपब्दिः *m.* A particular venomous animal; उपब्दे पुनर्वो यन्तु Av. 2. 24. 6.

उपभङ्गः 1 Fleeing away, retreat. -2 A division (of a verse).

उपभाषा A secondary dialect.

उपभुज् 7 U. 1 To enjoy, taste (in all senses); तपसामुपभुञ्जानाः फलानि Ku. 6. 10; नोपभुज्यते is not enjoyed, Pt. 2. 142; Ms. 12. 8. -2 To eat, drink; पयः R. 2. 65, 1. 67; Bk. 8. 40; अधोंपभुक्तेन Ku. 3. 37; Y. 3. 325. -3 To possess; स्त्रीरत्नमुपभुङ्क्ष्व Hariv. -4 To use, make use of, receive; मानसं मनसैवायमुपभुङ्क्ते शुभाशुभम् Ms. 12. 8. -5 To be useful; उप वयं तं भुञ्जामः Ch. Up. 4. 11. 2.

उपभुक्तिः *f.* 1 Enjoyment, use. -2 (in astr.) The daily course of a star.

उपभोक्तृ *a.* Enjoying, an enjoyer; Possessing, Possessor.

उपभोगः 1 (*a*) Enjoyment, eating, tasting; न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति Ms. 2. 94, 8. 285; Y. 2. 171. कामोपभोगपरमाः Bg. 16. 11; प्रियोपभोग R. 12. 22. (*b*) Use, application; चरणोपभोगसुलभः Ś. 4. 4. -2 Enjoyment (of a woman), cohabitation; उपस्थितश्चारु वपुस्तदीयं कृतोपभोगोत्सुकयेव लक्ष्म्या R. 14. 24. -3 Usufruct. -4 Pleasure, satisfaction.

उपभोगिन् *a.* Enjoying, using.

उपभोग्य, -भोक्तव्य, -भोज्य *pot. p.* To be enjoyed, used or eaten; असूत सा नागवधूपभोग्यम् Ku. 1. 20;

किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च Pt. 2. 117; अस्माकमुपभोग्यो भविष्यति Pt. 1. will become our prey. –ग्यम् 1 Any object of enjoyment. –2 Food. –3 Expense incurred for protection (on food, clothing, education &c.); व्ययी-कृतं रक्षणार्थमुपभोग्यं तदुच्यते Śukra. 2. 335.

उपभोगिन् *a.* Eating, enjoying.

उपभूषणम् A minor or inferior ornament; implement.

उपभ्रृ 3 U. To bear; अविचलं शिखरैरुपबिभ्रतं ध्वनितसूचित-मम्बुमुचां चयम् Ki. 5. 12.

उपभृत् *f.* [उप-भृ-आधारे क्विप्] A round cup used in sacrifices, made of the wood of the Banian tree; a sacrificial vessel; जुहूर्दाधार द्यामुपभृदन्तरिक्षम् Av. 18. 4. 5.

उपभृत *a.* Procured for, brought near; शिष्यायोपभृतं तेजो यत एतत्समुद्यमः Bhāg. 8. 15. 29.

उपभेदः subdivision.

उपम *a.* Ved. 1 Highest, uppermost. –2 Most excellent, best, eminent, first. –3 Nearest.

उपमश्रवस् *a.* 1 Of highest fame, –2 *m.* N. of a son of Kuruśravaṇa and grandson of Mitrātithi; कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् Rv. 2. 23. 1.

उपमन्त्र् 10 Ā. 1 To invoke, call, invite. –2 To address, call to; उपमन्त्रयते स हिंकारः Ch. Up. 2. 13. 1. स्त्री पुंसोपमन्त्रिता. –3 To persuade, conciliate. प्रियामनुगतः कामी वचोभिरुपमन्त्रयन् Bhāg. 9. 18. 35.

उपमन्त्रणम् 1 The act of addressing, inviting, calling. –2 Persuading, coaxing (उपच्छन्दनम्); P. I. 3. 47.

उपमन्त्रिन् *a.* Inviting, persuading; अश्वो वोळ्हा सुखं रथं हसनामुपमन्त्रिणः Rv. 9. 112. 4. *m.* 1 A messenger; स्मररुज उपमन्त्रिन्भण्यतामन्यवार्ता Bhāg. 10. 47. 19. –2 A subordinate counsellor; Bhāg. 10. 71. 29.

उपमन्थनी A staff for stirring; औदुम्बर्या उपमन्थन्यौ Bṛi. Up. 6. 3. 13.

उपमन्थितृ *a.* Ved. Stirring; Vāj. 30. 12.

उपमन्यु *a.* Ved. 1 Understanding, intelligent. –2 Zealous, striving after. –3 (*m.*) N. of the pupil of Āyoda-dhaumya, who aided Śiva in the propagation of his doctrine and received the ocean of milk from him.

उपमा 2 P., 3, 4. Ā. 1 To compare, liken; तेनोपमीयेत तमालनीलम् Śi. 3. 8; स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ Bh. 3. 20. –2 To give, grant (Ved.).

उपमा 1 Resemblance, similarity, equality; स्फुटोपमं भूतिसितेन शम्भुना Śi. 1. 4, 17. 69; Ki. 6. 23; इहोपमा सताम् Pt. 2. 8 the same is the case with the good. –2 (In Rhet.) Comparison of two objects different from each other, simile, comparison; साधर्म्यमुपमा भेदे K. P. 10; or सादृश्यं सुन्दरं वाक्यार्थोपस्कारकमुपमालंकृतिः R. G.; or उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः। हंसीव कृष्ण ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते ॥ Chandr. 5. 3; Kāv. 2. 14; उपमा कालिदासस्य Subhāṣ. (Daṇḍin mentions 32 varieties of उपमा; see Kāv. 2. 15-50; as to words expressive of उपमा see 2. 57–65); see K. P. 10 *ad loc* also. –3 The standard of comparison (उपमान); यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता Bg. 6. 19; (आत्मानमुपमां कृत्वा स्वेषु दारेषु रम्यताम् Rām. 5. 21. 8; see °द्रव्य below; mostly at the end of comp., 'like', 'resembling'; बुबुधे न बुधोपमः R. 1. 47; so स्वर्गोपम, अमरोपम, अनुपम &c. –4 A likeness (as a picture, portrait &c. –5 Heresy, irreligious doctrine; विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः। अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् ॥ Bhāg. 7. 15. 12. –Comp. –द्रव्यम् any object used for a comparison; सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन Ku. 1. 49. –रूपकम् a figure in Rhetoric being a mixture of simile and metaphor. –व्यतिरेकः A particular figure combining comparison and contrast.

उपमातृ *m.* An image-maker, a portrait-painter.

उपमानम् 1 Comparison, resemblance; जातास्तदूर्वो-रुपमानबाह्याः Ku. 1. 36. –2 The standard of comparison, that with which anything is compared; one of the four requisites of an उपमा; उपमानमभूद्विलासिनां Ku. 4. 5; उपमानस्यापि सखे प्रत्युपमानं वपुस्तस्याः V. 2. 3; Śi. 20. 49. –3 (In Nyāya Phil.) Analogy, recognition of likeness, considered as one of the four kinds of pramāṇas or means of arriving at correct knowledge. It is defined as प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनम्; or उपमितिकरण-मुपमानं तच्च सादृश्यज्ञानात्मकम् Tarka. K. तत्र विश्वसनीयं वो राक्षसानां रणाजिरे। एतेनैवोपमानेन नित्यं जिह्मा हि राक्षसाः॥ Rām. 6. 50. 54. –4 A particle of comparison. –Comp. उपमेयभावः relation between the subject of comparison and the standard of comparison. –चिन्तामणिः *m.* N. of a philosophical work.

उपमित *p. p.* P. II. 1. 56. Compared, likened, similar &c.

उपमितिः *f.* 1 Resemblance, comparison, similarity; पल्लवोपमितिसाम्यसपक्षम् S.D.; तदाननस्योपमितौ दरिद्रता N. 1. 24. –2 (In Nyāya Phil.) Analogy, inference, deduction, knowledge of things derived from analogy, a conclusion deduced by means of an उपमान; प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोप-मितिशब्दजे Bhāṣā P. 52. –3 A figure of speech = उपमा q. v. –4 A likeness, picture.

उपमेय *pot. p.* Fit to be likened or compared, comparable with; (with instr. or in comp.); भूयिष्ठ-मासीदुपमेयकान्तिः गुहेन R. 6. 4; 18. 34, 37; अन्तःपुरं चैककुलो-पमेयम् Ku. 7. 2; Ch. P. 29 v. l. –यम् The subject of comparison, that which is compared उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः Chandr. 5. 7, 9. –Comp. –उपमा a figure of speech in which the उपमान and उपमेय are compared to each other with a view to imply that the like of them does not exist; reciprocal comparison;

विपर्यास उपमेयोपमानयोः K. P. 10; c. g. कमलेव मतिर्मतिरिव कमला तनुरिव विभा विभेव तनुः । &c.

उपमातिः *f.* 1 Comparison. -2 Killing. -3 Approaching with a prayer, addressing. **-तिः** *m.* Granting wealth (Sāy.), approaching in a friendly way; affable, an epithet of Agni (B. and R.). **-Comp. -वनि** *a.* destroyer of an enemy (Sāy.); मा नोऽहिर्बुध्न्यो रिषे धादस्माकं भूदुपमातिवनिः Rv. 5. 41. 16. one who receives addresses in a friendly way (?).

उपमीमांसा Ved. Deliberation, investigation, consideration.

उपमातृ *f.* [उपमिता मात्रा उप गौणे वा] 1 'A second mother', wet nurse. -2 A near female relative; मातृष्वसा मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा । श्वश्रूः पूर्वजपत्नी च मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः Śabdak.

उपमाद *a.* Giving delight. **-दः** Enjoyment, delight.

उपमारणम् Ved. Submerging (in water).

उपमास्य *a.* Occurring every month, monthly (Ved.); तस्मात् पितृभ्यो मास्युपमास्यं ददति Av. 8. 10. 19. **-स्यम्** The Śrāddha ceremony to be performed every month.

उपमित् *a.* Ved. 1 Dug up, excavated. -2 Placing near. *-f.* A prop, stay, pillar (स्थूणा); स्थूणेव जनाँ उपमिद् ययन्थ Rv. 1. 59. 1.

उपमृद् 9 U. 1 To crush, bruise, dash to pieces, destroy, kill; पिण्डाकृतिमुपमृद्य घटिकाः क्रियन्ते Mbh. 1. 1. 1; यामिकानुपमृद्य N. 5. 110. -2 To rub down. -3 To pass through.

उपमर्दः 1 Friction, rubbing or pressing down, crushing under one's weight; अन्यासु तावदुपमर्दसहासु भृङ्गं लोलं विनोदय मनः सुमनोलतासु S. D. (where उ० also means rough handling or enjoyment). -2 Destruction, injury, killing. -3 Reproach, abuse, insult, harsh or insulting treatment; Mk. 1. -4 Unhusking. -5 Refutation of a charge. -6 Stirring, shaking.

उपमर्दक *a.* Crushing, destroying. **-कः** Refutation of a charge.

उपमर्दनम् Suppression, oppression.

उपमेखलम् *ind.* On the slope or side; Ki. 7. 23

उपमेतः The tree Vatica Robusta, Śāla tree (Mar. साग).

उपयज् *m.* (P. III. 2. 73) N. of eleven additional formulas (enumerated in Vāj. 6. 21.) at a sacrifice; एकादशोपयजः यद्यजन्तमुपयजति तस्मादुपयजो नाम Śat. Br.

उपयष्टृ *m.* The priest who utters the above formulas; Śat. Br. 3. 8. 5. 5.

उपयाजः Additional formulas at a sacrifice; Mb. 2.

उपयन्त्रम् A minor surgical instrument, a secondary application of any kind.

उपयम् 1 U. 1 To marry, take a wife (Ā. in this sense); भवान् मिथः समयादिमामुपायंस्त Ś. 5; आत्मानुरूपां विधिनोपयेमे Ku. 1. 18; R. 14. 87; Śi. 15. 27; Ms. 3. 11; Bk. 4. 20, 28; 7. 101. -2 (*a*) To seize, hold; उपयच्छ शूर्पम् Av.; उपायंस्त महास्त्राणि Bk. 15. 21; शस्त्राण्युपायंसत जित्वराणि 1. 16. (*b*) To take, receive, accept; कोपात्काश्चित्प्रियैः प्रत्तमुपायंसत नासवम् Bk. 8. 33. -3 To show, indicate (सूच्); मोपयध्वं भयम् Bk. 7. 101. -4 To lie under, support, prop up (Ved.). -5 To go to (a woman); एतास्तिस्रस्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् Ms. 11. 172. -6 To curb, restrain.

उपयन्तृ *m.* A husband; अथोपयन्तारमलं समाधिना Ku. 5. 45; R. 7. 1; Śi. 10. 45.

उपयमः 1 Marriage, marrying; कन्या त्वजातोपयमा सलज्जा नवयौवना S. D. -2 Restraint. -3 A support; stay.

उपयमनम् 1 Marrying, taking a wife; P. I. 2. 16. विभाषोपयमने. -2 Restraining, curbing. -3 Placing down the fire -4 Support. **-नी** 1 Any support of stone for holding fire-wood; उपयमनीरुपकल्पयन्ति Śat. Br. -2 A sacrificial ladle.

उपयामः 1 A kind of vessel in a sacrifice. -2 The formulas uttered in taking out the Soma juice by means of a ladle (Vaj. 7. 4 seqq.) -3 Marriage (see उपयम).

उपया 2 P. 1 To approach, go towards, reach; उपयामगृहीतोऽसि Ts. 1. 4. 15. येन मामुपयान्ति ते Bg. 10. 10. so पुरम्, गतिम्, नयनम्, पदवीम्; दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः H. 3. 110. -2 To attain to a particular state, meet with &c.; तनुताम्, मृत्युम्, रुजम्, पाकम्, प्रसादम् &c.

उपयात *p. p.* Come, arrived. **-तम्** Arrival, return.

उपयानम् 1 Approaching, coming near; उपयानापयाने च स्थानं प्रत्यपसर्पणम् । सर्वमेतद्रथस्थेन ज्ञेयं रथकुटुम्बिना ॥ Rām. 6. 104. 20. -2 Acquisition, obtaining; हरोपयाने त्वरिता बभूव Ku. 7. 22.

उपयायिन् *a.* Coming towards.

उपयाच् 1 U. To wish or ask for, solicit; अक्षमालामुपयाचितुम् K. 151.

उपयाचक *a.* One who asks or solicits, suitor, beggar.

उपयाचनम् Soliciting, begging, approaching with a request or prayer.

उपयाचित *p. p.* Begged, requested, solicited. त्वया पुरस्तादुपयाचितो यः R. 13. 53. **-तम्** 1 A request or prayer in general. -2 A present promised to a deity for the fulfilment of a desired object and generally to propitiate her, (the present may be an animal or even a human being); निक्षेपी म्रियते तुभ्यं प्रदास्याम्युपयाचितम्

Pt. 1. 14; 2. 50; अद्य मया भगवत्याः करालायाः प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्तव्यम् Mal. 5; दीयते यत्तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य सिद्धये। उपयाचितकं दिव्यं दोहदं तद्विदुर्बुधाः ॥ -3 A request or prayer to a deity for the accomplishment of a desired object; K. 330.

उपयाचितकम् = उपयाचित above; सिद्धायतनानि कृतविविधदेवतोपयाचितकानि K. 64.

उपयापनम् 1 The act of causing to come near, leading near. -2 A marriage; पुत्राणां दुहितॄणां च काले विध्युपयापनम्। दारैर्वरैस्तत्सदृशं कल्पयन्तं विभूतिभिः Bhāg. 10. 69. 32.

उपयुज् 7 Ā. 1 To use, employ, apply; षाड्गुण्यमुपयुञ्जीत Śi. 2. 93; षडुपायुङ्क्त समीक्ष्य तत्फलम् R. 8. 21; M. 5. 12; अनुपयुज्यमान useless, good for nothing, Ś. 7; U. 4. -2 To enjoy, taste; पय उपयुज्य Me. 13 v. l.; फलान्युपायुङ्क्त स दण्डनीतेः R. 18. 46; Bk. 8. 39; -3 To devote or attach oneself to; न मृगैरुपयुज्यते is not loved Pt. 2. 23; न वै प्राज्ञा गतश्रीकं भर्तारमुपयुञ्जते Subhāṣ. -4 To yoke or harness (as horses to a carriage); यामन्यामन्नुपयुक्तं वहिष्ठम् Av. 4. 23. 3. -5 To appropriate, consume, eat; राजा तत् (धनम्) उपयुञ्जानश्चौरस्याप्नोति किल्बिषम् Ms. 8. 40. *-pass.* 1 To be used or applied. -2 To be fit or proper; तस्येयमुपयुज्यते Bhāg. -3 To be of use, be taken into account; तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते Pt. 1. 328.

उपयुक्त *p. p.* 1 Attached &c. -2 Suited, appropriate, fit, right, proper. -3 Worthy, serviceable, useful. -4 Eaten, consumed. **-क्तः** A subordinate officer; Kau. A. 2. 5; Bhāg. 9. 2. 14; उपयुक्तोदकां भग्नां प्रपां निपतितामिव Rām. 2. 114. 15.

उपयोगः 1 Employment, use, application, service; ओषधान्नविहाराणामुपयोगः सुखावहः Madh. N. उपयोगं गम् or व्रज् to be used or employed, serve; व्रजन्ति ... अनङ्गलेखक्रिययोपयोगम् Ku. 1. 7. -2 Administration of medicines, or their preparation. -3 Fitness, suitableness, propriety. -4 Contact, proximity. -5 Any act contributing to the fulfilment of a desired object. -6 Good conduct, observing established customs. -7 Food; गते च दुर्वाससि सोऽम्बरीषो द्विजोपयोगातिपवित्रमाहरत् Bhāg. 9. 5. 24.

उपयोगिन् *a.* 1 Employing, using. -2 Conducive or contributing to, serviceable, useful. -3 Appropriate, fit, proper. -4 Favourable, propitious. -5 Touching.

उपयोगिता or **°त्वम्** 1 Usefulness, utility. -2 Fitness, propriety. -3 Occasion, need. -4 Favour.

उपयोजनम् 1 Harnessing a horse, Ait. Br. 5. 30. 6. -2 A team.

उपयोज्य *a.* To be employed, used or applied.

उपर *a.* Ved. 1 Being below, under. -2 Posterior, later. -3 Nearer. **-रः** 1 The lower stone on which the Soma plant is laid that it may be ground by means of other stones (ग्रावन्); त्वचं पृञ्चन्त्युपरस्य योनौ Rv. 1. 79. 3. -2 The lower part of the sacrificial post. -3 A cloud. -4 A region, direction.

उपरताति *ind.* In the proximity, near to; विश्वाँ अर्य उपरताति वन्वन् Rv. 7. 48. 3; 1. 151. 5.

उपरञ्ज् 4 U. or in *pass.* To be red; to be eclipsed; उपरज्यते भगवान् चन्द्रः Mu. 1. *—Caus.* 1 To colour, tint, dye. -2 To affect, grieve, distress.

उपरक्त *p. p.* 1 Afflicted, overtaken by calamity, distressed. -2 Eclipsed; K. 314. -3 Tinged, coloured; द्विपदूद्वेपोपरक्ताङ्गसङ्गिनीः Śi. 2. 18. **-क्तः** 1 The sun or moon in eclipse. -2 Rāhu.

उपरज्य *ind.* Darkening, obscuring, तमश्चन्द्रमसीवेदमुपरज्यावभासते Bhāg. 4. 29. 70.

उपरञ्जक *a.* 1 Dyeing. -2 Affecting, influencing.

उपरागः 1 An eclipse of the sun or moon; उपरागान्ते शशिनः समुपगता रोहिणी योगम् Ś. 7. 22; Śi. 20. 45. -2 Hence, Rāhu or the ascending node. -3 Redness, red colour, colour; कोपोपरागजनिताम् Ratn. 3. 14; Mk. 4; कलहकोप° Māl. 9. -4 A calamity, affliction, injury; blighting influence; मृणालिनी हैममिवोपरागम् R. 16. 7. -5 Misbehaviour, ill-conduct. -6 Reproach, blame, abuse.

उपरक्षः A body-guard.

उपरक्षणम् A guard, an out-post.

उपरत्नम् [उपमितं रत्नेन उप गौणे वा] A secondary or inferior gem; उपरत्नानि काचश्च कर्पूरोऽश्मा तथैव च। मुक्ताशुक्तिस्तथा शङ्ख इत्यादीनि बहून्यपि ॥ गुणा यथैव रत्नानामुपरत्नेषु ते तथा। किं तु किंचित्ततो हीना विशेषोऽयमुदाहृतः ॥

उपरथ्या A bye-road, minor road; तथा रथ्योपरथ्याश्च Rām. 5. 53. 21.

उपरम् 1 P. (Sometimes Ā. also) 1 To cease, end, terminate; संगताबुपरराम च लज्जा Ki. 9. 44, 13. 69; इत्युक्त्वोपरराम; युद्धमुपारमत् ceased &c. -2 To cease or desist from, stop (oft. with pres. part.); व्यापादयन्नोपरराम Pt. 1; or with abl.; Bg. 2. 35; Bk. 8. 54; 9. 51; or with inf.; Ki. 4. 17; or by itself; Bk. 8. 55. -3 To be quiet or calm; यत्रोपरमते चित्तम् Bg. 6. 20. -4 To await, wait for; Śat Br. 2. 2. 1-2; 3. 8. 2-29. -5 To make quiet (= *Caus*). *-Caus.* To cause to cease, stop, make quiet or still.

उपरत *p. p.* 1 Stopped, ceased; उपरतान्यस्मिन् कुले व्रतानि Mbh. on P. I. 4. 110; रजस्युपरते Ms. 5. 66. -2 Dead; अद्य दशमो मासस्तातस्योपरतस्य Mu. 4. -3 Withdrawn or retired from; रणात्, कलहात् &c. भयाद्रणादुपरतम् Bg. 2. 34. -4 One who is disgusted with the world and has retired from it. **-Comp. -अरि** *a.* having no foe. **-कर्मन्** *a.* ceasing from works, not relying on worldly acts. **-विषयाभिलाष** *a.* one who has renounced all desire for worldly things.

-शोणिता (a woman) whose menses have ceased. -स्पृह a. void of desire, indifferent to worldly attachments or possessions.

उपरतिः *f.* 1 Ceasing, stopping. -2 Death. -3 Abstaining from sexual enjoyment. -4 Indifference. -5 Abstaining from prescribed acts; the conviction that ceremonial acts are futile and ceasing to rely on them. -6 Intellect.

उपर(रा)मः 1 Ceasing, stopping; ending; भवप्रवाहोपरमं पदाम्बुजम् Bhāg. 1. 8. 36. -2 Abstaining from, giving up. -3 Death.

उपरमणम् 1 Abstaining from sexual pleasures. -2 Refraining from ceremonial acts. -3 Ceasing, stopping.

उपरम्भ् P. To cause to resound; जातहर्ष उपरम्भति विश्वम् Bhāg. 10. 35. 12.

उपरवः A sort of hole used in the extraction of Soma juice (सोमाभिषवाङ्गो गर्ताकारो देशभेदः); name of certain holes which increase the sound of the stones when Soma juice is being extracted); cf. also पीठपादचतुष्टयाकारो बाहुमात्रो गर्तभेद उपरवः। ŚB. on MS. 11. 4. 52.

उपरावः A near sound; P. III. 3. 22. उपसर्गे रुवः.

उपरसः 1 A secondary mineral, (red chalk, bitumen, माक्षिक, शिलाजित &c). -2 A secondary passion or feeling. -3 A subordinate flavour.

उपराजः A viceroy, one inferior to the ruling authority; P. IV. 2. 116. उपराजेव राजर्द्धिं ज्ञातिर्न सहते सदा Mb. 12. 80. 32.

उपरि *ind.* 1 As a separable preposition (usually with gen., rarely with acc. or loc.) it means (*a*) Above, over, upon, on, towards; (opp. अधः) (with gen.); गतमुपरि घनानाम् Ś. 7. 7; अवाङ्मुखस्योपरि वृष्टिः पपात R. 2. 60; अर्कस्योपरि Ś. 2. 9; प्रासादानाम् Māl. 7. 5; U. 5. 2; Śi. 16. 9. 12. 37; so °स्थापनम्, °स्थित &c.; with loc. उपर्येव स लङ्कायाम् Rām.; or acc. यन्त्राण्युपरि यन्त्राणि *ibid*; oft. at the end of comp.; रथ°, तरुवर°, तद्°. (*b*) At the end of, at the head of; सर्वानन्दानामुपरि वर्तमाना K. 158. (*c*) Beyond, in addition to; पणस्योपरि संस्थाप्य व्ययम् Y. 2. 253; भुक्तस्योपरि Suśr. (*d*) In connection with, with regard to, towards, upon; परस्परस्योपरि पर्यचीयत R. 3. 24; Śānti. 3. 23; तस्योपरि क्रुद्धः, ममोपरि दुष्टबुद्धिः &c.; तवोपरि प्रायोपवेशनं करिष्यामि on your account. (*e*) After; मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत् P. III. 3. 9 Sk. उपरि joined to उपरि (with acc. or gen. or by itself) means (*a*) Just above; लोकानुपर्युपर्यास्ते माधवः Vop. (*b*) higher and higher, far high, high above; उपर्युपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा Mb. -2 (As a separable adverb) It means (*a*) high above, upon, towards the upper side of (opp. अधः); त्रिदशान्विनिहत्याशु स्वयं स्थास्याम्यथोपरि Rām. 7. 29. 6. उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति H. 2. 2; so उपरि या; °स्थापन, °स्थित &c.; oft. in comp. स्वसुतोपरिचिह्नितम् Y. 1. 319. (*b*) Besides, in addition, further, more; शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः Mb. (*c*) Afterwards; यदा पूर्वं नासीदुपरि च तथा नैव भविता Śānti. 2. 7; सर्पिः पीत्वोपरि पयः पिबेत् Suśr.; उपर्युपरि more and more, repeatedly, continuously. [cf. Zend *upairi*, *upara*; Gr. *huper*; L. *super*; Old Germ. *obar*; Germ. *uber*; Eng. *over*; Hind. *upar*]. -Comp. -आसनम् sitting on high. -करः A tax paid by temporary tenants. -काण्डम् The third division of the Maitrāyaṇī Saṁhitā. -गत a. gone up, ascended. -चर a. moving above (as a bird). -रः N. of the king Vasu. -चित a. piled over or above. -ज a. produced above, elevated, high. -तन, स्थ a. upper, higher. -तलम् Upper part; उपरितलनिपातितेष्टकः Mk. 3. 22. -द्युत a. Ved. coming from above; Vāj. 7. 3. -बुध्न a. Ved. raised above the ground; Rv. 10. 73. 8. -बृहती A variety of बृहती metre. -भागः the upper portion or side. -भावः being above or higher. -भूमिः f. the ground above. -मर्त्यम् ind. Ved. above men; अवो देवमुपरिमर्त्यं कृधि Rv. 8. 19. 12. -शयनम् a place of rest. यदुपरिशयनमाहरन्ति स्वर्गमेव तेन लोकमवरुन्द्धे Av. 9. 6. 9. -श्रेणिक a. being in the upper line or series. -ष्ठ (स्थ) a. Above, staying up; पर्वतस्योपरिष्ठस्य कर्मेदं कस्यचिद्भवेत् Rām. 7. 16. 5. -सद् a. lying or sitting above; Vāj. 9. 35. (m.) a class of gods. -सद्यम् sitting above. -स्थायिन् a. Standing higher, prominent. -स्पृश् Reaching above, elevated; वसवो रुद्रा आदित्या उपरिस्पृशम् Rv. 10. 128. 9. कः A provincial governor.

उपरिष्टात् *ind.* [cf. उपर्युपरिष्टात् P. V. 3. 31] 1 As an adverb it means (*a*) Over, above, from above, on high; परहितकरणे नोपरिष्टान्न चाधः Bh. 3. 131; Y. 1. 106. (*b*) Further or later on, afterwards; कल्याणावतंसा हि कल्याणसंपदुपरिष्टाद् भवति Māl. 6; इदमुपरिष्टाद् व्याख्यातम् in the sequel. (*c*) Behind (opp. पुरस्तात्); पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च अद्भिः परिदधति Ch. Up. 5. 2. 2. -2 (As a preposition) it means (*a*) Over, upon (with gen., rarely acc.); स्फुटतरमुपरिष्टादल्पमूर्तेर्ध्रुवस्य स्फुरति सुरमुनीनां मण्डलं व्यस्तमेतत् Śi. 11. 3. (*b*) Down upon. (*c*) Behind (with gen.) -Comp. -ज्योतिष्मती N. of a Vedic metre consisting of 43 or 44 syllables. -ज्योतिः f. a verse of the Triṣṭubh metre, the last line of which consists of eight syllables. -बृहती N. of a Vedic metre having four Pādas, the first of which contains 12 syllables, each of the three others having only eight.

उपरीतकः A particular mode or posture of sexual enjoyment; (also called विपरीतक).

उपरुध् 7 U. 1 To obstruct, hinder, interrupt, stop; मा मोपरोत्सीरिति मा सृजैनम् Kaṭh. Up. 1. 21. उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिम् Ś. 4. 15. Ve. 3. 8; उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम् Ś. 4; V. 5; पथ्यमुपरुन्धताम् Y. 2. 250; to detain; अन्याय्यमुपरोद्धुम् V. 5. -2 (*a*) To disturb, trouble; पौरास्तपोवनमुपरुन्धन्ति Ś. 1. (*b*) To press, trouble

with a request; अभ्युत्सहे संप्रति नोपरोद्धुम् R. 5. 22. –3 To overcome, subdue; भेजे भिन्नकटैर्नागैरन्यानुपरुरोध यैः R. 4. 83. –4 To besiege (an enemy, town &c.); उपरुध्यारिमासीत Ms. 7. 195; Kām. 13. 67; उपरुद्धं कुसुमपुरम् Mu. 2. –5 To lock up, pen, confine; व्रजोपरोधं गाः स्थापयति Sk. –6 To conceal, hide; नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् R. 7. 39. –7 To cast off, repudiate, reject; ज्येष्ठपुत्रमुपारुधत् Rām.

उपरुद्ध *p. p.* 1 Obstructed, impeded, stopped, confined, captive; वृत्तं हि राज्ञामुपरुद्धवृत्तम् R. 18. 18. –2 Covered, spread, concealed. –3 Protected, favoured. –4 Besieged, locked up. –द्धः A captive; R. 18. 18.

उपरोधः 1 Obstruction, impediment, obstacle; शरत्प्रमृष्टाम्बुधरोपरोधः R. 6. 44; Śi. 20 74; सकौतुक° विनयम् U. 4. –2 Disturbance, trouble, molestation; तपोवननिवासिनामुपरोधो मा भूत Ś. 1. 5, 6; अनुग्रहः खल्वेष नोपरोधः V. 3; उपरोधःसह्यताम् *ibid.*; detention; किं राजर्षेरुपरोधेन Ś. 3. –3 Opposition, refusal, check, restraint. –4 Covering, surrounding, blocking up. –5 Binding, tying, seizing. –6 Protection, favour. बलवता विग्रहोपरोधहेतवः Measures conducive to peace; Kau. A. 7. –7 sublation, dropping; आनर्थक्याद्धि प्राकृतस्योपरोधः स्यात् । MS. 8. 4. 15. –Comp. –कारिन् *a.* impeding, obstructing.

उपरोधक *a.* 1 Obstructing, obstructor; रामोऽभ्येति पुरीं लङ्कामस्माकमुपरोधकः Rām. 6. 6. 16. –2 Covering, surrounding –3 Favouring. –कम् An inner room, a private apartment.

उपरोधनम् Obstruction, impediment &c.; see उपरोध.

उपरोधिन् *a.* Obstructing, impeding; सुखानि सोऽभुङ्क्तसुखोपरोधि R. 18. 18.

उपरूपकम् [उपगतं रूपकं दृश्यकाव्यं सादृश्येन] A drama of an inferior class, of which 18 kinds are enumerated; नाटिका त्रोटकं गोष्ठी सट्टकं नाट्यरासकम् । प्रस्थानोल्लाप्यकाव्यानि प्रेङ्खणं रासकं तथा ॥ संलापकं श्रीगदितं शिल्पकं च विलासिका । दुर्मल्लिका प्रकरणी हल्लीशो भाणिकेति च ॥ S. D. 276.

उपलः 1 A stone, rock; उपलशकलमेतद् भेदकं गोमयानाम् Mu. 3. 15; कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः Ś. Til. 3; Me. 19; Ś. 1. 14. –2 A precious stone, jewel. Y. 3. 36. 'उपलः प्रस्तरे मणौ' इति विश्वः. –3 Sand (Ved.). –4 A cloud. –5 A ball thrown from some artifice (as gun); कपाटयन्त्रदुर्धर्षा बभूवुः सगुडोपलाः Mb. 3. 284. 4. –ला 1 Refined sugar, (उपलासिता Sugarcandy). –2 The upper and smaller millstone which rests on the Driṣad. [cf L. *opatus.*] –Comp. –प्रक्षिन् *a.* Grinding grain upon millstones; कारुरहं ततो भिषगुपलप्रक्षिणी नना Rv. 9. 112. 3.

उपलकः A stone.

उपलक्ष् 10 P. 1 To look at, observe, behold, mark; आसन्नवर्तिजन उपलक्षयति K. 197; सम्यगुपलक्षितं भवत्या Ś. 1. –2 To regard or consider; लोकप्रवादः सत्योऽयं पण्डितैरुपलक्षितः Rām. –3 To mark, put a sign upon; आदिमध्यावसानेषु भवच्छन्दोपलक्षिता Y. 1. 30; 2. 151; Kām. 7. 47. –4 To denote, designate, describe. –5 To imply in addition; नक्षत्रशब्देन ज्योतिःशास्त्रमुपलक्ष्यते Kull. on Ms. 3. 162. –6 To mind, have in view; Kām. 16. 40.

उपलक्षक *a.* 1 Observing; marking; परचित्त° –2 Designating, indicating (as a word).

उपलक्षणम् 1 Looking at, beholding, observing, marking, ascertainment; वेलोपलक्षणार्थम् Ś. 4. –2 A mark, characteristic or distinctive feature; उपलब्धमुपलक्षणम् V. 4, 4. 33; उपलक्षणे तृतीया Sk. –3 Designation; प्राग्रुपलक्षणम् Sk. –4 Implying something that has not been actually expressed, implication of something in addition or any similar object where only one is mentioned; synecdoche of a part for the whole, of an individual for the species, or of a quality for that in which the quality exists (स्वप्रतिपादकत्वे सति स्वेतरप्रतिपादकत्वं); मन्त्रग्रहणं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम् P. II. 4. 80 Sk.; so अस्ति नास्तेरुपलक्षणम् &c.

उपलक्षित *p. p.* 1 Observed, marked, comprehended, implied, metaphorically expressed &c. –2 Understood, comprehended. –3 Characterized.

उपलक्ष्य *pot. p.* 1 Inferable. –2 To be described, designated &c. –क्ष्यः 1 A prop, stay, support. –2 An asylum, shelter. –3 An inference.

उपलधिप्रियः [बालधिः प्रियोऽस्य पृषो॰] A kind of antelope (चमर).

उपलभ् 1 Ā. 1 To know, understand, see, perceive (directly); सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोपलभ्यते Pt. 1. 76; अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते K. 152. –2 To ascertain, find out, learn, know; ब्रूहि यदुपलब्धम् U. 1; तत्वत एनामुपलप्स्ये Ś. 1; Mv. 7. 30; R. 12. 60; Bk. 3. 27; K. 159; M. 41, 3. 6, 4. 6. –3 To get, obtain, acquire, enjoy, experience (happiness &c.); उपलब्धसुखः Ku. 4. 42. experiencing; कथमुपलभे निद्राम् V. 2. 10 enjoy; इदानीं स्मृतिरुपलब्धा Mu. 2 now I recollect; Ms. 11. 17; R. 8. 82, 10. 2, 18. 21. –4 To conceive, become pregnant. –*Caus.* 1 To cause to get; बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां द्विजदेवोपलम्भिताम् Bhāg. 8. 15. 37. –2 To produce, bring about.

उपलब्ध *p. p.* 1 Gained, obtained. –2 Conceived. –3 Perceived, understood, known, guessed. –Comp. –अर्थ *a.* having the meaning understood. (–ब्धार्था *f.*) a tale, a true or probable story.

उपलब्धिः *f.* 1 Getting, obtaining, acquisition; उपलब्धौ यत्नः क्रियताम् Mbh. on 1. 1. 1. वृथा हि मे स्यात्स्वपदोपलब्धिः R. 5. 56, 8. 17. –2 Observation, perception, knowledge (ज्ञान); बुद्धिरुपलब्धिर्ज्ञानं प्रत्यय इत्यनर्थान्तरम् Nyāya Sūtra, नाभाव उपलब्धेः Brahma Sūtra 2. 2. 28; भावे चोपलब्धेः 2. 1. 15. cf. Nyāya S. 2. 28, 30. –3 Understanding, mind (मति). –4 A conjecture, guess. –5 Perceptibility appearance (recognized as a kind of proof by the Mīmāṁsakas); तत्र वेदविधिः स स्याज्ज्ञानं चेतुरुषं प्रति।

उपपत्त्युपलब्धिभ्याम् Mb. 12. 238. 3. see अनुपलब्धि. -Comp. -समः (in logic) A kind of sophistical refutation of an argument (*e. g.* the argument 'sound is uneternal because it is produced by some effort-' is refuted by saying that sound is also produced by wind); Nyāyadarsana.

उपलब्धृ *a.* 1 Gaininig, acquiring. -2 Knowing, perceiving. *m.* Soul, self.

उपलम्भः [लभ्-घञ्-मुम् च P. VII. 4. 64] 1 Acquisition; अस्मादङ्गुलीयोपलम्भात्स्मृतिरुपलब्धा Ś. 7. -2 Direct perception or recognition, comprehension otherwise than from memory) same as अनुभव q. v.); प्राक्तनोपलम्भ Māl. 5; ज्ञातौ सुतस्पर्शसुखोपलम्भात् R. 14. 2. -3 Ascertaining, knowing; अविघ्नक्रियोपलम्भाय Ś. 1. -4 Seeing, looking at (दर्शन): लावण्यधाम्नो भवितोपलम्भनम् Bhāg. 10. 38. 10.

उपलम्भक *a.* Causing to observe, reminding.

उपलम्भनम् Apprehension &c.

उपलभ्य *pot. p.* 1 Obtainable. -2 Respectable, commendable, praise-worthy. आरम्भसिद्धौ समयोपलभ्यम् R.

उपलिप्सा A desire to obtain.

उपलल् 10 P. To fondle, coax, flatter; नताङ्गीमुपलालयन् Dk. 29; Ś. 7; M. 3.

उपलालनम् Fondling.

उपलालिका 1 Thirst. -2 Tyranny.

उपलिङ्गम् A portent, natural phenomenon, considered as boding evil.

उपलिप् 6 P. 1 To anoint, smear, besmear. -2 To defile, pollute; तथात्मा नोपलिप्यते Bg. 13. 32. -3 To stick or adhere to; यो वक्त्रमुपलिम्पति Vāgb. -*Caus.* To besmear (esp. with cow-dung; शुचिं देशं विविक्तं च गोमयेनोपलेपयेत् Ms. 3. 206.

उपलेपः 1 Anointing, smearing. Bhāg. 11. 11. 39. -2 Cleaning, white-washing. -3 Obstruction, being concealed. -4 Becoming deadened or dull (said of senses), bluntness, dullness.

उपलेपनम् 1 Smearing, anointing, plastering. -2 An ointment, unguent.

उपलेपिन् 1 Serving as an ointment. -2 Anointing, smearing. -3 Obstructing.

उपली 4 Ā. To lie close to, cling to; Mb. 8.

उपलेखः N. of a grammatical work connected with the Prātiśākhyas. -Comp. -पञ्जिका *f.*, -भाष्यम् Names of Commentaries on the above work.

उपलोहम् A secondary metal.

उपवक्तृ *m.* 1 A priest at a sacrifice -2 One who animates (by his words).

उपवञ्चनम् The act of crouching or lying close to.

उपवञ्चित *a.* Deceived, disappointed; वयं खलु हता राम यत्त्वया उपवञ्चिताः Rām. 2. 52. 19.

उपवटः The tree Buchanania Latifolia (प्रियासाल).

उपवद् 1 Ā. 1 To talk over, conciliate. -2 To flatter, cajole, coax; भृत्यानुपवदते Sk.; दातारम् Bk. 8. 28.

उपवादः Censure, blame (Ved.).

उपवादिन् *a.* Censuring, blaming; अल्पाः कलहिनः पिशुना उपवादिनः Ch. Up. 7. 6. 1.

उपवनम् [उपमितं वनेन] A garden, grave, a planted forest; पाण्डुच्छायोपवनवृतयः केतकैः सूचिभिन्नैः Me. 23; R. 8. 73. 13. 79; °लता a garden creeper. -Comp. -विनोदः N. of a work on gardening.

उपवर्ण् 10 P. To describe in detail; उपवर्णयेदानीं कुसुमपुरवृत्तान्तम् Mu. 1.

उपवर्णः Minute or detailed description.

उपवर्णनम् Minute description, delineation in detail; अतिशयोपवर्णनं व्याख्यानम् Suśr.; Y. 1. 320.

उपवर्षः N. of a son of Śaṅkara Svāmin, author of several writings on the Mīmāṁsā philosophy.

उपवलित *a.* Swollen or dimmed with tears (as eyes).

उपवल्लिका N. of a plant (अमृतश्रवा).

उपवल्हः Ved. Emulation, rivalry.

उपवस् 1 P. 1 To dwell in or at, inhabit (with acc.); तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये Mund. Up. 1. 2. 11. वैकुण्ठं उपवसति Sk. -2 To be in a state of abstinence, abstain from food, fast; उपवसेद्दिनम् Ms. 2. 220, 5. 20; Y. 3. 292, 64; (fig. also); उपोषिताभ्यामिव नेत्राभ्यां पिबन्ती Dk. 4. -3 To go to (a master). -4 To enter upon, learn, take to, begin. -*Caus.* To cause to fast.

उपवसथः [उप-वस्-आधारे अथ] 1 A village. -2 The day preceding a Soma sacrifice; or a day of preparation for this sacrifice; a fast-day.

उपवसथीय, उपवसथ्य *a.* Selected for an उपवसथ (as a day).

उपवस्तम् A fast.

उपवसनम् A fast, fasting. -2 The state of being near.

उपवस्तिः *f.* Support of life (as food, sleep &c.).

उपवस्तृ *a.* One who fasts.

उपवास *a.* Staying near; तेषूपवासान्विबुधानुपोष्य Mb. 3. 118. 14. -सः 1 A fast; सोपवासस्त्र्यहं वसेत् Y. 1. 175, 3. 190; Ms. 11. 196 (a fast is a religious act and consists in abstaining from every kind of sensual gratification). -2 Kindling a sacred fire. -3 A fire-altar.

उपवासक *a.* Fasting, observing a fast. -**कम्** A fast.

उपवासिन् *a.* Fasting. दिनोपवासी तु निशामिषाशी जटाधरः सन् कुल्टाभिलाषी । हास्यार्णवः.

उपोषणम् A fast, fasting; नास्ति स्त्रीणां पृथग् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् Ms. 3. 155.

उपोषित *a.* One who has fasted, -**तम्** A fast, fasting.

उपवह् 1 P. 1 To bear or lead near, lead towards. -2 To bring about, commence. -3 To gather together; कृत्स्नगोधनमुपोह्य दिनान्ते Bhāg. 10. 35. 22.

उपोढ *p. p.* 1 Collected, accumulated, increased, stored up; उपोढतपसाम् Ś. 5. 7; °बलस्य ते M. 5. 1; V. 2. 7; so °मदः, °हर्षः &c. -2 Brought near, proximate, near; उपोढकल्याणफलोऽभिरक्षन् Ki. 17. 54, 13. 23. -3 Arrayed for battle (as an army). -4 Begun, commenced; तदुपोढं महद्युद्धमन्योन्यवधकाङ्क्षिणोः Rām. 6. 106. 18. उपोढशब्दा न रथाङ्गनेमयः Ś. 7. 10 causing sound. -5 Married. -6 A battle-array. -**ढा** A second, favourite wife; cf. वावाता in Rām. 1. 14. 35.

उपवहम् Ved. Anything placed on the neck of an ox under the yoke, to raise it to the right level for a yoke-fellow of greater height; M. W. cf. Śat. Br. 1. 4. 4. 7.

उपवहनम् (In music) Preliminary singing, humming a tune before beginning to sing it aloud; M. 2.

उपवाहनम् Carrying to, bringing near; कृतकृत्यं तदात्मानं मेने तस्योपवाहनात् Rām. 1. 11. 29.

उपवाहिन् *a.* Flowing towards.

उपवाह्यः, -ह्या 1 A king's riding elephant (male or female); चन्द्रगुप्तोपवाह्यां गजवशाम् Mu. 2. -2 A royal vehicle (in general); देवोपवाह्यमक्षय्यं सदा दृष्टिमनःसुखम् Rām. 7. 15. 38.

उपवा Ved. Blowing at; वातस्य प्रवामुपवामनु वात्यर्चिः Av. 12. 1. 51.

उपवाकः 1 Addressing, speaking to, conversing. -2 Praising. -3 Indra-grain (इन्द्रयव).

उपवाजनम् A fan.

उपवासनम् A dress, garment (Ved.); यावतीः कृत्याः उपवासने Av. 14. 2. 49.

उपविचारः Envirous, neighbourhood.

उपविद् *a.* 1 Gaining, obtaining. -2 Knowing. -*f.* 1 Acquisition. -2 Investigating, inquiring into, knowledge, practical knowledge.

उपविद्या 1 Profane science, inferior kind of knowledge. -2 Practical knowledge.

उपवेदः 'Inferior knowledge', a class of writings subordinate to the Vedas. There are four such *Upavedas*, one being attached to each of the four Vedas:— thus आयुर्वेद or Medicine to ऋग्वेद; (according to some authorities such as Suśruta it is a part of the Atharvaveda); धनुर्वेद or military science to यजुर्वेद; गान्धर्ववेद or Music to सामवेद, and स्थापत्य-शास्त्र-वेद or Architecture to अथर्ववेद.

उपविश् 6 P. 1 To sit down, take a seat; एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् Bg. 1. 47. -2 To sit near to, wait upon. -3 To pitch a camp, encamp. -4 To go down, set (as the sun). -5 To enter upon, practise; as प्रायम् उपविशति; so अनशनोपविष्ट. -6 To abstain from food, fast; सोऽप्युक्त्वैवमुपाविशत् Bk. 7. 75. -7 To seize, take possession of. -*Caus.* To cause to sit down, place or set down.

उपविष्ट *a.* 1 Seated, come to, arrived. -2 Occupied with, engaged. -**क** *a.* Firmly settled (said of a foetus which remains in the womb beyond the usual time).

उपवेशः,-शनम् 1 Sitting, sitting down; as in प्रायोपवेशन. -2 Directing one's mind to, being attached to. -3 Voiding by stool. -4 Placing down. -5 Surrendering; सागरस्योपवेशनम् Rām. 6. 19. 33.

उपवेशिन् *a.* 1 Sitting. -2 Devoting oneself to.

उपविश्रम्भय्य *ind.* Having inspired with confidence; वैश्रम्भकैरुपसृतानुपविश्रम्भय्य Bhāg. 5. 26. 32.

उपवेष्टृ *a.* One who sits, sitting down.

उपविषः -षम् 1 An artificial poison. -2 A narcotic, any poisonous drug; अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तथैव कलिहारिका । धत्तूरः करवीरश्च पञ्च चोपविषाः स्मृताः ॥ -**षा** N. of a plant (अतिविषा) It is a plant used in medicine. The bark is employed in dying. It is white, red and black (Atis or Betula). It is also referred to as उपविषाणिका.

उपवीक्ष् [उप-वि-ईक्ष्] Ā. 1 To look at or towards. -2 To regard as fit or proper.

उपवीणयति Den. P. [P. III. 1. 25] To play on the Vīṇā or lute (before a deity &c.); उपवीणयितुं ययौ रवेरुदगावृत्तिपथेन नारदः R. 8. 33; N. 6. 65; K. 131.

उपवीणितम् Singing on a lute; श्रुतिसुखमुपवीणितं सहायैः Ki. 10. 38.

उपवीतम् [उप-वे-क्त] 1 Investiture with the sacred thread. -2 The sacred thread worn by the first three classes of the Hindus; पित्र्यमंशमुपवीतलक्षणं मातृकं च धनुरूर्जितं दधत् R. 11. 64; मुक्तायज्ञोपवीतानि Ku. 6. 6; Śi. 1. 7; Ki. 12. 23; Ms. 2. 44, 64, 4. 36, 66.

उपवीतकम् The sacred thread.

उपवीतिन् *a.* Wearing the sacred thread. उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः Ms. 2. 63.

उपवीरम् A kind of demon.

उपबृंह, -हणम् &c. See उपबृंह् &c.

उपवृत् 1 A. 1 To go towards, approach. -2 To return.

उपवर्तः A particular high number.

उपवर्तनम् 1 A place for exercise. -2 A place whether inhabited or not. -3 A district or *Pargaṇā*. -4 A kingdom (राज्य) उपवर्तनमाहर्तुमुद्यतोऽस्म्यहमञ्जसा Śiva. B. 31. 11. -5 A bog, marshy place.

उपवृत्तिः Motion towards, approaching.

उपवेद See under उपविद्.

उपवेषः Ved. A stick (of green wood) used for stirring the sacrificial fire; स उपवेषमादत्ते Śat. Br.

उपवैणवम् The three periods of the day; *i. e.* morning, midday, and evening (त्रिसंध्यम्).

उपव्याख्यानम् A supplementary explanation or interpretation; तस्योपव्याख्यानम् Ch. Up. 1. 1. 1.

उपव्याघ्रः A small hunting leopard.

उपव्रजम् *ind.* Near a cattle pen.

उपशक् 4 U. 1 To endeavour, help, serve. -2 To learn, enquire into. -3 5. P. To be able.

उपशम् 4. P. 1 To become calm or quiet, be assuaged; उपशाम्यतु ते बुद्धिः Bk. 20. 5. -2 To cease, stop; अग्निः, शब्दः, कोपः &c.; cease to speak; K. 110. -*Caus.* 1 To calm, tranquillize. -2 To appease, pacify, assuage, mitigate. -3 To extinguish, kill.

उपशमः 1 Becoming quiet, assuagement, pacification; कुतोऽस्या उपशमः Ve. 3; मन्युर्दुःसह एष यात्युपशमं नो सान्त्ववादैः स्फुटम् Amaru. 6; cessation, stopping, extinction. -2 Relaxation, intermission. -3 Tranquility, calmness, patience; उपशमशीलाः परमर्षयः Bhāg. 5. 4. 27. उपशमायनेषु स्वतनयेषु Bhāg. 5. 1. 29. ज्ञानस्योपशमः Bh. 2. 82. -4 Control or restraint of the senses. -5 (in Astrono.) N. of the twentieth Muhūrta. -Comp. -क्षयः (with Jainas) the destruction of activity &c. through quietism.

उपशमक *a.* Appeasing, pacifying, affording repose, making patient.

उपशमनम् 1 Quieting, calming, appeasing. -2 Mitigation, assuagement. -3 Extinction, cessation.

उपशान्त *p. p.* 1 Calmed, appeased, pacified. -2 Calm, tranquil. -3 Lessened, diminished.

उपशान्तिः *f.* 1 Cessation, allaying, quieting, alleviation; आर्तभयोपशान्तये R. 8. 31; Amaru. 65. -2 Appeasing, assuaging, pacification, satisfaction (of desires); स्त्रीषु कामोपशान्तिः (केन दृष्टं श्रुतं वा) Pt. 1. 147.

उपशान्तिन् *a.* 1 Appeased, pacified. -2 Calm, tranquil. *m.* A tame elephant.

उपशय See under उपशी.

उपशल्यम् An open place in the vicinity of a town or village, suburb; अथोपशल्ये रिपुमग्नशल्यः R. 16. 37, 15. 60; Śi. 5. 8; K. 50. -ल्यः A spear, nail (to a door); Mb. 3. 15. 6.

उपशाखा A secondary branch, title branch; यथा तरोर्मूलनिषेचनेन तृप्यन्ति तत्स्कन्धभुजोपशाखाः Bhāg. 4. 31. 14.

उपशान्त्वनम् Appeasing (see उपसान्त्वन).

उपशायिता Means to cure some disease like the prescribed diet etc.

उपशालम् A place near a house, a court before a house. -लम् *ind.* Near a house.

उपशास्त्रम् A minor science or treatise. (medicine, music &c.)

उपशिक्षा, -क्षणम् Learning, training.

उपशिङ्घ(ह)नम् 1 Smelling. -2 Anything given to smell at.

उपशिष्यः The pupil of a pupil; शिष्योपशिष्यैरुपगीयमानमवेहि तन्मण्डनमिश्रधाम Udb.

उपशी 2 A. 1 To lie near. गतासुमेतमुपशेष एहि Rv. 10. 18. 8. -2 To cohabit. -3 To do good to, agree with; यन्ममोपशेते Charaka.

उपशय *a.* 1 Lying by the side of -2 Productive of happiness or rest. -यः 1 Lying by the side of. -2 A lair, ambush; हन्ति नोपशयस्थोऽपि शयालुर्मृगयुर्मृगान् Śi. 2. 80. -3 Diagnosis by the effect of certain articles of food, or medicine (one of the five elements of निदान). -4 Allaying disease by diet, regimen &c. -या A prepared piece of clay. -स्थ *a.* Lying in ambush (as a hunter); see उपशयः (2).

उपशायः Sleeping in turn, rotation for sleeping with (another who keeps watch at night). 'उपशायोपशायश्च पर्यायशयनार्थकाः'; cf. निशोपशायः कर्तव्यः फलोच्चायश्च संहतैः Bk. 7. 41.

उपशायिन् *a.* 1 Lying near to. -2 Sleeping, going to bed. -3 Allaying, calming. -4 Composing or narcotic (in medicine); °ता, -त्वम् tranquilling; calming, secondary means of cure (as diet &c.). -5 One who keeps watch; रावणस्योपशायिन्यो ददर्श हरिसत्तमः Rām. 5. 6. 29.

उपशीर्षकम् 1 A kind of disease of the head. -2 A necklace of pearls with five big pearls uniform in size at the centre; Kau. A. 2. 11.

उपशुभ् A. To be beautiful, brilliant; उपशुम्भमान Bhāg. 5. 17. 13. -*Caus.* P. To adorn, ornament, decorate.

उपशोभनम्, -शोभा Adorning, ornamenting; विहितोपशोभमुपयाति माधवे (नगर) Śi. 13. 36.

उपशूर *a.* Inferior to the brave; उपशूरं न ते वृत्तं कथं रात्रिचराधम Bk. 8. 87.

उपशोषः, उपशोषणम् Drying up, withering; शत्रुरक्षोमयं तोयमुपशोषं नयिष्यति Rām. 5. 37. 18.

उपश्री *f.* Covering, anything thrown above or upon.

उपश्रु 5 P. (1. P. also) 1 To hear, listen; यावदस्या गोपतिर्नोपशृणुयादृचः स्वयम् Av. 12. 4. 27; तदु ह जानश्रुतिः पौत्रायण उपशुश्राव Ch. Up. 4. 1. 5. वचः, गिरः &c. –2 To promise.

उपश्रुत् *m.* A sacrifice.

उपश्रुत *a.* 1 Heard; तस्मात्परोक्षेऽस्मदुपश्रुतान्यलङ्करिष्यथ स्तोत्रमपीच्यवाचः Bhāg. 4. 15. 23. –2 Promised, agreed.

उपश्रुतिः *f.* 1 Hearing, listening. –2 Range of hearing. –3 A supernatural voice heard at night, and personified as a nocturnal deity revealing the future; नक्तं निर्गत्य यत्किंचिच्छुभाशुभकरं वचः। श्रूयते तद्विदुर्धीरा देवप्रश्नमुपश्रुतिम्॥ Harāvali; परिजनोऽपि चास्याः सततमुपश्रुत्यै निर्जगाम K. 65. –4 Aspect of the stars, fortune-telling. –5 Promise, assent. –6 Rumour, report; नोपश्रुतिं कटुकां नोत मुक्ताम् Mb. 5. 30. 5. –7 Inclusion, incorporation (अन्तर्भाव); यथा त्रयाणां वर्णानां संख्यातोपश्रुतिः पुरा Mb. 12. 64. 6. –8 N. of a deity; अनेनैव व्रतेन तपसा चान्विता देवीं वरदामुपश्रुतिमाह्वय Mb. 12. 342. 48.

उपश्रोतृ *a.* Listening, hearing; उपश्रोता म ईवतो वचांसि Rv. 7. 23. 1.

उपश्लिष् 4 P. 1 To embrace. –2 To draw near, approach. –*Caus.* To bring near, place at hand; उपश्लेषय रथम् V. 1; –शरम् V. 5.

उपश्लिष्ट *p. p.* Placed near, contiguous, adjoining.

उपश्लेषः, –षणम् 1 Juxta-position, contact. –2 An embrace.

उपश्लोकः N. of the father of the tenth Manu; दशमो ब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतो महान् Bhāg. 8. 13. 21.

उपश्लोकयति Den. P. [P. III. 1. 25.] To extol or praise in verses; समुत्तेजनसमर्थैः श्लोकैरुपश्लोकयितव्यः Mu. 4.

उपश्वस *a.* Ved. Sounding, roaring; –सः Breeze, draught of air; उपश्वसे द्रुवये सीदता यूयम् Av. 11. 1. 12.

उपष्टम्भक *a.* Strengthening. उपष्टम्भकं चलं च रजः Sān. K. 13.

उपष्टुत् *ind.* Ved. (Ready) At one's call.

उपसंयत *a.* Closely joined, wedged in; Suśr.

उपसंयमः 1 Curbing, restraining, binding. –2 The end of the world, universal destruction; यां विलोक्य प्रजास्त्रस्ता मेनिरेऽस्योपसंयमम् Bhāg. 3. 19. 17.

उपसंयमनम् Binding. –2 A means of fastening together.

उपसंयोगः A secondary connection; modification; नामाख्यातयोः कर्मोपसंयोगद्योतकाः Nir.

उपसंरोहः Growing together or over, cicatrizing; शल्यमार्गानुपसंरोहः Suśr.

उपसंवादः An agreement, a contract.

उपसंव्यानम् An under garment; अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः P. I. 1. 36.

उपसंव्रज् P. To step into, enter; अगारमुपसंव्रजेत् Ms. 6. 51.

उपसंस्कृ 8 U. 1 To prepare (as a meal). –2 To ornament. –3 To consecrate, purify; K. 40.

उपसंस्करणम् Preparing, purifying.

उपसंसृष्ट *a.* 1. United with, joined together. –2 Afflicted, blasted (by curse); ब्रह्मशापोपसंसृष्टे स्वकुले Bhāg. 11. 30. 2.

उपसंस्कृत *a.* 1 Prepared, dressed, cooked. –2 Adorned, filled with; अमृतोपमतोयाभिः शिवाभिरुपसंस्कृताः Rām 5. 14. 25.

उपसंहृ 1 P. 1 To draw or bring together, collect. –2 To sum or wind up, conclude; इदानीमुपसंहरति; प्रकृतमुपसंहरति Kull. on Ms. 1. 57. – 3 To contract; as कूर्मोऽङ्गानि. –4 To withdraw, take away, withhold; छेत्तुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते द्रुमः H. 1. 59. –5 To check, stop, curb. –6 To absorb, destroy, annihilate.

उपसंहरणम् 1 Withdrawing, taking away or back. –2 Refusing, withholding. –3 Excluding. –4 Attacking, invading.

उपसंहारः 1 Drawing in or together, contracting; क्रियतामुपसंहारो गुर्वर्थं द्विजसत्तम Mb. 5. 116. 13. –2 Drawing away, withdrawing, excluding, withholding. अजानन्नुपसंहारं प्राणकृच्छ्रमुपस्थिते Bhāg. 1. 7. 20. –3 A collection, assemblage; न तु धर्मोपसंहारमधर्मफलसंहितम् Rām. 5. 51 28. –4 Summing up, winding up, conclusion (opp. उपक्रम). –5 A preparation (of a speech &c.). –6 A compendium, resume. –7 Brevity, conciseness. –8 Perfection. –9 Destruction, death, end. –10 Attacking, invading. –11 (In logic) Refutation. –12 N. of the concluding chapters in several books.

उपसंहारिन् *a.* 1 Comprehending. –2 Exclusive. –*m.* A *hetu* (हेतु) which is not exclusive; see अनुपसंहारिन्.

उपसंहृतिः *f.* 1 Comprehension. –2 Seizing, taking. – 3 End, conclusion. –4 The catastrophe.

उपसंक्लस *a.* Put above, being above; तत्र तत्रोपसंक्लसैर्लसन्मकरतोरणैः Bhāg. 4. 9. 55.

उपसंक्रान्त *a.* 1 Handed down. –2 Turned to, changed into.

उपसंक्षेपः An abstract, summary, resume.

उपसंख्यानम् 1 Addition. –2 Supplementary addition, further or additional enumeration (a term technically applied to the *Vartikas* of Kātyāyana which are intended to supply omissions in Pāṇini's Sūtras and generally to supplement them); *e. g.* जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानम्; cf. इष्टि. –3 (In gram.) A substitute in form or sense.

उपसंग्रह् 9 P. 1 To take upon oneself, experience, feel, suffer. –2 To receive, accept. –3 To seize, catch hold of; पाणिभ्यां तूपसंगृह्य Ms. 3. 224. –4 To take into custody or possession. –5 To win over, conciliate, make favourable; पिण्डदानादिनोपसंगृह्य Dk. 58. –6 To clasp, embrace.

उपसंग्रहः, –हणम् 1 Keeping pleased, supporting, maintaining; तीक्ष्णरसदायिनामुपसंग्रहार्थम् Mu. 2. –2 Respectful salutation (as by touching the feet of the person saluted); स्फुरति रभसात्पाणिः पादोपसंग्रहणाय च Mv. 2. 30. –3 Accepting, adopting; Br. Sūt. 1. 4. 41. –4 Polite address, obeisance. –5 Collecting, joining. –6 Taking, accepting (as a wife); दारोपसंग्रहः Y. 1. 56. –7 (An external) appendage, any necessary article either for use or decoration (उपकरण). –8 A pillow, cushion; Mb. 4.

उपसंग्राह्य *a.* To be respectfully saluted, respectable, venerable.

उपसञ्ज् 6 Ā. To be attached to, fond of; अथापि नोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैणेषु चार्थवित् Bhāg. 11. 26. 22.

उपसक्त *a.* Attached to (worldly desires); Rām. 6.

उपसद् 1, 6 P. 1 To sit near to, go near, approach; अथ हैनं प्रस्तोता उपससाद Ch. Up. 1. 11. 4. उपसेदुर्दशग्रीवम् Bk. 9. 92, 3. 12, 6. 135. –2 To sit at the feet of; उपाध्यायमुपासदम् Ks. 108. 21. –3 To wait upon, serve; (तं) आकल्पसाधनैस्तैस्तैरुपसेदुः प्रसाधकाः R. 17. 22; Śi. 13. 24. –4 To march against. –5 To try to get or obtain. –6 To sink down. *–Caus.* 1 To place near. –2 To lead towards. –3 To get, find.

उपसत्तिः *f.* 1 Connection, union. –2 Service, worship, attendance upon. –3 Gift, donation. –4 Informing.

उपसद् *a.* Serving, waiting upon.–*f.* 1 Siege, assault, attack. –2 Laying up, accumulating. –3 Service, worship. –4 N. of a ceremony, forming part of the ज्योतिष्टोम ceremony, and lasting for several days. दीक्षानुजन्मोपसदः शिरोधरम् Bhāg. 3. 13. 37. –5 N. of a sacrificial fire. **–Comp. –व्रतिन्** *a.* observing the rules of the *Upasad, i. e.* drinking milk in certain quantities, sleeping on the bare earth, keeping silence &c. द्वादशाहमुपसद्व्रती भूत्वा Bṛi. Up. 6. 3. 1.

उपसद *a.* Going near to, serving. **–दः** 1 Approach. –2 A gift, donation. –3 The उपसद् sacrifice.

उपसदनम् 1 Going near to, approaching. –2 Sitting at the feet of a teacher, becoming a pupil; Mb. 1. 132. 5; तत्रोपसदनं चक्रे द्रोणस्येष्वस्त्रकर्मणि Mb. –3 Neighbourhood. –4 Service. –5 Partaking of. –6 An abode, place; यज्ञोपसदनं ब्रह्मन्प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह Rām. 1. 50. 15.

उपसदी Ved. 1 A body of attendants (collectively). –2 Continuity.

उपसन्न *p. p.* 1 Approached; अङ्गिरसं विधिवदुपसन्नः Muṇḍ Up. 1. 1. 3; 1. 2. 13; Praśna. Up. 1. 1. 13; रुद्धा गुहाः किमजितोऽवति नोपसन्नान् Bhāg. 2. 2. 5; near, approximate. –2 Worshipped, served. –3 Serving, waiting upon. –4 Easily obtainable; got, obtained.

उपसादनम् Approaching respectfully, reverence, respect; Bhāg.

उपसंतानः 1 Immediate connection. –2 A descendant.

उपसंधा 3 U. 1 To put together, add, increase. –2 To join, connect; त्रिवर्गेणोपसंधत्ते Kām. 1. 13. –3 To aim at, direct towards.

उपसंहित *p. p.* 1 Connected with, furnished or endowed with; श्रुतवृत्तोपसंहितः Mb. –2 Accompanied or surrounded by; regarding, referring to. –3 Attached to, devoted.

उपसंधानम् Adding, joining.

उपसंध्यम् *ind.* About twilight; उपसंध्यमास्त तनु सानुमतः Śi. 9. 5.

उपसंन्यासः Laying down, giving up, resignation.

उपसमाधा 3 U. 1 To put on (as fuel on fire). –2 To arrange.

उपसमाधानम् Gathering together, heaping; उपसमाधानं राशीकरणम् Sk.

उपसमाहार्य *a.* To be brought together; or arranged.

उपसंपद् 4 Ā. 1 To come to, arrive at; गान्धारानेवोपसंपद्येत Ch. Up. 6. 14. 2; परं ज्योतिरुपसंपद्य Ch. Up. 8. 3. 4. तं देशमुपसंपेदे Mb. –2 To get, obtain. *–Caus.* 1 To bring or lead near. –2 To give, grant. –3 To receive into the order of priests, ordain. (Buddh.)

उपसंपत्तिः *f.* 1 Approaching, arriving at. –2 Entering into any condition.

उपसंपन्न *p. p.* 1 Gained, obtained. भ्रातृत्वमुपसंपन्नौ परिष्वज्य परस्परम् Rām. 7. 35. 42. –2 Arrived at. –3 Furnished with, possessing; कुसुमैरुपसंपन्ना नदी Rām. –4 Familiar with. –5 Enough, sufficient. –6 Killed at a sacrifice (as an animal), immolated. –7 Dead, deceased. –8 Cooked, dressed (as food). –9 Staying or dwelling in the same house; श्रोत्रिये तूपसंपन्ने M. 5. 81. **–न्नम्** Condiment.

उपसंभाषः, -षा 1 Conversation; कृतोपसंभाषमिवेक्षितेन Ki. 3. 3. -2 Friendly persuasion; उपसंभाषा उपसान्त्वनम् P. I. 3. 47 Sk.

उपसर, उपसर्ग, उपसर्पण See under उपसृ, -सृज्, -सृप्.

उपसाध् *Caus.* P. 1 To subdue. -2 To prepare, dress, cook; कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् Bhāg. 11. 27. 20.

उपसान्त्व् 10 P. To appease, conciliate, pacify; उपसान्त्वयितुं महीपतिर्द्विरदं दुष्टमिवोपचक्रमे Ki. 2. 25.

उपसान्त्वनम् Appeasing, pacifying.

उपसि *ind.* Ved. In the lap, on the hip; near, at hand; पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः Rv. 5. 4. 3. 7.

उपसीरः A plough.

उपसुन्दः N. of an Asura, son of Nikumbha and younger brother of Sunda.

उपसूर्यकम् The disc of the sun or its halo. **-कः** A fire-fly.

उपसृ 1 P. 1 To go towards, approach, draw near; वरुणं पितरमुपससार Tait. Up. 3. 1. 1. etc. राजानं...दुर्गं... उपसृत्य &c. वल्लभाभिरुपसृत्य चक्रिरे सामिभुक्तविषयाः समागमाः R. 19. 16. -2 To go against, attack. -3 To have intercourse (as of a woman with a man); Mb. 3.

उपसर *a.* P. III. 3. 71 Approaching. **-रः** 1 Approaching (as a cow). प्रजनः स्यादुपसरः cf. also उपसरो हि स्त्रीगवीषु पुङ्गवानामभिगमनमुच्यते स च नैरन्तर्येण भवति. -2 The first pregnancy of a cow; गवामुपसरः Sk. -3 A continuous line. वीनामुपसरं दृष्ट्वा ...... Bk. 7. 66.

उपसरणम् 1 Going towards. -2 Rapid flowing of the blood towards the heart (as in sickness). -3 That which is approached as a refuge.

उपसर्या A cow fit for a bull (cf. P. III. 1. 104). उपसर्या काल्या प्रजने वृषो यथोपसर्यायां गोष्ठे गोर्दण्डताडितः Bk. 6. 52.

उपसृज् 6 P. 1 To pour out or on, offer (water &c.). -2 To add to, annex; to join, attach, connect with, bring to; एता देवताः पाप्मभिरुपासृजन् Bṛi. Up. 1. 3. 6. -3 To beset with, oppress, infest; तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत Y. 1. 272; Ms. 4. 61; see उपसृष्ट below; रोषेण, व्याधिना &c. -4 To eclipse; Ms. 4. 37. -5 To come in contact with. -6 To produce, effect, create; उपसृज्य तमस्तीव्रं जहाराश्वं पुनर्हरिः Bhāg. 4. 19. 19. -7 To destroy.

उपसर्गः 1 Sickness, disease, change occasioned by a disease; also a disease superinduced on another; क्षीणं हन्युश्चोपसर्गाः प्रभूताः Suśr. -2 Misfortune, trouble, calamity, injury, harm; प्रशमिताशेषोपसर्गाः प्रजाः Ratn. 1. 10; सोपसर्गो वो नक्षत्रम् M. 4. sorrow; आपेदे उपसर्गस्तं तमः सूर्यमिवासुरम् Rām. 2. 63. 2. -3 Portent, natural phenomenon foreboding evil. -4 An eclipse. -5 An indication or symptom of death. -6 Addition. -7 Possession by an evil spirit. -8 A preposition prefixed to roots; निपाताश्चादयो ज्ञेयाः प्रादयस्तूपसर्गकाः । द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगता इमे ॥ उपसर्गास्तु विज्ञेयाः क्रियायोगेन विंशतिः । विवेचयन्ति ते ह्यर्थं नामाख्यातविभक्तिषु ॥ बृहद्देवता; आख्यातमुपसृष्टार्थविशेषमिमे तस्यैव सृजन्तीत्युपसर्गाः । Durga under Nirukta 1. 3. उपेत्य नामाख्यातयोरर्थस्य विशेषं सृजन्त्युत्पादयन्तीत्युपसर्गाः । Skanda. The नाट्यशास्त्र defines उपसर्ग thus: प्रातिपदिकार्थयुक्तं धात्वर्थमुपसृजन्ति ये स्वार्थैः । उपसर्गा उपदिष्टास्तस्मात् संस्कारशास्त्रेऽस्मिन् ॥ A poetaster has framed the following समस्यापूरण stanza with the rule उपसर्गाः क्रियायोगे (Pāṇini I. 4. 59): उपसर्गाः क्रियायोगे पाणिनेरपि संमतम् । निष्क्रियोऽपि नवारातिः सोपसर्गः सदा कथम् ॥ *Upasargas* are 20 in number:- प्र, परा, अप, सम्, अनु, अव, निस् or निर्, दुस् or दुर्, वि, आ (ङ्), नि, अधि, अपि, अति, सु, उत्, अभि, प्रति, परि, उप; or 22 if निस्-निर् and दुस्-दुर् be taken as separate words. There are two theories as to the character of these prepositions. According to one theory roots have various meanings in themselves (अनेकार्था हि धातवः); when prepositions are prefixed to them they simply bring to light those meanings already existent but hidden in them; but they do not *express* them, being meaningless themselves; cf. Śi. 10. 15:-सन्तमेव चिरमप्रकृतत्वादप्रकाशितमदिद्युतदङ्गे । विभ्रमं मधुमदः प्रमदानां धातुलीनमुपसर्ग इवार्थम् ॥ According to the other theory prepositions *express* their own independent meanings; they modify, intensify, and sometimes entirely alter, the senses of roots; cf. Sk.:- उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ cf. also धात्वर्थं बाधते कश्चित्कश्चित्तमनुवर्तते । तमेव विशिनष्ट्यन्य उपसर्गगतिस्त्रिधा ॥ (The latter theory appears to be more correct. For a fuller exposition see Nirukta). -9 An obstacle; ते समाधावुपसर्गा व्युत्थाने सिद्धयः । योगसूत्रs 3. 39.

उपसर्जनम् 1 Pouring on. -2 A misfortune, calamity (as an eclipse), portent; ज्योतिषां चोपसर्जने (अनध्यायान्) Ms. 4. 105. -3 Leaving. -4 Eclipsing. -5 Any person or thing subordinate to another, a substitute. -6 (In gram.) A word which either by composition or derivation loses its original independent character, while it also determines the sense of another word (opp. प्रधान); *e. g.* in पाणिनीयः a pupil of पाणिनि, पाणिनि becomes उपसर्जन; or in राजपुरुषः, राजन् is उपसर्जन, having lost its independent character; P. I. 2. 43, 48, 57; II. 2. 30; IV. 1. 14, 54; VI. 3. 82; आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी. -7 A kind of war-manoeuvre; तथा प्राग्भवनं चापसरणं तूपसर्जनम् Śuka. 4. 1105.

उपसर्जित *a.* Sent off or out; तक्षकादात्मनो मृत्युं द्विजपुत्रोपसर्जितान् Bhāg. 1. 12. 27.

उपसृष्ट *p. p.* 1 Joined, connected with, accompanied by; किं क्षत्रबन्धून्कलिनोपसृष्टान् Bhāg. 1. 16. 23. -2 Seized or possessed by (a demon or evil spirit); उपसृष्टा इव क्षुद्राधिष्ठितभवनाः K 107. -3 Troubled, affected, injured; (उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदया हतः Bhāg. 10. 76. 33; रोगोपसृष्टतनुदुर्वसतिं मुमुक्षुः R. 8. 94; K. 289. -4 Eclipsed;

Mb. 13. 104. 18; Ms. 4. 37. –5 Furnished with an उपसर्ग (as a root); क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म P. I. 4. 38. –6 Let loose, thrown off; अश्वत्थाम्नोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा। उत्तराया हतो गर्भ ईशेनाजीवितः पुनः Bhāg. 1.12.1. –8 Ruined; काल्पोपसृष्टनिगमावन आत्तयोगमायाकृतिं परमहंसगतिं नताः स्म Bhāg. 10. 83. 4. –ष्टः The sun or moon when eclipsed. –ष्टम् Sexual union.

उपसृप् 1 P. 1 To approach, move towards, draw near to; ममोपान्तिकमुपसर्पन् M. 1; 1. 12. –2 To meet unexpectedly. –3 To move, go; प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुपसर्पति Pt. 3. 23; so प्रलयम्, दुःखम् &c. –4 To begin (with inf.); to become ready; अजीगर्तः सुतं हन्तुमुपासर्पद् बुभुक्षितः Ms. 10. 105. –5 To attack.

उपसर्पः 1 Approach, access. –2 Following a person. –3 An elephant in the third year; दृढतररदपङ्क्तिश्चोपसर्पस्तृतीये Mātaṅga L. 5. 4.

उपसर्पणम् Going near, approaching, advancing towards.

उपसर्पिन् *a.* Going near, approaching.

उपसेक्तृ *a.* One who sprinkles or pours down.

उपसेचन *a.* Pouring, sprinkling. –नम्, उपसेकः 1 Pouring or sprinkling upon, watering; मृत्युर्यस्योपसेचनम् Kaṭh. Up. 2. 25. –2 Infusion; juice. –नी A ladle or cup for pouring.

उपसेव् 1 Ā. 1 To serve, worship, honour; वैरिणं नोपसेवते Ms. 4. 133. –2 To practise, follow, pursue, cultivate; as a vow; तान् सर्वानेवोपसेवेत Ch. Up. 2. 22. 1. –3 To make use of. –4 To be addicted to, enjoy; अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते Bg. 15. 9; so सुखम्, संधिम्, विग्रहम् &c. –5 To frequent, inhabit. –6 To rub or anoint with (sandal &c.). –7 To have sexual intercourse with.

उपसेवक *a.* 1 Worshipping, serving. –2 Following, practising. –3 Enjoying (carnally); परदारोपसेवकः Y. 3. 136.

उपसेवनम्, –सेवा 1 Worshipping, honouring, adoring. –2 Service; राज° Ms. 3. 64. –3 Addiction to; विषय° Ms. 12. 7. –4 Using, enjoying (carnally also); छाया°; परदार° Ms. 4. 134. –5 Experiencing, suffering.

उपसेविन् *a.* Serving, practising; Rām. 5. 29. 1.

उपस्कन्न *a.* Agitated, afflicted; स्नेहोपस्कन्नहृदया तदा मोहमुपागमत् Rām. 6. 111. 87.

उपस्कृ 8 U. To prepare, elaborate, perfect, adorn; (see उपकृ).

उपस्करः 1 Any article which serves to make anything complete, an ingredient; यथा क्रीडोपस्कराणां संयोगविगमाविह। इच्छया क्रीडितुः स्यातां तथैवेशेच्छया नृणाम्॥ Bhāg. 1. 13. 43; Rām. 2. 30. 44. –2 (Hence) Condiment or seasoning for food (as mustard, pepper &c.) –3 Furniture, appurtenance, apparatus, instrument (उपकरण); उपस्करो रथस्यासीत् Mb.; Śi. 18. 72. –4 Any article or implement of household use (such as a broomstick); संयतोपस्करा दक्षा Y. 1. 83; 2. 193; Ms. 3. 68, 12. 66, 5. 150. –5 An ornament. –6 Censure, blame.

उपस्करणम् 1 Killing, injuring. –2 A collection. –3 A change, modification. –4 An ellipsis. –5 Blame, censure.

उपस्कारः 1 Anything additional, a supplement. –2 (Supplying) An ellipsis; वानप्रस्थानां च द्रव्योपस्कार इति Mb. 12. 191. 11. साकाङ्क्षमनुपस्कारं विष्वग्गति निराकुलम् Ki. 11. 38. –3 Beautifying, ornamenting by way of adding grace; उक्तमेवार्थं सोपस्कारमाह Malli. on R. 11. 47. –4 An ornament; सोपस्काराः प्रावहन्नस्ततोयाः Śi. 18. 72. –5 A stroke. –6 A collection. –7 Condiment, seasoning material; उपस्कारैः स्कारैरुपचितरसामोदभरणम् Viś. Guṇā. 472.

उपस्कृत *p. p.* 1 Prepared, perfected; तत्स्पर्शनाद् भूय उपस्कृताकृतिः Bhāg. 10. 88. 19. –2 Censured, blamed. –3 Killed, injured. –4 Collected. –5 Beautified, ornamented. –6 Supplied (as ellipsis). –7 Modified.

उपस्कृतिः *f.* Supplement.

उपस्तम्भ् 5, 9 P. To prop, support (fig. also).

उपस्तब्ध *a.* Supported, stayed.

उपस्तम्भः, –म्भनम् 1 Stay, support. –2 Support of life (as food, sleep &c.). –3 Encouragement, incitement, aid; मन्त्रोपस्तम्भेन H. 3. –4 Basis, ground, occasion; मूषकबलोपस्तम्भेन कारणेन भवितव्यम् H. 1.

उपस्तम्भक *a.* Supporting, aiding, encouraging. –ता Abundance, excess.

उपस्तरणम् See under उपस्तृ.

उपस्तिः Ved. 1 A tree. –2 An attendant, a follower, servant.

उपस्तु 2 U. 1 To praise, extol; उप त्वा नमसा वयं होतर्वैश्वानर स्तुमः Av. 3. 15. 7. –2 To invoke.

उपस्तुत् *f.* Ved. Praise, invitation.

उपस्तवः, उपस्तुतिः *f.* Invocation, praise.

उपस्तृ, –स्तॄ 5, 9 U. 1 To spread out (for another); spread under; उप स्तृणीतमत्रये हिमेन घर्ममश्विना Rv. 8. 73. 3. –2 To strew or cover with. –3 To arrange, set in order.

उपस्तरणम् 1 Spreading out, scattering. –2 A covering, garment; तद् वै ब्रह्मज्य ते देवा उपस्तरणमब्रुवन् Av. 5. 19. 12. –3 A bed. –4 Anything spread out (as a covering), a substratum (said of the water which is sipped before taking food) अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा; Scattering grass (around sacred fire).

उपस्तिर् *f.* Ved. 1 Spreading. -2 A covering, what is spread; अभि शुक्रामुपस्तिरम् Rv. 9. 62. 28.

उपस्तीर्ण *a.* 1 Spread; scattered over. -2 Clothed, wrapped. -3 Poured.

उपस्त्री *f.* [गौणी स्त्री] A concubine.

उपस्था 1 U. (cf. P. I. 3. 25-6. and Vārt. 1) 1 To stand near; fall to one's share; नादत्तमुपतिष्ठति Pt. 2. 127 remain; विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः Mu. 4. 13. -2 To come near, approach; मामुपतिष्ठस्व Mu. 1 come to me; रामं मुनिरुपस्थितः R. 15. 76; Ku. 2. 64; Pt. 1. राजद्वारम् U. 1; R. 1. 45, 87; 2. 39, 15. 15. -3 To wait or attend upon, serve; नाटकेनोपस्थातव्यमस्माभिः Ś. 1. We must wait upon (serve) (the audience) with a play; Ms. 2. 48, 3. 189; पुरा शक्रमुपस्थाय R. 1. 75, 14. 24; U. 1. -4 To approach with prayers, worship (said to be Ātm. only in this sense); ये सूर्यमुपतिष्ठन्ते मन्त्रैः Bk. 8. 13; न त्र्यम्बकादन्यमुपास्थितासौ 1. 3; Ku. 2. 3; R. 4. 6, 10. 63, 17. 10, 18. 22; Māl.; U. 2, 3, 7; सख्येन मामुपतिष्ठते treats me as a friend. -5 To be or remain near, stay with. -6 To go to with the desire of getting (P. or Ā.); प्रभुमुपतिष्ठति-ते Sk. -7 To approach for intercourse; कं रहस्युपतिष्ठसे Bk. 5. 68; पतिमुपतिष्ठते नारी Vop. -8 To meet, join (as a river) (Ā.); गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते Sk. -9 To form friendship with, make a friend of; रथिकानुपतिष्ठते Sk.; उपास्थितैवमुक्ते तं सखायं राघवः पितुः Bk. 6. 42; सन्तमुपतिष्ठते साधुः Vop. -10 To approach with hostile intentions. -11 To lead to, go to or reach (Ā.) (as a way); पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते Sk. (प्राप्नोति); Ms. 3. 76. -12 To pass over to, devolve upon, fall to the share of; मूलपुरुषावसाने संपदः परमुपतिष्ठन्ति Ś. 6; Ki. 13. 69; वीरसूरिति शब्दोऽयं तनयात्त्वामुपस्थितः M. 5. 16, applies to you; R. 8. 2; विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता 8. 83 awaits or falls to the lot of. -13 To occur, arise; be got; अहोऽस्माकं भोजनमुपस्थितम् H. 1. -14 To be present (Ā.); स्मृत्युपस्थितौ श्लोकौ U. 6; भोजनकाले उपतिष्ठते Sk. -15 To stand under for support. -16 To resort to; वेशमुपतिष्ठन्ति Dk. 60. -17 To conciliate. -*Caus.* (-स्थापयति) 1 To provide, present with, furnish with; to get ready, prepare; अस्खलितसुखसंपातं रथमुपस्थापय U. 1; सबाणासनं रथम् Ś. 2. -2 To place upon or near. -3 To produce.

उपस्थ *a.* Near, approximate. -स्थः 1 The lap; उपस्थं कृ to make a lap; °स्थे कृ to take on the lap. -2 The middle part in general. तस्मिन्निर्मनुजेऽरण्ये पिप्पलोपस्थ आस्थितः Bhāg. 1. 6. 16. -स्थः, -स्थम् 1 The organ of generation (of men and women, particularly of the latter); स्नानं मौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः Y. 3. 313 (male); स्थूलोपस्थस्थलीषु Bh. 1. 37 (female); हस्तौ पायुरुपस्थश्च Y. 3. 92 (where the word is used in both senses). -2 The anus. -3 The haunch or hip. -4 A sheltered place, seat. एवमुक्त्वार्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् Bg. 1. 47. -5 Surface, ground; तं शयानं धरोपस्थे Bhāg. 7. 13. 12. -Comp. -दघ्न *a.* reaching to the lap. -निग्रहः restraint of sensual passions, continence; स्नानं मौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः Y. 3. 313. -पत्रः, -दलः the Indian fig-tree (so called because its leaves resemble in shape the female organ of generation). -पदा *f.* A particular artery leading to the generative organs (of a male); Sāyaṇa on Ait. Br. 3. 37. 6. -पाद *a.* Sitting with the legs bent down so as to form a lap; Sāṅkhyāyana Gr. Sūtra 4. -सद् *a.* sitting in the lap. श्रेष्ठः श्रेष्ठ उपस्थसत् Rv. 10. 156. 5.

उपस्थातृ *a.* 1 Dependent on, humbled (उपनत). -2 Not late, come in time. -*m.* 1 An attendant, a servant. -2 A sacrificial priest.

उपस्थानम् 1 Presence, proximity, nearness. -2 Approaching, coming, appearance, coming into the presence of; युगपदाचार्ययोरुपस्थानम् M. 1. -3 (*a*) Worshipping, waiting upon (with prayers); attendance, service; सूर्योपस्थानात्प्रतिनिवृत्तं पुरूरवसं मामुपेत्य V. 1; सूर्यस्योपस्थानं कुर्वः V. 4; Y. 1. 22, 3. 282. (*b*) Obeisance; greeting; °स्तोत्रपद्धतिम् U. 1 a form of congratulatory panegyric. (*c*) Accepting, agreeing (as a lover &c); सोऽयं मामुपस्थाने व्यक्तं नैराश्यमागतः Rām. 6. 92. 47. -4 Attending to, guarding; रावणहित° Mv. 5. -5 An abode, abode of wrestling; चाणूरो मुष्टिकः कूटः शलस्तोशल एव च । त आसेदुरुपस्थानं वल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ॥ Bhāg. 10. 42. 37. -6 The sanctuary, any sacred place (approached with respect). -7 An appeal, application; यदि कुर्युरुपस्थानं वादं तत्र प्रवर्तयेत् Śukra. 4. 630. -8 Remembrance, recollection, memory; तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात् (योगः प्रवर्तते) Y. 3. 160. -9 Obtaining, getting; दृष्टः कश्चिदुपायो मे सीतोपस्थानकारकः Rām. 6. 64. 21. -10 A reception room; assembly; palace; a court; उपस्थानगतः कार्यार्थिनामद्वारासङ्गं कारयेत् Kau. A. 1. 14; Rām. 2. 15. 1. -11 A particular part of the संध्या. -Comp. -शाला An assembly-room (in monastery); Buddha.

उपस्थानीय *pot. p.* To be stayed with, be kept near. -2 To be waited upon or served.

उपस्थापक *a.* 1 Placing or bringing near. -2 Explaining, teaching. -3 Causing to remember.

उपस्थापनम् 1 Placing near, getting ready. -2 The awakening of memory. -3 Attendance, service. -ना The act of ordaining (a monk); Jaina.

उपस्थायकः 1 A servant. -2 A follower of Buddha.

उपस्थायिन् *a.* Standing near, waiting upon, approaching &c.

उपस्थित *p. p.* 1 Approached, arrived, come (person or thing); तस्मिन्नन्तरे भर्तोपस्थितः M. 1; °श्रेयोऽवमानिनम् Ś. 6; K. 157; Ms. 3. 243; Y. 2. 62; उपस्थिता शोणितपारणा मे R. चिन्तित° Ku. 6. 24 come as soon as thought of. -2 Close or near, at hand, impending, drawing near; उपस्थिता रजनी Ś. 3 the night is at hand (arrived);

°संप्रहारः V. 1; °उद्यम् R. 3. 1 approaching its fulfilment; Mal. 10; Ratn. 1; R. 14. 39; ready for; उपस्थितमसंहार्यैर्हैः स्यन्दनमायिभिः Rām. 5. 6. 5. –3 Worshipped or waited upon, served. –4 Got, obtained, received; अयाचित° Ku. 5. 22 got without solicitation; अचिन्तित° Pt. 2. –5 Taken place, happened, occurred, fallen to the lot; वृक्षस्य वैद्युत इवाग्निरुपस्थितोऽयम् V. 5. 16. –6 Caused, occasioned, produced, felt. –7 Known. –8 Cleansed, clean. –9 Followed by the particle इति in the Pada text. **–तः** A door-keeper. **–तम्** 1 The particle used in this manner. –2 The position of words before and after इति so used. –3 Service, worship. –4 A particular pose (आसन); उपस्थितकृतौ तौ च नासिकाग्रमधो भ्रुवोः Mb. 12. 200. 18. **–Comp. –वक्तृ** *m.* A ready speaker, an eloquent man.

उपस्थितिः *f.* 1 Approach. –2 Proximity, presence. –3 Obtaining, getting. –4 Accomplishing, effecting. –5 Remembrance, recollection, –6 Service, attendance.

उपस्नेहः Moistening. उपस्नेहेन जीवामि जीवन्तीं यच्छृणोमि ताम् Rām. 6. 5. 11. **–ता** Moistness, humidity; Pratimā 3.

उपस्नेहयति Den. P. To melt (to love); U. 2. 6.

उपस्नुत *a.* Streaming forth; स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपस्नुता Ki. 1. 18.

उपस्पृश् 6 P. 1 To touch (water), bathe; स्नानमुपस्पृशन्ती K. 172; तथेत्युपस्पृश्य जलं पवित्रम् R. 5. 59, 18. 31; उपस्पृश्य मणिकर्णिकायाम् Dk. 95, 110; Ms. 11. 133. –2 To wash or rinse the mouth (or teeth); to sip water (and eject it); स नद्यवस्कन्दमुपास्पृशच्च Bk. 2. 11; K. 100; Ms. 2. 53, 58; 5. 63; Y. 3. 30, 1. 18. नदीमुपस्प्रष्टुमिवावतीर्णः Pañcharātram 1. 15. –3 To sprinkle; अद्भिः प्राणानुपस्पृशेत् Ms. 4. 143.

उपस्पर्शः, –र्शनम् 1 Touching, contact. –2 Bathing, ablution, washing oneself; Mb. 12. 192. 1. –3 Rinsing the mouth, sipping and ejecting water as a religious act. त्रिर्हृदयंगमाभिरद्भिरशब्दाभिरुपस्पृशेदित्युपस्पर्शनं शौचार्थम् Mbh. VI. 1. 84. –4 A gift (दान); उपस्पर्शनषड्भागं लभते पुरुषः सदा Mb. 13. 65. 13.

उपस्पर्शिन् *n.* 1 Touching. –2 Sipping water.

उपस्मृतिः *f.* A minor law-book. (They are 18 in all *e. g.* जाबालि, नाचिकेत, स्कन्द, लौगाक्षिन्, कश्यप, व्यास, सनत्कुमार, शतर्जु, जनक, व्याघ्र, कात्यायन, जातूकर्ण्य, कपिञ्जल, बौधायन, कणाद, विश्वामित्र. &c. Hch. 1. 528. 21. ff.

उपस्रवणम् 1 The periodical flow of a woman, menses. –2 Flow (in general).

उपस्वत्वम् Revenue, profit (derived from land or capital).

उपस्वेदः 1 Moisture, sweat. –2 Heat; सोपस्वेदेषु भाण्डेषु Mb. 1. 16. 15.

उपहन् 2 P. 1 To strike, smite; दण्डोपघातं गाः कालयति Sk. –2 To waste, injure, destroy, kill; अनुपघ्नन् पितृद्रव्यम् Ms. 9. 208; लङ्का चोपहनिष्यते Bk. 16. 12, 5. 12; Bg. 3. 24. –3 To thrust in or into. –4 To err, mistake in reciting.

उपहत *p. p.* 1 Injured, struck, impaired; अनुपहतविधिः पन्थाः Bh. 2. 26; pained, hurt; Ku. 5. 76. –2 Affected by, smit, injured, struck with, overpowered; भूत° K. 167; दारिद्र्य°, लोभ°, दर्प°, काम°, शोक° &c.; Mu. 7. –3 Struck by lightning &c. –4 Doomed (to destruction); कथमत्रापि दैवेनोपहता वयम् Mu. 2; दैवेनोपहतस्य बुद्धिरथवा पूर्वं विपर्यस्यति Mu. 6. 8. –5 Censured, rebuked, disregarded. –6 Vitiated, polluted, made impure; शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वा यदुपहतं तदत्यन्तोपहतम् Viṣṇu. **–Comp. –आत्मन्** *a.* agitated in mind, mentally affected. **–दृश्** *a.* dazzled, blinded शंभुमुपहतदृशः (महर्षयः) Ki. 12. 18. **–धी** *a.* infatuated.

उपहतक *a.* Ill-fated, unfortunate.

उपहतिः *f.* 1 Stroke. –2 Killing, injuring.

उपहत्नु *a.* Ved. Attacking, hiting, hurting; मगं न भीममुपहत्नुमुग्रम् Rv. 2. 33. 11.

उपहत्या Dazzling of the eyes; morbid affection (as of the eyes); उपहत्यामक्ष्योः Av. 5. 4. 10.

उपहन्तृ *a.* Ved. 1 Having a contrary effect, disturbing, exciting. –2 destroyer; cf. Rv. 2. 33. 11.

उपघातः 1 A stroke, injury, insult; Ms. 2. 179; राजदैवोपघातेन पण्ये दोषमुपागते Y. 2. 256. –2 Destruction, ruin. –3 Touch, contact (with an intention to hurt). –4 Personal violence, assault. मैत्रेय भोः किमिदमद्य ममोपघातो Mk. 9. 29. –5 Disease, sickness. –6 Sin.

उपघातक, –घातिन् *a.* Injuring, hurting, offending.

उपघातकः See आरग्वधु (Mar. लघु बाहवा).

उपहस् 1 P. 1 To ridicule, deride, laugh at; (fig.) to excel, surpass; अमरगुरुमपि प्रज्ञयोपहसद्भिः K. 7; Dk. 10. –2 To couple oneself with.

उपहसित *p. p.* Ridiculed, derided. **–तम्** Satirical laughter, ridicule.

उपहासः 1 Ridicule, derision; फलमस्योपहासस्य सद्यः प्राप्स्यसि पश्य माम् R. 12. 37. –2 Satirical laughter. –3 Fun, play; एवंविच्छ्रोत्रियस्य दारेण नोपहासमिच्छेत् Bṛi. Up. 6. 4. 12. **–Comp. –आस्पदम्, –पात्रम्** laughing-stock, butt of ridicule. **–गिर्** *f.* A joke, jest; क्वचिच्च दर्दुरप्लावैर्विविधैरुपहासकैः Bhāg. 10. 18. 15.

उपहासक *a.* Ridiculing others. **–कः** A jester. **–कम्** Drollery, fun.

उपहास्य *pot. p.* Ridiculous; °ता ridiculousness; °तां गम् or या become an object of ridicule, be exposed to derision; गमिष्याम्युपहास्यताम् R. 1. 3; सर्वजनस्योपहास्यतामुपयान्ति K. 108.

उपहास्तिका [उपगना हस्तं अन इत्वम्] A small purse (or box) containing the ingredients necessary for betel-chewing (*e. g.* leaves, chunam, catechu, betel &c.) (Mar. चंची, बटवा, झोळणा); उपहस्तिकायास्ताम्बूलं कर्पूर-सहितमुद्धृत्य Dk. 116.

उपहा 3 Ā. To descend, come down upon; निजौजसोज्जासयितुं जगद्द्रुहामुपाजिहीथा न महीतलं यदि Śi. 1. 37.

उपहालकः N. of the Kuntala country, q. v.

उपहृ 1 P. **1** To fetch, bring near, भक्त्युपहृत Bg. 9. 26; फलमिश्रमर्घमुपहर Ś. 1; तमस्योपहर Ś. 7; so बलिम् अन्नम् &c. **-2** To offer, present, give (with dat. or gen.); विमानप्रतिमां तत्र मयेन सुकृतां सभाम् । पाण्डवानामुपहृतां स दृष्ट्वा पर्यवर्तयत ॥ Mb. 1. 1. 135. तथापि राजपरिग्रहोऽस्य प्रभुत्वमुपहरति M. 1 invests with importance; मातृभ्यो बलिमुपहर Mk. 1; नीवारभागधेयमस्माकमुपहरन्तु Ś. 2; दर्भान् ऋत्विग्भ्य उपहरामि Ś. 3; Mv. 6. 22; K. 40, 65; R. 14. 19, 16. 86, 19. 12; उपहर पादम् M. 3 give. **-3** To serve out or distribute (food). **-4** To offer as a victim, sacrifice; प्रागुपयाचितं स्त्रीरत्नमुपहर्तव्यम् Māl. 5; मालतीमुपहरन् 9. **-5** To put down, throw. **-6** To collect, gather together. **-7** To take away, destroy. **-8** To employ, apply, use. *-Caus.* To cause to offer or bring; मां प्रियाण्युपहारय Bk. 8. 84.

उपहरणम् **1** Bringing near, fetching. **-2** Taking, seizing. **-3** Offering gifts to superiors, deities &c. **-4** Offering victims. **-5** Serving out food or distributing it.

उपहर्तृ *a.* One who offers, presents; Server (of food &c.); a host; Ms. 5. 51.

उपहारः **1** An oblation. **-2** A gift, present (In general); रत्नपुष्पोपहारेण छायामानर्च पादयोः R. 4. 84; नृत्योपहारः Me. 34; K. 17, 41, 130, 183. **-3** A victim, sacrifice, an offering to a deity; सपर्यां सपशूपहाराम् R. 16. 39; Māl. 1; उपहारीकृतास्मि Māl. 2; Ve. 4. 7. **-4** A complimentary gift, present to a superior &c. **-5** (*a*) Offering of flowers &c.; flowery gifts; collection of flowers; म्लानपुष्पोपहारः R. 5. 74; Ku. 6. 42. (*b*) Presents (to gods) of flowers &c.; materials of worship; गन्धैर्माल्यैः सुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः । उच्चावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतण्डुलैः ॥ Bhāg. 10. 22. 3. V. 3; Śi. 11. 36. **-6** Honour. **-7** Indemnity, presents given as the price of peace; कपालसन्धिर्विज्ञेयः केवलं समन्धितः । संप्रदानाद्भवति य उपहारः स उच्यते ॥ H. 4. 110. **-8** Food distributed to guests. **-9** Exultation, mirth (consisting of laughter, dance, singing &c.); कृतपुष्पोपहारा भूरश्रिकां पुष्यति श्रियम् Rām. 5. 11. 20.

उपहारकः, उपहारिका **1** An offering, oblation. **-2** Gift, present; Bhāg.

उपहारिन् *a.* **1** Giving, presenting, bringing on; परिभवोपहारिणः M. 5. **-2** Sacrificing.

उपहार्यम् An offering, oblation; अथ कृत्वोपहार्याणि चतुर्दश्यां महामतिः Mb. 13. 91. 8.

उपहृत *p. p.* **1** Offered, presented. **-2** Immolated, offered as a victim. **-3** Served out (as a food). **-4** Taken, collected.

उपहोमः A supplementary sacrifice.

उपह्वरः **1** A solitary or lonely place, privacy; उपह्वरे पुनरित्यशिक्षयं धनमित्रम् Dk. 54 in secret. **-2** Proximity; गत्वैका कथयामास क्षत्रियाणामुपह्वरे Mb. 1. 179. 23. उपह्वरे समानाय्य Śiva. B. 15. 27. (रहोऽन्तिकमुपह्वरे). **-रः** Ved. **1** Bend, curve, slope. **-2** Declivity; उपह्वरे यदु परा अपिन्वन्. Rv. 1. 62. 6. **-3** The curved form of the Soma vessel. **-4** A car.

उपह्वे 1 Ā. (P. also) **1** To invoke, call near to (in a liturgical sense); (with acc., dat. or loc.); तामिहोपह्वये श्रियम्. **-2** To call; त्वयोपहूतः U. 5. 8. Śi. 7. 58.

उपहवः **1** Calling to, invitation. **-2** Summoning, invoking; वीनामुपसरं दृष्ट्वा तेऽन्योन्योपहवा गृहाम् Bk. 7. 60.

उपहव्यः A kind of sacrifice.

उपहूत *a.* **1** Summoned, invoked, called उपहूता भूरिधनाः सखायः स्वादुसंमुदः Av. 7. 60. 4. **-2** Called near; अविरतमेधितभावनोपहूतः Bhāg. 4. 31. 20.

उपहूतिः *f.* Calling, inviting; उपहूतिषु पतिषु Śi. 14. 30; 17. 49.

उपह्वानम् **1** Calling, inviting. **-2** Invoking with prayers.

उपांशु *ind.* **1** In low voice or whisper; ववर्ष पर्जन्य उपांशुगर्जितः Bhāg. 10. 3. 50. **-2** Secretly, in secret or private; परिचेतुमुपांशु धारणाम् R. 8. 18; cf. also तस्मात् यत् किंचित् प्राजापत्यं क्रियते उपांश्वेव तत् क्रियते इति । ŚB. on MS. 10. 8. 57. °व्रतम् a vow observed in secret; भिन्द्यामहं तस्य शिर इत्युपांशुव्रतं मम Mb. 8. 69. 10. **-शुः** **1** A prayer uttered in a low voice, muttering of prayers; जिह्वोष्ठौ चालयेत् किंचिद् देवतागतमानसः । निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशुः स जपः स्मृतः ॥; विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥ Ms. 2. 85. **-2** (Hence) silence itself. **-3** N. of a Soma offering. **-त्वम्** Silence. उपांशुत्वं प्रजापतेर्धर्मः । ŚB. on MS. 10. 8. 52. **-Comp. -क्रीडित** *a.* made the companion of; (a king's) private amusements. **-ग्रहः** The first ladle full of soma pressed at the sacrifice. **-दण्डः** A punishment inflicted in secret; विद्विष्टानुपांशुदण्डेन जनपदकोपेन वा साधयेत् Kau. A. 1. 13. **-याजः** a kind of sacrifice. **-वधः** A clandestine murder; °वधमाकलय्य Mu. 2; Śi. 13. 54.

उपाक *a.* Ved. Joined together, near. **-के** (du.) An epithet of night and morning; आ भन्दमाने उपाके Rv. 1. 142. 7. *-ind.* In the immediate neighbourhood, before or in the presence of.

उपाकृ 8 U. **1** To fetch, bring near; तेभ्य इमं बलिमुपाकरोति Āśval. **-2** To summon, invite. **-3** To deliver, offer, grant, bestow, give (to another); गोसहस्रमुपाकुरु

Rām. –4 To acquire, obtain (as fame) –5 To bring about, make preparations for a sacred rite; perform a rite; श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाऽप्युपाकृत्य यथाविधि Ms. 4. 95, 5. 7; Y. 1. 171. –6 To undertake, begin, enter upon. –7 To learn, teach; उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्येभ्यो नरर्षभाः Mb. 7. 147. 21, 24.

उपाकरणम् 1 An invitation to begin, bringing near; पवमान°, प्रातरनुवाक° &c. –2 A term given to certain sentences called *Praiṣas* (with which one priest calls another to perform a sacrifice). –3 Immolation, sacrifice of an animal consecrated according to rites. –4 Preparation, beginning, commencement. –5 Commencement of reading the Veda after the performance of the preparatory rite; cf. उपाकर्मन्; वेदोपाकरणाख्यं कर्म करिष्ये Srāvaṇī-mantra.

उपाकर्मन् *n.* 1 Preparation, beginning, commencement; अध्याय°. –2 A ceremony performed before commencing to read the Veda after the monsoons (cf. श्रावणी); अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन वा। हस्तेनौषधिभावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य तु॥ Y. 1. 142; Ms. 4. 119.

उपाकृत *p. p.* 1 Brought near; उपाकृतं शशमानं यदस्थात्प्रियं देवानामप्येतु पाथः Av. 2. 34. 2. –2 Invited, called with प्रैष sentences. –3 Killed at a sacrifice (an animal). –4 Begun, commenced. –5 Ominous, disastrous, calamitous. –6 Consecrated with mantras; इति बालकमादाय सामर्थ्यजुरुपाकृतैः Bhāg. 10. 7. 14. –7 Prepared, used for; यज्ञेषूपाकृतं विश्वं प्राहुरुत्तमसंज्ञितम् Mb. 12. 268. 22. –तः 1 A sacrificial animal killed during the recitation of prescribed prayers. –2 A misfortune, portent. –तम् 1 Beginning, commencement. –2 The performance of the usual rites (संस्कार) over the sacrificial animal. –3 Invitation.

उपाक्रम् 1 P. To fall upon, attack.

उपाक्षम् *ind.* [अक्ष्णोः समीपम्] Before the eyes, in the presence of.

उपाख्या 2 P. To tell, narrate, relate, give an account of (with acc.). यथासीत्तदुपाख्यास्ये प्रश्नानन्यांश्च कृत्स्नशः Bhāg. 2. 9. 45.

उपाख्या 1 Observing with one's own eyes; द्वितीये चानुपाख्ये P. VI. 3. 80 (उपाख्यायते प्रत्यक्षत उपलभ्यते). –2 Describing in words. –3 A secondary name, surname, epithet; कामं न्ययुङ्क्त सगणं स बदर्युपाख्यम् Bhāg. 11. 4. 7.

उपाख्यानम्, –नकम् 1 A short tale or narrative, an episode; नाचिकेतमुपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं सनातनम् Kaṭh. Up. 1. 3. 16. उपाख्यानैर्विना तावद् भारतं प्रोच्यते बुधैः Mb. 1. 1. 103. –2 Repetition of a story already heard from others.

उपागम् 1 P. 1 To come, approach, go or draw near (a person or place); ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रापोषं सुभगे रराणा Av. 7. 48. 2. –2 (*a*) To go to, go to the state of; पञ्चत्वमुपागतः or परां तृप्तिमुपागतः; so क्रोधम्, मोहम्, क्षयम् &c. (*b*) To undergo, suffer, endure. –3 To obtain, get; दायादुपागतो दासः Mitā.; Y. 2. 143. –4 To occur, fall to the lot of. –5 To come back, return; Ks.

उपागत *p. p.* 1 Come, approached; तपोधनं वेत्ति न मामुपागतम् Ś. 4. 1. v. l. –2 Occurred, happened. –3 Promised. –4 Suffering, feeling, enduring.

उपागमः 1 Approach, arrival. –2 Occurrence. –3 A promise, agreement. –4 Acceptance. –5 Suffering, feeling.

उपाग्निका A properly married wife; Mb. 13.

उपाग्रम् 1 The part next to the end or top. –2 A secondary member.

उपाग्रहणम् Reading the Vedas after being initiated to them.

उपाघ्रा P. 1 To smell at. –2 To Kiss, apply the lips to; Mb; Rām; R.

उपाङ्गः A mark of sandal on the forehead. –गम् 1 A subdivision, a sub-head. Mb. 1. 100. 38 –2 Any minor limb or member (of anything); वर्गाः...साङ्गोपाङ्गैरिहोदिताः Ak. –3 A supplement of a supplement. –4 A supplementary work (of inferior value). –5 A secondary portion of science; a class of writings supplementary to the Vedāngas; (these are four:—पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राणि). –6 N. of the class of sacred writings of the Jainas. –Comp. –गीतम् A kind of song; Raj. T. –ललिता A deity, whose व्रत is observed on the fifth of bright half of Āświna month.

उपाचर् 1 P. 1 To approach, युवोरुषा अनु श्रियं परिज्मनोरुपाचरत् Rv. 1. 46. 14. –2 To attend or wait upon, serve, be attached to. –3 To be obedient or humble. –4 To treat (in medic. also); ज्वरान् &c.

उपाचरित *p. p.* Attached to any one's service, obedient. –तः (In gram.) That rule of Sandhi by which the sound Visarga becomes स् before क् and प्.

उपाचारः 1 Position (of a word in a sentence). –2 Procedure. –3 Same as उपाचरित q. v. above.

उपाजे *ind.* (Used only with the root कृ) Supporting; उपाजेकृत्य or कृत्वा having supported; उपाजेऽन्वाजे P. I. 4. 73 Sk.

उपाञ्जनम् Anointing, plastering the ground with cow-dung, chunam &c.; Ms. 5. 105, 122, 124; (मठादेः सुधागोमयादिना संमार्जनानुलेपनम् Medhātithi).

उपातङ्क्यम् Runnet for coagulating milk; T. Br. 3. 7. 4. 2.

उपात्ययः 1 Transgression of, deviation from, established customs. –2 Disorderly conduct, rudeness.

उपादा 3 Ā. (*p. p.* उपात्त) 1 To receive, accept, take. –2 To acquire, obtain; भूर्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव च

Y. 2. 121. -3 To give to, furnish with; उपाददे तस्य सहस्ररश्मिः; Ku. 7. 41. -4 To take, appropriate to oneself, assume; मदलौल्यमुपाददे Śi. 6. 23. -5 To take away or off, carry away; steal. -6 To seize, attack; Pt 3. 154. -7 To take, lay hold of; धनुरधिज्यमनाधिरुपाददे R. 9. 54; to draw (water) -8 To assume a form. -9 To feel, perceive, experience; उपात्तहर्षैः पुंस्कोकिलैः Rs. 6. 21. -10 To consider, regard. -11 To take in addition, include, comprise; अत्र तैलशब्दस्तिलभवस्नेहरूपमुख्यार्थमुपादाय सार्षपादिस्नेहेषु वर्तते S. D. 2. -12 To employ, apply, use; यत्परस्य कुत्सार्थमुपादीयते Mbh. -14 To undertake, begin; as in उपात्तयज्ञः; प्रजासर्गमुपादाय Mb. 12. 228. 49. -15 To mention, enumerate; इति पूर्वसूत्रोपात्तानाम् Sk. -*Caus.* 1 To cause to use, apply or employ. -2 To make use of.

उपात्त *p. p.* 1 Got, received, acquired, obtained; °विद्यः R. 5. 1; जन्मान्तर° K. 96, 166, 334, 346. -2 Appropriated. -3 Taken away, seized. -4 Felt, perceived, regarded. -5 Employed, used; न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्धया कालाञ्जनं मङ्गलमित्युपात्तम् Ku. 7. 20. -6 Comprised. -7 Begun, commenced. -8 Mentioned. -9 Allowed in argument, granted, conceded. **-त्तः** An elephant out of rut. **-Comp. -रंहस्** *a.* Speedy, quick, fleet. **-वर्ण** *a.* Celebrated in song; उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः Ku. 5. 56. **-शस्त्र** *a.* taking up arms, armed.

उपादानम् 1 Taking, receiving, acquisition, obtaining; विश्रब्धं ब्राह्मणः शूद्राद् द्रव्योपादानमाचरेत् Ms. 8. 417; 12. 7; विद्या° K. 75. -2 Taking away, appropriating to oneself. -3 Employment, using; becoming familiar with. -4 Mention, enumeration; किमास्योपादानं प्रयोजनम् Mbh. I. 1. 9. -5 Saying, speaking. -6 Including, containing. -7 Withdrawing the organs of sense and perception from the external world and its objects. -8 A cause; motive, natural or immediate cause; पाटवोपादानः भ्रमः U. 3. v. l.; प्रकृष्टपुण्यपरिपाकोपादानो महिमा स्यात् U. 6. -9 The material out of which anything is made, the material cause; निमित्तमेव ब्रह्म स्यादुपादानं च वेक्षणात् Adhikaraṇamālā. -10 A mode of expression in which a word used elliptically, besides retaining its own primary sense, conveys another (in addition to that which is actually expressed); स्वसिद्धये पराक्षेपः ...उपादानम् K. P. 2. -11 (With Buddhists) conception; grasping at or clinging to existence (caused by तृष्णा and causing भव). (With Rāmānujas) preparation (of perfumes, flowers &c. as one of the five elements of worship). -12 Effort of body or speech. - 3 N. of the four contentments mentioned in सांख्यकारिका as प्रकृत्युपादानकालभागाख्याः Sāṅ. K. 50. **-Comp. -कारणम्** a material cause; प्रकृतिश्चोपादानकारणं च ब्रह्माभ्युपगन्तव्यम् Ś. B. **-लक्षणा** = अजहत्स्वार्था q. v.; see K. P. 2; S. D. 14.

उपादेय *pot. p.* 1 Capable of being taken. -2 Capable of being endured; Mal. 10. -3 Acceptable, admissible. -4 To be chosen or selected. -5 Excellent, admirable.

उपादिकः A sort of insect. **-का** N. of plant पूतिका (Mar. घोर मयाळ).

उपाधा 3 U. 1 To place near or upon. -2 To offer, give, impart. अपि नः स्वर्गतिं सूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः Bhag. 10. 28. 11. -3 To put on, wear. -2 To create, cause, produce; कोपोपाहितबाष्प Bh. 3. 85; Gīt. 10. -5 To render, make, effect. -6 To keep, hold. -7 To seduce (a woman); Rām.

उपाधिः 1 Fraud, deceit, trick. -2 Deception, disguise (in Vedānta). -3 Discriminative or distinguishing property, attribute, peculiarity; तदुपाधावेव संकेतः K. P. 2. It is of four kinds:—जाति, गुण, क्रिया, संज्ञा. -4 A title, nick-name; (भट्टाचार्य, महामहोपाध्याय, पण्डित &c.); बी. ए. इत्युपाधिधारिणः (modern use). -5 Limitation, condition (as of time, space &c.); न ह्युपाधेरुपाधिर्भवति विशेषणस्य वा विशेषणम् Mbh. I. 3. 2 अनुपाधिरमणीयो देशः Prob. a country altogether (or naturally) beautiful; (oft. occurring in Vedānta Phil.); देहाद्युपाधिरचितो भेदः Ś. B.; न खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते U. 6. 12; Mal. 1. 24. -6 A trace, mark; गौणा उपाधयः Mv. 7. 22. -7 A purpose, occasion, object. -8 (In logic) A special cause for a general effect; साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापक उपाधिः; as आर्द्रेन्धनम् (wet fuel) is the उपाधि of the *hetu* वह्निमत्त्व in the inference पर्वतो धूमवान् वह्नेः. -9 Reflection on duty or a virtuous reflection. -10 A man who is careful to support his family. -11 An incidental purpose, an additional adjunct (which does not modify the original idea to which it is added). काष्ठाहरणे शाकाहरणमुपाधिः क्रियते इति। किमिदमुपाधिः क्रियत इति। काष्ठाहरणाधिकारसमीपे द्वितीयं कर्मोपाधीयते। सति काष्ठाहरणे इदमपरं कर्तव्यमिति। ŚB. on MS. 4. 3. 20; also ŚB. on MS. 12. 4. 13. **-Comp. -कर** *a.* That which comes only incidentally adding another adjunct or उपाधि. उपाधिकरः एषः। यथा काष्ठान्याहर्तुं प्रस्थित उच्यते भवता शाकमप्याहर्तव्यमिति। ŚB. on MS. 4. 3. 20. -12 A substitute, substitution; उपाधिर्न मया कार्यो वनवासे जुगुप्सितः Rām. 2. 111. 29.

उपाधिक *a.* Exceeding, supernumerary, additional.

उपाहित *p. p.* 1 Deposited, placed. -2 Put on, worn. -3 Connected, joined, श्यामरुचश्च चन्दनाः Ki. 8. 12 showing. -4 Ascribed or attributed to (आरोपित). -5 Agreed upon, done by mutual agreement. **-तः** A fiery portent, danger or destruction from fire.

उपाध्यायः [उपेत्याधीयते अस्मात्, उप-अधि-इ-घञ्] 1 A teacher or preceptor in general. -2 Particularly, a spiritual teacher, religious preceptor; य उदात्ते कर्तव्ये अनुदात्तं करोति खण्डिकोपाध्यायस्तस्मै चपेटां ददाति Mbh. I. 1. 1. (by Y. 1. 35 a sub-teacher who instructs for wages only in a part of the Veda and is inferior to an आचार्य; एकदेशमुपाध्यायः); cf. Ms. 2. 141; एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि

वा पुनः । योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥ see अध्यापक, and under आचार्य also. –या A female preceptor. –यी 1 A female preceptor. उपेत्य अधीयते तस्या उपाध्यायी, उपाध्याया and Vārt. या तु स्वयमेवाध्यापिका तत्र वा ङीष् वाच्यः on P. IV. 1. 49 Sk. –2 The wife of a preceptor. –Comp. –सर्वस्वम् N. of a grammar frequently referred to by the commentary on the Uṇādi Sūtras.

उपाध्यायानी The wife of a preceptor. Vārt. मातुलोपाध्याययोरानुग्वा । on P. IV. 1. 49

उपाध्वर्युः A second अध्वर्यु; Mb. 13.

उपानस् *a.* [उपगतमनः शकटं पितरं वा] 1 Like a cart, being in a cart; सचायोरिन्द्रश्चर्कृष आँ उपानसः सपर्यन् Rv. 10. 105. 4. –2 Like a father (uncle &c). *n.* 1 The space in a carriage; निरक्षाभिरुपानसात् Av. 2. 14. 2. –2 Anything placed in a carriage, carriageload.

उपानह् *f.* [उप-नह्-क्विप् उपसर्गदीर्घः] A sandal, shoe; उपानद्गूढपादस्य सर्वा चर्मावृतेव भूः H. 1. 122; Ms. 2. 246; श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् H. 3. 51; cf. 'What is bred in the bones cannot go out of flesh', or 'Habit is second nature'.

उपानयनम् The act of leading near or home (a wife); Bhāg.

उपान्त *a.* Near to the end, last but one. –तः 1 Border, edge, margin, skirt, point (of anything); उपान्तयोर्निष्कुषितं विहङ्गैः R. 7. 50. Ku. 3. 69, 7. 32; Amaru. 27; U. 1. 26; वल्कल° K. 136. –2 The corner or angle of the eye; विलोचने तिर्यगुपान्तलोहिते Ku. 5. 74; नयनोपान्तविलोकितं च यत् 4. 23; R. 3. 26. –3 Immediate proximity, vicinity; तयोरुपान्तस्थितसिद्धसैनिकम् R. 3. 57, उपान्तवानीरगृहाणि दृष्ट्वा R. 7. 24, 16. 21; Me. 24. –4 Side or slope (नितम्ब); Me. 18. –5 The last letter but one.

उपान्तिक *a.* Near, proximate, neighbouring. –कम् Vicinity, proximity; Mb. 3.

उपान्तिम *a.* Proximate, near.

उपान्त्य *a.* Last but one; उत्तमपदमुपान्त्यस्योपलक्षणार्थम् Sk. –न्त्यः The corner of the eye. –न्त्यम् Vicinity.

उपाप्तिः *f.* 1 Reching to. –2 Obtaining, getting.

उपाभृत् *f.* Bringing near or taking away (उपाहरण); स न ऊर्जामुपाभृत्यया कृपा न जूर्यति Rv. 1. 128. 2. (Monier Williams gives as उपाभृतिः *f.* which appears to be wrong).

उपायः, उपायन See under उपे.

उपायात *a.* Approached, come near. –तम् 1 Arrival. –2 An event, incident.

उपारः [उप-ऋ-कर्मणि घञ्] 1 Proximity. –2 A mistake, offence, sin; अस्ति ज्यायान् कनीयस उपारे Rv. 7. 86. 6.

उपारम् 1 P. 1 To sport, amuse oneself, delight in. –2 To cease, desist (from); दानप्रवृत्तेरनुपारतानाम् R. 16. 3; Ku. 3. 58; to rest, come to a stand-still वातवर्षमुपारतम् Rām.

उपारत *p. p.* 1 Delighted. –2 Returned; Ki. 4. 10. –3 Engaged in, occupied with. –4 Frequenting, resorting to. –5 Leaving off, giving up, free from; A. Rām. 7. 5. 46.

उपारमः The act of ceasing.

उपारम्भः Beginning, commencement.

उपारुद् 2 P. To weep for; उपारुरोदेव नदत्पतङ्गः Bk. 2. 4.

उपारूढ *a.* Grown, increased, attained to; °यौवन attained to majority; °स्नेह K. 173 whose affection has increased.

उपार्ज् 1 P. To bring near to. –*Caus.* To gain, earn, acquire.

उपार्जक *a.* Acquiring, earning.

उपार्जन, –ना Acquiring, gaining.

उपार्जित *a.* Procured, acquired. तदर्थं च क्षेत्रमुपार्जितम् Mbh. II. 3. 19

उपार्थ *a.* Of little worth.

उपालभ् 1 Ā. 1 To censure, blame, revile, scold, taunt; पयोधरविस्तारयितृकमात्मनो यौवनमुपालभस्व मां किमुपालभसे Ś. 1; रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः Ku. 5. 58; R. 7. 44; Śi. 9. 60; Bk. 3. 30, 6. 125. –2 To obtain (Ved.). –3 तं यदि स्वरेषूपालभेत Ch. Up. 2. 22. 3. –3 To lay hold of, seize (a sacrificial animal).

उपालम्भः, –म्भनम् 1 Abuse, taunt, censure; अस्या महदुपालम्भनं गतोऽस्मि Ś. 5; तवोपालम्भे पतितास्मि M. 1 laid myself open to your censure; उचितस्तदुपालम्भः U. 3. –2 Delaying, putting off. –3 Escorting, conducting; केचिदस्मदुपालम्भे मतिं चक्रुर्हि तापसाः Mb. 5. 176. 2.

उपालिः N. of one of the Buddha's most eminent pupils; he was formerly a barber.

उपावसायिन् *a.* Ved. Submissive, compliant, obedient.

उपावसु *a.* Ved. Bringing or granting wealth. देवानां सुम्न इषयन्नुपावसुः Rv. 9. 84. 3.

उपावहरणम् Bringing down, taking down.

उपाविश् P. To enter, enter into any state.

उपावृत *a.* Covered, veiled.

उपावृत् 1 Ā. 1 To turn or go towards, approach. –2 To turn away from, return. –3 To give. –4 To roll on the ground; उपावृत्योत्थितां दीनां वडवामिव वाहितां Rām. 2. 20. 34. –*Caus.* 1 To win over, induce; Māl. 8. –2 To cause to turn; lead or bring back; M. 5. –3 To give to. –4 To cause, produce. –5 To stretch out more and more.

उपावर्तनम् 1 Coming or turning back, return; त्वदुपावर्तनशङ्कि मे मनः (करोति) R. 8. 53. -2 Revolving, turning round. -3 Approaching. -4 Ceasing.

उपावृत् *f.* Ved. Return. सहस्रं त उपावृतस्ताभिर्नः पुनरा कृधि Av. 6. 77. 3.

उपावृत्त *p. p.* 1 Returned, come, arrived. ततः काल उपावृत्ते Bhāg. 9. 6. 30. -2 Ceased, refraining. -3 Fit, proper. -4 Turned round; rolling or wallowing on the ground. -त्तः A horse rolling on the ground (to remove his fatigue).

उपाव्याधः A vulnerable or unprotected place. तेषां न कुतश्चनोपाव्याधोऽभवत् Yv. Ts. 7. 2. 5. 4.

उपाशंसनीय *a.* To be expected.

उपाश्रि 1. U. To have recourse to, resort to इदं ज्ञानमुपाश्रित्य Bg. 14. 2, 18. 57 हाराणां मणिभिरुपाश्रितौ समन्तात् (रेजाते) Śi. 8. 53.

उपाश्रयः 1 Recourse (for aid), asylum, support; कोर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रयेण Bh. 2. 48; पर्यङ्कस्योपाश्रये K. 186 resting-place. -2 Receptacle, recipient; ईप्सितस्य न भवेदुपाश्रयः Ki. 18. 40. -3 Reliance, dependence upon. -4 A cushion, pillow or reclining bolster (Mar. लोड); महत्सोपाश्रयं भेजे रावणः परमासनम् Rām. 6. 11. 17.

उपाश्रित *a.* 1 Relying or depending upon. -2 Supporting (fig. also), bearing, holding, protecting. चिन्तामपरिमेयां तां प्रलयान्तामुपाश्रिताः Bg. 16. 11. -3 An indirect dependent; (as against संश्रित direct. dependent); संश्रितोपाश्रितांस्तथा यथाशक्त्यनुकम्पेत Mb. 12. 87. 24. -4 See उपाश्रय (4).

उपाश्लिष्ट *a.* One who has clasped or laid hold of; Mb.

उपास् 2 Ā. 1 To sit near to (with acc.), sit at the side of (as a mark of submission and respect); wait upon, serve, worship; ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत Ch. Up. 1. 1. 1 &c. मां ध्यायन्त उपासते Bg. 12. 6; 9. 14, 15. उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते Ku. 2. 36; अम्बामुपास्व सदयाम् Aśvad. 13; Śi. 16. 47; Ms. 3. 189. -2 To use, occupy, abide in, reside; ऐन्द्रं स्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदा Rām. 1. 35. 1. Ms. 5. 93. -3 To pass (as time); उपास्य रात्रिशेषं तु Rām. -4 To approach, go to or towards; उपासाञ्चक्रिरे द्रष्टुं देवगन्धर्वकिन्नराः Bk. 5. 107; परलोकमुपास्महे 7. 89. -5 To invest or blockade (as an enemy's town). -6 To be intent upon, be engaged in, take part in, (perform as a sacred rite); उपास्य पश्चिमां सन्ध्याम् K. 176, 179; तेऽप्युपासन्तु मे मखम् Mb.; Ms. 2. 222, 3. 104, 7. 223, 11. 42. -7 To undergo, suffer; अलं ते पाण्डुपुत्राणां भक्त्या क्लेशमुपासितुम् Mb.; Ms. 11. 184. -8 To remain or continue in any state or action; oft. with a *pres. p.*; अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते Bg. 12. 6. -9 To expect, wait for; दिष्टमुपासीनः Mb. -10 To attach oneself to, practise; उपासते द्विजाः सत्यम् Y. 3. 192. -11 To resort to, employ, apply, use; लक्षणोपास्यते यस्य कृते S. D. 2; बस्तिरुपास्यमानः Suśr. -12 To respect, recognize, acknowledge. -13 To practise archery.

उपासकः 1 One who waits upon, a worshipper. -2 A servant, follower. -3 A Śūdra, a low fellow. -4 A worshipper of Buddha as distinguished from the *Bhikṣu*. -Comp. -दशाः N. of one of the Aṅgas or chief Jaina sacred writings.

उपासनम्, -ना 1 Service, serving, attendance, waiting upon; शीलं खलोपासनात् (विनश्यति); उपासनामेत्य पितुः स्म सृज्यते N. 1. 34; Pt. 1. 169; Ms. 3. 107; Bg. 13. 7; Y. 3. 156; Bh. 2. 42. -2 Engaging in, being intent on, performing; संगीत° Mk. 6; सन्ध्या° Ms. 2. 69. -3 Worship, respect, adoration. -4 Practice of archery. -5 Regarding as, reflecting upon. -6 Religious meditation. न कर्मसांख्ययोगोपासनादिभिः Mukti Up. 1. 1. -7 The sacred fire. वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत् Y. 3. 45. -8 Injuring, hurting; (fr. अस् 2). -Comp. -उपासनाखण्डः, N. of the first section of the Gaṇeśa Purāṇa.

उपासा 1 Service, attendance. -2 Worship, adoration; सात्त्विकोपासया सत्त्वं ततो धर्मः प्रवर्तते Bhāg. 11. 13. 2. -3 Religious meditation. शरं ह्युपासानिशितं संदधीत Muṇḍ. Up. 2. 2. 3.

उपासीन *a.* 1 Sitting near to; उपासीनेषु विप्रेषु पाण्डवेषु महात्मसु Mb. 3. 233. 1. -2 Attending on, serving; Mb. 4.

उपासितृ *a.* A worshipper.

उपास्तिः *f.* 1 Service, attendance upon (especially a deity). -2 Worship, adoration; सन्ध्योपास्त्यादिकर्माणि Bhāg. 11. 27. 11. स्वर्गापवर्गयोर्मार्गमामनन्ति मनीषिणः। यदुपास्तिमसावत्र परमात्मा निरूप्यते॥ Kusum.

उपास्य *pot. p.* 1 To be served or worshipped. -2 To be performed or accomplished. -3 To be respected; -ता, -त्वम् respectability.

उपासङ्गः 1 Proximity, vicinity. -2 A quiver, (borne by elephants and horses); Mb. 5. 155. 3. -3 Collection, heap; उपासङ्गानाचरद्दक्षिणेन वराङ्गानां नकुलश्चित्रयोधी Mb. 5. 48. 24.

उपास्तमनम् Sunset; Mb. 10. 1.

उपास्तमयम् *ind.* About sunset.

उपास्त्रम् A secondary or minor weapon.

उपास्थित *a.* 1 Mounting, standing. -2 Devoted to oneself. -3 Satisfying; Mb. 4.

उपास्नात N. of a sacred place उपास्नातं स्थूलसिक्तं तूष्णींगङ्गं महाह्रदम् Mbh. 2. 2. 29.

उपाह 1 U. 1 To offer, give. -2 To cause, produce; स्पर्शसुखम् K. 124. -3 To make, prepare. -4 To seize. -5 To propitiate; Bhāg. 10.

उपाहारः Slight refreshment (fruits, sweetmeats &c.).

उपे 2 P. [उप-इ] 1 To approach, come near, arrive at, reach (a place, person &c.); परमं साम्यमुपैति Muṇḍ. Up. 3. 1. 3. लतामुपेत्य Ś. 1; so राजानम्, दुर्गम् &c. योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् Bg. 8. 28, 10. 15, 9. 28. -2 To go to (a master), become a pupil. उपेत्य पप्रच्छ Praśna. Up. 1. 2; 6. 1. -3 To have intercourse with (a woman), cohabit; वाच्यश्चानुपयन् पतिः Ms. 9. 4. -4 To under go, perform, undertake, practise; तपः, सत्रम् &c. -5 To go to or pass into any state; योगम् R. 16. 84; भेदम् Ku. 2. 4; to fall into (misfortune &c.); क्षयम्, मत्युम्, सुखम्, दुःखम्, निद्राम् &c. -6 To obtain, attain to; तस्य प्रिया ज्ञातयः सुकृतमुपयन्ति Kauṣ. Up. 1. 1; उपैति शस्यं परिणामरम्यताम् Ki. 4. 22. -7 To incur, be present at. -8 To fall to one's lot or share, befall; उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः Pt. 1. 361; Bg. 6. 27. -9 To consider as, admit, acknowledge.

उपायः 1 (*a*) Means, an expedient, remedy; शक्योऽवाप्तुमुपायतः Bg. 6. 36. उपायं चिन्तयेत्प्राज्ञस्तथापायं च चिन्तयेत् Pt. 1. 406; मयि क्षीणोपाये प्रणिपतनमात्रैकशरणे Amaru. 25; Bhāg. 10. 48. 2; Ms. 8. 48, 7. 177. (*b*) A plan, contrivance; °निल्या Mu. 1. 5. (*c*) A mode, way, stratagem. उपायेन तु यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः। H. -2 A fact, circumstance; U. 7. -3 Beginning, commencement. -4 Effort, exertion; वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः (योगः) Bg. 6. 36; Ms. 9. 248; 10. 2. -5 A means of success against an enemy; (these are four:- सामन् conciliation or negotiation, दानम् bribery; भेदः sowing dissensions; and दण्डः punishment (open attack); some authorities add three more:- माया deceit; उपेक्षा trick, deceit or neglect; इन्द्रजाल conjuring, thus making the total number 7); चतुर्थोपायसाध्ये तु रिपौ सान्त्वमपक्रिया Śi. 2. 54; सामादीनामुपायानां चतुर्णामपि पण्डिताः Ms. 7. 109. -6 Joining (as in singing). -7 Approach. -8 Initiation, thread ceremony (=उपनयन); अपि वा वेदतुल्यत्वाद् उपायेन प्रवर्तेरन् MS. 6. 2. 22 (where शबर explains उपायेन प्रवर्तेरन् as उपनयनेन सह प्रवर्तेरन्।). -Comp. -आक्षेपः (In Rhet.) Deprecatory speech making mention of the remedy; Kāv. 2. 151. -चतुष्टयम् the four expedients against an enemy; see above (5). -चिन्ता devising an expedient or scheme. -ज्ञ *a.* fertile in expedients. -तुरीयः the 4th expedient, *i. e.* दण्ड or punishment. -योगः application of means or remedy; एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् Ms. 9. 10. -विकल्पः Alternative strategic means; Kau. A. 9.

उपायनम् 1 Going near, approach. -2 Becoming a pupil of. -3 Engaging in any religious rite. -4 Undertaking, beginning; व्रत°. -5 A present, gift; मालविकोपायनं प्रेषिता M. 1; तस्योपायनयोग्यानि वस्तूनि सरितां पतिः Ku. 2. 37; R. 4. 79; शरीरिणां श्रेय उपायनं वपुः Bhāg. 10. 2. 34.

उपायिक *a.* Conducive to.

उपायिन् *a.* 1 Skilled in the use of means, having means. -2 Approaching. -3 Having sexual intercourse with.

उपाश् *a.* Ved. Approaching.

उपेत *p. p.* 1 Come near, approached, arrived at; लोकाश्च वो मयोपेता देवा अप्यनुमन्वते Bhāg. 10. 23. 32. -2 Present. -3 Endowed with, possessed of, having; with instr. or in comp.; पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12. -4 Blockaded. -5 Fallen into. -6 Approached for sexual gratification.

उपेतिः *f.* Arrival, approach.

उपेतृ *a.* 1 Approaching near to. -2 Contriving, one who uses expedients; Ms. 7. 215.

उपेय *pot. p.* 1 To be gone to or approached. -2 To be effected by means; °उपायदर्शने M. 1. -3 Assailable. -4 To be sought; Ms. 7. 215. -5 To be obtained. -6 To be approached sexually; -यः A thing to be obtained; अवरः श्रद्धयोपेत उपेयान्विन्दतेऽञ्जसा Bhāg. 4. 18. 4.

उपेयिवस् *a.* (उप इण् क्वसु P. III. 2. 109) One who has gone near उपेयिवांसि कर्तारः पुरीमाजातशात्रवीम् Śi. 2. 114.

उपेक्ष् 1 Ā. 1 To neglect, overlook, disregard, connive at; किमात्मनिर्वादकथामुपेक्षे R. 14. 34; उपेक्षते यः श्लथलम्बिनीर्जटाः Ku. 5. 47. -2 To let escape or let go; नोपेक्षेत क्षणमपि राजा साहसिकं नरम् Ms. 8. 344. -3 To quit, abandon. -4 To despise, slight. -5 To notice, consider, have regard to; एवमुच्चावचानर्थान् प्राहुः ते उपेक्षितव्याः Nir. -6 To look at, regard, perceive; प्रासादस्था ह्युपैक्षत Nala. 22. 5.

उपेक्षक *a.* 1 Disregarding, neglecting. -2 Patient, enduring.

उपेक्षणम् = उपेक्षा.

उपेक्षणीय *a.* To be overlooked, disregarded; object of indifference

उपेक्षा 1 Overlooking, disregard, neglect. -2 Indifference, contempt, disdain; कुर्यामुपेक्षां हतजीवितेऽस्मिन् R. 14. 65. -3 Leaving, quitting. -4 Endurance, patience. -5 Dissent. -6 Neglect, trick or deceit (one of the 7 expedients in war). -7 A sort of भावना in Yoga, q. v. -8 Regard, consideration.

उपेडकीय् Den. P. (उप-एडक) To behave as a sheep towards; Kāśikā on Pāṇini VI. 1. 94.

उपेनित *a.* Driven or pressed in. Śat. Br.

उपेन्द्रः [उपगत इन्द्रं अनुजत्वात्] N. of Viṣṇu or Kriṣṇa as the younger brother of Indra in his 5th or dwarf incarnation; see इन्द्र; उपेन्द्रवज्रादपि दारुणोऽसि Gīt. 5; यदुपेन्द्रस्त्वमतीन्द्र एव सः Śi. 16. 70. -Comp. -वज्रा *f.* N. of a metre; see App. -यपत्यम् Madana, God of love. ...उद्भटोपेन्द्रापत्यपराक्रमैकनिधयो भद्राणि संतन्वते Chola-Champu P. 27, verse 61.

उपोढ See under उपवह्.

उपोती = उपोदिका q. v.

उपोत्त *a.* Moistened, wet; Yv. Ts. 4.

उपोत्तम *a.* Last but one. –मम् (अक्षरम्) The last letter but one; *cf.* उपोत्तमं रिति P. IV. 1. 217.

उपोदक *a.* Near water. –कः proximity of water. –कम् *ind.* Near water. –का, –दिका, –दीका The plant Basella Rubra (पूतिका; Mar. थोर मयाळ).

उपोद्ग्रहः Knowledge.

उपोद्घातः 1 A beginning, commencement. –2 An introduction, a preface. –3 An example, an apposite argument or illustration. –4 An occasion, medium, means; तत्प्रतिच्छन्दकमुपोद्घातेन माधवान्तिकमुपेयात् Mal. 1. –5 Analysis, ascertaining the elements of anything. –6 Alluding to, mentioning; Mu. 3. –Comp. –पादः N. of the third part of the Vāyu P.

उपोद्बलयति Den. P. To confirm, strengthen.

उपोद्बलक *a.* Confirming; तस्य पक्षस्योपोद्बलकानि Ś. B. तस्यैवोपोद्बलकमेतत् 1. 2. 64.

उपोद्बलनम् Confirmation, corroboration.

उपोषणम्, –**उपोषितम्** A fast.

उपोह् 1 P. (उप–ऊह्) 1 To propel, push or impel towards; उपोह्य रुचिरां नावम् Rām.; so धनुः. –2 To push under, insert; कूर्चावधस्तादुपोह्य Kātyāyana. –3 To bring near, produce; connected with उपवह् in this sense; q. v. –4 To accumulate, collect. –*pass.* 1 To be brought about. –2 To advance, begin.

उपोढ *p. p.* See under उपवह्.

उपोहः Ved. Adding, accumulating; उपोहश्च समूहश्च क्षत्तारौ ते प्रजापते Av. 3. 24. 7.

उप्त, उप्तिः See under वप्.

उब्ज् 6 P. (उब्जति, उब्जांचकार, औब्जीत्, उब्जित) 1 To press down, subdue, keep under or check. इन्द्रासोमा तपतं रक्ष उब्जतम् Av. 8. 4. 1. –2 To make straight.

उभ्, उम्भ् 6, 7, 9. P. (उभति or उम्भति, उनत्ति, उभ्नाति, उम्भित) 1 To confine. –2 To compact together. –3 To fill with; जलकुम्भमुम्भितरसं सपदि सरस्याः समानयन्त्यास्ते Bv. 2. 144. –4 To cover or overspread with; सर्वमर्मसु काकुत्स्थमौम्भत्तीक्ष्णैः शिलीमुखैः Bk. 17. 88.

उभ *pron. a.* (Used only in the dual) Both; उभौ तौ न विजानीतः Bg. 2. 19; सूर्याचन्द्रमसावुभौ Ch. Up. 7. 12. 1. Ku. 4. 43; Ms. 2. 14; Śi. 3. 8. [*cf.* Zend. *uba.*; Gr. *amphi*; L. *ambo*].

उभय *pron. a.* (–यी *f.*) (Though dual in sense, it is used in the singular and plural only; according to some grammarians in the dual also) Both (of persons or things); यस्तद्वेदोभयं सह Īśa. Up. 11 उभयमप्यपरितोषं समर्थये Ś. 7; उभयमानशिरे वसुधाधिपाः R. 9. 9; उभयीं सिद्धिमुभाववापतुः 8. 23. 17. 38; Amaru. 60; Ku. 7. 78; Ms. 2. 55, 4. 224, 9. 34, –Comp. –अन्वयिन् *a.* Tending towards both, keeping connection with both. –अलंकारः (in Rhet.) A figure of speech, which sets off both the sense and sound. –अर्थम् *ind.* for a double object (for earthly prosperity and heavenly happiness also). –आत्मक *a.* belonging to both. –चर *a.* living in water and on land or in the air, amphibious. Mātaṅga L. 1. 28. (–रः) a class of birds who live both on land and in the air. –च्छन्ना (in Rhet.) A kind of enigma. –द्युः *ind.* 1 on both days. –2 the day past and to come. –पदिन् *a.* Having both Parasmai and Atmane pada. –भागहर *a.* 1 applicable to two objects. –2 taking two shares. (–रम्) a medicine that acts in two ways (both as an emetic and a purgative). –मुख *a.* two faced; a pregnant female. –विद्या two-fold sciences; *i. e.* religious knowledge and knowledge about worldly affairs. –विध *a.* of both kinds. –विपुला *f.* N. of a metre. –विभ्रष्ट *a.* losing both कच्चिन्नोभयविभ्रष्टः Bg. 6. 38. –वेतन *a.* receiving wages from both (parties), serving two masters, treacherous, perfidious; उभयवेतनो भूत्वा Pt. 1; Śi. 2. 113. Kau. A. 1. 16. –व्यञ्जन *a.* having the marks of both sexes, hermaphrodite. –संभवः *a.* dilemma. –स्नातक *a.* one who has performed the prescribed ablutions after finishing both his time of studying and his vow. See Kullūka on Ms. 4. 31.

उभयतः *ind.* 1 From both sides, on both sides, to both sides (with acc.) एतदनृतमुभयतः सत्येन परिगृहीतम् Br. Up. 5. 5. 1 उभयतः कृष्णं गोपाः Sk. तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् Y. 1. 58; Ms. 8. 315. –2 In both cases. –3 In both ways; पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः Ms. 1. 47. –Comp. –क्षुत् *a.* two-edged (Ved.). –दत्, –दन्त *a.* having a double row of teeth; पशून् मृगान् मनुष्यांश्च व्यालांश्चोभयतोदतः Ms. 1. 43. –पाश *a.* having trap on both sides. lit. and fig. सैषोभयतस्पाशा रज्जुर्भवति Mbh. on P. VI. 1. 68. –प्रज्ञ *a.* one whose cognizance is directed both inwards and outwards. नान्तःप्रज्ञं न बहिःप्रज्ञं नोभयतः प्रज्ञं Māṇḍū. –भाष *a.* occurring both in parasmaibhāṣā and Ātmanebhāṣā. –मुख *a.* 1 looking either way. –2 two-faced (as a house &c). –2 Two-edged (a sword) पट्टीशात्मसमोहस्तबुध्नश्चोभयतो मुखः Śukra. 4. 1044. (–खी) a cow; ('यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योऽन्यां च दृश्यते' तत्काले उभयतो मुखी) Y. 1, 206-7. –ह्रस्व *a.* (an accented vowel) produced by two short vowels.

उभयत्र *ind.* 1 In both places. –2 On both sides; भ्रातरुभयत्रा ते अर्थम् Rv. 3. 53. 5. °उदात्त having an Udātta accent on both sides. –3 In both cases; Ms. 3. 125, 167.

उभयथा *ind.* 1 In both ways; उभयथापि घटते V. 3. –2 In both cases.

उभया *ind.* Ved. In both ways; बृहस्पतिर्व उभया न मृळात् Rv. 10. 108. 6. –Comp. –दत् *a.* having teeth on

both sides. -विन् *a*. being on both sides, partaking of both. -हस्ति *ind*. as much as may be grasped with both hands; उभयाहस्त्या भर Rv. 5. 39. 1. -हस्त्य *a*. filling both hands.

उभयायिन् *a*. Tending towards or fit for both (worlds); Bhāg.

उभयीय *a*. Belonging to both.

उभये (य) द्युस् *ind*. 1 On both days. -2 On two subsequent days. उभयोरह्नोरुभयेद्युः Mbh. on P. V. 3. 22.

उम् *ind*. An interjection of (1) anger; (2) interrogation; (3) promise or assent; (4) cordiality or pacification.

उमः 1 A town. -2 A wharf.

उमा [ओः शिवस्य मा लक्ष्मीरिव, उं शिवं माति मन्यते पतित्वेन मा-क वा Tv.] 1 N. of the daughter of Himavat and Menā, and wife of Śiva; Kālidāsa thus derives the name:- उ मेति (oh do not, *scil*. practise penance) मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम Ku. 1. 26; उमावृषाङ्कौ R. 3. 23. -2 Light, splendour. -3 Fame, reputation. -4 Tranquility, calmness. -5 Night. -6 Turmeric (हरिद्रा). -7 Flax (अतसी). -Comp. -कटः, -टम् उमा + कटच् P. V. 2. 29 Vārt. 1 the pollen of flax. -कान्तः N. of Śiva; Mb. 13. -गुरुः, -जनकः N. of the Himālaya (as the father of उमा). -चतुर्थी *f*. The fourth day in the light half of the month of Jyeṣṭha. -पतिः N. of Śiva; मुहुरनुस्मरयन्तमनुक्षपं त्रिपुरदाहमुमापतिसेविनः Ki. 5. 14; so °ईशः, °वल्लभः, °सहायः &c. -महेश्वरव्रतम् N. of a particular observance. -वनम् N. of the town Vanapura or Devikoṭa (शोणितपुर). -सुतः N. of Kārttikeya or of Gaṇeśa.

उम्यम् A field of linseed or of Curcuma (उमायाः क्षेत्रम्).

उम्ब (म्बु) रः The upper timber of a door-frame.

उम्बी *f*. The stalks of wheat or barley fried over a fire of wet grass (considered as a tonic); मञ्जरी त्वर्धपक्वा या यवगोधूमयोर्भवेत्। तृणानलेन संप्लुष्टा बुधैरुम्बीति सा स्मृता ॥ Bhāva P.

उम्लोचा *f*. N. of an Apsaras; Mb.

उर् To go (a Sautra root).

उर *a*. Going (Ved.). -रः A sheep.

उरगः, (-गी *f*.) [उरसा गच्छति, उरस् -गम्-ड; सलोपश्च P. III. 2. 48 Vārt.] 1 A serpent, snake; अङ्गुलीवोरगक्षता R. 1. 28, 12. 5, 91. उरगांश्च दिव्यान् Bg. 11. 15. -2 A Nāga or semi-divine serpent usually represented in mythology with a human face; देवगन्धर्वमानुषोरगराक्षसान् Nala. 1. 28; Ms. 3. 196. -3 (पुं. न.) Lead. -गा N. of a city; अथोरगाख्यस्य पुरस्य नाथम् R. 6. 59. -गी A female snake. -Comp. -अरिः -अशनः, -शत्रुः 1 N. of Garuḍa (enemy of snakes); Śi. 5. 13. -2 peacock. -आस्यम् a kind of spade (serpent-shaped hoe); -इन्द्रः, -राजः N. of Vāsuki or Śeṣa. -प्रतिसर *a*. having a serpent for a wedding ring. -बन्धः A class of bases (of columns &c.) shaped like the face of a snake. -भूषणः N. of Śiva (decked with serpents). -सारचन्दनः, -नम् a kind of sandal-wood. -स्थानम् the abode of the Nāgas, *i. e*. Pātāla.

उरङ्गः, -गमः A snake.

उरणः [Uṇ. 5. 17.] (-णी *f*.) 1 A ram, sheep; वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति Mb., Bhāg. 9. 14. 27. -2 A certain demon killed by Indra. -णी A ewe. -Comp. -अक्षः, -क्षकः, -आख्यः the plant Cassia Alata or Tora. An esculent and medicinal plant (Mar. टाकळा). -णम् Silver.

उरणकः 1 A ram. उरणका इमे बर्करा इमे Mbh. on P. I. 2. 73 एतावुरणकौ राजन्यासौ रक्षस्व मानद Bhāg. 9. 14. 21. -2 A cloud.

उरभ्रः 1 A ram, देवि पश्याम उरभ्रसंवादं किं मुधा वेतनदानेन M. 1. -2 The plant Cassia Alata (Mar. टाकळा) -3 -सारिका A kind of poisonous insect.

उररी *ind*. [ऊर्यादिच्विडाचश्च P. I. 4. 61] A particle implying (1) assent, admission or acceptance. (In this sense it is usually used with the roots कृ, भू, or अस् and it has the force of a गति or preposition; उररीकृत्य not उररीकृत्वा. Other forms of the word are उरी, उररी, ऊरी and ऊररी.); (2) Extension.

उररीकृ 8 U. To consent, allow, accept; गिरं न कां कामुररीचकार Bv. 2. 13; M. 5; Dk. 12; Śi. 10. 14.

उररीकारः Promise, agreement, admission.

उररीकृत *p. p*. 1 Promised, agreed, accepted. -2 Spread, extended.

उरल *a*. Moving (Ved.).

उरशः N. of a country inhabited by a warrior tribe.

उरस् *a*. Best, excellent. *n*. (उरः) The breast, bosom; व्यूढोरस्को वृषस्कन्धः R. 1. 13; Ku. 6. 51; उरसि कृ to clasp to the bosom. -Comp. -कटः 1 the sacrificial thread hung round the neck and upon the breast. -2 an upper garment (for boys). -कपाटः A broad strong chest. -क्षतम् injury to the chest. -क्षयः Consumption, a disease in the chest. -गामिन् *a*. going on the breast (as a reptile), creeping, crawling. -ग्रहः, -घातः a disease of the chest, pleurisy. -छदः, -त्राणम् a cuirass, breast-plate; Śi. 15. 80. cf. also उरच्छदमनिर्भिद्य द्रुतमुत्पतिताः शराः Śiva. B. 13. 10. 6. -जः, -भूः, उरसिजः, उरसिरुहः the female breast; रेजाते रुचिरदृशामुरोजकुम्भौ Śi. 8. 53, उरसिरुहेण हारलीलाम् 25, 59. -भूषणम् an ornament of the breast. -सूत्रिका a necklace of pearls hanging over the breast. -स्तम्भः Oppression of the chest, asthma. -स्थलम् the breast, bosom.

उरसिलोमन् *a*. Having hair on the breast,

उरस्तस् *ind.* From the breast, towards the bosom.

उरस्वत्, उरसिल *a.* Broad-chested, full-breasted.

उरस्य *a.* [उरस्-यत्] 1 Being in the breast. -2 Pectoral. -3 Requiring an effort of the chest (as any exertion). -4 Legitimate (a son or daugher); born from a married couple of the same tribe or caste. -5 Excellent. **-स्यः** 1 A son. -2 The female breast; Bṛi. S.

उरस्यति Den. P. To be strong.

उरा Ved. A ewe. अवीरे क्रतौ वि दविद्युतन्नोरा न मायुं Rv. 10. 95. 3

उराहः A horse of a pale colour with dark legs.

उरी A particle of assent; see उररी.

उरीकृ 8 U. 1 To allow, admit, accept; दक्षेणोरीकृतं त्वया Bk. 8. 11; R. 15. 70. -2 To follow, have recourse to; अयि रोषमुरीकरोषि नो चेत् Bv. 1. 44, 1. 12, 2. 84.

उरीकार = उररीकार q. v.

उरु *a.* [उर्णु-कु नुलेपो ह्रस्वश्च Uṇ. 1. 31] (**-रु-र्वी** *f.*; compar. वरीयस्; super. वरिष्ठ) 1 Wide, spacious. -2 Great, large; जातः कुले तस्य किलोरुकीर्तिः R. 6. 74. -3 Excessive, much, abundant; धनान्युरूणि Śi. 3. 76. -4 Excellent, precious, valuable. *n.* Ved. Wide space, space or room. -*ind.* Far, far off (Ved.). **-Comp. -अङ्गः** 1 a mountain. -2 the ocean. **-कालः, -कालकः** the creeper Cucumis Colocynthis (इन्द्रवारुणी). **-कीर्ति** *a.* renowned, well-known; तवोरुकीर्तिः श्वशुरः सखा मे R. 14. 74. **-कृत्** *a.* making room, granting space; increasing; उरुकृदुरु णस्कृधि Rv. 8. 75. 11. **-क्रम** *a.* Ved. 1 taking wide strides. शं नो विष्णुरुरुक्रमः Tait. Up. 1. 1. 1. -2 of high rank. **(-मः)** an epithet of Viṣṇu in the dwarf incarnation; उरुक्रमस्याखिलबन्धमुक्तये समाधिनानुस्मर तद्विचेष्टितम् Bhāg. 1. 5. 13. **-क्षय** *a.* having spacious dwellings. **(-यः)** a spacious dwelling. उरुक्षयेषु दीद्यत् Rv. 10. 118. 8. **-क्षितिः** *f.* Ved. a spacious dwelling; उरुक्षितिं सुजनिमा चकार Rv. 7. 100. 4. **-गाय** *a.* 1 sung or praised by the great; Aśvad. 16. एष पन्था उरुगायः सुशेवः Ait. Br. 7. 13, उरुगायोरुगीतो वा पश्यन्तीनां कुतः पुनः Bhāg. 10. 90. 26. -2 offering wide scope for movement. **(-यः)** 1 N. of Viṣṇu, the Aśvins, Soma and Indra. -2 wide space or space; (**-यम्** also). -3 praise. **-ग्राहः** Great restraint; उरुग्राहगृहीतानां गदां बिभ्रद् वृकोदरः Mb. 5. 51. 7. **-चक्रि** *a.* granting ample assistance, or allowing unrestrained motion; अंहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः Rv. 2. 26. 4. **-चक्षस्** *a.* Ved. far-seeing; समख्ये देव्या धिया संदक्षिणयोरुचक्षसा Vāj. 4. 23. **-जन्मन्** *a.* nobly born; वहेरपां दग्धुरिवोरुजन्मा M. 5. 17. **-ज्मन्** *a.* having a wide path or range; न उरुष्या ण उरुज्मन्नप्रयुच्छन् Av. 6. 4. 3. **-ज्रयस्, -ज्रि** *a.* of great speed, of mighty impetus. **-तापः** great heat. **-धार** *a.* Ved. giving a broad stream (of milk, as a cow). **-प्रथस्** *a.* wide-spreading, far-spread. **-माणः** N. of a plant, Crataeva Religiosa (Mar. वायवरणा). **-मार्गः** a long road. **-लोक** *a.* widely illuminating; or widely extended; समान्तिरिक्षमुरुलोकमस्तु Rv. 128. 2. **(-कः)** the best world. **(-कम्)** the intermediate region between earth and heaven. **-विक्रम** *a.* valiant, mighty. **-व्यचस्** *a.* P. VI. 1. 17 Vārt. 4. widely extended, extensive. उरुव्यचाः कण्टकः Mbh. on P. VI. 1. 17. -*m.* a malignant spirit, an imp. **-व्यञ्च्** *a.* Ved. 1 far-reaching, capacious. -2 perceived in a distant place (as a sound); तुविक्षत्रामजरन्तीमुरूचीम् Vāj. 21. 5. **-शंस** *a.* 1 to be praised by many. -2 reigning over a wide region. -3 praising aloud. **-शर्मन्** *a.* Ved. widely pervading; Vāj. 10. 9. **-षा** *a.* granting much, or granting wide or free scope; महीमस्मभ्यमुरुषामुरु ज्रयो Rv. 5. 44. 6. **-सत्त्व** *a.* of mighty or great strength, powerful; सिंहोरुसत्त्वं निजगाद सिंहः R. 2. 33; magnanimous, of a noble nature. **-स्वन** *a.* having a loud voice, stentorian. **-हारः** a valuable necklace.

उरुता, -त्वम् Greatness, magnitude, vastness.

उरुधा *ind.* In many ways; अन्तरोऽनन्तरो भाति पश्य तं माययोरुधा Bhāg. 1. 13. 47.

उरुबुः, -बुकः, -बूकः The plant Ricinus Communis. (Mar. एरण्ड).

उरुञ्जिरा *f.* N. of the river Vipāś; Nirukta.

उरुष्यति Den. P. 1 To protect, guard, defend; उपासानक्तोत न उरुष्यताम् Av. 6. 3. 3. -2 To desire wide scope or freedom. -3 To escape from (with acc.).

उरुष्या A desire to protect. उरुष्या पायुरभवत् सखिभ्यः Rv. 6. 44. 7.

उरुष्यु *a.* Desirous of protecting. इमे मा पिता यशस उरुष्यवो Rv. 8. 48. 5.

उरुल *a.* 1 Liking space. -2 Fond of expatiating. -3 Free, unrestrained, self-willed.

उर्विया *ind.* Far, far off, far and near; widely.

उर्वी 1 'Wide region', the earth; स्तोकमुर्व्यां प्रयाति Ś. 1. 7; जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् R. 2. 3, 1. 14, 30, 75, 2. 66; Me. 21. -2 Land, soil. -3 The open space or expanse (comprising six spaces; *i. e.* the four quarters of the sky with the upper and lower spaces). -4 A river. -5 (du.) Ved. the two worlds, or the heaven and earth. आ यः पप्रौ जायमान उर्वी Rv. 6. 10. 4. **-Comp. -ईशः, -ईश्वरः, -पतिः, -धवः** a king. **-धरः** 1 a mountain. -2 the serpent Śeṣa. **-भृत्** *m.* 1 a king. -2 a mountain. **-रुहः** a tree; Śi. 4. 7, 5. 69.

उर्व्या 1 Greatness. -2 Protection, security. -3 Amplitude, vastness.

उर्व्यूति *a.* 1 Yielding great protection. श्रोता हवं गृणत उर्व्यूतिः Rv. 6. 24. 2. -2 Able to help far and near.

उररी = उररी q. v.

उरूकः = उलूक q. v.

उर्ज् 1, 10 P. To leave.

उर्जित *p. p.* 1 Aged, strong, powerful. -2 Abandoned, left.

उर्णनाभः A spider; cf. ऊर्णनाभ.

उर्णा 1 Wool, felt. -2 A circle of hair between the eye-brows; see ऊर्णा.

उर्द् 1 Ā. (उर्दते, उर्दित) 1 To taste. -2 To give, grant. -3 To play. -4 To measure. -5 To be easy or cheerful. see ऊर्द्.

उर्द्रः An otter (Mar. पाणमांजर).

उर्व् 1 P. (उर्वति, और्वीत्, उर्वित) To kill or hurt.

उर्वटः 1 A calf. -2 A year.

उर्वरा [उरु शस्यादिकच्छमृति, ऋ-अच्] 1 Fertile soil (yielding every kind of crop); पततां गणैः पिबतु सार्धमुर्वरा Śi. 15. 66. also बीजानामिव चोर्वरा 7. 4. 2. -2 Land in general. -3 A mixed mass of fibres, wool &c. -4 A humorous term for curled hair.

उर्वरित *a.* 1 Much, excessive. -2 Remaining after; भुक्त° Pt. 5.

उर्वर्य *a.* [उर्वरायां भवः यत्] Belonging to a field sown with corn.

उर्वरी 1 A superior woman. -2 Tow, fibres drawn out of the distaff. -3 A wife presented together with many others for choice (Tv.); ओषधीनामहं वृण उर्वरीरिव साधुया Av. 10. 4. 21.

उर्वशी [उरुन् महतोऽपि अश्नुते वशीकरोति, उरु-अश्-क गौरा॰ ङीष् Tv.] 1 N. of a famous Apsaras or nymph of Indra's heaven who became the wife of Purūravas. [Urvaśī is frequently mentioned in the Ṛigveda; at her sight the seed of Mitra and Varuṇa fell down, from which arose Agastya and Vasiṣṭha; (see Agastya). Being cursed by Mitra and Varuṇa she came down to the world of mortals, and became the wife of Purūravas, whom she chanced to see while descending, and who made a very favourable impression upon her mind. She lived with him for some time, and went up to heaven at the expiration of her curse. Pururavas was sorely grieved at her loss, but succeeded in securing her company once more. She bore him a son named Āyus, and then left him forever. The account given in the Vikramorvaśīyam differs in many respects, where Indra is represented to have favoured Purūravas with her lifelong company though he had himself cursed her. Mythologically she is said to have sprung from the thigh of the sage Nārāyaṇa, q. v.]. उर्वशी वै ह्यप्सरसाम् Mbh. 5. 2. 95; मर्त्तासश्चिदुर्वशीरकृप्रन् Av. 18. 3. 23; स्त्रीरत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा V. 4. 47. -2 Wish, ardent desire. -Comp. -तीर्थम् N. of a sacred place referred to in Bhārata. -नाममाला N. of a lexicon. -रमणः, -सहायः, -वल्लभः N. of Purūravas.

उर्वारुः A kind of cucumber; see इर्वारु.

उर्वारुकम् The fruit of the above. उर्वारुकमिव बन्धनान् मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् Rv. 7. 59. 12.

उल् (A Sautra root) To burn.

उलः 1 A kind of wild animal; Av. 12. 1. 49. -2 Half ripe pulses fried over a slight fire; Nigh. (Mar. हुळा).

उलड् 10 P. (उलण्डयति) To throw out, to eject; Dhātupāṭha.

उलपः 1 A creeping plant, a spreading creeper. -2 Soft grass (कोमलतृणम्), the grass or reed Saccharum Cylindricum; गोगर्भिणीप्रियनवोलपमालभारिसंव्योपकण्ठविपिनावलयो भवन्ति Māl. 9. 2; Ki. 10. 3; Śi. 4. 8. -3 A shrub or bush; a wick (Ved.); Rv. 10. 142. 3.

उलप्य *a.* Belonging to this grass. -प्यः N. of Rudra.

उलिः, उल्ली *f.* 1 A species of Arurn. -2 White onion; Nigh.

उलिन्दः 1 N. of a country. -2 N. of Śiva.

उलुप = उलप q. v.

उलुपिन् *m.* A guinea pig, porpoise; so उल (-लू)-पिन्.

उलुलिः Ved. Howling, a howl; an outcry indicative of prosperity; पृथग् घोषा उलुलयः केतुमन्त उदीरताम् Av. 3. 19. 6.

उलूकः 1 An owl; नोलूकोप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् Bh. 2. 93; त्यजति मुदमुलूकः प्रीतिमांश्चक्रवाकः Śi. 11. 64. cf. also कथमुलूकशब्द उलूकवचनः। रलयोः समानश्रुतित्वात्। ŚB. on MS. 9. 4. 22. -2 N. of Indra. -3 N. of a Muni (perhaps identical with कणाद, whose वैशेषिकदर्शन is called औलूक्य-दर्शन). -4 (pl.) N. of a country and its king who was an ally of the Kurus. -कम् 1 N. of the reed Saccharum Cylindricum; see उलप. -2 Fat; वनिष्ठुसन्निधानादुरूकेण वपाभिधानम्। (v.l.) MS. 9. 4. 22. -जित् A crow. -यातुः A demon in the shape of an owl; उलूकयातुं शुशुलूकयातुम् Rv. 7. 104. 22.

उलूखलः A staff of Udumbara wood. -लम् A wooden mortar used for cleansing rice (from the husk &c.); Rv. 1. 28. 6. अवहननायोलूखलम् Mbh.; वनस्पतिभ्य इत्येवं मुषलोलूखले हरेत् Ms. 3. 88, 5. 117. -2 A kind of weapon; Mb. 7. 178. 23. -Comp. -सुतः the Soma juice pressed out in a (wooden) mortar; Rv. 1. 28. 1-4.

उलूखलकम् 1 A mortar; Rv. 1. 28. 5. -2 Bdellium, a gummy substance or the plant which yields it. (Mar. गुगुळ).

उलूखलिक *a.* 1 Pounded in a mortar. -2 (At the end of comp.) Using as a mortar; दन्त° using the teeth as a mortar; Ms. 6. 17; Y. 3. 49.

उल्लूतः A large snake, the Boa (अजगर).

उल्लूप, -पिन् See उलप, उलुपिन्.

उल्लूपी A Nāga princess. [She was the daughter of the serpent Kauravya. While one day she was bathing in the Ganges, she happened to see Arjuna, and being enamoured of his handsome form, she managed to have him conveyed to her home, the Pātāla, and there induced him to take her as his wife, which he, after considerable hesitation, consented to do. She bore him a son named Irāvat. When Arjuna's head was cut off by Babhruvāhana's arrow, it was with her assistance that he was restored to life; see Arjuna.]

उल्लुलि, -उल्लुलु a. Crying aloud, noisy (while joyous); तं जायमानं घोषा उल्लवोऽनूदतिष्ठन् Ch. Up. 3. 19. 3; Lāṭyāyana 4. 2. 9.

उल्लुलुध्वनिः The noise of melodious chorus, especially of women, on happy occasions like the marriage festival; cf. उच्चैरुल्लुध्वनिमुच्चचार N. See उल्लुलिः.

उल्का [Uṇ. 3. 42] 1 A fiery phenomenon in the sky, a meteor; विरराज काचन समं महोल्कया Śi. 15. 92; Ms. 1. 38, 4. 103; Y. 1. 145. -2 A fire-brand, torch; न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया H. 1. 83. -3 Fire, flame; बाधेतोल्काक्षपितचमरीबालभारो दवाग्निः Me. 55. -4 N. of a grammar. -Comp. -धारिन् a. a torch-bearer. -नवमी f. The ninth day of the light half of the month of Āśvina; (a व्रत is observed on this day.) -पातः the fall of a meteor. -मालिन् m. N. of one of Śiva's attendants. -मुखः a demon or goblin (having a mouth of fire); वान्ताश्युल्कामुखः प्रेतो विप्रो धर्मात्स्वकाच्च्युतात् Ms. 12. 71; Māl. 5. 13.

उल्कुषी 1 A meteor. -2 A firebrand.

उल्बम्, -उल्वम् 1 The bag which surrounds the embryo, यथोल्वेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् Bg. 3. 38; fœtus. -2 The vulva -3 The womb; Vāj. 19. 76. -4 A cave.

उल्ब्यम् 1 Excess and vitiation of any one of the three humours of the body; i. e. phlegm, bile, or wind (त्रिदोष). -2 Any calamity.

उल्मुकः A firebrand, torch. प्रकाशिताग्राः पार्थेन ज्वलदुल्मुकपाणिना Bm. 1. 890.

उल्ब (ल्व) ण a. 1 Thick, clotted, copious, abundant (blood &c.); स्यन्नस्वेदकणोल्बणः Bk. 5. 83. °रुधिरम् Mv. 6. 33. -2 Much, excessive, intense; प्रववर्ष च तत्रैव सहसा तोयमुल्बणम् Mb. 3. 9. 18. केनचिन्मधुरमुल्बणरागम् Śi. 10. 54, 68, 12. 37; Ku. 7. 84. -3 Strong, powerful, great; आम्लादिभिरुल्बणैः Bhāg. 3. 31. 7. रिपुरुल्बणभीमभोगभाजां भुजगानां जननीं जजाप विद्याम् Śi. 20. 41; °रसः U. 5. 26 the heroic sentiment; Dk. 23, 25; K. 299, 302. तेनैवातुल्बणं तेषां कटकं घटिकात्रयम् (विहितम्) Parnāl. 5. 71. -5 Manifest, clear; तस्यासीदुल्बणो मार्गः पादपैरिव दन्तिनः R. 4. 33. विनिश्वस्युदुल्बणं शयाना विकृताक्षिप्तभुजा जजृम्भिरे च Bu. Ch. 5. 59. -6 Gaudy, showy; मृगैर्मयूरैश्च समाकुलोल्बणम् Rām. 2. 15. 41; अनुल्बणवेषेण K. 66. -6 Dreadful; मया सह दहन्तीभिर्दिशश्चक्षुर्भिरुल्बणैः Bhāg. 3. 12. 17. -7 Sinful; अवत्यल्पफलं कर्म सेवितं नित्यमुल्बणम्। अबुद्धिपूर्वं धर्मज्ञ कृतमुग्रेण कर्मणा ॥ Mb. 12. 291. 16. -णः A particular position of hands in dancing. -णम् ind. Much, heavily (as sighing). -Comp. -रसः Valour (वीररस); विकच विकरालोल्बणरसः U. 5. 26.

उल्लः An esculent root, Arum Campanulatum (Mar. श्वेतसुरण). cf. उल्लिः

उल्लकः A particular kind of liquor (Hch. 7)

उल्ल(ल्लु)कसनम् Horripilation, erection of the hair of the body.

उल्लङ्घ् 1 Ā., 10 P. 1 To leap over, pass over or beyond; उल्लङ्घ्योच्चैःकुचतटभुवम् Śi. 7. 74, 12. 77. -2 To transgress, violate, disregard, exceed; Śi. 12. 57; Mu. 1. 10; गौरवमुल्लङ्घयिष्यति Mu. 4; K. 160; Śi. 3. 29.

उल्लङ्घनम् 1 Leaping or passing over. -2 Transgression, violation. -3 Offence, sin; Ks.

उल्लङ्घित p. p. 1 Jumped over or across, passed over or beyond; °अध्वन्. -2 Transgressed, violated; °शासन disobedient.

उल्लम्बित a. Erected, elevated.

उल्लल a. 1 Shaking, tremulous. -2 Covered with thick hair, shaggy. -3 Affected by many diseases.

उल्ललत् a. 1 Shaking, trembling. -2 Moving irregularly or convulsively.

उल्ललित p. p. 1 Shaken, trembling, agitated. -2 Raised up, elevated.

उल्ललयति Den. P. To jump; spring (shake the body up); तावत्खरः प्रखरमुल्ललयाञ्चकार Śi. 5. 7; Pt. 4.

उल्लस् 1 P. 1 To jump up, sport, play, wave, flutter; उल्लसितासितपताकासहस्रम् K. 96; Śi. 5. 47, 53. -2 To flash, shine, glitter, sparkle; उल्लसत्काञ्चनकुण्डलाग्रम् Śi. 3. 5, 33; 5. 55; 16. 61; 20. 56; (fig.) to brighten or cheer up; K. 189. -3 To rise, appear forth; अर्कोपलोल्लसितवह्निभिरह्नि तप्ताः Śi. 4. 58, 6. 51, 16. 51; यदुल्लसितविस्मयाः Māl. 9. 38. -4 To be reflected; ... उल्लसन्त्यः विदधति दशनानां सीत्कृताविष्कृतानामभिनवरविभासः पद्मरागानुकारम् Śi. 11. 54. -5 To blow, open, be expanded. -Caus. 1 To cause to jump up or play. -2 To brighten, illuminate, grace; क्रोधोल्लासितशोणितारुणगदस्योच्छिन्दतः कौरवानद्यैकं दिवसं ममासि न गुरुर्नाहं विधेयस्तवः ॥ Ve. 1. 12; U. 4. -3 To divert, delight; -4 To shake, move K. 22; जिह्वाशतान्युल्लसयन्त्यजस्रम् Ki. 16. 37.

उल्लस a. 1 Bright, shining. -2 Merry, happy. -3 Going out, issuing, appearing; °ता splendour, brilliancy; mirth, happiness, issuing &c.

उल्लसत् *a.* Shining forth. **-Comp.** **-फलः** poppy.

उल्लसनम् 1 Happiness, joy. -2 Horripilation.

उल्लसित *p. p.* 1 Shining, brilliant, splendid. -2 Happy, delighted. -3 Drawn up, uplifted, brandishing (as a sword.) दद्रुशुरुल्लसितासिलतासिताः Si. 6. 51. -4 Gleaming, fluttering: °हरिणकेतनः रथः V. 1.

उल्लासः 1 Joy, delight; सोल्लासम् U. 6; सकौतुकोल्लासम् U. 2; उल्लासः फुल्लपङ्केरुहपटलपतन्मत्तपुष्पंधयानाम् S. D. -2 Light, splendour. -3 (In Rhet.) A figure of speech in which a reference is made to the merits or demerits of one thing by comparing or contrasting the merits or demerits of another; अन्यदीयगुणदोषप्रयुक्तमन्यस्य गुणदोषयोराधानमुल्लासः R. G. for example see R. G. *ad. loc.*; cf. Chandr. 5. 131. 133. -4 A division of a book, such as chapter, section &c.; as the ten Ullāsas of the Kāvyaprakāśa. -5 Beginning, commencement. -6 Growth, increase; न तेषां युगपद्राजन् ह्रास उल्लास एव वा Bhāg. 7. 1. 7. -*a.* Pleasing, delightful; मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैः Bhāg. 9. 11. 33.

उल्लासन *a.* Causing to leap or dance. **-नम्** Splendour **-ना** Causing to come forth or appear; B. R.

उल्लासित *a.* Delighted, rejoicing.

उल्लासिन् *a.* 1 Delighted सुमनसामुल्लासिनि मानसे Chandr. -2 Bright, splendid.

उल्लाघ *a.* [P. V. III. 2. 55] 1 Recovered from sickness convalescent. -2 Dexterous, clever, skilful. -3 Pure. -4 Happy, delighted. -5 Wicked. -6 Black. **-घः** Black pepper.

उल्लाघता Wholesomeness, health.

उल्लप् 1 P. To remove, allay; दीर्घदारुणमपि संतापं झटित्युल्लपता U. 4.

उल्लापः 1 Speech, words; श्रुता मयार्यपुत्रस्योल्लापाः U. 3. जीवितनिरपेक्ष इव अस्या उल्लापः Nāg. 2. -2 Insulting words, taunting speech, taunt; खलोल्लापाः सोढाः Bh. 3. 6. -3 Calling out in a loud voice. -4 Change of voice by emotion, sickness &c. -5 A hint, suggestion.

उल्लापिक *a.* Betraying, indicating; लाजोल्लापिकधूमाढ्यं Mb. 5. 191. 21. **-कः** An upper layer; लाजोल्लापिकभूषिताः Mb. 13. 98. 61.

उल्लापिन् *a.* Calling out; indicating.

उल्लाप्यम् A kind of drama; see S. D. 545.

उल्लिख् 6 P. 1 To scratch, cut up, scrape, tear or rip up, scarify; जलदसंहतिमुल्लिखन्त्यः Si. 5. 20: K. 30; to furrow (as ground); Mv. 1. 20. -2 To rub or grind against; विषाणोल्लिखितस्कन्धम् H. 3. 139; K. 14. -3 To grind down; polish; संस्कारोल्लिखितो महामणिः S. 6. 5; R. 6. 32; त्वष्टा विवस्वन्तमिवोल्लिलेख Ki. 17. 48. -4 To carve. -5 To paint, write, draw in a picture; इति स्वहस्तोल्लिखितश्च मुग्धया रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः Ku. 5. 58. -6 To bear, raise.

उल्लिखित *p. p.* 1 Scratched, scraped &c. -2 Thrown up, tossed. -3 Written over or above. -4 Pared, made thin.

उल्लेखः 1 Allusion, mention. -2 Description, utterance, pronunciation. -3 Boring or digging out. -4 (In Rhetoric) A figure of speech in which an object is described according to the different impressions caused by its appearance; बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेख इष्यते। स्त्रीभिः कामोऽर्थिभिः स्वर्द्रुः कालः शत्रुभिरैक्षि सः Chandr. 5. 19; cf. S. D. 682. -5 Rubbing, scratching, tearing up; खुरमुखोल्लेख K. 191; कुट्टिम° 232.

उल्लेखनम् 1 Rubbing, scratching, scraping &c. -2 Digging up; Y. 1. 188; उल्लेखनेन भूमिः शुध्यति Ms. 5. 124. -3 Vomiting. -4 Mention, allusion, utterance. -5 Raising up, elevating. -6 Writing, painting. -7 Marking out by lines (the स्थाण्डिल &c. in a sacrifice).

उल्लेखिन् *a.* Tearing; K. 50.

उल्लिङ्गित *a.* 1 Famous, known. -2 Made manifest (by marks or characteristics); सलेशमुल्लिङ्गितशात्रवोङ्गितः Ki. 14. 2.

उल्ली An onion.

उल्लीढ *a.* Rubbed, polished; मणिः शाणोल्लीढः Bh. 2. 44.

उल्लुञ्चनम् 1 Plucking out, cutting; पादकेशांशुककरोल्लुञ्चनेषु पणान् दश (दमः); Y. 2. 217. -2 Plucking or pulling out the hair.

उल्लुण्ठनम्, उल्लुण्ठा 1 Rolling, wallowing. -2 Irony; धीराधीरा तु सोल्लुण्ठभाषणैः खेदयेदमुम् S. D. 105; सोल्लुण्ठम् ironically, often occurring as a stage-direction in plays.

उल्लुण्ठित *a.* Rubbed against.

उल्लु *a.* Cutting up.

उल्लोचः A canopy, an awning. न मञ्चको न चोल्लोचो न पताका न च ध्वजः Siva. B. 12. 117.

उल्लोलः *a.* Violently moving, excessively tremulous; °स्खलित Māl. 5. 3; °कल्लोल K. 302 high or surging; Mv. 5. 2; लोल° violently agitated or exercised; U. 3. 36. **-लः** A large wave or surge. उल्लोलसंक्रान्तविलोलमूर्तिरुद्याति सिन्धोरुडुचक्रवर्ती Rām. ch. 6. 53.

उल्व, उल्वण See उल्व, उल्वण.

उवटः N. of a commentator on ऋग्वेद प्रातिशाख्य.

उवरकः A kind of dwelling for the ascetics, a kind of store-room; (cf. Pāli ओवरक, Mar. ओवरी ?). (Ind. Ant. Vol. VII, Kuḍā inscriptions No. 8.).

उशत् *a.* 1 Beautiful; तेनायं स उशत्तमः Bhāg. 1. 3. 14. जायेव पत्य उशती सुवासाः Mbh. 1. 1. 1. -2 Dear, beloved; बद्धः स्वकर्मभिरुशत्तम तेऽङ्घ्रिमूलम् Bhāg. 7. 9. 16. -3 Pure, sinless; विवेकेनोशतात्मना Bhāg. 7. 7. 24; उशतीं गिरम् 4. 2. 13.-4 Impure, obscene; वर्जयेदुशतीं वाचम् Mb. 12. 235. 10.

उशनस् *m.* [वश्-कनसि संप्र० Uṇ. 4. 238] (Nom. sing. उशना ; Voc. sing. उशनन्, उशन, उशनः) N. of Śukra, regent of the planet Venus, son of Bhrigu and preceptor of the Asuras. In the Vedas he has the epithet (or patronymic name) *Kāvya* given to him, probably because he was noted for his wisdom ; मित्रावरुणावुशनां काव्यम् (अवथः) Av. 4. 29. 6. cf. कवीनामुशना कविः Bg. 10. 37 ; He is also known as a writer on civil and religious law (Y. 1. 4). and as an authority on civil polity ; शास्त्रमुशनसा प्रणीतम् Pt. 5 ; अध्यापितस्योशनसापि नीतिम् Ku. 3. 6. –Comp. –प्रियम् A kind of gem Called गोमेद (वैडूर्य ?)

उशना *ind.* Ved. Joyfully, willingly.

उशाना Ved. 1 Wish, desire, –2 The plant from which Soma juice is produced. –3 N. of a wife of Rudra.

उशिज् Ved. 1 Desiring, striving earnestly. –2 Devoted to, willing. –*m.* 1 Fire. –2 Ghee or clarified butter.

उशिजः N. of the father of Kakṣivat.

उशी Wish, desire.

उशेन्य Ved. To be wished for or desired.

उशती 1 Injurious talk. –2 Cutting speech.

उशीनराः (pl.) N. of a country (Central India ? M. W.) and its inhabitants. सोवसदुशीनरेषु Kauṣ. Up. 4. 1. –*f.* A queen of that people ; य आवहदुशीनराण्या अनः Āv. 10. 59. 10.

उशी (षी) रः, –रम्, उशी (षी) रकम् The fragrant root of the plant Andropogon Muricatus (वरिणमूल, Mar. काळावाळा) ; स्तनन्यस्तोशीरम् Ś. 3. 9. –री A sort of grass, a small sort of Saccharum.

उशीरिक *a.* Trading in or selling Uśīra.

उष् 1 P. (ओषति, उवोष, ओषाञ्चकार, ओषित-उषित-उष्ट) 1 To burn, consume ; ओषाञ्चकार कामाग्निर्दशवक्त्रमहर्निशम् Bk. 6. 1, 14. 62 ; Ms. 4. 189. –2 To punish, chastise ; दण्डेनैव तमप्योषेत् Ms. 9. 273. –3 To kill, injure.

उष *a.* Burning. –षः 1 Early morning, dawn, daybreak. –2 A libidinous man, –3 Saline earth. –4 Bdellium.

उषणम् 1 Black pepper. –2 Ginger. –3 The root Piper Longum. –णा Piper Longum. –2 Piper Chaba (चविक). –3 Dried ginger.

उषपः 1 Fire. –2 The sun.

उषित *p. p.* 1 Burnt, consumed. –2 (fr. वस्) Dwelt, fixed, remaining in or on ; stale. –3 Quick, expeditious. –तम् Habitation. °गवीन (= आशितंगवीन).

उष्ण *a.* [उष्-नक् Uṇ. 3. 2.] 1 Hot, warm ; °अंशुः, °कर &c. –2 Sharp, strict, active ; आददे नातिशीतोष्णो नभस्वानिव दक्षिणः ; R. 4. 8 (where उष्ण has sense 1 also). –3 Pungent, acrid (as a रस). –4 Clever, sharp. –5 Choleric, warm, passionate. –ष्णः, –ष्णम् 1 Heat, warmth. –2 The hot season (ग्रीष्म) ; उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् । न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥ Ms. 11. 113. –3 Sunshine. –4 A deep or feverish sigh. नश्यमानामिवोष्णेन मृणालीमचिरोद्धृताम् Rām. 5. 19. 17. –5 Sorrow, distress (of separation, bereavement &c.) ; उष्णार्दितां (नीलकण्ठीमिव) Rām. 5. 5. 25. –ष्णः An onion. –ष्णा 1 Warmth, heat. –2 Consumption. –3 Bile. शीतोष्णे चैव वायुश्च त्रयः शारीरजाः गुणाः Mb. 12. 16. 11. °अन्तत्वम्, °मलत्वम् Bile, disease. –Comp. –अंशुः, –करः, –गुः, –दीधितिः, –रश्मिः, –रुचिः 'hot-rayed', the sun ; लोकेन चैतन्यमिवोष्णरश्मेः R. 5. 4. परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः R. 8. 90 ; Ku. 3. 25. –अभिगमः, –आगमः, –उपगमः approach of heat, hot season. –असहः the cold season. –उदकम् 1 warm or hot water. –2 a body-shampooer (अङ्गमर्दक) ; cf. Rām. 2. 83. 14. 'उष्णोदकं समुल्लेखोद्वाहनोद्वर्तनेषु च ' –उष्ण *a.* Very hot ; उष्णोष्णशीकरसृजः Śi. 5. 45. –कालः, –गः 1 the hot season ; चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णगे Rām. 2. 7. 15. –2 The rainy season ; गङ्गावेगमिवोष्णगे Mb. 5. 139. 11 (according to the नीलकण्ठ-भाष्य). –करण *a.* heating. –गन्धा N. of a plant (Mar. कोळिंजन). –गुः The sun ; क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः Bhāg. 10. 76. 17. –नदी the hot river वैतरणी or the river of hell. –बाष्पः 1 tears. –2 hot vapour. –वारणः, –णम् an umbrella, parasol ; यदर्थमम्भोजमिवोष्णवारणम् Ku. 5. 52. –वीर्यः Delphinus Gangeticus (शफरी मत्स्य).

उष्णक *a.* 1 Sharp, smart, active ; य पुनराशु कर्तव्यानर्थानाश्वेव करोति स उच्यते उष्णक इति Mbh. on P. V. 2. 72. –2 Sick with fever, suffering pain. –3 Warming, heating. –4 Bent, stooping. –कः 1 Fever. –2 The hot season, summer. –3 Revolving, turning round. –4 The betel-nut ; Nigh.

उष्णता, –त्वम् Heat, warmth.

उष्णालु *a.* [उष्णं न सहते, आलु Vārt. on P. V. 2. 122.] Not being able to bear heat, scorched by, suffering from, heat ; उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी V. 2. 23.

उष्णिका Rice-gruel.

उष्णिमन् *m.* Heat ; संस्पर्शेनोष्णिमानं विजानाति Ch. Up. 3. 13. 7.

उष्णीगङ्गा The hot Gaṅgā *i. e.* the Badarī (having hot sources).

उष्मः, –उष्मकः [उष्-मक्] 1 Heat. –2 The hot season, summer. –3 Spring. –4 Anger, warmth of temper. –5 Ardour, eagerness, zeal. –Comp. –अन्वित *a.* enraged. –आगमः, –उपगमः the hot season. –पः 1 the son of Bhrigu. –2 the manes ; a deceased ancestor. –भास् *m.* the sun. –स्वेदः a vapour bath.

उष्मन् *m.* [उष्-आधारे मनिन्] 1 Heat, warmth; अर्थोष्मन् Bh. 2. 40; Ms. 9. 231, 2. 23, Ku. 5. 46, 7. 14; -2 The hot season. -3 Anger, wrath. -4 Ardour, eagerness. -5 The letters श्, ष्, स् and ह् (in gram.); see ऊष्मन्. ऊष्माणमिन्द्रियाण्याहुरन्तस्था बलमात्मनः Bhāg. 3. 12. 47.

उष्मायणः The hot season.

उषस् *f.* 1 Dawn, morning; मधु नक्तमुतोषसः Bṛi. Up. प्रदोषार्चिरिवोषसि R. 12. 1; उषसि उत्थाय rising at day-break. -2 Morning light; cf. Aurora; (personified as the daughter of heaven and sister of the Ādityas). -3 The deity that presides over the morning and evening twilights (used in dual); उषसौ or उषासौ. -4 The outer passage of the ear. -5 The Malaya range. -6 Evening. **-सी** The end of the day, evening twilight. **-Comp.** **-करः** The moon. **-कलः** A cock. **-पतिः** Aniruddha. **-बुध्** *a.* awakening with the morning light, early awaked. **-बुध** *a.* awakening early; केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधम् Rv. 3. 2. 14. (**-धः**) 1 fire; U. 6. -2 a child. -3 N. of a tree (चित्रक).

उषासानक्तम् Ved. Dawn and night; उषासानक्ता पुरुधा विदाने Rv. 1. 122. 2

उषस्य *a.* Sacred to the dawn. Vāj. 24. 4.

उषा [ओषत्यन्धकारम् उष्-क] 1 Early morning, dawn; उषामुषां श्रेयसीं धेह्यस्मै Av. 12. 2. 45. -2 Morning light. -3 Twilight. -4 Saline earth. -5 A cow. -6 Night. -7 A boiler, cooking vessel (स्थाली); cf. उखा. -8 N. of a wife of Bhava (who was a manifestation of Rudra). -9 N. of a daughter of the demon Bāṇa and wife of Aniruddha. [She beheld Aniruddha in a dream and became passionately enamoured of him. She sought the assistance of her friend Chitralekhā, who advised her to have with her the portraits of all young princes living round about her. When this was done, she recognized Aniruddha and had him carried to her city, where she was married to him; see अनिरुद्ध also]. *-ind.* Early in the morning. -2 At night. **-Comp.** **-कलः** a cock. **-पतिः**, **-रमणः**, **-ईशः** N. of Aniruddha, husband of Uṣā.

उषङ्गुः N. of Śiva.

उषती = उशती q. v.

उषीर = उशीर q. v.

उष्ट्रः [उष्-ष्ट्रन्-कित्च Uṇ. 4. 161.] 1 Camel; अथोष्ट्रवामीशतवाहितार्थम् R. 5. 32; Ms. 3. 162, 4. 120, 11. 202. -2 A buffalo. -3 A bull with a hump. -4 A cart or carriage. **-ष्ट्री** 1 A she-camel. -2 An earthen vessel in the shape of a camel. -3 Bignonia Spathacea (Mar. मेढशिंगी). [cf. Pers. *ushtar*; Zend *ustra.*] **-Comp.** **-अक्षः** A camel-eyed (horse) उष्ट्राक्षाः प्रियदर्शनाश्च सुभगाः श्वासैः सुगन्धैश्च ये; Bhoja's Śālihotra. **-कर्णिका** (pl.) N. of a country or its inhabitants, in the south. **-काण्डी** A thistle dear to camels, Echinops echinatus (Mar. उंटकटारी). **-क्रोशिन्** *a.* making a noise like a camel. **-गोयुगम्** a couple of camels; यथा गोस्तद्वदुष्ट्रस्य युगं उष्ट्रगोयुगम् Mbh. on P. V. 2. 29. **-ग्रीवः**, **-शिरोधरः** piles. **-निषदनम्** A particular posture among Yogins. **-पादिका** Jasminum Zambac (Mar. मोगरा). **-प्रमाणः** A kind of fabulous eight-footed animal शरभ. **-यानम्** camel-litter.

उष्ट्रिका 1 A she-camel. -2 An earthen wine-vessel of the shape of a camel; पक्षानामुष्ट्रिकाणां पूरणो घटः Mbh. on P. V. 2. 48. धूर्भङ्गसंक्षोभविदारितोष्ट्रिका Śi. 12. 26.

उष्ण, उष्णक, उष्मन् see under उष्.

उष्णिह् *f.* also उष्णिहा [Mbh. on P. IV. 1. 1.] (Nom. उष्णिक् P. III. 2. 59.) 1 A Vedic metre of 3 Pādas, the first two containing 8 syllables each, and the third 12. -2 A classical metre of 4 Pādas with 7 syllables in each. -3 A brick sacred to उष्णिह्.

उष्णीषः, **-षम्** [उष्णमीषते हिनस्ति ईष् क Tv.] 1 Anything wound round the head. रक्तोष्णीषधराः स्त्रियः Rām. 6. 80. 6. उष्णीषबन्धस्थाने ललाटोपरि पट्टबन्धरेखा. -2 Hence, a turban, diadem, crownet; बलाकापाण्डुरोष्णीषम् Mk. 5. 19. हेमासने कृतोष्णीषमभिषिच्य नृपं व्यधात् Bm. 1. 678. उष्णीषेणेव शुचिना व्यभादुत्तंसधारिणा Śiva. B. 21. 29. and 22. 8. °पट्ट K. 106; Ratn. 1. 4. -3 A distinguishing mark. -4 A characteristic mark (of hair) on the head of a Buddha which indicates his future sanctity उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्णेयमन्तर्भ्रुवोः Nāg. 1. 17. -5 The top of a building.

उष्णीषिन् *a.* [उष्णीष-इनि] Wearing a diadem; नमः उष्णीषिणे गिरिचराय Vāj. 16. 22. K. 229. *-m.* 1 N. of Śiva. -2 A type of round building.

उष्मम्, उष्प &c. See under उष्.

उस्र *a.* 1 Relating to, or seen in, the morning. -2 Bright, shining. **-स्रः** 1 A ray (of light), beam; सर्वैरुस्रैः समग्रैस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तिः M. 2. 13; R. 4. 66; Ki. 5. 31, 34. शांर्यपुष्पोच्छ्रितैरुस्रैरुत्तंसितशिरोरुहाम्; Parṇāl. 4. 36. -2 A bull; Rv. 6. 12. 4. -3 A god. -4 The sun. -5 A day. -6 The two Aśvinīkumāras; Rv. 2. 39. 3. **-स्रा** 1 Morning, dawn. -2 Light; bright sky. -3 A cow; स्वयमुस्राश्च दुह्यन्ते Mb. 12. 263. 31. -4 The earth. **-Comp.** **-धन्वन्** *a.* having a bright bow. *-m.* N. of Indra. **-यामन्** *a.* going out early in the morning (as the Aśvins); Rv. 7. 74. 1.

उस्रि *a.* Going (Ved.); Rv. 9. 65. 1.

उस्रिकः [अल्पार्थे कन्] 1 A small ox; Rv. 1. 190. 5. -2 An old ox. **-का** A cow.

उस्रिय *a.* Belonging to or coming from, an ox or cow. **-यः** 1 An ox. -2 A god; **-या** 1 A cow. -2 Brightness, light. -3 A calf. -4 Milk.

उश्वित् *ind.* Or तत्रेमं क उपासीरन् क उश्विदनुशेरते Bhāg. 3. 7. 37.

उह् 1 P. (ओहति, उवोह, उहित) To hurt or give pain. –2 To kill, destroy; see ऊह्.

उह, उहह *-ind.* An interjection of calling.

उ(ऊ)द्दापोहः An additional moulding; तस्मात्तु त्रिपिभिः प्राग्वेद्दापोहान् न योजयेत् (Mānasāra 7. 268-9)

उहारः A tortoise.

उहुः *f.* [उह्-कू] A word expressive of sorrow or dejection.

उहः A bull.

ऊ

ऊः [अवतीति, अव-क्विप् ऊठ्] 1 N. of Śiva. –2 The moon. –3 A protector; cf. ऊः परेतोऽब्जस्त्वष्टा विवस्वानमिसारथिः। वह्निर्निशाकरः पूर्णो दरित्री सरमाधिपः॥ Ek. *-ind.* 1 A particle used to introduce a subject. –2 An interjection of (*a*) calling; (*b*) of compassion; (*c*) protection.

ऊखरः (pl.) N. of a Śaiva sect.

ऊखरजम् 1 Salt prepared from saline earth. –2 Nitre or saltpetre.

ऊढ See under वह्.

ऊत See under अव्.

ऊतिः *f.* [अव्-क्तिन् P. III. 3. 97] 1 Weaving, sewing (fr. वे). –2 Protection; मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिः Mahānār. Up. 20. 4. –3 Enjoyment. –4 Sport, play अवैति जन्तुः कुमनीष ऊतीः Bhāg. 1. 3. 37; 8. 5. 44. –5 Favour, kindness. –6 Aid, assistance, help. –7 The money given to a tailor for sewing. –8 Wish, desire; मन्वन्तराणि सद्धर्मऊतयः कर्मवासनाः Bhāg. 2. 10. 4. –9 Red texture; tissue; अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः Bhāg 2. 10. 1.

ऊधस् *n.* An udder (changed to ऊधन् in Bah. Comp. ऊधसोऽनङ् P. V. 4. 131.) भुवं कोष्णेन कुण्डोघ्नी मेध्येनावभृथादपि R. 1. 84. –2 A covered secret place to which only friends are admitted. –3 The bosom. –4 The breast of a cattle. **–Comp.** –वती (a female, female animal) with full udders; Bhāg.

ऊधन्यम् or ऊधस्यम् Milk (produced from the udder); ऊधस्यमिच्छामि तवोपभोक्तुम् R. 2. 66.

ऊन 10 P. To decrease.

ऊन *a.* [ऊन्-हानौ अच् Uṇ. 3. 2] 1 Wanting, deficient, defective; किंचिदूनमनूनर्धेः शरदामयुतं ययौ R. 10. 1; incomplete, insufficient. –2 Less than (in number, size or degree); ऊनद्विवर्षं निखनत् Y. 3. 1 less than two years old; ऊनं वाभ्यधिकं वापि Y 2. 295. –3 Fewer, smaller. –4 Weaker, inferior; ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे R. 2. 14; Ms. 9. 123. –5 Minus (in this sense used with numerals); एकोन less by one; °विंशतिः 20 minus 1 = 19; so °त्रिंशत् 29; °पञ्चाशत् 49; अष्टोनं शतम् 100 minus 8 = 92. **–Comp.** –अतिरिक्त *a.* Too little or too much. –अब्दिकम् The श्राद्ध ceremony on the previous day before the anniversary ceremony. –रात्रः, –रात्रिः N. applied to a particular lunar day (which is omitted if two lunar days end in one solar day); Sūrya 1.40.

ऊनक *a.* Less, inferior.

ऊनयति Den. P. 1 To leave deficient or unfinished; मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः Rv. 1. 53. 3. –2 To deduct, lessen, diminish. –3 To measure. –4 To deal out in small quantities.

ऊनित *p. p.* Lessened by subtraction, less, fewer &c.

ऊम् *ind.* An interjection of (*a*) interrogation; (*b*) anger; (*c*) reproach, abuse; (*d*) arrogance; (*e*) envy.

ऊम *a.* Protecting, –मः Ved. A good friend, an affectionate companion.

ऊय् 1 A. [ऊयते, ऊत] To weave, sew.

ऊररी = उररी q. v.

ऊरव्यः Born from the thighs, hence a वैश्य, a merchant; विप्राश्च बाहुजास्तद्वदूरव्याश्च जघन्यजाः Śiva. B. 31. 17.

ऊरी = उररी q. v.; तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतप्यते Śi. 2. 30.

ऊरुः *m.* [ऊर्णु-कर्मणि कु नुलोपश्च Uṇ. 1. 30] 1 The thigh; ऊरू तदस्य यद्वैश्यः Rv. 10. 90. 12; Ms. 1. 31, 87; R. 12. 88; (at the end of *fem.* compounds the form is °रु: or °रूः, but more usually the latter; रम्भोरूः, वामोरूः करभोरु Voc.). **–Comp.** –अङ्गम् Fungus, mushroom. –अष्ठीवम् [ऊरु च अष्ठीवन्तौ च P. V. 4. 77] thigh and knee. –उद्भव *a.* born or sprung from the thigh; ऊरूद्भवा नरसखस्य मुनेः सुरस्त्री V. 1. 4. –ग्लानिः *f.* weakness of the thigh. –ग्रहः, –ग्राहः = °स्तम्भः q. v. –ज, –जन्मन्, –संभव *a.* sprung from the thigh. *-m.* a Vaiśya. –दघ्न, –द्वयस, –मात्र *a.* as high as or reaching the thighs,

knee-deep; P. 5. 2. 37. –पर्वन् m., n. the knee. –फलकम् the thigh-bone, hip-bone; Y. 3. 87. –भिन्न a. having a rent in the thigh; see –श्री f. P. IV. 1. 52. –स्कम्भः, –स्तम्भः paralysis of the lower extremities, rheumatism of the thigh. करिणीवोरुस्तम्भविश्वता K. (–म्भा) the plantain tree.

ऊरव्यः (–व्या f.) [ऊरु-यत्] A Vaiśya, a man of the third tribe (as born from the thighs of Brahmā or Puruṣa); cf. Ms. 1. 31, 87.

ऊरुरी = उररी q. v.

ऊर्ज् 10 P., A. To be strong; powerful, be happy; अदन् पिबदूर्जयमानमाशितम् Rv. 10. 37. 11.

ऊर्ज् f. [P. III. 2. 177] 1 Strength, vigour. –2 Sap, juice. –3 Water. –4 Food; स देवानपि गच्छति स ऊर्जमुपजीवति Bri. Up. 1. 5. 1. oft. with इष्; इषे त्वा ऊर्जे त्वा Ts. 1. 1. 1; इयमूर्जं सुक्षितिम् &c. नम ऊर्ज इषे Bhāg. 4. 24. 38.

ऊर्जः 1 N. of the month Kārtika (as giving vigour and energy): 'बाहुलोर्जौ कार्तिकिकः' इत्यमरः; ऊर्जमतङ्गजम् Śi.6.50. –2 Energy. –3 Power, strength. –4 Procreative power. –5 Life, breath. –6 N. of the sons of हिरण्यगर्भ (reckoned among the seven Ṛiṣis of the third Manvantara). –र्जा 1 Food ऊर्जावनी (गङ्गा) Mb. 13. 26. 84. –2 Energy. –3 Strengh, sap. नाप्यूर्जा बिभरामास वैदेह्यां प्रसितो भृशम् Bk. 6. 3. –4 Growth. –5 N. of a daughter of Dakṣa and wife of Vasiṣṭha. –र्जम् Water. –Comp. –मासः The month कार्तिक; Bhāg. 12. 11. 44. –मेध a. Eminent intelligence, very wise; Hch.

ऊर्जयति Den. P. 1 To feed, strengthen, nourish. –2 (A.) To become strong or powerful.

ऊर्जव्य a. Ved. Abounding in food or strength. सिषक्तु न ऊर्जव्यस्य पुष्टेः Rv. 5. 41. 20.

ऊर्जस् n. [ऊर्ज्-असुन्] 1 Vigour, energy. –2 Food

ऊर्जस्वत् a. 1 Rich in food; juicy, succulent; ऊर्जस्वतीः पयस्वतीः प्रजावनीः Ts. 1. 1. 1.–2 Powerful, strong, vigorous.

ऊर्जस्वल a. [ऊर्जस्-वलच्] 1 Great, powerful, strong mighty; तद्रक्ष...ऊर्जस्वलमात्मदेहम् R. 2. 50; Bk. 3. 55; Mv. 4. 35; Māl. 2. 9. –2 Excellent, pre-eminent; U. 4.

ऊर्जस्विन् a. Mighty, strong, great; U. 5. 27. v. l. –नी A figure of Rhetoric, speaking of anything with contempt, description of violence.

ऊर्जित a. 1 (a) Powerful, strong, mighty; श्रीमदूर्जितमेव वा Bg. 10. 41; मातृकं च धनुरूर्जितं दधत् R. 11. 64; cf. also बाणाक्षरैरेव परस्परस्य नामोर्जितं चापभृतः शशंसुः vigorous, strong (speech); Si. 16. 38; ऊर्जितं क्षात्रं तेजः Ve. 1. 13. (b) Great, large, exceeding, much; धनुर्विस्फारयामास तडिदूर्जितनिःस्वनम् Rām. 5. 48. 25; Mv. 2. 13. –2 Distinguished, glorious, superior; excellent, beautiful; °श्रीः Si. 16. 85; मकरोर्जितकेतनम् R. 9. 39; 1, 93; Māl. 7. 4. –3 High, noble, spirited; ऊर्जितः खलु ते कामः Rām. 2. 85. 2. आश्रयं वचः Ki. 2. 1 spirited or noble.–4 Increased; deep, g rave; अलक्ष्यत्वाज्जनैरन्यैः क्षुभितोदन्वदूर्जितम् Ki. 11. 40. –तम् 1 Strength, might. –2 Energy.

ऊर्जिन् a. Abounding in food.

ऊर्णम् [ऊर्णु-ड Uṇ. 5. 47] 1 Wool. –2 A woollen cloth. –Comp. –नाभः, –नाभिः –भी, –पटः, –वाभिः a spider; यस्तूर्णनाभ इव तन्तुभिः Śvet. 6. 10; यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च Muṇḍ. Up. 1. 1. 7. विश्वं सृजसि पास्यत्सि क्रीडन्नूर्णपटो यथा Bhāg. 4. 6. 43. –म्रद –म्रदस् a. soft as wool. ऊर्णम्रदाः पृथिवी दक्षिणावते Av. 18. 3. 49.

ऊर्णा 1 Wool; कम्बलीया ऊर्णाः Mbh. on P. V. 1. 3. माङ्गल्योर्णावलयिनि (हस्ते) R. 16. 87. –2 A circle of hair between the eyebrows. सोर्णभ्रुवं वारणबस्तिकोशम् Bu. Ch. 1. 66; cf. (आवर्ते चान्तरा भ्रुवो Amar.)... ऊर्णयमन्तर्भ्रुवोः Nāg. 1. 17. –3 N. of the wife of Chitraratha. –Comp. –पिण्डः a ball of wool. –वल, –वत् a. woollen. –सूत्रम् a thread of wool. –स्तुका Ved. a tuft of wool.

ऊर्णायु a. Woollen. –युः 1 A ram, –2 Spider; विवराणि मुद्रयन् द्रागूर्णायुरिव सज्जनो जयति Bv. 1. 90. –3 A woollen blanket.

ऊर्णु 2 U. [ऊर्णो (र्णौ) ति, उर्णुते, और्णोत्-और्णुत, ऊर्णुनाव-नुवे, और्ण-र्णा-र्णु-वीत्, ऊर्ण-र्णु-विष्यति-ते, ऊर्ण-र्णु-वितुम्, ऊर्णित] 1 To cover, surround, hide; ऊर्णुनाव स शस्त्रौघैर्वानराणामनीकिनीम् Bk. 14. 103, 3. 47; Śi. 20. 14. –2 To cover oneself. –Caus. ऊर्णावयति. –Desid. ऊर्णुनूषति, ऊर्णुन-नु-विषति.

ऊर्द् = उर्द् q. v.

ऊर्दरम् A vessel for measuring corn (such as a bushel); a granery तमूर्दरं न पृणता यवेन Rv. 2. 14. 11. –रः A hero. –2 A Rākṣasa or goblin.

ऊर्ध्व a. Erect, upright, above; °केश &c.; rising or tending upwards. –2 Raised, elevated, erected; हस्तः, °पादः &c. –3 High, superior, upper. –4 Not sitting (opp. आसीन). –5 Torn (as hair). –6 Thrown up. –र्ध्वम् Elevation, height. –र्ध्वम् –ind. 1 Upwards, aloft, above. अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतम् Muṇḍ. Up. 2. 2. 11; अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखाः Bg. 15. 1. –2 In the sequel (= उपरिष्टात्). –3 In a high tone, aloud. –4 Afterwards, subsequent to (with abl.); शरीरभेदादूर्ध्वमुत्क्रम्य पुनः Ait. Up. 4. 6. ते त्र्यहादूर्ध्वमाख्याय Ku. 6. 93; ऊर्ध्वं संवत्सरात् Ms. 9. 77; Y. 1. 53; R. 14. 66; Bk. 18. 36; पितुरूर्ध्वम् Ms. 9. 104 after the father's death; अत ऊर्ध्वम् hence forward, hereafter. –Comp. –अङ्गुलि a. with uplifted finger. –अयन a. going upwards. (–नम्) motion above. –आवर्तः rearing of a horse. –आसितः the plant Momordica Charantia (कारवेल्ल; Mar. कारलें) –ईहः motion or tendency upwards. –कच, –केश a. 1 having the hair erect. –2 one whose hair is torn. –कचः 1 The descending node. –2 N. of Ketu. –केशी N. of a goddess; ऊर्ध्वकेशी विरूपाक्षी मांसशोणितभोजने Sandhya. –कण्ठ a. with the

neck upraised. (–ण्ठी) N. of a plant (महाशतावरी). –कर्ण *a.* with the ears pricked up or erect; निभृतोर्ध्वकर्णाः Ś. 1. 8. –कर्मन् *n.* –क्रिया 1 motion upwards. –2 action for attaining a high place. –*m.* N. of Viṣṇu. –कायः, –यम् the upper part of the body. –कृशान *a.* having the sharp qualities stirred up (Soma) effervescing (?); अयं बिभर्त्यूर्ध्वकृशनं मदम् Rv. 10. 144. 2. –ग, –गामिन् *a.* 1 going upwards, ascended, rising; भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम् Ku. 5. 23. –2 being on high. –3 virtuous, pious. (–गः) 1 a kind of disease. –2 N. of of Viṣṇu; °पुरम् the city of Hariśchandra. –गत *a.* gone up, risen, ascended. –गति *a.* going upwards. (–तिः *f.*) –गमः, –गमनम् 1 ascent, elevation. –2 going to heaven. –3 going above (as life). –4 Fire. –चरण, –पाद *a.* having the feet upwards. (–णः) 1 A kind of ascetic or devotee. –2 a fabulous animal called Śarabha. (–पादम्) A kind of dance; Dk. 2. 8. –चित् *a.* Ved. collecting, piling or heaping up. –जानु, –ज्ञ, –ज्ञु *a.* [ऊर्ध्वमुच्चं जानु यस्य] 1 raising the knees, sitting on the hams; क्षणमयमनुभूय स्वप्नमूर्ध्वज्ञुरेव Śi. 11. 11. –2 long-shanked. –तालः A kind of time (ताल in music). –तिलकिन् *a.* having a sectarian mark on the forehead. –दंष्ट्र (ष्ट्रा) केश N. of Śiva (whose teeth and hair are erect). –दृग् *m.* A Crab. –दृष्टि, –नेत्र *a.* 1 looking upwards. –2 (fig.) aspiring, ambitious. (–ष्टिः *f.*) concentrating the sight on the spot between the eyebrows (in Yoga Phil.) –द्वारम् The gate opening into heaven. –देवः a superior deity, *i. e.* Viṣṇu. –देहः a funeral ceremony; °निमित्तार्थमहं दातुं जलाञ्जलिम् Rām. –नभस् *a.* being above in the clouds. –पथः the upper region, the ether. –पातनम् causing to ascend, sublimation (as of mercury), –पात्रम् a sacrificial vessel; सौवर्णराजताब्जानामूर्ध्वपात्रग्रहाश्मनाम् Y. 1. 182. –पुण्ड्रः, –पुण्ड्रकः a perpendicular sign of sandal on the forehead of a Brāhmaṇa. –पूरम् *ind.* full to the brim, full to overflowing; °रं पूर्यते Sk. –पृश्नि *a.* Ved. spotted above. (–श्निः) a sacrificial beast. –प्रमाणम् Height altitude. –बर्हिस् *a.* Ved. being above the sacrificial grass. –*m.* a kind of manes called सोमप. –बाहुः a devotee who constantly holds his arms above his head till they are fixed in that position. ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येष न च कश्चित् शृणोति माम् Mb. –बुध्न *a.* Ved. upside-down, topsy-turvy; अर्वाग्बिलश्चमस ऊर्ध्वबुध्नः Bṛi. Up. 2. 2. 3. –भागः 1 the upper part. –2 any part of a word coming after another part. –भाज् *a.* 1 being upwards. –2 enjoying the upper part. (–*m.*) the submarine fire. –मन्थिन् *a.* living in perpetual chastity, a Brahmachārin; वातारशना य ऋषयः श्रमणा ऊर्ध्वमन्थिनः Bhāg. 11. 6. 48. –मानम् an instrument for measuring altitude; ऊर्ध्वमानं किलोन्मानं परिमाणं तु सर्वतः Mbh. on P. V. 1. 19. –भासु *a.* sending forth a loud noise. –मारुतम् pressure of the wind (of the body) upwards. –मुख *a.* having the mouth or opening upwards; cast or directed upwards; प्रबोधयत्यूर्ध्वमुखैर्मयूखैः Ku. 1. 16; R. 3. 57. (–खम्) the upper part of the mouth. –मूल *a.* having the roots upwards. ऊर्ध्वमूलमधः शाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम्। छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ Bg. 15. 1. 9. –मौहूर्तिक *a.* happening after a short time. –रेत, –रेतस् *a.* [ऊर्ध्वमूर्ध्वगं नाधः पतत् रेतो यस्य] one who lives in perpetual celibacy or abstains from sexual intercourse; यतीनामूर्ध्वरेतसाम् Mb. 3. 233. 44. (–*m.*) 1 N. of Śiva. –2 Bhīṣma. –लिङ्गः, –लिङ्गिन् N. of Śiva. (Having the membrum virile above, *i. e.* chaste) –लोकः the upper world, heaven. –वक्त्राः (pl.) N. of a class of deities. –वर्त्मन् *m.* the atmosphere. –वातः,–वायुः the wind in the upper part of the body (उदान). –वालम् Yak-tail (चमरीपुच्छ); परिधायोर्ध्ववालं तु Mb. 12. 165. 72. –वृत *a.* put on above, put over the head or shoulder (as the sacred thread of a Brāhmaṇa.); कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत् Ms. 2. 44. –शायिन् *a.* sleeping with the face upwards (as a child). (–*m.*) N. of Śiva. –शोधनम् vomiting. –शोधनः Soap-nut tree and fruit, Sapindus Emarginatus (Mar. रिठा). –शोषम् *ind.* so as to dry (anything) above; यद्योर्ध्वशोषं तृणवद् विशुल्कः Bk. 3. 14. –श्वासः expiration; a kind of asthma. –सानु *a.* rising higher and higher; surpassing; कनिक्रदत् पतयदूर्ध्वसानुः Rv. 1. 152. 5. (–*m.*, –*n.*) the top of a mountain. –स्थ *a.* being above, superior. –स्थितिः *f.* 1 the rearing of a horse. –2 a horse's back. –3 elevation, superiority. –स्रोतस् *m.* 1 an ascetic who abstains from sexual intercourse; cf. ऊर्ध्वरेतस्. –2 N. of a creation of beings whose stream of life or current of nutriment tends upwards. –3 a plant.

ऊर्ध्व (र्द्ध) कः A kind of drum (Mar. तबला).

ऊर्मिः *m., f.* [ऋ-मि अर्तेरुच्च Uṇ. 4. 44.] 1 A wave, billow; पयो वेत्रवत्याश्चलोर्मि Me. 24; R. 5. 61, 12. 85. –2 Current, flow. –3 Light. –4 Speed, velocity. –5 A fold or plait in a garment. –6 A row, line. –7 A human infirmity (Wilson); शोकमोहौ जरामृत्यू क्षुत्पिपासे षडूर्मयः; प्राविशयाश्रिविष्टानां न सन्त्यत्र षडूर्मयः Bhāg. 10. 70. 17. –8 Distress, uneasiness, anxiety. –9 The course of a horse. –10 Missing, regretting. –11 Association, number, quantity. –12 Desire (संकल्प); इन्द्रियाणि मनस्यूर्मौ वाचि वैकारिकं मनः Bhāg. 7. 15. 53. –Comp. –मालिन् *a.* wreathed or adorned with waves. –*m.* the ocean; चन्द्रं प्रवृद्धोर्मिरिवोर्मिमाली R. 5. 61.

ऊर्मिमत् *a.* 1 Wavy, undulating. –2 Crooked. –3 Plaited, curled (as hair).

ऊर्मिका 1 A wave. –2 A finger-ring (shining like a wave); Hch. 1; cf. also......ऊर्मिकाश्वापि चित्ररत्नचयाङ्किताः Śiva. B. 17. 44. –3 Regret, sorrow for anything lost. –4 The humming of a bee. –5 A plait or fold in a garment. –6 Anxiety.

ऊर्मिन् *a.* Wavy, undulating.

ऊर्मिला N. of the wife of Lakṣmaṇa; पार्थिवीमुरवहद् रघूद्वहो लक्ष्मणस्तदनुजामथोर्मिलाम् R. 11. 54.

ऊर्म्य *a.* Wavy, undulating; नमऽऊर्म्याय च Vāj. 16. 31. -र्म्या Night.

ऊर्व *a.* Extensive, great. -र्वः 1 Submarine fire. -2 A receptacle of water; the ocean. -3 A cloud. -4 A stable for cattle. -5 An epithet of a class of the manes or Pitris.

ऊर्व्य *a.* Ved. Being in lakes, reservoirs &c. -र्व्यः N. of Rudra.

ऊर्वरा Fertile soil.

ऊर्षा A kind of grass (देवताड).

ऊलुपिन् A porpoise; see उलुपिन्.

ऊलूक = उलूक q. v.

ऊवध्यम् Half digested food; Bri. Up. 1. 1. 1. उवध्यगोहं पार्थिवं खनतात् T. Br.

ऊष् 1 P. (ऊषति, ऊषित) To be diseased or disordered; be ill.

ऊषः [ऊष्-रुजायाम्-क] 1 Salt ground; saline earth; कौशेयाविकयोरूषैः (शौचं विधीयते) Ms. 5. 120. -2 An acid. -3 A cleft, fissure. -4 The cavity of the ear. -5 The Malaya mountain. -6 Dawn, daybreak (-षम् according to some). -7 Semen. -षी Saline earth; भस्मन्हुतं कुहकराद्धमिवोप्तमूष्याम् Bhāg. 1. 15. 21.

ऊषकम् 1 Dawn, day-break. -2 Salt; pepper.

ऊषणः The plant Plumbago Zeylanica (चित्रक). -णम्, -णा 1 Black pepper. -2 Ginger.

ऊषर *a.* [ऊष-मत्वर्थीयो रः P. V. 2. 107] Impregnated with salt or saline particles. -रः, -रम् A barren spot with saline soil; न हि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादूषरादिव Pt. 1. 47; Śi. 14. 46. -Comp. -जम् 1 Salt produced from salt soil. -2 a kind of magnet.

ऊषरायते Den. Ā. To act like a salt desert (to allow no scope for the production of desires &c.); आजन्मनः स्मरोत्पत्तौ मानसेनोषरायितम् Pt. 5. 12.

ऊषवत् = ऊषर *a.* q. v.

ऊषा = उषा q. v.

ऊष्म *a.* Hot. -ष्मः 1 Heat. -2 Summer.

ऊष्मन् *m.* 1 Heat, warmth. -2 The hot season, summer. -3 Steam, vapour, exhalation. -4 Ardour, passion, violence. -5 (In gram.) The sounds श्, ष्, स् and ह्; applied also to ᳵ, ᳶ, अं and अः. -Comp. -अन्त ending in an Ūṣman. -अन्तस्थाः (*m.* pl.) the sounds called Ūṣman and semivowels. -उपगमः approach of summer. -पः *a.* drinking the steam of hot food; Mb. 12. 284. 8. (-पः) 1 fire; गुणाराणिच्छन्नचिदुष्मपाय Bhāg. 8. 3. 16. -2 a class of manes (pl.). Bg. 11. 22; अत्रोष्मपाणां देवानां निवासः श्रूयते द्विज Mb. 5. 109. 2. ('ऊष्मपाणां उष्णान्नभोजिनाम्' इति भाष्यकारः.)

ऊष्मण, -ण्य *a.* Ved. Hot, steaming; Rv. 1. 162. 13.

ऊष्माणम् Steam, vapour; 'ग्रीष्मोष्मबाष्पमूष्माणम्' इति यादवः; भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम् Śi. 5. 23.

ऊष्मायणम् The hot season.

ऊष्मायते Den. Ā. To emit heat or steam; perspire.

ऊह् I. 1 U. [ऊहति-ते, ऊहाञ्चकार-चक्रे, ऊहितुम्, ऊहित] 1 To note, mark, observe; Av. 20. 131. 10. -2 To guess, conjecture, infer; अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः Pt. 1. 43. द्रुतधृतलिपिविद्यं वीक्ष्य वैलक्ष्यमूहे Śiva. B. 9. 74. -3 To comprehend, conceive, perceive, expect; ऊहांचक्रे जयं न च Bk. 14. 72, 3. 48, 15. 123. -4 To reason, deliberate about. -5 To reckon upon (with loc.) -6 To wait for. -7. To be regarded as. -II. 1 P. 1 To change or modify. -2 To push, thrust, remove (with a prep.). -*Caus.* To cause to reason, think, infer, conjecture; प्रच्छन्नमप्यूहयते हि चेष्टा Ki. 16. 19.

ऊह *a.* Observed, perceived. -हः [ऊह्-घञ्] 1 A change, modification. ऊहदर्शनं च विवक्षितार्थानामेव भवति। ŚB. on MS. 1. 2. 52. ऊह forms the subject-matter of जैमिनि's मीमांसासूत्र, अध्याय IX. It is said to be of three varieties; cf. त्रिविधश्च ऊहः मन्त्रसामसंस्कारविषयः ŚB. on MS; 9.1.1. -2 A guess, conjecture; Mb. 5. 33. 28. -3 Examination and determination. -4 Understanding. -5 Reasoning, arguing. -6 Supplying an ellipsis. -7 Attributing, ascribing. -8 Collection. -Comp. -अपोहः full discussion, consideration of the *pros* and *cons*; इमे मनुष्या दृश्यन्ते ऊहापोहविशारदाः Mb. 13. 145. 43; ऊहापोहमिमं सरोजनयना यावद्विधत्तेतराम् Bv. 2. 74; see अपोह. -गानम् N. of the third Gāna or hymn-book of the Samaveda. -च्छला *f.* N. of a chapter of the Sāmaveda Chchhalā.

ऊहनम् Inferring, guessing.

ऊहनी A broom.

ऊहा Supplying an ellipsis.

ऊहिन् *a.* Who or what reasons; inferring; Conjecturing. -नी 1 An assemblage, collection. -2 Arrangement, a multitude reduced to order (cf. अक्षौहिणी).

ऊह्य *Pot. p.* 1 Inferable, to be investigated. -2 To be supplied, elliptical.

ऋ

ऋ *ind.* An interjection of (1) calling; (2) ridicule; (3) censure or abuse; (4) used at the beginning of a sentence. –ऋः cf. ऋनिर्ऋतिर्नलो नाकः खगराडथ वासुकिः। शालः पितृस्वसुः पुत्रोऽदितिर्दितिरुमा रमा॥ Ek.

ऋ I. 1 P. [ऋच्छति, आर, आर्षीत्, अरिष्यति, ऋत; *caus.* अर्पयति; *desid.* अरिरिषति; अरार्यते reduplicative (अत्यर्थमृच्छति) cf. किमभीरुररार्यसे Bk. 4. 21.] 1 To go, move; अम्भच्छायामच्छामृच्छति Śi. 4. 44. यथाश्मानमृत्वा लोष्टो विध्वंसेत Bri. Up. 1. 3. 7. –2 To rise, tend towards. –II. 3 P. (इयर्ति, आरत्, ऋत Mostly used in the Veda.) 1 To go. –2 To move, shake. –3 To obtain, gain, acquire, reach, meet with. –4 To move, excite, raise (as voice, words &c.) वाचमियर्ति. –5 To display. –III. 5 P. (ऋणोति, ऋण) 1 To injure, hurt. –2 To attack. –*Caus.* (अर्पयति, आर्पिपत्, अर्पित) 1 To throw, cast, fling; fix or implant in; हृदि शल्यमर्पितम् R. 8. 87. –2 To put or place on, fix upon, direct or cast towards (as the eye &c.); वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः Ku. 3. 41; Ś. 6. 5, 17, 3. 26; R. 17. 79; Ś. 6. 8; Bk. 5. 90; Ku. 6. 11; R. 15. 77; Bg. 8. 7, 12. 14; करपल्लवार्पित Śi. 9. 54. –3 To place in, insert, give, set or place; अपथे पदमर्पयन्ति हि R. 9. 74, 78; चित्रार्पिताम् Ś. 6. 15 drawn in a picture; R. 2. 31; द्वारदेशे Amaru. 62; V. 4. 35; Mu. 7. 6; Bh. 3. 18; लोकोत्तरं चरितमर्पयति प्रतिष्ठाम् R. G. –4 To hand or make over; give to, give in charge of, consign, deliver; इति सूतस्याभरणान्यर्पयति Ś. 1, 4. 19; Bk. 8. 118; Y. 2. 65. –5 To give up, sacrifice (as the inherent sense); अत्र कलिङ्गगङ्गाशब्दौ आत्मानमर्पयतः S. D. 2. –6 To give back, restore; अर्पितप्रकृतिकान्तिभिर्मुखैः R. 19. 10; Bk. 15. 16; Amaru. 94; Ms. 8. 191; Y. 2. 169. –7 To pierce through, perforate, penetrate.

ऋक्ण *a.* Wounded, injured, hurt.

ऋक्थम् [ऋच्–थक्] 1 Wealth. –2 (Especially) property, possessions, effects (left at death); see रिक्थ. –3 Gold. –**Comp.** –**आदानः** an inheritor, heir. –**ग्रहणम्** receiving or inheriting property. –**ग्राहः** an inheritor or receiver of property. –**भागः** 1 division of property, partition. –2 a share, inheritance. –**भागिन्**, –**हर** –**हारिन्** *m.* 1 an heir. –2 a co-heir.

ऋक, ऋकन् *a.* Ved. Praising, rejoicing; बृहस्पतिः सामभिर्ऋको अर्चतु Rv. 10. 36. 5.

ऋक्ष् 5 P. To kill (ऋक्ष्णोति accorging to some).

ऋक्षः [ऋष्–स किच्च Uṇ. 3. 66] 1 A bear; स्त्रीं (हत्वा) ऋक्षः (भवति) Ms. 12. 67. –2 A species of ape; A. Rām. 7. 3. 6 –3 A kind of deer; प्रजापतिः स्वां दुहितरं दृष्ट्वा तद्रूपधर्षितः। रोहिद्भूतां सोऽन्वधावदृक्षरूपी हतत्रपः॥ Bhāg. 3. 31. 36. –4 N. of a mountain. –5 N. of a plant (भल्लक Mar. दिंडा) –**क्षः, क्षम्** 1 A star, constellation, lunar mansion; पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभावनात् Ms. 2. 101; 3. 9; 6. 10. –2 A sign of the zodiac. –3 A star under which a man happens to be born. –**क्षाः** (*m.* pl.) The seven stars called Pleiades; afterwards the seven Ṛiṣis; दक्षिणां दिशमृक्षेषु वार्षिकेष्विव भास्करः (प्रययौ) R. 12. 25. –**क्षा** The north. –**क्षी** A female bear. [cf. Gr. *arkos*, L. *ursus*]. –**Comp.** –**इष्टिः** Offering to the stars (ग्रहमख); ऋक्षेष्ट्याग्रयणं चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् Ms. 6. 10. –**गन्धा** the plant Argyreia Argentea (जांगली, महाश्वेता, क्षीरविदारी). –**गन्धिका** the plant Batatas Paniculata. –**चक्रम्** the circle of stars. –**जिह्वम्** A kind of leprosy. –**नाथः, –ईशः** 'lord of stars' the moon. –**नायकः** A kind of round building. (Agnipurāṇa ch. 104; V. 19-20). –**नेमिः** N. of Viṣṇu. –**प्रियः** An ox. –**राज्, –जः** 1 the moon. –2 Jāmbuvat, the king of bears. –**विडम्बिन्** *m.* A fraudulent astrologer. –**हरीश्वरः** the lord of bears and apes; an epithet of Sugrīva; दुर्जातबन्धुरयमृक्षहरीश्वरो मे R. 13. 72.

ऋक्षवत् *m.* N. of a mountain near the Narmadā; वप्रक्रियामृक्षवतस्तटेषु R. 5. 44; ऋक्षवन्तं गिरिश्रेष्ठमध्यास्ते नर्मदां पिबन् Rām.

ऋक्षीक *a.* Carnivorous like a bear. –**का** N. of evil deity; ऋक्षीकां रक्षो अप बाधयास्मत् Av. 12. 1. 49.

ऋक्षरः [ऋष्–क्सरन् Uṇ. 3. 75.] 1 A priest (ऋत्विज्). –2 A thorn. –**रा, –रम्** shower of rain; stream.

ऋक्षला Ved. 1 A fetter. –2 The part of an animal's leg between the fetlock joint and the hoof; Vāj. 25. 3.

ऋघायति Den. U. 1 To tremble; सिन्धुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतः Rv. 2. 25. 3. –2 To tremble with anger, rage, rave.

ऋघावत् *a.* Ved. Raging, Violent.

ऋच् 6 P. (ऋचति, आनर्च, आर्चीत्, अर्चितुम्) 1 To praise, extol, celebrate; याभ्यां गायत्रमृच्यते Rv. 8. 38. 10. –2 To cover, screen –3 To shine.

ऋच् *f.* [ऋच्यते स्तूयतेऽनया, ऋच् करणे क्विप्] 1 A hymn (in general). –2 A single verse, stanza, or text; a verse of the Ṛigveda (opp. यजुस् and सामन्); त्रेधा विहिता वागृचो यजूंषि सामानि Śat. Br. –3 The collective body of the Ṛigveda (pl.), ऋचः सामानि जज्ञिरे Rv. 10. 90. 9. ऋक्साम यजुरेव च Bg. 9. 17. –4 Splendour (for रुच्). –5 Praise. –6 worship. –**Comp.** –**अयनम्** [ऋचामयनम्] N. of a book; ऋक्पारायण, °आदि N. of a collection of words in Pāṇini. –**आवानम्** the time for reciting the Vedas. –**गाथा** N. of a certain song consisting of *rik*-like stanzas; ऋग्गाथा पाणिका दक्षविहिता ब्रह्मगीतिका Y. 3. 114. –**तन्त्रम्**,

–व्याकरणम् N. of the Pariśiṣṭas of the Sāma Veda. –ब्राह्मणम् The Aitareya Brāhmaṇa. –भाज् *a.* partaking of a Ṛik. (as a deity who is addressed with it).–विधानम् the performance of certain rites, by reciting verses of the Ṛigveda. –वेदः the oldest of the four Vedas, and the most ancient sacred book of the Hindus. [The Ṛigveda is said to have been produced from fire; cf. Ms. 1. 23. This Veda is divided, according to one arrangement, into 8 Aṣṭakas, each of which is divided into as many Adhyāyas; according to another arrangement into 10 Maṇḍalas, which are again subdivided into 1000 Anuvākas, and comprises 1000 sūktas. The total number of verses or Ṛiks is above 10000]. –संहिता the arranged collection of the hymns of Ṛigveda. –साम (°मे dual) the verses Ṛik and Sāman. °शृङ्गः N. of Viṣṇu.

ऋग्म *a.* Having the character of a Ṛik.

ऋग्मत्, ऋग्मिन् *a.* 1 Praising, jubilant with praise; ऋग्मिभिर्ऋग्मी गातुभिर्ज्येष्ठो Rv. 1. 100. 4, –2 Worshipping, honouring.

ऋग्मिय *a.* Praiseworthy.

ऋचस् *a.* Praising.

ऋचीकः [ऋच्-ईकक्] 1 The father of Jamadagni. –2 N. of a country.

ऋचीषः A particular hell. –षम् A frying pan.

ऋच्छ् 6 P. (ऋच्छति, आर्च्छीत्, आनर्च्छ, अर्च्छितुम्). 1 To become hard or stiff. – 2 To go, move; –3 1 To fail in faculties.

ऋच्छका Wish, desire.

ऋच्छरा Ved. 1 A fetter. –2 The part of an animal's leg between the fetlock joint and the hoof; Av. 10. 9. 23. –3 A harlot.

ऋज् 1 Ā. (अर्जते, आर्जिष्ट, अर्जितुम्, ऋजित) I. 1 To go. –2 To obtain, acquire. –3 To stand or be firm. –4 To be healthy or strong. –II. 1 P. To acquire, earn; cf. अर्ज्.

ऋजिप्य *a.* Ved. Going quick, striving upwards. Rv. 4. 27. 4; 38. 7

ऋजिश्वन् *m.* N. of a king protected by Indra; Rv. 5. 29. 11

ऋजीक *a.* [ऋजु-गतौ ईकन् किच्च Uṇ. 4. 22] Ved. 1 Coloured, variegated. –2 Mixed with. –3 Polluted, defiled –कः 1 Smoke. –2 N. of Indra. –3 N. of a mountain. –कम् A means, expedient; आविर्ऋजीको विदथा निचिक्यत् Rv. 4. 38. 4.

ऋजीतिः *f.* Ved. Burning, sparkling.

ऋजीष *a.* 1 Ved. Seizing, driving away, hastening towards (epithet of Indra). –2 Wet; शश्वत्तच्छ्रीकराजीषद्रुमषण्डलमण्डितम् Bhāg. 10. 18. 4. (Gīrvaṇa). –षम् 1 A frying pan. –2 A particular hell. Ms. 4. 90. –3 The residue of Soma. –4 Water (Sāy.)

ऋजीषिन् *a.* Ved. 1 Hastening towards, seizing. –2 Consisting of or receiving the sediment of Soma. अस्मै प्रयन्धि मघवन्नृजीषिन् Kauṣ. Up. 2. 11.

ऋजु, –ऋजुक *a.* [अर्जयति गुणान्, अर्ज्–उ Tv.] (जु or ज्वी *f.*) (compar. ऋजीयस्, superl. ऋजिष्ठ) 1 Straight (fig. also); उमां स पश्यन् ऋजुनैव चक्षुषा Ku. 5. 32; Si. 10. 13, 12. 18, 20. 77; °प्रणाम R. 6. 25. –2 Upright, honest, straight-forward; ऋजून्नजवः Pt. 1. 415. –3 Simple-minded, plain; Mk. 5; Ratn. 2, 3. –4 Favourable, beneficial, good. –*ind.* In the right manner, Correctly; Rv. 2. 3. 7. –Comp.–आयत *a.* sitting or being upright and stretched up or distended; ऋज्वायतं संनमितोभयांसम् Ku. 3. 45; M. 2. 7. –कायः The sage कश्यप. –क्रतु *a.* acting righteously; N. of Indra; यूथा गवामृजुक्रतुः Rv. 1. 81. 7. –गः 1 one who is honest in his dealings; स नो मृडाति तन्व ऋजुगः Av. 1. 12. 1. –2 an arrow. –गाथ *a.* Ved. singing correctly; धारवाकेष्वृजुगाथ शोभसे Rv. 5. 44. 5. –नीतिः *f.* Ved. right conduct; guidance; ऋजुनीती नो वरुणो Rv. 1. 90. 1. –मिताक्षरा N. of a commentary on Yājñavalkya's law-book, generally called Mitākṣarā. –रोहितम् the straight red bow of Indra. –लेख *a.* Rectilinear. –खा Straight line. –वनि, –हस्त *a.* granting auspicious gifts; स्मत् सूरिभिर्ऋजुहस्त ऋजुवनिः Rv. 5. 41. 15.

ऋजुता, –त्वम् Straight direction, straightness, honesty, sincerity; ऋजुताफलशुद्धियोगभाजाम् Si. 20. 9; Ku. 4. 23.

ऋजुधा *ind.* Straight, right.

ऋजूकृ 8 U. To straighten, rectify.

ऋजूयति Den. P. To be on the right way, walk straight-forward; ऋजूयमानो अतपन्महित्वा Rv. 10. 88. 9.

ऋजूया *ind.* In a straight line; दिशं न दिष्टामृजूयेव यन्ता Rv. 1. 183. 5.

ऋजूयु *a.* Honest, upright; सत्यमन्त्रा ऋजूयवः Rv. 1. 20. 4.

ऋज्रः A leader. दिवा हरिर्ददृशे नक्तमृज्रः Rv. 9. 97. 9.

ऋज्वच् *a.* Going straight-forward.

ऋज्वी 1 A straight-forward or plain woman. –2 A particular gait (of the planets).

ऋञ्ज् I. 6 U. 1 To spring forward, run. –2 To strive or long for. –3 To decorate. –II. 1 Ā. To fry.

ऋञ्जसान *a.* 1 Running towards. –2 Striving after. –नः A cloud.

ऋण् 8 P. To go (ऋणोति).

ऋण *a.* [ऋ-क्त] 1 Going. -2 Guilty. -णम् 1 Debt; (as to the three kinds of debt, see अनृण; cf. जायमानो ह वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायते, यज्ञेन देवेभ्यः ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः प्रजया पितृभ्यः इति । स वै तर्हि अनृणो भवति यदा यज्वा, ब्रह्मचारी, प्रजावानिति । ŚB. on MS. 6. 2. 31. ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् Ms. 6. 35. देवानां च पितॄणां च ऋषीणां च तथा नरः । ऋणवान् जायते यस्मात्तन्मोक्षे प्रयतेत् (त ?) सदा ॥ देवानामनृणो जन्तुर्यज्ञैर्भवति मानवः । अल्पवित्तश्च पूजाभिरुपवासव्रतैस्तथा ॥ श्राद्धेन प्रजया चैव पितॄणामनृणो भवेत् । ऋषीणां ब्रह्मचर्येण श्रुतेन तपसा तथा ॥ (विष्णुधर्मोत्तरम्); ऋणं कृ to incur debt; ऋणं दा to pay off or discharge debt; अन्त्यं ऋणं (पितॄणम्) the last debt to be paid to the manes, *i. e.* creation of a son. -2 An obligation in general. cf. ऋणसंस्तवो हि अवश्यकर्तव्यानां भवति । ŚB. on MS. 6. 2. 31. -3 (In alg.) The negative sign or quantity, minus (opp. धन). -4 A fort, strong-hold. -5 Water. -6 Land. **-Comp. -अन्तकः** the planet Mars. **-अपनयनम्, -अपनोदनम्, -अपाकरणम्, -दानम्, -मुक्तिः, -मोक्षः, -शोधनम्** paying off debt, discharge or liquidation of debt. **-आदानम्** 'recovery of debt' Kau. A. 3; receipt of money lent &c. (one of the 18 titles or subjects of litigation). **-उद्ग्रहणम्** recovering a debt in any way from the creditor (by friendly or legal proceedings). **-ऋणम (ऋणार्णम्)** debt for a debt, debt incurred to liquidate another debt. ऋणस्य अपनयनाय यदन्यद्दणं क्रियते तत् ऋणार्णम् Sk. 73; Vārt. on P. VI. 1. 89. **-कर्तृ** *a.* one who gets into debt; Mb. 13. 23. 21. **-काति** *a.* one to whom praise is due as a debt; or one who receives praise as a debt to be repaid in benefits (Sāy.) **-ग्रस्त** *a.* indebted, involved in debt. **-ग्रहः** 1 borrowing (money). -2 a borrower. **-ग्राहिन्** *a.* borrowing. *-m.* a debtor, borrower. **-चित्** *a.* acknowledging (praise) as a debt to be paid for. N. of ब्रह्मणस्पति; Rv. 2. 27. 17. **-च्छेदः** Payment of a debt. **-(णम)चयः** N. of a king; Rv. 5. 30. 12, 14. **-दातृ, -दायिन्** *a.* one who pays a debt. **-दासः** [ऋणात् मोचनेन कृतो दासः] one who is bought as a slave by paying off his debts; ऋणमोचनेन दास्यत्वमभ्युपगतः ऋणदासः Mitā. **-निर्णयपत्रकम्, -पत्रम्** A note of acknowledgement of debt; Śukra. 1. 303. **-निर्मोक्षः** Discharge or acquittance of debt (to ancestors &c.); न चोपलेभे पूर्वेषामृणनिर्मोक्षसाधनम् R. 10. 2. **-प्रदातृ** money-lender. **-मत्कुणः, -मार्गणः** security, bail. **-मुक्तः** released from debt. **-मुक्तिः** &c. see ऋणापनयनम्. **-लेख्यम्** 'debt-bond' a bond acknowledging a debt (in law; Mar. कर्जरोखा).

ऋणवत्, -वन्, or **ऋणावत्** *a.* One who is in debt, indebted.

ऋणिकः [ऋणमस्त्यस्य-ठन्] A debtor; Y. 2. 56, 93.

ऋणिन् *a.* A debtor, one indebted to another (on any account).

ऋत् A. ऋतीयते (a Sautra root) 1 To reproach, contemn. -2 To pity. -3 To go. -4 To rival; have power.

ऋत *a.* [ऋ-क्त] 1 Proper, right. -2 Honest, true; सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव Bg. 10. 14; Ms. 8. 82. -3 Worshipped, respected. -4 Bright, luminous (दीप्त) -5 Gone, risen, moved, affected by; सुखेन ऋतः = सुखार्तः ऋते च तृतीयासमासे Vārt. on P. VI. 1. 89; so दुःख°, काम°. **-तम्** *ind.* Rightly, properly. **-तः** 1 A sacrifice. -2 The sun (*n.* also). **-तम्** (Not usually found in classical literature) 1 A fixed or settled rule, law (religious). -2 Sacred custom, pious action. यस्तनोति सतां सेतुमृतेनामृतयोनिना Mb. 12. 47. 49. -3 Divine law, divine truth. -4 Absolution. मत्यनामृतमिच्छताम् Bhāg. 1. 16. 7. -5 Water; सत्यं त्वा ऋतेन परिषिञ्चामि. -6 Truth (in general), right; ऋतं वदिष्यामि T. Up. 1. 1. 1. ऋतानृते Ms. 1. 29, 2. 52, 8. 61, 104. -7 Truth (personified as an object of worship; in later Sanskrit regarded as a child of Dharma). -8 Livelihood by picking or gleaning grains in a field (as opposed to the cultivation of ground); ऋतमुञ्छशिलं वृत्तम् Ms. 4. 4. -9 The fruit of an action; एकं चक्रं वर्तते द्वादशारं षण्णाभिमेकाक्षमृतस्य धारणम् Mb. 1. 3. 62. -10 Agreeable speech; ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तिता Bhāg. 11. 19. 38. -11 N. of an Āditya. -12 The Supreme Spirit. (In the Vedas ऋत is usually interpreted by Sāyaṇa to mean 'water', 'sun' or 'sacrifice', where European scholars take it in the sense of 'divine truth', 'faith' &c.). **-Comp. -जा, -जात** *a.* Ved. 1 of a true nature, sprung from sacred truth; अब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् Rv. 4. 40. 5. -2 Well-made, excellent; Rv. 3. 58. 8. **-जातसत्य** *a.* (Sāy.) born for the sake of sacrifice and having true result. **-जित्** *a.* Ved. gaining the right; Vāj. 17. 83. **-ज्ञा** *a.* (Sāy.) knowing the sacrifice, familar with the sacred law. **-द्युम्न** *a.* shining with truth; Rv. 9. 113. 4. **-धामन्** *a.* 1 of a true or pure nature. -2 having an imperishable place. *-m.* N. of Viṣṇu. **-धीति** *a.* Ved. of true disposition; or receiving true praise. **-ध्वजः** N. of Śiva. **-नी** *a.* leading in the right way; Rv. 2. 27. 12. **-पर्णः** = ऋतुपर्णः q. v. **-पेयः** a sacrifice lasting one day. **-पेशस्** *a.* Ved. having a perfect shape; Rv. 5. 66. 1. *-m.* one whose form consits of water; *i. e.* Varuṇa. **-प्सुः** 1 a god who consumes sacrificial food; Rv. 1. 180. 3. -2 one whose form is truth. **-युक्तिः** *f.* true application of a hymn; Rv. 10. 61. 10. **-युज्** *a.* going to sacrifice. **-वाकः** Ved. true speech; Rv. 9. 113. 2. **-सद्** *a.* dwelling in the sacrifice or truth; Rv. 4. 40. 5. *-m.* fire, **-सदनम् -नी** the right or usual alter. **-साप्** *a.* pervading truth; steady in religious belief. **-सामन्** *n.* N. of a Sāman; Ārṣeya Br. **-स्था** *a.* standing right; स हि दिवः स पृथिव्या ऋतस्था. Av. 4. 1. 4.

ऋतंभरः God, upholder of truth. ऋतंभरध्याननिवारिताघः Bhāg. 6. 13. 17. **-रा** Intellect (Pātañjala Yogadarśana 1. 47).

ऋतयति To desire sacrifice; Rv. 8. 3. 14.

ऋतया *ind.* Through desire of reward; धियं वनेम ऋतया सपन्तः Rv. 2. 11. 12.

ऋतस्पतिः Lord of sacrifices or of divine truth.

ऋतावन् *a.* Ved. 1 Bestowing food; ऋतावरनं मघवान-मीमहे Mbh. on P. V. 2. 109. -2 Possessed of sacrifice. -3 Of true nature or character; according to fixed order, pious.

ऋतावृध् *a.* Increaser of sacrifice, water, or of truth: holy-minded (?).

ऋत (ता) यु *a.* Desirous of sacrifice; त्वं न इन्द्र ऋतयुः Rv. 8. 70. 10.

ऋतेन *ind.* Duly, rightly, truly, honestly, justly.

ऋतिः [ऋ-क्तिन्] An army. -*f.* 1 Going, motion. -2 Assault, combat; ऋतिर्हन्यमाना Av. 12. 5. 25. -3 Abuse, censure. -4 Emulation, envy. -5 A road. -6 Manner of proceeding. -7 Prosperity. -8 Fitness, truth. -9 Remembrance. -10 Misfortune. -11 Protection. -12 Auspiciousness (most of these meanings are found only in lexicons).

ऋतिंकर *a.* 1 Injuring, giving pain. -2 Unfortunate.

ऋतीयति Den. P. 1 To quarrel, fight. -2 To be ashamed.

ऋतीया 1 Censure, reproach. -2 Shame.

ऋतीषह् *a.* Able to resist, enduring; overpowering an assailant.

ऋतुः [ऋ-तु-किच Uṇ. 1. 71] 1 A season, period of the year, commonly reckoned to be six; शिशिरश्च वसन्तश्च ग्रीष्मो वर्षाः शरद्धिमः; sometimes only five; शिशिर and हिम or हेमन्त being counted together; cf. पञ्चर्तवो हेमन्तशिशिरयोः समासेन Ait. Br. वसन्तश्चैत्रवैशाखौ ज्येष्ठाषाढौ च ग्रीष्मकौ। वर्षा श्रावणभाद्राभ्यां शरदश्विनकार्तिकौ॥ मार्गपौषौ च हेमन्तः शिशिरो माघफाल्गुनौ॥ गोरक्षसंहिता. -2 An epoch, a period, any fixed or appointed time. -3 Menstruation, courses, menstrual discharge. -4 A period favourable for conception; वरमृतुषु नैवाभिगमनम् Pt. 1; ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडश स्मृताः Ms. 3. 46, 9. 70; Y. 1. 11, 79. -5 Any fit season or right time. -6 Fixed order or rule; द्वा यन्तारा भवतस्तथ ऋतुः Rv. 1. 162. 19. -7 Light, splendour. -8 A month. -9 N. of Viṣṇu. -10 A symbolical expression for the number 'six'. -11 A kind of collyrium. -Comp. -अन्तः 1 the close of a season. -2 termination of menstruation. -कालः, -समयः, -वेला 1 the time of menstruation, time favourable for conception, *i. e.* 16 nights from menstrual discharge; see ऋतु above. -2 the duration of a season. -गणः the seasons taken collectively. -गामिन् *a.* having intercourse with a wife (at the time fit for conception, *i. e.* after the period of menstruation). -ग्रहः a libation offered to the seasons, a kind of sacrifice. -चर्या *f.* seasonal proceeding; अथातः संप्रवक्ष्यामि ऋतुचर्यांस्तु वाजिनाम् Bhoja's Sālihotra 92. -जुष् *f.* A woman enjoying intercourse at the time fit for procreation; Ks. -धामन् *m.* N. of Viṣṇu -पतिः 1 the lord of seasons, *i. e.* the spring. -2 N. of Agni; Rv. 10. 2. 1. -3 N. of other deities; Av. 3. 10. 9. -पर्णः N. of a king of Ayodhyā; son of Ayutāyu, a descendant of Ikṣvāku. [Nala, king of Niṣadha, entered into his service after he had lost his kingdom and suffered very great adversity. He was 'profoundly skilled in dice'; and he exchanged with Nala this skill for his skill in horsemanship; and by virtue of it the king succeeded in taking Nala to Kuṇḍinapura before Damayantī had put into execution her resolve of taking a second husband]. -पर्यायः, -वृत्तिः the revolution of the seasons; cf. Ms. 1. 29. -पशुः An animal to be sacrificed at a particular season. -पाः *m.* N. of Indra. -पात्रम् the cup in which the libation is offered. -प्राप्त *a.* fertile, fruitful. -प्रैषः N. of particular invocations spoken before the sacrifice to the seasons. Ait. Br. 5. 9. 3, 4. -मुखम् the beginning or first day of a season. -याजः a sacrifice offered to the seasons. -राजः the spring. -लिङ्गम् 1 a characteristic or sign of the season (as the blossom of the mango tree in spring); यथर्तुलिङ्गान्यृतवः स्वयमेवर्तुपर्यये Ms. 1. 30. -2 a symptom of menstruation. -लोका *f.* N. of particular bricks; Śat. Br. 10. -ष्ठा (-स्था) *a.* fixed at the proper seasons; Vāj. 17. 3. -संहारः 'collection of the seasons, N. of Kālidāsa's work on the six seasons. -सन्धिः 1 the junction of two seasons. -2 the last day in the bright fortnight (पौर्णमासी) and in the dark one (दर्श). -सात्म्यम् diet &c. suited to the season. -स्तोमः a kind of sacrifice. -स्नाता a woman who has bathed after menstruation and who is, therefore, fit for sexual intercourse; धर्मलोपभयाद्राज्ञीमृतुस्नातामिमां स्मरन् R. 1. 76. -स्नानम् bathing after menstruation.

ऋतुमत् *a.* Ved. 1 Coming regularly; अग्निघ्वात्तानृतुमतो हवामहे Vāj. 19. 61. -2 Enjoying the seasons. -ती 1 A woman during her courses. -2 A girl at the age of puberty, marriagable girl; काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि Ms. 9. 89. ft.

ऋतव्य *a.* 1 Seasonable, relating to the season. -2 Devoted to or worshipping the season (as divinities).

ऋतुथा *ind.* 1 In order, duly. -2 Precisely, exactly. -3 At the right or fixed time.

ऋत्विय, ऋत्व्य (cf. P. VI. 4. 175.) *a.* 1 Due, regular. अयं ते योनिर्ऋत्वियः Jāb. Up. 4. Mbh. on P. I. 4. 1. VI. 1. 127. -2 Conforming to, or familiar with, ceremonial rules. -3 Menstruating. -4 Being in the period most favourable to conception. -*n.* Menstruation.

ऋते *ind.* Except, without, with the exception of (usually with abl.); ऋते क्रौर्यात्समायातः Bk. 8. 105;

अवेहि मां प्रीतमृते तुरङ्गमात् R. 3. 63; पापादृते S. 6. 22; Ku. 1. 51; 2. 57; sometimes with acc. ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे Bg. 11. 32; rarely with instr.

ऋत्विज् *a*. Ved. Sacrificing at the proper season or regularly; *-m*. A priest who officiates at a sacrifice; यज्ञस्य देवमृत्विजम् Rv. 1. 1. 1; ऋत्विग्यज्ञकृदुच्यते Y. 1. 35; cf. Ms. 2. 143 also; the four chief Ṛitvijas are होतृ, उद्गातृ, अध्वर्यु and ब्रह्मन्; at grand ceremonies 16 are enumerated.

ऋदूदर *a*. Ved. Mild, kind. ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै Rv. 2. 33. 5.

ऋध् 4, 5 P. (ऋध्यति, ऋध्नोति, आनर्ध, आर्धीत् अर्धितुम्, ऋद्ध); sometimes 7 P. (ऋणद्धि) 1 To prosper, flourish, thrive, succeed; नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति Ms. 9. 322. -2 To grow, increase (fig. also). -3 To cause to succeed, make prosperous. -4 To satisfy, gratify, please, propitiate; सोऽहं प्रागभवतैव भूतजननीमृध्नोमि Māl. 5. 29. -5 To accomplish. *-Desid.* ईर्त्सति or अर्दिधिषति.

ऋद्ध *p. p.* 1 Prosperous, thriving, rich; अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं Bg. 2. 8; ऋद्धापणं राजपथं स पश्यन् R. 14. 30, 85; 2. 50, 5. 40, 8. 6; splendidly furnished; मन्दिरम् Ku. 7. 55. -2 Increased, growing. -3 Stored (as grain). **-द्धः** N. of Viṣṇu. **-द्धम्** 1 Increase, growth. -2 A demonstrated conclusion; distinct result. -3 Collection of grain after beating it out.

ऋद्धिः *f*. [ऋध्-भावे क्तिन्] 1 Growth, increase. नियमर्द्धये Bhāg. 12. 8. 9. -2 Success, prosperity; affluence, good fortune. तेषामृद्धिरतीवात्र Bhāg. 3. 139. 8. -3 Elevation, exaltation, greatness. संजीवितः शिशुरसौ मम चेयमृद्धिः U. 2. 11. -4 (*a*) Extent, magnitude, excellence; परिच्छिन्नप्रभावर्द्धिर्न मया न च विष्णुना Ku. 2. 58. (*b*) Grandeur, magnificence; व्यक्तर्धि वः क्रीडितम् Māl. 5. 22. -5 Supernatural power or supremacy, perfection. -6 Accomplishment. -7 Prosperity personified as the wife of Kubera. -8 N. of Pārvatī, and of Lakṣmī. -9 N. of a medicinal plant; (Mar. केवणी, मुरुडशेंग) -10 magic; M. W. **-Comp. -काम** *a*. desiring increase or prosperity. **-साक्षात्क्रिया** manifestation of supernatural power.

ऋद्धित *a*. Made to prosper; राजसूयजितॉंल्लोकान् स्वयमेवासि ऋद्धितान् Mb. 18. 3. 25.

ऋद्धिमत् *a*. Prosperous, wealthy, respectable, rich; ऋद्धिमन्तमधिकर्द्धिरुत्तरः पूर्वमुत्सवमपोहदुत्सवः R. 19. 5.

ऋधत् *a*. Ved. Prospering thriving. -2 Exceedingly swift (as horses); दश श्यावा ऋधद्रयो Rv. 8. 46. 23. °**चार** having abundant wealth; ऋधद्वारा वामेये ददाश Rv. 6. 3. 2.

ऋधक् (क्) *ind*. 1 Separately. -2 Aside, apart. -3 Singly, one by one. -4 Particularly. -5 Truly.

ऋफ्, ऋम्फ्, ऋन्फ् 6 P. To kill, injure.

ऋबीसम् Ved. 1 Warmth of the earth; fire. -2 A fissure, rent, abyss.

ऋभु *a*. Ved. 1 Skilful, clever, prudent (as an epithet of Indra, Agni, Ādityas, property and wealth) ऋभुमृभुक्षणो रयिम् Rv. 4. 37. 5. -2 Handy (as a weapon). -3 Shining far. **-भुः** 1 A deity, divinity; a god (dwelling in heaven). -2 The god who is worshipped by the gods; ऋभवो नाम तत्रान्ये देवानामपि देवताः Mb. 3. 261. 19. -3 A class of the attendants of gods. -4 An artist, smith, especially a coach-builder (रथकार). -5 N. of three semi-divine beings called Ṛibhu, Vibhvan and Vāja, sons of Sudhanvan, a descendant of Aṅgiras, who were so called from the name of the eldest son. [Through their performance of good works they obtained divinity, exercised superhuman powers, and became entitled to worship. They are supposed to dwell in the Solar sphere, and are the artists who formed the horses of Indra, the carriage of the Aśvins, and the miraculous cow of Bṛihaspati. They made their aged parents young, and constructed four cups at a sacrifice from the one cup of Tvaṣṭṛi, who as the proper artificer of the gods, was in this respect their rival. They appear generally as accompanying Indra at the evening sacrifices. M. W.].

ऋभुक्षः 1 N. of Indra. -2 Heaven (of Indra) or paradise. -3 The thunderbolt of Śiva.

ऋभुक्षिन् *m*. [ऋभुक्षः वज्रं स्वर्गो वा अस्यास्ति इनि] (Nom. ऋभुक्षाः, acc. pl. ऋभुक्षः) 1 N. of Indra. -2 N. of the Maruts; इमां मे मरुतो गिरमिमं स्तोममृभुक्षणः Rv. 8. 7. 9. -3 A Ṛibhu in general. -4 Governing far; reigning over Ṛibhus.

ऋभुमत् *a*. Skilful, prudent; आ नो यज्ञाय तक्षत ऋभुमद्वयः Rv. 1. 111. 2.

ऋभ्व, ऋभ्वन् *a*. Ved. 1 Attacking. -2 Courageous, determined. -3 Spreading far. -4 Clever, skilful; स्तुष्व वर्ष्मन् पुरुवर्त्मानं समृभ्वाणम् Av. 5. 2. 7.

ऋभ्वन् *a*. Shining far.

ऋल्लकः A player on a kind of musical instrument. (probably wrong reading for झल्लक; M. W.).

ऋल्लरी A kind of musical instrument; cf. झल्लरी.

ऋश् (A Sautra root) 1 To go. -2 To kill.

ऋश्य *a*. [ऋश्-कर्मणि-क्यप्] To be killed. **-श्यः** A white-footed antelope; ऋश्यो न तृष्यन्नवपानमा गहि Rv. 8. 4. 10. वराहमृश्यं पृषतं महारुरुम् Rām. 2. 52. 102. **-श्यम्** Killing, hurt, violation. **-Comp. -केतुः, -केतनः** 1 N. of Aniruddha, son of Pradyumna. -2 N. of the god of love. **-दः** a pit for catching antelopes. **-पद्** *a*. having the feet of an antelope. **-मूकः** N. of a mountain.

ऋष् I. 6 P. (ऋषति, आर्षीत्, आनर्ष, अर्षितुम्, ऋष्ट) 1 To go, approach.; नैनद्देवा आप्नुवन्पूर्वमर्षत् Īśa. Up. 4. -2 To

kill, injure, pierce; शृङ्गाभ्यां रक्ष ऋषति Av. 9. 4. 17. –3 To push. –II. 1 P. (अर्षति) 1 To flow. –2 To glide.

ऋषभः [ऋष्–अभक्; Uṇ 3. 123] 1 A bull. –2 (With names of other animals) the male animal, as अजर्षभः a goat. –3 The best or most excellent (as the last member of a comp.); as पुरुषर्षभः, भरतर्षभः &c. –4 The second of the seven notes of the gamut; (said to be uttered by cows; गावस्त्वृषभभाषिणः); श्रुतिसमधिकमुच्चैः पञ्चमं पीडयन्तः सततमृषभहीनं भिन्नकीकृत्य षड्जम् Śi. 11. 1; ऋषभोऽत्र गीयत इति Āryā S. 141. –5 The hollow of the ear. –6 A boar's tail –7 A crocodile's tail. –8 A dried plant, one of the 8 principal medicaments. (Mar. बैलघाटी, काकडाशिंगी) –9 N. of an antidote. –10 An incarnation of Viṣṇu; नाभेरसावृषभ आस सुदेविसूनुः Bhāg. 2. 7. 10. –11 A sacrifice (to be performed by kings). –भाः m. The inhabitants of क्रौञ्चद्वीप; Bhāg. 5. 20. 22. –भी 1 A woman with masculine features (as a beard &c.). –2 A cow. –3 A widow. –4 The plant Carpopogon Pruriens (शूकशिंबी); also another plant (शिराल) (Mar. कुयली) –Comp. –कूटः N. of a mountain. –द्वीपः, पम् N. of a country. –ध्वजः N. of Śiva.

ऋषभकः 1 N. of a medicinal plant. –2 A bull –3 N. of a mountain; Ks.

ऋषभतरः A small or young bull.

ऋषिः [cf. Uṇ. 4. 119] 1 An inspired poet or sage, a singer of sacred hymns, (e. g. कुत्स, वसिष्ठ, अत्रि, अगस्त्य &c.). (These Risis form a class of beings distinct from gods, men, Asuras &c. (Av. 10. 10. 26). They are the authors or *seers* of the Vedic hymns; ऋषयो मन्त्रद्रष्टारो वसिष्ठादयः; or, according to Yāska, यस्य वाक्यं स ऋषिः, i. e. they are the persons to whom the Vedic hymns were revealed. In every Sūkta the ऋषि is mentioned along with the देवता, छन्दस् and विनियोग. The later works mention seven Ṛiṣis or *saptarṣis* whose names, according to Śat. Br., are गौतम, भरद्वाज, विश्वामित्र, जमदग्नि, वसिष्ठ, कश्यप and अत्रि; according to Mahābhārata, मरीचि, अत्रि, अङ्गिरस्, पुलह, क्रतु, पुलस्त्य and वसिष्ठ; Manu calls these sages Prajāpatis or progenitors of mankind, and gives ten names, three more being added to the latter list, i. e. दक्ष or प्रचेतस्, भृगु and नारद. In astronomy the seven Ṛisis form the constellation of "the Great Bear"); यत्रा सप्त ऋषीन् पर एकमाहुः Rv. 10. 82. 2. –2 A sanctified sage, saint, an ascetic, anchorite; (there are usually three classes of these saints: देवर्षि, ब्रह्मर्षि and राजर्षि; sometimes four more are added; महर्षि, परमर्षि, श्रुतर्षि and काण्डर्षि. –3 A ray of light. –4 An imaginary circle. –5 A hymn (मन्त्र) composed by a Ṛisi; एतद्वोऽस्तु तपोयुक्तं ददामीत्यृषिचोदितम् Mb. 12. 11. 18; –6 The Veda; P. III. 2. 186. –7 A symbolical expression for number seven. –8 Life; Bhāg. 10. 87. 50. –9 The moon. –Comp. –ऋणम् A debt due to Ṛisis. –कुल्या 1 a sacred river. –2 N. of महानदी, N. of सरस्वती; अथ तस्योशतीं देवीमृषिकुल्यां सरस्वतीम् Bhāg. 3. 16. 13. –कृत् a making one's appearance; Rv. 1. 31. 16. –गिरिः N. of a mountain in Magadha. –चान्द्रायणम् N. of a particular observance. –छन्दस् n. the metre of a Ṛisi, –जाङ्गलः, –जाङ्गलिका the plant ऋक्षगन्धा. (Mar. म्हैसवेल). –तर्पणम् libation offered to the Ṛisis. –धान्यम् The grain Coix barbata (Mar. वरी). –पञ्चमी N. of a festival or ceremony on the fifth day in the first half of Bhādrapada (observed by women). –पुत्रकः Southern wood, Artemisia abrotanum (Mar. दवणा). –प्रोक्ता the plant माषपर्णी (Mar. रानउडीद). –बन्धु a. connected or related to the Ṛisi; Rv. 8. 100. 6. –मनस् a. inspired; far-seeing, enlightened; Rv. 9. 96. 18. –मुखम् the beginning of a Maṇḍala composed by a Ṛisi. –यज्ञः a sacrifice offered to a Ṛisi (consisting of a prayer in low voice). Ms. 4. 21. –लोकः the world of the Ṛisis. –श्राद्धम् Funeral oblations for the Ṛisis. a figurative expression for insignificant acts which are preceded by great preparation. –श्रेष्ठः (ष्ठम्) The pod of Helicteres isora: also the shrub of tree (Mar. मुरुडशेंग). –स्तोमः 1 praise of the Ṛisis. –2 a particular sacrifice completed in one day.

ऋषीतत a. Celebrated by the (sacred) sages.

ऋषीवत् a. Praising Ṛiṣi; associated with Ṛisis; शिप्रिन्नृषीवः शचीवो Rv. 8. 2. 28.

ऋषीवन् a. Ved. Accompanied by sages.

ऋषि (षी) कः 1 A Ṛisi of a lower degree. –2 N. of a country or its inhabitants (pl.).

ऋषिका f. A female author composing the Riks e. g. Viśvavārā, Romaśā &c.

ऋषु a. (ऋष्–गतौ–कु) 1 Going. –2 Great, powerful, strong. –3 Wise. –षुः 1 A ray of the sun. –2 A firebrand. –3 Glowing fire. –4 A Ṛisi (who sees the Mantras).

ऋष्टिः m. f. [ऋष्–करणे–क्तिन्] 1 A double-edged sword. Mb. 1. 194. 7. –2 A sword (in general). Bhāg. 8. 10. 36. –3 Any weapon (as a spear or lance &c). –4 A kind of musical instrument; सतालवीणामुरजर्ष्टिवेणुभिः Bhāg. 3. 15. 21. –Comp. –विद्युत् a. shining with weapons.

ऋष्टिमत् a. Furnished with spears (as the Maruts).

ऋष्यः [ऋष्–क्यप्] 1 A white-footed antelope. see ऋश्य. –ष्यम् A kind of leprosy. –Comp. –अङ्कः, –केतनः, –केतुः N. of Aniruddha. –गता the plant Asparagus Racemosus (= ऋष्यप्रोक्ता). –गन्धा the plant ऋक्षगन्धा. –जिह्वम् a kind of leprosy. –प्रोक्ता N. of several plants; शूकशिंबी, अतिबला, शतावरी. –मूकः a mountain near the lake Pampā which formed the temporary abode of Rāma with the monkey-chief Sugrīva; ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरस्तात् पुष्पितद्रुमः. –शृङ्गः N. of a sage. [He

was the son of Vibhāṇḍaka. According to mythical account he was born of a female deer, and had a small horn on his forehead, and hence called 'Ṛisya-śringa', or 'deerhorned'. He was brought up in the forest by his father, and he saw no other human being till he nearly reached his manhood. When a great drought well nigh devastated the country of Aṅga, its king Lomapāda, at the advice of Brāhmaṇas, caused Ṛisyaśriṅga to be brought to him by means of a number of damsels, and gave his daughter Śāntā (adopted by him, her real father being Daśaratha) in marriage to him, who being greatly pleased caused copious showers of rain to fall in his kingdom. It was this sage that performed for king Daśaratha the sacrifice which brought about the birth of Rāma and his three brothers].

ऋष्यकः A painted or white-footed antelope.

ऋष्व *a.* Ved. Great, high, noble. –ष्वः N. of Indra and Agni.

ऋहत् *a.* Ved. Small, weak; Rv. 10. 28. 9.

ॠ

ॠ *ind.* An interjection of (1) terror; (2) warding off; (3) reproach or censure; (4) compassion; (5) remembrance; (6) Commencement of speech; (7) protection; (8) pride; (9) looking up. *-m.* (ॠः) 1 N. of Bhairava. –2 A Dānava or demon. *-f.* 1 The mother of the gods; also of the demons. –2 Recollection. –3 Motion, going. *-n.* The breast. (cf. also ॠर्निर्घोषो भवः पूषा वरुणोऽमरराड्जः। करी तरुर्नरः पाप्मा विद्वानथ रमापतिः ॥ Enm.)

ॠ 9 P. (ॠणाति, ईर्णे) To go, move.

ऌ ॡ

ऌ *ind.* 1 The earth. –2 A mountain. –3 The mother of the gods. –4 The female nature. –5 A mystical letter. (*N. B.* –No Sanskrit word begins with ऌ or ॡ, except some of the technical names of Pāṇini for tenses and moods; *e. g.* लृङ् and लृट्). cf. also ऌर्म्लेच्छोऽरुणवर्णः स्यात्क्लीबः पापी पराजितः। वीतरागोऽथ पाखण्डी कमलं मरणं च ऌ ॥ Enm.

ॡ *f.* A mother, a divine female. *-m.* Śiva. *-f.* = ऌ. cf. ॡर्महात्मा सुरो बालो भूपः स्तोमः कथानकः (वक्ता)। मूर्खो शिश्नो गुदः कक्षा केशः पापरतो नरः ॥ Enm.

ए

ए 2 P. (आ + इ) 1 To come, approach &c.; आमायन्तु ब्रह्मचारिणः Tait. Up. 1. 4. 2. –2 To reach, attain, come into (a state or position) स सर्वसमतामेत्य Ms. 12. 125. –3 To submit; fall to one's share; तस्मात्त्वां पृथग्बलय आयन्ति Ch. Up. 5. 14. 1. (आययन्ति ?). (See इ).

एः *m.* 1 N. of Viṣṇu. –2 The number खर्व; cf. also एः कुमारोऽसुरोऽरातिर्ज्ञातीयोऽहित उद्धतः। आत्मा शेषो विवस्वांश्च कृतार्थो मध्वरिः शरः ॥ Enm. *-ind.* An interjection of (1) remembering; (2) envy; (3) compassion; (4) calling; (5) contempt or censure.

एक *pron. a.* [इ-कन्] 1 One, single, alone, only; वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो ... एकस्तथा ... Kaṭh. Up. 2. 5. 10. Mb. 4. 49. 5, 6; बलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः। गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ Bh. 3. 14. –2 Not accompanied by anyone; एकः संप्रति नाशितप्रियतमस्तामद्य रामः कथम् U. 2. 28. –3 The same, one and the same, identical; एकान्वयो मम Ś. 7; मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् H. 1. 197. –4 Firm, unchanged; एको ग्रहस्तु Pt. 1. 260. –5 Single of its kind, unique, singular. –6 Chief, supreme, prominent, sole; ब्राह्मण्यास्तद्धरेत्पुत्र एकांशं वै पितुर्धनात् Mb. 13. 47. 11. °पार्थिव, °धनुर्धरः, °ऐश्वर्य M. 1. 1 sole sovereignty; एको रागिषु राजते Bh. 3. 121. –7 Peerless, matchless. –8 One of two or many; Me. 30. एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी Me. 80. –9 Oft. used like the English indefinite article 'a' or 'an'; ज्योतिरेकम् Ś. 5. 30. –10 True. –11 Little. Oft. used in the middle of comp. in the sense of 'only', with an adjectival or adverbial force; दोषैकदृक् looking only to faults; त्वदेकेषु Ku. 3. 15 your arrow only; so भोगैकबद्धस्पृहः. एकः–अन्यः, or अपरः the one-the other; अजामेकां लोहित ... नमामः। अजो ह्येको ... अजोन्यः Śvet. Up. 4. 5; it is used in the plural in the sense of some, its correlative being अन्ये or अपरे (others); एके समूहुर्बलरेणुसंहतिं शिरोभिराज्ञामपरे महीभृतः ॥ Śi. 12. 45; see अन्य, अपर also. –कः N. of Viṣṇu, the Supreme Being or

Prajāpati; एक इति च प्रजापतेरभिधानमिति। ŚB. on MS. 10. 3. 13. (-कम्) 1 The mind; एकं विनिन्ये स जुगोप सप्त सप्तैव तत्याज ररक्ष पञ्च Bu. Ch. 2. 41. -2 unity, a unit; Hch. -का N. of Durgā. [cf. Persian *yak*; L. *aequus*]. -Comp.-अंशः a separate part, part in general. विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् Bg. 10. 42. एकांशश्च प्रधानतः Ms. 9. 150. -अक्ष *a.* 1 having only one axle. द्विचक्रमेकाक्षम् (रथम्) Bhāg. 4. 26. 1. -2 having one eye. -3 having an excellent eye. (-क्षः) 1 a crow. -2 N. of Śiva. -अक्षर *a.* monosyllabic. ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म Bg. 8. 13. (-रम्) 1 a monosyllable. -2 the sacred syllable; ओम्; एकाक्षरं परं ब्रह्म Ms. 2. 83. -3 The sole imperishable thing; एकाक्षरमभिसंभूय Av. 5. 28. 8. -4 N. of an Upaniṣad. °कोशः a vocabulary of monosyllabic words by Puruṣottamadeva. °रीभावः the production of only one syllable, contraction. -अग्नि *a.* Keeping only one fire; Āpastamba Dharma Sūtra 2. 21. 21. (-क्नः) One and the same fire. -अग्र *a.* 1 fixed on one object or point only. -2 closely attentive, concentrated, intent; तद्गीतश्रवणैकाग्रा R. 15. 66; K. 49; कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा Bg. 18. 72; मनुमेकाग्रमासीनम् Ms 1. 1. -3 unperplexed. -4 known, celebrated. -5 single-pointed. (-ग्रः) (in Math.) the whole of the long side of a figure which is subdivided. °चित्त, °मनस् *a.* with a concentrated mind, with undivided attention. °चित्तम्, °चित्तता intentness of purpose, concentration of mind; तत्रैकाग्रं मनःकृत्वा Bg. 6. 12; 18. 72. °दृष्टि *a.* fixing one's eye on one spot. -अग्र्य = °अग्र. (-ग्र्यम्) concentration. -अङ्गः 1 a body-guard. -2 the planet Mercury or Mars. -3 N. of Viṣṇu. °वधः Mutilation of a limb; Kau. A. 4. -4 Having a unique or beautiful shape. (-अङ्गम्) 1 a single member or part. -2 sandal wood. -3 the head. (-ङ्गौ) a married couple. (-ङ्गी) Incomplete; °रूपक incomplete, simile. -अञ्जलिः A handful. -अङ्गिका preparation made with sandal-wood. -अण्डः a kind of horse. -अधिपतिः a sole monarch or sovereign. -अनंशा the only (day) receiving no part of the moon, an epithet of Kuhū or day of new moon (born together with Kriṣṇa and worshipped with Kriṣna and Baladeva and identified with Durgā). -अनुदिष्ट *a.* 1 left as a funeral feast or one who has recently partaken in it. (-ष्टम्) a funeral ceremony performed for only one ancestor (recently dead); see एकोद्दिष्ट; यावदेकानुदिष्टस्य गन्धो लेपश्च तिष्ठति Ms. 4. 111. -अन्त *a.* 1 solitary, retired. -2 aside, apart. -3 directed towards one point or object only. -4 excessive, great; °शैत्यात्कदलीविशेषाः Ku. 1. 36. -5 worshipping only one; devoted to only one (एकनिष्ठ); एकान्तजनप्रियः Bhāg. 8. 24. 31. -6 absolute, invariable, perpetual; स्वायत्तमेकान्तगुणम् Bh. 2. 7; कस्यैकान्तं सुखमुपगतम् Me. 111. (-तः) 1 a lonely or retired place, solitude; तासामेकान्तविन्यस्ते शयानां शयने शुभे Rām. 5. 10. 50. व्योम° विहारिणः Pt. 2. 20; H. 1. 49. -2 exclusiveness. -3 an invariable rule or course of conduct or action; तस्मादेकान्तमासाद्य Pt. 3. 7. -4 exclusive aim or boundary. (-तम्) an exclusive recourse, a settled rule or principle; तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः Śi. 2. 83. (-तम्, -तेन, -न्ततः, -न्ते) *ind.* 1 solely, exclusively, invariably, always, absolutely, युद्धे नैकान्तेन भवेज्जयः Mb. 5. 64. 27. -2 exceeding, quite, wholly, very much; वयमप्येकान्ततो निःस्पृहाः Bh. 3. 24; दुःखमेकान्ततो वा Me. 111; oft. in comp.; °विध्वंसिन् sure or destined to perish; R. 2. 57; °भीरु Mu. 3. 5 always timid; so एकान्तकरुण very weak &c. -3 alone, apart, privately. °भूत being alone or solitary; विलोक्यैकान्तभूतानि भूतान्यादौ प्रजापतिः Bhāg. 6. 18. 3. °मति *a.* devoted to one object only. °विहारिन् *a.* a solitary wanderer. °सुषमा 'containing exclusively good years', a division of time with Jainas. °स्थित *a.* staying or remaining apart. -अन्तर *a.* next but one, separated by one remove; द्वन्द्वं दक्षमरीचिसंभवमिदं तत्स्रष्टुरेकान्तरम् Ś. 7. 27; V. 1. (-रः) a kind of fever. -अन्तिक *a.* final, conclusive. -अन्तित्वम् devotion to one object.-अन्तिन् *a.* devoted to one object only; अहो अत्यद्भुतं ह्येतद् दुर्लभैकान्तिनामपि Bhāg. 7. 1. 15. -*m.* a worshipper of Viṣṇu. -अन्नम् one and the same food. (-न्नः), -°आदिन् 1 a mess-mate. -2 One who lives on the alms from only one house; नैकान्नादी भवेद् व्रती Ms. 2. 188. -अपचयः, अपायः Diminution by one. -अब्दा a heifer one year old. -अयन *a.* 1 passable for only one (as a foot-path) Mb. 3. -2 fixing one's thoughts on one object, closely attentive, intent; see एकाग्र. (-नम्) 1 a lonely or retired place; एकायनगतः पथि Mb. 1. 176. 5; Rām. 3. 67. 23. -2 a meeting-place, rendezvous; सर्वासामपां समुद्र एकायनम् Bṛi. Up. 2. 4. 11. -3 union of thoughts. -4 monotheism. -5 the sole object; सा स्नेहस्य एकायनीभूता M. 2. 14; एकायनीभूय Mv. 4 with one accord, unanimously. -6 One and the same way, similarity; एकमेवायनगताः प्लवमाना गिरेर्गिरम् Rām. 4. 2. 9. -7 Worldly wisdom (नीतिशास्त्र); नाम वै एकायनम् Ch. Up. 7. 1. 2. °गत = एकायन q. v. तरुणः सुकृतैर्युक्त एकायनगतश्च ह Mb. 7. 12. 22. °स्थः With only one resource open, driven to extremity; शूरश्चैकायनस्थश्च किमन्यत्प्रतिपद्यते Pratijñā. 1. 7. -अर्णवः general flood, universal deluge; अयं ह्युत्सहते क्रुद्धः कर्तुमेकार्णवं जगत् Rām. 5. 49. 20. -अर्थ *a.* 1 having one and the same meaning, having the same object in view; राजन्यकान्युपायज्ञैरेकार्थानि चरेस्तव Śi. 2. 114. -2 (Rhet.) Tautological (as a sentence); Kāvyālankāravṛitti. 2. 1. 11. (-र्थः) 1 the same thing, object, or intention. -2 the same meaning. -3 N. of a glossary (of synonymous words); cf. एकार्थनाममाला. -अवम *a.* inferior or less by one. -अवयव *a.* made up of the same components. -अशीत or °तितम *a.* eighty-first. -अशीतिः *f* eighty-one. -अष्टका 1 the first or chief Aṣṭakā after the full moon; एकाष्टके सुप्रजसः सुवीरा Av. 3. 10. 5. -2 the eighth day of the dark fortnight in the month of Māgha (on which a श्राद्ध is to be performed). -अष्ठीका (ला) The root of the trumpet flower (Mar. पहाडमूळ). -अष्ठील *a.* having one kernel. (-लः) N. of

a plant (चक्रवृक्ष); A white variety of Gigantic swallow-wort (Mar. रुईमांदार). –अहन् (हः) 1 the period of one day. –2 a sacrifice lasting for one day. °गमः, °अध्वा a day's journey. –आतपत्र a. characterized by only one umbrella (showing universal sovereignty); एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वम् R. 2. 47. °त्रं भुवम् 18. 4; K. 206; Śi. 12. 33; V. 3. 19. –आत्मन् a. depending solely on one self, solitary. –आदेशः cf. Sk. on P. VI. 1. 101. one substitute for two or more letters (got by either dropping one vowel, or by the blending of both); as the आ in एकायन. –आशु a. 1 providing the most excellent food. –2 the first living being. एकायुरग्रे विश आविवासिस Rv. 1. 31. 5. –आवलिः, –ली f. 1 a single string of pearls, beads &c.; सूत्रमेकावली शुद्धा Kau. A. 2. 11. एकावली कण्ठविभूषणं वः Vikr. 1. 30; लताविटपे एकावली लग्ना V. 1. –2 (in Rhetoric) Necklace–a series of statements in which there is a regular transition from a predicate to a subject, or from a subject to a predicate; स्थाप्यतेऽपोह्यते वापि यथापूर्वं परस्परम्। विशेषणतया यत्र वस्तु सैकावली द्विधा॥ K. P. 10; cf. Chandr. 5. 103-4; नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते कर्णौ दोःस्तम्भदोलितौ &c. and Bk. 2. 19. –आहार्य a. having the same food; making no difference between allowed and forbidden food; एकाहार्यं युगं सर्वम् Mb. 3. 190. 41. –उक्तिः f. a single expression or word. –उत्तर a. greater or increasing by one. –उदकः (a relative) connected by the offering of funeral libations of water to the same deceased ancestor; जन्मन्येकोदकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते Ms. 5. 71. –उदरः, –रा uterine, (brother or sister). –उदात्त a. having one Udātta accent. –उद्दिष्टम् a Śrāddha or funeral rite performed for one definite individual deceased, not including other ancestors; see एकानुदिष्ट. –ऊन a. less by one, minus one. –ऋच a. consisting of one verse (ऋच्). (–चम्) A Sūkta of one verse only; Av. 19. 23. 20. –एक a. one by one, one taken singly, a single one; एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् H. Pr. 11; R. 17. 43. (–कम्), –एकैकशः, *ind.* one by one, singly, severally; एकैकमत्र दिवसे दिवसे Ś. 6. 11; °कं निर्दिशन् Ś. 7 pointing to each severally. –द्वयम् (एककद्वयम्) Single state, severally एकैकश्येनानुपूर्वं भूत्वा भूत्वेह जायते Bhāg. 7. 15. 51. –°श्येन (instrumental used as an adv.) individually, singly, one by one. ते यदि एकैकश्येनापि कुर्वन्ति तथापि सत्रक्रियामभिसमीक्ष्य बहव एव कुर्वन्तीति बहुवचनं भविष्यति। ŚB on MS. 10. 6. 45. –ओघः 1 a continuous current. –2 A single flight (of arrows); एकौघेन स्वर्णपुङ्खैर्द्विषन्तः (आकिरन्ति स्म) Śi. 18. 55. –कपाल a. consisting of or contained in one cup. –कर a. (–री f.) 1 doing only one thing. –2 (–रा) one-handed. –3 one-rayed. –कार्य a. 1 acting in concert with, co-operating, having made common cause with; co-worker; अस्माभिः सहैककार्याणाम् Mu. 2; R. 10. 40. –2 answering the same end. –3 having the same occupation. (–र्यम्) sole or same business. –कालः 1 one time. –2 the same time, (–लम्, –ले) *ind.* at one time, at one and the same time; एककालं चरेद्भैक्षम् Ms. 6. 55. °भोजनम् eating but one meal in any given time. –कालिकम् Once a day; तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्तयेदेककालिकम् Ms. 11. 123. –कालीन a. 1 happening once only; –2 Contemporary, coeval. –कुण्डलः (लिन्) N. of Kubera; of Balabhadra and Śeṣa; गर्गस्रोतो महातीर्थमाजगामैककुण्डली Mb. 9. 37. 14. cf. एककुण्डल आख्यातो बलरामे धनाधिपे Medini. –कुष्ठम् a kind of leprosy; कृष्णारुणं येन भवेच्छरीरं तदेककुष्ठं प्रवदन्त्यसाध्यम् Suśr. –क्षीरम् the milk of one (nurse &c.). –गम्यः the supreme spirit. –गुरु, –गुरुक a. having the same preceptor. (–रुः, –रुकः) a spiritual brother (pupil of the same preceptor). –ग्राम a. living in the same village. (–मः) the same village. –ग्रामीण a. Inhabiting the same village; नैकग्रामीणमतिथिम् Ms. 3. 103. –चक्र a. 1 having only one wheel. (said of the sun's chariot); सप्त युञ्जन्ति रथमेकचक्रम् Rv. 1. 164. 2. –2 governed by one king only. (–क्रः) the chariot of the sun. °वर्तिन् m. sole master of the whole universe, universal monarch. (–क्रा) N. of the town of Kīchakas. –चत्वारिंशत् f. forty-one. –चर a. 1 wandering or living alone, alone; अयमेकचरोऽभिवर्तते माम् Ki. 13. 3; 3. 53. Kau. A. 1. 18. स्वच्छन्दमेकचरं Mudrā. –2 having one attendant. –3 living unassisted. –4 going together or at the same time. –5 gregarious. –6 (Said of certain animals); न भक्षयेदेकचरान् Ms. 5. 17; Bhāg. 5. 8. 18. (–रः) 1 a rhinoceros. –2 An ascetic (यति); नाराजके जनपदे चरत्येकचरो वशी Rām. 2. 67. 23. –चरण a. having only one foot. –चारिन् a. 1 living alone, solitary. –2 going alone or with one follower only. –3 An attendant of Buddha. (–णी) a loyal wife. –चित्त a. thinking of one thing only, absorbed in one object. (–त्तम्) 1 fixedness of thought upon one object. –2 unanimity एकचित्तीभूय H. 1 unanimously; °ता fixedness of mind, agreement, unanimity. –चिन्तनम् thinking of only one object. –चिन्मय a. Consisting of intelligence; Rāmt. Up. –चेतस्, –मनस् a. unanimous; see °चित्त. –चोदन a. Resting upon one rule. (–नम्) referring to in the singular number. –छत्र a. Ruled by one king solely. –छायाश्रित a. Involved in similarity (of debt) with one debtor (said of a surety); Y. 2. 56. –ज a. 1 born alone or single. –2 growing alone (a tree); महानप्येकजो वृक्षो बलवान्सुप्रतिष्ठितः Pt. 3. 54. –3 alone of its kind. –4 uniform, unchanging. –जः, –जा a brother or sister of the same parents. –जटा N. of a goddess उग्रतारा. –जन्मन् m. 1 a king. –2 a Śūdra; see °जाति below. –जात a. born of the same parents; Ms. 9. 148. –जाति a. 1 once born. –2 belonging to the same family or caste. (–तिः) a Śūdra (opp. द्विजन्मन्); ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः। चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्ति तु पञ्चमः॥ Ms. 10. 4; 8. 270. –जातीय a. of the same kind, species or family. °अनुसमयः performance of one detail with reference to all things or persons, then doing the second, then the third and so on (see पदार्थानुसमय) Ms. 5. 2. 1-2. –जीववादः (in phil.) the assertion of a living soul only. –ज्या the chord of an

arc; sine of 90°. –ज्योतिस् m. N. of Śiva. –तान a. concentrated or fixed on one object only, closely attentive; एकतानमनसो हि वसिष्ठमिश्राः Mv. 3. 11. (–नः) 1 attention fixed on one object only; A. Rām. 6. 2. 20. –2 musical harmony; =°तालः –ताल a. Having a single palm tree; एकताल इवोत्पातपवनप्रेरितो गिरिः R. 15. 23. –तालः harmony, accurate adjustment of song, dance, and instrumental music (cf. तौर्यत्रिकम्). –लम् A kind of sculptural measurement. (–ली) an instrument for beating time, any instrument having but one note. –तीर्थिन् a. 1 bathing in the same holy water. –2 belonging to the same religious order; क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः Y. 2. 137. –m. a fellow student, spiritual brother. –तेजन a. Ved. having only one shaft (an arrow). –त्रिंशत् f. thirty-one; °त्रिंश 31st. –त्रिकः a kind of sacrifice performed in or lasting for a day. –दंष्ट्रः, –दन्तः "one-tusked", epithets of Gaṇeśa (एकदंष्ट्रः) A kind of fever. –दण्डिन् m. 1 N. of a class of Sannyāsins or beggars (otherwise called हंस). They are divided into four orders:— कुटीचको बहूदको हंसश्चैव तृतीयकः। चतुर्थः परहंसश्च यो यः पश्चात्स उत्तमः॥ Hārita. –2 N. of a Vedantic school. –दलः, –पत्रः N. of a plant (चन्डालकन्द). –दिश् a. living in the same region or quarter. –दुःखसुख a. sympathising, having the same joys and sorrows. –दृश्, –दृष्टि a. one-eyed. –m. 1 a crow. –2 N. of Śiva. –3 a philosopher. –दृश्य a. the sole object of vision, alone being worthy of being seen. तमेकदृश्यं नयनैः पिबन्त्यो Ku. 7. 64. –दृष्टिः f. fixed or steady look. –देवः the Supreme god. –देवत, –दे(दै)वत्य a. devoted, directed or offered to one deity. –देश a. occupying the same place. (–शः) 1 one spot or place. –2 a part or portion (of the whole), one side; °अवतीर्णा K. 22; तस्यैकदेशः U. 4; Mv. 2; विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते V. 4. 33 'what is claimed should be given by one who is proved to have got a part of it'; (this is sometimes called एकदेशविभावितन्याय) क्षाण a. partly burnt. एकदेशक्षाणमपि क्षाणमेव। ŚB. on MS. 6. 4. 18. –देशिन् a. consisting of parts or portions divided into parts. –m. A disputant knowing only part of the true state of the case. –देह, –देहिन् a. 1 having only one body. –2 elegantly formed. (–हः) 1 the planet Mercury. –2 (du.) Husband and wife. –धनः a kind of ju° with which water is taken up at certain religious ceremonies. (–नम्) 1 an excellent gift. –2 honorific offering. –धनिन् a. obtaining an honorific offering. –धर्मन्, –धर्मिन् a. 1 possessing the same properties of the same kind. –2 professing the same religion. –धुर, –धुरावह, –धुरीण a. 1 fit for but one kind of labour. –2 fit for but one yoke (as cattle for special burden; P. IV. 4. 79). –धुरा a particular load or conveyance. –नक्षत्रम् a lunar mansion consisting of only one star. –नटः the principal actor in a drama, the manager (सूत्रधार) who recites the prologue. –नयनः The planet Venus. –नवतः ninety-first. –नवतिः f. ninety-one. –नाथ a. having one master. (–थः) 1 sole master or lord. –2 N. of an author. –नायकः N. of Śiva. –निश्चय a. come to the same conclusion or resolution, having the same aim. (–यः) general agreement or conclusion, unanimity. –निपातः A particle which is a single word. –निष्ठ a. 1 intently devoted or loyal (to one thing). –2 intently fixed on one object. –नेत्रः 1 N. of Śiva; (one-eyed). –2 (With Śaivas) One of the eight forms of Vidyeśvara. –पक्ष a. 1 of the same side or party, an associate. –2 partial. (–क्षः) one side or party; °आश्रयविक्लवत्वात् R. 14. 34; °क्षे in one point of view, in one case. –पक्षीभावः The state of being the one alternative. –पञ्चाशत् f. fifty-one. –पतिक a. having the same husband. –पत्नी 1 a faithful wife (perfectly chaste); तां चावश्यं दिवसगणनातत्परामेकपत्नीम् Me. 10. –2 the wife of a man who has no other wives; यो धर्म एकपत्नीनां काङ्क्षन्ती तमनुत्तमम् Ms. 5. 158. –3 the wife of the same man; a co-wife; सर्वासामेकपत्नीनामेका चेत्पुत्रिणी भवेत् Ms. 9. 183. °व्रतम् a vow of perfect chastity; कामेकपत्नीव्रतदुःखशीलाम् Ku. 3. 7. –पत्रिका the plant Ocimum Gratissimum (गन्धपत्रा; Mar. नागदवणी) –पद्, –पाद् a. 1 one-footed, limping, lame. –2 incomplete. (–पाद्) m. N. of Śiva or Viṣṇu. (–पदी) a foot-path (for a single man to walk on). एकपद्या तया यान्ती नलिकायन्त्रतुल्यया Śiva. B. 28. 66 –पद a. 1 one-footed. –2 consisting of or named in one word. (–दम्) 1 a single step. –2 single or simple word. –3 the time required to pronounce a single word. –4 present time, same time; (–दः) 1 a man having one foot. –2 a kind of coitus (रतिबन्ध). (–दे) ind. suddenly, all at once, abruptly; निहन्त्यरीनेकपदे य उदात्तः स्वरानिव Śi. 2. 95; R. 8. 48; K. 45; V. 4. 3. (–दा) a verse consisting of only one Pāda or quarter stanza. (–दी) 1 a woman having one foot. –2 a Gāyatrī consisting of one Pāda. गायत्र्यस्येकपदी Bṛi. Up. 5. 14. 7. –3 Foot-path (Mar. पाऊलवाट); इयमेकपदी राजन्यतो मे पितुराश्रमः Rām. 2. 63. 44. –पर a. Ved. an epithet of the dice in which one is decisive or of pre-eminent importance. –परि ind. one over or under, (a term at dice; cf. अक्षपरि). अक्षस्याहमेकपरस्य हेतोः Rv. 10. 34. 2. –पर्णा 1 N. of a younger sister of Durgā. –2 N. of Durgā. –3 a plant having one leaf only. –पलाशः a single Butea Frondosa. –पाटला N. of a younger sister of Durgā; N. of Durgā. –पाणः a single wager. –पात a. happening at once, sudden. –तः The first word of a Mantra (प्रतीक). –पातिन् a. 1 sudden. –2 standing alone or solitary. (–नी) i. e. ऋक् a verse to be taken by itself or independently of the hymn to which it belongs. –पाद a. 1 having only one foot; तत्र शिश्रियेऽज एकपादः Av. 13. 1. 6. –2 using only one foot. (–दः) 1 one or single foot. –2 one and the same Pāda. –3 N. of Viṣṇu and Śiva. –पादिका a kind of posture of birds. –पार्थिवः Sole ruler or king; न केवलं तद्गुरुरेकपार्थिवः R. 3. 31. –पिङ्गः, –पिङ्गलः N. of Kubera; having a yellow mark in place of one eye; (his eye was so made on account of a curse uttered by Pārvatī when

he cast an evil eye at her;) Dk. 2. 4. –पिण्ड *a.* united by the offering of the funeral rice-ball; °ता, –त्वम् consanguinity. –पुत्र *a.* having only one son. –पुरुषः 1 the Supreme Being; वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषम् V. 1. 1; –2 the chief person. –*a.* Consisting of only one man. तथैकपुरुषं राष्ट्रम् Bhāg. 6. 5. 7. –पुष्कलः (रः) N. of a musical instrument (Mar. काहल); ततः प्रयाते दाशार्हे प्रावाद्यन्तैकपुष्कराः Mb. 5. 94. 21.–प्रकार *a.* of the same kind. –प्रख्य *a.* singularly like. –प्रभुत्वम् sole sovereignty. –प्रयत्नः one effort (of the voice). –प्रस्थः a measure. –प्रहारिक *a.* killed by one blow. Mk. 8.–प्राणयोगः union in one breath. –बुद्धि *a.* having only one thought. –भक्त *a.* 1 serving one master only. –2 worshipping one deity. –3 eating together. (–भुक्तम्) N. of a religious ceremony; eating but one meal (a day) Mb. 3; Y. 3. 318. °व्रतम् eating but once a day as a religious observance. –भक्ति *a.* 1 believing in one deity. –2 firmly devoted; तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते Bg. 7. 17. –*f.* eating but one meal a day. –भार्या a faithful or chaste wife. तामेकभार्या परिवादभीरोः R. 14. 86 (–र्यः) one having one wife only. –भाव *a.* of the same or one nature. –2 sincerely devoted. –3 honest, sincerely disposed. (–वः) 1 one feeling, the same or unchanged devotion; दुर्ग्राह्यत्वान्नृपतिमनसां नैकभावाश्रयाणां सेवाधर्मः परमगहनः Pt. 1. 285; 3. 65. स्वतेजसा सत्त्वगुणप्रवाहमात्मैकभावेन भजध्वमद्धा Bhāg. –2 oneness, agreement. cf. एको भावः सदा शस्तो यतीनां भवितात्मनाम् –भूत *a.* 1 being one, undivided –2 concentrated, closely attentive. –भूमः a palace having one floor. –भोजन, –भुक्त *a.* 1 eating but one meal. –2 eating in common. –मति *a.* 1 fixed on one object. –2 unanimous, thinking in the same way. –मनस् *a.* 1 thinking with another, of one thought; ते निर्यान्तु मया सहैकमनसो येषामभीष्टं यशः Mu. 2. 13. –2 fixing the mind upon one object, closely attentive; गच्छन्तमेकमनसम् Mb. 1. 42. 36. एकमनाः श्रोतुमर्हति देवः M. 2. –मात्र *a.* of one syllable. –मुख *a.* 1 having the face directed towards one place, direction or object; सहस्रं स एकमुखो ददाति Av. 9. 4. 9. –2 having the same aim. –3 having one chief or head; द्यूतमेकमुखं कार्यम् Y. 2. 203. –5 having one door or entrance (as a मण्डप). (–खम्) 1 gambling. –2 a kind of fruit (रुद्राक्षफल). –मूर्धन् = °मुख q. v. Av. 8. 9. 15. –मूला = अतसी q. v. –यष्टिः, –यष्टिका a single string of pearls. –योनि *a.* 1 uterine. –2 of the same family or caste; एतद्विधानं विज्ञेयं विभागस्यैकयोनिषु Ms. 9. 148. –रजः the plant भृङ्गराज (Mar. माका). –रथः An eminent warrior; Mb. 3. –रश्मि *a.* Lustrous Mb. 4. –रस *a.* 1 finding pleasure only in one thing, of one flavour; रसान्तराण्येकरसं यथा दिव्यं पयोऽश्नुते R. 10. 17. –2 of one feeling or sentiment only; साहस° U. 5. 21 influenced only by rashness; विक्रम° K. 7; भावैकरसं मनः Ku. 5. 82; M. 3. 10; Bv. 2. 155; Śi. 6. 26; V. 1. 9. –3 of one tenor, stable, equable; Mal. 4. 7; U. 4. 15. –5 solely or exclusively devoted (to one); भक्त्येकरसाः R. 9. 43, 8. 65. (–सः) 1 oneness of aim or feeling. –2 the only flavour or pleasure. (–सम्) a drama of one sentiment. –राज्, –राजः *m.* an absolute king; प्राङ् विश्वाम्पतिरेकराड् त्वं वि राज Av. 3. 4. 1. –*a.* Shining alone, alone visible; स वा एष तदा द्रष्टा नापश्यद् दृश्यमेकराट् Bhāg. 3. 5. 24. –रात्रः a ceremony lasting one night. (–त्रम्) one night; एकरात्रं तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः Ms. 3. 102. –रात्रिक *a.* lasting or sufficient for one night only. –राशिः 1 a heap, crowd. –2 a sign of the zodiac. °भूत *a.* collected or heaped together. –रिक्थिन् *m.* a coheir; यद्येकरिक्थिनौ स्यातामौरसक्षेत्रजौ सुतौ Ms. 9. 162. –रूप *a.* 1 of one form or kind, like, similar; आसवः प्रतिपदं प्रमदानां नैकरूपरसतामिव भेजे Ki. 9. 55. –2 uniform, one-coloured; Rv. 10. 169. 2. (–पम्) 1 one form or kind; –2 The knowledge of reality. विमोचयत्येकरूपेण Sān. K. 63. °ता uniformity, invariableness; क्षणद्युतीनां दद्युरेकरूपताम् Ki. 8. 2. –रूप्य *a.* formed or arising from one. –लिङ्गः 1 a word having one gender only. –2 N. of Kubera. (–ङ्गम्) a place in which for five krośas there is but one लिङ्ग (Phallus); पञ्चक्रोशान्तरे यत्र न लिङ्गान्तरमीक्ष्यते। तदेकलिङ्गमाख्यातं तत्र सिद्धिरनुत्तमा॥ Śabdak. –वचनम् the singular number. –वर्ण *a.* 1 of one colour. –2 identical, same. –3 of one tribe or caste. –5 involving the use of one letter (°समीकरण). (–र्णः) 1 one form. –2 a Brāhmaṇa. –3 a word of one syllable. –5 a superior caste. (–र्णी) beating time, the instrument (castanet); °समीकरणम् an equation involving one unknown quantity. –वर्णिक *a.* 1 of one colour. –2 of one caste. –वर्षिका a heifer one year old. –वस्त्र, –वसन *a.* having only one garment, in one dress (without उत्तरीय). (–स्त्रम्) a single garment. –वाक्यम् one or unanimous opinion; एकवाक्यं विवव्रः R. 6. 85 raised a unanimous cry; °ता consistency in meaning, unanimity, reconciling different statements, syntactical unity; प्रकरणाच्च ज्योतिष्टोमेनैकवाक्यता स्यात्। ŚB. on MS. 10. 5. 37.–वाक्यकृ 8 U. To effect syntactical unity, to construe as one sentence. तस्मात् प्रकृतानां ... देवतानामन्यतमया देवतया प्रकृतत्वादेकवाक्यतां कृत्वा देवतामवगमिष्यामः। ŚB. on MS. 10. 8. 50. –वाक्यया 2 P. (with instrumental) To form one sentence with, to be syntactically connected with; न वै कृतं कर्म प्राकृतैरङ्गपदार्थैः सहैकवाक्यतां याति। ŚB. on MS. 10. 1. 2. °त्वम् syntactical unity. The state of forming or being one sentence; एकवाक्यत्वाच्च। Ms. 10. 1. 8. –वाचक *a.* Synonymous. –वादः 1 a kind of drum or tabor (Mar. डफ). –2 the unitarian doctrine, monotheism. –वारम्, –वारे *ind.* 1 only once. –2 at once, suddenly. –3 at one time. –वासस् *a.* Clothed in only one garment. –वासा A woman; Nigh. –विंश *a.* twenty-first; consisting of twentyone. (–शः) the Ekaviṁśastoma; Av. 8. 9. 20. –विंशक *a.* The twentyfirst; दश पूर्वान्परान् वंश्यानात्मानं चैकविंशकम्। ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृन्मोचयेदेनसः पितृन्॥ Ms. 3. 37. –कम् The number twentyone; Y. 3. 224. –विंशतिः *f.* twentyone. –विजयः Complete victory; Kau. A. 12. –विध *a.* of one kind; simple.

–विलोचन *a.* one-eyed; see एकदृष्टि. –विषयिन् *m.* a rival (having a common object or end in view). –वीरः a pre-eminent warrior or hero; धर्म° Mv. 5. 48. –रा N. of a daughter of Śiva, a deity. –वृक्षः 1 one tree. –2 a district in which but one tree is seen for 4 Krośas. –वृत *f.* heaven. –वृन्दम् 1 a peculiar disease of the throat. –2 one heap or collection. –वृषः Ved. the chief bull; the best or most excellent of a number. –वेणिः, –णी *f.* a single braid of hair (worn by a woman as a mark of her separation from her husband &c.); गण्डाभोगात्कठिनविषमामेकवेणीं करेण Me. 93; °धरा Ś. 7; धृत° Ś. 7. 21. –वेश्मन् *n.* a solitary house or room; विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि Ms. 11. 176. –व्यवसायिन् *a.* following the same profession. –व्यावहारिकाः N. of a Buddhist school. –शत *a.* 101 st. (–तम्) 101; अत्रैतदेकशतं नाडीनां Praśna. Up. 3. 6. –शफ *a.* whole-hoofed. (–फः) an animal whose hoof is not cloven (as a horse, ass &c.); अजाविकं सैकशफं न जातु विषमं भजेत् Ms. 9. 119. –शरणम् the sole recourse or refuge (especially applied to a deity). –शरीर *a.* of one body or blood, consanguineous. °अन्वयः consanguineous descent. °अवयवः a descendant in a right line, blood-kinsman. °आरम्भः commencement of consanguinity by the union of father and mother. –शल्यः A kind of fish; Rām. ..11.17. –शाख *a.* having one branch. (–खः) a Brāhmaṇa of the same branch or school. –शायिन् *a.* Sleeping alone, chaste; Mb. 13. –शाला A single hall or room; (–लम् A house consisting of one hall; Matsya P. –शीर्षन् = °मुख q. v. Av. 13. 4. 6. –शुङ्ग *a.* having one sheath. (–ङ्गा) N. of a medicinal plant. –शुल्कम् One and the same purchase money (given to the parents of a bride); अन्यां चेद्दर्शयित्वाऽन्या वोढुः कन्या प्रदीयते । उभे ते एकशुल्केन वहेदित्यब्रवीन्मनुः ॥ Ms. 8. 204. –शृङ्ग *a.* having only one horn. (–ङ्गः) 1 a unicorn; rhinoceros. –2 N. of Viṣṇu. –3 a class of Pitṛis. –4 a mountain having one top. –शेपः a tree having one root. –शेषः 'the remainder of one', a species of Dvandva compound in which one of two or more words only is retained; *e. g.* पितरौ father and mother, parents, (= मातापितरौ); so श्वशुरौ:, भ्रातरः &c. –श्रुत *a.* once heard. °धर *a.* keeping in mind what one has heard once. –श्रुतिः *f.* 1 monotony. –2 the neutral accentless tone. (–ति) *ind.* in a monotonous manner. –श्रुष्टि *a.* Ved. obedient to one command. –षष्ट *a.* sixty-first. –षष्टिः *f.* sixty-one. °तम *a.* sixty first. –संस्थ *a.* dwelling in one place; R. 6. 29. –सप्तत, °तितम् *a.* seventy-first. –सप्ततिः *f.* seventy-one. –सभम् a common place of meeting. –सर्ग *a.* closely attentive. (–र्गः) concentration. –सहस्रम 1001 or one thousand; वृषभैकसहस्रा गा दद्यात्सुचरितव्रतः Ms. 11. 127. –साक्षिक *a.* witnessed by one. –सार्थम् *ind.* together, in one company. –सूत्रम् N. of a small double drum played by a string and ball attached to the body of it (Mar. डमरू). –स्तोमः N. of Soma ceremony. –स्थ *a.* 1 being or centred in one place; in one man; ज्ञानमेकस्थमाचार्ये......शौर्यमेकस्थमाचार्ये Mb. 7. 188. 45. Ku. 1. 49; हन्तैकस्थं क्वचिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति Me. 106. –2 close-standing, standing side by side. –3 collected, combined. –स्थानम् one or the same place; एकस्थाने प्रसूते वाक् Pt. 4. 5. –2 Standing closely; विपक्षेणापि मरुता यथैकस्थानवीरुधः Pt. 3. 53. –हंसः the chief or highest Haṃsa (an allegorical designation of the soul). [illegible]ः पुरुष एकहंसः Bṛi. Up. 4. 3. 11. –हायन *a.* one year old; त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टिः Māl. 4. 8; U. 3. 28. (–नी) a heifer one year old. (–नम्) the period of one year.

एकक *a.* Single, alone, solitary, without a coadjutor; अयं हि शिशुरेकको U. 5. 5, Dk. 111. –2 Same, identical. –शतम् one percent.

एकतम *a.* (*n.* °मत् *f.* °मा) 1 One of many. –2 One (used as an indefinite article).

एकतर (*n.* °तरम्) 1 One of two, either; P. VII. 1. 26, Vart. –2 Other, different. –3 One of many.

एकतस् *ind.* 1 From one side, on one side. –2 Singly, one by one; एकतः—अन्यतः on one side-on the other side; प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत्क्षितिपतिमण्डलमन्यतो वितानम् R. 6. 85; Ki 5. 2. –एकतः–एकतः on the one side-on the other side; यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीनामाविष्कृतोऽरुणपुरःसर एकतोऽर्कः Ś. 4. 2. –दत् (एकतोदत्) Having teeth in only one jaw; Ms. 5. 18.

एकता, –त्वम् Oneness, unity, union, identity. व्रजतोरपि प्रणयपूर्वमेकताम् Śi. 13. 6.

एकत्र *ind.* [एक-त्रल्] 1 In one place, in close connection. –2 Together, all taken together; एवमेतान्येकत्र चतुर्दश कुलानि K. 136; एकत्र–अपरत्र or एकत्र on one side-on the other, here-there.

एकदा *ind.* 1 Once, once upon a time, at one time. –2 At the same time, all at once, simultaneously; एकदा न विगृह्णीयाद् बहूनराजाभिघातिनः H. 4. 93.

एकधा *ind.* 1 In one way. –2 Singly. –3 At once, at the same [illegible]. –4 Together. –5 Once, sometimes; cf. यः सकृद् [illegible]ति स एकधा प्रापयतीत्युच्यते । योऽपि सह प्रापयति सो[illegible] [illegible]यतीति ŚB. on MS. 10. 2. 17.

एकल *a.* Alone, solitary; एकल एव मध्येस्थाता Ch. Up. 3. 11. 1; U. 4; (in music) a solo singer.

एकशस् *a. ind.* One by one, singly.

एकाकिन् *a.* Alone, solitary. एकाकी यतचित्तात्मा धुरमेकाकिना न्यस्तां वृषभेण बलीयसा Rām. 6. 128. 3.

एकादशन् *num. a.* Eleven.

एकादश *a.* (–शी *f.*) 1 Eleventh. आत्मैकादशः Bṛi. Up. 3. 9. 4. –2 Consisting of eleven. –3 Lasting for eleven

months. –शी 1 The eleventh day of every fortnight of a lunar month, sacred to Viṣṇu; (when fasting is enjoined and is considered to be productive of great religious merit).–2 Presentations of offerings to deceased ancestors or Pitṛis on the eleventh day after decease. –शम् The number eleven. –Comp. –अहः 1 a collection of 11 days. –2 a sacrifice lasting for eleven days. –उत्तमः N. of Śiva (the chief of the 11 Rudras). –द्वारम् the eleven holes of the body; पुरमेकादशद्वारम् Kaṭh. Up. 5. 1; see ख. –रुद्राः (pl.) the eleven Rudras; see रुद्र.

एकादशक *a.* Consisting of 11 parts; *viz.* eleven sense-organs; एकादशकश्च गणः Sāṅ. K. 24.

एकादशिन् *a.* Consisting of eleven.

एकादशिनी 1 Eleven repetitions of a Mantra. –2 A kind of sacrifice.

एकाष्टका *f.* The eighth day of माघ; तस्मान्माघ्यष्टमी एकाष्टका इति ŚB. on MS. 6. 5. 37.

एकाष्ठी A seed of the cotton tree.

एकिक *a.* Alone; सीतां सौमित्रिणा त्यक्तां सध्रीचीं त्रसनुमेकिकाम् Bk. 6. 7.

एकीकृ 8 U. 1 To collect. –2 To unite, join together, combine. एकीकृतस्त्वचि निषिक्तः U.

एकीभू 1 P. 1 To become one, blend, combine, bemingled. परेऽव्यये सर्व एकीभवन्ति Muṇḍ. 3. 2. 7.

एकीभावः 1 Combination, association. –2 Common nature or property.

एकीय *a.* Belonging to, or proceeding from, one. यः A partisan, an associate.

एज् 1 Ā. (epic. P.) (एजते, एजाञ्चक्रे, ऐजिष्ट, एजितुम्, एजित) 1 To tremble, shake. –2 To move, stir; धृतराष्ट्रोऽयमेजति Mb. –3 To shine (P.) –With अप to drive away. –उद् to rise, go upwards.

एजक *a.* Shaking.

एजत् *a.* Trembling, shaking; movable (thing); Bhāg. 7. 3. 33.

एजत्क *a.* Trembling. वलीपलित एजत्कः Bhāg.

एजथुः *m.* Ved. Trembling, shaking (of the earth.) महान्वेग एजथुर्वेपथुष्टे Av. 12. 1. 18.

एजनम् Trembling, shaking.

एजित *p. p.* Shaken, agitated.

एजि *a.* Affected by wind.

एठ् 1 Ā. (एठते, एठितुम्, एठित) To annoy, resist, oppose.

एड *a.* Deaf. –डः A kind of sheep. –Comp. –गजः the medicinal plant Cassia Tora or Alata (उरण) used for curing ringworms (Mar. टाकळा). –मूक *a.* 1 deaf and dumb; cf. अनेडमूक. –2 wicked, perverse.

एडकः 1 A ram; वर्धन्ते पक्षिसंघाश्च तथा पशुगवेडकम् Mb. 3. 142. 37. –2 A wild goat. –3 A kind of medicinal plant. –का A ewe.

एडु (डू or डो) कः, –कम् 1 A building constructed of rubbish, bones &c., or of hard substances resembling bones. –2 A tomb, a wall round bones. 'भित्तिः स्त्री कुड्यमेडूकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम्' इत्यमरः; एडूकान् पूजयिष्यन्ति वर्जयिष्यन्ति देवताः Mb. 3. 190. 65. –3 (With Buddhists) A sanctuary filled with relics.

एणः, एणकः 1 A kind of black antelope; कांश्चिदेणान्समाजघ्ने शक्त्या शक्तिमतां वरः Mb. 1. 69. 22; तस्य स्तनप्रणयिभिर्मुहुरेणशावैः the several kinds of deer are given in this verse:— अनूचो माणवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः । रुरुर्गौरमुखप्रोक्तः शम्बरः शोण उच्यते ॥. –2 (In Astr.) Capricorn. –Comp. –अजिनम् deer-skin. –तिलकः, –भृत् the moon; so °अङ्कः, –°लाञ्छनः &c. व्यरोचतैणाङ्क इवोडुभिर्वृतः Bhāg. 10. 29. 43. –एणाङ्कचूडः The god Śiva; एणाङ्कचूडस्य ततः प्रसादात् Sāhendravilās 1. 62. –दृश् *a.* one having eyes like those of a deer. –*m.* Capricorn. –नाभिः, –मदः Musk.

एणी 1 A female black deer. –2 A kind of poisonous insect. –Comp. –पद् *a.* having feet like those of a deer. (–दः) a kind of snake.

एत *a.* (एता, एनी *f.* P. IV. 1. 39.) Of a variegated colour; shining. –2 Come, arrived. –3 Going, flowing. –तः 1 A deer or antelope; –2 The hide of a deer. –3 A variegated colour. –ता A hind; Mb. 3.

एनी A river, flowing stream.

एतग्व *a.* 1 Going on their way (said of the horses of gods). –2 Variegated. –ग्वः A horse of a variegated colour.

एतश *a.* Ved. Of a variegated colour, shining; येन वृश्चादेतशो ब्रह्मणस्पतिः Rv. 10. 53. 9. –शः A dappled horse (particularly the horses of the sun).

एतशस् *m.* 1 A Brāhmaṇa. –2 A horse.

एतिः *f.* Ved. Arrival, approach.

एतद् *pron. a.* (*m.* एषः, *f.* एषा, *n.* एतद्) 1 This, this here, yonder (referring to what is nearest to the speaker (समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्); एते वयममी दाराः कन्येयं कुलजीवितम् K.; the Nom. forms are used like those of इदम् the sense of 'here'; एष पृच्छामि, एष कथयामि Mu. 3. here I ask &c.; कदा गमिष्यसि–एष गच्छामि Sk.; एषोऽस्मि कामन्दकी संवृत्तः Māl. 1; एते नवीकृताः स्मः Ś. 5. In this sense एतद् is sometimes used to give emphasis to the personal pronouns; एषोऽहं कार्यवशादायोध्यिकस्तदानींतनश्च संवृत्तः U. 1. –2 As the subject of a sentence it agrees in gender and number with the predicate without reference to the noun to which it refers; एतद् (शवला) मे धनम्; but may sometimes remain in the neuter; एतदेव गुरुषु वृत्तिः Ms. 2. 206. –3 It often refers to what

precedes, especially when it is joined with इदम् or any other pronoun; एष वै प्रथमः कल्पः Ms. 3. 147; इति यदुक्तं तदेतच्चिन्त्यम्: एतानीमानि, एते ते &c. –5 It is used in connection with a relative clause, in which case the relative generally follows; प्रच्छन्नवञ्चकास्त्वेते ये स्तेनाटविकादयः Ms. 9. 257. *-ind*. In this manner, thus, so, here, at this time, now. *Note*:- एतद् appears as the first member of compounds which are mostly self-explaining; *e. g.* °अतिरिक्त Besides this. °अनन्तर immediately after this; °अन्त ending thus; °अर्थः this matter; °अर्थे on this account, therefore; °अवधि to this limit, so far; °अवस्थ *a.* of such a state or condition. **–Comp.** **–कालः** the present time. **–कालीन** *a.* belonging to the present time. **–क्षणात्** *ind.* hence-forth. **–द्वितीय** *a.* one who does anything for the second time. **–पर** *a.* Intent on or absorbed in this. **–प्रथम** *a.* one who does anything for the first time. **–योनिन्** *a.* having one's origin in that. एतद्योनीनि भूतानि Bg. 7. 6.

एतदीय *a.* Belonging to this.

एतनः 1 Breath. –2 A species of fish. (Silurus Pebrius)

एतर्हि *ind.* 1 Now, at this time, at present, now-a-days; Bri. Up. 1. 4. 1. Ki. 1. 32. एतर्हि द्युमणिमणीमयीं हसन्तीम्। सेवन्ते किमु कुभः ......Rām. Ch. 7. 53. –2 Then (correlative to यर्हि). –3 A certain measure of time = 15 idānims or one-fifteenth of a *Kṣipra*; cf. इदानीम्.

एतादृश्, –दृक्ष, –दृश (–शी, –क्षी) *a.* 1 Such, such like; सर्वेऽपि नैतादृशाः Bh. 2. 51. अस्थाने पततामतीव महतामेतादृशी स्याद् गतिः। Udb. –2 Of this kind, similar to this.

एतावत् *a.* So much, so great, so many, of such extent, so far, of such quality or kind; एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे R. 2. 51; Ku. 6. 89; एतावान्मे विभवो भवन्तं सेवितुम् M. 2 so far; oft. used in connection with a relative pronoun which generally follows; एतावता नन्वनुमेयशोभि ... आरोपितं यद् गिरिशेन पश्चादनन्यनारीकमलाङ्कपूर्वम् Ku. 1. 37. *-ind.* So far, so much, in such a degree, thus; नैतावदन्ये मरुतो यथेमे Rv. 7. 57. 3.

एतावत्त्वम् 1 Quantity or number. –2 Greatness; such a state or condition; such extent.

एतावन्मात्र *a.* Of this measure, so great, such; Mb.

एतृ *a.* Ved. 1 Going. –2 Asking, requesting; गृणीते अग्निरेतरी न शूषैः Rv. 5. 41. 10.

एदिधिषुः पतिः The husband of a younger sister whose elder sister has not been married; cf. अग्रेदिधिषु: Vāj. 30. 9.

एध् 1 Ā (एधते, एधांचक्रे, ऐधिष्ट, एधितुम्, एधित) 1 To grow, increase; विनापि संगमं स्त्रीणां कवीनां सुखमेधते Pt. 2. 164. –2 To prosper, become happy, live in comfort; द्वावेतौ सुखमेधेते Pt. 1. 318. –3 To grow strong, become great. –4 To extend. –5 To swell, rise. *-Caus.* To cause to grow or increase; to greet, celebrate, honour; नैदिधः स्वपराक्रमम् Bk. 15. 19; (तां) आशीर्भिरेधयामासुः Ku. 6. 90. *-Desid.* एदिधिषते.

एधः Fuel; स्फुलिङ्गावस्थया वह्निरेधापेक्ष इव स्थितः Ś. 7. 15; Śi. 2. 99; R. 9. 81.

एधतु *a.* Increased, grown. **–तुः** 1 A man. –2 Fire. –3 Prosperity, happiness (Ved.). युवं हि ष्मा पुरुभुजेममेधतुम् Rv. 8. 86. 3.

एधमान *a.* Prospering, increasing; °द्विष् hating the impious who prosper (Sāy.).

एधस् *n.* 1 Fuel; यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन Bg. 4. 37; अनलायागुरुचन्दनैधसे R. 8. 71; Ms. 11. 71; Y. 2. 166. –2 Prosperity (in comp.).

एधा Prosperity, happiness.

एधित *p. p.* 1 Grown, increased; उद्धतानधिकमेधितौजसो Śi. 14. 31. –2 Brought up; मृगशावैः सममेधितो जनः Ś. 2. 19. –3 Filled; बन्दीभिरेधिताः काराः Mv. 7. 6.

एनस् *n.* [इ-असुन् नुट् Uṇ. 4. 197] 1 Sin, offence, fault; मुच्यन्ते ह्येनसोऽखिलात् Bhāg. 8. 4. 24. आत्मघातिन एनसा संयुज्यते K. 174; Śi. 14. 35; 16. 8. –2 Mischief, crime. –3 Unhappiness. –4 Censure, blame.

एनस्य *a.* 1 Caused by crime. –2 Sinful, wicked, wrong; यदि जाग्रद् यदि स्वपन्नेन एनस्योकरम् Rv. 6. 115. 2.

एनस्वत्, एनस्विन् *a.* Wicked, sinful.

एना *ind.* Ved. Thus, then, at that time परो दिवा पर एना पृथिव्या Rv. 10. 125. 8.

एम *a.* To be obtained. **–मः, एमन्** *n.* Ved. A course, way.

एरका A kind of grass (said to have turned to clubs when plucked by Krshna and his family; cf. Mb. मौसलपर्वन्), ददार करजैर्वक्षस्येरकां कटकृद्यथा Bhāg. 1. 3. 18. **–कम्** A woollen carpet.

एर (ल) ङ्कः A kind of fish.

एरण्डः The castor-oil plant; (a small tree with a scanty number of leaves); and hence the proverb: निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते. **–ण्डा** Long pepper. **-Comp.** **–पत्रिका, –फला** the plant Croton Polyandrum (दन्तीवृक्ष).

एरण्डकः = एरंड.

एरु *a.* Ved. Going.

एर्वारुः, एर्वारुकः A species of cucumber. कर्कन्धूर्वैर्वारौ यथाऽपक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न Y. 3. 142. q. v. उर्वारुक and उर्वारु.

एलकः A ram; see एडक.

एलवालु *n.*, **एलवालुकम्** The fragrant bark of कपित्थ (Feronia Elephantum). -2 A granular substance (used as a drug and perfume).

एलविलः N. of Kubera; see ऐलविल.

एला 1 Cardamom plant; एलानां फलरेणवः R. 4. 47, 6. 64. -2 Cardamoms (the seed of the plant). -**Comp.** -**पर्णी** the plant Mimosa Octandra. (Mar. रास्ना, कोळिंजन).

एलानः An orange.

एलीका Small cardamoms.

एलायति Den. P. 1 To be merry or frolicsome. -2 To be wantonly mischievous in behaviour.

एलुकम् 1 A kind of perfume. -2 A medicinal substance or plant.

1. **एव** *a.* Ved. 1 Going, moving. -2 Speedy, quick; एवो गन्ता; ये च एवा मरुतः Uṇ. 1. 150. -**वः** 1 A course, way; or a courser, a fleet horse; स्वेभिरेवैश्वरतः Rv. 1.62.8; (pl.) mode of proceeding, custom, habit; or according to Sāyaṇa a desire or hymn. -**Comp.** -**या** *a.* granting protection; or going in ways or courses. -**यावन्** *a.* going with horses or granting desires, going quickly. -*m.* N. of Viṣṇu.

2. **एव** *ind.* This particle is most frequently used to strengthen and emphasize the idea expressed by a word:— (1) Just, quite, exactly; एवमेव quite so, just so; (2) same, very, identical; अर्योष्मणा विरहितः पुरुषः स एव Bh. 2. 40 that very man; (3) only, alone, merely, (implying exclusion); सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन Ku. 3. 63 only the truth, nothing but the truth; so नाम्नैव, स एव वीरः he alone (and not others); (4) already; गत एव न ते निवर्तते Ku. 4. 30; (5) scarcely, the moment, as soon as; chiefly with participles; उपस्थितेयं कल्याणी नाम्नि कीर्तित एव यत् R. 1. 87 as soon as the name was uttered; इति चिन्तयन्नेव while just thinking &c; (6) also, likewise; तथैव so also; (7) like, as (showing similarity); श्रीस्त एव मेस्तु G. M. (=तव इव); and (8) generally to emphasize a statement; भवितव्यमेव तेन U. 4 it *will* (surely) take place. It is also said to imply the senses of (9) detraction; (10) diminution (11) command; (12) restraint; or (13) used merely as an expletive. (This particle is used in the Vedas in the senses of so, just so, like, indeed, truly, really) (14) Again; एवशब्दश्च पुनरित्यस्मिन्नर्थे भविष्यति। यथा क्षीरेण भुक्त्वा देवदत्तः क्षीरेणैव भुङ्क्तेति। भुङ्क्तैवेति पुनरिति गम्यते। ŚB. on MS. 10. 8. 36.

एवम् *ind.* 1 Thus, so, in this manner or way; (referring to what precedes as well as to what follows); अस्त्येवम् Pt. 1 it is so; एवंवादिनि देवर्षौ Ku. 6. 84; ब्रूया एवम् Me. 103 (what follows); एवमस्तु be it so, amen; यद्येवम् so; किमेवम् why so; मैवम्, मा मैवम् oh, not so, (do not do so) एवम् has sometimes an adjectival force; एवं वचनम् such words. -2 Yes, quite so (implying assent); सीता -अहो जाने तस्मिन्नेव काले वर्ते। राम- एवम् U. 1; एवं यदात्थ भगवन् Ku. 2. 31. It is also said to have the senses of. -3 likeness. -4 sameness of manner; -5 affirmation or determination; -6 command; or it is often used merely as an expletive. (In the Vedas एवम् occurs very rarely; its place being usually taken up by एव). -**Comp.** -**अवस्थ** *a.* so situated or circumstanced. -**आदि, -आद्य** *a.* of such qualities or kind, such and the like; एवमादिभिः Ś. 5; Ku. 5. 29. -**कान्तम्** A column connected with one, two or three minor pillars and having a lotus-shaped base; एकोपपादसंयुक्तं द्वित्र्युपपादेन संयुतम्। एवंकान्तमिति प्रोक्तं मूले पद्मासनान्वितम्॥ Mānasāra 15. 242-3. -**कारम्** *ind.* in this manner. -**काल** *a.* containing so many syllabic instants. -**क्रतु** *a.* Ved. thus minded. -**गत** *a.* being in this condition or so circumstanced; एवं गते under these circumstances. -**गुण** *a.* possessing such virtues; पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12. -**नामन्** *a.* so called, bearing this name. -**प्रकार, -प्राय** *a.* of such a kind; वयमपि न खल्वेवंप्रायाः क्रतुप्रतिघातिनः U. 5. 29; Ś. 7. 24. -**भूत** *a.* of such quality or description, so, such. -**रूप** *a.* of such a kind or form. -**वादः** such an expression. एवंवादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी K. -**विद्, -विद्वस्** *a.* knowing so or such, well-informed. -**विध** *a.* of such a kind, such. -**वीर्य** *a.* possessing such a power. -**वृत्त, -वृत्ति** *a.* behaving such; of such a kind.

एवावद *a.* Ved. So speaking, true. -**दः** N. of a Ṛiṣi; Rv. 5. 44. 10.

एष् 1 U. (एषति-ते, एषितुम्, एषित) 1 To go or approach. -2 To hasten towards, fly at, attack any one. -3 To endeavour to reach or gain. -4 To request. -5 To desire. -6 To creep or glide; पराङमित्र एषतु Av. 6. 67. 3. -7 To know; एषितुं प्रेषितो यातो मया तस्यानुजो वनम् Bk. 5. 82.

एष *a.* 1 Desirable, to be desired. -2 Gliding, running; epithet of Viṣṇu. -**षः** 1 Running or hastening towards. -2 Seeking. -3 Wish, choice. -**षा** Wish, desire. -**Comp.** -**वीरः** N. of a despised Brāhmaṇa family.

एषण *a.* Seeking. -**णः** An iron-arrow. -**णम्** 1 Seeking. -2 Wish, desire. -3 Driving, pressing. -4 Probing. -**णा** 1 Seeking; wish, desire; अपहतसकलैषणामलात्मन्यविरतमेधितभावनोपहूतः Bhāg. 4. 31. 20. -2 Begging, request. °समितिः Correct behaviour when eating food, one of the पञ्चसमितिs or five rules of careful Conduct (Jainism). -**णी** 1 A goldsmith's balance. 2 A probe (of iron or steel).

एषणिका A goldsmith's balance.

एषणिन् *a.* Seeking, striving to get.

एषणीय *pot. p.* 1 To be desired or desirable; जायापतीलौकिकमेषणीयम् Ku. 7. 88; Ki. 13. 28. –2 To be aimed at or sought. –3 To be approached. –4 (At the end of comp.) Relating to medical examination.

एषिका The iron beam without a ring or a cap (Mar. सळई).

एषित *a.* Wishing, desirous.

एषिन् *a.* 1 Driving, impelling. –2 Desiring, desirous of, wishing (at the end of comp.); यौवने विषयैषिणाम् R. 1. 8.

एष्टव्य *a.* To be striven after, wished for; एष्टव्या बहवः पुत्रा गुणवन्तो बहुश्रुताः Rām. 2. 107. 13. –व्यम् Desire; एष्टव्ये सति चिन्त्योऽहम् Mb. 14. 55. 14.

एष्टिः *f.* Wish, desire; अश्वद् बभूथ मुद्दव एष्टौ Rv. 6. 21. 8.

एष्य *a.* 1 To be desired or sought; ब्रह्मैव विद्वानेष्यः Av. 12. 2. 39. –2 To be approached. –3 To be probed, examined medically.

एह Ved. 1 Desirous. –2 Striving well.

एहस् *n.* 1 Anger. –2 Emulation, rivalry.

एहिमाय *a.* Ved. Of all-pervading intellect, an epithet of the Viśvedevas; cf. एहिमायासो अद्रुहः Rv. 1. 3. 9.

ऐ

ऐ (निपातोऽभिमुखीकरणे) An interjection to attract attention; ऐ वाचं देहि...... Bk. 6. 18.

ऐः *m.* N. of Śiva. –*ind.* An interjection of (1) calling (= Hallo, ho); (2) remembrance; (3) inviting. cf. also ऐः क्रूरो धरणीनाथः पूरो मारोऽमरोऽसुरः। कुलालो राधरः प्राज्ञो मन्दः पुत्रोऽथवा नरः॥ Enm.

ऐक *a.* Belonging to one.

ऐककर्म्यम् 1 Unity of action (Jaina.). –2 The state of having one fruit; ऐककर्म्यमिति। कर्मशब्देनात्र फलमुच्यते। क्रियते इति। तद् येषामेकं तानि एककर्माणि। तेषां भाव ऐककर्म्यम् एकफलमित्यर्थः। ŚB. on MS. 11. 1. 1.

ऐककाल्यम् (see सद्यस्कालता). वचनाद्वैककाल्यं स्यात्। Ms. 5. 4. 24. unity of time (Jaina).

ऐकगुण्यम् The value of single unit, simple unity; Mb.

ऐकध्यम् *ind.* At once, together.

ऐकध्यम् Singleness of time or occurrence.

ऐकपत्यम् 1 Sole sovereignty, supreme power. –2 Absolute monarchy.

ऐकपदिक *a.* (–की *f.*) 1 Belonging to a simple word. –2 Consisting of single words. –कम् The name given to the Naigama section of Yāska's commentary on the Nighaṇṭavas.

ऐकपद्यम् 1 Unity of words. –2 Being formed into one word.

ऐकभाव्यम् Singleness of nature or purpose.

ऐकमत्यम् Unanimity, agreement, sameness of opinion; ऐकमत्यादमात्यवर्गः साकेतनाथं विधिवच्चकार R. 18. 36; अत्र सर्वेषामैकमत्यम् H. 1 all are unanimous on this point.

ऐकमुख्यम् 1 Complete ownership (Gīrvāṇa.). –2 Subordination; नीतं चास्मान्प्रति शिथिलतामैकमुख्यं सुराणाम् Mv. 2. 4.

ऐकराज्यम् Sole Monarchy.

ऐकशतिक *a.* (–की *f.*) Provided with 101.

ऐकशफ *a.* (–फी *f.*) Produced by or relating to animals with uncloven hoofs (as milk &c.); Ms. 5. 8; Y. 1. 170.

ऐकशब्द्यम् 1 The state of having the same term (to express them), the state of being expressed or referred to by the same term; सर्वस्य वैकशब्द्यात्। MS. 7. 1. 18. –2 Sameness or identity of words (Jaina.).

ऐकश्रुत्यम्, ऐकस्वर्यम् The one accentless-monotonous tone, monotony.

ऐकसहस्रिक *a.* (–की *f.*) Provided with 1001.

ऐकागारिकः (P. IV. 1. 113.) 1 A thief (breaking into lonely houses); केनचित्तु हस्तवतैकागारिकेण Dk. 67; Śi. 19. 111. –2 The owner of a single house.

ऐकाग्र *a.* Intent on one object.

ऐकाग्र्यम् Intentness on one object.

ऐकाङ्गः A soldier who serves as the bodyguard; Rāj. T. 5. 249.

ऐकात्म्यम् 1 Unity, unity of soul; यथैकात्म्यानुभावानां विकल्परहितः स्वयम् Bhāg. 6. 8. 32. –2 Identity, sameness. –3 Oneness with the Supreme Soul.

ऐकाधिकरण्यम् 1 Oneness of relation. –2 Existence in the same subject; co-extension (in Logic); साध्येन हेतोरैकाधिकरण्यं व्याप्तिरुच्यते Bhāṣā. P. 69.

ऐकान्तिक *a.* (–की *f.*) 1 Absolute, complete, perfect; Bg. 14. 27. –2 Assured, certain; ऐकान्तिकमात्यन्तिकमुभैयम्

Sān. K. 68; Mu. 4. -3 Exclusive. -के In private, apart from others; Pt. 1.

ऐकान्त्यम् 1 Absoluteness, exclusiveness. -2 Friendship (सख्य): तन्मन्यसे यत्र नैकान्त्यमस्ति Mb. 8. 42. 31.

ऐकान्यिकः A pupil who commits one error in reading or reciting (the Vedas). ऐकान्यिकोऽपि न बभूव यतो; त्र तेन प्रापाभिधा नामिह बालसरस्वतीति।

ऐकार्थ्यम् 1 Sameness of aim or purpose. -2 Consistency in meaning.

ऐकाहिक a. (-की f.) 1 Ephemeral. -2 Of one or the same day, quotidian. -3 Lasting for one day (as a sacrifice, fever, festival &c.).

ऐक्यम् 1 Oneness, unity, harmony; तेषां द्वयोर्द्वयोरैक्यं विभिदे न कदाचन R. 10. 82; U. 6. 33. -2 Unanimity. -3 Identity, sameness. -4 Especially, the identity of the human soul or of the universe with the Deity. -5 An aggregate, whole. -6 (In alg.) The product of the length and depth of the portions or little excavations differing in depth (Colebrooke). -Comp. -आरोपः Equalization; Kuval.

ऐक्षव a. (-वी f.) [इक्षु-अण्] Made of, or produced from, sugarcane, sugary. -वम् 1 Sugar. -2 A kind of spirituous liquor.

ऐक्षव्य a. Made of sugar-cane.

ऐक्षुक a. [इक्षु-ठञ्] 1 Suitable for sugar-cane. -2 Bearing sugar-cane. -कः A carrier of sugar-cane.

ऐक्षुभारिक a. [इक्षुभार-ठञ्] Carrying a load of sugar-canes.

ऐक्ष्वाक a. [इक्ष्वाकु-अण्] Belonging to Ikṣvāku. -कः, -कुः 1 A descendant of Ikṣvāku; सत्यमैक्ष्वाकः खल्वसि U. 5. -2 The country ruled by the Aikṣvākus.

ऐङ्गुद a. (-दी f.) [इङ्गुदी-अण्] Produced from the इङ्गुदी tree; ऐङ्गुदं बदरैर्मिश्रं पिण्याकं दर्भसंस्तरे Rām. 2. 103. 29. -दम् The nut of the इङ्गुदी tree.

ऐच्छिक a. (-की f.) [इच्छा-ठञ्] 1 Optional, voluntary; विकल्पो व्यवस्थितो न त्वैच्छिकः Day. B. -2 Arbitrary.

ऐड a. Ved. [इडा-अण्] 1 Containing anything refreshing; Vaj. 15. 7. -2 Containing the word (इडा) (such as a chapter). -3 Belonging to a sheep. -डः N. of Purūravas (इडाया अपत्यम्); cf. Rv. 10. 95. 18 (ऐळ).

ऐडक a. (-की f.) Belonging to a sheep. -कः A species of sheep.

ऐड (ल) विडः (लः) 1 N. of Kubera. अवलम्बितैलविलपाणिपल्लवः Śi. 13. 18. -2 The planet Mars (मङ्गल).

ऐड (डू) कम् A wall &c. of bones and rubbish.

ऐण a. (एण-अण्) (-णी f.) Of or belonging to an antelope (as skin, wool &c.); Y. 1. 259.

ऐणिक a. (-की f.) Hunting black antelopes, a deer-killer.

ऐणेय a. (-यी f.) [एणी-ठक्] Produced from the black doe or from anything connected with her. ऐणेयचर्माम्बरमर्कधामभिर्युतं जटाभिर्ददृशे पुरीं विशन् Bhāg. 9. 15. 29. -यः A black antelope; a little doe (हरिणशाव); ते तानावारयिष्यन्ति ऐणेयानिव तन्तुना Mb. 5. 57. 41. -यम् A kind of coitus (रतिबन्ध).

ऐतदात्म्यम् The state of having this property or peculiarity; स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यम् Ch. Up. 6. 9. 4.

ऐतरेय a. [इतरा-ठक्] Originating from Aitareya. -यः, -यम् A descendant af Itarā (or Itara, a sage) to whom the Aitareya Brāhmaṇa and Āraṇyaka were revealed. -Comp. °आरण्यकम् N. of the Āraṇyaka composed by Aitareya. -उपनिषद् N. of an Upaniṣad. -ब्राह्मणम् N. of the Brāhmaṇa composed by Aitareya (attached to the Ṛigveda and prescribing the duties of the Hotri priest) It is divided into forty Adhyāyas or eight Pañchikās.

ऐतरेयिन् m. A reader of the Aitareya Brāhmaṇa.

ऐतशः N. of a Muni. -Comp. -प्रलापः N. of a section of the Atharvaveda by the above Muni (Coming after the Kuntāpa hymns).

ऐतिहासिक a. (-की f.) [इतिहास-ठक्] 1 Traditional. -2 Historical -कः 1 An historian. -2 One who knows or studies ancient legends.

ऐतिह्यम् Traditional instruction, legendary account; ऐतिह्यमनुमानं च प्रत्यक्षमपि चागमम् Rām.; किलेत्यैतिह्ये (ऐतिह्य is regarded as one of the Pramāṇas or proofs by the Paurāṇika as and reckoned along with प्रत्यक्ष अनुमान &c.; see अनुभव). प्रत्यक्षं ह्येतयोर्मूलं कृतान्तैतिह्ययोरपि Mb. 12. 218. 27; श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं चतुष्टयम् । प्रमाणेष्वनवस्थानाद्विकल्पात्स विरज्यते ॥ Bhāg. 11. 19. 17. 2. Tradition -a figure of speech; Kuval. 123.

ऐदंपर्यम् Substance, scope, bearing (lit. state of being इदंपर, i. e. having this meaning, purport or scope); इदं त्वैदंपर्यम् Māl. 2. 7.

ऐदंयुगीन a. Fit for this yoke.

ऐन a. (इनः सूर्यः, तस्य इदम्) Of the sun. निर्वर्ण्य वर्णेन समानमैनं बिम्बेन बिम्बं च्युतमस्तशृङ्गात् Rām. Ch. 6. 25.

ऐनसम् Sin.

ऐन्दव a. (-वी f.) [इन्दु-अण्] Lunar; ऐन्दवः प्राक्प्रकाशः Māl. 8. 1; U. 1. 34. -वः A lunar month. -वी The plant सोमराजी. -वम् 1 The asterism Mṛigaśiras. -2 The *Vrata* called चान्द्रायण q. v.; संकरापात्रकृत्यासु मासं शोधनमैन्दवम् Ms. 11. 126.

ऐन्दुमतेयः A descendant of Indumati. N. of Daśaratha.

ऐन्द्र *a.* (-न्द्री *f.*) [इन्द्र-अण्] Belonging or sacred to Indra; ऋद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः R. 2. 50; 6. 27. -न्द्रः 1 N. of Arjuna and of Vāli (who are regarded as sons of इन्द्र). -2 N. of a Saṁvatsara. -3 The part of a sacrifice offered to Indra. -न्द्री 1 N. of a Ṛik addressed to Indra; इत्यादिका काचिदैन्द्री समाम्नाता J. N. V. -2 The east, eastern direction (presided over by Indra); अयमैन्द्रीमुखं पश्य रक्तश्चुम्बति चन्द्रमाः Chandr. 5. 58; Ki. 9. 18. -3 The eighteenth lunar mansion. -4 The eighth day in the second half of the months of मार्गशीर्ष and पौष. -5 Indra's energy (personified as his wife Śachī). -6 Misfortune, misery. -7 A kind of cucumber. -8 An epithet of Durgā. -9 Small cardamom; यष्ट्याह्वमैन्द्रीनलिनानि दूर्वा Charak. -न्द्रम् 1 The eighteenth lunar mansion (ज्येष्ठा). -2 Wild ginger.

ऐन्द्रजालिक *a.* (-की *f.*) [इन्द्रजालेन चरति ठक्] 1 Deceptive, magical; illusive. -2 Familiar with magic. -कः A juggler; छलयन्प्रजास्त्वमनृतेन कपटपटुरैन्द्रजालिकः Śi. 15. 25.

ऐन्द्रतुरीयः The fourth part of a libation to Indra.

ऐन्द्रलुप्तिक *a.* (-की *f.*) Affected with morbid baldness of the head.

ऐन्द्रशिरः A species of elephant; Rām. 2. 70. 23.

ऐन्द्राग्न *a.* Relating to Indra and Agni; so ऐन्द्रवारुण, ऐन्द्रसौम्य &c. ऐन्द्राग्नेन विधानेन दक्षिणामिति न श्रुतम् Mb. 12. 60. 39.

ऐन्द्रिः [इन्द्रस्यापत्यं-इञ्] 1 N. of Jayanta, Arjuna, or Vāli, the monkey-chief. -2 A crow; ऐन्द्रिः किल नखैस्तस्या विददार स्तनौ द्विजः R. 12. 22.

ऐन्द्रिय, -यक *a.* [इन्द्रिय-अण्, वुञ् वा] 1 Belonging to the senses, sensual. यथा मनोरथः स्वप्नः सर्वमैन्द्रियकं मृषा Bhāg. 7. 2. 48. मूढमैन्द्रियकं लुब्धमनार्यचरितं शठम् Mb. 12. 93. 16. -2 Present, perceptible to the senses. -यम् The world of the senses.

ऐन्द्रियेधी *a.* Thinking only of sensual pleasures. मत्प्राप्तयेऽजेशसुरासुरादयस्तप्यन्त उग्रं तप ऐन्द्रियेधियः Bhāg. 5. 18. 22.

ऐन्धन *a.* (-नी *f.*) [इन्धन-अण्] Consisting of fuel: produced from fuel (fire); Mb. 3. -नः N. of the sun.

ऐन्य *a.* [इन्य-ण्य] Belonging to a master or the sun. -न्यः N. of a Sāman; Arṣeya Br.

ऐन्वकम् N. of a Sāman Ārṣeya Br.

ऐभि *a.* (-भी *f.*) [इभ-अण्] Belonging to an elephant; शीतांशोरंशुजालैर्जलधरमलिनां क्लिश्नती कृत्तिमैभीम् Mu. 3. 20. -भी A kind of pumpkin.

ऐयत्यम् [इयत्-ष्यञ्] Quantity, number, value.

ऐरम् A heap.

ऐरावणः (see ऐरावत below); Indra's elephant (produced at the churning of the ocean), मागधोऽथ महापाले गजमैरावणोपमम् Mb. 6. 62. 46. See ऐरावत.

ऐरावतः [इरा आपः नद्वान् इरावान् समुद्रः तस्मादुत्पन्नः अण्] 1 N. of the elephant of Indra. ऐरावतं गजेन्द्राणाम् Bg. 10. 27. -2 An excellent elephant; a species of elephant; ऐरावतानैन्द्रशिरान्नागांश्च प्रियदर्शनान् Rām. 2. 70. 23. -3 One of the chiefs of the Nāgas or serpent-race (inhabiting Pātāla); अहमैरावत ज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवं नमः Mb. 1. 3. 139. -4 The elephant presiding over the east. -5 A kind of rainbow. -6 A kind of lightning; (said to be *n.* also in these two senses). -7 The orange tree. -तम् 1 A vast and waterless region. -2 (pl.) N. of a Varṣa. -3 N. of the northern path of the moon. -4 A kind of cloud; 'मेघस्योपरि मेघो यः स ऐरावत उच्यते' इति दक्षिणावर्तः (Commentator of मेघदूत). -ती 1 The female of Indra's elephant. -2 Lightning. -3 N. of a plant (वटपत्री) -4 N. of river Rāvī in the Panjab (= इरावती). -5 N. of a particular portion of the moon's path.

ऐरिणम् [इरिणे भवं अण्] 1 Fossil or rock salt. -2 Saline earth (Mar. उखर); खातकण्टकपाषाणैर्दुष्पथं दुर्गमैरिणम् (Śukra. 4. 848).

ऐरेयम् [इरायाम् अन्ने भवं ढक्] Spirituous liquor (prepared from food).

ऐर्स्यम् [ईर्म-ष्यञ्] A plaster good for healing wounds; Suśr. 2. 86. 2.

ऐलः [इलाया अपत्यं अण्] 1 N. of Purūravas (son of Ilā and Budha). -2 The planet Mars. -लम् 1 Food, a quantity of food. -2 A particular number.

ऐलविल N. of Kubera अवलम्बितैलविलपाणिपल्लवः श्रयति स्म मेघमिव मेघवाहनः Śi. 13. 18. See एलविल.

ऐलबः Ved. Noise, cry; तौविलिकेऽवेलयावायमैलब ऐलयीत Av. 6. 16. 3. °कारः Rudra's dog; Av. 11. 2. 30.

ऐलवालुकः N. of a perfume. see. एलवालु.

ऐलूषः Descendant of Ilūṣa, N. of Kavaṣa (author of a Vedic hymn. Ait. Br. 2. 19. 1.)

ऐलेयः 1 A kind of perfume. -2 Mars.

ऐश *a.* (-शी *f.*) [ईश-अण्] 1 Belonging to Śiva; सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशम् R. 2. 75. हास्यश्रीराजहंसा हरतु तनुरिव क्लेशमैशी शरद्वः Mu. 1. -2 Supreme, regal. (ऐशी) N. of the Nakṣatra रोहिणी.

ऐशान *a.* [ईशान-अण्] Belonging to Śiva. -नी 1 The north-eastern direction. -2 N. of Durgā.

ऐश्य *a.* Belonging to ईश; -श्यम् Supremacy, power; महतीतरमायैश्यं निहन्त्यात्मनि युञ्जतः Bhāg. 10. 13. 45.

ऐश्वर *a.* [ईश्वर-अण्] (री *f.*) 1 Belonging to or produced by a lord or the Supreme Being, majestic.

पश्य मे योगमैश्वरम् Bg. 9. 5, 11. 3, 9. -2 Powerful, mighty. -3 Belonging to Śiva; ऐश्वरं धनुरभाजि यत्त्वया R. 11. 76. -4 Supreme, royal. -5 Divine. -रम् Supremacy, power; एकांतधाम यशसः श्रिय ऐश्वरस्य Bhāg. 10. 44. 13. -री N. of Durgā. -Comp. -कारणिकः A Naiyāyika; Hch. 8.

ऐश्वरिकः (With Buddhists) Atheist.

ऐश्वर्यम् [ईश्वर-ष्यञ्] 1 Supremacy, sovereignty; एकैश्वर्यस्थितोऽपि M. 1. 1; निशाचर°. -2 Might, power, sway. -3 Dominion. -4 Affluence, wealth, greatness; °मत्तेषु Ś. 5. 18. -5 Super-human power. -6 The divine faculties of omnipotence, omnipresence &c. cf. अणिमा लघिमा व्याप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा । ईशित्वं च वशित्वं च तथा कामावसायिता ॥ -7 Pervasion, comprehensiveness; एष सप्तविधः प्रोक्तो गुण आकाशसम्भवः । ऐश्वर्येण तु सर्वत्र स्थितोऽपि पटहादिषु Mb. 12. 184. 40.

ऐषमस् [Vārt. on P. V. 3. 22.] *ind.* During this year, in the present year.

ऐषमस्तन-मस्त्य *a.* Belonging to the present year.

ऐषावीर *a.* Ved. Weak, powerless.

ऐषीक *a.* Consisting of stalks; made of reeds or canes; ऐषीकं पर्व a section of the सौप्तिक पर्व of Mb.

ऐष्टकम् Ved. Sacrificial bricks collectively. *a.* built of bricks; Kau. A. 2. 5.

ऐष्टिक *a.* (-की *f.*) [इष्टि-ठञ्] 1 Sacrificial, ceremonial. -2 Treating of इष्टि or sacrifice (as a work). -Comp. -पूर्तिक, पौर्तिक *a.* belonging to इष्टापूर्त (belonging to sacrifices or charitable works); दानधर्मं निषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्तिकम् Ms. 4. 227.

ऐहलौकिक *a.* (-की *f.*) [इहलोक-ठञ् P. IV. 3. 60 Vārt.] Happening in or belonging to this world, temporal, sublunary (opp. पारलौकिक); ऐहलौकिकपारक्यं कर्म पुम्भिर्निषेव्यते Rām. 6. 64. 9.

ऐहिक *a.* (-की *f.*) [इह-ठञ्] 1 Of this world or place, temporal, secular, worldly. -2 Local, of this place. -कम् Business (of this world). -Comp. -दर्शिन् *a.* worldly-minded.

ओ

ओ *m.* (औः) N. of Brahmā. -*ind.* 1 A Vocative particle (oh). -2 An interjection of (1) calling; (hallo, ho); (2) remembrance; (3) compassion (ah !). -3 The number महापद्म. cf. also ओर्वेधा ज्ञो ध्रुवोऽगस्त्यो गरुडोऽगोऽक्षयोऽसुरः । आखुः काणोऽथ मार्जारः साधुः सज्ञः पराशरः ॥ Enm.

ओकः 1 A house. -2 A refuge, shelter. -3 A bird. -4 A Śūdra. -Comp. -ज *a.* Born in the house; bred at home (as cows); Hch.

ओकस् *n.* 1 A house, residence; as in दिवौकस् or स्वर्गौकस् a god. -2 An asylum, refuge. -3 A resting place. -4 Pleasure, gratification. [cf. Gr. *oikos*]. -5 Beauty or form. ग्रन्थीन्हृदय्यान्विवृणु स्वमोकः Bhāg. 8. 24. 53. -Comp. -निधनम् N. of a Sāman.

ओकिवस् *a.* 1 Meeting together, united (समवेत). -2 Accustomed to; having a liking for; ओकिवांसा सुते सचाँ Rv. 6. 59. 3.

ओक्य *a.* 1 Favourable to the house; *i. e.* to its inmates. -2 Good for a house, kind to a household, belonging to a house; ज्योतीरथः पवते राय ओक्यः Rv. 9. 86. 45. -क्यम् 1 Gratification, pleasure. -2 A comfortable place. -3 A resting place, house (in general).

ओकणः (णिः) A bug; so ओकोदनी, ओकणी.

ओकणी A boundary-forest.

ओकुलः A cake of flour; wheat slightly fried. -ली An ear of wheat.

ओख् 1 P. (ओखति, ओखाञ्चकार, ओखितुम्, ओखित) 1 To be dry. -2 To be able; be sufficient. -3 To adorn or grace. -4 To refuse. -5 To ward off, prevent.

ओगण *a.* 1 United; महि व्राधन्त ओगणास इन्द्रः Rv. 10. 89. 15. -2 Solitary; despised, cast off by one's friends.

ओगीयस् *a.* Vigorous, powerful; बलं सत्यादोगीयः Bṛi. Up. 5. 14. 4.

ओघः [उच्-घञ् पृषो॰ घ] 1 A flood, stream, current; नायं शक्यस्त्वया बद्धुं महानोघस्तपोधन Mb. 3. 135. 37; पुनरोघेन हि युज्यते नदी Ku. 4. 44; so रुधिर°, बाष्प° &c. -2 An inundation. -3 A heap, quantity, mass, multitude; सन्ति चौघबलाः केचित् Rām. 5. 43. 23. दीपयन्नथ नभः किरणौघैः Ki. 9. 23. बाण°, अघ°, जन° &c. -4 The whole. -5 Continuity. -6 Quick time in music. -7 Tradition, traditional instruction. -8 A kind of dance. -9 One of the three वाद्यविधि, the other two being तत्त्व and अनुगत (cf. तत्त्वं भवेदनुगतमोघश्चेति निरूपितम् । गीतानुगं त्रिप्रकारं वाद्यं तल्लक्ष्म कथ्यते ॥ त्रिविधं गीते कार्यं वादित्रं वैणमेव वाद्यजैः । तत्त्वं तथाप्यनुगतमोघो वा नैककरणं तु ॥) तत्त्वौघानुगताश्च वाद्यविधयः सम्यक् त्रयो दर्शिताः Nag. 1. 14. -Comp. -निर्युक्तिः N. of some Buddhist and Jaina works

ओङ्कारः See under ओम्.

ओज् 1, 10 U. (ओजति, ओजयति, ओजयितुम्, ओजित) 1 To be strong or able. -2 To increase, grow.

ओज *a.* Odd, uneven. **-जम्** = ओजस् q. v.

ओजस् *n.* 1 Bodily strength, vigour; energy, ability. -2 Vitality; Ms. 1. 16. -3 Virility, the generative faculty. The writers on Āyurveda, however, distinguish between ओजस् and शुक्रम्; cf. क्षीरस्थघृतमिव भिन्नमोजः शुक्रेण Dalhana. रसादीनां शुक्रान्तानां धातूनां यत् परं तेजस्तत् खलु ओजः Suśr. ओजोविवृद्धौ देहस्य तुष्टि-पुष्टिबलोदयाः Aṣṭāṅga. -4 Splendour, light; Bhāg. 7. 3. 23. -5 (In Rhet.) An elaborate form of style, abundance of compounds; (considered by Daṇḍin to be the 'soul of prose'); ओजः समासभूयस्त्वमेतद्गद्यस्य जीवितम् Kāv. 1. 80; see K. P. 8 also; said to be of 5 kinds in R. G. -6 (In Astr.) Each alternate sign of the zodiac (as the first, third &c.). -7 Water. -8 Metallic lustre. -9 Manifestation, appearance. -10 Skill in the use of weapons. -11 Speed; एष हातिबलः सैन्ये रथेन पवनौजसा Rām. 7. 29. 12.

ओजसीन, ओजस्य *a.* Ved. Strong, powerful.

ओजस्वत्, ओजस्विन् *a.* 1 Strong, vigorous, energetic, powerful; रूपं तदोजस्वि तदेव वीर्यम् R. 5. 37; Śi. 12. 35. -2 Splendid, bright. -3 See ओजस् (5); प्रसादरम्यमोजस्वि Ki. 11. 38.

ओजायते 10 Den. Ā. [Vārt. on P. III. 1. 11.] To show strength or vigour, exhibit one's heroism; ओजायमानं यो अहिं जघान Rv. 2. 12. 11, ओजायमाना तस्याघ्यं प्रणीय जनकात्मजा Bk. 5. 76; U. 5. 31.

ओजायितम् Stout-hearted, courageous behaviour.

ओजिष्ठ *a.* (Super. of उग्र also) Most strong, vehement.

ओजीयस् *a.* More vehement, stronger.

ओज्मन् *a.* An instigator. *-m.* 1 Speed; velocity; अपामोज्मानं परि गोभिरावृतम् Rv. 6. 47. 27. -2 Strength.

ओडक, -डवः A musical mode which omits two of the notes of the scale (रि and प).

ओडिकाः, -ओडी Wild rice.

ओड्रः, -औण्ड्रः (*m.* pl.) N. of a people and their country (the modern Orissa); Ms. 10. 44. **-ड्रः** The China-rose. **-ड्रम्** The *Java*-flower, **-Comp. -आख्या** the China-rose. **-पुष्पम्** the *Java*-flower; Hibiscus Rosa Sinensis and its flowers (Mar. जास्वंद).

ओण् 1 P. (ओणति, ओणितुम्) To remove, take or drag along.

ओणि *a.* Removing. **-णी** (du.) 1 Heaven and earth. प्र ते सोतार ओण्यो रसं मदाय घृष्वये Rv. 9. 16. 1. -2 Vessel used in the preparation of Soma. -3 Preserving power, protection.

ओत *a.* [आ-वे-क्त] Woven, sewn with threads across. **-Comp. -प्रोत** *a.* 1 sewn crosswise and lengthwise. -2 extending in all directions Mb. 5. (**-तम्**) *ind.* crosswise and lengthwise, vertically and horizontally.

ओतुः 1 The woof or cross threads of a web; नाहं तन्तुं न वि जानाम्योतुम् Rv. 6. 9. 2. -2 A cat (*f.* also); as in स्थूलो (लौ) तुः. [Vārt. ओत्वोष्ठयोः समासे वा on P. VI. 1. 94], Śukra. 4. 161.

ओदती Issuing out, rising upwards; epithet of the Dawn; नदं व ओदतीनाम् Rv. 8. 69. 2.

ओदनः, -नम् [उन्द्-युच् Uṇ. 2. 76] 1 Food, boiled rice; *e. g.* दध्योदनः, घृत°, गुड°, मांस° &c. -2 Grain mashed and cooked with milk. -3 A cloud. (Sometimes ओदन is prefixed to the names of pupils to denote that the pupil's object is more to be fed by his master than be taught; *e. g.* ओदनपाणिनीयाः P. VI. 2. 69 Sk. Mbh. on P. I. 1. 73. **-नी** The plant (बला) Sida Cordifolia (Mar. चिकणा). **-Comp. -आह्वया, -आह्वा, -ओदनिका** N. of a medicinal plant (महासमंगा).

ओदनीयति Den. P. To wish to make mashed food of anything; पुरोडाशं यद्योदनीयन्ति.

ओद्मः, -ओद्मन् *n.* 1 Flowing; flooding; Vāj. 13. 53. -2 Wetting; P. VI. 4. 29.

ओधस् *n.* An udder.

ओपशः Ved. 1 Pillow, cushion; हरिरोपशं कृणुते नभस्पयः Rv. 9. 71. 1. -2 Support, stay, pillar; चकाण ओपशं दिवि Rv. 8. 14. 5. -3 An ornament of the head; curl; a horn (Sāy.).

ओपशिन् *a.* Lying upon cushions; effeminate; इमं मे अद्य पूरुषं क्लीबमोपशिनं कृधि Av. 6. 138. 1.

ओम् *ind.* 1 The sacred syllable *om*, uttered as a holy exclamation at the beginning and end of a reading of the Vedas, or previous to the commencement of a prayer or sacred work. -2 As a particle it implies (*a*) solemn affirmation and respectful assent (so be it, amen!); (*b*) assent or acceptance (yes, all right); ओमित्युच्यतामामात्यः Māl. 6; ओमित्युक्तवतोऽथ शार्ङ्गिण इति Śi. 1. 75; द्वितीयश्चेदोमिति ब्रूमः S. D. 1; (*c*) command; (*d*) auspiciousness; (*e*) removal or warding off. -3 Brahman. [This word first appears in the Upaniṣads as a mystic monosyllable, and is regarded as the object of the most profound religious meditation. In the Māṇḍūkya Upaniṣad it is said that this syllable is all what has been, that which is and is to be; that all is *om*, only *om*. Literally analysed, *om* is taken to be made up of three letters or quarters; the letter *a* is Vaiśvānara, the spirit of waking souls in the waking world; *u* is Taijasa, the spirit of dreaming souls in the world of dreams; and *m* is Prajñā, the spirit of sleeping and undreaming souls; and the whole *om* is said

to be unknowable, unspeakable, into which the whole world passes away, blessed above duality; (for further account see *Gough's Upaniṣads* pp. 69-73). In later times *om* came to be used as a mystic name for the Hindu triad, representing the union of the three gods *a* (Viṣṇu), *u* (Śiva), and *m* (Brahmā). It is usually called Praṇava or Ekakṣaram; cf. अकारो विष्णुरुद्दिष्ट उकारस्तु महेश्वरः। मकारेणोच्यते ब्रह्मा प्रणवेन त्रयो मताः॥ **–Comp. –कारः** 1 the sacred syllable ओम्; त्रिमात्रमोंकारं त्रिमात्रमोंकारं वा विद्धयति Mbh. VIII. 2. 89. –2 the exclamation ओम्, or pronunciation of the same; प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत ओंकारमर्हति Ms. 2. 75. –3 (fig.) commencement; एष तावदोंकारः Mv. 1; B. R. 3. 78. **–रा** N. of a Buddhist śakti (personification of divine energy).

ओमः Ved. 1 A protector; ओमासश्चर्षणीधृतो Rv. 1. 3. 7. –2 One who is favourably disposed (towards another) –3 Any one fit to be protected or favoured.

ओमन *m*. 1 Protection. –2 Favour, kindness. –3 A kind person. **–ना** A friend, helper, protector; परि व्रंसमोमना वां वयो गात् Rv. 7. 69. 4.

ओमन्वत् *a*. 1 Friendly; helping, useful; ओमन्वन्तं चक्रथुः सप्तवध्रये Rv. 10. 39. 9. –2 Favourable, kind. –3 Satiating, pleasing.

ओमात्रा Protection, kindness, assistance; महीं त ओमात्रां कृष्टयो विदुः Rv. 10. 50. 5.

ओम्या Ved. Favour, protection.

ओररुफः A hard scratch; Māl. 7.

ओरिमिका *f*. N. of a section of the Kāṭhaka recension of the Yajurveda.

ओल *a*. Wet, damp. **–लः** An esculent root (शूरण; Mar. सुरण).

ओलज् 1 P. (ओलजति) To cast or throw up.

ओलण्ड् 1 P., 10 U. (ओलण्डति, ओलण्डयति, ओलण्डित) To cast or throw upwards, throw up.

ओल्ल *a*. Wet, damp. **–ल्लः** 1 hostage. –2 The esculent root (Mar. सुरण). °आगतः come or received as a hostage (this word occurs once or twice in Viddhaśālabhañjikā).

ओषः 1 Burning, combustion; ओषमित् पृथिवीमहम् Rv. 10. 119. 10. –2 Cooking, baking.

ओषणः Pungency, sharp flavour. **–णी** A pot-herb.

ओषधिः, –धी *f*. [ओषः पाको धीयते अत्र-धा-कि Tv.] 1 A herb, plant (in general); ओषध्यः फलपाकान्ताः Ms. 1. 46; cf. संजीवन°. –2 A medicinal plant or drug. –3 An annual plant or herb which dies after becoming ripe. **–Comp. –ईशः, –गर्भः, –नाथः** the moon (as presiding over and feeding plants); cf. पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः Bg. 15. 13; R. 2. 73; Ku. 7. 1; Ś. 4. 2. **–ज** *a*. produced from plants. (**–जः**) fire; ज्वलयतौषधिजेन कृशानुना Ki. 5. 14. **–धरः, –पतिः** 1 a dealer in medicinal drugs. –2 a physician. –3 the moon; अमृतद्रवैर्विदधदब्जदृशामपमार्गमोषधिपतिः स्म करैः Śi. 9. 36 (where it means 'physician' also). –4 The Soma plant. –5 Camphor. **–प्रस्थः** the capital of Himālaya; नत्प्रयाणौषधिप्रस्थं स्थिरतये हिमवत्पुरम् Ku. 6. 33, 36. **–वनस्पतिम्** Herbs and trees.

ओयम् *ind*. Immediately, quickly.

ओष्ठविन् *a*. Burning.

ओष्ठः [उष्यते उष्णाहारेण, उष्–कर्मणि थन Uṇ. 2. 4.] A lip (lower or upper); द्वावोष्ठौ छेदयेन्नृपः Ms. 8. 282; अधर°, बिम्ब°. **–ष्ठी** A creeper bearing a red fruit to which the lip is commonly compared (बिम्बफल; Mar. तोण्डली). (In comp. the अ or आ of words before ओष्ठ may be optionally dropped, and the fem. may end in आ or ई as बिम्बो (म्बौ) ष्ठा-ष्ठी. [Vārt. ओत्वोष्ठयोः समासे वा Sk. on P. VI. 1. 94.] [cf. L. *ostium*]. **–Comp. –अधरौ, –रम्** the upper and lower lip. **–अवलोप्य** *a*. Which could be eaten with lips; मांसान्योष्ठावलोप्यानि साधनीयानि, देवताः। अश्नन्ति...॥ Bk. 5. 14. **उपमफला, –आ –फला** the creeper Bryonia Grandis (whose fruit resembles a lip. Mar. तोंडली). **–कोपः, –प्रकोपः** a disease of the lips. **–ज** *a*. labial (produced by the lips). **–जाहम्** the root of the lip. **–पल्लवः, –वम्** a sprout-like or tender lip. **–पाकः** The cracking of lips due to cold &c. **–पुटम्** the cavity made by opening the lips. **–पुष्पः –पुष्पम्** the tree वन्धुक (Mar. दुपारी). **–रोगः** any disease of the lips.

ओष्ठक *a*. (At the end of comp.) Taking care of the lips. **–कः** A lip.

ओष्ठ्य *a*. [ओष्ठ–यत् Vārt. on P. IV. 2. 104.] 1 Being at the lips. –2 Belonging to the lips, labial (as the sounds). **–Comp. –योनि** *a*. Produced from labial sounds. **–स्थान** *a*. Pronounced with lips.

ओष्ण *a*. [आ–उष्ण] A little warm, tepid (ईषदुष्ण).

ओहः Ved. 1 Bringing, performing; ऋज्यामा त ओहैः Rv. 4. 10. 1. –2 Reaching. –3 Meditation. –4 A vehicle, means; गोरोहेण तौग्र्यो न जिव्रिः Rv. 1. 180. 5. **–Comp. –ब्रह्मन्** *a*. one who has sacred knowledge. ओहब्रह्माणो वि चरन्त्यु त्वे Rv. 10. 71. 8.

ओहस् *n*. 1 Praise; idea, true notion (?). –2 A vehicle, means; न ये देवास ओहसा न मर्ताः Rv. 6. 67. 9.

औ

औ m. 1 A sound. -2 N. of Śeṣa or Ananta. -3 The number जलधि; cf. also औः श्वा युवा नरो नारी भावः सूक्ष्मः प्रजापतिः। स्थूलो जारः कलावांश्च सुखी दुर्गं रतिः कविः ॥ Enm. -4 The sacred syllable of the Śūdras; Kālikā P. -f. The earth. -ind. An interjection of (1) calling (ho, hallo); (2) addressing (oh!); (3) opposition; (4) asseveration or determination.

औक्थिक: [उक्थ-ठक्] P. IV. 2. 60. A Brāhmaṇa who knows or studies or recites the *ukthas*. औक्थिक्यमधीते उक्थान्यधीते औक्थिकः Mbh. 4. 2. 60.

औक्थिक्यम् The text of the Ukthas; Sāmaveda.

औक्थम् A peculiar mode of recitation.

औक्षकम्, औक्षम् A multitude of oxen; चक्रे निमीलदक्षेक्षणमौक्षकेण Śi. 5. 62.

औख्य *a.* [उखायां संस्कृतं ष्यञ्] Boiled in a pot (उखा).

औग्रसेन: Kaṁsa, the son of उग्रसेन.

औग्र्यम् [उग्र ष्यञ्] Formidableness, fierceness, dreadfulness, cruelty &c.

औघ: [ओघ-स्वार्थे अण्] Flood.

औचित्यम्, औचिती [उचित-ष्यञ् यलोपे ङीष्] 1 Aptness, fitness, propriety, suitableness. -2 Congruity or fitness, as one of the several circumstances which determine the exact meaning of a word in a sentence (such as संयोग, वियोग &c.); सामर्थ्यमौचिती देशः कालो व्यक्तिः स्वरादयः S. D. 2; in the example पातु वो दयितामुखम् there is औचिती or fitness in taking मुख to mean सांमुख्यम् (meeting) instead of आननम्. -3 Habituation. -Comp. -अलङ्कारः N. of a work.

औच्च्यम् Height, distance (of a planet); औच्चयं तु मुखमानेन त्रिगुणं परिकीर्तितम् Śukra 4. 906.

औच्चैःश्रवस: N. of Indra's horse.

औजसम् Gold.

औजसिक *a.* (-की *f.*) [ओजसा वर्तते ठक्] Energetic, vigorous, acting with strength. -कः A hero.

औजस्य *a.* Conducive to vigour or energy. -स्यम् Strength, vigour of life, energy.

औज्ज्वल्यम् [उज्ज्वल-ष्यञ्] Brightness, brilliancy.

औड *a.* Wet, moist.

औडव *a.* (-वी *f.*) [उडु-अण्] Belonging to stars; K. 178. -वः A kind of *Raga* (in Music). -वा A particular Ragiṇī

औडुप *a.* [उडुप-अण्] Performed by means of the moon or raft.

औडुपिक *a.* (-की *f.*) [उडुपेन तरति ठक्] Crossing in a boat. -कः A passenger in a boat or raft.

औडुम्बर = औदुम्बर q. v.

औडुलोमि: N. of a philosopher; Bādarāyaṇa Sūtras.

औड्र: [ओड्र-अण्] An inhabitant, or the king, of the Oḍra country, q. v.

औतथ्य, औचथ्य *a.* Belonging to the family of उतथ्य; अहल्या नाम गौतमस्य महर्षेरौचथ्यस्य धर्मपत्नी Mv. 1.

औत्कण्ठ्यम् [उत्कण्ठा-ष्यञ्] 1 Desire, longing for. -2 Anxiety. -3 Intensity; व्रजस्य रामः प्रेमर्धेर्वीक्ष्यौत्कण्ठ्यमनुक्षणम् Bhāg. 10. 13. 35.

औत्क्यम् Desire, longing for.

औत्कर्ष्यम् [उत्कर्ष-ष्यञ्] Excellence; superiority.

औत्तङ्क *a.* of उत्तङ्क; औत्तङ्कीं गुरुवृत्तिं वै प्राप्नुयामेति भारत Mb. 14. 56. 3.

औत्तमर्णिकम् Debt; सवृद्धिकं गृहीतं यदृणं तच्चौत्तमर्णिकम् Śukra. 2. 317.

औत्तमि: N. of the third of the fourteen Manus; Ms. 1. 62.

औत्तमिक *a.* (-की *f.*) Referring to the gods who are in the highest place.

औत्तर *a.* (-री-रा) [उत्तर-अण्] Northern, living in the north. -Comp. -अह *a.* belonging to the following day. -पथिक *a.* going in the north direction. -पदिक *a.* comprehended in the last word or term. -भक्तिक *a.* Taken after meal; Charaka.

औत्तरेय: [उत्तरायाः अपत्यं ढक्] N. of Parīkṣit, son of Abhimanyu and Uttarā; औत्तरेयेण दत्तानि न्यवसत्तन्निदेशकृत् Bhāg. 1. 17. 40.

औत्तानपाद:, -दि: [उत्तानपाद-अण् इञ् वा] 1 N. of Dhruva; यत् ते हि वः प्राणनिरोध आसीदौत्तानपादिर्मयि सङ्गताला Bhāg. 4. 8. 82. -2 The polar star.

औत्थितासनिक: An officer in charge of arranging seats; Rāmganj Copper-plate of Īśvaraghoṣa (Inscription of Bengal, P. 149.).

औत्पत्तिक *a.* (-की *f.*) [उत्पत्ति-ठक्] 1 Inborn, innate, natural; तन्निशम्याथ हर्यश्वा औत्पत्तिकमनीषया Bhāg. 6. 5. 10. -2 Produced at the same time. -3 Eternal; औत्पत्तिकी हि नामिनाम्नोः सम्बन्धः ŚB. on MS. 6. 8, 40. cf. also

औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्धः MS. 1. 1. 5. (औत्पत्तिकमिति नित्यं ब्रूमः ŚB. on MS. 1. 1. 5); Bhāg. 3. 15. 45. –कम् Nature, temperament; औत्पत्तिकेनैव संहननबलोपेताः Bhāg. 5. 2. 21.

औत्पात *a.* (–ती *f.*) [उत्पात-अण्] Treating of portents (such as a work).

औत्पातिक *a.* (–की *f.*) Protentous, prodigious, calamitous; औत्पातिको मेघ इवाश्मवर्षम् R. 14. 53. –कम् A portent. औत्पातिकं तदिह देव विचिन्तनीयम Udb.; Rām. 3. 24. 1.

औत्पाद *a.* (–दी *f.*) [उत्पाद-अण्] Relating to or treating of birth (उत्पाद q. v.).

औत्पुटिक *a.* (–की *f.*) [उत्पुट-ठक्] Receiving anything with उत्पुट (the mouth or beak turned upwards).

औत्र *a.* Gross, rough, inexact (in Math.).

औत्स *a.* (–त्सी *f.*) [उत्स-अञ्] P. IV. 1. 86. Born or produced in a fountain.

औत्सङ्गिक *a.* (–की *f.*) [उत्सङ्ग–ठक्] Born or placed upon the hip.

औत्सर्गिक *a.* (–की *f.*) [उत्सर्ग–ठञ्] 1 That which is liable to be abolished in exceptional cases, though generally valid (as a rule of grammar). –2 General (opp. to particular), not restricted –3 Terminating, concluding. –4 Leaving, quitting. –5 Natural, inherent. –6 Produced naturally or directly –7 Derivative.

औत्सुक्यम् [उत्सुक-ष्यञ्] 1 Anxiety, uneasiness; हृदयं चैव सौमित्रे अस्वस्थमिव लक्षये। औत्सुक्यं परमं चापि Rām. 7. 46. 15. –2 Ardent desire, eagerness, zeal; औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा Ś. 5. 6; अवसाययति v. l. औत्सुक्येन कृतत्वरा सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया Ratn. 1. 2.

औदक *a* (–की *f.*) [उदक-अण्] Aquatic, watery, referring to water; औदकानीव सत्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसंक्षयात् Rām. 2. 33. 13; Ms. 1. 44. °ज produced by aquatic plants. –का A town surrounded by water; Hariv.

औदञ्चन *a.* (–नी *f.*) [उदञ्चन-अण्] Contained in a bucket or pitcher; स एनां तत आदाय न्यधादौदञ्चनोदके Bhāg. 8. 24. 19.

औदनिकः [ओदनाय प्रभवति ठञ्] 1 A cook, (one who knows how to cook). –2 One to whom rice or mashed grain is given at regular times.

औदपान *a.* (–नी *f.*) [उदपानादागतः अण्] Raised from wells or drinking fountains (as a tax).

औदयकाः (pl.) A school of astronomers who reckoned the first motion of the planets from sunrise (उदय).

औदयिक *a.* (–की *f.*) [उदय-ठञ्] One of the five different states of the soul (with Jainas), when actions arise and exert an inherent influence on the future.

औदरिक *a.* (–की *f.*) [उदरे एव प्रसितः ठक्] 1 Voracious, gluttonous, glutton; सर्वत्रौदरिकस्याभ्यवहार्यमेव विषयः V. 3; M. 4. also Mb. 7. 139. 95. –2 Dropsical; Hch.

औदर्य *a.* [उदरे भवः यत्] 1 Being in the womb; अल्पाहारतया त्वमिं शमयौदर्यमुत्थितम् Mb. 12. 17. 5. –2 Entered into the womb. –र्यः A son; Bhāg. 3. 24. 4.

औदश्वित, –श्वित्क *a.* (–ती, की *f.*) [उदश्वित् अण् ठक् वा] P. IV. 2. 19; and VII. 3. 51. Made of, or seasoned with, butter-milk. –तम् Butter-milk with an equal proportion of water.

औदस्थान *a.* (–नी *f.*) [उदस्थान–ण] Accustomed to stand in water.

औदारिकम् (With Jainas) The gross body which envelopes the soul.

औदार्यम् [उदार-ष्यञ्] 1 Generosity, nobility, magnanimity अग्राम्यशब्दाभिधानमौदार्यम् Kau. A. 2.10. –2 Greatness, excellence; sublimity, elevation; औदार्येणावगच्छामि निधानं तपसामिदम् Rām. 3. 12. 23. –3 Depth of meaning (अर्थसंपत्ति); स सौष्ठवौदार्यविशेषशालिनीं विनिश्चितार्थामिति वाचमाददे Ki. 1. 3; see Malli. on Ki. 11. 40; and उदारता also under उदार.

औदासीन्यम्, औदास्यम् [उदासीन or उदास-ष्यञ्] 1 Indifference, apathy; पर्याप्तोऽसि प्रजाः पातुमौदासीन्येन वर्तितुम् R. 10. 25; इदानीमौदास्यं यदि भजसि भागीरथि G. L. 4. –2 Solitariness, loneliness. –3 Perfect indifference (to worldly affairs), stoicism.

औदीच्य *a.* Coming from or relating to the northern country.

औदुम्बर *a.* (–री *f.*) [उदुम्बर-अञ्] 1 Made of, or coming from, the Udumbara tree. –2 Made of copper; पात्रमौदुम्बरं गृह्य Mb. 13. 125. 82. –रः [P. IV. 2. 67.] 1 N. of a region abounding in Udumbara trees. –2 A form of Yama, the god of death. –3 Made of copper. –4 A class of ascetics solely living on whatever fruits they see first early in the morning; Bhāg. 3. 12. 43. –री A branch of the Udumbara tree. –रम् 1 The wood of the Udumbara tree. –2 The Udumbara fruit. –3 A kind of leprosy. –4 Copper or a copper-vessel; Mb. 5. 40. 10.

औदुम्बरकः A place full of Udumbara trees.

औदुम्बरायणः N. of a grammarian. इन्द्रियनित्यं वचनमौदुम्बरायणः Nir.

औद्गात्रम् [उद्गातृ-अञ् अण् वा] The office of the Udgātṛi priest.

औद्दालकम् [उद्दालेन निर्वृत्तं अण् संज्ञायां कन्] A bitter and acrid substance like honey; प्रायो वल्मीकमध्यस्थाः कपिलाः स्वल्पकीटकाः । कुर्वन्ति कपिलं स्वल्पं तत्स्यादौद्दालकं मधु ॥

औदेशिक *a.* (-की *f.*) [उद्देश-ठक्] 1 Showing, indicative of. -2 Enumerating.

औद्धत्यम् [उद्धत-ष्यञ्] 1 Arrogance, insolence. -2 Boldness, bold or adventurous deeds; औद्धत्यमायोजितकामसूत्रम् Mal. 1. 4.

औद्धारिक *a.* (-की *f.*) [उद्धार-ठञ्] Deducted from patrimony, portionable, heritable. -कम् A portion or inheritance (deducted from patrimony). -2 A part to be set aside; Ms. 9. 150.

औद्विल्यम् Excessive joy; Buddha.

औद्भिज्ज *a.* Coming forth from the earth. -ज्जम् [उद्भिज अण्] Fossil salt.

औद्भिद *a.* (-दी *f.*) [उद्भिद-अण्] 1 Issuing (as from a well). -2 Victorious. -दम् 1 Spring water. -2 Fossil salt, rock salt

औद्भिद्यम् 1 Victoriousness; Vāj. 18. 9. -2 Production of plants.

औद्रङ्गिकः Collector of the tax called उद्रङ्ग which is probably a tax on permanent tenants; Ghoṣal's Revenue System, p. 210; EI, XXIII, p. 159.

औद्वाहिक *a.* (-की *f.*) [उद्वाह-ठञ्] 1 Relating to marriage. -2 Obtained in marriage; मैत्रमौद्वाहिकं चैव दायादानां न तद् भवेत् Y. 2. 118; Ms. 9. 206. -कम् A gift made to a woman at her marriage.

औधस *a.* (-सी *f.*) [ऊधसः इदं अण्] Being or contained in the udder (as milk); यवसं जग्ध्यनुदिनं नैवं दोग्ध्यौधसं पयः Bhāg. 4. 17. 23.

औधस्यम् Milk (produced from the udder); R. 2. 66. v. l.

औन्नत्यम् [उन्नत-ष्यञ्] Height, elevation (moral also).

औन्नेत्रम् The office of the Unnetṛi, q. v. -औन्मुख्यम् Expectancy; Rāj. T.

औपकर्णिक *a.* (-की *f.*) [P. IV. 3. 40; IV. 1. 15. उपकर्ण-ठक्] Being near the ears.

औपकार्यम्, -र्या [उपकार्य-अण्] A residence, a tent; औपकार्यां स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् Rām. 1. 70. 12.

औपकुर्वाणक *a.* Pertaining to a ब्रह्मचारी of a stipulated period; Bhāg. 5. 9. 6.

औपगविः Uddhava; Bhāg. 3. 4. 27.

औपग्रस्तिकः, -ग्रहिकः [उपग्रस्त-ग्रह-ठञ्] 1 An eclipse. -2 The sun or moon in eclipse.

औपचारिक *a.* (-की *f.*) [उपचार-ठक्] 1 Metaphorical, figurative; secondary (opp. मुख्य). -2 Honorific, complimentary. -कम् Figurative application.

औपच्छन्दसिकम् N. of a metre; see App.

औपजानुक *a.* (-की *f.*) [P. IV. 3. 40; IV. 1. 15. उपजानु-ठक्] Being near the knees.

औपदेशिक *a.* (-की *f.*) [उपदेश-ठक्] 1 Living by उपदेश or teaching. -2 Got by instruction (as wealth).

औपद्रविक *a.* (-की *f.*) [उपद्रव ठक्] Relating to, or treating of, symptoms (of diseases).

औपद्रष्ट्रयम् [उपद्रष्टृ-ष्यञ्] 1 Superintendence. -2 The state of being an eye-witness.

औपधर्म्यम् [उपधर्म-ष्यञ्] 1 A false doctrine, heresy वेशं विधाय बहुभाष्यत औपधर्म्यम् Bhāg. 2. 7. 37. -2 Inferior virtue, or a degraded principle of virtue.

औपधिक *a.* (-की *f.*) Deceitful, deceptive. -कः An extortioner of money; Ms. 9. 258.

औपधेय *a.* (-यी *f.*) [उपधि-ठञ्] Serving for the part of the wheel of a carriage called उपधि, q. v. -यम् The wheel of a carriage (रथाङ्गम्). यद्धि तत्रथाङ्गं तदौपधेयमित्युच्यते Mbh. V. 1. 13.

औपनायिक *a.* Belonging to, or serving for an offering.

औपनायनिक *a.* (-की *f.*) [उपनयन-ठक्] Relating to or serving for उपनयन (the rite of investiture with the sacred thread); एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः Ms. 2. 68. Y. 1. 37.

औपनासिक (-की *f.*) [उपनास-ठञ्] Being near the nose.

औपनिधिक *a.* (-की *f.*) [उपनिधि ठक्] Forming or relating to, a deposit; Kau. A. 3. -कम् A deposit or pledge; anything pledged or deposited; वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्प्यते। द्रव्यं तदौपनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत्॥ Y. 2. 65; Śukra. 2. 316.

औपनिध्य *a.* See औपनिधिक; Śukra. 2. 316.

औपनिषत्क *a.* (-की *f.*) [उपनिषदा जीवति ठक्] Living by (teaching) the Upaniṣads.

औपनिषद *a.* (-दी *f.*) [उपनिषद्-अण्] 1 Contained or taught in an Upaniṣad; scriptural, theological. तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि Bṛi. Up. 3. 9. 26. -2 Based or founded on, derived from, the Upaniṣads; धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्त्रम् Muṇḍ. Up. 2. 2. 3. औपनिषदं दर्शनम् (another name for Vedānta Phil.). -दः 1 The supreme soul, Brahman. -2 A follower of the doctrines of the Upaniṣads.

औपनीविक *a.* (-की *f.*) [P. IV. 3. 40; IV. 1. 15. उपनीवि-ठक्] Being or placed near नीवि (the knot of the wearing garment of males or females); बद्धो दुर्बलरक्षार्थमसिर्यनौपनीविकः Bk. 4. 26; औपनीविकमरुन्द किल स्त्री (करम्) Śi. 10. 60.

औपपक्ष्य [उपपक्ष-ष्यञ्] Being in the arm pit.

औपपत्तिक *a.* (–की *f.*) [उपपत्ति-ठक्] 1 Ready at hand within reach. –2 Fit, proper; औपपत्तिकमाहारं प्रयच्छस्वेति भारत Mb. 13. 52. 27. –3 Theoretical.

औपपत्यम् Happiness occurring from a paramour; adultery; जुगुप्सितं च सर्वत्र औपपत्यं कुलस्त्रियाः Bhāg. 10. 29. 26.

औपपातिक *a.* (–की *f.*) [उपपात-ठक्] One who has committed an Upapātaka, q. v. –कम् N. of the first Jaina Upāṅga.

औपपादिकः An upstart (?) Kau. A. 1. 10.

औपभृत *a.* (–ती *f.*) [उपभृत्-अण्] Being in the ladle (as an offering).

औपमिक *a.* (–की *f.*) [उपमा-ठक्] 1 Serving for a simile or comparison. –2 Shown by a simile.

औपम्यम् [उपमा-ष्यञ्] Comparison, resemblance, analogy; आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः H. 1. 12; करका सुभगः U. 3. 40. v. l.

औपयज *a.* (–जी *f.*) [उपयज्-अण्] Belonging to the sentences called उपयज्, q. v.

औपयिक,–औपायिक *a.* (–की *f.*) [उपाय-ठक्] 1 Proper, fit, right; नैतदौपयिकं राम यदिदं परितप्यसे Ram. 2. 53. 30; Bhāg. 3. 2. 12. न वैश्यशूद्रौपयिकीः कथाः Mb. 1. 193. 11. –2 Obtained by efforts. –कः –कम् A means, an expedient, remedy; शिवमौपयिकं गरीयसीम् Ki. 2. 35.

औपयोगिक *a.* (–की *f.*) [उपयोग-ठञ्] Relating to the employment or application (of anything).

औपराजिक *a.* [उपराज-ठक्] Relating or belonging to a viceroy.

औपरिष्ट *a.* (–ष्टी *f.*) [उपरिष्ट-अण्] Being or produced above. –कम् A kind of coitus; Vātsy.

औपरैधिकः A staff made of the wood of the Pilu tree.

औपरो (रौ) धिक (–की *f.*) [उपरोध-ठक्] 1 Proceeding from or relating to favour or kindness. –2 Opposing, impending. –कः A staff of the wood of the Pilu tree.

औपल *a.* (–ला, –ली *f.*) [उपल-अण्] 1 Stony, of stone; यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन् Ms. 4. 194. v. l. –2 Raised from stones (as a tax). पाहि औपलामम्बिकाम् Nṛi. P. Up. 3. 1.

औपवस्तम् Fasting, a fast.

औपवस्त्रम् [उपवस्त्र-अण्] 1 Food suitable for a fast. –2 Fasting. उपवस्ता प्राशीत्स्यौपवस्त्रम् Mbh. V. 1. 97.

औपवास *a.* (–सी *f.*) [उपवास-अण्] Given during fasting (money); to be done during fast.

औपवासिक *a.* (–की *f.*) [उपवास-ठञ्] Fit for fasting, able to fast.

औपवास्यम् Fasting. औपवास्यं तदाकार्षीद्राघवः सह सीतया Ram. 2. 87. 18.

औपवाह्य *a.* [उपवाह्य स्वार्थे अण्] 1 Serving for riding on; औपवाह्यं रथं युक्त्वा त्वमायाहि हयोत्तमैः Ram. 2. 39. 10. –2 Drawn for pleasure (as a carriage). –ह्यः 1 A king's elephant. –2 Any royal vehicle. औपवाह्यः कुबेरस्य सार्वभौम इति स्मृतः Ram. 4. 43. 34.

औपवीतिकम् Investiture with the sacred thread.

औपवेषिक *a.* (–की *f.*) [उपवेष-ठञ्] Getting livelihood by entire devotion to any employment.

औपशिविः N. of a grammarian.

औपश्लेषिक *a.* (–की *f.*) [उपश्लेष-ठञ्] Relating to close or immediate contact; अधिकरणं नाम त्रिप्रकारं व्यापकमौपश्लेषिकं वैषयिकमिति Mbh. VI. 1. 12.

औपसंक्रमण *a.* (–णी *f.*) (Anything) proper to be done at the Upasaṅkramaṇa.

औपसंख्यानिक *a.* (–की *f.*) [उपसंख्यान-ठञ्] 1 Mentioned in a supplementary addition. –2 Supplementary.

औपसदः [उपसद्-अण्] 1 An अध्याय or अनुवाक containing the word उपसद्. –2 N. of a ceremony lasting for one day.

औपसंध्य *a.* Relating to dawn; N.

औपसर्गिक *a.* (–की *f.*) [उपसर्ग-ठञ्] 1 Able to cope with adversity. –2 Portentous. –3 Relating to change &c. –4 Superinduced (as a disease). –5 Connected with a preposition, prepositive. –कः Irregular action of the humours of the body, producing cold sweats &c. (वातादिसंनिपात).

औपस्थान (–नी *f.*) [उपस्थान-ण] One whose business is to serve, wait on, or worship.

औपस्थानिक *a.* (–की *f.*) [उपस्थान-ठक्] Living by waiting on or worshipping.

औपस्थ्यम् [उपस्थ-ष्यञ्] Cohabitation, sexual intercourse; औपस्थ्यजैह्वं बहु मन्यमानः कथं विरज्येत दुरन्तमोहः Bhāg. 7. 6. 13.

औपस्थिक *a.* [उपस्थ-ठक्] Living by fornication.

औपस्थितिकः An attendant; एष भर्तृपादमूलादौपस्थितिको हंसकः आगतः Pratijñā. 1.

औपहारिक *a.* (–की *f.*) [उपहार-ठक्] Serving as an oblation or offering. –कम् An offering or oblation; परमान्नेन यो दद्यात् पितृणामौपहारिकम् Mb. 13. 126. 35.

औपाधिक *a.* (–की *f.*) [उपाधि-ठञ्] 1 Conditional. –2 Pertaining to attributes or properties; an effect produced.

औपाध्यायक *a.* (–की *f.*) [उपाध्याय-वुञ् P. IV. 3. 77] Coming or obtained from a teacher.

औपानह्य *a.* [उपानह्-ञ्य] 1 Used for making shoes. –2 To be tied or bound on (as leather &c.).

औपायिक = औपयिक q. v.

औपासन *a.* (–नी *f.*) [उपासन-अण्] 1 Relating to गृह्याग्नि or household fire. –2 Belonging to worship or service; holy, sacred. –नः 1 A fire used for domestic worship. –2 A small rice-ball (पिण्ड) offered to the manes.

औपेन्द्र *a.* Belonging to Upendra; नरेन्द्रैरौपेन्द्रं वपुरथ विशद्धाम वीक्षांबभूवे Śi. 20. 79.

औम् *ind.* The sacred syllable of the Śūdras (for ओम् which is forbidden to be uttered by them).

औम *a.* Relating to the goddess Umā.

औम, औमिक, औमक (–मी, –की *f.*) [उमा-अण्-वुञ् वा] Flaxen.

औमीनम् (–यम्) [उमानां क्षेत्रं खञ्] A field of flax.

औरग *a.* (–गी *f.*) [उरग-अण्] Serpentine, relating to a serpent. –गम् The constellation आश्लेषा.

औरभ्र *a.* (–भ्री *f.*) [उरभ्र-अण्] Belonging to or produced from a ram; Ms. 3. 268. –भ्रम् 1 Mutton; औरभ्रमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति Mb. 13. 64. 32. –2 Woollen cloth, coarse woollen blanket (°भ्रः also).

औरभ्रकम् [उरभ्राणां समूहः वुञ्] A flock of sheep, *a.* free from a wolf (in the midst of) a flock of sheep (?) Kau. A 1. 17.

औरभ्रिक *a.* [उरभ्र-ठञ्] (–की *f.*) Belonging to sheep. –कः A shepherd; Ms. 3. 166.

औरस *a.* (–सी *f.*) [उरसा निर्मितः अण्] 1 Produced from the breast, born of oneself, legitimate; Ś. 7; V. 5; इत्थं नागस्त्रिभुवनगुरोरौरसं मैथिलेयम् R. 16. 88. –2 Physical, bodily; विद्याबलमुपाश्रित्य न ह्यास्त्यस्यौरसं बलम् Mb. 3. 11. 31. –3 Natural; निदर्शयन् वै सुमहच्छिक्षौरसकृतं बलम् Mb. 7. 37. 20. –4 Manly, virile; Mb. 12. 65. 5. –सः, –सी A legitimate son or daughter; औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः Y. 2. 128.

औरस्क *a.* Excellent, distinguished.

औरस्य = औरस q. v.

और्जित्यम् [ऊर्जित-ष्यञ्] Greatness; कैलासोद्धारसारत्रिभुवनविजयौर्जित्यनिष्णातदोष्णः Mv. 2. 16.

और्ण, और्णक, और्णिक *a.* (–र्णी, –की *f.*) [ऊर्णा-अञ्, वुञ् वा] Woollen. राङ्कवाणि तथौर्णानि...... | Śiva. B. 30. 21. –Comp. –स्थानिकः An officer in charge of woollen articles; EI, XXIII, P. 159.

और्ध्वकालिक *a.* (–की *f.*) [ऊर्ध्वकाल-ठञ्] Relating to subsequent or later time.

और्ध्वदेहम् [ऊर्ध्वदेह-अण्] A funeral ceremony; और्ध्वदेहनिमित्तार्थमवतीर्योदकं नदीम् Rām. 2. 83. 24.

और्ध्वदे (दै) हिक *a.* (–की *f.*) [ऊर्ध्वदेहाय साधु ठञ् P. IV. 3. 60 Vārt. 1] 1 Relating to a deceased person, funeral, performed in honour of the dead (as a rite); °क्रिया obsequies, funeral rites; Pt. 1. –2 Pertaining to ब्रह्म; जनको जनदेवस्तु मिथिलायां जनाधिपः। और्ध्वदेहिकधर्माणामासीद्युक्तो विचिन्तने॥ Mb. 12. 218. 3. –कम् Funeral rites, obsequies. भृत्यानामुपरोधेन यत्करोत्यौर्ध्वदेहिकम् Ms. 11. 10. –2 Requisite for future world (such as यज्ञ, दान); अधर्मोपार्जितैरर्थैः करोत्यौर्ध्वदैहिकम् Mb. 5. 39. 67.

और्ध्वस्रो (स्रो) तसिकः = शैवः, a Śaiva or an adherent of the sect.

और्व *a.* (–र्वी *f.*) [ऊरु-अण्] 1 Relating to Aurva. –2 Produced from the thigh. –3 Relating to the earth. –र्वः 1 N. of a celebrated Ṛiṣi. [He was a descendant of Bhṛigu, (the son of Chyavana by his wife Ārusī, and grandson of Bhṛigu). The Mahābhārata relates that the sons of Kārtavīrya, with the desire of destroying the descendants of Bhṛigu, killed even the children in the womb. One of the women of the family, in order to preserve her embryo, secreted it in her thigh (*ūru*), whence the child at its birth was called Aurva. Beholding him, the sons of Kārtavīrya were struck with blindness, and his wrath gave rise to a flame which threatened to consume the whole world, had he not, at the desire of his Pitṛis, the Bhārgavas, cast it into the ocean, where it remained concealed with the face of a horse; cf. Vaḍavāgni. Aurva was afterwards preceptor to king Sagara of Ayodhyā]. ऊरोर्यथौर्वस्य पृथोश्च हस्तान् मान्धातुरिन्द्रप्रतिमस्य मूर्ध्नः Bu. Ch. 1. 29. –2 Submarine fire; त्वयि ज्वलत्यौर्व इवाम्बुराशौ Ś. 3. 3; Ve. 3. 7. so °अनलः –र्वम् Fossil salt.

और्वर *a.* Earthly; किमपैति रजोभिरौर्वरैरवकीर्णस्य मणेर्महार्घता Śi. 16. 27.

औलानम् 1 Support. –2 Reservoir of water.

और्वशेयः [उर्वश्याः अपत्यं ढक्] N. of Agastya.

औलूकम् [उलूकानां समूहः अञ्] A collection of owls.

औलूक्यः [उलूकस्यापत्यं, यञ्] N. of Kaṇāda, the propounder of the Vaiśeṣika philosophy; (see औलूक्यदर्शन in Sarva. S.).

औलूखल *a.* (–ली *f.*) [उलूखले क्षुण्णं अण्] Coming from, pounded or ground in, a mortar; औलूखलो यावकः Mbh. IV. 3. 25.

औल्बण्यम् [उल्बण-ष्यञ्] Excess, superabundance, virulence.

औवेणकम् A kind of song; Y. 3. 113.

औशन, औशनस *a.* (–नी, –सी *f.*) [उशनस्-अण्] Belonging or peculiar to Uśanas; originating from Uśanas, or taught by him; पितामहाद्वरं लेभे सर्वमौशनसं धनम् Rām. 4. 51. 13. **–सम्** 1 The law-book of उशनस् (a treatise on civil polity). –2 N. of an Upapurāṇa. **–साः** N. of a school of writers on the science of government mentioned by Kauṭilya; Kau. A. 1. 15. **–सी** N. of Devayānī; तं वीरमाहौशनसी प्रेमनिर्भरया गिरा Bhāg. 9. 18. 20.

औशिज *a.* (–जी *f.*) [उशिज्-अण्] Desirous, zealous, wishing; कक्षीवन्तं य औशिजः Mbh. VI. 1. 37.

औशीनरः [उशीनरस्यापत्यं अञ्] The son of Uśīnara. **–री** N. of the wife of king Purūravas.

औशीरम् [उशीरं-अण्] 1 The handle of a fan or Chowri. –2 A bed; औशीरे कामचारः कृतोऽभूत् Dk. 72 at liberty to sleep or sit. –3 A seat (chair, stool &c.). –4 An unguent made of Uśīra; अचन्दनमनौशीरं हृदयस्यानुलेपनम् Mk. 10. 23. –5 The root of the fragrant grass उशीर q. v. –6 A fan. *-a.* made from उशीर; छत्रं वेष्टनमौशीरम् Mb. 12. 60. 32.

औशीरिका 1 The shoot (of a plant). –2 A basin.

औषणम् [उषण्-अण्] 1 Pungency. –2 Black pepper. **–Comp. –शौण्डी** dried ginger; black pepper.

औषध *a.* (–धी *f.*) [औषधि-अण्] Consisting of herbs. **–धम्** 1 A herb; herbs taken collectively. –2 A medicament, medicinal drug, medicine in general. –3 A vessel for herbs. –4 A mineral. –5 N. of Viṣṇu. –6 Counter-action, prevention; अतिकुधं निषधमनौषधं जनः Śi. 17. 7. -Comp. **–पेषकः** One who grinds or pounds medicaments.

औषधिः, –धी *f.* 1 A herb, plant (in general); Y. 3. 276 v. l.; see ओषधि. –2 A medicinal herb; अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावः Ratn. 2. –3 An herb which emits fire; विरमन्ति न ज्वलितुमौषधयः Ki. 5. 24 (तृणज्योतींषि Malli.); cf. Ku. 1. 10. –4 An annual or deciduous plant; °धीपतिः N. of Soma, the lord of plants. **–पञ्चप्रकाराः** (1) Juice of a green herb (रस). (2) Powder of dry medicinal billets चूर्ण. (3) Decoction of medicinal herbs (कषाय). (4) Decoction mixed with medicinal powder (अवलेह). (5) A medicine to be pounded like condiment (कल्क). –पञ्चामृतं गुडूची, गोक्षुर, मुसली, मुण्डी, शतावरी. **–प्रतिनिधिः** A substitute for a herb which cannot be secured.

औषधीकृ 8 U. To reduce to a medicament.

औषधीय *a.* Medicinal, consisting of herbs.

औपरम्, –रकम् [उषरे भवं अण्, ततः कन्] 1 Rock-salt. –2 Iron stone.

औषस *a.* (–सी *f.*) [उषस्-अण्] Relating to dawn, early; °आतप Ki. 9. 11. **–सी** Day-break, morning.

औषस्य *a.* Sacred to Uṣas or the dawn.

औषसिक, औषिक *a.* (–की *f.*) 1 Walking out at day-break. –2 Early born or produced at dawn.

औष्ट्र *a.* (ष्ट्री *f.*) [उष्ट्र-अण्] 1 Relating to, or produced from, a camel; Ms. 5. 8. –2 Abounding in camels. **–ष्ट्रम्** 1 The milk of a camel. –2 Camel-nature. –3 The skin of a buffalo.

औष्ट्रक *a.* (–की *f.*) [उष्ट्र-वुञ्] Relating to a camel. **–कम्** A multitude of camels; लोलोष्ठमौष्ट्रकमुदग्रमुखं तरुणाम् Śi. 5. 65.

औष्ट्ररथ *a.* (–थी *f.*) Belonging to a carriage drawn by camels.

औष्ट्रिक *a.* Coming from a camel (as milk); Mb. 8. 44. 28; **–कः** An oil-miller; मानुषाणां मलं म्लेच्छा म्लेच्छानामौष्ट्रिका मलम्। औष्ट्रिकाणां मलं षण्ढाः षण्ढानां राजयाजकाः॥ Mb. 8. 45. 25.

औष्ठ्य *a.* [ओष्ठ-यत्] Relating to the lip, labial. **–Comp. –वर्णः** a labial letter; *i.e.* उ, ऊ, प्, फ्, ब्, भ्, म् and व्. **–स्थान** *a.* pronounced with the lips. **–स्वरः** a labial vowel.

औष्णम् [उष्ण-अण्] Heat, warmth.

औष्ण्यम्, औष्म्यम् [उष्ण-उष्म-ष्यञ्] Heat; पूर्वराजवियोगौष्म्यं कृत्स्नस्य जगतो हतम् R. 17. 33.

क

क् The first consonant of the alphabet, and first letter of the guttural class (क वर्ग).

ᳵक Jivhāmūlīya letter occurring before the guttural क् or ख् and written as ᳵ (ᳵक्, ᳵख्).

ᳶप Upadhmānīya letter occurring before the labial प् or फ् and written also ᳶ (ᳶप्, ᳶफ्); These are called अर्धविसर्ग.

कः 1 Brahman. प्रजाः सिसृक्षुः क इवादिकाले Bu. Ch. 2. 51. यावद्रमं रुद्रभयाद्यथा कः Bhāg. 1. 7. 18. –2 Viṣṇu. –3 Kāmadeva. –4 Fire. –5 Wind or air. –6 Yama. –7 The sun. –8 The soul. –9 A king or prince. –10 Knot or joint. –11 A peacock. –12 The king of birds. –13 A bird. –14 The mind. –15 Body. –16 Time. –17 A cloud. –18 A word, sound. –19 Hair. –20 Light,

splendour. -21 Wealth, property. -22 Dakṣa Prajāpati. -कम् 1 Happiness, joy, pleasure (as in नाक which is explained thus: न कं (सुखम्) = अकं न अकं दुःखं यत्र) नुतपदकमला कमला करधृतकमला करोतु मे कमलम् (कम् + अलम्) Subhāṣ.; Ch. Up. 4. 10. 5. -2 Water; सत्येन माभिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशाप्य कम् Y. 2. 108; के शवं पतितं दृष्ट्वा पाण्डवा हर्षनिर्भराः Subhāṣ. (where a pun is intended on केशव, the apparent meaning being Keśava.) -3 The head; as in -कन्धरा (= कं शिरो धारयतीति). वलीपलित एजत्क इत्यहं प्रत्युदाहृतः Bhāg. 9. 6. 41. -4 Hair. -5 An act of a woman. -6 Flock of hair. -7 A collection of woman's acts (कं केशे कं च नारीणां करणे च तयोर्गणे). -8 milk. -9 Misery. -10 Poison. -11 Fear; cf. कं शिरः कं सुखं तोयं पयो दुःखं विषं भयम् Enm. -Comp. -ज a. watery, aquatic. -जम् A lotus. -दः a cloud (giving water).

क A Taddhita affix added to nouns and adjectives, mostly to the former, in the sense of diminution, deterioration, similarity, endearment, or sometimes to express the original meaning of the word itself; *e. g.* वृक्षकः small tree; बालकः a chap; पुत्रकः dear boy; अश्वकः a bad horse, or like a horse, or a horse itself (स्वार्थे कन्)

कंशु *a.* Happy, prosperous.

कम्बूलम् N. of the eighth Yoga.

कंशः A drinking vessel. (कं जलं शेते अत्र.)

कंस् 2 Ā (कंस्ते) 1 To go. -2 To command. -3 To destroy; see कस्.

कंसः, -सम् 1 A drinking vessel, cup, can, goblet; उदुम्बरे कंसे चमसे वा सर्वौषधं फलानीति संभृत्य Bri. Up. 6. 3. 1. -2 Bell-metal, white copper. किं यत्तद्देवदत्तः कंसपात्र्यां पाणिनौदनं भुङ्क्ते Mbh. on P. I. 3. 1. -3 A particular measure known as आढक, q. v. -सः 1 N. of a king of Mathurā, son of Ugrasena and enemy of Kriṣṇa. [He is identified with the Asura Kālanemi, and acted inimically towards Kriṣṇa and became his implacable foe. The circumstance which made him so was the following. While, after the marriage of Devakī with Vasudeva, he was driving the happy pair home, a heavenly voice warned Kaṁsa that the eighth child of Devakī would kill him. Thereupon he threw both of them into prison, loaded them with strong fetters, and kept the strictest watch over them. He took from Devakī every child as soon as it was born and slew it, and in this way he disposed of her first six children. But the 7th and 8th, Balarāma and Kriṣṇa, were safely conveyed to Nanda's house in spite of his vigilance, and Kriṣṇa grew up to be his slayer according to the prophecy. When Kaṁsa heard this, he was very much enraged and sent several demons to kill Kriṣṇa, who killed them all with ease. At last he sent Akrūra to bring the boys to Mathurā. A severe duel was fought between Kaṁsa and Kriṣṇa, in which the former was slain by the latter.] cf. कंसं जघान कृष्णः which is an answer to the query कं संजघान कृष्णः। -2 Anything metallic. -3 Fire. -सा N. of a daughter of Ugrasena and sister of Kaṁsa. -Comp. -अरिः, अरातिः, जित्, कृष्, द्विष्, हन् *m.* 'slayer of Kaṁsa, *i. e.* Kriṣṇa; स्वयं सन्धिकारिणा कंसारिणा दूतेन Ve. 1; -अस्थि *n.* Bell mental. -उद्भवा A fragrant earth. -कारः (-री *f.*) 1 a mixed tribe; कंसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्संबभूवतुः Śabdak. -2 a worker in pewter or whitebrass, a bell-founder, -कृषः Vāsudeva Śrikṛṣṇa; निषेदिवान् कंसकृषः स विष्टरे Si. 1. 16. -माक्षिकम् a metallic substance in large grains; a sort of pyrites. -वणिक् *m.* a brazier or seller of brass vessels. -वधः, -हननम् the slaying of Kaṁsa. कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति Mbh. on P. III. 1. 26. -वधम् N. of a drama by Śeṣakrisṇa

कंसकम् 1 Bell-metal. -2 Green sulphate of iron (an eye-cure).

कंसवती N. of a daughter of उग्रसेन.

कंसिक *a.* (-की *f.*) Made of bell-metal &c.

कंसीय *a.* Fit for, or relating to, a cup. -यम् Bell-metal.

कंसारम् Ved. 1 A bone. -2 Rice, the grain of which becomes hard in the middle.

कक् 1 Ā. (ककते, ककित) 1 To wish. -2 To be proud. -3 To be unsteady; see कक्क्.

ककजाकृत *a.* Ved. Mutilated; विविद्धा ककजाकृता Av. 11. 10. 25.

ककन्दः Gold.

ककरः A kind of bird (Ved.); Vāj. 24. 20.

ककर्दुः Destruction of happiness or of enemies; ककर्दवे वृषभो युक्त आसीत् Rv. 10. 102. 6.

ककाटिका A part of the back of the head (घाटा); Av. 10. 2. 8.

ककुब्जलः The Chātaka bird.

ककुद् *f.* 1 A summit, peak. -2 Chief, head; see ककुद below; अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत् Rv. 8. 44. 16. -3 The hump on the shoulders of the Indian bull; ककुद्दोषणी याचते महादेवः Mbh. on VI. 1. 63. ककुदे वृषस्य कृतबाहुम् Ki. 12. 20; R. 4. 22. -4 A horn. -5 An ensign or symbol of royalty (as the छत्र, चामर &c.); 'ककुद्मत्ककुदं श्रेष्ठे वृषाङ्के राजलक्ष्मणि' इति विश्वः; नृपतिककुदं दत्त्वा यूने सितातपवारणम् R. 3. 70. -6 Any projecting corner; Bhāg. 5. 25. 7. -7 N. of a daughter of Dakṣa and wife of Dharma. According to Pāṇini V. 4. 146-147 ककुद् is the form to be substituted for ककुद in adj. or Bah. comps.; *e. g.* त्रिककुद्. -Comp. -स्थः [ककुदि तिष्ठतीति] an epithet of Purañjaya, son of Śaśāda,

a king of the solar race, and a descendant of Ikṣvāku; इक्ष्वाकुवंश्यः ककुदं नृपाणां ककुत्स्थ इत्याहितलक्षणोऽभूत R.6.71. [Mythology relates that, when in their war with the demons, the gods were often worsted, they, headed by Indra, went to the powerful king Purañjaya, and requested him to be their friend in battle. The latter consented to do so, provided Indra carried him on his shoulders. Indra accordingly assumed the form of a bull, and Purañjaya, seated on its hump, completely vanquished the demons. Purañjaya is, therefore, called *Kakutstha* 'standing on a hump'].

ककुदः, -दम् 1 The peak or summit of a mountain. -2 A hump (on the shoulders of an Indian bull). किं यत्तत्सास्नालाङ्गूलककुदखुरविषाण्यर्थरूपं स शब्दः Mbh. I. 1. 1. -3 Chief, foremost, pre-eminent; ककुदं वेदविदां तपोधनश्च Mk. 1. 5; इक्ष्वाकुवंश्यः ककुदं नृपाणाम् R. 6. 71. -4 A sign or symbol of royalty; नृपतिककुदम् R. 3. 70, 17. 27. -5 A species of serpent.

ककुदिन् *a.* Chief, superior; आस्यं विन्यस्य ककुदी पाणिना प्राक्षिपच्छनैः Mb. 12. 289. 19.

ककुद्मत् *a.* [अस्त्यर्थे मतुप्] 1 Furnished with a hump; अंरहत पयाभिः ककुद्मान् Rv. 10. 102. 7. Pt. 1. -2 Running high (as a wave). *-m.* 1 A mountain (having peaks). -2 A buffalo; मदोदग्राः ककुद्मन्तः R. 4. 22; a humped bull; 13. 47; तुषारसंघातशिलाः खुराग्रैः समुल्लिखन् दर्पकलः ककुद्मान् Ku. 1. 56. -3 N. of a medicinal plant (ऋषभ). -ती The hip and the loins.

ककुद्वत् *m.* A buffalo with a hump on his shoulders.

ककुद्मिन् *a.* 1 Peaked; furnished with a hump &c. *-m.* 1 A bull with a hump on his shoulders; एवं ककुद्मिनं हत्वा Bhāg. 10. 36. 15. -2 A mountain. -3 N. of Viṣṇu; and of king रैवतक. °कन्या-सुता N. of Revatī and wife of Balarāma; ककुद्मिकन्यावक्त्रान्तर्वासलब्धाधिवासया Śi. 2. 20.

ककुन्दरम् The cavities of the loins; Y. 3. 36 (जघनकूप).

ककुभ् *f.* 1 A direction, quarter of the compass; वियुक्ताः कान्तेन स्त्रिय इव न राजन्ति ककुभः Mk. 5. 26; Śi. 9. 25, 3. 33. -2 Splendour, beauty. -3 A wreath of Champaka flowers. -4 A sacred treatise or Śāstra. -5 A peak, summit. -6 A Rāginī or personified mode of music. -7 The personified quarter of the sky. -8 Breath, animation. -9 Unornamented hair; or hair hanging down as a tail.

ककुभ *a.* Ved. Distinguished, superior. **-भः** 1 A crooked piece of wood at the end of the lute. -2 The tree Arjuna; ककुभसुरभिः शैलः U. 1. 33. -3 A kind of goblin or evil spirit. -4 One of the Rāgas or personified musical modes. **-भा** 1 Space; quarter. -2 One of the Rāginīs. **-भम्** A flower of the Kuṭaja tree; कल्लोलैः ककुभसुरभी पर्वते पर्वते ते (उत्पादयामि) **-Comp. -अदनी** 'food of the sky, a kind of fragrance or perfume.

ककुह *a.* Ved. Eminent; excellent. **-हः** A part of a carriage.

ककेरुकः A worm in the stomach,

कक्क् 1 P. To laugh.

कक्कटः A kind of animal; Vāj. 24. 32.

कक्कुलः The Bakula tree.

कक्कोलः, -ली N. of a plant bearing a berry; कक्कोलीफलजग्धि Māl. 6. 19. v. l. **-लम्, -लकम्** 1 A berry of this plant. -2 A perfume prepared from its berries.

कक्ख् 1 P. To laugh.

कक्खट *a.* 1 Hard, solid. -2 Laughing. **-Comp. -पत्रकः** The plant शाणि whose fibre is jute.

कक्खटी Chalk.

कक्षः 1 A lurking or hiding place; कोष्ठा वराहं निरतक्त कक्षान् Rv. 10. 28. 4. -2 The end of the lower garment; see कक्षा. -3 A climbing plant, creeper. -4 Grass, dry grass; यनस्तु कक्षस्तत्र एव वह्निः R. 7. 55, 11. 75; यथोद्धरति निर्दाता कक्षं धान्यं च रक्षति Ms. 7. 110. -5 A forest of dead trees, dry wood; Bṛi. Up. 2. 9. 7. -6 The arm-pit; °अन्तर Pt. 1 the cavity of the armpit; प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् Śi. 2. 42. -7 The harem of a king. -8 The interior of a forest; आशु निर्गत्य कक्षान् Rs. 1. 27; कक्षान्तरगतो वायुः Rām. -9 The side of flank (of anything); ते सरांसि सरित्कक्षान् Rām. 4. 47. 2. -10 A woman's girdle; as in आवद्धनिबिडकक्षैः. -11 A surrounding wall. -12 A part of a boat. -13 The orbit of a planet. -14 A buffalo. -15 A gate; उपेत्य स यदुश्रेष्ठो बाह्यकक्षाद्विनिर्गतः Mb. 2. 2. 12. -16 The Beleric Myrobalan or Terminalia Belerica (Mar. गुग्गुळ, बेहडा). -17 A marshy ground. **-क्षा** 1 Painful boils in the arm-pit. -2 An elephant's rope; also his girth. -3 A woman's girdle or zone; a girdle, waist-band (in general); 'कक्षा बृहतिकायां स्यात्काञ्च्यां मध्येभबन्धने' इति विश्वः; युधे परैः सह दृढबद्धकक्षया Śi. 17. 24. -4 A surrounding wall; a wall, -5 The waist, middle part; एते हि विद्युद्गुणबद्धकक्षा Mk. 5. 21. -6 A courtyard; area, Rām. 4. 33. 19 (सप्तकक्षा); त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्षाश्च स द्विजः Bhāg. 10. 80. 16. -7 An enclosure. -8 An inner apartment, a private chamber; room in general; 'कक्षा कच्छे वस्त्रायां काञ्च्यां गेहे प्रकोष्ठके' इति यादवः; Ku. 7. 70; Ms. 7. 224; गृहकलहंसकाननुसरन् कक्षान्तरप्रधावितः K. 63, 182; कक्षासु रक्षितैर्दैक्षैस्तार्क्ष्यः सर्पेष्विवापतत् Parṇāl. 3. 38. -9 A harem. -10 Similarity. -11 An upper garment; दुर्योधनो हस्तिनं पद्मवर्णं सुवर्णकक्षम् Mb. 6. 20. 7. -12 Objection or reply in argument (in Logic &c.). -13 Emulation or rivalry. -14 A secluded part of an edifice; गत्वा कक्षान्तरं त्वन्यत् Ms. 7. 224. -15 A particular part of a carriage. -16

The jeweller's weight, *Rati*. –17 The end of the lower garment which, after the cloth is girt round the lower part of the body, is brought up behind and tucked into the waistband (Mar. कांसोटा) –18 Tying up the waist. –19 The wrist. –20 Border or lace; स्वर्णकक्षपताकाभिः Bhag. 9. 10. 37. –21 The basin of a balance (कक्षः also). –क्षम् 1 A star. –2 Sin. –Comp. –अग्निः wild fire, conflagration; कक्षामिलङ्घितततरोरिव वृष्टिपातः R. 11. 92. –अन्तरम् inner or private apartment. –अवेक्षकः 1 a superintendent of the harem. –2 a keeper of a royal garden. –3 a door-keeper. –4 a poet. –5 a debauchee. –6 a player; painter. –7 an actor. –8 a paramour. –9 strength of feeling or sentiment (Wilson). –उत्था a fragrant grass, (भद्रमुस्ता Cyperus, Mar. नागरमोथा). –धरम् the shoulder-joint. –पः 1 a tortoise. –2 one of the 9 treasures of Kubera. –(क्षा) पटः a cloth passed between the legs to cover the privities. –पुटः 1 the arm-pit. –2 N. of a work on magic. –रुहा = नागरमुस्ता q. v. –शायः, –सुः a dog. –स्थ *a*. seated on the hip or the flank.

कक्षीकृत *a*. Agreed to, promised.

कक्षायते Den. Ā 1 To lie in ambush. –2 To intend anything wicked.

कक्षीवत् *m*. [कक्ष्या–मत् Mbh. on P. VI. 1. 37] N. of a renowned Ṛiṣi, sometimes called Pajriya; author of several hymns of the Ṛigveda; कक्षीवन्तं य औशिजः Rv. 1. 18. 1.

कक्ष्य *a*. Ved. 1 Consisting of shrubs or dry grass. –2 Secrect. मधु प्रवोचदृतायन्त्वाष्ट्रं यद्दस्रावपि कक्ष्यं वामिति Bṛi. Up. 2. 5. 17. –3 Filling the girth (Sāy). –क्ष्या 1 The girth of an elephant or horse. यो हि दत्वा द्विपश्रेष्ठं कक्षायां कुरुते मनः Rām. 2. 37. 3. –2 A woman's girdle or zone; सिन्दूरैः कृतरुचयः सहेमकक्ष्याः Ki. 7. 8; Śi. 10. 62. –3 Fingers. –4 The upper garment. –5 The border of a garment. –6 The inner apartment of a palace. गृहकक्ष्यां प्रथमं विनिर्जगाम Bu. ch. 5. 67. कक्ष्यां द्वितीयामासाद्य तिष्ठन्तु नृपवेश्मनः Rām. 2. 3. 18. –7 A wall, enclosure; हेमकक्ष्या पुरी रम्या Rām. 3. 48. 11. –8 Similarity. –9 A shrub yielding the black and red berry that serves as a weight. –10 A military girdle. –11 Rivalry. –12 Promise. –13 A balance. –14 See कक्षा (17, 18); इत्युक्त्वैनमतिक्रुद्धः कक्ष्यामुत्पीड्य पाण्डवः Mb. 3. 11. 42. –क्ष्यम् 1 The cup or receptacle of a balance. –2 A part of a carriage. –3 The hinder part. –4 A shrub or dry grass forest; प्रधक्ष्यति यथा कक्ष्यं चित्रभानुर्हिमात्यये Rām. 2. 24. 8. –Comp. –अवेक्षक = कक्षावेक्षक q. v.

कख् 1 P. [कखति] To laugh at, deride.

कख्या An enclosure; division of a large building.

कग् 1 P. To act, perform.

कङ्क् 1 Ā. To go.

कङ्कः 1 A heron; Mb. 11. 16. 7. –2 A variety of mango. –3 N. of Yama. –4 A Kṣatriya. –5 A Vṛiṣṇi. –6 A false or pretended Brāhmaṇa. –7 Name assumed by Yudhiṣṭhira in the palace of Virāṭa. –8 One of the 18 divisions of the continent. –9 N. of a people (pl.); cf. कङ्कस्तरक्षै गुप्ते च गृध्रे काके युधिष्ठिरे। कूले मधुरिपौ कोके पिके वैवस्वतेऽप्यथ॥ Nm. –ङ्का 1 A sort of sandal. –2 Scent of the lotus. –Comp. –त्रोटः –टिः a kind of fish. –पत्र *a*. furnished with the feathers of a heron. (–त्रः) an arrow furnished with a heron's feathers; नखप्रभाभूषितकङ्कपत्रे R. 2. 31; U. 4. 20; Mv. 1. 18. (त्रम्) a heron's feather fixed on an arrow. –पत्रिन् *m*. = कङ्कपत्रः. –साला 1 a kind of musical instrument. –2 beating time by the clapping of hands. –मुख, –वदन *a*. shaped like a heron's mouth. (–खः, –खम्), –वदनम् a pair of tongs; शल्यानि व्यपनीयकङ्कवदनैरुन्मोचिते कङ्कटे Ve. 5. 1. –वासस् *m*. An arrow (कङ्कपत्र); असंपातं करिष्यन्ति पतन्तः कङ्कवाससः Rām. 5. 21. 26. –शायः a dog (sleeping like a heron).

कङ्कटः, कङ्कटकः 1 Mail; defensive armour; military accoutrements; कङ्कटोन्मुक्तदेहैः Ve. 2. 27, 5. 1; R. 7. 59; Śi. 18. 20; उरच्छदः कङ्कटको जगरः कवचोऽस्त्रियाम् Amar. ...व्यूढकङ्कटको युवा Śiva. B. 24. 33. –2 An iron hook to goad an elephant (अङ्कुश). –Comp. –शत्रुः N. of a plant (Mar. सालवण).

कङ्कटेरी Turmeric.

कङ्कणः, –णम् 1 A bracelet; दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन विभाति Bh. 2. 71; इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् H. 1. –2 The marriage-string (fastened round the wrist); अयमागृहीतकमनीयकङ्कणः. (–करः) U. 1. 18; Māl. 9. 9; देव्यः कङ्कणमोक्षणाय मिलिता राजन् वरः प्रेष्यताम् Mv. 2. 50. –3 An ornament in general. –4 A crest. –णः Water-spray; नितम्बे हाराली नयनयुगले कङ्कणभरम् Udb. –णी, कङ्कणीका 1 A small bell or tinkling ornament. –2 An ornament furnished with bells. –Comp. –धरः, –रा A bridegroom; bride. –भूषण *a*. adorned with tinkling ornaments. –मणी *f*. the jewel in a bracelet.

कङ्कणिन् *a*. Adorned with a bracelet.

कङ्कतः, –तम्, कङ्कती, –तिका A comb, haircomb; Rām. 2. 91. 77; शिरसीव कङ्कतमपेतमूर्धजे Śi. 15 33. –तः 1 A kind of tree (अतिबला). –2 A poisonous animal.

कङ्कर *a*. [कं सुखं किरति क्षिपति कॄ–अच्] Bad, vile, despicable. –रम् 1 Butter-milk (mixed with water). –2 A high number (=100 niyutas).

कङ्करोलः The plant Alangium Hexapetalum (निकोचक; Mar. पिस्ता).

कङ्कलोड्यम् A kind of drug.

कङ्कालः, –लम् A skeleton; जरत्कङ्कालमालोक्यते Māl. 5. 14. किं न पश्यति भवान् विपन्नपन्नगानेककङ्कालसंकुलं महारमशानम्। Nāg. 4. कङ्कालक्रीडनोत्कः कलितकलकलः कालकालीकलत्रः Udb.

-लः A particular mode in music. -Comp. -मालिन् *m.* N. of Śiva. -शेष *a.* reduced to a skeleton (remaining in the form of a skeleton); ते मैते पुरतः पिशाचवदनाः कङ्कालशेषाः खराः U. 3. 43.

कङ्कालयः Body.

कङ्कुः (also कङ्गु) A kind of corn.

कङ्कु (गु) ष्ठः, -ष्ठम् A kind of medicinal earth (described as of two colours, one of a silvery and one of a gold colour, or one of a light and one of a dark yellow).

कङ्कूपः The inner body (आभ्यन्तरदेह).

कङ्केरुः A kind of crow.

कङ्केलिः (वृक्षविशेषः) Kālidāsa mentions the tree only once in his literature and says that it flowers only in Śarad (cf. Ṛs. 3. 18).

कङ्केल्लः, -ल्लिः The Aśoka tree.

कङ्केसिका *f.* Bathing by dipping the head only.

कङ्कोली = कक्कोली q. v.

कङ्खम् Enjoyment, fruition.

कङ्गु *n.* (-गू *f.*) कङ्गुनी A kind of Panic seed (four kinds of it are mentioned in Bhāva P.). (Mar. राळा.)

कङ्गुलः The hand.

कच् I. 1 P. (कचति, कचित) To sound, cry. -II. 1 U. 1 To bind, fasten (with आ); त्वक्त्रं चाचकचे वरम् Bk. 14. 94. -2 To shine.

कचः [कच्यन्ते बध्यन्ते इति कचः, कच्-अच्] 1 Hair (especially of the head); कचेषु च निगृहीतान् Mb.; see ग्रह below; अलिनीजिष्णुः कचानां चयः Bh. 1. 5. -2 A dry or healed sore, scar. -3 A binding, band. -4 The hem of a garment. -5 A cloud. -6 N. of a son of Brihaspati. [In their long warfare with the demons, the gods were often times defeated, and rendered quite helpless. But such of the demons as would be slain in battle were restored to life by Śukrāchārya, their preceptor, by means of a mystic charm which he alone possessed. The gods resolved to secure, if possible, this charm for themselves, and induced Kacha to go to Śukrāchārya and learn it from him by becoming his disciple. So Kacha went to the preceptor, but the demons killed Kacha twice lest he should succeed in mastering the lore; but on both occasions he was restored to life by the sage at the intercession of Devayānī, his daughter, who had fallen in love with the youth. Thus discomfited the Asuras killed him a third time, burnt his body, and mixed his ashes with Śukra's wine; but Devayānī again begged her father to restore to life the youth. Not being able to resist his daughter's importunities, Śukra once more performed the charm, and, to his surprise, heard the voice of Kacha issuing from his own belly. To save his own life the sage taught him the much-coveted charm, and, on the belly of Śukra being ripped open, Kacha performed the charm and restored his master to life. Devayānī thence forward began to make stronger advances of love to him, but he steadily resisted her proposals, telling her that she was to him as a younger sister. She thereupon cursed him that the great charm he had learnt would be powerless; he, in return, cursed her that she should be sought by no Brāhmaṇa, but would become a Kṣatriya's wife.] -चा 1 A female elephant; करिण्यां तु कचा स्त्रियाम् । मेदिनी. -2 Beauty, splendour. -Comp. -अग्रम् curls, end of hair. -आचित *a.* having dishevelled hair; कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ Ki. 1. 36. -आमोदः *a.* fragrant ointment of the hair (वाळा). -ग्रहः seizing the hair, seizing (one) by the hair; Mb. 5. 155. 5; R. 10. 47, पलायनच्छलान्यञ्जसेति रुरुधुः कचग्रहैः R. 19. 31. -पः 1 'cloud drinker', grass. -2 a leaf. (-पम्) a vessel for vegetables. -पक्षः, -पाशः, -हस्तः thick or ornamented hair; (according to Ak. these three words denote a collection; पाशः, पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे). -मालः smoke.

कचाकचि *ind.* 'Hair against hair', (fighting by) pulling each other's hair.

कचङ्गनम् A free market (where no duty or custom, has to be paid).

कचङ्गलः The ocean.

कचाकु *a.* 1 Ill-disposed, wicked, vile. -2 Intolerable, unbearable. -3 Difficult to be attained. -कुः A snake.

कचाटुरः A gallinule.

कचुः *f.* An esculent root; see कच्वी.

कचेलम् A string or cover containing and keeping together the leaves of a manuscript.

कच्चटम् An aquatic plant.

कच्चर *a.* 1 Bad, dirty. -2 Wicked, vile, debased. -रम् Buttermilk diluted with water.

कच्चित् *ind.* A particle of (1) interrogation (often translatable by 'I hope'); कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ Bg. 18. 72. कच्चित् अहमिव विस्मृतवानसि त्वम् Ś. 6; कच्चिन्मृगीणामनघा प्रसूतिः R. 5. 7; also 5, 6, 8, 9. (*b*) joy; (*c*) auspiciousness.

कच्छः,-च्छम् 1 Bank, margin, skirt, bordering region (whether near water or not); यमुनाकच्छमवतीर्णः Pt. 1; गन्धमादनकच्छोऽध्यासितः V. 5; Śi. 3. 80; Māl. 9. 16. -2 A marsh, morass, fen. 'जलप्रायमनूपं स्यात्पुंसि कच्छस्तथाविधः' Nm. -3 The hem of the lower garment tucked into

the waistband; see कक्षा. –4 A part of boat. –5 A particular part of a tortoise (in कच्छप). –6 A tree, the timber of which is used for making furniture of (नुन्न, Mar. नांदुरकी); Mb. 1. 70. 21. –7 A populous region. –च्छा 1 A cricket. –2 The plant Lycopodium Imbricatum (वाराही). –Comp. –अन्तः the border of a lake or stream; marshy place; Ki. 7. 39; कच्छान्ते सुरसरितो निधाय सेनाम् 12. 54. –देशः N. of a place in the South. पः (–पी *f.*) 1 a turtle, tortoise; केशव धृतकच्छपरूप जय जगदीश हरे Gīt. 1; Ms. 1. 44, 12. 42 (thus explained by Durga; कच्छं आत्मनो सुखसंपुटं पाति स हि किंचिन् दृष्ट्वा शरीर एव सुखसंपुटं प्रवेशयति). –2 a tumour on the palate. –3 an apparatus used in the distillation of spirituous liquor. –4 an attitude in wrestling. –5 the tree Cedrela Toona (Mar. नांदुरकी) –6 one of the nine treasures of Kubera. (–पी) 1 a female tortoise. –2 a cutaneous disease, wart or blotch. –3 a kind of lute; also the lute of Sarasvatī. –भूः *f.* marshy ground, morass. –रुहा a kind of grass (दूर्वा).

कच्छ (च्छा) टिका, कच्छाटी The end or hem of a lower garment which, after being carried round the body, is gathered up behind and tucked into the waist-band.

कच्छटिका 1 Pimple, blotch. –2 A wart accompanying gonorrhœa. –3 The borderline of a water-course, where people get down to draw water (दण्डविवेक, G. O. S. 52, P. 297).

कच्छोटिका = कच्छटिका q. v.

कच्छुः,–कच्छू *f.* Itch, scab. –Comp. –घ्नी the plant (पटोल; Mar. कडू पडवळ); another plant (हपुषाभेद).

कच्छुमती The plant Carpopogon Pruriens शूकशिम्बी (said to cause itching on being applied to the skin).

कच्छुर *a.* [कच्छु–र ह्रस्वश्च P. V. 2. 107 Vārt.] 1 Scabby, itchy. –2 Unchaste, libidinous. –3 Poor, wretched –रा N. of several plants; शटी, शूकशिम्बी (Mar. धमासा, कुयली, धायटी).

कच्छुरालः A kind of plant (Mar. भोंकर).

कच्छोरम् A kind of turmeric Curcuma (शटी).

कच्वी A plant with an esculent root (Arum Colocasia) cultivated for food.

कज् 1 P. (कजति) 1 To be happy. –2 To be confused with joy, pride, or sorrow. –3 To grow (in the last sense a Sautra root.).

कज See under क.

कज्जलम् [कुत्सितं जलमस्मात्प्रभवति, कोः कदादेशः] 1 Lampblack or soot, considered as a collyrium and applied to the eyelashes or eyelids medicinally, or sometimes as an ornament; यथा यथा चेयं चपला दीप्यते तथा तथा दीपशिखेव कज्जलमलिनमेव कर्म केवलमुद्वमति K. 105; अद्यापि तां विधृतकज्जललोलनेत्राम् Ch. P. 15; °कालिमा Amaru. 88. –2 Sulphuret of lead or antimony (used as a collyrium.) –3 (fig.) Dregs; धिङ् मां विगर्हितं मांद्धदुष्कृतं कृतकज्जलम् Bhāg. 6. 2. 27. –4 Ink. –लः (–ली) A kind of fish. –ली 1 Sulphuret of mercury, æthiop's mineral. –2 Ink. –Comp. –ध्वजः a lamp. –रोचकः, –कम the wooden stand on which a lamp is placed.

कज्जलिका Powder (esp. made of mercury).

कज्जलित *a.* 1 Covered with lampblack or with a collyrium prepared from it. –2 Blackened, soiled; Hch.

कज्ज्वलम् Lamp-black (especially considered as an application to the eyes).

कञ्च् 1 Ā. 1 To bind. –2 To shine.

कञ्चटः, –ङः N. of an acquatic plant.

कञ्चारः 1 The sun. –2 The Arka plant.

कञ्चिका 1 A small boil. –2 The branch of a bamboo.

कञ्चुकः 1 An armour, mail; घनाश्च कञ्चुकाः Śi. 1. 45. The skin of a snake, slough; भोगिनः कञ्चुकाविष्टाः Pt. 1. 65. –2आस्तां स्वस्तिकलक्ष्म वक्षसि, तनौ नालोकयते कञ्चुकः Nāg. 5. 17. –3 A dress, garb, cloth (in general); धर्म° प्रवेशिनः Ś. 5; कपटधर्म° Dk. 29. –4 A dress fitting close to the upper part of the body, robe; अन्तःकञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादयं वामनः Ratn. 2. 3; सुभाषितरसास्वादजातरोमाञ्चकञ्चुकम् Pt. 2. 1. 68.–5 A bodice, jacket; क्वचिदिवेन्द्रगर्जाजनकञ्चुकाः Śi. 6. 51, 12. 20; Amaru. 81; (Phrase:- निन्दति कञ्चुककारं प्रायः शुष्कस्तनी नारी; cf. " a bad workman quarrels with his tools "). –6 A kind of drawers or short breeches. –7 A strap of leather. –8 Husk.

कञ्चुकालुः A snake.

कञ्चुकित *a.* 1 Furnished with armour, mailed. –2 Having a garment; कन्थाकञ्चुकिताः प्रविश्य भवनद्वाराणि Bh. 3. 130. –3 (A pearl) having several coatings; Kau. A. 2. 11.

कञ्चुकिन् *a.* Furnished with armour or mail. –*m.* 1 An attendant on the women's apartments, a chamberlain; (an important character in dramas); अन्तःपुरचरो वृद्धो विप्रो गुणगणान्वितः। सर्वकार्यार्थकुशलः कञ्चुकीत्यभिधीयते॥ (he must be a Brāhmaṇa, very old, &c.; cf. V. 3. and Ś. 5. 3). –2 A libidinous man, debauchee. –3 A serpent. –4 A door-keeper. –5 Barley. –Comp. –वरः The head कञ्चुकिन्. आकर्ण्य कञ्चुकिवरस्य वचः क्षितीशः। Bil. Ch. 53.

कञ्चुकीयः A Chamberlain; Nāṭyaśāstra.

कञ्चुलिका, कञ्चुली A bodice; त्वं सुधाक्षि विनैव कञ्चुलिकया धत्से मनोहारिणीं लक्ष्मीम् Amaru. 27. ...नीलकञ्चुलिकावृताम्। Śiva. B. 20. 8.

कञ्चूलम् An article of female dress, *i. e.* a bodice.

कञ्चुकी *f.* N. of a medicinal plant.

कञ्जः 1 The hair. -2 N. of Brahmā. -ञ्जम् 1 A lotus; कञ्जकिञ्जल्कसंनिभः Rām. 3. 42. 17; दाध्मायमानः करकञ्जसंपुटे Bhāg. 1. 11. 2. -2 Ambrosia, nectar; cf. कञ्जः कशविरिञ्चयोः । पीयूषपद्मयोः क्लीबम्... । Nm. -Comp. -जः N. of Brahmā. -नाभः N. of Viṣṇu; क्वचिद्दं स्वेन कपेण कञ्जनाभास्तिरोदधे Bhāg. 3. 9. 44.

कञ्जकः, -की A kind of bird, Gracula Religiosa.

कञ्जनः 1 The god of love. -2 A kind of bird (the bird of Kandarpa).

कञ्जरः, कञ्जारः 1 The sun. -2 An elephant. -3 The belly. -4 An epithet of Brahmā. -5 A peacock. -6 A hermit.

कञ्जलः A kind of bird.

कञ्जिका The plant Siphonanthus Indica (ब्राह्मणयष्टिका).

कञ्जिनी A Courtezan.

कट्, कण्ट् 1 P. (कटति or कण्टति) To go.

कट् 1 P. (कटति, अकटीत्, कटितुम्) 1 To rain. -2 To surround. -3 To encompass, cover or screen.

कटः 1 A straw mat; Ms. 2. 204. -2 The hip; Mb. 13. 53. 42. -3 Hip and loins; the hollow above the hips. -4 The temples of an elephant; कण्डूयमानेन कटं कदाचित् R. 2. 37, 3. 37, 4. 47. -5 A particular throw of the dice in hazard; नर्दितदर्शितमार्गः कटेन विनिपातितो यामि Mk. 2. 8. -6 A kind of grass; दग्धव्यौ वा कटाग्निना Ms. 8. 377. -7 Excess (as in उत्कट). -8 A corpse; कटधूमस्य सौरभ्यमवघ्राय व्रजौकसः Bhāg. 10. 6. 41. -9 A hearse, bier. -10 An arrow. -11 A custom. -12 A cemetery, burial ground. -13 A time or season. -14 The plant Saccharum Sara (शर). -15 An annual plant. -16 Grass (in general). -17 A thin piece of wood, plank. -18 See कटाक्ष; ध्नन्तीवेक्षत्कटाक्षेपैः Bhāg. 10. 32. 6. -टी Long pepper. -टम् Dust of flowers. -Comp. -अक्षः a glance, a side-long look, leer; गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः Māl. 1. 29; also 25, 28; Me. 37. °सुष्ट a. caught by a glance. °विशिखः an arrow-like look of love. -अग्निः a fire kept up with dry grass or straw; the straw placed round a criminal to be burnt. दग्धव्यौ वा कटाग्निना Ms. 8. 377; Y. 2. 282. -अन्तः the extremity of the temples; आताम्राभा रोषभाजः कटान्तात् Śi. 18. 42. -उदकम् 1 water for a funeral libation; कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातुःपुत्रानसान्त्वयत् Bhāg. 7. 2. 17, -2 rut, ichor (issuing from an elephant's temples). -कारः a mixed tribe (of low social position); (शूद्रायां वैश्यतश्चौर्यात् कटकार इति स्मृतः Uśanas). -कुटिः m. A straw hut; स्वलंकृताः कटकुटिकम्बलाम्बराद्युपस्करा ययुरधियुज्य सर्वतः Bhāg. 10. 71. 16. -कृत् m. A plaiter of straw mats; ददार करजैर्वक्षस्येरकां कटकृद्यथा Bhāg. 1. 3. 18. -कोलः a spitting-pot. -खादक a. eating much, voracious. (-कः) 1 a jackal. -2 a crow. -3 a glass vessel, a tumbler or bowl. -घोषः a hamlet inhabited by herdsmen. -पूतनः, -ना a kind of departed spirits; अमेध्यकुणपाशी च क्षत्रियः कटपूतनः Ms. 12. 71; उत्ताल्याः कटपूतनाप्रभृतयः सांराविणं कुर्वते Māl. 5. 11. (पूतन v. l.); also 23. -पूर्णः Designation of an elephant in the first stage of must; Mātaṅga. L. -प्रभेदः opening of the temples, appearance of rut; बभूव तेनातितरां सुदुःसहः कटप्रभेदेन करीव पार्थिवः R. 3. 37. -प्रू a. acting by will. (-प्रूः) 1 Śiva. -2 an imp or goblin. -3 one who gambles or plays with dice. -4 a worm. -5 a kind of demi-god, (of the class of Vidyādharas). -प्रोथः, -थम् the buttocks. -भङ्गः 1 gleaning corn with the hands. -2 any royal calamity or misfortune. -3 To break through a close rank of the army; 'कटभङ्गस्तु सस्यानां हस्तच्छेदे नृपात्यये' इति मेदिनी. -भीः N. of several plants ज्योतिष्मती, अपराजिता &c. -भू f. The cheek of an elephant; कण्डूयनैः कटभुवं करिणो मदेन Śi. 5. 46. -मालिनी wine or any vinous liquor. -व्रणः N. of Bhīmasena. -शर्करा 1 a fragment of a mat broken off or of straw. -2 N. of a plant, (गाङ्गेष्टी). -स्थलम् 1 the hips and loins. -2 an elephant's temples. -स्थालम् A corpse.

कटंभर N. of the कटभी tree. -रा 1 N. of several plants:— 1. नागबला; 2. प्रसारिणी; 3. रोहिणी; 4. हस्तिनी; 5. कलम्बिका; 6. मूर्वा. -2 A female elephant.

कटकः, -कम् 1 A bracelet of gold; कटकाङ्गदिमुपसृत्य स्वस्तिकः क्रियन्ते Mbh. on I. 1. 1. आबद्धहेमकटकां रहसि स्मरामि Ch. P. 15; Śi. 16. 77; कटकान्यूर्मिकाश्चापि चित्ररत्नचयाङ्किताः Śiva. B. 17. 44. -2 A zone or girdle. -3 A string. -4 The link of a chain. -5 A mat. -6 Sea-salt. -7 The side or ridge of a mountain; प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्वैः Ku. 7. 52; R. 16. 31. -8 Table-land; स्फटिककटकभूमिर्नाटयत्येष शैलः Śi. 4. 65. -9 An army, a camp; आकुल्यकारि कटकस्तुरगेण तूर्णम् Śi. 5. 59; Mu. 5. -10 A royal capital or metropolis (राजधानी). -11 A house or dwelling. -12 A circle or wheel. -13 A ring placed as an ornament upon an elephant's tusk. -14 N. of the capital of Orissa. -Comp. -गृहः A lizard.

कटकिन् m. A mountain.

कटजक m. N. of a man or a class of men; लोके गोपालकमानय कटजकमानयेति यस्यैषा संज्ञा भवति स आनीयते Mbh. I. 1. 23.

कटसी A cemetery.

कटायनम् The plant Andropogon Muricatus (वीरणमूल).

कटिन् a. 1 Matted, screened. -2 Having handsome loins &c. -m. An elephant.

कटकट a. Excellent, best. -टः N. of Śiva.

कटकटा An onomatopoetic word supposed to represent the noise of rubbing together.

कटकटापयति Den. P. To rub together, make a creaking or grating sound.

कटंकटः 1 Fire. -2 Gold. -3 N. of Ganeśa; Y. 1. 285. -4 N. of Śiva. -5 The चित्रक tree.

कटंकटेरी 1 Turmeric. -2 Yellow saunders; cf. दारुहरिद्रा; नीलोत्पलोशीरकटंकटेरी Susr.

कटनम् The roof (or thatch) of a house.

कटफलः A bribe; उत्कोचस्त्री कटफलः Nm.

कटम्बः 1 A kind of musical instrument. -2 An arrow.

कटा (ठा) कुः A bird.

कटाटङ्कः N. of Śiva.

कटारः 1 A libidinous man, a lecher. -2 A citizen.

कटारिका A Small dagger (Mar. कट्यार); गुप्तामात्मकटारिकां तदुदरे गाढं निखाय स्वयम् Śiva. B. 20. 64.

कटाहः [कटमाहन्ति, आ-हन्-ड Tv.] 1 A frying-pan, a shallow boiler for oil or butter (of a semispheriodal shape and furnished with handles; Mar. कढई); तदैव तस्मिन्निनदोऽतिभीषणो बभूव येनाण्डकटाहमस्फुरत् Bhāg. 7. 8. 16. -2 A turtle's shell. -3 A well. -4 A hill or mound of earth. -5 A fragment of a broken jar; 'कटाहः खर्परस्तूपः' इति वैजयन्ती; यद्दन्तिनः कटकटाहतटान्मिमङ्क्षोः Śi. 5. 37; N. 22. 32. -6 A winnowing basket. -7 Hell, the infernal regions. -8 A young female buffalo whose horns are just appearing. -9 A Dvīpa or division of a known continent. -10 A heap or pile.

कटाहकम् A pan, pot.

कटिः, -टी *f.* [कट्-इन्] 1 The hip. -2 The buttocks (considered by rhetoricians as vulgar and colloquial in these senses; the word कटि in कटिरस्ते हरते मनः is said to be ग्राम्य.) -3 An elephant's cheek. **-टी** Long pepper. **-Comp.** **-कुष्ठम्** A kind of leprosy. **-कूपः** the hollow above the hip, the loins. **-तटम्** the loins; कटीतटनिवेशितम् Mk. 1. 27. **-त्रम्** 1 a cloth girt round the loins. -2 a zone, girdle; किरीटकेयूरकटित्रकङ्कणम् Bhāg 6. 16. 30. -3 an ornament of small bells worn round the loins. -4 an armour of the hip or the loins. **-देशः** the loins. **-(टि or टी) प्रोथः** the buttocks. **-मालिका** a woman's zone or girdle. **-रोहकः** the rider of an elephant (who sits upon the hinder parts of the elephant as distinct from the driver). **-शीर्षकः** the loins. **-शूलः** Sciatic pain. **-शृङ्खला** a girdle furnished with small bells. **-सूत्रम्** a zone or waistband.

कटिका The hip; गुह्यं तु फाल्गुनी विद्यात्कृत्तिका कटिकास्तथा Mb. 13. 110. 4.

कटिनी *m.* An elephant.

कटिल्लः A kind of gourd.

कटिल्लकः A species of the Balsam apple.

कटीतलः A crooked sword.

कटीरः, -रम् 1 A cave, hollow. -2 The cavity of the loins, **-रम्** A hip.

कटीरकम् The posteriors, hips; व्यनलन्विशङ्ककटकटीरकस्थली Śi. 13. 34.

कटु *a.* (टु or ट्वी *f.*) 1 Pungent, acrid; (said of a *rasa* or flavour; the *rasas* are six; मधुर, कटु, अम्ल, तिक्त, कषाय, and लवण); कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः। आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः॥ Bg. 17. 9. -2 Fragrant, exhaling strong odour; सप्तच्छदक्षीरकटुप्रवाहम् R. 5. 48. -3 Ill-smelling, having a bad smell. -4 (*a*) Bitter. This sense is found given to the words कटु and कटुक in Prākrit and later sanskrit works; cf. अतिकटुः कारवेल्लादिः अतितीक्ष्णो मरिचादिः; अमृततरङ्गिणी on Bg. 17. 9, नीलकण्ठ gives the same sense. -5 caustic (words); Y. 3. 142. (*b*) Disagreeable, unpleasant; श्रवणकटु नृपाणामेकवाक्यं विवव्रुः R. 6. 85. -6 Envious. -7 Hot, impetuous. **-टुः** 1 Pungency, acerbity (one of the six flavours). -2 N. of several plants. **-टुः** *f.* A medical plant (कटुरोहिणी). **-टु** *n.* 1 An improper action. -2 Blaming, reviling, scandal. **-Comp.** **-अङ्गः** 1 the श्योनाक tree (Mar. टेंटू). -2 N. of the king Dilīpa. **-उत्कटम्** ginger. **-उदरी** N. of a plant (Mar. वाघांटी). **-कन्दः, -दम्** 1 ginger, the fresh root or the plant. -2 garlic. **-कीटः, -कीटकः** a gnat, mosquito. **-क्वाणः** the टिट्टिभ bird. **-ग्रन्थिः, -न्थि** *n.* dried ginger; so °भद्रः, °भद्रम् dried ginger or ginger. **-चातुर्जातकम्** an aggregate of four pungent substances, as of cardamoms, the bark and leaves of Laurus Cassia and of black pepper. **-छदः** the तगर tree. **-ज** *a.* prepared from acid substances. **-तिक्तकः** 1 the भूनिंब tree. -2 the शण tree. **-तिक्ता=** कटुतुम्बी. **-तुम्बी** a kind of bitter gourd. **-तैलः** White mustard; अभ्यङ्गः कटु तैलेन निर्वातस्थानबन्धनम्। Śālihotra of Bhoja 260. **-त्रयम्** a compound substance of ginger, black and long pepper. **-दला** = कर्कटी plant. **-निष्पावः** grain not inundated (Mar. कडवा वाल). **-पत्रः** 1 N. of a medicinal plant (Mar. पित्तपापडा). -2 सितार्जक tree. **-पत्रिका** N. of a tree कारी. **-पाक, -पाकिन्** *a.* producing acid humors in digestion. **-फलः** a sort of cucumber. **(-ला)** N. of two plants, पटोल and श्रीवल्ली. **-बीजा** long pepper. **-भङ्गः -भद्रः** Dry ginger. **-मञ्जरिका** the अपामार्ग tree. **-मोदम्** a certain perfume. **-रव** *a.* having a harsh sound. **(-वः)** 1 a frog. -2 a harsh word or sound. **-रोहिणी** the कटुकी plant. **-विपाक** *a.* producing acid humors in digestion **-स्नेहः** the mustard seed plant.

कटुक *a.* 1 Sharp, pungent; मधुरो गुडः कटुकं शृङ्गबेरम् Mbh. on P. II. 1. 1. -2 Impetuous, hot; Rv. 10. 85. 34. -3 Disagreeable, unpleasant. -4 Fierce. स संप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः Mb. 6. 70. 12. -5 Harsh; यदा ह्यस्य गिरो रूक्षाः श्रृणोमि कटुकादयाः Mb. 12. 1. 40. **-कः** 1 Pungency, acerbity. -2 N. of several plants:—पटोल, सुगन्धितृण, कुटज, अर्क, राजसर्षप. **-का** N. of several plants:- कटुरोहिणी, ताम्बुली, राजिका, तिक्तालवुक. **-की** = कटुरोहिणी. **-कम्** 1 Pungency; (at the end of comp. in a bad sense; as दधिकटुकम् 'bad curds'). -2 A compound of ginger, black and long pepper. -3 unpleasant works, speech;

क्षमिणं तादृशं तात ब्रुवन्ति कटुकान्यपि Mb. 3. 28. 13. -Comp. -आलाबु (-बू) *f.* a kind of bitter gourd. -त्रयम् a compound of ginger, black and long pepper. -फलः = कक्कोल (Mar. कंकोळ). (-लम्) N. of a perfume prepared from the berries of this plant. -बदरी N. of a plant, as also of a town. कटुबदर्या अदूरभवं नगरं कटुबदरी Mbh. on P. I. 2. 51. -रोहिणी = कटुरोहिणी. -वल्ली = कटी.

कटुकत्वम् Pungency.

कटुका *f.* N. of plant, Picorrhiza Kurroa (Mar. कुटकी, बाळकडू).

कटुकता Rough manners, rudeness.

कट्वरः Buttermilk mixed with water. -*a.* Mean, vile.

कटोरम् An earthen vessel.

कटोरा A shallow cup.

कटोल *a.* Pungent. -लः 1 A pungent flavour. -2 A man of an inferior and degraded tribe, a Chāṇḍāla. -Comp. -वीणा a kind of lute played by the Chāṇḍālas.

कट्ट् 10 P. To heap, cover with earth; Krisisaṁgraha.

कट्टरिन्नृत्यम् A kind of dance.

कट्टारः A weapon, dagger.

कट्टारिका *f.* A butcher's cleaver.

कट्फलः N. of a tree, commonly called कायफळ.

कटर *a.* Despised. -रम् 1 The skim or whey of curds. -2 Buttermilk with water. -3 A sauce, condiment.

कठ् 1 P. (कठति, अकठीत्, कठित) To live in distress; see कण्ठ.

कठः 1 N. of a sage, pupil of Vaiśampāyana, teacher of that branch of Yajurveda which is called after him. -2 A Brāhmaṇa. -3 A note or simple sound. -4 A kind of ṛik. -ठाः The followers of that sage. के सब्रह्मचारिणोऽस्येति। कठाः। Mbh. on P. II. 2. 24. -ठी 1 A female follower of Kaṭha. कठी वृन्दारिका कठवृन्दारिका Mbh. on P. VI. 3. 42. -2 The wife of a Brāhmaṇa. -Comp. -अध्यापकः a teacher of the Kaṭha branch of the Yajurveda. -उपनिषद् N. of an Upnisad (generally said to belong to अथर्ववेद). -कालापाः P. II. 4. 3. Schools of कठ and कालाप; नन्दन्तु कठकालापाः वर्धन्तां कठकौथुमाः Mbh. on II. 4. 3. ये च मे कठकालापा बहवो दण्डमाणवाः Rām. 2. 32. 18. -धूर्तः a Brāhmaṇa well-versed in the कठ branch of the Yajurveda. -श्रोत्रियः P. V. 2. 84. a Brāhmaṇa who has mastered the कठ branch of the Yajurveda.

कठमर्दः An epithet of Śiva.

कठर *a.* Hard, stiff.

कठल्यः, -कठल्लः Gravel.

कठाकुः A bird.

कठाहकः A gallinule.

कठिका Chalk.

कठिञ्जरः N. of a tree commonly called तुलसी.

कठिन *a.* 1 Hard, stiff; कठिनविषमामेकवेणीं सारयन्तीम् Me. 93; Amaru. 72; Mu. 2. 20; so °स्तनौ. -2 Hardhearted, cruel, ruthless; न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः Ku. 4. 5; Pt. 1. 64; विसृज कठिने मानमधुना Amaru. 7; so °हृदय; °चित्त -3 Inexorable, inflexible. -4 Sharp, violent, intense (as pain &c.). नितान्तकठिनां रुजं मम न वेद सा मानसीम् V. 2. 11. -5 Giving pain. -नः A thicket. -ना 1 A sweetmeat made with refined sugar. -2 An earthen vessel for cooking; (n. also in this sense). -नी Chalk. See कठिनिका. -नम् 1 A Shovel, scoop; प्लवे कठिनकाजं च रामश्चक्रे समाहितः Rām. 2. 55. 17. -2 An earthern vessel for cooking (स्थाली); कठिनं पूरयामास Mb. 3. 297. 1. -3 A strap or pole for carrying burden; P. IV. 4. 72. -Comp. -पृष्ठः, -कः a tortoise.

कठिनता, -त्वम् 1 Hardness, firmness. -2 Severity. -3 Cruelty, hard-heartedness; जहिहि कठिनतां प्रयच्छ वाचम् Ki. 10. 51. -4 Difficulty, obscurity.

कठिनिका, -कठिनी 1 Chalk. -2 The little finger. गुणिगुणगणनारम्भे न पतति कठिनी सुसंभ्रमाद्यस्य H.

कठिल्लः The Balsam apple (Mar. कारलें).

कठिकल्लः 1 The Balsam apple. -2 The hog-weed. -3 N. of a plant.

कठुर *a.* Hard, cruel.

कठेर *a.* Living in distress. -रः A needy or distressed man, a pauper.

कठोर *a.* 1 Hard (fig. also); solid, stiff, कठोरास्थिग्रन्थि Māl. 5. 34. -2 Cruel, hard-hearted, ruthless; अयि कठोर यशः किल ते प्रियम् U. 3. 27; so °हृदय, °चित्त. -3 Sharp, piercing; °अङ्कुश Śānti. 1. 22. -4 Full, developed, complete, fullgrown, of mature age; कठोरगर्भां जानकीं विमुच्य U. 1, 1. 49, 6. 25; Māl. 6. 19; so कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः Śi. 1. 20; so अ° new, young; Māl. 1. 2. -5 (Fig.) Matured, refined; कलाकलापालोचनकठोरमतिभिः K. 7; °रीभूतः दिवसः U. 2 it is noon-time. -Comp. -गर्भ *a.* far advanced in pregnancy; आतङ्कस्फुरितकठोरगर्भगुर्वीम् U. 1. 49. -गिरिमाहात्म्यम् a portion of the Brahmāṇḍa Purāṇa.

कठोरता, -त्वम् Hardness, firmness, severity.

कठोरयति Den. P. To furnish with buds, expand the blossoms of; कठोरय केतकान् Māl. 9. 42.

कठोरित *a.* made to strive, strengthened; Hch.

कठोल *a.* Hard, resisting.

कड् I. 1 U. (कडति-ते, कडित) 1 To be proud. -2 To unhusk; cf. कण्ड्. -3 To be disturbed or confused. -II. 6 P. To eat, consume. -III. 10 U. 1 To protect. -2 To remove the chaff or husk of grain. -3 To break off a part, separate or detach, tear.

कड *a.* 1 Dumb. -2 Hoarse. -3 Ignorant, foolish.

कडकम् (-कडकाङ्कि *n.* ?) Sea-salt obtained by evaporation.

कडङ्गः A spirituous liquor, a kind of rum.

कडङ्ग (-क) रः 1 Straw, the stalks of various sorts of pulse &c. -2 A kind of weapon (club); Mb. 7. 25. 58.

कडङ्ग (-कं) रीय *a.* To be fed with straw. **-यः** An animal fed with straw, such as a cow or buffalo; नीवारपाकादि कडङ्गरीयैरामृश्यते जानपदैर्न कच्चित् R. 5. 9.

कडत्कारः A noise; B. R.

कड (-ल) त्रम् 1 A kind of vessel. -2 A wife. -3 Hip.

कडन्दिका Science (कलण्डिका).

कड (ल) म्बः (म्बी) 1 The stem or stalk (of a pot-herb). -2 The end or point, angle.

कडवकम् A section of a great poem written in an अपभ्रंश dialect; S. D.

कडार *a.* 1 Tawny; कडार इवायम् G. M.; मीलन्मेघतडित्कडारकुहरैः U. 5. 14; U. 6. -2 Proud, haughty, impudent. **-रः** 1 The tawny colour. -2 A servant.

कडितुलः 1 A sword, scimitar. -2 A sacrificial knife.

कडुली A kind of drum.

कडेर N. of a country चोडः, कडेरः, केरलः Mbh. on P. IV. 1. 175.

कड्ड् 1 P. 1 To be hard or rough. -2 To be harsh or severe.

कण् I. 1 P. (कणति, कणित) 1 To sound or cry (as in distress); moan. कविता श्वः, रणिता श्वः Mbh. on P. -2 To become small. -3 To go or approach. -II. 10 P. or *-Caus.* 1 To wink, to close the eye with the lids or lashes. -2 To sigh, sound.

कणितम् Crying out with pain.

कणः 1 A grain, a single seed; तण्डुलकणान् H. 1; कणान् वा भक्षयेदब्दम् Ms. 11. 93. -2 An atom or particle (of anyting). -3 A very small quantity; द्रविण° Śānti. 1. 19; 3. 5. -4 A grain of dust. रजःकणैः खुरोद्धूतैः R. 1. 85; or of pollen; ईषद्बद्धरजःकणाग्रकपिशा V. 2. 7. -5 A drop (of water) or spray; कणवाही मालिनीतरङ्गाणाम् Ś. 3. 7; अम्बु°, अश्रु°; उद्यानानां नवजलकणैर्यूथिकाजालकानि Me. 26, 47, 71; Amaru. 54. -6 An ear of corn. -7 Spark (as of fire). -8 The spark or facet of a gem. -9 Flake (of snow). -10 श्वेतजीरक; cf. 'कणोऽतिसूक्ष्मे धान्यांशे पिप्पल्यां जीरके शरे' Nm. **-णा** 1 A kind of fly. -2 Long pepper. -3 Cumin seed. **-णी** 1 An atom, a drop. -2 A kind of corn. -3 The plant Premna Spinosa or Longifolia. -4 A crocodile; Gīrvāṇa. **-Comp. -अदः, -भक्षः, -भुज्** *m.* a nickname given to the philosopher who propounded the Vaiśeṣika system of philosophy (which may be said to be a 'doctrine of atoms'). **-अन्न** *a.* one whose food consists of grains. °ना the state of one who is made to live on grains; द्वादशाहं कणान्नता Ms. 11. 167. **-गुग्गुलः** a kind of plant. **-जीरः** a white kind of cumin seed. **-जीरकम्** small cumin seed. **-धूमः** A kind of penance; Matsya P. **-प्रियः** A sparrow. **-भक्षः, -भक्षकः, -भुज्** *m.* N. of Kaṇāda. **-भक्षकः** a kind of bird. **-लाभः** a whirlpool. **-वीरकः** A kind of arsenic (Mar. मनशीळ); Gīrvāṇa.

कणशः *ind.* In small parts or minute particles, grain by grain, little by little, drop by drop &c.; तदिदं कणशो विकीर्यते (भस्म) Ku. 4. 27.

कणिकः, कणीकः 1 A grain. -2 A small particle. -3 An ear of corn. -4 A meal of parched wheat. -5 An enemy. -6 N. of a purificatory ceremony, *i. e.* waving round lamps at sacrificial rites. -7 An enemy. **-का** 1 An atom, a small or minute particle; यथाऽश्वत्थकणीकायामन्तर्भूतो महाद्रुमः Mb. 12. 211. 2. -2 A drop (of water); तामुत्थाप्य स्वजलकणिकाशीतलेनानिलेन Me. 98. -3 A kind of corn or rice. -4 Cumin seed. -5 The अग्निमन्थ tree (Mar. नरवेल).

कणिशः, -शम् An ear or spike of corn.

कणिष्ठ *a.* The smallest, the most minute.

कणीक *a.* Small, diminutive.

कणपः A kind of iron lance or bar; लोहस्तम्भस्तु कणपः Vaijayantī; चापचक्रकणपकर्षण &c. Dk. 35. -2 A weapon (like bomb). 'अयःकणान् लोहगुलिकाः पिबतीति तथाविधं आग्नेयौषधबलेन गर्भसंभृता लोहगुलिकास्तारका इव विकीर्यन्ते येन तद्यन्त्रमयः कणपं लोहमयम्' इति नीलकण्ठः. Mb. 1. 227. 25.

कणभः A kind of fly with a sting.

कणाटीनः, -टीरः, -टीरकः A wagtail.

कणादः 1 N. of a philosopher; see under कण. -2 A goldsmith.

कणीचिः, -ची *f.* 1 A sound. -2 A tree. -3 A creeper in flower.

कणे *ind.* A particle expressing the satisfaction of a desire (श्रद्धाप्रतीघात); कणेहत्य पयः पिबति Sk. P. I. 4. 66. 'he drinks milk to his heart's content or till he is satisfied.'

कणेरः, -रुः The कर्णिकार tree (Mar. कण्हेर). **-रा, -रुः** *f.* 1 A she-elephant. -2 A courtezan, harlot.

कण्ट् 1 P. (कण्टति, कण्टित) To go or move.

कण्ट *a.* Thorny. **-Comp. -पत्रः** N. of a plant (स्थलशृङ्गाटक).

कण्टकः, -कम् 1 A thorn; पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनैव कण्टकं (उद्धरेत्) Chan. 22; कण्टकेनैव कण्टकम् (उन्मूलयेत्) Pt. 4.18 -2 A prickle, a sting; यः कण्टकैर्वितुदति Y. 3. 53. -3 The point of anything. -4 (Fig.) Any troublesome fellow who is, as it were, a thorn to the state and an enemy of order and good government; उत्खातलोकत्रयकण्टकेऽपि R. 14. 73; त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् Ś. 7. 3; Ms. 9. 260; Mv. 7. 8. -5 (Hence) Any source of vexation or annoyance, nuisance; कण्टकानां च शोधनात् Ms. 9. 253. -6 Horripilation, erection of hair, thrill. -7 A finger-nail. -8 A vexing speech. -9 A fish-bone; अन्धो मत्स्यानिवाश्नाति स नरः कण्टकैः सह Ms. 8. 95. -10 A sharp stinging pain, symptom of a disease. -11 (In Nyāya philosophy) Refutation of arguments, detection of error. -12 Impediment, obstacle. -13 The first, fourth, seventh, and tenth lunar mansions. -14 A vexing or injurious speech; Mb. 1. **-कः** A bamboo; some other tree (Mar. बेल, बाभळ, हिंगणबेट) फलकं परिधानश्च तथा कण्टकवस्त्रधृक् Mb. 12. 303. 14; see कण्टकद्रुम. -2 A work-shop, manufactory. -3 Fault, defect; निर्धूतवाक्यकण्टकाम् Mb. 12 167. 50. -4 N. of Makara or the marine monster, the symbol of the god of love. **-की** A kind of वार्ताकी. **-फलः** See कण्टकफल. **-Comp. -अग्रः** a kind of lizard. **-अशनः, -भक्षकः, -भुज्** *m.* a camel. **-अष्ठीलः** a kind of fish (having many bones). **-आगारः** a kind of worm. **-आढ्यः** a kind of tree. **-उद्धरणम्** 1 (lit.) extracting thorns, weeding. -2 (fig.) removing annoyances, extirpating thieves and all such sources of public annoyance; कण्टकोद्धरणे नित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् Ms. 9. 252. **-द्रुमः** 1 a tree with thorns, a thorny bush; भवन्ति नितरां स्फीताः सुक्षेत्रे कण्टकद्रुमाः Mk. 9. 7. -2 the Śālmali tree or silk-cotton-tree (Mar. सांवरी). **-प्रावृटा** Aloe Perfoliata (Mar. कोरफड). **-फलः** 1 the bread-fruit tree, Panasa tree. -2 the गोक्षुर plant. -3 the castor-oil tree. -4 the Dhattūra tree. -5 a term applicable to any plant the fruit of which is invested with a hairy or thorny coat. **-मर्दनम्** suppressing disturbance. **-युक्त** *a.* having thorns, thorny. **-विशोधनम्** extirpating every source of disturbance or trouble; राज्यकण्टकविशोधनोद्यतः Vikr. 5. 1. **-वृन्ताकी** a species of nightshade with thorny leaves (वार्ताकी). **-श्रेणिः, -णी** *f.* 1 the Solanum Jacquini. -2 a porcupine.

कण्टकारः N. of a tree (शाल्मली); also विकङ्कत. **-री** N. of several plants:— Solanum Jacquini, the silk-cotton tree.

कण्टकारिका Solanum Jacquini; also the fruit of this tree.

कण्टकालः = कण्टकफल q. v.

कण्टकिलः Bamboo.

कण्टकाह्वयम् The tuberous root of the lotus.

कण्टकित *a.* 1 Thorny. -2 Covered with erect hair, thrilled; horripilated; प्रीति °त्वचः Ku. 6. 15; R. 7. 22; कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन Ś. 3. 15.

कण्टकिन् *a.* (-नी *f.*) 1 Thorny, prickly; कण्टकिनो वनान्ताः Vikr. 1. 116. -2 Vexatious, troublesome. *-m.* A fish. *-m., f.* N. of several plants:— खदिर, मदन, गोक्षुर, वंश, बदर. **-Comp. -ज** *a.* 1 produced from a fish. -2 produced by the Mimosa tree. **-फलः** the bread-fruit tree (पनस). (**-ला**) मधुखर्जुरी plant.

कण्टकिलः A thorny kind of bamboo.

कण्टलः 1 N. of a plant (बर्बुर; Mar. बाभूळ.). -2 A tree yielding a species of Gum Arabic.

कण्टाफलः The bread-fruit tree, The Panasa tree.

कण्टालुः *f.* N. of several plants:— वार्तकी, वंश, बर्बुर, बृहती.

कण्टिन् *a.* Thorny. *-m.* N. of several trees:— खदिर, अपामार्ग, गोक्षुर.

कण्ठ् 1, 10 U. (कण्ठति-ते, कण्ठयति-ते, कण्ठित) 1 To mourn, grieve for. -2 To miss, be anxious or long for, remember with regret; (in this sense generally used with the preposition उद् and a noun in the gen., loc. or dat. case).

कण्ठः, -ण्ठम् 1 Throat; कण्ठे निपीडयन् मारयति Mk. 8. कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषः Ś. 4. 6; कण्ठेषु स्खलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतम् 6. 4. -2 The neck; अयं कण्ठे बाहुः U. 1. कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलता Pt. 4. 6; कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे Me. 3, 99, 114; Amaru. 19, 57; Ku. 5. 57. -3 Sound, tone, voice; सा मुक्तकण्ठं चक्रन्द R. 14. 68; किमिदं किन्नरकण्ठि सुप्यते 8. 64; आर्यपुत्रोऽपि प्रमुक्तकण्ठं रोदिति U. 3. -4 The neck or brim of a vessel &c. -5 Vicinity, immediate proximity (as in उपकण्ठ). -6 The opening of the womb. -7 A bud on a stalk. -8 The space of an inch from the edge of the hole in which sacrificial fire is deposited. -9 The मदन tree. -10 Guttural sound. **-Comp. -अग्निः** a bird (digesting in the throat or gizzard). **-अवसक्त** *a.* clinging to the neck. **-आगत** *a.* come to the throat (as the breath or soul of a dying person). **-आभरणम्** a neck-ornament, necklace; परीक्षितं काव्यसुवर्णमेतल्लोकस्य कण्ठाभरणत्वमेतु Vikr. 1. 24; cf. names like सरस्वतीकण्ठाभरण. **-आश्लेषः** neck-embrace;

Me. 3; कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलता Pt. 4. 6; °उपगूढ Bh. 3. 28. **–उक्ताम्** personal testimony. **–कुब्जः** a kind of fever. **–कूणिका** the Indian lute. **–ग** *a*. reaching or extending to the throat; हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठगाभिस्तु भूमिपः Ms. 2. 62. **–गत** *a*. 1 being at or in the throat, coming to the throat; *i. e.* on the point of departing; न वेदयावनीं भाषां प्राणैः कण्ठगतैरपि Subhāṣ; Pt. 1. 296. –2 approaching or reaching the throat. **–तटः, –तटम्, –टी** the side of the neck. **–तलासिका** the leather or rope passing round the neck of a horse. **–त्रः** A necklace; शुक्लकेयूरकण्ठत्राः Mb. 5. 143. 39. **–दघ्न** *a*. reaching to the neck. **–नालम्** Stalk-like throat, a throat, neck; कण्ठनालादपातयत् R. 15. 52. also. **–नाली, –नडिकः** a kite. **–नीलकः** a large lamp or torch, a whisp of lighted straw &c. (Mar. मशाल). **–पाशः,–पाशकः** 1 a rope tied round an elephant's neck. –2 a halter in general. **–बन्धः** a rope for an elephant's neck. **–भूषणम्, –भूषा** a short necklace; विदुषां कण्ठभूषात्वमेतु· Vikr. 18. 102. **–भङ्गः** Stammering. **–मणिः** 1 a jewel worn on the neck. –2 (fig.) a dear or beloved object. –3 Thyroid Cartilage. **–रोधम्** Stopping or lowering the voice. **–लग्न** *a*. 1 clinging to the throat. –2 suspended round the neck. –3 throwing the arms round the neck (in embraces); कण्ठेलग्ना. **–लता** 1 a collar. –2 a horse's halter. **–वर्तिन्** *a*. being at or in the throat, *i. e.* on the point of departing; °प्राणैः R. 12. 54. **–शालुकम्** a hard tumour in the throat. **–शुण्डी** swelling of the tonsils. **–शोषः** (lit.) 1 drying up or parching of the throat. –2 (fig.) fruitless expostulation. **–सज्जनम्** hanging on, by, or round the neck. **–सूत्रम्** a kind of embrace; (thus defined:—यत्कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघातं निविडोपगूहात्। परिश्रमार्थं शनकैर्विदग्धास्तत्कण्ठसूत्रं प्रवदन्ति सन्तः ॥); कण्ठसूत्रमपदिश्य योषितः R. 19. 32. **–स्थ** *a*. 1 being in the throat. –2 guttural (as a letter). –3 being in the mouth, ready to be repeated by rote. –4 learnt and ready to be repeated.

कण्ठतः *ind*. 1 From the throat. –2 Distinctly, explicitly.

कण्ठिका A necklace of a single string or row.

कण्ठिन् *a*. Belonging to the throat.

कण्ठी 1 Neck, throat. –2 A necklace, a collar. –3 A rope round the neck of a horse. **–Comp. –रवः** 1 a lion. –2 an elephant in rut; कण्ठीरवो महाग्रहेण न्यपतत् Dk. 7. –3 a pigeon. –4 explicit declaration or mention; इति कण्ठीरवेणोक्तम्).

कण्ठेकालः N. of Śiva (blue on the neck). कण्ठेकालेन कैलासः ......। Śiva. B. 16. 59.

कण्ठ्य *a*. 1 Relating or suitable to, or being at, the throat. –2 Guttural. **–Comp. –वर्णः** a guttural letter; namely अ, आ, क्, ख्, ग्, घ्, ङ् and ह्. **–स्वरः** a guttural vowel (अ and आ).

कण्ठला A basket made of canes.

कण्ठालः 1 A boat. –2 A spade, hoe. –3 War. –4 A camel. –5 An esculent root. –6 A churning vessel. –7 A bag. **–ला** A churning vessel.

कण्ठीलः A camel. **–लः, –ला** A churning vessel.

कण्ड् I. 1 U. (कण्डति-ते, कण्डित) 1 To be glad or satisfied. –2 To be proud. –3 To unhusk. –II. 10 U. (कण्डयति-ते, कण्डित) 1 To thresh (corn, grain &c.), unhusk. –2 To protect, defend.

कण्डनम् 1 Threshing, separating the chaff from the grain; अजाननार्थं तत्सर्वं (अध्ययनं) तुषाणां कण्डनं यथा. –2 Chaff. **–नी** 1 A wooden mortar in which the threshing of corn or grain is performed. –2 A pestle; Ms. 3. 68.

कण्डित *a*. Dislocated.

कण्डरा 1 A sinew (of which 16 are considered to be in the human body). –2 A principal vessel of the body, a large artery, vein &c.

कण्डानकः N. of a servant of Śiva.

कण्डिका 1 A short section, shortest subdivision; (as in the शुक्लयजुर्वेद). –2 N. of a country.

कण्डिल *a*. 1 Drunken. –2 Saucy. कण्डिलल्ट्टुका मे प्रतीष्ठाः Pratijñā. 3.

कण्डुः *m., f.,* **–कण्डूः** *f.* 1 Scratching. –2 Itching, itching sensation; कपोलकण्डूः करिभिर्विनेतुम् Ku. 1. 9; Śānti. 4. 17. **–Comp. –आदि** *m*. (pl.) the nominal verbs. P. III. 1. 27; mentioned separately with the root कण्डू given as the frist root. **–करी** N. of a plant शूकशिम्बी. **–घ्नः** 1 N. of a plant (Mar. बाहवा). –2 white mustard.

कण्डुर *a*. Scratching. **–रः** A species of reed.

कण्डूतिः *f*. 1 Scratching. –2 Itching, itch; सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णे कण्डूतिलालसा S. D.

कण्डूमत् *a*. 1 Scratching. –2 Itching.

कण्डूयति–ते Den. U. (*p. p.* कण्डूयित) 1 To scratch, rub gently; कण्डूयमानेन कटं कदाचित् R. 2. 37; मृगीमकण्डूयत कृष्णसारः Ku. 3. 36; so शृङ्गे कृष्णमृगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम् Ś. 16; Ms. 4. 82.

कण्डूयन, –नक *a*. Scratching. **–नम्** Scratching, rubbing; कण्डूयनैर्दंशनिवारणैश्च R. 2. 5. **–नी** A brush for rubbing. **–कः** A tickler; कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि (तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम्) Pt. 1. 71.

कण्डूया 1 Scratching. –2 Itching.

कण्डूयितम् Scratching.

कण्डूयितृ *a*. Scratching, a scratcher; कण्डूयितारं कुशसूचिलावम् (भुजम्) R. 13. 43.

कण्डूरा N. of a plant causing itch (Mucana Pruritus Mar. खाजकुयली).

कण्डूल *a.* 1 Having an itchy sensation, feeling the itch, itchy; कण्डूलद्विपगण्डपिण्डकषणोत्कम्पेन संपातिभिः U. 2. 9. –2 Causing itch. –लः An esculent root; (Mar. खाजरासुरण).

कण्डोधः A catterpillar.

कण्डोलः 1 A basket for holding grain (made of cane or bamboo). –2 A safe, store-room. –3 A camel (also *f.*). –ली The lute of a Chāṇḍāla. –Comp. –वीणा The lute of a Chāṇḍāla.

कण्डोलकः 1 A basket. –2 A safe, store-room.

कण्डोषः 1 A catterpillar –2 A scorpion; M. W.

कण्व *a.* [कण् क्वन्] Ved. 1 Talented, intelligent. –2 Praising; प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता Rv. 5. 41. 4. –3 Fit to be praised or honoured; Rv. 10. 115. 5. –4 Deaf. –ण्वः 1 N. of a renowned sage, foster-father of Śakuntalā and progenitor of the line of काण्व Brāhmaṇas. He was the author of several hymns of the Ṛigveda. –2 (Ved.) A peculiar class of evil spirits against whom charms or hymns (Av. 2. 25) are used; गर्भादं कण्वं नाशय Av. 2. 25. 3. –3 A praiser. –4 The founder of Vedic schools. –ण्वम् Sin, evil. –Comp. –उपनिषद् N. of an upanisad. –जम्भन *a.* consuming or destroying the evil spirits called Kaṇvas (?). –दुहितृ, –सुता Śakuntalā, Kaṇva's daughter. –सखिन् *a.* Ved. a friend of the Kaṇvas, friendly disposed to them; स इदग्निः कण्वतमः कण्वसखा Rv. 10. 115. 5. –होतृ *a.* one whose priest is a Kaṇva; प्र सक्षणो दिव्यः कण्वहोता Rv. 5. 41. 4.

कण्वतम *a.* Ved. 1 Very wise; –2 A real कण्व; स इदग्निः कण्वतमः कण्वसखा: Rv. 10. 115. 5.

कण्वमत् *a.* United with a praiser or with the Kaṇvas (as Indra); आ तू षिञ्च कण्वमन्तम् Rv. 8. 2. 22.

कतः, –कतकः [कं जलं शुद्धं तनोति तन् –ड Tv.] The clearing-nut plant, (Mar. निवळी) (the nut of which is said to clear muddy water); फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादनम्। न नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति॥ Ms. 6. 67. –तम्, –तकम् The nut of this tree, see अम्बुप्रसादन also.

कतफलः The clearing nut plant.

कतम *pron. a.* [किम्-डतम्] (°मत् *n.*) P. II. 1. 63. Who or which of many; अपि ज्ञायते कतमेन दिग्भागेन गतः स जाल्म इति V. 1; अथ कतमं पुनर्ऋतुमधिकृत्य गास्यामि Ś. 1; कतमे ते गुणास्तत्र यानुदाहरन्त्यार्यमिश्राः Māl. 1; G. L. 22; Ki. 6. 40. (sometimes it is used merely as a strengthened substitute for किम्). When followed by च and preceded by यतम it means 'any whosoever', 'whatsoever'. In negative sentences कतम with चन or अपि means 'not even one', 'none at all'. It also means 'best or excessively good-looking.'

कतर *pron. a.* (°रत् *n.*) Who or who or which of two; नैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः Bg. 2. 6. कतरः स आत्मा Ait. Up. 5. 1.

कतरतः On which of the two sides?

कति *pron. a.* [किम्–डति] (always declined in the plural only; कति, कतिभिः &c.) 1 How many; कत्यग्नयः कति सूर्यासः Rv. 10. 88. 18; एभिर्भूतैः स्मर कति कृताः स्वान्त ते विप्रलम्भाः Śanti. 3. 18; –2 Some. When followed by चित्, चन or अपि, कति loses its interrogative force and becomes indefinite in sense, meaning 'some', 'several', 'a few'; तन्वी स्थिता कतिचिदेव पदानि गत्वा Ś. 2. 12; कत्यपि वासराणि Amaru. 25; तस्मिन्नद्रौ कतिचिदबलाविप्रयुक्तः स कामी नीत्वा मासान् Me. 2.

कतिकृत्वस् *ind.* How many times.

कतिधा *ind.* 1 How often –2 In how many places or parts. –Comp. –चिद् Everywhere; द्विमाता शयुः कतिधा चिदायवे Rv. 1. 31. 2.

कतिपय *a.* [कति-अयच् पुक् च्] 1 Some, several, a certain number; कतिपयकुसुमोद्गमः कदम्बः U. 3. 20; Me. 23; कतिपयदिवसापगमे some days having elapsed; वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव Śi. 2. 72; कतिपयेन or कतिपयात् with some effort.

कतिपयथ *a.* Advanced to a certain place or degree.

कतिविध *a.* How many kinds; राम वेदाः कतिविधाः Mukti Up. 1. 10.

कतिशस् *ind.* How many at a time.

कतमालः [कस्य जलस्य तमाय शोषणायालति पर्याप्नोति अल्-अच् Tv.] Fire; cf. खतमाल.

कत्ताशब्दः The rattling sound of dice; अरे कत्ताशब्दो निर्नाणकस्य हरति हृदयं मनुष्यस्य Mk. 2. 5.

कत्थ् 1 Ā. (कत्थते, कत्थित) 1 To boast, swagger; कृत्वा कत्थिष्यते न कः Bk. 16. 4; कृत्वैतत्कर्मणा सर्वं कत्थेथाः Mb. –2 To praise, celebrate. –3 To flatter or coax –4 To abuse, revile.

कत्थन *a.* Boasting, praising. –नम्, –ना Bragging, boasting; इक्ष्वाकूणां विशेषेण बाहुवीर्यं न कत्थनम् Mb. 3. 99. 48.

कत्पय *a.* Ved. Swelling, rising; त्वं चिदित्था कत्पयं शयानम् Rv. 5. 32. 6. –यम् Water causing happiness.

कत्र् 10 P. (कत्रयति, कत्रित) To loosen, slacken, remove.

कत्सवरम् The shoulder.

कथ् 10 U. (कथयति-न्ते, कथित) 1 To tell, relate, narrate, communicate (usually with dat. of person); राममिष्वसनदर्शनोत्सुकं मैथिलाय कथयांबभूव सः R. 11. 37. –2 To declare, state, mention; अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् Bg. 2. 34; R. 11. 15. –3 To converse, talk with, hold conversation with; कथयित्वा सुमन्त्रेण सह

Rām. -4 To indicate, betray, bespeak, show; V. 1. 6; Māl. 8. 10; आकारसदृशं चेष्टितमेवास्य कथयति Ś. 7. -5 To describe, relate; किं कथ्यते श्रीरुभयस्य तस्य Ku. 7. 78; कथाच्छलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते H. Pr. 8; Pt. 4. 37. -6 To inform, give information about, complain against; Mk. 3. -7 To denounce. -8 To suppose. -9 To praise, narrate devotedly; भुवि त्वां कथयन्तो हि सिद्धिमेष्यन्ति राघव Rām. 7. 82. 12. -*Pass.* (कथ्यते) 1 To be called. -2 To be regarded or considered as.

कथक *a.* [कथ्-ण्वुल्] A narrator, a relator. -कः 1 A chief actor, speaker of a prologue. -2 A disputant. -3 A story-teller.

कथन्ता Indescribable uneasiness; Mbh. 2. 39.

कथन *a.* Telling, talkative. -नम् Narration, relation, description.

कथनिकः A narrator, story-teller; Hch.

कथनीय *a.* 1 To be said or told or declared. -2 Worthy of relation, to be named.

कथयान *a.* Telling, speaking.

कथा [कथ् नि० अ] A tale, story; °प्रावीण्यम् U. 4. historical knowledge. -2 A fable, feigned story; कथाच्छलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते H. Pr. 8. -3 An account, allusion, mention; कथापि खलु पापानामलमश्रेयसे यतः Śi 2. 40. -4 Talk, conversation, speech; प्रथमं कृतां कथाम् Ś. 4. 1. -5 A variety of prose composition, often distinguished from आख्यायिका; (प्रबन्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्राज्ञाः कथां विदुः । परंपराश्रया या स्यात् सा मताख्यायिका बुधैः ॥); see under आख्यायिका also. -6 (In phil.) Disputation. का कथा or कथा with प्रति (what mention) is often used in the sense of 'what need one say of', 'not to mention', 'to say nothing of', 'how much more', or 'how much less'; का कथा बाणसंधाने ज्याशब्देनैव दूरतः । हुंकारेणेव धनुषः स हि विघ्नानपोहति Ś. 3. 1; अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु R. 8. 43; आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा 10. 28; Ve. 2. 25. -**Comp.** -**अनुरागः** taking pleasure in conversation, attention. -**अन्तरम्** 1 the course of conversation; स्मर्तव्योऽस्मि कथान्तरेषु भवता Mk. 7. 7. -2 another tale. -**अवशेष** or कथाशेष *a.* one of whom only the narrative remains, *i. e.* deceased, dead. -**आक्रमः** the commencement of a conversation. -**आरम्भः** commencement of a tale. -**आरामः** garden of fable. -**आलापः** speech, conversation. -**उदयः** the beginning of a tale. -**उद्घातः** 1 the second of the five kinds of प्रस्तावना, where the first character enters the stage after overhearing and repeating either the words of the manager (सूत्रधार) or their sense; see S. D. 290; *e. g.* in Ratn., Ve. or Mudrārākṣasa. -2 commencement of a tale or narration; आकुमारकथोद्घातं शालिगोप्यो जगुर्यशः R. 4. 20. -**उपकथनम्**, -**उपाख्यानम्** narration, relation, telling a story. -**छलम्** 1 the guise of a fable. -2 giving a false account. -**नायकः**, -**पुरुषः** the hero or leading character of a story; रामायण° U. 4, 6. -**पीठम्** 1 the introductory part of a tale or story. -2 N. of the first लम्बक or book of the कथासरित्सागर. -**प्रबन्धः** a tale, fiction, fable. -**प्रसङ्ग** *a.* 1 talkative, talking much and foolishly. -2 mad, foolish. (-**ङ्गः**) 1 conversation, talk or course of conversation; नानाकथाप्रसङ्गावस्थितः H. 1; कथाप्रसङ्गेन विवादं किल चक्रतुः Ks. 22. 181; N. 1. 35. -2 a curer of poisons (विषवैद्य); कथाप्रसङ्गो वार्तायां विषवैद्येऽपि वाच्यवत् Viśvakosa. कथाप्रसङ्गेन जनैरुदाहृताम् Ki. 1. 24 (where the word is used in sense 1 also). -**प्राणः** 1 an actor. -2 a professional story-teller. -**मात्र** *a.* One of whom nothing but the narrative is left; deceased, dead. कालेन ते कृताः सर्वे कथामात्राः कथासु च Bhāg. 12. 2. 44. -**मुखम्** the introductory portion of a story; Pt. 1 -**योगः** course of conversation, talk, discourse. -**विपर्यासः** changing the course of a story. -**विरक्त** *a.* reserved, taciturn, disliking conversation. -**शेष** *a.* see कथावशेष.

कथानकम् A small tale; *e. g.* Vetālapañchaviṁśati.

कथापयति Den. P. To tell, relate &c.

कथिकः 1 A narrator. -2 A story-teller.

कथित *p. p.* 1 Told, described, narrated; प्रत्येकं कथिता होताः Ms. 7. 157. -2 Expressed. -**तः** The supreme being. -**तम्** A conversation, discourse; पूर्ववृत्तकथितैः पुराविदः R. 11. 10. -**Comp.** -**पदम्** -**पदता** tautology, repetition, considered as a fault of composition relating to a sentence, where a word is used without any specific purpose; see K. P. 7; and S. D. 575 *ad hoc.*

कथीकृ 8 U. 1 To reduce to a tale. -2 To cause to remain only in narration.

कथीकृत *a.* Remaining in narration (only), dead, deceased; अवगम्य कथीकृतं वपुः Ku. 4. 13.

कथम् *ind.* [किम्-प्रकारार्थे थमु कादेशश्च] 1 How, in what way, in what manner, whence; कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः H. 1; अथ स वैद्यः कथम् Mu. 2 'well, how did the physician fare'; सानुबन्धाः कथं न स्युः संपदो मे निरापदः R. 1. 64, 3. 44; कथमात्मानं निवेदयामि कथं वाऽऽत्मापहारं करोमि Ś. 1 (where the speaker is doubtful as to the propriety of what he says). -2 Oh what indeed! (expressing surprise); कथं मामेवोद्दिशति Ś. 6. -3 It is often connected with the particles इव, नाम, नु, वा, or स्वित् in the sense of, 'how indeed', 'how possibly', 'I should like to know', (where the question is generalized); कथं वा गम्यते U. 3; कथं नामैतत् U. 6. -4 When connected with the particles चित्, चन or अपि it means 'in every way', 'on any account', 'somehow', 'with great difficulty', 'with great efforts'; तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः Me. 3; कथमप्युन्नमितं न चुम्बितं तु Ś. 3. 24; न लोकवृत्तं वर्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन Ms. 4. 11, 5. 143; कथंचिदीशा मनसां बभूवुः Ku. 3. 34; कथं कथमपि

उत्थितः Pt. 1; विसृज्य कथमप्युमाम् Ku. 6. 3; Me. 22; Amaru. 12, 39, 50, 73; Pt. 1. -5 Scarcely, hardly; कथमपि भुवनेऽस्मिंस्तादृशाः संभवन्ति Mal. 2. 9. -Comp. -कथिकः an inquisitive person. -कारम् *ind.* in what manner, how; कथंकारमनालम्बा कीर्तिर्द्यामधिरोहति Si. 2. 52; कथंकारं भुङ्क्ते Sk; N. 17. 126. सोऽहंकारं कथंकारं न करिष्यति मत्सरी Śiva. B. 15. 17. -प्रमाण *a.* of what measure. -भावः what state. -भूत *a.* 1 how being. -2 of what nature or kind (oft. used by commentators). -रूप *a.* of what shape. -वीर्य *a.* of what power; Rām. 3.

कथंता What sort or manner. -2 Inquiry, question, demand.

कद् I. 4 Ā. (कद्यते) To be confounded or confused, to suffer mentally. -II. 1 Ā. (कदते) also 1 P. 1 To cry, to weep or shed tears. -2 To grieve. -3 To call. -4 To kill or hurt; see कन्द्.

कदनम् 1 Slaughter, havoc, destruction; नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् Mb. 1. 2. 351; 3. 178. 2; U. 5. 10. -2 War. -3 Sin.

कद् *ind.* [कद्-क्विप] Ved. A particle of interrogation, 'where'. This particle which is a substitute for the word कु is often used as the first member of a comp. and expresses the senses of badness, littleness, deterioration, uselessness, defectiveness &c. of anything; नियच्छ मन्युं कददाः स्म मानः Bhāg. 7. 5. 28. -Comp. -अक्षरम् 1 a bad letter. -2 bad writing. -अग्निः a little fire. -अध्वन् a bad road. -अन्नम् bad food. -अपत्यम् a bad child, bad posterity. -अभ्यासः a bad habit or custom. -अर्थ *a.* 1 useless, unmeaning. -2 having what purpose or aim? कदर्था न आ गृहम् Rv. 10. 22. 6. (-र्थः) a useless thing. -अर्थनम्, -ना troubling, tormenting, torture. -अर्थयति Den. P. 1 to despise, slight. -2 to trouble, torment; रे कन्दर्प करं कदर्थयसि किं कोदण्डटङ्कारितैः Bh. 3. 100; N. 8. 75. -अर्थित *a.* 1 despised, disdained, slighted; कदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रमार्ष्टुम् Bh. 2. 106. -2 tormented, teased; आः कदर्थितोऽहमेभिर्वारंवारं वीरसंवादविघ्नकारिभिः U. 5. -3 insignificant, mean. -4 bad, vile. -अर्थीकृ 8. U. to disdain, despise. -अर्थीकृत *a.* 1 despised, disdained. क्लैव्यैः कदर्थीकृतवीर्यसारः Ki. 3. 47. -2 rendered useless and unavailing. -अर्य *a.* 1 avaricious, miserly. -2 little, insignificant, mean. -3 bad, disagreeable; जनपदे न कदर्यो न मद्यपः Ch. Up. 5. 11. 5. निःसंशयं मया मन्ये पुरा वीरकदर्यया Rām. 2. 43. 17. (-र्यः) a miser; Bhāg. 11. 23. 6. Ms. 4. 210, 224; Y. 1. 161. °ता, त्वम् 1 avarice. -2 insignificance. -3 badness. °भावः avarice, stinginess. -अश्वः a bad horse. -आकार *a.* deformed, ugly. -आख्यम् A medicinal plant (कुष्ठ). -आचार *a.* following evil practices, wicked, depraved. (-रः) bad conduct. -इन्द्रियम् a bad organ of sense; कदिन्द्रियाणामनवाप्यवर्त्मने Bhāg. 8. 3. 28. -उष्ट्रः a bad camel. -उष्ण (also कोष्ण.) *a.* 1 tepid, lukewarm; श्वसन् कदुष्णं पुरमाविवेश Bk. 3. 17. -2 Harsh, sharp (as a word); प्रियोक्तिरप्याह कदुष्णमक्षरम् N. 9. 28. (-ष्णम्) lukewarmness. -तृणम् 1 a fragrant grass. -2 the plant कुम्भिका. -तोयम् an intoxicating drink, wine. -त्रि *m.* (pl.) three inferior articles. -रथः a bad chariot or carriage; युधि कद्रथवद्भीमं बभञ्ज ध्वजशालिनम् Bk. 5. 103. -वद *a.* 1 speaking ill or inaccurately or indistinctly; येन जानं प्रियापाये कद्वदं हंसकोकिलम् Bk. 6. 75; वाग्विदां वरमकद्वदो नृपः Si. 14. 1. -2 vile, contemptible.

कदू *a.* 1 Giving water. -2 Giving happiness. -दः A cloud.

कदकम् A canopy, awning.

कदनम् See under कद्.

कदम्बः, -कदम्बकः [कद् करणे अम्बच् Tv.] 1 A kind of tree [Stephegyne Parviflora Korth] (said to put forth buds at the roaring of thunder-clouds); कतिपयकुसुमोद्गमः कदम्बः U. 3. 20, 42; Māl. 3. 7; Me. 25; R. 12. 99; मुक्त्वा कदम्ब-कुटजार्जुन-सर्ज-नीपान् Rs. 3. 13. The tree is common throughout India except in Konkan. Its fruit is hard and inedible. -2 A kind of grass. -3 Turmeric. -4 The mustard-seed plant. -5 A particular mineral substance.-6 Dust.-7 Fragrance; cf. कदम्बः पुंसि नीपे स्यात्तिनिशे वरुणद्रुमे। धूल्यां समूहे गन्धे च ... Nm. -म्बी N. of a plant (देवदाली). Ś. 6; U. 5. 18. -म्बम् A multitude. -कम् 1 A multitude, group; छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु Ś. 2. 6. -2 The flower of the Kadamba tree; पृथुकदम्बकदम्बकराजितम् Ki. 5. 9. -3 A kind of grass (देवताड). -Comp. -अनिलः 1 a fragrant breeze (charged with the odour of Kadamba flowers); ते चोन्मीलितमालतीसुरभयः प्रौढाः कदम्बानिलाः K. P. 1. -2 Autumn (वर्षर्तु); इदं कदम्बानिलभर्तुरत्यये Ki. 4. 24. -कोरकन्यायः see under न्याय. -पुष्पा, -ष्पी a plant the flowers of which resemble those of Kadamba. -ब्रह्ममण्डलम् (in Astro.) The polar circle of the ecliptic. -युद्धम् A kind of amorous play; Vātsyā. -वायुः a fragrant breeze; = °अनिल.

कदम्बदः The mustard seed plant.

कदरः 1 A saw. -2 An iron goad for driving an elephant. -3 N. of a tree sometimes substituted for Khadira as a sacrificial post. -रः, -रम् A corn, a callosity of the feet caused by external friction. -रम् coagulated milk.

कदलः, -कदलकः The plantain tree; ऊरुद्वयं मृगदृशः कदलस्य काण्डौ Amaru. 95. -ला N. of several plants:—पृश्नि, डिम्बिका, and शाल्मलि. -ली 1 The plantain tree; किं यासि बालकदलीव विकम्पमाना Mk. 1. 20; यास्यत्यूरुः सरसकदलीस्तम्भगौरश्चलत्वम् Me. 98, 79; Ku. 1. 36; R. 12. 96; Y. 3. 8. -2 A kind of deer. -3 A flag carried by an elephant. -4 A flag or banner; कदली वैजयन्त्यां च रम्भायां च मृगेऽपि च Nm. -Comp. -(ली) कुसुमम् the flower of the कदली plant. -(ली) क्षता 1 A sort of cucumber (Mar. पडवळ). -2 A fine woman. -(ली) गर्भः the pith of the plantain. -दण्डः, -स्कन्धः a kind of illusion.

कदलिका 1 A banner, flag; Mal. 6. -2 Kadala tree; अभ्युल्लसत्कदलिकावनराजिम् Śi. 5. 2.

कदलिन् m. A kind of antelope.

कदलीक्षता 1 A sort of cucumber. -2 A beautiful woman.

कदा ind. When, at what time; कदा गमिष्यसि-एष गच्छामि; कदा कथयिष्यसि &c.; when connected with a following अपि it means 'now and then', 'at times', 'sometimes', 'at some time'; न कदापि never; with a following चन it means 'at some time', 'one day', 'at one time or another', 'once'; आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् बिभेति कदाचन; Ms. 2. 54, 144; 3. 25, 101; with a following चित् it means 'at one time', 'once upon a time', 'at some time or other'; अथ कदाचित् once upon a time; R. 2. 37, 12. 21; नाक्षैः क्रीडेत्कदाचित्तु Ms. 4. 74, 65, 169; कदाचित्-कदाचित् 'now-now'; कदाचित् काननं जगाहे कदाचित् कमलवनेषु रेमे K. 58 *et seq.* [cf. L. *quando*].

कद्रु a. [कद्-रु] (द्रु or द्रू f.) 1 Tawny. -2 Variegated, spotted. -द्रुः 1 The tawny colour. -2 The variegated colour. -द्रुः, -द्रूः f. Wife of Kaśyapa and the mother of the Nāgas. -Comp. -पुत्रः, -सुतः a serpent.

कद्रुण a. Reddish-brown, tawny.

कद्वरम् 1 Whey. -2 Buttermilk mixed with water.

कधप्रिय, -कधप्री a. Ved. Fond of praise; कस्त उषः कधप्रिये Rv. 1. 30. 20.

कन् 1 P. Ved. (कनति, कन्तुम्) 1 To be satisfied or contented; भूयसा वस्तमचरत् कनीयो Rv. 4. 24. 9. -2 To love, wish. -3 To shine. -4 To go.

कनकम् Gold; कनकवलयं स्रस्तं स्रस्तं मया प्रतिसार्यते Ś. 3.12; Me. 2, 39, 67. -कः 1 The Palāśa tree. -2 The Dhattūra tree (several other plants as गुग्गुळ, चन्दन, चम्पक &c.) -3 Mountain ebony. -Comp. -अङ्गदम् a gold bracelet. -अचलः, -अद्रिः, -गिरिः, -शैलः epithets of the mountain Sumeru; अधुना कुचौ ते स्पर्धेते किल कनकाचलेन सार्धम् Bv. 2. 9. -अध्यक्षः the treasurer. -आह्वः the धत्तूर tree. (-ह्वम्) = नागकेशर. -आलुका a golden jar or vase. -आह्वयः the Dhattūra tree. (-यम्) a flower. -कदली A species of plantain; क्रीडाशैलः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षणीयः Me. 79. -कारः A goldsmith. -क्षारः borax. -टङ्कः a golden hatchet. -दण्डम्, -दण्डकम् (golden-sticked) the royal parasol. -दण्डिका a golden sheath for a sword &c.; Mu. 2. -निकषः a streak of gold (rubbed on a touch-stone). -पट्टम् Gold brocade cloth; पीतं कनकपट्टाभं स्रस्तं तद्वसनं शुभम् Rām. 5. 15. 45. -पत्रम् an ear-ornament made of gold; जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात् कर्णे कृतं कनकपत्रमनालपन्त्या Ch. P.10. -परागः gold-dust. -पर्वतः The mountain Meru; Mb. 12. -पलः a kind of fish. (-लम्) a weight of gold (equal to 16 Maṣakas or about 280 grains). -प्रभ a. bright as gold. (-भा) the महाज्योतिष्मती plant. -प्रसवा the स्वर्णकेतकी plant. -भङ्गः a piece of gold. -रम्भा the स्वर्णकदली plant. -रसः 1 a yellow orpiment. -2 fluid gold. -शक्तिः N. of Kārttikeya. -सूत्रम् a gold necklace; काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पो विनाशितः Pt. 1. 207. -स्थली 'a land of gold', gold mine.

कनकमय a. Made of gold, golden.

कनखलम् N. of a Tīrtha or sacred place and the hills adjoining it; (तीर्थं कनखलं नाम गङ्गाद्वारेऽस्ति पावनम्); तस्माद्गच्छेरनुकनखलं शैलराजावतीर्णां जह्नोः कन्याम् Me. 50.

कनटी Red arsenic.

कनन a. One-eyed; cf. काण.

कनपः (कनो दीप्तिर्गतिः शोभा वा पाति सः) A kind of missile (शक्ति); असयः शक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाः शराः Mb. 3. 20. 34.

कनयति Den. P. To lessen, reduce in size, make small, diminish; कीर्तिं नः कनयन्ति च Bk. 18. 25.

कना Ved. A girl; the youngest girl; पुनस्तदा वृहति यत् कनाया Rv. 10. 61. 5.

कनिक्रद a. Ved. Neighing, crying very much; कनिक्रदं वाजिनं वाजिनेषु Vāj. 13. 48.

कनिष्कः N. of a celebrated ancient king in India in the first century A. D.

कनिष्ठ a. (Superl. of अल्प or युवन्) 1 The smallest, least. -2 The youngest; पुत्र एषामुतैषां ज्येष्ठ उत वा कनिष्ठः Rv. 10. 8. 28. -3 Lower. -4 Having the feet downwards. -ष्ठः N. of Śiva. -ष्ठा 1 The little finger. -2 A kind of heroine. -3 The wife of a younger brother. -5 A younger wife, one married later (than another); पुत्रः कनिष्ठो ज्येष्ठायां कनिष्ठायां च पूर्वजः Ms. 9. 122. -Comp. -पदम्,-मूलम् the least or first root. -प्रथम a. Having the youngest as the first.

कनिष्ठक a. The smallest; कनिष्ठिका च तिष्ठति Av. 1. 17. 2. -ष्ठिका The little finger; कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासा Subhāṣ. -कम् A kind of grass.

कनी A daughter or girl.

कनीक a. See. कणीक.

कनीन a. Ved. Young. -नी 1 The little finger. -2 The pupil of the eye.

कनीनकः 1 A boy, youth; जनिष्ट योषा पतयत् कनीनको Rv. 10. 40. 9. -2 The pupil of the eye. -का 1 maiden, girl; कनीनकेव विद्रधे Rv. 4. 32. 23. -2 The pupil of the eye; या कनीनका तयादित्यो Bri. Up. 2. 2. 2. -निका 1 The little finger. -2 The pupil of the eye. -निकम् N. of several Sāmans.

कनीयस् a. (-सी f.) (Compar. of अल्प or युवन्) 1 Smaller, less; तन्मे भूयो भवतु मा कनीयो Av. 3. 15. 5. -2 Younger; कनीयान् भ्राता, कनीयसी भगिनी &c. -m. 1 A younger brother; कलत्रवानहं बाले कनीयांसं भजस्व मे R. -2 The lover excited by passions; cf. कनीयानन्जुजाल्पयोः... अतियूनि स्त्रियां कामिन्युत्के मैथुनिभूतयोः । Nm.

कनीयस् *a.* 1 Smaller, less. -2 Younger. **-सम्** Copper.

कनीचिः *f.* 1 A cart. -2 A creeping plant. -3 The Guñjā plant.

कनूज = कन्याकुब्ज q. v.

कनेरा 1 A harlot. -2 A female elephant; (cf. कणेरा).

कन्त *a.* Happy.

कन्तु *a.* Happy. **-तुः** 1 Cupid, the god of love. -2 Heart (seat of thought and feeling). -3 Granary. -4 A lover.

कन्था 1 A patched garment, wallet (worn by ascetics); जीर्णा कन्था ततः किम् Bh. 3. 74, 19, 86; Śānti. 4. 4, 19. -2 A wall. -3 A town. **-Comp.** **-धारणम्** wearing a patched garment, as practised by some Yogins. **-धारिन्** *-m.* a religious mendicant, Yogin; क्वचिन् कन्थाधारी क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरः Bh.

कन्द् 1 P. (कन्दति, कन्दित) 1 To cry, lament. -2 (Ā.) To be confounded or perplexed. -3 To confound.

कन्दः, -दम् 1 A bulbous root. -2 A bulb; किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगताः Bh. 3. 69; (fig. also); ज्ञानकन्द. -3 Garlic. -4 A knot, swelling. -5 An affection of the male or female organ. **-दः** 1 A cloud. -2 Camphor. **-Comp.** **-अशः** An ascetic subsisting on roots; कन्दाशैस्त्रिदशैश्च यत्पदरजो वन्द्यं मुकुन्दादिभिः। Chola Champu ed. by Dr. V. Raghavan (V. 1, p. 1). **-मूलम्** a radish. **-संज्ञम्** prolapsus uteri. **-सारम्** the garden of Indra.

कन्दिन् *a.* Having a bulbous root. *-m.* An esculent root.

कन्दकः A palanquin.

कन्दट्टम् The white water-lily; cf. कन्दोट.

कन्दरः, -रम् A cave, a valley; नगमिव चारुकन्दरम् (अभिगम्य) Rām. 5. 7. 15; किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगताः Bh. 3. 69; वसुधाधरकन्दराभिसर्पी V. 1. 18; Me. 58. **-रः** A hook for driving an elephant. **-रा, -री** A cave, valley, hollow. **-रम्** Dry ginger. **-Comp.** **-आकरः** a mountain.

कन्दरालः A walnut tree, its nut (Mar. अक्रोड); राजादनं कन्दरालम्...। Śiva. B. 30. 15.

कन्दर्पः 1 N. of Cupid, the god of love; प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः Bg. 10. 28; कन्दर्प इव रूपेण Mb. -2 Love. (कन्दर्प is thus derived:— कं दर्पयामीति मदाजातमात्रो जगाद च। तेन कंदर्पनामानं तं चकार चतुर्मुखः॥) **-Comp.** **-कूपः** pudenda muliebre. **-ज्वरः** fever of love, passion, vehement desire. **-दहनः, -मथनः** N. of Śiva. **-मुषलः, -मुसलः** the male organ of generation. **-शृङ्खलः** 1 membrum virile. -2 a particular mode of sexual enjoyment or coitus (रतिबन्ध).

कन्दलः, -लम् 1 A new shoot or sprout; मयालब्धः पाणिर्ललितलवलीकन्दलनिभः U. 3. 40. -2 Reproach, censure. -3 The cheek, or the cheek and temple. -4 A portent. -5 Sweet sound. -6 The plantain tree; कन्दलदलोद्भासाः पयोबिन्दवः Amaru. 48. -7 Collection; U. 3. 11. **-लः** 1 Gold. -2 War, battle. -3 (Hence) War of words, controversy. **-लम्** A Kandala flower; विदलत्कन्दलकंम्पनलुलितः Śi. 6. 30; R. 13. 29.

कन्दली 1 The plantain (or the Banana) tree; आरक्तराजिभिरियं कुसुमैर्नवकन्दलीसलिलगर्भैः। कोपादन्तर्बाष्पे स्मरयति मां लोचने तस्याः॥ V. 4. 5; Me. 21; Ṛs. 2. 5. -2 A kind of deer. -3 A flag. -4 Lotus-seed. **-Comp.** **-कुसुमम्** 1 a mushroom. -2 the flower of the plantain tree.

कन्दलित *a.* 1 Budded, blown. -2 Put forth, emitted.

कन्द्रिरी N. of a plant (Mar. लाजाळू).

कन्दुः *m., f.* [Uṇ. 1. 14] A boiler, oven. **-Comp.** **-पक** *a.* parched, roasted (as grain).

कन्दुकः, -कम् A ball for playing with; पतितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः Bh. 2. 83; Ku. 1. 29, 5. 11, 19; R. 16. 83. **-कम्** A pillow; भुजः पर्यङ्को निजभुजलता कन्दुकं खं वितानम् Bh. 3. 145. **-Comp.** **-लीला** any game with a ball.

कन्दोटः (**-ट्टः**) 1 The white lotus. -2 The blue lotus (a provincial form for नीलोत्पल); मोहमुकुलायमाननेत्रकन्दोटयुगुलः Māl. 7. **-टम्** A blue lotus.

कन्दोतः The white lotus.

कन्धः 1 A cloud. -2 A kind of grass.

कन्धरः [कं शिरो जलं वा धारयति] 1 The neck. -2 'The holder of water', a cloud. -3 A kind of grass. -4 N. of a vegetable (मारिष). **-रा** The neck; कन्धरां समपहाय कं धरां प्राप्य संयति जहास कश्चित्; Y. 2. 220; Amaru. 16; see उत्कन्धर also.

कन्धिः [कं शिरो जलं वा धीयतेऽत्र] The ocean. *-f.* The neck.

कन्नतु N. of a town; कन्नतु कान्नतवम् Mbh. on P. IV. 2. 71.

कन्नम् [कन्-क्त] 1 Sin. -2 A swoon, a fainting fit.

कन्यका 1 A girl; संबद्धवैखानसकन्यकानि R. 14. 28; 11. 53. -2 An unmarried girl, virgin, maiden; गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यकाः समुद्वहन्ति Māl. 7; Y. 1. 105. -3 A technical name for a girl ten years old; (अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी। दशमे कन्यका प्रोक्ता अत ऊर्ध्वं रजस्वला Śabdak.) -4 (In Rhet.) One of the several kinds of heroines; an unmarried girl serving as a chief character in a poetical composition; see under अन्यस्त्री. -5 The sign *Virgo*. -6 N. of Durgā; Bhāg. 10. 2. 12. **-Comp.** **-छलः** seduction; पैशाचः कन्यकाछलात् Y. 1. 61. **-जनः**

a maiden; विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः Mal. 7. 1. -जातः the son of an unmarried girl; कानीनः कन्यकाजातः Y. 2. 129 (= कानीन); for instance व्यास, कर्ण &c.

कन्यना Ved. Calling a girl (कन्याह्वान); a girl (?).

कन्यला Ved. A girl.

कन्यस् a. 1 Younger, smaller; कन्यसी स्वसा Mb. 3. 230. 8. -2 Lower; कन्यसीं वृत्तिमास्थितः Mb. 12. 214. 10.

कन्यसः The youngest brother. -सा The little finger -सी The youngest sister.

कन्या [Uṇ. 4. 111] 1 An unmarried girl or daughter; R. 1. 51. 2. 10, 3. 33; Ms. 10. 8. -2 A girl ten years old. -3 A virgin, maiden; Ms. 8. 367, 3. 33. -4 A woman in general. -5 The sixth sign of the zodiac, *i.e.* Virgo. -6 N. of Durgā; Mb. 3. -7 Large cardamoms. -Comp. -अन्तःपुरम् the women's apartments; सुरक्षितेऽपि कन्यान्तःपुरे कश्चित्प्रविशति Pt. 1; Mv. 2. 50. -आट a. following after or hunting young girls. (-टः) 1 the inner apartments of a house. -2 a man who hunts or goes after young girls. -कुब्जः N. of a country. (-ब्जम्) N. of an ancient city in the north of India, situated on a tributary of the Ganges, now called Kanoja. -कुमारि *f.*, -री also कन्यकुमारी N. of Durgā; कन्यकुमारि धीमहि Mahānār 3. 12. -गतम् the position of a planet in the sign Virgo. -ग्रहणम् taking a girl in marriage. -दानम् giving away a girl in marriage; अद्भिरेव द्विजाग्र्याणां कन्यादानं विशिष्यते Ms. 3. 35. -दूषकः The violator of a virgin; Ms. 3. 164. -दूषणम् defilement of a virgin. -दोषः a defect or blemish in a girl, bad repute (such as a disease &c.) -धनम् dowry; a girl's property. -पतिः 'daughter's husband', a son-in-law. -पालः a dealer in slave girls. -पुत्रः, -गर्भः the son of an unmarried daughter (called कानीन); संघर्षजननस्तस्मात्कन्यागर्भो विनिर्मितः Mb. 12. 2. 4. -पुरम् the women's apartments. -प्रदानम् Giving a daughter in marriage; Ms. 3. 29-31. -भर्तृ -m. 1. a son-in-law. -2 N. of Kārttikeya. -भैक्ष्यम् Begging for a girl; Mb. -रत्नम् a very fine girl; कन्यारत्नमयोनिजन्म भवतामास्ते Mv. 1. 30. -राशिः the sign *Virgo*. -वेदिन् -m. a son-in-law (marrying one's girl); Y. 1. 262. -व्रतस्था A woman in her monthly state; मयि कन्याव्रतस्थायां जम्मुर्मन्दाकिनीतटम् Ks. 26. 56. -शुल्कम् money given to the bride's father as her price, purchase-money of a girl. -समुद्भव a. Born from an unmarried woman; Ms. 9. 172. -स्वयंवरः the choice of a husband by a maiden. -हरणम् ravishment or seduction of a maiden; प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते Ms. 3. 33.

कन्यका, कन्यिका 1 Young girl. -2 A virgin. According to पराशरसंहिता, a कन्यका is a ten years old girl दशमे कन्यका प्रोक्ता; कन्यका हि निर्दोषदर्शना भवन्ति Nag. 1.

कन्याका (= कन्यका).

कन्यामय a. Consisting of, or in the form of, a young girl; कन्यामये नेत्रशतैकलक्ष्ये R. 6. 11, 16. 86. -यम् The harem (consisting mostly of girls).

कन्वुषम् The hand below the wrist.

कप् 1 P. To move; see कम्प्.

कप 1 N. of वरुण. -2 A class of demons; च्यवनेन हता भूमिः कपैश्चैव दिवं प्रभो Mb. 13. 157. 4.

कपटः, -टम् Fraud, deceit, trick, cheating; कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् Pt. 1. 191; कपटानुसारकुशला Mk. 9. 5. -टी A measure equal to the capacity of the hollows of the two hands joined together. -Comp. -तापसः one who pretends to be an ascetic, pseudo ascetic. -पटु a. adept in deceit, deceitful, crafty; छलयन् प्रजास्त्वमनृतेन कपटपटुरैन्द्रजालिकः Śi. 15. 35. -प्रबन्धः a fraudulent contrivance. H. 1. -लेख्यम् a forged document. -वचनम् deceitful talk. -वेश a. disguised, masked. (-शः) disguise, false dress.

कपटिकः A rogue, cheat.

कपटिन् a. Fraudulent, dishonest. -f. A kind of perfume (चिडा).

कपनः Shaking. -नः, -ना Ved. A worm, caterpillar (घुण); मोषथा वृक्षं कपनेव वेधसः Rv. 5. 54. 6.

कपर्दः, कपर्दकः 1 A small shell or cowrie (used as a coin). -2 Braided or matted hair especially of Śiva; G. L. 22.

कपर्दिका A small shell or cowrie (used as a coin); मित्राण्यमित्रतां यान्ति यस्य न स्युः कपर्दि (र्दि) काः Pt. 2. 98.

कपर्दिन् a. [कपर्द-इनि] 1 Shaggy. -2 Wearing braided and matted hair. -m. N. of Śiva; पुष्पोपहारं शनकैः करिष्यामि कपर्दिनः Rām. 7. 31. 34.

कपलम् Ved. A half, a part.

कपाटः, -टम् [कं वातं पाटयति तद्गतिं रुणद्धि Tv.] 1 Leaf or panel of a door; कपाटवक्षाः परिणद्धकन्धरः R. 3. 34; स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मोऽपि नोपार्जितः Bh. 3. 11. -2 A door; दलितदलकपाटः षट्पदानां सरोजे Śi. 11. 60. -Comp. -उद्घाटनम् 1 the opening of a door. -2 A door key. -घ्नः a. house-breaker, thief. -वक्षस् a. broad chested; कपाटवक्षाः परिणद्धकन्धरः R. 3. 34. -संधिः 1 The junction of the leaves of a door. -2 A manner of multiplying. -संधिकः a disease of the ear.

कपाटिका A door (कपाट); हठाद्विद्यते मरुत्पुरकपाटिकोद्घाटनम् Viś. Guṇā. 164.

कपालः, -लम् [कं शिरो जलं वा पालयति] 1 The skull, skull bone; चूडापीडकपालसंकुलगलन्मन्दाकिनीवारयः Mal 1. 2; रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः Bh. 2. 95. -2 A piece of a broken jar; potsherd; कपालेन भिक्षार्थी Ms. 8. 93. -3 A multitude, collection. -4 A beggar's

bowl; Ms. 6. 44. -5 A cup, jar in general; पञ्चकपाल. -6 A cover or lid. -7 A treaty of peace on equal terms; H. 4. 107; Kām. 9. 2. -लम् 1 The shell of an egg. -2 The cotyla of the leg of a man, any flat bone. -3 A kind of Leprosy. -ली A beggar's bowl [cf. L. *caput*; Gr. *Kephale*]. -Comp. -नलिका A sort of pin or spindle for winding cotton &c. -पाणिः, -भृत्, -मालिन्, -शिरस् *m.* epithet of Śiva; तपसा दिवमारूढाः कपालशिरसा सह Rām. 2. 54. 31. -मालिनी N. of Durgā -संधिः a peace on equal terms. कपालसंधिर्विज्ञेयः केवलं समसंधितः H. 4. 110.

कपालिः N. of Śiva.

कपालिका 1 A potsherd; मही घटत्वं घटतः कपालिका कपालिका चूर्णरजस्ततोणवः Subhāṣ. Ms. 4. 78, 8. 250. -2 The tartar of the teeth.

कपालिन् *a.* 1 Furnished with or having a skull; Y. 3. 243. -2 Wearing skulls. कपालि वा स्यादथवेन्दुशेखरम् (वपुः) Ku. 5. 78. -*m.* 1 An epithet of Śiva; करं कर्णे कुर्वन्त्यपि किल कपालिप्रभृतयः G. L. 28. -2 A man of low caste (offspring of a Brāhmaṇa mother to fisherman father.). -नी N. of Durgā.

कपिः [कप्-इन् नलोपः; Uṇ. 4. 143.] 1 An ape, a monkey; कपेरत्रासिषुर्नादात् Bk. 9. 11. -2 An elephant. -3 A species of Karañja. -4 Incense, storax or impure benzoin (शिलारस). -5 The sun. -6. N. of Viṣṇu. -पिः *f.* -पी A female monkey. -Comp. -आख्यः Incense. -इज्यः an epithet of (1) Rāma; (2) Sugrīva. -आसम् The buttocks of an ape; यथा कप्यासं पुण्डरीकमेव Ch. Up. 1. 6. 7. -इन्द्रः (the chief of monkeys) an epithet of (1) Hanūmat; नदयन्ति ददर्श वृन्दानि कपीन्द्रः Bk. 10. 12; (2) of Sugrīva; व्यर्थं यत्र कपीन्द्रसख्यमपि मे U. 3. 45; (3) of Jāmbuvat. -कच्छुः *f.* N. of a plant. -कन्दुकम् the skull. -केतन, -ध्वजः N. of Arjuna; Bg. 1. 20. -चूडा,-चूतः the hog plum tree (Mar. अंबाडा) -जः, -तैलम् -नामन् *n.* storax or benzoin. -प्रभुः 1 An epithet of Rāma. -2 of Sugrīva. -रथः an epithet of (1) Rāma; (2) Arjuna. -लोमन् *f.* a kind of perfume. -लोहम् Brass. -वक्त्रः N. of Nārada. -शाकः, -कम् a cabbage. -शीर्षम् the upper part (coping) of a wall. having a sphere like the head of a monkey; Kau. A. 1. 3. -शीर्षकम् vermilion (Mar. हिंगूळ). -शीर्ष्णी a kind of musical instrument.

कपिञ्जलः 1 The Chātaka bird; सोमपीथं तु यत्तस्य शिर आसीत्कपिञ्जलः Bhāg. 6. 9. 5. -2 The Tittiri bird.

कपित्थः The wood apple tree; Bhāg. 8. 2. 14. -त्थम् 1 The fruit of the above tree. -2 A particular position of hands and fingers. -3 Butter-milk (तक्र) यौवनस्थस्य गौरस्य कपित्थस्य सुगन्धिनः Rām. 2. 91. 72. -Comp. -आस्यः a kind of monkey.

कपिल *a.* [कपि-लच्] 1 Tawny, reddish; वाताय कपिला विद्युत् Mbh. on P. II. 3. 13. -2 Having tawny hairs; नोद्वहेत्कपिलां कन्याम् Ms. 3. 8. (Kull. = कपिलकेशा). -लः 1 N. of a great sage. [He reduced to ashes 60000 sons of Sagara, who while searching for the sacrificial horse of their father taken away by Indra, fell in with him and accused him of having stolen it (see U. 1. 23). He is also said to have been the founder of the Sāṅkhya system of philosophy.] ऋषिं प्रसूतं कपिलं यस्तमग्रे ज्ञानैर्बिभर्ति Śaṅk Bhāṣ. on Bād. Sūtras 2. 1; सिद्धानां कपिलो मुनिः Bg. 10. 26. -2 A dog. -3 Benzoin. -4 Incense. -5 A form or fire. -6 The tawny colour. -7 Impure benzoin. -8 N. of the sun. -9 N. of a country. -10 One of the incarnation of Viṣṇu. -ला 1 A brown cow; कपिला चेत्तारयति भूयश्चासप्तमं कुलम् Y. 1. 205. -2 A kind of perfume. -3 A kind of timber. -4 The common leech. -5 N. of the female elephant of the south east. -Comp. -अक्षी a kind of deer. -अञ्जनः N. of Śiva. -अश्वः an epithet of Indra. -आचार्यः Viṣṇu. -द्युतिः the sun. -द्राक्षा A vine with brown grapes. -द्रुमः A kind of perfume. -धारा N. of the Ganges. -2 A holy place. -वस्तु N. of the town in which Buddha was born. (कपिला) षष्ठी The sixth day in the dark half of भाद्रपद. -संहिता N. of an Upa-purāṇa. -स्मृतिः *f.* Sāṅkhya Sūtras of Kapila.

कपिश *a.* [कपि-मत्वर्थे श] 1 Brown, reddish brown. -2 Reddish; (छायाः) संध्यापयोदकपिशाः पिशिताशनानाम् Ś. 3. 26; तोये काञ्चनपद्मरेणुकपिशे 7. 12; V. 2. 7; Me. 21; R. 12. 28. -शः 1 The brown colour. -2 A compound of red and black colour. -3 Storax or coarse benzoin. -4 A kind of arrow; न सूचीकपिशो नैव न गवास्थिर्गजास्थिजः (इषुः) Mb. 3. 189. 12. -शा 1 The Mādhavī creeper. -2 N. of a river, -शा, -शी, -शम् A spirit, a kind of rum. -Comp. -अञ्जनः N. of Śiva. -अयनः 1 spirit, a kind of rum. -2 a deity.

कपिशित *a.* Embrowned; कपिशितं पिशितं मदनामिना Śi. 6. 5.

कपिशीका A kind of liquor.

कपिष्ठल N. of a sage, originating a line of descendants कपिष्ठलो गोत्रे P. VIII. 3. 91.

कपीतनः N. of several plants:— such as the holy fig-tree, the betel-nut tree &c.

कपुच्छलम्, कपुष्टिका 1 The ceremony of tonsure (of a child). -2 A patch of hair on each side of the head.

कपूय *a.* Mean, worthless, abject, low; य इह कपूयचरणा अभ्याशो ह यत्ते कपूयां योनिमापद्येरन् Ch. Up. 5. 10. 7.

कपोतः [को वायुः पोत इव यस्य Tv.] 1 A dove, pigeon. -2 A bird in general. -3 A particular position of the hands. -4 The grey colour of a pigeon. -Comp. -अङ्घ्रिः *f.* a sort of perfume. -अञ्जनम् antimony. -अरिः a hawk, falcon. -आभ *a.* of the colour of a pigeon. (-भः) a pale of dirty white colour. -चरणा a

sort of perfume. –पालिका, –पाली *f.* an aviary, a pigeon-house, dove-cot. –राजः the king of pigeons. –वर्णी Small cardamoms. –वाणा a kind of perfume. –वृत्तिः *f.* to be very frugal, gathering very little for maintenance; कपोतवृत्त्या पक्षेण व्रीहिद्रोणमुपार्जयन् Mb. 3. 260. 5. –सारम् antimony. –हस्तः a mode of folding the hands in supplication, fear &c.; कपोतहस्तकं कृत्वा Ś. 6.

कपोतकः 1 A small pigeon; Bhāg. 11. 7. 72. –2 A mode of folding the hands together. –कम् Antimony.

कपोतकीया A place abounding in pigeons.

कपोती 1 A female pigeon. –2 A kind of sacrificial post.

कपोलः [Uṇ. 1. 66] A cheek; क्षामक्षामकपोलमाननम् Ś. 3. 9, 6. 15; R. 4. 68. –ली The knee-cap. –Comp. –काषः any object against which anything (especially the cheeks) is rubbed; लीनालिः सुरकरिणां कपोलकाषः Ki. 5. 26. –ताडनम् Striking the cheeks (in confession of fault). –पत्रम् A mark painted on the cheek; कपोलपत्रान्मकरात्संकेतुः N. 7. 60. –पालिः, –ली *f.* The side of a cheek; कपोलपालिं नव तन्वि मन्ये Bv. 2. 10. –फलकः the (broad) cheeks. –भित्तिः *f.* the temples and cheeks; or excellent (*i. e.* broad) cheeks; cf. गण्डभित्ति. –रागः the flush in the cheek.

कफः [केन जलेन फलति फल्-ड Tv.] 1 Phlegm, one of the three humours of the body (the other two being वात and पित्त); कफापचयादारोग्यैकमूलमाशयाग्निदीप्तिः Dk. 160; प्राणप्रयाणसमये कफवातपित्तैः कण्ठावरोधनविधौ स्मरणं कुतस्ते Udb. –2 A watery foam or froth in general. –Comp. –अरिः dry ginger. –कूर्चिका saliva, spittle. –क्षयः pulmonary consumption. –घ्न, –नाशन, –हर *a.* removing phlegm, antiphlegmatic; –*m.* N. of a plant (Mar. लघु शेरणी). –ज्वरः fever caused by excess of phlegm. –वर्धनः N. of a plant (Mar. पिंडी तगर). –विरोधिन् –*m.* pepper.

कफल *a.* Phlegmatic.

कफिन् *a.* (–नी *f.*) [कफ-इनि] Affected with excess of phlegm, phlegmatic. –*m.* An elephant (?).

कफणिः, कफोणिः (–णी *f.*) The elbow; छिन्नत्रिकास्तथा केचित् केचित् छिन्नकफोणयः Śiva. B. 13.126. –Comp. –गुडः A ball on the elbow (a sign of unsteadiness, uncertainty).

कफेलु *a.* Phlegmatic. –*m.* N. of a plant (Mar. भोंकर).

कफौडः Ved. The elbow; कः कफोडौ Av. 10. 2. 4.

कब् 1 P. (कबति, कबित) 1 To colour. –2 To praise.

कबन्धः, –न्धम् A headless trunk (especially when it retains life); (स्वं) नृत्यत्कबन्धं समरे ददर्श R. 7. 51, 12. 49; शिवातूर्यनृत्यत्कबन्धे Ve. 1. 27. यस्य नेष्यति वपुः कबन्धताम् Śi. –न्धः 1 The belly; a large belly-like vessel; वसोः कबन्धमृषभो बिभर्ति Av. 9. 4. 3. –2 A cloud. –3 A comet. –4 N. of Rāhu. –5 Water (said to be *n.* also in this sense); Śi. 16. 67. –6 N. of a mighty demon mentioned in the Rāmāyaṇa. [While Rāma and Lakṣmaṇa lived in the Daṇḍakā forest, Kabandha attacked them and was slain by them. It is said that, though at first a heavenly being, he was cursed by Indra to assume the form of a demon and to be in that state till killed by Rāma and Lakṣmaṇa. He advised Rāma to form friendship with Sugrīva; see Rām. 3. 69. 27 ff.; वधनिर्धूतशापस्य कबन्धस्योपदेशतः। मुमूर्छ सख्यं रामस्य समानव्यसने हरौ ॥ R. 12. 57].

कब (व) न्धिन् *a.* 'Endowed with water', epithet of the Maruts; अर्यमणो न मरुतः कबन्धिनः Rv. 5. 54. 8. –*m.* N. of Kātyāyana. कबन्धी कात्यायनः पप्रच्छ Praśna. Up. 1. 1.

कबर, –री Usually written कवर. –री q. v.; स्विन्नं वक्त्रं कबरविगलन्मालती निर्ममन्थ Bhāg. 10. 9. 3. दधती विलोलकबरीकमाननम् U. 3. 4.

कबलम् A kind of natural fodder (fed to elephants), consisting of branches and leaves of certain trees; Mātaṅga L. 11. 27. The word occurs sometimes in a 'Dvandva compound' with 'kubala' which also means the fodder which reduces phlegm and gall. cf. कबलं नामतस्तत्तु वातलं कफपित्तहृत्।

कबित्थः The wood-apple tree.

कबिल *a.* Tawny. –लः The tawny colour.

कबुलिः *f.* The hinder part of an animal.

कम् *ind.* Ved. A particle used as an expletive or enclitic.

कम् 1, 10. Ā. (कामयते, कामित, चकमे–कामयांचक्रे, कान्त) 1 To love, be enamoured of, be in love with; कन्ये कामयमानं मां न त्वं कामयसे कथम् Kāv. 1. 63 (an instance of ग्राम्यता); कलहंसको मन्दारिकां कामयते Māl. 1. –2 To long for, wish, desire; न वीरसूशब्दमकामयेताम् R. 14. 4.; निष्कष्टुमर्थं चकमे कुबेरात् 5. 26; 4. 48; 10. 53; Bk. 14. 82. –3 To have intercourse with; त्वं च मा वरुण कामयासे Rv. 10 124. 5. –4 To value highly.

कमन *a.* [कम्-युच्; *f.* कमना] 1 Lustful, libidinous. –2 Wishing for, desirous; Śi. 6. 74. –3 Lovely, beautiful. त्रिभुवनकमनं तमालवर्णं रविकरगौरवराम्बरं दधानम् Bhāg. 1. 9. 33. –नः 1 Cupid, the god of love. –2 The Aśoka tree. –3 N. of Brahmā. –4 A Brāhmaṇa. –5 A lover, a lord, a husband. उदयाचलशृङ्गसंगतं कमलिन्याः कमनं व्यभावयन् Sāhendra 2. 101. –Comp. –च्छदः a heron (having beautiful plumage).

कमनीय *a.* 1 To be desired, desirable; अनन्यनारीकमनीयमङ्कम् Ku. 1. 37. –2 Lovely, charming, beautiful; शाखावसक्तकमनीयपरिच्छदानाम् Ki. 7. 40; तदपि कमनीयं वपुरिदम् Ś. 3. 8. v. l.

कमर *a.* [कम्-अरच्] Lustful, desirous.

कमा Beauty, loveliness, radiance.

कमितृ *a.* (–त्री *f.*) Lustful, libidinous, desirous, cupidinous. –*m.* The male, husband; Hch.

कम्र *a.* [कम्–र; नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः P. III. 2. 167] 1 Desirous. –2 Beautiful.

कमठः [Uṇ. 1. 100] 1 A tortoise; संप्राप्तः कमठः स चापि नियतं नष्टस्तवादेशतः Pt. 2. 192. –2 A bamboo –3 A water-jar. –**ठी** A female tortoise or a small tortoise. –**Comp.** –**पतिः** a king of tortoises.

कमण्डलुः, –लु *n.*, **लू** *f.* A water-pot (earthen or wooden) used by ascetics; कमण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः H. 2. 89. कमण्डलुनोदकम् सिक्त्वा; Ms. 2. 64; Y. 1. 133. –**Comp.** –**तरुः** the tree of which Kamaṇḍalus are made. –**धरः** an epithet of Śiva. कमण्डलुधराय धीमहि Mahānār. 2. 18.

कमल *a.* 1 Desirous. –2 Palered. –**लः** 1 The Sārasa bird. –2 A kind of deer. –3 N. of Brahmā. –**ली** A collection of lotuses. –**लम्** [कम्-कलच्] 1 A lotus; कमलमनम्भसि कमले च कुवलये तानि कनकलतिकायाम् K. P. 10; so हस्त°, नेत्र°, चरण°, &c. –2 Water; N. 1. 130; सकमलं कमलम् Ki. 5. 25. कमलासन-कमलेक्षण-कमलारिकिरीट-कमलभृद्वाहैः Subhās. (लक्ष्मीप्रशंसा). –3 Copper. –4 A medicament, drug. –5 The Sārasa bird. –6 The bladder, the right lobe of the lungs. –**Comp.** –**अक्षः** 1 The lotus-seed. –2 Viṣṇu; कमलाक्षः पद्मबीजे विष्णावपि पुमान् भवेत् Nm. –**अक्षी** a lotus-eyed lady. –**आकरः** 1 an assemblage of lotuses. हरिदश्वः कमलाकरान्. –2 a lake full of lotuses. –**आलया** an epithet of Lakṣmī; Mu. 2. –**आसनः** 'lotus-seated' N. of Brahmā; कान्तानि पूर्वं कमलासनेन Ku. 7. 70. –**ईक्षणः** N. of Viṣṇu. –**ईक्षणा** a lotus-eyed lady. –**उत्तरम्** safflower. –**खण्डम्** an assemblage of lotuses. –**जम्** 1 an epithet of Brahmā. –2 the lunar asterism called Rohiṇī. –**जन्मन्** *-m.*, –**पत्राक्ष** N. of Krisna त्वत्तः कमलपत्राक्ष Bg. 11. 2. –**भवः**, –**योनिः**, –**संभवः** 'lotus-born', epithets of Brahmā. –**भृत्** A cloud. Hence कमलभृद्वाहः (=मेघवाहनः=इन्द्रः) cf. कमलासन–कमलेक्षण-कमलारिकिरीट–कमलभृद्वाहैः। नुतपदकमला कमला करधृतकमला करोतु मे कमलम् ॥ Subhāṣ.

कमलकम् A small lotus.

कमला 1 An epithet of Lakṣmī. –2 An excellent woman. –3 An orange. –**Comp.** –**पतिः**, –**सखिः** an epithet of Viṣṇu.

कमलिनी 1 A lotus-plant; साभ्रेऽह्नीव स्थलकमलिनीं न प्रबुद्धां न सुप्ताम् Me. 94; रम्यान्तरः कमलिनीहरितैः सरोभिः Ś.4.11; R. 9. 30, 19. 11. –2 An assemblage of lotuses. –3 A place abounding with lotuses. –**Comp.** –**कान्तः**, –**बन्धुः** N. of the sun.

कमलीका A small lotus.

कम्प् 1 Ā (कम्पते, चकम्पे, कम्पित) To shake, tremble, move about; (fig. also); चकम्पे तीर्णलौहित्ये तस्मिन् प्राग्ज्योतिषेश्वरः R. 4. 81; Mk. 4. 8; Bk. 14. 31, 15. 70. –*Caus.* 1 To shake, cause to tremble. –2 To utter with a thrill or shake.

कम्पः [कम्प्-घञ्] 1 Shaking, tremor; कम्पेन किंचित्प्रतिगृह्य मूर्ध्नः R. 13. 44 with a gentle nod or bend of the head; 13. 28; Ku. 7. 46; भयकम्पः, विद्युत्कम्पः &c. –2 A modification of the Svarita accent. –**पा** Shaking, moving, tremor. –**Comp.** –**अन्वित** *a.* tremulous, agitated. –**द्वारम्** a side-door, a private entrance. कम्पद्वारं तु वा कुर्यान्मध्यपार्श्वद्वयोस्तथा Kāmikāgama 35. 49. –**लक्ष्मन्** *-m.* wind.

कम्पन *a.* [कम्प्-युच्] Trembling, shaking. –**नः** 1 Śiśira season (November-December). –2 A kind of missile. –3 A kind of fever (साम्निपातिक). –**नम्** 1 Shaking, tremor. –2 Quivering pronunciation.

कम्पाकः Wind.

कम्पिल्ल = काम्पिल्ल q. v. (also कम्पिलः कम्पीलः and काम्पीलः).

कम्पित *p. p.* 1 Trembling, shaking. –2 Shaken, swung. –**तम्** 1 Trembling, tremor. –2 Causing to shake.

कम्प्र *a.* [कम्प्-र नमिकम्पिस्म्य जसकमहिंसदीपो रः P. III. 2. 167] 1 Shaking, tremulous, moving, agitating; विधाय कम्प्राणि मुखानि कं प्रति N. 1. 142; कम्प्रा शाखा Sk. –2 Agile, quick.

कम्ब् 1 P. (कम्बति, कम्बित) To go, move.

कम्बर *a.* Variegated. –**रः** Variegated colour.

कम्बलः [Uṇ. 1. 106] 1 A blanket (of wool); कम्बलवन्तं न बाधते शीतम् Subhāṣ.; कम्बलावृतेन तेन H. 3; Rām. 7. 100. 3. –2 A dew-lap. –3 A sort of deer. –4 An upper garment of wool. –5 A wall. –6 A small worm. –7 N. of a serpent-king. –8 Covering of an elephant. cf. कम्बलो नागराजे च सास्नायां मृगरोमजे। गजप्रावरणे चैव ...... Nm. –**लम्** Water. –**Comp.** –**वाह्यकम्** a kind of carriage covered with a coarse blanket, and drawn by oxen.

कम्बलकः,–कम् A woollen cloth, blanket.

कम्बलिका 1 A small blanket. –2 A kind of female deer.

कम्बलिन् *a.* Covered with a blanket. –*m.* A bullock, ox. –**Comp.** –**वाह्यक** a carriage covered with blankets and drawn by oxen, a bullock-cart.

कम्बिः, –म्बी *f.* 1 A ladle or spoon. –2 A shoot. –3 A branch or joint of a bamboo.

कम्बु *a.* (-म्बु or -म्बु *f.*) Spotted, variegated. -म्बुः -म्बु (*m.*, *n.*) A conch-shell; स्मरस्य कम्बुः किमयं चकास्ति दिवि त्रिलोकीजयवादनीयः N. 22. 22; Śi. 18. 54. -म्बुः 1 An elephant. -2 The neck. -3 The variegated colour. -4 A vein of the body. -5 A bracelet; कम्बुकेयूरधारिण्यः Mb. 3. 233. 46. -6 A tube-shaped bone. -Comp. -आतायिन् *m.* a kind of kite. -कण्ठी a lady having the neck like a conch-shell. -ग्रीवा 1 a conch-shaped neck, (*i. e.* a neck marked with three lines like a shell and considered as a sign of great fortune). -2 a lady having the neck like the conch-shell.

कम्बुकः 1 A conch-shell. -2 A mean or contemptible person.

कम्बू *a.* Stealing. -*m.* 1 A thief, plunderer. -2 A bracelet; cf. Uṇ. 1. 93.

कम्बोजः 1 A shell. -2 A kind of elephant. -3 (pl) N. of a country and its inhabitants; शवतिर्गतिकर्मा कम्बोजेष्वेव भाष्यते Mbh. on P. I. 1. 1. कम्बोजाः समरे सोढुं तस्य वीर्यमनीश्वराः R. 4. 69. v. 1.

कम्भ *a.* 1 Watery. -2 Happy.

कम्भारी (= कट्फला).

कम्भु *n.* The fragrant root (उशीर).

कया(धुः), -धूः *f.* The wife of Hiraṇyakaśipu and mother of Prahlāda; हिरण्यकशिपोर्भार्या कयाधुर्नाम दानवी Bhāg. 6. 18. 12.

कर *a.* (-रा or -री) [करोति, कीर्यते अनेन इति, कृ-कॄ-अप्] (Mostly at the end of comp.) Who or what does, makes or causes &c.; दुःख°, सुख°, भय° &c. -रः 1 A hand; करं व्याधुन्वत्याः पिबसि रतिसर्वस्वमधरम् Ś. 1. 24. -2 A ray of light, beam; यमुदर्तुं पूषा व्यवसित इवालम्बितकरः V. 4. 31; also प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता। अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि Śi. 9. 6 (where the word is used in sense 1 also). -3 The trunk of an elephant; सेकः सीकरिणा करेण विहितः U. 3. 16; Bh. 3. 20. -4 A tax, toll, tribute; युवा कराक्रान्तमहीभृदुच्चकैरसंशयं संप्रति तेजसा रविः Śi. 1. 70; (where कर means 'ray' also) (ददौ) perhaps in this sense the word is used in neuter gender also. निर्लज्जो मम च करः कराणि भुङ्क्ते Pañch. 2. 3. अपरान्तमहीपालव्याजेन रघवे करम् R. 4. 58; Ms. 7. 128. -5 Hail. -6 A particular measure of length equal to 24 thumbs. -7 The asterism called हस्त. -8 A means or expedient. -9 A doer. -Comp. -अग्रम् 1 the forepart of the hand; कराग्रे वसते लक्ष्मीः.-2 the tip of an elephant's trunk. -आघातः a stroke or blow with the hand. -आमर्दः,-आमलकः Myrobalan (Mar. करवंद). -आरोटः a finger-ring. -आलम्बः supporting with the hand, giving a helping hand. -आस्फोटः 1 the chest. -2 a blow with the hand. -3 slapping the hands together. -ऋद्धिः *f.* 1 a cymbal. -2 a small musical instrument. -कच्छपिका *f.* कूर्ममुद्रा in yoga. -कण्टकः, -कम् a finger-nail. -कमलम्, -पङ्कजम्, -पद्मम् a lotus-like hand, beautiful hand; करकमलवितीर्णैरम्बुनीवारशष्पैः U. 3. 25. -कलशः,-शम् the hollow of the hand (to receive water). -किसलयः, -यम् 1 'sprout-like hand', a tender hand; करकिसलयतालैर्मुग्धया नर्त्यमानम् U. 3. 19; Rs. 6. 30. -2 a finger. -कुड्मलम् the finger. -कृतात्मन् (Living from hand to mouth) destitute; Mb. 13. -कोषः the cavity of the palms, hands hollowed to receive water; °पेयमम्बु Ghaṭ. 22. -ग्रहः, -ग्रहणम् 1 levying a tax. -2 taking the hand in marriage. -3 marriage. -ग्राहः 1 a husband. -2 a tax-collector. -घर्षणः, -घर्षिन् *m.* the churning-stick. -च्छदः the teak tree. -च्छदा N. of a tree (सिन्दूरपुष्पी; Mar. शेंद्री). -जः a fingernail; तीक्ष्णकरजक्षुण्णात् Ve. 4. 1; Śi. 11. 37; Bv. 1. 105; Amaru. 85. (-जम्) a kind of perfume. -जालम् a stream of light. -तलः the palm of the hand; वनदेवताकरतलैः Ś. 4. 5; करतलगतमपि नश्यति यस्य तु भवितव्यता नास्ति Pt. 2. 128. °आमलकम् (lit.) an *āmalaka* fruit (fruit of the Myrobalan) placed on the palm of the hand; (fig.) ease and clearness of perception, such as is natural in the case of a fruit placed on the palm of the hand; करतलामलकफलवदखिलं जगदालोकयताम् K. 43. °स्थ *a.* resting on the palm of the hand. -तलीकृ To take in the palm of the hand; ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषम् Bhāg. 8. 7. 43. -तालः, -तालकम् 1 clapping the hands; स जहास दत्तकरतालमुच्चकैः Śi. 15. 39. -2 a kind of musical instrument, perhaps a cymbal. -तालिका,-ताली 1 clapping the hands; उच्चाटनीयः करतालिकानां दानादिदानीं भवतीभिरेषः N. 3. 7. -2 beating time by clapping the hands. -तोया N. of a river. -द *a.* 1 paying taxes. -2 tributary; करदीकृताखिलनृपां मेदिनीम् Ve. 6. 18. -3 giving the hand to help &c. -दक्ष *a.* handy, dexterous.-पत्रम् 1 a saw; तत्क्रूरदन्तकरपत्रनिकृत्तसत्त्वम् Mv. 5. 29. -2 playing in water. °वत् *m.* the palm tree. -पत्रकम् a saw. -पत्रिका splashing water about while bathing or sporting in it. -पल्लवः 1 a tender hand. -2 a finger. cf. °किसलय. -पालः, -पालिका 1 a sword. -2 a cudgel. -पात्रम् 1 splashing water about while bathing. -2 the hand hollowed to hold anything. -पात्री A cup made of leather. -पीडनम् marriage; cf. पाणिपीडन. -पुटः 1 the hands joined and hollowed to receive anything. -2 A box, chest with a lid; तेषां रक्षणमप्यासीन्महान्करपुटस्तथा Mb. 14. 65. 16. -पृष्ठम् the back of the hand. -वालः, -बालः 1 sword; अघोरघण्टः करवालपाणिर्व्यापादितः Māl. 9; म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालम् Gīt. 1, Śi. 13. 60. -2 a finger-nail. -भारः a large amount of tribute. -भूः a finger-nail. -भूषणम् an ornament worn round the wrist, such as a bracelet. -मर्दः, -मर्दी, -मर्दकः N. of a plant (Carissa carandus; Mar. करवंद) -मालः smoke. -मुक्तम् a kind of weapon; see आयुध. -रुहः 1 a finger-nail; अनाघ्रातं पुष्पं किसलयमलूनं कररुहैः Ś. 2. 11; Me. 98. -2 a sword. -वालिका a small club. -वीरः, -वीरकः 1 a sword or scimitar. -2 a cemetery. -3 N. of a town in the S. M. country. -4 a kind of tree. (Mar.

कफेर, अर्जुनसादडा); Rām. 5. 2. 10. Māna. 18. 242. 3. (-रा) red arsenic. (-री) 1 a woman who has borne a son, a mother. -2 N. of Aditi. -3 a good cow. (-रम्) the flower of the tree. मल्लिका, करवीरम्, बिसम्, मृणालम् Mbh. on P. IV. 3. 166. -शाखा a finger. -शीकरः water thrown out by an elephant's trunk. -शूकः a finger-nail. -शोथः swelling of the hands. -सादः 1 weakness of the hand. -2 the fading of rays. -सूत्रम् a marriage string worn round the wrist. -स्थालिन् m. an epithet of Śiva. -स्वनः clapping of the hands.

करकः, -कम् [किरति करोति वा जलमत्र, कृ-कृ-वुन् Tv.] 1 The water-pot (of an ascetic); K. 41. एष पार्श्वतः करकः तमानय Mbh. on P. VIII. 2. 84. अजिनानि विधुन्वन्तः करकांश्च द्विजर्षभाः Mb. 1. 190. 1. त्रिपदैः करकैः स्थालैश्चषकैश्च पतद्ग्रहैः Śiva. B. 22. 62. -2 The shell of the cocoanut (used as a pot). -कः 1 The pomegranate tree. -2 Hand. -3 Tax. -4 A kind of bird -5 A loud cry. -कः, -का, -कम् Hail; तान्कुर्वीथास्तुमुलकरकावृष्टिपातावकीर्णान् Me. 56; Bv. 1. 35; U. 3. 40; -Comp. अम्भस् m. the cocoanut tree. -आसारः a shower of hail. -चतुर्थी The fourth day in the dark half of आश्विन. -जम् water. -तोयः The cocoanut tree. -पात्रिका a water-pot used by ascetics. -वारि Hail-water; Kau. A. 1. 20.

करकचः A yoga in Astronomy.

करङ्कः 1 A skeleton. -2 The skull; प्रेतरङ्कः करङ्कादङ्कस्थादस्थिसंस्थं स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति Mal. 5. 16; also 5. 19; प्रेतरङ्कोऽङ्कमारोप्य करङ्कमकुतोभयः Śiva. B. 14. 79. -3 A small pot (of cocoa-nut); a small box, as in ताम्बूलकरङ्कवाहिनी (used in Kādambarī); cf. also रौप्यान् रौक्मांश्च पर्यङ्कान्, करङ्कांश्च पतद्ग्रहान् Śiva. B. 17. 43. -4 A kind of sugar-cane. -5 Any bone of the body. -Comp. -शालिः A sort of sugar-cane.

करञ्जः [कं शिरो जलं वा रञ्जयति Tv.] N. of a tree (used in medicinal preparations); Bhāg. 3. 21. 42.

करटः [किरति मदं, कृ-अटन् Un. 4. 81.] 1 An elephant's cheek; प्रभिन्नकरटौ मत्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ Mb. 1. 210. 20. -2 Safflower. -3 A crow; Śānti. 4. 19. -4 An atheist, unbeliever. -5 A degraded Brāhmaṇa. -6 A man of a low profession. -7 A musical instrument. -8 The first Śrāddha ceremony perfomed in honour of a dead man; करट त्वं रट कस्तवापराधः Udb. -टम् Hard. (a variety of coral); Kau. A. 2. 11. -टा 1 An elephant's cheek. -2 A cow difficult to be milked. -मुखम् A spot where an elephant's temple bursts; Mb.

करटकः 1 a crow; Mk. 7. -2 N. of कर्णीरथ the propounder of the science and art of theft. -3 N. of a jackal in H. and Pt.

करटिन् m. An elephant; दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः करटिनः Bv. 1. 2. तिष्ठन्तं करटिकदम्बदुर्गदेशे Śiva. B. 24. 67.

कर (रे) टुः A kind of bird (crane).

करण a. [कृ-ल्युट्] 1 Making, doing, effecting, producing. -2 (Ved.) Clever, skilled; रथं न दस्रा करणा समिन्वथः Rv. 1. 119. 7. -णः 1 (Ved.) An assistant. यमस्य करणः Av. 6. 46. 2. -2 A man of a mixed tribe. -3 A writer, जज्ञे धीमांस्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप Mb. 1. 115. 43; Ms. 10. 22. -4 A child. cf. ...... करणः शिशौ। शूद्राविशोः सुतेऽपि स्यात् Nm. -णम् 1 Doing, performing, accomplishing, effecting; परहित°, संध्या°, प्रिय° &c. -2 Act, action. -3 Religious action; Y. 1. 251. -4 Business, trade. -5 An organ of sense; वपुषा करणोज्झितेन सा निपतन्ती पतिमप्यपातयत् R. 8. 38, 42; पटुकरणैः प्राणिभिः Me. 5; R. 14. 50. -6 The body; उपमानमभूद्विलासिनां करणं यत्तव कान्तिमत्तया Ku. 4. 5. -7 An instrument or means of an action, न तस्य कार्यं करणं न विद्यते Śvet. 6. 8; करणं च पृथग्विधम् Bg. 18. 14. 18. उपमितिकरणमुपमानम् T. S.; तस्य भोगाधिकरणे करणानि निबोध मे Mb. 3. 181. 19. -8 (In Logic) The instrumental cause which is thus defined:— व्यापारवद्साधारणं कारणं करणम्. -9 A cause or motive (in general). -10 The sense expressed by the instrumental case (in gram.); साधकतमं करणम् P. 1. 4. 42; or क्रियायाः परिनिष्पत्तिर्यद्व्यापारादनन्तरम्। विवक्ष्यते यदा यत्र करणं तत्तदा स्मृतम्॥ -11 (In law) A document, a bond, documentary proof; Ms. 8. 51, 52, 154. -12 A kind of rhythmical pause, beat of the hand to keep time; अनुगर्जितसंदिग्धाः करणैर्मुरजस्वनाः Ku. 6. 40. -13 (In Astrol.) A Division of the day; (these Karaṇas are eleven). -बव, बालव, कौलव, तैतिल, गर, वणिज, विष्टि, शकुनि, चतुष्पाद, नाग and किंस्तुघ्न. -14 The Supreme Being. -15 Pronunciation. -16 The posture of an ascetic. -17 A posture in sexual enjoyment. बोभुज्यते स्म करणेन नरेन्द्रपुत्री Bil. ch. 42. वात्स्यायनोक्तकरणैर्निखिलैर्मनोज्ञैः। संभुज्यते कविवरेण नरेन्द्रपुत्री॥ Ibid. 45. -18 A field. -19 Plastering with the hand. -20 The usage of the writer caste. -21 The Principle of intelligence, दृष्टाः करणाश्रयिणः Sāṅ. K. 43. -22 (In Astron.) N. of a treatise of Varāhamihira on the motion of planets. -णी 1 A woman of a mixed caste. माहिष्येण करण्यां तु रथकारः प्रजायते Y. 1. 95. -2 Absurd or irrational number. -सुता f. An adopted daughter. -Comp. -अधिपः the soul, स कारणं करणाधिपाधिपः Śvet. 6. 9. -कुतूहलम् N. of a work on practical astronomy by Bhāskara. -ग्रामः the organs of sense taken collectively. -त्राणम् the head. -विभक्तिः f. The instrumental case; सूक्तवाकेनेति करणविभक्तिसंयोगात्। ŚB. on MS. 3. 2. 12. -विन्ययः manner of pronunciation.

करण्डः [कृ-अण्डन् Un. 1. 126] 1 A small box or basket (of bamboo); करण्डपीडिततनोः भोगिनः Bh. 2. 84; सर्वमायाकरण्डम् 1. 77. -2 A bee-hive. -3 A sword. -4 A sort of duck (कारण्डव). -5 Liver. -6 A crest; cf. करण्डो मुकुटे पात्रे Nm.

करण्डकः, -करण्डिका, करण्डी f. A small box made of bamboo, एतां दोषकरण्डिकाम् Mk. 8. 36.

करण्डिन् m. A fish.

करतोया *f.* A river in Bengal (called सदानीरा).

करन्धय *a.* Kissing the hand.

करभः [कृ-अभच् Uṇ. 3. 122; करे-भाति भा-क Tv.] 1 The back of the hand from the wrist to the root of the fingers; metacarpus, as in करभोपमोरुः R. 6. 83; see करभोरु below. -2 The trunk of an elephant. -3 A young elephant. -4 A young camel; उष्ट्री च करभश्चेति Mbh. on P. I. 2. 66. पृथ्वीरजः करभकण्ठकडारमाशाः (संविव्युः) Śi. 5. 3. -5 A camel in general. -6 A kind of perfume. -7 The hip -भी A she camel. -Comp. -ऊरूः *f.* a lady whose thighs resemble the back of the fore-arm; अङ्के निधाय करभोरु यथासुखं ते Ś. 3. 20; Śi. 10. 69; Amaru. 71; or (according to another explanation), whose thighs resemble the trunk of an elephant; cf. Ku. 1. 36.

करभकः A camel.

करभिन् *m.* An elephant.

करभीरः A lion.

करमट्टः The betel-nut tree.

करमरिन् *m.* A prisoner.

करम्ब, करम्बित *a.* [कृ-अम्बच्; Uṇ. 4. 82.] Mixed, intermingled, variegated; प्रकाममादित्यमवाप्य कण्टकैः करम्बितामोदभरं विवृण्वती N. 1. 115, 85; स्फुटतरफेनकदम्बकरम्बितमिव यमुनाजलपूरम् Gīt. 11. करम्बितं चन्द्रिकया हिमाम्भः Rām. Ch. 6. 9. -2 Set, inlaid.

करम्भ *a.* 1 mixed as an odour; करम्भपूतिसौरभ्य Bhāg. 3. 26. 45. -2 Roasted; कामधियस्त्वयि रचिता न परम रोहन्ति यथा करम्भबीजानि Bhāg. 6. 16. 39.

करम्भः (म्बः) 1 Flour or meal mixed with curds. सक्तुधानाकरम्भाणां नोपभोग्याश्चिरस्थिताः Mb. 12. 36. 33; 7. 64. 7. -2 Mud; करम्भवालुकातापान् Ms. 12. 76 (where the word is variously interpreted; but Medhātithi takes it to mean 'mud'). -3 Groats or coarsely ground oats. -4 A mixed odour. -म्भा 1 N. of a plant (Asparagus Racemosus; Mar शतावरी? वाघांटी) -2 A vessal for churning curds; Rām. 2. 91. 72. -वालुका Hot sand (punishment in hell); करम्भवालुकास्तप्ता Mb. 18. 2. 24.

करम्भकाम् 1 Groats. -2 Flour mixed with curds. -3 A document drawn up in different dialects; S. D.

करहाटः N. of a country; (perhaps the modern Karad in Satara district); करहाटपतेः पुत्री त्रिजगन्नेत्रकार्मणम् Vikr. 8. 2. -2 The fibrous root or stem of a lotus. -कः (= करहाटः) अचिरद्योशिरविक्लमशोषिता कमलिनी करहाटकशोषिता Rām. Ch. 4. 6. -3 A group of lotuses.

कराङ्गणः 1 A market or fare. -2 A place where revenue is collected.

करायिका A bird (a small kind of crane).

कराल *a.* 1 Dreadful, formidable, frightful, terrible; U. 5. 5, 6. 1; Māl. 3; Bg. 11. 23, 25, 27; वपुर्महोरगस्येव करालफणमण्डलम् R. 12. 98; Mv. 3. 48. -2 Gaping, opening wide; करालवक्त्र U. 5. 6. -3 Great, large, high, lofty. -4 Uneven, jagged; pointed; प्रालेयमिश्रमकरन्दकरालकोशैः (पुष्पैः) Ve. 2. 6; Māl. 1. 38. -5 Harsh; क्वणितकरालकिंकिणीकः Māl. 5. 3. -6 Wide, spacious; मन्दिरं कराले भवेत् Mk. 3. 12. -7 Deformed. -8 Having projecting teeth; कराली दन्तुरे तुङ्गे विकृते ऽप्युज्ज्वलेऽपि । विग्रहे भीषणे... ॥ Nm. -लः 1 Resin, pitch. -2 A disease of the teeth. -3 Black Tulasī. -ला A terrific form of Durgā; °आयतनम्; न करालोपहाराच्च फलमन्यद्विभाव्यते Māl. 5. 33. -ली One of the seven tongues of fire. काली कराली च मनोजवा च Muṇḍ. 1. 2. 4. -लम् A particular condiment. -Comp. -दंष्ट्र *a.* having terrific teeth. -वदना an epithet of Durgā.

करालिकः 1 A tree. -2 A sword. -का N. of Durgā.

करालित *a.* 1 Tormented; एकस्यास्तपनकरैः करालितायाः Śi. 8. 4. -2 Magnified, intensified.

करालिन् *m.* A kind of horse having a gaping mouth and projecting teeth; हीनदन्तोऽधिकश्चैव कराली कृष्णतालुकः । मुशली च तथा शृङ्गी षडेते स्वामिघातकाः ॥ Śalihotra of भोज.

करिका Scratching, a wound caused by a fingernail. 'दिग्दष्टे वर्तुलाकारे करिका नखरेखिका' इति वैजयन्ती; Śi. 4. 29.

करिन् *m.* [कर-इनि] 1 An elephant. -2 The number '8' (in Math.) -Comp. -इन्द्रः, -ईश्वरः, -वरः a large elephant, a war or state elephant, lordly elephant; सदादानः परिक्षीणः शस्त एव करीश्वरः Pt. 2. 75; दूरीकृताः करिवरेण मदान्धबुद्ध्या Nītipr. 2. -कुम्भः the frontal globe of an elephant; करिकुम्भतुलामुरोजयोः क्रियमाणां कविभिर्विशृङ्खलैः Bv. 2. 177. -कुसुम्भः a fragrant powder of नागकेशर. -कृष्णा Piper Chaba (Mar. गजपिंपळी.) -गर्जितम् the roaring of an elephant (बृंहितं करिगर्जितम् Ak.) -दन्तः ivory. -दारकः, -माचलः a lion. -नासिका a musical instrument. -पः an elephant-driver. -पोतः, -शावः -शावकः a cub, young elephant. -बन्धः A column to which an elephant is tied. -मुक्ता A pearl. -मुखः an epithet of Gaṇeśa. -यादस् *n.* a water-elephant. -रतम् A kind of posture in sexual enjoyment; भुगतस्तनभुजास्यमस्तकामुन्नतास्फिजमधोमुखीं स्त्रियम् । क्रामति स्वकरकृष्टमेहने नागरैः कररितं तदुच्यते ॥ इति रतिरहस्ये; cf. Ki. 5.23. com. -वर =°इन्द्र q. v. -वैजयन्ती a flag carried by an elephant. -सुन्दरिका A gauge, watermark. -स्कन्धः a herd or troop of elephants.

करिणी 1 A female elephant; कथमेत्य मतिविंपर्ययं करिणी पङ्कमिवावसीदति Ki. 2. 6; Bv. 1. 2. आरोप्य करिणीं हृष्टः स्वयमानोऽविशत् पुरम् Bhāg. -2 A plant called हस्तिपिप्पली (Mar. गजपिंपळी)

करीरः [कृ-ईरन् Uṇ. 4. 30] 1 The shoot of a bamboo; जितकरीरशरीरमरीरमत् । स्वकमिता कमितारमवामताम् ॥ Rām. Ch. 4. 84. -2 A shoot in general; आनिन्यिरे वंशकरीरनीलैः

Śi. 4. 14. N. 5. 14. -3 A thorny plant growing in deserts and eaten by camels; पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किम् Bh. 2. 93; cf. also किं पुष्पैः किं फलैस्तस्य करीरस्य दुरात्मनः। येन वृद्धिं समासाद्य न कृतः पत्रसंग्रहः Subhāṣ. -4 A water-jar. -रा, -री 1 The root of an elephant's tusk. -2 A cricket, a small grass-hopper. -Comp. -विशेषः A kind of flower; 'करवीरं करीरं तु' Ak.

करीरिका The root of an elephant's tusk.

करीरकम् Battle, fight.

करीरु (-रू) *f.* 1 A cricket. -2 The root of an elephant's tusk; करीरुश्चीरिकायाम्

करीषः, -षम् [कृ-ईषन् Uṇ. 4. 26] Dry cow-dung; Ms. 8. 250. -Comp. -अग्नि fire of dry cow-dung.

करीषंकषा A strong wind or gale.

करीषिणी The goddess of wealth. गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम्। इति श्रीसूक्तम्; also Mahānār. 4. 8.

करुण *a.* [करोति मनः आनुकूल्याय, कृ-उनन् Tv.] Tender, pathetic, pitiable, exciting pity, mournful; करुणध्वनिः V. 1; Śi. 9. 67; विकलकरुणैरार्यचरितैः U. 1. 28. -णः 1 Pity, compassion, tenderness. -2 Pathetic sentiment, grief, sorrow (as one of the 8 or 9 sentiments); पुटपाकप्रतीकाशो रामस्य करुणो रसः U. 3. 1, 13; 7. 12; विलपन्... करुणार्थग्रथितं प्रियां प्रति R. 8. 70. -3 The Supreme Being. -4 A Jaina saint. -णम् Ved. An action, a holy or sacred rite. स विश्वस्य करुणस्येश एको Rv. 1. 100. 7; ममेदु-कर्मन् करुणेऽधि जाया Av. 12. 3. 47. -*ind.* mournfully, woefully; अधस्ताच्छिंशपामूले साध्वी करुणमास्थिता Rām. 5. 59. 21. -Comp. -मल्ली the Mallikā plant. -विप्रलम्भः (in Rhet.) the feeling of love in separation.

करुणा Compassion, pity, tenderness; प्रायः सर्वो भवति करुणावृत्तिरार्द्रान्तरात्मा Me. 93; so सकरुण kind; अकरुण unkind. -Comp. -आत्मन् *a.* tender-hearted. -आर्द्र *a.* tender-hearted, moved with pity, sensitive. -निधिः store of mercy. -पर, -मय *a.* very kind. काकुत्स्थं करुणामयं गुणनिधिं विप्रप्रियं धार्मिकम् Mahānār. -विमुख *a.* merciless, cruel; करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् R. 8. 67. -स्वनः, -ध्वनिः a cry of distress, a piteous tone, wail.

करुणिन् *a.* Pitiable, distressed.

करूपः Dryness (?). निर्मलो निष्करूषश्च शुद्ध इन्द्रो यथाभवत् Rām. 1. 24. 21.

करूषजः N. of Danta-vaktra; Bhāg. 7. 10. 38.

करेटः A finger-nail.

करेणुः [कृ-एणु Uṇ. 2. 1; के मस्तके रेणुरस्य Tv.] An elephant in general; करेणुरारोहयते निषादिनम् Śi. 12. 5, 5. 48. -2 The Karṇikāra tree. -णुः, -णूः *f.* 1 A female elephant; स घर्मतप्तः करिभिः करेणुभिः Bhāg. 8. 2. 23; ददौ रसात्पङ्कजरेणुगन्धि गजाय गण्डूषजलं करेणुः Ku. 3. 37; R. 16, 16. -2 N. of the mother of Pālakāpya. -3 N. of a medicinal plant. -Comp. -भूः, -सुतः N. of Pālakāpya the founder of the science of elephants.

करेणुकम् The poisonous fruit of the plant Kareṇu. -का A female elephant.

करेणू *f.* A female elephant.

करेन (व) रः 1 Storax, benzoin. -2 Olibanum (Mar. धूप).

करोटम्, -करोटिः *f.* 1 The skull; Mv. 5. 19. वपुषि भटकरोटिन्यस्तकीलालसिन्धुः Dhan. V. -2 A cup or basin.

कर्क् 1 P. To laugh (a Sautra root).

कर्क *a.* [कृ-क Uṇ. 3. 40] 1 White; गौः श्वेत इति भवति, अश्वः कर्क इति Mbh. on P. I. 2. 71. कर्कां वत्सामिह रक्ष वाजिन् Av. 4. 38. 6. -2 Good, excellent. -र्कः 1 A crab. -2 Cancer, the fourth sign of the zodiac. -3 Fire. -4 A water-jar. -5 A mirror. -6 A white horse. Mb. 7. 132. 30. -7 A kind of gem. -8 A vessel made out of a cocoanut shell. -9 A niggard. cf....कर्कस्तु मल्लके। घटभेदाग्निमुकुरसिताश्वकृपणेष्वपि। Nm. -र्की A white mare; Ks. 121. 278. [cf. Pers. *kark*; L. *cancer*; Gr. *korkinos*]. -Comp. -चिर्भटी small cucumber.

कर्कटः 1 A crab. -2 Cancer, the fourth sign of the zodiac. -3 A kind of crane. -4 The fibrous root of a lotus. -5 A thorn. -6 The curved end of the beam of a balance. -7 A kind of coitus (रतिबन्ध). -8 The radius of a circle. -9 Compass, circuit. -10 A kind of pin or wedge. -टी 1 A female crab. -2 A kind of cucumber. -3 The curved end of a balance. -4 A small water-pot.

कर्कटकः 1 A crab. कर्कटकसधर्माणो हि जनकभक्षाः राजपुत्राः Kau. A. 1. 17. -2 Cancer, the fourth sign of the zodiac. -3 Compass, circuit. -4 A kind of sugarcane. -5 A hook. -की A female crab. -कम् 1 A poisonous root. -2 A particular fracture of the bones. -Comp. -अस्थि *n.* the shell or crust of a crab. -रज्जुः a rope with a hook.

कर्कटिः, -टी *f.* A sort of cucumber.

कर्कटिका 1 A plant and its fruit, a species of cucumber; तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमात् Bhāg. 10. 37. 8. Pt. 5. -2 A kernel.

कर्कटुः A kind of crane.

कर्कन्धुः, -न्धूः *f.* [कर्कं कण्टकं दधाति धा-कू Uṇ. 1. 93.] 1 The jujube tree; अलाबुकर्कन्धुबदन्भुफलमिति Mbh. on P. IV. 3. 61. कर्कन्धूफलपाकमिश्रपचनामोदः परिस्तीर्यते U. 4. 1; कर्कन्धूनामुपरि तुहिनं रञ्जयत्यग्रसंध्या Ś. 4. v. 1; कर्कन्धूफलमुच्चिनोति शबरी मुक्ताफलाशङ्कया S. D. -2 The fruit of this tree, यजेत दधिकर्कन्धूमिश्रान्पिण्डान्यवैः क्रियाः Y. 1. 250. -3 A term applied to a fetus of ten days old; दशाहेन तु कर्कन्धूः Bhāg. 3. 31. 2. -*m.* (-न्धुः) A well without water; comm. on. Uṇ. 1. 28.

कर्करः *a.* 1 Hard, solid. -2 Firm. -**रः** 1 A hammer. -2 A mirror. -3 A bone, broken piece (of skull); fragment; अन्तःशीर्णकरङ्ककर्करपथः Māl. 5. 19. -5 *m., n.* Stone, limestone (Mar. कंकर). -4 A strap or rope of leather. -Comp. -**अक्षः** a wag-tail. -**अङ्कः** the Khañjana bird. -**अन्धुकः** a blind well; cf. अन्धकूप.

कर्कराटुः A side-long look, a glance, leer.

कर्करालः A curl of hair, ringlet.

कर्करी (-**रिः**) A water-jar with small holes at the bottom, as in a sieve. -2 A kind of lute; यदुत्पतन् वदसि कर्करिर्यथा Rv. 2. 43. 3.

कर्करेटम् Seizing by the neck (= अर्धचंद्र)?

कर्करेटुः (= कर्कटुः).

कर्कश *a.* [कर्क-श] 1 Hard, rough (opp. कोमल or मृदु); दुरद्रिपारफालनकर्कशाङ्गुलौ R. 3. 55, 12. 41, 13. 73; ऐरावतास्फालनकर्कशेन हस्तेन पस्पर्श तदङ्गमिन्द्रः Ku. 3. 22, 1. 36; Śi. 15. 10, 16. 18, 63. -2 Harsh, cruel, merciless (words, conduct &c.); तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोपकर्कशाः Rām. 3. 53. 6. -3 Violent, strong, excessive; तस्य कर्कशविहारसंभवम् R. 9. 68. -4 Hardy, strong, muscular, robust. -5 Strict, imperative, peremptory; प्रभुरिव पुनः कार्ये कार्ये भवस्यतिकर्कशः Mv. 2. 11. -6 Desperate. -7 Ill-conducted, unchaste, unfaithful (as a woman). -8 Incomprehensible, difficult to comprehend; तर्के वा मृशकर्कशे मम समं लीलायते भारती P. R. -9 Niggardly. -10 Greatly addicted to (अत्यासक्त); नानागन्धर्वमिथुनैः पानसंसर्गकर्कशैः Rām. 4. 67. 45. -**शः** 1 A sword. -2 A substance in आयुर्वेद. -3 A black sugarcane; cf. Nm. -Comp. -**वेदन** *a.* of harsh sensitivity (Mātaṅga L. 8. 24.)

कर्कशिका, कर्कशी Wild jujube.

कर्कारुकः A gourd; Mk. 1. 51.

कर्किः Cancer, the fourth sign of the zodiac.

कर्केतनः -**नम्** A kind of gem or precious stone.

कर्कोटः, -**टकः** One of the eight principal cobras. [When king Nala, being persecuted by Kali, was made to undergo many hardships, Karkoṭa, who was once saved by him from fire, so deformed him that none might recognise him during his days of adversity.] -2 The sugar-cane. -3 The बिल्व tree.

कर्चरिका A sort of wheat cake stuffed with pulse-paste. (a sanskritisation of कचोरी).

कर्चूरः A kind of fragrant tree. (Mar. कापूरकाचरी). कालागुरुं च कर्चूरं कङ्कोलं रक्तचन्दनम् Śiva. B. 30. 13. -**रम्** 1 Gold; रराज कर्चूरपिशङ्गवासाः Śi. 3. 11. -2 Orpiment.

कर्चूरकः Turmeric.

कर्ज् 1 P. (कर्जति, कर्जित) To pain, make uneasy, distress.

कर्ण् 10 U. (कर्णयति, कर्णित) 1 To pierce, to bore. -2 To hear; usually with the preposition आ. q. v.

कर्ण *a.* Ved. 1 Having long ears. -2 Furnished with chaff (as grain). -**र्णः** 1 The ear; अहो खल्भुजङ्गस्य विपरीतवधक्रमः। कर्णं लगति चान्यस्य प्राणैरन्यो वियुज्यते ॥ Pt. 1. 305, 304 also; **कर्णं दा** to listen; **कर्णमागम्** to come to the ear, become known; तद्गुणैः कर्णमागत्य R. 1. 9; **कर्णे कृ** to put round the ear; Ch. P. 10; कर्णे कथयति whispers in the ear; cf. षट्कर्ण, चतुष्कर्ण &c. also. -2 The handle or ear of a vessel; उभा कर्णा हिरण्यया Rv. 8. 72. 12. -3 The helm or rudder of a ship; सेना भ्रमति संख्येषु हतकर्णेव नौर्जले Rām. 6. 48. 26. -4 The hypotenuse of a triangle. -5 The diameter of a circle; Sūrya. -6 An intermediate region or quarter (उपदिग्भाग); Mb. 6. 60. 10. -7 (In prosody) A spondee. -8 N. of a tree (Mar. बाहवा, रक्तमांदार); Rām. 5. 56. 34. -9 N. of a celebrated warrior on the side of the Kauravas mentioned in the Mahābhārata. भवान् भीष्मश्च कर्णश्च Bg. 1. 8; 11. 34. [He was the son of Kuntī begotten on her by the god Sun while she was yet a virgin residing at her father's house (see Kuntī). When the child was born, Kuntī, afraid of the censure of her relatives and also of public scandal, threw the boy into the river where he was found by Adhiratha, charioteer of Dhṛitarāṣṭra, and given over to his wife Rādhā, who brought him up like her own child; whence Karṇa is often called *Sūtaputra, Rādheya* &c. Karṇa, when grown up, was made king of Aṅga by Duryodhana, and became by virtue of his many generous acts a type of charity. On one occasion Indra (whose care it was to favour his son Arjuna) disguised himself as a Brāhmaṇa and cajoled him out of his divine armour and ear-rings, and gave him in return a charmed javelin. With a desire to make himself proficient in the science of war, he, calling himself a Brāhmaṇa went to Paraśurāma and learnt that art from him. But his secret did not long remain concealed. On one occasion when Paraśurāma had fallen asleep with his head resting on Karṇa's lap, a worm (supposed by some to be the form assumed by Indra himself to defeat Karṇa's object) began to eat into his lap and made a deep rent in it; but as Karṇa showed not the least sign of pain, his real character was discovered by his preceptor who cursed him that the art he had learnt would avail him not in times of need. On another occasion he was curse by a Brāhmaṇa (whose cow he had unwittingly slain in chase) that the earth would eat up the wheel of his chariot in the hour of trial. Even with such disadvantages as these, he acquitted himself most valiantly in the great war between the Pāṇḍavas and Kauravas, while acting as generalissimo of the Kaurava forces after Bhīṣma and Droṇa had fallen. He maintained

the field against the Pandavas for three days, but on the last day he was slain by Arjuna while the wheel of his chariot had sunk down into the earth. Karṇa was the most intimate friend of Duryodhana, and with Śakuni joined him in all the various schemes and plots that were devised from time to time for the destruction of the Pandavas.] –Comp. –अञ्चलः (लम्) Ear-lobe; (Mātaṅga L. 5. 12.) –अञ्जलिः 1 The auditory passage of the outer ear. –2 The ears pricked up; आपीय कर्णाञ्जलिभिर्भवापहाम् Bhāg. 3. 13. 50. –अनुजः Yudhiṣṭhira. –अन्तिक a. close to the ear: स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः Ś. 1. 23. –अन्दुः, –न्दूः f. an ornament for the ear, ear-ring. –अर्पणम् giving ear, listening. –आरा (= –वेधनी). –आस्फालः the flapping of the elephant's ears. –इन्दुः f. a semicircular ear-ring. –उत्तंसः an ear-ornament or merely an ornament (according to some authorities). (Mammaṭa says that here कर्ण means कर्णस्थितत्व; cf. also his remark *ad hoc*:- कर्णावतंसादिपदे कर्णादिध्वनिनिर्मितिः । सन्निधानार्थबोधार्थं स्थितेष्वेतत्समर्थनम् ॥ K. P. 7). उपकर्णिका rumour; (lit. 'from ear to ear'). प्रागेव कर्णोपकर्णिकया श्रुतापवादक्षुभितहृदयः Pt. –ऊर्णः a kind of deer; कर्णोर्णकपदं चास्मै निर्दिष्टं वृकनाभिभिः Bhāg. –कषायः Dirt in the ears; आपीयतां कर्णकषायशोषाननुक्रमिष्ये न इमान्सुपेशान् Bhāg. 2. 6. 46. –कीटा, –टी 1 a worm with many feet and of a reddish colour, –2 a small centipede. –कुमारी N. of Bhavānī. –कूटः The tower at the corner of the roof; Māna. 19. 54-55. –क्ष्वेडः (in Medic.) a constant noise in the ear. –गूथम् ear-wax. (–थः) –गूथकः hardening of the wax of the ear. –गोचर a. audible. –ग्राहः a helmsman. –चूलिका f. An ear-ring; उत्कृत्तकर्णचूलिकेन मुखेन...... Svapna. 2. –जप a. (also कर्णजप) a secret traducer, talebearer, informer. कर्णेजपः सूचकः Mbh. on P. III. 2. 13. –जपः, –जापः slandering, tale-bearing, calumniating. –जलूका a small centipede. (also –जलौकस्, –जलौका) –जाहम् the root of the ear; cf. तस्य पाकमूले पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ Pān. V. 2. 24. अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः Mal. 5. 8. –जित् m. 'conqueror of Karṇa', epithet of Arjuna, the third Pāṇḍava prince. –ज्वरः pain to the ear; U. 5. 6. –तालः the flapping of the elephant's ears, the noise made by it; विस्नारिनः कुञ्जरकर्णतालैः R. 7. 39, 9. 71; Śi. 17. 37. –दर्पणः an ear-ring. –दुन्दुभिः = कर्णकीटा. –धारः a helmsman, a pilot; अकर्णधारा जलधौ विप्लवेनेह नौरिव H. 3. 2; अविनयनदीकर्णधारकर्ण Ve. 4. –धारिणी a female elephant. –पत्रकः The lobe of the ear; Y. 3. 96. –पथः the range of hearing. –परम्परा from ear to ear, hearsay; इति कर्णपरंपरया श्रुतम् Ratn. 1. –पर्वन् n. the eighth (i. e. Karṇa) section of the Mahābhārata. –पाकः inflammation of the outer ear. –पालिः, –ली f. 1 the lobe of the ear. –2 the outer edge of the ear. (–ली) an ornament of the ear. –पाशः a beautiful ear; U. 6. 27. –पिशाची f. a type of goddess. –पुटम् the auditory passage of the ear. –पूरः 1 an ornament (of flowers &c.) worn round the ear, an ear-ring; इदं च करतलं किमिति कर्णपूरतामारोपितम् K. 60. प्रचुरसमरशोभासुभ्रुवः कर्णपूरः Śiva. B. 30. 46. –2 the Aśoka tree. –3 the Śirīṣa tree. –4 the blue lotus. –पूरकः 1 an ear-ring. –2 the Kadamba tree. –3 the Aśoka tree. –4 the blue lotus. –प्रणादः, –प्रतिनाहः a disease of the ear. –प्रान्तः the lobe of the ear. –फलः a kind of fish. –भूषणम्, –भूषा an ear-ornament. –मुकुरः an ear-ornament. –मूलम् the root of the ear; तं कर्णमूलमागत्य रामे श्रीर्न्यस्यतामिति R. 12. 2. –मोटी a form of Durgā. –योनि a. having the ear as a source. तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः Rv. 2. 24. 8. –लता, –लतिका the lobe of the ear; मन्येऽमुना कर्णलतामयेन N. 7. 64. –वंशः a raised platform or *dais* of bamboo. –वर्जित a. earless. (–तः) a snake. –विवरम्, –छिद्रम्, –पुरम्, –रन्ध्रम् the auditory passage of the ear. –विष् f. ear-wax; Ms. 5. 135. –विषम् 'poisoning the ear', slandering, backbiting. –वेधः piercing the ears to put ear-rings on; a religious ceremony (संस्कार). –वेधनी, –वेधनिका an instrument for piercing the ear. –वेष्टः, –वेष्टनम् an ear-ring; सुकृतौ कर्णवेष्टौ च Rām. 5. 15. 42. –शष्कुली the outer part of the ear (leading to the auditory passage); Av. 9. 8. 1. अवलम्बितकर्णशष्कुलीकलसीकं रचयन्नवोचत N. 2. 8. –शूलः, –लम् ear-ache. –श्रव a. audible, loud; कर्णश्रवेऽनिले Ms. 4. 102. –श्रावः, –संश्रवः 'running of the ear', discharge of pus or ichorous matter from the ear. –सूः f. Kuntī, mother of Karṇa. –स्रोतस् n. excretion of the ear (कर्णमल) कर्णस्रोतोभवं चापि मधुं नाम महासुरम् Mb. 6. 67. 14. –हर्म्यम् a tower, a side-tower. –हीन a. earless. (–नः) a snake.

कर्णकः Ved. 1 A prominence; handle. –2 The leaves and branches &c. of trees. –3 A tendril. –4 White hair; तं त्वां पुनः पलितकर्णकभाजमेनम् Bh. 3. 126. –5 A kind of fever.

कर्णलः a. Having ears.

कर्णवत् a. 1 Having ears; अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायो Rv. 10. 71. 7. –2 Long-eared. –3 Having tendrils or hooks.

कर्णाकर्णि ind. From ear to ear. कर्णाकर्णि हि कपयः कथयन्ति चल्लकथाम् Rām.

कर्णिक a. 1 Having ears. –2 Having a helm. –कः A steersman. –का 1 An ear-ring; रत्नरञ्जितकर्णिकाम् Śiva. B. 20. 5; वदनेनाकुलकर्णिकोज्ज्वलेन Bu. Ch. 5. 55. –2 A knot, round protuberance. –3 Pericarp of a lotus. –4 A small brush or pen. –5 The middle finger. –6 A fruit-stalk. –7 The tip of an elephant's trunk. –8 Chalk. –9 A trowel. –10 A bawd. –Comp. –अचलः N. of the mountain सुमेरु.

कर्णिन् a. 1 Having ears; Av. 10. 1. 2. –2 Long-eared. –3 Barbed (as an arrow). –m. 1 An ass. –2 A helmsman. –3 An arrow furnished with knots &c. –4 A disease of the uterus.

कर्णिकिन् *m*. An elephant.

कर्णिल *a*. Long-eared.

कर्णालवाद्यम् A semi-circular ear-like wind-instrument; तूर्णं कर्णालवाद्यस्य शब्दं चक्रुः समन्ततः Parṇal. 3. 33; 5. 35.

कर्णाटः, कर्णाटकः (pl.) N. of a country in the south of the Indian Peninsula; (कार्ण्यम्) कर्णाटेन्द्रोर्जगति विदुषां कण्ठभूषत्वमेतु Vikr. 18. 102 **–टी** *f*. 1 A woman of the above country; कर्णाटीचीनपीनस्तनवसनदशादोलनस्पन्दमन्दः Udb. कर्णाटीचिकुराणां ताण्डवकरः Vb. 1. 29. –2 The हंसपदी plant. –3 One of the Rāgiṇīs or musical modes.

कर्णिकारः 1 N. of a tree; Cassia fistula. The golden yellow flower of this tree has its petals bending inwards so that the flower looks like a saucer. Its stamens and style are longer than the petals and looks like so many wicks juttling out of an oil lamp. cf. Vikra. 3. 3. निर्भिद्योपरि कर्णिकारमुकुलान्यालीयते षट्पदः V. 2. 23; Ṛs. 6. 6, 20. –2 The pericarp of a lotus. **–रम्** A flower of the Karṇikāra tree. (This flower, though it has an excellent colour, has no smell and hence it is not liked; cf. Ku. 3. 28. :—वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धतया स्म चेतः । प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥). **–Comp.** **–प्रियः** An epithet of Śiva.

कर्णी 1 An arrow of a particular shape (barbed arrow). –2 N. of the mother of Mūladeva, the father of the science and art of thieving. **–Comp.** **–रथः** a covered litter; a lady's vehicle, palanquin; कर्णीरथस्थां रघुवीरपत्नीम् R. 14. 13. **–सुतः** Mūladeva, father of the science and art of thieving; कर्णीसुतकथेव संनिहितविपुलाचला K. 19; कर्णीसुतप्रहिते च पथि मतिमकरवम् Dk.

कर्णेचुरचुरा *f*. A secret whispering in the ear.

कर्णेजपः [कर्णे-जप्-अच् अलुक् समासः; cf. P. III. 2. 13.] A secret tale-bearer, An informer (Mar. कानाशीं लागणारा); पुरा कर्णेजपीभूय पुनः पुनरुपेयुषा Śiva. B. 23. 37. कर्णेजपैराहितराज्यलोभा Bk. 3. 7.

कर्णेटिरटिरा *f*. (cf. कर्णेचुरचुरा above)

कर्त् 10 P. (कर्तयति-कर्तित) 1 To slacken, unloose. –2 To remove.

कर्त *a* Ved. Cutting. **–र्तः** 1 A hole, cavity; यदि कर्तं पतित्वा संशश्रे Av. 4. 12. 7. –2 Rending, tearing; गतो मुकुन्दं परिहृत्य कर्तम् Bhāg. 11. 5. 41.

कर्तक *a*. (A pearl) having scratches. Kau. A. 2. 11.

कर्तन *a*. Cutting. **–नम्** 1 Cutting, lopping off; Y. 2. 229, 286. –2 Spinning cotton or thread (तर्कुः कर्तनसाधनम्).

कर्तनी Scissors.

कर्तरिका, कर्तरी 1 Scissors. –2 A knife. –3 Cutlass, small sword. –4 (कर्तरी) A kind of dance. **–Comp.** **–मुखः** A particular position of the hands.

कर्तव्य *a*. What ought to be cut or lopped, fit to be destroyed or put down; पुत्रः सखा वा भ्राता वा पिता वा यदि वा गुरुः । रिपुस्थानेषु वर्तन्तः कर्तव्या भूतिमिच्छता ॥ Mb.

कर्तिका A small sword, a knife.

कर्त्रिका–कर्त्री 1 Knife. –2 Scissors.

कर्तव्य *pot. p.* What is fit or ought to be done; हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः H. 3. 11; मया प्राननिःसत्त्वं वनं कर्तव्यम् Pt. 1. **–व्यम्, कर्तव्यता** What ought to be done, a duty, obligation; कर्तव्यं वो न पश्यामि Ku. 6. 61, 2. 62; Y. 1. 331.

कर्तृ *a*. or *s*. [कृ-तृच्] कर्ताहमिति मन्यते Bg. 3. 27. 1 A doer, one who does, makes, performs &c., an agent; वंशस्य° R. 2. 64; व्याकरणस्य कर्ता author of Grammar ऋणस्य कर्ता one who incurs debt; हितकर्ता a benefactor; सुवर्णकर्ता a goldsmith &c. –2 (In gram.) An agent (the meaning of the instrumental case). –3 The Supreme Spirit. –4 An epithet of Brahmā. –5 N. of Viṣṇu and Śiva also. –6 A priest. **–Comp.** **–अभिप्राय** *a*. (P. I. 3. 72) accruing to the agent. **–वाच्यः** the active voice.

कर्तृक *a*. An agent, one who does anything.

कर्त्र्, कर्त्त् (= कत्र्) 10 P. To dissolve (कर्त्रयति सिन्दूरं तैलेन).

कर्त्रम् Ved. A spell, charm; वैरं त्सार्यन्वविदाम कर्त्रम् Av. 10. 1. 19.

कर्त्व *a*. Ved. To be done. **–त्वम्** 1 Obligation, duty. कृतानि या च कर्त्वा Rv. 1. 25. 11. also 1. 161. 3 –2 Task.

कर्द् 1 P. (कर्दति, कर्दित) 1 To rumble (as the bowels). –2 To caw (as a crow).

कर्दनम् Rumbling of the bowels. **–नी** The day of full-moon in the month of चैत्र.

कर्दः, –कर्दटः 1 Mud. –2 Clay. –3 The fibrous root of the lotus. –4 Any aquatic weed.

कर्दमः [Uṇ. 4. 85] 1 Mud, slime, mire; पादौ नूपुरलग्नकर्दमधरौ प्रक्षालयन्ती स्थिता Mk. 5. 35; पथश्चाश्यानकर्दमान् R. 4. 24. –2 Dirt, filth. –3 (Fig.) Sin. –4 N. of a Prajāpati. **–मम्** Flesh. **–Comp.** **–आटकः** a receptacle for filth, sewer &c.

कर्दमकः 1 A kind of granulous fruit. –2 A kind of serpent.

कर्दमित *a*. 1 Muddy. –2 Made clotty; Māl. 3. 9.

कर्पटः, –टम् 1 Old, ragged or patched garment. –2 A piece of cloth, strip. –3 A soiled garment; or a red coloured garment. –4 A cloth; Pt. 5..

कर्पटिक, -न्न *a.* Covered with ragged garments.

कर्पणः A kind of weapon; चापचक्रकणपकर्पणप्रासपट्टिश &c.; Dk. 35.

कर्परः 1 An iron sauce-pan, a frying-pan. -2 A pot or vessel in general (as of a potter). -3 A pot-sherd, piece of a broken jar; as in घटकर्पर; जीयेय येन कविना यमकैः परेण तस्मै वहेयमुदकं घटकर्परेण Ghaṭ. 22. -4 The skull. -5 A kind of weapon. -6 A back-bone; न्यब्जत्कर्परकूर्म Māl. 5. 22. -रम् A pot, pot-sherd.

कर्परालः The Pīlu tree.

कर्परी, कर्परिका A kind of collyrium.

कर्पासः, -सम्, -सी The cotton tree.

कर्पूरः, -रम् [Uṇ. 4. 90.] Camphor. -Comp. -अश्मन Crystal. -केलिः N. of a flamingo; H. -खण्डः 1 a field of camphor. -2 a piece of camphor. -तैलम् camphor liniment. -नालिका a kind of food. -मञ्जरी N. of a drama by Rājaśekhara. -मणिः 1 a kind of jewel. -2 a white mineral (used in medicine) -रसः Quicksilver. -स्तवः a reputed panegyric in तन्त्रशास्त्र.

कर्पूरकः Zedoary.

कर्फरः A mirror.

कर्ब् 1 P. (कर्बति) To go, move, approach.

कर्बु *a.* Variegated, spotted; कर्बुरूपाः (नीलाः) Y. 3. 166.

कर्बु (-र्बु) र *a.* 1 Variegated, or spotted: क्वचित्सद्घननिकुरम्बकर्बुरः Śi. 17. 56. -2 Of the colour of pigeons, whitish, grey; पवनैर्भस्म कपोतकर्बुरम् Ku. 4. 27. -रः 1 The variegated colour. -2 Sin. -3 An evil spirit, demon. -4 The Dhattūra plant. -5 Rice growing amidst inundation. -रा N. of a plant (वर्वरी). -री An epithet of Durgā. -रम् 1 Gold. -2 Water. -3 The Dhattūra plant.

कर्बु (र्बु) रित *a.* Variegated; अवदग्धकर्बुरितकेतुचामरैः U. 6. 4; Śi. 5. 68.

कर्बू (र्बू) र *a.* Variegated. -रः 1 A demon. -2 N. of a plant. -3 The variegated colour. -रा A leech. -रम् 1 Gold. -2 Yellow orpiment.

कर्मन् *-m.* Viśvakarmā; शक्रस्य नु सभा दिव्या भास्वरा कर्मनिर्मिता Mb. 2. 7. 1. *-n.* [कृ-मनिन् Uṇ. 4. 144] 1 Action, work, deed. -2 Execution, performance; प्रीतोऽस्मि सोऽहं यद् भुक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः Rām. 5. 63. 30. -3 Business, office, duty; संप्रति विप्रवैद्यानां कर्म M. 4. -4 A religious rite (it may be either नित्य, नैमित्तिक or काम्य). -5 A specific action, moral duty. -6 (*a*) Performance of religious rites as opposed to speculative religion or knowledge of Brahman (opp. ज्ञान); अपरो दहने स्वकर्मणां ववृते R. 8. 20. (*b*) Labour, work. -7 Product, result. -8 A natural or active property (as support of the earth). -9 Fate, the certain consequence of acts done in a former life; कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी Bh. 2. 89, 94. -10 (In gram.) The object of of an action; कर्तुरीप्सिततमं कर्म P. I. 4. 49. -11 (In Vaiś. Phil.) Motion considered as one of the seven categories of things; (thus defined:— एकद्रव्यमगुणं संयोगविभागेष्वनपेक्षकारणं कर्म Vaiś. Sūtra. (It is five-fold:—उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा। प्रसारणं च गमनं कर्माण्येतानि पञ्च च ॥ Bhāṣā P. 6.) -12 Organ of sense. प्रजापतिर्ह कर्माणि ससृजे Bṛi. Up. 1. 5. 21. -13 Organ of action: कर्माणि कर्मभिः कुर्वन् Bhāg. 11. 3. 6. -14 (In Astr.) The tenth lunar mansion. -15 Practice, training; सर्वेषां कर्मणा वीर्यं जवस्तेजश्च वर्धते Kau A. 2. 2. -Comp. -अक्षम *a.* incapable of doing anything. -अङ्गम् part of any act: part of a sacrificial rite (as प्रयाज of the Darśa sacrifice). -अधिकारः the right of performing religious rites. -अनुरूप *a.* 1. according to action or any particular office. -2 according to actions done in a previous existence. -अनुष्ठानम् practising one's duties. -अनुसारः conseqence of, or conformity to, acts. -अन्तः 1 the end of any business or task. -2 a work, business, execution of business. -3 a barn, a store of grain &c. Ms. 7. 62 (कर्मान्तः इक्षुधान्यादिसंग्रहस्थानम् Kull.) -4 cultivated ground. -5 a worker; कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः Rām. 2. 100. 52. -अन्तरम् 1 difference or contrariety of action. -2 penance, expiation. -3 suspension of a religious action. -4 another work or action; कर्मान्तरनियुक्तासु निर्ममन्थ स्वयं दधि Bhāg. 10. 9. 1. -अन्तिक *a.* final. (-कः) a servant, workman, Rām. 1. 13. 7. -अपनुत्तिः *f.* removing, sending away of कर्म; जन्मकर्मापनुत्तये Bhāg. 12. 2. 17. -अर्ह *a.* fit or suitable to an act or the rite. (-र्हः) a man. -आख्या *f.* Name received from the act performed; तस्मात् छिन्नगमनोऽश्वोऽपि छाग इति कर्माख्या भविष्यति। ŚB. on MS. 6. 8. 37. -आजीवः one who maintains himself by some profession (as that of an artisan &c.) -आत्मन् *a.* endowed with the principles of action, active; कर्मात्मनां च देवानां सोऽसृजत्प्राणिनां प्रभुः Ms. 1. 22. (-*m.*) the soul. -आयतनम् see कर्मेन्द्रियम्; शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चेत्यर्थजातयः। गत्युक्त्युत्सर्गशिल्पानि कर्मायतनसिद्धयः Bhāg. 11. 22. 16. -आशयः receptacle or accumulation of (good and evil) acts; निर्हृत्य कर्माशयमाशु याति परां गतिम् Bhāg. 10. 46. 32. -इन्द्रियम् an organ of action, as distinguished from ज्ञानेन्द्रिय; (they are:— वाक्पाणिपादपायूपस्थानि; Ms. 2. 99; see under इन्द्रिय also) कर्मेन्द्रियाणि संयम्य Bg. 3. 6, 7. -उदारम् any valiant or noble act, magnanimity, prowess. -उद्युक्त *a.* busy, engaged, active, zealous. -करः 1 a hired labourer (a servant who is not a slave); आ तस्य गोः प्रतिदानात् कर्मकारी आगवीनः कर्मकरः Mbh. on P. V. 2. 14. कर्मकराः स्थपत्यादयः Pt. 1; Śi. 14. 16. -2 Yama. -कर्तृ *m.* (in gram.) an agent who is at the same time the object of the action; *e. g.* पच्यते ओदनः, it is thus defined:— क्रियमाणं तु यत्कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति। सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्तुः कर्मकर्तेति तद्विदुः ॥ न चान्तरेण कर्मकर्तारं सकर्मका अकर्मका भवन्ति Mbh. on P. I. 3. 27 -काण्डः,

–ण्डम् that department of the Veda which relates to ceremonial acts and sacrificial rites and the merit arising from a due performance thereof. –कारः 1 one who does any business, a mechanic, artisan (technically a worker not hired). –2 any labourer in general (whether hired or not). –3 a black-smith; हरिणाक्षि कटाक्षेण आत्मानमवलोकय। न हि खड्गो विजानाति कर्मकारं स्वकारणम्॥ Udb. –4 a bull. –कारिन् m. a labourer, artisan, workman. –कार्मुकः, –कम् a strong bow. –कीलकः a washerman. –कृत्यम् activity, the state of active exertion; यः प्रथमः कर्मकृत्याय जज्ञे Av. 4. 24. 6. –क्षम a. able to perform any work or duty; आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः R. 1. 13. –क्षेत्रम् the land of religious acts, i. e. भरतवर्ष; Bhāg. 5. 17. 11; cf. कर्मभूमि. –गतिः f. the course of fate; अथ कर्मगतिं चित्रां दृष्ट्वाऽस्य हसितं मया Ks. 59. 159. –गृहीत a. caught in the very act (as a thief.). –ग्रन्थिः f. a term in Jaina metaphysics connoting 'weakness in the form of वासनाs produced by अज्ञान'. –घातः leaving off or suspending work. –च (चा)ण्डालः 1 'base in deed', a man of very low acts or deeds; Vasiṣṭha mentions these kinds :— असूयकः पिशुनश्च कृतघ्नो दीर्घरोषकः। चत्वारः कर्मचाण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः॥ –2 one who commits an atrocious deed; अपूर्वकर्मचण्डालमयि मुग्धे विमुञ्च माम् U. 1. 46. –3 N. of Rāhu. –चेष्टा active exertion, action. कर्मचेष्टास्वहः Ms. 1. 66. –चोदना 1 The motive impelling one to ritual acts. ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना Bg. 18. 18. –2 any positive rule enjoining a religious act. –च्छेदः The loss caused by absence on duty; Kau. A. 2. 7. –जः a. resulting from an act; सिद्धिर्भवति कर्मजा Bg. 4. 12. कर्मजा गतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः Ms. 12. 3. (–जः) 1 the holy fig-tree. –2 the Kali age. –3 the banian tree. –4 the effect arising from human acts :— संयोग, विभाग &c. –5 heaven. –6 hell. –ज्ञ a. one acquainted with religious rites. –त्यागः renuciation of worldly duties or ceremonial acts. –दुष्ट a. corrupt in action, wicked, immoral, disrespectable. –देवः a god through religious action; ये शतं गन्धर्वलोक आनन्दाः स एकः कर्मदेवानामानन्दः Bri. Up. 4. 3. 33. –दोषः 1 sin, vice; अवेक्षेत गतीर्नॄणां कर्मदोषसमुद्भवाः Ms. 6. 61, 95. –2 an error, defect, or blunder (in doing an act); कर्मदोषैर्न लिप्यते Ms. 1, 104. –3 evil consequence of human acts. –4 discreditable conduct. –धारयः N. of a compound, a subdivision of Tatpuruṣa, (in which the members of the compound are in apposition) तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः P. I. 2. 42; तत्पुरुष कर्म धारय येनाहं स्यां बहुव्रीहिः Udb. –ध्वंसः 1 loss of fruit arising from religious acts. –2 disappointment. –नामन् (in gram.) a participal noun. –नामधेयम् N. of an act or sacrifice. These names are not arbitrary or technical such as गुण and वृद्धि but are always significant; सर्वेष्वेव कर्मनामधेयेषु अर्थसमन्वयेनानुवादभूतो नामशब्दो वर्तते, न लौकिकार्थतिरस्कारेण परिभाषामात्रेण वृद्धिगुणवत् ŚB. on MS. 10. 6. 41. –नाशा N. of a river between Kaśī and Bihar. –निश्चयः a decision of action; न लेभे कर्मनिश्चयम् Bm. 1. 648. –निषद्या a manufactory; Kau. A. 2. 4. –निष्ठ a. devoted to the performance of religious acts; अभिवीरं श्रुत्यं कर्मनिष्ठम् Rv. 10. 80. 1; Ms. 3. 134. –न्यासः renunciation of the result of religious acts. –पथः 1 the direction or source of an action. –2 the path of religious rites (opp. ज्ञानमार्ग). –पाकः ripening of actions, reward of actions done in a former life; Pt. 1. 372. –प्रवचनीयः a term for certain prepositions, particles, or adverbs when they are not connected with verbs and govern a noun in some case; literally–the term means, 'Concerned with the setting forth of an action'. According to Indian grammarians it means 'that which spoke of an action (क्रियां प्रोक्तवन्तः)' e. g. आ in आ मुक्तेः संसारः is a कर्मप्रवचनीय; so अनु in जपमनु प्रावर्षत् &c; कर्म प्रोक्तवन्तः कर्मप्रवचनीया इति Mbh. on P. I. 4. 83. cf. उपसर्ग, गति and निपात also. –फलम् 1 fruit or reward of actions done in a former life; (pain, pleasure); न मे कर्मफले स्पृहा Bg. 4. 14; 5. 12; 6. 1; °फलत्याग Bg. 12. 11, 18. 2; °फलत्यागिन् Bg. 18. 11; °फलप्रेप्सुः Bg. 18. 27; °फलसंयोग Bg. 5. 14; °फलहेतु Bg. 2. 47. एवं संचिन्त्य मनसा प्रेत्य कर्मफलोदयम् Ms. 11. 231. –2 the fruit of Averrhoa Carambola (Mar. कर्मर); also कर्मरङ्ग. –बन्धः, –बन्धनम् confinement to repeated birth, as the consequence of religious acts, good or bad (by which the soul is attached to worldly pleasures &c.); बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि Bg. 2. 39. –भूः, –भूमिः f. 1 the land of religious rites, i. e. भरतवर्ष, this world (a place for man's probation); प्राप्येमां कर्मभूमिम् Bh. 2. 100; K. 174, 319. –2 ploughed ground. –मासः the Calendar month of thirty days. –मीमांसा the Mīmāṁsā of ceremonial acts; see मीमांसा. –मूलम् a kind of sacred grass called कुश. –युगम् the fourth (the present) age of the world, i. e. the Kaliyuga. –योगः 1 performance of actions, worldly and religious rites; कर्मयोगेन योगिनाम् Bg. 3. 3; 3. 7; 5. 2; 13. 24. –2 active exertion, industry; Ms. 10. 115. –वचनम् (with Buddhists) the ritual. –वज्रः an epithet of a Sūdra. –वशः fate considered as the inevitable result of actions done in a former life. –वाटी a lunar day (तिथि). –विपाक = कर्मपाक. –शाला a work-shop. –शील, –शूर a. assiduous, active, laborious; cf. कर्मशीलस्तु कर्मठे। Nm. –शौचम् humility. –श्रुतिः f. The word expressive of the act; कर्मश्रुतेः परार्थत्वात् MS. 11. 2. 6. (read या अत्र कर्मश्रुतिः दर्शपूर्णमासाभ्यामिति सा परार्था तृतीया–योगात् &c. शबर). –सङ्गः attachment to worldly duties and their results. तन्निबध्नाति...कर्मसङ्गेन Bg. 14. 7. –सचिवः a minister. –संन्यासिकः, –संन्यासिन् m. 1 a religious person who has withdrawn from every kind of worldly act. –2 an ascetic who performs religious deeds without looking to their reward. –साक्षिन् m. 1 an eyewitness; वहिर्विवाहं प्रति कर्मसाक्षी Ku. 7. 83. –2 one who witnesses the good or bad actions of man; आदित्य भो लोककृताकृतज्ञ लोकस्य सत्यानृतकर्मसाक्षिन् Rām. 3. 63. 16. (There are nine divinities

which are said to witness and watch over all human actions; सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च। एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिणः ॥) –सिद्धिः *f.* accomplishment of any business or desired object; success. स्वकर्मसिद्धिं पुनराशशंसे Ku. –स्थानम् a public office, a place of business.

कर्मठ *a.* [कर्मन्–अठच् P. V. 2. 35]. 1 Proficient in any work, clever. skilful. पटुसंगरकर्मकर्मठम् ...... Śiva. B. 32. 2. ज्ञाताशयस्तस्य ततो व्यतानीत्स कर्मठः कर्म सुतानुबन्धम् Bk. 1. 11. –2 Working diligently. –3 Exclusively devoted to the performance of religious rites. –ठः The director of a sacrifice.

कर्मण्य *a.* [कर्मन-यत्] Skilful, clever. यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षः Nr. P. 2. 4. –ण्या Wages. –ण्यम् Activity.

कर्मिन् *a.* 1 Working, active, busy. –2 Engaged in any work or business. –3 One who performs religious deeds with the expectation of reward or recompense; यत् कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागात् Muṇḍ. Up. 1. 2. 9. कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन Bg. 6. 46. –*m.* A mechanic, artisan; अनेन विधिराख्यात ऋत्विक्कर्षककर्मिणाम् Y. 2. 265.

कर्मिष्ठ *a.* Skilled in business, clever, diligent.

कर्मन्दिन् *m.* P. IV. 4. 111 An ascetic, a religious mendicant.

कर्मरी The manna of the bamboo (वंशलोचन).

कर्मारः 1 A blacksmith; Y. 1. 163; Ms. 4. 215; a polisher of tools and weapons (Mar. शिकलगार); ततः संधाय विमलान् भल्लान् कर्मारमार्जितान् Mb. 6. 94. 34. –2 A bamboo.... कर्मारकुलसंकुला Śiva. B. 19. 32.

कर्मीर *a.* Variegated; spotted.

कर्व् 1 P. (कर्वति, कर्वित) To be proud, boast.

कर्वः 1 Love, desire. –2 A rat.

कर्वटः 1 The market-town or capital of a district (of two hundred villages). –2 Declivity of a mountain; (also कर्वटक in this sense). –टम् A city. See खर्वट.

कर्वुदारः The कोविदार tree.

कर्वूरकः Zedoary (A kind of aromatic gingerlike substance used in medicine, perfumery, and dying.) (Mar. कचोरा).

कर्व (र्बु) र *a.* Variegated. –रः 1 Sin. –2 Tiger. –3 A demon. –4 A sort of medicament. –री 1 An epithet of Durgā. –2 Night. –3 A Rākṣasī. –4 A tigress. –रम् Red lead.

कर्शन *a.* 1 Rendering lean. –2 troubling, hurting; यदाश्रौषमसुराणां वधार्थे किरीटिनं यान्तममित्रकर्शनम् Mb. 1. 1. 165. –नः Fire.

कर्षः [कृष्-अच् घञ् वा] 1 Drawing, dragging, pulling; Y. 2. 217. –2 Attracting. –3 Ploughing –4 A furrow, a trench. –5 A scratch. –6 Terminalia Bellerica (Mar. बिब्वा, बेहडा). –र्षः, –र्षम् A weight of gold or silver equal to 16 Māṣas. –Comp. –आपण = कार्षापण q. v.

कर्षक *a.* [कृष्-ण्वुल्] Who or what draws, attracts &c. –कः A cultivator, husbandman; Y. 2. 265. त्वं समीरण इव प्रतीक्षितः कर्षकेण वलजान्पुपूषता Śi. 14. 7.

कर्षण *a.* 1 Dragging. –2 Injuring. –3 Extending (in time), see below. –णम् [कृष् भावे ल्युट्] 1 Drawing, dragging, pulling, bending (as of a bow); भज्यमानमतिमात्रकर्षणात् R. 11. 46, 7. 62. –2 Attracting. –3 Ploughing, tilling; प्रमृतं कर्षणं स्मृतम् Ms. 4. 5. –4 Injuring, tormenting; emaciation; तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् Ms. 7. 112. –5 Cultivated land; पुत्रस्य ते पशवः कर्षणं च Mb. 3. 113. 13. –6 a weapon; इषुभिस्तोमरैः प्रासैस्त्रिशूलैर्वज्रकर्षणैः Rām. 7. 32. 34.

कर्षणिः *f.* An unchaste woman.

कर्षित *a.* 1 Drawn, attracted. –2 Tormented. harassed &c. –3 Worn out, decayed; अर्जुनं कथयामास बहुसंग्रामकर्षितम् Mb. 14. 86. 7. –4 Ploughed.

कर्षिन् *a.* 1 Who or what draws &c. स्तम्बेरमा मुखरशृङ्खलकर्षिणस्ते R. –2 Attractive. घ्राणकान्तमधुगन्धकर्षिणीः R.19.11. –*m.* A ploughman. –णी 1 The bit of a bridle. –2 A medicinal moon-plant (Mar. खिरणी).

कर्षूः *f.* 1 A furrow, trench. –2 A river. –3 Canal. –4 A pit; कर्षूं खात्वा ... बिभरासि। Śat. Br. (मत्स्योपाख्यान); कर्षूर्वार्ताकरीषाग्निलेखनेषु च खातने कुल्यायां तु कर्षूः ...Nm. –*m.* 1 A fire of dried cow-dung. –2 Agriculture, cultivation. –3 Livelihood.

कर्हि *ind.* Ved. When, at what time? with अपि चिद् and स्विद् = at any time; यन्निर्मितां कर्ह्यपि कर्मपर्वणीम् Bhāg. 5. 17. 24.

कर्हिचित् *ind.* At any time, usually with न; अकामस्य क्रिया काचित् दृश्यते नेह कर्हिचित् Ms. 2. 4, 40, 97; 4. 77; 6. 50.

कल् I. 1 Ā. (कलते, कलित) 1 To count. –2 To sound. –II. 10 U. (कलयति-ते, कलित) 1 To hold, bear, carry, wield, have, put on; करालकरकन्दलीकलितशस्त्रजालैर्बलैः U. 5. 5; म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालम् Gīt. 1; कलितललितवनमालः; हलं कलयते *ibid.*; कलय वलयश्रेणीं पाणौ पदे कुरु नूपुरौ 12; Mb. 12. 4. 18. –2 (*a*) To count, reckon; कालः कलयतामहम् Bg. 10. 30. (*b*) To measure; सदा पान्थः पूषा गगनपरिमाणं कलयति Bh. 2. 114. –3 To assume, take, have, possess; कलयति हि हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मीम् Māl.1.22. Śi. 4. 36, 9. 59. –4 To know, understand, observe, take notice of, think of; कलयन्नपि सव्यथोऽवतस्थे Śi. 9.83; कोपितं विरहखेदिताचित्ता कान्तमेव कलयन्त्यनुनिन्ये 10.29; N. 2.65,

3. 12, Mal. 2. 9. –5 To think, regard, consider; कलयेद्मानमनसं सखि माम् Si. 9. 58, 6. 54, 15. 55, 16. 64; Mb. 12. 4. 15; व्यालनिलयमिलनेन गरलमिव कलयति मलयसमीरम् Gīt. 4, 7; cf. कलयति स कथं ते पाशमुद्बन्धनाय Nag. 2. 11. –6 To undergo, be influenced by; मदलीलाकलितकामपाल Mal. 8; धन्यः कोऽपि न विक्रियां कलयति प्राप्ते नवे यौवने Bh. 1. 72. –7 To do, perform. –8 To go. –9 To attach to, tie on; furnish with. –10 To urge on, impel, incite; कलय शिखिनः केकोत्कण्ठान् Māl. 9. 42. –11 To utter a sound, murmur. –12 To take hold of the die called Kali. –III. 10 P. (कालयति, कालित) 1 To push on, urge, drive forward; गावो न काल्यन्त इदं कुतो रजो Bhāg. 4. 5. 8. –2 To carry off. –3 To collect. –4 To throw, cast. –5 To proclaim the time.

कल *a.* [कल्-घञ्] 1 Sweet and indistinct (अस्पष्टमधुर); कर्णे कलं किमपि रौति H. 1. 78; सारसैः कलनिर्ह्रादैः R. 1. 41, 8. 59; M. 5. 1. वारिभिः कलाभिर्लीलैश्च हावैः Bu. Ch. 2. 30. (Hence –2 Low, soft, sweet (note &c.); melodious, pleasing, निशम्य भास्वत्कलनूपुराणाम् R. 16. 12. –3 Making noise, jingling, tinkling &c.; भास्वत्कलनूपुराणाम् R. 16. 12; कलकिङ्किणीरवम् Si. 9. 74, 82; कलमेखलाकलकलः 6. 14, 4. 57; –4 Weak. –5 Crude; undigested. –6 Vigorous.–7 Full; दीनस्य ताम्राश्रुकलस्य राज्ञः Rām. 2. 13. 24. –ला 1 A low or soft and inarticulate tone. –2 (In poetry) Time equal to four Mātrās. –3 (–*m. pl.*) A class of manes. –लम् Semen. –Comp. अङ्कुरः the Sārasa bird. –अनुवादिन् *m.* 1 a sparrow. –2 a bee. –3 the Chātaka bird. –अविकलः a sparrow. –आलापः 1 a sweet humming sound. –2 sweet and agreeable discourse; स्फुरत्कलालापविलासकोमला करोति रागं हृदि कौतुकाधिकम् K. 2. –3 a bee. –उत्ताल *a.* high, sharp. –कण्ठ *a.* having a sweet voice. (–ण्ठः) (ण्ठी *f.*) 1 the (Indian) cuckoo. –2 a goose, swan. –3 a pigeon. –कलः 1 murmuring or hum of a crowd. –2 indistinct or confused noise; चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोऽलकलोलदृशान्यया Si. 6. 14; नेपथ्ये कलकलः (in dramas); Bh. 1. 27, 37; Amaru. 31. –3 N. of Siva. –4 resin, pitch. –कूजिका, –कूणिका a wanton woman. –घोषः the (Indian) cuckoo. –चु (चू) रिः N. of a royal family; B. R. –तूलिका a wanton or lascivious woman. –धूतम् silver. –धौतम् 1 silver; कलधौतधौतशिलावेश्मनां रुचौ Si. 13. 21, 4. 41. –2 gold; विमलकलधौततरुणा खड्गेन Ve. 3. कन्येयं कलधौतकोमलरुचिः कीर्तिस्तु नातः परा Mahar. –3 a low or pleasing tone. °लिपि *f.* 1 illumination of a manuscript with gold. –2 characters written in gold; मरकतशकलकलितकलधौतलिपेरिव रतिजयलेखम् Gīt. 8. –ध्वनिः 1 a low sweet tone. –2 a pigeon. –3 a peacock. –4 the (Indian) cuckoo. –नाद *a.* having a low and sweet tone. (–दः) a swan; see कलध्वनि. –भाषणम् lisping, the prattle of childhood. –रवः 1 a low sweet tone. –2 a dove. –3 the (Indian) cuckoo. –विशुद्ध *a.* soft and clear; Ś. 5. –व्याघ्रः a mongrel breed between a tigress and panther. –हंसः 1 a gander, a swan; वधूदुकूलं कलहंसलक्षणम् Ku. 5. 67. –2 a duck, drake; Bk. 2. 18; कलमन्यभृतासु भाषितं कलहंसीषु मदालसं गतम् R. 8. 59. –3 the supreme soul. –4 an excellent king.

कलङ्कषः 1 A lion. –2 A musical instrument, cymbal.

कलङ्कुरः A whirlpool, eddy.

कलन *a.* (at the end of comp.) Causing, effecting. –नः A sort of cane. –नम् 1 A spot, mark. –2 A defect, an offence, fault. –3 Taking, seizing, grasping; कलनान्मत्सर्वभूतानां स कालः परिकीर्तितः. –4 Knowing, understanding, apprehension. –5 Sounding. –6 An embryo at the first stage after conception. –ना 1 Taking, seizing, grasping; कान्तकलना A. L. 29. –2 Doing, effecting. –3 Subjection. –4 Understanding, comprehension. –5 Putting on, wearing; also letting loose; चूडाकलनाम् Si. 3. 5.

कलित *p. p.* 1 Held, seized, taken; U. 5. 5. v. l. –2 Broken; Pt. 1. –3 Plucked, gathered; मीनाद्देवयाः स्वकरकलितैः U. 3. 6. –4 Arisen, produced; U. 5. 2; कलितकुलिशघाताः केऽपि खेलन्ति वाताः R. G. –5 Influenced; Māl. 8. –6 Mixed; अनलस्फुलिङ्गकलितः क्रियमनभ्रः सुधावर्षः Māl. 10. 10. –7 Known, understood; कलयसि कलितोऽहम् Māl. 8. 13, 2. 9. –8 Furnished, endowed, Māl. 6. 6; कलितान्योन्यसामर्थ्यैः Ku. 6. 76. –9 Gained, obtained. –10 Reckoned, counted. –11 Separated, divided. –12 Sounded indistinctly, murmured. –13 Made, formed; लवङ्गमालाकलितावतंसाः Si. 3. 81.

कलकः 1 A kind of fish. –2 A kind of prose.

कलङ्कः 1 A spot, a mark, a dark spot (lit.); धारानिबद्धेव कलङ्करेखा R. 13. 15. –2 (Fig.) A stain, stigma, obloquy, disrepute; व्यपनयतु कलङ्कं स्वस्वभावेन सैव Mk. 10. 34; R. 14. 37; so कुल°. –3 A fault, defect; विद्या नाधिगता कलङ्करहिता Bh. 3. 48. –4 Rust of iron. –5 A sectarial mark on the forehead; 'कलङ्कः कृष्णवर्णे स्यात् तमाले तिलकेऽपि च' Nm. –Comp. –हृत् *m.* an epithet of Siva.

कलङ्कयति Den. P. To defame, stain with stigma, sully.

कलङ्कित *a.* Spotted, stained, defamed; अकुङ्कुमकलङ्कितोज्ज्वलकपोलमुत्प्रेक्ष्यते U. 6. 37.

कलञ्जः 1 A bird. –2 A deer or any other animal struck with a poisoned weapon. –3 Tobacco. –4 A particular weight (=10 Rūpakas). –ञ्जम् Flesh of such an animal. –Comp. –न्यायः the rule according to which a negation connected with an act constitutes prohibition of that act. This is discussed and established by जैमिनि (6. 2. 19) and शबर in connection with texts like न कलञ्जं भक्षयेत in MS. 6. 2. 19-20. ŚB. 1. 1. 4.

कलटम् The thatch of a house.

कलत *a.* Bald-headed.

कलत्रम् 1 A wife; बहुमत्वा हि नृपाः कलत्रिणः R. 8. 83; 1. 32; 12. 34; यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् Bh. 2. 68. -2 The female of an animal. -3 The hip and loins; इन्दुमूर्तिमिवोद्दाममन्मथविलासगृहीतगुरुकलत्राम् K. 189 (where क॰ has both senses); Ki. 8. 9, 17. -4 Any royal citadel. -5 The seventh lunar mansion.

कलन्दरः A man of a mixed tribe.

कलन्दिका Wisdom, intelligence (सर्वविद्या).

कलभः (भी *f.*) [कल्-अभच् Uṇ. 3. 122; करेण शुण्डया भाति; भा-क, रस्य लत्वम् Tv.] 1 A young elephant, cub; ननु कलभेन यूथपतेरनुकृतम् M. 5; द्विपेन्द्रभावं कलभः श्रयन्निव R. 3. 32; 11. 39; 18. 38. Bhāg. 8. 2. 23. -2 An elephant 30 years old. -3 A young camel; the young of any other animal. -4 A particular fragrant substance used as an unguent, कलभः करिपोतके। अङ्गलेपन वस्तूनां विशेषेऽपि पुमान् भवेत्। Nm.

कलमः [Uṇ. 4. 84] 1 Rice which is sown in May-June and ripens in December-January; प्रसूतं कलमक्षेत्रं वर्षेणेव शतक्रतुः Rām. 4. 14. 16. सुतेन पाण्डोः कलमस्य गोपिकाम् Ki. 4. 9, 34; Ku. 5. 47; आपादपद्मप्रणता कल्मा इव ते रघुम्। फलैः संवर्धयामासुरुत्खातप्रतिरोपिताः॥ R. 4. 37. कलयता कलमावनकामिनीकलमनोहरगानममन्यत Rām. Ch. 4. 72. -2 A pen, a reed for writing with. -3 A thief. -4 A rogue, rascal. -Comp. -गोपवधू, -गोपी a woman employed to guard a rice-field; Śi. 6. 49.

कलम्बः 1 An arrow. -2 The Kadamba tree.

कलम्बिका 1 The nape of the neck. -2 An aquatic pot-herb.

कलम्बुट (Fresh) Butter.

कलम्बूः An aquatic pot-herb.

कललः, -लम् 1 The foetus, uterus. -2 A term for the embryo a short time after conception. कार्याश्रयिणश्च कललाद्याः Sāṅ. K. 43. कललं त्वेकरात्रेण पञ्चरात्रेण बुद्बुदम् Bhāg. 3. 31. 2.

कललजः 1 The resinous exudation of the Shorea Robusta. -2 Womb.

कलविङ्कः, -गः 1 A sparrow; Ms. 5. 12; Y. 1. 174. कलविङ्कस्वर उत्तरं बभाषे Bu. Ch. 5. 34. -2 A spot, stain.

कलशः, -सः (-शम्, -सम्) [केन जलेन लश-स-ति Tv.] 1 A pitcher, water-pot, a jar, dish; हिरण्मयं कलशं बिभर्षि Mbh. on P. VI. 4. 174; Śi. 11; स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ Bh. 3. 20, 1. 97; Amaru 54. ॰जन्मन्, ॰उद्भवः N. of Agastya. -2 A churn. -3 A kind of measure. -4 A rounded pinnacle on the top of a temple -5 The ocean; क्षोभ्यतां कलशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् Mb. 1. 18. 32. -Comp. (स) -अम्बोधिः, -अर्णवः, -उदधि 1 the ocean. -2 Kṣīrasāgara (Note on भामिनीविलास 2. 68.). कलशकुलपर्यायकल्यार्णवकौस्तुभः Viś. Guṇa. 50.

कलशी, -शिः (-सी, -सिः *f.*) 1 A pitcher, a jar. -2 A churn; कलशिमुर्वधगुर्वी बल्लवा लोडयन्ति; Śi. 11. 8 -3 Hemionitis Cordifolia (Mar. रिंगणी); -Comp. -सुतः N. of Agastya.

कलहः, -हम् [कलं कामं हन्ति हन्-ड Tv.] 1 Strife, quarrel; ईर्ष्याकलहः Bh. 1. 2; लीला॰ Ś. Til. 8; so गुप्तकलहः, प्रणयकलहः &c. -2 War, battle. -3 Trick, deceit, falsehood. -4 Violence, kicking, beating &c. Ms. 4. 121; (where Medhātithi and Kullūka explain कलह by दण्डादिभिस्ताडनम् and दण्डादण्डादि respectively). -5 A road, way. -6 The sheath of a sword. -7 A cry, sound; मदकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः ककुभः Māl. 9. 18. -8 A part of west Bengal named Rāḍha. -Comp. -अन्तरिता a woman separated from her lover in consequence of a quarrel with him (one who is angry and yet sorry for it); she is thus defined in S. D. 117. —चाटुकारमपि प्राणनाथं रोषादपास्य या। पश्चात्तापमवाप्नोति कलहान्तरिता तु सा॥ -अपहृत *a.* taken by main force or violence. -कार:, -कारिन् *a.* quarrelsome, turbulent. -नाशनः Guilandina Bonduc (Mar. कुडा, करंज). -नाशनः A kind of करंज tree. -प्रिय *a.* fond of (promoting) quarrels; ननु कलहप्रियोऽसि M. 1. (-यः) an epithet of Nārada. (-या) a bird (सारिका).

कला [कल्-कच्] A small part of anything; स एष संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलस्तस्य Bṛi. Up. 1. 5. 14; विन्देम देवतां वाचममृतामात्मनः कलाम् U. 1. 1; a bit, jot; कलामप्यकृतपरिलम्बः K. 304; सर्वे ते मित्रगात्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् Pt. 2. 59; Ms. 2. 86, 8. 36; a sixteenth part; यथा कलं यथा शफं यथा ऋणं संनयामसि Rv. 8. 47, 17; a symbolic expression of the number sixteen; Hch. -2 A digit of the moon (these are sixteen); जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः Māl. 1. 36; Ku. 5. 71; Me. 91. -3 Interest on capital (consideration paid for the use of money); घनवीथिवीथिमवतीर्णवतो निधिरम्भसामुपचयाय कलाः Śi. 9. 32. (where कला means 'digits' also). -4 A division of time variously computed; one minute, 48 seconds, or 8 seconds. Mb. 1. 25. 14; 12. 137. 21. -5 The 60th part of one thirtieth part of a zodiacal sign, a minute of a degree. -6 Any practical art (mechanical or fine); there are 64 such arts, as music, dancing &c. मातृवदस्याः कलाः Mbh. on P. IV. 1. 90. (See कामधेनु टीका on काव्यालङ्कारसूत्र 7.) -7 Skill, ingenuity. -8 Fraud, deceit. -9 (In Prosody) A syllabic instant. -10 A boat. -11 The menstrual discharge. -12 A term for the seven substrata of the elements of the human body; (they are:- आद्या मांसधरा प्रोक्ता द्वितीया रक्तधारिणी। मेदोधरा तृतीया तु चतुर्थी श्लेष्मधारिणी॥ पञ्चमी च मलं धत्ते षष्ठी पित्तधरा मता। रेतोधरा सप्तमी स्यात् इति सप्त कलाः स्मृताः॥ -13 An atom. -14 A term

for the embryo. -15 A fleshy part near the tail of the elephant (also कलाभागः); Mātanga L. 3. 2. -16 Enumeration. -17 A form (स्वरूप); लीलया दधतः कलाः Bhāg. 1. 1. 17. -18 Prowess (शक्ति); संहृत्य कालकलया कल्पान्त इदमीश्वरः Bhāg. 11. 9. 16. -Comp. -अन्तरम् 1 another digit. -2 interest, profit; मासे शतस्य यदि पञ्च कलान्तरं स्यात् Līlā. -अयनः a tumbler, a dancer (as on the sharp edge of a sword). -आकुलम् deadly poison. -केलि a. gay, wanton. (-लिः) an epithet of Kāma. -क्षयः waning (of the moon); R. 5. 16. -धरः,-निधिः, -पूर्णः the moon; अहो महत्त्वं महतामपूर्वं विपत्तिकालेऽपि परोपकारः। यथास्यमध्ये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्यचयं ददाति॥ Udb. -न्यासः a tattooing person's body with particular mystical marks. -भृत् m. 1 the moon. कला च सा कान्तिमती कलाभृतः Ku. 5. 71. -2 an artist &c.

कलावत् a. Versed in the (64) arts; स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलावान् Māl. 2. 10. -m. the moon (having digits); कला च सा कान्तिमती कलावतः Ku. 5. 71, Māl. 2. 10.

कलिका 1 A digit of the moon. -2 A division of time.

कलाङ्कुरः 1 The Sārasa bird, crane. -2 N. of Kaṁsa.

कलाचिक, -कलाची 1 A ladle or a kind of pot; दधत्कलाचीमितरः परोऽनिलम्। Sahendravilās 3. 11. -2 The fore-arm.

कलाटीनः The white water wag-tail.

कलादः,-दकः A goldsmith. कांस्यकाराः कलादाश्च ...... Śiva. B. 31. 17.

कलाधिकः A cock.

कलापः 1 A band, bundle; समित्कलापमादाय प्रविवेश स्वमाश्रमम् Mb. 3. 137. 1. मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य Ku. 1. 42 a round necklace of pearls; रशनाकलापः a zone of several strings. -2 A group or whole collection of things; अखिलकलाकलापालोचन K. 7. -3 A peacock's tail; तं मे जातकलापं प्रेषय मणिकण्ठकं शिखिनम् V. 5. 13; Pt. 2. 80. Ṛs. 1. 16, 2. 14. -4 A woman's zone or girdle; (oft. with काञ्ची or रशना &c.) जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाञ्चीकलापं कुवलयनयनानां को विहातुं समर्थः Bh. 1. 11. श्रोणीतटं सुविपुलं रशनाकलापैः Ṛs. 3. 20; Mk. 1. 27. -5 An ornament in general; Mb. 8. 19. 29. 'कलापः संहते बर्हे तूणीरे भूषणे हरे' इति विश्वः -6 The rope round an elephant's neck. -7 A quiver. -8 An arrow. -9 The moon. -10 A shrewed and intelligent man. -11 A poem written in one metre. -12 A tuft (जटा°) or knot of braided hair. -पी A bundle of grass.

कलापकम् 1 A series of four stanzas on the same subject and forming one grammatical sentence (चतुर्भिस्तु कलापकम्); for an illustration see Ki. 3. 41, 42, 43, 44. -2 A debt to be paid when the peacocks spread their tails. -कः 1 A band or bundle in general. -2 A string of pearls; a kind of ornament; कलापकाक्षमाला यथेयम् Mb. 3. 112. 5. -3 The rope round an elephant's neck. -4 A zone or girdle (= कलाप); रशनाकलापकगुणेन वधूर्मकरध्वजाद्विरदमाकलयत् Śi. 9. 45. -5 A sectarian mark on the forehead (विशेषक).

कलापिन् a. 1 Having a quiver; कलापिनौ धनुष्पाणी शोभमानौ दिशो दश Rām. 1. 22. 7. -2 Spreading its tail (as a peacock). -m. 1 A peacock; कलविलापि कलापिकदम्बकम् Śi. 6. 31; Pt. 2. 80; R. 6. 9. -2 The (Indian) cuckoo. -3 The Indian fig-tree (प्लक्ष). -4 The time (when peacocks spread their tails).

कलापिनी The night.

कलाम्बिः, -का f. 1 Lending, loan. -2 Usury.

कलामकः A kind of rice ripening in the cold season.

कलायः N. of a leguminous seed (Mar. वाटाणा); कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहितराजयः (हयश्रेष्ठाः) Mb. 7. 23. 62. विकसितकलायकुसुमासितद्युतिः Śi. 13. 21. कलायं शाकेषु ...... Pratimā. 5. -Comp. -पुष्पकः A variety of gems; Kau. A. 2. 11.

कलावती A kind of lute.

कलाविकः A cock.

कलाविकलः The sparrow.

कलाहकः A kind of musical instrument (काहल).

कलिः [कल्-इनि] 1 Strife, quarrel, dissension, contention; शठ कलिरेप महांस्त्वयाद्य दत्तः Śi. 7. 55; कलिकामजित् R. 9. 33, Amaru. 23. -2 War, battle. अविषह्यैस्तमाक्षेपैः क्षिपन्संजनयन् कलिम्। Bhāg. 10. 55. 17. -3 The fourth age of the world, the iron age (consisting of 432,000 years of men and beginning from the 13th of February 3102 B. C.); दानमेकं कलौ युगे Ms. 1. 86, 9. 301; कलिवर्ज्यानि इमानि &c. -4 Kali age personified (this Kali persecuted Nala). -5 The worst of any class. -6 The Bibhītaka tree. -7 The side of a die which is marked with one point. घृतेन कलिं शिक्षामि Av. 7. 109. 1. -8 A hero. -9 An arrow. -f. A bud. -Comp. -कारः, -कारकः, -क्रियः 1 an epithet of Nārada. -2 the karanja tree. -3 a kind of bird. -द्रुमः, -वृक्षः the Bibhītaka tree. -प्रिय a. quarrelsome. (-यः) 1 N. of Nārada. -2 a monkey, ape; Ms. 1. 85. -मारकः a kind of karanja tree. -युगम् the Kali age; Ms. 1. 85. -संतरणम् N. of an Upaniṣad. -हारी f. a kind of medicine (विषलाङ्गली).

कलिकः Curlew.

कलिका, -कालिः f. 1 An unblown flower; a bud; चूतानां चिरनिर्गताऽपि कलिका बध्नाति न स्वं रजः Ś. 6. 4; किमाम्रकलिकाभङ्गमारभसे Ś. 6; Ṛs. 6. 17; R. 9. 33. -2 A digit. streak. -3 The bottom or peg of the Indian lute. -4 A kind of poetic composition (akin to बिरुद).

कलिङ्ग *a.* 1 Clever. -2 Cunning. **-गाः** (pl.) N. of a country and its inhabitants; (a district on the Coromandel coast); नो खण्डिकाजगाम नो कलिङ्गाञ्जगाम Mbh. on P. III. 2. 115. उत्कलादर्शितपथः कलिङ्गाभिमुखो ययौ R. 4. 38; (its position is thus described in Tantras:— जगन्नाथात्समारभ्य कृष्णातीरान्तगः प्रिये। कलिङ्गदेशः संप्रोक्तो वाममार्गपरायणः ॥). **-ङ्गः** 1 The fork-tailed shrike. -2 N. of several plants; (as शिरीष, प्लक्ष &c.) **-ङ्गा** A beautiful woman. **-ङ्गम्** Indra grain (इन्द्रयव).

कलिञ्जः A mat, a screen. **-ञ्जम्** Wood.

कलित see under कल्.

कलिन्दः 1 N. of the mountain on which the Yamunā rises. -2 The sun. -3 The Bibhītaka plant. **-Comp.** **-कन्या, -जा, -तनया, -नन्दिनी, -सुता** epithets of the river Yamunā; कलिन्दकन्या मथुरां गतापि R. 6. 48; कलिन्दजानीर Bv. 2. 120, Gīt. 3. **-गिरिः** the Kalinda mountain. °जा, °तनया, °नन्दिनी epithets of the river Yamunā; Bv. 4. 3, 4.

कलिल *a.* [कल-इलच् Uṇ. 1. 54] 1 Covered with, full of. वराङ्गनागणकलिलं नृपात्मजः ततो बलाद् वनमभिनीयते स्म तत् Bu. Ch. 3. 65. -2 Mixed, blended with; तत एवाकन्दकलिलः कलकलः Mv. 1. -3 Affected by, subject to; अकल्ककलिलः Śi. 19. 98. -4 Impervious, impenetrable. -5 Contaminated, defiled; तदा वृषध्वजद्वेषकलिलात्मा प्रजापतिः Bhāg. 4. 7. 10, Śi. 19. 98. -6 Doubtful, suspicious; एतस्मात्कारणाच्छ्रेयः कलिलं प्रतिभाति मे Mb. 12. 287. 11. **-लम्** A large heap, confused mass; विशसि हृदय क्लेशकलिलम् Bh. 3. 34; confusion; यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति Bg. 2. 52.

कलुङ्कः A cymbal. **-ङ्का** 1 A tavern. -2 A meteor.

कलुष *a.* [कल्-उषच् Uṇ. 4. 75] 1 Turbid, dirty, muddy, foul; गङ्गारोधःपतनकलुषा गृह्णतीव प्रसादम् V. 1. 9; Ki. 8. 32; Ghat. 13; -2 Choked, hoarse, husky; कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषः Ś. 4. 6. -3 Bedimmed; full of: Ś. 6. 9. -4 Angry, displeased, excited; U. 3. 13; भावाववोधकलुषा दयितेव रात्रौ R. 5. 64 (Malli. takes कलुष to mean 'unable', 'incompetent'). -5 Wicked, sinful, bad. -6 Cruel, censurable; त्वां प्रत्यकस्मात्कलुषप्रवृत्तौ R. 14. 73. -7 Dark, opaque. -8 Idle, lazy. -9 Perverted; °भूतायां बुद्धौ Pt. 3. 185; कालुष्यमुपयाति बुद्धिः &c. **-षः** A buffalo. **-षम्** 1 Dirt filth, mud; विगतकलुषमम्भः Ṛs. 3. 22. -2 Sin; कलुषेणाद्य महता मेदिनी परिमुच्यताम् Rām. 2. 96. 27 -3 Wrath. **-Comp.** **-मानस** *a.* evil-minded; अथाब्रवीत्सुतान् कद्रूर्नागान् कलुषमानसा Bm. 1. 110 **-योनिज** *a.* illegitimate, of impure origin; Ms. 10. 57, 58.

कलुषित *a.* 1 Turbid or muddy. -2 Offended, displeased; भर्तुस्तथा कलुषितां बहुवल्लभस्य Mu. 3. 9. -3 wicked.

कलुषीकृ 8 U. 1 To make turbid or unclean. -2 To obscure, taint, sully; विपदामाश्रयः शश्वद्दौर्गत्यकलुषीकृतः Pt. 2. 97.

कलेवरः -रम् The body; यावत्स्वस्थमिदं कलेवरगृहम् Bh. 3. 88; H. 1. 44; अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् Bg. 8. 5; Bv. 1. 103, 2. 43.

कल्क *a.* [कल्-क Uṇ. 3. 40] Sinful, wicked. **-ल्कः, -ल्कम्** 1 The viscous sediment deposited by oily substances when ground. -2 A kind of tenacious paste; गौरसर्षपकल्केन (स्नपनम्) Y. 1. 277. An unguent paste; कल्कांश्चूर्णकषायांश्च स्नानानि विविधानि च Rām. 2. 91. 74; a paste used as plaster or cement also called Yoga (mixture). -3 (Hence) Dirt, filth (in general). -4 Ordure, fæces. -5 Meanness, deceit, hypocrisy; Śi 19. 98. -6 Sin. तपो न कल्कोऽध्ययनं न कल्कः स्वाभाविको वेदविधिर्न कल्कः। प्रसह्य वित्ताहरणं न कल्कस्तान्येव भावोपहतानि कल्कः (दीनदण्डरेषा) Mb. 1. 1. 275. -7 Levigated powder; तां लोध्रकल्केन हृताङ्गतैलाम् Ku. 7. 9. -8 Incense. -9 The wax of the ear. **-Comp.** **-फलः** the pomegranate plant.

कल्कनम् 1 Deceiving, over-reaching, falsehood. -2 Meanness, wickedness; Bhāg. 1. 14. 4.

कल्किः The tenth and last incarnation of Viṣṇu in his capacity of the destroyer of the wicked and liberator of the world from its enemies; (Jayadeva, while referring to the several *avatāras* of Viṣṇu, thus refers to the last or *Kalki* avatāra:— म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं धूमकेतुमिव किमपि करालम्। केशवधृतकल्किशरीरं जय जगदीश हरे ॥ Gīt. 1. 10.) **-पुराणम्** N. of a Purāṇa.

कल्किन् *a.* 1 Foul, turbid, dirty. -2 Wicked. *-m.* see कल्कि above.

कल्प *a.* [क्लृप्-घञ्] 1 Practicable, feasible, possible. -2 Proper, fit, right. -3 Strong, vigorous; चरन्तं ब्राह्मणं कश्चित्कल्पचित्तमनामयम् Mb. 12. 179. 3. -4 Able, competent (with a gen., loc.; inf. or at the end of comp.); धर्मस्य, यशसः, कल्पः Bhāg. able to do his duty &c.; स्वक्रियायामकल्पः *ibid.* not competent to do one's duty; अकल्प एषामधिरोढुमञ्जसा पदम् *ibid.*, so स्वभरणाकल्प &c. **-ल्पः** 1 A sacred precept or rule, law, ordinance. -2 A prescribed rule, a prescribed alternative, optional rule; प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते Ms. 11. 30 'able to follow the prescribed rule to be observed in preference to all others'; प्रथमः कल्पः M. 1; cf. also Pratimā 4, and Abhiṣekanāṭakam 6 and Ś. 4. a very good (or best) alternative; एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः Ms. 3. 147. -3 (Hence) A proposal, suggestion, resolve, determination; एष मे प्रथमः कल्पः Rām. 2. 52. 63; उदारः कल्पः Ś. 7. -4 Manner of acting, procedure, form, way, method (in religious rites); श्रूयते हि पुराकल्पे Mb. 6. 43. 23; क्षात्रेण कल्पेनोपनीय U. 2; कल्पवित्कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधाम् R. 1. 94; Ms. 7. 185. -5 End of the world, universal destruction. -6 A day of Brahmā or 1,000 Yugas, being a period of 432 million years of mortals and measuring the duration of the world; cf. Bhāg. 3. 11; श्रीश्वेतवाराहकल्पे [the

one in which we now live]; कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् Śānti. 4. 2. Hence कल्पिक means 'born in the primeval age' Bu. Ch. 2. 48. –7 Medical treatment of the sick. –8 One of the six Vedāṅgas, *i. e.* that which lays down the ritual and prescribes rules for ceremonial and sacrificial acts; शिक्षा कल्पो व्याकरणम् Muṇḍ. 1. 1. 5 see under वेदाङ्ग. –9 A termination added to nouns and adjectives in the sense of 'a little less than', 'almost like', 'nearly equal to', P. V. 3. 67 [denoting similarity with a degree of inferiority]; कुमारकल्पं सुषुवे कुमारम् R. 5. 36; उपपन्नमेतदस्मिन्नृषिकल्पे राजनि Ś. 2; प्रभातकल्पा शशिनेव शर्वरी R. 3. 2; so मृतकल्पः, प्रतिपन्नकल्पः &c. –10 The doctrine of poisons and antidotes. –11 One of the trees of paradise; cf. कल्पद्रुम. –12 Vigour, strength; लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशारदः Rām. 2. 1. 22. **–ल्पा, –ल्पम्** A kind of intoxicating liquor. **–Comp. –अन्तः** end of the world, universal destruction; कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनम् Bh. 2. 16. कल्पान्तक्रूरकेलिः क्रतुकदनकरः कुन्दकर्पूरकान्तिः Udb. °स्थायिन् *a.* lasting to the end of a कल्प; शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः H. 1. 46. **–आदिः** renovation of all things in the creation; कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् Bg. 9. 7; **–उपनिषद्** pharmacology; Charak 1. 4. **–कारः** 1 author of Kalpasūtra, q. v. –2 a barber. **–क्षयः** end of the world, universal destruction; *e. g.* कल्पक्षये पुनस्तानि Bg. 9. 7. पुरा कल्पक्षये वृत्ते जातं जलमयं जगत् Ks. 2. 10. **–तरुः, –द्रुमः, –पादपः, –वृक्षः** 1 one of the trees of heaven or Indra's paradise, fabled to fulfill all desires; आसीत्कल्पतरुच्छायामाश्रिता सुरभिः पथि R. 1. 75; 17. 26; Ku. 2. 39; 6. 41. –2 a tree supposed to grant all desires; 'wish-yielding tree'; नाबुद्ध कल्पद्रुमतां विहाय जातं तमात्मन्यसिपत्रवृक्षम् R. 14. 48; मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः N. 1. 15. –3 any productive or bountiful source; निगमकल्पतरोर्गलितं फलम् Bhāg. 1. 1. 3. –4 (fig.) a very generous person; सकलार्थिसार्थकल्पद्रुमः Pt. 1. **–नृत्यम्** a particular kind of dance. **–पालः** 1 a protector of order. –2 a seller of spirituous liquors. **–लता, –लतिका** 1 a creeper of Irdra's paradise; Bh. 1. 90. –2 a creeper supposed to grant all desires; नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः Bh. 2. 46; cf. कल्पतरु above. **–वल्ली** see कल्पलता; Ks. 1. 66; कल्पवल्लीगृहेषु 52. 21. **–विद्** *a.* conversant with sacred precepts; कल्पवित्कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधाम् R. 1. 94. **–स्थानम्** 1 the art of preparing drugs; Charak 7. –2 the science of poisons and antidotes; Suśr. **–सूत्रम्** a manual of ritual in the form of Sūtras. Mb. 14. 54. 9. N. of a sacred Jaina book written by भद्रबाहु sketching the life of महावीर.

कल्पकः [क्लृप्-ण्वुल्] 1 A rite. –2 A barber, Kau. A. 1. 12. –3 See कल्पवृक्षः; कल्पकप्रसवोदयः Viś. Guṇā. 50. –4 A kind of tree, Curcurna (Mar. कचोरा). *–a.* conforming to a settled rule or standard; याजयित्वाश्वमेधैस्तं त्रिभिरुत्तमकल्पकैः Bhāg. 1. 8. 6.

कल्पनम् [क्लृप्-ल्युट्] 1 Forming, fashioning, arranging. –2 Performing, doing, effecting. –3 Clipping, cutting. –4 Fixing. –5 Anything placed upon another for decoration. **–ना** 1 Fixing, settlement; अनेकपितृकाणां तु पितृतो भागकल्पना Y. 2. 120; 247; Ms. 9. 116. –2 Making, performing, doing. –3 Forming, arranging; विषमासु च कल्पनासु Mk. 3. 14; केश° Mk. 4. –4 Decorating, ornamenting. –5 Composition. –6 Invention. –7 Imagination, thought; कल्पनापोढः Sk. P. II. 1. 38 = कल्पनाया अपोढः. –8 An idea, fancy or image (conceived in the mind); Śānti. 2. 8. –9 Fabrication. –10 Forgery. –11 A contrivance, device. –12 (In Mīm. phil.) = अर्थापत्ति q. v. –13 Decorating an elephant. **–Comp. –शक्तिः** *f.* the power of forming ideas; MW.

कल्पनी Scissors.

कल्पनीय *a.* 1 To be made, fashioned or contrived. –2 Feasible. –3 To be substituted or supplied.

कल्पिक *a.* Fit, proper.

कल्पित *a.* Arranged, made, fashioned, formed; उत्सृज्य कुसुमशयनं नलिनीदलकल्पितस्तनावरणम् Ś. 3. 21; see क्लृप् caus. **–तः** An elephant armed or caparisoned for war.

कल्मन् = कर्मन् q. v. विपरीतं तु यत्कर्म तत्कल्म कवयो विदुः Mbh. on P. I. 4. 51. also अपरिसमाप्तं कर्म कल्म Mbh. on P. I. 4. 51.

कल्मलिः Ved. Splendour; Av. 15. 2.

कल्मलीकम् Brightness, lustre.

कल्मष *a.* 1 Sinful, wicked. –2 Foul, dirty; व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषम् Rām. 1. 43. 26. **–षः, –षम्** 1 Stain, dirt, dregs. –2 The hand below the wrist. –3 Sin; स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी H. 1. 19; Bg. 4. 30; 5. 16; Ms. 4. 260, 12. 18, 22. **–षः** Hell.

कल्माष *a.* (**–षी** *f.*) 1 Variegated, spotted; आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषाम् Rām. 1. 52. 20. –2 Black and white; अश्वांस्तित्तिरकल्माषान् Mb. 12. 124. 12. **–षः** 1 The variegated colour. –2 A mixture of black and white. शुक्लगुणः शुक्लः । कृष्णगुणः कृष्णः । य इदानीमुभयगुणः स तृतीयामाख्यां लभते कल्माष इति वा सारङ्ग इति वा Mbh. on P. I. 2. 31. –3 A demon, goblin. –4 The black colour –5 A form of Agni. –6 A kind of fragrant rice. **–षी** N. of the river Yamunā; अभितः सोऽथ कल्माषीं गङ्गाकूले परिभ्रमन् Mb. 1. 167. 5. –2 The spotted cow of Jamadagni. **–षम्** Stain. **–Comp. –कण्ठः** an epithet of Śiva. **–पादः** N. of a king (सौदास), belonging to the solar dynasty.

कल्माषता Spottedness; राक्षसं भावमापन्नः पादे कल्माषतां गतः Bhāg. 9. 9. 25.

कल्य *a.* [कलयति चेष्टामत्र, कल्-यक्; कल् कर्मणि यत्, कलासु साधु कला-यत् वा Tv.] 1 Sound, free from sickness, healthy; सर्वः कल्ये वयसि यतते लब्धुमर्थान्कुटुम्बी V. 3. 1;

Y. 1. 28; यावदेव भवेत्कल्यस्तावच्छ्रेयः समाचरेत् Mb. –2 Ready, prepared; कथयस्व कथामेतां कल्याः स्मः श्रवणे तव Mb. 1. 5. 3. –3 Clever. –4 Agreeable, auspicious (as a discourse); स स्नुषामब्रवीत्काले कल्यवादी महातपाः Mb. 11. 14. 6. –5 Deaf and dumb. –6 Instructive. –7 Perfect in arts; कल्यो निरामये सज्जे दक्षे साधौ कलासु च Nm. –ल्यम् 1 Dawn, day-break; य इदं कल्य उत्थाय महापुरुषलक्षणम् Bhāg. 12. 11. 26. –2 To-morrow. –3 Spirituous liquor. –4 Congratulation, good wishes. –5 Good news. –ल्यः 1 means; सामदानादिभिः कल्यैः (आनय) Rām. 4. 37. 9. –2 Hurling, casting (of missiles); Mb. 7. 195. 30. –Comp. –आशः, –जग्धिः *f.* the morning meal, breakfast. –पालः, –पालकः a distiller. –वर्तः morning meal, breakfast. भोः सुखं न आमयपरिभूतमकल्यवर्तं च Ś. 3. (–तम्) (hence) anything light, trivial, or unimportant; a trifle; ननु कल्यवर्तमेतत् Mk. 2 but a trifle; स्त्रीकल्यवर्तस्य कारणेन 4; स इदानीमर्थ-कल्यवर्तस्य कारणादिदमकार्यं करोति 9.

कल्या 1 Spirituous liquor. –2 N. of a plant (हरीतकी). –3 Congratulation. Comp. –पालः, –पालकः a distiller.

कल्याण *a.* (–णा or –णी *f.*) [कल्ये प्रातः अण्यते शब्द्यते, अण्-घञ्] 1 Blessed, happy, lucky, fortunate; त्वमेव कल्याणि तयोस्तृतीया R. 6. 29; Me. 111. –2 Beautiful, agreeable, lovely. –3 Excellent, illustrious; यत् कल्याणं जिघ्रति तदात्मने Bṛi. Up. 1. 3. 3; Mu. 4. 4. –4 Auspicious, salutary, propitious, good; U. 2. 2; कल्याणानां त्वमसि महतां भाजनं विश्वमूर्ते Mal. 1. 3. –5 True, authentic; कल्याणी बत गाथेयम् Rām. 5. 34. 6. –णम् 1 Good fortune, happiness, good, prosperity; कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवां-श्चन्द्रार्धचूडामणिः H. 1. 185; तत्रक्ष कल्याणपरंपराणां भोक्तारमूर्ज-स्वलमात्मदेहम् R. 2. 50; 17. 11; Ms. 3. 60; so °अभिनिवेशी K. 104. –2 Virtue. –3 Festival. –4 Gold. –5 Heaven. –6 A class of five-storeyed buildings; Māna. 23. 30. 32. –णः 1 An elephant in the fourth decade. Mātanga L. 5. 14, 6. 6, 9. 26. –2 A particular Rāga. –णी 1 A cow. –2 Holy or sacred cow; उपस्थितेयं कल्याणी नाम्नि कीर्तित एव यत् R. 1. 87. –3 A young cow, heifer; U. 4. –4 A Particular Rāginī. –Comp. –कृत् *a.* 1 doing good, beneficial, good; न हि कल्याण-कृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति Bg. 6. 40. –2 propitious, lucky (also कल्याणचारः). –3 virtuous. –धर्मन् *a.* virtuous. –पञ्चकः *a.* horse with white feet and white mouth, a kind of horse; यस्य पादाः सिताः सर्वे तथा वक्त्रे च मध्यमः। कल्याण-पञ्चकः प्रोक्तः सर्वकल्याणकारकः ॥ Śalihotra of भोज. 7. –बीजम् a kind of pulse (Mar. मसुरा). –मल्लः N. of the author of Anaṅgaraṅga. –योगः *a.* kind of astrological योग. –वचनम् a friendly speech, good wishes. –वाचनम् Giving of blessings after the completion of an auspicious कर्म.

कल्याणक *a.* (–णिका *f.*) Auspicious, prosperous, blessed. –णिका Red arsenic.

कल्याणिन् *a.* (–नी *f.*) 1 Happy, prosperous. –2 Lucky, fortunate, blessed. –3 Propitious, auspicious. कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला Udb. (–नी) A kind of plant (Mar. रानउडीद).

कल्ल् 1 Ā. (कल्लते, कल्लित) 1 To sound indistinctly. –2 To sound. –3 To be mute.

कल्ल *a.* Deaf; °ता, –त्वम् 1 Deafness. –2 Indistinctness of articulation.

कल्लि *ind.* To-morrow.

कल्लोल *a.* Inimical, hostile. –लः 1 A large wave, billow; आयुः कल्लोललोलम् Bh. 3. 82; कल्लोलमालाकुलम् Bv. 1. 59. –2 An enemy. –3 Joy, happiness.

कल्लोलिनी A river; स्वर्लोककल्लोलिनि त्वं पापं तिरयाधुना मम भवव्यालावलीढात्मनः G. L. 50; so विपुलपुलिनाः कल्लोलिन्यः

कल्हणः N. of the author of Rājataraṅgiṇī.

कल्हारम् A white water-lily.

कव् 1 Ā. (कवते, कवित) 1 To praise. –2 To describe, compose (as a poem). –3 To paint, picture.

कवकः A mouthul. –कम् A mushroom; विड्जानि कवकानि च Y. 1. 171; Ms. 5. 5; 6. 14.

कवचः, –चम् [cf. Uṇ. 4. 2] 1 An armour, coat of mail, a mail. –2 An amulet, a charm, a mystical syllable (हुम्–हूम्) considered as a preservative like armour. –3 A kettle-drum. –Comp. –पत्रः the birch tree. –हर *a.* 1 wearing armour. –2 old enough to wear an armour; कवचहरः कुमारः Sk. on P. III. 2. 10. cf. वर्महर in R. 8. 94. (–रः) a boy, child.

कवटी The leaf or panel of a door.

कवडः Water for washing the mouth.

कवत्नु *n.* A bad deed. *–a.* Avaricious, stingy; न देवासः कवत्नवे Rv. 7. 32. 9.

कवनम् Water.

कवयी A kind of fish.

कव (ब) र *a.* [Uṇ 4. 154.] (–रा, –री *f.*) 1 mixed, intermingled; व्याकीर्णमान्यकबरां कबरीं तरुण्याः Śi. 5. 19. –2 Set, inlaid. –3 Variegated. 'कबरः कबुरः शारः' इति हलायुधः। –रः, –रम् 1 Salt. –2 Sourness or acidity. –रः 1 A braid or fillet of hair. –2 A lecturer (पाठक). –रा, –री A kind of vegetable (हिंगुपत्र).

कव (ब) री A braid or fillet of hair; दधती विलोल-कबरीकमाननम् U. 3. 4; Śi. 9. 28; Amaru. 59. –Comp. –भरः, –भारः a fine head of hair; घटय जघने काञ्चीमञ्च स्रजा कबरीभरम् Gīt. 12; Bhāg. 5. 2. 6; अमरीकबरीभारभ्रमरी-मुखरीकृतम् Kuval. 1.

कवरकी A prisoner.

कवलः, –लम् [केन जलेन वलते चलति, वल्-अच् Tv.] 1 A mouthful; आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानाम् R. 2. 5; 9. 59; कबलच्छेदेषु संपादिताः U. 3. 16. –2 A gargle.

कवलयति Den. P. To eat, devour; Pt. 4; Māl. 7.

कवलिका A bandage.

कवलित *a.* 1 Eaten, swallowed up (as a mouthful). -2 Chewed. -3 (Hence) Taken, seized; as is मृत्युना कवलिता.

कवष, -कवष् *a.* Ved. Sounding, creaking (as the door). -षः 1 A shield. -2 N. of a Ṛisi (कवष ऐलूष); Rv. 7. 18. 12.

कवसः 1 An armour. -2 A prickly shrub.

कवाट (-टी) See कपाट. पुरीं महायन्त्रकवाटमुख्याम् Rām. 6. 39. 27. कवाटदुर्धर्षतिरःप्रसारिता N. -Comp. -योगः door panel; Kau. A. 2. 3.

कवारम् A lotus.

कवारी *a.* Ved. Selfish, stingy; a mean or contemptible enemy; न कवारिभ्यो न हि ते पृणन्ति Rv. 10. 107. 3.

कवि *a.* [कु-इ Uṇ. 4. 138] 1 Omniscient; Mb. 1. 5. 27; कविं पुराणमनुशासितारम् Bg. 8. 9; Ms. 4. 24. -2 Intelligent, clever, wise; कविर्मूकवदात्मानं स दृष्ट्वा दर्शयेन्नृणाम् Bhāg. 7. 13, 10, 18. -3 Thinking, thoughtful. -4 Praiseworthy. -विः 1 A wise man, a thinker, a sage; कवीनामुशना कविः Bg. 10. 37; Ms. 7. 49, 2. 151. -2 A poet; तद् ब्रूहि रामचरितं आद्यः कविरसि U. 2; मन्दः कवियशःप्रार्थी R. 1. 3; इदं कविभ्यः पूर्वेभ्यो नमोवाकं प्रशास्महे U. 1. 1; Śi. 2. 86. -3 An epithet of Śukra, the preceptor of the Asuras; कविरिव वृषपर्वणः K. 56. -4 Vālmīki, the first poet. -5 Brahmā; Bhāg. 5. 18. 6. -6 The sun. *-f.* The bit of a bridle; see कविका. -Comp. -ज्येष्ठः an epithet of Vālmīki, the first poet. -पुत्रः an epithet of Śukra. -राजः 1 a great poet; श्रीहर्षं कविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः सुतम् occurring in the last verse of every canto of Naiṣadha Charita. -2 N. of a poet, author of a poem called राघवपाण्डवीय. -रामायणः an epithet of Vālmīki. -समयः convention of Poets.

कविकः, -का The bit of a bridle. खरतरकविकाकर्षणात्यर्थभुग्नैः (स्कन्धदेशैः) Mu. 4. 7.

कविता Poetry; सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् Bh. 2. 21; यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः। हर्षो हर्षो हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ P. R. 1. 22.

कवित्वम् 1 Intelligence; कविः कवित्वा दिवि रूपमासजत् Rv. 10. 124. 7. -2 Poetic skill.

कवि (वी) यम् The bit of a bridle.

कवेलम् A lotus.

कवोष्ण *a.* Slightly warm, tepid; पयः पूर्वैः स्वनिःश्वासैः कवोष्णमुपभुज्यते। R. 1. 67. मुहुर्मुहुर्न्यश्वसिषुः कवोष्णम् Bk. 3. 17.

कव्यम् (opp. हव्य) An oblation of food to deceased ancestors; एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः Ms. 3. 147, 97, 128. -व्यः A class of manes. कव्योऽसि हव्यसूदन Mbh. on P. VI. 4. 30. -Comp. -वालः 1 fire. -2 a class of manes. -वाह् *m.*, वाहः, -वाहनः fire. cf. कव्यवाहनः

कश् 1 P. To sound.

कशः A whip (usually in pl.). -शा A whip; इदानीं सुकुमारेऽस्मिन् निःशङ्कं कर्कशाः कशाः। नव गात्रे पतिष्यन्ति सहास्माकं मनोरथैः ॥ Mk. 9. 35 (where the word may be *m.* or *f.*) -2 Flogging. -3 A string, rope. -4 The mouth. -5 A quality. -6 Fat; कशाशब्दो मेदसि प्रसिद्धः। यथा कशावाहिनो रथाः मेदोवाहिन इति गम्यते। ŚB. on MS. 9. 4. 22. -Comp. -त्रयम् the three modes of flogging a horse; सम्यक् कशात्रयविचारवता नियुक्तः Śi.

कश्य *a.* [कशामर्हति, कशा-यत्] Fit to be whipped or flogged. -श्यम् 1 Spirituous liquor. -2 A horse's flank.

कशस् *n.* Water.

कशिकः A mungoose.

कशिपु *m.* or *n.* 1 A mat. -2 A pillow. -3 A bed. सत्यां क्षितौ किं कशिपोः प्रयासैः Bhāg. 2. 2. 4. -पुः 1 Food. -2 Clothing. -3 Food and clothing (according to विश्व).

कशे (से) रु *m.*, *n.* 1 The backbone. -2 A kind of grass. -रुः One of the nine divisions of Jambudvīpa.

कशेरुकः, कसेरुक -काः A sort of grass. -का The backbone.

कश्मल *a.* [Uṇ 1. 106.] Foul, dirty, disgraceful, ignominious; मत्सबंधात्कश्मला किंवदन्ती स्याच्चेदस्मिन्हन्त धिङ् मामधन्यम् U. 1. 42. -लम् 1 Dejection of mind, lowness or depression of spirits; delusion (मोह); यदाश्रौषं कश्मलेनाभिपन्ने Mb. 1. 1. 181. कश्मलं महदाविशत Mb; कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् Bg. 2. 2. -2 Sin. -3 A swoon. शोचन्विमुह्यन्नुपयाति कश्मलम् Bhāg. 5. 13. 7. -4 Consternation, alarm.

कश्मीरः (pl.) N. of a country, the modern Kaśmir. अभिजानासि देवदत्त यत्कश्मीरेषु वत्स्यामः Mbh. on I. 1. 44. also on III. 2. 114. (Its position is thus described in Tantras:- शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकः। तावत्कश्मीरदेशः स्यात् पञ्चाशद्योजनात्मकः) -Comp. -जः, -जम्, -जन्मन् *m.*, *n.* saffron; कश्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या Bv. 1. 71. v. l.

कश्यपः *a.* Having black teeth. -पः 1 A tortoise. -2 A sort of fish. -3 A kind of deer. -4 N. of a Ṛisi, the husband of Aditi and Diti, and thus the father both of gods and demons, (so called because he drank कश्य 'liquor'; cf. कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत कश्यपानात् स कश्यपः। Mārk. P.) [He was the son of Marīchi, the son of Brahmā. He bears a very important share in the work of creation. According to Mahābhārata

and other accounts, he married Aditi and 12 other daughters of Dakṣa, and begot on Aditi the twelve Ādityas. By his other twelve wives he had a numerous and very diversified progeny: serpents, reptiles, birds, demons, nymphs of the lunar constellation. He was thus the father of gods, demons, men, beasts, birds and reptiles-in fact of all living beings. He is therefore often called Prajāpati]. -Comp. -नन्दनः an epithet of Garuḍa.

कष् I. 1 U. (कषति-ते, कषित) 1 To rub, scratch, scrape; समूलकाषं कषति Sk; Bk.. 3. 49. -2 To test, try, rub on a touch-stone (as gold); छदहेम कषनिवालसत्कपपाषाणनिभे नभस्तले N. 2. 69. -3 To injure, destroy. -4 To itch. -5 To leap. -II. 10 P. (काषयति) To hurt.

कष *a.* [कष्-अच्] Rubbing, scratching. -षः 1 Rubbing. -2 A touch-stone; छदहेम कषनिवालसत्कषपाषाणनिभे नभस्तले N. 2. 69; सुवर्णरेखेव कषे निवेशिता Mk. 3. 17.-Comp. -पट्टिका, -पाषाणः a touch-stone; Vikr. 1. 3, 24.

कषण *a.* [कष्-ल्युट्] 1 Unripe, immature. -2 Removing, destroying; adopting one's self to कर्मणि कर्मकषणानि यदूत्तमस्य Bhāg. 10. 90. 49. -णम् 1 Rubbing, marking, scratching; कण्डूलद्विपगण्डपिण्डकषणोत्कम्पेन संपातिभिः U. 2. 9; कषणकम्पनिरस्तमहाहिभिः Ki. 5. 47. -2 Test of gold by the touch-stone.

कषा = कशा q. v. कृच्छ्रेण पृष्ठे कषयाभिताडितः । Bhāg.

कषाणः Rubbing, scratching; निद्राक्षणोऽद्रिपरिवर्तकषाणकण्डूः Bhāg. 2. 7. 13.

कषाकुः 1 Fire. -2 The sun.

कषि *a.* Injurious, harmful, hurtful.

कषित *a.* 1 Rubbed, tested. -2 Hurt, injured.

कष्टिः *f.* 1 Test, trial. -2 Injury, trouble, pain.

कषाय *a.* 1 Astringent, Ś. 2. -2 Fragrant, स्फुटितकमलामोदमैत्रीकषायः Me. 31; U. 2. 21; Mv. 5. 41. -3 Red, dark-red; चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः Ku. 3. 32. -4 (Hence) Sweet-sounding, Māl. 7; cf. also सगद्गदं बाष्पकषायकण्ठः Bu. Ch. 1. 68. -5 Brown. -6 Improper, dirty. -यः, -यम् 1 Astringent flavour or taste (one of the six *rasas*): see कटु; यो वक्त्रं परिशोषयति जिह्वां स्तम्भयति कण्ठं बध्नाति हृदयं कषति पीडयति च स कषायः Suśr. cf. also 'बध्नातीव च यः कण्ठं कषायः स विकास्यपि'। *Ibid.* -2 The red colour. -3 A decoction with one part of a drug mixed with four, eight, or sixteen parts of water (the whole being boiled down until one quarter is left); Ms. 11. 153. -4 Plastering, smearing; कर्णार्पितो लोध्रकषायरूक्षे Ku. 7. 17; anointing. -5 Perfuming the body with unguents; शिरोरुहैः स्नानकषायवासितैः Ṛs. 1. 4. -6 Gum, resin, extract or exudation from a tree. -7 Dirt, uncleanness. -8 Dulness, stupidity; विगतभयकषायलोभमोहः Mb. 12. 179. 26. -9 Attachment to worldly objects; Ch. Up. 7. 26. 2; भक्तया निर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः Bhāg. 1. 15. 29. -10 Decay, ruin. -यः 1 Passion, emotion. -2 Kaliyuga. -Comp. -कृत् *m.* the लोध्र tree (Symplocos racemosa) -वसनम् The yellowish-red garment of monks, mendicants.

कषायित *a.* 1 Tinged, reddened, coloured; असुनैव कषायितस्तनी Ku. 4. 34; Śi. 7. 11. -2 Affected.

कषायिन् *a.* Yielding a resinous exudation, astringent -2 Dyed of a red colour. -3 Worldly-minded. -*m.* N. of several plants :—खर्जूर, शाल &c.

कषिका A bird in general.

कषीका A kind of bird; Uṇ. 4. 16.

कषे (से) रुका The backbone, the spine.

कष्कषः A kind of poisonous insect.

कष्ट *a.* [कष्-क्त] 1 Bad, evil, ill, wrong; रामहस्तमनुप्राप्य कष्टात् कष्टतरं गता R. 15. 43. 'gone from bad to worse', (reduced to a wretched condition). -2 Painful, grievous; मोहादभूत्कष्टतरः प्रबोधः R. 14. 56; कष्टोऽयं खलु भृत्यभावः Ratn. 1. full of cares; Ms. 7. 50; Māl. 9. 37; Y. 3. 29; कष्टा वृत्तिः पराधीना कष्टो वासो निराश्रयः। निर्धनो व्यवसायश्च सर्वकष्टा दरिद्रता ॥ Chāṇ. 59 -3 Difficult; स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः V. 3. 1; U. 7. -4 Hard to subdue (as an enemy); स हि कष्टतरो रिपुः Ms. 7. 186; कष्टमाहुररिं बुधाः 210. -5 Mischievous, hurtful, injurious; कष्टोऽनिलो हरति लम्पट एष नीवीम् Bhāg. 5. 2. 14. -6 Boding evil. -7 Sorrowful, miserable. -ष्टम् 1 Evil, difficulty, misery, suffering, hardship, pain; कष्टं खल्वनपत्यता Ś. 6; धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163 v. l. -2 Sin, wickedness. -3 Difficulty, effort; कष्टेन somehow or other. -ष्टम् *ind.* Alas! Ah! हा धिक् कष्टम्; हा कष्टं जरयाभिभूतपुरुषः पुत्रैरवज्ञायते Pt. 4. 78. -Comp. -आगत *a.* arrived or got with difficulty. -कर *a.* giving pain, troublesome. -कारः -कारकः the world (as the scene of miseries). -तपस् *a.* one who practises hard penance; Ś. 7. -भागिनेयः a wife's sister's son. -मातुलः a brother of a stepmother. -संश्रय *a.* attended with troubles; आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1. 163; 2. 121. -साध्य *a.* to be accomplished with difficulty. -स्थानम् a bad station, a difficult or disagreeable place.

कष्टाय Den. Ā. from कष्ट. कष्टाय कर्मणे क्रामति कष्टायते Mbh. on P. III. 1. 14.

कस् I. 1 P. (कसति, कसित) To move, go, approach. -II. 2. Ā. (कस्ते or कंस्ते) To go. -2 To destroy.

कसः A touch-stone; cf. कष.

कसनः Cough (कास). -Comp. -उत्पाटनः 'cough relieving', the plant Gendarussa vulgaris (Mar. अडूळसा)

कसना A poisonous spider.

कसा = कशा q. v.

कसिपुः Food, boiled rice.

कसेरुः A kind of grass.

कस्तम्भी Ved. The prop of a carriage-pole; (Mar. शिपायी); Sat. Br. 1. 1. 2. 9.

कस्तीरम् Tin.

कस्तु(स्तू)रिका, कस्तूरी Musk; कस्तूरिकातिलकमालि विधाय सायम् Bv. 2. 4; 1. 121; Ch. P. 7. -Comp. -कुरङ्गः, -मृगः the musk-deer. -मल्लिका (कस्तूरी) 1 a species of jasmine. -2 the navel of the musk-deer; Gīrvāṇa.

कस्थूलिका *f.* (= निशाहिमजलम् (Dew) स्य जलस्य स्थूलिका बृंहणम्). कस्थूलिकाफेन पाण्डुराणि ...... मोदकानि Pratijñā. 3.

कस्मल = कश्मल q. v.

कस्वर *a.* 1 Going. -2 Injuring.

कहाहः A buffalo.

कहिक Dimu. form of कहोड. Small Kahoḍa; Mbh. on P. V. 3. 83.

कल्हारम् The white lotus, कल्हारपद्मकुसुमानि मुहुर्विधुन्वन् Ṛs. 3. 15. धन्याः खलु वने वाताः कल्हाराः सुखशीतलाः.

कह्वः A kind of cane.

का 1 The earth. -2 The goddess दुर्गा; Enm.

कांशि A cup (कंसपात्र).

कांसीयम् White copper.

कांस्य *a.* [कंसाय पानपात्राय हितं कंसीयं तस्य विकारः यञ् छलोपः cf. P. IV. 3. 168] Made of white copper or bell-metal; न पादौ धावयेत्कांस्ये Ms. 4. 65. -स्यम् 1 Bell-metal or white copper; Ms. 5. 114; Y. 1. 190. -2 A gong of bell-metal; Mb. 4. -3 A kind of measure. -स्यः -स्यम् A drinking vessel (of brass), a goblet; Śi. 15. 81. -Comp. -उपदोह *a.* giving a vesselful milk (a cow); Mb. 3. 186. 11, 13. -कारः (-री *f.*) a brazier, a worker in the bell-metal. कांस्यकाराः कलादाश्च Śiva. B. 31. 17. -तालः a cymbal. -दोह,-न *a.* giving a copper-pail of milk दत्त्वा धेनुं सुव्रतां कांस्यदोहाम् Mb. 13. 71. 33. सुवर्णशृङ्ग्यः सम्पन्नाः सवत्साः कांस्य-दोहनाः Rām. 1. 72. 23. -नीलम्,-ली blue vitriol (as collyrium); Suśr. 2. 380. 4. -पात्रम्, -पात्री, -भाजनम् a brass vessel, पुत्रा मे बहुक्षीरघृतमोदनं कांस्यपात्र्यां भुञ्जीरन् Mbh. on P. VIII. 2. 3. -मलम् verdigris.

कांस्यकम् Brass. -कोशी *a.* kind of musical instrument; Hch.

काकः [कै शब्दकरणे-कन् Uṇ 3. 43] 1 A crow; काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते Pt. 1. 24. -2 (Fig.) A contemptible fellow, base or impudent person. -3 A lame man. -4 Bathing by dipping the head only into water (as crows do). -5 A sectarial mark (तिलक). -6 A kind of measure. -7 N. of a Dvīpa. -का N. of several plants काकनासा, काकोली &c. -की 1 A female crow. -काकी see Mbh. on IV. 1. 63. -कम् 1 A multitude of crows. -2 A modus coeundi. -Comp. -अक्षिगोलकन्याय see under न्याय. -अङ्ची = काकजङ्घा q. v. -अदनी The Gunja plant. -अरिः an owl. -इक्षुः A reed. -उडुम्बरः, (-रिका) The fig-tree. -उदरः a snake; काकोदरो येन विनीतदर्पः Kavirāja; काकोदरसोदरः खलो जगति Bv. 1. 76. -उलूकिका, -उलूकीयम् the natural enmity of the owl and the crow; Mbh. on IV. 2. 104; Vārt 2. (काकोलूकीयम् is the name of the third Tantra in the Pañchatantra). -कङ्गुः-कङ्गुनी *f.* A kind of corn. -Comp.-कला N. of a plant. -चिञ्चा,-जङ्घा the Gunja plant. -चरित्रम् A part of the science of Omens based on the sound of crows. -च्छदः, -च्छदिः 1 a wag-tail. -2 a side-lock of hair; see काकपक्ष below. -जम्बुः A kind of rose-apple tree. -जातः the (Indian) cuckoo. -तालीय *a.* [काकताल-छ Mbh. on V. 3. 106] (anything) taking place quite unexpectedly and accidentally, an accident; अहो नु खलु भोः तदेतत् काकतालीयं नाम Māl. 5; काकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वाऽपि निधिमग्रतः H. Pr. 30; sometimes used adverbially in the sense of 'accidentally'; फलन्ति काकतालीयं तेभ्यः प्राज्ञा न बिभ्यति Ve. 2. 15. °न्याय see under न्याय. -तालुकिन *a.* contemptible, vile. -तिक्ता,-तिन्दुका, -तुण्डिका different kinds of trees. -तुण्डम् A kind of head of an arrow (see फलम्). काकतुण्डेन वेध्यानां वेधं कुर्यात् Dhanur. 66. -दन्तः (lit.) the tooth of a crow; (fig.) anything impossible or not existing; °गवेषणम् searching after impossibilities (said of any useless and unprofitable task). -ध्वजः the submarine fire; cf. और्व. -नासा, -नासिका, -नासिकी different kinds of trees. -निद्रा a light slumber (easily broken). -पक्षः, -पक्षकः side-locks of hair on the temples of boys and young men (especially of the Kṣatriya caste]; काकपक्षधरमेत्य याचितः R. 11. 1, 31, 42; 3. 28; U. 3. -पदम् 1 the sign (^) in Mss. denoting that something has been left out. -2 an incision in the skin. (-दः) a particular mode of sexual intercourse. -पुच्छः, -पुष्टः the [Indian] cuckoo. -पेय *a.* shallow; काकपेया नदी Sk. -भीरुः an owl. -मद्गुः a gallinule water-hen, घृतं हृत्वा तु दुर्बुद्धिः काकमद्गुः प्रजायते Mb. 13. 111. 22. -मर्दः, -मर्दकः a kind of gourd [Mar. कवंडळ]. -माची, -चिका a kind of tree (Mar. कावळी) -मृगगोचरित *a.* following the manner of the crow in drinking, of the deer in eating and of the cow in making water; एवं गोमृगकाकचर्यया व्रजंस्तिष्ठन्नासीनः शयानः काकमृगगोचरितः पिबति खादत्यवमेहति स्म Bhāg. 5. 5. 34. -यवः barren corn (the ear of which has no grain); यथा काकयवाः प्रोक्ता यथारण्यभवास्तिलाः । नाममात्रा न सिद्धौ हि धनहीनास्तथा नराः ॥ Pt. 2. 90. तथैव पाण्डवाः सर्वे यथा काकयवा इव Mb; (काकयवाः = निष्फलतृणधान्यम्). -रुतम् the shrill sound of a crow (considered as a sign of future good or evil under different circumstances); -रुहा *a.* kind

of tree (Mar. वांडगूळ). –वन्ध्या a woman that bears only one child. –स्नानम् Bathing like a crow. –स्पर्शः 1 The touching of a crow. –2 A ceremony performed on the tenth day after a death, consisting in the offering of rice to crows. –स्वरः a shrill tone (as that of a crow).

काकणम् Leprosy with black and red spots.

काकणिः A kind of small coin.

काकरु (रू) क *a.* 1 Timid, cowardly. –2 Naked. –3 Poor, indigent. –कः 1 A hen-pecked husband. –2 (–की *f.*) An owl. –3 Fraud, deceit, trick.

काक (का) लः 1 A raven. –2 The thyroid cartilage. –लम् A jewel worn upon the neck.

काकलकः 1 The top of the windpipe. लौकिकमास्यं ओष्ठात्प्रभृति प्राक् काकलकात् Mbh. on P. I. 1. 9. –2 The thyroid cartilage. –कः 1 An ornament of the neck. –2 A kind of rice.

काकलिः, –ली *f.* 1 A low and sweet tone; अनुबद्धमुग्धकाकलीसहितम् U. 3; Rs. 1. 8. प्रमदकोकिलकोमलकाकली Rām. Ch. 4. 2. काकलीप्रधानं च गीयते, तथा तर्कयामि Nāg. 1. क्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्‌गीर्णकर्णज्वराः S. D. –2 A musical instrument with a low tone used by thieves to ascertain whether a person is asleep or not; फणिमुखकाकलीसंदंशक... प्रभृत्यनेकोपकरणयुक्तः Dk. 49. छेदात्समासु सकृदर्पितकाकलीषु Chārudattam 3. 10. –3 Scissors. –4 the Gunjā plant. –Comp. –रवः the (Indian) cuckoo.

काकलीकः A low sweet tone.

काकार *a.* Scattering water (कं जलमाकिरति).

काकाङ्गम् A synonym of पर्यङ्क or bed-stead; Māna. 3. 11-12.

काकिणि, काकिणिका also **काकणी** 1 A shell or *cowrie* used as a coin. –2 A sum of money equal to 20 *cowries* or to a quarter of a Paṇa. एका स्निग्धाः काकिणिना सद्यः सर्वेऽरयः कृताः Bhāg. 11. 23. 20. –3 A weight equal to a quarter of a Māṣa. –4 A part of a measure. –5 The beam of a balance. –6 A cubit. –7 A kind of jewel.

काकिणिक also **काकिणीक** [Mbh. on P. V. 1. 33.] *a.* worth a काकिणी; कली काकिणिकेऽप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदाः Bhāg. 12. 3. 41.

काकिनी 1 A small coin (equal to twenty cowries), quarter of a Paṇa q. v. –2 A part of a measure. –3 cowrie; यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् H. 3. 123. न हि काकिन्यां नष्टायां तदन्वेषणं कार्षापणेन क्रियते। ŚB. on MS. 4. 3. 39.

काकिलः 1 A jewel worn upon the neck. –2 The upper part of the neck.

काकुः *f.* 1 Change of the voice under different emotions, such as fear, grief, anger; 'काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः' Ak. भिन्नकण्ठध्वनिर्धीरैः काकुरित्यभिधीयते S. D. अलीककाकुकरणकुशलानाम् K. 222; कामं कान्ते सारसिकाकाकुरुतेन Śi. 6. 76. (Hence) –2 A word of negation used in such a manner that it implies the contrary (affirmative), as in questions of appeal (in such cases intended meaning is suggested by a change of the voice.); cf. Pt. 1. 146. –3 Muttering, murmuring. –4 Tongue काकुर्जिह्वा सास्मिन्नुद्यत इति काकुदम् Mbh. on P. I. 1. 1. –5 Stress, emphasis.

काकुत्स्थः [ककुत्स्थस्यापत्यं, ककुत्स्थ–अण्] A descendant of ककुत्स्थ, an epithet of the kings of the solar dynasty; काकुत्स्थमालोकयतां नृपाणाम् R. 6. 2; 12. 30, 46; see ककुत्स्थ.

काकुदम् The palate अनुस्वरन्ति काकुदं मूर्ध्नं सुषिरामिव Mbh. on P. I. 1. 1.

काकेची *f.* **काकोचिकः** A kind of fish.

काकोलः 1 A raven; Y. 1. 174; Mb. 11. 16. 7. –2 A snake. –3 A boar. –4 A potter. –5 A division of the infernal regions or hell; महानरककाकोलं संजीवनमहापथम् Y. 3. 223. –6 A poisonous substance. –ली A drug prepared through अष्टवर्ग.

काक्षः [कुत्सितमक्षं अत्र, कोः कादेशः; Sk. on P. VI. 3. 104] A side-long look, a glance. –क्षम् Frown, look of displeasure, malicious look; काक्षेणानादरेक्षितः Bk. 5. 24. काक्षेण पश्यति लिखत्यभिख्यां नयज्ञः Dūtavākyam 1. 12.

काक्षी A perfume, a kind of fragrant earth.

काक्षीवः, –काक्षीवकः N. of a tree (शोभाञ्जन).

कागः A crow; cf. काक.

काङ्क्ष् 1 P. (काङ्क्षति, काङ्क्षित) (epic Ātm. also). 1 To wish, desire, long for; यत्काङ्क्षन्ति तपोभिरन्यमुनयस्तस्मिंस्तपस्यन्त्यमी Ś. 7. 12; न शोचति न काङ्क्षति Bg. 12. 7; न काङ्क्षे विजयं कृष्ण Bg. 1. 32; R. 12. 58; Ms. 2. 242. –2 To expect, wait for.

काङ्क्षा [काङ्क्ष्–अ] 1 Wish, desire. –2 Inclination, appetite; as in भक्तकाङ्क्षा. प्रेषितो चाऽपि रामेण सीतान्वेषणकाङ्क्षया Rām. 5. 42. 15.

काङ्क्षित *p. p.* 1 Wished, desired. –2 Expected. –ता, –तम् A wish, desire; अहं त्वरण्ये वत्स्यामि न मे राज्यस्य काङ्क्षिता Rām. 2. 34. 28.

काङ्क्षिन् *a.* (–णी *f.*) [काङ्क्ष्–णिनि] Wishing for, desirous; दर्शन°, जल° &c.; देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः Bg. 11. 52.

काङ्क्षोरुः A heron.

काचः 1 Glass, crystal; आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः H. Pr. 38; काचमूल्येन विक्रीतो हन्त चिन्तामणिर्मया Śānti. 1. 12; मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते। यथैवास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः॥ H. 2. 67. –2 A loop, a swinging shelf, a string so fastened to the yoke as to support burdens. –3 An eye-disease, an affection of

the optic nerve, producing dimness of sight. -4 Alkaline ashes. -5 The string of the balance. -6 A house with a southern and a northern hall; पूर्वापरे तु शाले गृहचुल्ली दक्षिणोत्तरे काचम् Bri. S. 53. 40. -चम् 1 Alkaline salt. -2 Wax. -Comp. -अक्षः N. of an aquatic bird (बक). -कामलम् a kind of disease of the eyes, (काचबिन्दु) -घटी a glass ewer. -भाजनम् a glass vessel. -मणिः 1 crystal, quartz. -2 Metallic beads. शेषाः काचमणयः Kau. A. 2. 11. -मलम्, -लवणम्, -संभवम्, -सौवर्चलम् black salt or soda. -स्थाली N. of a tree (Mar. सागरगोटी).

काचकः 1 A glass, stone. -2 Alkaline ashes &c.

काचित *a.* Suspended in a loop or by a swing.

काचन, काचनकम् A string or tape which ties a parcel or bundle of papers or the leaves of a manuscript; cf. कचेल.

काचनकिन् *m.* A manuscript, writing.

काचा A condition of having crystalline colour (especially of the teeth of the horses) दन्तेषु व्यञ्जनं यद्यत् तेन ज्ञेयो वयःक्रमः । कालिका हरिणी शुक्रा काचा मक्षिकया सह ॥ Sālihotra of Bhoja, Appendix II, 29.

काचिघः 1 A rat, mouse. -2 Gold. -3 A vegetable.

काचिमः A sacred tree (growing near a temple.).

काचूकः 1 A cock. -2 The Chakravāka bird.

काच्छप *a.* Relating or belonging to a tortoise; कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत् Bhāg. 8. 7. 8.

काच्छिक *a.* A preparer of perfumes; Bri. S.

काजम् A wooden hammer; प्लवे कठिनकाजं च रामश्चक्रे समाहितः Rām. 2. 55. 17.

काजलम् 1 A little water. -2 Bad water.

काञ्च् 1 Ā. (काञ्चते, काञ्चित) 1 To shine. -2 To bind.

काञ्चन *a.* (-नी *f.*) [काञ्च्-ल्युट्] Golden, made of gold; तन्मध्ये च स्फटिकफलका काञ्चनी वासयष्टिः Me. 81; काञ्चनं वलयम् Ś. 6. 8; Ms. 5. 112. -नम् 1 Gold; समलोष्टाश्मकाञ्चनः Bg. 14. 24. (प्राह्यम्) अमेध्यादपि काञ्चनम् Ms. 2. 239. -2 Lustre, brilliancy. -3 Property, wealth, money. -4 The filament of a lotus. -5 Yellow orpiment. -6 A binding. -नः 1 The Dhattūra plant. -2 The Champaka tree. -नी 1 Turmeric. -2 Yellow orpiment. -Comp. -अङ्गी a woman with a golden (*i. e.* yellow) complexion; त्वं चेदच्छसि काञ्चनाङ्गि वदनाम्भोजे विकासश्रियम् Bv. 2. 72. -कन्दरः a gold-mine. -गिरिः N. of the mountain Meru; Bhāg. 5. 16. 28. -भूः *f.* 1 golden (yellow) soil. -2 gold-dust. -सन्धिः a treaty of alliance between two parties on terms of equality; cf. संगतः सन्धिरेवायं प्रकृष्टत्वात्सुवर्णवत् । तथान्यैः सन्धिकुशलैः काञ्चनः स उदाहृतः ॥ H. 4. 113.

काञ्चनकः The fruit of rice or grain. -कम् Yellow orpiment.

काञ्चनारः (-लः) The Kovidāra tree.

काञ्चनी 1 Turmeric; ग्रन्थिकं च पलं चव्यं काञ्चनीमथ सैन्धवम् Śiva. B. 30. 16. -2 A kind of tree (स्वर्णक्षारी); (Mar. सोनटक्का). -3 A yellow pigment (Mar. पिवडी).

काञ्चनीय *a.* Golden. -या Yellow orpiment (गोरोचना).

काञ्चिः, -ची *f.* [काञ्च् बन्धने इनि] 1 A woman's girdle or zone furnished with small tinkling bells or other ornaments; एतावता नन्वनुमेयशोभि काञ्चीगुणस्थानमनिन्दितायाः Ku. 1. 37, 3. 55; Me. 28. Śi. 9. 82; R. 6. 43. -2 N. of an ancient city in the south of India, regarded as one of the sacred cities of the Hindus; (for the names of seven cities see अवन्ति). -Comp. -कलापः, कलापा *a.* girdle; जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाञ्चीकलापं कुवलयनयनानां को विहातुं समर्थः Bh. 1. 71. -गुणस्थानम् The hips, haunches; Ku. 1. 37. -पुरी, -नगरी the same as काञ्ची (2). -पदम् the hips and loins. -यमकम् a kind of paronomasia or punning; cf. Bk. 10. 8.

काञ्चिकम् Sour gruel.

काञ्जिक, काञ्जिका, काञ्जी, काञ्जीकम् Sour gruel.

काटः A well, hole, ditch; Rv. 1. 106. 6; श्रोणया काटमर्दति Av. 12. 4. 3.

काटुकम् Acidity.

काठः A rock, stone.

काठक *a.* Relating to Katha (a recension of the कृष्णयजुर्वेद); ग्रामे ग्रामे काठकं कालापकं च प्रोच्यते Mbh. on P. IV. 3. 101. according to the Kaṭhaka school of the कृष्णयजुर्वेद. -Comp. -उपनिषद् the Kaṭhopaniṣad.

काठिनम्, -न्यम् 1 Hardness, tightness; काठिन्यमुक्तस्तनम् Ś. 3. 9. -2 Sternness, hard-heartedness, cruelty. -3 Difficulty, obscurity (of style). (-नः) The date fruit.

काण *a.* [कण् निमीलने कर्तरि घञ् Tv.] 1 One-eyed; अक्ष्णा काणः Sk; काणेन चक्षुषा किं वा H. Pr. 12; Ms. 3. 155. -2 Perforated, broken (as a cowrie); प्राप्तः काणवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् Bh. 3. 4; अक्षि काणमक्य Mbh. on II. 3. 20. (Mar. फुटकी कवडी). -णः A crow.

काणूकः 1 A crow. -2 A cock. -3 A kind of goose. -4 The bird which makes a hanging nest on the Tāla tree.

काणेयः, -रः Son of a one-eyed woman.

काणेली 1 An unchaste or faithless woman. -2 An unmarried woman. -Comp. -मातृ *m.* one whose mother is an unmarried woman; son of an unmarried woman; (a term of reproach occurring usually in the voccase only); काणेलीमातः अस्ति किंचिच्चिह्नं यदुपलक्षयसि Mk. 1.

काण्डः, -ण्डम् 1 A section, a part in general. -2 The portion of a plant from one knot to another. काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती Mahānār. 4. 3. -3 A stem, stock, branch;

लीलोत्खातमृणालकाण्डकवलच्छेदे U. 3. 16; Amaru. 95; Me. 1. 46, 48, Mal. 3. 34. –4 Any division of a work, such as a chapter of a book; as the seven Kāṇḍas of the Rām. –5 A separate department or subject; *e. g.* कर्म° &c. –6 A cluster, bundle, multitude. –7 An arrow. मनो दृष्टिगतं कृत्वा ततः काण्डं विसर्जयेत् Dhanur. 30; Mb. 5. 155. 7. –8 A long bone, a bone of the arms or legs. –9 cane, reed. –10 A stick, staff. –11 Water. निवृत्ताः काण्डचित्राणि क्रियन्ते दाशबन्धुभिः Rām. 2. 89. 18. –12 Opportunity, occasion. –13 Private place. –14 A kind of measure. –15 Praise, flattery. –16 A horse. –17 Vile, bad, sinful (at the end of comp. only). –ण्डी A little stock or stem; Rāj. T. 7. 117. –Comp. –अनुसमयः Performance of all the details with reference to one thing or person first, then doing them with reference to the second, and so on (see अनुसमय). –ऋषिः A class of sages including Jaimini. –कारः (–रिन्) a maker of arrows कुसीदवृत्तयः काण्डकारिणश्चाहितुण्डिकाः Śiva. B. 31. 22. (–रम्) the betel-nut. –गोचरः an iron arrow. –तिक्तः, –तिक्तकः N. of a tree (Mar. काडेचिराईत). –पटः, –पटकः a screen surrounding a tent, curtain (Mar. कनात); उत्क्षिप्तकाण्डपटकान्तरलीयमानः Śi. 5. 22; उल्लोचैः काण्डपटकैः अनेकैः पटमण्डपैः Śiva. B. 22. 61. ततः स्वमेवागारमानीय काण्डपटपरिक्षिप्ते विविक्तोद्देशे Dk. 'अपटः काण्डपटी स्यात्' इति वैजयन्ती. –पातः an arrow's flight, range of an arrow. –पुष्पम् The कुन्द flower. –पृष्ठः 1 one of the military profession, a soldier; cf. काण्डस्पृष्टः. –2 the husband of a Vaiśya woman. –3 an adopted son, any other than one's own son. –4 (as a term of reproach) a base-born fellow, one who is faithless to his family, caste, religion, profession &c. In Mv. 3 Jāmadagnya is styled by शतानन्द as काण्डपृष्ठ. (स्वकुलं पृष्ठतः कृत्वा यो वै परकुलं व्रजेत्। तेन दुश्चरितेनासौ काण्डपृष्ठ इति स्मृतः ॥). –भग्नम् the bow of Karṇa & Kāma. –भङ्गः, –भग्नम् a fracture of the bone or limbs. –वीणा the lute of a Chāṇḍāla. –सन्धिः a knot, joint (as of a plant). –स्पृष्टः one who lives by arms, a warrior, soldier. –हीनम् a kind of grass.

काण्डमायनः N. of a grammarian.

काण्डवत् *m.* An archer.

काण्डारः A kind of mixed caste.

काण्डालः A reed-basket.

काण्डिका 1 A kind of corn (Mar. लांक). –2 A kind of gourd. –3 A part or division of a book.

काण्डीरः [काण्ड–इरन् ईरच् वा P. V. 2. 111.] An archer (this word also is sometimes used like काण्डपृष्ठ as a term of reproach; cf. Mv. 3.)

काण्डेरी The Mañjiṣṭhā plant.

काण्डोलः A basket of reed; see कण्डोल.

काण्वः A descendant or follower of Kaṇva. –ण्वाः *m.* pl. The school of Kāṇvas.

कात् *ind.* An exclamation of abuse or insult, usually in combination with कृ; कात्कृ to insult, dishonour; यन्मयैश्वर्यमत्तेन गुरुः सदसि कात्कृतः Bhāg. 6. 7. 11.

कातन्त्रम् N. of a grammar (said to have been written by Śarvavarman through the favour of Kārttikeya).

कातर *a.* [ईषत्तरति स्वकार्यसिद्धिं गच्छति तृ–अच् कोः कादेशः Tv.] 1 Cowardly, timid, discouraged; वर्जयन्ति च कातरान् Pt. 4. 42; Amaru. 8, 34, 77; R. 11. 78; Me. 79. –2 Distressed, grieved, afraid; किमेवं कातरासि Ś. 4. –3 Agitated; perplexed, confused; उन्मत्तप्रेमसंरम्भादारभन्ते यदङ्गनाः। तत्र प्रत्यूहमाधातुं ब्रह्मापि खलु कातरः॥ Bh. 1. 60. –4 Tremulous through fear (as eyes); R. 2. 52; Amaru. 79. –5 Eager; सन्तं वयसि कैशोरे भृत्यानुग्रहकातरम् Bhāg. 3. 28. 17. –रः 1 A large kind of fish. –2 A boat, raft.

कातर्यम् Cowardice; कातर्यं केवला नीतिः शौर्यं श्वापदचेष्टितम् R. 17. 47.

कातलः A large species of fish.

काति *a.* Wishing, desiring.

कातीय *a.* Belonging to Kātyāyana. –यः A pupil of the sage.

कात्यायनः 1 N. of a celebrated writer on grammar who wrote Vārtikas to supplement the Sūtras of Pāṇini; न स्म पुराद्यतन इति ब्रुवता कात्यायनेनेह Mbh. on P. III. 2. 118; Rām. 2. 67. 3. –2 N. of a sage who is a writer on civil and religious law; Y. 1. 4. –Comp. –सूत्रम् the Śrauta sūtras of Kātyāyana.

कात्यायनी 1 An elderly or middle aged widow (dressed in red clothes). –2 N. of a wife of Yājñavalkya मैत्रेयी च कात्यायनी च Bṛi. Up. 4. 5. 1. –3 N. of Pārvatī; cf. उमा कात्यायनी गौरी काली हैमवतीश्वरी Ak. –Comp. –तन्त्रम् *n.* a Tantra containing the description of the methods of दुर्गापूजा and said to have been composed by Śiva. –पुत्रः, –सुतः N. of Kārttikeya.

कात्यायनीय *a.* Composed by Kātyāyana. –यः A pupil of the sage.

कातुः A well.

काथंचित्क *a.* (–त्की *f.*) Accomplished with difficulty. यथैव तस्य काथंचित्कः प्रयोगः एवं वृत्तिरपि भविष्यति Mbh. on P. V. 1. 119.

काथिकः [कथायां साधुः, कथा–ठक्] A narrator of stories; also a writer of stories.

कादम्बः [cf. Uṇ. 4. 83] 1 A kind of goose (कलहंस); कचित्खगानां प्रियमानसानां कादम्बसंसर्गवतीव भूमिः R. 13. 55; Rs. 4. 9. –2 An arrow; कादम्बानामेकपातैरसीव्यत् Śi 18. 29; cf. कादम्बमार्गणशराः Ak. –3 A sugar-cane. –4 The Kadamba tree. –म्बम् Flower of the Kadamba tree; कादम्बमर्धोद्गतकेसरं च R. 13. 27.

कादम्बकः An arrow.

कादम्बिनी A long line of clouds, Mal. 9. 16; मदीयमतिचुम्बिनी भवतु कापि कादम्बिनी R. G.; Bv. 4. 9.

कादम्बरम् 1 A spirituous liquor distilled from the flowers of the Kadamba tree; निषेव्य मधु माधवाः सरसमत्र कादम्बरम् Śi. 4. 66. **–री** 1 A spirituous liquor distilled from the flowers of the कदम्ब tree. –2 Spirituous liquor or wine in general; कादम्बरीसाक्षिकं प्रथमसौहृदमिष्यते Ś. 6; or कादम्बरीमदविघूर्णितलोचनस्य युक्तं हि लाङ्गलभृतः पतनं पृथिव्याम् Udb.; °रसभरेण K. 240. –3 The fluid issuing from the temples of a rutting elephant. –4 An epithet of Sarasvatī, the goddess of learning. –5 A female cuckoo. –6 The rain-water collected into clefts or hollow places. –7 A female bird (सारिका). –8 N. of a celebrated story by Bāṇa; the heroine is of the same name, being a daughter of Chitraratha Gandharva. **–Comp.** **–बीजम्** a ferment, yeast.

कादल *a.* Belonging or relating to the kadali kind of deer: Rām. 3. 43. 36. (मृदूच्चकर्बुरनीलाग्ररोमा मृगविशेषः कदली).

कादाचित्क *a.* (–त्की *f.*) Incidental, occasional; Bhāg. 12. 10. 41.

कादिक्षान्तः (क–आदि–क्ष–अन्त) A consonant.

काद्रवेयः (कद्रू ढक्) 1 A kind of snake; अमृताप्रभुवः पुरेव पुच्छं वडवाभर्तुरवारि काद्रवेयैः Śi. 20. 43. –2 N. of certain Nāgas (serpent-demons) supposed to people the lower regions. –3 Son of कद्रू, काद्रवेयो मन्त्रमपश्यत् Mbh. on P. I. 4. 1.

कानक *a.* [कनक-अण्] Golden. **–कम्** The seed of a plant (जयपाल-बीज).

काननम् 1 A forest, a grove; R. 12. 27, 13. 18; छायापान्तः परिणतफलज्योतिभिः काननाम्रैः Me. 18, 44; काननावनि forest-ground. –2 The mouth of Brahmā. –3 A house. cf. काननं विपिने गेहे परमेष्ठिमुखेऽपि च Med. **–Comp.** **–अग्निः** wild fire, conflagration. **–अरिः** a species of the mimosa tree (शमी). **–ओकस्** *m.* 1 an inhabitant of a forest. –2 a monkey.

कानिष्ठिकम्, **–का** The little finger; Mb. 12. 127. 8.

कानिष्ठिनेयः, **–यी** [कनिष्ठा-अपत्यार्थे ठक् इनङ् च] The offspring of the youngest child or wife; कृते कानिष्ठिनेयस्य ज्यैष्ठिनेयं विवासितम् Bk. 5. 84; cf. com. on Ms. 9. 123.

कानिष्ठ्यम् The position of the youngest.

कानीनः [कन्याया अनूढाया अपत्यं अण् कनीनादेशः P. IV. 1. 116] The son of an unmarried woman; कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतो मतः Y. 2. 129; see also the definition given in Ms. 9. 172. –2 N. of Vyāsa. –3 N. of Karṇa. *–a.* Suitable to or designed for the eye-ball; Suśr. 2. 353. 13.

कानीयस *a.* younger ततः कानीयसा एव देवाः Bri. Up. I. 3.1.

कान्त *p. p.* [कम्–क्त] 1 Desired, favourite, loved, dear; कान्तं क्रतुं चाक्षुषम् M. 1. 4. –2 Pleasing, agreeable; भीमकान्तैर्नृपगुणैः R. 1. 16. –3 Lovely, beautiful; सर्वः कान्तमात्मीयं पश्यति Ś. 2. **–तः** 1 A lover. –2 A husband; कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः संगमात् किंचिदूनः Me. 102; Śi. 10. 3, 29. –3 Any beloved person. –4 The moon. –5 The spring. –6 A kind of iron. –7 A precious stone (in comp. with सूर्य, चन्द्र and अयस्). –8 An epithet of (1) Kārttikeya, (2) Kṛiṣṇa. **–तम्** 1 Saffron. –2 A kind of iron. **–Comp.** **–अयसम्** the loadstone. **–नावकम्** *a.* Variety of hides; Kau. A 2. 11. **–पक्षिन्** *m.* a peacock (of iron). **–पुष्पः** a kind of tree (कोविदारवृक्ष). **–लोहम्** the loadstone. **–लौहम्** steel.

कान्ता 1 A beloved or lovely woman. –2 A mistress, wife in general; कान्तासखस्य शयनीयशिलातलं ते U. 3. 21; Śi. 10. 73. –3 The Priyaṅgu creeper. –4 Large cardamoms. –5 A kind of perfume. –6 The earth. **–Comp.** **–अङ्घ्रिदोहदः** the Aśoka tree; see अशोक. (cf. also कान्ताचरणदोहदः.)

कान्तारः, **–रम्** 1 A large or dreary forest; गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तारादतिरिच्यते Pt. 4. 81; Bh. 1. 86; Y. 2. 38. –2 A bad road. –3 A hole, cavity. **–रः** 1 A red variety of the sugar-cane. –2 Mountain ebony. –3 A bamboo. **–री** A kind of sugar-cane **–रम्** 1 A symptom. –2 A lotus. –3 A class of the six-storeyed buildings. Māna. 24. 13-14

कान्तारकः A kind of sugur-cane.

कान्तिः [कम् भावे क्तिन्] 1 Loveliness, beauty, Me. 15; अक्लिष्टकान्ति Ś. 5. 19. –2 Brightness, lustre, brilliance; Me. 84. –3 Personal decoration or embellishment. –4 Wish, desire. –5 (In Rhet.) Beauty enhanced by love; (S. D. thus distinguishes कान्ति from शोभा and दीप्तिः—रूपयौवनलालित्यं भोगाद्यैरङ्गभूषणम्। शोभा प्रोक्ता सैव कान्तिर्मन्मथाप्यायिता द्युतिः। कान्तिरेवातिविस्तीर्णा दीप्तिरित्यभिधीयते 130, 131). –6 A lovely or desirable woman. –7 An epithet of Durgā. –8 A digit of the moon. –9 N. of Lakṣmī; भूषणानि महार्हाणि ददौ कान्तिः शुभां स्रजम् Bhāg. 10. 65. 29. **–Comp.** **–कर** *a.* beautifying, illuminating, brightening. **–द** *a.* beautifying, adorning. (**–दम्**) 1 bile. –2 clarified butter. **–द**, **–दायक**, **–दायिन्** *a.* adorning. **–भृत्** *m.* the moon.

कान्तिमत् *a.* Lovely, beautiful, splendid; कला च सा कान्तिमती कलावतः Ku. 4. 5, 5. 71; Me. 30. *–m.* The moon. –2 N. of Cupid.

कान्दवम् Anything roasted or baked in an iron pan or oven; "वारिणा कोमलां कृत्वा समितां लवणान्विताम्। विनीय सन्धानं किञ्चित् स्थापयेद् भाजने नवे॥ चण्डातपे तावद्रक्षेद् यावदम्लत्वमाप्नुयात्। उद्धृत्य च पुनः पश्चात् सन्नयेद् दृढपाणिना॥ ततोऽपूपाकृतिं कुर्याद् घनमूर्च्छितया तया। भूर्यङ्गारप्रतप्ते तु कन्दुगर्भे निवेश्य च। पङ्केन रन्ध्रमालिप्य स्वेदयेत्तां यथाविधि॥ कान्दवं मल्लकं दृष्यं त्रिषु दोषेषु पूजितम्। सद्यो रुचिकरं हृद्यं शीघ्रमिन्द्रियवर्पणम्॥" (इन्द्रमन्थस्य कृताभवर्णे.)

कान्दविकः A baker, a confectioner (Mar. हलवाई); गान्धिकाश्च तथा कान्दविकाः काम्बविकाः पुनः Śiva. B. 31. 20.

कान्दिश *a.* [काम् दिशम्] Put to flight, running away, flying; Mb. 12.

कान्दिग्भूत *a.* Runaway, frightened; कान्दिग्भूतं छिन्नगात्रं विसंज्ञं, दुर्योधनो द्रक्ष्यति सर्वसैन्यम् Mb. 5. 48. 62.

कान्दिशीक *a.* 1 Put to flight, running away, fugitive; मृगजनः कान्दिशीकः संवृत्तः Pt. 1. -2 (Hence) Terrified, afraid; Bv. 2. 178; येदिलस्यापि पृतना कान्दिशीकनमाऽभवन् Śiva. B. 4. 52.

कान्यकुब्जः N. of a city; see कन्याकुब्ज.

कापट, कापटिक *a.* (-की *f.*) [कपट-ठक्] 1 Fraudulent, dishonest. -2 Wicked, perverse. -कः 1 A flatterer, parasite. -2 A student, scholar.

कापट्यम् Wickedness, fraud, deceit.

कापथः [कुत्सितः पन्थाः] A bad road; (lit. and fig.) आस्थातुं कापथं दुष्टं विषमं बहुकण्टकम् Rām. 2.108.7. -थम् N. of a fragrant root (उशीर).

कापाल, कापालिक *a.* [कपाल-अण्-ठक्-वा] 1 Relating to skulls; कङ्कालं मुसलं घोरं कापालमथ किङ्किणीम् Rām. 1. 27. 12. -2 like a beggar; of a beggar कापालीं नृप पापिष्ठां वृत्तिमासाद्य जीवितः Mb. 12. 8. 7. -लः, -लिकः A follower of a certain Śaiva sect (the left-hand order) characterized by carrying skulls of men in the form of garlands and eating and drinking from them; भस्मास्थिशकलकीर्णां कापालमिव व्रतं धत्ते Pt. 1. 212. -लम् A kind of leprosy. -ली 1 A wreath of skulls; कापालीमुद्वहन्ती स्रजमिव धवलां कौमुदीम् Mu. 3. 20. -2 A clever woman. -3 The Embelia Ribes (Mar. वावडिंग).

कापालिकत्वम् Cruelty, brutality; Māl. 4.

कापालिन् *m.* N. of Śiva; रुद्राणामिव कापाली Mb. 7. 6. 5.

कापिक *a.* (-की *f.*) Shaped or behaving like a monkey.

कापिल *a.* (-ली *f.*) 1 Peculiar or belonging to Kapila. -2 Taught by, or derived from, Kapila; योगशास्त्रं च निखिलं कापिलं चैव भारत Mb. 12. 325. 4. -लः 1 A follower of the Sāṅkhya system of philosophy propounded by Kapila. -2 Tawny colour.

कापिशम् A spirituous liquor.

कापिशायनम् 1 Liquor; 'कश्यं कल्पं तथा मद्यं मैरेयं कापिशायनम्' इति वैजयन्ती; कापिशायनसुगन्धि विघूर्णन् Śi. 10. 4. कपिरपि च कापिशायनमदमत्तः Kuv. 148. -2 A deity.

कापिशेयः An imp, goblin.

कापुरुषः A mean contemptible fellow, coward, wretch; तां कापुरुषदुस्तरां युद्धभूमिमयीं नदीम् Rām. 6. 58. 32. सुसंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति Pt. 1. 25, 361.

कापेय *a.* Belonging or peculiar to a monkey; कच्चिन्न खलु कापेयी सेव्यते चलचित्तता Rām. 6. 127. 23; Mv. 5. 63. -यम् monkey tricks; P. V. 1. 127. **कापेयम्** [कपेर्भावः कर्म वा ढक्] 1 The monkey species. -2 Monkey-like behaviour, monkey tricks. एतद्यस्य कापेयं यदर्कमुपतिष्ठति Mbh. on P. I. 3. 25. -3 N. of a sage, the son of कपि: शौनकः कापेयः Ch. Up. 4. 3. 7.

कापोत *a.* (-ती *f.*) [कपोत-अण्] 1 grey, of a dirty white colour. -2 Not hoarding much, very frugal; स्तुवन्वृत्तिं च कापोतीं दुहित्रा स ययौ पुरान् Bhāg. 9. 18. 25. -तम् 1 A flock of pigeons. -2 Antimony. -3 Natron. -4 Fossil. -तः The grey colour. -Comp. -अञ्जनम् antimony applied to the eyes as collyrium.

काप्य N. of a sage, son of कपि, पतञ्चलः काप्यः Bṛi. Up. 3. 7. 1.

काप्यकरः, -कारः A penitent.

काप्यकारः Avowal or confession of sin.

काफलः A bitter seed (Mar. कायफळ).

काबन्ध्यम् The state of being a trunk; इन्द्रास्त्रकृतकाबन्ध्यः पूतोऽस्मि भवदाश्रयात् Mv. 5. 34.

काम् *ind.* An interjection used in calling out to another.

कामः [कम्-घञ्] 1 Wish, desire; संतानकामाय R. 2. 65, 3. 67; oft. used with the inf. form; गन्तुकामः desirous to go; संगात्संजायते कामः Bg. 2. 62; Ms. 2. 94. -2 Object of desire; सर्वान् कामान् समश्नुते Ms. 2. 5; Bṛi. Up. 1. 3. 28. Kaṭh. Up. 1. 25. -3 Affection, love. -4 Love or desire of sensual enjoyments, considered as one of the ends of life (पुरुषार्थ); cf. अर्थ and अर्थकाम. -5 Desire of carnal gratification, lust; Ms. 2. 214; न मय्यावेशितधियां कामः कामाय कल्पते Bhāg. 10. 22. 26. -6 The god of love. -7 N. of Pradyumna. -8 N. of Balarāma. -9 A kind of mango tree. -10 The Supreme Being. -मा Desire, wish; उवाच च महासर्पं कामया ब्रूहि पन्नग Mb. 3.179. 2. -मम् 1 Object of desire. -2 Semen virile. [Kāma is the Cupid of the Hindu mythology—the son of Kṛiṣṇa and Rukmiṇī. His wife is Rati. When the gods wanted a commander for their forces in their war with Tāraka, they sought the aid of Kāma in drawing the mind of Śiva towards Pārvatī, whose issue alone could vanquish the demon. Kāma undertook the mission; but Śiva, being offended at the disturbance of his penance, burnt him down with the fire of his third eye. Subsequently he was allowed by Śiva to be born again in the form of Pradyumna at the request of Rati. His intimate friend is Vasanta or the spring; and his son is Aniruddha. He is armed with a bow and arrows—the bow-string being a line of bees, and arrows of flowers of five different plants]. -Comp. -अग्निः 1 a fire of love, violent or ardent love. -2 violent desire, fire of passion. °संदीपनम् 1 inflaming fire of love. -2 an aphrodisiac. -अङ्कुशः 1 a finger-nail (which plays an important part in erotic acts).

-2 the male organ of generation. -अङ्गः the mango tree. -अधिकारः the influence of love or desire. -अधिष्ठित a. overcome by love. -अनलः see कामाग्नि. -अन्ध a. blinded by love or passion. (-न्धः) the (Indian) cuckoo. -अन्धा musk. -अशिन् a. getting food at will. -अभिकाम a. libidinous, lustful. -अरण्यम् a pleasant grove. -अरिः 1 an epithet of Śiva; ते समेत्य तु कामारिं त्रिपुरारिं त्रिलोचनम् Rām. 7. 6. 3. -2 a mineral substance. -अर्थिन् a. amorous, lustful, lascivious. -अवतारः N. of Pradyumna. -अवशा(सा) यिता f. 1 Self-control. -2 a kind of Yogic power. -अवसायः suppression of passion or desire, stoicism. -अशनम् 1 eating at will. -2 unrestrained enjoyment. -आख्या, -अक्षी N. of Durgā. -आतुर a. love-sick, affected by love; कामातुराणां न भयं न लज्जा Subhāṣ. -आत्मजः an epithet of Aniruddha, son of Pradyumna. -आत्मन् a. lustful, libidinous, enamoured. कामात्मानः स्वर्गपराः Bg. 2. 43. Mb. 1. 119. 3-4. Ms. 7. 27. -आयुधम् 1 arrow of the god of love. -2 membrum virile. (-धः) the mango-tree. -आयुस् m. 1 a vulture. -2 Garuḍa. -आर्त a. love-stricken, affected by love; कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु Me. 5. -आश्रमः the hermitage of the god of love; Rām. 1. -आसक्त a. overcome with love or desire, impassioned, lustful. -इष्टः the mango tree. -ईप्सु a. striving to obtain a desired object, यत्तु कामेप्सुना कर्म Bg. 18. 24. -ईशः, -ईश्वरः 1 an epithet of Kubera; -2 the Supreme soul. -3 a person possessing all wealth. अपास्य कामान्कामेशो वसेत्तत्राविचारयन् Mb. 12. 287. 56. -उदकम् 1 voluntary libation of water. -2 a voluntary libation of water to deceased friends exclusive of those who are entitled to it by law; कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजाम् Y. 3. 4. -उपहत a. affected by or overcome with passion. -कला N. of Rati, the wife of Kāma. -काम, -कामिन् a. following the dictates of love or passion, गतागतं कामकामा लभन्ते Bg. 9. 21; स शान्तिमाप्नोति न कामकामी Bg. 2. 70. -कार a. acting at will, indulging one's desires. (-रः) 1 voluntary action, spontaneous deed; Rām. 2. 101. 18; Ms. 11. 41, 45. -2 desire, influence of desire; अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते Bg. 5. 12. -कूटः 1 the paramour of a harlot. -2 harlotry. -कृत् a. 1 acting at will, acting as one likes. -2 granting or fulfilling a desire. (-m.) the Supreme soul. -केलि a. lustful. (-लिः) 1 a paramour. -2 amorous sport. -3 copulation. -क्रीडा 1 dalliance of love, amorous sport. -2 copulation. -ग a. going of one's own accord, able to act or move as one likes. (-गा) 1 an unchaste or libidinous woman; Y. 3. 6. -2 a female Kokila. -गति a. able to go to any desired place; अध्यास्त कामगति सावरजो विमानम् R. 13. 76. -गुणः 1 the quality of passion, affection. -2 satiety, perfect enjoyment. -3 an object of sense. -चर, -चार a. moving freely or unrestrained, wandering at will; सर्वेषु लोकेष्वकामचारो भवति Bṛi. Up. 7. 25. 2; नारदः कामचरः Ku. 1. 50. -चार a. unchecked, unrestrained. (-रः) 1 unrestrained motion. -2 independent or wilful action, wantonness; न कामचारो मयि शङ्कनीयः R. 14. 62. -3 one's will or pleasure, free will; अव्यपवृक्ते कामचारः Mbh. on Śiva Sūtra 3. 4. कामचारानुज्ञा Sk.; Ms. 2. 220. -4 sensuality. -5 selfishness. -चारिन् a. 1 moving unrestrained; Me. 65. -2 libidinous, lustful. -3 self-willed. (-m.) 1 Garuḍa. -2 a sparrow. -ज a. produced by passion or desire; Ms. 7. 46, 47, 50. -जः anger; रथो वेदी कामजो युद्धमग्निः Mb. 12. 24. 27. -जननी betel-pepper (नागवेली). -जानः, -निः See कामतालः. -जित् a. conquering love or passion; R. 9. 33. (-m.) 1 an epithet of Skanda. -2 of Śiva. -तन्त्रम् N. of a work. -तालः the (Indian) cuckoo. -द a. fulfilling a desire, granting a request or desire. (-दः) an epithet of Skanda and of Śiva. -दहनम् a particular festival on the day of full moon in the month फाल्गुन (Mar. होलिकोत्सव). -दा= कामधेनु q. v. -दर्शन a. looking lovely. -दानम् 1 a gift to one's satisfaction. -2 a kind of ceremony among prostitutes; B. P. -दुघ a. 'milking one's desires', granting every desired object; प्रीता कामदुघा हि सा R. 1. 81, 2. 63; Māl. 3. 11. -दुघा, -दुह् f. a fabulous cow yielding all desires; आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् Bg. 10. 28. स्वर्गे लोके कामधुग्भवति Mbh. on P. VI. 1. 84. -दूती the female cuckoo. -दृश् f. a woman; विमोचितुं कामदृशां विहारक्रीडामृगो यन्निगडो विसर्गः Bhāg. 7. 6. 17. -देव 1 the god of love. -2 N. of Śiva. -3 N. of Viṣṇu. -दोहिन् a. granting desires. -धर्मः amorous behaviour. -धेनुः f. the cow of plenty, a heavenly cow yielding all desires; कलतिवलती कामधेनूः or कलिवली कामधेनू Vyākaraṇa Subhāṣita. -ध्वंसिन् m. an epithet of Śiva. -पति, -पत्नी f. Rati, wife of Cupid. -पालः N. of Balarāma; also of Śiva. -प्रद a. granting desires. (-दः) 1 a kind of coitus. -2 the Supreme Being. -प्रवेदनम् expressing one's desire, wish or hope; कच्चित् कामप्रवेदने Ak. -प्रश्नः an unrestrained or free question; स ह कामप्रश्नमेव वव्रे Bṛi. Up. 4. 3. 1. -फलः a species of the mango tree. -ला the plantain tree. -भाज् a. partaking of sensual enjoyment; कामानां त्वा कामभाजं करोमि Kaṭh. 1. 24. -भोगाः (pl.) sensual gratifications; प्रसक्ताः कामभोगेषु Bg. 16. 16. -महः a festival of the god of love celebrated on the full-moon day in the month of Chaitra. -मालिन् m. N. of Gaṇeśa. -मूढ, -मोहित a. influenced or infatuated by love; यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् U. 2. 5. -रसः 1 seminal discharge. -2 the spling -रसिक a. lustful, libidinous; क्षणमपि युवा कामरसिकः Bh. 3. 112. -रूप a. 1 taking any form at will; जानामि त्वां प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मघोनः Me. 6. -2 beautiful, pleasing. (-पाः) (pl.) a district lying in the east of Bengal (the western portion of Assam); तमीशः कामरूपाणाम् R. 4. 83, 84. -रूपिन् a. 1 taking any form at will; कामान्नी कामरूप्यनुसंचरन् Tait. Up. 3. 10. 5. -2 beautiful. -m. 1 a pole-cat. -2 a boar. -3 a Vidyādhara. -रेखा, -लेखा a harlot, courtezan. -लता membrum virile. -लोल a. overcome with passion, love

stricken. –वरः a gift chosen at will. –वल्लभः 1 the spring. –2 the moon. –3 the mango tree. (–भा) moonlight. –वश *a.* influenced by love. (–शः) subjection to love. –वश्य *n.* subject to love. –वाद *a.* saying anything at will. –विहन्तृ *a.* disappointing desires. –वीर्य *a.* 'showing heroism at will,' an epithet of Garuḍa. –वृक्षम् *a.* paracitical plant. –वृत्त *a.* addicted to sensual gratification, licentious, dissipated; विशीलः कामवृत्तो वा गुणैर्वा परिवर्जितः । उपचर्यः स्त्रिया साध्व्या सततं देववत्पतिः ॥ Ms. 5. 154. –वृत्ति *a.* acting according to will, self-willed, independent; न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते Ku. 5. 82. (–त्तिः) *f.* 1 free and unrestrained action. –2 freedom of will. –वृद्धिः *f.* increase of passion. –वृन्तम् the trumpet flower. –शर 1 a love shaft. –2 the mango tree. –शास्त्रम् the science of love, erotic science. –संयोगः attainment of desired objects. –सखः 1 the spring. –2 the month of Chaitra. –3 the mango tree. –सू *a.* fulfilling any desire. किमत्र चित्रं यदि कामसूर्भूः R. 5. 33. –*m.* N. of Vāsudeva. –*f.* N. of Rukmiṇī; –सूत्रम् 1 N. of an erotic work by Vātsyāyana. –2 'thread of love', love-incident; औद्धत्यमायोजितकामसूत्रम् Māl. 1. 4. –हैतुक *a.* produced by mere desire without any real cause; Bg. 16. 8.

कामतः, कामेन *ind.* 1 Of one's own accord, willingly. –2 Voluntarily, knowingly, intentionally, wilfully; Ms. 4. 130; पदा स्पृष्टं च कामतः Y. 1. 168. –3 From passion or feeling, lustfully; भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः Ms. 3. 173. –4 At will, freely, unrestrained.

कामन *a.* Lustful, libidinous. –नम् Desire, wish. –ना Wish, desire.

कामनीयकम्, कामनीयम् Beauty, attractiveness.

कामन्धमिन् *m.* Brazier.

कामम् *ind.* 1 According to wish or inclination, at will; कामंगामी. –2 Agreebly to desire; ये तिष्ठन्ति भवन्तु तेऽपि गमने कामं प्रकामोद्यमाः Mu. 1. 25. –3 To the heart's content, U. 3. 16. –4 Willingly, joyfully; Śānti. 4. 4. –5 Well, very well (a particle of assent), it may be that; मनागनभ्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी Śi. 2. 43. –6 Granted or admitted (that), true that, no doubt, (generally followed by तु, तथापि, yet, still); कामं न तिष्ठति मदाननसंमुखी सा भूयिष्ठमन्यविषया न तु दृष्टिरस्याः Ś. 1. 30; 2. 1; कामं कर्णान्तविश्रान्ते विशाले तस्य लोचने R. 4. 13; कामं जीवति मे नाथः R. 12. 75; कामं नृपाः सन्तु सहस्रशोऽन्ये R. 6. 22; Māl. 9. 34. –7 Indeed, forsooth, really; R. 2. 43; (often implying unwillingness or contradiction). –8 Better, rather (usually with न); काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि । न चैवेनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् ॥ Ms. 9. 89; H. 1. 112.

कामयमान, कामयान, कामयितृ, *a.* Lustful, libidinous; स्त्रियमकृत विरूपां स्त्रीजितः कामयानाम् Bhāg. 10. 47. 17. R. 19. 50; Ś. 3.

कामल *a.* Lustful, libidinous. –लः 1 The spring. –2 A desert. –3 Excessive obstruction of bile.

कामलिन् *a.* Suffering from jaundice.

कामलिका Spirituous liquor.

कामवत् *a.* 1 Desirous, wishing. –2 Lustful.

कामिः A libidinous man, lecher. –*f.* N. of Rati.

कामिक *a.* Desired, wished for. –कः A wild duck.

कामित *a.* Wished, desired. –तम् A desire, wish, love; दरिद्रस्येव कामितम् Mb. 8. 9. 19. वदति हि संवृत्तिरेव कामितानि Ki. 10. 44.

कामिन् *a.* (–नी *f.*) [कम्-णिनि] 1 Lustful. –2 Desirous. –3 Loving, fond. –*m.* 1 A lover, a lustful person (paying particular attention to ladies); त्वया चन्द्रमसा चातिसन्धीयते कामिजनसार्थः Ś. 3; त्वां कामिनो मदनदूतिमुदाहरन्ति V. 4. 11; Amaru. 2; M. 3. 14. –2 A luxurious husband. –3 The ruddy goose or चक्रवाक bird. –4 A sparrow. –5 An epithet of Śiva. –6 The moon. –7 A pigeon. –8 The Supreme Being. –नी 1 A loving, affectionate, or fond woman; Ms. 8. 112. –2 A lovely or beautiful woman; उदयति हि शशाङ्कः कामिनीगण्डपाण्डुः Mk. 1. 57; केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय P. R. 1. 22. –3 A woman (in general); मृगया जहार चतुरेव कामिनी R. 9. 69; Me. 65; Ṛs. 1. 28. –4 A timid woman. –5 Spirituous liquor.

कामुक *a.* (–का, or –की *f.*) [कम्-उकञ् P. III. 2. 154.] 1 Wishing, desirous. दुर्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरम् Mb. 8. 8. 17. –2 Lustful, libidinous. –कः 1 A lover, a libidinous man. दास्याः कामुकः, वृषल्याः कामुकः Mbh. on P. II. 3. 69. कामुकैः कुम्भीलकैश्च परिहर्तव्या चन्द्रिका M. 4; R. 19. 33; Ṛs. 6. 9. –2 A sparrow. –3 The Aśoka tree. °कान्ता *f.* N. of Mādhavī creeper. –का A woman desirous of wealth. –की A libidinous or lustful woman.

काम्य *a.* [कम्-ण्यत्] 1 To be desired, desirable; सुधा विष्ठा च काम्याशनम् Śānti. 2. 8. –2 Optional, performed for some particular object (opp. नित्य); अन्ते काम्यस्य कर्मणः R. 10. 50; Ms. 2. 2; 12. 89; Bg. 18. 2. –3 Beautiful, lovely, charming, handsome; नासौ न काम्यः R. 6. 30; U. 5. 12. –म्यम् A class of buildings (Māna. 31. 2. 3). –म्या 1 A wish, desire, intention, request; ब्राह्मणकाम्या Mk. 3; R. 1. 35; Bg. 10. 1. –2 A cow; ŚB. on MS. 10. 3. 49. –Comp. –अभिप्रायः a self-interested motive or purpose. –कर्मन् *n.* a rite performed for some paticular object and with a view to future fruition. –गिर् *a.* sweet-voiced, having a pleasing voice; प्रियसखीसदृशं प्रतिबोधिताः किमपि काम्यगिरा परपुष्टया Śi. 6. 8. (–*f.*) an agreeable speech. –दानम् 1 an acceptable gift. –2 a free-will offering; voluntary gift. –मरणम् voluntary death, suicide. –व्रतम् voluntary vow.

काम्यकः N. of a forest, of a lake; Mb.

कामठ *a.* [कमठ-अण्] Peculiar or belonging to the tortoise. इति श्रुत्वा हृषीकेसः कामठं रूपमास्थितः Ram. 1.45.29. ......कामठीं तनुमाददे Śiva. B. 13. 17.

कामठक 1 N. of धृतराष्ट्र. -2 N. of one of the serpents burnt in the सर्पसत्र.

कामण्डलुक *a.* (A pearl) shaped like a कमण्डलु; Kau. A. 2. 11.

कामन्दकिः N. of the author of a नीतिसार.

कामातुः N. of a plant (रक्तकाञ्चन).

कामालिका Spirituous liquor.

कामिनीशः The शोभाञ्जन tree.

कामीलः A kind of betel-nut tree.

कामुकायनः N. of an old authority quoted in the MS. by Jaimini (MS. 11. 1. 56, 61).

कामोदा A musical note.

काम्पिलः, काम्पिल्लः, काम्पिल्लकः 1 N. of a tree; काम्पिल्लकप्रसवपाटवगण्डपालि Māl. 9. 31. -2 A perfume (शुण्डारोचनी).

काम्वलः [कम्वल-अण्] A carriage covered with a woollen cloth or blanket.

काम्बलिकः Gruel, barley-water.

काम्बविकः [कम्बु-ठक्] 1 A vendor of shell ornaments, dealer in shells. गान्धिकाश्च तथा कान्दविकाः काम्बविकाः पुनः Śiva. B. 31. 20.

काम्बोजः [कम्बोज-अण्] 1 A native of the Kambojas; Ms. 10. 44. -2 A king of the Kambojas. -3 The Punnāga tree. -4 A species of horse from the Kamboja country. शतं वै यस्तु काम्बोजान्ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति Mb. 12. 35. 14. -5 A conch. -6 A kind of plant (सोमवल्क); काम्बोजो हस्तिभेदे च शङ्खदेशविशेषयोः। अश्वे पुंनागवृक्षे च सोमवल्के तदिष्यते ॥ Nm. -Comp. -आस्तरणम् a blanket; Mb. 11. 25. 1.

काम्बोजी *f.* A kind of plant (माषपर्णी, हिंगुपर्णी).

काम्ल [ईषदम्लम्] Slightly acid, aciduous.

कायः, -यम् [चीयतेऽस्मिन् अस्थ्यादिकमिति काय; चि-घञ् आदेः ककारः P. III. 3. 41. Sk.] 1 The body; विभाति कायः करुणापराणां परोपकारैर्न तु चन्दनेन Bh. 2. 71; कायेन मनसा बुद्ध्या Bg. 5. 11; so कायेन, वाचा, मनसा &c. -2 The trunk of a tree. -3 The body of a lute (the whole lute except the wires). -4 A multitude, assemblage, collection. -5 Principal, capital. -6 Home, residence, habitation. -7 A butt, a mark. -8 Natural temperament. -यम् (with or without तीर्थ) The part of the hand just below the fingers, especially the litle finger, or the last two fingers (this part being considered sacred to Prajāpati is called प्रजापतितीर्थ; cf. Ms. 2. 58-59). -यः One of the eight forms of marriage, generally known as प्राजापत्य q. v.; स कायः पावयेत्तज्जः Y. 1. 60; Ms. 3. 38. -Comp. -अग्निः the digestive faculty. मनः कायाग्निमाहन्ति Maitri. Up. 7. 11. -क्लेशः bodily suffering or pain; कायक्लेशभयात्त्यजेत् Bg. 18. 8. -उत्सर्गः a kind of religious austerity in Jainas. -चिकित्सा the third of the eight departments of medical science, treatment of diseases affecting the whole body. -दण्डः a complete command over one's body; वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च। यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीति स उच्यते ॥ Ms. 12. 10. -मानम् measurement of the body. -बन्धनम् 1 girdle. -2 the union of semen virile and blood. -वलनम् an armour. -स्थः 1 the Supreme Being. -2 the writer-caste (born from a क्षत्रिय father and a शूद्र mother). कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसं न भक्षितम्। दयाऽत्रनिर्न चैवात्र दन्ताभावो हि कारणम् ॥ Subhāṣ. -3 a man of that caste; कायस्थ इति लघ्वी मात्रा Mu. 1; Y. 1. 336; Mk. 9. (-स्था) 1 a woman of that caste. -2 the Myrobalan tree (Mar. हिरडा). (-स्थी) the wife of a कायस्थ. -स्थित *a.* corporeal, bodily.

कायक (-यिका *f.*), **कायिक** (-की *f.*) *a.* [काय-ठक्] Relating to the body, bodily, corporeal; कायिकतपः Ms. 12. 8. -का Interest (whatever is given for the use of money); Ms. 8. 153. -Comp. -वृद्धिः *f.* 1 interest consisting in the use of any animal or capital stock pawned. -2 interest of which the payment does not affect the principal, or the use of the body of an animal pledged by the person to whom it is pledged.

कायवत् *a.* Having a body, embodied; त्रातुं लोकानिव परिणतः कायवानस्त्रवेदः U. 6. 9.

कायिन् *a.* large bodied; समूलशाखान्पश्यामि निहतान्कायिनो द्रुमान् Mb. 12. 113. 4.

कायमानम् A hut made of thatch.

कायाधवः N. of Prahlād (son of कयाधु); बहवो मत्पदं प्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः Bhāg. 11. 12. 5.

कार *a.* (-री *f.*) [कृ-घञ्] (At the end of comp.) Making, doing, performing, working, maker, doer, author; ग्रन्थकारः author; कुम्भकारः, सुवर्णकारः &c. &c. -रः 1 Act, action; as in पुरुषकार. -2 A term denoting a sound or a word which is not inflected; as अकार Ms. 2. 76, 125; ककार, फूत्कार &c. -3 Effort, exertion; 'कारो वधे निश्चये च बले यत्ने रतावपि' इति विश्वः. Śi. 19. 27. -4 Religious austerity. -5 A husband, lord; master. -6 Determination. -7 Power, strength. -8 A tax or toll. -9 A heap of snow. -10 The Himālaya mountain. -11 Water produced by hail. -12 Killing, slaughter. -Comp. -अवरः a man of a mixed and low caste, born from a Niṣāda father and Vaidehi mother; a shoemaker; कारावरो निषाद्यां तु चर्मकारः प्रसूयते Mb. 13. 48. 26; cf. Ms. 10. 36. -कर *a.* working, acting as agent. -भूः a toll-station.

कारक *a.* (-रिका *f.*) [कृ-ण्वुल्] (Usually at the end of comp.) 1 Making, acting, doing, performing, creating, doer &c. स्वप्नस्य कारकः Y. 3. 150; 2. 156; वर्णसंकर-

कारकैः Bg. 1. 42; Ms. 7. 204; Pt. 5. 36. कारका मित्रकार्याणि सीतालाभाय सोऽब्रवीत् Bk. 7. 29. –2 An agent. –3 Intending to act or do. –कम् 1 (In Gram.) The relation subsisting between a noun and a verb in a sentence, (or between a noun and other words governing it); there are six such Kārakas, belonging to the first seven cases, except the genitive: (1) कर्तृ; (2) कर्मन्; (3) करण; (4) संप्रदान; (5) अपादान; (6) अधिकरण. –2 That part of grammar which treats of these relations; *i. e.* syntax. –3 Water produced from hail. –4 An organ (इन्द्रिय); जगाद जीमूतगभीरया गिरा बद्धाञ्जलीन्संवृतसर्वकारकान् Bhāg. 8. 6. 16. –Comp. –गुप्तिः *f. a.* sentence with a hidden meaning. –Comp. –दीपकम् (in Rhet.) Case illuminator, a figure of speech in which the same Kāraka is connected with several verbs in succession; *e. g.* रिंखयति कूणति वेल्लति विचलति निमिषति विलोकयति तिर्यक्। अन्तर्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरिणया वधूः शयने॥ K. P.10. –हेतुः the active or efficient cause (opp. ज्ञापकहेतु).

कारकवत् *a.* 1 Relating to one who is busy with anything. –2 Instrumental, causal, शब्दो न यत्र पुरुकारकवान्क्रियार्थः Bhāg. 2. 7. 47.

कारकुक्षीयः N. of the शाल्व country.

कारज *a.* Relating to the fingernail.

कारणम् [कृ-णिच् ल्युट्] 1 A cause, reason; कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः M. 1. 18; R. 1. 74; Bg. 13. 21; oft. with loc. of the effect; Bh. 2. 84. –2 Ground, motive, object; प्रव्राज्य चीरवसनं किं नु पश्यसि कारणम् Rām. 2. 73. 12. किं पुनः कारणम् Mbh.; Y. 2. 203; Ms. 8. 347; कारणमानुषीं तनुम् R. 16. 22. –3 An instrument, means; गर्भस्रावे मासतुल्या निशाः शुद्धेस्तु कारणम् Y. 3. 20, 65. –4 (In Nyāya phil.) A cause, that which is invariably antecedent to some product and is not otherwise constituted; or, according to Mill, 'the antecedent or concurrence of antecedents on which the effect is invariably and unconditionally consequent'; according to Naiyāyikas it is of three kinds; (1) समवायि (intimate or inherent); as threads in the case of cloth; (2) असमवायि (non-intimate or non-inherent), as the conjunction of the threads in the case of cloth; (3) निमित्त (instrumental) as the weaver's loom. –5 The generative cause, creator, father; Ku. 5. 81. –6 An element, elementary matter; Y. 3. 148; Bg. 18. 13. –7 The origin or plot of a play, poem &c. –8 An organ of sense; हित्वा तनुं कारणमानुषीं ताम्. –9 The body. –10 A sign, document, proof or authority; प्रमाणं चैव लोकस्य ब्रह्मात्रैव हि कारणम् Ms. 11. 84. –11 That on which any opinion or judgment is based. –12 Action; आत्मना कारणैश्चैव समस्येह महीक्षितः Mb. 12. 59. 130. –13 A legal instrument or document. –14 Agency, instrumentality. –15 A deity (as the proximate or remote cause of creation). –16 Killing, injuring. –17 A desire (वासना) created formerly (as पूर्ववासना); पूर्वे नित्यं सर्वगतं मनोहेतुमलक्षणम्। अज्ञानकर्मनिर्दिष्टमेतत्कारणलक्षणम्॥ Mb. 12. 211. 6. –णा 1 Pain, agony. –2 Casting into hell. –3 Urging, instigation. (–कारणात् for the reason that; द्वेष° on account of hatred; मत्कारणात् for my sake; Pt. 1. 22.) –4 Action; निमित्ते कारणात्मके Mb. 12. 289. 7. –Comp. –अन्तरम् 1 a particular reason; प्रविष्टोऽस्मि दुराधर्षं वालिनः कारणान्तरे Rām. 4. 10. 28; –2 instrumental cause; येन वैश्रवणो भ्राता वैमात्राः कारणान्तरे Rām. 3. 48. 4. –अन्वित *a.* having a cause or reason. –आख्या *a.* N. of the organ of perception and action, of बुद्धि, अहंकार and मनस्. –उत्तरम् a special plea, denial of the cause of complaint; admission of the charge generally, but denial of the actual issue (in law). –कारणम् an elementary or primary cause; an atom; त्वं कारणं कारणकारणानाम् Ki. 18. 35. –कारितम् *ind.* in consequence of; यदि प्रव्राजितो रामो लोभकारणकारितम् Rām. 2. 58. 28. –गत *a.* referred to its cause, resolved into its principles. –गुणः a quality of the cause; Sān. K. 14. –बलवत् *a.* strong by motives; Pt. 5. 29. –भूत *a.* 1 caused. –2 forming the cause. –माला a figure of speech, 'a chain of causes'; यथोत्तरं चेत् पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता। तदा कारणमाला स्यात् K. P. 10; *e. g.* Bg. 2. 62, 63; also S. D. 728. –मूलम् (in Rhet.) a law of causation. –वादिन् *m.* a complainant, plaintiff. –वारि *n.* the original water produced at the beginning of the creation. –विहीन *a.* without a cause. –शरीरम् (in Vedānta phil.) the inner rudiment of the body, causal frame.

कारणक (At the end of comp.) Cause, reason &c.

कारणता Causality, causation; प्रलयस्थितिसर्गाणामेकः कारणतां गतः Ku. 2. 6.

कारणिक *a.* (–का or –की *f.*) 1 An examiner, a judge. –2 Causal, causative. –3 A teacher; कच्चित्कारणिका धर्मे सर्वशास्त्रेषु कोविदाः Mb. 2. 5. 34.

कारयितव्य *a.* To be caused or performed; °दक्षा Ku. 7. 27.

कारयितृ, कारयिष्णु Causing to do, perform, effect &c. योऽस्यात्मनः कारयिता तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते Ms. 12. 12.

कारापकः A person appointed to look after the construction of a temple or a building.

कारिः *f.* Action, act, work; यां कारिं राजपुत्रोऽयमनुतिष्ठति... Bk. 7. 75. –*m.* An artist, a mechanic.

कारित *a.* Caused to be done or effected. –ता Interest, the amount of which is fixed by the debtor (being forced to do so by the creditor). –तम् The causal form of a verb. कारितार्थ causal sense शेत्यर्थः कारितार्थो वा निर्देशोऽयं समीक्षितः Mbh. on P. V. 3. 55.

कारिन् *a.* Making, doing, causing, bringing about (at the end of comp.). –*m.* A mechanic, artist. preparer न कारिसोमं प्रपपौ अभे Mbh. on III. 2. 115.

कारण्डः, कारण्डवः A sort of duck; Rām. 7. 31. 21. Bhāg. 8. 2. 16; ततं वारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते V. 2. 23.

कारन्धमिन् *m.* 1 Brazier. –2 A mineralogist.

कारभ *a.* Produced or coming from a camel.

कारमिहिका Camphor.

कारम्भा N. of a tree (प्रियङ्गु).

कारवः A crow.

कारवी N. of many plants. (Mar. शोप, ओवा, जिरें इ.)

कारवेल्लः, –ल्लकः 1 N. of a bitter vegetable (Mar. कारलें?) –2 A missile of the shape of कारवेल्ल, covered all over with sharp edges; गण्डशैलैः कारवेल्लैः लोहकण्टकवेष्टितैः Parṇal 4. 75.

कारस्करः [कार–स्–कर P. VI. 1. 56.] N. of a tree (किंपाक; Mar. कुचला) Bhāg. 5. 14. 12; कारस्करो वृक्षः.

कारस्कराटिका A small centipede.

कारा 1 Imprisonment, confinement. –2 A prison-house, a jail; Mv. 6. 25. –3 Part of a lute below the neck. –4 Pain, affliction. –5 A female messenger. –6 A female worker in gold. –7 A sound. –8 An instrument for drawing the sound of the lute. –Comp. –अगारम्, –गृहम्, –वेश्मन् *n.* a prison-house, a jail; कारागृहे निर्जितवासवेन लङ्केश्वरेणोषितमा प्रसादात् R. 6. 40, Śānti. 4. 10. –गुप्तः a prisoner. –पालः a guard of a prison, jailor.

काराधुनी A musical instrument (as a conch) काराधुनीव चितयत् सहस्रैः Rv. 1. 180. 8.

कारायिका A female crane.

कारिका 1 A female dancer. –2 A business, or trade –3 A memorial verse, or a collection of such verses, on grammatical, philosophical, or scientific subjects, *e. g.* Bhaṭṭojī Dīkṣita's Kārikās on grammar; called वैयाकरणसिद्धान्तकारिका; सांख्यकारिका. –4 Torment, torture. –5 Interest.

कारीर *a.* [करीर-अञ्] Made of the shoots of reed or bamboo; दुर्गेतीर्थां बृहत्कूला कारीरा वेत्रसंयुता Mb. 12. 82. 46.

कारीषम् [करीषाणां समूहः अण्] A heap of dried cow-dung; –*a.* Poduced from dried cow-dung; कारीषेभिरध्यापयति Mbh. on P III. 1. 26.

कारु *a.* (–रू *f.*) [कृ-उण् Uṇ. 1. 1] 1 A maker, doer, an agent, servant; राघवस्य ततः कार्यं कारुर्वानरपुङ्गवः Bk. 7. 28. –2 An artisan, mechanic, artist; कारुभिः कारितं तेन कृत्रिमं स्वप्रहेतवे Vb. 1. 13; इति स्म सा कारुतरेण लेखितं नलस्य च स्वस्य च सख्यमीक्षते N. 1. 38; Y. 2. 249, 1. 187; Ms. 5. 129; 10. 12. (They are :— तक्षा च तन्त्रवायश्च नापितो रजकस्तथा। पञ्चमश्चर्मकारश्च कारवः शिल्पिनो मताः॥) –3 Terrible, horrible; जरेति क्षयमाहुर्वै दारुणं कारुसंज्ञितम् Mb. 1. 40. 3. –रुः 1 An epithet of विश्वकर्मन् the architect of the gods. –2 An art, a science. –Comp. –चौरः one who commits burglary, a dacoit. –जः 1 a piece of mechanism, any product of manufacture. –2 a young elephant. –3 a hillock, an ant-hill. –4 froth. –5 sesamum growing spontaneously. –6 red orpiment. –शिल्पिगणः *a.* corporation of artisens and handi-craftsmen; Kau. A. 2. 6. –हस्तः the hand of an artisan; नित्यं शुद्धः कारुहस्तः Ms. 5. 129.

. कारु (रू) कः, –का An artisan; कारुकान् शिल्पिनश्चैव Ms. 7. 138. कारुकान्तं च शोणितम् Mb. 13. 135. 14....... कारुकाश्च कुशीलवाः Śiva. B. 31. 18.

कारुणिक *a.* (–की *f.*) [करुणा-ठक्] Compassionate, kind, tender; Nāg. 1. 1.

कारुण्यम् 1 Compassion, kindness, pity; कारुण्यमातन्वते Gīt. 1; करिण्यः कारुण्यास्पदम् Bv. 1. 2. –2 Sentiment of Pathos कारुण्यं भवभूतिरेव तनुते।

कारुण्डिकाः, कारुण्डी A leech.

कारूषाः (pl.) 1 N. of a country. –2 A man of an intermediate caste (father व्रात्यवैश्य and mother वैश्य); Ms. 10. 23. –षम् Hunger; इह भूम्यां मलं दत्त्वा देवाः कारूषमेव च Rām. 1. 24. 20.

कारेणव *a.* Belonging to a female elephant.

कारोत (त्त) मः, –रः (Ved.) 1 A filtering vessel; कारोतराच्छफादश्वस्य वृष्णः Rv. 1. 116. 7. –2 Yeast, barm. –3 A well.

कार्कण *a.* Belonging to a peasant.

कार्कलास्यम् The state of being a lizard; न कालेन विना कार्कलास्यान्मुक्तो नृगो नृपः Śiva. B.

कार्कवाकव *a.* Relating to a cock (कृकवाकु); उयत्कर्कशकार्कवाकवरवत्रस्यत्......Rām. Ch. 7. 81.

कार्कश्यम् 1 Hardness, roughness. –2 Firmness. –3 Solidity; आश्लेषलोलुपवधूस्तनकार्कश्यसाक्षिणीम् Śi. 2. 17; Pt. 1. 190. –4 Hard-heartedness, sternness, cruelty; कार्कश्यं गमितेऽपि चेतसि Amaru. 28. –5 Rough labour; अवाप्य प्राणसन्देहं कार्कश्येन समार्जितम् Mb. 13. 112. 20.

कार्कीक *a.* [कर्कः शुक्लोऽश्वः स इव इति ईकक् SK. on P. V. 3. 110] Like a white horse.

कार्ण *a.* Relating to an ear. –र्णम् 1 The wax of the ear. –2 An ear-ring. –र्णः N. of Vṛiṣaketu. –Comp. –छिद्रकम् a sort of well. –वेष्टकिकं *a.* fit for ear-rings.

कार्णाटभाषा The language of Karnāṭa (Canarese).

कार्तयुग *a.* Relating to the कृतयुग; Mb. 12.

कार्तवीर्यः The son of Kritavīrya and king of the Haihayas, who ruled at Māhiṣmatī. [Having worshipped Dattāttreya, he obtained from him several boons, such as a thousand arms, a golden chariot that went wheresoever he willed it to go, the power of

restraining wrong by justice, conquest of earth, invincibillity by enemies &c.; (cf. R. 6. 39). According to the Vāyu Purāṇa he ruled justly and righteously for 85,000 years and offered 10,000 sacrifices. He was a contemporary of Rāvaṇa whom he once captured and confined like a beast in a corner of his city; cf. R. 6. 40. Kārtavīrya was slain by Paraśurāma for having carried off by violence the Kāmadhenu of his revered father Jamadagni. Kārtavīrya is also known by the name Sahasrārjuna.]

कार्तस्वरम् Gold; स तप्तकार्तस्वरभासुराम्बरः Śi. 1. 20; °दण्डेन K. 82. कार्तस्वरपरिच्छदम् (रथम्) Bhāg. 1. 17. 4; a kind of gold (or silver?); ईहामृगसमायुक्तैः कार्तस्वरहिरण्मयैः Rām. 5. 9. 13.

कार्तान्तिकः [कृतान्तं वेत्ति ठक् P. IV. 2. 59] An astrologer, fortuneteller; कार्तान्तिको नाम भूत्वा भुवं बभ्राम Dk. 130.

कार्तिक a. (-की f.) [कृत्तिका-अण्] Belonging to the month of Kārtika; कार्तिकीषु सवितानहर्म्यभाक् R. 19. 39. -कः 1 N. of the month in which the full moon is near the कृत्तिका or Pleiades (corresponding to October-November). -2 An epithet of Skanda. -की The full moon day in the month of Kārtika (Mar. त्रिपुरी पौर्णिमा). कार्तिक्याः प्रभृति आग्रहायणी मासे Mbh. on P. II. 3. 28. -Comp. -उत्सवः a festival on the full-moon day of the month of कार्तिक.

कार्तिकिकः The month of Kārtika.

कार्तिकेयः [कृत्तिकानामपत्यं ढक्] N. of Skanda (so called because he was reared by the six Krittikās). [Kārtikeya is the Mars or the god of war of the Indian mythology. He is the son of Śiva (but born without the direct intervention of a woman). Most of his epithets have reference to the circumstances of his birth. Śiva cast his seed into Agni (who had gone to the god in the form of a dove, while he was enjoying Pārvatī's company), who being unable to bear it cast it into the Ganges; (hence Skanda is called Agnibhū, Gaṅgāputra). It was then transferred to the six Krittikās (when they went to bathe in the Ganges), each of whom therefore conceived and brought forth a son. But these six sons were afterwards mysteriously combined into one of extraordinary form with six heads and twelve hands and eyes, (hence he is called Kārtikeya, Ṣaḍānana, Ṣaṇmukha &c.). According to another account the seed of Śiva was cast by the Ganges into a thicket of reeds (Śara); whence the boy was called Śaravaṇabhava, or Śarajanman. He is said to have pierced the mountain Krauñcha, whence his name Krauñchadāraṇa. He was the commander of the army of the gods in their war with Tāraka, a powerful demon (q. v.) whom he vanquished and slew; and hence his names Senānī and Tārakajit. He is represented as riding a peacock.] -Comp. -प्रसूः f. Pārvatī, mother of Kārtikeya.

कात्स्न्र्यम् Totality; entirety; तान्निबोधत कात्स्न्र्येन द्विजाग्र्यान् पङ्क्तिपावनान् Ms. 3. 183. ताः क्रियाः कश्चित् कात्स्न्र्येन करोति कश्चिदकात्स्न्र्येन Mbh. on P. III. 1. 22; of अन्यथाभाव P. 131.

कार्दम (-मी f.), -कार्दम (-मि) क a. (-की f.) [कर्दम-अण्-ठक् वा P. IV. 2. 2. Vārt.] 1 Muddy, soiled or covered with mud. -2 A pearl produced in Kardama, a river in Persia; Kau. A. 2. 11. -3 Belonging to Prajāpati Kardama; कार्दमं वीर्यमापन्नो जज्ञेऽग्निरिव दारुणि Bhāg. 3. 24. 6.

कार्पटः [कर्पट-अण्] 1 A petitioner, a suitor, a candidate. -2 A rag. -3 Lac.

कार्पटिकः [कर्पट-ठक्] 1 A pilgrim. -2 One who maintains himself by carrying water from holy rivers. -3 A caravan of pilgrims. -4 An experienced man. -5 A parasite. -6 A deceiver, rogue; B. P. -7 A trusty follower; Hch.

कार्पणी Gladness (Nighaṇṭu Prakāśa).

कार्पण्यम् 1 Poverty, indigence, wretchedness; व्यक्तकार्पण्या Dk. -2 Compassion; pity; कार्पण्यात्स्कन्धेनोद्वहति Bhāg. 5. 8. 13. -3 Niggardliness, imbecility; कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः Bg. 2. -4 Levity, lightness of spirit.

कार्पाणम् Ved. Combat, battle; कार्पाणे शूर वज्रिवः Rv. 10. 22. 10.

कार्पास a. (-सी f) [कर्पास्याः अवयवः अण्] Made of cotton; वेष्टन्ते तस्य लाङ्गूलं जीर्णैः कार्पासिकैः पटैः Rām. 5. 53. 6. -सः, -सम् 1 Anything made of cotton; क्रोधः कार्पासिकं हृत्वा मृतो जायति मानवः Mb. 13. 111. 106. Ms. 8. 326. अयमपि विधिर्न मृदुनामिव कार्पासानां कृतः मतिषेधविषय आरभ्यते Mbh. on P. IV. 1. 55. -2 Paper. -सी The cotton plant. -Comp. -अस्थि n. the seed of the cotton plant; Ms. 4. 78.-तान्तवम् Texture made of cotton; Ms. 12. 64. -नासि (लि) का a spindle. -सौत्रिक a. made of cotton thread; Y. 2. 179.

कार्पासिक a. (-की f.) Made of or from cotton.

कार्पासिका The cotton plant.

कार्म a. [कर्म न-ण] Laborious, industrious.

कार्मण a. (-णी f.) [कर्मन्-अण्] 1 Finishing a work, -2 Doing any work well or completely. -णम् -कर्मन् Magic, witchcraft; निखिलनयनाकर्पणे कार्मणज्ञा Bv. 2. 79; Vikr. 2. 14 8. 2.

कार्मणत्वम् Magic, sorcery (वशीकरण); कार्मणत्वमगमन् रमणेषु Śi. 10. 37.

कार्मान्तिकः A superintendent of manufactures; Kau. A. 1. 12. -कम् A manufactory.

कार्मारः An artist, mechanic, smith; Rv. 9. 112. 2.

कार्मारकम् A smith's work.

कार्मारिकः A spear? कार्याः कार्मारिकाः शूलावेधनाग्राश्च वेणवः Kau. A. 2. 3.

कार्मिक *a.* (-की *f.*) [कर्मन्-ठक्] 1 Manufactured, made. -2 Embroidered, intermixed with coloured thread (as cloth). -3 Any variegated texture; Y. 2. 180.

कार्मिक्यम् Activity, industry.

कार्मुक *a.* (-की *f.*) [कर्मणे प्रभवति इति उकञ् P. V. 1. 103.] Fit for or able to do a work, doing it well and completely. -कम् [कृमुकशब्दात् काष्ठविशेषवाचिनः, अनुदात्तादेश्च इति सूत्रस्यापवादेन, कोपधाच्च इति सूत्रेणाण् प्रत्ययेन निष्पन्नः] 1 A bow: तत्कार्मुकं कर्मसु यस्य शक्तिः Ki. 3. 48; त्वयि चाधिज्यकार्मुके Ś. 1. 6. -2 A bamboo. -3 The ninth sign of the zodiac. -4 A kind of machine or instrument shaped like a bow. -5 A kind of village situated on the bank of a river or sea; Māna. 9. 3. 459. -Comp. -उपनिषद् *f.* the secret of the art of shooting; B. R. -भृत् *m.* 1 the archer or the sign Sagittarius of the zodiac. -2 an archer in general.

कार्य *pot. p.* [कृ-कर्मणि ण्यत्] What ought to be done, made, performed, effected &c. कार्या सैकतलीनहंसमिथुना स्रोतोवहा मालिनी Ś. 6. 17; साक्षिणः कार्याः Ms. 8. 61; so दण्डः, विचारः &c. -र्यम् 1 (*a*) Work, action, act, affair, business; कार्यं त्वया नः प्रतिपन्नकल्पम् Ku. 3. 14; Ms. 5. 150. (*b*) A matter, thing. -2 Duty; अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुरासीत्कार्यद्वयाकुलः Śi. 2. 1. -3 Occupation, enterprize, emergent business. -4 A religious rite or performance. -5 A motive, object, purpose; कार्यमत्र भविष्यति Pt. 2. 70 (v. l.); 116; Śi. 2. 36; H. 4. 61. -6 Want, need, occasion, business (with instr.); किं कार्यं भवतो हृतेन दयितास्नेहस्वहस्तेन मे V. 2. 20; तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम् Pt. 1. 71, 4. 27; Amaru. 73. -7 Conduct, deportment. -8 A law-suit, legal business, dispute &c.; बहिर्निष्क्रम्य ज्ञायतां कः कः कार्यार्थीति Mk. 9; Ms. 8. 43. -9 An effect, the necessary result of a cause (opp. कारण). -10 (In Gram.) Operation; विभक्तिकार्यम् declension. -11 The denouement of a drama; कार्योपक्षेपमादौ तनुमपि रचयन् Mu. 4. 3. -12 Healthiness (in medicine). -13 Origin. -14 A body; कार्याश्रयिणश्च कललाद्याः (कार्यं शरीरम्) Sāṅ. K. 43. [cf. Germ. *kāra*; Pers. *kār*; Prāk. *kajja*; Mar. *kāja*] -Comp. -अक्षम *a.* unable to do one's duty, incompetent. -अकार्यम् to be done and not to be done, right and wrong (action); कार्याकार्यमजानतः गुरोः (परित्यागो विधीयते) Pt. 1. 306. -अकार्यविचारः discussion as to the propriety or otherwise of anything, deliberation on the arguments for and against any proceeding. -अधिपः 1 the superintendent of a work or affair. -2 the planet that decides any question in astrology. -अपेक्षिन् pursuing a particular object; कुर्वन्त्यकालेऽभिव्यार्कि न कार्यापेक्षिणो बुधाः Ks. 56. 133. -अर्थः 1 the object of any undertaking, a purpose; बलस्य स्वामिनश्चैव स्थितिः कार्यार्थसिद्धये Ms. 7. 167. -2 an application for employment. -3 any object or purpose. -अर्थिन् *a.* 1 making a request. -2 seeking to gain one's object or purpose; मनस्वी कार्यार्थी गणयति न दुःखं न च सुखम् Bh. 2. 81. -3 seeking an employment. -4 pleading a cause in court, going to law; Mk. 9. -आश्रयिन् *a.* Resorting to the body; कार्याश्रयिणश्च कललाद्याः Sāṅ. K. 43. -आसनम् seat of transacting business. -ईक्षणम् superintendence of public affairs; स्थापयेदासने तस्मिन् खिन्नः कार्येक्षणे नृणाम् Ms. 7. 141. -उद्धारः discharge of a duty. -उद्योगः active engagement in any business. -कर *a.* efficacious. -कर्तृ *m.* 1 an agent, a workman. -2 a friend, benefactor; नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता Pt. 1. 131. -कारणे (dual) 1 cause and effect; object and motive; °वर्जितः Pt. 1. 413. -2 some special cause of an act; न भक्त्या कस्यचित्कोऽपि प्रियं प्रकुरुते नरः। मुक्त्वा भयं प्रलोभं वा कार्यकारणमेव वा॥ Pt. 1. 412 °भावः the relation of cause and effect. °संबन्धः The relation of cause and effect. In मीमांसा this is established by the rule of अन्वयव्यतिरेक (*i. e.* तद्भावे भावः तदभावे अभावः) The earliest exposition of this expression is found in the शाबरभाष्य on MS. 4. 3. 2; cf. कार्यकारणसम्बन्धो नाम स भवति, यस्मिन् सति यद् भवति यस्मिंश्चासति यन्न भवति, तत्रैव कार्यकारणसंबन्धः। This should be contrasted with the नैयायिक view of अन्वय-व्यतिरेक which they use for establishing व्याप्ति. -कालः time for action, season, fit time or opportunity; Rām. 1. (-*n*) कार्यकालं संज्ञापरिभाषम् परिभाषेन्दुशेखर pari. 2 and 3. -गौरवम् importance of the act, deed, or occasion; respect for the performance; U. 7. कार्यगौरवादात्ययिकवशेन वा Kau. A. 1. 19. -चिन्तक *a.* 1 prudent, cautious, considerate. (-कः) manager of a business, executive officer; धर्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः Y. 2. 191. -च्युत *a.* out of work, out of employ, dismissed from an office. -जातम्, -दर्शनम् 1 inspection of a work; Ms. 8. 9, 23. -2 inquiry into public affairs. -निर्णयः settlement of an affair; उभयः प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये Y. 2. 10. -पदवी line of conduct, course of action; पुरावृत्तोद्गारैरपि च कथिता कार्यपदवी Māl. 2. 13. -पुटः 1 a man who does any useless thing. -2 a mad, eccentric or crazy man. -3 an idler. -प्रद्वेषः dislike to work, idleness, laziness. -प्रेष्यः an agent, a messenger. -भाजनम्, -पात्रम् any one engaged in active life. -वस्तु *n.* an aim or object. -विपत्तिः *f.* a failure, reverse, misfortune. -व्यसनम् failure of an affair. -शेषः 1 the remainder of a business; Ms. 7. 153. -2 completion of an affair. -3 part of a business. -सिद्धिः *f.* success, fulfilment of an object. -स्थानम् a place of business, office. -हन्तृ 1 obstructing or marring another's work; H. 1. 77. -2 opposed to another's interests.

कार्यतः *ind.* 1 Through some object or motive. -2 Consequently, necessarily.

कार्यवशात् *ind.* For some reason; Pt.

कार्यिक *a.* 1 Having business. –2 Engaged in a suit; Ms. 7. 124.

कार्यिन् *a.* 1 Active, assiduous. –2 Seeking for some business. –3 Having an object in view. –4 A party to a suit. –5 (In Gram.) Subject to a rule. कार्यमनुभवन् हि कार्यी निमित्ततया नाश्रीयते Paribhāṣendu. 10.

कार्शानव *a.* Fiery, hot; कार्शानवं धाम Śi. 4. 16.

कार्श्यम् 1 Thinness, emaciation, leanness; कार्श्यं येन त्यजति विधिना स त्वयैवोपपाद्यः Me. 29. –2 Smallness, littleness, scantiness; अर्थकार्श्यम् poverty; R. 5. 21.

कार्षः, –र्षकः, –र्षिकः A husbandman, cultivator.

कार्षापणः, –णम् (or **पणकः**) A coin or weight of different values; पुराकल्प एतदासीत् षोडश माषाः कार्षापणं Mbh. on P. I. 2. 64. कार्षापणं तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः Ms. 8. 136, 336; 9. 282. (= कर्ष), न हि काकिन्यां नष्टायां तदन्वेषणं कार्षापणेन क्रियते ŚB. on MS. 4. 3. 39. –णम् Money, gold and silver.

कार्षापणिक *a.* (–की *f.*) [P. V. 1. 25. Vārt.] Worth one कार्षापण.

कार्षि *a.* Ved. 1 Attracting, drawing. –2 Ploughing. –र्षिः Fire. –*f.* 1 Drawing. –2 Cultivation.

कार्षीवणः Ved. A husbandman; निखनन्तो अग्रे कार्षीवणाः Av. 6. 116. 1.

कार्ष्मन् Ved. The goal of a racecourse; कार्ष्मन् वाजी न्यक्रमीत् Rv. 9. 36. 1.

कार्षिक = कार्षापण q. v.

कार्ष्ण *a.* (–र्ष्णी *f.*) [कृष्ण-अण्] 1 Belonging to Kriṣṇa or Viṣṇu; कार्ष्णेन पत्रिणा शत्रुः स भिन्नहृदयः पतन् R. 15. 24. –2 Belonging to Vyāsa. –3 Belonging to the black antelope; Ms. 2. 41. –4 Black. –र्ष्णम् Ved. The skin of the black antelope.

कार्ष्णाजिनिः N. of an old authority quoted by Jaimini; MS. 6. 7. 35.

कार्ष्णायस *a.* (–सी *f.*) [कृष्णायस-अण्] Made of black iron; कार्ष्णायसोऽयं रथः U. 3. 43. –सम् Iron; एकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्ष्णायसं विज्ञातं भवति Ch. Up. 6. 1. 6. ताम्रं कार्ष्णायसं चैव तैक्ष्ण्यादेवाभिजायते Rām. 1. 37. 19. कार्ष्णायसमलङ्कार Ms. 10. 52.

कार्ष्णिः [कृष्णस्यापत्यं-इञ्] An epithet of the god of love, of Kriṣna's son प्रद्युम्न; Śi. 19. 10; cf. अभिमन्यु Mb; of शुकाचार्य; Mb. 12. 325. 44.

कार्ष्ण्यम् काकस्य कार्ष्ण्यम् Mbh. on II. 2. 8. 1 Blackness, darkness. –2 Iron filings.

कार्ष्यः The tree Shorea robusta (शाल).

काल *a.* (–ली *f.*) 1 Black, of a dark or dark-blue colour; Rām. 5. 17. 9, Mb. 8. 49. 48. –2 Injuring, hurting. –लः 1 The black or dark-blue colour. –2 Time (in general); विलम्बितफलैः कालं निनाय स मनोरथैः R. 1. 33; तस्मिन्काले at that time; काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् H. 1. 1 the wise pass their time &c. –3 Fit or opportune time (to do a thing), proper time or occasion; (with gen., loc., dat., or inf.); R. 3. 12, 4. 6, 12. 69; पर्जन्यः कालवर्षी Mk. 10. 60; काले वर्षतु पर्जन्यः &c. –4 A period or portion of time (as the hours or watches of a day); षष्ठे काले दिवसस्य V. 2. 1. Ms. 5. 153. –5 The weather. –6 Time considered as one of the nine *dravyas* by the Vaiśeṣikas. –7 The Supreme Spirit regarded as the destroyer of the Universe, being a personification of the destructive principle; कालः काल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिशारैः Bh. 3. 39. –8 (*a*) Yama, the god of death; कः कालस्य न गोचरान्तरगतः Pt. 1. 146. (*b*) Death, time of death; स हि कालोऽस्य दुर्मतेः Rām. 7. 64. 10. –9 Fate, destiny. –10 The black part of the eye. –11 The (Indian) cuckoo. –12 The planet Saturn. –13 N. of Śiva; N. of Rudra; उग्ररेता भवः कालो वामदेवो धृतव्रतः Bhāg. 3. 12. 12. –14 A measure of time (in music or prosody). –15 A person who distils and sells spirituous liquor. –16 A section, or part. –17 A red kind of plumbago. –18 Resin, pitch. –19 N. of an enemy of Śiva. –20 (with the Jainas) One of the nine treasures. –21 A mystical name for the letter म्. –22 N. of the one of four contentments mentioned in साङ्ख्यकारिका; प्रकृत्युपादानकालभागाख्याः Śān. K. 50. –ला 1 N. of several plants. –2 N. of a daughter of Dakṣa. –3 An epithet of Durgā. –ली 1 Blackness. –2 Ink, black ink. –3 An epithet of Pārvatī, Śiva's wife. –4 A row of black clouds. –5 A woman with a dark complexion. –6 N. of Satyavatī, mother of Vyāsa. जनयामास यं काली शक्तेः पुत्रात्पराशरात् Mb. 1. 60. 2; Bu. ch. 4. 76. –7 Night. –8 Censure, blame. –9 One of the seven tongues of Fire: काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी लेलायमाना इति सप्तजिह्वाः ।। Muṇḍ. 1. 2. 4. –10 A form of Durgā कालि कालि महाकालि सीधुमांसपशुप्रिये Mb. 4. 6. 17. कालीतनयः a buffalo. –11 One of the Mātṛis or divine mothers. –12 N. of a wife of Bhīma. –13 A sister of Yama. –14 A kind of learning (महाविद्या) –15 A small shrub used as a purgative. –16 A kind of insect. –लम् 1 Iron. क्षुरो भूत्वा हरेत्प्राणाञ्शितः कालसाधनः Mb. 1. 140. 89. –2 A kind of perfume. –**Comp.** –**अयसम्** iron. –**अक्षरिकः** a scholar, one who can read and decipher. –**अगरु** *n.* a kind of sandal tree, black kind of aloe; कालागुरुदहनमध्यगतः समन्तात्लोकोत्तरं परिमलं प्रकटीकरोति Bv. 1. 70, R. 4. 81. (–*n.*) the wood of that tree. शिरांसि कालागुरुधूपितानि Ṛs. 4. 5; 5. 5. –**अग्निः, –अनलः** 1 the destructive fire at the end of the world. –2 an epithet of Rudra. –3. a kind of bead (रुद्राक्ष). –**अङ्ग** *a.* having a dark-blue body (as a sword with a dark-blue edge) Mb. 4. 8. 1.; –**अजिनम्** the hide of a black antelope. –**अञ्जनम्** a sort of collyrium; न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्ध्या कालाञ्जनं मङ्गलमित्युपात्तम्

Ku. 7. 20, 82. (-नी) a small shrub used as a purgative (Mar. काळी कापशी). -अण्डजः the (Indian) cuckoo. -अतिक्रमः, -क्रमणम् delay, being late; कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो न कुर्वति भूपतिः Pt. 1. 154. -अतिपातः, -अतिरेकः loss of time, delay; Māl 2. -अतीत *a.* elapsed, passed by. -अत्ययः 1 delay, lapse of time. -2 loss by lapse of time. -अध्यक्षः 1 'presiding over time', epithet of the sun. -2 the Supreme Soul. -अनुनादिन् *m.* 1 a bee.-2 a sparrow. -3 the Chātaka bird.-अनुसारकः 1 Tagara tree. -2 yellow sandal. -अनुसारिः, -अनुसारिन्, -अनुसारिवा, -अनुसार्यः, -र्यकः benzoin or benjamin. (-र्यम्) 1 a yellow fragrant wood (पीतचन्दन). -2 Sissoo wood. -अन्तकः time, regarded as the god of death, and the destroyer of every thing. -अन्तरम् 1 an interval. -2 a period of time. -3 another time or opportunity. °आवृत *a.* hidden or concealed in the womb of time. °क्षम *a.* able to bear delay; अकालक्षमा देव्याः शरीरावस्था K. 263; Ś. 4. °प्रेक्षिन् Pt. 3. 172. °विषः an animal venomous only when enraged, as a rat. -अभ्रः a dark, watery cloud. -अयनम् See कालचक्र Bhāg. 5. 22. 11. -अवधिः appointed time. -अवबोधः knowledge of time and circumstances; Māl. 3. 11. -अशुद्धिः *f.* -अशौचम् period of mourning, ceremonial impurity caused by the birth of a child or death of a relation in the family; see अशौच.-अष्टकम् 1 first to eighth days of the dark half of the month आषाढ (festival period of कालभैरव) -2 a stotra of कालभैरव by Śhankarāchārya. -आकृष्ट *a.* 1 led to death. -2 produced or brought by time.-आत्मक *a.* depending on time or destiny.-आत्मन् *m.* the Supreme Spirit.-आदिकः The month चैत्र. -आम्रः 1 a mango-kind; कालाम्ररसपीतास्ते नित्यं संस्थितयौवनाः Mb. 6. 7. 18. -2 N. of a Dvīpa; Hariv. -आयसम् iron. -*a.* made of iron; ततः कालायसं शूलं कण्टकैर्बहुभिश्च तम् Rām.7. 8. 15.-उप्त *a.* sown in due season. -कञ्जम् a blue lotus. -कटम्, -कटः an epithet of Śiva; Mb. 13. -कण्ठः 1 a peacock. -2 a sparrow. -3 a wagtail. -4 a gallinule. -5 an epithet of Śiva; कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशलं कोऽपि कापालिको नः Udb.; U. 6. -कण्ठी Pārvatī, the wife of कालकण्ठ *i. e.* शिव. नृत्यन्तीमिव रजनीं नटीं प्रतीमो गानश्रीविलसति नाथ कालकण्ठी Rām Ch. 7. 23. -कण्टक, -कण्ठकः a gallinule. -कण्डकः a water-snake. -करणम् appointing or fixing time. -कर्णिका, -कर्णी misfortune. -कर्मन् *n.* 1 death. -2 destruction; त्रैलोक्यं तु करिष्यामि संयुक्तं कालकर्मणा Rām. 3. 64. 62. -कलायः dark pulse. -कल्प *a* fatal, deadly. -कल्कः A water-snake. -कालः Supreme Being. -कीलः noise. -कुंठः Yama. -कुष्ठः a myrrh. -कूटः, -टम् (*a*) a deadly poison; अहो बकी यं स्तनकालकूटं अपाययत् Bhāg. 3. 2. 23; Ś. 6. (*b*) the poison churned out of the ocean and drunk by Śiva; अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटम् Ch. P. 50. कालकूटस्य जननीं तां स्तुवे वामलोचनाम् Vb. -कूटकः a poison; Mb. 1. -कृत् *m.* 1 the sun. -2 a peacock. -3 Supreme Spirit. -कृत 1 produced by time. -2 fixed, appointed. -3 lent or deposited, -4 done for a long time. (-तः) the sun. -क्रमः lapse of time, course of time; कालक्रमेण in course or process of time; Ku. 1. 19. -क्रिया 1 fixing a time. -2 death. -क्षेपः 1 delay, loss of time; कालक्षेपं ककुभसुरभौ पर्वते पर्वते ते (उत्पश्यामि) Me. 22; मरणे कालक्षेपं मा कुरु Pt. 1. -2 passing the time. -खञ्जम्, -खञ्जनम्, -खण्डम् the liver; स्वादुकारं कालखण्डोपदंशम् Śi. 18. 77. -गङ्गा the river Yamunā. -ग्रन्थिः a year. -घातिन् *a.* killing by degrees or slowly (as a poison). -चक्रम् 1 the wheel of time (time being represented as a wheel always moving). -2 a cycle. -3 (hence fig.) the wheel of fortune, the vicissitudes of life. (-क्रः) an epithet of the sun. -चिह्नम् a symptom of approaching death. -चोदित *a.* summoned by the angel of death. -जोषकः One who is satisfied with sparse food at the proper time. -ज्येष्ठः *a.* senior in years, grown up; U. 5. 12. -ज्ञ *a.* knowing the proper time or occasion (of any action); अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः R. 12. 33; Śi. 2. 83. (-ज्ञः) 1 an astrologer. -2 a cock. -ज्ञानिन् *m.* an epithet of Śiva. -तिन्दुकः a kind of ebony. -त्रयम् the three times; the past, the present, and the future; °दर्शी K. 46. -दण्डः death; श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः Dk. -दमनी an epithet of Durgā. -दष्ट *a.* doomed to death; कालदष्टं नृपं ज्ञात्वा Bm. 1. 180. -धर्मः, -धर्मन् *m.* 1 the line of conduct suitable to any particular time. -2 the law or rule of time. -3 effects proper to the time. -4 fated time, death; कालधर्मं गते सगरे Rām.1.42.1 न पुनर्जीवितः कश्चित्कालधर्ममुपागतः Mb.; परीताः कालधर्मणा &c. -धारणा prolongation of time. -नरः (in astrology) the figure of a man's body. -नाथः, -निधिः Śiva. -नियोगः decree of fate or destiny; लङ्घ्यते न खलु कालनियोगः Ki. 9. 13. -निरूपणम् determination of time, chronology. -निर्यासः Bdellium (Mar. गुग्गुळ). -नेमिः 1 the rim of the wheel of time. -2 N. of a demon, uncle of Rāvaṇa, deputed by him to kill Hanūmat. -3 N. of a demon with 100 hands killed by Viṣṇu. °अरिः, रिपुः, हरः, हन् *m.* epithets of Kriṣṇa. -पक्व *a.* ripened by time, *i. e.* spontaneously; Ms. 6. 17, 21; Y. 3. 49. -परिवासः standing for a time so as to become stale. -पर्णः the flower plant (Mar. तगर). -पर्ययः a delay (कालातिक्रम); वक्तुमर्हसि सुग्रीवं व्यतीतं कालपर्यये Rām. 4. 31. 8. -पर्यायः the revolution or course of time; मन्ये लोकविनाशोऽयं कालपर्यायनोदितः Mb. 11. 15. 41. -पाशः the noose of Yama or death. -पाशिकः a hangman. -पु (पू) रुषः an attendant of Yama. -पृष्ठम् 1 a species of antelope. -2 a heron. (-कम्) 1 N. of the bow of Karṇa; Ve. 4. -2 a bow in general. -प्रभातम् autumn or Śarad; (the two months following the rainy season considered as the best time). -बन्धन *a.* being under control of death (काल); प्रत्यक्षं मन्यसे कालं मर्त्यः सन् कालबन्धनः Mb. 3. 35. 2. -भक्षः an epithet of Śiva. -भृत् *m.* the sun. -भैरवः an epithet of Śiva. -मल्लिका, -मान (लः) the plant ocimum (Mar. तुळस). -मालम् a measure of time. -मुखः a species of ape; Mb. 3. 292. 12. -मेषी, -मेशिका,

-मेषिका *f.* the Manjiṣṭha plant. -यवनः a kind of yavanas and enemy of Kriṣṇa and an invincible foe of the Yādavas. Kriṣṇa, finding it impossible to vanquish him on the field of battle, cunningly decoyed him to the cave where Muchakunda was sleeping who burnt him down. -यापः, -यापनम् procrastination, delay, putting off. -योगः fate, destiny. -योगतः according to the requirements of the time; Pt. 1. 184. -योगिन् *m.* an epithet of Śiva. -रात्रिः, -रात्री *f.* 1 a dark night. -2 a sister of Yama. -3 the Amāvasyā on which lamps are lighted (in the Divali holidays). -4 the night of destruction at the end of the world (identified with Durgā); कालरात्रीति तां (सीतां) विद्धि सर्वलङ्का-विनाशिनीम् Rām. 5. 51. 34. -5 a particular night in the life of man, on the 7th day of the 7th month of the 77th year. -रुद्रः Rudra regarded as the fire that is to destroy the world. -लवणम् the विड salt. (Mar. संचळखार) -लोहम्, -लौहम् steel. -वलनम् the armour. -विप्रकर्षः prolongation of time. विषयबाहुल्यं कालविप्रकर्षश्च स्मृतिं प्रमुष्णाति Mv. 5. 9. -विभक्तिः *f.* a section or part of time; Ms. 1. 24. -वृद्धिः *f.* periodical interest (payable monthly, quarterly, or at stated times); Ms. 8. 153. -वृन्तः a kind of pulse (कुलत्थ). -वेला the time of Saturn, *i.e.* a particular time of the day (half a watch every day) at which any religious act is improper. -संकर्षा a girl nine years old personating Durgā at a festival. -संकर्षिन् *a.* shortening time (as a mantra); कालसंकर्षिणीं विद्यां दीक्षापूर्वमुपादिशत् Ks. 68. 65. -संगः *a.* delay; जानामि कार्यस्य च कालसंगम् Rām. 4. 33. 53. -संरोधः 1 keeping back for a long time; Ms. 8. 143. -2 lapse of a long period of time. -सदृश *a.* opportune, timely. -समन्वित, -समायुक्त *a.* dead; Rām. 2. 65. 16. -संपन्न *a.* dated, bearing a date. -सर्पः the black and most poisonous variety of the snake; Gīt. 10. 12. -सारः the black antelope. (-रम्) a yellow sort of sandal wood. -*a.* having a black centre or pupil; न कालसारं हरिणं तदक्षिद्वयं प्रभुर्बद्धुमभून्मनोभूः N. 6. 19. -सूत्रम्, -सूत्रकम् 1 thread of time or death. -2 N. of a particular hell; Y. 3. 222; Ms. 4. 88. -स्कन्दः the Tamāla tree. -स्वरूप *a.* terrible as death, (deathlike in form). -हरः an epithet of Śiva. -हरणम् loss of time, delay; Ś. 3; U. 5; यात्वन्येन (वरेण) विहाय कालहरणं रामो वनं दण्डकाम् Mv. 4. 41. -हानिः *f.* delay; मामक्षमं मण्डनकालहानेर्वेत्तीव बिम्बाधरबद्धतृष्णम् R. 13. 16.

कालक *a.* Black, dark-blue. -कः 1 A mole, freckle, mark. -2 A water-snake. -3 The black part of the eye. -4 A kind of grain. -का Ved. 1 A kind of bird. -2 A daughter of Dakṣa. -कम् 1 The liver. -2 An unknown quantity (in Alg.). -Comp. -आचार्यः N. of a Jaina teacher and astronomer.

कालङ्कतः (कासमर्दः) A cure for the cough.

कालन *a.* Destroyer; कलिमलसंहतिकालनोऽखिलाशः Bhāg. 12. 12. 66.

कालायनी N. of Durgā.

कालिक *a.* (-की *f.*) [काल-ठन्-ठक् वा] 1 Relating to time. -2 Depending on time; विशेषः कालिकोऽवस्था Ak. -3 Seasonable, timely. -कः 1 A crane. -2 A heron. -का 1 Blackness, black colour. -2 Ink, black ink. -3 Price of an article to be paid by instalments. -4 Periodical interest paid at stated times. -5 A multitude of clouds, a dark cloud threatening rain; कुतस्त्रपा नश्यति न त्वदाननक्षपाकरादर्शनकारिकालिका Rām. Ch. 2. 55; कालिकेव निबिडा बलाकिनी R. 11. 15. 6- Flaw (alloy &c.) in gold. -7 The liver. -8 A female crow. -9 A scorpion. -10 A spirituous liquor. -11 N. of Durgā; व्यभाव्यत प्रलयजकालिकाकृतिः Śi. 17. 44. -12 A particular blood-vessel in the ear. -13 A line of hair extending from the pudenda to the navel. -14 A small singing bird. -15 A kind of fragrant earth. -16 A girl four years old personating Durgā at a festival. -17 N. of a Yoginī. -18 A kind of vegetable. -19 A kind of cucumber. -20 The Indian spikenard. -21 Mist. -22 An oil-woman. -कम् 1 Black sandal wood. -2 Hostility.

कालित *a.* Dead; नाधुना सन्ति कालिताः Bhāg. 10. 51. 18.

कालिनी N. of the sixth lunar mansion.

कालकुञ्जः N. of Viṣṇu.

कालञ्जरः 1 N. of a mountain and adjacent country (modern Kallinjar); तस्मात्कालञ्जरगिरौ गत्वा Ks. 111. 70. -2 An assembly of religious mendicants. -3 An epithet of Śiva. -रा or री An epithet of Durgā.

कालधौतम् (= कलधौतम्) Silver or gold. स कालधौतातनु-दुग्धपूर्णतत्कटाहमध्यास्थितनूतनाज्यवत् Rām. Ch. 2. 17.

कालशे(से)यम् Buttermilk (produced in a jar by churning).

कालापः 1 The hair of the head. -2 A serpent's hood. -3 A demon, an imp, a goblin. -4 A student of the Kalāpa grammar. कलापिना प्रोक्तमधीयते इति अण् P. IV. 3. 108. -5 One who knows this grammar.

कालापकम् 1 An assemblage of the pupils of Kalāpa. -2 The doctrines or teachings of Kalāpa. -3 N. of the Kātantra grammar; अधुना स्वल्पतन्त्रत्वात्कातन्त्राख्यं भविष्यति। मद्वाहनकलापस्य नाम्ना कालापकं तथा ॥ Ks. 7. 13.

कालिङ्ग *a.* (-ङ्गी *f.*) [कलिङ्ग-अण्] Produced in, or belonging to, the Kaliṅga country. -ङ्गः 1 A king of that country; प्रतिजग्राह कालिङ्गस्तमस्त्रैर्गजसाधनः R. 4. 40. -2 A snake of that country. -3 An elephant. -4 A species of cucumber. -5 A poisonous plant. -6 A sort of iron. -ङ्गाः (pl.) N. of a country; see कलिङ्ग. -ङ्गम् A water-melon.

कालिदासः 1 N. of a celebrated poet (author of many works like Śākuntala, Raghuvaṁśa &c.).

-2 N. of two other poets (authors of Nalodaya and Śrutabodha).

कालिन्द *a.* (–न्दी *f.*) [कलिन्द-अण्] Connected with or coming from the mountain Kalinda or the river Yamunā. –न्दी 1 The river Yamunā; कालिन्द्याः पुलिनेषु केलिकुपिताम् Ve. 1. 2; R. 15. 28; Śānti. 4. 13. –2 A sort of vessel. –3 N. of a wife of Kriṣṇa. (a daughter of Sūrya). –न्दम् A water melon. –Comp.–कर्षणः,–भेदनः an epithet of Balarāma q. v. –सूः *f.* Saṁjñā (–संज्ञा), a wife of the sun. (*-m.*) the sun. –सोदरः Yama, the god of death.

कालिमन् *m.* 1 Blackness; Amaru. 88; Śi. 4. 57. –2 Paleness; Śi. 8. 43.

कालिय Relating to time, timely. –यः The Kaliyuga.

कालियः N. of a tremendously large serpent who dwelt at the bottom of the Yamunā (which was a ground forbidden to Garuḍa, the enemy of serpents, owing to the curse of the sage Saubhari). He was crushed to death by Kriṣṇa when he was but a boy; R. 6. 49; Śi. 17. 69. –याः (pl.) The family of black serpents; Śi. 19. 28. –Comp. –दमनः, –मर्दनः epithets of Kriṣṇa.

कालीकः A heron.

कालीची The judgment hall of Yama.

कालीन *a.* [काल-ख] 1 Belonging to a particular time. –2 Seasonable.

कालीयम् [काल-छ] A kind of sandal-wood; also कालीयक.

कालीयकः, –कम् A species of aloe wood. –2 A kind of turmeric. –3 Yellow sandal. ...गात्राणि कालीयकचर्चितानि Ṛs. 4. 5. Here comm. मणिराम says, 'कालीयकेन जायकेन. –4 A dark kind of sandal wood. –5 Saffron; कालीयकक्षोदविलेपनश्रियम् Śi. 12. 14.

कालुष्यम् 1 Foulness, dirtiness, turbidness, muddiness (fig. also); चोलकेश्वरकीर्तिश्च कालुष्यं ययतुः समम् Ks. 19. 95. कालुष्यमुपयाति बुद्धिः K. 103 becomes muddy or defiled. –2 Opacity. –3 Disagreement.

कालेय *a.* Belonging to the Kali age. –यम् 1 The liver. –2 Black sandal-wood; आश्यानकालेयकृताङ्गरागाम् Ku. 7. 9. –3 Saffron. –याः (*-m.* pl.) N. of a school of the black Yajurveda.

कालेयकः A kind of aloe wood. –कम् 1 A fragrant wood. –2 The black sandal wood; मधुकरकुलकलङ्ककालीकृतकालेयककुसुमकुड्मलेषु K. –3 A disease like jaundice. –कः A dog, hound.

कालेयरुः 1 A dog. –2 A species of sandal.

कालोलः A crow.

काल्प *a.* [कल्प-अण्] 1 Preceptive, laying down a rule, ritual. –2 Relating to Kalpa.

काल्पः,–ल्पकः Zedoary.

काल्पनिक *a.* (–की *f.*) [कल्पना ठक्] 1 Existing only in fancy, fictitious; काल्पनिकी व्युत्पत्तिः –2 Counterfeit, fabricated.

काल्य *a.* [काल-यत्] 1 Timely, seasonable. –2 Agreeable, pleasant, auspicious. –3 Of the morning time; प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् Rām. 1. 72. 21. –ल्या 1 A cow fit for the bull. –2 A woman arrived at puberty or maturity) who has reached the time favourable to conception). उपसर्या काल्या प्रजने P. III. 1. 104. –ल्यम् Day-break; Rām. 2. 7. 26; काल्यं विषादविमुखः प्रतिवेशवर्गः। दोषाश्च मे वदतु कर्मसु कौशलं च ॥ Chārudattam 3. 10. काल्याग्नौ द्विजकुलनादमन्त्रवादैरुद्दीप्ते तिमिरतिलाहुतिं विधाय...Rām. Ch. 7. 61.

काल्याणकम् Auspiciousness.

कावचिक *a.* (–की *f.*) [कवच-ठञ् ठञ् कवचिनश्च P. IV. 2. 41.] Armorial. –कम् A multitude of men in armour.

कावारम् Moss. –री An umbrella without a stick.

कावृकः 1 A cock. –2 The Chakravāka bird; 'कावृकः कृवाकौ स्यात्पीतमस्तककोकयोः Medinī.

कावेरम् Saffron.

कावेरी 1 N. of a river in the south of India; कावेरीं सरितां पत्युः शङ्कनीयामिवाकरोत् R. 4. 45. –2 A harlot, courtezan. –3 Turmeric.

काव्य *a.* [कवि-यण्] 1 Possessed of the qualities of a sage or a poet. –2 Praiseworthy, fit to be described –3 Prophetic, inspired, poetical; अशंसीत् काव्यः कविः Rv. 8. 8. 11. –व्यः N. of Śukra, preceptor of the Asuras; Mb. 1. 76. 6; दानवेन्द्रैर्हृतं दूरात् काव्यः कचमजीवयत् Bm. 1. 289. –व्या 1 Intelligence. –2 A female fiend; –व्याः *m.* (pl.) A class of manes; Ms. 3. 199. –व्यम् 1 A poem; महाकाव्यम्; मेघदूतं नाम काव्यम् &c. –2 Poetics, poetry, poetical composition. (काव्य is defined by writers on Poetics in different ways; तददोषौ शब्दार्थौ सगुणावनलङ्कृती पुनः क्वापि K. P. 1; वाक्यं रसात्मकं काव्यम् S. D. 1; रमणीयार्थप्रतिपादकः शब्दः काव्यम् R. G.; शरीरं तावदिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली Kāv. 1. 10; निर्दोषा लक्षणवती सरीतिर्गुणभूषिता। सालङ्काररसाऽनेकवृत्तिर्वाक् काव्यनामभाक् ॥ Chandr. 1. 7.) –3 Happiness, welfare. –4 Wisdom; काव्यानि वदतां तेषां संयच्छामि वहामि च Mb. 12. 124. 34. –5 Inspiration. (The purposes of a Kāvya as mentioned by Mammaṭa are:—काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये। सद्यःपरनिर्वृतये कान्तासंमिततयोपदेशयुजे॥ K. P. 1.) –Comp. –अर्थः a poetical thought or idea. °आपत्तिः Necessary conclusion; a figure of speech; Kuval. 59. °चौरः a robber of the ideas of another poet, a plagiarist; यदस्य दैत्या इव लुण्ठनाय काव्यार्थचौराः प्रगुणीभवन्ति Vikr. 1. 11. –अलङ्कारः N. of a work on poetics by Vāmana. –आदर्शः N. of a work on poetics by Daṇḍin. –चौरः a

stealer of other men's poems. –प्रकाशः N. of a work on Rhetorics by Mammaṭa. –मीमांसकः a rhetorician, critic. –मीमांसा N. of a work on Rhetorics by Rājaśekhara. –रसिक *a.* one who has a taste for and can appreciate the beauties of poetry. –लिङ्गम् Poetic Reason, a figure of speech; thus defined:– काव्यलिङ्गं हेतोर्वाक्यपदार्थता K. P. 10; *e. g.* जितोऽसि मन्द कन्दर्प मच्चित्तेऽस्ति त्रिलोचनः Chandr. 5. 119. –हास्यम् a farce.

काश् 1, 4 Ā. (काश-श्य-ते, काशित) 1 To shine, look brilliant or beautiful; पतिरवनिपतीनां तैश्चकाशे चतुर्भिः R. 10. 86, 7. 24; Ku. 1. 24; Bk. 2. 25; Śi. 6. 74. –2 To appear, be visible; नैव भूमिर्न च दिशः प्रदिशो वा चकाशिरे Mb. –3 To appear, or look like.

काशः –शकः, –शम् [काश्-अच्] A kind of grass used for mats, roofs, &c. –शम् A flower of that grass; Ku. 7. 11; R. 4. 17; Ṛs. 3. 1, 2, 28. चरति पुलिनेषु हंसी काशांशुकवासिनी सुसंहृष्टा Pratimā. 1. 2. –शः 1 = कास q. v. –2 Appearance. –3 Splendour. यन्माययापि विबुधा मुह्यन्ति ज्ञानकाशया Bhāg. 12. 10. 2. –Comp. –कृत्स्नः N. of a Grammarian.

काशि *m.* (pl.) N. of a country.

काशिन् *a.* (–नी *f.*) (Usually at the end of comp.) Shining, appearing or looking like, having the semblance of; जितकाशिन् *e. g.* one who behaves like a conqueror; see the word.

काशिल *a.* Made of Kāśa grass.

काशिष्णु *a.* Shining, brilliant.

काशिः, –शी *f.* N. of a celebrated city on the Ganges, the modern Benares and one of the seven sacred cities; काशी काशीति काशीति त्रिवारं यः पठेत् नरः। सोऽपि देशान्तरेवासी काशीवासफलं लभेत् ॥ see काञ्ची. –शिः 1 The clenched hand, fist. –2 A handful; आप इव काशिना संगृभीता Rv. 7. 104. 8. –3 The sun. –4 Light, splendour; –Comp. –पः an epithet of Śiva. –राजः N. of a king, father of अम्बा, अम्बिका and अम्बालिका, q. v.

काशिक *a.* A product of Kāśī; silken; (*n.*) A silken garmemt. Kau. A. 2. 11.

काशिका 1 The city of Benares. –2 N. of a commentary on Pāṇini's Sūtras (called काशिकावृत्ति). –Comp. –प्रियः N. of Dhanvantarī.

काशी See काशि. –Comp. –नाथः an epithet of Śiva. –यात्रा pilgrimage to Benares.

काशेय *a.* Belonging to, born in Kāśī; तद्भवानथ काशेयपुरीं वाराणसीं व्रज Rām. 7. 38. 17.

काश्मकराष्ट्रक *a.* A variety of diamonds; Kau. A. 2. 11.

काश्मरी (also काश्मर्यः –र्यम्) A plant commonly called गाम्भारी; Rām. 2. 94. 9. काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते Māl. 9. 7. The word appears sometimes as कार्श्मरी.

काश्मीर *a.* (–री *f.*) Born in, belonging to, or coming from, Kāśmīra. –राः (pl.) N. of a country or its inhabitants; see कश्मीर also. –रः A sort of grape; see कश्मीर also. –रम् 1 Saffron; काश्मीरगन्धमृगनाभिकृताङ्गरागाम् Ch. P. 8; Bh. 1. 41, काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणाम् Gīt. 11; also 1; cf. also कस्तूरिकां च काश्मीरं पाटीरं हिमवालुकाम् Śiva. B. 30. 13. काश्मीरद्रवसान्द्रदिग्धवपुषः Bhāg. –2 Root of a tree. –Comp. –जम्, –जन्मन् *n.* saffron; काश्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या Bv. 1. 71; Śi. 11. 53. –पङ्कः Musk; काश्मीरपङ्ककृतनाभिकृताङ्गरागाम् (स्मरामि)... Bil. Ch. 2. 30.

काश्मीर (रि) क *a.* Born or produced in Kaśmīra. काश्मीरकः कविरयं गुणिनं दिदृक्षुः Bil. Ch. 11.

काश्मीर्यम् Saffron.

काश्मल्यम् Dejection of mind, despair; Mv. 5.

काश्यम् Spirituous liquor. –Comp. –पम् flesh.

काश्यपः 1 N. of a celebrated sage. –2 N. of Kaṇāda. –3 An epithet of Aruṇa. –पी The earth; Mb. 13. 62. 62. तानपि दधासि मातः काश्यपि यातस्तवापि च विवेकः Bv. 1. 68. –पम् Flesh. –Comp. –नन्दनः 1 an epithet of Garuḍa. –2 N. of Aruṇa. –3 a god. –4 a demon.

काश्यपिः An epithet of Garuḍa and of Aruṇa.

काश्यपेयः 1 An epithet of the twelve Ādityas. –2 Of the sun. –3 Garuḍa. –4 Dāruka; सारथेस्तु रथस्थस्य काश्यपेयस्य विस्मिताः Mb. 7. 147. 55. –5 Gods and demons.

काश्वरी (= काश्मरी q. v.)

काषः [कष्-घञ्] 1 Rubbing, scratching; पथिषु विटपिनां स्कन्धकाषैः सधूमः Ve. 2. 18. –2 That against which anything is rubbed (as the stock of a tree); लीनालिः सुरकरिणां कपोलकाषः Ki. 5. 26; see कपोलकाष also.

काषण *a.* Unripe.

काषाय (–यी *f.*) [कषायेण रक्तं अण् तेन रक्तं रागात् P. IV. 2. 1.] Red, dyed of a reddish colour; काषायवसनाधवा Ak. –यम् A red cloth or garment; सीता काषायवासिनी Rām. 7. 97. 13. इमे काषाये गृहीते M. 5; R. 15. 77; न काषायैर्भवेद्यतिः 'it is not the hood that makes a monk.' –Comp. –वसना a widow.

काष्ठम् [काश्-क्थन् Uṇ. 2. 2] 1 A piece of wood, especially one used as fuel; Ms. 4. 49, 241; 5. 69. –2 Wood or timber, a piece or log of wood in general; यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ H. 4. 69; Ms. 4. 40. –3 A stick; शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्नरः Y. 2. 218. –4 An instrument for measuring length. –Comp. –आगारः,

-रम् a wooden house or enclosure. -अधिरोहणम् ascending the funeral pile. -अम्बुवाहिनी a wooden bucket. -कदली the wild plantain (Mar. चवई). -कीटः a small insect found in decayed wood. -कुटः, -कूटः -अङ्गिन् a wood-pecker; Pt. 1. 332 (a worm generally found in wood). -कुद्दालः a kind of wooden shovel used for baling water out of a boat or for scraping and cleaning its bottom. -चिता a. funeral pile. -तक्ष् m., -तक्षकः a carpenter. -तन्तुः a small worm found in timber. -दारुः the Indian pine tree; also called देवदारु. -द्रुः the Palāśa tree. -पुत्तलिका a wooden statue or image. -पूलकः (कम्) a bundle of sticks or faggots; न हि अबद्धे काष्ठपूलके एकस्मिन्नाकृष्यमाणे काष्ठान्तराणि कृष्यन्ते। ŚB. on MS. 9. 1. 26. -प्रदानम् piling up wood, forming a funeral pile. -भारः a particular weight of wood; Rām. 1. 4. 24. -भारिकः wood-carrier; काष्ठभारिकसंघाय सप्रश्रयमदामहम् Ks. 6. 42. -मठी a funeral pile. -मल्लः a bier, a wooden frame on which dead bodies are carried. -लेखकः a small worm found in wood (=काष्ठकूट). -लोहिन् m. a cudgel armed with iron. -वाटः, -रम् a wall made of wood.

काष्ठकम् Aloe-wood.

काष्ठिकः A bearer of wood.

काष्ठिका A small piece of wood.

काष्ठा 1 A quarter or region of the world, direction, region; काष्ठा (दिश) मुदीचीमिव तिग्मरश्मिः (दिदीपे) Ki. 3. 55; cf. also पूर्वा तु काष्ठा तिमिरानुलिप्ता Avimārkam 2. 12. -2 A limit, boundary; स्वां काष्ठामधुनोपेते Bhāg. 1. 1. 23; स्वयं विशीर्णद्रुमपर्णवृत्तिता परा हि काष्ठा तपसः Ku. 5. 28. -3 The last limit, extremity, pitch, climax, excess; काष्ठागतस्नेहरसानुविद्धम् Ku. 3. 35. -4 Race ground, course. -5 A mark, goal. -6 The path of the wind and clouds in the atmosphere. -7 A measure of time = A Kalā; शुक्रस्त्वं बहुलस्त्वं च कला काष्ठा त्रुटिस्तथा Mb. 1. 25. 14. -8 Water. -9 The sun. -10 A fixed place of a lunar mansion. -11 N. of a wife of Kaśyapa and daughter of Dakṣa. -12 The yellow colour or the कदम्ब tree; cf. काष्ठा दिक्कालहारिद्रस्थित्युत्कर्षेषु तु स्त्रियाम् Nm. -13 A form, form of appearance; काष्ठां भगवतो ध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः Bhāg. 3. 28. 12.

काष्ठीला The plantain tree.

कास् 1 Ā. (कासते, कासित) 1 To shine; see काश्. -2 To cough, make a sound indicating any disease.

कासः, -सा [कास्-घञ्] 1 Cough, catarrh. मुञ्च शीर्षक्त्या उत कास एनम् Av. 1. 12. 3; कासश्वासकृतायासः कण्ठे घुरघुरायते Bhāg. 3. 30. 16. -2 Sneezing. -Comp. -कुण्ठ a. affected with cough. (-ण्ठः) an epithet of Yama. -घ्न, -हृत् a. removing cough, pectoral. (-घ्नः) a medical plant (Mar. बेहडा) (-घ्नी) a sort of prickly nightshade, Solanum Jacquini (Mar. रिंगणी). -नाशिनी N. of medicinal plant. -मर्दः 1 a cure of cough. -2 an acid preparation (कासुंदी).

कासिका Cough. तक्मन् भ्रात्रा बलासेन स्वस्रा कासिकया सह Av. 5. 22. 12.

कासिन् a. Having cough.

कासरः (-री f.) A buffalo. व्यारोषं मानिन्यास्तमोदिवः कासरं कल्मभूमेः Aryā S.

कासारः, -रम् A pond, pool, lake; शुष्के नीरे कः कासारः Charpaṭapañjarī; Bv. 1. 43; Bh. 1. 32. विकाशः कासारोपवनपवनोऽपि व्यथयति Gīt. 2.

कासीसम् Green vitriol, green sulphate of iron; (Mar. हिराकस). कासीसकटुरोहिण्योर्जातिकन्दहरिद्रयोः Suśr.

कासू (सू) f. [Uṇ. 1. 85] 1 A sort of lance. -2 Indistinct speech. -3 Light, lustre. -4 Disease. -5 Devotion. -6 Understanding.

कासृतिः f. A by-way a secret path.

काहका A kind of musical instrument.

काहन् n. A day of Brahmā (or one thousand Yugas).

काहल a. 1 Dry, withered. -2 Mischievous. -3 Excessive, spacious, large. -लः 1 A cat. -2 A cock. -3 A crow. -4 A sound in general. -लम् 1 Indistinct speech. -2 A kind of musical instrument; गायन्तीभिः काहलं काहलाभिः Śi. 18. 54. -लम् ind. Very much, excessively; Śi. 18. 54. -ला A large drum (military). -ली A young woman. -लः,-ला,-लम् A horn.

काहलिः An epithet of Śiva.

काहारकः N. of a caste whose duty is to carry people in palanquins.

किंचन् a. Poor, mean, insignificant.

किंशारुः 1 The beard of corn. -2 A heron. -3 An arrow. किंशारुर्वा सस्यशूके विशिखे कङ्कपक्षिणि Medinī.

किंशुकः [किंचित् शुक इव शुकतुण्डसदृशपुष्पत्वात्तथात्वम्] A kind of tree having beautiful red blossoms, but without any odour; तत्राम्बरादभिरतिप्रवृद्धो रुक्मप्रभः किंशुकपुष्पचूडः Rām. 5. 54. 34. वियाहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः Chāṇ. 7; Ṛs. 6. 20; R. 9. 31. -कम् The blossom of this tree; किं किंशुकैः शुकमुखच्छविभिर्न दग्धम् Ṛs. 6. 21.

किंशु (ल) लुकः The Palāśa tree; see किंशुक.

कि 3 P. (चिकेति) To know.

किकिः 1 The cocoanut tree. -2 The blue jay. -3 The Chātaka bird; (the bird is also named as किकिन्, किकीदिव, किकिदिवि, किकीदिवि m.)... किकीदिवि-कृत-स्वराम् Śiva. B. 31. 63.

किकिशः A kind of worm, (said to be injurious to the hair, nails and teeth).

किखिः A monkey, an ape. -*f.* A jackal; fox.

किङ्कणी, किङ्किणिका, किङ्किणी, किङ्कणीका A small bell or tinkling ornament; क्रणत्कनककिङ्किणीझणझणायितस्यन्दनैः U. 5. 5; 6. 1; Śi. 9. 74; Ku. 7. 49. -2 N. of an acid sort of grape.

किङ्किरः 1 A horse. -2 The (Indian) cuckoo. -3 A large black bee. -4 N. of Cupid, the god of love. -5 The red colour. -**रम्** The frontal sinus of an elephant. -**रा** Blood.

किङ्किरातः 1 A parrot. -2 The (Indian) cuckoo. -3 Cupid. -4 The Aśoka tree. -5 A species of amaranth; हेमालङ्कारभाभिर्भरनमितशिखैः शेखरैः कैङ्किरातैः Ratn. 1. 10.

किङ्किरिन् *m.* N. of a tree (विकङ्कतवृक्ष)

किङ्किरिः *f.* A cuckoo.

किञ्चन्यम् property; आकिञ्चन्ये न मोक्षोऽस्ति किञ्चन्ये नास्तिबन्धनम् Mb. 12. 320. 50.

किञ्चिलि (लु) कः An earth worm.

किञ्जम्, -किञ्जलः, -किञ्जल्कः The filament or blossom of a lotus or any other plant; आकर्षद्भिः पद्मकिञ्जल्कगन्धान् U. 3. 2; R. 15. 52.

किट् 1 P. (केटति) 1 To go or approach. -2 To frighten, terrify. -3 To fear, dread.

किटिः A hog.

किटिभः 1 A louse. -2 A bug.

किटिमः A kind of leprosy.

किट्टम्, -किट्टकम् Secretion, excrement, sediment, dirt; अग्नौ विवर्णं परितप्यमानं किट्टं यथा राघव जातरूपम् Rām. 4. 24. 18. अन्न°. -**Comp.** cf. स्यात् किट्टं केशलोमास्थ्नोर्मज्ज्ञः स्नेहोऽक्षिविट्त्वचाम् charak. -**वर्जितम्** semen virile.

किट्टालः 1 A copper vessel. -2 Rust of iron.

किट्टिमम् unclean water.

किणः 1 A corn, callosity, a scar. ज्ञास्यसि कियद्भुजो मे रक्षति मौर्वीकिणाङ्क इति Ś. 1. 13; Mk. 2. 11. R. 16. 84; 18. 47; Gīt. 1. -2 A wart, a mole. -3 An insect found in wood.

किण्वम् Sin. -**ण्वः, -ण्वम्** A drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits; Ms. 8. 326.

किण्विन् *m.* A horse.

कित् I. 1 P. (केतति) 1 To desire. -2 To live. -3 (चिकित्सति) To heal, cure. -4 To doubt, suspect. -II. 3 P. Ved. (चिकित्ति) To know.

कितवः (-**वी** *f.*) 1 A rogue, liar, cheat; अर्हति किल कितव उपद्रवम् M. 4; Amaru. 20, 46; Me. 113. -2 The Dhattūra plant. -3 A kind of perfume (commonly रोचन). -4 A gamester, gambler; Ms. 3. 159. -5 A mad or crazy person.

किनाटम् The inner bark of a tree; किनाटं स्नाव तत्स्थिरम् Bri. Up. 3. 9. 28.

किन्धिन् *m.* A horse.

किन्नर See under किम्.

1 **किम्** *ind.* Used for कु only at the beginning of comp. to convey the senses of 'badness', 'deterioration', 'defect', 'blame' or 'censure'; *e. g.* किंसखा a bad friend; किंनरः a bad or deformed man &c.; see comp. below. -**Comp.** -**ज** *a.* born somewhere (not in a noble family) मन्ये किंजमहं मन्तं त्वामक्षत्रियजे रणे Bk. 6. 133. -**दासः** a bad slave, or servant. -**नरः** a bad or deformed man; a mythical being with a human figure and the head of a horse (अश्वमुख); जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किंनरान् R. 4. 78; उद्गास्यतामिच्छति किंनराणां तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम् Ku. 1. 8. °ईशः, °ईश्वरः 1 an epithet of Kubera. -2 a kind of musical instrument. (-**री** *f.*) 1 a female Kinnara; Me. 58. -2 a kind of lute. -**पुरुषः** 'a low or despicable man', a mythical being with a human head and the form of a horse; Ku. 1. 14; किंपुरुषाणां हनुमान् Bhāg. 11. 16. 29. °ईश्वरः an epithet of Kubera. -**प्रभुः** a bad master or king; हितान्न यः संशृणुते स किंप्रभुः Ki. 1. 5. -**राजन्** *a.* having a bad king. (-*m.*) a bad king. -**विवक्षा** Slandering; Rām. 5. -**सखि** *m.* (nom. sing. किंसखा) a bad friend; स किंसखा साधु न शास्ति योऽधिपम् Ki. 1. 5.

2. **किम्** *pron. a.* (nom. sing. कः *m.*, का *f.*, किम् *n.*) 1 Who, what, which used interrogatively); प्रजासु कः केन पथा प्रयातीत्यशेषतो वेदितुमस्ति शक्तिः Ś. 6. 26; करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतम् R. 8. 67; का खल्वनेन प्रार्थ्यमानात्मना विकत्थते V. 2; कः कोऽत्र भोः. कः कौ के कं कौ कान् हसति च हसतो हसन्ति हरणाक्ष्यः Udb. The pronoun is often used to imply 'power or authority to do a thing'; *i. e.* के आवां परित्रातुं दुष्यन्तमाक्रन्द Ś. 1; 'who are we &c.', *i. e.* what power have we &c.; नृपसद्मनि नाम के वयम् Bh. 3. 27; who are we, *i. e.* what position have we &c. Sometimes किम् means 'long' as applied to time especially in combination with खलु or अपि or इव; का खलु वेला तत्रभवत्याः प्राप्तायाः Ve. 1; 'what a time' *i. e.* a long time has elapsed, &c.; so कोऽपि कालस्तस्या आगत्य गतायाः Ratn. 3; or क इव कालः Māl. 3. -2 The neuter (किम्) is frequently used with instr. of nouns in the sense of 'what is the use of'; किं स्वामिचेष्टानिरूपणेन H. 1; लोभश्चेदगुणेन किम् &c. Bh. 2. 55; किं तया दृष्टया Ś. 3; किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् Mk. 9. 7. अपि, चित्, चन, चिदपि or स्वित् are often added to किम् to give it an indefinite sense; विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनम् Ku. 5. 30. a certain ascetic; दमघोषसुतेन

कथय प्रतिविहि: प्रतिभानवानस्य Śi. 16. 1; कश्चित्कान्ताविरहगुरुणा स्वाधिकारात्प्रमत्तः Me. 1. &c.; काऽपि तत एवागतवती Māl. 1; a certain lady; कस्याऽपि कोऽपीति निवेदितं च 1. 33; किमपि किमपि... मन्दमासत्तियोगात् ... U. 1. 27; कस्मिंश्चिदपि महाभागधेयजन्मनि मन्मथविकारमुपलक्षितवानस्मि Māl. 1; किमपि, किंचित् 'a little', वस्तुसिद्धिर्विचारेण न किंचित् कर्मकोटिभिः Vivekachūdamaṇi; 'somewhat' Y. 2. 116; U. 6. 35. किमपि also means 'indescribable'; see अपि. इव is sometimes added to किम् in the sense of 'possibly', 'I should like to know'; (mostly adding force and elegance to the period); विना सीतादेव्या किमिव हि न दुःखं रघुपतेः U. 6. 30; किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् Ś. 1. 20; see इव also. –*ind.* 1 A particle of interrogation; जातिमात्रेण किं कश्चिद्धन्यते पूज्यते क्वचित् H. 1. 55 'is any one killed or worshiped' &c.; ततः किम् what then. –2 A particle meaning 'why', 'wherefore'; किमकारणमेवं दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते Ku. 4. 7. –3 Whether (its correlatives in the sense of 'or' being किं, उत, उताहो, आहोस्वित्, वा, किंवा, अथवा: see these words). –Comp. –अपि *ind.* 1 to some extent, somewhat, to a considerable extent. –2 inexpressibly, indescribably (as to quality, quantity, nature &c.). –3 very much, by far; किमपि कमनीयं वपुरिदम् Ś. 3; किमपि भीषणम्, किमपि करालम् &c. –अर्थ *a.* having what motive or aim; किमर्थोऽयं यत्नः. –अर्थम् *ind.* why, wherefore. –आख्य *a.* having what name; किमाख्यस्य राजर्षेः सा पत्नी. Ś. 7. –इति *ind.* why, indeed, why to be sure, for what purpose (emphasizing the question); तत्किमित्युदासते भरताः Māl. 1; किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44. –उ, –उत 1 whether-or (showing doubt or uncertainty); किमु विषविसर्पः किमु मदः U. 1. 35; Amaru. 12. –2 why (indeed) कं च ते परमं कामं करोमि किमु हर्षितः Rām. 1. 18. 52. प्रियसुहृत्सार्थः किमु त्यज्यते. –3 how much more, how much less; यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता। एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम्॥ H. Pr. 11; सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनं किमुत समवायः K. 103; R. 14. 35; Ku. 7. 65. –कथिका *f.* A doubt or hesitation; यत्र कर्मणि क्रियमाणे किंकथिका न भवति तत्कर्तव्यम्। यत्र तु हृदयं न तुष्यति तद्वर्जनीयम्॥ Medhātithi's gloss on Ms. 4. 161. –करः a servant, slave; अवेहि मां किंकरमष्टमूर्तेः R. 2. 35. (–रा) a female servant. (–री) the wife of a servant. –कर्तव्यता, –कार्यता any situation in which one asks oneself what should be done; यथा किंकार्यतामूढा वयस्यास्तस्य जज्ञिरे Ks. 10. 101. किंकर्तव्यतामूढः 'being at a loss or perplexed what to do'. –कारण *a.* having what reason or cause. –किल *ind.* what a pity (expressing displeasure or dissatisfaction न संभावयामि न मर्षयामि तत्रभवान् किंकिल वृषलं याजयिष्यति Kāshikā on P. III. 3. 146. –कृते *ind.* what for? कामस्य किंकृते पुष्पकार्मुकारोपणग्रहः Ks. 71. 79. –क्षण *a.* one who says 'what is a moment', a lazy fellow who does not value moments; H. 2. 89. –गोत्र *a.* belonging to what family; किंगोत्रो नु सोम्यासि Ch. Up. 4. 4. 4. –च *ind.* moreover, and again, further. –चन *ind.* to a certain degree, a little; –चित् *ind.* to a certain degree, somewhat, a little; किंचिदुत्क्रान्तशैशवौ R. 15. 33, 2. 46, 12. 21. °ज्ञ *a.* 'knowing little', a smatterer, °कर *a.* doing something useful. °कालः sometime, a little time. °प्राण *a.* having a little life. °मात्र *a.* only a little. –छन्दस् *a.* conversant with which Veda. –तनुः a species of spider. –तर्हि *ind.* how then, but, however. –तु *ind.* but, yet, however, nevertheless; अवैमि चैनामनघेति किंतु लोकापवादो बलवान्मतो मे R. 14. 43, 1. 65. –तुघ्नः one of the eleven periods called Karaṇa. –देवः an inferior god, demi-god; किंदेवाः किंनराः नागाः किम्पुरुषादयः Bhāg. 11. 14. 6. –देवत *a.* having what deity. –नामधेय, –नामन् *a.* having what name. –निमित्त *a.* having what cause or reason, for what purpose. –निमित्तम् *ind.* why, wherefore, –नु *ind.* 1 whether; किं नु मे मरणं श्रेयो परित्यागो जनस्य वा Nala. 10. 10. –2 much more, much less; अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते Bg. 1. 35. –3 what indeed; किं नु मे राज्येनार्थः –4 but, however; किं नु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति मे मतम् Rām. 2. 4. 27. –नु खलु *ind.* 1 how possibly, how is it that, why indeed, why to be sure; किं नु खलु गीतार्थमाकर्ण्य इष्टजनविरहादृतेऽपि बलवदुत्कण्ठितोऽस्मि Ś. 5. –2 may it be that; किं नु खलु यथा वयमस्यामेवमियमप्यस्मान् प्रति स्यात् Ś. 1. –पच, –पचान *a.* miserly, niggardly. –पराक्रम *a.* of what power or energy. –पाक *a.* not mature, ignorant, stupid. –कः *a.* medical plant, Strychnos nux vomica (Mar. कुचला); न लुब्धो बुध्यते दोषान्किंपाकमिव भक्षयन् Rām. 2. 66. 6. –पुनर् *ind.* how much more, how much less; स्वयं रोपितेषु तरुषूत्पद्यते स्नेहः किं पुनरङ्गसंभवेष्वपत्येषु K. 291; Me 3. 17; Ve. 3. –पुरुषः an inferior man, Bhāg. 11. 14. 6. –प्रकारम् *ind.* in what manner. –प्रभाव *a.* possessing what power. –भूत *a.* of what sort or nature. –रूप *a.* of what form or shape. –वदन्ति, –न्ती *f.* rumour, report; स किंवदन्तीं वदतां पुरोगः (पप्रच्छ) R. 14. 31. मत्संबन्धात्कश्मला किंवदन्ती U. 1. 42; U. 1. 4. –वराटकः an extravagant man. –वा *ind.* 1 a particle of interrogation; किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या Ś. 7. –2 or (corr. of किं 'whether'); राजपुत्रि सुप्ता किं वा जागर्षि Pt. 1; तत्किं मारयामि किं वा विषं प्रयच्छामि किं वा पशुधर्मेण व्यापादयामि *ibid.*; Ś. Til. 7. –विद् *a.* knowing what. –व्यापार *a.* following what occupation. –शील *a.* of what habits, –स्वित् *ind.* whether, how; अद्रेः शृङ्गं हरति पवनः किंस्विदित्युन्मुखीभिः Me. 14.

किंबरः A crocodile, a shark; Māna. 18. 311.

किमीय *a.* Whose, belonging to whom or what.

कियत् *a.* [cf. किमिदंभ्यां वो घः P. V. 2. 40] (Nom. sing. कियान् *m.*, कियती *f.*, कियत् *n.*) 1 How great, how far, how much, how many, of what extent of qualities (having an interrogative force); कियान्कालस्तवैवं स्थितस्य संजातः Pt. 5; N. 1. 130; अयं भूतावासो विमृश कियतीं याति न दशाम् Śānti. 1. 25; ज्ञास्यसि कियद्भुजो मे रक्षति Ś. 1. 13; कियदवशिष्टं रजन्याः Ś. 4; गन्तव्यमस्ति कियदित्यसकृद् ब्रुवाणा S. D. –2 Of what consideration, *i. e.* of no account,

worthless; राजेति कियती मात्रा Pt. 1. 40; यातः कियन्तोऽरयः Ve. 5. 9. -3 Some, a little; a small number, a few (having an indefinite force); निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः Bh. 2. 78; त्वदभिसरणरभसेन वलन्ती पतति पदानि कियन्ति चलन्ती Gīt. 6. -Comp. -एतद् of what importance is this to; कियदेतद्धनं पुंसः Ks. 3. 49. -एतिका effort, vigorous and persevering exertion. -कालम् ind. 1 how long. -2 some little time. -चिरम् ind. how long; कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि Ku. 5. 50. -दूरम् ind. 1 how far, how distant, how long; कियद्दूरे स जलाशयः Pt. 1; N. 1. 137. -2 for a short time, a little way. -मात्रः a trifle, small matter; कियन्मात्रे कृतोऽनेन संरम्भोऽयं कियानिति Ks. 65. 139.

कियाहः A horse of a red or bay colour.

किरः A hog.

किरकः 1 A scribe. -2 A pig.

किरणः [कृ-क्यु Uṇ. 2. 81] 1 A ray or beam of light, a ray (of the sun, moon or any shining substance); रविकिरणसहिष्णु Ś. 2. 4; एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः Ku. 1. 3; Śānti. 4. 6; R. 5. 74; Śi. 4. 58; °मय radiant, brilliant. -2 A small particle of dust. -3 The sun. -Comp. -पतिः, -मालिन् m. the sun.

किराटः A merchant; पणयिष्यन्ति वै क्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः Bhāg. 12. 3. 35.

किरातः [किरं पर्यन्तभूमिं अतति गच्छतीति किरातः] 1 N. of a degraded mountain tribe who live by hunting, a mountaineer; वैयाकरणकिरातादपशब्दमृगाः क्व यान्तु संत्रस्ताः। यदि नटगणकचिकित्सकवैतालिकवदनकन्दरा न स्युः॥ Subhāṣ.; Pt. 1. 17; पर्यन्ताश्रयिभिर्निजस्य सदृशं नाम्नः किरातैः कृतम् Ratn. 2. 3; Ku. 1. 6, 15. जवार इति यद्राज्यं किरातानां पुरातनम् Parṇāl 1. 39. -2 A savage, barbarian. -3 A dwarf. -4 A groom, a horseman. -5 N. of Śiva in the disguise of a Kirāta. -6 A species of fish; किरातो लुब्धके देववाहिनीमत्स्यभेदयोः Nm. -7 N. of a medicinal herb (Mar. किराईत, चिराईत, भूनिंब) -ताः (pl.) N. of a country. -Comp. -अर्जुनीयम् N. of a poem by Bhāravi (in which the combat of Arjuna with Śiva in the form of a Kirāta or mountaineer is poetically described.) -आशिन् m. an epithet of Garuḍa. -तिक्तः N. of a medicinal herb (Mar. किराईत, चिराईत).

किरातकः, -तिकः 1 The bitter gentianaceae (Mar. चिराईत). -2 A man of the Kirāta tribe.

किराति f. 1 The Ganges. -2 An epithet of Durgā.

किरातिनी f. N. of a plant (जटामांसी).

किराती 1 A female Kirāta, a woman of the Kirāta tribe. -2 A woman who carries a fly-flap or chowri; नौसैन्यश्रयः पार्श्वगतां किरातीमुपात्तबालव्यजनां बभाषे R. 16. 57. -3 A bawd, a procuress. -4 Pārvatī in the disguise of a Kirātī. -5 The celestial Gaṅgā.

किरिः [किरति भूमिम्, कृ-इक्] 1 A hog, boar. -2 A cloud.

किरिटिः The fruit of the marshy date tree.

किरीटः, -टम् [कृ-किटन्; Uṇ. 4. 184] 1 A diadem, crown, crest, tiara; किरीटबद्धाञ्जलयः Ku. 7. 92. -2 A trader. See किराट. -Comp. -धारिन् m. a king. -मालिन् m. an epithet of Arjuna.

किरीटिन् a. [किरीट-इनि] Wearing a crown or diadem; Bg. 11. 17, किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव 46; Pt. 3. (-m.) N. of Arjuna; एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी Bg. 11. 35. (Mb. thus accounts for the name:—पुरा शक्रेण मे बद्धं युध्यतो दानवर्षभैः। किरीटं मूर्ध्नि सूर्याभं तेनाहुर्मां किरीटिनम्॥) -2 N. of Indra; Mb. 1. 34. 6.

किर्मिः -र्मी f. 1 A hall, building. -2 An image of gold or iron. -3 The Palāśa tree.

किर्मीर a. Variegated, spotted. कान्तिभिः सकलं व्योम तदा किर्मीरतां दधौ Śiva. B. 24. 56. -रः 1 N. of a Rākṣasa slain by Bhīma; Mb. 3. Ve. 6. -2 The variegated colour. -3 The orange tree. -Comp. -जित्, -निषूदनः, -सूदनः epithets of Bhīma. -त्वच् The orange tree.

किर्मीरित a. 1 Variegated, spotted. शर्मोर्मिकिर्मीरितधर्मलिप्सुः N. 6. 97. -2 Mingled with; तत्रास्मि पत्युर्वरिवस्ययेह शर्मोर्मिकिर्मीरितधर्मलिप्सुः Hch. 6. 97; cf. also क्षुत्क्षामार्भकसंभ्रमोक्तिनिगडैः किर्मीरिताः ... Sūktisundara 5. 1.

किर्याणी A wild hog.

किल् I. 6. P. (किलति, किलित) 1 To be or become white. -2 To freeze. -3 To play, sport. -II. 10 P. 1 To urge, instigate. -2 To throw, cast, send.

किलः 1 Play, trifling. -Comp. -किञ्चितम् amorous agitation, weeping, laughing, being angry &c. in the society of a lover; त्वयि वीर विराजते परं दमयन्तीकिलकिञ्चितं किल N. 2. 44. जानानाभिरलं लीला-किल-किंचित-विभ्रमान्। Bk. 8. 47. The नाट्यशास्त्र refers to it in the following context विलासलीलाः किलकिंचितानि विब्बोक-मोट्टायित-विभ्रमाणि। विच्छित्त-माकुट्टिमितेक्षितानि योज्यानि तज्ज्ञैः सुकुमारवृत्ते॥ (cf. also क्रोधाश्रुहर्षभीत्यादेः संकरः किलकिञ्चितम्' इति आलङ्कारिकाः)

किल ind. 1 Verily, indeed, assuredly, certainly; अर्हति किल कितव उपद्रवम् M. 4; इदं किलाव्याजमनोहरं वपुः Ś. 1. 18. -2 As they say, as is reported (showing report or tradition ऐतिह्य); बभूव योगी किल कार्तवीर्यः R. 6. 38, 13. 51; जघान कंसं किल वासुदेवः Mbh. -3 A feigned action (अलीक); प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष R. 2. 27; Mu. 7. 9; पयस्यगाधे किल जातसंभ्रमा Ki. 8. 48, 11. 2. -4 Hope, expectation or probability; पार्थः किल विजेष्यते कुरून् G. M. -5 Dissatisfaction, dislike; एवं किल केचिद्वदन्ति G. M. -6 Contempt; त्वं किल योत्स्यसे G. M. -7 Cause, reason (हेतु); (very rare) स किलैवमुक्तवान् G. M. 'for he said so'.

किलकिलः, -ला A sound, a cry expressing joy or pleasure; विनेदुर्मुदिताः केचित्केचित्किलकिलां तथा Rām. 5. 57. 34; Māl. 5. 11. -लः An epithet of Śiva.

किलकिलायति -ते Den. To make a chattering noise; सर्वे (वानराः) किलकिलायन्तः Bk. 7. 102.

किलिकिलितम् Sounds expressing joy; B. R.

किलाटः Coagulated milk.

किलाटिन्, -टः m. A bamboo.

किलातः A dwarf.

किलास a. Ved. Leprous; चन्द्रमसे किलासम् Vāj. 30. 21. -सम् 1 A white leprous spot; इदं रजनि रजय किलासं पलितं च यत् Av. 1. 23. 1. -2 A blotch, scab. -3 A kind of leprosy. -सिन् a. Leprous; P. V. 2. 128.

किलिञ्जम् 1 A mat, also किलञ्जम्. -2 A thin plank of green wood, board; also किलिञ्चम्.

किलिञ्जकः 1 A mat. -2 A screen or twist of grass.

किलिमम् The fir or pine tree.

किल्कि (ल्वि) न् m. A horse.

किल्बिषम् 1 Sin; Ms. 4. 243; 10. 118; यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः Bg. 3. 13, 6. 45; R. 11. 34. -2 A fault, offence, injury, guilt; तस्य तत्किल्बिषं नित्यं हृदि वर्तति भार्गव Mb. 1. 5. 20. Ms. 8. 235. -3 A disease, sickness. -4 A calamity, adversity; पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात् Rām. 1. 62. 7. -5 Fraud, deceit; यदयं किल्बिषाद्भेदः कृतोऽप्येवं न गृह्यते Rām. 2. 23. 13. -6 Enmity, hostility; भास्करस्यौरसः पुत्रो वालिना कृतकिल्बिषः Rām. 3. 72. 21. -षः as किल्बिषम्; प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषान् Bhāg. 3. 28. 11. -a. Sinful; नैतन्मनसि वाक्यं मे किल्बिषं प्रतितिष्ठति Rām. 5. 24. 7.

किशलम् A sprout, shoot.

किशलयः, -यम् A sprout, a young shoot; see किसलय.

किशोरः [Uṇ. 1. 65] 1 A colt, cub, the young of any animal; केसरिकिशोरः &c. ततः किशोरा म्रियन्ते Av. 12. 4. 7. -2 A youth, lad, a boy below fifteen, a minor in law (अप्राप्तव्यवहारः); न बालो न किशोरस्त्वं बलश्च बलिनां वरः Bhāg. 10. 43. 39. -3 The sun. -री 1 A young one of any animal (as horse), mare; उद्दामेव किशोरी नियतिः खलु प्रत्येपितुं याति Mk. 10. 19. -2 A maiden, a young woman. -3 A daughter; भजामस्त्वां गौरीं नगपतिकिशोरीमविरतम् Sundaralaharī.

किष्किन्धः,-न्ध्यः [P. VI. 1. 157.] 1 N. of a country. -2 N. of a mountain situated in that country. -न्धा, -न्ध्या N. of a city, the capital of Kiṣkindha. किष्किन्धाकाण्डम् N. of the fourth book of Rāmāyaṇa.

किष्कु a. [P. VI. 1. 157.] Vile, contemptible, bad. -ष्कुः m. or f. 1 The fore-arm. fore-arm measure (= 24 Aṅgulas); Rām. 5. 35. 18. -2 A cubit, span; अवर्धत महातेजाः किष्कूनराजंस्त्रयोदश Mb. 3. 126. 32. -3 An instrument for measuring lengths. -4 A cubit of 24 or 42 Aṅgulas; किष्कुः स्मृतो द्विरत्निस्तु द्विचत्वारिंशदङ्गुलः । (Brahmāṇḍa P. Ch. 7. 5. 99.). -Comp. -पर्वन् m. 1 Sugar-cane. -2 A bamboo. -3 A kind of reed.

किसलः, -लम्, किसलयः, -यम् A sprout, a young and tender shoot or foliage; अधरः किसलयरागः Ś. 1. 21; किसलयमलूनं कररुहैः 2. 10; किसलयैः सलयैरिव पाणिभिः R. 9. 35.

कीकट, a. (-टी f.) 1 Poor, indigent. -2 Miserly. -टाः (pl.) N. of a country (Behar). N. of a people not belonging to the Aryan race; किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नाशिरं दुहे न तपन्ति धर्मम् Rv. 3. 53. 14. -टः A horse. -a. 1 Poor. -2 Avaricious. See कोटक.

कीकस a. Hard, firm. -सम् A bone (m. also); Mv. 5. 19; cf. 'कीकसं कुल्यमस्थि च' Ak; अचिरनष्टहिमागमकीकसभ्रमकृतां Rām. ch. 4. 86. -Comp. -अस्थि n. Vertebra. -आस्यः, -मुखः a bird in general.

कीकिः A blue jay.

कीचकः [Uṇ. 5. 56] 1 A hollow bamboo. -2 A bamboo rattling or whistling in the wind; शब्दायन्ते मधुरमनिलैः कीचकाः पूर्यमाणाः Me. 58; R. 2. 12; 4. 73; Ku. 1. 8. -3 N. of a people. -4 N. of the commander-in-chief of king Virāṭa; कीचकानां वधः पर्व Mb. 1. 2. 58. [While Draupadī in the guise of Sairandhrī was residing at the court of king Virāṭa with her five husbands also disguised, Kīchaka once happened to see her, and her beauty stirred up wicked passion in his heart. He, thenceforward, kept a sinister eye on her, and endeavoured through the help of his sister, the king's wife, to violate her chastity. Draupadī complained of his unmannerly conduct towards herself to the king; but when he declined to interfere, she sought the assistance of Bhīma, and at his suggestion showed herself favourable to his advances. It was then agreed that they should meet at mid-night in the dancing hall of the palace. Pursuant to appointment Kīchaka went there and attempted to embrace Draupadi (as he fancied Bhīma to be owing to the darkness of night). But the wretch was at once seized and crushed to death by the powerful Bhīma.] -Comp. -जित् m. an epithet of Bhīma, the second Pāṇḍava prince.

कीज a. Ved. Wonderful -जः A kind of instrument; यो वा कीजो हिरण्ययः Rv. 8. 66. 3.

कीट् 10 P. (कीटयति, कीटित) 1 To tinge or colour. -2 To bind, fasten.

कीट a. Hard, harsh. -टः 1 A worm, an insect; Ms. 1. 40; कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः H. Pr. 39. -2 A term expressive of contempt (generally at the

end of comp.); द्विपकीटः a wretched elephant; so पक्षिकीटः Pt. 1; &c. –Comp. –अवपन्न *a.* anything on which an insect has fallen; worm-eaten; क्षतं कीटावपन्नं च Mb. 9. 43. 26. –उत्करम् an ant-hill; तत्र कीटोत्कराकीर्णे Ks. 101. 290. 11 –घ्नः sulphur. –जम् silk; Ms. 168. –जा lac. –नामा, –पादिका, –पादी, –माता *f.* N. of a plant (Mar. रक्तलाजाळू). –मणिः a fire-fly (Mar. काजवा).

कीटक *a.* Hard, harsh. –कः 1 A worm. –2 A bard of the Māgadha tribe.

कीटिका 1 A small worm. –2 A poor insignificant creature; Pt. 1.

कीतनिका *f.* N. of a plant (Mar. ज्येष्टमध).

कीदृश, कीदृश (–शी *f.*), **कीदृक्ष** (–क्षी *f.*) Of what kind or sort, of what nature; तद्धोः कीदृगसौ विवेकविभ- कीदृक् प्रबोधोदयः Prab. 1; N. 1. 137.

A wisp of light

कीनम् Flesh.

कीनारः Ved. A vile man; कीनारेव स्वेदमासिष्विदाना Rv. 10. 106. 10.

कीनाश *a.* [Uṇ. 5. 36] 1 Cultivating the soil; Ms. 9. 150; Bhāg. 3. 30. 13. –2 Poor, indigent. –3 Niggardly; समृद्धो यश्च कीनाशः Mb. 13. 78. 12; Bhāg. 3. 22. 13. –4 Small, little. –5 Killing secretly (उपांशुघातिनि Nm.). –6 Cruel; Mb. 14. 20. 3. –शः 1 An epithet of Yama, the god of death; विधेहि कीनाशनि- केतनातिथिम् Śi. 1. 73. –2 A kind of monkey. –3 A butcher; न वधार्थं प्रदातव्या न कीनाशे न नास्तिके Mb. 13. 66. 51.

कीरः 1 A parrot; एवं कीरवरे मनोरथमयं पीयूषमास्वादयति Bv. 1. 58; स कीरवन्मानुषवागवादीत् N. 3. 12. –राः (pl.) The country and the people of Kāśmīra. –रम् Flesh. –Comp. –इष्टः the mango tree (liked by parrots), also walnut. –वर्णकः a kind of perfume.

कीरकः 1 Gaining, obtaining. –2 A Buddha. –3 A kind of tree.

कीरिः Ved. Praise, hymn. कीरिश्चिद्धित्वा हवते Rv. 6. 37. 1. –Comp. –चोदन *a.* exciting the praiser; सखायं कीरिचोदनम् Rv. 6. 45. 19.

कीरिभारा A louse; Gīrvāṇa.

कीर्ण *p. p.* [कॄ-क्त] 1 Strewn, spread, cast, scattered. –2 Covered, filled. –3 Placed, put. –4 Injured, hurt. –Comp.–वर्त्मन् *a.* strewing the way; दर्भैरर्धावलीढैः श्रमविवृत- मुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मा Ś. 1. 7.

कीर्णिः *f.* [कॄ-क्तिन् P. VIII. 2. 44. Vārt.] 1 Scattering. –2 Covering, hiding, concealing. –3 Injuring.

कीर्तनम् [कृत्-ल्युट्] 1 Telling, narrating. –2 Praising, celebrating; सा तस्य वचनं श्रुत्वा रामकीर्तनहर्षिता Rām. 5. 33. 14. –3 A temple; any work of art, a building; न कीर्तनैरलङ्कृता मेदिनी K. 280: 119. शंभोर्यो द्वादशानि व्यरचयदचिरात् कीर्तनानि...। (Ind. Ant. Vol. IX. p. 34.) –ना 1 Narration, recital. –2 Fame, glory.

कीर्तय् = कॄत् q. v. जिह्वे कीर्तय केशवं मुररिपुम्.

कीर्तिः *f.* [कॄत्-क्तिन्] 1 Fame, renown, glory; इह कीर्तिमवाप्नोति Ms. 2. 9; वंशस्य कर्तारमनन्तकीर्तिम् R. 2. 64; स्रोतोमूर्त्या भुवि परिणतां रन्तिदेवस्य कीर्तिम् Me. 47. For an interesting distinction between कीर्तिः and यशस् cf. खड्गादिप्रभवा कीर्तिर्विद्यादिप्रभवं यशः –2 Favour, approbation. –3 Dirt, mud. –4 Extension, expansion. –5 Light, lustre, splendour. –6 Sound. –7 Mention, speech, report. –Comp. –भाज् *a.* famous, celebrated, renowned. (–*m.*) an epithet of Droṇa, the military preceptor of the Kauravas and Pāṇḍavas. –शेषः survival or remaining behind only in fame, leaving nothing behind but fame *i. e.* death; cf. नामशेष, आलेख्यशेष; सरसीव कीर्तिशेषं गतवति भुवि विक्रमादित्ये Vās. –स्तम्भः a column of fame; B. R.

कीर्तित *p. p.* 1 Said, asserted. –2 Mentioned, told. –3 Known; notorious. –4 Praised, celebrated.

कीर्तितव्य *a.* To be praised; श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च.

कील् 1 P. 1 To bind. –2 To pin. –3 To stake.

कीलः [कील्-घञ्] 1 A wedge, a pin; कीलोत्पाटीव वानरः Pt. 1. 21. –2 A lance; कीलैः सुनिचिताः कृताः Mb. 3. 15. 15. –3 A post, pillar. –4 A weapon; सकीलकवचाः सर्वे वासी- वृक्षादनान्विताः Mb. 5. 155. 8. –5 The elbow. –6 A blow with the elbow. –7 A flame, a lambent flame, halo; बाणवदनमुददीपि भिये जगतः सकीलमिव सूर्यमण्डलम् Śi. 15. 48. –8 A minute particle. –9 N. of Śiva. –10 A gnomon. –11 A position of the fœtus just before the time of delivery. –12 a gambler; कीलौ धूर्ते रथाक्षे च शङ्कौ ज्वालाम- हीध्रयोः Nm. –13 handle, brace; Suśr. –Comp. –प्रति- कीलकन्यायः This maxim is explained in the Mahābhāṣya in the passage कीलप्रतिकीलकवत्। तद्यथा कील आहन्य- मानः प्रतिकीलं निर्हन्ति Mbh. on P. II. 2. 6.

कीलकः 1 A wedge or pin. –2 A fence. –3 A pillar, column; see कील. –कम् N. of the inner syllables of a mantra. सोऽहमिति कीलकम् Haṁsa Up. 2.

कीलिका The pin of an axle.

कीलित *a.* 1 Tied, bound. –2 Fixed, nailed, pinned down; तेन मम हृदयमिदमसमशरकीलितम् Gīt. 7; सा नखेतसि कीलितेव Māl. 5. 10. –3 Staked, impaled. –4 Pierced, transfixed. –5 Set (as a stake or pole). –तम् A tie.

कीलालः 1 A heavenly drink similar to Amrita, beverage of the gods. –2 Honey. –3 A beast. –लम् 1 Blood. जलयन्त्रजलाकारकीलालौतकलिकाकुलाः Śiva. B. 14. 33. बद्धः सत्यमपां निधिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः Udb. –2 water –Comp. –जम् flesh. –धिः the ocean. –पः a demon, goblin; न धर्मनिरतः कीलालपो नासुरः.

कीलालिन् A lizard, chameleon.

कीश *a.* Naked. **–शः** 1 An ape, monkey; विकर्षन्तः कीशबालानारोहन्तश्च तैः पान् Bhāg. 10. 12. 9. –2 The sun. –3 A bird.

कीशपर्णः,–र्णी *ind.* The plant अपामार्ग.

कुः *f.* 1 The earth; Śi. 19. 17. –2 The base of a triangle or any plane figure; कुः पृथ्वी, कुः कुधं कूलम् ... I Enm. **–Comp.** **–चर** *a.* One who travels; कुचरः पश्चर्वाणि चरेद्वैक्ष्यं मुनिव्रतः Mb. 12. 165. 67. **–दिनम्** a civil day Āryabhaṭṭa. **–धरः** a mountain. **–नाभिः** air, atmosphere. **–पप (–पि, –पी)** *m.* the sun; also **–वमः** Mb. 13. 93. 90. (see टीका). **–पुत्रः** Mars. **–भृत्** *m.* the number seven. **–वलयम्** the orb; कुवलयकमलकोशाभ्यन्तरकोशः Bhāg. 5. 16. 5.

कु *ind.* A prefix implying 'badness', 'deterioration', 'depreciation', 'sin', 'reproach', 'littleness', 'want', 'deficiency', &c. Its various substitutes are [illegible] (कदश्व), कव (कवोष्ण), का (कोष्ण), किं (किंप्रभुः); cf. Pt. 5. 17. **–Comp.** **–कर्मन्** *n.* a bad deed, a mean act. *–a.* wicked, Bhāg. 1. 16. 22. **–कु–वाच्** *m.* jackal. **–कूलम्** A hole filled with stakes. **–लः** A fire made of chaff; कुकूलं शङ्कुभिः कीर्णे श्वभ्रे ना तु तुषानले Nm. **–ग्रहः** an unpropitious planet. **–ग्रामः** a petty village or hamlet (without a king's officer, an *agnihotrin*, a physician, or a river.) **–चन्दनम्** Red sandal-wood. **–चर** *a.* of bad conduct, a thief; दृष्ट्वा त्वादित्यमुद्यन्तं कुचराणां भयं भवेत् Mb. 14. 39. 13. **–चेल** *a.* wearing bad or ragged garments; कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता। समता चैव सर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ Ms. 6. 44. **–चरित्रम्, –चर्या** wickedness, evil conduct, impropriety; Ms. 9. 17. **–चोद्यम्** an unsuitable question. **–जन्मन्** *a.* low born. **–तनु** *a.* deformed, ugly. (**–नुः**) an epithet of Kubera. **–तन्त्री** a bad lute. **–तपः** 1 a sort of blanket (made of the hair of the mountain goat). –2 the eighth Muhūrta or portion of the day. –3 a daughter's or sister's son. –4 the sun. **–तर्कः** 1 sophistical or fallacious argument. –2 a heterodox doctrine, free thinking; कुतर्केष्वभ्यासः सततपरपैशुन्यमननम् G. L. 31. **°पथः** a sophistical mode of arguing. **–तीर्थम्** a bad teacher. **–दिनम्** an evil or unpropitious day. **–दृष्टिः** *f.* 1 weak sight. –2 an evil eye, sinister eye (fig.). –3 an opinion or doctrine opposed to the Vedas, heterodox doctrines; या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः Ms. 12. 95. **–देशः** 1 a bad place or country. –2 a country where the necessaries of life are not available or which is subject to oppression. **–देह** *a.* ugly, deformed; कुदेहमानाहिविदष्टदृष्टेर्ब्रह्मन्वचस्तेऽमृतमौषधं मे Bhāg. 5. 12. 2. (**–हः**) an epithet of Kubera. **–द्वारम्** back door. **–धी** *a.* foolish, silly, stupid. –2 wicked. **–नखम्** a disease of the nails; Mb. 3. **–नटः** 1 a bad actor. –2 a sort of trumpet flower. –3 red arsenic. **–नदिका** a small river, rill; सुपूरा स्यात्कुनदिका Pt. 1. 25. **–नाथः** a bad master; हतास्म्यहं कुनाथेन न पुंसा वीरमानिना Bhāg. 9. 14. 28. **–नामन्** *m.* a miser. **–नीतः** bad counsel, leading; तृणैरछन्ना भूमिर्मतिरिव कुनीतैव विदुषः Mu. 6. 11. **–पटः, –टम्** a miserable garment; कुपटावृतकटिः Bhāg. 5. 9. 10. **–पथः** 1 a wrong road, bad way (fig. also). –2 a heterodox doctrine. **–पथ्य** *a.* unwholesome, improper. **–परीक्षक** *a.* examining badly, not valuing rightly; कुस्याः स्युः कुपरीक्षका न मणयो मैरर्घतः पातिताः Bh. 2. 15. **–पात्रम्** an unfit recipient. **–पुत्रः** a bad or wicked son; यादृशं फलमाप्नोति कुप्लवैः संतरन् जलम्। तादृशं फलमाप्नोति कुपुत्रैः संतरंस्तमः ॥ Ms. 9. 161. कुपुत्रो जायेत क्वचिदपि कुमाता न भवति, देव्यपराधक्षमापनस्तोत्र (ascribed to a later शङ्कराचार्य). **–पुरुषः** 1 a low or wicked man. –2 a spiritless coward. **–पूय** *a.* low, vile, contemptible. **–प्रिय** *a.* disagreeable, contemptible, low, mean. **–प्लवः** a bad boat; कुप्लवैः संतरन् जलम् Ms. 9. 161. **–बन्धः** a disgraceful stigma; अन्याभिगमने त्वङ्क्यः कुबन्धेन प्रवासयेत् Y. 2. 294. **–ब्रह्मः, –ब्रह्मन्** *m.* a bad or degraded Brāhmaṇa. **–मन्त्रः** 1 bad advice. –2 a charm [illegible] to secure success in a bad cause. **–मुद्रिन्** *a.* Un-[illegible] [illegible] कुमुद्रिना। राज्ञा तु निर्भया [illegible] **–[illegible]** 21. 47. **–मेरुः** The southern hemisphere or pole. **–योगः** an inauspicious conjunction (of planets). **–योगिन्** *m.* a false devotee, impostor. **–रस** *a.* having bad juice or flavour. (**–सः**) a kind of spirituous liquor. **–रूप** *a.* ugly, deformed; कुपुत्रोऽपि भवेत्पुंसां हृदयानन्दकारकः। दुर्विनीतः कुरूपोऽपि मूर्खोऽपि व्यसनी खलः ॥ Pt. 5. 19. **–रूप्यम्** tin. **–लक्षण** *a.* having fatal marks on the body. कुलक्षणेत्यहं राज्ञा त्यक्तेत्यात्तविमानना Ks. 91. 19. **–वङ्गः** lead. **–वचस्, –वाच्, –वाक्य** *a.* abusive, bad, scurrilous; using abusive or foul language; संस्मारितो मर्मभिदः कुवागिषून् Bhāg. 4. 3. 15. (*–n.*) abuse, bad language. **–वज्रकम्** crystal; a stone resembling a diamond. **–वर्षः** a sudden or violent shower; Rām. 6. **–विक्रमः** bravery exhibited in a wrong place; धिगीदृशं ते नृपते कुविक्रमं कृपाश्रये यः कृपणे पतत्रिणि N. 1. 132. **–विवाहः** a degraded or improper form of marriage; Ms. 3. 63. **–वृत्तिः** *f.* bad behaviour. **–वेधस्** *m.* bad fate; हृतरत्नेन मुषितो दत्त्वा काचं कुवेधसा Ks. 71. 232. **–वैद्यः** a bad physician, quack. **–शील** *a.* rude, wicked, unmannerly, ill tempered, of bad character; कुतो गम्यमगम्यं वा कुशीलोन्मादिनः प्रभोः Ks. 32. 152. **–स्थलम्** 1 a bad place. –2 the earth; शयानां कुस्थले Bk. 9. 84. **–सरित्** *f.* a small river, rill; उच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा Pt. 2. 89. **–सृतिः** *f.* 1 evil conduct, wickedness; कस्माद्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते Bhāg. 8. 23. 7. –2 conjuring, magic. –3 roguery. **–स्त्री** a bad woman.

कु I. 1 P. (कवते) To sound. –II. 6 Ā. (कुवते) 1 To moan, groan. –2 To cry. –III. 2 P. (कौति) To hum, coo (as a bee.)...कुवत्पक्षिकुलाकुलाः Bk. 9. 1.

कुंश् (स्) 1, 10 P. 1 To shine. –2 To speak.

कुक् 1 Ā. (कोकते) To take, accept, seize; वेत्रशाककुजे शैलेऽलेखैजेऽकुकशात्रवे Ki. 15. 18.

कुकभम् A kind of spirituous liquor.

कुकीलः A mountain.

कुकु (कू) दः One who gives away a girl in marriage with suitable decorations and in accordance with prescribed ceremonies.

कुकुभा N. of a Rāgiṇī.

कुकुन्द (दु) रः The cavity of the loins just above the hips (जघनकूप) see ककुन्दर.

कुकुरः 1 A dog (also कूकुरः) -2 N. of a fragrant tree and perfume.

कुकुराः (pl.) 1 N. of a country; also called दशार्ह. -2 N. of a people, a tribe of the Yādavas; Śi. 6. 15, 13. 6, 16. 79.

कुकूलः, -लम् 1 Chaff; कुकूलानां राशौ तदनु हृदयं पच्यत इव U. 5. 38. -2 A fire made of chaff. -लम् 1 A hole, ditch (filled with stakes). -2 An armour, mail. -Comp. -अग्निः a. fire made of chaff; अङ्गारास्तुहिने न्यस्ताः कुकूलमिश्व चन्दने Ks. 117. 92.

कुक्कुटः 1 A cock, wild cock. -2 A wisp of lighted straw, a firebrand. -3 A spark of fire. -टी 1 A hen. -2 A small house-lizard. -3 The silk-cotton tree. -Comp. -अण्डम् a. fowl's egg; कुक्कुट्या अण्ड कुक्कुटाण्डम् Mbh. on P. VI. 3. 42, Vart. 2. -आभः, -अहिः a kind of snake. -आसनम् a. particular posture of an ascetic in religious meditation. -मण्डपः 1 a place where one gets liberation (Jaina). -2 N. of a sanctuary in Benares; cf. मुक्तिमण्डप Skand P. -मस्तकः N. of a kind of herb (मिरीभेद). -व्रतम् a. vow observed on the seventh day of the bright half of भाद्रपद in honour of Śiva, by ladies for progeny. -शिखः N. of a plant (Mar. कर्डई).

कुक्कुटकः 1 A cock, wild cock. कुजत्क्लान्त कपोत कुक्कुटकुलाः U. 2. 9. -2 A man of a mixed caste, born from a शूद्र man to a निषाद woman; शूद्राजातो निषाद्यां तु स वै कुक्कुटकः स्मृतः Ms. 10. 18.

कुकुटिः, -टी f. 1 Hypocrisy, interested observance of religious rites. -2 The small house-lizard. The Sālmali tree.

कुक्कुभः 1 A wild cock. -2 A cock in general. -3 Varnish.

कुक्कुर (-री f.) [Uṇ 1. 41] A dog; यस्यैतच्च न कुक्कुरैरहरहर्जङ्घान्तरं चर्व्यते Mk. 2. 12. -रम् A vegetable perfume. -Comp. -वाच् m. a species of deer.

कुक्षः The belly.

कुक्षिः 1 The belly (in general); जिह्मिताध्मातकुक्षिः (भुजगपतिः) Mk. 9. 12. -2 The womb, the part of the belly containing the foetus; कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः R. 15. 15; Śi. 13. 40. -3 The interior of anything; विभक्तात्मा विभुस्तासामेकः कुक्षिष्वनेकधा R. 10. 65 (where the word is used in sense 2 also.) -4 A cavity in general. -5 A cavern, cave; अद्रिकुक्षौ, हैमवताच्च कुक्षेः R. 2. 38, 67; a valley; अस्तीह हिमवत्कुक्षौ देशः पृथ्वीशिरोमणिः Ks. 65. 214. -6 The sheath of a sword. -7 N. of Bali. -8 A bay, gulf. -Comp. -गत a. being in the belly; कुक्षिगतीकृता इव N. 2. 83. -जः a. son; स च प्राप मधूपघ्नं कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः R. 15. 15. -शूलः belly-ache, colic.

कुक्षिंभरि a. फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च P. III. 2. 26. 'Caring to feed his own belly', selfish, gluttonous, voracious. आस्वाद्य कुक्षिंभरिरास तस्मिन् Rām. Ch. 6. 75. -2 Filling or pervading the interior; शैलो तालतरीविघट्टनपटुर्ब्रह्माण्डकुक्षिंभरिः Ku. 15. 56.

कुङ्कुमम् 1 Saffron; लग्नकुङ्कुमकेसरान् (स्कन्धान्); R. 4. 67; Rs. 4. 2; 5. 9; Bh. 1. 10, 25. -2 Saffron paint; °पत्त्ररेखावैदग्ध्यं जहति कपोलकुङ्कुमानि Mal. 1. 37. -Comp. -आद्रिः N. of a mountain.

कुच् I. 6 P. (कुचति, कुचित) 1 To utter a shrill cry (as a bird). -2 To go. -3 To polish. -4 To contract, bend. -5 To be contracted. -6 To stop, impede. -7 To write or delineate. -8 To mix, connect. -II. 1 P. कुञ्च् also (कोचति, कुञ्चति कुचित) 1 To make crooked, bend or curve. -2 To move or go crookedly. -3 To make small, lessen. -4 To shrink, contract. -5 To go to or towards.

कुचः [कुच्-क] The female breast, a teat, nipple; अपि वनान्तरमल्पकुचान्तरा V. 4. 49. -Comp. -अग्रम्, -मुखम् a nipple. -कुम्भः the female breast. -तटम्, -तटी the slope of the female breast, the breast, (तट being स्वार्थे or meaningless). -फलः the pomegranate tree.

कुचित a. 1 Closed, contracted. -2 Small, little.

कुचर a. (-रा, -री f.) 1 Going slowly, creeping. -3 Detracting, censorious. -रः A fixed star.

कुचिका A kind of fish.

कुच्छम् A species of lotus (white water lily).

कुज् 1. P. To steal. (कोजति) 6. P. To be crooked.

कुजः 1 A tree; Pt. 3. 92. -2 The planet Mars. (कौ पृथ्व्यां जायते इति) Bhāg. 2. 7. 34; 'न शनि-रवि-कुजानां वासरे नोग्रतारे ।' शालिहोत्र of भोज. -3 N. of a demon killed by Kṛṣṇa (also called नरक q. v.) -जा N. of Sītā; also of Durgā. -Comp. -अष्टमः a particular Yoga in astrology where Mars is in the eighth place in the जन्मलग्न period.

कुजम्भलः, कुजम्भिलः, -रः A thief who breaks into a house.

कुज्झटिः, कुज्झटिका, कुज्झटी f. A fog or mist.

कुञ्च् See कुच् II.

कुञ्चनम् 1 Curving, bending, contraction. -2 A certain disease of the eye.

कुञ्चिः A measure of capacity equal to eight handfuls; अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिः.

कुञ्चिका 1 A key; वामाक्षीणां भवति कुटिला भ्रूलता कुञ्चिकेव Bh. 1. 63. -2 The shoot of a bamboo. -3 A sort of reed. -4 A kind of fish.

कुञ्चित *a.* Contracted, curved, bent &c. ते चापि बृहती श्यामे नील कुञ्चितमूर्धजे Mb. 1. 102. 67. **-ता** An unskilful way of opening a vein; Suśr.

कुञ्ज् 1 P. (कुञ्जति) To murmur; cf. कूज्.

कुञ्जः, -जम् 1 A place overgrown with plants or creepers, a bower, an arbour; चल सखि कुञ्जं सतिमिरपुञ्जं शीलय नीलनिचोलम् Gīt. 5; वञ्जुललताकुञ्जे 12; Me. 19; R. 9. 64. -2 The lower jaw. -3 A cave, Māl. 1. 3. (foot note). -4 A tooth. -5 The tusk of an elephant. **-Comp. -कुटीरः** a bower, a place overgrown with plants and creepers; गुञ्जत्कुञ्जकुटीरकौशिकघटा U. 2. 29; Māl. 5. 19; कोकिलकूजितकुञ्जकुटीरे Gīt. 1.

कुञ्जरः [कुञ्जो हस्तिहनुः सोऽस्यास्ति, कुञ्ज-र, ऊषसुषिपुष्क मधोरः P. V. 2. 107. Vārt.] 1 An elephant; प्राकूछाये कुञ्जरस्य च Ms. 3. 274. दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् Mbh. on P. II. 3. 36. -2 Anything pre-eminent or excellent of its class (at the end of comp. only). Amara gives the following words used similarly:— स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः। सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः॥ -3 The Aśvattha tree. -4 The lunar asterism called हस्त. -5 Hair. -6 Head. -7 An ornament; कुञ्जरः कुन्तले पुमान् मस्तके भूषणे नागे... Nm. -8 The number 'eight' (from eight elephants of the cardinal points). **-रा, -री** 1 A female elephant. -2 N. of a flower-plant. **-Comp. -अनीकम्** the division of an army consisting of elephant-corps. **-अरिः** a lion. **-अशनः** the Aśvattha tree. **-अरातिः** 1 a lion. -2 Śarabha (a fabulous animal with 8 feet). **-आरोहः** an elephant's driver; Rām. 6. **-ग्रहः** an elephant-catcher; नाश्वबन्धोऽश्वमाजानन्न गजं कुञ्जरग्रहः Rām. 2. 91. 57. **-च्छायः** A famous Yoga in Astrology in which the moon is in the मघानक्षत्र and the sun is in the हस्तनक्षत्र.

कुञ्जलम् Sour gruel.

कुट् I. 6 P. (कुटति, कुटित) 1 To be crooked or curved. -2 To curve or bend. -3 To act dishonestly, cheat, deceive. -II. 4 P. (कुट्यति) To break to pieces, break asunder, divide, split; Pt. 2. -2 To speak indistinctly. -3 To be warm, burn.

कुटिक, -त *a.* Bent, crooked.

कुटः, -टम् [कुट्-कम्] A water pot, a jar, pitcher. **-टः** 1 A fort, strong-hold. -2 A hammer. -3 A tree. -4 A house. -5 A mountain. **-Comp. -आमोदः** a civet. **-जः** 1 N. of a tree; Māl. 9. 15; Me. 4; R. 19. 37; Ṛs. 3. 13; Bh. 1. 35. -2 N. of Agastya. -3 N. of Droṇa. **-हारिका, -कारिका** a female servant, Hch.

कुटकम् A plough without a pole. **-कः** The post round which the string of the churning-stick passes. (pl.) N. of a people; कोङ्कवेङ्ककुटकानां राजा Bhāg. 5. 6. 9.

कुटङ्कः A roof, thatch.

कुटङ्गकः 1 An arbour formed by creeping plants overrunning a tree. -2 A small house, hut or cottage.

कुटपः 1 A measure of grain (=कुडव). -2 A garden near a house. -3 A sage, an ascetic. **-पम्** A lotus.

कुटरः The post round which the rope of the churning-stick passes.

कुटरुः Ved. 1 A cock; Vāj. 24. 23. -2 A tent.

कुटलम् A roof, thatch.

कुटिः [कुट्-इन्] 1 The body. -2 A tree. *-f.* 1 A cottage, hut; Bhāg. 10. 71. 16. -2 A curve, bend. **-Comp. -चरः** a porpoise.

कुटिकम् A village under one head-man; एको ग्रामणिको यत्र सभृत्यपरिचारकः। कुटिकं तद्विजानीयादेकभोगः स एव तु Kāmikāgama 20. 4.

कुटिरम् A cottage, hut.

कुटिल *a.* [कुट्-इलच्] 1 Crooked, Pt 1. 65; bent, curved, curled; भेदाद् भ्रुवोः कुटिलयोः Ś. 5. 23; R. 6. 82; 19. 17; -2 Tortuous, winding; क्रोशं कुटिला नदी Sk. -3 (fig.) Insincere, fraudulent, dishonest; अ° Pt. 1. 126. **-ला** 1 N. of Sarasvatī. -2 A kind of perfume. **-लम्** 1 N. of a plant (Mar. तगर). -2 Tin. **-Comp. -आशय** *a.* evil-minded; malevolent; संध्यावत्क्षणरागिण्यो नदीवत्कुटिलाशयाः Ks. 37. 143. **-पक्ष्मन्** *a* having curved eye-lashes. **-मति, -बुद्धि** *a.* evil-minded, malevolent; कुटिलमतिः स एष येन क्रोधाग्नौ प्रसभमदाहि नन्दवंशः Mu. 1. 7. **-स्वभाव** *a.* crooked by nature, dishonest, malevolent.

कुटिलक *a.* 1 Curved, bent, crooked. -2 Crouching, coming stealthily.

कुटिलिका 1 Coming stealthily as a hunter on his prey, crouching. -2 A blacksmith's forge.

कुटी 1 A curve. -2 A cottage, hut; प्रासादीयति कुट्याम् Sk.; Ms. 11. 73; पर्ण°, अश्व° &c. -3 A vessel with openings used for fumigation. -4 A nosegay -5 A kind of perfume (मुरा). -6 Spirituous liquor. -7 A bawd, procuress. -8 A bower (लतागृह); कुटीषु गोपीरुचिरासु योऽर्कभूतटीषु गोपाल इति श्रुतोऽचरत् Viś. Guṇa. 461. **-Comp. -चकः** a religious mendicant of a particular order; चतुर्विधाभिक्षवस्ते कुटीचकबहूदकौ। हंसः परमहंसश्च यो यः पश्चात् स उत्तमः॥ Mb.; Bhāg. 3. 12. 42. **-चरः** a kind of ascetic who entrusts the care of his family to his son and devotes himself solely to religious penance and austerities.

कुटीरः, -रम्, कुटीरकः [कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः P. V. 3. 88] A hut, cottage; U. 2. 29; Amaru: 56 (प्रक्षिप्तश्लोक in the note). **-रम्** 1 Sexual intercourse. -2 Exclusiveness.

कुटीका A small house.

कुडङ्गकः 1 An arbour formed by creeping plants. –2 creeper winding round a tree. –3 A thatch, roof. –4 A hut. –5 A granary.

कुट्टनी A bawd, procuress; see कुट्टनी.

कुटुम्ब, कुटुम्बकम् A household, a family; परमियं ब्राह्मणी अस्मिन् कुटुम्बे Mbh. on P. I. 4. 2. उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् H. 1. 68; Y. 2. 45; Ms. 11. 12, 22; 8. 166. –2 The duties and cares of a family; तदुपहितकुटुम्बः R. 7. 71. –3 N. of the second astrological mansion (अर्थ). **–बः, –बम्** 1 A kinsman, a relation by descent or marriage. –2 Offspring, progeny. –3 A name. –4 Race. –5 A group, collection; Vikr. 1. 92. **–Comp. –कलहः, –हम्** internal or domestic quarrels. कुटुम्बकलहादीशोऽपि हालाहलं पपौ Subhāṣ. **–भरः** the burden of the family; भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धम् Ś. 4. 20; °चिन्तया Pt. 5. 4. **–भूमिः** the site where a house is built; कुटुम्बभूमिमानं तु वाटक्षेत्रविवर्जितम् Kāmikāgama 21. 3. **–व्यापृत** *a.* (a father) who is provident and attentive to the good of the family.

कुटुम्बिकः, –कुटुम्बिन् *m.* 1 A householder, married man, (a *pater familias,*) one who has a family to support or take care of; प्रायेण गृहिणीनेत्राः कन्यार्थेषु कुटुम्बिनः Ku. 6. 85; V. 3. 1; Ms. 3. 80; Y. 2. 45. –2 (fig.) One who takes care of anything. –3 A peasant. –4 A member of a family; Śānti. 4. 9. –5 (*–m.*) A homeslave. **–नी** 1 The wife of a householder, a house-wife (in charge of the house); द्रव्योपकरणं सर्वं नान्ववेक्षत्कुटुम्बिनी Mb. 12. 228. 60. भवतु कुटुम्बिनीमाहूय पृच्छामि Mu. 1; प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः M. 1. 17; R. 8. 86; Amaru. 56. –2 A large household or family. –3 A woman in general. –4 A sharer; यावदिदानीमीदृशशोकविनोदनार्थमवस्थाकुटुम्बिनीं मैथिलीं पश्यामि। –5 A female servant of a house.

कुटुम्बिता, –त्वम् 1 The state of being a householder. –2 Family connection or union. –3 Living as one family.

कुट्ट् 10 U. (कुट्टयति, कुट्टित) 1 To cut, divide. –2 To grind, pound. –3 To blame, censure. –4 To multiply. –5 To burn.

कुट्ट *a.* (At the end of comp.) Dividing, cutting; grinding. **–ट्टः** (in Math.) A multiplier.

कुट्टकः 1 A grinder. –2 A kingfisher. –3 A multiplier.

कुट्टनम् 1 Cutting. –2 Pounding; नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि स्थितिर्न मुसलैर्बत कुट्टनानि Mal. 9.50. (v. l.). –3 Abusing, censuring.

कुट्ट (ट्टि) नी A bawd, procuress, a go-between. ...पार्श्वे तथैव प्रतिवसति महाकुट्टनी खड्गयष्टिः Sūkti. 5. 84. –2 A kind of spear.

कुट्टाक *a.* (–कि *f.*) Who or what divides or cuts; सारङ्गसंगरविधाविभकुम्भकूटाकुट्टाकपाणिकुलिशस्य हरेः प्रमादः Mal. 5. 32.

कुट्टित *a.* 1 Cut. –2 Pounded &c. **–ता** Unskilful opening of a vein.

कुट्टमितम् The affected repulse of a lover's endearments or caresses (one of the 28 graces or blandishments of the heroine). The S. D. thus defines it :—केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि संभ्रमात्। प्राहुः कुट्टमितं नाम शिरःकरविधूननम् 142.

कुट्टारः A mountain. **–रम्** 1 Sexual intercourse. –2 A woollen blanket. –3 Exclusion or oneness.

कुट्टिम *a.* Paved with small stones, decorated with mosaic. **–मः, –मम्** 1 An inlaid or paved floor, ground paved with small stones, pavement; कान्तेन्दुकान्तोपलकुट्टिमेषु Śi. 3. 44; R. 11. 9. 'निबद्धा भूः' Ak. निष्यन्दश्चन्दनानां शिशिरयति लतामण्डपे कुट्टिमान्तान् Nāg. 3. 7. –2 Ground prepared for the site of a mansion. –3 A jewel-mine. –4 The pomegranate. –5 A hut, cottage, small house.

कुट्टिमित = कुट्टमित q. v.

कुट्टिहारिका A maid-servant, slave; cf. कुटहारिका.

कुट्टीरः A small mountain.

कुट्टीरकम् A small house, hut.

कुड्मल =कुड्मल q. v.

कुठः A tree; cf. कुट.

कुठर See कुटर.

कुठाकुः A bird, the wood-pecker.

कुठाटङ्कः,–का An axe.

कुठारः, –री 1 An axe, or hatchet; मातुः केवलमेव यौवनवनच्छेदे कुठारा वयम् Bh. 3. 11. –2 A sort of hoe or spade; Kau. A. 2. 3. **–रः** A tree.

कुठारकः A small axe.

कुठारिकः A wood-cutter.

कुठारिका A small axe; विपुलविलसल्लज्जावल्लीविदारकुठारिका Bh. 3. 116.

कुठारुः 1 A tree. –2 An ape, a monkey. –3 An armourer.

कुठिः 1 A tree. –2 mountain.

कुठेरः Fire.

कुठेरुः The wind produced by a fan or chowri.

कुड् 6 P. (कुडति) 1 To play or act as a child, trifle.

कुडङ्गः A bower, an arbour.

कुडवः (–पः) A measure of grain equal to $\frac{1}{4}$ of a Prastha or 1/16 of an Ādhaka and containing 12 handfuls; कुडवं कुडवं सर्वे व्यभजन्त तपस्विनः Mb. 14. 90. 34.

कुडिः The body; cf. Uṇ. 4. 143.

कुडिका An earthen or wooden water-pot.

कुडी A hut.; cf. कुटी.

कुडुपः The clasp of a necklace or bracelet.

कुडुबः (See कुडव).

कुद्दाल A spade (Mar. कुदळ).

कुड्(ड्)मल *a.* [Uṇ. 1. 106] Opening, full-blown, expanding, (as the blossom of a flower); R. 18. 37; विस्तारिस्तनकुम्भकुड्मलभरोत्सङ्गेन संभाविता Māl. 8. 6. –लः An opening bud; विजृम्भणोद्गन्धिषु कुड्मलेषु R. 16. 47; U. 6. 17; द्योतिताम्रः समैः कुन्दकुड्मलाग्रदतः स्मितैः Śi. 2. 7. –लम् 1 A particular hell; Ms. 4. 89; Y. 3. 222. –2 The arrowhead (point); कुड्मलश्चाभवद्विष्णुस्तस्मिन्निषुवरे तदा Mb. 8. 34. 19.

कुड्मलित *a.* 1 Budded, blossomed. –2 Cheerful, smiling. –3 Half-closed; कण्डूकुड्मलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कोट्या लिखन् Māl. 9. 32.

कुड्यम् 1 A wall; भेदे कुड्यावपातने Y. 2. 223; Śi. 3.45 बिनमितपटलान्तं दृश्यते जीर्णकुड्यम् Mu. 3. 15. –2 Plastering (a wall). –3 Eagerness, curiosity. –ड्या A wall; कीटः पेशस्कृतारुद्धः कुड्यायां तमनुस्मरन् Bhāg. 7. 1. 28. –Comp. –च्छेदिन् *m.* a house-breaker, a thief. –च्छेद्यः a digger. (–द्यम्) a ditch, pit, breach or opening (in a wall). –मत्सी The house-lizard.

कुण् I. 6 P. (कुणति, कुणित) 1 To support, aid. –2 To sound. –II. 10 P. (कुणयति) 1 To counsel, advise. –2 To converse or speak with. –3 To invite. –4 To salute.

कुणकः A young animal just born; Bhāg. 5. 8. 7.

कुणप *a.* (–पी *f.*) [cf. Uṇ. 3. 143] Smelling like a dead body, stinking. –पः, –पम् A dead body, corpse; शासनीयः कुणपभोजनः V. 5. (a vulture); अमेध्यकुणपाशी च Ms. 12. 71; often used as a term of contempt with living beings; व्युत्क्रस्य एतत्कुणपं त्वदङ्गजम् Bhāg. 4. 4. 23; Mb. 12. 214. 15. –पः 1 A spear; Mb. 7. 148. 46. –2 A foul smell, stench. –पी A small bird (Mainā). –Comp. –अशन *a.* eating dead bodies.

कुणारु *a.* Ved. Crying out, (क्वणनशील); अहस्तमिन्द्र सं पिणक् कुणारुम् Rv. 3. 30. 8.

कुणालः 1 A kind of bird. –2 N. of a son of Aśoka.

कुणिः A cripple with a withered or crooked arm. –2 A whitlow.

कुण्टक *a.* (–की *f.*) Fat, corpulent.

कुण्ठ् 1 P. (कुण्ठति, कुण्ठित) 1 To be blunted or dulled. –2 To be lame or mutilated. –3 To be dull or stupid, be idle. –4 To loosen. –*Caus.* or 10 P. To hide.

कुण्ठ *a.* 1 Blunt, dulled; वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुण्ठम् Ku. 3. 12, has no effect on &c.; कुण्ठत्वमायाति गुणः कवीनां साहित्यविद्याश्रमवर्जितेषु Vikr. 1. 14; Śi. 12. 12; कुण्ठीभवन्तु- पलादिषु क्षुराः Ś. B. –2 Dull, foolish, stupid. –3 Indolent, lazy. –4 Weak. –Comp. –धी, –मनस् *a.* foolish, weak-minded; Bhāg. 3. 32. 17.

कुण्ठकः A fool.

कुण्ठित *p. p.* 1 Blunted, dulled; (fig. also); विश्वताऽश्रमचलेप्यकुण्ठितम् R. 11. 74; Bv. 2. 78; Ku. 2. 20; शास्त्रेष्वकुण्ठिता बुद्धिः R. 1. 19 not hampered or impeded; cf. also दशवदनभुजानां कुण्ठिता यत्र शक्तिः Mahān. –2 Stupid. –3 Mutilated. –4 Grasped, held. –5 Encircled.

कुण्ड् I. 1 Ā. 1 To burn. –2 To eat. –3 To heap. –II. 1 P. To maim or mutilate. –III. 10 U. To protect.

कुण्डः –डी, –डम् [cf. Uṇ. 1. 112] 1 A bowl-shaped vessel, a basin, bowl. –2 A round hole in the ground for receiving and preserving water. बलं नागसहस्रस्य यस्मिन्कुण्डे प्रतिष्ठितम् Mb. 1. 128. 68. –3 A hole in general; अग्निकुण्डम्. –4 A pool, well; especially one consecrated to some deity or holy purpose. –5 The bowl of a mendicant. –6 A water-jar (कमण्डलु). –डः (–डा *f.*) A son born in adultery, the son of a woman by a man other than her husband while the husband is alive; पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात् Ms. 3. 174; Y. 1. 22. –ण्डा An epithet of Durgā. –Comp. –आशिन् *m.* a pander, pimp, one who depends for his livelihood on a कुण्ड *i. e.* a bastard, or adulterine; अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्तरि गोलकः । यस्तयोरन्नमश्नाति स कुण्डाशीति कथ्यते ॥ Deval Smriti; Ms. 3. 158; Y. 1. 224. –ऊधस् (कुण्डोघ्नी P. V. 4. 131) 1 ऊधसोऽनङ् a cow with a full udder भुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी; R. 1. 84.–2 a woman with a full bosom. –कीटः 1 a keeper of concubines.–2 a follower of the Chārvāka doctrine, an atheist. –3 a Brāhmaṇa born in adultery. –कीलः a low or vile man. –गोलम्, –गोलकम् 1 gruel. –2 a group of कुण्ड and गोलक (taken together); cf. परदारेषु जायेते द्वौ पुत्रौ कुण्डगोलकौ । पत्यौ जीवति कुण्डः स्यात् मृते भर्तरि गोलकः ॥ Ms. 3. 174. –धारः 1 N. of a cloud; Mb. 12. 271. 2. –2 N. of a Nāga; Mb. 2. 9. 9. –पाय्यः (कुण्डेन पीयते अत्र क्रतौ) क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ P. III. 1. 130; a sacrifice; कुण्डपाय्यवतां कश्चिदग्निचित्यावतां तथा Bk. 4. 67. –भेदिन् *a.* Clumsy.

कुण्डकः, –कम् A pot; कुण्डकास्थितम् (कज्जलम्) Ks. 4. 47.

कुण्डलः, –लम् [कुण्ड-मत्वर्थे ल] 1 An ear-ring; श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन Bh. 2. 71; Ch. P. 11; Ṛs. 2. 20, 3. 19; R. 11. 15. –2 A bracelet; Śi. 6. 27. –3 The coil of a rope. –4 A fetter, tie, collar.

कुण्डलना Encircling (as a word) to denote that it is to be left out or not considered; तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा । तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुण्डलनां विधोरपि ॥ N. 1. 14; cf. 2. 95 also.

कुण्डलिका A circle; Hch.

कुण्डलिन् (–नी *f.*) 1 Decorated with ear-rings. –2 Circular, spiral. –3 Winding, coiling (as a

serpent). -*m.* 1 A snake. वामाङ्गीकृतवामाङ्गि कुण्डलीकृतकुण्डलि Udb. -2 A peacock. -3 An epithet of Varuṇa, and of Śiva. -4 The spotted or painted deer. -5 The golden mountain; काञ्चनाद्रौ सर्पे पुंसि तु कुण्डली Nm. -नी A form of Durgā or Śakti. -2 N. of a नाडी in Yoga.

कुण्डली, -कुण्डलिका A kind of sweetmeat (Mar. जिलेबी.)

कुण्डलीकृत *a.* Forming a ring, coiled. कुण्डलीकृतकुण्डलि Udb. **कुण्डलीकरणम्** Bending a bow so as to form a circle; Hch.

कुण्डिका 1 A pitcher. -2 A student's water-pot (कमण्डलु). कुण्डिकां वामहस्ते च धारयेत्तु सरस्वती Māna. 54. 22; Mb. 12. 18. 19. -3 A small pool; नवा कुण्डिका Mbh. on P. I. 1. 44.

कुण्डिन् *m.* 1 An epithet of Śiva. -2 A bastard. -3 A horse.

कुण्डिनम् **-पुरम्** N. of a city, the capital of the Vidarbhas.

कुण्डिनाः Descendants of कौण्डिन्य P. IV. 1. 105; II. 4. 70.

कुण्डि (-ण्डी) र *a.* Strong, powerful. -रः A man.

कुतपः 1 A Brāhmaṇa. -2 A twice-born man (द्विजन्मन्). -3 The sun. -4 Fire. -5 A guest. -6 An ox, a bull. -7 A daughter's son. -8 A sister's son. -9 Grain. -10 The eighth Muhūrta of the day; Mb. 13. 126. 36; cf. अहो मुहूर्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः स्मृतः ॥ -11 A musical instrument. -12 A time suitable for the performance of sacrifices to the manes. -पम् 1 The Kuśa grass. -Comp. -अष्टकम् eight कुतपs namely, मध्याह्न, शृङ्गपात्र, ऊर्णावस्त्र, रौप्य, दर्भ, वत्स, धेनु, दौहित्र. -सप्तकम् seven things to be given in honour of the dead at the श्राद्ध ceremony, namely, शृङ्गपात्र, ऊर्णावस्त्र, रौप्यधातु, कुशतृण, सवत्सा धेनुः, अपराह्णकाल, कृष्णतिल.

कुतस् *ind.* 1 From where, whence; कस्य त्वं वा कुत आयातः Moha M. 3. -2 Where, where else, in what (other) place &c.; तार्तीयस्य कुतो गतिः Bhāg. 8. 19. 34; ईदृग्विनोदः कुतः Ś. 2. 5. -3 Why, wherefore, from what cause or motive; कुत इदमुच्यते Ś. 5. -4 How, in what manner; स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य Ś. 1.16. -5 Much more, much less; न त्वत्समोस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यः Bg. 11. 43, 4. 31; न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो...न स्वैरी न स्वैरिणी कुतः Ch. Up. -6 Because, for; Ś. 1. कुतस् is sometimes used merely for the abl. of किम्; कुतः कालात्समुत्पन्नम् V. P. (= कस्मात् कालात् &c.). कुतः becomes indefinite when connected with the particles चिद्, चन, or अपि. अयं कश्चिन्न चास्माद्य कुतश्चिद्विद्यते महत् Rām. 2. 74. 20.

कुतस्त्य *a.* 1 Whence come; अपरिस्फुटनिस्वाने कुतस्त्योऽपि वर्मादृशी (स्थिता) U. 3. 7. -2 How happened.

कुतोनिमित्त *a.* Having what cause or reason; कुतोनिमित्तः शोकस्ते Rām. 2. 74. 20.

कुतुकम् 1 Desire, inclination. -2 Curiosity (= कौतुकम्) ततोऽतिकुतुकोद्धृत्य Bhāg. 10. 13. 56. -3 Eagerness, ardour, vehemence; केलिकलाकुतुकेन च काचिदमुं यमुनाजलकूले । मञ्जुलवञ्जुलकुञ्जगतं विचकर्ष करेण दुकूले Gīt. 1.

कुतुकित, -न्न *a.* Curious, inquisitive; उदरं परिमाति मुष्टिना कुतुकी कोऽपि दमस्वसुः किमु N. 2. 34.

कुतुपः, -कुतूः *f.* A small leathern bottle for oil. -पः 1 The eighth Muhūrta of the day. -2 = कुतप 12 q. v.

कुतूहल *a.* 1 Wonderful. -2 Excellent, best. -3 Praised, celebrated. -लम् 1 Desire, curiosity; उज्झितशब्देन जनितं नः कुतूहलम् Ś. 1; यदि विलासकलासु कुतूहलम् Gīt. 1. (पपौ) कुतूहलेनेव मनुष्यशोणितम् R. 3. 54; 13. 21; 15. 65. -2 Eagerness. -3 What excites curiosity, anything pleasing or interesting, a curiosity. -4 Delight, pleasure अक्षत मधुरैरम्बानां मे कुतूहलमङ्गकैः U. 1. 20.

कुतूहलिन् *a.* 1 Desirous, struck with curiosity; Māl. 1. -2 Eager, impatient; न जातु स्यात्कुतूहली Ms. 4. 63.

कुतृणम् An acquatic plant.

कुत्थ (in Astr.) The fifteenth Yoga.

कुत्र *ind.* 1 Where, in which place; कुत्र मे शिशुः Pt. 1. प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या H. 1. -2 In which case; तेजसा सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते Pt. 1. 328. -3 How little consistent with, or different from; कुत्राशिषः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः Bhāg. 79. 25. (कुत्र is sometimes used for the loc. sing. किम्). When connected with the particles चिद्, चन or अपि, कुत्र becomes indefinite in sense. कुत्रापि, कुत्रचित्, कुत्रचन somewhere, anywhere; न कुत्रापि nowhere; कुत्रचित् कुत्रचित् in one place-in another place, here-here; विशिष्टं कुत्रचिद्बीजम् Ms. 9. 34.

कुत्रत्य *a.* Where living or residing.

कुत्स् 10 Ā. (कुत्सयते, कत्सित) To abuse, revile, censure, condemn; पूजयेदशनं नित्यमद्याचैतदकुत्सयन् Ms. 2. 54; Y. 1. 31; Śānti. 2. 30.

कुत्सनम्, कुत्सा Abuse, contempt, reproach, abusive language; देवतानां च कुत्सनम् Ms. 4. 163; Ks. 61. 298. -ना Expression of contempt.

कुत्सित *p. p.* 1 Despised, contemptible; अस्य क्रूरैर्नृशंसैश्च कर्मभिर्लोककुत्सितैः Rām. 5. 49. 19. -2 Low, mean, vile. -तम् Censure.

कुत्सला The indigo plant.

कुथ् 4 P. (कुथ्यति, कुथित) To stink, become putrid, or foul.

कुथः The Kuśa grass. अथ स वल्क-दुकूल-कुथादिभिः Bk. 10.

कुथः, -थम्, -था 1 A painted cloth serving as an elephant's housings (Mar. झूल); उत्सृष्टध्वजकुथकङ्कटा धरित्रीमानीता विदितनयैः श्रमं विनेतुम् Ki. 7. 30. -2 A carpet

(in general); महत्या कुथयास्तीर्णां पृथिवीलक्षणाङ्कया Rām. 5. 9. 25.

कुथकः A variegated cloth.

कुदाल = कुद्दारः q. v.

कुद्दारः, -लः, -लकः 1 A spade, hoe; समासाद्य किलं तच्चाप्यखनन्सगरात्मजाः कुद्दालैः Mb. 3. 107. 23. -2 The Kāñchana tree. **-लकम्** A copper pitcher. -2 A measure; एकेन कुद्दालकेन खारीसहस्रम् Mbh. on P. II. 1. 69.

कुद्मलम् = कुड्मल q. v.

कुद्रङ्कः, -ङ्गः 1 A watch-house. -2 A dwelling raised on a scaffold.

कुधिः An owl.

कुध्रः A mountain.

कुनकः A crow.

कुनालिका The (Indian) cuckoo.

कुन्तः 1 A lance, a barbed dart, spear; कुन्ताः प्रविशन्ति K. P. 2. (*i. e.* कुन्तधारिणः पुरुषाः); विरहिनिकृन्तनकुन्तमुखाकृतिकेतकिदन्तुरिताशे Gīt. 1. Mb. 6. 96. 57. -2 A small animal, an insect. -3 A kind of grain. -4 Passion.

कुन्तलः 1 The hair of the head, a lock of hair; प्रतनुविरलैः प्रान्तोन्मीलन्मनोहरकुन्तलैः U. 1. 20. Ch. P. 4, 6; Gīt. 2. -2 A drinking cup. -3 A plough. -4 Barley. -5 A kind of perfume. **-लाः** (pl.) N. of a country and its inhabitants. **-Comp. -उशीरम्** a perfume.

कुन्तलिका A butter-knife.

कुन्तयः (pl. of कुन्ति *-m.*) N. of a country and its people.

कुन्तिः 1 N. of a king, son of क्रथ; क्रथस्य कुन्तिः पुत्रोऽभूत् Bhāg. 9. 24. 3. -2 N. of a son of Kṛṣṇa; Bhāg. 10. 61. 13. **-Comp. -भोजः** N. of a Yādava prince, king of the Kunties, who being childless, adopted Kuntī. पुरुजित् कुन्तिभोजश्च Bg. 1. 5.

कुन्ती N. of पृथा, daughter of a Yādava named शूर, adopted by कुन्तिभोज. [She was the first wife of Pāṇḍu. As he was prevented by a curse from having progeny, he allowed his wife to make use of a charm she had acuqired from the sage Durvāsas, by means of which she was to have a son by any god she liked to invoke. She invoked Dharma, Vāyu and Indra, and had from them Yudhiṣṭhira, Bhīma and Arjuna respectively. She was also mother of Karṇa by the deity Sun whom she invoked in her virginhood to test her charm.] -2 A fragrant resin. -3 The wife of a Brāhmaṇa.

कुन्द् 10 P. To speak falsehood.

कुन्थ् 1, 9 P. (कुन्थति, कुथ्नाति, कुन्थित) 1 To suffer pain. -2 To cling to. -3 To hurt.

कुन्दः, -न्दम् [Uṇ. 4. 98] A kind of jasmine (white and delicate); कुन्दावदाताः कलहंसमालाः Bk. 2. 18; प्रातः कुन्दप्रसवशिथिलं जीवितं धारयेथाः Me. 115; Ś. 5.19. **-न्दम्** The flower of this plant; अलके बालकुन्दानुविद्धम् Me. 67, 49. **-न्दः** 1 An epithet of Viṣṇu. -2 A fragrant oleander. -3 One of the nine treasures of Kubera. -4 The number 'nine'. -5 A lotus. -6 A turner's lathe. **-Comp. -करः** a turner. **-चतुर्थी** the fourth day in the light half of the month माघ. **-सम -दन्त** *a.* One whose teeth are like the jasmine.

कुन्दिनी A multitude of lotuses.

कुन्दमः A cat.

कुन्दरः 1 An epithet of Viṣṇu. -2 A kind of grass (Mar. पालख).

कुन्दुः A rat, mouse.

कुप् I. 4 P. (कुप्यति, चुकोप, अकुपत्, कोपितुम्, कुपित) 1 To be angry, (generally with the dat. of the person who is the object of anger, but sometimes with the acc. or gen. also); कुप्यन्ति हितवादिने K. 108; कुपितुश्चन्द्रगुप्तश्चाणक्यस्योपरि Mu. 2; M. 3. 21; U. 7; चुकोप तस्मै स भृशम् R. 3. 56. -2 To be excited, to gather strength, be virulent; as in दोषाः प्रकुप्यन्ति Suśr. *-Caus.* (कोपयति-ते) 1 To provoke, irritate; to excite, agitate. -2 To stir up. -II. 10 U. -1 To shine. -2 To speak.

कुपित *a.* Provoked, offended, angry. **-Comp. -वायुः** aggravated flatulence, hypochondria.

कोपः [कुप्-भावे घञ्] 1 Anger, wrath, passion; कोपं न गच्छति नितान्तबलोऽपि नागः Pt. 1. 123; न त्वया कोपः कार्यः do not be angry. -2 (In medicine) Morbid irritation or disorder of the humours of the body; *i. e.* पित्तकोप, वातकोप. &c. **-Comp. -आकुल,-आविष्ट** *a.* enraged, furious. **-क्रमः** 1 an angry or passionate man. -2 the course of anger. **-जन्मन्** produced by wrath or anger; बलवानपि कोपजन्मनः Ki. 2. 37. **-दीप्त, -ज्वलित** *a.* inflamed with anger. **-पदम्** 1 cause of anger. -2 pretended anger. **-वशः** subjection to anger. **-वेगः** violence, fury of anger.

कोपन *a.* [कुप्-ताच्छील्ये युच्] 1 Passionate, irascible, angry; रैभ्यश्चापि तपस्वी च कोपनश्च महानृषिः Mb. 3. 135. 58. -2 Causing anger. -3 Irritating, causing morbid disorder of the humours of the body. **-नम्** Becoming angry. **-ना** A passionate or angry woman; कयासि कामिन् सुरतापराधात् पादानतः कोपनयाऽवधूतः Ku. 3. 8; Amaru. 68. (v. l.)

कोपनक *a.* Angry. **-कः** A kind of perfume (Mar. किरमाणी ओवा).

कोपयिष्णु *a.* [कुप-णिच् बा० इष्णुच्] Intending to enrage or exasperate, inclined to make angry; श्रावितास्ते महात्मानः पाण्डवाः कोपयिष्णुभिः Mb. 7. 137. 46.

कोपित *a.* Enraged, furious, provoked &c.

कोपिन् *a.* [अवश्यं कुप्यति कुप्-णिनि] 1 Angry, irritated; सत्यमेवासि यदि मयि कोपिनी Gīt. 10. -2 Causing anger. -3 Irritating, causing disorder of the humours of the body. -*m*. A water-pigeon.

कुपः Ved. The beam or lever of a pair of scales.

कुपय *a.* Ved. To be guarded or protected. मा साच्यं कुपयं वर्धनं पितुः Rv. 1. 140. 3.

कुपिन्द See कुविन्द.

कुपिनिन् *m.* A fisherman.

कुपिनी A kind of net for catching small fish.

कुपूय *a.* Despised, low, mean, contemptible.

कुप्यम् 1 A base metal. -2 Any metal but silver and gold; Ki. 1. 35; Ms. 7. 96; 10. 113; cf. स्यात् कोशश्च हिरण्यं च हेमरूप्ये कृताऽकृते। ताभ्यां यदन्यत् तत् कुप्यम्...Nm. रत्नान्नपानकुप्यानामाटतुर्नष्टसंस्मती। Bk. 6. 59. कुप्यप्रदिष्टानां च द्रव्याणामेकैकशो वा वनं निवेशयेत् Kau. A. 2. 2. -Comp. -धौतम् silver. -शाला a braziery.

कुबलम् (See कबलम्).

कुबे (वे) रः [कुत्सितं बे (वे) रं शरीरं यस्य सः] 1 The god of riches and treasure and the regent of the northern quarter; कुबेरगुप्तां दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य Ku. 3. 25 (*vide* Malli. thereon). [Kubera is the son of Viśravas by Iḍāviḍā, and thus the half brother of Rāvaṇa. Besides, being the lord of riches and regent of the north, he is the king of the Yakṣas and Kinnaras, and a friend of Rudra. His abode is Kailāsa. He is represented as being deformed in body-having three legs, only eight teeth, and a yellow mark in place of one eye.] -2 N. of a tree. -Comp. -अक्षी N. of a plant (Mar. सागरगोटी). -अद्रिः, -अचलः an epithet of mountain Kailāsa. -दिश् *f*. the north. -बान्धवः N. of Śiva.

कुब्ज *a.* [कु ईषत् उब्जमार्जवं यत्र शक° Tv.] Hump-backed, crooked. अन्धाः खञ्जाः कुब्जा वामनकाश्च Garbha. Up. 3. -ब्जः 1 A curved sword. -2 A hump on the back. -3 A sort of fish; Mb. 7. 56. 8. -ब्जा A young female servant of Kaṁsa, said to be deformed in three parts of her body. [Kriṣṇa and Balarāma, while proceeding to Mathurā, saw her on the high road carrying unguent to Kaṁsa. They asked her if she would give them some portion of it, and she gave as much as they wanted. Krisṇa, being very much pleased with her kindness, made her perfectly straight, and she began to appear a most beautiful woman.] -Comp. -किरातः-वामनः *a*. hump-backed person and a dwarf. -गामिन् *a*. going crookedly, going astray; उद्वयः कुब्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि Pt. 2. 5. -लीला the manner, gait or character of a hump-backed person; Ś. 2.

कुब्जकः N. of a tree; Ms. 8. 247, 5. 2.

कुब्जिका An unmarried girl of eight years old.

कुब्र 1 A forest. -2 A hole for sacrificial fire. -3 A ring; an ear-ring. -4 A thread. -5 A cart.

कुभा The Kābul river (falling into the Indus); मा वो रसानितभा कुभा Rv. 5. 53. 9.

कुभृत् *m*. A mountain or a king.

कुभ्राभि *a*. Refractive of light; Kau. A. 2. 11.

कुमार् (-द्) 10 P. To sport, to play with fire.

कुमारः [cf. Uṇ. 3. 138] 1 A son, boy; a youth; यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः R. 3. 48. -2 A boy below five. -3 A prince, an heir-apparent (especially in dramas); विप्रोषितकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरम् R. 12. 11; कुमारस्यायुषो बाणः V. 5; उपवेष्टुमर्हति कुमारः Mu. 4 (said by Rākṣasa to Malayaketu). -4 N. of Kārtikeya, the god of war; कुमारकल्पं सुषुवे कुमारम् R. 5. 36; कुमारोऽपि कुमारविक्रमः 3. 55. -5 N. of Agni. -6 A parrot. -7 N. of the author of a Dharmaśāstra. -रम् pure gold. -Comp. -जीवः N. of the plant पुत्रंजीव. -पालनः 1 one who takes care of children. -2 N. of king Śālivāhana. -भृत्या 1 care of young children. -2 care of a woman in pregnancy or confinement, midwifery; कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणि R. 3. 12. -ललिता *f*. 1 delicate love-dalliance. -2 N. of a metre consisting of seven syllables in a quarter. -लीढः also कुञ्जालीढः N. of the founder of a sect. -वाहिन्, -वाहनः a peacock. -व्रतम् a vow of eternal celibacy. -सूः *f*. 1 an epithet of Pārvatī. -2 N. of the Ganges. (-*m*.) an epithet of Agni. -संभवम् N. of Kalidāsa's epic.

कुमारकः 1 A child, a youth; नहि वो अस्त्यर्भको देवासो न कमारकः Rv. 8. 30. 1. -2 The pupil of the eye.

कुमारयति Den. P. [कुमार इव आचरति] To play, sport (like a child).

कुमारयुः A prince, heir-apparent.

कुमारिक *a*. (-की *f*.) कुमारिन् (-णी *f*.) *a*. Furnished with girls, abounding in girls.

कुमारिका, कुमारी 1 A young girl, one from 10 to 12 years old. -2 A maiden, virgin; त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती Ms. 9. 90; 11. 59; न्यावर्तताऽन्योपगमात्कुमारी R. 6. 69. -3 A girl or daughter in general. -4 N. of Durgā. -5 N. of several plants (Mar. कोरफड, कर्टोली, कांटेशेवंती, बटमोगरा इ.) -6 N. of Sītā. -7 Large cardamoms. -8 The southern extremity of the Indian peninsula (cf. the modern name Cape Comorin). -Comp. -पुत्रः 1 the son of an unmarried woman. -2 N. of Karṇa. -पुरम् a gymansium or a girl's apartment. अपुंस्त्वमप्यस्य निशम्य च स्थिरं ततः कुमारीपुरमुत्ससर्ज तम् Mb. 4. 11. 12; Kau. A. यदि कुमारीपुरप्रवेशाभ्युपायं नावबुध्यसे Dk. 2. -श्वशुरः the father-in-law of a girl defiled before marriage.

कुमालकः N. of a country, a Taluka in the Mālava country (सौवीरदेश ?).

कुमुद *a.* 1 Unkind, unfriendly. -2 Avaricious. -*n.* 1 The white water-lily. -2 The red lotus.

कुमुदः, -दम् [कौ मोदते इति कुमुदम्] 1 The white water-lily said to open at moon-rise [Nymphea alba] नोच्छ्वसिति तपनकिरणैश्चन्द्रस्येवांशुभिः कुमुदम् V. 3. 16; so Ś. 5. 28; Ṛs. 3. 2, 21, 23; Me. 42. कुमुदवनमपश्रि श्रीमदम्भोजषण्डम् Si 11. 64. -2 A red lotus. **-दम्** Silver. **-दः** 1 An epithet of Viṣṇu. -2 N. of the elephant supposed to guard the south. -3 Camphor. -4 A species of monkey. -5 N. of a Nāga who gave his younger sister कुमुद्वती to Kuśa, son of Rāma; see R. 16. 79. 86. **-दा** A form of Durgā. **-Comp. -अभिख्यम्** silver. **-आकरः, -आवासः** a pond full of lotuses. कुमुद्वतीनां कुमुदाकरैरिव Si. 12. 4. **-आनन्द** *a.* The delighter of lotuses; अन्वगात्कुमुदानन्दं शशाङ्कमिव कौमुदी R. 17. 6. **-ईशः** the moon. **-खण्डम्** an assemblage of lotuses. **-गन्धा** *f.* a woman having the smell of a कुमुद to her body. **-नाथः, -पतिः, -बन्धः, बान्धवः, -सुहृद्** *m.* the moon. ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना R.

कुमुदिक *a.* Abounding in Kumudas. **-का** N. of a plant (कट्फला). -2 A small tree (the seeds of which are aromatic).

कुमुदिनी 1 A water-lily with white lotus flowers; यथेन्दावानन्दं व्रजति समुपोढे कुमुदिनी U. 5. 26.; Śi. 9. 34. -2 A collection of lotuses. -3 A place abounding in lotuses. **-Comp. -नायकः, -पतिः** *-m.* The moon; दृष्ट्वा कुमुद्वन्तमखण्डमण्डलम् Bhāg. 10. 29.

कुमुद्वत् *a.* Abounding in lotuses; कुमुद्वत्सु च वारिषु R. 4. 19. **-ती** 1 A water-lily with white flowers (opening at moon-rise); अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वती मे दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा Ś. 4. 2; 3. 17; कुमुद्वतीं भानुमतीव भावम् (न बबन्ध) R. 6. 36. कुमुद्वती तीरतरुर्दिनादौ Bk. 2. 4; कुमुद्वतीरेणुपिशंगविग्रहम् Bk. 2. 6. -2 A collection of lotuses. -3 A place abounding in lotuses. °ईशः the moon.

कुमोदकः An epithet of Viṣṇu.

कुम्पः A cripple in the arms.

कुम्ब् 1, 10 P. To enclose.

कुम्बः Ved. 1 A kind of head-dress for women (?) कुरीरमस्य शीर्षणि कुम्बं चाधिनिदध्मसि Av. 6. 138. 3. -2 The upper part of a club. **-बा** 1 A thick petticoat. -2 An enclosure round the sacrificial ground. **-Comp. -कुरीरः** a. kind of head-dress for women.

कुम्भः [कुं भूमिं कुत्सितं वा उम्भति पूरयति उम्भ्-अच् शक° Tv.] 1 A pitcher, water-pot, jar; इयं सुस्तनी मस्तकन्यस्तकुम्भा Jag.; वर्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् H. 1. 74; R. 2. 36; so कुच°, स्तन°. -2 The frontal globe on the forehead of an elephant; इभकुम्भ Māl. 5. 32; मत्तेभकुम्भदलने भुवि सन्ति शूराः Bh. 1. 59. -3 Aquarius, the eleventh sign of the zodiac. -4 A measure of grain equal to 20 droṇas; धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं वधः Ms. 8. 320. -5 (In Yoga phil.) Closing the nostrils and mouth so as to suspend breathing. -6 The paramour of a harlot. -7 An urn in which the bones of dead bodies are collected. -8 A kind of heart-disease. -9 N. of a plant (and also of its fruit); कश्चिद् बिल्वैः कश्चित्कुम्भैः कश्चिच्चामलकमुष्टिभिः Bhāg. 10. 18. 14. **-म्भा** A harlot, a whore. **-म्भम्** A fragrant resin (गुग्गुल). **-Comp. -उदरः** one of the attendants of Śiva; अवेहि मां किङ्करमष्टमूर्तेः कुम्भोदरं नाम निकुम्भमित्रम् R. 2. 35. **-उलूकः** a kind of owl; हत्वा पिष्टमयं पूपं कुम्भोलूकः प्रजायते Mb. 13. 111. 101. **-उलूखलकम्** a medicinal plant (Mar. गुग्गुळ). **-कर्णः** 'pitcher-eared', N. of a gigantic Rākṣasa, a brother of Rāvaṇa and slain by Rāma. [He is said to have devoured thousands of beings including sages and heavenly nymphs, and the gods were anxiously waiting for an opportunity to retaliate upon the powerful demon. After Brahmā had inflicted on him a curse for the humiliation to which he subjected Indra and his elephant Airāvata, Kumbhakarṇa began to practise the most rigid austerities. Brahmā was pleased and was about to grant him a boon, when the gods requested Sarasvatī to sit on his tongue and to pervert it. Accordingly when he went to the god, instead of asking *Indrapada* he asked *Nidrāpada* which was readily granted. It is said that he slept for six months at a time, and, when roused, was awake for only one day. When Lankā was besieged by the monkey-troops of Rāma, Ravāṇa with great difficulty roused Kumbhakarṇa, desirous of availing himself of his gigantic strength. After having drunk 2000 jars of liquor, he took Sugrīva prisoner, besides devouring thousands of monkeys. He was ultimately slain by Rāma.] Rām. 6; R. 12. 80. -2 an epithet of Śiva; Mb. 12. **-कामला** a bilious affection. **-कारः** 1 a potter; मृद्दण्डचक्रसंयोगात्कुम्भकारो यथा घटम् (करोति) Y. 3. 146. -2 a mixed tribe (वेश्यायां विप्रतश्चौर्यात् कुम्भकारः स उच्यते Uśanas; or मालाकारात्कर्मकर्यां कुम्भकारो व्यजायत Parāśara). -3 a serpent. -4 a kind of wild fowl. (**-री**), **-कारिका** 1 the wife of a potter. -2 a kind of collyrium. **-घोणः** N. of a town. **-जः, -जन्मन्** *m.* **-योनिः,** *m.* **-संभवः** 1 epithets of Agastya; एतदाख्याय रामाय महर्षिः कुम्भसंभवः Rām. 7. 80. 1; प्रससादोदयादम्भः कुम्भयोनेर्महौजसः R. 4. 21; 15. 55. -2 an epithet of Droṇa, the military preceptor of the Kauravas and Pāṇḍavas. -3 an epithet of Vasiṣṭha. **-दासी** a bawd, procuress; sometimes used as a term of reproach or abuse. **-धरः** the sign of the zodiac called Aquarius. **-पञ्जरः** a niche in the wall. **-राशिः** the sign Aquarius. **-रेतस्** *m.* a form of Agni. **-लग्नम्** that time of the day in which Aquarius rises above the horizon.

-मण्डूकः 1 (lit.) a frog in a pitcher. -2 (fig.) an inexperienced man; cf. कूपमण्डूक. -शाला pottery. -सन्धिः the hollow on the top of an elephant's head between the frontal globes.

कुम्भकः 1 The base of a column (used especially in this sense frequently in inscriptions). -2 A religious exercise (in Yoga phil.), stopping the breath by closing the mouth and both nostrils with the fingers of the right hand; प्राणापानौ संनिरुन्ध्यात्पूरकुम्भकरेचकैः Bhāg. 7. 15. 32.

कुम्भिका 1 A small pot; गृहीत्वा जलकुम्भिकाम् Ks. 6. 41. -2 A harlot. -3 A disease of the eyes.

कुम्भिन् 1 An elephant; असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरविद्रावितमहागुरुग्रावग्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः Bv. 1. 52. -2 A crocodile. -3 A fish. -4 A kind of poisonous insect. -5 A sort of fragrant resin (गुग्गुल). -6 The number eight. -Comp. -नरकः a particular hell. -मदः rut, ichor.

कुम्भिनी *f.* 1 The earth. -2 N. of a plant Croton Tiglium (Mar. जेपाळ, जमालगोटा) -Comp. -फलम् the fruit of the tree used as a strong purgative. -बीजम् (see-फलम्).

कुम्भिलः 1 A thief who breaks into a house. -2 A plagiarist. -3 A wife's brother. -4 A child of an imperfect impregnation or born at undue seasons.

कुम्भी 1 A small water-jar; Rām. 2. 91. 72. -2 An earthen cooking vessel; आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेष्वत्र कुम्भीपुलाकन्यायाज्ज्योतिर्नयगतिविदां निश्चलं मानभावम् Viś. Guṇa. 534. -3 A measure of grain. -4 N. of several plants. like इभपाटला, वारिपर्णी, लघुदन्ती, जेपाळ, कायफळ &c. -Comp. -धान्यम् grain stored in jars sufficient for six days. -धान्यकः a householder who stores grain; Ms. 4. 7. -नसः a kind of venomous serpent; उद्वेल्लन्ति पुराणरोहिणतरुस्कन्धेषु कुम्भीनसाः U. 2. 29. -नसी mother of Lavaṇa and sistar of Rāvaṇa; स च प्राप मधूपघ्नं कुम्भीनस्याश्च कुक्षिजः R. 15. 15. -पाकः 1 the contents of a cooking-vessel. -2 (sing. or pl.) a particular hell in which the wicked are baked like potter's vessels; Y. 3. 224; Ms. 12. 76. -मुखम् N. of a parlicular wound; Charaka. -वल्कम् (Mar. कायफळ.).

कुम्भीकः 1 The Punnāga tree. -2 A catamite. -का Swelling of the eye-lids. see कुम्भिका.

कुम्भीरः 1 A shark. -2 Crocodile; संवत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जायेत मानवः Mb. 13. 111. 59.

कुम्भीरकः, कुम्भीलः, कुम्भीलकः A thief; लोप्त्रेण गृहीतस्य कुम्भीरकस्यास्ति वा प्रतिवचनम् V. 2; कुम्भीलकैः कामुकैश्च परिहर्तव्या चन्द्रिका M. 4. -Comp. -मक्षिका N. of an acquatic creature. -लः A crocodile.

कुर् 6 P. (कुरति, कुरित) To sound.

कुरङ्गरः, कुरकुरः The (Indian) crane.

कुरङ्गः (-ङ्गी *f.*) 1 A deer in general; नमो वृद्धि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम तप्तं तपः Śānti. 1. 14, 4. 6; त्वच्ची कुरङ्गीदृग्भङ्गीकरोतु Jag. -2 A species of deer (कुरङ्ग ईषत्ताम्रः स्याद्धरिणाकृतिको महान्). -3 The spot in the moon. -Comp. -अक्षी, -नयना, -नेत्रा a deer-eyed woman; क्वापि प्रेक्षसि हा कुरङ्गनयने चन्द्रानने जानकि Pras. Ragh. -नाभिः musk. तत्र स्थितं भूमृकुरङ्गनाभिमादाय नीचैव तु लिम्पति स्वम् Rām. Ch. 6. 24. -लाञ्छनः the moon.

कुरङ्गकः, कुरङ्गमः = कुरङ्ग q. v.

कुरचिल्लः A crab.

कुरटः A shoemaker, a leather-seller.

कुरण्टः, कुरण्टकः, कुरण्टिका The yellow amaranth; Rām. 4. 1. 80.

कुरण्डः Enlargement of the testicles or of the scrotum, hydrocele.

कुरण्डकः Yellow amaranth.

कुररः (लः) 1 An osprey; Y. 1. 174. -2 The plant Capparis Aphylla (Mar. पेंड, वाघंटी, करील); Rām. 3. 60. 21.

कुररी 1 A female osprey; कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शेषे Bhāg. 10. 90. 15. चक्रन्द विग्ना कुररीव भूयः R. 14. 68. -2 A ewe. -Comp. -गणः a fight of ospreys.

कुररावम् A place abounding with ospreys.

कुरलः 1 An osprey. -2 A curl, a lock of hair.

कुरवः (बः), कुरव (ब) कः A species of amaranth; [Barlaria Prionitis Linn] It is a handsome shrub. Kālidāsa describes the plant as कान्तामुखद्युति (cf. Ṛs. 6. 18). Modern scientists describe it as a lipped flower referring to the form of its petals. कुरवका रवकारणतां ययुः R. 9. 29; Me. 80; Ṛs. 6. 18. -वम् (बम्), -व(ब)कम् The flower of this tree; चूडापाशे नवकुरवकम् Me. 67; प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारुणम् M. 3. 5.

कुरालः (हः) A light bay horse with black legs.

कुरी A kind of grass or corn.

कुरीरम् A kind of head-dress for women. See कुम्ब. -2 Copulation.

कुरुः (pl.) 1 N. of a country situated in the north of India about the site of the modern Delhi; श्रियः कुरूणामधिपस्य पालनीम् Ki. 1. 1; चिराय तस्मिन् कुरवश्चकासति 1. 17. -2 The kings of this country. -रुः 1 A priest. -2 Boiled rice. -Comp. -क्षेत्रम् N. of an extensive plain near Delhi, the scene of the great war between the Kauravas and Pāṇḍavas; धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः Bg. 1. 1; Ms. 2. 19. -क्षेत्रियोगः a solar day in the

course of which three lunar days, three asterisms and three yogas occur. The yoga is indicative of death; पञ्चमहयुते मृत्यौ लग्नसंस्थे बृहस्पतौ । सौम्यक्षेत्रगते लग्ने कुरुक्षेत्रे मृतिर्भवेत् ॥ –चिल्लः a crab. –जाङ्गलम् = कुरुक्षेत्र q. v. –नन्दनः epithet of Arjuna; Bg. 2. 41; 6. 43. –पञ्चालाः N. of a country; कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणाः Bri. Up. 3. 9. 19. –बिल्वः a ruby. –राज् *m.* –राजः 1 an epithet of Duryodhana. स्वस्था भवन्तु कुरुराजसुताः सभृत्याः Ve. 1. 7. –2 N. of Yudhiṣṭhira; कस्यचित्त्वथ कालस्य कुरुराजो युधिष्ठिरः Mb. 16. 1. 7. –विस्तः a weight of gold equal to about 700 Troy grains. –वृद्धः an epithet of Bhīṣma; तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः Bg. 1. 12.

कुरुटः A kind of pot-herb.

कुरुटिन् *m.* A horse.

कुरुण्टः A red species of amaranth. **–ण्टी** 1 A wooden doll or puppet. –2 The wife of a Brāhmaṇa or teacher.

कुरुण्टकः Yellow or white amaranth.

कुरुण्ड = कुरुण्ट q. v.

कुरुरी A kind of bird (having a plaintive tone); cf. कुररी.

कुरुम्बम् A kind of orange.

कुरुलः A lock of hair, especially on the forehead.

कुरुवक = कुरवक q. v.

कुरुविन्दः, –न्दम् (also कुरुविल्लः) A ruby; Śi. 9. 8. **–न्दम्** 1 Black salt. –2 A mirror.

कुर्कुटः 1 A cock. –2 Rubbish.

कुर्कुरः A dog (Mbh. on P. VIII. 2. 78); उपकर्तुमपि प्राप्तं निःस्वं मन्यन्ति कुर्कुरम् Pt. 2. 94. (v. l.) denominative कुर्कुरायति.

कुर्चिका = कूर्चिका q. v.

कुर्द, कुर्दन See कूर्द, कूर्दन.

कु (कू) र्परः 1 The knee. –2 The elbow.

कु (कू) र्पासः, कु (कू) र्पासकः A sort of bodice worn by women; मनोज्ञकूर्पासकपीडितस्तनाः Ṛs. 5. 8, 4. 16. v. l.

कुर्वत् *pres. p.* Doing &c.; *–m.* 1 A servant. –2 A shoemaker.

कुल् 1 P. (कोलति, कुलित) 1 To accumulate, collect. –2 To be related; behave as a kinsman. –3 To proceed or go uninterruptedly. –4 To count, reckon.

कुलम् 1 A race, family; निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य संततेः R. 3. 1. –2 The residence of a family, a seat, house, an abode; ददर्श धीमान्स कपिः कुलानि Rām. 5. 5. 10; वसन्नृषिकुलेषु सः R. 12. 25. –3 A high or noble family, noble descent; कुले जन्म Pt. 5. 2; कुलशीलसमन्वितः Ms. 7. 54, 62; so कुलजा, कुलकन्यका &c. –4 A herd, troop, flock; collection, multitude; मृगकुलं रोमन्थमभ्यस्यतु Ś. 2. 6; U. 2. 9; अलिकुलसंकुल Gīt. 1; Śi. 9. 71; so गो°, कृमि°, महिषी° &c. –5 A lot, gang, band (in a bad sense). –6 A country. –7 The body. –8 The front or fore part. –9 A tribe, caste, community. –10 A blue stone. **–लः** The head of a guild or corporation. **–ला** See कुलतिथि. **–Comp.** –अकुल *a.* 1 of a mixed character or origin. –2 middling. °तिथिः *m., f.* the second, sixth, and the tenth lunar days of a fort-night in a month. °नक्षत्रम् N. of the lunar mansions आर्द्रा, मूला, अभिजित् and शतभिषा. °वारः Wednesday. –अङ्कुरः the scion of a family; अनेन कस्यापि कुलाङ्कुरेण स्पृष्टस्य गात्रेषु सुखं ममैवम् Ś. 7. 19. –अङ्गना a respectable or high born (chaste) woman. –अङ्गारः a man who ruins his family; Pt. 4. –अचलः, –अद्रिः, –पर्वतः, –शैलः a principal mountain, one of a class of seven mountains which are supposed to exist in each division of the continent; their names are:—महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान् ऋक्षपर्वतः । विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते कुलपर्वताः ॥ –अन्वित *a.* born in a noble family. –अभिमानः family pride. –अभिमानिन् *a.* proud of birth or family descent; कुलाभिमानी कुलजां नराधिपः Ki. 1. 31. –आख्या family-name, surname; कुलाख्या लोके गोत्रावयवा इत्युच्यन्ते Mbh. on P. IV. 1. 79. –आचारः, –कर्मन् *n.*, –धर्मः a duty or custom peculiar to a family or caste. –आचार्यः, –गुरुः 1 a family priest or teacher. –2 a geneologist. –आधारकः a son. –आपीडः, –शेखरः the glory of a family; तस्मिन्कुलापीडनिभे निपीडं सम्यग्महीं शासति शासनाङ्काम् R. 18. 29. –आलम्बिन् *a.* maintaining a family. वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता H. –ईश्वरः 1 the chief of a family. –2 N. of Śiva. (–रा) N. of Durgā. –उत्कट, *a.* high born. (–टः) a horse of a good breed. –उत्पन्न, –उद्गत, –उद्भव *a.* sprung from a noble family, high-born; अमात्यमुख्यं धर्मज्ञं प्राज्ञं दान्तं कुलोद्भवम् Ms. 7. 141. –उद्वहः the head or perpetuator of a family; see उद्वह. –उपदेशः a family name. –कज्जलः one who is a disgrace to his family. –कण्टकः one who is a thorn or trouble to his family. –कन्यका, –कन्या a girl of high birth; विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः Māl. 7. 1; गृहे गृहे पुरुषाः कुलकन्यकाः समुद्वहन्ति Māl. 7. –करः, –कर्तृ *m.* the founder of a family. –करणिः A hereditary clerk or officer; E. I. XV. 91. –कलङ्कः one who is a disgrace to his family. –कलङ्कित *a.* causing disgrace to a family; न चाप्यहं गमिष्यामि कथां कुलकलङ्किताम् Ks. 22. 216. –क्षयः 1 ruin of a family. –2 extinction of a family; कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् Bg. 1. 39, 40. –गरिमा *m.* family pride or dignity. –गिरिः, –भूभृत् *m.*, –पर्वतः, –शैलः see कुलाचल above. –गृहम् a noble house; पर्याकुलं कुलगृहेऽपि कृतं वधूनाम् Ṛs. 6. 21. –घ्न *a.* ruining a family; दोषैरेतैः कुलघ्नानाम् Bg. 1. 43. –ज, –जात *a.* 1 well-born, of high brith; प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः । वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामते ॥ Rām. 1. 71. 2. –2 ancestral, hereditary; Ki. 1. 31 (used in both senses). –जनः a high-born or distinguished person. –जाया *a.* high-born lady; कुलजाया सा जाया केवलजाया तु केवलं माया Udb. –तन्तुः one who continues or perpetuates a family. –तिथिः *m., f.* an

important lunar day, *viz*:—the 4th, 8th, 12th or 14th of a lunar fort-night. **–तिलकः** the glory of a family, one who does honour to his family. **–दीपः, –दीपकः** the glory of a family. **–दुहितृ** *f.* also कुलपुत्री; cf. P. VI. 3.70, Vārt. 9; see कुलकन्या. **–दूषण** *a.* disgracing one's family; Mk. **–देवता** a tutelary deity; the guardian deity of a family; तामार्चिताभ्यः कुलदेवताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य माता Ku.7.27. **–धन** *a.* one whose wealth is the preservation of the good name of the family; कष्टो जनः कुलधनैरनुरञ्जनीयः U. 1. 14. (**–नम्**) the dearest and most valued treasure of the family; इक्ष्वाकूणां कुलधनमिदं यत्समाराधनीयः U.7. 6. **–धर्मः** a family custom, a duty or custom peculiar to a family; उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन Bg. 1. 44; Ms. 1. 118; 8. 14. **–धारकः** a son. **–धुर्यः** (a son) able to support a family, a grown-up son; न हि सति कुलधुर्ये सूर्यवंश्या गृहाय R. 7. 71. **–नन्दन** *a.* gladdening or doing honour to a family. **–नायिका** a girl worshipped at the celebration of the orgies of the left-hand Śāktas. **–नारी** a high bred and virtuous woman. **–नाशः** 1 ruin or extinction of a family. –2 an apostate, reprobate, outcast. –3 a camel. **–नाशनम्** conducive to the extinction of the family; मुसलं कुलनाशनम् Mb. **–परंपरा** the series of generations comprising a race: **–पतिः** 1 the head or chief of a family. –2 a sage who feeds and teaches 10,000 pupils; thus defined:– मुनीनां दशसाहस्रं योऽन्नदानादिपोषणात् । अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः ॥ अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् Ś. 1; R. 1. 95; U. 3. 48. –3 The head-servant (Gīrvāṇa); Bhāg. 5. 18. 1. –4 N. of Kṛṣṇa; कुन्दस्रजः कुलपतेरिह वाति गन्धः Bhāg. 10. 30. 11. **–पांसन** *a.* one who disgraces one's family; इत्युक्तः स खलः पापो भोजानां कुलपांसनः Bhāg.19.1.35.**–पांसुका** a woman disgracing her family, an unchaste woman. **–पालकम्** an orange. **–पालिः, –पालिका,–पाली** *f.* a chaste or high-born woman.**–पुत्रः** a nobly-born youth; इह सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहाद्रुमाः Mk.4.10. **–पुत्री** (See-**दुहितृ**).**–पुरुषः** 1 a respectable or high-born man; कश्चुम्बति कुलपुरुषो वेश्याधरपल्लवं मनोज्ञमपि Bh. 1. 59. –2 an ancestor. **–पूर्वगः (कः)** an ancestor. तवापि सुमहाभागे जनेन्द्रकुलपूर्वकम् (v. l. जनेन्द्राः कुलपूर्वगाः) Rām. 2. 73. 24. **–भरः** (कुलंभरः) 1 One who maintains the family. **–बीजः** the head or chief of a guild. **–भार्या** a virtuous wife. **–भृत्या** the nursing of a pregnant woman. **–मर्यादा** family honour or respectability. **–मार्गः** 1 a family custom, the best way or the way of honesty. –2 the doctrine of the Kaulas (कौलमार्ग). **–योषित्, –वधू** *f.* a woman of good family and character. त्यागिनां कुलयोषिताम् Ms. 3. 245; ब्रूते ब्रूते व्रजकुलवधूः कापि साध्वी ममाग्रे Udb. **–लक्षणम्** The characteristics of a noble family; आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्तिस्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ **–वारः** a principal day; (*i. e.* Tuesday and Friday). **–विद्या** 1 knowledge handed down in a family, traditional knowledge. –2 one of the three आन्वीक्षिकी lores. **–विप्रः** a family-priest. **–वृद्धः** an old and experienced member of a family. **–व्रतः, –तम्** a family vow; गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम् R. 3. 70; विश्वस्मिन्नधुनाऽन्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः Bv. 1. 13. **–शीलम्** character or conduct honourable to a family. **–श्रेष्ठिन्** *a.* well-born, of a good family. (**–m.**) 1 the chief of a family or a guild. –2 an artisan of noble birth. **–संख्या** 1 family-respectability. –2 inclusion among respectable families; कुलसंख्यां च गच्छन्ति कर्षन्ति च महायशः Ms. 3. 66. **–संततिः** *f.* posterity, descendants, continuation of a lineage; दिवं गतानि विप्राणामकृत्वा कुलसंततिम् Ms. 5. 159. **–संनिधिः** *m.* the presence of witnesses; Ms. 8. 194, 201. **–संभवः** *a.* of a respectable family. **–सेवकः** an excellent servant. **–स्त्री** a woman of good family, a noble woman; अधर्माभिभवात् कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः Bg. 1. 41. **–स्थितिः** *f.* 1 antiquity or prosperity of a family –2 family observance or custom; U. 5. 23.

कुलक *a.* Of good family, of good birth. **–कः** 1 The chief of a guild. –2 Any artisan of eminent birth. –3 An ant-hill. **–कम्** 1 A collection, multitude. रोमपुलककुलकः Bhāg. 5. 7. 12. –2 A number of verses in grammatical connection; (the number of verses ranging from 5 to 15 and the whole forming one sentence); *e. g.* see Śi. 1. 4-10, R. 1. 5-9; so Ku. 1. 1-16. –3 A kind of prose composition with few compounds.

कुलतः *ind.* By birth.

कुलंधर *a.* One who continues or perpetuates a family; युधिष्ठिरो लब्धराज्यो दृष्ट्वा पौत्रं कुलंधरम् Bhāg. 1. 13.16.

कुलंभरः, –लः A thief.

कुलमितिका A variety of carpets; Kau. A. 2. 11.

कुलवत् *a.* Of respectable birth or origin; nobly born.

कुलिक *a.* Of a good family, well-born. **–कः** 1 A kinsman; Y. 2. 233. –2 The chief or head of a guild. –3 An artist of high birth. –4 A hunter; कुलिकैरुतमिवाज्ञाः कृष्णवध्वो हरिण्यः Bhāg. 10. 47. 19. **–Comp. –वेला** certain portions of time on each day on which it is improper to begin any good business.

कुलिन् *a.* (**–नी** *f.*) Of good family, high-born. **–m.** A mountain.

कुली *f.* A group of families; दशकुलीं वा गोपः Kau. A.; दशकुलीवाटं कूपस्थानम् Kau. A. 2. 4.

कुलीन *a.* [कुले जातः ख] Of high descent, of a good family, well-born; दिव्ययोषितामिवाकुलीनाम् K. 11; न वै सोम्यास्मत्कुलीनः Ch. Up. 6. 1. 1. **–नः** A horse of good breed. –2 A worshipper of Śakti according to the left-hand ritual. –3 A Brāhmaṇa of the highest class in Bengal. **–नम्** A disease of the nails, Bhāg. 7. 6. 12.

कुल्य *a.* [कुल-यत्] 1 Relating to a family, race, or corporation. –2 Well-born. **–ल्यः** A respectable man. °मातृबन्धुकुल्यगुणवत् सामन्तानामन्यतमेन Kau. A. 1. 17. **–ल्यम्**

1 Friendly inquiry after family affairs (condolence, congratulation &c.). -2 A bone; 'अस्थि कुल्यं स्यात्' Ratna.; Mv. 2. 16. -3 Flesh. -4 A winnowing basket. -ल्या 1 A virtuous woman. -2 A small river, canal, stream; कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूलाः Ś. 1. 15; कुल्येवोद्यानपादपान् R. 12. 3, 7. 49; U. 3. 23, शाल्यर्थं कुल्याः प्रणीयन्ते Mbh. on P. III. 6. 50. -3 A dike, trench. -4 A measure of grain equal to 8 droṇas.

कुल्लकः A cymbal. -2 Beating time in music.

कुलटः Any son except own, an adopted son. -टा [कुलात्कुलान्तरं अटति शकन्ध्वादि P. VI. 1. 94 Vār.] An unchaste woman; उच्छिन्नाश्रयकातरेव कुलटा गोत्रान्तरं श्रीर्गता Mu. 6. 5; Y. 1. 215. यथेष्टं चेष्टन्ते स्फुटकुचतटाः पश्य कुलटाः Udb. -Comp. -पतिः a cuckold.

कुलत्थः A kind of pulse; Mb. 13. 111. 71. -त्थिका A blue stone used as a collyrium.

कुलहण्डकः An eddy.

कुला *f.* Red arsenic (Mar. मनशीळ).

कुलाटः A kind of fish.

कुलाक्षुता A bitch.

कुलाम्भिः *m. a.* A treasure.

कुलायः, -यम् 1 The nest of a bird; कूजत्क्लान्तकपोत-कुक्कुटकुलाः कूले कुलायद्रुमाः U. 2. 9; N. 1. 141. -2 The body; त्वदनुपथं कुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवत् (चरति) Bhāg. 10. 87. 22, प्राणेन रक्षन्नवरं कुलायम् Bṛi. Up. 4. 3. 12. -3 A place or spot in general; विश्वंभरकुलाये तं न पश्यन्ति Bṛi. Up. 1. 4. 7. -4 A woven texture, a web. -5 A case or receptacle. -Comp. -निलायः the act of sitting in a nest, hatching, brooding; खगकुलाय-कुलायनिलायिनाम् Śi. -स्थः a bird.

कुलायिका A. bird-cage, an aviary, dove-cot.

कुलालः [Uṇ. 1. 117.] 1 A potter; ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे Bh. 2. 95. -2 A wild cock. -3 An owl. -ली The wife of a potter. -2 A blue stone used as a collyrium. -Comp. -चक्रम् a potter's disk; यथा कुलालचक्रेण भ्रमता सह भ्रमताम् Bhāg. 5. 22. 2.

कुलालिका An aviary.

कुलाहः A horse of a light brown colour.

कुलाहकः A lizard.

कुलिः A hand.

कुलिङ्गः 1 A kind of bird, bird (in general); आद्याः पन्थाः कुलिङ्गानां ये चान्ये धान्यजीविनः Rām. 4. 58. 24. -2 A kind of mouse. -3 A sparrow; कुलिङ्गशकुनौ राजन्क्रीडं शिरसि चक्रतः Mb. 12. 261. 20. -4 A serpant; 'कुलिङ्गो मूषिकूष्माण्डे मत्स्यगजभुजङ्गयोः' Medini. पारावतकुलिङ्गाक्षाः सर्वे शूराः प्रमाथिनः Mb. 12. 101. 7.

कुलिजम् A measure; cf. P. V. 1. 55.

कुलिन्दः (pl.) N. of a country and its rulers.

कुलिरः, -रम् 1 A crab. -2 The 4th sign of the zodiac, Cancer; see कुलीर.

कुलिशः, -शम् 1 The thunderbolt of Indra; वृत्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव लक्ष्यते Ku. 2. 20; Pt. 1; अवेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् Ku. 1. 20; R. 3. 68; 4. 38; Amaru. 96. -2 Ved. An axe, a hatchet; स्कन्धांसीव कुलिशेना Rv. 1. 32. 5. -3 The point or end of a thing; Me. 63. -Comp. -करः, -धरः, -पाणिः an epithet of Indra; क्रान्तकुलिशकरवीर्यबलान् Ki. 12. 34. -नायकः a particular mode of sexual enjoyment. -शासनः An epithet of Śākyamuni.

कुली A wife's elder sister.

कुलीनक *a.* Of a good family. -कः A kind of wild kidney-bean.

कुलीनसम् Water.

कुलीरः, -रकः 1 A crab. -2 The fourth sign of the zodiac, Cancer; कुलीरेऽभ्युदिते रवौ Rām. 1. 18. 15.

कुलीशः, -शम् Indra's thunderbolt.

कुलुकम् The fur or foulness of the tongue.

कुलुकगुञ्जा A fire-brand.

कुलूतः (pl.) N. of a country and its rulers.

कुल्फः, -ल्फम् A disease. -ल्फः The ankle; अष्ठीवन्तौ परि कुल्फौ च देहन् Rv. 7. 50. 2. -Comp. -दघ्न *a.* reaching down to the ankle; Śat. Br. 12.

कुल्मलम् 1 Sin. -2 The part of an arrow by which the head is attached to the shaft.

कुल्माषम् (-सम्) Gruel. -षः 1 A kind of grain, half-ripe barley; स हेभ्यं कुल्माषान्खादन्तं बिभिक्षे Ch. Up. 1. 10. 2. -2 A hotch potch of half-boiled rice and pulse; Bhāg. 5. 9. 11. -3 A kind of disease. -Comp. -अभिषुतम् gruel.

कुल्लूकः N. of learned commentator on Manusmṛiti.

कुल्व *a.* Ved. Bald, bare.

कुल्वकम् Fur upon the tongue.

कुवम् 1 A flower. -2 A lotus.

कुवमः The sun; कुलं कुलं च कुवमः Mb. 13. 93. 90.

कुवर See तुवर.

कुवलम् 1 The water-lily. -2 A pearl. -3 Water. -4 The belly of a serpent.

कुवलयम् 1 The blue water-lily; कुवलयदलस्निग्धैर्नेत्रैर्ददौ नयनोत्सवम् U. 3. 22. -2 A water-lily in general. -3 The earth (-*m.* also). -Comp. -आनन्द N. of a work on rhetoric by अप्पय्या दीक्षित. -ईशः a king.

कुवलयिन् *a.* Having blue lotuses. संदष्टाः कुवलयिनो भुवो विभागाः U. 1. 31.

कुवलयित *a.* Furnished with blue lotuses; कटाक्षैर्नारीणां कुवलयितवातायनमिव Mal. 2. 11, R. 11. 93.

कुवलयिनी 1 The blue water-lily; plant. –2 An assemblage of lotuses. –3 A place abounding in lotuses.

कुवली (= कोली; see बदरी); कुवली कुवलम् । बदरी बादरम् Mbh. on P. IV. 3. 130.

कुवाटः The fold of a door.

कुवाद *a.* 1 Detracting, undervaluing, censorious. –2 Low, vile.

कुवाहुलः A camel.

कुवि (पि) न्दः 1 A weaver; कुविन्दस्त्वं तावत्पटयसि गुणग्राममभितः K. P. 7. –2 N. of the weaver caste.

कुवे (णा) णी (णिः) 1 A basket to hold fish (when caught), fish-basket. –2 A badly arranged tress of hair.

कुवे (वे) र *a.* 1 Bad. –2 Bad-limbed.

कुवेलम् A lotus.

कुशः *a.* 1 Wicked, vile, depraved. –2 Mad. **–शः** 1 A kind of grass considered holy and forming an essential requisite of several religious ceremonies; पवित्रार्थे इमे कुशाः Śrāddha Mantra; कुशपूतं प्रवयास्तु विष्टरम् R. 8. 18, 1. 49, 95. –2 N. of the elder son of Rāma. [He was one of the twin sons of Rāma, born after Sītā had been ruthlessly abandoned in the forest; yet he was the elder of the two in point of first seeing the light of this world. He, with Lava was brought up by the sage Vālmīki, and the two boys were taught to repeat the Rāmāyaṇa, the epic of the poet. Kuśa was made by Rāma king of Kuśāvatī, and he lived there for some time after his father's death. But the presiding deity of the old capital Ayodhyā presented herself to him in his dream and besought him not to slight her. Kuśa then returned to Ayodhya; see R. 16. 3-42.] –3 A rope of Kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the pole. –4 One of the great Dvīpas; Bhāg. 5. 1. 32. **–शा** 1 A plank for covering anything. –2 A piece of wood. –3 A horse's bridle. **–शी** A sort of ladle. –2 Wrought iron. –3 Ploughshare. –4 A pod of cotton. –5 A piece of Udumbara wood used for counting the number of Sāmans in a Stotra; औदुम्बरे क्रियाम् । छन्दोगस्तोत्रगणनाशङ्कासु ......Nm. **–शम्** Water; as in कुशेशय q.v. हदश्च कुशवानेष यत्र पद्मं कुशेशयम् Mb. 3. 130. 18. **–Comp. –अक्षः** a monkey. **–अग्रम्** the sharp point of a blade of the Kuśa grass; hence often used in comp. in the sense of 'sharp', 'shrewd', 'penetrating' as intellect, °बुद्धि *a.* having a penetrating intellect, sharp, shrewd; (अपि) कुशाग्रबुद्धे कशली गुरुस्ते R. 5. 4. **–अग्रीय** *a.* penetrating, sharp; कर बुद्धिं कुशाग्रीयां ... ... Bk. 5. 15. **–अङ्गुली, –रीयम्** a ring of Kuśa grass worn at religious ceremonies. **–अरणिः** N. of Durvāsas. **–आकरः** the sacrificial fire. **–आसनम्** a seat or mat of Kuśa grass; अक्षमालापवृत्तिज्ञा कुशासनपरिग्रहा । शांभवीव तनुः कस्य न वन्द्या दौर्जनी सभा ॥ Udb. **–उदकम्** water in which Kuśa grass has been infused; Ms. 11. 212. **–कण्डिका** *f.* a type of संस्कार of the Vedic sacrificial fire. **–चीरम्** a garment of Kuśa grass; (प्रगृह्य) कैकेय्याः कुशचीरे ने जानकी शुभलक्षणा Rām. 2. 37. 10. **–ध्वजः** the younger brother of Janaka; तौ कुशध्वजसुते सुमध्यमे R. 11. 54. **–मुष्टिः** *f.* a handful of Kuśa grass कुशमुष्टिमुपादाय लवं चैव तु स द्विजः Rām. 7. 66. 6. **–स्थलम्** N. of a place in the North of India; perhaps Kanoj; Ve. 1. (**–ली**) N. of the town Dvāraka. रथं समारोप्य ययुः कुशस्थलीम् Bhāg. 10. 61. 41. –2 N. of the town उज्जयिनी.

कुशयः, कुशापः A drinking vessel, cup, goblet.

कुशिन् *a.* Mixed or combined with water.

कुशिन् *a.* Furnished with Kuśa grass. *–m.* An epithet of Vālmīki.

कुशेशयम् A water-lily, a lotus in general; भूयात्कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः (पन्थाः) Ś. 4. 10; R. 6. 18. कुशेशयैरत्र जलाशयोषिता Śi. 4. 33. **–यः** The (Indian) crane or Sārasa bird.

कुशल *a.* 1 Right, proper, good, auspicious; कुशलं खलु तुभ्यमेव तद्वचनं कृष्ण यदभ्यधामहम् Śi. 16. 41; न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते Bg. 18. 10. –2 Happy, prosperous. –3 Able, skilful, clever, proficient, well-versed; कृतान्तः कुशलः पुत्र येनास्मि व्यसनीकृतः Rām. 7. 54. 16. with loc. or in comp.; दण्डनीत्यां च कुशलम् Y. 1. 313, 2. 181; Ms. 7. 190; R. 3. 12. **–लम्** 1 Welfare, a happy or prosperous condition, happiness; पप्रच्छ कुशलं राज्ये राज्याश्रममुनिं मुनिः R. 1. 58; अव्यापन्नः कुशलमबले पृच्छति त्वाम् Me. 103; अपि कुशलं भवतः 'are you doing well' (how do you do?). –2 Virtue. –3 Cleverness, ability. **–लः** An epithet of Śiva. **–Comp. –काम** *a.* desirous of happiness. **–प्रश्नः** friendly inquiry after a person's health or welfare; cf. ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रबन्धुमनामयम् । वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ Ms. 2. 127; cf. also मयाप्तं रामत्वं कुशलवसुता न त्वधिगता । S. D. **–बुद्धि** *a.* wise, intelligent, shrewd, sharp.

कुशलता 1 Cleverness, ability, conversancy with (loc.). –2 Acuteness of sensation; यथा यथा निषेवन्ते विषयान्विषयात्मकाः । तथा तथा कुशलता तेषां तेषूपजायते ॥ Ms. 12. 73.

कुशलिन् *a.* (**–नी** *f.*) 1 Happy, doing well, prosperous; अथ भगवांल्लोकानुग्रहाय कुशली काश्यपः Ś. 5; R. 5. Me. 114. कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि नो । S. D. –2 Of lower caste; 'कुशलिनं कारुकं चण्डालविशेषमित्यर्थः' Nīlakaṇṭha's commentary on Mb. 12. 291. 7. [पापानुबन्धं यत्कर्म यद्यपि स्यान्महाफलम् । तन्न सेवेत मेधावी शुचिः कुशलिनं यथा ॥]

कुशा 1 A rope. -2 A bridle.

कुशावती N. of a city; The Capital of Kuśa, Rāma's son; see कुश; cf. कुशावतीं श्रोत्रियसात् स कृत्वा R. 16. 25, 15. 97.

कुशिक *a*. Squint-eyed. -कः 1 N. of the father or the grand-father of विश्वामित्र. -2 A plough-share. -3 (pl.) Descendants of Kuśika; Bhāg. 9. 15. 6. -4 Sediment of oil.

कुशीदम् Usury; see कुसी.

कुशीलवः 1 A bard, singer; Ms. 8. 65, 102; cf. also ...कारुकाश्च कुशीलवाः। Śiva. B. 31. 18; also Kau. A. 1.12. -2 An actor; तत्सर्वे कुशीलवाः संगीतप्रयोगेण मत्समीहितसंपादनाय प्रवर्तन्ताम् Māl. 1; तत्किमिति नारम्भयसि कुशीलवैः सह संगीतकम् Ve. 1. -3 A newsmonger. -4 An epithet of Vālmiki. -वौ (du.) The two sons of Rāma.

कुशुम्भः The water-pot of an ascetic; or a jar in general.

कुशूलः 1 A granary, cupboard, store-room; को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलापूरणाढकैः H. Pr. 20. -2 A fire made of chaff. -Comp. -धान्यकः a householder who has three years' grain in stock.

कुश्रिः N. of a sage; उपवेशिः कुश्रेः Bṛi. Up. 6. 5. 3.

कुष् 9 P. (कुष्णाति, कुषित) 1 To tear, extract, pull or draw out; शिवाः कुष्णन्ति मांसानि Bk. 18. 12; 17. 80; कुषित्वा जगतां सारं सैका शङ्के कृता भुवि 7. 95. -2 To test, examine. -3 To shine.

कुषल *a*. Clever, expert.

कुषाकु *a*. 1 Burning, scorching. -2 Vile, wicked, detestable. -कुः 1 The sun. -2 Fire. -3 An ape, monkey.

कुषित *a*. Mixed with water.

कुषीद *a*. Indifferent, inert. -दम् Usury.

कुषुम्यति Den. P. 1 To throw. -2 To abuse. -3 To despise.

कुष्ठः,-ष्ठम् [Uṇ. 2. 2] 1 Leprosy (of which there are 18 varieties); गलत्कुष्ठाभिभूताय च Bh. 1. 90. -2 A sort of poison. -3 A kind of tree; Costus specious, see कोष्ठ; Rām. 2. 94. 24. -4 (-*m*.) cavity of the loin. -ष्ठा The mouth or opening of a basket. -Comp. -अरिः 1 sulphur. -2 N. of several plants (Mar. मोवरी, रुई, कडू पडवळ इ.)

कुष्ठिन् *a*. (-नी *f*.), **कुष्ठित** *a*. Affected with leprosy, a leper.

कुष्ठिका Contents of bowels. Ait. Br. 2. 11.

कुष्मलम् 1 Cutting. -2 A leaf.

कुष्माण्डः 1 A kind of pumpkin gourd. -2 A false conception. -3 A particular religious formula. -डी 1 A religious ceremony. -2 An epithet of the wife of Śiva. -Comp -नवमी *f*. The ninth day of the bright half of the month of Kārtika when a golden idol &c. is to be given as a religious gift.

कुष्माण्डकः A kind of pumpkin gourd.

कुस् 4 P. (कुस्यति, कुसित) 1 To embrace. -2 To surround.

कुसितः 1 An inhabited country. -2 One who lives on usury; see कुसीद below.

कुसितायी (= कुसीदायी).

कुसी (सि) द *a*. Lazy, slothful. -दः (also written as कुशी-षी-द) A money-lender, usurer; Mbh. 4. 29. -दम् 1 Any loan or thing lent to be repaid with interest. -2 Lending money, usury, the profession of usury; कुसीदाद् दारिद्र्यं परकरगतग्रन्थिशमनात् Pt. 1. 11; Ms. 1. 90; 8. 410; Y. 1. 119. -3 Red sandal wood. -Comp. -पथः usury, usurious interest; any interest exceeding 5 per cent; कृतानुसारादधिका व्यतिरिक्ता न सिध्यति कुसीदपथमाहुस्तम् (पञ्चकं शतमर्हति) Ms. 8. 152. -वृद्धिः *f*. interest on money; कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं नात्येति सकृदाहृता Ms. 8. 151.

कुसीदा A female usurer.

कुसीदायी The wife of a usurer.

कुसीदिकः, कुसीदिन् *m*. A usurer.

कुसुमम् 1 A flower; उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलम् Ś. 7. 30. -2 Menstrual discharge. -3 A fruit. -4 A disease of the eyes. -मः A form of fire. -Comp. -अञ्जनम् the calx of brass used as a collyrium. -अञ्जलिः a handful of flowers. -अधिपः, -अधिराजः *m*. the Champaka tree (bearing yellow fragrant flowers). -अवचायः gathering flowers; अन्यत्र यूयं कुसुमावचायं कुरुध्वमत्रास्मि करोमि सख्यः K. P. 3. -अवतंसकम् a chaplet. -अस्त्रः, -आयुधः, -इषुः, -बाणः, -शरः 1 a flowery arrow. -2 N. of the god of love; अभिनवः कुसुमेषुव्यापारः Māl. 1 (where the word may also be read as कुसुमेषु व्यापारः); तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय Bh. 1. 1; तव प्रसादात् कुसुमायुधोऽपि Ku.; Ṛs. 6. 34; Ch. P. 19, 24; R. 7. 61; Śi. 8. 70, so कुसुमशरबाणभावेन Gīt. 10. -आकरः 1 a garden. -2 a nosegay. -3 vernal season; ऋतूनां कुसुमाकरः Bg. 10. 35; so Bv. 1. 48. -आत्मकम् saffron. -आपीडः 1 a garland or chaplet of flowers. -2 the god of love; कुसुमापीडव्याजेन Māl. 1 (where it has both senses). -आसवम् 1 honey. -2 a kind of spirituous liquor (prepared from flowers). -उज्ज्वल *a*. brilliant with blossoms. -कार्मुकः, -चापः, -धन्वन् *m*. epithets of the god of love; कुसुमचापमतेजयदंशुभिः R. 9. 39; Ṛs. 6. 27. कुसुमकार्मुककार्मुकसंहितद्रुतशिलीमुखखण्डितविग्रहः। Śi. 6. 16. -चित *a*. heaped with flowers. पीडाभाजः कुसुमचिताः साशंसम् Ki. -द्रुमः a tree full of blossom; आधूय शाखाः कुसुमद्रुमाणाम्

R. 16. 36. –पुरम् N. of the town of Pāṭaliputra; कुसुमपुराभियोगं प्रत्यनुदासीनो राक्षसः Mu. 2; पितृवधपरित्रासादपक्रान्ते कुसुमपुरात्कुमारे मलयकेतौ *ibid.* –प्रवृत्तिः, –प्रसूतिः *f.* appearance of flowers; आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः Ś. 4. 8. –लता a creeper in blossom. –शयनम् a bed of flowers; V. 3. 10. –स्तबकः a nosegay, boquet; कुसुमस्तबकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनाम् Bh. 2. 33.

कुसुमन्धयः A bee; उदलसद्दलसत्कुसुमन्धयैः Rām.Ch. 4.24.

कुसुमय Nom. P. 1 To produce flowers. –2 To furnish with flowers; कुसुमयन्फलिनीरलिनीरवैः Śi. 6. 62.

कुसुमवत् *a.* Furnished with flowers, flowering.

कुसुमवती 1 A woman in her courses. –2 N. of the town Pāṭaliputra.

कुसुमित *a.* [कुसुम + इतच् P. V. 2. 36] Flowered, furnished with flowers.

कुसुमालः A thief.

कुसुम्भः, –म्भम् [Uṇ. 4. 106] 1 Safflower; कुसुम्भारुणं चारु चेलं वसाना Jag.; कुसुम्भरागारुणितैः दुकुलैः Ṛs. 6. 4. –2 Saffron. –3 The waterpot of an ascetic; Ms. 6. 52. –म्भम् Gold. –म्भः Mere outward affection (compared with the colour of safflower); hence कुसुम्भरागः also means affected love.

कुसुम्भला *f.* N. of a plant (दारुहरिद्रा).

कुसृ *m.* An earth-worm.

कुसूलः 1 A granary, store-house (for corn &c.); ये लिह वा अन्धावटकुसूलगृहादिषु भूतानि निरुन्धन्ति Bhāg. 5. 26. 34. –2 Ved. A kind of supernatural being, or goblin; Av. 8. 6. 10.

कुसृतिः *f.* Fraud, cheating, deceit. कृतहस्तः स्वयं तत्र कुसृतिप्रकृतिः परः Śiva. B. 24. 9. कस्माद्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते दाक्षिण्यदृष्टिपदवीं भवतः प्रणीता Bhāg.

कुस्तुम्बरी, –म्बुरुः The धन्याक plant (Mar. कोथिंबीर); आर्द्रा कुस्तुम्बरीं कुर्यात् स्वादुसौगन्ध्यहृद्यताम् Suśr.

कुस्तुभः 1 An epithet of Viṣṇu. –2 The ocean.

कुस्मयते Den. Ā. 1 To smile improperly. –2 To guess, perceive, imagine.

कुह् 10 Ā. (कुहयते, कुहित) 1 To surprise, astonish. –2 To cheat, deceive.

कुहः 1 Kubera, the god of riches. –2 A rogue, cheat.

कुहकः [Uṇ. 2. 37] 1 A cheat, rogue, juggler; यथा दारुमयी योषिन्नृत्यते कुहकेच्छया Bhāg. 10. 54. 12. –कम्, –का Jugglery, deception; इन्द्रजालं च मायां वै कुहका वाऽपि भीषणा Mb. 5. 160. 55. धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि Bhāg. 1. 1. 1. –Comp. –कार *a.* conjuring, cheating. –चकित *a.* afraid of a trick, suspicious, cautious, wary; कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते H. 4. 102. –स्वनः, –स्वरः a cock. –वृत्तिः *f.* 1 Juggling. –2 hypocrisy.

कुहन *a.* 1 Envious. –2 Hypocritical. –नः 1 A mouse –2 A snake. –ना 1 Hypocrisy; 'कुहना दम्भचर्यायामीर्ष्यालौ कुहनान्त्रिषु' Medini; Viś. Guṇa. 388. –2 Assumed and false sanctity. –3 The interested performance of religious austerities, hypocrisy. –नम् 1 A small earthen vessel; 'कुहनं मृत्तिकाभाण्डविशेषे काचभाजने' Medini. –2 A glass vessel.

कुहनिका Interested performance of religious austerities, hypocrisy (दम्भ).

कुहरम् 1 A cavity, hollow; as in नाभिकुहर, आस्य° &c. दधति कुहरभाजामत्र भल्लूकयूनामनुरसितगुरूणि स्त्यानमम्बूकृतानि Māl. 9. 6; Ve. 1. 22. –2 The ear. –3 The throat. –4 Proximity. –5 Copulation; प्रवृत्तकुहरपारावत...&c. Dk. 2.2. –6 A hole, rent. –7 A guttural sound. –रः A window, the interior window; कुहरा अभ्यन्तरगवाक्षाः Bṛi. S. 56. 20. B. P. 130. 5. 27.

कुहरितम् 1 Sound in general. –2 The cry of the (Indian) cuckoo. –3 A sound uttered in copulation.

कुहलिः The leaf of the Piper Betel; Mv. 7. 13.

कुहुः, कुहूः *f.* 1 New moon day *i. e.* the last day of a lunar month when the moon is invisible; Mb. 8. 34. 32; करगतैव गता यदियं कुहूः N. 4. 57. –2 The deity that presides over this day; Ms. 3. 86. –3 The cry of the (Indian) cuckoo; पिकेन रोषारुणचक्षुषा मुहुःकुहूरुताहूयत चन्द्रवैरिणी N. 1. 100; उन्मीलन्ति कुहूः कुहूरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः Gīt. 1; पिकविधुरस्तव हान्ति समन्तमरस्त्वमपि चन्द्रविरोधि-कुहूरवः Udb. –4 The first day of the first quarter on which the moon rises. –Comp. –कण्ठः,–मुखः,–रवः,–शब्दः the (Indian) cuckoo. –कालः The last day of the lunar month when the moon is invisible; न च कुहूकालेऽपि संक्षीयते ......त्वत्कीर्तिचन्द्रः सदा Sūktisundar 5. 83. –पालः the king of turtles. –मुखः 1 The Indian cuckoo. –2 a calamity. –मुखम् new moon.

कुहूलम् A pit filled with stakes.

कुहेडिका, कुहेडी, कुहेलिका A fog, mist.

कुह्वानम् A disagreeable noise; प्रत्युलूकश्च कुह्वानैरनिद्रौ शून्यमिच्छतः Bhāg. 1. 14. 14.

कू 1, 6 Ā. (कुवते, कुवते); also **कू** 9 U. (कु-कू-नाति, कु-कू-नीते) 1 To sound, make noise, cry out in distress, खगाश्चुकुविरेऽशुभम् Bk. 14. 20; 1. 20; 14. 5; 15. 26; 16. 29.

कूः *f.* 1 A female imp. –2 The earth; कूः कुत्या भूरपि स्मृता Enm.

कूकुदः One who gives his daughter in marriage with due ceremony; सत्कृतालङ्कृतां कन्यां यो ददाति स कूकुदः Ak.

कूचः The female breast, especially that of a young or unmarried woman; see कुच.

कूचिका, कूची 1 A small brush of hair, a pencil. -2 A key.

कूज् 1 P. (कूजति, कूजित) To make any inarticulate sound, hum, coo, warble; कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् Rām.; पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज Ku. 3. 32; Ṛs. 6. 22; R. 2. 12; N. 1. 127; कूजत्क्लान्तकपोतकुक्कुटकुलाः V. 2. -2 To moan, groan. -3 To fill with sounds, to blow or breathe (the flute); सहपशुपालबलश्चुकूज वेणुम् Bhāg. 10. 21. 2. -With नि, परि or वि to coo, to make an indistinct noise.

कूजः, कजनम्, कूजितम् 1 Cooing, warbling; मधुकरनिकरकरम्बितकोकिलकूजितकुञ्जकुटीरे Gīt. -2 The rattling of wheels.

कूट् I. 10 Ā. (कूटयते, कूटित) 1 To abstain from giving; not to give. -2 To censure. -II. 10 U. 1 To burn. -2 To call, invite. -3 To render confused, to muddle. -4 To be distressed. -5 To despair. -6 To counsel, advise.

कूट *a.* 1 False; as in कूटाः स्युः पूर्वसाक्षिणः Y. 2. 80; दुस्तोषः कूटयोगिनाम् Bhāg. 2.9.19. -2 Immovable, steady. -3 Despised. -टः,-टम् 1 Fraud, illusion, deception. -2 A trick, fraudulent or roguish scheme; अक्षकूटमधिष्ठाय हृतं दुर्योधनेन वै Mb. 3. 33. 3. -3 A puzzling question, knotty or intricate point, as in कूटश्लोक, कूटान्योक्ति; वाचः कूटं तु देवर्षेः स्वयं विममृशुर्धिया Bhāg. 6.5.10. -4 Falsehood, untruth; oft. used in comp. with the force of an adjective; °वचनम् false or deceitful words; °तुला, °मानम् &c. -5 A summit or peak of a mountain; वर्धयन्निव तत्कूटानुद्धतैर्धातुरेणुभिः R. 4. 71, Me. 115; Māl. 5. 32. -6 Any projection or prominence. -7 The bone of the forehead with its projections, the crown of the head. -8 A horn; सम्परेतमयःकूटैश्छिन्दन्त्युत्थितमन्यवः Bhāg. 4. 25. 8. -9 End, corner; Y. 3. 96. -10 Head, chief. -11 A heap, mass, multitude; अभ्रकूटम् 'a heap of clouds'; so अन्नकूटम् 'a heap of food'; Mv. 6. 32. -12 A hammer, an iron mallet. -13 A plough-share, the body of a plough. -14 A trap for catching deer; नश्येदभिमृशन्सद्यो मृगः कूटमिव स्पृशन् Mb. 12. 68. 52. -15 A concealed weapon, as a dagger in a woollen case or a sword in a stick. -16 A water-jar. -17 The door of a city; निर्ययुर्भवनात्तस्मात्कूटमुद्गरपाणयः Rām. 5. 42. 25. -18 A false coin; कूटं हि निषादानामेवोपकारकं न आर्याणाम् ŚB. on MS. 6. 1. 52. -टः 1 A house, dwelling. -2 An ox whose horns are broken. -3 An epithet of Agastya. -Comp. -अक्षः a false or loaded die; कूटाक्षोपधिदेविनः Y. 2. 202. -अगारम् an apartment on the top of a house; कूटागारैश्च संपूर्णामिन्द्रस्येवामरावतीम् Rām. 1. 5. 15. -अर्थः ambiguity of meaning. °भाषिता a tale, fiction. -उपायः a fraudulent plan, trick, stratagem. -कारः, -कारकः a rogue, a false witness; Ms. 3. 158. -कृत् *a.* 1 cheating, deceiving. -2 forging a document; Y. 2. 70. -3 bribing. (*-m.*) 1 a man of the writer caste (कायस्थ). -2 an epithet of Śiva. -कार्षापणः a false कार्षापण q. v. -कोष्ठम् *a.* compartment on the top of a building (Kāmikāgama 55. 123-30); (कूटशाला and कूटागार are synonyms). -खड्गः a sword-stick. -च्छद्मन् *m.* a cheat; पीड्यमाना प्रजा रक्ष्याः कूटच्छद्मादिभिस्तथा Pt. 1. 343. -तुला a false pair of scales. -धर्म *a.* where falsehood is considered a duty (as a place, house, country, &c.). -पाकलः, -पर्वः, -पूर्वः bilious fever to which elephants are subject (हस्तिवातज्वर); अचिरेण वैकृतविवर्तदारुणः कलभं कठोर इव कूटपाकलः (अभिहन्ति Māl. 1. 39); (also sometimes written as कूटपालक). -पालकः a potter; a potter's kiln. -पाशः, -बन्धः a trap, snare; समाधिभीतेन किलोपनीतः पञ्चाप्सरोयौवनकूटबन्धम् R. 13. 39. -मानम् false measure or weight. -मोहनः an epithet of Skanda. -यन्त्रम् a trap, a snare for deer, birds &c. -युद्धम् treacherous or unfair warfare; कूटयुद्धविधिज्ञेऽपि तस्मिन्सन्मार्गयोधिनि R. 17. 69. -रचना 1 a trap laid; Pt. 2. 85. -2 artifice, trick; अतर्क्या कुट्टनीकूटरचना हि विधेरपि Ks. 57. 115. -लेखः a falsified document; कृत्वाथ कूटलेखं सा विदग्धा मह्यमर्पयत् Ks. 124. 197. -शाल्मलिः *f., m.* 1 a species of the Śālmali tree. -2 a kind of tree with sharp thorns (regarded as one of the several instruments— perhaps a club-with which the wicked are tortured in the world of Yama); see R. 12. 95 and Malli. thereon. -शासनम् a forged grant or decree; Ms. 9. 232. -संक्रान्तिः the passing of the sun into another zodiac when half the night is over. -साक्षिन् *m.* a false witness. -स्थ *a.* 1 standing at the top, occupying the highest place (said of a person who stands at the head in a geneological table). -2 silent; not at all moving or working; Mb. 12. 179. 6. (-स्थः) the Supreme Soul (immovable, unchangeable, and perpetually the same); क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते Bg. 6. 8; 12. 3. (-स्थः, -स्थम्) a kind of perfume (Mar. नखला). -स्वर्णम् counterfeit gold; Y. 2. 297. -हेमन् (as above); रज्यत्तुषारद्युतिकूटहेम तत्पाण्डु जातं रजतं क्षणेन N. 22. 52.

कूटक *a.* Fraudulent, false, base (as a coin); Y. 2. 241. -कम् 1 Fraud, deceit, trick. -2 Elevation, prominence. -3 The body of a plough, a plough-share. -कः 1 A braid or tress of hair. -2 A perfume. -Comp. -आख्यानम् an invented tale; a tale containing passages of ambiguous meanings.

कूटशः *ind.* In heaps or multitudes.

कूड् 6 P. (कूडति, कूडित) 1 To graze. -2 To become firm or solid. -3 To become fat.

कूड्यम् =कुड्य q. v.

कूण् 10 U. (कूणयति-ते, कूणित) 1 To speak, converse. -2 To contract, close (said to be Ātm. in this sense).

कूणि *a.* Having a crooked arm.

कूणित *a.* 1 Shut, closed. -2 Contracted; Māl. 4. 2. -Comp. -**ईक्षणः** a hawk.

कूणिका 1 The horn of any animal. -2 The peg of a lute.

कूदरः The offspring of a Brāhmaṇa woman by a Ṛiṣi, begotten during menstruation.

कूदी A fetter for the foot.

कूद्दालः Mountain ebony.

कूप् 10 U. (कूपयति-ते, कूपित) 1 To be weak. -2 To weaken.

कूपः [कुवन्ति मण्डूका अस्मिन्, कु-पक् दीर्घश्च Uṇ. 3. 27] 1 A well; कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् Bh. 2. 49; so नितरां नीचोऽस्मीति त्वं खेदं कूप मा कदापि कृथाः। अत्यन्तसरसहृदयो यतः परेषां गुणग्रहीतासि Bv. 1. 9.; प्रोद्दीप्ते भवने तु कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः Bh. 3. 88. -2 A hole, cave, hollow, cavity; as in रोमकूप; Śi. 7. 74. -3 A leather oil-vessel. -4 A post to which a ship is moored. -5 A tree or rock in the midst of a river. -6 A mast. -7 A pore, root; हृष्यन्ति रोमकूपाणि Mb. 6. 112. 16; Śi. 13. 13. -पी 1 A small well. -2 A flask, bottle. -3 The navel. -Comp. -**अङ्कः, -अङ्गः** horripilation. -**कच्छपः, म (मा) ण्डूकः -की** (lit.) a tortoise or frog in a well; (fig.) an inexperienced person, one who has had no experience of the world at large, a man of limited ideas who knows only his own neighbourhood; oft. used as a term of reproach; यदसौ कूपमाण्डूकि तवैतावति कः स्मयः Bk. 5. 85. -**कारः, -खानकः** a well-digger; कूपखानकवदेतद् भविष्यति Mbh. on P. 1. 1. 1; Rām. 2; कूपखानकवत्प्राप्ते फले दोषं निहन्ति च Ks. 66. 134. **चक्रम्** A water weeel. -**दण्डः** a mast; क्षोणीनौ कूपदण्डः Dk. 1. 1. -**यन्त्रम्** a water-wheel, a contrivance for raising water from a well. **यन्त्रघटी-घटिका** a bucket or pot attached to the water-wheel to draw up water. °यन्त्रघटिकान्याय see under न्याय. -**स्थानम्** A well; दशकुली वाटं कूपस्थानम् Kau. A. 2. 4; एष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः Mk. 10. 60.

कूपकः 1 A well (temporary). -2 A hole, cave, cavity. -3 The hollow below the loins. -4 A stake to which a boat is moored. -5 The mast of a ship. -6 A funeral pile. -7 A hole under a funeral pile. -8 A leather oil-vessel. -9 A rock or tree in the midst of a river. -10 A boat. -**पिका** A stone or rock in the midst of a stream.

कूप्य *a.* Being in a well or hole.

कूपा (वा) रः The ocean.

कूपुषम् The bladder.

कूब (व) र *a.* (-री *f.*) 1 Beautiful, agreeable. -2 Hump-backed, -**रः, -रम्** The pole of a carriage to which the yoke is fixed; ततः स मथिताष्टाश्वं रथं भग्नाक्षकूबरम् Rām. 5. 46. 28. (द्विकूबरम्) Bhāg. 4. 26. 2. -**रः** A hump-backed man. -**री** 1 A carriage covered with a cloth or blanket. -2 The pole of a carriage to which the yoke is fixed; Ve. 4.; अंसेन संश्लिष्य च कूबराग्रम् Bu. Ch. 3. 60. -Comp. -**स्थानम्** the seat on a carriage.

कूब (व) रिन् *m.* A carriage.

कूमम् A pond, pool.

कूरः, -रम् Food, boiled rice; इतश्च कूरच्युतनैलमिश्रं पिण्डं हस्ती प्रतिग्राह्यते मात्रपुरुषैः Mk. 4.

कूर्चः, -र्चम् 1 A bunch of any thing, a bundle. -2 A handful of Kuśa grass; Mb. 14. 72. 10. -3 A peacock's feather. -4 The beard; आगनमनध्यायकारणं सविशेषभूतमद्य जीर्णकूर्चानाम् U. 4; or प्ररथिनव्यसनेन चित्रफलकं लम्बकूर्चानां तापसानां कदम्बैः Ś. 6. -5 The tip of the thumb and the middle finger brought in contact so as to pinch &c. -6 The upper part of the rose, the part (or hair) between the eye-brows. -7 A brush. -8 Deceit, fraud. -9 Boasting, bragging. -10 Hypocrisy. -**र्चः** 1 The head. -2 A store-room. -3 A seat of Kuśa grass (कुशासन); जनको ह वैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच Bṛi. Up. 4. 2. 1. -Comp. -**शिरस्** *n.* the upper part of the palm of the hand and foot. -**शीर्षः, -शेखरः** the cocoanut tree.

कूर्चकः 1 A bushel. -2 A brush for cleaning the teeth. -3 A painter's brush.

कूर्चिका 1 A painting brush or pencil. -2 A key. -3 A bud, blossom. -4 Inspissated milk. -5 A needle

कूर्चिन् *a.* Stuffed, puffy.

कूर्द् 1 U. (कूर्दति-ते, कूर्दित) 1 To leap, jump; फेनायमानाः कूपाश्च कूर्दन्ति वृषभा इव Mb. 6. 3. 34. -2 To frolic; वत्रक्षुराजुघूर्णश्च स्येमुश्चुकूर्दिरे तथा Bk. 14. 77, 9; 15. 45.

कूर्दनम् 1 Leaping. -2 Playing, sporting. -**नी** 1 A festival in honour of Kāmadeva, held on the fifteenth day of Chaitra. -2 The full moon day in Chaitra.

कूर्पः 1 The part between the eye-brows. -2 A variety of inferior gems; Kau. A. 2. 11. -3 A stone; pebble; कूर्पादिभिर्भ्रमति धीर्भवदायुषां नः Bhāg. 10. 31. 19.

कूर्परः 1 The elbow; Śi. 20. 19. -2 The knee.

कूर्पास = कुर्पास q. v. also -**कूर्पासकः** cf. कूर्पासकं क्षतनखक्षतमुत्क्षिपन्ती Śi. 5. 23.

कूर्मः [कौ जले ऊर्मिर्वेगोऽस्य पृषो° Tv.] 1 A tortoise; गृहेकूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः Ms. 7. 105; Bg. 2. 58; कूर्मः पादोऽत्र यष्टिर्भुजगपतिरसौ भाजनं भूतधात्री Udb. -2 Viṣṇu in his second or Kūrma incarnation. -3 One of the outer winds of the body. -4 A particular gesticulation with the fingers. -**र्मी** A female tortoise. -Comp. -**अवतारः** the Kūrma incarnation of Viṣṇu; cf. Gīt. 1:-- क्षितिरतिविपुलतरे तव तिष्ठति पृष्ठे धरणिधरणकिणचक्रगरिष्ठे। केशवधृत-

कच्छरूप जय जगदीश हरे॥ –आसनम् a particular posture in sitting (practised by ascetics). –द्वादशी the twelvth day in the light (or dark?) half of पौष month. –पुराणम् one of the eighteen Purāṇas. –पृष्ठम्, –पृष्ठकम् 1 the back or shell of a tortoise. –2 a lid or cover of a dish. –राजः Viṣṇu in the shape of tortoise in his second incarnation; पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनाम्। त्वं कूर्मराज तदिदं द्वितयं दधीथाः॥ Mahān.

कूर्मक *a.* (A pearl) shaped like a tortoise; Kau. A. 2. 11.

कूर्मिका A kind of musical intrument.

कूल् 1 P. (कूलति, कूलित) –1 To cover, hide, screen, protect. –2 To enclose. –3 To keep off, obstruct, prevent.

कूलम् 1 A shore, bank; राधामाधवयोर्जयन्ति यमुनाकूले रहः-केलयः Gīt. 1; नदीवोभयकूलभाक् R. 12. 35, 68; चुकूज कूले कलहंसमण्डली N. यथा महामत्स्य उभे कूले अनुसंचरति Bṛi. Up. 4. 3. 18. –2 A slope, declivity. –3 Skirt, edge, border, proximity; आस्तीर्य दर्भान्प्राक्कूलान् Bhāg. 8. 24. 40; कुलाय-कूलेषु विलुठ्य तेषु ते N. 1. 141. –4 A pond. –5 The rear of an army. –6 A heap, mound. –Comp. –चर *a.* frequenting or grazing on the banks of a river. –तण्डुलः Breakers, surges. –भूः *f.* the land on a bank. –हण्डकः –हुण्डकः an eddy.

कूलकः, –कम् 1 Bank, shore. –2 A heap, mound. –कः An ant-hill.

कूलवती A river.

कूलिका *f.* The lower part of the lute.

कूलिन् *a.* Furnished with banks or shores.

कूलंकष *a.* Tearing away or undermining the bank; कूलंकषेव सिंधुः प्रसन्नमम्भस्तटतरुं च Ś. 5. 21; Māl. 5. 19. –षः 1 The current or stream of a river. –2 The ocean, sea. –षा A river.

कूलंधय *a.* Kissing, *i. e.* bordering on the bank of a river.

कूलमुद्रुज *a.* Breaking down banks, (as rivers, elephants &c.); सरितां कूलमुद्रुजाः R. 4. 22; आसादितौ कथं ब्रूतं न गजैः कूलमुद्रुजैः Bk. 6. 95; ऋषभं कूलमुद्रुजम् Mbh. on P. I. 4. 80.

कूलमुद्वह *a.* Tearing up or carrying away the bank; उत्तीर्णौ वा कथं भीमाः सरितः कूलमुद्वहाः Bk. 6. 95; ऋषभं कूलमुद्वहम् Mbh. on P. I. 4. 80.

कूवर = कूबर q. v.

कूवारः The ocean.

कूष्माण्डः 1 A kind of pumpkin gourd. –2 A kind of spell or magical formula; cf. Vāj. 20. 14-16. –3 A kind of spirit, or imp; Bhāg. 2. 6. 44.–डी N. of Durgā.

कूहना (= कुहना q. v.).

कूहा A fog, mist.

कृ I. 5 U. (कृणोति-कृणुते) To hurt, injure, kill. –II. 8 U. (करोति-कुरुते, चकार-चक्रे, अकार्षीत्-अकृत; कर्तुम्, करिष्यति-ते कृत) 1 To do (in general); तात किं करवाण्यहम् –2 To make; गणिकामवरोधमकरोत् Dk; नृपेण चक्रे युवराजशब्दभाक् R. 3. 35; युवराजः कृतः &c. –3 To manufacture, shape, prepare; कुम्भकारो घटं करोति; कटं करोति &c. –4 To build, create; गृहं कुरु; सभां कुरु मदर्थे भोः. –5 To produce, cause, engender; रतिमुभयप्रार्थना कुरुते Ś. 2. 1. –6 To form, arrange; अञ्जलिं करोति; कपोतहस्तकं कृत्वा. –7 To write, compose; चकार सुमनोहरं शास्त्रम् Pt. 1. –8 To perform, be engaged in; पूजां करोति. –9 To tell, narrate; इति बहुविधाः कथाः कुर्वन् &c. –10 To carry out, execute, obey; एवं क्रियते युष्मदादेशः Māl. 1; or करिष्यामि वचस्तव or शासनं मे कुरुष्व &c. –11 To bring about, accomplish, effect; सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् Bh. 2. 23. –12 To throw or let out, discharge, emit; मूत्रं कृ to discharge urine, make water; so पुरीषं कृ to void excrement. –13 To assume, put on, take; स्त्रीरूपं कृत्वा; नानारूपाणि कुर्वाणः Y. 3. 162. –14 To send forth, utter; मानुषीं गिरं कृत्वा, कलरवं कृत्वा &c. –15 To place or put on (with loc.); कण्ठे हारमकरोत् K. 212; पाणिमुरसि कृत्वा &c. –16 To entrust (with some duty), appoint; अध्यक्षान् विविधान्कुर्यात्तत्र तत्र विपश्चितः Ms. 7. 81. –17 To cook (as food) as in कृतान्नम्. –18 To think, regard, consider; दृष्टिस्तृणीकृतजगत्त्रयसत्त्वसारा U. 6. 19. –19 To take (as in the hand); कुरु करे गुरुमेकमयोघनं N. 4. 59. –20 To make a sound, as in खात्कृत्य, फूत्कृत्य भुङ्क्ते; so वषट्कृ, स्वाहाकृ &c. –21 To pass, spend (time); वर्षाणि दश चक्रुः spent; क्षणं कुरु wait a moment. –22 To direct towards, turn the attention to, resolve on; (with loc. or dat.); नाधर्मे कुरुते मनः Ms. 12. 118; नगरगमनाय मतिं न करोति Ś. 2. –23 To do a thing for another (either for his advantage or injury); प्राप्ताभिनिर्वापणगर्वमम्बु रत्नाङ्कुरज्योतिषि किं करोति Vikr. 1. 18; यदनेन कृतं मयि, असौ किं मे करिष्यति &c. –24 To use, employ, make use of; किं तया क्रियते धेन्वा Pt. 1. –25 To divide, break into parts (with adverbs ending in धा); द्विधा कृ to divide into two parts; शतधा कृ, सहस्रधा कृ &c. –26 To cause to become subject to, reduce completely to (a particular condition, with adverbs ending in सात्); आत्मसात् कृ to subject or appropriate to oneself; दुरितैरपि कर्तुमात्मसात्प्रयतन्ते नृपसूनवो हि यत् R. 8. 2; भस्मसात् कृ to reduce to ashes. –27 To appropriate, secure for oneself. –28 To help, give aid. –29 To make liable. –30 To violate or outrage (as a girl). –31 To begin. –32 To order. –33 To free from. –34 To proceed with, put in practice. –35 To worship, sacrifice. –36 To make like, consider equal to, cf. तृणीकृ (said to be Ātm. only in the last 10 senses). –37 To take up, gather; आदाने करोतिशब्दः Ms. 4. 2. 6; यथा काष्ठानि करोति गोमयानि करोति इति आदाने करोतिशब्दो भवति एवमिहापि द्रष्टव्यम् ŚB. on MS. 4. 2. 6. This root is often used with nouns, adjectives, and indeclinables to form

verbs from them, somewhat like the English affixes 'en' or '(i) fy', in the sense of 'making a person or thing to be what it previously is not'; *e. g.* कृष्णीकृ to make that which is not already black, black, *i. e.* blacken; so श्वेतीकृ to whiten; घनीकृ to solidify; विरलीकृ to rarefy &c. &c. Sometimes these formations take place in other senses also; *e.g.* क्रोडीकृ 'to clasp to the bosom', embrace; भस्मीकृ to reduce to ashes; प्रवणीकृ to incline, bend; तृणीकृ to value as little as straw; मन्दीकृ to slacken, make slow; so शूलीकृ to roast on the end of pointed lances; सुखीकृ to please; समयाकृ to spend time &c. *N. B.*- This root by itself admits of either Pada; but it is Ātm. generally with prepositions in the following senses:—(1) doing injury to; (2) censure, blame; (3) serving; (4) outraging, acting violently or rashly; (5) preparing, changing the condition of, turning into; (6) reciting; (7) employing, using; see P. I. 3. 32 and गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः " Students' Guide to Sanskrit Composition " § 338. *Note.* The root कृ is of the most frequent application in Sanskrit literature, and its senses are variously modified, or almost infinitely extended, according to the noun with which the root is connected; *e.g.* पदं कृ to set foot (fig. also); आश्रमे पदं करिष्यसि Ś. 4. 19; क्रमेण कृतं मम वपुषि नवयौवनेन पदम् K. 141; मनसा कृ to think of, meditate; मनसि कृ to think; दृष्ट्वा मनस्येवमकरोत् K. 136; or to resolve or determine; सख्यम्, मैत्रीं कृ to form friendship with; अस्त्राणि कृ to practise the use of weapons; दण्डं कृ to inflict punishment; हृदये कृ to pay heed to; कालं कृ to die; मतिं-बुद्धिं कृ to think of, intend, mean; उदकं कृ to offer libations of water to manes; चिरं कृ to delay; दर्दुरं कृ to play on the lute; नखानि कृ to clean the nails; कन्यां कृ to outrage or violate a maiden; विना कृ to separate from, to be abandoned by, as in मदनेन विनाकृता रतिः Ku. 4. 21; मध्ये कृ to place in the middle, to have reference to; मध्येकृत्य स्थितं क्रथकौशिकान् M. 5. 2; वशे कृ to win over, place in subjection, subdue; चमत्कृ to cause surprise; make an exhibition or a show; सत्कृ to honour, treat with respect; तिर्यक्कृ to place aside. *-Caus.* (कारयति-ते) To cause to do, perform, make, execute &c.; आज्ञां कारय रक्षोभिः Bk. 8. 84; भृत्यं भृत्येन वा कटं कारयति Sk.-*Desid.* (चिकीर्षति-ते) To wish to do &c.; Śi. 14. 41.

कृत् *a.* [कृ-क्विप्] (Generally at the end of comp.) Accomplisher, doer, maker, performer, manufacturer, composer &c.; पाप°, पुण्य°, प्रतिमा° &c. *-m* 1 A class of affixes used to form derivatives (nouns, adjectives &c.) from roots. -2 A word so formed; कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम् Paṅ. Śekh. **-Comp.** **-अन्त** a word ending with a kṛit affix. **-लोपः** the rejection of kṛit affixes.

कृत *p. p.* [कृ-क्त] 1 Done, performed, made, effected accomplished, manufactured &c.; (*p.p.* of कृ 8.U.q.v.) ते क्रूरान् संप्रयच्छन्तु सुवर्णं च कृताकृतम् Mb. 3. 255. 17; दिव्याः प्रसन्ना विविधाः सुराः कृतसुरा अपि Rām. 5. 11. 22; natural and manufactured wines. -2 Wounded, hurt; सिद्ध्येत ते कृतमनोभवधर्षितायाः Bhāg. 3. 23. 11. -3 Acquired, bought (a kind of son); Mb. 13. 49. 4. -4 Cultivated; अकृतं च कृतात्क्षेत्राद् गौरजाविकमेव च Ms. 10. 114. -5 Appointed (as a duty); सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मो राजकृतश्च यः Y. 2. 186. -6 Relating to, referring to; पत्नीयकृते क्षेपे Y. 2. 210. **-तम्** 1 Work, deed, action; कृतं न वेत्ति Pt. 1. 424; ungrateful; Ms. 7. 197. -2 Service, benefit. -3 Consequence, result. -4 Aim, object. -5 N. of that side of a die which is marked with four points; this is lucky; cf. Vāj. 30. 18. -6 N. of the first of the four Yugas of the world extending over 1728000 years of men (see Ms. 1. 69 and Kull. thereon). -7 The number '4'. -8 A stake at a game.-9 Prize or booty gained in a battle. -10 An offering. -11 Magic sorcery. **-Comp.** **-अकृत** *a.* done and not done; *i. e.* done in part but not completed; कृताकृतस्यैव च काञ्चनस्य Bu. Ch. 2. 2; that which is done and that which is not done (Dvandva Comp.) मा त्वा तापां कृताकृते Mbh. on P. II. 2. 29; कृताकृतप्रसङ्गि नित्यम्. (-तः) the Supreme Being. **-अङ्क** *a.* 1 marked, branded; कर्व्यां कृताङ्को निर्वास्यः Ms. 8. 281. -2 numbered. (-ङ्कः) that side of a die which is marked with four points.**-अञ्जलि** *a.* folding the hands in supplication; प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत Bg. 11. 14, 35; Ms. 4. 154. **-अनुकर** *a.* following another's example, subservient. **-अनुसारः** custom, usage. **-अन्त** *a.* bringing to an end, terminating. (-तः) 1 Yama, the god of death; कृतान्त आसीत्समरो देवानां सह दानवैः Bhāg. 9. 6. 13; द्वितीयं कृतान्तमिवाटन्तं व्याधमपश्यत् H. 1. -2 fate, destiny; कृतान्त एव सौमित्रे द्रष्टव्यो मत्प्रवासने Rām. 2. 22. 15; क्रूरस्तस्मिन्नपि न सहते संगमं नौ कृतान्तः Me. 107. -3 a demonstrated conclusion, dogma, a proved doctrine; दैवं पुरुषकारश्च कृतान्तेनोपपद्यते Mb. 12. 153. 50; यथा लौकिकेषु वैदिकेषु च कृतान्तेषु Mbh. on P. I. 1. 1, 56; साङ्ख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि Bg. 18.13.-4 a sinful or inauspicious action. -5 an epithet of Saturn. -6 Saturday. -7 the inevitable result of former actions. -8 the second lunar mansion. -9 the number 'two'. °कुशल an astrologer; आधिराज्येऽभिषेको मे ब्राह्मणैः पतिना सह। कृतान्तकुशलैरुक्तं तत्सर्वं वितथीकृतम् Rām. 6. 48. 14. °जनकः the sun. **-अन्नम्** 1 cooked food; कृतान्नमुदकं स्त्रियः Ms. 9. 219; 11. 3. -2 digested food. -3 excrement. **-अपराध** *a.* guilty, offender, criminal.**-अभय** *a.* saved from fear or danger. **-अभिषेक** *a.* crowned, inaugurated. (-कः) a prince. **-अभ्यास** *a.* practised. **-अयः** the die called कृत marked with four points. **-अर्थ** *a.* 1 having gained one's object, successful; एकः कृतार्थो भवते वीतशोकः Śwet. Up. 2. 14. -2 satisfied; happy, contented; वयं कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति बालाः Muṇḍ. 1. 2. 9; कृतः कृतार्थोऽस्मि निबर्हितांहसा Śi. 1. 29; R. 8. 3; Ki. 4. 9; Ś. 2. 1; Pt. 1. 194. -3 clever. -4 that which has served its purpose (and hence incapable of yielding any further sense or serving any other purpose); पुरुषे यागं श्रावयित्वा कृतार्थः शब्द एकस्य द्वयोर्बहूनां वा यागं न वारयति। ŚB. on MS. 6. 2. 3. सकृत् कृत्वा

कृतार्थः शब्दः न नियमः पौनःपुन्ये। ŚB. on MS. 6. 2. 27; सा चाकाङ्क्षा एकेनापि कृतार्था भवतीत्युक्तम्। ŚB. on MS. 11.1.13. (कृतार्थीकृ 1 to render fruitful or successful; कृतार्थीकृत्य तं विप्रम् Ks. 74. 125. -2 to make good; कान्तं प्रत्युपचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थीकृतः Amaru. 15; so कृतार्थयति to make fruitful; Māl. 3. 6.) -अवधान a. careful, attentive. -अवधि a. 1 fixed, appointed. -2 bounded, limited. -अवमर्ष a. 1 effacing from recollection. -2 intolerant. -अवस्थ a. 1 summoned, caused to be present; Ms. 8. 60. -2 fixed, settled. -अस्त्र a. 1 armed. -2 trained in the science of arms or missiles; पित्रा संवर्धितो नित्यं कृतास्त्रः सांपरायिकः R. 17. 62. -अहक a. having performed the daily ceremonies. -आगम a. advanced, proficient, skilled. (-m.) the Supreme soul. -आगस् a. guilty, offending, criminal, sinful; अग्ने प्र शिरो जहि ब्रह्मजस्य कृतागसः Av. 12. 5. 60; कृतागाः कौटिल्यो भुजग इव निर्याय नगरात् Mu. 3. 11. -आत्मन् a. 1 having control over oneself, self-possessed, of a selfgoverned spirit; कृतात्मा ब्रह्मलोकमभिसंभवामि Ch.Up. 8. 13. 1; कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः Muṇḍ. Up. 3. 2. 5; Rām. 5. 61. 6; ऐहिष्ट तं कारयितुं कृतात्मा Bk. 1. 11. -2 purified in mind; magnanimous; तमरिघ्नं कृतात्मानं क्षिप्रं द्रक्ष्यसि राघवम् Rām. 5. 39. 48. -आभरण a. adorned. -आयास a. labouring, suffering. -आलय a. one who has taken up his abode in any place; यत्र ते दयिता भार्या तनयाश्च कृतालयाः Rām. (-यः) a frog; dog? M. W. -आवास a lodging. -आस्पद a. 1 governed; ruled. -2 supporting, resting on. -3 residing in. -आहार a. having taken one's meals. -आह्वान a. challenged. -उत्साह a. diligent, making effort, striving. -उदक a. one who has performed his ablutions; Mb. 3. -उद्वाह a. 1 married. -2 practising penance by standing with up-lifted hands. -उपकार a. 1 favoured, befriended, assisted; अज्ञातभर्तृव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्बभूव Ku. 3. 73. -2 friendly. -उपभोग a. used, enjoyed. -कर, -कारिन् a. Enjoining what is already known or done; कृतकरो हि विधिरनर्थकः स्यात् ŚB. on MS. 10. 5. 58; कृतकरं शास्त्रमनर्थकं स्यात् ŚB. on MS. 10. 7. 25; कृतकारि खलु शास्त्रं पर्जन्यवत् Mbh. on P. I. 2. 9. -कर्मन् a. 1 one who has done his work; R. 9. 3. -2 skilful, clever. (-m.) 1 the Supreme spirit. -2 a *Saṁnyāsin*. -काम a. one whose desires are fulfilled. -कार्य a. 1 one who has done his work or obtained his object. -2 having no need of another's aid. -काल a. 1 fixed or settled as to time. -2 who has waited a certain time. (-लः) appointed time; कृतशिल्पोऽपि निवसेत्कृतकालं गुरोर्गृहे Y. 2. 184. -कृत्य, -क्रिय a. 1 who has accomplished his object; Bg. 15. 20. -2 satisfied, contented; Śānti. 3. 19; Māl. 4. 3. -3 clever. -4 having done his duty; कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् Śi. 2. 32. -क्रयः a purchaser. -क्रियः 1 one who has accomplished any act.-2 one who has fulfilled his duty. -3 one who has performed a religious ceremony; Ms. 5. 99. -क्षण a. 1 waiting impatiently for the exact moment; कृतक्षणाहं भद्रं ते गमनं प्रति राघव Rām. 2. 29. 15; वयं सर्वे सोत्सुकाः कृतक्षणास्तिष्ठामः Pt. 1. -2 one who has got an opportunity. -घ्न a. 1 ungrateful; Ms. 4. 214; 8. 89. -2 defeating all previous measures. -चूडः a boy on whom the ceremony of tonsure has been performed; Ms. 5. 58, 67; नृणामकृतचूडानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता. -जन्मन् a. planted; Ku. 5. 60. -ज्ञ a. 1 grateful; Ms. 7. 209, 210; Y. 1. 308. -2 correct in conduct; कृतज्ञतामस्य वदन्ति सम्पदः Ki. (-ज्ञः) 1 a dog. -2 an epithet of Śiva. -तीर्थ a. 1 one who has visited or frequented holy places. -2 one who studies with a professional teacher. -3 fertile in means or expedients. -4 a guide. -5 rendered accessible or easy; Ki. 2. 3. -दार a. married. -दासः a servant hired for a stated period, a hired servant. -दूषणम् spoiling what is done; उद्धतायाः पुनरुद्धनने न हि किञ्चित्कार्यमस्ति। केवलं कृतदूषणं भवेत्। ŚB. on MS. 12. 2. 16. (see कृतदूषा) -दूषा f. a blemish or vitiating factor for what is done; अकर्म वा कृतदूषा स्यात् MS. 12 1. 10. (कृतायाः दूषणम् ŚB). -धी a. 1 prudent, considerate. -2 learned, educated, wise; पुत्रेभ्यः कृतवेदिनां कृतधियां येषां न भिन्ना वयम् Mu. 5. 20; Bg. 2. 54; Śi. 2. 79. -नामधेय a. named, called as; Ś. 6. -निर्णेजनः a penitent. -a. one who has performed penance; कृतनिर्णेजनांश्चैव न जुगुप्सेत कर्हिचित् Ms. 11. 189. -निश्चय a. 1 resolute, resolved; युद्धाय कृतनिश्चयः Bg. 2. 37. -2 confident, sure. -पुङ्ख a. skilled in archery. -पूर्व a. done formerly. -प्रतिकृतम् assault and counter-assault, attack and resistance; R. 12. 94. -प्रतिज्ञ a. 1 one who has made an agreement or engagement. -2 one who has fulfilled his promise. -प्रयोजन a. one who has attained his object; Ks. 13. 158. -फल n. successful. (-लम्) result, consequence. -बुद्धि a. 1 learned, educated, wise; विद्वत्सु कृतबुद्धयः (श्रेष्ठाः) Ms. 1. 97, 7. 30. -2 a man of resolute character. -3 informed of one's duty. -ब्रह्मन् a. Ved. one who has performed his devotions; कृतब्रह्मा शूशुवद् रातहव्य इत् Rv. 2. 25. 1. -मङ्गल a. blessed, consecrated. -मति a. firm, resolute. -मन्यु a. indignant. -मालः, -लकः 1 a kind of cassia. -2 the spotted antelope. -मुख a. learned, clever, wise. -युगम् the first (golden) of the four ages. -रूप one who knows the customary rites (कृतकल्प); Rām. 2. 100. 20. -लक्षण a. 1 stamped, marked. -2 branded; ज्ञातिसम्बन्धिभिस्त्वेतास्त्यक्तव्याः कृतलक्षणाः Ms. 9. 239. -3 excellent, amiable. -4 defined, discriminated. -वर्मन् m. N. of a warrior on the side of the Kauravas who with Kṛipa and Aśvatthāman survived the general havoc of the great Bhārata war. He was afterwards slain by Sātyaki. -वापः a penitent who has shaven his head and chin; Ms. 11. 108. -विद् a. grateful; तस्यापवर्ग्यशरणं तव पादमूलं विस्मर्यते कृतविदा कथमार्तबन्धो Bhāg. 4. 9. 8. -विद्य a. learned, educated; शूरोऽसि कृतविद्योऽसि Pt. 4. 43; सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति त्रयो जनाः। शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम्॥ Pt. 1. 45. -वीर्य a. being strong or powerful; Av. 17. 1. 27. (-र्यः) N. of the father of Sahasrārjuna. -वेतन a. hired, paid (as a servant); प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः Y. 2. 164. -वेदिन् a. 1 grateful; न तथा कृतवेदिनां करिष्यन्प्रियतामेति यथा कृता-

वदानः Ki. 13. 32; see कृतज्ञ. -2 observant of propriety. -वेश *a.* attired, decorated; गतवति कृतवेशे केशवे कुञ्जशय्याम् Gīt. 11. -व्यावृत्ति *a.* dislodged or dismissed from office, set aside; Ku. 2. 27. -शिल्प *a.* skilled in art or trade; कृतशिल्पोऽपि निवसेत्कृतकालं गुरोर्गृहे Y. 2. 184. -शोभ *a.* 1 splendid. -2 beautiful. -3 handy, dexterous. -शौच *a.* purified; पुण्डरीकमवाप्नोति कृतशौचो भवेच्च सः Mb. 3. 83. 21. -श्मश्रुः one who is shaven; न हि कृतश्मश्रुः पुनः श्मश्रूणि कारयति Mbh. on P. I. 2. 9. -श्रमः, -परिश्रमः one who has studied; कृतपरिश्रमोऽस्मि ज्योतिःशास्त्रे Mu. 1; I have devoted my time to (spent my labours on) the science of astronomy. -संकल्प *a.* resolved, determined. -संकेत *a.* making an appointment; नामसमेतं कृतसंकेतं वादयते मृदु वेणुम् Gīt. 5. -संज्ञ *a.* 1 having presence of mind...स्थापयेद् दासान् कृतसंज्ञान् समन्ततः Ms. -2 restored to consciousness or senses. -3 aroused. -4 one to whom sign has been given; Raj. T. 4. 221. -संनाह *a.* clad in armour, accoutred. -संस्कार *a.* 1 one who has performed all purificatory rites, initiated; वैश्यस्तु कृतसंस्कारः Ms. 9. 326; R. 10. 78. -2 Prepared, adorned. -सापत्निका, -सापत्नी, -सापत्नीका, -सापत्नका, सपत्निका a woman whose husband has married another wife, a married woman having a co-wife or a superseded wife. -हस्त, -हस्तक *a.* 1 dexterous, clever, skilful, handy. -2 skilled in archery. -हस्तता 1 skill, dexterity;...संनिपाते। सुमहति कृतहस्ताः सैनिकास्तं ररक्षुः॥ Śiva. B. 13. 30. 47. -2 skill in archery or generally in handling arms; कौरव्ये कृतहस्तता पुनरियं देवे यथा सीरिणि Ve. 6. 13; Mv. 6. 41.

कृतक *a.* [कृत-कन्] 1 Done, made, prepared; (opp. नैसर्गिक); यद्यत्कृतकं तत्तदनित्यम् Nyāya Sūtra. -2 Artificial, done or prepared artificially; अकृतकविधि सर्वाङ्गीणमाकल्पजातम् R. 18. 52. -3 Feigned, pretended, false, sham, assumed; कृतककलहं कृत्वा Mu. 3; Ki. 8. 46. -4 Adopted (as a son &c.); oft. at the end of comp. also; यस्योपान्ते कृतकतनयः कान्तया वर्धितो मे (बालमन्दारवृक्षः) Me. 77; सोऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं मृगस्ते (जहाति) Ś. 4. 14; U. 1. 4. -कम् 1 A kind of salt (Mar. बिडलोण). -2 Sulphate of copper. -कम् *ind.* In a simulated manner; अपयाति सरोषया निरस्ते कृतकं कामिनि चुक्षुवे मृगाक्ष्या Śi. 9. 83.

कृतम् *ind.* Enough, no more of, away; (with instr.); अथवा कृतं संदेहेन Śi. 1; अथवा गिरा कृतम् R. 11. 41; कृतमाविष्कृतपौरुषैर्भुजैः Ki. 2. 17; कृतमश्वेन U. 4.

कृतवत् (*pres. p.*) *a.* One who has done; कृतवानासि विप्रियं न मे प्रतिकूलं न च मे त्वया कृतम् Ku. 4. 7.

कृतिः *f.* [कृ-क्तिन्] 1 Doing, manufacturing, making, performing. -2 Action, deed. -3 Creation, literary work, composition; (तौ) स्वकृतिं गापयामास कविप्रथमपद्धतिम् R. 15. 33, 64, 69; N. 22. 155. -4 Magic, enchantment. -5 Injuring, killing; स कृत्या चकितो गत्वा मुनिं वने पुरोहितम् Bm. 1. 27. -6 The number '20'. -7 An enchantress, a witch. -8 A knife. -9 Way-laying; hurting, injuring (Ved.). -10 A square number. -11 (in drama) Confirmation of any obtainment. -Comp. -करः 1 an epithet of Rāvaṇa. -2 one practising magic, a witch. -साध्यत्वम् the state of being accomplished by exertion.

कृतिन् *a.* [कृतमनेन; कृत-इनि] 1 One who has done his work or gained his end, satisfied, contented, happy, successful; यस्य वीर्येण कृतिनो वयं च भुवनानि च U. 1. 32; न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान् R. 3. 51; 12, 64. -2 (Hence) Lucky, fortunate, blessed; Ś. 1. 23; 7. 19. -3 Clever, competent, able, expert, skilful, wise, learned; तं क्षुरप्रशकलीकृतं कृती R. 11. 29, 19. 14; Ku. 2. 10; Ki. 2. 9; Śi. 2. 25, 30; H. 3. 89; Ve. 4. 12. -4 Good, virtuous, pure, pious; तावदेव कृतिनामपि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः Bh. 1. 56. -5 Following, obeying, doing what is enjoined.

कृते, -कृतेन *ind.* (With gen. or in comp.) For, for the sake of, on account of; अमीषां प्राणानां...कृते Bh. 3. 36. कृते किं नास्माभिर्विगलितविवेकैः...*ibid.* काव्यं यशसेऽर्थकृते K. P. 1; Bg. 1. 35; Y. 1. 216; Ś. 6.

कृत्नु *a.* [कृ-क्नु; Uṇ. 3. 30] 1 Working well, able to work, powerful. -2 Clever, skilful. -त्नुः A mechanic, an artist.

कृत्य *a.* [कृ-क्यप्; cf. P. III. 1. 120] 1 What should or ought to be done, right, proper, fit; साधु पर्याप्तमेतावत्कृत्यश्चारित्रसंग्रहः Rām. 7 13. 18. -2 Feasible, practicable. -3 One who may be seduced from allegiance, treacherous; Raj. T. 5. 247. -त्यम् 1 What ought to be done, duty, (इतिकृत्य) function; Ms. 2. 237; 7. 67. -2 Work, business, deed, commission; बन्धुकृत्यम् Me. 116; अन्योन्यकृत्यैः Ś. 7. 34. -3 Purpose, object, end; कुञ्जद्विरापादितवंशकृत्यम् R. 2. 12; Ku. 4. 15. -4 Motive, cause; किमागमनकृत्यं ते देवगन्धर्वसेवित Rām. 7. 21. 4. -त्यः A class of affixes used to form potential (future) passive participle; these are तव्य, अनीय, य and also एलिम. -त्या 1 Action, deed. -2 Magic. -3 A female deity to whom sacrifices are offered for destructive and magical purposes; परं यत्नमकरोद्यो मे पापकृत्यां शमयेदिति Mb. 1. 31. 11. -Comp. -अकृत्यरक्षणम् protection of parties for or against one's cause; Kau. A. 1. 13. -विधिः *m.* the rule, precept. -शेष *a.* One who has not finished his task; व्रजस्त्रियो दृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुः किल कृत्यशेषाः Bhāg. 3. 2. 14.

कृत्यका A witch, enchantress; Nala. 13. 29.

कृत्यवत् *a.* 1 Having any business. -2 Having any request. -3 Wanting, longing for; यः कृत्यवान्सुवर्णेन सुवर्णं लभते स्म सः Rām. 7. 92. 15.

कृकः 1 The throat. -2 The navel.

कृकणः, -रः 1 A kind of partridge. -2 A worm. -3 An epithet of Śiva.

कृकरच्छदः A saw; ककचे कृकरच्छदः Nm.

कृकलः 1 A kind of partridge; Rām. 7. -2 One of the five vital airs (that which assists in digestion).

कृकला Long pepper.

कृकलः, कृकलासः, -शः A lizard, chameleon; प्राणं न विच्छिन्द्यादपि कृकलासस्य Bri. Up. 1. 5. 14; पत्रोर्णं चोरयित्वा तु कृकलत्वं निगच्छति Mb. 13. 111. 104; कृकलासं गिरिनिभं वीक्ष्य विस्मितमानसाः Bhāg. 10. 64. 3.

कृकवाकुः 1 A cock; Rām. 2. 28. 10. -2 A peacock. -3 A lizard. **-Comp. -ध्वजः** an epithet of Kārtikeya.

कृकाटकम् 1 The neck. -2 A part of a column.

कृकाटिका 1 The raised and straight part of the neck. -2 The back of the neck.

कृच्छ्र *a.* [cf. Uṇ. 2. 21] 1 Causing trouble, painful; तथात्यजन्निमं देहं कृच्छ्राद् ग्राहाद्विमुच्यते Ms. 6. 78. -2 Bad, miserable, evil. -3 Wicked, sinful. -4 Being in a difficult or painful situation. **-च्छ्रः, -च्छ्रम्** 1 A difficulty, trouble, hardship, misery, calamity, danger; कृच्छ्रं महत्तीर्णः R. 14. 6; 13. 77. -2 Bodily mortification, penance, expiation; Ms. 4. 222; 5. 21; 11. 106. -3 Torment, torture. -4 A particular kind of religious penance (प्राजापत्य); कृच्छ्राणि चीर्त्वा च ततो यथोक्तानि द्विजोत्तमैः Mb. 13. 10. 64. **-च्छ्रः** Ischury. **-च्छ्रम्** Sin. **-च्छ्रम्, कृच्छ्रेण, कृच्छ्रात्** *ind.* With great difficulty, painfully, miserably; लब्धं कृच्छ्रेण रक्ष्यते H. 1. 163. **-Comp. -अर्धः** *a.* penance lasting for six days only. **-कृत्** *a.* Undergoing a penance; कृच्छ्रकृद्धर्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् Y. 3. 327. **-प्राण** *a.* 1 one whose life is in danger. -2 breathing with difficulty. -3 hardly supporting life. **-साध्य** *a.* 1 curable with difficulty (as a patient or disease). -2 accomplished with difficulty. **-सांतपनम्** a kind of expiatory vow laid down in the स्मृतिs; गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्। एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम्॥ Ms. 11. 212.

कृच्छ्रायते Den. Ā. 1 To suffer, pain. -2 To have wicked designs (in mind).

कृणुः A painter.

कृत् I. 6 P. (कृन्तति-कृत्त) 1 To cut, cut off, divide, tear asunder, cut in pieces, destroy; प्रहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कृन्तति जीवितम् U. 3. 31, 35; Bk. 9. 42; 15. 97; 16. 15; Ms. 8. 12. -II. 7 P. (कृणत्ति, कृत्त) 1 To spin. -2 To surround, encompass. -3 To attire.

कृत्त *p. p.* 1 Cut, divided. -2 Desired, sought.

कृत्तिः *f.* [कृत्-क्तिन्] 1 Skin, hide (in general); Mu. 3. 20. -2 Especially, the hide of an antelope on which a religious student sits. -3 The bark of the birch-tree used for writing upon &c. -4 The birch-tree. -5 One of the lunar mansions, Pleiades. -6 A house. **-Comp. -वासः, -वासस्** *m.* an epithet of Śiva; स कृत्तिवासास्तपसे यतात्मा Ku. 1. 54; M. 1. 1.

कृत्तिका (pl.) [कृत्-तिकन् किच्च; Uṇ. 3. 147] 1 The third of the 27 lunar mansions or asterisms, (consisting of 6 stars) the Pleiades; Bhāg. 6. 14. 30. -2 The six stars represented as nymphs acting as nurses to Kārtikeya, the god of war. **-Comp. -अञ्जिः** a kind of horse in an Aśvamedha sacrifice having a carriage as an emblem. **-तनयः, -पुत्रः, -सुतः** epithets of Kārtikeya; अनुगच्छति देवेशं ब्रह्मण्यः कृत्तिकासुतः Mb. 3. 231. 54. **-भवः** the moon.

कृत्यम् (from कृन्त्) An instrument of an architect; अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः सर्वाणि कृत्यान्यखिलेन तत्र Mb. 1. 194. 6.

कृन्तत्रम् Ved. 1 A section. -2 A chip. -3 A plough.

कृन्तनम् Cutting, cutting off, dividing, tearing asunder; नातः परं कर्मनिबन्धकृन्तनम् Bhāg. 6. 2. 46.

कृन्तनिका, -नी 1 A small knife. -2 The sharp edge of a knife.

कृत्रिम *a.* [कृत्या निर्मितम्; cf. P. IV. 4. 20] 1 Artificial, fictitious, not spontaneous, acquired; °मित्रम्, °शत्रुः &c.; न स्यन्दनैस्तुलितकृत्रिमभक्तिशोभाः R. 13. 75; 14. 17. -2 Adopted (as a child); see below. -3 Adorned, ornamented; तदप्रमेयप्रतिकारकृत्रिमं कृतं स्वयं साध्विति विश्वकर्मणा Rām. 5. 8. 2. **-मः, °पुत्रः** an artificial or adopted son; one of the 12 kinds of sons recognised by the Hindu law; he is a grown up son adopted without the consent of his natural parents; °पुत्रिका adopted daughter; अद्यैव नर्मणा सा हि कृतकृत्रिमपुत्रिका Ks. 24. 29; cf. कृत्रिमः स्यात्स्वयं कृतः Y. 2. 131; cf. also Ms. 9. 169. -2 Incense. olibanum. -3 Benzoin. **-मम्** 1 A kind of salt. -2 A kind of perfume. **-Comp. -धूपः, -धूपकः** incense, a kind of perfume. **-पुत्रः** see कृत्रिमः, **-पुत्रकः** a doll, puppet; मन्दाकिनीसैकतवेदिकाभिः सा कन्दुकैः कृत्रिमपुत्रकैश्च (रेमे) Ku. 1. 29 **-भूमिः** *f.* an artificial floor. **-वनम्** a park, garden.

कृत्वन् *a.* Ved. 1 Causing, effecting &c. -2 Active, diligent, busy; येना दंसिष्ट कृत्वने Rv. 8. 24. 25. -3 Practising magic.

कृत्वस् *ind.* An affix added to numerals to denote 'fold' or 'times'; *e. g.* अष्टकृत्वः eight times, eight-fold; so दश°, पञ्च° &c.

कृत्वा-चिन्ता A consideration of some hypothetical case; ननु नैवास्थ्रां यज्ञो, जीवतामसावित्युक्तम्। अत्रोच्यते। कृत्वाचिन्ता एषा। अस्थ्रामिति कृत्वा चिन्त्यते ŚB on MS. 10. 2. 49; कृत्वाचिन्तायां प्रयोजनं न वक्तव्यम् ŚB. on MS. 6. 8. 42.

कृत्व्य *a.* Ved. Strong, efficacious.

कृत्सम् [Uṇ. 3. 66] 1 Water. -2 A multitude. **-त्सः** Sin.

कृत्स्न *a.* [Uṇ. 3. 17] All, whole, entire; कृत्स्नो रसघन एव Bri. Up. 4. 5. 13; एकः कृत्स्नां नगरपरिघप्रांशुबाहुर्भुनक्ति Ś. 2. 16; Bg. 3. 29; Ms. 1. 105; 5. 82. **-त्स्नम्** 1 Water. -2 The flank or hip. -3 The belly.

कृदरम् Ved. 1 A store-room. -2 The lap. -रः 1 Granary, a cupboard. -2 A house.

कृधु *a.* Ved. 1 Shortened, mutilated. -2 Deficient; प्रतीत्येन कृधुना तृपासः Rv. 4. 5. 14.

कृप् I. 1 Ā. (कल्पते, कृपित) To have pity or mercy. -II. 10 P. (कृप (पा) यति) 1 To be weak. -2 To pity; पुंसः कृपयते भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः Bhāg. 8. 7. 40. -3 To mourn, grieve, lament; अश्रूणि कृपमाणस्य यानि जीतस्य वावृतुः Av. 5. 19. 13.

कृपः The maternal uncle of अश्वत्थामन्. [He was born of the sage Śaradvat by a nymph called Jānapadī, but along with his sister Kripī, also born from the nymph, he was brought up by Śantanu. He was proficient in the science of archery. In the great war he sided with the Kauravas, and after all had been slain he was given an asylum by the Pāṇḍavas. He is one of the seven Chirajīvins.] कृपश्च समितिंजयः Bg. 1. 8.

कृपण *a.* [कृप्-क्युन् न लत्वम्] 1 Poor, pitiable, wretched, helpless; राजन्नपत्यं रामस्ते पाल्याश्च कृपणाः प्रजाः U. 4. 25; व्रजतु च कृपा क्वाद्य कृपणा Nāg. 5. 30; Rām. 2. 32. 28. -2 Void of judgment, unable or unwilling to discriminate or to do a thing; कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु Me.5; so जराजीर्णैश्वर्यग्रसनगहनाक्षेपकृपणः Bh. 3. 17. -3 Low, mean, vile; कृपणाः फलहेतवः Bg. 2. 49; Mu. 2. 18; Bh. 2. 49. -4 Miserly, stingy. -5 Avaricious. -णम् Wretchedness; कुत्साय शुष्णं कृपणे परादात् Rv. 10. 99. 9; Ms. 4. 185. -णः 1 A worm. -2 A miser; कृपणेन समो दाता भुवि कोऽपि न विद्यते। अनश्नन्नेव वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति Vyāsa. -Comp. -धी, -बुद्धि *a.* little or low-minded. -वत्सल *a.* kind to the poor.

कृपणिन् Miserable.

कृपण्यति Den. P. To wish, desire; तत्तदमिर्वयो दधे यथायथा कृपण्यति Rv. 8. 39. 4.

कृपा [कृप्-भिदा॰ अङ् संप्र.] Pity, tenderness, compassion; कृपया परयाविष्टः Bg. 1. 28; चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती Ku. 5. 26; Śānti. 4. 19; सकृपम् kindly. -Comp. -अन्वित *a.* merciful. -आकरः -सागरः -सिन्धुः extremely compassionate. -दृष्टिः *f.* a look with favour, a kind look.

कृपाणः [कृपां नुदति नुद्-ड संज्ञायां णत्वम् Tv.] 1 A sword; स पातु वः कंसरिपोः कृपाणः Vikr. 1. 2; कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमाकारतो भेदः Subhāṣ; Ks. 53. 87. -2 A knife.

कृपाणकः A sword. -णिका A knife, dagger; सेवापरिकरश्चान्यत्त्रयं कट्यां कृपाणिका Ks. 53. 91.

कृपाणी 1 A pair of scissors. -2 A dagger.

कृपायते Den. Ā. To lament, mourn.

कृपालु *a.* [कृपां लाति ला-आदाने मि॰ डु] Merciful, compassionate, kind; गुरो कृपालो कृपया वदैनम् Maṇiratnamālā.

कृपी The sister of कृप and wife of Droṇa. -Comp. -पतिः an epithet of Droṇa. -सुतः an epithet of अश्वत्थामन्.

कृपीटम् [कृप्-कीटन्; Uṇ. 4. 184] 1 Underwood; यत्रा कृपीटमनु तद्दहन्ति Rv. 10. 28. 8; forest, wood. -2 Wood, firewood. -3 Water. -4 The belly. -Comp. -पालः 1 a rudder. -2 the ocean. -3 air, wind. -योनिः fire.

कृमि *a.* [क्रम्-इन् अत इत्वम् Uṇ. 4. 121] Full of worms, wormy. -मिः 1 A worm, an insect in general; कृमिकुलचितम् Bh. 2. 9; यदिदं किंचाश्वभ्य आक्रमिभ्यः Bṛi. Up. 6. 1. 14. -2 Worms (disease). -3 An ass. -4 A spider. -5 The lac (dye). -6 An ant. -Comp. -कण्टकम् N. of several plants:- विडङ्ग (Mar. वावडिंग), चित्राङ्ग, उदुम्बर; कृमिकण्टकं तु चित्राङ्गविडङ्गोदुम्बरेषु च Medini. -करः a kind of poisonous worm. -कर्णः, -कर्णकः 'worms or lice in the ear', a kind of disease of the ear. -कोशः, -कोषः the cocoon of a silkworm. °उत्थम् silken cloth. -ग्रन्थिः a disease of the ear. -घ्नः N. of several plants used as vermifuge; as the onion, the root of the jujube, marking-nut plant &c. -घ्नी turmeric. -जम्, -जग्धम् agallochum, aloe wood. -जा lac, the red dye produced by insects. -जलजः, -वारिरुहः a shell-fish, an animal (fish &c.) living in a shell. -दन्तकः tooth-ache. -द्रवम् cochineal. -पर्वतः, -शैलः an ant-hill. -फलः the Udumbara tree. -भोजनः N. of a hell; Bhāg. 5. 26. 7, 18. -रिपुः, -शत्रुः an anthelmintic plant (विडङ्ग). -वर्णः red cloth. -शङ्खः the fish living in the conch. -शुक्तिः *f.* 1 a bivalve shell. -2 the animal living in it. -3 an oyster.

कृमिकः A small worm; Bhāg. 3. 31. 27.

कृमिण, कृमिल *a.* Having worms, wormy.

कृमिला A fruitful woman.

कृमिलिका Linen cloth dyed with red colour.

कृमीलकः A white sort of kidney-bean.

कृव् 1 P. = कृ 5 P. q. v.

कृश् 4 P. (कृश्यति, कृश) 1 To become lean or emaciated; य एषां ज्योतिष्माँ उत यश्चकर्श Av. 12. 3. 16. -2 To wane (as the moon). -*Caus.* To emaciate; कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः Bg. 17. 6.

कृश *a.* [कृश्-क्त नि°] (Compar. क्रशीयस्; superl. क्रशिष्ठ) 1 Lean, weak, feeble, emaciated; कृशतनुः, कृशोदरी &c.; कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलः Bh. 1. 78. -2 Small, little, minute (in size or quantity); सुहृदपि न याच्यः कृशधनः Bh. 2. 28. -3 Poor, insignificant; Ms. 7. 208.-Comp. -अक्षः a spider. -अङ्ग *a.* lean, thin. (-ङ्गः) an epithet of Śiva. (-ङ्गी) 1 a woman with a slender frame; कृशाङ्ग्याः संतापं वदति नलिनीपत्रशयनम् Ratn. -2 the Priyaṅgu creeper. -अतिथि *a.* one who keeps his guests short of food; Mb. 12. 8. 24. -उदर *a.* 1 thin-waisted; सवस्त्रया

सह कृशोदरि विप्रयोगः V. 5. 16; Ku. 5. 42. -2 having the belly reduced in bulk; मेदच्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः Ś. 2. 5. -गव *a.* one who has lean cattle; यः कृशार्थः कृशगवः कृशभृत्यः कृशातिथिः । स वै राजन् कृशो नाम न शरीरकृशः कृशः॥ Mb. 12. 8. 24. -भृत्य *a.* one who feeds his servants scantily; see above quotation.

कृशनम् Ved. 1 A pearl; अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपम् Rv. 1. 35. 4. -2 Gold. -3 Form, shape.

कृशरः 1 A dish made of milk, sesamum and rice; ददौ द्विजेभ्यः कृशरं च गाश्च Bu. Ch. 2. 36. -2 Rice and peas boiled together with a few spices (Mar. खिचडी).

कृशला Hair (of the head).

कृशानुः [कृश् आनुक्; Uṇ. 4. 2] Fire; गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि R. 2. 49; 7. 24; 10. 74; Ku. 1. 51; Bh. 2. 107. -**Comp.** -यन्त्रम् (=अग्नियन्त्रम्) a cannon; अथ सपदि कृशानुयन्त्रगोलैः ......Śiva. B. 28. 85. -रेतस् *m.* an epithet of Śiva.

कृशाश्विन् *m.* An actor.

कृष् I. 6 U. (कृषति-ते, कृष्ट) To plough, make furrows; ततस्ते देवयजनं ब्राह्मणाः स्वर्णलाङ्गलैः। कृष्ट्वा तत्र यथाम्नायं दीक्षयांचक्रिरे नृपम्॥ Bhāg. 10. 74. 12. -II. 1 P. (कर्षति, कृष्ट) 1 To draw, drag, pull, drag away, tear; प्रसह्य सिंहः किल तां चकर्ष R. 2. 27; V. 1. 19. -2 To draw towards oneself, attract; हस्ताभ्यां नदयदक्राक्षीद् Bk. 15. 47; Bg. 15. 7. -3 To lead or conduct as an army; स सेनां महतीं कर्षन् R. 4. 32. -4 To bend (as a bow); नात्यायतकृष्टशार्ङ्गः R. 5. 50. -5 To become master of, subdue, vanquish, overpower; बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति Ms. 2. 215; नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति Pt. 3. 46. -6 To plough, till; अनुलोमकृष्टं क्षेत्रं प्रतिलोमं कर्षति Sk. -7 To obtain; कुलसंख्यां च गच्छन्ति कर्षन्ति च महद्यशः Ms. 3. 66. -8 To take away from, deprive one of (with two acc.). -9 To scratch; सुवीरकं याच्यमाना मद्रिका कर्षति स्फिचौ Mb. 8. 40. 38. -*Caus.* 1 To draw out, tear up. -2 To extract. -3 To torture, torment, give pain. -4 To plough, till, cultivate.

कृषक *a.* [कृष्-क्वन्] 1 Attractive, drawing. -2 Ploughing. -कः 1 A ploughman, husbandman; कच्चिन्न भक्तं बीजं च कर्षकस्यावसीदति Mb. 2. 5. 78. -2 An ox. -कम् A ploughshare. (also *m.*).

कृषाणः, -कृषिकः [कृष्-आनक्-किकन् वा] A ploughman, husbandman.

कृषिः *f.* [कृष्-इक्; cf. P. III. 3. 108 Vārt. 8] 1 Ploughing. -2 Agriculture, husbandry; चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृषिः Mu. 1. 3; कृषिः क्लिष्टाऽवृष्ट्या Pt. 1. 11; Ms. 1. 90, 3. 64, 10. 79; Bg. 18. 44. -3 The harvest (कृषिफल); Y. 1. 276. -4 The earth; Mb. 5. -**Comp.** -कर्मन् *n.* agriculture. -जीविन् *a.* living by husbandry. -द्विष्टः a kind of sparrow. -पराशरः,-संग्रहः N. of a treatise on agriculture (see Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute Vol. XXXVI Nos. 1-2.) -फलम् agricultural produce or profit; Me. 16. -सेवा agriculture, husbandry.

कृषीवलः [कृषि वलच् दीर्घः; cf. P. V. 2. 112] One who lives by husbandry, a farmer; कृषिं चापि कृषीवलः Y. 1. 276; Ms. 9. 38.

कृष्ट *a.* [कृष् कर्मणि क्त] 1 Drawn, pulled, dragged, attracted &c. -2 Ploughed; न हि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादुप्तादिव Pt. 1. 47. -**Comp.** -उप्त *a.* sown on cultivated ground. -ज *a.* grown in cultivated ground; Ms. 11. 144. -पच्य, -पाक्य *a.* 1 ripening in cultivated ground; यो हि कृष्टे पक्तव्यः कृष्टपाक्यः स भवति-Mbh. on P. III. 1. 114; cf. अकृष्टपच्य; न कृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं चाप्यकालतः Bhāg. 7. 12. 18. -2 cultivated. -फलम् the product of a harvest.

कृष्टिः [कृष्-क्तिन्] A learned man. -*f.* 1 Drawing, attracting. -2 Ploughing, cultivating the soil.

कृष्करः An epithet of Śiva.

कृष्ण *a.* [कृष्-नक्] 1 Black, dark, dark-blue. -2 Wicked, evil; मनो गुणान्वै सृजते बलीयस्ततश्च कर्माणि विलक्षणानि। शुक्लानि कृष्णान्यथ लोहितानि तेभ्यः सवर्णाः सृतयो भवन्ति ॥ Bhāg. 11. 23. 44. -ष्णः 1 The black colour. -2 The black antelope; Bhāg. 10. 35. 19. -3 A crow. -4 The (Indian) cuckoo. -5 The dark half of a lunar month (from full to new moon); Bg. 8. 25. -6 The Kali age. -7 Viṣṇu in his eighth incarnation, born as the son of Vasudeva and Devakī. [Kriṣna is the most celebrated hero of Indian mythology and the most popular of all the deities. Though the real son of Vasudeva and Devakī and thus a cousin of Kaṁsa, he was, for all practical purposes, the son of Nanda and Yaśodā, by whom he was brought up and in whose house he spent his childhood. It was here that his divine character began to be gradually discovered, when he easily crushed the most redoubtable demons, such as Baka, Pūtanā &c., that were sent to kill him by Kaṁsa, and performed many other feats of surprising strength. The chief companions of his youth were the *Gopis* or wives of the cowherds of Gokula, among whom Rādhā was his special favourite (cf. Jayadeva's *Gitagovinda*). He killed Kaṁsa, Naraka, Keśin, Ariṣṭa and a host of other powerful demons. He was a particular friend of Arjuna, to whom he acted as charioteer in the great war, and his staunch support of the cause of the Pāṇḍavas was the main cause of the overthrow of the Kauravas. On several critical occasions, it was Kriṣna's assistance and inventive mind that stood the Pāṇḍavas in good stead. After the general destruction of the Yādavas at Prabhāsa, he was killed unintentionally by a hunter named Jaras who shot him with an arrow mistaking him at a distance for a deer. He had more than 16000 wives,

but Rukmiṇī and Satyabhāmā, (as also Rādhā) were his favourites. He is said to have been of dark-blue or cloud-like colour; cf. बहिरिव मलिनतरं तव कृष्ण मनोऽपि भविष्यति नूनं Gīt. 8. His son was Pradyumna]. -8 N. of Vyāsa, the reputed author of the Mahābhārata; कुतः सञ्चोदितः कृष्णः कृतवान्संहितां मुनिः Bhāg. 1. 4. 3. -9 N. of Arjuna. -10 Aloe wood. -11 The Supreme spirit. -12 Black pepper. -13 Iron. -14 A Śūdra; कृष्णस्तु केशवे व्यासे कोकिलेऽर्जुनकाकयोः। शूद्रे तामिस्रपक्षेऽग्निकलिनीलगुणेषु च॥ Nm. -15 The marking nut (भल्लातक); विरक्तं शोध्यते वस्त्रं न तु कृष्णोपसंहितम् Mb. 12. 291. 10. -ष्णा 1 N. of Draupadī, wife of the Pāṇḍavas; तेजो हृतं खलु मयाभिहतश्च मत्स्यः सज्जीकृतेन धनुषाधिगता च कृष्णा Bhāg. 1. 15. 7; प्रविश्य कृष्णासदनं महीभुजा Ki. 1. 26. -2 N. of a river in the Deccan that joins the sea at Machhalipaṭṭaṇa. -3 A kind of poisonous insect. -4 N. of several plants. -5 A grape. -6 A kind of perfume. -7 An epithet of Durgā; Bhāg. 4. 6. 7. -8 One of the 7 tongues of fire. -9 N. of the river Yamunā; विलोक्य दूषितां कृष्णां कृष्णः कृष्णाहिना विभुः Bhāg. 10. 16. 1. -ष्णी A dark night; रिणक्ति कृष्णीररुषाय पन्थाम् Rv. 7. 71. 1. -ष्णम् 1 Blackness, darkness (moral also); शुक्रा कृष्णादजनिष्ट श्वितीची Rv. 1. 123. 9. -2 Iron. -3 Antimony. -4 The black part of the eye. -5 Black pepper. -6 Lead. -7 An inauspicious act. -8 Money acquired by gambling. -Comp. -अगुरु *n.* a kind of sandal-wood. -अचलः an epithet of the mountain Raivataka. -अजिनम् the skin of the black antelope. -अध्वन्, -अर्चिस् *m.* an epithet of fire; cf. कृष्णवर्त्मन्. -अयस्, *n.* -अयसम्, -आमिषम् iron, crude or black iron. -कृष्णायसस्येव च ते संहत्य हृदयं कृतम् Mb. 5. 135. 1; वाचारम्भणं विकारो नामधेयं कृष्णायसमित्येव सत्यम् Ch. Up. 6. 1. 6. -अर्जकः N. of a tree. -अष्टमी, -जन्माष्टमी the 8 th day of the dark half of Śrāvaṇa when Kriṣṇa was born; also called गोकुलाष्टमी. -आवासः the holy figtree. -उदरः a kind of snake. -कञ्चुकः a kind of gram. -कन्दम् a red lotus. -कर्मन् *a.* of black deeds, criminal, wicked, depraved, guilty, sinful. -काकः a raven. -कायः a buffalo. -काष्ठम् a kind of sandal-wood, agallochum. -कोहलः a gambler. -गङ्गा the river कृष्णावेणी. -गति fire; ववृधे स तदा गर्भः कक्षे कृष्णगतिर्यथा Mb. 13. 85. 56; आयोधने कृष्णगतिं सहायम् R. 6. 42. -गर्भाः (*f. pl.*) 1 the pregnant wives of the demon Kriṣṇa; यः कृष्णगर्भा निरहन्नृजिश्वना Rv. 1. 101. 1. -2 waters in the interiors of the clouds. -गोधा a kind of poisonous insect. -ग्रीवः N. of Śiva. -चञ्चुकः a kind of pea. -चन्द्रः N. of Vasudeva. -चर *a.* what formerly belonged to Kriṣṇa. -चूर्णम् rust of iron, iron-filings. -च्छविः *f.* 1 the skin of the black antelope. -2 a black cloud; कृष्णच्छविसमा कृष्णा Mb.4.6.9. -ताम्रम् a kind of sandal wood. -तारः 1 a species of antelope. -2 an antelope (in general) -तालु *m.* a kind of horse having black palate; cf. शालिहोत्र of भोज, 67. -त्रिवृता N. of a tree. -देहः a large black bee. -धनम् money got by foul means. -द्वादशी the twelfth day in the dark half of Āṣāḍha. -द्वैपायनः N. of Vyāsa; तमहमरागमकृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे Ve. 1. 4. -पक्षः 1 the dark half of a lunar month; रावणेन हृता सीता कृष्णपक्षेऽसिताष्टमी Mahān. -2 an epithet of Arjuna; -पदी a female with black feet, -पविः an epithet of Agni. -पाकः N. of a tree (Mar. करवंद). -पिङ्गल *a.* dark-brown. (-ला) N. of Durgā. -पिण्डीतकः (-पिण्डीरः) N. of a tree (Mar. काळा गेळा). -पुष्पी N. of a tree (Mar. काळा धोत्रा). -फलः (-ला) N. of a tree (Mar. काळें जिरें). -बीजम् a watermelon. -भस्मन् sulphate of mecury. -मृगः the black antelope; शृङ्गे कृष्णमृगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम् Ś. 6. 17. -मुखः, -वक्त्रः, -वदनः the black-faced monkey. -मृत्तिका 1 black earth. -2 the gunpowder. -यजुर्वेदः the Taittirīya or black Yajurveda. -यामः an epithet of Agni; वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुशन्तम् Rv. 6. 6. 1. -रक्तः dark-red colour. -रूप्य= °चर q. v. -लवणम् 1 a kind of black salt. -2 a factitious salt. -लोहः the loadstone. -वर्णः 1 black colour. -2 N. of Rāhu. -3 a Śūdra; विड्दरद्त्रिश्रितकृष्णवर्णः Bhāg. 2. 1. 37. -वर्त्मन् *m.* 1 fire; अद्धे त्रिदशगोपमात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि R. 11. 42; Ms. 2. 94. -2 N. of Rāhu. -3 a low man, profligate, black-guard. -विषाणा Ved. the horns of the black antelope. -वेणी N. of a river. -शकुनिः a crow; Av. 19. 57. 4. -शारः, -सारः, -सारङ्गः the spotted antelope; कृष्णसारे ददच्चक्षुस्त्वयि चाधिज्यकार्मुके Ś.1.6; V. 4. 31; पीयूषभानाविव कृष्णसारः Rām. Ch. 1. 3. -शृङ्गः a buffalo. -सखः, -सारथिः an epithet of Arjuna. (-खी) cummin seed (Mar. जिरें). -स्कन्धः N. of a tree (Mar. तमाल).

कृष्णकम् The hide of the black antelope.

कृष्णलः The Gunjā plant. -लम् Its berry; Ms. 8. 134.

कृष्णश *a.* Extremely black.

कृष्णायते Den. Ā. 1 To make black, blacken; उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् H. 1. 77. -2 To behave like Kriṣṇa

कृष्णिका 1 Black mustard. -2 The female cuckoo.

कृष्णिमन् *m.* Blackness.

कृष्णीकरणम् Blackening, making black.

कृसरः =कृशर q. v. Mb. 12. 36. 33; Ms. 5. 7.

कॄ I. 6 P. (किरति, चकार, अकारीत्, अकरि-री-ष्ट, अकीर्ष्ट, करि-री-तुम्, कीर्ण) 1 To scatter, throw about, pour, cast, disperse; समरशिरसि चञ्चत्पञ्चचूडश्चमूनामुपरि शरतुषारं कोऽप्ययं वीरपोतः। किरति U. 5. 2; 6. 1; दिशि दिशि किरति सजलकणजालम् Gīt. 4; Ś. 1. 7; Amaru. 11. -2 To strew, cover or fill with; उक्षान्प्रचक्रुर्नगरस्य मार्गान् Bk. 3. 5; सौमित्रिमकिरद् बाणैः परितो रावणिस्ततः 17. 42. -II. 9 U. (कृणाति, कृणीते) To injure, hurt, kill. -III. 10 Ā. (कारयते) To know, inform.

कृत् 10 U. (कीर्तयति-ते, कीर्तित) 1 To mention, repeat, utter : नाम्नि कीर्तित एव R. 1. 87; Ms. 7. 167; 2. 124. -2 To tell, recite, declare, communicate; सर्वं शृणुत तं विप्राः सम्यक् कीर्तयतो मम Ms. 3. 36; 9. 42. -3 To name, call. -4 To praise, glorify, commemorate; अपप्रथद् गुणान् भ्रातुर्‌चिकीर्तिच्च विक्रमम् Bk. 15. 72.

कीर्तनीय, कीर्तन्य *a.* Fit to be praised; अपांसुलानां धुरि कीर्तनीया R. 2. 2.

क्लृप् 1 A. (कल्पते, चक्लृपे, अक्लृपत्, अक्लृप्त, अकल्पिष्ट; कल्पिष्यते; कल्प्स्यति-ते, कल्पितुम्, कल्प्तुम्, क्लृप्त) 1 To be fit or adequate for result in, bring about, accomplish, produce, tend to; (with dat.) कल्पसे रक्षणाय Ś. 5. 8; पश्चादुच्चैरपहृतभरः कल्पते विश्रमाय V. 3. 1; विभावरी यद्यरुणाय कल्पते Ku. 5. 44; 6. 29; 5. 79; Me. 57; R. 5. 13; 8. 40; S. 6. 23; Bk. 22. 21. -2 To be well-managed or regulated, to succeed. -3 To become, happen, occur; कल्पिष्यते हरेः प्रीतिः Bk. 16. 12; 9. 44, 45. गजेन्द्राः कल्प्यन्ते तुरगपतयो वर्मरचिताः Pañch. 2. 7; Bhāg. 3. 16. 12. -4 To be prepared, be ready; चक्लृपे चाश्वकुञ्जरम् Bk. 14. 89. -5 To be favourable to, subserve. -6 To partake of. -7 To prepare, arrange. -8 To produce, cause, effect, create (with acc.); प्रजापतीनां स पतिश्चक्लृपे कान्प्रजापतीन् Bhāg. 3. 7. 25. -9 To accommodate one's self to. -10 To fall to the share of. -*Caus.* (कल्पयति-ते) 1 To prepare, arrange, make ready, fit out; शयनमस्याकल्पयम् K. 156, 157. -2 To settle, fix upon, intend, design; ध्रुवं मां प्रातराशार्थं राक्षसः कल्पयिष्यति Rām. 5. 26. 33; कल्पिता मूल्यमेतेषां क्रूरेण भवता वयम् Mu. 5. 17. -3 To make, offer; Mu. 6. 21.; R. 5. 28; 11. 51, 93. -4 To provide or furnish with; Bh. 3. 95; R. 1. 94; 5. 9. -5 To believe, consider, imagine, think; मत्सरस्तु मे विपरीतं कल्पयति Mu. 7; Śi. 11. 6. -6 To cut, divide; Ś. 6. -7 To execute, bring about, do, perform; Śi. 11. 27. 14. 21. -8 To form, frame; -9 To invent, compose (as a poem); स्वायंभुवो मनुर्धीमानिदं शास्त्रमकल्पयत् Ms. 1. 102; -10 To receive, accept; नातो ह्यन्यमकल्पयन् Rām. 2. 91. 65.

क्लृप्त *p. p.* [क्लृप्-क्त] 1 Arranged, prepared, done, got ready, at hand; जातस्य मृत्युर्ध्रुव एष सर्वतः प्रतिक्रिया यस्य न चेह क्लृप्ता Bhāg. 6. 10. 32; equipped; क्लृप्तविवाहवेषा R. 6. 10; decked in her nuptial attire. -2 Cut, pared; क्लृप्तकेशनखश्मश्रु Ms. 4. 35. -3 Caused, produced. -4 Fixed, settled; पञ्च क्लृप्ता महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमेधिनाम् Ms. 3. 69; 11. 27. -5 Thought of, invented. -6 Formed, framed. -7 Ascertained, determined; न तस्याश्चित्तमन्यादृक्क्लृप्तोऽत्र प्रत्ययस्तथा Ks. 123. 147. -Comp. -कीला a title-deed. -धूपः frankincense.

क्लृप्तिः *f.* [क्लृप्-क्तिन्] 1 Accomplishment, success; Vāj. 18. 11. -2 Invention, contrivance; Rāj. T. 5. 463. -3 Arranging.

क्लृप्तिक *a.* Bought, purchased.

केकयः (Pl.) N. of a country and its people; मगधकोसलकेकयशासिनां दुहितरः R. 9. 17; केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः P. VII. 3. 2. -यी (also कैकेयी) N. of the wife of Daśaratha.

केकर *a.* (री *f.*) [के मूर्ध्नि करोतुं नेत्रतारां शील्मस्य, कृ-अच् अलुक् Tv.] Squint-eyed; Māl. 2. 5; 4. 2; शठ! बान्धवविनिःसृह काक! केकर! पिङ्गल! Dūtavākyam 1. 38. -रम् A squint eye; cf. आकेकर. -Comp. -अक्ष, -नेत्र, -लोचन *a.* squint-eyed; Bṛi. Up. 5. 68. 65;

केका The cry of a peacock; केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनं ताण्डवादुच्छिखण्डः Māl. 9. 30; षड्जसंवादिनीः केकाः R. 1. 39; 7. 69; 13. 27; 16. 64; Me. 22.

केकावलः, -केकिकः, -केकिन् *m.* A peacock; इतः केकिक्रीडाकलकलरवः पक्ष्मलदृशाम् Bh. 1. 93; अकेकी किं केकी किमु कलरवोऽसौ क्षतरवः Subhās.

केकाणः A horse belonging to Kekāṇa locality; गोजिकाणाश्च केकाणाः प्रौढाहाराश्च मध्यमाः Śālihotra of भोज, Appendix II. 26.

केणिका A tent.

केत *a.* [कित्-आधारे घञ्] Knowing, learned. -तः 1 A house, abode; अनन्यमेकं जगदात्मकेतं भवापवर्गाय भजाम देवम् Bhāg. 10. 63. 44. -2 Living, habitation. -3 A banner. -4 Will, intention, desire. -5 Summons, invitation. -6 Apparition, form, shape. -7 Wealth. -8 Atmosphere, sky. -9 Intellect, judgment.

केतकः [कित् निवासे ण्वुल्] 1 N. of a plant; प्रतिभान्त्यद्य वनानि केतकानाम् Ghaṭ. 15. -2 A banner. -कम् A flower of the Ketaka plant; केतकैः सूचिभिन्नैः Me. 23; R. 6. 17; 13. 16. -की 1 N. of a plant (=केतक); हसितमिव विधत्ते सूचिभिः केतकीनाम् Ṛs. 2. 23. -2 A flower of that plant; मालाः कदम्बनवकेसरकेतकीभिरायोजिताः शिरसि बिभ्रति योषितोऽद्य Ṛs. 2. 20.

केतनम् [कित्-ल्युट्] 1 A house, an abode; अकलितमहिमानः केतनं मङ्गलानाम् Māl. 2. 9; मम मरणमेव वरमतिवितथकेतना Gīt. 7. -2 An invitation, summons; Mb. 13. 23. 12-16. -3 Place, site; सौवर्णभित्ति संकेतकेतनं संपदामिव Ks. 26. 44. -4 A flag, banner; भग्नं भीमेन मरुता भवतो रथकेतनम् Ve. 2. 23; Śi. 14. 28; R. 9. 39. -5 A sign, symbol; as in मकरकेतन. -6 An indispensable act (also religious); निवापाञ्जलिदानेन केतनैः श्राद्धकर्मभिः। तस्योपकारे शक्तस्त्वं किं जीवन् किमुतान्यथा Ve. 3. 16. -7 A spot, mark. -8 The body; तस्यां तु वानरो दिव्यः सिंहशार्दूलकेतनः Mb. 1. 225. 15; Bhāg. 4. 24. 68; Gīt. 7. 5.

केतयति Den. P. 1 To summon, call, invite. -2 To advise, counsel. -3 To fix or appoint a time. -4 To hear, -5 To show, indicate; U. 6. 24.

केतित *a.* 1 Called, summoned; केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्ये द्विजोत्तमः Ms. 3. 190. -2 Dwelt, inhabited.

केतुः [चाय्-तु की आदेशः Uṇ. 1. 73] 1 A flag, banner; चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य Ś. 1. 33. -2 A chief, head, leader, foremost, any eminent person (oft. at the end of comp.); मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुम् R. 2. 33; 14. 7; कुलस्य केतुः स्फीतस्य (राघवः) Rām. -3 A comet, meteor; Bhāg. 2. 6. 15; Ms. 1. 38. -4 A sign, mark. -5 Brightness, clearness. -6 A ray of light; प्रययौ कान्तिमिव द्रुमाब्जकेतुम् Bu. Ch. 5. 3; Bhāg. 8. 6. 15. cf. also 'केतुर्द्युतौ पताकायाम्' इति विश्वः. -7 The descending node considered as the ninth planet, and the body or trunk of the demon सैंहिकेय (the head being regarded as Rāhu); क्रूरग्रहः स केतुश्चन्द्रं संपूर्णमण्डलमिदानीम् Mu. 1. 6. -8 Day-time. -9 Apparition, form, shape. -10 Intellect, judgment; नि केतुना जनानां चिकेथे पूतदक्षसा Rv. 5. 66. 4. -11 A pigmy race. -12 A disease. -13 An enemy. -Comp. -ग्रहः the descending node. -चक्रम् a kind of diagram. -तारा a comet. -भः a cloud. -मालः,-मालम् one of the nine great divisions of the known world (the western portion of जम्बुद्वीप.) -यष्टिः *f.* a flag-staff; नामाङ्कराक्षणशराङ्कितकेतुयष्टिमूर्ध्वं रथं हरिसहस्रयुजं निनाय R. 12. 103. -रत्नम् lapis lazuli, (also called वैडूर्य). -वसनम् a flag.

केदर *a.* Squint-eyed; cf. केकर.

केदारः 1 A field under water; meadow; केदारेभ्यस्त्वपोऽगृह्णन्कर्षका दृढसेतुभिः Bhāg. 10. 20. 41; Ms. 9. 38, 44; cf. the play on words in the Subhās. के दारपोषणरताः? and the reply is केदारपोषणरताः. -2 A basin for water round the root of a tree. -3 A mountain. -4 A particular mountain forming part of the Himālayas (modern Kedār). -5 A form of Śiva. -6 N. of a Rāga (in music). -Comp. -खण्डम् a small dyke, earth raised to keep out water; गच्छ केदारखण्डं बधान Mb. 1. 3. 22. -नाथः a particular form of Śiva.

केदारकः A kind of rice.

केन *ind.* By what? whence, how, why; वत्सोपमन्यो केन वृत्तिं कल्पयसि Mb. 1. 3. 36. केनेशितोपनिषद्, केनोपनिषद् N. of one of the old principal Upaniṣads.

केनती The amorous sports of love.

केनारः 1 The head. -2 The skull. -3 A cheek. -4 A joint. -5 The temples. -6 A kind of hell.

केनिप *a.* Ved. Wise, learned (मेधाविन्); यथा केनिपानामिनो वृधे Rv. 10. 44. 4.

केनिपातः A rudder, helm, a large oar used as a rudder.

केन्दुः, -न्दुकः N. of a tree (Mangosteen), a variety of ebony.

केन्द्रम् 1 The centre of a circle. -2 The argument of a circle. -3 The argument of an equation. -4 Distance of a planet from the first point of its orbit in the 4th, 7th or 10th degree. -5 The first, fourth, seventh and tenth lunar mansion.

केप् 1 Ā. (केपते) To shake or tremble.

केपि Ved. *a.* 1 Trembling, shaking; ते न्यविशन्त केपयः Rv. 10. 44. 6. -2 Unclean.

केयूरः, -रम् [के बाहुशिरसि याति, या-ऊर किच्च अलुक् समा° Tv.] A bracelet worn on the upper arm, an armlet; केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं हारा न चन्द्रोज्ज्वलाः Bh. 2. 19; R. 6. 68; Ku. 7. 69. -रः A kind of coitus.

केयूरिन् *a.* Decorated with a bracelet.

केरलः (pl.) N. of a country (in the south of India, the modern Malabar) and its inhabitants; Māl. 6. 19; भयोत्सृष्टविभूषाणां तेन केरलयोषिताम् R. 4. 54. -ली A woman of the Kerala country; कर्णाटीनां मुषितमुरलीकेरलीहारलीलः (राजेन्द्रकर्णपूरः). -2 Astronomical science. -3 A Hora or period of time equal to one hour. -Comp. -जातकम्, -तन्त्रम्, -सिद्धान्तः N. of works.

केरी An unknown tree or shrub (perhaps cyperus hexastychus communis); Mātaṅga L. 10. 12; 9. 21.

केल् 1 P. (केलति, केलित) 1 To shake. -2 To sport, be frolicsome.

केलकः A dancer, tumbler.

केलायते Den. Ā. To sport, play.

केलासः Crystal.

केलिः *m. f.* [केल्-इन्] 1 Play, sport. -2 Amorous sport, pastime; केलिचलन्मणिकुण्डल &c. Gīt. 1; हरिरिह मुग्धवधूनिकरे विलासिनि विलसति केलिपरे *ibid*; राधामाधवयोर्जयन्ति यमुनाकूले रहःकेलयः *ibid*; Amaru. 8; Pt. 1. 175; Ms. 8. 357; Rs. 4. 17; केलिं कुरुष्व परिभुङ्क्ष्व सरोरुहाणि Udb. -3 Joke, jest, mirth. -लिः *f.* The earth. -Comp. -कलहः a quarrel in jest or joke. -कला 1 sportive skill, wantonness, amorous address; रतिकेलिकलाभिरधीरम् Gīt. 11. -2 the lute of Sarasvatī. -किलः the confidential companion of the hero of a drama (a kind of विदूषक or buffoon). (-ली) N. of Rati. -किलावती Rati, wife of the god of love. -कीर्णः a camel. -कुञ्चिका a wife's younger sister. -कुपित *a.* angry in sport; Ve. 1. 2. -कोषः an actor, a dancer. -गृहम्, -निकेतनम्, -मन्दिरम्, -सदनम् a pleasure-house, a private apartment; मञ्जुतरकुञ्जतलकेलिसदने प्रविश राधे माधवसमीपम् Gīt. 11; Amaru. 9 (v. l.) -नागरः a sensualist. -पर *a.* sportive, wanton, amorous. -पल्वलम् a pleasure-pond; N. 1. 117. -मुखः joke, sport, pastime. -रङ्गः a pleasure ground. -वनम् A pleasure-garden; निरीक्षते केलिवनं प्रविश्य क्रमेलकः कण्टकजालमेव Vikr. 1. 29. -वृक्षः a species of Kadamba tree. -शयनम् a pleasure-couch, sofa; केलिशयनमनुयातम् Gīt. 11. -शुषिः *f.* the earth. -सचिवः a boon companion, confidential friend.

केलिकः The Aśoka tree.

केली 1 Play, sport. -2 Amorous sport; मालत्याः कुसुमेषु येन सततं केली कृता लीलया (भ्रमराष्टकम्). -Comp. -**कलितम्** amusement, jest, play. -**पिकः** a cuckoo kept for pleasure. -**वनी** a pleasure-park, pleasure-grove. -**शुकः** a parrot kept for pleasure; दूराद् दाडिमबीजशङ्कितधियः कर्षन्ति केलीशुकाः Kuval.

केव् A. (केवते) 1 To serve, attend to, wait upon. -2 To enjoy.

केवटः Ved. A hollow, cave; माकीं सं शारि केवटे Rv. 6. 54. 7.

केवर्तः Ved. A fisherman; Vāj. 30. 16.

केवल *a.* [केव् सेवने वृषा° कल] 1 Peculiar, exclusive, uncommon; किं तया क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला Pt. 2. 134. -2 Alone, mere, sole, only, isolated; स हि तस्य न केवलां श्रियं प्रतिपेदे सकलान् गुणानपि R. 8. 5; न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नाम् 2.63; 15.1; Ku. 2.34. -3 Whole, entire, absolute, perfect. -4 Bare, uncovered (as ground); निषेदुषी स्थण्डिल एव केवले Ku. 5. 12. -5 Pure, simple, unmingled, unattended (by anything else); कातर्यं केवला नीतिः R. 17. 47. -6 Selfish, envious. -**ली, -लम्** 1 The doctrine of absolute unity of spirit and matter. -2 One of the five types of knowledge according to the Jainas; (श्रुतज्ञान, मतिज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्ययज्ञान, and केवलज्ञान). -**ली** Astronomical science. -**लम्** *ind.* Only, merely, solely, entirely, absolutely, wholly; केवलमिदमेव पृच्छामि K. 155; न केवलं—अपि not only-but; वसु तस्य विभोर्न केवलं गुणवत्तापि परप्रयोजना R. 8.31; cf. also 3. 19; 20, 31. -2 Silently, quietly; न हि मेऽव्याहृतं कुर्यात्सर्वलोकोऽपि केवलम् Mb. 12. 2. 28. -Comp. -**अद्वैतम्** a particular doctrine of अद्वैत. -**अन्वयिन्** see under अन्वय. -**आत्मन्** *a.* one whose essence is absolute unity; नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने Ku. 2. 4. -**ज्ञानम्** the highest possible knowledge, (Jaina Phil.). -**ज्ञानिन्** *m.* one who has obtained the highest possible knowledge. -**द्रव्यम्** 1 black pepper. -2 mere mattar or substance. -**ज्ञानम्** highest Knowledge; जयन्ति ते जिना येषां केवलज्ञानशालिनाम् Pt. 5. 12. -**नैयायिकः** a mere logician (not proficient in any other branch of learning); so °वैयाकरणं. -**व्यतिरेकिन्** *m.* pertaining to only one of the varieties of inference according to न्यायशास्त्र.

केवलतस् *ind.* Simply, solely, wholly, purely, merely.

केवलता The absolute unity of spirit and matter; सांख्याः केवलतां गताः Mb. 12. 315. 19.

केवलिन् *a.* (-नी *f.*) 1 Alone, only. -2 Devoted to the doctrine of absolute unity of the spirit; Bhāg. 4. 25. 39. -3 one who has obtained the highest knowledge (Jaina Phil.)

केशः [क्लिश्यते क्लिश्नाति वा क्लिश्-अन् लो लोपश्च Uṇ 5. 33] 1 Hair in general; विकीर्णकेशासु परेतभूमिषु Ku. 5. 68. -2 Especially, the hair of the head; केशेषु गृहीत्वा or केशग्राहं युध्यन्ते Sk.; मुक्तकेशा Ms. 7. 91; केशव्यपरोपणादिव R. 3. 56; 2. 8. -3 The mane of a horse or lion. -4 A ray of light. -5 An epithet of Varuṇa. -6 A kind of perfume. -7 An epithet of Viṣṇu. -**शी** 1 A lock of hair (on the crown of the head.) -2 An epithet of Durgā. -Comp. -**अन्तः** 1 the tip of the hair. -2 long hair hanging down, a lock or tuft of hair. -3 cutting of the hair as a religious ceremony; केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते। राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः॥ Ms. 2. 65. -**आन्तिक** *a.* 1 extending to the end of the hair as far as the forehead. -2 relating to the ceremony of final tonsure. -**अरिः** *m.* N. of a plant (Mar. नागकेशर). -**अर्हा** *f.* N. of a plant (Mar. थोरनीली). -**उच्चयः** much or handsome hair. -**कर्मन्** *n.* dressing or arranging the hair (of the head) -**कलापः** a mass or quantity of hair. -**कारम्** a sort of sugar-cane. -**कारिन्** *a.* dressing or arranging the hair of the head; निहीनवर्णा सैरन्ध्रीं बीभत्सां केशकारिणीम् Mb. 4. 14. 34. -**कीटः** a louse. -**गर्भः** 1 a braid of hair. -2 an epithet of Varuṇa. -**गृहीत** *a.* seized by the hair. -**ग्रन्थिः** *m.* a tie of hair; Bhāg. 10. 39. 14. -**ग्रहः, -ग्रहणम्** pulling the hair, seizing (one) by the hair (both in amorous sports and in fighting); केशग्रहः खलु तदा द्रुपदात्मजायाः Ve. 3. 11, 29; Me. 52; so यत्र रतेषु केशग्रहाः K. 8 (that is, not in battles). -**घ्न** morbid baldness. -**छिद्** *m.* a hair-dresser, barber. -**जाहम्** the root of the hair. -**धारणम्** keeping (not cutting) the hair; दूरेवार्ययनं तीर्थं लावण्यं केशधारणम् Bhāg. 12. 2. 6. -**प्रसारः** cleaning the hair; Bhāg. 10. 59. 46. -**पक्षः, -पाशः, -हस्तः** much (or ornamented) तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्वालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः Ku. 1. 48; 7. 57; Śi. 8. 27. 'the hair for a hand' (केशहस्तः) is another interpretation; cf. कचपक्ष, कचहस्त &c. -**बन्धः** 1 a hair-band; (विराजसे) मुकुटेन विचित्रेण केशबन्धेन शोभिना Mb. 4. 6. 12. -2 a particular position of hands in dancing. -**भूः, -भूमिः** *f.* the head or any other part of the body on which hair grows. -**प्रसाधनी, -मार्जकम्, -मार्जनम्** a comb. -**रचना** dressing the hair; कुर्वन्ति केशरचनामपरास्तरुण्यः Rs. 4. 15. -**लुञ्चकः** a Jaina ascetic. -**वपनम्** shaving or cutting the hair. -**वेशः** a tress of fillet of hair. -**वेष्टः** the parting of the hair. -**व्यपरोपणम्** putting the hair; चुकोप तस्मै स भृशं सुरश्रियः प्रसह्य केशव्यपरोपणादिव R. 3. 56. -**शूला** a harlot (वेश्या); केशशूलाः स्त्रियश्चापि भविष्यन्ति युगक्षये Mb. 3. 190. 52. -**शूलम्** disease of the hair; Mb. 3; hair on the head and face केशश्मश्रु वपति Mbh. on I. 3. 1. -**संवाहनम्** dressing of hair; cf. पादसंवाहने वज्री केशसंवाहने फणी। अहो भाग्यं पुरन्ध्रीणां दधिसंमथने रविः॥ Subh. Ratn. (स्त्रीप्रशंसा १७).

केशकः *a.* Skilful in dressing the hair; P. V. 2. 66, Kāś.

केशटः 1 A goat. -2 N. of Viṣṇu. -3 A bug. -4 A brother. -5 A louse. -6 An arrow of Cupid (शोषण).

केशव *a.* [केशाः प्रशस्ताः सन्त्यस्य; केश-व P. V. 2. 109] Having much, fine or luxuriant hair. -**वः** An epithet

of Viṣṇu; केशव जय जगदीश हरे Gīt. 1; केशवं पतितं दृष्ट्वा पाण्डवा हर्षनिर्भराः Subhās. -2 The Supreme Being. -3 The month of मार्गशीर्ष. -Comp. -आयुधः the mango tree. (-धम्) a weapon of Viṣṇu. -आलयः, -आवासः the Aśvattha tree. -दैवज्ञः N. of an astronomer. -स्वामिन् N. of a grammarian.

केशाकेशि [P. II. 2. 27. Vart. 3] *ind.* 'Hair to hair', (fighting) by pulling each other's hair; केशाकेश्यभवेद्युद्धं रक्षसां वानरैः सह Mb.; Y. 2. 283.

केशिक *a.* (-की *f.*) [केश-ठन्] Having fine or luxuriant hair; P. V. 2. 109.

केशिन् *m.* [केश-इनि] 1 A lion. -2 N. of a Rākṣasa slain by Kriṣṇa. -3 N. of another Rākṣasa who carried Devasenā and who was slain by Indra. -4 An epithet of Kriṣṇa. -5 One having fine hair. -Comp. -निषूदनः, -मथनः epithets of Kriṣṇa; Bg. 18. 1.

केशिनी 1 A woman with a beautiful braid of hair. -2 N. of the wife of Viśravas and mother of Rāvaṇa and Kumbhakarṇa; ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विश्रवःसुतौ। रावणः कुम्भकर्णश्च सर्वलोकोपतापनौ॥ Bhāg. 7. 1. 44. -3 An epithet of Durgā. -4 N. of a plant (जटामांसी).

केश्य *a.* Conducive to the growth of hair; being in the hair; अपास्याः केश्यं मलमप शीर्षण्यं लिखात् Av. 14. 2. 68. -श्यः N. of a plant (महाबला), Eclipta Prostata. -श्यम् Black sandal.

केस(श)रः, -रम् 1 The mane (as of a lion); न हन्त्यदूरेऽपि गजान्मृगेश्वरो विलोलजिह्वश्चलिताग्रकेसरः Rs. 1. 14; Ś. 7. 14. -2 The filament of a flower; नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैरर्धरूढैः Me. 21; Ś. 6. 18; M. 2. 11; R. 4. 67; Śi. 9. 47. -3 The Bakula tree; रक्ताशोकश्चलकिसलयः केसरश्चात्र कान्तः Me. 80; Ku. 3. 55. -4 The Punnāga tree. -5 The fibre (as of a mango fruit). -6 Saffron. -7 The hair. -रम् 1 A flower of the Bakula tree; सुरभिगन्धपराजितकेसरम् R. 9. 36. -2 Gold. -3 Sulphate of iron. -Comp. -अचलः an epithet of the mountain Meru; Bhāg. 5. 17. 6. -अम्लः the citron. -वरम् saffron.

केसराल *a.* Rich in filaments; Kāvyāl. 5. 2. 34.

केसरिः N. of the father of Hanūmat; Rām. 4.

केसारिका A clout for cleaning vessels.

केस(श)रिन् *m.* [केश-स-र-इनि] 1 A lion; अनुहुंकुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी Śi. 16. 25; धनुर्धरः केसरिणं ददर्श R. 2. 29; Ś. 7. 3. -2 The best, excellent, or most prominent of a class (at the end of comp.); cf. कुञ्जर, सिंह &c. -3 A horse; Mb. 12. 78. 4. -4 The citron plant. -5 The Punnāga tree. -6 N. of the father of Hanūmat. -रिणी A lioness; Ks. 70. 102. -Comp. -सुतः an epithet of Hanūmat.

कै 1 P. (कायति) To sound.

कैंशुकम् A flower of the किंशुक tree.

कैकयः The king of the Kekayas; Bhāg. 9. 24. 38. see केकय.

कैकसः [कीकस-अण्] A demon, goblin.

कैकेयः [केकयानां राजा, अण्] A prince or ruler of the Kekayas. -यी *a.* A descendant of Kekaya; अश्वपतिर्वै कैकेयः Ch. Up. 5. 11. 4; कैकेयी सुमना नाम शाण्डिली पर्यपृच्छत Mb. 13. 123. 2. *f.* A daughter of the prince of the Kekayas and one (the youngest) of the three wives of king Daśaratha and mother of Bharata. [When Rāma was about to be installed as heir-apparent, she was not less rejoiced than Kausalyā. But she had a very wicked nurse called Mantharā who long owed Rāma a grudge. Finding this to be an excellent opportunity for her revenge, Mantharā so completely perverted the mind of Kaikeyī that she became ready to ask the king, as suggested by her nurse, to grant her the two boons which he had formerly promised to her. By one of these boons she asked for the installation of her son Bharata, and by the other for the banishment of Rāma for fourteen years. Daśaratha, blinded by passion as he was, severely scolded her for her wicked demands, but was at last obliged to yield. On account of this wicked act her name has become proverbial for 'a shrew', or 'Xanthippe']

कैंकर्यम् The office of a servant, servitude; Bhāg. 3. 2. 22; तोषकः शिवकैंकर्यतत्पराणां......Cholachampū, P. 5.

कैंकिरातः An amorous person; Ratn. 1. 9.

कैट *a.* Coming from an insect or worm.

कैटभः N. of a demon killed by Viṣṇu. [He was a very powerful demon. He and Madhu are said to have sprung from the ears of Viṣṇu while he was asleep; and when they were about to devour Brahman they were slain by Viṣṇu]. -भा, -भी An epithet of Durgā. -Comp. -अरिः, -अर्दनः, -जित् *m.*, -रिपुः, -हन् epithets of Viṣṇu; एष मानवि ते गर्भं प्रविष्टः कैटभार्दनः Bhāg. 3. 24. 18; उदमजि कैटभजितः शयनात् Śi. 9. 30.

कैटर्यः N. of a medicinal plant (Mar. घाणेरा करंज, कढीलिंब, गेळा).

कैतकम् [केतक्याः पुष्पं अण्] A flower of the Ketaka plant. -*a.* Relating to, coming from Ketaka; मरुत्लामास्तोद्भूतमगमत्कैतकं रजः R. 4. 55.

कैतवम् [कितवस्य भावः कर्म वा अण्] 1 Stake in a game; भीमेन राजन्दयितेन दीव्य यत्कैतवं पाण्डव तेऽवशिष्टम् Mb. 2. 65. 23. -2 Gambling. -3 Falsehood, deceit, fraud, roguery, trick; हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवम् Ku. 4. 9; R. 8. 49; Śi. 8. 32. -4 The *lapis lazuli* (वैडूर्य) -वः 1 A cheat, rogue. -2 A gambler. -3 The Dhattūra plant.

–Comp. –प्रयोगः a trick, device. –वादः falsehood, roguery; केशव मा वद कैतववादम् Gīt. 8. 1.

कैतवकम् Gambling; a trick in gambling; मत्त कैतवकेनैव यजितोस्मि दुरोदरे Mb. 2. 61. 1.

कैदार *a*. Being on or growing in a field or meadow. –रः Rice, corn. –रम्, –कैदारकम्, –कैदारिकम्, –कैदारिका, –कैदार्यम् A multitude of fields; कैदारिकाणामभितः समाकुला Śi. 12. 42.

कैन्नर *a*. Coming from a Kinnara.

कैमर्थक्य *n*. Want of purpose; कैमर्थक्यान्नियमो भवति। विधेयं नास्तीति कृत्वा Mbh. on I. 4. 3; VII. 2. 26; VIII. 4. 32.

कैमर्थ्यम् Purpose, reason; सति तु पारार्थ्ये नैव काचिच्छब्दवृत्तिराश्रयितुं शक्यते। कैमर्थ्ये हि सा कल्प्येत। ŚB. on MS. 4. 3. 2.

कैमुतिकः (*scil*. न्याय) A maxim of 'how much more', an argument *a fortiori* (derived from किमुत 'how much more'); see com. on Ki. 7. 27.

कैयट N. of a famous grammarian who wrote a learned commentary on Patañjali's Mahābhāṣya.

कैरवः 1 A gambler, cheat, rogue. –2 An enemy. –वम् The white lotus opening at moonrise; चन्द्रो विकासयति कैरवचक्रवालम् Bh. 2. 73; कस्मै नाथ समर्प्य कैरवकुलं व्योमान्तमालम्बसे Udb. –वी Moonlight. –Comp. –बन्धुः an epithet of the moon.

कैरविन् *m*. The moon.

कैरविणी 1 A lotus plant bearing white lotuses. –2 A place (pond &c.) abounding in white lotuses –3 An assemblage of white lotuses; इन्दुर्विकासयति कैरविणीकुलानि Bv. 1. 75.

कैराटकः A kind of vegetable poison.

कैरात *a*. [किरात-अण्] Belonging to the Kirātas. –तः 1 A prince of the Kirātas. –2 A strong man. –तम् A kind of sandal-wood.

कैरात (ति) क *a*. Belonging to the Kirātas; कैरातकीनामयुतं दासीनां च विशांपते (आहृत) Mb. 2.52.11; व्यूहाश्च कैरातकवामनानाम् Bu. Ch. 3. 12.

कैलम् Sport, pleasure.

कैलकिलः An epithet of Yavana.

कैलातकम् A kind of liquor, honey; ततः स मधुपर्कार्हः पीत्वा कैलातकं मधु Mb. 7. 112. 62.

कैलासः N. of a mountain, a peak of the Himālayas and residence of Śiva and Kubera; कैलासस्य त्रिदशवनितादर्पणस्यातिथिः स्याः Me. 60; R. 2. 35. –Comp. –ओकस् *m*. –निकेतनः, –नाथः 1 an epithet of Śiva. –2 of Kubera; कैलासनाथं तरसा जिगीषुः R. 5. 28; कैलासनाथमुपसृत्य निवर्तमाना V. 1. 3.

कैवर्तः [के जले वर्तते वृत्-अच्; केवर्तः ततः स्वार्थे अण् Tv.] A fisherman; मनोभूः कैवर्तः क्षिपति परितस्त्वां प्रति मुहुः (तनूजालीजालम्) Śānti. 3. 16; Ms. 8. 260; (as to his descent see Ms. 10. 34).

कैवर्तकः A fisherman; Rām. 2. 83. 15; Ks. 112. 113; सोत्तीर्णा खलु पाण्डवै रणनदी कैवर्तकः केशवः Bg. (ध्यानम्).

कैवल्यम् [केवलस्य भावः ष्यञ्] 1 Perfect isolation, soleness, exclusiveness. –2 Individuality; Bhāg. 5. 3. 17. –3 Detachment of the soul from matter, identification with the supreme spirit –4 Final emancipation or beatitude; Bhāg. 1. 8. 27. –5 Everlasting disappearance of the three pains; कैवल्यं माध्यस्थ्यम् Sāṅ. K. 19.; कैवल्यार्थं प्रवृत्तेश्च *ibid*. 17.

कैशिक *a*. (–की *f*.) [केश-ठक्] Hairlike, fine as hair. –कः The sentiment of love, lust. –कम् A quantity of hair; कपटकैशिकभ्रूविनमङ्क्षिका Rām. Ch. 4. 37. –की One of the four varieties of dramatic style; Rām. 5. 1. 163; more usually and correctly written कौशिकी q. v. –2 An epithet of Durgā.

कैशोरम् [किशोरस्य भावः अण्] Youth, childhood, tender age (below fifteen); कैशोरमापञ्चदशात्; सन्तं वयसि कैशोरे भृत्यानुग्रहकातरम् Bhāg. 3. 28. 17. –Comp. –वयस् *a*. having the age of a youth; निवेश्य चित्ते पुरुषं स्वरोचिषं विवेश कैशोरवयाः परं गतः Bhāg. 9. 2. 15.

कैशोर्य *m*. N. of a sage शाण्डिल्यः कैशोर्यात्काप्यात् Bṛi. Up. 2. 6. 3.

कैश्यम् The whole mass of hair, quantity of hair; कलय केशिनि कैश्यमसंयतम् N. 4. 114.

कोकः [कुक्-आदाने अच् Tv.] 1 A wolf; वने यूथपरिभ्रष्टा मृगी कोकैरिवार्दिता Rām. 5. 25. 5. –2 The ruddy goose (चक्रवाक); कोकानां करुणस्वरेण सदृशी दीर्घा मदभ्यर्थना Gīt. 5. –3 A cuckoo जनितकोकनदानि जलाशये, शरदि कोकनदानि चकाशिरे Rām. Ch. 4. 62; हिरण्मया हस्तिमृगाश्च कोकाः Bu. Ch. 2. 22. –4 A frog. –5 N. of Viṣṇu. –6 A wild lizard. –7 A wild date tree. –Comp. –देवः a pigeon. –बन्धुः an epithet of the sun. –शास्त्रम् N. of a treatise on the art of love (ascribed to a pandit named कोक).

कोकडः The Indian fox.

कोकथुः The wood-pigeon.

कोकनदम् [कोकान् चक्रवाकान् नदति नादयति नद्-अच्] 1 The red lotus; किंचित्कोकनदच्छदस्य सदृशे नेत्रे स्वयं रज्यतः U. 5. 36; नीलनलिनाभमपि तन्वि तव लोचनं धारयति कोकनदरूपम् Gīt. 10; Śi. 4. 46; जनितकोकनदानि जलाशये, शरदि कोकनदानि चकाशिरे। Rām. Ch. 4. 62. –2 The red water-lily. –दिनी The red water-lily; न भेकः कोकनदिनीकिंजल्कास्वादकोविदः Ks. 30. 78.

कोकामुखम् N. of a famous holy place in India; Mb. 3.

कोकाहः A white horse.

कोकिलः,–ला [कुल्-इलच् Uṇ. 1. 54.] 1 The (Indian or black) cuckoo; पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज Ku. 3. 32; 4. 16; R. 12. 39. –2 A fire-brand. –Comp. –आवासः, –उत्सवः the mango tree. –इक्षुः a kind of sugar-cane. –प्रियः (in music) a kind of measure. –व्रतम् N. of an observance.

कोकिलकः N. of a metre.

कोङ्कः, कोङ्कणः (Pl.) N. of a country, the strip of land between the Sahyādri and the ocean; Mb. 6; आक्रम्य क्रमुकश्यामान्कोङ्कणान्सप्त तापयन् । तुरगानिव तिग्मांशोः प्रतापस्तस्य पप्रथे ॥ Rāj. T. 4. 159. –णम् A kind of weapon.

कोङ्कणा N. of Reṇukā, wife of Jamadagni. –Comp. –सुतः an epithet of Paraśurāma.

कोङ्कण, कोकाण *a.* Coming from कोङ्कण; श्यामा कुवलयमाला कोकाणी कीर्तिवर्मणस्तुरगी Ks. 121. 278.

कोच *a.* [कुच् कर्तरि ण] Drying, becoming dry. –चः 1 Drying up, withering, aridity. –2 A man of mixed caste, (the offspring of a fisherman by a female butcher.)

कोजागरः [को जागर्ति इति लक्ष्म्या उक्तिरत्र काले पृषो॰ Tv.] N. of a festival held on the full moon night in the month of Āśvina and celebrated with several games.

कोटः [कुट्-घञ्] 1 A fort. –2 A hut, shed. –3 Crookedness (moral also). –4 A beard. –Comp. –पः, –पालः The commander of the fort (Mar. किल्लेदार). See कोटिपाल.

कोटक *a.* Curving, bending. –कः 1 A builder of sheds, thatcher. –2 A mixed caste (offspring of a mason by a daughter of a potter).

कोटनः Winter.

कोटरः, –रम् [कोटं कौटिल्यं राति रा-क Tv.] The hollow of a tree; नीवाराः शुकगर्भकोटरमुखभ्रष्टास्तरूणामधः Ś. 1. 14; कोटरमकालवृष्टया प्रबलपुरोवातया गमिते M. 4. 2; Ṛs. 1. 26.

कोटरी, कोटवी 1 A naked woman; पाटयन्क्षुरिकाघातैः कोटवीस्तनकोटरम् Rāj. T. 5. 440. –2 An epithet of the goddess Durgā (represented as naked).

कोटिः, –टी *f.* [कुट्-इन्] 1 The curved end of a bow; भूमिनिहितैककोटिकार्मुकम् R. 11. 81; U. 4. 29. –2 The end or extremity, edge or point in general; सहचरीं दन्तस्य कोटया लिखन् Mal. 9. 32; अङ्गदकोटिलग्नम् R. 6. 14; 7. 46; 8. 36. –3 The edge or point of a weapon. –4 The highest point; excess, pitch, climax, excellence; परां कोटिमानन्दस्याध्यगच्छन् K.369; so कोपकोटिमापन्ना Pt. 4; excessively angry; कल्याणीं कलयामि कजानिलयां कल्याणकोटिस्थिताम् Viś. Guṇā. 275. –5 The horns or digits of the moon; आवर्जितजटामौलिविलम्बिशशिकोटयः Ku. 2. 26. –6 Ten millions, a crore; वित्तस्य विद्यापरिसंख्यया मे कोटीश्चतस्रो दश चाहरेति R. 5. 21; 12. 82; Ms. 6. 63. –7 The complement of an arc to 90° (in math.). –8 The perpendicular side of a right-angled triangle (in math.). –9 A class, department, kingdom; मनुष्य°, प्राणि° &c. –10 One side of a question in dispute, an alternative. –11 The pinnacle, peak (शिखर); कोटिं तस्य समुद्रस्य काञ्चनीं शतयोजनाम् Ram 4. 42. 19. –Comp. –ईश्वरः a millionaire; ततः कोटीश्वराख्येन वणिजा स समं ययौ Ks. 56. 64; नवनवतिशतद्रव्यकोटीश्वरास्ते नन्दाः... हताः पश्यतो राक्षसस्य Mu. –जित् *m.* an epithet of Kālidāsa. –जीवा, –ज्या the cosine of an angle in a right-angled triangle (in math.). –द्वयम् two alternatives. –पात्रम् a rudder. –पालः the guard of a stronghold. –वर्षम् N. of the capital of the demon-chief Bāṇa. –वेधिन् *a.* (lit.) striking a point; (fig.) performing the most difficult things; कोटिवेधिनि सिद्धे हि Rāj. T. 1. 110. –श्रीः an epithet of Durgā. –होमः a kind of sacrificial offering.

कोटिक *a.* Forming the highest point of anything.

कोटिमत् *a.* Edged, pointed; चापेन यस्य विनिवर्तितकर्म जातं तत्कोटिमत्कुलिशमाभरणं मघोनः Ś. 7. 26.

कोटिशः *ind.* By crores, by tens of millions, in innumerable numbers; गां कोटिशः स्पर्शयता घटोघ्नीः R. 2. 49.

कोटिरः [कोटिं राति रा-क Tv.] 1 The hair collected on the forehead by ascetics in the shape of a horn. –2 An ichneumon. –3 An epithet of Indra.

कोटि (टी) शः A harrow.

कोटीरः [कोटिमीरयति ईर् अण् Tv.] 1 A diadem, crown; यत्पादाम्बुजचुम्बिनां सुरपतेः कोटीरगारुत्मतस्तोमानां तुलसीदलप्रकरतः Viś. Guṇā. 260. –2 A crest. –3 The hair collected (by ascetics) on the forehead in the shape of a horn, matted hair in general; कोटीरबन्धनधनुर्गुणयोगपट्टव्यापारपारगमसुं भज भूतभर्तुः N. 11. 18; कठोरे कोटीरे स्खलसि जहि जम्भारिमुकुटम् Ā. L.

कोट्टः [कुट्ट्-घञ् नि॰ गुणः] A fort, castle.

कोट्टवी [कोट्टं वाति वा-क, गौरा॰ ङीष् Tv.] See कोटरी-वी. 1 A naked woman with dishevelled hair. –2 N. of the goddess Durgā. –3 N. of the mother of Bāṇa.

कोट्टारः [कुट्ट्-आरक् पृषो॰] A fortified town, stronghold. –2 The stairs of a pond. –3 A well. –4 A libertine, a dissolute person.

कोठः 1 A variety of leprosy with large round spots. –2 Ring-worm.

कोणः [कुण्-करणे घञ् कर्तरि अच् वा Tv.] 1 A corner, an angle (of anything); भयेन कोणे क्वचन स्थितस्य Vikr. 1. 99; युक्तमेतन्न तु पुनः कोणं नयनपद्मयोः Bv. 2. 173. –2 An intermediate point of the compass. –3 The bow of a lute; a fiddle-stick. –4 The sharp edge of a sword or weapon. –5 A stick, staff, club. –6 A drum-stick; ...कोणैर्वीणां निजघ्निरे Bk. 14. 2. –7 N. of the planet Mars. –8 N. of the planet Saturn. –9 A sort of musical instrument [cf. Gr. *gonia*]. –Comp. –आघातः striking of drums, tabors &c., used in the sense of 'a mingled sound of vari-

ous musical instruments'; कोणाघातेषु गर्जत्प्रलयघनघटान्योन्यसंघट्टचण्डः Ve. 1. 22. (It is thus defined by Bharata :--
ढक्काशतसहस्राणि भेरीशतशतानि च। एकदा यत्र हन्यन्ते कोणाघातः स उच्यते ॥). **-कुणः,-पारावतम्** (see कपोतपालिका) A dove-cot or doveridge, a bug. **-वादिन्** *m.* an epithet of Śiva. **-वृत्तम्** a vertical circle extending from north-east to south-west or from north-west to south-east. **-शङ्कुः** the sinus of the height of the sun.

कोणपः See कौणप.

कोणाकोणि *ind.* From angle to angle, corner-wise, diagonally.

कोणि *a.* Having a crooked hand.

कोथ *a.* [कुथ्-घञ्] 1 Afflicted with pain. -2 Churned. **-थः** 1 Putrefaction, corruption. -2 A sore. -3 Gangrene. -4 A disease of the eyes. -5 Churning.

कोदण्डः,-ण्डम् A bow; रे कन्दर्प करं कदर्थयसि किं कोदण्डटङ्कारवैः Bh.3.100; कोदण्डपाणिनिनदत्प्रतिरोधकानाम् M. 5.10. **-ण्डः** 1 An eye-brow. -2 N. of a country.

कोदण्डिन् *m.* An epithet of Śiva.

कोदारः A kind of grain.

कोद्रवः A species of grain eaten by the poor; अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुल्कास्तथा Mb. 13. 91. 38; छित्वा कर्पूरखण्डान् वृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्तात् Bh. 2. 100.

कोनालकः,-का, -कम् A kind of acquatic bird.

कोन्वशिरः A Kṣatriya cursed by a Brāhmaṇa to be a Śūdra.

कोप and other derived words see under कुप्.

कोमल *a.* [कु-कलच् मुट् च नि० गुणः; cf Uṇ. 1. 106] 1 Tender, soft, delicate (fig. also); बन्धुरकोमलाङ्गुलिम् (करम्) Ś. 6. 13.; कोमलविटपानुकारिणौ बाहू 1. 21; संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् Bh. 2. 66. -2 (*a*) Soft, low; कोमलं गीतम्. (*b*) Agreeable, pleasing, sweet; रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वं वृथा जल्पसि Bh. 3. 100. -3 Handsome, beautiful. **-लम्** 1 Water. -2 Clay, earth. -3 Silk. -4 Nutmeg. **-ला** A kind of date; मुकुष्टाः कोमलास्तत्र वारणीयाः प्रयत्नतः Śālihotra of Bhoja 268.

कोमलकम् The fibres of the stalk of a lotus.

कोमासिका A small net for fruits.

कोयष्टिः, कोयष्टिकः 1 The lapwing; काश्मर्याः कृतमालमुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते Māl. 9. 7; Ms. 5.13; Y. 1.173. -2 A small white crane.

कोरः [कुल् संस्त्याने अच् लस्य-रः Tv.] 1 A movable joint (as the fingers, the knees &c). -2 A bud; cf. कोरक.

कोरकः,-कम् [Uṇ. 5. 35] 1 A bud, an unblown flower; सनदं यदपि स्थितं कुरबकं तत्कोरकावस्थया Ś. 6. 4. -2 (fig.) Anything resembling a bud, *i. e.* partially opened but not fully developed; राधायाः स्तनकोरकोपरि चलन्नेत्रो हरिः पातु वः Gīt. 12. -3 The fibres of the stalk of a lotus. -4 A kind of perfume.

कोरकित *a.* Covered with buds; स्मितेन यः कोरकितस्तवास्ते N. 3. 121.

कोरित *a.* Budded, sprouted. -2 Ground, pounded, reduced to small particles

कोरण्डः N. of a plant (probably Mar. कोरांटी).

कोरदूषः = कोद्रवः q. v.

कोलः [कुल् संस्त्याने अच्] 1 A hog, boar; Y. 3. 273; Śi. 14. 43, 86. -2 A raft, boat. -3 The breast. -4 The haunch, hip, lap. -5 An embrace. -6 The planet Saturn. -7 An out-cast, one of a degraded tribe. -8 A barbarian. -9 N. of a tribe inhabiting the hills in Central India. **-लम्** 1 The weight of one Tola. -2 Black pepper. -3 A kind of berry. **-Comp. -अञ्चः** N. of the country of the Kaliṅgas. **-पुच्छः** a heron.

कोलकम् 1 A kind of village; Māna. 9. 486. -2 A kind of fort; Māna. 10. 41. -3 Some fruit or material employed in the foundation-pit.

कोलकुणः A bug.

कोलम्बकः The body of a lute.

कोला, -लिः, -ली *f.* See बदरी.

कोलाहलः, -लम् A loud and confused noise, an uproar; ततो हलहलाशब्दः पुनः कोलाहलोऽभवत् Rām.

कोल्या Long pepper.

कोविद *a.* Experienced, learned, skilled, wise, proficient (with gen. or loc. but usually in comp.); व्युत्पत्तिरावर्जितकोविदापि Vikr. 1. 16; गुणदोषकोविदः Śi. 14. 54, 69; प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान् Me. 30; Ms. 7. 26; स्फुटचतुरकथा° Mu. 3. 10.

कोविदारः, -रम् N. of a tree; चित्तं विदारयति कस्य न कोविदारः Ṛs. 3. 6; U. 5. 1.

कोशः, -शम् (**षः, -षम्**) [कुश् (ष्) आधारादौ घञ् कर्तरि अच् वा Tv.] 1 A vessel for holding liquids, a pail. -2 A bucket, cup. -3 A vessel in general. -4 A box, cupboard, drawer, trunk; Rv. 6. 47. 23; स एष कोशो वसुधानस्तस्मिन्विश्वमिदं श्रितम् Ch. Up. 3. 15. 1. -5 A sheath, scabbard; Ki. 17. 45. -6 A case, cover, covering. -7 A store, mass; ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये Ms. 1. 99. -8 A store-room. -9 A treasury, an apartment where money is kept; Ms. 8. 419. -10 Treasure, money, wealth; निःशेषविश्राणितकोषजातम् R. 5. 1; (fig. also); कोशस्तपसः K. 45; कोशपूर्वाः सर्वारम्भाः Kau. A. 2.8. -11 Gold or silver wrought or unwrought. -12 A dictionary, lexicon, vocabulary. -13 A closed flower, bud; सुजातयोः

पङ्कजकोशयोः श्रियम् R. 3. 8, 13. 29; इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार Subhās. –14 The stone of a fruit. –15 A pod. –16 A nut-meg, nut-shell. –17 The cocoon of a silk-worm; निजलालासमायोगात्कोशं वा कोशकारकः Y. 3. 147. –18 Vulva, the womb. –19 An egg. –20 A testicle or the scrotum. –21 The penis. –22 A ball, globe. –23 (In Vedānta phil.) A term for the five (अन्न, प्राण, मनः, विज्ञान, आनन्द) vestures (sheaths or cases) which successively make the body, enshrining the soul. –24 (In law) A kind of ordeal; the defendant drinks thrice of the water after some idol has been washed in it; cf. Y. 2. 112. –25 A house. –26 A cloud. –27 The interior of a carriage. –28 A kind of bandage or ligature (in surgery). –29 An oath; कोशं चक्रतुरन्योन्यं सखड्गौ नृपडामरौ Rāj. T. 5. 326. –30 The pericarp of a lotus. –31 A piece of meat. –32 A cup used in the ratification of a treaty of peace; देवी कोशमपाययत् Rāj. T. 7. 8, 75, 459, 492. –शी (–षी) 1 A bud. –2 A seed-vessel. –3 The beard of corn. –4 A shoe, sandal (पादुका). –Comp. –अधिपतिः, –अध्यक्षः a treasure, paymaster; (cf. the modern 'minister of finance'). –2 an epithet of Kubera. –अगारः,–रम् a treasurer, store-room. –कारः 1 one who makes scabbards. –2 a lexicographer. –3 the silk-worm while in the cocoon; भूमिं च कोशकाराणाम् Rām. 4. 40. 23. –4 a chrysalis. –5 sugar-cane. –कारकः a silk-worm. Y. 3. 147. –कृत् m. a kind of sugar-cane. –गृहम् a treasury, store-room; R. 5. 29. –ग्रहणम् undergoing an ordeal. –चञ्चुः the (Indian) crane. –नायकः, –पालः 1 a treasurer. –2 An epithet of Kubera. –पेटकः,–कम् a chest in which treasure is kept, coffer. –फलम् 1 a kind of perfume. –2 a nut-meg. –वारि water used at an ordeal; Ks. 119. 35, 42. –वासिन् m. an animal living in a shell, a chrysalis. –वृद्धिः f. 1 increase of treasure. –2 enlargement of the scrotum. –वेश्मन् n. a treasury; भाण्डं च स्थापयामास तदीये कोषवेश्मनि Ks. 24. 133. –शायिका a clasped knife, knife lying in a sheath. –शुद्धिः f. purification by ordeal. –स्कृ m. a silk-worm; त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानः Bhāg. 7. 6. 13. –स्थ a. incased, sheathed. (–स्थः) an animal living in a shell (as a snail). –हीन a. deprived of riches, poor.

कोशकः 1 An egg. –2 A testicle.

कोशिका A drinking vessel.

कोशि (षि) न m. The mango tree.

कोशलिकम् A bribe (= कौशलिक q. v. which is the more correct form).

कोशा (षा) तकः Hair.

कोशातकिन् m. 1 Trade, business. –2 A trader, merchant. –3 Submarine fire.

कोशातकी N. of a tree (पटोलि); Śi. 12. 37.

कोष्ठ a. [कुष्-थन् Uṇ. 2. 4] Own. –ष्ठः 1 Any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. –2 The belly, abdomen; आकोष्ठं ज्यां समुत्कृष्य Bhāg. 10. 83. 22. –3 An inner apartment. –4 A granary, store-room; कन्दुः कोष्ठः कुशूलः Mbh. on P. I. 2. 45. etc. –ष्ठम् 1 A surrounding wall; Bhāg. 4. 28. 56. –2 The shell of anything. –Comp. –अगारम् 1 a storehouse, store room; पर्याप्तभरितकोष्ठागारं मांसशोणितैर्मे गृहं भविष्यति Ve. 3; Ms. 9. 280. –2 a treasury. –अगारिका 1 an animal living in a shell. –2 the manager of a store-room. –अग्निः the digestive faculty, gastric juice; कोष्ठाग्निर्नाम अशितपीतलेह्यचोष्यं पचनीति Garbha. Up. 5. –पालः 1 a treasurer, store-keeper. –2 a guard, watch. –3 a constable (resembling the modern municipal officer). –शुद्धिः f. evacuation of the bowels.

कोष्ठकः 1 A granary. –2 A surrounding wall. –3 An apartment; Kau. A. 2. 4. –कम् A brick trough for watering cattle.

कोष्ठकीकृ 8 U. To surround, enclose.

कोष्ठीकृ To surround, enclose; कोष्ठीकृत्य च तं वीरम् Mb. 6. 101. 32.

कोष्ठ्य a. [कोष्ठ-य] Proceeding from the chest (as a sound).

कोष्ण a. [ईषदुष्णः; कोः कादेशः] Luke-warm, tepid; भुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी मेध्येनावभृथादपि R. 1. 84.–ष्णम् Warmth.

कोस (श) लः (pl.) N. of a country and its people; पितुरनन्तरमुत्तरकोसलान् R. 9. 1; 3. 5; 6. 71; मगधकोसलकेकयशासिनां दुहितरः 9. 17. °नक्षत्र N. of a lunar mansion; कोसलानां च नक्षत्रं व्यक्तमिन्द्राग्निदैवतम् Rām. 6. 102. 35.

कोस (श) ला The city of Ayodhyā.

कोहल a. [कौ हलति स्पर्धते अच् पृषो° Tv.] Speaking indistinctly. –लः 1 A kind of musical instrument. –2 A sort of spirituous liquor. –3 The inventor or first teacher of the drama. –4 N. of a Prākrit grammarian (v. l. कोहर).

कौकृत्यम् 1 Evil doing, wickedness. –2 Repentance.

–कौक्कुट a. [कुक्कुट-अण्] Relating to a cock; Rām. 2. 91. 70.

कौक्कुटिकः [कुक्कुट-ठक्] 1 A poulterer. –2 A mendicant who walks always fixing his eyes on the ground for fear of treading upon worms, insects &c. –3 (Hence) A hypocrite.

कौक्ष a. (–क्षी f.) 1 Tied to, or being on the sides. –2 Abdominal.

कौक्षेय (–यी f.) [कुक्षि-ठञ्] 1 Being in the belly. –2 Being in a sheath; असिं कौक्षेयमुद्यम्य चकारापनसं मुरुम् Bk. 4. 31.

कौक्षेयकः [कुक्षौ बद्धोऽसिः ढकञ् cf. P. IV. 2. 96.] A sword, scimitar; वामपार्श्वावलम्बिना कौक्षेयकेण K. 8; Vikr. 1. 90; आधावन्तः संमुखं धारितानामन्यैरन्ये तीक्ष्णकौक्षेयकाणाम् Śi. 18. 17.

कौङ्कः, कौङ्कणः (pl.) N. of a country and its people or rulers; Mb. 6. 9. 60; (see कोङ्कण).

कौङ्कुम *a.* of saffron. ...दवदहनः कौङ्कुमो दिग्वधूनां ...... अङ्गरागः Sūktisundara 5. 119.

कौचपक *a.* A variety of carpets; Kau. A. 2. 11.

कौचुमार-योगः A particular art (कला).

कौज *a.* Relating or belonging to the planet Mars.

कौञ्जर *a.* Belonging to an elephant; आपन्नः कौञ्जरीं योनिम् Bhāg. 8. 4. 12. **-रम्** A particular method of sitting (of yogi); सर्वाण्येवापिधीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे Mb. 12. 245. 18.

कौट *a.* (**-टी** *f.*) [कूट-अण्] 1 Living in one's own house; hence, independent, free. -2 Domestic, homely, home-bred. -3 Fraudulent, dishonest. -4 Snared. **-टः** 1 Fraud, falsehood. -2 Giving false evidence. -3 A variety of gems; Kau. A. 2. 11. **-Comp. -जः** the Kuṭaja tree. **-तक्षः** (opp. ग्रामतक्षः) an independent carpenter, one who works at home on his own account and not for the village. **-साक्षिन्** *m.* a false witness. **-साक्ष्यम्** false evidence, perjury; Ms. 8. 117, 122-23; 11. 56.

कौटकिकः, कौटिकः 1 One whose business is to catch birds &c. in traps. -2 One who sells the flesh of birds, animals &c.; a butcher, poacher.

कौटिक *a.* 1 Relating to a snare or trap. -2 Dishonest, fraudulent; see कौटकिक above.

कौटभी An epithet of Durgā.

कौटल्य = कौटिल्य q. v.

कौटवी A naked woman; cf. कोट्टवी.

कौटिलिकः 1 A hunter. -2 A blacksmith.

कौटिल्यम् [cf. नित्यं कौटिल्ये गतौ P. III. 1. 23.] 1 Crookedness (lit. and fig.); कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरतलेषु रागस्ते K. P. -2 Wickedness. -3 dishonesty, fraud; यो मित्राणि करोत्यत्र न कौटिल्येन वर्तते Pt. 2. 185. **-ल्यः** 'The crooked', N. of Chāṇakya, a celebrated writer on civil polity, (the work being known as चाणक्यनीति), the friend and adviser of Chandragupta and a very important character in the Mudrārākṣasa; कौटिल्यः कुटिलमतिः स एष येन क्रोधाग्नौ प्रसभमदाहि नन्दवंशः Mu. 1. 7; स्पृशति मां मृत्यभावेन कौटिल्यशिष्यः Mu. 7. **-शास्त्रम्** Chāṇakya's doctrine (diplomacy).

कौटीर *a.* Belonging to the plant कुटीर or made of it.

कौटीर्या An epithet of Durgā.

कौटुम्ब *a.* (**-म्बी** *f.*) [कुटुम्बं तद्भरणं प्रयोजनमस्य अण्] Necessary for the family or household. **-म्बम्** Family relationship; Rāj. T. 5. 396.

कौटुम्बिक *a.* (**-की** *f.*) [कुटुम्बे तद्भरणे प्रसृतः ठञ्] Constituting a family; अथ च कौटुम्बिका दारापत्यादयः Bhāg. 5. 14. 3. **-कः** The father or master of a family; *pater familias*; पदेपदेऽभ्यन्तरवह्निनार्दितः कौटुम्बिकः क्रुध्यति वै जनाय Bhāg. 5. 13. 8.

कौट्टन्यम् The procuring of women for immoral purposes; शनैर्लेभे स वात्सल्यं कौट्टन्यान्नवभूपतेः Rāj. T. 7. 289.

कौणपः A goblin, demon; Mb. 1. 170. 15; Māl. 5. साहसी शोणतनयः कोपी कोणपविक्रमः Śiva. B. 22. 48. **-Comp. -दन्तः** an epithet of Bhīṣma.

कौणपदन्तः N. of an author on अर्थशास्त्र mentioned by Kauṭilya in connection with राजपुत्ररक्षण; Kau. A. 1. 17

कौण्डिन्यः N. of a sage cf. तक्रकौण्डिन्यन्याय Appendix.

कौण्यम् Distortion or paralysis of the hands.

कौतुकम् [कुतुकस्य भावः अण्] 1 Desire, curiosity, wish. -2 Eagerness, vehemence, impatience. -3 Anything creating curiosity or wonder. -4 The marriage thread (worn on the wrist); करोयमामुक्तविवाहकौतुकः Ku. 5. 66; R. 8. 1. -5 The ceremony with the marriage thread preceding a marriage; सबाष्पा कौतुकक्रिया Pratijña 4. 24. -6 Festivity, gaiety. -7 Particularly auspicious festivity, solemn occasion (such as marriage); 'कौतुकं मङ्गले हर्षे हस्तसूत्रे कुतूहले' इति शाश्वतः; प्रस्थान° Ś. 4; Ku. 7. 25. -8 Delight, joy, pleasure, happiness; निवृत्तनानारसकाव्यकौतुकम् Bh. 3. 140; °रसाः U. 6. 33; Māl. 10. 3; U. 3. 37. -9 Sport, pastime. -10 A song, dance, show or spectacle. -11 Joke, mirth. -12 Friendly greeting, salutation. **-Comp. -अगारः, -रम्, -गृहम्** a pleasure-house; कौतुकागारमागात् Ku. 7. 94. **-उदयम्** a kind of the height (of an idol &c.) (cf. उत्सव and उत्सेध); उत्सवे चार्धमानेन कौतुकोदयमीरितम् Māna. 61. 22. **-क्रिया, -मङ्गलम्** 1 a solemn ceremony; उपवासैस्तिथेज्याभिर्व्रतकौतुकमङ्गलैः। लभन्ते मातरो गर्भान्... Mb. 12. 7. 14; -2 particularly marriage ceremony; R. 11. 53. **-तोरणः, -णम्** a triumphal arch erected on festive occasions; गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणाम् Bhāg 1. 11. 13.

कौतुकवत् *ind.* Through curiosity or interest; सुरैः कौतुकवत्सृष्टः Bm. 1. 163.

कौतुकित *a.* Eager, eagerly interested. **-ता** curiosity, eagerness; दूरमालपनकौतुकितायाम् N. 5. 13.

कौतुकिन् *a.* Festive, gay; विजहार तदुद्यानवनभूमिषु कौतुकी Ks. 54. 52.

कौतूहलम् (ल्यम्) [कुतूहल-अण्] 1 Desire, curiosity, interest; विषयव्यावृत्तकौतूहलः V. 1. 9; Ś. 1. -2 Eagerness, vehement or eager desire; कौतूहलानुप्रवणा (कथा)

Mb. 12. 37. 3. -3 Anything exciting curiosity, a wonder, curiosity; Me. 49. -4 A solemn ceremony.

कौत्सम् A Sāman composed by Kutsa. **-त्सः** 1 N. of a sage; माण्डव्यः कौत्सात् Bṛi. Up. 6. 5. 4; उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम् Mbh. on P. III. 2. 108. -2 N. of a pupil of Varatantu; R. 5. 1. -3 N. of a degraded family.

कौथुमः 1 N. of a Vedic Śākhā. -2 N. of a Brāhmaṇa who belongs to this Śākhā.

कौदालिकः A man of a mixed caste, a fisherman.

कौद्रविकम् Sochal salt.

कौनख्यम् Ugliness of nails. -2 The condition of one who has a disease of the nails; सुवर्णचौरः कौनख्यम् Ms. 11. 49.

कौन्तिकः [कुन्तः प्रहरणमस्य ठञ्] A spearman, lancer.

कौन्तेयः [कुन्त्याः अपत्यं ढक्] 'Son of Kunti', an epithet of Yudhiṣṭhira, Bhīma or Arjuna. Bg. 1. 27; 2. 14.

कौप *a.* (-पी *f.*) [कूप-अण्] Relating to or coming from a well (as water). **-पम्** Well-water.

कौपीनम् [कूप-खञ्; see Sk. on शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः P. V. 2. 20] 1 The pudenda. -2 A privity, privy part. -3 A small piece of cloth (usually a small strip worn over the privities; कौपीनं शतखण्डजर्जरतरं कन्था पुनस्तादृशी Bh. 3. 101. -4 (Hence sometimes) A ragged or tattered garment. -5 Sin, an improper or wrong act; नाच्छादयति कौपीनं न दंशमशकापहम् Pt. 3. 97.

कौपोदकी The mace of Kriṣṇa.

कौबेर *a.* See कौवेर.

कौब्ज्यम् [कुब्ज-ष्यञ् P. V. 1. 124] 1 Crookedness. -2 Hump-backedness.

कौमार *a.* (-री *f.*) [कुमार-अण्] 1 Juvenile, youthful, virgin, maidenly (of men and women); कौमारः पतिः a man who marries a virgin; कौमारी भार्या a virgin wife; cf. Mbh. on P.IV. 2.13. -2 Soft, tender. -3 Belonging to the god of war; Māl. 1. 1. -4 Of principal incarnation; स एव प्रथमं देवः कौमारं सर्गमास्थितः Bhāg. 1. 3. 6. **-री** 1 The wife of one who has not married another wife. -2 The Śakti (power) of Kārtikeya. **-रम्** 1 Childhood (to the age of five). -2 Maidenhood (to the age of sixteen), virginity; पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने Ms. 9. 3; देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा Bg. 2. 13. **-Comp. -(ब्रह्म) चारिन्** *a.* abstinent, chaste; Ks. 66. 155. **-तन्त्रम्** the section of a medical work, treating of the rearing or education of children. **-बन्धकी** a harlot; Māl. 7. **-भृत्यम्** the rearing and general treatment of children. **-राज्यम्** the position of an heir-apparent; कौमार (v. l. कुमार) राज्ये जीवस्व Rām. 2. 58. 23. **-व्रतः (तम्)** a vow of abstinence. **-हर** *a.* 1 marrying or gaining a woman as a girl. -2 devirginating; यः कौमारहरः स एव हि वरः K. P. 1.

कौमारकम् Boyhood, juvenile or tender age; कौमारकेऽपि गिरिवद्गुरुतां दधानः U. 6. 19.

कौमारिकः A father of girls. *-a.* Liking girls or daughters; कौमारिकाणां शीलेन वक्ष्याम्यहमरिंदम Mb. 1. 100. 90.

कौमारिकेयः [कुमारिकाया अपत्यं ढक्] The son of an unmarried woman.

कौमुदः The month Kārtika; कौमुदे मासि रेवत्यां शरदन्ते हिमागमे Mb. 5. 83. 7.

कौमुदी [कुमुदस्येयं प्रकाशकत्वात् अण् ङीष् Tv.] 1 Moonlight; शशिना सह याति कौमुदी Ku. 4. 33; शशिनमुपगतेयं कौमुदी मेघमुक्तम् R. 6. 85; (the word is thus popularly derived:— कौ मोदन्ते जना यस्यां तेनासौ कौमुदी मता). -2 Anything serving as moonlight, *i. e.* causing delight and balmy coolness; त्वं कौमुदी नयनयोरमृतं त्वमङ्गे U. 2; त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी Ku. 5. 71; या कौमुदी नयनयोर्भवतः सुजन्मा Māl. 1. 34; cf. चन्द्रिका. -3 The full moon day in Kārtika; तस्मात्तु कपिला देया कौमुद्यां ज्येष्ठपुष्करे Mb. 13. 130. 32. -4 The full moon day in Āśvina. -5 Festivity (in general). -6 Particularly, a festive day on which temples, houses &c. are illuminated. -7 (At the end of titles of works &c.) Elucidation, throwing light on the subject treated; *e. g.* तर्ककौमुदी, सांख्यतत्त्वकौमुदी, सिद्धान्तकौमुदी &c. **-Comp. -चारः** the day of full moon in the month Āśvina. **-तरुः** the stick of a lamp. **-पतिः** the moon. **-मुखम्** appearance of moonlight; सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखम् R. 3. 1. **-वृक्षः** the stick or stand of a lamp.

कौमोदकी, कौमोदी N. of the mace of Viṣṇu; Bhāg. 8. 4. 19; कौमोदकी मोदयति स्म चेतः Śi. 3. 18.

कौरव *a.* (-वी *f.*) [कुरोरपत्यं, तद्देशस्य राजा तेषु भवो वा, कुरु अण्] Relating to the Kurus; क्षेत्रं क्षत्रप्रधनपिशुनं कौरवं तद् भजेथाः Me. 50. **-वः** 1 A descendant of Kuru; मथ्नामि कौरवशतं समरे न कोपात् Ve. 1. 15; Chāṇ. 50. -2 A ruler of the Kurus. (so कौरवक, कौरवायणि and कौरवेय).

कौरव्यः [कुरु-ण्य P. IV. 1. 151] 1 A descendant of Kuru; कौरव्यवंशदावेऽस्मिन् क एष शलभायते Ve. 1. 19; कौरव्याः पशवः प्रियापरिभवक्लेशोपशान्तिः फलम् 25; कौरव्ये कृतहस्तता पुनरियं देवे यथा सीरिणि 6. 12. -2 A ruler of the Kurus.

कौर्णेयः 1 A demon. -2 Wind. -3 Śiva. -4 Fire. -5 Engaged in penance. -6 फाल्गुनिक (?) cf. कौर्णेयो राक्षसे वायावीशानानलयोरपि। तपःस्थिते फाल्गुनिके ... ॥ Nm.

कौर्प्यः The zodiacal sign Scorpio (a word of Greek origin).

कौर्म *a.* [कूर्म-अण्] Belonging to a tortoise. -2 Belonging to the Avatāra of Viṣṇu as a tortoise; (पुराण); कौर्मे धृतोऽद्रिरमृतोन्मथने स्वपृष्ठे Bhāg. 11. 4. 18. **-र्मः** N. of a Kalpa.

कौल *a.* (-ली *f.*) [कुले भवः अण् cf. P. IV. 2. 96] 1 Relating to a family, राज्यं प्राप्तं यशश्चैव कौली श्रीरभिवर्धिता;

Rām. 4. 29. 9. -2 ancestral, hereditary; Bhāg.12-3.36. -3 Of a noble family, well-born. -लः A worshipper of शक्ति according to the left hand ritual. -लम् The doctrine and practices of the left hand Śāktas (for a short description of कौलधर्म see Karpūr. 1, speech of भैरवानन्द). -Comp. -मार्गः the doctrine of the Kaulas.

कौलकेय *a.* Sprung from a noble family, of a good family. -यः The son of an unchaste woman, a bastard.

कौलटिनेयः [कुलटायाः अपत्यम् P. IV. 1. 127] 1 The son of a (chaste) female beggar. -2 A bastard.

कौलटेयः [P. IV. 1. 127] 1 The son of a female beggar (chaste or unchaste). -2 A bastard. -यम् Adultery (जारकर्म); Mb. 12. 63. 3.

कौलटेरः [P. IV.1.127] A bastard, son or daughter of a disloyal wife. -2 the child of a beggar.

कौलालः [P. V. 4. 36] A potter; यथा चक्रं तु कौलालो दण्डविद्धं तु भारत Mb. 7. 142. 62. -लम् Pottery.

कौलालक *a.* Made by, or pertaining to, a potter. -कम् Earthenware, porcelain.

कौलिक *a.* (-की *f.*) [कुलादागतः ठक्] 1 Belonging to a family. -2 Customary in a family, ancestral. -कः 1 A weaver; कौलिको विष्णुरूपेण राजकन्यां निषेवते Pt. 1. 202. -2 An impostor, a heretic. -3 A follower of the left hand Śākta ritual.

कौलीन *a.* [कौ पृथिव्यां लीनः अलुक्स° ; कुलादागतः खञ् वा; कुलात्खः P. IV.1. 139] Belonging to a noble family.-नः 1 The son of a female beggar.-2 A follower of the left hand Śākta ritual. -नम् 1 An evil report, a scandal; मालविकागतं किमपि कौलीनं श्रूयते M. 3; तदेव कौलीनमिव प्रतिभाति V. 2; Me. 114; कौलीनमात्माश्रयमाचचक्षे R. 14. 36, 84. -2 An imporper act, bad or scandalous conduct; ख्याते तस्मिन् वितमसि कुले जन्म कौलीनमेतत् Ve. 2. 10. -3 A combat of animals. -4 Cock-fighting. -5 War, battle (in general). -6 High birth. -7 A privity, the pudenda.

कौलीन्यम् 1 High birth; न कौलीन्यान्न सौहार्दान्नृपो वाक्ये प्रवर्तते (मन्त्रिणाम्) Pt. 1. 116. -2 Family scandal. -3 Family honour.

कौलूतः A king of the Kulūtas; कौलूतश्चित्रवर्मा Mu.1.20.

कौलेय *a.* A pearl obtained in the river near the village मयूर in सिंहल; Kau. A. 2. 11.

कौलेयक [कुल-ढकञ् P. IV. 2. 96] *a.* 1 Of a noble family. -2 Pertaining to a family. -कः A dog, hound.

कौल्य *a.* 1 Noble-born, of a high birth. -2 Of the left hand Śākta sect. -ल्यम् noble descent, high birth; Mb 12. 286. 15.

कौविन्दी The wife of a weaver (कुविन्द).

कौबे (बे) र *a.* (-री *f.*) [कुबेरस्येदं अण्] Belonging to or coming from Kubera; यानं सस्मार कौबेरम् R. 15. 45. -री The north (the direction presided over by Kubera); ततः प्रतस्थे कौबेरीं भास्वानिव रघुर्दिशम् R. 4. 66. -2 The Śakti or female energy of Kubera.

कौश *a.* (-शी *f.*) [कुश-अण्] 1 Silken; Bhāg. 3. 4.7. -2 Made of Kuśa grass. -शम् An epithet of Kānyakubja.

कौशलम् (-ल्यम्) [कुशल-अण् ष्यञ् वा P. V. 1. 124] 1 Well-being, welfare, happiness, prosperity; वैदेहि कुशली रामः स त्वां कौशलमब्रवीत् Rām. 5. 34. 3. -2 Skill, skilfulness, cleverness; किमकौशलादुत प्रयोजनापेक्षितया Mu. 3; हावहारि हसितं वचनानां कौशलं दृशि विकारविशेषाः Śi. 10. 13. -3 (कौशल्यम्) A pavilion with fortysix pillars; Matsya P. (Ch. 270) 5. 8; योगः कर्मसु कौशलम् Bg. 2. 50

कौशलिकम् A bribe.

कौशलिका, कौशली 1 A present, an offering. -2 Friendly inquiry after one's health &c., greeting.

कौशलेयः [कौशल्याया अपत्यं ठक् यलोपः] An epithet of Rāma, son of Kauśalyā.

कौशल्या [कोशलदेशे भवा छण्] The eldest wife of Daśaratha and mother of Rāma.

कौशल्यायनिः [काशल्याया अपत्यं फिञ्] Rāma, son of Kauśalyā; श्रियामहे न गच्छामः कौशल्यायनिवल्लभाम् Bk. 7. 90.

कौशाम्बी [कुशाम्बेन निर्वृत्ता अण्] N. of an ancient city on the Ganges in the lower part of the Doab; निष्कान्तः कौशाम्ब्या निष्कौशाम्बिः Mbh. on P. II. 2. 18.

कौशिक *a.* (-की *f.*) also कौषिक (की) [कुश-ठञ्, कुशिक-अण् वा] 1 Incased, sheathed; विकृष्य कौशिकं खड्गं भोक्षयित्वा ग्रहं रिपोः Mb. 3. 157. 11. -2 Coming from an owl. -3 Born of the family of Kuśika; कौशिकाश्च कथं वंशात्क्षत्राद्वै ब्राह्मणो भवेत् Mb. 13. 52. 4. -4 Silken; या त्वाहं कौशिकैर्वस्त्रैः शुभ्रैराच्छादितं पुरा Mb. 3. 27. 14. -कः 1 An epithet of विश्वामित्र q. v. -2 An owl; U. 2. 29. -3 A lexicographer. -4 Marrow. -5 Bdellium. -6 An ichneumon. -7 A snake-catcher. -8 The sentiment of love (शृङ्गार). -9 One who knows hidden treasures. -10 An epithet of Indra; Bhāg. 10. 38. 17 · N. 5. 64. -11 An epithet of Śiva. -12 N. of a priest in charge of Sāmaveda.-13 A dealer in Kuśa grass. -14 Gum, resin; 'कौशिको मुनिभेदे च नकुले शक्रघूकयोः। उद्गातरि कुशाजीवे कोशवत्यहितुण्डिके॥ गुग्गुलावपि ...'-का A cup, drinking vessel. -की 1 N. of a river in Bihar. -2 N. of the goddess Durgā. -3 N. of one of the four varieties of dramatic style; सुकुमारार्थसंदर्भा कौशिकी तासु कथ्यते; see S.D. 411 *et seq.* also. -4 The earth; 'गायन्त्र्याः सांख्यायनगोत्रत्ववद्भूः कौशिकी' इति कतकः; त्रातुमर्हसि वीर त्वं पातालादिव कौशिकीम् Rām. 5. 38. 65. -कम् 1 Silk, silken garment; Mb. 13. 111. 104; Bhāg. 10. 83. 28. -2 A way of flying (सर्वतोभद्र);Mb.7.48.35.-Comp. -अराति,

-अरिः a crow.-आत्मजः an epithet of Arjuna.-आयुधम् rainbow. -फलः the cocoanut tree, said to have been created by Viśvāmitra (कौशिक); the nut being the rudiment of a head. -प्रियः an epithet of Rāma.

कौशीतकी Wife of Agastya.

कौशीधान्यम् A leguminous plant, pulse.

कौशीलवम् The profession of an actor or dancer; Gobhila's श्राद्धकल्प.

कौशे (षे) य a. [कोशे संभृतम् or कोशस्य विकारः ढञ् P. IV. 3. 42; Vārt. 1] Silk, silken; कौशेयान्यथ तार्णानि... Śiva. B. 30. 21. -यम् 1 Silk; कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलाद्दिन्दीवरं गोमयम्। Pt. 1. 94. -2 A silken cloth in general; Ms. 5. 120. -3 A woman's lower garment of silk; निर्नाभि कौशेयमुपात्तबाणमभ्यङ्गनेपथ्यमलंचकार Ku. 7. 7; विद्युद्गणकौशेयः Mk. 5. 3; Ṛs. 5. 8.

कौषीतकम् N. of a Brāhmaṇa; also कौषीतकिब्राह्मण.

कौसल्य a. Belonging to the people of the Kosalas; Mb. 7. 49. 38. -ल्यः A prince of the Kosalas; कौसल्यश्चाश्वलायनः Praśna. Up. 1. 1. -ल्या The wife of Daśaratha and mother of Rāma. -Comp. -नन्दनः, -मातृ m. epithet of Rāma.

कौसीद a. 1 Connected with a loan; न त्वेवाधौ सोपकारे कौसीदीं वृद्धिमाप्नुयात् Ms. 8. 143. -2 Usurious.

कौसीद्यम् [कुसीद-ष्यञ्] 1 The practice of usury. -2 Sloth, indolence.

कौसुम a. [कुसुम-अण्] Flowery, flowering; सेयं मृदुः कौसुमचापयष्टिः N. 7. 28. -मम् 1 The ashes of brass (used as a collyrium). -2 Pollen of flowers (पराग); विनयति सुदृशो दृशः परागं प्रणयिनि कौसुममाननानिलेन। Śi. 7. 57.

कौसुम्भ a. [कुसुम्भ-अण्] 1 Prepared with safflower. -2 Dyed with safflower, red; कौसुम्भं पृथु कुचकुम्भसङ्गि वासः Śi. 8. 30. -भः Wild safflower; दिनकरकरसङ्ग व्यक्तकौसुम्भकान्तिः Śi.

कौसृतिकः [कुसृत्या चरति ठक् P. V. 2. 75] 1 A cheat, knave. -2 A juggler;

कौस्तुभः [कुस्तुभो जलधिस्तत्र भवः अण्] 1 N. of a celebrated gem obtained with 13 other jewels at the churning of the ocean and worn by Viṣṇu on his breast; सकौस्तुभं ह्रेपयतीव कृष्णम् R. 6. 49; 10. 10. -2 A kind of oil. -3 A manner of joining the fingers. -4 A twist of hair on a horse's neck; कौस्तुभः स्याद्देवमणौ कण्ठावर्तेऽपि वाजिनाम् Nm. -Comp. -लक्षणः, -वक्षस् m. -हृदयः epithets of Viṣṇu.

क्नथ् 1, 10 P. To hurt, injure, kill.

क्नस् 4, 10 P. 1 To be crooked. -2 To speak. -3 To shine.

क्नूय् 1 Ā. (क्नूयते, caus. क्नोपयति) 1 To make a creaking sound. -2 To sink. -3 To be wet.

क्मर् 1 P. To act dishonestly.

क्रकचः 1 A saw; U. 4. 3; Mv. 5. 19. -2 A kind of instrument of war music (जयमङ्गल); Mb. 6. 43. 8; क्रकचानां कादलानां पणवानां च सर्वशः Śiva B. 24. 54. -चा The Ketaka tree. -Comp. -च्छदः the Ketaka tree. -पत्रः the teak tree. -पाद् -पादः m., a lizard. -पृष्ठी The कवयी fish. -व्यवहारः a particular method of computing or rating a heap of wood; Līla.

क्रकरः 1 A kind of partridge. -2 A saw. -3 A poor man. -4 A disease.

क्रकरटः A lark.

क्रतुः [कृ-कतु Uṇ. 1. 77] 1 A sacrifice; क्रतोरशेषेण फलेन युज्यताम् R. 3. 65; शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः 3. 38; M. 1. 4; Ms. 7. 79. -2 An epithet of Viṣṇu. -3 One of the ten Prajāpatis; क्रतुं प्रजापतिमब्रुवन् Maitrī. Up. 2. 3; Ms. 1. 35. -4 Intelligence, talent. -5 Power, ability. -6 Plan, design, purpose; क्रतो स्मर कृतं स्मर Iśop. 17; Bṛi. Up. 5. 15. 1. -7 Resolution, determination; यत्क्रतुर्भवति तत्कर्म कुरुते Bṛi. Up. 4. 4. 5. -8 Desire, will. -9 Fitness, adequacy, efficiency. -10 Deliberation, consultation. -11 Inspiration. -12 Enlightenment. -13 Offering, worship; कामस्याप्तिं जगतः प्रतिष्ठां क्रतोरानन्त्यमभयस्य पारम् Kaṭh. 1. 2. 11; Personified, as married to क्रिया and father of 60000 वालखिल्यs; क्रतोरपि क्रिया भार्या वालखिल्यानसूयत Bhāg. 4. 1. 39. -14 An Aśvamedha sacrifice (these senses are mostly Vedic). -15 The month Āṣāḍha. -16 Excess of fondness or liking. -17 An organ [cf. Gr. *kratos*; Zend *khratu*]. -Comp. -अर्थः Something that is meant to subserve the purpose of the sacrifice (opp. पुरुषार्थ q. v.); पुरुषार्थे लक्षिते तद्विपरीतः क्रत्वर्थः इति क्रत्वर्थस्य लक्षणं सिद्धम्। ŚB. on MS. 4. 1. 2. -उत्तमः the राजसूय sacrifice. -कर्मन् n. -क्रिया a sacrificial ceremony. -द्रुह्, -द्विष् m. 1 a demon, goblin, -2 The epithet of Rāvaṇa; ऋणाद् बद्ध इवोन्मुक्तो वियोगेन क्रतुद्विषः Bk. 8. 102. -ध्वंसिन् m. an epithet of Śiva (who destroyed Dakṣa's sacrifice.) -पतिः the performer of a sacrifice. -पशुः a sacrificial horse. -पुरुषः an epithet of Viṣṇu. -फलम् The reward of a sacrifice, its object. -भुज् m. a god, deity. -राज् m. 1 the lord of sacrifices; यथाश्वमेधः क्रतुराट् Ms. 9. 260. -2 the राजसूय sacrifice; -राजः the राजसूय sacrifice; क्रतुराजेन गोविन्द राजसूयेन पावनीः (यक्ष्ये) Bhāg. 10. 72. 3.

क्रथ् 1 P. (क्रथति, क्रथित) To injure, hurt, kill (with gen. of person).

क्रथनम् 1 A slaughter. -2 Cutting.

क्रथकैशिकाः (Pl.) N. of a country; अथेश्वरेण क्रथकैशिकानाम् R. 5. 39; M. 5. 2.

क्रद् 1 Ā. 1 To be confused. -2 To grieve.

क्रन्द् 1 P. (क्रन्दति, चक्रन्द, अक्रन्दीत्, क्रन्दित) 1 To cry, weep, shed tears; किं क्रन्दसि दुराक्रन्द स्वपक्षक्षयकारक Pt. 4. 29; क्रन्दत्यतः करुणमप्सरसां गणोऽयम् V. 1. 3; चक्रन्द विग्ना कुररीव भूयः R. 14. 68; 15. 42; Bk. 3. 28, 5. 5. -2 To call out to, call out piteously to any one, (with acc.); क्रन्दत्यविरतं सोऽथ भ्रातृमातृसुतानथ Mārk. P. -3 To cry out, exclaim. -4 To yell, howl. -5 To neigh (as a horse); हरिर्वाजमाचिक्रन्दत् Rv. 9. 67. 4. -6 To roar. -7 To creak (as a wheel). -10 P. or *-Caus.* 1 To cry out continuously. -2 To roar, rave. -3 To cause to weep.

क्रन्दः Ved. 1 Neighing; अश्वस्येव वृषणः क्रन्द एति Av. 11. 2. 22. -2 A cry, calling out; क्रन्दाय ते प्राणाय Av.11. 2.3.

क्रन्दन [क्रन्द् भावे ल्युट्] A cat. **-नम्** 1 A cry of distress or weeping, lamentation; व्यसनं प्राप्य यो मोहात्केवलं परिदेवयेत्। क्रन्दनं वर्धयत्येव Pt. 2. 188. -2 Mutual defiance. -3 Calling, inviting.

क्रन्दस् *n.* Ved. Battle-cry; शिमीवति क्रन्दसि प्राव सातये Rv. 10. 38. 1.

क्रन्दित *a.* [क्रन्द्-क्त] Wept, called or cried out; ततस्तद्वासिभिर्देवः क्रन्दितः शरणार्थिभिः Ks. 114. 120. **-तम्** 1 Cry of distress or weeping, lamentation; हा तातेति क्रन्दितमाकर्ण्य विषण्णः R. 9. 75. -2 Mutual defiance, challenge.

क्रप् 1 Ā. (क्रपते) 1 To pity. -2 To mourn. -3 To lament. -4 To go. -5 To long for, desire.

क्रप् 10 P. (क्रापयति) To speak clearly.

क्रम् 1 U., 4. P. (क्रामति, क्रमते, क्राम्यति, चक्राम, चक्रमे, अक्रमीत्, अक्रस्त, क्रान्त) 1 To walk, step, go; क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतक्लमः Rām.; गम्यमानं न तेनासीदगतं क्रामता पुरः Bk. 8. 2; 25. -2 To go to, approach (with acc.); देवा इमान् लोकानक्रमन्त Śat. Br. -3 To pass or go over, go across, traverse; U. 2. 13; सुखं योजनपञ्चाशत्क्रमेयम् Rām. -4 To leap, jump; क्रमं बबन्ध क्रमितुं सकोपः (हरिः) Bk. 2. 9. 5. 51. -5 To go up, ascend; क्रामत्युच्चैर्भूभृतो यस्य तेजः Śi. 16. 83. -6 (*a*) To cover, occupy, take possession of, fill; क्रान्ता यथा चेतसि विस्मयेन R. 14. 17. (*b*) To reach up to, pervade, penetrate; क्रामद्भिर्घनपदवीमनेकसंख्यैः Ki. 5. 34. -7 To surpass, excel; स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं क्रान्त्वा मेरुरिवात्मना R. 1. 14. -8 To undertake, strive after, be able or competent for, show energy for (with dat. or inf.); व्याकरणाध्ययनाय क्रमते Sk; धर्माय क्रमते साधुः Vop; व्युत्पत्तिरावर्जितकोविदापि न रञ्जनाय क्रमते जडानाम् Vikr. 1. 16; हत्वा रक्षांसि लवितुमक्रमीन्मारुतिः पुनः। अशोकवनिकामेव Bk. 9. 23. -9 To be developed or increased, to have full scope, be at home (with loc.); कृत्येषु क्रमन्ते Dk. 170; क्रमन्तेऽस्मिञ्शास्त्राणि, or शास्त्रेषु क्रमते बुद्धिः Sk. क्रममाणोऽरिसंसदि Bk. 8. 22. -10 To succeed, have effect (Atm.); न चक्रमस्याक्रमताधिकं धरम् Śi. 1. 54. -11 To be repeated (as a letter or word in the arrangement called क्रम q. v.). -12 To fulfil, accomplish. -13 To have sexual intercourse with; to cover (in copulation); क्रमस्पर्धा इव रोहितमनवम्लायता सदा Av. 4. 4. 7. (By वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः P. I. 3. 38; क्रम् by itself is used in the Ātm. in the sense of 'continuity' or 'want of interruption', 'energy or application', and 'development or increase', and also 'conquering or getting over.) *-Caus.* (क्रमयति, क्रामयति) 1 To cause to go &c. -2 To repeat a letter (as in the क्रम arrangement). *-Desid.* चिक्रमिषति, चिक्रंसते &c.

क्रमः [क्रम्-भावकरणादौ घञ्] 1 A step, pace; त्रिविक्रमः; सागरः प्लवगेन्द्रेण क्रमेणैकेन लङ्घितः Mb.; Śi. 12. 18. -2 A foot; (अपनेष्यति) असुरेभ्यः श्रियं दीप्तां विष्णुस्त्रिभिरिव क्रमैः Rām. 5. 21. 28. -3 Going, proceeding, course; क्रमात् or क्रमेण in course of, gradually; कालक्रमेण gradually, in course of time; कालक्रमेण जगतः परिवर्तमाना Svapna., भाग्यक्रमः course or turn of fate; R. 3. 7, 30, 32.-4 Performance, commencement; अविचार्य क्रमं न करिष्यति। इत्थमत्र विततक्रमे क्रतौ Śi. 14. 53.-5 (*a*) Regular course, order, series, succession; निमित्तनैमित्तकयोरयं क्रमः Ś. 7. 30; Ms. 7. 24, 9. 85, 2. 173, 3. 69. (*b*) Traditional order; U. 6. (*c*) Order of propriety; लोकान्तरगतेनापि नोज्झितो विनयक्रमः Nāg. 5. 11. आत्मीयः पर इत्ययं खलु कुतः सत्यं कृपायाः क्रमः। *ibid.* 5. 20; Ku. 5. 32; प्रियवचननिवेदनत्वरया क्रमविशेषो नावेक्षितः Pratijñā. -6 Method, manner; वर्तस्व च सतां क्रमे Rām. 2. 25. 2; नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् R. 7. 39. -7 Grasp, hold; क्रमगता पशोः कन्यका Māl. 3.13. -8 A position of attack (assumed by an animal before making a spring); न मया क्रमः सज्जीकृत आसीत् Pt. 4. -9 Preparation, readiness; Bk. 2. 9. -10 An undertaking, enterprize. -11 An act or deed, manner of proceeding; कोऽप्येष कान्तः क्रमः Amaru. 48, 33. -12 Particular manner of reciting Vedic texts, leaving at each time one word and taking up another; वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः Bhāg. 12. 13. 1. चर्चागुणान् क्रमगुणांश्चापेक्ष्य भवति Mbh. on P. V. 1. 119. -13 Power, strength; स ईश्वरः काल उरुक्रमोऽसौ Bhāg. 7. 8. 9. -14 N. of Viṣṇu. -Comp. **-अनुसारः, अन्वयः** regular order, due arrangement. **-आगत, -आयात** *a.* descended or inherited lineally, hereditary; क्रमायातोऽपि भूपतिः Pt. 1. 73, 84; 3. 167... त्यक्त्वैश्वर्यं क्रमागतम् Nāg. 1. 4. **-उद्वेगः** an ox. **-ज्यका, -ज्या** the sine of a planet declination. **-पाठः** the Krama reading. **-भङ्गः** irregularity, **-भाविन्** successive. **-माला -रथः -लेखा -शठः -शिखा** various kinds of क्रमपाठ. **-योगः** succession, order; Ms. 1. 42. **-योगेन** *ind.* in regular manner; तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यपृच्छत Mb.1.132.78.

क्रमक *a.* 1 Orderly, methodical. -2 Going, proceeding, **-कः** A student who goes through a regular course of study. -2 One who knows the Krama arrangement of a text.

क्रमणः [क्रामत्यनेन करणे ल्युट्] 1 The foot. -2 A horse. **-णम्** 1 A step, Y. 1. 188. -2 Walking; यो वामृजवे क्रमणाय रोदसी Rv. 6. 70. 3. -3 Proceeding. -4 Transgressing. -5 Treatment of words or letters according to the Krama arrangement; Rv. Pr. 14.

क्रमतः *ind.* Gradually, successively.

क्रमशः *ind.* 1 In due order, regularly, successively, seriatim. –2 Gradually, by degrees; R. 12. 47; क्रमशस्ताग्निबोधत Ms. 1. 68, 3. 12.

क्रमिक *a.* [क्रमादागतः ठन्] 1 Successive, serial.–2 Descended lineally, ancestral, hereditary; आप्तैरलुब्धैः क्रमिकैस्ते च कच्चिदनुष्ठिताः Mb. 2. 5. 33.

क्रम्य *a.* To be treated or attended medically; Charak 8. 2.

क्रमुः, क्रमुकः [क्रम्-उन्, संज्ञायां कन्] The betel-nut tree; आस्वादितार्द्रक्रमुकः समुद्रात् Śi.3.81; Vikr.18.98; Bhāg.8.2.11.

क्रमेलः, क्रमेलकः 1 A camel; निरीक्षते केलिवनं प्रविश्य क्रमेलकः कण्टकजालमेव Vikr. 1. 29; Śi. 12. 18; N. 6. 104. सद्यः संदानितानेकक्रमेलककुलाकुलम् Śiva. B. 20. 5.

क्रान्त *p. p* Gone, passed over, traversed &c.; (*p.p.* of क्रम् q.v.) **–न्तः** 1 A horse.–2 A foot, step; Ms.12.121. –3 Declination. **–न्तम्** 1 Going, passing. –2 A step. –3 A certain aspect in astronomy (when the moon is in conjunction with a planet). **–Comp. –दर्शिन्** *a.* omniscient.

क्रान्तिः *f.* 1 Going, proceeding. –2 A step, pace. –3 Surpassing. –4 Attacking, overcoming. –5 Declination of a planet. –6 The ecliptic. **–Comp. –कक्षः, –मण्डलम्, –वलयः, –वृत्तम्** the ecliptic. **–क्षेत्रम्** a figure described by the ecliptic. **–जीवा, –ज्यका, –ज्या** the sine of the declination or of the ecliptic. **–पातः** the equinoctial points or nodes of the ecliptic. **–भागः** the declination of a point of the ecliptic. **–वलयः** 1 the ecliptic. –2 the tropical zone, space within the tropics.

क्रान्तुः A bird.

क्रवण *a.* Ved. Worshipping, praising; अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेषते Rv. 5. 44. 9.

क्रविस् *n.* Ved. Raw flesh, carrion; पौरुषेयं च ये क्रविः Av. 8. 6. 23.

क्रव्यम् Raw flesh, carrion, स्थपुटगतमपि क्रव्यमव्यग्रमत्ति Māl. 5. 16. [cf. Gr. *kreas*; L. *caro*] **–Comp. –अद्, –अद, –भुज्** *m.* eating raw flesh; Rv. 10. 16. 9. Ms. 5. 131. (*–m.*) 1 a carnivorous animal, such as a tiger &c.; क्रव्याद्भ्यो बलिमिव निर्घृणः क्षिपामि U. 1. 49. –2 a demon, goblin; R. 15.16. **–घातनः** a deer (killed for its flesh) cf. Bhāg. 5. 26. 12. **–वाहनः** Ved. an epithet of Agni; Rv. 10. 16. 11.

क्रशयति Den. P. To emaciate, make thin or lean; क्रशितं शरीरमशरीरशरैः Śi. 9. 61.

क्रशित *a.* Made lean, emaciated.

क्रशिमन् *m.* Thinness, emaciation, leanness.

क्राकचिकः A sawyer; मायूरकाः क्राकचिका वेधका रोचकास्तथा Rām. 2. 83. 13.

क्राथः Killing, murder.

क्रिमिः –मा *f.* 1 A worm; क्रिमिकाण्डजन्तुकीर्णाम् (रसम्) Bu. Ch. 5. 5. –2 An insect; see कृमि. **–Comp. –जम्** aloewood. **–शैलः** an ant-hill.

क्रियः The sign of the Zodiac called Aries.

क्रियमाणकम् A literary essay; Bṛi. S. 1. 5.

क्रिया [कृ भावे करणादौ वा श cf. P. III] 1 Doing, execution, performance, accomplishment; उपचार°, धर्म°; प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थक्रियैव Me. 116. –2 An action, act, business, undertaking; प्रणयिक्रिया V. 4. 15; Ms. 2. 4. –3 Activity, bodily action, labour. –4 Teaching, instruction; क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति R. 3. 29. क्रिया हि द्रव्यं विनयति नाद्रव्यम् Kau. A. 1. 5. –5 Possession of some act (as of singing, dancing &c.), knowledge; शिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था M. 1. 16. –6 Practice (opp. शास्त्र theory). –7 A literary work, composition; शृणुत मनोभिरवहितैः क्रियामिमां कालिदासस्य V. 1. 2; कालिदासस्य क्रियायां कथं परिषदो बहुमानः M. 1. –8 A purificatory rite, a religious rite or ceremony; Ms. 10. 43. –9 An expiatory rite, expiation.–10 (*a*) The ceremony of offering oblations to the deceased ancestors (श्राद्ध).(*b*) Obsequies.–11 Worship; त्रैतादिषु हरेरर्चा क्रियायै कविभिः कृता Bhāg. 7. 14. 39. –12 Medical treatment, application of remedies, cure; शीतक्रिया M. 4 cold remedies. –13 (In gram.) Action, the general idea expressed by a verb. –14 Motion. –15 Especially, motion as one of the seven categories of the Vaiśeṣikas; see कर्मन्. –16 (In law) Judicial investigation by human means (witnesses &c.) or by ordeals. –17 Burden of proof; क्रिया स्याद्वादिनोर्द्वयोः; द्वयोरपि वादिनोः क्रिया प्राप्नोति V. May.–18 A verb.–19 A noun of action. –20 Disquisition. –21 Study. –22 Means, expedients. –23 Instrument, implement. –24 A construction; कूपप्रपापुष्करिणीवनानां चक्रुः क्रियास्तत्र च धर्मकामाः Bu. Ch. 2. 12. –25 Spirit (अध्यात्म)?; द्रव्यक्रियाकारकाख्यं धूत्वा यान्त्यपुनर्भवम् Bhāg. 12. 6. 38. **–Comp. –अन्वित** *a.* practising ritual observances. **–अपवर्गः** 1 completion or termination of an affair, execution of a task; क्रियापवर्गेष्वनुजीविसात् कृताः Ki. 1. 14. –2 liberation from ceremonial acts, absolution. **–अभ्युपगमः** a special agreement; क्रियाभ्युपगमात्त्वेतत् बीजार्थं यत्प्रदीयते Ms. 9. 53; **–अर्थ** *a.* 1 (a Vedic injunction) enjoining some duty. –2 useful for some purpose; अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशम् Ku. 5. 33. **–अवसन्न** *a.* one who loses a law-suit through the statements of the witnesses &c. **–आरम्भः** Cooking; आत्मार्थं च क्रियारम्भः Ms. 11. 64. **–इन्द्रियम्** see कर्मेंद्रिय. **–कलापः** 1 the whole body of ceremonies enjoined in the Hindu religious law. –2 all the particulars or points of any business. **–कल्पः** a particular mode of diognosis. **–काण्डम्** The portion of a श्रुति text treating of the sacrifices. **–कारः** 1 an agent, worker. –2 a beginner, tyro, a fresh student. –3 an agreement. **–तन्त्रम्** one of the four classes of Tantras; Buddha. **–द्वेषिन्** *m.* a witness whose

testimony is prejudicial to the cause (one of the five kinds of witnesses). **-हेतम्** efficient cause. **-निर्देशः** evidence. **-पटु** *a.* dexterous. **-पथः** mode of medical treatment. **-पदम्** a verb. **-पर** *a.* diligent in the performance of one's duty. **-पादः** the third division of a legal plaint; that is, witnesses, documents and other proofs adduced by the plaintiff or complainant. **-माधुर्यम्** beauty of art and architecture; अहो क्रियामाधुर्यं पाषाणानाम् Pratimā 3. **-यज्ञः** religious rites (such as गर्भाधानसंस्कार); Mb. 10. 18. 5. **-योगः** 1 connection with the verb. -2 the employment of expedients or means; तदा तत्प्रतिकाराच्च सततं वा विचिन्तनात्। आधिव्याधिप्रशमनं क्रियायोगद्वये न तु ॥ Mb. 3. 2. 23. -3 the practical form of Yoga philosophy *i. e.* active devotion. **-लोपः** omission or discontinuance of any of the essential ceremonies of the Hindu religion; क्रियालोपाद् वृषलत्वं गताः Ms. 10. 43. **-वशः** necessary influence of acts done. **-वाचक, -वाचिन्** *a.* expressing any action, as a verbal noun. **-वादिन्** *m.* a plaintiff, complainant. **-विधिः** a rule of action, manner of any rite; अयमुक्तो विभागो वः पुत्राणां च क्रियाविधिः Ms. 9. 220. **-विशेषणम्**, 1 an adverb. -2 a predicative adjective. **-शक्तिः** *f.* the power of god (in creating this world). **-संक्रान्तिः** *f.* imparting (to others) one's knowledge; teaching; विवादे दर्शयिष्यन्तं क्रियासंक्रान्तिमात्मनः M. 1. 19. **-समभिहारः** [cf. P. III. 1. 22] the repetition of any act; क्रियासमभिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत कः Śi. 2. 43.

क्रियावत् *a.* 1 Engaged in any actual work, versed in the practice of a thing; यस्तु क्रियावान्पुरुषः स विद्वान् H. 1. 167. यः क्रियावान् स पण्डितः. -2 Performing ceremonies in the right manner.

क्रिवि *a.* Ved. 1 Doing, performing. -2 Killing.**-विः** 1 A cistern, well. -3 A leather bag; a cloud (?) -4 N. of the country of पाञ्चाल.

क्री 9 U. (क्रीणाति, क्रीणीते, क्रीत) 1 To buy, purchase; महता पुण्यपण्येन क्रीतेयं कायनौस्त्वया Śānti. 3. 1; क्रीणीष्व मज्जीवितमेव पण्यमन्यत्र चेदस्ति तदस्तु पुण्यम् N. 3. 87, 88; क्रीणन्ति स्म प्राणमूल्यैर्यशांसि Śi. 18. 15; Pt. 1. 13; Ms. 9. 174. -2 To barter, exchange; कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकं क्रीणासि पण्डितम् Mb. -3 To win. [cf. Pers. *kharidan*].

क्री *a.* (At the end of comp.) Buying.

क्रयः [क्री भावे अच्] Buying, purchasing. **-Comp. -आरोहः** a market, fair. **-क्रीत** *a.* bought. **-लेख्यम्** a deed of sale, conveyance &c. (गृहं क्षेत्रादिकं क्रीत्वा तुल्यमूल्याक्षरान्वितम्। पत्रं कारयते यत्तु क्रयलेख्यं तदुच्यते Brihaspati). **-विक्रयौ** (du.) trade, traffic, buying and selling; Ms. 8. 5; 7. 127. cf. also क्रयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः Udb. **-विक्रयिकः** a trader, merchant. **-विक्रयिन्** *a.* 1 buying or selling, striking a bargain; Ms. 5. 41; 8. 400; Y. 2. 262. -2 One who buys an article at a lower rate and sells it at a higher rate; दानसागर, Bibliotheca Indica 274. Face. I, p. 27. **-शीर्षम्** the coping of a wall.

क्रयणम् [क्री भावे ल्युट्] Buying, purchasing.

क्रयिकः *a.* [क्रय-ठन्] 1 A trader, dealer. -2 A purchaser.

क्रय्य *a.* [क्री-यत्] A thing exhibited for sale in the market; क्रेयं नो धान्यं न चास्ति क्रय्यम् Mbh. on P. VI. 1. 82. (opp. क्रेय which only means 'fit to be purchased'; cf. Sk. on P. VI. 1. 82).

क्राय (यि) कः 1 A purchaser. -2 A trader, merchant.

क्रीत *p. p.* Bought; see क्री. **-तः** One of the twelve kinds of sons recognised in Hindu Law; a son purchased from his natural parents; Ms. 9. 160; क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः Y. 2. 131; तव क्रीतसुतोऽस्मीति वाचिकेन व्यजिज्ञपत् Śiva. B. 31. 32. **-तम्** A bargain. **-Comp. -अनुशयः** 'repenting a purchase', rescission, returning a thing purchased, to the seller (admissible in some cases by law).

क्रीतक *a.* Got by purchase. **-कः** A son bought from his parents and adopted; क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात्। स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ॥ Ms 9. 174; cf. क्रीत abvove.

क्रे-णिः, -णी *f.* Buying, purchase.

क्रेतृ *m.* A buyer, purchaser; Y. 2. 168.

क्रेय *a.* Purchasable, fit to be bought; खार्यां सहस्रक्रेयायां दुर्लभे भोजनेऽभवत् Raj. T. 5. 271. **-Comp. -दः** One who exhibits anything for sale, seller.

क्रीड् 1. P. (क्रीडति, क्रीडित) 1 To play, amuse oneself; वानराः क्रीडितुमारब्धाः Pt. 1; एष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः Mk. 10. 59; जक्षन् क्रीडन् रममाणः Ch. Up. 8. 12. 3. -2 To gamble, play at dice; बहुविधं द्यूतं क्रीडतः Mk. 2; नाक्षैः क्रीडेत्कदाचिद्धि Ms. 4. 74; Y. 1. 138. -3 To jest, joke or trifle with; सद्वृत्तस्तनमण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति Gīt. 3; क्रीडिष्यामि तावदेनया V. 3; एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः H. 2. 23; Pt. 1. 187; Mk. 3. With अनु (Ātm.) to play, sport, amuse oneself; साध्वनुक्रीडमानानि पश्य वृन्दानि पक्षिणाम् Bk. 8. 10. **-आ, -परि, -सम्** [A. क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च P. I. 3. 21] to play &c.; संक्रीडन्ते मणिभिर्यत्र कन्याः Me. 69; but क्रीड् with सं is Paras. in the sense of 'making a noise'; त्वन्नामवर्णा इव कर्णपीता मयास्य संक्रीडति चक्रचक्रे N. 3. 50; संक्रीडन्ति शकटानि Mbh. 'the carts creak'.

क्रीड *a.* [क्रीड्-घञ्] Playing, sporting; क्रीडं (ळं) वः शर्धो मारुतम् Rv. 1. 37. 1, 5. **-डः** 1 Sport, pastime, play, pleasure. -2 Jest, joke.

क्रीडकः 1 A player. -2 A porter, door-keeper.

क्रीडनम् [क्रीड् भावे ल्युट्] 1 Playing, sporting; बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्भङ्गावधि प्रह्वता Mahān. -2 A play-thing, toy.

क्रीडनकः, -कम्, क्रीडनीयम्, -यकम् A play-thing, toy. लीलया व्यनुदत्तांस्तान्बालः क्रीडनकानिव Bhāg. 3. 2. 30. Ś. 7. **-क्रीडनकतया** *ind.* After the manner of a plaything; Bhāg. 5. 26. 32.

क्रीडा [क्रीड्-भावे अ] 1 Sport, pastime, play, pleasure; तोयक्रीडानिरतयुवतिस्नानतिक्तैर्मरुद्भिः Me. 35, 63; क्रीडामुदो यातनाः Gīt. 9. 9. –2 Jest, joke. –3 (in music) A kind of measure. –4 A play-ground; Mb. 3. –Comp. –आकूतम् a sportive purpose. –उद्देशः play-ground. –काननम्, –वनम् a pleasure grove, park; क्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परिक्षीयते Bh. 3. 103. –कोपः false or feigned anger; कथमपि सखि क्रीडाकोपाद्व्रजेति मयोदिते Amaru. 12. –कौतुकम् 1 wanton curiosity; Ks. 18. 153. –2 sport, play. –3 sexual intercourse. –गृहम्, –मन्दिरम् a pleasure-house. –नारी a prostitute, harlot. –परिच्छदः a play-thing, toy ते तु तद्गौरवात्सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदाः Bhāg. 7. 5. 56. –मयूरः a peacock kept for pleasure; क्रीडामयूरा वनबर्हिणत्वम् (प्राप्ताः) R. 16. 14. –मृगः a toy-deer; विक्रीडितो यथैवाहं क्रीडामृग इवाधमः Bhāg. 6. 2. 37. –रत्नम् 'the gem of sports', copulation. –वेश्मन् n. a pleasure-house; क्रीडावेश्मनि चैष पञ्जरशुकः क्लान्तो जलं याचते V. 2. 23. –शैलः,–पर्वतः an artificial hill serving as a pleasure abode, a pleasure mountain; क्रीडाशैलः कनककदलीवेष्टनप्रेक्षणीयः Me. 79.

क्रीडि *a.* Ved. Playing, sporting (epithet of the wind); ते क्रीड (ळ) यो धुनयो भ्राजदृष्टयः Rv. 1. 87. 3.

क्रीडितम् Sport, play; Rām. 5; Mb. 3.

क्रीडु *a.* Ved. Playing, moving up (as the Soma); क्रीडु (ळु) र्मखो न मंहयुः Rv. 9. 20. 7.

कुञ्च् 1 P. (कुञ्चति, कुञ्चित) 1 To curve or make crooked. –2 To become or be crooked. –3 To be or become small, shrink. –4 To make small, lessen. –5 To approach, arrive at, go up to.

कुञ्च् *m.* 1 A curlew, heron; अद्भ्यः क्षीरं व्यपिबत्कुञ्च्-ङाङ्गिरसो धिया Vāj. 19. 73. –2 A swan. मृदङ्गाली-कोकिल-कुञ्च्भि-र्वाशनैः पश्य लक्ष्मण Bk. 6. 73.

कुञ्चः (*f.* कुञ्चा) 1 A curlew, heron; Vāj. 24. 22, 31. –2 A kind of lute. –3 N. of the mountain क्रौञ्च.

कुड् 6 P. (कुडति, कुडित) 1 To sink, dive. –2 To be or become thick.

कुथ् 9 P. (कुथ्नाति) To kill, slay.

क्रोथः Murder, killing.

कुध् 4 P. (कुध्यति, क्रुद्ध) To be angry (with the dat. of the person who is the object of anger); हरये कुध्यति; but sometimes with words like उपरि, प्रति &c. also; ते ह ब्राह्मणाश्चुक्रुधुः Bṛi. Up. 3. 1. 2; ममोपरि स क्रुद्धः, न मां प्रति क्रुद्धो गुरुः &c.

कुध् *f.* Anger; क्रुधा संधिं भीमो विघटयति यूयं घटयत Ve. 1. 10; Ks. 76. 18.

क्रुद्ध *p. p.* 1 Angry, provoked. –2 Fierce; cruel. –द्धम् Anger. –Comp. –वर्गः a group of provoked persons; Kau. A. 1. 14.

कुध्मिन् *a.* Ved. Angry, wrathful, irritable; शुभ्रो वः शुष्मः क्रुध्मी मनांसि Rv. 7. 56. 8.

क्रोधः [क्रुध्-भावे घञ्] 1 Anger, wrath; कामात्क्रोधोऽभिजायते Bg. 2. 62; so क्रोधान्धः, क्रोधानलः &c. –2 (In Rhet.) Anger considered as the feeling which gives rise to the *raudra* sentiment. –3 N. of the mystic syllable हुम् or हूम्. –4 (also क्रोधन) N. of the 59th year of the संवत्सर cycle. –धा N. of a daughter of Dakṣa. –Comp. –इद्ध *a.* inflamed with anger, darting out fire; क्रोधेद्धैर्दृष्टिपातैर्मुहुरुपशमिता बह्वयोऽमी त्रयोऽपि Ratn. 1. 3. –उज्झित *a.* free from anger, composed, cool. –कृत् *a.* angry. (–*m.*) the Supreme Being. –ज *a.* proceeding from wrath (as the eight vices; पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम्। वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः॥ Ms. 7. 48). –मूर्च्छित *a.* overcome or infatuated with anger; ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्च्छितः Rām. 1. 1. 49. –तः a kind of perfume. –वश *a.* passionate, violent. –हन् *m.* an epithet of Viṣṇu.

क्रोधन *a.* [क्रुध-युच्] Wrathful, passionate, angry, irascible; यद्रामेण कृतं तदेव कुरुते द्रौणायनिः क्रोधनः Ve. 3. 31. –नः N. of a son of Kauśika. –ना A passionate woman, vixen. –नम् Being angry, anger.

क्रोधनीय *a.* Provocative; न क्रुद्धयत्याभिशस्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन् Rām. 2. 20. 4. –यम् Injury.

क्रोधालु *a.* [क्रुध्-आलुच्] Wrathful, irascible, angry, passionate.

क्रोधिन् *a.* [क्रुध्-णिनि] Passionate, angry. –*m.* 1 A buffalo. –2 A dog. –3 The 38th year of the संवत्सर cycle.

कुन्थ् 9. P. (कुथ्नाति) 1 To embrace. –2 To be distressed, suffer pain.

कुमुः *f.* N. of a river (tributory of the Indus); मा वो रसानितभा कुभा क्रुमुर्मा वः सिन्धुर्निरीरमत् Rv. 5. 53. 9.

कुमुकः Ved. A piece of wood to catch the sacrificial fire; स क्रुमुकं प्राविशत् क्रुमुकमव दधाति Yv. 5. 1. 9. 5.

कुश् 1 P. (क्रोशति, क्रुष्ट) 1 To cry, weep, lament; mourn (for); क्रोशन्त्यस्तं कपिस्त्रियः Bk. 6. 124. –2 To cry out, yell, scream, bawl, call out; अतीव चुक्रोश जीवनाशं ननाश च Bk. 14. 31.

क्रुश्वन् *m.* A jackal.

क्रुष्ट *p. p.* 1 Cried out. –2 Called out to. –3 Called at, abused. –ष्टम् 1 Crying, a cry, yell. –2 Weeping. –3 A noise, sound.

क्रोशः [कुश्-घञ्] 1 A cry, yell, shout, scream, noise. –2 A measure of distance equal to $\frac{1}{4}$th of a Yojana, a *Kośa* क्रोशार्धं प्रकृतिपुरःसरेण गत्वा R. 13. 79; समुद्रात्पुरी क्रोशौ (nom.) or क्रोशयोः (loc.) –3 A measure of time equal

to 48 minutes; क्रोशमास्ते। क्रोशं स्वपिति Mbh. on P. I. 4. 51. –Comp. –तालः, –ध्वनिः a large drum.

क्रोशन *a* Crying; वि क्रोशनासो विलवश्च आयन् Rv. 10.27. 18. –नम् A cry; Suśr. 3. 9. 10.

क्रूर *a*. [कृत-रक् धातोः क्रूः; cf. Uṇ. 2. 21] 1 Cruel, wicked, hard-hearted, pitiless; तस्याभिषेकसंभारं कल्पितं क्रूरनिश्चया R. 12. 4; Me. 107; Ms. 10. 9; तानहं द्विषतः क्रूरान् Bg. 16. 19. –2 Hard, rough. –3 Formidable, terrible, fierce, ferocious, savage. –4 Destructive, mischievous. –5 Wounded, hurt. –6 Bloody. –7 Raw. –8 Strong. –9 Inauspicious (as opposed to सौम्य and अक्रूर; said of 1st, 3rd, 5th, 7th, 9th and 11th signs of the zodiac which are supposed to have a malignant influence.) –10 Hard, solid, hardened; Ś. 2. 4. –11 Hot; disagreeable, sharp; Ms. 2. 33. –12 Harsh, jarring; क्रूरकणत्कङ्कणानि Mv. 1. 35. –रः, –रम् Boiled rice. –रः 1 A hawk. –2 heron. –3 An uneven sign of the zodiac. –4 N. of a planet (Rāhu or Saturn). –5 A kind of horse; तद्वद्वामाश्रयः क्रूरः प्रकरोति धनक्षयम् Śālihotra 15. –रम् 1 A wound. –2 Slaughter, cruelty. –3 Any horrible deed. –4 Any frightful appearance. –*ind*. In a formidable manner; Mb. 3. –Comp. –आकृति *a*. terrible in form. (–तिः) epithet of Rāvaṇa. –आचारः *a*. following cruel or savage practices; Ms. 4. 246.–आत्मन् the planet Saturn. –आशय *a*. 1 containing fierce animals (as a river). –2 of a cruel disposition. –कर्मन् *n*. 1 a bloody act. –2 any hard labour. –*a*. doing a bloody act; अहं क्रूरकर्मा जात्या चाण्डालः K. –कर्मकृत् *m*. a rapacious animal; Ms. 12. 58. –कृत् *a*. fierce, cruel, unrelenting; –कोष्ठ *a*. having costive bowels (unaffected by strong purgatives). –गन्ध sulphur. –चरित, –चेष्टित *a*. cruel, ferocious. –दृश् *a*. 1 evil-eyed, having a malignant look; Ks. 62. 27. –2 mischievous, villainous. (–*m*.) N. of Saturn; also of Mars. –राविन् *m*. a raven –लोचनः an epithet of the planet Saturn.

क्रोञ्चः N. of a mountain; see क्रौञ्च.

क्रोडः [क्रुड् घनीभावे संज्ञायां घञ्] 1 A hog; भ्रातर्येवं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना Bhāg. 7. 2. 1. –2 The hollow of a tree, cavity; हा हा हन्त तथापि जन्मविटपिक्रोडे मनो धावति Udb. –3 The chest, bosom, breast; क्रोडीकृ to clasp to the bosom; क्रोडीकरोति प्रथमं यथा जातमनित्यता। धात्रीव जननी पश्चात्तया शोकस्य कः क्रमः॥ Nāg. 4; Bh. 2. 35. –4 The middle part of anything; Vikr. 11. 75; see क्रोड (*n*.)–5 An epithet of the planet Saturn. –डम्, –डा 1 The breast, chest, the part between the shoulders; Rām. 5. 24. 40. –2 The interior of anything, a cavity, hollow; उदयास्ताचलवेतौ यत्क्रोडे बाल्यवार्धके Mv. 7. 23. –3 The breast of a horse. –4 The lap; U. 4. –डी A sow; हा वत्सामि कथं क्रोडीगर्भे Ks. 53. 120. –Comp. –अङ्कः, –अङ्घ्रिः, –पादः a tortoise. –कान्ता the earth. –पत्रम् 1 marginal writing. –2 a post script to a letter. –3 a supplement. –4 a codicil to a will.

क्रोडीकृ To clasp, to embrace; क्रोडीकरोति प्रथमं यदा जात मनित्यता Nāg. 4. 8.

क्रोडीकरणम् Embracing, clasping to the bosom.

क्रोडीमुखः A rhinoceros.

क्रोधानिन् *m*. Designation of an elephant in the fifth stage; Mātaṅga L. 9. 16.

क्रोष्टु –ष्टृ *m*. (–ष्ट्री *f*.) [क्रुश्-तुन् Uṇ.1.69] A jackal (the strong cases of this word are necessarily formed from क्रोष्टृ and the weak ones optionally); so क्रोष्टुक Y. 1.148. क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वे संरब्धा हतबान्धवाः Bhāg. 10. 15. 36....त्रस्यत् क्रोष्टुकुलाकुला Śiva. B. 22. 68. –Comp. –शीर्षम्, –क्रोष्टुकशिरस् a disease of the knee; Suśr. 2. 1. 75.

क्रोष्ट्रीयाः Followers of the school of grammar started by क्रोष्टु; क्रोष्ट्रीयाः पठन्ति Mbh. on P. I. 1. 3.

क्रौञ्चः [क्रुञ्च् प्रज्ञा° अण्] 1 A curlew, heron; मनोहरक्रौञ्चनिनादितानि सीमान्तराण्युत्सुकयन्ति चेतः Ṛs. 4. 8; Ms. 12. 64. क्रौञ्चो विषाभ्याशे माद्यति Kau. A. 1. 20. 17. –2 N. of a mountain (said to be the grandson of Himālaya and said to have been pierced by Kārtikeya and Paraśurāma); हंसद्वारं भृगुपतियशोवर्त्म यत् क्रौञ्चरन्ध्रम् Me. 59. भिन्नो मद्बाणवेगेन क्रौञ्चत्वं वा गमिष्यति Pratimā. 5. 12; क्रौञ्चं यथा गिरिवरं युधि कार्तिकेयम् Abhiṣeka 6. 7. –Comp. –अदनम् the fibres of the stalk of a lotus. (–नी) the seed of lotus.–अरातिः, –अरिः, –रिपुः 1 an epithet of Kārtikeya. –2 of Paraśurāma. –दारणः, –सूदनः an epithet (1) of Kārtikeya, (2) of Paraśurāma. –वर्णः a kind of horse. Mb. 7. 23. 26; cf. com. as–'सितलोमकेसराढ्याः कृष्णत्वग्गुह्यलोचनोष्ठखुराः। ये स्युर्मुनिभिर्वाहा निर्दिष्टाः क्रौञ्चवर्णास्ते॥'

क्रौड *a*. 1 Belonging to a hog; क्रौडीं तनुम् Bhāg. 2. 7. 1. –2 Relating to Viṣṇu's Avatāra as a hog; क्रौडे हता दितिज उद्धरताऽम्भसः क्ष्माम् Bhāg. 11. 4. 18.

क्रौर्यम् 1 Cruelty, hard-heartedness; Ms. 12. 33. –2 Terribleness.

क्रौशशतिकः 1 A mendicant who walks a hundred Krośas. –2 One who deserves to be approached from distance of 100 Krośas (as a teacher).

क्रौष्टुकिः N. of a grammarian; of an astrologer.

क्लथ् 1, 9 P. 1 To kill, hurt. –2 To turn round, revolve.

क्लन्द् I. 1 P. (क्लन्दति, क्लन्दित) 1 To call out. –2 To cry, lament, weep. –II 1 Ā. (क्लन्दते or क्लदते) To be confused. –2 To grieve.

क्लम् 1, 4. P. (क्लामति, क्लाम्यति, क्लान्त) To be fatigued or tired, be exhausted or depressed; न चक्लाम न विव्यथे Bk. 5. 102; 14. 101. –2 To feel sorry, pine for; Ś. 6.

-*Caus.* (क्लमयति-ते) To fatigue, exhaust, depress, wither; प्रियाशोको जीवं कुसुममिव घर्मो क्लमयति U. 3. 30. (v. l.).

क्लमः, क्लमथः, क्लमथुः Fatigue, languor, exhaustion; विनोदितदिन क्लमाः कृतरुचश्च जाम्बूनदैः Śi. 4. 66; Ms. 7. 151; Ś. 3. 20.

क्लान्त *p. p.* [क्लम्-क्त] 1 Fatigued, tired out; तमातपक्लान्तम् R. 2. 13, Me. 37; V. 2. 23. -2 Withered, faded: क्लान्तो मन्मथलेख एष नलिनीपत्रे नखैरर्पितः Ś. 3. 25; R. 10. 48. -3 Lean, thin, emaciated. -4 Depressed in spirits, exhausted. -Comp. -मनस् *a.* languid, low spirited.

क्लान्तिः *f.* [क्लम्-क्तिन्] Fatigue. -Comp. -च्छिद् *a.* refreshing, invigorating.

क्लव् 4 Ā. (क्लव्यते) To fear, be afraid (according to some 1 Ā. also).

क्लिद् 4 P. (क्लिद्यति, क्लिन्न) To become wet, be damp, be moist. -*Caus.* To moisten, wet; न चैनं क्लेदयन्त्यापः Bg. 2. 23; Bk. 18. 11.

क्लिन्न *a.* 1 Wet, moistened; running (as an eye). -2 Rotted, putrified; Charak 1. 11, 27. -3 Soft, moved (as heart); क्लिन्नधियं च मातरम् Bhāg. 4. 3. 10; 9. 11. 5. -Comp. -अक्ष *a.* blear-eyed. -वर्त्मन् *n.* watering of the eyes. -हृद् *a.* tender-hearted.

क्लेदः [क्लिद्-भावे घञ्] 1 Wetness, moisture, dampness; Śānti 1. 29; तदञ्जनक्लेदसमाकुलाक्षम् R. 7. 27. -2 Running, discharge from a sore; Ms. 7. 55. 23. -3 Distress, suffering; कुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदः R. 15. 32 (= उपद्रव Malli.)

क्लेदक *a.* Wetting, moistening. -कः 1 Phlegm. -2 One of the fires in the body.

क्लेदन् *m.* The moon.

क्लेदन *a.* [क्लिद् णिच्-ल्युट्] Wetting, making wet. -नः Phlegm. -नम् 1 Wetting, moistening. -2 Trickling, oozing.

क्लेदित *a.* Soiled; Subh.

क्लेदुः 1 The moon. -2 Morbid combination of the three humors of the body (संनिपात).

क्लिन्द् 1 U. (क्लिन्दति-ते) To lament.

क्लिब् *f.* Ved. The created world; क्लिबे स्मर कृतं स्मर Vāj. 40. 15.

क्लिश् 4 Ā. (also P. according to some authorities) (क्लिश्यते, क्लिष्ट or क्लिशित) 1 To be tormented, be afflicted, suffer; अप्युपदेशग्रहणे नातिक्लिश्यते वः शिष्या M. 1; त्रयः परार्थे क्लिश्यन्ति साक्षिणः प्रतिभूः कुलम् Ms. 8. 169. -2 To torment, molest; भर्क्त मां मातिचिक्लिशः Bk. 6. 17. -II 9 P. (क्लिश्नाति, क्लिष्ट, क्लिशित) 1 To torment, afflict, molest, distress; क्लिश्नाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव Ś. 5. 6; एवमाराध्यमानोऽपि क्लिश्नाति भुवनत्रयम् Ku. 2.40; R. 11. 58. -2 To suffer, feel pain.

क्लिश्नत् *a.* Dispelling, removing; शीतांशोरंशुजालैर्जलधरमलिनां क्लिश्नती कृत्तिमैभीम् Mu. 3. 20. (v. l. क्लिन्दत्).

क्लिशित,-क्लिष्ट *p. p.* 1 Distressed, suffering pain or misery. -2 Afflicted, tormented. -3 Faded. -4 Inconsistent, contradictory; *e. g.* माता मे वन्ध्या. -5 Elaborate, artificial (as a composition.). -6 Put to shame. -7 Wearied; hurt, injured. -8 Being in a bad condition, worn; पीतेनैकेन संवीतां क्लिष्टेनोत्तमवाससा Rām. 5. 15. 21. -9 Marred, impaired; Ś. 5. 19; Pt. 1. 11; Ś. 6. 10; disordered, Ś 7. 14. -10 Dimmed, made faint; हिमक्लिष्टप्रकाशानि ज्योतींषीव मुखानि वः Ku. 2. 19. -11 Injured, hurt; Ś. 6. 19. -12 Bothersome, tedious; यथा शरीरो बालस्य गुरुः सान्क्लिष्टकर्मणः Rām. 7. 75. 4. (the commentator Rāma Tilaka gives क्लिष्टकर्मणः = शुभाचारस्य, which seems doubtful). -ष्टम् A contradictory statement. -Comp. -वर्त्मन् *n.* a disease of the eyelids.

क्लिष्टा *f.* A kind of चित्तवृत्ति as laid down in the पातञ्जलयोगशास्त्र.

क्लिष्टिः *f.* 1 Affliction, anguish, distress, pain. -2 Service.

क्लेशः [क्लिश्-भावे घञ्] 1 Pain, anguish, suffering, distress, trouble; किमात्मा क्लेशस्य पदमुपनीतः Ś. 1; क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते Ku. 5. 86; Bg. 12. 5. -2 Wrath, anger. -3 Care, trouble. -4 Worldly occupation. -5 Sin (in the Buddhist sense); अविद्याऽस्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः Yoga Sūtra 2. 3. अपि च क्लेशान् विहाय मम शत्रुबुद्धिरेव नान्यत्र Nāg. 3; अनुकम्प्यतामसौ राज्यस्य कृते क्लेशदासीकृतो तपस्वी *ibid.* -Comp. -अपह *a.* allaying pain, consoling, palliative. (-हः) a son. -कर *a.* causing pain or trouble. -क्षम *a.* capable of enduring trouble.

क्लेशक *a.* [क्लिश्-वुन्] Giving pain, troublesome.

क्लेशलः Pain; तेषामसौ क्लेशल एव शिष्यते Bhāg. 10. 14. 4.

क्लेशित *a.* Pained, distressed; Mb. 3. 4.

क्लेशिन् *a.* 1 Causing pain or suffering -2 Hurting, injuring. निःश्वासेनाधरकिसलयक्लेशिना विक्षिपन्तीम् Śi.

क्लीतकिका, क्लीतनी The Indigo plant.

क्लीब् 1 Ā. (क्लीबते) 1 To be impotent, to behave like a eunuch. -2 (10 Ā) To be timorous, to be modest or unassuming; प्राप्तौ पुरुषकारादि मुक्त्वा क्लीबयसे कथम् Ks. 104. 125.

क्लीब (व) *a.* 1 Impotent, neuter, emasculated; Ms. 3. 150, 4. 205; Y. 1. 223. -2 Unmanly, timid, weak, weak-minded; R. 8. 84; क्लीबान् पालयिता Mk. 9. 5. -3 Cowardly. -4 Mean, base. -5 Idle. -6 Of the neuter gender. -7 Desireless (कामहीन); विद्वान्क्लीबः पश्यति प्रीतियोगात् Mb. 12. 292. 23. -बः, -बम् (-वः, -वम्) 1 An impotent man, a eunuch; न मूत्रं फेनिलं यस्य विष्ठा चाप्सु निमज्जति।

मेढ्रं चोन्माद्शुक्राभ्यां हीनं क्लीबः स उच्यते ॥ Kātyāyana quoted in Dāyabhāga. -2 The neuter gender.

क्लीबता, क्लैब्यम् (व्यम्) 1 Impotence (lit.); वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् Pt. 1. -2 Unmanliness; timidity, cowardice; क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ Bg. 2. 3. -3 Impotence, powerlessness; यत्रोत्पलदलक्लैब्यमस्त्राण्यापुः सुरद्विषाम् R. 12. 86.

क्लु 1 Ā. (क्लवते) To move, go.

क्लेश् 1 Ā. (क्लेशते) 1 To speak articulately. -2 To impede, hinder. -3 To strike, kill. -4 To distress.

क्लैतकिकम् Fermented liquor.

क्लोमम्, क्लोमन् *n.* [क्लु गतौ मनिन्] 1 The lungs; Vāj. 25. 8; यकृच्च क्लोमानश्च पर्वताः Bri. Up. 1. 1. 1. -2 The bladder; Mv. 3. 32.

क्लोशः Ved. Fear; यदि क्लोशमनु ष्वणि Rv. 6. 46. 14.

क्व *ind.* 1 Whither, where; क्व तेऽन्योन्यं यत्नाः क्व च नु गहनाः कौतुकरसाः U. 6. 33; क्व-क्व when repeated in co-ordinate sentences imply 'great difference' or 'incougruity'; क्व रुजा हृदयप्रमाथिनी क्व च ते विश्वसनीयमायुधम् M. 3. 2; क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः R. 1. 2; Ki. 1. 6; Ś. 2. 19. -2 Sometimes क्व is used in the sense of the loc. of किम्; क्व प्रदेशे *i. e.* कस्मिन्प्रदेशे. क्वचन Somewhere; क्वचन पतनयोग्यं देशमन्विष्यताधः N.; यत्र क्वचन वत्स्यामि Bhāg. 1. 17. 36. न-क्व-च Nowhere, never; नानुभूतं क्व चानेन देहेनादृष्टमश्रुतम् Bhāg. 4. 29. 65. न क्वचन Nowhere; Mb. 14. (*a*) With a following अपि it means (1) somewhere, anywhere; (2) sometimes. (*b*) With a following चित् it means (1) in some places; प्रस्निग्धाः क्वचिदिङ्गुदीफलभिदः सूच्यन्त एवोपलाः Ś. 1. 14; Rs. 1. 2. R. 1. 41; (2) in some cases; क्वचिद् गोचरः क्वचिन्न गोचरोऽर्थः. क्वचित्-क्वचित् (*a*) in one place-in another place, here-here; क्वचिद्वीणावाद्यं क्वचिदपि च हाहेति रुदितम् Bh. 3. 125, 1. 4. (*b*) now-now (referring to time); क्वचित् पथा संचरते सुराणां क्वचित् घनानां पततां क्वचिच्च R. 13. 19.

क्वङ्गुः See प्रियङ्गु (Mar. कांग).

क्वत्य *a.* [क्व-त्यप् P. IV. 2. 104] Belonging to what place, being where; ... क्वत्येयं तव दुर्मतिः Bk. 9. 127.

क्वण् 1 P. (क्वणति, क्वणित) 1 To sound (indistinctly), jingle, tinkle; इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन् H. 2. 86; क्वणन्मणिनूपुरौ Amaru. 31. (v.l. रणन्) Rs. 3. 24; Me. 37. -2 To hum, warble (as bees &c.); sing indistinctly; किंचित्क्वणत्किंनरमध्युवास Ku. 1. 54; U. 3. 24; Bk. 6. 84. -3 To blow (flute); वेणुं क्वणन्तम् (कृष्णम्) Bhāg. 10. 15. 42.

क्वणः, क्वणनम्, क्वणितम्, क्वाणः 1 A sound in general. -2 The sound of any musical instrument. -नः A small earthen pot or boiler.

क्वणित *a.* Sounded, twanged. -Comp. -ईक्षणः a vulture. -वेणु *a.* one who has breathed the flute; श्रुत्वा च तत्क्वणितवेणुविचित्रगीतम् Bhāg. 10. 21. 12.

क्वाणः Sound; सरलतरक्वणक्वाणवितीर्णकरतालिके Ks. 120. 106.

क्वथ् 1 P. (क्वथति, क्वथित) 1 To boil, decoct. -2 To digest.

क्वथः A decoction, solution prepared with a continued or gentle heat.

क्वथनम् [क्वथ्-ल्युट्] Boiling, decocting; समेत्य सद्यः क्वथनेन फेनताम् Ki. 16. 57.

क्वथित *a.* [क्वथ्-क्त] 1 Boiled, decocted; पक्षान्तयोर्वाऽप्यश्नीयाद्यवागूं क्वथितां सकृत् Ms. 6. 20. -2 Hot; अश्रुधाराः प्रमुञ्चन्ती संतापक्वथिताङ्गका Ks. 90. 61. -तम् Spirituous liquor (prepared with honey).

क्वाथः [क्वथ्-करणे घञ्] 1 A decoction, solution prepared with a continued or gentle heat. -2 The mixture of the materials for decoction. -3 Pain, sorrow, distress. -Comp. -उद्भवम् blue vitriol used a collyrium. (Mar. मोरचूद.)

क्वाचित्क *a.* (-त्की *f.*) Met with occasionally, rare, unusual; इति क्वाचित्कः पाठः

क्वेल् 1 P. (क्वेलति) To shake, move.

क्षः 1 Destruction. -2 Disappearance, loss. -3 Lightning. -4 A field. -5 A farmer. -6 Viṣṇu in his 4th or Narasiṁha incarnation. -7 A demon.

क्षञ्ज्, क्षज् 10 U. (क्षजयति-ते) To live in distress or pain. -1 Ā. (क्षजते) To kill. -1 Ā. (क्षञ्जते) 1 To go. -2 To give.

क्षण् (न्) 8 U. (क्षणोति, क्षणुते, क्षत) 1 To hurt, injure; इमां हृदि व्यायतपातमक्षणोत् Ku. 5. 54. -2 To break (to pieces); (धनुः) त्वं किलानमितपूर्वमक्षणोः R. 11. 72; (with परा,-परि; -वि used in the same senses as क्षण्).

क्षणः, -णम् [क्षणोति दुःखं क्षण्-अच्] 1 An instant, moment, measure of time equal to $\frac{4}{5}$ of a second; न हि कश्चित्क्षणमपि Bg. 3. 5; क्षणमात्रमृषिस्तस्थौ सुप्तमीन इव ह्रदः R. 1. 73; 2. 60; Me. 26; क्षणमवतिष्ठस्व wait a moment. -2 Leisure; अहमपि लब्धक्षणः स्वगेहं गच्छामि M. 1; Pt. 1. 138; गृहीतः क्षणः Ś. 2 'my leisure is at your disposal' *i. e.* I pledge my word to do your work. -3 A fit moment or opportunity; रहो नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः Pt. 1. 138; Me. 64; अधिगतक्षणः Dk. 147. -4 An auspicious or lucky moment. -5 A festival, joy, delight; तदेव वीरोऽभिजगाम तोरणं कृतक्षणः काल इव प्रजाक्षये Rām. 5. 47. 38. -6 Dependence, servitude. -7 The centre, the middle. -8 A certain day of the fortnight (as the full moon). -9 Rule, resolution; गन्तुं भूमौ कृतक्षणौ

Mb. 1. 64. 51. (In comp. क्षण is translated by 'momentary', 'temporary'. क्षणात्, -क्षणेन in a moment, at once, immediately). -क्षणेक्षणे *ind.* Every instant, moment; क्षणेक्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः आरब्धैर्व्यसनैर्भूम्ना क्षीणकोशः क्षणे क्षणे Rāj. T. 5. 166. -Comp. -अन्तरे *ind.* the next moment, after a little while. -अर्धम् half a moment, small space of time. -क्षेपः a momentary delay. -दः an astrologer. (-दम्) 1 night-blindness. -2 water. (-दा) 1 night; क्षणादथैष क्षणदापतिप्रभः N. 1. 67; R. 8. 74; 16. 45; Śi. 3. 53. -2 turmeric. °करः, °पतिः the moon; उदिते क्षणदाकरे Śi. 9. 70. °चरः a night-walker, a demon; सानुप्लवः प्रभुरपि क्षणदाचराणां R. 13 75. °आन्ध्यम् night-blindness, nyctalopsis. -द्युतिः *f.* -प्रकाशा, -प्रभा lightning. -निःश्वासः the porpoise. -भङ्गवादः the doctrine of the continual decay of things (Buddh.); Bādarāyaṇa 2. 1. 18. - भङ्गुर *a.* transient, frail, perishable; मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभङ्गुरम् H. 4. 130. -मात्रम् *ind.* for a moment; क्षणमात्रमृषिस्तस्थौ सुप्तमीन इव ह्रदः R. 1. 73. -रामिन् *m.* a pigeon. -विध्वंसिन् *a.* perishable in a moment. (-*m.*) a class of atheistic philosophers who deny the continued identity of any part of nature, and maintain that the universe perishes and undergoes a new creation every instant. -वीर्यम् an auspicious moment (क्षण, मुहूर्त).

क्षणतुः A wound, sore.

क्षणनम् Injuring, killing, wounding.

क्षणिक *a.* [क्षणः स्वसत्ताव्याप्यतयाऽस्त्यस्य ठन्] Momentary, transient; स्वप्नेषु क्षणिकसमागमोत्सवैश्च R. 8. 92; एकस्य क्षणिका प्रीतिः H. 1. 64. -का Lightning. -Comp. -आलयम् a temple where temporary idols are worshipped; Māna. 61. 127.

क्षणिन् *a.* (-नी *f.*) 1 Having leisure. -2 Momentary. -3 Having a festival. -नी Night.

क्षणेपाकः An article cooked in a moment.

क्षत् *f.* 1 Killing. -2 Tearing. -3 Injury, hurt.

क्षत *p. p.* [क्षण्-क्त] 1 Wounded, hurt, injured, bitten, torn, rent, broken down &c.; see क्षण्; रक्तप्रसाधितभुवः क्षतविग्रहाश्च Ve. 1. 7; Ku. 4. 6; R. 1. 28; 2. 56; 3. 53. -2 Diminished; trodden. -तम् 1 Scratching, a scratch. -2 A wound, hurt, injury; क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णम् Pt. 2. 178; क्षते क्षारमिवासह्यं जातं तस्यैव दर्शनम् U. 4. 7; क्षारं क्षते प्रक्षिपन् Mk. 5. 18; नख° Ku. 3. 29. -3 Danger, destruction, peril; क्षतात् किल त्रायत इत्युदग्रः R. 2. 53. -Comp. -अरि *a.* victorious. -आस्रवम् Blood; Bhāg. 3. 18. 19. -उदरम् dysentery. -कासः a cough produced by injury. -जम् 1 blood; स छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुः R. 7. 43; Ve. 2. 27; Rām. 5. 10. 19. -2 puss, matter. -योनिः *f.* a violated woman, a woman who is no longer a virgin. -विक्षत *a.* mangled, covered with cuts and wounds. -वृत्तिः *f.* destitution, being deprived of any means of support; क्षतवृत्तिर्वने नित्यं फालकुद्दाललाङ्गली Rām. 2. 32. 29. -व्रतः a student who has violated his vow or religious engagement. -हरम् aloewood.

क्षतिः *f.* [क्षण्-क्तिन्] 1 Injury, wound; द्विषां क्षतीर्याः प्रथमे शिलीमुखा विभिद्य देहावरणानि चक्रिरे Ki. 14. 55. -2 Destruction, cutting, tearing down; विस्रब्धं क्रियतां वराहततिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले Ś. 2. 6. -3 (Fig.) Ruin, loss, disadvantage; सुखं संजायते तेभ्यः सर्वेभ्योपीति का क्षतिः S. D. 37. -4 Decline, decay, diminution; प्रतापक्षतिशीतलाः Ku. 2. 24; H. 1. 114. -5 Death; आचक्षते शुद्धिदमा प्रसूतेरा च क्षते रागमधोक्षजे च Viś. Guṇa 572.

क्षत्तृ *m.* [क्षद् संज्ञायाम् तृच् Uṇ. 2. 91.] 1 One who cuts or carves anything; क्षत्ता वामस्य देव भूरेः Rv. 6. 13. 2. -2 An attendant, a door-keeper; यत् क्षत्तारं ह्वयत्या Av. 9. 6. 1; मुनिः प्रवेशितः क्षत्रा कन्यान्तःपुरमृद्धिमत् Bhāg. 9. 6. 43; chamberlain; Ks. 52. 106. -3 A coachman, charioteer; Vāj. 16. 26. -4 A man born of a Śūdra man and Kṣatriya woman; cf. Ms. 10. 9. -5 The son of a female slave; (*e. g.* विदुर); यावतः कृतवान्प्रश्नान्क्षत्ता कौषारवाग्रतः Bhāg. 1. 13. 2. -6 Brahmā. -7 A fish. -8 One who fights from a chariot. -9 The manager of a treasure (कोषाध्यक्ष). -10 A guard (?); Gīrvāṇa; एवमाघोषयत्क्षत्रा नन्दगोपः स्वगोकुले Bhāg. 10. 39. 12.

क्षत्रः, -त्रम् 1 Dominion, power, supremacy, might. -2 A man of the Kṣatriya caste, or the Kṣatriya tribe taken collectively; क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रुढः R. 2. 53; 11. 69, 71; असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमा Ś. 1. 22; Ms. 9. 322; ब्राह्मणैर्धितं क्षत्रं मन्त्रिमन्त्राभिमन्त्रितम् । जयत्यजितमत्यन्तम् ... Kau. A. 1. 9. -3 A man of the warrior class, a soldier; क्षत्रप्रताप U. 6. 18; martial or heroic valour; 6. 16; -4 Injury, harm (हिंसा); 'क्षत्रं हिंसा तदर्थं जातं क्षत्रजम्' -com. of Nīlakaṇṭha on Mb. 12. 189. 5; (क्षत्रजं सेवते कर्म वेदाध्ययनसंगतः ।). -त्री 1 A woman of the military caste. -2 The rank of a member of the military caste. -3 Wealth. -4 Water. -5 The body. -Comp. -अन्तकः an epithet of Paraśurāma. -धर्मः 1 bravery, military heroism; क्षत्रधर्महतः Ms. 5. 98. -2 the duties of a Kṣatriya. -पः a governor, satrap; (a word found on coins and inscriptions.) -पतिः the possessor of dominion; क्षत्राणां क्षत्रपतिः Vāj. 10. 17; (cf. छत्रपति). -बन्धुः 1 a Kṣatriya by caste; Ms. 2. 38. -2 a mere Kṣatriya, a vile or wretched Kṣatriya; (as a term of abuse); cf. ब्रह्मबन्धु; Bhāg. 4. 28. 48. -विद्या, -वेदः the science of the warrior class (क्षत्रिय); धनुर्वेद; अध्येमि क्षत्रविद्याम् Ch. Up. 7. 1. 2; क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि Rām. 1. 65. 23.

क्षत्रिन् *m.* A man of the military order.

क्षत्रियः [क्षत्रे राष्ट्रे साधु तस्यापत्यं जातौ वा घः Tv.] 1 A member of the military or second caste; धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य न विद्यते Bg. 2. 31. ब्राह्मणः क्षत्रियो

वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः Ms. 10. 4. The Mahābhārata (Śāntiparvan) says: ब्राह्मणानां क्षतत्राणात्ततः क्षत्रिय उच्यते। –2 A kind of horse; क्षत्रिया वह्निसंभवाः Śālihotra, Appendix II, 14. –यम् The rank or power of the Kṣatriya class; Rv. 4. 12. 3. –Comp. –धर्मः See क्षत्रधर्मः; Ms. 10. 81. –हनः (–णः) an epithet of Paraśurāma; Mb. 5. 178. 89.

क्षत्रियका, क्षत्रिया, क्षत्रियिका A woman of the Kṣatriya caste; Mb. 1. 2. 318.

क्षत्रियाणी [P. IV. 1. 49. Vārt. 7] 1 A woman of the Kṣatriya caste. –2 The wife of a Kṣatriya.

क्षत्रियी The wife of a Kṣatriya.

क्षद् 1 Ā. (क्षदते) Ved. 1 To cut. –2 To kill; जारः कनीन इव चक्षदान Rv. 1. 117. 18. –3 To consume, eat; Rv. 1. 25. 17. –4 To cover, protect. –5 To distribute (food); तस्मै घृतं सुरां मध्वन्नमन्नं क्षदामहे Av. 10. 6. 5.

क्षदनम् 1 Carving, dividing, tearing. –2 Eating.

क्षद्मन् *n.* [क्षद् भक्षणे मनिन्] 1 Water. –2 Food.

क्षन्द् See क्षुन्द् below.

क्षप् 1 U. (क्षपति-ते, क्षपित) To fast, to be abstinent; अरण्ये काष्ठवत्यक्त्वा क्षपेयुस्त्र्यहमेव च Ms. 5. 69. –*Caus.* or 10 U. (क्षपयति-ते, क्षपित) 1 To throw, send, cast. –2 To miss.

क्षपित *a.* Destroyed, diminished; क्षपिता तद्विटपाश्रया लता R. 8. 47; Bhāg. 4. 31. 6.

क्षप् *f.* Ved. 1 Night. –2 A measure of time. –3 Darkness; क्षपो जिन्वन्तः पृषतीभिर्ऋष्टिभिः Rv. 1. 64. 8. –4 Water.

क्षपः Water.

क्षपणः A Bauddha mendicant. –णम् 1 Defilement, impurity (अशौच); सत्रह्मचारिण्येकाहमतीते क्षपणं स्मृतम् Ms.5.71. –2 Destroying, suppressing, expelling. –3 Fasting; चतुर्थभक्तक्षपणं वैश्ये शूद्रे विधीयते Mb. 13. 106. 13. –4 Abstinence, chastisement of the body.

क्षपणकः A Bauddha or Jaina mendicant; नग्नक्षपणके देशे रजकः किं करिष्यति Chān. 110; कथं प्रथममेव क्षपणकः Mu.4.

क्षपणी 1 An oar. –2 A net.

क्षपण्युः An offence.

क्षपा [क्षपयति चेष्टाम्; क्षि-णिच् अच्] 1 A night; विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः Ś. 6. 5; R. 2. 2; Me. 112. –2 Turmeric. –Comp. –अटः, –चरः 1 night-stalker. –2 a demon, goblin; ततः क्षपाटः पृथुपिङ्गलाक्षैः Bk. 2. 30; 5. 64; 8. 56; दनुजः स्विदयं क्षपाचरो वा Ki. 13.8; Rām. 5.2.53. –आन्ध्यम् night-blindness. –करः,–नाथः 1 the moon; क्षिप्रं क्षपानाथ इवाधिरूढः Śi. 3. 22. –2 camphor. –घनः a dark cloud. –चरः a demon, goblin.

क्षम् 1 Ā., 4 P. (क्षमते, क्षाम्यति, चक्षमे, चक्षाम, क्षान्त or क्षमित) 1 To permit, allow, suffer; अतो नृपाश्चक्षमिरे समेताः स्त्रीरत्नलाभं न तदात्मजस्य R. 7. 34; 12. 46. –2 To pardon, forgive (as an offence); क्षान्तं न क्षमया Bh. 3. 13; क्षमस्व परमेश्वर; निग्रहस्य मे भर्तृनिदेशरौक्ष्यं देवि क्षमस्वेति बभूव नम्रः R. 14. 58. –3 To be patient or quiet, wait; स मुहूर्तं क्षमस्वेति (v. l. सहस्वेति) द्विजमाश्वास्य दुःखितम् R. 15.45. –4 To endure, put up with, suffer; अपि क्षमन्तेऽस्मदुपजापं प्रकृतयः Mu. 2; नाज्ञाभङ्गकरान् राजा क्षमेत स्वसुतानपि H. 2. 105. –5 To oppose, resist; Rām. 7. 58. 6. –6 To be competent or able (to do anything); ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः क्षपातमस्काण्डमलीमसं नभः Śi. 1. 38, 9. 65. –*Caus.* To beg pardon, forgive; एकोऽथवाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् Bg. 11. 42.

क्षन्तव्य *pot. p.* 1 To be borne or endured. –2 Pardonable, fit to be forgiven; उक्तं मया प्राक्क्षन्तव्यमेतस्मान्मेऽपराधतः Ks. 119. 53.

क्षन्तृ *a.* [क्षम्-तृच्] Patient, enduring, forbearing, submissive.

क्षम् *f.* Ved. The ground, earth.

क्षम *a.* [क्षम्-अच्] 1 Patient (said of the earth); विमृग्वरीं पृथिवीमा वदामि क्षमां भूमिं ब्रह्मणा वावृधानाम् Av. 12. 1. 29. –2 Enduring, submissive; अतोऽत्र किंचिद्भवतीं बहुक्षमाम् Ku. 5. 40. –3 Adequate, competent, able (with gen., loc., inf. or in comp.) मलिनो हि यथादर्शो रूपालोकस्य न क्षमः Y. 3. 141; सा हि रक्षणविधौ तयोः क्षमा R. 11. 6; हृदयं न त्ववलम्बितुं क्षमाः R. 8. 60; गमनक्षम, निर्मूलनक्षम &c. –4 Appropriate, fit, proper, suitable; तन्नो यदुक्तमाशिवं न हि तत्क्षमं ते U. 1. 14; आत्मकर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः R. 1. 13; Ś. 5. 27. –5 Fit for, capable of, suited to; उपभोगक्षमे देशे V. 2; तपःक्षमं साधयितुं य इच्छति Ś. 1. 18; स्पर्शक्षमं रत्नम् 1. 27; 7. 5. –6 Bearable, endurable. –7 Favourable, friendly. –8 Worthy; यूयमेव स्तवक्षमाः Mv. 1. 26. –मम् 1 Propriety, fitness. –2 Battle, war. –मः N. of Śiva.

क्षमणीय *a.* 1 To be borne, patiently borne. –2 To be pardoned or forgiven.

क्षमा [क्षम्-अङ्] 1 Patience, forbearance, forgiveness; क्षमा सत्यं दमः शमः Bg. 10. 4, 34; 16, 3; क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् H. 2; R. 1. 22; 18. 9; तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः Śi. 2. 83. –2 The earth. –3 The number 'one'. –4 An epithet of Durgā. –Comp. –जः the planet Mars. –भुज्, –भुजः a king. –भृत् *m.* 1 a mountain. –2 a prince; प्रातिष्ठन्त क्षमाभृताम् Śi. 19. 30.

क्षमावत्, क्षमान्वित, क्षमायुक्त *a.* 1 Patient, indulgent. –2 Knowing what is proper or right; Rām. 5.

क्षमापयति Den. P. To ask any one's pardon, beg pardon; क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति Bhāg. 9. 4. 71.

क्षमापनम् Begging pardon. क्षमापनैश्च सा देवी प्रसन्नवदनाम्बुजा Parṇāl. 4, 47.

क्षमितृ *a.* (-त्री *f.*), -क्षमिन् *a.* (-णी *f.*) 1 Patient, forbearing, of a forgiving nature; समदुःखसुखः क्षमी Bg. 12. 13. कामं क्षाम्यतु यः क्षमी Śi. 2. 43; Y. 2. 200, 1. 133. -2 Capable, able.

क्षम्य *a.* Being in the earth, terrestrial; यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा Rv. 2. 14. 11.

क्षान्त *p. p.* [क्षम्-क्त] 1 Patient, forbearing, enduring. -2 Forgiven. -3 Borne, endured. -4 Friendly. -तः N. of Śiva. -ता The earth. -तम् Patience, indulgence; Rām. 1.

क्षान्तिः *f.* [क्षम्-भावे क्तिन्] 1 Patience, forbearance, forgiveness; क्षान्तिश्चेद्वचनेन किम् Bh. 2. 21; अहिंसा क्षान्तिरार्जवम् Bg. 13. 7; 18. 42. -2 The state of saintly abstraction.

क्षान्तु *a.* [क्षम्-तुन् वृद्धिश्च] Patient, forbearing. -तुः A father.

क्षाम्य *pot. p.* 1 To be borne. -2 To be pardoned or forgiven.

क्षम्प् 10 P. To forgive; L. D. B.

क्षय See under क्षि.

क्षर् 1 P. [क्षरति-क्षरित] (Used transitively or intransitively) 1 To flow, glide. -2 To send or stream forth, pour out, emit; तेषु क्षरत्सु बहुधा मदवारिधाराः R. 13. 74; Bk. 9. 8. -3 To drop, trickle, ooze. -4 To waste away, wane, perish. -5 To become useless, have no effect; यज्ञोऽनृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात् Ms. 4. 237. -6 To melt. -7 To slip from, be deprived of (with abl.). -*Caus.* (क्षारयति-ते) To accuse, traduce (usually with आ). -With वि to melt away, dissolve.

क्षर *a.* [क्षरति स्यन्दते मुञ्चति वा, क्षर्-अच्] 1 Melting away. -2 Movable. -3 Perishable; क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते Bg. 15. 16. -रः A cloud. -रम् 1 Water. -2 The body; ततः सवेदनः सद्यो जीवः प्रच्यवते क्षरात् Mb.14.17.17. -3 Ignorance. -4 The Supreme Being. -5 Cause and effect. -6 The natural form (प्रकृति); अक्षरक्षरयोरेव द्वयोः सम्बन्ध इष्यते Mb. 12. 305. 1. -**Comp.** -आत्मक *a.* Of a perishable nature, perishable; Mārk. P. 23. 33. -जः (also क्षरेज) *a.* produced by distillation or from a cloud. -भाव *a.* mutable.

क्षरणम् [क्षर्-भावे ल्युट्] 1 The act of flowing, trickling, dropping, oozing. -2 The act of perspiring; अङ्गुलीक्षरणसन्नवर्तिकः R. 19. 19.

क्षरित *p. p.* Dropped, liquefied, oozed, melted &c.

क्षरिन् *m.* The rainy season.

क्षार *a.* [क्षर्-ज्वला बा० ण] 1 Corrosive, caustic, acid, pungent, saline. -2 Flowing, oozing. -रः 1 Juice, essence. -2 Treacle, molasses. -3 Any corrosive or acid substances; क्षते क्षारमिवासह्यं जातं तस्यैव दर्शनम् U. 4. 7; क्षारं क्षते प्रक्षिपन् Mk. 5. 18; (क्षारं क्षते क्षिप् &c. has become proverbial, and means 'to aggravate the pain which is already unbearable', 'to make bad, worse', 'to add insult to injury'). -4 Glass. -5 Salt; caustic alkali; Y. 3. 36. -6 Ashes. -7 A rogue, cheat. -रम् 1 Black salt. -2 Water. -3 See क्षारः (3); आः क्षते क्षारमेतन्मे क्षितं केनेत्यभाषत Ks. 93. 14. -**Comp.**-अच्छम् sea-salt.-अञ्जनम् an alkaline unguent. -अम्बु *n.* an alkaline fluid. -अष्टकम् N. of a collection of eight articles [Mar. पळस (Butea frondose), निवडुंग (Cactus Indicus), सर्जी (Saltpetre), चिंच (Tamarind), आघाडा (Achryanthes Aspara), रुई, तिलनाल, जव (Nitrate of Potash). -उदः, -उदकः -उदधिः,-समुद्रः,-सिन्धुः the salt ocean. -कर्दमः 1 a pool of saline mud. -2 N. of a hell; Bhāg. 5. 26. 7. -क्षत *a.* damaged by saltpetre; Mk. 3. 14. -तैलम् oil cooked with alkaline ingredients. -त्रयम् -त्रितयम् natron, salt-petre and borax. -दशकम् N. of a collection of ten plants (Mar. शेवगा, मुळा, पळस, चिंच, चुका, आलें, निंब, आघाडा, ऊंस, कदली). -नदी a river of alkaline water in hell. -पञ्चकम् N. of a collection of five articles (Mar. जव, पुष्कर, सर्जी, पळस and तिलनाल). -भूमिः *f.*, -मृत्तिका saline soil; किमाश्चर्यं क्षारभूमौ प्राणदा यमदूतिका Udb. -मेलकः an alkaline substance. -रसः a saline flavour. -श्रेष्ठम् alkaline earth. -षट्कम् N. of a collection of six plants (Mar. गुळवेल, कुडा, आघाडा, कळलावी, पुष्करमूल, तिलनाल).

क्षारकः [क्षर्-ण्वुल्] 1 Alkali. -2 Juice, essence. -3 A cage, basket or net for birds; स वै क्षारकमादाय द्विजान् हत्वा वने सदा Mb. 12. 143. 15. -4 A washerman. -5 A blossom; a bud or new-blown flower (कलिका).

क्षारणम्, -णा Accusing, especially of adultery -णम् 1 Converting to alkali or ashes. -2 Distilling.

क्षारयति Den. P. 1 To furnish or mix with acid substances. -2 To torture a person with acid substances. -3 To speak ill of a person, accuse. -4 To abuse, calumniate, traduce, censure; cf. आक्षर्.

क्षारिका Hunger.

क्षारित *a.* 1 Distilled from saline matter. -2 Falsely accused (especially of adultery). -3 Accused of a crime, calumniated; कच्चिदार्योऽपि शुद्धात्मा क्षारितश्चापकर्मणा Rām. 2. 100. 56.

क्षल् 10 U. (क्षालयति-ते, क्षालित) 1 To wash, wash off, purify, cleanse; ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः क्षपातमस्काण्डमलीमसं नभः Śi. 1. 38; H. 4. 60. -2 To wipe away. -With वि to wash off; निःशेषविक्षालितधातुनापि R. 5. 44.

क्षाल *a.* Cleaning, washing.

क्षालनम् [क्षल्-भावे ल्युट्] 1 Washing, cleansing (with water); तत्क्षालनाय यास्यामि तीर्थान्युज्झितमत्सरः Ks. 52. 239. -2 Sprinkling.

क्षालित *p. p.* [क्षल्-क्त] 1 Washed, cleansed, purified. -2 Wiped away, requited; तथा वृत्तं पापैर्व्यथयति यथा क्षालितमपि U. 1. 28; Raj. T. 5. 59.

क्षवः, क्षवथुः See under क्षु.

क्षा *f.* 1 The earth. -2 Sleep; क्षा स्त्री क्षमायां निद्रायाम् Nm.

क्षाणम् Burning, what is burnt; निमित्तं हि उपसंप्राप्तं क्षाणं नाम ŚB. on MS. 6. 4. 18; एकदेशक्षाणमपि क्षाणमेव ŚB. on MS. 6. 4. 18.

क्षात्र *a.* (-त्री *f.*) [क्षत्रस्य कर्म भावो वा अण्] Relating or peculiar to the military tribe; क्षात्रो धर्मः श्रित इव तनुं ब्रह्मघोषस्य गुप्त्यै U. 6. 9.; R. 1. 13. **-त्रम्** 1 The Kṣatriya tribe. -2 The qualifications of a Kṣatriya; the Gītā thus describes them:—शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम्। दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् Bg. 18. 43.

क्षात्रिः The son of a Kṣatriya by a woman of another caste; P. IV. 1. 138 Kāśi.

क्षान्त &c. See under क्षम्.

क्षाम *a.* [क्षै-कर्तरि क्त क्षायो मः P. VIII. 2. 53] 1 Scorched, singed. -2 Diminished, thin, wasted; emaciated, lean; क्षामक्षामकपोलमाननम् Ś. 3. 9; मध्ये क्षामा Me. 84; क्षामच्छायं भवनमधुना मद्वियोगेन नूनम् 82, 91. -3 Slight, little, small. -4 Weak, infirm. **-मः** An epithet of Viṣṇu. **-मा** The earth; द्यावा ह क्षामा Mbh. on P. I. 2. 64. **-मम्** Destruction. **-Comp. -आस्यम्** unwholesome diet; अपथ्यमहितं रोग्यं क्षामास्यं परिकीर्तितम् (शब्दचन्द्रिका) **-इष्टिन्यायः** The rule according to which a conditional cause laying down a निमित्त must be so construed as to avoid it involving a नित्य or unavoidable circumstance. This is discussed and established by Jaimini and Śabara in MS. 6. 4. 17-21.

क्षामन् *a.* [क्षै-मनिन्] Destructive. *-n.* Ved. The earth, ground.

क्षामवत् *a.* Ved. Scorching, withering, drying; an epithet of Agni.

क्षारः &c. See under क्षर्.

क्षालनम् &c. See under क्षल्.

क्षि I. 1 P. (क्षयति, क्षित or क्षीण) 1 To decay or waste. -2 To rule, govern, be master of; भरद्वाजेषु क्षयदिन्मघोनः Rv. 6. 23. 10. -II 1, 5, 9 P. (क्षयति, क्षिणोति, क्षिणाति) 1 To destroy, affect, ruin, corrupt; न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति R. 2. -2 To diminish, cause to waste away; दक्षशाप इव चन्द्रमक्षिणोत् R. 19. 48. -3 To kill, injure. -4 To spend, pass (as time); कति पुनरहं वासराणि क्षयिष्ये Ud. S. 83. -III. 6 P. (क्षियति) 1 To abide, stay, dwell. यस्मिन् क्षियन्ति भुवनानि विश्वा Nṛi. Pūr. Up. 2. 4. -2 To inhabit. -3 To remain. -4 To go, move, approach. *-Pass.* (क्षीयते) 1 To waste, wane; decay, be diminished (fig. also) प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते H. 4. 66; प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते Pt. 2. 4; Amaru. 93; Bh. 2. 19. *-Caus.* (क्षययति or क्षपयति) 1 To destroy, remove, put an end to; ममापि च क्षपयतु नीललोहितः पुनर्भवं परिगतशक्तिरात्मभूः Ś. 7. 35, R. 8. 47; Me. 55. -2 To spend or pass (as time).

क्षयः [क्षि-अच्] 1 A house, residence, abode; यातनाश्च यमक्षये Ms. 6. 61; निर्जगाम पुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्य ह Mb. -2 Loss, decline, waste, wane, decay, diminution; आयुषः क्षयः R. 3. 69; धनक्षये वर्धति जाठराग्निः Pt. 2. 186; so चन्द्रक्षयः, क्षयपक्षः &c. -3 Destruction, end, termination; निशाक्षये याति ह्रियैव पाण्डुताम् Ṛs. 1. 9; Amaru. 60. -4 Pecuniary loss; Ms. 8. 401. -5 Fall (as of prices.) -6 Removal. -7 Universal destruction (प्रलय). -8 Consumption. -9 A disease in general. -10 The negative sign or quantity, minus (in algebra). -11 Family, race. -12 The house of Yama. -13 A part of the elephant's knee (गजजानुभागविशेषः); Mātaṅga L. 5. 15. -14 Power (क्षि क्षयैश्वर्ययोरित्यैश्वर्यार्थस्य क्षिधातो रूपम् -Com. on Mb. 12. 303. 2); उपपद्यति संयोगाद् गुणैः सह गुणक्षयात् *ibid.* **-यम्** N. of the last year in the sixty years cycle. **-Comp. -उपशमः** complete annihilation of the desire of being active (Jaina). **-कर** (also क्षयंकर) *a.* causing decay or destruction, ruinous. **-कालः** 1 time of universal destruction. -2 the period of decline. **-कासः** consumptive cough. **-तिथिः,** *f.* **क्षयाहः** the lunar day not beginning with the sun-rise, hence omitted in the calendar. **-पक्षः** the dark fortnight. क्षयपक्ष इवैन्दवीः कलाः सकला हन्ति स शक्तिसंपदः Ki. 2. 37. -2 a fortinght of 13 days. **-मासः** the month in which two संक्रान्तिs occur and which is omitted in the adjustment of the lunar-solar calendar. **-युक्तिः** *f.*, **-योगः** an opportunity of destroying; Ki. 2. 9. **-रोगः** consumption. **-वायुः** the wind that is to blow at the destruction of the world. **-संपद्** *f.* total loss, ruin.

क्षयण *a.* Destroying &c. **-णः** 1 A place with calm water. -2 A bay or harbour. **-णम्** A dwelling-place, habitation.

क्षयथुः Consumptive cough, consumption.

क्षयस् *n.* A dwelling-place, habitation.

क्षयिन् *a.* (-णी *f.*) 1 Diminishing, decaying; आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण Bh. 2. 60; waning, wasting; न चाभूताविव क्षयी R. 17. 71; Ms. 9. 314. -2 Consumptive. -3 Perishable, fragile. *-m.* The moon.

क्षयिष्णु *a.* 1 Wasting, decaying. -2 Perishable, fragile; सर्वं चेदं क्षयिष्णु पश्यामः Maitri Up. 1. 4.

क्षिः *f.* 1 Abode. -2 Going. -3 Destruction. -4 Waste, loss.

क्षित् *a.* 1 Ruling, a ruler; उताहो हतवीर्यास्ते बभूवुः पृथिवीक्षितः Rām. 7. 31. 4. –2 Dwelling.

क्षित *p. p.* [क्षि-कर्मणि क्त] 1 Wasted, decayed, lost. –2 Weakened. –3 Poor, miserable. –**तम्** Killing; injuring.

क्षिता The earth.

क्षितिः *f.* [क्षि निवासे आधारे क्तिन्] 1 The earth, soil of the earth; Mb. 4. –2 A dwelling, an abode, a house; तं भक्तिभावोऽभ्यगृणादसत्वरं परिश्रुतोरुश्रवसं ध्रुवक्षितिः Bhāg. 4. 9. 5. –3 Loss, destruction. –4 The end of the world. –5 Wane. –6 A man (Ved.) –7 Prosperity; क्षितिं रोहः प्रवहः शश्वदेव Mb. 13. 76. 10. –8 Number 'one'; Bij. –Comp. –**अदितिः** an epithet of Devakī, mother of Kriṣṇa. –**ईशः**, –**ईश्वरः** a king; R. 1. 5; तदाननं मृत्सुरभिक्षितीश्वरो रहस्युपाघ्राय न तृप्तिमाययौ 3. 3; 11. 1. –**कणः** dust. –**कम्पः** an earth-quake. –**क्षित्** *m.* a king, prince; Śi. 13. 4. –**जः**, –**रुहः**, –**सुतः** 1 a tree; गिरिप्रकाशान् क्षितिजान् भञ्जेयमनिलो यथा Mb. 7. 197. 19. –2 an earth worm. –3 the planet Mars. –4 N. of the demon Naraka killed by Viṣṇu. Śi. 8. 15. (–**जम्**) the horizon. (–**जा**) an epithet of Sītā. –**तलम्** the surface of the earth. उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्माता गिरेर्धातवः Bh. 3. 4. –**त्राणम्** protection of the earth (a duty of क्षत्रिय caste). –**देवः**, –**सुरः** a Brāhmaṇa; Bhāg. 3. 1. 12. –**धरः** a mountain; क्षितिधरपतिकन्यामाददानः करेण Ku. 7. 94. –**धेनुः** earth considered as a milchcow; राजन्दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण Bh. 2. 46. –**नाथः**, –**पः**, –**पतिः**, –**पालः**, –**भुज्** *m.*, –**रक्षिन्** *m.* a king, sovereign; R. 2. 51, 6. 76, 6. 86, 7. 3, 9. 75; यः संमानं सदा धत्ते भृत्यानां क्षितिपोऽधिकम् Pt. –**पुत्रः** 1 the planet Mars. –2 the demon Naraka. –**प्रतिष्ठ** *a.* dwelling on the earth. –**भृत्** *m.* 1 a mountain; सर्वक्षितिभृतां नाथ V. 4. 27; (where it means 'a king' also); Ki. 5. 20; Ṛs. 6. 26. –2 a king. –**मण्डलम्** the globe. –**रन्ध्रम्** a ditch, hollow. –**वर्धनः** *m.* a corpse, dead body. करोमि क्षितिवर्धनम् Bk. –**वृत्तिः** *f.* 'the course of the earth, patient behaviour. –**व्युदासः** a cave within the earth, an underground hole. –**संक्रन्दनः** (= क्षितीन्द्रः, a king); Sāhendra. 2. 10. –**स्पृश्** an inhabitant of the earth (मानुष); इति चोपनतां क्षितिस्पृशं कृतवानासुरपुष्पदर्शनात् R. 8. 81.

क्षित्वन् *m.* Wind, air.

क्षीण *p. p.* [क्षि-क्त] 1 Thin, emaciated, waned, become lean, diminished, worn away, expended; भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु (जानीयात्) H. 1. 70; so क्षीणः. क्षीणोऽपि शशी; K. P. क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति Bg. 9. 21. –2 Slender, delicate; क्षीणेन मध्येऽपि सतोदरेण N. 7. 81. –3 Small, little. –4 Poor, miserable; यो वै प्रियसुखे क्षीणः Mb. 12. 295. 13. –5 Powerless, weak. –6 Wasted away, decreased, lost, diminished. –7 Dead, destroyed; अक्षीणभक्तिः क्षीणेऽपि नन्दे Mu. 2. 21. –8 Injured, broken, torn; –**Comp.** –**कोश** *a.* One whose wealth is exhausted; आरब्धैर्व्यसनैर्भूम्ना क्षीणकोशः क्षणे क्षणे Rā. T. 5. 166. –**चन्द्रः** the moon on the wane. –**धन** *a.* reduced to poverty, impoverished. –**पाप** *a.* one who is purified after having suffered the consequences of sin. –**पुण्य** *a.* one who has enjoyed all his stock of merit, and must work to acquire more in another birth. –**मध्य** *a.* slender-waisted. –**वासिन्** *a.* inhabiting a dilapidated house. (–*m.*) a dove or pigeon. –**विक्रान्त** *a.* destitute of courage or prowess –**वृत्ति** *a.* deprived of the means of support, out of employ; Ms. 8. 341. –**शक्ति**, –**बल** *a.* weakened in strength, subsided (as a disease); उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः Pt. 1. 235.

क्षीणता 1 The state of wasting away, diminution, decay; emaciation. –2 The state of being injured.

क्षिण् 5 U. (क्षिणोति-क्षिणुते, क्षित) To kill, hurt, injure.

क्षिद्रः [क्षिद्-रक्] 1 A disease. –2 The sun. –3 A horn.

क्षिप् 6 U. (but only P. when preceded by अधि, प्रति and अति), 4. P. (क्षिपति-ते, क्षिप्यति, क्षिप्त) 1 To throw, cast, send, dispatch, discharge, let go (with loc. or sometimes dat.); मरुद्भ्य इति तु द्वारि क्षिपेदप्स्वद्भ्य इत्यपि Ms. 3. 88; शिलां वा क्षेप्स्यते मयि Mb.; R. 12. 95; with प्रति also; Bh. 3. 67, Śi. 15. 86. –2 To place, put on or upon, throw into; स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया Ś. 7. 24; Y. 1. 230; Bg. 16. 19. –3 To fix on, attach to (as a blame); भृत्ये दोषान् क्षिपति H. 2. –4 To cast or throw off, cast away, rid oneself of; किं कूर्मस्य भरव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येष यत् Mu. 2. 18. –5 (*a*) To take away, destroy; ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् Māl. 4. 8. (*b*) To kill or slay; केसरी निष्ठुरक्षिप्तमृगयूथो मृगाधिपः Śi. 2. 53. –6 To reject, disdain. –7 To insult, revile, abuse, scold; Ms. 8. 312, 270; Śānti. 3. 10. ननु क्षिपसि माम् Dūtavākyam 1. –8 To pour on, scatter, strew. –9 To strike, hit. –10 To distract, afflict; तन्मे मनः क्षिपति Māl. 4. 8. –11 To move hastily (arms or legs); क्षिपंश्च पादान् Bhāg. 10. 36. 14. –12 To pass away (time); राजा हृष्टोऽक्षिपत्क्षपाम् Ks. 55. 154. –13 (in math.) To add; Goladh. –With **पर्या** to bind or tie up, collect (as hair); (केशान्तं) पर्याक्षिपत् काचिदुदारबन्धम् Ku. 7. 14.

क्षिप् *f.* Ved. A finger; दश क्षिपः पूर्व्यं सीमजीजनन् Rv. 3. 23. 3, 9. 97. 57.

क्षिप *a.* [क्षिप्-क] Throwing, striking, hitting. –**पः** 1 Throwing, casting. –2 Reviling, insulting. –**पा** 1 Sending. –2 Throwing. –3 Night.

क्षिपकः (*f.* **क्षिपिका**) [P. VIII. 3. 45. Vart. 6.] An archer, a warrior.

क्षिपणम् [क्षिप्-भावे बा० क्युन्] 1 Sending, throwing, casting. –2 Reviling, abusing.

क्षिपणिः,–णी *f.* 1 An oar. –2 A priest. –3 A net. –4 A weapon. –णिः A stroke with a whip.

क्षिपणुः [क्षिप्-अनुङ्] 1 An archer, –2 A weapon, मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः Rv. 4. 58. 6. –3 Air, wind.

क्षिपण्यु *a.* [क्षिप्-कन्युन्] 1 Fragrant, sweet-smelling. –2 Diffusive. –ण्युः 1 The body. –2 The spring season. –3 A fragrant smell.

क्षिपस्तिः (–स्तिः) Ved. The arm.

क्षिप्त *p. p.* [क्षिप्-क्त] 1 Thrown, scattered, hurled, cast; क्षिप्ता जूर्णिर्न वक्षति Rv. 1. 129. 8. –2 Abandoned. –3 Disregarded, neglected, disrespected. –4 Placed. –5 Distracted, mad (see क्षिप्). –प्ता Night. –प्तम् A wound caused by shooting; अथो क्षिप्तस्य भेषजीम् Av. 6. 109. 3. –Comp. –उत्तरम् unanswerable speech. –कुक्कुरः a mad dog. –चित्त *a.* distracted in mind, absent-minded. –देह *a.* prostrating the body, lying down. –योनि *a.* of despicable descent (not fit to act as ऋत्विज्).

क्षिप्तिः *f.* [क्षिप्-क्तिन्] 1 Throwing, sending forth. –2 Explaining a hidden meaning (such as solving riddles). –3 (in drama) The exposure of a secret. –4 also क्षिप्तिका (in Alg.) The quantity to be added to the square of the least root multiplied by the multiplicator (to render it capable of yielding an exact square root).

क्षिप्नु *a.* 1 Throwing, casting. –2 Killing; रक्षोगणं क्षिप्नुम् Bk. 2. 21; Śi. 16. 50. –3 Obstructive.

क्षिप्र *a.* [क्षिप्-रक्] (compar. क्षेपीयस्; superl. क्षेपिष्ठ) 1 Elastic (as a bow); ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिः Rv.2.24.8. –2 Quick, speedy. –प्रम् 1 A measure of time = 1/15 of a Muhūrta. –2 The part of the hand between the thumb and the forefinger and the corresponding part of the foot. –प्रम् *ind.* Quickly, speedily, immediately; विनाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि Ms. 3. 179; Śānti. 3. 6; Bk. 2. 44. –Comp. –कारिन् *a.* acting quickly, prompt. –निश्चय *a.* one who decides or resolves quickly; आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः Ms. 7. 179. –सन्धिः *m.* a kind of सन्धि produced by changing the first of two concurrent vowels to its semi-vowel.

क्षेपः [क्षिप्-घञ्] 1 Throwing, tossing, casting, moving about, movement (of limbs); कुन्दक्षेपानुगम Me.49; भ्रूक्षेपमात्रानुमतप्रवेशाम् Ku. 3. 60. –2 A throw, cast. –3 Sending, dispatching. –4 Depression; striking down. –5 Transgressing. –6 Passing away (time); कालक्षेपः. –7 Delay, dilatoriness. –8 Insult, abuse; क्षेपं संप्राप्तवांस्तत्र Rām. 12. 49. 56; क्षेपं करोति चेद्दण्ड्यः Y. 2. 204; किं क्षेपे. P. II. 1. 64. –9 Disrespect, contempt. –10 Pride, haughtiness. –11 A nosegay. –12 A stroke (of an oar &c.). –13 Laying on (as a paint &c.), besmearing. –14 (in arith.) Addendum. –15 The astronomical latitude; Golādh. –Comp. –दिनम् See क्षयतिथि. –पातः the point where the planets and the moon pass the ecliptic; Golādh. 6. 14, 20. –वृत्तम् the course of the planets and of the moon; *ibid.* 5. 13.

क्षेपक *a.* [क्षिप्-ण्वुल्] A thrower, sender; जलेऽग्निक्षेपकं शृणु Ks. 61. 9. –2 Interpolated, inserted (as a passage); cf. N. 22. 48. –3 Abusive, disrespectful. –कः 1 A spurious or interpolated passage. –2 An additive quantity.

क्षेपणम् [क्षिप्-ल्युट्] 1 Throwing, casting, sending, directing &c. –2 Spending (as time). –3 Omitting. –4 Abusing. –5 A sling; दिग्भ्यो निपेतुर्ग्रावाणः क्षेपणैर्मीहिता इव Bhāg. 3. 19. 18. –णिः, –णी *f.* 1 An oar. –2 A net for fishing. –3 A sling or any instrument with which missiles are thrown.

क्षेपणिकः A boatman, navigator.

क्षेपणीय *a.* [क्षिप्-अनीयर्] To be thrown or cast. –यम् A sling, any instrument for casting missiles, stones &c; R. 4. 77.

क्षेपिमन् *m.* Great velocity, speed; P. VI. 4. 156.

क्षेप्तृ *a.* A thrower, caster, sender; Rām. 4.

क्षेप्य *a.* 1 To be thrown or cast &c. –2 To be placed into; मुखक्षेप्यां चकार च Ks. 89. 26. –3 To be added; Golādh. 6. 19.

क्षिया 1 Loss, destruction, waste, decay. –2 An impropriety, offence against established customs (आचारभेद); the following is an instance; स्वयमह रथेन याति उपाध्यायं पदातिं गमयति Sk.

क्षिव् 1, 4 P. (क्षेवति or क्षीव्यति) To eject from the mouth, vomit, spit out.

क्षी 1 U. (क्षयति-ते) To kill, injure, hurt.

क्षीज् 1 P. (क्षीजति) To sound indistinctly.

क्षीजनम् [क्षीज् भावे ल्युट्] The whistling of hollow reeds.

क्षीण See under क्षि.

क्षीब्, क्षीब See क्षीव्, क्षीव.

क्षीरः, –रम् 1 Milk; हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयत्यपः Ś. 6. 28. –2 The milky juice or sap of trees, exudation; resin; ये तत्क्षीरस्रुतिसुरभयो दाक्षिणेन प्रवृत्ताः Me. 109; Ku. 1. 9. –3 Water; तिर्यग्वाहाश्च क्षीरिणः Rām. 2. 15. 6. –रः See क्षीरस्वामिन्; क्षीराभिधाच्छब्दविद्योपाध्यायात्संभृतश्रुतः Rāj. T. 4. 489. –रा –री N. of several plants containing a milky sap. –री A dish prepared with milk (Mar. खीर). –Comp. –अदः an infant, a sucking child. –अब्धिः 1 the sea of milk. –2 the अमृत; भो वैनतेय क्षीराब्धिः प्रारब्धो मथितुं सुरैः Ks. 22. 186. °जः 1 the moon. –2 the Amrita or nectar produced at the churning of the sea. –3 an

epithet of Śeṣa. -5 a pearl. °जम् sea-salt. °जा, °तनया an epithet of Lakṣmī. -आह्वः the pine tree. -उदः cf. [P. VI. 3. 57 Vārt.] 1 the sea of milk; क्षीरोदवेलेव सफेनपुञ्जा Ku. 7. 26. °तनयः, °नन्दनः, °तनया, °सुता an epithet of Lakṣmī. -उत्तरा inspissated milk. -उत्थम् fresh butter. -उदधि = क्षीरोद q. v. above. -ऊर्मिः a wave of the sea of milk; R. 4. 27. -ओदनः rice boiled with milk; क्षीरौदनं पाचयित्वा Bṛi. Up. 6. 4. 14. -कण्ठः -कण्ठकः a young child (having milk in the throat); त्वया तत्क्षीरकण्ठेन प्राप्तमारण्यकं व्रतम् Mv. 4. 52, 5. 11. क्षीरकण्ठाविमौ वत्सौ बत त्वन्मयजीवितौ Śiva. B. 2. 24 and 50. -कुण्डम् a milk-pot; कश्चिद्दुदोह कश्चिच्च क्षीरकुण्डमधारयत् Ks. 63. 188. -जम् coagulated milk. -दात्री yielding milk (as a cow). -द्रुमः the Aśvattha tree. -धात्री a wet-nurse. -धिः, -निधिः the sea of milk; इन्दुः क्षीरनिधाविव R. 1. 12. -धेनुः f. a milch cow. -नीरम् 1 water and milk. -2 milk-like water. -3 a fast embrace. -पः a child. -पाक a. cooked in milk: शतं महिषान् क्षीरपाकमोदनम् Rv. 8. 77. 10. -पाणः an inhabitant of Uśīnara. (-णम्, -नम्) drinking milk. (-णी) any vessel out of which milk is drunk. -भृत a. supported by milk (as a Gopāla); receiving wages in the form of milk; गोपः क्षीरभृतो यस्तु Ms. 8. 231. -वारिः, -वारिधिः the sea of milk; गत्वा च क्षीरवारिधिम् Ks. 22. 188. -विकृतिः f. inspissated milk; any product made from milk (as cheese &c.). -वृक्षः 1 N. of the four trees न्यग्रोध, उदुम्बर, अश्वत्थ and मधूक. -2 the glomerous fig-tree. -व्रतम् living upon milk in consequence of a vow. -शरः cream, the skim of milk. -समुद्रः, -सागरः the sea of milk. यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः क्षीरसागरः Bhāg. 8.5.11. -सर्पिस् n. ghee (घृत). -सारः butter; क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृतं यदि पलायनं त्वया Udb. -स्निग्ध a. unctuous with milky juice or sap; Ś. 3. 6. (v.l.) -स्फटिकः a precious stone. -स्वामिन् m. a commentator on the Amarakośa and a grammarian. -हिण्डीरः the foam of milk.

क्षीरपकः A variety of inferior gems; Kau. A. 2.11.

क्षीरयति Den. P. To look like milk.

क्षीरस्यति Den. P. To desire milk; क्षीरस्यति माणवकः Mbh. on P. VII. 1. 51.

क्षीरिका 1 A dish prepared with milk. -2 N. of plant (Mar. दुधी, रांजणी, खिरणी).

क्षीरिन् a. 1 Milky; क्षीरिणश्चैव पादपान Ms. 8. 246; ये क्षीरिणोवरोहवन्तः पृथुपर्णास्ते न्यग्रोधाः Mbh. on P. I. 1. 56. -2 Yielding milk; क्षीरिण्यः सन्तु गावः Mk. 10. 60.

क्षीरेयी An oblation of milk, rice, and sugar.

क्षीरावी, -विका A kind of cucumber (Mar. दुधी).

क्षीव् 1, 4 P. [क्षीवति, क्षीव्यति] 1 To be drunk or intoxicated. -2 To spit, eject from the mouth.

क्षीव a. Excited, drunk, intoxicated; ध्रुवं जये यस्य जयामृतेन क्षीवः क्षमाभर्तुरभूत्कृपाणः Vikr. 1. 96; क्षीवो दुःशासनासृजा Ve. 5. 27.

क्षु 2 P. [क्षौति, क्षुत] 1 To sneeze; अपयाति सरोषया निरस्ते कृतकं कामिनि चुक्षुवे मृगाक्ष्या Śi. 9. 83; Ch. P. 10; Bk. 14. 75; ...रात्रौ मयि क्षुतवति क्षितिपालपुत्र्या। जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात् कर्णे कृतं कनकपत्रमनालपन्त्या॥ Bil. Ch. 2. 5. -2 To cough.

क्षु 9 U. To jump (also 5 P.); cf. क्षुणाति च क्षुणीते च क्षुणोत्याप्लवनेऽपि च। क्षन्दते क्षुन्दते चापि षडाप्लवनवाचिनः॥ इति भट्टमल्लः.

क्षवः [क्षु-भावादौ अप्] 1 Sneezing; Av. 19. 8. 5. -2 Cough.

क्षवकम् A kind of pot-herb. -विका 1 A species of rice. -2 A woman.

क्षवथुः [क्षु-अथुच्] 1 Sneezing. -2 Cough. -3 Irritation of the throat. -4 Sore throat. विषवैद्यो विजानाति सर्पस्य क्षवथुं ध्रुवम् Subha.

क्षुत् f., क्षुतम्, -ता, -तिः f. A sneeze or sneezing; क्षुतमिवोपशुश्रुवे Śi. 15. 91. -जनिका (क्षुनिका) Mustard.

क्षुतः, क्षुतकः Black mustard.

क्षुः Ved. 1 Food; विश्वं विवेष्टि द्रविणमुप क्षु Rv. 10. 61. 12. -2 A lion.

क्षुण्ण See under क्षुद् below.

क्षुद् 7 U. (क्षुणत्ति, क्षुन्ते, क्षुण्ण) 1 To tread or trample upon, strike against, crush (under the foot), bruise, pound down; क्षुण्णन्ति सर्पान् पाताले Bk. 6. 36; ते तं व्याशिषताक्षौत्सुः पादैर्दन्तैस्तथाच्छिदन् 15. 43; 17. 66. -2 To move, be agitated (Ā.); क्षोदन्त आपो रिणते वनानि Rv. 5. 58. 6. -With प्र to crush, bruise, pound; मित्रघ्नस्य प्रचुक्षोद गदयाङ्गं बिभीषणः Bk. 14. 33.

क्षुण्ण p. p. [क्षुद्-क्त] 1 Pounded, crushed to pieces, bruised. -2 Powdered, pulverized, ground. -3 Beaten, trodden (as a path); रेखामात्रमपि क्षुण्णादा मनोर्वर्त्मनः परम् (न व्यतीयुः) R. 1. 17. -4 (Fig.) Practised, followed; क्षुद्रजनक्षुण्ण एष मार्गः K. 146; अ° unusual; Māl. 3. -5 Violated (a vow); Rām. 1. -6 Exercised, practised, skilful. -7 One versed in the sacred science but unable to teach it. -8 Overcome, defeated; क्षतं क्षुण्णासुरगणैरगणैरिव किं यशः Ki. 15. 8. -Comp. -मनस् a. penitent, repentant.

क्षुण्णकः A kind of drum beaten at a funeral.

क्षुद् f. Grinding, crushing.

क्षुदः Flour, meal.

क्षुद्र *a.* [क्षुद्-कर्तरि रक्] (compar. क्षोदीयस्; superl. क्षोदिष्ठ) 1 Minute, small, tiny, little, trifling. -2 Mean, low, vile, base; क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने Ku. 1. 12. -3 Wicked. -4 Cruel. -5 Poor, indigent. -6 Miserly, niggardly; Me. 17. -7 Diminutive, short. -8 Trifling, insignificant. -9 Unimportant, minor. -द्रः 1 A small particle of rice. -2 A bee or wasp. -द्रा 1 A bee; क्षुद्राभिरक्षुद्रतराभिराकुलम् Śi. 12. 54. -2 A fly or gnat. -3 A woman maimed or crippled. -4 A quarrelsome woman. -5 A prostitute, whore, harlot; उपसृष्टा इव क्षुद्राभिश्रितभवनाः K. 107. -6 A base or despicable woman. -7 A dancing girl. -द्रम् Ved. A particle of dust, flour, meal; अव क्षुद्रमिव स्रवेत Rv. 1. 129. 6. -Comp. -अञ्जनम् a kind of unguent applied to the eyes in certain diseases. -अन्त्रः the small cavity of the heart. -उलूकः a small owl. -कम्बुः a small shell. -कुलिशः a precious stone. -कुष्ठम् a mild form of leprosy. -घण्टिका 1 small bell. -2 a girdle of small bells. -चूडः N. of a bird. -चन्दनम् red sandal-wood. -जन्तुः any small animal. -तण्डुलः a grain of rice. -तातः a father's brother, uncle. -दंशिका a small gadfly. -पत्रा a kind of sorrel (Oxalis Pusilla). -पदम् a kind of measure of length (equal to 10 Aṅgulas). -बुद्धि *a.* low-minded, mean. -रसः 1 honey. -2 (pl.) base pleasures; Bhāg. 5. 13. 10. -रोगः a minor disease; (44 are enumerated by Suśruta). -वंशा N. of a plant (Mimosa Pudica). -शर्करा a kind of suger (coming from यवनाल). -शार्दूलः leopard. -शङ्खः a small conch-shell. -सुवर्ण low or bad gold; *i. e.* brass. -हन् *m.* an epithet of Śiva.

क्षुद्रकः 1 One who disregards; तस्माद्राजानो नावमन्तव्याः इति क्षुद्रकान् प्रतिषेधयेत् Kau. A. 1. 13. -2 A kind of arrow; अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् Mb. 6. 45. 23. -*a.* Small, minute; Ms. 8. 297.

क्षुद्रता, -त्वम् 1 Smallness, insignificance. -2 See सूक्ष्मता; प्रक्लेदः क्षुद्रता स्नेह इत्यपामुपदिश्यते Mb. 12. 252. 6.

क्षुद्रल *a.* Minute, small (applied especially to diseases and animals).

क्षुद्रिका 1 A small gadfly. -2 Small bells (for ornaments).

क्षोत्तृ *m.* A pestle, implement for grinding.

क्षोदः [क्षुद्-घञ्] 1 Pounding, grinding. -2 The stone on which anything is ground or powdered, a mortar. -3 Any ground substance, flour. -4 Dust, particle, any small or minute particle; वीचीवातैः शीकरक्षोदशीतैः U. 3. 2. कीर्णैः पिष्टातकौघैः कृतदिवसमुखैः कुङ्कुमक्षोदगौरैः Ratn. 1. 9. -5 A drop. -6 A lump, piece. -7 Multiplication. -Comp. -क्षम *a.* capable of standing a test, scrutiny or investigation. -2 solid, valid; N. 6. 113.

क्षोदस् *n.* [क्षुद्-असुन्] Ved. Water in agitation.

क्षोदित *a.* [क्षुद्-णिच्-क्त] Pounded, ground. -तम् 1 Powder, dust. -2 Flour, any ground substance.

क्षोदिमन् *m.* Minutness, smallness.

क्षोदीयस् *a.* Very minute, insignificant; बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदीयानपि गच्छति Śi. 2. 100. -क्षोद्य *a.* To be trampled on; Rām. 2. 80. 10.

क्षुध् 4 P. (क्षुध्यति, क्षुधित) To be hungry; क्षुध्यन्तोऽप्युघसन्न्यालस्तामपालं कथं न वा Bk. 5. 66, 6. 44, 9. 39.

क्षुध् *f.*, **क्षुधा** 1 Hunger; सीदति क्षुधा Ms. 7. 134, 4. 187. -2 Food. -Comp. -अन्वित, -आर्त, -आविष्ट *a.* afflicted by hunger. -क्षाम *a.* emaciated by hunger; Mb. 1.50.1; Bh. 2. 29. -पिपासित *a.* hungry and thirsty; Ms. 8. 93. -निवृत्तिः *f.* cessation of hunger, appeasing of appetite (in general). -शान्तिः *f.* (क्षुधाशान्तिः) allaying hunger, satisfaction; Bh.

क्षुधालु *a.* Hungry.

क्षुधित *a.* Hungry; तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै R. 2. 39

क्षुधुनः N. of a savage race, the Mlechchhas.

क्षुन्द् 1 Ā. To jump; क्षुणाति च क्षुणति च क्षुर्णेत्याप्लवनेऽपि च। क्षन्दते क्षुन्दते चापि षडाप्लवनवाचिनः ॥ इति भट्टमल्लः

क्षुपः A tree with small roots and branches, a shrub, bush, Rām. 2. 25. 7; क्षुपेषु मुक्तमूलेषु केचित्पेतुरवाङ्मुखाः Śiva. B. 20. 36.

क्षुभ् 1 Ā., 4, 9 P. (क्षोभते, क्षुभ्यति, क्षुभ्नाति, क्षुभित-क्षुब्ध) 1 To shake, tremble, to be agitated or disturbed; महाह्रद इव क्षुभ्यन् Bk. 9. 118; R. 4. 21; Śi. 8. 24. -2 To be unsteady. -3 To stumble (fig. also). -Caus. (क्षोभयति) To agitate, stir up, excite, perturb.

क्षुभ् *f.* Ved. A blow, push; क्षुभा मर्तमनुयतं वधस्नैः Rv. 5. 41. 13.

क्षुभ *a.* [क्षुभ्-क] Exciting, agitating &c.

क्षुभित *a.* 1 Shaken, agitated &c.; महाप्रलयमारुतक्षुभितपुष्करावर्तक &c.; Ve. 3. 2. -2 Afraid. -3 Enraged.

क्षुब्ध *p. p.* 1 Agitated, shaken, unsteady. -2 Disturbed. -3 Afraid. -ब्धः A churning stick; शोभैव मन्दरः क्षुब्धक्षुभिताम्भोधिवर्णना Śi. 2. 107. -2 A particular mode of sexual enjoyment.

क्षोभः [क्षुभ-घञ्] 1 Shaking, moving, tossing; Me. 28, 97; so काननक्षोभः &c. -2 Jolting; R. 1. 58; अयं तस्या रथक्षोभादंसेनांसो निपीडितः V. 3. 11. -3 (*a*) Agitation, disturbance, excitement, emotion; क्षोभक° U. 3. 3. 29; स्वयंवरक्षोभकृतामभावः R. 7. 3; अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः पुनर्वशित्वाद्बलवन्निगृह्य Ku. 3. 69. (*b*) Provocation, irritation; प्रायः स्वं महिमानं क्षोभात्प्रतिपद्यते जन्तुः Ś. 6. 31.

क्षोभणम् [क्षुभ्-णिच् ल्युट्] Agitating, disturbing. **-णः** One of the five arrows of Kāmadeva. -2 An epithet of (*a*) Viṣṇu, (*b*) Śiva.

क्षुमा 1 Linseed, a kind of flax.-2 The Indigo plant. -3 A goddess bestowing favour or distress. L. D. B.

क्षुर् 6 P. (क्षुरति, क्षुरित) 1 To cut, scratch. -2 To make lines or furrows.

क्षुरः [क्षुर्-क] 1 A razor; क्षुराग्रैः चक्रैः (हतानि) R.7.46. प्रवर्तमानमन्यायं छेदयेल्लवशः क्षुरैः Ms. 9. 292. -2 A razor-like barb attached to an arrow. -3 The hoof of a cow or horse. -4 An arrow; क्षुरैश्चिच्छेद लघ्वस्त्रम् Mb. 3. 287. 17. -5 The foot of a bed-stead. -**Comp.** **-कर्मन्** *n.* **-क्रिया** the act of shaving; नाश्मनि स्यात्क्षुरक्रिया Pt. 1. 386. **-चतुष्टयम्** the four things necessary for shaving. **-धानम्**, **-भाण्डम्** a razor-case. यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवोपहितः Kaus. Up. 4. 20; भद्रे शीघ्रमानीयतां क्षुरभाण्डं येन क्षौरकर्मकरणाय गच्छामि Pt. **-धार** *a.* as sharp as a razor. **-नक्षत्रम्** Any luner mansion that is inauspitius for shaving. **-प्रः** 1 an arrow with a sharp horse-shoe shaped head; तं क्षुरप्रशकलीकृतं कृती R. 11. 29; 9. 62. क्षुरप्रचक्र-निस्त्रिंश-कुन्त-पट्टिश-पाणिभिः Śiva B. 4. 50. **-°माला** a chain of crescent necklets; अहो मया भद्रवत्याः क्षुरप्रमालाहिता Pratijñā. 4. -2 a sort of hoe, a weeding-spade. **-मर्दिन्**, **-मुण्डिन्** *m.* a barber.

क्षुरिका, क्षुरी 1 A knife, dagger; पार्थस्य निहतस्याङ्गे सोक्षिपत्क्षुरिकां ततः Raj. T. 5. 438. -2 A small razor.

क्षुरिकोपनिषद् N. of a Up. belonging to Av.

क्षुरिणी The wife of a barber.

क्षुरिन् *m.* A barber.

क्षुल्ल *a.* Small, little; अतृप्नुम क्षुल्लसुखावहानां तेषामृते कृष्णकथामृतौघात् Bhāg. 3. 5. 10. **-Comp.** **-तातः** **-पिता** the younger brother of one's father; cf. खुल्ल.

क्षुल्लक *a.* 1 Little, minute; अथो ये क्षुल्लका इव सर्वे ते क्रिमयो हताः Av. 2. 32. 5. -2 Low, vile. -3 Insignificant. -4 Wicked, malicious. -5 Poor. -6 Pained, distressed. -7 Hard. -8 Young. **-कः** small shell.

क्षेत्रम् [क्षि-ष्ट्रन्] A fiield, ground, soil; चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृषिः Mu. 1. 3. -2 Landed property, land. -3 Place, abode, region, repository; कपटशतमयं क्षेत्रमप्रत्ययानाम् Pt. 1. 191; Bh. 1. 77; Me. 16. -4 A sacred spot, a place of pilgrimage; क्षेत्रं क्षत्रप्रधनपिशुनं कौरवं तद्भजेथाः Me. 50; Bg. 1. 1. -5 An enclosed spot of ground, portion or space, superficies, circuit. -6 Fertile soil. -7 Place of origin; Bhāg. 2. 6. 1. -8 A wife; अपि नाम कुलपतेरियमसवर्णक्षेत्रसंभवा स्यात् Ś. 1; Ms. 3. 175; वृद्धस्तु व्याधितो वा राजा... क्षेत्रे बीजमुत्पादयेत् Kau. A. 1. 17. -9 The sphere of action, the body (regarded as the field of the working of the soul); योगिनो यं विचिन्वन्ति क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनम् Ku. 6. 77; Bg. 13. 1, 2, 3. -10 The mind. -11 A house; a town. -12 A plane figure, as a triangle. -13 A diagram. -14 A sign of the zodiac. -15 (in chiromancy) A certain portion marked out on the palm; क्षेत्रं मृजां च विधिवत्कुशलोऽवलोक्य सामुद्रविद्वदति यानमनागतं च Bri. S. 68. 1. -**Comp.** **-अंशः** a degree of the ecliptic. **-अधिदेवता** the tutelary deity of any sacred piece of ground. **-आजीवः**, **-करः**, **-कृत** *m.* a cultivator, peasant. **-इक्षुः** N. of a corn (यवनाल- Mar. जोंधळा). **-गणितम्** geometry. **-गत** *a.* geometrical. °उपपत्तिः *f.* geometrical proof. **-ज** *a.* 1 produced in a field. -2 born from the body. (**-जः**) 1 one of the 12 kinds of sons allowed by the old Hindu Law, the offspring of a wife by a kinsman duly appointed to raise up issue to the husband; Ms. 9. 167, 180; Y. 1. 69, 2. 128. **-जात** *a.* begotten on the wife of another. **-ज्ञ** *a.* 1 knowing places. -2 clever, dexterous; क्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मान् Mb. 1. 89. 14. (**-ज्ञः**) 1 the soul; cf. क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत Bg. 13. 1, 3; Ms. 12. 12. -2 the Supreme Soul. -3 a libertine. -4 a husbandman. -5 a form of Śiva. -6 a witness. (**-ज्ञा**) a girl fifteen years old personating Durgā at a festival. **-देवता** the deity of the fields; N. of a serpent. **-पतिः** a land-owner, a landlord. **-पदम्** a place sacred to a deity; पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे Bhāg. 9. 4. 20. **-पालः** 1 a man employed to guard a field.-2 a deity protecting fields. -3 an epithet of Śiva **-फलम्** the area or superficial contents of a figure (in math.) **-भक्तिः** *f.* the division of a field. **-भूमिः** *f.* cultivated land. **-राशिः** quantity represented by geometrical figures. **-लिप्ता** a minute of the ecliptic. **-विद्** *a.* = क्षेत्रज्ञ q. v. (**-m.**) 1 a husbandman. -2 a sage, one who has spiritual knowledge; यमक्षरं क्षेत्रविदो विदुः Ku. 3. 50. -3 the soul; यः क्षेत्रवित्तपतया हृदि विष्वगाविः Bhāg. 4. 22. 37. **-व्यवहारः** 1 drawing a figure in geometry. -2 geometrical demonstration. **-स्थ** *a.* residing at a sacred place.

क्षेत्रिक *a.* (**-की** *f.*) [क्षेत्रमस्त्यस्य ठन्] Relating to a field. **-कः** 1 A farmer; Ms. 8. 241, 9. 53. -2 A husband; हरेत्तत्र नियुक्तायां जातः पुत्रो यथौरसः। क्षेत्रिकस्य तु तद्बीजं धर्मतः प्रसवश्च सः Ms. 9. 145.

क्षेत्रिन् *a.* [क्षेत्र-इनि] 1 Owing a field; cultivating land. -2 Agricultural. -*m.* 1 An agriculturist, a cultivator; यावत्सस्यं विनश्येत्तु तावत्स्यात्क्षेत्रिणः फलम् Y. 2. 161. -2 A (nominal) husband; आहुरुत्पादकं केचिदपरे क्षेत्रिणं विदुः Ms. 9. 32. Ś. 5. -3 The soul. -4 The Supreme Soul; क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत Bg. 13. 33.

क्षेत्रिय *a.* [क्षेत्र-घ cf. P. V. 2. 92 Vārt. 1, 2.] 1 Relating to a field. -2 Curable in a future body, or incurable in the present life, irremediable; दण्डोऽयं क्षेत्रियो येन मय्यपातीति साऽब्रवीत् Bk. 4. 32 क्षेत्रियरोगं सखि हृदन्तः **-यम्** 1 An organic disease. -2 Meadow grass, pasturage. -3 (pl.) The surrounding parts of any place; यदि स्थ क्षेत्रियाणाम् Av. 2. 14. 5. **-यः** 1 A medicament.

–2 An incurable disease. –3 An adulterer. –4 Physicking, operating.

क्षेत्रीयति Den. P. To desire another's wife.

क्षेत्रीकृ 8 U. To expose to, to subject to; Mu. 7. 4; K. 185.

क्षेप &c. See under क्षिप्.

क्षेम *a.* [क्षि-मन् Uṇ. 1. 138] 1 Conferring happiness, ease or comfort, good, beneficial, well; धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् Bg. 1. 46. –2 Prosperous, at ease, comfortable; विविशुस्ते वनं वीराः क्षेमं निहतकण्टकम् Mb. 3.11.72. –3 Secure, happy; विविक्तक्षेमसेवनम् Bhāg. 3. 28. 3. **–मः, –मम्** 1 Peace, happiness, ease, welfare, well-being; वितन्वति क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन् कुरवश्चकासति Ki. 1. 17; वैश्यं क्षेमं समागम्य (पृच्छेत्) Ms. 2. 127; अधुना सर्वजलचराणां क्षेमं भविष्यति Pt. 1. –2 Safety, security; क्षेमेण व्रज बान्धवान् Mk. 7. 7 safely; Pt. 1. 146. –3 Preserving, protection; आदिदेशाथ शत्रुघ्नं तेषां क्षेमाय राघवः R. 15. 6. –4 Keeping what is acquired; cf. योगक्षेम; तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् Bg. 9. 22. –5 Final beatitude, eternal happiness. –6 Basis, foundation; क्षेमे तिष्ठाति घृतमुक्षमाणा Av. 3. 12. 1. –7 Residence, resting-place; Av. 13. 1. 27. –8 A star, asterism (नक्षत्र). **–मः,–मा** A kind of perfume. **–मा** An epithet of Durgā. **–मम्** N. of one of the seven वर्षs in Jambu-dvīpa. शिवं यवसं सुभद्रं शान्तं क्षेमममृतमभयमिति वर्षाणि Bhāg. 5. 20. 3. **–Comp. –आश्रमः** the order of a householder (गार्हस्थ्य); वेत्ति ज्ञानविसर्गं च निग्रहानुग्रहं यथा। यथोक्तवृत्तेर्धीरस्य क्षेमाश्रमपदं भवेत्॥ Mb. 12. 66. 6. **–इन्द्रः** N. of a celebrated poet of Kashmir (author of बृहत्कथा, भारतमञ्जरी &c.). **–कर, –कार** (also क्षेमंकर) *a.* propitious, causing peace or security. **–शूरः** 'A hero in safe-places', a carpet-knight, a boaster; किं क्षेमशूरैर्विबुधैरसंयुगविकत्थनैः Bhāg. 10. 4. 36.

क्षेमिन् *a.* (–णी *f.*) Safe, secure, happy; क्षेमी स्यात्किमु विश्वेशे Bhāg. 10. 88. 39.

क्षेम्य *a.* [क्षेमाय साधु यत्] 1 Resting, at ease; यमर्धे ते मघवन् क्षेम्या धूः Rv. 10. 28. 5. –2 Habitable, comfortable. –3 Healthy, salubrious. क्षेम्यस्तिष्ठन्प्रतरणः सुवीरः Mbh. on P. V. 4. 36. –4 Lucky, prosperous. –5 Giving peace; न चैवैषा गतिः क्षेम्या Mb. 14. 58. 2 **–म्यः** An epithet of Śiva.

क्षै 1 P. [क्षायति, क्षाम] To wane, waste away, become emaciated, decline, decay.

क्षैण्यम् 1 Destruction; Raj. T. 5. 263. –2 Leanness, slenderness.

क्षैत्रम् [क्षेत्राणां समूहः अण्] 1 A multitude of fields. –2 A field.

क्षैत्रज्ञम् Spirituality, knowledge of the soul.

क्षैप्रम् Quickness, speediness. *–a.* A kind of संधि (produced by changing the first of the two concurrent vowels to its semi-vowel). **–Comp. –वर्ण** *a.* containing a semi-vowel.

क्षैरेय *a.* (–यी *f.*) [क्षीरे संस्कृतं ढञ्] Milky.

क्षोडः The post to which an elephant is tied.

क्षोणिः, –क्षोणी *f.* 1 The earth; क्षोणीनौकूपदण्डः क्षरदमरसरित्पट्टिकाकेतुदण्डः Dk. –2 The number 'one' (in math.). **–Comp. –पतिः, –पालः, –भुज्** *m.* a king. ...भवदरिक्षोणीभुजां निर्गमः Sūkti. 5. 72.

क्षोद See under क्षुद्.

क्षोभ &c. See under क्षुभ्.

क्षोमः, –मम् [क्षु-मन्] A room on the top of a house. **–मम्** Woven silk.

क्षौणिः, –णी *f.* See क्षोणि. **–Comp. –प्राचीरः** the ocean. **–भुज्** *m.*, **–पतिः** a king. **–भृत्** *m.*, **–धरः** a mountain; U. 2. 30.

क्षौद्रः 1 The Champaka tree. –2 N. of a mixed caste; (son of a Vaideha and Māgadhī) **–द्रम्** 1 Smallness. –2 Meanness, lowness. –3 Honey; स क्षौद्रपटलैरिव R. 4. 63. –4 Water. –5 A particle of dust. *–a.* Small; क्षौद्रालापय कामदं श्रियमृते सैवैकनिष्ठा स्त्रियाम् Bhāg. 10. 90. 24. **–Comp. –जम्** wax. **–धातुः** a kind of mineral substance; (माक्षिक). **–मेहः** the disease diabetes mellitus.

क्षौद्रेयम् Wax.

क्षौद्रक्यम् Minuteness.

क्षौमः *a.* [क्षु-मन् स्वार्थे अण्] Made of linen, linen धारयामि च चीराणि शाणक्षौमाजिनानि च Mb. 12. 179. 23. **–मः, –मम्** 1 Silken cloth, woven silk; क्षौमं केनचिदिन्दुपाण्डु तरुणा माङ्गल्यमाविष्कृतम् Ś. 4. 5; क्षौमान्तरितमेखले (अङ्के) R. 10. 8. –2 An airy room on the top of a house. –3 The back of an edifice. –4 A fortified place before a building. **–मम्** 1 Linen cloth. वासः क्षौमम् Mbh. on VIII. 3. 37. –2 Linseed. **–मी** Flax.

क्षौरम् Shaving. **–री** A razor. *–a.* 1 Performed with a razor. –2 Very sharp.

क्षौरपव्यम् A strongly built house; Bhāg. 6. 5. 8.

क्षौरिकः A barber.

क्ष्णु 2 P. (क्ष्णौति, क्ष्णुत) To whet, sharpen; वाचं क्ष्णुवानो दमयन्तसपत्नान् Av. 5. 20. 1. –With सं (Ā.) to sharpen (fig. also); संक्ष्णुवान इवोत्कण्ठामुपाभुङ्क्त सुरामलम् Bk. 8. 40.

क्ष्णुत *a.* [क्ष्णु-क्त] Whetted, sharpened.

क्ष्णोत्रम् Ved. A grind-stone, whet-stone; क्ष्णोत्रेणेव स्वधितिं सं शिशीतम् Rv. 2. 39. 7.

क्ष्मा 1 The earth; (पुत्रं) क्ष्मां लम्भयित्वा क्षमयोपपन्नम् R. 18. 9; किं शेषस्य भरव्यथा न वपुषि क्ष्मां न क्षिपत्येष यत् Mu. 2. 18. -2 (In math.) The number 'one'. -Comp. -जः the planet Mars. -पः, -पतिः, -भुज् *m.* a king; कविक्ष्मापतिः Gīt. 1; देशानामुपरि क्ष्मापाः Pt. 1. 155. -भृत् *m.* a king or mountain, Bhāg. 10. 67. 7. -वलयः, -यम् the horizon. -वृषः a mighty king; Rāj. T. 5. 126.

क्ष्माय् 1 Ā. (क्ष्मायते, क्ष्मायित) To shake, tremble; चक्ष्माये च मही Bk. 14. 21; 17. 73.

क्ष्मील् 1 P. (क्ष्मीलति) To wink, close the eyelids.

क्ष्विड् 1 U. (क्ष्वेडति-ते, क्ष्वेट्ट or क्ष्वेडित) To hum, roar, whistle, growl, murmur, sound indistinctly; Ms. 4. 64.

क्ष्विड् 1 Ā., **क्ष्विद्** 4 P. 1 To be wet or unctuous. -2 To emit sap, or discharge juice, ichor &c., exude. With प्र to murmur, hum; निकुञ्जे तस्य वर्तित्वा रम्ये प्रक्ष्वेदिताः परम् Bk. 7. 103.

क्ष्विण्ण *a.* [क्ष्विद् – क्त P. III. 2. 187] 1 Sounded inarticulately. -2 Soft, unctuous, oily.

क्ष्वेड *a.* 1 Crooked, curved. -2 Wicked, depraved. -3 Difficult to be approached. -डः 1 Sound, noise. केचित्क्ष्वेडान्प्रकुर्वन्ति केचित्कूजन्ति हृष्टवत् Rām. 5. 62. 13. -2 Venom, poison; गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः। शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥ Subhāṣ. -3 Moistening. -4 Abandonment. -5 An inarticulate sound. -डा 1 The roaring of a lion. -2 A war-cry, war-whoop; कृतक्ष्वेडारवोदग्राः समग्रा अपि निर्ययुः Śiva. B. 24. 20; 14. 14. -3 A bamboo.

क्ष्वेडनम् 1 Murmuring, hissing, whistling. -2 A hissing pronunciation; Mb. 4. 64.

क्ष्वेडितः 1 Humming, murmuring. -2 A growl, roar. -3 The roaring of a lion; जयारवक्ष्वेडितनादमूर्च्छितः Ki. 14. 29. -4 A battle-cry, war-whoop.

क्ष्वेल् 1 P. (क्ष्वेलति &c.) 1 To leap, jump. -2 To play. -3 To go, move. -4 To shake, tremble.

क्ष्वेला, क्ष्वेलिका, क्ष्वेली, क्ष्वेलितम्, क्ष्वेल्यम्, क्ष्वेलनम् Play, jest, joke; क्ष्वेलिकायां मां मृषा समाधिना Bhāg. 5. 8. 21; स्त्रीणां निरीक्षणस्पर्शसंलापक्ष्वेलनादिकम् Bhāg. 11. 17. 33.

ख

खः The sun. **–खम्** 1 The sky; खं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः Mk. 5. 2; यावद्गिरः खे मरुतां चरन्ति Ku. 3. 72; Me. 9. –2 Heaven. –3 Organ of sense; पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ् पश्यति नान्तरात्मन् Kaṭh. 2. 1. 1. –4 A city. –5 A field. –6 A cypher. –7 A dot, an anusvāra. –8 A cavity, an aperture, hollow, hole; नश्यतीपुर्यथा विद्धः खे विद्धमनुविध्यतः Ms. 9. 43. –9 An aperture of the human body; (of which there are 9, *i. e.* the mouth, the two ears, the two eyes, the two nostrils, and the organs of excretion and generation); खानि चैव स्पृशेदद्भिः Ms. 2. 60, 53; 4. 144; Y. 1. 20; cf. Ku. 3. 50. –10 A wound. –11 Happiness, pleasure. –12 Tale. –13 Action. –14 Knowledge. –15 Brahman. –16 The glottis (in anatomy). –17 The tenth mansion from any given constellation or the sun's entrance into it. **–खा** 1 A well, fountain. –2 A river. –3 Pārvatī. –4 The earth. –5 Lakṣmī. –6 The speech; cf. खोमा क्ष्मा कमला च गीः Enm. **–Comp.** **–अटः** (खेऽटः) 1 a planet. –2 Rāhu, the ascending node. **–आपगा** an epithet of the Ganges. **–उल्कः, –खोल्कः** 1 a meteor. –2 a planet. –3 N. of the sun. °आदित्यः a form of the sun. **–उल्मुकः** the planet Mars. **–कामिनी** N. of Durgā. **–कुन्तलः** N. of Śiva. [खे आकाशे गच्छति गम्-ड] moving in the air; आरुह्यतामयं शीघ्रं खगो रत्नविभूषितः Rām. 3. 42. 7. **(–गः)** 1 a bird; अधुनीत खगः स नैकधा तनुम् N. 2. 2; Ms. 12. 63. –2 air, wind; तमांसीव यथा सूर्यो वृक्षानग्निर्घनान्खगः Mb. –3 the sun. –4 a planet; *e. g.* आपोक्लिमे यदि खगाः स किलेन्दुवारः Tv. –5 a grass-hopper. –6 a deity. –7 an arrow; आशीविषाभान् खगमान् प्रमुञ्चन् Mb. 8. 67. 2. °अधिपः an epithet of Garuḍa; हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगाधिपम् Bhāg. 8. 4. 26. °अन्तकः a hawk, falcon. °अभिरामः an epithet of Śiva. °आसनः 1 the eastern mountain on which the sun rises. –2 an epithet of Viṣṇu. °इन्द्रः, °ईश्वरः, °पतिः epithets of Garuḍa ज्ञानेन वैयासकिशब्दितेन भेजे खगेन्द्रध्वजपादमूलम् Bhāg. °वती *f.* the earth. °स्थानम् 1 the hollow of a tree. –2 a bird's nest. **–गङ्गा** celestial Gaṅgā. **–गतिः** *f.* 1 flight in the air. –2 the motion of a planet. –3 a metre of 4 × 16 syllables. **–गम** *a.* moving in the air, flying (as the Gandharvas or missile weapons). **(–मः)** a bird. **–(खे) गमनः** a kind of gallinule. **–गुण** *a.* having a cypher as a multiplier. **–गोलः** the celestial sphere. °विद्या astronomy. **–चमसः** the moon. **–चर** *a.* flying, moving in the air. **(–रः)** or **खेचरः** 1 a bird. –2 a cloud. –3 the sun. –4 the wind. –5 a demon. –6 an aerial spirit. –7 a Gandharva or Vidyādhara खचरनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या Mb. 7. 7. 54; दिव्यस्रग्वस्त्रसन्नाहाः कलत्रैः खेचरा इव Bhāg. 10. 82. 9. –8 a planet. (hence the number 'nine'). –9 mercury or quicksilver. –10 a sign of the zodiac. **(–री** *i. e.* **खेचरी)** 1 a semi-divine female able to fly. –2 an epithet of Durgā. –3 The magical power of flying (सिद्धि); एवं सखीभिरुक्ताहं खेचरीसिद्धिलोलुभा Ks. 20. 105. –4 a particular मुद्रा or position of fingers. **–चारिन्** *a.* moving in the air. **(–m.)** an epithet of Skanda. **–जलम्** 'sky-water', dew, rain, frost &c. **–ज्योतिस्** *m.* a firefly. **–तमालः** 1 a cloud. –2 smoke. **–तिलकः** the sun, **–द्योतः** 1 a firefly; खद्योतालीविलसितनिभां विद्युदुन्मेषदृष्टिम् Me. 83. –2 the sun. **–द्योतनः** the sun. **–धूपः** a rocket; मुमुचुः खधूपान् Bk. 3. 5. **–परागः** darkness. **–पुष्पम्** 'sky-flower', used figuratively to denote anything impossible, an impossibility; cf. the four impossibilities stated in this verse:— मृगतृष्णाम्भसि स्नातः शशशृङ्गधनुर्धरः। एष वन्ध्यासुतो याति खपुष्पकृतशेखरः Subhāṣ. **–बाष्पः** dew, frost. **–भ्रमः** a planet. **–भ्रान्तिः** a falcon. **–मणिः** 'the jewel of the sky', the sun. **–मीलनम्** sleepiness, lassitude. **–मूर्तिः** an epithet of Śiva; a celestial body or person; M.. 2. 82. **–वारि** *n.* rain-water, dew &c. **–बाष्पः** snow, hoar-frost. **–शय** (also खेशय) *a.* resting or dwelling in the air. **–शरीरम्** a celestial body. **–श्वासः** wind, air. **–समुत्थ, –संभव** *a.* produced in the sky, ethereal. **–सिन्धुः** the moon. **–सूचि** See under that word. **–स्तनी** the earth. **–स्फटिकम्** the sun or moon gem. **–हर** *a.* having a cypher for its denominator.

खक्ख् 1 P. (खक्खति) To laugh at, deride, ridicule.

खक्खट *a.* Hard, solid. **–टम्** Chalk.

खक्खरः A beggar's staff.

खगडः A kind of reed.

खङ्करः (also खङ्खरः) A curl, a lock of hair.

खच् I. 1, 9 P. (खचति, खच्नाति, खचित) 1 To come forth, appear. –2 To be born again. –3 To purify. –II. 10 U. (खचयति, खचित) 1 To fasten, bind. –2 To set, inlay.

खचित *p. p.* [खच्-क्त] 1 Fastened, joined, full of, intermixed with; शकुन्तनीडखचितं बिभ्रज्जटामण्डलम् Ś. 7. 11 (v. l.). –2 Mixed, blended. –3 Inlaid, set, studded; in comp. मणि°, रत्न° Māl. 8. 10. –4 Made of worsted varieties of thread by sewing; Kau. A. 2. 11.

खज् 1 P. (खजति, खजित) To churn, agitate.

खजः [खज्-अच्] 1 A churning stick; पयस्यन्तर्हितं सर्पिर्यद्वन्निर्मथ्यते खजैः Mb. 12. 214. 21. –2 Agitating, churning. –3 A ladle or spoon. **–जा** 1 A churning stick, ladle; खजां च दर्वीं च करेण धारयन् Mb. 4. 8. 1. –2 The hand with the fingers extended. –3 Churning, agitating, stirring. –4 Killing, destroying. –5 A battle.

खजकः A churning-stick. **–जिका** A ladle or spoon.

खजिका An appetising preparation; L. D. B.

खजित् N. of Buddha.

खजपम् Clarified butter, ghee.

खजाकः A bird. –का A ladle.

खजाजिका A ladle or spoon.

खञ्ज् 1 P. (खञ्जति) To limp, halt, walk lame; खञ्जन् प्रभञ्जनजनः पथिकः पिपासुः N. 11. 107.

खञ्ज a. [खञ्ज्-अच्] Lame, crippled, halt; पादेन खञ्जः Sk.; Ms. 8. 274; कृशः काणः खञ्जः (श्वा) Bh. 1. 64. –Comp. –खेटः, –खेलः the wag-tail.

खञ्जक a. Limping, lame.

खञ्जनः [खञ्ज्-ल्युट्] A species of the wag-tail; स्फुटकमलोदरखेलितखञ्जनयुगमिव शरदि तडागम् Gīt. 11; नेत्रे खञ्जनगञ्जने S. D; एको हि खञ्जनवरो नलिनीदलस्थः Ś. Til. 4, 5. –ना A kind of wag-tail. –2 Mustard. –नम् Going lamely. –Comp. –रतम् the cohabitation of saints.

खञ्जनकः A wag-tail; (also खञ्जनिका in this sense).

खञ्जरीटः, –टकः, खञ्जलेखः The wag-tail; Bv. 2. 78; Ms. 5. 14; Y. 1. 174; Amaru. 99.

खट् 1 P. (खटति) To desire; wish.

खटः [खट्-अच्] 1 Phlegm. –2 A blind well. –3 A hatchet. –4 A plough. –5 Grass. –6 The closed fist. –7 A kind of blow or wound. –Comp. –कटाहकः a spitting-box. –खादकः 1 a jackal. –2 a crow. –3 an animal. –4 a glass-vessel. –5 an eater.

खटकः 1 A man whose business is to negotiate marriages; cf. घटक. –2 The half-closed hand. –3 The doubled fist of wrestlers or boxers.

खटकामुखम् A particular position of the hand in shooting. –खः A man in the attitude of shooting.

खटिकः The hand half-closed. –का 1 Chalk. –2 The external opening of the ear.

खट (ड) क्किका 1 A side-door, window.

खटिनी, खटी Chalk.

खट्ट 10 P. (खट्टयति) To cover, screen.

खट्टकः A bed-stead, a seat; (Mount Abu Inscrip. No 1. 5. 4. Ep. Ind. Vol. III).

खट्टन a. Dwarfish. –नः A dwarf.

खट्टा 1 A bed-stead. –2 A kind of grass.

खट्टाशः–शी The civet-cat.

खट्टिः m., f. A bier.

खट्टिकः 1 A butcher. –2 A hunter, fowler. –3 The cream on buffalo-milk. –का 1 A small bed-stead, a cot. –2 A bier.

खट्टेरक a. Dwarfish.

खट्वा [खट्-क्वुन्; cf. Uṇ. 1. 150] 1 A bed-stead, couch, cot; सहखट्वासनं चैव सर्वं संग्रहणं स्मृतम् Ms. 8. 357. –2 A swing, hammock. –3 A kind of bandage. –Comp. –अङ्गः 1 a club or staff with a skull at the top considered as the weapon of Śiva and carried by ascetics and Yogins; Māl. 5. 4, 23. –2 N. of Dilīpa; °धर, °भृत an epithet of Śiva. –अङ्गिन् m. an epithet of Śiva; Bhāg. 4. 19. 20. –आप्लुतः, –आरूढ a. 1 lying on a bed. –2 low, vile. –3 abandoned, wicked. –4 silly, stupid. –5 erring, going wrong or astray; खट्वारूढो जाल्मः। नाति व्रतवान् Mbh. on P. II. 1. 26. खट्वारूढः प्रमादवान् Bk. 5. 10.

खट्वयति Den. P. To use as a couch; सोपधानां धियं धीराः स्थेयसीं खट्वयन्ति ये Śi. 2. 77.

खट्वाका, खट्विका A small bed-stead.

खड् See खण्ड्.

खडः 1 Breaking, dividing. –2 Butter milk boiled with acid vegetables and spices.

खडिका, खडी Chalk.

खड्डः, –ड्डः m. or f. A bier or bed on which the corpse is carried.

खड्गः [खड्-भेदने गन् Uṇ. 1. 121] 1 A sword; न हि खड्गो विजानाति कर्मकारं स्वकारणम् Udb.; खड्गं परामृश्य &c. –2 The horn of a rhinoceros. –3 A rhinoceros; प्रायो विषाणपरिमोषलघूत्तमाङ्गान्खड्गांश्चकार नृपतिर्निशितैः क्षुरप्रैः R. 9. 62; Ms. 3. 272, 5. 18; ...खड्गशृङ्गं चामरं च... Śiva. B. 30. 12. –ड्गम् Iron. –Comp. –आघातः a sword-cut. –आधारः a sheath, scabbard. –आमिषम् a buffalo's flesh. –आह्वः a rhinoceros. –कोशः a scabbard. –धरः a swordsman. –धारा a sword-blade; खड्गधारा हता मेऽद्य दीप्यमाना इवाग्नयः Rām. 2. 23. 34. °व्रतम् an extremely difficult task. –धेनुः, –धेनुका 1 a small sword. –2 a female rhinoceros. –पत्रम् the blade of a sword. (–त्रः) a tree in hell having swords for leaves; cf. असिपत्र. –पाणि a. sword in hand. –पात्रम् a vessel made of buffalo's horns. –पिधानम्, –पिधानकम् a scabbard. –पुत्रिका a knife, small sword. –प्रहारः a sword-cut. –फलम् a sword-blade. –बन्धः a kind of artificial composition, the words being arranged in the form of a sword; see K. P. 9 *ad loc*. –विद्या swordsmanship.

खड्गारीटः 1 A shield. –2 One who observes a particular religious penance peculiar to Buddhists by walking on swords; cf. असिधारा.

खड्गवत् a. Armed with a sword.

खड्गिकः 1 A swordsman. –2 A butcher. –3 The cream of buffalo's milk.

खड्गिन् a. (–नी f.) Armed with a sword. –m. 1 A rhinoceros; शार्दूलानां वृकाणां च खड्गिनां वनदंष्ट्रिणाम् Śiva. B. 22. 29. –2 An epithet of Śiva.

खड्गीकम् A sickle.

खणखणायते Den. Ā. To tick, tinkle, crack, clank; Bhāg. 5. 2. 5.

खण्ड् 10 P. (खण्डयति, खण्डित) 1 To break, cut, tear, break to pieces, crush; Bk. 15. 51; सौहार्दं शकटेन खण्डितम् Mu. 5. 18; Śi. 7. 31, 20. 24, 6. 16, 12. 3. –2 To defeat completely, destroy, dispel; रजनीचरनाथेन खण्डिते तिमिरे निशि H. 2. 111. –3 To disappoint; frustrate, cross in love; स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः Pt. 1. 146. –4 To disturb. –5 To cheat.

खण्ड *a.* [खण्ड्-घञ्] 1 Broken, divided, torn asunder; °देवकुलम् Pt. 2 a temple in ruins. –2 Having chasms, gaps or breaks. –3 Defective, deficient. –**ण्डः**, –**ण्डम्** 1 A break, chasm, gap, fissure, fracture. –2 A piece, part, fragment, portion; दिवः कान्तिमत्खण्डमेकम् Me. 30; काष्ठ°, मांस° &c. –3 A section of a work, chapter. –4 A multitude, an assemblage, group; छित्त्वा कर्पूरखण्डान्वृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्तात् Bh. 2. 100; तरुखण्डस्य K. 23; Mal. 5. 23, 8. 10. –5 A term in an equation. –6 A continent. –**ण्डः** 1 Candied sugar. –2 A flaw in a jewel. –**ण्डम्** 1 A kind of salt. –2 A sort of sugar-cane. (In comp. –**खण्ड** means 'partial', 'incomplete'). –**Comp.** –**अभ्रम्** 1 scattered clouds. –2 the impression of the teeth in amorous sports; खण्डाभ्रमभ्रवेशे स्यात् तथा दन्तक्षतान्तरे Medinī. –**आलिः** 1 a measure of oil. –2 a pond or lake. –3 a woman whose husband has been guilty of infidelity. –**इन्दुः** the crescent moon. °मण्डनः the god Śiva; खण्डेन्दुमण्डनाचार्यो मण्डनत्वमखण्डितम् Raj. T. 1. 230. –**कथा** a short tale. –**कर्णः** 1 a kind of bulbous plant. –2 sweet potato. –**काव्यम्** a small poem, such as the मेघदूत; it is thus defined: खण्डकाव्यं भवेत् काव्यस्यैकदेशानुसारि च S. D. 564. –**जः** a kind of sugar. –**तालः** (in music) a kind of measure. –**धारा** scissors. –**परशुः** 1 an epithet of Śiva; महैश्वर्यं लीलाजनितजगतः खण्डपरशोः G. L. 1; येनानेन जगत्सु खण्डपरशुर्देवो हरः ख्याप्यते Mv. 2. 33. –2 an epithet of Paraśurāma, son of Jamadagni. –3 an epithet of Viṣṇu. –**पर्शुः** 1 N. of Śiva. –2 of Paraśurāma. –3 of Rāhu. –4 an elephant with a broken tusk. –**पाल** a confectioner. –**प्रलयः** 1 a partial destruction of the universe in which all the spheres beneath Svarga are dissolved in one common ruin. –2 a quarrel. –**फलम्** canned fruit; Gaṇeśa. P. 1. 147-57. –**मण्डल** *a.* gibbous, not full or round. (–**लम्**) the segment of a circle. –**मोदकः** a kind of sugar. –**लवणम्** a kind of salt. –**विकारः** sugar. –**शर्करा** candied sugar; दधिमण्डोदका दिव्याः खण्डशर्करवालुकाः Mb. 12. 284. 44. –**शीला** a loose woman, an unchaste wife.

खण्डक *a.* [खण्ड्-ण्वुल्] Destroying, tearing, breaking to pieces, removing, &c. –**कः**, –**कम्** A fragment, part or piece; वृत्तः पार्श्वचरैरात्तकाष्ठखण्डकलाञ्छनैः Ks. 24. 121. –2 A term in an equation. –**कः** 1 Candied sugar. –2 One who has no nails. –**Comp.** –**आलुः** *n.* sweet potato.

खण्डन *a.* [खण्ड्-ल्युट्] 1 Breaking, cutting, dividing. –2 Destroying, annihilating; स्मरगरलखण्डनं मम शिरसि मण्डनम् Gīt. 10; भवज्वरखण्डन 12. –**नम्** 1 Breaking or cutting. –2 Biting; injuring, hurting; अधरोष्ठखण्डनम् Pt. 1; घटय भुजबन्धनं जनय रदखण्डनम् Gīt. 10; Ch. P. 12; दर्शनेन कृतखण्डनव्यथाः R. 19. 21. –3 Disappointing, frustrating (as in love). –4 Interrupting; रसखण्डनवर्जितम् R. 9. 36. –5 Cheating, deceiving. –6 Refuting (in argument); N. 6. 113. –7 Rebellion, opposition. –8 Dismissal. –**Comp.** –**खण्डखाद्यम्** N. of a work on logic by Harṣa. –**रतम्** Skilful in cutting or destroying.

खण्डनीय, –**खण्डयितव्य** *pot. p.* 1 To be broken, fragile, brittle. –2 Destructible. –3 Refutable &c.

खण्डलः, –**लम्** A piece.

खण्डशस् *ind.* 1 To pieces, into fragments; °कृ to cut into pieces. –2 Bit by bit, piece by piece, piece-meal.

खण्डिकः [खण्ड्-अस्त्यर्थे ठन्] 1 A sugar-boiler. –2 Pease. –3 The armpit. –**का** 1 The food of pease. –2 A kind of air or tune (in music). –**Comp.** –**उपाध्यायः** an angry teacher; खण्डिकोपाध्यायः शिष्याय चपेटिकां ददाति Mbh. on P. I. 1. 1.

खण्डित *p. p.* [खण्ड्-क्त] 1 Cut, broken in pieces. –2 Destroyed, annihilated, lost, decayed; खण्डिते च वसुनि Bh. 3. 33. –3 Refuted (in argument), controverted. –4 Rebelled. –5 Disappointed, betrayed, abandoned; खण्डितयुवतिविलापम् Gīt. 8. –6 Disregarded (in order); मण्डले खण्डिताज्ञत्वं दिद्दायाः समजृम्भत Raj. T. 6. 229. –**ता** A woman whose husband or lover has been guilty of infidelity, and who is therefore angry with him; one of the 8 principal Nāyikas in Sanskrit; निद्रावशेन भवताप्यनवेक्षमाणा पर्युत्सुकत्वमबला निशि खण्डितेव R. 5. 67; Me. 41. She is thus described:—पार्श्वमेति प्रियो यस्या अन्यसंभोगचिह्नितः। सा खण्डितेति कथिता धीरैरीर्ष्याकषायिता ॥ S. D. 114. –**Comp.** –**विग्रह** *a.* maimed, mutilated; खण्डितविग्रहं बलभिदो धनुरिह विविधाः पूरयितुं भवन्ति विभवः शिखरमणिरुचः Ki. 5. 43. –**वृत्त** *a.* immoral, dissolute, abandoned; Mk. 2. –**व्रत** *a.* One who has violated his vow.

खण्डिन् *a.* [खण्ड-इनि] 1 Consisting of parts, in pieces or parts. –2 Divided. –3 A kind of pulse; L. D. B. –**नी** The earth.

खण्डीकृ 8 U. To divide, tear to pieces, cut up; खण्डीकृता ज्येव मनोभवस्य R. 16. 51.

खण्डीरः A kind of yellow pulse (Mar. पिवळा मूग).

खण्ड्य *a.* 1 To be broken or divided, fragile. –2 Destructible.

खतमालः 1 Smoke. –2 A cloud; खतमालस्तु पुंल्लिङ्गो धूमेऽपि जलवाहकः.

खद् 1 P. (खदति, खदित) 1 To be steady, firm. –2 To strike, hurt, kill.

खदिरः [खद्-किरच्] 1 N. of a tree, Acacia Catechu; Y. 1. 302. -2 An epithet of Indra. -3 The moon. -Comp. -कुणः the fruit-time of the Khadira tree. -पत्रिका, -पत्री a sensitive plant. -सारः catechu.

खदिकाः (pl.) Fried or parched grain (Mar. लाह्या).

खन् 1 U. (खनति-ते, खात; *pass*. खन्यते or खायते) To dig up, delve, excavate; खनन्नाखुबिलं सिंहः Pt. 3. 17; Ms. 2. 218; Ṛs. 1. 17. -2 To dig into the earth, bury.

खनक *a*. [खन्-वुन्] 1 Digging, dividing. -2 A digger, excavator; Rām. 2. 80. 1. -कः 1 A miner; Mb. 3. 15. 5. -2 A house-breaker. -3 A rat. -4 A mine.

खननम् [खन्-ल्युट्] 1 Digging, excavating. -2 Burying.

खनिः, -नी *f*. [खन्-इन् वा ङीप्] 1 A mine (of jewels); खनिभिः सुषुवे रत्नम् R. 17. 66; 18.22; Mu. 7. 31. -2 A cave.

खनिका A pond; L. D. B.

खनितृ *a*. A digger, ditcher; मा वो रिषत् खनिता यस्मै चाहं खनामि वः Rv. 10. 97. 20.

खनित्रम् [खन्-इत्र P. III. 2. 184] A spade, hoe, a pick-axe; अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः Rv. 1. 179. 6.

खनित्रकम्, -त्रिका A small shovel; Ks. 61. 109.

खनित्रिम *a*. Ved. Produced by digging; खनित्रिमा उत वा याः स्वयंजाः Rv. 7. 49. 2.

खात *p. p*. 1 Dug up, excavated, bored; तुभ्यं खाता अवता अद्रिदुग्धा Rv. 4. 50. 3; कीट° ...शुल्कस्य कीटखातस्य वह्निदग्धस्य सर्वतः। तरोरप्यूषरस्थस्य वरं जन्म न चार्थिनः॥ Pt. 2. 89. -2 Torn, rent. -तम् 1 An excavation. -2 A hole. -3 A ditch, moat; पतति कदाचिन्नभसः खाते Pt. 5. 29. -4 An oblong pond. -5 A cavern. -6 Digging a hole. -ता An artificial pond. -Comp. -भूः *f*. a moat, ditch. -रूपकारः a potter.

खातकः 1 A digger. -2 A debtor. -कम् A moat, ditch; विक्रीडतोऽमताम्भोधौ किं क्षुद्रैः खातकोदकैः Bhāg. 6. 12. 22.

खातिः *f*. Digging, excavating.

खात्रम् 1 A spade.-2 An oblong pond.-3 A thread. -4 A wood, forest. -5 Horror.

खानम् 1 Digging. -2 Injury. -Comp. -उदकः the cocoanut tree.

खानक *a*. (-निका *f*.) [खन्-ण्वुल्] One who digs; कैवर्तान् मूलखानकान् Ms. 8. 260. -कः 1 A miner. -2 A house-breaker, thief; कुड्यमुत्किरति वेश्मनो यदा तत्र खानकभयं भवेत्तदा Bṛi. S. 89. 9.

खानिः *f*. A mine.

खानिकः, -कम् A hole in a wall, breach.

खानिलः A house-breaker.

खेय *a*. To be dug or excavated. -यम् A ditch, moat.

खपूरः The betel-nut tree. -2 Flatulence.

खर *a*. (opp. मृदु, श्लक्ष्ण, द्रव) 1 Hard, rough, solid. -2 Severe, sharp, strict, R. 8. 9; स्मरः खरः खलः कान्तः Kāv. 1. 59. -3 Pungent, acid. -4 Dense, thick. -5 Hurtful, injurious, cutting, smart (words). -6 Sharp-edged; देहि खरनयनशरघातम् Gīt. 10. -7 Hot; खरांशुः &c. -8 Cruel; Rām. 6. 59. 17. -रः 1 An ass, Ms. 2. 201; 4. 115, 120, 8. 370; Y. 2. 160. -2 A mule. -3 A heron. -4 A crow. -5 A kind of prickly nightshade. -6 A quadrangular mound of earth for receiving the sacrificial vessels. -7 A Daitya or demon in general -8 An attendant of (*a*) Sūrya, (*b*) Śiva. -9 N. of a demon, half-brother of Rāvaṇa and slain by Rāma; R. 12. 42. -10 N. of the 25th year of the sixty years cycle; खरो बालेयवर्षयोः Nm. -रम् *ind*. In a sharp way; Rām. 3. -Comp. -अंशुः, -करः, -रश्मिः the sun. -अब्दाङ्कुरकः lapis lazuli. -उष्ट्रम् ass and camel; सममेषां विवीतेऽपि खरोष्ट्रं महिषीसमम् Y. 2. 160. -कण्डूयनम् making worse any evil; Mb. 3. -कुटी 1 a stable for asses. -2 a barber's shop; a barber's bag तत्वं खरकुटीः पश्य Mbh. IV. 1. 3. -कोणः, -क्वाणः the francoline partridge. -कोमलः the month of Jyeṣṭha. -गृहम्, -गेहम् 1 a stable for asses. -2 a tent. -चर्मा a crocodile; Gīrvāṇa. -णस्, -णस *a*. sharp-nosed. -दण्डम् a lotus; खरदण्डजलाशयम् Bhāg. 4. 6. 29. -दला the opposite-leaved fig-tree. -दूषणः the thorn apple.-ध्वंसिन् *m*. an epithet of Rāma, who killed the demon खर; मध्यं पातु खरध्वंसी Rāma-rakṣā. -नादः the braying of an ass. -नालः a lotus; नार्वागगतस्तत्खरनालनालनाभिं विचिन्वंस्तदविन्दताजः Bhāg. 3. 8. 19. -पात्रम् an iron vessel.-पादाढ्यः the wood-apple.-पालः a wooden vessel. -प्रियः a pigeon. -यानम् a donkey-cart; Ms. 11. 201. -लोमन् a kind of serpent; L. D. B. -वृषभः a jack-ass. -शब्दः 1 the braying of an ass. -2 an osprey. -शाला a stable for asses. -सारम् iron. -स्पर्श *a*. sharp, hot (wind); वायुर्वाति खरस्पर्शः Bhāg. 1. 14. 16. -स्वरा wild jasmine.

खरायितम् Behaviour of an ass; तन्नात्रैष्याम्यहं भूयः करिष्यामि खरायितम् Ks. 63. 151.

खरिका Powdered musk.

खरिंधम, -य *a*. Drinking ass's milk.

खरी A she-ass; वनं स्वर्गसुखं यत्र खरीभिः सह वर्धसे Ks. 63. 134. -Comp. -जङ्घः an epithet of Śiva.-वात्सल्यम् motherliness not wanted; Mb. 5. -विषाणम् anything not existing. -वृषः a jackass.

खरक *a*. (a pearl) Having a rough surface; Kau. A. 2. 11.

खरालिकः 1 A barber. -2 A razor case. -3 An iron arrow. -4 A pillow.

खरु *a*. [खन्-कु रश्चान्तादेशः] 1 White. -2 Foolish, stupid. -3 Cruel. -4 Desirous of prohibited things.

–रुः 1 A horse. –2 A tooth. –3 Pride. –4 Cupid, the god of love. –5 Śiva. –6 Likeness for prohibited things. –7 The white colour. –रुः *f.* A girl who chooses her own husband (खरुः पतिंवरा कन्या Sk.).

खरोष्ठी A kind of alphabet; Lv. 10. 29.

खर्ज् 1 P. [खर्जति, खर्जित] 1 To pain, make uneasy. –2 To creak. –3 To cleanse. –4 To worship, honour.

खर्जनम् Scratching.

खर्जिका 1 A venereal disease. –2 A relish.

खर्जुः *f.* 1 Scratching. –2 The date-tree. –3 The Dhattūra plant. –4 A worm, a kind of insect.

खर्जुरम् Silver.

खर्जूः *f.* 1 Itching, itch, scab. –2 A kind of insect; L. D. B.

खर्जूरः [Uṇ. 4. 90] 1 Date-tree. –2 A scorpion. –रम् 1 Silver; विषं सुधांशोरपि चूर्णपूर्णं जानामि खर्जूरमयं करण्डम् Rām. Ch. 6. 60. –2 Yellow orpiment. –3 The fruit of the date-tree. –री The date-tree; R. 4. 57. –Comp. –रसः the juice of the wild date (Mar. ताडी); also खर्जूरीरसः. °जः a kind of sugar.

खर्जूरकः A scorpion.

खर्जूरिका a kind of sweetmeat.

खर्द् 1 P. [खर्दति] To bite, sting.

खर्परः 1 A thief. –2 A rogue, cheat. –3 A beggar's bowl. –4 The skull. –5 A piece of a broken jar, potsherd. –6 An umbrella. –रम् = खर्परी q. v.

खर्परीका, –खर्परी A kind of collyrium.

खर्बूरम् Cocoanut kernel; खर्बूरं मरिचं पूगं देवदारुं च नागरम् Śiva. B. 30. 16.

खर्मम् 1 Silk. –2 Valour. –3 Harshness.

खर्व् (खर्वति, खर्वित) 1 To go, move, go towards. –2 To be proud.

खर्व (–र्ब) *a.* [खर्व्–अच्] 1 Mutilated, crippled, imperfect; Yv. Ts. 2. 5. 1. 7. –2 Dwarfish, low, short in stature. –र्वः, –र्वम् A large number (10,000,000,000). –3 N. of one of the treasures of Kubera. –Comp. –इतर *a.* not small, great; प्रमुदितहृदः सर्वे खर्वेतरस्मयसंगताः Śiva. B. 22. 71. –शाख *a.* dwarfish, small, short.

खर्वित *a.* (anything) That has become dwarfish; निशुम्भभरनम्रोर्वीखार्विताः पर्वता अपि Ks. 51. 1.

खर्वटः, –टम् [खर्व्–अटन्] 1 A market-town. –2 A village at the foot of a mountain; this word generally occurs joined with खेट; Bhāg. 1. 6. 11; 4. 18. 31; 7. 2. 14; धनुःशतं परीणाहो ग्रामे क्षेत्रान्तरं भवेत्। द्वे शते खर्वटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ Y. 2. 167. Mitākṣarā says खर्वटस्य प्रचुरकण्टकसन्तानस्य ग्रामस्य खर्वटानि कुनगराणि । (प्रश्नव्याकरणसूत्रव्याख्याने). –3 A mixed locality on the bank of a river, partly a village and partly a town (according to the text of Bhrigu, quoted in Shrīdharasvāmin's commentary on the Bhāg.); cf. Rājadharmakaustubha, G. O. S. 72, p. 103. –4 A principal village among two hundred ones (Dānasāgara, Bibliotheca Indica 274, Fasc. I, p. 145); cf. also दण्डविवेक, G. O. S. 52, p. 277.

खर्बु (र्बु) जम् The water-melon.

खल् 1 P. (खलति, खलित) 1 To move, shake. –2 To gather, collect.

खलः,–लम् [खल्–अच्] 1 A threshing floor; खले न पर्षान् प्रति हन्मि भूरि Rv. 10. 48. 7; Ms. 11. 17, 115; Y. 2. 282. –2 Earth, soil. –3 Place, site; Bhāg. 5. 26. 14. –4 A heap of dust. –5 Sediment, dregs, deposit of oil &c; दत्ते खले तु निखिलं खलु येन दुग्धम् Pt. 2. 53. –6 A mill. –7 A contest, battle. –लः 1 A wicked or mischievous person, a villain; (also *a.*) low, mischievous, base, villainous, inferior, mean; सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात् क्रूरतरः खलः । मन्त्रौषधिवशः सर्पः खलः केन निवार्यते ॥ Chāṇ. 26; विषधरतोऽप्यतिविषमः खल इति न मृषा वदन्ति विद्वांसः । यदयं नकुलद्वेषी सकुलद्वेषी पुनः पिशुनः ॥ Vās.; cf. Bv. 1. 76, 78, 91, 98; पीडनं बहुधान्यस्य ......करोति यः । खलानां तु वरं ग्रामाद्बहिरेव निवेशनम् ॥ Subhāṣ. Mark the pun on the words खल and बहुधान्यस्य. –2 The sun. –3 The thorn-apple. [खलीकृ means (1) 'to crush'; (2) 'to hurt or injure'; (3) 'to ill-treat, scorn'; परोक्षे खलीकृतोऽयं द्यूतकारः Mk. 2.] –Comp. –उक्तिः *f.* abuse, wicked language. –कुलः a vetch, glycine tomentosa (Mar. कुळीथ, हुलगे); दश ग्राम्याणि धान्यानि भवन्ति व्रीहियवास्तिलमाषा अणुप्रियङ्गवो गोधूमाश्च मसूराश्च खल्वाश्च खलकुलाश्च ...Bṛi. Up. 6. 3. 13. –धान्यम् a threshing-floor. –पूः *m., f.* a sweeper, cleaner. –मूर्ति quick-silver. –संसर्गः keeping company with a wicked man.

खलिन् *a.* Having sediment. –*m.* N. of Śiva.

खलि (ली) नः –नम् The bit of a bridle; श्लिष्यद्भिरन्योन्यमुखाग्रसङ्गस्खलत्खलीनं हरिभिर्विलोलैः Śi. 3. 66.

खलिनी A multitude of threshing floors. P. IV. 2. 51.

खलीकारः, कृतिः *f.* 1 Hurting, injuring. –2 Ill-treating; Śānti. 1. 25. –3 Evil, mischief; इति ते च खलीकृतिम् Ks. 13. 157.

खलीकृत *a.* Treated like a bad man, insulted; एष पुनर्जामातुः प्रियवयस्यो ब्राह्मणस्त्वया खलीकृतः Nāg. 3.

खलेधानी, –वाली The post of a threshing floor.

खलकः A pitcher.

खलति *a.* Bald-headed, bald; युवखलतिः,

खलतिकः A mountain,

खलिः, -ली *f.* Sediment of oil or oil-cake; स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिलखलीमिन्धनैश्चन्दनाद्यैः Bh. 2. 100.

खलिशः, खलिशः, -लेशः,-लेशयः N. of a fish.

खलु *ind.* A particle implying :— (*a*) 1 Certainly, surely, verily, indeed; मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति Ś. 4. 15; अनुत्सेकः खलु विक्रमालङ्कारः V. 1; न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान् R. 3. 51. (*b*) Now, now then, now further; Rv. 10. 34. 14. -2 Entreaty, conciliation ('pray'); न खलु न खलु बाणः सन्निपात्योयमस्मिन् Ś. 1. 10; न खलु न खलु मुग्धे साहसं कार्यमेतत् Nag. 3. -3 Inquiry; न खलु तामभिक्रुद्धो गुरुः V. 3. (=किं अभिक्रुद्धो गुरुः); न खलु विदितास्ते तत्र निवसन्तश्चाणक्यहतकेन Mu. 2; न खल्वप्ररुषा पिनाकिना गमितः सोऽपि सुहृद्गतां गतिम् Ku. 4. 24. -4 Prohibition (with gerunds); निर्धारितेऽर्थे लेखेन खलूक्त्वा खलु वाचिकम् Śi. 2. 70. -5 Reason (for); न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः Ku. 4. 5. (G. M. cites this as an illustration of विषाद or dejection); विधिना जन एष वञ्चितस्त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् 4. 10. -6 खलु is sometimes used as an expletive. -7 Sometimes only to add grace to the sentence (वाक्यालङ्कार); Bri. Up. 1. 3. 6.

खलुज् *m.* Darkness.

खलूरिका (-रकम्) A place for military exercise, a parlour, a reception hall, a drawing room round a house; Māna. XXXIV. 434-39.

खलेकपोतन्यायः The maxim of the pigeons flocking together on the open ground to pick up grains of corn, simultaneously; अर्थेन प्रधानोपकारेण खलेकपोतवत् युगपत् संनिपतन्त्यङ्गानि । ŚB. on MS. 11. 1. 16.

खल्या [खलानां समूहः यत्] A multitude of threshing floors.

खल्लः 1 A stone or vessel for grinding drugs, a mill. -2 A pit. -3 Leather. -4 The Chātaka bird. -5 A leather water-bag. -6 A canal, trench. -ल्ली Shooting pain in the extremities; Charaka 6. 26.

खल्लिका A frying-pan.

खल्लि (ली) ट *a.* Bald-headed.

खल्वः Beans (Mar. वाल); खल्वाश्च खलकुलाश्च Bri. Up. 6. 3. 13.

खल्वाट *a.* Bald, bald-headed; खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके Bh. 2. 90; Vikr. 18. 99; Ks. 61. 53.

खव् 9 P. 1 To cause prosperity, produce wealth. -2 To purify.

खशः (pl.) A mountainous country in the north of India and its inhabitants; Ms. 10. 44; (also written खस).

खशीरः (pl.) N. of a country and its people.

खष् 1 P. (खषति) To injure, hurt, kill.

खष्पः 1 Anger. -2 Violence, cruelty.

खसः 1 Itch, scab. -2 N. of a mountainous country to the North of India; see खश.

खसतिलः Poppy.

खसमः, खसर्पणः N. of a Buddha.

खसूचिः *m., f.* 1 An expression of reproach (at the end of a compound); वैयाकरणखसूचिः 'a bad grammarian', 'one who has forgotten it'.

खसखसः, खाखसः Poppy. -Comp. -रसः opium.

खाजिकः Fried grain.

खात् (त्) *ind.* The sound made in clearing the throat; खात्कृ to clear the throat (Mar. खाकरणें).

खाटः, -टा, -टिका, -टी *f.* A bier, a bed-stead on which dead bodies are carried to the cemetery.

खांटिः [खट् वा° इन्] 1 A bier. -2 A scar. -3 Caprice, whim.

खाड्ग *a.* Relating to a rhinoceros.

खाण्डम् The state of having fractures or gaps.

खाडवः Sugar-candy; तथा रागः खाडवः सुरा इति ŚB. on MS. 10. 4. 58.

खाण्डवः Sugar-candy. -वम् N. of a forest in Kurukṣetra, sacred to Indra, and burnt by Agni with the assistance of Arjuna and Kriṣṇa; यत्सन्निधावहमु खाण्डवमग्नयेऽदाम् Bhāg. 1. 15. 8. -Comp. -प्रस्थः N. of a town. -रागः a kind of sweetmeat; भक्ष्यखाण्डवरागाणां क्रियतां भुज्यतां तथा MB. 14. 89. 41.

खाण्डविकः, खाण्डिकः [खाण्डव-ठन्, खण्ड-ठञ्] A confectioner.

खात, खात्र See under खन्.

खाद् 1 P. (खादति, खादित) 1 To eat, devour, feed; to prey upon, bite; प्राक्पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसम् H. 1. 78; खादन्मांसं न दुष्यति Ms. 5. 32, 53; Bk. 6. 6; 9. 78, 14. 87, 101; 15. 35. -2 To hurt.

खाद *a.* Eating, devouring. -दः 1 Eating, chewing. -2 Food; यत् पुरा परिवेषात् खादमाहरन्ति Av. 9. 6. 12.

खादक *a.* (-दिका *f.*) [खाद्-ण्वुल्] Eating, consuming. -कः 1 A debtor. -2 An eater, consumer; Ms. 5. 51.

खादतमोदता [खादत मोदध्वमिति सततं यत्राभिधीयते] Eating and being glad; cf. "Eat, drink and be merry"; so खादतवमता, खादताचमता; cf. P. II. 1. 72.

खादनः [खाद्-करणे-ल्युट्] A tooth. -नम् 1 Eating, chewing. -2 Food; अश्वानां खादने नाहमर्थी नान्येन केनचित् Rām. 2. 50. 45.

खादुक *a.* (-की *f.*) Mischievous, injurious, malicious.

खाद्य *a.* Eatable. -द्यम् Food, victuals.

खादिः Ved. A brooch, bracelet, ring.

खादिर *a*. (–री *f*.) [खादिरस्येदं, अण्] Made of or coming from, the Khadira tree; खादिरं यूपं कुर्वीत; Ms. 2. 45. **–रः** Catechu.

खाद्यटपाकिक (? खाद्यादपाकिक possibly) The head of superintendents of the royal kitchen; GI. 20.

खानपानम् Eating and drinking (from Persian) L. D. B.

खानोदकः A coconut tree.

खारः, **–रिः** **–री** *f*. A measure of grain equal to 16 *dronas*. [4 मुष्टिs = 1 निष्टिका; 2 निष्टिकाs = 1 अष्टिका; 2 अष्टिकाs = 1 कुडव; 4 कुडवs = 1 प्रस्थ; 4 प्रस्थs = 1 आढकी; 4 आढकीs = 1 द्रोण; 16 or 20 द्रोणs = 1 खारी.] खारीशतसहस्रेण धान्यैनापूरितौ ततः Parnal. 4. 73; Pt. 4. 26. **–री** A scar.

खारि (री) क *a*. Equal to or sown with a khārī of grain.

खारिंपच *a*. Cooking a Khārī by measure; P. III. 2. 23 Kāsi.

खार्कारः The braying of an ass; खार्काररभसा मत्ताः पर्यधावन्वरूथशः Bhāg. 3. 17. 11.

खार्वा The Tretā age or second Yuga of the world.

खालत्यम् Morbid baldness; जरा खालत्यं पालित्यं शरीरमनुप्राविशन् Av. 11. 8. 19.

खालिक *a*. Like a threshing floor.

खिखिः A fox.

खिङ्खिरः 1 A fox (–री *f*.). –2 The foot of a bed-stead (one of Śiva's weapons).

खिचाची A kind of dish (made of rice and pease &c.).

खिट् 1 P. (खेटति, खेटित) 1 To be terrified or frightened, to fear, dread. –2 To terrify, frighten, surprise, scare away.

खेटित *a*. 1 Terrified, scared. –2 Ploughed.

खिद् I. 6 P. (खिन्दति, खिन्न) To strike, press down, afflict. –II. 4, 7. Ā. (खिद्यते, खिन्ते, खिन्न) 1 To suffer pain or misery, to be afflicted or wearied, feel tired, depressed or exhausted; Ś. 5. 7; स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः H. 2. 130; overpowered; किं नाम मयि खिद्यते गुरु Ve. 1; Śānti. 3. 7; Bk. 14. 108, 17. 10. –*Caus*. 1 To frighten, terrify. –2 To exhaust, fatigue, make tired; ममानिमित्तानि हि खेदयन्ति Mk. 9. 10.

खिन्न *p. p.* [खिद्–क्त] 1 Depressed, afflicted, dejected, distressed, suffering pain; गुरुः खेदं खिन्ने मयि भजति नाद्यापि कुरुषु Ve. 1. 11; अनङ्गबाणव्रणखिन्नमानसः Gīt. 3. –2 Fatigued, exhausted; खिन्नः खिन्नः शिखरिषु पदं न्यस्य गन्तासि यत्र Me. 13, 40; तयोपचाराञ्जलिखिन्नहस्तया R. 3. 11; Ch. P. 3, 20; Śi. 9. 11.

खेदः [खिद्–भावे घञ्] 1 Depression, lassitude, dejection (of spirits). –2 Fatigue, exhaustion; अलसललितमुग्धान्यध्वसंजातखेदात् U. 1. 24; अध्वखेदं नयेथाः Me. 34; R. 18. 45. –3 Pain, torment; Amaru. 34. –4 Distress, sorrow; गुरुः खेदं खिन्ने मयि भजति नाद्यापि कुरुषु Ve. 1. 11; Amaru. 57. –5 Poverty. –6 A disease. **–दा** Ved. A hammer, mallet; सत्रा खेदामरुशहा वृषस्व Rv. 10. 116. 4.

खेदनम् 1 Lassitude, langour. –2 Exhaustion. –3 Pain. –4 Sorrow, distress. –5 Poverty.

खेदित *a*. 1 Pained, distressed, afflicted. –2 Annoyed, troubled.

खेदिन् *a*. 1 Tiring, exhausting. –2 Disturbing, afflicting, troubling.

खिदिरः 1 An ascetic. –2 A pauper. –3 The moon. –4 An epithet of Indra.

खिद्रः [खिद् दैन्ये रक्] 1 A poor man, a pauper. –2 Disease, sickness.

खिलः, **–लम्** [खिल्–क] 1 A piece of waste or uncultivated land, desert or bare soil; a desert, waste; खिले गा विष्ठिता इव Av. 7. 115. 4. –2 A gap, vacant place. –3 An additional hymn appended to the regular collection; Ms. 3. 232. –4 A supplement in general. –5 A compendium, compilation. –6 Vacuity. –7 Remainder; अलं दग्धैर्द्रुमैर्दीनैः खिलानां शिवमस्तु नः Bhāg. 6. 4. 15. **–लः** N. of Brahmā and of Viṣṇu. [खिल is often used in combination with भू and कृ; (1) खिलीभू (*a*) to become impassable, to be blocked up, be left unfrequented; खिलीभूते विमानानां तदापातभयात्पथि Ku. 2. 45. (*b*) to be impossible, be rendered impracticable or stopped; प्रजागरात्खिलीभूतस्तस्याः स्वप्नसमागमः Ś. 6. 22. (2) खिलीकृ means (*a*) to obstruct, impede, make impassable, block up; तौ सुकेतुसुतया खिलीकृते R. 11. 14, 87. (*b*) to lay waste, devastate, put down or vanquish completely; विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुर्लभा Śi. 2. 34.]

खिल्यः Ved. 1 A desert; उत खिल्या उर्वराणां भवन्ति Rv. 10. 142. 3. –2 A piece of rock in the earth; अभिभे खिल्ये नि दधाति देवयुम् Rv. 6. 28. 2.

खु 1 Ā. To sound.

खुज् 1 P. (खोजति) To rob, steal.

खुड् 10 P. (खोडयति) To break in pieces, divide, cut up.

खुडकः The ankle-joint.

खुड्डक *a*. Small, minor.

खुण्ड् 1 Ā. (खुण्डते) 1 To break in pieces. –2 To limp, be lame.

खुर् 6 P. (खुरति) To scratch, cut, break in pieces.

खुङ्गाहः A tawny (or black) horse.

खुरः [खुर्-क] 1 A hoof; रजःकणैः खुरोद्धूतैः R. 1. 85, 2. 2; Ms. 4. 67. -2 A kind of perfume. -3 A razor. -4 The foot of a bed-stead. -**Comp.** -**आघातः,** -**क्षेपः** a kick. -**णस्,**-**णस** *a.* flat-nosed. -**त्राणम्** a horse-shoe. -**पदवी** a horse's foot-marks. -**प्रः** an arrow with a semi-circular head; see क्षुरप्र. -**न्यासः** prints of hoof; तस्याः खुरन्यासपवित्रपांसुम् R. 2. 2.

खुरली Military exercise or practice (as of arms, archery &c.); अस्त्रप्रयोगखुरलीकलहे गणानाम् Mv. 2. 34; दूरोत्पतनखुरलीकेलिजनिताम् 5. 5.

खुरशालः A horse belonging to the Khuraśāla country or locality; ताजिकाः खुरशालाश्च तुषाराश्चोत्तमा हयाः। Śālihotra Appendix II. 7.

खुराकः, -**का** [खुर्-आकन्] An animal in general.

खुरालकः An iron arrow.

खुरालिकः 1 A razor-case. -2 An iron arrow. -3 A pillow.

खु (खू) र्द् 1 Ā. (खु-खूर्दते) To play.

खुल्ल *a.* Small, little, mean, low; see क्षुद्र. -**Comp.** -**तातः** a father's younger brother.

खुल्लमः A road.

खेखीरकः A kind of stick, hollow bamboo.

खेचर See खचर. -**Comp.** -**उत्तमः** the sun; Mb. 3. 300. 26.

खेट् 10 P. (खेटयति &c.) To eat, consume.

खेट *a.* [खे अटति, अट्-अच्; खिट्-अच् वा] Having a weapon, armed. -**टः** 1 A village, small town or hamlet; Bhāg. 1. 6. 11. -2 Phlegm. -3 The club of Balarāma. -4 A horse. -**टः,** -**टम्** 1 Hunting, chase. -2 A shield. -**टम्** 1 Grass. -2 Hide, skin. (*N. B.*:-At the end of comp. खेट expresses 'defectiveness' or 'deterioration', & may be rendered by 'miserable', 'low', 'vile', 'wretched' &c.; नागरखेटम् a miserable town.) -3 A village; नगराद्योजनं खेटं खेटाद् ग्रामोऽर्धयोजनम् (ब्रह्मानंद पु. Part. I, II अनुषंगपाद. Ch. 7. V. 111.); खेटानि धूलिप्राकारोपेतानि। (प्रश्नव्याकरणसूत्रव्याख्याने). -4 A village of cultivators; Rājadharmakaustubha, G. O. S. 72, P. 102. -5 A village two miles long; Bibliotheca Indica 274, Fasc. I. p. 145.

खेऽट See under ख.

खेटकः A small village, hamlet. -**कः,** -**कम्** 1 A shield. ... खड्गखेटकपाणिभिः Śiva. B. 17. 72. -2 The club of Balarāma.

खेटिन् *m.* 1 A lecher, libertine. -2 A citizen.

खेटितानः, -**लः** A minstrel, whose business it is to awaken the master of the house with music and singing (वैतालिक.)

खेदित *a.* Afflicted, troubled; श्रमखेदितो रसः ... प्रियः Ṛs. 5. 7.

खेशरीरम् The body of a छायापुरुष q. v.; खेशरीरं न दृश्यते Mb. 5. 84. 9.

खेल् 1 P. (खेलति, खेलित) 1 To shake, move to and fro. -2 To tremble. -3 To play, sport; खेलल्लोलम्बकोलाहलमुखरितदिक्चक्रवालान्तरालम् Bhar. Ch. -*Caus.* To swing, shake; कृपणोऽहं हि जीवामि भुजगं खेलयन्सदा Ks. 9. 76.

खेल *a.* 1 Sportive, amorous, playful; लीलाखेलमनुप्रापुर्महोक्षास्तस्य विक्रमम् R. 4. 22. V. 4. 32. -2 Moving, shaking. -**ला** Sport, play, pastime; सिंहखेलगतिर्धीमान् Mb. 12. 1. 19. -**Comp.** -**गति,** -**गमन,** -**गामिन्** *a.* having a sportive or stately gait; गमितेन खेलगमने विमानतां नय मां न वेन वसतिं पयोमुचा V. 4. 74; खे खेलगामी तमुवाह वाहः Ku. 7. 49.

खेलनम् 1 Shaking, quivering motion (of the eyes); कापि विलासविलोलविलोचनखेलनजनितमनोजम् Gīt. 1. 40. -2 Play, pastime. -3 A performance. -**नी** A piece or man at chess &c.

खेलिः *f.* 1 Sport, play. -2 A song or hymn. -*m.* 1 An arrow. -2 An animal. -3 A bird. -4 The sun.

खेव् 1 Ā. (खेवते) To serve, wait upon.

खेसरः A mule.

खैलिक *a.* Supplementary, additional.

खोङ्गाहः A white and brown horse.

खोद्, -**ड्,** -**र्,** -**ल्** 1 P. 1 To limp. -2 To be lame.

खोटिः *f.* A cunning or shrewd woman.

खोड *a.* Crippled, lame, limping.

खोर (ल) *a.* Limping, lame.

खोरकः A particular disease of the animal's feet; Mb. 12. 283. 53.

खोलः *a.* Lame. -**लम्** Helmet. -**Comp.** -**शिरस्** furnished with a helmet.

खोलकः 1 A helmet. -2 An ant-hill. -3 The shell of a betel-nut. -4 Sauce-pan, pot. -**Comp.** -**शीर्षम्** a house with a roof decorated with arches.

खोलिः A quiver.

ख्या 2 P. (*m.* also in non-conjugational tenses) (ख्याति, ख्यात) To tell, declare, communicate with dat. of person -*Pass.* (ख्यायते) 1 To be named or called; आवयोः पितरं विद्धि ख्यातं दशरथं भुवि Bk. 6. 97. -2 To be known or famous. -*Caus.* (ख्यापयति-ते) 1 To make

known, proclaim; ख्यापयेदश्यानि च Ms. 7. 201. -2 To tell, declare, relate; परगुणकथनैः स्वान्गुणान्ख्यापयन्तः Bh. 2. 69; Ms. 11. 99. -3 To extol, make renowned, praise.

ख्यात *p. p.* [ख्या-क्त] 1 Known; ख्यातं नभःशब्दमयेन नाम्ना R. 18. 6. -2 Named, called. -3 Told. -4 Celebrated, famous, well-known. -5 Notorious; ख्यातः शक्रो भगाङ्को विधुरपि मलिनो माधवो गोपजातः Udb. -6 Made known, betrayed, discovered; (ख्यापित *p. p. Caus.*) प्रमादालस्यजाड्यानि ख्यापितानि Pt. 1. 39. -तम् 1 Communication, mention. -2 Proclamation. -Comp. -गर्हण *a.* notoriously vile, infamous.

ख्यातव्य *a.* 1 To be styled or called. -2 To be told. -3 To be celebrated.

ख्यातिः *f.* [ख्या-क्तिन्] 1 Renown, fame, reputation, glory, celebrity; ख्यातियुक्तो भविष्यतः Rām. 7. 66. 9; Ms. 12. 36; लोके ख्यातिमुपागतात्र सकले लोकोक्तिरेषा Pt. 1. 371. -2 A name, title, appellation. -3 Narration. -4 Praise. -5 (In phil.) Knowledge, the faculty of discriminating objects by appropriate designation; ख्यातिं च सत्त्वपुरुषान्यतयाधिगम्य Śi. 4. 55. -6 Praise. -7 Opinion, view, assertion; आन्वीक्षिकी कौशलानां विकल्पः ख्यातिवादिनाम् Bhag. 11. 16. 24. -Comp. -कर, -जनक *a.* glorious. -बोधः sense of honour. -विरुद्धता the state of being contradictory to general opinion.

ख्यापक *a.* 1 Making known, declaring. -2 One who confesses. -3 Indicative.

ख्यापनम् 1 Declaring, divulging; जानता हि नरेन्द्रेण ख्यापनार्थं परस्य वै Mb. 5. 190. 22. -2 Confessing, avowing, publicly declaring; Ms. 11. 227. -3 Making renowned, celebrating.

ग

ग *a.* (Used only at the end of comp.) Who or what goes, going, moving, being, staying, remaining, having sexual intercourse with &c.; cf. Ms. 4. 120; Y. 3. 290; R. 3. 13. -गः 1 A Gandharva. -2 An epithet of Gaṇeśa. -3 A long syllable (used as an abbreviation of गुरु, in prosody). -4 Śiva. -5 Viṣṇu; cf. गः प्रीतो भवः श्रीपतिरुत्तमः Enm. -गा, -गम् A song; गं वादित्रं शरणं वरम्। *ibid.*

गगनम् (-णम्) (Some suppose गगण to be an incorrect form, as is observed by a writer:—फाल्गुने गगने फेने णत्वमिच्छन्ति बर्बराः) 1 The sky, atmosphere; अवोचदेनं गगनस्पृशा रघुः स्वरेण R. 3. 43; गगनमिव नष्टतारम् Pt. 5. 6; सोऽयं सोमः पतति गगनात् Ś. 4. (v. l.); Śi. 9. 27. -2 (In math.) A cypher. -3 Firmament. -4 Heaven. -Comp. -अग्रम् the highest heavens. -अङ्गना a heavenly nymph, an Apsaras. -अध्वगः 1 the sun. -2 a planet. -3 a celestial being. -अम्बु *n.* rain-water. -उल्मुकः the planet Mars. -कुसुमम्, -पुष्पम् 'sky-flower'; *i. e.* any unreal thing, an impossibility; see खपुष्प. -गतिः 1 a deity. -2 a celestial being; Me. 48. -3 a planet. -चर (also गगनेचर) *a.* moving in the air. (-रः) 1 a bird. -2 a planet. -3 a heavenly spirit. -4 a lunar mansion. -5 the zodiac (राशिचक्र). -ध्वजः 1 the sun. -2 a cloud. -रोमन्थः nonsense, absurdity. -लिह् *a.* reaching upto heaven; ततस्ततो गगनलिहश्च केतवः Śi. 17. 39. -विहारिन् *a.* moving or ranging in the sky; H. 1. 19; स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी Udb. (-*m.*) 1 a luminary. -2 the sun. -3 a celestial being. -सद् *a.* dwelling in the air. (-*m.*) a celestial being; विस्मेरान्गगनसदः करोत्यमुष्मिन् Śi. 4. 53. -सिन्धुः *f.* an epithet of the Ganges; गगनसिन्धुफेनधवलान्तरस्य K. -स्थ, -स्थित *a.* situated in the sky. -स्पर्शनः 1 air, wind. -2 N. of one of the eight Maruts.

गग्घ् 1 P. To laugh, deride.

गङ्गा [गम्-गन्; Uṇ. 1. 120] 1 The river Ganges, the most sacred river in India; अधोधो गङ्गेयं पदमुपगता स्तोकमथवा Bh. 2. 10; R. 2. 26; 13. 57; (mentioned in Rv. 10. 75. 5, along with other rivers considered sacred in India). -2 The Ganges personified as a goddess. [Gaṅgā is the eldest daughter of Himavat. It is said that a curse of Brahmā made her come down upon earth, where she became the first wife of King Śantanu. She bore him eight sons, of whom Bhīṣma, the youngest, became a well-known personage, renowned for his valour and life-long celibacy. According to another account she came down on earth being propitiated by Bhagīratha; see भगीरथ and जह्नु also; and cf. Bh. 2. 10]. इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति Mahānar. Up. 5. 4. -Comp. -अम्बु, -अम्भस् *n.* 1 water of the Ganges. -2 pure rain-water (such as falls in the month of आश्विन). -अवतारः 1 the descent of the Ganges on the earth; भगीरथ इव दृष्टगङ्गावतारः K. 32 (where गङ्गा° also means 'descent into the Ganges' for ablution). -2 N. of a sacred place. -अष्टकम् a collection of eight verses addressed to the Ganges; गङ्गाष्टकं पठति यः प्रयतः प्रभाते वाल्मीकिना विरचितं शुभदं मनुष्यः। -उद्भेदः the source of the Ganges. -क्षेत्रम् the river Ganges and the district two Koss on either of its banks. -चिल्ली Gangetic kite. -जः, -सुतः 1 N. of Bhīṣma. -2 of Kārtikeya; गङ्गासुतस्त्वं

स्वमतेन देव स्वाहामहीक्षित्तिकानां तथैव Mb. 3. 232. 15. –जलम् the holy water (by which it is customary to administer oaths). –दत्तः an epithet of Bhīṣma. –द्वारम् the place where the Ganges enters the plains (also called हरिद्वार); गङ्गाद्वारं प्रति महान्बभूव भगवानृषिः Mb. 1. 130. 33. –धरः 1 an epithet of Śiva. –2 the ocean. °पुरम् N. of a town. –पुत्रः 1 N. of Bhīṣma. –2 of Kārtikeya. –3 a man of a mixed and vile caste whose business is to remove dead bodies. –4 a Brāhmaṇa who conducts pilgrims to the Ganges. –भृत् m. 1 N. of Śiva. –2 the ocean. –मध्यम् the bed of the Ganges. –यात्रा 1 a pilgrimage to the Ganges. –2 carrying a sick person to the river-side to die there. –लहरी N. of poem by Jagannātha Paṇḍita. –सप्तमी the 7th day in the light half of वैशाख. –सागरः the place where the Ganges enters the ocean. –सुतः 1 an epithet of Bhīṣma. –2 of Kartikya. –ह्रदः N. of a तीर्थ.

गङ्गाका, गङ्गका, गङ्गिका The Ganges.

गङ्गाटेयः A kind of prawn; L. D. B.

गङ्गीभूत a. Become as sacred as the Ganges.

गङ्गोलः A precious stone; also called गोमेद.

गच्छः 1 A tree. –2 The period (*i. e.* number of terms) of a progression (in math.).

गज् 1 P. (गजति, गाजित) 1 To sound, roar; जगर्जुर्गजाः Bk. 14. 5. –2 To be drunk; to be confused or inebriated.

गजः [गज्-मदे अच्] 1 An elephant; कचाचितौ विश्वगिवागजौ गजौ Ki. 1. 36. –2 The number 'eight'. –3 A measure of length, a *Gaja* or yard, (thus defined :— साधारणनराङ्गुल्या त्रिंशदङ्गुलको गजः). –4 A demon killed by Śiva. –5 One of the eight elephants of the quarters. –जी A female elephant; वितृषोऽपि पिबन्त्यम्भः पाययन्तो गजा गजीः Bhāg. 4. 6. 26. –Comp. –अग्रणी m. 1 the most excellent among elephants. –2 An epithet of ऐरावत, the elephant of Indra. –अधिपतिः lord of elephants, a noble elephant. –अध्यक्षः superintendent of elephants; Bṛi. S. 86. 34. –अपसदः a vile or wretched elephant, a common or low-born elephant. –अशनः the religious fig tree (अश्वत्थ). (–नम्) the root of a lotus. –अरिः 1 a lion. –2 N. of Śiva who killed the demon गज. –आजीवः 'one who gets his livelihood by elephants', an elephant-driver. –आननः, –आस्यः epithets of Gaṇeśa. –आयुर्वेदः science of the treatment of elephants. –आरोहः an elephant-driver. –आह्वम्, –आह्वयम् N. of Hastināpura; Bhāg. 1. 15. 38. –इन्द्रः 1 an excellent elephant, a lordly elephant; किं रुष्टासि गजेन्द्रमन्दगमने S. Til. 7; ऐरावतं गजेन्द्राणां Bg. 10. 27. –2 Airāvata, Indra's elephant. –3 N. of a tree; गजेन्द्रकुसुमाकीर्णम् Mb. 13. 132. 12. °कर्णः an epithet of Śiva. –कन्दः a large esculent root. –कूर्माशिन् m. N. of Garuḍa. –गतिः f. 1 a stately, majestic gait like that of an elephant. –2 a woman with such a gait. –गामिनी a woman having a stately elephant-like gait; याता सुदूरमधुना गजगामिनी सा Ratn. 4. 3. –गौरीव्रतम् a vow to be observed by ladies in the month of Bhādrapada. –छाया a portion of time proper for a Śrāddha, time at the eclipse of the sun; [सैंहिकेयो यदा भानुं ग्रसते पर्वसंधिषु । गजच्छाया तु सा प्रोक्ता श्राद्धं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ ; गजच्छायायां पूर्वस्यां कुतपे दक्षिणामुखः । यदा भाद्रपदे मासि भवते बहुले मघा ॥ Mb. 13. 126. 36; Y. 1. 218. –ढक्का a kettle-drum carried on an elephant. –तुरङ्गविलसितम् N. of a metre. –दघ्न, –द्वयस a. as high or tall as an elephant. –दन्तः 1 an elephant's tusk, ivory; कार्योल्लङ्कारविधिर्गजदन्तेन प्रशस्तेन Bṛi. S. 79. 19. –2 an epithet of Gaṇeśa. –3 ivory. –4 a peg, pin, or bracket projecting from a wall. °मय a. made of ivory. –दानम् 1 the fluid (ichor) exuding from the temples of an elephant. –2 the gift of an elephant. –नासा the trunk of an elephant; धर्मस्तु गजनासोरु सद्भिराचरितः पुरा Rām. 2. 30. 30. –निमीलिका, –निमीलितम् feigning not to look at anything, inattention; देवीः कामयमानस्य चक्रे गजनिमीलिका Rāj. T. 6. 73. –पतिः 1 the lord or keeper of elephants. –2 a very tall and stately elephant; Śi. 6. 55. –3 an excellent elephant. –पिप्पली N. of a plant (Scindapsus Officinalis; Mar. गजपिंपळी, मिरवेल). –पुङ्गवः a large and excellent elephant; गजपुङ्गवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते Bh. 2. 31. –पुटः a small hole in the ground for fire. –पुरम् N. of Hastināpura. –पुष्पी N. of a flower; गजपुष्पीमिमां फुल्लामुत्पाट्य शुभलक्षणाम् Rām. 4. 12. 39. –बन्धः 1 a particular posture in sexual intercourse. –2 a post to which the elephant is tied. –3 the process of catching an elephant; गजबन्धस्तु सुरते आलाने ग्रहणेऽपि च Nm. –बन्धनी, –बन्धिनी a stable for elephants. –भक्षकः the sacred fig-tree. –भक्षा the gum Olibanum tree. –मण्डनम् the ornaments with which an elephant is decorated, particularly the coloured lines on his head. –मण्डलिका, –मण्डली a ring or circle of elephants. –माचलः a lion. –मुक्ता, –मौक्तिकम् a pearl supposed to be found in the *kumbhas* or projections on the forehead of an elephant; घर्मजनितपुलकेन लसद्गजमौक्तिकावलिगुणेन वक्षसा Ki. 12. 40. –मुखः, –वक्त्रः, –वदनः epithets of Gaṇeśa; Bṛi. S. 58. 58; Ks. 100. 41. –मोटनः a lion. –यूथम् a herd of elephants; उषसि स गजयूथकर्णतालैः पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः R. 9. 71. –योधिन् a. fighting on an elephant. –राजः a lordly or noble elephant. –वीथिः, –थी f. the three lunar mansions रोहिणी, आर्द्रा and मृगशिरस्; रोहिण्यार्द्रा मृगशिरो गजवीथ्यभिधीयते. –व्रजः a troop of elephants. –शास्त्रम्, –शिक्षा the science of elephants. –साह्वयम् N. of Hastināpura; निर्ययुर्गजसाह्वयात् Mb. 3. 1. 9; Ks. 15. 6. –स्थानम् elephant's stall; Y. 1. 279. –स्नानम् (lit.) bathing of an elephant; (fig.) useless or unproductive efforts resembling the ablution of elephants which, after pouring water over their bodies, end by throwing dirt, rubbish and other foul matter; cf. अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया H. 1. 17.

गजता 1 A multitude of elephants; अधिश्रयन्तीर्गजताः परःशताः Śi. 12. 50. –2 (also गजत्वम्). The state of an

elephant; कैषा ते गजता वाक्च समदस्यापि निर्मदा Ks. 74. 22; हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेऽप्यनुस्मृतिः Bhāg. 8. 4. 12.

गजवत् *a.* Having elephants; गजवती जवतीव्रहया चमूः R. 9. 10.

गजिन् *a.* Riding on an elephant; पेतुः शिरांसि रथिनामश्विनां गजिनां भुवि Bhāg. 10. 54. 7.

गञ्ज् 1 P. (गञ्जति) To sound, sound in a particular way.

गञ्जः 1 A mine. –2 A treasury; निर्मूषके राजगञ्जे Ks. 43. 30. –3 A cow-house. –4 A mart, a place where grain is stored for sale. –5 Disrespect, contempt. **–ञ्जा** 1 A hut, hovel. –2 A tavern. –3 A drinking vessel. –4 A mine, jewel mine. **–जम्** 1 A mine. –2 A treasury. **–Comp.** **–वरः** a treasurer (from Persian) EI IX. 247, RT VII. 42.

गञ्जन *a.* 1 Contemning, putting to shame, surpassing, excelling; स्थलकमलगञ्जनं मम हृदयरञ्जनम् (चरणद्वयम्) Gīt. 10; अलिकुलगञ्जनमञ्जनकम् 12; नेत्रे खञ्जनगञ्जने S. D.; युष्मत्कृते खञ्जनगञ्जनाक्षि शिरो मदीयं यदि याति यातु Udb. –2 Defeating, conquering; कालियविषधरगञ्जन Gīt. 1.

गञ्जिका A tavern, liquor shop.

गड् 1 P. (गडति, गडित) 1 To distil, draw out. –2 To run (as a liquid). -10. P. (गडयति) To cover, hide.

गडः [गड्-अच्] 1 A screen. –2 A fence. –3 A ditch, moat. –4 An impediment. –5 A kind of gold-fish. **–Comp.** **–उत्थम्, –देशजम्, –लवणम्** rock or fossil salt, especially that found in the district called गड.

गडयन्तः, गडयित्नुः A cloud.

गडिः [गड्-इन्] 1 A young steer. –2 A lazy ox; गुणानामेव दौरात्म्याद्धुरि धुर्यो नियुज्यते। असंजातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गडिः K. P. 10.

गडु *a.* [गड्-उन्] Crooked, hump-backed. **–डुः** 1 A hump on the back. –2 A javelin. –3 A water-pot. –4 An earth-worm. –5 Any superfluous excrescence or addition, a useless object; see अन्तर्गडु. –6 A goitre, excrescence on the neck. –7 A hump-backed person.

गडुकः 1 A water-pot. –2 A finger-ring.

गडुर,–ल *a.* Hump-backed crooked, bent.

गडेरः A cloud.

गडोलः 1 A mouthful. –2 Raw sugar.

गड्डरः,–लः A sheep.

गड्डरिका [गड्डरं मेषमनुधावति ठन्] 1 A line of sheep. –2 A continuous line, stream, current; °प्रवाहः a stream of sheep, used to signify 'blindly following other people like a flock of sheep'; cf. इति गड्डरिकाप्रवाहेनैषां भेदः K. P. 8.

गड्डुकः A golden vase.

गड्डु(डू)कः 1 A pillow; उपधानं विशेषे स्याद् गड्डुके प्रणयेऽपि च Nm. –2 A kind of water-vessel.

गण् 10 U. (गणयति-ते, गणयाञ्चकार, अजीगणत्-त, अजगणत्-त, गणयितुम्, गणित) 1 To count, number; enumerate; लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती Ku. 6. 84; नामाक्षरं गणय गच्छसि यावदन्तम् Ś. 6. 12. –2 To calculate, compute; अजगणन्गणशः प्रियमग्रतः Śi. 6. 15; 15. 61. –3 To sum or add up, reckon. –4 To estimate, value at (with instr.); न तं तृणेनापि गणयामि. –5 To class with or among, reckon among; अगण्यतामरेषु Dk. 154. –6 To take into account, give consideration to; वाणीं काणभुजीमजीगणत् Malli. –7 To regard, consider, think or take to be; त्वया विना सुखमेतावदजस्य गण्यताम् R. 8. 69, 5. 20; पावकस्य महिमा स गण्यते 11. 75; जातस्तु गण्यते सोऽत्र यः स्फुरत्यन्वयाधिकम् Pt. 1. 27; किसलयतल्पं गणयति विहितहुताशविकल्पम् Gīt. 4. –8 To ascribe or impute to, attribute to (with loc.); जाड्यं ह्रीमति गण्यते Bh. 2. 54. –9 To attend to, take notice of, mind; प्रणयमगणयित्वा यन्ममापद्गतस्य V. 4. 27. –10 (With a negative particle) not to care for, not to mind; न महान्तमपि क्लेशमजीगणत् K. 64; मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् Bh. 2. 81, 9; Śānti. 1. 10; Bk. 2. 53; 15. 5, 45; H. 2. 131; Ś. 7. 1, 4. 19. –With अधि 1 to praise; महानुभावाभ्युदयोऽधिगण्यताम् Bhāg. 1. 5. 21. –2 to enumerate, count.

गणः [गण् कर्मणि कर्तरि वा अच्] 1 A flock, multitude, group, troop, collection; गुणिगणगणना, भगणः –2 A series, a class. –3 A body of followers or attendants. –4 Particularly, a troop of demigods considered as Śiva's attendants and under the special superintendence of Gaṇeśa, a demigod of this troop; गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनाम् &c.; गणा नमेरुप्रसवावतंसाः Ku. 1. 55, 7. 40, 71; Me. 35, 57; Ki. 5. 13. –5 Any assemblage or society of men formed for the attainment of the same objects. –6 A company, association. –7 A tribe, class. –8 A series of lunar mansions classed under three heads (of god, men and demons). –9 A sect (in philosophy, religion). –10 A small body of troops (a sub-division of अक्षौहिणी), consising of 27 chariots, as many elephants, 81 horses and 135 foot; Mb. 1. 2. 21. –11 A number (in math.). –12 A foot (in prosody). –13 (In gram.) A series of roots or words belonging to the same rule and called after the first word of that series; *e. g.* भ्वादिगण *i. e.* the class of roots which begin with भू. –14 An epithet of Gaṇeśa. **–Comp.** **–अग्रणी** *m.* N. of Gaṇeśa. **–अचलः** N. of the mountain Kailāsa, as the residence of the Gaṇas of Śiva. **–अधिपः, –अधिपतिः** 1 N. of Śiva; Śi. 9. 27. –2 N. of Gaṇeśa. –3 the chief of a troop of soldiers or of a class of disciples, of a body of men or animals. **–अन्नम्** a mess, food prepared for number of persons in common; Ms. 4. 209, 219. **–अभ्यन्तर** *a.* one of a troop or number. (**–रः**) the leader or member of any religious association; Ms. 3. 154. **–ईशः** N. of Gaṇapati, Śiva's son (see गणपति below). °जननी an

epithet of Pārvatī. °भूषणम् red-lead. –ईशानः, –ईश्वरः 1 an epithet of Gaṇeśa. –2 of Śiva. –उत्साहः the rhinoceros. –कारः 1 a classifier. –2 an epithet of Bhīmasena. –कृत्वस् *ind.* for a whole series of times, for a number of times. –गतिः a particular high number. –चक्रकम् a dinner eaten in common by a party of virtuous men. –छन्दस् *n.* metre regulated and measured by feet. –तिथ *a.* forming a troop or collection. –दीक्षा 1 initiation of a number or a class. –2 performance of rites for a number of persons. –दीक्षिन् *a.* 1 one who officiates for a number of persons or for various castes (as a priest). –2 one who has been initiated into the worship of Gaṇeśa. –देवताः (pl.) groups of deities who generally appear in classes or troops; Ak. thus classifies them :— आदित्यविश्ववसवस्तुषिता भास्वरानिलाः। महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः॥ –द्रव्यम् 1 public property, common stock; Y. 2. 187. –2 a variety of articles. –धरः 1 the head of a class or number. –2 the teacher of a school. –नाथः, –नायकः 1 an epithet of Śiva. –2 of Gaṇeśa. –3 the leader of the attendants of any god; Bhāg. 5. 17. 13. –4 the head of an assemblage or corporation; Bṛi. S. 15. 40. –नायिका an epithet of Durgā. –पः, पतिः 1 N. of Śiva. –2 N. of Gaṇeśa. [He is the son of Śiva and Pārvatī, or of Pārvatī only; for according to one legend, he sprang from the scurf of her body. He is the god of wisdom and remover of obstacles; hence he is invoked and worshipped at the commencement of every important undertaking. He is usually represented in a sitting posture, short and fat, with a protuberant belly, and four hands; riding a mouse; and with the head of an elephant. This head has only one tusk, the other having been lost in a scuffle between him and Paraśurāma when he opposed the latter's entrance to Śiva's inner apartments; (whence he is called Ekadanta, Ekadaṁṣṭra &c.). There are several legends accounting for his elephant head. It is said that he wrote the Mahābhārata at the dictation of Vyāsa who secured his services as a scribe from the god Brahman]. –3 also an epithet of Bṛihaspati and Indra. –4 the leader of a class or troop. –पर्वत see गणाचल. –पाठः a collection of gaṇas or series of words falling under the same grammatical rule. –पीठकम् the breast, bosom. –पुङ्गवः the head of a tribe or class. (pl.) N. of a country and its people; Bṛi. S. 4. 24. –पूर्वः the leader of a tribe or class; (ग्रामणी); Mb. 13. 23. 20. °तापनी N. of a Upaniṣad. –भर्तृ *m.* 1 an epithet of Śiva; गणभर्तृरक्षा Ki. 5. 42. –2 N. of Gaṇeśa. –3 the leader of a class. –भोजनम् mess, eating in common. –यज्ञः a rite common to all. –रत्नमहोदधिः a collection of grammatical gaṇas by Vardhamāna. –राज्यम् N. of an empire in the Deccan; Bṛi. S. 14. 14. –रात्रम् a series of nights. –वल्लभः a general of the army (सेनानायक); Rām. 2. 81. 12. –वृत्तम् see गणच्छन्दस्. –हासः, –हासकः a species of perfume.

गणक *a.* [गण्-ण्वुल्] (–णिका *f.*) Bought for a large sum. –कः 1 An arithmetician. –2 An astrologer; Vāj. 30. 20; रे पान्थ पुस्तकधर क्षणमत्र तिष्ठ वैद्योसि किं गणकशास्त्रविशारदोसि। केनौषधेन मम पश्यति भर्तुरम्बा किं वा गमिष्यति पतिः सुचिरप्रवासी॥ Subhāṣ. –3 An assemblage of eight stars; तारापुञ्जनिकाशा गणका नाम प्रजापतेरष्टौ Bṛi. S. 11. 25. –की The wife of an astrologer.

गणता–त्वम् 1 Forming a class or multitude, belonging to a party or faction. –2 A cabal. –3 Collusion. –4 Classification. –5 Arithmetic.

गणनम् [गण्-भावे ल्युट्] 1 Counting, calculation. –2 Adding, enumerating. –3 Considering, supposing, regarding. –4 Believing, thinking. –5 Account. –ना Calculation, consideration, regard, account; का वा गणना सचेतनेषु अपगतचेतनान्यपि संघट्टयितुमलम् (मदनः) K. 157 (what need we say of &c.; cf. कथा.); तन्त्रिणां वा तृणानां वा राजन्का गणना रणे Rāj. T. 5. 309; Me. 10, 89; R. 11. 66; Śi. 16. 59; Amaru. 67. –Comp. –गतिः *f.* = गणगति q. v. –पतिः 1 an arithmetician, –2 an epithet of Gaṇeśa. –पत्रिका reckoning book; Rāj. T. 6. 36. –महामात्रः a minister of finance.

गणनीय *pot. p.* 1 Calculable, to be counted or reckoned. –2 To be classed. –3 Numerable.

गणशस् *ind.* In troops or flocks, by classes; यान्येतानि देवजातानि गणश आख्यायन्ते Bṛi. Up. 1. 4. 12.

गणिः *f.* [गण्-इन्] Counting. –*m.* One who is well-versed in the sacred writings and the auxiliary sciences; Jain.

गणिका [गणः समूहोऽस्त्यस्याः भर्तृत्वेन गण्-ठन्] 1 A harlot, courtezan; गुणानुरक्ता गणिका च यस्य वसन्तशोभेव वसन्तसेना Mk. 1. 6; गणिका नाम पादुकान्तरप्रविष्टेव लेष्टुका दुःखेन पुनर्निराक्रियते Mk. 5; निरकाशयद्रविमपेतवसुं वियदालयादपरदिग्गणिका Śi. 9. 10. –2 A female elephant; कच्चिन्न गणिकाश्वानां कुञ्जराणां च तृप्यसि Rām. 2. 100. 50. –3 A kind of flower. –4 A kind of jasmine. –Comp. –अन्नम् food coming from a courtezan; गणान्नं गणिकान्नं च जुगुप्सितम् Ms. 4. 209, 219; Y. 1. 160-61.

गणिकारिका, गणेरुका N. of a plant (Mar. नरवेल).

गणित *p. p.* [गण्-क्त] 1 Counted, numbered, calculated. –2 Regarded, cared for &c.; see गण्. –Comp. –दिवसक *a.* Consisting of a definite number of days; विचाली हि संवत्सरशब्दः सावनोऽपि गणितदिवसकः ŚB. on MS. 6. 7. 39. –तम् 1 Reckoning, calculating. –2 The science of computation, mathematics; (it comprises पाटीगणित or व्यक्तगणित 'arithmetic', बीजगणित, 'algebra', and रेखागणित 'geometry'); गणितमथ कलां वैशिकीं हस्तिशिक्षां ज्ञात्वा Mk. 1. 4. –3 The sum of a progression. –4 A sum (in general).

-5 Study, practice; वेत्तुमर्हसि राजेन्द्र स्वाध्यायगणितं महत् Mb. 12. 62. 9.

गणितिन् *m.* 1 One who has made a calculation. -2 A mathematician.

गणिन् *a.* (नी *f.*) Having a flock or troop (of anything); श्वगणिन् 'having a pack of hounds'; R. 9. 53. -*m.* A teacher (having a class of pupils).

गणीभूत *a.* 1 Included in any group or class. -2 Calculated, counted.

गणेय *a.* Numerable, what may be counted; गणेयनिःशेषगुणोऽपि स स्यात् N. 3. 40.

गण्य *pot. p.* 1 Calculable, to be counted. -2 (At the end of comp.) Belonging to a multitude or class or troop.

गण्यमानम् The comparative height of the component members of an architectural structure. In the sculptural measurement the similar height is called the तालमान.

गणेरुः The Karṇikāra tree. -*f.* 1 A harlot. -2 A female elephant.

गणेरुका 1 A bawd, procuress. -2 A female servant.

गण्ड् 1 P. To be rough.

गण्डः 1 The cheek, the whole side of the face including the temples; गण्डाभोगे पुलकपटलम् Māl. 2. 5; तदीषदार्द्रारुणगण्डलेखम् Ku. 7. 82; Me. 26, 93; Amaru. 83; Ṛs. 4. 6; 6. 10; Ś. 6. 18; Śi. 12. 54. -2 An elephant's temple; गण्डोड्डीनालिमाला॰ Māl. 1. 1. -3 A bubble. -4 A boil, tumour, swelling, pimple; अयमपरो गण्डस्योपरि विस्फोटः Mu. 5; तदा गण्डस्योपरि पिटिका संवृत्ता Ś. 2. -5 Goitre and other excrescences of the neck. -6 A joint, knot. -7 A mark, spot; गण्डोज्ज्वलामुज्ज्वलनाभिचक्रया Śi. 12. 8. -8 A rhinoceros. -9 The bladder. -10 A hero, warrior. -11 Part of a horse's trappings, a stud or button fixed as an ornament upon the harness. -12 An unexpected combination of words consisting in putting one speech immediately after another, so as to be syntactically connected; see वीथि; *e. g.* राक्षसः– अपि नाम दुरात्मा चाणक्यबटुः। दौवारिकः—जयतु। -रा॰ -अतिसंधातुं शक्यः स्यात्।—दौ॰—अमात्यः। Mu. 4; so किमस्या न प्रेयो यदि पुनरसह्यस्तु विरहः. —दौ॰—देव उपस्थितः U. 1 -13 The tenth yoga or one of the twenty-seven portions of a circle on the plane of the ecliptic. -14 An astronomical period. -Comp. -अङ्गः a rhinoceros. -उपधानम् a pillow; मृदुगण्डोपधानानि शयनानि सुखानि च Suśr. -कुसुमम् the juice that exudes from the elephant's temples during rut, ichor. -कूपः 1 a well on the peak or summit of a mountain. -2 Upper region or table-land of a mountain. -ग्रामः any large or considerable village. -देशः,-प्रदेशः,-स्थलम्,-पाली, -पिण्डः 1 the cheek, the temples of an elephant. -2 temple-region (in general); कण्डूलद्विपगण्डपिण्डकषणम् U. 2. 9; Māl. 9. 31. -फलकम् a broad cheek; धृतमुग्धगण्डफलकैर्विबभुर्विकसद्भिरास्यकमलैः प्रमदाः Śi. 9. 47. -भित्तिः *f.* 1 the opening in the temples of an elephant from which ichor exudes during rut. -2 'a wall-like cheek', an excellent *i. e.* broad and expansive cheek; निर्धौतदानामलगण्डभित्तिः (गजः) R. 5. 43 (where Malli. says प्रशस्तौ गण्डौ गण्डभित्ती, see *et seq.*); 12. 102. -भेदः a thief; गण्डभेददास्याः शीलं जानन्नपि आत्मनो भोजनविलम्बेण छलितोऽस्मि Avimāraka 2. -मालः, -माला inflammation of the glands of the neck. -मूर्ख *a.* exceedingly foolish, very stupid. -शिला any large rock; दष्टोऽद्युग्रशिरोमात्रः क्षणाद्गण्डशिलासमः Bhāg. 3. 13. 22. -शैलः 1 a huge rock thrown down by an earthquake or storm; Ki. 7. 37; cf. also गण्डशैलैः कारवेल्लैर्लोहकण्टकवेष्टितैः। (अचलः परिपूर्णोऽयम्...) Parnāl 4. 75. -2 the forehead; गण्डशैलः कपोले च श्रोणपाषाणभेदयोः। Nm.; किं पुत्रि गण्डशैलभ्रमेण नवनीरदेषु निद्रासि। Ārya Saptaśatī. -साह्वया N. of a river, also called गण्डकी. -स्थलम्, -स्थली 1 the cheek; गण्डस्थलेषु मदवारिषु Pt. 1. 123; Ś. Til. 7; गण्डस्थलीः प्रोषितपत्रलेखाः R. 6. 72; Amaru. 82. -2 temples of an elephant.

गण्डकः [गण्ड स्वार्थे क] 1 A rhinoceros. -2 An impediment, obstacle. -3 A joint, knot. -4 A mark, spot. -5 A boil, tumour, pimple. -6 Disjunction, separation. -7 A coin of the value of four cowries. -8 A mode of reckoning by fours. -9 Astrological science. -Comp. -वती see गण्डकी q. v.

गण्डका A lump, a ball.

गण्डकी 1 N. of a river flowing into the Ganges. -2 A female rhinoceros. -Comp. -पुत्रः, -शिला the Śāligrāma stone.

गण्डलिन् *m.* N. of Śiva.

गण्डाली A white sort of Dūrvā.

गण्डिः 1 The trunk of a tree from the root to the beginning of the branches. -2 Goitre.

गण्डिका 1 A sort of pebble. -2 A kind of beverage. -3 Anything advanced beyond the first stage.

गण्डिनी An epithet of Durgā.

गण्डीरः A hero, champion.

गण्डुः (-ण्डूः) *m. f.* 1 A pillow. -2 A joint, knot.

गण्डूः *f.* 1 A joint, knot. -2 A bone. -3 A pillow. -4 Oil. -Comp. -पदः a kind of worm. ॰भवम् lead. -पदी a small गण्डूपद.

गण्डूल *a.* Bent, crooked.

गण्डूषः -षा 1 A mouthful, handful (of water); गजाय गण्डूषजलं करेणुः (ददौ) Ku. 3. 37; U. 3. 16; Māl. 9. 34; गण्डूषजलमात्रेण शफरी फर्फरायते Udb. -2 The tip of an elephant's trunk; Mātaṅga L. -3 A mouthful,

handful in general. –4 A kind of liquor (मद्य); पलाण्डुगण्डूषयुतान् खादन्ती चैडकान्बहून् Mb. 8. 44. 28. –गण्डूषीकृ To swallow in one draught; तस्य जह्नुः सुतो गङ्गां गण्डूषीकृत्य योऽपिबत् Bhāg. 9. 15. 3.

गण्डोलः 1 Raw sugar. –2 A mouthful.

गत, गति, &c. see under गम्.

गद् I. 1 P. (गदति, गदित) 1 To speak articulately, speak, say, relate; जगादाग्रे गदाग्रजम् Śi. 2. 69; बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम् 11. 39; शुद्धान्तरक्ष्या जगदे कुमारी R. 6. 45. –2 To enumerate. –II. 10 U. (गदयति-ते &c.) To thunder.

गदः [गद्-अच्] 1 Speaking, speech. –2 A sentence. –3 Disease, sickness; असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले गदो यथा Śi. 2. 84; जनपदे न गदः पदमादधौ R. 9. 4; 17. 81. –4 Thunder. –5 The younger brother of Krisṇa. –6 N. of Kubera. –7 A weapon. ...गदोऽस्त्रियाम्। आयुधे धनदे रोगे पुंसि कृष्णानुजेऽपि च Nm. –दम् A kind of poison. –Comp. –अगदौ (du.) the two Aśvins, physicians of gods. –अग्रजः an epithet of Krisṇa; जगादाग्रे गदाग्रजम्। Śi. 2. 69; यावद्गदाग्रजकथासु रतिं न कुर्यात्। Bhāg. –अग्रणीः the chief of all diseases. *i. e.* consumption. –अम्बरः a cloud. –अरातिः a drug, medicament. –गदम् indistinct utterance.

गदयित्नु *a.* 1 Loquacious, garrulous, talkative. –2 Libidinous, lustful. –त्नुः N. of Kāma, the god of love.

गदा [गद्-अच् टाप्] A mace, club; संचूर्णयामि गदया न सुयोधनोरू Ve. 1. 15. –Comp. –अग्रपाणि *a.* having a mace in the right hand. –धरः an epithet of Viṣṇu; Bhāg. 1. 8. 39. –भृत् *a.* a club-bearer, one who fights with a mace. (–*m.*) an epithet of Viṣṇu. –युद्धम् a fight with clubs. –हस्त *a.* armed with a club.

गदिः *f.* Speaking, speech; एवं गदिः कर्मगतिर्विसर्गः Bhāg. 11. 12. 19.

गदितः *p. p.* [गद्-क्त] Spoken, said, related; गदितस्तेन सिंहेन स ययौ यमुनातटम् Ks. 60. 63.

गदिन् *a.* (नी *f.*) [गद-इनि] 1 Armed with a club; किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च Bg. 11. 17. –2 Affected with sickness, diseased. –*m.* [गदा अस्त्यस्य इनि] An epithet of Viṣṇu. –Comp. गदिसिंहः N. of a grammarian.

गद्गद *a.* Stammering, stuttering, faltering; तत्किं रोदिषि गद्गदेन वचसा Amaru. 57; गद्गदगलत्त्रुट्यद्विलीनाक्षरं को देहीति वदेत् Bh. 3. 8; सानन्दगद्गदपदं हरिरित्युवाच Gīt. 10. –दम् *ind.* In a faltering or stammering tone; विललाप स बाष्पगद्गदम् R. 8. 43; नदत् U. 2. 30 producing a gurgling sound. –दः, –दम् 1 Stammering. –2 Indistinct or convulsive speech; सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य Bg. 11. 35. –Comp. –ध्वनिः a low, inarticulate sound expressive of joy or grief. –पदम् inarticulate speech. –वाच् *f.* inarticulate or convulsive speech, interrupted by sobbing &c. –स्वर *a.* uttering stammering sounds. (–रः) 1 indistinct or stammering utterance. –2 a buffalo.

गद्गदित *a.* Stammered.

गद्गदयति Den. P. To stammer.

गद्य *pot. p.* [गद्-यत्] To be spoken or uttered; गद्यमेतत्त्वया मम Bk. 6. 47. –द्यम् Prose, elaborate prose composition, composition not metrical yet framed with due regard to harmony; one of the three classes into which all compositions may be divided; see Kāv. 1.11.

गद्याण (न, –ल) कः A weight equal to 48 *Gunjās*; cf. Y. 3. 258 com.

गद्ध् 4 P. (गध्यति) To be mixed.

गध्य *a.* Ved. To be seized (as booty); ऋत्वा वाजे न गध्यं युयूषन् Rv. 4. 16. 11.

गन्ध् 10 Ā. (गन्धयते) 1 To injure, hurt. –2 To ask, beg. –3 To move, go. –4 To adorn.

गन्धः [गन्ध्-पचाद्यच्] 1 Smell, odour; गन्धमाघ्राय चोर्व्याः Me. 21; अपघ्नन्तो दुरितं हव्यगन्धैः Ś. 4. 8; R. 12. 27. (गन्ध is changed to गन्धि when as the last member of a Bah. comp. it is preceded by उद्, पूति, सु, सुरभि, or when the compound implies comparison; सुगन्धि, सुरभिगन्धि, कमलगन्धि मुखम्; शालिनिर्यासगन्धिभिः R. 1. 38; आहुति° 1. 53; also when गन्ध is used in the sense of 'a little'). –2 Smell considered as one of the 24 properties or guṇas of the Vaiśeṣikas; it is a property characteristic of पृथिवी or earth which is defined as गन्धवती पृथ्वी T. S. –3 The mere smell of anything, a little, a very small quantity; घृतगन्धि भोजनम् Sk. –4 A perfume, any fragrant substance; एषा मया सेविता गन्धयुक्तिः Mk. 8; Y. 1. 231; Mu. 1. 4. –5 Sulphur. –6 Pounded sandal wood. –7 Connection, relationship. –8 A neighbour. –9 Pride, arrogance; as in आत्तगन्ध humbled or mortified. –10 An epithet of Śiva. –11 A sectarial mark on the forehead. –12 Similarity (सादृश्य); डुण्डुभानहिगन्धेन न त्वं हिंसितुमर्हसि Mb. 1. 10. 3. –न्धम् 1 Smell. –2 Black aloe-wood. –Comp. –अधिकम् a kind of perfume. –अपकर्षणम् removing smells. –अम्बु *n.* fragrant water. –अम्ला the wild lemon tree. –अश्मन् *m.* sulphur. ......गन्धाश्मानं मनःशिलाम्। Śiva. B. 30 19. –अष्टकम् a mixture of 8 fragrant substances offered to deities, varying in kind according to the nature of the deity to whom they are offered. Generally sandal, camphor, saffron, उशीर, cyperus pertenuis (Mar. नागरमोथा), गोरोचन, देवदार and a flower are used in the mixture. –आखुः the musk-rat. –आजीवः a vendor of perfumes. –आढ्य *a.* rich in odour, very fragrant; स्रजश्चोत्तमगन्धाढ्याः Mb. (–ढ्यः) the orange tree. (–ढ्यम्) sandal-wood. –इन्द्रियम् the organ of smell. –इभः, –गजः, –द्विपः, –हस्तिन् *m.* 'the scent-elephant', an elephant of the best kind; यस्य गन्धं

समाघ्राय न तिष्ठन्ति प्रतिद्विपाः । स वै गन्धगजो नाम नृपतेर्विजयावहः ॥ Pālakāpyam; शमयति गजानन्यान्गन्धद्विपः कलभोऽपि सन् V. 5. 18; R. 6. 7; 17. 70; गन्धेन जेतुः प्रमुखागतस्य गन्धद्विपस्येव मतङ्गजौघः । Ki. 17. 17. –उत्तमा spirituous liquor. –उदम् scented water; Bhāg. 9. 11. 26. –उपजीविन् *m.* one who lives by perfumes, a perfumer. –ओतुः (forming गन्धोतु वार्तिक or गन्धौतु) the civet cat.–कारिका 1 a female servant whose business is to prepare perfumes. –2 a female artisan living in the house of another, but not altogether subject to another's control. –कालिका, –काली *f.* N. of Satyavatī, mother of Vyāsa; Mb. 1. –काष्ठम् aloe-wood. –कुटी 1 a kind of perfume. (–टिः, –टी) –2 The Buddhist temple, any chamber used by Buddha; पुण्योद्देशवशाच्चकार रुचिरां शौद्धोदनेः श्रद्धया । श्रीमद्गन्धकुटीमिमामिव कुटीं मोक्षस्य सौख्यस्य च ॥ (An inscription at Gayā V. 9. Ind. Ant. Vol. X). –केलिका, –चेलिका musk. –ग *a.* 1 taking a scent, smelling. –2 redolent. –गजः see गन्धेभ. –गुण *a.* having the property of odour. –घ्राणम् the smelling of any odour. –चरा *f.* The fourth stage of must of an elephant; Mātaṅga L. 9. 15. –जलम् fragrant water; सिक्तां गन्धजलैः Bhāg. 1. 11. 14. –ज्ञा the nose.–तूर्यम् a musical instrument of a loud sound used in battle (as a drum or trumpet). –तैलम् 1 a fragrant oil, a kind of oil prepared with fragrant substances. –2 sulphur-butter.–दारु *n.* aloe-wood.–द्रव्यम् a fragrant substance.–द्वार *a.* perceptible through the odour.–धारिन् *a.* bearing fragrance. (–*m.*) an epithet of Śiva. –धूलिः *f.* musk. –नकुलः the musk-rat. –नालिका, –नाली the nose. –निलया a kind of jasmine. –पः N. of a class of manes. –पत्रा,–पलाशी a species of zedoary.–पलाशिका turmeric. –पालिन् *m.* an epithet of Śiva. –पाषाणः sulphur. –पिशाचिका the smoke of burnt fragrant resin (so called from its dark colour or cloudy nature, or perhaps from its attracting demons by fragrance). –पुष्पः 1 the Vetasa plant. –2 the Ketaka plant. (–ष्पम्) 1 a fragrant flower. –2 flowers and sandal offered to deities at the time of worship. –पुष्पा an indigo plant. –पूतना a kind of imp or goblin. –फली 1 the Priyaṅgu creeper. –2 a bud of the Champaka tree. –बन्धुः the mango tree. –मातृ *f.* the earth. –मादन *a.* intoxicating with fragrance. (–नः) 1 a large black bee. –2 sulphur. –3 an epithet of Rāvaṇa. (–नः, –नम्) N. of a particular mountain to the east of Meru, renowned for its fragrant forests (–नम्) the forest on this mountain. –मादनी spirituous liquor. –मादिनी lac. –मार्जारः the civet cat. –मुखा, –मूषिकः, –मूषी *f.* the musk rat. –मृगः 1 the civet cat. –2 the musk-deer. –मैथुनः a bull. –मोदनः sulphur. –मोहिनी a bud of the Champaka tree. –युक्तिः *f.* preparation of perfumes. –रसः myrrh (Mar. रक्त्याबोळ); लाक्षां गन्धरसं चापि......Śiva. B. 30. 20. °अङ्गकः turpentine. –राजः a kind of jasmine. (–जम्) 1 a sort of perfume. –2 sandal-wood. –लता the Priyaṅgu creeper. –लोलुपा 1 a bee. –2 a fly or gnat. –वहः the wind; रात्रिंदिवं गन्धवहः प्रयाति Ś. 5. 4; दिगदक्षिणा गन्धवहं मुखेन Ku. 3. 25. –वहा the nose. –वाहः 1 the wind; देहं दहन्ति दहना इव गन्धवाहाः Bv. 1. 104. –2 the musk-deer. –वाही the nose. –विह्वलः wheat. –वृक्षकः, –वृक्षः the Śāla tree.–व्याकुलम् a kind of fragrant berry (कक्कोल.) –शुण्डिनी the musk-rat. –शेखरः musk. –सारः 1 sandal. –2 a kind of jasmine. –सुखी, –सूयी the musk shrew. –सोमम् the white water-lily. –हस्तिन् *m.* a scent-elephant; यस्य गन्धं समाघ्राय न तिष्ठन्ति प्रतिद्विपाः । तं गन्धहस्तिनं प्राहुर्नृपतेर्विजयावहम् ॥ Pālakāpyam. –हारिका a female servant whose business is to prepare perfumes; cf. गन्धकारिका.

गन्धकः Sulphur. –Comp. –पेषिका *a.* female servant who grinds or prepares perfumes.

गन्धनम् [गन्ध्-ल्युट्] 1 Continued effort, perseverance. –2 Hurting, injury, killing. –3 Manifestation. –4 Intimation, information, hint.

गन्धवत् *a.* Scented, fragrant. –ती 1 The earth. –2 Wine. –3 N. of Satyavatī, mother of Vyāsa. –4 A variety of jasmine.

गन्धालु *a.* Fragrant, perfumed, scented.

गन्धि *a.* (At the end of comp.) 1 Having the smell of, smelling of; see गन्ध. –2 Having only the smell of; containing only a small quantity, bearing only name of; सोऽपि त्वया हतस्तात रिपुणा भ्रातृगन्धिना Rām. 7. 24. 29. –न्धि *n.* A kind of perfume.

गन्धिक *a.* (Used only at the end of comp.) 1 Having the smell of; as in उत्पलगन्धिक. –2 Having a very small quantity of, having only the smell of; भ्रातृगन्धिक a brother only in name; Mb. 3. –कः 1 A seller of perfumes. –2 Sulphur.

गन्धिन् *a.* Having a smell, smelling. –*m.* A bug.

गन्धर्वः 1 A celestial musician, a class of demi-gods regarded as the singers or musicians of gods, and said to give good and agreeable voice to girls; पतङ्गो वाचं मनसा बिभर्ति तां गन्धर्वोऽवदद्गर्भे अन्तः Rv. 10. 177. 2; Av. 11. 5. 2; सोमं शौचं ददावासां गन्धर्वश्च शुभां गिरम् Y. 1. 71. –2 A singer in general; Mb. 7. 57. 4. –3 A horse; Mb. 3. –4 The musk-deer. –5 The soul after death and previous to its being born again; तस्यासीद्दुहिता गन्धर्वगृहीता Bri. °Up. 3. 3. 1. –6 The black cuckoo. –7 The sun. –8 A sage, pious man; Vāj. 32. 7. –Comp. –तैलम् Castor-oil. –नगरम्, –पुरम् the city of the Gandharvas, an imaginary city in the sky, probably the result of some natural phenomenon, such as mirage; गन्धर्वनगराकारं तथैवान्तर्हितं पुनः Mb. 1. 126. 35. –राजः Chitraratha, the chief of the Gandharvas. –विद्या the science of music. –विवाहः one of the eight forms of marriage described in Ms. 3. 27 &c.; in this form marriage proceeds entirely from love or the mutual inclination of a youth and maiden without ceremonies

and without consulting relatives; it is, as Kālidāsa observes, कथमप्यबान्धवकृता स्नेहप्रवृत्तिः Ś. 4. 17. -वेदः one of the four subordinate Vedas or *Upavedas*, which treats of music; see उपवेद. -हस्तः,-हस्तकः the castor-oil plant.

गन्धारः (pl.) 1 N. of a country and its rulers; पुरुषं गन्धारेभ्योऽभिनद्धाक्षमानीय Ch. Up. 6. 14. 1. -2 The third note (in music). -3 A particular Rāga.

गन्धाली 1 A wasp. -2 Continued fragrance. -Comp. -गर्भः small cardamoms.

गन्धोली 1 A wasp; गन्धोलिपालीगृहसिक्थकुम्भात् Rām. Ch. 6. 89. -2 Dried ginger.

गभः Ved. 1 A slit, cleft. -2 The vulva.

गभस्तिः *m., f.* 1 A ray of light, a sunbeam or moonbeam; यथा राजन्प्रजाः सर्वाः सूर्यः पाति गभस्तिभिः Mb. 3. 33. 71. -2 Ved. The shaft (of a car). -3 The forepart of the arm, the hand. -स्तिः The sun. -*f.* An epithet of Svāhā, the wife of Agni. -Comp. -करः, -पाणिः, -मालिन् *m.*, -हस्तः, -मत् *m.* the sun. -नेमिः N. of Viṣṇu; Mb. 12.

गभस्तिमत् *m.* The sun; घनव्यपायेन गभस्तिमानिव R.3.37. -*n.* One of the seven divisions of Pātāla.

गभीर *m.* [गच्छति जलमत्र, गम् ईरन् भान्तादेशश्च Uṇ. 4. 35] 1 Deep (in all senses); उत्तालास्त इमे गभीरपयसः पुण्याः सरित्संगमाः U. 2. 30; Bv. 2. 105. -2 Deepsounding (as a drum). -3 Thick, dense, impervious (as a forest); Ki. 14. 39. -4 Profound, sagacious. -5 Grave, serious, solemn, earnest. -6 Secret, mysterious. -7 Inscrutable, difficult to be perceived or understood; गभीरमर्थं कतिचित्प्रकाशताम् (नयन्ति) Ki. 14. 4. -Comp. -आत्मन् the Supreme Soul. -वेध *a.* very penetrating.

गभीरिका 1 A large drum with a deep sound. -2 A gong.

गभोलिकः A small round pillow.

गम् 1 P. (गच्छति, जगाम, अगमत्, गमिष्यति, गन्तुम्, गत *desid.*; जिगमिषति, जिगांसते Ātm.; *freq.* जङ्गम्यते; जङ्गमीति or जङ्गन्ति) 1 To go, move in general; गच्छत्वार्या पुनर्दर्शनाय V. 5; गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः Ś. 1. 33; क्वाधुना गम्यते 'where art thou going'. -2 To depart, go forth, go away, set forth or out; उत्क्षिप्यैनां ज्योतिरेकं जगाम Ś. 5. 3. -3 To go to, reach, resort to, arrive at, approach; यदगम्योऽपि गम्यते Pt. 1. 7; एनो गच्छति कर्तारम् Ms. 8. 19 the sin goes to (recoils on) the doer; 4. 199; so धरणिं मूर्ध्ना गम् &c. -4 To pass, pass away, elapse (as time); दिनेषु गच्छत्सु R. 3. 8 as days rolled on, in course of time; Me. 85; काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् H. 1. 1; गच्छता कालेन in the long run. -5 To go to the state or condition of, become, undergo, suffer, partake of &c. (usually joined with nouns ending in -ता, -त्व &c. or any noun in the acc.); गमिष्याम्युपहास्यताम् R. 1. 3; पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम Ku. 1. 26 went by or received the name of Umā; so तृप्तिं गच्छति becomes satisfied; विषादं गतः became dejected; कोपं न गच्छति does not become angry; आनृण्यं गतः became released from debt; मनसा गम् to think of, remember; Ku. 2. 63; वृषेण गच्छतः riding a bull; Ku. 5. 80. -6 To cohabit, have sexual intercourse with; गुरोः सुतां ... यो गच्छति पुमान् Pt. 2. 107; Y. 1. 80. -*Caus.* (गमयति-ते) 1 To cause to go, lead or reduce to (as a state); गमितः गतिम् Ku. 4. 24; Bh. 3. 38; Ki. 2. 7. -2 To spend, pass (as time). -3 To make clear, explain, expound. -4 To signify, denote, convey an idea or sense of; द्वौ नञौ प्रकृतार्थं गमयतः 'two negatives make one affirmative'. -5 To send to. -6 To bring to a place (acc.). -7 To impart, grant, bestow. -8 To intend, mean.

गत *p. p.* [गम्-क्त] 1 Gone, departed, gone for ever; Mu. 1. 25; किं गते सलिले सेतुबन्धेन, किं गते विवाहे नक्षत्रपरीक्षया Vb. 4. 'what is the use of locking the stable-door when the steed is stolen?' -2 Passed away, elapsed, past; गतायां रात्रौ. -3 Dead, deceased, departed to the next world; गत एव न ते निवर्तते Ku. 4. 30. -4 Gone to, arrived at, reaching to. -5 Being in, situated in, resting on, contained in; usually in comp.; प्रासादप्रान्तगतः Pt. 1 seated on &c.; सदोगतः R. 3. 66 seated in the assembly; भर्तारं गता Ś. 4. 13 united to a husband; so आर्य°; सर्वगत existing everywhere. -6 Fallen into, reduced to; *e. g.* आपद्गतः -7 Referring or relating to, with regard to, about, concerning, connected with (usually in comp.); राजा शकुन्तलागतमेव चिन्तयति Ś. 5; भर्तृगतया चिन्तया Ś. 4; वयमपि भवत्यौ सखीगतं किमपि पृच्छामः Ś. 1; so पुत्रगतः स्नेहः &c. -8 Frequented, resorted to; सुहृद्° Ku. 4. 24. -9 Known, celebrated. -10 Directed towards, belonging to. -11 Known, understood. -तम् 1 Motion, going; गतमुपरि घनानां वारिगर्भोदराणाम् Ś. 7. 7; Śi. 1. 2, 7. 4. -2 Gait, manner of going; Ku. 1. 34; हंस प्रयच्छ मे कान्ता गतिरस्यास्त्वया हृता V. 4. 16. -3 An event. -4 The place where one has gone. -5 Celebration, being known, diffusion; यावन्नाम्नो गतम् Ch. Up. 7. 1. 5. -6 Manner. (As first member of comp. translated by 'free from', 'bereft of', 'deprived of', 'without'.) -Comp. -अक्ष *a.* sightless, blind. -अध्वन् *a.* 1 one who has accomplished or finished a journey; बलैरध्युषितास्तस्य विजिगीषोर्गताध्वनः R. 4. 46, 11. 33. -2 conversant, familiar (with anything); त्रिविधे मोक्षधर्मेऽस्मिन्गताध्वा छिन्नसंशयः Mb. 12. 320. 25. (-*f.*) the time immediately preceding new moon when a small streak of the moon is still visible; (चतुर्दशीयुक्ताऽमावास्या). -अनुगतम् following custom or precedent. -अनुगतिक *a.* doing as others do, a blind follower; गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः Pt. 1. 342 'people are blind followers or servile imitators'; Mu. 6. 5. -अन्त *a.* one whose end has arrived. -अर्थ *a.* 1 poor. -2 meaningless (the meaning

being already expressed). -असु, -जीवित, -प्राण *a.* expired, dead; गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः Bg. 2. 11. -आगतम् 1 going and coming, frequent visits; आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवितम् Bh. 3. 7; Bg. 9. 21; Mu. 2. 3; 4. 1. -2 interchange of place; कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि Māl. 9. 47. -3 the flight of a bird backward and forward. -4 irregular course of the stars (in astronomy). -5 Narration of past and future; स सर्वमखिलं राज्ञो वंशस्याह गतागतम् Rām. 7. 51. 23. -आधि *a.* free from anxiety, happy. -आयुस् *a.* decrepit, infirm, very old. -आर्तवा 1 a woman past her child-bearing. -2 a barren woman. -उत्साह *a.* disspirited, dejected. -ओजस् *a.* bereft of strength or energy. -कल्मष *a.* freed from crime or sin, purified. -क्लम *a.* refreshed; संविशेत्तु यथाकालमुत्तिष्ठेच्च गतक्लमः Ms. 7. 225. -चेतन *a.* deprived of sense or consciousness, insensible, senseless. -त्रप *a.* bold, without fear or shame; Bhāg. 8. 8. 29. -दिनम्, -दिवसः the past day, yesterday. -दिनम् *ind.* yesterday. -प्रत्यागत *a.* returned after having gone away; Ms. 7. 186. -प्रभ *a.* bereft of splendour, dim, obscured, faded. -प्राण *a.* lifeless, dead. -प्राय *a.* almost gone, nearly passed away; गतप्राया रजनी. -भर्तृका 1 a widow. -2 (rarely) a woman whose husband has gone abroad (= प्रोषितभर्तृका); किमु मुहुर्मुहुर्गतभर्तृकाः Śi. -मनस्क *a.* thinking of (loc.); सपदि गतमनस्कः (प्रियायाः केशपाशे) R. 9. 67. -लक्ष्मीक *a.* 1 bereft of lustre or splendour, faded. -2 deprived of wealth, impoverished, suffering losses. -वयस्, -वयस्क *a.* advanced in years, aged, old; गतवयसामपि पुंसां येषामर्था भवन्ति ते तरुणाः Pt. 1. 10. -वर्षः, -र्षम् the past year. -वैर *a.* at peace (with), reconciled. -व्यथ *a.* free from pain; प्रत्तां दुहितरं सम्राट् सदृक्षाय गतव्यथः Bhāg. 3. 22. 24. -शैशव *a.* past child-hood. -श्रम *a.* unmindful of troubles; आदित्यपथमाश्रित्य जगाम स गतश्रमः Rām. 6. 74. 50. -सङ्ग *a.* 1 free from attachment; गतसङ्गस्य युक्तस्य Bg. 4. 23. -2 adverse or indifferent to. -सत्त्व *a.* 1 dead, annihilated, lifeless. -2 base. -सन्नकः an elephant out of rut. -स्पृह *a.* indifferent to worldly attachments; गतस्पृहो धैर्यधरः कृपालुः Vaidyajīvanam.

गतकम् Going, motion.

गतिः *f.* [गम्-भावे क्तिन्] 1 Motion, going, moving, gait; गतिर्विगलिता Pt. 4. 78; अभिन्नगतयः Ś. 1. 14; (न) भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्वमुख्यः Ku. 1. 11 do not mend their slow gait (do not mend their pace); so गगनगतिः Pt. 1; लघुगतिः Me. 16; U. 6. 23. -2 Access, entrance; मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः R. 1. 4. -3 Scope, room; अत्रगतिः Ku. 3. 19; मनोरथानामगतिर्न विद्यते Ku. 5. 64; नास्त्यगतिर्मनोरथानाम् V. 2. -4 Turn, course; दैवगतिर्हि चित्रा, Mu. 7. 16. -5 Going to, reaching, obtaining; वैकुण्ठीया गतिः Pt. 1 obtaining Heaven. -6 Fate, issue; भर्तुर्गतिर्गन्तव्या Dk. 103. -7 State, condition; दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य Bh. 2. 43; Pt. 1. 106. -8 Position, station, situation, mode of existence; परार्ध्यगतेः पितुः R. 8. 27; कुसुमस्तबकस्येव द्वे गती स्तो मनस्विनाम् Bh. 2. 104; Pt. 1. 41, 420. -9 A means, expedient, course, alternative; अनुपेक्षणे द्वयी गतिः Mu. 3; का गतिः what help is there, can't help (often used in dramas) Pt. 1. 319; अन्या गतिर्नास्ति K. 158; cf. also अगतिका हि एषा गतिः यत् कृत्स्नसंयोगे सति विकल्पसमुच्चयौ स्याताम् ŚB. on MS. 10. 5. 47. -10 Recourse, shelter, refuge, asylum, resort; विद्यमाना गतिर्येषाम् Pt. 1. 320, 322; आसयत् सलिले पृथ्वीं यः स मे श्रीहरिर्गतिः Sk. -11 Source, origin, acquisition; क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति Bg. 2. 43; Ms. 1. 50. -12 A way, path. -13 A march, procession. -14 An event, issue, result. -15 The course of events, fate, fortune. -16 Course of asterisms. -17 The diurnal motion of a planet in its orbit. -18 A running wound or sore, fistula. -19 Knowing; अनेन पूर्वं न मयेति का गतिः Ki. 14. 15; knowledge, wisdom. -20 Transmigration, metempsychosis; Ms. 6. 73; 12. 3, 23, 40-45; त्यज बुद्धिमिमां गतिप्रवृत्ताम् Bu. Ch. 5. 36; Bhāg. 1. 17. 10. -21 A stage or period of life (as शैशव, यौवन, वार्धक). -22 (In gram.) A term for prepositions and some other adverbial prefixes (such as अलम्, तिरस् &c.) when immediately connected with the tenses of a verb or verbal derivatives. -23 Position of a child at birth. -Comp. -अनुसरः following the course of another. -ऊन *a.* impassable, desert. -भङ्गः stoppage. -हीन *a.* without refuge, helpless, forlorn.

गतिकम् 1 Going, motion. -2 Course. -3 Condition, -4 Refuge, asylum.

गतिमत् *a.* 1 In motion, moving; गिरिरिव गतिमानपक्षलोपात् V. 3. 3. -2 Having running sores, fistulous. -3 Possessing means (such as wealth, books &c.); अगाधाश्चाप्रतिष्ठाश्च गतिमन्तश्च नारद Mb. 12. 286. 7. com. -4 Learned.

गतिला 1 A series, succession. -2 A river.

गत्वर *a.* (-री *f.*) 1 Going, movable, locomotive; विग्रहायाप्रतः पश्चाद्गत्वरीरभ्रविभ्रमम् N. 17. 71. -2 Transient, perishable; गत्वरैरसुभिः Ki. 2. 19; गत्वर्यो यौवनश्रियः 11. 12. -3 A kind of horse; गत्वरा साध्यवासाश्च सिन्धुदाराः कनीयसः Shālihotra, Appendix II, 10.

गन्तव्य *pot. p.* 1 To be gone, to be gone to or attained. -2 To be accomplished (as a way), to be approached, accessible.

गन्तुः [गम-तुन्] 1 A way, course; मा नो मध्या रीरिषतायुर्गन्तोः Rv. 1. 89. 9; Bhāg. 11. 18. 43. -2 A traveller.

गन्तृ *a.* (-त्री *f.*) 1 One that goes or moves. -2 Having sexual intercourse with a woman.

गन्त्री A car drawn by oxen; (गन्त्रीरथ in the same sense); गन्त्र्यश्च चामीकररूप्यचित्राः Bu. Ch. 2. 22.

गम *a.* [गम् भावादौ अप्] (At the end of comp.) Going, moving, going to, reaching, attaining, getting &c.; खगम.

पुरोगम, हृदयंगम, &c. **–मः** 1 Going, moving. –2 March; आदरेण गमं चक्रुर्विषमेष्वप्यसङ्घसाः Bk. 7. 56; अश्वस्यैकाहगमः. –3 The march of an assailant. –4 A road. –5 Inconsiderateness, thoughtlessness. –6 Superficiality, careless perusal. –7 (Sexual) intercourse with a woman, cohabitation; गुर्वङ्गनागमः Ms. 11. 55; Y. 2. 293. –8 A game played with dice and men. –9 Removal (as of fraction in math.) **-Comp. –आगमः** going and coming. **–कारित्वम्** inconsiderateness, rashness.

गमक *a.* (**–मिका** *f.*) [गम्-ण्वुल्] 1 Indicative or suggestive, a proof or index of; तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः Māl. 1. 7. –2 Convincing. **–कः** A kind of musical note (of which there are seven cf. स्वरोत्थानप्रकारस्तु गमकः परिकीर्तितः। स कम्पितादिभेदेन स्मृतः सप्तविधो बुधैः॥ स्थानप्राप्त्या दधानं प्रकटितगमकां मन्द्रतारव्यवस्थाम् Nāg. 1. 12).

गमथः 1 A traveller. –2 A road.

गमनम् [गम्-ल्युट्] 1 Going, motion, gait; श्रोणीभारादलसगमना Me. 84; so गजेन्द्रगमने Ś. Til. 7. –2 Going, motion; considered as one of the five *karmans* by the Vaiśesikas. –3 Approaching, going to. –4 March of an assailant. –5 Undergoing, suffering. –6 Obtaining, attaining. –7 Cohabitation. –8 Knowledge, understanding; नाज्ञः स्वरूपगमने प्रभवन्ति भूम्नः Bhāg. 8. 7. 34.

गमनीय *pot. p.* 1 Accessible, approachable; विकारस्य गमनीयास्मि संवृत्ता Ś. 1. –2 Intelligible, easy to be comprehended. –3 Fit to be practised or observed. –4 Relating to sexual intercourse; गुरुस्त्री° Ms. 11. 103 (पापम्); for other senses see गम्य.

गमिन् *a.* Intending to go; as in ग्रामंगमी. *-m.* A passenger.

गम्य *pot. p.* 1 Accessible, approachable, obtainable; या गम्याः सत्सहायानाम् Ki. 11. 22. –2 Intelligible, or easy to be comprehended. –3 Intended, implied, meant. –4 Suitable, desirable, fit; गम्यं त्वभावे दातॄणां कन्या कुर्यात्स्वयंवरम् Y. 1.64. –5 Fit for cohabitation; दुर्जनगम्या नार्यः Pt. 1. 278; अभिकामां स्त्रियं यश्च गम्यां रहसि याचितः। नोपैति Mb. –6 Curable (by a drug &c.); न गम्यो मन्त्राणाम् Bh. 1. 89. **–म्यः** A man with whom a woman may have intercourse, a libidinous or voluptuous man, lover, paramour; Dk. 41.

गम्भारिका, गम्भारी N. of a tree.

गम्भीर *a.* [गच्छति जलमत्र; गम्-ईरन् नि° भुगागमः] = गभीर q. v.; स्निग्धगम्भीरनिर्घोषमेकं स्यन्दनमास्थितौ R. 1. 36; Me. 66, 68. **–रः** 1 A lotus. –2 A citron. **–Comp. –वेदिन्** *a.* restive (as an elephant); not minding the goad; sensitive only to harsh stimuli. cf. Mātaṅga. L. 8. 21. अङ्कुशं द्विरदस्येव यन्ता गम्भीरवेदिनः R. 4. 39; Śi. 5. 49 (see Malli. *ad loc.*); गम्भीरवेदिभिर्भद्रकरिभिर्गिरिसंनिभैः Śiva. B. 25. 58; cf. also चिरकालेन यो वेत्ति शिक्षां परिचितामपि। गम्भीरवेदी विज्ञेयः स गजो गजवेदिभिः॥ also त्वग्भेदाच्छोणितस्रावान्मांसस्य कथनादपि। आत्मानं यो न जानाति तस्य गम्भीरवेदिता॥

गम्भीरक *a.* Lying deep.

गम्भीरा, गम्भीरिका N. of a river; गम्भीरायाः पयसि Me. 42.

गयः 1 N. of the people living round Gayā and the district inhabited by them. –2 N. of an Asura. –3 Wealth. –4 House, household, family. –5 Offspring, progeny. –6 The sky. –7 One's own place or abode. **–या** N. of a city in Behar which is a place of pilgrimage.

गयस्फान *a.* Ved. Promoting domestic wealth; गयस्फानो अमीवहा Rv. 1. 91. 12.

गर *a.* (**–री** *f.*) [गीर्यते गॄ-कर्मादौ अच्] Swallowing. **–रः** 1 Any drink or fluid, beverage. –2 Sickness, disease. –3 Swallowing (गरा also in this sense). –4 A factitious poison. **–रः, –रम्** 1 Poison. –2 An antidote. **–रम्** 1 Sprinkling, wetting. –2 The fifth of the eleven Karaṇas. **–Comp. –अधिका** 1 the insect called Lākṣā. –2 the red dye obtained from it. **–घ्न** *a.* 1 destroying poison. –2 healthy. **–श्रीः** a kind of fish. **–द** *a.* poisoning, giving poison. (**–दः, –दम्**) poison; अगारदाही गरदः Ms. 3. 158; किं कुर्मः कं प्रति ब्रूमो गरदायां स्वमातरि Udb. **–व्रतः** a peacock.

गरणम् [गॄ भावे-ल्युट्] 1 The act of swallowing. –2 Sprinkling. –3 Poison.

गरभः [गॄ बा° अभच्] Fœtus, embryo; see गर्भ.

गरलः, –लम् [गिरति जीवनम्, गॄ-अलच् Tv.] 1 Poison or venom in general; कुवलयदलश्रेणी कण्ठे न सा गरलद्युतिः Gīt. 3; गरलमिव कलयति मलयसमीरम् 4; स्मरगरलखण्डनं मम शिरसि मण्डनम् 10. –2 The venom of a snake. **–लम्** A bundle of grass. **–Comp. –अरिः** an emerald.

गरलिन् *a.* Poisonous.

गरित *a.* Poisoned.

गरह्लिः A hoarse, gurgling sound (of the throat); Māl. 3.

गरिमन् *m.* 1 Weight, heaviness; Śi. 9. 49. –2 Importance, greatness, dignity; निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति विद्वांसः Pt. 1. 30. –3 Worth, excellence. –4 One of the eight *siddhis* or faculties of Śiva, by which he can make himself heavy or great at will; see सिद्धि.

गरिष्ठ *a.* 1 Heaviest. –2 Most important; (superl. of गुरु *a.* q. v.).

गरीयस् *a.* Heavier, weightier, more important (compar. of गुरु *a.* q. v.); मतिरेव बलाद्गरीयसी H. 2. 84; वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी H. 1. 112; Śi. 2. 24, 36; श्रुतिश्च लक्षणाया गरीयसीत्युच्यते ŚB. on MS. 4. 1. 48.

गरुडः [गरुद्भ्यां पक्षाभ्यां डयते, डी-ड पृषो° तलोपः, गृ-उडच् Uṇ 4. 166.] 1 N. of the king of birds. [He is a son of Kaśyapa by his wife Vinatā. He is the chief of the feathered race, an implacable enemy of serpents, and elder brother of Aruṇa. In a dispute between his mother and Kadrū, her rival, about the colour of उच्चैःश्रवस् Kadrū defeated Vinatā, and, in accordance with the conditions of the wager, made her her slave. Garuḍa brought down the heavenly beverage (Amṛita) to purchase her freedom, not, however, without a hard struggle with Indra for the same. Vinatā was then released; but the Amṛita was taken away by Indra from the serpents. Garuḍa is represented as the vehicle of Viṣṇu, and as having a white face, an aquiline nose, red wings and a golden body.] –2 A building or architecture (such as चिति) shaped like Garuḍa; गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः Rām. 1. 14. 29. –3 N. of a particular military array. –Comp. –अग्रजः an epithet of Aruṇa, the charioteer of the sun; विभिन्नवर्णा गरुडाग्रजेन Śi. 4. 14. –अङ्कः an epithet of Viṣṇu. –अङ्कितम्, –अश्मन् *m.* –उत्तीर्णम् an emerald. –ध्वजः an epithet of Viṣṇu; समाहितमतिश्चैव तुष्टाव गरुडध्वजम् V. P. –व्यूहः a particular military array.

गरुत् *m.* [गृ–गॄ–वा उति Uṇ. 1. 94] 1 The wing of a bird. –2 Eating, swallowing. –Comp. –योधिन् *m.* a quail.

गरुत्मत् *a.* Winged; गरुत्मदाशीविषभीमदर्शनैः R. 3. 57. –*m.* 1 Garuḍa; गरुत्मतां संहतिभिर्विहायः Ki. 16. 43. –2 A bird in general. –3 The fire.

गरुलः Garuḍa, the chief of birds.

गर्गः 1 N. of an old sage, one of the sons of Brahmā. –2 A bull. –3 An earth-worm. (-pl.) The descendants of Garga. –4 A kind of musical pause or time. –Comp. –संहिता a book on astronomy written by गर्गाचार्य.

गर्गरः 1 A whirlpool, an eddy; श्वसन्तु गर्गरा अपां वरुण Av. 4. 15. 12. –2 A kind of musical instrument; अव स्वराति गर्गरो Rv. 8. 69. 9. –3 A kind of fish. –4 A churn; न वृषाः संप्रवर्तेरन् मथ्येरंश्च गर्गराः Mb. 12. 68. 23. –री A churn, a vessel for holding water.

गर्गाटः A kind of fish.

गर्ज् 1 P., 10 U. (गर्जति, गर्जयति-ते, गर्जित) 1 To roar, growl; गर्जन् हरिः साम्भसि शैलकुञ्जे Bk. 2. 9; 15. 21; रणे न गर्जन्ति वृथा हि शूराः Ram.; हृष्टो गर्जति चातिदर्पितबलो दुर्योधनो वा शिखी Mk. 5. 6. –2 To emit a deep or thundering sound, thunder; यदि गर्जति वारिधरो गर्जतु तन्नाम निष्ठुराः पुरुषाः Mk. 5. 32 (and in several other verses of the same Act); गर्जति शरदि न वर्षति वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः Udb.

गर्जः [गर्ज्-भावे घञ्] 1 The roaring of elephants. –2 The rumbling or thundering of clouds. –3 A (roaring) elephant. –4 Roaring, thundering.

गर्जनम्, –ना [गर्ज-भावे ल्युट्] 1 Roaring, a roar, growl, thunder; वातोच्छ्वासितकल्लोल धिक् ते सागर गर्जनम् Udb. –2 (Hence) sound, noise in general. –3 Passion, wrath. –4 War, battle. –5 Reproach.

गर्जा, गर्जिः The thundering of clouds.

गर्जित *a.* [गर्ज्-क्त] 1 Sounded, roared. –2 Boasted, swaggered, vaunted; Ratn. 4. –तम् The thunder of clouds; Y. 1. 145. –तः A roaring elephant in rut.

गर्जकः A kind of fish.

गर्जरम् A kind of grass; carrot.

गर्तः, –र्ता, –र्तम् [गृ-तन् Uṇ. 3. 86] 1 A hollow, hole, cave; ससत्त्वेषु गर्तेषु Ms. 4. 47, 203. –2 A grave. –र्तः 1 The hollow of the loins. –2 A kind of disease. –3 N. of a country, a part the *Trigartas* q. v. –4 Ved. A throne. –5 A chariot; the seat of a chariot; निष्षद्वरी अध्यस्तेव गर्ते Rv. 6. 20. 9. –6 A table for playing at dice. –7 A house. –8 The post of an assembly room. –Comp. –आश्रयः an animal living in holes or under ground, as a mouse or rat; Ms. 7. 72.

गर्तिका [गर्तः अस्त्यस्याः ठन्] A weaver's work-shop (so called because the weaver sits at his loom with feet in a hole below the level of the floor).

गर्द् 1 P., 10 U. (गर्दति, गर्दयति-ते) To sound, roar.

गर्दभः (–भी *f.*) [गर्द्–अभच् Uṇ. 3. 122] 1 An ass; न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति Mk. 4. 17; प्राप्ते तु षोडशे वर्षे गर्दभी ह्यप्सरा भवेत् Subhāṣ. The ass is noted for three remarkable qualities:—अविश्रान्तं वहेद्भारं शीतोष्णं च न विन्दति। ससंतोषस्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दभात्॥ Chāṇ. 70. –2 Smell, odour. –भम् The white water-lily. –भी 1 A she-ass. –2 An insect generated in cow-dung. –Comp. –अण्डः, –ण्डकः N. of two trees प्लक्ष & पिप्पली. –आह्वयम् a white lotus. –गदः a particular disease of the skin.

गर्दभकः A kind of insect. –भिका A cutaneous disease, a blotch, eruption.

गर्ध् = गृध् q. v.

गर्धः [गृध्-घञ् अच् वा] 1 Desire, eagerness. –2 Greediness; चञ्चच्चञ्चूभृतार्धच्युतपिशितलवग्रासबद्धगर्धैः Nāg. 4. 18.

गर्धन, गर्धित *a.* Covetous, greedy; कपिश्चञ्चक्रमणोऽप्यपि नाऽसौ भवति गर्धनः Bk. 7. 16. –म् Desire; अस्याः करस्पर्शन-गर्धनार्द्धिः N. 7. 71.

गर्धिन् *a.* (–नी *f.*) 1 Desirous, greedy, covetous; नवान्नामिषगर्धिनः Ms. 4. 28. –2 Following or pursuing (anything) with eagerness.

गर्भः [गृ-भन् Uṇ. 3. 152] 1 The womb, the belly; गर्भेषु वसतिः Pt. 1; पुनर्गर्भे च संभवम् Ms. 6. 63. –2 A fœtus, embryo; act of conception, pregnancy; conception; नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी R. 2. 75; गर्भोऽभवद्भूधरराज-

पल्याः Ku. 1. 19; गर्भं वहति Pt. 1. 30 bears a child in the womb. -3 The time of conception; गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् Ms. 2. 36. -4 The child (in the womb); Ś. 6; ततः कुमारं सुरगर्भकल्पम् Bu. Ch. 2. 19; cf. 'गर्भो भ्रूणेऽर्भके कुक्षौ' Medinī. -5 A child, brood or offspring of birds. -6 The inside, middle, or interior of anything (in comp. in this sense and translated by 'full of', 'filled with', 'containing' &c); हिमगर्भैर्मयूखैः Ś. 3. 4; शुक° कोटर 1. 14; 7. 7; °पत्रम् U. 3. 5. inwardly situated; अग्निगर्भां शमीमिव Ś. 4. 4; R. 3. 9; 5. 17; 9. 55; Śi. 9. 62; Māl. 3. 12; Mu. 1. 12. -7 The offspring of the sky, *i. e.* the vapours and fogs drawn upwards by the rays of the sun during 8 months and sent down again in the rainy season; cf. Ms. 9. 305; नवमासधृतं गर्भं भास्करस्य गभस्तिभिः Rām. 4. 28. 3. -8 An inner apartment, a lying-in-chamber. -9 Any interior chamber. -10 A hole. -11 Fire. -12 Food. -13 The rough coat of the jack-fruit (पनसकण्टक). -14 The bed of a river, especially of the Ganges on the fourteenth day of the dark half of Bhādrapada or in the very height of the rains when the river is fullest. -15 The fruit (of plants). -16 Joining, union. -17 The calyx of a lotus. -18 (In dramas) One of the *Sandhis* q. v. -**Comp.** -**अङ्कः** (also गर्भेऽङ्कः) an interlude during an act, as the scene of the birth of Kuśa and Lava in U. 7, or the सीतास्वयंवर in Bālarāmāyaṇa. The S. D. thus defines it:—अङ्कोदरप्रविष्टो यो रङ्गद्वारामुखादिमान्। अङ्कोऽपरः स गर्भाङ्कः सबीजः फलवानपि॥ 279. -**अवक्रान्तिः** *f.* descent of the soul into the womb. -**अवटः** see गर्भभाजनम्. -**अष्टमः** 1 the eighth month from conception. -2 the eighth year from conception. -**अस्पन्दनम्** non-quickening of the fœtus. -**आगारम्** 1 uterus. -2 an inner and private room, the female apartments. -3 a lying-in-chamber. -4 the body or sanctuary of a temple, the chamber where the image of a deity is placed; एकैव देवं द्रष्टुं च गर्भागारमथाविशत् Ks. 7. 71. -**आधानम्** 1 impregnation; गर्भाधानक्षणपरिचयान्नूनमाबद्धमालाः (बलाकाः) Me. 9. -2 one of the Saṁskāras or purificatory ceremonies performed after menstruation to ensure or facilitate conception; (this ceremony legalizes in a religious sense the *consummation* of marriage); Y. 1. 11. -**आशयः** the uterus, the womb. -**आस्रावः** mis-carriage, abortion. -**ईश्वरः** one born rich (cf. 'born in the purple'); a sovereign or rich man by birth. °ता sovereignty attained by inheritance; प्राप्तैश्वर्यो भवेन्मूढो गर्भेश्वरतयान्यथा Raj. T. 5. 199. -**उत्पत्तिः** *f.* the formation of the embryo. -**उपघातः** miscarriage of the embryo (applied to the sky); Bṛi. S. 21. 25. -**उपघातिनी** a cow or female miscarrying from unseasonable gestation. -**उपपत्तिः** *f.* formation of the embryo. -**कर,-कार** *a.* impregnating, procreative. -**कालः** 1 time of impregnation. -2 the time when the vapour collected in the air shows the first signs of life. -**कोशः,-षः** uterus. -**क्लेशः** pains caused by the embryo, the throes of parturition or childbirth. -**क्षयः** miscarriage. -**गृहम्,-भवनम्,** -**वेश्मन्** *n.* 1 an inner apartment, the body of a house; Mb. 5. 118. 19; R. 19. 42. -2 a lying-in-chamber. -3 the sanctuary or body of a temple; निर्गत्य गर्भभवनात् Māl. 1. -**ग्रहणम्** impregnation, conception. -**ग्राहिका** a midwife; Ks. 34. -**घातिन्** *a.* causing abortion. -**चलनम्** quickening, motion of the fœtus in the uterus. -**चेटः** a servant by birth; नर्मभिर्गर्भचेटानां द्वास्थानां विक्रियाक्रमैः Raj. T. 3. 153. -**च्युत** *a.* 1 fallen from the womb (as a child). -2 miscarrying. -**च्युतिः** *f.* 1 birth, delivery. -2 miscarriage. -**दासः, -सी** a slave by birth; (often used as a term of abuse or reproach.); यथा गर्भदासः कर्मार्थे एव स्वामिनोऽनड्वांश्च क्रीयते। ŚB. on MS. 3. 1. 2. -**दिवसाः** certain days on which the vapours collected in the air show signs of life; Bṛi. 21. 5. -**द्रुह्** *a.* (nom. sing. °ध्रुक्-ड्) causing abortion. -**धम** Ved. semen virile. -**धरा** pregnant. -**धारणम्, -धारणा** gestation, impregnation. -**धिः** Ved. 1 a breeding place, a nest; कपोत इव गर्भधिम् Rv. 1. 30. 4. -2 cohabitation. -**ध्वंसः** abortion. -**नाडी** the umbilical cord. -**नुद्** *a.* causing abortion. -**न्यासः** 1 laying the foundation. -2 the foundations. -**परिस्रवः** secundines or fœtal membranes collectively. -**पाकिन्** *m.* rice ripening in sixty days. -**पातः** miscarriage after the fourth month of pregnancy. -**पोषणम्, -भर्मन्** *n.* nourishment of the fœtus, gestation; अनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणि R. 3. 12. -**भाजनम्** the foundation pit, the excavation. -**मण्डपः** an inner apartment, a bed-chamber. -**मासः** month of pregnancy. -**मोचनम्** delivery, birth. -**योषा** a pregnant woman: (fig.) the Ganges overflowing its banks. -**रक्षणम्** protecting the fœtus. -**रन्धिः** complete cooking; स्थाल्यभितापातपयसोऽभितापस्तत्तापतस्तण्डुलगर्भरन्धिः Bhāg. 5. 10. 22. -**रूप** *a.* childish, youthful, juvenile. -**रूपः, -रूपकः** a child, an infant, a youth. -**लक्षण** *a.* observing the signs of the rainy season. (-**णम्**) a symptom of pregnancy. -**लम्भनम्** a ceremony performed for the sake of facilitating and developing pregnancy. -**वसतिः** *f.*, -**वासः** 1 the womb; असकृद्गर्भवासेषु वासं जन्म च दारुणम् Ms. 12. 78. -2 being in the womb. -**विच्युतिः** *f.* abortion in the beginning of pregnancy. -**विपत्तिः** death of the fœtus. -**वेदना** throes of child-birth. -**व्याकरणम्** the formation of the embryo. -**शङ्कुः** a kind of instrument for extracting the dead fœtus. -**शय्या** the abode of the fœtus or uterus. -**संभवः, -संभूतिः** *f.* becoming pregnant; वर्षद्वयं प्रविष्टस्य वर्ततेऽन्तःपुरेऽत्र मे। तदेषा गर्भसंभूतिः कुतः संप्रति कथ्यताम् Ks. 5. 61. -**संभवा** a kind of cardamoms (Mar. एलची). -**स्थ** *a.* 1 situated in the womb. -2 interior, internal. -**स्रावः** abortion, miscarriage; वरं गर्भस्रावः Pt. 1; Y. 3. 20; Ms. 5. 66.

गर्भकः A chaplet of flowers worn in the hair. -**कम्** A period of two nights with the intermediate day.

गर्भवती A pregnant woman.

गर्भिकावर्ज *a.* (A coral) free from contamination of other substances inside; Kau. A. 2. 11.

गर्भित *a.* Pregnant, filled with. **-तम्** A defect in poetical composition. **-ता** (in Rhet.) Insertion of one phrase within another.

गर्भिन् *a.* Pregnant, impregnated with.

गर्भण्डः Enlargement of the navel.

गर्भिणी A pregnant female (whether of men or animals); गोगर्भिणीप्रियनवोलपमालभारिसेव्योपकण्ठविपिनावलयो भवन्ति Mal. 9. 2; Y. 1. 105; Ms. 3. 114. -Comp. **-अवेक्षणम्** mid-wifery, care and attendance of pregnant women and new-born infants. **-दौहदम्** the longings of a pregnant woman. **-व्याकरणम्**, **-व्याकृतिः** *f.* 'science of the progress of pregnancy' (a particular head in medical works.)

गर्भेतृप्त *a.* 1 'Contented in the womb', as a child. -2 Contented as to food or issue. -3 Indolent.

गर्भेदृप्त, गर्भेशूर *a.* Spiritless, coward, dull.

गर्मुत् *f.* 1 A kind of grass. -2 A kind of reed. -3 Gold. -4 A kind of bee.

गर्व् 1 P. 10 Ā. (गर्वति, गर्वयते, गर्वित) To be proud or haughty (used only in *p. p.* which is also supposed to be an adjective derived from गर्व); कोऽर्थान्प्राप्य न गर्वितः Pt. 1. 146.

गर्वः 1 Pride, arrogance; मा कुरु धनजनयौवनगर्वं हरति निमेषात्कालः सर्वम् Moha. M. 4; मुधेदानीं यौवनगर्वं वहसि M. 4. -2 Pride considered as one of the 33 subordinate feelings in rhetoric; रूपधनविद्यादिप्रयुक्तात्मोत्कर्षज्ञानाधीनपरावहेलनम् R. G.; or, according to S. D. गर्वो मदः प्रभावश्रीविद्यासत्कुलतादिजः। अवज्ञासविलासाङ्गदर्शनाविनयादिकृत् ॥ 181.

गर्वित *a.* [गर्व् कर्तरि क्त, गर्वो जातोऽस्य तार० इतच् वा] 1 Proud, haughty. -2 Conceited. **-म्** Pride (same as गर्व); न मे गर्वितमायस्तं सहिष्यति दुरात्मवान् Rām. 4. 16. 9.

गर्वाटः A watch-man, door-keeper.

गर्ह् 1, 10 Ā. (sometimes P. also) (गर्हते, गर्हयते, गर्हित) 1 To Blame, censure, reproach; विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः H. 4. 3; Ms. 4. 199. -2 To accuse, charge with. -3 To be sorry for; यथा यथा मनस्तस्य दुष्कृतं कर्म गर्हति Ms. 11. 229.

गर्हणम्, -णा [गर्ह्-ल्युट्] Censure, blame, reproach, abuse.

गर्हा [गर्ह्-अ] Abuse, censure.

गर्हित *p. p.* [गर्ह्-क्त] 1 Blamed, censured. -2 Contemned, despised. -3 Contemptible. -4 Forbidden, bad, vile. **-तम्** A blamable or sinful act; एकस्य कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योऽपि गर्हितम् Pt. 1. 342.

गर्ह्य *a.* [गर्ह्-ण्यत्] Deserving censure, censurable, blamable; गर्ह्यं कुर्यादुभे कुले Ms. 5. 149. -Comp. **-वादिन्** *a.* speaking ill, speaking vilely.

गल् 1 P. (गलति, जगाल, अगालीत्, गलितुम्, गलित) 1 To drop, drip, ooze, trickle; जलमिव गलत्युपदिष्टम् K. 103; अच्छकपोलमूलगलितैः (अश्रुभिः) Amaru. 29, 96; Bv. 2. 21; R. 19. 22. -2 To drop or fall down; शरदमच्छगलद्वसनोपमा Śi. 6. 42; 9. 75; प्रतोदा जगलुः Bk. 14. 99; 17. 87. गलद्धम्मिल्ल Gīt. 2; R. 7. 10; Me. 46. -3 To vanish, disappear, pass away, be removed; गलति मध्यरात्रे Dk.; शैशवेन सह गलति गुरुजनस्नेहः K. 289; विद्यां प्रमादगलितामिव चिन्तयामि Ch. P. 1; Bh. 2. 44; Bk. 5. 43; R. 3. 70. -4 To eat, swallow (connected with गॄ). *-Caus.* or 10 U. (*p. p.* गलित) 1 To pour out. -2 To filter, strain. -3 To flow (Ā.). -4 To fuse, liquefy, dissolve, melt. -With निस् to ooze or flow out, trickle down; निर्गलिताम्बुगर्भं शरद्घनं नार्दति चातकोऽपि R. 5. 17. **-पर्या** to drop down; Bk. 2. 4.

गलः [गल्-भक्षणे बा० करणे अच्] 1 The throat, neck; शितिना गलेन विलसन्मरीचिना Ki. 12. 23; न गरलं गले कस्तूरीयम्; cf. अजागलस्तन; Bh. 1. 64; Amaru. 88. -2 The resin of the Śāla tree. -3 A kind of musical instrument. -4 A rope. -5 A kind of fish. -6 A large kind of grass (बृहत्काश). -Comp. **-अङ्कुरः** a particular disease of the throat (inflammation). **-उद्भवः** the tuft of hair on the neck of a horse. **-ओघः** tumor in the throat. **-कम्बलः** a bull's dewlap. **-गण्डः** 1 enlargement of the glands of the neck. -2 goitre. **-ग्रहः, -ग्रहणम्** 1 seizing by the throat, throttling, smothering. -2 a kind of disease; Mb. 12. 303. 5. -3 N. of certain days in the dark fortnight of a month :— *i. e.* the 4th, 7th, 8th, 9th, 13th and the three following days. -4 a day on which a course of study is commenced, but immediately preceding a day on which it is prohibited. -5 study, begun but immediately interrupted. **-चर्मन्** *n.* the gullet, throat. **-द्वारम्** the mouth. **-मेखला** a necklace. **-वार्त** *a.* 1 safe in the work of the throat, able to eat much and digest it, healthy, sound; दृश्यन्ते चैव तीर्थेषु गलवार्तास्तपस्विनः Pt. 3. v. l. -2 a parasite. **-विद्रधिः** tumor and abscess in the throat. **-व्रतः** a peacock. **-शुण्डिका** the uvula. **-शुण्डी** swelling of the glands of the neck. **-स्तनी** (also गलेस्तनी) a she-goat. **-हस्तः** 1 seizing by the throat, throttling, collaring; अनिच्छन्गलहस्तेन ताभिर्निर्वासितस्ततः Ks. 4. 68. -2 an arrow with a crescent-shaped head; cf. अर्धचन्द्र. **-हस्तित** *a.* seized by the throat, throttled, strangled; अर्धेन्दुलीलैर्गलहस्तितेव N. 6. 25.

गलकः [गल् बा० वुन्] 1 The throat, the neck. -2 A kind of fish.

गलनम् [गल् भावे ल्युट्] 1 Oozing, trickling, dripping. -2 Leaking. -3 Melting, fusing. -4 Falling down or off.

गलन्तिका, गलन्ती 1 A small pitcher. -2 A small water-jar with a hole in the bottom from which the water drops upon the object of worship (an image, Liṅga, Tulasī &c.) placed below.

गलित *p. p.* [गल्-क्त] 1 Dropped or fallen down. –2 Melted. –3 Oozed, flowing. –4 Lost, vanished, deprived. –5 Untied, got loose. –6 Emptied, leaked away. –7 Filtered. –8 Decayed, impaired. –9 Decreased, exhausted; गलितविभवाश्चार्थिषु नृपाः Bh. 2. 44. **–Comp.** **–कुष्ठम्** advanced or incurable leprosy when the fingers and toes fall off; also गुलत्कुष्ठम् **–नखदन्त** *a.* one who has lost his claws and teeth; वृद्धो गलितनखदन्तो न कथं विश्वासभूमिः H. 1. **–दन्त** *a.* toothless. **–नयन** *a.* one who has lost his eyes, blind. **–यौवन** *a.* one who has lost the bloom or charm of youth, grown old; गलितयौवना कामिनी Bh. 2. 56. **–वयस्** *a.* being in the decline of age, in declining years; गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतम् R. 3. 70.

गलितकः A kind of dance, gesticulation; V. 4. 56. 57.

गल्या 1 A multitude of throats. –2 A quantity of a particular kind of grass or of ropes made of it.

गलेगण्डः A kind of bird, (so called from the pendulous fleshy purse hanging from its throat); Adjutant bird.

गलानिलः A prawn or shrimp.

गलिः [गडि, डस्य लः] A strong but lazy bull; see गडि.

गलुः *m.* A kind of gem (चन्द्रकान्त); मसारगलवर्कमयैर्विभङ्गैर्विभूषितं हेमनिबद्धचक्रम् Mb. 12. 46. 33.

गल्दः, –ल्दा Ved. 1 Speech. –2 Straining.

गल्भ् 1 Ā. (गल्भते, गल्भित) To be bold or confident.

गल्भ *a.* 1 Bold, confident, audacious. –2 Proud, haughty.

गल्लः The cheek; especially, the part of the cheek near the corners of the mouth; Pt. 1. 123. (Rhetoricians consider this word to be ग्राम्य or vulgar; cf. the instance given in K. P. 7:—ताम्बूलभृतगल्लोऽयं भल्लं जल्पति मानुषः; but cf. Bhavabhūti's use:—पातालप्रतिमल्लगल्लविवरप्राक्षिप्तसप्तार्णवम् Mal. 5. 22). **–Comp.** **–चातुरी** a small round pillow to put underneath the cheek.

गल्लकः 1 A wine-glass. –2 Sapphire; see गल्वर्क below.

गल्लर्कः A vessel for drinking spirituous liquor; एवं बृहत्तरे गल्लर्कप्रमाणे कुले जातः Mk. 8; गल्लर्कशतपरिवृतः &c.

गल्वर्कः 1 Crystal. –2 Lapis lazuli; see गल्लः; Mb. 7. 16. 54. –3 A goblet, a vessel for drinking spirituous liquor; मसारगल्वर्कमुखः Rām. 3. 43. 29.

गल्ह् 1 Ā. (गल्हते, गल्हित) To blame, censure.

गव (A substitute for गो at the beginning of certain compounds, especially before words beginning with vowels or as the second member of Dvigu comp.; पञ्चगवम् five cows; गवाकृति cow-shaped). **–Comp.** **–अक्षः** 1 an air hole, a round window; विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् R. 7. 11; कुवलयितगवाक्षां लोचनैरङ्गनानाम् 11. 93; Ku. 7. 58; Me. 100. °जालम् a lattice. –2 the mesh of a shirt of mail. **–अक्षकः** an air-hole. **–अक्षित** *a.* furnished with windows. **–अग्रम्** a multitude of cows; (written as गोऽग्रम्, गोअग्रम् and गवाग्रम्). **–अदनम्** pasture or meadow grass. **–अदनी** 1 a pasture. –2 a manger, a trough for holding grass &c. for feeding cattle. **–अधिका** lac. **–अनृतम्** a lie on cow's oath (अनृतगोशपथस्य पापम्); तस्याधर्मो गवानृतम् Mb. 13. 23. 33; Ms. 8. 98. **–अमृतम्** 1 the beverage or nectar consisting of rays of light. –2 cow's milk. **–अर्ह** *a.* of the value of a cow. **–अविकम्** cattle and sheep. **–अशनः** 1 a shoe-maker. –2 an out-cast. **–अश्वम्** bulls and horses. **–आकृति** *a.* cow-shaped. **–आलम्भः** the cow-killing in मधुपर्क rite. **–आह्निकम्** the daily measure of food given to a cow; a kind of व्रत; निरुद्विग्नस्तु यो दद्यान्मासमेकं गवाह्निकम् Mb. 13. 133. 3. **–इन्द्रः** 1 an owner of kine. –2 an excellent bull. **–ईशः, –ईश्वरः** an owner of cows. **–उद्वः** an excellent cow or bull; Rām. 4. 28. 43; Mb. 13. 78. 14. **–राजः** a bull.

गवयः A species of ox; गोसदृशो गवयः T. S.; दृष्टः कथंचिद्गवयैर्विविग्नैः Ku. 1. 56; Ṛs. 1. 23. **–यी** The female Gayal.

गवलः The wild buffalo. **–लम्** Buffalo's horn; गवलालिकुहानिभा Bṛi. S. 32. 17; Śi. 20. 12.

गवामयः A kind of sacrifice (सत्र) lasting for a year; गवामयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः Mb. 13. 106. 46.

गवांपतिः 1 The chief cattle, a bull. –2 A cowherd. –3 An epithet of the sun; also of fire.

गवाल्लूकः = गवय q. v.

गविनी A herd of cows.

गविष्, –गविष *a.* Ved. 1 Wishing for cows. –2 Eager (in general).

गविष्टि *a.* Ved. 1 Wishing for cows. –2 Desirous, eager, ardent. **–ष्टिः** *f.* 1 Desire, eagerness. –2 Desire for fighting, battle.

गविष्ठ *a.* of the earth; of the sky; Bhāg. 1. 10. 36. **–ष्ठः** The sun.

गव्य *a.* [गवे हितं यत्] 1 Consisting of cattle or cows. –2 Coming or got from a cow (as milk, curds &c.); गव्येन दत्ते श्राद्धे तु संवत्सरमिहोच्यते Mb. 13. 88. 8. –3 Proper or fit for cattle. –4 Sacred to the cow, worshipping the cow. **–व्यम्** 1 Cattle, a herd of cows; गव्यं यव्यं यन्तो Rv. 1. 140. 13. –2 Pasture-land. –3 The milk, curds &c. of a cow; Mb. 13. 66. 13. –4 A bow-string; श्रवणोपा-

न्तिकनीयमानगव्यम् Śi. 20. 19. –5 Colouring substance, yellow pigment. –6 The sacrificial act called गवामयनम्; गव्यस्य च तदादिषु MS. 8. 1. 18; गव्यमिति गवामयनं ब्रूमः ŚB. on MS. 8. 1. 18. –व्या 1 A herd of cows. –2 A measure of distance equal to two Krośas. –3 A bow-string. –4 A colouring substance, yellow pigment.

गव्यय *a.* Ved. Belonging to or coming from a cow; गव्ययी त्वग्भवति निर्णिगव्ययी Rv. 9. 70. 7.

गव्ययु *a.* Ved. Desirous of cows; आजा नैति गव्ययुः Rv. 9. 98. 3.

गव्या *a.* Ved. 1 Desire for cows; गव्यां पु णो यथा पुरा Rv. 8. 46. 10. –2 Desire, fervency. –3 Desire for what comes from a cow (as milk &c.); अया धिया च गव्यया Rv. 8. 93. 17. –4 Desire of battle.

गव्यु *a.* 1 Delighting in cows. –2 Desiring cows or milk; गव्युर्नो अर्ष परि सोम सिक्तः Rv. 9. 97. 15. –3 Fervent, eager; एष गव्युरचिक्रदत् Rv. 9. 27. 4. –4 Desirous of battle.

गव्यूतम्,–तिः *f.* 1 A measure of length nearly equal to two miles or one Krośa. –2 A measure of distance equal to two Krośas; Bhāg. 5. 21. 19. –3 A pasture-ground, pasturage.

गवेडुः, –धुः, –धुका A kind of grass eaten by cattle; Ki. 12. 51. –डुः A cloud.

गवेरुकम् Red chalk.

गवेष् 1 Ā., 10 P. (गवेषते, गवेषयति, गवेषित) 1 To seek, hunt for, search or inquire for; तस्मादेष यतः प्राप्तस्तत्रैवान्यो गवेष्यताम् Ks. 25. 176. –2 To strive after, desire ardently or fervently, make efforts for; गवेषमाणं महिषीकुलं जलम् Ṛs. 1. 21.

गवेष *a.* Searching for. –षः Search, inquiry.

गवेषणम् *a.* Ved. 1 Desiring ardently. –2 Desirous of combat; अभिमातिषाहो गवेषणः Av. 5. 20. 11. –णम्, –णा Search or inquiry after anything; सखि किमर्थगवेषणया गिरम् (किरति) N. 4. 107.

गवेषित *a.* Searched, sought, inquired or looked for.

गह् 10 U. (गहयति-ते) 1 To be thick or impervious (as a forest). –2 To enter deeply into.

गहन *a.* 1 Deep, dense, thick; वनान्निष्क्रम्य गहनाद्द्रवः कुरुसैनिकाः Mb. 4. 67. 2. –2 Impervious, impenetrable, impassable, inaccessible. –3 Hard to be understood, inexplicable, mysterious; सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः Pt. 1. 11, 285; Bh. 2. 58; गहना कर्मणो गतिः Bg. 4. 17; Śānti. 1. 8. –4 Grave, dignified; भूम्ना रसानां गहनाः प्रयोगाः Māl. 1. 4. –5 Impassioned, replete with love, strong; क च नु गहनाः कौतुकरसाः U. 6. 33. –6 Hard, difficult, causing pain or trouble; गहनसंसारः Śānti. 3.15; U. 7. 6. (v. l.). –7 Deepened, intensified; महामोहगहनः (विकारः) Māl. 1. 30. –नम् 1 An abyss, depth; अम्भः किमासीद्गहनं गभीरम् Rv. 10. 129. 1. –2 A wood, thicket, deep or impenetrable forest; यदनुगमनाय निशि गहनमपि शीलितम् Gīt. 7; Bv. 1. 25. –3 A hiding-place. –4 A cave. –5 Pain, distress. –6 An ornament. –7 Water. –8 An inaccessible place; धिष्ण्यानामस्म्यहं मेरुर्गहनानां हिमालयः Bhāg. 11. 16. 21. –नः The Supreme Being.

गहीय *a.* 1 Relating to a cave or thicket.

गह्मन् *n.* Ved. Depth.

गह्मम् 1 Depth. –2 An inaccessible place.

गह्वर *a.* (–रा or –री *f.*). 1 Deep, impervious; Bhāg. 1. 6. 13. –2 Confused (in mind); बभूव गह्वरो ग्रामवासी कोऽपि जडः पुमान् Ks. 61. 39, 41. –रम् 1 An abyss, a depth. –2 A thicket, forest; गुल्मतृणवीरुद्भिर्गह्वरमिव भवत्येवमेव गृहाश्रमः Bhāg. 5. 14. 4. –3 A cave, cavern; गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश R. 2. 26. 46; Ṛs. 1. 21. –4 An inaccessible place. –5 A hiding-place. –6 A riddle. –7 Hypocrisy. –8 Weeping, crying. –9 Water. –10 A deep sigh. –रः An arbour, bower. –री 1 A cave, cavern, recess in a rock or mountain. –2 The earth.

गह्वरित *a.* 1 Being in a hiding-place, concealed. –2 Absorbed (in one's thought); याज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा कृष्णो गह्वरितोऽभवत् Mb. 2. 68. 45 (here commentator Nīlakaṇṭha says गह्वरितः करुणातिशयाद्गद्गदकण्ठः).

गा 1 or 2 Ā, 3 P. (गाते, जिगाति) 1 To go, see इ. etc. –2 To come to any state or condition. –3 To praise, sing.

गा A song, verse. 'गा क्ष्मोमा च रमा।' Enm.

गाङ्ग *a.* (–ङ्गी *f.*) [गङ्गाया अपत्यं अण्] 1 Being in or on the Ganges. –2 Coming from or relating to the Ganges; गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुनं कज्जलाभमुभयत्र मज्जतः K. P. 10; Ku. 5. 37. –ङ्गः 1 An epithet of Bhīṣma. –2 Of Kārtikeya. –ङ्गम् 1 Rain-water of a peculiar kind (supposed to fall down from the heavenly Ganges). –2 Gold. –ङ्गी An epithet of Durgā.

गागनः A kind of horse; ये लङ्घयन्तः परिखामपारां ते गागनाः पुण्यतमाः प्रदिष्टाः Śalihotra, Appendix II, 161.

गाङ्गटः, –टेयः A kind of prawn or shrimp.

गाङ्गायनिः [गङ्गाया अपत्यं फिञ्] N. of Bhīṣma or Kārtikeya.

गाङ्गेय *a.* (–यी *f.*) Being in or on or of the Ganges; स्नातानां शुचिभिस्तोयैर्गाङ्गेयैः प्रयतात्मनाम् Mb.13.26.31. –यः 1 N. of Bhīṣma or Kārtikeya. –2 The Hilsa fish. –यम् 1 Gold. –2 The Musta grass. –3 The Dhattura plant; गाङ्गेयः प्रभुखे भीष्मे जातरूपकसेरुणोः। मुस्तायां पुंनपुंसि स्यात् Nm.

गाङ्गेरी (-रिका) *f.* The N. of a plant (Mar. नागबला).

गाङ्गेरुः (-कः) The N. of a plant (Mar. तोरण, कांकडाचें झाड).

गाङ्गेरुकी *f.* The N. of a plant (Mar. नागबला, गाडेधामण).

गाङ्गेरुवा *f.* The N. of a plant (Mar. कांकडाचें झाड).

गाजरम् A carrot.

गाञ्जिकायः A quail.

गाडवः A cloud.

गाढ See under गाह्.

गाढावटी *f.* A kind of Indian chess; L. D. B.

गाणनिक्यम् Keeping accounts; अक्षपटले गाणनिक्याधिकारः Kau. A. 2. 7.

गाणपत *a.* (-ती *f.*) [गणपति अण्] 1 Relating to the leader of a troop. -2 Relating Gaṇeśa.

गाणपत्यः [गणपति-यक्] A worshipper of Gaṇeśa. -त्यम् 1 Worship of Gaṇeśa. -2 The leadership of a troop, chieftainship; रुद्रस्य गाणपत्यं मयोभूरेहि Vāj. 11. 15.

गाणिक्यम् [गणिकानां समूहः यञ्] A group of harlots.

गाणितिकः An arithmetician; Līla.

गाणेशः A worshipper of Gaṇeśa.

गाण्डि(ण्डी)वः, -वम् [गाण्डिरस्त्यस्य संज्ञायाम् व P. V. 2. 110] 1 The bow of Arjuna, presented by Soma to Varuṇa, by Varuṇa to Agni, and by Agni to Arjuna, when the latter assisted him in consuming the खाण्डववन; गाण्डीवं स्रंसते हस्तात् Bg. 1. 29. -2 A bow in general. -Comp. -धन्वन् *m.* an epithet of Arjuna; Me. 50.

गाण्डीविन् *m.* An epithet of Arjuna, the third Pāṇḍava prince; तानस्यतः शरव्रातान्बन्धुप्रियकृदर्जुनः । गाण्डीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ Bhāg. 10. 58. 54; Ve. 4.

गाण्डी A rhinoceros. -गाण्डीमय *a.* made of गाण्डी, as the bow of Arjuna; एष गाण्डीमयश्चापो लोकसंहारसंभृतः Mb. 5. 98. 19.

गातागतिक *a.* (-की *f.*) Caused by going or coming.

गातानुगतिक *a.* (-की *f.*) Caused by blindly following or imitating custom or example.

गातुः 1 A song. -2 A singer. -3 A celestial chorister. -4 The male (Indian) cuckoo. -5 The large black bee.-Ved.-6 Going, motion; गातुं को अस्मिन् Av. 10. 2.12. -7 Free place for moving. -8 The earth. -9 A refuge. -10 Way, course; देवा गातुविदो गातुं वित्वा गातुमित Vāj. 2. 21. -11 Access, egress. -12 Progress, increase, welfare.

गात्रम् [गै त्रन् गातुरिदम् वा, अण्; cf. Uṇ. 4. 168] 1 The body; अपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यम् Ś. 2. 4; तपति तनुगात्रि मदनः 3. 16. -2 A limb or member of the body; गुरुपरितापानि न ते गात्राण्युपचारमर्हन्ति Ś. 3. 17; Ms. 2. 209; 5. 109. -3 The fore-quarter of an elephant. -त्रा The earth. -Comp. -अनुलेपनी a fragrant unguent applied to the body.-आवरणम् a shield; Mb.7.2.28.-उत्सादनम् cleaning the body with perfumes; Ms 2. 211. -कर्षण *a.* emaciating or weakening the body. -भङ्गः, -भञ्जनम् stretching one's limbs. -मार्जनी a towel. -यष्टिः *f.* a thin or slender body; रोमाञ्चलक्ष्येण स गात्रयष्टिं भित्त्वा निराक्रामदरालकेश्याः R. 6. 81. -रुहम् the hair on the body; नेत्रे जलं गात्ररुहेषु हर्षः Bhāg. 2. 3. 24. -लता a thin or tender body, slim figure. -वेष्टनम् spasmodic sensation; Charak 6. 27. -संकोचिन् *m.* the pole-cat; (so called because it contracts its body in order to spring); a hedgehog; cf. Vaj. 24. 36. com. -संप्लवः a small bird, the diver.

गात्रकम् The body.

गात्रिका 1 A bodice. -2 A girdle (?).

गाथ, गाथक See under गै.

गाध् 1 Ā. (गाधते, गाधित) 1 To stand, stay, remain. -2 To set out for; dive or plunge into; गाधितासे नभो भूयः Bk. 22. 2; 8. 1. -3 To seek, search or inquire for. -4 To compile, string or weave together.

गाध *a.* [गाध्-भवादौ घञ्] Fordable, not very deep, shallow; सरितः कुर्वती गाधाः पथश्चाश्यानकर्दमान् R. 4. 24; cf. अगाध. -धम् 1 A shallow place, ford. -2 A place, site. -3 Desire of gain, cupidity. -4 Bottom; अनासादितगाधं च पातालतलमव्ययम् Mb. 1. 21. 13. -5 Consequence, result; स वै व्यसनमासाद्य गाधमार्तो न विन्दति Mb. 12. 93. 32.

गाधिः, गाधिन् *m.* [गाध्-इन्] N. of the father of Viśvāmitra. (He is supposed to have been an incarnation of Indra and born as the son of king Kauśāmba.) -Comp. -जः, -नन्दनः, -पुत्रः an epithet of Viśvāmitra. -नगरम्, -पुरम् an epithet of Kānyakubja, the modern Kanoja.

गाधेयः An epithet of Viśvāmitra.

गान्तुः 1 A traveller. -2 A singer.

गान्त्री A carriage drawn by oxen.

गान्दिनी 1 An epithet of the Ganges. -2 N. of a princess of Kāśi, wife of Śvaphalka and mother of Akrūra; Bhāg. 9. 24. 15. -Comp. -सुतः an epithet (1) of Bhīṣma; (2) of Kārtikeya; (3) of Akrūra.

गान्दी The mother of Akrūra.

गान्धर्व *a.* (-र्वी *f.*) [गन्धर्वस्येदम्-अण्] Relating to the Gandharvas. -र्वः 1 A singer, celestial chorister; Rām. 7. 94. 6. -2 One of the eight forms of marriage;

गान्धर्वः समयान्मिथः Y. 1. 61; (for explanation, see गन्धर्वविवाह); cf. अग्निर्गान्धर्वी पथ्यामृतस्या Rv. 10. 80. 6. -3 A subordinate Veda treating of music attached to the Sāmaveda; see उपवेद. -4 A horse. -र्वम् The art of the Gandharvas; *i. e.* music, singing; कापि वेला चारुदत्तस्य गान्धर्वं श्रोतुं गतस्य Mk. 3; अये गान्धर्वध्वनिरिव श्रूयते Avimārakam 3; Ks. 12. 28. -र्वी 1 Speech. -2 An epithet of Durgā. -Comp. -कला, -विद्या, -शिक्षा, -शास्त्रम् song, music; यद्गान्धर्वकलासु कौशलम् Git. 12. 28; Ks. 12. 27. -चित्त *a.* one whose mind is possessed by a Gandharva. -वेदः the Veda of music (considered as an appendix to Sāmaveda and ascribed to Bharata). -शाला a music saloon, concert-hall; तत्र गान्धर्वशालायां वत्सराज उवास सः Ks. 12. 31.

गान्धर्व (र्वि) कः A singer; Ks. 63.

गान्धारः 1 The third of the seven primary notes of the Indian Gamut; (commonly denoted by ग in musical notation). -2 Red lead. -3 N. of a country between India and Persia, the modern Kandahāra. -5 A native or a ruler of that country. -रम् Gum myrrh.

गान्धारिः 1 An epithet of Śakuni, Duryodhana's maternal uncle. -2 An epithet of Duryodhana; Mb. 1. 202. 13.

गान्धारी [गान्धारस्यापत्यं इञ्] 1 N. of the daughter of Subala, king of the Gāndhāras and wife of Dhṛitarāṣṭra. [She bore to her husband 100 sons— Duryodhana and his 99 brothers. As her husband was blind she always wore a scarf over her face (probably to reduce herself to his state). After the destruction of all the Kauravas, she and her husband lived with their nephew Yudhiṣṭhira]. -2 A kind of intoxicant; L. D. B. -3 A particular vein in the left eye; Gorakṣa Śataka 26. -Comp. -ग्रामः a kind of musical scale.

गान्धारेयः [गान्धार्या अपत्यं ढक्] An epithet of Duryodhana.

गान्धिकः [गन्धो गन्धद्रव्यं पण्यमस्य ठक्] 1 A vendor of perfumes, a perfumer, -2 A scribe, clerk. -3 A kind of insect; L. D. B. -कम् Fragrant wares, perfumes; पण्यानां गान्धिकं पण्यं किमन्यैः काञ्चनादिकैः Pt. 1. 13.

गामिक *a.* (At the end of comp.) Going, leading to (as a way); परत्रगामिकस्य ते कृताकृतस्य कर्मणः । न साक्षि आत्मना समो नृणामिहास्ति कश्चन ॥ Mb. 12. 321. 53.

गामिन् *a.* [गम्-णिनि] (Only at the end of comp.) 1 Going, moving, walking; वैदिशगामी M. 5; मृगेन्द्रगामी R. 2. 30 having the gait of a lion; कुञ्ज° Pt. 2. 5; अलस° Amaru. 51. -2 Riding; द्विरद° R. 4. 4. -3 Going or reaching to, extending or applying to, relating to; ननु सखीगामी दोषः Ś. 4; द्वितीयगामी न हि शब्द एष नः R. 3. 49. -4 Leading or going to, accruing to; चित्रकूटगामी मार्गः; कर्तृगामि क्रियाफलम्. -5 United with; सदृशभर्तृगामिनी M. 5. -6 Passing over to, devolving on; Ś. 6; शेषेषु पितृगामि तत् Y. 2. 145.

गामुक *a.* Going, locomotive; गामुको ध्रुवमध्वानं सुग्रीवो वालिना गतम् Bk. 7. 18.

गाम्भीर्यम् [गम्भीरस्य भावः ष्यञ्] 1 Deepness, depth (of water, sound &c.). -2 Depth, profundity (of meaning, character &c.); cf. भीशोकक्रोधहर्षाद्यैः गाम्भीर्यं निर्विकारता । समुद्र इव गाम्भीर्ये Ram.; Śi. 1. 55; R. 3. 32. -3 Dignity; गाम्भीर्यात्सोऽप्युवाच तम् Ks. 86. 32. -4 Generosity; गाम्भीर्यगरिमा चित्रमपूर्वस्तस्य च प्रभोः । ददाति यद्ग्राममिति ब्रुवन्राज्यमपीदृशम् ॥ Ks. 124. 83. -5 Calmness, composure.

गायः [गै भावे घञ्] Singing, a song; यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् Y. 3. 112; Bhāg. 10. 90. 26.

गायकः [गै-ण्वुल्] A singer, musician; न नटा न विटा न गायकाः Bh. 3. 27. -2 An actor.

गायत्र *a.* Consisting in or connected with गायत्री; गर्गायदुकुलाचार्याद्गायत्रं व्रतमास्थितौ Bhāg. 10.45.29. -त्रम् A song or hymn; एतद्गायत्रं प्राणेषु प्रोतम् Ch. Up. 2. 11. 1.

गायत्री 1 A Vedic metre of 24 syllables; गायत्री छन्दसामहम् Bg. 10. 35. -2 N. of a very sacred verse repeated by every Brāhmaṇa at his Sandhyā (morning and evening devotions) and on other occasions also. Great sins even are said to be expiated by a pious repetition of this verse, which is as follows:—तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् Rv. 3. 62. 10. -3 A number of mystical verses in Tantra literature. -4 N. of Durgā, Ks. 53. 172. -त्रम् A hymn composed and recited in the Gāyatrī metre. -Comp. -मन्त्रः prayers connected with the गायत्री. -वल्लभः an epithet of Śiva.

गायत्रिन् *a.* (-णी *f.*) One who sings hymns, especially of the Sāmaveda; गायन्ति त्वा गायत्रिणो Rv. 1. 10. 1.

गायनः (नी *f.*) [गै-ल्युट्] A singer; गायनैश्च विरोविण्यो वादनैश्च तथापरैः । विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नसमन्विताः ॥ Rām. 1. 18. 19; तथैव तत्पौरुषगायनीकृताः N. 1. 103; Bh. 3. 27 v. l. -नम् 1 Singing a song. -2 Practising singing as a means of subsistence.

गारित्रम् Rice, corn.

गारुड *a.* (-डी *f.*) [गरुडस्येदं अण्] 1 Shaped like Garuḍa. -2 Coming from or relating to Garuḍa. -डः, -डम् 1 An emerald; राशिर्मणीनामिव गारुडानां सपद्मरागः फलितो विभाति R. 13. 53. -2 A charm against (snake) poison; संगृहीतगारुडेन K. 51 (where it has sense I also). -3 A missile presided over by Garuḍa. -4 A military array (व्यूह) of the shape of Garuḍa. -5 Gold.

गारुडिकः A charmer, dealer in antidotes.

गारुत्मत *a.* (-ती *f.*) [गरुत्मान् अस्त्यस्य अण्] 1 Shaped like Garuḍa. -2 Sacred or presided over by Garuḍa (as a missile); गारुत्मतं तीरगतस्तरस्वी भुजङ्गनाशाय समाददेऽस्त्रम् R. 16. 77. **-तम्** An emerald.

गार्ग *a.* 1 Coming from or connected with Gārgya. -2 Composed by Garga. **-र्गः** A kind of measure (in music). **-र्गी** N. of the learned woman वाचक्नवी.

गार्ग्य *a.* Descended from Garga.

गार्जरः A carrot.

गार्दभ *a.* (-भी *f.*) [गर्दभस्येदं अण्] Belonging to or coming from an ass, asinine; Av. 6. 72. 3.

गार्द्ध्यम् Greediness; पीत्वा जलानां निधिनातिगार्ध्यात् Śi. 3.73.

गार्ध्र *a.* (-र्ध्री *f.*) [गृध्रस्यायम् अण्] Derived from a vulture; Mb. 6. 73. 17. **-र्ध्रः** 1 Greediness (probably for गार्ध्यम्). -2 An arrow. **-Comp. -पक्षः, -वासस्** *m.* an arrow furnished with a vulture's feathers; न हि गाण्डीवमुक्तानां शराणां गार्ध्रवाससाम् Mb. 3. 33. 87.

गार्भ *a.* (-र्भी *f.*) [गर्भे साधु अण्], **गार्भिक** (-की *f.*) *a.* 1 Uterine, fetal; Bhāg. 3. 7. 27. -2 Relating to gestation; Ms. 2. 27.

गार्भिणम्, -ण्यम् [गर्भिणीनां समूहः भिक्षा° अण्] A number of pregnant women.

गार्ह *a.* Domestic, pertaining to household. See गार्हमेध.

गार्हकमेधिकः (in pl.) The duties of a householder; रेमे रमाभिर्निजकामसम्प्लुतो यथेतरो गार्हकमेधिकांश्चरन् Bhāg. 10. 59. 44.

गार्हपतम् [गृहपतेरिदं अण्] The position and dignity of a householder.

गार्हपत्यः [गृहपतिना नित्यं संयुक्तः, संज्ञायां ञ्य] 1 One of the three sacred fires perpetually maintained by a householder, which he receives from his father and transmits to his descendants, and from which fires for sacrificial purposes are lighted; अथ हैनं गार्हपत्योऽनुशशास Ch. Up. 4. 11. 1; cf. Ms. 2. 231. -2 The place where this sacred fire is kept. **-त्यम्** The government of a family; position and dignity of a householder; गार्हपत्येन सन्त्य ऋतुना यज्ञनीरसि Rv. 1. 15. 12. **-Comp. -न्यायः** A rule of interpretation according to which a direct statement (श्रुति) is stronger than an indirect one (लिङ्ग). This rule is discussed and established by जैमिनि and शबर at MS. 3. 2. 3 and 4.

गार्हमेध *a.* (-धी *f.*) [गृहमेधस्येदं अण्] Fit or proper for a householder; Bhāg. 5. 11. 2. **-धः** The five

गार्हस्थ्यम् [गृहस्थस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] 1 The order or stage of life of a householder (गृहस्थ); गार्हस्थ्यं चैव याज्याश्च सर्वा गृह्याश्च देवताः Mb. 14. 7. 10. -2 Domestic affairs, household. -3 The five Yajñas to be daily performed by a householder.

गार्ह्य *a.* Domestic.

गालः 1 Flowing, liquefying. -2 Dropping. -3 A flux.

गालनम् [गल् णिच्-भावे ल्युट्] 1 Straining (fluids). -2 Fusing, liquefying, melting. -3 Reviling; cf. com. on Mb. 12. 68. 31.

गालवः 1 The Lodhra tree. -2 A kind of ebony. -3 N. of a sage, a pupil of Viśvāmitra (said in Hariv. to be his son).

गालिः *f.* [गल्-इन्] 1 Abuse, abusive or foul language; ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तो वयमपि तदभावाद्गालिदानेऽसमर्थाः Bh. 3. 133; Rāj. T. 6. 157. **-Comp. -दानम्, -प्रदानम्** Reviling; Rāj. T. 7. 304.

गालित *a.* 1 Strained. -2 Distilled. -3 Melted, fused.

गालिनी A particular position of the fingers.

गालोडित *a.* 1 Drunk, intoxicated. -2 Sick, diseased. -3 Foolish. **-तम्** Examination; investigation.

गालोड्यम् The seed of a lotus.

गावल्गणिः An epithet of Sañjaya, son of Gavalgaṇa; गावल्गणे क्व नस्तातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयोः Bhāg. 1. 13. 31.

गाह् 1 Ā. [गाहते, जगाहे, अगाहिष्ट, अगाढ, गाहितुम्, गाढुम्, गाढ or गाहित] 1 To dive or plunge into, bathe, immerse oneself into (as water); गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितम् Ś. 2. 6; गाहितासेऽथ पुण्यस्य गङ्गामूर्तिमिव द्रुताम् Bk. 22. 11; 14. 67; (fig. also); मनस्तु मे संशयमेव गाहते Ku. 5. 46 is plunged into or entertains doubt. -2 To enter deeply into, penetrate, roam or range over; गाहितमखिलं गहनम् Bv. 1. 21; कदाचित्काननं जगाहे K. 58; ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे तस्मिन्वनं गोप्तरि गाहमाने R. 2. 14; Me. 50; H. 1. 150; Ki. 13. 24. -3 To stir up, agitate, shake, churn. -4 To be absorbed in (with loc.). -5 To hide oneself in. -6 To destroy. With सम् to enter, go to or into, penetrate into; समगाहिष्ट चाम्बरम् Bk. 15. 59.

गाढ *p. p.* [गाह्-क्त] 1 Dived or plunged into, bathed in, deeply entered. -2 Frequently plunged into, resorted to, thickly crowded or inhabited; तपस्विगाढां तमसां प्राप नदीं तुरङ्गमेण R. 9. 72. -3 Closely pressed together, tightly drawn, fast, close, tight; गाढाङ्गदैर्बाहुभिः R. 16. 60; गाढालिङ्गन Amaru. 40, a close embrace; Ch. P. 6. -4 Thick, dense. -5 Deep, impervious. -6 Strong, vehement, excessive, intense; गाढनिद्रामवाप fell fast asleep; 20. °उद्वेग excessively tor-

केस्ताम्यतीति Mal. 1. 15; Me. 85; प्राप्तगाढप्रकम्पा Ś. Til. 12; Amaru. 74; so also गाढतप्तेन तप्तम् Me. 104. –ढम् *ind.* Closely, fast, much, excessively, heavily, vehemently, powerfully. –**Comp.** –अङ्गद *a.* having closely fitting armlets; R. 16. 60. –आलिङ्गनम् a close embrace. –कर्णः an attentive ear; ता ये पिबन्त्यवितृषो नृप गाढकर्णैः Bhāg. 4. 29. 41. –तरम् *ind.* 1 more tightly, closely. –2 more intensely. –मुष्टि *a.* close-fisted, avaricious, miserly. (–ष्टिः) a sword. –वचस् *m.* a frog. –वर्चस् *a.* costive, constipated.

गाह *a.* [गाह्-घञ्] Diving into, bathing. –हः 1 Diving into, plunging, bathing; रामाणामनवरतोद्गाहभाजाम् Śi. 8. 45. –2 Depth, interior; महो गाहादिव आ निरधुक्षन Rv. 9. 110. 8.

गाहनम् [गाह्-ल्युट्] The act of diving into, plunging, bathing &c.

गाहित *a.* 1 Bathed in, plunged into. –2 Penetrated, entered into; see गाह्.

गाहितृ *a.* 1 One who plunges into water, a bather, diver. –2 One who penetrates. –3 Shaking or agitating. –4 Destroyer.

गिन्दुकः 1 A ball for playing with. –2 N. of a tree; see गेन्दुक.

गिर् *a.* [गॄ-क्विप् वा टाप्] Ved. Addressing, invoking. –*f.* (nom. sing. गीः; instr. dual गीर्भ्याम् &c.) 1 Speech, words, language; वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः Ku. 2. 53; 3. 72; भवतीनां सूनृतयैव गिरा कृतमातिथ्यम् Ś. 1; प्रवृत्तिसाराः खलु मादृशां गिरः Ki. 1. 25; Śi. 2. 15; Y. 1. 71. –2 Invocation, praise, song. –3 N. of Sarasvatī, the goddess of speech and learning. –4 Intellect; cf. गिर्धीः Enm. –5 Knowledge from hearing (श्रवणजज्ञान); प्रपूर्वगौ पूर्वजौ चित्रभानू गिरा वाऽऽशंसामि तपसा ह्यनन्तौ Mb. 1. 3. 57 com. –**Comp.** –देवी (गीर्देवी) Sarasvatī, the goddess of speech. –पतिः (written as गीःपतिः, गीष्पतिः and गीर्पतिः) 1 N. of Brihaspati, the preceptor of the gods. –2 a learned man; so गिरीशः, –रथः (गीरथः) N. of Brihaspati. –वा (बा) णः (गीर्वाण) a god, deity; परिमलो गीर्वाणचेतोहरः Bv. 1. 63, 84. °कुसुमम् cloves.

गिरा 1 Speech, speaking, language, voice. –2 Praise. –**Comp.** –वृध् delighting in praise; पवमान गिरावृधम् Rv. 9. 26. 6.

गिरि *a.* [गॄ-इ किच Uṇ. 4. 142] Venerable, respectable, worshipful. –रिः 1 A hill, mountain, an elevation; पदयाधः खनने मूढ गिरयो न पतन्ति किम् Subhāṣ.; ननु प्रवातेऽपि निष्कम्पा गिरयः Ś. 6. –2 A huge rock. –3 A disease of the eyes. –4 An honorific title given to Saṁnyāsins; *e. g.* आनन्दगिरिः –5 (In math.) The number 'eight'. –6 A ball with which children play (गेन्दुक). –7 A cloud. –8 A peculiar defect in quicksilver. –रिः *f.* 1 Swallowing. –2 A rat; mouse (written also गिरी in this sense). –**Comp.** –इन्द्रः 1 a high mountain. –2 an epithet of Śiva. –3 the Himālaya mountain. –4 a term for the number 'eight'. –ईशः 1 an epithet of the Himālaya mountain. –2 an epithet of Śiva; सुतां गिरीशप्रतिसक्तमानसाम् Ku. 5. 3. –कच्छपः a species of tortoise living in mountains. –कण्टकः Indra's thunderbolt. कदम्बः, –म्बकः a species of the Kadamba tree. –कन्दरः a cave, cavern. –कर्णिका the earth. –काणः a blind or one-eyed man. –काननम् a mountain-grove. –कूटम् the summit of a mountain. –गङ्गा N. of a river. –गुडः a ball for playing with. –गुहा a mountain-cave. –चर *a.* roaming or wandering on a mountain; गिरिचर इव नागः प्राणसारं बिभर्ति Ś. 2. 4. (–रः) a thief. –ज *a.* mountain-born. (–जम्) 1 talc. –2 red chalk. –3 benzoin. –4 bitumen. –5 iron. (–जा) 1 N. of Pārvatī (the daughter of Himālaya). –2 the hill plantain (पर्वतकदली) –3 the Mallikā creeper. –4 an epithet of the Ganges. –तनयः, –नन्दनः, –सुतः 1 an epithet of Kārtikeya. –2 of Gaṇeśa. °धवः, °पतिः an epithet of Śiva; Ks. 56. 403. °मलम् talc. –जालम् a range of mountains. –ज्वरः Indra's thunderbolt. –त्रः N. of Śiva; अहं गिरित्रश्च Bhāg. 8. 6. 15. –दुर्गम् a hill-fort, any stronghold among mountains; नृदुर्गं गिरिदुर्गं वा समाश्रित्य वसेत्पुरम् Ms. 7. 70, 71. –द्वारम् a mountain-pass. –धातुः red chalk; बालार्कसमवर्णेन तेजसा गिरिधातुना Rām. 2. 95. 19. (v. l.) –ध्वजम् Indra's thunderbolt. –नगरम् N. of a district in Dakṣiṇāpatha. –नदी or नदी a mountain-torrent, rill. –नद्ध (नद्ध) *a.* enclosed by a mountain. –नन्दिनी 1 N. of Pārvatī. –2 of the Ganges. –3 a river in general (flowing from a mountain;) कलिन्दगिरिनन्दिनीतटसुरद्रुमालम्बिनी Bv. 4. 3. –णितम्बः (नितम्बः) the declivity of a mountain. –पीलुः N. of a fruit-tree. –पुष्पकम् bitumen. –पृष्ठः the top of a hill; Ms. 7. 147. –प्रपातः the declivity or slope of a mountain. –प्रस्थः the tableland of a mountain; Rām. 2. –प्रिया a female of the Bos Grunniens. –बान्धवः an epithet of Śiva –भिद् *m.* an epithet of Indra. (–*f.*) a river (breaking through a mountain). –भू *a.* mountain-born. (–भूः *f.*) 1 an epithet of the Ganges. –2 of Pārvatī. –मल्लिका the Kuṭaja tree. –मानः an elephant, especially a large and powerful one. –मृद् *f.*, –मृद्भवम् 1 red chalk. –2 mountain soil. –राज् *m.* 1 a high mountain. –2 an epithet of the Himālaya. –राजः the Himālaya mountain. –व्रजम् N. of a city in Magadha. –शालः a kind of bird. –शृङ्गः an epithet of Gaṇeśa. (–गम्) the peak of a mountain. –षद् (सद्) *m.* an epithet of Śiva. –सानु *n.* table-land. –सारः 1 iron. –2 tin. –3 an epithet of the Malaya mountain. –सुतः the Maināka mountain. –सुता an epithet of Pārvatī. –स्रवा a mountaintorrent; गिरिस्रवाभिः सर्वाभिः पृष्ठतोऽनुगता शुभा Mb. 13. 140. 25.

गिरिकः [गिरौ कायति कै-क] 1 N. of Śiva. –2 A ball for playing. –का 1 A small mouse. –2 N. of Vasu's queen; महिष्यामृतुमत्यां स गिरिकायां नराधिपः Bm 1. 203.

गिरि (री) यकः, गिरियाकः A ball for playing with.

गिरिशः [गिरौ कैलासपर्वते शेते, शी बाहु० ड; P. III. 2. 15 Vārt; गिरिरस्यास्तीति लोमादित्वात् शः P. V. 2. 100.] An epithet of Śiva; प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावात् R. 2. 41; गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी Ku. 1. 60, 37. (Also गिरिशयः and गिरिशन्तः).

गिल् 6 P. (गिलति, गिलित) To swallow; (properly speaking, this is not a separate root, but is connected with गॄ).

गिल *a.* [गिल्-क] Who or what swallows or devours; *e. g.* तिमिङ्गिलगिलोऽप्यस्ति तद्गिलोऽप्यस्ति राघवः; see तिमिङ्गिल. **–लः** 1 The citron tree. –2 A crocodile in the Ganges. **–Comp.** **–गिलः, –ग्राहः** a crocodile, shark.

गिलत् *a.* Swallowing; गिलन्त्य इव चाङ्गानि Bhāg. 10. 13. 31.

गिलनम्, गिलिः *f.* Swallowing, eating up.

गिलायुः A hard tumour in the throat.

गिलि(रि)त *a.* Eaten, swallowed.

गि(गे)ष्णुः [गै इष्णुच् आद्गुणः] 1 A singer. –2 Especially, a Brāhmaṇa versed in the hymns of the Sāmaveda and who chants them.

गीत *p. p.* [गै-क्त] 1 Sung, chanted (lit.); आर्ये साधु गीतम् Ś. 1; चारणद्वन्द्वगीतः शब्दः Ś. 2. 15. –2 Declared, told, said; गीतश्चायमर्थोऽङ्गिरसा Mal. 2; (see under गै also). **–तम्** Singing, a song; तवास्मि गीतरागेण हारिणा प्रसभं हृतः Ś. 1. 5; गीतमुत्सादकारि मृगाणाम् K. 32. **–Comp.** **–अयनम्** a means or instrument of singing, *i. e.* a lute, flute &c. Bhāg. 4. 4. 5. **–क्रमः** the arrangement of a song. **–गोविन्दम्** N. of a lyrical drama by Jayadeva. **–ज्ञ** *a.* versed in the art of singing; गीतज्ञो यदि योगेन नाप्नोति परमं पदम् Y. 3. 116. **–प्रिय** *a.* fond of song or music. (**–यः**) an epithet of Śiva. (**–या**) N. of one of the Mātṛis attending on Skanda. **–बन्धनम्** an epic poem to be sung; शृणुमः किमिदं स्वप्ने गीतबन्धनमुत्तमम् Rām. 7. 71. 21. **–मोदिन्** *m.* a Kinnara. **–शास्त्रम्** the science of music.

गीतकम् A song; Y. 3. 113.

गीता [गै कर्मणि क्त] A name given to certain sacred writings in verse (often in the form of a dialogue) which are devoted to the exposition of particular religious and theosophical doctrines; *e. g.* शिवगीता, रामगीता, भगवद्गीता. But the name appears to be especially confined to the last, the Bhagavadgītā; गीतासुगीता कर्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैः। या स्वयं पद्मनाभस्य मुखपद्माद्विनिःसृता ॥ quoted by Śrīdharasvāmin.

गीतिः *f.* [गै-भावे क्तिन्] 1 A song; अहोरागपरिवाहिणी गीतिः Ś. 5; श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणेऽस्मिन् हरः प्रसंख्यानपरो बभूव Ku. 3. 40. –2 N. of a metre; see App. –3 A Sāma mantra; गीतिभिर्मधुरैः स्निग्धैर्मन्त्राह्वानैर्यथार्हतः Rām. 1. 14. 9. **–Comp.** **–आर्या** *a.* metre of 4×16 short syllables.

गीतिका 1 A short song. –2 Singing.

गीतिन् *a.* (**–नी** *f.*) One who recites in a singing manner; गीती शीघ्री शिरःकम्पी तथा लिखितपाठकः Sik. 32.

गीथा 1 Song. –2 Speech.

गु I. 6 P. (गुवति, गून) To void by stool, void excrement, discharge fæces. –II. 1 Ā. Ved. (गवते) To speak indistinctly.

गुग्गुलः, –लुः A particular fragrant gum resin. (Mar. गुग्गुळ); Bṛi. S. 57. 3, 5; गुग्गुलं पात्रकशिञ्च ... Śiva. B. 30. 19.

गुग्गुलुकः A dealer in bdellium.

गुच्छः 1 A bundle, bunch (in general); गुच्छगुल्मं तु विविधम् Ms. 1. 48. –2 A bunch of flowers, a cluster of blossoms, a clump (of trees &c.); अङ्गोनिक्षिपदञ्जनं श्रवणयोस्तापिच्छगुच्छावलिम् Gīt. 11; Ms. 1. 48; Śi. 6. 50; Y. 2. 229. –3 The plumage of a peacock. –4 A necklace of pearls (in general). –5 A pearl necklace of 32 (or, according to some, of 70) strings; Kau. A. 2. 11. **–Comp.** **–अर्धः** a pearl necklace of 24 strings. (**–र्धः, –र्धम्**) half of a cluster. **–कणिशः** a kind of corn. **–पत्रः** the palm tree. **–फलः** 1 the vine. –2 plantain tree.

गुच्छकः see गुच्छ.

गुच्छालः The plant Andropogon Schœnanthus (Mar. गवती चहा).

गुज् 1 P. (गोजति), often **गुञ्ज्** 1 P. (गुञ्जति, गुञ्जित or गुजित) To sound inarticulately or indistinctly, hum, buzz; षट्पदोऽसौ न जुगुञ्ज यः कलम् Bk. 2. 19; 6. 143; 14. 2; U. 2. 29; 5. 6; अयि दलदरविन्दस्यन्दमानं मरन्दं तव किमपि लिहन्तो मञ्जु गुञ्जन्तु भृङ्गाः Bv. 1. 5.

गुञ्जः 1 Humming. –2 A cluster of blossoms, bunch of flowers, a nosegay; cf. गुच्छ. **–Comp.** **–कृत्** a large black bee.

गुञ्जनम् Sounding low, humming, buzzing.

गुञ्जा [गुञ्ज्-अच्] 1 A small shrub of that name, bearing a red black berry; अन्तर्विषमया (for °य्यः) ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः। गुञ्जाफलसमाकारा योषितः केन निर्मिताः॥ Pt. 1. 196; किं जातु गुञ्जाफलभूषणानां सुवर्णकारेण वनेचराणाम् Vikr. 1. 25. –2 A berry of this shrub used as a weight, measuring on an average $1\frac{5}{16}$ grains Troy, or an artificial weight called *Gunja* measuring about $2\frac{3}{16}$ grains. –3 Humming, a low murmuring sound. –4 A kettle-drum; ...गुञ्जा जुगुञ्जुः करघट्टिताः Bk. 14. 2. –5 A tavern. –6 Reflection, meditation. –7 A kind of plant with a poisonous root.

गुञ्जिका A berry of the Guñjā plant.

गुञ्जितम् Humming, murmuring; स्वच्छन्दं दलदरविन्द ते मरन्दं विन्दन्तो विदधतु गुञ्जितं मिलिन्दाः Bv. 1. 15; न गुञ्जितं तन्न जहार यन्मनः Bk. 2. 19.

गुटिका 1 A pill. -2 A round pebble, any small globe or ball; लोष्टगुटिकाः क्षिपति Mk. 5. -3 The cocoon of the silk-worm. -4 A pearl; निर्धौतहारगुटिकाविशदं हिमाम्भः R. 5. 70; विश्राणो धूमकेतुं मधुकरगुटिका दन्तमुद्दण्डदण्डम् Rāja-praśasti (गणेशस्तुतिः). -5 A small pustule. -Comp. -**अञ्जनम्** a kind of collyrium. -**अस्त्रम्** A missile for throwing stones; गुटिकास्त्रैर्लोहगोलैः शिलीमुखशरासनैः Parnāl 4. 76. -**यन्त्रम्** a rifle, a musket; जागरूकैरहोरात्रं गुटिकायन्त्र-धारिभिः Śiva. B. 17. 72.

गुटी = गुटिका q. v.

गुड् 6 P. (गुडति) 1 To defend, preserve. -2 To strike, injure.

गुड *a.* Thick; मुखं मुकुन्दस्य गुडालकावृतम् Bhāg. 10. 38. 9. cf. गुडाकेशः.

गुडः 1 Treacle, molasses; गुडधानाः Sk.; गुडौदनः Y. 1. 304; गुडद्वितीयां हरीतकीं भक्षयेत् Suśr. -2 A globe, ball; सामिः सगुडशृङ्गिका Mb. 3. 15. 8. -3 A ball for playing with. -4 A mouthful, bit. -5 An elephant's armour. -6 The cotton tree. -7 A pill; Śārangdhara 13. 1. -Comp. -**उदकम्** water mixed with molasses. -**उद्भवा** sugar. -**ओदनम्** rice boiled with coarse sugar; Y. 1. 303. -**करी** *f.* N. of a Rāginī (गुर्जरी). -**तृणम्, -दारुः, -रु** *n.* sugar-cane. -**त्वच्-चा** *f.* the aromatic bark of the Laurus Cassia (Mar. दालचिनी). -**धेनुः** *f.* a milch-cow symbolically represented by molasses and offered as a present to Brāhmaṇas. -**पिष्टम्** a sort of sweatmeat, flour and molasses ground and boiled together; Y. 1. 289. -**फलः** the Pīlu tree. -**शर्करा** refined sugar. -**शृङ्गम्** a cupola. -**शृङ्गिका** an apparatus or missile for throwing balls; Mb. 3. 15. 8. -**हरीतकी** myrobalan preserved in molasses (Mar. मुरांवळा).

गुडकः [गुडेन पक्वः वा° कन्] 1 A ball; सभुशुण्ड्यश्मगुडका Mb. 3. 15. 8. -2 A mouthful. -3 A kind of drug prepared with molasses. -**डिका** 1 A small ball. -2 A pill. -3 Kernel. -**कम्** Molasses.

गुडलम् Spirituous liquor distilled from molasses.

गुडा 1 The cotton plant. -2 A pill.

गुडाका 1 Sloth. -2 Sleep.

गुडाकेशः (Thick-haired) 1 An epithet of Arjuna; मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद् द्रष्टुमर्हसि Bg. 11. 7. (and in several other places of the Gītā.) -2 An epithet of Śiva.

गुडुगुडायनम् A rattling in the throat (as breath) caused by cough.

गुडु(डू)ची N. of a very useful medicinal plant, Cocculus Cordifolius (Mar. गुळवेल).

गुडेरः 1 A ball, globe. -2 A mouthful, bit.

गुण् 10 U. (गुणयति-ते, गुणित) 1 To multiply. -2 To advise. -3 To invite.

गुण *a.* Of good quality (गुणवान्); आता कथं नाम मया गुणस्य आतुर्वैधं राम विरोचयेत Rām. 4. 24. 9.

गुणः [गुण्-अच्] 1 A quality (good or bad); सुगुण, दुर्गुण; यदज्ञनाल्पसरूपताथाः कश्चिद्गुणं भेदकमिच्छतीभिः Śi. 3. 42. -2 (*a*) A good quality, merit, virtue, excellence; कन्ये ते गुणाः Māl. 1; वसन्ति हि प्रेम्णि गुणा न वस्तुनि Ki. 8. 37; R. 1. 9, 22; साधुत्वे तस्य को गुणः Pt. 4. 108: (*b*) Eminence. -3 Use, advantage, good (with instr. usually), Pt. 5.; कः स्थानलाभे गुणः 2. 21; H. 1. 49; Mu. 1. 15. -4 Effect, result, efficacy, good result; संभावनागुणमवेहि तमीश्वराणाम् Ś. 7. 4; गुणमहतां महते गुणाय योगः Ki. 10. 25; 6. 7. -5 (*a*) A single thread or string. (*b*) Thread, string, rope, cord, मेखलागुणैः Ku. 4. 8; 5. 10; तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः H. 1. 32; यतः परेषां गुणग्रहीतासि Bv. 1. 9 (where गुण also means 'a merit'). -6 The bow-string; गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता Ku. 4. 15, 29; कनकपिङ्गतडिद्गुणसंयुतम् R. 9. 54. -7 The string of a musical instrument; कलवल्लकीगुणस्वानमानम् Śi. 4. 57. -8 A sinew. -9 A quality, attribute, property in general; यादृग्गुणेन भर्त्रा स्त्री संयुज्येत यथाविधि Ms. 9. 22. -10 A quality, characteristic or property of all substances, one of the seven categories of *padārthas* of the Vaiśeṣikas, (the number of these properties is 24). -11 An ingredient or constituent of nature, any one of the three properties belonging to all created things; (these are सत्त्व, रजस् and तमस्); गुणत्रयविभागाय Ku. 2. 4; सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः Bg. 14. 5; R. 3. 27. -12 A wick, cotton thread; नृपदीपो धनस्नेहं प्रजाभ्यः संहरन्नपि । अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केनचित् ॥ Pt. 1. 221. -13 An object of sense, (these are five रूप, रस, गन्ध, स्पर्श, and शब्द); गुणैर्गुणान्स भुञ्जान आत्मप्रद्योतितैः प्रभुः Bhāg. 11. 3. 5. -14 Repetition, multiplication, denoting 'folds' or 'times', usually at the end of comp. after numerals; आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा । षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ Chāṇ. 78; so त्रिगुण; शतगुणीभवति becomes a hundred-fold, अध्यर्धगुणमाहुर्यं बले शौर्ये च केशव Mb. 11. 20. 1. -15 A secondary element, a subordinate part (opp. मुख्य); न च गुणानुग्रहार्थं प्रधानस्यावृत्तिर्युक्ता ŚB. on MS. 12. 1. 4. -16 Excess, abundance, superfluity; पराङ्मुखवधं कृत्वा कोऽत्र प्राप्तस्त्वया गुणः Rām. 4. 17. 16. -17 An adjective, a word subordinate to another in a sentence. -18 The substitution of ए, ओ, अर् and अल् for इ, उ, ऋ (short or long) and लृ, or the vowels अ, ए, ओ and अर् and अल्. -19 (In Rhet.) Quality considered as an inherent property of a *Rasa* or sentiment. Mammaṭa thus defines गुण.—ये रसस्याङ्गिनो धर्माः शौर्यादय इवात्मनः । उत्कर्षहेतवस्ते स्युरचलस्थितयो गुणाः ॥ K. P. 8. (Some writers on rhetoric, such as Vāmana, Jagannātha Paṇḍita, Daṇḍin and others, consider *Guṇas* to be properties both of शब्द and अर्थ, and mention ten varieties under each head. Mammaṭa, however, recognises only three, and, after discussing and criticizing the views of others, says: माधुर्यौजःप्रसादाख्यास्त्रयस्ते न पुनर्दश K. P. 8); Ki. 17. 6.

—20 (In gram. and Mīm.) Property considered as the meaning of a class of words; *e. g.* grammarians recognise four kinds of the meaning of words; जाति, गुण, क्रिया and द्रव्य, and give गौः, शुक्लः, चलः and डित्थः as instances to illustrate these meanings. —21 (In politics) A proper course of action, an expedient. (The expedients to be used by a king in foreign politics are six:— 1 सन्धि peace or alliance; 2 विग्रह war; 3 यान march or expedition; 4 स्थान or आसन halt; 5 संश्रय seeking shelter; 6 द्वैध or द्वैधीभाव duplicity; सन्धिर्ना विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः Ak.) see Y. 1. 346; Ms. 7. 160; Śi. 2. 26; R. S. 21. —22 The number 'three' (derived from the three qualities). —23 The chord of an arc (in geom.). —24 An organ of sense. —25 A subordinate dish; Ms. 3. 226, 233. —26 A cook. —27 An epithet of Bhīma as in युधिष्ठिरोऽपि गुणप्रियः Vas. —28 Leaving, abandonment. —29 A multiplier, coefficient (in math.) —30 Division, subdivision, species, kind. —31 The peculiar property of letters which are pronounced with external utterance (बाह्यप्रयत्न); they are eleven. **—Comp. —अग्र्यम्** a principal quality; °वर्तिन्; स्वमूर्तिभेदेन गुणाग्र्यवर्तिना पतिः प्रजानामिव सर्गमात्मनः R. 3. 27. **—अगुणः** merit and demerit Ms. 3. 22; 9. 331; अनपेक्ष्य गुणागुणौ जनः स्वरुचिं निश्चयतोऽनुधावति Śi. 16. 44. **—अतीत** *a.* freed from all properties, being beyond them; सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते Bg. 14. 25. (**—तः**) the Supreme Being. **—अधिष्ठानकम्** the region of the breast where the girdle is fastened. **—अनुबन्धित्वम्** connection or association with virtues; गुणा गुणानुबन्धित्वात्तस्य सप्रसवा इव R. 1. 22. **—अनुरागः** love or appreciation of the good qualities of others; गुणानुरागादिव सख्यमीयिवान्न बाधतेऽस्य त्रिगणः परस्परम् Ki. 1. 11. **—अनुरोधः** conformity or suitableness to good qualities. **—अन्तरम्** a different (higher) quality; गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः M. 1. 6. **—अन्वित, —उपपन्न, —युक्त, —संपन्न** *a.* endowed with good qualities, meritorious, worthy, good, excellent. **—अपवादः, —निन्दा** disparagement, detraction. **—अभिधानम्** A subsidiary injunction; द्रव्योपदेशाद्वा गुणाभिधानं स्यात् M. 8. 4. 5. **—आकरः** 1 'a mine of merits', one endowed with all virtues; सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलङ्करणं भुवः Bh. 2. 92. —2 N. of Śiva. **—आढ्य** *a.* rich in virtues. **—आत्मन्** *a.* having qualities. **—आधारः** 'a receptacle of virtues', a virtuous or meritorious person. **—आश्रय** *a.* virtuous, excellent. **—ईश्वरः** 1 the Supreme Being. —2 the Chitrakūṭa mountain. **—उत्कर्षः** excellence of merit, possession of superior qualities. **—उत्कीर्तनम्** panegyric, eulogium. **—उत्कृष्ट** *a.* superior in merit; Ms. 8. 73. **—उपेत** *a.* endowed with good qualities; पुत्रमेवङ्गुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12. **—ओघः, —घम्** superior or abundant merits. **—कथनम्** extolling, praising. —2 a condition or state of mind of the hero of a drama to which he is reduced by Cupid. **—कर्तृत्वम्** the state of an agent of properties; गुणकर्तृत्वेऽपि तथा कर्तेव भवत्युदासीनः Sāṅ. K. 20. **—कर्मन्** *n.* 1 an unessential or secondary action. —2 (in gram.) the secondary or less immediate (*i. e.* indirect) object of an action; *e. g.* in the example नेताऽश्वस्य स्रुघ्नं स्रुघ्नस्य वा, स्रुघ्नम् is a गुणकर्मन्. °विभाग *a.* distinguishing an action and an attribute. **—कल्पना** *f.* imputing a figurative meaning, one of the modes of interpreting a sentence. According to it an expression may be understood as conveying not what is actually expressed by it but the quality or qualities thereof. *e. g.* सिंहो देवदत्तः means प्रसह्यकारी देवदत्तः; ŚB. on MS. 1. 2. 1. **—काण्डः** a series of subsidiary (details); एवमेकं उत्कृष्यमाणः सर्वं गुणकाण्डमुत्कर्षति ŚB. on MS. 5. 1. 24. **—कार** *a.* productive of good qualities, profitable, salutary. (**—रः**) 1 a cook who prepares side-dishes or any secondary articles of food. —2 an epithet of Bhīma. —3 (in math.) the multiplier. **—कीर्तनम्, —श्लाघा, —स्तुतिः** *f.* praise, extolling. **—कृत्यम्** the function of a bow-string; गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता Ku. 4. 15. **—गणः** a number or series of good qualities; Bhāg. 5. 3. 11. **—गानम्** singing of merits, panegyric, praise. **—गृध्नु** *a.* 1 desiring good qualities; ये चान्ये गुणगृध्नवः Bhāg. 3. 14. 20. —2 possessing enviable or good qualities. **—गृह्य** *a.* appreciating or admiring merits (wherever they may be), attached to merits; appreciative; ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपश्चितः Ki. 2. 5. **—गौरी** a woman chaste by virtuous conduct; अनृतगिरं गुणगौरि मा कृथा माम् Śi. **—ग्रहणम्** appreciating merits. **—ग्रहीतृ, —ग्राहक, —ग्राहिन्** *a.* appreciating the merits (of others); श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदप्येषा गुणग्राहिणी Ratn. 1. 4; Śi. 20. 82; Bv. 1. 9. **—ग्रामः** a collection of virtues or merits; गुरुतरगुणग्रामांभोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका Bh. 3. 116; गणयति गुणग्रामम् Gīt. 2; Bv. 1. 103. **—घातिन्** *a.* detractor, envious, censorious. **—ज्ञ** *a.* knowing how to admire or appreciate merits, appreciative; भगवति कमलालये भृशमगुणज्ञासि Mu. 2; गुणा गुणज्ञेषु गुणा भवन्ति H. Pr. 47. **—त्रयम्, —त्रितयम्** the three constituent properties of nature; *i. e.* सत्त्व, रजस् and तमस्. °आभासः life. **—दोषौ** (du.) virtue and vice; °कथा; Pt. 2. 67. **—धर्मः** the virtue or duty incidental to the possession of certain qualities. **—निधिः** a store of virtues. **—पदी** a woman having feet as thin as cords. **—पूगम्** great merits; भवद्गुणपूगपूरितम् (श्रवणम्) Śi. 9. 64. **—प्रकर्षः** excellence of merits, great merit; गुणप्रकर्षादुडुपेन शम्भोरलङ्घ्यमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् Mk. 4. 23. **—भावः** being subsidiary to something else; परार्थता हि गुणभावः। ŚB. on MS. 4. 3. 1. **—भोक्तृ** *a.* perceiving the properties of things; निर्गुणं गुणभोक्तृ च Bg. 13. 14. **—महत्** a superior quality. **—मुष्टिः** *f.* a particular method of stringing the bow; cf. पताका वज्रमुष्टिश्च सिंहकर्णस्तथैव च। मत्सरी काकतुण्डी च योजनीया यथाक्रमम्॥ Dhanur. 84. **—रागः** delighting in the merits of others; गुणरागगतां तस्य रूपिणीमिव दुर्गतिम् Ks. 2. 51. **—राशिः** an epithet of Śiva **—लक्षणम्** mark or indication of an internal property. **—लयनिका, —लयनी** a tent. **—लुब्ध** *a.* 1 desirous of merits. —2 attached to merits. **—वचनम्, —वाचकः** a word which connotes an attribute or quality, an adjective, or substantive used attributively;

as श्वेत in श्वेतोऽश्वः. -वादः 1 pointing out good merits. -2 a statement in a secondary sense; गुणवादस्तु MS. 1. 2. 10 (Śabara explains this as: गौण एष वादो भवति यत् सम्बन्धिनि स्तोतव्ये सम्बन्ध्यन्तरं स्तूयते। ŚB. on ibid.). -3 a statement contradictory to other arguments; Madhusūdana. -विवेचना discrimination in appreciating the merits of others, a just sense of merit. -विशेषाः external organs, mind and spiritual ignorance; परस्परविलक्षणा गुणविशेषाः (बाह्येन्द्रियमनोऽहङ्काराश्च) Sāṅ. K. 36. -षः a different property. -वृक्षः, -वृक्षकः a mast or a post to which a ship or boat is fastened. -वृत्तिः *f.* 1 a secondary or unessential condition or relation (opp. मुख्यवृत्ति). -2 the character or style of merits. -वैशेष्यम् pre-eminence of merit; अन्योन्यगुणवैशेष्यान्न किंचिदतिरिच्यते Ms. 9. 296. -शब्दः an adjective. -संख्यानम् 'enumeration of the three essential qualities', a term applied to the Sāṅkhya (including the Yoga) system of philosophy; ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः प्रोच्यते गुणसंख्याने Bg. 18. 19. -संगः 1 association with qualities or merits. -2 attachment to objects of sense or worldly pleasures. -संग्रहः a collection of merits or properties; कथं गुणज्ञो विरमेद्विना पशुं श्रीर्यत्प्रवव्रे गुणसंग्रहेच्छया Bhāg. 4. 20. 26. -संपद् *f.* excellence or richness of merits, great merit, perfection; गुणसंपदा समधिगम्य Ki. 5. 24. -सागरः 1 'an ocean of merit, a very meritorious man. -2 an epithet of Brahmā. -हीन *a.* 1 void of merit', meritless; काममामरणात्तिष्ठेद् गृहे कन्यर्तुमत्यपि। न चैवैनां प्रयच्छेत्तु गुणहीनाय कर्हिचित् Ms. 9. 89. -2 poor (as food).

गुणकः [गुण्-ण्वुल्] 1 A calculator. -2 A multiplier (in math.).

गुणतः *ind.* 1 According to the three chief qualities (of all existing things); Ms. 11. 185. -2 According to property. -3 According to merit.

गुणता, -त्वम् 1 Subordination, dependence. -2 Virtue, excellence, good qualities. -3 Being endowed with or possession of, qualities in general. -4 Multiplication. -5 The state of a rope or cord.

गुणनम् [गुण्-ल्युट्] 1 Multiplication. -2 Enumeration. -3 Describing merits or qualities, pointing out or enumerating merits; इह रसभणने कृतहरिगुणने मधुरिपुपदसेवके Gīt. 7. -4 Reiterated study, repetition. -नी Examining books, studying; collating and correcting copies to determine the value of variants.

गुणनिका [गुण् भावे युच् स्वार्थे क] 1 Study, repeated reading, repetition; विशेषविदुषः शास्त्रं यत्तवोद्ग्राह्यते पुरः। हेतुः परिचयस्थैर्ये वक्तुर्गुणनिकैव सा॥ Śi. 2. 75 (आम्रेडितम् Malli.); श्रुतेर्गुणनिकानिकामपरिपूतवक्त्राम्बुजान् Viś. Guṇā.159. -2 Dancing, the science or profession of dancing. -3 The prologue or introduction to a drama. -4 A garland, necklace; दरिद्राणां चिन्तामणिगुणनिका A. L. 3. -5 Determining the value of the various readings of a manuscript. -6 A cipher, the character in arithmetic which expresses nothing.

गुणनीय *a.* [गुण् करणे अनीयर्] 1 To be multiplied. -2 To be enumerated. -3 To be advised. -यः Study, practice. -यम् The multiplicand.

गुणमय *a.* 1 Consisting of single threads. -2 Consisting of the three constituent properties of nature. -3 Possessed of merits, meritorious.

गुणवत् *a.* 1 Endowed with good qualities, virtuous, meritorious, good, excellent; गुणवति भृत्ये (निविश दुःखं सुखी भवति) Pt. 1. 101. -2 Endowed with qualities. -3 Delicious; भोजयित्तान्गुणवता सदन्नेन शुचिस्मिते Bhāg. 8. 16. 54.

गुणवत्ता, -त्वम् 1 The possession of good qualities; गुणवत्तापि परप्रयोजना R. 8. 31. -2 Excellence, superiority.

गुणिका A tumour, a swelling.

गुणित *p. p.* [गुण् कर्मणि क्त] 1 Multiplied. -2 Heaped together, collected; कपोतौ स्नेहगुणितहृदयौ गृहधर्मिणौ Bhāg. 11. 7. 54. -3 Enumerated.

गुणिन् *a.* [गुण-इन्] 1 Possessed of or endowed with merits, meritorious; गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणः; Ms. 8. 73; Y. 2. 78. -2 Good, auspicious; गुणिन्यहनि Dk. 61. -3 Familiar with the merits of anything. -4 Possessing qualities (as an object); गुणानां गुणिनां चैव परिणाममभीप्सताम् Bhāg. 2. 8. 14. -5 Possessed of the three qualities; Ve. 6. 43. -6 Having (subordinate) parts, principal (Opp. गुण); गुणगुणिनोरेव सम्बन्धः. -नी A bow.

गुणीभूत *a.* 1 Deprived of the original meaning or importance. -2 Made secondary or subordinate; गुणीभूताः स्म ते राजन् Mb. 14. 71. 24. -3 Invested with attributes. -4 Made or having become a merit or ornament. -5 Varied according to qualities. -6 Having a certain force or application (as a word &c.). -Comp. -व्यङ्ग्यम् (in Rhet.) the second of the three divisions of Kāvya (poetry), in which the charm of the *suggested* sense is not more striking than that of the *expressed* one. S. D. thus defines it:—अपरं तु गुणीभूतव्यङ्ग्यं वाच्यादनुत्तमे व्यङ्ग्ये। 265. This division of Kāvya is further subdivided into 8 classes; see S. D. 266 and K. P. 5.

गुण्य *a.* [गुण्-यत्] 1 Endowed with merits or virtues; गुण्यगुण्य इति न व्यजीगणत् Śi. 14. 47. -2 To be enumerated. -3 To be described or praised. -4 To be multiplied, the multiplicand.

गुण्ठ् 10 U. (गुण्ठयति-ते, गुण्ठित) 1 To encircle, surround, envelop, enclose. -2 To hide, conceal.

गुण्ठनम् 1 Concealing, covering, hiding. -2 Smearing, as in भस्मगुण्ठनम्.

गुण्ठित *a.* 1 Surrounded, covered; धरणी रेणुगुण्ठितः Mb. 1. 74. 53. -2 Pounded, ground, reduced to dust.

गुण्ड् 10 P. (गुण्डयति, गुण्डित) 1 To cover, hide. -2 To pound, reduce to powder.

गुण्डः [गुण्ड्-अच्] 1 A kind of fragrant grass. -2 Pounding, grinding.

गुण्डकः 1 Dust, power. -2 An oil-vessel. -3 A soft or low pleasing tone. -4 Dirty flour or meal.

गुण्डनम् Concealing, covering, hiding.

गुण्डिकः Flour, meal, powder.

गुण्डिचा *f.* 1 One of the twelve festivals of God Purușottama. -2 N. of this place of festival; Utkalakhaṇḍa.

गुण्डित *a.* 1 Pounded, ground. -2 Covered with dust.

गुत्सः = गुच्छ q. v.

गुत्सकः [गुच्छ-स्वार्थादौ कन्] 1 A bundle, bunch. -2 A nosegay. -3 A cow-tail, chowrie. -4 The section or chapter of a book.

गुद् 1 Ā. (गोदते, गुदित) To play.

गुदम् The anus; intestine; rectum; आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यो वनिष्ठोर्हृदयादधि Rv. 10. 163. 3; Y. 3. 93; Ms. 5. 136; 8. 262. **-दा** The anus; vein (नाडी); सिन्धवो द्रुगुदा Bṛi. Up 1. 1. 1. **-Comp. -अङ्कुरः** piles. **-आवर्तः** obstruction of the bowels. **-उद्भवः** piles. **-ओष्ठः** the opening of the anus. **-कीलः, -कीलकः** piles. **-ग्रहः** constipation, flatulence, spasm of the rectum. **-निर्गमः** see गुदभ्रंश. **-पाकः** inflammation of the anus. **-भ्रंशः** *prollapsus ani.* **-वर्त्मन्** *n.* the anus. **-स्तम्भः** constipation.

गुध् I. 4 P. (गुध्यति, गुधित) To wrap up, cover, envelop, clothe. -II. 9 P. (गुध्नाति) To be angry. -III. 1 Ā. (गोधते) To play, sport.

गुधित *a.* Surrounded, enclosed.

गुधेर *a.* Protecting; a defender.

गुन्दलः The sound of a small oblong drum.

गुन्दा (न्द्रा) लः The Chātaka bird.

गुन्द् 10 P. (गुन्द्रयति) To lie.

गुन्द्रः A kind of grass.

गुप् I. 1 P. (गोपायति, गोपायित or गुप्त) 1 To guard, protect, defend, watch over; गोपायन्ति कुलस्त्रिय आत्मानम् Mb.; जुगोपात्मानमत्रस्तः R. 1. 21; जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् 2. 3; Bk. 17. 80. -2 To hide, conceal; किं वक्षश्चरणानतिव्यतिकरव्याजेन गोपाय्यते Amaru. 26; see गुप्त. -II. 1 Ā. (जुगुप्सते strictly desid. of गुप्) 1 To despise, shun, abhor, detest, censure; (with abl. sometimes acc. also); पापाज्जुगुप्सते Sk.; किं त्वं मामजुगुप्सिष्ठाः Bk. 15. 19; Y. 3. 296. -2 To hide, conceal (गोपते in this sense). -III. 4 P. (गुप्यति) To be confused or disturbed. -IV. 10 U. (गोपयति-ते) 1 To shine. -2 To speak. -3 To conceal; तव गोप्यते किमिव Śi. 9. 59; 11. 34; (the following stanza from कविरहस्य illustrates the root in its different conjugations:— गोपायति क्षितिमिमां चतुरब्धिसीमां पापाज्जुगुप्सत उदारमतिः सदैव। वित्तं न गोपयति यस्तु वणीयकेभ्यो धीरो न गुप्यति महत्यपि कार्यजाते॥)

गुपित *a.* 1 Protected, guarded; आच्छद्विधानैर्गुपितो बार्हतैः सोम रक्षितः Rv. 10. 85. 4.

गुपिलः 1 A king. -2 A protector.

गुप्त *p. p.* [गुप् कर्मणि क्त] 1 Protected, preserved, guarded; गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः R. 10. 60. -2 Hidden, concealed, kept secret; Ms. 2. 160; 7. 76; 8. 374. -3 Secret, private. -4 Invisible, withdrawn from sight. -5 Joined. **-प्तः** 1 An appellation usually (though not necessarily) added to the name of a Vaiśya; as चन्द्रगुप्तः, समुद्रगुप्तः &c. (Usually शर्मन् or देव is added to the name of a Brāhmaṇa; गुप्त, भूति or दत्त to that of a Vaiśya; and दास to that of a Śūdra; cf. शर्मा देवश्च विप्रस्य वर्मा त्राता च भूभुजः। भूतिर्दत्तश्च वैश्यस्य दासः शूद्रस्य कारयेत्). -2 An epithet of Viṣṇu. **-प्तम्** *ind.* Secretly, privately, apart. **-प्ता** One of the principal female characters in a poetical composition, a lady married to another (परकीया) who conceals her lover's caresses and endearments past, present or future; वृत्तसुरतगोपना, वर्तिष्यमाणसुरतगोपना and वर्तमानसुरतगोपना; see Rasamañjarī 24. **-Comp. -कथा** a secret or confidential communication, a secret. **-गतिः** a spy, an emissary. **-गृहम्** bed-room. **-चर** *a.* going secretly. (**-रः**) 1 an epithet of Balarāma. -2 a spy, an emissary. **-दानम्** a secret gift or present. **-धनम्** money kept secret. **-वेशः** a disguise. **-स्नेहा** N. of the plant Alangium Hexapetalum (Mar. पिस्ता ?).

गुप्तकः A preserver.

गुप्तिः *f.* [गुप्-भावे क्तिन्] 1 Preserving, protection; सर्वस्यास्य तु सर्गस्य गुप्त्यर्थम् Ms. 1. 87, 94, 99; Y. 1. 198. -2 Concealing, hiding. -3 Covering, sheathing; असिधारासु कोषगुप्तिः K. 11. -4 A hole in the ground, a cavern, sink, cellar. -5 Digging a hole in the ground. -6 A means of protection, fortification, rampart; गुप्तावपि मनोहरम् Ku. 6. 38. -7 Confinement, prison; सरभस इव गुप्तिस्फोटमर्कः करोति Śi. 11. 60. -8 The lower deck of a boat. -9 A leak in a ship. -10 Check, stoppage; तथाऽस्य स्याज्जाठरी द्वारगुप्तिः Mb. 12. 269. 26.

गोपः (**-पी** *f.*) [गुप्-अच्] 1 One who guards or protects; शालिगोप्यो जगुर्यशः R. 4. 20. -2 Hiding, concealment. -3 Reviling, abuse. -4 Flurry, agitation. -5 Light, lustre, splendour.

गोपनम् [गुप् भावे ल्युट्] 1 Guarding, protecting; तदाहुः स्वस्य गोपनम् Av. 12. 4. 10. -2 Hiding, concealing; उचितं गोपनमनयोः कुचयोः कनकाद्रिकान्तितस्करयोः Udb. -3 Reviling, abuse. -4 Flurry, hurry, alarm. -5 Light, lustre. -6 Envy, jealousy. -7 Perplexity, confusion. **-ना** 1 Protection. -2 Light, lustre.

गोपनीय *a.* 1 To be preserved or protected. -2 To be prevented. -3 To be concealed or hidden. -4 Secret, mysterious.

गोपायक *a.* A preserver, defender, one who guards.

गोपायनम् Protecting, guarding, defending.

गोपायित *a.* Protected, defended.

गोपायितृ *m.* A protector.

गोपित *a.* Concealed, kept secret; विपत्तिं चिरगोपितम् Rāj. T. 5. 124.

गोपिन्, -गोपिल *a.* Protecting, preserving.

गोप्तृ *a.* (-प्त्री *f.*) [गुप् तृच्] 1 A protector, preserver, guardian; तस्मिन्वनं गोप्तरि गाहमाने R. 2. 14; 1. 55; M. 5. 20; Bg. 11. 18. -2 One who hides or conceals; स्वरन्ध्रगोप्ता Y. 1. 311. -*m.* An epithet of Viṣṇu.

गोप्य *a.* [गुप् कर्मणि यत्] 1 To be protected. -2 To be kept secret or hidden; दारेषु किंचित्स्वजनेषु किंचिद्गोप्यं वयस्येषु सुतेषु किंचित् Pt. 1. 100. -3 To be kept, to be taken care of. -4 To be cherished. **-प्यः** 1 A servant, slave. -2 A son of a female slave. **-Comp. -आधिः** a pledge to be carefully preserved.

गोप्यकः A slave, servant.

गुफ् or **गुम्फ्** 6 P. [गु-गुम्फति, गुम्फित) 1 To put string or weave together, tie, wind round; गुम्फिताः शिरसि वेणयोऽभवन् Śi. 14. 30; विश्वाभिरामगुणगौरवगुम्फितानाम् Bv. 1. 71; Bk. 7. 105. -2 (fig.) To write, compose. -*Caus.* To string together; गुम्फयन्तीव सुश्लक्ष्णपदरत्नमयीं स्रजम् Ks. 72. 79.

गुफित, गुम्फित *p. p.* Strung together, tied, woven.

गुम्फः [गुम्फ्-घञ्] 1 Tying, stringing together; गुम्फो वाणीनाम् B. R. 1. 1. -2 Putting together, composing, arrangement. -3 A bracelet. -4 A whisker, a mustachio.

गुम्फना [गुम्फ्-युच्] 1 Stringing together. -2 Arranging, composing. -3 Good adjustment (of words and their senses), good composition; वाक्ये शब्दार्थयोः सम्यग्रचना गुम्फना मता.

गुमटी A woman with her face covered with a veil. L. D. B.

गुर् I. 6 Ā. [गुरते, गूर्त-गूर्ण] 1 To make an effort or exertion. -II. 4 Ā. (*p. p.* गूर्ण) 1 To hurt, kill, injure. -2 To go. -*Caus.* 1 To raise, lift up. -2 To eat.

गुरणम् [गुर् भावे ल्युट्] Effort, perseverance.

गुरु *a.* (-रु, -र्वी *f.*) [गृ कु उच्च Uṇ. 1. 24.] (compar. गरीयस्; superl. गरिष्ठ) 1 Heavy, weighty (opp. लघु); (fig. also); तेन धूर्जगतो गुर्वी सचिवेषु निचिक्षिपे R. 1. 34; 3. 35; 12. 102; विमुच्य वासांसि गुरूणि साम्प्रतम् Ṛs. 1. 7. -2 Great, large, long, extended. -3 Long (in duration or length); आरम्भगुर्वी Bh. 2. 60; गुरुषु दिवसेष्वेषु गच्छत्सु Me. 85. -4 Important, momentous, great; विभवगुरुभिः कृत्यैः Ś. 4. 19; स्वार्थात्सतां गुरुतरा प्रणयिक्रियैव V. 4. 31; Ku. 3. 13; Bh. 3. 7; R. 14. 35. -5 Arduous, difficult (to bear); कान्ताविरहगुरुणा शापेन Me. 1. -6 Great, excessive, violent, intense; गुरुः प्रहर्षः प्रबभूव नात्मनि R. 3. 17; गुर्वपि विरहदुःखम् Ś. 4. 16; Bg. 6. 22. -7 Venerable, respectable. -8 Heavy, hard of digestion (as food). -9 Best, excellent. -10 Dear, beloved. -11 Haughty, proud (as a speech). -12 (In prosody) Long, as a syllable, either in itself, or being short, followed by a conjunct consonant &c.; *e. g.* ई in ईड् or त in तस्कर (It is usually represented by ग in works on prosody; मात्तौ गौ चेच्छालिनी वेदलोकैः &c.). -13 Irresistible, unassailable; जागर्ति दंशाय...गुरुर्भुजङ्गी Māl. 6. 1. -14 Mighty; powerful. -15 Valuable, highly prized; पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयम् Y. 2. 30. -16 Grievous; Me. 85. **-रुः** 1 (*a*) A father; न केवलं तद्गुरुरेकपार्थिवः क्षितावभूदेकधनुर्धरोऽपि सः R. 3. 31, 48; 4. 1; 8. 29. (*b*) Forefather, ancestor; त्वां मैत्रावरुणोऽभिनन्दतु गुरुर्यस्ते गुरूणामपि U. 5. 27. (*c*) Father-in-law; त्वं हि मे गुरुः (तद्धर्मतः स्नुषा तेऽहम्) Rām. 7. 26. 28-29. -2 Any venerable or respectable person, an elderly personage or relative, the elders (pl.) शुश्रूषस्व गुरून् Ś. 4. 18; Bg. 2. 5; Bv. 2. 7, 18, 19, 49; आज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया R. 14. 46. -3 A teacher, preceptor; गुरुशिष्यौ. -4 Particularly, a religious teacher, spiritual preceptor; तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः R. 1. 57; (technically a *Guru* is one who performs the purificatory ceremonies over a boy and instructs him in the Vedas; स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति Y. 1. 34). -5 A lord, head, superintendent, ruler; सर्वे गुरुहिते स्थिताः Rām. 4. 40. 6; वर्णाश्रमाणां गुरवे स वर्णी R. 5. 19 the head of the castes or orders; गुरुर्नृपाणां गुरवे निवेद्य 2. 68. -6 N. of Brihaspati, the preceptor of the gods; गुरुं नेत्रसहस्रेण चोदयामास वासवः Ku. 2. 29; Pt. 1. 230. -7 The planet Jupiter; गुरुकाव्यानुगां बिभ्रच्चान्द्रीमभिनभः श्रियम् Śi. 2. 2. -8 The propounder of a new doctrine. -9 The lunar asterism called पुष्य. -10 N. of Droṇa, teacher of the Kauravas and Pāṇḍavas. -11 N. of Prabhākara, the leader of a school of the Mīmāṁsakas (called after him Prābhākara). -12 The supreme spirit. **-Comp. -अक्षरम्** a long syllable. **-अङ्गना** 1 the wife of a Guru. -2 a woman entitled to great respect. **-अर्थ** *a.* important; सतीं व्यादाय शृण्वन्तो लघ्वीं गुर्वर्थगह्वराम् Bhāg. 3. 16. 14. (**-र्थः**) a preceptor's fee for instructing a pupil; गुर्वर्थमाहर्तुमहं यतिष्ये R. 5. 17. **-उत्तम** *a.* highly revered. (**-मः**) the Supreme soul. **-उपदेशः** 1 Consultation of the experts; एषु स्थानेषु गुरूपदेशात् सम्यङ् नाडीं परीक्ष्य शिरामोचनं कुर्यात् Śālihotra of Bhoja, 82. -2 advice by the elders or by the preceptor. **-कण्ठः** a peacock. **-कारः** worship, adoration. **-कार्यम्** 1 a serious or weighty affair. -2 the office of a spiritual teacher. **-कुलम्** the residence of a Guru (गुरुगृह), academy; वसन् गुरुकुले नित्यं नित्यमध्ययने रतः Mb. 9. 40. 3; आवृत्तानां गुरुकुलाद्विप्राणां पूजको भवेत्

Ms. 7. 82. **–कृत** *a.* 1 worshipped. –2 made much of; अहो निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरु कृतम् Bh. 3. 20. **–क्रमः** instruction handed down through a series of teachers, traditional instruction. **–गृहम्** signs (राशि) Sagittarius (धनु) and Pisces (मीन). **–घ्नः** white mustard. **–चर्या** attendance upon a preceptor; Māl. 9. 51. **–जनः** any venerable person, an elderly relative, the elders collectively; नापेक्षितो गुरुजनः K. 158; Bv. 2. 7. **–तल्पः** 1 the bed (wife) of a teacher. –2 violation or violator of a teacher's bed; Mb. 12. 56. 32. **–तल्पगः, –तल्पिन्** *m.* 1 one who violates his teacher's bed (wife), (ranked in Hindu law as a sinner of the worst kind, committer of an अतिपातक; cf. Ms. 11. 103); Mb. 3. 43. 6. –2 one who defiles his step-mother. **–दक्षिणा** fee given to a spiritual preceptor; उपात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी R. 5. 1. **–दानम्** a Guru's gift. **–दैवतम्** the constellation पुष्य. **–पत्रा** the tamarind tree. **–त्रम्** tin. **–पाक** *a.* difficult of digestion. **–पूजा** 1 the ceremonies in propitiation of Bṛihaspati when a work is to be performed or undertaken. –2 the worship of one's spiritual preceptor. **–प्रसादः** the product of a *Guru's* blessing, *i. e.* learning. **–भम्** 1 the constellation पुष्य. –2 a bow. –3 the sign *Pisces* of the zodiac. **–भावः** importance, weight. **–मर्दलः** a kind of drum or tabor. **–रत्नम्** 1 topaz; (Mar. पुष्पराग, गोमेद). –2 a gem brought from the Himālaya and the Indus. **–लाघवम्** relative importance or value; विरोधिषु महीपाल निश्चित्य गुरुलाघवम् Mb. 3. 131. 12; Ś. 5. **–वर्चोघ्नः** the lime, citron. **–वर्तिन्, –वासिन्** *m.* a student (ब्रह्मचारिन्) who resides at his preceptor's house. **–वर्ति, –ता** *f.* respectful behaviour towards Guru (elder or venerable person); निवेद्य गुरवे राज्यं भजिष्ये गुरुवर्तिताम् Rām. 2. 115. 19. **–वारः, –वासरः** Thursday. **–वृत्तिः** *f.* the conduct of a pupil towards his preceptor; Rām. 2. 90. 20. **–व्यथ** *a.* greatly distressed, heavy with grief; वचोभिराशाजननैर्भवानिव गुरुव्यथम् V. 3. 9. **–शिखरिन्** *m.* an epithet of the Himālaya. **–श्रुतिः** a mantra (especially गायत्री); जपमानो गुरुश्रुतिम् Mb. 13. 136. 6. **–स्वम्** (= स्वम्) the preceptor's wealth or property; गवां क्षीरं गुरुस्वं ते... Bm. 1. 35.

गुरुक *a.* (**–की** *f.*) 1 A little heavy. –2 Long (in prosody).

गुरुतम *a.* Most important. **–मः** 1 A best teacher. –2 N. of Viṣṇu.

गुरुता, –त्वम् 1 Weight, heaviness. –2 Burden, trouble. –3 Dignity, greatness; U. 6. 19; लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति H. 2. 46; Śi. 16. 27. –4 Respectability, venerableness. –5 The office of a teacher; Ks. 19. –6 Importance. –7 Universal gravitation.

गुरुमती A pregnant woman; स्त्रियाः स्वसुर्गुरुमत्या वधोऽयम् Bhāg. 10. 2. 21. **–त्ता** Heaviness; तमश्मानं मन्यमान आत्मनो गुरुमत्तया Bhāg. 10. 7. 27.

गु (गू) र्जरः 1 The district of Gujarath. –2 An inhabitant of Gujarath; तेषां मार्गे परिचयवशादर्जितं गुर्जराणां यः संतापं शिथिलमकरोत् सोमनाथं विलोक्य Vikr. 18. 97. **–री** N. of a Rāginī.

गुर्विणी, गुर्वी A pregnant woman; उत्तरां त्वमवेक्षस्व गुर्विणीं मा शुचः शुभे Mb. 14. 36; गुर्विणीं नानुगच्छन्ति न स्पृशन्ति रजस्वलाम्. **–र्वी** The wife of a preceptor.

गुर्द् See गूर्द्.

गुर्व् 1 P. (गुर्वति) 1 To endeavour, try. –2 To raise or elevate.

गुलः 1 Molasses; cf. गुड. –2 the glans penis. –3 Clitoris. **–ली** 1 A pill. –2 Small-pox.

गुल्यः Sweetness, a sweet taste.

गुलिकः 1 N. of a minor planet (The son of Saturn). –2 Having a poisoned weapon (= hunter), –3 N. of a country. –4 A quarter-elephant; गुलिको मन्दतनये रसबद्धास्त्रदेशयोः। दिङ्नागे......Nm.

गुलिका 1 A ball; त्वद्गुच्छावलिमौक्तिकानि गुलिकास्तं राजहंसं विभोः N. 3. 127; a bead; वैदूर्यगुलिकाचितम् Rām. 3. 64. 44. –2 A pearl. –3 A bullet; एकापि गुलिका तत्र नलिकायन्त्रनिर्गता Śiva. B. **–Comp. –क्रीडा** playing with a ball.

गुलिङ्कः A sparrow.

गुलुच्छः, गुलुञ्छः A bunch or cluster; see गुच्छ; Śi. 12. 37.

गुल्फः The ankle; आगुल्फकीर्णापणमार्गपुष्पम् Ku. 7. 55; गुल्फावलम्बिना K. 10. **–Comp. –दघ्न** *a.* reaching down the ankle; कीलालव्यतिकरगुल्फदघ्नपङ्कः Māl. 3. 17. **–वलयम्** *a.* anklet; विस्फुरद्गुल्फवलयम् ...Śiva. B. 6. 88.

गुल्मः, –ल्मम् [गुड् मक् डस्य लः Tv.] 1 A clump or cluster of trees, a thicket, wood, bush; विशालगुल्मं प्ररुजन्वनस्पतीन् Bhāg. 8. 2. 20; Ms. 1. 48; 7. 192; 12. 58; Y. 2. 229. –2 A troop of soldiers; *i. e.* three सेनामुख; cf. Mb. 1. 2. 20; a division of an army, consisting of 45 foot, 27 horse, 9 chariots and 9 elephants (according to राजधर्मकाण्ड of कृत्यकल्पतरु of लक्ष्मीधर; cf. also दण्डविवेक, G. O. S. 52, p. 3!). –3 A fort, entrenchment; मध्यमेन च गुल्मेन रक्षिभिः सा सुरक्षिता, Mb. 3. 15. 11. –4 The spleen. –5 A chronic enlargement of the spleen. –6 A village police-station. –7 A wharf of stairs (Mar. घाट). –8 Disciplining an army, keeping it in a posture of defence. –9 War-camp; तथैव गुल्मे संप्रेक्ष्य शयानान्मध्यगौल्मिकान् Mb. 10. 8. 41. –10 A tent; Mb. 6. 86. 54. **–ल्मी** 1 A cluster or clump of trees. –2 Jujube. –3 Small cardamoms. –4 A tent. **–Comp. –कुष्ठम्** *a.* kind of leprosy. **–केतुः** a small sort of cane, sorrel. **–केश** *a.* having bushy hair. **–मूलम्** fresh ginger. **–वातः, –उदरः** a disease of the spleen.

गुल्मिन् *a.* (-नी *f.*) 1 Growing in a clump or cluster; विरोप्यन्तां बहुविधाश्छायावन्तश्च गुल्मिनः Rām. 7. 54. 11. -2 Having a diseased spleen, or a spleen affected by गुल्म. -3 Composed of different divisions (as a force &c.).

गु (गू) वाकः The betel-nut tree.

गुष्पित *a.* Ved. Interlaced, intwined, accumulation; अपि वृश्च पुराणवद् व्रततेरिव गुष्पितम् Rv. 8. 40. 6.

गुह् 1 U. (गूहति-ते, जुगूह, जुगुहे, अगूहीत्, अगूहिष्ट, अगूढ, अघुक्षत्-त, गूहिष्यति-ते, घोक्ष्यति-ते, गूहितुम्, गोढुम्, गूढ) To cover, hide, conceal, keep secret; गुह्यं च गूहति गुणान् प्रकटीकरोति Bh. 2. 72; गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि Ms. 7. 105; R. 14. 49; Bk. 16. 41. -2 To cover with clothes..

गुहः [गुह्-क] 1 An epithet of Kārtikeya; गुह इवाप्रतिहतशक्तिः K. 8; Ku. 5. 14. -2 A horse. -3 N. of a Chāṇḍāla or *Niṣāda,* king of Śṛiṅgavera and a friend of Rāma. -4 An epithet of Viṣṇu; also of Śiva. -Comp. -कम् (pl.) the number six. -राजः the peculiar form of construction of a temple. -षष्ठी the sixth day in the first fortnight of मार्गशीर्ष.

गुहा 1 A cave, cavern, hiding-place; गुहानिबद्धप्रतिशब्ददीर्घम् R. 2.28.51; धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम् Mb. -2 Hiding, concealing. -3 A pit, hole in the ground. -4 The heart; Śvet. Up. 3.20; भगवान्सर्वभूतानामध्यक्षोऽवस्थितो गुहाम् Bhāg. 2. 9. 24. -5 Intellect; विद्धि त्वमेतन्निहितं गुहायाम् Kaṭh. 1. 14; भद्रं वोऽस्तु निहितं यद्गुहायाम् Mb. 1. 191. 25. -Comp. -आहित *a.* placed in the heart. -चरम् Brahman. -मुख *a.* 'cave-mouthed', wide-mouthed, open-mouthed. -शयः 1 a mouse. -2 a tiger or lion. -3 the Supreme soul.

गुहिनम् A wood, thicket.

गुहिलम् Wealth, property.

गुहेरः 1 A guardian, protector. -2 A blacksmith.

गुह्य *pot. p.* 1 To be concealed, covered or kept secret, private; गुह्यं च गूहति Bh. 2. 72. -2 Secret, solitary, retired. -3 Mysterious; Bg. 18. 63; पुरुषार्थज्ञानमिदं गुह्यम् Sāṅ K. 69. -ह्यः 1 Hypocrisy. -2 An epithet of Viṣṇu. -3 A tortoise. -ह्यम् 1 A secret, mystery; मौनं चैवास्मि गुह्यानाम् Bg. 10. 38; 9. 2; Ms. 12. 117; Pt. 2. 49; नास्य गुह्यं परे विद्युः छिद्रं विद्यात्परस्य च Kau. A. 1. 15. -2 A privity, the male or female organ of generation; सगुडं पिष्टराचितं गुह्यरूपं जुगुप्सितम् Ks. 2. 56. -3 The anus. -4 a private, secret place; मैथुनं सततं धर्म्यं गुह्ये चैव समाचरेत् Mb. 12. 193. 17. -Comp. -गुरुः an epithet of Śiva; (considered as the special teacher of the Tantras). -दीपकः the fire-fly. -निष्यन्दः urine. -पुष्पः the Aśvattha tree ('with concealed blossoms'). -भाषितम् 1 secret speech or conversation. -2 a secret. -मयः an epithet of Kārtikeya. -रुज् *f.* a disease of the pudenda; Bṛi. S. 5. 86. -विद्या knowledge of Mantras or mystical incantations; V. P. 1. 9. 117.

गुह्यकः 1 N. of a class of demigods, who, like the Yakṣas, are attendants of Kubera and guardians of his treasures; गुह्यकस्तं ययाचे Me. 5; Ms. 12. 47. -2 The number 'eleven'. -Comp. -अधिपतिः -ईश्वरः an epithet of Kuber.

गूढ *p. p.* [गुह्-क्त] 1 Hidden, concealed, kept secret. -2 Covered. -3 Invisible, latent. -4 Secret, private. -5 Disguised. -ढम् 1 A solitary or private place. -2 A private part. -3 A mystery. -4 One of the शब्दालङ्कारs. *ind.* Secretly; संवत्सरं तत्र विहृत्य गूढम् Mb. 3. 176. 10. -Comp. -अङ्गः a tortoise. -अङ्घ्रिः a snake. -अर्थ *a.* having a hidden meaning (cf. चन्द्रिका-तत्त्वदीपिका-दीपिका &c. N. of different commentaries). -र्थः the hidden or mystic sense; A. L. -आत्मन् (the compound word being गूढोत्मन् thus accounted for in Sk.; भवेद् वर्णागमाद् हंसः सिंहो वर्णविपर्ययात्। गूढोत्मा वर्णविकृतेर्वर्णलोपात्पृषोदरः) the Supreme soul. -आलेख्यम् Cipher writing; Kau. A. 1. 12. -उत्पन्नः, -जः one of the 12 kinds of sons in Hindu law; he is a son born secretly of a woman, when her husband is absent, the real father being unknown; गृहे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतः स्मृतः Y. 2. 129; Ms. 9. 159, 170. -चार -चारिन् *a.* going about secretly; Y. 2. 268. (-*m.*) a spy, secret emissary. -नीडः the wag-tail. -पथः 1 a hidden path. -2 a by-path. -3 the mind, intellect. -पाद्, -पादः a snake. -पुरुषः a spy, secret emissary, disguised agent; गूढपुरुषोत्पत्तिः Kau. A. 1. 11. -पुष्पकः the Bakula tree. -भाषितम् secret intelligence, private communication. -मार्गः 1 a passage under-ground. -2 a defile. -मैथुनः a crow. -वर्चस् *m.* 1 'a concealed witness', one placed to overhear secretly what has been said by the defendant. -2 a frog. -*a.* of concealed glory; तत्क्षणज्ञा अपि गूढवर्चसम् Bhāg. 1. 19. 28.

गूढता-त्वम् 1 Secrecy. -2 Obscurity (of sense); भेत्तुं न शक्यतेऽर्थस्य गूढत्वात्प्रश्रितस्य च Mb. 1. 1. 82.

गूहा, गूहनम् Concealing, hiding; विलोक्य मुमुहे सद्यः स इव ज्ञानगूहया Bhāg. 3. 26. 5.

गू 6 P. (गुवति) To void by stool.

गूः *f.* 1 Dirt. -2 Ordure, excrement.

गूथः, -थम् Faeces, ordure.

गूनं *a.* Voided by stool (as ordure).

गूर् = गुर् q. v.

गूरणम् See गुरण.

गूर्त (र्ण) *a.* Ved. Agreeable, thankful.

गूर्तिः *f.* Ved. Praise, approval.

गूर्द् (गुर्द्) 1 Ā. (गूर्दते) -I. 1 To play, sport. -2 To leap, jump. —II. 10 P. (गूर्दयति) 1 To play, sport. -2 To dwell, inhabit.

गूर्दः A jump.

गूर्ध् 10 P. (गूर्धयति) Ved. To praise, extol.

गूवाक See गुवाक.

गूषणा The eye in a peacock's tail.

गृ 1 P. (गरति) 1 To sprinkle, moisten, wet. -2 To grant.

गृज्, -गृञ्ज् 1 P. (गर्जति or गृञ्जति) To sound, roar, grumble &c.

गृञ्जनः 1 A small red variety of garlic or onion (prohibited as food for द्विज); लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च । अभक्ष्याणि द्विजातीनाममेध्यप्रभवाणि च ॥ Ms. 5. 5; Y. 1. 176. -2 A turnip. -3 The tops of hemp chewed to produce intoxication, the *Gānjā*. **-नम्** The meat of an animal destroyed by poisoned arrow; 'अथ गृञ्जनं विषदिग्धपशोर्मांसे' Medinī. । Mb. 13. 9. 39.

गृण्डि(ण्डी)वः A species of jackal.

गृत्स *a.* 1 Clever; dexterous; judicious; wise. -2 A sharp fellow, sharper. **-त्सः** The god of love.

गृत्समदः N. of a Vedic Ṛiṣi and author of several hymns in Ṛigveda.

गृध् 4 P. (गृध्यति, गृद्ध) 1 To covet; desire, strive after greedily. -2 To long for, be desirous of. *-Caus.* (गर्धयति) 1 To make desirous or greedy. -2 To deceive cheat (Ātm.); सीतां दिदृक्षुः प्रच्छन्नः सोऽगर्धयत राक्षसान् Bk. 8. 43.

गृधु *a.* [गृध्-कु] Lustful, libidinous. **-धुः** The God of love.

गृद्ध *a.* Desirous, Longing for; lustful (आसक्त); गृद्धां वाससि संभ्रान्तां मेनकां मुनिसत्तमः Mb. 1. 72. 6.

गृद्धिन *a.* Desirous, eagerly longing for.

गृध्नु *a.* [गृध्-क्नु] 1 Greedy, covetous; अगृध्नुराददे सोऽर्थम् R. 1. 21; प्राप्तो वेलामहीध्रं मलयमहमहिम्रासगृध्नुः क्षणेन Nāg. 4. 25. -2 Eager, desirous; ये चान्ये गुणगृध्नवः Bhāg. 3. 14. 20.

गृध्यम्, -ध्या *a.* [गृध् कर्मणि क्यप्] Desire, greediness.

गृध्य *a.* Longed for, greedily desired; गृध्यमर्थमवाप्स्यसि Bk. 7. 55.

गृध्र *a.* [गृध्-क्रन्] Greedy, covetous. **-ध्रः, -ध्रम्** A vulture; मार्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गवः H. 1. 53; R. 12. 50, 54. **-ध्री** The female vulture; Y. 3. 256. **-Comp. -कूटः** N. of a mountain near Rājagriha. **-पतिः, -राजः** the lord of the vultures, an epithet of Jaṭāyu; अस्यैवासीन्महति शिखरे गृध्रराजस्य वासः U. 2. 25. **-वाज, -वाजित** *a.* furnished with vulture feathers (as an arrow).

गृध्राण *a.* Similar to a vulture (in greediness); eagerly desiring; Bhāg. 5. 7. 14.

गृध्रिका The mother of vultures a daughter of Kaśyapa and Tamrā.

गृध्रू *a.* Bad, wicked. *-f.* 1 The wind escaping at the anus (अपान). -2 Understanding, reason, intellect.

गृध्रसी 1 Lumbago. -2 Rheumatism affecting the loins; Charaka 1. 5, 20.

गृभम् Ved. A house; cf. गृहम्; न्यु भ्रियन्ते यशसो गृभादा Rv. 7. 21. 2.

गृभिः Ved. Grasping, holding; वनस्पतीनां गृभिरोषधीनाम् Av. 12. 1. 57.

गृभि (भी) त *a.* 1 Seized; Bhāg. 3. 21. 24; 10. 87. 14. -2 Impregnated, bearing fruit.

गृष्टिः *f.* [गृह्णाति सकृत् गर्भम्, ग्रह् कर्तरि क्तिच् पृषो० Tv.] 1 A cow which has had only one calf, a young cow (सकृत्प्रसूता गौः) आपीनभारोद्वहनप्रयत्नाद् गृष्टिः R. 2. 18; स्त्री तावत्संस्कृतं पठन्ती दत्तनवनस्या इव गृष्टिः सूसूशब्दं करोति Mk. 3. -2 (In comp. with the names of other animals) Any young female animal; वासितागृष्टिः 'a young she-elephant.' -3 A woman who has one child only. -4 A bulbous plant (Mar. डुकरकंद); Kau. A. 2. 1. *-m.* A boar.

गृह् 10 Ā. To accept, to take, to seize; L. D. B.

गृहम् [गृह्यते धर्माचरणाय, ग्रह् गेहार्थे क Tv.] 1 A house, dwelling, habitation, mansion; न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते Pt. 4. 81, 5. 15; पश्य वानरमूर्खेण सुगृही निर्गृहीकृतः Pt. 1. 390. -2 A wife; (the first quotation in 1 is sometimes erroneously cited as an illustration). -3 The life of a householder; न हि सति कुलधुर्ये सूर्यवंश्या गृहाय R. 7. 71, 5. 10; Mv. 4. 28. -4 A sign of the zodiac. -5 A name or appellation. -6 A square (in chess or any other game). **-हाः** (*m.* pl.) 1 A house, dwelling; इमे नो गृहाः Mu. 1; स्फटिकोपलविग्रहा गृहाः शशभृद्भित्तिनिरङ्कभित्तयः N. 2. 74; तत्रागारं धनपतिगृहानुत्तरेणास्मदीयम् Me. 77. -2 A wife; अथावलोककोऽगच्छद् गृहानिकः परावसुः Mb. 3. 138. 4. -3 The inhabitants of a house, family; the life of a householder; गृहानुत्सृज्य यो राजन् मोक्षमेवाभिपद्यते Mb. 12. 160. 29. **-हः** Ved. An assistant, or servant; गृहो याम्यरंकृतो देवेभ्यो हव्यवाहनः Rv. 10. 119. 13. In comp. oft. rendered by 'domestic', 'household' or 'tame'; *e. g.* °कपोतः 'a tame pigeon'; °कार्याणि-कर्माणि 'household duties'; °शकुन्तिका 'tame bird'; छद्मना परिददामि मृत्यवे सौनिको गृहशकुन्तिकामिव U. 1. 45 &c. **-Comp. -अक्षः** a loophole, eyelet-hole, a round or oblong window. **-अधिपः, -ईशः, -ईश्वरः** 1 a house-holder. -2 a regent of a sign of the zodiac. संशयस्थः see अनुपात. **-अयनिकः** a house-holder. **-अर्थः** domestic affairs, any household matter; गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया Ms. 2. 67. **-अभिपालिन्** *m.* a watchman. **-अम्लम्** a kind of sour-gruel. **-अवग्रहणी** the threshold. **-अश्मन्** *m.* a flat oblong stone upon which condiments are

ground (Mar. पाटा). –आगत *a.* one who has come to a house. (–तः) a guest. –आचारः household or domestic business; U. 2. –आरम्भः building a house; गृहारम्भातिदुःखाय Bhāg. 11. 9. 15. –आरामः, –वाटी, –वाटिका a garden attached to a house. –आशया, –आश्रया the betel-tree. –आश्रमः the order of a householder, the second stage in the religious life of a Brāhmaṇa; see आश्रम; Ms. 6. 1. –आश्रमिन् *m.* a householder; Bhāg. 10. 80. 7. –ईश्वरी a housewife; दिष्ट्या गृहेश्वर्यसकृन्मयि त्वया कृतानुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः Bhāg. 10. 60. 51. –उत्पातः any domestic nuisance. –उपकरणम् a domestic utensil, anything required for household use; एकदा निर्गता केतुं गृहोपकरणानि सा Ks. 20. 150. –कच्छपः = गृहाश्मन् q. v. –कन्या, –कुमारी the plant Aloe Perfoliata (Mar. कोरफड). –कपोतः, –तकः a tame or domestic pigeon; Śi. 4. 52. –करणम् 1 household affairs. –2 house-building. –कर्तृ *m.* 1 'a house-builder,' a kind of sparrow. –2 a carpenter; गृहकर्ता भवानेव देवानां हृदयेप्सितम् Rām. 7. 5. 19. –कर्मन् *n.* 1 household affairs. –2 a domestic rite. °करः, °कारः, °दासः a menial, domestic servant; शंभुस्वयंभुहरयो हरिणेक्षणानां येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः Bh. 1. 1. –कलहः domestic feuds, intestine broils. –कारकः a house-builder, mason; करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः Y. 3. 146. –कारिन् *m.* 1 a housebuilder. –2 a kind of wasp. –कुक्कुटः a domestic cock. –कार्यम्, –कृत्यम् household affairs; सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया Ms. 5. 150. –गोधा, –गोधिका the small house-lizard. –चुल्ली a house with two rooms contiguous to each other, but one facing west, the other east; Bṛi. S. 53. 40. –चेतस् *a.* thinking only of one's house; Bhāg. 9. 11. 17. –छिद्रम् 1 a family-secret or scandal. –2 family dissensions; आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् H. 1. 123. –ज, –जात *a.* born in the house (a slave &c.); Bṛi. 5. 61. 7; Ms. 8. 415. –जनः family, members of a family, especially the wife; Mu. 1. –जालिका deceit, disguise. –ज्ञानिन् (also गृहेज्ञानिन्) 'wise only in the inside of the house', inexperienced, stupid, foolish. –तटी a terrace in front of the house. –दारु *n.* a house-post; नरपतिबले पार्श्वायाते स्थितं गृहदारुवत् Mk. 4. 3. –दाहः setting a house on fire, incendiarism. –दासः a domestic slave. –दासी a female domestic slave; एकदा गृहदासीषु यशोदा नन्दगेहिनी। कर्मान्तरनियुक्तासु निर्ममन्थ स्वयं दधि ॥ Bhāg. 10. 9. 1. –दीप्तिः *f.* the splendour or ornament of a house, a virtuous woman; प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः Ms. 9. 26. –देवता the goddess of a house; (*pl.*) a class of household deities; Ks. 4. 74. –देहली the threshold of a house; यासां बलिः सपदि मद्गृहदेहलीनाम् Mk. 1. 9. –नमनम् wind. –नाशनः a wild pigeon. –नीडः a sparrow. –पतिः 1 a householder; वामं गृहपतिं नय Rv. 6. 53. 2; a man who has entered on the second stage of life, one who, after having completed his studies, is married and settled. –2 a sacrificer. –3 the virtue of a householder; *i. e.* hospitality. –4 Ved. an epithet of Agni. –5 the maintenance of the sacred and perpetual fire. –6 the head or judge of a village; Mk. 2; Dk. 8. –पत्नी Ved. 'the mistress of a house', the wife of the householder; गृहान् गच्छ गृहपत्नी यथासः Rv. 10. 85. 26. –पालः 1 the guardian of a house. –2 a housedog; आस्तेऽवमत्योपन्यस्तं गृहपाल इवाहरन् Bhāg. 3. 30. 15. –पिण्डी *f.* the basement of a building; Kāmikāgama 55. 200- 201. –पोतकः the site of a house, the ground on which it stands and which surrounds it. –पोषणम् maintenance of a household; तेन चास्य नियुक्ताभूत्स्वभार्या गृहपोषणे Ks. 2. 55. –प्रवेशः a solemn entrance into a house according to prescribed rites. –बभ्रुः a domestic ichneumon. –बलिः a domestic oblation, offering of the remnants of a meal to all creatures, such as animals, supernatural beings, and particularly household deities; Ms. 3. 265. °प्रियः a crane. °भुज् *m.* 1 a crow. –2 a sparrow; नीडारम्भैर्गृहबलिभुजामाकुलग्रामचैत्याः Me. 23. °देवता a deity to whom a domestic oblation is offered. –भङ्गः 1 one who is driven from his house, an exile. –2 destroying a house. –3 breaking into a house. –4 failure, ruin or destruction of a house, firm &c. –भञ्जनम् 1 breaking down or destroying a house. –2 causing the decay or ruin of a family. –भद्रकम् an audience-hall. –भर्तृ *m.* the master of a house; Bṛi. S. 53. 58. –भूमिः *f.* the site of a house. –भेदिन् *a.* 1 prying into domestic affairs. –2 causing domestic quarrels. –भोजिन् *m.* an inmate of the same house, tenant; तस्माद्यप्रहारान्ये जगृहुर्गृहभोजिनः Raj. T. 5. 403. –मणिः a lamp. –माचिका a bat. –मार्जनी a female servant of the house; सख्योपेत्याग्रहीतपाणिं योऽहं तद्गृहमार्जनी Bhāg. 10. 83. 11. –मृगः a dog. –मेघः a multitude of houses; Rām. 5. –मेध *a.* 1 one who performs the domestic rites or sacrifices; गृहमेधास आ गत मरुतो माप भूतन Rv. 7. 59. 10. –2 connected with the duties of a householder. (–धः) 1 a householder. –2 a domestic sacrifice; Bhāg. 2. 6. 19. –मेधिन् *m.* a householder, a married Brāhmaṇa who has a household; (गृहैर्दारैर्मेधन्ते संगच्छन्ते Malli.); प्रजायै गृहमेधिनाम् R. 1. 7; see गृहपति above. (–नी) 1 the wife of a householder, a house-wife; न न्यचष्ट वरारोहां गृहिणीं गृहमेधिनीम् Bhāg. 4. 26. 13. –2 the intellect based on the Sattva quality. –यज्ञः see गृहमेधः; Mb. 10. 18. 5. –यन्त्रम् a stick or other instrument to which, on solemn occasions, flags are fastened; गृहयन्त्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता Ku. 6. 41. –रन्ध्रम् family-dissensions. –वाटिका, –वाटी a garden attached to a house. –वित्तः the owner of a house. –व्रत *a.* devoted to home; मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा मिथोऽभिपद्येत गृहव्रतानाम् Bhāg. 7. 5. 30. –शायिन् *m.* a pigeon. –शुकः 1 a domestic parrot, one kept for pleasure; Amaru.16. –2 a domestic poet; आयातेन शुकैः सार्धं दत्ता गृहशुकेन यः। मुक्ताः प्राप्य प्रतिष्ठायां चक्रे ख्यातां शुकावलीम् ॥ Raj. T. 5. 31. –संवेशकः a house-builder by profession; Ms. 3. 163. –सार property; गृहीतसारमेनं सपुत्रकलत्रं संयम्य Mu. 1. –स्थः a householder, one who has entered on the stage of a house-holder; संकटा ह्याहिताग्नीनां प्रत्यवायैर्गृहस्थता U. 1. 9; see गृहपति above and Ms. 3. 68; 6. 90. °आश्रमः the life of a

householder; see गृहाश्रम. °धर्मः the duty of a householder. -स्थूणा the pillar of a house.

गृहकम् A garden (वाटिका); कदलीगृहकं गत्वा Rām. 3. 42. 23.

गृहयाय्यः A householder; (according to Tv. the form गृहयाप्य given in शब्दकल्पद्रुम is not correct).

गृहवत् *m.* The possessor of a house, house-holder; तथान्यासामपि विभुर्गृहेषु गृहवानिव Bhāg. 10. 60. 59.

गृहयालु *a.* Disposed to catch hold of or seize.

गृहा (हो) लिका A small house-lizard.

गृहिणी 'The mistress of a house', a wife, house-wife; (the lady in charge of the house); न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तारादतिरिच्यते Pt. 4. 81. -Comp. -पदम् the position or dignity of the mistress of the house; यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः Ś. 4. 18; स्थिता गृहिणीपदे 19.

गृहिन् *a.* [गृह-इनि] Possessing a house. -*m.* The master of a house, a householder; पीड्यन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविश्लेषदुःखैर्नवैः Ś. 4. 6; U. 2. 22; Śānti. 2. 24, Pt. 2. 61.

गृहीभू To serve as a house; तरुमूलानि गृहीभवन्ति तेषाम् Ś. 7. 20.

गृह्य *a.* [गृह् क्यप्] 1 To be attracted or pleased, as in गुणगृह्य q. v. -2 Domestic; गृह्याणां चैव देवानां नित्यपुष्पबलिक्रिया Mb. 13. 141. 43. -3 Not master of oneself, dependent. -4 Tame, domesticated. -5 Situated out-side of; ग्रामगृह्या सेना 'an army out-side a village.' -6 Adhering to the party of, being in close relation to; तमार्यगृह्यम् R. 2. 33. -7 Perceptible; Śvet. Up. 1. 13. -ह्यः 1 The inmate of a house. -2 A tame animal or bird. -3 The domestic fire. -ह्यम् 1 The anus. -2 A suburb; L. D. B. -3 A domestic affair; गृह्याणि कर्तुमपि Bhāg. 10. 8. 25. -Comp. -अग्निः a sacred fire which every Brāhmaṇa is enjoined to maintain.

गृह्यक *a.* 1 Tame, domestic. -2 Dependent. -कः A tame animal.

गृहणी Sour gruel made from the fermentations of rice water.

गृहीत See under ग्रह्.

गृह्या A village adjoining to a city; a suburb.

गॄ I. 9 P. (गृणाति, गूर्ण) 1 To utter a sound, call out, invoke; नामापि नाम गृणताममृतत्वाय कल्पताम् Mv. 7. 15. -2 To announce, speak, utter, proclaim; ब्रह्मर्षिभिः परं ब्रह्म गृणद्भिरुपतस्थिरे R. 10. 63. -3 To relate, promulgate. -4 To praise, extol; केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति Bg. 11. 21; Bk. 8. 77. With अनु to encourage; गृणद्भ्योऽनुगृणन्त्यन्ये Bk. 8. 77. -II. 6 P. (गिरति or गिलति) 1 To swallow, devour, eat up. -2 To send forth, pour out, spit out, or eject, from the mouth. With अव (Ātm.) to eat, devour; तथावगिरमाणैश्च पिशाचैर्मांसशोणितम् Bk. 8. 30. -III 10 Ā. (गारयते) 1 To make known, relate. -2 To teach.

गीर्ण *a.* [गॄ कर्मणि-क्त] 1 Swallowed, eaten up. -2 Described, praised.

गीर्णिः *f.* [गॄ भावे क्तिन्] 1 Praise. -2 Fame. -3 Eating up, swallowing.

गेण्डु (डु) कः 1 A ball for playing with (also गेण्डूक). -2 A cushion; Śi. 2. 77. com. 'उपधानं विशेषे स्याद्गेन्दुके प्रणयेऽपि च' इति विश्वः ।

गेप् 1 Ā. (गेपते) To shake, tremble.

गेव् 1 Ā. (गेवते) To serve.

गेष् 1 Ā. (गेषते, गेष्ण) To seek, search, investigate; cf. गवेष्.

गेहम् [गो गणेशो गन्धर्वो वा ईहः ईप्सितो यत्र Tv.] A house, habitation; सा नारी विधवा जाता गेहे रोदिति तत्पतिः Subhāṣ. *N. B.* The loc. of this word is used with several words to form *aluk* Tat. compounds; *e. g.* गेहेक्ष्वेडिन् *a.* 'bellowing at home only', *i. e.* a coward, poltroon. गेहेदाहिन् *a.* 'sharp at home only' *i.e.* a coward. गेहेनर्दिन् *a.* 'shouting defiance at home only'; *i. e.* a coward, dunghill-cock; यद् गेहेनर्दिनमसौ शरैर्भीरुमभाययन् Bk. 5. 41. गेहेमेहिन् *a.* 'making water at home; *i.e.* indolent. गेहेव्याडः a braggadocio, braggart, boaster. गेहेशूरः 'a house-hero', a carpet-knight, boasting coward.

गेहिन् *a.* (-नी *f.*) = गृहिन् q. v.

गेहिनी A wife, the mistress of the house; यशोदा नन्दगेहिनी Bhāg. 10. 9. 1; धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी Śānti. 4. 9; मद्गेहिन्याः प्रिय इति सखे चेतसा कातरेण Me. 79.

गेह्य *a.* Domestic, being in a house. -ह्यम् 1 Domestic affair. -2 Wealth.

गै 1 P. (गायति, जगौ, अगासीत्, गास्यति, गातुम्, गीत) 1 To sing, sing a song; अहो साधु रेभिलेन गीतम् Mk. 3; ग्रीष्मसमयमधिकृत्य गीयताम् Ś. 1; Ms. 4. 64; 9. 42. -2 To speak or recite in a singing tone. -3 To relate, declare, tell (especially in metrical language); गीतश्चायमर्थोऽङ्गिरसा Māl. 2. -4 To describe, relate or celebrate in song; चारणद्वन्द्वगीतः Ś. 2. 15; भवस्तस्य गीयते Ku. 2. 5. -*Caus.* (गापयति-ते) To cause to sing or praise in song; जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किन्नरान् R. 4. 78, 15. 33.

गातव्य *a.* To be sung; what may be sung.

गातुः 1 A song. -2 A singer. -3 A bee.

गातृ *a.* (-त्री *f.*) [गै-गाने तृच्] 1 Singer. -2 Angry. -*m.* 1 A singer; एतान्सर्वान्समानीय गातारौ समवेशयत् Rām. 7. 94. 9; Ch. Up. 1. 6. 8. -2 A Gandharva.

गाथः A song, singing.

गाथकः,-थिकः [गै-थकन्] 1 A musician, singer; समस्ता गाथकगणाः पार्थिवस्पर्धितां ययुः Rāj. T. 7. 933. -2 A chanter of sacred poems or Purāṇas; कर्णाद्रिरलिगाथकैः Bk. 6. 84.

गाथा 1 Verse. -2 A religious verse, but not belonging to any one of the Vedas. -3 A stanza. -4 A song; कदा वाहेयिका गाथाः पुनर्गास्यामि शाकले Mb. 8. 44. 26. -5 A Prākṛita dialect. -6 N. of the Aryā metre. -7 Legend, history (आख्यान); द्विजोपसृष्टः कुहकस्तक्षको वा दशत्वलं गायत विष्णुगाथाः Bhāg. 1. 19. 15. **-Comp.** **-कारः** a writer of Prākṛita verses. **-नाराशंसी** epic songs and particularly those in praise of men or heroes.

गाथिका A song, verse; Y. 1. 45.

गानम् [गै भावे ल्युट्] 1 Singing, a song. -2 A sound. -3 Going. -4 Praise. **-Comp.** **-विद्या** the science of vocal music.

गानिन् *a.* 1 Going, moving. -2 Singing, praising. **-नी** A plant used in clearing the voice (Mar. वेखण्ड).

गानीय *a.* Musical. **-यम्** A song; Rām. 1.

गायः A song; यथाविधानेन पठन् सामगायमविच्युतम् Y. 3. 112.

गेय *pot. p.* [गै कर्तरि नि० यत्] 1 A singer, one who sings; गेयो माणवकः साम्नाम् P. III. 4. 68 Sk. -2 To be sung. **-यम्** 1 A song, singing, also the art of singing; गेये केन विनीतौ वाम् R. 15. 69; Me. 88; अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता Śi. 2. 72.

गेष्णः 1 A singer, a professional singer; Ch. Up. 1. 6. -2 An actor.

गेष्णुः [गै इष्णुच्] A singer, an actor.

गैर *a.* (-री *f.*) [गिरौ भवः अण्] Coming from a mountain, mountain born.

गैरिक *a.* (-की *f.*) [गिरौ भवः ठञ्] Mountain-born. **-कः, -कम्** Red chalk; संसर्पिभिः पयसि गैरिकरेणुरागैः Śi. 5. 39. **-कम्** Gold.

गैरेय *a.* [गिरौ भवः ढक्] Mountain-born. **-यम्** Bitumen, red chalk.

गो *m. f.* (*Nom.* गौः) [गच्छत्यनेन, गम् करणे डो Tv.] 1 Cattle, kine (pl.) -2 Anything coming from a cow; such as milk, flesh, leather &c. -3 The stars; वि रश्मिभिः ससृजे सूर्यो गाः Rv. 7. 36. 1. -4 The sky. -5 The thunderbolt of Indra; Ki. 8. 1. -6 A ray of light; नान्यस्तत्षा विद्यते गोषु देव Mb. 1. 232. 11; बालोऽयं गिरिशिखरेषु चारयन् गाः त्रैलोक्यं तिमिरभरेण दुष्टमेतत् (रविः नैर्मल्यं नयति)। Rām. Ch. 7. 60. -7 A diamond. -8 Heaven. -9 An arrow. *-f.* 1 A cow; जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीम् R. 2. 3; क्षीरिण्यः सन्तु गावः Mk. 10. 60. -2 The earth; दुदोह गां स यज्ञाय R. 1. 26; गामात्तसारां रघुरप्यवेक्ष्य 5. 26; 11. 36; Bg. 15. 13; सेकोऽनुगृह्णातु गाम् Mu. 3. 2; Me. 30; cf. also the quotation for (-6).-3 Speech, words; कुलानि समुपेतानि गोभिः पुरुषतोऽर्थतः Mb. 5. 28; रघोरुदारामपि गां निशम्य R. 5. 12; 2. 59; Ki. 4. 20. -4 The goddess of speech, Sarasvatī. -5 A mother. -6 A quarter of the compass. -7 Water; सायं भेजे दिशः पश्चाद्गविष्ठो गां गतस्तदा Bhāg. 1. 10. 36; also pl.; Bhāg. 11. 7. 50. -8 The eye; गोकर्णा मुमुक्षी कृतेन इषुणा गोपुत्रसंप्रेषिता Mb. 8. 90. 42. -9 A region of the sky. *-m.* A bull, an ox; असंजातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गडिः K. P. 10; Ms. 4. 72; cf. चरद्गव. -2 The hair of the body. -3 An organ of sense; अदान्तगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् Bhāg. 7. 5. 30. -4 The sign Taurus of the zodiac; Bṛi. S. 49. -5 The sun. -6 The number 'nine' (in math.). -7 The moon. -8 A singer. -9 A billion. -10 A cow-sacrifice -11 A house; cf. गौर्वज्रं गौः प्रभा भूमिर्वाणी तोयं त्रिविष्टपम्। धेनुर्बस्तो वृषो दिग्गौर्नेत्रं लज्जा गुरु रमा॥ इन्द्रियं श्रीरुमा...Enm. **-Comp.** **-कण्टकः, -कम्** 1 a road or spot trodden down by oxen and thus made impassable. -2 the cow's hoof. -3 the print of a cow's hoof. **-कर्ण** *a.* having cow's ears. (**-र्णः**) 1 a cow's ear; गोकर्णसदृशौ कृत्वा कराबाबद्धसारणौ Ks. 6. 57. -2 a mule. -3 a snake; Mb. 8. 90. 42. -4 a span (from the tip of the thumb to that of the ring-finger); गोकर्णशिथिलश्चरन् Mb. 2. 68. 75; तालः स्मृतो मध्यमया गोकर्णश्चाप्यनामया Brahmāṇḍa P. -5 N. of a place of pilgrimage in the south, sacred to Śiva. श्रितगोकर्णनिकेतनमीश्वरम् R. 8. 33. -6 a kind of deer. -7 a kind of arrow; Mb. 8. 90. 42. **-किराटा -किराटिका** the Sārikā bird. **-किलः, -कीलः** 1 a plough -2 a pestle. **-कुलम्** 1 a herd of kine; वृष्टिव्याकुलगोकुलावनरसादुद्धृत्य गोवर्धनम् Gīt. 4; गोकुलस्य तृषार्तस्य Mb. -2 a cow-house. -3 N. of a village (where Kṛiṣṇa was brought up). **-कुलिक** *a.* 1 one who does not help a cow in the mud. -2 squint-eyed. **-कुलोद्भवा** an epithet of Durgā. **-कृतम्** cow-dung. **-क्षीरम्** cow's milk. **-क्षुरम्, -रकम्** a cow's hoof. **-खरः** a beast (पशु); यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः Bhāg. 10. 84. 13. **-खा** a nail. **-गृष्टिः** a young cow which has had only one calf. **-गोयुगम्** a pair of oxen. **-गोष्ठम्** a cow-pen, cattle-shed. **-ग्रन्थिः** 1 dried cowdung. -2 a cow-house. **-ग्रहः** capture of cattle (गवालम्भ); Mb. 12. 265. 2. **-ग्रासः** the ceremony of offering a morsel (of grass) to a cow when performing an expiatory rite. **-घातः, -घातकः, -घातिन्** *m.* a cow-killer. **-घृतम्** 1 rain-water. -2 clarified butter coming from a cow. **-घ्न** *a.* 1 destructive to cows. -2 one who has killed a cow. -3 one for whom a cow is killed, a guest. **-चन्दनम्** a kind of sandal-wood. **-चर** *a.* 1 grazed over by cattle. -2 frequenting, dwelling, resorting to, haunting पितृसद्मगोचरः Ku. 5. 77. -3 within the scope, power, or range of; अवाङ्मनसगोचरम् R. 10. 15; so बुद्धि°, दृष्टि°, श्रवण° स्वगोचरे दीप्ततरा बभूव Bu. Ch. 1. 13. -4 moving on earth. -5 accessible to, attainable; त्यागसूक्ष्मानुगः क्षेम्यः शौचगो ध्यानगोचरः Mb. 12. 236. 12. -6 circulating, having a particular meaning, prevalent. (**-रः**) 1 the range of cattle, pasturage; उपरताः पश्चिम-

रंध्रिगोचरात् Ki. 4. 10. -2 (*a*) a district, department, province, sphere. (*b*) an abode, dwelling-place, a place of resort; Śi. 1. 21; Ms. 10. 39. -3 range of the organs of sense, an object of sense; श्रवणगोचरे तिष्ठ be within ear-shot; नयनगोचरं या to become visible. -4 scope, range, in general; हर्तुर्याति न गोचरम् Bh. 2. 16. -5 (fig.) grip, hold, power, influence, control; कः कालस्य न गोचरान्तरगतः Pt. 1. 146; गोचरीभूतमक्ष्णोः U. 6. 26; Māl. 5. 24; अपि नाम मनागवतीर्णोऽसि रतिरमणबाणगोचरम् Māl. 1. -6 horizon. -7 field for action, scope; इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् Kaṭh. 3. 4. -8 the range of the planets from the Lagna or from each other. °पीडा inauspicious position of stars within the ecliptic; गोचरपीडायामपि राशिर्बलिभिः शुभग्रहैर्दृष्टः (पीडां न करोति) Bṛi.S. 41.13. (गोचरीकृ to place within the range (of sight), make current). -चर्मन् *n.* 1 a cow's hide. -2 a particular measure of surface thus defined by Vasiṣṭha :—दशहस्तेन वंशेन दशवंशान् समन्ततः। पञ्च चाभ्यधिकान् दद्यादेतद्गोचर्म चोच्यते॥ °वसनः an epithet of Śiva. -चर्या seeking food like a cow; गोचर्या नैगमश्चरेत् Bhāg. 11. 18. 29. -चारकः cowherd. -चरणम् the tending or feeding of cows; Bhāg. 10. 38. 8. -ज *a.* 1 born in the earth (rice &c.). -2 produced by milk; अब्जा गोजा ...... Kaṭh. 5. 2. -जरः an old ox or bull; नाद्रियन्ते यथापूर्वं कीनाशा इव गोजरम् Bhāg. 3. 30. 13. -जलम् the urine of a bull or cow. -जागरिकम् auspiciousness, happiness. (-कः) a preparer of food, baker. -जात *a.* born in the heaven (gods); गोजाता अप्या मृळता च देवाः Rv. 6. 50. 11. -जिह्वा N. of a plant (Mar. पाथरी). -जिह्विका the uvula. -जीव *a.* living on cattle (milkman); Hch. 1. 7. -तल्लजः an excellent bull or cow. -तीर्थम् a cowhouse. -त्रम् [गां भूमिं त्रायते त्रै-क] 1 a cowpen. -2 a stable in general. -3 a family, race, lineage; गोत्रेण माठरोऽस्मि Sk.; so कौशिकगोत्राः, वसिष्ठगोत्राः &c.; Ms. 3. 109, 9. 141. -4 a name, appellation; जगाद गोत्रस्खलिते च का न तम् N. 1. 30; Ś. 6. 5; see °स्खलित below; मद्गोत्राङ्कं विरचितपदं गेयमुद्गातुकामा Me. 88. -5 a multitude. -6 increase. -7 a forest. -8 a field. -9 a road. -10 possessions, wealth. -11 an umbrella, a parasol. -12 knowledge of futurity. -13 a genus, class, species. -14 a caste, tribe, caste according to families. (-त्रः) a mountain; 'गोत्रं नाम्नि कुलेऽप्यद्रौ' इति यादवः; Śi. 9. 80. Hence गोत्रोद्दलनः means Indra; cf. इन्द्रे तु गोत्रोद्दलनः कुलत्रे गिरिदारणे Nm. (-त्रा) 1 a multitude of cows. -2 the earth. °उच्चारः recitation of family pedigree. °कर्तृ, -कारिन् *m.* the founder of a family. °कीला the earth. °ज *a.* born in the same family, gentile, a relation; Bhāg. 3. 7. 24; Y. 2. 135. °पटः a genealogical table, pedigree. °प्रवरः the oldest member or founder of a family. -भिद् *m.* an epithet of Indra; हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः R. 3. 53; 6.73; Ku. 2. 52. °स्खलनम्, °स्खलितम् blundering or mistaking in calling (one) by his name, calling by a wrong name; स्मरसि स्मर मेखलागुणैरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम् Ku. 4. 8. -द *a.* giving cows; Ms. 4. 231. (-दः) brain. (-दा) N. of the river Godāvarī. -दत्र *a.* Ved. giving cows. (-त्रः) an epithet of Indra. (-त्रम्) a crown (protecting the head). -दन्त *a.* armed with a coat of mail. (-तम्) 1 yellow orpiment. -2 a white fossil substance. -दानम् 1 the gift of a cow. -2 the ceremony of tonsure or cutting the hair; रामलक्ष्मणयो राजन् गोदानं कारयस्व ह Rām. 1. 71. 23; अथास्य गोदानविधेरनन्तरम् R. 3. 33; (see Mallinatha's explanation of the word); कृतगोदानमङ्गलाः U. 1; अतोनं गोदानं दारकर्म च Kau. A. 1. 5; (Rām. explains the word differently). -3 the part of the head close to the right ear. -दाय *a.* intending to give cows. -दारणम् 1 a plough. -2 a spade, hoe. -दा, -दावरी N. of a river in the south. -दुह् *m.*, -दुहः 'cow-milker', a cowherd; सुदुघामिव गोदुहे R. 1. 4. 1; चिरं निदध्यौ दुहतः स गोदुहः Śi. -दोहः 1 the milking of cows. -2 the milk of cows. -3 the time of milking cows. -दोहनम् 1 the time of milking cows. -2 the milking of cows; न लक्ष्यते ह्यवस्थानमपि गोदोहनं क्वचित् Bhāg. 1. 19. 40. -दोहनी a milk-pail. -द्रवः the urine of a bull or cow. -धनम् 1 a herd or multitude of cows, cattle. -2 possession of cows. (-नः) a broad-pointed arrow. -धरः a mountain. -धर्मः the law of cattle, rules relating to cattle; (open and unconcealed intercourse of the sexes); गोधर्मं सौरभेयाच्च सोऽधीत्य निखिलं मुनिः। प्रावर्तत तदा कर्तुं श्रद्धावांस्तमशङ्कया॥ Mb. 1. 104. 26. -धुमः, -धूमः 1 wheat; Bṛi. Up. 6. 3. 13. -2 the orange. °चूर्णम् wheat flour; -सम्भवम् a sour paste. -धूलिः 'dust of the cows', the time of sunset or evening twilight (so called because cows, which generally return home at about sunset, raise up clouds of dust by their treading on the earth). -धेनुः a milch-cow with a calf. -ध्रः a mountain. -नन्दा an epithet of the wife of Śiva. -नन्दी the female of the Sārasa bird. -नर्दः 1 the (Indian) crane. -2 an epithet of Śiva (bellowing like a bull). -3 N. of a country. -नर्दीयः an epithet of Patañjali, author of the Mahābhāṣya. -नसः, -नासः 1 a kind of snake. -2 a kind of gem. -नसा the mouth of a cow. -नाथः 1 a bull. -2 an owner of land. -3 a herdsman. -4 an owner of kine. -नायः a cowherd; तद्यथा गोनायोऽश्वनायः पुरुषनाय इत्येवं तदप आचक्षतेऽशनायेति Ch. Up. 6. 8. 3. -नाशनः a wolf. -नासा the projecting snout of a cow or ox. -नासम् a kind of gem. -निष्यन्दः cow's urine. -पः 1 a cowherd (considered as belonging to a mixed tribe); गोपवेशस्य विष्णोः Me. 15. -2 the chief of a cowpen. -3 the superintendent of a village. -4 a king. -5 a protector, guardian; Rv. 10. 61. 10. °अनसी the wood of a thatch; गोपानसीषु क्षणमास्थिताभाम् Śi. 3. 49. °अष्टमी the eighth day of the bright fortnight of Kārttika when Kriṣṇa is said to have worn the dress of a cowherd. °आटविका a cowherd. °कन्या 1 the daughter of a cowherd. -2 a nymph of Vṛindāvana. °अध्यक्षः, °इन्द्रः, °ईशः the chief of herdsmen, an epithet of Kriṣṇa. °चापः the rainbow. °दलः the betel-nut tree. °भद्रम् the fibrous root of a water-lily. °रसः gum myrrh. °राष्ट्राः (pl.) N. of

a people. °वधूः *f.* a cowherd's wife; Bhāg. 1. 9. 40. °वधूटी a young cowherdess, a young wife of a cowherd; गोपवधूटीदुकूलचौराय Bhāsa P. 1. (-पकः) 1 the superintendent of a district. -2 myrrh. (-पिका) 1 a cowherdess; Bhāg. 10. 9. 14-15. -2 protectress. (-पी) a cowherd's wife (especially applied to the cowherdesses of Vrindāvana, the companions of Krisna in his juvenile sports). -2 a *milk*-maid. -3 a protectress. -4 Nature, elementary nature. -**पतिः** 1 an owner of cows. -2 a bull. -3 a leader, chief. -4 the sun; नीहारमिव गोपतिः Bhāg. 1. 12. 10; Mb. 1. 173. 32. -5 Indra; सुराङ्गना गोपतिचापगोपुरं पुरम् (जहुः) Ki. 8. 1. -6 N. of Krisna. -7 N. of Śiva. -8 N. of Varuna; एष पुत्रो महाप्राज्ञो वरुणस्येह गोपतेः Mb. 5. 98. 11. -9 a king; नासतो विद्यते राजन् स ह्यरण्येषु गोपतिः Mb. 12. 135. 26. -**पथः** N. of a Brāhmana of Av. -**पर्वतम्** the name of the place where Pānini is said to have performed penance and propitiated Śiva; गोपर्वतमिति स्थानं शम्भोः प्रख्यापितं मया। यत्र पाणिनिना लेभे वैयाकरणिकाग्र्यता॥ अरुणाचलमाहात्म्यम्-उत्तरार्धः २ अ. ६८ श्लो. -**पशुः** a sacrificial cow. -**पाः** *m.* Ved. 1 a herdsman. -2 protector, or guardian; मन्द्राग्रेत्वरी भुवनस्य गोपा Av. 12. 1. 57. -**पानसी** a curved beam which supports a thatch; गोपानसी तु वलभिच्छादने वक्रदारुणि Ak. 2. 2. 15. -**पालः** 1 a cowherd; Ms. 4. 253. -2 a king. -3 an epithet of Śiva. -4 an epithet of Krisna. °धानी a cow-pen, cow-shed. -**पालकः** 1 a cowherd. -2 a king. -3 an epithet of Śiva; also of Krisna. -**पालिः** an epithet of Śiva. -**पालिका, -पाली** the wife of a cowherd; पार्थः प्रस्थापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः Mb. 1. 221. 19. -**पालितः** N. of a lexicographer. -**पित्तम्** bile of cows, ox-bile (from which the yellow pigment गोरोचना is prepared; गोपित्ततो रोचना Pt. 1. 94.). -**पीतः** a species of wagtail. -**पीथः** protection; अस्माकमृषीणां गोपीथे न उरुष्यतम् Rv. 5. 65. 6. (-**थम्**) a holy place, a place of pilgrimage. -**पुच्छम्** a cow's tail. -2 a particular point of an arrow. (-**च्छः**) 1 a sort of monkey; Bhāg. 8. 2. 22. -2 a sort of necklace consisting of two or four or thirty-four strings. -3 a kind of drum. -**पुटिकम्** the head of Śiva's bull. -**पुत्रः** 1 a young bull. -2 an epithet of Karna. -**पुरम्** 1 a town-gate; उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुरम् Māl. 9. 1. -2 a principal gate; दधतमुच्चशिलान्तरगोपुराः Ki. 5. 5. -3 the ornamental gateway of a temple. -**पुरीषम्** cowdung. -**प्रकाण्डम्** an excellent cow or bull. -**प्रचारः** pasture-ground, pasturage for cattle; ग्राम्येच्छया गोप्रचारो भूमी राजवशेन वा Y. 2. 166. -**प्रत (ता) रः** 1 a ford for cattle. -2 a place of pilgrimage on the Sarayū; यद्गोप्रतरकल्पोऽभूत्संमर्दस्तत्र मज्जताम्। अतस्तदाख्यया तीर्थं पावनं भुवि पप्रथे॥ R. 15. 101. -**प्रदानम्** same as गोदान. -**प्रवेशः** the time when cows return home, sunset or evening-twilight; गोप्रवेशसमये Bri. S. 24. 35. -**फणा** 1 a bandage hollowed out so as to fit the chin or nose &c. -2 a sling. -**बालः** the hair of cows. -**भुज्** *m.* a king; गोभुजां वल्लभा लक्ष्मीः Rāj. T.5.6.

-**भृत्** *m.* 1 a mountain. -2 a king. -**मक्षिका** a gadfly. -**मघ** *a.* granting cattle or cows कदा गोमघा हवनानि गच्छाः Rv. 6. 35. 3. -**मंडलम्** 1 the globe. -2 a multitude of cows. -**मण्डीरः** a kind of an aquatic bird; L. D. B. -**मतम्** = गव्यूति q. v. -**मतल्लिका** a tractable cow, an excellent cow; अरिमेधेरेक्षन गोमतल्लिकाम Śi. 12. 41. -**मथः** a cowherd. -**मध्यमध्य** *a.* slender in the waist. -**महिषदा** N. of one of the Mātris attending on कार्तिकेय. -**मांसम्** beef. -**मायु** 1 a kind of frog. -2 a jackal; अनुहुंकुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केसरी Śi. 16. 25. -3 bile of a cow. -4 N. of a Gandharva. -**मीनः** a kind of fish. -**मुखः,-मुखम्** [गोर्मुखमिव मुखमस्य] a kind of musical instrument; Bg. 1. 13; गोमुखानां च शृङ्गाणामनीकद्वयवर्तिनाम् Śiva. B. 24. 55. (-**खः**) 1 a crocodile, shark. -2 a hole of a particular shape in a wall made by thieves. (-**खम्**) 1 a house built unevenly. -2 spreading unguents, smearing; 'गोमुखं [illegible] वाद्यभाण्डे विलेपने' इति विश्वः; यस्यामलिन्देषु न चकुरेव [illegible] ना गोमयगोमुखानि Śi. 3. 48. (-**खम्,-खी**) a cloth- [illegible] of the shape of a gnomon containing a rosary, the beads of which are counted by the hand thrust inside. -2 a hou[illegible] [illegible]ilt unevenly. -3 a particular method of sitting (a [illegible]) (-**खी**) the chasm in the Himālaya mountains through which the Ganges flows. -**मूढ** *a.* stupid as a bull. -**मूत्रम्** cow's urine. -**मूत्रकः** a variety of lapis lazuli (वैदूर्य); Kau. A. 2. 11. -**कम्** a particular attitude (मण्डल) in गदायुद्ध; दक्षिणं मण्डलं सव्यं गोमूत्रकमथापि च। व्यचरत्पाण्डवो राजन्नरिं संमोहयन्निव॥ Mb. 9. 58. 23. -*a.* zigzagging, going unevenly. -**मूत्रिका** 1 an artificial verse, the second of which repeats nearly all the syllables of the first. (Malli. thus defines it:—वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्धयोः गोमूत्रिकेति तत्प्राहुर्दुष्करं तद्विदो विदुः॥ see Śi. 19. 46.) -2 a form of calculation. -**मृगः** a kind of ox (गवय). -**मेदः** a gem brought from the Himālaya and Indus, described as of four different colours:—white, pale-yellow, red, and dark-blue. -**मेदकः** 1 see गोमेद. -2 a kind of poison (काकोल). -3 smearing the body with unguents. -**मेधः,-यज्ञः** a cow-sacrifice; Rām. 7. 25. 8. -**यानम्, -रथः** a carriage drawn by oxen; Rām. 2. 82. 26; Ms. 11. 174. -**युक्त** *a.* drawn by oxen. -**युतम्** 1 a cattle station. -2 a measure of two Krośas (गव्यूत); गोयुते गोयुते चैव न्यवसत्पुरुषर्षभः Mb. 14. 65. 22. -**रक्षः** 1 a cowherd. -2 keeping or tending cattle. -3 the orange. -4 an epithet of Śiva. °जम्बु *f.* wheat. -**रक्षणम्** tending cattle (with religious faith). -**रङ्कुः** 1 a water-fowl -2 a prisoner. -3 a naked man, a mendicant wandering about without clothes. -4 a chanter. -**रवम्** saffron. -**रसः** cow's milk. -2 curds. -3 buttermilk. -4 the flavour of a sentence; को रसो गोरसं विना Udb. °जम् buttermilk. -**राजः** an excellent bull. -**राटिका, -राटी** the Sārika bird. -**रुतम्** a measure of distance equal to two Krośas. -**रूपम्** the form of a cow. (-**पः**) N. of Śiva. -**रोचम्** yellow orpiment. -**रोचना** a bright yellow pigment prepared from the urine

or bile of a cow, or found in the head of a cow. **–लवणम्** a measure of salt given to a cow. **–लाङ्गु-(गू)लः** a kind of monkey with a dark body, red cheeks and a tail like that of a cow; गोलाङ्गूलः कपोलं छुरयति रजसा कौसुमेन प्रियायाः Māl. 9. 30. **–लोकः** a part of heaven, cow-world. **–लोमिका, –लोमी** 1 a prostitute. –2 white Dūrvā grass. –3 Zedoary. –4 N. of a shrub. **–वत्सः** a calf. °आदिन *m.* a wolf. **–वधः** the killing of a cow; Ms. 11. 59. **–वर्धनः** a celebrated hill in वृन्दावन the country about Mathurā. ('This hill was lifted up and supported by Kriṣṇa upon one finger for seven days to shelter the cowherds from a storm of rain sent by Indra to test Krisṇa's divinity.') °धरः, °धरिन् *m.* an epithet of Kriṣṇa. **–वरम्** pounded cowdung. **–वशा** a barren cow. **–वाटम्, –वासः** a cow-pen. **–वासन** *a.* covered with an ox-hide. **–विकर्तः, –विकर्तृ** *m.* 1 the killer of a cow; Mb. 4. 2. 9. –2 a husbandman. **–विततः** a horse-sacrifice having many cows. **–विन्दः** 1 a cowkeeper, a chief herdsman. –2 N. of Kriṣṇa. –3 Brihaspati. °द्वादशी the twelfth day in the light half of the month of फाल्गुन **–विष्** *f.*, **–विष्ठा** cowdung. **–विषाणिकः** a kind of musical instrument; Mb. 6. 44. 4. **–विसर्गः** day-break (when cows are let loose to graze in forests); Rām. 7. 111. 9. **–वीथिः** *f.* N. of that portion of the moon's path which contains the asterisms भाद्रपदा, रेवती and अश्विनी, or according to some, हस्त, चित्रा and स्वाती Bri. S. 9. 2. **–वीर्यम्** the price received for milk. **–वृन्दम्** a drove of cattle. **–वृन्दारकः** an excellent bull or cow. **–वृषः, –वृषभः** an excellent bull; न तां शेकुर्नृपा वोढुमजित्वा सप्त गोवृषान् Bhāg 10. 58. 33. °ध्वजः an epithet of Śiva. **–वैद्यः** a quack doctor. **–व्रजः** 1 a cow-pen. –2 a herd of cows. –3 a place where cattle graze. **–व्रत, –व्रतिन्** *a.* one who imitates a cow in frugality;...अत्र गोव्रतिनो विप्राः... ॥ यत्रतत्रशयो नित्यं येन केनचिदाशितः । येन केनचिदाच्छन्नः स गोव्रत इहोच्यते ॥ Mb. 5. 99. 13-14. **–शकृत्** *n.* cowdung; Ms. 2. 182. **–शतम्** a present of a hundred cows to a Brāhmaṇa. **–शालम्, –ला** a cow-stall. **–शीर्षः, –र्षम्** a kind of sandal; Kau. A. 2. 11. –2 a kind of weapon (arrow?); Mb. 7. 178. 23. **–षड्गवम्** three pairs of kine. **–षन्, –षा** *a.* Ved. acquiring or bestowing cows. **–षा (सा) तिः** 1 acquiring cattle; or fighting for cattle; गोषाता यस्य ते गिरः Rv. 8. 84. 7. –2 giving cattle. **–ष्टोमः** a kind of sacrifice fasting for one day. **–संख्यः** a cowherd. **–सदृक्षः** a species of ox (गवय). **–सर्गः** the time at which cows are usually let loose, day-break; see गोविसर्ग. **–सवः** a kind of cow-sacrifice (not performed in the Kali age); Mb. 3. 30. 17. **–सहस्रम्** a kind of present (महादान). (**–स्री**) N. of two holidays on the fifteenth day of the dark half of कार्तिक and ज्येष्ठ. **–सावित्री** N. of a hymn (cf. गायत्री). **–सूत्रिका** a rope fastened at both ends having separate halters for each ox or cow. **–स्तनः** 1 the udder of a cow. –2 a cluster of blossoms, nosegay &c. –3 a pearl-necklace of four strings. –4 a kind of fort. **–स्तना, –नी** a bunch of grapes. **–स्थानम्, –कम्** a cow-pen. **–स्वामिन्** *m.* 1 an owner of cows. –2 a religious mendicant. –3 an honorary title affixed to proper names; (*e. g.* वोपदेवगोस्वामिन्). **–हत्या** cow-slaughter. **–हल्लम्** (sometimes written हन्नम्) cow-dung. **–हरः, –हरणम्** stealing of cows; गोष्ठमुक्तिरति गोहरं वदेत् Bri. S. 89. 9. (v. l.) **–हित** *a.* cherishing or protecting kine. (**–तः**) N. of Viṣṇu.

गोम् 10 P. To smear, clean with cowdung. L. D. B.

गोमत् *a.* 1 Rich in cows. –2 Possessing or containing cattle. –3 Mixed with milk. *–n.* Possession of cattle, property consisting in herds. **–ती** 1 N. of a river falling into the Indus; गोमतीमव तिष्ठति Rv. 8.24.30. –2 A place abounding in herds; यो वायुना जयति गोमतीषु Rv. 4. 21. 4. –3 N. of a Vedic मन्त्र to be repeated during expiation for killing cows; Hch. 1. 7.

गोमय *a.* 1 Consisting of cattle; य उदाजन् पितरो गोमयं वसु Rv. 10. 62. 2. –2 Defiled with cow-dung. **–यः, –यम्** Cow-dung. **–यम्** Cowdung cake; उपलक्षकलमेतद्बेदकं गोमयानाम् Mu. 3. 15. **–Comp. –उत्था** 1 a kind of beetle found in cow-dung –2 a gad-fly. **–छत्रम्, –प्रियम्** a mushroom, a fungus. **–पायसीय-न्याय-वत्** *ind.* (in the manner of cowdung and milky food) i. e. Very different in nature though having the same origin, Sarva. S. 2. 169.

गोमिन् *a.* Rich in herds. *–m.* 1 An owner of cattle; Ms. 9. 50. –2 A jackal. –3 A worshipper. –4 An attendant on a Buddha. –5 A vaishya (चारण); योगक्षेमं च संप्रेक्ष्य गोमिनः कारयेत्करम् Mb. 12. 87. 35-40.

गोष्ठः, –ष्ठम् [गावस्तिष्ठन्त्यत्र घञर्थे क षत्वम्] (Usually गोष्ठम् only) 1 A cowpen, cowhouse, cow-station. –2 A station of cowherds. –3 An abode, place of living; गोष्ठान् हरीणां गिरिसेतुमालाः Mb. 3. 177. 3. **–ष्ठः** An assembly or meeting. –3 An epithet of Śiva. **–ष्ठम्** A purificatory श्राद्ध ceremony; वाच्यं गोष्ठे तु सुश्रुतम् Ms. 3. 254. °पतिः a chief herdsman. °वेदिका a mound or altar in a cowpen. °श्वः a dog in a cowpen which barks at every one; applied figuratively to a slanderous person, one who stays idly at home and slanders his neighbours. गोष्ठेपण्डितः 'wise in a cowpen,' a braggart, vain boaster. गोष्ठेक्ष्वेडिन् *m.* a boasting coward; also गोष्ठपटु, गोष्ठेप्रगल्भः, –शूरः &c.

गोष्पदम् 1 A cow's foot. –2 The mark or impression of a cow's foot in the soil. –3 The quantity of water sufficient to fill such an impression; *i. e.* a very small puddle; गोष्पदे संप्लुतोदके Mb. 1. 31. 9. °प्रम् (णमुल्) in such a manner that a cow's footprint be filled; ददाल भूर्नभो रक्तं गोष्पदप्रं ववर्ष च Bk. 14. 20. –4 As much as a cows foot-step will hold. –5 A spot frequented by cows.

गोजिकाणः A horse belonging to a particular locality; गोजिकाणाश्च केकाणाः प्रौढाहाराश्च मध्यमाः Śalihotra. Appendix II. 8.

गोजी 1 The septum of the nose; Māna. 64. 105. -2 N. of a plant with sharp leaves.

गोडुम्बः The water-melon.

गोणः An ox. -णी a cow.

गोणी 1 A sack. गोणीं जनेन स्म निधातुमुद्यतामनुक्षणं नोक्षतरः प्रतीच्छति Śi. 12. 10. -2 A measure of capacity equal to a Droṇa. -3 Ragged garment, torn clothes.

गोण्डः 1 A fleshy navel. -2 A person with a fleshy navel. -3 A man of a low tribe, a mountaineer, especially one inhabiting the eastern portion of the Vindhya range between the Narmadā and Kriṣṇā. -Comp. -किरी N. of a Rāgiṇi. -वनम् N. of a country in Berar.

गोतमः 1 N. of a sage belonging to the family of Aṅgiras, father of Śatānanda and husband of Ahalyā. -2 N. of a sage, the founder of Nyāya philosophy; मुक्तये यः शिलात्वाय शास्त्रमूचे सचेतसाम्। गोतमं तमवेक्ष्यैव N. 17. 75.

गोतमी Ahalyā, wife of गोतम. -Comp. -पुत्रः an epithet of Śatānanda.

गोधा [गुध्यते, वेष्ट्यते बाहुरनया करणे घञ्] 1 A leathern fence fastened round the left arm to prevent injury from the bow-string; गोधाश्लिष्टभुजाशाखैरभूद्भीमा रणाटवी Śi. 19. 30. -2 The alligator (Mar. सुसर); गोधाधरान् कीलधरान् धलीमुखशिलीमुखान् Parnāl 3. 25; त्रिभागगोधामुखं गोपुरं कारयेत् Kau. A. 2. 3. -3 A sinew; गोधा तस्मा अयथं कर्षदेतत् Rv. 10. 28. 10-11. -4 A chord; गोधा परि सनिष्वणत् Rv. 8. 69. 9. -5 An iguana (Mar. घोरपड).

गोधिः [गौर्नेत्रं धीयते यस्मिन् आधारे इन्] 1 The forehead. -2 The Gangetic alligator.

गोधिका A kind of lizard.

गोधेरः A protector, guardian.

गोपः, -गोपनम् See under गुप्.

गोरणम् Energy, continued effort, perseverance.

गोर्दः Brain; (also गोद).

गोलः, -ला, -लम् [गुड् अच् डस्य लः] 1 A ball, globe; कदम्बगोलाकृतिमाश्रितः कथम् Mal. 7. 1. -2 The celestial or terrestrial globe. -3 A circle. -4 A sphere, anything round or globular. -लः 1 A widow's bastard; cf. कुण्ड; Y. 1. 222. -2 The conjunction of several planets or the presence of several in one sign. -3 Myrrh. -ला 1 A wooden ball with which children play. -2 A large globular water-jar. -3 Red arsenic. -4 Ink. -5 A woman's female friend. -6 N. of Durgā. -7 N. of the river Godāvarī. -Comp. -अध्यायः N. of an astronomical work by Bhāskarāchārya. -आसनम् 'ball thrower', a kind of gun. -क्रीडा playing with balls. -यन्त्रम् a kind of astronomical instrument.

गोलकः [गुड् ण्वुल् डस्य लः] 1 A ball, globe; भूगोलकविशेषं नामरूपमानलक्षणतो व्याख्यास्यामः Bhāg. 5. 16. 4. -2 A wooden ball for playing with. -3 A globular water-jar. -4 A widow's bastard; परदारेषु जायेते द्वौ सुतौ कुण्डगोलकौ। पत्यौ जीवति कुण्डः स्यान्मृते भर्तरि गोलकः॥ Ms. 3. 174. -5 A conjunction of six or more planets in one sign. -6 Glans penis. -7 Molasses. -8 Gum myrrh.

गोलासः A mushroom.

गोल्हाट A kind of mystical diagram.

गोष्ठ् 1 Ā. (गोष्ठते) To assemble, collect, heap together.

गोष्ठिः -ष्ठी *f.* 1 An assembly, meetir . ध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां रङ्गे यथा नटवरौ क च गायमानौ , hāg. 10. 21. 8; Ve. 1. 27. -2 Society, association. -3 Conve sation, chitchat, discourse; क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकल Bh. 3. 125; गोष्ठी सत्कविभिः समम् Bh. 1. 28; Mal. 10. 2. तैनैव सह सर्वदा गोष्ठीमनुभवति Pt. 2. -4 A multitude or collection; मोदन्तां सततं च बान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः Nāg. 5. 39. -5 Family connections, relatives, especially such as require to be maintained. -6 A kind of dramatic composition in one act. °पतिः 1 the chief of an assembly, president. -2 the master of a family.

गोसः [गां जलं स्यति सो-क] 1 Gum myrrh. -2 Early morning, day-break. -3 Hot season. -Comp. -गृहम् an inner apartment.

गोहः Ved. 1 A house. -2 A hiding-place, a lair; Rv. 4. 21. 6-8; तस्योऽवध्यगोहं खनन्ति Ait. Br. 2. 11.

गोहनम् Covering, hiding.

गोहिरम् The heel.

गोच्यः N. of the Maināka mountain.

गौञ्जिकः, -गः A goldsmith, jeweller.

गौडः 1 N. of a country; the स्कन्दपुराण thus describes its position:—वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तगः शिवे। गौडदेशः समाख्यातः सर्वविद्याविशारदः॥ -2 A particular subdivision of Brāhmaṇas. -3 see गोण्डः above. L. D. B. -डाः (pl.) The inhabitants of Gauḍa. -डी 1 Spirit distilled from molasses; गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा Ms. 11. 95. -2 One of the Rāgiṇis. -3 (In rhet.) One of the *Ritis* or *Vrittis* or styles of poetic composition; S. D. mentions four *Ritis*, while K. P. only three, गौडी being another name for परुषा वृत्ति; ओजःप्रकाशकैस्तैः (वर्णैः) तु परुषा (*i. e.* गौडी) M. P. 7; ओजःप्रकाशकैर्वर्णैर्बन्ध आडम्बरः पुनः समासबहुला गौडी S. D. 627. Here is an illustration: उन्मीलन्मधुगन्धलुब्धमधुपव्याधूतचूताङ्कुरः क्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः। नीयन्ते पथिकैः कथं कथमपि ध्यानावधानक्षणप्राप्त-

प्राणसमासमागमरसोल्लासैरमी वासराः ॥ अलंकारशेखर ६.–डम् Sweetmeats; भोजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः Rām. 1. 53. 4. –*a*. Relating to or prepared from molasses; विविधानि च गौडानि खाण्डवानि तथैव च Rām. 7. 92. 12. –**Comp.** –पादः N. of a commentator. –मालवः N. of a Rāga.

गौडिक *a*. Relating to molasses. –कः Sugar-cane. –कम् Rum.

गौण *a*. (णी *f*.) [गुणमधिकृत्य प्रवृत्ता गौणी, तत आगतः अण्] 1 Subordinate, secondary, unessential; गुणवचनत्वाद् गौणः शब्दः ŚB. on MS 1. 2. 15. –2 (In gram.) Indirect or less immediate (opp. मुख्य or प्रधान); गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम् Sk. –3 Figurative, metaphorical, used in a secondary sense (as a word or sense); तदा गौणमनन्तस्य नामानन्तेति विश्रुतम् Mb. 12. 182. 33. –4 Founded on some resemblance between the primary and secondary sense of a word; as in गौणीलक्षणा. –5 Relating to enumeration or multiplication. –6 Attributive. –**Comp.** –पक्षः the minor or weaker side of an argument &c. –साध्य –अवसान–अवसाना, –सारोपा a kind of ellipse; Sarva. S. 15. 289.

गौणिक *a*. 1 Relating to the three qualities (सत्त्व, रजस् and तमस्); Ms. 12. 41. –2 Having qualities. –3 Subordinate. –4 Resembling a sack.

गौण्यम् Subordination, inferior position or rank.

गौतमः N. of (1) the sage Bharadvāja; (2) of Śatānanda, Gotama's son; (3) of Kṛipa, Droṇa's brother-in-law; (4) of Buddha; (5) of the propounder of the Nyāya system of philosophy. –**Comp.** –सम्भवा the river Godāvarī.

गौतमी 1 N. of Kṛipī, wife of Droṇa. –2 An epithet of the Godāvarī. –3 The teaching of Buddha. –4 The Nyāya system of philosophy propounded by Gautama. –5 Turmeric. –6 A kind of yellow pigment. –7 An epithet of Durgā. –8 N. of the river Gomatī.

गौधारः, –धेयः, –धेरः (= गोधिकात्मजः Pāṇ. 4. 1. 129-30) A lizard living in the hollows of trees (Bengali तोकें) L. D. B.

गौधूमीनम् A field where wheat is grown.

गौनर्दः An epithet of Patañjali, the author of the Mahābhāṣya.

गौपिकः The son of a Gopī or herdsman's wife.

गौपुच्छ *a*. Like a cow's tail.

गौपुच्छिक *a*. Belonging to a cow's tail, bought for it.

गौप्तेयः The son of a Vaiśya woman.

गौर *a*. (रा or री *f*.) 1 White; कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः R. 2. 35; द्विरददशनच्छेदगौरस्य तस्य Me. 59, 52; Ṛs 1. 6. –2 Yellowish, pale-red; गोरोचनाक्षेपनितान्तगौरे Ku. 7. 17; R. 6. 65; गौराङ्गि गर्वं न कदापि कुर्याः R. G. –3 Reddish; तेजोभिः कनकनिकाषराजिगौरैः Ki. 7. 6. –4 Shining, brilliant. –5 Pure, clean, beautiful. –रः 1 The white colour. –2 The yellowish colour; –3 The reddish colour. –4 White mustard. –5 The moon. –6 A kind of buffalo. –7 A kind of deer; Bhāg. 8. 10. 9. –8 The planet Jupiter. –9 N. of Chaitanya. –रम् 1 The filament of a lotus. –2 Saffron. –3 Gold. –**Comp.** –अङ्गः N. of (1) Viṣṇu. (2) Kṛiṣṇa. (3) N. of chaitanya. –आस्यः a kind of black monkey, with a white face. –खरः a wild donkey. –सर्षपः white mustard (considered as a kind of weight).

गौरक्ष्यम् The office of a herdsman; कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् Bg. 18. 44.

गौरवम् *a*. [गुरोर्भावः कर्म॰ वा अण्] Belonging to a Guru or teacher; गौरवं कुलम् Bhāg. 1. 7. 46. –वम् 1 Weight, heaviness (lit.); जघन॰ Ś. 3. 7; सुरेन्द्रमात्राश्रितगर्भगौरवात् R. 3. 11. –2 Importance, high value or estimation; स्वविक्रमे गौरवमादधानम् R. 14. 18; 18. 39; कार्यगौरवेण Mu. 5; importance or urgent nature; U. 6. 7. –3 Respect, regard, consideration; पितृगौरवात् Rām. 7. 9. 14; तथापि यन्मय्यपि ते गुरुरित्यस्ति गौरवम् Śi. 2. 71; प्रयोजनापेक्षितया प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु Ku. 3. 1; Amaru. 23. –4 Respectability, dignity, venerableness; कोऽर्थो गतो गौरवम् Pt. 1. 146; Ms. 2. 145. –5 Cumbrousness. –6 (In prosody) Length (as of a syllable). –7 Depth (as of meaning); यच्चार्थतो गौरवम् Māl. 1. 7. –**Comp.** –आसनम् a seat of honour. –ईरित *a*. praised, famed, celebrated.

गौरवित *a*. Highly esteemed or honoured.

गौरिका A virgin, a young girl.

गौरिलः 1 White mustard. –2 Dust of iron or steel.

गौरी 1 N. of Pārvatī; as in गौरीनाथ. –2 A young girl eight years old; अष्टवर्षा भवेद् गौरी. –3 A young girl prior to menstruation, virgin, maid; स्त्रीणां सहस्रं गौरीणाम् Mb. 1. 221. 49. –4 A woman with a white or yellowish complexion. –5 The earth; गौर्यौ गच्छति सुश्रोणि लोकेष्वेषा गतिः सदा Mb. 13. 146. 10. –6 Turmeric. –7 A yellow pigment or dye; (called गोरोचना). –8 The wife of Varuṇa; वरुणस्य तथा गौरी Mb. 13. 146. 5. –9 The Mallikā creeper. –10 The Tulasī plant –11 The Manjishṭhā plant. –12 Speech. –13 N. of a Nāgakanyā. cf. ...... गौरी तु नागकन्यैमयोर्मता Nm. –14 N. of a river; L. D. B. –15 Night; L. D. B. –16 N. of a Rāgiṇī. –**Comp.** –कान्तः, –नाथः an epithet of Śiva. –गुरुः the Himālaya mountain; गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश R. 2. 26; Ki. 5. 21. –चतुर्थी, –पूजा the 4th day of the bright half of माघ; a festival on this day. –जः N. of Kārtikeya. (–जम्) talc. –नाथः N. of Śiva; गौरीनाथं पवनतनयं चम्पकं चास्य भावम् Udb. Bh. 3. 123. –पट्टः the horizontal plate of the Linga of Śiva. –पुत्रः N. of Kārtikeya. –ललितम् a

yellow orpiment. -सुतः 1 N. of Kārtikeya. -2 the son of a girl married when 8 years old.

गौरुतल्पिकः The violator of the preceptor's bed.

गौलक्षणिकः One who knows the good or bad marks of a cow.

गौल्मिकः 1 A single soldier of a troop. -2 A superintendent of woods and forests; G. L. 50.

गौल्यम् 1 Syrup. -2 Spirituous liquor.

गौशतिक *a.* (की *f.*) Possessing a hundred cows.

गौष्ठीनम The site of an old cowpen; Hch. 2. 478.

गौसहस्रिक *a.* Possessing thousand cows.

गौह्यक *a.* Relating to the Guhyakas; Bhāg. 10.55.23.

ग्धिः *f.* Ved. Eating, consuming.

ग्ना Ved. 1 A divine woman; a kind of goddess: ग्नावो नेष्ट्रः पिब ऋतुना Rv. 1. 15. 3.

ग्मा The earth.

ग्रथ् or **ग्रन्थ्** 1 Ā. (also 9, 10 P. L. D. B.) (ग्रथते, ग्रन्थते) 1 To be crooked. -2 To be wicked. -3 To bend.

ग्रथनम् 1 Coagulation, thickening, becoming obstructed or clogged with knotty lumps. -2 Stringing together. -3 Composing, writing; (ना also in these senses).

ग्रथिन् *a.* False; न्यक्रतून् ग्रथिनो मृध्रवाचः Rv. 7. 6. 3.

ग्रथ्नः [ग्रन्थ् बा° नङ्] A cluster, bunch, tuft.

ग्रथित *p. p.* [ग्रन्थ् संदर्भे क्त नलोपः] 1 Strung or tied together. -2 Composed; कालिदासग्रथितवस्तुना नाटकेन Ś. 1; वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव Śi. 2. 72. -3 Arranged, classed. -4 Thickened, coagulated. -5 Knotty. -6 Hardened. -7 Hurt, injured. -8 Seized, taken possession of. -9 Overcome. -तम् A tumor with hard knots.

ग्रन्थ् 1, 9 P., 10 U., 1 Ā. (ग्रन्थति, ग्रथ्नाति, ग्रन्थयति-ते, also ग्रथति, ग्रथते) 1 To fasten, tie or string together; ग्रन्थिष्वेव स्थितं रुचः Bk. 7. 105; स्रजो ग्रथयते &c. -2 To arrange, class together, connect in a regular series. -3 To wind round. -4 To write, compose; ग्रथ्नामि काव्यशशिनं विततार्थरश्मिम् K. P. 10. -5 To form, make, produce; ग्रथ्नन्ति बाष्पबिन्दुनिकरं पक्ष्मपङ्क्तयः K. 60; Bk 17.69. -6 To set or strew with.

ग्रन्थः [ग्रन्थ् संदर्भे भावे घञ्] 1 Binding, stringing together (fig. also). -2 A work, treatise, composition, literary production, book; ग्रन्थारम्भे, ग्रन्थकृत्, ग्रन्थसमाप्ति &c. -3 Wealth, property. -4 A verse consisting of 32 syllables, written in the Anuṣṭubh metre.-Comp.-कर्तृ, *m.*-कारः -कृत् *m.* a writer, an author; ग्रन्थारम्भे समुचितेष्टदेवतां ग्रन्थकृत्परामृशति K. P. 1. -कुटी, -कूटी 1 a library. -2 a studio. -विस्तरः, विस्तारः voluminousness, diffuse style; Bri S. 1. 2. -संधिः a section or chapter of a work; (for the several names by which sections, or chapters of works in Sanskrit, are called, see under अध्याय).

ग्रन्थनम्, -ना [ग्रन्थ भावे ल्युट्] 1 Stringing or tying together. -2 Composing, writing.

ग्रन्थिः 1 A knot, bunch, protuberance in general; स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ Bh. 3. 20; so मेदोग्रन्थि. -2 A tie or knot of a cord, garment &c; इदमुपहितसूक्ष्मग्रन्थिना स्कन्धदेशे Ś. 1. 19; Mk. 1. 1; Ms. 2. 4; Bh. 1. 57. -3 A knot tied in the end of a garment for keeping money; hence, purse, money, property; कुसीदाद् दारिद्र्यं परकरगतग्रन्थिशमनात् Pt. 1. 11. -4 The joint or knot of a reed, cane &c. Mv. 3. 32. -5 A joint of the body. -6 Crookedness, distortion, falsehood, perversion of truth. -7 Swelling and hardening of the vessels of the body. -8 A difficult portion; ग्रन्थग्रन्थिं तदा चक्रे मुनिर्गूढं कुतूहलात् Mb. 1. 1. 80. -9 A bell, gong; गृहीत्वा ग्रन्थिमुसलं मूढो भिक्षुरवादयत् Ks. 65. 175. -Comp. -छेदकः, -भेदः, -मोचकः a cut-purse, a pick pocket; अङ्गुलीग्रन्थिभेदस्य छेदयेत् प्रथमे ग्रहे Ms. 9. 277; Y. 2. 274; Ś. 6. -पर्णः, -र्णम् 1 N. of a fragrant tree; न ग्रन्थिपर्णप्रणयाश्चरन्ति कस्तूरिकागन्धमृगास्तृणेषु Vikr. 1. 17. -2 a kind of perfume. -बन्धनम् 1 tying together the garments of the bride and the bridegroom at the marriage ceremony. -2 tying a knot. -3 a ligament. -मूलम् garlic. -वज्रकः a kind of steel. -हरः a minister.

ग्रन्थिकः 1 An astrologer, a fortuneteller; ग्रन्थिकस्तु करीरे स्याद्दैवज्ञे गुग्गुलुद्रुमे' इति विश्वलोचनः; Mb. 14. 70. 7. -2 The name assumed by Nakula when at the palace of Virāṭa. -3 A kind of disease of the outer ear. -4 A Bamboo-shoot; L. D. B. कम् 1 The plant Piper longum (Mar. गांठी पिंपळमूळ). -2 The gum-resin (गुग्गुलु).

ग्रन्थित See ग्रथित.

ग्रन्थिन् *m.* 1 One who reads books, bookish; अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः Ms. 12. 103. -2 Learned well-read. -3 Relating to books.

ग्रन्थिमत् *a.* Knotty, tied by a knot; कृष्णत्वचं ग्रन्थिमतीं दधानम् Ku. 3. 46.

ग्रन्थिल *a.* [ग्रन्थिर्विद्यतेऽस्य सिध्मा°लच्] Knotted, knotty. -लम् 1 The root of long pepper. -2 Undried ginger.

ग्रन्थीकम् The root of long pepper.

ग्रस् I. 1 Ā. [ग्रसते, ग्रस्त] 1 To swallow, devour, eat up, consume; स इमां पृथिवीं कृत्स्नां संक्षिप्य ग्रसते पुनः Mb.; Bg. 11. 30. -2 To seize. -3 To eclipse; द्वावेव ग्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भासुरौ Bh. 2. 34; हिमांशुमाशु ग्रसते तन्म्रदिम्नः स्फुटं फलम् Śi. 2. 49. -4 To slur over words. -5 To destroy. -With सं to destroy; संग्रस्यतेऽसौ पुरुषाऽ

धिपेन Bk. 12. 4. –II. 1 P., 10 U. (ग्रसति, ग्रासयति-ते) To eat, devour.

ग्रसनम् [ग्रस् भावे ल्युट्] 1 Swallowing, eating.–2 Seizing. –3 A partial eclipse of the sun or moon; Bri. S. 5. 43, 46. –4 A mouth, jaw; प्राशित्रमास्ये ग्रसने ग्रहास्तु ते Bhāg. 3. 13. 36.

ग्रसिष्णु *a.* Accustomed to swallow; भूतभर्तृ च यज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च Bg. 13. 16. –*m.* The Supreme Soul.

ग्रस्त *p. p.* [ग्रस् कर्मणि क्त] 1 Eaten, devoured.–2 Seized, stricken, affected, possessed; ग्रह°, विपद्°, जरा° U. 6. 39. –3 Slurred; °मुक्तम् U. 5. 13; °आमिषम् Pt. 1. 193. –4 Eclipsed. –5 Taken, seized. –6 Tormented, afflicted; Y. 3. 245. **–स्तम्** A word or sentence half-uttered or slurred over. **–Comp. –अस्तम्** the setting of the sun or moon while eclipsed. **–उदयः** rising of the sun or moon while eclipsed.

ग्रस्तिः *f.* The act of swallowing or devouring.

ग्रासः [ग्रस् कर्मणि घञ्] 1 A mouthful, a quantity of anything equal to a mouthful; Ms. 3. 133; 6. 28; Y. 3. 55. –2 Food, nourishment; ग्रासाच्छादनमात्रं तु दद्यादिति निदर्शनम् Mb. 12. 165. 63. –3 The part of the sun or the moon eclipsed. –4 The morsel bitten. –5 The act of swallowing. –6 Slurring, indistinct pronunciation; fault in a pronunciation of the gutturals. –7 (In geom.) A piece cut out by the intersection of two circles. –8 An eclipse. **–Comp. –आच्छादनम्** food and clothing; *i. e.* bare subsistence; see ग्रास (2); Ms. 9. 202. **–प्रमाणम्** the size of a morsel. **–शल्यम्** any extraneous substance lodged in the throat. **–ग्रासीकृ** To swallow; ग्रासीकर्तुं प्रवृत्तोऽभूद्दुष्प्रायाजगरो महान् Ks. 9. 57.

ग्रह् 9 U. (In Vedic literature ग्रभ्; गृह्णाति, जग्राह, अग्रहीत्, ग्रहीतुम्, गृहीत *caus.* ग्राहयति; *desid.* जिघृक्षति) 1 To seize, take, take or catch hold of, lay hold of, catch, grasp; तयोर्जग्रहतुः पादान् राजा राज्ञी च मागधी R. 1. 57; आलाने गृह्यते हस्ती वाजी वल्गासु गृह्यते Mk. 1. 50; तं कण्ठे जग्राह K. 363. पाणिं गृहीत्वा, चरणं गृहीत्वा &c. –2 To receive, take, accept, exact; प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् R. 1. 18; Ms. 7. 124; 9. 162. –3 To apprehend, capture, take prisoner. बन्दिग्राहं गृहीत्वा V. 1; यांस्तत्र चोरान् गृह्णीयात् Ms. 8. 34. –4 To arrest, stop, catch; अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते Bg. 6. 35. –5 To captivate, attract; महाराजगृहीतहृदयया मया V. 4; हृदये गृह्यते नारी Mk. 1. 50; माधुर्यमीष्टे हरिणान् ग्रहीतुम् R. 18. 13. –6 To win over, persuade, induce to one's side; लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् Chāṇ. 33; Pt. 1. 69, 184. –7 (Hence) To please, gratify, satisfy, propitiate; ग्रहीतुमार्यान् परिचर्यया मुहुर्महानुभावा हि नितान्तमर्थिनः Śi. 1. 17, 33. –8 To affect; seize or possess (as a demon, spirit &c.); as in पिशाचगृहीत, वेतालगृहीत. –9 To assume, take; द्युतिमग्रहीद् ग्रहगणः Śi. 9. 23; Bk. 19. 29. –10 To learn, know, recognize, understand; युवतीजनैर्जगृहे मुनिप्रभावः Ki. 10. 8; Pt. 1. 43. –11 To regard, consider, believe, take for; मयापि मृत्पिण्डबुद्धिना तथैव गृहीतम् Ś. 6; परिहासविजल्पितं सखे परमार्थेन न गृह्यतां वचः Ś. 2. 19; एवं जनो गृह्णाति M. 1; Mu. 3. –12 To catch or perceive (as by an organ of sense); ज्यानिनादमथ गृह्णती तयोः R. 11. 15. –13 To master, grasp, comprehend; न्यस्ताक्षरामक्षरभूमिकायां कार्त्स्न्येन गृह्णाति लिपिं न यावत् R. 18. 46. –14 To guess, conjecture, infer; नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः Ms. 8. 26. –15 To utter, mention (as a name); यदि मयान्यस्य नामापि न गृहितम् K. 305; न तु नामापि गृह्णीयात् पत्यौ प्रेते परस्य तु Ms. 5. 157. –16 To buy, purchase; कियता मूल्येनैतत्पुस्तकं गृहीतम् Pt. 2; Y. 2. 169; Ms. 8. 201. –17 To deprive (one) of, take away from, rob or seize away; यथा रणे प्राणान् बहूनामग्रहीद् द्विपाम् Bk. 9. 9; 15. 63. –18 To wear, put on (as clothes &c.); वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि Bg. 2. 22. –19 To conceive. –20 To observe (as a fast). –21 To eclipse. –22 To undertake, undergo, begin. –23 To take up, draw (water.); अपस्फुरं गृभायत सोममिन्द्राय पातवे Rv. 8. 69. 10. –24 To stop, intercept. –25 To withdraw, draw back; यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते Muṇḍa. 1. 7. –26 To include. –27 To receive hospitably (as a guest). [The senses of this root may be variously modified according to the noun with which it is joined]. –*Caus.* 1 To cause to take, catch, seize or accept. –2 To give away in marriage; अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक Ku. 1. 52. –3 To teach, make one acquainted with. –4 To make one take, deliver over to. –5 To become familiar with; –With अनुसम् to salute humbly. **–अप** to take away, tear off. **–अभि** to seize forcibly. –II. 1 P., 10 U. (ग्रहति, ग्राहयति-ते) To take, receive, &c.

गृहीत *p. p.* [ग्रह् कर्मणि-क्त] 1 Taken, seized, caught, held, grasped, laid hold of; केशेषु गृहितः. –2 Obtained, acquired, gained. –3 Received, accepted. –4 Robbed. –5 Collected. –6 Agreed, promised. –7 Perceived, known, understood, learnt. –8 Worn (see ग्रह्).–**Comp. –अर्थ** *a.* knowing the meaning or sense; अग्रहीतार्थे आवाम् Ś. 6. **–गर्भा** a pregnant woman. **–दिश्** 1 run away, fugitive, dispersed. –2 disappeared. **–देह** *a.* incarnate. **–नामन्** *a.* called by name; मया गृहीतनामानः स्पृश्यन्त इव पाप्मना U. 1. 48; सु° 'whose name is auspiciously invoked' a respectful way of speaking of venerable or dead persons. **–विद्य** *a.* versed in science, learned. **–वेतन** *a.* paid, remunerated. **–श्वापद** *a.* the beasts in which are confined or tracked.

गृहीतिन् *a.* Who has grasped or comprehended (with loc.); गृहीती षड्स्वङ्गेषु Dk. 120.

गृह्य *a.* 1 To be taken or received. –2 To be seized. –3 To be observed, perceptible, perceivable. –4 To be acknowledged or admitted. –5 To be trusted or relied on; to be honored. –6 Taking the side of, adopting or choosing as best. –7 Dependent, subservient. **–ह्यः** The anus.

ग्रहः [ग्रह्-अच्] 1 Seizing, grasping, laying hold of, seizure, रुरुधुः कचग्रहैः R. 19. 31. –2 A grip, grasp, hold; विक्रम्य कौशिकं खड्गं मोक्षयित्वा ग्रहं रिपोः Mb. 3. 157. 11; कर्कटकग्रहात् Pt. 1. 260. –3 Taking, receiving, accepting; receipt. –4 Stealing, robbing; अङ्गुलीग्रन्थिभेदस्य छेदयेत्प्रथमे ग्रहे Ms. 9. 277; so गोग्रहः. –5 Booty, spoil. –6 Eclipse; see ग्रहण. –7 A planet, (sometimes more particularly 'Rāhu'; वध्यमाने ग्रहेणाथ आदित्ये मन्युराविशत् Mb. 1. 24. 7.) (the planets are nine:— सूर्यश्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्चापि बृहस्पतिः। शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति ग्रहा नव ॥); नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि (रात्रिः) R. 6. 22; 3. 13; 12. 28; गुरुणा स्तनभारेण मुखचन्द्रेण भास्वता। शनैश्चराभ्यां पादाभ्यां रेजे ग्रहमयीव सा॥ Bh. 1. 17. –8 Mentioning; utterance, repeating (as of a name) नामजातिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः Ms.8.271; Amaru. 85. –9 A shark, crocodile. –10 An imp in general. –11 A particular class of evil demons supposed to seize upon children and produce convulsions &c. cf. Mb. Crit. ed. 3.219. 26; कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशम् Bhāg. 7. 4. 38. –12 Apprehension, perception; ज्योतिश्चक्षुर्गुणग्रहः...... श्रोत्रं गुणग्रहः Bhāg. 2. 10. 21-22. –13 An organ or instrument of apprehension; Bṛi. Up. 3. 2. 1. –14 Tenacity, perseverance, persistence; नृणां स्वत्वग्रहो यतः Bhāg. 7. 14. 11. –15 Purpose, design. –16 Favour, patronage. –17 The place of a planet in the fixed zodiac. –18 The number 'nine'. –19 Any state of mind which proceeds from magical influences. –20 A house. –21 A spoonful, ladleful; ग्रहान्त्सोमस्य मिमते द्वादश Rv. 10. 114. 5. –22 A ladle or vessel; चमसानां ग्रहाणां च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु Ms. 5.116. –23 The middle of a bow. –24 A movable point in the heavens. –25 Keeping back, obstructing. –26 Taking away, depriving; प्राण° Pt. 1. 295. –27 Preparation for war; ग्रहोऽवग्रहनिर्बन्धग्रहणेषु रणोद्यमे। सूर्यादौ पूतनादौ च सैंहिकेयेऽपि तत् त्रिषु। Nm. –28 A guest (अतिथि); यथा सिद्धस्य चान्नस्य ग्रहायाग्रं प्रदीयते Mb. 13. 100. 6. –29 Imprisoning, imprisonment; Mb. 13. 136. 11. –Comp. –अग्रेसरः the moon; Dk. 8. 100. –अधीन *a.* subject to planetary influence. –अवमर्दनः an epithet of Rāhu. (–नम्) friction of the planets. –अधीशः the sun. –आधारः, –आश्रयः polar star (as the fixed centre of the planets). –आमयः 1 epilepsy. –2 demoniacal possession. –आलुञ्चनम् pouncing on one's prey, tearing it to pieces; श्येनो ग्रहालुञ्चने Mk. 3. 20. –आवर्तः horoscope. –ईशः the sun. –एकत्वन्यायः the rule according to which the gender and number of उद्देशपद is not necessarily combined along with the action laid down in the विधेयपद. This is discussed by जैमिनि and शबर at MS. III. 1. 13-15 (opp. of अरुणान्याय or पश्वेकत्वन्याय). –कल्लोलः an epithet of Rāhu. –कुण्डलिका the mutual relation of planets and prophecy derived from it. –गणितम् the astronomical part of a ज्योतिःशास्त्र. –गतिः the motion of the planets. –ग्रामणी the sun. –चिन्तकः an astrologer. –दशा the aspect of a planet, the time during which it continues to exercise its influence. –देवता the deity that presides over a planet. –नायकः 1 the sun. –2 an epithet of Saturn. –निग्रहौ (du.) reward and punishment. –नेमिः 1 the moon. –2 the section of the moon's course between the asterisms मूल and मृगशीर्ष. –पतिः 1 the sun. –2 the moon; तस्य विलीयेते राज्यं ज्योत्स्ना ग्रहपतेरिव Mb. 12. 118. 15. –पीडनम्, –पीडा 1 oppression caused by a planet. –2 an eclipse; शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम् Bh. 2. 91; H. 1. 51; Pt. 2. 19. –पुषः the sun. –भक्तिः *f.* division of countries &c. with respect to the presiding planets. –भोजनः 1 oblation offered to the planets. –2 a horse. –मण्डलम्, –ली the circle of the planets. –यज्ञः, –यागः worship or sacrifice offered to the planets. –युतिः, –योगः conjunction of planets. –युद्ध opposition of planets. –राजः 1 the sun. –2 the moon. –3 Jupiter. –लाघवम् N. of an astronomical work of the 16th century. –वर्षः the planetary year. –विप्रः an astrologer. –शान्तिः *f.* propitiation of planets by sacrifices &c. –शृङ्गाटकम् triangular position of the planets with reference to one another. –सङ्गमः conjunction of planets. –स्वरः the 1st note of a musical piece.

ग्रहकः A prisoner.

ग्रहणम् [ग्रह् भावे ल्युट्] 1 Seizing, catching, seizure; श्वा मृगग्रहणेऽशुचिः Ms. 5. 130. –2 Receiving, accepting, taking; आचारधूमग्रहणात् R. 7. 27. –3 Mentioning, uttering; नामग्रहणम्. –4 Wearing putting on; सोत्तरच्छदमध्यास्त नेपथ्यग्रहणाय सः R. 17. 21. –5 An eclipse; ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः Y. 1. 218. –6 Understanding, comprehension, knowledge; यस्य नु ग्रहणं किंचित्कर्मणोऽन्यन्न दृश्यते Rām. 2. 22. 21; न परेषां ग्रहणस्य गोचराम् N. 2. 95. –7 Learning, acquiring, grasping mentally, mastering; लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत् R. 3. 28. –8 Taking up of sound, echo; अद्रिग्रहणगुरुभिर्गर्जितैर्नर्तयेथाः Me. 46. –9 The hand. –10 An organ of sense. –11 A prisoner, captive. –12 Taking by the hand, marrying; तद्दारग्रहणे यत्नं सन्तत्यां च मनः कुरु Mb. 1. 13. 26. –13 Taking captive, imprisonment; न दोषो ग्रहणे तस्याः Ks. 91. 37. –14 Gaining, obtaining, purchasing. –15 Choosing. –16 Taking or drawing up. –17 Attraction. –18 Containing, enclosing. –19 Undertaking, undergoing. –20 Service; अजस्य जन्मोत्पथनाशनाय कर्माण्यकर्तुर्ग्रहणाय पुंसाम् Bhāg. 3. 1. 44. –21 Mentioning with praise, respecting; प्रमाणं सर्वभूतेषु गत्वा च ग्रहणं महत् Mb. 12. 105. 10. –22 Acceptation, meaning. –23 Assent, agreement. –24 Inviting, calling, addressing; name; अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथोच्यते Mb. 12. 266. 6. –Comp. –अन्तः close of study.

ग्रहणक *a.* Containing, involving.

ग्रहणिः, –णी *f.* 1 An imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. –2 The small intestines or that part of the alimentary canal where the bile assists digestion and from which vital warmth is diffused. –3 Diarrhœa, dysentery.

–Comp. –कपाटः a kind of mixture (for curing diarrhœa &c.). –हरम् cloves.

ग्रहणीय *a.* Acceptable.

ग्रहिल *a.* 1 Taking, accepting. –2 Unyielding, relentless, obstinate; न निशाखिलयापि वापिका प्रससाद ग्रहिलेव मानिनी N. 2. 77.

ग्रहीतव्य *a.* 1 To be taken, seized or received, acceptable. –2 To be taken up or drawn (as a fluid). –3 To be apprehended or perceived, to be learnt or acquired.

ग्रहीतृ *a.* (त्री *f.*) [ग्रह्-तृच् इटो दीर्घः] 1 A taker, an accepter; as in गुणग्रहीतृ q. v. –2 Perceiver, observant; Ms. 1. 15. –3 Debtor; ग्रहीता यदि वै नष्टः कुटुम्बार्थे कृतो व्ययः Ms. 8. 166. –4 Purchaser. –5 One who seizes; Śvet. Up. 3. 19.

ग्राह *a.* (ही *f.*) [ग्रह् भावे घञ्] Seizing, clutching; taking, holding, receiving &c. –हः 1 Seizing, grasping; हस्तग्राहं तु तं मत्वा Rām. 7. 34. 20. –2 A crocodile, shark; रागग्राहवती Bh. 3. 45. –3 A prisoner. –4 Accepting. –5 Understanding, knowledge. –6 Persistence, importunity; तव मातुरसद्ग्राहं विद्म पूर्वं यथा श्रुतम् Rām. 2. 35. 18. –7 Determination, resolve; मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः Bg. 17. 19. –8 A disease. –9 Any large fish or marine animal; जग्राहाजगरो ग्राहो भुजयोरुभयोर्बलात् Mb. 3. 178. 28; Ki. 13. 24. –10 Morbid affection, disease. –11 Beginning, undertaking. –12 The handle (of a sword &c.). –13 Paralysis. –ही A female crocodile.

ग्राहम् *ind.* (At the end of comp.) Taking, seizing; बन्दिग्राहं गृहीता V. 1.

ग्राहक *a.* (हिका *f.*) [ग्रह् ण्वुल्] 1 One who receives, takes &c. –2 Captivating, persuading; हेतुमद्ग्राहकम् (वाक्यम्) Mb. 12. 113. 7. –कः 1 A hawk, falcon. –2 A curer of poison. –3 A purchaser. –4 A police-officer.

ग्राहकत्वम् Sensibility, power of feeling; Māl. 1. 41.

ग्राहिः 1 A female evil spirit; ग्राहिर्जग्राह यदि वैतदेनम् Rv. 10. 161. 1. –2 A swoon.

ग्राहित *a.* Made to take or seize; made to accept or take (a seat &c.); तेनर्षिणा समाश्वास्य तत्रैव ग्राहिता स्थितिम् Ks. 51. 71.

ग्राहिन् *a.* [ग्रह् णिनि] 1 Seizing, taking, holding. –2 Picking, gathering. –3 Containing. –4 Drawing, attracting, alluring. –5 Obtaining, gaining. –6 Searching through, scrutinizing. –7 Choosing, selecting. –8 Perceiving, observing. –9 Accepting. –10 Astringent. –11 Obstructing. –12 Purchasing; मूल्येन रत्नग्राही च Ks. 57. 20. –*m.* The wood-apple tree. –णी Adverse fate (प्रतिकूला).

ग्राहुक *a.* Seizing, laying hold of; उदावर्तः प्रजा ग्राहुकः स्यात् Ts. 6. 4. 1. 1.

ग्राह्य *a.* [ग्रह् ण्यत्] 1 To be taken or seized &c., see ग्रह्. –2 To be understood; इन्द्रियग्राह्यः Ms. 1. 7. –3 Acceptable; सा सेवा या प्रभुहिता ग्राह्या वाक्यविशेषतः Pt. 1. 46. –3 To be received in a hospitable manner. –5 To be admitted in evidence; स्वभावेनैव यदब्रूयुस्तद् ग्राह्यं व्यावहारिकम् Ms. 8. 78. –ह्यम् 1 A present. –2 The object of sensual perception. –ह्यः An eclipsed globe (sun or moon).

ग्रामः [ग्रस्-मन् आदन्तादेशः] 1 A village, hamlet; पत्तने विद्यमानेऽपि ग्रामे रत्नपरीक्षा M. 1; त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत्। ग्रामं जनपदस्यार्थे स्वात्मार्थे पृथिवीं त्यजेत्॥ H. 1. 129; R. 1. 44; Me. 30. –2 A race, community; कथा ग्रामं न पृच्छसि Rv. 10. 146. 1. –3 A multitude, collection (of anything); *e. g.* गुणग्राम, इन्द्रियग्राम; Bg. 8. 19; 9. 8. शस्त्रास्त्रग्रामकोविदः Bm. 1. 611, 613. –4 A gamut, scale in music; स्फुटीभवद्ग्रामविशेषमूर्च्छनाम् Śi. 1. 10. –Comp. –अक्षपटलिकः a village archivist; Hch. 7. 23. –अधिकृतः, अधिपः, –अधिपतिः, –अध्यक्षः, –ईशः, –ईश्वरः superintendent, head, chief of a village; ग्रामाधिपस्य तरुणीमहं भार्यां सदा भजे Ks. 64. 115; Ms. 7. 115. –अन्तः the border of a village, space near a village; Ms. 4. 116; 11. 78. –अन्तरम् another village. –अन्तिकम् the neighbourhood of a village. –अन्तीय *a.* situated in the neighbourhood of a village; Ms. 8. 240. –यम् space near a village. –आचारः a village custom. –आधानम् hunting. –उपाध्यायः the village priest. –कण्टकः 1 'the village-pest', one who is a source of trouble to the village. –2 a tale-bearer. –काम *a.* 1 one wishing to take possession of a village. –2 fond of living in villages. –कायस्थ a village scribe. –कुक्कुटः a domestic cock; Ms. 5. 12, 19. –कुमारः 1 one beautiful in a village. –2 a village-boy. –कूटः 1 the noblest man in a village. –2 a Śūdra. –गृह्य *a.* being outside a village. –गृह्यकः a village-carpenter. –गोदुहः the herdsman of a village. –घातः plundering a village; Ms. 9. 274. –घोषिन् *a.* sounding among men or armies (as a drum); प्रवेदकृद् बहुधा ग्रामघोषी Av. 5. 20. 9. –*m.* an epithet of Indra. –चर्या sexual intercourse; (स्त्रीसंभोग). –चैत्यः a sacred fig-tree of a village; नीडारम्भैर्गृहबलिभुजामाकुलग्रामचैत्याः Me. 23. –ज, –जात *a.* 1 village-born, rustic. –2 grown in cultivated ground; Ms. 6. 16. –जालम् a number of villages, a district. –णीः 1 the leader or chief of a village or community; तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिमुख्ययोः Mb. 7. 109. 3. –2 a leader or chief in general. –3 a barber. –4 an epithet of Viṣṇu. –5 a libidinous man. –6 a yakṣa; उग्रह्नन्ति रथं नागा ग्रामण्यो रथयोजकाः Mb. 12. 11. 48. (–*f.*) 1 a whore, harlot. –2 the indigo plant. °पुत्रः a bastard, the son of a harlot. –तक्षः a village-carpenter; P. V. 4. 95. –देवता the tutelary deity of a village. –द्रुमः a sacred tree in a village. –धर्मः 1 the observances or customs of a village. –2 sexual intercourse. –धान्यम् a cultivated grain (like rice); ग्रामधान्यं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः Mb. 12. 36. 48. See ग्राम्यधान्यम्. –पालः 1 the guardian of a village. –2 army for the protection of a village. –पुरुषः

the chief of a village. -प्रेष्यः the messenger or servant of a community or village. -मद्गुरिका 1 a riot, fray, village tumult. -2 N. of a fish (or a plant) -मुखम् a market. -मृगः a dog. -याजकः, -याजिन् *m.* 1 'the village priest', a priest who conducts the religious ceremonies for all classes and is consequently considered as a degraded Brāhmaṇa; Ms. 4. 205. -2 the attendant of an idol. -युद्धम् a riot, fray. -लुण्ठनम् plundering a village. -वासः (ग्रामेवासः also) 1 a villager. -2 residence in a village. -विशेषः a variety of scales in music; स्फुटीभवद्ग्रामविशेषमूर्च्छना Śi. -वृद्धः an old villager; प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान् Me. 30. -षण्डः an impotent man (क्लीब). -संकरः the common sewer or drain of a village. -संघः a village-corporation. -सिंहः a dog; व्यसुजन्विविधा वाचो ग्रामसिंहास्ततस्ततः Bhāg. 3. 17. 10. -स्थ *a.* 1 a villager. -2 a co-villager. -हासकः a sister's husband.

ग्रामकः 1 A villager. -2 The collective department of celestial pleasures.

ग्रामटिका A wretched or miserable village; कतिपयग्रामटिकापर्यटनदुर्विदग्ध P. R. 1.

ग्रामयति Den. P. To invite or call.

ग्रामिक *a.* (-की *f.*) 1 Rural, rustic. -2 (In music) Chromatic. -3 Rude. -कः 1 The headman of a village; Ms. 7. 116, 118. -2 A villager.

ग्रामिन् *a.* 1 Rustic, rural. -2 Libidinous. -*m.* 1 A villager, peasant. -2 The head of a village. -णी The indigo plant.

ग्रामीण *a.* [ग्रामे भवः खञ्] 1 Vulgar, rude. -2 Chromatic. -3 Belonging to a village. -णः 1 A villager; ग्रामीणवध्वस्तमलक्षिता जनैश्चिरं वृतीनामुपरि व्यलोकयन् Śi. 12. 37; Amaru. 13. -2 A dog. -3 A crow. -4 A hog.

ग्रामीय *a.* Belonging to a village. -यः A villager, boor, churl.

ग्रामीयकः A villager; ग्रामीयककुलानां च समक्षं सीम्नि साक्षिणः Ms. 8. 254.

ग्रामेय *a.* (-यी *f.*) Village-born, rustic. -यी A harlot, prostitute.

ग्राम्य *a.* [ग्राम-यत्] 1 Relating to or used in a village; संत्यज्य ग्राम्यमाहारम् Ms. 6. 3; 7. 120. -2 Living in a village, rural, rustic; अल्पव्ययेन सुन्दरि ग्राम्यजनो मिष्टमश्नाति Chand. M. 1. -3 Domesticated, tame (as an animal). -4 Cultivated (opp. वन्य 'growing wild'). -5 Low, vulgar, used only by low people (as a word); चुम्बनं देहि मे भार्ये कामचाण्डालतृप्तये R. G., or कटिस्ते हरते मनः S. D. 574, are instances of ग्राम्य expressions; तस्मात्संप्रतिपत्तिरेव हि वरं न ग्राम्यमत्रोत्तरम् Mu. 5. 18; Bhāg. 5. 2. 17. -6 Indecent, obscene. -7 Relating to sexual pleasures. -8 Relating to a musical scale. -म्यः 1 A villager; Y. 2. 166. -2 A tame hog. -3 The first two signs of the zodiac, *Aries* and *Taurus*. -म्या The Indigo plant. -म्यम् 1 A rustic speech. -2 Food prepared in a village. -3 Sexual intercourse. -4 Acceptance. -5 The Prakrit and other dialects. -Comp. -अश्वः an ass. -कर्मन् *n.* 1 the occupation of a villager -2 sexual pleasure; ग्राम्यकर्मणैव विस्मृतकालावधिः Bhāg. 5. 14. 31. -कुङ्कुमम् safflower. -धर्मः 1 the duty of a villager. -2 sexual intercourse, copulation. -3 the right of a villager (as opp. to that of a 'recluse'). -धान्यम् crops growing in a village; दश ग्राम्याणि धान्यानि भवन्ति व्रीहियवास्तिलमाषा अणुप्रियङ्गवो गोधूमाश्च मसूराश्च खल्वाश्च खलकुलाश्च...। Bṛi. Up. 6. 3. 13. -पशुः a domestic animal; Bhāg. 6. 15. 16. -बुद्धि *a.* boorish, clownish, ignorant. -मृगः a dog; ग्राम्यमृग इव हविस्तदयं (न भजते) Śi. 15. 15. -वल्लभा a harlot, prostitute. -वादिन् *m.* a village bailiff; Ts. 2. 3. 1. 3. -सुखम् sexual intercourse, copulation; cf. अविदित्वा सुखं ग्राम्यं वैतृष्ण्यं नैति पूरुषः Bhāg. 9. 18. 40.

ग्रामेरुकम् A variety of sandal; Kau. A. 2. 11.

ग्रावन् *a.* Hard, solid. -*m.* 1 A stone or rock; किं हि नामैतदम्बुनि मज्जन्त्यलाबूनि ग्रावाणः संप्लवन्त इति Mv. 1; अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् U. 1. 28; Śi. 4. 23. -2 A mountain. -3 A cloud.

ग्रीवा [गिरत्यनया, गॄ-वनिप् नि० Uṇ. 1. 152] The neck, the back part of the neck; ग्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुरनुपतति स्यन्दने दत्तदृष्टिः Ś. 1. 7. -Comp. -अङ्कुरः a camel. -घण्टा a bell hanging down from the neck of a horse.

ग्रीवालिका See ग्रीवा.

ग्रीविन् *a.* Long-necked, handsome-necked. -*m.* A camel.

ग्रीष्म *a.* [ग्रसते रसान्; ग्रस्-मनिन् Uṇ. 1. 147] Hot, warm. -ष्मः 1 The summer, the hot season, corresponding to the months of Jyeṣṭha and Āṣāḍha; ग्रीष्मसमयमधिकृत्य गीयताम् Ś. 1; R. 16. 54; Bv. 1. 35. -2 Heat, warmth. -ष्मी The नवमल्लिका plant. -Comp. -कालीन *a.* pertaining to summer. -उद्भवा, -जा, -भवा the Navamallikā creeper, (double jasmine). -वनम् a grove frequented in summer; अत्रान्तरे ग्रीष्मवनं मल्लिकामोदि मारुतम् Ks. 122. 65. -हासम् The flocculent seeds, down &c. blown about in the air in summer.

ग्रुच् 1 P. (ग्रोचति) 1 To steal, rob. -2 To go.

ग्रैव (-वी *f.*), ग्रैवेय (-यी *f.*) *a.* [ग्रीवायां भवः; अण् ढञ् वा] Being on or belonging to the neck; ग्रैवेयाणामारवो बृंहितानि Śi. 18. 10. -वम्, -यम् 1 A collar or necklace; Mb. 6. 96. 70. -2 A chain worn round the neck of an elephant; नाससत् करिणां ग्रैवं त्रिपदीच्छेदिनामपि R. 4. 48, 75; तूर्णवर्माण्यथो कक्षान् ग्रैवेयाण्यथ कम्बलान् Mb.

ग्रैवेयकम् [ग्रीवायां बद्धोऽलंकारः, ढकञ्] 1 A neck-ornament; *e. g.* अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं नोज्ज्वलम्

Ś. D. 3; सा हि चन्दनवर्णाभा ग्रीवा ग्रैवेयकोचिता Rām. 3. 60. 32. -2 A chain worn round the neck of an elephant. -m. (pl.) a class of deities (9 in number) sitting on the neck of Loka-puruṣa. (Jaina.)

ग्रैष्म, ग्रैष्मिक *a.* Relating to summer; ग्रैष्मौ मासौ गोसारावकुर्वन् Av. 15. 4. 2.

ग्रैष्मक *a.* (-ष्मिका *f.*) 1 Sown in summer. -2 To be paid in summer (as a debt).

ग्लपनम् 1 Relaxation. -2 Fading; सान्द्रोद्यानद्रुमाग्रग्लपनपिशुनितात्यन्ततीव्राभितापः Ratn. 4. 14.

ग्लपित *a.* 1 Exhausted, dissipated, heated; रविकरग्लपितैरिव वारिभिः Ki. 14. 64; R. 16. 38. -2 Taken off, cut; लाङ्गलग्लपितग्रीवा मुसलैर्भिन्नमस्तकाः Rām. 7. 7. 47.

ग्लस् 1 Ā. (ग्लसते, ग्लस्त) To eat, devour.

ग्लह् 1 U., 10 U. (ग्लहति-ते, ग्लाहयति-ते) 1 To gamble, to win by gambling. -2 To take, receive.

ग्लहः [cf. P. III. 3. 70] 1 A dice-player; तावकानां जये भीष्मो ग्लह आसीद्विशांपते Mb. 6. 114. 44. -2 A stake, wager, bet; प्राणग्लहोऽयं समरः Bhāg. 6. 12. 17; व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन् Śi. 8. 32. -3 A die. -4 Gambling, playing. -5 A dice-box. -6 Cast of the dice, game at dice; ग्लहे शतिकवृद्धेस्तु Y. 2. 199. -7 A chess-man.

ग्लुच् 1 P. (ग्लोचति, ग्लुक्त) 1 To go, move. -2 To steal, rob. -3 To take away, deprive of; बहूनामग्लुचत् प्राणानग्लोचीच्च रणे यशः Bk. 15. 30.

ग्लुञ्च् 1 P. (ग्लुञ्चति) 1 To rob. -2 To go.

ग्लेप् 1 Ā. (ग्लेपते) 1 To be poor or miserable. -2 To shake, tremble. -3 To move or go.

ग्लेव् 1 Ā. (ग्लेवते) To serve, worship.

ग्लेष् 1 Ā. (ग्लेषते) To seek, search, investigate.

ग्लै 1 P. (ग्लायति, ग्लान) 1 To feel aversion or dislike, be unwilling or disinclined to do anything (with inf.). -2 To be fatigued or wearied, feel tired or exhausted. -3 To despond, sink in spirit, be dejected; नाऽवकल्पमिदं ग्लायेद् यत् कृच्छ्रेषु भवानपि Bk. 19. 17, 6. 12. -4 To wane, fade, faint away. -*Caus.* (ग्ल-ग्लपयति, but प्रग्लापयति) 1 To cause to fade away, wither up; ग्लपयति यथा शशाङ्कं न तथा हि कुमुद्वतीं दिवसः Ś. 3. 16; Ku. 3. 49. -2 To tire out, exhaust. -3 To injure, trouble, hurt. -4 To emaciate, waste; व्रतैः स्वमङ्गं ग्लपयन्त्यहर्निशम् Ku. 5. 29; U. 3. 5.

ग्लपनम् 1 Withering, drying up. -2 Exhaustion.

ग्लान *p. p.* [ग्लै कर्तरि क्त] 1 Weary, languid, tired, fatigued, exhausted. -2 Sick, ill. -नम् 1 Exhaustion; बुद्ध्वा पुम्प्रकृतिं च यानुचरति ग्लानेतरैश्चेष्टितैः Bri. S. 78. 12. -2 Disease.

ग्लानिः *f.* [ग्लै भावे नि] 1 Exhaustion, languor, fatigue; मनश्च ग्लानिमृच्छति Ms. 1. 53; अङ्गग्लानिं सुरतजनिताम् Me. 72, 31; Śānti. 4. 4. -2 Decay, decline; आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीतिरितीयती Śi. 2. 30; यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत Bg. 4. 7. -3 Debility, weakness. -4 Displeasure, unwillingness, sickness.

ग्लास्नु *a.* [ग्लै-स्नु] Languid, wearied; वसन् माल्यवति ग्लास्नू रामो जिष्णुरधृष्णुवत् Bk. 7. 4.

ग्लौ *m.* 1 The moon. -2 Camphor. -3 The earth.

ग्लौत् *a.* Exhausted, fatigued.

घ

घ *n.* (Used only as the last member of comp.) Striking, killing, destroying; as in पाणिघ, राजघ &c. -घः 1 A bell. -2 Rattling, gurgling or tinkling noise; 'घः सुनुर्वह्निः पूषा नृपो गजः।' Enm. -घम् Sin; घं पापमुच्यते *ibid.* The एकार्थनाममाला of राघव says: मेघे निदाघे किङ्किण्यां घण्टायां घट्टने च घः। घं वाद्यामृतयोर्घा भूवार्ताघोरेषु च त्रिषु। -घा *f.* 1 A blow. -2 A tinkling ornament worn by women round the waist.

घंष् 1 Ā. (घंषते) 1 To shed or diffuse lustre. -2 To flow, stream.

घग्घ् 1 P. (घग्घते) 1 To laugh. -2 To laught at, deride.

घट् I. 1 Ā. (घटते, जघटे, अघटिष्ट, घटितुम्, घटित) 1 To be busy with, strive after, exert oneself for, be intently occupied with anything (with inf. loc., or dat.); घटस्व ज्ञातिभिः सह Bhāg. 1. 71. 6; दयितां त्रातुमलं घटस्व Bk. 10. 40; अङ्गदेन समं योद्धुमघटिष्ट 15. 77, 12. 26, 16. 23; 20. 24; 22. 31. -2 To happen, take place, be possible; प्राणैस्तपोभिरथवाऽभिमतं मदीयैः कृत्यं घटेत सुहृदो यदि तत्कृतं स्यात् Māl. 1. 9 if it can be effected; कस्यापरस्योडुमयैः प्रसूनैर्वादित्रसृष्टिर्घटते भटस्य N. 22. 22; उभयथापि घटते Ve. 3; प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति कोपे न घटते Ratn. 2. 19 is not proper &c. -3 To be united with; दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन Māl. 2. 8. -4 To come to, reach. -*Caus.* (घटयति) 1 To unite, join, bring together; इत्थं नारीर्घटयितुमलं कामिभिः Śi. 9. 87;

अनेन भैमीं घटयिष्यतस्तथा N. 1. 46; क्रुधा संधिं भीमो विघटयति यूयं घटयत Ve. 1. 10; Bk. 11. 11. -2 To bring or place near to, bring in contact with, put on; घटयति घनं कण्ठाश्लेषे रसान्न पयोधरौ Ratn. 3. 9; घटय जघने काञ्चीम् Gīt. 12. -3 To accomplish, bring about, effect; तटस्थः स्वानर्थान् घटयति च मौनं च भजते Māl. 1. 14; (अभिमतं) आनीय झटिति घटयति Ratn. 1. 7; Bh. 2. 120. -4 To form, fashion, shape, work out, make; एवमभिधाय वैनतेयं...अघटयत् Pt. 1; कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः Ś. Til. 3; घटय भुजबन्धनम् Gīt. 10. -5 To prompt, impel; स्नेहौघो घटयति मां तथापि वक्तुम् Bk. 10. 73. -6 To rub, touch. -7 To exert oneself for. -8 To move, agitate. -II. 10 U. (घाटयति, घाटित) 1 To hurt, injure, kill. -2 To unite, join, bring or collect together. -3 To shine.

घटः [घट-अच्] 1 A large earthen water-jar, pitcher, jar, watering-pot; आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् Y. 3. 144; कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् Bh. 2. 49. -2 The sign Aquarius of the zodiac (also called कुम्भ). -3 An elephant's frontal sinus. -4 Suspending the breath as a religious exercise. -5 A measure equal to 20 droṇas. -6 A part of a column; स्तम्भं विभज्य नवधा वहनं भागो घटोऽस्य भागोऽन्यः Bṛi. S. 53. 29. -7 A border. -8 A peculiar form of a temple; Bṛi. S. 56. 18, 26. -9 The head; 'घटः समाधिभेदे ना शिरः कूटकटेषु च' Medinī; Mb. 1. 155. 38. -Comp. -आटोपः covering for a carriage or any article of furniture. -उदरः N. of Gaṇeśa; घटोदरः शूर्पकर्णो गणाध्यक्षो मदोत्कटः Ks. 55. 165. -उद्भवः, -जः, -योनिः, -संभवः epithets of the sage Agastya. -ऊधस् *f.* (forming घटोध्नी) a cow with a full udder; गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोध्नीः R. 2. 49. -कञ्चुकि *n.* a rite practised by Tāntrikas and Śāktas (in which the bodices of different women are placed in a receptacle (घट) and the men present at the ceremony are allowed to take them out one by one and then c habit with the woman to whom each bodice belongs); Āgamapr. -कर्परः 1 N. of a poet. -2 a piece of a broken jar, pot-sherd; जीयेय येन कविना यमकैः परेण तस्मै वहेयमुदकं घटकर्परेण Ghaṭ. 22. -कारः, -कृत् *m.* a potter; Bṛi. S. 15. 1; 16. 29. -ग्रहः a water-bearer. -दासी a procuress; cf. कुम्भदासी. -पर्यसनम् the ceremony of performing the funeral rites of a *patita* or apostate (who is unwilling to go back to his caste &c.) during his very life-time. -भवः, -योनिः Agastya. -भेदनकम् an instrument used in making pots. -राजः a water-jar of baked clay. -स्थापनम् placing a water-pot as a type of Durgā for nine days (नवरात्रम्).

घटक *a.* [घटयति घट्-णिच् ण्वुल्] 1 Exerting oneself, striving for; एते सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थं परित्यज्य ये Bh. 2. 74. -2 Bringing about, accomplishing. -3 Forming a constituent part, constituent, component. -कः 1 A tree that produces fruit without apparent flowers. -2 A match-maker, an agent who ascertains genealogies and negotiates matrimonial alliances. -3 A genealogist.

घटनम्, -ना [घट्-ल्युट्] 1 Effort, exertion. -2 Happening, occurring; तदेषा दैवघटना Ks. 122. 33. -3 Accomplishment, bringing about, effecting; as in अघटितघटना; यन्माहात्म्यवशेन यान्ति घटनां कार्याणि निर्यन्त्रणाम् Rāj. T. 4. 365. -4 Joining, union, mixing or bringing together, combination; तस्मिन तत्तमयसा घटनाय योग्यं V. 2. 16; देहद्वयार्धघटना रचितम् K. 239; U. 3. 13. -5 Making, forming, shaping. -6 Motion. -7 Strife, hostility; इत्थं यत्र परिग्रहस्य घटना शम्भोरपि स्याद्गृहे Pt. 1. 159. -8 (-ना) A troop of elephants. -9 A literary composition.

घटा [घट् भावे अङ्] 1 An endeavour, effort, exertion. -2 A number, troop, assemblage; प्रलयघनघटा K. 111; कौशिकघटा U. 2. 29; 5. 6; Māl. 5. 19; Bhāg. 3. 17. 6. -3 A troop of elephants assembled for martial purposes; मातङ्गघटा Śi. 1. 64. -4 An assembly. -5 A plate of iron or mixed metal struck as a clock. -6 लम्बिनी, one of the Mātris attending on Skanda; 'स्त्रियां तु घण्टालम्बिन्योः Nm.

घटिकः [घटेन तरति ठन्] A water-man. -कम् The hip, the posteriors.

घटिका 1 A small water-jar, bucket, a small earthen vessel; नार्यः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः Pt. 1. 192; एष क्रीडति कूपयन्त्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः Mk. 10. 59. -2 A measure of time equal to 24 minutes. -3 A water-pot used in calculating the Ghaṭikās of the day; -4 The ankle. -Comp. -मण्डलम् the equatorial circle. -यन्त्रम् See घटीयन्त्र.

घटित *p.p.* [घट् णिच् क्त] 1 United, joined, connected; प्रथमानुरागघटिता Māl. 10. 23. -2 Planned, devised. -3 Happened. -4 Effected, produced. -5 Made or composed of.

घटिन् *m.* The sign Aquarius of the zodiac (also called कुम्भ).

घटिंधम *a.* One who blows into a water-jar or pot. -मः A potter.

घटिंधय *a.* One who drinks a pitcherful (of water &c.).

घटी 1 A small jar. -2 A measure of time equal to 24 minutes. -3 A small water-pot used in calculating the Ghaṭikās or time of the day; घटी चेटी विटः किं स्विज्जानात्यमरकामिनीम् Udb. -Comp. -कारः a potter. -ग्रह, -ग्राह *a.* See घटग्रह. -यन्त्रम् 1 a machine for raising water (largely used in India), the rope and bucket of a well; see अरघट्ट; घटीयन्त्रगुणोपमः (हारः) Vikr. 8. 33. -2 a contrivance (like a clepsydra) to ascertain the ghaṭikās or time of the day. -3 Diarrhœa; Bhāvapr. 7. 16. 24.

घटिघटः An epithet of Śiva.

घटोत्कचः N. of a son of Bhīma by a female demon named हिडिम्बा; Bhāg. 9. 22. 30-31. He was a very powerful person and fought valiantly in the great war

between the Pāṇḍavas and Kauravas on the side of the former, but was slain by Karṇa with the Śakti or missile he had received from Indra; cf. Mu. 2. 15. The derivation of the name is given in the आदिपर्व of महाभारत as follows: घटो हास्योत्कच इति माता तं प्रत्यभाषत। अब्रवीत्तेन नामास्य घटोत्कच इति स्म ह॥ Mb. 1. 155. 38.

घट्ट् 1 A. (घट्टते), usually 10 U. (घट्टयति-ते, घट्टित) 1 To shake, stir about; as in वायुघट्टिता लताः -2 To touch, rub, rub the hands over; विटजननखघट्टितेव वीणा Mk. 1. 24; Bk. 14. 2. -3 To smooth, stroke. -4 To speak spitefully or malignantly. -5 To disturb; प्रावर्तयेतां संग्रामं घट्टिताविव पन्नगौ Mb. 7. 172. 8.

घट्टः [घट्ट्-घञ्] 1 A landing place, steps on the side of a river leading to the waters (Mar. घाट); श्रीवत्सराजघट्टोऽयं नूनं तेनात्र कारितः। ब्रह्माण्डमुज्ज्वलां कीर्तिमारोहयितुमात्मनः॥ Deogadh Rock Inscription of Kīrtivarman, V. 7; Ind. Ant. Vol. XVIII pp. 238-9. -2 Stirring, agitating. -3 A toll station. **-Comp. -कुटी** a toll station. °प्रभातन्याय see under न्याय; Sarva. S. 13. 123. **-जीविन्** *m.* 1 a ferryman. -2 a man of a mixed tribe; (वैश्यायां रजकाजातः). -3 attendant at a landing place.

घट्टनम् 1 Shaking, moving; सुप्तसर्प इव दण्डघट्टनाद्रोषितोऽस्मि R. 11. 71. -2 Effecting, forming; प्रणयविघटनार्थं किं नु तद् घट्टनार्थम् Parṇal 2. 54.

घट्टना [घट्ट्-युच्] 1 Shaking, moving, stirring round, agitating. -2 Rubbing. -3 A means of livelihood, practice, business, profession.

घट्टित *a.* [घट्ट्-कर्मणि क्त] 1 Shaken. -2 Produced. -3 Starched (thus thickened); Pañchdaśī 6.3. -4 Pressed down, smoothed; Mb. 14. **-ता** A particular way of beating a drum.

घण् 8 U. (घणोति, घणुते) To shine.

घण्ट् 1, 10. P. (घण्टति, घण्टयति) 1 To speak. -2 To shine.

घण्ट *a.* Shining, splendid **-ण्टः** 1 N. of Śiva. -2 A kind of sauce, a kind of dish. **-Comp. -फलकः** a shield with a ringing sound.

घण्टा [घण्ट्-अच्] 1 A bell. -2 A plate of iron or mixed metal struck as a clock. **-Comp. -अगारम्** a belfry. **-कर्णः** 1 N. of a demigod under Śiva, (of Skanda or of Kuber) worshipped in the month of Chaitra (also -ईश्वरः). -2 a fabulous demon, Rākṣasa; H. 2.; Kathā. 3. **-र्णी** N. of a goddess. **-फलकः, -कम्** a shield furnished with small bells. **-ताडः** a bellman; नृप्रशंसत्यजस्रं यो घण्टाताडोरुणोदये Ms. 10. 33. **-नादः** the sound of a bell. **-पथः** 1 the chief road through a village, a highway, main road; (दशधन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथः स्मृतः Kauṭilya). -2 N. of Mallinātha's commentary on the Kirātarjunīyam; कर्तुं प्रवेशमिह भारविकाव्यमध्ये घण्टापथं कमपि नूतनमातनिष्ये Malli. **-मुद्रा** a particular way of intertwining fingers (before ringing a bell). **-रवः** 1 a species of hemp (Mar. तुरी, शणपुष्पिका, लघुताग इ.) -2 sound of a bell; घण्टारवः शणसुमे घण्टानादे च पुंसि वा Nm. **-वाद्यम्** the sound of a clock. **-शब्दः** 1 bell-metal. -2 the sound of a bell.

घण्टिका A small bell. -2 The uvula.

घण्टिन् *a.* 1 Furnished with bells. -2 Sounding like a bell. *-m.* An epithet of Śiva.

घण्डुः 1 A string of bells tied on an elephant's chest by way of ornament. -2 Heat, light.

घण्टालः An elephant; स्वर्धुनीपूरशुण्डः घण्टालः ...... Sūkti. 5. 66.

घण्टिकः The alligator; Bhāvapra 5. 10. 29.

घण्डः A bee.

घन *a.* [हन् मूर्तौ अप् घनादेशश्च Tv.] 1 Compact, firm, hard, solid; संजातश्च घनाघनः Māl. 9. 39.; नासा घनास्थिका Y. 3. 89; R. 11. 18. -2 Thick, close, dense; घनविरलभावः U. 2. 27; R. 8. 91; Amaru. 59. -3 Thick-set, full, fully developed (as breasts); घटयति सुघने कुचयुगगगने मृगमदरुचि रूषिते Gīt. 7; अगुरु-चतुष्कं भवति गुरू द्वौ घनकुचयुगमे शशिवदनाऽसौ Śrut. 8; Bh. 1. 8; Amaru. 31. -4 Deep (as sound); दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम् Māl. 2. 12; Mu. 1. 21. -5 Uninterrupted, permanent. -6 Impenetrable. -7 Great, excessive, violent. -8 Complete; अभ्यग्रभङ्ग्या पापस्य न्यस्तं घनमपश्यतः Ks. 4. 53. -9 Auspicious, fortunate. -10 Coarse, gross. -11 Engrossed by, full or replete with; मा ते मलीमसविकारघना मतिर्भूत् Māl. 1.32; निर्वृति U. 6. 11. **-नः** A cloud; घनोदयः प्राक् तदनन्तरं पयः Ś. 7. 30; घनरुचिरकलापो निःसपत्नोऽस्य जातः V. 4. 22. -2 An iron club, a mace; प्रतिजघान घनैरिव मुष्टिभिः Ki. 18. 1. -3 The body. -4 The cube of a number (in math.). -5 Extension, diffusion. -6 A collection, multitude, quantity, mass, assemblage. -7 Talc. -8 Phlegm. -9 Any compact mass or substance. -10 Hardness, firmness. -11 A particular manner of reciting Vedic texts: thus the padas नमः रुद्रेभ्यः ये repeated in this manner would stand thus:—नमो रुद्रेभ्यो रुद्रेभ्यो नमो नमो रुद्रेभ्यो ये ये रुद्रेभ्यो नमो नमो रुद्रेभ्यो ये. **-नम्** 1 A cymbal, a bell, a gong. -2 Iron. -3 Tin. -4 Skin, rind, bark. -5 A mode of dancing; (neither quick nor slow). *ind.* closely; घटयति घनं कण्ठाश्लेषे रसात्र पयोधरौ Latn. 3. 9. **-Comp. -अत्ययः, -अन्तः** 'disappearance of the cloud', the season succeeding the rains, autumn (शरद्); घनव्यपायेन गभस्तिमानिव R. 3. 37. **-अञ्जनी** N. of Durgā. **-अम्बु** *n.* rain; घनाम्बुभिर्भूरि विलम्बिनो घनाः Subhās. **-आकरः** the rainy season. **-आगमः, -उदयः** 'the approach of clouds', the rainy season; घनागमः कामिजनप्रियः प्रिये Ṛs. 2. 1. **-आमयः** the date-tree. **-आश्रयः** the atmosphere, firmament. **-उत्तमः** the face. **-उदधिः** a particular sea (hell?). **-उपलः** hail. **-ऊरू** a woman having

thick thighs; कुरु घनोरु पदानि शनैः शनैः Ve. 2. 20. –ओघः gathering of clouds. –कफः hail. –कालः the rainy season. –क्षम *a.* what may be hammered; Bhāvapr. 5. 26. 53. –गर्जितम् 1 thunder, peal or thundering noise of clouds, roar of thunder. –2 a deep loud roar. –गोलकः alloy of gold and silver. –घनः the cube of a cube. –जम्बाल thick mire. –ज्वाला lightning. –तालः a kind of bird (सारंग). –तोलः the Chātaka bird. –धातुः lymph. –ध्वनि *a.* roaring. (–निः) 1 a deep or low tone. –2 the muttering of thunder clouds; अनुहुंकुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केशरी Śi. 16. 25. –नाभिः smoke (being supposed to be a principal ingredient in clouds; Me. 5). –नीहारः thick hoar-frost or mist. –पदम् the cube root. –पदवी 'the path of clouds', firmament, sky; कामद्भिर्घनपदवीमनेकसंख्यैः Ki. 5. 34. –पाषण्डः a peacock. –फलम् (in geom.) the solid or cubical contents of a body or of an excavation. –मानम् the measurement by the exterior of a structure; Māna. 39. 64. –मूलम् cube root (in math.) –रसः 1 thick juice. –2 extract, decoction. –3 camphor. –4 water (*m.* or *n.*). –रूपा candied sugar. –वरम् the face. –वर्गः the square of a cube, the sixth power (in math). –वर्त्मन् *n.* the sky; घनवर्त्म सहस्रधेव कुर्वन् Ki. 5. 17. –वल्लिका, –वल्ली lightning. –वाच् a raven. –वातः 1 a thick oppressive breeze or air. –2 N. of a hell; Jaina. –वीथिः the sky; घनवीथिवीथिमवतीर्णवतः Śi. 9. 32. –शब्दः thunder, peal of thunder. –वासः a kind of pumpkin gourd. –वाहनः 1 Śiva. –2 Indra. –श्याम *a.* 'dark like a cloud', deep-black, dark. (–मः) an epithet (1) of Rain (2) of Kṛiṣṇa. –संवृत्तिः profound secrecy. –समयः the rainy season. –सारः 1 camphor; घनसारनीहारहार &c. Dk. 1 (mentioned among white substances). –2 mercury. –3 water. –4 a big cloud; घनसारस्तु कर्पूरे महामेघे च चन्दने Nm. –स्वनः, –शब्दः, –रवः the roaring of clouds. –हस्तसंख्या the contents of an excavation or of a solid in math.).

घनता, घनत्व 1 Compactness, density. –2 Firmness, solidity; Bṛi. S. 55. 25.

घनीकृ 8 U. 1 To make compact, harden, thicken, solidify. –2 To congeal, condense.

घनीभू 1 P. To be thickened, condensed or congealed, be increased or deepened; घनीभूतः शोको विकलयति मां नूतन इव U. 2. 26.

घनीयति Den. P. To long for solid food.

घनाघन *a.* 1 Fond of slaughter, striking down; घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनाम् Rv. 10. 103. 1. –2 Cruel, hurting, mischievous. –3 Even, uniform, compact; संजातश्च घनाघनो जलधरः शीर्णश्च वायोर्जवात् Māl. 9. 39. –नः 1 Indra. –2 A vicious elephant, or one in rut or intoxication. –3 A thick or raining cloud; Bhāg. 3. 24. 7; घनाघनघटालोक-लीलाशालि-शिखादिभिः Śiva. B. 26. 51. –4 Mutual collision or contact.

घम्ब् 1 A. (घम्बते) To go, move.

घर् 10 P. (घारयति) To cover.

घरः A house.

घरट्टः A grinding stone; उपलैश्च घरट्टैश्च प्रज्वलद्भिस्तथोल्मुकैः Śiva B. 13. 88.

घर्घटः A kind of fish (गर्गर).

घर्घर *a.* 1 Indistinct, purring, gurgling (as a sound); घर्घररवा पारश्मशानं सरित् Māl. 5. 19; U. 4. 29; Mk. 6. 20; Ks. 25. 66; Rāj. T. 2. 99. –2 Murmuring, muttering (as clouds). –रः 1 An indistinct or low murmur, a low, murmuring or gurgling sound. –2 Noise in general. –3 A door, gate. –4 Creaking, crackling, rattling &c. –5 The pass of a mountain. –6 A sliding door, curtain. –7 Mirth, laughter. –8 An owl or a duck. –9 A fire of chaff. –10 A particular form of a temple; Hch. 2. –11 The river Gogra.

घर्घरा, –री 1 A bell used as an ornament. –2 A girdle of small bells. –3 The Ganges. –4 A kind of lute. –5 A bell hanging on the neck of a horse. –6 One of the notes in music (*n.* also).

घर्घरिका 1 A bell used as an ornament. –2 A kind of musical instrument. –3 Fried grain.

घर्घरितम् The grunting of a hog; निशम्य ते घर्घरितं स्वखेदक्षयिष्णु मायामयसूकरस्य Bhāg. 3. 13. 25.

घर्ब् 1 P. (घर्बति) To go.

घर्म *a.* [घरति अङ्गात्; घृ-सेके कर्तरि मक् नि° गुणः Uṇ. 1. 146] Hot. –र्मः 1 Heat, warmth; घर्मार्तं न तथा सुशीतलजलैः स्नानम् H. 1. 93; U. 3. 5. –2 The hot season, summer; निःश्वासहार्यांशुकमाजगाम घर्मः प्रियावेशमिवोपदेष्टुम् R. 16. 49; U. 2. 9. –3 Sweat, perspiration; अघर्मघर्मोदकबिन्दुमौक्तिकैरलंचकारास्य वधूरहस्करः Śi. 1. 58. –4 A cauldron, boiler. –5 Sunshine; –6 A cavity in the earth shaped like a boiler. –7 A hot day. –8 Ved. A sacrifice. –9 Juice. –10 Milk (of cows). –11 The प्रवर्ग्य ceremony. –12 A kind of deity; घर्मः स्यादातपे ग्रीष्मे प्रवर्ग्ये देवतान्तरे। –Comp. –अंशुः the sun; तमस्तपति घर्मांशौ कथमाविर्भविष्यति Ś. 5. 14. –अन्तः the rainy season; घर्मान्तक्षुभितजलेव जह्नुकन्या Ki. 7. 25. –अम्बु, –अम्भस् *n.*, –उदकम्, –जलम् sweat, perspiration; वदने घर्माम्भसां जालकम् Ś. 1. 29; Māl. 9. 17, 1. 37. –चर्चिका eruptions caused by heat and suppressed perspiration. –जातिः sweat-produced being; अहं भवो यूयमथोऽसुरादयो मनुष्यतिर्यग्द्रुमघर्मजातयः Bhāg. 8. 5. 21. –छेदः cessation of heat. –दीधितिः the sun; यः ससोम इव घर्मदीधितिः R. 11. 64. –दुघा, –दुह् *f.* a cow giving warm milk for offerings; घर्मदुघे इव धेनू Av. 4. 22. 4. –द्युतिः the sun; Ki. 5. 41. –पयस् *n.* 1 sweat, perspiration; प्रतिकामिनीति दद्दशुश्चकिताः स्मरजन्मघर्मपयसोपचिताम् Śi. 9. 35. –2 warm water. –हिमः 1 the sun. –2 heat, radiance. –स्वेद *a.* Ved. coming with

splendour, or showering down water, or coming to the oblation (Sāy.); perspiring with heat; घर्मस्वेदेभिर्द्रविणं व्यानट् Rv. 10. 67. 7.

घस् 1, 2 P. (घसति, घस्ति, घस्त) To eat, devour (a defective root used only to form certain tenses of अद्).

घसः 1 The eater, devourer. -2 Flesh, meat.

घसिः Ved. Food.

घस्मर *a.* [घस् -क्मरच्] 1 Voracious, gluttonous; घस्मरा नष्टशौचाश्च प्राय इत्यनुशुश्रुम Mb. 8. 40. 41; दावानलो घस्मरः Bv. 1. 34. -2 Devourer, destroyer; द्रुपदसुतचमूघस्मरो द्रौणिरास्मि Ve. 5. 36.

घस्र *a.* [घस् -रक्] Hurtful, injurious. **-स्रः** 1 A day; घस्रो गमिष्यति भविष्यति सुप्रदोषम् Subhāṣ. -2 The sun; heat; Mv. 6. 8. **-स्रम्** Saffron.

घासः [घस् कर्मणि घञ्] 1 Food. -2 Meadow or pasture grass; घासाभावात् Pt. 5; घासमुष्टिं परगवे दद्यात् संवत्सरं तु यः Mb. **-Comp. -कुन्दम्, -स्थानम्** a pasture. **-कूटम्** hay-rick; गत्वाश्वघासकूटानि तेदहन्वातुलानके Rāj. T. 4. 312.

घासिः [घस् बा० इण्] 1 Fire. -2 Grass.

घाटः, -टा, -टिका [घट्-अच्] The back of the neck. **-टः** 1 A pitcher. -2 A landing place.

घाटणम् A bolt; अन्तर्वापि बहिर्वापि घाटणं कीलसंयुतम् Māna. 19. 152-53.

घाण्टिकः 1 A bell-ringer; Mb. 13. 126. 24; Bṛi. S. 10. 6, 12. -2 A bard who sings in chorus, especially in honour of gods or kings. -3 The Dhattūra plant.

घातः [हन्-णिच् घञ्] 1 A blow, stroke, bruise, hit; ज्याघात Ś. 3.13; नयनशरघातं Gīt. 10; so पार्ष्णिघातः शिरोघात &c. -2 Killing, hurting, destruction, slaughter, death-sentence; वियोगो मुग्धाक्ष्याः स खलु रिपुघाताव‌धिरभूत् U. 3. 44; पशुघातः Gīt. 1; Y. 2. 159; 3. 252; तत्र रत्नोपभोगे घातः Kau. A. 2. 8. -3 An arrow. -4 Power. -5 The product of a sum in multiplication. -6 Whipping; कोशाधिष्ठितस्य कोशावच्छेदे घातः Kau. A. 2. 5. -7 (in Astr.) Entrance. (In comp. translated by 'inauspicious'; °दिवसः) **-Comp. -कृच्छ्रम्** a kind of urinary disease; Śārṅg. S. 7. 57. **-चन्द्रः** the moon when in an inauspicious mansion determined by one's natal zodiacal sign. **-तिथिः** an inauspicious lunar day. **-नक्षत्रम्** an inauspicious constellation. **-वारः** an inauspicious day of the week. **-स्थानम्** a slaughter-house, place for execution; कदाचिदियमालोक्यैव संनिकृष्टं घातस्थानम् Nāg. 4.

घातक *a.* [हन्-णिच् ण्वुल्] Killing, destroying, a killer, destroyer, murderer &c. Ms. 5. 51.

घातन [हन् णिच् भावे ल्युट्] A killer, murderer. **-नम्** 1 Striking, killing, slaughter. -2 Killing (as an animal at a sacrifice), immolatting; स्वपुत्रघातनं कृत्वा प्राप्तं न्मांसभक्षणम् Ks. 20. 214.

घातिः [हन् णिच् इण्] 1 Striking, killing. -2 Catching or killing birds, *-f.* A bird-net.

घातिन् *a.* (**-नी** *f.*) [हन् णिच् णिनि] 1 Striking, killing ये च स्त्रीबालघातिनः Ms. 8. 89. -2 Catching or killing (birds &c.) -3 Destructive. **-Comp. -पक्षिन्, -विहगः** a hawk falcon.

घातुक *a.* (**-की** *f.*) [हन् णिच् उकञ्] 1 Killing, destructive, mischievous, hurting; वत्सांश्च घातुको वृकः Av. 12. 4. 7. -2 Cruel, savage, ferocious.

घात्य *a.* [हन्-णिच् ण्यत्] Proper or fit to be killed; ततस्तदेव मे घात्यम् Ks. 72. 273.

घान्यम् Compactness.

घारः See under घ.

घार्तिकः [घृतेन निर्वृत्तः ठञ्] A kind of dish or cake prepared with claritied butter which is full of small holes. (Mar. अनरसा); and hence one of the learned fools in the Pañchatantra says on seeing the cake served to him; "छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति".

घासः See under घस्.

घिण्ण्, घुण्ण्, घृण्ण् 1 Ā. To seize, take, grasp.

घु 1 Ā. (घवते, घुत) To sound, make an indistinct noise.

घुः The indistinct sound of a pigeon.

घुट् I. 6 P. (घुटति, घुटित) 1 To strike again, retaliate, resist. -2 To protect, preserve. -II. 1 Ā. (घोटते) 1 To come back, return. -2 To barter, exchange.

घुटः, घुटिः, -टी *f.*, **घुटिकः, -का** The ankle.

घुड् 6 P. (घुडति) To prevent, defend.

घुण् I. 1 Ā., 6 P. (घोणते, घुणति, घुणित) To roll, whirl, stagger, reel. -II. 1 Ā. To take, receive.

घुणः [घुण्-क] A particular kind of insect found in timber. **-Comp. -अक्षरम्, -लिपिः** *f.* an incision in wood or in the leaf of a book made by an insect or worm and resembling somewhat the form of a letter; सक्रुंजयमरेर्वीरा मन्यन्ते हि घुणाक्षरम् Rāj. T. 4. 167. **°न्यायः** see under न्याय; घुणाक्षरन्यायेन निर्मितं तस्या वपुः Dk. **-क्षत, -जग्ध** *a.* worm-eaten; घुणजग्धं काष्ठमिव राजकुलं भज्येत Kau. A. 1. 17; श्रीनिर्मितिप्रासघुणक्षतैकवर्णोपमावाच्यमलं ममार्ज Śi. 3. 58.

घुण्टः, घुण्टकः, घुण्टिका The ankle.

घुण्टिकम् Cow-dung found in woods.

घुण्डः A large black bee.

घुमघुमारवः A kind of humming insect (like भ्रमर).

घुमघुमित *a.* Scented, sweet smelling; घुमघुमितदेहाः Viś. Guṇā. 115.

घुर् 6 P. (घुरति, घुरित) 1 To sound, make a noise, snore, snort; grunt (as a pig, dog &c.); कः कः कुत्र न घुर्घुरायितघुरीघोरो घुरेच्छूकरः K. P. 7. –2 To be frightful or terrible. –3 To cry in distress.

घुरणः A sound.

घुरघुरायते Den. Ā. To utter gurgling sounds.

घुरी The nostrils, especially of a hog; घुर्घुरायितघुरीघोरो घुरेच्छूकरः K. P. 7.

घुर्घुरः 1 Guinea-worm. –2 Snorting, growling, grumbling. **–रा** Growling &c. (as of a dog).

घुर्घुरकः, –रिका A gurgling sound.

घुर्घुरायते Den. Ā. To murmur, hum, whisper.

घुर्घुरी 1 The grunting of a hog.–2 The mole-cricket.

घुलघुलारवः A sort of pigeon.

घुष् I. 1 P., 10 U. (घोषति, घोषयति-ते, घोषित, घुष्ट or घोषित) 1 To sound, make any sound or noise. –2 To cry or proclaim aloud, announce or declare publicly; स स पापादृते तासां दुष्यन्त इति घुष्यताम् Ś. 6. 22; घोषयतु मन्मथनिर्देशम् Gīt. 10; इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन् H. 2. 84; R. 9. 10; Mk. 10. 12. –3 To praise. –4 To fill with cries, make resonant. –II. 1 Ā. (घुषते) To be beautiful or brilliant.

घुष *a.* Sounding.

घुषित *a.* [घुष् क्त] Proclaimed, sounded, declared; also घुष्ट.

घुष्टान्नम् Food given away by proclamation; Ms.4.209.

घुष्रम् A cart, carriage.

घोषः [घुष्-भावे घञ्] 1 Noise, tumult, cry or sound in general; स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् Bg. 1. 19; so रथ°, तूर्य°, शङ्ख° &c. –2 The thundering of clouds; स्निग्ध गम्भीरघोषम् Me. 64 (v.l.). –3 Proclamation. –4 Rumour, report; दुःशासुरागादिति घोष आसीत् Rv. 10. 33. 1. –5 A herdsman; see घोषवृद्ध below. –6 A hamlet, station of cowherds; Bhāg. 5. 5. 30; विहारभूमेरभिघोषमुत्सुकाः Ki. 4. 31; गङ्गायां घोषः K. P. 2; घोषादानीय Mk. 7. –7 (In gram.) The soft sound heard in the articulation of the soft consonants; Rv. Pr. 13. 5. –8 A Kāyastha (one of the writer class). –9 A vowel. –10 A gnat, mosquito. –11 An epithet of Śiva. –12 Recitation, the sound of prayers; सदसि निबिडचैत्यब्रह्मघोषैः पुरस्तात् Mk. 10. 12. –13 An ornament that makes a tinkling sound; घोषप्रघोषरुचिरम् Bhāg. 10. 8. 22. **–षम्** Bell-metal. **–Comp. –यात्रा** walk or procession to the stations of the herdsmen. °पर्वन् N. of chapters 236-257 of the वनपर्व in Mb. **–वर्णः** *a* sonant letter. **–वृद्धः** an elder at a station of herdsmen; हैयङ्गवीनमादाय घोषवृद्धानुपस्थितान् R. 1. 45.

घोषकः [घोष स्वार्थे क] A crier, proclaimer.

घोषवत् *a.* Making a sound, sounding. –2 Sonant. **–ती** A lute; Ks. 11. 3.

घोषणम्, –णा [घुष् भावे ल्युट्] Proclamation, declaring or speaking aloud, public announcement; व्याघातो जयघोषणादिषु बलादस्मद्बलानां कृतः Mu. 3. 26; R. 12. 72. –2 Speaking aloud, making a great noise. –*a.* Sounding; स प्राद्रवद्घोषणभूषणाङ्घ्रिः Bhāg. 4. 5. 6.

घोषयित्नु 1 A crier, bard, herald. –2 A Brāhmaṇa. –3 A cuckoo. –4 A captive.

घुसृणम् Saffron; यत्र स्त्रीणां मसृणघुसृणालेपनोष्णा कुचश्रीः Vikr. 18. 31; प्रसक्षुराराद् घुसृणस्य रेणवः Rām. Ch. 2. 38; Viś. Guṇā. 115.

घूकः An owl. **–Comp. –अरिः** a crow. **–नादिनी** the Ganges.

घूत्कारः Hooting; Māl. 5. 19; U. 2. 29.

घूर् 4 Ā. (घूर्यते) To kill, hurt.

घूर्ण् 1 Ā., 6. P. [घूर्णते, घूर्णति, घूर्णित] To roll about, move to and fro, whirl, turn round, shake, reel, stagger; योषितामतिमदेन जुघूर्णुर्विभ्रमातिशयपूंषि वपूंषि Śi. 10. 32; भयात्कैचिदघूर्णिषु: Bk. 15. 32, 118; Śi. 11. 18; अद्यापि तां सुरतजागरघूर्णमानाम् Ch. P. 5; भूपालाः कमलाविलासमदिरोन्मीलन्मदाघूर्णिताः Bv. 4. 42. –*Caus.* (घूर्णयति-ते) To cause to shake, reel or roll about; नयनान्यरुणानि घूर्णयन् Ku. 4. 12; Śi. 2. 16; Bh. 1. 89 (with prepositions like आ, वि the root retains the same meaning).

घूर्ण (also घूर्णायमान) *a.* Shaking, moving to and fro; तस्य ह्रदे विहरतो भुजदण्डघूर्णवार्घोषमङ्ग वरवारणविक्रमस्य Bhāg. 10. 16. 8. **–र्णः** Whirling, rolling. **–Comp. –वायुः** a whirlwind.

घूर्णनम्, –ना [घुर्ण्-भावे-ल्युट्] Shaking, reeling, whirling or turning round, revolving; मौलिघूर्णनचलत् Gīt. 9; घूर्णनामात्रपतनभ्रमणादर्शनादिकृत् S. D.

घूर्णिः [भावे-इन्] Rolling, revolving.

घृ I. 1 P. (घरति, घृत) To sprinkle. –II. 10 U. (घारयति-ते, घारित) To sprinkle over, wet, moisten; जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन Rv. 2. 10. 4. –III. 3 P. (जिघर्ति) 1 To sprinkle. –2 To shine. –IV. 5 U. (घृणोति, घृणुते) 1 To sprinkle. –2 To shine.

घारः [घृ-घञ्] Sprinkling, wetting.

घृत *a.* [घृ-क्त] 1 Sprinkled. –2 Illumined. **–तम्** 1 Ghee, clarified butter; (सर्पिर्विलीनमाज्यं स्याद् घनीभूतं घृतं भवेत् Say.). –2 Butter. –3 Water. –4 Spirit, energy (तेजस्); मधुच्युतो घृतपृक्ता विशोकास्ते नान्तवन्तः प्रतिपाल्यन्ति Mb. 1. 92. 15. **–Comp. –अक्त** *a.* annointed with ghee. विधवायां नियुक्तस्तु घृताक्तो वाग्यतो निशि । एकमुत्पादयेत्पुत्रं...॥ Ms. 9. 60. **–अक्षः, –अर्चिस्** *m.* blazing fire; शुचिश्रवा

हृषीकेशो घृतार्चिर्हंस उच्यते Mb. 12. 43. 7. –अवनिः the spot on the sacrificial post which is smeared with ghee. –आहवनः fire. –आहुतिः *f.* an oblation of ghee. –आह्वः 1 the Sarala tree. –2 turpentine. –उदः 'ocean of ghee' one of the seven oceans. –ओदनः boiled rice mixed with ghee. –कुमारिका, –कुमारी Aloe Indica (Mar. कोरफड); Bhāvapr. 5. 3. 282. –कुल्या a stream of ghee. –केशः 1 fire. –2 one whose locks are unctuous; ऊर्जो नपातं घृतकेशमीमहे Rv. 8. 60. 2. –गन्धः a horse having the smell of ghee; घृतगन्धो भवेद्वैरयी...। Sālihotra Appendix II, 17. –दीधितिः fire. –धारा a continuous stream of ghee. –धेनुः ghee in the shape of milch-cow. –निर्णिज् *a.* shining. (*–m.*) fire. –पदी an epithet of the goddess Ilā; (whose foot drops with ghee); इळा देवी घृतपदी जुषन्त Rv. 10. 70. 8. –पशुः a sacrificial victim represented by ghee; कुर्याद् घृतपशुं संगे Ms. 5. 37. –पूरः, –वरः a kind of sweetmeat; also °पूर्वकः. –पृच् *a.* accompanied with ghee; घृतेन द्यावापृथिवी अभीवृते घृतश्रिया घृतपृचा घृतावृधा Rv. 6. 70. 4. –पृष्ठ *a.* having a shining body. –प्रतीकः, –प्रयस्ः *m.*, –प्रसत्त fire; घृतप्रतीको घृतपृष्ठो अग्ने Av. 2. 13. 1; घृतप्रया सधमादे मधूनाम् Rv. 3. 43. 3; घृतप्रसत्तो असुरः सुशेवः 5. 15. 1. –प्राशः, –प्राशनम् swallowing ghee; Ms. 11. 143; 5. 144. –प्लुत *a.* sprinkled with ghee; अग्नौकरिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् Y. 1. 236; Bhāg. 3. 16. 8. –मण्डः the scum of melted butter. –योनिः fire; तनूनपाद् घृतयोनिं विधन्तम् Rv. 3. 4. 2. –लेखनी a ladle for ghee. –हेतुः butter.

घृतवत् *a.* Greasy.

घृतिन् *a.* Containing ghee.

घृतली A cock-roach.

घृण् I 8 P. (घृणोति, घृण्ण) To shine, burn. -II. 1 Ā. (घृणते) To seize.

घृणः 1 Heat, ardour. –2 Sunshine; आ यो घृणे न ततृपाणो अजरः Rv. 6. 15. 5. –3 A Day.

घृणा [घृ-नक्] 1 Compassion, pity, tenderness; तां विलोक्य वनितावधे घृणां पत्रिणा सह मुमोच राघवः R. 11. 17; 9. 81; Ki. 15. 13. –2 Disgust, aversion, contempt; तत्याज तोषं परपुष्टघुष्टे घृणां च वीणाक्वणिते वितेने N. 3. 60; 1. 20; R. 11. 65. –3 Reproach, censure. –Comp. –अर्चिः *m.* fire.

घृणालु *a.* Compassionate, merciful, tender-hearted; निष्पादितश्च कात्स्न्येंन भगवद्भिर्घृणालुभिः Bhāg. 4. 22. 43.

घृणि *a.* [घृ-निनि गुणाभावः] 1 Displeasing. –2 Shining; तस्य त्यक्तस्वभावस्य घृणेर्मायावनौकसः Bhāg 7. 2. 7. –णिः 1 Heat, sunshine. –2 A ray of light. –3 The sun. –4 A wave. *–n.* Water. –Comp. –निधिः the sun. (*f.*) the Ganges.

घृणिन् *a.* Merciful, tender-hearted, kind; राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षी स्त्री चावशा दुष्टमतिः सहायः (त्याज्या) Pt. 1. 424. –2 Censorious, abusive. –3 Bashful, shameful; कीर्तयन्गुणमज्ञानामघृणी च पुनः पुनः Mb. 1. 167. 19. (Com. अघृणी= लज्जाहीनः).

घृताची *a.* 1 Greasy, abounding in ghee. –2 Containing water. –3 Shining. *–f.* 1 Night. –2 N. of Sarasvatī. –3 N. of an *apsaras*; N. 2. 109 (the following are the principal nymphs of Indra's heaven; घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा। सुकेशी मञ्जुघोषाद्याः कथ्यन्तेऽप्सरसो बुधैः). –Comp. –गर्भसंभवा large cardamoms.

घृष् 1 P. (घर्षति, घृष्ट) 1 To rub, strike against; अद्यापि तत्कनककुण्डलघृष्टमास्यम् Ch. P. 11; Pt. 1. 144. –2 To brush, furbish, polish. –3 To crush, grind, pound; द्रौपद्या ननु मत्स्यराजभवने घृष्टं न किं चन्दनम् Pt. 3. 175. –4 To compete, rival (as in संघर्ष q. v.).

घर्षः 1 Rubbing, friction; तथापि श्रूयते शब्दो वारिणोर्वारिघर्षजः Rām. 2. 54. 6. –2 Grinding.

घर्षक *a.* Rubbing. –कः A polisher.

घर्षण *a.* Rubbing, grinding. –णम् 1 Rubbing, friction. –2 Grinding, pounding. –णी Turmeric.

घर्षणालः A miller, a stone used for grinding powder on a stone-slab.

घर्षित *a.* Rubbed, pounded, brushed.

घृष्ट *a.* [कर्मणि-क्त] Rubbed, &c.; जाघृष्टकठिनाऽङ्गुष्ठम् Bk. 5. 57; Mk. 1. 24; 3. 9; घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनः चन्दनं चारुगन्धम् Subhāṣ.

घृष्टिः [कर्तरि-क्तच्] A hog; आलेक्य तमास्यमिवादि घृष्टेः दिगम्बरीभूतविशङ्गदंष्ट्रम् Rām. Ch. 6. 52. *–f.* 1 Grinding, pounding, rubbing. –2 Emulation, rivalry, competition. –3 Clitoria Ternatia (Mar. विष्णुक्रान्ता, गोकर्णी).

घृष्विः A hog.

घोङ्घः Intermediate space.

घोटः, –घोटकः A horse; शाटीहाटक घोटक स्फुटघटाटोपाय तुभ्यं नमः Udb.; यद्येकोऽपि बलात्तुरुष्कयवनेष्वारूढघोटो भटः Viś. Guṇa. 163. –Comp. –अरिः a buffalo.

घोटी, –घोटिका A mare, horse in general; आटीकसेऽङ्ग करिघोटीपदातिजुषि वाटीभुवि क्षितिभुजाम् Aśvad. 5.

घोण (न) सः A sort of reptile.

घोणा 1 The nose; घोणोन्नतं मुखम् Mk. 9. 16. –2 The nose of a horse, snout (of a hog); घुर्घुरायमाणघोरघोणन K. 78. –3 The beak (of an owl); Mb. 10. –4 The nave of a wheel (रथचक्रपिण्डिका); तदेव रथगु यद्दीर्घं रथघोणमिवायतम् Rām. 2. 10. 46.

घोणिन् *m.* A hog.

घोण्टा The jujube tree. –2 The betel-nut tree, a timber tree.

घोर *a.* [घर्-अच् Uṇ. 5.64] 1 Terrific, frightful, horrible, awful; शिवाघोरस्वनां पश्चाद्बुबुधे विकृतेति ताम् R. 12. 39;

or तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव Mb.; घोरं लोके विततमयशः U. 7. 6; Ms. 1. 50; 12. 54. –2 Violent, vehement. –3 Ved. Venerable, awful, sublime. –4 Unsteady, displeasing; शान्ता घोराश्च मूढाश्च Sān. K. 38. –रः N. of Śiva. –रा Night. –रम् 1 Horror, awfulness; अथापि मेऽविनीतस्य क्षात्रं घोरमुपेयुषः Bhāg. 4. 8. 36. –2 Poison. –3 Venerableness; Vāj. 2. 32. –4 Magic formulæ and charms; मा नो घोरेण चरताभि धृष्णु Rv. 10. 34. 14. –5 Saffron. –Comp. –आकृति, –दर्शन *a.* frightful in appearance, terrific, hideous. (–नः) 1 an owl. –2 a hyena. –घुष्यम् bell-metal. –घोरतरः Śiva. –पुष्पम् brass. –रासनः, –रासिन्,–वाशनः–वाशिन् *m.* a jackal. –रूपः an epithet of Śiva. –*a.* of a frightful appearance; Ms. 7. 121.

घोलः, –लम् Butter-milk having no water in it; (तत्तु सस्नेहमजलं मथितं घोलमुच्यते Suśr.).

घ्न *a.* (–घ्नी *f.*) (Used only at the end of comp.) Killing, destroying, removing, curing; ब्राह्मणघ्नः, बालघ्नः, वातघ्नः, पित्तघ्नः; depriving one of, taking away; पुण्यघ्न, धर्मघ्न &c. Ms. 9. 232; S. 127; 7. 218; Y. 1. 138 &c.

घ्रंस्, घ्रंसः Ved. 1 A day. –2 Sun's heat; हिमेनाग्निं घ्रंसमवारयेथाम् Rv. 1. 116. 8. –3 Sunshine, brightness; यो अस्मै घ्रंस उत वा य ऊधनि Rv. 5. 34. 3.

घ्रा 1 P. (जिघ्रति, जघ्रौ, अघ्रात्-अघ्रासीत्, घ्रात-घ्राण) 1 To smell, smell at, perceive by smell; स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः H. 3. 14; Bv. 1. 99; Ms. 2. 98. –2 To kiss. –*Caus.* (घ्रापयति) To cause to kill, to smell; अजिघ्रपंस्तथैवाऽन्यानोषधीरालिपंस्तथा Bk. 15. 109. (Prepositions like अव, आ, उप, वि, सम् &c. are added to this root without any material change of meaning; गन्धमाघ्राय चोर्व्याः Me. 21; आमोदमुपजिघ्रन्तौ R. 1. 43; see Bk. 2. 10; 14. 12; R. 3. 3; 13. 70; Ms. 4. 209 also.)

घ्राण *p. p.* [घ्रा कर्मणि-क्त] Smelt. –णः, –णम् 1 Smell. –2 Smelling. –3 The nose (also *n.*). –णम् 1 The act of smelling; घ्राणेन सूकरा हन्ति Ms. 3. 241. –2 Odour, scent. –3 The nose; गन्धाय घ्राणमथ यो वेद Ch. Up. 8. 12. 4; बुद्धीन्द्रियाणि चक्षुः श्रोत्रघ्राणरसनात्वगाख्यानि Sān. K. 26; Ku. 3. 47, Ṛs. 6. 27; Ms. 5. 135. –Comp. –इन्द्रियम् the organ or sense of smell; नासाग्रवर्ति घ्राणम् T. S. –चक्षुस् *a.* 'having nose for the eyes', blind (who smells out his way). –तर्पण *a.* grateful or pleasant to the nose, fragrant, odorous. (–णम्) fragrance, odour; प्रदोषपवनैश्चक्रे शिशिरैर्घ्राणतर्पणम् Rāj. T. 5. 3. 56. –पाकः a disease of the nose. –पुटका nostril; Mārk. P. 65. 22. –स्कन्दः blowing one's nose; घ्रास्कन्दादिवाग्यज्ञाः Rāj. T. 5. 418.

घ्रात *p. p.* 1 Smelled, smelled at; Vāj. 22. 7. –2 Perceiving, witnessing, feeling; अदानाहं क्रियाघ्रातो लोको लक्ष्मीकटाक्षितः Rāj. T. 2. 22.

घ्रातव्य *a.* To be smelled at. –व्यम् Odour; घ्राणं च घ्रातव्यम् Praśna Up. 4. 8.

घ्रातिः *f.* The act of smelling; न हि घ्रातुर्घ्रातेर्विपरिलोपो विद्यते Bṛi. 4. 3. 24; घ्रातिरघ्रेयमद्ययोः Ms. 11. 68. –2 Smell –3 The nose.

घ्रेय *a.* To be smelled at. –यम् What may be smelled; smell, odour; घ्रेयैर्घ्राणं क्षितौ न्यस्येत् Bhāg. 7. 12. 28; घ्रेयं घ्राणं शरीरं च एते भूमिगुणास्त्रयः Mb. 12. 194. 11.

ङ

ङ No word in general use begins with this letter.

ङः 1 An object of sense. –2 Desire, wish. –3 An epithet of Śiva; ङः प्राणस्तुरगो ञ धरा रमा and ङं वितानं सुखं ब्रह्म सर्पिस्तोयं विषं पयः Enm.; ङं क्लीबमङ्गने, ना तु, भैरेव, विषये जने Nm.

ङु 1 Ā. (ङवते) To sound.

च

च *a.* 1 Seedless. –2 Bad, vile. –चः An epithet of Śiva. –2 Chewing, eating. –3 The moon. –4 A tortoise. –5 A thief. चश्चञ्चुश्चरणोऽर्चिर्मुखो रविः। चा कद्रूरदितिः कन्या ...... and चं चरित्रं सुखं दुःखं कश्मलं भ्रमणं पयः। Enm. –*ind.* A particle expressing 1 Copulation (and, also as well as, moreover) used to join words or assertions together; (in this sense it is used with each of the words or assertions which it joins together; or it is used after the last of the words or assertions so joined but it never stands first in a sentence); मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च Māl. 1. 31; तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननन्दतुः R. 1. 57; Ms. 1. 64; 3. 5; कुलेन कान्त्या वयसा नवेन गुणैश्च तैस्तैर्विनयप्रधानैः R. 6. 79; Ms. 1. 105; 3. 116.

–2 Disjunction (but, still, yet); शान्तमिदमाश्रमपदं स्फुरति च बाहुः S. 1. 14. –3 Certainly, determination, (indeed certainly, exactly, quite, having the force of एव); अतीतः पन्थानं तव च महिमा वाङ्मनसयोः G. M.; ते तु यावन्त एवाजौ तावांश्च ददृशे स तैः R. 12. 45. –4 Condition (if = चेत्); जीवितुं चेच्छसे (= इच्छसे चेद्) मूढ हेतुं मे गदतः शृणु Mb; लोभश्चास्ति (अस्ति चेद्) गुणेन किम् Bh. 2. 45 v. l. –5 It is often used expletively (पादपूरणार्थे); भीमः पार्थस्तथैव च G. M. (Lexicographers give, besides the above, the following senses of च which are included in the general idea of *copulation*; 1 अन्वाचय joining a subordinate fact with a principal one; भो भिक्षामट गां चानय; see अन्वाचय. –2 समाहार collective combination; as पाणी च पादौ च पाणिपादम् –3 इतरेतरयोग or mutual connection; as प्लक्षश्च न्यग्रोधश्च प्लक्षन्यग्रोधौ. –4 समुच्चय aggregation; as पचति च पठति च). च is frequently repeated with two assertions (1) in the sense of 'on the one hand–on the other hand', 'though–yet', to denote antithesis; न सुलभा सकलेन्दुमुखी च सा किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् V. 2. 9; 4. 3; R. 16. 7; or (2) to express simultaneous or undelayed occurrence of two events (no sooner than, as soon as); ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः R. 10. 6; 3. 40; 11. 50, 81; Ku. 3. 58, 66; S 6.7; Mal. 9. 30. –Comp. –आदि a Gaṇa of Pāṇini (including the indeclinable particles, P. I. 4. 57). –कारः the particle च; P. II. 3. 72, Kāśi. –समासः a Dvandva compound; Vop.

चक् 1 U. (चकति–ते, चकित) 1 To be satiated, be contented or satisfied. –2 To repel, resist. –3 To shine.

चकित *a*. [चक्–कर्तरि क्त] 1 Shaking, trembling (through fear); भय°, साध्वस° Me. 27. –2 Frightened, made to tremble, startled; व्याधानुसारचकिता हरिणीव यासि Mk.1.17; Amaru. 46; Me. 14; R. 10. 73; Śivamahimnastotra 2. –3 Afraid, timid, apprehensive; चकितविलोकितसकलदिशा Gīt. 2; पौलस्त्यचकितेश्वराः (दिशः) R. 10. 73. –तम् 1 Trembling. –2 Alarm, fear. –तम् *ind*. With fear, in a startled manner, alarmingly, with awe; चकितमुपैमि तथापि पार्श्वमस्य M. 1. 11; सभयचकितम् Gīt. 5; Śānti. 4. 4. –Comp. –चकित *a*. greatly alarmed. –हृदय *a*. faint-hearted.

चकास् 2 P. (Rarely Ā.) (चकास्ति–स्ते, चकासाञ्चकार, अचकासीत्, चकासित) 1 To shine, be bright; गण्डश्चण्डि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं लोचनम् Gīt. 10; चकासतं चारुचमूरुचर्मणा Śi. 1. 8; Bk. 3. 37. –2 (Fig.) To be happy or prosperous; विनन्वनि क्षेममदेवमातृकाश्चिराय तस्मिन् कुरवश्चकासते Ki.1.17. *–Caus*. To cause to shine, illuminate; Śi. 3. 6. With वि to shine, be bright.

चकासित *a*. Shining, splendid, bright.

चकोरः [चक्–तृप्तौ ओरन् Uṇ. 1. 64] A kind of bird, the Greek partridge (said to feed on moonbeams); ज्योत्स्नापानमदालसेन वपुषा मत्ताश्चकोराङ्गनाः Vb. 1. 11; इतश्चकोराक्षि विलोकयेति R. 6. 59; 7. 25; स्फुरदधरसीधवे तव वदनचन्द्रमा रोचयति लोचनचकोरम् Gīt. 10. (चकोरकः also.) (विषाभ्याशे) चकारस्ये अक्षिणी विरज्येते Kau. A. 1. 20. 17. –Comp. –अक्ष *a*. (= –दृश्); इतश्चकोराक्षि विलोकयेति R. 6. 59. –दृश् *a*. having (eyes like those of a Chakora bird) beautiful eyes; अनुचकार चकोरदृशां यतः Śi. 6. 48. –नेत्र *a*. (= –दृश्); द्विरदेन्द्रगतिश्चकोरनेत्रः Mk. 1. 3. –व्रतम् The vow *i. e.* the habit of a Chakora bird of drinking nectar from the moon; चकोरव्रतमालम्ब्य तत्रैवासन् दिवानिशम् Ks. 76. 11. –चकोराय To act like a Chakora bird; चकोरायितुमेते च प्रवृत्ते यावदुन्मुखे Ks. 89. 41.

चक्क् 10 P. (चक्कयति) 1 To suffer. –2 To give or inflict pain, trouble.

चक्कल *a*. [Uṇ. 1. 108.] Round, circular.

चक्कसः Dishonesty, crookedness, fraud; Vop. 26. 30.

चक्रम् [क्रियते अनेन, कृ घञर्थे क नि° द्वित्वम् Tv.] 1 The wheel of a carriage; चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च H. 1. 173. –2 A potter's wheel. –3 A sharp circular missile, weapon, a disc (especially applied to the weapon of Viṣṇu). –4 An oil-mill; दशसूनासमं चक्रं दशचक्रसमो ध्वजः Mb. 13. 125. 9. –5 A circle, ring; कलापचक्रेषु निवेशिताननम् Ṛs. 2. 14. –6 A troop, multitude, collection, Śi. 20. 17. –7 A realm, sovereignty; स्वस्थं स्वचक्रं परचक्रमुक्तम् Bu. Ch. 2. 15; cf. चक्रं सैन्यरथाङ्गयोः। राष्ट्रे दम्भान्तरे ...। Medinī. –8 A province, district, a group of villages. –9 A form of military array in a circle. –10 A circle or depression of the body. –11 A cycle, cycle of years. –12 The horizon; यावदावर्तते चक्रं तावती मे वसुन्धरा' Rām. 2.10.36. –13 An army, a host. –14 Section of a book. –15 A whirlpool. –16 The winding of a river. –17 An astronomical circle; राशि° the zodiac. –18 Circular flight (of birds &c.). –19 A particular constellation in the form of a hexagon. –20 Range, department in general. –21 The convolutions or spiral marks of the शालिग्राम.–22 A crooked or fraudulent contrivance. –क्रः 1 The ruddy goose (also called चक्रवाक); पद्मोल्लासविधायिनि सत्पथदीप्तिकृति चक्रभव्यकरे Viś. Guṇa. 274. –2 A multitude, troop, group. –Comp. –अङ्गः 1 a gander having a curved neck. –2 a carriage. –3 the ruddy goose (चक्रवाक); चक्राङ्गान् स च नित्यं वै सर्वतो वनगोचरान् Mb. 12. 268. 36. (–ङ्गी) a goose. (–ङ्गम्) a parasol. –अटः 1 a juggler, snake-catcher. –2 a rogue, knave, cheat. –3 a particular coin, a *dināra*. –अधिवासिन् *m*. the orange tree. –अरः, (–रम्) the spoke of a wheel; चक्रारपङ्क्तिरिव गच्छति भाग्यपङ्क्तिः। Svapna. 1. 4. –अश्मन् *m*. a machine to hurl stones at a distance; अयःकणपचक्राश्मभुशुण्ड्युद्यतबाहवः Mb. 1. 227. 25. –आकार, –आकृति *a*. circular, round. –आयुधः an epithet of Viṣṇu. –आवर्तः whirling or rotatory motion. –आह्वः, –आह्वयः the ruddy goose; –ईश्वरः 1 'lord of the discus', N. of Viṣṇu. –2 the officer in charge of a district. –ईश्वरी N. of the Jaina goddess of learning. –उपजीविन् *m*. an oil-man. –कारकम् 1 a nail. –2 a kind of perfume. –गजः the plant Cassia Tora. –गण्डुः

a round pillow. –गतिः *f.* rotation, revolution. –गुच्छः the Aśoka tree. –ग्रहणम्, –णी *f.* a rampart, an entrenchment. –चक्रम् A flock of चक्रवाक birds; अस्ताद्रिपद्माकरचक्रचक्रे तत्कालविज्ञातपतत्रपाते । सद्यो दिदीपे विरहानलः ...... । Rām. Ch. 6. 19. –चर *a.* moving in a circle; (–रः) a juggler. –चारिन् *m.* a chariot. –चूडामणिः a round jewel in a coronet or diadem. –जीवकः, –जीविन् *m.* a potter. –तीर्थम् N. of a holy place. –तुण्डः a kind of fish; रोहितांश्चक्रतुण्डांश्च नलमीनांश्च राघव Rām. 3. 73. 14. –दंष्ट्रः a hog. –घनः a thunder cloud. –धर *a.* 1 bearing or having a wheel. –2 carrying a discus. –3 driving in a carriage. (–रः) 1 an epithet of Viṣṇu; चक्रधरप्रभावः R. 16. 55. –2 a sovereign, governor or ruler of a province; वृद्धानां भारतप्तानां स्त्रीणां चक्रधरस्य च Mb. 13. 162. 38. –3 a village tumbler or juggler. –4 a snake; भवेचक्रधरो विष्णौ भुजङ्गे ग्रामजालिनि Viśvalochana. –धारा the periphery of a wheel. –नदी the Gandakī river. –नाभिः the nave of a wheel. –नामन् *m.* 1 the ruddy goose (चक्रवाक). –2 a pyritic ore of iron. –नायकः 1 the leader of a troop. –2 a kind of perfume. –नेमिः *f.* the periphery or circumference of a wheel; नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण Me. 109. –पाणिः an epithet of Viṣṇu; Bg. 11. 49. –पादः, –पादकः 1 a carriage. –2 an elephant. –पालः 1 the governor of a province. –2 an officer in charge of a division of an army. –3 horizon. –4 a circle. –5 one who carries a discus. –फलम् a kind of discus. –बन्धुः, –बान्धवः the sun. –वालः, –डः, –वालः, –लम्, –डम् 1 a ring, circle. –2 a collection, group, multitude, mass; कैरवचक्रवालम् Bh. 2. 74; प्रकटयसि किमुच्चैरर्चिषां चक्रवालं Rati. 4. 16; Mv. 6. 4; Mu. 3. 21.; K. 126, 178. –3 horizon. (–लः) 1 a mythical range of mountains supposed to encircle the orb of the earth like a wall and to be the limit of light and darkness. –2 the ruddy goose. –वालधिः a dog. –भृत् *m.* 1 one who holds a discus. –2 N. of Viṣṇu. –भेदिनी night. –भ्रमः, –भ्रमिः *f.* a lathe or grindstone; आरोप्य चक्रभ्रमिमुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नोल्लिखितो विभाति R. 6. 32; चक्रभ्रमीवद्भूतशरीरः Śan. K. 67. –भ्रान्तिः *f.* revolution of wheels; V. 1. 5. –मण्डलिन् *m.* a species of cobra. –मुखः a hog. –मुपलः a battle carried on with the discus and club. –यानम् a wheel-carriage. –रदः a hog. –वर्तिन् *m.* 1 an emperor, universal monarch, sovereign of the world, a ruler whose dominions extend as far as the ocean (आसमुद्रक्षितीश Ak.); पुत्रमेवंगुणोपेतं चक्रवर्तिनमाप्नुहि Ś. 1. 12; तव तन्वि कुचावेतौ नियतं चक्रवर्तिनौ । आसमुद्रक्षितीशोऽपि भवान् यत्र करप्रदः ॥ Udb. (where there is a pun on the word चक्रवर्तिन्, the other meaning being 'resembling in shape the ruddy goose', 'round'); –2 (hence) head, foremost; आपद्गतः किल महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारभावम् Bv. 1. 70; कवयस्तर्कयाञ्चकुरित्थं ते चक्रवर्तिनः Parnal. 5. 38. –3 a kind of horse having one or three curls on the shoulder; स्कन्धपार्श्वे यदावर्त एको वा यदि वा त्रयः । चक्रवर्ती स विज्ञेयो वाजी भूपालमन्दिरे ॥ Śālihotra of Bhoj. –वर्मन् *m.* N. of a king of Kashmir; चक्रवर्माभिधं राज्ये क्षीणपुण्यो न्यपद्यत Raj. T. 5. 287. –वाकः 1 (–की *f.*) the ruddy goose; दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम् Me. 83. °बन्धुः the sun. –2 a kind of horse, having white feet and white eyes; श्वेताभः श्वेतपादश्च तथा स्यात् श्वेतलोचनः । चक्रवाकः स विज्ञेयो राजार्हो वाजिसत्तमः ॥ Śālihotra of Bhoj. –वाटः 1 a limit, boundary. –2 a lamp-stand. –3 engaging in an action. –वातः a whirlwind, hurricane; चक्रवातस्वरूपेण जहारासीनमर्भकम् Bhāg. 10. 7. 20. –वृद्धिः *f.* 1. interest upon interest, compound interest; Ms. 8. 153, 156. –2 wages for transporting goods in a carriage. –व्यूहः a circular array of troops. –संज्ञम् tin. (–ज्ञः) the ruddy goose. –साह्वयः the ruddy goose. –हस्तः an epithet of Viṣṇu.

चक्रक *a.* [चक्रमिव कायति कै-क] Wheel-shaped, circular. –कः Arguing in circle (in logic).

चक्रवत् *a.* [चक्रमस्त्यस्य मतुप् मस्य वः] 1 Wheeled. –2 Circular. –3 Armed with a discus. –*m.* 1 An oilman. –2 A sovereign emperor. –3 N. of Viṣṇu.

चक्रिः, –क्रुः *m.* A doer; L. D. B.

चक्राकी, चक्राङ्गी A goose.

चक्रिकः A discus-bearer. –का 1 A heap, troop. –2 A fraudulent device.

चक्रिन् *a.* [चक्रमस्त्यस्य इनि] 1 Having a wheel, wheeled. –2 Bearing a discus. –3 Driving in a carriage. –4 circular, round. –5 Indicative (सूचक). –*m.* 1 An epithet of Viṣṇu or Kriṣṇa, Śi. 13. 22; प्रणेमुः पाण्डवा भीष्मं सानुगाः सह चक्रिणा Bhāg. 1. 9. 4. –2 A potter. –3 An oilman. –4 An emperor, a universal monarch, absolute ruler. –5 The governor of a province. –6 An ass. –7 The ruddy goose. –8 An informer. –9 A snake. –10 A crow. –11 A kind of tumbler or juggler.

चक्रिय *a.* Going in a carriage, being on a journey.

चक्रीकृ 8 U. To form into a circle, to curve or bend as a bow; Ku. 3. 70.

चक्रीवत् *m.* An ass; Śi. 5. 8.

चक्ष् 2 Ā. (चष्टे) (Defective in non-conjugational tenses). 1 To see, observe, perceive. –2 To speak, say, tell (with dat. of the person). –3 To abandon, leave.

चक्षणम् [चक्ष्-ल्युट् न ख्यादेशः] 1 Ved. 1 Appearance, new aspect; यत्रामृतस्य चक्षणम् Rv. 1. 13. 5. –2 Speaking, saying. –3 Eating a relish to promote appetite.

चक्षणि *a.* Ved. Illuminating, irradiating, brightening; स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोः Rv. 6. 4. 2.

चक्षन् *n.* Ved. The eye; शतं चक्षाणो अक्षभिः Rv. 1. 128. 3.

चक्षस् *m.* [चक्ष् असि न ख्यादेशः] 1 A teacher, an instructor in sacred science, a spiritual teacher. –2 An epithet of Brihaspati. –*n.* 1 Radiance, clearness. –2 The act of seeing, being seen. –3 Look, sight, the eye.

चक्षु m. or n. Ved. The eye.

चक्षुस् a. [चक्ष् करणे उसि Uṇ. 2. 118] Seeing. -n. 1 The eye; दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि M. 1. 9; कृष्णसारे ददचक्षुः Ś. 1. 6; cf. words like घ्राणचक्षुस्, ज्ञानचक्षुस्, नयनचक्षुस्, चारचक्षुस् &c. -2 Sight, look, vision, the faculty of sight; चक्षुरायुश्चैव प्रहीयते Ms. 4. 41, 42. -3 Light, clearness. -4 Lustre, splendour. -Comp. **-गोचर** a. visible, being within the range of the eye. **-ग्रहणम्** morbid affection of the eye. **-दानम्** the ceremony of anointing the eyes of an image at the time of consecrating it. **-पथः** the range of sight, the horizon. **-बन्धः** blinding the sight; Vās. 67. **-मलम्** the excretion of the eyes. **-रागः** (चक्षूरागः) 1 redness in the eyes. -2 'eye-love', love or liking as expressed by an exchange of glances; पुरश्चक्षूरागस्तदनु मनसोऽनन्यपरता Māl. 6. 15; चक्षूरागः कोकिलेषु न परकलत्रेषु K. 41 (where the word has sense 1 also). **-रोगः** (चक्षूरोग) a disease of the eye. **-विषयः** 1 the range of sight, ken, presence, visibility; चक्षुर्विषयातिक्रान्तेषु कपोतेषु H. 1; Ms. 2. 198. -2 an object of sight, any visible object. -3 the horizon. **-श्रवस्** m. a serpent; तमाशु चक्षुःश्रवसां समूहं मन्त्रेण तार्क्ष्योदयकारणेन **-श्रुति** m. (= -श्रवस्) गोभिः कण्ठतटस्य हृष्यति पुरो दृक्पदय चक्षुःश्रुतेः Rāj. T. 5. 1; Ki. 16. 42; इति स्म चक्षुःश्रवसां प्रियानले स्तुवन्ति निन्दन्ति हृदा तदात्मनः N. 1. 28. **-हन्** a. who kills the enemy by the mere glance; सेवे चक्षुर्हणः पार्थानुग्रवीर्यप्रतापिनः Mb. 3. 233. 22.

चक्षुष्मत् a. 1 Seeing, furnished with eyes, endowed with the faculty of sight; तदा चक्षुष्मतां प्रीतिरासीत्समरसा द्वयोः R. 4. 18; °ता 4. 13. -2 Having a clear sight or good eyes. -3 Possessed of foresight; Kau. A. 1. 9.

चक्षुष्य a. [चक्षुते हितः यत्] 1 Good looking, agreeable to the sight, pleasing, beautiful; Śi. 8. 57. -2 Good for the eyes. -3 Produced from the eye; देवतानां पितॄणां च चक्षुष्यं चात्मनां विभो Mb. 13. 68. 28. **-ष्यः, -ष्या** A collyrium or application to the eyes. **-ष्या** A pleasing or agreeable woman. **-ष्यम्** An ointment for the eyes (Mar. सुरमा ?); तार्क्ष्यशैलं शिखिग्रीवं चक्षुष्यं यामुनं पुनः Śiva. B. 30. 18.

चङ्कुणः, -रः 1 A tree. -2 A carriage. -3 A vehicle in general (n. also).

चङ्क्रमणम् a. [क्रम् यङ् ल्युट् यनो लुक् Tv.] 1 Moving about, taking exercise. -2 Going slowly or crookedly. -3 Moving or going about, walking; विष चङ्क्रमणं रात्रौ Chāṇ. 97; चक्रे स चक्रेनिभचङ्क्रमणच्छलेन N. 1. 144; स्वजन्मना चङ्क्रमणेन चाश्नति Bhāg. 1. 10. 26. -4 Going slowly or tortuously. -5 Leap, jump, spring; Pt. 4.

चङ्क्रमा Going or moving about, walking.

चङ्ग a. 1 Handsome, beautiful. -2 Clever. -3 Healthy, sound.

चङ्गिमन् m. Beauty.

चञ्च् 1 P. (चञ्चति, चञ्चित) 1 To move, wave, shake; समराशिरसि चञ्चत्पञ्चचूडश्चमूनाम् U. 5. 3; Māl. 5. 23; चञ्चच्चञ्चु Nāg. 4; चञ्चत्पराग Gīt. 1. -2 To dangle about; विलपति हसति विषीदति रोदिति चञ्चति मुञ्चति तापम् Gīt. 4. -3 To leap, jump. -4 To go, move.

चञ्चः [चञ्च्-अच्] 1 A basket. -2 A measure of length equal to 5 fingers पञ्चाङ्गुलं मानम्). **-ञ्चा** 1 Anything made of cane (as mat &c.). -2 A straw-man, doll. -3 puppet of grass or reed. -4 A contemptuous epithet of man; चञ्चापुरुषः Śārṅg. P. 23.

चञ्चत्क a. 1 Leaping, jumping. -2 Moving, trembling, shaking.

चञ्चरिन् m. The large black bee; करी बरीभरीति चेद् दिशं सरीसरीति काम् । स्थिरी चरीकरीति चेन्न चञ्चरीति चञ्चरी Udb.

चञ्चरी, -चञ्चरीकः A large black bee; चुलकयति मदीयां चेतनां चञ्चरीकः R. G.; कुन्दलताया विमुक्तमकरन्दरसाया अपि चञ्चरीकः । प्रणयप्ररूढप्रेमभरभञ्जनकातरभावभीतः ॥ Vb. 1. 4; Vikr. 1. 2; Bv. 1. 48.

चञ्चल a. [चञ्च-अलच्, चञ्चं गतिं लाति ल-क वा Tv.] 1 Moving, shaking, trembling, tremulous; श्रुत्वैव भीतहरिणीशिशुचञ्चलाक्षीम् Ch. P. 27; चञ्चलकुण्डल Gīt. 7; Amaru. 79. -2 (Fig.) Inconstant, fickle, unsteady; भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामिनीचञ्चलाः Bh. 3. 54; Ki. 2. 19; मनश्चञ्चलमस्थिरम् Bg. 6. 26. **-लः** 1 The wind. -2 A lover -3 A libertine. **-ला** 1 Lightning. -2 Lakṣmī, the goddess of wealth.

चञ्चु a. [चञ्च्-उन्] 1 Celebrated, renowned, known. -2 Clever (as अक्षरचञ्चु); ओष्ठेन रामो रामोष्ठबिम्बचुम्बनचञ्चुता Śi. 2. 14; see चुञ्चु. **-ञ्चुः** 1 A deer. -2 N. of a castor-oil plant (Mar. रक्त एरंड). **-ञ्चुः, -ञ्चूः** f. A beak, bill. -Comp. **-पुटः, -टम्** the bill of a bird when shut; चञ्चूपुटं चपलयन्ति चकोरपोताः R. G.; Bv. 2. 99; अमोचि चञ्चुपुटमौनमुद्रा विहायसा तेन विहस्य भूयः N. 3. 99; नुनुदे ननु कण्डुपण्डितः पटुचञ्चूपुटकोटिकुट्टनैः N. 2. 4; व्यलिखच्चञ्चुपुटेन पक्षती 2. 2; Amaru. 13. **-प्रहारः** a peck with the beak. **-भृत्** **-मत्**, m. a bird. **-सूचिः** the tailor bird.

चञ्चुका A beak, bill.

चञ्चुर a. Clever, expert.

चञ्चूर्यमाण a. Gesticulating indecently; प्राप्य चञ्चूर्यमाणासौ पतीयन्ती रतोत्तमम् Bk. 4. 19.

चट् I. 1. P. (चटति, चटित) 1 To break, fall off, separate. -2 To rain. -3 To cover. -II 10 U. (चाटयति -ते) 1 To kill, injure. -2 To pierce, break.

चटकः A sparrow.

चटका, चटिका 1 A hen-sparrow. -2 The root of long pepper. -Comp. **-मुखः** A particular type of arrow; क्षुरप्रैश्चटकामुखैः Mb. 8. 49. 36. **-शिरस्** n. The root of long pepper.

चटनम् Cracking, splitting. -2 Falling off in small pieces.

चटुः, -टु *n.* [चट् उन्] 1 Kind or flattering words; छायां निजस्त्रीचटुलालसानाम् Śi. 4. 6; see चाटु. -2 A scream. -3 A devotional posture among ascetics. **-टुः** The belly.

चटुल *a.* [चट्-उलच्] 1 Trembling, tremulous, unsteady, moving about, shaking; आयस्तमेक्षत जनश्चटुलाग्रपादम् Śi. 5. 6; त्रासातिमात्रचटुलैः स्मरतः सुनेत्रैः R. 9. 58; चटुलशफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि Me. 42; Mu. 324; मदेन किंचिच्चटुलालसानाम् Śi. 4. 6, 5. 10, 13. -2 Fickle, inconstant (as a lover &c.); किं लब्धं चटल त्वयेह नयता सौभाग्यमेतां दशाम् Amaru. 14; चटुलप्रेम्णा दयितेन 71. -3 Fine, beautiful, agreeable; इति चटुलचाटुपटुचारु मुरवैरिणो राधिकामधि वचनजातम् Gīt. 10. **-ला** Lightning.

चटुलय Den. P. to move to and fro; चञ्चूपुटं चटुलयन्ति चिरं चकोराः Bv. 89, 99.

चटुलोल, चटुल्लोल *a.* 1 Tremulous. -2 Lovely, beautiful. -3 Talking sweet words.

चटचटा The sound of the clashing of weapons, cracking of fire &c.

चटचटायते Den. Ā. To crackle, rattle.

चटचटायनम् Crackling.

चण् 1 P. (चणति) 1 To sound. -2 To go. -3 To injure, hurt, kill.

चण *a.* (At the end of comp.) Renowned, celebrated, skilled in, famous for; तेन वित्तश्चुञ्चुपूचणपो Sk.; अक्षरचणः रामोऽपि मायाचणमत्रचुञ्चुः Bk. 2. 32; अन्येनाखिलपापकर्पणचणां रुद्राक्षमालामपि Rām. Ch. 2. 87. **-णः** The chick-pea.

चणकः 1 Chick-pea; उत्पतितोऽपि हि चणकः शक्तः किं भ्राष्ट्रकं भङ्क्तुम् Pt. 1. 132. -2 N. of a gotra. **-Comp. -अम्लम्** sour pease. °वारि Water mixed with sour pease. **-आत्मजः** the sage चाणक्य.

चण्ड् 1 Ā. To be angry; L. D. B.

चण्ड *a.* 1 (*a*) Fierce, violent, impetuous. (*b*) Passionate, angry, wrathful; अथैकधेनोरपराधचण्डात् गुरोः कृशानुप्रतिमाद् बिभेषि R. 2. 49; M. 3. 20; see चण्डी below. -2 Hot, warm; as in चण्डांशु. -3 Active, quick. -4 Pungent, acrid. -5 Mischievous evil. -6 Circumcised. **-ण्डः** 1 An evil being or demon. -2 Śiva. -3 Skanda. -4 The tamarind tree. **-ण्डम्** 1 Heat, warmth. -2 Passion, wrath. *-adv.* Violently, fiercely, angrily. **-Comp. -अंशुः, -करः, -दीधितिः, -भानुः** the sun; हेमन्तशिशिरावाप्य चण्डांशोरिव मण्डलम् Rāj. T. 4. 401. **-नायिका** an epithet of Durgā. **-मुण्डा** a form of Durgā; (= चामुण्डा q. v.). **-मृगः** a wild animal. **-विक्रम** *a.* of impetuous valour, fierce in prowess.

चण्डवत् *a.* Violent, warm. **-ती** N. of Dugrā.

चण्डा, -ण्डी *f.* 1 An epithet of Durgā. -2 A passionate or angry woman; चण्डी चण्डं हन्तुमभ्युद्यता माम् M. 3. 20; चण्डी मामवधूय पादपतितं जातानुतापेव सा V. 4. 38; R. 12. 5; Me. 104. -3 N. of plant. -4 A kind of perfume (Mar. वाळा). **-ण्डी** 1 A term of endearment applied to one's mistress. -2 Hurt, injury. **-Comp. -ईशः, -ईश्वरः, -पतिः** an epithet of Śiva; पुण्यं यायास्त्रिभुवनगुरोर्धाम चण्डीश्वरस्य Me. 33. °मण्डनम् poison (कालकूटम्); मथ्यमानोऽब्धिणा पूर्वं ददौ चण्डीशमण्डनम् Bm. 1. 103. **-कुसुमः** red oleander.

चण्डिः *f*, **-चण्डिका** N. of Durgā.

चण्डिमन् *m.* 1 Passion, violence, impetuosity, wrath. -2 Heat, warmth; राज्ञः स सचिवः सत्यं दुष्प्रापो लुप्तचण्डिमा Rāj. T. 6. 298.

चण्डिलः A barber.

चण्डीकृ 8 U. To enrage, make angry or violent, provoke.

चण्डातः The fragrant oleander.

चण्डातकः, -कम् A short petticoat.

चण्डाल *a.* [चण्ड्-आलच्] Wicked or cruel in deeds, of black deeds (क्रूरकर्मन्); cf. कर्मचाण्डाल. **-लः** A general name for the lowest and most despised of the mixed castes originating from a Śūdra father and a Brāhmaṇa mother. -2 A man of this caste, an outcast; चण्डालः किमयं द्विजातिरथवा Bh. 3. 56; Ms. 5. 131; 10. 12, 16; 11. 176. **-Comp. -वल्लकी** the lute of Chaṇḍāla, a common or vulgar lute.

चण्डालिका 1 The lute of a Chaṇḍāla. -2 N. of Durgā.

चण्डुः [चण्ड् उन्] 1 A rat, mouse. -2 A small monkey.

चत् 1 U. (चतति-ते) 1 To ask, beg, request. -2 To go. *-Caus.* (चातयति-ते) 1 To cause to hide. -2 To scare, terrify.

चतित *a.* (Ved. चत्त) Hidden; made to disappear.

चातन *a.* Driving away, removing. **-नम्** 1 Tormenting, afflicting. -2 Removing, scaring away.

चतुर् *num. a.* [चत्-उरन् Uṇ. 5. 58] (always in pl.; *m.* चत्वारः; *f.* चतस्रः; *n.* चत्वारि) Four; चत्वारो वयमृत्विजः Ve. 1. 25; चतस्रोऽवस्था बाल्यं कौमारं यौवनं वार्धकं चेति; चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादाः &c.; शेषान् मासान् गमय चतुरो लोचने मीलयित्वा Me. 110. *-ind.* Four times. [cf. Zend *chathru*; Gr. *tessares*; L. *quatuor.*] [In comp. the र् of चतुर् is changed to a Visarga (which in some cases becomes श्, ष् or स्, or remains unchanged) before words beginning with hard consonants.] **-Comp. -अंशः** a fourth part. **-अङ्ग** *a.* having 4 members, quadripartite. (**-ङ्गम्**) 1 a complete army consisting of elephants, chariots, cavalry and infantry; चतुरङ्गसमायुक्तं मया सह च तं नय Rām. 1. 20. 10; एको हि खञ्जनवरो नलिनीदलस्थो दृष्टः करोति चतुरङ्गबलाधिपत्यम्

Ś. Til. 4 : चतुरङ्गबलो राजा जगतीं वशमानयेत् । अहं पञ्चाङ्गबलवानाकाशं वशमानये ॥ Subhāṣ. –2 a sort of chess. –आङ्गिकः A kind of horse, having four curls on the forehead; यस्य ललाटे भ्रमरचतुष्टयं स चतुरङ्गिको नाम । Śālihotra of Bhoj. 25. –अङ्गिन् *a.* having four parts. (–नी) a complete army, see चतुरङ्ग. –अङ्गुलम् 1 the four fingers of the hand. –2 four fingers broad. –अन्त *a.* bordered on all sides; भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी Ś. 4. 19. –अन्ता the earth. –अशीत *a.* eighty-fourth. –अशीति *a.* or *f.* eighty four. –अश्र,–अस्र *a.* (for अश्रि-स्रि) 1 four cornered, quadrangular; R. 6. 10. A quality of gems; Kau. A. 2. 11. –2 symmetrical, regular or handsome in all parts; बभूव तस्याश्चतुरस्रशोभि वपुः Ku. 1. 32. (–श्रः,स्रः) 1 a square. –2 a quadrangular figure. –3 (in astr.) N. of the fourth and eighth lunar mansions. –अहन् a period of four days. –आत्मन् *m.* N. of Viṣṇu. –आननः, –मुखः an epithet of Brahmā; इतरतापशतानि यथेच्छया वितर तानि सहे चतुरानन Udb. –आश्रमम् the four orders or stages of the religious life of a Brāhmaṇa. –उत्तर *a.* increased by four. –उषणम् the four hot spices, *i. e* black pepper, long pepper, dry ginger, and the root of long pepper. –कर्ण (चतुष्कर्ण) *a.* heard by two persons only; Pt. 1. 99. –ष्काष्ठम् *ind.* In four directions. चतुष्काष्ठं क्षिपन् वृक्षान् ... Bk. 9. 62. –कोण (चतुष्कोण) *a.* square, quadrangular. (–णः) a square, tetragon, any quadrilateral figure. –गतिः 1 the Supreme Soul. –2 a tortoise. –गवः a carriage drawn by four oxen. –गुण *a.* four times, four-fold, quadruple. –चत्वारिंशत् (चतुश्चत्वारिंशत्) *a.* forty-four; °रिंश, °रिंशत्तम forty-fourth. –चित्यः A pedestal, a raised square; चतुश्चित्यश्च तस्यासीदष्टादशकरात्मकः Mb. 14. 88. 32. –णवत (चतुर्नवत) *a.* ninety-fourth, or with ninety-four added; चतुर्णवतं शतम् 'one hundred and ninety four'. –दन्तः an epithet of Airāvata, the elephant of Indra. –दश *a.* fourteenth. –दशन् *a.* fourteen. °रत्नानि (pl.) the fourteen 'jewels' churned out of the ocean; (their names are contained in the following popular Maṅgalāṣṭaka :— लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्वन्तरिश्चन्द्रमा गावः कामदुघाः सुरेश्वरगजो रम्भादिदेवाङ्गनाः । अश्वः सप्तमुखो विषं हरिधनुः शङ्खोऽमृतं चाम्बुधेः रत्नानीह चतुर्दश प्रतिदिनं कुर्युः सदा मङ्गलम् ॥). °विद्या (pl.) the fourteen lores; (they are:— षडङ्गमिश्रिता वेदा धर्मशास्त्रं पुराणकम् । मीमांसा तर्कमपि च एता विद्याश्चतुर्दश ॥). –दशी the fourteenth day of a lunar fortnight. –दिशम् the four quarters taken collectively. –दिशम् *ind.* towards the four quarters, on all sides. –दोलः, –लम् a royal litter. –द्वारम् 1 a house with four entrances on four sides. –2 four doors taken collectively. –नवति *a.* or *f.* ninety-four. –पञ्च *a.* (चतुःपञ्च or चतुष्पञ्च) four or five. –पञ्चाशत् *f.* (चतुःपञ्चाशत् or चतुष्पञ्चाशत्) fifty-four. –पथः (चतुःपथः or चतुष्पथः) (–थम् also) a place where four roads meet, a crossway; Ms. 4. 39, 9. 264. (–थः) a Brāhmaṇa. –पद or –पद् *a.* (चतुष्पद) 1 having four feet; यथा चतुष्पत्सु च केसरी वरः Rām. 4. 11. 93. –2 consisting of four limbs. (–दः) a quadruped. (–दी) a stanza of four lines; पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा Chand. M. 1. –पाटी A river. L. D. B. –पाठी (चतुष्पाठी) a school for Brāhmaṇas in which the four Vedas are taught and repeated. –पाणिः (चतुष्पाणिः) an epithet of Viṣṇu. –पाद्–द् (चतुष्पद्–द्) *a.* 1. quadruped. –2 consisting of four members or parts. (–*m.*) 1 a quadruped. –2 (in law) a judicial procedure (trial of suits) consisting of four processes; *i. e.* plea, defence, rejoinder, and judgment. –3 The science of archery consisting of ग्रहण, धारण, प्रयोग and प्रतिकार; योऽस्त्रं चतुष्पात् पुनरेव चक्रे । द्रोणः प्रसन्नोऽभिवादयस्त्वयाऽसौ Mb. 5. 30. 12-13; प्रतिपेदे चतुष्पादं धनुर्वेदं नृपात्मजः *ibid* 192. 61. –पार्श्वम् the four sides of a square. –बाहुः an epithet of Viṣṇu. (–हु *n.*) a square. –भद्रम् the aggregate of the four ends of human life (पुरुषार्थ); *i. e.* धर्म, अर्थ, काम and मोक्ष. –भागः the fourth part, a quarter. –भावः N. of Viṣṇu. –भुज *a.* 1 quadrangular. –2 having four arms; Bg. 11. 46. (–जः) 1 an epithet of Viṣṇu; R. 16. 3. –2 a quadrangular figure. –3 square. (–जम्) a square. –मासम् a period of four months; (reckoned from the 11th day in the bright half of आषाढ to the 11th day in the bright half of कार्तिक). –मुख having four faces. (–खः) an epithet of Brahmā; त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात् R. 10. 22. (–खम्) 1. four faces; Ku. 2. 17. –2 a house with four entrances. –मण्डलम् a four-fold arrangement (of troops &c.) –मेधः One who has offered four sacrifices, namely अश्वमेध, पुरुषमेध, सर्वमेध, and पितृमेध. –युगम् the aggregate of the four *Yugas* or ages of the world. –युज् *a.* Consisting of four; चतुर्युजो रथाः सर्वे Mb. 5. 155. 13. –रात्रम् (चतूरात्रम्) an aggregate of four nights. –वक्त्रः an epithet of Brahmā. –वर्गः the four ends of human life taken collectively (पुरुषार्थ); *i. e.* धर्म, अर्थ, काम and मोक्ष; चतुर्वर्गफलं ज्ञानं कालावस्थाश्चतुर्युगाः R. 10. 22. –वर्णः 1. the four classes or castes of the Hindus; *i. e.* ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य and शूद्र; चतुर्वर्णमयो लोकः R. 10. 22. –2 four principal colours. –वार्षिका a cow four years old. –विंश *a.* 1 twenty fourth. –2 having twenty-four added; as चतुर्विंशं शतम् (124). –विंशति *a.* or *f.* twenty-four. –विंशतिक *a.* consisting of twenty-four. –विद्य *a.* one who has studied the four Vedas. –विद्या the four Vedas. –विध *a.* of four sorts or kinds, four-fold. –वेद *a.* familiar with the four Vedas. (–दः) the Supreme Soul. –व्यूहः N. of Viṣṇu. (–हम्) medical science. –*a.* having four kinds of appearance; hence °वादिन् 'asserting the four forms of पुरुषोत्तम *viz.* वासुदेव, संकर्षण, प्रद्युम्न and अनिरुद्ध.' –शालम् (चतुःशालम्, चतुश्शालम्, चतुःशाली, चतुश्शाली) a square of four buildings, a quadrangle enclosed by four buildings; अलं चतुःशालमिमं प्रवेश्य Mk. 3. 7; देवीमां चतुःशालमिदम् Pratimā 6. –षष्टि *a.* or *f.* 1 sixty-four. –2 N. for the Ṛigveda containing 64 Adhyāyas. °कलाः (pl.) the sixty-four arts. –सनः N. of Viṣṇu having four embodiments of सनक, सनन्दन, सनत्कुमार and सनातन; आदौ सनात् स्वतपसः स चतुःसनोऽभूत् Bhāg. 2. 7. 5.

–सप्तति *a.* or *f.* seventy-four. –समम् an unguent of four things, sandal, agallochum, saffron and musk; L. D. B. –सीमा the boundaries on all four sides. –हायन, –ण *a.* four years old; (the *f.* of this word ends in आ if it refers to an inanimate object, and in ई if it refers to an animal). –होत्रकम् the four priests taken collectively.

चतुर्थ *a.* (–र्थी *f.*) [चतुर्णां पूरणः डट् थुक् च] The fourth. –र्थः The fourth letter of any class. –र्थम् A quarter, a fourth part. –अंश *a.* receiving a fourth part. (–शः) a quarter or fourth part. –आश्रमः the fourth stage of a Brāhmaṇa's religious life, *Saṁnyāsa*. –फलम् the second inequality or equation of a planet. –भक्त *a.* eating the fourth meal. भाज् *a.* receiving a fourth part of every source of income from the subjects, as a king; (this is allowed only in times of financial embarrassments, the usual share being a sixth.)

चतुर्थक *a.* The fourth. –कः A fever that returns or is repeated every four days, a quartan. –र्थिका A weight equal to four Karṣas.

चतुर्थी 1 The fourth day of a lunar fortnight. –2 The dative case (in gram.). –Comp. –कर्मन् *n.* the ceremonies to be performed on the fourth night of the marriage.

चतुर्धा *ibid.* In four ways, fourfold.

चतुष्क *a.* [चतुरवयवं चत्वारोऽवयवा यस्य वा कन्] 1 Consisting of four. –2 Increased by four; द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं समम् Ms. 8. 142 (*i. e.* 102, 103, 104, or 105, or interest at the rate of 2 to 5 percent). –ष्कम् 1 The number 'four'. –2 A collection of four. –3 cross-way –4 A quadrangular courtyard. –5 A hall resting on (four) pillars, a hall or saloon in general; Ku. 5. 68, 7. 9. –6 A necklace of four strings. –7 A stand or a seat with four feet (Mar. चौरंग); चतुष्कैर्मञ्चकैश्चापि...Śiva. B. 22. 62. –ष्की 1 A large four sided pond. –2 A mosquito curtain.

चतुष्किका The number 'four'.

चतुष्टय *a.* (–यी *f.*) [चत्वारोऽवयवा विधा अस्य तयप्] Four-fold, consisting of four; पुराणस्य कवेस्तस्य चतुर्मुखसमीरिता । प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी ॥ Ku. 2. 17. –यम् A group or collection of four; एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् H. Pr. 11; Ku. 7. 62; मासचतुष्टयस्य भोजनम् H. 1. –2 A square. –3 The first, fourth, seventh, and tenth signs of the zodiac. –4 The centre of a circle.

चत्वारिंशत् *f.* Forty.

चतुर *a.* [चत्–उरच्] 1 Clever, skilful, ingenious, sharp-witted; सर्वात्मना रतिकथाचतुरेव दूती Mu. 3. 9; Amaru. 15. 44; मृगया जहार चतुरेव कामिनी R. 9. 69; 18. 15. –2 Quick, swift. –3 Charming, beautiful, lovely, agreeable; न पुनरेति गतं चतुरं वयः R. 9. 47; Ku. 1. 47; 3. 5; 5. 49. –रः 1 A round pillow. –2 Crooked gait. –3 An elephant's stable. –रम् 1 Cleverness, ingenuity. –2 An elephant's stable.

चतुल *a.* Depositing, placing.

चत्वरम् [चत्–ष्वरच् Uṇ. 2. 121] 1 A quadrangular place or courtyard. –2 A place where many roads meet; स खलु श्रेष्ठिचत्वरे निवसति Mk. 2. –3 A levelled spot of ground prepared for a sacrifice. –4 A collection of four chariots.

चत्वालः 1 A hole in the ground prepared for an oblation or for the sacrificial fire. –2 Kuśa grass. –3 Womb.

चद् 1 U. [चदति–ते] To ask, beg.

चदिरः [चद्–किरच्] 1 The moon. –2 Camphor. –3 An elephant. –4 A snake.

चन् 1, 6. P. [चनति] 1 To sound. –2 To hurt, injure, kill.

चनस् *n.* Ved. 1 Food. –2 Delight, satisfaction, pleasure; सुते दधिष्व नश्चनः Rv. 1. 3. 6.

चनसित *a.* Ved. Delighted, satisfied, pleased.

चनस्याति Den. P. 1 To like. –2 To eat. –3 To delight in; पुरुभुजा चनस्यतम् Rv. 1. 3. 1.

चनिष्ठ *n.* Containing or granting much food; चनिष्ठं पितो ररते विभागे Rv. 5. 77. 4.

चन *ind.* Not, not also, even not; आपश्चन प्र मिनन्ति व्रतं वाम् Rv. 2. 24. 12; (not used by itself, but found used in combination with the pronoun किम् or its derivatives, such as कद्, कथं, क, कदा, कुतः to which it imparts an indefinite sense; see under किम्). *Note:* Some regard चन to be not a separate word, but a combination of च and न.

चन्द् 1 P. [चन्दति, चन्दित] 1 To shine. –2 To be glad or rejoiced.

चन्द 1 The moon; L. D. B. –2 Camphor.

चन्दकः The moon. –2 A kind of fish.

चन्दनः –नम् [चन्द ण्यन्तात् ल्यु] Sandal, (the tree, the wood, or any unctuous preparation of the wood, held in high estimation as a perfume and refrigerant application); अनलायागुरुचन्दनैधसे R. 8. 71; मणिप्रकाराः सरसं च चन्दनं शुचौ प्रिये यान्ति जनस्य सेव्यताम् Rs. 1. 2; एवं च भाषते लोकश्चन्दनं किल शीतलम् । पुत्रगात्रस्य संस्पर्शश्चन्दनादातिरिच्यते Pt. 5. 20; विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति 1. 41. –2 Anything most excellent of its kind. –3 A kind of monkey; L. D. B. –Comp. –अचलः, –अद्रिः, –गिरिः the Malaya mountain; चन्दनाद्रिस्तदारकन्दत्रासभ्रश्यदहिच्छलात् Raj. T. 4. 156. –उदकम् sandal-water; –दासः N. of a Character

in the Mu. पङ्कः Sandal-unguent. पयोधराश्चन्दनपङ्कचर्चिताः Rs. 1. 6. –पुष्पम् cloves. –सारः 1 the most excellent sandal-wood; प्राज्ञः सुहृच्चन्दनसारलिप्तः Mb. 12. 167. 41. –2 a kind of alkali (वज्रक्षार).

चन्दनिन् *a.* Rubbed with, or smelling of, sandal-wood.

चन्दनी *f.* N. of a river; L. D. B.

चंदनीया A kind of yellow pigment (गोरोचना).

चन्दिरः [Uṇ. 1. 51] 1 An elephant. –2 The moon; अपि च मानसमम्बुनिधिर्यशो विमलशारदचन्दिरचन्द्रिका Bv. 1. 113; मुकुन्दमुखचन्दिरे चिरमिदं चकोरायताम् 4. 1; स्मितामृतं स्यन्दय वक्त्रचन्दिरात् Rām. Ch. 2. 69.

चन्द्र *a.* [चन्द् णिच् रक्] Ved. 1 Glittering, bright, shining (as gold). –2 Lovely, beautiful. –न्द्रः 1 The moon; यथा प्रह्लादनाच्चन्द्रः R. 4. 12; हृतचन्द्रा तमसेव कौमुदी 8. 37; न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि H. 1. 61; मुख°, वदन° &c.; पर्याप्तचन्द्रेव शरत्त्रियामा Ku. 7. 26 (for mythological account see सोम). –2 The moon, as a planet. –3 Camphor; विलेपनस्याधिकचन्द्रभागताविभावनाचापललाप पाण्डुताम् N. 1. 51. –4 The eye in a peacock's tail. –5 Water. –6 Gold (*n.* also). –7 A lovely or agreeable phenomenon –8 A spot similar to the moon. –9 The symbol or mark of a Visarga. –10 A reddish kind of pearl. –11 The fifth lunar mansion. –12 The number 'one' (used at the end of comp. चन्द्र means 'excellent', 'eminent' or 'illustrious'; as पुरुषचन्द्रः 'a moon of men', an excellent or illustrious man). –न्द्रा 1 Small cardamoms. –2 An open hall only furnished with a roof. –3 An awning, a canopy. –Comp. –अंशुः 1 Viṣṇu. –2 a moon-beam. –अर्धः the half moon; Pt. 4. °चूडामणिः, °मौलिः, °शेखरः epithets of Śiva. –आतपः 1 moon-light. –2 awning. –3 an open hall only furnished with a roof. –आत्मजः, –औरसः, –जः, –जातः, –तनयः, –नन्दनः, –पुत्रः the planet Mercury. –आतपः the moon-light; चन्द्रातपमिव रसतामुपेतम् K. –आदित्यौ 1 The moon and the sun. –2 N. of curls on the forehead of a horse; चन्द्रादित्यौ ललाटस्थौ नृपाणां जयवर्धनौ Śālihotra of Bhoja 25. –आनन *a.* moon-faced. (–नः) an epithet of Kārtikeya. –आपीडः an epithet of Śiva. –आभासः 'false moon', an appearance in the sky resembling the real moon. –आह्वयः camphor. –इष्टा a lotus plant, or a collection of lotuses, blossoming during the night. –उदयः 1 moon-rise. –2 awning. –3 a mercurial preparation used in medicine. (–या) a kind of medicine for the eyes. –उपलः the moon stone. –कला 1 a digit of the moon; राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं दैवात्समासाद्य मे Māl. 5. 28. –2 the crescent before or after the new moon. –3 A cattle-drum. –4 A kind of fish; L. D. B. –कान्तः, –मणिः the moon-stone (supposed to ooze away under the influence of the moon); द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः U. 6. 12; Śi. 4. 58; Amaru. 57; Bh. 1. 21; Māl. 1. 24. (–तः, –तम्) the white eatable water-lily blossoming during the night. (–तम्) sandal-wood. –कान्ता 1 a night. –2 the wife of the moon. –3 moon-light. –कान्तिः *f.* moon-light. –*n.* silver. –कुल्या N. of a river in Kashmir; अवतारयतस्तस्य चन्द्रकुल्याभिधां नदीम् Rāj. T. 1. 318. –क्षयः the new-moon-day or the last day of a lunar month (अमा) when the moon is not visible. –गृहम् the fourth sign of the zodiac, *Cancer*. –गोलः the world of the moon, lunar sphere. °स्थः a deceased progenitor, the manes. –गोलिका moon-light. –ग्रहणम् an eclipse of the moon. –चन्चला a small fish. –चूडः, –मौलिः, –शेखरः, –चूडामणिः epithets of Śiva; ('having the moon for his crest', 'moon-crested'); रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः Ku. 5. 58, 86; R. 6. 34; नखेन कस्य धन्यस्य चन्द्रचूडो भविष्यति Udb. –दाराः (*m. pl.*) 'the wives of the moon', the 27 lunar mansions mythologically regarded as so many daughters of Dakṣa and married to the moon. –द्युतिः sandal-wood. –*f.* moon-light. –नामन् *m.* camphor. –निभ *a.* bright, handsome. –निर्णिज् *a.* having a brilliant garment; पतरेव चंचरा चन्द्रनिर्णिक् Rv. 10. 106. 8. –पञ्चागम् the luni-solar calendar. –पादः a moon-beam; नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादैः Me. 70; Māl. 3. 12. –प्रज्ञप्तिः *f.* N. of the sixth *Upāṅga* of the Jainas. –प्रभा moon-light. –प्रासादः An apartment at the house-top; Ks. –बाला 1 large cardamoms. –2 moon-light. –बिन्दु the sign for the nasal (ँ) –बुध्न *a.* having a bright standing ground; चन्द्रबुध्नो मदवृद्धो मनीषिभिः Rv. 1. 52. 3. –भस्मन् *n.* camphor. –भागा N. of a river in the south. –भासः a sword; see चन्द्रहास. –भूति *n.* silver. –मणिः the moon-stone –मण्डलम् 1 the orb or disc of the moon. –2 the lunar sphere. –3 a halo round the moon. –मुखी a moon-faced (*i e.* lovely) woman. –रेखा, –लेखा the digit or streak of the moon; अथवा रत्नाकराद् ऋते कुतश्चन्द्रलेखायाः प्रसूतिः Nāg. 2. –रेणुः a plagiarist. –लोकः the world of the moon. –लोहकम्, –लौहम्, –लौहकम् silver. –वंशः the lunar race of kings, the second great line of royal dynasties in India. –वदन *a.* a moon-faced. –वल्ली, –वल्लरी The soma plant; L. D. B. –व्रतम् 1 a kind of vow or penance = चान्द्रायण q. v. –2 a regal property or virtue. –विहंगमः A kind of bird; L. D. B. –शाला 1 a room on the top (of a house &c.); चन्द्रशाला शिरोगृहम् Amar.; वियद्गतः पुष्पकचन्द्रशालाः क्षणं प्रतिश्रुन्मुखराः करोति R. 13. 40. –2 moonlight. –शालिका a room on the top of a house. –शिला the moon-stone; प्रह्लादिता चन्द्रशिलेव तूर्णम् Bk. 11. 15; ननु भणामि एषा सा चन्द्रमणिशिलेति Nāg. 2. –संज्ञः camphor. –संभवः N. of Budha or Mercury. (–वा) small cardamoms. –सालोक्य attainment of the lunar heaven. –हन् *m.* an epithet of Rāhu. –हासः 1 a glittering sword. –2 the sword of Rāvaṇa; हे पाणयः किमिति वाञ्छथ चन्द्रहासम् B. R. 1. 56, 61. –3 N. of a king of Kerala, son of Sudhārmika. [He was born under the Mūla asterism and his left foot had a redundant toe; for this his father was killed by his enemies, and the boy was left an orphan in a state of

destitution. After much exertion he was restored to his kingdom. He became a friend of Kriṣṇa and Arjuna when they came to the South in the course of their wanderings with the sacrificial horse.] (-सम्) silver.

चन्द्रकः 1 The moon. -2 The eye in a peacock's tail. -3 A finger-nail. -4 A circle of the moon's shape (formed by a drop of oil thrown into water). -कम् Black pepper.

चन्द्रकवत् *m.* A peacock.

चन्द्रकिन् *m.* A peacock, Śi. 3. 49; निशमयन्नपि चन्द्रकिणां मृदुप्रसरणान् सरणान् ऋतुमन्वभूत् Rām. Ch. 4. 53.

चन्द्रटः N. of an ancient physician; Suśr. Introd.

चन्द्रमस् *m.* 1 The moon; नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः R. 6. 22. -2 A month. -3 Camphor.

चन्द्रा *f.* A cow, ŚB. on MS. 10. 3. 49.

चन्द्रिका 1 Moonlight, इतः स्तुतिः का खलु चन्द्रिकाया यदब्धिमप्युत्तरलीकरोति N. 3. 3. 116; R. 19. 39; कामुकैः कुम्भीलकैश्च परिहर्तव्या चन्द्रिका M. 4. -2 (At the end of comp.) Elucidation, throwing light on the subject treated; अलङ्कारचन्द्रिका, काव्यचन्द्रिका; cf. कौमुदी. -3 Illumination. -4 A large cardamom. -5 The river Chandrabhāgā. -6 The Mallikā creeper. -Comp. -अम्बुजम् the white lotus opening at moonrise. -द्रावः the moonstone. -पायिन् *m.* the Chakora bird.

चन्द्रिन् *a.* Ved. 1 Golden, possessing gold. -2 Having the moon. -*m.* The planet Mercury (son of the moon).

चन्द्रिमा Moonlight.

चन्द्रिलः 1 A barber. -2 An epithet of Śiva.

चन्द्रमहः A dog.

चप् I. 1 P. (चपति) To console, soothe. -II. 10 U. (चपयति-ते) 1 To grind, pound, knead. -2 To cheat.

चपटः = चपेट q. v.

चपल *a.* [चप्-मन्दायां गतौ कल उपधोकारस्याकारः Tv.; cf. Uṇ. 1. 108] 1 Shaking, trembling, tremulous; कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूलाः Ś. 1 15; चपलायताक्षी Ch. P. 8. -2 Unsteady, fickle, inconstant, wavering; Śānti. 2. 12; चपलमति &c. -3 Frail, transient, momentary; नालिनीदलगतजलमतितरलं तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् Moha M. 5. -4 Quick, nimble, agile; (गतम्) शैशवाच्चपलमप्यशोभत R. 11. 8. -5 Inconsiderate, rash; cf. चापल. -6 off the mark; निमित्तचपलेषुणा Mb. 13. 5. 5. -लः 1 A fish. -2 Quicksilver. -3 The Chātaka bird. -4 Consumption. -5 A sort of perfume. -6 Black mustard.

चपला 1 Lightning; कुरबककुसुमं चपलासुषमं रतिपतिमृगकानने Gīt. 7. -2 An unchaste or disloyal wife. -3 Spirituous liquor. -4 Lakṣmī, the goddess of wealth. -5 The tongue. -6 Long pepper. -Comp. -जनः 1 a fickle or unsteady woman; Śi. 9. 16. -2 the goddess of wealth.

चपलक *a.* Wanton, fickle, unsteady &c.

चपलता,-त्वम् 1 Trembling. -2 Fickleness.

चपलायते Den. Ā. To move to and fro, tremble.

चपेटः 1 The palm of the hand .. :h the fingers extended. -2 A blow with the open hand; ततस्याः स पिता राजा चपेटं कुपितो ददौ Ks. 66. 139.

चपेटा, -चपेटिका A blow with the open hand; खण्डिकोपाध्यायः शिष्याय चपेटिकां ददाति Mbh.; चपेटापाटनातिथिम् K. P.

चपेटी *f.* The sixth day in the b· . half of the month Bhādrapada; Skanda P.

चम् 1 P. (चमति, चान्त) 1 To drink, sip, d · k off; चचाम मधु माध्वीकं Bk. 14. 94. -2 To eat. ...मांसं मुर्जग्मुः पपुः । Bk. 14. 53.

चमः A Chamaka sūkta; (P. V. 2. 4, Vārtt. 2).

चमकसूक्तम् 1 The hymn containing च मे. -2 N. of the Vājasaneyī saṁhitā (part 18. 1-27).

चमत्करणम्,-चमत्कारः,-चमत्कृतिः *f.* 1 Admiration, surprise; एवं सकलजगत्त्रयहृदयचमत्कारकारिचरितानाम् Ks. 22. 257. -2 Show, spectacle. -3 Poetical charm, that which constitutes the essence of poetry; चेतश्चमत्कृतिपदं कवितेव रम्या Bv. 3. 16; तदपेक्षया वाच्यस्यैव चमत्कारित्वात् K. P. 1. -4 Riot, festive or angry riot.

चमत्कारिन् *a.* Astonishing, surprising. -2 Unusual, uncommon.

चमरः [चम्-अरच् Uṇ. 3. 31] A kind of deer. -रः, -रम् A chowrie most usually made of the tail of Chamara. -री 1 A shoot, sprout (मञ्जरी). -2 The female Chamara; यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति बालव्यंजनैश्चमर्यः Ku. 1. 13, 48; Śi. 4. 60; Me. 53; केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्करको हतः Udb.; cf. चमरं चामरे स्त्री तु मञ्जरीमृगभेदयोः Medinī. -Comp. -पुच्छम् the tail of a Chamara used as a fan. (-च्छः) a squirrel.

चमरिकः The Kovidāra tree.

चमसः, -सम् [चमत्यस्मिन्, चम्-असच् Tv.] 1 A vessel (can, ladle &c.) used at sacrifices for drinking the Soma juice; Y. 1. 183 (also चमसी); इडोदरे चमसाः कर्णरन्ध्रे Bhāg. 3. 13. 36. -2 A cake made of barley, rice &c. -Comp. -अध्वर्युः the priest who manages the drinking vessels. -उद्भेदः, -दनम् N. of place of pilgrimage where the river Sarasvatī is said to have burst forth.

चमसिः *f.* A kind of cake.

चमूः *f.* [चम्-ऊ Uṇ. 1. 81] 1 An army (in general); पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् Bg. 1. 3; वासवीनां चमूनाम् Me. 43; गजवती जवतीव्रहया चमूः R. 9. 10. -2 A division of an army consisting of 729 elephants, as many cars, 2187 horse, and 3645 foot. -3 Ved. A dish or vessel. -4 A grave. -Comp. **-चरः** a soldier, warrior. **-नाथः, -पः, -पतिः** the leader of an army, a general, commander; R. 13. 74. **-हरः** an epithet of Śiva.

चमूरुः A kind of deer; चकासतं चारुचमूरुचर्मणा Śi. 1. 8.

चम्प् 10 U. (चम्पयति-ते) To go, move.

चम्पः [चम्प्-अच्] The Kovidāra tree. **-म्पम्** The flower of this tree.

चम्पकः [चम्प-ण्वुल्] 1 A tree bearing yellow, fragrant flowers. -2 A kind of perfume. **-कम्** 1 A flower of this tree; अद्यापि तां कनकचम्पकदामगौरीम् Ch. P. 1. -2 The fruit of a variety of plantain. -Comp. **-चतुर्दशी** *f.* The fourteenth day of the bright half of Jyeṣṭha. **-माला** 1 N. of a neck-garment worn by women. -2 a garland of Champaka flowers. -3 a kind of metre (see App.). **-रम्भा** a species of plantain.

चम्पकालुः The jack or bread-fruit tree.

चम्पकावती, चम्पा, चम्पावती N. of an ancient city on the Ganges, capital of the Aṅgas and identified with the modern Bhagalapur.

चम्पा *f.* 1 The capital of the country of Aṅga *i. e.* Bhagalapur.

चम्पालुः = चम्पकालु q. v.

चम्पूः *f.* A kind of elaborate and highly artificial composition in which the same subject is continued through alterations in prose and verse; गद्यपद्यमयं काव्यं चम्पूरित्यभिधीयते S. D. 569; for instance भोजचम्पू, नलचम्पू, भारतचम्पू &c. -Comp. **-भारतम्** N. of a reproduction in prose and verse of the contents of the Mb. by Anantabhaṭṭa. **-रामायणम्** N. of a reproduction in prose and verse of the contents of the Rām. by Lakṣmaṇakavi.

चम्ब् 1 P. (चम्बति) To go, move.

चम्रिष *a.* Ved. Contained in the sacrificial vessel (as libations) (चमसस्थ) एष प्र पूर्वीरव तस्य चम्रिषः Rv.1.56.1.

चय् 1 Ā. (चयते) To go to or towards, move.

चयाट्टः A bastion (Mar. बुरुज) चयाट्टमस्तकन्यस्तनालायन्त्रसुदुर्गमे Śiva. B. 9. 51.

चर् 1 P. (चरति, चचार, अचारीत्, चारितुम्, चरित or sometimes चीर्ण) 1 To walk, move, go about, roam, wander; नष्टाशङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति Ś. 1. 15 (चर् may mean here 'to graze' also); इन्द्रियाणां हि चरताम् Bg. 2. 67; कपयश्चेदरार्तस्य रामस्येव मनोरथाः R. 12. 59; Ms. 2. 23, 6. 68; 8. 236; 9. 306; 10. 55. -2 (*a*) To perform, do, act; रचयति रेखाः सलिले यस्तु खले चरति सत्कारम् Bv. 1. 98. (*b*) To practise, perform, observe; चरतः किल दुश्चरं तपः R. 8. 79; Y. 1. 60; Ms. 3. 30. -3 To act, behave towards, conduct oneself (oft. with loc. of the person); चरतीनां च कामतः Ms. 5. 90; 9. 287; आत्मवत्सर्वभूतेषु यश्चरेत् Mb; तस्यां त्वं साधु नाचरः R. 1. 76 (where the root may be also आचर्). -4 To graze; सुचिरं हि चरन् शस्यम् H. 3. 9. -5 To eat, consume. -6 To be engaged in, be busy with. -7 To live, continue to be, continue in any state. -8 To spread, be diffused. -9 To live, be, exist. -10 To move, travel through, pervade, go along, follow. -*Caus.* (चारयति) 1 To cause to move or go. -2 To send, direct, move. -3 To drive away. -4 To cause to perform or practise. -5 To cause to copulate. -6 To cause to graze, pasture. -7 To obtain knowledge of, acquaint oneself with. -8 To doubt. [cf. L. *curro*.]

चर *a.* (-री *f.*) [चर्-अच्] 1 Moving, going, walking, grazing &c.; धर्मारण्यचरेषु प्राणिषु Ś. 5. 9. -2 Following, practising (at the end of comp.). -3 Trembling, shaking. -4 Movable; see चराचर below; Ms. 3. 201; Bg. 13. 15. -5 Animate; Ms. 5. 29; 7. 15. -6 (Used as an affix) formerly, late; आढ्यचर 'one who was formerly rich' so देवदत्तचर, अध्यापकचर late teacher &c. **-रः** 1 A spy. -2 A wagtail. -3 A game played with dice and men. -4 A cowrie. -5 The planet Mars. -6 (Hence) Tuesday. -7 The seventh Karaṇa in astrology. -8 The Karaṇas taken collectively. -9 The difference of time between two meridians. -10 The first, fourth, seventh, and tenth signs of the zodiac. -11 The wind; क्वाहं तमोमहदहंखचराग्निवार्भूसंवेष्टिताण्डघटसप्तवितास्तिकायः Bhāg. 10.14.11. -Comp. **-अचर** *a.* 1 movable and immovable; चराचराणां भूतानां कुक्षिराधारतां गतः Ku. 6. 67; 2. 5; Bg. 11. 43. -2 wished, desired. -3 shaking, trembling. **-रम्** 1 the aggregate of all created things, the world; Ms. 1. 57, 63; 3. 75; Bg. 11. 7; 9. 10. -2 the sky, the atmosphere. -3 heaven. (-री) a young woman. **-गृहम्** the zodiacs of मेष, कर्क, तुला and मकर. **-द्रव्यम्** movables, goods and chattels. **-पुष्टः** a mediator. **-भम्, -भवनम्** a varying sign of the zodiac; *i. e.* the first, fourth, seventh and tenth. **-मूर्तिः** *f.* an idol which is carried about in procession.

चरकः 1 A spy. -2 A wandering mendicant, a vagrant. -3 N. of a sage and physician supposed to be serpent-king Śeṣa come to the earth. [He composed a new book on medicine, based on other works of Agniveśa and other pupils of Ātreya]. -4 N. of a lexicographer *m.* (*pl.*); cf. P. IV. 3. 107. -5 N. of a branch of the black Yajurveda.

चरटः The wag-tail.

चरणः -णम् [चर्-करणे ल्युट्] 1 A foot; शिरसि चरण एष न्यस्यते वारयैनम् Ve. 3. 38; जात्या काममवध्योऽसि चरणं त्विदमुद्धृतम्

39. –2 A support, pillar, prop. –3 The root of a tree. –4 The single line of a stanza. –5 A quarter. –6 A school or branch of any of the Vedas; *e. g.* चरणगुरवः Mv. 1; Māl. 1; Pt. 4.3. –7 A race. –8 (In prosody) A dactyl. –णः A foot-soldier. –2 A ray of light. –णम् 1 Moving, roaming, wandering. –2 Performance, practising; Ms. 6. 75. –3 Conduct of life, behaviour (moral). –4 Accomplishment. –5 Eating, consuming. –6 Course. –7 Acting, dealing, managing, conduct. –8 Fixed observance of any class, age (as priesthood &c.); –9 studying under strict rules of ब्रह्मचर्य; विशुद्धवीर्याश्चरणोपपन्नाः Mb. 5. 30. 7. –Comp. –अचलः The setting mountain; यातोऽस्तमेष चरमाचलचूडचुम्बी Murāri. –अमृतम्, –उदकम् water in which the feet of a (revered) Brāhmaṇa or spiritual guide have been washed. –अरविन्दम्, –कमलम्, –पद्मम् a lotus-like foot. –आयुधः a cock; आकर्ण्य संप्रति रुतं चरणायुधानाम् S. D. –आस्कन्दनम् trampling, treading under foot. –उपधानम् A foot-rest; कृष्णा च तेषां चरणोपधाने Mb. 1. 193. 10. –गत *a.* fallen at the feet, prostrate. –ग्रन्थिः *m.*, –पर्वन् *n.* the ankle. –न्यासः a footstep. –पः a tree. –पतनम् falling down or prostration (at the feet of another); Amaru. 17. –पतित *a.* prostrate at the feet; Me. 105. –पातः 1 tread, trampling. –2 footfall. –3 prostration. –योधिन् *m.* (=–आयुधः) विहिता वृक्षमूले तु वृत्तिश्चरणयोधिनाम् Rām. 4. 58. 31. –व्यूहः A book dealing with the *śākhās* of the vedas. –शुश्रूषा, –सेवा 1 prostration. –2 service, devotion.

चरणिः A man (मनुष्य); सुविद्वांसं चर्कृत्यं चरणीनाम् Rv. 8. 24. 23.

चरण्यु *a.* Ved. moving, movable (चरणशील); हृदेचक्षुर्न ग्रन्थिनी चरण्युः Rv. 10. 95. 6.

चरथ *a.* Ved. 1 Moving, living. –2 Movable; कृधी न ऊर्ध्वाञ्चरथाय जी वसे Rv. 1. 36. 14. –थः, –थम् 1 Going, moving. –2 Movableness. –3 Life. –4 A way; स्थातुश्चरथं भयते पतत्रिणः Rv. 1. 58. 5.

चरम *a.* [चर्-अमच् Uṇ. 5. 69] 1 Last, ultimate, final; चरमा क्रिया 'the final or funeral ceremony.' –2 Posterior, back; पृष्ठं तु चरमं तनोः Ak. –3 Old (as age). –4 Outermost. –5 Western, west. –6 Lowest, least. –7 Western; दृशीं चरमशैर्षिकीम् Rām. 13. 10. 30. –मम् *ind.* At last; at the end. –Comp. –अचलः, –अद्रिः, –क्ष्माभृत् *m.* the western mountain behind which the sun and moon are supposed to set. –अवस्था the last state (old age). –कालः the hour of death. –वयस् *a.* old, aged; Māl 6. 2.

चरिः [चर्-इन्] An animal.

चरित *p. p.* [चर् कर्मणि क्त] 1 Wandered or roamed over, gone. –2 Performed, practised. –3 Attained. –4 Known. –5 Offered; Ś. 4. 21. –6 Acted, behaved; Ś. 5. 16. –तम् 1 Going, moving, course. –2 Acting, doing, practice, behaviour, acts, deeds; उदारचरितानाम् H. 1. 70; सर्वं खलस्य चरितं मशकः करोति 1. 81. –3 Life, biography, adventures, history उत्तरं रामचरितं तत्प्रणीतं प्रयुज्यते U. 1. 2; दिवौकसस्त्वच्चरितं लिखन्ति Ś. 7. 5; so दशकुमारचरितम् &c. –4 Nature. –5 Fixed law, due or proper observance. –Comp. –अर्थ *a.* 1 that has accomplished its end or desired object, successful; रामरावणयोर्युद्धं चरितार्थमिवाभवत् R. 12. 87; चरितार्थैव भारती 10. 36; Ki. 13. 62. राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरा एव Ś. 5; चरितार्थत्वात् प्रधानविनिवृत्तेः Sāṅ. K. 68. –2 satisfied, contented. –3 effected, accomplished. –4 significant, true to its sense; Ku. 2. 17. –5 appropriate, fit; Ku. 4. 45. °ता the attainment of the desired object; Ś. 5.

चरितव्य *pot. p.* 1 To be gone. –2 To be followed, practised or performed &c.

चरित्रम् [चर् इत्र] 1 Behaviour, habit, conduct, practice, acts, deeds. –2 Performance, observance. –3 History, life, biography, account, adventures. –4 Nature, disposition. –5 Duty, established or instituted observance; Ms. 2. 20, 9. 7. –6 A foot, leg. –7 Going. –त्रा The tamarind tree. –Comp. –बन्धकः a friendly pledge.

चरिष्णु *a.* [चर्-इष्णुच्] Movable, active, wandering about; Ms. 1. 56.

चरीत्रम् Behaviour, conduct, practice &c.

चर्य *a.* [चर्-कर्मणि यत्] To be gone; to be practised &c. –र्या 1 Going about, moving, walking about; driving or going in a carriage; रथ° U. 5. –2 Course, motion; as in सहचर्या. –3 Behaviour, conduct, deportment. –4 Practice, performance, observance; Ms. 1. 111; व्रतचर्या, तपश्चर्या. –5 Regular performance of all rites or customs. –6 Eating. –7 A custom, usage; Ms. 6. 32. –8 Pervading; visiting. –र्यम् 1 Going about. –2 Behaviour, conduct.

चरुः [चर् उन्] 1 An oblation of rice or barley boiled for presentation to the gods and the manes; अनवस्त्रावी निरूष्मपक्व ओदनश्चरुरिति याज्ञिकाः ओदनेऽपि चरुशब्दः प्रयुज्यते। ŚB. on MS. 10. 1. 36. (It is often boiled in milk and is called पयश्चरु; cf. R. 10. 51, 54, 56; or sprinkled over with butter or ghee); वन्यैश्चरुपुरोडाशैः Bhāg. 11. 18. 7. –2 A kind of vessel in which an oblation is prepared. प्रसिद्धश्च स्थाल्यां चरुशब्दः आ च हिमवतः आ च कुमारीभ्यः प्रयुज्यमानो दृष्टः। ŚB. on MS. 10. 1. 35. –3 A cloud. –Comp. –चेलिन् *m.* N. of Śiva. –व्रणः A kind of cake; L. D. B. –स्थाली a vessel for boiling rice &c. for presentation to the gods and the manes.

चर्कृतिः *f.* Ved. Mention, praise, glory; अस्माकमस्तु चर्कृतिः Rv. 5. 74. 9; 6. 48. 21.

चर्च् 1 P. (चर्चति) To go or move.

चर्च् I. 10. U. (चर्चयति-ते चर्चित). To read, read carefully, peruse, study. –II. 6. P. (चर्चति, चर्चित) 1

To abuse; condemn, censure, menace. -2 To discuss, consider, investigate. -3 To injure, hurt. -4 To anoint, smear.

चर्चः [चर्च्-अच्] Considering, deliberation.

चर्चक *a*. [चर्च्-ण्वुल्] Repeating.

चर्चनम् [चर्च्-ल्युट्] 1 Studying, repetition, reading repeatedly. -2 Smearing the body with unguents; ज्योत्स्नाचन्दनचर्चनैः ... Sūkti. 5. 91.

चर्चरिका, -चर्चरी [चर्च्-बा० अरन् गौरादीष्] 1 A kind of song. -2 Striking the hands to beat time (in music). -3 The recitation of scholars. -4 Festive sport, festive cries or merriment. -5 A festival. -6 Flattery. -7 Curled hair. -8 Triple symphony. -9 Alternate recitation of a poem by two persons.

चर्चरीकः 1 Śiva. -2 Decoration or curling of the hair.

चर्चा, -चर्चिका 1 Repetition, recitation, study, repeated reading, perusal. -2 Discussion, inquiry, investigation; आवर्जितैः स निखिलैरधिकोत्कोचचर्चया Rāj. T. 5. 304; आबद्धपङ्क्तयश्चर्चामुच्चलाश्रयिणीं व्यधुः *ibid*. 7. 1463. -3 Reflection. -4 Smearing the body with unguents; अङ्गचर्चामरचयम् K. 157; श्रीखण्डचर्चा विष ...Gīt. 9. -5 An epithet of the goddess Durgā, **-Comp. -पदम्** (pl.) the words repeated in reciting the veda while इति is added. **-पारः** Repetition of a word.

चर्चिः *f*. [चर्च् भावे इन्] 1 Repetition. -2 Investigation (विचारणा).

चर्चिक्यम् 1 Anointing the body. -2 An unguent.

चर्चित *p. p.* 1 Anointed, smeared, perfumed, scented &c.: चन्दनचर्चितनीलकलेवरपीतवसनवनमाली Gīt. 1; Ṛs. 2. 21. -2 Discussed, considered, investigated. -3 Sought, desired; Repeated in reciting the veda while इति is added. **-तम्** Anointing, smearing.

चर्चस् *m*. N. of one of the nine treasures of Kubera.

चर्चुरम् Grinding noise of teeth; मिश्रं दधद्दशनचर्चुरशब्दमश्वः Śi. 5. 58.

चर्तन *a*. Ved. Stringing together. **-नम्** A hook, or pin.

चर्त्य *a*. 1 To be strung or tied. -2 To be hurt or injured.

चर्पटः [चृप्-अटन्] The open palm of the hand with the fingers extended; cf. चपेट. -2 A quantity of bubbles or specks. -3 A thin cake (चर्पटी); L. D. B. -4 A rag; चर्पटपञ्जरीस्तोत्र 16. (**-टा**) the sixth day in the bright half of Bhādrapada.

चर्पटी A thin cake or biscuit of flour (पिष्टकभेद).

चर्ब् 1 P. (चर्बति) 1 To go, move. -2 To eat.

चर्भटः A kind of cucumber.

चर्भटी 1 Noise of merriment. -2 Cucumber. -3 A proud or arrogant saying.

चर्मम् 1 A shield. -2 Ved. A skin.

चर्मण्वती N. of a river flowing into the Gangā, the modern Chambal.

चर्मन् *n*. [चर्-मनिन् Uṇ. 4. 144] Skin (of the body). -2 Leather, hide; Ms. 2. 41, 174. -3 The sense of touch. -4 A shield; Śi. 18. 21. **-Comp. -अन्तः** a piece or strap of leather. **-अम्भस्** *n*. lymph. **-अवकर्तन** working in leather. **-अवकर्तिन्, अवकर्तृ** *m*. a shoe-maker; तक्ष्णश्चर्मावकर्तुश्च Mb. 12. 36. 29; आयुः सुवर्णकाराणां यशश्चर्मावकर्तिना Ms. 4. 218 **-कषा** N. of a plant, Mimosa abstergens (Mar. शिकेकाई). **-कारः, -कारिन्, -कृत्** *m*. 1 a shoe-maker, currier; वंशचर्मकृतस्तथा Rām. -2 a mixed caste (from a Chāṇḍāla woman and fisherman). **-कारकः** a worker in leather. **-कीलः, -लम्** a wart. **-चटकः, -का, -चटिका, -चटी** a bat. **-चित्रकम्** white leprosy. **-जम्** 1 hair. -2 blood. **-तरङ्गः** a wrinkle. **-तिल** *a*. covered with pimples. **-दण्डः, -नालिका, -नासिका** a whip. **-दलम्, -दूषिका** a kind of leprosy, cutaneous disease. **-द्रुमः, -वृक्षः** the Bhūrja tree. **-पट्टिका** a flat piece of leather for playing upon with dice. **-पत्रा** a bat, the small house-bat. **-पादुका** a leather shoe. **-पुटः, -पुटकः** A leather bag for carrying water. L. D. B. **-प्रभेदिका** a shoe maker's awl. **-प्रसेवकः, -प्रसेविका** a bellows. **-बन्धः** a leather band or strap. **-मुण्डा** an epithet of Durgā. **-म्नः** A warrior using leather-armour; चर्मम्णा अभितो जनाः Rv. 8. 5. 38. **-यष्टिः** *f*. a whip. **-रङ्गाः** *m*. (*pl*.) N. of a people in the north-west of Madhyadeśa; मरुकुत्सचर्मरङ्गाख्याः Bṛi. S. 14. 23. **-वसनः** 'clad in skin', N. of Śiva. **-वाद्यम्** a drum tabor &c. **-संभवा** large cardamoms. **-सारः** lymph, serum.

चर्मण्य *a*. Leathern. **-ण्यम्** Leather-ink.

चर्ममय *a*. Leathern.

चर्मरुः, चर्मारः A shoe-maker, a worker in leather, currier.

चर्मिक *a*. [चर्म ठन्] Armed with a shield.

चर्मिन् *a*. (**-णी** *f*.) [चर्म-इनि] 1 Armed with a shield. -2 Leathern. **-m.** 1 A soldier armed with a shield. -2 Plantain. -3 The Bhūrja tree.

चर्या See under चर्.

चर्व् 1 P., 10 U. (चर्वति, चर्वयति-ते, चर्वित) 1 To chew, chop, eat, browse, bit; लाङ्गूलं गाढतरं चर्वितुमारब्धवान् Pt.4; यस्यैतच्च न कुक्कुरैरहरहर्जङ्घान्तरं चर्व्यते Mk. 2. 11. -2 To suck up. -3 To relish, taste.

चर्वणम्, -णा [चर्व् भावे ल्युट्] 1 Chewing, eating. -2 Sipping, tasting. -3 Food which must be chewed, solid food. -4 (Fig.) Tasting, relishing, enjoying; प्रमाणं चर्वणैवात्र स्वाभिन्ने विदुषां मतम् S. D. 57; (com. = चर्वणा आस्वादनं तच्च स्वादः काव्यार्थसंभेदादात्मानन्दसमुद्भव इत्युक्तप्रकारम्); so also; निष्पत्त्या चर्वणस्यास्य निष्पत्तिरुपचारतः 58.

चर्वा [चर्व्-अङ्] 1 A blow with the flat of the hand (said to be also चर्वन् *m.*). -2 Chewing.

चर्वित *p. p.* [चर्व् कर्मणि क्त] 1 Chewed, bitten, eaten. -2 Tasted. -**Comp. -चर्वणम्** (lit.) chewing the chewed; (fig.) tautology, useless repetition, profitless reiteration. **-पात्रम्** a spitting pot.

चर्व्य *p.* [चर्व् कर्मणि ण्यत् यत् वा] To be chewed, chewable. **-र्व्यम्** Solid food, such as requires mastication.

चर्षणि *a.* [कृष् अनि आदेश्च चः Tv.] Ved. 1 Seeing, observing. -2 Moving, movable. -3 Swift active, पिता कुटस्य चर्षणिः Rv. 1. 46. 4. **-णिः** A man; सुवीर्याय चर्षणयो मदन्ति Rv. 1. 184. 4; माथाऽश्विनौ समनक्ति चर्षणी Mb. 1. 3. 61. -*f.* A disloyal woman (बन्धकी); स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृजन् Bhāg. 10. 29. 2.

चल् I. 1 P. (चलति, rarely चलते, चचाल, अचालीत्, चलितुम्, चलित) 1 To shake, tremble, move, throb, palpitate, stir; छिन्नाश्चेलुः क्षणं भुजाः Bk. 14. 40; सपक्षोद्रिरिवाचालीत् 15. 24; 6. 84. -2 (*a*) To go, move on, walk, stir or move (from one's place); पदात्पदमपि चलितुं न शक्नोति Pt. 4; चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् Chāṇ. 32; चचाल बाला स्तनभिन्नवल्कला Ku. 5. 84; Mk. 1. 56. (*b*) To proceed (on one's way), depart, set out, start off; चेलुश्चीरपरिग्रहाः Ku. 6. 92 v. l. -3 To be affected, to be disturbed, confused or disordered (as mind), be agitated or perturbed; मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः Pt. 1. 400; लोभेन बुद्धिश्चलति H. 1. 140. -4 To deviate or swerve (with abl.); चलति नयान्न जिगीषतां हि चेतः Ki. 10. 29; to fall off, leave; Ms. 7. 15; Y. 1. 361. -*Caus.* (चचा-लयति, चलित, चालित) 1 To cause to move, shake, stir; R. 8. 53. -2 To drive away, dismiss, remove or expel from; चाणक्ये चलिताधिकारविमुखे Mu. 4. 15. -3 To lead away from. -4 To cherish, foster (चालयति only). -5 To disturb, agitate; सुजनं जनाश्चलयितुं क ईशते Śi. 15. 40. -II. 6 P. (चलति, चलित) To sport, play, frolic about.

चल *a.* [चल्-अच्] 1 (*a*) Moving trembling, shaking, tremulous, rolling (as eyes &c.); चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि Ś. 1. 24; चलकाकपक्षकैरमात्यपुत्रैः R. 3. 28 waving; Bh. 1, 16. (*b*) Movable (opp. स्थिर), moving; चले लक्ष्ये Ś. 2. 5; परिचयं चललक्ष्यनिपातने R. 9. 49. -2 Unsteady, fickle, inconstant, loose, unfixed; दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने Ku. 4. 28; प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु 3. 1. -3 Frail, transitory, perishable; चला लक्ष्मीश्चलाः प्राणाश्चलं जीवितयौवनम् Bh. 3.128. -4 Confused. **-लः** 1 Trembling, shaking, agitation. -2 Wind. -3 Quicksilver. -4 The supreme being. **-ला** 1 Lakṣmī, the goddess of wealth. -2 Lightning. -3 A kind of perfume. -**Comp. -अचल** *a.* 1 movable and immovable. -2 fickle, unsteady, very transitory (= अतिचल); चलाचले च संसारे धर्म एको हि निश्चलः Bh. 3. 128; लक्ष्मीमिव चलाचलाम् Ki. 11. 30 (चलाचला = चञ्चला Malli.); कस्य न भवति चलाचलं धनम् Mk. 2. 14; N. 1. 60; चलाचलैरनुपदमाहताः खुरैः Śi. (**-लः**) a crow. **-आतङ्कः** rheumatism. **-आत्मन्** *a.* inconstant, fickle-minded. **-इन्द्रिय** *a.* 1 sensitive. -2 sensual. **-इषुः** one whose arrow flies unsteadily or misses the mark, a bad archer. **-कर्णः** the true distance of a planet from the earth. **-चञ्चुः** the Chakora bird. **-चित्त** *a.* fickle-minded. **-दलः, -पत्रः** the Aśvattha tree; बिल्वैश्चलदलैरपि Parṇal. 4. 62; लीलाचलाचलं भाले हैमं चलदलच्छदम् (Mar. पिंपळपान) Śiva. B. 6. 83. °**च्छदः** An ornament worn on the forehead, having the shape of the leaf of the Aśvattha tree. **-सन्धिः** movable articulation of the bones.

चलत्पूर्णिमा *f.* A kind of fish (L.)

चलदङ्गः (चलत् + अङ्ग) A kind of fish.

चलद्विषः The Kokila or Indian cuckoo.

चलन *a.* [चल् भावे ल्युट्] Moving, tremulous, trembling, shaking. **-नः** 1 A foot. -2 A deer. **-नम्** Trembling, shaking or shaking motion; चलनात्मकं कर्म T. S.; हस्त°, जानु° &c.; तरलदृगञ्चलचलनमनोहरवदनजनितरतिरागम् Gīt. 11. -2 Turning or leaving off. -3 Roaming, wandering. **-नी** 1 A short petticoat worn by common women. -2 The rope for tying an elephant.

चलनकम् [चलनं संज्ञायां कन्] A short petticoat worn by low women. **-निका** Silken fringes.

चलित *p. p.* [चल्-क्त] 1 Shaken, moved, stirred agitated. -2 Gone, departed; एवमुक्त्वा स चलितः -3 attained. -4 known, understood. -5 Removed, displaced (see चल्). **-तम्** 1 Shaking, moving. -2 Going, walking. -3 A kind of dance; चलितं नाम नाट्यमन्तरेण M. 1.

चलुः [चल्-उन्] A mouthful (of water).

चलुकः [चलुना मीयते कन् Tv.] 1 Water taken up in the hollowed palm for rinsing the mouth. -2 A handful or mouthful (of water); cf. चुलुक.

चलिः A cover, wrapper.

चविः, -कम्, -का, -वी, -व्यकम्, -व्या A kind of pepper. L. D. B.

चव्यम् A kind of vegetable, pepper (Mar. चवक); ग्रन्थिकं च पलां चव्यम्... Śiva. B. 30.

चष् I. 1 U. (चषति-ते) To eat. -II. 1 P. (चषति) To kill, injure, hurt.

चषकः -कम् [चष्-करणे क्वुन्] A vessel used for drinking spirits, a goblet, a wine-glass; च्युतैः शिरस्त्रैश्चषकोत्तरेव R. 7. 49; मुखे लालाक्लिन्नं पिबति चषकं सासवमिव Śānti. 1.29

Ki. 9. 56, 57; Māl. 5. 18. –कम् 1 A kind of spirituous liquor. –2 Honey.

चषतिः [चष्-भावे अति] 1 Eating. –2 Killing. –3 Decay, infirmity, decline.

चषालः 1 A wooden ring on the top of a sacrificial post; चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति Rv. 1. 162. 6; चषालयूपतच्छन्नो हिरण्यरशनं विभुः Bhāg. 4. 19. 19. –2 An iron ring at the base of the post. –3 A hive.

चह् 1 P., 10 U. (चहति, चहयति-ते) 1 To be wicked. –2 To cheat, deceive. –3 To be proud or haughty. –4 To grind, pound.

चाकचक्यम् Brilliancy, lustre; Vedānta P.

चाक्र *a.* (–क्री *f.*) [चक्रेण निर्वृत्तं अण्] 1 Carried on with the discus (as a battle). –2 Circular. –3 Relating to a wheel.

चाक्रिक *a.* (–की *f.*) [चक्रेण चरति ठक्] 1 See चाक्र above. –2 Relating to a company or circle. –कः 1 A potter. –2 An oil-maker; Y. 1. 165 (= तैलिक according to Mitā.; शाकटिक or cartman according to others); चाक्रिकैरतिरूक्षत्वं तिलपिण्याकयोरिव Rāj. T. 6. 272; ताम्बूलिकाश्चाक्रिकाश्च ... Śiva. B. 31. 19. –3 A proclaimer. –4 A bard, chorister. –5 A coachman, driver.

चाक्रिणः The son of a potter or oil-maker.

चाक्रेय *a.* [चक्र-ढञ्] Relating to a wheel.

चाक्रायणः Patronym of Uṣasta; Śat. Br. 14. 6; Ch. Up. 1. 10. 1.

चाक्षुष *a.* (–षी *f.*) [चक्षुषा गृह्यते, चक्षुस्-अण्] 1 Depending on, or produced from, sight. –2 Belonging to the eye, visual, optical; M. 1. 4. –3 Visible, to be seen; –षः N. of the sixth Manu; चाक्षुषश्च महातेजा विवस्वत्सुत एव च Ms. 1. 62; रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषोदधिसंप्लवे Bhāg. 1.3.15. –षम् Knowledge dependent on vision. –Comp. –ज्ञानम् ocular evidence or proof.

चाक्षुष्यम् A kind of collyrium.

चाक्ष्म *a.* Ved. 1 Seeing, a seer. –2 Forbearing, gracious, kind.

चाङ्गः 1 Wood-sorrel. –2 Whiteness or beauty of the teeth.

चाङ्गेरिका *f.* A medicinal herb used as an antidote against bile and wind; चाङ्गेरी वातपित्तहरा काचिदौषधिः (Mar. चुका?).

चाचरिः N. of a wrestler; अक्षोटमल्लः समरे तत्र मल्लश्च चाचरिः Rāj. T. 7. 1501.

चाञ्चल्यम् [चञ्चल-ष्यञ्] 1 Unsteadiness, quick motion, rolling, tremour (as of the eyes &c.); Bv. 2. 60. –2 Fickleness. –3 Transitoriness.

चाटः [चट्-भेदे अच्] A rogue or cheat, swindler, one who wins the confidence of the person he wishes to deceive; Y. 1. 336; (चाटा = प्रतारकाः विश्वास्य ये परधनमपहरन्ति Mitā.); Pt. 1. 343.

चाटकैरः A young sparrow.

चाटलिका *f.* N. of a locality; Rāj. T. 8. 766.

चाटुः,–टु *n.* 1 [चट्-उण्] Pleasing or agreeable words, sweet or coaxing speech, flattery (especially of a lover to his sweet-heart); प्रियः प्रियायाः प्रकरोति चाटुम् Ṛs. 6.14; विरचितचाटुवचनरचनं चरणरचितप्रणिपातम् Gīt. 11; Amaru. 83; Pt. 1. 175; Śānti. 3. 14; Ch. P. 20; (the greater part of the 10th canto of गीतगोविन्द consists of such coaxing) –2 Distinct or clear speech. –3 Endearing words or acts; Māl. 10. 1. –Comp. –उक्तिः *f.* 1 flattering or coaxing language. –2 service. –उल्लोल, –कार *a.* speaking agreeably or sweetly, flatterer; शिप्रावातः प्रियतम इव प्रार्थनाचाटुकारः Me. 31; सोऽभवद्विटबन्धादिचाटुकारविधेयधीः Rāj. T. 5. 352. –पटु *a.* skilful in using flattering or coaxing language, an accomplished flatterer. –बटुः a jester, buffoon. –लोल *a.* elegantly tremulous. –शतम् a hundred entreaties, repeated coaxing; पटुचाटुशतैरनुकूलम् Gīt. 2; गजपुङ्गवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते Bh. 2. 31.

चाटुकः,–कम् Pleasing or grateful discourse.

चाणकीन *a.* [चणकस्य भवनं क्षेत्रम्, खञ्] Fit for, or sown with, the chickpea.

चाणक्यः N. of a celebrated writer on civil polity; also known as विष्णुगुप्त, कौटिल्य; see कौटिल्य.

चाणूरः A celebrated wrestler in the service of Kaṃsa. When Krisna was taken by Akrūra to Mathurā, Kaṃsa sent this redoubtable wrestler to fight with him; but in the duel which ensued, Kriṣṇa whirled him round and round several times and smashed his head. –Comp. –मर्दनः –सूदनः N. of Kriṣṇa.

चाण्डम् Violence, force.

चाण्डालः (–ली *f.*) [चण्डाल एव स्वार्थे अण्] An out-caste; see चण्डाल; चण्डालः किमयं द्विजातिरथवा Bh. 3. 56; Ms. 3. 239; 4. 79; Y. 1. 93.

चाण्डालिका 1 = चण्डालिका q. v. –2 N. of Durgā.

चातकः (–की *f.*) [चत् याचने कर्तरि ण्वुल्] N. of a bird which is supposed to live only on rain-drops; सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः पयोबिन्दवः Bh. 2. 121; see also 2. 51 and R. 5. 17. –Comp. –आनन्दनः 1 the rainy season. –2 a cloud.

चातर *a.* (–री *f.*) [चतुर एव स्वार्थे अण्] 1 Relating to four. –2 Clever, able, shrewd. –3 Speaking well, flattering. –4 Drawn by four (as a carriage). –5 Governing, ruling. –6 Visible, perceptible. –रः A small round pillow. –रम् A four-wheeled carriage. –री Skill, dexterity, ability; तद्भटचातुरीतुरी N. 1. 12.

चातुरक *a.* 1 Flattering. -2 Perceptible, visible. -3 Governing. **-कः** A small round pillow.

चातुरक्षम् [चतुर्भिरक्षैर्निष्पाद्यते अण्] Four casts in playing at dice. **-क्षः** A small round pillow.

चातुरन्त *a.* Possessing the whole earth bounded by four oceans; चातुरन्तोऽपि राजा सद्यो विनश्यति Kau. A. 1. 5.

चातुरर्थिकः [चतुर्षु अर्थेषु विहितः ठक्] (In gram.) A suffix added to words in four different senses.

चातुराश्रमिक *a.* (**-की** *f.*), [चतुर्षु आश्रमेषु विहितः ठक्], चातुराश्रमिन् *a.* (**-णी** *f.*) Being in one of the four periods of the religious life of a Brāhmaṇa; see आश्रम.

चातुराश्रम्यम् The four periods of the religious life of a Brāhmaṇa; see आश्रम.

चातुरिकः [चातुरीं रथचर्यां वेत्ति ठक्] A coachman, driver, charioteer.

चातुरीकः 1 A swan. -2 A sort of duck; कलहंसे च कारण्डे चातुरीकः पुमानयम् Nm.

चातुर्थक, -चातुर्थिक *a.* (**-की** *f.*) [चतुर्थे अह्नि भवः ठक् वुञ् वा] 1 Quartan, occurring every fourth day. **-कः** A quartan ague.

चातुर्थाह्निक *a.* (**-की** *f.*) Belonging to the fourth day.

चातुर्दश *a.* Appearing on the fourteenth day. **-शम्** A demon (चतुर्दश्यां दृश्यते इति) (Sk.)

चातुर्दशिकः One who studies on the fourteenth day of a lunar fortnight (that being a day of अनध्याय q. v.).

चातुर्भौतिक *a.* Consisting of four elements.

चातुर्मास *a.* [चतुर्षु मासेषु भवः अण्] Produced in four months. **-सी** 1 N. of a sacrifice (इष्टि). -2 The day of full moon at this sacrifice.

चातुर्मासक *a.* (**-सिका** *f.*) One who performs the Chāturmāsya sacrifice.

चातुर्मास्यम् [चतुर्षु मासेषु भवो यज्ञः, ण्य] N. of a sacrifice performed every four months; *i. e.* at the beginning of कार्तिक, फाल्गुन and आषाढ.

चातुर्यम् [चतुरस्य भावः ष्यञ्] 1 Skill, cleverness, dexterity, shrewdness. -2 Loveliness, amiableness, beauty; भ्रूचातुर्य Bh. 1. 3.

चातुर्वर्ण्य *a.* [चतुर्वर्ण-ष्यञ्] Suited to the four tribes, or belonging to them. **-र्ण्यम्** 1 The aggregate of the four original castes of the Hindus; एवं सामासिकं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः Ms. 10. 63; चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः Bg. 4. 13. -2 The duties of these four castes.

चातुर्विद्य *a.* (**-द्यी**) Knowing the four Vedas. **-द्यम्** The four Vedas; also चातुर्वैद्य.

चातुर्विध्यम् Four kinds (collectively), a four-fold division.

चातुर्होत्र *a.* Conducted by the four priests. **-त्रम्** 1 A sacrifice performed by four priests. -2 The office or duties of these priests. -3 The four priests taken collectively; चातुर्होत्रं च धुर्या मे शरा दर्भा हविर्यशः Mb. 5. 58. 13.

चातुर्होत्रियः A sacrifice performed by four priests.

चातुष्काण्डिक *a.* Divided into four parts.

चातुष्ट्य *a.* [चतुष्टयं वेत्ति, अण्] Knowing or familiar with the चतुष्टय.

चात्रम् [चाय् करणे ष्ट्रन्] A cylinder of catechu-wood used in producing the sacred fire.

चात्वालः [cf. Uṇ. 1. 113] 1 A hole in the ground to receive an oblation or the sacred fire. -2 Kuśa grass (दर्भ).

चान्दनिक *a.* (**-की** *f.*) [चन्दनेन संपद्यते ठक्] 1 Made of or derived from sandal. -2 Perfumed with sandal juice &c. वपुश्चान्दनिकं यस्य Śiva. B. 4. 25; वपुश्चान्दनिकं यस्य कर्णवेष्टनिकं मुखम् Bk.

चान्द्र *a.* (**-न्द्री** *f.*) [चन्द्रस्येदम् अण्] Relating to the moon, lunar; गुरुकाव्यानुगां बिभ्रच्चान्द्रीमभिनभः श्रियम् Śi. 2. 2. **-द्रः** 1 A lunar month. -2 The bright fortnight (शुक्लपक्ष). -3 The moon-stone. **-द्रम्** 1 The vow called चान्द्रायण q. v. -2 Fresh ginger. -3 The lunar mansion called मृगशीर्ष. **-द्री** Moonlight; cf. Śi. 2. 2. **-Comp. -आख्यम्** fresh ginger. **-भागा** the river Chandrabhāgā. **-मासः** a lunar month. **-व्रतिकः** one who observes the चान्द्रायण vow. q. v.

चान्द्रकम् Dried ginger.

चान्द्रमस *a.* (**-सी** *f.*) [चन्द्रमस इदम् अण्] Relating to the moon, lunar; लब्धोदया चान्द्रमसीव लेखा Ku. 1. 25; चन्द्रं गता पद्मगुणान्न भुङ्क्ते पद्माश्रिता चान्द्रमसीमभिख्याम् 1. 43; R. 2. 39; Bg. 8. 25. **-सः** The lunar year; विचाली हि संवत्सरशब्दः सावनोऽपि गणितदिवसकः ... चान्द्रमसोऽपि ŚB. on MS. 6. 7. 39. **-सी** N. of the wife of Brihaspati. **-सम्** 1 The constellation मृगशिरस्. -2 The stars in Orion.

चान्द्रमसायनः, -निः [चन्द्रमसोऽपत्यं फिञ्] The planet Mercury.

चान्द्रायणम् [चन्द्रस्यायनमिवायनमत्र पूर्वपदात् संज्ञायां णत्वम् संज्ञायां दीर्घः स्वार्थे अण् वा Tv.] A religious observance or expiatory penance regulated by the moon's age (the period of its waxing and waning); (in it the daily quantity of food, which consists of fifteen mouthfuls at the full moon, is diminished by one mouthful every day during the dark fortnight till it is reduced to zero at the new moon, and is increased in like manner

during the bright fortnight); cf. Y. 3. 324 *et seq.* and Ms. 11. 217.

चान्द्रायणिक *a.* (–की *f.*) 1 One who performs the चान्द्रायण vow.

चापः [चपस्य वंशभेदस्य विकारः अण् Tv.] 1 A bow; ताते चापद्वितीये वहति रणधुरां को भयस्यावकाशः Ve. 3. 5; so चापपाणिः 'with a bow in hand'. –2 The rain-bow. –3 (In geom.) An arc of a circle. –4 The sign of the zodiac called *Sagittarius*.

चापिन् *a.* [चापोऽस्त्यस्य इनि] Armed with a bow. –*m.* 1 N. of Śiva. –2 The sign of the zodiac *Sagittarius*.

चापलम्, –ल्यम् [चपलस्य भावः कर्म वा अण् पक्षे ष्यञ्] 1 Quick motion, swiftness. –2 Fickleness, unsteadiness, transitoriness; Ki. 2. 41. –3 Inconsiderate or rash conduct, rashness, rash act; यत्तु केवलचापल्याद्बलदर्पोत्थितः स्वयम् Mb. 3. 36. 8; धिक् चापलम् U. 4; तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः R. 1. 9; स्वचित्तवृत्तिरिव चापलेभ्यो निवारणीया K. 101; Ku. 3. 41. –4 Restiveness (as of a horse); पुनः पुनः सूतनिषिद्धचापलम् R. 3. 42. –5 Boldness; Ku. 5. 40. –6 Agitation, tremour.

चामरः, –रम् [चमर्याः विकारः तत्पुच्छनिर्मितत्वात्] also –रा –री sometimes. 1 A *chowrie* or bushy tail of the Chamara (Bos Grunniens) used as a fly-flap or fan, and reckoned as one of the insignia of royalty (and sometimes used as a sort of streamer on the heads of horses); व्याधूयन्ते निचुलतरुभिर्मञ्जरीचामराणि V. 4. 4; अदेयमासीत् त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे R. 3. 16; Ku. 7. 42; H. 2. 29; Me. 35; चित्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्चामरम् V. 1. 4; Ś. 1. 8. –**Comp.** –**ग्राहः, –ग्राहिन्** *m.* a person who carries a *chowrie*. –**ग्राहिणी** a waiting girl who carries in her hand a *chowrie* and waves it over the head of a king &c.; पृष्ठे लीलावलयरणितं चामरग्राहिणीनाम् Bh. 3. 61. –**पुष्पः, –पुष्पकः** 1 the betel-nut tree. –2 the Ketaka plant. –3 the mango tree.

चामरिकः A person who carries a *chowrie*.

चामरिन् *m.* [चामर-इनि] A horse.

चामीकरम् [चमीकरे स्वर्णाकरभेदे भवम् अण् Tv.] 1 Gold; तप्तचामीकराङ्गदः V. 1. 14; R. 7. 5; Śi. 4. 24; Ku. 7. 49. –2 The Dhattūra plant. –**Comp.** –**प्रख्य** *a.* like gold.

चामुण्डा A terrific form of Durgā; Māl. 5. 25; (the word is thus derived; यस्माच्चण्डं च मुण्डं च गृहीत्वा त्वमुपागता। चामुण्डेति ततो लोके ख्याता देवी भविष्यसि ॥).

चाम्पिला The river Champā; (perhaps the modern Chambal).

चाम्पेयः 1 The Champaka tree. –2 The Nāgakesara tree. –**यम्** 1 Filament, especially of a lotus flower. –2 Gold. –3 The Dhattūra plant; *m.* (also in the last two senses).

चाम्पेयकम् A stamen or filament.

चाम्यम् Food.

चाय् 1 U. (चायति-ते) 1 To observe, discern, see; तं पार्वतीयप्रमदाश्चचायिरे विकाशविस्फारितविभ्रमेक्षणाः Śi. 12. 51. –2 To worship, honour.

चायनीय *a.* To be worshipped.

चायितृ *a.* Ved. Observing, seeing.

चायु *a.* [चाय्-उण्] Worshipping, adoring, honouring.

चारः [चर एव अण्] 1 Going, walking, gait, wandering about; मण्डलचारशीघ्रः V. 5. 2; क्रीडाशैले यदि च विचरेत् पादचारेण गौरी Me. 60; निवृत्तचारः सहसा गतो रविः प्रवृत्तचारा रजनी ह्युपस्थिता Rām. 2. 66. 26 walk on foot. –2 Motion, course, progression; मङ्गलचार, शनिचार, राहु° &c. –3 A spy, scout, secret emissary; Ms. 7. 184; 9. 261; see चारचक्षुस् below. –4 Performing, practising. –5 A prison. –6 A bond, fetter. –7 The Pippalī tree or the Priyāla tree. –8 A platform, Māna. 62. 1. 3. –**रम्** An artificial poison. –**Comp.** –**अन्तरितः** a spy. –**ईक्षणः, –चक्षुस्** *m.* 'using spies as eyes', a king (or a statesman) who employs spies and sees through their medium; चारचक्षुर्महीपतिः Ms. 9. 256; cf. Kāmandaka :—गावः पश्यन्ति गन्धेन वेदैः पश्यन्ति च द्विजाः। चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः॥ also Rām. :—यस्मात्पश्यन्ति दूरस्थाः सर्वानर्थान्नराधिपाः। चारेण तस्मादुच्यन्ते राजानश्चारचक्षुषः॥ –**चण, –चञ्चु** *a.* graceful in gait, of graceful carriage. –**ज्या** the sine of the ascensional difference. –**पथः** a place where two roads meet. –**भटः** a valorous man, warrior. –**भटी** courage. –**वायुः** summer-air, zephyr.

चारक *a.* [चारयति चर्-णिच्-ण्वुल्] 1 Acting, doing, proceeding; अपूर्वचारकः सौम्यो अनिकेतः समाहितः Mb. 3. 278. 19. –**कः** 1 A spy. –2 A herdsman. –3 A leader, driver. –4 An associate. –5 A groom, cavalier. –6 A prison; निगडितचरणा चारके निरोद्धव्या Dk. 32. –7 A bond, fetter. –8 Going, motion. –9 A wandering Brahmanical student.

चारणः [चारयति कीर्तिं चर्-णिच् ल्यु] 1 A wanderer, a pilgrim. –2 A wandering actor or singer, a dancer, mimic, bard; Ms. 12. 44. –3 A celestial singer, heavenly chorister; सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन् पितृपतीन् मनून् Bhāg. 7. 4. 6; Ś. 2. 14. –4 A reader of scriptures. –5 A spy. अन्तर्बहिश्च भूतानां पश्यन् कर्माणि चारणैः Bhāg. 4. 16. 12. –**Comp.** –**दाराः** female dancers, actresses.

चारणत्वम् The art of dancing.

चारथ *a.* Ved. Wandering, going.

चारिका A female attendant.

चारित *a.* 1 Caused to go. –2 Distilled &c.

चारितार्थ्यम् Attainment of an object, successfulness.

thrive, prosper; सिच्यते चीयते चैव लता पुष्पफलप्रदा Pt. 1. 222 bears fruit; चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृषिः Mu. 1. 3; गजहंस तव सैव शुभ्रता चीयते न च न चापचीयते K. P. 10. -II. 3 P. (चिकेति) Ved. 1 To observe, see, perceive. -2 To look steadfastly upon. -3 To be intent upon. -5 To seek for, search, investigate, make inquiries, search through. -III. 1 Ā. (चयते) 1 To detest, hate. -2 To revenge, take vengeance on. -IV. 1 U. (चायति-ते) 1 To fear, dread, be afraid of (with acc.) -2 To respect, honour. -3 To observe; cf. चाय्.

चयः [चि-अच्] 1 An assemblage; collection, multitude, heap, mass; चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा Śi. 1. 3; मृदां चयः U. 2. 7 a lump of clay; कचानां चयः Bh. 1. 5 a braid of hair; so चमरीचयः Śi. 4. 60; कुसुमचय, तुषारचय &c. -2 A mound of earth raised to form the foundation of a building. -3 A mound of earth raised from the ditch of a fort. -4 A rampart. -5 Tho gate of a fort. -6 A seat, stool. -7 A pile of buildings, any edifice. -8 Stacked wood. -9 A cover or covering. -10 Arranging or keeping the sacred fire; cf. अग्निचय. -11 The amount by which each term increases, the common increase or difference of the terms (in a progression).

चयनम् [चि भावे-ल्युट्] 1 The act of collecting (especially flowers &c.). -2 Piling, heaping. -3 Keeping the sacred fire. -4 Stacking wood.

चित *p. p.* [चि-क्त] 1 Collected, piled up, heaped, gathered. -2 Hoarded, accumulated; चितचैत्यो महातेजाः Mb. 3. 126. 38. -3 Got, acquired. -4 Covered with, full of; कृमिकुलचितम् Bh. 2. 9. -5 Set or inlaid with. -तम् A building.

चिता 1 A funeral pile, pyre; कुरु संप्रति तावदाशु मे प्रणिपाताञ्जलियाचितश्चिताम् Ku. 4. 35; चिताधिरोहणम् R. 8. 57; चिताभस्मन् Ku. 5. 69. -2 A heap, assemblage, multitude -Comp. -अग्निः the funeral fire. -चूडकम् a pyre.

चितिः *f.* [चि-आधारे क्तिन्] 1 Collecting, gathering. -2 A heap, multitude, quantity. -3 A layer, pile, stack; सभ्यावसथ्यं चितयोऽसवो हि ते Bhāg. 3. 13. 37. -4 A funeral pile. -5 An oblong with quadrangula rsides. -6 The understanding. -*m.* The thinking mind.

चितिका 1 A pile, stack. -2 A funeral pile. -3 A small chain (or girdle) worn as an ornament round the loins.

चित्य *a.* 1 To be arranged in order or built up. -2 Constructed upon a foundation (as fire). -त्यम् 1 The place at which a corpse is burnt. -2 A monument. -त्या 1 A funeral pile. -2 Piling up, building (as an altar).

चेय *pot. p.* 1 To be piled up. -2 To be gathered or collected.

चिकित *n.* [चि ज्ञाने कर्मणि क्त] Known, understood.

चिकितान *a.* [कित् ज्ञाने कानच्] Knowing, perceiving, understanding.

चिकितु *a.* [कित् उन् वेदे द्वित्वम्] Ved. Knowing, experienced; अचेत्यमिश्चिकितुर्हव्यवाट् स सुमद्रथः Rv. 8. 56. 5. -*f.* Understanding, intellect.

चिकित्वन् *m.* Ved. Intellect, wisdom; अग्ने तुभ्यं चिकित्वना Rv. 8. 60. 18.

चिकित्वस् *a.* Ved. Knowing, conversant or familiar with, experienced; सुविज्ञानं चिकितुषे जनाय Rv. 7. 104. 12.

चिकित्वित *a.* Knowing, conversant with; making known; चिकित्वित् सूनृतावरि Rv. 4. 52. 4.

चिकित्सकः [कित् स्वार्थे सन् ण्वुल्] A physician. doctor; चिकित्सकौ कर्मकरौ कामरूपसमन्वितौ Mb. 3. 124. 12; उचितवेलातिक्रमे चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति M. 2; Bh. 1. 87, Y. 1. 162.

चिकित्सनम् Healing, practising medicine; सूतानामश्वसारथ्यमम्बष्ठानां चिकित्सनम् Ms. 10. 47.

चिकित्सा [कित् स्वार्थे सन् भावे अ] 1 Administering remedies or medicine, medical treatment, curing, healing. -2 (In the system of medicine) Therapeutics, one of the six sections (or स्थानानि) of medicine. -3 Control, punishmant; प्रमत्तस्य ते करोमि चिकित्सां दण्डपाणिरिव जनतायाः Bhāg. 5. 10. 7.

चिकित्सित *a.* [कित् स्वार्थे सन् कर्मणि क्त] Healed, cured. -तम् Healing, curing.

चिकित्सु *a.* 1 Wise, cunning; या कल्पयन्ति ...चिकित्सवः Av. 10. 1. 1. -2 treating medically; सिद्धागदंकारचये चिकित्सौ N. 3. 111.

चिकिन *a.* Flat-nosed.

चिकिलः Mud, a slough, mire.

चिकीर्षक *a.* [कृ-सन् ण्वुल्] Wishing or meaning to do, desirous of doing.

चिकीर्षा 1 Desire of doing (anything), will, wish, desire, intention. ते वयं प्राप्तकालस्य चिकीर्षां मन्त्रयामहे Mb. 1. 200. 31. -2 A desire to know ('कृ' विज्ञाने); अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदचिकीर्षया Mb. 1. 131. 40.

चिकीर्षित *a.* Wished, desired, purposed. -तम् Design, intention, purpose.

चिकीर्षु *a.* Desirous of doing anything, desirous for; Bg. 1. 23; 3. 25.

चिकुर *a.* 1 Moving, tremulous, fickle, unsteady. -2 Inconsiderate, rash. -रः 1 The hair of the head; मम रुचिरे चिकुरे कुरु मानद...कुसुमानि Gīt. 12; so घनचयरुचिरे रचयति चिकुरे तरलिततरुणानने 7. -2 A mountain. -3 A musk-rat. -4 A reptile, snake. -5 N. of a bird. -6 N. of a tree. -7 Contraction of the eye-brows; L. D. B.

चारित्रम् [चर्-णित्रन् Uṇ. 4. 171; चरित्रमेव स्वार्थे अण् वा] (also written चारित्र्यम्) 1 Conduct, behaviour, manner of acting; कुलाक्रोशकरं लोके धिक् ते चारित्रमीदृशम् Rām. 3. 53. 9. -2 Good manner or character, reputation, probity, uprightness, good conduct; अनृतं नाभिधास्यामि चारित्रभ्रंशकारणम् Mk. 3. 26, 25; चारित्र्यविहीन आढ्योऽपि च दुर्गतो भवति 1. 43. -3 Chastity, purity of life (of women). -4 Disposition, temperament. -5 Peculiar observance or practice. -6 Hereditary observance. **-त्रा** The tamarind tree. -Comp. **-कवच** *a.* clad in the armour of chastity **-देवता** the presiding deity of virtue or chastity; U. 7.

चारिन् *a.* (At the end of comp.) 1 Walking, going, moving, being, living; पाद°, मृग°; संक्रमाय निशि गूढचारिणम् R.; परद्रव्यग्रहाणां च प्रच्छका गूढचारिणः Y. 2. 268. -2 Acting proceeding, doing; पतिमन्यं व्रतवती किमर्थं दुष्टचारिणी Rām. 7. 56. 23. -3 Living or feeding on. *-m.* A foot-soldier.

चारी *f.* Wandering; जातपक्षा यदा ते च गताश्चारीमितस्ततः Mb. 12. 262. 50.

चारु *a.* (-रु or -र्वी *f.*) [चरति चित्ते चर् उण् cf. Uṇ. 1. 3.] 1 Agreeable, welcome, beloved, esteemed, dear (with dat. or loc.); वरुणाय or वरुणे चारुः. -2 Pleasing, lovely, beautiful, elegant, pretty; प्रिये चारुशीले मुञ्च मयि मानमनिदानम् Gīt. 10; सर्वं प्रिये चारुतरं वसन्ते Ṛs. 6. 2; चकासतं चारु चमूरुचर्मणा Śi. 1. 8; 4. 49. **-रुः** An epithet of Bṛihaspati. **-रु** *n.* Saffron. -Comp. **-अङ्गी** a beautifully formed woman. **-घोण** *a.* handsome-nosed. **-दर्शन** *a.* good-looking, lovely. **-धामा, -धारा, -रावा** Śachī, Indra's wife. **-नेत्र, -लोचन** *a.* having beautiful eyes. (**-नेत्रः, -नः**) a deer; L. D. B. **-पुटः** a particular time in music. **-फला** a vine, grape. **-लोचना** a woman with lovely eyes. **-वक्त्र** *a.* having a beautiful face. **-वर्धना** a woman. **-व्रता** a female who fasts for a whole month. **-शिला** 1 a jewel, gem. -2 a beautiful slab of stone. **-शील** *a.* of a lovely disposition or character. **-हासिन्** *a.* sweetsmiling.

चार्चिक *a.* Conversant with the repetition (of the Veda).

चार्चिक्यम् 1 Perfuming the person, smearing with sandal &c. -2 An unguent.

चार्म *a.* (-र्मी *f.*) [चर्मणा परिवृतः अण्] 1 Leathern. -2 Covered with leather (as a car). -3 Shielded, provided with a shield.

चार्मण *a.* (-णी *f.*) Covered with skin or leather. **-णम्** [चर्मणां समूहः अण्] A multitude of hides or shields.

चार्मिक *a.* (-की *f.*) [चर्मणा निर्वृत्तः ठक्] Made of leather; Ms. 8. 289.

चार्मिणम् [चर्मिणां समूहः अण्] A number of men armed with shields.

चार्या *f.* 1 A path, A road which is eight cubits broad दण्डान्तरा द्विदण्डान्तरा वा चार्याः कारयेत् Kau. A. 1. 3.

चार्वाकः [चारुः लोकसंमतो वाको वाक्यं यस्य, पृषो° Tv.] 1 N. of a sophistical philosopher (said to have been a pupil of Bṛihaspati), who propounded the grossest form of atheism or materialism (for a summary of the doctrines of Chārvāka, see Sarva. S. 1.). -2 A follower of the philosophy of Chārvāka; चार्वाकाणामिवैषां हि भयं न परलोकतः Rāj. T. 4. 345. -3 N. of a Rākṣasa described in the Mahābhārata, as a friend of Duryodhana and an enemy of the Pāṇḍavas. [When Yudhiṣṭhira entered Hastināpura in triumph, he assumed the form of a Brāhmaṇa and reviled him and the assembled Brāhmaṇas, but he was soon detected, and the real Brāhmaṇas, filled with fury, are said to have killed him on the spot. He also tried to deceive Yudhiṣṭhira at the end of the great war by telling him that Bhīma was slain by Duryodhana; see Ve. 6]. -Comp. **-मतम्**

चार्वी 1 A beautiful woman. -2 Moonlight. -3 Intelligence. -4 Splendour, lustre, brilliancy. -5 N. of the wife of Kubera.

चालः [चल्-ण] 1 The thatch or roof of a house. -2 The blue jay. -3 Being movable.

चालकः A restive elephant.

चालनम् [चल्-णिच् भावे ल्युट्] 1 Causing to move, shaking, wagging (as a tail); -2 Loosening. -3 Muscular action. -4 Causing to pass through a sieve, sifting. -5 A sieve. **-नी** 1 A sieve, strainer; छिद्रं भेद्रे हन्त पुच्छे तवेति, सूचीं ब्रूते चालनी दूषयन्ती Subhāṣ. -2 A harlot; चालनी तु शतच्छिद्रे पुंश्चल्यामपि च स्त्रियाम् Nm.

चालनीय *a.* 1 To be moved. -2 To be loosened or shaken; also चाल्य in the same sense.

चालिक्य *m.* (= Chālukya) N. of a dynasty; Inscr. (489 A. D.).

चाषः, -सः [चष् भक्षणे स्वार्थे णिच्-अच्] 1 The blue jay; Māl. 6. 5; Y. 1. 175. -2 Sugar-cane. 10. 10; केयूरमण्डलीनां प्रभासंतानेन क्वचिद्विकीर्यमाणचाषः K.

चि I. 5 U. (चिनोति, चिनुते, चिका-चा-य, चिच्ये-क्ये, अचैषीत्-अचेष्ट, चेतुम्,-चित; *caus.* चाययति, चापयति, also चययति, चपयति *desid.* चिचीषति,-चिकीषति) 1 To collect, gather, accumulate (said to govern two accusatives being a द्विकर्मक root, but this use is very rare in classical literature), वृक्षं पुष्पाणि चिन्वती. -2 To gather for oneself, acquire, gain; चिचीषतां जन्मवतामलघ्वीं भूतिम् Ki. 3. 11; 2. 19; Mv. 3. 4. -3 To search, look out for; Bh. 3. 46. -4 To pile or heap up, place in a line; पर्वतानिव ते भूमावचैषुर्वानरोत्तमान् Bk. 15. 76. -5 To set, inlay, cover or fill with, see चित. *-pass.* To bear fruit, grow, increase,

–Comp. –उच्चयः, –कलापः, –निकरः, –पक्षः, –पाशः, –भारः, –हस्तः a mass or tuft of hair; यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरः P. R. 1. 22.

चिकूरः The hair.

चिक्क् 10 U. (चिक्कयति-ते) 1 To give or inflict pain, distress. –2 To feel pain.

चिक *a.* Flat-nosed. **–कः** The musk-rat. **–का** 1 A mouse. –2 A betel-nut. –3 A part near the middle of the elephant's body; Mātaṅga L. 5. 8; 6. 11.

चिक्कण *a.* (**–णा** or **–णी** *f.*) [चिक्क्, क्विप् चिक्, तं कणति, कण्-शब्दे अच् Tv.] 1 Smooth, glossy, कठिनश्चिक्कणः श्लक्ष्णः पिच्छिलो मृदुदारुणः Mb. 12. 184. 34. –2 Slippery. –3 Bland. –4 Unctuous, greasy; लघु परित्रायतामेनां भवान् मा कस्यापि तपस्विन इङ्गुदीतैलचिक्कणशीर्षस्य हस्ते पतिष्यति Ś. 2. **–णः** The betel-nut tree. **–णा** An excellent cow. **–णम्** A betel-nut.

चिक्कणा, –णी 1 The betel-nut tree. –2 A betel-nut.

चिक्कसः Barley-meal.

चिक्किण = चिक्कण q. v.

चिक्किरः [चिक्क् बा॰ इरच्] A mouse.

चिक्लिदम् Moisture; freshness. **–दः** The moon.

चिखल्लः Mud, mire.

चिङ्गटः, –टी, –ड A shrimp or prawn.

चिञ्चिडः A sort of gourd (Mar. पडवळ).

चिच्छिलाः *m.* (pl.) N. of a country and its people.

चिञ्चा 1 The tamarind tree, or its fruit. –2 The Guñja plant; **–Comp. –अम्लः** Rumex vesicatorius. **–म्लम्** A soup prepared from tamarind.

चिट् 1 P., 10 U. (चेटति, चेटयति-ते) To send forth or out (as a servant.)

चिटी *f.* A Yoginī disguised as a Chaṇḍālī.

चित् 1 P., 10 Ā. (चेतति, चेतयते, चेतित) 1 To perceive, see, notice, observe; नेषूनचेतन्नरयन्तम् Bk. 17. 16; चिचेत रामस्तत्कृच्छ्रम् 14. 62; 15. 38; 2. 29. –2 To know, understand, be aware or conscious of; परैरध्यारुह्यमाणमात्मनं न चेतयते Dk. 154; कादम्बरीरसभरेण समस्त एव मत्तो न किंचिदपि चेतयते जनोऽयम् K. 240. –3 To regain consciousness. –4 To aim at, intend, design (with dat.). –5 To desire or long for. –6 To be anxious about, care for, be intent upon, be engaged in. –7 To resolve upon. –8 To appear, shine. –9 To be regarded as. –10 To make attentive, remind of. –11 To teach, instruct. –12 To form an idea, be conscious of, understand, comprehend think, reflect upon. –13 To be awake; जगत्येकः स चेतति L. D. B.

चित् *f.* [चित्-संपदा॰ भावे क्विप्] 1 Thought, preception. –2 Intelligence, intellect, understanding; Bh. 2. 1; 3. 1. –3 The heart, mind; मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैः Bhāg. 9. 11. 33. –4 The soul, spirit, the animating principle of life. –5 Brahman. **–Comp. –आत्मन्** *m.* 1 the thinking principle or faculty. –2 pure intelligence, the Supreme Spirit. **–आत्मकम्** consciousness. **–आभासः** the individual soul (जीव) (which still sticks to worldly defilements). **–उल्लासः** gladdening the heart or spirit. **–घनः** the Supreme Spirit or Brahman. **–प्रवृत्तिः** *f.* reflection, thinking. **–रूप** *a.* 1 consisting of intelligence. –2 wise, intelligent, of a liberal mind. –3 amiable, good-hearted. (**–पम्**) pure intelligence, the Supreme Being. **–शक्तिः** *f.* mental power, intellectual capacity. **–स्वरूपम्** the Supreme Spirit. *-ind.* 1 A particle added to किम् and its derivatives (such as कद्, कथम्, क्व, कदा, कुत्र, कुतः &c.) to impart to them an indefinite sense; कुत्रचित् somewhere; केचित् some &c. –2 The sound चित्.

चिन्मय *a.* Consisting of pure intelligence, spiritual (as the Supreme spirit). **–यम्** 1 Pure intelligence. –2 The Supreme Spirit.

चिन्मात्रम् Pure intelligence.

चित्त *p. p.* [चित्-क्त] 1 Observed, perceived. –2 Considered, reflected or meditated upon. –3 Resolved –4 Intended, wished, desired. –5 Visible, perceptible. **–त्तम्** 1 Observing, attending. –2 (*a*) Thought, thinking, attention; (*b*) desire, intention, aim; मच्चित्तः सततं भव Bg. 18. 57; अनेकचित्तविभ्रान्त 16. 16. –3 The mind; यदासौ दुर्वारः प्रसरति मदश्चित्तकरिणः Śānti. 1. 22; so चलचित्त and comps. below. –4 The heart (considered as the seat of intellect). –5 Reason, intellect, reasoning faculty. –6 Knowledge; चित्तं चित्तादुपागम्य मुनिरासीत संयतः। यच्चित्तं तन्मयो वश्यं गुह्यमेतत्सनातनम् ॥ Mb. 14. 51. 27. **–Comp. –अनुवर्तिन्** *a.* acting according to one's will, humouring. **–अपहारक, –अपहारिन्, –आकर्षिन्, –हारिन्** *a.* 1 'heart-stealing,' attractive, captivating. –2 pleasing, agreeable, beautiful. **–अर्पित** *a.* preserved in the heart; चित्तार्पितनैषधेश्वरा N. 9. 31. **–आभोगः** attention of the mind to its own feelings, exclusive attachment to one thing. **–आसङ्गः** attachment, love. **–उद्रेकः** pride, arrogance. **–ऐक्यम्** agreement, unanimity. **–उन्नतिः, –समुन्नतिः** *f.* 1 noble-mindedness. –2 pride, arrogance. **–कलित** *a.* anticipated, expected, calculated. **–खेदः** grief **–चारिन्** *a.* acting according to the will of another. **–जः, –जन्मन्** *m.*, **–भूः, –योनिः** 1 love, passion. –2 Cupid, the god of love; चित्तयोनिरभवत्पुनर्नवः R. 19. 46; सोऽयं प्रसिद्धविभवः खलु चित्तजन्मा Māl. 1. 20. **–ज्ञ** *a.* knowing the mind of another; ते बहुज्ञस्य चित्तज्ञे पत्न्यौ, पत्न्यौ पत्युर्महीक्षितः R. 10. 56. **–नाथः** lord of the heart; चित्तनाथमभिशङ्कितवन्या Śi. 10. 28. **–नाशः** loss of conscience. **–निर्वृतिः** *f.* contentment, happiness. **–प्रमाथिन्** *a.* moving or touching the heart, exciting passion or love. **–प्रशम** *a.* composed,

tranquil. (-सः) tranquility of heart. -प्रसन्नता joy, pleasure. -भेदः 1 difference of view. -2 inconsistency, inconstancy. -मोहः infatuation of the mind. -रक्षिन् a. (= -चारिन्); शुश्रूषुनिरभीमाना पतीनां चित्तरक्षिणी Mb. 3. 233. 20. -रागः affection, passion, desire. -विकारः change of thought or feeling -विक्षेपः distraction of the mind. -विप्लवः, -विभ्रंशः, -विभ्रमः aberration, disturbance or derangement of mind, madness, insanity: स्वप्नोऽयं चित्तविभ्रंश उताहो सत्यमेव नु Mb. 13. 54. 15. -विश्लेषः breach of friendship. -वृत्तिः f. 1 disposition or state of the mind, inclination, feeling: एवमात्माभिप्रायसंभावितेष्टजनचित्तवृत्तिः प्रार्थयिता विडम्ब्यते Ś. 2. -2 thinking, imagining. -3 inward purpose, emotion. -4 (in Yoga phil.) inward working of the mind, mental vision; योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः Yoga S. -वेदना affliction, anxiety. -वैकल्यम् bewilderment of the mind, distraction. -सङ्ख्य a. pervading the heart, penetrating the soul. -हारिन् a. fascinating, attractive, agreeable.

चित्तवत् a. 1 Reasonable, endowed with reason. -2 Kind-hearted, amiable.

चित्तिः f. [चित् भावे क्तिन्] 1 Thinking, thought, reflection. -2 Understanding, wisdom. -3 Devotion. -4 Intention, aim, purpose. -5 A wise person. -6 Fame, celebrity (ख्याति). -7 A mental mood; आकूतीनां च चित्तीनां प्रवर्तक नतास्मि ते Mb. 3. 263. 10. -8 A sense-organ; यं चेकितानमनु चित्तय उच्चकन्ति Bhāg. 6. 16. 48. -9 Meditation: चित्तिः स्रुक् चित्तमाज्यम् T. Ār. 3. 1; Mb. 12. 79. 20.

चित्तिन् a. Ved. Intelligent, wise.

चित्य a. Belonging to the funeral pyre; चित्यमाल्याङ्गरागश्च आयसाभरणोऽभवत् Rām. 1. 58. 11; m. funeral fire. f. 1 A pyre. -2 A piece of ground prepared for sacrifice; सचित्यो राजसिंहस्य संचितः कुशलैर्द्विजैः Rām. 1. 14. 29.

चेतक a. 1 Causing to think. -2 What thinks or feels, sentient. -की N. of a plant (हरीतकी).

चेतन a. (-नी f.) [चित्-ल्यु] 1 Animate, alive, living, sentient, feeling; चेतनाचेतनेषु Me. 5 animate and inanimate. -2 Visible, conspicuous, distinguished. -नः 1 A sentient being, a man. -2 Soul, mind. -3 The supreme soul. -4 An animal in general. -ना 1 Sense, consciousness; कुलुकयति मदीयां चेतनां चञ्चरीकः R. G.; U. 3. 31; Māl. 9. 12; R. 12. 74; चेतनां प्रतिपद्यते regains one's consciousness. -2 Understanding, intelligence; पश्चिमाद्यामिनीयामात्प्रसादमिव चेतना R. 17. 1; ...शास्त्राख्यानोऽल्पचेतनः Śiva. B. 29. 9. -3 Life, vitality, animation; Bg. 13. 6. -4 Wisdom, reflection. -नम् Appearance. -2 The thinking principle, the mind; अच्युतचेतनः Bhāg. 9. 15. 41.

चेतनावत् a. Animate, having consciousness.

चेतस् n. [चित् करणे असुन्] 1 Consciousness, sense. -2 Thinking soul; वरं वरय राजर्षे क्व ते चेतो निरुप्यताम् Rām. 7. 57. 13; reasoning faculty; संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रनष्टा सह चेतसा Mb.1.125.11; चेतोभिराकूतिभिरातनोति Bhāg.5.11.4. -3 The mind, heart, soul; चेतः प्रसादयति Bh. 2. 23; गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः Ś. 1. 34. -4 Will. -Comp. -जन्मन्, -भवः, -भूः m. 1 love, passion. -2 the god of love. चेतोजन्मशरप्रसूनमधुभिर्व्यामिश्रतामाश्रयत् N. -विकारः disturbance of the mind, emotion, agitation.

चेतोमत् a. Living, sentient.

चित्र a. [चित्र्-भावे अच्; चि-ष्ट्रन् वा Uṇ. 4. 163] 1 Bright, clear. -2 Variegated, spotted, diversified. -3 amusing, interesting, agreeable; Māl. 1. 4. -4 Various, different, manifold; Pt. 1. 136; Ms. 9. 248; Y. 1. 288. -5 Surprising, wonderful, strange; किमत्र चित्रम् R. 5. 33; Ś. 2. 15. -6 Perceptible, visible. -7 Conspicuous, excellent, distinguished; न यद्वचश्चित्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् Bhāg. 1. 5. 10. -8 Rough, agitated (as the sea, opp. सम). -9 Clear, loud, perceptible (as a sound).-त्रः 1 The variegated colour. -2 A form of Yama. -3 The Aśoka tree. -4 = चित्रगुप्त q. v. below. -त्रम् 1 A picture, painting, delineation चित्रे निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगा Ś. 2. 9; पुनरपि चित्रीकृता कान्ता Ś. 6. 20, 13, 21 &c. -2 A brilliant ornament or ornament. -3 An extraordinary appearance, wonder. -4 A sectarial mark on the forehead. -5 Heaven, sky. -6 A spot. -7 The white or spotted leprosy. -8 (In Rhet.) The last of the three main divisions of *Kāvya* (poetry). (It is of two kinds शब्दचित्र and अर्थ-वाच्य-चित्र, and the poetical charm lies mainly in the use of figures of speech dependent on the sound and sense of words. Mammaṭa thus defines it:—शब्दचित्रं वाच्यचित्रमव्यङ्ग्यं त्ववरं स्मृतम् K. P. 1. As an instance of शब्दचित्र may be cited the following verse from R. G. भित्रात्रिपुत्रनेत्राय त्रयीशात्रवशत्रवे। गोत्रारिगोत्रजैत्राय गोत्रात्रे ते नमो नमः॥ -9 Anything bright which strikes the eye. -10 Playing upon words, punning, using conundrums, riddles &c. -11 A lotus. ...... मङ्गले तिलके हेम्नि व्योम्नि पद्मे नपुंसकम्। Nm. -त्रम् ind. Oh!, how strange!, what a wonder! चित्रं बधिरो नाम व्याकरणमध्येष्यते Sk. -Comp. -अक्षी, -नेत्रा, -लोचना a kind of bird commonly called Sārikā. -अङ्ग a. striped, having a spotted body. (-ङ्गः) 1 a kind of snake. -2 N. of Arjuna. (-ङ्गम्) 1 vermilion. -2 yellow orpiment. -अङ्गद a. decked with brilliant bracelets. (-दा) N. of a wife of Arjuna and mother of Babhruvāhana. -अङ्गदसूः f. an epithet of Satyavatī, mother of Vyāsa. -अन्नम् rice dressed with coloured condiments; Y. 1. 304. -अपूपः a kind of cake. -अर्पित a. committed to a picture, painted. °आरम्भ a. painted; चित्रार्पितारम्भ इवावतस्थे R. 2. 31; Ku. 3. 42. -आकृतिः f. a painted resemblance, portrait. -आयसम् steel. -आरम्भः a painted scene, outline of a picture; V. 1. 4. v. l. -उक्तिः f. 1 agreeable or frequent

discourse; जयन्ति ते पञ्चममित्रचित्रोक्तिसंदर्भविभूषणेषु Vikr. 1. –2 a voice from heaven. –3 a surprising tale. –ओदनः boiled rice coloured with turmeric &c. –कण्ठः pigeon. –कथालापः telling agreeable or charming stories. –कम्बलः 1 painted cloth used as an elephant's housing –2 a variegated carpet. –कर 1 a painter. –2 an actor. –कर्मन् n. 1 an extraordinary act; श्रीनं चित्रीयते कस्माद्भित्तौ चित्रकर्मणा Ks. 6. 50. –2 ornamenting, decorating. –3 a picture: Mu. 2. 4. –4 magic. (–m.) 1 a magician, one who works wonders. –2 a painter. °विद् m. 1 a painter. –2 a magician. –कायः 1 a tiger in general. –2 a leopard or panther. –कारः 1 a painter. –2 N. of a mixed tribe: (स्थपतेरपि गान्धिक्यां चित्रकारो व्यजायत Parāśara). –कूटः N. of a hill and district near Prayaga; दृप्तः कुकुद्मानिव चित्रकूटः R. 12; 15; 13. 47, U. 1. –कृत् a. astonishing, surprising. (–m.) a painter. –कोलः a kind of lizard. –क्रिया, –कृत्यम् painting; आहूय स्वसुतावासे चित्रकृत्ये न्ययुङ्क्त माम् Ks. 71. 82. –क्षत्र a. Ved. having manifold power, or one whose wealth is visible; चित्रक्षत्र चित्रतमं वयोधाम् Rv. 6. 6. 7. –ग, –गत a. 1 painted, drawn in a picture; संपूर्णलक्षणा देवी प्रतिभाति स्म चित्रगा Ks. 5. 31. –2 coloured, variegated. –गन्धम् yellow orpiment. –गुप्तः one of the beings in Yama's world recording the vices and virtues of mankind; नामान्येषां लिखामि ध्रुवमहमधुना चित्रगुप्तः प्रमार्ष्टु Mu. 1. 20. –गृहम् a painted room. –जल्पः a random or incoherent talk, talk on various subjects. –तण्डुलम् a medicinal plant said to possess anthelmintic virtues. –त्वच् m. the Bhūrja tree. –दण्डकः the cotton-plant. –धा ind. in many ways; तर्कयामास चित्रधा Bhāg. 3. 13. 20. –न्यस्त a. painted, drawn in a picture; Ku. 2. 24. –पक्षः the francoline partridge. –पटः, –ट्टः 1 a painting, a picture. –2 a coloured or chequered cloth. –पद a. 1 divided into various parts. –2 full of graceful expressions. –पादा the bird called Sārikā. –पिच्छकः a peacock. –पुङ्खः a kind of arrow. –पृष्ठः a sparrow. –प्रतिकृतिः f. representation in colours, a painting, a picture. –फलः, –फलकः A kind of large flat fish; L. D. B. –फला 1 A smaller kind of flat fish. –2 N. of several plants. –फलकम् a tablet for painting, a picture-board. –बर्हः a peacock; –भानु a. of a variegated colour, shining with light; चित्रभानुरुषसां भात्यग्रे Rv. 7. 9. 3; प्रपूर्वगौ पूर्वजौ चित्रभानू Mb. 1. 3. 57. (–नुः) 1 fire; पुच्छैः शिरोभिश्च भृशं चित्रभानुं प्रपेदिरे Mb. 1. 53. 5. –2 the sun; (चित्रभानुर्विभातीति दिने रवौ रात्रौ वह्नौ K. P. 2 given as an instance of one of the modes of अञ्जन). –3 N. of Bhairava. –4 the Arka plant. –5 Śiva. –6 an epithet of the Aśvins. –7 the first year of the first cycle of Jupiter. –भाष्यम् A diplomatic speech; Mb. 5. 35. 71. –भूत a. painted. –मण्डलः a kind of snake. –मृगः the spotted antelope. –मेखलः a peacock. –योधिन् a. fighting in a wonderful manner; लब्धास्त्रश्चित्रयोधी च मनस्वी च दृढव्रतः 5. 170. 3. (–m.) an epithet of Arjuna. –रथः 1 the sun. –2 N. of a king of the Gandharvas, one of the sixteen sons of Kaśyapa by his wife Muni; अत्र मुनेस्तनयश्चित्रसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातॄणामधिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम समुत्पन्नः K. 136; V. 1. –लिखनम् painting. –लिखित a. 1 painted. –2 dumb, motionless (as in a picture). –लेख a. of beautiful outlines, highly arched; रुचिरस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे भ्रुवौ Gīt. 10. (–खा) 1 a portrait, picture. –2 N. of a friend and companion of Uṣā, daughter of Bāṇa. [When Uṣā related to her her dream, she suggested the idea of taking the portraits of all young princes in the neighbourhood; and on Uṣā's recognising Aniruddha, Chitralekhā, by means of her magical power, conveyed him to her palace.] –लेखकः a painter. –लेखनिका a painter's brush. –वदालः the sheat-fish. –वनम् N. of a forest near the Gaṇḍakī. –वाजः a cock. –विचित्र a. 1 variously coloured, variegated. –2 multiform. –विद्या the art of painting. –शाला a painter's studio. –शिखण्डिन् m. an epithet of the seven sages:—मरीचि, अङ्गिरस्, अत्रि, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु and वसिष्ठ; मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः। वसिष्ठश्च महातेजास्ते हि चित्रशिखण्डिनः ॥ Mb. 12. 335. 29. °जः an epithet of Brihaspati. –शिरस् m. –शीर्षकः a kind of venomous insect. –श्रीः great or wonderful beauty. –संस्थ a. painted. –हस्तः a particular position of the hands in fighting.

चित्रक a. 1 Bright, lovely, agreeable. –2 Brave, powerful. –कः 1 A painter. –2 A tiger in general. –3 A small hunting leopard; खरोष्ट्रमहिषाः सिंहा व्याघ्राः सृमरचित्रकाः Mb. 7. 30. 19. –4 N. of a tree. –कम् 1 A sectarial mark on the forehead. (तनुते) कस्तूरिकाचित्रकमङ्कशङ्काम् Rām. Ch. 6. 69. –2 A particular manner of fighting. –3 N. of a wood near the mountain Raivataka.

चित्रयति Den. P. (According to L. D. B. it is 10 P.). 1 To make variegated, paint. –2 To regard as wonderful.

चित्रल a. Variegated, spotted. –लः The variegated colour.

चित्रा [चित्र्-अच्] 1 N. of the fourteenth lunar mansion consisting of one star; हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव R. 1. 46. –2 A kind of snake. –3 Worldly illusion, unreality. –Comp. –अटीरः 1 the moon. –2 the forehead spotted with the blood of a goat offered as a victim to a deity. –ईशः the moon. –मघा the dawn.

चित्रिकः The month Chaitra.

चित्रिणी N. for a woman 'endowed with various talents and excellences,' one of the four divisions into which writers on erotic science class women:—पद्मिनी, चित्रिणी, शङ्खिनी and हस्तिनी or करिणी. The Ratimañjarī thus defines चित्रिणी:—भवति रतिरसज्ञा नातिखर्वा न दीर्घा तिलकुसुमसुनासा स्निग्धनीलोत्पलाक्षी। घनकठिनकुचाढ्या सुन्दरी बद्धशीला सकलगुणविचित्रा चित्रिणी चित्रवक्त्रा ॥ 5.

चित्रित *a.* 1 Variegated, spotted. -2 Painted.

चित्रिन् *a.* (-णी *f.*) [चित्र्-णिनि; चित्र-अस्त्यर्थे इनि वा] 1 Wonderful. -2 Variegated. -3 Having variegated (black and gray) hair.

चित्रीकृ 8 U. 1 To feel wonder. -2 To adorn, embellish.

चित्रीकरणम्, -कारः Wonder, surprise.

चित्रीकृत *a.* Painted, embellished.

चित्रीयते Den. Ā. 1 To cause wonder, to be an object of wonder; एवमुत्तरोत्तरभावश्चित्रीयते जीवलोकः Mv. 5; Bk. 17. 64; 18. 23. -2 To wonder.

चित्र्य *a.* To be honoured or worshipped.

चिन्त् 10 U. (चिन्तयति-ते, चिन्तित) 1 To think, consider, reflect, ponder over; तच्छ्रुत्वापिङ्गलकश्चिन्तयामास Pt. 1; चिन्तय तावत्केनापदेशेन पुनराश्रमपदं गच्छामः Ś. 2. -2 To think of, have an idea of, bring before the mind: तस्मादेतत् (वित्तं) न चिन्तयेत् H. 1; तस्मादस्य वधं राजा मनसापि न चिन्तयेत् Ms. 8. 381; 4. 258; Pt. 1. 135; Ch. P. 1. -3 To mind, take care of, look to; तातस्त्वां चिन्तयिष्यति Ś. 4.; cf. also R. 1. 64; U. 1. 19. -4 To call to mind, remember. -5 To find out, devise, discover, think out; कोऽप्युपायश्चिन्त्यताम् H. 1. -6 To regard as, esteem. -7 To weigh, discriminate. -8 To discuss, treat of, consider.

चिन्तक *a.* [चिन्त्-ण्वुल्] Thinking upon, reflecting on (at the end of comp); as दैव° an astrologer; उपाय°.

चिन्तनम्, -ना [चिन्त्-भावे ल्युट्] 1 Thinking, thinking of, having an idea of; मनसाऽनिष्टचिन्तनम् Ms. 12. 5. -2 Thought, reflection. -3 Anxious thought.

चिन्ता [चिन्त्-भावे अ] 1 Thinking, thought. -2 Sad or sorrowful thought, care, anxiety; चिन्ताजडं दर्शनम् Ś. 4. 5; so वीतचिन्तः 12. -3 Reflection, consideration; किं पुनश्चिन्तायाः प्रयोजनम् ŚB. on MS. 4. 1. 25. -4 (In Rhet.) Anxiety, considered as one of the 33 subordinate feelings; ध्यानं चिन्ता हितानाप्तेः शून्यताश्वासतापकृत् S. D. 201. -Comp. -आकुल *a.* full of care, disturbed in mind, anxious. -कर्मन् *n.* anxiety. -पर *a.* thoughtful, anxious. -मणिः 1 a fabulous gem supposed to yield to its possessor all desires, the philosopher's stone; काचमूल्येन विक्रीतो हन्त चिन्तामणिर्मया Śānti 1. 12; अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते Māl. 10. 22; तदेकलुब्धे हृदि मेऽस्ति लब्धुं चिन्ता न चिन्तामणिमप्यनर्घ्यम् N. 3. 81; 1. 145. -2 N. of Brahmā. -3 A kind of horse, having a big curl on the neck; कण्ठे यस्य महावर्तो यस्याश्वस्य प्रजायते। चिन्तामणिः स विज्ञेयश्चिन्तितार्थविवृद्धिदः॥ Śālihotra 18. -वेश्मन् *n.* a council-hall.

चिन्तित *a.* 1 Thought, reflected. -2 Devised, found out. -तम् Reflection, thought. -2 Care, attention. -3 Meditation; चिन्तितिनागतान् पश्य समेतान् सप्त सागरान् Rām. 3. 74. 25. -Comp.- उपनत, -उपस्थित thought of and immediately present; करे कृपाणमामेयं चिन्तितोपनतं दधत्; Ks. 18. 329; चिन्तितोपस्थितामेयखड्गहस्तः *ibid.* 116 and 146.

चिन्तितिः *f.* **चिन्तिया** Consideration, reflection, thought.

चिन्त्य *pot. p.* [चिन्त् कर्मणि यत्] 1 To be considered or thought over. -2 To be discovered, to be devised or found out. -3 Conceivable, comprehensible. -4 Requiring consideration, doubtful, questionable, यच्च क्वचिदस्फुटालङ्कारत्वे उदाहृतं (यः कौमारहरः &c.) एतच्चिन्त्यम् S. D. 1.

चिन्तिडी The tamarind tree.

चिन्नः N. of a very small grain.

चिपट *a.* Flat-nosed. -टः Rice or grain flattened.

चिपिटः *a.* See चिपट. -Comp. -ग्रीव *a.* short-necked -घ्राण, -नास, -नासिक *a.* flat-nosed; स भार्यां चिपिटघ्राणाम् Ks. 61. 15; स्त्रीमृत्युः स्याच्चिपिटनासः Bri. S. 68. 61; मिलद्भ्रुवं काचराक्षीं न्यग्रचिपिटनासिकाम् Ks. 20. 108. -नासिक *m.* (pl.) N. of a country in the north of ancient India; केशधरचिपिटनासिकदासेरकवाटधानशरधानाः Bri. S. 14. 26.

चिपिटकः, चिपुटः Flattened rice.

चिप्पः A disease of the finger nail; also चिप्य.

चिप्पटजयापीडः N. of a king of Kashmir; श्रीचिप्पटजयापीडो बृहस्पत्यपराभिधः Raj. T. 4. 676.

चिबु (बु) कम् The chin; चिबुकं सुदृशः स्पृशामि यावत् Bv. 2. 34; Y. 3. 98; रात्रौ चिबुकसमर्पितजानुः Śankarāchārya's Stotras.

चिमिः A parrot; also चिमिकः.

चिर *a.* [चि-रक्] Long, lasting a long time, existing from a long time, old; चिरविरहः चिरकालः चिरमित्रम् &c. -रम् A long time. *Note.*—The singular of any of the oblique cases of चिर may be used adverbially in the sense of 'long', 'for a long time', 'after a long time', 'long since', 'at last', 'finally'; न चिरं पर्वते वसेत् Ms. 4. 60; ततः प्रजानां चिरमात्मना धृताम् R. 3. 35, 62; Amaru. 79: कियच्चिरेणार्यपुत्रः प्रतिपत्तिं दास्यति Ś. 6; R. 5. 64; प्रीतास्मि ते सौम्य चिराय जीव R. 14. 59; Ku. 5. 47; Amaru. 3; चिरात्सुतस्पर्शरसज्ञतां ययौ R. 3. 26; 11. 63; 12. 87; चिरस्य वाच्यं न गतः प्रजापतिः Ś. 5. 15; चिरे कुर्यात् Śat. Br. -Comp. -आयुस् *a.* long-lived. (-*m.*) a god. -आरोधः a protracted siege, blockade. -उत्थ *a.* existing for a long time. -कार, -कारिक, -कारिन्, -क्रिय *a.* acting slowly, delaying, tarrying, dilatory. -कालः a long time. -कालिक, -कालीन *a.* 1 of long standing, old, long-continued. -2 chronic (as a disease). -जात *a.* born long ago, old. -जीविन् *a.* long-lived (-*m.*) 1 an epithet of seven persons who are considered to be 'deathless'; अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनुमांश्च बिभीषणः। कृपः

परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ -2 N. of Viṣṇu. -3 N. of Mārkaṇḍeya; वर्जयित्वा महात्मानं चिरजीविनमुत्तमम् Mb. 13. 125. 35. -4 a crow. -5 N. of two plants जीवक and शाल्मलि. -पाकिन् *a.* ripening late. -पुष्पः the Bakula tree. -मित्रम् an old friend. -मेहिन् *m.* an ass. -रात्रम्, -रात्राय a period of many nights, a long time; प्रयाते तु महारण्यं चिररात्राय राघवे Rām. 2. 40. 18; चिररात्राय पित्रेव येनायं परिपालितः Śiva. B. 15. 8. °उषित *a.* having lodged for a long time. -विप्रोषित *a.* long banished, a long sojourner. -सूता, -सूतिका a cow that has borne many calves. -सेवकः an old servant. -स्थ, -स्थायिन्, -स्थित *a.* lasting, long, enduring, continuing, durable; तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेकं चिरस्थायि Udb.

चिरंजीव *a.* Long lived. -वः An epithet of Kāma.

चिरण्टी, चिरिण्टी [चिरेण अटति पितृगृहात् भर्तृगेहम् अट् अच् पृषो॰ Tv.] 1 A woman married or single who continues to reside after maturity in her father's house. -2 A young woman (in general); देव न प्रत्ययः स्त्रीषु चपलास्वखिलास्वपि । चिरण्टीष्वपि न ग्राह्यो वेशस्त्रीष्विव सर्वदा ॥ Ks. 58. 56.

चिरत्न *a.* (-त्नी *f.*) [चिरे भवः चिर-त्न] Of long standing, old, ancient; P. IV. 3. 23.

चिरंतन *a.* (-नी *f.*) [चिरं भवार्थे टयुल् तुट् च] Of long standing, old, ancient; स्वहस्तदत्ते मुनिमासनं मुनिश्चिरंतनस्तावदभिन्यवीविशत् Śi. 1. 15; चिरंतनः सुहृद् &c.

चिरायति Den. P.; also चिरायते To delay, tarry; कथं चिरयति पाञ्चाली Ve. 1; किं चिरायितं भवता; सङ्केतके चिरयति प्रवरो विनोदः Mk. 3. 3.

चिरम्भणः The Bengal kite.

चिरिः A parrot; -Comp. -काकः A kind of crow; लवणं चोरयित्वा तु चिरिकाकः प्रजायते Mb.13. 111. 123. -बिल्वः Pongamia Glabra; चिरिबिल्वान् मधूकांश्च बिल्वानथ च तिन्दुकान् Rām. 3. 11. 74.

चिरि 5 P. (चिरिणोति) To kill, hurt, injure (used only in the Veda).

चिरुः The shoulder-joint.

चिर्भटिः A sort of cucumber.

चिल् 6 P. (चिलति) To put on clothes.

चिलमी (-मि) -लिका 1 A kind of necklace. -2 A fire-fly. -3 Lightning.

चिलि(ली)चि(ची)मः, -मिः, चिलीमः, चेलचीमः A kind of fish. Charak advises that this fish should not be eaten with milk. (Mar. 'वेगसा' मासा.)

चिल्ल् 1 P. (चिल्लति, चिल्लित) 1 To become loose, be slack or flaccid. -2 To act wantonly, sport.

चिल्लभक्ष्या *f.* A prostitute; L. D. B.

चिल्ल *a.* [चिल्ल-अच्] Blear-eyed. -ल्लः 1 A bleared or sored eye. -2 The (Bengal) kite; चिल्ला also in this sense; बन्धनभ्रष्टो गृहकपोतश्चिल्लाया मुखे पतितः M. 4; cf. English "From the frying-pan into the fire". -Comp. -आभः a petty thief, a pick-pocket.

चिल्लका, चिल्लिका, चिल्ली A cricket; cf. झिल्लिका.

चिविः The chin.

चिविट = चिपिट q. v.

चिहण *a.* = चिक्कण q. v.

चिहुर = चिकुर q. v.

चिह्न् 10 U. (चिह्नयति-ते) To mark, stamp (properly a Denom. from the noun चिह्न).

चिह्नम् 1 Mark, spot, stamp, symbol; emblem, badge, symptom; ग्रामेषु यूपचिह्नेषु R. 1. 44; 3. 55; संनिपातस्य चिह्नानि Pt. 1. 177; -2 A sign, indication; प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि R. 2. 22; प्रहर्षचिह्न 2. 68. -3 A sign of the zodiac. -4 Stamp, print, impression; पद°. -5 Aim, direction. -Comp. -कारिन् *a.* 1 marking, spotting. -2 striking, wounding, killing. -3 frightful, hideous.

चिह्नित *a.* 1 Marked, signed, stamped, bearing the badges of an office; Y. 2. 85; 1. 319; दिवा चरेयुः कार्यार्थं चिह्निता राजशासनैः Ms. 10. 55; 2. 170. -2 Branded. -3 Known, designated.

चीक् 1, 10. P. (चीकति, चीकयति) 1 To endure, bear, suffer. -2 To be impatient. -3 To touch.

चीचीकुची *Onomat.* For the warbling of birds.

चीडा *f.* A kind of perfume; (Jaina).

चीत्कारः An onomatopoetic word, the cry of certain animals, particularly of the ass or elephant; स विषीदति चीत्काराद्गर्दभस्ताडितो यथा H. 2. 31; वैनायक्यश्चिरं वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः Māl. 1. 1.

चीनः [चि-नक् पृषो॰दीर्घः] 1 N. of a country, the modern China. -2 A kind of deer. -3 A sort of cloth. -4 A thread. -नाः *m.* (pl.) The rulers or people of China. -नम् 1 A banner. -2 A kind of bandage for the corners of the eyes. -3 Lead. -Comp. -अंशुकम्, -वासस् *n.* China-cloth, silk, silken cloth; चीनांशुकमिव केतोः प्रतिवातं नीयमानस्य Ś. 1. 34; Ku. 7. 3; Māl. 6. 5; Amaru. 75. -कर्पूरः a kind of camphor. -जम् steel. -दारु Cinamon (Mar. दालचिनी); एलां च देवकुसुमं त्वक्पत्रं चीनदारु च Śiva. B. 30. 14. -पट्टम् 1 lead. -2 China silk; Kau. A. 2. 11. -पिष्टम् 1 red lead; चीनपिष्टमयो लोकक्षारणैकमयी च भूः Ks. 23. 85. -2 lead. -वसुम् lead.

चीनकः, चीनाकः 1 A kind of camphor. -2 N. of a very small grain, fennel.

चीभ् 1 Ā. (चीभते) 1 To coax, wheedle, flatter. -2 To boast, swagger.

चीरम् [चि-क्रन् दीर्घश्च; Uṇ. 2. 26] 1 A rag, a tattered cloth, a long stripe or garment; Ms. 6. 6; क्षौमं दुकूलमजिनं चीरं वल्कलमेव वा Bhāg. 7. 13. 39. -2 A bark. -3 A cloth or garment in general; दर्भचीरं निवस्याथ दण्डाजिनविभूषितः Mb. 3. 39. 23. -4 A necklace of pearls consisting of four strings. -5 A stripe, stroke, line. -6 A manner of writing with strokes. -7 Lead. -8 A crest. -9 The dress of a Buddhist priest. -Comp. -परिग्रह, -वासस् *a.* 1 clothed in bark; Ku. 6. 92; Ms. 11. 102. -2 dressed in rags or tatters. (-*m.*) an epithet of Śiva. -भवन्ती the elder sister of a wife. -मोचनम् N. of a Tīrtha; चीरमोचनतीर्थान्तर्गणरात्रं तपस्यता Rāj. T. 1. 149.

चीरकः 1 A manner of writing, see चीर above. -2 eye-fly (Mar. कॅबरें); कौञ्चो जीवति वर्षं तु ततो जायति चीरकः Mb. 13. 111. 88.

चीरल्लिः A kind of large fish; Suśr. 6. 35. 4.

चीरित *a.* Having strips, ragged.

चीरिन् *a.* [चीर-इनि] Clothed in bark, garments or rags; आत्मानं चोग्रतपसा बिभ्रती चीरिणं कृशम् Bhāg. 3. 33. 14.

चीरिः *f.* [चि बा० क्रि दीर्घश्च] 1 A veil for covering the eyes. -2 A cricket; शुष्यत्तनुलतां तारचीरिचीत्काररोदिनीम् Ks. 73. 240. -3 The hem of an undergarment.

चीरि(रु)का A cricket.

चीरी *f.*, **चीरीवाकः** A cricket; चीरीवाकस्तु लवणं बलाका शकुनिर्दधि Ms. 12. 63; चीरी लवणहारकः Y. 3. 215.

चीर्ण *a.* (चर्-नक् प्रयो° अत ईत्वम्] 1 Done, performed, observed; चीर्णव्रतो बाल एव बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः Mb. 1. 48. 19. -2 Studied, repeated. -3 Split, divided. -Comp. -पर्णः the Kharjūra and Nimba tress; -व्रत *a.* Who has practised a vow.

चीलिका A cricket.

चीव् I. 1. U. (चीवति-ते) 1 To wear, cover. -2 To take or receive. -3 To seize. -II. 10 U. (चीवयति-ते) 1 To shine. -2 To speak.

चीवरम् [चि-ष्वरच् नि° दीर्घः; चीव्-अरच् वा; cf. Uṇ. 3. 1] 1 A garment (in general); a tatter, rag; प्रेतचीवरवसा स्वनोग्रया R. 11. 16. -2 The dress of any mendicant, particularly of a Buddhist mendicant; चीवराणि परिधत्ते Sk.; चीरचीवरपरिच्छदाम् Māl. 1; प्रक्षालितमेतन्मया चीवरखण्डम् Mk. 8.

चीवरिन् *m.* 1 A Buddhist or Jaina mendicant. -2 A mendicant (in general).

चुक्क् 10 U. (चुक्कयति-ते) To inflict or suffer pain.

चुकारः The roaring of a lion.

चुक्रः [चक्-रक् अत उत्वं च Uṇ. 2. 15] 1 A kind of cane or sorrel. -2 Sourness. -क्रम् Sourness, acidity. -Comp. -अम्लम् vinegar made by the acetous fermentation of grain. (-म्ला) 1 a tamarind tree. -2 a kind of sour rice-gruel. -फलम् the tamarind fruit. -वास्तूकम् wood-sorrel.

चुक्रकम्, **चुक्रिका** A kind of wood-sorrel.

चुक्रा The tamarind tree.

चुक्रिमन् *m.* Sourness.

चुक्षा 1 Injuring, killing. -2 Washing.

चुचिः The female breast; udder.

चुचुकः, **कम्**, **चुचूकम्** The nipple of the breast.

चुच्चु, **-च्चू** A kind of vegetable.

चुच्य् 1 P. 1 To bathe. -2 To churn. -3 To squeeze -4 To distil; L. D. B.

चुञ्चु *a.* (At the end of certain comp.) Celebrated, famous, renowned, skilled in; तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ P. V. 2. 26. अक्षर°, चार° &c. रामोऽपि मायाचणमन्त्रचुञ्चुः Bk. 2. 32. -ञ्चुः The musk-rat or shrew. -2 A mixed caste born of a Brāhmaṇa father and Vaideha female; मेदान्ध्रचुञ्चुमद्‌गूनामारण्यपशुहिंसनम् Ms. 10. 48.

चुञ्चुरी A game played with tamarind seeds instead of dice.

चुट् I. 6, 10. P. (चुटति, चोटयति) To cut off, divide. -II. 1, 10. P. (चोटति, चोटयति) To become small, to be diminished, wane.

चुट्ट् 10. P. (चुट्टयति) To become small or shallow (as a river.)

चुड् 1, 6 P. (चुडति) To conceal or hide.

चुड्ड् 1 P. (चुड्डति) 1 To dally, sport. -2 To hint one's meaning. -3 To act or do.

चुण् 6 P. (चुणति) To cut off, pierce.

चुण्ट् I. 1, 10. P. (चुण्टति, चुण्टयति) To cut off. -II. 1. P. To become small.

चुण्ड् I. 1 P. To become small.-II. 10 P. To cut off.

चुण्टा, **-ण्टी**, **-ण्डा** A small well or reservoir.

चुत् 1 P. (चोतति) To ooze, trickle, see च्युत्.

चुतः, **तिः** The anus.

चुद् I. 10 U. (चोदयति-ते, चोदित) 1 To send, direct, throw forward, urge or drive on, push on; चोदयाश्वान् Ś. 1. -2 To prompt, inspire, impel, animate, excite; R. 4. 24. -3 To hasten, accelerate. -4 To question, ask. -5 To press with a request. -6 To put forward, adduce, as an argument or objection. -7 To enjoin, lay down; Ms. 2. 165. -8 To request, solicit. -9 To help on. -10 To bring or offer quickly. -11 To fix,

settle, direct. -12 To be quick. -II. 1 U. Ved. (चोदति-ते) 1 To impel, incite. -2 To offer quickly (Soma). -3 To hasten, be quick.

चोद *a.* [चोदयतीति चुद्-अच्] Animating, inspiring, promoting &c. -दः A whip or goad.

चोदक *a.* [चुद्-ण्वुल्] Driving, urging. -कः 1 Directing, invitation. -2 (in gram.) परिग्रह q. v. -3 The injunctive text or the general rule which lays down that a विकृति shall be performed like its प्रकृति. चोदको हि प्रयोगवचनाद् बलवत्तरः। स हि उत्पादयति प्रापयति च। प्रापितानभिसमीक्ष्य प्रयोगवचन उपसंहरति। ŚB. on MS. 5. 1. 18; विकृतिः प्राकृतान् धर्माश्चोदकेन गृह्णाति। ŚB. on MS. 5. 4. 22.

चोदन *a.* [चुद्-भावे ल्युट्] Driving, impelling. -नम् 1 The act of driving. -2 Invitation. -3 Order, rule, precept.

चोदना 1 Sending, directing, throwing. -2 Urging or driving onward; ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना Bg. -3 Prompting, inciting, encouraging, inspiration. -4 A precept, sacred commandment, scriptural injunction. -5 The category called अपूर्व (in पूर्वमीमांसा); चोदनेत्यपूर्वं ब्रूमः ŚB. on MS. 7. 1. 7. -Comp. -गुडः a ball for playing with.

चोदित *p. p.* 1 Sent, directed. -2 Urged on, driven. -3 Incited, prompted, inspired. -4 Put forward as an argument. -5 Thrown, cast. -6 Appointed. -7 Ordered, directed.

चोद्य *a.* [चुद्-ण्यत्] 1 To be driven or impelled. -2 To be sent, thrown, or directed. -3 To be mentioned; नीवारमूलेङ्गुदशाकवृत्तिः सुसंयता चामिकार्येषु चोद्यः Mb. -द्यम् 1 Objecting, asking a question. -2 An objection. -3 Wonder, surprise.

चुन्दी A procuress, bawd.

चुप् 1 P. (चोपति) To move slowly, creep or steal along.

चोपन *a.* Moving, stirring. -नम् Moving slowly.

चुबुकः The chin; प्रगृह्य चुबुकेऽध्यात्मसुदनीनमदच्युतः Bhāg. 10. 42. 7.

चुबम् The mouth, face.

चुमुचुमायनम् Itching of a wound; Suśr. 1. 42. 11.

चुमुरिः N. of a demon whom Indra killed to favour Dabhīti; स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं च जघन्थ दस्युं प्र दभीतिमावः Rv. 2. 15. 9.

चुम्ब् I. 1, 10. U. (चुम्बति-ते, चुम्बयति-ते, चुम्बित) 1 To kiss (fig. also); श्लिष्यति चुम्बति जलधरकल्पं हरिरुपगत इति तिमिरमनल्पम् Gīt. 6; प्रियामुखं किंपुरुषश्चुचुम्बे Ku. 3.38; Amaru. 16; H. 4. 132. -2 To touch softly, or graze; with परि to kiss; Ṛs. 6. 18.; Amaru. 77. -II. 10. P. To hurt, kill.

चुम्बः, म्बा [चुम्ब्-भावे घञ् अच् वा] A kiss.

चुम्बकः [चुम्ब्-ण्वुल्] 1 A kisser. -2 A lecher, a lustful man, libertine. -3 A rogue, cheat. -4 One who has kissed or dipped in a variety of subjects, a superficial scholar. -5 A loadstone. -6 The upper part or middle of a balance.

चुम्बनम् [चुम्ब् भावे ल्युट्] Kissing, a kiss: चुम्बनं देहि मे भार्ये कामचाण्डालतृप्तये R. G.

चुम्बित *p. p.* 1 Kissed. -2 Touched softly.

चुम्बिन् *a.* 1 Kissing, sipping; Māl. 9. 7. -2 Touching, grazing; Bh. 3. 95. -3 Affected with; इत्यर्धचन्द्राभनखाङ्कचुम्बिकुचा सखी यत्र सखीमिवन्दे N. 6. 66. -4 Relating to; स्वचुम्बिनेव स्वमनोरथेन N. 8. 87. -5 Bus with; कार्यान्तरचुम्बिचित्ते N. 3. 95.

चुर् 10 U. (चोरयति-ते, चोरित) 1 To rob, steal; M. 8.333; V. 3. 17. -2 (Fig.) To bear, have, possess take, assume; अचूचुरच्चन्द्रमसोऽभिरामताम् Śi. 1. 16.

चुर *a.* Stealing, robbing &c.

चुरणम् Robbing, theft.

चुरा Theft.

चो (चौ) रः 1 A thief, robber; सकलं चोर गतं त्वया गृहीतम् V. 4. 16; इन्दीवरदलप्रभाचोरं चक्षुः Bh. 3. 67. -2 Any dishonest dealer. -2 One that steals or captivates the heart. -Comp. -कर्मन् *n.* theft. -गत *a.* robbed. -रूपः a clever thief.

चो (चौ) रिका Theft, robbery; °विवाह Māl. 1, secret marriage.

चोरित *a.* Stolen, robbed. -तम् Theft.

चोरितकम् 1 Petty theft, larceny. -2 Anything stolen.

चुरिः, -री *f.* 1 A small well. -2 Theft; ततो दैवयोगेन राजभवने चौराश्चुरीं कृत्वा... Vet.

चुल् 10 P. (चोलयति) 1 To raise or elevate. -2 To rise, increase. -3 To dip, dive or plunge into.

चुलुकः [चुल्-उकञ्] 1 Deep mud. -2 A mouthful of water or the hand hollowed to hold water or anything; ममौ स भद्रं चुलुके समुद्रः N. 8. 45; ज्ञात्वा विधातुश्चुलुकान् प्रसूतिम् Vikr. 1. 37. -3 A small vessel. -क Water in which pulse has been steeped.

चुलुकिन् *m.* A porpoise.

चुलुम्प् 1 P. (चुलुम्पति) 1 To swing, rock, move to and fro, agitate. With उद् 1 to swing. -2 to agitate; अम्भोधेर्नालिकेलीरसमिव चुलुकैरुच्चुलुम्पन्त्यपो ये Mv. 5. 8.

चुलुम्पः Fondling children.

चुलुम्पा A she-goat.

चुलुम्पिन् A kind of fish; L. D. B.

चुल्ल् 1 P. (चुल्लति) 1 To play, sport, to make amorous gestures. -2 To conjecture.

चुल्ल *a.* Blear-eyed. **-ल्लः** A blear eye.

चुल्लकः The palm of the hand hollowed as in the act of holding water. **-की** 1 A kind of water-pot. -2 A porpoise.

चुल्लिः A fire-place.

चुल्ली 1 A fire-place; पञ्च सूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्युपस्करः Ms. 3. 68. -2 A funeral pile. -3 A large apartment or hall composed of three divisions, one looking north, another east, and the third west; याम्याहीनं चुल्ली त्रिशालाकं वित्तनाशकरमेतत् Bri. S. 53. 38.

चुस्त् 10 P. 1 To honour. -2 To condemn; L. D. B.

चुस्तः, -स्तम् [चु क्त बा० सुट्] 1 The burnt exterior of roast meat. -2 Fried meat. -3 Chaff. -4 Rind.

चूचुकम्, चूचूकम् The nipple of a breast; Śi. 7. 19. *-a.* staggering in speech; मूकचूचुकाः Mb. 14. 36. 30.

चूडः Ved. 1 A protuberance. -2 The ceremony of tonsure.

चूडकः A well.

चूडा 1 The hair on the top of the head, a single lock on the crown of the head (left after the ceremony of tonsure); R. 18. 51; U. 5. 36; 5. 3; 4. 20. -2 The ceremony of tonsure. -3 The crest of a cock or peacock; Pt. 2. 73. -4 Any crest, plume or diadem. -5 The head. -6 Top, summit. -7 A room on the top of a house. -8 A well. -9 An ornament (like a bracelet worn on the wrist). **-Comp. -करणम्, -कर्मन्** *n.* the ceremony of tonsure; Ms. 2. 35. **-पाशः** a mass of hair; चूडापाशे नवकुरबकम् Me. 65. **-मणिः, -रत्नम्** 1 a jewel worn on the top of the head, a crest-jewel (fig. also). -2 best, excellent (usually at the end of comp.). **-लक्षणम्** tonsure.

चूडार, -ल *a.* 1 Having a single lock of hair on the crown of the head. -2 Crested. **-लम्** The head.

चूडिक, चूडिन् *a.* 1 Having a lock of hair on the head. -2 Crested.

चूडाम्लम् Vinegar prepared from fruits.

चूण् 10 P. (चूणयति) 1 To contract. -2 To close, shrink.

चूतः [चूष्-क्त, चोतति रसं चुत्-अच् वा पृषो० Tv.] 1 The mango tree; ईषद्बद्धरजः कणाग्रकपिशा चूते नवा मञ्जरी V. 2. 7; चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः Ku. 3. 32; one of the 5 arrows of Cupid; see पञ्चबाण. **-तम्** The anus. **-Comp. -यष्टिः** The mango branch. चूतयष्ट्या समाश्लिष्टो दृश्यतां तिलकद्रुमः | Bu. Ch. 4. 46.

चूतकः 1 The mango tree. -2 A small well.

चूतिः *f.* The anus.

चूर् 4 Ā. (चूर्यते) To burn.

चूरी, -चूरिका A small well.

चूर्ण् 10 U. (चूर्णयति-ते, चूर्णित) 1 To reduce to powder, pulverize, pound. -2 To bruise, crush.

चूर्णः, -र्णम् [चूर्ण् कर्मणि अच्] 1 Powder. -2 Flour. -3 Dust; तत्राश्मचूर्णान्यपतन् पावकप्रकरा इव Rām. 1. 171. 3. -4 Aromatic powder, pounded sandal, camphor &c; भवति विफलप्रेरणा चूर्णमुष्टिः Me. 68. **-र्णः** 1 Chalk. -2 Lime. -3 Pounding. **-Comp. -कारः** a limeburner. **-कुन्तलः** a curl, curly hair; समं केरलकान्तानां चूर्णकुन्तलवल्लिभिः Vikr. 4. 2. **-खण्डः, -ण्डम्** 1 gravel, pebble. -2 lime-stone nodule. **-पदम्** a peculiar exercise, walking backwards and forwards. **-पारदः** vermilion. **-मुष्टिः** *f.* a handful of perfume or powder. **-योगः** perfumed powder. **-राजः** It is the king of powders containing eight parts of 'asafoetida' and twentyseven parts 'bdellium'; Mātaṅga. L. 11. 49.

चूर्णकः [चूर्ण स्वार्थे क] 1 Grain fried and pounded. -2 A species of silk-cotton tree (शाल्मलीविशेष); अङ्कोलाश्च कुरण्टाश्च चूर्णकाः पारिभद्रकाः Rām. 4. 1. 80. **-कम्** 1 A fragrant powder. -2 A style of prose-composition which is easy, does not contain hard letters, and has very few compounds; अकठोराक्षरं स्वल्पसमासं चूर्णकं विदुः Chand. M. 6. -3 Explaining in prose the purport of a foregoing verse.

चूर्णनम् Crushing, pounding.

चूर्णिः, -र्णी *f.* 1 Pounding, powder. -2 A sum of hundred cowries. -3 N. of Patañjali's Mahābhāṣya on the Sūtras of Pāṇini. -4 A selection of an unanswerable argument. **-Comp. -कृत्** *m.* 1 an epithet of Patañjali. -2 an annotator, commentator.

चूर्णिका 1 Grain fried and powdered. -2 A style of prose composition.

चूर्णित *a.* 1 Pounded, pulverized. -2 Crushed, bruised, smashed, shattered to pieces; Ku. 5. 24.

चूर्णिन् *a.* Made or mixed up with anything powdered.

चूर्णीकृ 8 U. 1 To reduce to powder, pound, grind. -2 To bruise, smash.

चूर्णीभू 1 P. To become dust, fly off into minute particles.

चूर्तिः *f.* Going.

चूलः Hair. **-ला** 1 An upper room. -2 A crest. -3 The crest of a comet; cf. चूडा.

चूलिकम् A cake of flour fried with ghee.

चूलिन् *a.* Having a crest.

चूलिका [चुल् समुच्चये ण्वुल् पृषो० दीर्घः] 1 The crest or comb of a cock. -2 The root of an elephant's ear. Mātanga. L. 6. 9. -3 (In dramas) The hinting or indication of the occurrence of any event by characters behind the stage; अन्तर्जवनिकासंस्थैः सूचनार्थस्य चूलिका S. D. 310; e. g. in the beginning of the 4th Act of Mv. -4 The crest (?) of a bow; प्रथमं चापमारोप्य चूलिकां बन्धयेत्ततः। स्थानकं तु ततः कृत्वा बाणोपरि करं न्यसेत्॥ Dhanur. 118.

चूष् 1 P. (चूषति, चूषित) To drink, suck up or out.

चूषा 1 A leathern girth (for an elephant). -2 Sucking. -3 A girdle.

चूष्यम् [चूष् कर्मणि ण्यत्] Any article of food to be sucked.

चोष 1 Sucking. -2 Inflammation (in medicine). -3 Drying up.

चोषणम् Sucking, suction.

चोष्यम् = चूष्य q. v.

चृत् I. 6 P. (चृतति) 1 To hurt, kill. -2 To tie, bind or connect together. -II. 1. P., 10 P. (चर्तति, चर्तयति) To light, kindle.

चेकितानः 1 An epithet of Śiva. -2 N. of a Yādava prince, who fought on the side of the Pāṇḍavas in the great war. -*a.* One who sees; यं चेकितानमनु चित्तय उच्चकन्ति Bhāg. 6. 16. 48.

चेटः (डः) [चिट् अच्, वा टस्य डः] A servant; एतत्तस्य मुखाच्छ्रुत्वा राजचेटस्य दुर्मनाः Ks. 6. 127.

चेटकः 1 A servant, slave; any one who does a set task. -2 A paramour.

चेटि (डि) का, चेटिः (टी) (डी) *f.* A female slave or servant.

चेद् *ind.* If, provided that, although (never used at the beginning of a sentence); अयि रोषमुरीकरोषि नो चेत्किमपि त्वां प्रति वारिधे वदामः Bv. 1. 44; Ku. 4. 9; इति चेद् -न 'if it be urged that ......(we reply) not so' (frequently used in controversial works); सन्निधानमात्रेण राजप्रभृतीनां दृष्टं कर्तृत्वमिति चेन्न Ś. B; अथ चेद् but if.

चेदिः *m.* (*pl.*) N. of a country; तदीशितारं चेदीनां भवांस्तमवमंस्त मा Śi. 2. 95, 63. **-Comp. -पतिः, -भूभृत्** *m.*, **-राज्** *m.*, **-राजः** N. of Śiśupāla, son of Damaghoṣa and king of the Chedis; Śi. 2. 96; see शिशुपाल.

चेदिक *m.* (*pl.*) The Chedis; शौलिकविदर्भवत्सान्ध्रचेदिकाश्चौर्ध्वकण्ठाश्च Bṛi. S. 14. 8.

चेरिका 1 A village, town. -2 A suburb town inhabited by weavers; तदेव चेरिका प्रोक्ता नागरी तन्तुवायभूः Kāmikāgama 20. 15. 16; also Māna. 10. 85-88.

चेल् 1 P. (चेलति) 1 To go, move. -2 To shake, be disturbed, tremble.

चेलम् 1 A garment; कुसुम्भारुणं चारु चेलं वसाना Jagannātha. -2 (At the end of comp.) Bad, wicked, vile; भार्याचेलम् 'a bad wife.' **-Comp. -आशकः** a moth. **-क्नोपम्** *ind.* So as to wet the clothes (rain) P. III. 4. 33. **-गङ्गा** N. of a river near Gokarṇa. **-चीरा** a piece torn off from a garment; विपत्रं गल्मुद्बध्य दढया चेलचीरया Raj. T. 4. 574. **-निर्णेजकः, -प्रक्षालकः** a washerman; श्ववतां शौण्डिकानां च चेलनिर्णेजकस्य च Ms. 4. 216.

चेलिका 1 A bodice. -2 Silk-cloth.

चेलुकः A Buddhist novice.

चेल्ल् 1. P. (चेल्लति) To go or move. -2 To shake, tremble.

चेष्ट् 1 Ā. (चेष्टते, चेष्टित) 1 To move about, stir, be active, show signs of life; यदा स देवो जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत् Ms. 1. 52; Māl. 8. 8; Ś. 6. 27. -2 To make effort, endeavour, exert oneself, struggle. -3 To perform, do (anything). -4 To frequent. -5 To behave, act. With वि 1 to stir, move, be in motion, move about. -2 to act, behave.

चेष्टम् 1 Moving the limbs, gesture; -2 Acting.

चेष्टक *a.* [चेष्ट्-ण्वुल्] Making efforts. **-कः** A particular mode of sexual enjoyment or coitus.

चेष्टनम् 1 Motion. -2 Effort, exertion. -3 Performing, doing.

चेष्टा [चेष्ट्-अङ्] 1 Motion, movement; संरुद्धचेष्टस्य R. 2. 43; किमस्माकं स्वामिचेष्टानिरूपणेन H. 3; Māl. 5. 7. -2 Gesture, action; चेष्टया भाषणेन च नेत्रवक्त्रविकारैश्च लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः Ms. 8. 26. -3 Effort, exertion. -4 Behaviour Pt. 1. 150. -5 Action, deed, performing. **-नाशः** destruction of the world. **-निरूपणम्** observing a person's movements.

चेष्टित *p. p.* [चेष्ट्-कर्तरि क्त] Moved, stirred &c. **-तम्** 1 Motion, gesture, act. -2 Doing, action, behaviour; कपोलपाटलादेशि बभूव रघुचेष्टितम् R. 4. 68; तत्तत्कामस्य चेष्टितम् Ms. 2. 4 doing or work.

चैतन्यम् [चेतनस्य भावः ष्यञ्] 1 Spirit, life, intelligence, vitality, sensation. -2 Soul, spirit, mind; U. 1. 36. -3 Consciousness, feeling, sensation, sense; U. 1. 48. -4 (In Vedānta phil.) The Supreme Spirit considered as the essence of all being and source of all sensation. **-Comp. -भैरवी** *f.* N. of a Rāgiṇī. **-न्यः** N. of a modern reformer of the Vaiṣṇava faith.

चैत्तसिक *a.* Relating to the mind.

चैत्त *a.* [चित्तस्येदम् अण्] Belonging to the mind, mental. **–त्तम्** Memory.

चैत्तिक *a.* Mental, intellectual.

चैत्य *a.* Relating to a pile. **–त्यः** The individual soul. **–त्यम् 1** The ant-hill; नागहेतोः सुपर्णेन चैत्यमुन्मथितं यथा Rām. 4. 19. 21. **–2** A pile of stones forming a landmark. **–3** A monument, tomb-stone. **–4** A sacrificial shed; देवस्थानेषु चैत्येषु नागानामालयेषु च Mb. 3. 190. 67; कच्चिन्चैत्यशतैर्जुष्टः Rām. 2. 100. 43; प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु Bhāg. 9. 11. 27. **–5** A place of religious worship, altar, sanctuary. **–6** A temple. **–7** A reflection. **–8** A religious fig-tree or any tree growing by the side of streets; चैत्ययूपाङ्किता भूमिर्यस्येयं सन्नाकरा Mb. 1. 1. 229; Me. 23 (रथ्यावृक्ष Malli.) **-Comp.** **–अग्निः** sacred fire, Pañch. 1. 6. **–तरुः, –द्रुमः, –वृक्षः** a fig-tree standing on a sacred spot. **–पालः** the guardian of a sanctuary. **–मुखः** a hermit's water-pot.

चैत्रः [चि ष्ट्रन्; चित्रमेव स्वार्थे अण्; चित्रायां भवः अण् वा] **1** N. of a lunar month in which the full moon stands in the constellation Chitrā (corresponding to March-April). **–2** A Buddhist mendicant. **–3** One of the seven ranges of mountains dividing the continent into Varṣas. **–त्रम्** A temple, monument for the dead. **-Comp.** **–आवलिः** *f.* the full-moon-day of Chaitra. **–सखः** an epithet of the god of love.

चैत्रकः The month चैत्र.

चैत्रिः, चैत्रिकः, चैत्रिन् *m.* The month called Chaitra.

चैत्री The day of full-moon in the month of Chaitra.

चैत्ररथम् (–थ्यम्) N. of the garden of Kubera; एको ययौ चैत्ररथप्रदेशान् सौराज्यरम्यानपरो विदर्भान् R. 5. 60.

चैद्यः N. of Śiśupāla; अभिचैद्यं प्रतिष्ठासुः Śi. 2. 1.

चैल *a.* Made of cloth. **–लम्** A piece of cloth, garment. **–लः** A month. **-Comp.** **–अशकः** A goblin feeding on moths Ms. 12. 72. **–धावः** a washerman; चैलधावसुराजीवसहोपपतिवेश्मनाम् Y. 1. 164.

चैलकः A Buddhist mendicant.

चैलिकः A piece of cloth.

चोक्ष *a.* **1** Pure, clean; अवकाशेषु चोक्षेषु Ms. 3. 207. **–2** Honest; अनीर्षुर्गुप्तदारः स्याच्चोक्षः स्यादघृणी नृपः Mb. 12. 70. 8. **–3** Clever, dexterous, skilful. **–4** Pleasing, agreeable, delightful. **–5** Sharp, pungent, keen.

चोचम् 1 A bark, rind. **–2** Skin, hide. **–3** The cocoa-nut. **–4** The uneatable part of a fruit. **–5** The fruit of the fan-palm. **–6** A plantain.

चोचकः A bark in general.

चोटी A petticoat.

चोडः A bodice; चोडी also.

चोलः *m.* (*pl.*) [चुल् कर्मणि घञ्] N. of a country in southern India, the modern Tanjore. **–लः, –ली 1** A short jacket, a bodice. **–2** A garment reaching to the feet. **–लम्** A garment. **-Comp.** **–उण्डुकः** a diadem, turban.

चोलकः 1 A breast-plate. **–2** A bark-dress. **–3** A bodice. **–कम्** Bark, rind.

चोलकिन् *m.* **1** A soldier armed with a breast-plate. **–2** The orange tree. **–3** The wrist. **–4** The shoot of a bamboo.

चोल-(लो)-ण्डुकः A fillet for the head, a turban, tiara or diadem.

चोस्कः An excellent horse.

चौक्ष *a.* **1** Pure, clean. **–2** Pleasant, agreeable, lovely.

चौड (–डी *f.*), चौल (–ली *f.*) *a.* [चूडा प्रयोजनमस्य चूडा॰ णः वा डस्य लः] **1** Crested. **–2** Relating to tonsure. **–डम्, –लम्** The ceremony of tonsure.

चौर्णेय *a.* (A pearl) obtained in the river near the Kerala country; Kau. A. 2. 11.

चौर्यम् 1 Theft, robbery. **–2** Trickery. **–3** Secrecy, concealment. **-Comp.** **–रतम्** secret sexual enjoyment; Pt. 1. 174. **–वृत्तिः** *f.* the habit of robbery.

चौर्यकम् Theft, stealing.

च्यु I. 1 Ā. (च्यवते, च्युत) **1** To fall or drop down, slip, sink (fig. also); Ś. 2. 8. **–2** To come out of, flow or issue from, drop, trickle or stream forth from; स्वतश्च्युतं वह्निमिवाद्भिरम्बुदः R. 3. 58; Bk. 9. 71. **–3** To deviate or swerve from, fall off or away from, leave (duty &c.); (with abl.) अस्माद्धर्मान्न च्यवेत Ms. 7. 98; 12. 71-72. **–4** To lose, be deprived of; अच्योष्ट सत्वान्नृपतिः Bk. 3. 20; 7. 92. **–5** To vanish, disappear, perish, be at an end; R. 8. 66; Ms. 12. 96. **–6** To decrease. **–7** To bring about, make, form, create. **–8** To cause to go away, cause to forget. *-Caus.* (च्यावयति-ते) **1** To cause to move, excite, agitate. **–2** (Ā.) To move oneself, be shaken or moved. **–3** To remove, drive away, expel. **–4** To deprive, take away; Pt. 1. 240. **–5** To cause to fall. **–II. 10 P.** (च्यावयति) **1** To suffer, bear. **–2** To laugh.

च्यवनः N. of a Ṛiṣi (son of Bhṛigu, author of Rv. 10. 19.).

च्यवनम् 1 Moving, motion. **–2** Being deprived of, loss; deprivation. **–3** Dying, perishing. **–4** Sinking, falling. **–5** Departure, deviation. **–6** Flowing, trickling.

च्यवान *a.* Moving, active; च्यवाना सुमतिं भुरण्यू Rv. 6. 62. 7. *-m.* N. of a Risi restored to youth by the Asvins; युवं च्यवानमश्विना जरन्तं पुनर्युवानं चक्रथुः शचीभिः Rv. 1. 117. 13.

च्यावन *a.* Causing to fall; अच्युतच्यावनोऽरीणां संस्कृतो विकृतिर्नृपः Mb. 12. 43. 9. **-नम्** Expulsion, driving away.

च्युत *p. p.* [च्यु-क्त च्युत्-क वा] 1 Fallen down, slipped, fallen. -2 Removed, expelled. -3 Strayed, erred, deviated from. -4 Deprived. -5 Broken, disordered. -6 Dropped, oozed out. -7 Lost, gone, perished; R. 3. 45. -8 Moved, shaken. -9 (also -त्री) Free quarters in connection with temples. -Comp. **-अधिकार** *a.* dismissed from office. **-आत्मन्** *a.* of a depraved soul, evil-minded; Ku. 5. 81.

च्युतिः *f.* [च्यु-भावे क्तिन्] 1 Falling down, a fall. -2 Deviation from. -3 Dropping, oozing. -4 Losing, deprivation; धैर्यच्युतिं कुर्याम् Ku. 3. 10. -5 Vanishing, perishing. -6 The vulva. -7 The anus. -8 Quick motion.

च्युत् 1 P. (च्योतति) 1 To drop, flow, ooze, trickle, stream forth; इदं शोणितमभ्यग्रं संप्रहारेऽच्युतत्तयोः Bk. 6. 28. -2 To drop or fall down, slip; इदं कवचमच्योतति Bk. 6. 29. -3 To cause to drop or steam forth. -4 To wet thoroughly, moisten.

च्योतम् 1 Sprinkling, pouring. -2 Dropping, falling. -3 Trickling, oozing.

च्युपः The face, mouth.

च्युस् 10 P. (च्योसयति) 1 To laugh. -2 To suffer. -3 To leave. -4 To hurt, kill. -5 To loose.

च्यूतः The mango tree.

च्यौत्न *a.* [च्यु गतौ करणे त्नण्] 1 Animating, enlivening. भुवो नॄंश्च्यौत्नो विश्वस्मिन् भरे Rv. 10. 50. 4. -2 A goer. -3 Oviparous. -4 Abandoned; wicked, void of virtue. **-त्नम्** 1 Shaking, concussion; पुरां च्यौत्नाय शयथाय नू चित् Rv. 6. 18. 8. -2 Enterprise; प्र च्यौत्नानि देवयन्तो भरन्ते Rv. 1. 173. 4. -3 Management. -4 Strength.

छ

छ *a.* 1 Pure, clean. -2 Trembling, unsteady. **-छः** 1 A part, fragment. -2 Cutting, dividing. Enm. says: छः सोमः **-छा** 1 Covering, concealing. -2 An infant, a child. -3 Quick-silver. -4 The number seven; छा च रुद्र *ibid.* **-छम्** A house; छमार्चिर्भूतलं स्वः स्यात् कूटं कुलं छा च रुद्र *ibid.* Nm. says: 'छ इत्याच्छादनेऽब्जे च छं क्लीबे संवृतौ पुमान्। त्रिष्वयं निर्मले नित्ये मलिने भेदकेऽपि च ॥

छगः (**-गी** *f.*) A goat.

छगणः, -णम् Dry cow-dung.

छगलः 1 A goat. -2 N. of the sage Atri. -3 N. of a country. **-ला, -ली** A she-goat. **-लम्** A blue cloth. -Comp. **-आन्त्रिका, -अन्त्रिः** a wolf.

छगलकः A goat.

छटा 1 Mass, lump, number, assemblage; सटाच्छटाभिन्नघनेन Śi. 1. 74; Māl. 10. 10. -2 A collection of rays of light, lustre, splendour, light; भ्रमतः समरे बभ्रुर्वीरपट्टाञ्चलच्छटाः Rāj. T. 5. 333; Śi. 8. 38; Māl. 5. 23. -3 A continuous line, streak; छातेतराम्बुच्छटा K. P. 1. -Comp. **-आभा** lightning. **-फलः** the betel-nut tree.

छत्रः A mushroom. **-त्रम्** 1 A parasol, an umbrella; अदेयमासीत् त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे R. 3. 16; Ms. 7. 96. -2 Concealing the fault of one's teacher. -Comp. **-धरः, -धारः** the bearer of an umbrella. **-धारण** 1 carrying or bearing an umbrella; Ms. 2. 178. -2 carrying an umbrella as a type of royal authority. **-पतिः** 1 a king over whom an umbrella is carried as a mark of dignity, a sovereign, emperor. -2 N. of an ancient king in जम्बुद्वीप. **-भङ्गः** 1 'destruction of the royal parasol', loss of dominion, deposition. -2 dependence. -3 wilfulness. -4 a forlorn condition, widowhood.

छत्रकः 1 A temple in honour of Śiva. -2 A beehive of a conical form. -3 A king-fisher. **-त्रिका** Mushroom. **-कम्** A mushroom.

छत्रा, छत्राकः A mushroom; Ms. 5. 19; Y. 1. 176; also छत्राकी-कम्.

छत्रिकः The bearer of an umbrella.

छत्रिन् *a.* (**-णी** *f.*) Having or bearing an umbrella. *-m.* A barber. -Comp. **-न्यायः** 'the manner of applying the term छत्रिन् to a king', permitted synonym; Mbh. 3. 19.

छत्रीकृ To use as a parasol; छत्रीकृत्यैकमम्बुजम् Ks. 69. 150.

छत्वरः 1 A house. -2 A bower, arbour.

छद् 10 U. (छदति-ते, छादयति-ते, छन्न, छादित) 1 To cover, cover over, veil; हैमैश्छन्ना Me. 76; चक्षुः खेदात्सलिलगुरुभिः पक्ष्मभिश्छादयन्तीम् Me. 90; छन्नोपान्तः...काननाम्रैः Me. 18. -2 To spread anything (as a cover), cover oneself. -3 To hide,

conceal; Pt. 1. 287; (fig.): keep secret; ज्ञानपूर्वं कृतं कर्म छादयन्ते ह्यसाधवः Mb.: छन्नं दोषमुदाहरन्ति Mk. 9. 4.

छदः, –छदनम् 1 A covering, cover; अल्पच्छद, उत्तरच्छद &c. –2 A wing; अन्यभृतच्छदच्छवेः Śi. 16. 50; च्छदहेम कषन्निवालसत् N. 2. 69. –3 A leaf. –4 A sheath, case; षण्णेम्यनन्तच्छदि यत्त्रिणाभि Bhāg. 3. 21. 18. –Comp. –पत्रः the Bhūrja tree.

छदिः *f.*, **–छदिस्** *n.* [छद्-कि-इस् वा] 1 The roof of a carriage. –2 The roof or thatch of a house.

छद्मन् *n.* [छाद्यते स्वरूपमनेन; छद्-मनिन् Uṇ. 4. 144] 1 A deceptive dress, a disguise. –2 A plea, pretext, guise: ब्रह्मछद्मा सामर्थ्यसारः Mv. 2. 25; पलितछद्मना जरा R. 12. 2; Śi. 2. 21; कुतोऽन्यथा स्रवत्येष स्वेदच्छद्मामृतद्रवः Ratn. 2. 17. –3 Fraud, dishonesty, trick; छद्मना परिददामि मृत्यवे U. 1. 46; Ms. 4. 199; 9. 72. –4 The thatch or roof of a house. –Comp. –तापसः a religious hypocrite. –रूपेण *ind.* incognito, in disguise. –वेशिन् *m.* a player, a cheat, one dressed in disguise.

छद्मिन् *a.* (–नी *f.*) [छद्मन्-इनि] 1 Fraudulent, deceitful. –2 Disguised (at the end of comp.): *e. g.* ब्राह्मणछद्मिन् disguised as a Brāhmaṇa.

छन्न *a.* [छद्-क्त नि०] 1 Covered. –2 Hidden, concealed, secret &c.; see छद्. –3 Desolate, solitary. –4 Private. –न्नम् A secret; वागुराच्छन्नमाश्रित्य मृगाणामिष्यते वधः। भवाञ्छन्नेन दण्डितः Abhiṣeka. 1. 19.

छन्नवीरम् A kind of necklace; Māna. 50. 35-36.

छनच्छन् *ind.* An imitative sound, expressive of the noise of falling drops &c.; छनच्छनिति बाष्पकणाः पतन्ति Amaru. 86. (छमच्छमिति v. l.)

छन्द् 10 U. (छन्दयति-ते, छन्दित) 1 To please, gratify. –2 To persuade, coax. –3 To cover. –4 To be delighted in.

छन्द *a.* [छन्द्-अच्] 1 Pleasing, fascinating, inviting, alluring. –2 Private, solitary, secret. –3 Praising. –दः *m.* 1 Wish, desire, fancy, liking, will; विज्ञाप्यतां देवी यस्ते छन्द इति V. 3 just as you like; Pt. 1. 69. एते ते मृत्युना ग्रे चिरमनवसिता...च्छन्दं मृगयता Pratimā. 3. 7. –2 Free will, one's own choice, whim, free or wilful conduct; षष्ठे काले त्वमपि दिवसस्यात्मनश्छन्दवर्ती V. 2. 1; Gīt. 1; Y. 2. 195; स्वच्छन्दम् according to one's free will, independently. –3 (Hence) subjection, control. –4 Meaning, intention, purport. –5 Poison. –6 Appearance, look, shape. –7 Pleasure, delight. –Comp. –अनुवृत्तम्, –त्तिः indulgence of whims, humouring, compliance. –पातनः A religious hypocrite. L. D. B.

छन्दकः 1 An epithet of Vāsudeva. –2 A protector.

छन्दन *a.* Pleasing, charming.

छन्दस् *n.* [छन्दयति असुन्] 1 Wish, desire, fancy, will, pleasure; (गृह्णीयात्) मूर्खं छन्दोऽनुवृत्तेन याथातथ्येन पण्डितम् Chāṇ. 33. –2 Free will, free or wilful conduct. –3 Meaning, intention. –4 Fraud, trick, deceit. –5 The Vedas, the sacred text of the Vedic hymns; स च कुलपतिराद्यश्छन्दसां यः प्रयोक्ता U. 3. 48; बहुलं छन्दसि frequently used by Pāṇini; प्रणवश्छन्दसामिव R. 1. 11; Y. 1. 143; Ms. 4. 95. –6 A metre; ऋक्छन्दसा आशास्ते Ś. 4; गायत्री छन्दसामहम् Bg. 10. 35; 13. 4. –7 Metrical science, prosody; (regarded as one of the six Vedāṅgas or auxiliaries to the Vedas, the other five being शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त and ज्योतिष). –8 A metrical composition....मया काव्यानि तन्वता छन्दो विनिर्मितं तस्मिन् कृतः सर्वस्य संग्रहः Parṇal. 1. 23. –9 A festival; वेदे वाक्ये वृत्तभेदे उत्सवेऽपि नपुंसकम्। Nm. Comp. –कृतम् any metrical part of the Vedas or other sacred compositions; यथोदितेन विधिना नित्यं छन्दस्कृतं पठेत् Ms. 4. 100. –गः (–छन्दोगः) 1 a reciter in metre. –2 a student or chanter of the Sāmaveda; Ms. 3. 145; (छन्दोगः सामवेदाध्यायी) –3 The Sāmaveda; साम्नां जैमिनये प्राह तथा छन्दोगसंहिताम् Bhāg. 12. 6. 53. –भङ्गः a violation of the laws of metre. –विचितिः *f.* 'examination of metres', N. of a work on metres, sometimes ascribed to Daṇḍin; छन्दोविचित्यां सकलस्तत्प्रपञ्चो निदर्शितः Kāv. 1. 12. –वृत्तम् a metre in general. –स्तुभ् *m.* N. of Aruṇa.

छन्दस्य *a.* Ved. 1 Fit for hymns, metrical. –2 Made at will.

छन्दित *a.* Gratified, pleased.

छन्दु *a.* Ved. Pleasing, lovely.

छम् 1 P. (छमति) To eat, consume.

छमच्छमित An imitative word for the sound of 'crackling', or 'rattling'.

छमण्डः 1 An orphan. –2 A single man; one who has no relative.

छम्प् 1, 10 P. (छम्पति, छम्पयति) To go, move.

छम्बट्कारम् *ind.* So as to fail; Ks. 12. 4; 23. 1.

छम्बट्कर *a.* Ruining; एषा घोरतमा सन्ध्या लोकछम्ब (v. l. म्फ) ट्करी प्रभो Bhāg. 3. 18. 26.

छम्बट्कारः Ruin, destruction. –रम् *ind.* (only neg.) as अच्छम्बट्कारम् so as not to make a failure; Ts. 5. 4. 7. 4.

छर्द् 10 U. (छर्दयति, छर्दित) To vomit.

छर्दः, छर्दनम्, छर्दिः *f.*, **छर्दिका** Vomiting, sickness.

छर्दिस् *f.* [छर्द्-भावे इति] 1 Vomiting. –2 A secure place or residence; प्र नो यच्छतादवृकं पृथु च्छर्दिः Rv. 1. 48. 15. –3 A house; यातं छर्दिष्पा उत नः परस्पा Rv. 8. 9. 11.

छलः, –लम् [छल्-अच्] 1 Fraud, trick, deceit, deception; विग्रहे शठ पलायनच्छलानि R. 19. 31; छलमत्र न गृह्यते Mk. 9. 18; Y. 1. 61; Ms. 8. 49, 187; Amaru. 16; Śi, 13. 11.

-2 Roguery, knavery. -3 A plea, pretext, guise, semblance (often used in this sense to denote an उत्प्रेक्षा); असुरक्षाहि बहुच्छलाः श्रियः Ki. 2. 39; परिखावलयच्छलेन या न परेषां ग्रहणस्य गोचरा N. 2. 95; प्रत्यर्प्य पूजामुपदाच्छलेन R. 7. 30; 6. 54; 16. 28; Bk. 1. 1; Amaru. 15; Māl. 9.1. -4 Intention. -5 Wickedness. -6 A family. -7 Design, device. -8 Fiction, circumvention. -9 Deceitful disputation, perverting the sense of words; विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः । अधर्मशाखाः पञ्चेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत् त्यजेत् Bhāg. 7. 15. 12. -10 Difficult subject; ब्रह्म हि प्रचुरच्छलम् Mb. 12. 328. 6.

छलक *a.* Delusive, cheating.

छलयति Den. P. To outwit, deceive, cheat; बलिं छलयते Gīt. 1; शैवाललोलांश्छलयन्ति मीनान् R. 16.61; Bg. 10. 36; Amaru. 41.

छलिकम् A kind of drama or dancing, a song consisting of four parts and recited with gesticulation; छलिकं दुष्प्रयोज्यमुदाहरन्ति M. 2.

छलनम्, -ना [छल् णिच् भावे ल्युट्] 1 Deceiving, cheating, outwitting; अथोपपत्तिं छलनापरोऽपराम् Śi. 1. 69. -2 Fraud, trick.

छलित *a.* Cheated, deceived &c. **-तम्** Deceiving, cheating.

छलिन् *m.* A cheat, swindler, rogue.

छल्लिः, -ल्ली *f.* [छद्-क्विप् तां लाति ला-क गौरा° ङीष्] 1 Bark, rind. -2 A spreading creeper. -3 Offspring, progeny, posterity; छल्ली वीरुधि सन्ताने वल्कले कुसुमान्तरे Medinī.

छविः *f.* [छ्यति असारं छिनत्ति तमो वा छो-वि किच्च वा ङीप्; cf. Uṇ. 4. 56] 1 Hue, colour of the skin, complexion; हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छविः R. 9. 38; छविः पाण्डुरा Ś. 3. 10; Me. 33; U. 6. 27. -2 Colour in general. -3 Beauty, splendour, brilliance; छविकरं मुखचूर्णमृतुश्रियः R. 9. 45. -4 Light, lustre. -5 Skin, hide; लोहिताद्रींकृतच्छविः Mb. 12. 149. 7.

छविल्लाकरः N. of a historian of Kashmir; येऽप्यशोकादयः पञ्च श्रीछविल्लाकरोऽब्रवीत् Rāj. T. 1. 19.

छष् 1 U. (छषति-ते) To hurt, injure, kill.

छाग *a.* (**-गी** *f.*) Relating to a goat or she-goat; Y. 1. 258. **-गः** (**-गी** *f.*) 1 A goat; ब्राह्मणश्छागतो यथा (वञ्चितः) H. 4. 53; Ms. 3. 269; छागो वा मन्त्रवर्णात् Ms. 6. 8. 31. -2 The sign Aries of the zodiac. -3 A horse whose movements have been cut off: यश्छिन्नगमनोऽश्वः स छागः । छिदेर्गमेश्च छागशब्दः प्रसिद्धः । ŚB. on MS. 6. 8. 36. **-गम्** 1 The milk of a she-goat. -2 An oblation. **-Comp. -भोजिन्** *m.* a wolf. **-मुखः** an epithet of Kārtikeya. **-रथः, -वाहनः** an epithet of Agni, the god of fire.

छागणः A fire of dried cowdung.

छागल *a.* (**-ली** *f.*) Coming from or relating to a goat. **-लः** A goat.

छागिका A she-goat.

छात *a.* 1 Cut, divided. -2 Feeble, thin, emaciated (*p. p.* of छो q. v.). स्वच्छन्दोच्छलदच्छकच्छकुहरच्छातेतराम्बुच्छटा K. P. 1. 4.

छात्रः [छत्रं गुरोर्वैगुण्यावरणं शीलमस्य Sk.; छत्रा° ण] A pupil, disciple. **-त्रम्** A kind of honey. **-Comp. -गण्डः** an indifferent poetical scholar, knowing only the beginnings of stanzas. **-दर्शनम्** fresh butter prepared from milk one day old. **-व्यंसकः** a roguish or dull-witted pupil.

छात्रकम् Honey in the comb or hive.

छादम् [छद्-अच्] A thatch, roof.

छादनम् [छद्-ल्युट्] 1 A cover, screen (fig. also); विनिर्मितं छादनमज्ञतायाः Bh. 2. 7. -2 Concealing. -3 A leaf. -4 Clothing. -5 Darkening. **-नी** Hide, skin.

छादित *a.* See छन्न.

छाद्मिक *a.* [छद्मना चरति व्यवहरति ठक्] Fraudulent. **-कः** A rogue; Ms. 4. 105.

छान्दस *a.* (**-सी** *f.*) [छन्दः अधीते वेत्ति वा पक्षे अण्] 1 Vedic, peculiar to the Vedas; as छान्दसः प्रयोगः. -2 Studying or familiar with the Vedas. -3 Metrical. **-सः** 1 A Brāhmaṇa versed in the Vedas. -2 The Vedas; मन्ये त्वां विषये वाचां स्नातमन्यत्र छान्दसात् Bhāg.

छान्दसीय *a.* Metrical, familiar with metres.

छान्दोमिक *a.* Belonging to the छन्दोमस् (as a day or सूक्त).

छाया [छो-ण Uṇ. 4. 109] 1 Shade, shadow (changed at the end of Tat. comp. into छायम् when बाहुल्य or thickness of shade is meant; *e. g.* इक्षुच्छायनिषादिन्यः R. 4. 20; so 7. 4; 12. 50; Mu. 4. 21); छायामधः सानुगतां निषेव्य Ku. 1. 5; 6. 46; अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं शमयति परितापं छायया संश्रितानाम् Ś. 5. 7; R. 1. 75; 2. 6; 3. 70; Me. 67. -2 A reflected image, a reflection; छाया न मूर्छति मलोपहतप्रसादे शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा Ś. 7. 32. -3 Resemblance, likeness; क्षित्यादीनामिहार्थानां छाया न कतमापि हि Bhāg. 7. 15. 59. -4 A shadowy fancy, hallucination; असता छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः Bhāg. 8. 3. 14. -5 Blending of colours. -6 Lustre, light; भ्रष्टश्च स्वरयोगो मे छाया चापगता मम Rām. 2. 69. 20. छायामण्डललक्ष्येण R. 4. 5; रत्नच्छायाव्यतिकरः Me. 15, 35. -7 Colour; Māl. 6. 5. -8 Colour of the face, complexion; केवलं लावण्यमयी छाया त्वां न मुञ्चति Ś. 3; मेघैरन्तरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी S. D.; Pt. 5. 88. -9 Beauty क्षामच्छायं भवनम् Me. 80, 104. -10 Protection. -11 A row, line. -12 Darkness; (metaphorically) Avidyā; छायातपौ यत्र न गृध्रपक्षौ Bhāg. 8. 5. 27. -13 A bribe. -14 N. of Durgā. -15 The

shadow of a gnomon as indicating the sun's position. -16 The Sun. -17 Nightmare. -18 N. of a wife of the sun (she was but a shadow or likeness of संज्ञा, the wife of the sun; consequently when संज्ञा went to her father's house without the knowledge of her husband, she put छाया in her own place. छाया bore to the sun three children :— two sons Sāvarṇi and Śani, and one daughter Tapanī). -19 A Sanskrit version of a Prākrit text. -20 The Ganges; L. D. B. -21 Method; L. D. B. -22 A servant's chit; L. D. B. **-यः** One who grants shade. **-Comp.** **-अङ्कः** the moon. **-आत्मन्** *m.* a reflected image or form. **-करः** the bearer of an umbrella. **-ग्रहः** a mirror, or a sun-dial; प्रसन्नालापसंप्राप्तौ छायाग्रह इवापरः Rāj. T. 3. 154. **-तनयः, -सुतः, -आत्मजः** Saturn, son of छाया. **-तरुः -द्रुमः** 1 a large umbrageous tree; स्निग्धच्छायातरुषु वसतिं रामगिर्याश्रमेषु Me. 1; Ś. 4. 11. -2 The Nameru tree; छायावृक्षो नमेरौ स्यात्। Nm. **-द्वितीय** *a.* 'accompanied only by one's shadow', alone. **-पथः** the galaxy, the atmosphere; R. 13. 2. **-भृत** *m.* the moon. **-मानः** the moon. (**-नम्**) a measure of shadow. **-मित्रम्** a parasol. **-मृगधरः** the moon. **-यन्त्रम्** a sun-dial; छायाम्बुयन्त्रसंविदिते Bṛi. S. 2. 3.

छायक *a.* Causing nightmare, dark like shadow; पवीनसात् तङ्गल्वा३ च्छायकादुत नग्नकात् Av. 8. 6. 21.

छायामय *a.* Reflected, shadowy.

छालः, -लम् Bark; a bark-garment.

छिः *f.* [छो-वा° कि] Abuse, reproach.

छिका Sneezing.

छित *a.* See छात.

छिद् 7 U. (छिनत्ति, छिन्ते, चिच्छेद, अच्छिदत्, अच्छैत्सीत्, अच्छित्त, छेत्तुम्, छिन्न) 1 To cut, cut or lop off, hew, mow, tear, pierce, break asunder, rend, split, divide; नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि Bg. 2. 23; R. 12. 80; Ms. 4. 69, 70; 9. 276; Y. 2. 302. -2 To disturb, interrupt (as sleep). -3 To remove, drive off, destroy, quell, annihilate; तृष्णां छिन्धि Bh. 2. 77; एतन्मे संशयं छिन्धि मतिर्मे संप्रमुह्यति Mb; राघवो रथमप्राप्तां तामाशां च सुरद्विषाम्। अर्धचन्द्रमुखैर्बाणैश्चिच्छेद कदलीसुखम् ॥ R. 12. 96; Ku. 7. 16. -4 To take away, remove, deprive of; न नः किंचिद् छिद्यते Ś. B. we do not lose anything [cf. L. *scindo*].

छित्तिः *f.* [छिद्-क्तिन्] Cutting, dividing.

छित्वर *a.* (**-री** *f.*) [छिद्-ष्वरप् पृषो° दस्य तः] 1 Fit for cutting. -2 Hostile, fraudulent, roguish.

छिद् *a.* (At the end of comp.) Cutting, dividing, destroying, removing, splitting &c.; श्रमच्छिदामाश्रमपादपानाम् R. 5. 6; पक्षच्छिदः फल्गुस्य M. 2. 8. *-m.* The divisor, denominator.

छिदकम् [छिद्-क्वुन्] 1 Indra's thunderbolt. -2 A diamond.

छिदा Cutting, dividing.

छिदिः *f.* 1 An axe. -2 Indra's thunderbolt. -3 Cutting off.

छिदिरः [छिद्-किरच् Uṇ. 1. 51] 1 An axe. -2 A sword. -3 Fire. -4 A rope, cord.

छिदुर *a.* [छिद्-कुरच्] 1 Cutting, dividing, removing; Śi. 6. 8. -2 Easily breaking. -3 Broken, disordered, deranged; संलक्ष्यते न छिदुरोऽपि हारः R. 16. 62. -4 Hostile. -5 Roguish, knavish.

छिद्र *a.* [छिद्-रक्, छिद्र-अच् वा] Pierced, containing holes. **-द्रम्** 1 A hole, slit, cleft, fissure, rent, pit, opening, crack; नव छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु Y. 3. 99; Ms. 8. 239; अयं पटश्छिद्रशतैरलङ्कृतः Mk. 2. 9; so काष्ठ°, भूमि° &c. -2 A defect, flaw, blemish; त्वं हि सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यसि। आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यसि ॥ Mb; सुग्रीवेण समं त्वस्य अद्वैधं छिद्रवर्जितम् Rām. 7. 36. 39. -3 A vulnerable or weak point, weak side, imperfection, foible; नास्य छिद्रं परो विद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्य तु। गूहेत् कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥ Ms. 7. 105, 102; छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः H. 1. 81. (where छिद्र means a hole also); Pt. 3. 39; Pt. 2. 38; *Proverb*: छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति 'misfortunes never come single'. -4 (Astr.) N. of the eighth house. -5 Division; भूमिच्छिद्रविधानम् Kau. A. 2. 2; -6 Space; भूतानां छिद्रदातृत्वं बहिरन्तरमेव च Bhāg. 3. 26. 34. -7 Sky; नानात्वं छिद्रयोर्यद्वज्ज्योतिषोर्वातयोरिव Bhāg. 12. 4. 30. **-Comp.** **-अनुजीविन्, -अनुसंधानिन्, -अनुसारिन्, अन्वेषिन्** *a.* 1 looking out for faults or flaws. -2 seeking the weak points of another, picking holes, censorious; सर्पाणां दुर्जनानां च परच्छिद्रानुजीविनाम् Pt.1. **-अन्तर** *m.* a cane, reed. **-आत्मन्** *a.* one who exposes his weak points to the attack of others. **-कर्ण** *a.* having the ear pierced. **-दर्शन** *a.* 1 exhibiting faults. -2 seeking the weak points. **-दर्शिन्** *a.* observing faults, a captious critic.

छिद्रयति Den. P. To perforate, bore, pierce through.

छिद्रित *a.* [छिद्र् कर्मणि क्त] 1 having holes. -2 Bored, perforated.

छिद्वर = छित्वर q. v.

छिन्न *p. p.* [छिद्-क्त] 1 Cut, divided, rent, chopped, riven, torn, broken. -2 Destroyed, removed; see छिद् -3 Decaying, declining. -4 Exhausted, tired, fatigued. **-न्ना** A whore, harlot. **-Comp.** **-केश** *a.* shorn, shaven. **-द्रुमः** a riven tree. **-द्वैध** *a.* whose doubt is dispelled. **-नासिक** *a.* noseless. **-भिन्न** *a.* cut up through and through, mutilated, mangled, cut up. **-मस्त, -मस्तक** *a.* decapitated. (**-स्ता, -का**) a headless form of Durgā. **-मूल** *a.* cut up by the roots; R. 7. 43. **-श्वासः** a kind of asthma. **-संशय** *a.* 'one whose doubt is dispelled', free from doubt, confirmed.

छेत्तृ *a.* 1 Cutter. -2 A wood-cutter. -3 destroying, removing (doubts &c.)

छेदः [छिद् भावे घञ् अच् वा] 1 Cutting, felling down, breaking down, dividing; अभिज्ञाश्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः Ku. 2. 41; छेदो दंशस्य दाहो वा M. 4. 4; R. 14. 1; Ms. 8. 270, 370; Y. 2. 223, 240. -2 Solving, removing, dissipating, clearing; as in संशयच्छेद. -3 Destruction, interruption; निद्राच्छेदाभिताम्रा Mu. 3. 21. -4 Cessation, end, termination, disappearance as in घर्मच्छेद Ś. 2. 5. -5 A distinguishing mark. -6 A cut, an incision, cleft. -7 Deprivation, want, deficiency. -8 Failure; सन्ततिच्छेद Ś. 6. -9 A piece, bit, cut, fragment, section; बिसकिसलयच्छेदपाथेयवन्तः Me. 11, 59; अभिनवकर्णरदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः Māl. 1. 22; Ku. 1. 4; Ś. 3. 6; R. 12. 100. -10 (In math.) A divisor, the denominator of a fraction. -Comp. -करः a wood-cutter.

छेदक *a.* [छिद्-ण्वुल्] Cutting off, dividing &c. -कः The denominator of a fraction.

छेदन *a.* [छिद् भावे ल्युट्] 1 Cutting asunder, dividing splitting. -2 Destroying, solving, removing. -नम् Cutting, tearing, cutting off, splitting, dividing; Ms. 8. 280, 292, 322. -2 A section, portion, bit, part. -3 Destruction, removal. -4 Division. -5 A medicine for removing the humours of the body.

छेदि *a.* [छिद्-इन्] 1 Cutting. -2 Breaking. -दिः 1 A carpenter. -2 Indra's thunderbolt.

छेदित *a.* Cut, divided, split &c.

छेदिन् *a.* 1 Cutting or tearing off, dividing; लोष्ठमर्दी तृणच्छेदी Ms. 4. 71. -2 Destroying, removing.

छेद्य *p. p.* [छिद्-ण्यत्] To be cut or divided, divisible. -द्यम् Amputation.

छुच्छुः A kind of animal; शिवा श्यामा रला छुच्छुः पिङ्गला गृहगोधिका Bri. S. 86. 37.

छुच्छुकभट्टः N. of the author of a लघुवृत्ति on Katyāyana.

छुच्छुन्दरः (-री *f.*) The musk-rat; Y. 3. 213; Ms. 12. 65 (Mar. चिचुंदरी).

छुट् 6. 10. P. (छुटति, छोटयति) To cut, clip off.

छुड् 6 P. (छुडति) To cover, hide, screen.

छुद्रम् [छुद्-रक् पृषो°] 1 Retaliation, counteraction. -2 A ray (of light).

छुप् 6 P. (छुपति) To touch.

छुपः *a.* [छुप् कर्तरि क, घञर्थे क वा] Active, zealous, swift. -पः 1 Touch. -2 A shrub, bush. -3 Combat, war. -4 Air, wind.

छुबुकम् Ved. The chin; कर्णाभ्यां छुबुकादधि Rv. 10. 163. 1. See चिबुक.

छुर् I. 1 P. (छोरति, छुरित) 1 To cut, divide. -2 To engrave. -II. 6 P. (छुरति, छुरित) 1 To cover, smear, daub, inlay, coat, envelop. -2 To intermix. -*Caus.* (छोरयति, छुरयति) 1 To inlay, set with mosaic ornaments. -2 To overspread. -3 To besmear; Māl. 9. 30.

छुरितम् A cut, a scratch; उरोजसीम्नि छुरितं वितन्वती क्षितीश्वरे साङ्कन मन्दसीत्कृतम् Rām. Ch. 2. 72.

छुरणम् 1 Smearing, anointing; ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवला रात्रिकापालिकीयम् K. P. 10. -2 Overspreading; U. 6. 4.

छुरा [छुर्-क] Lime.

छुरिका A knitbe: तान् दृष्ट्वा नृपतिः कोपादकृष्टछुरिकोऽथ सः Ks. 12. 21.

छुरित *p. p.* [छुर्-क्त] 1 Set, inlaid. -2 Overspread, coated, covered over with; अनेकधातुच्छुरिताश्मराशेः Si. 3. 4. 7; इन्दुकिरणच्छुरितमुखीम् K. 10. -3 Blended intermixed; परस्परेणच्छुरितामलच्छवी Si. 1. 22. -4 Besmeared, anointed; Ve. 1. 1. -5 Cut.

छुरी, छूरिका, छूरी A knife.

छूरिका *f.* A barren cow; गोषु ब्राह्मणसंस्थासु छुरिकायाश्च भेदने Ms. 8. 325.

छृद् I. 1 P., 10 U. (छर्दति, छर्दयति-ते) To kindle. -II. 7 P. (छृणत्ति, छृन्न) 1 To play. -2 To shine. -3 To vomit. -*Caus.* (छर्दयति-ते) 1 To pour out, eject, vomit. -3 To kindle, light.

छृप् 1 P., 10 U. (छर्पति, छर्पयति-ते) To beg, request.

छेक *a.* [छो-बा॰ डेकन् Tv.] 1 Tame, domesticated (as a beast). -2 Citizen, town-bred. -3 Shrewd, trained in the acuteness and vice of towns. -कः 1 A bee. -2 A kind of अनुप्रास. See below. -Comp. -अनुप्रासः one of the five kinds of अनुप्रास s, 'the single alliteration', which is a similarity occurring *once* (or singly) and in more than one way among a collection of consonants; *e. g.* आदाय बकुलगन्धानन्धीकुर्वन् पदे पदे भ्रमरान्। अयमेति मन्दमन्दं कावेरीवारिपावनः पवनः ॥ S. D. 634. -अपह्नुतिः *f.* a figure of speech; one of the varieties of अपह्नुति. The Chandrāloka thus defines and illustrates it:—छेकापह्नुतिरन्यस्य शङ्कातस्तस्य निह्नवे। प्रजल्पन् मत्पदे लग्नः कान्तः किं न हि नूपुरः 5. 27. -उक्तिः *f.* insinuation, *double entendre*.

छेकाल, छेकिल *a.* = छेक q. v.

छेमण्डः An orphan.

छेलकः A goat.

छेला (फेला) The vault of the foundation-pit; Kāmikāgama 31. 74-75.

छैदिकः A cane.

छो 4 P. (छ्यति, अच्छात्-अच्छासीत्, छात, or छित, -*caus.* छाययति) To cut, cut asunder, mow, reap; Bk. 14. 101; 15. 40.

छात *a.* emaciated (*p. p.* from छो above); छातेतराम्बुच्छटा K. P. 1. 4.

छोटिका Snapping the thumb and fore-finger together (Mar. चुटकी); दातुं प्रावर्तत द्वाभ्यां हस्ताभ्यां छोटिकां जडः Ks. 65. 211 ; इति छोटिकां ददाति Ratn. 3 (between verses 9 and 10).

छोटिन् *m.* [छुट्-णिनि] A fisherman.

छोरणम् Abandoning, leaving.

छोलङ्गः A citron, lime.

छ्यु 1 Ā. (छ्यवते) To go, move, approach.

ज

ज *a.* [जि-जन्-जु-वा ड] (At the end of comp.) 1 Born from or in, produced or caused by, descended from, growing in, living or being at or in &c.; अत्रिनेत्रज, कुलज, जलज, क्षत्रियज, अण्डज, उद्भिज &c. –2 Prepared from, made of. –3 Belonging to, connected with, peculiar to. –4 Swift. –5 Victorious, conquering. **–जः** 1 A father. –2 Production, birth. –3 Poison. –4 An imp or goblin. –5 A conqueror. –6 Lustre. –7 N. of Viṣṇu. –8 N. of Śiva. –9 Enjoyment. –10 Speed, swiftness. –11 (In prosody) One of the eight syllabic feet (गण); जो जारः जा योनिः and जं च जातं रजतमेव च । Enm. The Nm. of राघव says : जो जये विजये मेरौ शब्दे जेतरि मत्सरे । and जं कटीभूषणे पत्न्यां तेजस्यम्बुनि जन्मनि ।

जम् wife; L. D. B.

जंस् 10 P. (जंसयति) 1 To protect. –2 To liberate, release, set free.

जकुटः 1 The Malaya mountain. –2 A dog. **–टम्** A pair.

जक्ष् 2 P. (जक्षिति, जक्षित or जग्ध) 1 To eat, eat up, destroy, consume; Bk. 4. 39; 13. 28; 15. 46; 18. 19; Mc. 21. –2 To laugh.

जक्षणम्, जक्षिः Eating, consuming.

जक्ष्मः, –क्ष्मन् = यक्ष्मन् calling; L. D. B.

जगत् *a.* (–ती *f.*) 1 Moving, movable; सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च Rv. 1. 115. 1; इदं विश्वं जगन्सर्वमजगच्चापि यद्भवेत् Mb. –*m.* Wind, air. –*n.* The world, the universe; जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ R. 1. 1. –2 'The world of the soul', body; Māl. 5. 2. –3 A multitude of animals......स्याज्जगद्विष्टपे पुमान् । इङ्गे वायौ ना जङ्गमे मृगषण्डेऽप्ययं त्रिषु । Nm. **–ती** (*dual*) Heaven and the lower world. **–Comp. –अम्बा, –अम्बिका** N. of Durgā. **–आत्मन्** *m.* the Supreme Spirit. **–आदिः, आदिजः** the Supreme deity. **–आदिजः** an epithet of Śiva. **–आधारः** 1 time. –2 air, wind. **–आयुः, –आयुस्** *m.* wind. **–ईशः, –पतिः** 'the lord of the universe', the Supreme deity; an epithet of Viṣṇu and Śiva. **–उद्धारः** salvation of the world. **–कर्तृ, –धातृ** *m.* 1 the creator of the world. –2 Brahmā. **–कारणम्** the cause of the universe. **–गुरुः** 1 the Supreme deity. –2 Śiva. –3 Nārada. –4 Brahmās –5 Viṣṇu. **–चक्षुस्** *m.* the sun. **–चन्द्रिका** Bhaṭṭotpala's commentary on Bṛihatsaṁhitā (also called चिन्तामणि). **–चित्रम्** a wonder of the universe; पश्येदानीं जगच्चित्रम् Rām. 7. 34. 9. **–जीवः** a living being; एक एको जगज्जीवैरियेष स्वात्मपोषणम् Rāj. T. 2. 25. **–त्रयम्** the three worlds *i. e.* heaven, earth and the lower world. **–दीपः** the sun. **–धात्री** 1 Durgā. –2 Sarasvatī. **–नाथः** 1 the lord of the universe. –2 Viṣṇu. –3 Dattātreya. –4 N. of a country. –5 N. of an idol at Jagannātha. –6 N. of a poet. (**–थौ**) Viṣṇu and Śiva. (**–था**) N. of Durgā. **–निवासः** 1 the Supreme Being. –2 an epithet of Viṣṇu; जगन्निवासो वसुदेवसद्मनि Śi. 1. 1. –3 wordly existence. **–पतिः** God, Lord of the universe; यदा च तस्याधिगमे जगत्पतेः Ku. **–प्रभुः** 1 an epithet of Brahmā, Viṣṇu and Śiva. –2 an Arhat of the Jainas. **–प्राणः, –बलः** wind. **बीजम्** N. of Śiva. **–मातृ** *f.* 1 Durgā. –2 Lakṣmī. **–योनिः** 1 the Supreme Being. –2 an epithet of Viṣṇu. –3 of Śiva. –4 of Brahmā. (**–निः** *f.*) the earth. **–वन्द्यः** N. of Kṛiṣṇa. **विनाशः** the expiration of Yugas. **–वहा** the earth. **–साक्षिन्** *m.* 1 the Supreme spirit. –2. the sun. **–सेतुः** the Supreme Being. **–स्रष्टृ** *m.* 1 the creator of the world. –2 Brahmā. –3 Śiva. **–स्वामित्वम्** the sovereignty of the world; जगत्स्वामित्वलाभः प्रभोः Ratn. 4. 19.

जगती 1 The earth; (समीहते) नयेन जेतुं जगतीं सुयोधनः Ki. 1. 7; समतीत्य भाति जगतीं जगती 5. 20. –2 People, mankind. –3 A cow. –4 The site of a house. –5 A field planted with jambu. –6 A kind of metre (see App.). **–Comp. –अधीश्वरः, –ईश्वरः** a king; N. 2. 1. **–धरः** a mountain. **–पतिः** A king त्रिःसप्तकृत्वो जगतीपतीनाम् Ki. 3. 18. **–रुह्** *m.* a tree.

जगदः An attendant, guardian.

जगनुः (**ग्नुः**) 1 Fire. –2 An insect. –3 An animal.

जगरः [जागर्ति युद्धेऽनेन जागृ-अच् पृषो॰ Tv.] An armour.

जगल *a.* 1 Rough, tricky, knavish. –2 Dark, black. **–लम्** 1 Cowdung. –2 An armour. –3 A kind of liquor (*m.* also in the last two senses).

जग्ध [अद् कर्मणि-क्त] Eaten. **-ग्धम्** A place where a person has eaten. -2 Eating, dinner, food.

जग्धिः *f*. [अद्-क्तिन्] 1 Eating; Māl. 6. 19. -2 Food, victuals.

जग्मि *a*. [गम् किन् द्वित्वम्] 1 Going, being in constant motion. -2 Going to, hastening or drawing towards. **-ग्मिः** Wind, air.

जघनम् [वक्रं हन्ति हन् यङ् अच् पृषो०; Uṇ. 5. 32] 1 The hip and the lions, the buttocks; घटय जघने काञ्चीमञ्च स्रजा कबरीभरम् Gīt. 12. -2 The pudenda. -3 Rear-guard, the reserve of an army. -4 A fault. जघनं स्यात् कटेः पूर्वे श्रोणिभागापराश्रयोः Nm. **-Comp. -अर्धः** 1 the hinder part. -2 rear-guard. **-कूपकौ** (dual) the hollows of the lions of a handsome woman. **-गौरवम्** weight of the hips; Ś. 8. 8. **-चपला** 1 an unchaste or libidinous woman; पत्यौ विदेशयाते परमसुखं जघनचपलायाः Pt. 1. 173; प्रिया यथा स्याज्जघनचपला Bṛi. S. 104. 3. -2 a woman active in dancing. **-विपुला** 1 a woman having stout hips. -2 N. of a metre.

जघनिन् *a*. Having large buttocks.

जघन्य *a*. [जघने भवः यत्] 1 Hindmost, last; Bg. 14. 18; Ms. 8. 270. मन्ये जघन्यस्य महीधरस्य शृङ्गाणि कालायसनिर्मितानि । Rām. Ch. 4. 16. -2 Worst, vilest, base, lowest, consurable; जघन्यगुणः Bhāg. 14. 18. -3 Of low origin or rank. **-न्यः** A Śūdra. **-न्यम्** The penis. **-Comp. -अवसायिन्** *a*. What occurs later or afterwords. पूर्वावसायिनश्च वलीयांसो जघन्यावसायिभ्यः ŚB. on MS. 12. 2. 34. **-जः** 1 a younger brother; जघन्यजस्तक्षकश्च श्रुतसेनेति यः सुतः Mb. 1. 3. 141; श्रुत्वा वचो वालिजघन्यजस्य Rām. 4. 21. 24. -2 a Śūdra. विप्राश्च बाहुजास्तद्वद्दूरूज्याश्च जघन्यजाः Śiva. B. 31. 17.

जघ्निः [हन्-किन् द्वित्वं च] A weapon (offensive).

जघ्नु *a*. [हन्-कु द्वित्वं च] Striking, Killing.

जङ्गः Fight; L. D. B.

जङ्गम *a*. [गम्-यङ् अच्] Moving, living, movable (opp. immovable स्थावर); चितामिरिव जङ्गमः R. 15. 16; शोकाग्निरिव जङ्गमः Mv. 5. 20; Ms. 1. 41. -2 Derived from living beings. **-मम्** A movable thing; R. 2. 44. **-Comp. -इतर** *a*. immovable. **-कुटी** an umbrella.

जङ्गल *a*. [गल्-यङ्-अच् पृषो०] Desert, waste. **-लः, -लम्** Flesh, meat. **-लम्** 1 A desert, dreary ground, waste land. -2 A thicket, forest. -3 A secluded or unfrequented place.

जङ्गालः A ridge of earth running along the edge of a field to collect water and to form a passage over it, land-mark.

जङ्गिडः N. of a plant or a gem worn as an amulet; मणिं विष्कन्धदूषणं जङ्गिडं बिभृमो वयम् Av. 2. 4. 2.

जङ्गुलम् Poison, venom.

जङ्घा [जङ्घन्यते कुटिलं गच्छति हन् यङ्-लुकि अच् पृषो०; cf. Uṇ. 5. 31] 1 Leg from the ankle to the knee, the shank. -2 The upper part of the leg, the part about the loins. -3 A part of a bed-stead. **-Comp. -करः, करिकः, -कारः, -कारिकः** a runner, courier, an express. Kau. A. 2. 1. **-त्राणम्** an armour for the legs **-पथः** A foot-path. जङ्घापथश्चतुष्पादस्त्रिपादं च गृहान्तरम् Brahmāṇḍa P., part 1, second अनुषङ्गपाद. Ch. 7. 5. 115. **-बलम्** 'Strength of the shanks', running away किमन्यत् । जङ्घाबलमेव M. 3 (between 19th and 20th verses.)

जङ्घाल *a*. [जङ्घा वेगवती अस्त्यस्य लच्] Running swiftly, rapid. जङ्घालजनसङ्कुलम् Śiva. B. 22. 23. **-लः** 1 A courier -2 A deer, an antelope.

जङ्घिल *a*. [जङ्घा-इलच्] Running swiftly, rapid, quick.

जज्, जञ्ज् 1 P. (जजति or जञ्जति) To fight.

ज (जज्) जः A warrior, soldier; जजौजोजाजिजिज्जाजी Śi. 19. 3.

जझ् (जझति) To make a dashing sound.

जञ्जन *a*. [जन्-यङ्-लुक्-अच् पृषो०] 1 Being born again. -2 Burning.

जञ्जपूक *a*. Muttering prayers repeatedly. **-कः** An ascetic, or devotee (who mutters prayers); cf. P. III. 2. 166; जञ्जपूकोऽक्षमालावान् ......Bk. 5. 61.

जञ्झानिलः The wind with rain.

जट् 1 P. (जटति) To clot, become twisted or matted together (as hair).

जट *a*. [जट्-अच्; जन् उणा° टन् अन्त्यलोपश्च] Wearing twisted locks of hair. **-टा** [Uṇ. 5. 30] 1 The hair matted and twisted together, matted or clotted hair; जटाधरणसंस्कारं द्विजातित्वमवाप्य च Mb. 12. 61. 3. अंसव्यापि शकुन्तनीडनिचितं बिभ्रज्जटामण्डलम् Ś. 7. 11; जटाश्च बिभृयान्नित्यम् Ms. 6. 6; Māl. 1. 2. -2 A fibrous root; यत्र मुञ्जावटे रामो जटाहरणमादिशत् Mb. 12. 122. 3. -3 A particular manner of reciting Vedic texts; thus the words नमः रुद्रेभ्यः repeated in this manner would stand thus :—नमो रुद्रेभ्यो रुद्रेभ्यो नमो नमो रुद्रेभ्यः -4 A root in general; ज्ञानविज्ञानयोगेन कर्मणामुद्धरन् जटाः Bhāg. 3. 24. 17. -5 A branch. -6 The शतावरी plant. **-Comp. -चीरः, टङ्कः, टीरः, धरः,** epithets of Śiva. **-जूटः** 1 a mass of twisted hair (in general). -2 the twisted hair of Śiva; जटाजूटग्रन्थौ यदसि विनिबद्धा पुरभिदा G. L. 14; पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटगतो यस्याश्रुते नवः Ks. 1. 18. **-ज्वालः** a lamp. **-धर** *a*. wearing matted hair. (**-रः**) 1 a mendicant or ascetic -2 N. of a lexicographer. -3 N. of a people in the south of India, Bṛi. S. 14. 13. **-पाठः** the Jaṭā arrangement of a Vedic text. **-भारः** mass of braided hair. **-मण्डलम्** braided hair forming a coil on the top of the head. **-मौलिः** crest of (formed by) clotted hair; Ku. 2. 26.

जटायुः, जटायुस् *m.* A son of Śyeni and Aruṇa, a semi divine bird [He was a great friend of Daśaratha. He once saved his life while he was thrown down along with his car by Saturn against whom he had proceeded when a drought, said to be caused by the planet, well-nigh devastated the earth. While Rāvaṇa was carrying away Sītā, Jaṭāyu heard her cries in the chariot and fought most desperately with the formidable giant to rescue her from his grasp. But he was mortally wounded, and remained in that state till Rāma passed by that place in the course of his search after Sītā. The kind-hearted bird told Rāma that his wife had been carried away by Rāvaṇa and then breathed his last. His funeral rites were duly performed by Rāma and Lakṣmaṇa.]

जटाल *a.* [जटा अस्त्यर्थे सिध्मा० लच्] 1 Wearing a coil of twisted hair; चर्मखण्डैकवसनो जटालः कृशधूसरः Ks. 53. 2. -2 Colleted together (like matted hair); दवदहनजटालज्वालजालाहतानाम् Bv. 1. 36. **-लः** The (Indian) fig-tree. -2 Bdellium.

जटालक, जटिक *a.* Wearing twisted or braided hair.

जटिः (-टी) *f.* [जट्-इन्] 1 The (Indian) fig-tree. -2 Clotted hair. -3 An assemblage, multitude.

जटिन् (-नी *f.* **)** *a.* [जटा अस्त्यस्य इनि] Having twisted hair. *-m.* 1 An epithet of Śiva. -2 The waved-leaf fig-tree (प्लक्ष). -3 An elephant sixty years old.

जटिल *a.* [जटा अस्त्यर्थे इलच्] 1 Wearing matted or twisted hair (as an ascetic); विवेश कश्चिजटिलस्तपोवनम् Ku. 5. 30; (जटिल may be here a noun meaning 'an ascetic'); ज्येष्ठानुवृत्तिजटिलं च शिरोऽस्य साधोः R. 13. 78. -2 Complicated, confused, intermixed, intermingled; विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिलान् । न मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा Bh. 3. 21; शिखाकलाप° Pt. 2. 81; Ve. 2. 18. -3 Dense, impervious; Bv. 1. 52. **-लः** 1 A lion. -2 A goat. -3 An ascetic. -4 A Brāhmaṇa in the first period of his life. **-ला** Long pepper.

जटिलय (Denom.) To crest or fill with; जगज्जालं ज्योत्स्नामयनवसुधाभिर्जटिलयन् Bv. 4. 1.

जटिलीकृ 8 U. 1 To twist together, form into a braid -2 To complicate, interweave.

जटिलीभावः Complication, confusion.

जटु (डु)लः [जट्-उलच् पृषो° टस्य डो वा] A freckle, mark.

जठर *a.* [जायते जन्तुर्गर्भो वास्मिन् जन्-अर ठान्त देशः Tv.] 1 Hard, stiff, firm. -2 Old. -3 Bound, tied. **-रः, -रम्** 1 The stomach, belly, abdomen; जठरं को न बिभर्ति केवलम् Pt. 1. 22. -2 The womb. -3 A hole, cavity. -4 The interior af anything. -5 The bosom. -6 Morbid affection of the bowels. -Comp. **-अग्निः** the digestive fire of the stomach, the gastric fluid; पञ्चाग्नेस्तस्य चान्यौ द्वावधिकं ज्वलतः क्षुधा । जठराग्नी सभार्यस्य दरिद्रस्य प्रजाधनैः Ks. 73. 58. **-आमयः** dropsy. **-ज्वलनम्** 'stomach heat', hunger; जठरज्वलनज्वलता...करिणामरिणा Bv. 1.50. **-ज्वाला, -व्यथा** belly-ache, colic. **-यन्त्रणा, -यातना** pain endured by the child in the womb.

जठरीकृत *a.* 1 Contained in the belly. -2 Concealed in the bosom.

जठलम् Ved. The cavity or receptacle of waters; चतस्रो नावो जठलस्य जुष्टाः Rv. 1. 182. 6.

जड *a.* [जलति घनीभवति जल् अच् लस्य डः Tv.] 1 Cold, frigid, chilly; Māl. 9. 13; U. 6. 13. -2 Dull, paralysed, motionless, benumbed; चिन्ताजडं दर्शनम् Ś. 4. 5; U. 3. 41; 6. 28; 6. 39; परामृशन् हर्षजडेन पाणिना R. 3. 68; 2. 42. -3 Dull, senseless, stupid, irrational, dull-witted; जडानन्धान् पङ्गून्...त्रातुम् G. L. 15, so जडधी, जडमति &c. Y. 2. 25; Ms. 2. 110; जडबुद्धिः, जडप्रकृतिः, Ratn. 2 (between verses 12 and 13); also जडाशयः Ks. 6. 58, 132. -4 Dulled made senseless or apathetic, devoid of appreciation or taste; वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलः V. 1. 9. -5 Stunning, benumbing, stupefying. -6 Dumb. -7 Unable to learn the Vedas (Dāyabhāga). **-डः** 1 Cold, frost, winter. -2 Idiocy, stupidity. -3 Dulness, apathy, sluggishness. **-डम्** 1 Water. -2 Lead. -Comp. **-क्रिय** *a.* slow, dilatory. **-भरतः** 1 an idiot. -2 N. of a man simulating stupidity; Jābāla Up.

जडता, -त्वम् 1 Dulness, aversion to work, slothfulness. -2 Ignorance, stupidity; Pt. 1. -3 (In Rhet.) Dulness, regarded as one of the 33 subordinate feelings; S. D. 175. -4 Stupefaction, numbness, stupor; U. 3. 12. -5 Dulness, timidity; Māl. 6. 15.

जडयति Den. P. To stupefy, benumb; Māl. 1. 30; Ratn. 4. 13; Mu. 3. 4.

जडिमन् *m.* 1 Frigidity. -2 Stupidity. -3 Dulness, apathy; पशुभ्य इव संक्रान्तजडिमा पशुपालकः Ks. 61. 23. -4 Stupor, stupefaction; Māl. 1. 35; निबिडं जडिमा जाने व्यधत्त घियि संनिधिम् Rāj. T. 4. 110.

जडीकृ 8 U. 1 Stupefy, benumb. -2 To paralyse, render motionless or insensible; R. 2. 42.

जडीभू 1 P. To become insensible or stupid.

जडीभावः 1 Frigidity, coldness. -2 Stupidity. -3 Apathy, sluggishness.

जडुलः A freckle mark.

जतु *n.* [जन्-उ तोऽन्तादेशः Uṇ. 1. 18] 1 Lac; Pt. 1. 107. -2 A kind of red dye. **-तुः, -तूः** *f.* A bat. -Comp. **-अश्मकम्** red arsenic. **-गृहम्** a house made of lac (such as was built by Duryodhana in order to burn up the Pāṇḍavas). **-पुत्रकः** a man at chess. **-मणिः** a mole, a natural mark on the body. **-रसः** lac.

जतुकम् Lac.

जतुका 1 Lac. -2 A bat.

जतुनी, जतूका A bat.

जतूकर्णः N. of a physician, pupil of Bharadvāja Kapiṣṭhala (v. l. जतूकर्ण्यः).

जतृणाः N. of a family; Pravara 2. 3. 5.

जत्रु *n.* [जन्-रु तोऽन्तादेशः Uṇ 4. 102] The collar-bone, the clavicle; जत्रुकम् also. आन्त्राणि जत्रवो गुदा वरत्राः Av. 11. 3. 10; जत्रावभ्यर्दयत् क्रुद्धः Bhāg. 10. 67. 25; जत्रुदेशे विकवचे हत्वा भूमौ निपातितः Parnāl. 5. 103.

जन् 4 Ā. (जायते, जज्ञे, अजनि-अजनिष्ट, जनितुम्, जात; *pass.* जन्यते or जायते) 1 To be born or produced (with abl. of source of birth); अजानं ते वै पुत्रः Ait. Br.; Ms. 1. 9; 3. 39, 41; प्राणाद्वायुरजायत Rv. 10. 90. 12; Ms. 10. 8; 3. 76; 1. 75. -2 To rise, spring up, grow (as a plant &c.) -3 To be, become, happen, take place, occur; अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा H. 1. 6; रक्तनेत्रोऽजनि क्षणात Bk. 6. 32; Y. 3. 226; Ms. 1. 99. -4 To be possible, applicable &c. -5 To be born or destined for anything. -*Caus.* (जनयति) 1 To give birth, beget, cause, produce. -2 To cause, occasion.

जनः [जन्-अच्] 1 A creature, living being, man. -2 An individual or person (whether male or female); क वयं क परोक्षमन्मथो मृगशावैः सममेधितो जनः Ś. 2. 18; तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः U. 2. 19; so सखीजनः a female friend; दासजनः a slave, अबलाजनः &c. (In this sense जनः or अयं जनः is often used by the speaker-whether male or female, in the sing. or pl.—instead of the first personal pronoun to speak of himself in the third person); अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने Ku. 5. 40 (male); भगवन् परवानयं जनः प्रतिकूलाचरितं क्षमस्व मे R. 8. 81 (female); पश्यानङ्गशरातुरं जनमिमं त्रातापि नो रक्षसि Nag. 1. 1 (female and pl.). -3 Men collectively, the people, the world (in sing. or pl.); एवं जनो गृह्णाति M. 1; सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रयां जनोऽन्यथा भर्तृमतीं विशङ्कते Ś. 5. 17. -4 Race, nation, tribe. -5 The world beyond Maharloka, the heaven of deified mortals. -6 A low man, the mob; L. D. B. -ना Birth, production. -**Comp.** -**अतिग** *a.* extraordinary, uncommon, superhuman. -**अधिपः, -अधिनाथः** 1 a king -2 N. of Viṣṇu. -**अन्तः** 1 a place removed from men, an uninhabited place. -2 a region. -3 an epithet of Yama. -4 personal proximity. -**अन्तिकम्** secret communication, whispering or speaking aside (to another). (-*ind.*) aside to another (in dramas); the S. D. thus defines this stage direction:— त्रिपताककरेणान्यानपवार्यान्तरा कथाम्। अन्योन्यामन्त्रणं यत् स्याज्जनान्ते तज्जनान्तिकम् ॥ 425. -**अर्णवः** a large concourse of people, caravan. -**अर्थशब्दः** a family appellation. -**अर्दनः** an epithet of Viṣṇu or Kriṣṇa. -**अशनः** *a.* wolf. -**आकीर्ण** *a.* thronged or crowded with people; Ś. 5. 10. -**आचारः** 1 a popular usage or custom. -2 propriety, decorum. -**आश्रमः** an asylum for people, an inn, caravansary. -**आश्रयः** a pavilion. -**इन्द्रः, -ईशः, -ईश्वरः** a king. -**इष्ट** *a.* desired or liked by the people. (-**ष्टः**) a kind of jasmine. (-**ष्टा**) turmeric. -**उदाहरणम्** glory, fame. -**ओघः** a concourse of people, crowd, mob. -**कारिन्** *m.* lac. -**चक्षुस्** *n.* 'the people's eye', the sun. -**जन्मादिः** the the Supreme Being. -**जल्पः** A rumour. -**त्रा** an umbrella, a parasol. -**देवः** a king. -**पदः** 1 a community, race, nation; Y. 1. 361 v. l. -2 a kingdom, an empire, an inhabited country; जनपदे न गदः पदमादधौ R. 9. 4; दाक्षिणात्ये जनपदे Pt. 1; Me. 48. -3 the country (opp. the town पुर, नगर); जनपदवधूलोचनैः पीयमानः Me. 16. -4 the people, subjects (opp. the sovereign); जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन Pt. 1. 131. -5 mankind. -6 *a.* considering his subjects as authority; आपौरप्रकृतिजनपदो राजा Bhāg. 5. 4. 5. -**पदिन्** *m.* the ruler of a country or community. -**प्रवादः** 1 rumour, report. -2 scandal, calumny. -**प्रिय** *a.* 1 philanthropic. -2 liked by the people, popular. (-**यः**) 1 an epithet of Śiva. -2 coriander-seed. -**मरकः** an epidemic disease. -**मर्यादा** established custom or usage, popular custom. -**मारः** an epidemic; Av. Pariś. 72. 84. -**योपन** *a.* perplexing or vexing men; कमगज्जनयोपनः Rv. 10. 86. 22. -**रञ्जनम्** gratifying the people, courting popular favour. -**रवः** 1 rumour. -2 calumny, scandal. -**लोकः** one (*i. e.* the fifth) of the seven divisions of the universe situated above Maharloka; यो ब्रह्मवादः पूर्वेषां जनलोकनिवासिनाम् Bhāg. 10. 87. 8. -**वादः** (also जनेवादः) 1 news, rumour. -2 a scandal; द्यूतं च जनवादं च Ms. 2. 179. -**व्यवहारः** popular usage. -**श्रुत** *a.* well-known among people, famous -**श्रुतिः** *f.* a rumour, report; अभिचारं चकारास्येत्यविगाना जनश्रुतिः Raj. T. 7. 133. (-**नं**) **सह** *a.* subduing men; सत्रासाहो जनभक्षो जनंसहः Rv. 2. 21. 3. -**संबाध** *a.* densely crowded with people. -**स्थानम्** N. of a part of the Daṇḍakā forest; R. 12. 42; 13. 22; U. 1. 28; 2. 17.

जनंगमः A Chāṇḍāla; ...... जालिकाश्च जनंगमाः Śiva. B. 31. 22.

जनक *a.* (**निका** *f.*) [जन्-णिच् ण्वुल्] Generating, producing, causing; क्लेशजनक, दुःखजनक &c. -**कः** 1 A father, progenitor. -2 N. of a famous king of Videha or Mithilā, foster-father of Sītā. He was remarkable for his great knowledge, good works, and holiness. After the abandonment of Sītā by Rāma, he became an anchorite-indifferent to pleasure or pain-and spent his time in philosophical discussions. The sage याज्ञवल्क्य was his priest and adviser. -**Comp.** -**आत्मजा, -तनया, -नन्दिनी, -सुता** epithets of Sītā, daughter of king Janaka.

जनता [जनानां समूहः तल्] 1 Birth. -2 A number or assemblage of people, mankind, community; एकशतं ता जनता या भूमिर्व्यधूनुत Av. 5. 18. 12; आमन्त्रितो जनतायाश्च

पालः Bhāg. 4. 17. 9; पश्यति स्म जनता दिनात्यये पार्वणौ शशिदिवाकराविव R. 11. 82; 15. 67; Pt. 1. 301; Śi. 5. 14; 12. 29; 16. 6.

जनन *a.* [जन्-भावे ल्युट्] Producing, causing &c.; भुजगानां जननीं जजाप विद्याम् Śi. 20. 41. **–नः** The Supreme Being. **–नम्** 1 Birth, being born; यावज्जननं तावन्मरणम् Moha M. 13. –2 Causing, production, creation; शोभाजननात् Ku. 1. 42. –3 Appearance, manifestation, rise. –4 Life, existence; यदैव पूर्वे जनने शरीरं सा दक्षरोषात्सुदती ससर्ज Ku. 1. 53; भावास्थिराणि जननान्तरसौहृदानि Ś. 5. 2. –5 Race, family, lineage. –6 Preparation for a religious ceremony (दीक्षा).

जननिः *f.* [जन्-अनि] 1 A mother. –2 Birth.

जननी [जन्-णिच् अनि ङीप्] 1 A mother. –2 Mercy, tenderness, compassion; जननी तु दयामात्रोः Medinī; न संररञ्जे विषमं जनन्याम् Bu. Ch. 2. 34. –3 A bat. –4 Lac.

जनमेजयः N. of a celebrated king of Hastināpura, son of Parīkṣit, the grandson of Arjuna. [His father died, being bitten by a serpent; and Janamejaya, determined to avenge the injury, resolved to exterminate the whole serpent-race. He accordingly instituted a serpent sacrifice, and burnt down all serpents except Takṣaka, who was saved only by the intercession of the sage Astika, at whose request the sacrifice was closed. It was to this king that Vaiśampāyana related the Mahabhārata, and the king is said to have listened to it to expiate the sin of killing a Brāhmaṇa.].

जनयतिः *f.* Ved. Production, generation.

जनयन्त *a.* Generating, producing.

जनयितृ *a.* (–त्री *f.*) Producing, begetting, creator. *–m.* 1 A father; Pt. 1. 9. –2 Brahmadeva; प्रजावांस्तेन भवति यथा जनयिता तथा Mb. 13. 61. 10.

जनयित्री A mother.

जनयिष्णुः A progenitor, producer.

जनर्, –जनस् *n.* See जन 3.

जनिः, –जनिका, –जनी *f.* 1 Birth, creation, production; अम्भोजन्मजनिस्तदन्तरगतः Bhāg. 10. 13. 15. –2 A woman. –3 A mother. –4 A wife; जन्युः पतिस्तन्वं१मा विविद्याः Rv. 10. 10. 3. –5 A daughtert-in-law.

जनित *a.* [जन्-णिच्-क्त] 1 Given birth to. –2 Produced, created. –3 Occasioned, occurred, happened &c.

जनितृ *m.* A father; यस्य हेतोर्जनितारं समेष्ये Mb. 3. 134. 25.

जनित्रम् Ved. 1 A birth-place, home. –2 Origin, source.

जनित्री A mother.

जनित्वः A father. **–त्वा** A mother. **–त्वौ** (*dual*) Parents.

जनिमन् *m.* or *n.* 1 Birth, production. –2 Offspring, descendants. –3 A creature, being. –4 Gender, sex. –5 Genus, kind.

जनीयति Den. P. To long for a wife.

जनु (**–नू**) *f.* Birth, production.

जनुस् *n.* 1 Birth; धिग्वारिधीनां जनुः Bv. 1. 16. –2 Creation, production. –3 Life, existence; जनुः सर्वश्लाघ्यं जयति ललितोत्तंस भवतः Bv. 2. 55. –4 Nativity. –5 Birthplace. –6 A creature, being. –7 Genus, kind. **–Comp.** **–भवनम्** 1 lying in chamber. –2 (= सूतिकागृहम्); शाहेन्द्रविलास 2. 2.

जनुषान्धः Blind from birth, born blind.

जन्तुः [जन्-तुन्] 1 A creature, a living being, man; Ś. 5. 2; Ms. 3. 77. –2 The (individual) soul. –3 An animal of the lowest organization. –4 People, mankind. **–Comp.** **–कम्बुः** 1 a snail's shell. –2 a snail. **–घ्नः** 1 the citron. –2 a snail. **–फलः** the Udumbara tree.

जन्तुका Lac.

जन्तुमती The earth.

जन्मम् Birth.

जन्मन् *n.* [जन् भावे मनिन्] 1 Birth; तां जन्मने शैलवधूं प्रपेदे Ku. 1. 21. –2 Origin, rise, production, creation; आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः H. Pr. 44; Ku. 5. 60; (at the end of comp.) arising or born from; सरलस्कन्धसंघट्टजन्मा दवाग्निः Me. 53. –3 Life, existence; पूर्वेष्वपि हि जन्मसु Ms. 9. 100; 5. 38; Bg. 4. 5. –4 Birthplace. –5 Nativity. –6 A father, giver of birth, progenitor; Ś. 7. 18. –7 Natal star. –8 (In astr.) N. of the first mansion or Nakṣatra. –9 A creature, being. –10 People. –11 The people of a household. –12 Kind, race. –13 Nature; property, quality. –14 Custom, manner. **–अधिपः** 1 an epithet of Śiva. –2 the regent of a constellation under which a person is born (in astrology); होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षे वाशुभो राज्ञः Bri. S. 34. 11. **–अन्तरम्** 1 another life. –2 the preceding life, former birth; मनो हि जन्मान्तरसंगतिज्ञम् R. 7. 15. –3 regeneration. –4 the other world. **–अन्तरीय** *a.* belonging to or done in another life; जन्मान्तरीयैः साम्राज्यं मया प्रापीति चिन्तयन् Raj. T. 6. 85. **–अन्धः** *a.* born blind. **–अष्टमी** the eighth day of the dark fortnight of Srāvaṇa, the birth-day of Kriṣṇa. **–आस्पदम्** birthplace. **–ईशः** = 2 जन्माधिप; **–कीलः** an epithet of Viṣṇu. **–कुण्डली** a diagram in a horoscope in which the positions of different planets at the time of one's birth are marked. **–कृत्** *m.* a father. **–क्षेत्रम्** birth-place. **–तिथिः** *m.*, *f.*, **–दिनम्, –दिवसः** birth-day; सुखाय तज्जन्मदिनं बभूव Ku. 1. 23. **–दः** a father. **–नक्षत्रम्, –भम्** the natal star. **–नामन्** *n.* the name

received on the 12th day after birth. -पः the regent of a planet under which a person is born. -पत्रम्, -पत्रिका a horoscope. -पादपः a family-tree; उत्तराः कुरवोऽविक्षंस्तद्द्याज्जन्मपादपान् Rāj. T. 4. 175. -प्रतिष्ठा 1 a birth-place. -2 a mother; Ś. 6 (between verses 9th and 10th). -भाज्, भृत् *m.* a creature, living being; मोदन्तां जन्मभाजः सततम् Mk. 10. 60. -*a.* one whose life is fruitful; अहो भोजपते यूयं जन्मभाजो नृणामिह Bhāg. 10. 82. 29. -भाषा a mother-tongue; यत्र स्त्रीणामपि किमपरं जन्मभाषावदेव प्रत्यावासं विलसति वचः संस्कृतं प्राकृतं च Vikr. 18. 6. -भूमिः *f.* birth-place, native country. -योगः a horoscope. -रोगिन् *a.* sickly from birth. -लग्नम्, -राशिः the sign of the zodiac under which a person is born. -वर्त्मन् *n.* the vulva. -वसुधा native country; पश्यद्भिर्जन्मवसुधाम् Rāj. T. 4. 147. -शोधनम् discharging the obligations derived from birth. -साफल्यम् attainment of the ends of existence; एतद्धि जन्मसाफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः Ms. 12. 93. Pt. 1. 28. -स्थानम् 1 birth-place, native country, home. -2 the womb. -हेतुः cause of birth, author of one's being; पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः R. 1. 24.

जन्मिन् *m.* A creature, a living being: Pt. 1. 106.

जन्य *a.* [जन् कर्तरि यत्] 1 To be born or produced. -2 Born, produced. -3 (At the end of comp.) Born from, occasioned by. -4 Belonging to a race or family -5 Vulgar, common. -6 National. -7 Relating to, or fit for men. -न्यः 1 A father. -2 A friend, attendant or relative of a bridegroom; Māl. 6. 2. -3 A common man. -4 A report, rumour. -न्या 1 Mother's friend, -2 The relation of a bride, a bride's maid; याहीति जन्यामवदत् कुमारी R. 6. 30. -3 Pleasure, happiness. -4 Affection. -5 a market. -6 The world; जन्या तु मातृसख्यां च मदे हृष्टे जनेऽपि च। लोके जन्तौ...Nm. -न्यम् 1 Birth, production, creation. -2 That which is born or created, a created thing, an effect (opp. जनक) जन्यानां जनकः कालः Bhāṣā P. 45; जनकस्य स्वभावो हि जन्ये तिष्ठति निश्चितम् Śabdak. -3 The body; तुष्टाव जन्यं विसृजज्जनार्दनम् Bhāg. 1. 9. 31. -4 A portent occurring at birth. -5 A market, a fair. -6 War, battle; तत्र जन्यं रघोर्घोरं पर्वतीयैर्गणैरभूत् R. 4. 77; चारुणा रमते जन्ये कोऽभीतो रसिताशिनि Ki. 15. 23. -7 Censure, abuse. -8 A community, nation. -9 People. -10 Report, rumour.

जन्युः [जन्-युच् बा० न अनादेशः] 1 Birth. -2 A creature, living being. -3 Fire. -4 The creator or Brahmā; जन्युः पतिस्तन्वं१ मा विविश्याः Rv. 10. 10. 3.

जप् 1 P. (जपति, जपित or जप्त) 1 To utter in a low voice, repeat internally, mutter; जपन्नपि तवैवालापमन्त्रावलिम् Gīt. 5; हरिरिति हरिरिति जपति सकामम् 4; N. 11. 26. -2 To mutter prayers or spells; Ms. 11. 194, 251, 260. -3 To pray to one or invoke in a low voice.

जप *a.* [जप्-कर्तरि अच्] Muttering, whispering. -पः 1 Muttering prayers, repeating prayers &c. in an under-tone. -2 Repeating passages of the Veda or names of deities &c.; Ms. 3. 74; Y. 1. 22. -3 A muttered prayer. -4 Counting silently the beads of a rosary &c. -Comp. -परायण *a.* engaged in muttering prayers. -माला a rosary of beads. -यज्ञः, -होमः muttering prayers as a sacrifice; विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः Ms. 2. 85; Y. 1. 101; Ms. 10. 111.

जपत् *m.* An ascetic; प्रणतो विनयाद्वीरो वसिष्ठं जपतां वरम् Rām. 1. 52. 1.

जपनम् [जप्-भावे ल्युट्] The muttering of prayers; संन्यास एव वेदान्ते वर्तते जपनं प्रति। वेदवादाश्च निर्वृत्ताः शान्ता ब्रह्मण्यवस्थिताः Mb. 12. 196. 7.

जपा [जप्-अच् टाप्] The China rose (the plant or its flower); सान्ध्यं तेजः प्रतिनवजपापुष्परक्तं दधानः Me. 36; निजदृशा स निपीय जपावलिम् Rām. Ch. 4. 73; जपापुष्पमिव रक्तलोचनः Pratijnā.

जप्य *a.* [जप् कर्मणि यत्] To be repeated in a low voice, muttered, or whispered. -प्यः, -प्यम् A muttered prayer; कृतजप्यमङ्गलाः Mb. 12. 58. 30; जप्यश्च परमो गुह्यः श्रूयतां मे नृपात्मज Bhāg. 4. 8. 53.

जभ्, जम्भ् I. 1 P. (जभति, जम्भति) To copulate; cf. यभ् -II. 1 Ā. (जभते, जम्भते) 1 To yawn, gape. -2 To snap at; seize with the mouth. -*Caus.* (जम्भयति) To crush, destroy, dispel.

जम् 1 P. (जमति) To eat.

जमनम् = **जेमन** q. v. eating.

जमदग्निः A Brāhmaṇa and descendant of Bhṛigu and father of Paraśurāma. [Jamadagni was the son of Ṛichika and Satyavatī. He was a pious sage, deeply engaged in study, and is said to have obtained entire possession of the Vedas. His wife was Reṇukā who bore him five sons. One day when she had gone out to bathe, she beheld a loving pair of Gandharvas (according to some Chitraratha and his queen) sporting and playing in the water. The lovely sight made her feel envious of their pleasure, and she returned defiled by unworthy thoughts, 'wetted but not purified by the stream'. Her husband, who was anger incarnate, seeing her shorn of the lustre of her sanctity, furiously scolded her, and ordered his sons, as they came in, to cut off her head. But the first four sons shrank from that cruel deed. It was only Paraśurāma, the youngest, that with characteristic obedience to his father's command, struck off her head with his axe. The deed pacified the father's anger, and he desired Paraśurāma to ask a boon. The kind-hearted son begged that his mother might be restored to life which the father readily granted.]

जम्पती *m.* (du.) [जाया च पतिश्च] Husband and wife; cf. दम्पती and जायापती.

जम्बालः 1 Mud. -2 Moss; जम्बूवज् जलबिन्दुवज् जलजवज् जम्बालवज् जालवत् । Udb. -3 The Ketaka plant.

जम्बालिनी A river.

जम्बीरः The citron tree. **-रम्** A citron; बिल्वैः कपित्थैर्जम्बीरैर्वृतो भल्लातकादिभिः Bhāg. 8. 2. 14.

जम्बु,-म्बू *f.* 1 The rose apple tree and its fruit; द्राक्षेक्षुरम्भाजम्बूभिः Bhāg. 8. 2. 13. **-Comp.** **-खण्डः,** **-द्वीपः,** **-पर्वतः** N. of one of the seven continents surrounding the mountain Meru. **-नदी** one of the seven heavenly rivers. **-प्रस्थः** N. of a village; तोरणं दक्षिणार्धेन जम्बूप्रस्थं समागमत् Rām. 2. 71. 11. **-मालिन्** N. of a Rākṣasa killed by हनुमत्.

जम्बु (म्बू) कः (**-की** *f.*) 1 A jackal. -2 A low man. -3 The rose apple tree. -4 An epithet of Varuṇa.

जम्बूमत् *m.* 1 A mountain. -2 A monkey. **-ती** A heavenly nymph.

जम्बुलः [जम्बुं तन्नामफलं लाति ला-क] 1 A kind of tree (= जम्बू q. v.). -2 The Ketaka plant. **-लम्** Jest or jesting compliments addressed to the bride and the bridegroom by the friends and female relatives of the bridegroom (or of the bride). **-Comp.** **-मालिका** the same as above.

जम्भः [जभ्-अच्-नुम्] 1 The jaws (usally in pl.). -2 A tooth. -3 Eating. -4 Biting asunder. -5 A part, portion. -6 A quiver. -7 The chin. -8 Yawning, gaping. -9 N. of a demon killed by Indra. -10 One who devours a demon. -11 Explanation, interpretation. -12 The citron tree. -13 The bellows; L. D. B. **-Comp.** **-अरातिः,** **-द्विष्,** **-भेदिन्,** **-रिपुः** epithets of Indra. **-अरिः** 1 fire. -2 Indra's thunderbolt. -3 Indra. **-साधक** *a.* possessing knowledge of medicine; इति ते कथयन्ति स्म ब्राह्मणा जम्भसाधकाः Mb. 5. 64. 20.

जम्भक *a.* 1 Eating, devouring. -2 Killing, crushing; destroying. -3 Biting, asunder. -4 Explaining, interpreting. -5 Opening, expanding. -6 Yawning. **-कः** 1 A lime or citron. -2 A treacherous man; साधु भो जम्भक! साधु । Dūtavākyam 1. -3 Medicinal treatment; वियाजम्भकवार्तिकैः Mb. 5. 64. 16.

जम्भका, जम्भा, जम्भिका A yawn, gaping.

जम्भनम् Sexual intercourse.

जम्भ (म्भी) रः The lime or citron tree.

जम्भलः = जम्भरः, **-ला** A female Rākṣasī (by meditating on whom women are said to become pregnant). **-Comp.** **-दत्तः** N. of the author of Vetālapañchaviṁśati.

जम्भिन *m.* The citron tree.

जम्वः Mud, mire.

जयन्तः 1 N. of the son of Indra; पौलोमीसंभवेनेव जयन्तेन पुरन्दरः V. 5. 14; Ś. 7. 2; R. 3. 23; 6. 78. -2 N. of Śiva -3 The moon. -4 N. of Viṣṇu. -5 A name assumed by Bhīma at the court of Virāṭa. **-ती** 1 A flag or banner. -2 N. of the daughter of Indra. -3 N. of Durgā. -4 Blades of barley planted at the commencement of the Dasarā and gathered at its close. -5 The rising of the asterism Rohiṇī at midnight on the eighth day of the dark half of Śrāvaṇa *i. e.* on the birth day of Kriṣṇa. **-Comp.** **-पत्रम्** (in law) 1 the written award of the judge in favour of either party. -2 the label on the fore-head of a horse turned-loose for the Aśvamedha sacrifice. **-सप्तमी** the Seventh day in the bright half of Māgha.

जयन्तिः (**-न्ती**) A synonym of the balance-post; तुलादण्डो जयन्ती च फलकाः पर्यायवाचकाः Māna. 16. 40.

जयद्रथः A king of the Sindhu district and brother-in-law of Duryodhana, having married Duhśalā, daughter of Dhritarāṣtra. [Once while out on hunting, he chanced to see Draupadī in the forest, and asked of her food for himself and his retinue. Draupadī, by virtue of her magical sthālī, was able to supply him with materials sufficient for their break-fast. Jayadratha was so much struck with this act, as well as her personal charms, that he asked her to elope with him. She, of course, indignantly refused, but he succeeded in carrying her off, as her husbands were out on hunting. When they returned they pursued and captured the ravisher and released Draupadī; and he himself was allowed to go after having been subjected to many humiliations. He took a leading part in compassing the death of Abhimanyu, and met his doom at the hands of Arjuna in the great war.]

जया *f.* The name of a magical lore (often mentioned with विजया) taught by Viśvāmitra to Rāma, विद्यामथैनं विजयां जयां च Bk. 2. 21.

जर *a.* [जॄ-अप्] 1 Becoming old or worn out, old, aged. -2 Wearing out, -3 Causing old age, producing decay, consuming. **-रः** 1 Wearing out, wasting. -2 Destruction.

जरठ *a.* [जॄ बा° अठ] 1 Hard, solid. -2 old, aged; अयमतिजरठाः प्रकामगुर्वीः परिणतदिक्करिकास्तटीर्बिभर्ति Śi. 4. 29 (where जरठ means 'hard' also). -3 Decayed, decrepit, infirm. -4 Bent, bowed down, drooping. -5 Pale, yellowish-white. -6 Full-grown, ripe, matured; जरठकमल Śi. 11. 14. -7 Hard-hearted, cruel. **-ठः** 1 N. of Paṇḍu, father of the five Paṇḍavas. -2 Old age.

जरण *a.* [जॄ-ल्यु] 1 Old, decayed, infirm. -2 Promoting digestion. **-णः,** **-णम्** Cummin seed. **-णा** 1 Old age. -2 Praise. **-णम्** 1 Old age. -2 One of the ten ways in which an eclipse is supposed to end.

जरण्ड *a.* Decayed, old.

जरण्या Ved. Old age.

जरत् *a.* 1 Old, aged, decayed. –2 Infirm, decrepit. –*m.* An old man. **–Comp. –कारुः** N. of a great sage who married a sister of the serpent Vāsuki. [One day as he was fallen asleep on the lap of his wife, the sun was about to set. His wife, perceiving that the time of offering his evening prayers was passing away, gently roused him. But he became angry with her for having disturbed his sleep, and left her never to return. He, however, told her, as he went, that she was pregnant and would give birth to a son who would be her support, and at the same time the saviour of the serpent-race. This son was Astika]. **–गवः** an old ox; दारिद्र्यस्य परा मूर्तिर्यन्मानद्रविणाल्पता। जरद्गवधनः शर्वस्तथापि परमेश्वरः॥ Pt. 2. 163.

जरतिका, –जरती An old woman.

जरतः 1 An old man. –2 A buffalo.

जरसानः Man; L. D. B.

जरा [जॄ-अङ् गुणः] (The word जरस् is optionally substituted for जरा before vowel terminations after acc. dual.) 1 Old age; कैकेयीशङ्कयेवाह पलितच्छद्मना जरा R. 12. 2; तस्य धर्मरतेरासीद् वृद्धत्वं जरया (जरसा) विना 1. 23. –2 Decrepitude, infirmity, general debility consequent on old age. –3 Praise. –4 Digestion. –5 N. of a female demon; see जरासन्ध below. –6 Invoking, greeting. **–Comp. –अवस्था** decrepitude. **–आतुर** *a.* 1 infirm. –2 old. **–जीर्ण** *a.* old through age, debilitated, infirm; Bh. 3. 17. **–पुष्ट = जरासन्ध. –भीरुः** the god of love, Cupid. **–सन्धः** N. of a celebrated king and warrior, son of Brihadratha. [According to a legend, he was born divided in two halves which were put together by a Rākṣasī called Jarā, whence the boy was called Jarāsandha. He became king of Magadha and Chedi after his father's death. When he heard that Kriṣṇa had slain his son-in-law Kaṁsa, he gathered a large army and besieged Mathurā eighteen times, but was as often repulsed. When Yudhiṣṭhira performed the great Rājasūya sacrifice, Kriṣṇa, Arjuna and Bhīma went to the capital of Jarāsandha disguised as Brāhmaṇas, chiefly with the object of slaying their enemy and liberating the kings imprisoned by him. He, however, refused to release the kings, whereupon Bhīma challenged him to a single combat. The challenge was accepted; a hard fight ensued, but Jarāsandha was at last overpowered and slain by Bhīma.]. **–सुतः** Jarāsandha; जरासुतस्तावभिसृत्य माधवौ Bhāg. 10. 50. 21.

जरायणिः N. of Jarāsandha.

जरायु *n.* [जरामेति इ-ञुण्] 1 The slough or cast-off skin of a serpent. –2 The outer skin of the embryo. –3 After-birth. –4 Secundines. –5 The uterus, womb. **–Comp. –ज** *a.* born from the womb, viviparous; Ms. 1. 43. and Malli. on Ku. 3. 42.

जरित *a.* [जरा-इतच्] 1 Old, aged. –2 Decayed, infirm; पाण्डुरस्यातपत्रस्य च्छायायां जरितं मया Rām. 2. 2. 7.

जरिन् *a.* (–णी *f.*) [जरा अस्त्यस्य इनि] Old, aged. –*m.* An old man.

जरिमन् *m.* Ved. Decrepitude, old age; नभो न रूपं जरिमा मिनाति Rv. 1. 71. 10.

जरूथ *a.* [जॄ-ऊथन्] 1 Speaking harshly. **–थः** N. of a demon conquered by Agni; येभिस्तपोभिरदहो जरूथम् Rv. 7. 1. 7. **–थम्** Flesh.

जर्च् (–र्झ्, –र्ज्) 1, 6. P. 1 To say, speak. –2 To blame, reprove, censure. –3 To threaten or menace.

जर्जर *a.* [जर्ज्-बा० अर] 1 Old, infirm, decayed. –2 Worn out, torn, shattered, broken to pieces, divided in parts, split up into thin particles; जराजर्जरितविषाणकोटयो मृगाः K. 21; गात्रं जराजर्जरितं विहाय Mv. 7. 18; विसर्पन् धाराभिर्लुठति धरणीं जर्जरकणः U. 1. 29; Śi. 4. 23; Māl. 9. 16. –3 Wounded, hurt. –4 Pained, tormented; Māl. 9. 53. –5 Dull, hollow (as the sound of a broken vessel). **–रम्** The banner of Indra. –2 Moss.

जर्जरित *a.* [जर्ज्-णिच् कर्मणि क्त] 1 Old, decayed, infirm. –2 Worn out, torn to pieces, shattered, splintered &c. –3 Completely overpowered, disabled; स्मरशरजर्जरितापि सा प्रभाते Gīt. 8.

जर्जरीक *a.* 1 Old, decayed. –2 Ragged, full of holes, perforated.

जर्जरीकृ 8 U. To wound, disable.

जर्झ् 9, 6. P. (जर्झति) 1 To say, speak. –2 To blame. –3 To threaten, menace.

जर्ण *a.* [जॄ-नन्] Old, aged, decayed. **–र्णः** 1 The (waning) moon. –2 A tree.

जर्तिलः Wild sesamum.

जर्तुः 1 The vulva. –2 An elephant.

जर्त्स् 1 P. (जर्त्सति) 1 To say, speak. –2 To blame, censure, abuse, –3 To protect.

जर्भरि *a.* Supporting; सृण्येव जर्भरी तुर्फरीतू Rv. 10.106.6.

जर्हिलः = जर्तिल q. v.

जल् I. 1 P. (जलति) 1 To be rich or wealthy. –2 To cover, hide, screen. –3 To cover (as with a net), encircle, entangle. –4 To be sharp. –5 To be cold, stiff, dull, or dumb. –II. 10 P. (जालयति) To cover, screen &c.

जल *a.* [जल् अच् डस्य लो वा] 1 Dull, cold, frigid = जड q. v. –2 Stupid, idiotic. **–लम्** 1 Water; नातस्य कूपेऽ-

यमिति ब्रुवाणाः क्षारं जलं कापुरुषाः पिबन्ति । Pt. 1. 322. –2 A kind of fragrant medicinal plant or perfume (ह्रीवेर). –3 The embryo or uterus of a cow. –5 The constellation called पूर्वाषाढा. –Comp. –अञ्चलम् 1 a spring. –2 a natural water-course. –3 moss. –अञ्जलिः 1 a handful of water. –2 a libation of water presented to the manes of a deceased person; कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः Chāṇ 69; मानस्यापि जलाञ्जलिः सरभसं लोके न दत्तो यथा Amaru. 97 (where, जलाञ्जलिं दा means 'to leave or give up'). –अटनः a heron. –अटनी a leech. –अणुकम्, –अण्डकम् the fry of fish. –अण्टकः a shark. –अत्ययः autumn (शरद्); पृष्ठतोऽनुप्रयातानि मेघानिव जलात्यये Rām. 2. 45. 22. –अधिदैवतः, –तम् an epithet of Varuṇa. (–तम्) the constellation called पूर्वाषाढा. –अधिपः an epithet of Varuṇa. –अम्बिका a well. –अर्कः the image of the sun reflected in water. –अर्णवः 1 the rainy season. –2 the ocean of sweet water. –अर्थिन् *a.* thirsty. –अवतारः a landing-place at a river-side. –अष्ठीला a large square pond. –असुका a leech. –आकरः a spring, fountain, well. –आकाङ्क्षः, –काङ्क्षः, –काङ्क्षिन् *m.* an elephant. –आखुः an otter. –आगमः rain; तपति प्रावृषि सुतरामभ्यर्णजलागमो दिवसः Ratn. 3. 10. –आढ्य *a.* watery, marshy. –आत्मिका a leech. –आधारः a pond, lake, reservoir of water. –आयुका a leech. –आर्द्र *a.* wet. (–र्द्रम्) wet garment or clothes. (–र्द्रा) a fan wetted with water. –आलोका a leech. –आवर्तः eddy, whirl-pool. –आशय *a.* 1 resting or lying in water. –2 stupid, dull, apathetic. (–यः) 1 a pond, lake, reservoir. –2 a fish. –3 the ocean. –4 the fragrant root of a plant (उशीर). –आश्रयः 1 a pond. –2 water-house. –आह्वयम् a lotus. –इन्द्रः 1 an epithet of Varuṇa. –2 N. of Mahādeva. –3 the ocean; जलेन्द्रः पुंसि वरुणे जम्भले च महोदधौ Medinī. –इन्धनः the submarine fire. –इभः a water-elephant. –ईशः, –ईश्वरः 1 an epithet of Varuṇa; भीमोद्भवां प्रति नले च जलेश्वरे च N. –2 the ocean. –उच्छ्वासः 1 a channel made for carrying off excess of water, drain, (cf. परीवाह). –2 overflow of a river. –उदरम् dropsy. –उद्भव *a.* aquatic. (–वा) benzoin. –उरगा, –ओकस् *m.*, –ओकसः a leech. –कण्टकः a crocodile. –कपिः the Gangetic porpoise. –कपोतः a water-pigeon. –कर *a.* making or pouring forth water. (–रः) tax for water. –करङ्कः 1 a shell. –2 a cocoa-nut. –3 a cloud. –4 a wave. –5 a lotus. –कल्कः mud. –कल्मषः the poison produced at the churning of the ocean; तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जलकल्मषः Bhāg. 8. 7. 44. –काकः the diver-bird. –कान्तः the wind. –कान्तारः an epithet of Varuṇa. –किराटः a shark. –कुक्कुटः a water-fowl; जलकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितम् Bhāg. 8. 2. 16. (–टी) the black-headed gull. –कुन्तलः, –कोशः moss. –कूपी 1 a spring, well. –2 a pond. –3 a whirlpool; जलकूपी कूपगर्ते पुष्करिण्यां च योषिति Medinī. –कूर्मः the porpoise. –कृत् *a.* Causing rain; दिवसकृतः प्रतिसूर्यो जलकृत् (मेघः) Bṛi. S. –केलिः, *m.* or *f.*, –क्रीडा playing in water, splashing one another with water. –केशः moss. –क्रिया presenting libations of water to the manes of the deceased. –गुल्मः 1 a turtle. –2 a quadrangular tank. –3 a whirlpool. –चर *a.* (also जलेचर) aquatic. (–रः) 1 an aquatic animal. –2 a fish. –3 any kind of water-fowl. °आजीवः, °जीवः a fisherman. –चत्वरम् a square tank. –चारिन् *m.* 1 an aquatic animal. –2 a fish. –ज *a.* born or produced in water. (–जः) 1 an aquatic animal. –2 a fish; स्वयमेव हतः पित्रा जलजेनात्मजो यथा Rām. 2. 61. 22. –3 sea-salt. –4 a collective name for several signs of the zodiac. –5 moss. –6 the moon. (–जः, जम्) 1 a shell. –2 the conch-shell; अधरोष्ठे निवेश्य दध्मौ जलजं कुमारः R. 7. 63, 10. 60; इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्माय जलजोत्तमम् Bhāg. 8. 4. 26. –3 (–जः) The Kaustubha gem; जलजः कौस्तुभे मीने तत् क्लीबे शङ्खपद्मयोः । Nm. (जः) –4 A kind of horse born in water; वाजिनो जलजाः केचिद् वह्निजातास्तथापरे । शालिहोत्र of भोज, Appendix II, 12. (–जम्) a lotus. °आजीवः a fisherman. °आसनः an epithet of Brahmā; वाचस्पतिरुवाचेदं प्राञ्जलिर्जलजासनम् Ku. 2. 30. °कुसुमम् the lotus. °द्रव्यम् a pearl, shell or any other thing produced from the sea. –जन्तुः 1 a fish, –2 any aquatic animal. –जन्तुका a leech. –जन्मन् a lotus. –जिह्वः a crocodile. –जीविन् *m.* a fisherman. –डिम्बः a bivalve shell. –तरङ्गः 1 a wave. –2 a metal cup filled with water producing harmonic notes like a musical glass. –ताडनम् (lit.) 'beating water'; (fig.) any useless occupation. –तापिकः, –तापिन्, –तालः The Hilsa fish; L. D. B. –त्रा an umbrella. –त्रासः hydrophobia. –दः 1 a cloud; जायन्ते विरला लोके जलदा इव सज्जनाः Pt. 1. 29. –2 camphor. °अशनः the Sāla tree. –आगमः the rainy season; सरस्तदा मानसं तु ववृधे जलदागमे Rām. 7. 12. 26. °आभ *a.* black, dark. °कालः the rainy season. °क्षयः autumn. –दर्दुरः a kind of musical instrument. –देवः the constellation पूर्वाषाढा. –देवता a naiad, water-nymph. –द्रोणी a bucket. –द्वारम् A gutter, a drain, Māna. 31. 99. –धरः 1 a cloud. –2 the ocean. –धारा a stream of water. –धिः 1 the ocean. –2 a hundred billions. –3 the number 'four'. °गा a river. °जः the moon. °जा Lakṣmī, the goddess of wealth. °रशना the earth. –नकुलः an otter. –नरः a merman. –नाडी, –ली a water-course. –निधिः 1 the ocean. –2 the number 'four'. –निर्गमः 1 a drain, water-course. –2 a water-fall, descent of a spring &c. into a river below. –नीलिः moss. –पक्षिन् *m.* a water-fowl. –पटलम् a cloud. –पतिः 1 the ocean. –2 an epithet of Varuṇa. –पथः a sea voyage; R. 17. 81. –पद्धतिः *f.* a gutter, drain. –पात्रम् 'a water-pot', drinking-vessel. –पारावतः a water-pigeon. –पित्तम् fire. –पुष्पम् an aquatic flower. –पूरः 1 a flood of water. –2 a full stream of water. –पृष्ठजा moss. –प्रदानम् presenting libations of water to the manes of the deceased. –प्रपातः 1 a water-fall. –2 rainy season; शरत्प्रतीक्षः क्षमतामिमं भवाञ्जलप्रपातं रिपुनिग्रहे धृतः Rām. 4. 27. 47. –प्रलयः destruction by water. –प्रान्तः the bank of a river. –प्रायम् a country abounding with water; जलप्रायमनूपं स्यात् Ak. –प्रियः 1 the Chātaka bird. –2 a fish. (–या) an epithet of Dākṣāyaṇī. –प्लवः an otter. –प्लावनम् a deluge, an inundation. –बन्धः,

–बन्धकः a dam, dike, rocks or stones impeding a current. –बन्धुः a fish. –बालकः, –वालकः the Vindhya mountain. –बालिका lightning. –बिडालः an otter. –बिम्बः, –म्बम् a bubble. –बिल्वः 1 a (quadrangular) pond, lake. –2 a tortoise. –3 a crab. –भीतिः *f.* hydrophobia. –भू *a.* produced in water –भूः *m.* 1 a cloud. –2 a place for holding water. –3 a kind of camphor. –भूषणः wind. –भृत् *m.* 1 a cloud. –2 a jar. –3 camphor. –मक्षिका a water-insect. –मण्डूकम् a kind of musical instrument; (= जलदर्दुर). –मद्गुः a king-fisher. –मसिः 1 a cloud. –2 camphor. –मार्गः a drain, canal. –मार्जारः an otter. –मुच् *m.* 1 a cloud; Me. 69. –2 a kind of camphor. –मूर्तिः an epithet of Śiva. –मूर्तिका hail. –मोदम् a fragrant root (उशीर). –यन्त्रम् 1 a machine for raising water (Mar. रहाट). –2 a water-clock, clepsydra. –3 a fountain. °गृहम्, °निकेतनम्, °मन्दिरम् a house erected in the midst of water (a summer-house) or one supplied with artificial fountains; क्वचिद् विचित्रं जलयन्त्रमन्दिरम् Rs. 1. 2. –यात्रा a sea-voyage. –यानम् a ship. –रङ्कुः a kind of gallinule. –रण्डः, –रुण्डः 1 a whirlpool. –2 a drop of water, drizzle, thin sprinkling. –3 a snake. –रसः sea-salt. –राशिः the ocean. –रुह्, –हम् a lotus. –रूपः a crocodile. –लता a wave, billow. –वरण्टः a watery pustule. –वाद्यम् a kind of musical instrument. –वायसः a diver-bird. –वासः residence in water. (–सम्) = उशीर q. v. –वाहः 1 a cloud; साद्रिजलधिजलवाहपथम् Ki. 12. 21. –2 a water-bearer. –3 a kind of camphor. –वाहकः, –नः a water-carrier. –वाहनी an aqueduct. –विषुवम् the autumnal equinox. –वृश्चिकः a prawn. –वैकृतम् any change in the waters of rivers indicating a bad omen. –व्यधः A kind of fish; L. D. B. –व्यालः 1 a water-snake. –2 a marine monster. –शयः, –शयनः, –शायिन् *m.* an epithet of Viṣṇu; –शय्या lying in water (a kind of religious rite); द्वादशं हि गतं वर्षं जलशय्यां समासतः Rām. 7. 76. 17. –शर्करा A hailstone; तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्ना वव्रुपुर्जलशर्कराः Bhāg. 10. 25. 9. –शुक्तिः *f.* a bivalve shell. –शुचि *a.* bathed, washed. –शूकम् moss. –शूकरः a crocodile. –शोषः drought. –समुद्रः the ocean of fresh water. –संपर्कः mixture or dilution with water. –सर्पिणी a leech. –सूचिः *f.* 1 the Gangetic porpoise. –2 a kind of fish. –3 a crow. –4 a water-nut. –5 a leech. –स्थानम्, –स्थायः a pond, lake, reservoir; कदाचित्तं जलस्थायं मत्स्यबन्धाः समन्ततः Rām. 12. 137. 5. –स्रावः A kind of eye-disease. –हम् a small water-house (rather summer-house) furnished with artificial fountains. –हस्तिन् *m.* a water-elephant. –हारिणी a drain. –हासः 1 foam. –2 cuttle-fish-bone considered as the foam of the sea.

जलकम् A conch, shell.

जलङ्ग *a.* Aquatic. –गः The colocynth.

जलङ्गम A Chāṇḍāla.

जलाका, जलालुका, जलिका, जलुका, जलूका, जलोका, जलोकिका A leech.

जलेजम्, जलेजातम् A lotus.

जलेवाहः A diver.

जलेशयः 1 A fish. –2 N. of Viṣṇu; सप्तसामोपगीतं त्वां सप्तार्णवजलेशयम् R. 10. 21.

जलाष *a.* Ved. 1 Mitigating, pacifying. –2 Healing, comforting, soothing (as a medicine); Rv. 2. 33. 7. –षम् 1 Water. –2 Happiness, comfort. –Comp. –भेषज *a.* possessed of healing medicines; रुद्रं जलाषभेषजम् Rv. 1. 43. 4.

जल्प् 1 P. (जल्पति, जल्पित) 1 To speak, talk, speak or converse (with another); अविरलितकपोलं जल्पतोरक्रमेण U. 1. 27; एकेन जल्पन्त्यनल्पाक्षरम् Pt. 1. 136; Bh. 1. 82. –2 To murmur, speak inarticulately. –3 To chatter, prattle, babble. –4 To praise.

जल्पः [जल्प् भावे घञ्] 1 Talk, speech. –2 Discourse, conversation. –3 Babble, prattling, gossip; –4 Debate, wrangling discussion.

जल्पक *a.* (–ल्पिका *f.*), **जल्पाक** *a.* Talkative, garrulous; जल्पाकीभिः सहासीनः Bk. 7. 19; cf. स्याजल्पाकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाक् Ak. 3. 1. 36.

जल्पनम् *a.* [जल्प्-ल्युट्] Speaking, saying, talking &c. –नम् 1 Saying, talking. –2 Chattering, garrulity.

जल्पिः *f.* Ved. Inarticulate speech.

जल्पित *a.* [जल्प् कर्मणि क्त] Said, spoken, prattled &c. –तम् Talk, gossip.

जल्हु Ved. *a.* Cool, dull; नारायासो न जल्हवः Rv. 8. 61. 11. –ल्हुः Fire (according to Shri Prin. Apte).

जव *a.* [जु-भावे अप्] Swift, expeditious. –वः 1 (*a*) Speed, swiftness, quickness, rapidity; जवो हि सप्तेः परमं विभूषणम् Bh. 3. 121; Ś. 1. 8; Ki. 13. 5. (*b*) Haste, hurry; जवेन पीठादुदतिष्ठदच्युतः Śi. 1. 12. –2 Velocity. –Comp. –अधिकः a fleet horse, a courser. –अनिलः a strong wind, hurricane.

जवन *a.* (–नी *f.*) [जु भावे ल्युट्] Quick, swift, fleet; R. 9. 56. –नः 1 A courser, a swift horse. –2 An elephant in the third decade; Mātaṅga L. 5. 13. –नम् Speed, quickness, velocity.

जवनिमन् *m.* Speed, velocity.

जवस् *n.* Ved. Quickness, speed; पयोभिर्जिन्वे अपां जवांसि Rv. 4. 21. 8.

जविन् *a.* Quick, fleet. –*m.* 1 A horse. –2 A camel.

जविन *a.* Rapid, quick.

जवनिका, जवनी [जु करणे ल्युट् संज्ञायां कन्] 1 A screen of cloth surrounding a tent. –2 A curtain in general; नरः संसारान्ते विशति यमधानीजवनिकाम् Bh. 3. 112; मायाजवनिकाच्छन्नम् Bhāg. 1. 8. 19; सतां जवनिका निकामसुखिनाम् Śi. 4. 54. –3 The sail of a boat.

जवसः Pasture-grass.

जवा The China rose; see जपा. जवापुष्पश्रेणीरुचिरुचिर-पादाम्बुजतलम् Haṁsadūtam; बहलरागजवाधररत्नाहणि Śi. 6. 46.

जष् 1 U. (जषति-ने) To injure, hurt, kill.

जस् I. 4 P. (जस्यति) 1 To set free, release. -2 To be exhausted or tired. -3 To go. -II. 1, 10 P. (जसति जासयति) 1 To hurt, injure, strike. -2 To disregard, slight.

जसुः 1 A weapon (आयुध). -2 Weakness, exhaustion.

जसुरि *a.* Ved. Exhausted, tired. **-रिः** Indra's thunderbolt.

जस्रम् Exhaustion, fatigue.

जहक *a.* Abandoning, leaving. **-कः** 1 Time. -2 A child. -3 The slough of a snake. **-का** A kind of pole-cat.

जहत् *a.* (**-ती** *f.*) Leaving, abandoning. **-Comp. -लक्षणा, -स्वार्था** a kind of लक्षणा (also called लक्षणलक्षणा) in which a word loses its primary sense, but is used in one which is in some way connected with the primary sense; *e. g.* in the familiar instance गङ्गायां घोषः 'a hamlet on the Ganges', गङ्गा loses its primary sense and means गङ्गातट; cf. अजहत्स्वार्था also. -2 irony.

जहानकः Total destruction of the world.

जहुः A young animal; सह मृगजहुना स्नेहानुबद्धहृदय आसीत् Bāhg. 5. 8. 11.

जह्नावी *f.* Jahnu's family; आ जह्नावीं समनसोप वाजैः Rv. 1. 116. 19.

जह्नुः N. of an ancient king, son of Suhotra, who adopted the river Gaṅgā as his daughter. [The river Ganges, when brought down from heaven by the austerities of Bhagīratha, was forced to flow over earth to follow him to the lower regions. In its course it inundated the sacrificial ground of king Jahnu, who being angry drank up its waters. But the gods and sages, and particularly Bhagīratha, appeased his anger, and he consented to discharge those waters from his ears. The river is therefore regarded as his daughter, and is styled जाह्नवी, जह्नुतनया, -कन्या, -सुता, -नन्दिनी &c.; cf. R. 8. 95. जह्नोः कन्यां सगरतनयस्वर्गसोपान-पङ्क्तिम् Me. 52. **-सप्तमी** The seventh day of the bright half of Vaiśākha.]

जह्मन् *n.* Ved. Water.

जा 1 A mother. -2 A husband's brother's wife. -3 A race, tribe. राघव's Nm. says 'जा स्त्रियां देववाहिन्यां योनिसागरवेल्योः'.

जागतम् The Jagatī metre.

जागुडम् Saffron. **-डः** N. of a country famous for its saffron; अगात्प्रश्नो अवनिं जागुडकुङ्कुमाभिताम्राम् Śi. 20. 3.

जागृ 2 P. (जागर्ति, जागरित) 1 To be awake, be watchful or attentive (fig. also); सोऽपसर्पैर्जजागार यथाकालं स्वपन्नपि R. 17. 51; गुणैः प्राड्गुण्यचिन्तायामार्थे चार्थे च जाग्रति Mu. 7. 13; to sit up during the night; या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी Bg. 2. 69. -2 To be roused from sleep, awake. -3 To foresee, be provident.

जागरा See जागरण.

जागर *a.* [जागृ भावे घञ् गुणः] Awake, watchful. **-रः** 1 Wakefulness, waking, keeping awake; रात्रिजागरपरो दिवाशयः R. 19. 34. -2 A vision in a waking state. -3 An armour, mail.

जागरक *a.* [जागृ-ण्वुल्-गुणः] Waking, awake.

जागरणम् [जागृ भावे ल्युट्] 1 Waking, wakefulness. -2 Watchfulness, vigilance. -3 Sitting up at night as a part of a religious ceremony.

जागरित *a.* One who has been long awake. **-तम्** Waking.

जागरितृ *a.*, (**-त्री** *f.*), **जागरूक** *a.* [जागृ-तृच् ऊक् वा] 1 Wakeful, waking, sleepless; स्वपतो जागरूकस्य याथार्थ्यं वेद कस्तव R. 10. 24. -2 Watchful, vigilant; वर्णाश्रमावेक्षण-जागरूकः R. 14. 85; Śi. 30. 36.

जागरिन् *a.* Wakeful, awake, vigilant.

जागृवि *a.* Ved. 1 Watchful, attentive, vigilant. -2 Awake. -3 Clear, bright (as fire); येन ज्योतिरजन-यन्नृतावृधो देवं देवाय जागृवि Rv. 8. 89. 1. -4 Active, animating. **-विः** 1 A king. -2 Agni or fire; देवो देवेष्वनवद्य जागृविः Rv. 1. 31. 9.

जागर्तिः, जागर्या, जागृया Wakefulness, keeping awake.

जाग्रत् *a.* 1 Watching, being awake. -2 Attentive, careful, watchful. -3 Clear, bright. *-m.* Ved. Dreaming in a waking state, day-dream.

जाघनी 1 A tail. -2 The thigh.

जाङ्गल *a.*, (**-ली** *f.*) [जङ्गले भवः जङ्गलप्रायो वा अण्] 1 Rural, picturesque. -2 Wild. -3 Savage, barbarous. -4 Arid, desert. **-लः** The francoline partridge. **-लम्** Flesh, flesh of deer &c.; Māl. 5. 5.

जाङ्गलिः, जाङ्गलिकः A snake-charmer.

जाङ्गुलम् Poison, venom. **-ली** 1 Knowledge of poisons, possession of charms or drugs as antidotes; **-Comp. -विद्** *m.* 1 A snake-doctor; तस्मादस्य जाङ्गुलीविदो भिषजश्च आसन्नाः स्युः Kau. A. 1. 21. -2 An epithet of Durgā.

जाङ्गुलिः, जाङ्गुलिकः A snake-doctor, a dealer in antidotes (विषवैद्य); मां जाङ्गुलिकमालोक्य महतीं शान्तिमागताः Śiva. B. 13. 44.

जाङ्घिक *a.* [जङ्घाभ्यां जीवति वेतना॰ ठञ्] Running. **-कः** 1 A courier, an express; अथोच्चबले भग्ने विदद्रुः केऽपि जाङ्घिकाः Raj. T. 7. 1335. -2 A camel.

जाजिन् *m.* A warrior, combatant: जजौजोजाजिजिज्जाजी Si. 19. 3.

जाटासुरिः N. of the demon Alambusa; जाटासुरिर्भैमसेनिं नानाशस्त्रैरवाकिरत् Mb. 7. 174. 12.

जाठर *a.* (-री *f.*) [जठरे भवः अण्] Belonging to or being in the stomach, stomachic, abdominal: धनक्षये वर्धति जाठराग्निः Pt. 2. 178. **-रः** 1 The digestive faculty, gastric fluid. -2 'Offspring of the womb', a child: भविष्यतस्तवाभद्रावभद्रे जाठराधमौ Bhāg. 3. 14. 38.

जाड्यम् [जडस्य भावः ष्यञ्] 1 Coldness, frigidity. -2 Apathy, sluggishness, inactivity. -3 Dulness of intellect, folly, stupidity; तज्जाड्यं वसुधाधिपस्य Bh. 2. 15: जाड्यं धियो हरति 2. 23; जाड्यं ह्रीमति गण्यते 54. -4 Tastelessness of the tongue. **-Comp.** **-अरिः** the citron tree.

जात *p. p.* [जन् कर्तरि क्त] 1 Brought into existence, engendered, produced. -2 Grown, arisen. -3 Caused, occasioned. -4 Felt, affected by, oft. in comp.; °दुःख &c. -5 Apparent, clear. -6 Become, present. -7 Happened. -8 Ready at hand, collected; see जन्. **-तः** 1 A son, male offspring (in dramas often used as a term of endearment; अयि जात कथयितव्यं कथय U. 4 'dear boy', 'oh my darling &c.'). -2 A living being. **-ता** A daughter, mostly used in addressing; जाते 'dear child' **-तम्** 1 A creature, living being. -2 Production, origin; धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजातं चास्य धीमतः Mb. 7. 12. 12. -3 Kind, sort, class, species. -4 A collection of things forming a class; निःशेषविश्राणितकोशजातम् R. 5. 1 all that goes to form wealth, *i. e.* every kind of property; so कर्मजातम् the whole aggregate of actions; सुख° everything included under the name of सुख or pleasure; अपत्यजातम् 'the brood of young ones'; Ś. 5. 22. -5 A child, a young one. -6 Individuality, specific condition. **-Comp.** **-अपत्या** a mother. **-अमर्ष** *a.* vexed, enraged. **-अश्रु** *a.* shedding tears. **-इष्टिः** *f.* a sacrifice performed at the birth of a child. °न्यायः A rule of interpretation according to which the fruit of an act shall accrue to some one else than the performer if it is so directly declared by श्रुति (even against the general rule *viz.* शास्त्रफलं प्रयोक्तरि). From this it follows that such an act must be performed so as not to cause destruction of one to whom the fruit is to accrue. This is discussed by जैमिनि and शबर in connection with the वैश्वानरेष्टि; whose fruit accrues to the son and which has to be performed only after the performance of the birth-rite to avoid the son's starvation to death. Read MS. 4. 3. 38-39 and शबर's भाष्य thereon. **-उक्षः** a young bullock. **-कर्मन्** *n.* a ceremony performed at the birth of a child; Ms. 2. 27, 29; R. 3. 18. **-कलाप** *a.* having a tail (as a peacock). **-काम** *a.* enamoured. **-कौतूहल** *a.* being eagerly desirous. **-दन्त** *a.* having teeth growing; जातदन्तस्य वा कुर्युर्नाम्नि वापि कृते सति Ms. 5. 70. **-पक्ष** *a.* having wings; अजातपक्ष unfledged. **-पाश** *a.* fettered. **-पुत्रा** a woman who has borne a son or sons. **-प्रत्यय** *a.* inspired with confidence. **-प्रेत** *a.* born and dead, Pt. 1. **-मन्मथ** *a.* fallen in love. **-मात्र** *a.* just born. **-रूप** *a.* beautiful, brilliant. (**-पम्**) 1 gold; पुनश्च याचमानाय जातरूपमदात् प्रभुः Bhāg. 1. 17. 39; अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता। जातरूपेण कल्याणि न हि संयोगमर्हति ॥ M. 5. 18; N. 1. 129. -2 the form in which a person is born, *i. e.* nakedness. -3 the thorn apple. °धर *a.* naked. **-विद्या** Ved. knowledge of the origin and nature of all things. **-विभ्रम** *a.* 1 confounded. -2 precipitate. **-वेदस्** *m.* an epithet of fire (or of the sun); विप्रेभिरस्तोष्ट जातवेदाः Rv. 1. 77. 5; Ku. 2. 46; Si. 2. 51; R. 12. 104; 15. 72; Ki. 13. 11; the word is variously explained: cf. Nir.:—जातवेदाः कस्मात् जातानि वेद, जातानि वै नं विदुः, जाते जाते विद्यते इति वा, जातवित्तो वा जातधनो, जातविद्यो वा जातप्रज्ञानो यत्तज्जातः पशूनविन्दतेति तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ब्राह्मणम्. **-वेदसी** an epithet of Durgā. **-वासगृहम्**, **-वेश्मन्** *m.* the lying-in-chamber.

जातक *a.* [जात-स्वार्थे क] Born, produced. **-कः** 1 A new-born infant. -2 A mendicant. **-कम्** 1 A ceremony performed after the birth of a child (जातकर्मन्); जातकाद्याः क्रियाश्चास्या विधिपूर्वं यथाक्रमम् Mb. 1. 8. 12; जातकं कारयामास वर्तयित्वा च मङ्गलम् Bhāg. 1. 12. 13. -2 Astrological calculation of a nativity. -3 An aggregate of similar things. **-Comp.** **-चक्रम्** A circle foreboding good or evil in a man's life. **-ध्वनिः** a leech.

जातिः *f.* [जन्-क्तिन्] 1 Birth, production, सत्कुलं जलजातिभिः Rām. 3. 11. 6; Pt. 1. 38; Ms. 2. 148; also 'the time of birth'; cf. जातौ बाल्ये च कौमारे यौवने चापि मानवाः Mb. 12. 158. 11. -2 The form of existence fixed by birth. -3 Race, family, lineage, rank. -4 A caste, tribe or class (of men); अरे मूढ जात्या चेद्वन्द्योऽहं एषा सा जातिः परित्यक्ता Ve. 3; (the primary castes of the Hindus are only four:—ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य and शूद्र). -5 A class, genus, kind, species; पशुजातिः, पुष्पजातिः &c. -6 The properties which are peculiar to a class and distinguish it from all others, the essential characteristics of a species; as गोत्व, अश्वत्व of cows, horses &c; see गुण, क्रिया and द्रव्य; जातिक्रियागुणैः Si. 2. 47; and cf. K. P. 2. -7 A fire-place. -8 Nutmeg. -9 The Jasmine plant or its flower; नागपुन्नागजातिभिः Bhāg. 8. 2. 18; पुष्पाणां प्रकरः स्मितेन रचितो नो कुन्दजात्यादिभिः Amaru. 40 (written also as जाती in the last two senses). -10 (In Nyāya) Futile answer. -11 (In music) The seven primary notes of the Indian gamut; जातिभिः सप्तभिर्युक्तं तन्त्रीलयसमन्वितम् Rām. 1. 4. 8. -12 Reduction of fractions to a common denominator. -13 False generalization. -14 A figure of speech (in rhetoric) which consists in so arranging words that they may read the same in Sanskrit as well as in Prākrita (संस्कृतप्राकृतयोः समा जातिः); cf. Vb. 1. 30. -15 A class of metres; see App. **-Comp.** **-अन्ध** *a.* born blind; Bh. 1. 90. **-कोशः**, **-षः**, **-षम्** nutmeg. **-कोशी**, **-षी** the outer skin of the nutmeg. **-क्षयः** (=जन्मोच्छेदः)

the end of birth, spiritual release. जातिक्षयस्यासुलभस्य बोद्धा Bu. Ch. 1. 74. **–गृद्धि:** *f.* to take birth; जातिगृद्धयाभिपन्नाः Mb. 5. 60. 9. **–जानपद** *a.* belonging to the castes and to the country; जातिजानपदान् धर्मान् Ms. 8. 41. **–धर्मः** 1 the duties of a caste. –2 a generic property. **–ध्वंसः** loss of caste or its privileges. **–पत्री** the outer skin of the nutmeg. **–फलम्** (sometimes जातीफलम् also) a nutmeg; जातीफलं मातुलानीमहिफेनं च पत्रकम् Śiva. B. 30. 15. **–ब्राह्मणः** a Brāhmaṇa only by birth, but not by knowledge or religious austerities, an ignorant Brāhmaṇa; (तपः श्रुतं च योनिश्च त्रयं ब्राह्मण्यकारणम्। तपःश्रुताभ्यां यो हीनो जातिब्राह्मण एव सः॥ —शब्दार्थचिन्तामणि) **–भ्रंशः** loss of caste; Ms. 11. 67. **–भ्रष्ट** *a.* outcaste. **–महः** birth-day festival. **–मात्रम्** 1 'mere birth', position in life obtained by mere birth. –2 caste only (but not the performance of duties pertaining to it); Ms. 8. 20; 12. 114. –3 species, genus. **–लक्षणम्** generic distinction, a characteristic of a class. **–वाचक** *a.* expressing a genus, generic (as a word); गौरश्वः पुरुषो हस्ती. **–वैरम्** instinctive or natural hostility. **–वैरिन्** *m.* a born enemy. **–वैलक्षण्यम्** inconsistency, incompatibility in kind. **–शब्दः** a name conveying the idea of a genus, a generic word, common noun; गौः, अश्वः, पुरुषः, हस्ती &c. **–संकरः** admixture of castes; mixed blood. **–संपन्न** *a.* belonging to a noble family. **–सारम्** nutmeg. **–स्मर** *a.* remembering one's condition in a former life; जातिस्मरो मुनिरस्मि जात्या K. 355. **–स्वभावः** generic character or nature. **–हीन** *a.* of low birth, outcaste; रूपद्रव्यविहीनांश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत् Ms. 4. 141; 10. 35.

जातिमत् *a.* Nobly born, of high rank.

जाती The jasmine plant (मालती).

जातीय, –क *a.* Belonging to a tribe, race, kind &c. *n.* a collection of utensils of a particular kind; तथा जातीयमादाय राजपुत्राभिषेचनम् Rām. 2. 15. 13.

जात्य *a.* [जातौ भवः यत्] 1 Of the same family, related. –2 Noble, well-born, sprung from a noble family; जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवता कुशः R. 17. 4; किं वा जात्याः स्वामिनो ह्रेपयन्ति Śi. 18. 23. –3 Lovely, beautiful, pleasing. –4 Best, excellent. –5 (Math.) Rectangular.

जातु *ind.* A particle meaning —1 At all, ever, at any time, possibly; नान्तरज्ञाः श्रियो जातुः प्रियैरासां न भूयते Ki. 11. 24; किं तेन जातु जातेन मातुर्यौवनहारिणा Pt. 1. 26; न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति Ms. 2. 94; Ku. 5. 55. –2 Perhaps, sometimes; गौरवाद्यदपि जातु मन्त्रिणां दर्शनं...ददौ R. 19. 7. –3 Once, once upon a time, sometime, at some day. –4 Used with the potential mood जातु has the sense of 'not allowing or putting up with'; जातु तत्रभवान् वृषलं याजयेन्नावकल्पयामि (न मर्षयामि) Sk. –5 Used with a present indicative it denotes censure (गर्हा); जातु तत्रभवान् वृषलं याजयति *ibid.*

जातुधानः A demon, imp.

जातुष *a.* (–षी *f.*) [जतुनो विकारः अण्-वुक् च P. IV. 3. 138.] 1 Made of, or covered with, lac; यदाश्रौषं जातुषाद्वेश्मनस्तान् Mb. 1. 1. 153. –2 Sticky, adhesive.

जातूः *m.* A thunderbolt.

जातूकर्णः An epithet of Śiva.

जातूभर्मन् Ved. *a.* Ever-nourishing or protecting; स जातूभर्मा श्रद्दधान ओजः Rv. 1. 103. 3.

जातूष्ठिर Ved. *a.* ever solid, never yielding; जातष्ठिरस्य प्र वयः सहस्वतः Rv. 2. 13. 11.

जानम् Ved. Birth, production, origin; स्थिरं हि जानमेषां वयो मातुर्निरेतवे Rv. 1. 37. 9.

जानकी [जनकस्यापत्यं स्त्री, अण्] N. of Sītā, wife of Rāma.

जानंतपिः Patronymic of Atyarati; Ait. Br. 8. 23. 9.

जानपदः [जानेन उत्पत्त्या पद्यते पद् अप्; जनपदे भवः, अण् वा] 1 An inhabitant of the country, a rustic, boor, peasant (opp. पौर); ततः कतिपयाहःसु वृद्धो जानपदो युवा Rām. 7. 73. 2. –2 A country. –3 A tax &c. from peasants. –4 subject. **–दा** A popular expression. **–दी** Profession, business.

जानपदिक *a.* Relating to a country.

जानराज्यम् Sovereignty; इमं देवा असपत्नं......महते जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय Vāj. 9. 40.

जानश्रुतिः N. of a king; जानश्रुतिर्ह पौत्रायणो बहुदायी, बहुपाक्य आस Ch. Up. 4. 1. 1.

जानान *a.* Knowing, understanding.

जानि A substitute for जाया at the end of Bah. comp. अनन्यजानिः सैवासीद्यस्माज्जाया हिरण्मयी R. 15. 61; हृतजानिरेरातिभिः सलज्जः Mv. 4. 5.

जानु *n.* [जन्-ञुण्] The knee; जानुभ्यामवनिं गत्वा kneeling (or falling on one's knees) on the ground. **–Comp.** **–दघ्न** *a.* reaching to, as high as the knees, knee-deep. **–प्रकृतिकम्** A variety of wrestling. **–फलकम्, –मण्डलम्** the knee-pan. **–विजानु** *n* a peculiar position in fighting (contracting and extending the knees). **–सन्धिः** the knee-joint.

जापः [जप्-घञ्] 1 Muttering prayers, whispering, murmuring. –2 A muttered prayer.

जापक *a.* 1 Muttering prayers. –2 belonging to the muttering of prayers; अथवा सर्वमेवेह मामकं जापकं फलम् Mb. 12. 199. 50. **–कः** A mutterer of prayers; जापकानां फलावाप्तिं श्रोतुमिच्छामि भारत। किं फलं जपतामुक्तं क्व वा तिष्ठन्ति जापकाः Mb. 12. 196. 3. **–कम्** A kind of fragrant wood.

जाप्य *a.* To be muttered; जजाप परमं जाप्यं प्राजन्ममनुशिक्षितम् Bhāg. 8. 3. 1. **–प्यम्** A prayer to be muttered in a low voice.

जापनम् 1 Declining, rejection. –2 Dismissing, sending away. –3 Completing, finishing.

जाबालः A goat-herd.

जाबालिः 1 N. of the author of a law-book. -2 N. of an infidel Brāhmaṇa, a priest of king Daśaratha who tried to dissuade Rāma from his resolution of going to the forest and to induce him to accept the throne offered by Bharata.

जामदग्न्यः N. of Paraśurāma q. v.; जामदग्न्यमपहाय गीयते तापसेषु चरितार्थमायुधम् Ki. 13. 62.

जामलः A variety in Āgamic Śāstras.

जामा [जम्-अदने बा० अण् स्त्रीत्वम्] 1 A daughter; अन्यत्र जामया सार्धं प्रजानां पुत्र ईहते Mb. 13. 45. 14. -2 A daughter-in-law.

जामातृ *m.* [जायां माति मिनोति मिमीते वा नि०; cf. Uṇ. 2. 94] 1 A son-in-law; जामातृयज्ञेन वयं निरुद्धाः U. 1. 11; जामाता दशमो ग्रहः Subhāṣ. -2 A lord, master. -3 The sunflower. -**Comp.** -**बन्धकम्** Dowry; शुल्कं घट्टादिदेये स्यात् जामातुर्बन्धकेऽपि च। Nm.

जामातृकः A son-in-law.

जामि *a.* [जम्-इन् नि° वृद्धिः] 1 Customary, usual. -2 Peculiar, or belonging to. -**मिः** *f.* 1 A sister; तद् गदतु मे जामि देवदत्तोऽग्निकामिमाम् Gaṇeśa P. -2 A daughter. -3 A daughter-in-law. -4 A near female relative (सन्निहित-सपिण्डस्त्री Kull.); Ms. 3. 57-58. -5 A virtuous and respectable woman. -6 Ved. A finger. -7 Water. -*n.* 1 Blood-relationship, relation of sister and brother. -2 Relation (in general), descent. -3 Tautology.

जामित्रम् The seventh zodiacal sign from the natal sign (लग्न); तिथौ च जामित्रगुणान्वितायाम् Ku. 7. 1 (जामित्रं लग्नात् सप्तमं स्थानम् Malli.). *Note*—Some derive the word from जाया, because in astrology, the **जामित्र** sign indicates the future good-luck of one's wife (जायामित्रम्?); but the word is obviously connected with the Greek *diametron*. -**Comp.** -**वेधः** A variety of योग (Astronomical) when the moon is in the 7th house.

जामेयः [जाम्या भगिन्या अपत्यं ढक्] A sister's son.

जाम्बवम् [जम्ब्वाः फलं अण् तस्य बा° न लुप् Tv.] 1 Gold. -2 The fruit of the Jambu tree. -**Comp.** -**ओष्ठम्** *a.* cauterizing needle or probe.

जाम्बवत् *m.* N. of a king of bears who was of signal service to Rāma at the siege of Laṅkā. He was also noted for his medical skill. [This same Jāmbavat appears to have lived up to the time of Kriṣṇa, or perhaps he was another being of that time; for there was a fight between Kriṣṇa and Jāmbavat for the *Syamantaka* jewel which the latter had got from Prasena, brother of Satrājit. Kriṣṇa vanquished Jāmbavat, who placed the jewel, along with his daughter Jāmbavatī, at his entire disposal.]

जाम्बीरम् (-लम्) A citron. -**लम्** Ved. The knee-pan.

जाम्बीलम् The knee-joint; बाहुभ्यां जाम्बीलेनारण्यमग्निम् Vāj. 25. 3.

जाम्बूनदम् [जम्बूनद्यां भवम् अण्] 1 Gold, R. 18. 44. -2 A golden ornament; कृतरुचश्च जाम्बूनदैः Śi. 4. 66. -3 The Dhattūra plant. -*a.* golden; ततो जाम्बूनदीः पात्रीर्वज्राङ्का विमलाः शुभाः Mb. 12. 171. 16. -**Comp.** -**पर्वतः** the Meru mountain.

जाम्बूलमालिका Procession of the bridegroom.

जाम्भवाम् A gem having the colour of a Jambu fruit; Kau. A. 2. 11.

जायकम् A kind of yellow fragrant wood.

जायन्तेयः The son of Jayantī; जायन्तेयान् मुनीन् प्रीतः सोपाध्यायो ह्यपूजयत् Bhāg. 11. 5. 43.

जाया A wife. (The word is thus derived—पतिर्भार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते। जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः॥ Ms. 9. 8; see also Malli. on R. 2. 1.) As last member of Bah. comp. जाया is changed to जानि; सीताजानिः 'one who has Sītā for his wife'; so युवजानिः, वामार्धजानिः -**Comp.** -**अनुजीविन्** *m.*, -**आजीवः** 1 an actor, a dancer. -2 the husband of a harlot. -3 a needy man, pauper. -4 a kind of crane (बक). -**घ्नः** 1 a murderer of his wife. -2 a mole or mark on the body indicative of the death of one's wife. -**पती** (dual) husband and wife. (The other forms of the comp. are दम्पती and जम्पती q. v.)

जायिन् *a.* (-**नी** *f.*) [जि-णिनि] Conquering, subduing. -*m.* The burden of a song (in music).

जाग्रु *a.* Victorious. -**युः** 1 Medicine. -2 A physician.

जारः [जार्यत्यनेन जॄ करणे घञ्; जरयतीति जारः Nir.] 1 A paramour, gallant, lover; रथकारः स्वकां भार्यां सजारां शिरसावहत् Pt. 4. 54. -2 A confidential friend. -**री** N. of Durgā. -**Comp.** -**जः**, -**जन्मन्**, -**जातः** a bastard; न जारजातस्य ललाटशृङ्गम् Udb. -**भरा** an adulteress.

जारणम् 1 Causing decay. -2 Oxydizing of metals.

जारिणी An adulteress.

जारूथ्य *a.* 1 Praiseworthy; निरर्गलान् सजारूथ्यान् सर्वान् विविधदक्षिणान् Mb. 9. 49. 3. -2 In which three kinds of Dakṣiṇā are given; जारूथ्यान् त्रिगुणदक्षिणानित्यर्जुनमिश्रः Mb. 3. 291. 70 (com.) -3 Rich in meat or donations of meat; मांसादिदानप्रधानान् पुष्टानित्यर्थः *ibid.*

जालम् 1 A net, snare. -2 (*a*) A web, cob-web. (*b*) Any woven texture. -3 A coat of mail, a helmet made of wire. -4 An eye-hole, lattice, window; जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या R. 7. 9; धूपैर्जालविनिःसृतैर्वलभयः संदिग्धपारावताः V. 3. 2; Ku. 7. 60. -5 A collection, an assemblage, number, mass; गभस्तिजालैः प्रदिशो दिशश्च Mb. 3. 164. 10; चिन्तासन्ततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव Māl. 5. 10; Ku. 7. 89; Śi. 4. 56; Amaru. 58. -6 Magic. -7 Illusion, deception. -8 An unblown flower. -9 The membrane which unites the toes of many water-birds. -10 A disease of the

eyes. -11 Pride, arrogance. -लः The Kadamba tree. -Comp. -अक्षः a loop-hole, window; हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेन Bhāg. 8. 15. 19. -कर्मन् *n.* the occupation of catching fish, fishing. -कारकः 1 a net-maker. -2 a spider. -गर्दभः a kind of pimple or boil. -गोणिका a kind of churning vessel. -ग्रथित *a.* connected by a web; Ś. 7.16. -पाद्, -पादः a goose; जालपादभुजौ तौ तु पादयोश्चक्रलक्षणौ Mb. 12. 343. 36. -प्राया mail, armour.

जालकम् [जालमिव कायति कै-क] 1 A net. -2 A multitude, collection; बद्धं कर्णशिरीषरोधि वदने घर्माम्भसां जालकम् Ś. 1. 30; R. 9. 68. -3 A lattice, window; जालकमुखोपगतान् Śi. 9. 39; आननविलग्नजालकम् R. 9. 68. -4 A bud, an unblown flower; अभिनवैर्जालकैर्मालतीनाम् Me. 98; so यूथिकाजालकानि 26. -5 A kind of ornament (worn in the hair); तिलकजालकजालकमौक्तिकैः R. 9. 44 (आभरणविशेषः). -6 A nest. -7 Illusion, deception. -8 A plantain or the fruit. -9 Pride. -10 A kind of tree; माधवीजालकादिभिः Bhāg. 8. 2. 19. -कः 1 A window, lattice. -2 A fowler. -Comp. -मालिन् *a.* veiled.

जालकिन् *m.* A cloud.

जालकिनी A ewe.

जालवत् *a.* 1 Furnished with a net, reticulated. -2 Covered with iron network. -3 Cunning, deceptive (मायाविन्).

जालिकः [जालेन चरति पर्पा० ष्ठन्] 1 A fisherman. -2 A fowler, bird-catcher. -3 A spider. -4 The governor or chief ruler of a province. -5 A rogue, cheat. -6 A conjurer, juggler. -का 1 A net. -2 A chain-armour. -3 A spider. -4 A leech. -5 A widow. -6 Iron. -7 Plantain. -8 A veil, woollen cloth.

जालिनी 1 A room ornamented with pictures. -2 A kind of melon (कोषातकी). -3 Certain boils or pustules which appear in the disease called प्रमेह.

जालन्धरः N. of a country in the north-west of India, the territory between the rivers Beas and Sutlej.

जालाषम् Ved. A kind of drug with healing properties; जालाषेणाभिषिञ्चत जालाषेणोप सिञ्चत Av. 6. 57. 2.

जालोरः N. of an Agra-hāra in Kashmir; विहारमग्रहारं च जालोराख्यं च निर्ममे Rāj. T. 1. 98.

जाल्म *a.* (-ल्मी *f.*) 1 Cruel, severe, harsh. -2 Rash, inconsiderate. -ल्मः (-ल्मी *f.*) 1 A rogue, rascal, villain, wretch, miscreant; आस्तां जाल्म उदरं स्रंसयित्वा Av. 4. 16. 7; अपि ज्ञायते कतमेन दिग्भागेन गतः स जाल्म इति V. 1. -2 A poor man, a low or degraded man. -3 One who reads or recites badly; cf. P. VI. 2. 158.

जाल्मक *a.* (-ल्मिका *f.*) Despised, low, mean, contemptible; मित्रब्रह्मगुरुद्रोही जाल्मकः सुविगर्हितः Bhāg. 7. 195. 45.

जावन्यम् 1 Speed, swiftness. -2 Haste, hurry.

जाष्कमदः A kind of animal.

जास्पतिः Ved. A son-in-law.

जाहम् A termination added to nouns expressive of the parts of the body in the sense of 'the root of'; कर्णजाहम् the root of the ear; so अक्षि°, ओष्ठ° &c.

जाहकः 1 A pole-cat; जाहकाहिशशक्रोडगोधानाम् Bṛi. S. 86. 42. -2 A leech. -3 A bed, a cot.

जाहुषः N. of a man protected by the Aśvins; परिविष्टं जाहुषं विश्वतः सीम् Rv. 1. 116. 20.

जाह्नवी [जह्नोः अपत्यं स्त्री अण् ङीप्] An epithet of the river Ganges.

जि 1 P. (Ātm. when preceded, by परा and वि) (जयति, जिगाय, जिग्ये, अजैषीत्-अजेष्ट, जेतुम्, जित) 1 To conquer, defeat, overcome, vanquish, subjugate; जयति तुलामधिरूढो भास्वानपि जलदपटलानि Pt. 1. 330; Bk. 15. 76, 19. 2. -2 To surpass, excel; गर्जितानन्तरां वृष्टिं सौभाग्येन जिगाय सा Ku. 2. 53; R. 3. 34; Ghaṭ. 22; Śi. 1. 19. -3 To win (by conquest, in gambling or in a law-suit), acquire by conquest; प्रागजीयत घृणा ततो मही R. 11. 65; (where जि means 'to conquer' also); Ms. 7. 96. -4 To curb, restrain, control, conquer (as passions). -5 To be victorious, be supreme or pre-eminent (generally used in benedictory stanzas or salutations); जयतु जयतु महाराजः (in dramas); स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः Māl. 5. 1; जितमुडुपतिना नमः सुरेभ्यः Ratn. 1. 5; Bh. 2. 24; Gīt. 1: 1. -6 To convict. -7 To overcome or get the better of (as a disease &c.). -8 To expect from (with abl.). -*Caus.* (जापयति) To cause to win or conquer. -*Desid.* (जिगीषति) To wish to win, acquire or excel, to vie with, emulate, to seek for; चलति नयाश्च जिगीषतां हि चेतः Ki. 10. 29. With अधि to conquer, defeat, vanquish; Bk. 19. 2.

जयः [जि भावे अच्] 1 Conquest, triumph, victory, success, winning (in battle, game or a law-suit); सप्त वित्तागमा धर्म्या दायो लाभः क्रयो जयः Mb. 10. 115. -2 Restraint, curbing, conquest as in इन्द्रियजय. -3 N. of the sun. -4 N. of Jayanta, son of Indra; जगृहे च धनुर्धाता मुसलं तु जयस्तथा Mb. 1. 227. 34. -5 N. of Yudhiṣṭhira, the first Pāṇḍava prince. -6 N. of an attendant of Viṣṇu. -7 An epithet of Arjuna; संस्मरन् भ्रातरं जयम् Mb. 3. 158. 2. -8 N. of the Mahābhārata; देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् Mb. 1. 1. 1; Bhāg. 1. 2. 4; -9 The heroic sentiment; सहजेतरौ जयशमौ दधती Ki. 6. 22. -10 Words of victory; जयेन वर्धयित्वा च मारीचप्रमुखास्ततः Rām. 7. 23. 3. -या 1 N. of Durgā. -2 N. of an attendant of the goddess Durgā. -3 A kind of banner. -4 The third, eighth or thirteenth lunar days of any of the two lunar fortnights. -Comp. -अजयौ Victory and defeat; सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ Bg. 2. 38. -आवह *a.* conferring victory. -आशिस् *f.* 1 a prayer for victory. -2 congratulations after victory; a cheer

of victory. -उद्धुर *a.* exulting in victory. -कुञ्जरः a victorious elephant; आक्षिप्तो जयकुञ्जरेण Ratn. 4. 12. -कोलाहलः 1 a shout of victory. -2 a kind of game with dice. -गतः *a.* Conquering, victorious; उक्तविपरीतलक्षणसंपन्नो जयगतो विनिर्दिष्टः Bri. S. 17. 10. -घोषः, -घोषणम्, -णा a proclamation of victory. -ढक्का a kind of drum beaten as a sign of victory. -दम् A height which is $1\frac{1}{2}$ of the breadth; Māna. 35. 22-26. -दत्तः N. of Jayanta, Indra's son. -देवः N. of the author of Gītagovinda; यावच्छृङ्गारसारस्वतमिह जयदेवस्य विष्वग्वचांसि Gīt. last stanza. -पत्रम् a record of victory. -पालः 1 a king. -2 an epithet of Brahmā. -3 an epithet of Viṣṇu. -पुत्रकः a kind of dice. -मङ्गलः 1 a royal elephant. -2 a remedy for fever. (-लम्) a cheer of victory; ततोऽधिवीचिनिर्घोषैर्द्दातजयमङ्गलः Raj. T. 4. 158. -यज्ञः the अश्वमेध sacrifice -लक्ष्मीः, -श्रीः the goddess of victory; जयलक्ष्म्या बबन्धास्थां धः Raj. T. 5. 216; बभार यद्भुजस्तम्भो जयश्रीसालभञ्जिकाम् *ibid* 2. 64; Ku. 2. 52. -लेखम् record of vicotry; ......रतिजयलेखम् Gīt. 8. 3. -वाहिनी an epithet of Śachī. -शब्दः 1 a shout of victory. -2 the exclamation '*jaya*' (hail! glory!) uttered by bards &c. -शृङ्गम् a horn blown to announce a victory. -स्तम्भः a trophy, a column erected to commemorate a victory, a triumphal column; निचखान जयस्तम्भान् गङ्गास्रोतोऽन्तरेषु सः R. 4. 36; यस्याद्यापि जयस्तम्भाः सन्ति ते पूर्ववारिधौ Raj. T. 3. 479. -स्थलम् N. of a village, *ibid* 5. 121. -स्वामिन् *m.* an epithet of Śiva.

जयक *a.* Victorious.

जयत्सेनः A name assumed by Nakula while living at Virāṭa King.

जयद्बलः A name assumed by Sahadeva.

जयनम् [जि करणे ल्युट्] Conquering, subduing. -2 Armour for cavalry, elephants &c. -Comp. -युज् 1 caparisoned. -2 victorious.

जयिन् *a.* [जि शीलार्थे इनि] 1 Conquering, vanquishing; विरूपाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः Vb. 1. 2. -2 Successful, winning a law-suit, Y. 2. 79. -3 Fascinating, captivating, subduing the heart; जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः Mal. 1. 36. -*m.* A victor, a conqueror; पौरस्त्यानेवमाक्रामंस्तांस्ताञ्जनपदाञ्जयी R. 4. 34.

जय्य *a.* [जि-यत्] Conquerable, vulnerable, that can be conquered (opp. जेय).

जिगीषा [जि-सन् भावे अ] 1 Desire of conquering, subduing or overcoming; यानं सस्मार कौबेरं वैवस्वत जिगीषया R. 15. 45. -2 Emulation, rivalry. -3 Eminence. -4 Exertion, profession, habit of life. -5 Eminence. -6 Military ardour, warlike spirit.

जिगीषु *a.* Desirous of conquering. -2 Vying or contending with.

जित *p. p.* [जि-कर्मणि क्त] 1 Conquered, subdued curbed, restrained, (as enemies, passions &c.). -2 Won, got, obtained (by conquest). -3 Surpassed, excelled. -4 Subject to, enslaved or influenced by; कामजित; स्त्रीजित &c. -तम् Victory. -Comp. -अक्षर *a.* reading well or readily. -अमित्र *a.* one who has conquered his foes, triumphant, victorious. -2 one who has subdued his passions. (-त्रः) N. of Viṣṇu. -अरि *a.* one who has conquered his enemies or passions. (-रिः) an epithet of Buddha. -आत्मन् *a.* self-subdued, void of passion; जितात्मनः प्रशान्तस्य Bg. 6. 7. -आहव *a.* victorious. -इन्द्रिय *a.* one who has conquered his passions or subdued the senses (रूप, रस, गन्ध, स्पर्श & शब्द); श्रुत्वा स्पृष्ट्वाऽथ दृष्ट्वा च भुक्त्वा घ्रात्वा च यो नरः। न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः Ms. 2. 98. -काशिः the fist doubled. -काशिन् *a.* appearing victorious, proud of victory, assuming the airs of a victor; जितकाशिनश्च खचराः Mb. 3. 244. 6; भीष्मः पुरुषमानी च जितकाशी तथैव च *ibid.* 5. 177. 12; चाणक्योऽपि जितकाशितया Mu. 2; जितकाशी राजसेवकः *ibid.* -कोप, -क्रोध, -मन्यु *a.* imperturbable, not excitable. (-न्युः) an epithet of Viṣṇu. -नेमिः a staff made of the Aśvattha tree. -लोक *a.* 'one who has won heaven' (epithet of a class of manes). -शत्रु *a.* victorious. -शिश्नोदर *a.* One who has overcome lust and appetite. -श्रम *a.* inured to fatigue, hardy; कृतहस्तो जितश्रमः Mb. 7. 16. 24. -स्वर्ग *n.* one who has won heaven. -हस्त *a.* one who has exercised his hand.

जित् *a.* [जि-क्विप्] (At the end of comp.) Conqering, defeating, winning &c.; तारकजित्, कंसजित्, सहस्रजित् &c.

जितिः *f.* 1 Victory, conquest; क्षेमाय तापविरमाय च मृत्युजित्यै Bhāg 12. 8. 41. -2 Gaining, obtaining; सिषासनिर्वनते कार इज्जितिम् Rv. 10. 53. 11.

जित्य *a.* Conquerable. -त्या 1 Victory. -2 Acquisition, gain. -3 A ploughshare. -त्यः A harrow.

जित्वन् *a.* Victorious.

जित्वर *a.* [जि-क्वरप्] (-री *f.*) Victorious, conquering, triumphant; शस्त्राण्युपायंसत जित्वराणि Bk. 1. 16; करदीकृतभूपालो भ्रातृभिर्जित्वरैर्दिशाम् Śi. 2. 9; अपि विष्टपजित्वरेषुणा तनुनाहारि शिवस्य नो मनः Śiva. B. 32. 6. -री N. of the Benares city.

जिष्णु *a.* [जि-ग्स्नु] 1 Victorious, triumphant, R. 4. 85; 10. 18. -2 Winning, gaining. -3 (At the end of comp.) Conquering, excelling; अलिनीजिष्णुः कचानां चयः Bh. 1. 5; Śi. 13. 21. -ष्णुः 1 The sun. -2 N. of Indra; असौ जिष्णुरभवत् तत्र स म्लेच्छोऽभून्महीधरः Śiva. B. 21. 52. -3 N. of Viṣṇu. -4 N. of Arjuna; जातस्पृहः पुण्यजनः स जिष्णौ Ki. 3. 31;......द्युतिजिष्णु जिष्णुरभृतोष्णवारणम् Śi. 13. 21.

जेतृ *a.* [जि-तृच्] 1 Victorious, triumphant. -2 Surpassing, excelling. -*m.* 1 A conqueror, victor. -2 An epithet of Viṣṇu.

जिः A demon (पिशाच).

जिगत्नु *a.* Going quickly, fleet; विश्वस्य यामन्नाचिता जिगत्नु Rv. 7. 65. 1. -*m.* Breath, life.

जिघत्नुः Ved. An enemy; यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुः Rv. 2. 30. 9.

जिघत्सा [अद् सन् घसादेशः भावे अ] 1 Desire of eating, hunger. -2 Striving for. -3 Contending with.

जिघत्सु *a.* [अद् सन् घसादेशे उ] Hungry, desirous of consuming; धिषणमेकवाद्यां जिघत्स्वम् Av. 2. 14. 1.

जिघांसक *a.* Revengeful, murderous.

जिघांसा Desire of killing; R. 15. 19. -2 Malice, revenge.

जिघांसु *a.* [हन् सन् उ] Desirous of killing, murderous. -**सुः** An enemy.

जिघृक्षा [ग्रह् सन् भावे अ] Desire of taking or seizing.

जिघ्र *a.* [घ्रा कर्तरि श जिघ्रादेशः] 1 Suspecting. -2 Conjecturing, guessing; observing; *e.g.* मनोजिघ्रः सपत्नीजनः S. D.

जिज्ञासा [ज्ञा सन् भावे अ] 1 Desire of knowing, curiosity, inquisitiveness. -2 Search, investigation, test, examination.

जिज्ञासित *a.* Investigated, asked, inquired.

जिज्ञासु *a.* [ज्ञा सन् उ] 1 Desirous of knowing, inquisitive, curious; Bg. 6. 44. -2 Desirous of getting absolution (मुमुक्षु).

जित्तमः, जितुमः, जित्मः Gemini, the third sign of the zodiac (a word of Greek origin); Bṛihajjātaka 1. 8; 24. 14.

जित्यः An instrument for levelling or smoothing ploughed ground (Mar. कुळव).

जिन *a.* [जि-नक्] 1 Victorious, triumphant. -2 Very old. -**नः** 1 A generic term applied to a chief Bauddha or Jaina saint. -2 N. applied to the Arhats of the Jainas. -3 A very old man. -4 An epithet of Viṣṇu. -Comp. -**इन्द्रः, -ईश्वरः** 1 a chief Bauddha saint. -2 an Arhat of the Jainas. -**योनिः** A deer (cf. अजिनयोनि); L. D. B. -**सद्मन्** *n.* a Jaina temple or monastery.

जिन्दुराजः N. of a person; तदानीं जिन्दुराजाख्यो...साचिव्यं ग्राहितोऽभवत् Raj. T. 7. 265.

जिव्रि *a.* Ved. Old, decayed; अवासृजन्त जिव्रयो न देवाः Rv. 4. 19. 2. -**व्रिः** 1 Time. -2 A bird.

जिम् 1 P. (जेमति) To eat.

जिरि 5 P. (जिरिणोति) To kill, hurt.

जिल्लिकः (pl.) N. of people; (see झिल्लिक) जिल्लिकाः कुन्तलाश्चैव Mb. 6. 9. 59.

जिन्व् 1 P. (जिन्वति) 1 To be active or lively, busy oneself. -2 To urge on, impel, excite. -3 To refresh, animate. -4 To promote. -5 To grant, confer. -6 To please, satisfy.

जिष् 1 P. (जेषति) To sprinkle.

जिचाजिवः The Chakora bird.

जिहान *a.* 1 Going, going to. -2 Getting, obtaining; see हा 'to go'.

जिहानकः Destruction of the world.

जिह्म *a.* [जहाति सरलमार्गम्; हा-मन् सन्वत् आलोपश्च Uṇ. 1. 138] 1 Sloping, athwart, oblique. -2 Crooked, awry, squint; Ṛs. 1. 12. -3 Tortuous, curved, going irregularly. -4 Curved, bent. -5 Morally crooked, deceitful, dishonest, wicked, unfair; श्रुतहेतिरप्यधृतजिह्ममतिः Ki. 6. 24; सुहृदर्थमीहितमजिह्मधियाम् Śi. 9. 62. -5 Dim, dark, pale-coloured; विधिसमयनियोगाद्दीप्तिसंहारजिह्मम् Ki. 1. 46. -6 Slow, lazy. -**ह्मम्** 1 Dishonesty; falsehood; जिह्मप्रायं व्यवहृतम् Bhag. 1. 14. 4; समर्थस्त्वं रणे हन्तुं विक्रमे जिह्मकारिणम् Rām. 4. 27. 36. -2 The Tagara tree. -Comp. -**अक्ष** *a.* crooked-eyed, squinting. -**इतर** *a.* 'other than lazy', not dull; जिह्मेतरैर्ब्रह्म तदप्यवाप्यम् N. 3. 63. -**ग** *a.* moving slowly. (-**गः**) a snake. -**गति** *a.* meandering, going tortuously; Ṛs. 1. 13; निहन्ति यो जिह्मगतान् परान् पतगराडिव Śiva. B. 19. 36. -**मेहनः** a frog. -**योधिन्** *a.* fighting unfairly. -*m.* an epithet of Bhīma. -**शल्यः** the Khadira tree.

जिह्मायति Den. P. To go crookedly.

जिह्मित *a.* 1 Bewildered; परिश्रमजिह्मितेक्षणम् Ki. 10. 60. -2 made crooked, bent; जिह्मिताध्मातकुक्षिः Mb. 9. 12.

जिह्वः The tongue.

जिह्वल *a.* Voracious, greedy.

जिह्वा 1 The tongue. -2 The tongue of fire *i. e.* a flame. -3 A sentence. -Comp. -**आस्वादः** licking, lapping. -**उल्लेखनी, -उल्लेखनिका, -निर्लेखनम्** a tongue-scraper. -**पः** 1 a dog. -2 a cat. -3 a tiger. -4 a leopard. -5 a bear. -**मलम्** the fur of the tongue. -**मूलम्** the root of the tongue. -**मूलीय** *a.* a term particularly applied to the Visarga before क् and ख् and also to ऋ and ऌ and the guttural class of consonants (in gram.) -**रदः** a bird. -**लिह्** *m.* a dog. -**लौल्यम्** greediness. -**शल्यः** the Khadira tree.

जीतिः *f.* [जि-क्तिन् वेदे दीर्घः] 1 Victory. -2 Decrease, loss. -3 Fading away, growing old.

जीन *a.* [ज्या-क्त संप्रसा॰ दीर्घः] Old, aged, decayed. -**नः** A leather bag; जीनकार्मुकबस्तावीन् पृथग् दद्याद्विशुद्धये Ms. 11. 139.

जीमूतः [जयति नभः, जीयते अनिलेन जीवनस्योदकस्य मूतं बन्धो यत्र, जीवनं जलं मूतं बद्धम् अनेन, जीवनं मुञ्चतीति वा पृषो॰ Tv. cf. Uṇ. 3. 91] 1 cloud; जीमूतेन स्वकुशलमयीं हारयिष्यन् प्रवृत्तिम् Me. 4. -2 A mountain. -3 A nourisher, sustainer. -4 An epithet of Indra. -Comp. -**कूटः** a mountain. -**केतुः**

an epithet of Śiva. **-प्रभः** A variety of gems; Kau. A. 2. 11. **-वाहनः** 1 N. of Indra. -2 N. of a king of the Vidyādharas, hero of the play called Nāgānanda; (mentioned also in कथासरित्सागर). [He was the son of Jīmūtaketu and renowned for his benevolent and charitable disposition. When his father's kingdom was invaded by his kinsmen, he scorned the idea of fighting with them and induced his father to leave it to those who sought for it and to repair with him to the Malaya mountain to lead a holy life. It is related that there he one day took the place of a young serpent who was, by virtue of an agreement, to be offered to Garuḍa as his daily meal, and induced, by his generous and touching behaviour, the enemy of serpents to give up his practice of devouring them. The story is very pathetically told in the play]. **-वाहिन्** Smoke.

जीर *a.* [ज्या रक् संप्रसा० दीर्घः] Ved. Swift, quick; कनिक्रदद् वृषभो जीरदानू रेतो दधात्योषधीषु गर्भम् Rv. 5. 83. 1. **-रः** 1 A sword. -2 Cumin-seed. -3 An atom.

जीरकः, -जीरणः Cumin-seed; अजमोदां च बाह्लीकं जीरकं लोध्रकं तथा Śiva. B. 30. 18

जीरिः [जीर्यति जृ-बा० रिक्] Ved. A man. *-f.* Quick or flowing water; प्र जीरयः सिस्रते सध्र्य१क् पृथक् Rv. 2. 17. 3.

जीर्ण *p. p.* [जृ-क्त] 1 Old, ancient. -2 Worn out, ruined, wasted, decayed, tattered (as clothes); वासांसि जीर्णानि यथा विहाय Bg. 2. 22; U. 6. 38; Māl. 5. 30. -3 Digested; सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः H. 1. 22. **-र्णः** 1 An old man. -2 A tree. -3 Cumin-seed. **-र्णा** Large cumin-seed. **-र्णम्** 1 Benzoin. -2 Old age, decrepitude. **-Comp. -उद्धारः** 'renewing the old', repairs, especially of a temple or any charitable or religious institution. **-उद्यानम्** ruined or neglected garden. **-ज्वरः** lingering fever. **-पर्णः** the Kadamba tree. **-वज्रम्** a particular gem (वैकान्त). **-वस्त्र** *a.* wearing old clothes. **-वाटिका** a ruined house.

जीर्णक *a.* Almost dried up or withered.

जीर्णिः 1 Old age, decrepitude, decay, infirmity. -2 Digestion.

जीर्विः [जृ-क्विन्] 1 An axe. -2 The body. -3 A cart. -4 An animal.

जीव् 1 P. (जीवति, जीवित) 1 To live, be alive; यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः सोऽत्र जीवति Pt. 1. 23; मा जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति Śi. 2. 45; Ms. 2. 235. -2 To revive, come to life. -3 To live by, subsist on, make a livelihood by (with instr.); सत्यानृतं तु वाणिज्यं तेन चैवापि जीव्यते Ms. 4. 6; विपणेन च जीवन्तः 3. 152, 162; 11. 26; sometimes used with a cognate accusative in this sense; अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद् ब्राह्मणजीविकाम् Ms. 4. 11. -4 (Fig.) To live or prey upon, depend upon as one's source of existence (with loc.); चौराः प्रमत्ते जीवन्ति व्याधितेषु चिकित्सकाः। प्रमदाः कामयानेषु यजमानेषु याचकाः॥ राजा विवदमानेषु नित्यं मूर्खेषु पण्डिताः Mb. *-Caus.* 1 To restore to life. -2 To nourish, nurture, bring up.

जीव *a.* [जीव्-कर्तरि क] Living, existing; जीवपुत्रे निवर्तस्व Rām. 4. 19. 11; असच्च सज्जीवमजीवमन्यत् Bhāg. 5. 10. 12. **-वः** 1 The principle of life, the vital breath, life, soul; गतजीव, जीवत्याग, जीवाशा &c. -2 The individual or personal soul enshrined in the human body and imparting to it life, motion and sensation (called जीवात्मन् as opposed to परमात्मन् the Supreme Soul); Y. 3. 131; Ms. 12. 22-23; सम्पद्यते गुणैर्मुक्तो जीवो जीवं विहाय माम्। जीवो जीवविनिर्मुक्तो गुणैश्चाशयसंभवैः॥ Bhāg. 11. 25. 36. (here जीव = लिङ्गशरीर). -3 Life, existence. -4 A creature, living being. -5 Livelihood, profession. -6 N. of Karṇa. -7 N. of one of the Maruts. -8 The constellation पुष्य. -9 N. of Bṛihaspati. -10 The third lustrum in the cycle of Jupiter. -11 Association of cause and effect. -12 N. of Viṣṇu. **-Comp. -अन्तकः** 1 a bird-catcher, fowler. -2 a murderer, slayer. **-अजीवाधारः** the world of organic and inorganic creation. **-आत्मन्** *m.* the individual soul enshrined in the human body (as opposed to परमात्मन् 'the Supreme soul'). **-आदानम्** abstracting healthy blood, bleeding (in medic.). **-आधानम्** preservation of life. **-आधारः** the heart. **-इन्धनम्** glowing fire-wood, burning wood. **-उत्सर्गः** 'casting off life,' voluntary death, suicide. **-उपाधिः** the three states, *i. e.* waking, dreaming and sleeping. **-ऊर्णा** the wool of a living animal. **-कोशः** The subtle body (लिङ्गशरीर); तदनुस्मरणध्वस्तजीवकोशास्तमध्ययन् Bhāg. 10. 82. 48. **-गृहम्, -मन्दिरम्** 'the abode of the soul', the body. **-ग्राहः** a prisoner taken alive; **-ग्राहम्** *ind.* in an alive condition; जीवग्राहं निगृह्णीमो वयमेनं नराधिपाः Mb. 6. 77. 10. **-घनः** Brahma. **-ज** *a.* born alive. **-जीवः, -जीवकः** (also जीवंजीवः) the Chakora bird; रक्तानि हृत्वा वासांसि जायते जीवजीवकः Ms. 12. 66. According to Arthaśāstra, however, it means a pheasant; विषाभ्याशे ग्लायति जीवंजीवकः। चकोरस्याक्षिणी विरज्येते Kau. A. 1. 20. 17. **-तोका** a woman whose children are living. **-दः** 1 a physician. -2 an enemy. **-दशा** mortal existence. **-धनम्** 'living wealth', property in the shape of living creatures, live-stock. **-धानी** the earth. **-निकायः** a being endowed with life. **-पतिः** *f.*, **-पत्नी** a woman whose husband is alive. **-पत्रम्** a fresh leaf. **-पितृ, -पितृक** *a.* (a son or daughter) whose father is still alive. **-पुत्रा, -वत्सा** a woman whose son is living; जीवपुत्रे निवर्तस्व पुत्रं रक्षस्व चाङ्गदम् Rām 4. 19. 11. **-मन्दिरम्** The body; L. D. B. **-मरणम्** Death in life; जीवन्मरणमेतद् इति कौटिल्यः Kau. A. 1. 17. **-मातृका** the seven mothers or female divinities; (कुमारी धनदा नन्दा विमला मङ्गला बला। पद्मा चेति च विख्याताः सप्तैता जीवमातृकाः॥). **-योनिः** a sentient being. **-रक्तम्** menstrual blood. **-लोकः** 1 the world of living beings, the world of

mortals, the world or worldly existence; आलोकमर्कादिव जीवलोकः R. 5. 35; त्वत्प्रयाणे शान्तालोकः सर्वतो जीवलोकः Mal. 9. 37; जीवलोकनिलकः प्रलीयते 21; so स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः Śānti. 2. 2; Bg. 11. 7; U. 4. 17. -2 living beings; दिवस इवाभ्रश्यामस्तपात्यये जीवलोकस्य Ś. 3. 12; or आलोकमर्कादिव जीवलोकः R. 5. 35. **-वृत्तिः** *f.* breeding or keeping cattle. **-शेष** *a.* one to whom only life is left, escaping only with life and nothing more. **-शोणितम्** living, *i. e.* healthy blood. **-संक्रमणम्** transmigration of the soul. **-साधनम्** grain, corn. **-साफल्यम्** realization or attainment of the chief end of human existence. **-सूः** 'the mother of living beings', a woman whose children are living. **-स्थानम्** 1 a joint, an articulation. -2 the vital parts, heart.

जीवक *a.* [जीव्-णिच् ण्वुल्] 1 Living, making a livelihood by, generating &c. -2 One who lives a long time. **-कः** 1 A living being. -2 A servant. -3 A Buddhist mendicant, any mendicant who lives by begging. -4 A usurer. -5 A snake-catcher. -6 A tree. -7 A medicinal plant of that name.

जीवत् *a.* (**-न्ती** *f.*) Living, alive. **-Comp. -तोका** a woman whose children are living. **-पतिः** *f.*, **-पत्नी** *f.* a woman whose husband is living. **-पितृकः** one whose father is alive. **-मुक्त** *a.* 'liberated while living', a man who, being purified by a true knowledge of the Supreme Spirit, is freed from the future birth and all ceremonial rites while yet living. **-मुक्तिः** *f.* final liberation in the present state of life. **-मृत** *a.* 'dead while alive', one who, though alive, is as good as dead and useless to the world (said of a mad man or one whose character is lost).

जीवथ *a.* [जीव्-अथ] 1 Long-lived. -2 Virtuous, pious. **-थः** 1 Life, existence. -2 A tortoise. -3 A peacock. -4 A cloud. -5 Virtue, piety.

जीवन *a.* (**-नी** *f.*) [जीव् भावे ल्युट्] Enlivening, giving life. **-नः** 1 A living being. -2 Wind. -3 A son. -4 The Supreme Being; बीजानां प्रभव नमोऽस्तु जीवनाय Ki. 18. 39. **-नम्** 1 Life, existence; (fig. also) त्वमसि मम भूषणं त्वमसि मम जीवनम् Gīt. 10. -2 The principle of life, vital energy; Bg. 7. 9. -3 Water; बीजानां प्रभव नमोऽस्तु जीवनाय Ki. 18. 39; or जीवनं जीवनं (life) हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः Udb. -4 Livelihood, profession, means of existence (fig. also); Ms. 11. 77; विदुषां जीवनं मूर्खः H. 3. 33. -5 Butter made from milk one day old. -6 Marrow. -7 Enlivening, making alive. **-Comp. -अन्तः** death. **-आघातम्** poison. **-आवासः** 1 'residing in water', epithet of Varuṇa, the regent of water. -2 the body. **-उपायः** livelihood. **-ओषधम्** 1 elixir of life. -2 a life-giving medicine. **-पञ्चमूलानि** (Āyurveda) The five medicinal herbs called वीरा, जीवन्ती, गुरुन्नावरी, जीवक and ऋषभक.

जीवनक *a.* [जीवन-कन्] Enlivening. **-कम्** Food.

जीवनीय *a.* [जीव्-बा० करणे अनीयर्] 1 To be lived. -2 Supporting life. **-यम्** 1 Water. -2 Fresh milk.

जीवन्त *a.* 1 Living, existing. -2 Long-lived. **-तः** 1 Life, existence. -2 A drug, medicament.

जीवन्तिकः A fowler.

जीवन्तिका *f.* 1 A goddess looking after the welfare of a child (Mar. जिवती); गणेशं जन्मदां षष्ठीं देवीं जीवन्तिकामपि Śiva. B. 6. 48. -2 N. of a plant.

जीवन्ती *f.* 1 A species of plant. -2 A kind of sweet dish; कृसरेणाथ जीवन्त्या हविष्येण च सर्वशः Mb. 2. 4. 2.

जीवल *a.* 1 Full of life. -2 Animating, inspiring.

जीवा *a.* [जीव्-अच्] 1 Water. -2 The earth. -3 A bow-string; मुहुर्जीवाघोषैर्बधिरयति Mv. 6. 30. -4 The chord of an arc. -5 Means of living. -6 The tinkling of metallic ornaments. -7 N. of a plant (वचा). -8 Life, existence.

जीवातु *m., n.* 1 Food. -2 Life, existence (fig. also); स खलु प्राज्ञजीवातुः सर्वशास्त्रविशारदः J. N. V. -3 Restoration to life, revival; रे हस्त दक्षिण मृतस्य शिशोर्द्विजस्य जीवातवे विसृज शूद्रमुनौ कृपाणम् U. 2. 10. -4 Medicine for restoring life.

जीविका [जीव्-अकन् अत इत्वम्] 1 Means of living, livelihood; कुदेशे नास्ति जीविका Mb. 12. 139. 91. -2 The life-giving element, *i. e.* water. -3 life; कृपणा वर्तयिष्यामि कथं कृपणजीविका Rām. 2. 20. 47.

जीवित *p. p.* [जीव् कर्तरि क्त] 1 Living, existent, alive; R. 12. 75. -2 Returned to life, revived. -3 Animated, enlivened. -4 Lived through (as a period). **-तम्** 1 Life, existence; त्वं जीवितं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयम् U. 3. 26; कन्येयं कुलजीवितम् Ku. 6. 63; Me. 83; नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् Ms. 6. 45; 7. 111. -2 Duration of life. -3 Livelihood. -4 A living being. **-Comp. -अन्तकः** an epithet of Śiva. **-आशा** hope of life, love of life. नहि नहि तत्र धनाशा जीवित आशाऽपि दुरसहो भवति Subhās. **-ईशः** 1 a lover, husband. -2 an epithet of Yama; जीवितेशवसतिं जगाम सा R. 11. 20 (where the word is used in sense 1 also). -3 the sun. -4 the moon. -5 a drug which is said to revive the dead. **-ईश्वरः** Śiva. **-कालः** duration of life. **-ज्ञा** an artery. **-नाथः** a husband. **-व्ययः** sacrifice of life. **-संशयः** risk of life, jeopardy, danger to life; स आतुरो जीवितसंशये वर्तते 'he is dangerously ill'; Bv. 2. 20.

जीवितव्य *a.* To be lived, kept alive &c. **-व्यम्** The possibility of living. -2 Life. -3 Possible return to life.

जीविन् *a.* (**-नी** *f.*) [जीव्-णिनि, जीव-इनि वा] (Generally at the end of comp.) 1 Living, alive, existing; R. 1. 63. -2 Living upon or by; शस्त्रजीविन्, आयुधजीविन् &c. **-m.** A living being.

जीव्यम् Life. **-व्या** A means of livelihood.

जु 1 Ā. (जवते) To go; L. D. B.

जुकुटः 1 A dog. -2 The Malaya mountain. -टम् The egg-plant.

जुगुप्सनम्, जुगुप्सा 1 Censure, reproach. -2 Dislike, aversion, disgust, abhorrence. -3 (In Rhet.) Disgust considered as the feeling which gives rise to the Bībhatsa sentiment, thus defined:- दोषेक्षणादिभिर्गर्हा जुगुप्सा विषयोद्भवा S. D. 207.

जुगुप्सितम् A disgusting or horrible deed: जुगुप्सितं धर्मकृतेऽनुशासतः Bhāg. 1. 5. 15. कर्मजुगुप्सितेन *ibid* 1. 7. 42.

जुङ् 1 P. (जुङति) 1 To abandon, quit. -2 To exclude, set aside.

जुङ्गित *a.* Deserted, abandoned. -तः A man of a degraded caste, a Chaṇḍāla.

जुटकम् A braid of hair.

जुटिका A tuft of hair on the top of the head; cf. चूडा.

जुड् I. 6. P. (जुडति) 1 To bind. -2 To go. -II. 10 P. 1 To send, throw or cast, direct. -2 To grind or pound.

जुत् 1 Ā. (जोतते) To shine.

जुन् 6 P. (जुनति) To go, move.

जुम्बकः Ved. An epithet of Varuṇa.

जुर् 6, 4. P. (जुरति, जूर्यति) Ved. 1 To decay, become or grow old, waste away, perish.

जुर्, -जूर् *m.* An old man; इन्द्र सोमैरोर्णुत जूर्नं वस्त्रैः Rv. 2. 14. 3.

जूर्ण *a.* Decayed, old.

जूर्य *a.* Old; रण्वः पुरीव जूर्यः सूनुर्न त्रययाय्यः Rv. 6. 2. 7.

जुल् 10 P. (जोलयति) To reduce to powder, grind, pound.

जुवस् *a.* Ved. Speed, quickness; आ नः सोम सहो जुवो रूपं न वर्चसे भर Rv. 6. 65. 18.

जुष् I. 6 Ā. (जुषते-जुष्ट) 1 To be pleased or satisfied. -2 To be favourable or propitious. -3 To like, be fond of, take pleasure or delight in, enjoy; सत्त्वं जुषाणस्य भवाय देहिनाम् Bhāg. -4 To devote or attach oneself to, practise, undergo, suffer; पौलस्त्योऽजुषत शुचं विपन्नबन्धुः Bk. 17. 112. -5 To frequent, visit, inhabit; जुषन्ते पर्वतश्रेष्ठमृषयः पर्वसन्धिषु Mb. -6 To enter, seat oneself, resort to; रथं च जुजुषे शुभम् Bk. 14. 95. -7 To choose. -8 To enjoy, possess, have; Māl. 5. 18. -9 To happen to. -10 To delight in granting or performing. -11 To show oneself favourable towards. -*Caus.* 1 To like, be fond of. -2 To fondle, cherish. -3 To delight in, approve of, rejoice at. -II. 1 P., 10 U. (जोषति, जोषयति-ते) 1 To reason, think. -2 To investigate, examine. -3 To hurt. -4 To be satisfied.

जुष *a.* (At the end of comp.) 1 Liking, enjoying, taking delight in; Bh. 3. 103. -2 Visiting, approaching, going to, taking, amusing, resorting to &c.; परलोकजुषाम् R. 8. 85; रजोजुषे जन्मनि K. 1.

जुष्य *a.* To be served, worshipped &c. -ष्यम् Service.

जुष्ट *p. p.* [जुष्-कर्मणि क्त] 1 Pleased, gratified. -2 Practised, resorted to, visited, suffered &c.; अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन Bg. 2. 2. -3 Furnished or endowed with, possessed of; राजप्रभावजुष्टां च दुर्वहामजितेन्द्रियैः Rām. 2. 2. 9. -4 Liked, loved, agreeable. -5 Served, worshipped; सम्बन्धस्पृहणीयताप्रमुदितैर्जुष्टे वसिष्ठादिभिः U. 6. 40. -6 Propitious, favourable. -7 Shared, partaken in; U. 6. 40. - ष्टम् The remnants of meal (उच्छिष्ट).

जोषः [जुष्-भावे घञ्] 1 Satisfaction, enjoyment, happiness, pleasure. -2 Silence. -षम् *ind.* 1 According to one's wish, with ease. -2 Silently; किमिति जोषमास्यते Ś. 5; Bv. 2. 17; जोषमास न विशिष्य बभाषे N. 5. 78. -Comp. -वाकः chattering nonsense; जोषवाकं वदतः Rv. 6. 59. 4.

जोषणम्, -णा 1 Liking. -2 Satisfaction, approval. -3 Choosing.

जुष्कः N. of one of the three Kashmirian Turuṣka kings; हुष्कजुष्ककनिष्काख्यास्त्रयस्तत्रैव पार्थिवाः Raj. T. 1. 168.

जुष्ककः Soup of boiled rice; L. D. B.

जुहुराण *a.* Making crooked or acting crookedly; युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनः Īśop. 18. -णः The moon.

जुहुवानः [हु कर्मणि कानच्] 1 Fire. -2 A tree. -3 A hard-hearted man.

जुहूः *f.* [हु क्विप् नि० द्वित्वं दीर्घश्च Tv.] 1 A crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire. -2 A tongue, especially of Agni *i. e.* a flame. -Comp. -आस्यः fire; हव्यवाड् जुह्वास्यः Rv. 1. 12. 6.

जुहुरा (वा) णः 1 A sacrificial priest. -2 Fire. -3 The moon.

जुहुवत् *m.* Fire.

जुहोतिः A technical name for those sacrificial ceremonies to which the verb जुहोति is applied as distinguished from those to which यजति is applied; क्षरन्ति सर्वा वैदिक्यो जुहोतियजतिक्रियाः Ms. 2. 84. (See Medhātithi and other commentators; सर्वज्ञनारायण shortly renders जुहोति by उपविष्टहोम and यजति by तिष्ठद्धोम. See Āśvalāyana 1. 2. 5 also); cf. also जुहोतिरासेचनाधिकः स्यात् MS. 4. 2. 28. यजतिरेवासेचनाधिको जुहोतिः। ŚB. on MS. 4. 2. 28.

जू 1 U., 9 P. (जवति-ते, जुनाति) 1 To press or hurry on, move on quickly. -2 To impel quickly, urge or drive on. -3 To excite, animate, inspire.

जू *a.* Ved. Quick, speedy.

जूः *f.* 1 Speed. -2 Atmosphere. -3 A female demon. -4 An epithet of Sarasvatī. -5 Going speedily, quick motion. -6 A mark on the forehead of horses and oxen.

जूत *a.* [जू-क्त] (At the end of comp.) 1 Impelled, urged, pressed. -2 Ved. Gone. -3 Drawn. -4 Given.

जूतिः *f.* 1 Going on, proceeding, moving; जूतिमिच्छथ चेत्तूर्णम्......Bk. 7. 69. -2 Quickness, speed. -3 Uninterrupted flow or motion. -4 Impulse, incitement, instigation. -5 Inclination, propensity, tendency. -6 N. of the author of Rv. 10. 136. 1. -7 Concentration of mind ......जूतिः स्मृतिः संकल्पः क्रतुरसुः कामो वश इति Ait. Up. 5. 2.

जूकः The sign Libra of the zodiac (a word of Greek origin).

जूटः The mass of twisted or matted hair; भूतेशस्य भुजङ्गवल्लिवलयस्रङ्नद्धजूटाजटाः Māl. 1. 2.

जूटकम् Matted hair.

जूर् 4 Ā. (जूर्यते, जूर्ण) 1 To hurt, injure, kill. -2 To be angry with (with dat.); भर्त्रे नखेभ्यश्च चिरं जुजूरे Bk. 11. 8. -3 To grow old.

जूर्णि *a.* Ved. 1 Swift, speedy, quick. -2 Running, proceeding quickly. -3 Praising, invoking. **-र्णिः** *f.* 1 Speed. -2 An epithet of Āditya or sun. -3 The body. -4 The Brahman (*n.*). -5 Anger. -6 A fiery weapon.

जूर्तिः *f.* [ज्वर् भावे क्तिन् ऊठ्] 1 Fever. -2 Feverish or morbid heat.

जूर्व् 1 P. (जूर्वति) Ved. 1 To burn; उपप्तदसौ सूर्यः पुरु विश्वानि जूर्वन् Rv. 1. 191. 9. -2 To hurt, injure, kill.

जूष् 1 U. (जूषति-ते) To hurt, kill.

जूषः, -षम् The water of boiled pulse.

जृ 1 P. (जरति) 1 To make low or humiliate. -2 To excel.

जृङ्ग *m.* (pl.) N. of a people; पञ्चनद-रमठ-पारत-तारक्षिति-जृङ्ग-वैश्य-कनक-शकाः Bri. S. 14. 21.

जृम्भ् 1 Ā. (जृम्भते, जृम्भित, जृब्ध) 1 To gape, yawn; Ms. 4. 43. -2 To open, expand, burst open (as a flower &c.); वरयुवतिमुखाभं पङ्कजं जृम्भतेऽद्य Ṛs. 3. 22. -3 To increase, spread or extend everywhere; जृम्भतां जृम्भतामप्रतिहतप्रसरं क्रोधज्योतिः Ve. 1; तृष्णे जृम्भसि (Paras. is irregular) Bh. 3. 5; भोगः कोऽपि स एक एव परमो नित्योदितो जृम्भते 3. 80. -4 To appear, rise, show oneself, become visible or manifest; संकल्पयोनेरभिमानभूतमात्मानमाधाय मधुर्जजृम्भे Ku. 3. 24; U. 5. 13. -5 To be at ease. -6 To recoil or fly back (as a bow). *-Caus.* To cause to yawn or expand.

जृम्भः -म्भा, -म्भम् [जृम्भ्-घञ्] 1 Yawning, gaping; U. 4. 29. -2 Opening, blossoming, expanding; कलिकाश्रयी जृम्भा प्रभवति K. 257; जृम्भारम्भप्रविततदलोपान्तजालप्रविष्टैः Ve. 2. 7; Māl. 9. 16. -3 Expansion. -4 Bursting open. -5 A kind of bird; तनो जृम्भस्य शयने Rām. 2. 35. 20.

जृम्भकः [जृम्भ्-ण्वुल्] 1 'A yawner', a sort of demon; जृम्भकैर्यक्षरक्षोभिः स्रग्विभिः समलङ्कृतः Mb. 3. 231. 31. **-कम्** Swelling. **-Comp. -अस्त्रम्** A kind of missile causing yawning and sleepiness; नियतममिनवीर्यं जृम्भते जृम्भकास्त्रम् U. 5. 13. **-म्भिका** Gaping, yawning.

जृम्भण *a.* [जृम्भ्-भावे ल्युट्] Causing to gape or yawn. **-णम्** 1 Gaping, yawning. -2 Stretching (the limbs); (अङ्गानि) मुहुर्मुहुर्जृम्भणतत्पराणि Ṛs. 6. 9. -3 Blossoming, blooming; मालती शिरसि जृम्भणोन्मुखी Bh. 1. 25. -4 Causing unconsciousness; हरस्य जृम्भणं युद्धे Bhāg. 12. 12. 38.

जृम्भित *p.p.* [जृम्भ्-क्त] 1 Yawned, gaped. -2 Opened, expanded, displayed; Māl. 1. 32. -3 Opened, blown (as a flower). -4 Done, exerted. -5 Enlarged, increased. -6 Unstrung (a bow); जृम्भितं तद्धनुर्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः Rām. 1. 75. 19. **-तम्** 1 Gaping. -2 Expansion, opening, blooming. -3 Developing, coming into view.

जॄ I. 1, 4, 9 P., 10 U. (जरति, जीर्यति, जृणाति, जारयति-ते, जजार, जारयामास, अजरन्, अजारीत्, अजीजरत्, जरि-री-तुम्, जीर्ण or जारित) 1 To grow old, wear out, wither away, decay; जीर्यन्ते जीर्यतः केशा दन्ता जीर्यन्ति जीर्यतः। जीर्यतश्चक्षुषी श्रोत्रे तृष्णैका तरुणायते Pt. 5. 16; Bk. 9. 41. -2 To perish, be consumed (fig. also); अजारीदिव च प्रज्ञा बलं शोकात्तथाऽजरत् Bk. 6. 30; जेरुराशा दशास्यस्य 14. 112. -3 To be dissolved or digested; जीर्णमन्नं प्रशंसीयात् Chāṇ. 79; उदरे चाजरन्नन्ये Bk. 15. 150. -4 To break up or fall to pieces. *-Caus.* (ज-जा-रयति) 1 To make old, wear out, consume. -2 To cause to be digested; to digest. -II. 1 Ā. (जरते) Ved. 1 To move, approach, come near. -3 To crackle (as fire). -3 To roar. -4 To call out to, invoke, praise.

जारक *a.* [जॄ-णिच् ण्वुल्] 1 Causing to decay. -2 Promoting digestion, digestive.

जारणम् [जॄ-णिच् ल्युट्] 1 Causing to decay. -2 Stimulating digestion. -3 Calcining or oxidizing metals. -4 A condiment.

जारद्गव *a.* (वीथिः) The portion of the moon's path occupied by the constellations श्रवण, धनिष्ठा and शततारका (according to वराहमिहिर); according to others, by विशाखा, अनुराधा and ज्येष्ठा.

जेज्जटः N. of an author on medicine.

जेतृ *m.* 1 N. of a son of Madhucchandas (author of Rv. 1. 11.) -2 N. of prince who had a grove near Śrāvasti.

जेन्ताकः A heated chamber for inducing perspiration, a dry hot bath.

जेन्य *a.* Ved. 1 Of noble origin, well-born. -2 Genuine, true; प्रयक्षञ्जेन्यं वसु Rv. 2. 5. 1. -3 Victorious.

जेपालः A kind of medicinal plant

जेमनम् [जिम्-भावे ल्युट्] 1 Eating. -2 Food.

जेष् 1 Ā. (जेषते) To move, go.

जेह् 1 Ā. (जेहते) Ved. 1 To reach, go towards. -2 To strive after, exert. -3 To open the mouth, pant, gasp; अरेणुभिर्जेहमानं पतत्रि Rv. 1. 163. 6.

जै 1 P. (जायति) To wane, decline, perish.

जैगीषव्यः N. of an ancient ṛiṣi named along with Asita Devala; सनातनश्च दक्षश्च जैगीषव्यो भगन्दरः Bṛi. S. 48. 62.

जैज्जटः (See जेज्जटः).

जैत्र *a.* (-त्री *f.*) [जेतृ-अण्] 1 Victorious, successful, leading to victory; जैत्रं यं ते अनुमदाम सङ्गमे Rv. 1. 102. 3; इदमिह मदनस्य जैत्रमस्त्रं विफलगुणातिशयं भविष्यतीति Mal. 2. 6; धनुर्जैत्रं रघुर्दधौ R. 4. 16; 16. 72; आकारयज्जयीजैत्रप्रयाणपटहस्वनम् Śiva. B. 29. 64. -2 Superior. -त्रः 1 A victor, conqueror. -2 Quick-silver. -त्रम् A Victory, triumph; जैत्रयात्रापरैः सद्यः परैः स परिभूयते Śiva. B. 16. 41. -3 Superiority. -Comp. -रथः a victor.

जैनः *a.* 1 A Jaina, a follower of Jaina doctrines. -2 A Buddha.

जैमिनिः N. of a celebrated sage and philosopher, founder of the Mīmāṁsā school of philosophy (properly पूर्वमीमांसा); मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् Pt. 2. 23. -Comp. -भागवतम् N. of a modern revision of Bhāg. -भारतम् N. of a modern revision Mb. -सूत्रम् N. of a work.

जैमिनीय *a.* Relating to or composed by Jaimini. -*m.* an adherent of Jaimini. -*m.* (*pl.*) N. of a school of the Sv. -*n.* Jaimini's work. -Comp. -न्यायमालाविस्तरः N. of a compendium of the Mīmāṁsā philosophy of Mādhava.

जैयटः N. of Kaiyaṭa's father.

जैय्यटः (जैजटः q. v.).

जैव *a.* [जीवस्येदं अण्] 1 Belonging to जीव or the soul. -2 Belonging to Jupiter.

जैवातृक *a.* (-की *f.*) 1 Long-lived, one for whom long life is desired; जैवातृक ननु श्रूयते पतिरस्याः Dk. -2 Thin, lean. -कः 1 The moon; राजानं जनयांबभूव सहसा जैवातृक त्वां तु यः Bv. 2. 78. -2 Camphor. -3 A son. -4 A drug, medicament. -5 A peasant.

जैवेयः An epithet of Kacha, son of Bṛihaspati.

जैह्म्यम् Crookedness, deceit, falsehood; जैह्म्यं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् Ms. 11. 67.

जैह्व्यम् The pleasure of taste; औपस्थ्यजैह्व्यं बहु मन्यमानः Bhāg. 7. 13.

जोङ्गम्, -ङ्गकम् Aloe-wood, having variegated spots; Kau. A. 2. 11.

जोङ्गटः The longings of a pregnant woman (दोहद).

जोटिङ्गः 1 An epithet of Śiva. -2 A devotee who practises the most rigid austerities.

जोडः Binding, tie.

जोनराजः N. of the author of Rāj. Tilak.

जोन्ताला, जोन्नाला *f.* Barley (Mar. जोंधळा; according to others देवभात ?).

जोषम् *ind.* [see under जुष्].

जोष्य a. Lovable.

जोषा, जोषित् *f.* A woman; cf. योषा, योषित्.

जोषिका 1 A cluster of young buds. -2 A woman.

जौमरम् Jumara's grammar. -*m.* (*pl.*) the followers of Jumara.

ज्ञा 9 U. (जानाति, जानीते, जज्ञौ, जज्ञे, अज्ञासीत्-अज्ञास्त, ज्ञातुम्, ज्ञात) 1 To know (in all senses), to learn, become acquainted with; मा ज्ञासीस्त्वं सुखी रामो यदकार्षीत् स रक्षसाम् Bk. 15. 9. -2 To know, be aware of, be familiar or conversant with; जाने तपसो वीर्यम् Ś. 3. 1; जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् Ms. 2. 110, 123; 7. 148. -3 To find out, ascertain, investigate; ज्ञायतां कः कः कार्यार्थीति Mk. 9. -4 To comprehend, apprehend, understand, feel, experience; as in दुःखज्ञ, सुखज्ञ &c. -5 To test, try, know the true character of; आपत्सु मित्रं जानीयात् H. 1. 72; Chāṇ. 21. -6 To recognise; न त्वं दृष्ट्वा न पुनरलकां ज्ञास्यसे कामचारिन् Me. 63. -7 To regard, consider, know to be; जानामि त्वां प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मघोनः Me. 6. -8 To act, engage in (with gen. of the instrument); सर्पिषो जानीते Sk. 'he engages in sacrifice with clarified butter (सर्पिषः = सर्पिषा). -9 Ved. To acknowledge, approve, allow. -10 To recognise as one's own, take possession of. -*Caus.* (ज्ञापयति, ज्ञपयति) 1 To announce, inform, make acquainted with, make known, notify. -2 To request, ask (Ātm.). -3 To sharpen. -4 To satisfy. -5 To praise. -6 To immolate, kill (as an animal). -*Desid.* (जिज्ञासते) 1 To desire to know, investigate, ascertain; R. 2. 26; Bk. 8. 33; 14. 91. -2 To conjecture, suppose, guess.

ज्ञ *a.* [ज्ञा-क] (At the end of comp.) 1 Knowing, familiar with; कार्यज्ञ, निमित्तज्ञ, शास्त्रज्ञ, सर्वज्ञ &c. -2 Wise; as in ज्ञंमन्य thinking oneself to be wise. -ज्ञः 1 A wise and learned man. -2 The sentient soul. -3 The planet Mercury. -4 The planet Mars. -5 An epithet of Brahmā; cf. ज्ञः प्राज्ञे चन्द्रतनये विपये चात्मगर्वयोः Nm. -Comp. -शक्तिः the intellectual faculty.

ज्ञपित, ज्ञप्त *a.* Made known, informed, expounded, taught.

ज्ञप्तिः *f.* 1 Understanding. -2 Intellect. -3 Promulgating. -4 Satisfaction. -5 Sharpening. -6 Praise. -7 Immolating, killing.

ज्ञंमन्य *a.* Thinking onesif to be wise; निश्चिन्वते हि ज्ञंमन्या यमेवायोग्यमाग्रहात् Raj. T. 3. 491.

ज्ञात *a.* [ज्ञा-कर्मणि-क्त] Known, ascertained, understood, learnt, comprehended &c.; आज्ञापय ज्ञातविशेष पुंसां Ku. 3. 3; see ज्ञा above. -तम् Knowledge. -Comp. -अन्वयः son of a known family. -सिद्धान्तः a man completely versed in any Sāstra.

ज्ञातव्य *pot. p.* 1 To be known or understood. -2 Conceivable, comprehensible.

ज्ञातिः [ज्ञा-क्तिच्] 1 A paternal relation, a father, brother &c.; agnate relatives collectively. -2 A kinsman or kindred in general. -3 A distant kinsman who is not entitled to the oblations offered to deceased ancestors. -4 A father. -Comp. -कर्मन् *n.*, -कार्यम् the duty of a kinsman. -चेलम् A low-born person; विभिन्नकर्माशयवाक् कुले नो मा ज्ञातिचेलं भुवि कश्चिद् भूत्। Bk. 12. 78. -प्रायः A meal for kinsmen (Mar. जातिभोजन); प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातिप्रायं प्रकल्पयेत् Ms. 3. 264. -भावः kin, relationship. -भेदः dissension among relatives. -विद् *a.* one who has or makes near relatives.

ज्ञातेयम् Relationship, an act befitting a relative; ज्ञातेयं कुरु सौमित्रे भयात् त्रायस्व राघवम्। Bk. 5. 54.

ज्ञातृ *a.* [ज्ञा-तृच्] Knowing, intelligent, wise. *-m.* 1 A wise man. -2 An acquaintance. -3 A bail, surety.

ज्ञानम् [ज्ञा-भावे ल्युट्] 1 Knowing, understanding, becoming acquainted with, proficiency; सांख्यस्य योगस्य च ज्ञानम् Māl. 1. 7. -2 Knowledge, learning; तथेन्द्रियाकुलीभावे ज्ञेयं ज्ञानेन शुध्यति Mb. 12. 204. 2; बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति Ms. 5. 109; ज्ञाने मौनं क्षमा शत्रौ R. 1. 22. -3 Consciousness, cognizance, knowledge; ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि Ms. 8. 288 knowingly or unknowingly, consciously or unconsciously. -4 Sacred knowledge; especially, knowledge derived form meditation on the higher truths of religion and philosophy which teaches man how to understand his own nature and how he may be reunited to the Supreme Spirit (opp. कर्मन्); cf. ज्ञानयोग and कर्मयोग in Bg. 3. 3. -5 The organ of intelligence, sense, intellect; कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत Mb. 12. 45. 18. -6 Conscience. -7 The Supreme spirit. -8 An epithet of Viṣṇu. -9 The Vedas taken collectively. -10 Means of knowing; औत्पत्तिकस्तु शब्दस्यार्थेन सम्बन्धस्तस्य ज्ञानम्° | MS. 1. 1. 5. -11 An opinion, a view; बलदेवस्य वाक्यं तु मम ज्ञाने न युज्यते Mb. 5. 4. 3. -Comp. -अग्निः knowledge-fire; ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन Bg. 4. 37. -अनुत्पादः ignorance, folly. -अपोहः forgetfulness. -अभ्यासः 1 study. -2 thinking, reflection. -आत्मन् *a.* all-wise. -इन्द्रियम् an organ of perception; (these are five त्वच्, रसना, चक्षुस्, कर्ण and घ्राण-the skin, tongue, eye, ear and nose; see बुद्धीन्द्रिय under इन्द्रिय). -काण्डम् that inner or esoteric portion of Veda which refers to true spiritual knowledge, or knowledge of the Supreme spirit, as distinguished from the knowledge of ceremonial rites (opp. कर्मकाण्ड). -कृत *a.* done knowingly or intentionally. -गम्य *a.* attainable by the understanding. -घन *m.* pure or mere knowledge; निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च Bhāg. 8. 3. 12; तं त्वामहं ज्ञानघनं...कथं...परिभावयामि *ibid* 9. 8. 24. -चक्षुस् *n.* the eye of intelligence, the mind's eye, intellectual vision (opp. चर्मचक्षुस्); सर्वं तु समवेक्ष्येदं निखिलं ज्ञानचक्षुषा Ms. 2. 8; 4. 24. (*-m.*) a wise and learned man. -तत्त्वम् true knwledge, knowledge of God. -तपस् *n.* penance consisting in the acquisition of true knowledge. -दः a preceptor. -दा an epithet of Sarasvatī. -दुर्बल *a.* wanting in knowledge. -निश्चयः certainty, ascertainment. -निष्ठ *a.* intent on acquiring true (spiritual) knowledge; ज्ञाननिष्ठा द्विजाः केचित् Ms. 3. 134. -पतिः 1 the Supreme spirit. -2 a teacher, preceptor. -पूर्व *a.* preceded by knowledge, well-considered; निष्कामं ज्ञानपूर्वं तु निवृत्तमुपदिश्यते Ms. 12. 89. -बोधिनी *f.* N. of a Vedāntic treatise. -मुद्र *a.* 'having the impress of wisdom', wise. -मूल *a.* founded on spiritual knowledge. -यज्ञः a man possessed of true or spiritual knowledge, philosopher. -योगः contemplation as the principal means of, attaining the Supreme spirit or acquiring true or spiritual knowledge; ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् Bg. 3. 3. -लक्षणम्, -णा 1 indication, sign, a means of knowing or inferring. -2 (in logic) sign or proof of knowledge; subsequent derived from antecedent knowledge. -विज्ञानम् 1 sacred and miscellaneous knowledge; तत्प्राज्ञेन विनीतेन ज्ञानविज्ञानवेदिना Ms. 18. 41. -2 the Vedas with the supplementary branches of knowledge, such as medicine, arms &c. -वृद्ध advanced in knowledge; ज्ञानवृद्धो वयोबालो मृदुर्वीर्यगुणान्वितः Rām. 2. 45. 8. -शास्त्रम् the science of fortune-telling. -साधनम् 1 a means of acquiring true or spiritual knowledge. -2 an organ of perception.

ज्ञानतः *ind.* Consciously, knowingly, intentionally.

ज्ञानमय *a.* 1 Consisting of knowledge, spiritual; इतरो दहने स्वकर्मणां ववृते ज्ञानमयेन वह्निना R. 8. 20. -2 Containing knowledge. -यः 1 The Supreme spirit. -2 An epithet of Śiva.

ज्ञानिन् *a.* (-नी *f.*) [ज्ञानमस्त्यस्य इनि] Intelligent, wise. *-m.* 1 An astrologer, fortune-teller; यदुवाचाग्निदाहादि स ज्ञानी भावि पृच्छताम् Ks. 19. 77. -2 A sage, one possessed of spiritual knowledge; आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ Bg. 7. 16. -3 Planet mercury; ज्ञानी सर्वज्ञसौम्ययोः | Nm.

ज्ञानित्वम् Fortune-telling; तेषां च कुहकाभिज्ञो ज्ञानित्वमुपदर्शयन् Ks. 19. 75.

ज्ञानीयति Den. P. To wish for knowledge.

ज्ञापक *a.* [ज्ञा-णिच् ल्यु] Making known, teaching, informing, indicating &c. **–कः** 1 A teacher. –2 A commander, a master. –3 A master of requests, an officer of the court of an Indian prince; Pt. 3. **–कम्** (In phil.) A significant expression, a suggestive rule or precept, said of such rules as imply something more than what is actually expressed by the words of those rules themselves.

ज्ञापनम् [ज्ञा णिच्–ल्युट्] Making known, informing, teaching, announcing, indicating; क्षितिभृद्दाक्षिणात्यानां तिर्यक्त्वज्ञापनाय सः Rāj. T. 4. 180.

ज्ञापित *a.* Made known, informed, announced, declared.

ज्ञीप्सा [ज्ञा-सन्-भावे अ] The desire of knowing.

ज्ञेय *pot. p.* [ज्ञा कर्मणि यत्] 1 To be investigated, or learnt or understood. –2 To be regarded as. –3 Perceptible, cognizable.

ज्मन् (only loc.) On the earth; अभि क्रत्वेन्द्र भूरध ज्मन् Rv. 7. 21. 6.

ज्या 9 P. (जिनाति) 1 To overpower, oppress. –2 To grow old. –3 Ā. (जीयते) To be oppressed.

जीत *a.* 1 Oppressed, overpowered. –2 Become old; also जीन.

ज्यानम् Ved. Oppression.

ज्येय *a.* 1 To be oppressed. –2 First, best.

ज्या 1 A bow-string; विश्रामं लभतामिदं च शिथिलज्याबन्धमस्मद्धनुः Ś. 2. 6; R. 3. 59; 11. 15; 12. 104. –2 The chord of an arc. –3 The earth. –4 A mother. –5 Overpowering force or strength. –6 Excessive demand, importunity. –7 A kind of wooden stick (शम्या). –8 The rear of the army; ज्या भूमिमौर्व्योः शम्यायां वाहिन्याः पृष्ठभागके । Nm. Hence °घातवारणम् A handguard used by the archers and °घोषः The twanging of the bow.

ज्यानिः *f.* [ज्या-नि] 1 Old age, decay; तस्माद् यद्यपि सर्वज्यानिं जीयत आत्मना चेज्जीवति प्रधिनागादित्येवाहुः Bṛi. Up. 1. 5. 15; दानज्यानिविषाद...etc. Māl. 9. 33. –2 Quitting, abandoning. –3 A river, stream. –4 Oppression. –5 Deprivation, loss; Māl. 9. 33.

ज्यायस् *a.* (–सी *f.*; Compar. of प्रशस्य, वृद्ध) 1 Elder, senior; प्रसवक्रमेण स किल ज्यायान् U. 6. –2 Superior, more excellent or worthy; Ms. 4. 8; 3. 137; Bg. 3. 1, 8. –3 Larger, greater. –4 (In law) One not a minor, *i. e.* come of age and responsible for his own action. –5 Aged, old. –6 Decayed, worn out. –7 Better, stronger, preferable; यद्यप्यपूर्वत्वादन्यत्र विधिर्ज्यायान् अनुवादात् तथाप्यत्रानुवाद एव बहुत्वस्य भवितुमर्हति । ŚB. on MS. 10. 2. 43.

ज्यायिष्ठ *a.* (irreg.) 1 The most excellent. –2 First, noblest, best; यत्त्वेव राज्ञो ज्यायिष्ठं कार्याणां तद् ब्रवीमि ते Mb. 12. 152. 17.

ज्येष्ठ *a.* (Superl. of प्रशस्य or वृद्ध) 1 Eldest, most senior. –2 Most excellent, best. –3 Pre-eminent, first, chief, highest. **–ष्ठः** 1 An elder brother; R. 12. 19, 35. –2 An epithet of the Supreme Being. –3 Life. –4 N. a lunar month (= ज्यैष्ठ q. v.). **–ष्ठा** 1 An eldest sister. –2 N. of the eighteenth lunar mansion (consisting of the three stars). –3 The middle finger. –4 A small house-lizard. –5 An epithet of the Ganges. –6 The goddess of misfortune, elder sister of Lakṣmī; ज्येष्ठा च माया कलहश्च दम्भः Bhāg. 1. 17. 32. **–ष्ठी** A small house-lizard. **–ष्ठम्** 1 The most excellent, the first or head. –2 Tin. **–Comp.** **–अंशः** 1 eldest brother's share. –2 the right of the eldest brother to a larger share of the patrimonial property. –3 the best share. **–अम्बु** *n.* 1 water in which grain has been washed. –2 the scum of boiled rice. **–आश्रमः** 1 the highest or most excellent order in the religious life of a Brāhmaṇa; *i. e.* that of a householder; तस्माज्ज्येष्ठाश्रमो गृही Ms. 3. 78. –2 a householder. **–कलशः** N. of Bilhaṇa's father. **–तातः** a father's eldest brother. **–तातिः** *f.* Ved. superiority. **–राज्** *m.* a Sovereign; ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पते Rv. 2. 23. 1. **–ललिता** A particular vow to be observed in the month of Jyeṣṭha. **–वर्णः** 1 the highest caste (that of Brāhmaṇas). –2 a Brāhmaṇa. **–वृत्तिः** *f.* the duties of seniority. **–श्वश्रूः** *f.* 1 a wife's eldest sister. –2 the eldest mother-in-law. **–सामन्** *n.* N. of a particular Sāman; ब्रह्मदेयात्मसंतानो ज्येष्ठसामग एव च Ms. 3. 185.

ज्येष्ठामूल, –मूलीयः The month ज्यैष्ठ q. v.; ततो मध्याह्नमारूढे ज्येष्ठामूले दिवाकरे Mb. 13. 95. 9.

ज्यैष्ठः N. of a lunar month in which the full moon stands in the constellation ज्येष्ठा (corresponding to May-June). **–ष्ठी** 1 The full-moon day in the month of ज्यैष्ठ. –2 A small house-lizard.

ज्यैष्ठिनेय *a.* Born from the eldest or principal wife; कृते कनिष्ठिनेयस्य ज्यैष्ठिनेयं विवासितम् Bk. 5. 84.

ज्यैष्ठ्यम् Precedence, priority of birth, primogeniture, seniority. –2 Pre-eminence, sovereignty.

ज्यु 1 Ā. (ज्यवते) To go near, approach.

ज्युत् 1 U. (ज्योतति-ते) To shine.

ज्युतिः *f.* Light.

ज्यो 1 Ā. (ज्यवते) 1 To advise, instruct. –2 To observe any religious obligation (such as a vow).

ज्योक् *ind.* Long, for a long time; ज्योक् च सूर्यं दृशे Rv. 1. 23. 21; ज्योग्जीवति Ch. Up. 2. 11. 2.

ज्योग्जीवनम् A longer life; स्वरवर्णप्रसादादिदर्शनादेव ज्योग्जीवनमप्युमास्यते ŚB. on MS. 6. 7. 33.

ज्योतिस् *n.* [द्युत्-इसुन् आदेर्दस्य जः. ज्युत्-इसुन् वा] 1 Light, lustre, brightness, flash; ज्योतिरेकं जगाम Ś. 5. 30; R. 2. 75; Me. 5. –2 Light of Brahman, light regarded as the Supreme spirit; Bg. 5. 24; 13. 17; अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते Ch. Up. 3. 13. 7; U. 4. 18. –3 Lightning. –4 A heavenly body. –5 A heavenly body, a luminary (planet, star &c.); ज्योतिर्भिरुद्यद्भिरिव त्रियामा Ku. 7. 21; Bg. 10. 21; H. 1. 21; Ku. 2. 19; Ś. 7. 6. –6 Brightness of the sky, day-light (opp. तमस्). –7 The sun and moon (dual). –8 Light as the divine principle of life, intelligence. –9 The science of the course of heavenly bodies; astronomy. See ज्योतिष. –10 The faculty of seeing. –11 The celestial world. –12 A Cow; ŚB. on MS. 10. 3. 49. –*m.* 1 The sun. –2 Fire; ज्योतिष्कल्पोरुकेशरः (मारुतिः) Bk. 9. 60. –3 An epithet of Viṣṇu. –Comp. –इङ्गः, –इङ्गणः the fire-fly. –कणः a spark of fire. –गणः the heavenly bodies collectively; –चक्रम् the zodiac. –ज्ञः an astronomer or astrologer. –मण्डलम् the stellar sphere. –मिलिन् *m.* –वी (वी) जम् a fire-fly. –रथः (ज्योतीरथः) the polar star. –लोकः the supreme spirit. –विद् *m.* an astronomer or astrologer. –विद्या, –शास्त्रम् (ज्योतिःशास्त्रम्) astronomy or astrology. –स्तोमः (ज्योतिष्टोमः) a. Soma sacrifice considered as the type of a whole class of sacrificial ceremonies. ज्योतिष्टोमः A kind of soma sacrifice requiring sixteen priests for its performance. –हस्ता N. of Durgā.

ज्योतिर्मय *a.* Consisting of stars, starry; R. 15. 59; ऋषीञ्ज्योतिर्मयान् सप्त सस्मार स्मरशासनः Ku. 6. 3.

ज्योतिष *a.* (–षी *f.*) [ज्योतिः सूर्यादिगत्यादिकं प्रतिपाद्यतयाऽस्त्यस्य अच्] 1 Astronomical or astrological. –षः An astronomer or astrologer. –षम् 1 Astronomy, astrology, the science of the course of the heavenly bodies and divisions of time resting thereon; कलामात्राविशेषज्ञान् ज्योतिषे च परं गतान् Rām. 7. 94. 7. –2 One of the six Vedāṅgas (being a short tract on astronomy). –Comp. –विद्या astronomical or astrological science.

ज्योतिषिकः One who studies or knows astronomy.

ज्योतिषी, ज्योतिष्कः A planet, star, luminary. –ष्कम् N. of the shining peak of Meru. –ष्कः The चित्रक tree.

ज्योतिष्मत् *a.* [ज्योतिरस्त्यस्य मतुप्] 1 Luminous, bright, shining, possessed of luminous bodies; नक्षत्रताराग्रहसङ्कुलापि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः R. 6. 22. –2 Celestial. –*m.* 1 The sun. –2 N. of the third foot of Brahmā. –3 N. of one of the seven suns appearing at the destruction of the world. –ती 1 The night (as illuminated by the stars). –2 (In phil.) A state of mind pervaded by सत्त्वगुण *i. e.* a tranquil state of mind.

ज्योत्स्ना [ज्योतिरस्त्यस्यां ज्योतिष उपधालोपो नश्च प्रत्ययः P. V. 2. 114 Sk.] 1 Moonlight; स्फुरत्स्फारज्योत्स्नाधवलिततले क्वापि पुलिने Bh. 3. 42; ज्योत्स्नावतो निर्विशति प्रदोषान् R. 6. 34. –2 Light (in general). –3 An epithet of Durgā. –4 A moonlight-night. –Comp. –ईशः the moon. –प्रियः the Chakora bird. –वृक्षः a lamp-stand, a candle-stick.

ज्योत्स्नी A moonlight-night.

ज्यौत्स्न *a.* Bright or lit with moonlight. –त्स्नः The bright half of a month. –त्स्नी, –त्स्निका A full-moon night.

ज्यौः The planet Jupiter (a word connected with Greek Zeus).

ज्यौतिषिकः an astronomer or astrologer.

ज्रि I. 1 P. (ज्रयति) 1 To overpower, conquer. –2 To go. –II. 9, 10 P. (ज्रिणाति, ज्राययति) To grow old.

ज्वर् 1 P. (ज्वरति, जूर्ण) 1 To be hot with fever or passion, be feverish. –2 To be diseased.

ज्वर *a.* [ज्वर् भावे थ] 1 Heated, feverish. –2 Excited, inflamed. –रः 1 Fever, feverish heat (in medicine); स्वेद्यमानज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति Śi. 2. 54; also used fig.; दर्पज्वरः, मदनज्वरः, मदज्वरः &c. –2 Fever of the soul, mental pain, affliction, distress, grief, sorrow; व्येतु ते मनसो ज्वरः Rām.; मनसस्तदुपस्थिते ज्वरे R. 8. 84; Bg. 3. 30. –रा Fever. –Comp. –अग्निः the paroxysm of fever. –अङ्कुशः a febrifuge. –अन्तकः Cathartocarpus fistula. –अरिः 'febrifuge', cocculus cordifolius. –क्षयः antifebrile. –गण्डः N. of a disease; जलोदरे तृषारोगे ज्वरगण्डे विषूचके Mb. 12. 303. 6. –प्रतीकारः cure of fever, febrifuge. –हन्त्री 'febrifuge', Rubia Munjsta. –हर *a.* febrifuge.

ज्वरित, ज्वरिन् *a.* (–णी *f.*) Attacked with fever.

ज्वल् 1 P. (ज्वलति, ज्वलित) 1 To burn brightly, blaze, glow, shine; ज्वलति चलितेन्धनोऽग्निः Ś. 6. 30; Ku. 5. 30. –2 To be burnt up, be consumed or afflicted (as by fire) अमृतमधुरमृदुतरवचनेन ज्वलति न सा मलयजपवनेन Gīt. 7. –3 To be ardent; जज्वाल लोकस्थितये स राजा Bk. 1. 4. –4 To burn (as a wound). –*Caus.* (ज्वलयति-ते, ज्वालयति-ते, but प्रज्वलयति) 1 To set on fire, light, kindle. –2 To irradiate, illuminate, brighten.

ज्वल *a.* [ज्वल्-अच्] 1 Flaming, blazing. –2 Bright, brilliant. –लः Flame, blaze, light; लिम्पैरिव तनोर्वातैश्चेतयः स्याज्ज्वलो न कः Bk. 6. 79.

ज्वलका A large flame of fire.

ज्वलन *a.* [ज्वल्-युच्] 1 Flaming, shining. –2 Combustible. –नः Fire; तदनु ज्वलनं मदर्पितं त्वरयेर्दक्षिणवातवीजनैः Ku. 4. 36, 32; Bg. 11. 29. –2 Corrosive alkali. –3 The number 'three'. –4 Plumbago Zeylanica or its root; Mātaṅga L. 11. 26. –नम् Burning, blazing, shining. –Comp. –अश्मन् *m.* the sun-stone.

ज्वलित *a.* [ज्वल्-क्त] 1 Burnt, kindled, illuminated. -2 Flaming, blazing.

ज्वाल *a.* [ज्वल्-ण] Burning, blazing. -लः 1 A flame, light; स ज्वालैः पवनोद्भूतैर्विस्फुलिङ्गैः समन्ततः Rām 15. 149. 10; दवदहनजटालज्वालजालाहतानाम् Bv. 1. 36. -2 A torch.

ज्वाला 1 A blaze, flame, illumination; R. 15. 16; Bh. 1. 95. -2 Burnt rice. -Comp. -जिह्वः, -ध्वजः fire. -मालिन् God Śiva. -मुखी a volcano. -रासभकामयः Ring-worm. -लिङ्गम् N. of a sanctuary of Śiva; ततो दद्दृशतुस्तत्र ज्वालालिङ्गं महत् पुरः Ks. 1. 28. -वक्त्रः an epithet of Śiva.

ज्वालिन् *a.* [ज्वल्-णिनि] 1 Flaming, blazing. -2 Shining. -*m.* An epithet of Śiva.

झ

झ *a.* 1 Asleep, sleeping. -2 Lost, destroyed. -झः 1 Beating time. -2 Jingling, clanking or any similar sound. -3 Wind accompanied by rain. -4 N. of Brihaspati. -5 A thing lost or mislaid. -6 A hurricane. -7 Number nine. -झा The descent of a cascade, waterfall; cf. झो हस्तो, झा योनिः and झं मैथुनमिति स्मृतम् Enm.; cf. also झः पुमान् श्रमणे नष्टे प्रतापे हंसचोरयोः Nm.

झगझगायते Den. Ā. To flash, sparkle.

झग (गि) ति *ind.* Quickly, at once; साप्यप्सरा झगित्यासीत्तद्रूपाक्षष्टलोचना Mb.; परिवारे हसत्यन्तर्लज्जाकान्तो झगित्यभूत् Ks. 6. 118.

झङ्कारः, झङ्कृतम् A low murmuring sound, as the buzzing of bees; (अयं) दिगन्तानातेने मधुपकुलझङ्कारभरितान् Bv. 1. 33; 4. 29; Bh. 1. 9; Amaru. 48; Pt. 5. 53.

झङ्कारिणी The river Ganges.

झङ्कृतिः *f.* A clanking or jingling sound as of metal ornaments.

झञ्झनम् 1 Jingling and clanking of metal ornaments. -2 A rattling or ringing sound.

झञ्झा 1 The noise of the wind or of falling rain. -2 Wind and rain, hurricane, gale. -3 A clanking sound, jingling. -4 Raining in large drops. -5 Anything lost. -Comp. -अनिलः, -मरुत्, -वातः wind with rain, a storm, squall, stormy gale; झञ्झावातः सवृष्टिकः Ak.; हिमाम्बुझञ्झानिलविह्वलस्य (पद्मस्य) Bv. 2. 169; Amaru. 48; Māl. 9. 17.

झट् 1 P. (झटति) 1 To become matted or clotted together (as hair). -2 To become confused or entangled.

झटिः (झट्,-इन्) A small tree, shrub, bush.

झटिति *ind.* Quickly, at once; मुक्ताजालमिव प्रयाति झटिति भ्रश्यद्दृशोऽदृश्यताम् Bh. 1. 96, 70; आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः Ratn. 1. 5.

झणझणम्, -णा Jingling sound; कुर्वाणमिव तद्वीर्यस्तुतिं झणझणारवैः Ks. 25. 222.

झणझणायमान, झणझणायित *a.* Tinkling, jingling, making a tinkling sound; ...... हंसविभ्रमाभिरामचरणसंचरणझणझणायमान ...... (v. l. रणरणायमान) Māl. 1 (between 25-26); U. 5. 5.

झण (न) त्कारः Jingling, tinkling or clinking, as of metallic ornaments; झणत्कारक्रूरक्वणितगुणगुञ्जद्गुरुधनुर्धृतप्रेमा बाहुः U. 5. 26; उद्वेजयति दरिद्रं परमुद्रागणनझणत्कारः Udb.

झम् 1 P. (झमति) To eat, consume.

झम्पः, झम्पा A spring, jump, leap; Mv. 5. 63. -Comp. आशिन् *m.* a king-fisher.

झम्पाकः, झम्पारुः, झम्पिन् *m.* A monkey, an ape.

झम्पातालः (*in music*) A kind of measure.

झम्पानृत्यम् A kind of dance.

झम्पाशिन् *m.* A king-fisher.

झरः, झरा, झरी [झॄ-अच्] A cascade, spring, fountain, stream; प्रत्यग्रक्षतजझरीनिवृत्तपायाः Mv. 6. 14; Bv. 4. 37.

झर्च् 6 P. (झर्चति) 1 To speak. -2 To blame, censure. -3 To injure. -4 To threaten, menace.

झर्झरः 1 A sort of drum. -2 The Kali age. -3 A cane-staff. -4 An iron instrument used in cooking. -5 A cymbal. -रा A whore, harlot. -री A sort of drum. -रम् A sound as of splashing or dropping.

झर्झरकः The Kali age.

झर्झरावती The Ganges.

झर्झरिन् *a.* Furnished with a drum. -*m.* An epithet of Śiva.

झर्झरीकः 1 The body. -2 A region, country. -3 A picture.

झलञ्झला The noise of falling drops or of the flapping of an elephant's ears.

झलञ्झलः Dazzling lustre (of ornaments); मणिनूपुरचारुमेखलाप्रमुखाकल्पझलञ्झलैः स्त्रियः Sahendra. 2. 71.

झला 1 A girl, daughter. -2 Sunshine, glittering light, splendour. -3 A cricket.

झलिः *f*. The areca-nut.

झल्लः 1 A prize-fighter. -2 N. of one of the degraded classes; Ms. 10. 22; 12. 45. -ल्ली A kind of drum.

झल्लकम्-की Cymbal.

झल्लकण्ठः A pigeon.

झल्लरा-री 1 A cymbal. -2 A kind of drum. -3 A curl, lock of hair. -4 Moisture. -5 Purity.

झल्लिका 1 Dirt rubbed off the body by the application of perfumes. -2 Light, lustre, splendour. -3 A rag or cloth used for applying colour or perfumes.

झल्लोलः A ball at the lower end of a spindle.

झष् 1 U. (झषति-ते) 1 To take. -2 To put on, wear. -3 To hurt or kill (only P. in this sense).

झषः 1 A fish in general; झषाणां मकरश्चास्मि Bg. 10. 31; cf. words like झषकेतन below. -2 A large fish. -3 The sign Pisces of the zodiac. -4 Heat, warmth. -5 The sign Capricornus of the zodiac. -षम् 1 A forest, wood. -2 A desert, dreary forest. -Comp. -अङ्कः, -केतनः, -केतुः, -ध्वजः N. of the god of love; स्त्रीमुद्रां झषकेतनस्य Pt. 1. 34; स्वं कर्म कारयत्रास्ते निश्चिन्तो या झषध्वजः Bk. 8. 48. -अशनः a porpoise. -उदरी an epithet of Satyavatī, mother of Vyāsa. -राजः *a*. crocodile, ...झषराजकुण्डलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनाम्बुजः ... Bhāg. 8. 18. 2.

झाङ्कारिन् *a*. Producing a hissing hoarse sound; झाङ्कारी शर्करालः पथिषु विटपिनां स्कन्धकाषैः सधूमः Ve. 2. 19.

झाङ्कृतम् 1 A tinkling ornament worn round the feet. -2 A splashing sound (as of falling cascades); स्थाने स्थाने मुखरककुभो झाङ्कृतैर्निर्झराणाम् U. 2. 14.

झाटः [झट्-णिच्-अच्] 1 An arbour, bower. -2 A wood, thicket. -3 Cleaning sores. -टा, -टी The Jasmine plant.

झाटलः Bignonia suaveolens.

झाटास्रकः The water-melon.

झाटि (टी) का Jasmine; Flacourtia cataphracta.

झामकम् A burnt brick.

झामरः A small whetstone used in sharpening needles &c.

झार्झरः A tabor-player, drummer.

झालिः A sort of sour or raw mango fried with salt, mustard, and Asa Fœtida (हिंगु); आम्रमामफलं पिष्टराजिकालवणान्वितम्। भृष्टं हिङ्गुयुतं पूतं घोलितं झालिरुच्यते॥ Bhāva P.

झिः 1 A digit of the moon. -2 A monkey.

झिङ्गिनी 1 A sort of cucumber. -2 A torch, fire-brand.

झिञ्झिमः A forest on fire.

झिञ्झी A cricket.

झिण्टी A kind of shrub.

झिरिका, झिरी or झिरीका A cricket.

झिलिः *f*. 1 A cricket. -2 A kind of musical instrument. -3 Parchment. -Comp. -कण्ठः a domestic pigeon.

झिलिकः N. of a tribe (see जिल्लिक).

झिल्लिका 1 A cricket. -2 The sound or cry of a cricket. -3 The light of sunshine. -4 Light, splendour. -5 The dirt which comes from the body in rubbing it with perfumes. -6 A cloth used for applying colour &c.

झिल्लिन् *m*. N. of a Vriṣṇi.

झिल्ली A cricket; लूतातन्तुवितानसंवृतमुखी झिल्ली चिरं रोदिति Sūkti. 5. 19. -2 A kind of musical instrument, cymbal. -3 A parchment. -4 The wick of a lamp. -5 A cloth for applying unguents, colours &c. -6 Sunshine. -7 Light, lustre. -8 Rice burnt by cooking in a saucepan &c.

झिल्लि(ल्ली)कः A cricket; झिल्लीकगणनादितम् Mb. 4. 70. 5; यत्र निर्झरनिर्ह्रादनिवृत्तस्वनझिल्लिकम् Bhāg. 10. 18. 1. -का 1 A cricket. -2 Sunshine. -3 Dirt which comes from the body in rubbing it with perfumes.

झीः *m*. An elephant.

झीरुका A cricket; also झीरिका.

झुः Name of Bhṛigu.

झुण्टः 1 A tree. -2 A shrub, bush.

झुमरिः N. of a Rāgiṇī; L. D. B.

झूः 1 The pole star. -2 A group. -3 God; Name of अरुण.

झूणिः (लिः) 1 A kind of betel-nut. -2 A voice from heaven boding ill-luck, an evil omen. -3 A thicket.

झूषिणी *f*. A kind of betel-nut tree.

झूष् 1 P. To kill, to injure; L. D. B.

झॄ 4, 9. P. (झीर्यति or झृणाति) To grow old; cf. जॄ.

झेः N. of Śiva. -2 Soma. -3 Rāma. -4 A shoemaker.

झोः Name of Karṇa.

झोण्डः The betel-nut tree.

झौः Heaven.

झौलिकम् A pan or bag for keeping betel-nut, catechew etc.

झ्यु 1 P. (झ्यवति) To go or move.

ञ

ञः 1 Singer. –2 Gurgling sound. –3 Bull. –4 N. of Śukra. –5 Perversity. –6 Number 'ten'; ञथामिर्ञा जरा राशिरेव च and ञं सर्पिः परं ब्रह्म निगद्यते। Enm.

ट

टः 1 A sound like the twang of a bow-string. –2 A dwarf. –3 A quarter, a fourth part. **–टा** 1 The earth. –2 An oath. **–टम्** A hollowed cocoanut.

टकदेशः A Bāhika country; तस्मै दत्वा टकदेशं विनयादङ्गुलीमिव Raj T. 5. 150.

टकरः An epithet of Śiva. **–रा** A blow on the head.

टगर *a.* Squint-eyed. **–रः** 1 Borax. –2 Wanton play or sport. –3 Confusion. –4 An object of sense.

टङ्क् 10 U. (टङ्कयति-ते, टङ्कित) 1 To bind, tie, fasten. –2 To cover. —With उद् 1 to scrape, scratch. –2 to bore out, pierce through.

टङ्कित *a.* Bound; नाकृष्टं न च टङ्कितं न नमितं नोत्थापितं स्थानतः Hanūmannāṭaka.

टङ्कः, –ङ्कम् [टङ्क्-घञ् अच् वा] 1 A hatchet, an axe; a stone-cutter's chisel; टङ्कैर्मनःशिलगुहेव विदार्यमाणा Mk. 1. 20; R. 12. 80; Ki. 9. 22. –2 A sword. –3 The sheath of a sword. –4 A peak shaped like the edge of a hatchet; the slope or declivity of a hill; शिलाः सटङ्कशिखराः Bhāg. 8. 10. 46; 10. 67. 26; Rām. 7. 5. 24. हिमाद्रिटङ्कादिव भान्ति यस्यां गङ्गाम्बुपातप्रतिमा गृहेभ्यः Bk. 1. 8. –5 Anger. –6 Pride. –7 The leg. –8 A chasm, cleft. –9 The wood-apple tree. –10 Borax. –11 A weight of silver equal to four Māṣas; Śukra. 4. 179. –12 The fruit of the wood-apple (*n.*) –13 A stamped coin. –14 A spade, hoe. –15 Beauty, grace; L. D. B. –16 The ankle; टङ्कोऽस्त्री टङ्कणे गुल्फे काणान्तरखनित्रयोः। कोशेऽस्मदारणेऽपि स्याज्जङ्घायां मासि कथ्यते॥ Nm. –17 (in music) A kind of measure. **–का** The leg. **–Comp. –पतिः** the master of the mint. **–शाला** a mint.

टङ्ककः 1 A stamped coin, especially of silver. –2 A spade, chisel.

टङ्कटीकः N. of Śiva.

टङ्कणम् (–नम्) 1 Borax. –2 Binding, tying. **–णः (नः)** 1 A species of horse. –2 N. of a people. **–Comp. –क्षारः** borax.

टङ्कारः 1 The twang of a bow-string. –2 A howl, cry, shout; सृगालोलूकटङ्कारैः प्रणेदुरशिवं शिवाः Bhāg 3. 17. 9. –3 Fame; (Notoriety; M. W.) –4 Surprise, wonder.

टङ्कारिन् *a.* (–णी *f.*) Twanging, making a hissing or twanging sound; टङ्कारिचापमनु लङ्घाशरक्षतजपङ्कावलेपितशरम् Aśvad. 1.

टङ्किका A hatchet; न मौक्तिकच्छिद्रकरी शलाका प्रगल्भते कर्मणि टङ्किकायाः Vikr. 1. 16.

टङ्कृतम् A clang; K.

टङ्गः, –गम् 1 A spade, hoe. **–ङ्गः** 1 Borax. –2 A weight of four Māṣas. –3 A leg. –4 A kind of sword.

टङ्गणः, –णम् Borax.

टङ्गा The leg.

टट्टनी A small house-lizard.

टट्टरी 1 A kind of musical instrument. –2 A joke, jest. –3 A lie. –4 A kettle-drum.

टट्टरः The sound of a drum.

टल् 1 P. (टलति) To be confused or disturbed.

ट(टा)लः, –टलनम् Confusion, perturbation.

टाङ्कम् A kind of spirituous liquor (prepared from the fruit of the wood-apple tree).

टाङ्करः A libertine, lecher.

टाङ्कारः A clang, twang; तस्यासंघकराघातसटाङ्कारकरोटिकाः Raj. T. 5. 418.

टारः 1 A horse. –2 A catamite.

टिक् 1 Ā. (टेकते) To go, move.

टिकिका The white mark (on the forehead of a horse &c.).

टिटि(ट्टि)भः (–भी *f.*) A kind of bird; उत्क्षिप्य टिट्टिभः पादावास्ते भङ्गभयादिवः Pt. 1. 314; Ms. 5. 11; Y. 1. 172; also टिट्टिभक.

टिप् 10 P. (टेपयति) To direct, throw, cast.

टेपनम् Sending, throwing.

टिप्पणी (–नी) A gloss, a comment; sometimes used in the sense of 'a gloss on a gloss'; as Kaiyaṭa's commentary on the Mahābhāṣya, or Nāgojībhaṭṭa's gloss on Kaiyaṭa's gloss.

टीक् 1 A. (टीकते) To move, go, resort to; काश्मर्याः कृतमाल्मुद्गतदलं कोयष्टिकष्टीकते Māl. 9. 7. –With आ to go, move, go about; आटीकसेऽङ्ग करिघोटीपदातिजुषि वाटीभुवि क्षितिभुजाम् Aśvad. 5.

टीका [टीक्यते गम्यते ग्रन्थार्थोऽनया] A commentary, gloss; काव्यप्रकाशस्य कृता गृहे गृहे टीका तथाप्येष तथैव दुर्गमः.

टुः 1 Gold. –2 One who can change his shape at will. –3 N. of the god of love.

टुण्टुक *a.* 1 Small, little. –2 Vile, cruel. –3 Harsh.

टेर, –टेरक *a.* Squint-eyed.

टोट *a.* Small, little.

टोपरः A small bag.

ट्वल् 1 P. To become disturbed or confused.

ठ

ठः 1 An imitative sound, as of a metallic jar rolling down steps; रामाभिषेके मदविह्वलायाः कक्षाच्च्युतो हेमघटस्तरुण्याः। सोपानमार्गे प्रकरोति शब्दं ठठं ठठं ठं ठठठं ठठं ठः Subhāṣ. –2 A loud noise. –3 The disc of the sun or moon. –4 A circle, globe. –5 A cypher. –6 A place resorted to or held sacred by all. –7 An object of sense. –8 An idol, deity. –9 An epithet of Śiva.

ठकः A merchant; Inscription, 1st cen. A. D.

ठक्कुरः 1 An idol, a deity. –2 An honorific title added to the name of a distinguished person; (*e. g.* गोविन्दठक्कुर the author of the Kāvyapradīpa the modern ठाकूर, टागोर etc.).

ठारः Hoar-frost.

ठालिनी A girdle.

ठिण्ठा A gaming house; क्रुद्धः स सभ्यष्ठिण्ठायां कितवान् स्वानभाषत Ks. 92. 121.

ड

डः 1 A sound. –2 A kind of drum or tabor. –3 Submarine fire. –4 Fear. –5 An epithet of Śiva. **–डा** 1 A kind of female imp (डाकिनी). –2 A basket carried by means of a sling.

डकारी The lute of the Chāṇḍālas.

डप् 10 A. (डापयते) To collect, amass, heap together.

डम् 1 P. (डमति) To sound.

डमः A despised and mixed caste (Mar. Ḍoma).

डमरः 1 Riot, tumult, affray. –2 Petty warfare between villages. –3 Terrifying an enemy by shouts and gestures. **–रम्** Running away through fear, rout.

डमरिन् A sort of drum; Bhāg. 8. 10. 7.

डमरुः A sort of small drum shaped like an hour-glass and generally used by Kāpālikas; (sometime regarded as *n.* also); चण्डैर्डमरुनिर्घोषैर्घर्घरं श्रुतवान् ध्वनिम् Raj. T. 2. 99. **–Comp. –यन्त्रम्** a kind of pan; Bhāva. P.

डम्प् = ड्प् q. v.

डम्ब् 10 U. (डम्बयति-ते) 1 To throw, send. –2 To order. –3 To behold.

डम्बरः *a.* Famous, renowned. **–रः** 1 An assemblage, collection, mass; Māl. 9. 16. –2 Show, pomp. –3 Resemblance, likeness, appearance; U. 6. 17; Māl. 3. 7. –4 Pride, arrogance. –5 A great noise, loud assertion, verbosity; आविर्भावडम्बरं कृत्वा Ks. 107. 5. –6 Beauty. **–Comp. –नामन्** Having a high-sounding name; Māl. 1. 4-5. (v. l.)

डम्भ् 10. U. (डम्भयति-ते) To collect.

डलकम्, डल्लकम् A sling, basket (Mar. डोली, कावड).

डवित्थः A wooden antelope.

डाकः An imp (attending Kālī).

डाकिनी A kind of female imp, a female goblin; Bhāg. 10. 63. 10.

डांकृतिः, डात्कृतिः *f.* The clang of a bell, ding-dong &c.; howling; Māl. 5. 19.

डामर *a.* 1 Terrific, dreadful, awful; पर्याप्तं मयि रमणीयडामरत्वं संधत्ते गगनतलप्रयाणवेगः Māl. 5. 3. –2 Riotous, tumultuous. –3 Resembling, having the appearance (*i. e.* lovely, beautiful); रतिगलिते ललिते कुसुमानि शिखण्डक-

डमरे (चिकुरे) Git. 12. 6. –रः 1 An uproar, rout, affray, riot. –2 The bustle and confusion of festivity or strife. –3 Any surprising sight. –4 N. of a mixed caste; Raj. T.

डालिमः = दाडिमः q. v.

डाहलः (pl.) N. of a people and their country; कीर्तिः समाश्लिष्यति डाहलोर्वीम् Vikr. 1. 103.

डाहुकः A gallinule.

डिका A very small winged insect (such as gnat); Mb. 14. 9. 29, com.

डिकरी A young woman.

डिङ्गरः 1 A servant. –2 A knave, cheat, rogue. –3 A depraved or low man. –4 A fat man. –5 Throwing, casting forth. –6 An insult.

डिण्डिकः A jesting beggar; ततः प्रविशति डिण्डिकवेषो विदूषकः Pratijñā. 3.

डिण्डिभः A water-snake.

डिण्डिमः A kind of small drum (fig. also); इति घोषयतीव डिण्डिमः H. 2. 84; मुखरयस्व यशोनवडिण्डिमम् N. 4. 53; Amaru. 31; चण्डि रणितरसनारवडिण्डिममभिसर सरसमलजम् Git. 11; आर्यबालचरितप्रस्तावनाडिण्डिमः Mv. 1. 54.

डिण्डी (णिड) रः 1 Cuttle-fish-bone considered as the foam of the sea. –2 Foam (in general); उद्दण्डानेन डिण्डीरे पिण्डपङ्क्तिरदृश्यत Vikr. 4. 64. –Comp. –मोदकम् garlic.

डित्थः 1 A wooden elephant. –2 A good-looking, dark-coloured young man proficient in every science.

डिप्, –डिम्प् I. 10 Ā. To collect, heap together. –II. 4, 6, 10. P. (डिप्यति, डिपति, डेपयति) 1 To throw, cast, send. –2 To direct.

डिम् (डेमति) To hurt, injure.

डिमः One of the ten kinds of dramas; मायेन्द्रजालसंग्रामक्रोधोद्भ्रान्तादिचेष्टितैः। उपरागैश्च भूयिष्ठो डिमः ख्यातोऽतिवृत्तकः॥ S. D. 517.

डिम्बः 1 Affray, riot; क्षणदाचारिजनप्रयुक्तडिम्बः Rām. Ch. 2. 14. –2 sound or noise occasioned by terror. –3 A young child or animal. –4 An egg. –5 A globe or ball. –6 Globular or round blossom; Māl. 9. 26. –7 A chrysalis. –8 The embryo in the first stage of its existence. –9 The spleen. –10 The uterus. –11 A humming top; N. 22. 53. –12 The body; क्रोष्टा डिम्बं व्यध्वणद्व्यस्वनच्च Śi. 18. 77. –13 An idiot; Raj. T. 7. 1072. See डिम्भ. –Comp. –आहवः, –युद्धम् petty warfare, an affray without weapons, skirmish, sham-fight; Ms. 5. 95.

डिम्बिका 1 A libidinous woman. –2 A bubble.

डिम्भ् 10 Ā. see डिप्.

डिम्भः 1 A young child; रे रे ब्राह्मणडिम्भ Māl. 5. $\frac{28}{29}$. –2 Any young animal such as a cub; जृम्भस्व रे डिम्भ दन्तांस्ते गणयिष्यामि Ś. 7. –3 A fool, a block-head. –4 A young shoot; पलालजालैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयतीक्षुडिम्भः N. 8. 2. –भा An infant.

डिम्भकः (–म्भिका *f.*) 1 A young child. –2 Any young animal.

डी 1, 4. Ā. (डयते, डीयते, डिड्ये, अडयिष्ट, डयितुम्, डीन) 1 To fly, pass through the air. –2 To go. –With प्र to fly up; हंसैः प्रडीनैरिव Mk. 5. 5. –प्रोद् to fly up; प्रोड्डीयेव बलाकया सरभसं सोत्कण्ठमालिङ्गितः 23.

डयनम् 1 Flight. –2 A litter carried upon men's shoulders, palanquin.

डीन *p. p.* [डी-क्त] Flown up. –नम् The flight of a bird. The varieties of the flight of birds are said to be 101, the word prefixed to डीन showing the particular mode of flight; *e. g.* अवडीनम्, उड्डीनम्, प्रडीनम्, अभिडीनम्, विडीनम्, परिडीनम्, पराडीनम् &c. See Mb. 8. 41. 26-28.

डुण्डुभः, –मः A kind of snake not poisonous (निर्विषा डुण्डुभाः स्मृताः); शयानं तत्र चापश्यन् डुण्डुभं वयसान्वितम् Mb. 1. 9. 21.

डुण्डुलः A small owl.

डुन्दुकः A gallinule.

डुलिः A small turtle.

डेरिका A musk rat.

डोमः A man of a very low caste; also डोम्ब; Ks. 13. 96. ff.

डोरः A fillet of thread (tied round the arm). –2 The string with which a packet or parcel is tied.

ड्वल् 10 U. (ड्वालयति-ते) To mix.

ढ

ढः 1 An imitative sound. –2 A large drum. –3 A dog's tail. –4 A dog. –5 A serpent.

ढक्कः A large sacred building; Raj. T.

ढक्कनम् Shutting of a door.

ढक्का 1 A large or double drum; न ते हुडुक्केन न सोऽपि ढक्कया न मर्दलैः सापि न तेऽपि ढक्कया N. 15. 17; ढक्कारवेण मधुरेण

दिगङ्गनानाम् Śiva. B. 24. 78; नृत्यावसाने नटराजराजो ननाद ढक्कां नवपञ्चवारम् Śabdenduśekhara. -2 Coveting. -3 Disappearance.

ढकारी *f.* An idol of Durgā (Tārā, Tāriṇī) in the Tāntric worship.

ढामरा A goose.

ढालम् A shield.

ढालिन् *m.* A warrior armed with a shield.

ढुण्ढनम् Seeking, investigating.

ढुण्ढिः An epithet of Gaṇeśa.

ढोल्लरी A kind of composition.

ढौलः A large drum or tabor.

ढौक् 1 A. (ढौकते, ढौकित) To go, approach; यान्तं वने रात्रिचरी डुढौके Bk. 2. 23; 14. 71; 15. 49. *-Caus.* (ढौकयति-ते) 1 To bring near, cause to approach; तन्मांसं चैव गोमायोस्तैः क्षणादाशु ढौकितम् Mb.; Bk. 17. 103. -2 To present, offer. -With उप to present, offer; एकैकं पशुमुपढौकयामः Pt. 1.

ढौकनम् 1 Offering. -2 A present, bribe; तस्य ललितकेष्वास्तां मूढौ संभोगढौकने Rāj. T. 6. 166.

ढौकित *a.* Brought near; Mb. 12.

ण

ण [There are hardly any words in real use in Sanskrit beginning with ण. Many roots which, in the Dhātupāṭha, are written with an initial ण really begin with न. They are so written to show that the न is liable to be changed to ण when preceded by prepositions, like प्र, परि, अन्तर् &c.]

णः 1 Knowledge. -2 Certainty, ascertainment. -3 An ornament. -4 A water or summer-house. -5 A bad man. -6 Śiva. -7 The sound of negation. -8 Gift, giving.

ण्यः N. of an ocean in the ब्रह्मलोक; तत्तदरश्च ह वै ण्यश्चार्णवौ ब्रह्मलोके Ch. Up. 8. 5. 3.

त

तः 1 A tail. -2 The tail of a jackal. -3 The breast. -4 The womb. -5 The hip or flank. -6 A warrior. -7 A thief. -8 A wicked man. -9 An outcaste, a barbarian. -10 A Buddha. -11 A jewel. -12 Nectar. -13 (In prosody) One of the eight syllabic feet. **-ता, -तम्** 1 Passing, crossing. -2 Virtue, religious merit. **-ता** N. of Lakṣmī.

तकारविपुला N. of a metre.

तंस् I. 1 A. Ved. (तंसते) 1 To shake. -2 To pour out; ये अस्मिन् कामं सुयुजं ततस्रे Rv. 4. 23. 5. -3 To beg, request. -II. 1 P., 10 U. (तंसति, तंसयति-ते) To decorate.

तक् 1, 2. P. Ved. (तकति, तक्ति) 1 To fly (as an arrow or bird), rush at or upon; सर्गो न तक्त्येतशः Rv. 9. 16. 1. -2 To laugh at, deride, scoff. -3 To bear, endure.

तक *a.* Ved. 1 Censured. -2 Enduring.

तकु *a.* Ved. Approaching (गामुक), rushing along; पुरुमेधश्चित् तकवे नरं दात् Rv. 9. 97. 52.

तकन् *a.* Ved. Rushing, darting along; श्रुतं गायत्रं तकवानस्याहम् Rv. 1. 120. 6. *-m.* A bird (especially a bird of prey); तकवा न भूर्णिर्वना सिषक्ति Rv. 1. 66. 1. -2 A fleet horse. -3 A thief, rogue.

तकिल *a.* Fraudulent, crafty, rogue. **-ला** A medicament, drug.

तक्कन् *n.* child, offspring. (तक्मन्?).

तक्मन् *m.* N. of a disease; Av. (various Kāṇḍas).

तक्रम् Butter-milk; Ms. 8. 326; Y. 3. 37, 321; तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् Subhāṣ. **-Comp. -अटः** a churning-stick. **-कूर्चिका** Curds from milk boiled with whey. **-पिण्डः** The substance of butter-milk mixed with $\frac{1}{4}$th of water remaining after making it pass through a piece of cloth; curds; Bhāva. P. 5. 13. 30. **-सारम्** fresh butter.

तक्ष् 1, 5. P. (तक्षति, तक्ष्णोति, तष्ट) 1 To chop, cut off, pare, chisel, slice, split; आत्मानं तक्षति ह्येष वनं परशुना यथा Mb; निधाय तक्ष्यते यत्र काष्ठे काष्ठं स उद्घनः Ak. -2 To

fashion, shape, form (out of wood &c.). –3 To make, create in general. –4 To wound, hurt; अन्योन्यं च शरैः क्रुद्धौ ततक्षाते परस्परम् Mb. 6. 45. 18. –5 To invent, form in the mind. –6 To make one's own, appropriate. –7 To cover. –8 To peel. –9 To make thin. –With निस् 1 to slice out of. –2 to form, create.

तक्ष् *a.* (At the end of comp.) Paring, cutting &c.; also तक्ष; Bri. S. 87. 20, 24; also तक्षक q. v.; R. 15. 89.

तक्षकः [तक्ष् ण्वुल्] 1 A carpenter, wood-cutter (whether by caste or profession). –2 The chief actor in the prelude of a drama (*i. e.* the सूत्रधार). –3 N. of the architect of the gods. –4 N. of one of the principal Nāgas or serpents of the Pātāla, son of Kaśyapa and Kadru (saved at the intercession of the sage Āstika from being burnt down in the serpent-sacrifice performed by king Janamejaya, in which many others of his race were burnt down to ashes).

तक्षणम् [तक्ष् भावे-ल्युट्] Paring, cutting; दारवाणां च तक्षणम् Ms. 5. 115; Y. 1 185. **–णी** A carpenter's adze.

तक्षन् *m.* [तक्ष्-कनिन्] 1 A carpenter, wood-cutter (whether by caste or profession); तक्षा रिष्टं रुतं भिषग् Rv. 9. 112. 1; तक्षाणः पलगण्डाश्च ... Śiva. B. 31. 18; अताक्षा तक्षा K. P. 'one not a तक्षन् by caste is called तक्षन् when he acts like or follows the profession of a तक्षन (carpenter); Śi. 12. 25. –2 N. of the architect of the gods.

तगरः A kind of plant; Mb. 13. 104. 87. **–रम्**, **तगरकम्** A kind of perfume (Tabernaemontana coronaria) and a fragrant powder prepared from it; Nm. **तगरिकः**, **–की** A seller of Tagara powder.

तङ्क् 1 P. (तङ्कति, तङ्कित) 1 To endure, bear. –2 To laugh. –3 To live in distress.

तङ्कः [तङ्क् भावे अच्] 1 Living in distress, a miserable life. –2 Grief produced by separation from a beloved object. –3 Fear, terror. –4 A stone-cutter's chisel. –5 A garment.

तङ्कनम् Living in distress, miserable living.

तङ्ग् 1 P. (तङ्गति, तङ्गित) 1 To go, move. –2 To shake, tremble. –3 To stumble.

तञ्च् I 7 P. (तनक्ति, तञ्चित) To contract, shrink; तनच्मि व्योम विस्तृतम् Bk. 6. 38. –II. 1 P. (तञ्चति) To go.

तञ्ज् 7 P. See तञ्च्.

तट् I. 1 P. (तटति) 1 To groan. –2 To rise, be raised or elevated. –II. 10 U. (तटयति-ते) To beat, strike.

तटः [तट्-अच्] 1 A slope, declivity, precipice. –2 The sky or horizon. –3 An epithet of Śiva. **–टः, –टा, –टी, –टम्** 1 The shore or bank, declivity, slope; शैल शैलतटात् पततु Bh. 2. 39; श्रोत्तुङ्गाच्चितानातटी Bh. 3. 45.; सिन्धोस्तटावोघ इव प्रवृद्धः Ku. 3. 6; U. 3. 8; उच्चारणात् पक्षिगणास्तटीस्तम् Śi. 4. 18. –2 A term applied to certain parts of the body which have, as it were, sloping sides; पद्मापयोधरतटीपरिरम्भलग्न Gīt. 1; नो लुप्तं सखि चन्दनं स्तनतटे Ś. Til. 7; so जघनतट, कटितट, श्रोणीतट, कुचतट, कण्ठतट, ललाटतट &c. **–टम्** A field. **–Comp. –आघातः** butting, striking against a bank or declivity; अभ्यस्यन्ति तटाघातं निर्जितैरावता गजाः Ku. 2. 50. **–द्रुमः** a tree standing on the shore. **–भू** the shore; आसीना तटभुवि सस्मितेन भर्त्रा Śi. 8. 19. **–स्थ** *a.* 1 (lit.) situated on a bank or declivity. –2 (fig.) standing aloof, neutral, indifferent, alien, passive; तटस्थः स्वानर्थान् घटयति च मौनं च भजते Māl. 1. 14; तटस्थं नैराश्यात् U. 3. 13; मया तटस्थस्त्वमुपद्रुतोसि N. 3. 55. (where तटस्थ has sense 1 also). (**–स्थः**) an indifferent person, one neither a friend nor a foe. (**–स्थम्**) that property or लक्षण of a thing which is distinct from its nature, and yet is the property by which it is known; *e. g.* गन्धवत्त्व in the case of पृथ्वी.

तटकम् A shore or bank.

तटगः = तडाग q. v.

तटाकः –कम् A pond (deep enough for the lotus and other aquatic plants); See तडाग.

तटाकिनी A large pond; Mb. 3.

तटिनी [तटमस्त्यस्या इनि ङीप्] A river; कदा वाराणस्याममरतटिनीरोधसि वसन् Bh. 3. 123; तटिनि चिराय विचारय विन्ध्यभुवस्तव पवित्रायाः Bv. 1. 23; तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेकं चिरस्थायि Udb. **–Comp. –पतिः** the ocean.

तट्यः An epithet of Śiva; Mb. 12.

तड् 10 U. (ताडयति-ते, ताडित) 1 To beat, strike (in general), dash against; गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितम् Ś. 2. 6; (नौः) ताडिता मारुतैर्यथा Rām.; R. 3. 61; Ku. 5. 24; Bh. 1. 50. –2 To beat, strike, punish by beating, hit; लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् Chāṇ. 11, 12; न ताडयेत्तृणेनापि Ms. 4. 169; पादेन यस्ताड्यते Amaru. 52. –3 To strike, beat (as a drum); ताड्यमानासु भेरीषु Mb; अताडयन् मृदङ्गांश्च Bk. 17. 7; Ve. 1. 22. –4 To play on, strike the wires of (a musical instrument); श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताड्यमाना Ku. 1. 45. –5 To shine. –6 To speak. –7 (In astr.) To strike against, touch, obscure or eclipse partially; Bri. S. 24. 34. –8 (In Math.) To multiply.

ताडि *a.* Beating. **–डिः** Striking, a stroke.

ताड *a.* [तड् भावे अच्] Beating, striking. **–डः** 1 A blow, knock, thumb, whipping, chastisement; विपादयिष्यत्ययमुत्तमेन सद्धर्मताडेन दुरासदेन Bu. Ch. 1. 80. –2 Noise, sound.

-3 A sheaf. -4 A mountain. -Comp. -घ *a.* beating with a whip or strokes of any kind. -घः, -घातः an artificer who beats or hammers, a smith.

ताडन *a.* [तड् भावे ल्युट्] Beating, whipping, striking. -नम् 1 Beating, whipping, flogging; लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः Chāṇ. 12; अवतंसोत्पलताडनानि वा Ku. 4. 8; Ś. Til. 9. -2 (In astr.) Touching, partial eclipse; Bṛi. S. 24. 34. -ना Striking. -नी A whip.

ताडित *p. p.* Struck, beaten, chastised; स्थिताः क्षणं पक्ष्मसु ताडिताधराः Ku. 5. 24.

ताडुल *a.* Beating, striking.

ताड्यमान *a.* Being beaten or struck; श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताड्यमाना Ku. 1. 45; ताड्यमानः किं न ब्रूयात् Mu. 5. -नः A musical instrument struck with a stick &c. (as a drum).

तडगः See तडाग.

तडाकः A pond, pool. -का 1 A blow. -2 A bank, shore. -3 Splendour, lustre.

तडागः, -गम् 1 A pond, deep pool, tank; स्फुटकमलोदरखेलितखञ्जनयुगमिव शरदि तडागम् Gīt. 11; Ms. 4. 203; Y. 3. 237. -2 A tank. -3 A trap for catching deer.

तडाघातः See तटाघात; (उच्चैःकरिकराक्षेपे तडाघातं विदुर्बुधाः Śabdak).

तडित् *f.* 1 Lightning; घनं घनान्ते तडितां गुणैरिव Śi. 1. 7; Me. 77; R. 6. 65; तडितो मानुषतां गता इव Sahendra. 2. 71. -2 Killing, injury. -*ind.* Closely, near. -Comp. -गर्भः a cloud. -लता forked lightning. -लेखा a streak of lightning.

तडित्वत् *a.* Containing or having lightning; अवरोहति शैलाग्रं तडित्वानिव तोयदः V. 1. 14; समुदितं निचयेन तडित्वतीम् Ki. 5. 4. -*m.* A cloud; Śi. 1. 12.

तडिन्मय *a.* Consisting of lightning; Ku. 5. 25.

तण्ड् 1 Ā. (तण्डते, तण्डित) To strike.

तण्डकः [तण्ड्-ण्वुल्] 1 A juggler, a cheat. -2 Froth, foam. -3 A wag-tail. -कः -कम् 1 Complete performance or preparation. -2 Decoration. -3 The upright post of a house. -4 A composition abounding in compounds.

तण्डा Killing, striking.

तण्डुरीणः 1 A barbarian. -2 A fool, blockhead. -3 Water in which rice has been soaked. -4 A worm, insect.

तण्डुलः [तण्ड् उलच्] Grain after threshing, unhusking and winnowing; (especially rice); शस्य, धान्य, तण्डुल and अन्न are thus distinguished from one another—शस्यं क्षेत्रगतं प्रोक्तं सतुषं धान्यमुच्यते । निस्तुषस्तण्डुलः प्रोक्तः स्विन्नमन्नमुदाहृतम् ॥). -Comp. -अम्बु *n.* gruel. -उत्थम् -कम् rice-gruel. -ओघः 1 a prickly sort of bamboo. -2 a heap of grain. -कणः a rice-grain. -कण्डनम् bran. -फला long pepper.

तत See under तन्.

ततम *a.* That one (of many).

ततर *a.* That one (of two).

ततस् (ततः) *ind.* 1 From that (person or place &c.), thence; न च निम्नादिव हृदयं निवर्तते मे ततो हृदयम् Ś. 3. 2 (v. l.); Māl. 2. 10; Ms. 6. 7; 12. 85. -2 There, thither. -3 Then, thereupon, afterwards; ततः कतिपयदिवसापगमे K. 110; Amaru. 69; Ki. 1. 27; Ms. 2. 93; 7. 59. -4 Therefore, consequently, for that reason. -5 Then, in that case (as a corr. of यदि); यदि गृहीतमिदं ततः किम् K. 120; अमोच्यमश्वं यदि मन्यसे प्रभो ततः समाप्ते &c. R. 3. 65. -6 Beyond that (in place), further, further more, moreover; ततः परतो निर्मानुषमरण्यम् K. 121. -7 Than that, other than that; यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः Bg. 6. 22; 2. 36. -8 Sometimes used for the ablative forms of तद् such as तस्माद्‌तस्याः; ततोऽन्यत्रापि दृश्यते Sk.; यतः -ततः means (*a*) where-there; यतः कृष्णस्ततः सर्वे यतः कृष्णस्ततो जयः Mb.; Ms. 7. 188. (*b*) since-therefore; यतो यतः -ततस्ततः wherever-there; यतोयतः षट्चरणोऽभिवर्तते ततस्ततः प्रेरितवामलोचना Ś. 1. 23 (v. l.). ततः किम् 'what then', 'of what use is it', 'what avails it'; प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुघास्ततः किम् Bh. 3. 73, 74; Śānti. 4. 2. ततस्ततः (*a*) 'here and there', 'to and fro'; ततो दिव्यानि माल्यानि प्रादुरासंस्ततस्ततः Mb. (*b*) 'what next', 'what further', well proceed (occurring in dramas); ततः प्रभृति thence forward, (corr. of यतः प्रभृति); तृष्णा ततः प्रभृति मे द्विगुणत्वमेति Amaru. (after 56, प्रक्षेपक श्लोकः); Ms. 9. 68. Some other compounds.—ततः कथम् but how is it then that. -ततः -क्षणम्, -क्षणात् immediately afterwards. -ततः पर beyond that. -ततः परम् *ind.* besides that, further. -ततस्ततः (in drama) what then?

ततस्त्य *a.* Coming or proceeding from thence; निशम्य सिद्धिं द्विषतामपाकृतीस्ततस्ततस्त्या विनियन्तुमक्षमा Ki. 1. 27.

ततामहः A grandfather (पितामहः); Bhāg. 6. 9. 41.

तति *pron. a.* (Declined only in plural, nom. and acc. तति) So many; *e. g.* तति पुरुषाः सन्ति &c. (for other senses see the word under तन्).

ततिथ *a.* (Correlative of यतिथ) That one of a number.

ततुरि *a.* 1 Preserving, cherishing. -2 Conquering; ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिम् Rv. 4. 39. 2. -3 Killing, hurting. -रिः An epithet of Agni and Indra.

तत्प्रख्यन्यायः A मीमांसा rule of interpretation according to which an expression is to be considered as नामधेय (name of the याग) if the गुण implied or stated by that expression is found to be stated by another

statement. This rule is discussed by जैमिनि and शबर at MS. I. 4. 4.

तत्त्वम् (Sometimes written as तत्वम्) 1 True state or condition, fact; वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती Ś. 1. 23. –2 Truth, reality; न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते Bg. 9. 24. –3 True or essential nature; संन्यासस्य महाबाहो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् Bg. 18. 1; 3. 28; Ms. 1. 3; 3. 96; 5. 42. –4 The real nature of the human soul or the material world as being identical with the Supreme Spirit pervading the universe. –5 A true or first principle. –6 An element, a primary substance; तत्त्वान्यबुद्धाः प्रतनूनि येन, ध्यानं नृपस्तच्छिवमित्यवादीत् Bk. 1. 18. –7 The mind. –8 Sum and substance. –9 Slow time in music. –10 An element or elementary property. –11 The Supreme Being. –12 A kind of dance. –13 The three qualities or constituents of every thing in nature (सत्त्व, रजस् and तमस्). –14 The body; तत्त्वाभेदेन यच्छास्त्रं तत्कार्यं नान्यथाविधम् Mb. 12. 267. 9. –**Comp.** –**अभियोगः** a positive charge or declaration. –**अभ्यासः** The study of the reality; एवं तत्त्वाभ्यासात् Sān. K. 64. –**अर्थः** truth, reality, the exact truth, real nature. –**ज्ञ**, –**विद्** *a.* 1 a philosopher. –2 knowing the true nature of Brahman. –3 knowing the true nature of anything; Ms. 12. 102. –4 acquainted with the true principles of science. (–**ज्ञः**) a Brāmaṇa. –**ज्ञानम्** 1 knowledge of the truth. –2 a thorough knowledge of the principles of a science. –3 philosophy. –**दर्शिन्**, –**दृश्** perceiving truth. –**निकषग्रावन्** *m.* the touch-stone of truth. –**न्यासः** N. of a ceremony performed in honour of Viṣṇu consisting in the application of mystical letters or other marks to different parts of the body while certain prayers are repeated. –**भावः** true being or nature; Kaṭh. 6. –**शुद्धिः** ascertainment of truth; Ks. 75. 194. –**संख्यानम्** Sāṅkhya philosophy; तत्त्वसंख्यानविज्ञप्त्यै जातं विद्वानजः स्वराट् Bhāg. 3. 24. 10.

तत्त्वतः, –**तत्त्वेन** *ind.* Truly, really, accurately; तत्त्वत एनामुपलप्स्ये Ś. 1; Ms. 7. 10.

तत्र *ind.* 1 In that place, there, yonder, thither. –2 On that occasion, under those circumstances, then, in that case; दातुं दुहितरं तस्मै रोचयामास तत्र वै Rām. 7. 12. 17. –3 For that, in that; निरीतयः। यन्मदीयाः प्रजास्तत्र हेतुस्त्वद्ब्रह्मवर्चसम् R. 1. 63. –4 Often used for the loc. case of तद्; Ms. 2. 112; 3. 60; 4. 186; Y. 1. 263. तत्रापि 'even then', 'nevertheless' (corr. of यद्यपि). तत्र तत्र 'in various places or cases, 'here and there,' 'to every place'; अध्यक्षान्विविधान्कुर्यात् तत्र तत्र विपश्चितः Ms. 7. 81. –**Comp.** –**चक्षुर्मनस्** *a.* directing one's eyes and mind on him. –**भवत्** *a.* (–**ती** *f.*) his honour, his reverence, revered, respectable, worthy, a respectful title given in dramas to persons not near the speaker; (पूज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपि); आदिष्टोऽस्मि तत्रभवता काश्यपेन Ś. 4; तत्रभवान् काश्यपः Ś. 1. &c. –**स्थ** *a.* standing or being there, belonging to that place.

तत्रत्य *a.* (तत्र भवः अव्ययात् त्यप्) Born or produced there, belonging to that place; जिग्योर्वी कन्यकुब्जादीं तत्रत्यं स न्यवेशयन् Rāj. T. 1. 117.

तथा [तद् प्रकारे थाल् विभक्तित्वात्] *ind.* 1 So, thus, in that manner; तथा मां वञ्चयित्वा Ś. 5; सुतस्तथा करोति V. 1. –2 And also, so also, as well as; अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा Pt. 1. 318; R. 3. 21. –3 True, just so, exactly so; यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा R. 3. 48; Ms. 1. 42. –4 (In forms of adjuration) As surely as (preceded by यथा); see यथा. (For some of the meanings of तथा as a correlative of यथा, see under यथा). तथापि (oft. corr. of यद्यपि) 'even then,' 'still', 'yet', 'nevertheless', प्रथितं दुष्यन्तस्य चरितं तथापीदं न लक्ष्यते Ś. 5; वरं महत्या म्रियते पिपासया तथापि नान्यस्य करोत्युपासनां Chāt. 2. 6; वपुःप्रकर्षादजयद्गुरुं रघुस्तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत R. 3. 34, 62. तथेति shows 'assent' or 'promise'; तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामादाय मूर्ध्ना मदनः प्रतस्थे Ku. 3. 22; R. 1. 92; 3. 67; Ku. 6. 3; तथेति निष्क्रान्तः (in dramas). तथैव 'even so', 'just so'; 'exactly so'; तथैव च 'in like manner; तथा च 'and also', 'and likewise', 'in like manner', 'so it has been said; तथा च श्रुतयो बह्व्यो निगीता निगमेष्वपि Ms. 9. 19; तथाहि 'for so', 'as for instance', 'for this (it has been said)'; तं वेधा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना। तथाहि सर्वे तस्यासन् परार्थैकफला गुणाः॥ R. 1. 29; S. 1. 32. –**Comp.** –**कृत** *a.* thus done, or made; made true; Bṛi S. 32. 4. –**गत** *a.* 1 being in such a state or condition; तथागतायां परिहासपूर्वम् R. 6. 82. –2 of such a quality. (–**तः**) 1 Buddha; काले मितं वाक्यमुदर्कपथ्यं तथागतस्येव जनः सुचेताः Śi. 20.81. –2 a Jina; स्थिता तथागतमुखे श्रुतिं श्रुतिविदो यथा Śiva. B. 5.44. –**गुण** *a.* endowed with such qualities. –**भावः** 1 that state or condition. –2 reality; Māl. 1. 31. –**भूत** *a.* 1 of such qualities or nature. –2 so circumstanced, in that condition; तथाभूतां दृष्ट्वा नृपसदसि पाञ्चालतनयाम् Ve. 1. 11. –**राजः** an epithet of Buddha. –**रूप**, –**रूपिन्** *a.* thus shaped, looking thus. –**वादिन्** 1 telling the exact truth; एवं निराकृतो देवो वैरिणा तथ्यवादिना Bhāg. 8. 11. 11. –2 professing to be so. –**विध** *a.* of such a sort, of such qualities or nature; तथाविधस्तावदशेषमस्तु सः Ku. 5. 82; R. 3. 4. –**विधम्** *ind.* 1 thus, in this manner. –2 likewise, equally. –**विधान**, –**व्रत** *a.* following this practice; H. 3; Ms. 4. 246. –**विधेय** *a.* of such a sort.

तथात्वम्, –**तथाता** 1 Such a state, being so. –2 True state or nature, truth. –3 The case being admitted to be as stated.

तथ्य *a.* [तथा साधु यत्] True, real, genuine; प्रियमपि तथ्यमाह प्रियंवदा Ś. 1. –**थ्यम्** Truth, reality; सा तथ्यमेवाभिहिता भवेन Ku. 3. 63; Ms. 8. 274. –**तथ्येन**, –**तथ्यतः** *ind.* According to truth; Ms. 8. 274; इयं चान्यमते ख्यातिः प्रथते तथ्यतः पुनः Rāj. T. 1. 323.

तद् *pron., a.* (Nom. sing. सः *m.*, सा *f.*, तत् *n.*) 1 That referring to something not present; (तदिति परोक्षे विजानीयात्). –2 He, she, it; (oft. as corr. of यद्); यस्य

बुद्धिर्बलं तस्य Pt. 1. -3 That, *i. e.* well-known; सा रम्या नगरी महान्स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत् Bh. 3. 37; Ku. 5. 71. -4 That (referring to something seen or experienced before, अनुभूतार्थः): उत्कम्पिनी भयपरिस्खलितांशुकान्ता ते लोचने प्रतिदिशं विधुरे क्षिपन्ती K. P. 7; Bv. 2. 5. -5 The same, identical, that, very; usually with एव; तानीन्द्रियाणि सकलानि तदेव नाम Bh. 2. 40. Sometimes the forms of तद् are used with the first and second personal pronouns, as well as with demonstratives and relatives, for the sake of emphasis; (often translatable by 'therefore', 'then'); सोऽहमिज्याविशुद्धात्मा R. 1. 69; 'I that very person', 'I therefore'; (I who am so and so); स त्वं निवर्तस्व विहाय लज्जाम् 2.40 'thou, therefore, shouldst return', &c. When repeated तद् has the sense of 'several', 'various'; तेषु तेषु स्थानेषु K.369; Bg.7.20; Māl.1.36; ते ते भावाः 1. 17. तेन the instr. of तद् is often used with adverbial force in the sense of 'therefore', 'on that account', 'in that case', 'for that reason.' तेन हि if so, well then. *-ind.* 1 There, thither. -2 Then, in that case, at that time. -3 For that reason, therefore, consequently; तदेहि विमर्दक्षमां भूमिमवतरावः U. 5; Me. 7, 109; R. 3. 46. -4 Then (corr. of यदि); तथापि यदि महत्कुतूहलं तत्कथयामि K. 136; Bg. 1. 46. *-n.* 1 The Supreme Spirit or Brahman; तद्भावभावी तद्बुद्धिः Mb. 12. 323. 29; Bg. 17. 23. -2 This world. **-Comp. -अतिपात** *a.* going beyond the bounds. **-अनन्तर** *a.* next to that. (*-ind.*) immediately after that, thereupon. **-अनु** *ind.* after that, afterwards; संदेशं मे तदनु जलद श्रोष्यसि श्रोत्रपेयम् Me. 13; R. 16. 87; Māl. 9. 26. **-अनुसरणम्** going after that. **-अन्त** *a.* perishing in that, ending thus. **-अन्य** *a.* other than that. **-अपेक्ष** *a.* having regard to that. **-अर्थ, -अर्थीय** *a.* 1 intended for that. -2 having that meaning. **-अर्थम्** on that account, with that object, therefore; स्वसीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपतिः। तदर्थमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ॥ Rām. 1. 73. 4. **-अर्ह** *a.* meriting that. **-अवधि** *ind.* 1 so far; upto that period, till then; तदवधि कुशली पुराणशास्त्रस्मृतिशतचारुविचारजो विवेकः Bv. 2. 14. -2 from that time, since then; श्वासो दीर्घस्तदवधि मुखे पाण्डिमा Bv. 2. 79. **-अवस्थ** *a.* so circumstanced. **-एकचित्त** *a.* having the mind solely fixed on that; H. **-कर** *a.* serving, obeying as servant. **-काल** 1 the current moment, present time. -2 that time. °श्री *a.* having presence of mind. **-कालम्** *ind.* 1 instantly, immediately. -2 at that time, at a certain time. **-कालीन** *a.* simultaneous; ब्रह्मन्कालान्तरकृतं तत्कालीनं कथं भवेत् Bhāg. 10. 12. 41. **-क्षणः** 1 present, time being, present or current moment; R. 1. 51. -2 the same moment. -3 a measure of time. **-क्षणम्, -क्षणात्** *ind.* immediately, directly, instantly; सेकान्ते मुनिकन्याभिस्तत्क्षणोज्झितवृक्षकम् R. 3. 14; Śi. 9. 5; Y. 2. 14; Amaru. 83. **-क्रिय** *a.* working without wages. **-गत** *a.* gone or directed to that, intent on that, devoted to that, belonging to that; तद्गतेनैव चेतसा Ks. 3. 68. (**-तः**) the continued multiplication of four or more like quantities. **-गुण** *a.* possessing those qualities. (**-णः**) 1 the quality or virtue of anything; R. 1. 9. -2 a figure of speech (in Rhet.); स्वमुत्सृज्य गुणं योगादत्युज्ज्वलगुणस्य यत्। वस्तु तद्गुणतामेति भण्यते स तु तद्गुणः ॥ K. P. 10.137; see Chandr. 5. 141. °संविज्ञानः a term applied to those Bahuvrīhi compounds in which the qualities denoted by the name are perceived along with the thing itself; as लंबकर्णः; cf. अतद्गुणसंविज्ञान also. **-ज** *a.* immediate, instantaneous. **-ज्ञः** a knowing or intelligent man, wise man, philosopher. **-तृतीय** *a.* doing that for the third time. **-देश्य** *a.* coming from the same country. **देश्यः** a fellow countryman. **-धन** *a.* miserly, niggardly. **-धर्मिन्** *a.* obeying his laws; तद्धर्मिणां निवसतां विषमः स्वभावः Bhāg. 3. 15. 32. **-धर्म्य** *a.* of that kind; Bhāg. 5. 14. 2. **-पदार्थः** the Supreme Being. **-पर** *a.* 1 following that, coming after that, inferior. -2 having that as the highest object, closely intent on, exclusively devoted to, eagerly engaged in (usually in comp.); सम्राट् समाराधनतत्परोऽभूत् R. 2. 5; 1. 66; Me. 10; Y. 1. 83; Ms. 3. 262. -3 diligent. (**-रः**) the thirtieth part of a twinkling of the eye. (**-रा**) one sixtieth of a second of a circle. °ता, °त्वम् 1 intentness, entire devotion or addiction to a thing. -2 inferiority. **-परायण** *a.* solely devoted or attached to anything. **-पुरुषः** 1 the original or Supreme Spirit. -2 N. of a class of compounds in which the first member determines the sense of the other member, or in which the last member is defined or qualified by the first, without losing its original independence; as तत्पुरुषः; तत्पुरुष कर्मधारय येनाहं स्यां बहुव्रीहिः Udb. उत्तरपदप्रधानस्तत्पुरुषः **-पूर्व** *a.* 1 happening or occurring for the first time; अकारि तत्पूर्वनिबद्धया तया Ku. 5. 10; 7. 30; R. 2. 42; 14. 38. -2 prior, former. **-पूर्वम्** *ind.* that for the first time; Ki. 7. 11. **-प्रथम** *a.* doing that for the first time; Ku. 5. 66. **-फल** *a.* having that as a fruit or result. (**-लः**) 1 the white water-lily. -2 a kind of perfume. **-बलः** a kind of arrow. **-भव** *a.* sprung from Sanskrit &c. (as Prākrit or other words). **-भावः** becoming that. **-मात्रम्** 1 merely that, only a trifle, a very small quantity; तन्मात्रादेव कुपितो राजा Ks. 6. 15. -2 (in phil.) a subtle and primary element (such as शब्द, स्पर्श, रूप, रस and गन्ध) तन्मात्राण्यविशेषाः Sān. K. 38; गणस्तन्मात्रपञ्चकश्चैव Sān. K. 24; Bhāg. 11. 24. 7. **-मात्रिक** *a.* consisting of rudimentary atoms; अर्थस्तन्मात्रिकाज्जज्ञे Bhāg. 11. 24. 8. **-राजः** an affix added to some proper names to form from them the names of the 'king' or 'chief'; as from अङ्ग is formed आङ्ग 'king of the Aṅgas' by the affix अण्. **-रूप** *a.* thus shaped, so formed; of the same quality. **-वाचक** *a.* denoting or signifying that. **-विद्** *a.* 1 knowing that. -2 knowing the truth. **-विद्य** *a.* a Connoisseur, expert. **-विध** *a.* of that kind or sort; भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरः फलानि R. 2. 22; Ku. 5. 73; Ms. 2. 112. **-संख्याक** *a.* of that number; Y. 2. 6. com. **-समनन्तरम्** *ind.* immediately upon that; Ks. 4. 24. **-स्थ** *a.* being on or in that, connected with

it. (–स्थः) a particular mode of multiplication. –हित *a.* good for that. (–तः) 1 an affix added to primary bases to form derivative or secondary bases from them. –2 a noun formed by a Taddhita affix, a derivative noun.

तदा *ind.* 1 Then, at that time. –2 Then, in that case; (corr. of यदा); Bg. 2. 52-53; Ms. 1. 52, 54-56; –3 Therefore, hence; अनुभूय तदा कामं ततः प्राप्स्याम्यहं जराम् Rām. 7. 50. 3; यदा यदा-तदा तदा 'whenever'; तदाप्रभृति 'since then', 'thenceforward;' तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः पशूनामपरिग्रहोऽभूत् Ku. 1. 53. –Comp. –मुख *a.* begun, commenced. (–खम्) beginning.

तदात्वम् The time being, present time; आयत्यां च तदात्वे च Mb. 12. 16. 6.

तदादितदन्तन्यायः The rule according to which when an उत्कर्ष of a detail is laid down what is meant is that one should have उत्कर्ष not of that particular detail alone but of all the details beginning with that detail. In the case of अपकर्ष, however, there will be अपकर्ष not of that particular detail alone, but of all the details ending with it; तदादि उत्कर्षे तदन्तमपकर्षे गम्येत। SB. on MS. 5. 1. 24.

तदानीम् *ind.* Then, at that time; नासदासीन्नो सदासीत् तदानीम् Rv. 10. 129. 1.

तदानींतन *a.* Belonging to that time, contemporary of that time; एषोऽस्मि कार्यवशादायोध्यिकस्तदानींतनश्च संवृत्तः U.1.

तदीय *a.* Belonging to that, his, hers, its, theirs; सुतां तदीयां सुरभेः कृत्वा प्रतिनिधिं शुचिः R. 1. 81; 2. 28; 3. 8, 25.

तद्वत् *a.* Containing or possessed of that; as in तद्वानपोहः K. P. 2. –*ind.* 1 Like that, in that manner. –2 Equally, in like manner, so also.

तद्व्यपदेशन्यायः A मीमांसा rule of interpretation according to which an expression is to be considered as a नामधेय (name of a याग) if in the sequel is found a statement comparing the याग with the idea or thing expressed by that term. This rule is discussed by जैमिनि and शबर at MS. 1. 4. 5.

तन्मय *a.* (–यी *f.*) 1 Made up of that. –2 Wholly absorbed in that; ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयत्वं च धत्ते Māl. 1. 41; Ś. 6. 21; M. 2. 9. –3 Identical with, or become one with that; ततस्तन्मयतां ययौ Rāj. T. 3. 498.

तन् I. 8 U. (तनोति, तनुते, ततान, तेने, अत-ता-नीत्, तनितुम्, ततः *pass.* तन्यते or तायते; *desid.* तितंसति, तितांसति तितनिषति) 1 To stretch, extend, lengthen, lengthen out; बाह्वोः संकरयोस्ततयोः Ak. –2 To spread, shed, diffuse; कूलानि साऽऽमर्षतयेव तेनुः सरोजलक्ष्मीं स्थलपद्महासैः Bk. 2. 3; 10. 32; 15. 91; Ku. 2. 33. –3 To cover, fill; स तमीं तमोभिरभिगम्य तताम् Śi. 9. 23; Ki. 5. 11. –4 To cause, produce, form, give, grant, bestow; त्वयि विमुक्ते मयि सपदि सुधानिधिरपि तनुते तनुदाहम् Gīt. 4; पितुर्मुदं तेन ततान सोऽर्भकः R. 3. 25; 7. 7; U. 3. 30; Māl. 9. 43; यो दुर्जनं वशयितुं तनुते मनीषाम् Bv. 1. 95, 10. –5 To perform, do, accomplish (as a sacrifice); इति क्षितीशो नवतिं नवाधिकां महाक्रतूनां महनीयशासनः। समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरंपरामिव॥ R. 3. 69; Ms. 4. 205. –6 To compose, write (as a work &c.); as in नाम्नां मालां तनोम्यहम् or तनुते टीकाम्. –7 To stretch or bend (as a bow). –8 To spin out, weave. –9 To propagate, or be propagated; धर्माय उत्तमश्लोकं तन्तुं तन्वन्पितृन्यजेत् Bhāg. 2. 3. 8. –10 To continue, last. –11 To protract, prolong, augment; मुदितस्तं चिरमुत्सवं ततान Ks. 51. 226; पितुर्मुदं तेन ततान सोऽर्भकः R. 3. 25. –12 To emboss. –13 To prepare (a way for); यज्ञैरथर्वा प्रथमः पथस्तते Rv. 1. 83. 5. –14 To direct one's way towards. –15 To compose (a literary work). [cf. L. *tendo*]. –II. 1 P., 10 U. (तनति, तानयति-ते) 1 To confide, trust, place confidence in. –2 To help, assist, aid. –3 To pain or afflict with disease. –4 To be harmless. –5 To sound.

तत *p. p.* [तन्-क्त] 1 Extended, spread; तमीं तमोभिरभिगम्य तताम् Śi. 9. 23; 6. 50; Ki. 5. 11. –2 Spreading or reaching over, extending to. –3 Covered over, concealed. –4 Protracted, continued. –5 Bent (as a bow); ततायुधकलापवान् Mb. 1. 49. 25. –6 Spreading wide &c; see तन्. –तः Ved. 1 A father; पितरं तत कस्मै मां दास्यसि Kaṭh. 1. 1. 4.; Bhāg. 1. 18. 37. –2 Wind, air. –3 Extent. –4 Offspring, a child (*n.* also). –5 A son. –तम् Any stringed musical instrument.

ततत्वम् Slow time (in music); protractedness.

ततिः *f.* [तन्-क्तिन्] 1 A series, row, line. –2 A troop, group, multitude; विस्रब्धं क्रियतां वराहततिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्वले Ś. 2. 6; बलाहकततीः Śi. 4. 54; 1. 5. –3 A sacrificial act, a ceremony.

तनू *f.* Ved. 1 Continuation, diffusion. –2 Offspring, posterity.

तनः Ved. A descendant. –ना, –नम् Offspring, posterity; आ वो मक्षू तनाय कम् Rv. 1. 39. 7.

तनयः [तनोति कुलं, तन्-कयन्] 1 A son; Ms. 3. 16; सुदक्षिणायां तनयं ययाचे R. 2. 64. –2 A male descendant. –3 (In astrol.) N. of the fifth lunar mansion. –या A daughter; Ms. 11. 171. °भवनम् The 5th lunar mansion; Bṛi S. 104. 27. गिरि°, कलिन्द° &c. –यौ (dual) A son and a daughter. –यम् Posterity, family, offspring. –तनयीकृत *a.* made a son; मातामहस्य यो मात्रा दौहित्रस्तनयीकृतः Rāj. T. 4. 8.

तनयित्नु *a.* Ved. Roaring, thundering.

तनस् *m.* Ved. Offspring, posterity; मा शेषसा मा तनसा Rv. 5. 70. 4.

तनिका A rope for fastening anything; त्रुट्यद्वितानतनिकाव्यतिषङ्गभाजः Śi. 5. 61.

तनिमन् *m.* [तनु-इमनि च्] Thinness, slenderness, minuteness &c ; नितान्तदीर्घ तनिमानमागताः Vikr. 13. 6. -*n.* The liver.

तनिष्ठ *a.* 1 Thinnest; least. -2 Very minute, or delicate (superl. of तनु q. v.).

तनीयस् *a.* Thinner, more minute, very thin (compar. of तनु q. v.).

तनु *a.* (-नु,-न्वी *f.*) [तन्-उन्] 1 Thin, lean, emaciated; वीतप्रभावतनुरप्यतनुप्रभावः Ki. 16. 64. -2 Delicate, slender, slim (as a limb, as a mark of beauty); तनुवृत्तमध्यः R. 6. 32; cf. तन्वङ्गी -3 Fine, delicate (as cloth); स्तनेषु तन्वंशुकमुन्नतस्तना Rs. 1. 7. -4 Small, little, tiny, scanty, few, limited; तनुवाग्विभवोऽपि सन् R. 1. 9; 3. 2; तनुत्यागो बहुग्रहः H. 2. 89. ' giving little' &c. -5 Trifling, unimportant, little; Amaru. 28. -6 Shallow (as a river) -*f.* 1 The body, the person. -2 Outward form, manifestation; प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः Ś. 1. 1; M. 1. 1. -3 Nature, the form or character of anythig; तीक्ष्णां तनुं यः प्रथमं जहाति सोऽनन्त्यमाप्नोत्यभयं प्रजाभ्यः Mb. 12. 245. 26. -4 Skin. [cf. L. *tenuis*, Eng. *thin.*] -Comp. -अङ्ग *a.* having slender limbs, delicate. (-ङ्गी) a delicate woman. -ऊनः the wind. -कूपः a pore of the skin. -गृहम्, -स्थानम् The first lunar mansion. -छद् (-द्) *a.* protecting, clothing. -छदः an armour ; ततस्तु द्रुपदानीकं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् Mb. 7. 168. 26; तरुपलाशसवर्णतनुच्छदः R. 9. 51; 12. 86. -ज *a.* born from the body ; वाच्छैव सूचयति पूर्वतरं भविष्यं पुंसां यदन्यतनुजं त्वशुभं शुभं वा Pt. 2. 80. (-जः) 1 a son; Bhāg. 5. 9. 6. -2 the hair on the body; स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्द्धजम् Rām. 1.16.12.-जा a daughter. -त्यज् *a.* 1 risking one's life. -2 giving up one's person, dying; योगेनान्ते तनुत्यजाम् R. 1. 8. -3 rash, desperate, fool-hardy. -त्याग *a.* spending little, sparing, niggardly.-त्रम्,-त्राणम्, an armour ; रक्षन् विप्रांस्तनुत्रवान् Bk; Bhāg. 8. 10. 37. -दानम् 1 offering the body (for sexual intercourse). -2 *a.* scanty gift. -धी *a.* little-minded. -प्रकाश *a.* of dim lustre ; तनुप्रकाशेन विचेयतारका; R. 3. 2. -बीजः the jujube. -भवः a son. (-वा) a daughter. -भस्त्रा the nose. -भृत् *m.* any being furnished with a body, a living being; particularly a human being; कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम् Bh. 3. 73. -मध्य *a.* having a slender waist. (-ध्यम्) the waist. (-ध्या) a metre. -रसः perspiration. -रुह् *n.*, -रुहम् 1 the hair of the body. -2 a feather ; तनुरुहाणि पुरो विजितध्वनेः Śi. 6. 45; Mv. 6. 33. -लता *a.* slender body ; एणीदृशस्तनुलता तनुते मुदं नः P. R. 2. 19. -वातः a kind of hell; Jain. -वारम् an armour; तनुवारभसो भास्वानधीरोऽविनतोरसा Ki. 15. 23. -व्रणः a pimple. -संचारिणी a young woman, a girl ten years old. -सरः perspiration. -ह्रदः the anus.

तनुक *a.* Thin, small.

तनुता Thinness, littleness, waning; बहुलेऽपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनङ्ग मोक्ष्यति Ku. 4. 13.

तनुल *a.* Spread, expanded.

तनुस् *n.* The body.

तनू *f.* 1 The body, person, self. -2 A limb, member of the body; तं दृष्ट्वा वृष्णयो हृष्टास्तन्वः प्राणमिवोत्थिताः Bhāg. 10. 82. 33. -Comp. -उद्भवः, -जः 1 a son. -2 a feather; अथ भ्रष्टतनूजाङ्गमात्मानं ददृशे खगः Mb. 5. 113. 4. -उद्भवा, -जा a daughter -जानिः, -जन्मन् a son. -तलम् a measure of length equal to the arms extended, a fathom. -तापः fatigues or troubles of the body; अगणिततनूतापं तप्त्वा तपांसि भगीरथः U. 1. 23. -नपम् clarified butter, ghee. -नपात् *m.* fire ; तनूनपाद्धूमवितानमाधिजैः Śi. 1. 62; अधःकृतस्यापि तनूनपातो नाधः शिखा याति कदाचिदेव H. 2. 66. (-*n.*) ghee. -नप्तृ *m.* wind. -रुहम् 1 the hair of the body (-*m.* also); रवितुरङ्गतनूरुहतुल्यतां दधति यत्र शिरीषरजोरुचः Śi. 6. 22; चन्द्रांशुगौरैश्छुरितं तनूरुहैः Bhāg. -2 the wing of a bird, a feather; चित्रतनूरुहः (विहङ्गः) Mb. 12. 144. 1. -(-हः) a son. -ह्रदः the anus, the rectum ; cf. तनुह्रद.

तनूकृ 8 U. To make thin or fine, diminish, lessen; as in लज्जां तनूकृत्य; मध्यं तनूकृत्य यदीदमीयं वेधाः N. 7. 82.

तनूकरणम् making thin, attenuation; Yoga S. 2. 2.

तन्वी A delicate or slender woman ; इयमधिकमनोज्ञा वल्कलेनापि तन्वी Ś. 1. 20 ; तव तन्वि कुचावेतौ नियतं चक्रवर्तिनौ Udb.

तन्तिः *f.* [तन्-कर्मणि क्तिच्] 1 A cord, line, string; सासज्जत शिचस्तन्त्यां महिषी कालयन्त्रिता Bhāg. 7. 2. 52. -2 A row, series, (Mar. दावण); वत्सानां न तन्तयस्त इन्द्र Rv. 6. 24. 4; यथा गावो नसि प्रोतास्तन्त्यां बद्धाः स्वदामभिः Bhāg. 1. 13. 42. -3 Extension, expansion. -4 A cow. -5 A weaver. -Comp. -पालः 1 a guardian of (the rows of) cows. -2 N. assumed by Sahadeva when living at the house of Virāṭa.

तन्तुः [तन्-तुन्] 1 A thread, cord, wire, string, line ; चिन्तासंततितन्तु Māl. 5. 10; Me. 70. -2 A cob-web R. 16. 20. -3 filament; बिसतन्तुगुणस्य कारितम् Ku. 4. 29. -4 An offspring, issue, race; स्वमाययाऽऽवृणोद्गर्भं वैराट्याः कुरुतन्तवे Bhāg. 1. 8. 14; Mb. 6. 43. 98. -5 A shark. -6 The Supreme Being; Bhāg. 8. 16. 31. -7 A snare, fetter (पाश); ते तानावारयिष्यन्ति ऐणेयानिव तन्तुना Mb. 5. 57. 41. -Comp. -करणम् spinning. -कार्यम् a web. -काष्ठम् a piece of wood or brush used by weavers for cleaning threads. -कीटः a silk-worm. -कृन्तनम् cutting off the propagation of a family; तन्तुकृन्तन यन्नस्त्वमभद्रमचरः पुनः Bhāg. 6. 5. 43. -नागः a (large) shark. -निर्यासः the palmyra tree. -नाभः a spider. -पर्वन् *n.* the anniversary of the day of full-moon in the month of Srāvaṇa when Kriṣṇa was invested with the sacred thread. -भः 1 the mustard seed. -2 a calf. -वर्धनः 'increasing the race', N. of Viṣṇu, also of Śiva. -वाद्यम् any stringed musical instrument. -वानम् weaving. -वापः 1 a weaver. -2 a loom. -3

weaving. **-वायः** 1 a spider. -2 a weaver; तन्तुवायो दशपलं दद्यादेकपलाधिकम् Ms. 8. 397; तन्तुवायास्तुन्नवायाः ... Śiva. B. 31. 19. -3 weaving. °दंड: a loom. **-विग्रहा** a plantain. **-शाला** a weaver's workshop. **-संतत** *a.* woven, sewn. (**तम्**) woven cloth. **-संततिः** *f.*, **-संतानः** weaving. **-सारः** the betel-nut tree.

तन्तुकः 1 The mustard seed. -2 (At the end of comp.) A thread, rope. **-की** A vein or any tubular vessel of the body.

तन्तुनः, -णः A shark.

तन्तुरम्, -लम् The fibrous root of a lotus.

तन्त्र् 10 U. (तन्त्रयति-ते, तन्त्रित) 1 To rule, control, govern; प्रजाः प्रजाः स्वा इव तन्त्रयित्वा Ś. 5. 5. -2 To perform or go through in order; तेन तन्त्रयतस्तन्त्रं वृत्तिः स्यात्तत्तदाचरेत् Mb. 12. 215. 21. -3 To maintain by discipline, keep in order. -4 (Ā.) To support, maintain (as a family).

तन्त्रम् 1 A loom; तदाऽपश्यत् स्त्रियौ तन्त्रे अधिरोप्य सुवेमे पटं वयन्त्यौ Mb. 1. 3. 144. -2 A thread. -3 The warp or threads extended lengthwise in a loom; सिरीस्तन्त्रं तन्वते अप्रजज्ञयः Rv. 10. 71. 9. -4 Posterity. -5 An uninterrupted series. -6 The regular order of ceremonies and rites, system, framework, ritual; कर्मणां युगपद्भावस्तन्त्रम् Katy.; अशक्यं हि उत्तरं तन्त्रं कर्तुम्। ŚB. on MS. 10. 2. 57. -7 Main point; प्रकर्षतन्त्रा हि रणे जयश्रीः Ki. 3. 17. -8 Principal doctrine, rule, theory, science; विधिनोपचरेद्देवं तन्त्रोक्तेन च केशवम् Bhāg. 11. 3. 47; जितमनसिजतन्त्रविचारम् Gīt. 2. -9 Subservience, dependence; as in स्वतन्त्र, परतन्त्र; दैवतन्त्रं दुःखम् Dk. 5. -10 A scientific work. -11 A chapter, section, as of a work; तन्त्रैः पञ्चभिरेतच्चकार सुमनोहरं शास्त्रम् Pt.1.-12 A religious treatise teaching magical and mystical formularies for the worship of the deities or the attainment of superhuman power; Ks. 23.63; Bṛi. S. 16. 19. -13 The cause of more than one effect. -14 A spell. -15 A chief remedy or charm; जानन्ति तन्त्रयुक्तिम् Ms. 2. 1. -16 A drug, medicament. -17 An oath, ordeal. -18 Raiment. -19 The right way of doing anything. -20 Royal retinue, train, court. -21 A realm, country, authority. -22 (*a*) Government, ruling, administration; लोकतन्त्रविधानम् Mb. 3. 162. 1; 13. 63. 5; लोकतन्त्राधिकारः Ś. 5. (*b*) Arrangement or machinery of government; सर्वमेव तन्त्रमाकुलीभूतम् Mu. 1; 2. 1. -23 An army; पराजिताः फल्गुतन्त्रैः Bhāg. 10. 54. 15. -24 A heap, multitude. -25 A house. -26 Decoration.-27 Wealth.-28 Happiness.-29 Model. -30 Supporting a family; Mv. 2. 17. -31 Providing for the security and prosperity of a kingdom; Mb. 1. 103. 26. -32 A group of acts or subsidiaries common to several प्रधानकर्मs or things; यत् सकृत्कृतं बहूनामुपकरोति तत् तन्त्रमित्युच्यते। तथा बहूनां ब्राह्मणानां मध्ये कृतः प्रदीपः ŚB. on MS. 11. 1. 1; तन्त्रं साधारणो धर्मग्रामः। ŚB. on MS. 12. 1. 1. (Opp. आवापः) -33 The order of the world; यतः प्रवर्तते तन्त्रं यत्र च प्रतितिष्ठति Mb. 14. 20. 14. -34 A detail (matter or thing) which is subservient to (*i. e.* serves the purpose of) several things simultaneously; साधारणं भवेत् तन्त्रम् ŚB. on. MS. 12. 1. 1. **-Comp. -काष्ठम्** =तन्तुकाष्ठ q. v. **-ज्ञः** an expert, scientist; Bhāg. 10. 36. 28. **-भावः** Simultaneity; यथा एकैकस्य सत्त्वस्य हस्तिनोऽश्वस्य वा दर्शनमेकैकेन कृत्स्नमभिनिर्वर्त्यते एवमेव सत्रे तन्त्रभावो भवेत्। ŚB. on. MS. 6. 2. 2. **-युक्तिः** The plan of a treatise; Kau. A. 15. **-वापः, -पम्** 1 weaving. -2 a loom. **-वायः** 1 a spider. -2 a weaver; (तन्त्रवापः also).

तन्त्रकः A new garment (unbleached cloth); वसानस्तन्त्रकनिभे सर्वाङ्गीणे तरुत्वचौ Bk. 4. 10.

तन्त्रणम् Maintenance of order, discipline, government; न जीवत्यधनः पापः कुतः पापस्य तन्त्रणम् Mb. 5. 107. 11.

तन्त्रता 1 Arranging into a system. -2 Dependence, subjection.

तन्त्रा Sleepiness; cf. तन्द्रा.

तन्त्रायिन् *m.* The sun; तन्त्रायिणे नमो द्यावापृथिवीभ्याम् Vāj. 38. 12.

तन्त्रिन् *a.* 1 Having threads, made of threads. -2 Having chords or wires (as a lute). -3 Having a Tantra, or following one. *-m.* 1 A musician. -2 A soldier. *-n.* An act having a group of subsidiaries common with some other act, a main act (प्रधानकर्म); तन्त्रीणि प्रधानानि। ŚB. on MS. 12. 1. 1. **-Comp. -समवायः** Simultaneity of (several) main acts; तन्त्रिसमवाये चोदनातः समानानामैकतन्त्र्यम्° MS. 12. 1. 1.

तन्त्रिः, -न्त्री *f.* 1 A string, cord; न लङ्घयेद्वत्सतन्त्रीम् Ms. 4. 38. -2 A bow-string. -3 The wire of a lute; इमास्तन्त्रीः सुमधुराः Rām. 7. 93. 13; तन्त्रीमार्द्रां नयनसलिलैः सारयित्वा कथंचित् Me. 88. -4 A sinew. -5 A tail. -6 A young woman having peculiar qualities. -7 A lute. -8 N. of the plant Amṛitā. **-Comp. -भाण्डम्** the Indian lute. **-मुखः** peculiar position of the hand.

तन्त्रिल *a.* Occupied with the affairs of government; त्वं तन्त्रिलः सेनापती राज्ञः प्रत्ययितः Mk. 6. 16/17.

तन्त्रेण (Instr. used adv.) Simultaneously. (Opp. पर्यायेण); द्वितीया च विभक्तिस्तन्त्रेणोभाभ्यां संबध्यते। ŚB. on MS. 6. 1. 51; पर्यायेण क्रियायामेवं दोषः। तन्त्रेण तु क्रियायां भवति क्वचित् संभवः। ŚB. on MS. 6. 2. 2.

तन्द्र *a.* 1 Tired, fatigued. -2 Lazy. **-न्द्रम्** Ved. A series or row; Vāj. 15. 5.

तन्द्रा 1 Lassitude, weariness, fatigue, exhaustion. -2 Sleepiness, sluggishness; तन्द्रालस्यविवर्जनम् Y. 3. 158; Mv. 7. 42; H. 1. 33; Bhāg. 12. 3. 30.

तन्द्रालु *a.* 1 Tired, exhausted. -2 Sleepy, slothful.

तन्द्रिः, -न्द्री *f.* 1 Sleepiness, drowsiness; विभज्य नक्तंदिवमस्ततन्द्रिणा Ki. 1. 9; विहाय तन्द्रीं शोकं च Rām. 4. 49. 5. -2 Exhaustion, fainting.

तन्द्रिका Sloth, sleepiness.

तन्द्रित *a.* Lazy; as in अतन्द्रित 'unremitting'; Ku. 5. 14; यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः Bg. 3. 23.

तन्द्रिन् *a.* Weary, lazy.

तन्युतः [तन्-युतच्] 1 Wind. -2 Night. -3 Roaring, thundering. -4 A thunderbolt. -5 Cloud; तन्यतुर्न वृष्टिं दस्यद् ह Bri. Up. 2. 5. 16.

तन्मय See under तद्.

तप् I. 1 P. rarely Ā., 4. P. (तपति, तप्यति; तप्त) 1 (Intransitively used) (*a*) To shine, blaze (as fire or sun); तमस्तपति घर्मांशौ कथमाविर्भविष्यति Ś. 5. 14; R. 5. 13; U. 6. 14; Bg. 9. 19. (*b*) To be hot or warm, give out heat. (*c*) To suffer pain; तपति न सा किसलयशयनेन Gīt. 7. (*d*) To mortify the body, undergo penance (with तपस्); अगणिततनूतापं तप्त्वा तपांसि भगीरथः U. 1. 23. -3 (Transitively used) (*a*) To make hot, heat, warm; Bk. 9. 2; पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् Bg. 11. 19. (*b*) To inflame, burn, consume by heat; तपति तनुगात्रि मदनस्त्वामनिशं मां पुनर्दहत्येव Ś. 3. 16.; अङ्गैरनङ्गतप्तैः 3. 6. (*c*) To hurt, injure, damage, spoil; यास्यन् सुतस्तप्यति मां समन्युम् Bk. 1. 23; Ms. 7. 6. (*d*) To pain, distress. (*e*) mortify the body, undergo penance (with तपस्). -*Pass.* (तप्यते) (regarded by some as a root of the 4th conjugation) 1 To be heated, suffer pain. -2 To undergo severe penance (oft. with तपस्); शम्बूको नाम वृषलः पृथिव्यां तप्यते तपः U. 2. 8. -II. 10 U. or *Caus.* (तापयति-ते, तापित) 1 To heat, make warm; गगनं तापितपायितासिलक्ष्मीम् Śi. 20. 75; न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया H. 1. 83. -2 To torment, pain, distress; भृशं तापितः कन्दर्पेण Gīt. 11; Bk. 8. 13. -With निस् 1 to heat. -2 to purify. -3 to burnish. -वि 1 to shine (Ātm. like उत्तप् q. v.); रविर्वितपतेऽत्यर्थम् Bk. 8. 14. -2 to warm, heat.

तप *a.* [तप्-अच्] 1 Burning, warming, consuming by heat. -2 Causing pain or trouble, distressing. **-पः** 1 Heat, fire, warmth. -2 The sun; तपतपनसहस्रद्योतवद्दुर्निरीक्ष्यम् (तेजः) Rām. Ch. 2. 85. -3 The hot season; Śi. 1. 66. -4 Penance, religious austerities. **-Comp. -अत्ययः, -अन्तः** the end of the hot season and the beginning of the rainy season; रविपीतजला तपात्यये पुनरोघेन हि युज्यते नदी Ku. 4. 44; 5. 23; Ś. 3. 11. **-आत्मक** *a.* practising austerities. **-ऋतुः** the hot seson; तपर्तुपूर्तावपि मेदसां भरा N. 1. 41.

तपती 1 The river Tāptī. -2 N. of a daughter of the sun, married to Samvarṇa and mother of Kuru.

तपन *a.* [तप्-ल्यु] 1 Warming, heating, burning, shining &c. -2 Causing distress, paining; ब्रह्मद्विषस्तपनो मनुमीरसि Rv. 2. 23. 4. -3 The sun; प्रतापात्तपनो यथा R. 4. 12; ललाटंतपस्तपति तपनः U. 6; Māl. 1. -4 The hot season. -5 The sun-stone. -6 N. of a hell; Ms. 4. 89. -7 An epithet of Śiva. -8 The Arka plant. -9 N. of Agastya. **-नम्** 1 Heat, burning. -2 Paining, grieving. -3 Mental agony, anguish. **-Comp. -अंशुः, -करः, -दीधितिः** 1 the sun. -2 a sun-beam. **-आत्मजः, -तनयः** an epithet (1) of Yama. (2) of Karṇa. (3) of Sugrīva. **-आत्मजा, -तनया** an epithet of the Yamunā and of the Godāvarī. **-इष्टम्** copper. **-उपलः, -मणिः** the sun-stone; निर्वाणमनु निर्वाति तपनं तपनोपलः Rāj. T. 3. 296. **-च्छदः** the sun-flower. **-द्युतिः** *f.* 1 the heat of the sun; Śi. 1. 42. -2 the sun-shine.

तपनी 1 The river Godāvarī or the river Tāptī. -2 Heat; तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप Rv. 2. 23. 14.

तपनीय *a.* 1 To be heated. -2 To be suffered or practised (as a penance). **-यम्** Gold; especially gold purified with fire; तपनीयाशोकः M. 3; तपनीयोपानद्युगलमार्यः प्रसादीकरोतु Mv. 4; असंस्पृशन्तौ तपनीयपीठम् R. 18. 41; तपनीयोज्ज्वलसन्ताङ्गदाभ्याम् Bu. Ch. 5. 50. (Also तपनीयकम् in this sense.)

तपस् *n.* [तप्-असुन्] 1 Warmth, heat, fire, light; एकः सूर्यस्तपसो योनिरेका Mb. 12. 351. 10. -2 Pain, suffering; न तपः कुतश्चन Rv. 7. 82. 7. -3 Penance, religious austerity, mortification; तपः क्लिदं तदवाप्तिसाधनम् Ku. 5. 64. -4 Meditation connected with the practice of personal self-denial or bodily mortification; गिरा वाऽऽशंसामि तपसा ह्यनन्तौ Mb. 1. 3. 57.; Bhāg. 12. 11. 24. -5 Moral virtue, merit. -6 Special duty or observance (of any particular caste); यत्सप्तान्नानि मेधया तपसाजनयत्पिता Bri. Up. 1. 5. 1. -7 One of the seven worlds; *i. e.* the region above the world called जनस्. -8 The month of religious austerities. -9 A long period of time, Kalpa. -10 (In astrol.) The ninth lunar mansion. -11 Chastisement (दण्ड); आयुः शक्तिं च कालं च निर्दिश्य तप आदिशेत् Mb. 12. 267. 35. *-m.* 1 The month of Māgha; तपसि मन्दगभस्तिरभीषुमान् Śi. 6. 63. -2 An epithet of Agni. *-m., -n.* 1 The cold season; (शिशिर). -2 The winter (हेमन्त). -3 The hot season (ग्रीष्म). **-Comp. -अनुभावः** the influence of religious penance. **-अर्थीय** *a.* destined for austerities; तपोर्थीयं ब्राह्मणी धत्त गर्भम् Mb. 11. 26. 5. **-अवटः** the Brahmāvarta country. **-कर** *a.* undergoing penance; also तपस्कर. **-करः** the mango-fish (Polynemus Risua). **-कृश** *a.* emaciated by austerities. **-क्लेशः** the pain of religious austerity. **-गच्छः** (also तपागच्छः) the 6th गच्छ of the Śvetāmbara Jainas. **-चरणम्, -चर्या** the practice of penance. **तक्षः, -तक्षः** an epithet of Indra. **-धन** *a.* 1 rich in religious penance. -2 pious, ascetic. -3 consisting in penance. **(-नः)** 'rich in penance', an ascetic, devotee; रम्यास्तपोधनानां क्रियाः Ś. 1. 13; शमप्रधानेषु तपोधनेषु 2. 7; 4. 1; Śi. 1. 23; R. 14. 19; Ms. 11. 242. **-निधिः** an eminently pious

man, an ascetic; R. 1. 56. **–निष्ठ** *a.* performing penance; Ms. 3. 134; Y. 1. 221. **–पतिः** N. of Viṣṇu; Bhāg. 4. 24. 14. **–प्रभावः, –बलम्** the power acquired by religious austerities; efficacy or potency of devotion. **–भृत्** *a.* ascetic, pious. **–मूर्तिः** 1 an ascetic. –2 the Supreme spirit. **–मूल** *a.* founded on religious austerity; तपोमूलमिदं सर्वं दैवमानुषकं सुखम् Ms. 11. 234. **–यज्ञः** sacrificing by austerites; Bg. 4. 28. **–राजः** the moon. **–राशिः** 1 an ascetic. –2 N. of Viṣṇu (पुरुषोत्तम). **–लोकः** the region above the world called जनस्; Bhāg. 2. 5. 40. **–वनम्** a penance-grove, a sacred grove in which ascetics practise penance; कृतं त्वयोपवनं तपोवनमिति प्रेक्षे Ś. 1; R. 1. 90; 2. 18. **–वासः** a place of penance or religious austerities. **–विशेषः** excellence of devotion, pre-eminent religious austerities. **–वृद्ध** *a.* very ascetic or devout. **–शील** *a.* inclined to practise penance. **–समाधिः** the practice of penance or religious austerities; तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती Ku. 3. 24; 5. 6, 18. **–सुतः** N. of Yudhiṣṭhira; Mb. 3. 313. 19. **–स्थली** 1 a seat of religious austerity. –2 N. of Benares.

तपसः 1 The sun. –2 The moon. –3 A bird.

तपस्य *a.* Produced by heat. **–स्यः** 1 The month of Phālguna; Bhāg. 12. 11. 40. –2 An epithet of Arjuna. **–स्या** Religious austerity, penance; (also *m.* and *n.*); अथास्य बुद्धिरभवत्तपस्ये भरतर्षभ Mb. 13. 10. 13.

तपस्यति Den. P. To practise penauce; सुरासुरगुरुः सोऽत्र सपत्नीकस्तपस्यति Ś. 7. 9, 12; R. 13. 41; 15. 49; Bk. 18. 21; स्थाणुं तपस्यन्तमाधित्यकायाम् Ku. 3. 17.

तपस्वत् *a.* Ved. 1 Burning, hot; तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् Rv. 6. 5. 4. –2 Ascetic, devout, pious.

तपस्विता 1 Religious penance. –2 Piety, devotion.

तपस्विन् *a.* 1 Practising penance, devout. –2 Poor, miserable, helpless, pitiable; सा तपस्विनी निर्वृता भवतु Ś. 4; Māl 3; N. 1. 135. *–m.* 1 An ascetic; तपस्विसामान्यमवेक्षणीया R. 14. 67. –2 A mendicant, pauper. –3 An epithet of Nārada. –4 A sparrow. –5 A mango-fish; (see तपस्कर). **–नी** 1 female ascetic. –2 A poor or wretched woman. **–Comp. –पत्रः** the sun-flower.

तपित *a.* Heated, burnt &c.

तपिष्णु *a.* Warming, heating, burning.

तपु *a.* Ved. Burning hot; कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेत Rv. 2. 4. 6.

तपुषी The heat of anger.

तपुस् *a.* [तप्-उसि; cf. Uṇ. 2. 116] Burning hot; तपूंषि तस्मै वृजिनानि सन्तु Rv. 6. 52. 2. *–m.* 1 Fire. –2 The sun. –3 An enemy; *–n.* Heat; नमस्ते हेतये तपुषे च कृण्मः Av 1. 13. 3.

तपोमय *a.* 1 Consisting in religious penance; एतान्यदर्शनगुरवः पुराणाः स्वान्येव तेजांसि तपोमयानि Mv. 1. 42. –2 Practising penace, devout. **–यः** The Supreme Being.

तप्त *p. p.* [तप्-क्त] 1 Heated, burnt. –2 Red-hot. –3 Melted, fused. –4 Distressed, pained, afflicted, –5 Practised (as penance). –6 (in Astr.) Opposed by. **–तम्** Hot water. **–Comp. –काञ्चनम्** gold purified with fire. **–कुम्भः, –कूपः** N. of a hell. **–कृच्छ्रम्** a kind of penance consisting in drinking hot water, milk and ghee for three days each, and inhaling hot air for three days; Ms. 11. 214; Y. 3. 318. **–तप्त** made hot repeatedly. **–ताम्रम्** red hot or melted copper; Bhāg. 6. 9. 14. **–पाषाणकुण्डम्** N. of a hell; L. D. B. **–मुद्रा** Mark of divine weapons stamped on the body by devotees with heated metals. **–रूपम्, –रूपकम्** purified silver. **–लोमशः** green vitriol. **–लोहम्, –वालुकः, –शूर्मिकुण्डम्, –सुराकुण्डम्, –सूर्मिः** N. of different hells. **–वालुकाः** hot gravel; भुक्त्वेता भूयसी राजन्नर्जिनास्तप्तवालुकाः Ks. 72. 105.

तापः [तप्-घञ्] 1 Heat, glow; अर्कमयूखतापः Ś 4. 11; M. 2. 13; Ms. 12. 76; Ku. 7. 84. –2 Torment, pain, affliction, misery, agony; इतरतापशतानि तवेच्छया वितर तानि सहे चतुरानन Udb.; समस्तापः कामं मनसिजनिदाघप्रसरयोः Ś. 3. 8; Bh. 1. 16. –3 Sorrow, distress. –4 A circle or heap of rays; प्रतिरूपं यथैवाप्सु तापः सूर्यस्य लक्ष्यते Mb. 12. 253. 3. **–पी** The Tāptī river (also Yamunā); Bhāg. 5. 19. 18; 10. 79. 20. **–Comp. –त्रयम्** the three kinds of miseries which human beings have to suffer in this world *i. e.* आध्यात्मिक, आधिदैविक and आधिभौतिक. **–हर** *a.* 1 removing heat, cooling –2 consoling. **–री** A sort of soup of pulse and grain.

तापक *a.* [तप्-ण्वुल्] Heating, burning, inflaming. **–कः** 1 Fever, morbid heat. –2 A cooking stove or frying pan. –3 A boiler.

तापन *a.* [तप्-णिच् भावे-ल्युट्] 1 Heating, inflaming. –2 Distressing. –3 Illuminating; अतप्यत स्माखिललोकतापनम् Bhāg. 2. 9. 8. **–नः** 1 The sun. –2 The hot season. –3 The sun-stone. –4 N. of one of the arrows of Cupid. **–नम्** 1 Burning. –2 Distressing. –3 Chastising. –4 A division of hell. –5 Gold. –6 (in drama) Helplessness, perplexity. **–ना** Austerity. **–नी** N. of several Upaniṣads.

तापनीय *a.* Golden. **–यम्** Gold of the weight of a निष्क.

तापयान *a.* Warming, burning.

तापित *p. p.* 1 Warmed Heated; Bṛi. S. 54. 115. –2 Distressed, pained; नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापनापितम् Bhāg. 8. 5. 13.

तापिन् *a.* 1 Suffering from a disease (moral or physical.). –2 Heating. –3 Hot. –4 Causing pain, exciting; Ki. 2. 42.

'ताप्यम् Sulphuret of iron.

तम् 4 P. (ताम्यति, तान्त) 1 To choke, be suffocated.–2 To be exhausted or fatigued; ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत् Mal. 5. 31. –3 To be distressed (in body or mind), be uneasy or pained, pine, waste away; प्रविशति मुहुः कुञ्जं गुञ्जन्मुहुर्बहु ताम्यति Gīt. 5; गाढोत्कण्ठा ललितललितैरङ्गकैस्ताम्यतीति Mal. 1. 15; 9. 33; तृष्णे मुधा ताम्यसि Mu. 3. 1; नार्यो मुग्धशठा हरन्ति रमणं तिष्ठन्ति नो वारितास्तत्किं ताम्यसि... Amaru. 8. –4 To stop, become immovable; Raj. T. 5. 345. –5 To wish, desire. –*Caus.* (तमयति) To suffocate, choke.

तमम् Darkness. –2 The tip of the foot. –मः 1 An epithet of Rāhu. –2 The Tamāla tree. –3 Darkness.

तमकः A kind of asthma. –का The plant Phyllanthus Emblica (Mar. भुईआंवळी).

तमत *a.* [तम्-अतच् Uṇ. 3. 110] 1 Desirous, longing for. –2 Wished, desired.

तमनम् Becoming suffocated or breathless.

तान्त *p. p.* [तम्-क्त] 1 Wearied, languid, fatigued; सविलासरतान्ततान्तमूर्वोर्विवरे कान्तमिवाभिनीय शिश्ये Bu. Ch. 5. 56. –2 Troubled, afflicted. –3 Faded, withered; मृदुलतान्तलता तमलोकयत् Śi.; see तम्.

तमस् *n.* [तम्-असुन्] 1 Darkness; किं वाऽभविष्यदरुणस्तमसां विभेत्ता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś. 7. 4; V. 1. 7; Me. 39. –2 The gloom or darkness of hell; धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् Ms. 4. 242. –3 Mental darkness, ignorance, illusion, error; मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना मम च मुक्तमिदं तमसा मनः Ś. 6. 8. –4 (In Sāṅ. phil.) Darkness or ignorance, as one of the three qualities or constitutents of every thing in nature (the other two being सत्त्व and रजस्); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku. 6. 60; Ms. 12. 24. –5 Grief, sorrow; Bhāg. 5. 14. 33. –6 Sin; Bhāg. 10. 15. 5. –7 Stupefaction, swoon; तया भिन्नतनुत्राणः प्राविशद्विपुलं तमः Rām. 7. 8. 14. –8 Anger; Bhāg. 10. 59. 42. –*m.*, –*n.* An epithet of Rāhu; तमश्चन्द्रमसीवेदमुपरज्यावभासते Bhāg. 4. 29. 70. –**Comp.** –अपह *a.* removing darkness or ignorance, illumining, enlightening; आगमादिव तमोपहादितः संभवन्ति मतयो भवच्छिदः Ki. 5. 22. (–हः) 1 the sun. –2 the moon. –3 fire. –4 a Buddha. –अरिः 1 the sun. –2 the moon. –3 fire. –काण्डः,–ण्डम् great or spreading darkness. –गुः an epithet of Rāhu. –गुणः see तमस् above (4). –घ्नः 1 the sun.–2 the moon –3 fire. –4 Viṣṇu. –5 Śiva. –6 Knowledge. –7 a Buddha. –ज्योतिस् *m.* a fire-fly. –ततिः spreading darkness. –निष्ठ *a.* taking to hell (नरकप्रद); Ms. 12. 95. –नुद् *m.* 'तमोनुदोऽग्निचन्द्रार्काः' इति विश्वः; 1 a shining body. –2 the sun. –3 the moon; नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः R. 3. 33. –4 fire. –5 a lamp, light. –नुदः 1 the sun. –2 the moon. –3 the Supreme Being. –प्रभा a sort of hell. –प्रवेशः 1 groping in the dark. –2 mental gloom. –भिद्, –मणिः 1 a fire-fly. –2 a sapphire. –3 a star. –4 the moon; तमोमणिस्तु खद्योते नीलमण्यामुडौ शशौ Nm. –राजः a kind of sugar; L. D. B. –विकारः sickness, disease. –विशाल *a.* abounding in gloom; तमोविशालश्च मूलतः सर्गः Sāṅ. K. 54. –वृत *a.* 1 obscured, clouded. –2 affected with anger, fear &c. –हन्, –हर *a.* dispersing darkness. (–*m.*) 1 the sun. –2 the moon.

तमस *a.* Dark-coloured. –सः 1 Darkness. –2 A well. –सा N. of a river. –सम् 1 Darkness. –2 A city.

तमस्क (At the end of a compound) 1 Darkness; स तेजस्वतो लोकान् भास्वतोऽपहततमस्कानभिसिध्यति Ch. Up. 7. 11. 2. –2 Mental darkness; तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रियो रजस्तमस्कान्प्रमिमीतेऽत्युरुश्रवाः ॥ Bhāg. 7. 1. 11.

तमस्वत् *a.* Dark, gloomy. –ती 1 Night. –2 Turmeric.

तमस्विनी, तमा A night.

तमालः 1 N. of a tree with a very dark bark; तरुणतमालनीलबहलोन्नमदम्बुधराः Mal. 9. 18; R. 13. 15, 49; Gīt. 11. –2 A sectarial mark of sandal upon the forehead made with the juice of the Tamāla fruit. –3 A sword, scimitar. –4 The bark of the bamboo. –5 Tobacco. –**Comp.** –पत्रम् 1 a sectarial mark upon the forehead. –2 a Tamāla leaf; R. 6. 64.

तमालकः 1 The Tamāla tree. –2 The bark of a bamboo.

तमालिनी A place over-grown with Tamāla trees.

तमि, –मी *f.* 1 Night, especially a dark night; स तमीं तमोभिरभिगम्य तताम् Śi. 9. 23; Bhāg. 10. 13. 45. –2 A swoon, faint. –3 Turmeric.

तमिस्र *a.* Dark. –स्रम् 1 Darkness; एतत्तमालदलनीलतमं तमिस्रम् Gīt 11; करचरणोरसि मणिगणभूषणकिरणविभिन्नतमिस्रम् 2; Ki. 5. 2. –2 Mental darkness, illusion. –3 Anger, wrath. –स्रः The dark half of the month. –**Comp.** –पक्षः the dark fortnight (of a lunar month); R. 6. 34; तमिस्रपक्षत्रुटिकूटभक्षितम् N.

तमिस्रा 1 A dark night; सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा R. 5. 13; Śi. 6. 70; Ki. 9. 18; Ku. 6. 43. –2 Extensive darkness.

तमोमय *a.* 1 Covered with darkness. –2 Ignorant. –यः N. of Rāhu.

तम A Taddhita affix of the superlative degree applied to nouns, adjectives and also to verbs and indeclinables in which latter case it is changed to तमाम्; अश्व° Pt. 5. 'the best horse'; सुहृत्तम Mu. 1; so पचतितमाम्. It is also added to pronouns in the sense of 'one of many' *e. g.* कतमं, यतम, ततम &c.

तमङ्गः A platform, a stage.

तमङ्गकः The projecting roof of a house.

तमरम्, 1 Tin. -2 Lead.

तम्पा, तम्बा, तम्बिका A cow.

तय् 1 Ā. (तयते) 1 To go, move; अध्युवास रथं तेये पुरात् Bk. 14. 75; धरित्रीं मुसली तेये प्रहस्तश्चिखिदे न च 14. 108. -2 To guard, protect.

तयः 1 Protection. -2 A protector; Ki. 15. 20.

तर A Taddihita affix of the comparative degree, added to adjectives, nouns, and also to verbs and indeclinables in which latter case it is changed to तराम्. It is added, like तम, to pronouns in the sense of 'one of two' *e. g.* कतर, ततर, यतर &c.

तर, तरण, तरणि, तरण्ड, तरि-री, तरीष &c. See under तॄ.

तरक्षः, -क्षुः 1 A hyena; तरक्षुस्तु मृगादनः......तरक्षुकुलसेवितान् Śiva. B. 20. 44. -2 A tiger; Mb. 13. 131. 10. (See com. of Nīlakaṇṭha.)

तरङ्गः [तॄ-अङ्गच्] 1 A wave; U. 3. 47; Bh. 1. 81; R. 13. 63; Ś. 3. 6. -2 A section or part of a work (as of the कथासरित्सागर). -3 A leap, jump, gallop, jumping motion (as of a horse). -4 Cloth or clothes. -5 Waving, moving to and fro. -Comp. -मालिन् *m.* the sea; P. R. 7. 9-10. -वती a river; कथमपि विनिपत्य संचरन्तः क्षतजतरङ्गवतीषु चिह्नमत्स्याः Vikr. 6. 72.

तरङ्गित *a.* [तरङ्गः संजातोऽस्य, तार॰ इतच्] 1 Wavy, tossing with waves; पीडा° Māl. 9. 11, -2 Overflowing. -3 Tremulous. -तम् Waving; अपाङ्गतरङ्गितानि बाणाः Gīt. 3.

तरङ्गिन् *a.* Wavy, undulating, unsteady. -णी A river; as in राजतरङ्गिणी; तरङ्गिणी वेणिरिवायता भुवः Śi. °नाथः, भर्ता the sea; Vikr. 13. 53.

तरन्तः [तॄ-झच्] 1 The ocean. -2 A hard shower. -3 A frog. -4 A demon or Rākṣasa. -5 A devotee. -ती A boat.

तरल *a.* [तॄ-अलच्] 1 Trembling, waving, shaking, tremulous; तारापतिस्तरलविद्युदिवाभ्रवृन्दम् R. 13. 76; घन इव तरलबलाके Gīt. 5; Śi. 10. 40; U. 5. 11; Ś. 1. 25. -2 Fickle, unsteady, transient; वैरायितारस्तरलाः स्वयं मत्सरिणः परम् Śi. 2. 115; Amaru. 30. -3 Splendid, sparkling, glittering; तारावितानतरला इव यामवत्यः Ki. 8. 56. -4 Liquid. -5 Libidinous, wanton. -6 Hollow. -7 Extensive, wide. -लः 1 The central gem of a necklace; मुक्तामयोऽप्यतरलमध्यः Vās. 35; or हारांस्तारांस्तरलगुटिकान् (Malli. considers this as an interpolation in Meghadūta). -2 A necklace. -3 A level surface. -4 Bottom, depth. -5 A diamond. -6 Iron. -7 Thorn-apple. -ला 1 Rice-gruel. -2 Spirituous liquor. -3 A bee. -Comp. -नयना, -लोचना a woman with rolling or tremulous eyes. -प्रतिबन्धम् *a.* variety of necklace with a brilliant pearl in the centre; Kau. A. 2. 11.

तरलता, -त्वम् 1 unsteady activity; tremulousness. -2 Sparkle, glitter; कार्कश्यं स्तनयोर्दृशोस्तरलता Pt. 1. 190.

तरलयति Den. P. To cause to shake, to wave, move to and fro; Amaru. 87; चूडामण्डलबन्धनं तरलयत्याकूतजो वेपथुः U. 5. 35.

तरलायते Den. Ā. To tremble, shake, move to and fro.

तरलायितः A large wave, surf. -तः, तम् Fickleness.

तरलित *a.* Shaking, tremulous, undulating; °तुङ्गतरङ्ग Gīt. 11; °हारा 7.

तरवारिः A sword; परितः शिथिलोद्यतरवारितडित्ताः Śiva. B. 22. 39.

तरस् *a.* Ved. [तॄ-करणादौ असुन्] Quick, energetic. -*n.* 1 Speed, velocity. -2 Vigour, strength, energy; कैलासनाथं तरसा जिगीषुः R. 5. 28; 11. 77; Śi. 9. 72. -3 A bank, a place of crossing. -4 A float, raft; बृहस्पतिस्तर आपश्च गृध्रः Rv. 1. 190. 7. -5 A monkey. -6 A disease.

तरसम् Meat, flesh.

तरसानः A boat.

तरस्वत् *a.* 1 Quick, swift. -2 Sick. -3 Energetic, strong, powerful.

तरस्विन् *a.* (-नी *f.*) 1 Swift, quick. -2 Strong, powerful, courageous; mighty; ततः सुतुमुलं युद्धं गन्धर्वाणां तरस्विनाम् (बभूव) Mb. 3. 244. 22; निर्जितेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु प्रणतिरेव कीर्तये R. 11. 89; 16. 77. -*m.* 1 A courier, an express. -2 A hero. -3 Air, wind. -4 An epithet of Garuḍa.

तरान्धुः, तरालुः A large flat-bottomed boat.

तरिः, तरीषः &c. See under तॄ.

तरिता 1 The fore-finger. -2 Garlic, or hemp. -3 A form of Durgā. -Comp. -धरण (-पूजा) यन्त्रम् N. of a mystical diagram.

तरु *a.* [तॄ-उन् Uṇ. 1. 7] Protecting. -रुः 1 A tree; नवसंरोहणशिथिलस्तरुरिव सुकरः समुद्धर्तुम् M. 1. 8. -2 Ved. Velocity. -3 A wooden ladle for taking up Soma. -Comp. -कूणिः a kind of bird. -कोटरम् the hollow of a tree. -खण्डः, -ण्डम्, -षण्डः, -ण्डम् an assemblage or clump of trees. -जीवनम् the root of a tree. -तलम् the ground about the foot of a tree, foot of a tree. तृ(धू)लिका A bat; flying fox (because it suspends itself from branches). -नखः a thorn. -मण्डपः a bower; अस्तीह प्रमदोद्याने तरुमण्डपमध्यगः। दृष्टप्रभावो वरदो देवदेवो विनायकः॥ Ks. 20. 55. -मृगः a monkey. -राग 1 a bud or blossom. -2 a young shoot, sprout. -राजः the Tāla tree. -राजन् *m.* 'the king

of trees', N. of the tree Pārijātaka; also **–°वरः, –रुहा** a parasitical plant. **–वल्ली** a creeper; Ks. 53. 59. **–विलासिनी** the Navamallikā creeper. **–शायिन्** *m.* a bird. **–सारः** camphor.

तरुश *a.* Full of, or abounding in trees.

तरूटः The root of the lotus.

तरुण *a.* [तॄ-उनन् Uṇ. 3. 54] 1 Young, youthful, juvenile (as a man). –2 (*a*) Young, newly-born or produced, tender, soft; विनीर्णे सर्वस्वे तरुणकरुणापूर्णहृदयाः Bh. 3. 49. (*b*) Newly risen, not high in the sky (as the sun); वासो वसाना तरुणार्करागम् Ku. 3. 54. –3 New, fresh; तरुणं दधि Chāṇ. 64; तरुणं सर्षपशाकं नवौदनं पिच्छिलानि च दधीनि। अल्पव्ययेन सुन्दरि ग्राम्यजनो मिष्टमश्नाति॥ Chand. M. 1. –4 Lively, vivid. **–णः** A young man, youth; गतवयसामपि पुंसां येषामर्था भवन्ति ते तरुणाः Pt. 1. 11; Bv. 2. 62. –2 The castor-oil plant. –3 Large cumin-seed (Mar. जिरें). –4 Newly produced liquor; तरुणस्तु नवे यूनि मद्ये प्रथम उत्कटे Nm. **–णी** 1 A young or youthful woman; वृद्धस्य तरुणी विषम् Chāṇ. 78. –2 N. of some plants such as Aloe Perfoliata (Mar. कोरफड), Rosa Glandulifera (Mar. पांढरा गुलाब) etc. **–णम्** 1 Cartilage. –2 A sprout. **–Comp.** **–अस्थि** *n.* cartilage. **–ज्वरः** fever lasting for a week. **–दधि** *n.* coagulated milk five days old. **–पीतिका** red arsenic.

तरुणकम् A sprout.

तरुणयति Den. P. To heighten, spread; प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु Māl. 5. 6.

तरुणायते Den. Ā. To remain young or fresh; तृष्णैका तरुणायते Pt. 5. 16.

तरुणिमन् *m.* Youth, juvenility; अपक्रान्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि P. R. 2. 11.

तरुता Freshness, vigour.

तरुत् Ved. 1 Overcoming, conquering. –2 Impelling, driving onward. –3 Protecting (तारक).

तरुत्र *a.* Ved. 1 Carrying across. –2 Conquering.

तरुषः *a.* A conqueror. **–षा** Victory.

तरुष्यति Den. P. To attack.

तरुस् *n.* Ved. 1 Battle. –2 Superiority. –3 Overcoming.

तर्क् 10 U. (तर्कयति-ते, तर्कित) 1 To suppose, guess, suspect, believe, conjecture, infer; त्वं तावत्कतमां तर्कयसि Ś. 6; Me. 96. –2 To reason, speculate about, reflect. दृष्ट्वा तत्सौकरं रूपं तर्कयामास चित्रधा Bhāg. 3. 13. 20. –3 To consider or regard as (with two acc.) –4 To think of, intend, mean, have in view; (पातुं) त्वं चेदच्छस्फटिकविशदं तर्कयेस्तिर्यगम्भः Me. 53. –5 To assertain; Rām. 3. –6 To shine. –7 To speak.

तर्कः (तर्क्-भावे अच्) 1 Supposition, conjecture, guess; प्रसभस्ते तर्कः V. 2. –2 Reasoning, speculation, discussion, abstract reasoning; कृतः पुनरस्मिन्नवधारिते आगमार्थे तर्कनिमित्तस्याक्षेपस्यावकाशः; इदानीं तर्कनिमित्त आक्षेपः परिहियते Ś. B.; तर्कोऽप्रतिष्ठः स्मृतयो विभिन्नाः Mb.; Ms. 12. 106. –3 Doubt. –4 Logic, the science of logic; यत्काव्यं मधुवर्षि धर्षितपरास्तर्केषु यस्योक्तयः N. 22. 155; तर्कशास्त्रम्, तर्कदीपिका –5 (In logic) Reduction to absurdity, a conclusion opposed to the premises, a *reductio ad absurdum*. –6 A system of doctrine founded on pure reasoning or free thinking, a philosophical system (particularly one of the six principal Darśanas q. v.). –7 A name for the number 'six'. –8 Supplying an ellipsis. –9 Cause, motive. –10 Wish, desire. **–र्का** Speculation, reasoning. **–Comp.** **–अटः** a beggar. **–आभासः** fallacious reasoning, fallacy in drawing conclusions. **–कौमुदी** N. of a Vaiśeṣika-work. **–मुद्रा** a particular position of the hand; कृत्वोरौ दक्षिणे सव्यं पादपद्मं च जानुनि। बाहुप्रकोष्ठेऽक्षमालामासीनं तर्कमुद्रया॥ Bhāg. 4. 6. 38. **–विद्या** logic; philosophical treatise. **–शास्त्रम्** 1 logic. –2 a philosophical work.

तर्कक *a.* [तर्क्-ण्वुल्] Inquiring, inquisitive. **–कः** 1 A suitor, an inquirer, a petitioner. –2 A logician.

तर्कणम् Reasoning, speculation.

तर्कित *p. p.* Doubted, guessed, discussed, investigated, examined &c.; see तर्क्. **–तम्** A supposition, conjecture.

तर्किन् *a.* [तर्क्-णिनि] 1 Guessing. –2 Reasoning, versed in speculation; Ms. 12. 111. *–m.* A logician, reasoner.

तर्कुकः A suppliant, petitioner.

तर्कुः *–m., f.* A spindle, an iron pin upon which cotton is first drawn out; तर्कुः कर्तनसाधनम्. **–Comp.** **–पिण्डः, –पीठी, पीठः, –पाठी** a ball at the lower end of a spindle. **–लासकः** a concave shell or saucer serving to hold the lower end of a spindle. **–शाणः** a Whetstone for sharpening spindles.

तर्कुटम् (**–टी**) Cutting; L. D. B.

तर्क्षुः A hyena.

तर्क्ष्यः Nitre, salt-petre.

तर्ज् 1 P., 10 Ā. (often P. also) (तर्जति, तर्जयति-ते, तर्जित) 1 To threaten, menace, terrify; सखीमङ्गुल्या तर्जयति Ś. 1; अहितानानिलोद्धुतैस्तर्जयन्निव केतुभिः R. 4. 28; 11. 78, 12. 41; Bk. 14. 80. –2 To scold, revile, censure, blame; न जिह्मयांचकाराऽथ सीतामभ्यर्च्य तर्जितः Bk. 6. 3; 8. 101; 17. 103. –3 To mock, deride.

तर्जनम्, –ना [तर्ज्-भावे ल्युट्] 1 Threatening, frightening. –2 Censuring; अङ्गुलीकिसलयाग्रतर्जनम् R. 19. 17; Ku. 6. 45. –3 Pointing at (in ridicule or contempt.) –4

Putting to shame, excelling, surpassing. -5 Anger. -नी The fore-finger; विलोक्य भ्रामयामास यमाज्ञामिव तर्जनीम् Ks. 17. 88.

तर्जित *p. p.* 1 Threatened; तर्जितः परशुधारया मम R. 11. 78. -2 Blamed; scolded; तर्जितः स भयादेव शबरस्तं व्यजिज्ञपत् Rāj. T. 3. 34. -3 Disgraced. -तम् Threatening, a menace.

तर्णः, तर्णकः A calf; अभ्याजतोऽभ्यागततूर्णतर्णकान् Śi. 12. 41; Rāj. T. 5. 432.

तार्णिः 1 A raft. -2 The sun.

तर्द् 1 P. (तर्दति) 1 To injure, hurt. -2 To kill, cut through; see तृद् also.

तर्दु-र्दू *f.* A wooden ladle.

तर्दन, तर्द्मन् *n.* Ved. 1 A hole, an opening; शं युगस्य तर्द्म Av. 14. 1. 40. -2 Sewing with stitches.

तर्पणम् See under तृप्.

तर्फितृ *a.* A killer, an injurer.

तर्ब् 1 P. (तर्बति) To go, move.

तर्बटः A year.

तर्मन् *n.* The top of the sacrificial post.

तर्षः, तर्षणम् &c. See under तृष्.

तर्ह् see तर्द्; रथाऽश्वांश्च रिपोस्ततर्ह शाखिना Bk. 14. 108.

तर्हणम् Ved. Injuring, crushing; सं पृथिव्या अघशंसाय तर्हणम् R. 7. 104. 4.

तर्हि *ind.* [तद्-र्हिल्] 1 At that time, then. -2 In that case; यदा-तर्हि 'when-then'; यदि-तर्हि 'if-then'; कथं तर्हि 'how then'.

तल् 1 P., 10 U. (तलति, तालयति-ते) 1 To be full or complete. -2 To fix, found, establish. -3 To be fixed. -4 To accomplish a vow.

तलः -लम् [तल्-अच्] 1 A surface; भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन् व्योमेव भूतलम् R. 4. 29; sometimes used at the end of comp. without much alteration of meaning; महीतलम् 'surface of the earth' *i. e.* earth itself; शुद्धे तु दर्पणतले सुलभावकाशा Ś. 7. 32; नभस्तलम् &c. -2 The palm of the hand; R. 6. 18. -3 The sole of the foot; Bhāg. 10. 36. 8. -4 The fore-arm. -5 A slap with the hand. -6 Lowness, inferiority of position. -7 A lower part, part underneath, base, foot, bottom; रेवारोधसि वेतसीतरुतले चेतः समुत्कण्ठते K. P. 1. -8 (Hence) The ground under a tree or any other object, shelter afforded by anything; फणी मयूरस्य तले निषीदति Ṛs. 1. 13. -9 A hole, pit. -10 A span. -लः 1 The hilt of a sword. -2 The palmyra tree. -3 N. of Śiva. -4 Pressing the strings of a lute with the left hand; तत्र तत्र महानादैरुत्कृष्टतलनादितैः Mb. 1. 221. 60. -5 A division of hell. -लम् 1 A pond. -2 A forest, wood; भस्मप्रस्तरशायी च भूमिशय्या तलेषु च Mb. 12. 303. 11. -3 Cause, origin, motive. -4 A leathern fence worn round the left arm (तला also in this sense); उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाः कलापिनः Mb. 6. 16. 14. -Comp. -अङ्गुलिः *f.* a toe. -अतलम् the fourth of the seven divisions of hell; Bhāg. 2. 5. 41. -ईक्षणः a hog. -उदर *a.* having a protuberant belly, pot-bellied. -उदरी *f.* A wife; L. D. B. -उदा a river. -घातः a slap with the palm of the hand. -तालः 1 a kind of musical instrument. -2 clapping of the hands. -त्रम्, -त्राणम्, -वारणम् a leathern glove of an archer; शरासनज्यातलवारणध्वनिः Ki. 14. 29; पाणयः सतलत्राश्च...Śiva B. 12. 80. -प्रहारः a slap with the hand. -बद्ध *a.* having fastened round one's arm the तल (त्र); Mb. 6. 16. 14. -युद्धम् a fight with the palms of the hands. -लोकः nether world (पाताल); Bhāg. 2. 6. 42. -सारकम् 1 a martingale. -2 a horse's food-receptacle; M. W. -सारणम्, -सारिका *ibid.* -हृदयम् the centre of the sole of foot.

तलकम् A large pond. -कः A small cart with burning coals (Mar. शेगडी); Hch. 7.

तलतः *ind.* From the bottom.

तलाची A mat.

तलिका A martingale.

तलित *a.* 1 Fixed, having a bottom. -2 Fried. -तम् Fried meat.

तलवः A musician (playing with palms on the instrument); Vāj. 30. 20. -काराः (pl.) N. of a school of the सामवेद. °ब्राह्मणम्, °उपनिषद् other names for जैमिनीय ब्राह्मण and उपनिषद्.

तलवारणम् A sword.

तलित् *f.* Lightning; cf. तडित्.

तलिन *a.* [तल्-इनन् Uṇ. 2. 53] 1 Thin, meagre, spare. -2 Small, little. -3 Clear, clean. -4 Situated under or beneath. -5 Weak. -6 Separate. -7 Fine, very thin; क्षोणीकान्तमृणालतन्तुतलिनास्ताम्यन्ति तारापतेः Vikr. 11. 80. -8 Covered with; Vikr. 14. 61. -नम् A bed, couch. -उदरी *a.* a slender-waisted woman; स्नानावसाने तलिनोदरीणामकृत्रिमं मण्डनमाविरासीत् Vikr. 10. 88.

तलिमम् 1 Paved ground, a pavement. -2 A bed, cot, couch. -3 An awning. -4 A large sword or knife.

तलुन *a.* [तल्-उनन्] Young. -नः 1 A youth. -2 Wind, air. -नी A girl, young woman

तल्कम् A forest.

तल्पः, -ल्पम् [तल्-पक् Uṇ. 3. 28] 1 A couch, bed, sofa; सपदि विगतनिद्रस्तल्पमुज्झांचकार R. 5. 75 'left the bed', 'rose.' -2 (Fig.) A wife (as in गुरुतल्पग q. v.);

Chān. Up. 5. 10. 9. -3 The seat of a carriage. -4 An upper storey, a turret, tower; विशीर्णतल्पाट्टशतो निवेशः पर्यस्तशालः प्रभुणा विना मे R. 16. 11. -5 A guard, one who protects; तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् Mb. 1. 207. 34 (तल्पैः रक्षिभिः पुरुषैः com.) -6 (with अधिगम्) Sexual intercourse; श्राद्धभुग् वृषलीतल्पं तदहर्योऽधिगच्छति Ms. 3. 250. -ल्पा A couch bed; तल्पा नः सुशेवा Av. 13. 1. 17. -Comp. -कीटः a bug.

तल्पकः One whose business is to make or prepare beds (as a servant).

तल्पनम् 1 The exterior muscles of an elephant's back. -2 The flesh on the back-bone.

तल्पलम् The back-bone of an elephant (पृष्ठवंश); सान्द्रत्वक्कारतल्पलाश्लिष्टकक्षाः Śi. 18. 6.

तल्लः A reservoir, tank. -ल्ली 1 A youthful woman. -2 N. of the wife of Varuṇa. -3 A boat. -ल्लम् A pit, hole.

तल्लजः 1 Excellence, superiority, happiness. -2 (At the end of comp.) Excellent (in this sense the word is always masculine, whatever be the gender of the first member of the compound); गोतल्लजः 'an excellent cow'; so कुमारीतल्लजः 'an excellent maiden'.

तल्लिका A key.

तल्वम् Scent produced from the rubbing of fragrant substances.

तवकः Fraud, deceit; तवकः कपटेऽपि च Nm.

तवक्षीरम् 1 Manna of bomboo (Mar. वंशलोचन). -2 A kind of extract of wheat, rice &c.

तवराजः A sort of sugar.

तवस् a. Ved. 1 Old. -2 strong, great. -n. Strength, power (बल); सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्ने Rv. 3. 1. 1.

तवस्य a. 1 Increasing strength (as an oblation). -स्यम् strength; तस्मै तवस्यमनु दायि सत्रा Rv. 2. 20. 8.

तविष a. Ved. 1 Old. -2 strong, powerful, bold, courageous. -षः 1 The ocean. -2 Heaven. -3 Strength; युधेव शक्रास्तविषाणि कर्तन Rv. 1. 166. 1. -4 Business (व्यवसाय). -षी 1 Power. -2 The earth. -3 A river. -4 N. of a daughter of Indra.

तविष्या Violence, force; रुवति भीमो वृषभस्तविष्याय Rv. 9. 70. 7.

तवीषः 1 The ocean. -2 Heaven. -3 Gold.

तव्य A Kṛit affix by means of which potential passive participles are formed from roots, *e. g.* कर्तव्य from कृ.

तष्ट a. 1 Hewn, cut, chiselled, split. -2 Fashioned; see तक्ष्; formed in mind, produced; ऋतेन तष्टा मनसा हिता Av. 11. 1. 23.

तष्टृ m. 1 A carpenter in general; रथं न तष्टेव तत्सिनाय Rv. 1. 61. 4. -2 The architect of gods (विश्वकर्मन्) -3 One of the 12 Ādityas.

तस् 4 P. (तस्यति) 1 To fade away, become exhausted. -2 To throw down. -3 To wane, decay, perish. -4 To reject, cast. [cf. Eng. *toss.*]

तसरम् A shuttle; सामानि चक्रुस्तसराण्योतवे Rv. 10.130.2.

तसरिका Weaving.

तस्करः 1 A thief, robber; मा संचर मनःपान्थ तत्रास्ते स्मरतस्करः Bh. 1. 86; Ms. 4. 135, 8. 67. -2 (At the end of comp.) Anything bad or contemptible; अकस्मात् तावदुत्तस्थौ गर्जज्जलदतस्करः Ks. 101. 140. -3 The ear; cf. व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यः श्रुतौ तस्करता स्थिता R. 1. 27. -री A passionate woman.

तस्करता 1 Theft; R. 1. 27. -2 Hearing.

तस्थु a. Stationary, immovable, stable; देहस्तु सर्वसङ्घातो जगत्तस्थुरिति द्विधा Bhāg. 7. 7; 23; त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च Bhāg. 7. 3. 30.

तस्दी (in Astr.) Hexagon.

ताक्षण्यः, ताक्ष्णः The son of a carpenter.

ताच्छीलिकः N. of an affix used to denote a particular inclination, tendency, or habit.

ताच्छील्यम् [ताच्छील्ये णिनिः] The act of being accustomed to that.

ताजत् a. Quick, speedy. -*ind.* Suddenly, abruptly; (opp. चिरम्); ताजद्भङ्ग इव भज्यन्ताम् Av. 8. 8. 3.

ताजिकः (तः) 1 A Persian (म्लेच्छविशेषः); Ks. 37. 36. -2 N. of a breed of an excellent horse; ताजिकाः खुरशालाश्च तुषाराश्चोत्तमा हयाः Aśvachikitsā.

ताटङ्कः An ornament for the ear, a large ear-ring; तेन मुनिना पारितोषिकं ताटङ्कयुगलमर्पितं तस्य राज्ञः P. R.

ताटस्थ्यम् 1 Proximity. -2 Indifference, disregard neutrality; see तटस्थ.

ताड, ताडनम् &c. See under तड्.

ताडजः N. of an excellent breed of horses; ताडजा उत्तमाश्चाश्च Aśvachikitsā.

ता(ट)डका 1 N. of a female fiend, daughter of Suketu, wife of Sunda and mother of Mārīcha. [She was changed into a fiend by the sage Agastya whose devotions she had disturbed. She was killed by Rāma when she began to disturb the sacrificial rites of Viśvāmitra. Rāma was first unwilling to bend his bow against a *woman*, but the sage overcame his scruples. See R. 11. 20]. -2 The large dark-green pumpkin.

ताडकेयः [ताडकाया अपत्यं ढक्] An epithet of the demon Mārīcha, son of Tāḍakā.

ताडङ्कः, ताडपत्रम् See ताटङ्कम्; विश्वासाय स्वताडङ्कपाणिं कृत्वा प्रयागकम् Rāj. T. 7. 749.

ताडाग *a.* (-गी *f.*) Being in or coming from tanks.

ताडिः, -डी *f.* 1 A kind of palm. -2 A kind of ornament (also ताडि (डी) दल): ताडीदलेन श्रवणाभिप्रल्य Vikr. 12. 12.

ताण्डवः -वम् 1 Dancing in general; मदताण्डवोत्सवान्ते U. 3. 18; भ्रू° dance or playful movement of the eyebrows; 3. 19. -2 Particularly, the frantic or violent dance of Śiva; त्र्यम्बकानन्दि वस्ताण्डव देवि भूयादभीष्ट्यै च हृष्ट्यै च नः Māl. 5. 23; 1. 1. -3 The art of dancing. -4 A sort of grass. -5 (In prosody) A foot of three short syllables. -Comp. -तालिकः an epithet of Nandin, the door-keeper of Śiva. -प्रियः N. of Śiva.

ताण्डवित *a.* 1 Dancing, made to dance; Māl. 2. -2 Moving round in a wild dance; U. 5. 36. -3 Fluttering; P. R. 1. 3-4. -4 Frowning.

ताण्डिः The science of dancing.

ताण्ड्यब्राह्मणम् N. of a ब्राह्मण of Sāmaveda.

तातः [तन्-क्त दीर्घश्च Uṇ 3. 90] 1 A father; मृष्यन्तु लवस्य बालिशतां तातपादाः U. 6; हा तातेति क्रन्दितमाकर्ण्य विषण्णः R. 9. 75. -2 A term of affection, endearment or pity, applied to any person, but usually to inferiors or juniors, pupils, children &c.; तात चन्द्रापीड K. 106; Māl. 6. 16; रक्षसा भक्षितस्तात तव तातो वनान्तरे Mb. -3 A term of respect applied to elders or other venerable personages; हेपिना हि बहवो नरेश्वरास्तेन तात धनुषा धनुर्भृतः R. 11. 40.; तस्मान्मुच्ये यथा तात संविधातुं तथार्हसि 1. 72. -4 Any person for whom one feels pity. -Comp. -गु *a.* 1 agreeable to a father. -2 paternal. (-गुः) a paternal uncle. -तुल्यः a paternal uncle, or the most respectable of a man's male relations.

तातनः The Khañjana or wagtail.

तातल *a.* 1 Paternal. -2 Hot. -लः 1 A disease. -2 An iron club or spike. -3 Cooking, maturing. -4, Heat. -5 A relative who may be regarded as a father.

तातिः Offspring. -तिः *f.* Continuity, succession, as in अरिष्टताति or शिवताति q.v.

तात्कर्म्यम् Sameness of occupation.

तात्कालिक *a.* (-की *f.*) 1 Simultaneous; equally long; Y. 1. 151. -2 Immediate. -3 Relating to any particular time; हयान् संदृश्य मां सूतः प्राह तात्कालिकं वचः Mb. 3. 22. 20.

तात्काल्यम् Simultaneity.

तात्पर्यम् [तत्परस्य भावः ष्यञ्] 1 Purport, meaning, scope, अत्रेदं तात्पर्यम् &c. -2 Purport of propositions; K.P.2. -3 Aim, object, intended reference to any object, purpose, intention (with loc.); इह यथार्थकथने तात्पर्यम् P. II. 3. 43 com. -4 The object or intention of the speaker (in using particular words in a sentence); वक्तुरिच्छा तु तात्पर्यं परिकीर्तितम् Bhāṣā P. 84; तात्पर्यानुपपत्तितः 82. -5 Explanation. -6 Entire devotion to, absorption in any object. -Comp. -अर्थः the meaning of a sentence. -निर्णयः ascertainment of meaning or purport.

तात्पर्यक *a.* Aiming at, meaning.

तात्पर्यतः *ind.* With this intention; त्यक्तश्रीर्नगरान्तरात् स नृपतिस्तात्पर्यतो निर्ययौ Rāj. T. 1. 367.

तात्त्विक *a.* True, real, essential; किं चासीदमृतस्य भेदविगमः साचिस्मिते तात्त्विकः Bv. 2. 81; तात्त्विकः संबन्धः &c.

तादर्थिक *a.* Intended for that.

तादर्थ्यम् 1 Identity of aim, object. -2 Relation to. -3 Sameness of meaning. -4 Purpose, aim.

तादात्म्यम् Sameness of nature, identity, unity; नयनयोस्तादात्म्यमम्भोरुहाम् Bv. 2. 81; भगवत्यात्मनस्तादात्म्यम् &c.

तादात्विकः A spendthrift; यो यद् यद् उत्पद्यते तत्तद् भक्षयति स तादात्विकः Kau. A. 2. 9.

तादृक्ष *a.* (-क्षी *f.*), तादृश् *a.*, तादृश *a.* (-शी *f.*) Suchlike, like him, her or it, like that; तादृग्गुणा Ms. 9. 22, 36; Amaru. 51; यादृशस्तादृशः any body whoever, common or ordinary man; उपदेशो न दातव्यो यादृशे तादृशे जने Pt. 1. 390.

ताद्धर्म्यम् Sameness of law, analogy.

ताद्रूप्यम् Sameness of form, identity.

तानः [तन्-घञ्] 1 A thread, fibre. -2 (In music) A protracted tone, a key-note; यथा तानं विना रागः Bv. 1. 119; तानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम् Ku. 1. 8 (the number of tānas is said to be 49). -3 A monotonous tone. -नम् 1 Expanse, extension. -2 An object of sense. -Comp. -कर्मन् *n.* 1 tuning the voice as a preparatory step to singing. -2 running over the notes to catch the key.

तानवम् Thinness, smallness; हास्यप्रभा तानवमाससाद Vikr. 1. 106; Rāj. T. 4. 25.

तानूरः A whirlpool.

तान्त See under तम्.

तान्तव *a.* (-वी *f.*) [तन्तोर्विकारः अञ्] Made of threads; चर्मजैस्तान्तवैः पाशैर्बद्ध्वा पतितमर्भकाः Bhāg. 10. 64. 4. -वम् 1 Spinning, weaving. -2 A web. -3 A woven cloth; Ms. 10. 87.

तान्तुवायिः, तान्तुवाय्यः The son of a weaver; P. IV. 1. 152 Kāśi.

तान्त्रिक *a.* (-की *f.*) 1 Well-versed in any science or doctrine -2 Relating to the Tantras. -3 Taught or

contained in them. –कः A follower of Tantra doctrines; तान्त्रिकाः परिचर्यायां केवलस्य श्रियः पतेः। अङ्गोपाङ्गायुधाकल्पं कल्पयन्ति यथा च यैः॥ Bhāg. 12. 11. 2.

ताप, तापन &c. See under तप्.

तापत्यः An epithet of Kuru; also of Arjuna; सोऽहं त्वयेह विजितः संख्ये तापत्यवर्धन Mb. 1. 170. 70.

तापस *a.* (–सी *f.*) 1 Relating to religious penance or to an ascetic; तापसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकं भैक्षमाहरेत् Ms.6.27. –2 Devout.–सः (–सी *f.*) A hermit, devotee, an ascetic. –Comp. –इष्टा, –प्रिया a grape. –तरुः, द्रुमः the tree of ascetics, also called इङ्गुदी.

तापसकः (= कुतापसः) The wretch of an ascetic; अयं तापसकान् ध्वंसः Bk. 4. 36.

तापस्यम् Asceticism; तापस्ये मे मनस्तात वर्तते कुरुनन्दन Mb. 15. 3. 56.

तापिच्छः The Tamāla tree or its flower (*-n.*); प्रफुल्लतापिच्छनिभैरभीषुभिः Śi. 1. 22; व्योम्नस्तापिच्छगुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्व्रियन्ते Māl. 5. 6 (तापिञ्ज used in the same sense).

तापीजम् Sulphuret of iron.

तापी 1 N. of the river Tāptī, which joins the sea near Surat. –2 The river Yamunā.

तामः [तम्-करणे घञ्] 1 An object of terror. –2 A fault, defect. –3 Anxiety, distress. –4 Desire. –5 Exhaustion, fatigue.

तामरम् 1 Water. –2 Clarified butter.

तामरसम् [तामरे जले सस्ति सस् ड Tv.] 1 The red lotus; पद्मात्तामरसम् Pt. 1. 94; R. 6. 37; 9. 12, 37; लीलातामरसाहतोऽन्यवनितानिःशङ्कदष्टाधरः Amaru. 72, 88. –2 Gold. –3 Copper. –सी A lotus-pond.

तामस *a.* (–सी *f.*) [तमोऽस्त्यस्य अण्] 1 Dark, consisting of darkness; व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च Māl. 9. 52; U. 5. 12. –2 Affected by or relating to तमस् or the quality of darkness (the third of the three qualities of nature); ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये Bg. 7. 12; 17. 2; M. 1. 1; Ms. 12. 33-34. –3 Ignorant. –4 Vicious. –सः 1 A malignant person, an incendiary, a villain.–2 A snake.–3 An owl. –4 N. of a son of Rāhu. –5 A kind of horse possessing the quality of तमस्; सात्त्विका राजसाश्चेति तामसाश्चेति ते हयाः Yuktikalpataru. –6 The 4th Manu; चतुर्थ उत्तमभ्राता मनुर्नाम्ना च तामसः Bhāg. 8. 1. 27. –सम् Darkness. –सी 1 Night, a dark night. –2 Sleep. –3 An epithet of Durgā. –Comp. –लीना (in Sāṅ. phil.) One of the forms of dissatisfaction.

तामसिक *a.* (–की *f.*) [तमसा निर्वृत्तं ठञ्] 1 Dark. –2 Belonging to, derived from, or connected with तमस्.

तामिस्रः 1 A division of hell; Ms. 4. 88; Bhāg. 3. 12. 2. –2 The dark fortnight of a month. –3 Hatred. –4 Anger; तामिस्रं क्रोध उच्यते Mb. 12. 313. 25. –5 A demon, Rākṣasa (going about in the dark). –6 (Phil.) Dislike; तामिस्रोऽष्टादशधा Sāṅ. K. 48.

तामिः, –मी Restraining the breath until exhaustion is produced; Kauś. 88.

ताम्बूलम् 1 The areca-nut. –2 The leaf of piper-betel, which together with the areca-nut, catechu, chunam, and spices is usually chewed after meals; ताम्बूलभृतगल्लोऽयं भल्लं जल्पति मानुषः K. P. 7; रागो न स्खलितस्तवाधरपुटे ताम्बूलसंवर्धितः Ś. Til. 7. –Comp. –अधिकारः the office of carrying the betel-box; Pt. 1. –करङ्कः, –पेटिका a betel-box (Mar. पानदान, पानपुडा); आकृष्य ताम्बूलकरङ्कमध्यात्कर्पूरदानं विदधे बहुभ्यः Vikr. 9. 82. °वाह, °हिनी see next word. –दः, –धरः, –वाहकः a servant attached to men of rank to carry the betel-box and to provide them with ताम्बूल whenever necessary. –वल्ली the betel-plant; ताम्बूलवल्लीपरिणद्धपूगाः R. 6. 64.

ताम्बूलिकः A seller of betel.

ताम्बूलिन् *a.* Relating to betel. *-m.* A servant who prepares the Tāmbūla and gives it to his master when wanted.

ताम्बूली The betel-plant; ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः R. 4. 42; Māl. 6. 19.

ताम्र *a.* [तम्-रक् दीर्घः Uṇ. 2. 16] 1 Made of copper. –2 Of a coppery red colour, red; ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः स्मितस्य Ku.1.44; उदेति सविता ताम्रस्ताम्र एवास्तमेति च Subhāṣ. –म्रः A kind of leprosy with red spots. –म्रम् 1 Copper. –2 A dark or coppery red. –3 A coppery receptacle; ताम्रलोहैः परिवृता निधयो ये चतुःशताः Mb. 2. 61. 29. –म्री A copper pot having a small hole at the botton used in measuring time by placing it in a water-vessel. –Comp. –अक्षः 1 a crow. –2 the (Indian) cuckoo. –अर्धः bell-metal. –अश्मन् *m.* a kind of jewel (पद्मराग); ताम्राश्मरश्मिच्छुरितैर्नखाग्रैः Śi. 3. 7. –आभम् red sandal (रक्तचन्दन). –उपजीविन् *m.* a coppersmith. –ओष्ठः (forming ताम्रोष्ठ or ताम्रौष्ठ) a red or cherry lip; Ku. 1. 44. –कारः, –कुट्टः a brazier, coppersmith. –कृमिः 1 a kind of red insect (इन्द्रगोप). –2 the lady bird. –3 cochineal. –गर्भम् sulphate of copper. –चूडः a cock; संध्याचूडैरनिबिडतमस्ताम्रचूडैरुडूनि। प्रासूयन्त स्फुटमधिवियद्भाण्डमण्डानि यानि॥ Rām. Ch. 6. 96; 7. 56. –चडकः a particular position of the hand. –त्रपुजम् brass. –द्रुः the red sandalwood. –द्वीपः the island of Ceylon; Divyāvadāna. 36. –धातुः 1 red chalk. –2 Copper; Rām. 3. –पट्टः, –पत्रम् a copper-plate on which grants of land were frequently inscribed; पटे वा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरिचिह्नितम्। अभिलेख्यात्मनो वंश्यानात्मानं च महीपतिः॥ Y. 1. 319. –पर्णी N. of a river rising in Malaya, celebrated for its pearls; R. 4. 50. Hence ताम्रपर्णिक (= obtained in the same river); Kau. A. 2. 11. –पलः Alangium Hexapetalum; दद्यात्ताम्रपलं वापि अभावे सर्वकर्मणः Yuktikalpataru. –पल्लवः the Aśoka

tree. -पाकिन् Thespesia Populneoides (Mar. लाखी-पारासा पिंपळ). -पुष्पः Kæmpferia Rotunda (Mar. बाहवा). -ष्पी Bignonia Suaveolens (Mar. धायरी, मुईपाडळ)-फलकम् a copper-plate. -मुख *a*. copper-faced. (-खः) 1 a Frank or European; -2 the Moghals. -वदनः (see ताम्रमुख); योत्स्यन्ति ताम्रवदनैरनेकैः सैनिका इमे Śiva. B. 26. 23. -वर्णी the blossom of sesamum. -लिप्तः N. of a country. -प्ताः (pl.) its people or rulers. -वृक्षः a species of sandal. -शिखिन् *m*. a cock. -सारकः a sort of Khadira. (-कम्) red sandal-wood.

ताम्रकम् Copper.

ताम्रता A coppery red.

ताम्रिक *a*. (-की *f*.) Made of copper, coppery; Ms. 8. 136; Y. 1. 365. -कः A brazier coppersmith.

ताम्रिमन् *m*. Redness, the colour of copper.

ताम्र्यम् Redness.

ताय् 1 Ā. (तायते, तायित) 1 To spread, extend, proceed in a continuous line. -2 To protect, preserve. -With वि to spread, create; उभौ मायां व्यतायेताम् Bk. 17. 105.

तायनम् 1 Proceeding well, succeeding. -2 Increase, growth.

तायिकः See ताजिकः.

तायिन् *m*. N. of Buddha.

तायुः Ved. A thief.

तार *a*. [तॄ-णिच् भावे अच्] 1 High (as a note.) -2 Loud, shrill (as a sound); नादस्तावद्विकल्कुररीकूजितस्निग्धतारः Māl. 5. 20. -3 Shining, radiant, clear; हारांस्तारांस्तरलगुटिकान् (regarded as an interpolation in Me. by Malli.); उरसि निहितस्तारो हारः Amaru. 31; R. 5. 52. -4 Good, excellent, well-flavoured. -5 Clear, clean; 'तारो मुक्तादिसंशुद्धौ' इति विश्वः; Śi. 18. 44. -रः 1 The bank of a river. -2 The clearness of a pearl. -3 A beautiful or big pearl; हारममलतरतारमुरसि दधतम् Gīt. 11. -4 An epithet of (1) Viṣṇu, (2) Śiva. -5 The mystical syllable ओम् (प्रणव). -6 Protection. -7 A high tone or note; दध्मौ शङ्खं च तारेण सिंहनादं ननाद च Mb. 7. 156. 9. -8 Crossing, passing over. -9 A thread, wire (तन्तु); यदा गतोद्वाहमकूजनाक्षं सुवर्णतारं रथमाततायी Mb. 5. 48. 28. -रः, -रम् 1 A star or planet; (said to be *f*. also). -2 The pupil of the eye; (said to be *-m*. also). -3 A pearl (said to be *f*. also). -रम् 1 Silver; तारहेममहारत्नविमानशतसङ्कुलम् Bhāg. 4.6.27. -2 A seed-vessel (esp. of the lotus); शुक्रैः सतारैर्मुकुलीकृतैः स्थुलैः कुमुद्वतीनां कुमुदाकरैरिव Śi. 12. 4. -Comp. -अभ्रः camphor. -अरिः a pyritic ore of iron. -पतनम् the falling of a star or meteor. -पुष्पः the Kunda or jasmine creeper -माक्षिकम् a kind of

inferior metal. -वायुः loud-sounding wind, a whistling breeze. -विमला a kind of mineral substance. -शुद्धिकरम् lead. -स्वर *a*. having a loud or shrill sound; नारस्वरं तथा साम गायति स्म जडाशयः Ks. 6. 58. -हारः 1 a necklace of big or beautiful pearls. -2 a shining necklace. -हेमाभम् N. of a metal.

तारकः N. of a demon killed by Kārtikeya. [He was the son of Vajrāṅga and Varāṅgī. He propitiated the god Brahmadeva by means of his penance on the Pāriyātra mountain, and asked as a boon that he should not be killed by any one except a child seven days old. On the strength of this boon he began to oppress the gods who were obliged to go to Brahmā and ask his assistance in the destruction of the demon (see Ku. 2). But they were told that the offspring of Śiva could alone vanquish him. Afterwards Kārtikeya was born, and he slew the demon on the seventh day of his birth]. -Comp. -अरिः,-जित्,-रिपुः, -वैरिन्, -सूदन *m*. an epithet of Kārtikeya; जयस्तारकसूदनो युधि करक्रीडत्कुठारस्य च P. R. 4. 16. (For other senses, see under तॄ).

तारका 1 A star; यत्रोवाजनजन्मर्क्षं शान्तर्क्षग्रहतारकम् Bhāg. 10. 3. 1. -2 A meteor, falling star. -3 The pupil of the eye; संदधे दृशमुदग्रतारकाम् R. 11. 69; Ch. P. 5; Bh. 1. 11. -4 N. of the wife of Bṛihaspati; सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारकामयः Bhāg. 9. 14. 7. -Comp. -मानम् sidereal measure-time; Bṛi. S. 98. 2.

तारकिणी A starry night, night during which stars are visible.

तारकित *a*. [तारकाः अस्य संजाताः इतच्] Starry, star-spangled, studded with stars; कणगणाधिकतारकिताम्बरः N. 4. 49.

तारण, तारित, तारिक &c. See under तॄ.

तारणेयः 1 One born of a virgin (कानीन), -2 A devotee of the sun; Mb. 1. 167. 8 (com.).

तारतम्यम् [तरतमयोर्भावः ष्यञ्] 1 Gradation, proportion, relative importance, comparative value. -2 Difference, distinction; निर्धनं निधनमेतयोर्द्वयोस्तारतम्यविधिमुक्तचेतसाम् । बोधनाय विधिना विनिर्मिता रेफ एव जयवैजयन्तिका ॥ Udb.

तारल *a*. Unsteady. -लः 1 libidinous man, lecher, libertine. -2 The companion of a dissolute man (विट).

तारल्यम् 1 Tremulousness. -2 Libidinousness, dissoluteness.

तारा 1 A star or planet in general; हंसश्रेणीषु तारासु R. 4. 19; Bh. 1 15. -2 A fixed star; Y. 3. 172; R. 6. 22. -3 The pupil of the eye, the eye-ball; कान्तामन्तःप्रमोदादभिसरति मदभ्रान्ततारश्चकोरः Māl. 9. 30; विस्मयस्मेरतारैः 1. 28; Ku. 3. 47. -4 A pearl. -5 (in Sāṅkhya Phil.) One of the 8 Siddhis. -6 (in music) N. of a

Rāga of six notes. -7 A kind of perfume. -8 (*a*) N. of the wife of Vāli, king of the monkeys, and mother of Aṅgada. She in vain tried to dissuade her husband Vāli from fighting with Rāma and Sugrīva, and married Sugrīva after Vāli had been killed by Rāma. (*b*) N. of the wife of Bṛihaspati, the preceptor of the gods. She was on one occasion carried off by Soma (the moon) who refused to deliver her up to her husband when demanded. A fierce contest then ensued, and Brahmā had at last to compel Soma to restore her to her husband. Tārā gave birth to a son named Budha who became the ancestor of the Lunar race of kings (see Bhāg. 9. 14). (*c*) N. of the wife of Hariśchandra and mother of Rohidāsa (also called Tārāmatī). (*d*) N. of a Buddha goddess. (*e*) N. of a Śakti; Jaina. **-Comp. -अधिपः** 1 the moon; Ku. 7. 48; Bh. 1. 71. -2 Śiva. -3 Bṛihaspati. -4 Vāli. -5 Sugrīva. **-आपीडः** the moon. **-आभः** quicksilver. **-ग्रहः** one of the 5 lesser planets exclusive of the sun and moon; Bṛi. S. 69. 1. **-पतिः** 1 the moon R. 13. 76. -2 Vāli. -3 Bṛihaspati. -4 Śiva. **-पथः** the atmosphere, firmament, sky. **-प्रमाणम्** sidereal measure, sidereal time. **-भूषा** the night. **-मण्डलम्** 1 the starry region, the zodiac. -2 the pupil of the eye. -3 (**लः**) A kind of Śiva temple. **-मृगः** the constellation मृगशिरस्. **-मैत्रकम्** 'the friendship of the stars', spontaneous or unaccountable love; Māl. 7. 4; U. 5. **-वर्षम्** falling stars.

तारायणः The holy fig-tree.

तारिका *f.* Toddy.

तारुण *a.* Youthful, young.

तारुण्यम् 1 Youth, youthfulness; तारुण्यं गतमेव निष्फलमहा शून्यालये दीपवत्. -2 Freshness (fig.).

तारेयः 1 The planet Mercury, -2 An epithet of Aṅgada, son of Vāli; Rām. 5. 6.

तार्कव *a.* (**-वी** *f.*) Spun, woven.

तार्किकः [तर्कं वेत्ति तच्छास्त्रमधीते वा ठञ्] 1 A dialectician, logician. -2 A philosopher.

तार्किकत्वम् Scepticism, philosophy; कवितातार्किकत्वयोरेकाधिकरणतामालोक्य विस्मितोऽस्मि P. R. 1. 17/18.

तार्क्षः N. of the sage कश्यप.

तार्क्ष्यः 1 An epithet of Garuḍa; त्रस्तेन तार्क्ष्यात् किल कालियेन R. 6. 49. -2 N. of Garuḍa's elder brother Aruṇa. -3 A car; आरुह्य तार्क्ष्यं नभसीव भूतले (ययौ) Śi.12.2. -4 A horse. -5 A snake; -6 A bird in general. -7 N. of Śiva. -8 Gold. -9 A kind of antidote. **-Comp. -ध्वजः** an epithet of Viṣṇu. **-नायकः** an epithet of Garuḍa. **-नाशकः** Peregrine falcon. **-पुत्रः, -सुतः** Garuḍa; Bhāg. 3. 2. 24. **-शैलः** A kind of antidote (Mar. रसांजन); तार्क्ष्यशैलं शिखिग्रीवं चक्षुष्यां यामुनं पुनः Śiva B. 30. 18.

तार्ण *a.* (**-र्णी** *f.*) [तृणस्येदं शिवा॰ अण्] 1 made of grass; अहं सहस्रपात्नामा विप्रो मोहात्पुरा मया । खगमो नाम तार्णेन (सर्पेण) त्रासितस्तेन शापितः ॥ Bm. 1. 87; कौशेयान्यथ तार्णानि...Śiva. B. 30. 21; स मया क्रीडता बाल्ये कृत्वा तार्णं भुजङ्गमम् Mb. 1. 11. 2. -2 Levied from grass (as a tax) **-र्णः** Fire.

तार्णसम् A kind of sandal having the colour of the feather of a parrot and of sour smell; Kau. A. 2. 11.

तार्तीय *a.* [तृतीय एव, स्वार्थे अण्] 1 The third; क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः । खं च कायेन महता तार्तीयस्य कुतो गतिः ॥ Bhāg. 8. 19. 34. -2 Belonging to the third; तार्तीयेन स्वभावेन भगवन्नाभिमाश्रिता; Bhāg. 3. 6. 29. **-यम्** A third part.

तार्तीयीक *a.* The third; तार्तीयीकतया मितोऽयमगमत्तस्य प्रबन्धे N. 3. 136; तार्तीयीकं पुरारेस्तदवतु मदनप्लोषणं लोचनं वः Māl. 1. v. 1.

तालः [तल् एव अण्] 1 The palmyra tree, Bhāg. 8. 2. 12; विधिवशात्तालस्य मूलं गतः Bh. 2. 90; R. 15. 23. -2 A banner formed of the palm. -3 Slapping or clapping the hands together, the noise made by it; तलतालांश्च वादयन् Mb. 3. 178. 17; Māl. 5. 23. -4 Flapping in general; विस्तारितः कुञ्जरकर्णतालैः R. 7. 39. -5 Flapping of the ears of an elephant. -6 Beating time (in music); करकिसलयतालैर्मुग्धया नर्त्यमानम् U. 3. 10; Me. 81. -7 A musical instrument made of bell-metal, Bhāg. 8. 15. 21; उपसि स गजयूथकर्णतालैः पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः R. 9. 71. -8 The palm of the hand. -9 A lock, bolt. -10 The hilt of a sword. -11 An epithet of Śiva. -12 (In prosody) A trochee. -13 A particular measure of height; Rām. 6. -14 A short span; a span measured by the thumb and the middle finger. -15 A dance; S. D. 6. **-लम्** 1 The nut of the palmyra tree. -2 Yellow orpiment. **-Comp. -अङ्कः** 1 N. of Balarāma; तालाङ्को मुसली हली Ak. ततः शिवमहीपालस्तालाङ्कानुजबुद्धिमान् Parṇal. 5. 47. -2 the plam-leaf used for writing. -3 a book. -4 a saw. -5 N. of Śiva. -6 a man endowed with every fortunate mark or sign. **-अव (प) चरः** a dancer, an actor; Rām. 2. 3. 17. **-केतुः** an epithet of Bhīṣma. **-क्षीरकम्, -गर्भः** the exudation of the palm; toddy. **-जटा, -प्रलम्बः** the fibres of the palm tree (Mar. काथ्या). **-ज्ञ** *a.* knowing the measure (in music); Y. 3. 115. **-धारकः** a dancer. **-ध्वजः, -भृत्** *m.* an epithet of Balarāma. **-नवमी** The 9th day of the bright half of भाद्रपद. **-पत्रम्** 1 the palm-leaf used for writing. -2 a kind of ear-ornament (hollow cylinder of gold thrust through the lobe of the ear). **-पत्री** *f.* A widow; L.D.B. **-फलम्** the fruit of the plam tree; तालफलादपि गुरुमतिसरसम् । किं विफलीकुरुषे कुचकलशम् ॥ Gīt. 9. 2. **-बद्ध, -शुद्ध** *a.* measured, rhythmical,

regulated by musical time. -भङ्गः The loss of the measure (in music). -मर्दलः a kind of musical instrument, a cymbal. -यन्त्रम् 1 a kind of surgical instrument. -2 a lock, a lock and key. -रेचनकः a dancer, an actor. -लक्षणः an epithet of Balarāma. -वनम् a grove of trees. -वृन्तम् a fan; Ś. 3. 21; Ku. 2. 35; तालवृन्तेन किं कार्यं लब्धे मलयमारुते Udb. also तालवृन्तकः.

ताली 1 A species of the mountain-palm, palm-tree; प्राप तालीवनश्यामम् R. 4. 34. -2 The common toddy (*Tādi*). -3 Fragrant earth. -4 A sort of key. -5 Noise produced by clapping the hands together; स धात्री करतालीभिः संवर्धितकुतूहलः Śiva. B. 7. 17. -Comp. -पट्टम् a kind of ear-ornament; K. S. -वनम् a grove of palm trees; R. 4. 34; अनेन सार्धं विहराम्बुराशेस्तीरेषु तालीवनमर्मरेषु 6. 57.

तालकम् 1 Yellow orpiment. -2 A fragrant earth. -3 A bolt, latch. -की The vinous exudation of the palm, *toddy*. -Comp. -आभ *a.* green. (-भः) the green colour.

तालङ्कः A kind of ear-ornament, (= ताडङ्क q.v.).

तालव्य *a.* Relating to the palate, palatal. -Comp. -वर्णः a palatal letter; *i. e.* इ, ई, च्, छ्, ज्, झ्, ञ् and श्. -स्वरः a palatal vowel; *i. e.* इ and ई.

तालिकः [तालेन निर्वृत्तः ठक्] 1 The open palm of the hand. -2 Clapping the hands (तालिका also); यथैकेन न हस्तेन तालिका संप्रपद्यते Pt. 2. 132; उच्चाटनीयः करतालिकानां दानादिदानीं भवतीभिरेषः N. 3. 7. -3 A tie, seal. -4 A cover for binding a parcel of papers or a manuscript.

तालितम् 1 Coloured colth. -2 Any musical instrument. -3 A string.

तालिन् *m.* N. of Śiva.

तालिशः A mountain.

तालु *n.* [तरन्त्यनेन वर्णाः तॄ-अण् रस्य लः; cf. Uṇ. 1. 5.] The palate; तृषा महत्या परिशुष्कतालवः Ṛs. 1. 11. -Comp. -जिह्व, 1 a crocodile. -2 the uvula. -नासः camel. -पाकः an abscess in the palate. -पुप्पुटः, -विद्रधी an indolent swelling of the palate. -मूलम् the root or back-part of the palate. -स्थान *a.* palatal. (-नम्) the palate.

तालुकम् 1 The palate. -2 A disease of the palate.

तालूरः A whirlpool, an eddy.

तालूषकम् The palate.

तावक *a.* (-की *f.*), **तावकीन** *a.* Thy, thine; तपः क्व वत्से क्व च तावकं वपुः Ku. 5. 4; Ki. 3. 12; Bv. 1. 36, 96.

तावत् *a.* (Correlative of यावत् q. v.) 1 So much, that much, so many; ते तु यावन्त एवाजौ तावांश्च ददृशे स तैः R. 12. 45; H. 4. 72; Ku. 2. 33. -2 So great, so large, of this extent; यावती संभवेद् वृत्तिस्तावतीं दातुमर्हसि Ms. 8. 155; 9. 249; Bg. 2. 46. -3 All (expressing totality); यावद्दत्तं तावद् भुक्तम् G. M. -4 Just a little; हतवेगं विनयेन तावता Ki. 2. 48. -5 (in Alg.) An unknown quantity. -*ind.* 1 First (before doing anything else); आर्ये इतस्तावदागम्यताम् Ś. 1; आह्लादयस्व तावच्चन्द्रकरश्चन्द्रकान्तमिव V. 5. 11; Me. 13. -2 On one's part, in the meanwhile; सखे स्थिरप्रतिबन्धो भव। अहं तावत् स्वामिनश्चित्तवृत्तिमनुवर्तिष्ये Ś. 2; R. 7. 32. -3 Just, now; गच्छ तावत्. -4 Indeed. (to emphasize an expression); त्वमेव तावत् प्रथमो राजद्रोही Mu. 1 'thou thyself'; त्वमेव तावत्परिचिन्तय स्वयम् Ku. 5. 67; गता तावन्निवैवैव सा ममोदयपर्वतम् Ks. 18 241. -5 Truly, really (to express assent); अल्पोऽप्येवं महान्वापि विक्रयस्तावदेवः सः Ms. 3. 53; दृढस्तावद्बन्धः H. 1. -6 As for, with respect to; विग्रहस्तावदुपस्थितः H. 3; एवं कृते तव तावत्क्लेशं विना प्राणयात्रा भविष्यति Pt. 1. -7 Completely; तावत्प्रकीर्णाभिनवोपचाराम् R. 7. 4 (तावत्प्रकीर्ण = साकल्येन प्रसारित Malli.). -8 Surprise (oh !, what a wonder). (For the senses of तावत् as a correlative of यावत्, see यावत्). -Comp. -कृत्वस् *ind.* so many times; यावन्ति पशुरोमाणि तावत्कृत्वो ह मारणम् Ms. 5. 38. तावत्कृ to square (in Math.) -फल *a.* having such results; किं नु तावत्फलमेव पुण्यम् Ś. 6. 10. -मात्रम् just so much. (-त्रे) *ind.* in that distance; सदनानि तावन्मात्र एव Bhāg. 5. 24. 4. -वर्ष *a.* so many years old.

तावतिक, तावत्क *a.* Bought for so much, worth so much, of so much value.

तावद्धा *ind.* 1 In such a number. -2 So often.

तावरम् A bow-string.

ताविषः, -षी 1 The ocean. -2 Heaven. -3 Gold.

तावीषः 1 The ocean. -2 Gold. -3 Heaven. -षी 1 A river. -2 The earth. -3 N. of a daughter of Indra.

तावुरिः The sign Taurus of the Zodiac, (a word borrowed from the Greek *Tauros.*)

तास्कर्यम् Theft; Ms. 9.

तिक् I. 1 Ā. (तेकते) To go or move. -II. 5 P. (तिक्नोति) 1 To go. -2 To attack, assail. -3 To wound. -4 To seek to injure or kill. -5 To challenge; also written तिग् or तिघ् in this sense.

तिक्त *a.* [तिज्-बा॰ कर्तरि क्त] 1 Bitter, pungent (as one of the six flavours or *Rasas*); तस्यास्तिक्तैर्वनगजमदैर्वासितं वान्तवृष्टिः Me. 20. -2 Fragrant; कटुतिक्तकषायास्तु सौरभ्येऽपि प्रकीर्तिताः' इति केशवः Śi. 5. 33; तोयक्रीडानिरतयुवतिस्नानतिक्तैर्मरुद्भिः Me. 33. -क्तः 1 Bitter taste; (see under कटु). -2 The Kuṭaja tree. -3 Pungency. -4 Fragrance. -Comp. -गन्धा mustard. -तण्डुला long peper (Mar. पिंपळी). -धातुः bile. -फलः, -मरिचः the clearing-nut plant. -शाकम् a bitter (or fragrant) pot-herb (Mar. वायवर्णा); Raj. T. 5. 49.

तिक्तक *a.* Bitter. **-कः** 1 The Khadira tree. -2 N. of several plants.

तिक्ताय (तिक्तायते) To have a bitter flavour; पित्तेन दूने रसने सितापि तिक्तायते हंसकुलावतंस N. 3. 94.

तिग्म *a.* [तिज्-मक् जस्य गः Uṇ. 1. 45] 1 Sharp, pointed (as a weapon); Av. 4. 27. 7. -2 Violent. -3 Hot, scorching. -4 Pungent, acrid. -5 Fiery, passionate. -5 Austere; ननस्ते तिग्मतप संकुशं धर्मनिसंततम् Mb. 3. 158. 103. **-ग्मम्** 1 Heat. -2 Pungency. **-Comp. -अंशुः** 1 the sun; तिग्मांशुरस्तं गतः Gīt. 5. -2 fire. -3 N. of Śiva. **-करः, -दीधितिः, -द्युतिः, -भास्, -रश्मिः, -रुच्** *m.* the sun; Śi. 20. 28, 45. -2 The number '12' (esp. तिग्मकर-दीधिति). **-तेजस्** *a.* Ved. 1 sharp-pointed. -2 penetrating. -3 of a violent nature; Vāj. 1. 24. -4 of resplendent lustre. *-m.* the sun; ततो निशायां यातायामुदिते तिग्मतेजसि Ks. 29. 121. **-नेमि** *a.* having a sharp-edged felly; पदातेर्भगवांस्तस्य पदास्तिग्मनेमिना। चक्रेण शिर उत्कृत्य ...Bhāg. 10. 57. 21. **-यातना** acute or violent pain; cf. Bhāg. 6. 1. 7.

तिज् I. 1 Ā. (Strictly *desid.* of तिज्) (तितिक्षते, तितिक्षित) 1 To endure, bear. -2 To put up with, suffer patiently or with courage तितिक्षमाणस्य परेण निन्दाम् M. 1. 17; तांस्तितिक्षस्व भारत Bg. 2. 14; Mv. 2. 12; Ki. 13. 68; Ms. 6. 47. -II. 10 U. or *Caus.* (तेजयति-ते, तेजित) 1 To sharpen, whet; कुसुमचापमतेजयदंशुभिः R. 9. 39. -2 To stir up, excite, instigate.

तितिक्षा Endurance, patience, resignation, forbearance; अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् Ki. 2. 43.

तितिक्षु *a.* 1 Patient, forbearing, enduring; Bri. Up. 4. 4. 23. -2 Desiring to give up; अतितिक्षुः पुत्रपौत्रान् Mb. 12. 141. 7.

तेजः 1 Pungency. -2 Sharpness (of a weapon). -3 Brilliancy. -4 Spirit.

तेजनम् [तिज्-णिच्-ल्युट्] 1 A bamboo. -2 Sharpening, whetting. -3 Kindling. -4 Rendering bright. -5 Polishing. -6 A reed. -7 The point of an arrow, the edge of a weapon. **-नी** 1 A mat. -2 A tuft. -3 A tuft of hair on the head of a horse.

तिजिलः (**नः**) 1 The moon. -2 A Rākṣasa.

तितउः A sieve. *-n.* A parasol.

तितिक्षा &c. See under तिज्.

तितिभः 1 A fire-fly. -2 A kind of insect (इन्द्रगोप), cochineal.

तितिरः, तित्तिरः The francoline partridge; Bhāg. 3. 15. 18. **-Comp. -अङ्गम्** a kind of steel.

तित्तिरिः [तित्ति इति शब्दं रौति रु-बा० डि Tv.] 1 The francoline partridge. -2 N. of a sage said to be the first teacher of the *black* Yajurveda.

तित्तिरिकः The francoline partridge.

तित्तिरीक *a.* Spotted like a partridge.

तितिलम् 1 A pressing stone (?); L. D. B. -2 N. of a karaṇa. (तैतिलम्). -3 Flattened sesamum cake. -4 A bowl or bucket.

तिथः 1 Fire. -2 Love. -3 Time. -4 The rainy season or autumn.

तिथिः *m.* or *f.* [अत्-इथिन् पृषो० वा ङीप् cf. Uṇ. 4. 2] 1 A lunar day; तिथिरिव तावन्न शुद्धयति Mu. 5; Ku. 6. 93, 7. 1. -2 The number '15'. **-Comp. -अर्धः, -र्धम्** (half the तिथि), a Karaṇa. **-ईशः** the regent of a lunar day. **-क्षयः** 1 the day of new moon. -2 the day on which a *tithi* begins and ends without one sunrise or between two sunrises. **-पत्री** an almanac. **-पालनम्** observance of the rites prescribed for the several lunar days. **-प्रणीः** (**-णिः**) the moon; सायंतनीं तिथिप्रण्यः पङ्कजानां दिवातनीम् Bk. 5. 65. **-प्रलयः** (pl.) difference between solar and lunar days in any particular period; Aryabhaṭṭa 3. 6. **-वृद्धिः** *f.* the day in which a *tithi* is completed under two suns (one which comprises two sunrises).

तिथी *f.* (= तिथिः q. v.) Mb. 13.

तिनिशः A particular tree; दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थितम् Māl. 9. 7.

तिन्तिडः, -डी, -तिन्तिडिका, -तिन्तिडीकाः 1 The tamarind tree. -2 A sour sauce (made of its fruits); Bri. S. 55. 21. **-कम्** 1 The fruit of the tamarind. -2 A sour sauce.

तिन्तिली, तिन्तिलि (ली) का The tamarind tree.

तिन्दुः, तिन्दुकः, तिन्दुलः N. of a tree.

तिन्दुकम्, -की The fruit of the ebony tree. **-कम्** A kind of measure (कर्ष).

तिप् 1 Ā. (तेपते) 1 To sprinkle. -2 To drop, distil, ooze, leak. -3 To protect.

तिम् I. 1 P. (तेमति, तिमित) To make wet or damp; moisten. -II. 4P. (तिम्यति) 1 To become wet. -2 To become quiet or tranquil, be calm.

तिमित *a.* [तिम्-कर्तरि-क्त] 1 Moist, wet, damp. -2 Motionless, steady. -2 Calm, tranquil.

तिमिः 1 The ocean. -2 A kind of whale or fish of an enormous size; (अस्ति मत्स्यस्तिमिर्नाम शतयोजनमायतः।); अमी शिरोभिस्तिमयः सरन्ध्रैरूर्ध्वं वितन्वन्ति जलप्रवाहान् R. 13. 10. -3 A fish in general; गरीयसेऽपकाराय तिमीनां बडिशं यथा Śiva. B. 26. 45. -4 The figure of a fish produced by drawing two lines, one intersecting the other at right angles. -5 The sign of Pisces (मत्स्य, मीन). **-Comp. -कोषः** the ocean. **-घातिन्** *m.* a fisherman; Ks. 60.185.

-जम् a kind of pearl. -ध्वजः N. of a demon (Śambara) killed by Indra with the assistance of Daśaratha. (It was in the fight with this demon that Kaikeyī saved the life of Daśaratha while in a swooning fit and got from him two boons which she afterwards used to send Rāma into exile); दानवेन्द्रं हतं दृष्ट्वा तिमिध्वजसुतं रणे Rām. 2. 44. 11. -मालिन् the ocean.

तिमिङ्गिलः A kind of fish which swallows a *timi*; सोऽयं तुङ्गतिमिङ्गिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविदः Bv. 1. 55. °अशनः, °गिलः very large fish which swallows even a *timingila*; तिमिङ्गिलगिलोऽप्यस्ति तद्गिलोऽप्यस्ति राघवः cf. Bv. 1. 55.

तिमित See under तिम्.

तिमिर *a.* [तिम्-किरच्] Dark; विन्यस्यन्तीं दृशौ तिमिरे पथि Gīt. 5; बभूवुस्तिमिरा दिशः Mb. -रः, -रम् 1 Darkness; तमेशं तिमिरमपाकरोति चन्द्रः Ś. 6. 30; Ku. 4. 11; Śi. 4. 57. -3 Blindness; तेजोमयं तिमिरदोषहतं हि चक्षुः Raj. T. 4. 314. -3 Iron-rust. -Comp. -अरिः, -नुद्, *m.*, -रिपुः the sun; तिमिरारिस्तमो हन्ति प्रातः स्ववधभीरवः Udb.

तिमिरमयः 1 An epithet of Rāhu. -2 An eclipse in general.

तिमिरयति Den. P. To obscure, eclipse, darken.

तिमिरायते Den. Ā. To be or appear dark.

तिमिरिन् *m.* The cochineal insect.

तिमिला N. of a musical instrument.

तिमी *f.* (= तिमिः q. v.); L. D. B.

तिरयति Den. P. 1 To conceal, keep concealed or secret. -2 To hinder, stop, obstruct, obscure; तिरयति करणानां ग्राहकत्वं प्रमोहः Mal. 1. 40; वारंवारं तिरयति दृशोरुद्गमं बाष्पपूरः 35; तिरयति वचनम् 9. 30 'drowns'. -3 To conquer.

तिरस् *ind.* [तॄ-असुन् स्वरादि] 1 Crookedly, obliquely, awry; स तिर्यङ् यस्तिरोऽञ्चति Ak. -2 Without, apart from. -3 Secretly, covertly, invisibly; Bṛi. Up. 1. 4. 4. -4 Across, beyond, over; यदि वासि तिरोजनम् Av. 7. 38. 5. -5 Indirectly, badly. [In classical literature तिरस् is rarely used by itself, but chiefly occurs in composition with (*a*) कृ, (*b*) धा, and (*c*) भू; see below.] -Comp. -कुड्य, -प्राकार *a.* looking through a wall. -गत *a.* vanished, disappeared. -वर्ष *a.* protected from rain.

तिरस्कृ (तिरः-कृ) 8 U. 1 To despise, contemn आत्मनश्च परेषां च यः समीक्ष्य बलाबलम्। अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभिः॥ H. 3. 8; Bk. 9. 62. -2 To blame, scold, abuse; गीर्भिर्गुरूणां परुषाक्षराभिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् Bv. 1. 73. -3 To surpass, excel (स्तनद्वयं) तिरश्चकार भ्रमराभिलीनयोः सुजातयोः पङ्कजकोशयोः श्रियम् R. 3. 8. -4 To cover, conceal तिरस्क्रियन्ते कृमितन्तुजालैर्विच्छिन्नधूमप्रसरा गवाक्षाः R. 16. 20; Ms. 4. 49; Amaru. 81. -5 To set aside, remove.

तिरस्कर *a.* Surpassing, excelling.

तिरस्क(स्का)रिणी 1 A curtain, veil; सोऽत्यासाद्य तु तद्वेश्म तिरस्करणिमन्तरा Rām. 2. 15. 20; तिरस्करिण्यो जलदा भवन्ति Ku. 1. 14; M. 2. 1. -2 An outer tent, screen of cloth. -3 A kind of magical veil (or spell) rendering the wearer invisible, Ś. 6. and V. 2, *inter alia.* It is properly the science or art possessed by celestial beings of rendering themselves invisible by repeating some *Mantras*.

तिरस्कारः, तिरस्कृतिः *f.*, **तिरस्क्रिया** 1 Contempt, disrespect. -2 Censure, abuse, reproach; द्विषद्विषः प्रत्युत सा तिरस्क्रिया Śi. -3 Concealment, disappearance. -4 A cuirass; लोहसिनरस्कार इवात्ममन्युः Ki. 17. 49.

तिरस्कारिन् *a.* Excelling; देवि त्वन्मुखपङ्कजेन शशिनः शोभातिरस्कारिणा Ratn. 1. 24.

तिरस्कृत *p. p.* 1 Disregarded, despised. -2 Abused, condemned. -3 Concealed, covered. -4 Disappeared, vanished. -5 Surpassed, excelled.

तिरोधा 3 U. 1 To disappear, vanish; अभिवृष्य मरुत्सस्यं कृष्णमेघस्तिरोदधे R. 10. 48; 11. 91. -2 To cover, conceal, hide. -3 To excel, eclipse. -4 To overpower, conquer, defeat. -5 To set aside, remove. -6 To hide one's self from (with abl.).

तिरोधानम् 1 Disappearance, removal; सिद्धान्विद्याधरांश्चैव तिरोधानेन सोऽसृजत् Bhāg. 3. 20. 44; अथ खलु तिरोधानमधियाम् G. L. 18. -2 A covering, veil, sheath, a cloth or cloak.

तिरोहित *p. p.* 1 Concealed, hidden. removed from sight. -2 Vanished, disappeared. -3 Hard to understand, mystic; नात्र तिरोहितमिवास्ति Bṛi. Up. 1. 3. 28.

तिरोभू 1 P. To disappear, vanish; Bk. 6. 71; 14. 44. -*Caus.* To dispel.

तिरोभावः Disappearance; आत्मत आविर्भावतिरोभावौ Ch. Up. 7. 26. 1.

तिरस्यति Den. P. To disappear.

तिरोहयति Den. P. To hide, conceal.

तिर्यच्, तिर्यञ्च *a.* (तिरश्ची *f.*, rarely तिर्यञ्ची) 1 Oblique, transverse, horizontal, awry; तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च व्यापको महिमा हरेः Ku. 6. 71. -2 Crooked, curved. -3 Crossing over, traversing. -4 Winding. -5 Lying in the middle or between. -*m.*, -*n.* 1 An animal (going horizontally as distinguished from man who walks erect), a lower or irrational animal; बन्धाय दिव्ये न तिरश्चि कश्चित् पाशादिरासादितपौरुषः स्यात् N. 3. 20; Ku. 1. 48. -2 A bird. -3 (With Jainas) The organic world, or plants. -Comp. -अन्तरम् intermediate space measured across, breadth. -अयनम् the annual revolution of the sun. -ईक्ष *a.* looking obliquely. -ईशः an epithet of Kṛiṣṇa. -गः an animal. -गतिः transmigration of animals.

–गुणनम् oblique multiplication. –ज *a*. born or begotten by an animal; यस्माद्बीजप्रभावेण तिर्यग्जा ऋषयोऽभवन् Ms. 10. 72. –जनः an animal; Bhāg. 2. 7. 46. –जातिः *f*. the brute kind (opp. man). –ज्या an oblique chord. –दिश् *f*. any horizontal region (opposed to nadir and zenith.) –प्रमाणम् breadth. –प्रेक्षणम् a side-look. –प्रेक्षण, प्रेक्षिन् *a*. looking obliquely; Bhāg. 5. 26. 36. –यानः a crab. –योनः an animal; Ms. 7. 149. –योनिः *f*. animal creation or race; तिर्यग्योनौ च जायते Ms. 4. 200. –सूत्रम् a cross-line. –स्रोतस् *m*. 1 the animal world. –2 an animal, a beast or bird.

तिर्यक् *ind*. Obliquely, crookedly, in a slanting or oblique direction; तिर्यगास्थाय संक्रुद्धः पक्षीशे भगवान्हरिः Rām. 7. 7. 41; विलोकयति तिर्यक् K. P. 10; Me. 51; Ku. 5. 74;

तिर्यक्ता, –क्त्वम् 1 Animal nature. –2 Breadth.

तिरश्ची, तिर्यञ्ची The female of an animal.

तिरश्चीन *a*. [तिर्यगेव स्वार्थे ख] 1 Oblique, sideways, awry; गतं तिरश्चीनमनूरुसारथेः Śi. 1. 2; यथा तिरश्चीनमलातशल्यम् U. 3. 35. –2 Irregular. –Comp. –वंशः a bee-hive; आदित्यो देवमधु तस्य द्यौरेव तिरश्चीनवंशोऽन्तरिक्षम् Ch. Up. 3. 1. 1.

तिरीटम् A crown; L. D. B. –टः The Lodhra plant; L. D. B.

तिल् I. 1 P. (तेलति) To go, move. –II. 6 P., 10 U. (तिलति, तेलयति–ते) 1 To be unctuous or greasy. –2 To anoint, smear with oil.

तिलः [तिल्-क्] 1 The seasamum plant; नासाभ्येति तिलप्रसूनपदवीम् Gīt. 10. –2 The seed of this plant; नाकस्माच्छाण्डिलीमाता विक्रीणाति तिलैस्तिलान्। लुञ्चितानितरैर्येन कार्यमत्र भविष्यति ॥ Pt. 2. 70. –3 A mole, spot. –5 A small particle, as much as a sesamum-seed; तिले तालं पश्यति 'makes mountains of molehills.' –Comp. –अन्नम् rice with sesamum seed. –अप्, –अम्बु, –उदकम् water with sesamum seed offered to the dead as a libation; एते यदा मत्सुहृदोस्तिलापः Bhāg. 10. 12. 15; श्राद्धानि नोऽधिभुजे प्रसभं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽप्यपिबत्तिलाम्बु Bhāg. 7. 8. 45; Ś. 3; तेषां दत्त्वा तु हस्तेषु सपवित्रं तिलोदकम् Ms. 3.223. –उत्तमा N. of an Apsaras. –ओदनः, –नम् a dish of milk, rice and sesamum. –कठः sesamum powder (Mar. तिळकूट). –कल्कः dough made of ground sesamum. °जः oil-cake made of the sediment of ground sesamum. –कालकः 1 a mole, a dark spot under the skin. –2 a disease of the penis, in which the fleshy parts become black and die off. –किट्टम्, –खलिः *f*., –खली, –चूर्णम् the caky sediment of sesamum after the oil is extracted; स्थाल्यां वैदूर्यमय्यां पचति तिलखलीमिन्धनैश्चन्दनाद्यैः Bh. 2. 100. –चतुर्थी The 4th day of the dark-half of Māgha. –तण्डुलकम् an embrace (so called because in it the two bodies are united together like rice mixed up with sesamum-seed). –तैलम् sesamum-oil; –द्वादशी The 12th day of a particular month (kept as a festival); तां रणस्वामिनं द्रष्टुं तिलद्वादश्यहे गताम् Rāj. T. 5. 395. –धेनुः *f*. sesamum made up in the form of a cow and offered as a present to a Brāhmaṇa. 'यावता वस्त्रेण कृत्स्ना धेनुराच्छादिता भवति तद्वस्त्रपूरितनिलाः' is the another meaning given in the com.; भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदाय वै Mb. 13. 64. 35. –पर्णः turpentine. (–र्णम्) sandal-wood. –पर्णी 1 the sandal tree. –2 frankincense. –3 turpentine. –पर्णिका, –पर्णि(र्ण)कम् sandal-wood. –पिच्चटम् Sweetmeat of sesamum powder and sugar; L. D. B. –पिञ्जः, –पेजः barren sesamum. –पीडः an oilman; स्नेहेन तिलवत्सर्वं सर्गचक्रे निपीड्यते। तिलपीडैरिव Mb. 12. 174. 24. –भाविनी jasmine. –मयूरः a species of peacock. –रसः, –स्नेहः sesamum oil. –होमः a burnt offering of sesamum.

तिलकः [तिल्-क्वुन्, तिल इवार्थे स्वल्पे वा कन् वा] 1 A species of tree with beautiful flowers; Rām. 2. 94. 9; आकान्ता तिलकक्रियापि तिलकैर्लीनाद्विरेफाञ्जनैः M. 3, 5; न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकस्तिलकः प्रमदामिव R. 9. 41. Kālidāsa describes the beauty of this tree as being akin to that of the saffron-mark on the forehead of a woman. The name suggests a relation to *tila*, the sesame plant, Sesamum indicum Linn. Now this plant has got flowers that have got a very pretty appearance. It is a shrub and not a tree. It grows four to five feet in height. Its flower has five petals. The lower petal is the longest. In wild variety there is a promiment spot on the longest petal which is highly suggestive of the saffron-mark on the forehead of a woman.–2 A freckle or natural mark under the skin. –3 The sesamum tree. –कः, –कम् 1 A mark made with sandalwood or unguents &c.; मुखे मधुश्रीस्तिलकं प्रकाश्य Ku. 3. 30; कस्तूरिकातिलकमालि विधाय सायम् Bv. 2. 4; 1. 121. –2 The ornament of anything (used at the end of comp. in the sense of 'best', 'chief' or 'distinguished'); कुल°; जीवलोक° Māl. 9. 21; यस्य न विपदि विषादः संपदि हर्षो रणे न भीरुत्वम्। तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ Pt. 1. 105. –3 The burden of a song (ध्रुवक). –का A kind of necklace. –कम् 1 The bladder. –2 The right lung. –3 A kind of salt. –4 A kind of disease, the appearance of dark spots on the skin without any inflammation. –5 Alliteration. –Comp. –आश्रयः the forehead.

तिलकायते Den. Ā. To serve as a *Tilaka*-mark.

तिलकित *a*. 1 Marked with a *Tilaka*. –2 Adorned; तावत्तिलकितं प्राच्या मुखमुद्भासितेन्दुना Ks. 93. 17; Rāj. T. 2. 40. –3 Freckled, spotted; also तिलकिन्.

तिलंतुदः An oilman.

तिलशः *ind*. In pieces as small as sesamum-seed, in very small quantities.

तिल्य *a*. Fit for the cultivation of sesamum. –ल्यम् A field of sesamum.

तिल्वः The *lodhra* tree, Symplocos racemosa; Mātaṅga. L. 9. 22.

तिलित्सः A large snake.

तिष्ठद्गु *ind.* At the time when cows stand to be milked (*i. e.* after an hour or an hour and a half after evening); आतिष्ठद्गु जपन् संध्याम् Bk. 4. 14 (तिष्ठद्गु = रात्रैः प्रथमनाडिका).

तिष्ठद्धोमः A sacrifice at which the oblation is offered by a priest standing.

तिष्य *a.* [तुष्यन्त्यस्मिन् तुष्-क्यप् नि०] 1 Auspicious, fortunate. -2 Born under the asterism पुष्य. **-ष्यः** 1 The eighth of the 27 constellations, (also called पुष्य); यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यबृहस्पती। एकराशौ समेष्यन्ति तदा भवति तत्कृतम्॥ Bhāg. 12. 2. 24. -2 The lunar month Pauṣa. -3 The Kali Yuga; तिष्यः पुष्ये कलियुगे Ak. **-ष्या** 1 Lustre. -2 Emblic myrobalan; दीप्त्यामलकयोः स्त्रियाम् Nm. **-ष्यम्** The Kali Yuga; चत्वारि भारते वर्षे युगानि भरतर्षभ। कृतं त्रेता द्वापरं च तिष्यं च कुरुवर्धन॥ Mb. 6. 10. 3; तथापि तिष्यस्य बलाद् भृशं वन्ध्रधिरे श्रियः Śiva. B. 5. 30. **-Comp.** **-केतुः** an epithet of Śiva. **-रक्षिता** N. of the Aśoka's second wife.

तिष्यकः The month पौष.

तिहन् *m.* 1 Disease. -2 Grain (rice). -3 Bow. -4 Goodness; L. D. B.

तीक् 1 Ā. (तीकते) To go, move; cf. टीक्.

तीक्ष्ण *a.* [तिज्-क्स्न Uṇ. 3. 18.] 1 Sharp (in all senses), pungent; तीक्ष्णा नारुंतुदा बुद्धिः Śi. 2. 109. -2 Hot, warm (as rays); विवस्वता तीक्ष्णतरांशुमालिना Ṛs. 1. 18. -3 Fiery, passionate. -4 Hard, forcible, strong (as उपाय); आश्रयो धार्तराष्ट्राणां मानी तीक्ष्णपराक्रमः Mb. 12. 1. 20. -5 Rude, cross. -6 Severe, harsh, rough, strict; तीक्ष्णश्चैव मृदुश्च स्यात्कार्यं वीक्ष्य महीपतिः Ms. 7. 140. -7 Injurious, inauspicious. -8 Keen. -9 Intelligent, clever. -10 Zealous, vehement, energetic. -11 Devoted, self-abandoning. -12 Unfriendly, unfavourable. -13 Devout, ascetic, pious. **-क्ष्णः** 1 Nitre. -2 Long pepper. -3 Black pepper. -3 Black mustard. **-क्ष्णम्** 1 Iron. -2 Steel. -3 Heat, pungency. -4 War, battle. -5 Poison. -6 Death. -7 A weapon. -8 Sea-salt. -9 Haste. -10 Anything sharp (as words &c.). -11 Plague, pestilence. **-Comp.** **-अंशुः** 1 the sun; श्वेताभ्र इव तीक्ष्णांशुं ददृशुः कुरुपाण्डवाः Mb. 6. 16. 23. -2 fire. **-अग्निः** dyspepsia, heartburn. **-आयसम्** steel. **-उपायः** a forcible means, strong measure. **-कण्टकः** N. of several plants; (such as Cuparis Aphylla, Acacia Arabica (Mar. बाभळ, नेवती, धोत्रा इ.) **-कन्दः** the onion. **-कर्मन्** *a.* active, zealous, energetic. (*-n.*) a clever work. (*-m.*) a sword. **-कल्कः** coriander. **-तण्डुला** long pepper. **-तैलम्** 1 spirituous liquor. -2 the resin of the Sāla tree. **-दंष्ट्रः** a tiger. **-दंष्ट्रकः** a leopard. **-धारः** a sword. **-पुष्पम्** cloves. **-पुष्पा** 1 the clove tree. -2 the Ketaka plant. **-फलम्** 1 coriander. -2 black mustard. **-बुद्धि** *a.* sharp-witted, acute, clever, shrewd. **-मञ्जरी** the betel-plant. **-मार्गः** a sword; सासृग्राजिस्तीक्ष्णमार्गस्य मार्गः Śi. 18.20. **-रश्मिः** the sun. **-रसः** 1 salt-petre. -2 any poisonous liquid, a poison; शत्रुप्रयुक्तानां तीक्ष्णरसदायिनाम् Mu. 1, 2. **-लौहम्** steel. **-शूकः** barley. **-सारः** iron.

तीम् 4 P. (तीम्यति) To be wet or moist.

तीर् 10 U. (तीरयति-ते) 1 To get through, cross over. -2 To finish, accomplish, settle, adjust.

तीरम् 1 A shore, bank; नदीतीर, सागरतीर &c. -2 Margin, brim, edge. -3 The bank of the Ganges. **-रः** 1 A sort of an arrow. -2 Lead. -3 Tin. **-Comp.** **-अन्तरम्** the opposite bank. **-जः** a tree near a shore. **-भुक्तिः** N. of a country in middle India (Tirhut).

तीरित *a.* Settled, adjusted, decided according to evidence; Ms. 9. 233. **-तम्** 1 Completion of any affair. -2 Non-infliction of a sentence owing to bribery or other unfair means.

तीरुः N. of Śiva.

तीर्ण See under तॄ.

तीर्थम् [तॄ-थक् Uṇ. 2. 7] 'तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु' इति विश्वः. 1 A passage, road, way, ford; सुप्रतारां दृढां तीर्थे शीघ्रं नावमुपाहर Rām. 2. 52. 6; Bhāg. 9.19.4. -2 A descent into a river, the stairs of a landing-place (Mar. घाट); विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः Ki. 2. 3 (where तीर्थ means 'a remedy' or 'means' also); तीर्थं सर्वविद्यावताराणाम् K. 44. -3 A place of water. -4 A holy place, place of pilgrimage, a shrine &c. dedicated to some holy object (especially on or near the bank of a sacred river &c.); तीर्थोदकं च वह्निश्च नान्यतः शुद्धिमर्हतः U. 1. 13; शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् Bh. 2. 55; R. 1. 85. -5 A channel, medium, means; तदनेन तीर्थेन घटेत &c. Māl. 1. -6 A remedy, expedient; नाध्यगच्छद्वृत्तिलोंके तीर्थमन्यत्र वै द्विजात् Mb. 3. 26. 12. -7 A sacred or holy personage, worthy person, an object of veneration, a fit recipient; क्व पुनस्तादृशस्य तीर्थस्य साधोः संभवः U. 1; Ms. 3. 136; H. 2. 8; R. 5. 15; वृद्धस्य तीर्थेषु प्रतिपादिनी Kau. A. 1. -8 A sacred preceptor, a teacher; मया तीर्थादभिनयविद्या शिक्षिता M. 1. -9 Source, origin. -10 A sacrifice. -11 A minister; Rām. 2. 100. 36; Pt. 3. 68. -12 Advice, instruction; विषमोऽपि विगाह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः Ki. 2. 3. -13 Right place or moment; प्रादात्स्वन्नं च विप्रेभ्यः प्रजातीर्थे स तीर्थवित् Bhāg. 1. 12. 14. -14 The right or usual manner; गौतम तीर्थेनेच्छासा इत्युपैम्यहं भवन्तम् Bṛi. Up. 6. 2. 7. -15 Certain parts of the hand sacred to deities, manes &c. -16 A school of philosophy. -17 Pudendum muliebre. -18 Menstrual courses of a woman. -19 A Brāhmaṇa. -20 (In liturgical language) The path to the altar between the चात्वाल q. v. and उत्कर q. v. -21 Fire. -22 Ascertainment of a disease. -23 A science

(शास्त्र). –25 An auxiliary, a help; a person or official connected with the king and being in close attendance on him; (the number being 15 on one's side and 18 on the enemy's side); cf. Pt. 3. 69. –र्थः One of the ten orders of ascetics founded by शंकराचार्य, An honorary affix added to the names of ascetics, saints &c.; *e. g.* आनन्दतीर्थ. –*a.* 1 Sacred. –2 Liberator, saviour; वार्ता सखे कीर्तय तीर्थकीर्तेः Bhāg. 3. 1. 45. –Comp. उदकम् holy water; तीर्थोदकं च वह्निश्च नान्यतः शुद्धिमर्हतः U. 1. 13. –कमण्डलु –*m.*, –*n.* a pot filled with water from a holy place. –करः 1 a Jaina *Arhat*, sanctified teacher or saint of the Jainas; (also तीर्थंकर in this sense). –2 an ascetic. –3 the founder of a new religious or philosophical school. –4 N. of Viṣṇu. –काकः an unsteady pupil; P. II. 1. 42 Vārt.; –काकः, –ध्वाङ्क्षः, –वायसः 'a crow at a sacred bathing-place', *i. e.* a very greedy person (लोलुप). –चर्या pilgrimage. –देवः an epithet of Śiva. –पाद् *m.* an epithet of Kriṣṇa; Bhāg. 1. 7. 34. –भूत *a.* sacred, holy. –यात्रा a visit to a holy place, a pilgrimage. –राजः N. of Prayāga. –राजिः, –जी *f.* an epithet of Benaras. –वाकः the hair of the head. –विधिः rites observed at a place of pilgrimage (such as क्षौर). –शिला the stone-steps leading to a bathing-place. –सेविन् *a.* a pilgrim. (–*m.*) a crane.

तीर्थक *a.* Holy, sacred, venerable; कृपयातिथिरूपेण भवद्भिस्तीर्थकाः कृताः Bhāg. 1. 19. 32. –कः An ascetic, a Brāhmaṇa.

तीर्थिकः 1 A pilgrim, an ascetic Brāhmaṇa (visiting holy places). –2 An adherent or head of any other than one's own creed; Buddha, Jaina.

तीर्थीकृ 8 U. To make sacred, sanctify.

तीर्थीभूत *a.* Become sacred, venerable.

तीर्थ्य *a.* Relating to a sacred place; Vāj. 16. 42. –र्थ्यः An ascetic.

तीव् 1 P. (तीवति) 1 To be large or strong. –2 To be fat or corpulent.

तीवरः 1 The ocean. –2 A hunter. –3 The adulterine offspring of a Rājaputrī by a Kṣatriya (one of the mixed tribes).

तीव्र *a.* 1 Severe, intense, sharp, acute, violent, poignant, pungent, impetuous; विलङ्घिताधोरणतीव्रयत्नाः R. 5. 48 'strong or violent efforts' &c.; U. 3. 35; Ś. 1. 32, 5. 7. –2 Hot, warm. –3 Flashing. –4 Pervading. –5 Endless, unlimited. –6 Horrible, dreadful. –व्रः 1 Sharpness. –2 Śiva. –व्रम् 1 Heat, pungency. –2 A shore. –3 Iron, steel. –4 Tin. –व्रम् *ind.* Violently, sharply, excessively. –व्रा 1 Black mustard. –2 Basil. –3 Helleborus miger (Mar. कुटकी). –4 (in music) N. –3 Helleborus miger (Mar. कुटकी). –4 (in music) N. of a श्रुति. –Comp. –आनन्दः an epithet of Śiva. –गति *a.* quick, swift. –गन्धा cumin seed. –द्युतिः the sun; P. R. 7, 83. –पौरुषम् 1 daring heroism. –2 heroism (in general). –वेदना acute or sharp pain. –संवेग *a.* 1 of strong impulse, resolute. –2 very poignant or sharp.

तीव्रयति Den. P. To make sharp, strengthen.

तीव्रीभू To become stronger, increase; अथाभिषिच्य संग्रामदेवं तीव्रीभवद्व्यथः Raj. T. 6. 99.

तु 2 P. (तौति and तवीति) 1 To have authority or power, to be strong; स तूताव नैनमश्नोत्यंहतिः Rv. 1. 94. 2. –2 To get, attain. –3 To thrive, increase, become full. –4 To go, move. –5 To injure, hurt, strike.

तु *ind.* (Never used at the beginning of a senteneo, but usually after the first word) 1 An adversative particle meaning 'but', 'on the contrary', 'on the other hand', 'nevertheless'; स सर्वेषां सुखानामन्त ययौ। एकं तु सुतमुखदर्शनसुखं न लेभे K. 59; विपर्यये तु पितुरस्याः समीपनयनमवस्थितमेव Ś. 5 (in this sense तु is often added to किं and परम्, and किंतु and परंतु are, unlike तु, always used at the beginning of a sentence). –2 And now, on one's part, and; एकदा तु प्रतीहारी समुपसृत्याब्रवीत् Ks. 8; राजा तु तामार्यां श्रुत्वाऽब्रवीत् 12. –3 As to as regards, as for; प्रवर्त्यतां ब्राह्मणानुद्दिश्य पाकः।, चन्द्रोपरागं प्रति तु केनापि विप्रलब्धासि Mu. 1; Māl. 8. 4. –4 It sometimes marks a difference (भेद) or superior quality; मृष्टं पयो मृष्टतरं तु दुग्धम् G. M. –5 Sometimes it is used as an emphatic particle; बालानां तु शुभं वाक्यं ग्राह्यम् Rām. 7. 83. 20. भीमस्तु पाण्डवानां रौद्रः G. M. –6 And sometimes it is used as a mere expletive; निरर्थकं तु हीत्यादि पूरणैकप्रयोजनम् Chandr. 2. 6. –7 when used as an indeclinable it means, 'undoubtedly'; तुशब्दः संशयव्यावृत्त्यर्थः। न खलु संशयोऽस्ति। ŚB. on MS. 10. 3. 74.

तुक्खारः, 1 तुखारः, तुषारः N. of a people inhabiting the in Vindhya mountain; cf. Vikr. 18. 93. –2 Tukhār horse; निशम्य तुक्खारखुरक्षतायाः क्षितेस्तनुत्वादिव यस्य कीर्तिम् Vikr. 9. 116.

तुग्र्या Ved. Water; आवः शमं वृषभं तुग्र्यासु Rv. 1.33.15.

तुङ्ग *a.* 1 High, elevated, tall, lofty, prominent; जलनिधिमिव विधुमण्डलदर्शनतरलिततुङ्गतरङ्गम् Gīt. 11; तुङ्गं नगोत्सङ्गमिवारुरोह R. 6. 3, 4. 70; Śi. 2. 48; Me. 12, 66. –2 Long. –3 Vaulted. –4 Chief, principal. –5 Strong, passionate. –ङ्गः 1 A height, elevation. –2 A mountain. –3 Top, summit. –4 The planet Mercury. –5 A rhinoceros. –6 The coco-nut tree; Mb. 12. 262. 7. –7 The aphelion of a planet. –8 (fig.) A throne; निपात्य तुङ्गाद्रिपुयूथनाथम् Bhāg. 3. 3. 1. –9 A wise man. –10 An epithet of Śiva. –11 The Punnāga tree; तुङ्गस्तु शैलपुन्नागयोर्बुधे Nm. –ङ्गम् The stamina of the lotusblossoms. –Comp. –बीजः quicksilver. –भम् the apsis of a planet. –भद्रः a restive elephant, an elephant in rut. –भद्रा N. of a river (formed by the junction of Tuṅgā and Bhadrā)

flowing into the Krisnā. –मुखः a rhinoceros. –वेणा N. of a river. –शेखरः a mountain.

तुङ्गिन् *a.* High, lofty. *–m.* A planet at the apex of its orbit.

तुङ्गिमन् *m.* Height; कृतनिश्चयिनो वन्द्यास्तुङ्गिमा नोपभुज्यते Pt. 2. 146.

तुङ्गी 1 Night. –2 Turmeric. –Comp. –ईशः 1 the moon. –2 the sun. –3 an epithet of Krisna or Śiva. –ईश्वरः 1 an epithet of Śiva. –2 a temple of Śiva; Rāj. T. 2. 14. –पतिः the moon.

तुच् *m., f.* Ved. Offspring, children; विदा गाधं तुचे तु नः Rv. 6. 48. 9.

तुच्छ *a.* 1 Empty, void, vain, light. –2 Small, little, trifling. –3 Abandoned, deserted. –4 Low, mean, insignificant, contemptible, worthless. –5 Poor, miserable, wretched. –च्छा The 14th lunar day. –च्छम् Chaff. –Comp. –दय *a.* unmerciful; पादौ कियद्‌दूरमिमौ प्रयासे निधित्सते तुच्छदयं मनस्ते N. 8. 24. –द्रुः the castor-oil tree. –धान्यः, –धान्यकः straw, chaff. –प्राय *a.* unimportant.

तुच्छक *a.* Void, empty.

तुच्छयति Den. P. To make empty or poor; कांश्चित् तुच्छयति प्रपूरयति वा Mk. 10. 60.

तुच्छीकृ 8 U. To despise, slight, contemn.

तुच्छय *a.* Ved. Void, empty; तुच्छ्यान् कामान् करते सिष्विदानः Rv. 5. 42. 10.

तुज्, तुञ्ज् 1 P. (तुञ्जति; also Ā. and 10 P.) Ved. 1 To reach, extend, convey. –2 To kill, hurt, injure. –3 To guard, protect. –4 To clothe. –5 To live. –6 To strike, hit. –7 To push. –8 To emit, send forth. –9 To incite, instigate, urge onwards. –10 To give. –11 To press out. –12 To flow forth; दुरेतसा श्रवसा तुञ्जमाना Rv. 3. 1. 16.

तुज, तुञ्ज *a.* Ved. Noxious, mischievous, hurtful. –जः 1 A shock, assault; तुञ्जेतुञ्जे य उत्तरे Rv. 1. 7. 7. –2 A demon; यात किं विदिशो जेतुं तुञ्जेशो दिवि किं तया Ki. 15. 18. –3 A thunderbolt. –4 Giving. –5 Pressure.

तुट् 6. P. (तुटति) 1 To dispute, quarrel. –2 To hurt or injure.

तुटितुटः N. of Śiva.

तुटुमः A mouse, rat.

तुड् 1, 6. P. (तोडति, तुडति) 1 To split, rend, break. –2 To push. –3 To injure, hurt. –4 To bring near, convey.

तुड्ड् 1 P. (तुड्डति) To disregard, contemn.

तुण् 6. P. (तुणति) 1 To curve, make crooked, bend. –2 To act fraudulently, deceive. –3 To be crooked.

तुण्ड् 1 Ā. (तुण्डते) To press out.

तुण्डम् [तुण्ड्-अच्] 1 Mouth, face, beak, snout (of a hog); पक्षतुण्डप्रहारैश्च शतशो जर्जरीकृतम् Mb. 3. 270. 5; तुण्डैरानाम्रकुटिलैः (शुकाः) Kāv. 2. 9. –2 The trunk of an elephant. –3 The point of an instrument. –ण्डः N. of Śiva.

तुण्डकेरिका The cotton plant.

तुण्डिः [तुण्ड्-इन्] 1 Face, mouth. –2 A beak. –ण्डिः *f.* The navel.

तुण्डिक *a.* Furnished with a trunk; यः कृष्णः केश्यसुर स्तम्बज उत तुण्डिकः Av. 8. 6. 5. –का The navel.

तुण्डिकेरी 1 The cotton plant. –2 A large swelling on the palate.

तुण्डिन् *m.* N. of the bull of Śiva.

तुण्डिभ See तुन्दिभ.

तुण्डिल *a.* [तुण्ड्-भ, सिध्मा॰ लच् वा] 1 Talkative, loquacious. –2 Having a prominent navel. –3 Talking severely; cf. तुन्दिल.

तुत्थ् 10 U. (तुत्थयति-ते) 1 To praise. –2 To cover, screen; पांशुर्दिशां मुखमतुत्थयदुत्थितोऽद्रेः Śi. 5. 11. –3 To spread.

तुत्थः [तुद्-थक्] 1 Fire. –2 A stone. –त्थम् Sulphate of copper, usually applied to the eyes as a sort of collyrium or medical ointment. –त्था 1 Small cardamoms. –2 The indigo plant. –Comp. –अञ्जनम् blue vitriol applied to the eyes as a medical ointment.

तुत्थकम् Blue vitriol.

तुद् 6 U. (तुदति-ते, तुन्न) 1 To strike, wound, hit; तुतोद गदया चारिम् Bk. 14. 81; 15. 37; Śi. 20. 77. –2 To prick, goad. –3 To bruise, hurt. –4 To pain, vex, torment, afflict; सुतीक्ष्णधारापतनोग्रसायकैस्तुदन्ति चेतः प्रसभं प्रवासिनाम् Ṛs. 2. 4; 6. 28.

तुद *a.* Striking, tormenting &c.

तुन्न *p. p.* [तुद्-क्त] 1 Struck, hurt, wounded; ग्राव्णा तुन्नो अभिष्टुतः Rv. 9. 67. 19-20. –2 Tormented. –3 Cut, broken. –4 Pricked. –Comp. –वायः a tailor; शैलूषतुन्नवायान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च Ms. 4. 214; तन्तुवायास्तुन्नवायाः...... Śiva. B. 31. 19; Rām. 2. 83. 15. –सेवनी the suture of a wound or of a skull.

तोत्रम् [तुद्-करणे ष्ट्रन्] A goad for driving cattle or elephants; तोत्राङ्कुशनिपातश्च आयुधानां च निःस्वनः Mb. 6. 45. 5; नाम्रष्यत्तदधिक्षेपं तोत्राहत इव द्विपः Bhāg. 8. 11. 11. –Comp. –वेत्रम् a rod borne by Viṣṇu.

तोदः [तुद् भावे घञ्] 1 Pain, anguish, torture; ततस्तत्कृततोदोऽपि ततो गोदोऽधिकोऽभवन् Śiva. B. 14. 89. –2 The sun.

-3 Guiding, urging, driving (horses &c.). -4 Sharp pain. -5 Ved. A sacrificer. -6 Pressure; पादतोदात् Mātanga. L. 1. 31.

तोदनम् [तुद्-करणे घञ्] 1 Pain, anguish. -2 A goad. -3 Face, mouth (तुण्ड).

तुन्द् 1 P. To strive, to be active.

तुन्दम् The belly, a corpulent or protuberant belly. **-न्दः, -न्दी** The navel. **-Comp. -कूपिका, -कूपी** the cavity of the navel. **-परिमार्ज, -परिमृज, -मृज** *a.* lazy, sluggish; आप्यायिततुन्दपरिमृजः शेते A. R. 7. 110.

तुन्दवत् *a.* Corpulent, fat.

तुन्दि *f., n.* The belly. *-f.* The navel.

तुन्दिक, तुन्दित, तुन्दिन्, तुन्दिभ, तुन्दिल *a.* 1 Having a protuberant belly. -2 Corpulent. -3 Filled or laden with; मकरन्दतुन्दिलानामरविन्दानामयं महामान्यः Bv. 1. 6. -4 Great, N. 2. 89. **-तुन्दिलः** The god Gaṇeśa.

तुन्दिकरः, -तुन्दिका The navel.

तुन्दिलित *a.* Become corpulent; किमपि तुन्दिलितः स्थगयत्यमुम् N. 4. 56.

तुन्दिलीकरणम् Increasing, swelling; नयनानन्दसंदोहकरणक्षमा Bv. 4. 9.

तुप्, -तुम्प्, -तुम्फ् 1, 6. P. (तोपति, तुपति, तुम्प-फ-ति) To injure, hurt.

तुवर *a.* Astringent.

तुभ् 4, 9. P. (तुभ्यति, तुभ्नाति) To hurt, injure, strike; संक्रुद्धो मुष्टिनाऽतुभ्नादङ्गदोऽलं महोदरम् Bk. 17. 79, 90.

तुमुल *a.* Tumultuous, noisy; Māl. 9. 3; स शब्दस्तुमुलोऽभवत् Bg. 1. 13, 19. -2 Fierce, raging; बभूव युद्धं तुमुलम् R. 3. 57. -3 Excited. -4 Perplexed, confused; सेनानिवेशं तुमुलं चकार R. 5. 49. **-लः, -लम्** 1 An uproar, a tumult, clang. -2 A confused combat, melee; (also तुमुर).

तुम्ब् I. 1 P. (तुम्बति) 1 To distress, trouble. -2 To kill, hurt. -II. 10 U. (तुम्बयति-ते) To hurt, trouble.

तुम्बः [तुम्ब-अच्] A kind of gourd. **-तुम्बा** 1 A kind of long gourd. -2 A milch cow. -3 milk-vessel.

तुम्बरः N. of a Gandharva; see तुम्बरु. **-रम्** A kind of musical instrument.

तुम्बारम् Felly (Mar. तुंबा).

तुम्बिः, -म्बी *f.* A sort of gourd; न हि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति महिमानम् Bv. 1. 80.

तुम्ब (म्बु) रुः N. of a Gandharva.

तुम्र *a.* Ved. 1 Destroying, defeating, killing. -2 Impelling. -3 Energetic, strong.

तुर् I. 6 U. (तुरति-ते) 1 To hurry, hasten; सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य Rv. 6. 18. 4. -2 To overcome. -3 To injure. -II. 3 P. (तुतोर्ति) To run. **-तुर्** *a.* 1 Hastening. -2 Fighting. *-f.* Speed.

तुर *a.* Ved. 1 Advancing, promoting. -2 Speedy, quick, prompt; Av. 6. 102. 3. -3 Strong, energetic. -4 Hurt, wounded. -5 Rich. -6 Abundant; Av. 7. 50. 2. **-रः** Speed, velocity.

तुरण *a.* Ved. Quick, swift; राधः सुरेतस्तुरणे भुरण्यू Rv. 1. 121. 5. **-णम्** Haste, speed.

तुरण्यति Den. P. 1 To be swift; उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः Rv. 4. 40. 3. -2 To make haste, accelerate, expedite; राधो न रेत ऋतमित् तुरण्यन् Rv. 10. 61. 11.

तुरी Ved. Great strength.

तुरकिन् *a.* Turkish.

तुरुष्कः N. of a people, the Turks.

तुरगः [तुरेण गच्छति गम्-ड] 1 A horse; तुरगखुरहतस्तथा हि रेणुः Ś. 1. 31; R. 1. 42; 3. 51. -2 The mind, thought. **-गी** A mare. **-Comp. -आरोहः** a horseman; Bṛi. S. 15. 26. **-उपचारकः** a groom. **-प्रियः, -यम्** barley. **-ब्रह्मचर्यम्** forced or compulsory celibacy, leading a life of celibacy simply in consequence of the absence of female society. **-मेधः** a horse-secrifice. **-यातृ** *m.* a horse-driver; स खलु तुरगयाता पूज्यते पार्थिवेन्द्रैः Aśvachikitsā. **-रक्षः** a groom, an equery.

तुरगिन् *m.* A horseman; तुरङ्गिन् also; तुरङ्गिभिर्यत्ननिरुद्धवेगाः Śi.

तुरङ्गः [तुरेण गच्छति, गम्-ख मुम् वा डिच्] 1 A horse; भानुः सकृद्युक्ततुरङ्ग एव Ś. 5. 5; R. 3. 38; 13. 3. -2 A name for the number 'seven'. -3 The heart, mind. **-गी** A mare. **-Comp. -अरिः** 1 a buffalo -2 fragrant oleander. **-आरूढः** a horseman. **-कान्ता** a mare. **-मुखः** submarine fire; तुरङ्गकान्तामुखहव्यवाहज्वालेव Śi. 3. 33. **-द्विषणी** a she-buffalo. **-प्रियः, -यम्** barley. **-मेधः** a horse-sacrifice; तुरङ्गमेधावभृथावतीर्णैरिक्ष्वाकुभिः पुण्यतरीकृतानि (जलानि) R. 13. 61. **-यायिन्, -सादिन्** *m.* a horseman; R. 7. 37. **-वक्त्रः, -वदनः** a Kinnara. **-शाला, स्थानम्** a horse-stable. **-स्कन्ध** a troop of horses.

तुरङ्गकः A horse.

तुरङ्गमः A horse; अवेहि मां प्रीतमृते तुरङ्गमात् किमिच्छसि R. 3. 63; 9. 72.

तुरायणम् 1 Non-attachment to any object or pursuit (असंग). -2 A kind of sacrifice; Ms. 6. 10. -3 A kind of vow (व्रत); Mb. 13. 103. 34.

तुरासाह् *m.* (Nom. sing. तुराषाद्-ड्) N. of Indra; तुरासाहं पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः Ku. 2. 1; R. 15. 40; ततो राजतुरासाहं शाहं युधि जिगीषतोः Śiva. B. 9. 9; also N. of Viṣṇu.

तुरी (-रिः) [तुर्-इन् ङीप्] 1 The fibrous stick used by weavers to clear and separate the threads of the woof. -2 A shuttle; तद्भटचातुरीतुरी N. 1. 12. -3 A painter's brush.

तुरीय *a.* 1 The fourth. -2 Consisting of four parts. -3 Mighty. **-यम्** 1 A quarter, a fourth part, fourth. -2 (In Vedānta phil.) The fourth state of the soul in which it becomes one with Brahman or the Supreme Spirit. **-Comp. -वर्णः, -जातिः** a man of the fourth caste, a Śūdra; तुरीयजातिं तिलकयन् कुलोत्तुङ्ग इति यथार्थनामा बभूव शूद्रः। चोलचम्पू p. 6.

तुरीयक *a.* A fourth (part); भगिन्यश्च निजादंशाद्दत्त्वांशं तु तुरीयकम् Y. 2. 124.

तुर्य *a.* Fourth; N. 4. 123. **-र्यम्** 1 A quarter, a fourth part. -2 (In Vedānta phil.) The fourth state of the soul in which it becomes one with Brahman. **-Comp. -यन्त्रम्** a quadrant.

तुरुष्काः *m.* (pl.) N. of a people, the Turks.

तुर्फरी, तुर्फरीतु *a.* Ved. Killing (हन्तृ); सृण्येव जर्भरी तुर्फरीतू नैतोशेव तुर्फरी पर्फरीका Rv. 10. 106. 6.

तुर्व् 1 P. (तु-तू-र्वति) Ved. 1 To injure, hurt, kill; वृत्रं यदिन्द्र तूर्वसि Rv. 8. 99. 6. -2 To excel. -3 To overpower. -4 To save.

तुर्वणि *a.* Ved. 1 Acting or moving quickly. -2 Injuring or destroying enemies, victorious.

तुल् 1 P., 10 U. [तोलति-तोलयति-ते; also तुलयति-ते which some suppose to be a denominative from तुला] 1 To weigh, measure; तुलयामास कौन्तेय कपोतेन समं विभो। Mb. 3. 131. 26. -2 To weigh in the mind, ponder, consider. -3 To raise, lift up; कैलासे तुलिते Mv. 5. 37; पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधान इव ह्रियम् R. 4. 80; 12. 89; Śi. 15. 30. -4 To bear up, hold up, support; पृथिवीतले तुलितभूभृदुच्यसे Śi. 15. 30, 61. -5 To compare, equal, liken (with instr.); तृणमिव तुलयन्ति Pt. 5. 31; मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम् Bh. 3. 20; Śi. 8. 12. -6 To match, be equal to (with acc.); प्रासादास्त्वां तुलयितुमलं यत्र तैस्तैर्विशेषैः Me. 66. -7 To make light of, contemn, despise; अन्तःसारं घन तुलयितुं नानिलः शक्ष्यति त्वाम् Me. 20 (where तुल् also means 'to bear up' or 'carry away'); Śi. 15. 30. -8 To suspect, examine with distrust; कः श्रद्धास्यति भूतार्थं सर्वो मां तुलयिष्यति Mk. 3. 24; 5. 43 (where some editions read तूलयिष्यति for तुलयिष्यति). -9 To try, put to test, reduce to a wretched state; हा अवस्थे तुलयसि Mk. 1 (तूलयसि v. l.) -10 To counterbalance, outweigh; तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम्। भगवत्सङ्गिसङ्गस्य मर्त्यानां किमुताशिषः॥ Bhāg. 1. 8. 13. -11 To have in the same degree, attain or reach to.

तुलनम् [तुल्-ल्युट्] 1 Weight. -2 Lifting, weighing; तुलनं चाद्रिराजस्य Mk. 9. 20. -3 Comparing, likening &c. **-ना** 1 Comparison, equalness with; कुचौ किंचिन्मीलत्कमलतुलनां कन्दलयतः P. R. 2. 16. -2 Weighing. -3 Lifting, raising. -4 Rating, assessing, estimating. -5 Examining.

तुला [तुल्-भिदा॰ अङ्] 1 A balance; तस्मात्तेऽद्य प्रदास्यामि स्वमांसं तुलया धृतम् Mb. 3. 131. 25; the beam of a balance; तुलया धृ to hold in a balance, to weigh, consider equal; अश्वमेधसहस्राणि सत्यं च तुलया धृतम् H. 4. 131. v. l. -2 A measure, weight. -3 Weighing. -4 Resemblance, likeness, equality, similarity (with gen., instr. or in comp.); किं धूर्जटेरिव तुलामुपयाति संख्ये Ve. 3. 8; तुलां यदारोहति दन्तवाससा Ku. 5. 34; R. 8. 15; सद्यः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे R. 5. 68; 19. 8, 50. -5 Libra, the seventh sign of the zodiac; जयति तुलामधिरूढो भास्वानपि जलदपटलानि Pt. 1. 330. -6 A sloping beam or timber in the roof of a house. -7 A measure of gold or silver equal to 100 *palas*. -8 A kind of beam in the roof of a house (Mar. तुळई); Bṛi. S. 53. 30. **-Comp. -अधिरोहणम्** resembling; नवदिवाकरातपस्पृष्टपङ्कजतुलाधिरोहणम् R. 19. 8. **-अनुमानम्** like inference, analogy. **-कूटः** a false weight. **-कोटिः, -टी:** *f.* 1 an ornament (an anklet or नूपुर) worn on the feet by women; cf. तुलाकोटिस्तु मञ्जीरे Nm.; लीलाचलत्स्त्रीचरणारुणोत्पलस्खलत्तुलाकोटिनिनादकोमलः Śi. 12. 44. -2 a hundred millions (अर्बुद). -3 the end of the beam. **-कोशः, -कोषः** 1 ordeal by weighing, weighing on a balance; हीनस्य नाशोऽभ्यधिकस्य वृद्धिस्तुल्येन तुल्यं तुलितं तुलायाम्। एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तम्. Bṛi. S. 26. 10. -2 a place where a balance is kept. **-गुडः** a kind of ball (used as missile); Mb. 3. **-दानम्** the gift to a Brāhmaṇa of as much gold or silver as equals the weight of one's body. **-धटः** 1 the scale of a balance. -2 an oar. **-धरः** 1 a trader, merchant. -2 the sign *Libra* of the zodiac. -3 The sun; तुलाधरस्तु वणिजि श्लक्ष्णराशौ दिवाकरे Nm. **-धारः** a dealer, trader, or merchant. -2 the string of a balance. -3 the beam. -4 the sign *Libra* of the zodiac. **-धारणम्** weighing; तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः Y. 2. 100. **-परीक्षा** ordeal by the balance. **-पुरुषः, भारः** gold, jewels or other valuable things equal to a man's weight (given to a Brāhmaṇa as a gift); cf. तुलादान. **-प्रग्रहः, -प्रग्राहः** the string or beam of a balance. **-मानम्, -यष्टिः** *f.* 1 the beam of a balance; स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम्। अहो सुसदृशी चेष्टा तुलायष्टेः खलस्य च॥ Pt. 1. 150. -2 (**-मानम्**) weights and measures; Kau. A. 2. **-बीजम्** the berry of the Guñjā plant (used as a weight). **-सूत्रम्** the string of a balance.

तुलित *p. p.* 1 Weighed, counterpoised. -2 Compared, likened, equalled; Bh. 3. 36; योगीन्द्रपाणितुलितायुधलूनपक्षः Śi.; see तुल्.

तुल्य *a.* [तुलया संमितं यत्] 1 Of the same kind or class, well-matched, similar, like, equal, resembling (with gen., instr. or in comp.); Ms. 4. 86; Y. 2. 77; R. 2. 35 (v. l.); 12. 80; लोकेन भावी पितुरेव तुल्यः संभावितो मालिपरिग्रहात् सः 18. 38. -2 Fit for. -3 Identical, same. -4 Indifferent. **-ल्यम्** *ind.* 1 Simultaneously; ययोर्मृत्युर्विवासश्च त्वत्कृते तुल्यमागतौ Rām. 2. 74. 3. -2 Equally, in a like manner. **-Comp. -कक्ष** *a.* equal to; यदि तत्तुल्यकक्षोऽत्र भवान् धुरि न युज्यते Ve. 3. 26. **-दर्शन** *a.* regarding with the same or indifferent eyes; चक्षुः कृपां यद्यपि तुल्यदर्शनाः Bhāg. 1. 5. 24. **-नक्तंदिन** *a.* 1 having equal days

and nights.. -2 not distinguishing between day and night; ताम्यमानः स बभ्राम तुल्यनक्तंदिनाश्चिरम् Ks. 101. 280. **-निन्दास्तुति** *a.* indifferent to blame or praise; Bg. 12. 19. **-न्याय** *a.* that to which the same principle or rule is applicable, a similar (case); तदेतद् न्यायपूर्वकं लिङ्गमेकत्रापि दृश्यमानं तुल्यन्यायानां सर्वेषां धर्मवत्तां ज्ञापयति। ŚB. on MS. 7. 4. 12. **-पाक** *a.* Having equal heat, being equally heated; यथा स्थाल्यां तुल्यपाकानामेकमुपमृद्यमन्येषामपि सिद्धतां जानाति। ŚB. on MS. 7. 4. 12. **-पानम्** drinking together, compotation. **-भावना** (in arith.) combination of like sets of magnitude. **-मूल्य** *a.* of equal value. **-योगिता** (in Rhet.) Equal Pairing, a figure of speech, a combination of several objects having the same attribute, the objects being either all relevant or all irrelevant: नियतानां सकृद्धर्मः सा पुनस्तुल्ययोगिता K. P. 10; cf. Chandr. 5. 41. **-रूप** *a.* like, similar, analogous. **-शुद्धि** *f.* equal substraction. **-शोधनम्** reducing an equation by removing the like terms on both sides.

तुल्यशः *ind.* In equal parts.

तोलः, -लम् [तुल्-कर्मणि अच्] 1 Weight or quantity measured by the balance. -2 A weight of gold or silver equal to 12 māṣas or a tolā.

तोलनम् Raising, lifting, weighing &c.

तोल्य *a.* To be weighed. **-ल्यम्** Weighing.

तुलसारिणी A quiver.

तुलसि (Metrically for तुलसी), **-तुलसिका** See तुलसी; वाचश्च नस्तुलसिवद्यदि तेऽङ्घ्रिशोभाः Bhāg. 3. 15. 49; तुलसिकादूर्वाङ्कुरैरपि...परितुष्यसि 5. 3. 6.

तुलसी [तुलां सादृश्यं स्यति, सो-क गौरा० ङीष् शंकध्वा. Tv.] The holy basil held in veneration by the Hindus, especially by the worshippers of Viṣṇu. **-Comp.-पत्रम्** (lit.) a Tulasī leaf; (fig.) a very small gift. **-विवाहः** the marriage of an image of Bālakriṣṇa with the holy basil, performed on the 12th day of the bright half of Kārtika. **-वृन्दावनः, -नम्** a square pedestal in which the sacred basil is planted.

तुह्निः, -ली *f.* = तुरी (1) and (2) q.v.

तुलिका A wagtail.

तुवर *a.* 1 Astringent. -2 Beardless; also तूवर. **-रः -रम्** An astringent taste. **-री** 1 A fragrant earth -2 Alum.

तुवरिका 1 kind of earth. -2 Alum.

तुवि *a.* Ved. 1 Much, many; महाव्रातस्तुविकूर्मिर्ऋघावान् Rv. 3. 30. 3. -2 Strong, powerful. **-विः** *f.* A long gourd (तुम्बी).

तुविस् *n.* Ved. 1 Growth. -2 Strength. -3 Intellect.

तुश् Ved. 1 Ā. (तोशते) 1 To strike, hurt, kill. -2 To be pressed out or extracted. -3 To trickle.

तुष् 4 P. (तुष्यति, तुष्ट) 1 To be pleased or satisfied, be contented or delighted with anything (usually with instr.); रत्नैर्महार्हैस्तुतुषुर्न देवाः Bh. 2. 80; Ms. 3. 207; Bg. 2. 55; Bk. 2. 13; 15. 8; R. 3. 62. -2 To become calm or quiet. -3 To satisfy, please (with acc.). *-Caus.* (तोषयति-ते) To please, gratify, satisfy.

तुष्ट *p. p.* [तुष् कर्तरि क्त] 1 Pleased, satisfied, delighted, gratified, contented. -2 Contented with what one possesses and indifferent to everything else. **-ष्टः** N. of Viṣṇu.

तुष्टिः *f.* [तुष्-भावे-क्तिन्] 1 Satisfaction, gratification, pleasure, contentment. -2 (In Sāṅ. phil.) Acquiescence, indifference to everything except what is possessed.

तोषः [तुष्-भावे घञ्] Satisfaction, contentment, pleasure, delight. *-a.* Pleasing, gratifying; तत्कर्म हरितोषं यत्सा विद्या तन्मतिर्यया Bhāg. 4. 29. 50.

तोषण *a.* [तुष्-कर्तरि ल्यु] Satisfying, gratifying, pleasing. **-णम्** [भावे ल्युट्] 1 Satisfaction, gratification, contentment. -2 Anything that gives satisfaction, a gratification. **-णी** An epithet of Durgā.

तोषित *a.* Pleased, satisfied &c.

तोषिन् *a.* (At the end of comp.) 1 Pleased with. -2 Gladdening, satisfying; अथानुरूपाभिनिवेशतोषिणा Ku. 5. 7.

तुषः [तुष्-क] 1 The husk or chaff of grain; अजानतार्थं तत्सर्वं (अध्ययनं) तुषाणां कण्डनं यथा; Ms. 4. 78. -2 The Bibhītaka tree. -3 Fault; L. D. B. **-Comp. -अग्निः, -अनलः** 1 fire of the chaff or husk of corn. -2 a mode of capital punishment consisting in twisting straw round the limbs of a criminal and then setting it on fire. **-अम्बु** *n.*, **-उदकम्, -उत्थम्** sour rice-gruel or barley gruel. **-ग्रहः, -सारः** fire.

तुषार *a.* [तुष्-आरन् किच्च Uṇ. 3. 139.] Cold, frigid, frosty or dewy; अपां हि तृप्ताय न वारिधारा स्वादुः सुगंधिः स्वदते तुषारा N. 3. 93; Śi. 9. 7. **-रः** 1 Frost, cold; तुषारवृष्टिक्षतपद्मसम्पदाम् Ku. 5. 27. -2 Ice, snow; पदं तुषारस्रुतिधौतरक्तम् Ku. 1. 6; प्रपतत्तुषारो हेमन्तकालः Ṛs. 4. 1. -3 Dew; R. 14. 84; Ś. 5. 19. -4 Mist, thin rain, spray, especially of cold water; पृक्तस्तुषारैर्गिरिनिर्झराणाम् R. 2. 13; 9. 68; U. 5. 3. -5 A kind of camphor. -6 A kind of horse; ताजिताः खुरशालाश्च तुषाराश्चोत्तमा हयाः Aśvachikitsā. **-Comp. -आद्रिः, -गिरिः, -पर्वतः** the Himālaya mountain; ते तुषाराद्रिवाताः Me. 109. **-करः** 1 the moon. -2 camphor. **-कणः** a dew-drop, an icicle, hoar-frost; इतरा तु जलपाततुषारकणनश्वरी Ks. 19. 50. **-कालः** winter. **-किरणः, रश्मिः** the moon; Amaru. 49; कलया तुषारकिरणस्य पुरः Śi. 9. 27. **-गौर** *a.* 1 white as snow. -2 white with snow. (**-रः**) camphor.

तुषिताः *m.* (pl.) A class of subordinate deities, said to be 12 or 36 in number; तुषिता नाम ते देवा आसन् स्वायम्भुवान्तरे Bhāg. 4. 1. 8.

तुष्ट, -तुष्टिः See under तुष्.

तुष्टुः A jewel worn in the ears.

तुष्यः N. of Śiva.

तुस् 1 P. (तोसति) To sound.

तुस = तुष q.v.

तुस्तम् 1 Dust. -2 Husk.

तुह् 1 P. (तोहति) To hurt, to oppress; L. D. B.

तुहिन *a.* [तुह्-इनन् ह्रस्वश्च Un. 2. 52] Cold, frigid. -नम् 1 Snow, ice; Pt. 2. 59. -2 Dew or frost; तृणाग्रलग्नैस्तुहिनैः पतद्भिः Rs. 4. 7; 3. 15. -3 Moonlight. -4 Camphor. -Comp. -अंशुः, -करः, -किरणः, -गुः, -द्युतिः, -रश्मिः, -रुचिः, the moon; Śi. 9. 30; नाभ्यर्थ्यन्ते तुहिनरुचिना चन्द्रिकायां चकोराः Sūkti. 5. 25. -2 camphor. -अचलः, -अद्रिः, -शैलः the Himālaya mountain; स्वदेहपरिवेषेण रक्ष्यते तुहिनाद्रिणा Ks. 73. 82; ज्वलितेन गुहागतं तमस्तुहिनाद्रेरिव नक्तमोषधिः R. 8. 54. -कणः 1 a dew-drop; Amaru. 54. -2 a snow-flake. -शर्करा ice.

तुहिनय् Den. P. To cover with ice; तुहिनयन्सरितः पृषतां पतिः Śi. 6. 55.

तूड् 1 P. (तूडति) 1 To disrespect, contemn. -2 To split.

तूण् I. 10 U. (तूणयति-ते) To contract. -II. 10 Ā (तूणयते) To fill, fill up.

तूणः [तूण्-कर्मणि घञ्] A quiver; मिलितशिलीमुखपाटलिपटलकृतस्मरतूणविलासे Gīt. 1; R. 7. 57. -णी 1 An internal disease by which the anus and the bladder become painfully affected. -2 The indigo plant. -3 A quiver; धनुर्गृहीत्वा तूणी च खड्गं च रुचिरप्रभम् Rām. 7. 75. 9; R. 9. 59; U. 4. 20; Mv. 1. 18. -Comp. -धरः, -धारः an archer. -मुखम् the cavity of a quiver; स दक्षिणं तूणमुखेन वामं व्यापारयन्हस्तमलक्ष्यताजौ R. 7. 57.

तूणा *f.* A bellows; L. D. B.

तूणिः, तूणीरः, -रम् A quiver.

तूणी The indigo plant.

तूतः The mulberry tree.

तूतकम् Blue vitriol.

तूतुजान *a.* Ved. Quick, eager (क्षिप्र).

तूतुम् *a.* Quick, active; एता विश्वा सवना तूतुमा कृषे Rv. 10. 50. 6.

तूदः The cotton tree. -दी N. of a country.

तूपरः Ved. A hornless beast, particularly a goat; तमसा ये च तूपरा अथो बस्ताभिवासिनः Av. 11. 9. 22.

तूबरः 1 A beardless man. -2 A bull without horns. -3 Astringent flavour. -4 A eunuch. -री A fragrant earth.

तूय *a.* Ved. Quick. -यम् Water.

तूर् 4 Ā. (तूर्यते, तूर्ण) 1 To go quickly, make haste. -2 To hurt, kill.

तूर *a.* 1 Hastening. -2 A courier. -रा Speed; अदव्यतूर्भिः Bhāg. 2. 7. 37.

तूरम् A kind of musical instrument. -री A thorn-apple.

तूर्ण, तूर्णि &c. See under त्वर्.

तूर्यः, -र्यम् [तूर्यते ताड्यते तूर्-यत्] A kind of musical instrument; तूर्यघोषैः प्रहर्षितः Ms. 7. 225; Ku. 7.10. -Comp. -ओघः a band of instruments. -खण्डः, -गण्डः a sort of tabor.

तूर्यमय *a.* Musical; अयस्तूर्यमयो ध्वनिः Ks. 23. 84.

तूर्वयाण, तूर्वि *a.* 1 Quick, rapid. -2 Overpowering; रक्षो अग्निमशुषं तूर्वयाणम् Rv. 1. 174. 3. -3 (तूर्वि) Superior; वावृधानाय तूर्वये Rv. 9. 42. 3.

तूल् I. 10 Ā. (तूलयते) To fill. -II. 1 P. (तूलति) 1 To ascertain the quantity or weight of. -2 To weigh, measure. -3 To drive out.

तूलः,-लम् [तूल्-अच्] Cotton.-लम् 1 The atmosphere, sky, air. -2 A tuft of grass. -3 The mulberry. -4 The panicle of a flower or plant. -5 The thorn-apple. -ला 1 The cotton tree. -2 The wick of a lamp. -ली 1 Cotton. -2 The wick of a lamp. -3 A weaver's fibrous stick or brush. -4 A painter's brush. -5 The Indigo plant. -Comp. -कार्मुकम्, -चापः, -धनुस् *n.* a cotton-bow, *i. e.* a bow used for cleaning cotton. -दाहम् *ind.* Like cotton (consuming by fire); तूलदाहं पुरं लङ्कां दहतैव हनूमता Mv. 6. 5. -नाली (लिः) *f.*, -नालिका a thick roll of cotton drawn out in spinning. -पटिका, -पटी a cotton quilt. -पिचुः cotton. -पीठी, -लासिका spindle. -शर्करा a seed of the cotton plant. -सेचनम् the act of spinning.

तूलकम् Cotton.

तूलिः *f.* A painter's brush. -Comp- -फला the silk-cotton tree.

तूलिका 1 A painter's brush; a pencil; उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रम् Ku. 1. 32. -2 A wick of cotton either for a lamp or for applying unguents. -3 A mattress filled with cotton, a down or cotton bed. -4 A boaring instrument, probing-rod, -5 An ingot mould.

तूलिनी = तूलिफला above.

तूवर = तूबर q.v.

तूवरक *a.* Unmanly, eunuch.

तृप् 1 P. 1 To be satisfied. -2 To satisfy.

तूषः Ved. The border of a garment.

तूष्णीक *a.* Silent, taciturn; भवत तूष्णीकाः Mk. 10. 30.

तूष्णीम् *ind* [तुष् बा० नीम् स्वरादि] In silence, silently, quickly, without speaking or noise; किं भवांस्तूष्णीमास्ते V. 2; न योत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह Bg. 2. 9. –Comp. –दण्डः punishment in secret; Kau. A. 1. 11. –भावः silence, taciturnity. –शील *a.* silent, taciturn.

तूस्तम् [तुस् बा० तान् दीर्घश्च] 1 Matted hair. –2 Dust. –3 Sin. –4 An atom, any minute particle.

तृंह् 6 P. (तृंहति) To kill, hurt; see तृह्.

तृंहणम् Hurting, killing.

तृण्ढ *a.* Hurt, injured, killed; see तृह्.

तृक्ष् 1 P. (तृक्षति) To go, move.

तृक्षः N. of the sage Kāśyapa.

तृखम् Nutmeg.

तृचः, –चम् A strophe consisting of 3 verses.

तृण् 8 U. (तृणोति, तृणुते or तर्णोति, तर्णते) To eat grass, graze.

तृणम् [तृह्-नक् हलोपश्च Uṇ. 5. 8] 1 Grass in general; किं जीर्णं तृणमत्ति मानमहतामग्रेसरः केसरी Bh. 2. 29. –2 A blade of grass, reed, straw. –3 Anything made of straw (as a mat for sitting); often used as a symbol of worthlessness or uselessness; तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान्संरुणद्धि Bh. 2. 17; see तृणीकृ also. –Comp. –अग्निः 1 a fire of chaff or straw; ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति Ms.3. 168. –2 fire quickly extinguished. –3 burning a criminal by twisting straw round his body and then setting it on fire.–अञ्जनः a chameleon.–अटवी a forest abounding in grass. –अन्नम् rice growing wild. –असृज् *n.*, –कुङ्कुमम्, –गौरम् a variety of perfume. –आवर्तः a whirlwind. –इन्द्रः the palmyra tree. –उल्का a torch of hay, a fire-brand made of straw. –ओकस् *n.* a hut of straw. –काण्डः, –ण्डम् a heap of grass. –कुटी,–कुटीरकम् a hut of straw. –कूटम् a heap of straw. –कूर्चिका a whisk. –केतुः 1 the palmyra tree. –2 a bamboo. –गणना thinking anything to be of no importance; यशसि रसिकतामुपागतानां तृणगणना गुणरागिणां धनेषु Vikr. 6. 2. –गोधा a kind of chameleon. –ग्राहिन् *m.* a sapphire. –चरः a kind of gem (गोमेद). –जलायुका, –जलूका a caterpillar; यथा तृणजलूकेयं नापयात्यपयाति च। न त्यजेन्म्रियमाणोऽपि प्राग्देहाभिमतिं जनः॥ Bhāg. 4.29.77. –जम्भन् *a.* feeding on grass. –जातिः *f.* grass-kind, the vegetable kingdom; Ms. 1. 48. –ज्योतिस् *n.* the plant called ज्योतिष्मती; Ki. 15. 47 com. –द्रुमः 1 the palm tree. –2 the cocoa-nut tree. –3 the betel-nut tree. –4 the Ketaka tree. –5 the date-tree –धान्यम् grain growing wild or without cultivation (Mar. देवभात). –ध्वजः 1 the palmyra tree. –2 a bamboo. –पीडम् hand-to-hand fighting; 'रज्जूकरणे तृणमिव यत्र बाह्वादिकं न्यावर्त्यते तद्युद्धम्' Mb. 23. 3. 20 com. –पुलिक N. of a human abortion; Charaka 4. 4. 1. –पूली a mat, seat made of reeds. –प्राय *a.* worth a straw, worthless, insignificant. –बिन्दुः N. of a sage; R. 8. 79. –भुज् *a.* graminivorous; Ks. 60. –भूत *a.* deprived of all power; Mb. 7. –मणिः a sort of gem (amber). –मत्कुणः a bail or surety (perhaps a wrong reading for ऋणमत्कुण). –राज् *m.* the vine palm. –राजः 1 the cocoa-nut tree. –2 the bamboo. –3 the sugarcane. –4 the palmyra tree. –वृक्षः 1 the fanpalm tree. –2 the date-tree. –3 the cocoa-nut tree. –4 the areca-nut tree. –शालः the areca-nut tree, bamboo; तृणशालो राजताल्यां वेणौ Nm. –शीतम् a kind of fragrant grass. –शून्यम् N. of two plants केतकी and मल्लिका; तृणशून्यं तु मल्लिका Ak; परिलसत्तृणशून्यमतल्लिकापरिमलावहमारुतसेवितः Ram. Ch. 4. 32. –षट्पदः a kind of wasp (Mar. कुंभारीण). –सारा the plantain tree. –सिंहः an axe. –हर्म्यः a house of straw.

तृणकम् Grass, a worthless blade of grass.

तृणकीया A grassy place.

तृणीकृ 8 U. 1 To make light of, look down upon, treat with contempt; दृष्टिस्तृणीकृतजगत्त्रयसत्त्वसारा U. 6. 19. –2 (Hence) To eclipse, obscure; जगाद वक्त्रेण तृणीकृतेन्दुः N. 3. 54.

तृणता *f.* 1 The quality of a straw, worthlessness. –2 A bow; तृणता तृणत्वे कार्मुकेऽपि च। हैमकोषः, कार्मुकानीव नालीकांस्तृणताः (v. l. त्रिणताः) सहसामुचन्। Śi. 19. 61.

तृणय् Den. (तृणयति) To esteem as lightly as straw; सतीव्रतेऽस्मौ तृणयामि जीवितम् N. 9. 70.

तृण्या A heap of grass or straw.

तृतीय *a.* The third. –यः 1 The 3rd consonant of a Varga. –2 (in music) N. of measure. –यम् A third part; वनेषु च विहृत्यैवं तृतीयं भागमायुषः Ms. 6. 33. *-ind.* For the 3rd time, thirdly; तृतीयमप्सु नृमणा अजस्रम् Rv. 10. 45. 1. –Comp. –करणी the side of a square 3 times smaller than another. –प्रकृतिः *m.* or *f.* 1 a eunuch. –2 the neuter gender.

तृतीयक *a.* 1 Recurring every third day, tertian (as a fever). –2 Occurring for the third time. –3 The third. –Comp. –ज्वरः tertian ague.

तृतीया 1 The third day of a lunar fortnight. –2 (In gram.) The instrumental case or its terminations. –Comp. –कृत *a.* thrice ploughed (as a field). –तत्पुरुषः the instrumental Tatpuruṣa. –प्रकृतिः *m., f.* 1 a eunuch. –2 a hermaphrodite. –3 the neuter gender.

तृतीयिन् *a.* 1 Entitled to a third portion (of inheritance &c.); विषमा ह्येषामाख्या। केचिदर्धिनः केचित् तृतीयिनः केचित् पादिनः इति। ŚB. on MS. 10. 3. 55. –2 Occupying the third rank; Ms. 8. 210.

तृद् 1 P., 7 U. (तर्दति, तृणत्ति, तृन्ते, तृण्ण) 1 To cleave, split, pierce. -2 To kill, destroy, annihilate; भूतिं तृणद्मि यक्षाणाम् Bk. 6. 38, 14. 13, 108; 15. 36, 44. -3 To set free. -4 To disregard.

तृणण *a*. Cut, split; तस्मात्तदातृण्णात्प्रैति रसो वृक्षादिवाहतात् Bṛi. Up. 3. 9. 28.

तृप् I. 4, 5, 6 P. (तृप्यति, तृप्नोति, तृपति, तृप्त) 1 To become satisfied, be pleased or contented; अद्य तर्प्स्यन्ति मांसादाः Bk. 16. 29; प्राशीन्न चातृपत् क्रूरः 15. 29; (usually with instr., but sometimes with gen. or loc. also); को न तृप्यति वित्तेन H. 2. 133 (v. l. दृप्यति); तृप्तस्तालपिशितेन Bh. 2. 84; नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचना ॥ Pt. 1. 137; तस्मिन्हि ततृपुर्देवास्तते यज्ञे Mb. -2 To please, gratify. -*Caus*. To gratify, please. -*Desid*. तितृप्सति; तितर्पिषति. -II. 1 P., 10 U. (तर्पति, तर्पयति-ते) 1 To light up, kindle. -2 (Ātm.) To be satisfied. -3 To please, satisfy. -4 To gladden, refresh, reanimate; स्वैरं स्वैरं प्रेरितैस्तर्पयेति U. 3. 2.

तर्पण *a*. [तृप्-णिच् वा ल्युट्] Satisfying, pleasing, refreshing. -णम् 1 Pleasing, satisfying. -2 Satisfaction, pleasure. -3 Satiety, fulness. -4 One of the five daily Yajñas (performed by men), presenting libations of water to the manes of the deceased ancestors (पितृयज्ञ). -5 Fuel for the sacred fire. -6 Food. -7 Filling the eyes with oil &c. -Comp. -इच्छुः an epithet of Bhīṣma.

तर्पित *a*. Pleased, gratified.

तर्पिन् *a*. 1 Gratifying. -2 Offering libationsto th e manes of deceased ancestors.

तृपत् Ved. 1 The moon. -2 A parasol.

तृप्त *a*. [तृप्-क्त] Satiated, satisfied, contented. -प्तम् Satisfaction.

तृप्तता 1 Satisfaction. -2 Satiety.

तृप्तिः *f*. [तृप्-क्तिन्] 1 Satisfaction, contentment; R. 2. 39, 73; 3. 3; Ms. 3. 271; भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् Bg. 10. 18. -2 Satiety, disgust. -3 Pleasure, gratification. -4 (Ved.) Water. -Comp. -कर, कारक *a*. giving satisfaction. -योगः satisfaction; तृप्तियोगः परेणापि महिम्ना न महात्मनाम् Śi. 2. 31.

तृप्तिमत् *a*. satisfied, finding satisfaction in; तृप्तिमान्भवति Ch. Up. 7. 10. 2.

तृप्र *a*. 1 Restless, anxious. -2 Pleased, satisfied. -3 Pleasing, satisfying. -प्रः A sacrificial cake (पुरोडाश). -प्रम् 1 Ghee or an oblation thereof. -2 Suffering, sorrow (दुःख).

तृपतः 1 The moon. -2 A parasol.

तृपल *a*. 1 Pleased. -2 Restless. -लः A stone. -ला 1 A creeper. -2 (= त्रिफला) also तृफला ; L. D. B.

तृपुः Ved. A thief.

तृफूः *f*. The serpent race.

तृम्प् or तृम्फ् = तृप् q. v.

तृष् 4 P. (तृष्यति, तृषित) 1 To be thirsty; तृषितेवाऽनिशं स्वादु पिबन्तं सरितां पयः Bk. 7. 106; 14. 30; 15. 51. -2 To wish, wish excessively, be eager or greedy.

तर्षः [तृष्-भावे घञ्] 1 Thirst; किमु नृपफलतर्षः Pratima 3. 21. -2 Desire, wish. -3 The ocean. -4 A boat. -5 The sun.

तर्षणम् [तृष्-भावे ल्युट्] 1 Thirst. -2 Desire.

तर्षित, तर्षुल *a*. 1 Thirsty. -2 Wishing, desiring.

तृष् *f*. [तृष्-संप० क्विप्] (nom. sing. तृट्-ड्) 1 Thirst; तृषा शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभि Bh. 3. 92; Ṛs. 1. 11. -2 Strong desire, eagerness. -3 Desire personified as the daughter of Kāma.

तृषा See तृष्. -Comp. -आर्त *a*. suffering from thirst, thirsty. -भू *f*. the bladder. -हम् water.

तृषित *p. p*. 1 Thirsty; Ghaṭ. 9; उत्प्लुत्य भेकस्तृषितस्य भोगिनः फणातपत्रस्य तले निषीदति Ṛs. 1. 18. -2 Greedy, thirsting for, desirous of gain. -तम् Thirst, desire.

तृषु *a*. Ved. 1 Greed, thirsting for; तृषु यदन्ना तृषुणा ववक्ष Rv. 4. 7. 11. -2 Quick, speedy.

तृष्णज् *a*. Covetous, greedy, thirsting.

तृष्णा [तृष् न किच्च] 1 Thirst (lit. and fig.); तृष्णां चेह परित्यज्य को दरिद्रः क ईश्वरः H. 1. 164; Ṛs. 1. 15. -2 Desire, strong desire, greedy, avidity, desire of gain; तृष्णां छिन्धि Bh. 2. 77; 3. 5; R. 8. 2. -Comp. -क्षयः cessation of desire, tranquility of mind, contentmont.

तृष्णालु *a*. Very thirsty.

तृष्य *a*. To be wished or desired. -ष्यम् Greediness, thirst.

तृष्ट *a*. Ved. 1 Harsh; तृष्टासि तृष्टिका Av. 7. 113. 2. -2 Pungent. -3 Rugged. -4 Hoarse; अति तृष्टं ववक्षिथाथैव सुमना असि Rv. 3. 9. 3.

तृह् 7. P., 10 U., 6 P. (तृणेढि, तर्हयति-ते, तृहति, तृढ; *desid*. तितृक्षति, तितर्हिषति, तितृंहिषति) To injure, hurt, kill, strike; न तृणेह्मीति लोकोऽयं मां विन्ते निष्पराक्रमम् Bk. 6. 39; (तानि) तृणेढु रामः सह लक्ष्मणेन 1. 19.

तॄ 1 P. (तरति, ततार, अतारीत्, तरि-री-ष्यति, तीर्ण) 1 To cross over, cross; केनोडुपेन परलोकनदीं तरिष्ये Mk. 8. 23; स तीर्त्वा कपिशाम् R. 4. 38; Ms. 4. 77. -2 (*a*) To cross over, traverse (as a way); (अध्वानं) ततार ताराधिपखण्डधारी Ku. 7. 48; Me. 19. (*b*) To sail across, navigate (as a river). -3 To float, swim; शिला तरिष्यत्युदके न पर्णम् Bk. 12. 77; Bṛi. S. 80. 14. -4 (*a*) To get over, surmount, overcome, overpower; धीरा हि तरन्त्यापदम् K. 175; कृच्छ्रं महत्तीर्णः R. 14. 6; Pt. 4. 1; Bg. 18. 58; Ms. 11. 34. (*b*) To subdue, destroy, become master of. -5 To go

to the end of, master completely; ततार विद्याः R. 3. 30. -6 To fulfil, accomplish, perform (as a promise); दैवात्तीर्णप्रतिज्ञः Mu. 4. 12. -7 To be saved or rescued, escape from; गावो वर्षभयात्तीर्णा वयं तीर्णा महाभयात् Hariv. -8 To acquire, gain; मनोजवा अयमान आयसीमतरत् पुरम् Rv. 8. 100. 8. -9 To move forward rapidly. -10 To fill completely, pervade. -11 To live through (a definite period). -12 To deliver, liberate from. -13 To strive together, compete. -*Pass.* (तीर्यते) To be crossed &c. -*Caus.* (तारयति-ते) 1 To carry or lead over; तारयस्व च मां गङ्गाम् Ram. 7. 46. 29. -2 To cause to arrive at; नः पिता योऽस्माकमविद्यायाः परं पारं तारयसीति Praśna Up. 6. 8. -3 To save, rescue, deliver, liberate. -*Desid.* (तितीर्षति, तितरिषति, तितरीषति) To wish to cross &c.; दोर्भ्यां तितीर्षति तरङ्गवतीभुजङ्गम् K. P. 10.

तर *a.* [तॄ-भावे-अप्] 1 Crossing. -2 Surpassing, excelling. -3 Conquering, overpowering; cf. दुस्तर. **-रः** 1 Passing over, crossing, passage; उत्तेरुरतरान् नदान् Bk. 7. 55. -2 Freight; दीर्घाध्वनि यथादेशं यथाकालं तरो भवेत् Ms. 8. 406. -3 A road. -4 A ferry-boat. -5 Fire. **-Comp. -पण्यम्** freight. **-पण्यिकः** one who receives the freight. **-पतिः** superintendent of ferries, EI. 7. 91; 17. 321. **-स्थानम्** a landing-place, wharf.

तरणः [तॄ-ल्युट्] 1 A boat, raft. -2 *Svarga* or heaven. **-णम्** 1 Crossing over. -2 Conquering, overcoming. -3 An oar.

तरणि *a.* [तॄ-अनि] Ved. 1 Passing through, pervading (as the sun). -2 Quick, energetic, unremitting; विपश्चितं तरणिं भ्राजमानम् Av. 13. 2. 4. -3 Saving, carrying over, benevolent. **-णिः** 1 The sun; 'तरणिर्द्युमणौ पुंसि कुमारीनौकयोः स्त्रियाम् Medinī. -2 A ray of light. -3 The *Arka* plant. -4 Copper. **-णिः, -णी** *f.* A raft, boat. **-Comp. -तनया** the river Yamunā; परिश्रान्तस्यायं तरणितनयातीरनिलयः Bv. 4. 7. **-धन्यः** an epithet of Śiva. **-पेटकः** an oval bowl of wood for baling a boat. **-रत्नम्** a ruby.

तरण्डः, -ण्डा, -ण्डी, -ण्डम् [तॄ-अण्डच्] A boat. **-ण्डः, -ण्डम्** 1 A raft or float made of bamboos tied together and floated on jars or inverted hollow gourds. -2 The float of a fishing-line. -3 An oar. **-Comp. -पादा** a kind of boat.

तरण्यति Den. P. To cross over.

तरद् *f.* [तॄ-करणे अदि] 1 A boat. -2 A kind of duck (कारण्डव).

तरन्ती A boat.

तरिः -रीः [तॄ-करणे इ] 1 A boat. धर्मार्थं वाहये तरिम् Mb. 1. 100. 48; जीर्णा तरिः सरिदतीव गभीरनीरा Udb.; Śi. 3. 76. -2 A box for clothes. -3 The end or hem of a garment. **-री** 1 A small wooden baling-vessel. -2 A club. -3 Smoke. **-Comp. -रथः** an oar, a paddle.

तरिकः [तराय तरणाय हितः बा॰ ठन्] 1 A ferry-man. -2 A float, raft. **-का** 1 A boat. -2 Cream.

तरिकिन् *m.* A ferry-man.

तरित्रम्, -तरित्री, तरिणी A boat, ship.

तरीषः [तॄ-ईषन्] 1 boat, raft. -2 The ocean. -3 A fit or competent person. -4 Heaven. -5 Work, business, practice, profession. -6 A fine shape or form. -7 Decorating, ornamenting. -8 Dry cow-dung. **-षी** N. of a daughter of Indra.

तारक *a.* (-रिका *f.*) [तॄ-णिच् ण्वुल्] 1 Carrying over. -2 Protecting, preserving, rescuing. -3 Helping another through a difficulty. **-कः** 1 A pilot, helmsman. -2 A deliverer, saviour. -3 N. of Śiva. **-कः, -कम्** A boat, raft. **-कम्** (also *f.*) 1 The pupil of the eye; संदधे दृशमुदग्रतारकाम् R. 11. 69. -2 The eye. -3 A star; शान्तर्क्षग्रहतारकम् Bhāg. 10. 3. 1; see तारका.

तारण *a.* [तारयत्यनेन तॄ-ल्युट्] 1 Enabling to cross. -2 Saving, delivering, liberating. -3 Helping one through a difficulty &c. **-णः** 1 N. of Śiva; also of Viṣṇu. -2 A boat, raft. **-णम्** 1 Crossing. -2 Conquering. -3 Carrying or conveying across; यो द्विजः शब्दरहितं सं क्षमस्तारणाय वै Mb. 3. 200. 75.

तारणिः, -णी A float, raft.

तारिकम् Fare, freight.

तारित *p. p.* Made to cross, conveyed across, saved, rescued.

तारित् *a.* [तॄ-णिच्-णिनि] Enabling to cross, saving, delivering.

तार्य *a.* [तॄ कर्मणि ण्यत्] 1 To be crossed, passable. -2 To be conquered or defeated. **-र्यम्** Fare, freight, toll.

तितीर्षा 1 Desire to cross over; स मामचिन्तयद्देवः प्रश्नपारतितीर्षया Bhāg. 11. 13. 19. -2 Desire of final emancipation.

तितीर्षु *a.* 1 Desirous of crossing; तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् R. 1. 2. -2 Wishing to attain. -3 Desirous of final emancipation.

तीर्ण *p. p.* [तॄ-क्त] 1 Crossed, passed over. -2 Spread, expanded. -3 Surpassed, excelled. -4 Gone down to bathe, bathed. -5 Defeated, conquered, overcome; see तॄ.

तेज् 1 P. (तेजति) To guard, defend, protect.

तेजः, तेजनम् See under तिज्.

तेजलः The francoline partridge.

तेजस् *n.* [तिज्-भावे करणादै असुन्] 1 Sharpness. -2 The sharp edge (of a knife &c.). -3 The point or top of a flame. -4 Heat, glow, glare. -5 Lustre, light, brilliance, splendour; दिनान्ते निहितं तेजः R. 4. 1; तेजबासि

विभावसौ Bg. 7. 9, 10. -6 Heat or light considered as the third of the five elements of creation (the other four being पृथिवी, अप्, वायु and आकाश). -7 The bright appearance of the human body, beauty; अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा R. 3. 15. -8 Fire of energy; शमप्रधानेषु तपोधनेषु गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः Ś. 2. 7; U. 6. 14. -9 Might, prowess, strength, courage, valour, martial or heroic lustre; तेजस्तेजसि शाम्यतु U. 5. 7; Ś. 7. 15. -10 One possessed of heroic lustre; तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते R. 11. 1; Pt. 1. 328; 3. 33. -11 Spirit, energy. -12 Strength of character, not bearing insult or ill-treatment with impunity. -13 Majestic lustre, majesty, dignity, authority, consequence; तेजोविशेषानुमितां (राजलक्ष्मीं) दधानः R. 2. 7. -14 Semen, seed, semen virile; स्याद्रक्षणीयं यदि मे न तेजः R. 14. 65; 2. 75; दुष्यन्तेनाहितं तेजो दधानां भूतये भुवः Ś. 4. 3. -15 The essential nature of anything. -16 Essence, quintessence. -17 Spiritual, moral, or magical power. -18 Fire; यज्ञसेनस्य दुहिता तेज एव तु केवलम् Mb. 3. 239. 9. -19 Marrow. -20 Bile. -21 The speed of a horse. -22 Fresh butter. -23 Gold. -24 Clearness of the eyes. -25 A shining or luminous body, light; ऋते कृशानोर्न हि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजांस्यपराणि हव्यम् Ku. 1. 51; Ś. 4. 2. -26 The heating and strengthening faculty of the human frame seated in the bile (पित्त). -27 The brain. -28 Violence, fierceness. -29 Impatience. -30 Anger; मित्रैः सह विरोधं च प्राप्नुते तेजसा वृतः Mb. 3. 28. 18. -31 The sun; उपप्लवांस्तथा घोरान् शशिनस्तेजसस्तथा Mb. 12. 301. 36. **-Comp. -कर** *a.* 1 illuminating. -2 granting vital power or strength. **-पदम्** a mark of dignity; तेजःपदं मणिमयं च हृतं शिरोभ्यः Bhāg. 1. 15. 14. **-बीजम्** marrow. **-भङ्गः** 1 disgrace, destruction of dignity. -2 depression, discouragement. **-भीरुः** *f.* shadow. **-मण्डलम्** a halo of light; सर्वा एतस्मिंस्तेजोमण्डल एकीभवन्ति Praśna. Up. 4. 2. **-मात्रा** sense-organ; स एतास्तेजोमात्राः समभ्याददानो हृदयमेवान्ववक्रामति Bṛi. Up. 4. 4. 1. **-मूर्तिः** the sun; Ms. 3. 93. **-रूपम्** 1 the Supreme Spirit, Brahman. -2 the nature of light. **-वृत्तम्** 1 noble behaviour; Ms. 9. 303. -2 superior power or lustre.

तेजस्वत्, तेजोवत् *a.* 1 Bright, brilliant, splendid. -2 Sharp, pungent. -3 Brave, heroic. -4 Energetic.

तेजस्विन् *a.* (-नी *f.*) 1 Brilliant, bright. -2 Powerful, heroic, strong; न तेजस्तेजस्वी प्रसृतमपरेषां विषहते U. 6. 14; Ki. 16. 16. -3 Dignified, noble. -4 Famous, illustrious. -5 Violent; Bṛi. S. 101. 2. -6 Haughty. -7 Lawful.

तेजित *a.* 1 Sharpened, whetted. -2 Excited, stimulated, prompted.

तेजोमय *a.* 1 Glorious. -2 Bright, brilliant, luminous; तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् (रूपम्) Bg. 11. 47. -3 Full of energy, spirited.

तेन A note introductory to a song.

तेप् 1 Ā. (तेपते) 1 To sprinkle. -2 To ooze, drop. -3 To shake, tremble. -4 To shine.

तेमः [तिम्-घञ्] Becoming wet or moist, moisture.

तेमनम् 1 Wetting, moistening. -2 Moisture. -3 A sauce, condiment. **-नी** A fire-place.

तेव् 1 Ā. (तेवते) 1 To play, sport. -2 To weep, lament.

तेवनम् 1 Play, pastime. -2 A pleasure-garden, play-ground; Ms. 4. 163.

तैक्ष्ण्यम् 1 Sharpness (of a knife), acuteness. -2 Pungency. -3 Fierceness, severity, cruelty.

तैजस *a.* (-सी *f.*) [तेजसो विकारः अण्] 1 Bright, splendid, luminous; वैराजा नाम ते लोकास्तैजसाः सन्तु ते शिवाः U. 2. 12. -2 Made up or consisting of light; तैजसस्य धनुषः प्रवृत्तये R.11.43. -3 Metallic. -4 Passionate. -5 Vigorous, energetic. -6 Powerful, intense. -7 A kind of horse; ते तैजसाः पुण्यवतां प्रदेशे भवन्ति पुण्यैरपि ते मिलन्ति Yuktikalpataru. -8 Endowed with the राजस quality; वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा Bhāg. 3. 5. 30. **-सः** The highly refined or subtle essence (Vedānta Phil.); विश्वश्च तैजसः प्राज्ञस्तुर्य आत्मा समन्वयात् Bhāg. 7. 15. 54; Muṇḍ. 4. **-सम्** 1 Any metal; Bhāg. 11. 21. 12. -2 Ghee. -3 Intensity, severity. -4 Vigour, energy, might. -5 The group of senses; तैजसे निद्रयापन्ने पिण्डस्थो नष्टचेतनः। मायां प्राप्नोति मृत्युं वा Bhāg. 11. 28. 3. -6 The movable (जङ्गम) world; तस्य तत्तेजसस्तस्माज्जज्ञे लोकेषु तैजसम् Mb. 13. 85. 102. **-Comp. -आवर्तनी** a crucible.

तैतिक्ष *a.* (-क्षी *f.*) Patient, enduring.

तैतिरः A partridge.

तैतिलः 1 A rhinoceros. -2 A god. **-लम्** N. of the fourth astronomical period or करण.

तैत्तिरः 1 A partridge. -2 A rhinoceros. **-रम्** A flock of partridges.

तैत्तिरिः N. of a sage (elder brother of वैशंपायन).

तैत्तिरिकः One who catches partridges.

तैत्तिरीय *m.* (pl.) The followers of the Taittirīya school of the Yajurveda. **-यः** The Taittirīya branch of the Yajurveda (कृष्णयजुर्वेद). **-Comp. -चरणम्, -शाखा** the school of the T. **-संहिता** the Saṁhitā of the T., chief recension of the Black Yv.

तैन्तिडीक *a.* (-की *f.*) Prepared with a sour sauce of tamarinds.

तैमित्यम् Dulness.

तैमिरः A disease of the eyes (dimness).

तैर्थ *a.* (-र्थी *f.*) Relating to a sacred place.

तैर्थिक *a.* 1 Sacred, holy. -2 Coming from a sacred place; Mb. 13. 127. 12. -3 Frequenting sacred places or shrines. **-कः** 1 An ascetic. -2 One who propounds a new religious or philosophical doctrine. **-कम्** Holy water (such as that brought from a sacred bathingplace).

तैर्यग्योन *a.* Relating to an irrational animal; तैर्यग्योनश्च पञ्चधा भवति Sāṅ. K. 53.

तैलम् [तिलस्य तत्सदृशस्य वा विकारः अण्] 1 Oil; लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन् Bh. 2. 5; Y. 1. 284; R. 8. 38. -2 Benzoin. **-Comp. -अटी** a wasp. **-अभ्यङ्गः** anointing the body with oil. **-अम्बुका, -पकः, -पका, -पा, -पायिका** a cockroach; Ms. 12. 63. **-कल्कजः** oil-cake. **-कारः** an oil-man. **-किट्टम्** oil-cake. **-क्षौमम्** a kind of oily cloth (whose ash is applied to the wound); Mb. 5. 155. 9. **-चौरिका** a cockroach. **-द्रोणी** an oil-tub. **-पर्णिका, -पर्णी, -र्णिकम्** 1 sandal. -2 incense; Kau. A. 2. 11. -3 turpentine. **-पायिन्** *m.* 1 a kind of cockroach; यस्तु चोरयते तैलं नरो मोहसमन्वितः। सोऽपि राजन्मृतो जन्तुस्तैलपायी प्रजायते॥ Mb. 13. 111. 111. -2 a sword; तामापतन्तीं चिच्छेद शकुनिस्तैलपायिना Mb. 7. 155. 31. **-पिञ्जः** the white sesamum. **-पिपीलिका** the small red ant. **-पीत** *a.* one who has drunk oil. **-पूर** *a.* (lamp) that wants no oil-filling; cf. भवन्ति यत्रौषधयो रजन्यामतैलपूराः सुरतप्रदीपाः Ku. 1. 10. **-प्रदीपः** an oil-lamp; Ks. 99. 4. **-फलः** 1 the Iṅgudi tree. -2 the sesamum plant. **-भाविनी** Jasmine. **-माली** the wick of a lamp; (also मालिन् *m.*). **-यन्त्रम्** an oil-mill; Bhāg. 5. 21. 13. **-स्फटिकः** a kind of gem.

तैलकम् A small quantity of oil.

तैलंपाता Oblation to fire (स्वधा), especially by pouring sesamum-seeds into fire; cf. श्येनंपाता and P. V. 2. 58 and VI. 3. 71.

तैलिकः, -तैलिन् *m.* An oilman, an oil-grinder or manufacturer; Ms. 3. 158. **-Comp. -शाला** an oil-man's workshop.

तैलिनी The wick of a lamp.

तैलिनम् A field of sesamum.

तैलङ्गः N. of a country, the modern Telangana or Karnatak. **-गाः** (pl.) The people of this country.

तैषः N. of the lunar month Pauṣa.

तोकम् An offspring, a child; व्याकरणे शकटस्य च तोकम् Nir.

तोकवत् *a.* Possessing offspring; तोकवत् पुष्टिमद् वसु Rv. 3. 13. 7. **-ती** (a woman) Having children; युष्मत्कृते बहून्क्लेशान्प्राप्ता तोकवती मुहुः Bhāg. 1. 9. 13.

तोककः The Chātaka bird.

तोक्मः 1 A young green blade of corn, green barley; Bhāg. 4. 21. 2. -2 Green colour. -3 A cloud. **-क्मम्** The wax of the ear.

तोटक *a.* Quarrelsome. **-कः** N. of a commentator.

तोड् 1 P. (तोडति) To disrespect.

तोडनम् 1 Splitting, dividing. -2 Tearing. -3 Hurting, injuring.

तोत्त्रम्, तोद, -तोदनम् See under तुद्.

तोमरः -रम् 1 An iron club; Mb. 7. 142. 45. -2 A javelin. -3 A kind of crescent-shaped edge of an arrow with the ends of the crescent pointing downwards; Dhanur. V. **-Comp. -धरः** 1 fire (considered as a deity). -2 a warrior armed with a club.

तोमरिका A fragrant earth (गोपीचन्दन).

तोयम् 1 Water; Ś. 7. 12. -2 The constellation पूर्वाषाढा or its regent. **-Comp. -अग्निः** submarine fire; Mb. 12. **-अञ्जलिः** see तोयकर्मन्. **-अधिवासिनी** trumpet-flower. **-आत्मन्** *m.* the Supreme Being. **-आधारः, -आशयः** a lake, well, any reservoir of water; तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः Ś. 1. 14. **-आलयः** the ocean, sea. **-ईशः** 'lord of waters', an epithet of Varuṇa. (**-शम्**) the constellation called पूर्वाषाढा. **-उत्सर्गः** discharge of water, raining; तोयोत्सर्गस्तनितमुखरो मा च भूर्विक्लवास्ताः Me. 39. **-कर्मन्** *n.* 1 ablutions of various parts of the body performed with water. -2 libations of water to the deceased; तोयकर्मणि तं कुन्ती कथयामास सूर्यजम् Mb. 12. 1. 22. **-काम** *a.* 1 fond of water. -2 thirsty. (**-मः**) a sort of crane. **-कृच्छ्रः, -च्छ्रम्** a kind of penance, drinking nothing but water for a fixed period. **-क्रीडा** sporting in water; Me. 35. **-गर्भः** the cocoanut. **-चरः** an aquatic animal. **-डिम्बः, -डिम्भः** hail. **-दः** a cloud; R. 6. 65; V. 1. 14. °अत्ययः the autumn. **-दम्** ghee; 'तोयदो मुस्तके मेघे पुमानाज्ये नपुंसकम्' Medinī. **-धरः** a cloud. **-धारः** 1 a cloud. -2 raining. **-धिः, -निधिः** 1 the ocean. -2 the number 'four'. °प्रियम् cloves. **-नीवी** the earth. **-पाषाणजमलम्** oxide of zinc. **-पुष्पी, -प्रष्ठा** trumpet-flower. **-प्रसादनम्** the clearing-nut tree or its nut, see अम्बुप्रसादन or कतक. **-मलम्** sea-foam. **-मुच्** *m.* a cloud. **-यन्त्रम्** 1 a water-clock. -2 an artificial jet or fountain of water. **-रसः** moisture. **-राज्** *m.* 1 the ocean. -2 Varuṇa, the regent of waters. **-राशिः** 1 the ocean. -2 a pond, lake, Rām. 2. **-वेला** the edge of water, shore. **-व्यतिकरः** confluence (as of rivers); तीर्थे तोयव्यतिकरभवे जह्नुकन्यासरय्वोः R. 8. 95. **-शुक्तिका** an oyster. **-सर्पिका, -सूचकः** a frog.

तोरणः -णम् [तुर्-युच् आधारे ल्युट् Tv.] 1 An arched doorway, a portal. -2 An outer door or gateway; गणो नृपाणामथ तोरणाद् बहिः Śi. 12. 1; दूराल्लक्ष्यं सुरपतिधनुश्चारुणा तोरणेन Me. 77 (v. l.). -3 Any temporary and ornamental arch; भासोज्ज्वलत्काञ्चनतोरणानां स्थानान्तरं स्वर्ग इवाबभासे Ku. 7. 3; R. 1. 41; 7. 4; 11. 5. -4 An elevated place near a bathing-place. -5 A triangle supporting a large balance. **-णम्** The neck, throat. **-णः** N. of Śiva.

तोल, तोलनम् &c. See under तुल्.

तोष, तोषण &c. See under तुष्.

तोषलम् A club (मुसल).

तौक्षिकः The sign Sagittarius of the zodiac (a word borrowed from Greek).

तौच्छयम् 1 Emptiness. -2 meanness, worthlessness.

तौतातिकम्, -तम् Belonging to Kumarila Bhaṭṭa, who had an epithet तुतात or तुतातित.

तौतिकः The pearl-oyster. **-कम्** A pearl.

तौरङ्गिकः A horseman.

तौरुष्किक *a.* Turkish; Kuṭṭanīmata 64.

तौरूषम् A variety of sandal-wood being a product of the country of कामरूप.

तौर्यम् [तूर्ये भवम् अण्] The sound of musical instruments. -Comp. **-त्रिकम्** the union of song, dance, and instrumental music, triple symphony; तौर्यत्रिकं वृथाटया च कामजो दशको गणः Ms. 7. 47; U. 4.

तौलम् A balance.

तौलिकः, तौलिकिकः A painter.

तौलिन् *m.* 1 A weigher. -2 The sign *Libra* of the zodiac.

तौल्यम् 1 Weight. -2 Equality, similarity.

तौषार *a.* (**-री** *f.*) Snowy. **-रम्** Snow, cold.

त्मन् *m.* Ved. 1 The vital air; त्मनमूर्जं न विश्वध क्षरध्यै Rv. 1. 63. 8. -2 One's own person, self; cf. आत्मन्.

त्यज् 1 P. (त्यजति, तत्याज, अत्याक्षीत्, त्यक्ष्यति, त्यक्त) 1 To leave (in all senses), abandon, quit, go away from; वर्त्म भानोस्त्यजाशु Me. 41; Ms. 6. 77; 9. 177; Ś. 5. 26. -2 To let go, dismiss, discharge; वालिनो दूरभाग् रामो बाणं प्राणाऽदमत्यजत् Bk. 6. 122. -3 To give up, renounce, resign, surrender; स्वयं त्यक्त्वा ह्येते शमसुखमनन्तं विदधति Bh. 3. 16; Ms. 2. 95; 6. 33; Bg. 6. 24; त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । कामः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ 16. 21. -4 To shun, avoid. -5 To get rid of, free oneself from; क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप Bg. 2. 3. -6 To set aside, disregard; त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च Bg. 1. 33. -7 To except. -8 To distribute, give away; कृतं (संचयं) आश्वयुजे त्यजेत् Y. 3. 47; Ms. 6. 15. -9 To shoot off. *-Caus.* 1 To cause to give up &c., to deprive (a person) of anything; मौनं त्याजयति प्रायः कालक्षेपाय मां भवान् Ks. 83. 34; Bk. 15. 120. -2 To expel, turn out; (तं बहिः) त्याजयामास रथ्यायां निरपेक्षतया निशि Ks. 20. 126. -3 To quit. *-Desid.* (तित्यक्षति) To wish to leave &c.

त्यक्त *p. p.* [त्यज् कर्मणि-क्त] 1 Abandoned, forsaken, left, quitted. -2 Resigned, surrendered. -3 Shunned, avoided; see त्यज्. -Comp. **-अग्निः** a Brāhmaṇa who has given up household fire; Ms. 3. 153. **-आत्मन्** *a.* despairing. **-जीवित, -प्राण** *a.* ready to abandon life, willing to run any risk; मदर्थे त्यक्तजीविताः Bg. 1. 9. **-लज्ज** *a.* shameless; ये त्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमास्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरन्ति Bhāg. 5. 26. 23. **-विधि** *a.* transgressing rules; देशान्निःसारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुषा Bhāg. 9. 6. 9.

त्यक्तृ *a.* Abandoning, leaving &c.

त्यजनम् 1 Leaving, quitting. -2 Giving. -3 Excepting, exclusion.

त्यजस् *m.* Ved. 1 Abandonment. -2 Difficulty. -3 Anger. -4 Estrangement, dislike, envy. -5 A weapon causing abandonment. *-m., -f., -n.* Ved. Offspring, descendants; एतस्य चित् त्यजसं मर्त्यस्य Rv. 10. 10. 3.

त्यागः [त्यज्-भावे घञ्] 1 Leaving, forsaking, abandoning, deserting, separation; न माता न पिता न स्त्री न पुत्रस्त्यागमर्हति Ms. 8. 389; 9. 79. -2 Giving up, resigning, renouncing; Ms. 10. 112; सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् Bg. 12. 11. -3 Gift, donation, giving away as charity; करे श्लाघ्यस्त्यागः Bh. 2. 65; वित्तं त्यागनियुक्तम् (दुर्लभम्) H. 1. 139; त्यागाय संभृतार्थानाम् R. 1. 7; Pt. 1. 169. -4 Liberality, generosity; Ms. 2. 97; R. 1. 22. -5 Secretion, excretion. -6 Dismissing, discharging. -7 Sacrificing oneself; मिथो यत् त्यागमुभयासो अग्मन् Rv. 4. 24. 3. -8 A sage. -Comp. **-पत्रम्** a bill of divorcement. **-युत, -शील** *a.* liberal, generous, munificent.

त्यागिन् *a.* 1 Leaving, abandoning, giving up &c. -2 Giving away, a donor. -3 Heroic, brave. -4 Liberal. -5 Sacrificing. -6 One who does not look to any reward or result from the performance of ceremonial rites; यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते Bg. 18. 11.

त्याजक *a.* One who abandons or expels; Y. 2. 198.

त्याजनम् Abandoning worldly attachment; गुणदोषविधानेन सङ्गानां त्याजनेच्छया Bhāg. 11. 20. 27.

त्याजित *p. p.* 1 Made to leave or abandon; त्याजितः किं न रामोऽपि जनवादेन जानकीम् Ks. 86 13. -2 Caused to be disregarded; मन्द्रध्वनित्याजितयामतूर्यः R. 6. 56. -3 Deprived of (acc.); धूपोष्मणा त्याजितमार्द्रभावम् Ku. 7. 14. -4 Expelled; Pañchadaśī. 3. 60.

त्याज्य *a.* 1 To be left, shunned or expelled; Ms. 9. 83. -2 To be given up or relinquished. -3 To be sacrificed. -4 To be excluded. **-ज्यम्** A part of an asterism or its duration considered to be unlucky.

त्यद् Pron. *a.* (Nom. sing. स्यः *m.*) That; अयं त्यस्य राजा Bri. Up. 1. 3. 24. *-n.* (त्यत्) 1 Wind, air. -2 sky; L. D. B. -3 Invisible (अमूर्त); यच्च सच्च त्यच्च Bri. Up. 2. 3. 1; सच्च त्यच्चाभवत् Tait. Up.

त्रंस् 1 P., 10 U. (त्रंसति, त्रंसयति-ते) To speak or shine.

त्रङ्क् 1 Ā. (त्रङ्कते) To go; so also **त्रङ्ख्** 1 P., **त्रङ्ग्** 1 P.

त्रन्द् 1 P. (त्रन्दति) 1 To act, perform some functions. -2 To try, strive. -3 To be busy or active.

त्रप् 1 Ā. (त्रपते, त्रपित) To be ashamed or abashed, be embarrassed; त्रपन्ते तीर्थानि त्वरितमिह यस्योद्धृतिविधौ G. L. 28; वर्णयन्तस्त्रपामहे Rāj. T. 3. 94. -*With* अप to turn away or retire through shame; तस्माद्भूलैरपत्रेपे Bk. 14. 84; येनापत्रपति साधुरसाधुस्तेन तुष्यति Mb.

त्रपा [त्रप्-भावे अङ्] 1 Bashfulness, modesty; मन्दत्रपाभर Gīt. 12. -2 Shame (in a good or bad sense). -3 A libidinous or unchaste woman. -4 Family, race. -5 Fame, celebrity. **-Comp.** **-निरस्त, हीन** *a.* shameless, impudent. **-रण्डा** a harlot.

त्रपित *a* Modest, bashful.

त्रपु *n.* [अग्निं दृष्ट्वा त्रपते लज्जते इव, त्रप्-उन् Tv.] 1 Tin; Av. 11. 3. 8; Ch. Up. 4. 17. 7; यदि मणिस्त्रपुणि प्रतिबध्यते Pt. 1. 75; -2 Lead.

त्रपुलम्, -षम्, त्रपुस् *n.*, **त्रपुसम्** Tin. **-षम्** Cucumber.

त्रप्स्यम् Diluted curds.

त्रपिष्ठ *a.* (superl. of तृप्र) Highly satisfied.

त्रपीयस् *a.* (-सी *f.*) (compar. of तृप्र) More satisfied.

त्रय *a.* (-यी *f.*) Triple, threefold, treble, divided into three parts, of three kinds; त्रयी वै विद्या ऋचो यजूंषि सामानि Śat. Br.; Ms. 1. 23. **-यम्** A triad, a group or collection of three; अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे R. 3. 16; लोकत्रयम् Bg. 11. 20, 43; Ms. 2. 76.

त्रयस् (Nom. pl. *m.* of त्रि, entering into comp. with some numerals) Three. **-Comp.** **-चत्वारिंश** *a.* forty-third. **-चत्वारिंशत्** *a.* or *f.* forty-three. **-त्रिंश** *a.* thirty-third. **-त्रिंशत्** *a.* or *f.* thirtythree. °पतिः an epithet of (*a*) Indra, (*b*) प्रजापति. **-दश** *a.* 1 thirteenth. -2 having thirteen added; त्रयोदशं शतम् 'one hundred and thirteen', **-दशन्** *a.* (*pl.*) thirteen. **-दशक** *a.* consisting of thirteen. (**-कम्**) the number thirteen. **-दशम** *a.* thirteenth. **-दशी** the thirteenth day of a lunar fortnight. **-नवतिः** *f.* ninety-three. **पञ्चाशत्** *f.* fifty-three. **-विंश** *a.* 1 twenty-third. -2 consisting of twenty-three. **-विंशतिः** *f.* twenty-three. **-षष्टिः** *f.* sixty three. **-सप्ततिः** *f.* seventy-three.

त्रयी 1 The three Vedas taken collectively (ऋग्यजुःसामानि); त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः K. 1; तौ त्रयीवर्जमितरा विद्याः परिपाठितौ U. 2; Ms. 4. 125. -2 A triad, triplet; व्यद्योतिष्ट सभावेद्यामसौ नरशिखित्रयी Śi. 2. 3. -3 A matron or married woman whose husband and children are living. -4 Intellect, understanding. -5 The part of the श्रुति, pertaining to ceremonial acts and sacrifices (कर्मकाण्ड); Bhāg. 7. 6. 26. **-Comp.** **-तनुः** 1 an epithet of the sun; so त्रयीमयः. -2 an epithet of Śiva. **-धर्मः** the duty enjoined by the three Vedas; Bg. 9. 21. **-मुखः** a Brāhmaṇa. **-विद्य** *a.* one who is well-versed in the three Vedas; त्रयी यस्य विद्या स त्रयीविद्यः ŚB. on MS. 3. 3. 5. °आख्या *f.* The title or epithet त्रयीविद्य. त्रयीविद्याख्या च तद्विदि MS. 3. 3. 5. **-संवरणम्** three acts of concealing (स्वरन्ध्रगोपन, पररन्ध्रान्वेषणगोपन and मन्त्रगोपन); Mb. 12. 56. 20 and com.

त्रस् I. 1, 4 P. (त्रसति, त्रस्यति, त्रस्त) 1 To quake, tremble, shake, start with fear. -2 To fear, dread, be afraid of (with abl., sometimes with gen. or instr.); यस्य त्रसन्ति शवसः Rv. 6.14.4; प्रमदवनात्त्रस्यति K. 255; कर्परत्रासिपुर्नादात् Bk. 9. 11; 5. 75; 14. 48; 15. 58; Śi. 8. 24; Ki. 8. 7. -3 To run away, run from. -*Caus.* (त्रासयति-ते) To frighten, terrify. -II. 10 U. (त्रासयति-ते) 1 To go, move. -2 To hold. -3 To take, seize. -4 To oppose, prevent.

त्रस *a.* [त्रस्-घञर्थे क] Movable, locomotive. **-सः** The heart. **-सम्** 1 A wood, forest. -2 Animals. -3 The aggregate of moving or living beings (लिङ्गशरीर); ऋजुः प्रणिहितो गच्छंस्त्रसस्थावरवर्जकः Mb. 12. 9. 19. -4 Animals and men. **-Comp.** **-दस्युः** N. of a Vedic prince and author of some Vedic Sūktas; (also त्रसद्दस्यु); cf. Bhāg. 9. 6. 33. **-रेणुः** 1 an atom, the mote or atom of dust which is seen moving in a sunbeam; cf. जालान्तरगते भानौ सूक्ष्मं यद् दृश्यते रजः। प्रथमं तत्प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते॥ Ms. 8. 132; also Y. 1. 361. -2 N. of one of the wives of the sun.

त्रसनम् [त्रस् भावे ल्युट्] 1 Alarm, fear. -2 Anxiety, uneasiness. -3 A quivering ornament (?); Kauś. 14.

त्रसरः A shuttle.

त्रसुर, त्रस्नु *a.* [त्रस्-उरच्] Fearful, trembling, timid; अत्रस्नुभिर्युक्तधुरं तुरङ्गैः R. 14. 47; सीतां सौमित्रिणा त्यक्तां सध्रीचीं त्रस्नुमेकिकाम् Bk. 6. 7; तदनु मुनिवरेण त्रस्नुना तत्र रामे Rām. Ch. 2. 91.

त्रस्त *p. p.* [त्रस्-क्त] 1 Frightened, terrified, alarmed; त्रस्तैकहायनकुरङ्गविलोलदृष्टिः Māl. 4. 8. -2 Timid, fearful. -3 Quick, rolling.

त्रास *a.* [त्रस् भावे घञ्] 1 Movable, moving. -2 Frightening. **-सः** 1 Fear, terror, alarm; उमापतेश्च तत्कर्म ज्ञात्वा त्रासमुपागमत् Rām. 7. 87. 17; अन्तः कञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादयं वामनः Ratn. 2. 3; R. 2. 38; 9. 58. -2 Alarming, frightening. -3 A flaw or defect in a jewel.

त्रासन *a.* [त्रस्-णिच् भावे ल्युट्] Terrifying, frightening, alarming. **-नम्** 1 The act of frightening or causing alarm. -2 A means of frightening, any cause of alarm.

त्रासित *a.* Frightened, alarmed, terrified.

त्रा 2 Ā. (त्राते) To protect; see also त्रै.

त्राण, त्रात &c. See under त्रै,

त्रि *num. a.* [Uṇ. 5. 66] (declined in pl. only, nom. त्रयः *m.*, तिस्रः *f.*, त्रीणि *n.*) Three ; त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः &c. Ms. 2. 229 ; प्रियतमाभिरसौ तिसृभिर्बभौ R. 9. 18 ; त्रीणि वर्षाण्युदीक्षेत कुमार्यृतुमती सती Ms. 9. 90 [cf. L. *tres* ; Gr. *treis* ; A. S., Zend *thri* ; Eng. *three*]. **-Comp. -अंशः** 1 a three-fold share ; त्र्यंशं दायाद्धरेद्विप्रः Ms. 9. 151. -2 a third part. -3 three-fourths. **-अक्ष** *a.* triocular. **-अक्षः, -अक्षकः** an epithet of Śiva ; गुष्कस्नायुस्वराह्लादात्त्र्यक्षं जग्राह रावणः Pt. 5. 57. **-अक्षरः** 1 the mystic syllable ओम् consisting of three letters ; see under अ. आद्यं यत्त्र्यक्षरं ब्रह्म Ms. 11. 265. -2 a match-maker or घटक (that word consisting of three syllables). -3 a genealogist. (**-री**) knowledge, learning ; see विद्या. **-अङ्कटम्, -अङ्गटम्** 1 three strings suspended to either end of a pole for carrying burdens. -2 a sort of collyrium. (**-टः**) N. of Śiva. **-अङ्गम्** (pl.) a tripartite army (chariots, cavalry and infantry). **-अङ्गुलम्** three fingers' breadth. **-अञ्जनम्** the three kinds of collyrium ; *i. e.* कालाञ्जन, रसाञ्जन and पुष्पाञ्जन. **-अञ्जलम्, -लिः** three handfuls taken collectively. **-अधिपतिः** (the lord of the 3 guṇas or worlds), an epithet of Viṣṇu ; Bhāg. 3. 16. 24. **-अधिष्ठानः** the soul. (**नम्**) spirit, life (चैतन्य). *-a.* having three stations ; Ms. 12. 4. **-अध्वगा, -मार्गगा, -वर्त्मगा** epithets of the river Ganges (flowing through the three worlds). **-अनीक** *a.* having the three properties of heat, rain and cold ; त्र्यनीकः पत्यते माहिनावान् Rv. 3. 56. 3. (**-का**) an army consisting of horses, elephants and chariots. **-अब्द** *a.* three years old. **-ब्दम्** three years taken collectively. **-अम्बकः** (also त्रियम्बक in the same sense though rarely used in classical literature) 'having three eyes', N. of Śiva ; त्रियम्बकं संयमिनं ददर्श Ku. 3. 44 ; जडीकृतस्त्र्यम्बकवीक्षणेन R. 2. 42 ; 3.49. °सखः an epithet of Kubera ; कुबेरस्त्र्यम्बकसखः Ak. **-अम्बका** an epithet of Pārvatī. **-अशीत** *a.* eighty-third. **-अशीतिः** *f.* eighty-three. **-अष्टन्** *a.* twenty-four. **-अश्र, -अस्र** *a.* triangular. (**-स्रम्**) a triangle. **-अहः** 1 a period of three days. -2 a festival lasting three days. **-आर्षेयाः** deaf, dumb and blind persons. **-आहिक** *a.* 1 performed or produced in three days. -2 recurring after the third day, tertian (as fever). -3 having provision for three days कुशूलकुम्भीधान्यो वा त्र्याहिकोऽश्वस्तनोऽपि वा Y. 1. 128. **-ऋचम्** (**तृचम्** also) three *Riks* taken collectively ; Ms. 8. 106. **-ऐहिक** *a.* having provision for three days. **-ककुद्** *m.* 1 N. of the mountain Trikūṭa. -2 N. of Viṣṇu or Kṛiṣṇa. -3 the highest, chief. -4 a sacrifice lasting for ten nights. **-ककुभ्** *m.* Ved. 1 Indra. -2 Indra's thunderbolt. **-कटु** dry ginger, black pepper and long pepper taken together as a drug ; शिरामोक्षं विधायास्य दद्यात् त्रिकटुकं गुडम् Śalihotra 62. **-कण्टः, -कण्टकः** a kind of fish. **-करणी** the side of a square 3 times as great as another. **-कर्मन्** *n.* the chief three duties of a Brāhmaṇa *i. e.* sacrifice, study of the Vedas, and making gifts or charity. (*-m.*) one who engages in these three duties (as a Brāhmaṇa). **-काण्डम्** N. of Amarsiṁha's dictionary. **-कायः** N. of Buddha. **-कालम्** 1 the three times ; the past, the present, and the future; or morning, noon and evening. -2 the three tenses (the past, present, and future) of a verb. (**-लम्** *ind.* three times, thrice ; °ज्ञ, °दर्शिन् *a.* omniscient. (*m.*) 1 a divine sage, seer. -2 a deity. -3 N. of Buddha. °विद् *m.* 1 a Buddha. -2 an Arhat (with the Jainas). **-कूटः** N. of a mountain in Ceylon on the top of which was situated Laṅkā, the capital of Rāvaṇa ; Śi. 2. 5. **-कूटम्** sea-salt. **कूर्चकम्** a knife with three edges. **-कोण** *a.* triangular, forming a triangle. (**-णः**) 1 a triangle. -2 the vulva. **-खम्** 1 tin. -2 a cucumber. **-खट्वम्, खट्वी** three bedsteads taken collectively. **-क्षाराणि** *n.* (pl.) salt-petre, natron and borax. **-गणः** an aggregate of the three objects of worldly existence ; *i. e.* धर्म, अर्थ and काम ; न बाधतेऽस्य त्रिगणः परस्परम् Ki. 1. 11 ; see त्रिवर्ग below. **-गत** *a.* 1 tripled. -2 done in three days. **-गर्ताः** (pl.) 1 N. of a country, also called जलन्धर, in the north-west of India. -2 the people or rulers of that country. -3 a particular mode of calculation. **-गर्ता** 1 a lascivious woman, wanton. -2 a woman in general. -3 a pearl. -4 a kind of cricket. **-गुण** *a.* 1 consisting of three threads ; व्रताय मौञ्जीं त्रिगुणां बभार याम् Ku. 5. 10. -2 three-times repeated, thrice, treble, threefold, triple ; सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य (दिनानि) R. 2. 25. -3 containing the three Guṇas सत्त्व, रजस् and तमस्. (**-णम्**) the Pradhāna (in Sāṅ. phil.) ; (*-ind.*) three times ; in three ways. **-णाः** *m.* (pl.) the three qualities or constituents of nature ; त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः K. 1. (**-णा**) 1 Māyā or illusion (in Vedānta phil.). -2 an epithet of Durgā. **-गुणाकृतम्** ploughed thrice. **-चक्षुस्** *m.* an epithet of Śiva. **-चतुर** *a.* (pl.) three or four ; गत्वा जवात्त्रिचतुराणि पदानि सीता B. R. 6. 34. **-चत्वारिंश** *a.* forty-third. **-चत्वारिंशत्** *f.* forty-three. **-जगत्** *n.* **-जगती** the three worlds, (1) the heaven, the atmosphere and the earth ; or (2) the heaven, the earth, and the lower world ; त्वत्कीर्तिः...... त्रिजगति विहरत्स्वेवमुर्वीश गुर्वी Sūkti. 5. 59. **-जटः** an epithet of Śiva. **-जटा** N. of a female demon, one of the Rākṣasa attendants kept by Rāvaṇa to watch over Sītā, when she was retained as a captive in the Aśoka-vanikā. She acted very kindly towards Sītā and induced her companions to do the same; सीतां मायेति शंसन्ती त्रिजटा समजीवयत् R. 12.74. **-जातम्, जातकम्** The three spices (mace, cardamoms, cinnamon). **-जीवा, -ज्या** the sine of three signs or 90°, a radius. **-णता** a bow ; कामुकानिव नालीकांस्त्रिणताः सहसामुचन् Śi. 19. 61. **-णव, -णवन्** *a.* (pl.) three times nine ; *i. e.* 27. **-णाकः** the heaven ; तावत्त्रिणाकं नहुषः शशास Bhāg. 6. 13. 16. **-णाचिकेतः** 1 a part of the Adhvaryu-sacrifice or Yajurveda, or one who performs a vow connected therewith (according to Kull. on Ms. 3. 185); Mb. 13. 90. 26. -2 one who has thrice kindled the Nāchiketa fire or studied the Nāchiketa section of Kāthaka ; त्रिणाचिकेत-

त्रिभिरेत्य सन्धिम् Kaṭh. 1. 17. –णीता a wife ('thrice married'; it being supposed that a girl belongs to *Soma, Gandharva* and *Agni* before she obtains a human husband). –णेमि *a.* with three fellies; विचिन्वतोऽभूत् सुमहांस्त्रिणेमिः Bhāg. 3. 8. 20. –तक्षम्, तक्षी three carpenters taken collectively. –दण्डम् 1 the three staves of a *Saṁnyāsin* (who has resigned the world) tied togethar so as to form one. –2 the triple subjection of thought, word, and deed. (–ण्डः) the state of a religious ascetic; ज्ञानवैराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवति Bhāg. 11. 18. 40. –दण्डिन् *m.* 1 a religious mendicant or *Saṁnyāsin* who has renounced all worldly attachments, and who carries three long staves tied together so as to form one in his right hand; तल्लिप्सुः स यतिर्भूत्वा त्रिदण्डी द्वारकामगात् Bhāg. 10. 86. 3. –2 one who has obtained command over his mind, speech, and body (or thought, word, and deed); cf. वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च। यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीति स उच्यते॥ Ms. 12. 10. –दशाः (pl.) 1 thirty. –2 the thirty-three gods:—12 Ādityas, 8 Vasus, 11 Rudras and 2 Aśvins. (–शः) a god, an immortal; तस्मिन्मघोनस्त्रिदशान्विहाय सहस्रमक्ष्णां युगपत्पपात Ku. 3. 1. °अङ्कुशः (–शम्) the heaven. °आयुधम् Indra's thunderbolt; R. 9. 54. °आयुधम् rainbow; अथ नभस्य इव त्रिदशायुधम् R. 9. 54. °अधिपः, °ईश्वरः, °पतिः epithets of Indra. °अधिपतिः N. of Śiva. °अध्यक्षः, °अयनः an epithet of Viṣṇu. °अरिः a demon. °आचार्यः an epithet of Brihaspati. °आधार Nectar. °आलयः, °आवासः 1 heaven. –2 the mountain Meru. –3 a god. °आहारः 'the food of the gods', nectar. °इन्द्रः 1 Indra. –2 Śiva. –3 Brahman. °गुरुः an epithet of Brihaspati, °गोपः a kind of insect; (cf. इन्द्रगोप) श्रद्दधे त्रिदशगोपमात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि R. 11. 42. °दीर्घिका an epithet of the Ganges. °पतिः Indra; एषोऽप्यैरावतस्थस्त्रिदशपतिः Ratn. 4. 11. °पुङ्गवः Viṣṇu; Rām. 1. °मञ्जरी the holy basil. °वधू, °वनिता, an Apsaras or heavenly damsel; कैलासस्य त्रिदशवनितादर्पणस्यातिथिः स्याः Me. 60. °वर्त्मन् the sky. °श्रेष्ठः 1 Agni. –2 Brahman. °दशीभूत Become divine; त्रिदशीभूतपौराणां स्वर्गान्तरमकल्पयत् R. 15. 102. –दिनम् three days collectively. °स्पृश् *m.* concurrence of three lunations with one solar day. –दिवम् 1 the heaven; त्रिमार्गगेव त्रिदिवस्य मार्गः Ku. 1. 28; Ś. 7. 3. –2 sky, atmosphere. –3 paradise. –4 happiness. (–वा) cardamoms. °अधीशः, °ईशः 1 an epithet of Indra. –2 a god. °आलयः the heaven; अश्वमेधजितॉल्लोकानाप्नोति त्रिदिवालये Mb. 13. 141. 53. °उद्भवा 1 the Ganges. –2 small cardamoms. °ओकस् *m.* a god; वपुषि त्रिदिवौकसां परं सह पुष्पैरपतच्छिलीमुखाः Vikr. 15. 72. °गत dead; त्रिदिवगतः किमु वक्ष्यते पिता मे Vikr. 6. 62. –दृश् *m.* an epithet of Śiva. –दोषम् vitiation or derangement of the three humours of the body, *i. e.* वात, पित्त and कफ. –धा *ind.* in 3 parts, ways or places; triply. °त्वम् tripartition; Ch. Up. –धातुः an epithet of Gaṇeśa; –तुम् 1 the triple world. –2 the aggregate of the 3 minerals or humours. –धामन् *m.* 1 N. of Viṣṇu. –2 of Vyāsa; –3 of Śiva. –4 of Agni. –5 death. –*n.* the heaven; हंसो हंसेन यानेन त्रिधाम परमं ययौ Bhāg. 3. 24. 20. –धारा the Ganges. –नयन, –नेत्रः, –लोचनः epithets of Śiva; R. 3. 66; Ku. 3. 66; 5. 72. –नवत *a.* ninety-third. –नवतिः *f.* ninety three. –नयना Pārvatī. –नाभः Viṣṇu; Bhāg. 8. 17. 26. –नेत्रचूडामणिः the moon. –नेत्रफलः the cocoa-nut tree. –पञ्च *a.* three-fold five, *i. e.* fifteen. –पञ्चाश *a.* fiftythird. –पञ्चाशत् *f.* fifty-three. –पट्टः glass (काच). –पताकः 1 the hand with three fingers stretched out or erect. –2 the forehead marked naturally with three horizontal lines. –पत्रकः the Palāśa tree. –पथम् 1 the three paths taken collectively, *i. e.* the sky, atmosphere, and the earth, or the sky, earth and the lower world. –2 a place where three roads meet. (–था) an epithet of Mathura. °गा, °गामिनी an epithet of the Ganges; गङ्गा त्रिपथगामिनी; धृतसत्पथस्त्रिपथगामभितः स तमारुरोह पुरुहूतसुतः Ki. 6. 1; Amaru. 99. –पद्, –पाद्, –पान् *m.* Ved. 1 Viṣṇu. –2 fever (personified). –पद *a.* three-footed. (–दम्) a tripod; त्रिपदैः करकैः स्थालैः ...... Śiva. B. 22. 62. –पदिका 1 a tripod. –2 a stand with three feet. –पदी 1 the girth of an elephant; नाम्नसत्करिणां ग्रैवं त्रिपदीच्छेदिनामपि R. 4. 48. –2 the Gāyatrī metre. –3 a tripod. –4 the plant गोधापदी. –परिक्रान्त *a.* one who walks thrice round a sacred fire. –पर्णः Kiṁśuka tree. –पाटः 1 intersection of a prolonged side and perpendicular (in a quadrangular figure). –2 the figure formed by such intersection. –पाटिका a beak. पाठिन् *a.* 1 familiar with Saṁhitā, Pada, and Krama. –2 one who learns a thing after three repetitions. –पादः 1 the Supreme Being. –2 fever. –पाद् *a.* 1 having three feet. –2 consisting of three parts, having three fourths; राघवः शिथिलं तस्थौ भुवि धर्मस्त्रिपादिव R. 15. 96. –3 trinomial. (–*m.*) 1 an epithet of Viṣṇu in his dwarf incarnation. –2 the Supreme Being. –पिटकम् the 3 collections of Buddhistic sacred writings (सुत्त, विनय and अभिधम्म). –पुट *a.* triangular. (–टः) 1 an arrow. –2 the palm of the hand. –3 a cubit. –4 a bank or shore. –पुटकः a triangle. –पुटा an epithet of Durgā. –पुटिन् *m.* the castor-oil plant. –पुण्ड्रम्, –पुण्ड्रक a mark on the forehead consisting of three lines made with cowdung ashes. –पुरम् 1 a collection of three cities. –2 the three cities of gold, silver, and iron in the sky, air and earth built for demons by Maya; (these cities were burnt down, along the demons inhabiting them, by Śiva at the request of the gods); Ku. 7. 48; Amaru. 2; संरक्ताभिस्त्रिपुरविजयो गीयते किन्नरीभिः Me. 56; Bh. 3. 123; (–रः) N. of a demon or demons presiding over these cities. °अधिपतिः N. of Maya, °अन्तकः, °अरिः, °घ्नः, °दहनः, °द्विष् *m.*, हरः &c. epithets of Śiva; अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शम्भो त्रिनयन Bh. 3. 123; R. 17. 14. °दाहः burning of the three cities; मुहुरनुस्मरयन्तमनुक्षपं त्रिपुरदाहमुमापतिसेविनः Ki. 5. 14. °सुन्दरी Durgā. (–री) 1 N. of a place near Jabalpura, formerly capital of the kings of Chedi. –2 N. of a country. –पुरुष *a* 1 having the length of three men. –2 having three assistants. (–षम्) the three

ancestors-father, grand-father and great-grand-father. —पृष्ठम् the highest heaven; Bhāg. 1. 19. 23. (ष्ठः) Viṣṇu. —पौरुष a. 1. belonging to, or extending over, three generations of men. —2 offered to three (as oblations). —3 inherited from three (as an estate). —प्रस्रुतः an elephant in rut. —फला (1) the three myrobalans taken collectively, namely, Terminalia Chebula, T. Bellerica, and Phyllanthus (Mar. हिरडा, बेहडा and आंवळकाठी). Also (2) the three sweet fruits (grape, pomegranate, and date); (3) the three fragrant fruits (nutmeg, areca-nut, and cloves). —बन्धनः the individual soul. —बलिः, बली, —वलिः, —वली f. 1 the three folds or wrinkles of skin above the navel of a woman (regarded as a mark of beauty); क्षामोदरोपरिलसत्त्रिवलीलतानाम् Bh. 1. 93, 81; cf. Ku. 1. 39. —2 the anus. —बलीकम् the anus. —बाहुः a kind of fighting with swords. —ब्रह्मन् a. with ब्रह्मा, विष्णु and महेश. —भम् three signs of the zodiac, or ninety degrees. —भङ्गम् a pose in which the image is bent at three parts of the body.—भद्रम् copulation, sexual union, cohabitation. —भागः 1 the third part; त्रिभागं ब्रह्महत्यायाः कन्या प्राप्नोति दुष्यती Mb. 12. 165. 42. —2 the third part of a sign of the zodiac. —भुक्त a. one possessed of learning, good conduct and good family-descent (Dānasāgara, Bibliotheca Indica, 274, Fasc. 1, p. 29). —भुजम् a triangle. —भुवनम् the three worlds; पुण्यं यायास्त्रिभुवनगुरोर्धाम चण्डीश्वरस्य Me. 35; Bh. 1. 99. °गुरु Śiva. °कीर्तिरसः a patent medicine in Āyurveda. °पतिः Viṣṇu. —भूमः a palace with three floors. —मद the three narcotic plants; the three-fold haughtiness; Bhāg. 3. 1. 43. —मधु n. —मधुरम् 1 sugar, honey, and ghee. —2 three verses of the Ṛigveda (1. 90. 6-8; मधु वाता ऋतायते°). —3 a ceremony based on the same; L. D. B. —4 threefold utterance of a vedic stanza °मधु वाता -m. a reciter and performer of the above ceremony; L. D. B. —मार्गा the Ganges; त्रिमार्गयेव त्रिदिवस्य मार्गः Ku. 1. 28. —मुकुटः the Trikūṭa mountain. —मुखः an epithet of Buddha. —मुनि ind. having the three sages पाणिनि, कात्यायन and पतञ्जलि; त्रिमुनि व्याकरणम्. —मूर्तिः 1 the united form of Brahmā, Viṣṇu, and Maheśa, the Hindu triad; नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने। गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे॥ Ku. 2. 4. —2 Buddha, or Jina. —मूर्धन् m. 1 a demon; त्रयश्च दूषणखरत्रिमूर्धानो रणे हताः U. 2. 15. —2 a world called महर्लोक; Gīrvāṇa; cf. अमृतं क्षेममभयं त्रिमूर्ध्नोऽधायि मूर्धसु Bhāg. 2.6.19. —यव a. weighing 3 barley corns; Ms. 8. 134. —यष्टिः a necklace of three strings. —यामकम् sin. —यामा 1 night (consisting of 3 watches or *praharas*, the first and last half *prahara* being excluded); संक्षिप्येत क्षण इव कथं दीर्घयामा त्रियामा Me. 110, Ku. 7. 21, 26; R. 9. 70; V. 3. 22. —2 turmeric. —3 the Indigo plant. —4 the river Yamunā. —युगः an epithet of Viṣṇu; धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ सत्त्वम् Bhāg. 7. 9. 38; the god in the form of यज्ञपुरुष; Bhāg. 5. 18. 35. —योनिः a law-suit (in which a person engages from anger, covetousness, or infatuation). —रसकम् spirituous liquor; see त्रिसरकम्. —रात्र a. lasting for three nights. (—त्रः) a festival lasting for three nights. (—त्रम्) a period of three nights. —रेखः a conch-shell. —लिङ्ग a. having three genders, i. e. an adjective. —2 possessing the three Guṇas. (—ङ्गः) the country called Telanga. (—ङ्गी) the three genders taken collectively. —लोकम् the three worlds. (—कः) an inhabitant of the three worlds; यद्धर्मसूनोर्बत राजसूये निरीक्ष्य दृक्स्वस्त्ययनं त्रिलोकः Bhāg. 3. 2. 13. °आत्मन् m. the Supreme Being. °ईशः the sun. °नाथः 'lord of the three worlds', an epithet of 1 Indra; त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा R. 3. 45. —2 of Śiva; Ku. 5. 77. °रक्षिन् a. protecting the 3 worlds; त्रिलोकरक्षी महिमा हि वज्रिणः V. 1. 6. —लोकी the three worlds taken collectively, the universe; सत्यामिव त्रिलोकीसरिति हरशिरश्चुम्बिनीविच्छटायाम् Bh. 3. 95; Śānti. 4. 22. —लोचनः Śiva. (—ना) 1 an unchaste woman. —2 an epithet of Durgā. —लोहकम् the three metals:— gold, silver, and copper. —वर्गः 1 the three objects of wordly existence, i. e. धर्म, अर्थ, and काम; अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भाविनि Ku. 5. 38; अन्योन्यानुबन्धम् (त्रिवर्गम्) Kau. A. 1. 7; प्राप त्रिवर्गं बुबुधेऽत्रिवर्गम् (मोक्षम्) Bu. Ch. 2. 41. —2 the three states of loss, stability, and increase; क्षयः स्थानं च वृद्धिश्च त्रिवर्गो नीतिवेदिनाम् Ak. —3 the three qualities of nature, i. e. सत्त्व, रजस्, and तमस्. —4 the three higher castes. —5 the three myrobalans. —6 propriety, decorum. —वर्णकम् the first three of the four castes of Hindus taken collectively. —वर्ष a. three years old; Ms. 5. 70. —वलिः, —ली f. (in comp.) three folds over a woman's navel (regarded as a mark of beauty) —वली the anus. —वारम् ind. three times, thrice. —विक्रमः Viṣṇu in his fifth or dwarf incarnation. °रसः a patent medicine in Āyurveda. —विद्यः a Brāhmaṇa versed in the three Vedas. —विध a. of three kinds, three-fold. —विष्टपम्, —पिष्टपम् 1 the world of Indra, heaven; त्रिविष्टपस्येव पतिं जयन्तः R. 6. 78. -2 the three worlds. °सद् m. a god. —वृत् a. 1 threefold; मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला Ms. 2. 42. —2 consisting of three parts (as three गुण, विद्याs); Bhāg. 3. 24. 33; 10. 23. 30; (consisting of three letters—ओङ्कार); हिरण्यगर्भो वेदानां मन्त्राणां प्रणवस्त्रिवृत् Bhāg. 11. 16. 12. (-m.) 1 a sacrifice. —2 a girdle of three strings; Mb. 12. 47. 44. —3 an amulet of three strings. (-f.) a plant possessing valuable purgative properties. °करण combining three things, i. e. earth, water, and fire. —वृत्तिः livelihood through 3 things (sacrifice, study and alms). —वेणिः, —णी f. the place near Prayāga where the Ganges joins the Yamunā and receives under ground the Sarasvatī; the place called दक्षिणप्रयाग where the three sacred rivers separate. —वेणुः 1 The staff (त्रिदण्ड) of a Saṁnyāsin; केचित् त्रिवेणुं जगृहुरेके पात्रं कमण्डलुम् Bhāg. 11. 23. 34. —2 The pole of a chariot; अथ त्रिवेणुसंपन्नं......बभञ्ज च महारथम् Rām. 3. 51. 16; Mb. 7. 156. 83; a three bannered (chariot); Bhāg. 4. 26. 1. —वेदः a Brāhmaṇa versed in the three

Vedas. **–शक्तिः** a deity (त्रिकला), Māyā; Bhāg. 2. 6. 31. **–शङ्कुः** 1 N. of a celebrated king of the Solar race, king of Ayodhyā and father of Hariśchandra. [He was a wise, pious, and just king, but his chief fault was that he loved his person to an inordinate degree. Desiring to celebrate a sacrifice by virtue of which he could go up to heaven in his mortal body, he requested his family-priest Vasiṣṭha to officiate for him; but being refused he next requested his hundred sons who also rejected his absurd proposal. He, therefore, called them cowardly and impotent, and was, in return for these insults, cursed and degraded by them to be a Chāṇḍāla. While he was in this wretched condition, Viśvāmitra, whose family Triśaṅku had in times of famine laid under deep obligations, undertook to celebrate the sacrifice, and invited all the gods to be present. They, however, declined; whereupon the enraged Viśvāmitra by his own power lifted up Triśaṅku to the skies with his cherished mortal body. He began to soar higher and higher till his head struck against the vault of the heaven, when he was hurled down head-foremost by Indra and the other gods. The mighty Viśvāmitra, however, arrested him in his downward course, saying 'Stay Triśaṅku', and the unfortunate monarch remained suspended with his head towards the earth as a constellation in the southern hemisphere. Hence the wellknown proverb:—त्रिशङ्कुरिवान्तरा तिष्ठ Ś. 2.] –2 the Chātaka bird. –3 a cat. –4 a grass-hopper. –5 a fire-fly. °जः an epithet of Hariśchandra. °याजिन् *m.* an epithet of Viśvāmitra. **–शत** *a.* three hundred. (**–तम्**) 1 one hundred and three. –2 three hundred. **–शरणः** a Buddha. **–शर्करा** three kinds of sugar (गुडोत्पन्ना, हिमोत्था, and मधुरा). **–शाख** *a.* three-wrinkled; भ्रुकुट्या भीषणमुखः प्रकृत्यैव त्रिशाखया Ks. 102. 72. **–शालम्** a house with three halls or chambers. **–शिखम्** 1 a trident; तदापतद्वै त्रिशिखं गरुत्मते Bhāg. 10. 59. 9. –2 a crown or crest (with three points). **–शिरस्** *m.* 1 N. of a demon killed by Rāma. –2 an epithet of Kubera. –3 fever. त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽस्मि व्येतु ते मज्ज्वराद्भयम् Bhāg. 10. 63. 29. **–शीर्षः** Śiva. **–शीर्षकम्**, **–शूलम्** a trident. °अङ्कः, °धारिन् *m.* an epithet of Śiva. **शुक्लम्** the holy combination of 'three days' *viz.* Uttarāyaṇa (day of the gods), the bright half of the moon (day of the manes) and day-time; त्रिशुक्ले मरणं यस्य, L. D. B. **–शूलिन्** *m.* an epithet of Śiva. **–शृङ्गः** 1 the Trikūṭa mountain. –2 a triangle. **–शोकः** the soul. **–षष्टिः** *f.* sixty-three. **–ष्टुभ्** *f.* a metre of 4×11 syllables. **–संध्यम्**, **–संध्यी** the three periods of the day, *i. e.* dawn, noon, and sunset; also **–त्रिसवनम्** (**–षवणम्**); Ms. 11. 216. **–संध्यम्** *ind.* at the time of the three Sandhyas; सान्निध्यं पुष्करे येषां त्रिसन्ध्यं कुरुनन्दन Mb. **–सप्त** *a.* seventy-third. **–सप्ततिः** *f.* seventy-three. **–सप्तन्**, **–सप्त** *a.* (pl.) three times 7, *i. e.* 21. **–सम** *a.* (in geom.) having three equal sides, equilateral. **–सरः** milk, sesamum and rice boiled together. **–सरकम्** drinking wine thrice ('सरकं शीधुपात्रे स्यात् शीधुपाने च शीधुनि' इति विश्वः); प्रातिभं त्रिसरकेण गतानाम् Śi. 10. 12. **–सर्गः** the creation of the 3 Guṇas; Bhāg. 1. 1. 1. **–साधन** *a.* having a threefold causality; R. 3. 13. **–सामन्** *a.* singing 3 Sāmans (an उद्गातृ); उद्गाता तत्र संग्रामे त्रिसामा दुन्दुभिर्नृप Mb. 12. 98. 27. **–साम्यम्** an equilibrium of the three (qualities); Bhāg. 2. 7. 40. **–सुपर्णः**, **–र्णम्** 1 N. of the three Ṛigvedic verses (Rv. 10. 114. 3-5). –2 N. of T. Ār. 10. 48-50; *-a.* familiar with or reciting these verses; Ms. 3. 185. **–स्थली** the three sacred places: काशी, प्रयाग, and गया. **–स्थानम्** the head, neck and chest together; तन्त्रीलयसमायुक्तं त्रिस्थानकरणान्वितम् Rām. 7. 71. 15.-*a.* 1 having 3 dwelling places. –2 extending through the 3 worlds. **–स्रोतस्** *f.* an epithet of the Ganges; त्रिस्रोतसं वहति यो गगनप्रतिष्ठाम् Ś. 7. 6; R. 10. 63; Ku. 7. 15. **–सीत्य**, **–हल्य** *a.* ploughed thrice (as a field). **–हायण** *a.* three years old.

त्रिंश *a.* (**–शी** *f.*) 1 Thirtieth. –2 Joined with thirty; *e. g.* त्रिंशं शतम् one hundred and thirty. –3 Consisting of thirty. –4 $\frac{1}{30}$ of a sign of the zodiac, a degree.

त्रिंशक *a.* 1 Consisting of thirty. –2 Bought for or worth thirty.

त्रिंशत् *f.* Thirty. -Comp. **–पत्रम्** 1 A lotus opening at moonrise. –2 a kind of lotus (the blossom of Nymphaea Esenlalenta).

त्रिंशत्कम् An aggregate of thirty.

त्रिंशतिः *f.* Thirty.

त्रिक *a.* [त्रयाणां संघः कन्] 1 Triple, three-fold. –2 Forming a triad; अव द्वके अव त्रिका दिवश्चरन्ति भेषजा Rv. 10. 59. 9. –3 Three per cent; cf. Ms. 8. 152 Kull. –4 Happening the third time. **–कम्** 1 A triad; भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककालः Bhāg. 11. 2. 42. –2 A place where three roads meet. –3 The lower part of the spine, the part about the hips; पृष्ठवंशाधरे त्रिकम् Ak. (Mar. माकडहाड); त्रिके स्थूलता Pt. 1. 190; कश्चिद्विवृत्तत्रिकभिन्नहारः R. 6. 16; छिन्नत्रिकास्तथा केचित् ...... Śiva. B. 13. 126. –4 The part between the shoulder-blades. –5 The three spices. **–का** 1 A contrivance for raising water (like a wheel) over which passes the rope of the bucket. –2 The cover of a well. -Comp. **–त्रयम्** the 3 triads (त्रिफला, त्रिकटु and त्रिमद). **–स्थानम्** the loins.

त्रितय *a.* (**–यी** *f.*) Consisting of three parts, three-fold. **–यम्** A triad, a group of three; श्रद्धा वित्तं विधिश्चेति त्रितयं तत्समागतम् Ś. 7. 29; R. 8. 78; Y. 3. 266.

त्रिधा *ind.* In three ways, or in three parts; एकैव मूर्तिर्बिभिदे त्रिधा सा Ku. 7. 44; ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः Bg. 18. 19.

त्रिस् *ind.* Thrice, three times.

त्रुट् 4, 6 P. (त्रुट्यति, त्रुटति, त्रुटित) To tear, break, fall asunder, snap, be split (fig. also); गद्गदगलत्त्रुट्यद्विलीनाक्षरम् Bh. 3. 8; 1. 96; अयं ते बाष्पौघस्त्रुटित इव मुक्तामणिसरः U. 1. 29 (v. l.).

त्रुटिः, –टी *f.* [त्रुट्-इन् वा ङीप्] 1 Cutting, tearing. –2 A small part, an atom. –3 A very minute space of time equal to $\frac{1}{4}$ of a *Kṣaṇa*; or $\frac{1}{2}$ of a *Lava*; Mb. 1. 25. 14; Bhāg. 10. 13. 40. –4 Doubt, uncertainty. –5 Loss, destruction. –6 Small cardamoms (the plant).

त्रुटित *p. p.* Cut, broken, divided, split &c. अयं तावद् बाष्पस्त्रुटित इव मुक्तामणिसरः U. 1. 29.

त्रोटिः *f.*, **–टी** A bill, beak. **-Comp.** **–हस्तः** a bird.

त्रुप (**फ्**,) **त्रुम्प्** (**म्फ्**) 1 P. (त्रोपति &c.) To hurt, kill.

त्रेता 1 A triad, triplet. –2 The three sacred fires taken collectively (गार्हपत्य, दक्षिण and आहवनीय); cf. Ms. 2. 231; Bhāg. 9. 14. 44; त्रेताग्निधूमाग्रमनिन्द्यकीर्तेस्तस्येदमाक्रान्तविमानमार्गम् R. 13. 37. –3 A particular throw at dice, a cast of three or trey; त्रेताहृतसर्वस्वः Mk. 2. 8. –4 The second of the four Yugas of the Hindus; see युग.

त्रेधा *ind.* Trebly, in three ways or parts; तदेकं सत्त्रेधाख्यायते Śat. Br.; Bṛi. Up. 1. 2. 3; (नमः) तुभ्यं त्रेधा स्थितात्मने R. 10. 16.

त्रै 1 Ā. (त्रायते, त्रात or त्राण) To protect, preserve, rescue or save from, defend from (usually with abl.); क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः R. 2. 53; Bg. 2. 40; Ms. 9. 138; Bk. 5. 54; 15. 120. -with परि to save &c.; परित्रायस्व, परित्रायस्व (in dramas).

त्राण *p. p.* [त्रै कर्मणि क्त, भावे ल्युट् वा] Protected, guarded, preserved, saved. **–णम्** 1 Protection, defence, preservation; आर्तत्राणाय वः शस्त्रं न प्रहर्तुमनागसि Ś. 1. 11; R. 15. 3; Māl. 9. 26. –2 Shelter, help, refuge. –3 Protecting, preserving. –4 An armour.

त्रात *p. p.* Preserved, saved, protected. **–तम्** Protection.

त्रातृ *a.* 1 A guardian, defender, protector. –2 Protecting, defending.

त्रैकालिक *a.* (**–की** *f.*) Relating to the three times, *i. e.* past, present, and future.

त्रैकाल्यम् 1 The three times, past, present, and future, or sunrise, noon and sunset; कुर्यात्परिचयं योगे त्रैकाल्ये नियतो मुनिः Mb. 12. 240. 25. –2 Tripartition. –3 A triad. –4 The three states (growth, maintenance and decay); Hariv.

त्रैगुणिक *a.* (**–की** *f.*) Triple, three-fold.

त्रैगुण्यम् 1 The state of consisting of three threads, qualities &c. –2 Triplicity. –3 The three Guṇas or properties (सत्त्व, रजस् and तमस्) taken collectively; त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते M. 1. 4.

त्रैतम् Ved. A triad.

त्रैदशिक *a.* Divine; relating to the gods; Ms. 2. 58. **–कम्** The part of the hand sacred to the gods.

त्रैध *a.* Threefold, triple.

त्रैनिष्किक *a.* Worth three niṣkas.

त्रैपुरः 1 The Tripura country. –2 A ruler or inhabitant of that country.

त्रैपुरुष: *a.* (**–षी** *f.*) Extending to the three male generations.

त्रैमातुरः An epithet of Lakṣmaṇa; त्रैमातुरः कृत्स्नजितास्त्रशस्त्रः सध्र्यङ् रतः श्रेयसि लक्ष्मणोऽभूत् Bk. 1. 25. Lakṣmaṇa is so called because he was born to his mother Sumitrā on her eating the sacrificial oblation given to her by her two co-wives, Kausalyā and Kaikeyī.

त्रैमासिक *a.* (**–की** *f.*) 1 Three months old; तोकेन जीवहरणं यदुलूकिकायास्त्रैमासिकस्य च पदा शकटोऽपवृत्तः Bhāg. 2. 7.27. –2 Lasting for or occurring every three months. –3 Quarterly.

त्रैमास्यम् A period of three months.

त्रैराशिकम् The rule of three (in Math.).

त्रैराशिक *a.* Relating to 3 zodiacal signs.

त्रैलोकः An epithet of Indra.

त्रैलोक्यम् The three worlds taken collectively. **–Comp.** **–चिन्तामणिः** a patent medicine in Āyurveda. **–प्रभवः** N. of Rāma; प्रसूतिं चकमे तस्मिंस्त्रैलोक्यप्रभवोऽपि यत् R. 10. 53. **–बन्धुः** the sun; यो वालिनः शौर्यनिधेरमित्रस्त्रैलोक्यबन्धोस्तपनस्य सूनुः P. R. 6. 42. **–विजया** intoxicating potion prepared from hemp.

त्रैवर्गिक *a.* (**–की** *f.*) Relating to the three objects of life (धर्म, अर्थ and काम); Bhāg. 3. 32. 18; cf. त्रिवर्ग.

त्रैवर्णः, –त्रैवर्णिक *a.* (**–की** *f.*) Relating to the first three castes. **–कः** A member of the first three castes.

त्रैवर्षिकः *a.* (**–की** *f.*) 1 Three years old. –2 Lasting for three years &c.; also त्रैवार्षिक; यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये Ms. 11. 7.

त्रैविक्रम *a.* (**–मी** *f.*) Belonging to Trivikrama or Viṣṇu; R. 7. 35. श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः Dk. 1. 1; Relating to the three steps of Viṣṇu; जानामि वारुणाँल्लोकान्विष्णोस्त्रैविक्रमानपि Rām. 4. 58. 13. **–मम्** The three steps of Viṣṇu.

त्रैविद्यम् 1 The three Vedas. –2 The study of the three Vedas. –3 An assemly of Brāhmaṇas familiar with the three Vedas. –4 The three sciences. **–द्यः** A

Brāhmaṇa versed in the three Vedas; त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते Bg. 9. 20. -*a*. Familiar or propounded by the three Vedas; धर्मं भागवतं शुद्धं त्रैविद्यं च गुणाश्रयम् Bhāg. 6. 2. 24.

त्रैविध्यम् Three-foldness, three kinds or sorts, triplicity.

त्रैविष्टपः, -त्रैविष्टपेयः A god; गन्धर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविन्दत Bhāg. 8. 8. 19.

त्रैवेदिक *a*. Relaing to the three Vedas; षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् Ms. 3. 1.

त्रैशङ्कवः An epithet of Hariśchandra, son of Triśaṅku; Bhāg. 9. 7. 7.

त्रोटकम् [त्रुट्-ण्वुल्] 1 A species of drama:— सप्ताष्टनवपञ्चाङ्कं दिव्यमानुषसंश्रयम्। त्रोटकं नाम तत्प्राहुः प्रत्यङ्कं सविदूषकम्॥ S. D. 540. *e. g*. Kālidāsa's Vikramorvaśīyam (?). -2 An angry speech. **-कः** A kind of poisonous insect.

त्रोटिः See under त्रुट्.

त्रोत्रम् 1 A goad. -2 A kind of disease.

त्रौक् 1 Ā. (त्रौकते) To go; L. D. B.

त्वक्ष् 1 P. (त्वक्षति, त्वष्ट) 1 To pare, hew, peel -2 To make thin. -3 To cover.

त्वक्षस् *n*. Strength, might, power; उदावता त्वक्षसा पन्यसा च Rv. 6. 18. 9.

त्वष्ट *p. p*. Made thin, pared, peeled &c.

त्वष्टिः *f*. Carpentry. -*m*. N. of a mixed tribe (?).

त्वाष्ट्र *a*. [त्वष्टा देवता अस्य अण्] Belonging to Tvaṣṭṛi; U. 6. 3. (v. l.). **-ष्ट्री** 1 The asterism चित्रा. -2 A small car. **-ष्ट्रम्** The creative power.

त्वंकारः Addressing disrespectfully with a 'thou', theeing and thouing; त्वंकारं नामधेयं च ज्येष्ठानां परिवर्जयेत् Mb. 12. 193. 25; Ms. 11. 204.

त्वङ्ग् 1 P. (त्वङ्गति) 1 To go, move. -2 To jump, gallop; Ks. 1. 87. -3 To tremble. रत्नाकरोत्सङ्गतरङ्गरङ्गे त्वङ्गत्क्षणं बिम्बमशीतरश्मेः Rām. Ch. 6. 8. त्वङ्गत्तुरङ्गमखुरक्षुण्णभीमरथीतटः Śiva. B. 1. 46.

त्वच् 6 P. (त्वचति) To cover.

त्वच् *f*. 1 Skin (of men, serpents &c.); धत्ते त्वचं रौरवीम् U. 4. 20; Mv. 1. 18. -2 Hide (as of a cow, deer &c.); त्वचं स मेध्यां परिधाय रौरवीम् R. 3. 31. -3 Bark, rind; न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः Ku. 1. 7; R. 2. 37; 17. 12. -4 Any cover or coating. -5 The sense of touch. -6 Cinnamon वल्के लवङ्गवल्के त्वक् Nm. -7 Surface (of the earth); भूम्या उद्भेव वि त्वचं बिभेद Rv. 10. 68. 4. **-Comp. -अङ्कुरः** horripilation. **-इन्द्रियम्** the organ of touch. **-कण्डुरः** a sore. **-गन्धः** the orange. **-छेदः** 1 a skin-wound, scratch, bruise. -2 circumcision. **-जम्** 1 blood. -2 hair (on the body). **-तरङ्गकः** a wrinkle; (also त्वचोर्मिः). **-त्रम्** an armour; त्वक्त्रं चाचकचे वरम् Bk. 14. 94. **-दोषः** disease of the skin, leprosy. **-पत्रम्** the leaf of Laurus Cassia (Mar. दालचिनी); चन्दनागुरुमुख्यानि त्वक्पत्राणां वनानि च Mb. 12. 170. 18; एलां च देवकुसुमं त्वक्पत्रं चीनदारु च Śiva. B. 30. 14. **-परिपुटनम्** peeling of the skin. **पलितम्** leprosy. **-पारुष्यम्** roughness of the skin. **-पुष्पः** horripilation. (**-ष्पी, -ष्पम्**) a blotch, scab. **-भेदः** a scratch. **-भेदकः** One who scratches the skin; त्वग्भेदकः शतं दण्ड्यः Ms. 8. 284. **-मलम्** hair of the body. **-रोगः** leprosy &c., any cutaneous disease. **-शून्यता** want of sensation in the skin. **-सारः** (**त्वचिसारः**) 1 a bamboo; त्वक्साररन्ध्रपरिपूरणलब्धगीतिः Śi. 4. 61. -2 Laurus Cassia (Mar. दालचिनी); यत्रासीत्क्षपिता क्षरजलधरे त्वक्सारलक्ष्मीकृते Mv. 7. 12. **-सुगन्धः** an orange.

त्वचम् 1 Skin. -2 Bark. -3 Cinnamon.

त्वचनम् 1 Covering with a skin. -2 Skinning.

त्वचयति Den. P. 1 To cover with a hide. -2 To peel off the skin.

त्वचस् *n*. Skin.

त्वचा See त्वच्. विमुक्तः सर्वपापेभ्यो मुक्तत्वच इवोरगः Mb. 12. 250. 11.

त्वच्य *a*. Conducive to the healthiness of the skin.

त्वाच *a*. (**-ची** *f*.) Relating to the skin, contagious. °प्रत्यक्ष *a*. that which is felt directly by the skin.

त्वञ्च् 1 P. 1 To go. -2 To contract.

त्वद् A form of the second personal pronoun occurring as the first member of some compounds: *e. g*. त्वदधीन, त्वत्सादृश्यम् &c.

त्वदीय *a*. Thy, thine, your, yours; पितुस्त्वदीयस्य मयापहारितः R. 3. 50; त्वदीयपादपङ्कजं नमामि देवि नर्मदे.

त्वद्विध *a*. Like thee or you.

त्वर् 1 Ā. (त्वरते, त्वरित-तूर्ण) To hurry, make haste, move with speed, do anything quickly; भवान्सुहृदर्थे त्वरताम् M. 2; नानुनेतुमबलाः स तत्वरे R. 19. 38. -*Caus*. (त्वरयति) 1 To cause to hasten, expedite, urge forward, accelerate; त्वरयोर्वशीम् V. 2; Ku. 4. 36. -2 To call quickly away; अद्य त्वां त्वरयति दारुणः कृतान्तः Māl. 5. 25.

तूर्ण *p. p*. [त्वर्-भावे-क्त] 1 Quick, speedy, rapid. -2 Fleet. **-र्णम्** Rapidity, quickness. **-र्णम्** *ind*. Quickly, speedily; चूर्णमानीयतां तूर्णं पूर्णचन्द्रनिभानने Subhāṣ.

तूर्णि *a*. Quick. **-र्णिः** *f*. Speed. -*m*. 1 The mind. -2 A Śloka. -3 Dirt, excrement.

त्वरणम् Making haste, velocity.

त्वरता Haste; त्वरता मे मनसः Pratimā 3.

त्वरम् *ind*. Hastily (त्वरेण); Mb. 12. 321. 49.

त्वरा, त्वरिः *f.* [त्वर्-अङ्] 1 Haste, hurry, speed; औत्सुक्येन कृतत्वरा सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया Ratn. 1. 2. -2 Urgency or pressing nature; मनसा कार्यसंसिद्धौ त्वराद्विगुणरंहसा Ku. 2. 63. -Comp. -आरोहः a pigeon.

त्वरित *p. p.* Quick, swift, speedy. -तम् Despatch, haste. -*ind.* Quickly, fast, speedily, hastily.

त्वरेण *ind.* Hastily; दृष्ट्वा त्वरेण निजधोरणतोऽवतीर्य Bhāg. 10. 13. 62.

त्वाष्टिः *f.* Carpentry; Ms. 10. 48.

त्वष्टृ *m.* [त्वक्ष्-तृच्] 1 A carpenter, builder, workman, त्वष्ट्रेव विहितं यन्त्रम् Mb. 12. 33. 22. -2 Viśvakarman, the architect of the gods. [Tvaṣṭri is the Vulcan of the Hindu mythology. He had a son named Triśiras and a daughter called संज्ञा, who was given in marriage to the sun. But she was unable to bear the severe light of her husband, and therefore Tvaṣṭri mounted the sun upon his lathe, and carefully trimmed off a part of his bright disc; cf. आरोप्य चक्रभ्रमिमुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नोल्लिखितो विभाति R. 6. 32. The part trimmed off is said to have been used by him in forming the discus of Viṣṇu, the Triśūla of Śiva, and some other weapons of the gods.] पर्वतं चापि जग्राह क्रुद्धस्त्वष्टा महाबलः Mb. 1. 227. 34. -3 Prajāpati (the creator); यां चकार स्वयं त्वष्टा रामस्य महिषीं प्रियाम् Mb. 3. 274. 9. -4 Āditya, a form of the sun; निर्भिन्ने अक्षिणी त्वष्टा लोकपालोऽविशद्विभोः Bhāg. 3. 6. 15.

त्वाष्ट्र *a.* Belonging or coming from त्वष्टृ; त्वाष्ट्रं यद् दस्रावपिकक्ष्यं वाम्; Rv. 1. 117. 22. -ष्ट्रः Vṛitra; येनावृता इमे लोकास्तमसा त्वाष्ट्रमूर्तिना। स वै वृत्र इति प्रोक्तः पापः परमदारुणः॥ Bhāg. 6. 9. 18; 11. 12. 5. -ष्ट्री 1 The asterism Chitrā. -2 A small car. -ष्ट्रम् 1 Creative power; तपःसारमयं त्वाष्ट्रं वृत्रो येन विपाटितः Bhāg 8. 11. 35. -2 Copper.

त्वादृश्, त्वादृश (-शी *f.*) *a.* Similar to thee or you, of thy kind; Me. 71.

त्विष् 1 U. (त्वेषति-ते) To shine, glitter, sparkle, blaze; अधारयत् तन्वं तित्विषाणः Rv. 8. 96. 15; Bhāg. 10. 46. 45.

त्विष् *f.* 1 Light, lustre, splendour, brilliance; चयस्त्विषामित्यवधारितं पुरा Śi. 1. 3; 9. 13; R. 4. 75; Ratn. 1. 18. -2 Beauty; Bhāg. 10. 33. 14. -3 Authority, weight; -तिग्मा अग्ने तव त्विषः Rv. 8.43.3.-4 Wish, desire. -5 Custom, practice. -6 Violence, vehemence. -7 Speech. -Comp. -ईशः, the sun; also त्विषांपतिः or त्विषामीशः.

त्विषा Splendour, lustre, light.

त्विषिः 1 A ray of light. -2 Beauty, lustre. -3 Vehemence, impetuosity; त्विषिः सा ते तित्विषाणस्य नाधृषे Rv. 5. 8. 5.

त्वेष *a.* Bright, brilliant. -2 Vehement, impetuous, causing fear, awful.

त्सर् 1 P. (त्सरति) 1 To go or approach gently or stealthily, creep, crawl. -2 To proceed crookedly or fraudulently.

त्सरुः 1 Any creeping animal, मा मां पद्येन रपसा विदत त्सरुः Rv. 7. 50. 1. -2 The hilt or handle of a sword or any other weapon; सुग्रहविमलकलधौतत्सरुणा खड्गेन Ve. 3; त्सरुप्रदेशादपवर्जिताङ्गुः Ki. 17. 58; R. 18. 48. -Comp. -मार्गः sword-exercise; त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टांश्चेरुः सर्वासु भूमिषु Mb. 1. 134. 30.

त्सारुक *a.* Skilful in handling a sword; Mb. 1. 132. 62.

थ

थः 1 A mountain. -2 A protector. -3 A sign of danger. -4 A kind of disease. -5 Eating. -थम् 1 Protection, preservation. -2 Terror, fear. -3 Auspiciousness.

थर्व् 1 P. (थर्वति) To go or move.

थुड् 6 P. (थुडति) 1 To cover, screen. -2 To hide or conceal.

थोडनम् Covering, wrapping up.

थुत्कारः The sound थुत् made in spitting.

थुर्व् 1 P. (थु-थूर्वति) To hurt, injure.

थूत्कारः, थूत्कृतम् The sound थूत् made in spitting; स्वादूचितं स्वादुतयैव भुङ्क्ते थूत्कुरुत मुञ्चत्यपि थूत्कृतानि Raj. T. 7. 1114.

थूथू *ind.* Imitative sound of spitting.

थैथै *ind.* The imitative sound of a musical instrument.

द

द *a.* (At the end of comp.) Giving, granting, producing, causing, cutting off, destroying, removing; as धनद, अन्नद, गरद, तोयद, अनलद &c. **-दः** 1 A gift, donation. -2 A mountain. **-दम्** A wife. **-दा** 1 Heat. -2 Repentance.

दंश् I. 1 P. (दशति, दष्ट; *desid.* दिदङ्क्षति) To bite, sting; नखैरकर्तिषुस्तीक्ष्णैरदाङ्क्षुर्दशनैस्तथा Bk. 15. 4; 16. 19; मृणालिका अदशत् K. 32. ate, browsed &c. -II. 1 P. 10 U. (दंशति, दंशयति-ते) To speak or shine.

दंशः [दंश्-अच् भावे घञ् वा] 1 Biting, stinging; मुग्धे विधेहि मयि निर्दयदन्तदंशम् Gīt. 10. -2 The sting of a snake. -3 A bite, the spot bitten; छेदो दंशस्य दाहो वा M. 4. 4; U. 3. 35. -4 Cutting, tearing. -5 A gad-fly; R. 2. 5; Ms. 1. 40; Y. 3. 215. -6 A flaw, fault, defect (in a jewel). -7 A tooth; प्रत्युप्तमन्तः सविषश्च दंशः -8 Pungency. -9 An armour; शितविशिखहतो विशीर्णदंशः Bhāg. 1. 9. 38. -10 A joint, limb. **-Comp. -भीरुः, -भीरुकः** a buffalo. **-वदनः** a heron.

दंशक *a.* [दंश्-ण्वुल्] Biting, stinging. **-कः** 1 A dog. -2 A gad-fly. -3 A fly.

दंशनम् [दंश्-भावे ल्युट्] 1 The act of biting or stinging; *e. g.* दष्टाश्च दंशनैः कान्तं दासीकुर्वन्ति योषितः S. D. -2 An armour, mail; अदंशयन्नरहितशौर्यदंशनास्तनूः Śi. 17. 21.

दंशित *a.* 1 Bitten. -2 Mailed, furnished with an armour; अन्वाद्रवद्दंशित उग्रधन्वा Bhāg. 1. 7. 17; तिष्ठन्तु दंशिताः शूराः पृष्ठे दश दश स्थिराः Śiva. B. 21. 7. -3 Protected. -4 Fitting closely (as an armour). -5 Ready for; त्यक्त्वा सन्तापजं शोकं दंशितो भव कर्मणि Mb. 12. 22. 9. -6 Alert, attentive; शुश्रूषन्ते च वः शिष्याः कच्चित्कर्मसु दंशिताः Rām. 2. 2. 39. **-तम्** A bite.

दंशिन् *m.* See दंशक.

दंशी A small gad-fly.

दंशेर *a.* 1 Biting. -2 Noxious, hurtful, injurious.

दंष्ट्रा [दंश्-ष्ट्रन् टाप्] A large tooth, tusk, fang; Rām. 2. 70. 20; प्रसह्य मणिमुद्धरेन्मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरात् Bh. 2. 4; R. 2. 46; दंष्ट्राभङ्गं मृगाणामधिपतय इव व्यक्तमानावलेपा नाज्ञाभङ्गं सहन्ते नृवर नृपतयस्त्वादृशाः सार्वभौमाः ॥ Mu. 3. 22. **-Comp. -अस्त्रः, -आयुधः** a wild boar. **-कराल** *a.* having terrible tusks. **-विषः** a kind of snake.

दंष्ट्राल *a.* Having large tusks.

दंष्ट्रिक *a.* Tusked. **-का** = दंष्ट्रा q. v.

दंष्ट्रिन् *a.* 1 Tusked, having large teeth; Ms. 10. 89. -2 Biting or wounding with the teeth. -3 Carnivorous. *-m.* 1 A wild boar; हन्तुमर्हति शरेण दंष्ट्रिणम् Ki. 13. 50. -2 A snake. -3 A hyena. -4 Any animal with tusks.

दशनः, -नम् [दंश् भावे करणादौ वा ल्युट् नि० नलोपः] 1 A tooth; मुहुर्मुहुर्दशनविखण्डितोष्ठया Śi. 17. 2; शिखरिदशना Me. 84; Bg. 11. 27. -2 Biting. **-नः** The peak of a mountain. **-नम्** An armour (also *m.*). **-Comp. -अंशुः** brightness of the teeth; अथ मौलिगतस्येन्दोर्विशदैर्दशनांशुभिः (उपचिन्वन्) Ku. 6. 25. **-अङ्कः** a tooth-mark, bite. **-उच्छिष्टः** 1 a lip. -2 a kiss. -3 a sigh. **-छदः, -वासस्** *n.* 1 a lip. -2 a kiss. **-पदम्** a bite, tooth-mark; दशनपदं भवदधरगतं मम जनयति चेतसि खेदम् Gīt. 8. **-बीजः** the pomegranate tree.

दशेर *a.* 1 Biting. -2 Noxious, hurtful. **-रः** A mischievous or venomous animal.

दशे(से)रकः 1 A young camel. -2 An ass; यास्तिष्ठन्त्यः प्रमेहन्ति यथैवोष्ट्रदशेरकाः Mb. 8. 40. 37.

दष्ट *p. p.* Bitten, stung; see दंश्.

दंस् 10 Ā. 1 To bite. -2 To see, to observe; L. D. B.

दंसनम्, -ना, दंसस्, दंसिः Ved. An act, deed; Marvellous power or skill; तद्वां नरा सनये दंस उग्रमाविष्कृणोमि Bṛi. Up. 2. 5. 16.

दकम् Water; as in दकोदर.

दक्ष् 1 Ā. (दक्षते) 1 To grow, increase. -2 To do, go or act quickly. -3 To hurt, kill. -4 To act conformably to another (P.). -5 To be competent or able; सुशंसो यश्च दक्षते Rv. 7. 16. 6. -6 To go, move. *-Caus.* 1 To gladden; किंनु चित्रमधिवेदि भूपतिर्दक्षयन्द्विजगणानपूयत Śi. 14. 35. -2 To make able or strong.

दक्ष *a.* [दक्ष्-कर्तरि अच्] 1 Able, competent, expert, clever, skilful; नाट्ये च दक्षा वयम् Ratn. 1. 6; मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे Ku. 1. 2; R. 12. 11. -2 Fit, suitable; दक्षेण सूत्रेण ससर्जिथाध्वरम् Bhāg. 4. 6. 44. -3 Ready, careful, attentive, prompt; Y. 1. 76; रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिषतां ययौ R. 12. 11. -4 Honest, upright. **-क्षः** 1 N. of a celebrated Prajāpti. [He was one of the ten sons of Brahman, being born from his right thumb, and was the chief of the patriarchs of mankind. He is said to have had many daughters, 27 of whom became the wives of the moon, thus forming the 27 lunar mansions, and 13 the wives of Kaśyapa, becoming by him the mothers of gods, demons, men, and animals; see कश्यप. At one time Dakṣa celebrated a great sacrifice, but did not invite his daughter Satī, nor her husband Śiva, the chief of the gods. Satī, however, went to the sacrifice, but being greatly insulted threw herself into fire and perished; cf. Ku. 1. 21. When Śiva heard this he was very much provoked, and according to one account, himself went to the sacrifice, completely destroyed it, and pursued Dakṣa

who assumed the form of a deer, and at last decapitated him. But Śiva is said to have afterwards restored him to life, and he thenceforward acknowledged the god's supremacy. According to another account, Śiva, when provoked, tore off a hair from his matted hair, and dashed it with great force against the ground when lo! a powerful demon started up and awaited his orders. He was told to go and destroy Dakṣa's sacrifice; whereupon the mighty demon, attended by several demigods, went to the sacrifice, routed the gods and priests, and, according to one account, beheaded Dakṣa himself; Ms. 9. 128-29.] –2 A cock. –3 Fire. –4 The bull of Śiva. –5 A lover attached to many mistresses. –6 An epithet of Śiva. –7 Mental power, ability, capacity. –8 An epithet of Viṣṇu. –9 The right side or part; वामतो जानकी यस्य दक्षभागे च लक्ष्मणः –10 Ability, power, fitness. –11 Strength of will, energy, resoluteness. –12 Strength, power. –13 Bad disposition, wickedness; मा सख्युर्दक्षं रिपोर्भुजेम Rv. 4. 3. 13. –क्षा 1 The earth. –2 An epithet of the Ganges. –क्षम् Strength, vigour. –Comp. –अध्वरध्वंसकः, क्रतुध्वंसिन्, –मथनः, –विध्वंसः Śiva; Hch. 3. -*m*. epithets of Śiva. –कन्या, –जा, तनया, –यज्ञविनाशिनी 1 an epithet of Durgā. –2 a lunar mansion. –जापतिः 1 the moon –2 Śiva. –सावर्णः (र्णिः) N. of the 9th Manu; नवमो दक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः Bhāg. 8. 13. 18. –सुतः a god. (–ता) a lunar mansion. नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः R. 3. 33.

दक्षता Dexterity, ability.

दक्षाय्यः 1 A vulture. –2 An epithet of Garuḍa.

दक्षिण *a*. [दक्ष्-इनन् Uṇ 2. 50.] 1 Able, skilful, dexterous, competent, clever; इत्यम्बरीषं नाभागिमन्वमोदन्त दक्षिणाः Mb. 12. 29. 102. –2 Right (opp. वाम). –3 Situated on the right side. दक्षिणं परी, दक्षिणं कृ to place any one on the right side as a mark of respect; प्रहर्क्षताराः परियन्ति दक्षिणम् Bhāg. 4. 12. 25. –4 South, southern; as in दक्षिणवायु, दाक्षिणदिक्; आददे नातिशीतोष्णो नभस्वानिव दक्षिणः R. 4. 8. –5 Situated to the south. –6 Sincere, straightforward, honest, impartial. –7 Pleasing, amiable. –8 Courteous, civil. –9 Compliant, submissive. –10 Dependent. –11 Favourable; 'दक्षिणः सरलावामपरच्छन्दानुवर्तिषु' इति विश्वः; Ki. 18. 27. –णः 1 The right hand or arm. –2 A civil or courteous person, applied in poetic compositions to a lover who professes attachment to one mistress, while his heart has been entirely taken up by another. –3 An epithet of Śiva or Viṣṇu. –4 The right-hand horse of a carriage; इन्द्रस्येव दक्षिणः श्रियैधि Vāj. 9. 8. –5 The southern sacred fire. –णः, णम् 1 The right side. –2 The south; Nala. 9. 23. –3 The Deccan. –णम् The highest doctrine of the Śāktas –Comp. –अग्निः the southern fire, the sacred fire placed southwards; also called अन्वाहार्यपचन q. v. –अग्र *a*. pointing to the south. –अचलः the southern mountain. *i. e.* Malaya. –अत्ययः a dweller in the south. –अपर *a*. south-western. –अभिमुख *a*. facing the south, directed towards the south; Ms. 4. 50. –अयनम् the sun's progress south of the equator, the half year in which the sun moves from the north to the south, the winter solstice; सर्वेऽस्थमैथैरीजानास्तेऽन्वयुर्दक्षिणायनम् Mb. 12. 29. 103. रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम् Ms. 1. 67; Bhāg. 5. 21. 3. –अरण्यम् Daṇḍakāraṇya. –अर्धः 1 the right hand. –2 the right or southern side. –आचार *a*. 1 honest, well-behaved. –2 a worshipper of Śakti according to the right hand (or purer) ritual. –आम्नायः the southern sacred text (of the Tāntrikas). –आवर्त *a*. turning to the right (from the left), (a conch-shell). –आशा the south. °पतिः 1 an epithet of Yama. –2 the planet Mars. –इतर *a*. 1 left (as hand or foot); तमिमं कुरु दक्षिणेतरं चरणं निर्मितरागमेहि मे Ku. 4. 19. –2 northern. (–रा) the north. –ईर्मन् *a*. (a deer) wounded on the right side मृगयुमिव मृगोऽय दक्षिणेर्मा. –उत्तर *a*. turned or lying to the south and the north. °वृत्तम् the meridian line. –कालिका *f*. 1 A Tāntrika Deity. –2 Durgā. –पश्चात् *ind*. to the southwest. –पश्चिम *a*. south-western. (–मा) the south-west; जग्मुर्भरतशार्दूल दिशं दक्षिणपश्चिमाम् Mb. 17. 1. 44. –पूर्व, –प्राच् *a*. south-east. –पूर्वा, –प्राची the south-eastern quarter. –भागः the southern hemisphere. –समुद्रः, –सागरः the southern ocean. –स्थः a charioteer.

दक्षिणतः *ind*. 1 From the right or south. –2 To the right hand. –3 To the south or southward (with gen.).

दक्षिणा *ind*. 1 On the right or south of. –2 In the southern direction (with abl.) –णा 1 A present or gift to Brāhmaṇas (at the completion of a religious rite, such as a sacrifice). –2 Dakṣiṇā regarded as a daughter of Prajāpati and as the wife of Sacrifice personified; पत्नी सुदक्षिणेत्यासीदध्वरस्येव दक्षिणा R. 1. 31. –3 A gift, offering or donation in general, fee, remuneration; प्राणदक्षिणा, गुरुदक्षिणा &c.; cf. also दक्षिणाशब्दश्च परिक्रयार्थो भवति ŚB. on MS. 10. 2. 38; परिक्रयार्थे हि दक्षिणाशब्दो भवति ŚB. on MS. 10. 2. 48. Etymologically दक्षिणा is so called because it imparts power or strength to the receiver; दक्षकरणी हि दक्षिणा। दक्षश्च बलम्। ŚB. on MS. 10. 3. 45; दक्षिणा नाम दक्षतेरुत्साहकर्मणः। दक्षिणा उत्साहिका इति। ŚB. on MS. 10. 3. 57. –4 A good milch-cow, prolific cow. –5 The south. –6 The southern country, the Deccan. –7 Fame. –8 A kind of heroine thus defined:– या गौरवं भयं प्रेम सद्भावं पूर्वनायके। न मुञ्चत्यन्यसक्तापि सा ज्ञेया दक्षिणा बुधैः॥. –9 Completion of any rite. –Comp. –अर्ह *a*. deserving or worthy of a gift. –आवर्त *a*. 1 curved to the right (a conch-shell &c.); Bhāg. 5. 23. 5. –2 turned towards the south. (–र्तः) 1 the Deccan. –2 a conch-shell opening to the right; Divyāvadāna 56. 71. –कालः the time of receiving *Dakṣiṇā*. –पथः 1 the southern part of India, the south or Deccan; अस्ति दाक्षिणापथे विदर्भेषु पद्मपुरं नाम नगरम्. Māl. 1. –2 'the

path of the दक्षिणा', i. e. the cow, constituting the sacrificial cow. **–प्रत्यच्** a. south-western. **–प्रतीची** south-west. **–पथिक** a. belonging to the Deccan. **–प्रवण** a. inclining to the south. **–बन्धः** (in Sāṅ. phil.) the bondage of ritual or cermonial observances. **–मूर्तिः** m. a Tāntric form of Śiva. **–युग्यः** the right yoke-horse.

दक्षिणात् *ind.* On the right, from the south, southward.

दक्षिणाहि *ind.* 1 Far on the right. –2 Far in the south, to the south of (with abl.); दक्षिणाहि ग्रामात् Sk.

दक्षिणीकृ 8 U. 1 To place on the right side. –2 To keep the right side towards any one (as a mark of respect); cf. प्रदक्षिण. –3 To give anything as a sacrificial fee; दक्षिणीकृत्य तं प्रीतो वनमेव जगाम ह Bhāg. 3. 24. 41.

दक्षिणीय, दक्षिण्य a. Worthy of or deserving a sacrificial gift, such as a Brāhmaṇa or a sage; दक्षिणां देवी दक्षिण्यैः प्रतिग्राहयति M. 5; दक्षिण्यदिष्टं कृतमार्त्विजीनैः Bk. 2. 29.

दक्षिणेन *ind.* On the right side of (with acc. or gen.); दक्षिणेन वृक्षवाटिकामालाप इव श्रूयते Ś. 1; दक्षिणेन ग्रामस्य &c.

दगा(का)र्गलम् Examining the ground in searching for water, or rules for ascertaining the places of waters; धर्म्यं यशस्यं च वदाम्यतोऽहं दगार्गलं येन जलोपलब्धिः Bṛi. S. 54.

दग्ध,–दग्धिका See under दह्. °रथः (= चित्ररथः) N. of a Gandharva.

दघ् I. 5 P. (दघ्नोति) 1 To kill, hurt. –2 To go, leap. –3 To protect. –II. 4 P. (दघ्यति) Ved. 1 To go, flow. –2 To reach, attain. –3 To go away.

दघ्न a. (–घ्नी f.) A termination added to nouns in the sense of 'reaching to', 'as high or deep as'; ऊरुदघ्नेन पयसोत्तीर्य K.; कीलालव्यतिकरगुल्फदघ्नपङ्कः (मार्गः) Māl. 3. 17; 5. 14; Y. 2. 108.

दड्घ् 1 P. (दड्घति) 1 To abandon, leave. –2 To protect, cherish.

दण्ड् 10 U. (दण्डयति-ते, दण्डित) To punish, fine, chastise; (this is one of the 16 roots that govern two accusatives); तान् सहस्रं च दण्डयेत् Ms. 9. 234; 8. 123; Y. 2. 269; स्थित्यै दण्डयतो दण्ड्यान् R. 1. 25.

दण्डः, –ण्डम् [दण्ड्-अच्] 1 A stick, staff, rod, mace, club, cudgel; पततु शिरस्यकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः Māl. 5. 31; काष्ठदण्डः. –2 The sceptre of a king, the rod as a symbol of authority and punishment; आत्तदण्डः Ś. 5. 8. –3 The staff given to a twice-born man at the time of investiture with the sacred thread; cf Ms. 2. 45-48. –4 The staff of a संन्यासिन् or ascetic. –5 The trunk of an elephant. –6 The stem or stalk as of a lotus, tree &c.; U. 1. 31; Māl. 9. 14; the handle as of an umbrella; ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः &c. Dk. 1 (opening verse); राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रम् Ś. 5. 6; Ku. 7. 89; so कमल-दण्ड &c. –7 The oar of a boat. –8 An arm or leg (at the end of comp.) –9 The staff or pole of a banner, a tent &c. –10 The beam of a plough. –11 The cross-bar of a lute or a stringed instrument. –12 The stick with which an instrument is played. –13 A churning-stick. –14 Fine; Ms. 8. 341; 9. 229; Y. 2. 237. –15 Chastisement, corporal punishment, punishment in general; यथापराधदण्डानाम् R. 1. 6; एवं राजापथ्यकारिषु तीक्ष्णदण्डो राजा Mu. 1; दण्डं दण्ड्येषु पातयेत् Ms. 8. 126; कृतदण्ड स्वयं राज्ञा लेभे शूद्रः सतां गतिम् R. 15. 23. यथार्हदण्डो (राजा) पूज्यः Kau. A. 1. 4; सुविज्ञातप्रणीतो हि दण्डः प्रजां धर्मार्थकामैर्योजयति Kau. A. 1. 4 –16 Imprisonment. –17 Attack, assault, violence, punishment, the last of the four expedients; see उपाय; सामादीनामुपायानां चतुर्णामपि पण्डिताः। सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये ॥ Ms. 7. 109; cf. Śi. 2. 54. –18 An army; तस्य दण्डवतो दण्डः स्वदेहान्न व्यशिष्यत R. 17. 62; Ms. 7. 65; 9. 294; Ki. 2. 15. –19 A form of military array; Mb. 12. 59. 40. –20 Subjection, control, restraint; वाग्दण्डोऽथ मनोदण्डः कायदण्डस्तथैव च। यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डीति स उच्यते ॥ Ms. 12. 10. –21 A measure of length equal to 4 Hastas; Bṛi. S. 24. 9. –22 The penis. –23 Pride; या चापि न्यस्तदण्डानां तां गतिं व्रज पुत्रक Mb. 7. 78. 25. –24 The body. –25 An epithet of Yama. –26 N. of Viṣṇu. –27 N. of Śiva. –28 An attendant on the sun. –29 A horse (said to be m. only in this and the preceding four senses). –30 A particular appearance in the sky (similar to a stick). –31 An uninterrupted row or series, a line. –32 Standing upright or erect. –33 A corner, an angle. –34 The Science of Govt. विनयमूलो दण्डः, दण्डमूलास्तिस्रो विद्याः Kau. A. 1. 5. –35 Harm, injury; न्यासो दण्डस्य भूतेषु मनोवाक्कायजस्य यः Bhāg. 7. 15. 8. **–Comp. –अजिनम्** 1 staff and hide (as outer badges of devotion). –2 (fig.) hypocrisy, deceit. **–अधिपः** a chief magistrate. **–अनीकम्** a detachment or division of an army; तव हृतवतो दण्डानीकैर्विदर्भपतेः श्रियम् M. 5. 2. **–अप (व) तानकः** tetanus, lock-jaw. **–अपूपन्यायः** see under न्याय. **–अर्ह** a. fit to be chastised, deserving punishment. **–अलसिका** cholera. **–आख्यम्** a house with two wings, one facing the north and the other the east; Bṛi. S. 53. 39. **–आघातः** a blow with a stick; पूर्वप्रविष्टान्क्रोधात्तान्दण्डाघातैरताडयन् Ks. 54. 203. **–आज्ञा** judicial sentence. **–आश्रमः** the condition of a pilgrim. **–आश्रमिन्** m. a devotee, an ascetic. **–आसनम्, दण्डकासनम्** lying prostrate on the ground, a kind of Āsana; Yoga S. 2. 46. **–आहतम्** buttermilk. **–उद्यमः** 1 threatening. –2 (pl.) application of power; निःसाराल्पफलानि ये त्वविधिना वाञ्छन्ति दण्डोद्यमैः Pt. 1. 376. **–कर्मन्** n. infliction of punishment, chastisement; देशकालवयःशक्ति संचिन्त्यं दण्डकर्मणि Y. 2. 275. **–कलितम्** repetition like a measuring rod, i. e. doing a matter after it is done in full first and then repeating it like that a second time and so on; आवृत्तिन्यायानां दण्डकलितं न्याय्यम्। ŚB. on MS. 10. 5. 83; °वत् *ind.* in the

manner of a measuring rod. -कल्पः Infliction of punishment; शुद्धचित्रश्च दण्डकल्पः Kau. A. 4. -काकः a raven. -काष्ठम् a wooden club or staff; दण्डकाष्ठमवलम्ब्य स्थितः Ś. 2. -ग्रहणम् assumption of the staff of an ascetic or pilgrim, becoming a mendicant. -घ्न a. striking with a stick, committing an assault; Ms. 8. 386. -चक्रः a division of an army. -छदनम् a room in which utensils of various kinds are kept. -ढक्का a kind of drum. -दासः one who has become a slave from non-payment of a debt; Ms. 8. 415. -देवकुलम् a court of justice. -धर, -धार a. 1 carrying a staff, staff-bearer. -2 punishing, chastising; दत्ताभये त्वयि यमादपि दण्डधारे U. 2. 11. -3 exercising judicial authority. (-रः) 1 a king; श्रमनुदं मनुदण्डधरान्वयम् R. 9. 3; बलीयानबलं ग्रसते दण्डधराभावे Kau. A. 1. 4. -2 N. of Yama; यमो निहन्ता... ...दण्डधरश्च कालः -3 a judge, supreme magistrate. -4 a mendicant carrying a staff. -5 a potter. -6 a general (of an army;) Dk. 2. -धारणम् 1 carrying a staff (as by a Brahmachārin). -2 following the order of a mendicant. -3 infliction of punishment. -नायकः 1 a judge, a head police-officer, a magistrate. -2 the leader of an army, a general. -3 a king. °पुरुषः a policeman, constable. -निधानम् pardoning, indulgence; Mb. 12. -निपातनम् punishing, chastising. -नीतिः f. 1 administration of justice, judicature. -2 the system of civil and military administration, the science of politics, polity; Ms. 7. 43; Y. 1. 311; फलान्युपायुक्त स दण्डनीतेः R. 18. 46; जरातुरः संप्रति दण्डनीत्या सर्वं नृपस्यानुकरोमि वृत्तम् Nāg. 4. 1. -3 an epithet of Durgā. -नेतृ m. 1 a king. -2 Yama; गृध्रा रुषा मम कृपन्त्यधिदण्डनेतुः Bhāg. 3. 16. 10. -3 a judge; Ms. 12. 100; Bhāg. 4. 22. 45. -पः a king. -पांशुलः a porter, door-keeper. -पाणिः 1 an epithet of Yama; करोमि चिकित्सां दण्डपाणिरिव जनतायाः Bhāg. 5. 10. 7. -2 N. of the god Śiva at Benares. -3 a policeman; इति पश्चात्प्रविष्टास्ते पुरुषा दण्डपाणयः Ks. 54. 203. -पातः 1 falling of a stick. -2 infliction of punishment. -3 dropping one line in a manuscript. -पातनम् infliction of punishment, chastisement. -पारुष्यम् 1 assault, violence. -2 hard or cruel infliction of punishment; अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दण्डपारुष्यनिर्णयम् Ms. 8. 278. -पालः, -पालकः 1 a head magistrate. -2 a door-keeper, porter. Kau. A. 1. 12. -3 Ns. of two kinds of fishes; L. D. B. -पाशकः, -पाशिकः 1 a head police-officer; Pt. 2; उच्यताम् स्मद्वल्लनात्कालपाशिको दण्डपाशिकश्च Mu. 1. 20-21. -2 a hangman, an executioner. -पोणम् a strainer furnished with a handle. -प्रणामः 1 bowing by prostrating the body at full length (keeping it erect like a stick). cf. साष्टाङ्गनमस्कार. -2 falling flat or prostrate on the ground. -बालधिः an elephant. -भङ्गः non-execution of a sentence. -भृत् m. 1 a potter. -2 an epithet of Yama. -माण (न)वः 1 a staff-bearer -2 an ascetic bearing a staff; Rām. 2. 32. 18. -3 a chief or leader. -माथः a principal road, highway. -मुखः a leader, general of an army. -यात्रा 1 a solemn procession (particularly bridal). -2 warlike expedition, conquest (of a region). -यामः 1 an epithet of Yama. -2 of Agastya. -3 a day. -लेशम् a small fine; Ms. 8. 51. -वधः capital punishment. -वाचिक a. actual or verbal (assault); Ms. 8. 6; cf. वाक्पारुष्यम्. -वादिन् a. reprimanding, censuring, threatening with punishment; (also -m.). -वारित a. forbidden by threat of punishment. -वासिकः a door-keeper, warder. -वासिन् m. 1 a door-keeper. -2 a magistrate. -वाहिन् m. a police-officer. -विकल्पः discretion given to an officer in awarding punishment or fine; Ms. 9. 228. -विधिः 1 rule of punishment; see दण्डोद्यमः -2 criminal law. -विष्कम्भः the post to which the string of a churning-stick is fastened. -व्यूहः a particular form of arranging troops, arranging them in long lines or columns; Ms. 7. 187. -शास्त्रम् the science of inflicting punishment, criminal law. -हस्तः 1 a door-keeper, warder, porter. -2 an epithet of Yama.

दण्डकः 1 A stick, staff &c. (such as a handle of a parasol, the beam of a plough, the staff of a banner). -2 A line, row. -3 N. of a metre; see App. I. -कः, -का, -कम् N. of a celebrated district in the Deccan situated between the rivers Narmadā and Godāvarī (it was a vast region said to be tenantless in the time of Rāma); प्राणानि दुःखान्यपि दण्डकेषु R. 14. 25; किं नाम दण्डकेयम् U. 2; क्वायोध्यायाः पुनरुपगमो दण्डकायां वने वः U. 2. 13, 14, 15. -Comp. -अरण्यम् the Daṇḍaka forest in the Deccan; Mb. 3; also दण्डकावनम्.

दण्डनम् Punishing, chastising, fining.

दण्डनीय a. Punishable, deserving or liable to be fined.

दण्डायते Den. Ā. To stand erect (like a stick).

दण्डवत् a. 1 Carrying a staff. -2 Furnished with a handle. -3 Having a large army. -ind. 1 Erect or upright like a stick. -2 Falling prostrate; दण्डवत् प्रणामं कृत्वा.

दण्डादण्डि ind. 'Stick against stick', fighting with sticks and staves; cudgelling; Ms. 6. 121 Kull.

दण्डारः [दण्डमृच्छति ऋ-अण् उप० स०] 1 A carriage. -2 A potter's wheel. -3 A raft, boat. -4 An elephant in rut. -5 A bow or any other instrument.

दण्डिकः 1 A staff-bearer, a mace-bearer. -2 A kind of fish; also दाण्डिका -3 A policeman.

दण्डिका 1 A stick. -2 A row, line, series. -3 A string of pearls, a necklace. -4 A rope.

दण्डित p. p. Punished, chastised, fined &c.

दण्डिन् a. [दण्ड-अस्त्यर्थे इनि] Bearing or having a staff; न शक्या धर्मतो हन्तुं कालेनापीह दण्डिना Mb. 9. 61. 66.

–*m*. 1 A Brāhmaṇa of the fourth order, a *Saṁnyāsin*, –2 A door-keeper, porter. –3 An oarsman. –4 A Jaina ascetic. –5 An epithet of Yama. –6 A king. –7 A religious mendicant (Bhikṣu). –8 An epithet of Śiva. –9 N. of a poet, author of the Kāvyādarśa and Daśakumāracharita; जाते जगति वाल्मीके कविरित्यभिधाऽभवत्। कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥ Udb. –Comp. –**मुण्डः** an epithet of Śiva.

दण्डय *a*. Punishable, deserving punishment or fine.

दत् *m*. A tooth; (a word optionally substituted for दन्त in all the case-forms after the acc. dual. It has no forms for the first five inflections). –Comp. –**छदः** (–**दच्छदः**) a lip; रभसा दष्टदच्छदम् Bhāg. 7. 2. 30.

दत्त, दत्तक, दत्रिम See under दा.

दत्तेयः Indra; L. D. B.

दद् 1 Ā. (ददते) To give, offer, present.

दद *a*. Giving, offering &c.

ददनम् A gift, donation.

दद्रुः [दद्-रु] 1 A cutaneous eruption, herpes. –2 A kind of leprosy. –3 A tortoise. –Comp. –**घ्नः** N. of a plant, Cassia Tora (Mar. टाकळा).

दद्रुकः Leprosy.

दद्रु(द्रू)ण *a*. Herpetic, afflicted with a cutaneous disease.

दध् 1 Ā. (दधते) 1 To hold. –2 To have, possess. –3 To give, present.

दध *a*. Holding, possessing, giving &c. –*n*. share, portion; दधशब्दो भागधेयवचनः। तद्यथा कण्टकाय दधं नापिताय दधमिति। देवदधानि देवभागा इत्यर्थः। ŚB. on MS. 10. 8. 32.

दधि *n*. [दध्-इन्] 1 Coagulated milk, thick sour milk; क्षीरं दधिभावेन परिणमते Ś. B; दध्योदनः &c. –2 Turpentine. –3 A garment. –Comp. –**अन्नम्**, –**ओदनम्** boiled rice mixed with दधि; Y. 1. 289. –**उत्तरम्**, **उत्तरक(ग)म्** the skim of curdled milk, whey. –**उदः**, –**उदकः** the ocean of coagulated milk. –**कुल्या** a stream of दधि; Rām. 1. 53. 3. –**कूर्चिका** mixture of boiled and coagulated milk. –**क्रा**, –**क्रावन्** N. of a divine horse (personification of the morning sun); दधिक्रामग्निमुषसं च देवीम् Rv. 10. 101. 1; दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः Rv. 4. 39. 6. –**घनः** curds; P. III. 3. 77. Kāśi. –**चारः** a churning-stick. –**जम्** fresh butter. –**धेनुः** *f*. a cow represented by दधि (offered to priests); Bhāva. P. 2. 168. –**फलः** the wood-apple (कपित्थ). –**मण्डः**, –**वारिः** *n*. whey. –**मन्थनम्** churning coagulated milk. –**शोणः** a monkey. –**सक्तु** *m*. (pl.) barley-meal mixed with coagulated milk. –**सारः**, –**स्नेहः** fresh butter. –**स्वेदः** buttermilk.

दधित्थः The wood-apple (कपित्थ).

दधिषाय्यः Clarified butter.

दधिस्यति Den. P. To wish for curds; also दध्यस्यति.

दधीचः, –**चिः**, **दध्यच्** N. of a celebrated sage, who became ready to die, and offered his bones to the gods; with these bones the architect of the gods made a thunderbolt with which Indra defeated Vṛitra and other demons. –Comp. –**अस्थि** *n*. 1 the thunderbolt of Indra. –2 a diamond.

दधृष् *a*. Impudent, bold; सुग्रीवो निनदन् दधृक् Bk. 6. 117.

दध्नः An epithet of Yama.

दनुः *f*. N. of one of the daughters of Dakṣa given in marriage to Kaśyapa and mother of the *Dānavas*. –*m*. N. of a monster, son of Śrī, cursed by Indra and killed by Rāma and Lakṣmaṇa. He had a headless trunk, and hence called दनुकबन्ध. –Comp. –**जः**, –**पुत्रः**, –**संभवः**, –**सूनुः** a demon; Bhāg. 6. 9. 40. –**अरिः**, –**द्विष्** *m*. a god.

दन्तः [दम्-तन् Uṇ. 3. 86] 1 A tooth, tusk, fang (as of serpents, beasts &c.); वदसि यदि किंचिदपि दन्तरुचिकौमुदी हरति दरतिमिरमतिघोरम् Gīt. 10; सर्पदन्त, वराह° &c. –2 An elephant's tusk, ivory; °पाञ्चालिका Māl. 10. 5. –3 The point of an arrow. –4 The peak of a mountain. –5 The side or ridge of a mountain. –6 The number thirty-two. –7 A bower, an arbour (कुञ्ज); 'दन्तो निकुञ्जे दशने' इति विश्वः; Śi. 4. 40. –Comp. –**अग्रम्** the point of a tooth. –**अन्तरम्** the space between the teeth. –**अरुणः** an elephant in the ninth year; Mātaṅga. L. 5.10.–**अर्बुदः**,–**दम्** gumboil. –**आघातः** 1 a bite.–2 the citron tree. –**आयुधः** a hog. –**आलयः** the mouth. –**आलिका**, –**आली** a horse's bridle; दन्तालिकाधरणनिश्चलपाणियुग्मम् Śi. 5. 56. –**उच्छिष्टम्** the remains of food lodged between the teeth. –**उद्भेदः** dentition. –**उलूखलिकः**, –**खलिन्** *m*. one who uses his teeth for a mortar, (grinding grain to be eaten between his teeth), an anchorite; cf. Ms. 6. 17; Rām. 3. 6; Mb. 13. 141. 104. –**कर्षणः** a lime or citron tree. –**कारः** an artist who works in ivory; Rām. 2. 83. 13. –**काष्ठम्** a piece of stick or twig used as a tooth-brush. –**कीलः** a kind of tooth-like joinery; Māna. 17. 177. –**क्रूरः** fight (क्रूरमन्नं दन्ताः क्रोधावेशात् क्रूरवच्चर्व्यन्तेऽस्मिन्निति सङ्ग्रामः Com. of नीलकण्ठ); माद्रीपुत्रः सहदेवः कलिङ्गान् समागतानजयद् दन्तक्रूरे Mb. 5. 23. 24. –**ग्राहिन्** *a*. injuring the teeth, causing them to decay. –**घर्षः** chattering or grinding the teeth. –**घातः** a bite. –**चालः** looseness of the teeth. –**छदः** a lip; वारंवारमुदारशीत्कृतकृतो दन्तच्छदान् पीडयन् Bh. 1. 43; Rs. 4. 12. –**जन्मन्** *n*. growth of the teeth; आदन्तजन्मनः Y. 3. 23 –**जात** *a*. (a child) that is teething; Ms. 5. 58. –**जाहम्** the root of a tooth. –**धावः**, **धावनम्** 1 cleaning or washing the teeth; अभ्यङ्गोन्मर्दनादर्शदन्तधावाभिषेचनम् Bhāg. 11. 27. 35. –2 a tooth-brush. (–**नः**) 1 the Bakula tree.

-2 the Khadira tree. -पत्रम् a sort of ear-ornament; विलासिनीविभ्रमदन्तपत्रम् R. 6. 17; Ku. 7. 23; (often used in Kādambarī). Den. दन्तपत्रति = represents the ear-ring (दन्तपत्र); पाण्डुच्छत्रति दन्तपत्रति वियल्लक्ष्मीकुरङ्गीदृशः P. R. 7. 62. -पत्रकम् an ear-ornament. -2 a Kunda flower. -पत्रिका 1 an ear-ornament; विदग्धलीलोचितदन्तपत्रिका Śi. 1. 60. -2 Kunda. -3 a comb; Mb. 1. 3. 157 com. -पवनम् 1 a tooth-brush. -2 cleaning or washing the teeth. -पाञ्चालिका an ivory doll; स्तनयत्या गात्रमृति सुमुखी दन्तपाञ्चालिकेव क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्धिता च Mal. 10. 5. -पातः the falling out of the teeth; Bri. S. 66. 5. -पालिः f. an ivory hilt (of a sword). -पाली 1 the point of a tooth. -2 the gums; Bri. S. 68. 97. -पुप्पुटः, -टकः gum-boil. -पुष्पम् 1 the Kunda flower. -2 fruit of the clearing-nut plant (कतकफल). -प्रक्षालनम् washing the teeth. -प्रवेष्टम् sheath of an elephant's tusk; Mātaṅga L. 5. 4; ऊर्ध्वाधोसिद्धिद्धदन्तप्रवेष्टम् Śi. 18. 47. -फलः the wood-apple tree. (-ला) long pepper. -बीजः, बीजकः Pomegranate. -भागः 1 the fore-part of an elephant's head (where the tusks appear). -2 part of a tooth. -मलम्, -रजस् n. the tartar of the teeth. -मांसम्, -मूलम्, gums. -मूलीयाः (pl.) the dental letters, viz. -ऌ, त, थ, द, ध, न, ल, and स. -रोगः tooth-ache. -लेखकः one who earns his bread by painting or marking the teeth. -वर्ण a. brilliant. -वल्कम् the enamel of the teeth. -वस्त्रम्, -वासस् n. the lip; तुलां यदारोहति दन्तवाससा Ku. 5. 34; Śi. 10. 86. -वीजः, -वीजकः the pomegranate tree. -वीणा 1 a kind of musical instrument or harp. -2 chattering of the teeth; दन्तवीणां वादयन् Pt. 1. -वेष्टः 1 the gums; Y. 3. 96. -2 a ring round the tusk of an elephant; Mb. 7. 90. 19. -3 a tumor of the gums. -वैदर्भः loosening of the teeth through external injury. -व्यसनम् fracture of the teeth. -व्यापारः ivory work; K. -शङ्कुः a pair of pincers for drawing out teeth. -शठ a. sour, acid. (-ठः) 1 sourness, acidity. -2 N. of several trees with acid fruit like the citron, tamarind, wood-apple. -शर्करा tartar of the teeth. -शाणः a kind of tooth-powder, dentifrice. -शिरा 1 a back or double tooth. -2 the gum -शूलः, -लम् tooth-ache. -शोधनिः f. a tooth-pick. -शोफः swelling of the gums. -संघर्षः gnashing or rubbing together the teeth. -हर्षः morbid sensitiveness of the teeth (as when they are set on edge). -हर्षकः the citron tree.

दन्तक a. paying attention to one's teeth. -कः 1 A tooth (at the end of comp.); see दन्त. -2 A peak, summit. -3 A pin or shelf projecting from a wall, bracket.

दन्तादन्ति ind. Tooth against tooth, biting one another; Mb. 8.

दन्तावलः, दन्तिन् m. An elephant; Bv. 1. 60; तुर्गैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः H 1. 35; R. 1. 71; Ku. 16. 2; दृष्टपैवाङ्कुशमुद्रया निगडितो दारिद्र्यदन्तावलः Sūktisundara 5. 3. The Nm. adds: दन्ती तु वारणे, क्रोडे, श्वाने, व्याघ्रे, मृगाधिपे। ओषधीनागहेरम्बसोमेष्वप्यथ......॥ -Comp. -दन्तः ivory. -मदः the juice exuding from the temples of an elephant in rut. -वक्त्रः Gaṇeśa.

दन्तुर a. [दन्त-उरच्] 1 Having long or projecting teeth; शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः Tv.; Śi. 6. 54. -2 Jagged, dentated, notched, serrated, uneven (fig. also); अखर्वगर्वस्मितदन्तुरेण Vikr. 1. 50. -3 Undulatory. -4 Rising, bristling (as hair). -5 Overspread, covered with; U. 6. 27. -Comp. -छदः the lime tree.

दन्तुरित a. 1 Having long or projecting teeth. -2 Notched, serrated, bristling; केतकिदन्तुरिताशे Gīt 1; पुलकभर° 11; K. 216. -3 Besmeared, covered with; Mal. 3.

दन्तुल a. Having or furnished with teeth.

दन्त्य a. [दन्ते दन्तमूले वा भवः यत्] 1 Dental. -2 Suitable to the teeth. -न्त्यः (i. e. वर्णः) A letter of the dental class; see दन्तमूलीय above. -Comp. -ओष्ठ्य a. denti-labial.

दन्दशः A tooth.

दन्दशूकः a [दंश्-यङ्-ऊक] 1 Biting, venomous. उवाचोपायं नितरां दन्दशूकाः प्रमादिनः। सर्पसत्रे प्रयास्यन्ति तीक्ष्णा विषधराः क्षयम्॥ Bm. 1. 163-4. -2 Mischievous, malignant; Mb. 5. 35. 64. -कः 1 A serpent, snake; Bhāg. 5. 26. 33. -2 A reptile in general. -3 A demon, Rākṣasa; इतुमति रघुसिंहे दन्दशूकाञ्जिघांसौ Bk. 1. 26.

दन्द्रम्यमाण a. (frev. from द्रम्) going by different ways; दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढाः Kaṭh. 1. 2. 5.

दन्ध्वनः A kind of whistling cane; Mb. 12. 86. 14.

दभ्, दन्भ् I. 1, 5 P. (दभति or दभ्नोति, दब्ध; desid. धिप्सति, धीप्सति, दिदम्भिषति) 1 To injure, hurt. -2 To deceive, cheat. -3 To go. -II. 10 U. (दम्भयति-ते) To impel, propel, drive onward. अस्मान् कदा चना दभन् Rv. 1. 84. 20.

दभितिः f. Ved. Injury, hurt, damage.

दभ्रः Ved. Deception, fraud.

दभ्र a. Little, small; अदभ्रदर्भामधिशय्य स स्थलीम् Ki. 1. 38; see अदभ्र. -2 Dull, not sharp; अहो बत मयाऽसाधु कृतं वै दभ्रबुद्धिना Bhāg. 6. 7. 11. -भ्रः The ocean. -भ्रम् Distress; रिपुः स्तेनः स्तेयकृद् दभ्रमेतु Rv. 7. 104. 10 -भ्रम् ind. A little, slightly, to some extent; दभ्रं पश्यद्भ्य उर्विया विचक्ष Rv. 1. 113. 5.

दम् 4 P. (दाम्यति, दमित, दान्त) 1 To be tamed. -2 To be calm or tranquil; Ms. 4. 35; 6. 8; 7. 141. -3 To tame, subdue, conquer, restrain; यमो दाम्यति राक्षसान् Bk. 18. 29; दमिताप्यरिसंघातान् 9. 42, 19; 15. 37. -4 To pacify. -Caus. (दमयति-ते) 1 To tame. -2 To subdue, conquer, overpower; अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वं हि दमयत्यसौ Mb. 1. 74. 8. -3 To afflict, crush down; अतिभारेण दमयति Pt. 4.

दमः [दम् भावे घञ्] 1 Taming, subduing. -2 Self-command, subduing or curbing the passions, self-restraint; Mb. 1. 100. 2; Bg. 10. 4; (निग्रहो बाह्यवृत्तीनां दम इत्यभिधीयते). -3 Drawing the mind away from evil deeds or curbing its evil propensities; (कुत्सितात्कर्मणो विप्र यच्च चित्तनिवारणं स कीर्तितो दमः). -4 Firmness of mind, -5 Punishment, fine; चिकित्सकानां सर्वेषां मिथ्या प्रचरतां दमः Ms. 9. 284, 290; 8. 293; Y. 2. 4; Bhāg. 1. 18. 41. -6 Mire, mud. -7 Viṣṇu. -8 N. of a brother of Damayantī.

दमक *a*. Taming, subduing, conquering; हस्तिगोश्वोष्ट्रदमकः Ms. 3. 162.

दमथः, -थुः [दम्-भावे-अथच्] 1 Subduing or curbing the passions, self-restraint. -2 Punishment.

दमन *a*. (-नी *f*.) [दम् भावे ल्युट्] Taming, subduing, overpowering, conquering, defeating; जामदग्न्यस्य दमने नैवं निर्वक्तुमर्हसि U. 5. 32; Bh. 3. 89; so सर्वदमन, अरिंदमन &c. -2 Tranquil, passionless, -नः 1 A charioteer; Bhāg. 4. 26. 2. -2 A warrior. -3 The *Kunda* plant. -4 An epithet of Viṣṇu. -नम् 1 Taming, subjugation, curbing, restraint. -2 Punishing, chastising, दुर्दान्तानां दमनविधयः क्षत्रियेष्वायतन्ते Mv. 3. 34. -3 Self-restraint. -4 Slaying, killing; जामदग्न्यस्य दमने न हि निर्बन्धमर्हसि U. 5. 31.

दमनकः N. of a tree.

दमयन्ती 1 N. of the daughter of Bhīma, king of the Vidarbhas. [She was so called because by her matchless beauty she subdued the pride of all lovely women; cf. N. 2. 18:--भुवनत्रयसुभ्रुवामसौ दमयन्ती कमनीयतामदम्। उदियाय यतस्तनुश्रिया दमयन्तीति ततोऽभिधां दधौ॥ A golden swan first described to her the beauty and virtues of king Nala, and through him she communicated her love to Nala. Afterwards at the Svayaṁvara she chose Nala for her husband from out of a host of competitors among whom were the four gods Indra, Agni, Yama, and Varuṇa themselves, and the lovely pair spent some years very happily. But their happiness was not destined to last long. Kali, envious of the good fortune of Nala, entered his body, and induced him to play at dice with his brother Puṣkara. In the heat of the play the infatuated monarch staked and lost everything except himself and his wife. Nala and Damayantī were, therefore, driven out of the kingdom, 'clad in a single garment'. While wandering through the wilderness, Damayantī had to pass through several trying adventures, but her devotion to her husband remained entirely unshaken. One day while she was asleep, Nala in the frenzy of despair abandoned her, and she was obliged to go to her father's house. After some time she was united with her husband, and they passed the rest of their lives in the undisturbed enjoyment of happiness. See Nala and Ṛituparṇa also.] -2 N. of a flowering plant (Mar. मोगरी).

दमयितृ *a*. [दम्-णिच्-तृच्] 1 Taming, subduing. -2 A punisher, chastiser. -3 An epithet of Viṣṇu, or Śiva.

दमित *a*. 1 Tamed, calmed, tranquilized. -2 Conquered, curbed, subdued, defeated.

दमिन् *a*. 1 Tamed, subdued. -2 Taming, subduing, overpoweing.

दम्य *a*. 1 To be trained or tamed; of the age of training; दम्यस्येवावर्तो मुहुः Bhāg. 11. 20. 21. -2 To be punished, punishable -म्यः 1 A young bullock (requiring training and experience); नार्हति तातः पुङ्गवधारितायां धुरि दम्यं नियोजयितुम् V. 5; गुर्वीं धुरं यो भुवनस्य पित्रा धुर्येण दम्यः सदृशं बिभर्ति R. 6. 78; Mu. 3. 3. -2 A steer that has to be tamed.

दान्त *p. p*. [दम्-कर्तरि-क्त] 1 Tamed, subdued, overpowered, curbed, restrained, bridled; see दम्. -2 Docile, tame, mild. -3 Self-possessed, self-controlled; U. 5. -4 Subdued, conquered, vanquished; तस्मिन्दान्ते का स्तुतिस्तस्य राज्ञः U. 5. 32. -5 Resigned. -6 Liberal. -7 Dental. -8 Patient of bodily mortifications or austerities &c. -तः 1 A tamed ox. -2 A donor. -3 N. of a tree (दमनक).

दान्तिः *f*. [दम्-क्तिन्] 1 Self-restraint, subjection, control. -2 The patient endurance of bodily mortifications, religious austerities &c. -3 Humiliation.

दमः, -मम् Ved. 1 A house, home; दमेदमे समिधम् Vāj. 8. 24. -2 The inmates of a house. -Comp. -कर्तृ *m*. a lord, ruler. -घोषः N. of a king, father of शिशुपाल. q. v.

दमु(मू)नस् *m*. 1 Fire; ददौ पुनस्तां दमुनस्यतस्ते (चक्रवाकाः)। तपन्ति नक्तं न च तस्य भेदाः॥ Rām. Ch. 6. 20. -2 N. of Śukra; L. D. B.

दम्पती *m*. (du.) 1 The lord of the house (Agni, Indra, the Aśvins); दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु Rv. 2. 39. 2. -2 (comp. of जाया and पति) Husband and wife; तौ दम्पती वसिष्ठस्य गुरोर्जग्मतुराश्रमम् R. 1. 35; 2. 70; Ms. 3. 116.

दम्भ् I. 5 P. See दभ्. -II. *Caus*. or 10 U. (दम्भयति-ते) 1 To kill, destroy, strike down. -2 (Ā.) To collect, arrange, string.

दम्भः [दम्भ्-घञ्] 1 Deceit, fraud, trickery; Ms. 4. 163. -2 Religious hypocrisy; Bg. 16. 4. -3 Arrogance. pride, ostentation. -4 Sin, wickedness. -5 The thunderbolt of Indra. -6 An epithet of Śiva. -Comp. -चर्या deceit, hypocrisy.

दम्भक *a*. Cheating, deceiving; लोकदम्भकः Ms. 4. 195.

दम्भनम् [दम्भ्-भावे ल्युट्] Cheating, deceiving, deceit.

दम्भिन् *a.* [दम्भ्-णिनि] 1 Wicked, proud. -2 Hypocritical. -*m.* A hypocrite, an impostor; दम्भिहैतुकपाखण्डिबकवृत्तींश्च वर्जयेत् Y. 1. 130; Bg. 13. 7.

दम्भोलिः 1 Indra's thunderbolt; दन्तावलानां दन्तेषु दम्भोलिदृढमूर्तिषु Śiva. B. 4. 44; दम्भोलिप्रकृतिभृतां बतायुधानाम् 24. 66; B. R. 4. 51. -2 A diamond.

दय् 1 Ā. (दयते, दयित) 1 To feel pity or compassion for, pity, sympathise with (with gen.); रामस्य दयमानोऽसावध्येति तव लक्ष्मणः Bk. 8. 119; तेषां दयसे न कस्मात् 2. 33; 15. 63. -2 To love, like, be fond of; दयमानाः प्रमदाः Ś. 1. 4; Bk. 10. 9. -3 To protect; नगजा न गजा दयिता दयिताः Bk. 10. 9. -4 To go, move. -5 To grant, give, divide or allot. -6 To hurt.

दया [दय् भिदा-भावे अङ्] Pity, tenderness, compassion, mercy, sympathy; निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः H.1. 60; R. 2. 11; यत्नादपि परक्लेशं हर्तुं या हृदि जायते। इच्छा भूमिसुरश्रेष्ठ सा दया परिकीर्तिता ॥. **-Comp.** **-कर** *a.* kind, sympathetic. (**-रः**) an epithet of Śiva. **-कूटः, -कूर्चः** epithets of Buddha. **-वीरः** 1 (in Rhet.) the sentiment of heroic compassion; the sentiment of heroism arising out of compassion; *e. q.* Jīmūtavāhana's remark to Garuḍa in Nāg. :—शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्तमद्यापि देहे मम मांसमस्ति। तृप्तिं न पश्यामि तथापि तावत् किं भक्षणात्त्वं विरतो गरुत्मन् ॥ *cf.* also R. G. under दयावीर -2 *a.* Very merciful man.

दयालु [दय्-आलुच्] Kind, tender, merciful, compassionate; यशःशरीरे भव मे दयालुः R. 2. 57; 3. 52.

दयित *p. p.* [दय्-क्त] Beloved, desired, liked; Bk. 10. 9. **-तः** A husband, lover, a beloved person; V. 3. 5; दयिता दयिताननाम्बुजं दरमीलन्नयना निरीक्षते Bv. 2. 182. **-ता** A wife, one's beloved woman; दयिताजीवितालम्बनार्थी Me. 4; R. 2. 3; Bv. 2. 182; Ki. 6. 13; दयिताजितः 'a hen-pecked husband'.

दयित्नु *a.* Kind, compassionate.

दर *a.* [दॄ-अप्] Tearing, rending, &c. (at the end of comp.) -2 Little, small; दरदलदरविन्दसुन्दरं हा हरिणदृशो नयनं न विस्मरामि Bv. 2. 7. **-रः, -रम्** 1 A cave, cavity, hole. -2 A conch-shell; दध्मौ दरवरम् Bhāg. 1. 11. 1. -3 Poison. **-रः** 1 Fear, terror, dread; सा दरं पूतना निन्ये हीयमाना रसादरम् Śi. 19. 23; न जातहार्देन न विद्विषा दरः Ki. 1. 33. -2 A stream. -3 The navel. **-रा** A hole in the ground, cave. **-रम्** *ind.* A little, slightly (in comp.); दरमीलन्नयना निरीक्षते Bv. 2. 182, 7; दरविगलितमल्लीवल्लिचञ्चत्पराग &c. Gīt. 1; so दरदलित-विकसित U. 4; Mal.3. **-Comp.** **-करः** a staff. **-तिमिरम्** the darkness of fear; हरति दरतिमिरमतिघोरम् Gīt. 10. **-द** *a.* causing fear. **-दः, -दम्** vermilion. **-मन्थर** *a.* a little slow; दरमन्थरचरणविहारम् Gīt. 11. 2. **-वरः, -इन्द्रः** Viṣṇu's conch (पाञ्चजन्य); Bhāg. 1. 11. 1.

दरक *a.* Timid, cowardly.

दरणम् Breaking, splitting.

दरणि *m.*, *f.* **दरणी** [दॄ-अणि] 1 An eddy. -2 current. -3 Surf. -4 Breaking.

दरथः 1 A cavity, hollow cave. -2 Fleeing away, taking flight. -3 Over-running the country for forage.

दरद् *f.* 1 The heart. -2 Terror, fear. -3 A mountain. -4 A precipice. -5 A bank or mound.

दरदाः *m.* (pl.) A country bordering on Kashmir. **-दः** Fear, terror. **-दम्** Red lead.

दरिः, -री *f.* A cave, cavern, valley; दरीगृह Ku. 1. 10; एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा Bh. 3. 120. **-Comp.** **-भृत्** *m.* a mountain; प्रतिननाद दरीषु दरीभृतः Ki. 18. 2. **-मुखम्** 1 a mouth like a cave. -2 the opening of a cave. -3 cave representing a mouth; दरीमुखोत्थेन समीरणेन Ku. 1. 8; R. 13. 47.

दरित *p. p.* 1 Frightened, terrified. -2 Timid. -3 Torn, rent.

दरिद्रा 2 P. (दरिद्राति, दरिद्रित; *Caus.* दरिद्रयति *desid*. दिदरिद्रासति, दिदरिद्रिषति) 1 To be poor or needy; अचोऽध पश्यतः कस्य महिमा नोपजायते। उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ H. 2. 2; Bk. 18. 31. -2 To be in distress; युक्तं ममैव किं वक्तुं दरिद्रति यथा हरिः Bk. 5. 86. -3 To become thin or sparse; दरिद्रति वियद्द्रुमे कुसुमकान्तयस्तारकाः Vikr. 11. 74.

दरिद्र *a.* [दरिद्रा-क] Poor, needy, indigent, in distressed circumstances; स तु भवतु दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः Bh. 3. 50. °ताम् Poverty; शङ्कनीया हि लोकेऽस्मिन्निष्प्रतापा दरिद्रता Mk. 3. 24.

दरिद्राणम् Poverty.

दरिद्रायक *a.* Poor, needy.

दरिद्रित *a.* Poor, pauper, distressed.

दरोदर 1 A gamester. -2 A stake at play. **-रम्** 1 Gambling. -2 A die, dice; see दुरोदर.

दर्दर *a.* Cracked, broken. **-रः** 1 A mountain. -2 A jar slightly broken. -3 A band of music. (**-री**) Robbing of grains. **-Comp.** **-आम्रः** A sort of sauce.

दर्दरीकः 1 A frog. -2 A cloud. -3 A kind of musical instrument. **-कम्** A musical instrument in general.

दर्दुः (= दद्रुः q. v.).

दर्दुरः [दृणाति कर्णौ शब्देन उरच् नि° Tv.] 1 A frog; पङ्कक्लिन्नमुखाः पिबन्ति सलिलं धाराहता दर्दुराः Mk. 5. 14. -2 A cloud. -3 A kind of musical instrument such as a flute. -4 A mountain; (दर्दुरोमलयसंनिकृष्टश्चन्दनगिरिः Rām. 2. 15. 34. com.). -5 N. of a mountain in the south (associated with Malaya); स्तनाविव दिशस्तस्याः शैलौ मलयदर्दुरौ R. 4. 51. -6 The sound of a drum. -7 A sort of rice. -8 A demon; L. D. B. **-रा, -री** N. of Durgā. **-रम्** A group or assembly of villages, district, province. **-Comp.** **-पुटः** the mouth of a pipe; शैलस्य दर्दुरपुटानिव वादयन्तः Śi. 5. 9.

दर्द्रुः (द्रूः) *f.* A kind of leprosy.

दर्द्रु(द्रू)ण *a.* Herpetic.

दर्पः, दर्पण, दर्पित &c. See under दृप्.

दर्भः [दृभ्-घञ् अच् वा] A kind of sacred grass (Kuśa grass) used at sacrificial ceremonies &c.; शरासः कुशरासो दर्भासः सैर्या उत Rv. 1. 191. 3. दर्भैर्धावलीढैः Ś. 1. 7; R. 11. 31; Ms. 2. 43; 3. 208; 4. 36. **–Comp. –अङ्कुरः** a pointed blade of *darbha* grass; दर्भाङ्कुरेण चरणः क्षत इत्यकाण्डे Ś.2. 13. **–अनूपः** a watery place full of *darbha* grass **–आह्वयः** the Muñja grass. **–पत्रम्** a kind of grass (काश). **–लवणम्** an instrument for cutting grass. **–संस्तरः** a bed of Kuśa grass.

दर्भटम् A private apartment, a retiring room.

दर्म *a.* Ved. 1 Destroying; पुरां दर्मो अपामजः Rv. 3. 45. 2. –2 Tearing, rending asunder.

दर्वः [दृ-व] 1 A mischievous or harmful person (हिंस्र). –2 A demon, goblin. –3 A ladle. –4 Injury, hurt. –5 The hood of a snake.

दर्वटः 1 A village constable, a police-officer. –2 A door-keeper.

दर्वरीकः 1 An epithet of Indra. –2 A kind of musical instrument. –3 Air, wind.

दर्विकः, –का A ladle, spoon.

दर्विका *f.* A kind of collyrium.

दर्वी (–र्विः) *f.* [दृ-विन् वा ङीप्] 1 A ladle, spoon. –2 The expanded hood of a snake; पृथुदर्विभृतस्ततः फणीन्द्रा Śi. 20. 42. **–Comp. –करः** a snake, serpent. **–होमः** an oblation made with a ladle.

दर्श, दर्शक, दर्शन &c. See under दृश्.

दल् 1 P. (दलति, दलित) 1 To burst open, split, cleave, crack; दलति हृदयं गाढोद्वेगं द्विधा तु न भिद्यते U. 3. 31; अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् 1. 28; Mal. 9. 12, 20; दलति न सा हृदि विरहभरेण Gīt. 7; Amaru. 43. –2 To expand, bloom, open (as a flower); दलन्नवनीलोत्पल U. 1; स्वच्छन्दं दलदरविन्द ते मरन्दं विन्दन्तो विदधतु गुञ्जितं मिलिन्दाः Bv. 1. 15; Śi. 6. 23; Ki. 10. 39. *–Caus.* (द-दा-लयति) 1 To cause to burst, tear asunder. –2 To cut, divide, split. –3 To dispel, drive or chase away; दलयति परिशुष्यत्प्रौढतालीविपाण्डुः Mal. 8. 1. –4 To wither. *–With* उद् (*caus.*) to tear up. **–वि** 1 To break, split, crack; त्वदिपुभिर्व्यदलिष्यदसावपि N. 4. 88. –2 to dig up.

दलः, –लम् [दल्-अच्] 1 (*a*) A piece, portion, part, fragment; वापीष्वन्तर्लीनमहानीलदलासु Śi. 4. 44. (*b*) A piece torn or split off. (*c*) Tearing, cutting. –2 A degree. –3 A half, the half. –4 A sheath, scabbard. –5 A small shoot or blade, a petal, leaf; ताम्बूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः R. 4. 42; Ś. 3. 20, 21. –6 The blade of any weapon. –7 A clump, heap, quantity. –8 A detachment, a body of troops. –9 Alloy or adulteration. **–Comp. –आढकः** 1 foam. –2 a cuttle-fish bone. –3 a ditch, moat. –4 a hurricane, high wind. –5 red chalk. –6 wild sesamum. –7 the Kunda creeper. –8 a Sūdra. –9 the headman of a village. –10 an elephant's ear. **–आढ्यम्** mud on the banks of a river. **–उदर** *a.* having a tapering (leaf-like) belly; पूररेचकसंविग्नवलिवल्गुदलोदरम् Bhāg. 4. 24. 51. **–कपाटः** a folded leaf. **–कोमलम्** a lotus. **–कोषः** the Kunda creeper. **–निर्मोकः** the Bhūrja tree. **–पुष्पा** the Ketaka plant. **–सूचिः, –ची** *f.* a thorn. **–स्नसा** the fibre or vein of a leaf.

दलनम् [दल्-करणे ल्युट्] Bursting, breaking, cutting, dividing, crushing, grinding, splitting; उत्तस्थुर्मेघदलना वैद्युता इव वह्नयः Bhāg. 7. 10. 60; मत्तेभकुम्भदलने भुवि सन्ति शूराः Bh. 1. 59.

दलनी, दलिः *m., f.* A clod of earth.

दलशः *ind.* By pieces, in fragments.

दलिकम् Timber, a piece of wood.

दलित *p. p.* [दल्-क्त] 1 Broken, torn, rent, burst, split, ground; दलितमौक्तिकचूर्णविपाण्डवः Śi. 6. 35. –2 Opened, expanded. –3 Bisected. –4 Driven asunder, dispelled, scattered. –5 Trodden down, crushed, destroyed. –6 Manifested, displayed; Prab. 2. 35.

दलपः 1 A weapon. –2 Gold. –3 Śāstra.

दल्मः 1 A wheel. –2 Fraud, dishonesty. –3 Sin.

दल्मिः 1 An epithet of Śiva. –2 Indra's thunderbolt.

दवः 1 A wood, forest; नमो नेदिष्ठाय प्रियदव दविष्ठाय च नमः Śiva-Mahimna-stotra 29. –2 Wild fire, forest-conflagration; वितर वारिद वारि दवातुरे Subhāṣ; Bhāg. 8. 6. 13. –3 Fire, heat. –4 Fever, pain. **–Comp. –अग्निः, –अनलः, –दहनः** a forest-conflagration; शशाम वृष्ट्यापि विना दवाग्निः R. 2. 14; क्षुत्तृट्परीतोऽर्कदवानलानिलैः Bhāg. 3. 30. 22; यस्य न सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ K. P. 9; P. R. 7. 23; Bv. 1. 36; Me. 55.

दवथुः 1 Fire, heat. –2 Pain, anxiety, distress. –3 Inflammation of the eye. –4 Anger. (संताप); विलोलसदवथुवपुः Śi. 15. 62.

दवयति Den. P. To make distant, remove (to a distance).

दविष्ठ *a.* (Superl. of दूर) Most distant &c.; दविष्ठाय च नमः Śiva-Mahimna. 29. **–ष्ठम्** *ind.* Very far away; दविष्ठमस्य सत्पते कृधी सुगम् Rv. 6. 51. 13.

दवीयस् *a.* (Compar. of दूर) 1 More distant or remote; केषांचित्तु मते भूभृद्दवीयस्युत्तरापथे Raj. T. 4. 369. –2 Far beyond or removed from; वियावतां सकलमेव गिरां दवीयः Bv. 1. 69.

दशन् *Num. a.* (pl.) Ten; स भूमिं विश्वतो वृत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् Rv. 10. 90. 1. **-Comp. -अङ्गुल** *a.* ten fingers long; Ms. 8. 271. (**-लम्**) 1 a length of 10 fingers; Rv. 10. 90. 1. -2 a water-melon. **-अधिपतिः** a commander of ten men. Mb. 12. **-अर्ध** *a.* five, (**-र्धम्**) five; अण्व्यो मात्रा विनाशिन्यो दशार्धानां तु याः स्मृताः Ms. 1. 27. (**-र्धः**) an epithet of Buddha. **-अर्हः** 1 an epithet of Krisṇa or Visṇu. -2 Buddha. **-अवताराः** *m.* (pl.) the ten incarnations of Visṇu; see under अवतार. **-अवर** *a.* consisting of at least ten; दशावरा वा परिषद्यं धर्मं परिकल्पयेत् Ms. 12. 110. **-अश्वः** the moon. **-आननः, -आस्यः** epithets of Rāvaṇa; दशाननकिरीटेभ्यस्तत्क्षणं राक्षसश्रियः R. 10. 75. **-आमयः** an epithet of Rudra. **-इन्द्रियाणि** The five कर्मेन्द्रियs and five ज्ञानेन्द्रियs. **-ईशः** a superintendent of 10 villages; Ms. 7. 116. **-एकादशिक** *a.* who lends 10 and receives 11 in return; *i. e.* who lends money at ten per cent. **-कण्ठः, -कन्धरः** epithets of Rāvaṇa; सतलोकैकवीरस्य दशकण्ठकुलद्विषः U. 4. 27. °अरिः, °जित् *m.*, °रिपुः epithets of Rāma; दशकण्ठारिगुरुं विदुर्बुधाः R. 8. 29. **-कर्मन्** *n.* the ten ceremonies prescribed to the three twice-born classes. **-कुमारचरितम्** a prose work by Daṇḍin. **-क्षीर** *a.* mixed with 10 parts of milk. **-गुण** *a.* ten-fold, ten times larger. **-गुणित** *a.* multiplied by 10; दशगुणितमिव प्राप्तवान् वीरधर्मम् B. R. 9. 53. **-ग्रन्थाः** (pl.) संहिता, ब्राह्मण, आरण्यक, शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निघण्टु, छन्द and निरुक्त; hence **दशग्रन्थिन्** = A person who has learnt by heart all these ten books. **-ग्रामपतिः, -ग्रामिकः, -ग्रामिन्** *m.*, **-पः** a superintendent of ten villages. **-ग्रामी** a collection or corporation of ten villages. **-ग्रीवः** = दशकण्ठ q.v. **-चतुष्कम्** N. of a sport; Sinhās. 27. **-धर्मः** unfavourable condition, distress; अभ्यस्तो बहुभिर्वर्णैर्दशधर्मगतेन वै Mb. 7. 147. 20. (see com.). **-पारमिताध्वरः** 'possessing the ten perfections', an epithet of Buddha. **-पुरम्** N. of an ancient city, capital of king Rantideva; पात्रीकुर्वन्दशपुरवधूनेत्रकौतूहलानाम् Me. 49. **-बन्धः** a tenth part; Ms. 8. 107; also °बन्धक; Y. 2. 76. **-बलः, -भूमिगः** epithets of Buddha. **-बाहुः** an epithet of Śiva. **-भुजा, -महाविद्या** N. of Durgā. **-मालिकाः** (pl.) 1 N. of a country. -2 the people or rulers of this country. **-मास्य** *a.* 1 ten months old; एवा ते गर्भ एजतु निरैतु दशमास्यः Rv. 5. 78. 7-8. -2 ten months in the womb (as a child before birth). **-मुखः** an epithet of Rāvaṇa. °रिपुः an epithet of Rāma; सीतां हित्वा दशमुखरिपुर्नोपयेमे यदन्याम् R. 14. 87. **-मूत्रकम्** The urine of 10 (elephant, buffalo, camel, cow, goat, sheep, horse, donkey, man and woman). **-मूलम्** a tonic medicine prepared from the roots of ten plants; (Mar. सालवण, पिटवण (पृष्टिपर्णी), रिंगणी, डोरली, गोखरूं, बेल, ऐरण, टेंटू, पहाडमूळ, शिवण). **-योजनम्** a distance of 10 Yojanas; पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप संपूर्णं दशयोजनम् Rām. 1. 1. 65; also दशयोजनी; मोहितेन्द्रियवृत्तिं तं व्यतीत्य दशयोजनीम् Ks. 94. 14. **-रथः** N. of a celebrated king of Ayodhyā, son of Aja, and father of Rāma and his three brothers. [He had three wives Kausalyā, Sumitrā, and Kaikeyī, but was for several years without issue. He was therefore recommended by Vasiṣṭha to perform a sacrifice which he successfully did with the assistance of Riṣyaśriṅga. On the completion of this sacrifice Kausalyā bore to him Rāma, Sumitrā Lakṣmaṇa and Śatrughna, and Kaikeyī Bharata. Daśaratha was extremely fond of his sons, but Rāma was his greatest favourite-'his life, his very soul.' Thus when Kaikeyī at the instigation of Mantharā demanded the fulfilment of the two boons he had previously promised to her, the king tried to dissuade her mind from her wicked resolve by threats, and, failing these, by the most servile supplications. But Kaikeyī remained inexorable, and the poor monarch was obliged to send his beloved son into exile. He soon afterwards died of a broken heart]. Bhāg. 9. 10. 1 °ललिता The fourth day of the dark fortnight of Āśvina. **-रश्मिशतः** the sun; दशरश्मिशतोपमद्युतिम् R. 8. 29. **-रात्रम्** a period of ten nights. (**-त्रः**) a particular sacrifice lasting for ten days. **-रूपकम्** the 10 kinds of drama. **-रूपभृत्** *m.* an epithet of Visṇu. **-लक्षण** *a.* relating to 10 objects; इदं भागवतं पुराणं दशलक्षणम् Bhāg. 2. 9. 43. **-णम्** ten marks or attributes. **-लक्षणकः** religion; cf. धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः। धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥ Ms. 7. 92. **-वक्त्रः, -वदनः** see दशमुख; Bk. 9. 137. **-वर्गः** the double five classes of अमात्य, राष्ट्र, दुर्ग, कोश and दण्ड; वेत्ता च दशवर्गस्य स्थानवृद्धिक्षयात्मनः Mb. 12. 57. 18 (com. 'अमात्यराष्ट्रदुर्गाणि कोशो दण्डश्च पञ्चमः' इति प्रकृतिपञ्चकं स्वपक्षे परपक्षे चेति दशको वर्गः). **-वाजिन्** *m.* the moon. **-वार्षिक** *a.* happening after, or lasting for, ten years; Y. 2. 24. **-विध** *a.* of ten kinds. **-शतम्** 1 a thousand; ये सहस्रमराजन्नासन् दशशता उत Av. 5. 18. 10. -2 one hundred and ten. °रश्मिः the sun. °अक्षः, °नयनः Indra; दशशताक्षककुन्दरिनिःसृतः Mb 7. 184. 47. **-शती** a thousand. **-स(सा)-हस्रम्** ten thousand. **-हरा** 1 an epithet of the Ganges (taking away the 10 sins). -2 a festival in honour of the Ganges held on the 10th day of Jyeṣṭha. -3 a festival in honour of Durgā held on the tenth of Āśvina.

दशक *a.* Consisting of ten, tenfold; कामजो दशको गणः Ms. 7. 47. **-कम्** A group of ten; decad; पदातिलक्षदशकम् Ks. 102. 108. **-Comp. -मासिक** *a.* hired for ten months.

दशत् *f.*, **दशतिः** *f.* A group of ten, decad.

दशतय *a.* (**-यी** *f.*) Consisting of ten parts, ten-fold.

दशधा *ind.* 1 In ten ways. -2 In ten parts.

दशम *n.* (**-मी** *f.*) Tenth. **-मम्** A tenth part **-Comp. -भावः** the culminating point, the point in which the meridian crosses a given circle.

दशमिन् *a.* (**-नी** *f.*) Very old.

दशमी 1 The tenth day of a lunar fortnight. -2 The tenth decade of the human life; यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः Ms. 2. 137. -3 The last ten years of

a century. -Comp. -स्थ, -दशमीगत *a.* above ninety years old: दशमीस्थः क्षीणरागे वृद्धे मरणसंशये Nm.: Ms. 2.138.

दशिन् *a.* 1 Divided into ten parts. -2 Having ten. -*m.* A superintendent of ten villages.

दशन, दष्ट See under दंश्.

दशा 1 The threads at the end of a piece of woven cloth, the fringe of a garment, the skirt, edge or hem of a garment: रक्तांशुकं पवनलोलदशं वहन्ती Mk. 1. 20: छिन्नां इवाम्बरपटस्य दशाः पतन्ति 5. 4. -2 The wick of a lamp: श्रेयोदशाग्रे स्फुरन् Bh. 3. 129; Ku. 4. 30. -3 Age or time of life; see दशान्त below. -4 A period or stage of life; as बाल्य, यौवन, &c.: दारक्रियायोग्यदशं च पुत्रम् R. 5. 40. -5 A period in general. -6 State, condition, circumstances; नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण: Me. 111; विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः H. 4. 3. -7 State or condition of mind. -8 The result of actions, fate. -9 The aspect or position of planets (at birth). -10 The mind, understanding. -Comp. -अंशः, भागः bad days, straitened condition; परिमृष्टो दशान्तेन दशाभागेन सेव्यते Rām. 3. 72. 8. -अधिपतिः, -ईशः the sun; (for other meanings see under दशन्). -अन्तः 1 the end of a wick. -2 the end of life; निर्विष्टविषयस्नेहः स दशान्तमुपेयिवान् R. 12. 1. (where the word is used in both senses.) -अन्तरम् different states, vicissitudes of life; Ś. 4. 2. -अन्तरः, इन्धनः a lamp, -कर्षः, -कर्षिन् *m.* 1 the end of garment. -2 a lamp. -पाकः, -विपाकः 1 the fulfilment of fate; शुभं दशापाकम् Bṛi. S. 95. 61. -2 a changed condition of life. -फलम् future fate of a man: अशुभंवशुभं दशाफलम् Bṛi. S. 70. 26. -विपर्यासः ill-luck, misfortune.

दशार्णाः *m.* (pl.) 1 N. of country; संपत्स्यन्ते कतिपयदिनस्थायिहंसा दशार्णाः Me. 23. -2 The people of this country.

दशेर See under दंश्.

दशे (से) रकः 1 A young camel: see under दशन. -2 N. of a country; Bṛi. S. 5. 67.

दस् I. 4 P. (दस्यति) 1 To throw up, toss. -2 To decay, waste away, perish. -II. 1 P., 10 U. (दंसति, दंसयति-ते) 1 To bite, destory, overpower. -2 To see. -3 To shine. -*Caus.* To exhaust, weary; आविवासन्तो दसयन्त भूम Rv. 5. 45. 3.

दसनम् 1 Wasting, perishing. -2 Throwing. -3 Dismissing, sending away.

दस्त *a.* 1 Wasted, perished. -2 Thrown, tossed. -3 Dismissed.

दस्म *a.* [दस्-मक्] Ved. 1 Destroying, destructive. -2 Beautiful. -3 Wonderful, extraordinary. -स्मः 1 A sacrificer. -2 A thief, rogue. -3 Fire.

दस्मत् *a.* Ved. 1 Desirable, acceptable. -2 Wonderful.

दस्म्य *a.* 1 Beautiful. -2 Wonderful; शुक्राय दस्म्यं वचः Rv. 8. 24. 20.

दस्युः [दस्-युच्] 1 N. of a class of evil beings or demons, enemies of gods and men, and slain by Indra, (mostly Vedic in this sense). -2 An outcast, a Hindu who has become an outcast by neglect of the essential rites; cf. Ms. 5. 131: 10. 45: दस्यूनां दीयतामेष साध्वद्य पुरुषाधमः Mb. 12. 173. 20. -3 A thief, robber, bandit; नीत्योऽर्थ विषयदस्युषु निक्षिपन्ति Bhāg. 7. 15. 46; पात्रीकृतो दस्युरिवासि येन Ś. 5. 20; R. 9. 53; Ms. 7 143. -4 A villain, miscreant: दस्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतः प्रेयसीम् Māl. 5. 28. -5 A desperado, violator, oppressor.

दस्र *a.* [दस्यति पांसून् दस्-रक्] Savage, fierce, destructive. -स्रौ *m.* (du.) 1 The two Asvins, the physicians of the gods; Mb. 1. 3. 58; Bṛi. Up. 2. 5. 17. -2 The number 'two.' -स्रः 1 An ass. -2 A robber. -स्रम् 1 The cold season. -2 The lunar mansion Aśvinī. -Comp. -देवता the constellation Aśvinī. -सूः *f.* wife of the sun and mother of the Aśvins, = संज्ञा q. v.

दह् 1 P. (दहति, ददाह, अधाक्षीत्, धक्ष्यति, दग्धुम्, दग्ध, *desid.* दिधक्षति) 1 To burn, scorch (fig. also); दग्धुं विश्वं दहनकिरणैर्नोदिता द्वादशार्काः Ve. 3. 6; 5. 20; सपदि मदनानलो दहति मम मानसं देहि मुखकमलमधुपानम् Gīt. 10; Ś. 3. 16. -2 To consume, destroy completely; एकमेव दहत्यग्निर्नरं दुरुपसर्पिणम् Ms. 7. 9. -3 To pain, torment, afflict, distress, grieve; इत्थमात्मकृतमप्रतिहतं चापलं दहति Ś. 5; तत् सविषमिव शल्यं दहति माम् 6. 9; एतत्तु मां दहति यद् गृहमस्मदीयं क्षीणार्थमित्यतिथयः परिवर्जयन्ति Mk. 1. 12; R. 8. 86; U. 4. 14. -4 To cauterize (in medicine). -*With* निस् 1 to burn, consume. -2 to torment, distress, pain. -परि to burn, scorch; दिशि दिशि परिदग्धा भूमयः पावकेन Ṛs. 1. 24; Bg. 1. 30. -प्र 1 to burn. -2 to burn completely. -3 to pain, torment. -4 to trouble, tease. -सम् to burn; अभिजनः संदह्यतां वह्निना Bh. 2. 39.

दहन *a.* (-नी *f.*) [दह्-ल्युट्] 1 Burning, consuming by fire; Bh. 1. 71. -2 Destructive, injurious; दहनं धाम विलोकनक्षमम् Ki. 2. 55. -नः 1 Fire; Mb. 13. 2. 28. -2 A pigeon. -3 The number 'three.' -4 A bad man. -5 The *Bhallātaka* plant. -6 Lead-wort. (चित्रक). -7 The constellation कृत्तिका. -नम् 1 Burning, consuming by fire (fig. also); अपरो दहने स्वकर्मणां ववृते ज्ञानमयेन वह्निना R. 8. 20. -2 Cauterizing. -3 Sour gruel. -Comp -अरातिः water. -उपलः the sun-stone. -उल्का a firebrand. -ऋक्षम् (दहनर्क्षम्) the constellaton कृत्तिका; Bṛi. S. 10. 19. -केतनः smoke. -प्रिया Svāhā, wife of Agni. -सारथिः wind.

दहनीय *a.* 1 To be burnt. -2 Combustible.

दहनीयता, दहनत्वम् Combustibility.

दग्ध *p. p.* [दह्-क्त] 1 Burnt, consumed by fire. -2 (Fig.) Consumed by grief, tormented, distressed; (मही) न शक्यते द्रष्टुमपि प्रवासिभिः प्रियावियोगानलदग्धमानसैः Ṛs. 1. 10. -3 Famished. -4 Inauspicious, as in दग्धयोग. -5 Dry, tasteless, insipid -6 Wretched, accursed, vile, (used

as a term of abuse before a word); नाद्यापि मे दग्धदेहः पतति U. 4; अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात् पातकं महत् H. 1. 68; so दग्धजठरस्यार्थे Bh. 3. 8. –7 Cunning (विदग्ध). –ग्धा 1 The quarter where the sun remains overhead. –2 A lunar day or तिथि on which it is considered inauspicious or unlucky to do any act. –ग्धम् 1 Burning; Mb. 12. 303. 6. –2 Cauterizing. **-Comp.** –**काकः** a raven. –**जठरम्** the hungry stomach; Bh. 3. –**व्रणः** a burn, singe.

दग्धिका Scorched rice.

दाहः [दह्-भावे-घञ्] 1 Burning, conflagration: दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि R. 11. 42; छेदो दंशस्य दाहो वा M. 4. 4; Ki. 5. 14. –2 Glowing redness (as of the sky). –3 The sensation of burning, internal heat. –4 Feverish or morbid heat. –5 A place of cremation; Vās. 19. 26. –6 Cauterizing; M. 4. 4. **-Comp.** –**अगुरुः** *n.*, –**काष्ठम्** a kind of agallochum. –**आत्मक** *a.* destructive, having power to burn, combustible: शमप्रधानेषु तपोधनेषु गूढं हि दाहात्मकमस्ति तेजः Ś. 2. 7. –**ज्वरः** inflammatory fever. –**सरः**, –**सरस्** *n.*, –**स्थलम्** a place where dead bodies are burnt, cemetery. –**हर**, –**हरण** *a.* allaying heat. (–**रम्**, **णम्**) the Uśīra plant.

दाहक *a.* (–**हिका** *f.*) [दह्-ण्वुल्] 1 Burning, kindling; यथाग्निर्दारुणो दाह्याद्दाहकोऽन्यः प्रकाशकः Bhāg. 11. 10. 8. –2 Incendiary, inflammatory. –3 Cauterizing. –**कः** 1 Fire –2 The Chitraka plant.

दाहनम् 1 Burning, reducing to ashes; वाराणस्याश्च दाहनम् Bhāg. 12. 12. 40. –2 Cauterizing.

दाहिन् *a.* [दह्-णिनि] 1 Burning, setting on fire. –2 Tormenting, paining, distressing.

दाहुक *a.* Burning &c.

दाह्य *a.* [दह्-कर्मणि ण्यत्] 1 To be burnt. –2 Combustible.

दहर *a.* [दह्-अर्] Small, subtle, fine, thin; अस्मिन् ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेश्म Ch. Up. 8. 1. 1. –2 Young in age. –3 Unintelligible. –**रः** 1 A child, an infant. –2 Any young animal. –3 A younger brother. –4 The cavity of the heart, or the heart itself; परिसरपद्धतिं हृदयमारुणयो दहरम् Bhāg. 10. 87. 18; दहरकुहरवर्ती देवता चक्रवर्ती Viś. Guṇa. 459. –5 A mouse or rat.

दह्र *a.* Small, fine, thin. –**ह्रः** 1 cavity of the heart, or the heart itself; एवं व्याहृतयश्चासन् प्रणवो ह्यस्य दह्रतः Bhāg. 3. 12. 44. –2 Fire. –3 A forest-conflagration.

दा I. 1 P. (यच्छति, दत्त] To give, grant. –With प्रति to exchange; तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् Sk. –II. 2 P. (दाति) To cut; ददाति द्रविणं भूरि दाति दारिद्र्यमर्थिनाम् K. R. –III. 4 P. (दायति) To bind (?). –IV. 3 U. (ददाति, दत्ते; ददौ-ददे, अदात्-अदित, दास्यति-ते, दातुम्, दत्त; but with आ the *p. p.* is आत्त; with उप, उपात्त; with नि, निदत्त or नीत्त, and with प्र, प्रदत्त or प्रत्त) 1 To give, grant, bestow, offer, yield, impart, present (usually with acc. of the thing and dat., sometimes gen. or loc. also, of the person); अवकाशं किलोदन्वान् रामायाभ्यर्थितो ददौ R. 4. 58; सेचनघटैः बालपादपेभ्यः पयो दातुमित एवाभिवर्तते Ś. 1; Ms. 3. 31; 9. 271; कथमस्य स्तनं दास्ये Hariv. –2 To pay (as debt, fine &c.). –3 To hand or deliver over. –4 To restore, return. –5 To give up, sacrifice, surrender; प्राणान् दा to sacrifice one's life; so आत्मानं दा to sacrifice oneself. –6 To put, place, apply, plant; कर्णे करं ददाति &c. –7 To give in marriage; यस्मै दद्यात् पिता त्वेनाम् Ms. 5. 151; Y. 2. 146; 3. 24. –8 To allow, permit (usually with inf.); बाष्पस्तु न ददात्येनां द्रष्टुं चित्रगतामपि Ś. 6. 22. (The meanings of this root may be variously modified or extended according to the noun with which it is connected; मनो दा to think, direct the mind to anything; नीतौ मनो दीयते Mu. 2. 5; अवकाशं दा to give place to, make room; (see अवकाश); कर्णं दा to give ear to or listen; दर्शनं दा to show oneself to, grant audience to; शब्दं दा to make a noise; तालं दा to clap the hands; आत्मानं खेदाय दा to expose oneself to trouble; आतपे दा to expose to the sun's heat; आज्ञाम्, निदेशं दा to issue orders, command; आशिषं दा to pronounce a blessing; चक्षुः, दृष्टिं दा to cast a glance, see; वाचं दा to address a speech to; प्रतिवचः, –वचनं or प्रत्युत्तरं दा to give reply; शोकं दा to cause grief; श्राद्धं दा to perform a Śrāddha; मार्गं दा to make way for, allow to pass, stand out of the way; वरं दा to grant a boon; संग्रामं दा to fight; अर्गलं दा to bolt, fasten or secure with a latch; निगडं दा to put in chains, fetter; संकेतं दा to make an appointment; शापं दा to curse; वृत्तिं दा to enclose, fence in; अग्निं, पावकं दा to set on fire, &c. &c. –*Caus* (दापयति-ते) To cause to give, grant, &c. –*Desid.* (दित्सति-ते) To wish to give, &c.

दत्त *p. p.* [दा कर्मणि-क्त] 1 Given, given away, presented. –2 Made over, delivered, assigned. –3 Placed, stretched forth. –4 Preserved, guarded; see दा. –**त्तः** 1 One of the twelve kinds of sons in Hindu law; (also called दत्त्रिम); माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि। सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दत्त्रिमः सुतः॥ Ms. 9. 168. –2 A title added to the names of Vaiśyas; cf. the quotation under गुप्त. –3 N. of a son of Atri and Anasūyā; see दत्तात्रेय below. –**त्तम्** Gift, donation; य इमे ग्राम इष्टापूर्ते दत्तमित्युपासते Ch. Up. 5. 10. 3; स्वदत्तकृतसाक्षी यो द्वितीय इव पावकः Rām. 7. 20. 29. **–Comp.** –**अनप(पा)कर्मन्**, –**अप्रदानिकम्** non-delivery or resumption of gifts, one of the 18 titles of Hindu law; Ms. 8. 4. –**अवधान** *a.* attentive; दंतावधानः कुसुमितिष्विव ध्यानं ततान सः Ks. 24. 98. –**आत्मन्** *m.* an orphan or a son who being deserted by his parents, offers himself to persons disposed to adopt him; दत्तात्मा तु स्वयं दत्तः Y. 2. 131. –**आत्रेयः** N. of a sage, son of Atri and Anasūyā, considered as an incarnation of Brahmā, Viṣṇu and Maheśa; Bhāg. 9. 23. 24. –**आदत्त** *a.* given and received. –**आदर** *a.*

howing respect, respectful. -2 treated with respect. -रण a. to whom occasion or a festival has been given; क्षणदया दत्तक्षणलीक्षणसौहृदः Bhāg. 3. 3. 21. -दृष्टि a. oking at; Ś. 1. 7 (v. l.). -नृत्योपहार a. presented ith the offering of a dance, i. e. complimented with dance; बन्धुप्रीत्या भवनशिखिभिर्दत्तनृत्योपहारः Me. 34. -शुल्का bride for whom a dowry has been paid; Ms. 9. 97. -हस्त a. having a hand given for support, supported y the hand of; शंभुना दत्तहस्ता Me. 60 'leaning on Śambhu's arm'; स कामरूपेश्वरदत्तहस्तः R. 7. 17; (fig.) being given a helping hand, supported, aided, assisted; दैवेनेत्थं दत्तहस्तावलम्बे Ratn. 1. 8; वाल्या खेदं कृशाङ्ग्याः सुचिरमवयवैर्दत्तहस्ता करोति Ve. 2. 21.

दत्तकः An adopted son; अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः सुतः। दद्यान्माता पिता वायं स पुत्रो दत्तको भवेत्॥ Y. 2. 130; see दत्त above. -Comp. -चन्द्रिका N. of a work.

दत्तिः A gift, donation.

दत्रम् Ved. A gift, donation.

दत्त्रिम a. 1 Received by gift. -2 Belonging to a gift; निष्ठां गते दत्त्रिमसभ्यतोषे Bk. 1. 13. -मः One of the twelve kinds of sons; see दत्त; Ms. 8. 415; 9. 141.

ददातिः The act of removing one's ownership of something and bringing it under the ownership of some one else; अथ ददातिः किंलक्षणकः इति। आत्मनः स्वत्वव्यावृत्तिः परस्य स्वत्वेन संबन्धः। ŚB. on MS. 4. 2. 28.

दा 1 Protection, defence. -2 Cleaning, purifying.

दाकः 1 A giver, donor. -2 An institutor of a sacrifice (who employs and pays the priests).

दात a. 1 Divided, cut. -2 Washed, purified; तयदातवदा भीमा Ki. 15. 20. -3 Reaped.

दातव्य a. 1 To be given. -2 Payable. -3 To be restored or returned -4 To be given in marriage &c., see दा. -व्यम् The act of giving, gift, giving away; दातव्यस्य एव तद्रूपं यत् स्वत्वपरित्यागेन परस्वत्वापादनम्। ŚB. on MS. 10. 3. 50.

दातिः f. 1 Giving. -2 Cutting, destroying. -3 Distribution.

दातृ a. (-त्री f.) [दा-तृच्] 1 Giving, offering, granting, prsenting, bestowing, imparting, &c. -2 Liberal. -m. (-ता) 1 A giver (in general); दाता मे भूभृतां नाथः Ku. 6. 1. -2 A donor; एवं दातृगुरोर्गुणाः सुरतरोः सर्वेऽपि लोकोत्तराः Bv. 1. 66. -3 A lender, creditor. -4 A teacher. -5 A cutter. -6 A guardian; अदत्तमेवाददीत दातुर्वित्तं ममेति च Mb. 12. 132. 5. -7 One who gives daughter or sister in marriage; Ms. 3. 172.

दात्रम् 1 An instrument of cutting, a sort of sickle or knife; दात्रैश्छिन्दन् क्वचित् क्वचित् Rām. 2. 80. 7; Mb. 12. 228. 60. -2 Ved. A share, possession. -3 A gift, donation.

दात्वः A donor. -त्वम् 1 The performance of a sacrifice. -2 A sacrificial rite.

दानम् [दा-ल्युट्] 1 Giving, granting, teaching, &c. (in general); giving in marriage (cf. कन्यादान). -2 Delivering, handing over. -3 A gift, donation, present; Ms. 2. 158; दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे Bg. 17. 20; Y. 3. 274. -4 Liberality, charity, giving away as charity, munificence; R. 1. 69; दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य Bh. 2. 43; दानं हि उत्सर्गपूर्वकः परस्य स्वत्वसम्बन्धः ŚB. on MS. 4. 1. 30; ननु दानमित्युच्यते स्वत्वनिवृत्तिः परस्वत्वापादनम् च। ŚB. on MS. 6. 7. 1. -5 Ichor or the uicej that exudes from the temples of an elephant in rut; स दानतोयैन विषाणि नागः Śi. 4. 63; Ki. 5. 9; V. 4. 25; Pt. 2. 75 (where the word has sense 4 also); R. 2. 7; 4. 45; 5. 43. -6 Bribery, as one of the four Upāyas or expedients of overcoming one's enemy; see उपाय. -7 Cutting, dividing. -8 Purification, cleaning. -9 Protection. -10 Pasture. -11 Adding; addition. -नः Ved. 1 Distribution (of food), meal, especially a sacrificial meal. -2 Part, possession, share. -3 A distributor. -Comp. -काम a. liberal. -कुल्या the flow of rut from an elephant's temples. -तोयम् दानवारि q. v. -धर्मः alms-giving, charity. -पतिः 1 an exceedingly liberal man. -2 Akrūra, a friend of Kriṣṇa; Bhāg. 10. 36. 29. -पत्रम् a deed of gifts. -पात्रम् 'a worthy recipient', a Brāhmaṇa fit to receive gifts. -पारमिता perfection of liberality. -प्रातिभाव्यम् security for payment of a debt. -भिन्न a. made hostile by bribes; लुब्धानुजीविकैरेष दानभिन्नैर्निहन्यते H. 4. 39. -वज्रः an epithet of the Vaiśyas or men of the third tribe; वैश्या वै दानवज्राश्च Mb. 1. 170. 52. -वर्षिन् an elephant in rut, infatuated elephant; दानवर्षी कृताशंसो नागराज इवाबभौ Ki. 15. 45. -वार् n. libation of water. -वारि n., ichor flowing from the temples of elephants. -वीरः 1 a very liberal man. -2 (In Rhet.) the sentiment of heroism arising out of liberality, the sentiment of chivalrous liberality, e. g. Paraśurāma who gave away the earth with its seven continents; cf. the instance given in R. G. under दानवीरः— कियदिदमधिकं मे यद् द्विजायार्थयित्रे कवचमरमणीयं कुण्डले चार्पयामि। अकरुणमवकृत्य द्राक्कृपाणेन निर्यद् बहलरुधिरधारं मौलिमावेदयामि॥ -व्यत्यासः giving to a wrong person. -शाला hall for almsgiving. -शील, -शूर, -शौण्ड a. exceedingly liberal or munificent; निर्गुणोऽपि विमुखो न भूपतेर्दानशौण्डमनसः पुरोऽभवत् Śi. 14. 46.

दानकम् A mean or unworthy gift.

दानिन् a. 1 Liberal, munificent; दानिष्वाख्यायमानेषु Bhāg. 10. 64. 10. -2 Having gifts.

दानीय a. 1 Due, bestowable, fit to be given. -2 Receiving gifts. -यम् A gift, donation.

दानु a. [दा-नु] 1 Valiant. -2 Conquering, destroying. -नुः 1 A donor. -2 Prosperity. -3 Satisfaction. -4 Air, wind. -5 A demon. -n. 1 A gift. -2 A fluid, drop.

दापनम् Causing or obliging (one) to pay or give.

दापित *p. p.* [दा-णिच् कर्मणि-क्त] 1 Caused to be given. -2 Condemned to pay fine, fined. -3 Adjudged. -4 Assigned, awarded. -5 Got, procured; obtained; महां दापितावित्ताय किं ददासि Raj. T. 6. 50.

दामन् *a.* Liberal, donor; Mb. 12. 92. 17.

दित्सा *n.* Desire of giving; दित्सां न सूचयसि Raj. T. 3. 252; मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दित्सा (न हि दृष्टपूर्वा) Bv. 1. 125.

दित्सु *a.* Wishing to give &c., यत् ते दित्सु प्रराध्यम् Rv. 5. 39. 3.

देय *a.* [दा कर्मणि यत्] 1 To be given, offered or presented; R. 3. 16; (see अदेय). -2 Fit to be given, proper for a gift. -3 To be returned; or restored; विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते V. 4. 33; Ms. 8. 139, 185. -4 To be shown. -5 To be given in marriage. -6 To be paid (as a debt &c.). -7 To be placed, put, applied, laid, &c.; see दा above. -8 To be ceded (road); पन्था देयो वरस्य च Ms. 2. 138. **-यम्** A gift, donation, -Comp. **-धर्मः** Charity; Buddha.

दाक्ष *a.* (**-क्षी** *f.*) Relating to Dakṣa. **-क्षम्** The south; Ms. 6. 10.

दाक्षायण *a.* (**-णी** *f.*) Coming from the Dakṣa family. **-णः** 1 A son of Dakṣa. -2 A particular sacrifice. **-णम्** Gold or a golden ornament.

दाक्षायणिन् *m.* A Brāhmaṇa student wearing gold ear-rings. दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः Y. 1. 133.

दाक्षायणी [दक्षस्यापत्यं स्त्री इञ् फक्-ङीप्] 1 Any one of the 27 lunar mansions (they being mythologically regarded as so many daughters of Dakṣa). -2 N. of Diti, wife of Kaśyapa and mother of the demons. Bhāg. 8. 4. 22. -3 N. of Pārvatī. -4 The lunar constellation called Revatī. -5 N. of Kadru or Vinatā. -6 N. of Aditi, mother of the gods. -7 The Dantī plant. **-Comp. -पतिः** 1 an epithet of Śiva. -2 the moon. **-पुत्रः** a god.

दाक्षायण्यः The sun; Mb. 13.

दाक्षाय्यः A vulture.

दाक्षिः A son of Dakṣa.

दाक्षिण *a.* (**-णी** *f.*) [दक्षिणा प्रयोजनमस्य-अण्] 1 Relating to a sacrificial gift or to a gift in general. -2 Relating to the south. **-णा** The southern country *i.e.* the Deccan. **-णम्** A collection of sacrificial gifts.

दाक्षिणात्य *a.* Belonging to or living in the south, southern; अस्ति दाक्षिणात्ये जनपदे महिलारोप्यं नाम नगरम् Pt. 1. **-त्यः** A southerner, a native of the Deccan; आरम्भशूराः खलु दाक्षिणात्याः. -2 The cocoa-nut.

दाक्षिणिक *a.* (**-की** *f.*) Connected with a sacrificial gift.

दाक्षिण्य *a.* [दक्षिणस्य भावः ष्यञ्] Relating to a sacrificial gift. **-ण्यम्** 1 (*a*) Politeness, civility, courtesy; तस्य दाक्षिण्यरूढेन नाम्ना मगधवंशजा R. 1. 31. (*b*) Kindness; V. 1. 2; दाक्षिण्यं स्वजने Bh. 2. 22; Māl. 1. 8. -2 Insincere or overcourteous conduct of a lover (towards his beloved); दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचिताम् Ś. 6. 4; it is thus defined:-दाक्षिण्यं चेष्टया वाचा परचित्तानुवर्तनम्. -3 The state of relating to or coming from the south; स्नेहदाक्षिण्ययोर्योगात् कामीव प्रतिभाति मे V. 2. 4 (where the word has sense 1 or 2 also). -4 Concord, harmony, agreement. -5 Honesty, candour. -6 Talent, cleverness.

दाक्षी 1 A daughter of दक्ष. -2 N. of the mother of Pāṇini. -Comp. **-पुत्रः** N. of Pāṇini.

दाक्षेयः A metronymic of Pāṇini.

दाक्ष्यम् [दक्षस्य भावः ष्यञ्] 1 Cleverness, skill, fitness, dexterity, ability; Bg. 18. 43. -2 Probity, integrity, honesty. -3 Industry, activity; दाक्ष्येण हीनो धर्मयुक्तो न दान्तः Mb. 12. 292. 23.

दाक्षिकन्था N. of a place in the Bālhīka country.

दाघः Burning.

दाडकः A tooth, tusk.

दाडि(लि)मः, -मा 1 The pomegranate tree;. क्रीडार्ता प्रकरोति दाडिमफलव्याजेन वाग्बन्धनम् Amaru. 16. -2 Small cardamoms. **-मम्** The fruit of the pomegranate tree; पाकारुणस्फुटितदाडिमकान्ति वक्त्रम् Māl. 9. 31. -Comp. **-प्रियः, -भक्षणः** a parrot.

दाडिम्बः The pomegranate tree.

दाढा 1 A large tooth or tusk. -2 A multitude. -3 Wish, desire.

दाढिका The beard; Ms. 8. 283 (Kull. श्मश्रु).

दाण्ड *a.* (**-ण्डी** *f.*) Relating to a stick or punishment. **-ण्डा** A kind of game with sticks. -Comp. **-पाता** a particular festival (फाल्गुन पौर्णिमा).

दाण्डक्यः N. of a king who had no control over his senses; दाण्डक्यो भोजः, करालश्च वैदेहः Kau. A. 1. 5.

दाण्डाजिनिक *a.* (**-की** *f.*) Carrying a staff and hide (as mere outward signs of religious devotion). **-कः** A cheat, hypocrite, impostor.

दाण्डिकः A chastiser, punisher; न च दण्डो न दाण्डिकः Mb. 12. 59. 14.

दाक, दाति, दात्त, दानम्, दानु, &c. See under दा.

दात्यूहः 1 The gallinule; दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थितम् Māl. 9. 7. -2 The Chātaka bird; Bhāg. 3. 15. 18. -3 A cloud. -4 A water-crow. (Written also दात्यौह).

दादः [दद्-घञ्] A gift, donation; Śi. 19. 114. **-Comp.** **-दः** a donor.

दाधिक *a.* (**-की** *f.*) 1 Made of or from, or mixed or sprinkled with, coagulated milk. -2 Carrying about or selling coagulated milk. -3 Eating anything with coagulated milk. **-कम्** A kind of broth.

दान् 1 U. (दानति-ते) To cut, divide. *-Desid.* (दीदांसति-ते) To make straight; (*desid.* in form, but not in sense).

दानवः [दनोरपत्यं अण्] A demon, Rākṣasa; त्रिदिवमुद्धृतदानवकण्टकम् Ś. 7. 3. **-Comp.** **-अरिः** 1 a god. -2 an epithet of Viṣṇu. **-गुरुः** an epithet of Śukra.

दानवेयः = दानव q.v.

दान्त, दान्तिः See under दम्.

दान्तिक *a.* (**-की** *f.*) Made of ivory.

दापन, दापित See under दा.

दामम् (At the end of a compound) Wreath, garland.

दामन् *n.* [दो-मनिन्] 1 A string, thread, fillet, rope. -2 A chaplet, a garland in general; आद्ये बद्धा विरहदिवसे या शिखा दाम हित्वा Me. 93; कनकचम्पकदामगौरीम् Ch. P. 1; Śi. 4. 50. -3 A line, streak (as of lightning); विद्युद्दाम्ना हेमराजीव विन्ध्यम् M. 3. 20; Me. 27. -4 A large bandage. -5 Ved. A gift. -6 A portion, share. -7 A girdle. **-Comp.** **-अञ्चलम्, -अञ्जनम्** a foot-rope for horses, &c.; सद्यः सरोषपरिचारकवार्यमाणा दामाञ्चलस्खलितलोलपदं तुरङ्गाः Śi. 5. 61. **-उदरः** an epithet of Kriṣṇa.

दामनी A foot-rope.

दामा A string, cord.

दामिनी Lightning.

दाम्नी A garland; 'यस्या दाम्न्या त्रिधाम्नो जघनकलितया॰' -विष्णुपादादिकेशान्तवर्णनस्तोत्रम् 22.

दाम्पत्यम् Matrimony, the matrimonial relation; ये मां भजन्ति दाम्पत्ये तपसा व्रतचर्यया Bhāg. 10. 60. 52.

दाम्भिक *a.* (**-की** *f.*) [दम्भेन चरति धर्मम्-ठक्] 1 Deceitful, hypocritical. -2 Proud, imperious. -3 Ostentatious, sanctimonious. **-कः** 1 A cheat. -2 A hypocrite.

दायः [दा भावे-घञ्] 1 A gift, present, donation; रहसि रमते प्रीत्या दायं ददात्यनुवर्तते Māl. 3. 2; प्रीतिदायः Māl.4; Ms. 8. 199. -2 A nuptial present (given to the bride or the bridegroom). -3 Share, portion, inheritance, patrimony; अनपत्यस्य पुत्रस्य माता दायमवाप्नुयात् Ms. 9. 217, 77, 164, 203. -4 A part or share in general. -5 Delivering, handing over. -6 Dividing, distributing. -7 Loss, destruction. -8 Irony. -9 Site, place. -10 Alms given to a student at his initiation, &c. -11 A relative or a kinsman; तैलङ्गदायसहिता निष्पेतुरहिते तदा Parṇal. 5. 79. **-Comp.** **-अपवर्तनम्** forfeiture of inheritance; Ms. 9. 79. **-अर्ह** *a.* claiming inheritance. **-आदः** [दायमादत्ते, आदा-क] 1 one entitled to a share of patrimony; an heir; पुमान् दायादोऽदायादा स्त्री Nir.; Y. 2. 118; Ms. 8. 160. -2 a son; दिनेर्द्वाविव दायादौ दैत्यदानववन्दितौ Bhāg. 6. 18. 11. -3 a relative, kinsman, near or remote; स्थितः प्राक्तस्य दायादैर्भ्रातुर्ज्येष्ठस्य शासने Ki. 11. 45; a distant descendant; अयमिक्ष्वाकुदायादः Rām. 1. 60. 2. -4 a claimant or pretender in general; गवां गोप्तु वा दायादः Sk. **-आदा, -दी** 1 an heiress. -2 a daughter. **-आद्यम्** 1 inheritance; Ms. 11. 184. -2 the state of being an inheritor. **-कालः** the time of the partition of an inheritance. **-बन्धुः** 1 a partner in the inheritance. -2 a brother. **-भागः** division of property among heirs, partition (of inheritance); दायभागं निबोधत Ms. 9. 103. **-विभागः** division of property. **-हरः** a receiver of inheritance, an heir.

दायक *a.* (**-यिका** *f.*) [दा-ण्वुल्] Giving, granting, bestowing, &c. (at the end of comp.); उत्तर°, पिण्ड°, &c. **-कः** 1 An heir, inheritor. -2 A donor.

दायिन् *a.* (At the end of comp.) 1 Giving, granting. -2 Causing, producing; as in क्लेशदायिन् &c.

दारः 1 A rent, gap, cleft, hole. -2 A ploughed field. **-राः** [दारयन्ति (भ्रातॄन्) इति दाराः; cf P. III. 3. 20. Vārt.] *-m.* (pl.) A wife; एते वयममी दाराः कन्येयं कुलजीवितम् Ku. 6. 63; दशरथदारानधिष्ठाय वसिष्ठः प्राप्तः U. 4; Pt. 1. 100; Ms. 1. 112; 2. 217; Ś. 4. 17; 5. 29. **-Comp.** **-अधिगमनम्** marriage; Ms. 1. 112. **-अधीन** *a.* dependent on a wife; दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितॄणामात्मनश्च ह Ms. 9. 24. **-उपसंग्रहः, -संग्रहः, -ग्रहः, -परिग्रहः, -ग्रहणम्** marriage; नवे दारपरिग्रहे U. 1. 19; ततस्तद्वचसा चक्रे स मतिं दारसंग्रहे Bm. 1. 95; 1. 462; यदुच्यते द्विजातीनां शूद्राद्दारोपसंग्रहः । नैतन्मम मतम् Y. 1. 56. **-कर्मन्** *n.*, **-क्रिया** marriage; असपिण्डा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः । सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ Ms. 3. 5; सवर्णाग्रे द्विजातीनां प्रशस्ता दारकर्मणि 12; अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति (चिन्तयामास) Rām. 1. 18. 37; (विचिन्त्य) दारक्रियायोग्यदशं च पुत्रम् R. 5. 40. **-बलिभुज्** *m.* a crane, crow.

दारक *a.* (**-रिका** *f.*) [दॄ-ण्वुल्] Breaking, tearing, splitting; दारिका हृदयदारिका पितुः. **-कः** 1 A boy, a son. (**-की**) A girl, a daughter; कथं नु दारका दीना दारकीर्वापरायणाः । वर्तिष्यन्ते मयि गते भिन्नाव इवोदधौ ॥ Bhāg. 4. 28. 21. -2 A child, infant. -3 Any young animal. -4 A village hog. **-Comp.** **-आचार्यः** a schoolmaster.

दारणम् [दॄ-णिच् युच्] 1 Splitting, tearing, rending, opening, cleaving. -2 The fruit of the clearing-nut plant. **-णी** N. of Durgā.

दारिका 1 A daughter. -2 A harlot. -3 A rent, cleft. **-Comp.** **-दानम्** the gift of a daughter in marriage.

दारव *a.* (**-वी** *f.*) Wooden, made of wood; कदापि युवतीं भिक्षुर्न स्पृशेद्दारवीमपि Bhāg. 11. 8. 13.

दारिः *f.* Tearing, cutting.

दारित *p. p.* Torn, divided, split, rent.

दारिन् *m.* 1 A husband. –2 A polygamist.

दारी 1 A cleft. –2 A kind of disease. –3 A chap.

दारदः 1 Quicksilver. –2 The ocean. –**दः**, –**दम्** Vermilion. –**दाः** people of the Dārada country.

दारिद्यम्, दारिद्रम् [दरिद्रस्य भावः ष्यञ्] Poverty, indigence; दारिद्र्यदोषो गुणराशिनाशी. Subhāṣ.

दारु *a.* [दीर्यते दॄ-उण्] 1 Tearing, rending. –2 Liberal. –3 Kind. –**रुः** 1 A liberal or munificent man. –2 A donor. –3 An artist. –**रु** *n.* (said to be *m.* also) 1 Wood, a piece of wood, timber. –2 A block. –3 A lever. –4 A bolt. –5 The pine or Devadāru tree. –6 Ore. –7 Brass. –**Comp.** –**अण्डः** the peacock. –**आघाटः** the woodpecker. –**कर्मन्**, –**कृत्यम्** wood-work; Pt. 1. 96. –**गर्भा** a wooden-puppet. –**जः** a kind of drum. –**निशा**, –**पिता**, –**हरिद्रा** N. of a plant, a species of curcuma (Mar. दारुहळद, आंबेहळद). –**पात्रम्** a wooden vessel, such as a trough. –**पुत्रिका**, –**पुत्री** a wooden doll. –**फलः**, –**लम्** Pistachio (Mar. पिस्ता). –**मत्स्याह्वयः** a lizard; also मुख्याह्वय. –**मुख्याह्वया**, –**मुख्याह्वा** a lizard. –**यन्त्रम्** 1 a wooden puppet moved by strings. –2 any machinery of wood. –**वधूः** a wooden doll. –**सारः** sandal. –**सिता** Cinnamon in sticks (Mar. दालचिनी). –**हस्तकः** a wooden spoon. –**हारः** a wood-cutter, procurer of wood; नैष्कर्तृको दारुहारः ॥ ŚB. on MS. 10. 2. 28.

दारुकः 1 The Devadāru tree. –2 N. of Kriṣṇa's charioteer; उत्कन्धरं दारुक इत्युवाच Śi. 4. 18. –**का** 1 A puppet. –2 A wooden figure.

दारुण *a* [दॄ-णिच्-उनन् Uṇ. 3. 53] 1 Hard, rough; शोकदारुणाः (वाचः) U. 3. 34. –2 Harsh, cruel, ruthless, pitiless; मय्येव विस्मरणदारुणचित्तवृत्तौ Ś. 5. 23; पशुमारणकर्मदारुणः 6. 1; दारुणरसः 'of cruel resolve or nature;' U. 5. 19; Ms. 8. 270. –3 Fierce, terrible, frightful; प्रसादसौम्यानि सतां सुहृज्जने पतन्ति चक्षूंषि न दारुणाः शराः Ś. 6. 28. –4 Heavy, violent, intense, poignant, agonizing (grief, pain &c.); हृदयकुसुमशोषी दारुणो दीर्घशोकः U. 3. 5. –5 Sharp, severe (as words). –6 Atrocious, shocking. –**णः** 1 The sentiment of horror (भयानक). –2 N. of Viṣṇu. –**णम्** 1 Severity, cruelty, horror, &c. –2 The harsh, unfavourable constellations मृग, पुष्य, ज्येष्ठा and मूल; Mb. 13. 104. 28. –**Comp.** –**अध्यापकः** an indefatigable teacher; P. VIII. 1. 67. Kāśi. –**कर्मन्** violent treatment (of diseases).

दारुण्यम् 1 Harshness. –2 Cruelty. –3 Dreadfulness.

दारोदर *a.* Connected with gambling; Nalod. 3. 7.

दार्ढ्यम् [दृढस्य भावः ष्यञ्] 1 Hardness, tightness, firmness. –2 Confirmation, corroboration. –3 Strength, energy.

दार्दुरः, –**रम्** 1 A conch-shell the valve of which opens to the right. –2 Water. –3 Lac. –*a.* 1 Relating to the दर्दुर mountain; गन्धान् मनोज्ञान् विमृजद्दार्दुरं शिखरं यथा Rām. 2. 15. 34. –2 Relating to a cloud.

दार्भ *a.* (–**र्भी** *f.*) Made of *darbha* grass; दार्भं मुखत्पुटजपटलं वीतनिद्रो मयूरः Ś. 4 (v. l.)

दार्व *a.* (–**र्वी** *f.*) Wooden; अंसेऽधिदार्वी शिबिका च यस्याम् Bhāg. 5. 12. 6.

दार्बटम् A council-house, court; (a word derived from the Persian).

दार्वण्डः A peacock.

दार्विका *f.* A kind of collyrium; कर्पर्यां दार्विकापि च Nm.

दार्वी *f.* 1 A ladle. –2 A kind of turmeric. –3 A kind of tree (Mar. दारुहळद); दार्वी तु देवदारुहरिद्रयोः स्रुचि दारुहरिद्रायाम्......Nm.

दार्श *a.* Relating to the new moon.

दार्शनिकः One familiar with the Darśanas or systems of philosophy.

दार्षद *a.* (–**दी** *f.*) 1 Stony, mineral. –2 Ground on a flat stone (as सक्तु &c.).

दार्ष्टान्त *a.* (–**ती** *f.*), **दार्ष्टान्तिक** *a.* (–**की** *f.*) Explained or illustrated by a दृष्टान्त q. v., that which is the subject of an illustration (उपमेय); स्वापस्य दार्ष्टान्तिकत्वेन विवक्षितम् Śaṅkara –*a.* One who explains by using a simile as a proof.

दालम् A kind of wild honey. (–**लः**) A sort of grain (Mar. डाळ); also दालिः *f.*

दालनम् 1 Tooth-ache –2 Decay (of the teeth).

दालवः A kind of poison.

दालिमः = दाडिम q. v.

दाल्भ्यः N. of a grammarian.

दाल्मिः N. of Indra.

दावः [दुनाति-दु कर्तरि ण] = दव q. v.; कौरव्यवंशदावेऽस्मिन् क एष शलभायते Ve. 1. 19. –**Comp.** –**अग्निः**, –**अनलः**, –**दहनः** a forest-conflagration; आनन्दमृगदावाग्निः शीलशाखिमदद्विपः ज्ञानदीपमहावायुरयं खलसमागमः ॥ Bv. 1. 109. 34. –**लता** *a* creeper in a burning fire; सोत्सृज्य धैर्यं विललाप शोकदावाग्निना दावलतेव बाला Bhāg. 4. 8. 16.

दावित *a.* Pained, troubled; Māl. 6.

दाश् I. 1, 10 U. (दाशति-ते, दाशयति-ते) 1 To give grant; अग्नीषोमा य आहुतिं यो वां दाशाद्धविष्कृतिम् Rv. 1. 93. 3 –2 To offer an oblation; यो वा घृतेन दाशति Rv. 1. 93. 10 –II. 5 P. (दाश्नोति) To hurt, kill; दाश्नोति नमउक्तिभि Rv. 8. 4. 6.

दाशः 1 A fisherman; इयं च सज्जा नौश्चेति दाशाः प्राञ्जलयोऽब्रुवन् Rām. 7. 46. 32; Ms. 8. 408, 409; 10. 34. –2 A servant, (दास q. v.). –Comp. –ग्रामः a village mostly inhabited by fishermen. –नन्दिनी an epithet of Satyavatī, mother of Vyāsa.

दाशे (से) यः The son of a fisherman's wife. –यी An epithet of Satyavatī, mother of Vyāsa; समीक्ष्य राजा दाशेयीं कामयामास शान्तनुः Mb. 1. 100. 50.

दाशतयी *f.* Collection of 10 मण्डलs of the Rv. Saṁhitā; ŚB. on MS. 10. 6. 72.

दाशरथ *a.* 1 Relating to sacrifice ['एकः पशुः, द्वौ पत्नीयजमानौ, त्रयो वेदाः, चत्वार ऋत्विजः इति दशरथाश्च प्रचरन्ति यस्मिन्' com. on Mb. 12. 8. 37. –महान् दाशरथः पन्थाः]. –2 A road affording space for ten waggons (according to M. W.).

दाशरथः, –दाशरथिः 1 A son of Daśaratha in general R. 10. 44; अजीगणद्दाशरथं न वाक्यम् Bk. –2 N. of Rāma and his three brothers, but especially of Rāma; R. 12. 45; प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली Mahānāṭaka; यथा यथा दाशरथिर्धर्ममेवाश्रितोऽभवत् । तथा तथा प्रकृतयो रामं पतिमकामयन् ॥ Rām.

दाशराज्ञ *a.* Belonging to ten kings. The battle of ten kings against king Sudāsa is often referred to in the Ṛigveda and is known as दाशराज्ञयुद्ध.

दाशापराधिकः Probably an officer who collected fines for ten specified kinds of criminal offences.

दाशार्हाः *m.* (pl.) The descendants of Daśārha, the Yādavas; Śi. 2. 64. –र्हः An epithet of Kṛiṣṇa.

दाशेरः 1 The son of a fisherman. –2 A fisherman. –3 A camel.

दाशेरकः 1 A fisherman; Ks. 124. 204. –2 The Mālava country. –काः *m.* (pl.) The rulers or inhabitants of that country; see दाशेर also.

दाद्वस् *a.* Liberal, giving, a donor; अप्युत्तमां गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत् Bhāg. 8. 22. 23.

दास् 1 U., 5 P. = दाश् q. v.

दासः 1 Slave, servant in general; गृहकर्मदासाः Bh. 1. 1; गृह°, कर्म° &c. –2 A fisherman; निषादो मार्गवं सूते दासं नौकर्मजीविनम् Ms. 10. 34. –3 A Śūdra, a man of the fourth caste. –4 A knowing man, one who knows the universal spirit. –5 N. of Vritrāsura. –6 A demon. –7 A savage, barbarian (opp. आर्य). –8 A worthy recipient (दानपात्र). –9 A word added to the name of Śūdra; cf. गुप्त. –Comp. –अनुदासः 'a slave of a slave', the humblest of the servants; (sometimes used by the speaker as a mark of humility). –जनः a servant or slave; कमपराधलवं मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि दासजनं यतः V. 4. 29; (दासस्यकुल्म् is used as a compound in the sense of 'the mob or the common people'). –भावः servitude,

दासता, –दासत्वम् Slavery, servitude; यास्यसि त्वं रिपो पाप जितः सन् दासतामिति Ks. 72. 34.

दासमीयाः N. of people; cf. Mb. 8. 44. 33 com. [दासमीय = दसमदेशोद्भव or दासं गृहशूद्रं मिमते मानयन्ति मैथुनार्थिन्यस्ताः दासभ्यः तज्ज] a son born of a woman of higher caste from Śudra father.

दासिका A female servant or slave.

दासी 1 A female servant or slave. –2 The wife of a fisherman. –3 The wife of a Śūdra. –4 An altar. –5 A harlot. –Comp. –पुत्रः, –सुतः the son of a female slave. –श्रोत्रियः a Brāhmaṇa (knowing the Vedas) attached to a female slave. –सभम् a collection of female slaves. (The gen. sing. दास्याः enters into some compounds, but loses its literal sense; *e. g.* दास्याःपुत्रः, सुतः 'a whore-son', used as a term of abuse; Bhāg. 3. 1. 15; Raj. T. 5. 398; दास्याःपुत्रैः शकुनिलुब्धकैः Ś. 2; but दास्याः सदृशी 'like a female slave').

दासेयः The son of a female slave.

दासेरः, –रकः 1 The son of a female slave. –2 A Śūdra. –3 A fisherman. –4 A camel; चखाद दासेरयुवा वनावलीः Śi. 12. 32; 5. 66.

दास्यम् Servitude, slavery, service, bondage; पतिकुले तव दास्यमपि क्षमम् Ś. 5. 27; Ms. 8. 410.

दास्रम् The first of the 27 lunar mansions.

दाह, दाहक, दाहन, दाह्य, &c. See under दह्.

दिक्कः A young elephant (करभ) twenty years old.

दिग्ध See under दिह्.

दिङ्कः A bug in embryo; L. D. B.

दिण्डिः, दिण्डिरः A kind of musical instrument.

दित *a.* [दो-क्त इत्वम्] Cut, torn, rent, divided; पुनः प्रसाद्य तं सोमः कला लेभे क्षये दिताः Bhāg. 6. 6. 24.

दितिः *f.* 1 Cutting, splitting, dividing. –2 Liberality. –3 N. of a daughter of Dakṣa, wife of Kaśyapa and mother of the demons or *daityas*. –*m.* A king. –Comp. –जः, –तनयः a demon, a Rākṣasa.

दित्यः A demon.

दिद्युः Ved. 1 A bright weapon. –2 The sky, heaven.

दिधिः Firmness, stability.

दिधिषाय्य *a.* Supporting. –य्यम् 1 Spirituous liquor. –2 A false friend.

दिधिषुः 1 The second husband of a woman married again or twice. –2 A suitor. –3 A husband; ब्राह्मणी वीक्ष्य दिधिषुं पुरुषादेन भक्षितम् Bhāg. 9. 9. 35. –*f.* A virgin widow remarried.

दिधि(धी)षूः *f.* 1 A woman twice married. -2 An unmarried elder sister whose younger sister is married: ज्येष्ठायां यद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेऽनुजा । सा चाग्रेदिधिषूर्ज्ञेया पूर्वा च दिधिषूः स्मृता ॥ -**Comp.** -**पतिः** a man who has a sexual intercourse with the widow of his brother (not as a sacred duty but for carnal gratification); भ्रातुर्मृतस्य भार्यायां योऽनुरज्येत कामतः । धर्मेणापि नियुक्तायां स ज्ञेयो दिधिषूपतिः Ms. 3. 173.

दिधीर्षा Desire to sustain or support; दिक्कुञ्जराः कुरुत तत्त्रितये दिधीर्षाम् B. R. 1. 48.

दिनः, -नम् [द्युति तमः, दो दी वा नक् ह्रस्व; Uṇ. 2. 49] 1 Day (opp. रात्रि); दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः R. 4. 1; यामिनयन्ति दिनानि च सुखदुःखवशीकृते मनसि K. P. 10; दिनान्ते निलयाय गन्तुम् R. 2. 15. -2 A day (including the night), .. period of 24 hours; दिने दिने सा परिवर्धमाना Ku. 1. 25; सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि R. 2. 25. -**Comp.** -**अंशः** any portion of a day, *i. e.* an hour, a watch, &c. -**अण्डम्** darkness. -**अत्ययः, -अन्तः, -अवसानम्** evening, sunset; R. 2. 15, 45; दिनान्तरम्योऽभ्युपशान्तमन्मथः Ṛs. 1, 1; Ki. 9. 8. -**अधीशः** the sun. -**अर्धः** mid-day, noon. -**अन्तकः** darkness. -**आगमः, -आदिः, -आरम्भः** daybreak, morning; Ki. 11. 52. -**ईशः, ईश्वरः** the sun. °आत्मजः 1 an epithet of Saturn. -2 of Karṇa. -3 of Sugrīva. -**करः, -कर्तृ, -कृत्** *m.* the sun; तुल्येऽयोगस्तव दिनकृतश्चाधिकारो मतो नः V. 2. 1; दिनकरकुलचन्द्र चन्द्रकेतो U. 6. 8; R. 9. 23. °तनयः N. of (1) Saturn; (2) Sugrīva; (3) Karṇa; (4) Yama. °तनया N. of (1) the river Yamunā, (2) the river Taptī. -**कर्तव्यम्, -कार्यम्, -कृत्यम्** ceremonies to be performed daily; Ks. -**केशरः, -केसरः, -केशवः** darkness. -**क्षयः, -पातः** evening. -**चर्या** daily occupation, daily routine of business. -**च्छिद्रम्** 1 a constellation or lunar mansion. -2 a change of the moon at the beginning or end of a half-day; Hch. -**ज्योतिस्** *n.* sunshine. -**दुःखितः** the Chakravāka bird. -**नक्तम्** *ind.* by day and night. -**नाथः, -पः, -पतिः, -बन्धुः, -प्रणीः, -मणिः, -मयूखः, -रत्नम्** the sun; दिनमणिमण्डलमण्डन Gīt.; पस्पृशुर्न पृथिवीं तुरङ्गमाः स्पर्धयेव दिननाथवाजिनाम् Vikr. 14. 64; 11. 1. -**पाटिका** a day's wages; Vet. 4. -**बलम्** N. of the fifth, sixth, seventh, eighth, eleventh, and twelfth signs of the zodiac taken collectively. -**मलम्** a month. -**मुख** morning; तुल्यतां दिनमुखेन दिनान्तः Ki. 9. 8; दिनमुखानि रविर्हिमनिग्रहैर्विमलयन् मलयं नगमत्यजत् R. 9. 25. -**मूर्धन्** *m.* the eastern mountain behind which the sun is supposed to rise. -**यौवनम्** mid-day, noon (the youth of day). -**वारः** a week-day. -**व्यास-दलम्** the radius of a circle made by an asterism in its daily revolution; Sūrya S. 2. 60. -**स्पृश्** *n.* a lunar day coinciding with 3 week-days; Hch.

दिनिका A day's wages.

दिन्व् 1 P. (दिन्वति) 1 To be glad, or to gladden. -2 To please, or to be pleased.

दिम्प् 10 Ā. (दिम्पयते) 1 To accumulate. -2 To order, direct. So दिम्भ्.

दिरिपकः A ball for playing with.

दिलीपः A king of the Solar race, son of अंशुमत् and father of भगीरथ, but according to Kālidāsa, of रघु. [He is described by Kālidāsa as a grand ideal of what a king should be. His wife was Sudakṣiṇā, a woman in every respect worthy of her husband; but they had no issue. For this he went to his family priest Vasiṣṭha who told him and his wife to serve the celestial cow Nandinī. They accordingly served her for 21 days and were on the 22nd day favoured by the cow. A glorious boy was then born who conquered the whole world and became the founder of the line of the Raghus.]

दिलीरम् A mushroom.

दिव् I. 4 P. (दीव्यति, द्यूत or द्यून; *desid.* दुद्यूषति, दिदेविषति) 1 To shine, be bright; दीव्यत्युच्चैर्लुब्धपतिः किं नु वा स्यात् किमन्यत् Mv. 6. 53. -2 To throw, cast (as a missile); अदीव्यद्रौद्रमत्युग्रम् Bk. 17. 87; 5. 81. -3 To gamble, play with dice (with acc. or instr. of the 'dice'); अक्षैरक्षान् वा दीव्यति Sk.; Śi. 8. 32; Ve. 1. 13. -4 To play, sport. -5 To joke, trifle with, make sport of, rally (with acc.). -6 To stake, make a bet. -7 To sell, deal in (with gen.); अदेवीद्बन्धुभोगानाम् Bk 8. 122; (but with acc. or gen. when the root is preceded by a preposition; शतं शतस्य वा परिदीव्यति Sk.) -8 To squander, make light of. -9 To praise. -10 To be glad, rejoice. -11 To be mad or drunk. -12 To be sleepy. -13 To wish for. -II. 1 P., 10 U. (देवति, देवयति-ते) 1 To cause to lament, pain, vex, torment. -2 To ask, beg. -III. 10 Ā. (देवयते) To suffer pain, lament, moan. -With परि to lament, moan, suffer pain; खरदूषणयोर्भ्रात्रोः पर्यदेविष्ट सा पुरः Bk. 4. 34.

दिव् *f.* [दीव्यन्त्यत्र दिव्- बा॰ आधारे डिवि Tv.] (Nom. sing. द्यौः) 1 The heaven; दिवं मरुत्वानिव भोक्ष्यते भुवम् R. 3. 4, 12; Me. 30. -2 The sky; दिव्यन्तरिक्षे भूमौ च घोरमुत्पातजं भयम् Rām. 2. 1. 43. -3 A day; अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवारूढं क्षुधार्दिताः Bhāg. 10. 13. 6. -4 Light, brilliance. -5 Fire, glow of fire. *N. B.* The compounds with दिव् as first member are mostly irregular; *e. g.* दिवस्पतिः an epithet of Indra (of the 13th मन्वन्तर); Bhāg. 8. 13. 32; अनतिक्रमणीया दिवस्पतेराज्ञा Ś. 6; दिवस्पृथिव्यौ heaven and earth. दिविषद्, दिविष्ठः, दिविस्थः, दिविस (ष) द् *m.*, **दिवोकस्** *m.*, **दिवौकस्, -सः** 'inhabitant of the heaven', a god; Ś. 7; R. 3. 19, 47; दिविषद्वृन्दैः Gīt. 7. **दिवस्पृश** *m.* the Supreme Being. **दिविस्पृश्** *a.* reaching or pervading the sky. **दिवोद्भवा** cardamoms. **दिवोल्का** a meteor. **दिवौकस्** *m.* 1 a god. -2 the Chātaka bird. -3 a deer. -4 a bee. -5 an elephant.

दिवम् [दीव्यत्यत्र घञर्थे आधारे क] 1 Heaven. -2 The sky; see दिव्; दिवं ते शिरसा व्याप्तम् Mb. 12. 47. 88. -3 A day. -4 A forest, wood, thicket.

दिवन् *n.* The heaven. -*m.* A day.

दिवसः, -सम् [दीव्यतेऽत्र दिव् असच् किच्च cf. Uṇ. 3. 121] See दिन. A day; दिवस इवाभ्रश्यामस्तपात्यये जीवलोकस्य Ś. 3. 11. **-Comp. -अवसानम्** evening. **-ईश्वरः, -करः, -नाथः** the sun; दिवसकरमयूखैर्बोध्यमानं प्रभाते Ṛs. 3. 22. **-मुखम्** morning, daybreak; R. 5. 76. **-मुद्रा** a day's wages. **-विगमः** evening, sunset; यामध्यास्ते दिवसविगमे नीलकण्ठः सुहृद्वः Me. 81. **-दिवसीकृ** to convert the night into day; निशा दिवसीकृता Mk. 4. 3.

दिवा *ind.* By day, in the daytime; दिवाभू 'to become day'. **-Comp. -अटनः** a crow. **-अन्ध** *a.* blind by day. (**-न्धः**) an owl. **-अन्धकी, -अन्धिका** a musk-rat. **-अवसानम्** 'close of day', evening. **-करः** 1 the sun; Ku. 1. 12; 5. 48. -2 a crow. -3 the sun-flower. **-कीर्तिः** 1 a Chaṇḍāla. -2 a man of low caste; Ms. 5. 85. -2 a barber. दिनमिव दिवाकीर्तिस्तीक्ष्णैः क्षुरैः सवितुः करैः N. 19. 55. -3 an owl; तस्मिन् कालेऽपि च भवान् दिवाकीर्तिभयार्दितः Mb. 12. 138. 12. **-चरः** 1 a Chaṇḍāla. -2 a kind of bird (श्यामा). **-नक्तम्** Day and night; Bhāg. 5. 22. 5. -*ind.* by day and night. **-निशम्** *ind.* day and night; चकोरव्रतमालम्ब्य तत्रैवासन् दिवानिशम् Ks. 76. 11. **-पुष्टः,-मणिः** the sun. **-प्रदीपः** 'a lamp by day', an obscure man. **-भीतः, -भीतिः** 1 an owl; दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् Ku. 1. 12. -2 a white lotus (opening at night). -3 a thief, house-breaker. **-मध्यम्** midday. **-रात्रम्** *ind.* day and night; Ms. 5. 80. **-वसुः** the sun. **-शय** *a.* sleeping by day; आरुरोह कुमुदाकरोपमां रात्रिजागरपरो दिवाशयः R. 19. 34. **-शयता** sleep by day; रात्रौ दिवाशयतया योऽप्युत्थानदूषितः Rāj. T. 5. 253. **-स्वप्नः, -स्वापः** sleep during day-time. (**-पः**) an owl.

दिवातन *a.* (**-नी** *f.*) [दिवा भवः ट्यु तुट् च] Of or belonging to the day; शशिन इव दिवातनस्य लेखा Ku. 4. 46; Bk. 5. 65.

दिविः The Chāṣa bird (also दिवः).

दिवोदासः N. of a reputed Vedic king, father of सुदास; Ṛv. 7. 18. 25.

दिव्य *a.* [दिवि भवः यत्] 1 Divine, heavenly, celestial; दिव्यस्त्वं हि न मानुषः Mb. 3. 252. 8. -2 Supernatural, wonderful; परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः Śi. 16. 29; दिव्यं ददामि ते चक्षुः Bg. 11. 8. -3 Brilliant, splendid. -4 Charming, beautiful. **-व्यः** 1 A superhuman or celestial being; दिव्यानामपि कृतविस्मयां पुरस्तात् Śi. 8. 64. -2 Barley. -3 An epithet of Yama. -4 A fragrant resin, bdellium. -5 A philosopher. **-व्यम्** 1 Celestial nature, divinity. -2 The sky. -3 An ordeal (of which 10 kinds are enumerated); cf. Y. 2. 22, 95. -4 An oath, a solemn declaration. -5 Cloves. -6 A kind of sandal. -7 A kind of water. **-Comp. -अंशुः** the sun. **-अङ्गना, -नारी, -स्त्री** a heavenly nymph, celestial damsel, an *apsaras*. **-अदिव्य** *a.* partly human and partly divine (as a hero, such as Arjuna). **-अवदानम्** N. of Buddhistic work from Nepal (written in Sanskrit). **-उदकम्** rainwater. **-उपपादुकः** a god. **-ओषधिः** *f.* a herb of great supernatural efficacy, *i. e.* curing snake-poison; हिमवति दिव्यौषधयः Mu. 1. 23. **-कारिन्** *a.* 1 taking an oath. -2 undergoing an ordeal. **-क्रिया** the application of an ordeal; निःसंभ्रमः स्तम्भयितुं देव दिव्यक्रियामयम् Rāj. T. 4. 94. **-गन्धः** sulphur. (**-न्धा**) large cardamoms. (**-न्धम्**) cloves. **-गायनः** a Gandharva. **-चक्षुस्** *a.* 1 having divine vision, heavenly-eyed; त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा R. 3. 45. -2 blind. (-*m.*) 1 a monkey. -2 an Astrologer. -3 Arjuna. -4 one who has prophetic vision; दिव्यचक्षुर्ज्योतिर्षिके पार्थात्मजाज्ञानिनोरपि Nm. (-*n.*) a divine or prophetic eye, supernatural vision, the power of seeing what is invisible by the human eye. **-ज्ञानम्** supernatural knowledge. **-दृश्** *m.* an astrologer. **-दोहदम्** a present offered to a deity for the accomplishment of one's desired object. **-धुनी** N. of Bhāgīrathī; दिव्यधुनि मकरन्दे॰ Stotra. **-पुष्पः** the Karavīra tree. **-प्रश्नः** inquiry into celestial phenomena or future course of events, augury. **-मन्त्रः** Om (ओम्); Amṛit. Up. 20. **-मानम्** measuring the time according to the days and years of the gods. **-मानुषः** a demi-god; दिव्यमानुषचेष्टा तु परभागे न हारिणी Ks. 1. 47. **-रत्नम्** a fabulous gem said to grant all desires of its possessor, the philosopher's stone; cf. चिन्तामणि. **-रथः** a celestial car moving through the air. **-रसः** 1 quicksilver. 2 heavenly water or love; V. 2. **-वस्त्र** *a.* divinely dressed. (**-स्त्रः**) 1 sunshine. -2 a kind of sun-flower. **-वाक्यम्** a celestial word or voice. **-श्रोत्रम्** an ear which hears everything. **-सरित्** *f.* the celestial Ganges. **-सानुः** N. of one of the Viśvedevas. **-सारः** the Sāla tree. **-स्त्री** an Apsaras.

दिश् 6 U. (दिशति-ते, दिष्ट; *desid.* दिदिक्षति-ते) 1 To point out, show, exhibit, produce (as a witness); साक्षिणः सान्ति मेत्युक्त्वा दिशेत्युक्तो दिशेत्र यः Ms. 8. 57, 52, 53. -2 To assign, allot; इष्टां गतिं तस्य सुरा दिशन्ति Mb. -3 To give, grant, bestow upon, deliver or make over to; बाणमत्रभवते निजं दिशन् Ki. 13. 68; R. 5. 30; 11. 2; 16. 72. -4 To pay (as tribute). -5 To consent to; मृत्यभावि दुहितुः परिग्रहाद्दिश्यतां कुलमिदं निमेरिति R. 11. 49. -6 To direct, order, command. -7 To allow, permit; स्मर्तुं दिशन्ति न दिवः सुरसुन्दरीभ्यः Ki. 5. 28. -*Caus.* (देशयति-ते) 1 To show, point out, allot, assign. -2 To teach, communicate, tell, inform. -3 To direct, order. -4 To confer, bestow.

दिश् *f.* [दिशति ददात्यवकाशं दिश्-क्विप्] (Nom. sing. दिक्-ग्) 1 A direction, cardinal point, point of the compass, quarter of the sky; दिशः प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः R. 3. 14; दिशि दिशि किरति सजलकणजालम् Gīt. 4. -2 (*a*) The mere direction of a thing, hint, indication (of the general lines); इति दिक् (often used by commentators &c.); इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् Sk. (*b*) (Hence) Mode, manner, method; मुनेः पाठोक्तदिशा S. D.; दिगियं सूत्रकृता प्रदर्शिता; दासीसभं नृपसभं रक्षःसभमिमा दिशः Ak. -3 Region, space,

place in general. –5 A foreign or distant region. –6 A point of view, manner of considering a subject. –6 A precept, order. –7 The number 'ten'. –8 A side or party. –9 The mark of a bite. 'दिग्दष्टे वर्तुलाकारे करिका नखरेखिका' इति वैजयन्ती; परिणतदिक्करिकास्तटीर्बिभर्ति Śi. 4. 29. [N. B. In comp. दिश् becomes दिग् before words beginning with vowels and soft consonants, and दिक् before words beginning with hard consonants; e. g. दिगम्बर, दिग्गज, दिक्पथ, दिक्करिन्, &c.] –Comp. –अन्तः end of the direction or horizon, remote distance, remote place; दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः करटिनः Bv. 1. 2; Māl. 2. 9; R. 3. 4; 5. 67; 16. 87. नानादिगन्तागता राजानः &c. –अन्तरम् 1 another direction. –2 the intermediate space, atmosphere, space. –3 a distant quarter, another or foreign country; संचारपूतानि दिगन्तराणि कृत्वा दिनान्ते निलयाय गन्तुम् R. 2. 15. –अम्बर, –वासस् a. having only the directions for his clothing, stark naked, unclothed; दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु Ku. 5. 72; एकाकी गृहसंत्यक्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः Pt. 5. 15; Ms. 11. 201. (–रः) 1 a naked mendicant (of the Jaina or Buddha sect.) –2 a mendicant, an ascetic. –3 an epithet of (1) Śiva; (2) Skanda. –4 darkness. (–री) an epithet of Durgā. –अम्बरकः a naked mendicant (of the Jaina sect). –अवस्थानम् the air. –आगत a. Come from a distance; Y. 2. 254. –इभः See दिक्करिन् &c. दिगिभाः पूर्णकलशैः Bhāg. 8. 8. 14; 5. 14. 40. –ईशः –ईश्वरः regent of a quarter; चतुर्दिगीशानवमत्य मानिनी Ku. 5. 53; see अष्टदिक्पाल. –कन्या, –कान्ता, –कामिनी, –वधू a region of the sky (considered as a virgin). –करः 1 a youth, youthful man. –2 an epithet of Śiva. –करिका, –करी a young girl or woman. –करिन्, –गज, –दन्तिन्, –वारणः m. one of the eight elephants said to guard and preside over the eight cardinal points; (see अष्टदिग्गज); दिग्दन्तिशोषाः ककुभश्चकार Vikr. 7. 1. –ग्रहणम्, –बन्धः observation of the quarters of the compass; Bṛi. S. 24. 9. संपूज्य शारिकादेवीं दिग्बन्धादिपुरःसरम् Ks. 73. 116. –चक्रम् 1 the horizon; Ratn. 3. 5. –2 the whole world. –जयः, –विजयः 'conquest of the directions', the conquest of various countries in all directions, conquest of the world; सुनिश्चितपुरं चक्रे दिग्जये कृतनिश्चयः Rāj. T. 4. 183; स दिग्विजयमभ्याजवीरः स्मरः इवाकरोत् Vikr. 4. 1. –तटम् the horizon. –दर्शनम् 1 showing merely the direction, pointing out only the general mode or manner. –2 a general outline or survey. –3 a compass. –दर्शिन् a. looking on all sides, having a general view. –दाहः preternatural redness of the horizon; दैग्दाहः 'a conflagration of the regions of the sky' (regarded as an evil omen) N. 12. 92; cf. Ms. 4. 115. –देशः 1 a distant region or country; दृश्यन्ते कुलनिम्नगा अपि परं दिग्देशकालाविमौ Rāj. T. 4. 308, 417. –2 region, country; H. 1. –नागः 1 an elephant of the quarter of the compass; see दिग्गज. –2 N. of a poet said to be a contemporary of Kālidāsa. (This interpretation is based on Mallinātha's gloss on दिङ्नागानां पथि परिहरन् स्थूलहस्तावलेपान् Me. 14; which is, however, very doubtful.) –पतिः, –पालः the regent or guardian of a quarter; Rāj. T. 4. 225 (for the names of the several regents, see अष्टदिक्पाल; cf. Ms. 5. 96; 7. 303 also); सूर्यः शुक्रः क्षमापुत्रः सैंहिकेयः शनिः शशी । सौम्यस्त्रिदशमन्त्री च प्राच्यादिदिगधीश्वराः ॥ –Jyotistattvam. –पथः the surrounding region; सैन्यैर्नानापथायातैर्नदद्भिर्व्याप्तदिक्पथः Rāj. T. 5. 342. –भागः a point of the compass, direction. –भ्रमः perplexity about points of the compass, mistaking the way or direction; Vikr. 5. 66. –मण्डलम् = दिक्चक्रम् q.v. –मात्रम् the mere direction or indication. –मुखम् any quarter or part of the sky; हरति मे हरिवाहनदिङ्मुखम् V. 3. 6; Amaru. 5. –मोहः mistaking the way or direction. –यात्रा a procession in different directions. –वसन, –वस्त्र a. stark naked, unclothed. (–स्त्रः) 1 a Jaina or Buddhist mendicant of the दिगम्बर class. –2 an epithet of Śiva. –विभावित a. renowned or celebrated in all quarters. –शूलम् a bad yoga in Astronomy; cf. शुक्रादित्यदिने न वारुणदिशं न ज्ञे कुजे चोत्तरां मन्देन्दोश्च दिने न शक्रककुभं याम्यां गुरौ न व्रजेत् । शूलानीति विलङ्घ्य यान्ति मनुजा ये वित्तलाभाशया प्रष्टाशाः पुनरापतन्ति यदि ते शुक्रेण तुल्या अपि ॥ Jyotissārasaṅgraha. –साधनम् a means to make the journey in various quarters successful.

दिशस् f. (= दिश्).

दिशा Direction, quarter of the compass, region, &c. –Comp. –गजः, –पालः; see दिग्गज, दिक्पाल.

दिशोभाज् m. One who runs in all directions, a fugitive.

दिश्य a. [दिशि भवः दिगा॰ यत्] 1 Belonging to or situated towards any quarter of the compass. –2 Foreign, outlandish; Śi. 3. 76.

दिष्ट p. p. [दिश्-कर्मणि-क्त] 1 Shown, indicated, assigned, pointed out. –2 Described, referred to. –3 Fixed, settled. –4 Directed, ordered &c. –5 Destined (दैवविहित); न दिष्टमर्थमत्येतुमीशो मर्त्यः कथंचन Mb. 3. 135. 55. –ष्टः Time. –ष्टम् 1 Assignment, allotment –2 Fate, destiny, good or ill-luck; भो दिष्टम् Ś. 2. यश्च दिष्टपरो लोके यश्चापि हठवादिकः । उभावपि शठावेतौ कर्मबुद्धिः प्रशस्यते ॥ Mb. 3. 32. 13. –3 Order, direction, command; सैनिका भयनाम्नो ये बर्हिष्मन् दिष्टकारिणः Bhāg. 4. 28. 1. –4 Aim, object. –5 An appointed place; तं प्रेतं दिष्टमितोऽग्नय एव हरन्ति Ch. Up. 5. 9. 2. –Comp. –अन्तः 'the end of one's appointed time', death; दिष्टान्तमाप्स्यति भवानपि पुत्रशोकात् R. 9. 79; Rām. 2. 65. 28. –गतिः f. death; याजमानासम्भवादशक्यं हि दिष्टगतौ उत्तरं तन्त्रं कर्तुम् ŚB. on MS. 10. 2. 57. Hence दिष्टां गतिं गम् = To die. तस्मिंश्च दिष्टां गतिं गते फलं दर्शयति यो दीक्षितानां प्रमीयेत अपि तस्य फलमिति । ŚB. on MS. 6. 3. 24. –दृश् m. the god; यस्य तुष्यति दिष्टदृक् Bhāg. 4. 21. 23. –भाज् God. N. 11. 129. Chaṇḍū Paṇḍita com. –भावः death; दिष्टभावं गतस्यापि विषये मोदते प्रजा Mb. 5. 133. 37. –भुज् a. reaping the fruit as destined or ordained by god; वसेऽन्यदपि संप्राप्तं दिष्टभुक् तुष्टधीरहम् Bhāg. 7. 13. 39.

दिष्टिः *f.* [दिश भावे क्तिन्, संज्ञायां कर्तरि क्तिच् वा] 1 Assignment, allotment. -2 Direction, command, instruction, rule, precept. -3 Fate, fortune, destiny. -4 Good fortune, happiness, any auspicious event (such as the birth of a son); दिष्टिवृद्धिमिव शुश्राव K. 55; दिष्टिवृद्धिसंभ्रमो महानभूत् K. 70. -5 A sort of measure of length. -**Comp.** -**वृद्धिः** *f.* congratulation; see दृष्टिः (4).

दिष्ट्या *ind.* (Strictly the instr. sing. of दिष्टि) Fortunately, luckily, thank God, how glad I am, how fortunate, bravo; (an exclamation of joy or gratulation); दिष्ट्या प्रतिहतं दुर्जातम् Māl. 4; दिष्ट्या सोयं महाबाहुरञ्जनानन्दवर्धनः U. 1. 32; Ve 2. 12. (दिष्ट्या वृध् means 'to be congratulated upon'; as in दिष्ट्या धर्मपत्नीसमागमेन पुत्रमुखदर्शनेन चायुष्मान् वर्धते Ś. 7).

देशना *f.* Direction, injunction, laying down; सर्वास्वेव वैकृतीषु देशनासु प्राकृतं धर्मजातमपेक्ष्यते वाक्यशेषत्वेन। ŚB. on MS. 10. 1. 1.

दिष्णुः A giver, donor.

दिह् 2 U. (देग्धि, दिग्धे, दिग्ध; *desid.* दिधिक्षति) 1 To anoint, smear, plaster, spread over; स चन्दनोशीरमृणालदिग्धः Bk. 3. 21, अदिहंश्चन्दनैः शुभैः 17. 54. -2 To soil, defile, pollute; अस्रादिग्धं पद्म् R. 16. 15. -3 To increase, augment.

दिह् *f.* 1 Anointing, smearing. -2 Pollution, soiling.

दिग्ध *p. p.* [दिह्-क्त] 1 Smeared, anointed, daubed; हस्तावसृग्दिग्धौ Ms. 3. 132; R. 16. 15. दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्ष्मलाक्ष्या गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः Māl. 1. 29. -2 Soiled, defiled, polluted. -3 Poisoned, envenomed; अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्धशरैरिवाहतः Ku. 4. 25. -**ग्धः** 1 Oil, ointment. -2 Any oily substance or unguent. -3 Fire. -4 A poisoned arrow; 'दिग्धो विषाक्तबाणे स्यात्' Medinī. करेणुमिव दिग्धेन विद्धां मृगयुना वने Rām. 2. 10. 26; Mb. 12. 69. 57. -5 A story (true or fictitious.)

दी I. 4 Ā. (दीयते, दीन) 1 To perish, die. -2 To waste, decay, diminish -II. 4. P. (दीयति) Ved. soar, fly. -III. 3 P. Ved. 1 To shine. -2 To please, be admired, appear good. -3 To bestow upon by shining; संददस्वान् रयिमस्मासु दीदिहि Rv. 2. 2. 6.

दीः *f.* Decay, ruin.

दीतिः, दीदितिः *f.* Splendour, lustre.

दीन *a.* [दी-क्त तस्य न] 1 Poor, indigent. -2 Distressed, ruined, afflicted, miserable, wretched. -3 Sorry, dejected, melancholy, sad; सा विरहे तव दीना Gīt. 4. -4 Timid, frightened. -5 Mean, piteous; यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः Bh. 2. 51. -**नः** A poor person, one in distress or misery; दीनानां कल्पवृक्षः Mk. 1. 48; दिनानि दीनोद्धरणोचितस्य R. 2. 25. -**नम्** Distress, wretchedness. -**ना** The female of a mouse or shrew. -**Comp.** -**दयालु, -वत्सल** *a.* kind to the poor. -**बन्धुः** a friend of the oor. -**लोचनः** a cat.

दीनक *a.* Distressed, wretched.

दीनता Scarcity, weakness; क्रत्वः समह दीनता प्रतीपं जगमा शुचे Rv. 7. 89. 3.

दीक्ष् 1 Ā. (दीक्षते, दीक्षित) 1 To consecrate or prepare oneself for the performance of a sacred rite; दीक्षयस्व त्वमात्मानम् Mb. 14. 71. 21; see दीक्षित below. -2 To dedicate oneself to. -3 To initiate or introduce a pupil. -4 To invest with the sacred thread. -5 To sacrifice. -6 To practise self-restraint. -7 To shave one's head, to be shaved. -8 *caus.* impel; induce तत्क्लमस्तमदिदीक्षत क्षणं तालवृन्तचलनाय नायकम् N. 18. 120.

दीक्षकः A spiritual guide, priest.

दीक्षणम् [दीक्षभावे ल्युट्] Initiation, consecration.

दीक्षणीया, दीक्षणीयेष्टि *f.* A sacrificial yāga before initiation; the sacrifice of consecration.

दीक्षा [दीक्ष्-भावे-अ] 1 (*a*) Consecration for a religious ceremony, initiation in general; अजस्रदीक्षाप्रयतस्य मद्गुरोः क्रियाविघाताय कथं प्रवर्तसे R. 3. 44, 65. (*b*) Receiving the initiatory *mantra*. -2 A ceremony preliminary to a sacrifice; Bhāg. 3. 13. 37. -3 A ceremony or religious rite in general; विवाहदीक्षाम्, R. 3. 33; Ku. 7. 1, 8, 24. -4 Investiture with the sacred thread. -5 Dedicating oneself to a particular object, self-devotion; विश्वत्राणैकदीक्षाः; विष्णुपादादिकेशान्तवर्णनस्तोत्रम् 33. -**Comp.** -**अन्तः** a supplementary sacrifice made to atone for the defects in a preceding one. -**आश्रमः** (अवभृथ) (वैखानसः) the third stage of life (वानप्रस्थाश्रम); Mb. 12. 66. 8. -**पतिः** the Soma. -**यूपः** A sacrificial post.

दीक्षित *p. p.* [दीक्ष् कर्तरि क्त, दीक्षा जाताऽस्य तार० इतच् वा] 1 Consecrated, initiated (as for a religious ceremony); एते विवाहदीक्षिता यूयम् U. 1; Pt. 1. 167; आपन्नाभयसत्रेषु दीक्षिताः खलु पौरवाः Ś. 2. 17; R. 8. 75; 11. 24, Ve. 1. 25. -2 Prepared for a sacrifice. -3 Prepared for, having taken a vow of; तं पितुर्वधभवेन मन्युना राजवंशनिधनाय दीक्षितम् R. 11. 67. -4 Crowned; पद्मा पद्मातपत्रेण भेजे साम्राज्यदीक्षितम् R. 4. 5. -5 Performed (as the दीक्षा ceremony). -**तः** 1 A priest engaged in a Dīkṣā; नालं ते विप्रियं कर्तुं दीक्षितस्येव साधवः Rām. 3. 65. 12. -2 A pupil. -3 A person who or whose ancestors may have performed a grand sacrificial ceremony, such as ज्योतिष्टोम.

दीक्षितृ *m.* A consecrator, spiritual father; P. III. 2. 153.

दीदिवि *a.* 1 shining; राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् Rv. 1. 1. 8. -2 Risen (as a star). -**विः** 1 Boiled rice. -2 Heaven. -3 An epithet of (1) Agni; (2) Brihaspati. -4 Final emancipation.

दीधितिः *f.* 1 A ray of light; तैरेव प्रतियुवतेरकारि दूरात् कालुष्यं शशधरदीधितिच्छटाच्छैः Śi. 8. 38; R. 3. 22; 17. 48; N. 2. 69; U. 6. 18. -2 Splendour, brightness. -3 Bodily

lustre, energy; विपन्नदीधितिरपि Bh. 2. 29. -4 A finger. -5 Ved. A religious prayer or devotion; इयं सा वो अस्मे दीधितिर्यजत्रा Rv. 1. 186. 11. -6 A son-in-law. -7 Divine inspiration.

दीधितिमत् *a.* Brilliant. -*m.* The sun; प्रातर्दीधितिमानिव आविरभूत्) Ku. 2. 2; 7. 70.

दीधी 2 Ā. (दीधीते) 1 To shine, -2 To seem, appear; अक्षेत्रविद् यथा मुग्धो भुवनान्यदीधयुः Rv. 5. 40. 5.

दीनारः 1 A particular gold; जितश्चासौ मया षोडशसहस्राणि दीनाराणाम् Dk. -2 A coin in general. -3 A gold ornament. -4 A seal. -5 A weight of gold (cf. Gr. *denarius*).

दीप् 4 Ā. (दीप्यते, दीप्त; *freq.* देदीप्यते) 1 To shine, blaze, (fig. also); सर्वैरुस्रैः समग्रैस्त्वामिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसप्तिः M. 2. 12; तरुणीस्तन एव दीप्यते मणिहारावलिरामणीयकम् N. 2. 44; Bk. 2. 2; R. 14. 64; H. Pr. 46. -2 To burn, be lighted; सोऽयमग्निः परेण मृत्युमतिक्रान्तो दीप्यते Bri. Up. 1. 3. 12. यथा यथा चेयं चपला दीप्यते K. 105. -3 To glow, be inflamed or excited, increase (fig. also); वन्येतरानेकपदर्शनेन पुनर्दिदीपे मदद्दुर्दिनश्रीः R. 5. 47; Bk. 15. 88; Śi. 20. 71. -4 To be fired with anger; आसाद्य वाचं स भृशं दिदीपे Ki. 3. 55. -5 To be illustrious. -*Caus.* (दीपयति-ते) 1 To kindle, set on fire, inflame; अयं हि मां दीपयतेऽद्य वह्निः Rām. 2. 43. 21. -2 To illuminate, light, irradiate; वृन्दावनान्तरमदीपयदंशुजालैः (इन्दुः) Gīt 7; U. 1. 42. -3 To excite, raise. -4 To adorn, grace; अवयवदीपितमण्डनश्रियस्ताः Ki. 10. 1.

दीपः [दीप्-णिच् अच्] 1 A lamp, light; नृपदीपो धनस्नेहं प्रजाभ्यः संहरन्नपि। अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केनचित् ॥ Pt. 1. 221; न हि दीपौ परस्परस्योपकुरुतः Ś. B.; so ज्ञानदीपः &c. -**Comp.** **अङ्कुरः** the flame or light of a lamp; दीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्य Bh. 3. 68. कुरण्टकविपाण्डुरं दधति धाम दीपाङ्कुराः Vb. -**अन्विता** 1 the day of new moon (अमा). -2 = दीपाली q.v. -**आराधनम्** worshipping an idol by waving a light before it. -**आलिः, -ली, -आवली, -उत्सवः** 1 a row of lights, nocturnal illumination. -2 particularly, the festival called *Diwali* held on the night of new moon in आश्विन. -**उच्छिष्टम्** soot, lamp-black. -**कलिका** 1 the flame of a lamp. -2 N. of a com. on Yajñavalkya. -**किट्टम्** lamp-black, soot. -**कूपी, -खोरी** the wick of a lamp. -**द** *a.* one who gives a lamp; दीपदश्चक्षुरुत्तमम् Ms. 4. 229. -**दण्डः** A lamp-post. -**ध्वजः** 1 lamp-black. -2 lamp-stand. -**पुष्पः** the Champaka tree. -**भाजनम्** a lamp; वामनार्चिरिव दीपभाजनम् (अभूत्) R. 19. 51. -**माला** lighting, illumination; अद्यापि तां धवलवेश्मनि रत्नदीपमालामयूखपटलैर्दलितान्धकारे Ch. P. 18. -**वर्तिः** the wick of a lamp. -**वृक्षः** 1 a lampstand. कनकोज्ज्वलदीप्तदीपवृक्षम् (आसनम्) Bu. Ch. 5. 44. तथेह पञ्चेन्द्रियदीपवृक्षा ज्ञानप्रदीप्ताः परवन्त एव Mb. 12. 202. 9. A treelike column of building (Mar. दीपमाळ); Rām. 2. 6. 18; also दीपपादप (a candle-stick). -2 a light. -3 a lantern. -4 the tree called *devadāru* q. v. -**शत्रुः** a moth. -**शिखा** 1 the flame of a lamp. अनङ्गमङ्गलावासगन्दीपशिखामिव Ks. 18. 77. -2 lamp-black. -**शृङ्खला** a row of lights, illumination.

दीपक *a.* (-पिका *f.*) [दीप्-ण्वुल्] 1 Kindling, inflaming. -2 Illuminating, making bright. -3 Illustrating, beautifying, making illustrious. -4 Exciting, making intense; सामवादाः सकोपस्य तस्य प्रत्युत दीपकाः Śi. 2. 55; Pt. 3. 28. -5 Tonic, stimulating digestion, digestive. -6 Skilful in managing a lamp. -**कः** 1 A light, lamp; नाद्यैव कुलिनामपि स्फुरत्येव निर्मलविवेकदीपकः Bh. 1. 70. -2 A falcon. -3 An epithet of Kāmadeva (also दीप्यक). -4 N. of several plants (Mar. ओंवा, जिरें, चित्रक, कांदा, मोरशेंडा) -5 N. of a Rāga. -6 A kind of measure. -**कम्** 1 Saffron. -2 (In Rhet.) A figure of speech in which two or more objects (some प्रकृत 'relevant' and some अप्रकृत 'irrelevant') having the same attribute are associated together, or in which several attributes (some relevant and some irrelevant) are predicated of the same object; सकृद्वृत्तिस्तु धर्मस्य प्रकृताप्रकृतात्मनाम् । सैव क्रियासु बह्वीषु कारकस्येति दीपकम् ॥ K. P. 10; cf. वदन्ति वर्ण्यावर्ण्यानाम् धर्मैक्यं दीपकं बुधाः । मदेन भाति कलभः प्रतापेन महीपतिः ॥ Chandr. 5. 45.

दीपन *a.* [दीप् णिच् ल्यु ल्युट् वा] 1 Kindling, inflaming, &c. -2 Digestive, tonic. -3 Exciting, animating, stimulating; आनन्दमिश्रमदनज्वरदीपनानि Māl. 9. 47. -**नम्** 1 Kindling, inflaming. -2 A tonic stimulating digestion. -3 Exciting, stimulating, -4 Lighting, illuminating. -5 Promoting digestion. -6 Saffron. -**नः** see दीपकः (4). -**नी** 1 N. of several plants (Mar. काकडी, मेथी, पहाडमूळ, ओंवा). -2 A mystical Tāntrika formula. -3 (In Music) A kind of composition.

दीपनीय *a.* 1 To be lighted or set on fire. -2 Combustible, inflammable. -3 To be excited or stimulated. -4 Relating to tonic medicines. -**यः** 1 An aromatic seed (यवानी). -2 N. of some medicinal or aromatic substances (Mar. सुंठ, मिरी, पिंपळी). -**यम्** A tonic medicine.

दीपिका 1 A light, torch; आसन्नोषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिका, R. 4. 75; 9. 70. -2 (At the end of comp.) Illustrator. elucidator as in तर्कदीपिका. -3 Moonlight. -4 N. of a Rāgiṇī. -5 N. of some plants (Mar. वेखंड, मेथी, ओंवा). -**Comp.** -**तैलम्** the oil of ptychotis Ajowan (Mar. ओंव्याचें तेल). -**धारिणी** a female lamp-carrier; K.

दीपित *p. p.* 1 Set on fire. -2 Inflamed. -3 Illuminated. -4 Manifested. -5 Excited, stimulated.

दीपितृ *m.* An illuminator, enlightener, P. III. 2. 153.

दीपिन् *a.* 1 Inflaming, kindling; राकानिशेव पूर्णेन्दुमुखी कन्दर्पदीपिनी Ks. 82. 29. -2 Illuminating. -3 Shining, bright.

दीप्त *p. p.* [दीप् क्त] 1 Lighted, inflamed, kindled; यथा सुदीप्तात्पावकाद्विस्फुलिङ्गाः सहस्रशः प्रभवन्ते सरूपाः Muṇḍ. 2. 1. 1.

-2 Glowing, hot, flashing, radiant. -3 Illuminated. -4 Excited, stimulated. -5 Luminous, bright; ततः शकुनयो दीप्ता मृगाश्च क्रूरभाषिणः। दीप्तायां दिशि भाषन्तो भयमावेदयन्ति मे ॥ Hariv. -6 Heated by the sun, exposed to sunshine. -7 Inauspicious (in general); Bṛi. S. 91. 1. -प्तः 1 A lion. -2 The citron tree, -3 Inflammation of the nose. -4 Red arsenic. -5 (In Music) A particular tone. -प्तम् Gold. -Comp. -अंशुः the sun. -अक्षः 1 a cat. -2 a peacock -अग्नि a. kindled (as fire). (-ग्निः) 1 blazing fire. -2 N. of अगस्त्य; (-a.) digesting well. -अङ्गः a peacock. -आत्मन् a. having a fiery nature. -आस्य a serpent. -उपलः 1 the sunstone. -2 a crystalline lens. -किरणः the sun; दीप्तकिरणश्च दिवाकरोऽयम् Mk. 9. 24. -कीर्तिः, -वर्णः, -शक्तिः epithets of Kārtikeya. -जिह्वा a vixen; (used figuratively for an ill-tempered, quarrelsome woman). -तपस् a. of glowing piety, fervent in devotion. -निर्णयः definite, actual result; बाहुवीर्याश्रिते मार्गे वर्तसे दीप्तनिर्णये Mb. 3. 292. 2. -पिङ्गलः a lion. -मूर्तिः Viṣṇu. -रसः an earth-worm. -लोचनः a cat. -लोहम् brass, bell-metal.

दीप्तकः A kind of disease of the nose. -कम् Gold.

दीप्तिः *f.* [दीप्-भावे-क्तिन्] 1 Brightness, splendour, brilliance, lustre. -2 Brilliancy of beauty, extreme loveliness; (for the difference between दीप्ति and कान्ति see under कान्ति). -3 Lac. -4 Brass. -5 The flash-like flight of an arrow.

दीप्तिमत् *a.* Splendid, brilliant, shining. -ती (in music) N. of a Śruti.

दीप्य *a.* 1 To be kindled, inflammable. -2 Tonic, digestive. -प्यम् White cumin seed.

दीप्यकम् 1 A peacock's crest. -2 A figure of speech (दीपक) -3 N. of several plants.

दीप्र *a.* Shining, brilliant, radiant, resplendent; दीप्राश्रस्फुरदुग्रदीधितिशिखानीराजितज्यं धनुः U. 6. 18 (v. l.); क्वचित्कचिच्चिताज्योतिर्दीप्रदीपप्रकाशितम् Ks. 25. 135. -प्रः Fire.

दीर्घ *a.* (Compar. द्राघीयस्, Superl. द्राघिष्ठ) 1 Long (in time or space), reaching far; दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनम् M. 2. 3; दीर्घान् कटाक्षान् Me. 37; दीर्घापाङ्ग &c. -2 Of long duration, lasting long, tedious; दीर्घयामा त्रियामा Me. 110; V. 3. 4; Ś. 4. 15. -3 Deep (as a sigh); Amaru. 13; दीर्घमुष्णं च निश्वस्य. -4 Long (as a vowel), as the आ in काम. -5 Lofty, high, tall. -6 Dilated, expanded; तृष्णादीर्घस्य चक्षुषः U. 3. 46. -र्घः 1 A camel. -2 A long vowel. -3 The fifth, sixth, seventh, and eighth signs of the zodiac. -4 A kind of grass or reed. -र्घा A long lake or oblong tank. -र्घम् *ind.* 1 Long, for a long time. -2 Deeply. -3 Far. -Comp. -अध्वगः 1 a messenger, an express. -2 a camel. -अपेक्षिन् a. very regardful, considerate. -अहन् m. summer (ग्रीष्म). -आकार a. oblong. -आयु a. long-lived. -आयुस्, -आयुष्य a. longlived. (-m.) 1 a crow. -2 N. of Mārkaṇḍeya. -आयुधः 1 a spear. -2 any long weapon. -3 a hog. -आस्यः an elephant. -कणा white cumin. -कण्ठः, -कण्ठकः, -कन्धरः the (Indian) crane. -काय a. tall (in stature). -काष्ठम् a beam. -केशः a bear. -कोशा, -शी, -कोशिका a cockle. -गतिः, -ग्रीवः, -घाटिकः a camel. -चतुरस्रः an oblong. -छदः sugar-cane. -जङ्घः a. kind of fish. -जङ्घः 1 a camel. -2 a crane. -जिह्वः a snake, serpent. -तपस् m. an epithet of Gautama, husband of Ahalyā; येषु दीर्घतपसः परिग्रहो वासवक्षणकलत्रतां ययौ R. 11. 33. -तमस् m. N. of a Vedic and paurānic sage; ऋषिर्दीर्घतमा नाम जात्यन्धो गुरुशापितः। त्वत्प्रसादाच्च चक्षुष्मांस्तेन सत्येन मोक्षय ॥ Hariv. -तरुः, -द्रुः the palm tree. -तुण्डी musk-rat (also दीर्घतुण्डा). -दण्डः 1 the palm tree. -2 the castor oil tree. -दर्शन a. far-seeing, sagacious, wise; प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः Bhāg. 10. 29. 2. -दर्शिन् a 1 provident, prudent, far-seeing, long-sighted; न दीर्घदर्शिनो यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः। क्रमायाता ध्रुवं तस्य न चिरात्स्यात्परिक्षयः॥ Pt. 3. 195. -2 sagacious, wise. -3 knowing the past and future (भूतभविष्यज्ज्ञानी); अमृत्यवस्तदा सर्वे जज्ञिरे दीर्घदर्शिनः Rām. 7. 74. 11. (-m.) 1 a vulture. -2 a bear. -3 an owl. -दृष्टि a. far-sighted, shrewd, prudent. -द्वेषिन् cherishing long hatred, implacable. -नाद a. making a long continued noise. (-दः) 1 a dog. -2 a cock. -3 a conch shell. -निद्रा 1 long sleep. -2 the long sleep, sleep of death; R. 12. 81. सोऽयं मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितदिगन्तरैः। शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनिद्रां प्रवेक्ष्यति ॥ Mārk. P. -पक्षः the fork-tailed shrike. -पत्रः the palm tree. -पत्रकः 1 sugar-cane. -2 a kind of garlic. -पर्वन् m. a sugar-cane. -पवनः an elephant. -पादः, -प (पा) द् m. a heron. -पादपः 1 the cocoa-nut tree. -2 the areca-nut tree. -3 the palm tree. -पुच्छः a serpent. -पुच्छिका an iguana (Mar. घोरपड). -पृष्ठः a snake. -प्रज्ञ a far-seeing, prudent, sagacious. -बाला a kind of deer (चमरी) of whose tails chowries are made. -बाहुः a. having long arms; दीर्घबाहुर्दिलीपस्य रघुर्नाम्नाभवत्सुतः Hariv. -मारुतः an elephant. -मुखी the musk-rat -मूलः a kind of Bilva plant. -यज्ञ a. performing sacrifices for a longer time; अयोध्यायां तु धर्मज्ञं दीर्घयज्ञं महाबलम् Mb. -रङ्गा turmeric. -रतः 1 a dog. -2 a hog; L. D. B. -रदः a hog. -रसनः a snake. -रोमन् m. a bear. -लोहितयष्टिका the red variety of sugar-cane. -वक्त्रः an elephant. -वर्चिका a shark; crocodile; also वर्चिका. -सक्थ a. having long thighs. -सत्रम् a long-continued Soma sacrifice. (-त्रः) one who performs such a sacrifice; R. 1. 80. -सुरतः a dog. -सूत्र, -सूत्रिन् a. working slowly, slow, dilatory, procrastinating; दीर्घसूत्री विनश्यति Pt. 4. विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते Bg. 18. 28. -स्कन्धः the palm tree.

दीर्घीकृ 8 U. To lengthen, prolong; प्रतिपथगतिरासीद्वेगदीर्घीकृताङ्गः Ku. 3. 76; Me. 31.

दीर्घीभू 1 P. to become long or prolonged.

दीर्घिका 1 A long or oblong lake; दीर्घिकापद्मिनी M. 2. 13; वन्यैरिदानीं महिषैस्तदम्भः शृङ्गाहतं क्रोशति दीर्घिकाणाम् R. 16. 13. -2 A well or lake in general.

दीर्ण See under दॄ.

दीर्विः The blue jay, Chās bird; see दिवि.

दु I. 5 P. (दुनोति, दुत or दून) 1 To burn, consume with fire; स भस्मसाच्चकारारीन्दुदाव च कृतान्तवत् Bk. 14. 85. -2 To torment, afflict, distress; उद्घासीनि जलेजानि दुन्वन्त्यदयितं जनम् Bk. 6. 74; 5. 98; 17. 99; (सुखम्) तव विश्रान्तकथं दुनोति माम् R. 8. 55. -3 To pain, produce sorrow; वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धतया स्म चेतः Ku. 3. 28. -4 (Intrans.) To be afflicted or pained; देहि सुन्दरि दर्शनं मम मन्मथेन दुनोमि Gīt. 3. 7. -*Pass.* (or 4 Ā. according to some) To be afflicted or pained &c.; नायातः सखि निर्दयो यदि शठस्त्वं दूति किं दूयसे Gīt. 7; Ku. 5. 12, 48; R. 1. 70; 16. 21. -II. 1 P. (दवति) To go, move.

दून *p. p.* 1 Pained, afflicted. fatigued. दूनास्तेऽरिबलादूना Ki. 15. 31. -2 Burnt, inflamed. -3 Agitated; see दु and दू. पित्तेन दूने रसने सितापि तिक्तायते हंसकुलावतंस N.

दुःख् 10 U. (दुःखयति-ते) To pain, afflict, distress.

दुःख *a.* [दुष्टानि खानि यस्मिन्, दुष्टं खनति खन्-ड, दुःख्-अच् वा Tv.] 1 Painful, disagreeable, unpleasant; सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखमतो वनम् Rām. -2 Difficult, uneasy. -खम् 1 Sorrow, grief, unhappiness, distress, pain, agony; सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते Mk. 1. 10; यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् V. 3. 21; so दुःखसुख, समदुःखसुख &c. -2 Trouble, difficulty; Ś. Til. 12; अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे। आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः॥ Pt. 1. 163. (दुःखम् and दुःखेन are used as adverbs in the sense of 'hardly' 'with difficulty' or trouble' Ś. 7. 13; अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते Bg. 12. 5; Ku. 4. 13; Pt. 1.; R. 19. 49; H. 1. 158). -Comp. -अतीत *a.* freed from pain. -अन्तः final emancipation. -आर्त, -अन्वित *a.* pained, afflicted, distressed. -कर *a.* painful, troublesome, -गतम् adversity, calamity; Mb. 12. -ग्रामः 'the scene of suffering', worldly existence. -छिन्न *a.* 1 tough, hard. -2 pained, distressed. -च्छेद्य also दुःखोच्छेद्य *a.* 1 hard. -2 to be conquered with difficulty. प्रजानुरागाद्धर्माच्च दुःखोच्छेद्यो हि धार्मिकः H. 4. 24. -जात *a.* feeling pain. -जीविन् *a.* living in pain or distress; Ms. 11. 9. -त्रयाभिघातः unbearable association of the three sufferings; दुःखत्रयाभिघाताज्जिज्ञासा Sāṅ. K. 1. -दुःखम् (instr.) with great difficulty; (धारयन्ती) शय्योत्सङ्गे निहितमसकृद्दुःखदुःखेन गात्रम् Me. 95. -दुःखिन् *a.* having sorrow upon sorrow; मया रक्षति दुःखदुखी Bhāg. 11. 11. 19. -दोहा (a cow) difficult to be milked. -प्राय, बहुल *a.* full of trouble or grief. -भागिन्, -भाज् *a.* unhappy. Ms. 4. 157. भोगः occurrence of trouble or misery. -योगः infliction of pain; Ms. -लव्य *a.* hard to be pierced or cut; B. R. 4. 11. -लोकः worldly life, the world as a scene of constant suffering. -शील *a.* 1 hard to please or manage, bad tempered, irritable; उपेत्य सा दोहदुःखशीलताम् R. 3. 6; Ś. 4. -2 accustomed to the misery of; कामेकपत्नीव्रतदुःखशीलाम् Ku. 3. 7; 'who is accustomed to (suffer) the misery (hard lot) of a perfectly chaste life. -संचार *a.* 1 passing (time) unhappily. -2 impassable -सागरः 'the sea of troubles'; worldly life.

दुःखता uneasiness, pain, discomfort; Ch. Up. 7. 26. 2.

दुःखाकृत [दुःखात् प्रातिलोम्ये इति डाच् P. V. 4. 64] Hurt, oppressed; N. 22. 138; Śi 2. 11.

दुःखायते Den. Ā. To feel pain, be distressed. (Also दुःख्यति Den. P.)

दुःखित *a.* [दुःख तार॰ इतच्] 1 Distressed, afflicted, pained; दुःखिता यत्र दृश्येरन् विक्रुताः पापकारिणः Ms. 9. 288. -2 Poor, unhappy, miserable. -तम् Trouble, distress.

दुःखिन् *a.* 1 Distressed, afflicted, pained.-2 Difficult, painful. -3 poor, miserable.

दुःखीयति Den. P. To suffer pain, be distressed; दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः H. 2. 27.

दुकूलम् Woven silk, silk-garment, a very fine garment in general; श्यामलमृदुलकलेवरमण्डनमधिगतगौरदुकूलम् Gīt. 11; Ku. 5. 67, 78; Bk. 3. 34; 10. 1; R. 17. 25; also दुगूल. -Comp. -पट्टः a head-band of fine cloth; Hariv.

दुग्ध, -दुघ &c. See under दुह्.

दुडिः *f.* A small tortoise.

दुण्डुक *a.* Dishonest, bad-hearted, fraudulent.

दुण्डुभः = डुण्डुभ q. v.

दुत्तुमः A green onion.

दुन्दमः A kind of drum; see दुन्दुभि.

दुध् 1 P. (दोधति) Ved. 1 To kill, hurt, injure. -2 To drive forward, propel.

दुधि *a.* Ved. Injurious, hurtful; स्यूमगृभे दुधयेऽर्वते च Rv. 6. 36. 2.

दुधित *a.* Troubled, perplexed.

दुध्र *a.* Ved. 1 Restraining wicked enemies. -2 Powerful, violent, terrible, injurious. (= दुधि q. v.)

दुन्दुः 1 A kind of drum. -2 N. of Vasudeva, Kriṣṇa's father.

दुन्दुभः 1 A kind of large kettle-drum. -2 A kind of water-snake. -3 An epithet of Śiva. -4 a long wreath; N. 21. 43.

दुन्दुभिः *m. f.* 1 A sort of large kettle-drum, drum; विजयदुन्दुभितां ययुरर्णवाः R. 9. 11. -*m.* 1 An epithet of Viṣṇu. -2 Of Kriṣṇa. -3 A kind of poison. -4 N. of a demon slain by Vāli. (When Sugrīva showed to

Rāma the skeleton of this demon to show him how powerful Vāli was, Rāma kicked it with but a gentle force, and threw it many miles away). -5 N. of Varuṇa. -6 N. of the 56 th year in the cycle of संवत्सर. -7 (*f.*) A pair of three spots on a die. दुन्दुभिर्दैत्यभेदे च वाद्ये वर्षे त्रिकद्वये Nm.

दुन्दुभिकः A kind of poisonous insect.

दुन्दुमा A sound (of a drum).

दुन्दुमायते Den. Ā. To sound.

दुन्दुमायितम् Drum-sound; स्तनयित्नोरिवामन्ददुन्दुभेर्दुन्दुमायितम् U.6.2.

दुन्दुमारः 1 A sort of red worm. -2 The smoke of a house. -3 A cat.

दुर् *ind.* (A prefix substituted for दुस् before words beginning with vowels or soft consonants in the sense of 'bad', 'hard' or 'difficult to do a certain thing'; for compounds with दुस् as first member see दुस् s. v.). -Comp. **-अक्ष** *a.* 1 weak-eyed. -2 evileyed. (**-क्षः**) 1 a loaded or false die. -2 dishonest gambling. **-अक्षरम्** an evil word; श्रुतिं ममाविश्य भवद्दुरक्षरं सृजत्यदः कीटकवद्दुत्कटा रुजः N. 9. 63. **-अतिक्रम** *a.* difficult to be overcome or conquered, unconquerable; सर्वं तु तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् Ms. 11. 2. 38; स्वभावो दुरतिक्रमः 'nature cannot be changed'; स्वजातिर्दुरतिक्रमा Pt. 1. -2 insurmountable, impassable; B. R. 6. 18-19. -3 inevitable. (**-मः**) an epithet of Viṣṇu. **-अत्यय** *a.* 1 difficult to be overcome; स्वर्गमार्गपरिघो दुरत्ययः R. 11. 88. -2 hard to be attained or fathomed; स एष आत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणो निरूप्यते Bhāg. 7. 5. 13. **-अदृष्टम्** ill-luck, misfortune. **-अधिग, -अधिगम** *a.* 1 hard to reach or attain, unattainable; Bhāg. 3. 23. 8; दुरधिगमः परभागो यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् Pt. 1. 330. -2 insurmountable. -3 hard to be studied or understood; इह दुरधिगमैः किञ्चिदेवागमैः Ki. 5. 18. **-अधिष्ठित** *a.* badly performed, managed, or executed. (**-तम्**) improper stay at a place. **-अधीत** *a.* badly learnt or read. **-अध्यय** *a.* 1 difficult of attainment; सहस्रवर्मा चपलैर्दुरध्ययः Śi. 12.11. -2 hard to be studied. **-अध्यवसायः** a foolish undertaking. **-अध्वः** a bad road; स्वयं दुरध्वार्णवनाविकाः कथं स्पृशन्तु विज्ञाय हृदापि तादृशीम् N. 9. 33. **-अन्त** *a.* 1 whose end is difficult to be reached, endless, infinite; संकर्षणाय सूक्ष्माय दुरन्तायान्तकाय च Bhāg. -2 ending ill or in misery, unhappy; अहो दुरन्ता बलवद्विरोधिता Ki. 1. 23; नृत्यति युवतिजनेन समं सखि विरहिजनस्य दुरन्ते (वसन्ते) Gīt. 1; इयमुदरदरीदुरन्तधारा यदि न भवेदभिमानभङ्गभूमिः Udb. -3 hard to be understood or known. -4 insurmountable. **-अन्तक** *a.* = दुरन्त q. v. (**-कः**) an epithet of Śiva. **-अन्वय** *a.* 1 difficult to be passed along; Mb. 14. 51. 17. -2 hard to be carried out or followed. -3 difficult to be attained or understood; बुद्धिश्च ते महाप्राज्ञ देवैरपि दुरन्वया Rām. 3. 66. 18. -4 not suitable, improper; वचो दुरन्वयं विप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमद्धियः Bhāg. 10. 84. 14. (**-यः**) 1 a wrong conclusion, one wrongly inferred from given premisses. -2 (in gram.) a false agreement. **-अपवादः** ill report, slander. **-अभिग्रह** *a.* difficult to be caught. **-अभिमानिन्** *a.* vain-glorious, disagreeably proud. **-अवगम** *a.* incomprehensible; Bhāg. 5. 13. 26. **-अवग्रह** *a.* 1 difficult to be restrained or subjugated; भक्ता भजस्व दुरवग्रह मा त्यजास्मान् Bhāg. 10. 29. 31. -2 disagreeable. **-अवग्राह** *a.* difficult to be attained; Bhāg. 7. 1. 19. **-अवच्छद** *a.* difficult to be hidden; हेतुभिर्लक्ष्यांचक्रुराप्रीतां दुरवच्छदैः Bhāg. 10. 62. 28. **-अवबोध** *a.* unintelligible. Bhāg. 10. 49. 29. **-अवसित** *a.* unfathomed, difficult to be ascertained; द्युपतिभिरजशक्रशंकराद्यैर्दुरवसितस्तवमच्युतं नतोऽस्मि Bhāg. 12. 12. 67. **-अवस्थ** *a.* ill off, badly or poorly circumstanced. **-अवस्था, -स्थानम्** a wretched or miserable state; Bhāg. 5. 3. 12. **-अवाप** *a.* difficult to be gained or fulfilled; Ś. 1. **-अवेक्षितम्** an improper look. **-अह्नः** a bad day. **-आकृति** *a.* ugly, mis-shaped. **-आक्रन्द** *a.* crying bitterly or miserably; किं क्रन्दसि दुराक्रन्द स्वपक्षक्षयकारक Pt. 4. 29. **-आक्रम** *a.* 1 invincible, unconquerable. -2 difficult to be passed. **-आक्रमणम्** 1 unfair attack. -2 difficult approach. **-आगमः** improper or illegal acquisition. **-आग्रहः** foolish obstinacy, headstrongness, pertinacity; ममाहमित्यूढदुराग्रहाणां पुंसाम् Bhāg. 3. 5. 43. **-आचर** *a.* 1 hard to be performed. -2 incurable (as a disease). **-आचार** *a.* 1 ill-conducted, badly behaved. -2 following bad practices, wicked, depraved; अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् Bg. 9. 30. (**-रः**) bad practice, ill-conduct, wikedness. **-आढ्य** a. not rich, poor. **-आत्मता** vileness, baseness, wickedness. **-आत्मन्** *a.* evil-natured, low, wicked, vile, base, mean; ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः Pt. 1. 39. (*-m.*) a rascal, villain, scoundrel. **-आधर** *a.* difficult to be withstood or overpowered, irresistible. **-आधर्ष** *a.* hard to be approached or assailed, unassailable जगन्नाथो दुराधर्षो गङ्गां भागीरथीं प्रति Mb. -2 not to be attacked with impunity. -3 haughty. (**-र्षः**) white mustard. **-आधारः** an epithet of Śiva. **-आधिः** (*m.*) 1 distress or anxiety of mind; निरस्तनारीसमया दुराधयः Ki. 1. 28. -2 indignation. **-आधी** *a.* Ved. malignant, thinking ill of. **-आनम** *a.* difficult to bend or draw; स विचिन्त्य धनुर्दुरानमम् R. 11. 38. **-आप** *a.* 1 difficult to be obtained; श्रिया दुरापः कथमीप्सितो भवेत् Ś. 3. 13; R. 1. 72; 6. 62. -2 difficult to be approached; Pt. 1. 67. -3 hard to be overcome. **-आपादन** *a.* difficult to be brought about; किं दुरापादनं तेषाम् Bhāg. 3. 23. 42. **-आपूर** *a.* difficult to be filled or satisfied; Bhāg. 7. 6. 8. **-आबाध** *a.* hard to be molested. (**-धः**) N. of Śiva. **-आमोदः** bad scent, stench; शवधूमदुरामोदः शालिभक्तेऽत्र विद्यते Ks. 82. 22. **-आराध्य** *a.* difficult to be propitiated, hard to be won over or conciliated; दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहाः Pt. 1. 38. **-आरुह** *a.* difficult to be mounted. (**-हः**) 1 the Bilva tree. -2 the cocoanut tree. -3 the date tree. **-आरोप** *a.* difficult to be strung (bow); दुरारोपमैन्दुशेखरं धनुर्दुर्निवारा रावणभुजदण्डाः B. R. 1. 46-47.

–आरोह *a.* difficult of ascent. (–हः) 1 The cocoanut tree. –2 the palm tree. –3 the date tree. –आलापः 1 a curse, imprecation. –2 foul or abusive language. –आलोक *a.* 1 difficult to be seen or perceived. –2 painfully bright, dazzling; दुरालोकः स समरे निदाघाम्बररत्नवत् K. P. 10. (–कः) dazzling splendour. –आव (वा) र *a.* 1 difficult to be covered or filled up; दुरावरं त्वदन्येन राज्यखण्डमिदं महत् Rām. 2. 105. 5. –2 difficult to be restrained, shut in, kept back or stopped. –आवर्त *a.* difficult to be convinced or set up; भवन्ति सुदुरावर्ता हेतुमन्तोऽपि पण्डिताः Mb. 12. 19. 23. –आशय *a.* 1 evil-minded, wicked, malicious, स्फुटनिर्मिनो दुराशयोऽधमः Śi. उपेयिवान् मूलमशेषमूलं दुराशयः कामदुघाङ्घ्रिपस्य Bhāg. 3. 21. 15. –2 having a bad place of rest. (*-m.*) the subtle body which is not destroyed by death (लिङ्गदेह); एतन्मे जन्म लोकेऽस्मिन्मुमुक्षूणां दुराशयात् Bhāg. 3. 24. 36. –आशा 1 a bad or wicked desire. –2 hoping against hope. –आस *a.* difficult to be abided or associated with; संघर्षिणा सह गुणाभ्यधिकैर्दुरासम् Śi. 5. 19. –आसद *a.* 1 difficult to be approached or overtaken; स सभूव दुरासदः परैः R. 3. 66; 8. 4; Mv. 2. 5; 4. 15. –2 difficult to be found or met with. –3 unequalled, unparalleled. –4 hard to be borne, insupportable. –5 difficult to be conquered, unassailable, unconquerable; जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् Bg. 3. 43. (–दः) an epithet of Śiva. –इत *a.* 1 difficult. –2 sinful. (–तम्) 1 a bad course, evil, sin; दरिद्राणां दैन्यं दुरितमथ दुर्वासनहृदां द्रुतं दूरीकुर्वन् G. L. 2; R. 8. 2; Amaru. 2; Mv. 3. 43. –2 a difficulty, danger. –3 a calamity, evil; अपत्ये यत्तादृग्दुरितमभवत् U. 4. 3. –इतिः *f.* Ved. 1 a bad course. –2 difficulty. –इष्टम् 1 a curse, imprecation. –2 a spell or sacrificial rite performed to injure another person. –ईशः a bad lord or master. –ईषणा, –एषणा 1 a curse, an imprecation. –2 an evil eye. –उक्त *a.* harshly uttered; Pt. 1. 89. –उक्तम्, –उक्तिः *f.* offensive speech, reproach, abuse, censure; लक्ष्मि क्षमस्व वचनीयमिदं दुरुक्तम् Udb. –उच्छेद *a.* difficult to be destroyed. –उत्तर *a.* 1 unanswerable. –2 difficult to be crossed; दुरुत्तरे पङ्क इवान्धकारे Bk. 11. 20; प्राप्तः पङ्को दुरुत्तरः Ki. 15. 17. –उदय *a.* appearing with difficulty, not easily manifested; योऽन्त्रात्मनां दुरुदयो भगवान्प्रतीतः Bhāg. 3. 16. 50. –उदर्क *a.* having bad or no consequences; N. 5. 41. –उदाहर *a.* difficult to be pronounced or composed; अनुज्झितार्थसंबन्धः प्रबन्धो दुरुदाहरः Śi. 2. 73. –उद्वह *a.* burdensome, unbearable. –उपसद *a.* difficult of approach; Ki. 7. 9. –उपसर्पिन् *a.* approaching incautiously; एकमेव दहत्यग्निर्नरं दुरुपसर्पिणम् Ms. 7. 9. –ऊह *a.* abstruse; जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्ये दुरूहद्रुते Gīt. –एव *a.* Ved. 1 having evil ways. –2 irresistible, unassailable. (–वः) a wicked person. –ओषस् *a.* Ved. slow, lazy. –ग 1 difficult of access, inaccessible, impervious, impassable; दुर्गस्तेष महापन्थाः Mb. 12. 300. 50; दुर्गं पथस्तत्कवयो वदन्ति Kaṭh. 1. 3. 14. –2 unattainable. –3 incomprehensible. –4 following wicked path, vicious; Rām. 2. 39. 22. (–गः, –गम्) 1 a difficult or narrow passage through a wood or over a stream, mountain &c., a defile, narrow pass. –2 a citadel, fortress, castle; न दुर्गं दुर्गमित्येव दुर्गमं मन्यते जनः। तस्य दुर्गमता सैव यत्प्रभुस्तस्य दुर्गमः॥ Śiva. B. 16. 61. –3 rough ground. –4 difficulty, adversity, calamity, distress, danger; निस्तारयति दुर्गाच्च Ms. 3. 98; 11. 43; मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि; Bg. 18. 58. (–गः) 1 bdellium. –2 the Supreme Being. –3 N. of an *Asura* slain by Durgā (thus receiving her name from him). °अध्यक्षः, °पतिः, °पालः the commandant or governor of a castle. °अन्तः The suburb of a fort; दुर्गान्ते सिद्धतापसाः Kau. A. 1. 12. °कर्मन् *n.* fortification. °कारक *a.* making difficult. (–कः) the birch tree. °घ्नी N. of Durgā. °तरणी an epithet of Sāvitrī. सावित्री दुर्गतरणी वीणा सप्तविधा तथा Mb. °मार्गः a defile, gorge. °लङ्घनम् surmounting difficulties. (–नः) a camel. °संचरः 1 a difficult passage as to a fort &c., a bridge &c. over a defile. °संस्कारः Repairs to the old forts; अतो दुर्गसंस्कार आरब्धव्ये किं कौमुदीमहोत्सवेन Mu. °सिंहः N. of the author of कलापपरिशिष्ट. °व्यसनम् a defect or weak point in a fortress. (–र्गा) an epithet of Pārvatī, wife of Śiva. –2 The female cuckoo –3 N. of several plants. °नवमी the 9th day of the bright half of कार्तिक. °पूजा the chief festival in honour of दुर्गा in Bengal in the month of Āśvina. –गत *a.* 1 unfortunate, in bad circumstances; समाश्वसिमि केनाहं कथं प्राणिमि दुर्गतः Bk. 18. 10. –2 indigent, poor. –3 distressed, in trouble. –गतता ill-luck, poverty, misery; तावज्जन्मातिदुःखाय ततो दुर्गतता सदा Pt. 1. 265. –गतिः *f.* 1 misfortune, poverty, want, trouble, indigence; न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति Bg. 6. 40. –2 a difficult situation or path. –3 hell. –गन्ध *a.* ill-smelling. (–न्धः) 1 bad odour, stink –2 any ill-smelling substance. –3 an onion. –4 the mango tree. (–न्धम्) sochal salt. –गन्धि, –गन्धिन् *a.* ill-smelling. –गम *a.* 1 impassable, inaccessible, impervious; कामिनीकायकान्तारे कुचपर्वतदुर्गमे Bh. 1. 86; Śi. 12. 49. –2 unattainable, difficult of attainment. –3 hard to be understood. –(मम्) a difficult place like hill etc; भ्राम्यन्ते दुर्गमेष्वपि Pt. 5. 81. –गाढ, –गाध, –गाह्य *a.* difficult to be fathomed or investigated, unfathomable. –गुणितम् not properly studied; चिराभ्यस्तपथं याति शास्त्रं दुर्गुणितं यथा Avimārakam 2. 4. –गोष्ठी evil association; conspiracy. वृद्धो रक्तः कम्पनेशो दुर्गोष्ठीमध्यगोऽभवत् Rāj. T. 6. 170. –ग्रह *a.* 1 difficult to be gained or accomplished. –2 difficult to be conquered or subjugated; दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासन् तस्य रोद्धुरपि द्विषाम् R. 17. 52. –3 hard to be understood. (–हः) 1 a cramp, spasm. –2 obstinacy. –3 whim, monomania; कथं न वा दुर्ग्रहदोष एष ते हितेन सम्यग्गुरुणापि शम्यते N. 9. 41. –घट *a.* 1 difficult. कार्याणि घटयन्नासीद् दुर्घटान्यपि हेलया Rāj. T. 4. 364. –2 impossible. –घण *a.* 1 closely packed together, very compact. –घुरटः An unbeliever; L. D. B. –घोषः 1 a harsh cry. –2 a bear. –जन *a.* 1 wicked, bad, vile. –2 slanderous, malicious, mischievous; यथा क्षीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः U. 1. 6. (–नः) a bad or wicked person, a malicious or mischievous man, villain; दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वास-

कारणम् Chān. 24, 25; शाम्येत्प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः Ku. 2. 40. (दुर्जनायते Den. Ā. to become wicked; स्वजनोऽपि दरिद्राणां तत्क्षणाद् दुर्जनायते Pt. 1. 5.). (दुर्जनीकृ [दिव] to make blameworthy; दुर्जनीकृतास्मि अनेन मां चित्रगतां दर्शयता Nāg. 2). –जय a. invincible. (–यः) N. of Viṣṇu. –जर a. 1 ever youthful; तस्मिन्स्तनं दुर्जरवीर्यमुल्बणं घोराङ्कमादाय शिशोर्दधावय Bhāg. 10. 6. 10. –2 hard (as food), indigestible. –3 difficult to be enjoyed; राजश्रीर्दुर्जरा तस्य नवत्वे भुभुजोऽभवत् Rāj. T. 5. 19. –जात a. 1 unhappy, wretched. –2 bad-tempered, bad, wicked; Rāj. T. 3. 142. –3 false, not genuine. °जायिन् a. one who is born in vain; यो न यातयते वैरमल्पसत्त्वोद्यमः पुमान्। अफलं जन्म तस्याहं मन्ये दुर्जातजायिनः ॥ Mb. (–तम्) 1 a misfortune, calamity, difficulty; त्वं तावद् दुर्जाते मेऽत्यन्तसाहाय्यकारिणी भव M. 3; दुर्जातबन्धुः R. 13. 72 'a friend in need or adversity.' –2 impropriety. –जाति a. 1 bad natured, vile, wicked; रुदितशरणा दुर्जातीनां सहस्व रुषां फलम् Amaru. 96. –2 outcast. (–तिः f.) misfortune, ill condition. –ज्ञान, –ज्ञेय a. difficult to be known, incomprehensible. उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः Ms. 6. 73. (–यः) N. of Śiva. –णयः, –नयः, –नीतिः 1 bad conduct. –2 impropriety –3 injustice. –णामन्, –नामन् a. having a bad name. –णीत a. 1 ill-behaved. –2 impolitic. –3 forward. (–तम्) misconduct; दुर्णीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः H. –दम, –दमन, –दस्य a. difficult to be subdued, untamable, indomitable. –दर्श a. 1 difficult to be seen. –2 dazzling; सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम Bg. 11. 52. –दर्शन a. ugly, ill-looking; दुर्दर्शनेन घटतामियमप्यनेन Māl. 2. 8 –दशा a misfortune, calamity. –दान्त a. 1 hard to be tamed or subdued, untamable; Śi. 12. 22. –2 intractable, proud, insolent; दुर्दान्तानां दमनविधयः क्षत्रियेष्वायतन्ते Mv. 3. 34. (–तः) 1 a calf. –2 a strife, quarrel. –3 N. of Śiva. –दिन a. cloudy, rainy. (–नम्) 1 a bad day in general; तद्दिनं दुर्दिनं मन्ये यत्र मित्रागमो हि न Subhāṣ. –2 a rainy or cloudy day, stormy or rainy weather; उन्नमत्यकालदुर्दिनम् Mk. 5; Ku. 6. 43; Mv. 4. 57. –3 a shower (of anything); द्विषां विषह्य काकुत्स्थस्तत्र नाराचदुर्दिनम् ॥ सन्मङ्गलस्नात इव R. 4. 41, 82; 5. 47; U. 5. 5. –4 thick darkness; जीमूतैश्च दिशः सर्वाश्चक्रे तिमिरदुर्दिनाः Mb. (दुर्दिनायते Den. Ā. to become cloudy.) –दिवसः a dark or rainy day; Pt. 1. 173. –दुरूढः, –ढः 1 an unbeliever –2 an abusive word. –दृश a. 1 disagreeable to the sight, disgusting; दुर्दृशं तत्र राक्षसं घोररूपमपश्यत्सः Mb. 1. 2. 298. –2 difficult to be seen; पादचारमिवादित्यं निष्पतन्तं सुदुर्दृशम् Rām. 7. 33. 5. –दृष्ट a. ill-judged or seen, wrongly decided; Y. 2. 305. –दैवम् ill-luck, misfortune. –द्यूतम् an unfair game. –द्रुमः onion (green). –धर a. 1 irresistible, difficult to be stopped. –2 difficult to be borne or suffered; दुर्धरेण मदनेन साद्यते Ghaṭ. 11; Ms. 7. 28. –3 difficult to be accomplished –4 difficult to be kept in memory. (–रः) quicksilver. –धर्ष a. 1 inviolable, unassailable. –2 inaccessible; संयोजयति विद्येव नीचगापि नरं सरित्। समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ H. Pr. 5. –3 fearful, dreadful. –4 haughty. –धी a. stupid, silly. –नयः 1 arrogance. –2 immorality. –3 evil strategy; उन्मूलयितुमीशोऽहं त्रिवर्गमिव दुर्नयः Mu. 5. 22. –नामकः piles. °अरिः a kind of bulbous root (Mar. सुरण). –नामन् m. f. a cockle. (–n.) piles. –निग्रह a. irrepressible, unruly; मनो दुर्निग्रहं चलम् Bg. 6. 35. –निमित a. carelessly put or placed on the ground; पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती R. 7. 10. –निमित्तम् 1 a bad omen; R. 14. 50. –2 a bad pretext. –निवार, –निवार्य a. difficult to be checked or warded off, irresistible, invincible. –नीतम् 1 misconduct, bad policy, demerit, misbehaviour; दुर्णीतं किमिहास्ति Pt. 2. 21; H. 1. 49. –2 ill-luck. –नीतिः f. maladministration; दुर्नीतिं तव वीक्ष्य कोपदहनज्वालाजटालोऽपि सन्; Bv. 4. 36. –नृपः a bad king; आसीत् पितृकुलं तस्य भक्ष्यं दुर्नृपरक्षसः Rāj. T. 5. 417. –न्यस्त a. badly arranged; दुर्न्यस्तपुष्परचितोऽपि Māl 9. 44. –बल a. 1 weak, feeble. –2 enfeebled, spiritless; दुर्बलान्यङ्गकानि U. 1. 24. –3 thin, lean, emaciated; U. 3. –4 small, scanty, little; स्वार्थोपपत्तिं प्रति दुर्बलाशः R. 5. 12. –बाध a. Unrestrained (आनिवार); दुर्बाधो जनिदिवसान्मम प्रवृद्धः (आधिः); Mv. 6. 28. –बाल a. 1 bald-headed. –2 void of prepuce. –3 having crooked hair. –बुद्धि a. 1 silly, foolish, stupid. –2 perverse, evil-minded, wicked; धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः (समागताः) Bg. 1. 23. –बुध a. wicked-minded, silly; Mb. 11. 4. 18. –बोध a. unintelligible, unfathomable, inscrutable; निसर्गदुर्बोधमबोधविक्लवाः क्व भूपतीनां चरितं क्व जन्तवः Ki. 1. 6. –भग a. 1 unfortunate, unlucky; श्रीवल्लभं दुर्भगाः (निन्दन्ति) Pt. 1. 415. –2 not possessed of good features, ill-looking. –भगा 1 a wife disliked by her husband; दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना H. 1. 17. –2 an ill-tempered woman, a shrew. –3 a widow; –भर a. insupportable, burdensome, heavily laden with (comp.); ततो राजाब्रवीदेतं बहुव्यसनदुर्भरः Ks. 112. 156. –भाग्य a. unfortunate, unlucky. (ग्यम्) ill-luck. –भावना 1 an evil thought. –2 a bad tendency. –भिक्षम् 1 scarcity of provisions, dearth, famine; Y. 2. 147; Ms. 8. 22; उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे... यस्तिष्ठति स बान्धवः H. 1. 71; Pt. 2. –2 want in general. –भिद, –भेद, –भेद्य a. firm; सुजनस्तु कनकघटवद् दुर्भेद्यश्चाशु संधेयः Subhāṣ. –भृत्यः a bad servant. –भिषज्यम् incurability; Bṛi. Up. 4. 3. 14. –भ्रातृ m. a bad brother. –मङ्कु a. obstinate, disobedient. –मति a. 1 silly, stupid, foolish, ignorant. –2 wicked, evilminded; न सांपरायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् Ms. 11. 30. –मद a. drunken, ferocious, maddened, infatuated; Bhāg. 1. 15. 7. –दः foolish pride, arrogance. –दम् the generative organ; ग्रामकं नाम विषयं दुर्मदेन समन्वितः Bhāg. 4. 25. 52 –मनस् a. troubled in mind, discouraged, dispirited, sad, malancholy; अथ बार्हस्पतः श्रीमान् युक्तः पुष्येण राघवः। प्रोच्यते ब्राह्मणैः प्राज्ञैः केन त्वमसि दुर्मनाः ॥ Rām. [दुर्मनायते Den. Ā. to be troubled in mind, be sad, meditate sorrowfully, to be disconsolate, become vexed or fretted; Māl. 3]. –मनुष्यः a bad or wicked man. –मन्त्रः, –मन्त्रितम्, –मन्त्रणा evil advice, bad counsel; दुर्मन्त्रान्नृपतिर्विनश्यति Pt. 1. 169. –मरम् a hard or difficult death; Mb. 14. 61. 9. –मरी a kind of दूर्वा grass. –मरणम् violent or unnatural death. –मर्ष a. 1 unbearable; Bhāg. 6. 5. 42. –2 obstinate,

hostile. -मर्षणः N. of Viṣṇu. -मर्षित *a.* provocated, encouraged; एवं दुर्मर्षितो राजा स मात्रा बभ्रुवाहनः Mb. 14. 79. 13. -मर्याद *a.* immodest, wicked. -मल्लिका, -मल्ली a minor drama, comedy, farce; S. D. 553. -मित्रः 1 a bad friend. -2 an enemy. -मुख *a.* 1 having a bad face, hideous, ugly; Bh. 1. 90. -2 foul-mouthed, abusive, scurrilous; Bh. 2. 69. (-खः) 1 a horse. -2 N. of Śiva. -3 N. of a serpent king (Nm.) -4 N. of a monkey (Nm.) -5 N. of a year (29th year out of 60 years cycle). -मूल्य *a.* highly priced, dear. -मेधस् *a.* silly, foolish, dull-headed, dull; Pt. 1. (-m.) a dunce, dull-headed man, blockhead: ग्रन्थानर्थाग्य व्याकर्तुमिति दुर्मेधसोऽप्यलम् Śi. 2. 26. -मैत्र *a.* unfriendly, hostile; Bhāg. 7. 5. 27. -यशस् *n.* ill-repute, dishonour. -योगः 1 bad or clumsy contrivance. -2 a bad combination. -योध, -योधन *a.* invincible, unconquerable. (-नः) the eldest of the 101 sons of Dhṛitarāṣṭra and Gāndhārī. [From his early years he conceived a deep hatred for his cousins the Pāṇḍavas, but particularly Bhīma, and made every effort he could to compass their destruction. When his father proposed to make Yudhiṣṭhira heir-apparent, Duryodhana did not like the idea, as his father was the reigning sovereign, and prevailed upon his blind father to send the Pāṇḍavas away into exile. Vāraṇāvata was fixed upon as their abode, and under pretext of constructing a palatial building for their residence, Duryodhana caused a palace to be built mostly of lac, resin and other combustible materials, thereby hoping to see them all destroyed when they should enter it. But the Pāṇḍavas were forewarned and they safely escaped. They then lived at Indraprastha, and Yudhiṣṭhira performed the Rājasūya sacrifice with great pomp and splendour. This event further excited the anger and jealousy of Duryodhana, who was already vexed to find that his plot for burning them up had signally failed, and he induced his father to invite the Pāṇḍavas to Hastināpura to play with dice (of which Yudhiṣṭhira was particularly fond). In that gambling-match, Duryodhana, who was ably assisted by his maternal uncle Śakuni, won from Yudhiṣṭhira everything that he staked, till the infatuated gambler staked himself, his brothers, and Draupadī herself, all of whom shared the same fate. Yudhiṣṭhira, as a condition of the wager, was forced to go to the forest with his wife and brothers, and to remain there for twelve years and to pass one additional year *incognito*. But even this period, long as it was, expired, and after their return from exile both the Pāṇḍavas and Kauravas made great preparations for the inevitable struggle and the great Bhāratī war commenced. It lasted for eighteen days during which all the Kauravas, with most of their allies, were slain. It was on the last day of the war that Bhīma fought a duel with Duryodhana and smashed his thigh with his club.] मोघं तवेदं भुवि नामधेयं दुर्योधनेतीह कृतं पुरस्तात् न हीह दुर्योधनता तवास्ति पलायमानस्य रणं विहाय Mb. 4. 65. 17. -योनि *a.* of a low birth, न कथंचन दुर्योनिः प्रकृतिं स्वां नियच्छति Ms. 10. 59. -लक्ष्य *a.* difficult to be seen or perceived, hardly visible. -क्ष्यम् bad aim; मनः प्रकृत्यैव चलं दुर्लक्ष्यं च तथापि मे Ratn. 3. 2. -लभ *a.* 1 difficult to be attained, or accomplished; R. 1. 67; 17. 70; Ku. 4. 40; 5. 46, 61; दुर्लभं भारते जन्म मानुष्यं तत्र दुर्लभम् Subhāṣ. -2 difficult to be found or met with, scarce, rare; शुद्धान्तदुर्लभम् Ś. 1. 17. -3 best, excellent, eminent. -ग्रामः a village situated close to a large village and inhabited by the free-holders (अग्रहारोपजीविनः); Māna. 10. 79-80. -4 dear, beloved. -5 costly. -ललित *a.* 1 spoilt by fondling, fondled too much, hard to please; हा मदङ्कदुर्ललित Ve. 4; V. 2. 8; Māl. 9. -2 (hence) wayward, naughty, illbred, unruly; स्पृहयामि खलु दुर्ललितायास्मै Ś. 7. (-तम्) waywardness, rudeness. -लेख्यम् a forged document. Y. 2. 91. -वच *a.* 1 difficult to be described, indescribable. अपि वागधिपस्य दुर्वचं वचनं तद् विदधीत विस्मयम् Ki. 2. 2. -2 not to be talked about. -3 speaking improperly, abusing. (-चम्) abuse, censure, foul language. -वचस् *n.* abuse, censure; असह्यं दुर्वचो ज्ञातेर्मेघान्तरितरौद्रवत् Udb. -वर्ण *a.* bad-coloured. -र्णः 1 bad colour. -2 impurity; यथा हेम्नि स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजम् Bhāg. 12. 3. 47. (-र्णम्) 1 silver. दुर्वर्णभित्तिरिह सान्द्रसुधासवर्णा Śi. 4. 28. -2 a kind of leprosy. -वस *a.* difficult to be resided in. -वसतिः *f.* painful residence; R. 8. 94. -वह *a.* heavy, difficult to be borne; दुर्वहगर्भखिन्नसीता U. 2. 10; Ku. 1. 11. -वाच् *a.* speaking ill. (-*f.*) 1 evil words, abuse. -2 inelegant language or speech. -वाच्य *a.* 1 difficult to be spoken or uttered. -2 abusive, scurrilous. -3 harsh, cruel (as words). (-च्यम्) 1 censure, abuse. -2 scandal, ill-repute. -वातः a fart. °वातय Den. P. to break wind or fart; इत्येके विहसन्त्येनमेके दुर्वातयन्ति च Bhāg. 11. 23. 40. -वादः slander, defamation, calumny. -वार, -वारण *a.* irresistible, unbearable; R. 14. 87; किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः Ku. 2. 21. -वासना 1 evil propensity, wicked desire; कः शत्रुर्वद खेददानकुशलो दुर्वासनासंचयः Bv. 1. 86. -2 a chimera. -वासस् *a.* 1 ill-dressed. -2 naked. (-*m.*) N. of a very irascible saint or Ṛiṣi, son of Atri and Anasūyā. (He was very hard to please, and he cursed many a male and female to suffer misery and degradation. His anger, like that of Jamadagni, has become almost proverbial.) -वाहितम् a heavy burden; उरोजपूर्णकुम्भाङ्का सदुर्वाहितविभ्रमा Rāj. T. 4. 18. -विगाह, -विगाह्य *a.* difficult to be penetrated or fathomed, unfathomable. -विचिन्त्य inconceivable, inscrutable -विद *a.* difficult to be known or discovered; नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा Mb. 7. 78. 20. -विदग्ध 1 unskilled, raw, foolish, stupid, silly. -2 wholly ignorant. -3 foolishly puffed up, elated,

vainly proud; वृथाशस्त्रग्रहणदुर्विदग्ध Ve. 3; ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति Bh. 2. 3. **–विद्ध** *a.* Badly perforated (a pearl); Kau. A. 2. 11. **–विद्य** *a.* uneducated; Rāj. T. 1. 354. **–विध** *a.* 1 mean, base, low. –2 wicked, vile. –3 poor, indigent; विदधाते रुचिगर्वदुर्विधम् N. 2. 23. –4 stupid, foolish, silly; विविनक्ति न बुद्धिदुर्विधः Śi. 16. 39. **–विनयः** misconduct, imprudence. **–विनीत** *a.* 1 (*a*) badly educated, ill-mannered; ill-behaved, wicked; शासितरि दुर्विनीतानाम् Ś. 1. 24. (*b*) rude, naughty, mischievous. –2 stubborn, obstinate. (**–तः**) 1 a restive or untrained horse. –2 a wayward person, reprobate. **–विपाक** *a.* producing bad fruit; श्रितासि चन्दनभ्रान्त्या दुर्विपाकं विषद्रुमम् U. 1. 46. (**–कः**) 1 bad result or consequence; U. 1. 40; किं नो विधिरिह वचनेऽप्यक्षमो दुर्विपाकः Mv. 6. 7. –2 evil consequences of acts done either in this or in a former birth. **–विभाव्य** *a.* inconceivable; also दुर्विभाव; असद्वृत्तैरहो वृत्तं दुर्विभावं विधेरिव Ki. 11. 56. **–विमर्श** *a.* difficult to be tried or examined; यो दुर्विमर्शपथया निजमाययेदं सृष्ट्वा गुणान्विभजते तदनुप्रविष्टः Bhāg. 10. 49. 29. **–विलसितम्** a wayward act, rudeness, naughtiness; डिम्भस्य दुर्विलसितानि मुदे गुरूणाम् B. R. 4. 60. **–विलासः** a bad or evil turn of fate; U. 1. **–विवाहः** a censurable marriage; इतरेषु तु शिष्टेषु नृशंसानृतवादिनः। जायन्ते दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मद्विषः सुताः॥ Ms. 3. 41. **–विष** *a.* ill-natured, malignant. (**–षः**) N. of Śiva. **–विषह** *a.* unbearable, intolerable, irresistible. (**–हः**) N. of Śiva. **–वृत्त** *a.* 1 vile, wicked, ill-behaved. –2 roguish. (**–त्तम्**) misconduct, ill-behaviour. दुर्वृत्तवृत्तशमनं तव देवि शीलम् Devīmāhātmya. **–वृत्तिः** *f.* 1 misconduct. –2 misery, want, distress. –3 fraud. **–वृष्टिः** *f.* insufficient rain, drought. **–वेद** *a.* difficult to be known or ascertained. **–व्यवहारः** a wrong judgment in law. **–व्यवहृतिः** *f.* ill-report or rumour. **–व्यसनम्** 1 a fond pursuit or resolve; Mu. 3. –2 bad propensity, vice; तेन दुर्व्यसनेनासीद्भोजनेऽपि कदर्थना Ks. 73. 73. **–व्रत** *a.* not conforming to rules, disobedient. **–हुतम्** a badly offered sacrifice. **–हृद्** *a.* wicked-hearted, ill-disposed, inimical; अकुर्वतोर्वां शुश्रूषां क्लिष्टयोर्दुर्हृदा भृशम् Bhāg. 10. 45. 9. (*–m.*) an enemy. **–हृदय** *a.* evil-minded, evil-intentioned, wicked. **–हृषीक** *a.* having defective organs of sense.

दुरोणम् A residence, dwelling, home. **–Comp. –सद्** *a.* residing in a house; अतिथिर्दुरोणसत् Rv. 4. 40. 5.

दुरोदरः 1 A gamester. –2 A dicebox. –3 A stake. **–रम्** 1 Gambling, playing at dice; दुरोदरच्छद्मजितां समीहते नयेन जेतुं जगतीं सुयोधनः Ki. 1. 7; R. 9. 7. दुरोदरं धनहरं कादर्यं कार्यहानिकृत् Śiva. B. 16. 28. –2 A die.

दुर्व् 1 P. (दुर्वति) To hurt, kill.

दुल् 10 U. (दोलयति-ते, दोलित) To swing, shake to and fro, cause to oscillate or move about; कटिं चेद्दोलयेदाशु Ratimañjarī; दोलयन्द्राविवाक्षौ Bh. 3. 39. –2 To move or shake upwards, throw up; दोलयति धूलिं वायुः Śabdak.

दुलिः *f.* A small or female tortoise.

दुवस् *a.* Active. *–n.* 1 Wealth. –2 An offering. –3 Worship, honour; ऐभिरग्ने दुवो गिरो विश्वेभिः सोमपीतये Rv. 1. 14. 1.

दुवस्यति Den. P. 1 To honour, worship. –2 To reward; दुवस्यत दम्यं जातवेदसम् Rv. 3. 2. 8.

दुवसन *a.* Adorable, to be worshipped.

दुवस्वन् *a.* 1 Worshipping. –2 Enjoying worship.

दुवोयु *a.* Honouring, worshipping; स नु श्रुधि श्रुत्या यो दुवोयुः Rv. 6. 36. 5.

दुष् 4 P. (दुष्यति, दुष्ट) 1 To be bad or corrupted, be spoiled or suffer damage. –2 To be defiled or violated (as a woman &c.), be stained, be or become impure or contaminated; स्वल्पेनाप्यपकारेण ब्राह्मण्यमिव दुष्यति Pt. 1. 66; Ms. 7. 24; 9. 318; 10. 102. –3 To sin, commit a mistake, be wrong. –4 To be unchaste or faithless. *–Caus.* (दूषयति-ते, but दूषयति-ते or दोषयति-ते in the sense of 'making depraved' or 'corrupting') 1 To corrupt, spoil, cause to perish, hurt, destroy, defile, taint, contaminate, vitiate, pollute (lit. and fig.); न भीतो मरणादस्मि केवलं दूषितं यशः Mk. 10. 27; पूरा दूषयति स्थलीम् R. 12. 30; 8. 68; 10. 47; 12. 4; Ms. 5. 1, 104; 7. 195; Y. 1. 189; Amaru. 72; न त्वेवं दूषयिष्यामि शस्त्रग्रहमहाव्रतम् Mv. 3. 8. 'shall not sully, violate or break &c.' –2 To corrupt the morals, demoralize. –3 To violate or dishonour (as a girl or another's wife); योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति Ms. 8. 364, 368. –4 To abrogate, rescind, annul. –5 To blame, censure, find fault with, speak ill of, accuse; दूषितः सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति Rām.; Y. 1. 66. –6 To adulterate. –7 To falsify. –8 To refute, disprove.

दुष्ट *p. p.* [दुष्-क्त] 1 Spoiled, damaged, injured, ruined. –2 Defiled, tainted, violated, sullied. –3 Depraved, corrupted. –4 Vicious, wicked; as दुष्टवृषः; वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभः H. 1. 117. –5 Guilty, culpable. –6 Low, vile. –7 Faulty or defective, as a हेतु in logic. –8 Painful. –9 Worthless. **–ष्टा** 1 A bad or unchaste woman. –2 A harlot. **–ष्टम्** 1 Sin, crime, guilt. –2 A kind of leprosy. **–Comp. –आत्मन्, –आशय** *a.* evil-minded, wicked. **–गजः** a vicious elephant. **–चारिन्** *a.* wicked, sinful. **–चेतस्, –धी, –बुद्धि** *a.* evil-minded, malevolent, wicked. **–लाङ्गलम्** N. of a particular form of the moon. **–वृषः** a strong but stubborn ox which refuses to draw, a vicious ox. **–व्रणः** 1 a dull boil or sore. –2 a sinus.

दुष्टिः *f.* Corruption, depravity.

दूष *a.* (At the end of comp.) Defiling, polluting; *e. g.* पङ्क्तिदूष.

दूषक *a.* (–षिका *f.*) [दुष्-णिच्-ण्वुल्] 1 Corrupting, polluting, vitiating, defiling, spoiling; कौ युवां मुनिदूषकौ Rām. 3. 2. 12. –2 Violating, dishonouring, seducing; राज्ञः शासनदूषकैः Mk. 9. 41. –3 Offending, trespassing, guilty. –4 Disfiguring. –5 Sinful, wicked (as an action). –6 Irreligious; यः पुरुषाणां हि दूषकः Rām. 4. 38. 26. –कः 1 A seducer, a corrupter. –2 Any infamous or wicked person.

दूषण *a.* [दुष्-भावे-ल्युट्] 1 Corrupting, spoiling, destroying, &c.; आपदेत्युभयलोकदूषणी Ki. 13. 64; see दुष्. –2 Dishonouring, violating. –3 Offending against. –4 Opposing, counteracting. –णम् 1 Spoiling, corrupting, vitiating, ruining, polluting &c. –2 Violating, breaking (as an agreement). –3 Seducing, violating, dishonouring (as a woman). –4 Abuse, censure, blame; न चक्षमे शुभाचारः स दूषणामिवात्मनः R. 12. 46. –5 Detraction, disparagement. –6 Adverse argument or criticism, objection. –7 Refutation. –8 A fault, offence, defect, sin, crime; नोलूकोऽप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् Bh. 2. 93; हाहा धिक् परगृहवासदूषणम् U. 1. 40; Ms. 2. 213; H. 1. 94, 115; 2. 139. –णः N. of a demon, one of the generals of Rāvaṇa, slain by Rāma; R. 12. 46. –Comp. –अरिः an epithet of Rāma. –आवह *a.* involving (one) in blame.

दूषणीय *a.* Liable to be blamed, corrupted, vitiated &c; see दूष्य.

दूषयितृ *m.* A corrupter, violator.

दूषिः, –षी *f.* The rheum of the eyes.

दूषिका 1 A pencil, paint-brush. –2 A kind of rice. –3 Rheum of the eyes [one of the 12 impurities (मल) of man]; Ms. 5. 135.

दूषित *a.* [दुष्-णिच्-क्त] 1 Corrupted, defiled, spoiled. –2 (*a*) Hurt, injured. (*b*) Marred, spoiled, frustrated; किं तावद् व्रतिनामुपोढतपसां विघ्नैस्तपो दूषितम् Ś. 5. 9. (*c*) Blinded, obscured, injured; च्युतकेशरदूषितेक्षणानि Ku. 4. 8. –3 Damaged, demoralized. –4 Blamed, censured. –5 Falsely accused, traduced, vilified. –6 Affected; touched; एतावदुक्त्वा वचनं बाष्पदूषितलोचनः। बाष्पदूषितया वाचा नोच्चैः शक्नोति भाषितुम्॥ Rām. 4. 8. 29. –ता A girl who has been violated. –तम् A fault, offence; यदस्याः पत्युर्वा रहसि परमं दूषितमभूत् U. 4. 14.

दूषीका = दूषि q. v.

दूष्य *a.* [दुष्-कर्मणि ण्यत्] 1 Corruptible. –2 Condemnable, Culpable, blamable. –ष्यम् 1 Matter, pus. –2 Poison. –3 Cotton. –4 A garment, clothes. –5 A tent; दूष्यैर्जितोदग्रगृहाणि सा चमूरतीत्य भूयांसि पुराण्यवर्तत Śi. 12. 65. –ष्या Leathern girth of an elephant.

दोषः [दुष् भावे करणे वा घञ्] 1 (*a*) A fault, blame, censure, defect, blemish, weak point; पत्रं नैव यदा करीरविटपे दोषो वसन्तस्य किम् Bh. 2. 93; Pt. 1. 242; नात्र कुलपतिदोषं ग्रहीष्यति Ś. 3 'will not find fault or take exception'; so पुनरुक्तदोषा R. 14. 9. विसृज्य शूर्पवद्दोषान् गुणान् गृह्णन्ति साधवः। दोषग्राही गुणत्यागी चाल्लनीव हि दुर्जनः॥ Udb. (*b*) An error, a mistake. –2 A crime, sin, guilt, offence; जायामदोषामुत संत्यजामि R. 14. 34; Ms. 8. 205; Y. 3. 79; also अधर्मदोष; cf. Rām. 3. 66. 16. –3 Noxious quality, badness, injurious nature or quality; as in आहारदोष; cf. Ms. 10. 14. –4 Harm, evil, danger, injury; बहुदोषा हि शर्वरी Mk. 1. 58; अनुसरति हि शशाङ्कं राहु-दोषेऽपि तारा Pratimā 1. 25. को दोषः 'what harm is there.' –5 Bad or injurious consequence, detrimental effect; तत्किमयमातपदोषः स्यात् Ś. 3; अदाता वंशदोषेण कर्मदोषाद्दरिद्रता Chāṇ. 49; Ms. 10. 14. –6 Morbid affection, disease. –7 Disorder of the three humours of the body, or the three humours when in a disordered state. –8 (In Nyāya &c.) A fault of a definition: (*i. e.* अव्याप्ति, अतिव्याप्ति and असंभव). –9 (In Rhet.) A fault or defect of composition (such as पददोष, पदांशदोष, वाक्यदोष, रसदोष, and अर्थदोष which are defined and illustrated in the 7th Ullāsa of K. P.). –10 A calf. –11 Refutation. –12 Evening, dusk; cf. दोषा; दोषे हृषीकेश उतार्धरात्रे निशीथ एकोऽवतु पद्मनाभः Bhāg. 6. 8. 21. –Comp. –अक्षरम् accusation. –आकर *a.* faulty. –आरोपः charge, accusation. –एकदृश् *a.* fault-finding, censorious, picking holes. –कर, –कारिन्, –कृत् *a.* causing evil, hurtful. –गुणम् bad and good qualities; बीजानामुप्तिविच्च स्यात्क्षेत्रदोषगुणस्य च (जानीयात्) Ms. 9. 330. –ग्रस्त *a.* 1 convicted, guilty. –2 full of faults or defects. –ग्राहिन् *a.* 1 malicious, malignant. –2 censorious. –ज्ञ *a.* knowing faults &c. (–ज्ञः) 1 a wise or learned man; R. 1. 93. –2 a physician. –3 a teacher. –त्रयम् disorder or vitiation of the three humours of the body; (*i. e.* वात, पित्त and कफ). –दृष्टि *a.* looking at faults, censorious. –प्रसंगः attaching blame, condemnation, censure. –भक्तिः *f.* tendency to a disease. –भाज् *a.* faulty, guilty, wrong, a villain. –भेदः a peculiar modification of the vitiation of three humours. –स्थानम् the seat of disorder of the humours.

दोषकः A calf.

दोषणम् A charge, an accusation.

दोषल *a.* Faulty, defective, corrupt, sinful.

दोषिक *a.* (–की *f.*) Faulty, defective, bad. –कः Sickness, disease.

दोषिन् *a.* (–णी *f.*) [दुष्-णिनि] 1 Impure, corrupt, defiled, contaminated. –2 Faulty, defective. –3 Criminal, wicked, sinful, guilty, bad.

दुष्ठु *ind.* 1 Ill, bad. –2 Improperly, incorrectly, wrongly. निन्दायां दुष्ठु, सुष्ठु प्रशंसने Ak. यतो मां दुष्ठु मन्यसे Bu. Ch. 4. 84.

दुष्यन्तः N. of a king of the lunar race, descendant of Puru, husband of Śakuntalā and father of Bharata. [Once upon a time Duṣyanta, while hunting in the forest, went to the hermitage of the sage Kaṇva,

while pursuing a deer. There he was hospitably received by Śakuntalā, the adopted daughter of the sage, and her transcendent beauty made so great an impression on his mind that he prevailed on her to become his queen, and married her according to the *Gāndharva* form of marriage. Having passed some time in her company the king returned to his capital. After some months Śakuntalā was delivered of a son, and her father thought it advisable to send her with the boy to her husband. But when they went and stood before Duṣyanta, he (for fear of public scandal) denied all knowledge of having ever before seen or married her. But a heavenly voice told him that she was his lawful wife, and he thereupon admitted her, along with the boy, into his harem, and made her first queen. The happy pair lived to a good old age and committing the realm to the care of Bharata, retired to the woods. Such is the account of Duṣyanta and Śakuntalā given in the Mahābhārata; the story told by Kālidāsa differs in several important respects; see "Śakuntalā".]

दुस् A prefix to nouns and sometimes to verbs meaning 'bad, evil, wicked, inferior, hard or difficult, &c.' (*N. B.* The स् of दुस् is changed to र् before vowels and soft consonants, see दुर्; to a Visarga before sibilants, to श् before च् and छ्, and to ष् before क् and प्.) **—Comp. —उपस्थान** *a.* difficult to be approached; यो रणे दुरुपस्थानो हस्तरोधं दधद् धनुः Bk 5. 32. **—कर** *a.* 1 wicked, acting badly; क्वाँल्लोकांस्तु गमिष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् Mb. 12. 27. 18. —2 hard to be done or accomplished, arduous, difficult; वक्तुं सुकरं कर्तुं दुष्करम् 'sooner said than done'; Amaru. 46; Mk. 3. 1.; Ms. 7. 55. (**—रम्**) 1 a difficult or painful task or act, difficulty. —2 atmosphere, ether. **—कर्मन्** *n.* 1 any bad act, sin, crime. —2 any difficult or painful act. —3 A wicked man; ततो वसति दुष्कर्मा नरके शाश्वतीः समाः Mb. **—कालः** 1 bad times; दुष्कालेऽपि कलावसज्जनरुचौ प्राणैः परं रक्षता Mu. 7. 5. —2 the time of universal destruction. —3 an epithet of Śiva. **—कुलम्** a bad or low family; (आददीत) स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि Ms. 2. 238. **—कुलीन** *a.* low-born. **—कुह** *a.* hypocritical; अतीन्द्रियेणात्मनि दुष्कुहोऽयं मया जनो योजयितुं न शक्यः Bu. Ch. 1. 18. **—कृत्, —कृतिन्** *m.* a wicked person; विनाशाय च दुष्कृताम् Bg. 4. 8; पुनः पुनर्दुष्कृतिनं निनिन्द R. 14. 57. **—कृतम्, —कृतिः** *f.* a sin, misdeed; उभे सुकृतदुष्कृते Bg. 2. 50; (ददर्श) ततस्तान् भिद्यमानांश्च कर्मभिः दुष्कृतैः स्वकैः Rām. 7. 21. 21. **—क्रम** *a.* ill-arranged, unmethodical, unsyste[illegible]. **—क्रिया** a misdemeanour, bad act. **—क्रीत** *a.* not properly purchased; क्रीत्वा मूल्येन यो द्रव्यं दुष्क्रीतं मन्यते क्रयी Nārada Smriti. **—चर** *a.* 1 hard to be performed or accomplished, arduous, difficult; चरतः किल दुश्चरं तपस्तृणबिन्दोः परिशङ्कितः पुरा R. 8. 79; Ku. 7. 65. —2 inaccessible, unapproachable. —3 acting ill, behaving wickedly. (**—रः**) 1 a bear. —2 a bi-valve shell. °चारिन् *a.* practising very austere penance. **—चरित** *a.* wicked, ill-behaved, abandoned. (**—तम्**) misbehaviour, ill-conduct; तथा दुश्चरितं सर्वं वेदे त्रिवृति मज्जति Ms. 11. 263. **—चर्मन्** *a.* affected with a disease of the skin, leprous. (*—m.*) 1 a circumcised man, or one whose prepuce is naturally wanting. **—चिकित्स्य** *a.* difficult to be cured, incurable. सुदुश्चिकित्स्यस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तमं त्वाद्य गतिं गताः स्म Bhāg 4. 30. 38. **—चिक्यम्** the third लग्नराशि; दुश्चिक्यं स्यात्तृतीयकम् Jyotistattvam. **—चित्त** *a.* melancholy, sad. **—चेष्टितम्** misconduct, error. **—च्यवनः** an epithet of Indra; अत्तुं महेन्द्रियं भागमेति दुश्च्यवनोऽधुना Bk. 5. 11. **—च्यावः** an epithet of Śiva. **—च्छद** *a* difficult to be clothed, tattered. **—तर** *a.* (दुष्टर or दुस्तर) 1 difficult to be crossed; तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् R. 1. 2; Ms; 4. 242; प्रविशेन्मुखमाहेयं दुस्तरं वा महार्णवम् Pt. 1. 111. —2 difficult to be subdued, insuperable, invincible. —3 not to be surpassed or excelled. —4 difficult to be borne or endured. **—तर्कः** false reasoning. **—पच** (दुष्पच) *a.* difficult to be digested. **—पतनम्** 1 falling badly. —2 a word of abuse, abusive epithet (अपशब्द). **—परिग्रह** *a.* difficult to be seized, taken, or kept; Pt. 1. 67. लोकाधाराः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परिग्रहाः Kām. (**—हः**) a bad wife. **—पान** *a.* difficult to be drunk. **—पार** *a.* 1 difficult to be crossed. —2 difficult to be accomplished. **—पूर** *a.* difficult to be filled or satisfied; दुष्पूरोदरपूरणाय पिबति स्रोतःपतिं वाडवः Bh.; Bg. 3. 39. **—प्रकाश** *a.* obscure, dark, dim. **—प्रक्रिया** little authority; Raj. T. 8. 4. **—प्रकृति** *a.* ill-tempered. evilnatured. **—प्रजस्** *a.* having bad progeny. **—प्रज्ञ** (दुष्प्रज्ञ) *a.* weakminded, stupid. **—प्रज्ञानम्** bad intellect. **—प्रणीत** *a.* ill-arranged or managed. (**—तम्**) impolitic conduct; Mb. 8. 5. 2. **—प्रतर** *a.* difficult to be overcome or understood; धर्मं सूक्ष्मतरं वाच्यं तत्र दुष्प्रतरं त्वया Mb. 12. 19. 7. **—प्रतीक** *a.* difficult to know or recognise; दुष्प्रतीकमरण्येऽस्मिन्कि तात वनमागतः Rām. 2. 100. 5. **—प्रद** *a.* causing pain or sorrow; अद्य भीताः पलायन्तु दुष्प्रदास्ते दिशो दश Rām. 2. 106. 29. **—प्रधर्ष, —प्रधृष्य** 1 un assailable; see दुर्धर्ष; सा दुष्प्रधर्षा मनसापि हिंस्रैः R. 2. 27. —2 secure from assault, intangible. **—प्रमेय** *a.* immeasurable. **—प्रवादः** slander, calumnious report, scandal. **—प्रवृत्तिः** *f.* bad news, evil report; तेषां शूर्पणखैवैका दुष्प्रवृत्तिहराभवत् R. 12. 51. **—प्रसह** (दुष्प्रसह) *a.* 1 irresistible, terrible. —2 hard to bear or endure; M. 5. 10; R. 3. 58. **—प्राप, —प्रापण** *a.* unattainable, hard to get; R. 1. 48; असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः Bg. 6. 36. **—प्रीतिः** *f.* displeasure. **—मरम्** a sad demise; अकाले दुर्मरमहो यज्जीवामस्तया विना Bk. 6. 14. **—शंस** *a.* Ved. evil-minded, malevolent, wicked. **—शक, —शक्त** *a.* powerless, weak. **—शकुनम्** a bad omen. **—शला** N. of the only daughter of धृतराष्ट्र given in marriage to Jayadratha. **—शासन** *a.* difficult to be managed or governed, intractable. (**—नः**) N. of one of the 100 sons of धृतराष्ट्र. [He was brave and warlike, but wicked and intractable. When Yudhiṣṭhira staked and lost even Draupadī, Duḥśāsana dragged her into the assembly by her hair and began to strip her of every clothing; but Kriṣṇa, ever ready to help the distressed, covered her from shame and

ignominy. Bhīma was so much exasperated at this dastardly act of Duhśāsana that he vowed in the assembly that he would not rest till he had drunk the villain's blood. On the 16th day of the great war Bhīma encountered Duhśāsana in a single combat, killed him with ease, and drank, according to his resolution, his blood to his heart's content.] –शील (दुश्शील) *a.* ill-mannered or ill behaved, reprobate. –शृङ्गी a disloyal wife. –ष्ठ see दुस्थ *a.* unsettled, in calamity; कथं दुष्ठः स्वयं धर्मे प्रजास्त्वं पालयिष्यसि Bk. 6. 132. –संचार *a.* difficult to be passed; दुःसंचारासु नगरवीथीषु; Pt. 1. 173. –षम (दुःषम or दुष्षम), –सम (दुःसम or दुस्सम) *a.* 1 uneven, unlike, unequal. –2 adverse, unfortunate. –3 evil, improper, bad. –षमम्, –समम् *ind.* ill, wickedly. –सत्त्वम् an evil being. –सत्वः 1 a dog. –2 a cock; L. D. B. –संधान, –संधेय *a.* difficult to be united or reconciled. –मृद्घटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति Subhāṣ. –संस्थित *a.* very sinful or ugly to look at; Rām. 2. 9. 40. –सह (दुस्सह) *a.* unbearable, irresistible, insupportable. भवल्यनिष्टादपि नाम दुःसहात् Ku. –साक्षिन् *m.* a false witness. –साध, –साध्य *a.* 1 difficult to be accomplished or managed. –2 difficult to be cured. –3 difficult to be conquered. –साधिन् *m.* door-keeper; L. D. B. –सुप्त *a.* having bad dreams (in one's sleep). –स्थ, –स्थित *a.* (written also दुस्थ and दुस्थित) 1 ill-conditioned, poor, miserable. –2 suffering pain, unhappy, distressed; कल्पान्तदुःस्था वसुधा तथोहे Bk. –3 unwell, ill. –4 unsteady, disquieted. –5 foolish, unwise, ignorant. –स्थम् *ind.* badly, ill, unwell; दुःस्थं तिष्ठसि यच्च पथ्यमधुना कर्तास्मि तच्छ्रोष्यसि; Amaru. –स्थितिः *f.* 1 bad condition or situation, unhappiness, misery. –2 instability. –स्पृष्टम् (दुः–दुस्पृष्टम्) 1 slight touch or contact. –2 slight touch or action of the tongue which produces the sounds य्, र्, ल् and ळ्, दुस्पृष्टश्चेति विज्ञेयो लकारः प्लुत एव च. –स्फोटः a kind of weapon; L.D.B. –स्मर *a.* hard or painful to remember U 6. 34. –स्वप्नः a bad dream.

दुह् I. 2 U. (दोग्धि, दुग्धे, दुदोह-दुदुहे. अधुक्षत्-त or अदुग्ध, धोक्ष्यति-ते, दोग्धुम्, दुग्ध) 1 To milk or squeeze out, extract (with two acc.); भास्वन्ति रत्नानि महौषधीश्च पृथूपदिष्टां दुदुहुर्धरित्रीम् Ku. 1. 2; यः पयो दोग्धि पाषाणं स रामाद्भूतिमाप्नुयात् Bk. 8. 82; पयो घटोध्नीरपि गा दुहन्ति 12. 73; R. 5. 33. –2 To draw anything out of another (with two acc.); प्राणान्दुदुहुरिवात्मानं शोकं चित्तमवारुधत् Bk. 6. 9. –3 To drain a thing of its contents, to make profit out of; दुदोह गां स यज्ञाय शस्याय मघवा दिवम् R. 1. 26. –4 To yield or grant (any desired object); कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीम् U. 5. 31. –5 To enjoy. –*Caus.* (दोहयति-ते) To cause to milk. –*Desid.* (दुधुक्षति-ते) To wish to milk; राजन् दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेताम् Bh. 2. 46. –II. 1 P. (दोहति) To hurt, pain, distress.

दुग्ध *p. p.* [दुह्-क्त] 1 Milked, milked out. –2 Extracted, drawn out &c. –3 Collected, filled, full. –ग्धम् 1 Milk. –2 The milky juice of plants. –3 Milking. –Comp. –अश्मः a kind of precious stone. –कूपिका a kind of cake. –अग्रम्, –अग्रम्, –तालीयम् the skim of milk, cream. –अङ्कः a kind of white stone. –दा a milch cow. –पाचनम् 1 a vessel for boiling milk; –2 a kind of salt. –पाषाणम् calcareous spar. –पोष्य *a.* living on the mother's milk (as a child), a suckling. –फेनः cream. –बन्धः, –बन्धकः the post to which a cow is tied before being milked. –बीजा 1 rice mixed with milk. –2 a kind of gourd. –समुद्रः, –अब्धिः the ocean of milk, one of the seven oceans. °तनया *f.* goddess Lakṣmī.

दुग्धिका A kind of plant, Asclepias (Mar. दुधी).

दुघ *a.* (At the end of comp). Milking, yielding, granting, as in कामदुघ q. v. अवेहि मां कामदुघां प्रसन्नाम् R. 2. 63. –घा A milch-cow.

दोग्धृ *m.* [दुह्-तृच्] 1 A cowherd, a milkman; मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे Ku. 1. 2. –2 A calf. –3 A panegyrist, one who writes verses for hire or reward. –4 One who performs anything out of interested motives (with a view to profit himself).

दोग्ध्री 1 A cow which yields milk. –2 A wet-nurse (having much milk; Mar. दाई.) –3 A female who gives anything (with acc.).

दोघ *a.* Ved. Milking. –घः Milking; उरुं दोघं धरुणं देव रायः Rv. 5. 15. 5.

दोहः [दुह् भावे घञ्] 1 Milking; आश्चर्यो गवां दोहोऽगोपेन Sk.; Ku. 1. 2; R. 2. 28; 17. 19. –2 Milk. –3 A milk-pail; दोहवत्सादिभेदेन क्षीरभेदं कुरूद्वह Bhāg. 4. 18. 27. –4 Making profit out of anything, satisfaction, success, gain; वाग्दोहं वाचो दोहोऽन्नवानन्नादो भवति Ch. Up. 1. 3. 7. –Comp. अपनयः, –जम् milk.

दोहन *a.* [दुह् भावे ल्यु ल्युट् वा] 1 Milking. –2 Yielding or granting (desired objects). –नम् 1 Milking. –2 A milkpail; यां दुदोह पृथुस्तत्र को वत्सो दोहनं च किम् Bhāg. 4. 16. 3. –नी A milk-pail.

दोहित *p. p.* Milked.

दोह्य *a.* [दुह् कर्मणि ण्यत्] To be milked, milkable; Y. 2. 177. –ह्यम् Milk. –ह्या A cow.

दुहितृ *f.* [दुह् दह् वा तृच्] A daughter –Comp. –पतिः a son-in-law (also दुहितुः पतिः).

दुहिलितिका A hairy variety of skins of animals; Kau. A. 2. 11.

दू 4 Ā. (दूयते, दून) 1 To be afflicted, suffer pain, be sorry; न दूये सात्वतीसूनुर्यन्मह्यमपराध्यति Śi. 2. 11; कथमथ वञ्चयते जनमनुगतमसमशरज्वरदूनम् Gīt. 8 'afflicted or distressed &c.' see दु *pass.* –2 To give or cause pain.

दूडभ *a.* Afflicted; L. D. B.

दूडाश *a.* Sick; L. D. B.

दूढ्य *a.* Base, low; L. D. B.

दूणाश *a.* Difficult to destroy.

दूतः, दूतकः [cf. Uṇ 3. 90] 1 A messenger; अर्थानर्थान्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते। घातयन्ति हि कार्याणि दूताः पण्डितमानिनः॥ Rām. 5. 30. 38. -2 An envoy, an ambassador; Chaṇ. 106. **दूतयति** *Denom.* To send as a messenger; अधिक्षि तं दूतयताम् N. 9. 22. -**Comp.** -**मुख** *a.* speaking by an ambassador; Śi. 2. 82. -**संपातः,** -**संप्रेषणम्** Sending a messenger; स दारकस्य कारणाद् दूतसंपातं करोति Svapna. 1; Ms. 7. 153.

दूतिका, -दूती 1 A female messenger, a confidante. -2 A go-between, procuress. -3 A gossiping or mischief-making woman. (*N. B.* The ती of दूती is sometimes shortened; see R. 18. 53; 19. 18; Ku. 4. 16. and Malli. thereon.)

दूत्यम् 1 Employment of a messenger. -2 An embassy. -3 A message. -4 The state or function of a messenger; प्रेषयामास दौत्येन रावणस्य ततोऽङ्गदम् Mb. 3. 283. 54.

दून See under दु.

दूम्र *a.* Strong; L. D. B.

दूर *a.* (*Compar.* दवीयस्, *superl.* दविष्ठ) 1 Distant, remote, far off, a long way off, long; किं दूरं व्यवसायिनाम् Chaṇ. 73; न योजनशतं दूरं वाह्यमानस्य तृष्णया H. 1. 146, 49. -2 Very high, up; दूरमभ्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव लक्ष्यते Rām. 3. 16. 18. -3 Excessive, very much; विचिकिक्षिपे शूलभृतां सलीलं स पत्रिभिर्दूरमदूरपातैः Ki. 17. 53. -**रम्** Distance, remoteness. [*N. B.* Some of the oblique cases of दूर are used adverbially as follows:— (*a*) दूरम् to a distance, far away, far or distant from (with abl. or gen.); ग्रामात् or ग्रामस्य दूरम् Sk. -2 high above. -3 deeply, far below. -4 highly, in a high degree, very much; नेत्रे दूरमनञ्जने S. D. -5 entirely, completely; निमग्नां दूरमम्भसि Ks. 10. 29; दूरमुद्धूतपापाः Me. 57; दूरकृ to surpass, exceed सा तस्य कर्मनिर्वृत्तैर्दूरं पश्चात्कृता फलैः R. 17. 18. °करण *a.* making far or distant, removing. °गम *a.* going far away; दूरंगमं ज्योतिषां ज्योतिरेकम् Vāj. 34. 1. (*b*) दूरेण 1 far, from a distant place, from afar; खलः कापट्यदोषेण दूरेणैव विसृज्यते Bv. 1. 78. -2 by far, in a high degree; दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय Bg. 2. 49; R. 10. 30. v.l. (*c*) -**दूरात्** 1 from a distance, from afar; प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम्, दूरादागतः 'come from afar (regarded as comp.); नदीयमभितो.........दूरात्परित्यज्यताम् Bh. 1. 81; R. 1. 6. -2 in a remote degree. -3 from a remote period. (*d*) दूरे far, away, in a distant place; न मे दूरे किंचित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् Ś. 1. 9; भोः श्रेष्ठिन् शिरसि भयमतिदूरे तत्प्रतीकारः Mu. 1; Bh. 3. 88. °कृ to discard; ऋजुतां दूरे कुरु प्रेयसि Amaru. 70. °भू, °गम् to be far away or gone off; Ks. °तिष्ठतु let it be, never mind; दूरे तिष्ठतु तद्ग्रद्धिः Ks. 6. 37. दूरीकृ means 1 to remove to a distance, remove, take away; आश्रमे दूरीकृतश्रमे Dk. 5; Bv. 1. 122. -2 to deprive (one) of, separate; कुपिता न्यायेन दूरीकृताः Mk. 9. 4. -3 to prevent, ward off. -4 to surpass, excel, distance; दूरीकृताः खलु गुणैरुद्यानलता वनलताभिः Ś. 1. 17; so दूरीभू to be away or removed, be separated from, be at a distance; दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम् Me. 85. -**Comp.** -**अन्तरित** *a.* separated by a long distance. -**अपेत** *a.* quite out of question. -**आगत** *a.* coming from afar. -**आपातः** shooting from afar. -**आप्लाव** *a.* jumping or leaping far. -**आरूढ** 1 mounted high. -2 far-advanced, intense, vehement; दूरारूढः खलु प्रणयोऽसहनः V. 4. -**ईरितेक्षण** *a.* squint-eyed. -**उत्सारित** *a.* driven far away, removed, banished; दूरोत्सारितहृदयानन्दः V. 4. 23. -**ग,** -**गत** *a.* 1 far removed, distant. -2 gone far, far advanced, grown intense; न ददाह भूरुहवनानि हरितनयधाम दूरगम् Ki. 12. 16. दूरगतमन्मथाऽक्षमेयं कालहरणस्य Ś. 3. -**गामिन्** *m.* an arrow -**ग्रहणम्** the supernatural faculty of seeing objects though situated at a distance. -**दर्शन** *a.* visible only from afar; अहो सनाथा भवतास्म यद्वयं त्रैविष्टपानामपि दूरदर्शनम् Bhāg. 1. 11. 8. -**दर्शन,** -**दृश्** *a.* far-seeing. (-**नः**), -*m.* 1 a vulture. -2 a learned man, a Pandit. (-**नम्**) prudence, foresight. -**दर्शिन्** *a.* farseeing, foresighted, prudent. (-*m.*) 1 a vulture. -2 a learned man. -3 a seer, prophet, sage. -**दृष्टिः** 1 longsightedness. -2 prudence, foresight. -**पातः** 1 a long fall. -2 a long flight. -3 falling from a great height. -**पात, पातिन्** *a.* shooting from afar; शस्त्रविद्भिरनाधृष्यो दूरपाती दृढायुधः Mb. 5. 165. 25. -**पातनम्** the act of shooting to a distance; Mb. 4. -**पात्र** *a.* having a wide channel, or bed (as a river). -**पार** *a.* 1 very broad (as a river); ह्रादिनीं दूरपारां च Rām. 2. 71. 2. -2 difficult to be crossed. (-**रः**) a broad river. (-**रा**) an epithet of the Ganges. -**बन्धु** *a.* banished from wife and kinsmen; तेनार्थित्वं त्वयि विधिवशाद् दूरबन्धुर्गतोऽहम् Me. 6. -**भाज्** *a.* distant, remote. -**भिन्न** *a.* wounded deeply. -**वर्तिन्** *a.* being in the distance, far removed, remote, distant. -**वस्त्रक** *a.* naked. -**वासिन्** *a.* outlandish. -**विलम्बिन्** *a.* hanging far down; नवाम्बुभिर्दूरविलम्बिनो घनाः Ś. 5. 12. -**वेधिन्** *a.* piercing from afar. -**श्रवणम्** hearing from afar. -**श्रवस्** *a.* far renowned. -**संस्थ** *a.* being at a distance, remote, far away; कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे Me. 3. -**स्थ,** -**स्थित** *a.* remote, far off; दूरस्थाः पर्वता रम्याः Subhāṣ; दूरस्थत्वे च यथैकः शील्यागं करिष्यति Ks. 13. 80.

दूरतः *ind.* 1 From afar, from a distance; तद्राज्यं दूरतस्त्यजेत् Pt. 5. 69; वहति च परीतोषं दोषं विमुञ्चति दूरतः Gīt. 2. (v. l.) -2 Far away, to a distance; त्यक्त्वा जनयितारं स्वं निःस्वं गच्छति दूरतः Pt. 1. 9.

दूरता, -दूरत्वम् Remoteness, distance.

दूरेत्य *a.* Being far, come from afar.

दूर्यम् Feces, ordure.

दूर्वा Bent-grass, panic grass (considered as a sacred article of worship and offered to deities &c.). -Comp. **–अङ्कुरः** a soft blade of Dūrvā grass; पवित्रदूर्वाङ्कुरलाञ्छितालका V. 3. 12. **–अष्टमी** eighth day of the bright half of Bhādrapada. **–व्रतम्** *a.* particular observance.

दूलिका, दूली The Indigo plant.

दूश्यम् A tent.

दूषक, दूषण, दूष्य &c. See under दुष्.

दृ I. 6 Ā. (द्रियते, दृत; *desid.* दिदरिषते) (rarely used by itself, usually found in combination with आ) 1 To respect, honour, worship, reverence; द्वितीयाद्रियते सदा H. Pr. 7; Mv. 7. 3; Bk. 6. 55. –2 To care for, mind; usually with न. –3 To apply or devote oneself closely to, have regard for; भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते Mal. 1. 5. –4 To desire. –II. 5 P. (दृणोति) To hurt, kill. -III. 10 P. (दारयति, दरयति) to fear; L. D.B.

दृत *a.* Respected, honoured. **–ता** Cumin.

दृत्यम् Respect.

दृफ् 6 P. (दृफति) to afflict; L. D. B.

दृंह् I. 1 P. (दृंहति, दृंहित) 1 To make firm, strengthen. –2 To make fast, fasten. –3 To fortify. –II. 1 Ā. (दृहते) 1 To be firm. –2 To grow or increase.

दृंहणम् Ved. Fortifying, fastening, making firm &c. तां त्वा नितत्नि केशेभ्यो दृंहणाय खनामसि Av. 6. 136. 1.

दृंहित *p. p.* 1 Made firm, strengthened. –2 Grown, increased.

दृकम् A hole, an opening.

दृडकः A fire-place or hole made in the ground for cooking.

दृढ *a.* [दृंह्-क्त नि० नलोपः] 1 Fixed, firm, strong, unswerving, untiring; असंगशस्त्रेण दृढेन छित्वा Bg. 15. 3; दृढभक्तिः H. 3. 58; दृढव्रतम् R. 13. 78. –2 Solid, massive. –3 Confirmed, established. –4 Steady, persevering; भजन्ते मां दृढव्रताः Bg. 7. 28. –5 Firmly fastened, shut fast. –6 Compact. –7 Tight, close, dense. –8 Strong, intense, great, excessive, mighty, severe, powerful; तस्याः करिष्यामि दृढानुतापम् Ku. 3. 8; R. 11. 46. –9 Tough. –10 Difficult to be drawn or bent (as a bow); दृढस्य धनुष आयमनम् Ch. Up. 1. 3. 5. –11 Durable. –12 Reliable. –13 Certain, sure. –14 Hard-hearted, cruel; U. 4. –15 Secure. –16 (In Math.) Reduced to the smallest number by a common divisor. **–ढम्** 1 Iron. –2 A stronghold, fortress. –3 Excess, abundance, high degree. –4 Anything fixed or firm or solid. **–ढम्** *ind.* 1 Firmly, fast. –2 Very much, excessively, vehemently. –3 Thoroughly. **–Comp. –अङ्ग** *a.* strong-limbed, stout. (**–ङ्गम्**) a diamond. **–अनुतापः** deep repentance; तस्याः करिष्यामि दृढानुतापम् Ku. 3. 8. **–आयुधः** an epithet of Śiva. **–इषुधि** *a.* having a strong quiver. **–काण्डः, –ग्रन्थिः, –पत्रः** a bamboo. **–कारिन्** *a.* resolute. **–कुट्टकः** (in Math.) a multiplier admitting of no further simplification or reduction. **–गात्रिका** granulated sugar. **–ग्राहिन्** *a.* seizing firmly, pursuing an object with untiring energy, resolute; दृढग्राही करोमीति जाप्यं जपति जापकः Mb. 12. 197. 11. **–दंशकः** a shark. **–द्वार** *a.* having the gates well-secured. **–धनः** an epithet of Buddha. **–धन्वन्, –धन्विन्** *m.* a good archer; राजानं दृढधन्वानं दिलीपं सत्यवादिनम् Mb. **–धृति** *a.* resolute. **–नाभः** a spell for restraining अस्त्र; Rām. 1. 29. 5. **–निश्चय** *a.* 1 of firm resolve, resolute, firm. –2 confirmed. **–नीरः, –फलः** the cocoa-nut tree. **–पाद** *a.* resolute. (**–दः**) an epithet of Brahmā. **–पृष्ठकः** a tortoise. **–प्रतिज्ञ** *a.* firm to a promise, true to one's word, faithful to an agreement. **–प्रत्ययः** firm confidence, settled conviction; संप्रत्यत्र पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययान् Bh. 3. **–प्ररोहः** the holy fig tree. **–प्रहारिन्** *a.* 1 striking hard. –2 hitting firmly, shooting surely. **–भक्ति** *a.* faithful, devoted. **–भाजकः** (In Math.) the greatest common measure. **–भूमिः** a person with a firm concentration of his mind in yogic studies; स तु दीर्घकालनैरन्तर्यसत्कारसेवितो दृढमतिः Yogadarśana. **–भेदिन्** A good archer; आम्यजले घटो वेध्यश्चक्रे मृत्पिण्डकं तथा। भ्रमन्तं विधयेद्यो हि दृढभेदी स उच्यते ॥ Dhanur. 150. **–मति** *a.* resolute, strong-willed, firm. **–मन्यु** *a.* having intense anger or grief; भार्गवाय दृढमन्यवे पुनः क्षत्रमुद्यतमिव न्यवेदयत् R. 11. 46. **–मुष्टि** *a.* close-fisted, miserly, niggardly. (**–ष्टिः**) 1 a sword. –2 strong fist; Ks. 109. 148. **–मूलः, –वृक्षः** the cocoa-nut tree. **–रङ्गा** alum. **–लोमन्** *m.* a wild hog. **–वैरिन्** *m.* a relentless foe; an inveterate enemy. **–व्रत** *a.* 1 firm in religious austerity. एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः Ms. 11. 81. –2 firm, faithful. –3 persevering, persistent. **–संधि** *a.* 1 firmly united, closely joined. –2 close, compact. –3 thick-set. **–सौहृद** *a.* firm in friendship.

दृढयति Den. P. To make firm, confirm, strengthen; cf. द्रढयति.

दृढीकृ 8 U. 1 To fix, make strong. –2 To corroborate, confirm.

दृढीकरणम्, –कारः Confirmation, corroboration जापकस्य दृढीकारः कथमेतद्भविष्यति Mb. 12. 199. 6.

दृतिः *m.; f.* [दृ-विदारणे तिकित् ह्रस्वश्च] 1 A leathern bag for holding water &c.; इन्द्रियाणां तु सर्वेषां यद्येकं क्षरतीन्द्रियम्। तेनास्य क्षरति प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम् ॥ Ms. 2. 99; Y. 3. 268. –2 A fish. –3 A skin, hide. –4 A pair of bellows; दृतय इव श्वसन्ति Bhāg. 10. 87. 17. –5 Ved. A cloud. –6 A dewlap (of cow or bull); सवत्सां पीवरीं दत्वा दृतिकण्ठामलंकृताम् Mb. 13. 79. 18. –7 A syringe; ता देवरानुत सखीन्सिषिचुर्दृतीभिः क्लिन्नाम्बरा विवृतगात्रकुचोरुमध्याः Bhāg. 10. 75. 17. –Comp. **–हरिः** a dog. **–हारः** a water carrier.

दृभ्रम् Ved. An obstruction to the egress or door of a cow-pen; ते गव्यता मनसा दृध्रमुब्धम् Rv. 4. 1. 15.

दन्फूः *f.* 1 A snake. -2 Thunder-bolt. -3 A wheel. -*m.* The sun.

दृन्भूः *m.* 1 The thunderbolt (of Indra). -2 The sun. -3 A king. -4 Yama, god of death (अन्तक).

दृप् I. 1 P., 10 U. (दर्पति, दर्पयति-ते) To light, inflame, kindle. -II. 4 P. (दृप्यति, दृप्त) 1 To be proud, be arrogant or insolent; स किल नात्मना दृप्यति U. 5; दृप्यद्दानवदूयमानदिविषद्दुर्वारदुःखापदाम् Gît. 9. -2 To be greatly delighted. -3 To be wild or extravagant. -4 To be mad or foolish. -III. 6 P. (दृपति) To pain, torture.

दर्प [दृप् भावे घञ् कर्तरि अच् वा] 1 Pride, arrogance, insolence, haughtiness; भृतो नार्तो न कुर्याद्यो दर्पात्कर्म यथोदितम् (स दण्ड्यः) Ms. 8. 215; Bg. 16. 4. -2 Rashness. -3 Vanity, conceit. -4 Sullenness, sulkiness. -5 Heat. -6 Musk. **-Comp. -आध्मात** *a.* inflated or puffed up with pride. **-उपशान्तिः** allaying pride. **-कल** *a.* uttering a proud and agreeable sound; तुषारसंघातशिलाः खुराग्रैः समुल्लिखन्दर्पकलः ककुद्मान् Ku. 1. 56. **-छिद्, हर** *a.* humbling, humiliating. **-दः, हन्** *m.* N. of Viṣṇu.

दर्पक *a.* Making proud, inflaming. **-कः** 1 N. of Kāmadeva, the god of love. -2 pride.

दर्पणः [दृप्-ल्यु] 1 A looking-glass, mirror; लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति Chāṇ. 109; Ku. 7. 26; R. 10. 10; 14. 37. 2 N. of a mountain inhabited by Kubera. **-णम्** 1 The eye. -2 Kindling, inflaming, making proud.

दर्पित, दर्पिन् *a.* (**-णी** *f.*) Proud, arrogant, haughty.

दृप्त *a.* [दृप्-क्त] 1 Proud, arrogant; योधाभ्यामधिकं दृप्तः शूराभ्यामधिको जयी Bm. 2. 45; -दृप्तबालाकिर्हानूचानो गार्ग्य आस Bṛi. Up. 2. 1. 1. -2 Mad, wild, frantic. **-प्तः** N. of Viṣṇu.

दृप्र *a.* 1 Proud, arrogant. -2 Strong, powerful.

दृभ् I. 1, 6 P., 10 U. (दर्भति, दृभति, दर्भयति-ते) To tie, fasten, string together, arrange. -II. 10 U. (दर्भयति-ते) To fear, be afraid of.

दृब्ध *p. p.* 1 Tied, strung. -2 Afraid. **-ब्धम्** 1 A string. -2 Fear.

दृब्धिः *f.* Stringing together, arranging.

दृम्प् (-म्फ्) 6 P. (दृम्प-म्फ-ति) To afflict, torture, hurt.

दृम्फू *f.* A snake in general; cf. दन्फू.

दृश् 1 P. (पश्यति, ददर्श, अदर्शत्, अद्राक्षीत्, द्रक्ष्यति, द्रष्टुम्, दृष्ट) 1 To see, look at, observe, view, behold, perceive; द्रक्ष्यसि भ्रातृजायाम् Me. 10, 19; R. 3. 42. -2 To look upon, regard, consider; आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः Chāṇ 5; Pt. 1. 58. -3 To visit, wait or call upon; प्रत्युज्जग्मे मुनिं द्रष्टुं ब्रह्माणमिव वासवः Rām. -4 To perceive with the mind, learn, know, understand; एवमाचरतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिम् Ms. 1. 110; 12. 23. -5 To inspect, discover. -6 To search, investigate, examine, decide; कृतरक्षः समुत्थाय पश्येदायव्ययौ स्वयम् Y. 1. 327; 2. 305. -7 To see by divine intuition; ऋषिर्दर्शनात्स्तोमान् ददर्श Nir. -8 To look helplessly on (without power to prevent what is taking place). *-Pass.* (दृश्यते) 1 To be seen or perceived, become visible or manifested; तव तच्चारु वपुर्न दृश्यते Ku. 4. 18, 3; R. 3. 40; Bk. 3. 19; दृष्टः स्वप्ने कितव रमयन्कामपि त्वं मयेति Me. 113. -2 To appear or look like, seem, look; तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत R. 3. 34. -3 To be found or seen, occur (as in a book &c.); द्वितीयाम्रेडितान्तेषु ततोऽन्यत्रापि दृश्यते Sk.; इति प्रयोगो भाष्ये दृश्यते. -4 To be considered or regarded; सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया Ś. 4. 17. *-Caus.* (दर्शयति-ते) 1 To cause any one (acc., dat. or gen.) to see anything (acc.), to show, point out; दर्शय तं चौरसिंहम् Pt. 1; दर्शयति भक्तान् हरिम् Sk.; प्रत्यभिज्ञानरत्नं च रामायादर्शयत्कृती R. 12. 64; 1. 47; 13. 24; Ms. 4. 59. -2 To prove, demonstrate; वीर्यं मा न ददर्शस्त्वम् Bk. 15. 12. -3 To exhibit, display, make visible; तदेव मे दर्शय देव रूपम् Bg. 11. 45. -4 To produce (as in a court of justice); Ms. 8. 158. -5 To adduce (as evidence); अत्र श्रुतिं दर्शयति. -6 (Ā.) To show oneself, appear, show oneself or anything belonging to oneself; भवो भक्तान् दर्शयते Sk. (*i. e* स्वयमेव); स्वां गृहेऽपि वनितां कथमास्यं हीनिमीलि खलु दर्शयिताहे N. 5. 71; स संततं दर्शयते गतस्मयः कृताधिपत्यामिव साधु बन्धुताम् Ki. 1. 10; Ku. 4. 25. *-Desid.* (दिदृक्षते) To wish or desire to see.

दृश्वर *a.* one who has seen; यमास्यदृश्वरी तस्य ताडका वेत्ति विक्रमम् Bk. 5. 34.

दर्श *a.* [दृश्-भावे घञ्] Seeing, looking **-र्शः** 1 Sight, view, appearance (usually in comp.); दुर्दर्शः, प्रियदर्शः &c. दुर्दर्शा केचिदाभान्ति नराः क्राष्ठमया इव। प्रियदर्शास्तथा चान्ये दर्शनादेव मानवाः॥ Mb. 13. 144. 45. -2 Ocular evidence or proof. -3 The day of the new moon (अमावास्या); एकत्रस्थितचन्द्रार्कदर्शनाद् दर्श उच्यते; शक्यते च चन्द्रस्यादर्शनेन अमावास्या दर्श इति लक्षयितुम्। यथा चक्षुषोरभावे सति चक्षुष्मान् इति चक्षुर्भ्यां लक्ष्यते। ŚB. on MS. 4. 4. 36. -4 The new moon. -5 The half-monthly sacrifice, a sacrificial rite performed on the day of the new moon. It comprises of the आग्नेय, ऐन्द्राग्न and सांनाय्य यागs. **-दर्श-दर्शम्** *ind.* At every sight; Ks. **-Comp. -पः** a god. **-पूर्णमासन्यायः** The rule according to which the same act can be said to yield all desired objects but only one at a time (and not simultaneously). This is established by जैमिनि and शबर in MS. 4. 3. 25-28 (see योगसिद्धिन्याय). **-यामिनी** the night of the new moon. **-विपद्** *m.* the moon.

दर्शक *a.* (**-का** or **-र्शिका** *f.*) [दृश्-णिच् ण्वुल्] 1 Seeing, observing &c. -2 Showing, pointing out; विधिप्रयुक्तसत्कारैः स्वयं मार्गस्य दर्शकः Ku. 6. 52. -3 Examining, looking out for. -4 Explaining, making clear, elucidating **-कः** 1 One who shows or exhibits. -2 A door-keeper, warder. -3 A skilful man, one proficient in any art or science.

दर्शत *a.* [दृश् कर्मणि अतच्] Ved. 1 Visible. यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं दर्शतं पदमिति Bri. Up. 5. 14. 3. –2 Beautiful. –तः 1 The sun. –2 The moon.

दर्शन *a.* [दृश्-ल्युट्] 1 Seeing, looking at (at the end of comp.); देव°, धर्म°, &c. –2 Showing, exhibiting. –3 Demonstrating, teaching; भागवतधर्मदर्शना नव महाभागवताः Bhāg. 5. 4. 12. –नम् 1 Looking at, seeing, observing; अतीन्द्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनो बभूव भावेषु दिलीपनन्दनः R. 3. 41. –2 Knowing, understanding, perceiving, foreseeing; प्रमदामनु संस्थितः शुचा नृपतिः सन्निति वाच्यदर्शनात् R. 8. 72. –3 Sight, vision; चिन्ताजडं दर्शनम् Ś. 4. 6. –4 The eye. –5 Inspection, examination; बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् Y. 1. 329. –6 Showing, displaying, exhibition. –7 Becoming visible; रावणिः पितरं युद्धे दर्शनस्थोऽब्रवीदिदम् Rām. 7. 29. 32. –8 Visiting, paying a visit, a visit; देवदर्शनम् Y. 1. 84. –9 (Hence) Going into the presence of, audience; मारीचस्ते दर्शनं वितरति Ś. 7; राजदर्शनं मे कारय &c. –10 Colour, aspect, appearance, semblance, अनेकाद्भुतदर्शनम् Bg. 11. 10; R. 3. 57. –11 Appearance, producing (in court); यो यस्य प्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेह मानवः Ms. 8. 158, 160. –12 A vision, dream, dream. –13 Discernment, understanding, intellect; सम्यग्दर्शनसंपन्नः कर्मभिर्न निबध्यते Ms. 6. 74. –14 Judgment, apprehension. –15 Religious knowledge. –16 A doctrine or theory prescribed in a system. –17 A system of philosophy; as in सर्वदर्शनसंग्रह. –18 A mirror. –19 Virtue, moral merit. –20 Opinion; अथानुजं भृशमनुशास्य दर्शनम् Rām. 2. 21. 64. –21 Intention. –22 Demonstration. –23 A sacrifice. –24 Mention, assertion; दर्शनादर्शनयोश्च दर्शनं प्रमाणम् ŚB. on MS. 10. 7. 36. –25 Experiencing; भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् Bhāg. 1. 8. 25. –Comp. –ईप्सु *a.* anxious to see. –उज्ज्वला the great white jasmine. –गृहम् an audience chamber. –पथः the range of sight or vision, horizon; मम दर्शनपथमवतीर्णः Ś. 3. 'crossed my sight'; क्रमेण तस्मिन्नवतीर्णदृक्पथे N. –प्रतिभूः, –प्रातिभाव्यम् a bail or surety for appearance; Y. 2. 54; Ms. 8. 160.

दर्शनीय *pot. p.* [दृश्-अनीयर्] 1 To be seen, visible, observable, perceptible. –2 Fit to be seen, good-looking, handsome, beautiful; अहो दर्शनीयान्यक्षराणि Mu. 1; Pt. 4. 38. –3 To be produced in a court of justice; cf. Ms. 8. 158; Kull. –Comp. –मानिन् *a.* conceited, proud, vain.

दर्शयितृ *a.* [दृश्-णिच्-तृच्] 1 Showing, exhibiting. –2 Directing, guiding; पथः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वराः R. 3. 46. –*m.* 1 A warder, door-keeper. –2 A guide (in general).

दर्शित *p. p.* [दृश्-णिच्-क्त] 1 Shown, displayed, manifested, exhibited. –2 Explained, demonstrated, proved. –3 Apparent, visible.

दर्शिन् *a.* [दृश्-णिनि] (At the end of comp.) 1 Seeing, perceiving, viewing, observing, knowing, understanding, showing, exhibiting; तद्दर्शिनमुदासीनं त्वामेव पुरुषं विदुः Ku. 2. 13. –2 Receiving, securing; नृपतिरिव निकाममायदर्शी Mk. 2. 7. –3 Experiencing; Rām. 3.

दिदृक्षा *f.* A desire to see; एकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव Ku. 1. 49.

दिदृक्षु *a.* Desirous to see; व्यवहारान् दिदृक्षुस्तु ब्राह्मणैः सह पार्थिवः Ms. 8. 1.

दृश् *a.* (At the end of comp.) 1 Seeing, superintending, surveying, viewing. –2 Discerning, knowing. –3 Looking like, appearing. (–*f.*) 1 Seeing, viewing, perceiving. –2 The eye, sight; स दधे दृशमुदग्रतारकाम् R. 11. 69. –3 Knowledge. –4 The number 'two'. –5 The aspect of a planet. –Comp. –अञ्चलः a side-long glance., –अध्यक्षः the sun. –कर्णः a snake. –कर्मन् *n.* an operation by which any planet of a certain latitude is referred to the ecliptic. –क्षयः decay or loss of sight, becoming dim-sighted. –क्षेपः the sine of the zenith distance of the highest or central point of the ecliptic at a given time; cf. दृग्ज्या. –गतिः the cosine of the zenith distance. –गोचर *a.* visible. (–रः) the range of sight. –छत्रम् an eye-lid; Rāj. T. 8. –जलम् tears. –ज्या the sine of the zenith-distance. –तुल्य *a.* coincident with observation, or an observed place (in Astr.). –निमीलनम् a kind of game in which children play hide and seek (Mar. आंधळी कोशिंबीर) –पथः the range of sight. –पातः a look, glance. –प्रसादा a blue stone used for a collyrium. –प्रिया beauty, splendour. –भक्तिः *f.* a look of love, an amorous glance. –रुध *a.* obstructing the sight; Śi. 19. 76. –लम्बनम् vertical parallax. –विषः a snake. –वृत्तम् a vertical circle. –शक्तिः *f.* the faculty of perception. –श्रुतिः a snake, serpent. –संगमः the sight of and meeting with; यासां नाम्नापि कामः स्यात्संगमं दर्शनं विना। नासां दृक्संगमं प्राप्य यन्न द्रवति कौतुकम् ॥ Pt. 4. 33.

दृशतिः *f.* Ved. Looking, seeing; सूरो न यस्य दृशतिररेपा Rv. 6. 3. 3.

दृशा The eye. –Comp. –आकाङ्क्ष्यम् a lotus. –उपमम् a white lotus.

दृशानः [दृश्-आनच् किच्च] 1 A spiritual teacher. –2 A Brāhmaṇa. –3 A guardian of the world (लोकपाल). –नम् Light, brightness.

दृशालुः The sun.

दृशिः, –शी *f.* 1 The eye; मम दृशिगोचर एष आविरात्मा Bhāg. 1. 9. 41. –2 A Śāstra. –3 Light. द्रष्टा दृशिमात्रः शुद्धोऽपि प्रत्ययानुपश्यः Yogadarśana. –शिः *f.* Seeing, viewing. गोपीदृगुत्सवदृशिः प्रविवेश गोष्ठम् Bhāg. 10. 14. 47.

दृशीक *a.* [दृश्-कर्मणि बा॰ ईकक्] 1 Worthy of regard, fit to be seen, conspicuous. –2 Beautiful. –का, –कम् Appearance, becoming manifest.

दृश्य *pot. p.* [दृश् कर्मणि क्यप्] 1 To be seen, visible. –2 To be looked at. –3 Beautiful, pleasing to the sight, lovely: निदर्शयामास विशेषदृश्यम् R. 6. 31; तमेकदृश्यं

नयनैः पिबन्त्यः (नार्यः) Ku. 7. 64. –श्यः (Arith.) A given quantity or number. –श्यम् A visible object; the visible world; दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि M. 1. 9. –Comp. –इतर a. invisible. –जाति (Arith.) reduction of a given quantity with fractions. –स्थापित a. placed conspicuously; दृश्यस्थापितमृद्भभिक्षाभाण्डमृगाजिनाम् Ks. 24. 92.

दृश्वन् a. (–री f.) [दृश् क्वनिप्] (At the end of comp.) 1 Seeing, perceiving. –2 (Fig.) Familiar or conversant with; as in श्रुतपारदृश्वा R. 5. 24; विद्यानां पारदृश्वनः 1. 23.

दृष्ट p. p. [दृश्-कर्मणि-क्त] 1 Seen, looked, perceived, observed, beheld; उभयोरपि दृष्टोऽन्तः Bg. 2. 16. –2 Visible, observable. –3 Regarded, considered; दृष्टो विमृश्य बहुशोऽप्यनया सतृष्णम् Ś. 3. 10. –4 Occurring, found. –5 Appearing, manifested. –6 Known, learned, understood. –7 Determined, decided, fixed; तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा Rām. 1. 8. 9. –8 Valid. –9 Allotted. –10 Experienced, suffered, endured, felt. –11 Treated of; see दृश्. –ष्टम् 1 Perception, observation. –2 Danger from dacoits. –Comp. –अदृष्ट a. 1 seen for the first time. –2 scarcely or hardly seen. –3 relating to the present and future life; दृष्टादृष्टक्रियासिद्धिर्न भवेत्तादृगन्यथा Rāj. T. 1. 130. –अन्तः, –तम् 1 an example, illustration, parable; पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽत्र महार्णवः Śi. 2. 31; साध्यसाधर्म्यात् तद्धर्मभावी दृष्टान्त उदाहरणम् Gautamasūtra. –2 (in Rhet.) a figure of speech in which an assertion or statement is illustrated by an example (distinguished from उपमा and प्रतिवस्तूपमा; see K. P. 10 and R. G. *ad. loc.*). –3 a Śāstra or science; शोभार्थं विहितास्तत्र न तु दृष्टान्तः कृताः Mb. 2. 3. 13. –4 death (cf. दिष्टान्त). –अर्थ a. 1 having the object or meaning obvious or quite apparent. –2 practical. –3 having a clear idea about anything. °आपत्तिः (see अर्थापत्तिः). –कष्ट, –दुःख &c. a. one who has experienced or suffered misery, inured to hardships. –कूटम् a riddle, an enigma. –दोष a. 1 found fault with, considered to be faulty; Ś. 2. –2 vicious. –3 exposed, detected. –पृष्ठ a. running from a battlefield. –प्रत्यय a. 1 having confidence manifested. –2 convinced. –रजस् f. a girl arrived at puberty.–व्यतिकर a. 1 one who has experienced a misfortune. –2 one who foresees evil.

दृष्टिः f. [दृश्-भावे-क्तिन्] 1 Seeing, viewing. –2 Seeing with the mental eye. –3 Knowing, knowledge; सम्यग्दृष्टिस्तस्य परं पश्यति यस्त्वाम् Ki. 18. 28. –4 The eye, the faculty of seeing, sight; केनेदानीं दृष्टिं विलोभयामि V. 2; चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि Ś. 1. 23.; दृष्टिस्तृणीकृतजगत्त्रयसत्त्वसारा U. 6. 19; R. 2. 28; Ś. 4. 2; देव दृष्टिप्रसादं कुरु H. 1. –5 A look, glance. –6 View, notion; क्षुद्रदृष्टिरेषा K. 173; एतां दृष्टिमवष्टभ्य Bg. 16. 9. –7 Consideration, regard. –8 Intellect, wisdom; तुभ्यं नमस्तेऽस्त्वविषक्तदृष्टये Bhāg. 10. 40. 12. –9 (In Astrol.) Aspect of the stars. –10 Light (प्रकाश). –11 A theory, doctrine, notion; याश्च काश्च कुदृष्टयः (सर्वास्ता निष्फलाः) Ms. 12. 95. -Comp. –कृत् n., –कृतम् a kind of lily (स्थलपद्म). –क्षम worth-seeing; V. 4. 21. –क्षेपः a glance, look. –गतम् a theory, doctrine. –गुणः a mark for archers, butt, target. –गोचर a. within the range of sight, in sight, visible. (–रः) the range of sight. –दानम् appearance. –दोषः the evil influence of the human eye. –पातः 1 a look, glance; मार्गे मृगप्रेक्षिणि दृष्टिपातं कुरुष्व R. 13. 18; Bh. 1. 11, 94; 3. 66. –2 act of seeing, function of the eye; रजःकणैर्विघ्नितदृष्टिपाताः Ku. 3. 31 (Malli. interprets—unnecessarily in our opinion—पात by प्रभा). –पथः the range of sight. –पूत a. 'kept pure by the sight', watched that no impurity is contracted; दृष्टिपूतं न्यसेत्पादम् Ms. 6. 46. –प्रसादः the favour of a look. –बन्धुः a firefly. –मण्डलम् 1 the pupil of the eye. –2 the circle of sight. –रागः the expression of the eyes; भवन्तमन्तरेण कीदृशोऽस्या दृष्टिरागः Ś. 2. 11-12. –वादः 1 a Buddhist canon dealing with discussion on other religious views; दृष्टिवादो द्वादशाङ्गी स्याद्गणिपिटकाह्वया। प्रतिकर्मसूत्रपूर्वानुयोगो पूर्वगतचूलिकाः। पञ्च स्युर्दृष्टिवादभेदाः पूर्वाणि चतुर्दशापि पूर्वगते। Hem. –2 N. of the 12th Aṅga of the Jainas. –विक्षेपः a side-glance, leer, oblique look. –विद्या optics. –विभ्रमः an amorous glance, a coquettish look; Ś. 1. 23. –विषः a serpent. –संभेदः mutual glance; त्वयापि न निरूपिता अनयोर्दृष्टिसंभेदाः Māl. 7.

दृष्टिन् a. 1 Having an insight into, or familiar with anything. –2 Having the looks or thoughts directed upon anything, absorbed in the contemplation of.

दृशद् f. A stone; see दृषद्.

दृषद् f. [दृ अदि षुक् ह्रस्वश्च; cf. Uṇ. 1. 128] 1 A rock, large stone, or stone in general; तत्र व्यक्तं दृषदि चरणन्यासमर्धेन्दुमौलेः Me. 55; R. 4. 74; Bh. 1. 38. –2 A mill-stone, a flat stone for grinding condiments upon; भित्वा मृषाश्रुर्दृषदश्मना रहः Bhāg. 10. 9. 6. -Comp. –अश्मन् m., –पुत्रः the upper and smaller mill-stone. –उपलः a grind-stone for grinding condiments upon. (दृषदिमाषकः a tax raised from mill stones). –सारम् iron; दृषत्सारस्तत्त्वामृतमपि भवाम्भोनिधिगतः Mv. 6. 52.

दृषद्वत् a. Stony, rocky. –ती 1 N. of a river flowing into the Sarasvatī and forming the eastern boundary of the Aryāvarta; cf. Ms. 2. 17. –2 An epithet of Durgā.

दृह, दृंह 1. P. (दर्हति, दृंहति) 1 To be fixed or firm. –2 To grow, increase. –3 To prosper. –4 To fasten.

दृ I. 4, 9 P. (दीर्यति, दृणाति, दीर्ण) 1 To burst or break asunder, split open. –2 To cause to burst, tear, divide, rend, sunder, pull to pieces. –*Pass.* (दीर्यते) 1 To burst, break open, be sundered; कथमेवं प्रलपतां वः सहस्रधा न दीर्णमनया जिह्वया Ve. 3. –2 To separate. –3 To be afraid, to fear. –*Caus.* (द-दा-रयति-ते) 1 To split, tear asunder, divide by digging. –2 To disperse, scatter. –II. 1 P. (दरति) To fear, be afraid of. (With prepositions like अव, आ, प्र, &c. the root does not change its meaning.)

दीर्ण *p. p.* [दॄ-क्त] 1 Torn, rent, split &c. -2 Frightened, afraid. **-र्णम्** 1 Cutting, a rent. -2 Fear.

दे 1 Ā. (दयते, दात, *desid.* दित्सते) To protect, cherish.

देदीप्यमान *a.* Shining intensely, bright, blazing, resplendent.

देय See under दा.

देव् 1 Ā. (देवते) 1 To sport, play, gamble. -2 To lament. -3 To shine. -4 To throw, cast. -With परि to lament, mourn.

देव *a.* (-वी *f.*) [दिव्-अच्] 1 Divine, celestial; Bg. 11. 11; Ms. 12. 117. -2 Shining; यज्ञस्य देवमृत्विजम् Rv. 1. 1. 1. -3 Fit to be worshipped or honoured. **-वः** 1 A god, deity; एको देवः केशवो वा शिवो वा Bh. 3. 120. -2 (*a*) The god of rain, an epithet of Indra; as in द्वादश वर्षाणि देवो न ववर्ष; अवर्षयद्देवः Rām. 1. 9. 18; काले च देशे च प्रववर्ष देवः Bu. Ch. 2. 7. (*b*) A cloud. -3 A divine man, Brāhmaṇa, as in भूदेव. -4 A king, ruler, as in मनुष्यदेव; तां देवसमितिं (अभ्यागच्छत्) Mb. 3. 130. 22. -5 A title affixed to the names of Bārhmaṇas; as in गोविन्ददेव, पुरुषोत्तमदेव &c. -6 (In dramas) A title of honour used in addressing a king, ('My lord', 'Your majesty'); ततश्च देव Ve. 4; यथाज्ञापयति देवः &c. -7 Quicksilver. -8 The Supreme Spirit; हित्वा च देहं प्रविशन्ति देवं दिवौकसो द्यामिव पार्थ सांख्याः Mb. 12. 301. 112. -9 A fool -10 A child. -11 A man following any particular business. -12 A lover. -13 Emulation. -14 Sport, play. -15 A husband's brother (cf. देवृ, देवर). -16 A lancer. **-वम्** An organ of sense; देवानां प्रभवो देवो मनसश्च त्रिलोककृत् Mb. 14. 41. 3. [cf. L. *deus*; Gr. *deos*]. **-Comp. -अंशः** a partial incarnation of god. **-अगारः, -रम्** a temple. **-अङ्गना** a celestial damsel, an *apsaras.* **-अतिदेवः, -अधिदेवः** 1 the highest god. -2 an epithet of (1) Śiva. (2) Buddha. (3) Viṣṇu. देवातिदेवो भगवान् प्रसूतिरंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता Hariv. **-अधिपः** 1 an epithet of Indra. -2 the supreme god. **-अनीकम्** an army of celestials. **-अनुचरः, -अनुयायिन्** *m.* an attendant or follower of a god; निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच R. 2. 52. **-अन्धस्** *n.*, **अन्नम्** 1 the food of gods, divine food, ambrosia. -2 food that has been first offered to an idol; see Ms. 5. 7 and Kull. thereon. **-अभीष्ट** *a.* 1 liked by or dear to gods. -2 sacred or dedicated to a deity. **(-ष्टा)** piper betel. **-अरण्यम्** the garden of gods, the Nandana garden; अलमुद्द्योतयामासुर्देवारण्यमिवर्तवः R. 10. 80. **-अरिः** a demon. **-अर्चनम्, -ना** 1 the worship of gods. -2 idolatry. **-अर्पणम्** 1 an offering to the god. -2 the Veda; पृथग्भूतानि चान्यानि यानि देवार्पणानि च Mb. 13. 86. 17 (see com.). **-आवसथः** a temple. **-अश्वः** an epithet of उच्चैःश्रवस्, the horse of Indra. **-आक्रीडः** 'the garden of the gods', Nandana garden. **-आजीवः, -आजीविन्** *m.* an attendant upon an idol. -2 a low Brāhmaṇa subsisting by attendance upon an idol and upon the offerings made to it. **-आत्मन्** *a.* 1 consecrated, holy, sacred. -2 of a divine nature. (**-m.**) 1 the divine soul; ते ध्यानयोगानुगताऽपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढाम् Śvet. Up. 1. 3. -2 the holy fig-tree. **-आयतनम्** a temple; Ms. 4. 46; न देवायतनं गच्छेत् कदाचिद् वाऽप्रदक्षिणम्। न पीडयेद् वा वस्त्राणि न देवायतनेष्वपि॥ Kūrma P. **-आयुधम्** 1 a divine weapon. -2 rainbow. **-आयुष्म्** the life-time of a god. **-आलयः** 1 heaven. -2 a temple. **-आवासः** 1 heaven. -2 the holy fig-tree (अश्वत्थ). -3 a temple. -4 the Sumeru mountain. **-आहारः** nectar, ambrosia.. **-इज्** *a.* (nom. sing. देवेट्-ड्) worshipping the gods. **-इज्यः** an epithet of Brihaspati, preceptor of the gods. **-इन्द्रः** 1 an epithet of Indra. -2 of Śiva. **-इष्ट** *a.* dear to gods. (**-ष्टः**) bdellium. (**-ष्टा**) the wild lime tree. **-ईशः** an epithet of (1) Indra. (2) Śiva. (3) Viṣṇu. (4) Brahman. (**-शी**) N. of Durgā; also of Devakī, mother of Kriṣṇa. **-ईश्वरः** N. of (1) Śiva. (2) Indra. **-उद्यानम्** 1 divine garden. -2 the Nandana garden. -3 a garden near a temple. **-ऋषिः** (देवर्षिः) 1 a deified saint, divine sage such as अत्रि, भृगु, पुलस्त्य, अङ्गिरस् &c.; एवंवादिनि देवर्षौ Ku. 6. 84 (*i. e.* अङ्गिरस्); अथ देवऋषी राजन् संपरेतं नृपात्मजम् Bhāg.; आब्रह्मभुवनाल्लोका देवर्षिपितृमानवाः। तृप्यन्तु पितरः सर्वे मातृमातामहादयः Tarpaṇamantra. -2 an epithet of Narada; देवर्षीणां च नारदः Bg. 10. 13. 26. **-ओकस्** *n.* the mountain Meru or Sumeru. **-कन्या** a celestial damsel, a nymph; also देवकन्यका. **-कर्दमः** sandal, aloe wood, camphor, saffron pounded together and made into a paste. **-कर्मन्** *n.*, **-कार्यम्** 1 a religious act or rite, divine command; अनुष्ठितदेवकार्यम् R. 12. 103. -2 the worship of gods. **-काष्ठम्** the Devadāru tree. **-किरी** N. of a Rāgiṇī; ललिता मालती, गौरी नाटी देवकिरी तथा। मेघरागस्य रागिण्यो भवन्तीमाः सुमध्यमाः॥ **-कुटम्** a temple. **-कुण्डम्** a natural spring. **-कुलम्** 1 a temple. -2 a race of gods. -3 a group of gods. **-कुल्या** the celestial Ganges. **-कुसुमम्** cloves; एलां च देवकुसुमं त्वक्पत्रं देवदारु च Śiva. B. 30. 14. **-खातम्, -खातकम्** 1 a natural hollow among mountains. -2 a natural pond or reservoir; Ms. 4. 203. -3 a pond near a temple. °बिल a cavern, chasm. **-गणः** a class of gods. **-गणिका** an *apsaras*; q. v. **-गतिः** the path of देवलोक; अनुज्ञातश्च रामेण ययौ देवगतिं मुनिः A. Rām. 2. 1. 40. **-गन्धर्वः** an epithet of Nārada. (**-र्वम्**) a particular mode of singing. **-गर्जनम्** thunder. **-गर्भः** see हिरण्यगर्भ; Rām. 2. 40. 23. **-गायनः** a celestial chorister, a Gandharva. **-गान्धारी** N. of a Rāgiṇī; गान्धारी देवगान्धारी मालवी श्रीश्च सारवी। रामकीर्यपि रागिण्यः श्रीरागस्य प्रिया इमाः॥ **-गिरिः** 1 N. of a mountain; cf. Me. 44. -2 N. of a town (Daulatabad). **-गिरी** *f.* N. of a Rāgiṇī. **-गुरुः** 1 an epithet of Kaśyapa (the father of gods). -2 of Brihaspati (the preceptor of gods). **-गुही** an epithet of Sarasvatī or of a place situated on it. **-गुह्यम्** 1 a secret only known by gods. -2 death. **-गृहम्** 1 a temple. -2 the place of a king. -3 a planetary sphere. **-ग्रहः** a class of demons who causes harmless madness. **-चरितम्** the course of action or practices of the gods; न देवचरितं चरेत्. **-चर्या** the worship or service of gods.

-चिकित्सकौ (du.) Aśvins, the twin physicians of gods. -छन्दः a pearl-necklace having 81, 100 or 108 strings; शतमष्टयुतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता Bri. S. 81. 32. -जनः the gods collectively. °विद्या the science of music, dance, other arts &c.; Ch. Up. 7. 1. 2. -जातम् a class of gods. -जामिः *f.* a sister of the gods; देवजामीनां पुत्रोऽसि Av. 6. 46. 1. -तरुः 1 the holy fig-tree. -2 one of the trees of paradise. (*i. e.* मन्दार, पारिजात, सन्तान, कल्प and हरिचन्दन); पञ्चैते देवतरवो मन्दारः पारिजातकः। सन्तानः कल्पवृक्षश्च पुंसि वा हरिचन्दनम्॥ Ak. -3 the tree in a village (चैत्यवृक्ष) where the villagers usually meet (Mar. पार). -तर्पणम् offerings of water, part of the सन्ध्या ceremony. -ताडः 1 fire. -2 an epithet of Rāhu. -तातः 1 a sacrifice. -2 N. of Kaśyapa. -तातिः 1 a god. -2 divine service; स नो यक्षद् देवताता यजीयान् Rv. 3. 19. 1. -तीर्थम् 1 the right moment for the worship of gods. -2 the tips of the fingers sacred to gods. -दत्त *a.* 1 god-given, granted by the gods. -2 given to the gods (as a village, &c.). (-त्तः) 1 N. of the conch-shell of Arjuna; देवदत्तं धनञ्जयः (दध्मौ) Bg. 1. 15. -2 a certain person (used in speaking of men indefinitely); मुक्तस्ततो यदि बन्धाद्देवदत्त उपाच्छिनत्ति Bhāg. 5. 14. 24; देवदत्तः पचति, पीनो देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते &c. -3 one of the vital airs exhaled in yawning; देवदत्तो विजृम्भणे. °अग्रजः N. of Buddha. -दर्शन *a.* visiting the gods. (-नः) N. of Nārada; यथा प्राह नारदो देवदर्शनः Bhāg. 2. 8. 1. -दारु *m., n.* a species of pine; गङ्गाप्रवाहोक्षितदेवदारु Ku. 1. 54; R. 2. 36. -दासः a servant or attendant upon a temple. (-सी) 1 a female in the service of gods or a temple. -2 a courtezan (employed as a dancer in a temple). -3 the wild citron tree. -दीपः the eye. -दुन्दुभिः 1 divine drum; देवदुन्दुभिनिर्घोषो पुष्पवृष्टिश्च खात् पतन् Rām. -2 the holy basil with red flowers. -3 an epithet of Indra. -दूतः a divine envoy or messenger, an angel. -देवः 1 an epithet of Brahman; Rām. 1. 43. 1. -2 of Śiva; अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक Ku. 1. 52. -3 of Viṣṇu; Bg. 10. 15. -4 of Gaṇeśa; दृष्टप्रभावो वरदो देवदेवो विनायकः Ks. 20. 55. -दैवत्य *a.* destined for the god; Ms. 2. 189. -द्रोणी a procession with idols. -धर्मः a religious duty or office. -धानी the city of Indra; तां देवधानीं स वरूथिनीपतिर्बहिः समन्ताद्रुरुधे पृतन्यया Bhāg. 8. 15. 23. -धान्यम् a kind of grass-grain (Mar. देवभात). -धिष्ण्यम् a chariot of the gods (विमान); Bhāg. 10. 82. 7. -नक्षत्रम् N. of the first 14 नक्षत्रs in the southern quarter (opp. to यमनक्षत्रम्). -नदी 1 the Ganges. -2 any holy river; Ms. 2. 17. -नन्दिन् *m.* N. of the door-keeper of Indra. -2 N. of a grammarian. -नागरी N. of the character in which Sanskrit is usually written. -नाथः Śiva. -निकायः 1 'residence of gods', paradise, heaven; तं तुष्टुवुर्देवनिकायकेतवः Bhāg. 10. 27. 25. -2 a host or assembly of gods; Ms. 1. 36. -निन्दकः a blasphemer, unbeliever, heretic, atheist. -निन्दा heresy, atheism. -निर्माल्यम् 1 a garland remaining from a sacrifice. -निर्मित *a.* 'god-created', natural. -पतिः an epithet of Indra. -पादाः 'the royal feet or presence', an honorific term for a king; देवपादाः प्रमाणम्. -पथः 1 'heavenly passage', heaven, firmament दिव्यो देवपथो ह्येष नात्र गच्छन्ति मानुषाः Mb. -2 the milky way. -पशुः any animal consecrated to a deity. -पात्रम् an epithet of Agni. -पुर, -पुरी *f.* an epithet of Amarāvatī, the city of Indra. -पुरोहितः 1 a domestic priest of the gods. -2 the planet Jupiter (बृहस्पति). -पुष्पम् cloves. -पूज्यः an epithet of Bṛihaspati. -प्रतिकृतिः *f.*, -प्रतिमा an idol, the image of a deity. -प्रश्नः 'consulting deities', astrology, fortune-telling. -प्रसूत *a.* good-produced (water); Av. 6. 100. 2. -प्रियः 'dear to the gods', an epithet of Śiva; (देवानांप्रियः an irreg. comp. meaning-1 a goat. -2 a fool, idiot like a brute breast, as in तेऽप्यतात्पर्यज्ञा देवानांप्रियाः K. P. -3 an ascetic, who renounces the world). -बलिः an oblation to the gods. -बाहुः 1 N. of a king in the Yadu race. -2 N. of a sage; देवबाहुः शतधनुः कृतवर्मेति तत्सुताः Bhāg. -ब्रह्मन् *m.* an epithet of Nārada. -ब्राह्मणः 1 a Brāhmaṇa who lives on the proceeds of a temple. -2 a venerable Brāhmaṇa. -भक्तिः worship or service of the gods. -भवनम् 1 the heaven. -2 a temple. -3 the holy fig-tree. -भागः the northern hemisphere. -भ *m.* a god; (-*f.*) heaven. -भूमिः *f.* heaven; पितुः प्रदेशास्तव देवभूमयः Ku. 5. 45. -भूतिः *f.* an epithet of the Ganges. -भूयम् divinity, godhead; विदितमेव भवतां ...... परां निर्वृतिमुपेत्य देवभूयं गताः सर्वे न पूर्वपुरुषा इति Rām. Champū. -भृत् *m.* an epithet of 1 Viṣṇu. -2 of Indra. -भोगः pleasure of the gods, heavenly joy; अश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् Bg. 9. 20. -भोज्यम् nectar. -मणिः 1 the jewel of Viṣṇu called कौस्तुभ. -2 the sun. -3 a curl of hair on a horse's neck; आवर्तिनः शुभफलप्रदशुक्तियुक्ताः संपन्नदेवमणयो भृतरन्ध्रभागाः (अश्वाः) Śi. 5. 4; N. 1. 58. -मधु *n.* divine honey; असौ वा आदित्यो देवमधु Ch. Up. 3. 1. 1. -मातृ *f.* N. of Aditi, mother of gods. -मातृक *a.* 'having the god of rain or clouds as foster-mother', watered only by the clouds, depending on rain-water and not on irrigation, deprived of every other kind of water (as a country); देशो नद्यम्बुवृष्ट्यम्बुसंपन्नव्रीहिपालितः। स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथाक्रमम्॥ Ak.; cf. also वितन्वति क्षेममदेवमातृकाः (*i. e.* नदीमातृकाः) चिराय तस्मिन् कुरवश्चकासते Ki. 1. 17. -मानकः the jewel of Viṣṇu called कौस्तुभ. -माया the Māyā of gods; ते दुस्तरामतितरन्ति च देवमायाम् Bhāg. -मार्गः the air or sky. -मासः the eighth month of pregnancy. -मुनिः a divine sage. -यजनम् 1 a sacrificial place, a place where a sacrifice is performed; ततस्ते देवयजनं ब्राह्मणाः स्वर्णलाङ्गलैः (कृष्ट्वा) Bhāg. 10. 74. 12. देवयजनसंभवे सीते U. 4. -2 a place of worship; मण्डलं देवयजनं दीक्षासंस्कार आत्मनः Bhāg. 12. 11. 17. -यजि *a.* making oblations to gods. -यज्ञः a sacrifice to the superior gods made by oblations to fire, or through fire to the gods; (one of the five daily sacrifices of a Brāhmaṇa; see Ms. 3. 81, 85 and पञ्चयज्ञ also). -यज्यम्, -यज्या a sacrifice. -यात्रा 'an idol-procession,' any sacred festival when the idols are carried in procession; केनापि देवयात्रागतेन सिद्धादेशेन साधुना

मत्समक्षमादिष्टा M. 5. 12-13. -यान bestowing मोक्ष; यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप Bhāg. 8. 8. 2. -नः the path leading to मोक्ष; सत्येन पन्था विततो देवयानः Muṇḍ. 3. 1. 6. -यानम् a celestial car. -युगम् 1 the first of the four ages of the world; also called कृतयुग, सनत्कुमारो भगवान् पुरा देवयुगे प्रभुः Rām. 1. 11. 11. -2 an age of the gods comprising four ages of men. -योनिः 1 a superhuman being, a demigod; विद्याधरोऽप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिंनराः। पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः॥ Ak. -2 a being of divine origin. -3 fuel used in kindling fire (*f.* also). -योषा an *apsaras*. -रथः a car for carrying the image of god in procession. -रथम् a day's journey for the sun's chariot. -रहस्यम् a divine mystery. -राज्, -राजः 1 an epithet of Indra; Rām. 7. 6. 6. -2 a king. -3 N. of Buddha. -रातः 1 an epithet of Parīkṣit. -2 a kind of swan or crane. -राष्ट्रम् N. of an empire in the Deccan. -लक्ष्मम् the Brāhmanical cord. -लता the Navamallikā or double jasmine plant. -लिङ्गम् the image or statue of a deity; Bhāg. 3. 17. 13. -लोकः heaven, paradise; देवलोकस्य चर्त्विजः (प्रभुः) Ms. 4. 182. -वक्त्रम् an epithet of fire. -वर्त्मन् *n.* the sky or atmosphere. -वर्धकिः, -शिल्पिन् *m.* Viśvakarman, the architect of gods. -वाणी 'divine voice', a voice from heaven. -वाहनः an epithet of Agni. -विद्या 1 divine science; Ch. Up. 7. 1. 2. -2 the science of Nirukta or etymology; *ibid.* -विभागः the northern hemisphere. -विश् *f.*, -विशा a deity. -वीतिः food of the gods. -वृक्षः the Mandāra tree. -व्यचस् *a.* Ved. occupied by the gods. -व्रतम् 1 a religious observance, any religious vow. -2 the favourite food of the gods. (-तः) an epithet of 1 Bhīṣma; ततो विनशनं प्रागाचत्र देवव्रतोऽपतत् Bhāg. 1. 9. 1. -2 Kārtikeya. -व्रतत्वम् celibacy (ब्रह्मचारित्व); देवव्रतत्वं विज्ञाप्य Mb. 5. 172. 19. -शत्रुः a demon; स देवशत्रूनिव देवराजः Mb. -शुनी an epithet of Saramā, the bitch of the gods. -शेखर the *damanaka* tree (Mar. दवणा). -शेषम् the remnants of a sacrifice offered to gods. -श्रीः *m.* a sacrifice. (*f.*) Lakṣmī. -श्रुतः an epithet of 1 Viṣṇu. -2 Nārada. -3 a sacred treatise. -4 a god in general. -संसद् *f.* देवसभा q. v. -सत्यम् divine truth, established order of the gods. -संघ *a.* divine. -सभा 1 an assembly of the gods (सुधर्मन्). -2 a council of a king, council-chamber. -3 a gambling-house. -सभ्यः 1 a gambler. -2 a frequenter of gaming-houses. -3 an attendant on a deity. -4 the keeper of a gambling-house. -सहा 1 rules of begging alms (? भिक्षासूत्र); L. D. B. -2 N. of a plant. -सायुज्यम् identification or unification with a deity, conjunction with the gods, deification. -सिंह an epithet of Śiva. -सुषिः a tube or cavity (in the heart) leading to the gods; cf. उदान; तस्य ह वा एतस्य हृदयस्य पञ्च देवसुषयः Ch. Up. 3. 13. 1. -सू N. of 8 deities (अग्नि, सोम, सवितृ, रुद्र, बृहस्पति, इन्द्र, मित्र and वरुण). -सृष्टा an intoxicating drink. -सेना 1 the army of gods. -2 N. of the wife of Skanda; स्कन्देन साक्षादिव देवसेनाम् R. 7. 1 (Malli.:— देवसेना = स्कन्दपत्नी; perhaps it merely means 'the army of the gods' personified as Skanda's wife). °पतिः, °प्रियः an epithet of Kārtikeya. -स्वम् 'property of gods', property applicable to religious purposes or endowments; यद्धनं यज्ञशीलानां देवस्वं तद्विदुर्बुधाः Ms. 11. 20, 26. °अपहरणम् sacrilege. -सावर्णिः the 13th Manu; मनुस्त्रयोदशो भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान् Bhāg. 8. 13. 30. -हविस् *n.* an animal offered to gods at a sacrifice. -हिंसकः an enemy of gods. -हूः the left ear; Bhāg. 4. 25. 51. -हूतिः *f.* 1 invocation of the gods. -2 N. of a daughter of Manu Svāyambhuva and wife of Kardama. -हेडनम् an offence against the gods. -हेतिः a divine weapon.

देवक *a.* [दिव्-ण्वुल्] 1 sporting, playing. -2 Divine, godlike, celestial. -कः (at the end of comp.) A god, deity.

देवकी N. of a daughter of Devaka and wife of Vasudeva and mother of Kriṣṇa. -Comp. -नन्दनः, -पुत्रः, -मातृ *m.*, -सूनुः epithets of Kriṣṇa.

देवकीय, देवक्य *a.* Divine, godlike.

देवट्टी The Gangetic kite; L. D. B.

देवता 1 Divine dignity or power, divinity; शाकल्य तस्य का देवतेत्यमृतमिति होवाच Bṛi. Up. 3. 9. 10; cf. ŚB. on MS. 10. 4. 23; 6. 3. 19. -2 A deity, god; Ku. 1. 1. -3 The image of a deity; Ms. 4. 130. -4 An idol. -5 An organ of sense. -Comp. -अगारः, -रम्, -आगारः, -रम्, -गृहम्, -स्थानम् a temple. -अधिपः an epithet of Indra. -अनुक्रमणी index of the Vedic deities. -अभ्यर्चनम् worshipping a deity; Ms. 2. 176. -आत्मन् *a.* of a divine nature; अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा Ku. 1. 1. -आयतनम्, -आलयः, -वेश्मन् *n.* a temple or chapel. -दर्शनम् manifestation of a deity; Nṛi. Up. -प्रतिमा the image of a god, an idol; देवताप्रतिमाश्चैव कम्पन्ति च हसन्ति च Mb. 6. 2. 26. -स्नानम् the ablution of an idol.

देवत्य *a.* 1 Having as one's deity; as in अग्निदेवत्य. -2 Sacred to a deity.

देवद्र्यञ्च् *a.* (-द्रीची *f.*) Adoring a deity.

देवन् *m.* The younger brother of a husband.

देवनः [दीव्यत्यनेन दिव् करणे ल्युट्] A die. -नम् 1 Beauty, splendour, lustre. -2 Gaming, gambling, a game at dice; प्रकाशमेतत्तास्कर्यं यद्देवनसमाह्वयौ Ms. 9. 222. -3 Play, sport, pastime. -4 A pleasure-ground, a garden. -5 A lotus. -6 Emulation, desire to excel. -7 Affair, business. -8 Praise. -9 Going, motion. -10 Grief, lamentation, sorrow. -ना 1 Gambling, a game at dice. -2 Sport, pastime. -3 Lamentation.

देवयानी N. of the daughter of Śukra, preceptor of the *Asuras*. [She fell in love with Kacha, her father's pupil, but he rejected her advances. On this she cursed

the youth, who in return cursed her that she should become the wife of a Kṣatriya (See कच.) Once upon a time Devayānī and her companion Śarmiṣṭhā, the daughter of Vṛiṣaparvan, the king of the Daityas, went to bathe keeping their clothes on the shore. But the god Wind changed their clothes, and when they were dressed they began to quarrel about the change until Śarmiṣṭhā, so far lost her temper that she, slapped Devayānī's face, and threw her into a well. There she remained until she was seen and rescued by Yayāti, who, with the consent of her father, married her, and Śarmiṣṭhā became her servant as a recompense for her insulting conduct towards her. Devayānī lived happily with Yayāti for some years and bore him two sons, Yadu and Turvasu. Subsequently her husband became enamoured of Śarmiṣṭhā, and Devayānī, feeling herself aggrieved, abruptly left her husband and went home to her father, who at her request condemned Yayāti with the infirmity of old age; see Yayāti also.]

देवयु *a.* 1 Pious, holy, virtuous. –2 Attending sacred festivals. **–युः** A god.

देवरः 1 A husband's brother (elder or younger); Ms. 3. 55; 9. 59; अपुत्रां गुर्वनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया (इयात्) Y. 1. 68. –2 husband; का देवरं वशगतं कुसुमास्त्रवेगविस्रस्तपौंस्नमुशती न भजेत कृत्ये Bhāg. 4. 26. 26

देवलः 1 An attendant upon an idol, a low Brāhmaṇa who subsists upon the offerings made to an idol; ......देवलाश्च कृषीवलाः Śiva. B. 31. 20. –2 A virtuous man. –3 N. of Nārada. –4 A husband's brother. –5 N. of a law-giver.

देवलकः An attendant upon an idol; see the preceding word; द्रव्यं देवलका हरन्त्यचकिताः Viś. Guṇa. 466.

देवाटः N. of a sacred place called Harihara.

देवाला *f.* N. of a Rāgiṇī.

देवसात् *ind.* To the nature of a god or gods. (°भू to be changed into a god; हता वा देवसाद्भूत्वा लोकान् प्राप्स्यथ पुष्कलान् Mb.).

देविक *a.* (**–की** *f.*), **देविल** *a.* 1 Divine, godly. –2 Derived from a god. –3 Virtuous, pious.

देवितव्य *a.* To be gambled. **–व्यम्** Gambling.

देवितृ, देविन् *m.* A gamester; Mb. 3. 252. 50.

देविल *a.* Righteous, virtuous, divine.

देवी 1 A female deity, a goddess. –2 N. of Durgā. –3 N. of Sarasvatī. –4 N. of Sāvitrī. –5 A queen, especially a crowned queen (अग्रमहिषी who has undergone the consecration along with her husband); प्रेष्यभावेन नामेयं देवीशब्दक्षमा सती। स्नानीयवस्त्रक्रियया पत्रोर्णं वोपयुज्यते M. 5. 12; देवीभावं गमिता परिवारपदं कथं भजत्येषा K. P. 10. –6 A respectful title applied to a lady of the first rank. –7 A kind of bird (श्यामा). –8 A particular supernatural power (कुण्डलिनी). **–Comp. –कोटः** 1 the city of Bāṇa (शोणितपुर). –2 Devikotta (on the Coromandal coast). **–गृहम्** 1 the temple of a goddess. –2 the apartment of a queen. **–पुराणम्** N. of an Upapurāṇa. **–भागवतम्** N. of an Upapurāṇa. **–भावः** the dignity of a queen. **–सूक्तम्** a Sūkta addressed to Devī.

देवृ *m.* [दिव्-ऋ] 1 A husband's brother (especially younger). –2 The husband of a woman previously married (?).

देवेशयः An epithet of Viṣṇu.

देव्यम् Divine dignity, god-head.

देवटः An artisan, a mechanic.

देशः [दिश्-अच्] 1 A place or spot in general; देशः को नु जलावसेकशिथिलः Mk. 3. 12 (often used after words like कपोल, स्कन्ध, अंस, नितम्ब &c., without any meaning; स्कन्धदेशे Ś. 1. 19 'on the shoulder'). –2 A region, country, province, land, territory; यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् H. 1. 150. –3 A department, part, side, portion (as of a whole); as in एकदेश, एकदेशीय q. v. –4 An institute, an ordinance. –5 Range, compass; दृष्टिदेशः Pt. 2. **–Comp. –अटनम्** roaming through a country, travelling. **–अतिथिः** a foreigner. **–अन्तरम्** 1 another country, foreign parts; Ms. 5. 78. –2 longitude. **–अन्तरिन्** *m.* a foreigner. **–आचारः, –धर्मः** a local law or custom, the usage or custom of any country; देशधर्मान् जातिधर्मान् कुलधर्मांश्च शाश्वतान् Ms. 1. 118. **–कण्टकः** a public calamity. **–कारी** N. of a Rāgiṇī. **–कालौ** *m.* (du.) time and place; न देशकालौ हि यथार्थधर्मावेक्षते कामरतिर्मनुष्यः Rām. 4. 33. 55. (**–लम्**) *ind.* according to time and place; सत्पात्रे महती श्रद्धा देशकालं यथोचितम् Pt. 2. 72. **–कालज्ञ** *a.* knowing the proper place and time. **–च्युतिः** banishment or flight from one's country. **–ज, –जात** *a.* 1 native, indigenous. –2 produced in the right country. –3 genuine, of genuine descent. **–दृष्ट** *a.* 1 seen in a country. –2 customary in a place; Ms. 8. 3. **–भाषा** the dialect of a country; आलोच्य लक्ष्यमधिगम्य च देशभाषाः Kāvyal. 4. 35. **–रूपम्** propriety, fitness; Mb. 12. **–विद्ध** *a.* properly perforated (pearl); Kau. A. 2. 11. **–वृत्तम्** a circle depending upon its relative position to the place of the observer. **–व्यवहारः** a local usage, custom of the country.

देशकः [दिश्-कर्तरि ण्वुल्] 1 A ruler, governor. –2 An instructor, a preceptor. –3 A guide in general. –4 A shower. –5 An indicator. **–Comp. –पटुम्** a mushroom.

देशना [दिश्-णिच् युच्] Direction, instruction.

देशिक *a.* [देशे प्रसितः ठन्] Local, pertaining to a particular place, native, अदेशिका महारण्ये ग्रीष्मे शत्रुवशं गताः Mb. 4. 47. 23. -कः 1 A spiritual teacher (गुरुः) धर्माणां देशिकः साक्षात् स भविष्यति धर्मभाक् Mb. -2 A traveller. -3 A guide -4 One familiar with places.

देशित *a.* 1 Told, directed, ordered. -2 Advised, instructed. -3 Pointed out, shown, indicated.

देशिनी 1 The fore-finger; वत्स मा रोदीरितीन्द्रो देशिनीमदात् Bhāg. 9. 6. 31. -2 an index, contents.

देशी 1 The dialect of a country, one of the varieties of the Prākrita dialect; see Kāv. 1. 33. -2 N. of a Rāgiṇī. **-Comp.** -कट्टरिः a kind of dance. -नाममाला N. of a dictionary of provincialism by Hemachandra.

देशीय *a.* [देशे भवः -छ] 1 Belonging to a province, provincial. -2 Native, local. -3 Inhabiting any country (at the end of comp.); as in मगधदेशीय, तद्देशीय, वङ्गदेशीय &c. -4 Not far or distant from, almost, bordering on (used as affix at the end of words); अष्टादशवर्षदेशीयां कन्यां ददर्श K. 131 ; 'a girl about 18 years old (whose age bordered on 18); पञ्चवर्षदेशीयमपि प्रभुत्वात् प्रैक्षन्त पौराः पितृगौरवेण R. 18. 39; so पटुदेशीय &c.

देश्य *a.* [दिश्-कर्मणि ण्यत् देश-यत् वा] 1 To be pointed out or proved. -2 Local, provincial. -3 Born in a country, native. -4 Genuine, of genuine descent. -5 Being on the spot or place (where anything is due). -6 Not far from, almost; see देशीय above. -श्यः 1 An eye-witness of anything अभियोक्ता दिशेद्देश्यम् Ms. 8. 52-53. -2 The inhabitant of a country. -श्यम् The statement of a question or argument, the thing to be proved or substantiated (पूर्वपक्ष).

देष्टव्य *a.* To be pointed, shown or declared.

देष्टृ A pointer, an indicator; तेषां कुपथदेष्टॄणां पततां तमसि ह्यधः Bhāg. 6. 7. 14.

देष्णम् Ved. A gift.

देष्णु *a.* 1 Very liberal. -2 Intractable, unruly. -*m.* A washerman.

देहः, -हम् [दिह्-घञ्] 1 The body; देहं दहन्ति दहना इव गन्धवाहाः Bv. 1. 104. -2 A form, shape, bulk, mass, -3 A person, an individual. -4 An appearance, a manifestation. -हः Anointing, smearing. -ही A rampart, wall, mound. **-Comp.** -अन्तरम् another body; किं नु तद् दुष्कृतं कर्म पुरा देहान्तरे कृतम् Rām. 7. 24. 15. °प्राप्तिः *f.* transmigration.-आत्मवादः materialism, the doctrines of Chārvāka.-आत्मवादिन् *m.* a materialist, a Chārvāka. -आवरणम् armour, dress. -आसवः urine. -ईश्वरः the soul. -उद्भव,-उद्भूत *a.* born in the body, inborn, innate. -करः a father. -कर्तृ *m.* 1 the sun. -2 the Supreme Soul. -3 father. -कृत् 1 the five elements. -2 the God; देहकृत् देहभृत् देही Mb. -3 father; त्रसदस्युः पौरुकुत्सो योऽनरण्यस्य देहकृत् Bhāg. 9. 7. 4. -कोषः 1 the covering of the body. -2 a feather, wing &c. -3 skin. -क्षयः 1 decay of the body. -2 sickness, disease. -गत *a.* incarnate, embodied. -जः 1 son. -2 *a.* Belonging to the body; मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते Ms. 1. 104. -जा a daughter. -तन्त्र *a.* whose chief kind of existence is corporeal; त्वं देहतन्त्रः प्रशमाय पाप्मनां निदेशभाजां च विभो विभूतये Bhāg. 3. 33. 5. -त्यागः 1 death (in general). -2 voluntary death; resigning the body; तीर्थे तोयव्यतिकरभवे जह्नुकन्यासरय्वोर्देहत्यागात् R. 8. 95; Ms. 10. 62. -दः quick-silver. -दीपः the eye. -धर्मः the function of the body (आहारनिद्रामैथुनादि); Rām. 4. 35. 9. -धारकम् a bone. -धारणम् living, life. -धिः a wing. -धृष् *m.* air, wind. -पातः death. -बद्ध *a.* embodied, incarnate; देहबद्धमिव धर्ममभ्यगात् R. 11. 35 ; Ku. 2. 47. -बन्धः bodily frame; ध्वंसते देहबन्धः U. 3. 38; Māl. 9. 20. -भाज् *a.* embodied, corporeal. (-*m*) any being possessed of a body or life, especially a man ; नायं देवो देहभाजां नृलोके Bhāg. 5. 5. 1. -भुज् *m.* 1 the soul. -2 the sun. -भृत् *m.* 1 living being, especially a man; धिगिमां देहभृतामसारताम् R. 8. 51; देहभृतां वर Bg. 8. 4; 14. 14. -2 an epithet of Śiva. -3 life, vitality. -भेदः death. -मध्यम् waist. -यात्रा 1 dying, death. -2 nourishment, food. -यापनम् fostering the body (शरीरपोषण); देवतातिथिशेषेण कुरुते देहयापनम् Mb. 3. 260. 6. -लक्षणम् a mole, a black or dark spot upon the skin. -वर्मन् *n.* the skin. -वायुः one of the five vital airs or lifewinds; see प्राण. -विसर्जनम् death. -वृन्तम् the navel. -संचारिणी a daughter. -सारः marrow. -स्वभावः bodily temperament.

देहंभर *a.* Gluttonous; जनेषु देहंभरवार्तिकेषु (न प्रीतियुक्ताः) Bhāg. 5. 5. 3.

देहवत् *a.* Embodied; अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते Bg. 12. 5. -*m* 1 A man. -2 the soul.

देहिका A sort of insect.

देहिन् *a.* (-नी *f.*) [देह-इनि] Incarnate, embodied. -*m.* 1 A living being, especially a man; त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् Ku. 4. 10; Śi. 2. 46; Bg. 2. 13; 17. 2; Ms. 1. 30; 5. 49. -2 The soul, spirit (enshrined in the body); तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही Bg. 2. 22; 5. 13; 14. 5. -नी The earth,

देहला Spirituous liquor.

देहलिः, -ली *f.* The threshold of a door, the sill or lower part of the wooden frame of a door; विन्यस्यन्ती भुवि गणनया देहलीदत्तपुष्पैः Me. 89; Mk. 1. 9. **-Comp.** -दीपः a lamp suspended over the threshold; °न्याय see under न्याय.

दै 1 P. (दायति, दात) 1 To purify, cleanse. -2 To be purified. -3 To protect. -*With* अव 1 to whiten, brighten. -2 to purify.

दैक्ष *a.* Pertaining to the अग्नीषोम; दैक्षस्य चेतरेषु Ms. 8. 1. 13. (where शबर writes दैक्ष इत्यग्नीषोमीय उच्यते.)

दैतेयः [दितेरपत्यं-ढक्] 1 'A son of Diti', a Rākṣasa, demon. -2 N. of Rāhu. -Comp. -इज्यः, -गुरुः, -पुरोधस् *m.*, -पूज्यः epithets of Śukra, the preceptor of the *Asuras*. -निषूदनः an epithet of Viṣṇu. -मातृ *f.* Diti, mother of the demons. -मेदजा the earth (supposed to be produced from the marrow of मधु and कैटभ).

दैत्यः [दितेरपत्यं-ण्य] See दैतेय. -Comp. -अरिः 1 a god. -2 an epithet of Viṣṇu. -देवः 1 an epithet of Varuṇa. -2 wind. -पतिः an epithet of Hiraṇyakaśipu, Prahlāda or Bali; यथा हि ते दैत्यपतौ प्रसादः Bhāg. 10. 63. 45. q. v. -युगम् an age of the demons consisting of 12000 divine years.

दैत्या 1 A drug. -2 Spirituous liquor.

दैत्याय (दैत्यायते) To represent a Daitya; दैत्यायित्वा जहारान्यामेका कृष्णार्भभावनाम् Bhāg. 10. 30. 16.

दैन (-नी *f.*), **दैनंदिन** (-नी *f.*), -**दैनिक** (-की *f.*) *a.* Diurnal, daily; तैरेवास्य कलेः कलेवरपुषो दैनंदिनं वर्तनम् Bv. 1. 103. एष दैनन्दिनः सर्गो ब्राह्मस्त्रैलोक्यवर्तनः Bhāg.

दैनिकी Daily wages, day's hire.

दैर्घ्यम्, -**र्घम्** Length, longness.

दैन्यम्, **न्यम्** [दीनस्य भावः ष्यञ्] 1 Poverty, poor and pitiable condition, miserable state; दरिद्राणां दैन्यम् G. L. 2; फणिनो दैन्यमाश्रितः Ku. 2. 21; इन्दोर्दैन्यं त्वदनुसरणक्लिष्टकान्तेर्बिभर्ति Me. 86. -2 Affliction, sorrow, dejection, grief, low-spiritedness. -3 Feebleness. -4 Meanness.

दैप *a.* Relating or belonging to a lamp; नयनमिव सन्निद्रं घूर्णते दैपमार्चिः Śi. 11. 18.

दैव *a.* (-वी *f.*) [देवादागतः अण्] 1 Relating to gods, caused by or coming from gods, divine, celestial; संस्कृतं नाम दैवी वागन्वाख्याता महर्षिभिः Kāv. 1. 33; दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदाम् R. 1. 60; Y. 2. 235; Bg. 4. 25; 9. 13; 16. 3; Ms. 3. 75. -2 Royal; दैवी वाग्यस्य नाभवत् Rāj. T. 5. 206. -3 Depending on fate, fatal. -4 Possessing the quality of सत्त्व. -वः 1 (*i. e.* विवाहः) One of the eight forms of marriage, that in which the daughter is given away at a sacrifice to the officiating priest; यज्ञस्य ऋत्विजे दैवः Y. 1. 59 (for the eight forms of marriage see उद्वाह or Ms. 3. 21). -2 A worshipper of god (देवभक्त); दैवान् सर्वे गुणवन्तो भवन्ति Mb. 12. 158. 35. -वम् 1 Fate, destiny, luck, fortune; पूर्वजन्मकृतं कर्म तद्दैवमिति कथ्यते H. दैवमविद्वांसः प्रमाणयन्ति Mu. 3; बिना पुरुषकारेण दैवमत्र न सिध्यति 'God helps those who help themselves'; दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या Pt. 1. 361. (दैवात् by chance, luckily, accidentally.) -2 A god, deity. -3 A religious rite or offering, an oblation to gods; उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकम् Rām. 1. 23. 2. -4 A kind of Śrāddha ceremony. -5 Parts of the hands sacred to the gods, *i. e.* the tips of the fingers; cf. Ms. 2. 59. -6 Royal duties; न तु केवलदैवेन प्रजाभावेन रेमिरे Mb. 1. 222. 10. -7 A science of phenomena, unusuals (उत्पात); Ch. Up. 7. 1. 2. -वी 1 A woman married according to the form of marriage called *daiva* q. v. above. -2 *a.* Divine, super-human; दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता Bg. 16. 5. -3 A division of medicine (the medical use of charms, prayers &c.). -Comp. -अत्ययः evil resulting from unusual natural phenomena. -अधीन, -आयत्त *a.* dependent on fate; दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् Ve. 3. 33. -अहोरात्रः a day of the gods *i. e.* the human year. -इज्य *a.* sacred to Jupiter (गुरु), -topaz. -उपहत *a.* ill-fated, unfortunate; दैवेनोपहतस्य बुद्धिरथवा सर्वा विपर्यस्यति Mu. 6. 8. -ऊढा a woman married according to the Daiva ritual. °ज the son of such a woman; दैवोढाजः सुतश्चैव सप्त सप्त परावरान् Ms. 3. 38. -कर्मन् *n.* offering, oblations to gods. -कृत *a.* 1 fated. -2 natural. -कोविद, -चिन्तकः, -ज्ञः an astrologer, a fortune-teller; पुरोहितं प्रकुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् Y. 1. 313; Kām. 9, 25. -गतिः *f.* turn or course of fate; मुक्ताजालं चिरपरिचितं त्याजितो दैवगत्या Me. 96.; Pt. 3. 174. -चिन्ता fatalism; astrology. -ज्ञ *a.* knowing fate or men's destinies. -तन्त्र *a.* dependent on fate. -दत्त *a.* innate, natural. -दीपः the eye. -दुर्विपाकः hardness of fortune, adverseness or unpropitiousness of fate, an evil turn of fate; U. 1. 40. -दोषः badness of fate. -पर *a.* 1 trusting to fate, a fatalist. -2 fated, predestined. -प्रश्नः 1 fortune-telling, astrology. -2 a voice from heaven. नक्तं निर्गत्य यत्किञ्चिच्छुभाशुभकरं वचः। श्रूयते तद्विदुर्धीरा दैवप्रश्नमुपश्रुतिम्॥ -युगम् 'a Yuga of the gods' said to consist of 12000 divine years, but see Kull. on एतद् द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते Ms. 1. 71. -योगः a lucky coincidence, fortuitous combination, fortune, chance. (दैवयोगेन, दैवयोगात् fortunately, accidentally.) -रक्षित *a.* guarded by the gods; अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितम् Subhāṣ. -लेखकः a fortune-teller, an astrologer. -वशः, -शम् the power of destiny, subjection to fate. -वाणी 1 a voice from heaven. -2 the Sanskrit language; cf. Kāv. 1. 33. quoted above. -विद् *m.* an astrologer. -सभेयम् a variety of sandal-wood red and smelling like a lotus-flower; Kau. A. 2. 11. -हत *a.* ill-fated; सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति Subhāṣ. -हीन *a.* ill-fated, unfortunate, unlucky.

दैवकः A god, deity.

दैवत *a.* (-ती *f.*) [देवता-अण्] 1 Divine. -2 (At the end of an adj. comp.) Honouring or worshipping as one's deity, as in सूर्यदैवता जनाः -तम् A god, deity, divinity; मृदं गां दैवतं विप्रं घृतं मधु चतुष्पथं प्रदक्षिणानि कुर्वीत Ms. 4. 39, 153; U. 4. 4.; Amaru. 3; हन्त प्रिया दैवतमस्य देवी Bhāg. 4. 4. 28. -2 A number of gods, the whole class of gods; Ve. 2. -3 An idol. (The word is said to be *m.* also, but is rarely used in that gender. Mammaṭa notices it as a fault called अप्रयुक्तत्व; see अप्रयुक्त). -4 N. of the third Kaṇḍa of Yāskas Nirukta. -Comp. -पतिः N. of Indra. -सरित् *f.* the Ganges.

दैवतस् *ind.* By chance, fortunately, luckily.

दैवत्य *a.* Addressed or sacred to a deity; हुत्वाग्नीन् सूर्यदैवत्यान् जपेन् मन्त्रान् समाहितः Y. 1. 99; Ms. 2. 189; 4. 124. **-त्यम्** A deity; Ms. 4. 39.

दैविक *a.* (-की *f.*) [देव-ठक्] Relating to the gods, divine; अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषदैविके Ms. 1. 65; 8. 409. **-कम्** An inevitable accident.

दैविन् *m.* An astrologer.

दैव्य *a.* (-व्या, -व्यी *f.*) Divine. **-व्यम्** 1 Fortune, fate. -2 Divine power; यदि देवा दैव्येनेदगार Av. 4. 27. 6.

दैवलः, -लकः The servant of an evil spirit.

दैवसिक *a.* Happening in one day; इत्युक्त्वा ब्राह्मणाय दैवसिकामुत्पत्तिं प्रादात् Mb. 3. 196. 13.

दैवाकरिः 1 The planet Saturn. -2 An epithet of Yama. -3 The river Yamunā.

दैवारिपः A conch-shell (शङ्ख).

दैवासुरम् The natural enmity subsisting between the gods and the demons.

दैशिक *a.* (-की *f.*) [देशेन निर्वृत्तं तस्येदं वा-ठञ्] 1 Local, provincial. -2 National, belonging to the whole country. -3 Belonging or having reference to space; Bhāṣā. P. 120. -4 Acquainted with any place. -5 Teaching, pointing, directing, showing. **-कः** 1 A teacher, preceptor; शुको गतः परित्यज्य पितरं मोक्षदैशिकम् Mb. 12. 321. 94. -2 A guide. -3 One instructed by the preceptor; Bhāg. 11. 27. 22. -4 Local people; हस्तिनोऽश्वा रथाः पत्तिर्नावो विष्टिस्तथैव च। दैशिकाश्चाविकाश्चैव तदष्टाङ्गं बलं स्मृतम् Mb. 12. 121. 44. **-कम्** a kind of dance; cf. Me. 37. Malli. Com.

दैष्टिक *a.* (-की *f.*) [दिष्टमिति मतिर्यस्य, ठक्] Fated, predestined. **-कः** A fatalist; नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे। शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते॥ Śi. 2. 86.

दैहिक *a.* (-की *f.*) [देहे भवः, तस्येदं वा ठक्] Bodily, corporeal; कर्ताऽस्य सर्गादिषु यो न बध्यते न हन्यते देहगतोऽपि दैहिकैः Bhāg. 5. 19. 12. प्रजाः ससर्ज कतिधा दैहिकीर्मानसीर्विभुः Bhāg.

दैह्य *a.* [देहे भवः ष्यञ्] Bodily; तथापि बत मे दैह्यो ह्यात्मा चैवात्मना विभुः Bhāg. 1. 4. 30. **-ह्यः** The soul (enshrined in the body).

दो 4 P. (द्यति, दित; *-caus.* दापयति; *-desid.* दित्सति) 1 To cut, divide. -2 To mow, reap. *-With* अव to cut or lop off; यदन्यस्मिन् यज्ञे स्रुच्यवद्यति Sat. Br.

दोग्धृ See under दुह्.

दोघः A calf.

दोङ्गकम् A variety of the resin of aloe (अगुरु), black in colour; Kau. A. 2. 11.

दोधकम् N. of a metre consisting of three भगण्s and one गुरु.

दोमन् *n.* Pain, inconvenience.

दोरः A rope (रज्जु).

दोरकम् A string for fastening the wires of a lute.

दोलः [दुल्-घञ्] 1 Swinging, rocking, oscillating; वेलादोलानिलचलम् Mb. 1. 21. 10. -2 A swing, litter. -3 A festival held on the fourteenth or full-moon day of the month of Phālguna when figures of 'young Kriṣṇa' (बालकृष्ण) are swung in a swing. **-Comp.** **-मण्डपः, -पम्, यानम्** a swing.

दोला, दोलिका 1 A litter, palanquin. -2 A swing, hammock (fig. also); आसीत् स दोलाचलचित्तवृत्तिः R. 14. 34; 9. 46; 19. 44; संदेहदोलामारोप्यते K. 207. -3 Swinging, fluctuation. -4 Doubt, uncertainty. -5 The Indigo plant. **-Comp.** **-अधिरूढ, -आरूढ** *a.* (lit.) mounted on a swing; (fig.) uncertain, irresolute, disquieted. **-चलचित्तवृत्ति** *a.* One whose mind is agitated like a swing. **-यन्त्रम्** drugs tied up in a cloth and boiled out over a fire; Bhāva. P. **-युद्धम्** uncertainty of success, a fight with varying success; दोलायुद्धं कृतगुरुतरध्वानमौद्धत्यभाजाम् Śi. 18. 80. **-लोल** *a.* uncertain.

दोलायते Den. Ā. 1 To swing, rock to and fro, oscillate, fluctuate, vacillate (fig. also). -2 To be restless or uneasy.

दोलायमान *a.* 1 Swinging, oscillating. -2 Wavering, vacillating. -3 Perplexed, doubtful.

दोलायित, -दोलित *a.* Swung, shaken, oscillating &c.

दोलिका, -दोली 1 A cradle. -2 A swing.

दोष, -दोषिक, -दोषिन् See under दुष्.

दोषन् *m.*, *n.* (This word has no forms for the first five inflections, *i. e.* before acc. pl.) An arm.

दोषस् *f.* Night. *-n.* Darkness.

दोषा *ind.* At night; दोषाऽपि नूनमहिमांशुरसौ किलेति Śi. 4. 46, 62. *-f.* 1 The arm. -2 The darkness of night, night; घर्मकालदिवस इव क्षपितदोषः K. 37 (where the word means 'a fault or sin' also). **-Comp.** **-आस्यः, -तिलकः** a lamp. **-करः** 1 The moon; यामित्रवेधविहितानपहाय दोषान्। दोषाकरः सुखमनेकविधं विधत्ते॥ Jyotistattvam. -2 a mine of faults; दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि Udb.

दोषातन *a.* (-नी *f.*) Nightly, nocturnal; दोषातनं बुधबृहस्पतियोगदृश्यः (तारापतिः) R. 13. 76.

दोस् *m.*, *n.* [दम्यते अनेन दम् डोसि अर्धर्चा° ; Up. 2. 69] (दोषन् is optionally substituted for this word after acc. dual.) 1 The forearm, the arm; तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षिणं दोर्निशाचरः R. 15. 23; हेमपात्रगतं दोर्भ्यामादधानं पयश्चरुम् 10. 51; Ku. 3. 76. -2 The part of an arc defining its sine.

-3 The side of a triangle or square. -4 A measure of eighteen inches; Mātaṅga. L. 10. 14. -Comp. -गडु (दोर्गडु) *a.* crooked-armed. -ग्रह (दोर्ग्रह) *a.* strong, powerful. (-हः) pain in the arm. -ज्या (दोर्ज्या) the sine of the base. -दण्डः (दोर्दण्डः) a stick-like arm, strong arm; दोर्दण्डाञ्चितमहिमा Mv. 7. 8.; Bv. 1. 128. -निकर्तनम् (दोर्निकर्तनम्) amputation of the arm. -मूलम् (दोर्मूलम्) the armpit. -युद्धम् (दोर्युद्धम्) a duel; (अभ्युद्यतं) दोर्युद्धाय दशास्यमिन्द्रतनयः प्रक्षिप्य कक्षान्तरे Mv. 5. 37. -शालिन् (दोःशालिन्) possessed of strong arms, warlike, brave; इयं परिसमाप्यते रणकथाद्य दोःशालिनाम् Ve. 3. 34. -शिखरम् (दोःशिखरम्) the shoulder. -सहस्रभृत् (दोःसहस्रभृत्) *m.* 1 an epithet of the demon Bāṇa. -2 an epithet of Sahasrārjuna. -स्थः (दोःस्थः) 1 a servant. -2 service. -3 a player. -4 play, sport.

दोह, दोहन, दोह्य &c. See under दुह्.

दोहदः, -दम् [दोहमाकर्ष ददाति दा-क] 1 (*a*) The longing of a pregnant woman; प्रजावती दोहदशंसिनी ते R. 14. 45; उपेत्य सा दोहददुःखशीलतां यदेव वव्रे तदपश्यदाहृतम् 3. 6, 7. (*b*) The desired object itself. -2 Pregnancy. -3 The desire of plants at budding time (as, for instance, of the Aśoka to be kicked by young ladies, of the Bakula to be sprinkled by mouthfuls of liquor &c.); महीरुहा दोहदसेकशक्तेराकालिकं कोरकमुद्गिरन्ति N. 3. 21; R. 8. 63; Me. 78; see अशोक. -4 Vehement desire; प्रवर्तितमहासमरदोहदा नरपतयः Ve. 4. -5 Wish or desire in general. -Comp. -दुःखशीलता pregnancy; उपेत्य सा दोहददुःखशीलताम् R. 3. 6. -धूपः a kind of fragrant substance used as manure; दाडिमे दोहदधूपिनि द्रुमे N. 1. 82. -लक्षणम् 1 the fœtus, the embryo (= दौर्हृदलक्षण q. v.). -2 the period of passing from one stage of life to another.

दोहदवती A pregnant woman longing for anything.

दोहदिन् *a.* Eagerly longing for, ardently desirous of.

दोहलः See दोहद; वृथा वहसि दोहलम् (v. l.) ललितकामिसाधारणम् M. 3. 16.

दोहली The Aśoka tree.

दौःशील्यम् Bad temper, wickedness, wicked disposition.

दौःसाधिकः 1 A door-keeper, porter. -2 The superintendent of a village.

दौःस्त्रम् Wrangling between women.

दौकू (गू) लः A car covered with silk cloth. -लम् Fine silk cloth.

दौत्यम् Message, mission; also दौत्यकम्; सान्त्वयामास सप्रेमैरायास्य इति दौत्यकैः Bhāg. 10. 39. 35. -2 The function of a messenger; बह्वन्यचष्टोभयथा मृत्योर्दौत्यकराणि च Bhāg. 10. 42. 27.

दौरात्म्यम् 1 Wickedness, evil or wicked temper, depravity; दौरात्म्याद्रक्षसस्तां तु नात्रत्याः श्रद्दधुः प्रजाः R. 15. 72. -2 Mischievousness; गुणानामेव दौरात्म्याद् धुरि धुर्यो नियुज्यते K. P. 10.

दौरितम् Mischief, evil, harm.

दौरुधरी *f.* A conjunction of planets Jupiter and Venus with the moon regarded as highly auspicious for births; श्रयत्ययं दौरुधरीं धुरं ध्रुवम् N. 15. 42. (cf. 'गुरुभार्गवयोर्योगश्चन्द्रेणैव यदा भवेत्। तदा दुरुधरायोगः' इति ज्योतिःशास्त्रे.)

दौर्गत्यम् 1 Poverty, want, destitution; व्यक्तेऽपि वासरे नित्यं दौर्गत्यतमसावृतः Pt. 2. 92. -2 Wretchedness, distress.

दौर्गन्ध्यम् Bad or disagreeable smell.

दौर्ग्रहः The Aśvamedha sacrifice.

दौर्ग्यम् Difficulty.

दौर्जन *a.* (-दौर्जनी *f.*) Of malicious or wicked persons; व्राह्मीव दौर्जनी संसद्वन्दनीया समेखला Sūktisundara 5. 32.

दौर्जन्यम् Wickedness, depravity.

दौर्जीवित्यम् A wretched or miserable life.

दौर्बल्यम्, -ल्म् Impotency, debility, weakness, feebleness; दौर्बल्यं ख्यापते राज्ञः Ms. 8. 171; क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप Bg. 2. 3.

दौर्भागिनेयः The son of a woman disliked by her husband.

दौर्भाग्यम् Ill-luck, misfortune; यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं... आपस्तद् घ्नन्तु सर्वदा Y. 1. 283.

दौर्भिक्षम् Famine.

दौर्भ्रात्रम् A quarrel or disagreement between brothers.

दौर्मनस्यम् 1 Evil disposition. -2 Mental pain, affliction, dejection, sorrow. -3 Despair; तेषां कृते मे विश्वासो दौर्मनस्यं च जायते Devi Bhāg.

दौर्मन्त्र्यम् Evil advice, bad counsel; दौर्मन्त्र्यान्नृपतिर्विनश्यति Bh. 2. 42.

दौर्लभ्यम् Scarcity, rarity, difficulty of attainment.

दौर्वचस्यम् Evil speech, bad language.

दौर्वाणम् 1 The sap of Dūrvā or bent grass. -2 A clean leaf (इष्टपर्ण).

दौर्व्रत्यम् Disobedience; ill-conduct.

दौर्हृदम्, दौहृदम् 1 Evil disposition of the mind, enmity (also दौर्हार्द in this sense). -2 Pregnancy; सुदक्षिणा दौर्हृदलक्षणं दधौ R. 3. 1. -3 The longing of a pregnant woman; राज्ञः शासनमादाय तथैव किल दौर्हृदम् Rām. 7. 47. 15. -4 Desire in general.

दौर्हृदयम् Evil disposition of mind, enmity.

दौलेयः A tortoise.

दौल्मिः An epithet of Indra.

दौवारिकः (-की *f.*) A door-keeper, warder; दौवारिकी देवसरूपमेत्य R. 6. 59.

दौश्चर्म्यम् A disease of the prepuce; दौश्चर्म्यं गुरुतल्पगः Ms. 11. 49.

दौश्चर्यम् 1 Evil conduct, wickedness; Rām. 6. -2 A bad deed.

दौष्क *a.* (-ष्की *f.*) One who swims by the help of his arms.

दौष्कुल *a.* (-ली *f.*), **दौष्कुलेय** *a.* (-यी *f.*), -**दौष्कुल्य** *a.* Sprung from a low family, born in a contemptible family; Rām. 4. 7. 2; केनापि दौष्कुलेयेन कुल्यां माहाकुलीं प्रियाम् Bk. 7. 88. -ल्यम्, -ल्यम् low extraction; दौष्कुल्यमाधिं विधुनोति शीघ्रम् Bhāg. 1. 18. 18.

दौष्ठवम्, दौष्ठवम् Badness, wickedness.

दौष्य(ष्म)न्तिः A son of Duṣyanta; दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य Ś. 4. 20; Bhāg. 1. 12. 20.

दौस्थ्यम् Distressed condition; Mahimna 16; कृतागसापि संधाय दौस्थ्यं तत्याज येदिलः Śiva. B. 31. 48.

दौहृदिकः A landscape gardener; N. 6. 61; वृक्षादिदोहदे नियुक्तः ['तत्र नियुक्तः' इति ठक् P. IV. 4. 69.] -2 Ardent or morbid desire.

दौहित्रः [दुहितुरपत्यं अण्] A daughter's son; Ms. 3. 148; 9. 131. -त्रम् Sesamum seed.

दौहित्रायणः The son of a daughter's son.

दौहित्री A daughter's daughter.

दौहृदिनी A pregnant woman.

द्यविद्यवी *f.* A day.

द्यु 2 P. (द्यौति) To advance towards, encounter, attack, assail; गुहाया निरगाद् वाली सिंहो मृगमिव द्युवन् Bk. 6. 118; 14. 101.

द्यु *n.* 1 A day. -2 The sky. -3 Brightness. -4 Heaven. -5 Sharpness; cf. अद्यु -*m.* Fire. (द्यु is a substitute for दिव् *f.* before terminations beginning with consonants and in compounds.) -Comp. -गः a bird. -चरः 1 a planet. -2 a bird. -जयः attainment or gaining of heaven. -ज्या the diameter of a circle made by an asterism in its daily revolution. -दलः noon. -धुनिः *f.*, -नदी the heavenly Ganges; सिद्धैर्युतौ द्युधुनिपातशिवस्वनासु रेमे चिरं धनदवल्ललनावरूथी Bhāg. 3. 23. 39. -निवासः a deity, god; शोकाग्निनाऽगाद् द्युनिवासभूयम् Bk. 3. 21. -निवासिन् *m.* 1 a deity. -2 a virtuous man. -पतिः 1 the sun. -2 an epithet of Indra. -पथः the upper part of the sky. -मणिः 1 the sun; कृष्णद्युमणिनिम्लोचे ...... Bhāg. 3. 2. 7. -2 Calcined copper. -योषित् *f.* an *apsaras*. -रत्नम् the sun. -लोकः heaven. -षद्, -सद् *m.* 1 a god, deity; मनःसु येषां द्युसदां न्यधीयन Si. 1. 43. -2 a planet. -सरित् *f.* the Ganges.

द्युकः An owl. -Comp. -अरिः a crow.

द्युक्षः *a.* Ved. 1 Celestial, heavenly. -2 Shining, brilliant. -क्षः An epithet of (1) Varuṇa, (2) Aryaman, (3) Indra, (4) Agni, (5) Soma.

द्युत् 1 Ā. [द्योतते, द्युतित or द्योतित. -*desid.* दिद्युतिषते, दिद्योतिषते] To shine, be bright or brilliant; दिद्युते च यथा रविः Bk. 14. 104; 6. 26; 7. 107; 8. 89. -*Caus.* (द्योतयति-ते) 1 To illuminate, irradiate; Bk. 8. 46; ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः Ku. 6. 4. -2 To make clear, explain, elucidate. -3 To express, mean. -*With* अभि (*Caus.*) to illuminate; तस्मिन्नभिद्योतितबन्धुपद्मे (भानौ न बबन्ध) R. 6. 36. -वि to shine, be bright; व्यद्योतिष्ट सभावेद्यामसौ नरशिखित्रयी Si. 2. 3; 1. 20.

द्युत् *m.* A ray of light.

द्युतिः *f.* [द्युत्-इन्] 1 Splendour, brightness, lustre, beauty; काचः काञ्चनसंसर्गाद् धत्ते मारकतीं द्युतिम् H. Pr. 35; Māl. 2. 10; R. 3. 64. -2 Light, a ray of light; Bh. 1. 61. -3 Majesty, dignity; Ms. 1. 87. -4 (in drama) A threatening attitude. -Comp. -करः the polar star or the sage Dhruva. -धरः Viṣṇu.

द्युतित *a.* Illuminated, shining bright.

द्योतः [द्युत् भावे घञ्] 1 Light, lustre, brilliance; as in खद्योत. -2 Sunshine. -3 Heat.

द्योतक *a.* [द्युत्-ण्वुल्] 1 Shining. -2 Illuminating. -3 Explaining, making manifest, showing.

द्योतन *a.* [द्युत्-युच्] 1 Bright, shining; विलोक्य द्योतनं चन्द्रं लक्ष्मणं शोचनोऽवदत् Bk. 7. 15. -2 Illuminating. -3 Explaining, elucidating. -नः A lamp. -नम् 1 Shining. -2 Illuminating. -3 Explaining. -4 Sight, seeing. -5 Light. -6 Dawn.

द्योतनिका Explanation, elucidation.

द्योतनि *a.* Shining. -निः Ved. Splendour, lustre.

द्योतित *p. p.* 1 Illuminated. -2 Illustrated; see द्युत्.

द्योतिन् *a.* Splendid, bright.

द्योतिस् *n.* 1 Light, brightness, lustre. -2 A star. -Comp. -इङ्गणः (द्योतिरिङ्गणः) a fire-fly.

द्युमत् *a.* 1 Bright, brilliant; वितानानि द्युमन्ति च Bhāg. 10. 81. 30. -2 Clear, loud. -3 Strong, vigorous. -4 Calm, serene. -Comp. -गानम् a mode of chanting the Sāmaveda. -सेनः N. of a king of Śālva, and father of Satyavat, husband of Sāvitrī.

द्युम्नम् 1 Splendour, glory, lustre. –2 Energy, strength, power. –3 Wealth, property; धृष्टत्वादत्यमर्षित्वाद् द्युम्नाद्युत्संभवादपि । धृष्टद्युम्नः कुमारोऽयं द्रुपदस्य भवत्विति ॥ Mb. 1. 167. 53. –4 Inspiration. –5 Sacrificial offering or oblation.

द्युम्निन् *a.* Having wealth or oblations. –2 Majestic. –3 Inspired. –4 Powerful.

द्युवन् *m.* 1 Sun. –2 Heaven; L. D. B.

द्युसैन्धवः उच्चैःश्रवस्, the horse of Indra; द्युसैन्धवो वालजितः कियान् मया Sāhendravilāsa 3. 5.

द्यूतः, –तम् [दिव्-भावे-क्त-ऊठ् अर्धर्चा०] 1 Play, gambling, playing with dice; द्यूतं हि नाम पुरुषस्यासिंहासनं राज्यम् Mk. 2; द्रव्यं लब्धं द्यूतेनैव दारा मित्रं द्यूतेनैव । दत्तं भुक्तं द्यूतेनैव सर्वं नष्टं द्यूतेनैव 2. 7; अप्राणिभिर्यत् क्रियते तल्लोके द्यूतमुच्यते Ms. 9. 223. –2 (fig.) A battle, fight; Mb. 3. –3 The prize won; Mb. 9. **–Comp. –अधिकारिन्** *m.* the keeper of a gambling-house. **–करः, –कृत्** *m.* a gamester, a gambler; अयं द्यूतकरः सभिकेन खलीक्रियते Mk. 2. **–कारः, –कारकः** 1 the keeper of a gambling house. –2 a gambler. **–क्रीडा** playing at dice, gambling. **–धर्मः** the laws concerning gambling; Ms 9. 220. **–पूर्णिमा, –पौर्णिमा** the day of full moon in the month of Ā'svina (also called कोजागर) when people spend their time in games of chance in honour of Lakṣmī, the goddess of wealth. **–प्रतिपद्** *f.* the first day of the bright half of Kārtika (usually spent in gambling). **–बीजम्** a *cowrie*, a shell used in playing. **–मण्डलम्** 1 a gambling house; गमनं परिकर्षं च कृष्णाया द्यूतमण्डले Mb. 2. 79. 32. –2 a circle drawn round a gambler (to make him pay); cf. द्यूतकरमण्डली; Mk. 2. 6-7. **–लेखकः, –कम्** a gambling bill or one who marks the score at gambling; cf. Mk. 2. 19-20. **–वृत्तिः** 1 professional gambler; मित्रध्रुग् द्यूतवृत्तिश्च पुत्राचार्यस्तथैव च Ms. 3. 160. –2 the keeper of a gambling-house. Ms. 3. 160. **–सभा, –समाजः** 1 a gambling-house. –2 an assembly of gamblers.

द्यून *a.* 1 Playing, sporting. –2 Lamenting, sorry; cf. परिद्यून Mb. 3. 7. 20. **–नम्** The seventh sign of the zodiac.

द्यै 1 P. (द्यायति) 1 To despise, treat with contempt. –2 To disfigure.

द्यो *f.* (Nom. sing. द्यौः) Heaven, paradise, the sky; द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च Pt. 1. 182; Ś. 2. 15. (In Dvandva compounds द्यो is changed to द्यावा, *e. g.* द्यावापृथिव्यौ, द्यावाभूमी, द्यावाक्षमे 'heaven and earth'). **–Comp. –कारः** an architect (building very high mansions); द्योकारहेमकारादिजातिं नित्यं समाश्रिताः Mb. 12. 49. 84. **–भूमिः** a bird. **–सद्** *m.* (द्योषद्) a god.

द्रकटः, –द्रगडः A kettle-drum (used in awakening sleepers).

द्रङ्क्षणम् A measure of weight, a *tolā*. Sāraṅg. S.

द्रङ्गः, –ङ्गा A city, town; Rāj. T.

द्रढयति Den. P. 1 To make firm, fasten, tighten, (lit.) as in जटाजूटग्रन्थिं द्रढयति. –2 To strengthen, confirm, corroborate; निवेशः शैलानां तदिदमिति बुद्धिं द्रढयति U. 2. 27; विशुद्धेरुत्कर्षस्त्वयि तु मम भक्तिं द्रढयति 4. 11.

द्रढिमन् *m.* 1 Tightness, firmness; बधान द्रागेव द्रढिमरमणीयं परिकरम् G. L. 47. –2 Confirmation, corroboration; उक्तस्यार्थस्य द्रढिम्ने Śaṅkara. –3 Assertion, affirmation. –4 Heaviness.

द्रप्स *a.* Dripping, trickling down. **–प्सः** 1 A drop; द्रप्सो न श्वेतो मृगस्तुविष्मान् Rv. 7. 87. 6. –2 A spark (of fire); द्रप्सा यत् ते यवसादो व्यस्थिरन् Rv. 1. 94. 11. –3 a flag, banner; द्रप्सं दविध्वद् गविषो न स त्वा Rv. 4. 13. 2 (पार्थिवं रजः as Sāyaṇa). **–प्सम्** Diluted sour milk, diluted curds; (also द्रप्स्यम्).

द्रबुद्धः, –द्धम् A particular high number; Buddh.

द्रम् 1 P. (द्रमति) To go about, run, run about; वानरा दद्रमुश्चाऽथ Bk. 14. 70.

द्रमिडः, –लः See द्रविडः.

द्रम्मम् A drachma; (a word derived from the Greek *drachme*), sixteenth part of a Niṣka (= 1280 वराटकs); वराटकानां दशकद्वयं यत् सा काकिणी ताश्च पाणाश्चतस्रः । ते षोडश द्रम्म इहापि कीर्तितो द्रम्मैस्तथा षोडशकैश्च निष्कः ॥ Līlā.

द्रव *a.* [द्रु गतौ-भावे अप्] 1 Running (as a horse); सत्यो द्रवो द्रवरः पतङ्गरः Rv. 4. 40. 2. –2 Dropping, oozing, wet, dripping; आक्षिप्य काचिद् द्रवरागमेव (पादम्) R. 7. 7. –3 Flowing, fluid. –4 Liquid (opp. कठिन); द्रवः संघातकठिनः (असि) Ku. 2. 11. –5 Melted, liquefied. **–वः** 1 Going, walking about, motion. –2 Dropping, trickling, oozing, exudation. –3 Flight, retreat. –4 Play, amusement, sport. –5 Fluidity, liquefaction –6 A liquid substance, fluid; द्रव इव हृदयस्य प्रस्तरोद्भेदयोग्यः U. 3. 25; 2. 16. –7 Juice, essence; पिबत भागवतं रसमालयम् Bhāg. 1. 1. 3. –8 Decoction. –9 Speed, velocity. –10 (in drama) The flying out against one's superior. (द्रवीकृ means 'to melt, liquefy'. द्रवीभू to be melted, as with pity &c.; द्रवीभवति मे मनः Mv. 7. 34; द्रवीभूतं प्रेम्णा तव हृदयमस्मिन् क्षण इव U. 3. 13; द्रवीभूतं मन्ये पतति जलरूपेण गगनम् Mk. 5. 25. **–Comp. –आधारः** 1 a small vessel or receiver. –2 the hands joined together and hollowed (= चुलुक q. v.). **–इतर** *a.* solid, hard; सरजं वृष्टिं परिरुग्णपादपां द्रवेतरेषां पयसामिवाश्मनाम् Ki. 17. 60. **–उत्तर** *a.* very fluid. **–जः** treacle. **–द्रव्यम्** a fluid substance. **–रसा** 1 lac. –2 gum. –3 extract.

द्रवक, –द्रवण *a.* 1 Running. –2 Oozing, trickling.

द्रवत् *a.* 1 Running, swift. –2 Trickling, oozing.

द्रवन्ती 1 A river. –2 The plant Anthericum Juberosum (Mar. उंदिरकानी).

द्रवस्यति Den. P. 1 To trouble or afflict oneself. –2 To serve or wait upon a person.

द्रविः A smelter, one who melts metal; द्रविर्न द्रावयति दारु धक्षत् Rv. 6. 3. 4.

द्रविडः 1 N. of a country on the east coast of the Deccan (pl.): अस्ति द्रविडेषु काञ्ची नाम नगरी Dk. 130. -2 An inhabitant or native of that country; जरद्द्रविडधार्मिकस्येच्छया निसृष्टैः K. 229. -3 N. of a degraded tribe; cf. Ms. 10. 22. -3 A collective name for five peoples (आन्ध्र, कर्नाटक, गुर्जर, तैलङ्ग and महाराष्ट्र); see द्राविड.

द्रविणम् [द्रु-इनन्; Uṇ. 2. 50] 1 Wealth, money, property, substance; Ve. 3. 22; Pt. 3. 174; निमग्नानां याद्रु द्रविणमदिराघूर्णितदृशाम् Bv. 4. 29. -2 Gold: R. 4. 70; ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कन्यार्थे चैव शक्तितः Ms. 3. 31. -3 Strength, power. -4 Valour, prowess; श्रोतुमिच्छामि चरितं भूरिद्रविणतेजसाम् Mb. 3. 1. 8. -5 A thing, matter, material. -6 That of which anything is made. -7 A wish, desire. -Comp. -अधिपतिः, -ईश्वरः an epithet of Kubera. -उदयः acquirement of wealth: पराङ्मुखे विधौ चेत् स्यात् कथंचिद् द्रविणोदयः Pt. 2. 11. -उदस् m. fire. -नाशनः the plant Hyperanthera Moriaga (Mar. शेवगा). -प्रदः an epithet of Viṣṇu. सुधन्वा खण्डपरशुर्दारुणो द्रविणप्रदः V. Sah.

द्रविणस्यु a. Desiring wealth or sacrificial offerings.

द्रव्यम् 1 A thing, substance, object, matter; the whole creation (अधिभूत); द्रव्यक्रियाकारकाख्यं धूत्वा यान्त्यपुनर्भवम् Bhāg. 12. 6. 38. -2 The ingredient or material of anything. -3 A material to work upon. -4 A fit or suitable object (to receive instruction &c.): द्रव्यं जिगीषुमधिगम्य जडात्मनोऽपि Mu. 7. 14; see अद्रव्य also. -5 An elementary substance, the substratum of properties; one of the seven categories of the Vaiśeṣikas; (the *dravyas* are nine:—पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशकालदिगात्ममनांसि); one of the six of the Jainas (जीव, धर्म, अधर्म, पुद्गल, काल and आकाश). -6 Any possession, wealth, goods, property, money: षड् द्रव्याणि—'मणयः पशवः पृथिवी वासो दास्यादि काञ्चनम्'; उपार्जनं च द्रव्याणां परिमर्दश्च तानि षट् Mb. 12. 59. 64; ननु तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः U. 2. 19. -7 A medicinal substance or drug. -8 Modesty. -9 Bell-metal, brass or gold; Rām. 7. -10 Spirituous liquor. -11 A wager, stake. -12 Anointing, plastering. -13 An ointment. -14 The animal-dye, lac. -15 Extract, gum. -16 A cow; L. D. B. -17 A verse from the Ṛigveda. द्रव्यशब्दश्छन्दोगैर्ऋक्षु आचरितः । ŚB. on MS. 7. 2. 14. -Comp. -अर्जनम्, -वृद्धिः, -सिद्धिः f. acquisition of wealth. -ओघः f. affluence, abundance of wealth. -कल्कम् Viscous sediment given out by oily substances when ground; द्रव्यकल्कः पञ्चधा स्यात् कल्कं चूर्णं रसस्तथा । तैलं मष्टिः क्रमाज्ज्ञेयं यथोत्तरगुणं प्रिये ॥ Āyurveda. -गणः a class of 37 similar substances (in medicine). -परिग्रहः the possession of property or wealth. -प्रकृतिः f. the nature of matter. -वाचकम् a substantive. -शुद्धिः Cleansing of soiled articles. -संस्कारः the consecration of articles for sacrifice &c. -हस्तः a. holding anything in the hand; Ms. 5. 143.

द्रव्यकः A carrier of anything.

द्रव्यमय (-यी f.) 1 Material. -2 Having any substance. -3 Consisting of wealth.

द्रव्यवत् a. 1 Rich, wealthy. -2 Inherent in the substance.

द्रष्टव्य pot. p. [दृश्-तव्य] 1 To be seen, visible. -2 Perceptible. -3 Fit to be seen, investigated, or examined; आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः Bri. Up. 2. 4. 5. -4 Lovely, pleasing to the sight, beautiful; त्वया द्रष्टव्यानां परं न दृष्टम् S. 2; Bh. 1. 8. -5 To be understood. -6 To be regarded or considered as.

द्रष्टुकाम a. Desirous of seeing; ततो भर्तृदारिकां द्रष्टुकामया भगवत्या... Mal. 2.0/1.

द्रष्टुमनस् a. Wishing to see; महतां द्रष्टुमनाः सलोकपालः V. 2. 18.

द्रष्टृ m. [दृश्-तृच्] 1 A seer, one who sees mentally; as in ऋषयो मन्त्रद्रष्टारः, द्रष्टृत्वमकर्तृभावश्च Sān. K. 19. -2 A judge; संक्षेपादपवाद एव सुलभो द्रष्टुर्गुणो दूरतः Mk. 9. 3.

द्रहः A deep lake.

द्रा 2 P. (द्राति, द्राण) 1 To sleep. -2 To run, make haste. -3 To fly, run away. -4 To be ashamed.

द्राण a. 1 Flown, run away. -2 Sleeping, sleepy. -णम् 1 Running away, flight, retreat. -2 Sleep.

द्राक् ind. Quickly, instantly, forthwith, immediately, Mv. 1. 34; द्राक् पर्यस्तकपालसंपुटमिलद्... Vīrachandrodaya. -Comp. -केन्द्रम् the distance of a planet from the point of its greatest velocity, eccentricity. -भृतकम् water just drawn from a well.

द्राक्षा Vine, grape (the creeper or the fruit); द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाम् Gīt. 12; R. 4. 65; Bv. 1. 14; 4. 39. मधुक्षीरद्राक्षामधुमधुरिमा कैरपि पदैर्विशिष्याख्येयो भवति रसनामात्रविषयः Ānandalaharī.-Comp.-आसवः,उत्थम् a spiritious liquor drawn from vine. -घृतम् N. of a particular medicinal ghee. -रसः grape-juice, wine. -रिष्टः a particular beverage (in medicine).

द्राख् 1 P. (द्राखति) 1 To become dry. -2 To be able, or sufficient. -3 To prohibit, prevent. -4 To adorn, grace.

द्राघ् 1 Ā. (द्राघते) 1 To be able. -2 To stretch. -3 To exert oneself. -4 To be weary or fatigued. -5 To torment, vex. -6 To wander about.

द्राघयति Den. P. 1 To lengthen, stretch, extend. -2 To increase, intensify; द्राघयन्ति हि मे शोकं स्मर्यमाणा गुणास्तव Bk. 18. 33. -3 To tarry, delay.

द्राघिमन् m. Length -2 A degree of longitude.

द्राघिष्ठ a. Longest, very long (superl. of दीर्घ q. v.). -ष्ठः A bear.

द्राघीयस् *a.* (–सी *f.*) Longer, very long (compar. of दीर्घ q. v.); Ki. 11. 2; त्वां ध्यायन् घनवासरान् कथमपि द्राघीयसो नीतवान् Bv. 1. 35.

द्राङ्क्ष् 1 P. (द्राङ्क्षति) 1 To desire, long for. –2 To croak, sound (as a bird). –3 To utter a discordant sound.

द्राड् 1 Ā. (द्राडते) 1 To cut, divide, split. –2 To be pulled to pieces.

द्रापः 1 Mud, mire. –2 Heaven, sky. –3 A fool, an idiot. –4 An epithet of Śiva (his hair being matted). –5 A small shell.

द्रामिलः N. of Chāṇakya.

द्रावः [द्रु-भावे-घञ्] 1 Flight, retreat. –2 Speed. –3 Running, flowing. –4 Heat. –5 Liquefaction, melting. –Comp. –करम् a flux.

द्रावक [द्रु-ण्वुल्] *a.* 1 Attracting, captivating. –2 Solvent. –3 Liquefying. –कः 1 flux used to assist the fusion of metals. –2 The loadstone. –3 Moon-stone. –4 A thief. –5 A sharp or clever man, wit, wag. –6 A libertine, lecher. –कम् Wax.

द्रावणम् [द्रु-णिच्-युच्] 1 Putting to flight, Mb. 8. 34. 69; त्रैलोक्यद्रावणं क्रूरं दुराचारं महाबलम् (रावणम्) Hariv. –2 Melting, fusing, –3 Distilling. –4 The clearing-nut.

द्राविका Spittle, saliva.

द्रावित *a.* 1 Put to flight, driven away. –2 Fused, melted. –3 Softened, mollified.

द्राव्य *a.* To be made to run or put to flight. –2 Fusible.

द्राविडः [द्रविडदेशोऽभिजनोऽस्य–अण्] 1 A Dravidian, Dravida. –2 A general name for a Brāhmaṇa of any of the five southern tribes (the पञ्चद्रविड); द्राविड, कर्णाट, गुर्जर, महाराष्ट्र and तैलङ्ग. कर्णाटाश्चैव तैलङ्गा गुर्जरा राष्ट्रवासिनः। आन्ध्राश्च द्राविडा पञ्च विन्ध्यदक्षिणवासिनः ॥ Skanda P. –3 N. of the five chief Dravidian languages (Tamil, Telugu, Kanarese, Malayalam and Tulu). –डाः (pl.) The Dravida country and its people. –डी Cardamoms.

द्राविडकः Zedoary. –कम् Black salt.

द्राह् 1 Ā. (द्राहते) To wake.

द्राह्यायणः N. of a sage, the author of the Kalpasūtras dealing with the singing of the Sāmaveda.

द्रु I. 1 P. (द्रवति, द्रुत; *desid.* दुद्रूषति) 1 To run, flow, run away, retreat, fly (often with acc.); गमस्तिधाराभिरभिद्रुतानि Bk. 2. 12; यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखं द्रवन्ति Bg. 11. 28; रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति 36; द्रुतं द्रवत कौरवाः Mb. –2 To rush, attack, assault quickly; रक्षस्पाशान् यशस्काम्यंस्तमस्कल्पानदुद्रवत् Bk. 9. 95. –3 To become fluid, dissolve, melt, ooze (fig. also); द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः Māl. 1. 24; 8. 12; U. 6. 12; Pt. 4. 33; द्रवति हृदयमेतत् Ve. 5. 21; Śi. 9. 9; Bk. 2. 12. –4 To go, move. –*Caus.* (द्रावयति-ते) 1 To cause to run away, put to flight. –2 To melt, fuse. –II. 5 P. (द्रुणोति) 1 To hurt, injure; तं दुद्रावाद्रिणा कपिः Bk. 14. 81, 85. –2 To go. –3 To repent.

द्रुत *p. p.* [द्रु-क्त] 1 Quick, swift, speedy. –2 Flown, run away, escaped. –3 Melted, liquid, dissolved; जातानुरागो द्रुतचित्त उच्चैः Bhāg. 11. 2. 40. –4 Scattered, diffused. –5 Indistinct. –6 Moved, softened; द्रुतं करुणया Māl. 5. 28; see द्रु. –तः 1 A scorpion. –2 A tree. –3 A cat. –तम् 1 the act of running; अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत Mb. 7. 16. 18. –2 A particular faulty pronunciation of vowels. –तम् *ind.* Quickly, swiftly, speedily, immediately. –Comp. –गति *a.* going quickly, hastening. –पद *a.* 1 going quickly. –2 a form of metre. –मध्या *ibid.* –विलम्बितम् N. of a metre; see App. I.

द्रुतिः *f.* 1 Melting, dissolving. –2 Going, running away.

द्रु *m.*, *n.* [द्रवत्यूर्ध्वं द्रु-बा°-डु] 1 Wood. –2 Any instrument made of wood. –*m.* 1 A tree; Ms. 7. 131. –2 A branch. –*f.* Motion. –Comp. –किलिमम् the Devadāru tree. –घणः 1 a mallet, wooden mace. –2 an iron weapon made like a carpenter's hammer. –3 an axe, a hatchet. –4 an epithet of Brahmā. –घ्नी a hatchet. –नखः a thorn. –नस (णस) *a.* large-nosed. –न (ण) हः a scabbard; see द्रुणहः also. –पदम् Ved. a pillar (in general). –पदी 1 a splay-footed female. –2 a parasitical plant. –पाद *a.* large-footed. –सल्लकः a kind of tree (पियाल).

द्रुत, द्रुतिः See under द्रु.

द्रुड् 1, 6 P. (द्रोडति, द्रुडति) To sink, perish.

द्रुण् 6 P. (द्रुणति) 1 To make curved or crooked, bend. –2 To go, move. –3 To hurt, injure.

द्रुणः [द्रुण-क्त] 1 A scorpion. –2 A bee. –3 rogue. –णम् 1 A bow. –2 A sword. –Comp. –हः a sheath, scabbard.

द्रुणा A bow-string.

द्रुणिः, –णी *f.* 1 A small or female tortoise. –2 A bucket. –3 A centipede.

द्रुपदः N. of a king of the Pāñchālas. [He was a son of Priṣata. He and Droṇa were school-fellows, as they learnt the science of archery from Droṇa's father, Bharadvāja. After Drupada had succeeded to the throne, Droṇa, when in pecuniary difficulties, went to him on the strength of his former friendship; but the proud monarch disrespected and slighted him. For this Droṇa afterwards got him captured by his pupils the Pāṇḍavas, but was kind enough to spare his life, and

allowed him to retain half his kingdom. But the defeat sustained by him at Droṇa's hands rankled in his soul, and with the desire of getting a son who would avenge the wrong done to him, he performed a sacrifice, when a son named Dhriṣṭadyumna (and a daughter called Draupadī) sprang up from the fire. This son afterwards treacherously cut off the head of Droṇa. See Droṇa also.]

द्रुमः [द्रुः शाखास्त्यस्य-मः, cf. P. V. 2. 108] 1 A tree; यत्र द्रुमा अपि मृगा अपि बान्धवो मे U. 3. 8. –2 A tree of Paradise. –3 An epithet of Kubera. –Comp. –अब्जः the Karṇikāra tree; प्रययौ केतुमिव द्रुमाब्जकेतुम् –अरिः an elephant. –आमयः lac, gum. –आश्रयः a lizard. –ईश्वरः 1 the palm tree. –2 the moon. –3 the पारिजात tree. –उत्पलः the Karṇikāra tree. द्रुमोत्पलः कर्णिकारः Ak. –खण्डः, ˚ण्डम् a group of trees. –नखः, –मरः a thorn. –निर्यासः a kind of frank-incense. –वासिन् m. an ape. –व्याधिः lac, gum. –श्रेष्ठः the palm tree. –षण्डम् a grove of trees.

द्रुमिणी An assemblage of trees.

द्रुवयः A measure (मानम्).

द्रुह् 4 P. (द्रुह्यति, द्रुग्ध) 1 To bear malice or hatred. –2 To seek to hurt or injure, plot maliciously or revengefully, meditate mischief; (generally with the dat. of the object of hatred); यान्वेति मां द्रुह्यति मह्यमेव सात्रेत्युपालम्भि तयालिवर्गः N. 3. 7; Bk. 4. 39.

द्रुह् a. (At the end of comp.) (Nom. sing. ध्रुक्-ग्, ध्रुट्-ड्) Injuring, hurting, plotting or acting as an enemy against; पुरः क्लिश्नाति सोमं हि सैंहिकेयोऽसुरद्रुहाम् Śi. 2. 35; Ms. 5. 90. -f. Injury, damage.

द्रुग्ध p. p. Injured, plotted against; संबन्धिभ्योऽपि यैर्द्रुग्धं कन्यां दत्त्वेतरेनरम् Rāj. T. 5. 299. –ग्धम् An offence, injury, malevolent act; अव द्रुग्धानि पित्र्या सृजा नः Rv. 7. 86. 5.

द्रोग्धृ a. Malevolent, hater.

द्रोघः Injury, damage. –Comp. –वचस् a. Using injurious or malicious words; cf. Rv. 6. 62. 9.

द्रोहः [द्रुह् भावे-घञ्] 1 Plotting against, seeking to hurt or assail, injury, mischief, malice; अद्रोहशपथं कृत्वा Pt. 2. 35; मित्रद्रोहे च पातकम् Bg. 1. 38; Ms. 2. 161; 7. 48; 9. 17. –2 Treachery, perfidy. –3 Wrong, offence. –4 Rebellion. –Comp. –अटः 1 a religious imposter, hypocrite, impostor. –2 a hunter. –3 a false man. –चिन्तनम् a malicious thought, malice prepense; a thought or attempt to injure. –बुद्धि a. bent on mischief or evil design. (–द्धिः f.) a wicked or evil purpose. –भावः hostile disposition; Ms. 9. 17.

द्रोहित a. Maliciously inclined, malevolent, hostile.

द्रोहिन् a. 1 Hurting, injuring. –2 Malevolent, malicious. –3 Plotting against, rebellious.

द्रुहः 1 A son. –2 A lake. –ही A daughter.

द्रुहणः, द्रुहिणः N. of Brahmā or Śiva or Viṣṇu.

द्रुह्युः 1 N. of a Vedic tribe. –2 N. of the son of Yayāti and Śarmiṣṭhā; यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत। द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ Viṣṇu. P.

द्रू 5, 9 P. (द्रूणो-णा-ति) 1 To hurt, injure. –2 To go, move.

द्रूः a. Taking any form at will. -m. Gold.

द्रूघणः A hammer, an iron club; see द्रुघण.

द्रूणः A scorpion. –णम् A bow.

द्रेक् 1 Ā. (द्रेकते) 1 To sound. –2 To grow, increase. –3 To show joy, be exhilarated.

द्रेक (क्का also ˚क्का) णः One-third part of the night; स्वपञ्चनवमानां ये राशिनामधिपाः ग्रहाः। एते द्रेकाणपाराशौ द्रेकाणास्त्रय एव हि ॥ Jyotistattvam.

द्रै 1 P. (द्रायति) To sleep; cf. द्रा.

द्रोणः [cf. Uṇ. 3. 10] 1 A lake 400 poles long. –2 A cloud (or a particular kind of cloud) abounding in water (from which rain streams forth as from a bucket); कोऽयमेवंविधे काले कालपाशस्थिते मयि। अनावृष्टिहते शस्ये द्रोणमेघ इवोदितः ॥ Mk. 10. 26. –3 A raven or a carrion crow. –4 A scorpion. –5 A tree (in general). –6 A tree bearing (white) flowers. –7 N. of the preceptor of the Kauravas and Pāṇḍavas. [Droṇa was the son of the sage Bharadvāja, and was so called because the seed, which fell at the sight of a nymph called Ghṛitāchī, was preserved by the sage in a droṇa. Though a Brāhmaṇa by birth, he was well-versed in the science of arms which he learnt from Paraśurāma. He afterwards taught the Kauravas and the Pāṇḍavas the science of arms and archery. When, however, the great war commenced, he attached himself to the side of the Kauravas, and after Bhīṣma had been mortally wounded–'lodged in the cage of darts'–he assumed the command of the Kaurava forces and maintained the struggle for four successive days, achieving wonderful exploits and killing thousands of warriors on the Pāṇḍava side. On the fifteenth day of the battle the fight continued even during the night, and it was on the morning of the 16th that Bhīma, at the suggestion of Kriṣṇa, said within Droṇa's hearing that Aśvatthāman was slain (the fact being that an elephant named Aśvatthaman had fallen on the field). Being at a loss to understand how that could be, he appealed to Yudhiṣṭhira, 'the truthful', who also, at the advice of Kriṣṇa, gave an evasive reply—uttered loudly the word Aśvatthāman and added 'Gaja or elephant' in a very low tone; see Ve. 3. 9. Sorely grieved at the death of his only son, the kind-hearted old father

fell in a swoon, and Dhriṣṭadyumna, his avowed enemy, took advantage of this circumstance, and cut off his head.] –णः, –णम् A measure of capacity, either the same as an Āḍhaka or equal to 4 Āḍhakas or 1/16 of a Khāri, or 32 or 64 *shers*; द्रोणस्तु खार्याः खलु षोडशांशः Lila. (Mar. अदमण). –णम् 1 A wooden vessel or cup, bucket; ततोऽस्य रेतश्चस्कन्द तद्दधिद्रोणे आदधे Mb. 1. 130. 37. –2 A tub. –Comp. –आचार्यः see द्रोण above. –कलशः A kind of sacrificial vessel. –काकः, –काकलः a raven. –क्षीरा, –घा, –दुग्धा, –दुघा a cow yielding a *droṇa* of milk; सर्वा द्रोणदुघा गावो रामे राज्यं प्रशासति Mb. 12. 29. 58. –गन्धिका a kind of plant (रासना). –मुखम् the capital of 400 villages; चतुःशतग्राम्या द्रोणमुखम् Kau. A. 22. –मेघः see द्रोण (2) above. –वृष्टिः rain streaming forth from the द्रोण (cloud); अनावृष्टिहते सस्ये द्रोणवृष्टिरिवागता Mk. 10. 39.

द्रोणकम् A fortified city situated on the shore of the sea.

द्रोणंपच *a.* Liberal in entertaining.

द्रोणिः, –णी *f.* [द्रु-नि वा ङीप्; Uṇ. 4. 51] 1 An oval vessel of wood used for holding or pouring out water, a bucket, basin, baling-vessel; ततः प्रभाते वसिष्ठवचसा तैलद्रोण्यां नरपतिं (दशरथं) निक्षिप्य...Rām. Champū. बालस्य च शरीरं तत् तैलद्रोण्यां निधापय Rām. 7. 75. 2; Bhāg. 10. 57. 8. –2 A water-reservoir (जलाधार). –3 A trough for feeding cattle. –4 A measure of capacity, equal to two Śūrpas or 128 *shers*. –5 The valley or chasm between two mountains; बृहद्द्रोणीशैलकान्तारप्रदेशमधितिष्ठतो माधवस्यान्तिकं प्रयामि Māl. 9; हिमवद्द्रोणी &c. –6 N. of the wife of Droṇa. –7 The plantain tree. –8 The Indigo plant. –Comp. –दलः the Ketaka tree. –लवणम् a kind of salt.

द्रोणिका 1 A tub, bucket. –2 The Indigo plant.

द्रौणायनः, –निः, –द्रौणिः An epithet of Aśvatthāman; यद् रामेण कृतं तदेव कुरुते द्रौणायनिः क्रोधनः Ve. 3. 31.

द्रौणिक *a.* (–की *f.*) 1 Containing a *droṇa*. –2 Sown with a *droṇa* of grain (as a field). –की A vessel holding the measure *droṇa*.

द्रौणी 1 A tub, trough; शैला द्रौणीभिराक्रीडं सर्वर्तुषु गुणान् द्रुमाः Bhāg. 7. 4. 18. –2 A valley.

द्रौणेयम् A kind of salt.

द्रौपदी [द्रुपदस्यापत्यं स्त्री-अण् ङीप्] N. of the daugher of Drupada, king of the Pāñchālas. [She was won by Arjuna at her Svayaṁvara ceremony, and when he and his brothers returned home they told their mother that they had that day made a great acquisition. Whereupon the mother said, " Well, then, my dear children, divide it amongst yourselves." As her words once uttered could not be changed, she became the common wife of the five brothers. When Yudhiṣṭhira lost his kingdom and even himself and Draupadī in gambling, she was grossly insulted by Duḥśāsana (q. v.) and by Duryodhana's wife. But these and the like insults she bore with uncommon patience and endurance, and on several occasions, when she and her husbands were put to the test, she saved their credit (as on the occasion of Durvāsas begging food at night for his 60,000 pupils). At last, however, her patience was exhausted, and she taunted her husbands for the very tame way in which they put up with the insults and injuries inflicted upon them by their enemies (see Ki. 1. 29-46). It was then that the Pāṇḍavas resolved to enter upon the great Bhāratī war. She is one of the five very chaste women whose names one is recommended to repeat; see अहल्या.).

द्रौपदेयः 1 A son of Draupadī; Bg. 1. 6, 18. –2 A son of Drupada; स हतो द्रौपदेयेन पाञ्चाल्येन शिखण्डिना Mb. 6. 120. 7.

द्रौहिक *a.* Always fit to be hated.

द्वन्दः A plate on which hours are struck. –दम् A pair, couple.

द्वन्द्वम् [द्वौ द्वौ सहाभिव्यक्तौ; cf. P. VIII. 1. 15. Sk.] 1 pair, couple. –2 A couple of animals (including even men) of different sexes, *i. e.* male and female; द्वन्द्वानि भावं क्रियया विवव्रुः Ku. 3. 35; Me. 45; न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् Ku. 7. 66; R. 1. 40; Ś. 2.15; 7. 27; अल्पं तुल्यशीलानि द्वन्द्वानि सृज्यन्ते Pratimā 1. –3 A couple of opposite conditions or qualities, (such as सुख and दुःख; शीत and उष्ण); बलवती हि द्वन्द्वानां प्रवृत्तिः K. 135; द्वन्द्वैरयोजयच्चेमाः सुखदुःखादिभिः प्रजाः Ms. 1. 26; 6. 81; सर्वर्तुनिर्वृतिकरे निवसन्नुपैति न द्वन्द्वदुःखमिह किंचिदकिंचनोऽपि Śi. 4. 64. –4 A strife, contention, quarrel, dispute, fight. –5 A duel; Rām. 6. 43.15.–6 Doubt, uncertainty. –7 A fortress, stronghold. –8 A secret. –9 A secret, or lonely place; द्वन्द्वे ह्येतत् प्रवक्ष्यं हितं वै यद्यवेक्षसे Rām. 7. 103. 11. –न्द्वः 1 (In gram.) One of the four principal kinds of compounds, in which two or more words are joined together which, if not compounded, would stand in the same case and be connected by the copulative conjunction ' and '; चार्थे द्वन्द्वः P. II. 2. 29; द्वन्द्वः सामासिकस्य च Bg. 10. 33; उभयपदप्रधानो द्वन्द्वः Kāśikā 38. –2 A kind of disease. 3 (in music) A kind of measure. –4 The sign Gemini of the zodiac.–Comp.–आलापः a dialogue between two persons. –गर्भ *a.* (A बहुव्रीहि compound) having a द्वन्द्व compound within it. e. g. बृहद्रथन्तरे सामनी यस्य इति बृहद्रथन्तरसामा, where बृहद्रथन्तरे is a द्वन्द्व compound; ŚB. on MS. 10.6.4. (opp. अनेकपदबहुव्रीहि). –चर, –चारिन् *a.* living in couples. (–*m.*) the ruddy goose; दयिता द्वन्द्वचरं पतत्त्रिणम् R. 8. 56; 16. 63. –ज, –दोषोत्थ *a.* 1 produced from morbid affection of two humours. –2 arising from a quarrel. –3 arising from a couple. –दुःखम् pain arising from opposite alternations (as heat and cold &c.); सर्वर्तुनिर्वृतिकरे निवसन्नुपैति न द्वन्द्वदुःखमिह किंचिदकिंचनोऽपि Śi. 4. 64.

–भावः antagonism, discord. –भिन्नम् separation of the sexes. –भूत a. 1 forming a couple. –2 doubtful, uncertain. –मोहः trouble caused by doubt. –युद्धम् a duel, a single combat.

द्वन्द्वशः *ind.* Two by two, in pairs or couples.

द्वन्द्विन् a. 1 Forming a couple. –2 Opposed to one another (as सुख and दुःख), contradictory. –3 Quarrelsome, contentious.

द्वन्द्वीभूत a. Engaged in a single combat.

द्वय a. (–यी f.) 1 Two-fold, double, of two kinds or sorts; अनुपेक्षणे द्वयी गतिः Mu. 3; कुसुमस्तबकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः । मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत वनेऽथवा ॥ Bh. 2. 104 (v. l.); sometimes used in pl. also; see Śi. 3. 57. –2 Relating to द्वैत (q. v.); अविद्यमानोऽप्यवभाति हि द्वयः Bhāg. 11. 2. 38. –यम् 1 Pair, couple, brace (usually at the end of comp.); द्वितयेन द्वयमेव संगतम् R. 8. 6; 1. 19; 3. 8; 4. 4. –2 Two-fold nature, duplicity. –3 Untruthfulness. –4 (In gram.) The masculine and feminine gender. –यी A pair, couple. –Comp. –अतिग a. one whose mind is freed from the influence of the two bad qualities रजस् and तमस्, a saint or a virtuous man. –आत्मक a. of a two-fold nature. वादिन् a. 1 double-tongued, insincere. –2 = द्वैतवादी q. v. –हीन a. of the neuter gender.

द्वयस a. (–सी f.) A termination added to nouns in the sense of 'reaching to', 'as high or deep as', 'as far as'; गुल्फद्वयसे मदपयसि K. 114; नारीनितम्बद्वयसं बभूव (अम्भः) R. 16. 46; Śi. 6. 55.

द्वाज, द्वात्रिंशत्, द्वादश &c. See under द्वि.

द्वापरः, –रम् [द्वाभ्यां सत्यत्रेतायुगाभ्यां परः पृषो° Tv.] 1 N. of the third Yuga of the world; Ms. 9. 301; अष्टौ शतसहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु । चतुःषष्टिः सहस्राणि वर्षाणां द्वापरं युगम् ॥ Matsya P. –2 The side of a die marked with two points. –3 Doubt, suspense, uncertainty. –4 A kind of deity; द्वापरं शकुनिः प्राप धृष्टद्युम्नस्तु पावकम् Mb. 18. 5. 21; N. 13. 37.

द्वामुष्यायणः = द्व्यामुष्यायण q. v.

द्वार् f. 1 A door, gate; विदस्य निम्बपत्राणि नियता द्वारि वेश्मनः Y. 3. 12; Ms. 3. 88. –2 Access, way. –3 A means, an expedient. (द्वारा 'by means of', 'through'). –Comp. –ग a. coming to the door; विलोक्याजं द्वार्गं कपटलघुकायं सुररिपुः Viṣṇumahimna S. 9. –बाहुः a door-post. –स्थः, –स्थितः (द्वाःस्थः, द्वास्थः, द्वाःस्थितः, द्वास्थितः) a door-keeper, porter.

द्वारम् [द्वृ-णिच्-अच् Tv.] 1 A door, gateway, gate. –2 A passage, entrance, ingress, opening; अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेऽस्मिन् R. 1. 4; 11. 18. –3 An aperture of the human body (they are nine); see खम् and Ku. 3. 50; Bg. 8. 12; and Ms. 6. 48 also; द्वारि द्वाराणि शेषाणि Śān. K. 35. –4 Way, medium, means (द्वारेण 'through', 'by means of'; Pt. 1.). –री A door. –Comp. –अधिपः a porter, door-keeper. –अररिः the leaf of a door; Raj. T. –कण्टकः the bolt of a door. –कपाटः, –टम् the leaf or panel of a door. –कोष्ठकः the gate-chamber. –गोपः, –नायकः, –पः, –पालः, –पालकः a door-keeper, porter, warder. (–पः) N. of Viṣṇu. –दर्शिन् m., –नायकः a door-keeper. –दारुः teak-wood. –पक्षः, –पट्टः 1 the panel of a door. –2 the curtain of a door. –पिण्डी the threshold of a door. –पिधानः the bolt of a door, closure, end; द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् M. 2. 11. –फलकम् see द्वारकपाट. –बलिभुज् m. 1 a crow. –2 a sparrow. –बाहुः a door-post, jamb. –यन्त्रम् a lock, bolt. –वंशः the cross-beam of a door. –वृत्तम् black-pepper. –शाखा, –स्तम्भः the leaf of a door. –स्थः a door-keeper.

द्वार(रि)का N. of the capital of Kṛiṣṇa on the western point of Gujarath (for a description of Dvārakā, see Śi. 3. 33-63). –Comp. –ईशः, –नाथः, –पतिः epithets of Kṛiṣṇa.

द्वारवती, द्वारावती = द्वारका q. v.

द्वारिकः, द्वारिन् m. A porter, door-keeper.

द्वारीकृ To employ as a medium; कुमारस्य सेनापतिं शिखरसेनं द्वारीकृत्य Mu. 4. 7-8.

द्वि *num.* a. (Nom. du. द्वौ m., द्वे f., द्वे n.) Two, both; सबः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे R. 5. 68. (*N. B.* In comp. द्वा is substituted for द्वि necessarily before दशन्, विंशति and त्रिंशत् and optionally before चत्वारिंशत्, पञ्चाशत्, षष्टि, सप्तति and नवति, द्वि remaining unchanged before अशीति.) [cf. L. *duo, bis* or *bi* in comp.; Gr. *duo, dis;* Zend *dva*; A. S. *twi.*] –Comp. –अक्ष a. two-eyed, binocular. द्व्यक्षीं त्र्यक्षीं ललाटाक्षीम् Mb. –अक्षर a. dissyllabic. (–रः) a word of two syllables. –अङ्गुल a. two fingers long. (–लम्) two fingers' length. –अणुकम् an aggregate or molecule of two atoms, a diad. विषयो द्व्यणुकादिस्तु ब्रह्माण्डान्त उदाहृतः Bhāṣāparichchheda. –अन्तर a. separated by two intermediate links. –अर्थ a. 1 having two senses. –2 ambiguous, equivocal. –3 having two objects in view. °कर a. accomplishing two objects; आम्रश्च सिक्तः पितरश्च तृप्ता एका क्रिया द्व्यर्थकरीह लोके Vāyu P. °त्वम् the state of having to convey two senses; द्व्यर्थत्वं विप्रतिषिद्धम् MS. 7. 1. 6. –अर्ध a. 1½. –अवर a. at least two; द्व्यवरान् भोजयेद् विप्रान् पायसेन यथोचितम् Bhāg. 8.16.43. –अशीत a. eighty-second. –अशीतिः f. eighty-two. –अष्टम् copper. °सहस्रम् 16000. –अहः a period of two days. –आत्मक a. 1 having a double nature. –2 being two. –आत्मकाः m. (pl.) the signs of the zodiac Gemini, Virgo, Sagittarius and Pisces. –आमुष्यायणः 'a son of two persons or fathers', an adopted son who remains heir to his natural father though adopted by another. –आम्नात a. twice mentioned. –आह्निक a. recurring every other day (fever). –ऋचम् (द्वृचम् or द्व्यृचम्) a colletion of two verses or *riks.* –एकान्तर a. separated by two or by one (degree); द्व्येकान्तरासु जातानां धर्म्यं विद्यादिमं विधिम् Ms. 10. 7.

कः, -ककारः 1 crow (there being two '*Ka's* in the word काक). -2 the ruddy goose (there being two '*Ka's* in the word कोक). -ककुद् *m.* a camel. -कर *a.* Yielding two senses, serving two purposes; तत्र द्विकरः शब्दः स्यात्। न च सकृदुच्चरितः शक्तो ह्यर्थद्वयं विधातुम्। ŚB. on MS. 12. 1. 4. -कार्षापणिक *a.* worth two कार्षापणs -कौडविक *a.* containing or worth two कुडवs. -गत *a.* ambiguous. -गु *a.* exchanged or bartered for two cows. (-गुः) a subdivision of the Tatpuruṣa compound in which the first member is a numeral;. द्वन्द्वो द्विगुरपि चाहम् Udb. -गुण *a.* double, twofold; पितुर्वधव्यसनमिदं हि येन मे चिरादपि द्विगुणमिवाद्य वर्धते Mu. 5. 6 (द्विगुणाकृ to plough twice; द्विगुणीकृ to double, increase; द्विगुणीभूत *a.* double, augmented). -गुणित *a.* 1 doubled, multiplied by two; वैरोचनैर्द्विगुणिताः सहसा मयूखैः Ki. 5. 46. -2 folded double. -3 enveloped. -4 doubly increased, doubled. -चरण *a.* having two legs, two-legged; द्विचरणपशूनां क्षितिभुजाम् Śānti. 4. 15. -चत्वारिंश *a.* (द्वि-द्वा-चत्वारिंश) fortysecond. -चत्वारिंशत् *f.* (द्वि-द्वा चत्वारिंशत्) forty-two. -चन्द्रधी, मतिः The illusion of seeing two moons due to an eye disease called Timira; N. 13. 42. -जः 'twice-born' 1 a man of any of the first three castes of the Hindus (a Brāhmaṇa, Kṣatriya or Vaiśya); मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्जिबन्धनात्। ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः Y. 1. 39. -2 Brāhmaṇa (over whom the Saṁskāras or purificatory rites are performed); जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैद्विज उच्यते. -3 any oviparous animal, such as a bird, snake, fish &c.; Mb. 12. 361. 5. (द्विजश्रेष्ठ = द्विजानामण्डजानां सर्पाणां श्रेष्ठ); स तमानन्दमविन्दत द्विजः N. 2. 1; Ś. 5. 22; R. 12. 22; Mu. 1. 11; Ms. 5. 17. -4 a tooth; कीर्णं द्विजानां गणैः Bh. 1. 13 (where द्विज means 'a Brāhmaṇa' also). -5 A star; L. D. B. -6 A kind of horse; जलोद्भवा द्विजा ज्ञेयाः Aśvachikitsā. -7 A Brahmachārī; Bhāg. 11. 18. 42. °अग्र्य a Brāhmaṇa. °अयनी the sacred thread worn by the first three castes of the Hindus. °आलयः 1 the house of a *dvija*. -2 a nest. °इन्द्रः, °ईशः 1 the moon; द्विजेन्द्रकान्तं श्रितवक्षसं श्रिया Śi. 12. 3. -2 an epithet of Garuḍa. -3 camphor. °दासः a Śūdra. °देवः 1 a Brāhmaṇa; Bhāg. 8. 15. 37. -2 a sage; Bhāg. 3. 1. 23. -3 N. of Brahmadeva; Bhāg. 5. 2. 16. °पतिः, °राजः an epithet of 1 the moon; इत्थं द्विजेन द्विजराजकान्तिः R. 5. 23. -2 Garuḍa. -3 camphor. °प्रपा 1 a trench or basin round the root of a tree for holding water. -2 a trough near a well for watering birds, cattle. &c. °प्रियः kind of khadira. °प्रिया the Soma plant. °बन्धुः, °ब्रुवः 1 a man who pretends to be a Brāhmaṇa. -2 one who is 'twice-born' or a Brāhmaṇa by name and birth only and not by acts; cf. ब्रह्मबन्धु. °मुख्यः a Brāhmaṇa. °लिङ्गिन् *m.* 1 a Kṣatriya. -2 a pseudo-Brāhmaṇa, one disguised as a Brāhmaṇa. °वाहनः an epithet of Viṣṇu (having Garuḍa for his vehicle). °सेवकः a Śūdra. -जन्मन् *a.* 1 having two natures. -2 regenerated. -3 oviparous (-*m.*). -जातिः *m.* 1 a man of any of the first three castes of the Hindus; एतान् द्विजातयो देशान् संश्रयेरन् प्रयत्नतः Ms. 2. 24. -2 a Brāhmaṇa Ki. 1. 39; Ku. 5. 40. गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः H. -3 a bird. -4 a tooth. -5 A kind of horse; लक्षणद्वयसम्बन्धाद् द्विजातिः स्यात् तुरङ्गमः Yuktikalpataru. -जातीय *a.* 1 belonging to the first three castes of the Hindus. -2 of a twofold nature. -3 of mixed origin, mongrel. (-यः) a mule. -जानि a having two wives. -जिह्व *a.* 1 double-tongued (fig. also). -2 insincere. (-ह्वः) 1 a snake; परस्य मर्माविधमुज्झतां निजं द्विजिह्वतादोषमजिह्मगामिभिः Śi. 1. 63; R. 11. 64; 14. 41; Bv. 1. 20. -2 an informer, a slanderer, tale-bearer. -3 an insincere person -4 a thief. -5 particutar disease of the tongue. -ज्या the sine of an arc. -ठः 1 the sign *visarga* consisting of two dots. -2 N. of Svāhā, wife of Agni. -त्र *a.* (pl.) two or three; द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् R. 5. 25; सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्वित्राः पयोबिन्दवः Bh. 2. 121. -त्रिंश (द्वात्रिंश) *a.* 1 thirty second. -2 consisting of thirty two. -त्रिंशत् (द्वात्रिंशत्) *f.* thirty-two. °लक्षण *a.* having thirty-two auspicious marks upon the body. -दण्डि *ind.* stick against stick. -दत् *a.* having two teeth (as a mark of age). -दन्तः an elephant. -दल *a.* having two parts, two-leafed. -दश *a.* (pl.) twenty. -दश *a.* (द्वादश) 1 twelfth; गर्भात् तु द्वादशे विशः Ms. 2. 36. -2 consisting of twelve. -दशन् (द्वादशन्) *a.* (pl.) twelve. °अंशुः, °अर्चिस् *m.* an epithet of 1 the planet Jupiter. -2 Brihaspati, the preceptor of the gods. °अक्षः, °करः, °लोचनः epithets of Kārtikeya °अक्षरमन्त्रः-विद्या the mantra ॐ नमो भगवते वासुदेवाय; गन्धधूपादिभिश्चार्चेद्वादशाक्षरविद्यया Bhāg. 8. 16. 39. °अङ्गुल a measure of twelve fingers. °अध्यायी N. of Jaimini's Mimāṁsā in twelve Adhyāyas. °आन्यिक *a.* committing twelve mistakes in reading. °अस्र a dodecagon. °अहः 1 a period of twelve days; शुध्येद् विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः Ms. 5. 83; 11. 168. -2 a sacrifice lasting for or completed in twelve days. °अक्षः, °आख्यः a Buddha. °आत्मन् *m.* the sun; N. 10. 52. °आदित्याः (pl.) the twelve suns; see आदित्य. °आयुस् *m.* a dog. °लक्षणी *f.* the मीमांसासूत्र of जैमिनि (so called because it comprises twelve chapters); धर्मो द्वादशलक्षण्या व्युत्पाद्यः ŚB. on MS. °वार्षिक *a.* 1 twelve years old, lasting for twelve years; Pt. 1. °विध *a.* twelve-fold. °सहस्र *a.* consisting of 12000. -दशी (द्वादशी) the twelfth day of a lunar fortnight. -द्वादशान्यिक (द्वादशापपाठा यस्य जाताः द्वादशान्यिकः). -दशम् (द्वादशम्) a collection of twelve, °आदित्याः Twelve Ādityas:- विवस्वान्, अर्यमा, पूषन्, त्वष्टा, सविता, भग, धाता, विधाता, वरुण, मित्र, रुद्र, विष्णु. °पुत्रा Twelve types of sons according to Dharmaśāstra:— औरस, क्षेत्रज, दत्तक, कृत्रिम, गूढोत्पन्न, अपविद्ध, कानीन, सहोढ, क्रीत, पौनर्भव, स्वयंदत्त, पारशव. -दाम्नी a cow tied with two ropes. -दिवः a ceremony lasting for two days. -देवतम् the constellation विशाखा. -देहः an epithet of Gaṇeśa. -धातुः an epithet of Gaṇeśa. -नग्नकः a circumcised man. -नवत (द्वि-द्वा-नवत) *a.* ninety-second. -नवतिः (द्वि-द्वा-नवतिः) *f.* ninety-two. -पः an elephant; यदा किञ्चिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्धः समभवम् Bh. 3. 31; विपूर्यमाणश्रवणोदरं द्विपाः Śi. °अधिपः Indra's elephant. °आस्य an epithet of Gaṇeśa. -पक्षः

1 a bird. -2 a month. -पञ्चाश (द्वि-द्वा-पञ्चाश) *a.* fifty-second. -पञ्चाशत् *f.* (द्वि-द्वा-पञ्चाशत्) fifty-two. -पथम् 1 two ways. -2 a cross-way, a place where two roads meet. -पद् see द्विपाद् below. -पद *a.* having two feet (as a verse). -पदः a biped, man. -पदिका, -पदी a kind of Prākrita metre. -पाद्, *a.* two footed; द्विपाद बहुपादानि तिर्यग् गतिमतीनि च Mb. 14. 37. -पादः 1 a biped, man. -2 a bird. -3 a god. -पाद्यः, -द्यम् a double penalty. -पायिन् *m.* an elephant. -फालबद्धः hair parted in two; N. 1. 16. -बाहुः man; Ks. 53. 94. -बिन्दुः a Visarga (:). -भातम् twilight. -भुजः an angle. -भूम *a.* having two floors (as a palace). -भौतिकः a horse possessing two elements out of the five; द्वयोर्लक्षणसंबन्धात् तुरगः स्याद् द्विभौतिकः Yuktikalpataru. -मातृ,-मातृजः an epithet of 1 Gaṇeśa. -2 king Jarāsandha. -मात्रः a long vowel (having two syllabic instants); एकमात्रो भवेद् ह्रस्वो द्विमात्रो दीर्घ उच्यते Sikṣā. -मार्गी a cross-away. -मुखा 1 a leech. -2 a kind of water-vessel; °अहिः, °उरगः a double-mouthed snake. -रः 1 a bee; cf. द्विरेफ. -2 = बर्बर q. v. -मुनि *ind.* the two Munis, Pāṇini and Kātyāyana; द्विमुनि व्याकरणस्य, विद्याविद्यावतारभेदाद् द्विमुनिव्याकरणमित्यपि साधु Sk. -मूर्वा N. of a plant, presumably some hemp. Mātaṅga. L. 9. 20. -यामी Two night-watches = 6 hours. -रदः an elephant; सममेव समाक्रान्तं द्वयं द्विरदगामिना R. 4. 4; Me. 61. °अन्तकः °अराति, °अशनः 1 a lion. -2 the Sarabha. -रसनः a snake. -रात्रम् two nights. -रूप *a.* 1 biform. -2 written in two ways. -3 having a different shape. -4 bi-colour, bipartite. (-पः) 1 a variety of interpretation or reading. -2 a word correctly written in two ways. -रेतस् *m.* a mule. -रेफः a large black bee (there being two 'Ra's in the word भ्रमर); अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा Ku. 1. 27; 3. 27, 36. -लयः (in music) double time (?); साम्य of two things (like गीत and वाद्य); द्विलयान्ते चर्चरी V. 4. 35/36. -वक्त्रः 1 a double-mouthed serpent. -2 a kind of demon; एकवक्त्रो महावक्त्रो द्विवक्त्रो कालसंनिभः Hariv. -वचनम् the dual number in grammar. -वज्रकः a kind of house or structure with 16 angles (sides). -वर्गः The pair of प्रकृति and पुरुष, or of काम and क्रोध; जह्रे द्विवर्गं प्रजहौ द्विवर्गम् Bu. Ch. 2. 41. -वाहिका a wing. -विंश (द्वाविंश) *a.* twenty-second. -विंशतिः *f.* (द्वाविंशति) twenty-two. -विध *a.* of two kinds or sorts; द्विविधः संश्रयः स्मृतः Ms. 7. 162. -वेश(स)रा a kind of light carriage drawn by mules. -व्याम, -व्यायाम *a.* two fathoms long. -शतम् 1 two hundred. -2 one hundred and two. -शत्य *a.* worth or bought for two hundred. -शफ *a.* clovenfooted. (-फः) any cloven-footed animal. -शीर्षः an epithet of Agni; also द्विशीर्षकः; सप्तहस्तः चतुःशृङ्गः सप्तजिह्वो द्विशीर्षकः Vaiśvadeva. -श्रुति *a.* comprehending two intervals. -षष् *a.* (pl.) twice six, twelve. -षष्ट (द्विषष्ट, द्वाषष्ट) *a.* sixty-second. -षष्टिः *f.* (द्विषष्टिः, द्वाषष्टिः) sixty-two. -सन्ध्य *a.* having a morning and evening twi-light. -सप्तत (द्वि-द्वा-सप्तत) *a.* seventy-second. -सप्ततिः *f.* (द्वि-द्वा सप्ततिः) seventy two. -समाहः a fortnight. -सम *a.* having two equal sides. -समत्रिभुजः an isosceles triangle. -सहस्राक्षः the great serpent Śeṣa. -सहस्र, -साहस्र *a.* consisting of 2000. (-स्रम्) 2000. -सीत्य, -हल्य *a.* ploughed in two ways, *i. e.* first length-wise and then breadth-wise. -सुवर्ण *a.* worth or bought for two golden coins. -स्थ (ष्ठ) *a.* conveying two senses; भवन्ति च द्विष्ठानि वाक्यानि यथा श्वेतो धावति अलम्बुसानां यातेति ŚB. on MS. 4. 3. 4. -हन *m.* an elephant. -हायन, -वर्ष *a.* two years old; शुके द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायनम् Ms. 11. 134. -हीन *a.* of the neuter gender. -हृदया a pregnant woman. -होतृ *m.* an epithet of Agni.

द्विक *a.* 1 Two-fold, forming a pair, consisting of two; Bri. S. 13. 3. -2 Second. -3 Happening the second time. -4 Increased by two, two percent; द्विकं शतं वृद्धिः Ms. 8. 141-42. See द्विक under द्वि also. -कः 1 A crow. -2 A chakravāka bird; 'वयं काका वयं काका जल्पन्तीति खगे द्विकाः' Udb. -Comp. -पृष्ठः the two-humped camel.

द्वितय *a.* (-यी *f.*) Consisting of or divided into two, double, twofold; द्रुमसानुमतां किमन्तरं यदि वायौ द्वितयेऽपि ते चलाः R. 8. 90; sometimes used in pl. -यम् A pair, couple; आधिकं शुशुभे शुभंयुना द्वितयेन द्वयमेव संगतम् R. 8. 6.

द्वितीय *a.* Second; त्वं जीवितं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयम् U. 3. 26; Me. 85; R. 3. 49. -यः 1 the second in a family, a son. -2 A companion, partner, friend (usually at the end of comp.); प्रयतपरिग्रहद्वितीयः R. 1. 95; Ku. 3. 35; so छाया°, दुःख° &c. -3 The second letter of a class. -4 The second person (in gram.). -या 1 The second day of a lunar fortnight. °चन्द्र the young moon; द्वितीयाचन्द्र इवाधिकतरं शोभते प्रियवयस्यः Ratn. 4. 2/3. -2 A wife, companion, partner; द्वितीयां मदभीष्टाय भार्यार्थे स्वीकरिष्यरि Ks. 98. 33. -3 (In gram.) The accusative case. -यम् The half. -यम् *ind.* A second time, again. -Comp. -आश्रमः the second stage or period of the religious life of a Brāhmaṇa; *i. e.* गार्हस्थ्य. -वयस् *a.* having arrived at the second stage of life.

द्वितीयाकृ 8 U. To plough twice.

द्वितीयक *a.* 1 Second; also **द्वितीयिक.** -2 Happening the second time. -3 Returning every second day (as a fever).

द्वितीयाकृत *a.* Ploughed twice (as a field).

द्वितीयिन् *a.* (-नी *f.*) Occupying the second place.

द्वितीयवत् *a.* having as a companion; धृत्या द्वितीयवान् भवति Mb. 3. 313. 48.

द्वित्वम् 1 A pair, couple. -2 The number 'two'. -3 Duality. -4 The dual. -5 Reduplication.

द्विध *a.* Divided into two parts, split asunder.

द्विधा *ind.* 1 In two parts; द्विधा भिन्नाः शिखण्डिभिः R. 1. 39; Ms. 1. 12, 32; द्विधेव हृदयं तस्य दुःखितस्याभवत् तदा

Mb. –2 In two ways. –Comp. –करणम् dividing into two parts, splitting. –गतिः 1 an amphibious animal. –2 a crab. –3 a crocodile.

द्विशस् *ind.* By twos, two by two, in couples.

द्विस् *ind.* Twice; द्विरिव प्रतिशब्देन व्याजहार हिमालयः Ku. 6. 64; Ms. 2. 60. –Comp. –आगमनम् (द्विरागमनम्) the ceremony of the second entrance of the bride into her husband's house. –आपः (द्विरापः) an elephant. –उक्त *a.* (द्विरुक्त) 1 spoken twice, repeated. –2 said in two ways. –3 redundant, tautologous, superfluous. (–क्तम्) repetition. –उक्तिः *f.* (द्विरुक्तिः) 1 repetition, tautology. –2 superfluity, uselessness. –3 twofold way of narration. –ऊढा (द्विरूढा) a woman married twice. –भावः, –वचनम् reduplication.

द्विष् 2 U. (द्वेष्टि, द्विष्टे; द्विष्ट) To hate, dislike, be hostile towards; न द्वेक्षि यज्जनमतस्त्वमजातशत्रुः Ve. 3. 15; नाभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता Bg. 2. 57; 18. 10; Bk. 17. 61; 18. 9; रम्यं द्वेष्टि Ś. 6. 5. (Prepositions like प्र, वि and सम् are prefixed to this root without any change of meaning.)

द्विष् *a* Hostile, hating, inimical. *-m.* An enemy; रन्ध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामामिषतां ययौ R. 12. 11; 3. 45; Pt. 1. 70. *-f.* Ved. Hostility. –Comp. –सेवा treachery.

द्विषः An enemy. (द्विषंतप *a.* Harassing an enemy, retaliating; सख्या तेन दशग्रीवं निहन्तासि द्विषंतपम् Bk. 6. 101.

द्विषत् *m.* An enemy (with acc. or gen.); ततः परं दुष्प्रसहं द्विषद्भिः R. 6. 31; Śi. 2. 1; Bk. 5. 97.

द्विष्ट *p. p.* [द्विष्-कर्मणि क्त] 1 Hostile. –2 Hated, disliked. –ष्टम् Copper. –Comp. –कारिन् One who plots against; राजद्विष्टकारिणश्च Kau. A. 1. 11.

द्वेषः [द्विष्-भावे घञ्] 1 Hate, dislike, abhorrence, repugnance, distaste; Ś. 5. 18.; इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ Bg. 3. 34; 7. 27; so अन्नद्वेषः, भक्तद्वेषः &c. –2 Enmity, hostility, malignity; अकन्येति तु यः कन्यां ब्रूयाद् द्वेषेण मानवः Ms. 8. 225. –Comp. –परिमोचनः a particular Samādhi. –स्थ *a.* betraying dislike.

द्वेषण *a.* Hating, disliking. –णः An enemy. –णम् Hate, hatred, enmity, dislike.

द्वेषस् *n.* Ved. 1 Hatred. –2 Sin. –3 An enemy.

द्वेषिन्, द्वेष्टृ *a.* Hating &c. मयाजी शङ्करद्वेषी मद्द्वेषी शङ्करप्रियः। उभौ तौ नरकं यातश्छिन्नरज्जू घटाविव ॥ *-m.* An enemy; द्वेषिद्वेषपरो नित्यम् Pt. 1. 57.

द्वेष्य *pot. p.* 1 To be hated. –2 Odious, hateful, disagreeble; द्वेष्योऽपि संमतः शिष्टः R. 1. 28; Pt. 1. 239. –ष्यः An enemy; Bg. 6. 9; समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः 9. 29; Ms. 9. 307. –Comp. –पापक *a.* detesting sin; Mb. 12.

द्वीपः, –पम् [द्विर्गता द्वयोर्दिशोर्वा गता आपो यत्र; द्वि-अप्, अप ईप्] 1 An island. –2 A place of refuge, shelter, protection. –3 A division of the terrestrial world; (the number of these divisions varies according to different authorities, being four, seven, nine or thirteen, all situated round the mountain Meru like the petals of a lotus flower, and each being separated from the other by a distinct ocean. [In N. 1. 5 the Dvīpas are said to be eighteen; but seven appears to be the usual number :- जम्बु, प्लक्ष, शाल्मलि, कुश, क्रौञ्च, शाक and पुष्कर; cf. Bhāg. 5. 1. 32; R. 1. 65; and पुरा सप्तद्वीपां जयति वसुधामप्रतिरथः Ś. 7. 33. The central one is जम्बुद्वीप in which is included भरतखण्ड or India.] –पम् The skin of a tiger. –Comp. –कर्पूरः camphor from China. –वासिन् The bird खञ्जरीट.

द्वीपवत् *a.* Full of islands. *-m.* 1 A river. –2 The ocean. –ती 1 The earth. –2 A river; N. 22. 99.

द्वीपिन् *m.* 1 A tiger in general; चर्मणि द्वीपिनं हन्ति; Sk. द्वीपिचर्मोत्तरासङ्गं द्विपचर्मधराम्बरम् Śiva. B. 10. 8. –2 A leopard, panther. –Comp. –नखः, –खम् 1 a tiger's nail. –2 a kind of perfume.

द्वीप्यः 1 An islander. –2 N. of Vyāsa. –3 A sort of crow, slight. –4 N. of Rudra.

द्वृ 1 P. (द्वरति) 1 To hinder. –2 To cover. –3 To disregard. –4 To appropriate wrongly.

द्वेधा *ind.* In two parts, in two ways, twice. -Comp. –क्रिया breaking or splitting in two; प्रागप्राप्तनिशुम्भशांभवधनुर्द्वेधाक्रियाविर्भवत् Mv. 2. 33.

द्वेषः, द्वेषण, द्वेष्य &c. See under द्विष्.

द्वैगुणिकः A usurer who charges cent per cent interest.

द्वैगुण्यम् 1 Double amount, value or measure. –2 Duality. –3 The possession of two out of the three qualities सत्त्व, रजस् and तमस्.

द्वैतम् [द्विधा इतं द्वितं तस्य भावः स्वार्थे अण्] 1 Duality. –2 Dualism in philosophy, the assertion of two distinct principles, such as the maintenance of the doctrine that, spirit and matter, Brahman and the Universe, or the Individual and the Supreme Soul, are different from each other; cf. अद्वैत; किं शास्त्रं श्रवणेन यस्य गलति द्वैतान्धकारोत्करः Bv. 1. 86. –3 N. of a forest. –Comp.–अद्वैतमार्गः the path of dualism and non-dualism. –वनम् N. of a forest; भीमं प्रशस्याथ गुणैरनेकैर्हृष्टास्ततो द्वैतवनाय जग्मुः Mb. 3. 11. 68. Ki. 1. 1. –वादः the doctrine of dualism; see above. –वादिन् *m.* a philosopher who maintains the *dvaita* doctrine.

द्वैतिन् *m.* A philosopher who maintains the *dvaita* doctrine.

द्वैतीयीक *a.* (–की *f.*) Second; द्वैतीयीकतया मितोऽयमगमत् तस्य प्रबन्धे महाकाव्ये चारुणि नैषधीयचरिते सर्गो निसर्गोज्ज्वलः N. 2. 110; cf. तार्तीयीक.

द्वैध *a.* (–धी *f.*) Two-fold, double. –धम् 1 Duality, two-fold nature or state. –2 Separation into two parts. –3 Double resource, secondary reserve; कार्यं वीक्ष्य प्रयुञ्जीत द्वैधं संश्रयमेव च Ms. 7. 161. –4 Diversity, difference, conflict, contest, variance; श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात् तत्र धर्मावुभौ स्मृतौ Ms. 2. 14; 9. 32; Y. 2. 78. –5 Doubt, uncertainty; छिन्नद्वैधाः (ऋषयः) Bg. 5. 25; Ve. 6. 44. –6 Double-dealing, duplicity, one of the six modes of foreign policy; see द्वैधीभाव below and गुण. –7 Contradiction. –धम् *ind.* 1 In two parts. –2 In two ways, doubly.

द्वैधीकृ 8 U. To separate, divide (into two).

द्वैधीकरणम् Making into two, separating.

द्वैधीकृत *a.* 1 Separated, made two-fold. –2 Brought into a dilemma, embarrassed, perplexed.

द्वैधीभू 1 P. 1 To become divided into two parts, be disunited. –2 To vacillate, be divided or uncertain, be in suspense (as mind); कृत्ययोर्भिन्नदेशत्वाद् द्वैधीभवति मे मनः Ś. 2. 18.

द्वैधीभावः 1 Duality, double state or nature. –2 Separation into two, difference, diversity. –3 Doubt, uncertainty, vacillation, suspense; धृतद्वैधीभावकातरं मे मनः Ś. 1. –4 A dilemma. –5 One of the six Guṇas or modes of foreign policy. (According to some authorities it means 'double dealing', or 'duplicity' 'keeping apparently friendly relations with the enemy'; द्वैधीभाविकाः सन्धिविग्रहाः Kau. A. 7; बलिनोर्द्विषतोर्मध्ये वाचात्मानं समर्पयन्। द्वैधीभावेन तिष्ठेत्तु काकाक्षिवदलक्षितः॥ According to others it means 'dividing one's army and encountering a superior enemy in detachments', 'harassing the enemy by attacking them in small bands'; द्वैधीभावः स्वबलस्य द्विधाकरणम् Mitā. on Y. 1. 347; cf. also Ms. 7. 173. and 160.) –6 A contest, dispute. –7 Falsehood, duplicity.

द्वैध्यम् 1 Duplicity. –2 Diversity, difference. –3 Falsehood.

द्वैप *a.* (–पी *f.*) [द्वीपिनो विकारः अञ् द्वीपादागतः अण् वा] 1 Relating to or living on an island. –2 Belonging to a tiger, made of or covered with a tiger's skin. –पः A car covered with a tiger's skin. –पम् The skin of a tiger.

द्वैपक्षम् Two parties; also द्वैपक्ष्यम्; द्वैपक्ष्यमासीद् देवानामसुराणां च भारत Mb. 8. 87. 60

द्वैपायनः [द्वीपः अयनं जन्मभूमिर्यस्य स द्वीपायनः, स्वार्थे-अण्] 1 'The island-born, N. of Vyāsa; उदारचेता गिरमित्युदारां द्वैपायनेनाभिदधे नरेन्द्रः Ki. 3. 10. –2 N. of the sage Durvāsas; L. D. B.

द्वैप्य *a.* (–प्या, –प्यी *f.*) Living on or relating to an island; विक्रीय दिश्यानि धनान्युरूणि द्वैप्यानसावुत्तमलाभभाजः Śi. 3. 76.

द्वैमातुर *a.* Having two mothers, *i. e.* a natural mother and a stepmother. –रः 1 N. of Gaṇeśa. –2 N. of Jarāsandha; हते हिडिम्बरिपुणा राज्ञि द्वैमातुरे युधि Śi. 2. 60

द्वैमातृक *a.* (–की *f.*) Nourished by rain and rivers (as a country); cf. देवमातृक.

द्वैरथम् 1 A single combat in chariots; एकः सुभद्रामारोप्य द्वैरथे कृष्णमाह्वयत् Mb. 4. 49. 6. –2 A single combat in general. –थः An adversary; अलक्षितद्वैरथमत्यमर्षणं प्रचण्डवक्त्रं न बभाज कश्चन Bhāg. 7. 8. 34.

द्वैराज्यम् 1 A dominion divided between two kings. तत्रभवतोर्भ्रात्रोः...द्वैराज्यमवस्थापयितुकामोऽस्मि M. 5. 12/13. –2 A frontier. चरच्चिरं शैशवयौवनीयद्वैराज्यभाजि त्वयि खेदमेति N. 8. 59.

द्वैवार्षिक *a.* (–की *f.*) Biennial.

द्वैविध्यम् 1 Duality, two-fold nature. –2 Variance, diversity, difference.

द्वैसमिक *a.* (–की *f.*) Two years old.

द्वैहकाल्यम् (opp. सद्यस्कालता or ऐककाल्य) The characteristic of being performed in (or spread over) a period of two days; द्वैहकाल्यं हि चोदकप्राप्तमानुमानिकं प्रत्यक्षरूपया सद्यस्कालतया बाध्येत। ŚB. on MS. 5. 1. 20; द्वैहकाल्ये तु यथान्यायम् Ms. 5. 4. 23.

द्वैहायनम् The period of two years.

द्व्यहकाल *a.* To be performed in two days; कितमो द्व्यहकाला इष्टयः उत सद्यस्काला इति। ŚB. on MS. 5. 1. 19.

ध

ध *a.* (At the end of comp.) Placing, holding, containing, causing &c. –धः 1 An epithet of Brahmā. –2 N. of Kubera. –3 Virtue, moral merit. –4 (in music) The 6th note of the gamut. –धम् Wealth, property.

धक् An exclamation of anger; U. 4. 24.

धक्क् 10 U. (धक्कयति-ते) To destroy or annihilate.

धगिति *ind.* In a moment, at once; K.

धटः 1 A balance, a pair of scales. –2 Ordeal by the balance. –3 The sign Libra of the zodiac.

घटकः A kind of weight equal to 42 Guñjās or Raktikās; तुल्या यवाभ्यां कथितात्र गुञ्जा वल्लस्त्रिगुञ्जो धरणं च तेऽष्टौ । गद्यानकस्तद्द्वयमिन्द्रतुल्यैर्वल्लैस्तथैवं घटकः प्रदिष्टः ॥ Līlā.

घटिका, घटी 1 Old cloth or raiment. -2 A strip of cloth fastened round the loins or over the privities. -3 A kind of garment worn by a woman after Garbhādhāna. -4 A kind of measure equal to five *shers;* द्यक्षेन्दुसंख्यैर्घटकैस्तु सेरस्तैः पञ्चभिः स्याद् धटिका च ताभिः Līlā. -Comp. **-दानम्** (**घटीदानम्**) giving an old cloth to a woman after impregnation.

घटिन् *m.* [घटोऽस्त्यस्य-इनि] 1 An epithet of Śiva. -2 The sign Libra of the zodiac. -3 A dealer, trader. **-नी** = घटी.

घण् 1 P. (घणति) To sound.

धत्तूरः, -धत्तूरकः, -का The white thorn-apple (Mar. धोतरा).

धन् I. 1 P. (धननि) To sound. -II. 3 P. (दधन्ति) Ved. To bear fruit.

धनम् [धन्-अच्] 1 Property, wealth, riches, treasure, money (gold, chattels &c.); धनं तावदसुलभम् H. 1; (fig. also) as in तपोधन, विद्याधन, &c. -2 (*a*) Any valued possession, an object of affection or endearment, dearest treasure; कष्टं जनः कुलधनैरनुरञ्जनीयः U. 1. 14; गुरोरपीदं धनमाहिताग्नेः R. 2. 44; मानधन, अभिमान° &c. (*b*) A valuable article; Ms. 8. 201, 202. -3 Capital (opp. वृद्धि or interest). -4 A booty, prey, spoil. -5 The reward given to a victor in a combat, the prize won in a game. -6 A contest for prizes, a match. -7 The lunar mansion called धनिष्ठा. -8 Surplus, residue. -9 (In math.) The affirmative quantity or plus (opp. ऋण). -10 A sound. -Comp. **-अधिकारः** right to property, right of inheriting property. **-अधिकारिन्** *m.*, **-अधिकृतः** 1 a treasurer. -2 an heir. **-अधिगोप्तृ** *m.*, **-अधिपः, -अधिपतिः, -अध्यक्षः** 1 an epithet of Kubera; अनुचरेण धनाधिपते रथो नगविलोकनविस्मितमानसः (स जगदे) Ki. 5. 16. धनाधिपेन विद्धस्य अनुह्लादस्य संयुगे Hariv.; यदस्माकं धनाध्यक्षः प्रभूतं धनमाहरत् Mb. 179. 18. -2 a treasurer. **-अपहारः** 1 fine. -2 plunder. **-अर्चित** *a.* 1 honoured with gifts of wealth, kept contented by valuable presents; मानधना धनार्चिताः Ki. 1. 19. -2 wealthy, opulent. **-अर्थिन्** *a.* desiring or seeking for wealth, covetous, miserly. **-आढ्य** *a.* opulent, rich. **-आदानम्** acceptance of money; Ms. 11. 69. **-आधारः** a treasury. **-आशा** *f.* Desire for wealth; धनाशा जीविताशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यति Subhāṣ. **-ईशः, -ईश्वरः** 1 a treasurer. -2 an epithet of Kubera. **-उष्मन्** *m.* 1 warmth of wealth; cf. अर्थोष्मन्; -2 burning desire for wealth; Ms. 9. 231. **-एषिन्** *m.* a creditor who claims his money. **-काम, -काम्य** *a.* covetous, greedy. **-केलिः** an epithet of Kubera. **-क्षयः** loss of wealth; धनक्षये वर्धति जाठराग्निः Pt. 2. 178. **-गर्व, -गर्वित** *a.* purse-proud. **-लुः** the numidian crane. **-जातम्** all kinds of valuable possessions, aggregate property; सर्वेषां धनजातानामाददीताग्र्यमग्रजः Ms. 9. 114. **-द** *a.* liberal. (**-दः**) 1 a liberal or munificent man. -2 an epithet of Kubera; जिगमिषुर्धनदाध्युषितां दिशम् R. 9. 25; 17. 80. -3 N. of fire. -4 = धनञ्जय (4) q. v. °अनुजः an epithet of Rāvaṇa; R. 12. 52. 88. **-दण्डः** punishment in the shape of a fine. **-दायिन्** *m.* fire. **-धानी** treasury. **-धान्यम्** 1 money and grain. -2 a spell for restraining certain magical weapons. **-पतिः** 1 an epithet of Kubera; तत्रागारं धनपतिगृहानुत्तरेणास्मदीयम् Me. 77, 7. -2 a treasurer. -3 = धनञ्जय (4) q. v. **-पालः** 1 a treasurer. -2 an epithet of Kubera. **-पिशाचिका, -पिशाची** 'the demon of wealth', an avaricious desire of wealth, greed, avarice. **-प्रयोगः** usury. **-मद** *a.* purse-proud. (**-दः**) pride of wealth. **-मूलम्** principal, capital. **-लोभः** avarice, cupidity. **-व्ययः** 1 expenditure. -2 extravagance. **-सूः** *f.* 1 mother of daughters; L D. B. -2 *m.* the forktailed shrike. **-स्थानम्** 1 a treasury. -2 the second mansion from लग्न in a horoscope. **-हरः** 1 an heir. -2 a thief. -3 a kind of perfume. **-हार्य** *a.* to be won over by wealth; वहसि हि धनहार्यं पण्यभूतं शरीरम् Mk. 1. 31; 5. 9. **-हीन** *a.* deprived of wealth, poor.

धनकः, -धनाया Avarice, greed, covetousness.

धनंजयः 1 N. of Arjuna (the name is thus derived in Mb. 4. 44. 13:—सर्वान् जनपदान् जित्वा वित्तमादाय केवलं । मध्ये धनस्य तिष्ठामि तेनाहुर्मां धनंजयम् ॥). -2 An epithet of fire. -3 N. of Viṣṇu. -4 A kind of vital air nourishing the body.

धनवत् *a.* Rich, wealthy. **-ती** N. of the constellation धनिष्ठा.

धनायति Den. P. To wish for wealth; अर्थितस्तु न महान् समीहते जीवितं किमु धनं धनायितुम् Ki. 13. 56; Mv. 4. 49.

धनाश्री N. of a Rāgiṇī.

धनिक *a.* [धनमादेयत्वेनास्त्यस्य-ठन्] 1 Rich, wealthy. -2 Virtuous. **-कः** 1 A rich or wealthy man. -2 A money-lender, creditor; दापयेद्धनिकस्यार्थम् Ms. 8. 51; Y. 2. 55 -3 A husband. -4 The Vaiśya class; मुखजा ब्राह्मणास्तात बाहुजाः क्षत्रियाः स्मृताः । ऊरुजा धनिनो राजन् पादजाः परिचारकाः ॥ Mb. 12. 296. 6. -5 An honest trader. -6 The प्रियङ्गु tree. **-कः, -कम्** coriander (Mar. धणे, कोथिंबीर). **-का** 1 A virtuous woman. -2 A wife, young woman. -3 N. of a tree (प्रियङ्गु).

धनिन् *a.* (**-नी** *f.*) Rich, opulent, wealthy. -*m.* 1 A wealthy man; धनिनः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यश्च पञ्चमः Chāṇakya-śatakam. -2 A creditor; Y. 2. 18; गृहीतानुक्रमाद् दाप्यो धनिनामधमर्णिकः 41; Ms. 8. 61. -3 The possessor of anything.

धनिष्ठ *a.* Very rich; (Superl. of धनिन् or धनवत्). **-ष्ठा** N. of the twenty-third lunar mansion (consisting of four stars).

धनी, धनीका A young girl or woman.

धनीयती Den. P. To wish for wealth.

धनाश्री *f.* N. of a Rāgiṇī.

धनी(ने)यकम् Coriander seed; see धन्याक.

धनुः 1 A bow (perhaps for धनुस् q. v.). -2 N. of the प्रियङ्गु tree. -3 A measure of four *hastas*. -4 The sign Sagittarius of the zodiac. -5 An archer. -*f.* A sandy shore.

धनुस् *a.* [धन् शब्दे-उसि] Armed with a bow. -*n.* 1 A bow; धनुर्वंशविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति Subhāṣ. धनुष्यमोघं समधत्त बाणम् Ku. 3. 66; so इन्द्रधनुः &c. (At the end of Bahu. comp. धनुस् is changed to धन्वन्; अधिज्यधन्वा विचचार दावम् R. 2. 8). -2 A measure of length equal to four *hastas*; धनुःशतं परीणाहो ग्रामे क्षेत्रान्तरं भवेत् Y. 2. 167; Ms. 8. 237. -3 An arc of a circle. -4 The sign Sagittarius of the zodiac. -5 A desert; cf. धन्वन्. -*m.* N. of Śiva. **-Comp. -आकार** *a.* (धनुराकार) bow-shaped, curved, bent. **-आसनम्** (**धनुरासनम्**) a particular mode of sitting. **-कर** (**धनुष्कर**) *a.* having or armed with a bow. (**-रः**) a bow-maker. **-काण्डम्** (**धनुष्काण्डम्**) a bow and arrow. **-खण्डम्** (**धनुष्खण्डम्**) part of a bow; Me. 15. **-गुणः** (**धनुर्गुणः**) a bow-string. **-ग्रहः** (**धनुर्ग्रहः**), **-ग्राहः** an archer. धनुर्ग्रहवरो यस्य बाणखड्गास्त्रभृत्स्वयम् Rām. 2. 44. 20. **-ग्रहम्** a measure, a cubit of 27 aṅgulas; Māna. 2. 52. **-ज्या** (**धनुर्ज्या**) a bow-string; अनवरतधनुर्ज्यास्फालनक्रूरपूर्वम् Ś. 2. 4. **-दुर्गम्** (**धनुर्दुर्गम्**) a place protected by a desert; Ms. 7. 70. **-द्रुमः** (**धनुर्द्रुमः**) a bamboo. **-धरः**, **-भृत्** *m.* (धनुर्धरः &c.) 1 an archer; धनुर्भृतोऽप्यस्य दयार्द्रभावम् R. 2. 11; धनुर्धरः केसरिणं ददर्श 29; 3. 31, 38, 39; 9. 11; 12. 97; 16. 77. -2 an epithet of Viṣṇu. -3 the sign Sagittarius of the zodiac. **-धारिन्** (**धनुर्धारिन्**) *m.* an archer. **-पाणि** *a.* (धनुष्पाणि) armed with a bow, with a bow in hand; अहमेव धनुष्पाणिर्योद्धा समरमूर्धनि Rām. **-मार्गः** (**धनुर्मार्गः**) a line curved like a bow, a curve. **-मासः** (**धनुर्मासः**) The period during which the sun is in Sagittarius. **-मुष्टिः** (**धनुर्मुष्टिः**) a measure, a cubit of 26 aṅgulas; Māna 2. 51. **-लता** 1 bow. -2 Soma creeper. **-वातः** (**धनुर्वातः**) a kind of disease. **-विद्या** (**धनुर्विद्या**) the science of archery. **-वृक्षः** (**धनुर्वृक्षः**) 1 a bamboo. -2 the अश्वत्थ tree. **-वेदः** (**धनुर्वेदः**) the science of archery, one of the four *Upavedas* q. v. चतुष्पादं धनुर्वेदं वेद पञ्चविधं द्विज । रथनागाश्वपत्तीनां योधांश्चाश्रित्य कीर्तितम् ॥ यन्त्रमुक्तं पाणिमुक्तं मुक्तसन्धारितं तथा । अमुक्तं बाहुयुद्धं च पञ्चधा तत् प्रकीर्तितम् ॥ Agni P. **-वेदिन्** *m.* an epithet of Śiva. **-स्तम्भः** Tetanus.

धनुष्मत् *m.* An archer.

धनू *f.* A bow. -*m.* A store of grain.

धन्य *a.* [धनं लब्धा-यत्] 1 Bestowing or conferring wealth; धन्यं यशस्यं पुत्रीयमायुष्यं विजयावहम् Mb. 1. 67. Ms. 3. 106; धन्यानि शास्त्राण्यवेक्षेत 4. 19. -2 Wealthy, rich, opulent. -3 Blessed, fortunate, lucky, happy; धन्यं जीवनमस्य मार्गसरसः Bv. 1. 16; 4. 37; धन्या केयं स्थिता ते शिरसि M. 1. 1. -4 Excellent, good, virtuous; धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि पावितं ते कुलं त्वया । यदविद्याबन्धमुक्त्या ब्रह्मीभवितुमिच्छसि ॥ Vivekachūḍāmaṇi. -5 Wholesome, healthy; (इदं पायसं) प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनम् Rām. 1. 16. 19. **-न्यः** 1 A lucky or blessed man, a fortunate being; धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति Ś. 7. 17; Bh. 1. 41; धन्यः कोऽपि न विक्रियां कलयते प्राप्ते नवे यौवने 1. 72. -2 An infidel, an atheist. -3 N. of a spell. -4 A source of wealth; धन्यानामुत्तमं दाक्ष्यं धनानामुत्तमं श्रुतम् Mb. 3. 313. 74. **-न्या** 1 A nurse. -2 Coriander. -3 Myrobalan; L. D. B. **-न्यम्** 1 Wealth, treasure. -2 Coriander. **-Comp. -वादः** 1 an expression of thanks, thanksgiving. -2 praise, applause.

धन्यंमन्य *a.* Considering oneself to be blessed or fortunate.

धन्याकम् 1 A plant bearing a small pungent seed used as a condiment. -2 The seed of this plant (coriander).

धन्वम् A bow (rarely used in classical literature); धन्वान्याददुरुग्रधामा Śiva. B. 13. 83. **-न्वः** A desert; मरुधन्वमतिक्रम्य Bhāg. 1. 10. 35. **-Comp. -चर** *a.* going in a desert-land; धन्वचरो न वंसगस्तृषाणः Rv. 5. 36. 1. **-धिः** a bow-case.

धन्वन् *m.*, *n.* 1 A dry soil, desert, waste: एवं धन्वनि चम्पकस्य सकले संहारहेतावपि Bv. 1. 31; Mb. 1. 175. 5. -2 Shore, firm land. -3 The sky. -4 A bow; किमात्मभवधन्वना यदि सुसंयुताः कुन्तलाः Mv. 6. 9. **-Comp. -दुर्गम्** a fort inaccessible on account of a surrounding desert; cf. Ms. 7. 70.

धन्वनः Alhagi Maurorum (Mar. धमासा); Mb. 12. 155. 16. **-नम्** 1 A bow. -2 A rain-bow. -3 the sign of the zodiac Sagittarius.

धन्वन्तरम् A measure of distance or length equal to four *hastas*; cf. दण्ड; वितस्तिः स्यादतो द्वाभ्यां हस्तः स्यात् तच्चतुष्टयम्। दण्डो धन्वन्तरम्...

धन्वन्तरिः 1 N. of the physician of the gods, said to have been produced at the churning of the ocean with a cup of nectar in his hand; cf. चतुर्दशरत्न. -2 N. of the nine Ratnas at the court of Vikramāditya. -3 N. of a deity to whom oblations were offered to the North-east quarter; Ms. 3. 85. -4 N. of the sun; Mb. 3. 3. 25.

धन्विन् *a.* (**-नी** *f.*) [धन्वं चापोऽस्त्यस्य इनि] 1 Armed with a bow. -2 Cunning, shrewd. -*m.* 1 An archer; के मम धन्विनोऽन्ये Ku. 3. 10; उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले Ś. 2. 5; यस्य तृणसमा बाणा यस्येन्धनसमं धनुः । यस्य प्राणसमा मौर्वी स धन्वी धन्विनां वरः ॥ Dhanur. 147. -2 An epithet of Arjuna. -3 Of Śiva. -4 Of Viṣṇu. -5 The sign Sagittarius of the zodiac. **-Comp. -स्थानम्** A

posture of an archer; वैक्लवं समपादं च वैशाखं मण्डलं तथा। प्रत्यालीढं तथा लीढं स्थानान्येतानि धन्विनाम्॥

धन्विनः A hog (शूकर).

धम् 1 P. See ध्मा.

धम *a.* (-मा, -मी *f.*) [धम् ध्माने-अच्] (Usually at the end of comp.) 1 Blowing; अग्निंधम, नाडिंधम. -2 Melting fusing. -मः 1 The moon. -2 An epithet of Krisna. -3 Of Yama, the god of death. -4 Of Brahmā.

धमकः A blacksmith.

धमधमा An onomatopoetic word expressive of the sound made by blowing with a bellows or a trumpet.

धमधमाय् *Denom.* To blaze; मे उदराग्निर्धमधमायते Nāg. 1. 19, 20. Māl. 7. 1/2.

धमन *a.* 1 A Blowing. -2 Cruel. -नः A kind of reed. -नम् Melting.

धमनिः, -नी *f.* 1 A reed, blow-pipe; वेणुधमन्या प्रबोध्य Vaiśvadeva. -2 A tube or canal of the human body, tubular vessel, as a vein, a nerve, &c. -3 Throat, neck. -4 A speech. -5 Turmeric. -Comp. -संतत *a.* emaciated, lank.

धमनील *a.* Full veined.

धमिः *f.* The act of blowing. -Comp. -त्रम् an implement for kindling fire; see धमनी.

धम्ब् 1 P. To go; L. D. B.

धम्मलः, धम्मिलः, धम्मिल्लः The braided and ornamented hair of a woman tied over the head and inter mixed with flowers, pearls &c.; आकुलाकुलगलद्धम्मिल्लम् Gīt. 2; उरसि निपतितानां स्रस्तधम्मिल्लकानाम् (वधूनाम्) Bh. 1, 49; Ś. Til. 1.

धय *a.* (Usually at the end of comp.) Drinking, sucking; as in स्तनन्धय; फलानि धूमस्य धयानधोमुखान् N. 1. 82.

धर *a.* (-रा, -री *f.*) [धृ-अच्] (Usually at the end of comp.) Holding, carrying, bearing, wearing, containing, possessing, endowed with, preserving, observing, &c.; as in अक्षधर, अंशुधर, गदाधर, गङ्गाधर, महीधर, असृग्धर, दिव्याम्बरधर &c. -रः 1 A mountain; a hill-fort. शिवस्य यस्य हस्तेऽद्य धरौ सिंहपुरंदरौ Śiva. B. 15. 17. उक्तं धरं द्युम्नमवेक्ष्य शौरिमुत्कन्धरं दारुक इत्युवाच Śi. 4. 18; धरसंस्थः Ki. 15. 12. -2 A flock of cotton. -3 A frivolous or dissolute man (विट). -4 The king of the tortoises, *i.e.* Visṇu in his Kūrma incarnation. -5 N. of one of the Vasus. -6 A sword. -रम् poison.

धरण *a.* (-णी *f.*) [धृ-ल्युट्] Bearing, preserving, holding &c. -णः 1 A ridge of land serving the purpose of a bridge; the side of a mountain. -2 The world. -3 The sun. -4 The female breast. -5 Rice, corn. -6 The Himālaya (as king of mountains). -7 A dike, bank. -णम् 1 Supporting, sustaining, upholding; सारं धरित्रीधरणक्षमं च Ku. 1. 17; धरणिधरणकिणचक्रगरिष्ठे Gīt. 1. -2 Possessing, bringing, procuring, &c. -3 Prop, stay, support. -4 Security. -5 A measure of weight equal to ten *palas*; पलं सुवर्णाश्चत्वारः पलानि धरणं दश Ms. 8. 135. -Comp. -प्रिया N. of a Jaina deity executing the commands of the 19th Arhat.

धरणिः, -णी *f.* [धृ-अनि वा ङीप्] 1 The earth; लुठति धरणिशयने बहु विलपति तव नाम Gīt. 5. -2 Ground, soil. -3 A beam for a roof. -4 A vein. -Comp. -ईश्वरः 1 a king. -2 an epithet of Visṇu. -3 Of Śiva. -कीलकः a mountain. -कोश N. of the Dictionary of धरणीदास. -जः, -पुत्रः, -सुतः an epithet of Mars; Mb. 9. 11. 17. -2 an epithet of the demon Naraka. -जा, -पुत्री, -सुता an epithet of Sītā, daughter of Janaka (as born from the earth). -तलम् the surface of the earth. -धरः 1 an epithet of Śesa. -2 of Visṇu. -3 a mountain, सर्वतो मामविध्यन्त सरथं धरणीधरैः Mb. 3. 172. 9; hence °सुता = Pārvatī; अन्यं तेनैव तुल्यं धरणिधरसुता प्रार्थयामास पत्यौ Sūkti. 5. 96. -4 a tortoise. -5 a king. -6 an elephant fabled to support the earth. -धृत् *m.* 1 a mountain. -2 an epithet of Visṇu. -3 of Śesa; माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीधृतः Hariv. -पतिः a king. -पूरः, -प्लवः the ocean. -बिडौजस् *m.* a king; उदभूदथ तत्र नन्दनः शरभोजिर्धरणीबिडौजसः Śahendra. 2. 37. -भृत् *m.* 1 a king. -2 a mountain. -3 Visṇu. -4 Śesa. -मण्डलम् the globe. -रुहः a tree.

धरणीय *a.* 1 To be held, kept or carried. -2 Supportable.

धरा [धरति विश्वं धृ-अच्] 1 The earth; धरा धारापातैर्मणिमयशरैर्भिद्यत इव Mk. 5. 22. -2 A vein. -3 Marrow. -4 The womb or uterus. -5 A mass of gold or other valuables given as a present to Brāhmaṇas. -6 The ground, earth, land; ब्रह्मचारी धराशयः Ms. 6. 26. -Comp. -अधिपः a king. -अमरः, -देवः, -सुरः a Brāhmaṇa. -आत्मजः, पुत्रः, सूनुः 1 epithets of the planet Mars. -2 epithets of the demon Naraka. -आत्मजा an epithet of Sītā. -उद्धारः deliverance of the earth. -उपस्थः the surface of the earth. -धरः 1 a mountain. -2 an epithet of Visṇu or Krisna. -3 of Śesa. °इन्द्रः N. of Himālaya; Śi. 1. 5. -धवः, -पतिः 1 a king; निषेधादननुगन्तॄणां ततः क्रुद्धो धराधवः Rāj. T. 7. 336. -2 an epithet of Visṇu. -भुज् *m.* a king. -भृत् *m.* a mountain.

धरित्री [धृ-इत्र गौरा °ङीप्] 1 The earth; नैतच्चित्रं यदयमुदधिश्यामसीमां धरित्रीमेकः कृत्स्नां नगरपरिघप्रांशुबाहुर्भुनक्ति Ś. 2. 16; R. 14. 54; Ku. 1. 2, 17. -2 Ground, soil. -Comp. -पुत्रः the planet Mars. -भृत् *m.* a king.

धरिमन् *m.* 1 A balance, pair of scales. तथा धरिममेयानां शतादभ्यधिके वधः Ms. 8. 321. -2 A form, figure.

धरुण *a.* [धृ-उनन्] Ved. Holding, bearing, carrying, supporting. -णः 1 An epithet of Brahman. -2 Heaven,

paradise. -3 Water, (*n.* also) -4 Opinion. -5 A place where anything is preserved. -6 Fire. -7 A sucking calf. -णम् 1 Basis, prop, support. -2 Firm soil. -3 A reservoir.

धर्णस, -सि, -र्णि *a.* Ved. 1 Supporting. -2 Strong, able. -3 Durable, firm.

धर्तृ *m.* A supporter, holder.

धर्त्तूरः The Dhattura plant.

धर्त्रम् [धृ-त्र] 1 A house. -2 A prop, stay. -3 A sacrifice. -4 Virtue, moral merit.

धर्मः [ध्रियते लोकोऽनेन, धरति लोकं वा धृ-मन्; cf. Uṇ 1. 137] 1 Religion; the customary observances of a caste, sect, &c. -2 Law, usage, practice, custom, ordinance, statute. -3 Religious or moral merit, virtue, righteousness, good works (regarded as one of the four ends of human existence); अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भाविनि Ku. 5. 38, and see त्रिवर्ग also; एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः H. 1. 63. -4 Duty, prescribed course of conduct; षष्ठांशवृत्तेरपि धर्म एषः Ś. 5.4; Ms. 1. 114. -5 Right, justice, equity, impartiality. -6 Piety, propriety, decorum. -7 Morality, ethics -8 Nature, disposition, character; उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा Māl. 1. 6; प्राणि°, जीव°. -9 An essential quality, peculiarity, characteristic property, (peculiar) attribute; वदन्ति वर्ण्यावर्ण्यानां धर्मैक्यं दीपकं बुधाः Chandr. 5. 45; Pt. 1. 304. -10 Manner, resemblance, likeness. -11 A sacrifice. -12 Good company, associating with the virtuous -13 Devotion, religious abstraction. -14 Manner, mode. -15 An *Upaniṣad* q. v. -16 N. of Yudhiṣṭhira, the eldest Pāṇḍava. -17 N. of Yama, the god of death. -18 A bow. -19 A drinker of *Soma* juice. -20 (In astrol.) N. of the ninth lunar mansion. -21 An *Arhat* of the Jainas. -22 The soul. -23 Mastery, great skill; दिव्यास्त्रगुणसंपन्नः परं धर्मं गतो युधि Rām. 3. 31. 15. -र्मम् A virtuous deed. -**Comp.** -अक्षरम् (pl.) holy mantras; a formula of faith; धर्माक्षराण्युदाहरामि Mk. 8. 45-46. -अङ्गः (-ङ्गा *f.*) the Indian crane. -अधर्मौ *m.* (du.) right and wrong, religion and irreligion; धर्माधर्मौ सपदि गलितौ पुण्यपापे विशीर्णे. °विद् *m.* a Mīmāṁsaka who knows the right and wrong course of action. -अधिकरणम् 1 administration of the laws. -2 a court of justice. (-णः) a judge. -अधिकरणिकः, -अधिकारिन् *m.* a judge, magistrate, any judicial functionary. -अधिकरणिन् *m.* a judge, magistrate. -अधिकारः 1 superintendence of religious affairs; Ś. 1. -2 administration of justice. -3 the office of a judge. -अधिष्ठानम् a court of justice. -अध्यक्षः 1 a judge. -2 an epithet of Viṣṇu. -अनुष्ठानम् acting according to religion, virtuous or moral conduct. -अनुसारः conformity to virtue or justice. -अपेत *a.* deviating from virtue, wicked, immoral, irreligious. (-तम्) vice, immorality, injustice. -अयनम् course of law, law-suit. -अरण्यम् a sacred or penance grove, a wood inhabited by ascetics; धर्मारण्यं प्रविशति गजः Śi. 1. 32. -अर्थौ religious merit and wealth; धर्मार्थौ यत्र न स्याताम् Ms. 2. 112. -अर्थम् *ind.* 1 for religious purposes. -2 justly, according to justice or right. -अलीक *a.* having a false character. -अस्तिकायः (with Jainas) the category or predicament of virtue; cf. अस्तिकाय. -अहन् Yesterday. -आगमः a religious statute, lawbook. -आचार्यः 1 a religious teacher. -2 a teacher of law or customs. -आत्मजः an epithet of Yudhiṣṭhira q. v. -आत्मता religiousmindedness; justice, virtue. -आत्मन् *a.* just, righteous, pious, virtuous. (-*m.*) a saint, a pious man. -आश्रय, -आश्रित *a.* righteous, virtuous; धर्माश्रयं पापिनः (निन्दन्ति) Pt. 1. 415. -आसनम् the throne of justice, judgmentseat, tribunal; न संभावितमद्य धर्मासनमध्यासितुम् Ś. 6; धर्मासनाद्विशति वासगृहं नरेन्द्रः U. 1. 7. -इन्द्रः, -ईशः an epithet of Yama; पितृणामिव धर्मेन्द्रः Mb. 7. 6. 6. -ईप्सु *a.* wishing to gain religious merit; Ms. 10. 127. -उत्तर *a.* 'rich in virtue,' chiefly characterized by justice, eminently just and impartial; धर्मोत्तरं मध्यममाश्रयन्ते R. 13. 7. -उपचायिन् *a.* religious; यच्च वः प्रेक्षमाणानां सर्वधर्मोपचायिनाम् Mb. 5. 137. 16. -उपदेशः 1 instruction in law or duty, religious or moral instruction. आर्षं धर्मोपदेशं च वेदशास्त्राविरोधिना। यस्तर्केणानुसंधत्ते स धर्मं वेद नेतरः॥ Ms. 12. 106. -2 the collective body of laws. -उपदेशकः 1 a teacher of the law. -2 a spiritual teacher, a Guru. -कथकः an expounder of law. -कर्मन् *n.*, -कार्यम्, -क्रिया 1 any act of duty or religion, any moral or religious observance, a religious act or rite. -2 virtuous conduct. -कथादरिद्रः the *Kali* age. -काम *a.* 1 devoted to virtue. -2 observing duty or right. -कायः 1 an epithet of Buddha. -2 a Jaina saint. -कारणम् Cause of virtue. -कीलः 1 a grant, royal edict or decree. -2 husband. -कृत् *a.* observing duty, acting justly. (-*m.*) 1 N. of Viṣṇu. -2 a pious man; धर्मो-धर्मविहीनोऽपि धर्ममर्यादास्थापनार्थं धर्ममेव करोतीति धर्मकृत् Bhag. -केतुः an epithet of Buddha. -कोशः, -षः the collective body of laws or duties; धर्मकोषस्य गुप्तये Ms. 1. 99. -क्रिया, -कृत्यम् any act of religion, any moral or religious rite. -क्षेत्रम् 1 Bhāratavarṣa (the land of religion). -2 N. of a plain near Delhi, the scene of the great battle between the Kauravas and Pāṇḍavas; धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः Bg. 1. 1. (-त्रः) a virtuous or pious man. -गुप्त *a.* observing and protecting religion. (-प्तः) N. of Viṣṇu. -ग्रन्थः a sacred work or scripture. -घटः a jar of fragrant water offered daily (to a Brāhmaṇa) in the month of Vaiśākha; एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्माविष्णुशिवात्मकः। अस्य प्रदानात् सफला मम सन्तु मनोरथाः॥ -घ्न *a.* immoral, unlawful. -चक्रः 1 The wheel or range of the law; Buddh. Jain. -2 a Buddha. °भृत् *m.* a Buddha or Jaina. -चरणम्, -चर्या observance of the law, performance of religious duties; शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति Ku. 7. 83; वयसि प्रथमे, मतौ चलायां बहुदोषां हि वदन्ति धर्मचर्याम्

Bu. Ch. 5. 30. **–चारिन्** *a.* practising virtue, observing the law, virtuous, righteous; स चेत्स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि R. 3. 45. (*–m.*) an ascetic. **–चारिणी** 1 a wife. –2 a chaste or virtuous wife. cf. सह°; इयं चोर्वशी यावदायुस्तव सहधर्मचारिणी भवतिवति V. 5. 19/20. **–चिन्तक** *a.* 1 studying or familiar with duty. –2 reflecting on the law. **–चिन्तनम्, –चिन्ता** study of virtue, consideration of moral duties, moral reflection. **–च्छलः** fraudulent transgression of law or duty. **–जः** 1 'duly or lawfully born', a legitimate son; cf. Ms. 9. 107. –2 N. of युधिष्ठिर; Mb. 15. 10. 44. **–जन्मन्** *m.* N. of युधिष्ठिर. **–जिज्ञासा** inquiry into religion or the proper course of conduct; अथातो धर्मजिज्ञासा Jaimini's Sūtra. **–जीवन** *a.* one who acts according to the rules of his caste or fulfils prescribed duties. (**–नः**) a Brāhmaṇa who maintains himself by assisting other men in the performance of their religious rites; यद्यपि धर्मसमयात्प्रच्युतो धर्मजीवनः Ms. 9. 273. **–ज्ञ** *a.* 1 knowing what is right, conversant with civil or religious law; Ms. 7. 141; 8. 179; 10. 127. –2 just, righteous, pious. **–त्यागः** abandoning one's religion, apostacy. **–दक्षिणा** a fee for instruction in the law. **–दानम्** a charitable gift (made without any self-interest.) पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम्। केवलं धर्मबुद्धया यद् धर्मदानं प्रचक्षते ॥ Ms. 3. 262. **–दुघा** a cow milked for religious purposes only. **–द्रवी** N. of the Ganges. **–दारा** *m.* (pl.) a lawful wife; स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुंसाम् Māl. 6. 18. **–द्रुह्** *a.* voilating the law or right; निसर्गेण स धर्मस्य गोप्ता धर्मद्रुहो वयम् Mv. 2. 7. **–द्रोहिन्** *m.* a demon. **–धातुः** an epithet of Buddha. **–ध्वजः, –ध्वजिन्** *m.* a religious hypocrite, an impostor; Bhāg. 3. 32. 39. **–नन्दनः** an epithet of युधिष्ठिर. **–नाथः** a legal protector, rightful master. **–नाभः** an epithet of Visnu. **–निबन्धिन्** *a.* pious, holy. **–निवेशः** religious devotion. **–निष्ठ** *a.* devoted to religion or virtue; श्रीमन्तः पान्तु पृथ्वीं प्रशमितरिपवो धर्मनिष्ठाश्च भूपाः Mk. 10. 61. **–निष्पत्तिः** *f.* 1 discharge or fulfilment of duty. –2 moral or religious observance. **–पत्नी** a lawful wife; R. 2. 2, 20, 72; 8. 7; Y. 2. 128. **–पथः** the way of virtue, a virtuous course of conduct. **–पर** *a.* religious-minded, pious, righteous. **–परिणामः** rise of righteous conduct in the heart (Jainism); cf. also एतेन भूतेन्द्रियेषु धर्मलक्षणावस्थापरिणामा व्याख्याताः Yogadarśana. **–पाठकः** a teacher of civil or religious law; Ms. 12. 111. **–पालः** 'protector of the law', said metaphorically of (दण्ड) 'punishment or chastisement', or 'sword'. **–पीडा** transgressing the law, an offence against law. **–पुत्रः** 1 a lawful son, a son begotten from a sense of duty and not from mere lust or sensual pleasure. –2 an epithet of युधिष्ठिर. –3 any one regarded as a son for religious purposes, a spiritual son. **–प्रचारः** (fig.) sword. **–प्रतिरूपकः** a counterfeit of virtue; Ms. 11. 9. **–प्रधान** *a.* eminent in piety; धर्मप्रधानं पुरुषं तपसा हतकिल्बिषम् Ms. 4. 243. **–प्रवक्तृ** *m.* 1 an expounder of the law, a legal adviser. –2 a religious teacher, preacher. **–प्रवचनम्** 1 the science of duty; U. 5. 23. –2 expounding the law. (**–नः**) an epithet of Buddha. **–प्रेक्ष्य** *a.* religious or virtuous (धर्मदृष्टि); Rām. 2. 85. 16. **–वाणिजिकः, वाणिजिकः** 1 one who tries to make profit out of his virtue like a merchant. –2 one who performs religious rites with a view to reward, like a merchant dealing in transactions for profit. **–बाह्यः** *a.* contrary to religion or what is right. **–भगिनी** 1 a lawful sister. –2 a daughter of the spiritual preceptor. –3 a spiritual sister, any one regarded as a sister or discharging the same religious duties एतस्मिन्विहारे मम धर्मभगिनी तिष्ठति Mk. 8. 46/47. **–भागिनी** a virtuous wife. **–भाणकः** a lecturer or public reader who reads and explains to audiences sacred books like the Bhārata, Bhāgavata, &c. **–भिक्षुकः** a mendicant from virtuous motives; Ms. 11. 2. **–भृत्** *m.* 1 'a preserver or defender of justice,' a king. –2 a virtuous person. **–भ्रातृ** *m.* 1 a fellow religious student, a spiritual brother. –2 any one regarded as a brother from discharging the same religious duties. वानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणां रिक्थभागिनः। क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ Y. 2. 137. **–महामात्रः** a minister of religion, a minister in charge of religious affairs. **–मूलम्** the foundation of civil or religious law, the Vedas. **–मेघः** a particular Samādhi. **–युगम्** the Krita age; अथ धर्मयुगे तस्मिन्योगधर्ममनुष्ठिता। महीमनुचचारैका सुलभा नाम भिक्षुकी Mb. 12. 320. 7. **–यूपः, –योनिः** an epithet of Visṇu. **–रति** *a.* 'delighting in virtue or justice', righteous, pious, just; तस्य धर्मरतेरासीद् वृद्धत्वं जरसा विना. R. 1. 23. **–रत्नम्** N. of a Jaina स्मृतिग्रन्थ prepared by Jīmūtavāhana. **–राज्** *–m.* an epithet of Yama. **–राज** *a.* धर्मशील q. v.; धर्मराजेन जनकेन महात्मना (विदेहान् राक्षितान्) Mb. 12. 325 19. **–राजः** an epithet of 1 Yama. –2 Jina. –3 युधिष्ठिर. –4 a king. **–राजन्** *m.* N. of युधिष्ठिर. **–राजिका** a monument, a stūpa (Sārnāth Inscrip. of Mahīpāla; Ind. Ant. Vol. 14, p. 140.) **–रोधिन्** *a.* 1 opposed to law, illegal, unlawful. –2 immoral. **–लक्षणम्** 1 the essential mark of law. –2 the Vedas. (**–णा**) the Mīmāṁsā philosophy. **–लोपः** 1 irreligion, immorality. –2 violation of duty; धर्मलोपभयाद्राज्ञीमृतुस्नातामिमां स्मरन् R. 1. 76. **–वत्सल** *a.* loving piety or duty. **–वर्तिन्** *a.* just, virtuous. **–वर्धनः** an epithet of Śiva. **–वादः** discussion about law or duty, religious controversy; अनुकल्पः परो धर्मो धर्मवादैस्तु केवलम् Mb. 12. 165. 15. **–वासरः** 1 the day of full moon. –2 yesterday. **–वाहनः** 1 an epithet of Śiva. –2 a buffalo (being the vehicle of Yama). **–विद्** *a.* familiar with the law (civil or religous). °उत्तमः N. of Visṇu. **–विद्या** knowledge of the law or right. **–विधिः** a legal precept or injunction; एष धर्मविधिः कृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्य कीर्तितः Ms. 10. 131. **–विप्लवः** violation of duty, immorality. **विवेचनम्** 1 judicial investigation; यस्य शूद्रस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम्। तस्य सीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः ॥ Ms. 8. 21. –2 dissertation on duty. **–वीरः** (in Rhet.) the sentiment of heroism arising out of virtue or piety, the sentiment of chivalrous piety; the following instance is given in R. G.:— सपदि विलयमेतु राज्यलक्ष्मीरुपरि पतन्त्वथवा

कृपाणधाराः। अपहरतुतरां शिरः कृतान्तो मम तु मतिर्न मनागपैतु धर्मात्॥ स च दानधर्मयुद्धैर्दयया च समन्वितश्चतुर्धा स्यात् S. D. –वृद्ध a. advanced in virtue or piety; न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते Ku. 5. 16. –वैतंसिकः one who gives away money unlawfully acquired in the hope of appearing generous. –व्यवस्था m. judicial decision, decisive sentence. –शाला 1 a court of justice, tribunal. –2 any charitabla institution. –शासनम्, –शास्त्रम् a code of laws, jurisprudence; न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणम् H. 1. 17; Y. 1. 5. [मनुर्यमो वसिष्ठोऽत्रिः दक्षो विष्णुस्तथाङ्गिराः। उशना वाक्पतिर्व्यास आपस्तम्बोऽथ गौतमः॥ कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्क्यः पराशरः। संवर्तश्चैव शङ्खश्च हारीतो लिखितस्तथा॥ एतैर्यानि प्रणीतानि धर्मशास्त्राणि वै पुरा। तान्येवातिप्रमाणानि न हन्तव्यानि हेतुभिः॥] –शील a. just, pious, virtuous. –शुद्धिः a correct knowledge of the law; प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधागमम्। त्रयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सता॥ Ms. 12. 105. –संहिता a code of laws (especially compiled by sages like Manu, Yājñavalkya, &c.). –संगः 1 attachmet to justice or virtue. –2 hypocrisy. –संगीतिः 1 discussion about law. –2 (with Buddhists) a council. –सभा a court of justice. –समयः a legal obligation; यश्चापि धर्मसमयात्प्रच्युतो धर्मजीवनः Ms. 9. 273. –सहायः a partner or companion in the discharge of religious duties. –सूः m. the fork-tailed shrike. –सूत्रम् a book on पूर्वमीमांसा written by Jaimini. –सेतुः ar epithet of Śiva. –सेवनम् fulfilment of duties. –स्थः a judge; धर्मस्थः कारणैरेतैर्हीनं तमिति निर्दिशेत् Ms. 8. 57. –स्थीय a. Concerning law; धर्मस्थीयं तृतीयं प्रकरणम् Kau. A. 3. –स्वामिन् m. an epithet of Buddha.

धर्मतः *ind.* 1 According to law or rule, rightly, religiously, justly. –2 Virtuously, righteously. –3 From a virtuous or religious motive.

धर्मत्वम् 1 Morality, virtue, righteousness. –2 Inherent property or nature.

धर्मन् *m.* [धृ-मनिन्] 1 A preserver, maintainer, supporter. *-n.* 1 A religious rite. –2 Support, stay. –3 Religion, duty. –4 Law, custom. –5 A mode, manner. –6 Characteristic quality or mark.

धर्ममय *a.* Virtuous, righteous, pious.

धर्मयु *a.* Virtuous, just, pious, righteous.

धर्मवत् *a.* 1 Holy, virtuous. –2 Upright, just. –3 Lawful, legal.

धर्मिन् *a.* [धर्मोऽस्त्यस्य-इनि] 1 Virtuous, just, pious. –2 Knowing one's duties. –3 Obeying the law. –4 Having the properties of, having the nature, peculiar properties or characteristics of anything (at the end of comp.); षट् सुता द्विजधर्मिणः Ms. 10. 41; कल्पवृक्षफलधर्मि काङ्क्षितम् R. 11. 50. –5 Following the habits of any person. *-m.* An epithet of Viṣṇu.

धर्मिष्ठ *a.* (Superl. of धर्मिन्) Very pious. –ष्ठः An epithet of Viṣṇu.

धर्मीपुत्रः An actor, player.

धर्म्य *a.* [धर्मादनपेतः-यत्] 1 Consistent with law, duty or religon, lawful, legal; यो यस्य धर्म्यो वर्णस्य Ms. 3. 22; 25-26. –2 Religious (as an act); क्रियाणां खलु धर्म्याणां सत्पत्न्यो मूलकारणम् Ku. 6. 13. –3 Just, righteous, fair; धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते Bg. 2. 31; 9. 2; Y. 3. 44; धर्म्यासु कामार्थयशस्करीषु Bk. 1. 9. –4 Legitimate. –5 Usual. –6 Endowed with particular qualities, as तद्धर्म्य; धर्म्यमणुमेतमाप्य Kath. 1. 2. 13. –7 Relating to Dharma; अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः Bg. 18. 70. –Comp. –विवाहः a legal marriage; cf. Ms. 3. 26.

धर्षः [धृष्-भावे घञ्] 1 Boldness, insolence, haughtiness, impudence. –2 Pride, arrogance. –3 Impatience. –4 Restraint. –5 Violation, seduction (of a woman). –6 Injury, wrong, insult. –7 A eunuch. –Comp. –कारिणी a violated woman.

धर्षक *a.* [धृष्-ण्वुल्] 1 Assailing, attacking, assaulting. –2 Violating, seducing. –3 Impatient. –कः 1 A seducer, an adulterer, a violator. –2 An actor, dancer. –3 Mime.

धर्षणम्, –णा [धृष् भावे ल्युट्] 1 Boldness, insolence. –2 Insult, affront; धर्षणां कृतवानेतां पश्यतस्ते धनेश्वर Mb. 3. 161. 60. –3 An assault, outrage, seduction, violation; as in नारी°; मास्त्र प्राप्स्यति शापं वा धर्षणां वेति पाण्डवः Mb. 3. 146. 68. –4 Copulation. –5 Contempt, disrespect. –6 Abuse. –7 arrogance. –8 An offence. –9 Overpowering, defeat; धर्षणं यत्र न प्राप्तो रावणो राक्षसेश्वरः Ram. 7. 31. 3. –Comp. –आत्मन् (धर्षणात्मन्) having a voilent nature (N. of Śiva).

धर्षणिः, –णी *f.* A disloyal or wanton woman, a harlot.

धर्षित *a.* [धृष्-कर्मणि क्त -इट् गुणश्च] 1 Seduced, outraged, violated. –2 Overpowered, overcome, defeated; यत्काव्यं मधुवर्षि धर्षितपरास्तर्केषु यस्योक्तयः N. 22. 155. –3 Ill-treated, abused, insulted. –तम् 1 Contumely, pride. –2 Cohabitation, copulation. –3 Impatience, intolerance. –ता A harlot, a disloyal or unchaste woman.

धर्षिन् *a.* 1 Proud, arrogant, overbearing. –2 Assaulting, seducing, outraging. –3 Insulting, ill-treating. –4 Audacious, impudent. –5 Cohabiting. –णी A harlot, an unchaste woman.

धवः 1 Shaking, trembling. –2 A man. –3 A husband, as in विधवा. –4 A master, lord. –5 A rogue, cheat. –6 A kind of tree; Anogeissus latifolia; (Mar. धावडा); Rām. 1. 24. 15.

धवल *a.* [धवं कम्पं लाति ला-क; Tv.] 1 White; धवलातपत्र, धवलगृहम्, धवलवस्त्रम् &c. नीता येन निशा शशाङ्कधवला Ujjvalamaṇi. –2 Handsome. –3 Clear, pure. –लः 1 The white colour. –2 An excellent bull. –3 China camphor

(चीनकर्पूर). –4 N. of a tree (धव). –लम् White-pepper. –ला A woman with a white complexion. –ली A white cow; (धवला also). –Comp. –उत्पलम् the white water-lily (said to open at moonrise). –गिरिः N. of the highest peak of the Himālaya mountain. –गृहम् a house whitened with chunam, a palace. –पक्षः 1 a goose; धवलपक्षविहंगमकूजितैः Śi. 6. 45. –2 the bright half of a lunar month. –मृत्तिका chalk.

धवलित *a.* Whitened, made white.

धवलिमन् *m.* 1 Whiteness, white colour; अधिगतधवलिम्नः शूलपाणेरभिख्याम् Śi. 4. 65. –2 Paleness; इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धवलिमा Subhās; धवलिमा जातो मणीनां गणे Sūkti. 5. 81.

धवाणकः Wind.

धवित्रम् A fan made of the deer's skin.

धस् *a.* [धा-असुन्] Holding; रेतोधस्, पुरोधस् &c. –*m.* 1 N. of Brahman. –2 Bṛihaspati.

धा 3 U. (दधाति, धत्ते, दधौ-दधे, अधात्-अधित, धास्यति-ते, धातुम्, हित; –*pass.* धीयते; –*caus.* धापयति-ते; –*desid.* धित्सति-ते) 1 To put, place, set, lay, put in, lay on or upon; विज्ञातदोषेषु दधाति दण्डम् Mb.; निःशङ्कं धीयते (v. l. for दीयते) लोकैः पश्य भस्मचये पदम् H. 2. 132. –2 To fix upon, direct (the mind or thoughts &c.) towards (with dat. or loc.); धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूते Māl. 3. 12; दधुः कुमारानुगमे मनांसि Bk. 3. 11; 2. 7; Ms. 12. 23. –3 To bestow anything upon one, grant, give, confer, present (with dat., gen., or loc.); धुर्यां लक्ष्मीमथ मयि भृशं धेहि देव प्रसीद Māl. 1. 3; यद्यस्य सोऽदधात्सर्गे तत्तस्य स्वयमाविशत् Ms. 1. 29. –4 To hold, contain; तानपि दधासि मातः Bv. 1. 68; Ś. 4. 4. –5 To seize, take hold of (as in the hand); धनुरारिभिरसह्यं मुष्टिपीडं दधाने Bk. 1. 26; 4. 26. –6 To wear, put on, bear; गुरूणि वासांसि विहाय तूर्णं तनूनि...... धत्ते जनः काममदालसाङ्गः Rs. 6. 13, 16; धत्ते भरं कुसुमपत्रफलावलीनाम् Bv. 1. 94; दधतो मङ्गलक्षौमे R. 12. 8; 9. 40; Bk. 17. 54. –7 To assume, take, have, show, exhibit, possess; (usually Ātm.); काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीं द्युतिम् H. Pr. 35; शिरसि मसीपटलं दधाति दीपः Bv. 1. 74; R. 2. 7; Amaru. 27. 70; Me. 38; Bh. 3. 46; R. 3. 1; Bk. 2. 1; 4. 16, 18; Śi. 9. 3; 10. 86; Ki. 5. 5. –8 To hold up, sustain, bear up; गामधास्यत्कथं नागो मृणालमृदुभिः फणैः Ku. 6. 68. –9 To support, maintain संपद्विनिमयेनोभौ दधतुर्भुवनद्वयम् R. 1. 26. –10 To cause, create, produce, generate, make; मुग्धा कुड्मलितानेन दधती वायुं स्थिता तत्र सा Amaru. 72. –11 To suffer, undergo, incur; दधती रतेन भृशमुत्सुकताम् Śi. 9. 2, 32, 66. –12 To perform, do. –13 Ved. To bring, convey. –14 To appoint, fix. [The meanings of this root, like those of दा, are variously modified according to the word with which it is connected; *e. g.* मनः, मतिम्, धियम्, &c. धा to fix the mind or thoughts upon, resolve upon; पदं धा to set foot on, to enter; कर्णे करं धा to place the hand on the ear &c.] –With अपि (the अ being sometimes dropped). 1 (*a*) to close, shut; ध्वनति मधुपसमूहे श्रवणमपिदधाति Gīt. 5; so कर्णौ-नयने-पिदधाति (*b*) to cover, hide, conceal; प्रायो मूर्खः परिभवविधौ नाभिमानं पिधत्ते Ś. Til. 17 (v.l.); प्रभावपिहिता V. 4. 2; Śi. 9. 76; Bk. 7. 69. –2 to hinder, obstruct, bar; भुजंगपिहितद्वारं पातालमधितिष्ठति R. 1. 80. (The following verse illustrates the use of धा with some prepositions:— अधित कापि मुखे सलिलं सखी प्यधित कापि सरोजदलैः स्तनौ । व्यधित कापि हृदि व्यजनानिलं न्यधित कापि हिमं सुतनोस्तनौ N. 4. 111; or, better still, the following verse of Jagannātha:— निधानं धर्माणां किमपि च विधानं नवमुदां प्रधानं तीर्थानाममलपरिधानं त्रिजगतः । समाधानं बुद्धेरथ खलु तिरोधानमधियां श्रियामाधानं नः परिहरतु तापं तव वपुः ॥ G. L. 18).

धाकः [धा-उणा॰ क तस्य नेत्वम्] 1 An ox. –2 A receptacle, reservoir. –3 Food, boiled rice. –4 A post, pillar, column. –5 Brahman. –6 A supporter.

धातुः [धा-आधारे तुन्] 1 A constituent or essential part, an ingredient. –2 An element, primary or elementary substance, *i.e.* पृथिवी, अप्, तेजस्, वायु and आकाश; Bhāg. 7. 15. 60. –3 A secretion, primary fluid or juice, essential ingredients of the body (which are considered to be 7 :— रसासृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः, or sometimes ten if केश, त्वच् and स्नायु be added); Mb. 3. 213. 10. –4 A humour or affection of the body, (*i.e.* वात, पित्त and कफ); यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके Bhāg. 10. 84. 13. –5 A mineral, metal, metallic ore; न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र Ku. 1. 7; त्वामालिख्य प्रणयकुपितां धातुरागैः शिलायाम् Me. 107; R. 4. 71; Ku. 6. 51. –6 A verbal root; भूवादयो धातवः P. I. 3. 1; पश्चादध्ययनार्थस्य धातोरधिरिवाभवत् R. 15. 9. –7 The soul. –8 The Supreme Spirit; धातुप्रसादान्महिमानमात्मनः Kaṭha. –9 An organ of sense. –10 Any one of the properties of the five elements, *i. e.* रूप, रस, गन्ध, स्पर्श and शब्द; तत्र तत्र हि दृश्यन्ते धातवः पाञ्चभौतिकाः । तेषां मनुष्यास्तर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ॥ Mb. 6. 5. 11. –11 A bone. –12 A part, portion. –13 A fluid mineral of a red colour. –14 Ved. A supporter. –15 Anything to be drunk, as milk &c. –*f.* A milch cow. –Comp. –उपलः chalk. –काशीशम्, –कासीसम् red sulphate of iron. –कुशल *a.* skilful in working in metals, metallurgist. –क्रिया metallurgy, mineralogy –क्षयः waste of the bodily humours, a wasting disease, a kind of consumption. –गर्भः, –स्तपः a receptacle for ashes, Dagoba; Buddh. °कुम्भः a relic urn. –ग्राहिन् *m.* calamine. –घ्नम्, –नाशनम् sour gruel (prepared from the fermentation of rice-water). –चूर्णम् mineral powder. –जम् bitumen –द्रावकः borax. –पः the alimentary juice, the chief of the seven essential ingredients of the body. –पाठः a list of roots arranged according to Pāṇini's grammatical system (the most important of these lists called धातुपाठ being supposed to be the work of Pāṇini himself, as supplementary to his Sūtras). –पुष्टिः *f.* nutrition of the bodily humours. –प्रसक्त *a.* devoted to alchemy; –भृत् *m.* a mountain. –मलम् 1 impure excretion of the essential fluids of the body;

कफपित्तमलाः केशः प्रस्वेदो नखरोम च । नेत्रविट् चक्षुषः स्नेहो धातूनां क्रमशो मलाः ॥ Suśruta. –2 lead. –माक्षिकम् 1 sulphuret of iron. –2 a mineral substance. –मारिणी borax. –मारिन् *m.* sulphur. –रसः a mineral or metallic fluid; न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र (भूर्जत्वचः) Ku. 1. 7. –राजकः, –कम् semen. –वल्लभम् borax. –वादः 1 mineralogy, metallurgy. –2 alchemy. –वादिन् *m.* a mineralogist. –विष् *f.* lead. –वैरिन् *m.* sulphur. –शेखरम् green sulphate of iron, green vitriol. –शोधनम्, –संभवम् lead. –साम्यम् good health, (equilibrium of the three humours). –हन् *m.* sulphur.

धातुकः –कम् Bitumen.

धातुमत् *a.* Rich or abounding in metals. °ता richness in metals; अकालसंध्यामिव धातुमत्ताम् (शिखरैर्बिभर्ति) Ku. 1. 4.

धातुमय *a.* Full of metals, abounding in red minerals; अधित्यकायामिव धातुमय्यां (लोध्रद्रुमं ददर्श) R. 2. 29.

धातृ *m.* [धा-तृच्] 1 A maker, creator, originator, author. –2 A bearer, preserver, supporter. –3 An epithet of Brahmā, the creator of the world; मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः H. 2. 124; R. 13. 6; Si. 1. 13; Ku. 7. 44; Ki. 12. 33; सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत् । Mahānārayṇa Up. –4 An epithet of Viṣṇu; Mb. 12. 15. 18. –5 The soul. –6 N. for the seven sages (सप्तर्षि) being the first creation of Brahmā; cf. पुरातनाः पुराविद्भिर्धातार इति कीर्तिताः Ku. 6. 9. –7 A married woman's paramour, adulterer. –8 One of the forty-nine winds. –9 An arranger. –10 One who nourishes. –11 A star among ध्रुवमत्स्य; Bhāg. 5. 23. 5. –12 Fate, destiny; धाता यथा मां विदधीत लोके ध्रुवं तथाऽहं भवितेति मत्वा Mb. 1. 89. 10. –Comp. –पुत्रः an epithet of Sanatkumāra.

धात्रम् [धा-आधारे ष्ट्रन्] A vessel for holding anything, a receptacle.

धात्री 1 A nurse, wet-nurse, fostermother; उवाच धात्र्या प्रथमोदितं वचः R. 3. 25; Ku. 7. 25. –2 A mother; Y. 3. 82; सुविचार्य गुणान् दोषान् कुर्याद् धात्रीं तदेदृशीम् Bhāva. P. –3 The earth; सद्यस्तनं परिमलं परिपीय धात्र्याः Rām. Ch. 5. 5. –4 The tree called आमलक. –Comp. –पुत्रः 1 a fosterbrother. –2 an actor. –पुष्पिका N. of a tree (धव). –फलम् An Āmalaka fruit.

धात्रेयिका, धात्रेयी 1 A foster-sister; धात्रेयिकायाश्चतुरं वचश्च Māl. 1. 33; कथितमेव नो मालतीधात्रेय्या लवङ्गिकया Mal. 1; Mb. 3. 269. 9, 10, 16. –2 A nurse, wet-nurse.

धानम्, –नी [धा भावे-ल्युट्] 1 A receptacle, seat; as in मसीधानी, राजधानी, यमधानी; रविं दधानेऽप्यरविन्दधाने Si. 4. 12. –2 Nourishing, nourishment. –नी 1 The site of a habitation. –2 Coriander.

धानाः *f.* (pl.) 1 Fried barley or rice; यथा धानासु वै धाना भवन्ति न भवन्ति च Bhāg. 6. 15. 4. –2 Grain fried or powdered. –3 Corn, grain. –4 A bud, shoot; धानारुह इव वै वृक्षोऽञ्जसा प्रेत्य संभवः Bri. Up. 3. 9. 28; अन्ने प्रलीयते मर्त्यमन्नं धानासु लीयते Bhāg. 11. 24. 22. –5 Coriander. –Comp. –चूर्णम् the meal of fried rice. –पूपः a cake of fried barley. –भर्जनम् the frying of grain.

धानकम् Coriander.

धानाकाः *f.* (pl.) 1 grain, corn. –2 Fried barley or parched rice.

धानी See धानम्.

धाटी Assault, attacking.

धाणकः A gold coin (part of a Dināra); षड्भिस्तु रत्तिकाभिः स्यान् मापको हेमधानकः.

धानयः, –कः Coriander.

धानुर्दण्डिकः, धानुष्कः An archer (living by the bow), a bowman; निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वल्गितम् Si. 2. 27; Kau. A. 1. 3.

धानुष्यः Bamboo.

धान्धा Cardamoms.

धान्यम् [धाने पोषणे साधु यत्] 1 Grain, corn, rice (for the distinction between सस्य, धान्य, तण्डुल and अन्न see under तण्डुल). सस्यं क्षेत्रगतं प्रोक्तं सतुषं धान्यमुच्यते. –2 Coriander. –3 A measure equal to four sesamum seeds. –Comp. –अचलः a pile of grain presented to Brhāmaṇas as a gift. –अरिः a mouse, rat. –अर्थः wealth in rice or grain. –अम्लम् sour gruel made of the fermentation of rice-water. –अस्थि *n.* husk, chaff. –उत्तमः the best of grain, *i. e.* rice. –कल्कम् 1 bran. –2 chaff, straw. –कोशः, –कोष्ठकम्, –कः a granary. –क्षेत्रम् a corn-field. –खलः threshing floor (Mar. खळें). –चमसः rice flattened by threshing after it has been steeped and fried in the husk. –चौरः a stealer of corn; धान्यचौरोऽङ्गहीनत्वम् Ms. 11. 50. –त्वच् *f.* the husk of corn. –धेनु *f.* a heap of corn (like a cow, to be presented to a Brāhmaṇa); तमिदानीं प्रवक्ष्यामि धान्यधेनुविधिं परम् । यां दत्वा सर्वपापेभ्यः शशाङ्क इव राहुणा ॥ ......मुच्यते...... Varaha P. –पञ्चकम् the following grains; शालि, व्रीहि, शूक, शिंबि and क्षुद्र धान्यs. –मायः a corn-dealer. –मानम् a measure of corn (as much corn as a man can eat at once). –मुष्टिः a handful of grain. –राजः barley. –वर्धनम् lending grain at interest, usury with grain. –वीजम् (बीजम्) coriander. –वीरः a sort of pulse (माष). –शीर्षकम् the ear of corn. –शूकम् the beard or awn of corn. –सारः threshed corn.

धान्या, धान्याकम् Coriander.

धान्वन *a.* (–नी *f.*) Situated in a desert (धन्वन्).

धान्वन्तर्यम् A *Homa* in which Dhanvantari is the Devatā; अग्नीषोमं वैश्वदेवं धान्वन्तर्यमनन्तरम् । प्रजानां पतये दैव पृथग् होमो विधीयते Mb. 13. 97. 10.

धामकः A sort of weight (माष q. v.).

धामन् n. [धा-मनिन्] 1 A dwelling-place, abode, residence, house; तुरासाहं पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः Ku. 2. 1, 44; पुण्यं यायास्त्रिभुवनगुरोर्धाम चण्डीश्वरस्य Me. 33; Bg. 8. 21; Bh. 1. 35; पनस्यधो धाम विसारि सर्वतः किमेतदित्याकुलमीक्षितं जनैः Śi. 1. 2. –2 A place, site, resort; श्रियो धाम; भूमेः स्वधामभिः पर्यवेदप्रविष्टं प्रविष्टवन् Bhāg. 7. 12. 15. –3 The inmates of a house, members of a family. –4 A ray of light; धाम्नातिशाययति धाम सहस्रधाम्नः Mu. 3. 17; Śi. 9. 53. –5 Light, lustre, splendour; Mu. 3. 17; Ki. 2. 20, 55, 59; 10. 6; Amaru. 86; R. 6. 6; 18. 22. –6 Majestic lustre, majesty, glory, dignity; गां गतस्य तव धाम वैष्णवं कोपितो ह्यसि मया दिदृक्षुणा R. 11. 85. –7 Power, strength, energy (प्रताप); सहते न जनोऽप्यधःक्रियां किमु लोकाधिकधाम राजकम् Ki. 2. 47. –8 Birth. –9 The body. –10 A troop, host. –11 State, condition; Prab. 1. 30. –12 A class. –13 Ved. Law, rule. –14 Ved. Property, wealth. –15 A fetter. –16 Fashion, mode, manner, form, appearance; स बिभ्रत्पौरुषं धाम भ्राजमानो यथा रविः Bhāg. 10. 2. 17. –Comp. –केशिन् m., –निधिः the sun; Mb. 3. 3. 63. –छद् m. Ved. N. of Agni. –मानिन् a. believing in a material existence; नैवांशितुं प्रभुर्भूम्न ईश्वरो धाममानिनाम् Bhāg. 3. 11. 38.

धामनिका, धामनी See धमनी.

धामवत् a. powerful, strong; पुरःसरा धामवतां यशोधनाः Ki. 1. 43.

धाय, धायक a. Having, possessing, holding, sustaining, &c.

धायस् a. Ved. 1 Sustaining, supporting. –2 Nourishing. –3 Drinking. –n. The act of drinking or sucking.

धायु a. 1 Sustaining, supporting; इन्द्र प्रिया सुरथा शूर धायू Rv. 7. 36. 4. –2 Liberal. –3 Feeding, eating.

धाय्यः A *Purohita* or family priest.

धाय्या f. (सामिधेनी ऋग् या समिदाधाने पठ्यते) 1 A kind of prayer recited while the sacrificial fire is being kindled; यासु धाय्याशब्दः श्रूयते तास्तावद् धाय्याः ŚB. on MS. 5. 3. 5. –2 Fuel; क्रोधाग्नौ निजतातनिग्रहकथाधाय्यासमुद्दीपिते Rām. Ch. 2. 86; N. 1. 56.

धार a. [धृ-णिच्-अच्] 1 Holding, bearing, supporting; नमः श्रीरूपधाराय Mb. 13. 14. 13. –2 Streaming, dripping, flowing. –रः 1 An epithet of Viṣṇu. –2 A sudden and violent shower of rain, sharp-driving shower. –3 Snow, hail. –4 A deep place. –5 Debt. –6 A boundary, limit. –7 A sort of stone.

धारक a. Holding, possessing, bearing &c.; नाम°, देह°. –कः 1 A vessel of any kind (box, trunk, &c.), a water-pot. –2 A debtor. –का The vulva of a female. –धारिका 1 A prop, pillar. –2 A division of time (= ½ Muhūrta).

धारण a. (–णी f.) [धृ-णिच्-ल्युट्] Holding, bearing, carrying, preserving, sustaining, protecting, having, assuming, &c. –णौ (du.) The two female breasts. –णम् 1 The act of holding, bearing, supporting, preserving or keeping back. –2 Possessing, possession. –3 Observing; holding fast. –4 Retaining in the memory; ग्रहणधारणपटुर्बालकः. –5 Being indebted (to any one). –6 Steady abstraction of the mind. –7 Keeping, maintaining. –8 Restraining. –9 (In gram.) Pronouncing imperfectly. –णी 1 A row or line. –2 A vein or tubular vessel. –3 Steadiness. –4 A mystical verse or charm to assuage pain. –Comp. –अध्ययनम् The conservative method of reading (opp. to ग्रहणाध्ययन). –मातृका One of the 64 arts. –यन्त्रम् a kind of amulet.

धारणकः A debtor; विना धारणकाद्वापि विक्रीणीत ससाक्षिकम् Y. 2. 63.

धारणा 1 The act of holding, bearing, supporting, preserving, &c. –2 The faculty of retaining in the mind, a good or retentive memory; धीर्धारणावती मेधा Ak. –3 Memory in general. –4 Keeping the mind collected, holding the breath suspended, steady abstraction of mind; परिचेतुमुपांशु धारणाम् R. 8. 18; Ms. 6. 72; Y. 3. 201 (धारणेत्युच्यते चेयं धार्यते यन्मनो तया). –5 Fortitude, firmness, steadiness. –6 A fixed precept or injunction, a settled rule, conclusion; इति धर्मस्य धारणा Ms. 8. 184; 4. 38; 9. 124. –7 Understanding, intellect; Y. 3. 73. –8 Continuance in rectitude, propriety, decorum. –9 Conviction or abstraction. –10 A kind of योगाङ्ग; देशबन्धश्चित्तस्य धारणा Yogadarśana. –Comp. –आत्मक a. one who easily composes himself. –योगः deep devotion. –शक्तिः f. a retentive memory.

धारयिष्णु a. Capable of holding, sustaining, &c.

धारयिष्णुता Patience.

धारयित्री The earth.

धारा 1 A stream or current of water, a line of descending fluid, stream, current; धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणम् Bh. 2. 93; Me. 55; R. 16. 66; आबद्धधारमश्रु प्रावर्तत Dk. 74. –2 A shower, a hard or sharp-driving shower. –3 A continuous line or series; प्रणतौ हन्त निरन्तराश्रुधाराः Bv. 2. 20. –4 A leak or hole in a pitcher. –5 The pace of a horse; धाराः प्रसाधयितुमव्यतिकीर्णरूपाः Śi. 5. 60; N. 1. 72. –6 The margin, edge or border of anything; ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया शमीलतां छेत्तुमृषिर्व्यवस्यति Ś. 1. 18. –7 The sharp edge of a sword, axe, or of any cutting instrument; तर्जितः परशुधारया मम R. 11. 78; 6. 42; 10. 86, 41; Bh. 2. 28. –8 The edge of a mountain or precipice. –9 A wheel or the periphery of a wheel; धारानिबद्धेव कलङ्करेखा R. 13. 15. –10 A garden-wall, fence, hedge. –11 The van or front line of an army. –12 The highest point, excellence. –13 A multitude. –14 Fame. –15 Night. –16 Turmeric. –17 Likeness. –18 The tip of the ear. –19 Speech. –20 Rumour, report. –21 N. of an ancient town in Mālvā, capital

of king Bhoja. **–Comp. –अग्रम्** the broad-edged head of an arrow. **–अङ्कुरः** 1 a drop of rain. –2 hail; धाराङ्कुरवर्षिणो जलदाः Bri. S. 32. 21. –3 advancing before the line of an army (to defy the enemy). **–अङ्गः** a sword. **–अटः** 1 the Chātaka bird. –2 a horse. –3 a cloud. –4 a furious elephant, one in rut. **–अधिरूढ** *a.* raised to the highest pitch; किं वा धाराधिरूढं हि जाड्यं वदजडे जने Ks. 6. 62. **–अवनिः** *f.* wind. **–अश्रु** *n.* a flood of tears; Amaru. 10. **–आवर्तः** a whirlpool. **–आसारः** a heavy down-fall of rain, a hard or sharp driving shower; धारासारैर्महती वृष्टिर्बभूव H. 3; V. 4. 1. **–ईश्वरः** king Bhoja. **–उष्ण** *a.* warm from a cow (as milk); धारोष्णं त्वमृतं पयो श्रमहरं निद्राकरं कान्तिदम्। वृष्यं बृंहणमग्निवर्धनमतिस्वादु त्रिदोषापहम्॥ Rājanighaṇṭu. **–गिरिः** The fort of Devagiri or Daulatabad; स हि शैलो निजामस्य प्रियकारी महायशाः। प्रत्यपि प्रथितो लोके धारागिरिरिवापरः॥ Śiva. B. 2. **–गृहम्** a bath-room with water-jets, a shower-bath or a house furnished with artificial jets or fountains of water; शिलाविशेषानधिशय्य निन्युर्धारागृहेष्वातपमृद्धिमन्तः R. 16. 49. **–धरः** 1 holder of streams, a cloud; धातः किं नु विधौ विधातुमुचितो धाराधराडम्बरः Bv. 1. 4. –2 a sword. **–निपातः, –पातः** 1 a fall of rain, a hard or pelting shower; Me. 48. –2 a stream of water. **–यन्त्रम्** a fountain, jet (of water); धारायन्त्रजलाभिषेककलुषे धौताञ्जने लोचने Amaru. 124; धारायन्त्रविमुक्तसंततपयः पूरप्लुते सर्वतः Ratn. 1. 10. **–वर्षः, –र्षम्, –संपातः** a hard, sharp-driving or incessant shower; न प्रसेहे स रुद्धार्कमधारावर्षदुर्दिनम् R. 4. 82. **–वाहिन्** *a.* incessant, continuous; पटुधारावाही नव इव चिरेणापि (मन्युः) U. 4. 3. **–विषः** a crooked sword. **–शीत** a. (milk) cooled after having been milked.

धाराल, धारावत् *a.* 1 Having an edge, edged (as a sword &c.). –2 Flowing in streams; Mātaṅga L. 9. 13.

धारिणी The earth.

धारित *a.* Held, supported, maintained, &c. **–तम्** A horse's trot; also धारितकम्.

धारिन् *a.* (**–णी** *f.*) [धृ-णिनि] 1 Carrying, bearing, sustaining, preserving, having, holding, supporting; पादाम्भोरुहधारि Gīt. 12; कर° &c. –2 Keeping in one's memory, possessed of retentive memory; अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः Ms. 12. 103. –3 Edged, observing, doing; यज्ञधारी च सततम् Mb. 12. 340. 1.

धारु *a.* Drinker (?); L. D. B.

धार्य *a.* 1 To be held or maintained; धार्यः कथंकारमहं भवत्या वियद्विहारी वसुधैकगत्या N. –2 Bearable. –3 To be worn. –4 To be suffered, supportable. –5 To be borne in mind. **–र्यम्** Clothes, garments.

धार्तराष्ट्रः [धृतराष्ट्रस्यापत्यं पुमान्-अण्] 1 A son of Dhritarāstra. –2 A sort of goose with black legs and bill; निपतन्ति धार्तराष्ट्राः कालवशान्मेदिनीपृष्ठे Ve. 1. 6 (where the word is used in both the senses); cf. धार्तराष्ट्रो हंसभेदे दुर्योधनकुलेऽपि च Nm.

धार्म *a.* [धर्मस्येदं अण्] Belonging to justice or *Dharma* q. v.

धार्मिक *a.* (**–की** *f.*) [धर्मं अधीते चरति वा ठक्] 1 Righteous, pious, just, virtuous; काकुत्स्थं करुणार्णवं गुणनिधिं विप्रप्रियं धार्मिकम् (वन्दे) Rāma-rakṣā 26. –2 Resting on right, conformable to justice, equitable. –3 Religious. **–कः** 1 A judge. –2 A bigot. –3 A juggler.

धार्मिणम् An assemblage of virtuous men.

धार्ष्ट्यम् [धृष्टस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] 1 Arrogance, insolence, audacity, impudence, rudeness; अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यं नयोः क्षत्रियवीरयोः Hariv. –2 Boldness; सखीषु निर्वाच्यमधार्ष्ट्यदूषितं प्रियाङ्गसंश्लेषमवाप मानिनी Ki. 8. 48.

धाव् I. 1 P. (धावति, धावित) 1 (*a*) To run, advance; अद्यापि धावति मनः Ch. P. 36; धावन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः Ś. 1. 8; गच्छति पुरः शरीरं धावति पश्चादसंस्तुतं चेतः 1. 33. (*b*) To move, glide. –2 To run towards, advance against, assault, encounter; अधावीचारिसंमुखम् Bk. 15. 67. –3 To flow, stream or flow forth; धावत्यम्भसि तैलवत् Suśr. –4 To run or flee away. –5 To give milk (as a cow). –II. 1 U. (धावति-ते, धौत or धावित) 1 To wash, clean, cleanse, purify, rub off; दधावाद्भिस्ततश्चक्षुः सुग्रीवस्य बिभीषणः। विदांचकार धौताक्षः स रिपुं खे ननर्द च॥ Bk. 14. 50; Ś. 6. 25; Śi. 17. 8. –2 To brighten, polish. –3 To rub into one's person (Ātm.).

धाव *a.* (At the end of comp.) Washing, cleaning &c.

धावक *a.* [धाव्-ण्वुल्] 1 Running, flowing. –2 Quick, swift. –3 Washing. **–कः** 1 A washerman. –2 N. of a poet (said to have composed the Ratnāvalī for King Srīharṣa); श्रीहर्षादेर्धावकादीनामिव यशः K. P. 1. (v. l.); प्रथितयशसां धावकसौमिल्लकविपुत्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य M. 1 (v. l.).

धावनम् [धाव्-भावे ल्युट्] 1 Running, galloping. –2 Flowing. –3 Attacking. –4 Cleansing, purifying, rubbing, washing off. –5 Rubbing with anything.

धावित *p. p.* 1 Purified, cleansed. –2 Running towards, or against. –3 Running, going quickly.

धावितृ *m.* a runner, courser; तपोर्थीयं ब्राह्मणी धत्त गर्भं गौर्वैडारं धावितारं तुरङ्गी Mb. 11. 26. 5.

धावल्यम् 1 Whiteness. –2 Paleness.

धासस् *m.* Ved. A mountain.

धासिः Ved. Food.

धि I. 6 P. (धियति) To hold, have, possess. –*With* सम् to make peace, treat with; cf. संधा. –II. (or धिन्व्) 5 P. (धिनोति) To please, delight; satisfy; पश्यन्ती चात्मरूपं तदपि विलुलितस्रग्धरेयं धिनोति Gīt. 12; धिनोति नास्माञ्जलजेन पूजा त्वयान्वहं तन्वि वितन्यमाना N. 8. 97; U. 5. 27; Ki. 1. 22.

धिः (At the end of comp. only) A receptacle, store, reservoir &c.; as in उदधि, इषुधि, वारिधि, जलधि &c.

धित *a*. 1 Placed, bestowed. –2 Satisfied, pleased.

धिक् *ind*. An interjection of censure, menace or displeasure ('fie', 'shame', 'out upon', 'what a pity' &c. usually with acc.); धिक् तां च तं च मदनं च इमां च मां च Bh. 2. 2; धिगिमां देहभृतामसारताम् R. 8. 50; धिक् तान् धिक् तान् धिगेतान् कथयति सततं कीर्तनस्थो मृदङ्गः; धिक् सानुजं कुरुपतिं धिगजातशत्रुम् Ve. 3. 11; sometimes with nom., voc. and gen. also; धिङ् मूर्ख, धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः Pt. 1; धिगस्तु हृदयस्यास्य &c. –Comp. –**दण्डः** reprimand, censure; वाग्दण्डं प्रथमं कुर्याद् धिग्दण्डं तदनन्तरम् Ms. 8. 129. –**पारुष्यम्** abuse, reproach, reviling. –**वादः** a reproachful speech, censure.

धिक्कृ 8 U. To despise, disregard, contemn, reproach.

धिक्कारः, –धिक्क्रिया Reproach, contempt, disregard.

धिक्कृत *a*. Censured, reproached. –**तम्** Reproach, censure, contempt.

धिक्ष् 1 Ā. (धिक्षते) 1 To kindle. –2 To live. –3 To be harassed. –4 To be weary.

धिग्वणः A man of a mixed tribe (sprung from a Brāhmaṇa and a female of the Āyogava tribe); (ब्राह्मणात्) आयोगव्यां तु धिग्वणः Ms. 10. 15.

धिप्सु *a*. Wishing to deceive, deceptive; भूयस्तं धिप्सुमाहूय Bk. 9. 33.

धिन्व् See धि II.

धिष् 3 P. (दिधेष्टि) To sound.

धिष् *f*. = धिषणा q. v. below.

धिषणः N. of Bṛihaspati, preceptor of the gods; बुद्ध्या यो धिषणाधिकः Parṇal. 3. 15. –**णम्** A dwelling-place, an abode, residence; यत्रात्मयोनिधिषणाखिललोकपद्मम् Bhāg. 3. 28. 25. –**णा** 1 Speech. –2 Praise, hymn. –3 Intellect, understanding; विशुद्धैर्वोत्पत्त्या पतति न च तत्पापधिषणा Mv. 6. 8; आर्यपुत्रार्यधिषण, प्राणनाथ, शुभव्रत Kāśīkhaṇḍam. –4 Earth. –5 A cup, bowl. –Comp. –**अधिपः** N. of Bṛihaspati.

धिष्ठित *a*. 1 Well-placed; शाल्वो वैहायसं चापि तत्पुरं व्यूह्य धिष्ठितः Mb. 3. 15. 3. –2 Lodged, fixed; अथ तं बालकं वीक्ष्य नेत्राभ्यां धिष्ठितं हृदि Bhāg. 12. 10. 32. –3 Taking a bold stand, stood boldly; अथ दानवसंघास्ते विकृताननमूर्धजाः। उदक्रोशन्महाराज धिष्ठिते मयि भारत। Mb. 3. 22. 4.

धिष्ण्य *a*. Ved. 1 To be praised or meditated upon. –2 Worthy of a high place. –3 Mindful, attentive. –4 Benevolent, liberal; धिष्ण्या वनतं गिरः Rv. 1. 3. 2. –**ष्ण्यः** 1 A place for the sacrificial fire; अमी वेदिं परितः क्लृप्तधिष्ण्याः Ś. 4. 8. –2 N. of Śukra, preceptor of the demons. –3 The planet Venus. –4 Power, strength. –**ष्ण्यम्** 1 A seat, an abode, site, place, house; न भौमान्येव धिष्ण्यानि हित्वा ज्योतिर्मयान्यपि R. 15. 59; उदग्रधिष्ण्यं गगनेऽवगाढम् Bu. Ch. 1. 2; विवेश धिष्ण्यं क्षितिपालकात्मजः 4. 102. –2 A meteor. –3 Fire (*m*. also). –4 A star, an asterism; धिष्ण्यमाकाशगं यथा Mb. 5. 184. 6. –5 A quarter of the sky (मण्डल); य एष दिवि धिष्ण्येन नाकं व्याप्नोति तेजसा Mb. 1. 171. 6. –Comp. –**अधिपतिः, –पः** The guardian of a quarter of the sky; Bhāg.

धी 4 Ā. (धीयते) 1 To disregard, disrespect. –2 To propitiate. –3 To hold, contain. –4 To accomplish, fulfil.

धीः [ध्यै भावे क्विप् संप्रसारणं च] 1 (*a*) Intellect, understanding; धियः समग्रैः स गुणैरुदारधीः R. 3. 30; cf. कुधी, सुधी &c. धियो यो नः प्रचोदयात् Gāyatrimantra; तत्राज्ञानं धिया नश्येदाभासात्तु घटः स्फुरेत् Vedāntasāra. (*b*) Mind; दुष्टधी wicked-minded; स्थितधीः किं प्रभाषेत Bg. 2. 54; R. 3. 30. –2 Idea, imagination, fancy, conception; न धियां पथि वर्तसे Ku. 6. 22; ध्यायन्ति चान्यं धिया Pt. 136. –3 A thought, intention, purpose, propensity; इमामहं वेद न तावकीं धियम् Ki. 1. 37. –4 Devotion, prayer. –5 A sacrifice. –6 Knowledge, science. –7 (in Horoscope) The fifth house from the लग्न. –Comp. –**इन्द्रियम्** an organ of perception (=ज्ञानेन्द्रिय q. v.; मनः कर्णस्तथा नेत्रं रसना च त्वचा सह। नासिका चेति षट् तानि धीन्द्रियाणि प्रचक्षते॥ –**गुणाः** (pl.) intellectual qualities: they are:—शुश्रूषा श्रवणं चैव ग्रहणं धारणं तथा। ऊहापोहोऽर्थविज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणाः॥ Kāmandaka. (sing.) (नमो) अखिलधीगुणाय Bhāg. 8. 3. 28. –**पतिः** (धियांपतिः) Bṛihaspati, the preceptor of the gods. –**मन्त्रिन्** *m*., –**सचिवः** 1 a minister for counsel (opp. कर्मसचिव 'a minister for action or execution'). –2 a wise or prudent adviser. –**विभ्रमः** hallucination. –**शक्तिः** *f*. inteletual quality or faculty. –**सखः** a counsellor, adviser, minister.

धीमत् *a*. Wise, intelligent, learned. –*m*. An epithet of Brishaspati.

धीक्ष् = दीक्ष् q. v.

धीत *a*. 1 Sucked, drunk; see धे. –2 Reflected upon, thought about. –3 Propitiated. –*n*. (pl.) thoughts, meditations.

धीतिः *f*. 1 Drinking, sucking. –2 Thirst. –3 Ved. The fingers. –4 Thought, notion. –5 Devotion. –6 Disrespect, disregard.

धीदा 1 Intellect. –2 A daughter, virgin.

धीर *a*. [धियं राति रा-क, धियमीरयति ईर्-अण् वा उप० स० Tv.] Brave, bold, courageous; धीरोद्धता गतिः U. 6. 19. –2 Steady, steadfast, firm, durable, lasting, constant; निषेदुषीमासनबन्धधीरः R. 2. 6. –3 Strong-minded, persevering, self-possessed, resolute, of firm resolve or purpose; धीरा हि तरन्त्यापदम् K. 175; विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः Ku. 1. 59. –4 Composed, calm, collected. –5 Sedate, sober, grave, solemn; सागरधीरचेताः R. 18. 4. –6 Strong, energetic. –7 Wise, prudent, intelligent, sensible, learned, clever; तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः Bṛi. Up. 4. 4. 21. धृतेश्च धीरः

सदृशीर्व्यधत्त सः R. 3. 10; 5. 38; 16. 74; U. 5. 31. –8 Deep, grave, loud, hollow (as sound); स्वरेण धीरेण निवर्तयन्निव R. 3. 43, 59; U. 6. 17. –9 Well-conducted, well-behaved. –10 Gentle, soft, agreeable, pleasing (as a breeze); धीरसमीरे यमुनातीरे वसति वने वनमाली Gīt. 5. –11 Lazy, dull. –12 Daring. –13 Headstrong. –रः 1 The ocean. –2 An epithet of Buddha. –3 The thinking principle, the soul (चिदात्मन्). –4 An epithet of king Bali. –रम् Saffron. –रम् *-ind.* Boldly, firmly, steadfastly, steadily; धीरं विलोकयति Bh. 2. 31; Amaru. 13. –Comp. –उदात्तः the hero of a poetic composition (*i. e.* a play or poem) who is brave and noble-minded; अविकत्थनः क्षमावानतिगम्भीरो महासत्त्वः। स्थेयान्निगूढमानो धीरोदात्तो दृढव्रतः कथितः ॥ S. D. 66. –उद्धतः the hero of a poetic composition who is brave but haughty; मायापरः प्रचण्डश्चपलोऽहंकारदर्पभूयिष्ठः। आत्मश्लाघानिरतो धीरैर्धीरोद्धतः कथितः S. D. 67. –चेतस् *a.* firm, resolute, strongminded, courageous. –प्रशान्तः the hero of a poetic composition who is brave and calm; सामान्यगुणैर्भूयान् द्विजातिको धीरप्रशान्तः स्यात् S. D. 69. –ललितः hero of a poetic composition who is firm and brave, but sportive and reckless; निश्चिन्तो मृदुरनिशं कलापरो धीरललितः स्यात् S. D. 68. –ललिता *f.* N. of a metre with the गण as भरनरनग. –स्कन्धः a buffalo.

धीरता, –धीरत्वम् 1 Fortitude, courage, strength of mind; विपत्तौ च महाँल्लोके धीरतामनुगच्छति H. 3. 37; V. 2. –2 Suppression of jealousy &c. –3 Gravity, solemnity (as shown by silence &c.); प्रत्यादेशान्न खलु भवतो धीरतां कल्पयामि Me. 116. –4 Steadiness, firmness. –5 Wisdom, cleverness. –6 Refusal. (For other meanings see धैर्य.)

धीरा The heroine of a poetic composition who, though jealous of her husband or lover, suppresses all outward manifestation or expression of her resentment in his presence or as the Rasamañjarī puts it, व्यङ्ग्यकोपप्रकाशिका धीरा; see S. D. 102-105 also. –Comp. –अधीरा the heroine of a poetic composition who, being jealous of her husband or lover, alternately expresses and conceals her jealousy; धीराधीरा तु सोल्लुण्ठभाषितैः खेदयेदमुम् S. D.; (व्यङ्ग्याव्यङ्ग्यकोपप्रकाशिका धीराधीरा Rasamañjarī.)

धीलटिः, –टी *f.* A daughter.

धीवन् *a.* (–री *f.*) Clever, skilful. *-m.* 1 An artist. –2 A fisherman.

धीवरः A fisherman; मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम्। लुब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ Bh. 2. 61; 1. 85. –रम् Iron. –री 1 A fisherman's wife. –2 A kind of harpoon for catching fish. –3 A fish-basket.

धीवरकः A fisherman.

धु 5 U. (धुनोति धुनुते, धुत) See धू. धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकम् Kavirahasya.

धुः *f.* Shaking, trembling.

धुत *a.* 1 Shaken; तीव्रवेगधुतमार्गवृक्षया (ताडकया) R. 11. 16. –2 Left, abandoned. –3 Chastened; आत्मानं चेद्विजानीयात्परं ज्ञानधुताशयः Bhāg. 7. 15. 40. –ति *f.* Shaking, flapping; श्येनेयस्य बृहत्पतत्रधुतयः प्रख्यापयन्त्यागमम् Mv. 5. 1.

धुन *a.* Ved. 1 Sounding. –2 Shaking, agitating.

धुनयति Den. P. 1 To sound, roar. –2 To flow.

धुक्ष् 1 Ā. (धुक्षते, धुक्षित) 1 To be kindled; स्वैरैर्बोत्पातवातप्रसरपटुतरैर्धुक्षिते पक्षवातैः Nāg. 5. 21. –2 To live. –3 To be weary. *–Caus.* (धुक्षयति-ते) To kindle, inflame. *–With* सम् to be kindled or excited (fig. also); संदुधुक्षे तयोः कोपः Bk. 14. 109. (*–Caus.*) to kindle, inflame, excite; निर्वाणभूयिष्ठमथास्य वीर्यं संधुक्षयन्तीव वपुर्गुणेन Ku. 3. 52.

धुनिः, –नी *f.* A river; पुराणां संहर्तुः सुरधुनि कपर्दोऽधिरुरुहे G. L. 22. –Comp. –नाथः the ocean.

धुन्धुकम् A particular defect in wood (a hole); कालकधुन्धुकसंज्ञं कीटैर्विद्धं च न शुभदं छिद्रम् Bṛi. S. 19. 37.

धुन्धुमारः 1 A kind of insect (इन्द्रगोप). –2 The smoke of a house.

धुन्धुरिः, –री *f.* A particular musical instrument; Bhāg. 1. 10. 15.

धुर् *f.* (Nom. sing. धूः) 1 A yoke (lit.); न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति Mk. 4. 17; अत्रस्नुभिर्युक्तधुरं तुरङ्गैः R. 14. 47. –2 (*a*) That part of a yoke which rests on the shoulder. (*b*) The foremost part of the pole where the yoke is fixed. –3 The pin at both ends of an axle for fastening the nave of the wheel. –4 The shaft or pole of a carriage. –5 A load, burden (fig. also); responsibility, duty, task; तेन धूर्जगतो गुर्वी सचिवेषु निचिक्षिपे R. 1. 34; 2. 74; 3. 35; 5. 66; Ku. 6. 30; कार्यधुरं वहन्ति Mu. 1. 14; आशैरप्यनवाप्तपौरुषफलैः कार्यस्य धूरुज्झिता Mu. 6. 5; 4. 6; Ki. 3. 50; 14. 6. –6 The foremost or highest place, van, front, top, head; अपांसुलानां धुरि कीर्तनीया R. 2. 2; धुरि स्थिता त्वं पतिदेवतानाम् 14. 74; अविघ्नमस्तु ते स्थेयाः पितेव धुरि पुत्रिणाम् 1. 91; धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव M. 1. 16; 5. 16. –7 A finger. –8 Agitation, trembling. –9 Reflection. –10 A spark of fire. –11 Distress, affliction. –12 A part, portion, share. –13 Wealth. –14 N. of the Ganges. (धुरि कृ 'to place at the head or in front of'; किंवाभविष्यदरुणस्तमसां विभेत्ता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś. 7. 4) –Comp. –गत (धूर्गत) *a.* 1 standing on the pole of a chariot. –2 standing at the head, chief, head, foremost. –जटिः (धूर्जटिः) an epithet of Śiva; धूर्जटिः पातु युष्मान् Ve. 1. 3. –धर (धूर्धर also धुरंधर) *a.* 1 bearing the yoke. –2 fit to be harnessed. –3 laden with good qualities or important duties. –4 chief, head, foremost, pre-eminent; कुलधुरंधरो भव V. 5; गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरंधराः H. (–रः) 1 a beast of burden. –2 a man of business. –3 a chief, head, leader. –4 an epithet of Śiva. –वह (धूर्वह) *a* 1 carrying or bearing a burden. –2 managing affairs. (–हः) a beast of burden; so धूर्वोढृ.

धुरः (At the end of comp.) 1 A yoke, pole. -2 Burden. -3 A pin at the end of an axle &c.; see धुर्.

धुरंधर See धूर्धर above.

धुरा A burden, load; रणधुरा Ve. 3. 7.

धुरीण, धुरीय *a.* [धुरं वहति, अर्हति वा, धुर् ख छ वा] 1 Able to bear or carry a burden. -2 Fit to be harnessed. -3 Charged with important duties. **-णः, -यः** 1 A beast of burden. -2 A man of business, or one charged with important duties. -3 A chief, head, leader.

धुर्य *a.* [धुरं वहति, यत्] 1 Fit for a burden, able to bear a burden &c. -2 Fit to be entrusted with important duties. -3 Standing at the head, chief, foremost; see below. **-र्यः** 1 A beast of burden. -2 A horse or bullock yoked to the pole of a carriage; नाविनीतैर्व्रजेद् धुर्यैः Ms. 4. 67; येनेदं ध्रियते विश्वं धुर्यैर्यानमिवाध्वनि Ku. 6. 76; धुर्यान् विश्रामयेति R. 1. 54; 6. 78; 17. 19. -3 One who carries a burden (of responsibility); तस्या भवानपरधुर्यपदावलम्बी R. 5. 66. -4 A chief, leader, head; न हि सति कुलधुर्ये सूर्यवंश्या गृहाय R. 7. 71. -5 A minister, one charged with important duties; ततो युगंधराख्यस्य हस्ते धुर्यस्य मन्त्रिणः Ks. 9. 14. -6 An epithet of Viṣṇu. **-र्यम्** The forepart of a pole. **-Comp. -वाहः** a beast for draught.

धुर्यता Leadership; समस्तकार्येषु गतेन धुर्यताम् Śi. 1. 41.

धुर्व् 1 P. (धुर्वति) To hurt, injure; kill.

धुवका The introductory stanza of a song; cf. ध्रुवका.

धुवित्रम् A sort of fan (made of deer-skin) used in kindling the sacred fire; cf. धवित्र.

धुवनः Fire.

धुस्तु (स्तू) रः N. of a plant (= धत्तूर q. v.).

धू 6 P., 1, 5, 9, 10. U. (धुवति, धवति-न्ते, धूनोति, धूनुते, धुनाति, धुनीत, धूनयति-न्ते, also धावयति-ते, धूत-धून) 1 To shake, agitate, cause to move or tremble; धुन्वन्ति पक्षपवनैर्न नभो बलाकाः Ṛs. 3. 12; धुन्वन् कल्पद्रुमकिसलयानि Me. 64; Ku. 7. 49; R. 4. 67; Bk. 5. 101; 9. 7; 10. 22. -2 To shake off, remove, throw off; स्रजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया Ś. 7. 24. -3 To blow away, destroy, -4 To kindle, excite, fan (as fire); वायुना धूयमानो हि वनं दहति पावकः Mb.; पवनधूतः ... अग्निः Ṛs. 1. 26. -5 To treat roughly, hurt, injure; मा न धावीररिं रणे Bk. 9. 50; 15. 61. -6 To shake off from oneself, free oneself from; (सेवकाः) आरोहन्ति शनैः पश्चाद् धुन्वन्तमपि पार्थिवम् Pt. 1. 36. -7 To strive against, resist, oppose. (The following stanza from Kavirahasya illustrates the root in its different conjugations :— धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकं चूतं धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तं । वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून् यत्कानने धवति चन्दनमञ्जरीश्च ॥)

धूः *f.* Shaking, trembling, agitating.

धूकः 1 Wind. -2 A rogue, cheat. -3 Time.

धूण (न) कः Resin, incense.

धूत *p. p.* [धू-क्त] 1 Shaken. -2 Shaken off, removed. -3 Fanned. -4 Abandoned, deserted. -5 Reviled. -6 Judged. -7 Disregarded, treated with contempt. **-ता** A wife. **-Comp. -कल्मष, -पाप** *a.* who has shaken off his sins, free from sin, pure. **-गुणः** an ascetic practice, precept.

धूतिः *f.* 1 Shaking, moving. -2 Fanning.

धून *p. p.* 1 Shaken, agitated &c. -2 Afflicted by heat or thirst.

धूननः Wind. **-नम्** Shaking, agitation; निशान्तनारीपरिधानधूननम् Śi. 1. 61.

धूनिः *f.* Shaking, agitating.

धूप् I. 1 P. (धूपायति, धूपायित) To heat or to be heated. -II. 10 U. (धूपयति-ते) 1 To fumigate, perfume, incense, to make fragrant. -2 To shine. -3 To speak. -4 (In Astr.) To obscure with mist, eclipse.

धूपः [धूप्-अच्] 1 Incense, frankincense, perfume, any fragrant substance. -2 The vapour issuing from any fragrant substance (like gum, resin &c.), aromatic vapour or smoke; धूपोष्मणा त्याजितमार्द्रभावम् Ku. 7. 14; Me. 34; V. 3. 2; R. 16. 50. -3 A fragrant powder. **-Comp. -अगुरु** *n.* a kind of agallochum used for incense. **-अङ्गः** 1 turpentine. -2 the Sarala tree. **-अर्हम्** a black kind of agallochum. **-ग्रहः** a censer; N. 15. 29. **-नेत्रम्** a pipe for smoking; Charaka. **-पात्रम्** a vessel for incense, censer. **-वर्तिः** a kind of cigarette; K. **-वासः** fumigating, perfuming. **-वृक्षः** a kind of pine, the Sarala tree.

धूप (पि) कः A perfumer; Rām. 2. 83. 14.

धूपनम् 1 Fumigation, perfuming; बलयश्चात्रलाजाभिर्धूपनं दीपकर्म च Mb. 13. 99. 7. -2 Incense; लाज्यैश्च गन्धैश्च तथा वितानैरभ्यर्चितं धूपनधूपितं च Mb. 5. 192. 35. Ms. 7. 219. -3 astrol.) The obscuration of a comet.

धूपित, धूपायित *a.* 1 Fumigated, heated, perfumed, incensed. -2 Suffering pain or fatigue, distressed.

धूमः [धू-कम्पे मक्] 1 Smoke, vapour; शिरांस्यपातयत्त्रीणि वेगवाद्भिस्त्रिभिः शरैः। सधूमशोणितोद्गारी रामबाणाभिपीडितः॥ Rām. 3. 27. 18. धूमज्योतिःसलिलमरुतां संनिपातः क्व मेघः Me. 5. -2 Mist, haze. -3 (*a*) A meteor. (*b*) The fall of a meteor. -4 A cloud. -5 Smoke inhaled (as a sternutatory). -6 Belch, eructation. -7 A place prepared for the building of a house. **-Comp. -आभ** *a.* of a smoky appearance, smoke-coloured. (**-भः**) purple. **-आवलिः** *f.* a wreath or cloud of smoke. **-उत्थम्** ammoniac. **-उद्गारः** 1 issuing of smoke or vapour; धूमोद्गारानुकृतिनिपुणा जर्जरा निष्पतन्ति Me. 71. -2 eructation, belch. **-उपहत** a suffocated by smoke. **-ऊर्णा** N. of the wife of Yama. °पतिः an epithet of Yama. **-केतनः, -केतुः** 1 fire; कोपस्य

नन्दकुलकाननधूमकेतोः Mu. 1. 10; R. 11. 81. –2 a meteor, comet, falling star; धूमकेतुमिव किमपि करालम् Gīt. 1; धूमकेतुरिवोत्थितः Ku. 2. 32. –3 Ketu. –4 a kind of horse; पृष्ठवंशे यदावर्त एकः संपरिलक्ष्यते। धूमकेतुरिति ख्यातः स त्याज्यो दूरतो नृपैः॥ Aśvachikitsā. –5 N. of the sun; Mb. –ग्रहः Rāhu; दुर्दर्शिनेन घटतामियमप्यनेन धूमग्रहेण विमला शशिनः कलेव Māl. 2. 8. –जः a cloud. °अङ्गजम् ammoniac. –ध्वजः fire. –निर्गमनम् a chimney. –प a. inhaling only smoke as a sort of penance; इन्द्रेण सहिताः सर्वे आगता यज्ञभागिनः। ऊष्मपाः सोमपाश्चैव धूमपा आज्यपास्तथा Mb. 12. 284. 8. –पथः 1 a sacrifice. –2 seeking salvation by religious works; (कर्ममार्ग); जगर्ह सामर्षविपन्नया गिरा शिवद्विषं धूमपथश्रमस्मयम् Bhāg. 4. 4. 10. –3 an air-hole, a window. –पानम् inhaling smoke or vapour. –प्राश a. feeding only on smoke (as a hermit). –महिषी fog, mist. योनिः a cloud; cf. Me. 5. –लता a mass of curling smoke; कोपानलबहुललोलधूमलताम् (शिखाम्) Mu. 1. 9.

धूमनम् (in astrol.) The obscuration (of a comet).

धमयति Den. P. To cover with smoke, obscure with mist, darken.

धूमरी mist, fog.

धूमल a. Smoke-coloured, brownish-red, purple. –लः 1 Purple. –2 A kind of musical instrument.

धूमवत् a. Smoky. –2 Smoking, streaming. पर्वतो वह्निमान् धूमवत्वात् Tarkasaṁgraha.

धूमायति–ते Den. P. 1 To cover or fill with smoke, vapour &c., darken; धूमायिता दश दिशो दलितारविन्दाः Bv. 1. 104; Mk. 5. 27. –2 To smoke, or be covered with smoke.

धूमावती f. One of the ten great goddesses of learning; विद्या धूमावती तथा Tantrasāra.

धूमायनम् 1 Smoking, steaming. –2 Heat.

धूमिका Vapour, fog, mist.

धूमित a. Obscured with smoke, darkened; अहमस्य दशेव पश्य मामविषह्यव्यसनेन धूमिताम् Ku. 4. 30. –ता (i. e. दिक्) The quarter towards which the sun turns first; धूमिताभिमुखी हन्ति स्वरदीप्ता दिगीश्वरान् Bṛi. S. 90. 3.

धूमिन् a. Smoking. –नी N. of one of the tongues of fire.

धूम्या [धूमानां समूहः य] A volume or cloud of smoke, thick smoke; 'धूम्या धूमसमूहेऽपि नीहारेऽपि निगद्यते' इति धरणिः; स्फीतधूम्याप्रकाशम् Māl. 5. 6; देहच्छायोद्गमाभारिपुवपुरगुरुप्लोषरोषाभिधूम्याः; विष्णुपादादिकेशान्तवर्णनस्तोत्रम् 46.

धूम्र a. [धूमं तद्वर्णं राति रा-क] 1 Smoke-coloured, smoky, grey; हुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् Bh. 3. 55; R. 15. 16. –2 Dark-red. –3 Dark, obscured. –4 Purple. –म्रः 1 A mixture of red and black. –2 Incense. –3 Purple (the colour). –4 An epithet of Śiva. –5 A Camel. –6 (in astrol.) The 28th Yoga. –म्रा An epithet of Durgā. –म्रम् Sin, vice, wickedness; वायुना प्रेर्यमाणस्तु धूम्राय सुदमन्वगात् Mb. 1. 63. 49. –Comp. –अक्षिः a pearl of a bad colour. –अटः the fork-tailed shrike. –आभः air, atmosphere. –रुच् a. of a purple hue. –लोचनः a pigeon. –लोहित a. dark-red, deep-purple. (–तः) an epithet of Śiva. –वर्णः 1 the dark-red colour. –2 incense. –वर्णकः a kind of animal living in caves, a fox. –वर्णा f. N. of one of the seven tongues of Agni; काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा। स्फुलिङ्गिनी विश्वरूपी च देवी लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः॥ Muṇḍ. 1. 2. 4. –शूकः (लः) a camel.

धूम्रक: A camel.

धूर् 4 Ā. (धूर्यते) 1 To hurt, kill. –2 To go, move.

धूर्त a. [धूर्व्-धूर् वा क्त, उणा °तन् वा Tv.] 1 Cunning, knavish, roguish, crafty, fraudulent. –2 Mischievous, injurious. –3 Hurt, injured. –4 Gay, licentious; धूर्तैरन्वीयमानाः स्फुटचतुरकथाकोविदैर्वेशनार्यः Mu. 3. 10. –र्तः 1 A cheat, rogue, swindler. –2 A gamester. –3 A lover, gallant, gay deceiver; नारीजने धूर्तता Bh.; तत्ते धूर्त हृदि स्थिता प्रियतमा काचिन्ममैवापरा Pt. 4. 6; धूर्तोऽपरां चुम्बति Amaru. 19; so धूर्तानामभिसारसत्वरहृदाम् Gīt. 11. –4 The thorn apple (धत्तूर). –5 Hurting, injuring. –र्तम् 1 Rust, iron-filings. –2 Black-salt. –Comp. –कितवः a gamester. –कृत् a. crafty, dishonest. (–m.) the Dhattūra plant. –जन्तु a man. –मानुषा N. of a plant (Mar. रास्ना). –रचना a roguery.

धूर्तकः 1 A jackal. –2 A rogue.

धूर्व् 1 P. (धूर्वति) To hurt, injure, kill.

धूर्वी The fore-part or pole of a carriage.

धूलकम् Poison.

धूलिः m., f. धूली 1 Dust; अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते Śi. 2. 34. –2 Powder. –Comp. –कुट्टिमम्, –केदारः 1 a mound, rampart of earth. –2 a ploughed field. –ध्वजः wind. –पटलः, –लम् a cloud of dust. –पुष्पिका, –पुष्पी the Ketaka plant. –हस्तयाति (intran.) to smear the hands with dust; N. 1. 81.

धूलिका Fog, mist.

धूश (ष-स) 10 U. (धूशयति-ते) To adorn, decorate.

धूसर a. [धू-सर किच न षत्वम् Tv.] Of a dusty, greyish or dusky-white colour, grey; शशी दिवसधूसरः Bh. 2. 56; Ku. 4. 4, 46; R. 5. 42; 16. 17; Śi. 17. 41. –रः The grey colour. –2 A donkey. –3 A camel. –4 A pigeon. –5 An oilman. –6 Anything of a grey colour.

धूसरित a. Made grey, greyish.

धूस्तूरः The thorn-apple.

धृ I. 6 Ā. (Supposed by some to be a passive form of धृ); (ध्रियते, धृत) 1 To be or exist, live, continue to live, survive; आर्यपुत्र ध्रिये एषा ध्रिये U. 3; ध्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् Śi. 2. 35; 15. 89; नष्टा शरीरैः क्रतुभिर्धरन्ते Pt. 1. –2 To be maintained or preserved, remain, continue; सुरतश्रमसंभृतो मुखे ध्रियते स्वेदलवोद्गमोऽपि ते R. 8. 51; Ku. 4. 18. –3 To resolve upon. –II. 1 P., 10 U. (धरति, usually धारयति-ते, धृत, धारित) 1 To hold, bear, carry; भुजङ्गमपि कोपितं शिरसि पुष्पवद्धारयेत् Bh. 2. 4; वैणवीं धारयेद्यष्टिं सोदकं च कमण्डलुम् Ms. 4. 36; Bk. 17. 54; V. 4. 36. –2 To hold or bear up, maintain, support, sustain; अभिनवजलधरसुन्दर धृतमन्दर......Gīt. 1. 2. 7; यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते समम् Ms. 9. 311; Pt. 1. 126; प्रातःकुन्दप्रसवशिथिलं जीवितं धारयेथाः Me. 115; चिरमात्मना धृताम् R. 3. 35; U. 3. 29. –3 To hold in one's possession, possess, have, keep; या संस्कृता धार्यते Bh. 2. 19. –4 To assume, take (as a form, disguise &c.); केशव धृतसूकररूप Gīt. 1. 1. 4; धारयति कोकनदरूपम् 10. 4. –5 To wear, put on, use (clothes, ornaments &c.); श्रितकमलाकुचमण्डल धृतकुण्डल ए Gīt. 1. 2. 1. –6 To hold in check, curb, restrain, stop, detain; त्वया हि धर्मो विधृतः कृत्स्नं धारयते जगत् Mb. 1. 63. 5; दधार द्रोणमायान्तं वेलेव सरितां पतिम् Mb. 7. 16. 21. –7 To fix upon, direct towards; (with dat. or loc.) ब्राह्मण्ये धृतमानसः, मनो दध्रे राजसूयाय &c. –8 To suffer, undergo. –9 To assign anything to any person, allot, assign. –10 To owe anything to a person (with dat.; rarely gen. of person, 10 only in this sense); वृक्षसेचने द्वे धारयसि मे Ś. 1; तस्मै तस्य वा धनं धारयति &c. –11 To hold, contain. –12 To observe, practise. –13 To cite, quote. –14 To keep, retain (in one's service). –15 To preserve, maintain. –16 To seize, lay hold of. –17 To hold out or on, endure. –18 To fix, place, deposit. –19 To intend in mind; स यद्यदेवासृजत तत्तदत्तुमध्रियत Bri. Up. 1. 2. 5. (The senses of this root may be variously modified according to the noun with which it is connected; *e. g.* मनसा धृ to bear in mind, remember; शिरसा, मूर्ध्नि धृ to bear on the head, respect highly; अन्तरे धृ to pledge, deposit anything as surety; समये धृ to bring to terms or agreement; दण्डं धृ to punish, chastise, use force; जीवितम्, प्राणान्, गात्रम्, शरीरम्, देहम् &c. धृ to continue to live, maintain the soul &c.; preserve the vital spirits; व्रतं धृ to observe a vow; इत्थं व्रतं धारयतः प्रजार्थम् R. 2. 25; तुलया धृ to hold in a balance, weigh &c.; मनः, मतिम्, चित्तम्, बुद्धिम् धृ to bend the mind to a thing, fix the mind upon, think of, resolve upon; गर्भं धृ to become pregnant, conceive; धारणां धृ to practise concentration or self-control &c.)

धारयः [अनुपसर्गात् लिम्प विन्दधारि इति शः P. III. 1. 138] One that owes something, a debtor; N. 9. 3.

धृक् *a.* (At the end of comp.) Bearing, carrying, supporting &c; कालरूप°, शक्ति° &c.

धृत *a.* (At the end of comp.) Possessing, bearing, holder, bearer &c.

धृत *p. p.* [धृ-कर्मणि क्त] 1 Held, carried, borne, supported. –2 Possessed. –3 Kept, preservd, retained. –4 Seized, grasped, laid, hold of. –5 Worn, used, put on; किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं त्वया वार्धकशोभि वल्कलम् Ku. 5. 44. –6 Placed, deposited. –7 Practised, observed. –8 Weighed. –9 (Actively used) Holding, bearing. –10 Intent upon. –11 Prepared, ready. –12 Resolved, firm; रिपुनिग्रहे धृतः Rām. 4. 27. 47; see धृ also. **–तम्** 1 Falling. –2 State, existence. –3 Taking, seizing. –4 Wearing, putting on. –5 A particular manner of fighting. **–Comp. –आत्मन्** *a.* firm minded, steady, calm, collected. (*–m.*) an epithet of Viṣṇu. **–उत्सेक** *a.* haughty, arrogant; Rāj. T. **–एकवेणि** *a.* bearing a single braid of hair (as a sign of mourning); नियमक्षाममुखी धृतैकवेणिः Ś. 7. 21. **–गर्भ** *a.* pregnant; Ks. 7. 83. **–दण्ड** *a.* 1 inflicting punishment. –2 one on whom punishment is inflicted; राजभिर्धृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः। निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा॥ Ms. 8. 318. **–दीधितिः** fire. **–पट** *a.* covered with a cloth. **–मानस** *a.* firm-minded, bent upon; तपसे धृतमानसः Rām. 7. 9. 46. **–राजन्** *a.* ruled by a good king (as a country). **–राष्ट्रः** 1 a good king. –2 a country ruled by a good king. –3 N. of the eldest son of Vyāsa by a widow of विचित्रवीर्य. [As the eldest son he was entitled to the throne, but being blind from birth, he renounced the sovereignty in favour of Pāṇḍu; but on his retirement to the woods, he undertook it himself, making Duryodhana, his eldest son, the virtual ruler. When Duryodhana was killed by Bhīma, the old king thirsted for revenge, and expressed his desire to embrace Yudhiṣṭhira and Bhīma. Kriṣṇa readily discovered his object, and convinced that Bhīma was marked out by the king as his prey, he caused an iron image of Bhīma to be made. And when the blind king rushed forward to embrace Bhīma, Kriṣṇa substituted the iron image which the revengeful old man pressed with so much force that it was crushed to pieces, and Bhīma escaped. Thus discomfited, he, with his wife, repaired to the Himālaya and there died after soms years.] –4 N. of a bird; L. D. B. **–वर्मन्** *a.* clad in armour, mailed; *-m.* N. of a reputed king. **–व्रत** *a.* 1 observing vows, performing religious rites. –2 devoted, attached. –3 of a fixed law or order. (**–तः**) an epithet of (1) Indra. (2) Varuṇa. (3) Agni. (4) A king in the Puru dynasty.

धृतिः *f.* [धृ-क्तिन्] 1 Taking, holding, seizing. –2 Having, possessing. –3 Maintaining, supporting. –4 Firmness; steadiness, constancy. –5 Fortitude, energy, resolution, courage, self-command; भज धृतिं त्यज भीतिमहेतुकाम् N. 4. 105; Bg. 16. 3; Ki. 6. 11; R. 8. 66. –6 Satisfaction, contentment, pleasure, happiness, delight, joy; धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः R. 3. 10; 16. 82; न चक्षुर्बध्नाति धृतिम् V. 2. 8; Śi. 7. 10, 14. –7 Satisfaction considered as one of the 33 subordinate feelings (in Rhe-

toric); ज्ञानाभीष्टागमाद्यैस्तु संपूर्णस्पृहता धृतिः। सौहित्यवचनोल्लास-सहासप्रतिभादिकृत् S. D. 198, 168; cf. Ki. 1. 36; R. 3. 10; Ms. 10. 116. -8 A sacrifice. -9 N. of a metre; Nm. -10 consideration, care for; अनादृतस्यामरसायकेष्वपि स्थिता कथं शैलजनाशुगे धृतिः Ki. 14. 10. -11 N. of the numeral 18. -12 N. of one of the 16 kalās of the moon. -Comp. -गृहीत a. armed with constancy and resolution. -मुष् a. destroying all composure, discomposing. -होमः a sacrifice included in the marriage-rites.

धृतिं कृ 1 To keep ground, to stand still; इतश्चेतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे Mb. 7. 114. 101. -2 To find pleasure or satisfaction.

धृतिं बन्ध् 1 To show firmness; मानं धत्स्व धृतिं बधान ऋजुतां दूरे कुरु प्रेयसि Amar. 70. -2 To fix the mind on; यद्ध्यायति यत्कुरुते धृतिं बध्नाति यत्र च Ms. 5. 47.

धृतिमत् a. 1 Firm, steady, steadfast, resolute. -2 Satisfied, happy, glad, content; रामेण मैथिलसुतां दशकण्ठकृच्छ्रात्प्रत्युद्धृतां धृतिमतीं भरतो ववन्दे R. 13. 77.

धृत्वन् m. 1 An epithet of Viṣṇu. -2 Of Brahmā. -3 Virtue, morality. -4 The sky. -5 The sea. -6 A clever man.

धृत्वरी The earth.

धृज्, धृञ्ज् 1 P. (धर्जति, धृञ्जति) To go, move.

धृष् I. 1 P. (धर्षति, धर्षित) 1 To come together, be compact. -2 To hurt or injure. -II. 1 P., 10 U. (धर्षति, धर्षयति-ते) 1 To offend, hurt, injure. -2 To insult, treat with indignity. -3 To assail, overcome, overpower, conquer, destroy. -4 To dare to attack, challenge, defy. -5 To violate or outrage (as a woman). -III. 5 P. (धृष्णोति, धृष्ट) 1 To be bold or courageous; ते ह ब्राह्मणा न दधृषुः Bri. Up. 3. 1. 2. -2 To be confident. -3 To be proud or overbearing. -4 To be impudent or impatient. -5 To dare, venture (with inf.) -6 To brave, challenge; प्रहस्तस्य पुरोमात्यान् जिहिंसुर्दधृषुस्तथा (वानराः) Bk. 14. 102. -7 To insult, treat with contumely. -IV. 10 Ā. (धर्षयते) To assail, attack, outrage.

धृषित a. Brave, bold.

धृषु a. [धृष्-कु] 1 Bold, brave. -2 Clever. -षुः A heap, group, multitude.

धृष्ट p. p. [धृष्-क्त] 1 Bold, courageous, confident. -2 Impudent, rude, shameless, saucy, insolent; स्तुवञ्जिहेमि त्वां न खलु ननु धृष्टा मुखरता Mahimna. 9; धृष्टः पार्श्वे वसति H. 2. 26. -3 Forward, presumptuous. -4 Profligate, abandoned. -5 Cruel, unkind. -ष्टः A faithless husband or lover; कृतागा अपि निःशङ्कस्तर्जितोऽपि न लज्जितः। दृष्टदोषोऽपि मिथ्यावाक् कथितो धृष्टनायकः S. D. 72. -ष्टा A disloyal woman. -Comp. -केतुः N. of the son of धृष्टद्युम्न. -द्युम्नः N. of a son of Drupada and brother of Draupadī. [He with his father fought on the side of the Pāṇḍavas, and for some days he acted as commander-in-chief of their forces. When Droṇa had killed Drupada after a hard struggle, Dhriṣṭadyumna vowed that he would be revenged for the death of his father. And he was able to fulfil this vow on the morning of the 16th day of the battle, when he unfairly cut off the head of Droṇa (see Droṇa). He was afterwards surprised by Aśvatthāman while lying asleep in the camp of the Pāṇḍavas, and was stamped to death.]. -धी a. bold, presumptuous. -मानिन् a. having too high an opinion of oneself, presumptuous. -वादिन् a. speaking boldly.

धृष्टि a. Ved. Bold; धृष्टिरसि Vāj. 1. 17. -m. 1 A pair of tongs. -f. Boldness, bravery.

धृष्णज् a. 1 Bold, confident. -2 Impudent, shameless.

धृष्णिः A ray of light.

धृष्णु a. [धृष्-क्नु] 1 Bold, confident, courageous, valiant, powerful (in a good sense); विष्णुः सहिष्णुर्धृष्णुश्च स एनं पालयिष्यति Mb. 14. 72. 15; रामस्य रोचिष्णुमुखस्य धृष्णुः Bk. 1. 25. -2 Shameless, impudent. -3 Ved. Strong, powerful.

धृष्य a. To be attacked, assailable, conquerable; as in अधृष्य q. v.

धे 1 P. (धयति, धीत; caus. धापयति; desid. धित्सति) 1 To suck, drink, drink in, absorb (fig. also); अधाद्सामधासीच्च रुधिरं वनवासिनाम् Bk. 15. 29; 6. 18; Ms. 4. 59; Y. 1. 140. -2 To kiss; धन्यो धयत्याननम् Gīt. 12. -3 To suck out, draw or take away. -4 To appropriate. -Caus. To suckle, nourish.

धेनः [धयन्ति एनं धे-नन् इच्च] 1 The ocean. -2 A male river (नद). -ना 1 A river. -2 Speech. -3 A milch cow (Ved.).

धेनुः f. [धयति सुतान्, धीयते वत्सैर्वा, धे-नु इच्च Tv.] 1 A cow, milch-cow; धेनुं धीराः सूनृतां वाचमाहुः U. 5. 31. -2 The famale of a species (affixed to the names of other animals in this sense); as खड्गधेनुः, वडवधेनुः &c. -3 The earth. (Sometimes at the end of comp. धेनु forms a diminutive; as असिधेनुः, खड्गधेनुः). -4 Any offering or present to Brāhmaṇa instead of or in the shape of a cow such as गुडधेनु, घृतधेनु, तिलधेनु, जलधेनु, क्षीरधेनु, मधुधेनु, शर्कराधेनु, दधिधेनु, रसधेनु, स्वरूपधेनु; Matsya P. -5 A mare; यथा धेनुः किशोरेण MS. 7. 4. 7. (तयथा कृष्णकिशोरा धेनुरिति। यद्यपि धेनुशब्दो गोधेन्वां दृष्टप्रव्रत्तिस्तथाप्यभिधानसामान्यादश्वधेन्वामपि भागीति किशोरेण लिङ्गेन अश्वधेन्वां विज्ञायते। ŚB.). -Comp. -दक्षिण a. (a sacrifice) whereat a cow is given as a fee. -दुग्धम् 1 cow's milk. -2 a kind of gourd (Mar. चिबुड). -मक्षिका a gadfly.

धेनुकः 1 N. of a demon killed by Balarāma. दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्दभरूपवान् Hariv. -2 A mode of sexual enjoyment; see धेनुक. -Comp. -सूदनः an epithet of Balarāma.

धेनुका 1 A female elephant. -2 A milch-cow. -3 A gift, an offering. -4 A female animal in general. -5 A dagger; L. D. B. -6 Pārvatī; स्त्रियां स्याद्धेनुका वाजियोषित्यपि पशौ गवि। भवान्यां च कृपाण्यां च प्रसूताकरियोषितोः ॥ Nm.

धेनुष्टरी A milch-cow ceasing to give milk.

धेनुष्या A cow who or whose milk has been pledged.

धेय *a.* 1 To be held or taken. -2 To be produced. -3 To be fed or nourished. -4 To be drunk. -5 An affix as in नाम°, भाग°, q. v. -6 To be applied or put in practice; अव्याकुलं प्रकृतमुत्तरधेयकर्म Śi. 5. 60. -यम् 1 Nourishing. -2 Drinking. -3 Holding, taking &c.

धैनुकम् 1 A herd of cows. -2 A particular mode of sexual enjoyment (रतिबन्ध).

धैर्यम् [धीरस्य भावः कर्म वा ष्यञ्] 1 Firmness, durability, strength, constancy, steadiness, stability, fortitude, courage; धैर्यमवष्टभ्य Pt. 1; विपदि धैर्यम् Bh. 2. 63; -2 Calmness, composure. -3 Gravity, patience. -4 Inflexibility. उदस्य धैर्यं दयितेन सादरम् Ki. 8. 50. -5 Boldness, forwardness; तस्मादस्याः कुमुदविशदान्यर्हसि त्वं न धैर्यान्मोघीकर्तुं चटुलशफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि Me. 40 (धाष्टर्य Malli.). -Comp. -कलित *a.* steady, calm; अवधीर्य धैर्यकलिता दयितम् Śi. 9. 59. -वृत्तिः Steady conduct, composure; संजातवेपथुभिरुज्झितधैर्यवृत्तिरिच्छामि चैनमदयं परिरब्धुमङ्गैः V. 5. 9.

धैवतः The sixth of the seven primary notes of the Indian gamut. गत्वा नाभेरधो भागं बस्तिं प्राप्योर्ध्वगः पुनः। धावन्निव च यो याति कण्ठदेशं स धैवतः॥ Saṅgītadāmodara.

धैवत्यम् Cleverness.

धोडः = डुण्डुभः q. v.

धोर् 1 P. (धोरति) To go quickly, have good paces, run, trot. -2 To be skilful (in general).

धोरणम् [धोर् करणे ल्युट्] 1 A vehicle in general (as a horse, elephant &c.); दृष्ट्वा त्वरेण निजधोरणतोऽवतीर्य Bhāg. 10. 13. 62. -2 Going well or quickly. -3 A horse's trot.

धोरणिः,-णी *f.* [धोर्-अनि वा ङीप्] 1 An uninterrupted series or continutity; यैर्माकन्दवने मनोज्ञपवने सद्यः स्खलन्माधुरीधाराधोरणिधौतधामनि धराधीशत्वमालम्ब्यते। तेषां नित्यविनोदिनां सुकृतिनां माध्वीकपानां पुनः कालः किं न करोति केतकि यतस्त्वं चापि केलिस्थली Udb.; N. 15. 49. -2 Tradition.

धोरितम् [धोर्-भावे क्त] 1 Injuring, hurting, striking. -2 Going, motion. -3 A horse's trot.

धौत *p. p.* [धाव्-क्त ऊठ्] 1 Washed, washed off, cleaned, purified, laved; कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूलाः Ś. 1. 15; Śik. 58; Ku. 7. 6; 6, 57; R. 16. 49; 19. 10. -2 Polished, brightened; पश्च्पा शरैः संयति तैलधौतैर्जघान तानप्यथ पृष्ठगोपान् Mb. 6. 85. 7. -3 Bright, white, shining, brightened, glistening; हरशिरश्चन्द्रिकाधौतहर्म्या Me. 7, 46; विकसदन्तांशुधौताधरम् Gīt. 12. -तम् 1 Silver. -2 Cleaning, washing. -Comp. -अपाङ्ग *a.* having the corners of the eyes illumined; Me. 46. -आत्मन् *a.* pure-hearted. -कट a bag of coarse cloth. -कोषजम्, कौशेयम् bleached or purified silk. -खण्डी sugar-candy. -मूल *a.* (a tree) having its roots washed; शाखिनो धौतमूलाः Ś. 1. 15. -शिलम् rock-crystal.

धौतेयः A kind of salt (सैन्धव).

धौतेयम् Rock-salt (सैन्धव).

धौतरि *a.* Ved. Shaking, trembling; ससवान् स्तौलाभिधौतरीभिः Rv. 6. 44. 7.

धौति-ती *f.* Ved. 1 A spring. -2 A river; यो धौतीनामहिहन्नारिणक् पथः Rv. 2. 13. 5. -3 One of the ways of practising Yoga; धौती बस्ती तथा नौती नौलिकी त्रोटकस्तथा। कपालभाती चैतानि षट् कर्माणि समाचरेत्॥ Haṭhayogapradīpikā.

धौम्यः N. of an ancient Ṛiṣi; the family priest of the Pāṇḍavas.

धौम्रः 1 Greyness. -2 A place for building (prepared in a particular way).

धौरितकम् A horse's trot; cf. धौरित.

धौरेय *a.* (-यी *f.*) [धुरं वहति ढक्] Fit for a burden. -यः 1 A beast of burden. -2 A horse. -3 A chief, leader; वयं वसिष्ठधौरेयाः सर्वे प्रतिभुवोऽत्र वः Mv. 3. 46.

धौर्तकम्, -धौर्तिकम्, -धौर्त्यम् Fraud, dishonesty, roguery.

धौर्यम् A horse's trot, cf. धोरणम्.

ध्मा 1 P. (धमति, ध्मात; *Caus.* ध्मापयति) 1 To blow, breathe out, exhale. -2 To blow (as a wind-instrument), produce sound by blowing; शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् Bg. 1. 12, 18; R. 7. 63; Bk. 3. 34; 17. 7. -3 To blow a fire, excite fire by blowing, excite sparks; को धमेच्छान्तं च पावकम् Mb. -4 To manufacture by blowing. -5 To cast, blow, or throw away.

ध्माकारः A blacksmith, smith.

ध्मात *p. p.* [ध्मा-क्त] 1 Blown (as a wind-instrument). ध्माता गिरेर्धातवः Bh. -2 Blown up or into, inflamed, blown, fanned, excited. -3 Inflated, puffed, puffed up.

ध्मानम् Blowing.

ध्मापनम् Inflating, swelling by blowing into.

ध्मापित *a.* Reduced to ashes, burnt to cinder.

ध्माङ्क्ष्(ध्वाङ्क्ष्) 1 P. (ध्माङ्क्षति) 1 To crow, or caw. -2 To desire.

ध्याङ्क्षः see ध्वाङ्क्ष.

ध्यात, -ध्यान्, -ध्यानिक &c. See under ध्यै; ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न शम्भोः पदम् Bh. 3. 13.

ध्याम *a.* Unclean, dirty, black, soiled; Bk. 8. 71. **–मम्** A kind of grass.

ध्यामन् *m.* 1 Measure. –2 Light. *–n.* Meditation (less correctly ध्मामन्).

ध्यै 1 P. (ध्यायति, ध्यात; *desid.* दिध्यासति; *pass.* ध्यायते) To think of, meditate upon, ponder over, contemplate, reflect upon, imagine, call to mind; ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते Bg. 2. 62; न ध्यातं पदमीश्वरस्य Bh. 3. 11; पितॄन् ध्यायन् Ms. 3. 224; ध्यायन्ति चान्यं धिया Pt. 1. 136; Me. 3; Ms. 5. 47; 9. 21.

ध्या Thought, meditation, reflection.

ध्यात *p. p.* [ध्यै-क्त] Thought of, meditated or reflected upon.

ध्यातव्य, ध्येय *a.* 1 To be meditated upon, to be contemplated. –2 Fit for meditation; ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती Viṣṇudhyānam. –3 To be imagined or conceived.

ध्यातवम् Thought, reflection.

ध्यान [ध्यै-भावे-ल्युट्] 1 Meditation, reflection, thought; contemplation; ज्ञानाद् ध्यानं विशिष्यते Bg. 12. 12; Ms. 1. 12; 6. 72. –2 Especially, abstract contemplation, religious meditation; तदेव ध्यानादवगतोऽस्मि Ś. 7; ध्यानास्तिमितलोचनः R. 1. 73. –3 Divine intuition or discernment. –4 Mental representation of the personal attributes of a deity; इति ध्यानम्. **–Comp. –गम्य** *a.* attainable by meditation only; योगिभिर्ध्यानगम्यम् Viṣṇustotra. **–तत्पर, –निष्ठ, –पर** *a.* lost in thought, absorbed in meditation, contemplative. **–धिष्ण्य** *a.* suitable for ध्यान; रूपं चेदं पौरुषं ध्यानधिष्ण्यम् Bhāg. 10. 3. 28. **–मात्रम्** mere thought or reflection. **–मुद्रा** a prescribed attitude in which to meditate on a deity. **–योगः** profound meditation. **–स्थ** *a.* absorbed in meditation; lost in thought.

ध्यानिक *a.* Sought or obtained by pious contemplation or abstract meditation; ध्यानिकं सर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम् Ms. 7. 82.

ध्यानिन् *a.* contemplative, engaged in religious meditation. **–बुद्धः, –बोधिसत्त्वः** a spiritual Buddha.

ध्र *a.* (At the end of comp.) Holding, supporting; as in महीध्रः, कुध्रः &c.

ध्रज्, ध्रञ्ज् 1 P. (ध्रजति &c.) To go, move.

ध्रजि *f.* Gliding motion (of wind) &c.

ध्राजिः *f.* Ved. 1 = ध्रजिः. –2 Impulse. –3 Strong wind, storm.

ध्रण् 1 P. (ध्रणति) To sound.

ध्रस् 9 P., 10 U. (ध्रस्नाति, ध्रासयति-ते) To throw or toss up.

ध्रा 1 P. (ध्राति) To go.

ध्राख् 1 P. 1 To be dry or arid. –2 To clear.

ध्राघ् 1 Ā. 1 To be able or competent.

ध्राङ्क्ष् 1 P. 1 To crow, caw. –2 To desire.

ध्राड् 1 Ā. To divide, split.

ध्राडिः Gathering flowers (पुष्पचय).

ध्रिज् 1 P. To go, move.

ध्रु 1, 6 P. (ध्रवति, ध्रुवति) 1 To be firm or fixed. –2 To go, move (ध्रु गतिस्थैर्ययोः) बुद्धिपूर्वं ध्रुवन्...Bk. 6. 130. –3 To ascertain, know definitely. –4 To kill.

ध्रुतिः *f.* Ved. 1 Fixed destiny. –2 Misleading, corrupting, seduction; न स स्वो दक्षो वरुण ध्रुतिः सा Rv. 7. 86. 6.

ध्रुव *a.* 1 (*a*) Fixed, firm, immovable, stable, permanent, constant, unchangeable; इति ध्रुवेच्छामनुशासती सुताम् Ku. 5. 5. (*b*) Perpetual, everlasting, eternal; ध्रुवेण भर्त्रा Ku. 7. 85; Ms. 7. 208. –2 Fixed (in astrology). –3 Certain, sure, inevitable; जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च Bg. 2. 27; यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवं परिषेवते Chāṇ. 63; Pt. 1. 419. –4 Retentive, tenacious; as in ध्रुवा स्मृति Ch. Up. 7. 26. 2. –5 Strong, fixed, settled (as a day). **–वः** 1 The polar star; शरत्प्रसन्नैर्ज्योतिर्भिर्विभावर्य इव ध्रुवम् (अन्वयुः) R. 17. 35; 18. 34; ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन (सा दृष्टा) Ku. 7. 85. –2 The pole of any great circle. –3 The distance of a planet from the beginning of the sidereal zodiac, polar longitude. –4 The Indian figtree. –5 A post, stake. –6 The stem or trunk (of a tree lopped off). –7 The introductory stanza of a song (repeated as a kind of chorus; see Gīt.). –8 Time, epoch, era. –9 An epithet of Brahmā. –10 Of Viṣṇu. –11 Of Śiva. –12 A constant arc. –13 The tip of the nose. –14 A sacrificial vessel. –15 N. of the son of Uttānapāda and grandson of Manu. [Dhruva is the polar star, but personified in mythology as the son of Uttānapāda. The account of the elevation of an ordinary mortal to the position of the polar star runs thus: Uttānapāda had two wives, Suruchi and Sunīti, but the latter was disliked by him. Suruchi had a son named Uttama, and Sunīti gave birth to Dhruva. One day the boy tried, like his elder brother, to take a seat in his father's lap, but he was contemptuously treated both by the King and his favourite wife. The poor child went sobbing to its mother who told him in consolatory terms that fortune and favour were not attainable without hard exertions. At these words the youth left the paternal roof, retired to the woods, and, though quite a lad, performed such rigorous austerities that he was at last raised by Viṣṇu to the position of the Polar Star.] –16 Peg Nm. –17 N. of an astrological yoga (Nm.). **–वम्** 1 The sky, atmosphere. –2 Heaven. –3 The fixed point (from which a

departure takes place); P. I. 4. 24. –4 A certain Yoga (अमृतसिद्धि); सेनामाज्ञापयामासुर्नक्षत्रेऽहनि च ध्रुवे Mb. 14. 63. 18. (Com. रोहिण्यामुत्तरराात्रये च अहनि वारे ध्रुवे रविवारे उत्तरार्केऽमृतसिद्धियोगे). –वा 1 A sacrificial ladle (made of wood); साधारण्यान्न ध्रुवायां स्यात् Jaiminisūtras. –2 A virtuous woman. –3 A cow who stands still when being milked; सहस्रं धारा द्रविणस्य मे दुहां ध्रुवेव धेनुरनपस्फुरन्ती Av. 12. 1. 45. –4 A bow-string. –5 clapping the hands together to show a particular measure of time in music; ध्रुवेि मौर्व्यां तालभेदे स्त्रियाम् Nm. –6 The upper quarter (ऊर्ध्व); किंदेवतोऽस्यां ध्रुवायां दिशि Bri. Up. 3. 9. 24. (MW's meaning is अधरदिशा ?) –वम् *ind.* Certainly, surely, verily; R. 8. 49; ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया समिल्लतां छेत्तुमृषिर्व्यवस्यति Ś. 1. 18. –Comp. –अक्षरः an epithet of Viṣṇu (ओम्). –आयर्तः the point on the crown of the head from which the hair radiate. –केतुः a kind of meteor. –गतिः a firm position. –तारा, –तारकम् the Polar star. –भागः the unchangeable longitude of fixed stars. –मण्डलम् the polar region. –यष्टिः the axis of the poles. –योनि *a.* having a firm resting place. –रत्ना N. of one of the मातृकाs (attending on Skanda). –शीलः *a.* having a fixed residence.

ध्रुवकः 1 The introductory stanza of a song (repeated as a sort of chorus); see ध्रुव. –2 A trunk, stem. –3 A post. –4 Polar longitude.

ध्रुवि *a.* Ved. Firm, stable; शं नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु Rv. 7. 35. 8.

ध्रेक् 1 A. (ध्रेकते) 1 To sound. –2 To grow, increase. –3 To be filled with joy.

ध्रै 1 P. (ध्रायति) To be pleased or satisfied.

ध्रौव्यम् 1 Fixedness, firmness, stability; परो ध्रौव्याध्रौव्ये जगति गदति व्यस्तविषये Mahimna 9. –2 Duration. –3 Certainty.

ध्वंस् 1 A. (ध्वंसते, ध्वस्त) 1 To fall down, fall to pieces, be reduced to dust or powder; प्राणा दध्वंसिरे गात्रं तस्तम्भे च प्रिये हते Bk. 14. 55; 15. 93; –2 To drop, sink, despond; प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु हृदयं ध्वंसत इव Mal. 9. 45. –3 To perish, be ruined or decayed. –4 To be eclipsed धूमैर्ध्वस्तार्कभासां सघनमिव दिशां मण्डलं दर्शयन्तः Mu. 3. 28. –5 To be covered with dust. –6 To scatter or sprinkle over. –7 To go. –*Caus.* (ध्वंसयति) To destroy, ruin, remove.

ध्वंसः [ध्वंस्-भावे घञ्] 1 Falling down, sinking, falling to pieces –2 Vanishing, disappearance; ध्रुवं ध्वंसो भावी जलनिधिमहीशैलसरिताम्. –3 Loss, destruction, ruin. –सी A mote in the sun-beam. –Comp. –कारिन् *a.* 1 destroying; स हि गगनविहारी कल्मषध्वंसकारी H. 1. 19. –2 violating; मर्त्योऽप्यन्तःपुरध्वंसकारी Ks. 106. 166.

ध्वंसकः A kind of disease (caused by over-drinking).

ध्वंसन *a.* [ध्वंस्-णिच् ल्यु] 1 Destroying, ruining; 'पाता विश्वस्य शश्वत्सकलसुरारिपुध्वंसनः'—विष्णुपादादिकेशान्तवर्णनस्तोत्रम् 7. –2 Scattering, dispersing. –3 Sprinkling, covering. –4 –नम् 1 Perishing, dying. –2 Loss, destruction. –3 Falling. –4 Going.

ध्वंसिः The hundredth part of a Muhūrta.

ध्वंसित *a.* 1 Destroyed, demolished, ruined. –2 Removed, driven away.

ध्वंसिन् *a.* Destroying, demolishing, removing. –2 Falling, perishing, as in क्षणध्वंसिन्. –*m.* The Pīlu tree.

ध्वस्त *p. p.* 1 Fallen. –2 Destroyed, removed. –3 Lost, perished; वरं कृतध्वस्तगुणादत्यन्तमगुणः पुमान् Ki. 15. 15. Amaru. 15. –4 Covered (with dust or anything); काञ्चनं रजसा ध्वस्तम् Rām. 7. 104. 25. –5 Eclipsed. –Comp. –अक्ष *a.* Whose eyes are sunk (as in death); प्रकीर्णकेशं ध्वस्ताक्षम् Bhāg. 7. 2. 30.

ध्वस्तिः *f.* Destruction, ruin, loss.

ध्वज् 1 P. (ध्वजति) To go, move.

ध्वजः [ध्वज्-अच्] 1 A flag, banner, standard, ensign; R. 7. 40; 17. 32; आरोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा Pt. 1. 26; ध्वजं चक्रे च भगवानुपरि स्थास्यतीति तम् Mb. –2 A distinguished or eminent person, the flag or ornament (at the end of comp.); as in कुलध्वजः 'the head, ornament, or distinguished person of a family'. –3 A flag-staff. –4 A mark, emblem, sign, a symbol; वृषभ°, मकर° &c. –5 the attribute of a deity. –6 The sign of a tavern. –7 The sign of a trade, any trademark. –8 The organ of generation (of any animal, male or female). –9 One who prepares and sells liquors; Ms. 4. 85; सुरापाने सुराध्वजः Ms. –10 A house situated to the east of any object. –11 Pride. –12 Hypocrisy. –13 A skull carried on a staff (as a mark of ascetics) or as a penance for the murder of a Brāhmaṇa; see खट्वाङ्ग. –14 (In prosody) An iambic foot. (ध्वजीकृ to hoist a flag; (fig.) to use as a plea or pretext.) –15 part of a sword; श्रेष्ठखड्गाङ्गयोरपि Nm. –Comp. –अंशुकम्, –पटः, –टम् a flag; तमाधूतध्वजपटं व्योमगङ्गोर्मिवायुभिः R. 12. 85. –आरोपणम्, –आरोहणम् raising a flag. –आरोहः a kind of ornament on a flag; काञ्चना मणिचित्राङ्गा ज्वलन्त इव पावकाः। अर्चिष्मन्तो व्यरोचन्त ध्वजारोहा सहस्रशः॥ Mb. 6. 16. 12. (v. l.). –आहृत *a.* seized on the battle-field; Ms. 8. 415. –उच्छ्रयः hypocrisy; Mb. 3. 3/3. 100. –उत्थानम् a festival in honour of Indra. –गृहम् a room in which banners are kept. –द्रुमः the palm tree. –प्रहरणः air, wind. –भङ्गः, –पातः inability to beget children. –यन्त्रम् any contrivance to which a flag-staff is fastened. –यष्टिः a flag-staff; संक्रमध्वजयष्टीनां प्रतिमानां च भेदकः Ms. 9. 285.

ध्वजवत् *a.* 1 Adorned with flags. –2 Having a mark. –3 Having the mark of a criminal, branded; शिरःकपाली ध्वजवान्भिक्षाशी कर्म वेदयन् Y. 3. 243. –*m* 1 A standard-bearer. –2 A vendor of spirituous liquors, distiller; Ms. 4. 84. –3 A Brāhmaṇa who carries with him the skull of the man murdered by him to places of pilgrimage by way of penance; cf. com. on Y. 3. 243.

ध्वजिकः A hyprocrite (who only makes a pretence of religion).

ध्वजिन् *a.* (-नी *f.*) [ध्वजोऽस्त्यस्य इनि] 1 Bearing or carrying a flag. -2 Having as a mark. -3 Having the mark of a liquor-vessel (सुराभाजनचिह्न); सुरापानापनुत्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी Ms. 11. 93. -*m* 1 A standard-bearer. -2 A distiller or vendor of spirituous liquors; Y. 1. 141. -3 A car, carriage, chariot. -4 A mountain. -5 A snake. -6 A peacock. -7 A horse. -8 A Brāhmaṇa. -9 A hypocrite; धर्मवैतंसिकाः क्षुद्रा मुष्णन्ति ध्वजिनो जगत् M. 12. 158. 18. **-नी** An army; R. 7. 40; Śi. 12. 66; पृथुभिर्ध्वजिनीरवैरकार्षीचकितोद्भ्रान्तमृगाणि काननानि Ki. 13. 9.

ध्वजीकरणम् 1 Raising a standard, hoisting a flag. -2 Setting up as a pretext of claim, making anything a plea.

ध्वण् 1 P. (ध्वणति) To sound; cf. ध्वन्.

ध्वन् 1 P. also 10 P. (ध्वनति, ध्वनयति, ध्वनित) To sound, produce or utter sounds, buzz, hum, echo, reverberate, thunder, roar; बिभियमाना इव दध्वनुर्दिशः Ki. 14. 46; अयं धीरं धीरं ध्वनति नवनीलो जलधरः Bv. 1. 60; कपिर्दध्वान मेघवत् Bk. 9. 5; 14. 3; ध्वनति मधुपसमूहे श्रवणमपिदधाति Gīt. 5. -*Caus.* (ध्वनयति) To cause to sound, ring (as a bell); but ध्वानयति 'to cause to articulate indistinctly.' -2 To allude, hint at.

ध्वनः 1 Sound, tune. -2 Hum, buzz. **-Comp. -मोदिन्** *m.* a bee.

ध्वननम् [ध्वन्-करणे ल्युट्] 1 Sounding. -2 Hinting at, suggesting or implying (as a meaning). -3 (In Rhet.) The same as व्यञ्जना q. v., or that power of a word or sentence by virtue of which it conveys a sense different from its primary or secondary meaning, suggestive power; cf. अञ्जन also वृत्तिर्व्यञ्जनध्वननगमनप्रत्यायनादिव्यपदेशविषया व्यञ्जना नाम S. D.-4 Humming, indistinct utterance.

ध्वनिः [ध्वन्-इन्] 1 Sound, echo, noise in general; मृदङ्गधीरध्वनिमन्वगच्छत् R. 16. 13; 2. 72; 4. 72; U. 6. 17. शब्दो ध्वनिश्च वर्णश्च मृदङ्गादिभवो ध्वनिः Bhāsa. P.; स्फोटस्य ग्रहणे हेतुः प्राकृतो ध्वनिरिष्यते Vāk. P. -2 Tune, note, tone; Śi. 6. 48. -3 The sound of a musical instrument; पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः R. 9. 71. -4 The roar or thunder of a cloud. -5 A mere empty sound. -6 A word. -7 Hint, implied meaning. -8 (In Rhet.) The first and best of the three main divisions of काव्य or poetry, in which the implied or *suggested* sense of a passage is more striking than the *expressed* sense; or where the *expressed* sense is made subordinate to the *suggested* sense; इदमुत्तममतिशयिनि व्यङ्ग्ये वाच्याद् ध्वनिर्बुधैः कथितः K. P. 1 (R. G. gives 5 kinds of ध्वनि; see under ध्वनि). **-Comp. -ग्रहः** 1 the ear. -2 hearing. -3 a fife, pipe. **-नाला** 1 A lute. -2 a flute. -3 a kind of drum; L. D. B. **-विकारः** a change of voice caused by fear, grief &c.; see काकु.

ध्वनित *p. p.* 1 Sounded. -2 Implied, suggested, hinted at. **-तम्** 1 A sound. -2 The roar or thunder of a cloud; ध्वनितसूचितमम्बुमुचां चयम् Ki. 5. 12.

ध्वानः [ध्वन्-भावे घञ्] 1 Sound (in general); मन्दरध्वानधीरः (दुन्दुभिः) Ve. 1. 22; रामाकर्षणभग्नकार्मुकभुवा ध्वानेन रोदोरुधा Rāmāyaṇachampū. -2 Buzzing, humming, murmuring.

ध्वस्त, ध्वस्ति &c. See under ध्वंस्.

ध्वसिर *a.* Ved. Destroyed; also ध्वस्मन्, ध्वस्र.

ध्वाङ्क्षः 1 A crow; (sometimes used at the end of comp. to show contempt; *e. g.* तीर्थध्वाङ्क्षः q. v.). -2 A beggar. -3 An impudent fellow. -4 A gull, crane; यस्य दस्युगणा राष्ट्रे ध्वाङ्क्षा मत्स्यान् जलादिव। विहरन्ति परस्वानि स वै क्षत्रियपांसनः ॥ Mb. 12. 142. 29. -5 A carpenter. **-Comp. -अरातिः** an owl. **-पुष्टः** the (Indian) cuckoo.

ध्वान्तम् Darkness; ध्वान्तं नीलनिचोलचारु सुदृशां प्रत्यङ्गमालिङ्गति Gīt. 11; N. 19. 42; Śi. 4. 62. -2 Hell (नरक) ध्वान्तं न याह्यकरुणेन यमेन दूरम् Bhāg. 6. 14. 55. -3 the quality of darkness or ignorance (तमोगुण). **-Comp. -उन्मेषः, -वित्तः** a fire-fly. **-जालम्** the cover of night. **-शात्रवः, -अरातिः** 1 the sun. -2 the moon. -3 fire. -4 the white colour.

ध्वृ 1 P. (ध्वरति) 1 to bend. -2 To kill [ध्वृ हूर्च्छने। हूर्च्छा कौटिल्ये]; ध्वृषीष्ठा युधि मायाभिः ...... Bk. 9. 27.

न

न *a.* Thin, spare. -2 Vacant, empty. -3 Same, identical. -4 Unwearied. -5 Praised. -6 Undivided. **-नः** 1 A pearl. -2 N. of Gaṇeśa. -3 Wealth, prosperity. -4 A band, tie. -5 War. -6 N. of Buddha. -7 A gift. -*ind.* (*a*) A particle of negation equivalent to 'not', 'no', 'nor', 'neither', and used in wishing, requesting, or commanding, but not in prohibition before the imperative mood. (*b*) Used with the potential mood न may sometimes have the force of 'lest', 'for fear lest', 'that not'; क्षत्रियैर्धार्यते शस्त्रं नार्तशब्दो भवेदिति Rām. (*c*) In agrumentative writings न often comes after इति चेत् and means 'not so.' (*d*) When a

negative has to be repeated in successive clauses of the same sentence or in different sentences, न may be simply repeated or may be used with particles like उत, च, अपि, चापि, वा &c.; नाधीयीताश्वमारूढो न वृक्षं न च हस्तिनम् । न नावं न खरं नोष्ट्रं नेरिणस्थो न यानगः ॥ Ms. 4. 120; प्रविशन्तं न मां कश्चिदपश्यन्नाप्यवारयत् Mb.; Ms. 2. 195; 3. 8, 9; 4. 15; न वा शरच्चन्द्रमरीचिकोमलं मृणालसूत्रं रचितं स्तनान्तरे Ś. 6. 17. Sometimes न may not be expressed in the second and other clauses, but represented only by च, वा, अपि वा; संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् Pt. 2. 175. (*c*) न is frequently joined with a second न or any other negative particle to intensify or emphasize an assertion; प्रत्युवाच तमृषिर्न तत्त्वतस्त्वां न वेद्मि पुरुषं पुरातनम् R. 11. 85; न च न परिचितो न चाप्यगम्यः M. 1. 11; न पुनरलंकारश्रियं न पुष्यति Ś. 1. 19/20; नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति Ms. 8. 335; Me. 65, 108; नासौ न काम्यो न च वेद सम्यग् द्रष्टुं न सा R. 6. 30; Śi. 1. 55; Ve. 2. 10. (*f*) In a few cases न is retained at the beginning of a negative Tatpuruṣa compound; as नाक, नासत्य, नकुल; see P. VI. 3. 75. (*g*) न is often joined with other particles; नच, नवा, नैव, ननु, न चेद्, न खलु &c. (*h*) It is also used, especially in early Vedic literature, in the sense of 'like', 'as', 'as it were'; यद्वां नरा सनये दंस उग्रमाविष्कृणोमि तन्यतुर्न वृष्टिम् Bṛi. Up. 2. 5. 16; गावो न गव्यूतीरनु; Śi. 20. 4. (v. l.) **–Comp. –अधीत** *a.* unread. **–अनुरक्त** *a.* unkind, not loving; Pt. 2. 46 (v. l.). **–आदरः** disrespect. **–एकः** *a.* 1 'not one', more than one, several, various; नैकः सुप्तेषु जागृयात् Viduranīti. –2 Not anyone, nobody; नैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणम् Pt. (**–कः**) an epithet of Viṣṇu. °आत्मन् *a.* of a manifold or diverse nature. (*–m.*) N. of the Supreme Being. °चर *a.* 'not living alone', gregarious, living in society. °जः the Supreme Being. °धा *ind.* in many ways, diversely. °भेद, °रूप *a.* various, multiform. **–माय** *a.* using many artifices or stratagems. °शस् *ind.* repeatedly, often. **–किंचन** *a.* very poor, beggarly. सर्वकामरसैर्हीनाः स्थानभ्रष्टा नकिंचनाः Mb.

नंशुक *a.* (**–की** *f.*) 1 Injurious, destructive. –2 Going astray, being lost. –3 Small, minute, thin.

नंष्टृ *a.* Injurious, destructive.

नंहसः A god very kind to his worshippers (हसन्ति विकसन्ति ते हसाः। नमन्तो हसाः येषां ते नंहसाः। भक्तानुग्राहका देवाः। Mb. 1. 170. 15. com.).

नकुटम् The nose.

नकुलः 1 The mungoose, an ichneumon; यदयं नकुलद्वेषी सकुलद्वेषी पुनः पिशुनः Vās. –2 N. of the fourth Pāṇḍava prince; the twin-brother of Sahadeva and a son of Mādrī. अहं तस्य अतिशयितदिव्यरूपिणो नकुलस्य दर्शनेनोत्सुका जाता Ve. 2 (where नकुल has really sense 1, but is taken in sense 2 by Duryodhana). –3 A son. –4 An epithet of Śiva. –5 Born of a base family; नकुलः पाण्डुतनये सर्पभुक् कुलहीनयोः Nm. –3 N. of a physician (author of a work on horses). **–ली** 1 A female mungoose. –2 Saffron. **–Comp. –इष्टा, –इष्टका** a kind of medicinal plant (Mar. मुंगुसवेल). **–ईशः (नकुलीश)** 1 N. of a Bhairava living in the temple of Kālī. –2 A mode of worship in Tantraśāstra.

नक्क् 10 U. (नक्कयति-ते) To destroy completely.

नक्त *a.* [नज्-क्त] Ashamed. **–क्तम्** 1 Night. –2 Eating only at night, as a sort of religious vow or penance **–Comp. –अन्ध** *a.* blind at night. **–चर्या** wandering at night. **–चारिन्** *m.* 1 an owl. –2 a cat. –3 a thief. –4 a demon, goblin, evil spirit. **–भोजनम्** supper. **–मालः** N. of a tree; स नर्मदारोधसि सीकरार्द्रैर्मरुद्भिरानर्तितनक्तमाले R. 5. 42. **–मुखा** evening. **–व्रतम्** 1 fasting by day and eating at night. –2 any penance or religious rite observed at night.

नक्तम् *ind.* At night, by night; गच्छन्तीनां रमणवसतिं योषितां तत्र नक्तम् Me. 39; Ms. 6. 19. **–Comp. –चरः** 1 any animal that goes about at night. –2 a fiend, demon, goblin. सासितूणधनुर्बाणपाणिं नक्तंचरान्तकम्' Rāmarakṣā 3. –3 a thief. **–चर्या** wandering by night. नक्तंचर्यां दिवास्वप्नम् आलस्यं पैशुनं मदम्। अतियोगमयोगं च श्रेयसोऽर्थी परित्यजेत् ॥ Mb. **–चारिन्** *m.* = नक्तचारिन् q. v. **–तन** *a.* nocturnal; इदं नक्तंतनं दाम पौष्पमेतद् दिवातनम् Bk. 6. 13. **–दिनम्** night and day. **–दिनम्, –दिवम्** *ind.* night and day. नक्तंदिनं विभुज्योभौ शीतोष्णकिरणाविव.

नक्तन् *n.*, **नक्तिः** *f.* Ved. Night; वयो ये भूत्वा पतयन्ति नक्तभिः Rv. 7. 104. 18.

नक्तकः Dirty or ragged cloth (कर्पटः).

नक्रः [न क्रामतीति] 1 A crocodile, an alligator; नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति Pt. 3. 46; R. 7. 30; 16. 55. –2 The sign Scorpio of the zodiac. **–क्रम्** 1 The upper timber of a door. –2 The nose. **–क्रा** 1 The nose. –2 A swarm of bees or wasps. **–Comp. –केतनः** N. of the god of love. **–नखरम्** a fragrant medicinal root (Mar. नागरमोथा; cyperus pertenuis); कतकं नक्रनखरं नलदं नागकेसरम् Śiva. B. 30. 14. **–मक्षिका** a fly that enters the nostrils and hums or an aquatic fly. **–राज्** *m.*, **–राजः, –हारकः** a shark or any other large sea-animal.

नक्ष् 1 P. (नक्षति) 1 To go. –2 To come near, approach.

नक्षत्रम् [न क्षरति; cf. Uṇ. 3. 105 also] 1 A star in general. –2 A constellation, an asterism in the moon's path, lunar mansion; नक्षत्राणामहं शशी Bg. 10. 21. नक्षत्रताराग्रहसंकुलापि R. 6. 22; (they are twenty-seven). –3 A pearl. –4 A necklace of 27 pearls. **–Comp. –ईशः, –ईश्वरः, –नाथः, –पः, –पतिः, –राजः** the moon; R. 6. 66. **–उपजीविन्** an astrologer. **–कान्तिविस्तारः** the white Yāvanāla flower. **–चक्रम्** 1 the sphere of the fixed stars. –2 the lunar asterisms taken collectively. **–जातम्** birth when the moon is in a particular Nakṣatra. **–दर्शः** an astronomer or astrologer. **–नेमिः** 1 the moon. –2 the pole-star. –3 an epithet of Viṣṇu.

(-त्रिः *f.*) Revatī, the last asterism. -पथः the starry sky. -पाठकः an astrologer. -पुरुषः 1 (in astr.) the figure of a man's body on the limbs of which are shown the various asterisms. -भोगः the diurnal period of a Nakṣatra; भभोगोऽष्टशती लिप्ता Sūrya-siddhānta. -माला 1 a group of stars. -2 a necklace of twenty-seven pearls; 'सैव नक्षत्रमाला स्यात् सप्तविंशतिमौक्तिकैः' Ak.; Śi. 18. 35; नक्षत्रमालाभरणमिव मदनद्विपस्य; K.; Kau. A. 2. 11. -3 the table of the asterisms in the moon's path. -4 a kind of neck-ornament of elephants; अनङ्गवारण-शिरोनक्षत्रमालायमानेन मेखलादाम्ना K. 11. -मालिनी N. of a flowering creeper (Mar. जाई). -योगः the conjunction of the moon with the lunar mansions. -लोकः the starry region, the firmament. -वर्त्मन् *n.* the sky. -विद्या astronomy or astrology; Ch. Up. 7. 1. 2. -वृष्टिः *f.* shooting of falling stars. -साधनम् calculation for the fixation of auspicious periods of Nakṣatras. -सूचकः a bad astrologer; तिथ्युत्पत्तिं न जानन्ति ग्रहाणां नैव साधनम्। परवाक्येन वर्तन्ते ते वै नक्षत्रसूचकाः॥ or अविदित्वैव यः शास्त्रं दैवज्ञत्वं प्रपद्यते। स पङ्क्तिदूषकः पापो ज्ञेयो नक्षत्रसूचकः॥ Bṛi. S. 2.17,18.

नक्षत्रिन् *m.* 1 The moon. -2 An epithet of Viṣṇu.

नक्षत्रिय *a.* 1 Belonging to the stars in general. -2 Twenty-seven. -3 Not a Kṣatriya.

नख् 1 I. (नखति) To go, move.

नखः, -खम् 1 A nail of a finger or of a toe, claw, talon; नखानां पाण्डित्यं प्रकटयतु कस्मिन् मृगपतिः Bv. 1. 2; R. 2. 31; 12. 22. -खम् A kind of perfume; Nm. -2 The number 'twenty'. -3 A eunuch; L. D. B. -खः A part, portion. -Comp. -अङ्कः a scratch, nail-mark; Mv. 5. 19; कुचकलशयुगान्तर्मामकीनं नखाङ्कम् (आलोकमाना) Bv. 2. 32. -आघातः a scratch, nail-wound; Māl. 5. 23. नखाघातः प्रदातव्यो यथास्थानानि नर्मसु Kāmaśāstra. -आयुधः 1 a tiger; प्राचण्ड्यं वहति नखायुधस्य मार्गः Māl. 3. 17. -2 a lion. -3 a cock. -आशिन् *m.* an owl. -कुट्टः a barber. -जाहम् the root of a nail. -दारणः a falcon, hawk. (-णम्) a pair of nail-scissors. -निकृन्तनम्, -रञ्जनी a pair of nail-scissors, nail-parer; यथा सोम्यैकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्ष्णायसं विज्ञातम् Ch. Up. 6. 1. 6. -न्यासः inserting the claws. -पदम्, -व्रणः a nail-mark, or scratch; नखपदसुखान् प्राप्य वर्षाग्र-बिन्दून् Me. 37. -मुचः a bow. -लेखकः a nail-painter. -लेखा 1 a nail-mark. -2 nail-painting. -विषः a man; नखविषा नरादयः. -विष्किरः a bird of prey (tearing with claws); Ms. 5. 13. -शङ्खः a small shell.

नखंपच *a.* Nail-scorching; कथमप्यभवत् स्मरानलोष्णः स्तनभारो न नखंपचः प्रियस्य Śi. 9. 85; P. III. 2. 34 Sk.

नखरः, -रम् [नखं राति, रा-क नख बा० उणा० अर वा] A finger-nail, claw, talon; असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरविद्रावित-महागुरुग्रावग्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः Bv. 1. 52. -Comp. -आयुधः 1 a tiger. -2 a lion. -3 a cock. -आह्वः fragrant oleander (करवीर).

नखानखि *ind.* [नखैर्नखैः प्रहृत्येदं युद्धं प्रवृत्तम्] Nail against nail. कचाकचि युद्धमासीद् दन्तादन्ति नखानखि Mb.

नखालिः A small shell.

नखिन् *a.* [नखः अस्त्यस्य-इनि] 1 Having or armed with nails, claws, &c. -2 Thorny. -*m.* Any animal armed with claws, such as a tiger or lion.

नगः [न गच्छति, गम्-ड] 1 A mountain; हिमालयो नाम नगाधिराजः Ku. 1. 1; 7. 72; न गजा नगजा दयिता दयिताः Bk. 10. 9. -2 A tree; अभ्यधावत् क्षितितलं सनगं परिकम्पयन् Bhāg. 10. 15. 29; Śi. 6. 79. -3 A plant in general. -4 The sun. -5 A serpent. -6 The number 'seven' (from सप्तकुलाचल-गिरि). -Comp. -अटनः a monkey. -अधिपः, -अधिराजः, -इन्द्रः 1 Himālaya (the lord of mountains); रश्मिष्विवादाय नगेन्द्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिम् R. 2. 28. -2 the Sumeru mountain. -अरिः an epithet of Indra; नगाह्वयो नाम नगारिसूनुः Mb. -आपगा, -निम्नगा a mountain-river, torrent; संभूयाम्भोधिमभ्येति महानद्या नगापगा Śi. 2. 100; सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिम्नगाः Śi. 2. 104. -आवासः a peacock. -उच्छ्रायः the height of a mountain. -उत्था, -मुस्ता N. of a plant (Mar. नागरमोथा). -ओकस् *m.* 1 a bird (in general). -2 crow. -3 a lion. -4 the fabulous animal called शरभ. -ज *a.* produced in a mountain, mountain-born; Bk. 10. 9. (-जः) an elephant. -जा, -नन्दिनी epithets of Pārvatī. -नदी *f.* A mountain-river; see नगापगा; विश्रान्तः सन् व्रज नगनदीतीर-जातानि सिञ्चन् Me. -पतिः 1 the Himālaya mountain. भजामस्त्वां गौरीं नगपतिकिशोरीमविरतम् A. L. 3. -2 the moon (as the lord of plants and herbs). -भिद् *m.* 1 an axe. -2 an epithet of Indra; उद्धृतनग नगभिदनुज दनुजकुलामित्र मित्रशशिदृष्टे Āchārya-Ṣaṭpadī 4. -3 a crow. -मूर्धन् *m.* the crest or brow of a mountain. -रन्ध्रकरः an epithet of Kārtikeya; अभवदस्य ततो गुणवत्तरं सनगरं नगरन्ध्रकरौजसः R. 9. 2. -वाहनः an epithet of Śiva.

नगरम् [नगा इव प्रासादाः सन्त्यत्र बा० र; cf. P. V. 2. 107 Vārt.] A town, city (opp. ग्राम); नगरगमनाय मतिं न करोति Ś. 2. पण्यक्रियादिनिपुणैश्चातुर्वर्ण्यजनैर्युतम्। अनेकजातिसंबद्धं नैकशिल्पिसमाकुलम्। सर्वदैवतसंबद्धं नगरं त्वभिधीयते॥ -Comp. -अधिकृतः, -अधिपः, -अध्यक्षः 1 the chief magistrate of a town, head police-officer; निक्षिप्तौ नगराध्यक्षौ शेषाः सर्वे विनिर्गताः Hariv. -2 governor or superintendent of a town. -अभ्याशः, -सः the vicinity of a town. -उपान्तः a suburb, the skirt of a town. -ओकस् *m.* a townsman. -काकः 'town-crow', an expression of contempt. -कीर्तनम् repeating the name of a god while wandering through a city. -घातः an elephant. -जनः 1 towns-folk. -2 a citizen. -प्रदक्षिणा carrying an idol round a city in procession. -प्रान्तः a suburb. -मण्डना a courtezan. -मर्दिन् *m.* an intoxicated elephant. -मार्गः a principal road, high-way. -रक्षा superintendence or government of a town. -रक्षिन् *m.* 1 the superintendent of a town. -2 a town-watchman. -स्थः a townsman, citizen.

नगरिन् *m.* Lord of a town; Ms. 4. 213.

नगरी = नगर q. v. –Comp. –**काकः** the (Indian) crane. –**बकः** a crow.

नगरीय *a.* [नगर-छ] Belonging to a town, urban, civil.

नग्न See under नज् below.

नग्नहु *n.* (–**हुः** *f.*) Ferment for the production of spirits.

नङ्कः A lover, paramour (जार).

नचिकेतस् *m.* 1 An epithet of Agni. –2 N. of the son of Vājaśravas. He secured Brahmavidyā from Yamadharma (see Kaṭhopaniṣat); उशन् ह वै वाजश्रवसः सर्ववेदसं ददौ। तस्य ह नचिकेता नाम पुत्र आस। Kaṭh. Up.

नचिर *a.* See अचिर; योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति Bg. 5. 6; 12. 7.

नज् 1 Ā. (नजते) To be ashamed, modest or bashful.

नग्न *a.* [नज्-न-कर्तरि क्त तस्य नः] 1 Naked, nude, bare; न नग्नः स्नानमाचरेत् Ms. 4. 45; नग्नक्षपणके देशे रजकः किं करिष्यति Chāṇ. 110; अवश्यंभाविनो भावा भवन्ति महतामपि। नग्नत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः॥ H. –2 Uncultivated, uninhabited, desolate. –**ग्नः** 1 A naked mendicant. –2 A Buddhist mendicant (क्षपणक); धर्मं इत्युपधर्मेषु नग्नरक्तपटादिषु। प्रायेण सज्जते भ्रान्त्या पेशलेषु च वाग्मिषु॥ Bhāg. 4. 19. 25. –3 A hypocrite. –4 A bard accompanying an army, or a wandering bard. –5 N. of Śiva. –**ग्ना** 1 A naked, shameless (or wanton) woman. –2 A girl before menstruation, or less than 12 or 10 (and therefore may go about naked). –Comp. –**अटः, –अटकः** 1 one who goes about naked. –2 especially a Jaina or Buddhist mendicant (of the दिगम्बर class). –**आचार्यः** *a.* bard, a minstrel, a panegyrist; N. 19. 41; Bri. S. –**चर्या** a vow to go naked. –**जित्** N. of an author on architecture; Bṛi. S. 58. 4.

नग्नक *a.* (–**ग्निका** *f.*) Naked, nude. –**कः** 1 A naked mendicant. –2 A Jaina or Buddhist mendicant (of the दिगम्बर class). –3 A bard.

नग्नका, नग्निका 1 A naked, shameless (or wanton) woman. –2 A girl before menstruation; नग्निका नागतार्तवा Ak.

नग्नंकरणम् Making naked.

नग्नंभविष्णु, –भावुक *a.* Becoming naked.

नग्नमुषितप्रख्य *a.* One who is robbed to nakedness; (कश्चिन्मुषितो नग्नो भवति तद्वद् भूतम्); को नग्नमुषितप्रख्यं बहु मन्येत राघवम् Bk. 5. 84.

नग्नीकृ 8 U. To make naked, to convert into a naked (Jaina) mendicant.

नग्नीकृत *a.* 1 Made naked, undressed. –2 Converted into a naked mendicant; ते तेनैव निहत्य निर्दयतरं नग्नीकृता मुण्डिताः Pt. 4. 34.

नञ् *ind.* The technical term for the negative particle; न hence नञः (= A negative particle); द्वौ नञौ प्रकृतार्थं गमयतः.

नट् I. 1 P. (नटति, the न not changed to ण after प्र in the sense of 'hurting'.) 1 To dance; यदि मनसा नटनीयम् Gīt. 4. –2 To act. –3 To injure (by a deceptive trick). –*Caus.* (नाटयति-ते) 1 To act, gesticulate, represent dramatically (in dramas); शरसंधानं नाटयति Ś. 1. &c. –2 To imitate, copy; स्फटिककटकभूमिर्नाटयत्येष शैलः … अधिगतधवलिम्नः शूलपाणेरभिख्याम् Śi. 4. 65. (*N. B.* नट् forms नटयति in the sense of 'causing to dance'; नाट्येन केन नटयिष्यति दीर्घमायुः Bh. 3. 126.) –II. 10 U. (नाटयति-ते) 1 To drop or fall. –2 To shine. –3 To injure.

नटः [नट्-अच्] 1 A dancer; न नटा न विटा न गायकाः Bh. 3. 27. –2 An actor; कुर्वन्नयं प्रहसनस्य नटः कृतोऽसि Bh. 3. 126, 112; नटवद् व्यवतिष्ठते लिङ्गम् Sāṅ. K. 42. –3 The son of a degraded Kṣatriya; Ms 10. 22. –4 The Aśoka tree. –5 A kind of reed. –Comp. –**अन्तिका** shame, modesty. –**ईश्वरः** an epithet of Śiva. –**चर्या** the performance of an actor. –**भूषणः, –मण्डनः** (yellow) orpiment. –**रङ्गः** 1 a theatrical stage. –2 anything illusory. –**वरः** 'the chief actor', the Sūtradhāra of a drama. –**संज्ञकम्** yellow orpiment. (–**कः**) an actor, dancer. –**सूत्रम्** directions or rules for actors. पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः P. IV. 3. 110.

नटकः An actor. –Comp. –**मेलकम्** N. of a comedy; a variety of दृश्यकाव्य with laughter as the main sentiment.

नटनम् [नट्-भावे ल्युट्] 1 Dancing, dance. –2 Acting, gesticulation, dramatic representation.

नटनारायणः A kind of musical राग being a combination of दीपक and मेघ.

नटवत् *a.* Acting as a नट, pretender; नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगीषसि Bhāg. 8. 11. 4.

नटितम् Representation, gesticulation, acting. –*a.* (नटित) Disgusted with, tired; Hem. (परिशिष्टपर्वन्).

नटी 1 An actress. –2 The chief actress (regarded as the wife of the Sūtradhāra). –3 A courtezan, harlot. –4 Red arsenic. –Comp. –**सुतः** the son of a dancing girl.

नट्या A company of actors.

नडः, –डम् A species of reed. –**डः** 1 N. of a prince with patronymic Naiṣadha (= नलनैषध); see नल. –2 N. of a tribe preparing a sort of bracelets. –Comp. –**अगारम्, –आगारम्** a hut of reeds. –**नेरिः** a kind of dance. –**प्राय** *a.* abounding in reeds. –**भक्तम्** a place abounding in reeds. –**मीनः** a kind of fish (sprat). –**वनम्** a thicket of reeds. –**संहतिः** *f.* a collection or quantity of reeds.

नडकम् 1 A bone between the shoulders; 'हृदयं जिह्वा क्रोडं सव्यसक्थि पूर्वनडकम्', 'दक्षिणसक्थि पूर्वनडकम्' Katy. –2 The hollow of a bone.

नडश *a*. (–शी *f.*) Covered with reeds; (also नडकीय).

नडिनी 1 A quantity of reeds. –2 A reed-bed, a river abounding in reeds.

नडिल *a*., **नड्वत्** *a*. (–ती *f.*) Abounding in or covered with reeds, reedy.

नड्या A quantity of reeds.

नड्वल *a*. Abounding in reeds. –लम्, –ला 1 A quantity or a bed of reeds; बलानि संममर्दाशु नड्वलानीव कुञ्जरः Mb. 6. 63. 14. –2 A place abounding in reeds or grass; नागः प्रभिन्न इव नड्वलेषु Mb. 5. 23. 23; यो नड्वलानीव गजः परेषां बलान्यमृद्नान्नलिनाभवक्त्रः R. 18. 5.

नड्वाभ्रूः *f*. pavement.

नडह *a*. Beautiful, lovely; see लडह.

नत *p*. *p*. [नम्-क्त] 1 Bent, bowed, stooping, inclined. –2 Sunk, depressed. –3 Crooked, curved. –4 Bowing to, saluting; सुविस्मितं कृत्यमजं नतोऽस्मि तम् Bhāg. 5. 18. 4. –तम् 1 The distance of any planet from the meridian. –2 The zenith distance at a meridian transit. –3 Inclination. –4 The buttocks (cf. नततटे); L. D. B. –Comp. –अंशः zenith distance. –अङ्ग *a*. 1 bending the body. –2 stooping, bowed. (–ङ्गी) 1 a woman with stooping limbs; नताङ्गी मातङ्गी रुचिरगतिभङ्गी भगवती। सती शम्भोरम्भोरुहचटुलचक्षुर्विजयते॥ Ā. L. 4. –2 a woman in general; तामीषत्प्रचलविलोचनां नताङ्गीमालिङ्ग्यपवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् Māl. 1. 38. –उन्नत *a*. high and low; अस्मिन्नलक्षितनतोन्नतभूमिभागे मार्गे पदानि खलु ते विषमीभवन्ति Ś. 4. 15. –कालः, –घटिका an hour-angle; distance in time from meridian. –ज्या the sine of the hour-angle. –नाडी, –नाडिका 1 the distance in time of any planet from the meridian. –2 any hour of birth after noon or before midnight. –नाभि *a*. thin, slender; तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवलोमराजिः Ku. 1. 38. –नासिक *a*. flat-nosed. –पर्वन् *a*. flat-jointed. –भ्रूः a woman with curved eye-brows; यदि हंस गता न ते नतभ्रूः सरसो रोधसि दृक्पथं प्रिया मे V. 4. 32.

नतिः [नम्-भावे-क्तिन्] 1 Bending, stooping, bowing. –2 Curvature, crookedness. –3 Bending the body in salutation, a bow, courtesy; त्रिकोणमथ षट्कोणमर्धचन्द्रं प्रदक्षिणम्। दण्डमष्टाङ्गमुग्रं च सप्तधा नातिलक्षणम्॥ Kālikā P. –4 Parallax in latitude (in astronomy). –5 The change of a dental to a lingual letter.

नत्यूहः A kind of bird; see दात्यूहः; एष क्रोशति नत्यूहस्तं शिखी प्रतिकूजति Rām. 2. 56. 9.

नत्रम् A kind of dance.

नद् 1 P. (नदति, नदित) 1 To sound, resound, thunder (as a cloud &c.); वामश्चायं नदति मधुरं चातकस्ते सगन्धः Me. 9; नदत्याकाशगङ्गायाः स्रोतस्युद्दामदिग्गजे R. 1. 78; Śi. 5. 63; Bk. 2. 4. –2 To speak, shout, cry, roar (often with words like शब्द, स्वन, नाद &c. as object); ननाद बलवन्नादम्, शब्दं घोरतरं नदन्ति Mb. –3 To vibrate. –*Caus.* (नादयति-ते) 1 To fill with noise, make noisy or resonant. –2 To cause to make a sound. –With उद् to roar, cry (loudly), bellow (as a bull); असोढसिंहध्वनिरुन्ननाद Ku. 1. 56.

नदः [नदति शब्दायते-अच्] 1 A river, great river (such as the Indus); दधद्भिरभितस्तटौ विकचवारिजाम्बू नदैः Śi. 4. 66 (where Malli. remarks :— प्राक्स्रोतसो नद्यः प्रत्यक्स्रोतसो नदा नर्मदां विनेत्याहुः). –2 A stream, flowing stream, rivulet; मुनिनदैर्नदैर्वृतम् Ki. 5. 27. –3 The ocean. –4 Ved. A horse. –5 A cloud. –6 A praiser (ऋषि). –Comp. –पतिः, –राजः the ocean; प्रथमप्रबुद्धनदराजसुतावदनेन्दुनेव तुहिनद्युतिना Śi. 9. 30.

नदथुः [नद्-अथुच्] 1 Noise, roaring; निनदमिव नदथुमिवाग्नेर्ज्वलत उपशृणोति Ch. Up. 3. 13. 7. –2 The roaring of a bull. –3 Crying.

नदनुः 1 A lion. –2 Sounding, roaring; यदाक्रणोषि नदनुं समूहसि Rv. 8. 21. 14. –3 The sound of praise. –4 War, battle. –5 A cloud.

नदिः Ved. Praise.

नदिका A small river, rivulet, rill, brook.

नदी A river, any flowing stream; रविपीतजला तपात्यये पुनरोघेन हि युज्यते नदी Ku. 4. 44; यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय Muṇḍa. –Comp. –ईनः, –ईशः, –कान्तः 1 the ocean; नदीनः पर्यन्ते परमपदवीनः प्रभवति Karpūrastava. –2 An epithet of Varuṇa; L. D. B. –कान्ता 1 the rose-apple. –2 a shrub. –कूलम्, –तीरम् the bank of a river. –कूलप्रियः a kind of reed. –ज *a*. aquatic. (–जः) 1 an epithet of Bhīṣma. –2 antimony. (–जम्) a lotus. –तर *a*. crossing a river. –तरस्थानम् a landing-place, ferry. –दोहः freight, river-toll, fare. –धरः an epithet of Śiva. –पङ्कः the marshy bank of a river. –पतिः 1 the ocean. –2 an epithet of Varuṇa. –पूरः a river which has overflown its banks. –भवम् river-salt. –मातृक *a*. watered by rivers, irrigated, supplied with the water of rivers, canals &c. (as a country &c.); संग्रामभूमीषु भवत्यरीणामस्रैर्नदीमातृकतां गतासु N. 3. 38; cf. देवमातृक; देशो नद्यम्बुवृष्ट्यम्बुसंपन्नव्रीहिपालितः। स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथाक्रमम्॥ Ak. –मार्गः the course of a river. –मुखम् 1 the mouth of a river; नदीमुखेनैव समुद्रमाविशत्; वृद्धौ नदीमुखेनैव प्रस्थानं लवणाम्भसः R. –2 a kind of grain. –रयः the current of a river. –वङ्कः the bend or arm of a river. –ष्णः (स्नः) 1 bathing in rivers; ततो नदीष्णान् पथिकान् गिरिज्ञान् Bk. 2. 43. –2 knowing the dangerous spots in rivers, their depth, course &c.; ततः समाज्ञापयदाशु सर्वानानायिनस्तद्विचये नदीष्णान् R. 16. 75; (hence) –3 experienced, clever. –सर्जः the Arjuna tree.

नद्य *a*. Connected with a river.

नदाल *a.* Fortunate. **–लम्** A pot-sherd.

नद्ध *p. p.* 1 Tied, bound, fastened, bound round, put on; खर्जूरीस्कन्धनद्धानाम् R. 4. 57; Māl. 5. 14. –2 Covered, inlaid, interwoven. –3 Joined, connected; see नह्. **–द्धम्** A tie, band, bond, knot.

नद्धिः Binding, fastening.

नद्ध्री A leather-strap.

ननन्दृ, ननान्दृ 1 A husband's sister; ननान्दुः पत्या च देव्याः संदिष्टमृष्यशृङ्गेण U. 1. –2 A wife's sister; पितृभ्रातृसुहृज्ज्ञातीन् हित्वा सौरतसौहृदाः। ननान्दृश्यालसंवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौ नराः॥ Bhāg. 12. 3. 37. **–Comp.** ननान्दृपतिः (also ननान्दुः पतिः) the husband of a husband's sister.

नना Ved. 1 Speech. –2 Mother. –3 A daughter; कारुरहं ततो भिषगुपलप्रक्षिणी नना Ṛv. 9. 112. 3.

ननु *ind.* (Originally a combination of न and उ, now used as a separate word) A particle implying:— 1 Inquiry or interrogation; ननु समाप्तकृत्यो गौतमः M. 4. –2 Surely, certainly, indeed, is it not indeed (with an interrogative force); यदाऽमेधाविनी शिष्योपदेशं मलिनयति तदाचार्यस्य दोषो ननु M. 1. –3 Of course, indeed, certainly (अवधारणम्); उपपन्नं ननु शिवं सप्तस्वङ्गेषु R. 1. 60; त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा 3. 45. –4 It is used as a vocative particle meaning 'O', 'Oh'; ननु मानव Dk.; ननु मूर्खाः पठितमेव युष्माभिरतत्काण्डे U. 4. –5 It is used in propitiatory expressions in the sense of 'pray', 'be pleased'; ननु मां प्रापय पत्युरन्तिकम् Ku. 4. 32. –6 It is sometimes used as a corrective word like the English 'why' or 'I say'; ननु पदे परिवृत्य भण Mk. 5; ननु भणामि चिन्तित उपाय इति V. 2.; ननु भवानग्रतो मे वर्तते Ś. 2; ननु विचिनोतु भवान् V. 2. –7 In argumentative discussions ननु is frequently used to head an objection or advance a contrary proposition (generally followed by उच्यते); नन्वचेतनान्येव वृश्चिकादिशरीराणि अचेतनानां च गोमयादीनां कार्याणीति उच्यते Ś. B.

नन्द् 1 P (नन्दति, नन्दित) To be glad, be pleased, delighted or satisfied, rejoice at (anything); ननन्दतुस्तत्सदृशेन तत्समौ R. 3. 23. 11; 2. 22; 4. 3. Bk. 15. 28. –2 To be propitious; be gracious; दैवतानि न नन्दन्ति धर्मयुक्तेन केनचित् Rām. 7. 15. 20. *-Caus.* (नन्दयति-ते) To please, delight, gladden, make happy; अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वती मे दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा Ś. 4. 3; Bk. 2. 16; R. 9. 52.

नन्दः [नन्द्-भावे घञ्] 1 Happiness, pleasure, joy. –2 A kind of lute (11 inches long). (MW. 7 inches). –3 A frog. –4 N. of Viṣṇu. –5 N. of a cowherd, husband of Yaśodā and foster-father of Kṛiṣṇa (to whose care the child was committed when Kaṁsa wanted to destroy it). –6 N. of the founder of the Nanda dynasty; or of nine brother-kings of Pāṭaliputra killed by the machinations of Chāṇakya, the minister of Chandragupta; समुत्खाता नन्दा नव हृदयरोगा इव भुवः Mu. 1. 13; अगृहीते राक्षसे किमुत्खातं नन्दवंशस्य Mu. 1. 27; 3. 28. –7 One of the nine treasures of Kubera. –8 Number 'nine' (from the nine Nandas.). **–न्दी** An epithet of Durgā. **–Comp.–आत्मजः,–नन्दनः** an epithet of Kṛiṣṇa **–पालः** an epithet of Varuṇa. **–प्रयागः** N. of a sacred place.

नन्दक *a.* [नन्द्-ण्वुल्] 1 Rejoicing, making happy, gladdening. –2 Delighting or rejoicing in. –3 Gladdening a family. **–कः** 1 A frog. –2 N. of the sword of Viṣṇu; नित्यानन्दाय भूयान्मधुमथनमनोनन्दको नन्दको नः। विष्णुपादादिकेशान्तवर्णनस्तोत्रम् 4. –3 A sword in general. –4 Happiness. –5 Nanda, the foster-father of Krisna. –6 N. of a gem; Kau. A. 2. 11.

नन्दकिः Long pepper.

नन्दकिन् *m.* An epithet of Viṣṇu.

नन्दथुः Happiness, pleasure, delight. यस्यासौ तस्य नन्दथुः Bk. 5. 20.

नन्दन *a.* [नन्द्-ल्यु] Delighting, pleasing, gladdening; Ś. 7; सोऽयमद्य मकरन्दनन्दनो जीवलोकतिलकः प्रलीयते Māl. 9. 21. **–नः** 1 A son; Y. 1. 174; R. 3. 41. –2 A frog. –3 An epithet of Viṣṇu. –4 N. of Śiva. –5 N. of twentysixth year (संवत्सर). **–ना** A daughter. **–नम्** 1 N. of the garden of Indra, the Elysium; हन्त गच्छत भद्रं वो नन्दने पश्यत स्थितम् Mb. 3. 142. 59; R. 8. 95; पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः Śi. 1. 51. –2 Rejoicing, being glad. –3 Joy. **-Comp. –जम्** yellow sandal-wood (हरिचन्दन). **–द्रुमः** a tree of the divine garden; अभिज्ञाश्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः Ku. 2. 41; **–वनम्** the divine grove (of Indra).

नन्दनकः A son.

नन्दन्त *a.* Delighting, making happy. **–न्तः** 1 A son. –2 A friend. –3 A king or prince. **–ती** A daughter.

नन्दा [नन्दयति नन्द्-अच्] 1 Delight, joy, happiness. –2 Affluence, wealth, prosperity. –3 A small earthen water-jar. –4 A husband's sister. –5 The first, sixth and eleventh days of a lunar fortnight (considered as auspicious *tithis*); नन्दा भद्रा जया रिक्ता पूर्णा च प्रतिपत् क्रमात् Jyotistattvam. –6 An epithet of Gaurī. –7 N. of a cave; नन्दागुहायामिव नागराजः Bu. Ch. 1. 19.

नन्दिः *m., f.* [नन्द्-इन्] Joy, pleasure, delight; प्रातिष्ठन्नन्दिमापन्नाः स्वं स्वमाश्रममण्डलम् Bhāg. 3. 24. 25. कौसल्यानन्दिवर्धनः. **–दिः** *m.* 1 An epithet of Viṣṇu. –2 Of Śiva. –3 N. of an attendant of Śiva. –4 Gambling, gaming; (*n.* also in this sense). –5 The speaker of a prelude or benediction (in a drama.) –6 Prosperity; मानहा भव शत्रूणां सुहृदां नन्दिवर्धनः Mb. 3. 162. 29. **–Comp. –आवर्तः** 1 a sort of building in the form of a quadrangle without a western gate; (*n.* also). –2 Anything so formed (as dish, vessel संपुटितार्घपात्राणि); Mb. 7. 82. 20. **–ईशः, –ईश्वरः** 1 an epithet of Śiva; चतुर्थं शिवधर्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् Kūrma P. **–ग्रामः** N. of a village

near Daulatabad where Bharata lived during Rāma's banishment; नन्दिग्रामगतस्तस्य राज्यं न्यासमिवाभुनक् R. 12. 18. –घोषः 1 N. of the chariot of Arjuna. –2 a sound of joy; सनन्दिघोषां कल्याणीं गुहो नावमुपाहरत् । Rām. 2. 89. 12. –3 the proclamation of a herald. –तूर्यम् a musical instrument played on festive occasions. –देवी also नन्दादेवी N. of one of the loftiest Himalayan peaks. –नागरी N. of a written character, script. –पटहः (see तूर्यम् above); छत्रं सव्यजनं सनन्दिपटहं भद्रासनं कल्पितम् Pratima 1. 3. –पुराणम् N. of an उपपुराण of देवीपुराण. –वर्धनः 1 an epithet of Śiva. –2 a friend. –3 the end of a lunar fortnight, *i. e.* the day of new or full moon. –4 a son. –5 a friend. –6 a partiular form of temple.

नन्दिकः 1 Joy, pleasure. –2 A small water-jar. –3 An attendant of Śiva. –का 1 A small water-jar. –2 = नन्दा (5) above. –3 N. of Indra's pleasure-ground –Comp. –ईशः, –ईश्वरः 1 N. of one of Śiva's chief attendants. –2 N. of Śiva.

नन्दिन् *a.* [नन्द्-णिनि] 1 Happy, pleased, glad, delighted. –2 Making happy, gladdening, giving delight; अथाप्यानन्दयति मां त्वं पुनः क्वासि नन्दिनी U. 3. 14. –3 Delighting in, liking. –*m* 1 A son. –2 The speaker of a prelude or benediction in a drama. –3 N. of the door-keeper of Śiva, his chief attendant, or of the bull which he rides; लतागृहद्वारगतोऽथ नन्दी Ku. 3. 41; Māl. 1. 1. –4 An epithet of Viṣṇu. –5 The Indian fig-tree. –नी 1 A daughter; तेषां कुले त्वमसि नन्दिनि पार्थिवानाम् U. 1. 9. –2 A husband's sister. –3 A fabulous cow, daughter of *Surabhi*, yielding all desires (कामधेनु) and in the possession of the sage Vasiṣṭha; अनिन्द्या नान्दिनी नाम धेनुरावव्रते वनात् R. 1. 82; 2. 69. –4 An epithet of the Ganges; नान्दिनी नलिनी सीता मालती च मलापहा। विष्णुपादाब्जसंभूता गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ –5 The holy basil. –Comp. –तनयः, सुतः the sage Vyāḍi.

नन्दी *f.* N. of Durgā. –Comp. –मुखी sleepiness, sleep. –सरस् Indra's lake.

नपराजित् *m.* An epithet of Śiva.

नपात् *m.* 1 A grandson (usually restricted to the Vedas), as in तनूनपात्. –2 A descendant, son.

नपातः The Devayāna Mārga.

नपुंस् *m.*, **नपुंसः** Not a man, a eunuch; हतास्म्यहं कुनाथेन नपुंसा वीरमानिना Bhāg. 9. 14. 28.

नपुंसकः, –कम् [न पुमान् न स्त्री] 1 A hermaphrodite (neither man, nor woman). –2 An impotent man, a eunuch. –3 A coward. –कम् 1 A word in the neuter gender. –2 The neuter gender.

नप्तृ *m.* A grandson (a son's or daughter's son); स्वे स्वे किल कुले जाते पुत्रे नप्तरि वा पुनः Mb. 3. 159. 12. –*f.* नप्त्री.

नभ् 1 Ā. (नभते) 1 To hurt, injure; सुग्रीवः प्रचसं नेभे Bk. 14. 33. –2 To be torn or rent, to burst; नभन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु Rv 10. 133. 1.

नभ् *f.* Ved. Hurt, injury; सद्यो नभोऽविरणाय पूर्वीः Rv. 1. 174. 8.

नभ *a.* Killing, hurting. –भः The month Śrāvaṇa. –भम् The sky, atmosphere. –भा A spitting-pot.

नभनु *a.* Ved. Hurting. –नु *f.* A river.

नभन्यु *a.* Ved. 1 Injuring, destroying. –2 Ethereal.

नभस् *n.* [नह्यते मेघैः नह्-असुन् भश्चान्तादेशः; cf. Uṇ. 4. 210] 1 The sky, atmosphere; R. 5. 29; नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् Bg. 1. 19; वनान्तरे तोयमिति प्रधाविता निरीक्ष्य भिन्नाञ्जनसंनिभं नभः Ṛs. 1. 11. –2 A cloud. –3 Fog, vapour. –4 Water. –5 Period of life, age. –*m.* 1 The rains or rainy season. –2 The nose, smell. –3 N. of the month of Śrāvaṇa (corresponding to July-August), (said to be *n.* also in this sense); प्रत्यासन्ने नभसि दयिताजीवितालम्बनार्थी Me. 4; R. 12. 29; 17. 41; 18. 6; N. 9. 84; श्रावणे तु स्यान्नभाः श्रावणिकश्च सः Ak.; पञ्चमोऽयं तु संप्राप्तः नभाः श्यामनभाः शुभः Śiva. B. 26. 57. –4 The fibres in the root of the lotus. –5 A spitting-pot.—(du.) Both the worlds, heaven and earth. –Comp. –अम्बुपः the Chātaka bird. –केतनः, –पान्थः the sun. –क्रान्तिन् *m.* a lion. –ग *a.* going in the sky (as a star, god, bird &c.). –गजः a cloud. –गति *f.* soaring, flying. –चक्षुस् *m.* the sun. –चमसः 1 the moon. –2 magic. –चर *a.* moving in the sky; निकामतप्ता विविधेन वह्निना नभश्चरेणेन्धनसंभृतेन सा Ku. 5. 23. (–रः) 1 a god or demi-god; नभश्चरैर्गीतयशाः स लेभे R. 18. 6. –2 a bird. –तलम् 1 the atmosphere. –2 the lower region of the sky; (लेभे) नभस्तलश्यामतनुं तनूजम् R. 18. 6. –दुहः a cloud. –दृष्टि *a.* 1 blind. –2 looking towards the sky. –द्वीपः, –धूमः a cloud. –नदी the celestial Ganges. –प्राणः wind. –मणिः the sun. –मण्डलम् the firmament, the atmosphere; नेदं नभोमण्डलमम्बुराशिः S. D. 10. °दीपः the moon. –योनिः an epithet of Śiva. –रजस् *n.* darkness. –रूप *a.* gloomy, dark. –रेणुः *f.* fog-mist. –लयः smoke. –लिह् *a.* licking the sky, lofty, very high; cf. अभ्रंलिह. –वटः atmosphere. –वीथी the sun's path. –श्वासः wind. –सद् *m.* 1 a bird. –2 a star. –3 a god; अतीन्द्रियज्ञाननिधिर्नभःसदः Śi. 1. 11. –सरित् *f.* 1 the milky way. –2 the celestial Ganges. –स्थलः an epithet of Śiva. –स्थली the sky. –स्पृश् *a.* reaching the sky, lofty.

नभस *a.* Vapoury, misty. –सः 1 The sky. –2 The rainy season. –3 The ocean.

नभसंगमः A bird.

नभस्य *a.* Vapoury, foggy. –स्यः 1 N. of the month Bhādrapada (corresponding to August-September); अथ नभस्य इव त्रिदशायुधम् R. 9. 54; 12. 29; 17. 41; Bhāg. 12. 11. 38. –2 N. of one of the sons of स्वारोचिष मनु.

नभस्वत् *a.* 1 Vaporous, misty, cloudy. -2 Young. -*m.* The wind, air; नभस्वतस्तं कुसुमेषु केलयः N. 1. 97; R. 4. 8; 10. 73; Si. 1. 10.

नभ्य *a.* Cloudy, misty. **-भ्यम्** The central part of a wheel; cf. नाभि. तदेतन्नभ्यम् Bri. Up. 1. 5. 15.

नभाकः 1 Darkness. -2 An epithet of Rāhu. -3 A cloud. -4 The sky.

नभिः A wheel.

नभ्राज् *m.* A dark cloud.

नम् 1 P., sometimes Ā. (नमति-ते, ननाम, अनंसीत्, नंस्यति, नत, *caus.* नमयति-ते or नामयति-ते, but with a preposition नमयति only; *desid.* निनंसति) also 9 P. (नम्नाति), 4. P. (नम्यति) 1 To bow to, make obeisance to, salute (as a mark of respect) (with acc. or dat.); इयं नमति वः सर्वान् त्रिलोचनवधूरिति Ku. 6. 89; Bg. 11. 37; Bk. 9. 51; 10. 31; 12. 99; Si. 4. 57. -2 To submit or subject oneself, bow down; अशक्तः सन्धिमान् नमेत् Kam. 8. 55. -3 To bend, sink; go down; अनंसीद्भूर्भरेणास्य Bk. 15. 25; नेमुः सर्वदिशः K. 55; उन्नमति नमति वर्षति...... मेघः Mk. 5. 26. -4 To stoop, be inclined. -5 To be bent or curved. -6 To sound. -7 To change a dental to a lingual letter. -*Caus.* 1 To bend, make curved. -2 To bend (as a bow); न नमयितुमधिज्यमस्मि शक्तः Ś. 2. 3. -3 To cause to sink. -4 To prevent, ward off. -5 To subdue, make subordinate; स पुरस्कृतमध्यमक्रमो नमयामास नृपाननुद्धरन् R. 8. 9.

नमत *a.* [नम्-अतच्] Bent, bowed, crooked, curved. **-तः** 1 An actor. -2 Smoke. -3 A master, lord. -4 A cloud. **-तम्** Woollen stuff.

नमनम् [नम्-ल्युट्] 1 Bowing down, bending, stooping. -2 Sinking. -3 A bow, salutation, obeisance. **-नः** One who causes to bend or bow; नमयति स्म वनानि मनस्विनीजनमनो नमनो घनमारुतः Śi. 6. 30.

नमस् *ind.* 1 A bow, salutation, obeisance, adoration; (this word is, by itself, invariably used with dat.; तस्मै वदान्यगुरवे तरवे नमोऽस्तु Bv. 1. 94; नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यम् Ku. 2. 4; but with कृ, generally with acc.; मुनित्रयं नमस्कृत्य Sk.; but sometimes with dat. also; नमस्कुर्मो नृसिंहाय *ibid.* The word has the sense of a noun, but is treated as an indeclinable.) -2 Ved. Food. -3 A thunderbolt. -4 A gift, present. -5 A sacrifice. **-Comp. -कारः, -कृतिः** *f.* **-करणम्** bowing, respectful or reverential salutation, respectful obeisance (made by uttering the word नमस्). **-कारी** a kind of plant (Mar. लाजाळू). **-कृत** *a.* 1 bowed down to, saluted. -2 revered, adored, worshipped. **-गुरुः** 1 a spiritual teacher. -2 a Brāhmaṇa. **-चमसः** 1 a kind of cake. -2 the moon. -3 magic. **-वाकम्** *ind.* uttering the word नमस् *i. e.* making a low obeisance; इदं कविभ्यः पूर्वेभ्यो नमोवाकं प्रशास्महे U. 1. 1; -*m.* नाथायाभिरुपासिताय च नमोवाकानधीयीमहि Viś. Guṇā. 123. **-वृध्** *m.* a sacrifice.

नमस *a.* Favourable, kindly disposed.

नमसित, नमस्यित *a.* Revered, respected, saluted.

नमस्यति Den. P. 1 To bow down to, pay homage to, worship; नमस्यामो देवान् ननु हतविधेस्तेऽपि वशगाः Bh. 2. 94. -2 To act humbly towards.

नमस्य *a.* 1 Entitled to obeisance, revered, respectable, adorable; ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः Kaṭh. Up.; ब्राह्मणा मे महाभागा नमस्याः पुरुषर्षभाः Mb. 12. 59. 109. -2 Respectful, humble. **-स्या** Worship, adoration, reverence, obeisance; प्रियायास्मै धाम्ने प्रविहितनमस्योऽस्मि भवते Mahimna. 28.

नमस्यु *a.* Ved. Worshipping, saluting.

नमित *a.* Bowed, bent down.

नम्य, also नमनीय *a.* Venerable, respectable; त्वमर्थानां मूलं धनदनमनीयाङ्घ्रिकमले Ā. L. 8.

नम्र *a.* [नम्-र] 1 Bowing, bowing down, bent, inclined, hanging down; भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमैः Ś. 5. 12. स्तोकनम्रा स्तनाभ्याम् Me. 84; Pt. 1. 106; Ratn. 1. 19. -2 Bowing down, making a low obeisance; अभूत् च नम्रः प्रणिपातशिक्षया R. 3. 25; इत्युच्यते ताभिरुमा स्म नम्रा Ku. 7. 28. -3 Lowly, submissive, humble, reverential; as in भक्तिनम्रः Me. 57. -4 Crooked, curved. -5 Worshipping. -6 Devoted or attached to. **-Comp. -अङ्ग -मूर्ति** *a.* bent, stooping. **-नासिक** *a.* flat-nosed.

नम्रक *a.* Bent, stooping. **-कः** kind of reed.

नम्रता, -त्वम् 1 Obeisance, respect. -2 Submissiveness, humility. -3 Condescension.

नम्रित *a.* Bent or bowed down, stooping.

नमुचिः [न मुञ्चति] 1 N. of a demon slain by Indra; वनमुचे नमुचेररये शिरः R. 9. 22. [When Indra conquered the Asuras, there was only one called Namuchi who strongly resisted and at last captured him. He offered to let Indra go provided he promised 'not to kill by day or by night, with wet or dry'. Indra promised to do so and was released, but he cut off Namuchi's head at twilight and with foam of water (which is neither wet nor dry). According to another version Namuchi was a friend of Indra, and once drank up his strength and made him quite imbecile. The Aśvins (and Sarasvatī also, as the story goes) then supplied Indra with a *Vajra* with which he cut off the demon's head]. -2 N. of the god of love. **-Comp. -सूदनः, -द्विष्, -हन्** *m.* epithets of Indra; विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा बली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्निशं दिवः Śi. 1. 51.

नमेरुः N. of a tree (रुद्राक्ष or सुरपुन्नाग); गणा नमेरुप्रसवावतंसाः Ku. 1. 55; 3. 43; R. 4. 74.

नय् 1 Ā. (नयते) 1 To go. -2 To protect.

नय *a.* [नी भावे अच्] 1 Leading, conducting. -2 A guide. -3 Suitable, right, proper. **-यः** 1 Guiding,

leading, managing. –2 (*a*) Behaviour, course of conduct, conduct, way of life as in दुर्नय. सितोन्नतेनैव नयेन हृत्वा कैलासशैलस्य यदग्रशोभाम् Bu. Ch. 1. 3. (*b*) Prudent or righteous conduct, virtue. नयानयौ दण्डनीत्याम् Kau. A. 1. 2. –3 Prudence, foresight, circumspection; नत् तासामुपशान्तये सुमतिभिः कार्यो विशेषान्वयः Pt. 1. 371; 3. 176. –4 Policy, political wisdom, statesmanship, civil administration, state-policy; नयप्रचारं व्यवहारदुष्टताम् Mk. 1. 7; नयगुणोपचितामिव भूपतेः सदुपकारफलां श्रियमर्थिनः R. 9. 27; नयशालिभिः Mu. 1. 22. –5 Morality, justice, rectitude, equity; चलति नयान्न जिगीषतां हि चेतः Ki. 10. 29; 2. 3; 6. 38; 16. 42. –6 A plan, design, scheme; हितैः साधुसमाचारैः शास्त्रज्ञैर्मतिशालिभिः। कथंचिन्न विकल्पन्ते विद्वद्भिश्चिन्तिता नयाः॥ Pt. 1. 339; 377; Mu. 6. 11; 7. 9. –7 A maxim, principle. –8 Course, method, manner. –9 A system, doctrine, opinion. –10 A philosophical system; वैशेषिके नये Bhāṣā P. 105. –11 N. of Viṣṇu. –12 A kind of game. –Comp. –कोविद, –ज्ञ *a.* skilled in policy, prudent. –ग *a.* behaving properly or prudently. –चक्षुस् *a.* having political foresight, wise, prudent; अर्हणामर्हते चक्रुर्मुनयो नयचक्षुषे R. 1. 55. –नेतृ *m.* a master in politics. –पीठी the board or cloth on which men are moved in play. –प्रयोगः political wisdom, statesmanship. –वादिन् *m.* a politician; Pt. 3. –विद् *m.*, –विशारदः a politician, statesman; सन्धिविग्रहिको कार्यो राज्ञा नयविशारदः Matsya P. –शास्त्रम् 1 the science of politics. –2 any work on politics or political economy. –3 a work on morality. –शालिन् *a.* just, righteous; नयशालिनि श्रिय इवाधिपतौ विरमन्ति न ज्वलितुमौषधयः Ki. 5. 24.

नयकः 1 A skilful manager. –2 One versed in policy, a statesman.

नयनम् [नी-करणे ल्युट्] 1 Leading, guiding, conducting managing. –2 Taking, bringing to or near, drawing; पापापहं स्वर्नयनं दुस्तरं पार्थिवर्षभैः Rām. 1. 14. 58. –3 Ruling, governing, polity; वाक्यैः पवित्रार्थपदैर्नयनैः प्राकृतैरपि Bhāg. 10. 50. 34. –4 Obtaining. –5 The eye. –6 Passing, spending (as time). –ना, नी The pupil of the eye. –Comp. –अञ्चलः, –अन्तः 1 the eye-corner. –2 a side-glance. –अभिराम *a.* gladdening the sight, lovely to behold. (–मः) the moon. –आमोषिन् *a.* blinding the sight, obscuring. –उत्सवः 1 a lamp. –2 delight of the eyes. –3 any lovely object. –उपान्तः the corner of the eye; नयनोपान्तविलोकितं च यत् (स्मरामि) Ku. 4. 23. –गोचर *a.* visible, within the range of sight. –चरितम् the play of the eyes, ogling. –छदः an eyelid. –जम्, –जलम्, –वारि *n.* tears; देव त्वद्वैरिनारीनयननयनजैर्निर्ममे नीरधिर्नि Sūkti. 5. 117. –पथः the range of sight. –पुटम् the cavity of the eye, eye-lid. –प्रबन्धः the outer corner of the eye. –प्रीतिः lovely sight. –प्लवः the swimming of the eyes. –बुद्बुदम् an eye-ball. –विषयः 1 any visible object; नयनविषयं जन्मन्येकः स एव महोत्सवः Māl. 1. 36. –2 the horizon. –3 the range of sight. –सलिलम् tears; तस्मिन् काले नयनसलिलं योषितां खण्डितानाम् (शान्तिं नेयम्) Me. 41.

नयनत्वम् The condition of the eyes; बाष्पजलान्तरितनयनत्वान्न पश्यामि ते मुखचन्द्रम् Ve. 6. 39/40.

नरः [नृ-नये-अच्] 1 A man, male person; संयोजयति विधैव नीचगापि नरं सरित्। समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम्॥ H. Pr. 5; Ms. 1. 96; 2. 213. –2 A man or piece at chess. –3 The pin of a sun-dial. –4 The Supreme Spirit, the original or eternal man. –5 Man's length (= पुरुष. q.v.). –6 N. of a primitive sage. –7 N. of Arjuna; see नरनारायण below. –8 A horse. –9 (In gram.) A personal termination. –10 The individual soul (जीवात्मा); Mb. 12. 280. 50. –Comp. –अङ्गः 1 the penis. –2 eruption on the face. –अधमः a wretch, miscreant. –अधिपः, –अधिपतिः, –ईशः, –ईश्वरः, –देवः, –पतिः, –पालः a king; नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके Pt. नराणां च नराधिपम् Bg. 10. 27; Ms. 7. 13; R. 2. 75; 3. 42; 7. 62; Me. 39; Y. 1. 311. –अन्तकः death. –अयनः an epithet of Viṣṇu. नराणामयनं यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः Brav. P. –अशः a demon, goblin. –आधारः N. of Śiva. (–रा) the earth. –इतरः 1 a being higher than a man, a god; Bhāg. 4. 6. 9. –2 an animal. –इन्द्रः 1 a king; R. 2. 18. नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोनुदं दक्षसुता इवाबभुः 3. 33; 6. 80; Ms. 9. 253. –2 a physician, dealer in antidotes, curer of poisons; तेषु कश्चिन्नरेन्द्राभिमानी तां निर्वर्ण्य Dk. 51; भुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः Śi. 2. 88 (where the word is used in both senses). °मार्गः a high street, main road. –3 a mineralogist; L. D. B. –उत्तमः 1 an epithet of Viṣṇu. –2 of Buddha. –ऋषभः 'the chief of men', a prince, king. –कपालः a man's skull. –कीलकः the murderer of a spiritual preceptor. –केश(स)रिन् *m.* 1 Viṣṇu in his fourth incarnation; cf. नरसिंह below. –2 the chief of men. –चिह्नम् the moustaches. –देवः 1 the warrior class (क्षत्रिय); शिष्ट्वा वा भूमिदेवानां नरदेवसमागमे Ms. 11. 82. –2 a king. –धिः the world. –द्विष् *m.* a demon, goblin; तेन मूर्धानमध्वंसन्नरद्विषः Bk. 15. 94. –नारायणः N. of Krisna. (–णौ dual) originally regarded as identical, but in mythology and epic poetry, considered as distinct beings, Arjuna being identified with Nara and Krisna with Nārāyaṇa. [In some places they are called देवौ, पूर्वदेवौ, ऋषी or ऋषिसत्तमौ. They are said to have been practising very austere penance on the Himālaya, which excited the fear of Indra, and he sent down several damsels to disturb their austerities. But Nārāyaṇa put all of them to shame by creating a nymph called Urvaśī from a flower placed on his thigh who excelled them in beauty; cf. स्थाने खलु नारायणमृषिं विलोभयन्त्यस्तदूरुसंभवामिमां दृष्ट्वा व्रीडिताः सर्वा अप्सरस इति. V. 1.] –पशुः 'a beast-like man', a beast in human form. –पुङ्गवः 'best of men', an excellent man; शैब्यश्च नरपुङ्गवः Bg. 1. 5. –बलिः a human sacrifice. –भुज् *a.* man-eating, cannibal. –भूः *f.* the Bharatavarsa, *i. e.* India. –मानिका, –मानिनी, –मालिनी 'manlike woman', a woman with a beard, masculine woman or an amazon. –माला a girdle of skulls. –मेधः a human sacrifice. –यन्त्रम् sun-dial. –यानम्, –रथः, –वाहनम् a

vehicle drawn by men, a palanquin; नरयानादवातीर्य Par-pal. 4. 17; Bhāg. 10. 59. 37. -लोकः 1 'the world of men', the earth, terrestrial world. -2 mankind. -वाहनः an epithet of Kubera; विजयदुन्दुभितां ययुरर्णवा घनरवा नरवाहनसंपदः R. 9. 11. -विष्वणः a demon, goblin. -वीरः a brave man, hero. -व्याघ्रः, -शार्दूलः an eminent man. -शृङ्गम् 'man's horn', an impossibility, a chimera, non-entity. -संसर्गः human society. -सखः an epithet of Nārāyaṇa; ऊरूद्भवा नरसखस्य मुनेः सुरस्त्री V. 1. 3. -सिंहः, -हरिः 'man-lion', Viṣṇu in his fourth incarnation; cf. तव करकमलवरे नखमद्भुतशृङ्गं दलितहिरण्यकशिपुतनुभृङ्गम्। केशव धृतनरहरिरूप जय जगदीश हरे॥ Gīt. 1. -सिंहद्वादशी the 12th day in the light half of फाल्गुन. -स्कन्धः a multitude or body of men. -हयम् a fight or enmity between man and horse.

नरंधिः Worldly life or existence.

नरंधिपः N. of Viṣṇu.

नराशंसः 1 A sacrifice. -2 Agni.

नरी A woman; नम्या नरीभिरमरीव हि सा विरेजे Bv. 3.16.

नर्य *a.* Ved. [नृभ्यो हितं यत्] 1 Suitable to men (as food &c.). -2 Manly, strong. -3 Human. -र्यः 1 A man. -2 Indra. -र्यौ (du.) The two objects of human desire, *i. e.* Heaven and earth. -र्यम् 1 A manly deed. -2 A gift for men.

नरकः, -कम् 1 Hell, infernal regions (corresponding to the realm of Pluto; there are said to be 21 different parts of these regions where different kinds of tortures are inflicted upon sinners तामिस्र, अन्धतामिस्र, महारौरव, रौरव, नरक, कालसूत्र, महानरक, संजीवन, महावीचि, तपन, संप्रतापन, संहात, काकोल, कुड्मल, प्रतिमूर्तिक, लोहशङ्कु, ऋजीष, पन्था, शाल्मली, असितपत्रवन, लोहदारक are the 21 Narakas; cf. Ms. 4. 88-90). -2 A liquor-vessel; नरकं मद्यभाजने Nm. -कः N. of a demon, king of Prāgjyotiṣa. [According to one account he carried off Aditi's ear-rings and Krisna at the request of the gods killed him in a single combat and recovered the jewels. According to another account, Naraka assumed the form of an elephant and carried off the daughter of Viśvakarman and outraged her. He also seized the daughters of Gandharvas, gods, men and the nymphs themselves, and collected more than 16000 damsels in his harem. These, it is related, were transferred by Kriṣṇa to his own harem after he had slain Naraka. The demon was born of earth, and hence called 'Bhauma']. -Comp. -अन्तकः, -अरिः, -जित्, -रिपुः *m.* epithets of Kriṣṇa; नरकरिपुणा सार्धं तेषां सभीमकिरीटिनाम् Ve. 3. 24. -आमयः 1 the soul after death. -2 a ghost, spirit. -आवासः an inhabitant of hell. -कुण्डम् a pit in hell where the wicked are tormented (86 such places are enumerated). -देवता 'the deity of hell', Nirriti (निर्ऋति). -रूपिन् *a.* hellish. -वासः the abode in hell. -स्था the Vaitariṇī river.

नरकायते Den. Ā. To resemble a hell.

नराचः N. of a metre of sixteen syllables; भुजङ्गराजभाषितं प्रकीर्णशास्त्रसागरे लघौ गुरौ निरन्तरे सतीह षोडशाक्षरे। प्रतापतापनिर्जितप्रभाकरप्रकाशहे प्रवृत्तवृत्तराजकं नराचमेव मन्महे॥

नारिष्यन्तः N. of Vaivasvata Manu.

नरिष्टा Ved. 1 Sport, pastime. -2 A human sacrifice.

नर्कुटकम् Nose.

नर्त *a.* [नृत्-अच्] Dancing. -र्तः Dancing, a dance.

नर्तकः [नृत्-कर्तरि ण्वुल्] 1 A dancer; sometimes a dancing preceptor. -2 An actor, mime, mummer; नाराजके जनपदे प्रहृष्टनटनर्तकाः Rām. 2. 67. 15. -3 A bard, herald. -4 An elephant. -5 A king. -6 A peacock. -7 An epithet of Śiva. -8 N. of a mixed tribe (वेश्यायां रजकाज्जातो नर्तको गायको भवेत्). -की 1 A female dancer, a singing girl, an actress; रङ्गस्य दर्शयित्वा निवर्तते नर्तकी यथा नृत्यात् Sāṅ. K. 59; Ki. 10. 41; R. 19. 14, 19. -2 A female elephant. -3 A pea-hen (Mar. लांडोर).

नर्तनः [नृत्-ल्युट्] A dancer; Mb. 12. 63. 4. -नम् Gesticulation, dancing, dance. -Comp. -गृहम्, -शाला a dancing hall. -प्रियः 1 an epithet of Śiva. -2 a peacock.

नर्तयितृ *m.* A dancing-master; अद्य नर्तयितास्मि M. 2.

नर्तित *a.* 1 Danced, made to dance. -2 Dancing, moving to and fro.

नर्तु *a.* Dancing on the edge of a sword. -*f.* A female dancer or actress.

नर्द् 1 P. (नर्दति, नर्दित) 1 To bellow, roar, sound in general; अनर्दिषुः कपिव्याघ्राः Bk. 15. 35; 15. 40; 15. 28; 17. 40. -2 To go, move.

नर्द *a.* Bellowing, roaring.

नर्दटकः N. of a metre of seventy syllables.

नर्दनम् [नर्द्-भावे ल्युट्] 1 Bellowing, roaring. -2 Celebrating, praising aloud.

नर्दित *a.* 1 Sounded, bellowed. -2 Celebrated. -तः A kind of die or a throw at dice; नर्दितदर्शितमार्गः कटेन विनिपातितो यामि Mk. 2. 8. -तम् Sound, roar, bellowing.

नर्दिन् *a.* Sounding, roaring, bellowing.

नर्द्धिः (न + ऋद्धिः) Adversity; ऋद्धिर्वाऽप्यथवा नर्द्धिः पर्यायकृतमेव तत् Mb. 12. 224. 36.

नर्ब् 1 P. (नर्बति) To go, move.

नर्मः Ved. Sport, pastime.

नर्मटः 1 A pot-sherd. -2 The sun.

नर्मठः [नर्मन्-अठन्] 1 jester. –2 A lecher, rake, libertine. –3 Sport, pastime, amusement. –4 Copulation, coition. –5 The chin. –6 The nipple.

नर्मन् *n.* [नृ-मनिन्] 1 Sport, amusement; diversion, merriment, pleasure, amorous pastime or sport; जितकमले विमले परिक्रमय नर्मजनकमलकं मुखे Gīt. 12 (कौतुकजनक); R. 19. 28. –2 Jest, joke, humour, wit; सुहृत्प्रयुक्ता इव नर्मवादाः Ki. 17. 33. नर्मप्रायाभिः कथाभिः K. 70; 'jocular, humorous'. –Comp. –आलापः a jocular conversation. –उक्तिः a facetious expression. –कीलः a husband. –गर्भ *a.* humorous, full of humour, witty. (–र्भः) 1 a secret lover. –2 an action of the hero in an unrecognizable form. –द *a.* delighting, making happy; नन्दसूनुरनघे तव वत्सो नर्मदः प्रणयिनां विजहार Bhāg. 10. 35. 20. (–दः) a jester (= नर्मसचिव q. v.). –दा N. of a river which rises in the Vindhya mountain, and falls into the gulf of Cambay. –द्युति *a.* bright with joy, cheerful, merry. (–तिः *f.*) enjoyment of a joke. –साचिवः, –सुहृद् *m.* 'a pleasure-companion', an associate of the amusements of a prince or a man of rank; न नर्मसचिवैः सार्धं किंचिदप्यप्रियं वदेत् Kām. इदं नैर्दपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः सुताढानामित्रं भवतु Māl. 2. 7; तां याचते नरपतेर्नर्मसुहृन्नन्दनो नृपमुखेन 1. 11; Śi. 1. 59. –साचिव्यम् 1 amusement; flattery. –2 superintendence of a prince's amusements. –स्फूर्जः (in drama) the first meeting of lovers beginning with joy but ending in alarm. –स्फोटः the first symptoms of love.

नर्मय् Deno. To entertain; Kau. A. 1. 21.

नर्मवत् *a.* Humorous, witty. –*n.* A kind of drama.

नर्मायितम् Sport, pastime.

नर्मरा 1 A valley, cavity. –2 A bellows. –3 An old woman past menstruation. –4 The plant *Sarala*.

नर्य See under नर.

नल् 1 P. (नलति) 1 To smell. –2 To bind.

नलः 1 A kind of reed; Bhāg. 1. 6. 13; एरण्डभिण्डार्कनलैः प्रभूतैरपि संचितैः । दारुकृत्यं यथा नास्ति तथैवाज्ञैः प्रयोजनम् ॥ Pt. 1. 96. –2 N. of a celebrated king of the Niṣadhas and hero of the poem called 'Naiṣadhacharita'. [Nala was a very noble-minded and virtuous king. He was chosen by Damayantī in spite of the opposition of gods, and they lived happily for some years. But Kali—who was disappointed in securing her hand—resolved to persecute Nala, and entered into his person. Thus affected he played at dice with his brother, and having lost everything, he, with his wife, was banished from the kingdom. One day, while wandering through the wilderness, he abandoned his wife, almost naked, and went away. Subsequently he was deformed by the serpent Karkoṭaka, and so deformed he entered the service of king Ṛituparṇa of Ayodhyā as a horse-groom under the name of Bāhuka. Subsequently with the assistance of the king he regained his beloved and they led a happy life; see ऋतुपर्ण and दमयन्ती also.] –3 N. of a monkey-chief, son of Viśvakarman, who, it is said, built the bridge of stones called Nalasetu or 'Adam's bridge' over which Rāma passed to Laṅkā with his army. –4 N. of a year (Nm.) –5 A measure of length (equal to 4 हस्त); वेदीमष्टनलोत्सेधाम् Mb. 7. 70. 16. –6 N. of divine being (पितृदेव). –लम् 1 A blue lotus; नलनीलमूर्तेः Śrikaṇṭhacharita 1. 33. –2 Smell, odour. –Comp. –कीलः the knee. –कूब (व) रः N. of a son of Kubera. –तूला a variety of the hides of aquatic animals; Kau. A. 2. 11. –दम् 1 a fragrant root (उशीर); Ki. 12. 50; N. 4. 116. कतकं नक्रनखरं नलदं नागकेसरम् Śiva. B. 30. 14. –2 the honey of a flower. –3 the flower of Hibiscus Rosa Sinensis (Mar. जास्वंद). –पट्टिका a sort of mat made of reeds. –मीनः a shrimp or prawn; Rām. 3. 73. 14.

नलकम् 1 Any long bone of the body; Mv. 1. 35; जङ्घानलकमुदयिनीमंजधाराः पिबन्ति Māl. 5. 17. –2 The radius of the arm. –3 A particular ornament for the nose.

नलकिनी 1 The knee-pan. –2 The leg.

नलिका 1 A tube. –2 A tubular organ of the body (नाडी). –3 A quiver. –4 A kind of fragrant substance.

नलिनः The (Indian) crane. –नम् 1 A lotus-flower, water-lily. –2 Water. –3 The Indigo plant. (नलिनेशयः an epithet of Viṣṇu.)

नलिनी 1 A lotus-plant; न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति Mk. 4. 17; नलिनीदलगतजलमतितरलम् Moha M. 5; Ku. 4. 6. –2 An assemblage of lotuses. –3 A pond or place abounding in lotuses; राजन्तीं राजराजस्य नलिनीमिव सर्वतः Rām. 2. 95. 4; नलिन्यो यत्र क्रीडन्ति प्रमदाः सुरसेविताः Bhāg. 8. 15. 13. –4 A lotus or the stalk of it. –5 The celestial Ganges. –6 The intoxicating juice of the cocoa-nut. –7 A myst. –8 N. of one of the nostrils. –9 the city of Indra (शक्रपुरी); 'वस्वौकसारा श्रीदस्य शक्रस्य नलिनी पुरी' इति हरिः; Rām. 2. 94. 26. –Comp. –खण्डम्, –षण्डम् a group or assemblage of lotuses. –दलम्, –पत्रम् a leaf of the lotus plant. –रुहः an epithet of Brahmā. (–हम्) a lotus-stalk, the fibres of a lotus.

नली *f.* A kind of perfume or red arsenic.

नल्वः A measure of distance equal to 400 *hastas* or cubits. –Comp. –वर्त्मगा the orange tree.

नव *a.* 1 New, fresh, young, recent; चित्तयोनिरभवत्पुनर्नवः R. 19. 46; एते वयं पुनर्नवीकृताः स्मः Ś. 5; क्लेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते Ku. 5. 86; U. 1. 19; R. 1. 83; 2. 47; 3. 53; 4. 3, 11; Śi. 1. 4; नववयसि Mu. 3. 3.; Śi. 3. 31; Ki. 9. 43. –2 Modern. –वः 1 A crow. –2 Praise. –3 A young monk, novice; Buddha. –वम् *-ind.* Recently, newly, lately, not long ago. –Comp. –अङ्गी a woman. नवाङ्गी कुरङ्गी दृगङ्गीकरोतु Jagannātha. –अन्नम् 1 new rice or grain.

-2 a ceremony performed on first eating the new rice. -अम्बु n. fresh water. -अहः the first day of a fortnight. -इतर a. old; न च योगविधेर्नवेतरः स्थिरधीरा परमात्मदर्शनात् (विरराम); R. 8. 22. -उद्धृतम् fresh butter. -ऊढा, -पाणिग्रहणा 1 a newly married woman, a bride; आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीतिर्नवोढेव वः H. 1. 185. Bh. 1. 4; नवपाणिग्रहणां वधूमिव (सदयं बुभुजे) R. 8, 7. -2 a kind of heroine (in dramas); "लज्जाभरपराधीनरतिर्नवोढा"; बलान्नीता पार्श्वं मुखमनुमुखं नैव कुरुते, धुनाना मूर्धानं क्षिपति वदनं चुम्बनविधौ। हृदि न्यस्तं हस्तं क्षिपति गमनारोपितमना, नवोढा वोढारं रमयति च सन्तापयति च॥ Ras. M. -कारिका, -कालिका, -फलिका 1 a woman newly married. -2 a woman in whom menstruation has recently commenced. -छात्रः a fresh student, novice, tyro. -द्वीपः N. of a place (modern Nuddea, at the confluence of भागीरथी and जलङ्गी). -नी f., -नीतम् fresh butter; अहो नवनीतकल्पहृदय आर्यपुत्रः M. 3. दुग्धोत्थं नवनीतं तु चक्षुष्यं रक्तपित्तनुत् Ayurveda. °धेनुः A cow made of butter fit to be offered to a Brahmaṇa. -नीतकम्, -नीतजम् 1 clarified butter. -2 fresh butter. -पाठकः a new teacher. -प्रसूता a woman who has lately brought forth (a child). -प्राशनम् eating of new rice. -मल्लिका, -मालिका a kind of jasmine. -यज्ञः an offering of the first fruits of the harvest. -यौवनम् fresh youth, bloom or prime of youth. (-ना) a young woman. -रजस् f. a girl who has recently menstruated. -वधूः, -वरिका 1 a newly-married girl. -2 a daughter-in-law. -वल्लभम् a kind of sandal. -वस्त्रम् new cloth. -शस्यम् the first fruits of the year's harvest. -शशिभृत् m. an epithet of Śiva; रक्षाहेतोर्नवशशिभृता वासवीनां चमूनामत्यादित्यं हुतवहमुखे संभृतं तद्धि तेजः Me. 45. -श्राद्धम् a श्राद्ध performed on odd days after death i. e. on the third, fifth, seventh, ninth, eleventh. -सारः a kind of Ayurvedic decoction; नवसारो भवेच्छुद्धश्चूर्णतोयैर्विपाचितः। दोलायन्त्रेण यत्नेन भिषग्भिर्योगसिद्धये॥ Vaidyachandrikā. -सूतिः f., -सूतिका 1 a milch-cow. -2 a woman recently delivered.

नवता, -त्वम् Freshness, novelty; क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः Śi. 4. 17.

नवनम् The act of praising or extolling.

नवीकृ 8 U. 1 To make new, renew, revive. -2 To refresh.

नवीन, नव्य a. 1 New, fresh, recent नवीननीरदश्यामं रक्तपङ्कजलोचनम् Brav. P. 2. 16; 3. 36. -2 Modern.

नवीभावः Becoming new, renovation.

नवन् num. a. (always pl.). Nine; नवतिं नवाधिकाम् R. 3. 69; see comp. below. (At the begining of comp. नवन् drops its final न्). -Comp. -अङ्गः a kind of Ayurvedic mixture; विश्वामृताब्दभूनिम्बैः पञ्चमूलीसमन्वितैः। कृतः कषायो हन्त्याशु वातपित्तोद्भवं ज्वरम् Vaidyakam. -अशीतिः f. eighty-nine. -आर्चिस् m., -दीधितिः the planet Mars. -कपालः (नवकपालेषु संस्कृतः) a cake-offering prepared and presented on nine potsherds; Ait. Br. 1. 15; -कृत्वस् ind. nine times. -ग्रहाः m. (pl.) the nine planets. (the sun, the moon, 5 planets, राहु and केतु); see under ग्रह. -ग्व nine-fold, consisting of nine. -चण्डिका f. the nine चण्डिकाs (शैलपुत्री, ब्रह्मचारिणी, चन्द्रघण्टा, कूष्माण्डा, स्कन्दमाता, कात्यायनी, महागौरी, कालरात्रि, सिद्धिदा); Chaṇḍī Pāṭha. -चत्वारिंश a. forty-ninth. -चत्वारिंशत् f. forty-nine. -छिद्रम्, -द्वारम् the body (having nine apertures; see ख). नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन् न कारयन् Bg. 5. 13. -त्रिंश a. thirty-ninth. -त्रिंशत् f. thirty-nine. -दश a. nineteenth. -दशन् (pl.) nineteen. -दुर्गा Durgā in her nine forms. i. e. (कुमारिका, त्रिमूर्ति, कल्याणी, रोहिणी, काली, चण्डिका, शांभवी, दुर्गा, भद्रा). -धातु m. Nine metals; हेमताराऽरनागाश्च ताम्ररङ्गे च तीक्ष्णकम्। कांस्यकं कान्तलोहं च धातवो नव कीर्तिताः॥ -नवतिः f. ninety-nine. -निधि m. (pl.) the nine treasures of Kubera. i. e. महापद्मश्च पद्मश्च शङ्खो मकरकच्छपौ। मुकुन्दकुन्दनीलाश्च खर्वश्च निधयो नव॥ -पञ्चमम् an inauspicious combination of ग्रहs a particular type of राशिकूट; पाणिग्रहो यदि भवेन्नवपञ्चमर्क्षे सन्तानहानिमतुलां मुनयो वदन्ति Jyotistattvam. -पञ्चाश a. fifty-ninth. -पञ्चाशत् f. fifty-nine. -रत्नम् 1 the nine precious jewels; i. e. मुक्तामाणिक्यवैदूर्यगोमेदा वज्रविद्रुमौ। पद्मरागो मरकतं नीलश्चेति यथाक्रमम्॥ -2 'the nine gems' or poets at the court of king Vikramāditya:— धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्कुवेतालभट्टघटकर्परकालिदासाः। ख्यातो वराहमिहिरो नृपतेः सभायां रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य॥ -रसाः m. (pl.) the nine sentiments in poetry; see under अष्टरस and रस also. -रात्रम् 1 a period of nine days. -2 the first nine days of the month of Āśvina held sacred to Durgā. -विंश a. twenty-ninth. -विंशतिः f. twenty-nine. -विध a. nine-fold, of nine kinds or sorts. °अन्नानि n. (pl.) = सूप, शाक, मिष्टान्न, जेमन (ओदनादि), उपदंश (मूलकादि), वितर्दंश (pickles etc.), सन्धान (मद्यादि), रोचन (pickled raw fruit, Mar. कोशिंबीर), व्यञ्जन (flower boiled in buttermilk etc.). -व्यूहः an epithet of Viṣṇu. -शतम् 1 one hundred and nine. -2 nine hundred. -शार्ङ्गिः m. N. of Viṣṇu or Śiva. -शक्तयः f. (pl.) nine शक्तिs i. e. प्रभा, माया, जया, सूक्ष्मा, त्रिशुद्धा, नन्दिनी, सुप्रभा, विजया, सिद्धिदा. -शायकः N. given to nine inferior tribes; they are:— गोपो माली तथा तैली तन्त्री मोदकवारुजी। कुलालः कर्मकारश्च नापितो नवशायकाः॥ Parāśara. -षष्टिः f. sixty-nine. -सप्ततिः seventy-nine. -सरः, -रम् a kind of ornament consisting of nine pearls.

नवक a. consisting of nine. -कम् The aggregate of nine.

नवत a. (-ती f.) Ninetieth. -तः 1 An elephant's painted housings. -2 A woollen cloth, blanket. -3 A cover, wrapper in general.

नवतिः f. Ninety; नवनवतिशतद्रव्यकोटीश्वरास्ते Mu. 3. 27; R. 3. 69.

नवतिका 1 Ninety. -2 A paint-brush (said to contain 90 hairs).

नवधा ind. In nine ways, ninefold.

नवम *a.* (-मी *f.*) Ninth. -मी The ninth day of a lunar fortnight.

नवशः *ind.* By nines.

नश् I. 4 P. (नश्यति, ननाश, अनशत्, नङ्क्ष्यति, नशिष्यति नष्ट; *caus.* नाशयति; *desid.* निनङ्क्षति, निनशिषति) 1 To be lost, to disappear, vanish, become invisible; ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति H. 1; तथा सीमा न नश्यति Ms. 8. 247; Y. 2. 58; क्षणनष्टदृष्टतिमिरम् Mk. 5. 24. -2 To be destroyed, to perish, die, be ruined; जीवनाशं ननाश च Bk. 14. 31; Ms. 8. 166; 7. 40; Mu. 6. 8. -3 To run away, fly away, escape; नश्यन्ति वृन्दानि ददर्श कपीन्द्रः Bk. 10. 12; नेशुश्चित्रा निशाचराः 14. 112; Ratn. 2. 3. -4 To be frustrated, become unsuccessful. -*Caus.* 1 To cause to disappear. -2 To destroy, remove, efface, drive away, cause to fly away. -3 To violate (as a virgin). -4 To cause to be lost, lose. -5 To forget. -6 To extinguish, put out (as fire). -II. 1 U. (नशति-ते) Ved. 1 To reach, attain. -2 To meet with, find.

नश् *f.*, **नशः, नशनम्** Destruction, perishing, loss, disappearing; प्रतीक्षन्गिरिशादेशं स्ववीर्यनशनं क्रुधः Bhāg. 10. 62. 12.

नश्यत्प्रसूतिका A woman who brings forth a dead child.

नश्वर *a.* (-री *f.*) [नश्-क्वरप्] 1 Perishable, transitory, evanescent, transient, frail; निखिलं जगदेव नश्वरम् R. G. -2 Destructive, mischievous.

नष्ट *p. p.* [नश्-क्त] 1 Lost, disappeared, vanished, invisible; गगनमिव नष्टतारम् Pt. 5. 6; 2. 167. -2 Dead, perished, destroyed. -3 Spoiled, wasted. -4 Fled or run away; नष्टं वर्षधरैर्मनुष्यगणनाभावादकृत्वा त्रपाम् Ratn. 2. 3. -5 Deprived of, free from (in comp.) -6 Depraved, corrupted, debauched. -ष्टम् 1 Destruction, loss. -2 Disappearance. -Comp. -अग्निः a householder who has lost his consecrated fire (it being extinguished). -अर्थ *a.* reduced to poverty (having lost one's wealth). -आतङ्कम् *ind.* without anxiety or fear; नष्टातङ्कं हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति Ś. 1. 15 (v. l.). -आत्मन् *a.* deprived of sense or mind. -आसिसूत्रम् booty, plunder; -आशङ्क *a.* fearless, secure, free from fear; Ś. 1. 15. -इन्दुकला the day of new moon. -इन्द्रिय *a.* deprived of senses. -क्रिय *a.* ungrateful. -कोण *a.* devoid of angles (Mar. पैलू नसलेला); Kau. A. 2. 11. -चन्द्रः The fourth तिथि, bright and dark, of the month of Bhādrapada when it is considered inauspicious to look at the moon. -चर्या playing of hide and seek. -चेतन, -चेष्ट, -संज्ञ *a.* one who has lost his senses, unconscious, insensible, fainted. -चेष्टता universal destruction. -जन्मन् *n.*, -जातकम् subsequent calculation of a lost nativity. -दृष्टि *a.* sightless, blind. -धी *a.* unmindful, forgetful; अकरोद्दुष्ट-दोषाणां तेषामेव च नष्टधीः Raj. T. 5. 300. -बीज *a.* impotent. -रूप *a.* invisible -स्मृति *a.* forgetful.

नष्टिः *f.* Loss, destruction; रक्षःपतिः स्वबलनष्टिमवेक्ष्य रुष्टः Bhāg. 9. 10. 21.

नशाकः A kind of crow.

नस् 1 Ā. (नसते) Ved. 1 To approach, go towards. -2 To copulate. -3 To be crooked or curved, to bend.

नस् *f.* The nose (a word optionally substituted for नासिका after acc. dual); यथा गावो नसि प्रोताः Bhāg. 1. 13. 41. -Comp. -क्षुद्र *a.* small-nosed.

नसा The nose.

नस्तः The nose. -स्तम् A sternutatory, snuff. -स्ता A hole bored in the septum of the nose. -Comp. -ऊतः an ox led by a string through the nose.

नस्तस् *ind.* From the nose; Y. 3. 127.

नस्तकम् A hole bored in the septum of the nose (of cattle).

नस्तित *a.* Nozzled (with a string through the nose).

नस्य *a.* [नासिकायै हितं तत्र भवं वा यत् नसादेशः] Nasal. -स्यम् 1 The hairs in the nose. -2 A sternutatory; कुरुते मूढ एवं हि यः श्रेयो नाधिगच्छति । धूपैरञ्जनयोगैश्च नस्यकर्मभि-रेव च ॥ Mb. 12. 14. 34. -स्या 1 The nose. -2 The string through the nose of an animal; नस्यागृहीतोऽपि धुवन्विषाण-योर्युगम् Śi. 12. 10.

नह् 4 U. (नह्यति-ते, नद्ध; *desid.* निनत्सति-ते) 1 To tie, bind, bind on or round or together, gird, round; शैलेयनद्धानि शिलातलानि Ku. 1. 56; R. 4. 57; 16. 41. -2 To put on (oneself), to dress, arm oneself (Ātm). -*Caus.* To cause to put on. -*With* अप to untie. -अपि (अपि being often changed to पि) 1 to fasten, gird round, bind; अतिपिनद्धेन वल्कलेन Ś. 1; मन्दारमाला हरिणा पिनद्धा Ś. 7. 2. -2 to put on, wear; कवचं पिनह्य Bk. 3. 47. -3 to cover, envelop; कुसुममिव पिनद्धं पाण्डुपत्रोदरेण Ś. 1. 19.

नहि *ind.* Surely or certainly not, by no means, not at all; आशंसा नहि नः प्रेते जीवेम दशमूर्धनि Bk. 19. 5

नहुस् *m.* 1 A neighbour. -2 A man.

नहुषः N. of a king of the lunar race, son of Āyus and grandson of Purūravas and father of Yayāti. [He was a very wise and powerful king, and when Indra lay concealed under waters to expiate the sin of having killed the demon Vṛitra, a Brāhmaṇa, he was asked to occupy his seat. While there he thought of winning the love of Indrāṇī and caused the seven sages to convey him in a palanquin to her house. On his way he asked each of them to be quick using the words '*sarpa*', '*sarpa*', (move on, move on), when one of the sages (Agastya?) cursed him to be a '*sarpa*' (serpent). He fell down from the sky, and remained in that wretched state till he was relieved from it by Yudhiṣṭhira.]

नहुष्य *a.* Ved. Human, आदीं विश्वा नहुष्याणि जाता Rv. 9. 88. 2. **–ष्यः** A man.

ना No, not (= न q.v.).

नाक *a.* [न कम् अकं दुःखम्; तन्नास्ति यत्र नभ्राडित्यादि नि० प्रकृतिभावः] Happy, painless; तन्नाकं तद्विशोकम् Ch. Up. 2. 10. 5. **–कः** 1 Heaven; आनाकरथवर्त्मनाम् R. 1. 5; 15. 96. –2 Vault of heaven, upper sky, firmament. –3 The sun. **–Comp.** **–आपगा** the heavenly Ganges. **–ईशः**, **–ईश्वरः** N. of Indra. **–ओकस्** *m.* a god. **–चरः** 1 a god. –2 a demigod; **–नदी** the heavenly Ganges. **–नाथः**, **–नायकः** an epithet of Indra; नाकनायकनिकेतनगाप N. **–नारी** an *Apsaras*. **–पृष्ठम्** 1 the uppermost heaven. –2 the vault of heaven. **–लोकः** the heavenly world. **–वनिता** an *Apsaras*. **–सद्** *m.* 1 a god; सन्तर्पणो नाकसदां वरेण्यः Bk. 1. 4. –2 a Gandharva; शिलाघनैर्नाकसदामुरःस्थलैः Ki. 8. 32.

नाकिन् *m.* A god; Śi. 1. 45; इत्येवमुक्तः स नरेन्द्रनाकी Rām. 7. 77. 21. *–a.* Dwelling in heaven.

नाकुः 1 An ant-hill. –2 A mountain. –3 A sage. मुनिवल्मीकयोः शैले नाकुः स्यात् Nm. **–Comp.** **–सद्मन्** *m.* a snake.

नाकुली The ichneumon plant (Mar. मुंगुसवेल).

नाक्षत्र *a.* (**–त्री** *f.*) [नक्षत्राणामिदम्-अण्] Starry, sidereal. **–त्रः** an astronomer or astrologer; आह्वायका देवलका नाक्षत्रा ग्रामयाजकाः । एते ब्राह्मणचाण्डाला महापथिकपञ्चमाः ॥ Mb. 12. 76. 6. **–त्रम्** A month computed by the moon's passage through the 27 lunar mansions, a month of 30 days of six Ghaṭīs each; नाडीषष्ठ्या तु नाक्षत्रमहोरात्रं प्रकीर्तितम् Sūrya S.

नाक्षत्रिक *a.* (**–की** *f.*) [नक्षत्रादागतः-ठञ्] Sidereal. **–कः** A month of 27 days (each day being the period of the moon's passage through a lunar asterism). **–की** The state (दशा) which a man suffers agreeably to the asterism presiding over his nativity.

नाग *a.* (**–गी** *f.*) Serpentine, formed of snakes, snaky. –2 Elephantine. **–गः** [न गच्छति इत्यगः न अगो नागः] 1 A snake in general, particularly the cobra; नासुरोऽयं न वा नागः Ki. 15. 12. –2 A fabulous serpent-demon or semi-divine being, having the face of a man and the tail of a serpent, and said to inhabit the Pātāla; अनन्तश्चास्मि नागानाम् Bg. 10. 29; R. 15. 83. –3 An elephant; दिङ्नागानां पथि परिहरन् स्थूलहस्तावलेपान् Me. 14, 36; Śi. 4. 63; V. 4. 25. –4 A shark. –5 A cruel or tyrannical person. –6 (At the end of comp.) Any pre-eminent or distinguished person, *e. g.* पुरुषनागः. –7 A cloud. –8 A peg projecting from a wall to hang anything upon. –9 N. of several plants as Mesua Roxburghii, Rottlera Tictoria, Piper betel; (Mar. नागचाफा, नागकेशर, पानवेल, नागरमोथा etc.); Bhāg. 8. 2. 18; Rām. 7. 42. 4. –10 One of the five vital airs of the body, that which is expelled by eructation. –11 The number 'seven'. –12 A trumpet (see नागवेला). **–गम्** 1 Tin. –2 Lead. –3 One of the astronomical periods (Karaṇas) called ध्रुव. –4 The effects of that period on anything done during it. –5 The asterism called आश्लेषा. –6 A captivating act of females (स्त्रीबन्धः), gesticulation; L. D. B. –7 A kind of coitus; Nm. **–गी** 1 A female Nāga. –2 A female elephant; **–Comp.** **–अङ्गम्** Hastināpura. **–अङ्गना** 1 a female elephant. –2 the proboscis of an elephant. **–अञ्चला**, **–अञ्जना** = **नागयष्टि** q. v. **–अञ्जना** a female elephant. **–अधिपः** an epithet of Śeṣa **–अन्तकः**, **–अरातिः**, **–अरिः** 1 an epithet of Garuḍa. –2 a peacock. –3 a lion. **–अशनः** 1 a peacock; Pt. 1. 159. –2 an epithet of Garuḍa. –3 a lion. **–आख्यः** = **नागकेसर** q. v. **–आननः** an epithet of Gaṇeśa. **–आनन्दम्** a drama by Śrīharṣa. **–आरूढ** *a.* Riding upon an elephant. **–आह्वः** Hastināpura. **–इन्द्रः** 1 a lordly or superior elephant; नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वात... कदलीविशेषाः Ku. 1 36. –2 Airāvata, Indra's elephant; कुथेन नागेन्द्रमिवेन्द्रवाहनम् Śi. –3 an epithet of Śeṣa. **–ईशः** 1 an epithet of Śeṣa. –2 N. of the author of Paribhāṣenduśekhara and several other works. –3 N. of Patañjali. **–उदम्**, **–उदरम्** 1 a breast-plate. –2 a peculiar disease of pregnancy (गर्भोपद्रवभेद). **–कन्यका**, **–कन्या** a serpent-virgin. **–कर्णः** the castor-oil plant. **–किंजल्कः** = नागकेसर q. v. **–कुमारी** Rubia Munjiṣṭa (Mar. मंजिष्ठ). **–केतुः** An epithet of Karṇa (?); समरमधिगतार्थः प्रस्थितो नागकेतुः Karṇabhāra 1. 3. **–केसरः** N. of a tree with fragrant flowers, Mesua Roxburghii; कतकं नक्रनखरं नलदं नागकेसरम् Śiva B. 30. 14. **–रम्** a kind of steel. **–गर्भम्** red lead. **–चूडः** an epithet of Śiva. **–जम्** 1 red lead. –2 tin. **–जिह्विका** red arsenic. **–जीवनम्** tin. (**–नः**) orpiment. **–दन्तः**, **–दन्तकः** 1 ivory. –2 a peg or bracket projecting from a wall and used to hang things upon; N. 18. 15. **–दन्ती** 1 a kind of sun-flower. –2 a harlot. **–द्वीपम्** N. of a द्वीप in Bharatavarṣa. **–नक्षत्रम्**, **–नायकम्** the constellation called Āśleṣā. (**–कः**) the lord of serpents; अनन्तो वासुकिः पद्मो महापद्मोऽपि तक्षकः । कर्कोटः कुलिकः शङ्ख इत्यष्टौ नागनायकाः ॥ Trikāṇḍaśeṣa. **–नामकम्** Tin. **–नामन्** *m.* holy basil (तुलसी). **–नासा** the proboscis of an elephant. **–निर्यूहः** a large pin or bracket projecting from a wall. **–पञ्चमी** 1 N. of a festival on the fifth day in the bright half of Śrāvaṇa. –2 the fifth day in the dark half of Āṣāḍha. **–पतिः** an epithet of (1) Airāvata. (2) Śeṣa. **–पदः** a mode of sexual enjoyment (रतिबन्ध). पादौ स्कन्धे तथा हस्ते क्षिपेल्लिङ्गं भगे लघु । कामयेत् कामुको नारीं बन्धो नागपदो मतः ॥ Ratimañjarī. **–पर्णी** the betel plant. **–पाशः** 1 a sort of magical noose used in battle to entangle an enemy. –2 N. of the noose or weapon of Varuṇa. **–पाशकः** a kind of coitus (रतिबन्ध). स्वजङ्घाद्वयमध्यस्थां हस्ताभ्यां धारयन् कुचौ । रमेन्निःशङ्कितो नारीं बन्धोऽयं नागपाशकः ॥ Ratimañjarī. **–पुरम्** 1 Hastināpura. –2 N. of a city in Pātāla. **–पुष्पः** 1 the Champaka tree. –2 the Punnāga tree. **–बन्धः** 1 a snake as a chain. –2 N. of a metre, resembling the coilings of a snake. **–बन्धकः**

an elephant-catcher. –बन्धुः the holy fig-tree. –बलः an epithet of Bhīma. –भूषणः an epithet of Śiva. –मण्डलिकः 1 a snake-keeper. –2 a snake-catcher. –मल्लः an epithet of Airāvata. –मारः a species of pot-herb (Mar. माका). –यष्टिः *f.*, –यष्टिका 1 a graduated pole or post for showing the depth of water in a newly-dug pond. –2 a boring-rod driven into the earth. –रक्तम्, –रेणुः red lead. –रङ्गः the orange. –राजः 1 an epithet of Śeṣa. –2 a large elephant; अधस्तान्नागराजाय सोमायोर्ध्वं दिशं ददौ Hariv. –रिपुः (see नागान्तकः) Garuḍa; शार्ङ्गचक्रायुधः खड्गी सर्वनागरिपुध्वजः Mb. 13. 147. 15. –रुकः the orange tree. –लता 1 the penis. –2 the piper betel. –वल्लरी, –वल्ली piper betel. –वेला the hour when a serpent-like instrument is blown; नागवेलायामागन्तव्य......। यस्मिन् ग्रामे न नागाः......तस्मिन्नपि स एव कालः। तत्र हि आगमनं क्रियते। ŚB. on MS. 10. 8. 69. –लोकः the world of serpents, the race of serpents collectively, one of the regions below the earth called Pātāla. –वारिकः 1 a royal elephant. –2 an elephant-driver. –3 a peacock. –4 an epithet of Garuḍa. –5 the chief of a herd of elephants. –6 the chief person in an assembly. –वीथी that part of the moon's path which contains the asterisms अश्विनी, भरणी and कृत्तिका; अश्विनी कृत्तिका याम्या नागवीथीति शब्दिता V. P. –संभवम्, संभूतम् red lead.......मञ्जिष्ठां नागसंभवम् Śiva. B. 30. 19. –साह्वयम् Hastināpura.

नागिन् *m*. An epithet of Śiva.

नागर *a*. (–री *f*.) [नगरे भवः अण्] 1 Town-born, town-bred. –2 Relating to a town, civic. –3 Spoken in a town. –4 Polite, civil. –5 Clever, sharp. –6 Bad, vile, one who has contracted the vices of a town. नागनागरयोर्मध्ये वरं नागो न नागरः। नागो दशति कालेन नागरस्तु पुनः पुनः॥ Subhāṣita. –7 Nameless. –रः 1 A citizen (पौर); यः पण्यस्त्रीरतिपरिमलोद्गारिभिर्नागराणामुद्दामानि प्रथयति शिलावेश्मभिर्यौवनानि Me. 25; Śānti. 4. 19; Bhāg. 10. 56. 17. –2 A husband's brother. –3 A lecturer. –4 An orange. –5 Fatigue; hardship, toil. –6 Desire of final beatitude. –7 A term applied to a prince engaged in war under certain circumstances and also to a planet when in opposition to other planets (in astrol.) –8 Denial of knowledge. –रम् 1 Dry ginger; खर्जूरं मरिचं पूर्णं देवदारु च नागरम् Śiva B. 30. 16. पिप्पली सैन्धवं चैव नागरं च गुडान्वितम्। प्रातर्दत्तं तुरङ्गाणां नस्यं श्लेष्मविनाशनम्॥ Śālihotra. –2 A kind of coitus. –3 One of the three styles of architecture; it is quadrangular in shape; चतुरस्राकृतिं यत्तु नागरं तत् प्रकीर्तितम् Māna. 18. 94. –री 1 The character in which Sanskrit is generally written; cf. देवनागरी. –2 A clever, intriguing or shrewd woman; हन्ताभीरीः स्मरतु स कथं संवृतो नागरीभिः Ud. D. 16. –3 The plant स्नुही. –Comp. –आह्वम् dry ginger.

नागरक, नागरिक *a*. [नगरे भवः वुञ्] 1 Town-bred, town-born. –2 Polite, courteous, courtly; नागरिकवृत्त्या संज्ञापयैनाम् Ś. 5; साधु आर्य नागरिकोऽसि V. 2. –3 Clever, shrewd, cunning (विदग्ध). –कः 1 A citizen. –2 A polite or courteous man, a gallant, one who shows exaggerated attention to his first mistress while he is courting some one else. –3 One who has contracted the vices of a town. –4 A thief. –5 An artist. –6 The chief of the police; V. 5; Ś. 6. –7 A city-superintendent; cf. नागरिकप्रणिधिः Kau. A. –8 A kind of coitus; ऊरुमूलोपरि स्थित्वा योषिदूरुद्वयं रमेत्। ग्रीवां धृत्वा कराभ्यां च बन्धो नागरको मतः॥ Ratimañjarī. –9 (*pl.*) planets opposite to each other. –कम् 1 Dry ginger. (–रिकम्) The toll levied from a town. –Comp. –वृत्तिः a courtly manner or style; नागरिकवृत्त्या संज्ञापयैनाम् Ś. 5. 1/2.

नागरता Cleverness, dexterity.

नागरेयक *a*. (–की *f*.) [नगर्यां भवः ठकञ्] Belonging to a town, civic.

नागरीटः, –नागवीटः 1 A libertine, rake. –2 A paramour. –3 A match-maker.

नागरुकः Orange.

नागर्यम् Shrewdness, cleverness.

नागार्जुनः N. of an ancient Buddhist teacher of the rank of बोधिसत्त्व.

नागोजीभट्टः N. of a grammarian.

नाचिकेतः 1 Fire; ततो मया नाचिकेतश्चितोऽग्निरनित्यैर्द्रव्यैः Kaṭha 1. 2. 10. –तम् N. of an उपाख्यान; नाचिकेतमुपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं सनातनम्। उक्त्वा श्रुत्वा च मेधावी ब्रह्मलोके महीयते॥ Kaṭh. 1. 3. 16.

नाटः [नट्-घञ्] 1 Dancing, acting. –2 N. of the Karnāṭaka country.

नाटकम् [नट्-ण्वुल्] 1 A play, drama (in general). –2 The first of the 10 principal kinds of dramatic composition; for definition and other information see S. D. 277, where 36 लक्षणs of a नाटक are given. –कः An actor, a dancer; वधूनाटकसंघैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीम् Rām. 1. 5. 12. –की The court of Indra. –Comp. –प्रपञ्चः the arrangement of a drama. –विधिः dramatic action.

नाटकीय *a*. [नाटक–छ] Pertaining to a drama, dramatic; पूर्वरङ्गः प्रसंगाय नाटकीयस्य वस्तुना Śi. 2. 8. –या An actress or dancing girl.

नाटारः [नटपा अपत्यं आरक्] The son of an actress.

नाटिका A short or light comedy, one of the Uparūpakas, q. v.; *e. g.* the Ratnāvalī, Priyadarśikā or Viddhaśālabhañjikā. The S. D. thus defines it:— नाटिका क्लृप्तवृत्ता स्यात् स्त्रीप्राया चतुरङ्किका। प्रख्यातो धीरललितस्तत्र स्यान्नायको नृपः॥ स्यादन्तःपुरसंबन्धा संगीतव्यापृताऽथवा। नवानुरागा कन्याऽत्र नायिका नृपवंशजा॥ संप्रवर्तेत नेतास्यां देव्यास्त्रासेन शङ्कितः। देवी पुनर्भवेज्ज्येष्ठा प्रगल्भा नृपवंशजा॥ पदे पदे मानवती तद्वशः संगमो द्वयोः। वृत्तिः स्यात् कौशिकी स्वल्पविमर्शाः संधयः पुनः॥ 539.

नाटितकम् A mimic representaion, a gesture, gesticulation; भीतिनाटितकेन S. 5.

नाटेयः, -रः [नटघा अपत्यं ढक् ढ्रक् वा] The son of an actress or dancing girl.

नाट्यम् [नटस्येदं कृत्यं ष्यञ्] 1 Dancing. -2 Dramatic representation, gesticulation, acting; नाट्ये च दक्षा वयम् Ratn. 1. 6; नूनं नाट्ये भवति च चिरं नोर्वशी गर्वशीला Vikr. 18. 29. -3 The science or art of dancing or acting, scenic art; नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् M. 1. 4. -4 The costume of an actor; न लक्ष्यसे मूढदृशा नटो नाट्यधरो यथा Bhāg. 1. 8. 19. -**ट्यः** An actor. -**Comp.** -**अङ्गानि** n. (pl.) ten अङ्ग्s of नाट्य *i. e.* गेयपद, स्थितपाठ्य, आसीन, पुष्पगण्डिका, प्रच्छेदक, त्रिगूढक, सैन्धव, द्विगूढक, उत्तमोत्तमक, उक्तप्रत्युक्त. -**आगारम्** a dancing room. -**आचार्यः** a dancing preceptor. -**उक्तिः** *f.* dramatic phraseology (as : स्वगत, प्रकाश, अपवाहित, जनान्तिक). -**धर्मिका, -धर्मी** the rules of dramatic representation. -**प्रियः** an epithet of Śiva. -**रासकम्** a kind of play consisting of one act; S. D. -**वेदः** the science of drama and dancing. -**वेदी** a stage, scene. -**शाला** 1 a dancing-hall. -2 a theatre. -**शास्त्रम्** 1 the dramatic science, dramaturgy. -2 a work on dramatic representation.

नाड = नाल q. v.

नाडिः, -डी *f.* 1 The tubular stalk of any plant. -2 The hollow stalk of a lotus &c; स इत्थमुद्वीक्ष्य तदब्जनालनाडीभिरन्तर्जलमाविवेश Bhāg. 3. 8. 19. -3 Any tubular organ of the body (such as an artery, vein); षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा Māl. 5. 1, 2. -4 A pipe, flute. -5 A fistulous sore, fistula, sinus. -6 The pulse at the hand or foot. -7 A measure of time equal to twenty-four minutes. -8 A period of time = $\frac{1}{2}$ Muhūrta. -9 A sort of bent grass. -10 A juggling trick. -11 A leather-string; L. D. B. -12 A weaver's implement; L. D. B. -**Comp.** -**चक्रम्** a group of tubular organs of the body such as : मूलाधार, स्वाधिष्ठान, मणिपुर, अनाहत, विशुद्धि, आज्ञाचक्र, सहस्राधार; Pātañjala; षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा Māl. 5. 1. -**चरणः** a bird. -**चीरम्** 1 a small reed. -2 a tube round which the woof is wound. -**जङ्घः** 1 a crow. -2 a kind of crane; नाडीजङ्घो निजघ्ने कृततदुपकृतिर्यत्कृते गौतमेन Nag. 4. 15. -**तरङ्गः** 1 an astrologer. -2 a debaucher, ravisher. -**नक्षत्रम्** = जन्मनक्षत्र q. v. -**परीक्षा** feeling the pulse. -**पात्रम्** a kind of water-clock. -**मण्डलम्** the celestial equator. -**यन्त्रम्** any tubular instrument. -**वलयम्** equinoctical circle. -**व्रणः** sinus, an ulcer, a fistula. -**स्वेदः** steam-bath through tubes.

नाडिका 1 A tubular organ &c.; see नाडि. -2 A Ghaṭikā or 24 minutes; नाडिकाविच्छेदपटहः Māl. 7; Bhāg. 3. 11. 8; K. 13. 70; दशनाडिकाः पूर्णाः। अतिकामति स्नानवेला। Abhiṣeka 1. -3 A hollow stalk in general. -4 A fistulous sore. -5 A ray of the sun. -6 A gong (on which the hours are struck). -7 A measure of length = $\frac{1}{2}$ Daṇḍa.

नाडिं (डीं) धम *a.* Causing a movement of the tubular organs (as fright &c.); नाडिंधमेन श्वासेन K. 353; कथं नाडिंधमान् मार्गानागनौ विषमोपलान् Bk. 6. 94. -**मः** A goldsmith.

नाडिंधय *a.* Drinking or sucking through a tube.

नाडीका The wind-pipe or throat.

नाडिकेलः = नारिकेल q. v.

नाणकम् A coin, anything stamped with an impression; एषा नाणकमोषिका मकशिका Mk. 1. 23; Y. 2. 240. -**Comp.** -**परीक्षा** the testing of coin, assaying. -**परीक्षिन्** an assayer.

नातिचिर *a.* Of no long duration, not very long.

नातिदूर *a.* Not very far or distant.

नातिवादः Avoiding abusive language.

नात्रः 1 Śiva. -2 A sage. -**त्रम्** 1 Praise. -2 Surprise, wonder.

नाथ् 1 P. (नाथति, but sometimes Ā. also) 1 To ask, beg, solicit for anything (with dat. or two acc.); मोक्षाय नाथते मुनिः Vop.; नाथसे किमु पतिं न भूभृतः Ki. 13. 59; संतुष्टमिष्टानि तमिष्टदेवं नाथन्ति के नाम न लोकनाथम् N. 3. 25; वनं न यायादिति नाथमानः Bu. Ch. 2. 54. -2 To have power, be master, prevail. -3 To harass, trouble. -4 To bless, wish well to, give blessings to; (said to be Ātm. only in this sense); धृत्या नाथस्व वैदेहि ... Bk. 8. 120; नाथितशमे Mv. 1. 11; (Mammaṭa quotes the line दीनं त्वामनुनाथते कुचयुगं पत्रावृतं मा कृथाः to show that नाथ् here only means 'to ask or beg', and says that नाथते should, therefore, be नाथति); सर्पिषो नाथते Sk.

नाथः [नाथ्-अच्] 1 A lord, master, leader; नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम् R. 5. 13; 2. 73; 3. 45; त्रिलोक°, कैलास° &c. भर्तृनाथा हि नार्यः Pratima 1. 25; विजनेऽपि च नाथवानिवास्मि Bu. Ch. 5. 69. -2 A husband. -3 A rope passed through the nose of a draft-ox. -4 A possessor. -5 A protector; अनाथाया हि नाथस्त्वं कौसल्याया भविष्यसि Rām. 2. 53. 17. -**Comp.** -**हरिः** a beast (पशु).

नाथवत् *a.* 1 Possessed of a lord or protector; नाथवन्तस्त्वया लोकास्त्वमनाथा विपत्स्यसे U. 1. 43. -2 Dependent, subject; ब्राह्मणा भुञ्जते नित्यं नाथवन्तश्च भुञ्जते Rām. 1. 14. 12.

नाथितम् Supplication, demand, request.

नादः [नद्-घञ्] 1 A loud roar, cry, shout, sounding, roaring; सिंहनादः, घन° &c. -2 A sound in general; Māl. 5. 20; न नादेन विना गीतं न नादेन विना स्वरः। न नादेन विना रागस्तस्मान्नादात्मकं जगत्॥ Saṅgītadāmodara. -3 (In Yoga phil.) The nasal sound represented by a semicircle. -4 One who praises. -**Comp.** -**मुद्रा** *f.* A kind of Tāntrika Mudrā.

नादवत् *a.* Sonant, resounding.

नादि *a.* Sounding, roaring.

नादिन् *a.* 1 Sounding, resonant; अम्बुदवृन्दनादी रथः Mb.; R. 3. 59; 19. 5. –2 Bellowing, roaring; खर°, सिंह° &c.

नादेय [नद्या नदस्य वा ढक्] River-born, aquatic, marine; Rām. 4. 39. 12. –यम् Rock-salt; नादेयं नादेयं शरदि वसन्ते च नादेयम् Vaidyakam. –यी N. of several plants (Mar. भुइजांभळी, टाहाकळ, बोरू etc.).

नाद्य *a.* Belonging to a river, river-born. –द्यम् A lotus; (नमो) नाद्योपहारलुब्धाय Mb. 12. 284. 93.

नाध् = नाथ् q. v.

नानर्दमान *a.* Sounding loudly, roaring lustily.

नाना *ind.* 1 In different places, in different ways, manifoldly, variously; मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति। –2 Distinctly, separately. –3 Without (= विना; with acc., instr. or abl.); नाना नारीं निष्फला लोकयात्रा Vop.; (विश्वं) न नाना शंभुना रामात् वर्षेणाभोक्षजोवर; *ibid.* –4 (Used as an adjective at the beginning of comp.) Manifold, various, sundry, different, diverse; नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः Bh. 2. 46; नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः Bg. 1. 9; Ms. 9. 148. –Comp. –अत्ययः *a.* of different kinds, manifold, diverse. –अर्थ *a.* 1 having different aims or objects. –2 having different meanings, homonymous (as a word). –आत्मवादिन् *a.* maintaining the Sāṅkhya doctrine that each individual has a soul distinct from the universal spirit. –आश्रय *a.* of many abodes; नानाश्रया प्रकृतिः Sāṅ. K. 62. –कारम् *ind.* having done variously; P. III. 4. 62. Kāśi. –ग्रहः taking separately. –जातीय *a.* of diverse kinds or sorts. –धर्मन् *a.* having different customs. –ध्वनिः a musical instrument producing more than one sound. –भाव *a.* various, manifold. –रस *a.* of different or varying tastes; त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते M. 1. 4. –रूप *a.* of different forms, diverse, multiform, various. –वर्ण *a.* of different colours. –विध *a.* of various sorts, diverse, manifold. –विधम् *ind.* in various ways. –वीर्य *a.* having manifold energy.

नानात्वम् The state of diversity or plurality; नानात्वं बाह्यभेदाश्च Sāṅ. K. 27.

नानानम् *ind.* Ved. Differently, separately &c.

नानान्द्रः A husband's sister's son.

नान्त *a.* Endless, infinite.

नान्तरीयक *a.* Inseparable, invariably connected; अविनाभावः संबन्धमात्रं न तु नान्तरीयकत्वम् K. P. 2. (नान्तरीयकत्वम् = तदभावे तदभावरूपा व्याप्तिः); cf. also यत्र च संबन्धो विधीयते तत्रान्यतरस्यान्यत्र विधानम्, संबन्धो नान्तरीयकः यद् वा संबन्धस्य विधानं नान्तरीयकौ संबन्धिनौ ŚB. on MS. 3. 3. 21.

नान्त्रम् Praise, eulogy.

नान्दन *a.* Gladdening, pleasing; सैषा विदितर्नाम द्वास्तेदेतन्नान्दनम् Ait. Up. 3. 12. –नम् A pleasure-garden, paradise.

नान्दिकरः, नान्दिन् *m.* The speaker of the नान्दी or benediction.

नान्दी [नन्दन्ति देवा अत्र नन्द्–घञ् पृषो॰ वृद्धिः ङीप्] 1 Joy, satisfaction, delight. –2 Prosperity; ततो राजकुले नान्दी संजज्ञे भूयसा पुनः Mb. 12. 82. 66. –3 Praise of a deity at the commencement of a religious rite or observance. –4 Particularly, the benedictory verse or verses recited as a sort of prologue at the beginning of a drama, benediction; आशीर्वचनसंयुक्ता नित्यं यस्मात् प्रयुज्यते। देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति संज्ञिता॥ or देवद्विजनृपादीनामाशीर्वचनपूर्विका। नन्दन्ति देवता यस्यां तस्मान्नान्दीति कीर्तिता॥ –5 Loud noise of a dozen drums; L. D. B. –Comp. –करः see नान्दिन्. –निनादः, –नादः, –रवः a shout of joy or rejoicing; नान्दीनादप्रभृति हि कृतं मङ्गलं तैस्तदानीम् Mv. 2. 4. (v. l.) –पटः the lid or cover of a well. –मुख *a.* (the class of manes or deceased ancestors) to whom the नान्दीमुखश्राद्ध is offered. (–खम्), °श्राद्धम् a Śrāddha ceremony performed in memory of the manes, preliminary to any festive occasion such as marriage &c. (–खः) the cover or lid of a well. (–खी) a female ancestor entitled to a share in the above Śrāddha. –वादिन् *m.* 1 the speaker of a prologue to a drama. –2 a drummer. –श्राद्धम् see नान्दीमुखम् above.

नान्दीकः 1 A post in a door-way set up for good luck. –2 = नान्दीश्राद्ध see above.

नापितः A barber, shaver. –Comp. –उच्छिष्टता the act of not bathing after the shave; पारदार्यमनायुष्यं नापितोच्छिष्टता तथा Mb. 13. 104. 40. –गृहम्, –शाला a barber's shop, shaving-house.

नापितायनिः The son of a barber; P. IV. 1. 158.

नापित्यम् The trade of a barber. –त्यः The son of a barber.

नाभकः A myrobalan.

नाभागः N. of the son of Vaivasvata Manu. °अरिष्टः N. of the son of Vaivasvata Manu.

नाभस *a.* (–सी *f.*) Heavenly, celestial.

नाभस्वत *a.* Relating to the wind; अहो यत्र वने घोरे नैव नाभस्वती कथा Śiva. B. 19. 17.

नाभि, –भी *m., f.* [नह्–इञ् भश्चान्तादेशः cf. Uṇ. 4. 125] 1 The navel; गङ्गावर्तसनाभिर्नाभिः Dk. 2 &c.; निम्ननाभिः Me. 84, 28; R. 6. 52; अरा इव रथनाभौ प्राणे सर्वं प्रतिष्ठितम् Praśn. Up. –2 Any navel-like cavity. –*m.* 1 The nave of a wheel; अरैः संधार्यते नाभिर्नाभौ चाराः प्रतिष्ठिताः। स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते॥ Pt. 1. 81. –2 The centre, focus, chief point; समुद्रनाभ्यां शाल्वोऽभूत् सौभमास्थाय शत्रुहन् Mb. 3. 20. 17. –3 Chief, leader, head; कृत्स्नस्य नाभिर्नृपमण्डलस्य R. 18. 20. –4 Near relationship, community (of race &c.); as in सनाभि q. v. –5 A paramount sovereign or lord; उपगतोऽपि च मण्डलनाभिताम्

R. 9. 15. –6 A near relation. –7 A Kṣatriya –8 Home. –9 A field; Nm. –भिः *f.* Musk (*i. e.* मृगनाभि). [*N. B.* नाभि at the end of Bah. comp. becomes नाभ when the comp. is used as epithet; as पद्मनाभः.] –Comp. –आवर्तः the cavity of the navel. –कण्टकः, –कूपिका, –गु (गो) लकः ruptured navel. –गन्धः the odour of the musk; नाभिगन्धैर्मृगाणाम् Me. 54. –जः, –जन्मन् *m.*, –भूः epithets of Brahmā. –नाडी, –नालम् 1 the umbilical cord; तदङ्कशय्याच्युतनाभिनाला R. 5. 7. –2 rupture of the navel. –मूलम् the part of the body immediately under the navel. –वर्धनम् 1 cutting or division of the umbilical cord. प्राङ् नाभिवर्धनात् पुंसो जातकर्म विधीयते Ms. 2. 29. –2 rupture of the navel. –3 corpulency. –वर्षम् N. of one of the nine वर्ष्s belonging to Jambudvīpa and named after Nābhi, the son of Agnīdhra. –वीथिः a road proceeding from the central part of a village or town; Kāmikāgama 25. 1.

नाभिका A cavity shaped like a navel.

नाभिल *a.* [नाभिरस्त्यस्य सिध्मा० लच्] Relating to or coming from a navel.

नाभीलम् 1 The cavity of the navel. –2 Pain. –3 A ruptured navel. –4 The groin of a woman.

नाभ्य *a.* [नाभि-यत्] Relating to, proceeding from, being in, the navel, umbilical. –भ्यः An epithet of Śiva.

नाभोगः 1 A god. –2 A snake; नाभोगभोज्यो हरिणाधिरूढः सोऽयं गरुत्मानिव राजतीन्दुः Rām. Ch. 6. 84. (Mark the paranomasia in the words नाभोगभोज्य and हरिणाधिरूढ).

नाम *ind.* A particle used in the following senses:— 1 Named, called, by name; हिमालयो नाम नगाधिराजः Ku. 1. 1; तन्नन्दिनीं सुवृत्तां नाम Dk. 7. –2 Indeed, certainly, truly, forsooth, verily, to be sure; मया नाम जितम् V. 2. 17.; विनीतवेषेण प्रवेष्टव्यानि तपोवनानि नाम Ś. 1; आश्वासितस्य मम नाम V. 5. 16 'when I was just consoled'; तन्नाम निष्ठुराः पुरुषाः Mk. 5. 32 'that means men are cruel'. –3 Probably, perhaps; oft. with मा; अये पदशब्द इव मा नाम रक्षिणः Mk. 3 'herhaps (but I hope not) that of guards'; मा नाम अकार्यं कुर्यात् Mk. 4. –4 possibility; तवैव नामास्त्रगतिः Ku. 3. 19; त्वया नाम मुनिर्विमान्यः Ś. 5. 20 'is it possible &c.' (implying censure); frequently used with अपि in the sense of 'I wish', 'would that', 'is it likely that &c.'; see under अपि. –5 A feigned or pretended action, pretence (अलीक); कान्तान्तिको नाम भूत्वा Dk. 130; so भीतो नामावप्लुत्य 104 'as if afraid', परिश्रमं नाम विनीय च क्षणम् Ku. 5. 32. –6 (With imperatives) Granted, though, it may be, well, it may be; तद् भवतु नाम शोकावेगाय K. 328; अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम Ś. 5. 8; Bh. 1. 16; एवं नामास्तु 'be it so, if you like'; करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः H. 2. 14 'though he may exert himself'; Māl. 10. 7. –7 Anger or censure; ममापि नाम दशाननस्य परैः परिभवः G. M.; (the sentence may imply 'censure' also); किं नाम विस्फुरन्ति शस्त्राणि U. 4; ममापि नाम सत्त्वैरभिभूयन्ते गृहाः Ś. 6. –8 Wonder; आश्चर्यमन्धो नाम पुत्रं द्रक्ष्यति Sk. –9 Recollection. नाम is often used with the interrogative pronoun and its derivatives कथम्, कदा &c. in the sense of 'possibly', 'indeed', 'I should like to know'; अयि कथं नामैतत् U. 6; R. 16. 82; Bh. 2. 44; H. 1. 104; को नाम राज्ञां प्रियः Pt. 1. 146; को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तुर्द्वाराणि दैवस्य पिधातुमीष्टे U. 7. 4.

नामन् *n.* [म्नायते अभ्यस्यते नम्यते अभिधीयते अर्थोऽनेन वा] 1 A name, appellation, personal name (opp. गोत्र); किं नु नामैतदस्याः Mu. 1. 1; नाम ग्रह् 'to address or call upon by name,' नामग्राहमरोदीत् सा Bk. 5, 5; नाम कृ or दा, नाम्ना or नामतः कृ 'to give a name, call, name'; चकार नाम्ना रघुमात्मसंभवम् R. 3. 31; 5. 36; तौ कुशलवौ चकार किल नामतः 15. 32; चन्द्रापीड इति नाम चक्रे K. 74; मातरं नामतः पृच्छेयम् Ś. 7. –2 The mere name; संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते Bh. 2. 67 'not even the name, *i. e.* no trace or mark is seen' &c.; Pt. 1. 250. –3 (In gram.) A noun, substantive (opp. आख्यात); तन्नाम येनाभिदधाति सत्त्वम्; सत्त्वप्रधानानि नामानि Nir. –4 A word, name, synonymous word; इति वृक्षनामानि. –5 Substance (opp. गुण). –6 Water. –7 Ved. Mark, sign, token. –8 Form, mode, manner. –Comp. –अङ्क *a.* marked with a name; नामाङ्करावणशराङ्कितकेतुयष्टिम् (रथम्) R. 12. 103. –अनुशासनम्, –अभिधानम् 1 declaring one's name. –2 a dictionary, lexicon. –अपराधः abusing (a respectable man) by name, calling names. –आख्यातिक *a.* relating to nouns and verbs. –आवली a list of names (of a god). –करणम्, –कर्मन् *n.* 1 the ceremony of naming a child after birth. –2 a nominal affix. –ग्रहः, –ग्रहणम् addressing or mentioning by name, utterance of the name, calling to mind the name; पुण्यानि नामग्रहणान्यपि महामुनीनाम् K. 43; Ms. 8. 271; R. 7. 41; 6. 67. –ग्राहम् *ind.* by naming, by mentioning the name; नामग्राहमरोदीत् सा भ्रातरौ रावणान्तिके Bk. 5. 5. –त्यागः abandonment of name; स्वनामत्यागं करोमि Pt. 1 'I shall forego my name'. –द्वादशी a kind of religious ceremony, the worship of Durgā daily under one of her 12 names, *i. e.* गौरी, काली, उमा, भद्रा, दुर्गा, कान्ति, सरस्वती, मङ्गला, वैष्णवी, लक्ष्मी, शिवा and नारायणी. –धातुः a nominal verb, denominative base (as पार्थायते, वृषस्यति &c.). –धारक, –धारिन् *a.* bearing only the name, in name only, nominal; (तथा) अर्थेन विहीनोऽत्र पुरुषो नामधारकः Pt. 2. 84. –धेयम् 1 a name, appellation; वनज्योत्स्नेति कृतनामधेया Ś. 1; किं नामधेया सा M. 4; R. 1. 45; 10. 67; 11. 8; नामधेयस्य ये केचिदभिवादं न जानते Ms. 2. 123. –2 the ceremony of naming a child. °शब्दः a word or an expression which forms the name of a thing or an act; चोदकाच्च नामधेयशब्दो बलवत्तरः। ŚB. on MS. 12. 1. 14. –नाभिकः an epithet of Viṣṇu. –निर्देशः indication by name. –मात्र *a.* having only the name, nominal, in name; काचे मणिर्मणौ काचो येषां बुद्धिः प्रवर्तते। न तेषां सन्निधौ भृत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति॥ Pt. 1. 77; 2. 86.

(-त्रम्) the mere name or mention (of a thing); नाममात्रप्रस्तावो मे विषादाय कल्पते Ś. 7; Pt. 3. 81; H. 1. 128; नाममात्रावशेषिताः शत्रवः Rām. -माला, -संग्रहः a list of names, glossary (of nouns). -मुद्रा a seal-ring, signet-ring; उभे नाममुद्राक्षराण्यनुवाच्य परस्परमवलोकयतः Ś. 1. -लिङ्गम् gender of nouns. °अनुशासनम् rules on the gender of nouns. -वर्जित a. 1 nameless. -2 stupid, foolish. -वाचक a. expressing a name. (-कम्) a proper name. -शेष a. having only the name left, remaining in name only, dead, deceased; त्वां नामशेषामपि दृश्यमानः U. 2. 6. -षः death.

नामक (At the end of adj. comp.) = नामन्; as कृतनामक.

नामतः *ind*. By name, namely; तन्नामतोऽन्यद्व्यवहारमूलम् Bhāg. 5. 12. 8.

नामधः, -धा *m*. Ved. A name-giver.

नामधा *ind*. By name.

नामिक a. Relating to a name or a noun.

नामिः An epithet of Viṣṇu.

नामित a. Bent, bowed down &c.; नामितं नु गगनं स्थगितं नु Ki. 9. 15.

नाम्य a. Pliable, flexible, pliant; क्षत्रियेण धनुर्नाम्यम् Mb. 8. 55. 34.

नायः [नी-कर्तरि ण] 1 A leader, guide. -2 Guiding, directing. -3 Policy, prudence; यात यूयं यमश्रायं दिशं नायेन दक्षिणाम् Bk. 7. 36. -4 Means, expedient; नायः कोऽत्र स येन स्यां बताहं विगतज्वरः Bk. 6. 82.

नायक a. [नी-ण्वुल्] Guiding, leading, conducting. -कः 1 A guide, leader, conductor. -2 A chief, master, head, lord. -3 A pre-eminent or principal person, distinguished personage; सैन्यनायकः &c. -4 A general, commander. -5 (In Rhet.) The hero of a poetic composition (a play or drama); (according to S. D. there are four main kinds of नायक:— धीरोदात्त, धीरोद्धत, धीरललित, and धीरप्रशान्त, q. v.; these are again subdivided, the total number of kinds being 48; see S. D. 64-75. The Rasamañjarī mentions 3 classes पति, उपपति and वैशिक; 95. 110). -6 The central gem of a necklace; नायको नेतरि श्रेष्ठे हारमध्यमणावपि' इति विश्वः. -7 A paradigm or leading example; दर्शैते स्त्रीषु नायकाः. -8 An epithet of Śākyamuni. -Comp. -अधिपः a king, sovereign.

नायकायते Denom. Ā. 1 To play the part of a leader. -2 To act the part of the central gem of a necklace; एकार्थतन्तुप्रोतायां नायको नायकायते Śi. 2. 92.

नायिका 1 A mistress. -2 A wife. -3 The heroine of a poetic composition. (According to S. D. a नायिका is of three kinds स्वा or स्वीया, अन्या or परकीया, and साधारणस्त्री For further classification, see S. D. 97-112, and Rasamañjarī 3-94; cf. अन्यस्त्री also). -4 A kind of musk.

नार a. (-री f.) [नरस्येदम्-अण्] 1 Human, mortal. -2 Spiritual; आपो नारा इति प्रोक्ताः Ms. 1. 10. -रः 1 A calf. -2 Water. -रा Water; cf. Ms. 1. 10. -रम् 1 A multitude or assemblage of men. -2 Dry ginger. -Comp. -कीटः a deceiver (disappointing expectations raised by himself). -जीवनम् gold.

नारक a. (-की f.) [नरक एव प्रज्ञा॰ अण् नरकस्येदम् अण् वा] Hellish, relating to hell, infernal. -कः 1 The infernal regions, hell; कुम्भीपाकं गुरुमपि हरे नारकं नापनेतुम् Mukundamālā 6. -2 An inhabitant of hell.

नारकिक, नारकिन्, नारकीय a. Hellish. -m. An inhabitant of hell.

नारङ्गः 1 The orange tree. -2 A lecher, libertine. -3 A living being. -4 A twin. -ङ्गम्, -ङ्गकम् 1 The fruit of the orange tree; सद्योमुण्डितमत्तहूणचिबुकप्रस्पर्धि नारङ्गकम्. -2 A carrot. -3 The juice of the pepper plant.

नारदः [नरस्य धर्मो नारं, तत् ददाति दा-क] N. of a celebrated *Devarṣi* (deified saint or divine sage). [He is one of the ten mind-born sons of Brahmā, being supposed to have sprung from his thigh (Ms. 1. 35). He is represented as a messenger from the gods to men and *vice versa* and as being very fond of promoting discords among gods and men; hence his epithet of *Kalipriya*. He is said to have been the inventor of the lute or Vīṇā. He is also the author of a code of laws which goes by his name.] -Comp. -उपनिषद् N. of a Upaniṣad.

नारसिंह a. (-ही f.) Pertaining to Narasimha. -हः 1 An epithet of Viṣṇu. -2 The 16th period of the world (कल्प). -Comp. -चूर्णम् N. of a particular aphrodisiac.

नाराचः [नरान् आचामति आ-चम्-ड स्वार्थे अण्, नारम् आचामति वा Tv.] 1 An iron arrow; तत्र नाराचदुर्दिनम् R. 4. 41. -2 An arrow in general; सर्वलोहास्तु ये बाणाः नाराचास्ते प्रकीर्तिताः। पञ्चभिः पृथुलैः पक्षैर्युक्ताः सिध्यन्ति कस्यचित्॥ Dhanur. 73; Rām. 3. 25. 25; कनकनाराचपरंपराभिरिव K. 57. -3 Water-elephant. -4 A road running towards the east; Kāmikāgama 25. 3.

नाराचिका, नाराची A goldsmith's scales (assay balance).

नारायणः 1 An epithet of Viṣṇu; (the word is thus derived in Ms. 1. 10; आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः। ता यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः॥) नारायणं नमस्कृत्य...... ततो जयमुदीरयेत् Mb. 1. 1. 1; नीरे नीरचरैः समं स भगवान् निद्राति नारायणः Jagannātha Paṇḍita. -2 N. of an ancient sage said to be a companion of *Nara* and to have produced Urvaśī from his thigh; cf. ऊरुद्भवा नरसखस्य मुनेः सुरस्त्री

V. 1. 3; see नरनारायण under नर also. -3 N. of the second month (reckoning from मार्गशीर्ष). -णी 1 An epithet of Lakṣmī the goddess of wealth. -2 An epithet of Durgā. -3 An epithet of Gaṅgā and Gaṇḍakī. -4 N. of a plant (Mar. शतावरी). -Comp. -अस्त्रम् N. of a missile. -उपनिषद् N. of an Upaniṣad. -प्रियः 1 N. of Śiva. -2 yellow sandal-wood. -बलिः an oblation given to five deities including नारायण in performing the funeral rites of a person dying a sinful death.

नारिक *a.* (-की *f.*) 1 Watery, aqueous. -2 Spiritual.

नारिकेरः, -लः The cocoa-nut; नारिकेलसमाकारा दृश्यन्ते हि सुहृज्जनाः H. 1. 90. [The word is also written नारिकेलि-ली, नारिकेर-ल, नारीकेलि-ली, नाडि (डी) केर, नालिकेर (Bhāg. 8. 2. 11), नालिकेलि-ली.] -ली Fermented liquor made from the water of the cocoa-nut.

नारी [नृ-नर-वा जातौ ङीष् नि०] 1 A woman; अर्थतः पुरुषो नारी या नारी सार्थतः पुमान् Mk. 3. 27. -2 Any female or feminine object. -3 Sacrifice. -Comp. -इष्टा Arabian Jasmin (Mar. मोगरा). -तरङ्गकः 1 a paramour. -2 a libertine. -दूषणम् a woman's vice: (they are:—पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम्। स्वप्नोऽन्यगृहवासश्च नारीणां दूषणानि षट् Ms. 9. 13). -नाथ *a.* having a woman for possessor or owner; क्वचिदपि गृहं नारीनाथं निरीक्ष्य विवर्जितम् Mk. 4. 3. -परायण *a.* devoted to women. -पुरम् women's apartment in house, gynaeceum. -प्रसंगः lechery, libertinism. -रत्नम् a jewel of a woman, an excellent woman.

नारीकम् (in Sāṅkhya) One of the 9 kinds of तुष्टि.

नार्पत्य *a.* Kingly, relating to royalty.

नार्पयति [न+अर्पयति] To surrender to the king (*i. e.* property); N. 5. 89.

नार्मद *a.* 1 Belonging to the river Narmadā. -2 A class of Brāhmaṇas.

नार्यङ्गः The orange tree.

नाल *a.* [नलस्येदं अण्] Consisting or made of reeds; नालं वनं यूथपतिर्यथोन्मदः. -लम् 1 A hollow stalk, especially the stalk of the lotus; विकचकमलैः दीर्घवैडूर्यनालैः Me. 78; R. 6. 13; Ku. 7. 89; (-*m.* also in this sense). -2 Any tubular vessel of the body. -3 Yellow orpiment. -4 A handle. -5 The neck; L. D. B. -लः A canal, drain. (-लम्, -लः) The navel-string. -Comp. -अस्त्रम् any tubular weapon as gun, cannon &c.

नालम्बी The lute of Śiva.

नाला A hollow stalk, especially that of the lotus; नालां मृणालाग्रभुजो भजामः N. -Comp. -यन्त्रम् a cannon, a gun; चयाट्टमस्तकन्यस्तनालायन्त्रयुदुर्गमे Śiva B. 9. 51.

नालिः, -ली *f.* [नल्-णिच् इन् वा ङीप्] 1 Any tubular vessel of the body. -2 A hollow stalk, especially that of the lotus. -3 A period of 24 minutes (घटिका). -4 An instrument for boring an elephant's ear. -5 A canal, drain. -6 A lotus flower. -7 A piece of metal on which the hours are struck (घटी). -Comp. -जङ्घः a crow, raven. -व्रणः Fistula, sinus.

नालिकः [नलमेव नालमस्त्यस्य ठन्] A buffalo. -का 1 The stalk of a lotus. -2 A tube. -3 An instrument for boring an elephant's ear. -4 A period of 24 minutes; विषण्णालिकमुभयतो रात्रं यामतूर्यम् Kau. A. (नागरिकप्रणिधिः) or of $1\frac{1}{2}$ hours; नालिकाभिरहरष्टधा रात्रिं च विभजेत् Kau. A. 1. 19. -कम् A lotus-flower. -2 A kind of wind-instrument, a flute. -3 Myrrh.

नालिकेर, नालिकेलि, -ली See नारिकेर &c.

नालिनी A mystic name of one nostril; Bhāg.

नालीकः [नाल्यां कायति कै-क Tv.] 1 An arrow; N. 2. 28; नालीका लघवो बाणा नलयन्त्रेण नोदिताः Dhanur 74; ततो नालीकनाराचैस्तीक्ष्णाग्रैश्च विकीर्णिभिः Rām. 3. 25. 25; Śi. 19. 61. -2 A dart, javelin; कर्णिनालीकसायकैर्निहत्य Mb. 6. 95. 31. -3 A lotus. -4 The fibrous stalk of a lotus; नालीकाक्षस्य नाभीसरसि वसतु नश्चित्तहंसश्चिराय Viṣṇupāda Stotra 23. -5 A water-pot (कमण्डलु) made of the cocoanut. -कम् An assemblage of lotus-flowers.

नालीकिनी 1 A multitude or assemblage of lotus-flowers. -2 A lotus-pond.

नालन्दः A village of great historical importance, near राजगृह, a place of Buddh. monastery.

नालीपः = कदम्बक q. v.

नाव See नौ.

नाविकः [नावा तरति-ठन्] 1 The helmsman of a vessel, a pilot; अख्यातिरिति ते कृष्ण मग्ना नौर्नाविके त्वयि नाविकपुरुषे न विश्वासः Mb. -2 A navigator, sailor. -3 A passenger on board a ship. -Comp. -नायकः, -पतिः The captain of a vessel.

नाविन् *m.* A boatman.

नाव्य *a.* [नावा तार्यं नौ-यत्] 1 Accessible by a boat or ship, navigable (as a river &c.); नाव्याः सुप्रतरा नदीः R. 4. 31; नाव्यं पयः केचिदतारिषुर्भुजैः Śi. 12. 76. -2 Praiseworthy. -व्यम् Newness, novelty. -व्या Ved. A navigable river.

नावनम् A sternutatory.

नावनीत (-ती *f.*) 1 Coming from butter. -2 Mild, soft, gentle; नावनीतं हि हृदयं विप्राणां शाम्य भार्गव Mb. 5. 185. 29. -*n.* Ghee recently prepared out of butter; नावनीतेन भुङ्क्ते इत्यचिरनिर्दग्धेनेति गम्यते। ŚB. on MS. 1. 4. 12.

नावमिक *a.* (-की *f.*) Ninth; ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ Rām. 1. 18. 8.

नाशः [नश्-भावे घञ्] 1 Disappearance; गता नाशं तारा उपकृतमसाधाविव जने Mk. 5. 25. -2 Frustration, destruc-

tion, ruin, loss; नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति Bg. 2. 40; R. 8. 88; 12. 67; so वित्त°, बुद्धि° &c. -3 Death. -4 Misfortune, calamity. -5 Abandonment, desertion. -6 Flight, retreat. -7 (In arith.) Elimination. -8 Want of apprehension, non-perception (अनुपलम्भ).

नाशक *a.* [नश्-णिच्-ण्वुल्] Destructive, destroying.

नाशन *a.* [नश्-णिच्-ल्यु] (-नी *f.*) Destroying, causing to perish, removing (in comp.). -नम् 1 Destruction, ruin. -2 Removing, removal, expulsion. -4 Perishing, death. -5 Forgetting; अधीतस्य च नाशनम् Y. 3. 228.

नाशित *p. p.* Destroyed, ruined, made to perish, lost. -Comp. -संग्रहः intercourse with an outcast; Buddh.

नाशिन् *a.* (-नी *f.*) [नश्-णिनि] 1 Destructive, destroying, removing. -2 Perishing, perishable; अन्तवन्त इमे देहा......अनाशिनः Bg. 2. 18; Ms. 8. 185.

नाश्य *a.* Destructible.

नाष्टिकः The owner of anything lost; नाष्टिको लभते धनम् Ms. 8. 202.

नाष्ट्रा Ved. 1 Danger, destruction. -2 An evil spirit, a goblin.

नास् 1 Ā. (नासते) To Sound.

नासत्या The constellation अश्विनी.

नासत्यौ *m.* (du.) Aśvins, the twin physicians of gods; तौ नासत्यावश्विनौ वां महेऽहम् Mb. 1. 3. 66; Bhāg. 9. 3. 11. **-Comp.** -युग 1 the Satya yuga -2 the two Aśvins; N. 10. 45; 17. 146.

नासा [नास्-भावे अ] 1 The nose; स्फुरदधरनासापुटतया U. 1. 29; प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणौ Bg. 5. 27. -2 The trunk of an elephant. -3 The upper timber of a door. -4 A sound. **-Comp.** **-अग्रम्** the tip of the nose; त्रासात्नासाग्ररन्ध्रं विशति फणिपतौ Mal. 1. 1. **-अन्तिक** *a.* reaching to the nose (a stick); स्यात्तु नासान्तिको विशः (दण्डः) Ms. 2. 46. **-छिद्रम्, -रन्ध्रम्, -विवरम्, -विरोकः** a nostril; नासाविरोकपवनोल्लसितं तनीयः Śi. 5. 54. **-छिन्नी** *f.* N. of a bird with a divided beak. **-दक्षिणावर्तः** Wearing the nose ornament in the right nostril (showing abundant wealth and progeny). **-दारुः** *n.* the upper timber of a door-frame. **-नाहः** the thickening of the membrane of the nose. **-परिस्रावः** running at the nose, a running cold. **-पुटः, -पुटम्** a nostril. °मर्यादा the septum of the nose. **-वंशः** the bridge of the nose. **-वामावर्तः** Wearing the nose-ornament in the left nostril (as a mark of sorrow or childlessness). **-वेधः** perforation of the nose. **-स्रावः** a running cold.

नासिकः (-कम्) N. of a sacred place in the Bombay state.

नासिकंधम *a.* Blowing or breathing through the nose.

नासिकंधय *a.* Drinking through the nose.

नासिका [नास्-ण्वुल्] 1 The nose; see नासा. -2 Any nose-shaped object. -3 The trunk of an elephant. -4 The upper timber of a door. -5 A projection. -6 An epithet of the nymph Aśvinī. **-Comp.** **-मलः** the mucus of the nose.

नासिक्य *a.* [नासिका-ण्य] 1 Nasal. -2 Being in the nose. **-क्यः** A nasal sound. **-क्यौ** (du.) An epithet of the Aśvins.

नासिक्यकम् The nose.

नास्यम् A nose-cord, the rein of a draught-ox (passed through the septum of the nostrils); Ms. 8. 291.

नासिरम्, -नासीरम् [नासाय ईर्ते ईर्-क Tv.] Advancing or fighting in front of an army. -रः 1 The van or front (of an army &c.); नासीरचरयोर्भटयोः Mv. 6; N. 1. 68. नासीरस्थानपि तया पताकाभिरलङ्कृतान् Parṇal. -2 A champion who advances before the line.

नास्ति *ind.* 'It is not', non-existence, as in नास्तिक्षीरा &c. -Comp. **-वादः** assertion of the non-existence of God or a Supreme Ruler, atheism, infidelity; बौद्धेनेव सर्वदा नास्तिवादशूरेण K.

नास्तिक *a.* (-कः) [नास्ति परलोकस्तत्साधनमदृष्टं तत्साक्षीश्वरो वा इति मतिरस्य ठन्] An atheist, unbeliever, one who denies the authority of the Vedas and a future life or the existence of a Supreme Ruler or Creator of the Universe; अतिमात्रोज्झितभीरनास्तिकः Śi. 16. 7; Ms. 2. 11; 8. 22. नासाचूर्णे नास्ति कस्याभिलाषः नासाचूर्णे नास्तिकस्याभिलाषः Subhāṣ. **-Comp.** **-मतम्** an atheistical opinion. **-वृत्ति** *a.* leading the life of an atheist.

नास्तिक्यम् Atheism, infidelity, heresy; नास्तिक्यं तु प्रभाषसे Mb. 3. 31. 1.

नास्तिदः The mango-tree.

नाहः [नह् भावे घञ्] 1 Binding, confinement. -2 A trap or snare. -3 Costiveness, constipation.

नाहलः a man of an outcast-tribe.

नाहुषः, -षिः An epithet of Yayāti; एका तु तस्य राजर्षेर्नाहुषस्य पुरस्कृता Rām. 7. 58. 8; Bhāg. 10. 60. 41.

नि *ind.* (Mostly used as a prefix to verbs and nouns, rarely as an adverb or preposition. It is used in the following senses (according to G. M.):— 1 Lowness, downward motion ('down', 'under', 'below'); निपत् निषद्. -2 A group or collection; निकर, निकाय. -3 Intensity; निकाम, निगृहीत. -4 Command, order; निदेशः -5 Continuance, permanence; निविशते. -6 Skill; निपुण. -7 Restraint, confinement; निबन्ध. -8 Inclusion ('into', 'in'); निपीतमुदकम्. -9 Proximity, nearness; निकट.

—10 Insult, wrong, harm; निकृति, निकार. —11 Showing; निदर्शन. —12 Cessation; निवृत्. —13 Resort, refuge; निलय. —14 Doubt. —15 Certainty. —16 Affirmation. —17 Throwing, giving &c. (according to Durgādāsa). —18 निर्मिच्छति-निर्मिच्छति To perform Nīrājana or the ceremonial waving of lights round an object of worship or an idol; also round a person or horses or elephants as an auspicious act; कुरुते तमेव निर्मिच्छ्य देवः सफलं स जन्म N. 7. 43.

निंस् 2 Ā. to touch closely, to salute, to kiss. निंस्ते दन्तच्छदं युवा Bk.

निःक्षत्र *a.* Having no military caste (क्षत्रिय).

निःक्षिप् = निक्षिप् q. v.

निःक्षिप्त *p. p.* 1 Thrown or sent away. —2 Passed, spent (as time).

निःक्षेपः 1 Throwing, sending away. —2 Spending (time). —3 Wiping (tears).

निःशङ्क *a.* Free from fear, careless, secure. **—ङ्कम्** *ind.* Fearlessly, easily; निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम्.

निःशब्द *a.* Noiseless, silent, still,

निःशलाक *a.* Lonely, solitary; अरण्ये निःशलाके वा मन्त्रयेदविभावितः Ms. 7. 147.

निःशस्त्र *a.* Weaponless, unarmed.

निःशिष् *Caus.* 1 To reduce to nothing, annihilate, destroy completely. —2 To leave no remainder.

निःशेष *a.* [निर्गतः शेषो यस्य] Whole, complete, entire; निःशेषविश्राणितकोशजातम् R. 5. 1. **—षम्, —षेण** *ind.* Wholly, completely, totally, entirely.

निःश्रय(यि)णी, निःश्रेणि, —णी *f.* A ladder, staircase; लब्ध्वापि मोक्षनिःश्रेणीं स नारोहति दुर्मतिः Bhāg. 7. 1. 5; चक्रे त्रिदिवनिःश्रेणिः सरयूरनुयायिनाम् R. 15. 100.

निःश्रेयसम् [निश्चितं श्रेयः नि०] Final beatitude, absolution; स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः V. 1. 1; समुत्कर्षनिःश्रेयसस्यैकमुग्रं परं साधनं नाम वीरव्रतम् Subhāṣ; Ki. 11. 19. —2 Happiness; Ms. 1. 106. —3 Faith, belief. —4 Apprehension, conception.

निःश्वस् (often written निश्वस्) 2 P. 1 To sigh, heave a sigh of grief, pant. —2 To hiss (as a serpent). —3 To snort (as an elephant). —4 To breathe.

निःश्वसनम् Breathing out, sighing.

निःश्वसित *p. p.* 1 Breathed out, sighed. —2 Sighing. **—तम्** 1 Expiration. —2 A sigh; स्तनकम्पक्रियालक्ष्यैर्नस्तं निःश्वसितैरिव (हृदयम्) V. 2. 19.

निःश्वासः, निश्वासः 1 Breathing out, expiration. —2 Sighing, a sigh, breath. **—Comp. —परम** *a.* melancholy.

निःसंशय *a.* Undoubted, certain.

निःसंग *a.* 1 Unobstructed, free; निःसंगं प्रधिभिरुपाददे विवृत्तिः Ki. 7. 12. —2 Unconnected, detached. —3 Selfless, disinterested; भर्तुर्ये प्रलयेऽपि पूर्वसुकृतासङ्गेन निःसंगया भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति Mu. 1. 14. **—गः** Absense of attachment, entire concentration.

निःसत्त्व *a.* 1 Unsubstantial. —2 Weak, impotent. —3 Wretched, miserable. —4 Insignificant, mean, low.

निःसंपातः Thick darkness, midnight.

निःसंबाध *a.* Solitary, lonely.

निःसह *a.* 1 Unable to bear, resist or suffer, impatient. —2 Powerless, unnerved, spiritless, languid, fatigued; अयि विरम निःसहासि जाता Māl. 3; 2, 7; U. 3. —3 Intolerable, unbearable, irresistible (in a passive sense).

निःसाधारम् *ind.* Supportless; निःसाधारं गच्छतोऽवाङ्मुखस्य Śi. 18. 46.

निःसीमन् *a.* Unbounded, immeasurable, grand.

निःसृ 1 P. 1 To come forth, slip away from, go out, issue from; बाणैः खरकार्मुकनिःसृतैः Rām.; Śi. 9. 25. —2 To depart, set out for; ग्रामादरण्यं निःसृत्य निवसेन्नियतेन्द्रियः Ms. 6. 4. —3 To flow forth, ooze out, exude; यो हेमकुम्भस्तननिःसृतानाम् R. 2. 36. *-Caus.* To turn out, expel, drive away.

निःसरणम् 1 Going out, exit. —2 An egress or outlet from a house, a gate. —3 Final departure, death. —4 A means, expedient, remedy. —5 Final beatitude.

निःसारः Going forth or out, exit; निःसारं काङ्क्षमाणः सः Mb. 12. 289. 28. *-a.* 1 Worthless; जगत्सर्वं तु निःसारमनित्यं दुःखभाजनम् Kālikā P.; Pt. 1. 106. —2 Sapless. —3 Unsubstantial.

निःसारणम् 1 Expelling, driving or turning out. —2 The outlet from a house, ingress or egress.

निःसारित *a.* Expelled, dismissed, turned out.

निःस्नेह *a.* 1 Dry. —2 Insensible, cold.

निःस्पन्द *a.* Motionless; ज्याबन्धनिःस्पन्दभुजेन यस्य R. 6. 40.

निःस्पृह *a.* 1 Free from desire, not longing for. —2 Satisfied, content. —3 Indifferent; ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने विपश्चितः Ki. 2. 5.

निःस्व *a.* Poor; त्यक्त्वा जनयितारं स्वं निस्वं गच्छति दूरतः Pt. 1. 9.

निःस्वनः *a.* Soundless. **—नः** Sound; सुखश्रवा मङ्गलतूर्यनिःस्वनाः R. 3. 19. Also निःस्वनितम्.

निःस्रवः Remainder, surplus; क्रयो वा निःस्रवस्तस्माद् वणिजां लाभकृत्स्मृतः Y. 2. 251.

निःस्रावः 1 Expense, expending, expenditure. –2 The water of boiled rice.

निकट *a.* Near, close, hard by, proximate. **–टः, –टम्** Proximity. (निकटे is used adverbially in the sense of 'near', 'at hand', 'hard' or 'close by', वहति निकटे कालस्रोतः समस्तभयावहम् Śānti 3. 2). **–Comp. –ग, –वर्तिन्, –स्थ** *a.* near, at hand.

निकम् 10 Ā. To desire excessively, long vehemently.

निकाम *a.* [नि कम् घञ्] 1 Plentiful, copious, abundant; निकामजलां स्रोतोवहाम् Ś. 6. 16. –2 Desirous of. **–मः, मम्** Wish, desire; हातुं प्रचक्रमे राजा तां पुरीमनिकामतः Bhāg. 4. 28. 10. **–मम्** *ind.* 1 According to one's wish or desire, agreeably to desire. –2 To one's satisfaction, to the heart's content; रात्रौ निकामं शयितव्यमपि नास्ति Ś. 2 'I cannot even sleep at ease or comfortably at night'. –3 Very much, exceedingly; निकामं क्षामाङ्गी Māl. 2. 3; often used as the first member of comp. when it loses its final म्; निकामनिरङ्कुशः Gīt. 7; Ku. 5. 23; Śi. 4. 54.

निकामनम् Desire, longing after.

निकरः [निकॄ भावादौ अप्] 1 A heap, pile. –2 A flock, multitude, collection; पपात स्वेदाम्बुप्रसर इव हर्षाश्रुनिकरः Gīt. 11; Śi. 4. 58; Ṛs. 6. 18. –3 A bundle. –4 Sap, pith, essence. –5 A suitable gift, honorarium. –6 A treasure.

निकर्तनम् See under निकृत्.

निकर्षण See under निकृष्.

निकषः (**–सः**) 1 A touch-stone, whet-stone; निकषे हेमरेखेव R. 17. 46; Mv. 1. 4. –2 (Fig.) Anything serving as a touch-stone, a test; नन्वेष दर्पणनिकषस्तव चन्द्रकेतुः U. 5. 10; आदर्शः शिक्षितानां सुचरितनिकषः Mk. 1. 48; Dk. 1; K. 44. –3 A streak or line of gold made on a touch-stone; कनकनिकषरुचिशुचिवसनेन श्वसिति न सा परिजनहसनेन Gīt. 7. 6; कनकनिकषस्निग्धा विद्युत् प्रिया न ममोर्वशी V. 4. 1; 5. 19. **–Comp. उपलः, –ग्रावन्** *m.*, **–पाषाणः** a touch-stone, whetstone; तत्प्रेमहेमनिकषोपलतां तनोति Gīt. 11; तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपद् H. 1. 183. 2. 79.

निकषणः (**–णम्**) 1 the touch-stone; य एकः शूराणां गुरुसमरकण्डूनिकषणः Ve. 3. 16. –2 Rubbing off.

निकषा N. of the mother of Rāvaṇa or of imps in general. *–ind.* Near, hard, close by, at hand (with acc.); निकषा सौधभित्तिम् Dk.; विलङ्घ्य लङ्कां निकषा हनिष्यति Śi. 1. 68. **–Comp. –आत्मजः** a demon.

निकायः [नि–चि–घञ् कुत्वम्] 1 A heap, an assemblage, a class, multitude, flock, group in general; Mv. 1. निकाय इति सङ्घात् औत्तराधर्येणावस्थित उच्यते। ŚB. on MS. 8. 1. 19; तप्तहेमनिकायाभं शितिकण्ठं त्रिलोचनम् (वीक्ष्य) Bhāg. 4. 24. 25. –2 A congregation, school, an association of persons who perform like duties. –3 A house, habitation dwelling-place; Ms. 1. 36; काशीनिकायः &c. –4 The body. –5 Aim, butt, mark. –6 The Supreme Being. –7 Ved. Air, wind; Vāj. 15. 5.

निकायिन् *m.* (pl.) Serial sacrifices; निकायः एषां ते निकायिनः। ŚB. on MS. 8. 1. 19; निकायिनां च पूर्वस्योत्तरेषु प्रवृत्तिः स्यात् MS. 8. 1. 19.

निकाय्यः [*cf.* P. III. 1. 129] A dwelling, habitation, house; न प्रणाय्यो जनः कच्चिन्निकाय्यं तेऽधितिष्ठति Bk. 6. 66; cf. पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्याः मानहविर्निवाससामिधेनीषु P. III. 1. 29 quoted in ŚB. on MS. 5. 3. 5.

निकार &c. See under निकृ.

निकाशः, –सः [नि-काश्-घञ्] 1 Appearance, sight. –2 Horizon. –3 Proximity, vicinity; प्रत्येष्यतं निकाशं मे कालेनाल्पीयसा पुनः Bhāg. 3. 16. 31. –4 Likeness, resemblance (at the end of comp.); क्वचिन्मणिनिकाशोदाम् (नदीम्) Rām. 2. 95. 10; Māl. 5. 13. –5 light. –6 secret; निकाशस्तु प्रकाशे स्यात् सदृशे रहसि स्मृतः Nm.

निकाषः Scratching, rubbing; कनकनिकाषराजिगौरैः Ki. 7. 6.

निकुञ्चनः A measure of capacity equal to $\frac{1}{4}$ of a *Kuḍava* (also निकुञ्चक).

निकुञ्जः, –जम् 1 A bower, an arbour, a place overgrown with shrubs and creepers; यमुनातीरवानीरनिकुञ्जे मन्दमास्थितम् Gīt. 4. 2, 11; Ṛs. 1. 23. –2 A vault; दधानः सौधानामलघुषु निकुञ्जेषु घनताम् Māl. 2. 12. –3 A cavern; पर्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भमाणः Māl. 9. 3.

निकुम्भः 1 N. of an attendant of Śiva; R. 2. 35. –2 N. of the father of Sunda and Upasunda.

निकुम्भिला 1 A cave or grove at the western gate of Laṅkā. –2 An image of Bhadrakālī on the west side of Laṅkā. –3 A place where oblations are offered; ध्रुवं स मोहयित्वाऽस्मान् पापोऽगच्छन्निकुम्भिलाम् Bk. 17. 25.

निकुर (रु) म्बम् A flock, collection, mass, multitude; लतानिकुरुम्बम् Gīt. 11. किरण° Ā. L. 20; चिकुर° 43.

निकुलीनिका A family art, one inherited by birth, any skill or art peculiar to a race. See निपात; Mb. 8. 41. 29.

निकृ 8 U. Ved. 1 To humiliate, subdue, overcome. –2 To maltreat, act or treat ill. –3 To injure, wrong, offend.

निकारः 1 Winnowing corn. –2 Lifting up. –3 Killing, slaughter. –4 Humiliation, subjugation. –5 Insult, injury, wrong, offence; तीर्णो निकारार्णवः Ve. 6. 43; Mv. 3. 41; 5. 14; 7. 8; Ki. 1. 43; 3. 44. –6 Abuse, reproach, disrespect. –7 Wickedness, malice; अलमज्ञ निकारोऽयम् Mb. 5. 129. 47. –8 Opposition, contradiction.

निकारणम् Killing, slaughter.

निकृत *p. p.* 1 Humbled, cast down, humiliated; अस्माभिर्हि निकृतः Mb. 4. 49. 18. -2 Insulted, offended; किमाग्नेयो ग्रावा निकृत इव तेजांसि वमति U. 6. 14. -3 Deceived, cheated; एकदाऽसत्प्रसङ्गान्निकृतमतिः Bhāg. 5. 14. 13. -4 Removed. -5 Afflicted, injured. -6 Wicked, dishonest. -7 Base, low, vile. -तम् Humiliation. -Comp. -प्रज्ञ *a.* evil-minded. -मति *a.* depraved in mind, base.

निकृति *a.* Base, dishonest, wicked. -तिः *f.* 1 Baseness, wickedness. -2 Dishonesty, fraud, deception; अनिकृतिनिपुणं ते चेष्टितं मानशौण्ड Ve. 5. 21; Ki. 1. 45. अयं कौमारमारभ्य निकृतिप्रकृतिः स्वयम् Śiva. B. 17. 21; अन्तर्गतगुरुनिकृतिः 17. 26. -3 Insult, offence, humiliation; स्वाग्रासनापनयनान्निकृतिर्न सोढा Mu. 4. 11. -4 Abuse, reproach. -5 Rejection, removal. -6 Poverty, indigence. -7 The earth. -8 N. of one of the eight Vasus. -Comp. -प्रज्ञ *a.* evil minded, wicked.

निकृतिन् *a.* Base, dishonest, wicked.

निकृत् 6 P. 1 To cut down, cut to pieces, cut or tear off, tear up; विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति Pt. 2. 39; निकृन्तन्निव मानसम् Bk. 7. 11; भल्लनिकृत्तकण्ठैः R. 7. 58. -2 To cut oneself (Ā.)

निकर्तनम् 1 Cutting down or off, tearing; निकर्तनमिवाग्रुं लाङ्गूलस्य महाहरिः Mb. 7. 170. 25. -2 Annihilation, wiping out completely; उत्सादनममित्राणां परसेनानिकर्तनम् Mb. 3. 167. 55.

निकृन्तन *a.* (-नी *f.*) Cutting down, destroying; विरहिनिकृन्तनकुन्तमुखाकृतिकेतकिदन्तुरिताशे (वसन्ते) Gīt. 11. -नम् 1 Cutting, cutting off, destruction. -2 An instrument for cutting; एकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्ष्णायसं विज्ञातं स्यात् Ś. B. -3 N. of a hell.

निकृष् 1, 6 P. 1 To lessen, diminish. -2 To draw or drag down, pull down; (मौर्यनृपस्य लक्ष्मीं) निकृष्यमाणामिव लक्षयामि Mu. 2. 2.

निकर्षणम् 1 An open space for recreation, or a playground in or near a town. -2 A court at the entrance of a house. -3 Neighbourhood. -4 An uncultivated or unploughed plot of ground.

निकृष्ट *p. p.* 1 Low, base, vile. -2 Outcast, despised. -3 Vulgar. -4 Near. -ष्टम् Proximity. -Comp. -युद्धम् Hand to hand fight, close fight; निकृष्टयुद्धं संसक्तं महदासीत्सुदारुणम् Mb. 7. 187. 15.

निकेचायः Piling or collecting repeatedly.

निकेतः, -तकः 1 A house, habitation, mansion, abode; श्रितगोकर्णनिकेतमीश्वरम् R. 8. 33; 14. 58; Bg. 12. 19; Ku. 5. 25; Ms. 6. 26; Śi. 5. 26. -2 A mark, countersign. -3 A stage in the religious life of a Brāhmaṇa; Mb. 3.

निकेतनः An onion. -नम् 1 A mansion, house, abode; सिञ्जाना मञ्जुमञ्जीरं प्रविवेश निकेतनम् Gīt. 11: Ms. 6. 26; 11. 129; Ki. 1. 16. -2 A temple.

निकोचनम् Contraction, compression.

निक्रन्दित *a.* Cried, roared (said of a faulty recitation).

निक्रमणम् Ved. 1 Trampling down. -2 A foot-step, foot-fall.

निक्वणः, निक्वाणः 1 A musical tone or sound. -2 A sound in general. विहितालिनिक्वणजयध्वनयः Ki. 6. 2.

निक्ष् 1 P. (निक्षति) Ved. 1 To pierce. -2 To kiss.

निक्षणम् Kissing.

निक्षा A nit (a wrong form for लिक्षा q. v.).

निक्षिप् 6 P. 1 To throw or cast down, put or place down; अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायसेभ्यश्च निक्षिपेत् Y. 1. 103; Amaru. 80. -2 To entrust, commit, consign to the care of; देवीहस्ते निक्षिपता Ratn. 1; Ms. 6. 3; 8. 179; R. 1. 34. -3 To deposit, place as deposit. -4 To encamp. -5 To cast off, reject. -6 To give or hand over, grant, bestow (on). -7 To install, appoint.

निक्षिप्त *p. p.* 1 Thrown or put down, thrown into. -2 Deposited, pledged, pawned. -3 Sent, sent off. -4 Rejected, abandoned. -5 Appointed, installed.

निक्षेपः 1 Throwing or casting on (with acc.); अलं मान्यानां व्याख्यानेषु कटाक्षनिक्षेपेण S. D. 2. -2 A deposit, pledge, pawn in general; निक्षेपे पतिते हर्म्ये श्रेष्ठी स्तौति स्वदेवताम्। निक्षेपी म्रियते तुभ्यं प्रदास्याम्युपयाचितम् ॥ Pt. 1. 14; Ms. 8. 4. -3 Anything deposited without a seal in trust or as a compensation, an open deposit; समक्षं तु निक्षेपणं निक्षेपः Mitā. on Y. 2. 67. -4 Sending away. -5 Throwing away, abandoning. -6 Wiping, drying. -7 Treasure-trove; निक्षेपस्वर्णसंपूर्णकटाहजठरां धराम् Śiva. B. 30. 6. -Comp. -लिपिः A particular mode of writing. -वणिक् a merchant with whom goods are left in deposit N. 3. 43.

निक्षेपणम् 1 Putting down, placing down (the feet); Ku. 1. 33. -2 A means by which anything is kept.

निक्षेपित *a.* 1 Caused to be put down in writing, inscribed. -2 Caused to be deposited.

निक्षेप्तृ *m.* A depositor, pawner.

निक्षुभा 1 The wife of the sun. -2 A female Brāhmaṇa (ब्राह्मणी).

निखन् 1 P. 1 To dig, dig up. -2 To bury, inter; ऊनद्विवर्षं निखनेत् Y. 3. 1; वसुधायां निचख्नतुः R. 12. 30; Bk. 4. 8; 16. 22. -3 To erect (as a column); निचखान जयस्तम्भान् R. 4. 36. -4 To implant, infix, pierce into; निचखान शरं भुजे R. 12. 90; 3. 55; Bk. 3. 8; H. 4. 72.

निखननम् Digging in, burying; as in स्थूणानिखनन्याय.

निखात *p. p.* 1 Dug up, excavated. -2 Fixed, planted (as a stake), infixed; शल्यं निखातमुदहारयतामुरस्तः

R. 9. 78; 13. 61; अष्टादशद्वीपनिखातयूपः 6. 38; गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः Mal. 1. 29. –3 Dug in, buried.

निखर्व *a.* Dwarfish. –र्वम् A billion (अब्ज); तत्राङ्गुष्ठेन राजेन्द्र निखर्वमपरं ततः Mb. 12. 258. 24.

निखिल *a.* [निवृत्तं खिलं शेषो यस्मात्] Complete, whole, entire, all; प्रत्यक्षं ते निखिलमचिराद् भ्रातरुक्तं मया यत् Me. 96; सूर्यांशुभिर्जगदिदं निखिलार्थमेति Bil. Ch. 20. –लेन *ind.* completely, totally; निखिलेन विचिन्वन्तौ सीतां दशरथात्मजौ Ram. 3. 61. 20.

निगड *a.* [नि-गल्-अच् लस्य डः] Fettered, chained; बद्धस्य निगडस्य च Ms. 4. 210. –डः, डम् 1 An iron chain for the feet of an elephant; बद्धापराणि परितो निगडान्यलावीत् Si. 5. 48; Bv. 4. 20; निबद्धनिगडालाननियन्त्रितमदद्विपम् Siva. B. 20. 52. –2 A fetter, chain or shackle in general; देवकीं वसुदेवं च निगृह्य निगडैर्गृहे Bhag. 10. 1. 66.

निगडनम् Chaining, fettering.

निगडयति Den. P. To put in chains, fetter; (fig. also); निद्रानिगडितजनदृशि Dk.

निगडित *a.* Fettered, put in irons, chained, bound.

निगणः The smoke of a sacrificial fire or burnt offering.

निगद् 1 P. 1 To proclaim, declare, announce; पुलकैः प्रियं नववधूर्न्यगदत् Si. 9. 76. –2 To declare, say, speak; सिंहोरुसत्त्वं निजगाद सिंहः R. 2. 33. –3 To speak to, address (any one). –4 To enumerate. –5 To call, name.

निगदः, निगादः 1 Recitation, audible recitation of prayers. –2 A prayer repeated aloud. –3 Speech, discourse. –4 Learning anything without knowing the meaning; यदधीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्द्यते Nir. –5 Mention, mentioning; इति निगदेनैव व्याख्यातम्.

निगदित *a.* 1 Told, said, spoken. –2 Incited, urged, directed; धर्मे निगदितश्चैव पितुर्निर्देशकारकः Ram. 4. 5. 3. –तम् A discourse, speech.

निगादः Recitation.

निगम् 1 P. 1 To go to, attain, acquire, obtain; यत्र दुःखान्तं च निगच्छति Bg. 18. 36; 9. 31. –2 To get knowledge, learn. –3 To be inserted. –4 To enter (with acc. or loc.).

निगमः The Veda or Vedic text; साढ्वै साढ्वा साढेति निगमे P. VI. 3. 113; VII. 2. 64; निगमकल्पतरोर्गलितं फलम् Bhag. 1. 1. 3; Mal. 9. 4; निगमशब्दो वेदवाची Sāyaṇa Bhāṣya. –2 Any passage or word quoted from the Vedas, a Vedic sentence; तथापि च निगमो भवति (often found in Nirukta). –3 A work auxiliary to, and explanatory of the Vedas; नित्यं शास्त्राण्यवेक्षेत निगमांश्चैव वैदिकान् Ms. 4. 19. and Kull. thereon. –4 A sacred precept, the words of a god or holy man. –5 A root (as the source of a word). –6 Certainty, assurance. –7 Logic or science of ethics; सर्वे च येऽन्ये धृतराष्ट्रपुत्रा बलप्रधाना निगमप्रधानाः Mb. 5. 2. 6. –8 Trade, traffic. –9 A market, fair. –10 A caravan of wandering merchants; Ram. 2. 15. 2. –11 A road, market-road. –12 A city. –13 Insertion of the name of a deity into a liturgical formula. –14 Resolution; स्वनिगममपहाय मत्प्रतिज्ञाम् Bhag. 1. 9. 37. –15 Precept, advice; इमं स्वनिगमं ब्रह्मन्नवेत्य मदनुष्ठितम् Bhag. 1. 5. 39. –16 Obtainment (प्राप्ति); पन्था मन्निगमः स्मृतः Bhag. 11. 19. 42.

निगमनम् 1 Quotation of a word from the Veda or the word so quoted. –2 (In logic) The conclusion in a syllogism, a deduction (the fifth member of the five-membered Indian syllogism); निगमनं च प्रतिज्ञाया हेतोश्च पुनर्वचनम् SB. on MS. 7. 1. 12. –3 Going in or into. –4 End, conclusion; इत्येवमुपक्रम्य निगमने इदं श्रूयते । SB. on MS. 3. 3. 2. –Comp. –सूत्रम् The aphorism which forms the निगमन; इदं निगमनसूत्रम् SB. on MS. 7. 1. 12.

निगमात् *ind.* In short, in brief; सर्वं पृथक्त्वं निगमात्कथं वदेत् Bhag. 10. 13. 39.

निगमिन् *a.* Knowing the Vedas.

निगरः, –रणम् &c. See under निगॄ.

निगर्ह् 10 P. To despise, disdain.

निगु *a.* Pleasing. –गुः 1 The mind. –2 Dirt, excrement. –3 A root. –4 Painting.

निगुप् To conceal. See गुप्; इच्छतीशश्च्युताचारान् दारानिव निगोपितुम् Ki. 15. 19.

निगॄ 6 P. 1 To swallow, eat up, devour; सर्वानेव गुणानियं (द्विजिह्वावली) निगिरति श्रीखण्ड ते सुन्दरान् Bv. 1. 38. –2 To conceal, hide (fig.).

निगरः, निगारः Swallowing, devouring.

निगरणम् 1 Swallowing, devouring. –2 (Fig.) Taking up, completely absorbing. –णः 1 The throat. –2 The smoke of a sacrificial fire or burnt offering.

निग (गा) लः 1 Swallowing, devouring. –2 The throat or neck of a horse; N. 1. 58; –3 A chain; दैवप्रणामचलिता निगलाः स्वनन्ति Pratijñā. 3. 4; मया एकीकना निगलगुरुचरणेन...। Bālacharitam 1. °वत् *m.* a horse.

निगार (ल) क *a.* Swallowing, eating.

निगीर्ण *p. p.* 1 Swallowed, devoured. –2 (Fig.) Completely swallowed or absorbed, hidden, concealed and hence to be supplied; उपमानेनान्तर्निगीर्णस्योपमेयस्य यदध्यवसानं सैका K. P. 10. –Comp. –चारिन् *a.* walking concealed or in disguise; Ms. 9. 260.

निगूढ *a.* 1 Hidden, concealed; नलिनी निगूढसलिला च यत्र सा Si. 13. 59. –2 Secret, private; पुरा न केनाप्यभिचोदितोऽहं वक्तुं रहस्यं परमं निगूढम् A. Ram. 1. 1. 16. –3 Mysterious, obscure. –4 Inscrutable. –ढम् *ind.* Secretly, privately.

निगूहनम् Concealing, hiding; नाज्ञानचर्यां पश्यामि मेरोरिव निगूहनम् Mb. 3. 35. 29.

निगोजाहकः A scorpion.

निग्रन्थनम् Killing, slaughter.

निग्रन्थिः *m.* The cover of a book; Hch.

निग्रह् 9 P. 1 To keep or hold down, keep in check. -2 To curb, restrain, suppress, control; निगृह्य शोकम् K. 25; स्वकं तेजो निगृह्य Pt. 3. 174; Bg. 2. 68; R. 5. 59; 14. 85. -3 To stop, obstruct; निगृहीतो बलाद् द्वारि Mb. -4 To punish, chastise; अधार्मिकं त्रिभिर्न्यायैर्निगृह्णीयात् प्रयत्नतः Ms. 8. 310; 9. 308. -5 To seize, catch, apprehend, lay hold of; तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुः R. 2. 33. -6 To close or contract (as eyes); माथुरोऽक्षिणी निगृह्य Mk. 2. -7 To subdue, conquer, overpower; प्रज्ञया निग्रहीतुं शक्यः Mu. 1; 1. 28. -8 To draw in, restrain; निगृह्यन्तामभीशवः Ś. 1.

निगृहीत *p. p.* 1 Seized, arrested. -2 Restrained, curbed, checked, subdued. -3 Attacked. -4 Defeated in argument, caught; भो निगृहीतोऽसि U. 4.

निगृहीतिः *f.* 1 Restraint, check -2 Overpowering, subjugation.

निग्रहः 1 Keeping in check, restraint, curbing, subjection; as in इन्द्रियनिग्रह Ms. 6. 92; Y. 1. 222; Bh. 1. 66; चञ्चलं मनः......तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् Bg. 6. 34; तस्य ता वपुषाक्षिप्ता निग्रहार्थं जजृम्भिरे Bu. Ch. 4. 6. -2 Suppression, obstruction, putting down; तथेन्द्रियाणां दह्यन्ते दोषाः प्राणस्य निग्रहात् Ms. 6. 71. -3 Overtaking, capturing, arresting; त्वन्निग्रहे तु वरगात्रि न मे प्रयत्नः Mk. 1. 22; Śi. 2. 88. -4 Confinement, imprisonment. -5 Defeat, overthrow, vanquishing. -6 Dispelling, destruction, removing; दिनमुखानि रविर्हिमनिग्रहैर्विमलयन् मलयं नगमत्यजत् R. 9. 25; 15. 6; Ku. 5. 53. -7 Arresting of disease, cure. -8 Punishment (opp. अनुग्रह) निग्रहानुग्रहस्य कर्ता Pt. 1; निग्रहोऽप्ययमनुग्रहीकृतः R. 11. 90, 55; 12. 52, 63. -9 Rebuke, reprimand, blame. -10 Aversion, dislike, disgust. -11 (In Nyāya phil.) A flaw in an argument, a fault in a syllogism (by which a disputant is put down in argument); cf. Mu. 5. 10. -12 A handle. -13 A limit, boundary. -14 The Supreme Being. -15 Transgressing (अतिलङ्घन); निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामनुरुद्धपत्रपेतमीः Mb. 12. 24. 13. -Comp. -स्थानम् the reason of defeat, unfitness to be argued with, one of the 16 categories of the Naiyāyikas; 'एवमपि प्रकृतं दूषयितुमशक्नुवतस्तत्सिद्धान्तान्तरदूषणे निग्रहस्थानमापद्यते। ŚB. on MS. 1. 1. 5.

निग्रहण *a.* Holding back or down, suppression. -णम् 1 Subduing, suppression. -2 Capture, confinement. -3 Chastisement, punishment in general. -4 Defeat. -5 War, fight.

निग्राभः Pressing down, letting sink, suppressing (the voice).

निग्राहः 1 Punishment. -2 An imprecation; as in निग्राहस्ते भूयात् 'confusion seize thee!'; Bk. 7. 43.

निघ *a.* As high as broad. -घः 1 A ball. -2 Sin. -Comp. -अनिघ a. of different forms or sizes.

निघण्टः, निघण्टुः 1 A vocabulary or glossary of words. -2 Particularly the glossary of Vedic words explained by Yāska, in his Nirukta.

निघ(घा)सः 1 Eating, dining. -2 Food.

निघातः 1 A blow, stroke; ज्यानिघातकठिनाङ्गुलिर्वृथा बध्यतामभययाचनाञ्जलिः R. 11. 78; मयि तु कृतनिघाते किं विदध्यात्परेण Mv. 2. 49. -2 Suppression or absense of accent. -3 A vowel having a grave accent.

निघातिः *f.* An iron club, hammer.

निघुष्टम् Sound, noise.

निघृष् 1 P. 1 To rub, pound, grind. -2 To graze, wear away by rubbing or grinding.

निघर्षः, निघर्षणम् 1 Rubbing, friction; तरुशाखां न निघर्षजोऽनलः Ki. 2. 51; यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः Subhāṣ. -2 Grinding.

निघृष्ट *p. p.* 1 Rubbed, ground. -2 Chafed, grazed. -3 Subdued, overpowered.

निघृष्व *a.* 1 Rubbed off, excoriated. -2 Small, trifling, insignificant. -ष्वः 1 A hoof. -2 Wind. -3 An ass or mule. -4 A boar. -5 A road. -ष्वम् The mark of a hoof.

निघ्न *a.* 1 Dependent, subservient., obedient (as a servant); तथापि निघ्नं नृप तावकीनैः प्रह्वीकृतं मे हृदयं गुणौघैः Ki. 3. 12; निघ्नस्य मे भर्तृनिदेशरौक्ष्यं देवि क्षमस्वेति बभूव नम्रः R. 14. 58. -2 Docile, tractable. -3 Dependent on (*i. e.* following the gender &c. of) a substantive; इति विशेष्यनिघ्नवर्गः.' -4 (After a numeral) Multiplied by.

निघ्नान *a.* One who destroys (see निहन्); निघ्नानं शात्रवान् रामं कथं त्वं नावगच्छसि Bk. 5. 81.

निचि 5 U. 1 To pile up, heap up. -2 To cover or fill with, strew, overspread (chiefly in *p. p.*); निचितं खमुपेत्य नीरदैः Ghat. 1; शकुन्तनीडनिचितं बिभ्रज्जटामण्डलम् Ś. 7. 11; Bk. 10. 4. -3 To accumulate, store; निचीयते त्वया साधो यशोऽपि सुहृदा विना Mu. 6. 18.

निचयः 1 A collection, heap, multitude; निचय इवाम्बुमुचां नगाधिराजः (ददृशे) Ki. 4. 37. -2 Store, stock,' provisions; as षण्मासनिचयः Ms. 6. 18; सर्वे क्षयान्ता निचयाः Rām. 7. 52. 11. -3 An assemblage of parts consisting a whole; as in शरीरनिचयः -4 Certainty.

निचयिन् *a.* Full of, abounding in; निचयिनि लवलीलताविकासे जनयति लोध्रसमीरणे च हर्षम् Ki. 10. 29.

निचायः A heap.

निचित *p. p.* 1 Covered, overcast, overspread; बभौ चिरं निचित इवाम्बुजां लवैः Si. 17. 14. –2 Full of, filled. –3 Raised up. –4 Piled or heaped up. –5 Constipated (as the bowels).

निचिकी, –नैचिकी An excellent cow.

निचुम्पुणः Ved. 1 The sea, a gush, flood; अपां जगिम-निचुम्पुणः Rv. 8. 93. 22. –2 An epithet of Soma. –3 N. of an *avabhṛitha* q. v.

निचुलः 1 A kind of reed. –2 N. of a poet and friend of Kālidāsa; स्थानादस्मात् सरसनिचुलादुत्पतोदङ्मुखः खम् Me. 14 (where Malli. observes:—निचुलो नाम महाकविः कालिदासस्य सहाध्यायः; but this explanation is very doubtful). –3 An upper garment, cover; cf. निचोल. –4 The tree called हिज्जल, (Barringtonia Acutangula). –5 A lotus. –6 A cocoa-nut tree; निचुलो हिज्जले पद्मेऽप्यत्री मधुफलेऽपि च Nm.

निचुलकम् 1 A breast-plate, cuirass. –2 An outer garment. –3 A case box; कृत्वा धनुर्निचुलके मृगयानिवृत्तौ B. R. 6. 42.

निचुलित *a.* Being in a case; cased; निर्मोकेन च वासुके-र्निचुलितम् (धनुः) B. R. 4. 53.

निचोलः 1 A cover, veil, wrapper; ध्वान्तं नीलनिचोलचारु Gīt. 11; शीलय नीलनिचोलम् 5; तमोमयं नीलनिचोलचेलम् Rām. Ch. 6. 28. –2 A bed-cover. –3 The cover of a litter (दोलिकावरणम्).

निचोलकः 1 A jacket, bodice. –2 A soldier's jacket serving as a breast-plate.

निच्छाविः N. of a district, the modern Tirhut.

निच्छिविः N. of one of the degraded castes (sprung from outcast Kṣatriyas); see Ms. 10. 22.

निच्छेदः 1 Cutting off. –2 (In arith.) Leaving no common measure, reducing by the common divisor, to the least term, so as to be capable of no further reduction.

निज् 3 U. (नेनेक्ति, नेनिंक्ते, प्रणेनेक्ति, निक्त) 1 To wash, cleanse, purify; सस्नुः पयः पपुरनेनिजुरम्बराणि Si. 5. 28. –2 To wash or clean oneself, to be purified (Ā.). –3 To nourish. –*With* निस् to wash, clean, purify; तोयनिर्णिक्त-पाणयः R. 17. 22; Y. 1. 191; Ms. 5. 127.

निक्त *p. p.* Washed, cleansed &c.

निज *a.* [नितरां जायते निजन्-ड] 1 Innate, indigenous, native, inborn, congenial. –2 Own, one's own, relating to one-self, of one's own party or country; निजं वपुः पुन-रनयन्निजां रुचिम् Si. 17. 4; R. 3. 15; 18. 27; Ms. 2. 50. –3 Peculiar. –4 Continual, perpetual. –*m.* (pl.) One's own people. –**Comp.** –**बोधः** Self-knowledge, spiritual knowledge; भिक्षुर्न चाहं निजबोधरूपः Hastāmalaka Stotra.

निञ्ज् 2 Ā. (निंक्ते) To wash. –With प्र to wash (प्रणिङ्क्ते).

निटलम् (Sometimes written निटिल) The forehead; निटिलतटचुम्बित Dk. 4. 15. –**Comp.** –**अक्षः**, –**ईक्षणः** N. of Śiva.

निडीनम् The downward flight or swoop of birds; Mb. 8. 4. 26; see डीन.

निण्य *a.* Ved. 1 Hidden, concealed. –2 Secret, mysterious. –**ण्यम्** A secret or mystery.

नितप् 1 P. To emit heat downwards, to sweat; तदाहुर्निशोचति नितपति वर्षिष्यति वा Ch. Up. 7. 11. 1.

नितम्बः [निभृतं तम्यते कामुकैः, तमु काङ्क्षायाम्] 1 The buttocks, posteriors (of a woman), (the circumference of the hip and loins); यातं यच्च नितम्बयोर्गुरुतया मन्दं विलासा-दिव S. 2. 2; R. 4. 52; 6. 17; Me. 43; Bh. 1. 5; M. 2. 7. –2 The slope, ridge, side, flank of a mountain; सनाक-वनितं नितम्बरुचिरम् (गिरिम्) Ki. 5. 27; सेव्या नितम्बाः किमु भूधराणामुत स्मरस्मेरविलासिनीनाम् Bh. 1. 19; V. 4. 26; Bk. 2. 8; 7. 58. –3 A precipice. –4 The sloping bank of a river; Mb. 1. 120. 12. –5 The shoulder. –6 The sounding-board of the Viṇā. –**Comp.** –**बिम्बम्** round or circular hips; Ṛs. 1. 4. –**स्थलम्**, –**स्थली** The region of the hips.

नितम्बवत् *a.* Having beautiful hips. –**ती** A woman; चारु चुचुम्ब नितम्बवती दयितम् Gīt. 1; V. 4. 26.

नितम्बिन् *a.* [नितम्ब –अस्त्यर्थे इनि] 1 Having beautiful hips, having well-sloped buttocks (often applied to जघन); cf. M. 2. 3; Ki. 8. 16; R. 19. 26. –2 Having beautiful sides (as a mountain). –**नी** 1 A woman with large and handsome hips; नितम्बिनीनां भृशमादधे धृतिम् Ki. 8. 3; Si. 7. 68; Ku. 3. 7. –2 A woman in general; नामृतं न विषं किंचिदेकां मुक्त्वा नितम्बिनीम्। यस्याः सङ्गेन जीव्येत म्रियेत च वियोगतः॥ Pt. 4. 32, 86.

नितराम् *ind.* 1 Wholly, entirely, completely; प्राणां-स्त्यजामि नितरां तदवाप्तिहेतोः Ch. P. 41; Bh. 1. 96. –2 Exceedingly, excessively, very much; तुदन्ति चेतो नितरां प्रवासिनाम् Ṛs. 2. 4; Amaru. 10; Bh. 2. 18; शोषितसरसि निदाघे नितरामेवोद्धतः सिन्धुः Pt. 1. 104; नितरां नीचोऽस्मीति Bv. 1. 8. –3 Continually, always, eternally. –4 At all events. –5 Certainly. –6 Ved. In a low tone. –7 Downward.

नितलम् One of the seven divisions of the lower regions; see पाताल.

नितान्त *a.* Extraordinary, excessive, very much, intense; नितान्तकठिनां रुजं मम न वेद यो मानसीम् V. 2. 11; R. 3. 8, –**तम्** *ind.* Excessively, very much, exceedingly, in a high degree; मित्रं कोऽपि न कस्याऽपि नितान्तं न च वैरकृत् Pt. 2. 116. –**Comp.** –**कठिण (न)** *a.* Very hard, severe; नितान्तकठिनां रुजं मम न वेद यो मानसीम् V. 2. 11.

नित्य *a.* [नियमेन नियतं वा भवं नि-त्य-प्; cf. P. IV. 2. 104. Vārt.] 1 (*a*) Continual, perpetual, constant, everlasting, eternal, uninterrupted; यथा त्वमसि दुर्धर्षो धर्मनित्यः प्रजाहितः Rām. 7. 37. 8; यदि नित्यमनित्येन लभ्यते H. I. 48; नित्यज्योत्स्नाः प्रतिहततमोवृत्तिरम्याः प्रदोषाः Me. (regarded by Malli. as an interpolation); Ms. 2. 206. (*b*) Imperishable, indestructible; पृथिवी द्विविधा नित्याऽनित्या च Tarka K. -2 Invariable, regular, fixed, not optional, regularly prescribed (opp. काम्य). -3 Necessary, obligatory, essential. -4 Ordinary, usual (opp. नैमित्तिक). -5 (At the end of comp.) Constantly dwelling in, perpetually engaged in or busy with; जाह्नवीतीर°, अरण्य°, आदान°, ध्यान° &c. **-त्यः** The ocean. **-त्या** 1 An epithet of the goddess Durgā. -2 A plough-share. **-त्यम्** An indispensable or inevitable act. **-त्यम्** *ind.* Daily, constantly, always, ever, perpetually, eternally. **-Comp. -अनध्यायः** invariable suspension of Vedic studies; नित्यानध्याय एव स्याद् ग्रामेषु नगरेषु च Ms. 4. 107. **-अनित्य** *a.* eternal and perishable. **-अनुबद्ध** *a.* always approached or resorted to. **-अनुवादः** a bare statement of fact; स्याज्जुहुप्रतिषेधाश्रित्यानुवादः MS. 4. 1. 45. **-अभियुक्त** *a.* One who is completely absorbed in yogic practices. **-ऋतु** *a.* regularly recurring at the seasons. **-कर्मन्** *n.*, **-कृत्यम्**, **-क्रिया** any daily and necessary rite, a constant act or duty, as the five daily Yajñas. **-कालम्** *ind.* always, at all times; ब्राह्मेण विप्रस्तीर्थेन नित्यकालमुपस्पृशेत् Ms. 2. 58, 73. **-गतिः** air, wind. **-जात** *a.* constantly born; अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् Bg. 2. 26. **-दानम्** daily alms-giving. **-नियमः** an invariable rule. **-नैमित्तिकम्** an occasional act regularly recurring, or any ceremony constantly performed to accomplish a particular object, *e. g.* (a पर्वश्राद्ध). **-पुष्ट** *a.* always well-supplied. **-प्रलयः** 1 the constant dissolution of living beings. -2 sleep. **-बुद्धिः** *a.* considering anything as constant or eternal. **-भावः** eternity. **-मुक्तः** the Supreme Spirit. **-युक्त** *a.* always busy or intent upon. **-युज्** *a.* having the mind always fixed upon one object; दृग्भिर्हृदीकृतमलं परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजां दुरापम् Bhāg. 10. 82. 40. **-यौवना** (ever youthful) an epithet of Draupadī. **-व्रतम्** a perpetual observance (lasting for life). **-शङ्कित** *a.* perpetually alarmed, ever suspicious. **-समः** the assertion that all things remain the same; Sarva. S. **-समासः** 'a necessary compound', a compund the meaning of which cannot be expressed by its constituent members used separately (the separate ideas having merged in one); *e. g.* जमदग्नि, जयद्रथ &c.; इवेन नित्यसमासः &c.

नित्यता, -त्वम् 1 Invariableness, constancy, continuance, eternity, perpetuity. -2 Necessity. -3 Perseverance.

नित्यदा *ind.* Perpetually, always, constantly, eternally; स नित्यदोद्विग्नधिया तमीश्वरम् (ददर्श) Bhāg. 10. 44. 38.

नित्यशस् *ind.* Constantly, always, eternally; अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः Bg. 8. 14; Ms. 2. 96; 4. 150

निद् 1 U. (नेदति-ते) 1 To be near. -2 To blame, censure, approach; cf. निन्द्.

निद् *f.* Ved. Mocking, despising, censuring.

निद *a.* Censuring. **-दम्** Poison; (also निदा).

निदक्षुः 1 A man. -2 One without herpes.

निदर्शक, -नम् &c. See under निदृश्.

निदाघः [नि-दह् आधारे घञ् न्यङ्क्वादि कुत्वम्] 1 Heat, warmth; आर्द्राङ्गुलीदलमनङ्गनिदाघतप्तः -2 The hot season, summer (the months of ज्येष्ठ and आषाढ); निदाघमिहिरज्वालाशतैः Bv. 1. 16; निदाघकालः समुपागतः प्रिये Ṛs. 1. 1; Pt. 1. 104; Ku. 7. 84. -3 Sweat, perspiration. प्रक्षालयामास मुखं निदाघः Ki. 17. 8. -4 The internal heat; स्त्रियो निदाघं शमयन्ति कामिनाम् Ṛs. 1. 4. -5 The water of perspiration. **-Comp. -करः** the sun. **-कालः** summer. **-धामन्** the sun; निदाघधामानमिवाधिदीधितिम् Śi. 1. 24. **-वार्षिक** *a.* (months) belonging to the hot and rainy season; निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं घर्मांशुभिर्यथा Mb. 7. 30. 10. **-सिन्धुः** a river in hot season (nearly dry).

निदानम् 1 A band, rope, halter; उदुस्रियाणामसृजन्निदानम् Rv. 6. 32. 2. -2 A rope for tying up a calf; बालजेन निदानेन कांस्यं भवतु दोहनम् Mb. 13. 94. 41. -3 A primary cause, the first or essential cause; निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य सन्ततेः R. 3. 1; अथवा बलमारभ्भो निदानं क्षयसम्पदः Śi. 2. 94. -4 A cause in general; मुञ्च मयि मानमनिदानम् Gīt. 5. -5 (in medicine) Inquiry into the causes of a disease, pathology. -6 Diagnosis of a disease. -7 End, termination. -8 Purity, purification, correctness. -9 Claiming the reward of penitential acts. **-Comp. -स्थानम्** one of the departments of medical science, Pathology.

निदिग्ध *p. p.* [नि-दिह्-क्त] 1 Smeared, annointed. -2 Increased, accumulated. **-ग्धा** Small cardamoms.

निदिग्धिकादिकाथः A kind of Āyurvedic decoction; निदिग्धिकानागरकामृतानां क्वाथं पिबेन्मिश्रितपिप्पलीकम्। जीर्णज्वरारोचककासशूलश्वासाग्निमान्द्यार्दितपीनसेषु ॥ Com. of Chakradatta on Charaka.

निदिध्यासः, निदिध्यासनम् See under निध्यै; निरन्तरं विचारो यः श्रुतार्थस्य गुरोर्मुखात्। तन्निदिध्यासनं प्रोक्तं तच्चैकाग्र्येण लभ्यते ॥

निदिश् 6 P. To order, point out &c.; see निर्दिश्.

निदिष्ट *p. p.* 1 Pointed out. -2 Ordered, directed. -3 Advised, enjoined.

निदेशः 1 Order, command, direction, instruction; वाक्येनेयं स्थापिता स्वे निदेशे M. 3. 14; स्थितं निदेशे पृथगादिदेश R. 14. 58. Ku. 3. 4. -2 Speech, narration, conversation. -3 Vicinity, neighbourhood; निदेशे चैव तिष्ठतः Ms. 2. 197. -4 A vessel, vase.

निदेशिन् *a.* Pointing &c. **–नी** 1 A quarter, point of the compass. –2 A region.

निदृश् *Caus.* 1 To show, point out; निदर्शयामास विशेषदृश्यमिन्दुं नवोत्थानमिवेन्दुमत्यै R. 6. 31. –2 To prove, establish, demonstrate. –3 To consider, treat of, discuss (as in a book). –4 To teach, explain. –5 To illustrate by an example; cf. निदर्शना. –6 To introduce, cause to enter. –7 To show oneself to (a person).

निदर्शक *a.* 1 Seeing. –2 Seeing into, perceiving. –3 Pointing out, proclaiming, indicating, showing.

निदर्शन *a.* 1 Pointing, showing. –2 Proclaiming, declaring announcing. –3 Teaching. **–नम्** 1 View, insight, looking into, sight, vision; शुद्धात्मा ब्राह्मणो रात्रौ निदर्शनमपश्यत Mb. 12. 271. 14. –2 Pointing to, showing. –3 Proof, evidence; बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् Pt. 3. 23. –4 An instance, example, illustration; ननु प्रभुरेव निदर्शनम् Ś. 2; निदर्शनसाराणां लघुर्बहुतृणं नरः Śi. 2. 50; R. 8. 45; जनकस्य नृपेन्द्रस्य तपसः सन्निदर्शनम् Pratimā 4. 14. –5 Injunction. –6 Authority, text. –7 A scheme, system. –8 A precept, scriptural authority, an injunction. –9 The third member of an Indian syllogism (usually called उदाहरण q. v.). **–ना** A figure of speech (in Rhetoric) thus defined:— निदर्शना । अभवन्वस्तुसंबन्ध उपमापरिकल्पकः K. P. 10; *e. g.* R. 1. 2.

निदर्शित *a.* 1 Shown, presented. –2 Offered (as a seat). –3 Illustrated, exemplified.

निदर्शिन् *a.* Suiting, pleasing; सतां बुद्धिं पुरस्कृत्य सर्वलोकनिदर्शिनीम्। राज्यं स त्वं निगृह्णीष्व भरतेन प्रसादितः॥ Rām. 2. 108. 18.

निद्रा 2 P. To fall asleep, sleep.

निद्रा 1 Sleep, sleepiness; प्रच्छायसुलभनिद्रा दिवसाः Ś. 1. 3; निद्रामुद्रां क्षिपन् Māl. 2. 12. –2 Sloth; निद्रां च प्रतिभां चैव ज्ञानाभ्यासेन तत्त्ववित् (निवर्तयेत्) Mb. 12. 274. 7. –3 Shutting, budding state. **–Comp. –अन्ध** *a.* dead, fast asleep. **–अलस** *a.* dull or languid with drowsiness, fast asleep; निद्रालसा बर्हिणः V. 3. 2. **–दारिद्र** *a.* suffering from want of sleep. **–भङ्गः** awaking. **–वृक्षः** darkness. **–सजननम्** phlegm, phlegmatic humour.

निद्राण *a.* 1 Sleeping, asleep. –2 Shut, closed (as a bud).

निद्रालु *a.* Sleeping, asleep. **–लुः** An epithet of Viṣṇu; निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु वः Bhāg.

निद्रित *a.* Asleep, slept.

निधन *a.* [निवृत्तं धनं यस्मात्; Uṇ. 2. 81] Poor, indigent; अहो निधनता सर्वापदामास्पदम् Mk. 1. 14. **–नः, –नम्** 1 Destruction, annihilation, death, loss; स्वधर्मे निधनं श्रेयः Bg. 3. 35; म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालम् Gīt. 1; कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं. विद्याख्यमन्तर्धनम् Bh. 2. 16; Pt. 1. 21; 5. 95. –2 The concluding passage at the end of a Sāman sung in chorus, the fifth of the five parts of Sāman; लोकेषु पञ्चविधं सामोपासीत...... द्यौर्निधनम् Ch. Up. 2. 2. 1. –3 The *finale* (in music). –4 N. of the eighth lunar mansion. –5 Conclusion, end, termination; अस्य वाक्यस्य निधने प्रादुरासीच्छिवोऽनिलः Mb. 6. 119. 38. –6 Ved. Residence; receptacle. **–नः** The head of a family. **–नम्** Family, race. **–Comp. –कारिन्** *a.* fatal, destructive. **–क्रिया** a funeral ceremony.

निधनता Indigence, poverty; अहो निधनता सर्वापदामास्पदम् Mk. 1. 14.

निधा 3 U. 1 To place, put, put or set down; शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् Bh. 3. 123; R. 3. 50, 62; 12. 52; Śi. 1. 13. –2 To confide, or entrust, commit to the care of; निदधे विजयाशंसां चापे सीतां च लक्ष्मणे R. 12. 44; 15. 36. –3 To give, impart to, deposit with; दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः R. 4. 1. –4 To put down, lay, allay, restrain; सलिलैर्निहितं रजः क्षितौ Ghaṭ. 1 –5 To bury, conceal or hide (as under ground); ऊनद्विवार्षिकं प्रेतं निदध्युर्बान्धवा बहिः Ms. 5. 68. –6 To fix or direct the thoughts upon; cf. निध्यै. –7 To determine, resolve. –8 To direct one's labours, endeavour. –9 To appoint. –10 To remove, relinquish. –11 To lay up, treasure up. –12 To remember, keep or bear in mind. –13 To end, close.

निधा Ved. 1 Laying snares. –2 A net or snare.

निधानम् 1 Putting down, laying down, depositing. –2 Keeping, preserving. –3 Place where anything is placed, a receptacle, reservoir; निधानं धर्माणाम् G. L. 18. –4 Treasure; निधानगर्भामिव सागराम्बराम् R. 3. 9; Bg. 9. 18; विवेव लोकस्य परं निधानम् Subhāṣ. –5 Hoard, store, property, wealth. –6 A place of cessation or rest. –7 A deposit; Ms. 8. 36.

निधिः [नि–धा–आधारे कि] 1 Abode, receptacle, reservoir; जल°, तोय°, तपोनिधि &c. –2 A store-house, treasury. –3 A treasure, store, hoard (for the nine treasures of Kubera, see नवनिधि). –4 The ocean. –5 An epithet of Viṣṇu. –6 A man endowed with many good qualities. –7 the science of chronology; Ch. Up. 7. 2. 1. **–Comp. –ईशः, –नाथः** an epithet of Kubera; Bhāg. 10. 50. 56. **–वादः** the art of finding treasure. **–वासः** the town of Newāsā on the Pravarā river in the Ahmednagar District; Cf. निधिवासकर–परमानन्द–प्रकाशितायां ... संहितायां .....। Colophon of Śiva. B. 2.

निधुवनम् [नितरां धुवनं हस्तपादादिचालनमत्र] 1 Agitation, trembling; –2 Sexual enjoyment, coition; अतिशयमधुरिपुनिधुवनशीलम् Gīt. 2; Śi. 11. 18; Ch. P. 4, 8, 25. –3 Pleasure, enjoyment, sport.

निध्यै 1 P. 1 To think of, meditate upon, remember; बिभीषणादिति श्रुत्वा तं निदध्यौ रघूत्तमः Bk. 14. 65. –2 To meditate deeply upon, look steadfastly or intently at; अङ्गुलीयकं निध्यायन्ती M. 1; Śi. 8. 69; 12. 40; Ki. 10. 46; 14. 58.

निदिध्यासः, निदिध्यासनम् Profound and repeated meditation, constant musing.

निध्यात *a.* Meditated or thought on.

निध्यानम् Seeing, beholding, sight.

निध्वानः Sound; निध्वानैर्नीरदौघध्वनिपरिभवदैरम्बरं कम्बुराजः Viṣṇupādādi Stotra 1.

निनङ्क्षु *a.* 1 Wishing to die. –2 Wishing to escape or fly away; अपिरफवच बन्धूनां निनङ्क्षुर्विक्रमं मुहुः Bk. 4. 33.

निनद् 1 P. 1 To sound, shout; मधुपटनिनदद्भिर्बोधितो राजहंसैः R. 5. 75; M. 5. 10; Bk. 6. 117. –3 To resound, echo.

निन(ना)दः 1 Sound, noise; U. 3. 7 (v. l.); उच्चचार निनदोऽम्भसि तस्याः R. 9. 73; 11. 15; Ṛs. 1. 15. –2 Buzzing, humming (of bees &c.). –3 A sound like that of a chariot; कर्णावपिगृह्य निनदमिव नदथुः Ch. Up. 3. 13. 8.

निनादित *a.* Filled with noise, resounding, made to sound. –**तम्** A sound.

निनादिन् *a.* 1 Sounding, ringing. –2 Causing to sound, playing (as a musical instrument).

निनयनम् See under निनी.

निनर्द् 1 P. 1 To sound. –2 To prolong a note (in chanting).

निनर्दः Prolonging a note in chanting.

निनाहः A water-jar to be put into the ground.

निनी 1 P. 1 To take near or towards, carry near, bring, fetch; चरितव्रत आयाते निनयेरन्नवं घटम् Y. 3. 295. –2 To bend, incline; वक्त्रं निनीय. –3 To pour down. –4 To bring about, accomplish, perform. –5 To spend (time).

निनयनम् 1 Performance. –2 Performing, accomplishing. –3 Pouring out.

निनृत्त *a.* Repeated (as a portion of a verse.)

निनृत्तिः *f.* Repetition.

निन्द् 1 P. (निन्दति, निन्दित; प्रणिन्दति) To blame, censure, find fault with, revile, reproach, condemn; निनिन्द रूपं हृदयेन पार्वती Ku. 5. 1; सा निन्दन्ती स्वानि भाग्यानि बाला Ś. 5. 30; Bg. 2. 36; Ms. 3. 42.

निन्दक *a.* [निन्द्-ण्वुल्] Blaming, censuring, abusing, defaming.

निन्दनम्, निन्दा [निन्द्-भावे-ल्युट् अ वा] 1 Blame, censure, reproof, reproach, abuse, reviling, defamation; व्याजस्तुतिर्मुखे निन्दा K. P. 10; पर°, वेद°. –2 Injury, wickedness. –**Comp.** –**उपमा** a comparison which involves reproofs; Kāv. 2. 30. –**स्तुतिः** *f.* 1 ironical praise, irony. –2 overt praise.

निन्दित *p. p.* [निन्द्-क्त] Blamed, censured, abused, defamed &c. –2 Low, despicable. –3 Prohibited, forbidden.

निन्द्य *a.* Blamable, censurable, reprehensible, bad, vile. –2 Forbidden, prohibited.

निन्दतल *a.* Having a maimed hand.

निन्दुः *f.* A woman bearing a dead child.

निपः, –पम् A water-jar. –**पः** The Kadamba tree.

निप(पा)ठः, निपठनम्, निपठितिः *f.* Reading, reciting, studying.

निपत् 1 P. 1 To fall or come down, descend, alight, sink down; निपतन्ती पतिमप्यपातयत् R. 8. 38; Bk. 15. 27. –2 To be cast at, be directed towards; निपेतुरन्तःकरणैर्नरेन्द्राः R. 6. 11. –3 To throw oneself down (as at the feet), fall prostrate; देवास्तदन्ते हरमूढभार्यं किरीटबद्धाञ्जलयो निपत्य Ku. 7. 92; R. 4. 50; Bh. 2. 31. –4 To fall or descend into, meet in; त्वय्येव निपतन्त्योघा जाह्नवीया इवार्णवे R. 10. 26. –5 To fall upon, attack, rush at or upon; सिंहो शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलभित्तिषु गजेषु Bh. 2. 38. –6 To happen, occur, take place, fall to one's lot; सकृदंशो निपतति Ms. 9. 47. –7 To be placed, occupy a place; अभ्यर्हितं पूर्वं निपतति. –8 To flow in, discharge into. –9 To fall into ruin. –10 To fall into (any state). –11 To be miscarried (as the foetus). –*Caus.* 1 To cause to fall down, throw or hurl down. –2 To kill, destroy; तातं निपात्य सह बन्धुजनाक्षितोयैः Mu. 5. 7; Pt. 3. 63. –3 To inlay, emboss. –4 To direct (the eyes) upon. –5 To spit out. –6 To raise or levy (as a tribute). –7 (In gram.) To put down as a special or irregular form, to mention as an irregular formation; एते पञ्चविंशतिरजन्ता निपात्यन्ते Sk.

निपतनम् 1 Falling down, descending, alighting. –2 Flying down.

निपत्या 1 Slippery ground. –2 A battle-field.

निपातः 1 Falling or coming down, descending, alighting; पयोधरोत्सेधनिपातचूर्णिताः Ku. 5. 24; Ṛs. 5. 4. –2 Attacking, falling upon, a spring, leap; उत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रम् R. 2. 60. –3 Casting, hurling, discharging; स च त्वदेकेषुनिपातसाध्यः Ku. 3. 15. –4 Descent, fall; निशितनिपाताः शराः Ś. 1. 10. –5 Dying, death; आनिपाताच्छरीरस्य युक्तो वार्यनिलाशनः Ms. 6. 31. –6 Accidental occurrence or mention; Mb. 12. 59. 46. –7 An irregular form, irregularity, putting down as irregular or exceptional; एते निपाताः, निपातोऽयम् &c. –8 A particle, an indeclinable; see P. I. 4. 56. –9 The opposite extremity, the lower end. –10 Mixing, coming together; बिन्दुन्यासादयोऽवस्थाः शुक्रशोणितसंभवाः। यासामेव निपातेन कललं नाम जायते॥ Mb. 12. 320. 115.

निपातकः, –कम् Sin, a bad act.

निपातन *a.* Killing, destroying. **-नम्** 1 Throwing down, beating or knocking down; अवगूर्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने Ms. 11. 209. -2 Overthrowing, destroying, killing; मापकस्तु भवेद्दण्डः श्वसूकरनिपातने Ms. 8. 298. -3 Touching with. -4 Putting down as irregular or exceptional. -5 An irregular form of a word, irregularity, exception; यल्लक्षणेनानुत्पन्नं तत् सर्वं निपातनात् सिद्धम् Mbh. -6 Falling or flying down.

निपातित *a.* 1 Thrown or put down, felled. -2 Killed, destroyed. -3 Beaten down. -4 Irregular.

निपातिन् *a.* Falling down, alighting; कुसुमपङ्क्तिनिपातिभिरङ्कितः R. 9. 41. -2 Destroyed, decayed. -3 Destroying; ज्योतिरिन्धननिपाति भास्करात् R. 11. 21.

निपलाशम् *ind.* Ved. Without speaking (like a tree without foliage).

निपा 2 P. 1 To drink or suck in, imbibe. -2 To absorb, dry up. -3 To drink, kiss; अत एव निपीयतेऽधरः Pt. 1. 189; दन्तच्छदं प्रियतमेन निपीतसारम् Ṛs. 4. 13. -4 To feast on (with the eyes or ears).

निपानम् 1 Drinking. -2 Any reservoir of water, pool, puddle; गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितम् Ś. 2. 6; H. 1. 172; R. 9. 53; निपानवत् स कमलचारुदीर्घिकं ददर्श तद् वनमिव नन्दनं वनम् Bu. Ch. 3. 64. -3 A place or trough near a well for watering cattle. -4 A well; जह्नुः स्वराडिव निपानखनित्रमिन्द्रः Bhāg. 2. 7. 48. -5 A milk-pail. -6 A resort, place of shelter; निपानं सर्वभूतानाम् Mb. 12. 18. 17.

निपीत *p. p.* Drunk in, absorbed, dried up.

निपीतिः *f.* Drinking.

निपाकः 1 Maturing, ripening. -2 Cooking. -3 Perspiration. -4 The result of a bad action; निपाकः पचने स्वेदेऽप्यसत्कर्मफलेऽपि च Nm.

निपादः Ved. 1 Low ground. -2 High and low ground.

निपीड् 10 U. 1 To harass, pain, molest, injure, punish, trouble; तेऽपि भोगाय कल्पन्ते दण्डेनैव निपीडिताः Ms. 7. 23. -2 To press together, squeeze. -3 To seize, grasp, hold fast, embrace; गुरोः सदारस्य निपीड्य पादौ R. 2. 23; 5. 65. -4 To impress. -5 To eclipse.

निपीडनम् 1 Squeezing, pressing; घनपुलकपुलोमजाकुचाग्रद्रुतपरिरम्भनिपीडनक्षमत्वम् (दधातु) Śi. 1. 74; 13. 11. -2 Hurting, injuring. **-ना** Oppression, hurt, injury; कृत्वा दीननिपीडनां निजजने बद्ध्वा वचोविग्रहम् S. D.

निपीडित *p. p.* 1 Squeezed, pressed. -2 Pained, hurt. -3 Embraced.

निपुण *a.* 1 Clever, sharp, shrewd, skilful; वयस्य निसर्गनिपुणाः स्त्रियः M. 3. -2 Proficient or skilled in, conversant or familiar with (with loc. or instr.); वाचि निपुणः; वाचा निपुणः. -3 Experienced. -4 Kindly or friendly towards. -5 Acute, fine, delicate, minute, sharp. -6 Complete, perfect, accurate. -7 Absolute; प्रसन्ननिपुणेन Bhāg. 5. 4. 5. **-णम्** Skill, proficiency; न चास्य कश्चिन्निपुणेन धातुरवैति जन्तुः कुमनीष ऊतीः Bhāg. 1. 3. 37. **-णम्** *ind.* or निपुणेन 1 Skilfully, cleverly. -2 Perfectly, completely, totally, -3 Exactly, carefully, accurately, minutely; निपुणमन्विष्यन्नुपलब्धवान् Dk. 59; निपुणमनुपाल्या हि शिशवः Mv. 5. 14. -4 In a delicate manner.

निपुणता, -त्वम् 1 Skilfulness, cleverness. -2 Carefulness, accuracy.

निफला Cardiospermum Halicacabum (Mar. मालकांगोणी).

निफेनम् Opium.

निबन्ध् 9 P. 1 To bind, tie, fasten, chain, fetter; आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय Bg. 4. 41; 9. 9; 14. 7; 18. 17; Ms. 6. 14; Ku. 5. 10. -2 To fix upon, rivet; त्वयि निबद्धरतेः V. 4. 29; Bh. 3. 87. -3 To join, unite, connect; आभाति वेला लवणाम्बुराशेर्धारानिबद्धेव कलङ्करेखा R. 13. 15. -4 To form, build, construct, arrange; हेमनिबद्धं चक्रम्, पाषाणचयबद्धः कूपः &c. -5 To write, compose; मया निबद्धेयमतिद्वयी कथा K. 5. -6 To restrain, obstruct. -7 To fix upon, impose. -8 To appoint. -9 To place, locate.

निबद्ध *p. p.* 1 Bound, tied, fettered, stopped, closed &c. -2 Connected with, relating to. -3 Formed of. -4 Set or inlaid with. -5 Called as a witness; Ms. 8. 76. -6 Restricted, checked. -7 Composed, written; धर्मद्रुहो दमयितुश्चरितं निबद्धम् Mv. 1. 6. -8 Covered with, enveloped. -9 Furnished with.

निबन्द्धृ *m.* 1 A writer, author; निबन्द्धा यस्त्वेषां स खलु निखिलेऽस्मिन् कविवृषा B. R. 1. 11. -2 A commentator. -3 A binder.

निबन्धः 1 Binding, tying, fastening. -2 Attachment, intentness; दैवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता Bg. 16. 5. -3 Composing, writing down. -4 Literary composition or treatise, work; प्रत्यक्षरश्लेषमयप्रबन्धविन्यासवैदग्ध्यनिधिर्निबन्धं चक्रे Vās. -5 A compendium. -6 Restraint, obstruction, confinement. -7 Suppression of urine. -8 A bond, fetter. -9 A grant of property, an assignment of cattle, money &c. for support; भूर्या पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा Y. 2. 121. -10 Fixed property. -11 Foundation, origin. -12 Cause, reason. **-धम्** Song, singing. **-Comp. -पुस्तकम्** a register; निबन्धपुस्तकस्थानं च कारयेत् Kau. A. 2. 7.

निबन्धनम् 1 The act of fastening, binding together; तं ददर्श यवक्रीतो यन्त्रवन्तं निबन्धने Mb. 3. 135. 34. -2 Constructing, building. -3 Restraining, checking, confining. -4 A bond, fetter. -5 A tie, band, support, stay; आशानिबन्धनं जाता जीवलोकस्य U. 3; यस्त्वमिव मामकीनस्य मनसो द्वितीयं निबन्धनम् Mal. 3. -6 Dependence, connection;

ते त्वदाशानिबन्धनाः M. 4. 14; परस्परनिबन्धनः Pt. 1. 79 'interdependent'. -7 Cause, origin, ground, motive, basis, foundation; वाक्प्रतिष्ठानिबन्धनानि देहिनां व्यवहारतन्त्राणि Māl. 4 'based on, &c.; प्रत्याशा° 3; अनिबन्धन causeless, accidental; U. 5, 7. -8 Abode, seat, receptacle; सहजविलासनिबन्धनं शरीरम् Māl. 2. 6. -9 Composing, arrangement (रचना); संस्कारपूतेन वरं वरेण्यं वधूं सुखग्राह्यनिबन्धनेन Ku. 7. 90. -10 A literary composition or work, a treatise; Śi. 2. 112. -11 A grant (of land), an assignment; सद्वृत्तिः सन्निबन्धना Śi. 2. 112 (where निबन्धन means 'a treatise' also). -12 The peg of a lute. -13 (In gram.) Syntax. -14 A commentary.

निबन्धनी A bond, fetter, tie.

निबन्धिन् *a.* 1 Binding, fastening, confining. -2 Connected with. -3 Causing, being the origin of, producing.

निब (व) र्हण *a.* Destroying, destroyer, enemy (in comp.); अनपायि निबर्हणं द्विषां न तितिक्षासममस्ति साधनम् Ki. 2. 43; Mv. 3. 37. **-णम्** Killing, destruction, annihilation, slaughter; निवर्हणं धर्मयनैर्विगर्हितं विशिष्य विश्वासजुषां द्विषामपि N. 1. 131; इहैव तु त्वया स्थेयं ताम्राननिबर्हणे Śiva. B. 29. 61.

निबर्हित *a.* Destroyed, removed (अपहृत); कृतः कृतार्थोऽस्मि निबर्हितांहसा Śi. 1. 29.

निबिड *a.* Dense, thick; कालिकेव निबिडा बलाकिनी R. 11. 15. -2 Hard, difficult; R. 9. 58; पर्यङ्कबन्धं निबिडं बिभेद Ku. 3. 59. See निविड.

निबिडित *a.* 1 Become thick, heavy; जलनिबिडितवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः Māl. 4. 10. -2 Pressed close to; (देहि मे) लब्ध्वा भर्तुर्निबिडितकुचामादरादङ्कपालीम् B. R. 5. 19.

निबिरीस *a.* See निबिड; 'निबिडं निबिरीसं च दृढं गाढं प्रचक्षते', इति वैजयन्ती; उरुनिबिरीसनितम्बभारखेदि Śi. 7. 20; निबिरीसगुणस्तोमः Viś. Guṇā. 438.

निबुध् 1 P. 1 To know, understand, learn; निबोध साधो तव चेत् कुतूहलम् Ku. 5. 52; 3. 14; Ms. 1. 68; Y. 1. 2. -2 To regard or consider as, deem. -3 To listen or attend to. *-Caus.* To explain, inform, acquaint.

निबोधः, -धनम् 1 Understanding, learning. -2 Acquainting, informing.

निभ [नि-भा-क] (At the end of comp. only) Like, similar, resembling; उद्बुद्बुदमुग्धकनककाञ्जनिभं वहन्ती Māl. 1. 40; Me. 83; so चन्द्रनिभानना &c. **-भः, -भम्** 1 appearance, light, manifestation. -2 Pretence, disguise, pretext. -3 A trick, fraud.

निभल् 10 U. To see, behold, perceive, look at; निभाल्य भूयो निजगौरिमाणं मा नाम मानं सहसैव यासीः Bv. 2. 176; or यन्मां न भामिनि निभालयसि प्रभातनीलारविन्दमदभञ्जिपदैः कटाक्षैः 3. 4.

निभालनम् Seeing, sight, perception.

निभालित *a.* Seen; कति नो विषया निभालिताः Sūkti. 5. 10.

निभीत *a.* 1 Quite frightened (अत्यन्तभीत). -2 Gone, past.

निभृत *a.* 1 Placed down, deposited, lowered. -2 Filled with, full of; चिन्तया निभृतः Bhāg. 10. 32. 20. -3 Concealed, hidden, out of sight, unperceived, unobserved; निभृतो भूत्वा Pt. 1; नभसा निभृतेन्दुना R. 8. 15 'with the moon become invisible, about to set or go down'; Ve. 6. 2; Śi. 6. 20. -4 Secret, covert; अणुदीर्णवर्णनिभृतार्थमाह्वयत् Śi. 13. 42. -5 (*a*) Still, silent; निभृतद्विरेफम् (काननम्) Ku. 3. 42; 6. 2. (*b*) Steady, fixed, immovable, motionless; निष्कम्पचामरशिखा निभृतोर्ध्वकर्णाः Ś. 1. 8. -6 Mild, gentle; अनिभृता वायवः Ki. 13. 66 'not gentle, violent or strong': Māl. 2. 12; Mv. 3. 14; स्वजननिभृतः सर्वोऽप्येवं मृदुः परिभूयते Pratimā 1. 18. -7 Modest, humble; अनिभृतकरेषु प्रियेषु Me. 70; प्रणामनिभृता कुलवधूरिव Mu. 1; वधनिभृतसिंहाश्च गिरयः Pañch. 1. 3; अद्यप्रभृति निभृता भवन्ति 2; युक्तं चतुर्भिर्निभृतैस्तुरङ्गैः (रथम्) Bu. Ch. 3. 8. -8 Firm, resolute. -9 Lonely, solitary; (निभृतनिकुञ्जगृहं गतया Gīt. 2. -10 Shut, closed (as a door). -11 True, faithful, firmly attached. -12 Inactive (निष्क्रिय, त्यक्तोद्योग); निभृता नरेन्द्राः Rām. 4. 28. 43. **-ता** A kind of riddle; Kāv. **-तम्** Modesty, humility. **-तम्** *ind.* 1 Secretly, covertly, privately, unperceived; Ś. 3; Śi. 3. 74; Ms. 9. 263. -2 Silently, quietly; K. 134. -3 Out of sight, in a corner. **-Comp. -आचार** *a.* of resolute conduct, firm. **-आत्मन्** *a.* firm, resolute. **-स्थित** *a.* standing unperceived.

निमः A (wooden) pin, stake.

निमदः A distinct but slow pronunciation.

निमन्त्र् 10 Ā. To invite, call, summon; दिवभ्यो निमन्त्रिताश्चैनमभिजग्मुर्महर्षयः R. 15. 59; 11. 32; Y. 1. 225.

निमन्त्रणम् 1 Invitation. -2 Summoning, calling; निमन्त्रणार्थं दूतांश्च प्रेषयामास शीघ्रगान् Mb. 3. 256. 6. -3 A summons. **-Comp. -पत्रम्** 1 an invitation card or note. -2 a summons.

निमयः Barter, exchange; पक्वेनामस्य निमयं न प्रशंसन्ति साधवः Mb. 12. 78. 7.

निमस्ज् 6 P. 1 To sink, sink down or under, sink into (fig. also); यथा प्लवेनौपलेन निमज्जत्युदके तरन्। तथा निमज्जतोऽधस्तादज्ञौ दातृप्रतीच्छकौ Ms. 4. 194; 5. 73; शोके मुहुश्चाविरतं न्यमाङ्क्षीत् Bk. 3. 30; 15. 31; Śi. 9. 74; Gīt. 1. -2 To be merged into, merge, disappear, escape observation; एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः Ku. 1. 3. -3 To immerse in water, cause to sink down. *-Caus.* 1 To cause to dive under water; अप्सु चैनं निमज्जयेत् Ms. 8. 114. -2 To cause to penetrate; ततो मर्मसु मर्मज्ञो मज्जयन्निशिताञ्शरान् Rām. 6. 45. 15.

निमग्न *p. p.* 1 Plunged, dipped into, immersed, submerged, sunk (fig. also); वल्मीकार्धनिमग्नमूर्तिः Ś. 7. 11; निमग्नस्य पयोराशौ, चिन्तानिमग्न &c. –2 Gone down, set (as the sun). –3 Overwhelmed, covered. –4 Depressed, not prominent. –Comp. –नाभिः, –मध्या (a woman) having a depressed navel or a slender waist.

निमज्जथुः 1 The act of diving or entering into, plunging. –2 Plunging into the bed, sleeping, going to bed; तल्पे कान्तान्तरैः सार्धं मन्येऽहं धिङ् निमज्जथुम् Bk. 5. 20.

निमज्जनम् Bathing, diving, plunging, sinking (lit. and fig.); दृङ् निमज्जनमुपैति सुधायाम् N. 5. 94; एवं संसारगहने उन्मज्जननिमज्जने Mb.

निमा 3 Ā. To measure; see मा; शक्तिं श्रेष्ठां कुण्डलाभ्यां निमाय Mb. 7. 179. 53.

निमानम् [संख्याया गुणस्य निमाने मयट्; P. V. 2. 47] 1 Measure. –2 Price (निमानं = मूल्यम् Sk.)

निमिः 1 Winking, twinkling (of the eyes). –2 N. of one of the descendants of Ikṣvāku, and ancestor of the line of kings who ruled in Mithilā.

निमित 1 See निर्मित; caused; शापो मयैव निमितस्तदवैत विप्राः Bhāg. 3. 16. 26. –2 Measured.

निमित्तम् [नि-मिद्-क्त Tv.] 1 A cause, motive, ground reason; निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रमः Ś. 7. 30. –2 The instrumental or efficient cause (opp. उपादान); धर्मार्थकाममोक्षाणां निमित्तान्यविरोधतः Bhāg 3. 7. 32. –3 Any apparent cause, pretext; निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् Bg. 11. 33; निमित्तमात्रेण पाण्डवक्रोधेन भवितव्यम् Ve. 1. –4 A mark, sign, token. –5 A butt, mark, target; निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे दृढवेधने Mb. 7. 74. 23; निमित्तादपराद्धेषोर्धानुष्कस्येव वाल्गितम् Śi. 2. 27. –6 An omen, prognostic (good or bad); निमित्तं सूचयित्वा Ś. 1; निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव Bg. 1. 31; R. 1. 86; Ms. 6. 50; Y. 1. 203; 3. 171. –7 Means of knowledge; तस्य निमित्तपरीष्टिः MS. 1. 1. 3. –8 Function, ceremony; एतान्येव निमित्तानि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् (कर्तव्यानि); Mb. 12. 61. 6. (निमित्त is used at the end of comp. in the sense of 'caused or occasioned by'; किंनिमित्तोऽयमातङ्कः Ś. 3. निमित्तम्, निमित्तेन, निमित्तात् 'because of', 'on account of'.) –Comp. –अर्थः the infinitive mood (in gram). –आवृत्तिः *f.* dependence on a special cause. कारणम्, हेतुः an instrumental or efficient cause. –कालः a specific time. –कृत् *m.* a crow –ज्ञ *a.* acquainted with omens (as an astrologar). –धर्मः 1 expiation. –2 an occasional rite. –नैमित्तिकम् (du.) cause and effect; निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रमः Ś. 7. 30. –परीष्टि *f.* scrutiny of the means (of knowing); तस्य निमित्तपरीष्टिः MS. 1. 1. 3. –मात्रम् the mere efficient cause or instrument; Bg. 11. 33. –विद् *a.* knowing good or bad omens. (–*m.*) an astrologer.

निमित्तकम् 1 A cause. –2 Kissing.

निमित्तिन् *a.* Having a cause, influenced by (some cause or ground).

निमिश्ल *a.* Ved. 1 Commingling, mixing with. –2 Devoted to.

निमिष् 6 P. To shut the eyes; wink, twinkle; Bg. 5. 9.

निमिष् *f.* Ved. 1 Twinkling of the eye. –2 Shutting the eyes. –*m.* A god.

निमिषः 1 winking, shutting the eye, twinkling. –2 Twinkling of the eye as a measure of time, a moment. –3 The shutting of flowers. –4 Morbid twinkling of the eye. –5 N. of Viṣṇu. –Comp. –अन्तरम् the interval of a moment.

निमेषः Twinkling of the eye, a moment &c.; see निमिष; हरति निमेषात् कालः सर्वम् Moha M. 4.; अनिमेषेण चक्षुषा 'with a steadfast or fixed look'; R. 2. 19; 3. 43, 61; Bri. Up. 3. 8. 9. –Comp. –अन्तरम् the interval of a moment. °चारिन् going in a moment anywhere; प्रययौ सहितः सर्वैर्निमेषान्तरचारिभिः Mb. 5. 192. 51. –कृत् *f.* lightning. –द्युत्, –रुच् *m.* a fire-fly.

निमेषकः 1 Twinkling of the eye. –2 A fire-fly.

निमेषणम् Shutting the eyes, twinkling.

निमील् 1 P. 1 To shut the eyes; यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति Ms. 1. 52; R. 12. 65. –2 To close the eyes in death, die; निमिमील नरोत्तमप्रिया हृतचन्द्रा तमसेव कौमुदी R. 8. 37. –3 To obscure (fig.); प्रजालोपनिमीलितः R. 1. 68. –4 To be closed or shut, (as eyes, flowers &c.); निमीलितानामिव पङ्कजानाम्. –5 To disappear, vanish, set (fig. also); नरेशे जीवलोकोऽयं निमीलति निमीलति H. 3. 138; यौर्निमीलितनक्षत्रा Hariv. –*Caus.* 1 To shut, close; उन्मीलितापि दृष्टिर्निमीलितेवान्धकारेण Mk. 1. 33; न्यमिमीलदब्जनयनं नलिनी Śi. 9. 11; लीलापद्मं न्यमीलयत् Kāv. 2. 261; Ku. 3. 36; 5. 57; R. 19. 28. –2 To kill.

निमीलनम् 1 Shutting the eyelids, winking; नयननिमीलनखिन्नया यया ते Gīt. 4; Amaru. 33. –2 Closing the eyes in death, death. –3 (In astr.) Total eclipse.

निमीला, निमीलिका 1 Shutting the eyes. –2 Winking, blinking, conniving at anything. –3 Fraud, pretence, trick.

निमीलित *p. p.* 1 Shut, closed. –2 Obscured, darkened; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R. 9. 74. –3 Benumbed, stupefied. –4 Disappeared, set.

निमीश्वरः N. of a Jineśvara born in the last उत्सर्पिणीकाल.

निमूलम् *ind.* Down to the root; निमूलकाषं कषति.

निमेयः Barter, exchange.

निम्न *a.* 1 Deep (lit. and fig.); चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभिः Me. 84; Rs. 5. 12; Śi. 10. 58. –2 Low, depressed. –म्नम् 1 Depth, low ground, low land; (कः) पयस

निम्नाभिमुखं प्रतीपयेत् Ku. 5. 5; न च निम्नादिव सलिलं निवर्तते मे ततो हृदयम् Ś. 3. 2 (v. l.); Y. 2. 151; Ṛs. 2. 13. –2 A slope, declivity. –3 A gap, chasm in the ground; यो नेमिनिम्नैरकरोच्छायां घ्नन् सप्त वारिधीन् Bhāg. 5. 1. 39. –4 A dpression, low part; जलनिबिडितवल्कव्यक्तनिम्नोन्नताभिः Māl. 4. 10. –5 A mean act (हीनकर्म); निम्नेष्वीहां करिष्यन्ति हेतुवादविमोहिताः Mb. 3. 190. 26.. –Comp. –अभिमुख a. flowing downwards; क ईप्सितार्थस्थिरनिश्चयं मनः पयश्च निम्नाभिमुखं प्रतीपयेत् Ku. 5. 5. –उन्नत a. low and high, depressed and elevated, uneven. –गतम् a low place. –गा a river, a mountain-stream; उदधेरिव निम्नगाशतेष्वभवन्नास्य विमानना क्वचित् R. 8. 8. –नाभि a. slender, thin.

निम्नित n. Deep, sunk; निम्नितोदरम् Mb. 7. 156. 64.

निम्ब् 1 P. (निम्बति) To sprinkle, to water; L. D. B.

निम्बः 1 A tree with bitter fruits; आम्रं छित्वा कुठारेण निम्बं परिचरेत्तु यः यश्चैनं पयसा सिञ्चेन्नैवास्य मधुरो भवेत् ॥ Rām. –2 N. of a tree, Pāribhadra; निम्बस्तु पिचुमन्दे च पारिभद्रतरावपि –Comp. –अर्कः, –आदित्यः N. of the founder of a Vaiṣṇava sect. –तरुः 1 the Mandāra tree. –2 the Nimba tree. –पञ्चकम् The five products (leaf, flower, bark, fruit and root) of निम्ब.

निम्बूः f. A kind of जम्बीर (lime).

निम्बूकः The common lime. –Comp. –पञ्चकम् the five fruits (citron, ईड, a lime, sweet lime, and लघु ईड). –फलपानकम् lemon-syrup, lamonade; Bhāva. P.

निम्लुक्ति f., –**निम्लोचः** Sunset; कृष्णद्युमणिनिम्लोचे गीर्णेष्वजगरेण ह Bhāg. 3. 2. 7.

नियन्त्रणम्, –णा 1 Checking, reserve, restraint; अनियन्त्रणानुयोगो नाम तपस्विजनः Ś. 1. –2 Restricting, confining (to a particular sense); अनेकार्थस्य शब्दस्यैकार्थनियन्त्रणम् S. D. 2. –3 Guiding, governing. –4 Defining.

नियन्त्रित p. p. Curbed, restrained, checked. –2 Guided, governed. –3 Restricted, confined to (a particular sense, as a word).

नियम् 1 P. 1 To restain, curb, check, control, govern; प्रकृत्या नियताः स्वया Bg. 7. 20; (सुतां) शशाक मेना न नियन्तुमुद्यमात् Ku. 5. 5; 'could not dissuade her', &c. –2 To suppress, suspend, hold in (as breath, &c.); Ms. 2. 192; न कथंचन दुर्योनिः प्रकृतिं स्वां नियच्छति Ms. 10. 59 'does not suppress or conceal', &c. –3 To offer, give; को नः कुले निवपनानि नियच्छतीति Ś. 6. 25. –4 To punish, chastise; नियन्तव्यश्च राजभिः Ms. 9. 213. –5 To regulate or direct in general; लोको नियम्यत इवात्मदशान्तरेषु Ś. 4. 2. –6 To attain, obtain; तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति Y. 3.115; Ms. 2. 93. –7 To put on, assume. –8 To place upon. –*Caus.* (नियमयति) 1 To restrain, control, regulate, check, punish; नियमयसि विमार्गप्रस्थितानात्तदण्डः Ś. 5. 8. –2 To bind, fasten; Śi. 7. 56; R. 5. 73. –2 To moderate, lessen, mitigate, relieve; छायाद्रुमैर्नियमिताऽर्कमयूखतापः Ś. 4. 11; Ku. 1. 60.

नियत p. p. 1 Curbed, restrained; तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया Bg. 7. 20. –2 Subdued, controlled, self-possessed, self-governed. –3 Abstemious, temperate. –4 Attentive, intent. –5 Fixed, permanent, constant, steady; अन्यथासिद्धिशून्यस्य नियता पूर्ववर्तिता Bhāṣā. P. –6 (a) Certain, settled, sure; Pt. 1. 284. (b) Fixed; प्रकृतिनियतत्वादकृतकः U. 6. 14; fixed in number, limited; बाणाः पञ्च मनोभवस्य नियतास्तेषामसंख्यो जनः (लक्ष्यः) Ratn. 3. 3. –7 Inevitable. –8 Positive, definite. –9 Forming the subject of consideration, relevant or irrelevant; see तुल्ययोगिता. –10 Maintained, observed (as a vow &c.); नियतैकपतिव्रतानि पश्चात्तरुमूलानि गृहीभवन्ति तेषाम् Ś. 7. 20. –11 Held back, fastened, tied; पशूनां त्रिशतं तत्र यूपेषु नियतं तदा Rām. 1. 14. 32. –12 Connected with, dependent on; वाच्यर्था नियताः सर्वे Ms. 4. 256. –13 (in gram.) Pronounced with अनुदात्त. –तम् (pl.) (in Sāṅkhya) the organs of sense. –तम् *ind.* 1 Always, constantly. –2 Positively, certainly, invariably, inevitably, surely. –3 Forcibly. –Comp. –काल a. Limited in time, temporary; Kāśi. on P. I. 4. 44. –मानस a. of subdued mind. –वाच a. limited as to the use of words. –व्रत a. pious, religious.

नियतिः f. 1 Restraint, restriction. –2 Destiny, fate, luck, fortune (good or bad); (sometimes personified as a goddess, the sister of Āyati, both being daughters of Meru and wives of Dhātṛi and Vidhātṛi); नियतिबलान्नु Dk.; नियतेर्नियोगात् Śi. 4. 34; Ki. 2. 12; 4. 21. –3 A religious duty or obligation; नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्मसाधनम्। नियतिः सर्वभूतानां नियोगेष्विह कारणम् ॥ Rām. 4. 25. 4. –4 Self-command, self-restraint.

नियन्तृ m. 1 A charioteer, driver; नियन्तरि व्याकुलमुक्तरज्जुके Śi. 12. 24. –2 A governor, ruler, master, regulator; न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियन्तुर्नेमिवृत्तयः R. 1. 17; 15. 51. –3 A punisher, chastiser. –4 The Supreme Being.

नियमः 1 Restraining, checking. –2 Taming, subduing. –3 Confining, preventing. –4 A restraint, check; बाधि नियमः U. 2. 2; अधर्मानियमः Ms. 8. 122. –5 Restriction, limitation; Mb. 14. 13. 11. –6 A rule or precept, law (in general), usage; नायमेकान्ततो नियमः Ś. B. –7 Regularity; कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधती नियमेन तनुतरं मध्यम् Ratn. 1. 20. –8 Certainty, ascertainment. –9 An agreement, promise, vow, engagement. –10 Necessity, obligation. –11 Any voluntary or self-imposed religious observance (dependent on external conditions); [The earliest explanation of this expression is the one found in the ŚB. on MS. 4. 2. 24. cf. कोऽयं नियमः। अनियतस्य नियतता। प्रयोगाङ्गतया सर्वे देशाः प्राप्नुवन्ति, न तु समच्चयेन। यदा समो न तदा विषमः। यदा विषमो न तदा समः। स एष समः प्राप्तश्चाप्राप्तश्च। यदा न प्राप्तः स पक्षो विधिं प्रयोजयति. This is very nicely stated in the Vārttika—'नियमः पाक्षिके सति']; R. 1. 94; Ki. 5. 40; (see Malli. on Śi. 13. 23). –12 Any minor observance or lesser vow, a duty prescribed to be done, but which is not so obligatory as a यम q. v. शौचमिज्या तपो दानं

स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः। व्रतमौनोपवासं च स्नानं च नियमा दश॥ Atri. –13 Penance, devotion, religious austerities; नियमविघ्नकारिणी Ś. 1; R. 15. 74. –14 (In Mīm. phil.) A rule or precept which lays down or *specifies* something which, in the absence of that rule, would be *optional*; विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति. –15 (In Yoga phil.) Restraint of the mind, the second of the 8 principal steps of meditation in *Yoga*; दशैते नियमाः प्रोक्ता योगशास्त्रविशारदैः Tantrasāra. –16 (In Rhet.) A poetical commonp lace or convention, as the description of the cuckoo in spring, peacocks in the rains &c. –17 Defining, definition. –18 Keeping down, lowering (as the voice). –19. Keeping secret; मन्त्रस्य नियमं कुर्याः Mb. 5. 141. 20. –20 Effort (यत्न); यथैते नियमं पौराः कुर्वन्त्यस्मिन्निवर्तने Mb. 2. 46. 20. (नियमेन as a rule, invariably). –Comp. –उपमा a simile which expressly states that something can be compared only with something else. –धर्मः a law prescribing restraints. –निष्ठा rigid observance of prescribed rites. –पत्रम् a written agreement. –विधिः a religious rite, daily ritual; नियमविधिजलानां बर्हिषां चोपनेत्री Ku. 1. 60. –स्थ *a.* observing penance; Ku. 5. 13. –स्थितिः *f.* steady observance of religious obligations, asceticism. –हेतुः a regulating cause.

नियमनम् 1 Checking, punishing, restraining, subduing; नियमनादसतां च नराधिपः R. 9. 6. –2 Restriction, limitation. –3 Humiliation. –4 A precept, fixed rule. –5 Binding, tying down.

नियमवती A woman having the monthly courses.

नियमित *p. p.* 1 Checked, curbed, restrained. –2 Moderated, tempered. –3 Removed, lessened; नियमितपरिखेदा Ku. 1. 60. –4 Governed, guided. –5 Regulated, prescribed, laid down. –6 Fixed, agreed upon, stipulated. –7 Bound, confined; ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे. Bh. –8 Observed (as a vow or penance).

नियामः 1 Restraint. –2 A religious vow. –3 A boatman.

नियामक *a.* (–मिका *f.*) 1 Restraining, checking. –2 Subduing, overpowering. –3 Limiting, restricting, defining more closely. –4 Guiding, governing. –कः 1 A master, ruler. –2 A charioteer. –3 A boatman, sailor. –4 A pilot.

नियामकता 1 Controlling. –2 Exact definition.

नियवः Ved. 1 Mixing, mixture. –2 A continuous line.

नियानम् Ved. A cow-pen; यन्नियानं न्ययनम् Rv. 10. 19. 4.

नियातन See निपातन.

नियुज् 7 Ā. 1 To appoint, depute, order (with loc.) यन्मां विधेयविषये स भवान्नियुङ्क्ते Māl. 1. 9; असाधुदर्शी तत्रभवान् काश्यपः य इमामाश्रमधर्मे नियुङ्क्ते Ś. 1; Ku. 3. 13; R. 5. 29. –2 To join, unite, fasten to. –3 To prescribe, ordain. –4 To yoke, harness (as horses). –5 To employ, engage. –6 To authorize. –7 To commit, consign, entrust. –8 To urge, incite, constrain. –9 To trouble, harass. –*Caus.* 1 To join, unite, provide, or endow with, give to; (स्मरं) वपुषा स्वेन नियोजयिष्यति Ku. 4. 42. –2 To yoke, harness. –3 To in[illegible]e, urge; तत् किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव Bg. 3. 1; प्रश्नकर्मणि मां नियोजयति K; Pt. 5. 81. –4 To appoint, employ; ईदृशेषु नियोगेषु नियोजिता Mu. 6. –5 To use, employ; स्थानेष्वेव नियोक्तव्या भृत्याश्चाभरणानि च Pt. 1. 72; Ku. 4. 15. –6 To devote, apply. –7 To expose, put to; श्रमाय मां नियोजयसि Pt. 2. –8 To accomplish, perform (a rite); पूर्वं दैवं नियोजयेत् Ms. 3. 204.

नियुक्त *p. p.* 1 Directed, ordered, instructed, commanded. –2 Authorised, appointed; नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवम् H. 2. 95. –3 Permitted to raise issue; see नियोग (7) below. –4 Attached to. –5 Fastened to. –6 Ascertained. –7 Prompted, incited. –8 Used, employed; नियुक्तो हव्यकव्ययोः Ms. 5. 16. –क्तः A functionary, an officer, any one charged with some business. –क्तम् *ind.* By all means, necessarily.

नियुक्तिः *f.* 1 Injunction, order, command. –2 Appointment, commission, office, charge.

नियोक्तव्य *a.* 1 To be placed in or put to. –2 To be appointed, intrusted, charged. –3 To be harassed, prosecuted; न स राज्ञा नियोक्तव्यः Ms. 8. 186.

नियोक्तृ *m.* An employer, a master.

नियोगः 1 Employment, use, application. –2 An injunction, order, command, direction, commission, charge appointed task or duty, any business committed to one's care; यः सावज्ञो माधवश्रीनियोगे M. 5. 8; मनो नियोगक्रिययोत्सुकं मे R. 5. 11; अथवा नियोगः खल्वीदृशो मन्दभाग्यस्य U. 1; आज्ञापयतु को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति Ś. 1; त्वमपि स्वनियोगमशून्यं कुरु 'go about your own business', 'do your appointed duty', (frequently occurring in plays, and used as a courteous way of asking servants to withdraw). –3 Fastening or attaching to. –4 Necessity, obligation; तत् सिषेवे नियोगेन स विकल्पपराङ्मुखः R. 17. 49. –5 Effort, exertion. –6 Certainty, ascertainment. –7 An invariable rule; न चैष नियोगो वृत्तिपक्षे नित्यः समास इति ŚB. on MS. 10. 6. 5. –8 Commission, act; न कर्ता कस्यचित् कश्चिन्नियोगेनापि चेश्वरः Rām. 4. 25. 5. –9 Right (अधिकार); अलघुनि बहु मेनिरे च ताः स्वं कुलिशभृता विहितं पदे नियोगम् Ki. 10. 16. –10 A practice prevalent in ancient times which permitted a childless widow to have intercourse with the brother or any near kinsman of her deceased husband to raise up issue to him, the son so born being called क्षेत्रज; cf. Ms. 9. 59:— देवराद्वा सपिण्डाद्वा स्त्रिया सम्यङ् नियुक्तया। प्रजेप्सिताधिगन्तव्या सन्तानस्य परिक्षये॥; see 60, 65 also. (Vyāsa begot पाण्डु and धृतराष्ट्र on the widows of विचित्रवीर्य in this way).

नियोगिन् *a.* 1 Appointed, employed. –2 Authorized –*m.* An officer, dependent, minister, functionary; अपराधेऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः H. 2. 96.

नियोग्यः A lord, master.

नियोजनम् 1 Fastening, attaching. –2 Ordering, prescribing. –3 Urging, impelling. –4 Appointing. –5 Ved. That with which anything is tied. –**नी** A halter.

नियोजित *a.* 1 Directed, ordered. –2 Appointed. –3 Joined to. –4 Instigated, incited. –5 Used, employed.

नियोज्यः One charged with any duty, a functionary, an officer, a servant, employee; सिध्यन्ति कर्मसु महत्स्वपि यन्नियोज्याः S. 7. 4.

नियुत् *m.* Ved. 1 A horse, particularly of Vāyu. –2 A praiser. –*f.* A line, row.

नियुतम् 1 A million. –2 A hundred thousand. –3 Ten thousand crores or 100 Ayutas.

नियुद्धम् Fighting on foot, close fight, personal struggle, wrestling; तिष्ठेदानीं सुसन्नद्धो नियुद्धे नास्ति मत्समः Madhyamavyāyoga.

नियोद्धृ *m.* 1 A combatant, wrestler. –2 A cock.

नियोधकः A combatant, wrestler.

निर् *ind.* A substitute for निस् before vowels and soft consonants conveying the senses of 'out of', 'away from', 'without', 'free from', and be frequently expressed by 'less', 'un', used with the noun; see the compounds given below; see निस् and cf. अ also. –**Comp.** –**अंश** *a.* 1 whole, entire. –2 not entitled to any share of the ancestral property. –**अक्षः** the place of no latitute; *i. e.* the terrestrial equator (in astronomy). °**देशः** 1 a first meridian, as Lankā. –2 a place where the sun is always vertical and the days and nights are equal. –3 the equatorial region. –**अक्षर** *a.* Not knowing the letters, illiterate. –**अग्नि** *a.* having lost or neglected the consecrated fire; स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः Bg. 6. 1. –**अग्र (क)** *a.* divisible without remainder. –**अङ्कुश** *a.* 'not curbed by a hook', unchecked, uncontrolled, unruly, independent, completely free, unfettered; निरङ्कुश इव द्विपः Bhāg.; कामो निकामनिरङ्कुशः Gīt. 7; निरङ्कुशाः कवयः Sk.; Bh. 3. 105; Mv. 3. 39; विनयरुचयः सदैव निरङ्कुशाः Mu. 3. 6. °**ता** self-will, independence. –**अघ** *a.* sinless, blameless. –**अङ्ग** *a.* 1 having no parts. –2 deprived of expedients or resources. –**अजिन** *a.* skinless. –**अञ्जन** *a.* 1 without collyrium; निरञ्जने साचिविलोलिकं दृशौ Ki. 8. 52. –2 unstained, untinged. –3 free from falsehood; तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय निरञ्जनं परमं साम्यमुपैति Muṇḍa 3.1.3. –4 simple, artless. (–**नः**) 1 an epithet of Śiva. –2 N. of the Supreme Being. (–**ना**) 1 the day of full moon. –2 an epithet of Durgā. –**अतिशय** *a.* unsurpassed, matchless, unrivalled; निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति विद्वांसः Pt. 1. 30. (–**यः**) the Supreme Being. –**अत्यय** *a.* 1 free from danger, secure, safe; तद्वान् वृत्तसंपन्नः स्थितः पथि निरत्यये Rām. 4. 29. 12; R. 17. 53. –2 free from fault, unblamable, faultless, disinterested; Ki. 1. 12, शक्तिरर्थपतिषु स्वयंग्रहं प्रेम कारयति वा निरत्ययम् 13. 61. –3 completely successful. –**अधिष्ठान** *a.* 1 supportless. –2 independent. –**अध्व** *a.* one who has lost one's way. –**अनुक्रोश** *a.* pitiless, merciless, hard-hearted. (–**शः**) mercilessness, hard-heartedness. –**अनुग** *a.* having no followers. –**अनुग्रह** *a.* Ungracious, unkind; Bhāg. 5. 12. 7. –**अनुनासिक** *a.* not nasal. –**अनुमान** *a.* not bound to conclusions or consequences. –**अनुयोज्य** *a.* unblamable, faultless. –**अनुरोध** *a.* 1 unfavourable, unfriendly. –2 unkind, unamiable; Māl. 10. –**अन्तर** *a.* 1 constant, perpetual, uninterrupted, incessant; निरन्तराधिपटलैः Bv. 1. 16; निरन्तरास्वन्तरवातवृष्टिषु Ku. 5. 25. –2 having no intervening or intermediate space, having no interval, close, closely contiguous, in close contact; मूढे निरन्तरपयोधरया मयैव Mk. 5. 15; हृदयं निरन्तरबृहत्कठिनस्तनमण्डलावरणमप्यभिदन् Śi. 9. 66. –3 compact, dense; परितो रुद्धनिरन्तराम्बराः Śi. 16. 76. –4 coarse, gross. –5 faithful, true (as a friend). –6 not hidden from view. –7 not different, similar, identical. –8 sincere, sympathetic; सुहृदि निरन्तरचित्ते (निवेद्य दुःखं सुखीभवति) Pt. 1. 341. –9 abounding in, full of; निपात्यमानैर्ददृशे निरन्तरम् Rām. 7. 7. 54; गुणैश्च निरन्तराणि Mv. 4. 12. (–**रम्**) *ind.* 1 without interruption, constantly, continually, incessantly. –2 without intervening space or interval. –3 closely, tightly, firmly; (परिष्वजस्व) कान्तैरिदं मम निरन्तरमङ्गमङ्गैः Ve. 3. 27; परिष्वजेते शयने निरन्तरम् Rs. 2. 11. –4 immediately. °**अभ्यासः** constant study, diligent exercise or practice. –**अन्तराल** *a.* 1 without an intervening space, close. –2 narrow. –**अन्धस्** *a.* foodless, hungry. –**अन्वय** *a.* 1 having no progeny, childless. –2 unconnected, unrelated; Ms. 8. 198. –3 not agreeing with the context (as a word in a sentence). –4 without logical connection or regular sequence, unmethodical. –5 without being seen, out of sight; निरन्वयं भवेत् स्तेयम् Ms. 8. 332. –6 without retinue, unaccompanied, see अन्वय. –7 sudden, unexpected; U. 7. –8 exterminatory, without leaving any species or trace; प्रागाधारनिरन्वयप्रमथनादुच्छेदमेवाकरोः Mv. 3. 13; (com. नाशो द्विविधः—स्वान्वयविनाशः, निरन्वयविनाशश्चेति······निर्वापणादिना सजातीयज्वालोदयानर्हविनाशस्तु निरन्वयविनाशः।). –**अपत्रप** *a.* 1 shameless, impudent. –2 bold. –**अपराध** *a.* guiltless, innocent, faultless, blameless. (–**धः**) innocence. –**अपवर्त** *a.* 1 not turning back. –2 (in arith.) leaving no common divisor, reduced to the lowest terms. –**अपवाद** *a.* 1 blameless. –2 not admitting of any exception. –**अपाय** *a.* 1 free from harm or evil. –2 free from decay, imperishable. –3 infallible; उपायो निरपायोऽयमस्माभिरभिचिन्तितः Rām. 1. 10. 2. –**अपेक्ष** *a.* 1 not depending on, irrespective or indepen-

dent of, having no need of (with loc.); न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरपेक्षमिवागमे Ki. 11. 39. -2 disregarding, taking no notice of. -3 free from desire, secure; निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन H. 2. 82. -4 careless, negligent, indifferent -5 indifferent to worldly attachments or pursuits; समुपोढेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् Ms. 6. 41. -6 disinterested, not expecting any reward from another; दिशि दिशि निरपेक्षस्तावकीनं विवृण्वन् Bv. 1. 5. -7 without purpose. (-क्षा) indifference, disregard. -अपेक्षित a. 1 disregarded. -2 regardless. -अपेक्षिन् a. disregarding, indifferent. -अभिभव a. 1 not subject to humiliation or disgrace. -2 not to be surpassed, unrivalled. -अभिमान a. 1 free from self-conceit, devoid of pride or egotism. -2 void of self-respect. -3 unconscious. -अभिलाप a. not caring for, indifferent to; स्वसुखनिरभिलाषः खिद्यसे लोकहेतोः Ś. 5. 7. -अभिसंधानम् absence of design. -अभ्र a. cloudless. -अमर्ष a. 1 void of anger, patient. -2 apathetic. -अम्बर a. naked. -अम्बु a. 1 abstaining from water. -2 waterless, destitute of water. -अर्गल a. without a bolt, unbarred, unobstructed, unrestrained, unimpeded, completely free; M. 5; मरणसमये त्यक्त्वा शङ्कां प्रलापनिरर्गलम् Māl. 5. 26. (-लम्) ind. freely. -अर्थ a. 1 void of wealth, poor, indigent; स्त्रियः कृतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकवत्त्यजन्ति Pt. 1. 194. -2 meaningless, unmeaning (as a word or sentence). -3 non-sensical. -4 vain, useless, purposeless. (-र्थः) 1 loss, detriment. -2 nonsense. -अर्थक a. 1 useless, vain, unprofitable. -2 unmeaning, nonsensical, conveying no reasonable meaning; इत्थं जन्म निरर्थकं क्षितितलेऽरण्ये यथा मालती S. D. -3 (a consonant) not followed by a vowel. (-कम्) an expletive; निरर्थकं तु हीत्यादि पूरणैकप्रयोजनम् Chandr. 2. 6. -अलंकृतिः (in Rhet.) want of ornament, simplicity. -अवकाश a. 1 without free space. -2 without leisure. -अवग्रह a. 1 'free from restraint', unrestrained, unchecked, uncontrolled, irresistible. -2 free, independent. -3 self-willed, head-strong. (-हम्) ind. 1 uninterruptedly. -2 intensely, strongly. -अवद्य a. 1 blameless, faultless, unblameable, unobjectionable; हृद्यनिरवद्यरूपो भूपो बभूव Dk. 1. -2 an epithet of the Supreme Being (having no passions). -अवधि a. having no end, unlimited; कथं तूष्णीं सह्यो निरवधिरयं त्वप्रतिविधः U. 3. 44; 6. 30; Māl. 1. 6. -2 continuous; महानाधिव्याधिर्निरवधिरिदानीं प्रसरतु Māl. 4. 3. -अवयव a. 1 without parts. -2 indivisible. -3 without limbs. -अवलम्ब a. 1 unsupported, without support; Ś. 6. -2 not affording support. -3 not depending or relying on. -अवशेष a. whole, complete, entire, (निरवशेषेण ind. completely, entirely, fully, totally). -अवसाद a. cheerful; Gīt. -अव्यय a. eternal, immutable. -अशन a. abstaining from food. (-नम्) fasting. -अश्रि a. even; Kau. A. 2. 11. -अष्ट a. Ved. driven away, scattered. (-ष्टः) a horse twentyfour years old. -अस्त्र a. weaponless, unarmed. -अस्थि a. boneless. -अहंकार, -अहंकृति a. free from egotism or pride, humble, lowly; Bg. 12. 13. -अहंकृत a. 1 having no egotism or self-consciousness. -2 without individuality. -3 unselfish. -अहम् a. free from egotism or self-conceit; ज्ञानामरूपं निरहं प्रपद्ये Bhāg. 5. 19. 4. -आकाङ्क्ष a. 1 wishing nothing, free from desire. -2 wanting nothing to fill up or complete (as the sense of a word or sentence). -आकार a. 1 devoid of form, formless, without form. -2 ugly, deformed. -3 disguised. -4 unassuming, modest. (-रः) 1 the universal spirit, Almighty. -2 an epithet of Śiva. -3 of Viṣṇu. °ज्ञानवादः the doctrine that the perception of the outer world does not arise from images impressed on the mind; Sarva. S. -आकृति a. 1 formless, shapeless. -2 deformed. (-तिः) 1 a religious student who has not duly gone through a course of study, or who has not properly read the Vedas. -2 especially, a Brāhmaṇa who has neglected the duties of his caste by not going through a regular course of study; a fool; ग्रामधान्यं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः। यथा हुतमनग्नौ च तथैव स्यान्निराकृतौ ॥ Mb. 12. 36. 48. -3 one who neglects the five great religious duties or yajñas; Ms. 3. 154. -आकाश a. leaving no free space, completely filled or occupied, -आकुल a. 1 unconfused, unperplexed, unbewildered; Ki. 11. 38. -2 steady, calm; सुपात्रनिक्षेपनिराकुलात्मना (प्रजासृजा) Śi. 1. 28. -3 clear. -4 perspicuous; अलिकुलसङ्कुलकुसुमसमूहनिराकुलबकुलकलापे Gīt. 1. (-लम्) 1 calmness serenity. -2 perspicuity, clearness. -आक्रन्द a. not crying or complaining. (-दः) a place where no sound can be heard. -आक्रोश a. unaccused, unreviled. -आगम a. not founded on revelation or scripture, not derived from the Vedas. -आगस् a. faultless, innocent, sinless; कथमेकपदे निरागसं जनमाभाष्यमिमं न मन्यसे R. 8. 48. -आचार a. without approved customs or usages, lawless, barbarian. -आडम्बर a. 1 without drums. -2 without show, unostentatious. -आतङ्क a. 1 free from fear; R. 1. 63; निरातङ्को रङ्को विहरति चिरं कोटिकनकैः Śaṅkara (देव्यपराधक्षमापनस्तोत्रम् 6). -2 without ailment, comfortable, healthy. -3 not causing pain. -4 unchecked, unhampered; निरातङ्कः पङ्केष्विव पिशितपिण्डेषु विलसन् Māl. 5. 34. (-कः) an epithet of Śiva. -आतप a. sheltered from heat, shady, not penetrated by the sun's rays. (-पा) the night. -आदर a. disrespectful. -आदान a. 1 taking or receiving nothing; Mb. 3. -2 an epithet of Buddha. -आधार a. 1 without a receptacle. -2 without support, supportless (fig. also); निराधारो हा रोदिमि कथय केषामिह पुरः G. L. 4. 39. -आधि a. secure, free from anxiety. -आनन्द a. cheerless, sad, sorrowful. -आन्त्र a. 1 disembowelled. -2 having the entrails hanging out. -आपद् a. free from misfortune or calamity. (-f.) prosperity. -आबाध a. 1 unvexed, unmolested, undisturbed, free from disturbance. -2 unobstructed. 3 not molesting or disturbing. -4 (in law) frivolously vexatious (as a suit or cause of complaint); e. g. अस्मद्गृहप्रदीपप्रकाशेनायं स्वगृहे व्यवहरति Mita. -आमय a. 1 free from disease or illness, sound, healthy, hale. -2 untainted,

pure. –3 guileless. –4 free from defects or blemishes. –5 full, complete. –6 infallible. –7 not liable to failure or miscarriage. (–यः, –यम्) freedom from disease or illness, health, well-being, welfare, happiness; कुरूणां पाण्डवानां च प्रतिपत्स्व निरामयम् Mb. 5. 78. 8. (–यः) 1 a wild goat. –2 a hog or boar. –आमिष a. 1 fleshless; निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिषम् Bh. –2 having no sensual desires or covetousness; Ms. 6. 49. –3 receiving no wages or remuneration. –आय a. yielding no income or revenue, profitless. –यः an idler living from hand to mouth. –आयत a. 1 full-stretched or extended; निरायतपूर्वकायाः Ś. 1. 8. –2 contracted, compact. –आयतत्वम् shortness, compactness; निरायतत्वादुदरेण ताम्यता Ki. 8. 17. –आयति a. one whose end is at hand; नियता लघुता निरायतेः Ki. 2. 14. –आयास a. not fatiguing, easy. –आयुध a. unarmed, weaponless. –आरम्भ a. abstaining from all work (in good sense); Mb. 3. 82. 11. –आलम्ब a. 1 having no prop or support (fig. also); ऊर्ध्वबाहुं निरालम्बं तं राजा प्रत्यभाषत Rām. 7. 89. 10; निरालम्बो लोकः कुलमयशसा नः परिवृतम् Mv. 4. 53. –2 not depending on another, independent. –3 self-supported, friendless, alone; निरालम्बो लम्बोदरजननि कं यामि शरणम् Jag. (–म्बा) spikenard. (–म्बम्) Brahman. –आलोक a. 1 not looking about or seeing. –2 deprived of sight. –3 deprived of light, dark; निरालोकं लोकम् Māl. 5. 30; Bhāg. 8. 24. 35. –5 invisible. (–कः) an epithet of Śiva. –आवर्ण a. manifest, evident. –आश a. 1 devoid of hope, despairing or despondent of; मनो बभूवेन्दुमतीनिराशम् R. 6. 2. –2 depriving (one) of all hope. –आशक, –आशिन् a. hopeless; अथ दुर्योधनो राज्याज्जीविताच्च निराशकः (भविष्यति) Mb. 8. 74. 13. –आशङ्क a. fearless. –आशा hopelessness, despair. –आशिस् a. 1 without a boon or blessing, without virtues; आश्रमा विहिताः सर्वे वर्जयित्वा निराशिषम् Mb. 12. 63. 13. –2 without any desire, wish or hope, indifferent; निराशीर्यतचित्तात्मा Bg. 4. 21; जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः Ku. 5. 76. –आश्रय a. 1 without a prop or support, supportless, unsupported; न तिष्ठति निराश्रयं लिङ्गम् Sān. K. 41. –2 friendless, destitute, alone, without shelter or refuge; निराश्रयाधुना वत्सलता. –3 not deep (as a wound). –आस्वाद a. tasteless, insipid, unsavoury. –आहार a. 'foodless', fasting, abstaining from food. (–रः) fasting; कालोऽग्निः कर्म मृद् वायुर्मनो ज्ञानं तपो जलम्। पश्चात्तापो निराहारः सर्वेऽमी शुद्धिहेतवः॥ Y. 3. 31. –इङ्ग a. immovable, stationary; यथा दीपो निवातस्थो निरिङ्गो ज्वलते पुनः Mb. 12. 46. 6. –इच्छ a. without wish or desire, indifferent. –इन्द्रिय a. 1 having lost a limb or the use of it. –2 mutilated, maimed. –3 weak, infirm, frail; Kaṭh. 1. 1. 3. –4 barren. –5 without प्रमाण or means of certain knowledge; निरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः Ms. 9. 18. –6 destitute of manly vigour, impotent (Ved.). –इन्धन a. destitute of fuel. –ईति a. free from the calamities of the season; निरातङ्का निरीतयः R. 1. 63; see ईति. –ईश्वर a. godless, atheistic. –°वाद atheistic doctrine. –ईषम् the body of a plough. –ईह a. 1 desireless, indifferent; निरीहाणामीशस्तृणमिव तिरस्कारविषयः Mu. 3. 16. –2 inactive; निरीहस्य हतद्विषः R. 10. 24. (–हा), –निरीहता, –त्वम् 1 inactivity. –2 indifference. –उच्छ्वास a. 1 breathless, without breathing; निरुच्छ्वासं हरिं चक्रुः Rām. 7. 7. 6. –2 narrow, contracted; उपेयुषो वर्त्म निरन्तराभिरसौ निरुच्छ्वासमनीकिनीभिः Śi. 3. 32. –3 dead; निरुच्छ्वासाः पुनः केचित् पतिता जगतीतले Rām. 6. 58. 13. (–सः) absence of breath; लोका निरुच्छ्वासनिपीडिता भृशम् Bhāg. 4. 8. 80. –उत्तर a. 1 answerless, without a reply. –2 unable to answer, silenced. –3 having no superior. –उत्थ a. irrecoverable. –उद्धति a. not jolting (a chariot); अभूतलस्पर्शतया निरुद्धतिः Ś. 7. 10. (v. l.) –उत्सव a. without festivities; विरतं गेयमृतुर्निरुत्सवः R. 8. 66. –उत्साह a. 1 inactive, indolent. –2 devoid of energy. (–हः) 1 absence of energy. –2 indolence. –उत्सुक a. 1 indifferent. –2 calm, tranquil. –उदक a. waterless. –उदर a. 1 having no belly or trunk. –2 thin (अतुन्दिल); श्रीमान्निरुदरो महान् Rām. 3. 16. 31. –उद्यम, –उद्योग a. effortless, inactive, lazy, idle. उद्विग्न, –उद्वेग a. free from excitement or perturbation, sedate, calm. –उपक्रम a. 1 without a commencement. –2 incurable. –उपद्रव a. 1 free from calamity or affliction, not visited by danger or adversity, lucky, happy, undisturbed, unmolested, free from hostile attacks. –2 free from national distress or tyranny. –3 causing no affliction. –4 auspicious (as a star). –5 secure, peaceful. –उपधि a. guileless, honest; U. 2. 2. °जीवन a. leading an honest life. (v. l.). –उपपत्ति a. unsuitable. –उपपद a. 1 without any title or designation; अरे आर्यचारुदत्तं निरुपपदेन नाम्नालपसि Mk. 10. 18/19. –2 unconnected with a subordinate word. –उपप्लव a. 1 free from disturbance, obstacle or calamity, unharmed; निरुपप्लवानि नः कर्माणि संवृत्तानि Ś. 3. –2 not causing any affliction or misery. –3 an epithet of Śiva. –उपभोग a. without enjoyment; संसरति निरुपभोगं भावैरधिवासितं लिङ्गम् Sān. K. 40. –उपम a. peerless, matchless, incomparable. –उपसर्ग free from portents. –उपस्कृत a. not corrupted, pure; of self-denying temperament; शमेन तपसा चैव भक्त्या च निरुपस्कृतः। शुद्धात्मा ब्राह्मणो रात्रौ निदर्शनमपश्यत॥ Mb. 12. 271. 14. –उपहत a. 1 not injured, unhurt. –2 auspicious, lucky. –उपाख्य a. 1 unreal, false, non-existent (as वन्ध्यापुत्र). –2 immaterial. –3 invisible. (–ख्यम्) the supreme Brahman. –उपाधि (क) a. without qualities, absolute. –उपाय a. 1 without expedients, helpless. –2 unsuccessful. –उपेक्ष a. 1 free from trick or fraud. –2 not neglectful. –उष्मन् a. devoid of heat, cold. –गन्ध a. void of smell, scentless, unfragrant, inodorous; निर्गन्धा इव किंशुकाः. °पुष्पी f. the Śālmali tree. –गर्व a. free from pride. –गवाक्ष a. windowless. –गुण a. 1 stringless (as a bow). –2 devoid of all properties. –3 devoid of good qualities, bad, worthless; निर्गुणः शोभते नैव विपुलाडम्बरोऽपि ना Bv. 1. 115. –4 without attributes; साकारं च निराकारं सगुणं निर्गुणं विभुम् Brahmavai. P. –5 having no epithet. (–णः) the Supreme Spirit. °आत्मक a. having

no qualities. –गृहः *a.* houseless, homeless; सुगृही निर्गृही-कृता Pt. 390. –गौरव *a.* 1 without dignity, undignified. –2 devoid of respect. –ग्रन्थ *a.* 1 freed from all ties or hindrances; आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रन्था अप्युरुक्रमे। कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिम् Bhag. 1. 7. 10. –2 poor, possessionless, beggarly –3 alone, unassisted. (–न्थः) 1 an idiot, a fool. –2 a gambler. –3 a saint or devotee who has renounced all worldly attachments and wanders about naked and lives as a hermit. –4 A Buddha Muni. –ग्रन्थक *a.* 1 clever, expert. –2 unaccompanied, alone. –3 deserted, abandoned. –4 fruitless. (–कः) 1 a religious mendicant. –2 a naked devotee. –3 a gambler. –ग्रन्थिक *a.* clever. (–कः) a naked mendicant, a Jaina mendicant of the Digambara class. –घट्टम् 1 a free market. –2 a crowded market. –घण्टः See निघण्टः. –घृण *a.* 1 cruel, merciless, pitiless. –2 shameless, immodest. –घृणा cruelty. –घोष *a.* noiseless, still, calm. –जन *a.* 1 tenantless, uninhabited, unfrequented, lonely, desolate. –2 without any retinue or attendants; भूयश्चैवाभिरक्षन्तु निर्धनान्निर्जना इव Mb. 12. 151. 7. (–नम्) a desert, solitude, lonely place. –जन्तु *a.* free from living germs; H. Yoga. –जर *a.* 1 young, fresh. –2 imperishable, immortal. (–रः) a deity, god; (nom. pl. निर्जराः –निर्जरसः) (–रम्) ambrosia, nectar. –जरायु *a.* Ved. skinless. –जल *a.* 1 waterless, desert, destitute of water. –2 not mixed with water. (–लः) a waste, desert. °एकादशी N. of the eleventh day in the bright half of Jyeṣṭha. –जाड्य free from coldness. –जिह्वः a frog. –जीव *a.* 1 lifeless. –2 dead; चिता दहति निर्जीवं चिन्ता दहति जीवितम्. –ज्ञाति *a.* having no kinsmen, alone. –ज्वर *a.* feverless, healthy. –दण्डः a Śūdra. –दय *a.* 1 merciless, cruel, pitiless, unmerciful, unkind. –2 passionate. –3 very close, firm or fast, strong, excessive, violent; मुग्धे विधेहि मयि निर्दयदन्तदंशम् Gīt. 10; निर्दयरतिश्रमालसाः R. 19. 32; निर्दयाश्लेषहेतोः Me. 108. –4 unpitied by any; निर्दया निर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् Ms. 9. 239. –दयम् *ind.* 1 unmercifully, cruelly. –2 violently, excesssivly; न प्रहर्तुमलमस्मि निर्दयम् R. 11. 84. –दश *a.* more than ten days old; यदा पशुर्निर्दशः स्यादथ मेध्यो भवेदिति Bhag. 9. 7. 11. –दशन *a.* toothless. –दाक्षिण्य *a.* uncourteous. –दुःख *a.* 1 free from pain, painless. –2 not causing pain. –दैन्य *a.* happy, comfortable. –दोष *a.* 1 faultless, defectless; न निर्दोषं न निर्गुणम्. –2 guiltless, innocent. –द्रव्य *a.* 1 immaterial. –2 without property, poor. –द्रोह *a.* not hostile, friendly, well-disposed, not malicious. –द्वन्द्व *a.* 1 indifferent in regard to opposite pairs of feelings (pleasure or pain), neither glad nor sorry; निर्द्वन्द्वो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि मृगैः सह Mb. 1. 85. 16; निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् Bg. 2. 45. –2 not dependent upon another, independent. –3 free from jealousy or envy. –4 not double. –5 not contested, undisputed. –6 not acknowledging two principles. –धन *a.* without property, poor, indigent; शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते Chaṇ. 82. (–नः) an old ox. °ता, °त्वम् poverty, indigence. –धर्म *a.* unrighteous, impious, unholy. –धूम *a.* smokeless. –धौत *a.* cleansed, rendered clean; निर्धौतदानामलगण्डभित्तिर्वन्यः सरित्तो गज उन्ममज्ज R. 5. 43. –नमस्कार *a.* 1 not courteous or civil, not respecting any one. –2 disrespected, despised. –नर *a.* abandoned by men, deserted. –नाणक *a.* coinless, penniless; Mk. 2. –नाथ *a.* without a guardian or master. °ता 1 want of protection. –2 widowhood. –3 orphanage. –नाभि *a.* going or reaching beyond the navel; निर्नाभि कौशेयमुपात्तबाणम् Ku. 7. 7. –नायक *a.* having no leader or ruler, anarchic. –नाशन, –नाशिन् *a.* expelling, banishing. –निद्र *a.* sleepless, wakeful. –निमित्त *a.* 1 causeless. –2 disinterested. –निमेष *a.* not twinkling. –बन्धु *a.* without kindred or relation, friendless. –बल *a.* powerless, weak, feeble. –बाध *a.* 1 unobstructed. –2 unfrequented, lonely, solitary. –3 unmolested. (–धः) 1 a part of the marrow. –2 a knob. –बीज *a.* seedless, impotent. (–जा) a sort of grape (Mar. बेदाणा). –बुद्धि *a.* stupid, ignorant, foolish. –बुष, –बुस *a.* unhusked, freed from chaff. –भक्त *a.* taken without eating (as a medicine). –भय *a.* 1 fearless, undaunted. –2 free from danger, safe, secure; निर्भयं तु भवेद्यस्य राष्ट्रं बाहुबलाश्रितम् Ms. 9. 255. –भर *a.* 1 excessive, vehement, violent, much, strong; त्रपाभरनिर्भरस्मरशर &c. Gīt. 12; तन्व्यास्तिष्ठतु निर्भरप्रणयिता मानोऽपि रम्योदयः Amaru. 47. –2 ardent –3 fast, close (as embrace); कुचकुम्भनिर्भरपरीरम्भामृतं वाञ्छति Gīt.; परिरभ्य निर्भरम् Gīt. 1. –4 sound, deep (as sleep). –5 full of, filled with (at the end of comp.); आनन्द°, गर्व° &c. (–रः) a servant receiving no wages. (–रम्) excess. (–रम् *ind.*) 1 excessively, exceedingly, intensely. –2 soundly. –भाग्य *a.* unfortunate, unlucky. –भाज्य *a.* to be separated; स निर्भाज्यः स्वकादंशात् किंचिद्दत्वोपजीवनम् Ms. 9. 207. –भृतिः *a.* without wages, hireless. –भोगः *a.* not fond of pleasures. –मक्षिक *a.* 'free from flies', undisturbed, private, lonely. (–कम्) *ind.* without flies, *i. e.* lonely, private; कृतं भवतेदानीं निर्मक्षिकम् Ś. 2, 6. –मज्ज *a.* fatless, meagre. –मत्सर *a.* free from envy, unenvious; निर्मत्सरे मत्समे वत्से... वसुन्धराभारमारोप्य Rāmāyaṇachampū. –मत्स्य *a.* fishless. –मद *a.* 1 not intoxicated, sober, quiet. –2 not proud, humble. –3 sad, sorry. –4 not in rut (as an elephant). –मनुज, –मनुष्य *a.* tenantless, uninhabited, deserted by men. –मन्तु *a.* faultless, innocent. –मन्त्र *a.* 1 a ceremony, unaccompanied by holy texts. –2 not familiar with holy texts; Mb. 12. 36. 43. –मन्यु, –मन्युक *a.* free from anger; Mb. 5. 133. 40. –मम *a.* 1 free from all connections with the outer world, who has renounced all worldly ties; संसारमिव निर्ममः (ततार) R. 12. 60; Bg. 2. 71; निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः 3. 30. –2 unselfish, disinterested. –3 indifferent to (with loc.); निर्ममे निर्ममोऽर्थेषु मथुरां मधुराकृतिः R. 15. 28; प्रातिस्वर्येषु निर्ममाः Mb. –4 an epithet of Śiva. –मर्याद *a.* 1 boundless, immeasurable. –2 transgressing the limits of right or propriety, unrestrained, unruly, sinful, criminal; मनुजपशुभिर्निर्मर्यादैर्भवद्भिरुदायुधैः Ve. 3. 22. –3 confused.

–4 insolent, immodest. (–दम्) *ind.* confusedly, topsy-turvy. (–दम्) confusion, disorder. **–मल** *a.* 1 free from dirt or impurities, clear, pure, stainless, unsullied (fig. also); नीराश्निर्मलतो जनिः Bv. 1. 63. –2 resplendent, bright; Bh. 1. 56. –3 sinless, virtuous; निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा Ms. 8. 318. (–लम्) 1 talc. –2 the remainings of an offering made to a deity. °उपलः a crystal. **–मशक** *a.* free from gnats. **–मांस** *a.* fleshless; स्वल्पस्नायुवसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थिकम् Bh 2. 30. **–मान** *a.* 1 without self-confidence. –2 free from pride. **–मानुष** *a.* uninhabited, desolate. **–मार्ग** *a.* roadless, pathless. **–मिथ्य** *a.* not false, true; H. Yoga. **–मुटः** 1 a tree bearing large blossoms. –2 the sun. –3 a rogue. (–टम्) a large free market or fair. **–मूल** *a.* 1 rootless (as a tree). –2 baseless, unfounded (statement, charge &c.). –3 eradicated. **–मेघ** *a.* cloudless. **–मेध** *a.* without understanding, stupid, foolish, dull. **–मोह** *a.* free from illusion. (–हः) an epithet of Śiva. **–यत्न** *a.* inactive, lazy, dull. **–यन्त्रण** *a.* 1 unrestrained, unobstructed, uncontrolled, unrestricted. –2 unruly, self-willed, independent. (–णम्) 1 squeezing out. –2 absence of restraint, independence. **–यशस्क** *a.* without fame, discreditable, inglorious. **–युक्त** *a.* 1 constructed, built. –2 directed. –3 (in music) limited to metre and measure. **–युक्ति** *f.* 1 disunion. –2 absence of connection or government. –3 unfitness, impropriety. **–युक्तिक** *a.* 1 disjoined, unconnected. –2 illogical, unmeaning. –3 unfit, improper. **–यूथ** *a.* separated from the herd, strayed from the flock (as an elephant). **–यूष** = निर्यास. **–योगक्षेम** *a.* free from care (about acquisition); Bg. 2. 45. **–रक्त** *a.* (**नीरक्त**) colourless, faded. **–रज, –रजस्क** *a.* (**नीरज, नीरजस्क**) 1 free from dust. –2 devoid of passion or darkness. (–जः) an epithet of Śiva. **–रजस्** (**नरिजस्**) *a.* see **नीरज.** (*–f.*) a woman not menstruating. °तमसा absence of passion or darkness. **–रत** (**नीरत**) *a.* not attached to, indifferent. **–रन्ध्र** *a.* (**नरिन्ध्र**) 1 without holes or interstices, very close or contiguous, thickly situated; नीरन्ध्रनीरनिचुलानि सरित्तटानि U. 2. 23. –2 thick, dense. –3 coarse, gross. **–रव** *a.* (**नीरव**) not making any noise, noiseless; गतिविभ्रमसाद-नीरवा (रसना) R. 8. 58. **–रस** *a.* (**नीरस**) 1 tasteless, unsavoury, flavourless. –2 (fig.) insipid, without any poetic charm; नीरसानां पद्मानाम् S.D. 1. –3 sapless, without juice, withered or dried up; Ś. Til. 9. –4 vain, useless, fruitless; अलब्धफलनीरसान् मम विधाय तस्मिन् जने V. 2. 11. –5 disagreeable. –6 cruel, merciless. (–सः) the pomegranate. **–रसन** *a.* (**नीरसन**) having no girdle (रसना); Ki. 5. 11. **–रुच** *a.* (**नीरुच**) without lustre, faded, dim; परिमलहृचिराभिर्यक्कृतास्तु प्रभाते युवतिभिरुपभोगान्नीरुचः पुष्पमालाः Śi. 11. 27. **–रुज्, –रुज** *a.* (**नीरुज्, नीरुज**) free from sickness, healthy, sound; नीरुजस्य किमौषधैः H. 1. **–रूप** *a.* (**नीरूप**) formless, shapeless. (–पः) 1 air, wind. –2 a god. (–पम्) ether. **–रोग** *a.* (**नीरोग**) free from sickness or disease, healthy, sound; यथा नेच्छति नीरोगः कदाचित् सुचिकित्सकम् Pt. 1. 118. **–लक्षण** *a.* 1 having no auspicious marks, ill-featured. –2 undistinguished. –3 unimportant, insignificant. –4 unspotted. –5 having a white back. **–लक्ष्य** *a.* invisible. **–लज्ज** *a.* shameless, impudent. **–लाञ्छनम्** the marking of domestic animals (by perforating the nose &c.). **–लिङ्ग** *a.* having no distinguishing or characteristic marks. **–लिप्त** *a.* 1 unanointed. –2 undefiled, unsullied. –3 indifferent to. (–प्तः) 1 N. of Kṛṣṇa. –2 a sage. **–लून** *a.* cut through or off. **–लेप** *a.* 1 unsmeared, unanointed; निर्लेपं काञ्चनं भाण्डमद्भिरेव विशुध्यति Ms. 5. 112. –2 stainless, sinless. (–पः) a sage. **–लोभ** *a.* free from desire or avarice, unavaricious. **–लोमन्** *a.* devoid of hair, hairless. **–वंश** *a.* without posterity, childless. **–वचन** *a.* 1 not speaking, silent. –2 unobjectionable, blameless; (for other senses see the word separately). **–नम्** *ind.* silently; माल्येन तां निर्वचनं जघान Ku. 7. 19. **–वण, –वन** *a.* 1 being out of a wood. –2 free from woods. –3 bare, open. **–वत्सल** *a.* not loving or fondling (esp. children); निर्वत्सले सुतशतस्य विपत्तिमेतां त्वं नानुचिन्तयसि Ve. 5. 3. **–वर** = निर्दरम् q. v. **–वसु** *a.* destitute of wealth, poor. **–वाच्य** *a.* 1 not fit to be said. –2 blameless, unobjectionable; सखीषु निर्वाच्यमधार्ष्ट्यदूषितं प्रियाङ्गसंश्लेषमवाप मानिनी Ki. 8. 48. **–वात** *a.* free or sheltered from wind, calm, still; हिमनिष्यन्दिनी प्रातर्निर्वातेव वनस्थली R. 15. 66. (–तः) a place sheltered from or not exposed to wind; निर्वाते व्यजनम् H. 2. 121. **–वानर** *a.* free from monkeys. **–वायस** *a.* free from crows. **–वार्य** *a.* 1 irresistible. –2 acting fearlessly or boldly. **–विकल्प, –विकल्पक** *a.* 1 not admitting an alternative. –2 being without determination or resolution. –3 not capable of mutual relation. –4 conditioned. –5 undeliberative. –6 recognizing no such distinction as that of subject and object, or of the knower and the known; as applied to समाधि or contemplation, it is 'an exclusive concentration upon the one entity without distinct and separate consciousness of the knower, the known, and the knowing, and without even self-consciousness'; निर्विकल्पकः ज्ञातृज्ञानादिविकल्पभेदलयापेक्षः; नो चेत् चेतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ Bh. 3. 61; आत्मारामा विहितरतयो निर्विकल्पे समाधौ Ve. 1. 23. –7 (in phil.) not arising from the relation of the qualifier and the qualified, (विशेषणविशेष्यसंबन्धानवगाहि प्रत्यक्षं ज्ञानम्) said of knowledge not derived from the senses, as घटत्व. (–ल्पम्) *ind.* without hesitation or wavering. **–विकार** *a.* 1 unchanged, unchangeable, immutable. –2 not disposed; तौ स्थास्यतस्ते नृपती निदेशे परस्परावग्रहनिर्विकारौ M. 5. 14. –3 disinterested; तरुविटपलतानां बान्धवो निर्विकारः Ṛs. 2. 28. (–रः) the Supreme deity. **–विकास** *a.* unblown. **–विघ्न** *a.* uninterrupted, unobstructed, free from impediments; निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा. (–घ्नम्) absence of impediment. **–विचार** *a.* not reflecting, thoughtless, inconsiderate; रे रे स्वैरिणि निर्विचारकविते मास्मत्प्रकाशीभव Chandr. 1. 2. (–रम्) *ind.* thoughtlessly, unhesitatingly. **–विचिकित्स** *a.* free from doubt or reflection. **–विचेष्ट** *a.*

motionless, insensible; यो हि दिष्टमुपासीनो निर्विचेष्टः सुखं शयेत् Mb. 3. 32. 14. –वितर्क a. unreflecting. –विनोद a. without amusement, void of pastime, diversion or solace; शङ्के रात्रौ गुरुतरशुचं निर्विनोदां सखीं ते Me. 90. –विन्ध्या N. of a river in the Vindhya hills; निर्विन्ध्यायाः पथि भव रसाभ्यन्तरः सन्निपत्य Me. 28. –विमर्श a. 1 void of reflection, thoughtless. –2 not having विमर्श Sandhi. –विवर a. 1 having no opening or cavity. –2 without interstices or interval, close, compact; घटते हि संहततया जनितामिदमेव निर्विवरतां दधतोः Śi. 9. 44. –विवाद a. 1 not contending or disagreeing. –2 undisputed, not contradicted or disputed, universally acknowledged. –विवेक a. indiscreet, void of judgment, wanting in discrimination, foolish. –विशङ्क a. fearless, undaunted, confident; Ms. 7.176; यस्मिन्कृत्यं समावेश्य निर्विशङ्केन चेतसा। आस्यते सेवकः स स्यात् कलत्रमिव चापरम्॥ Pt. 1. 85. –विशेष a. showing or making no difference, indiscriminating, without distinction; निर्विशेषा वयं त्वयि Mb.; निर्विशेषो विशेषः Bh. 3. 50 'a difference without distinction'. –2 having no difference, same, like, not differing from (oft. in comp.); निर्विशेषाकृति 'havig the same form'; प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषम् Ku. 1. 46; स निर्विशेषप्रतिपत्तिरासीत् R. 14. 22. –3 indiscriminate, promiscuous. (–षः) absence of difference. (निर्विशेषम् and निर्विशेषेण are used adverbially in the sense of 'without difference', 'equally', indiscriminately'; क्रुद्धेन विप्रमुक्तोऽयं निर्विशेषं प्रियाप्रिये Rām. 7. 22. 41. स्वगृहनिर्विशेषमत्र स्थीयताम् H. 1; R. 5. 6.). –विशेषण a. without attributes. –विष a. poisonless (as a snake); निर्विषा डुण्डुभाः स्मृताः. –विषङ्ग a. not attached, indifferent. –विषय a. 1 expelled or driven away from one's home, residence or proper place; मनोनिर्विषयार्थकामया Ku. 5. 38; R. 9. 32; also –निर्विषयीकृत; वने प्राक्कलनं तीर्थं ये ते निर्विषयीकृताः Rām. 2. 104. 4. –2 having no scope or sphere of action; किंच एवं काव्यं प्रविरलविषयं निर्विषयं वा स्यात् S. D. 1. –3 not attached to sensual objects (as mind). –विषाण a. destitute of horns. –विहार a. having no pleasure. –वीज, –बीज a. 1 seedless. –2 impotent. –3 causeless. –वीर a. 1 deprived of heroes; निर्वीरमुर्वीतलम् P. R. 1. 31. –2 cowardly. –वीरा a woman whose husband and children are dead. –वीर्य a. powerless, feeble, unmanly, impotent; निर्वीर्यं गुरुशापभाषितवशात् किं मे तवेवायुधम् Ve. 3. 34. –वीरुध, –वृक्ष a. treeless. –वृत्ति f. accomplishment, achievement; अत आसां निर्वृत्त्या अपवर्गः स्यात्। आतण्डुलनिर्वृत्तेः आ च पिष्टनिर्वृत्तेरभ्यास इति॥ ŚB. on MS. 11. 1. 27. –a. having no occupation, destitute. See निर्वृति. –वृष a. deprived of bulls. –वेग a. not moving, quiet, calm. –वेतन a honorary, unsalaried. –वेद a. not acknowledging the Vedas, an atheist, infidel. –वेष्टनम् a weaver's shuttle. –वैर a. free from enmity, amicable, peaceable. (–रम्) absence of enmity. –वैलक्ष्य a. shameless. –व्यञ्जन a. 1 straight-forward. –2 without condiment. (–नम् ind.) plainly, in a straight-forward or honest manner. –व्यथ, –न a. 1 free from pain. –2 quiet, calm. –व्यथनम् a hole; छिद्रं निर्व्यथनम् Ak. –व्यपेक्ष a. indifferent to, regardless of; मृगयश्च दर्भाङ्कुरनिर्व्यपेक्षास्तवागतिज्ञं समबोधयन् माम् R. 13. 25; 14. 39. –व्यलीक a. 1 not hurting or offending. –2 without pain. –3 pleased, doing anything willingly. –4 sincere, genuine, undissembling. –व्यवधान a. (ground) uncovered, bare. –व्यवस्थ a. moving hither and thither. –व्यसन a. free from bad inclination. –व्याकुल a. calm. –व्याघ्र a. not haunted or infested by tigers. –व्याज a. 1 candid, upright, honest, plain. –2 without fraud, true, genuine. –3 got by heroism or daring deeds (not by fraud or cowardly conduct); अशस्त्रपूतनिर्व्याजम् (महामांसम्) Māl. 5. 12 (v. l.) –4 not hypocritical; धर्मस्य निर्व्याजता (विभूषणम्) Bh. 2. 82. (–जम् ind.) plainly, honestly, candidly; निर्व्याजमालिङ्गितः Amaru. 85. –व्याजीकृत a. made plain, freed from deceit. –व्यापार a. 1 without employment or business, free from occupation; तं दधन्मैथिलीकण्ठनिर्व्यापारेण बाहुना R. 15. 56. –2 motionless; U. 6. –व्यावृत्ति a. not involving any return (to worldly existence). –व्रण a. 1 unhurt, without wounds. –2 without rents. –व्रत a. not observing vows. –व्रीड a. shameless, impudent. –हिमम् cessation of winter. –हेति a. weaponless. –हेतु a. causeless, having no cause or reason. –ह्रीक a. 1 shameless, impudent. –2 bold, daring.

निरम् 1 Ā. To rest, cease. –*Caus.* To gladden, give pleasure (by sexual union); Bhāg.

निरत a. 1 Engaged or interested in; स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु Bg. 18. 45. –2 Devoted to, fond of, attached to; वनवासनिरतः K. 157; मृगया° &c. –3 Pleased, delighted. –4 Rested, ceased.

निरतिः f. Strong attachment, fondness, devotion; पापनिरतिरविशङ्कतया विजयं व्यवस्यति वराहमायया Ki. 12. 37.

निरयः 1 Hell; निरयनगरद्वारमुद्घाटयन्ती Bh. 1. 63; Ms. 6. 61. –2 Sorrow, unhappiness; सततं निरयं प्राप्तः परपिण्डोपजीविनः Mb. 1. 141. 37. –3 Sin; दुर्लभो ह्यस्य निरयः शशाङ्कस्येव कल्मषम् Rām. 2. 36. 27. –Comp. –वर्त्मन् n. active worldly life (प्रवृत्तिमार्ग); येषां गृहे निरयवर्त्मनि वर्ततां वः स्वर्गापवर्गविरमः स्वयमास विष्णुः Bhāg. 10. 82. 31.

निरवहानि (लि) का A fence, an outer wall.

निरस् 4 P. 1 To cast out, throw or drive away, give up, quit, drive or send back; निरस्तगाम्भीर्यमपास्तपुष्पकम् Śi. 1. 55; 9. 63. –2 To destroy, ward off, defeat, annihilate, dispel; अह्नाय तावदरुणेन तमो निरस्तम् R. 5. 70; रक्षांसि वेदीं परितो निरास्थत् Bk. 1. 12; 2. 36. –3 To turn out, remove, expel, banish; गृहान्निरस्ता न तेन वैदेहसुता मनस्तः R. 14. 84. –4 To throw out, discharge (as arrows). –5 To reject, repudiate, decline. –6 To refute, confute, controvert (as arguments). –7 To eclipse, obscure, throw into the back-ground; यशांसि सर्वेषुभृतां निरास्थत् Bk. 1. 3. –8 To tear out, strip off. –9 To stretch out (as a hand).

निरस्त *p. p.* 1 Cast off or away, thrown out or away, repudiated, driven, expelled, banished; कौलीनभीतेन गृहान्निरस्ता R. 14. 84. –2 Dispelled, destroyed. –3 Abandoned, deserted. –4 Removed, deprived or void of; निरस्तपादपे देशे एरण्डोपि द्रुमायते H. 1. 67. –5 Discharged (as an arrow). –6 Refuted. –7 Vomited, spit out. –8 Uttered rapidly; सर्वे ऊष्माणोऽग्रस्ता अनिरस्ता विवृता वक्तव्याः Ch. Up. 2. 22. 5. –9 Torn out or destroyed. –10 Suppressed, checked. –11 Broken (as an agreement &c.). –12 Thrown off (as from a horse). –13 Offered, given; त्वं पुण्डरीकमुख बन्धुतया निरस्तमेको निवापसलिलं पिबसीत्ययुक्तम् Mal. 9. 40. –14 Rejected, disallowed. –15 Sent forth or away. **–स्तः** An arrow discharged. **–स्तम्** 1 Rejecting, refusal &c. –2 Dropping or leaving out, rapid pronunciation. –3 Spitting out. –4 Preventing, warding of. –5 Throwing or casting. –Comp. **–भेद** *a.* having all differences removed, same, identical. **–राग** *a.* one who has renounced all worldly attachments. **–संख्य** *a* innumerable.

निरसन *a.* Expelling, removing, driving away; निरसनैरसनैरवृथार्थता Si. 6. 47. –2 Vomiting. **–नम्** Expelling, ejecting, expulsion, removal. –2 Denial, contradiction, rejection, refusal. –3 Refutation. –4 Vomiting forth, spitting out. –5 Checking, suppressing. –6 Destruction, killing, extirpation.

निरासः 1 Ejection, expulsion, throwing out, removal. –2 Vomiting. –3 Refutation, contradiction. –4 Opposition. –5 Dropping (a sound or letter &c.)

निरस *a.* [निवृत्तो रसो यस्मात् प्रा. ब.] Tasteless, insipid, dry. **–सः** 1 Want of flavour, insipidity, tastelessness. –2 Want of juice, dryness. –3 Want of passion or feeling.

निराकः 1 Cooking. –2 Sweat. –3 The recompense of a bad action (v. l. for निपाक).

निराकुलः *a.* 1 Full of, filled or covered with; अलिकुलसंकुलकुसुमसमूहनिराकुलबकुलकलापे Git. 1. –2 Distressed; see under निर् also.

निराकृ 8 U. 1 To expel, drive away, repudiate; उग्रंपश्येन सुग्रीवस्तेन भ्राता निराकृतः Bk. 6. 100; R. 14. 57. –2 To refute (as an opinion). –3 To give up, abandon. –4 To destroy completely, annihilate. –5 To revile, contemn, slight. –6 To oppose, obstruct, contradict. –7 To refuse, decline, reject. –8 To omit. –9 To disappoint, frustrate.

निराकरणम् 1 Repudiating, expelling, turning away; निराकरणविक्लवा Ś. 6. –2 Banishing. –3 Obstruction, contradiction, opposition, rejection. –4 Refutation, reply. –5 Contempt. –6 Neglecting the chief sacrificial duties. –7 Forgetting.

निराकरिष्णु *a.* 1 Repudiating, turning out, expelling; न चावदद्भर्तुरवर्णमार्या निराकरिष्णोर्वृजिनादृतेऽपि R. 14. 57; निराकरिष्णू वर्तिष्णू वर्धिष्णू परतो रणम् Bk. 5. 1. –2 Hindering from, obstructive. –3 Spurning, disdaining. –4 Seeking to deprive one of a thing. –5 Forgetful.

निराकारः Reproach, censure; see under निर् also.

निराकृत *p. p.* 1 Expelled, banished. –2 Refuted. –3 Overtaken, held; भविष्यत्यचिरात् साधो कलिनापि निराकृतः Bhāg. 11. 7. 4. –4 Despised, &c.; see निराकृ above. –Comp. **–अन्योत्तर** *a.* irrefutable, unanswerable.

निराकृतिः *f.*, **निराक्रिया** 1 Repudiation, expulsion, rejection. –2 Refusal. –3 Obstruction, obstacle, impediment, interruption. –4 Opposition, also see under निर्.

निराग *a.* Passionless, dispassionate.

निरादिष्ट *a.* Paid off as a debt; निरादिष्टधनश्चेत्तु प्रतिभूः स्यादलंधनः। स्वधनादेव तद्दद्यान्निरादिष्ट इति स्थितिः ॥ Ms. 8. 162.

निरादेशः Complete payment of a debt.

निरासः See under निरस्.

निरामालुः The wood-apple (कपित्थ).

निरिङ्गिणी, –नी A veil.

निरीक्ष् 1 Ā. 1 To gaze at steadfastly, mark or view completely; (धेन्वा) ... निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः R. 2. 52; यावदेतान् निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् Bg. 1. 22; Ms. 4. 38. –2 To look for, search after; निरीक्षते केलिवनं प्रविश्य क्रमेलकः कण्टकजालमेव Vikr. 1. 29. –3 To observe, perceive, contemplate, view.

निरीक्षक *a.* Looking at, observing &c.

निरीक्षणम्, –निरीक्षा, –निरीक्षितम् 1 A look. –2 Looking at, regarding, seeing, beholding; मधुरैरवशानि लम्भयन्नपि तिर्यञ्चि शमं निरीक्षितैः Ki. 2. 55. –3 Looking out for, searching. –4 Consideration, regard; निरीक्षया as to, in respect of. –5 Hope, expectation. –6 Aspect of planets.

निरीशम् (–षम्) A plough-share.

निरुक्त *a.* 1 Expressed, pronounced, explained, defined –2 Loud, distinct. –3 Enjoined, decided; पात्रं त्वत्र निरुक्तं वै कविभिः पात्रवित्तमैः Bhāg. 7. 14. 34. –4 Interpreted, accomplished (as a word); proved from शब्दप्रमाण (as शब्दैकगम्य); वेदांश्च वेद्यं तु विधिं च कृत्स्नमथो निरुक्तं परमार्थतां च Mb. 12. 245. 30. **–क्तम्** 1 Explanation, derivation, etymological interpretation. स वा एष आत्मा हृदि तस्यैतदेव निरुक्तं हृदयमिति Ch. Up. 8. 3. 3; महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्च महाभारतमुच्यते। निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ Mb. 1. 1. 274. –2 N. of one of the six Vedāṅgas, that which contains glossarial explanation of obscure words, especially those occurring in the Vedas; नाम च धातुजमाह निरुक्ते Nir. –3 N. of a celebrated commentary on the Nighaṇṭus

by Yāska. **-Comp.** **-कारः** N. of the sage Yāska. **-जः** one of the twelve kinds of sons allowed by the old Hindu law (= क्षेत्रजः q. v.); आत्मा पुत्रश्च विज्ञेयस्तस्यानन्तरजश्च यः । निरुक्तजश्च विज्ञेयः सुतः प्रसृतजस्तथा ॥ Mb. 13. 49. 3. **-वृत्तिः** N. of a com. on Yāska's निरुक्त by Durgāchārya.

निरुक्तिः *f.* 1 Derivation, etymological interpretation of words; जरत्कारुनिरुक्तिं त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि Mb. 1. 40. 2. -2 (In Rhet.) An artificial explanation of the derivation of a word; thus defined:—निरुक्तियोंगतो नाम्नामन्यार्थत्वप्रकल्पनम् । ईदृशैश्चरितैर्जाने सत्यं दोषाकरो भवान् ॥ Chandr. 5. 168 (where दोषाकरः is equal to दोषाणामाकरः). -3 (In drama.) communication of an event that has taken place. -4 N. of Yāska's commentary on the Nighaṇṭus.

निरुत्सुक *a.* 1 Exceedingly anxious. -2 Unconcerned, indifferent.

निरुध् 7 U. 1 To obstruct, stop, oppose, block up; न्यरुन्धंश्चास्य पन्थानम् Bk. 17. 49; 16. 20; Mk. 1. 22. -2 To confine, lock up; विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता निरुन्ध्यादेकवेश्मनि Ms. 11. 176; सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च Bg. 8. 12. -3 To cover, hide; Ms. 10. 16. -4 To keep off, remove. -5 To curb, restrain, check; अभूतलस्पर्शतयानिरुद्धतः Ś. 7. 10.

निरुद्ध *p. p.* 1 Obstructed, hindered, checked, restrained, curbed; निरुद्धोऽप्यावेगः स्फुरदधरनासापुटतया परेषामुन्नेयो भवति च भराध्मातहृदयः U. 1. 29. -2 Confined, imprisoned; जामातृयज्ञेन वयं निरुद्धाः U. 1. 11. -3 Covered, veiled. -4 Filled with, full of. **-Comp.** **-कण्ठ** *a.* having one's breath obstructed, choked, suffocated. **-गुदः** obstruction of the rectum. **-प्रकशः** stricture of the urethra.

निरोधः, निरोधनम् 1 Confinement, locking up, imprisonment; Bhāg. 10. 58. 58; निरोधनेन बन्धेन विविधेन वधेन च (निगृह्णीयात्) Ms. 8. 310; वैश्यः सर्वस्वदण्डः स्यात् संवत्सरनिरोधतः 375. -2 Enclosing, covering up; Amaru. 87. -3 Restraint, check, suppression, control; योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः Yoga S.; अन्तश्चराणां मरुतां निरोधान्निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम् Ku. 3. 48. -4 Hindrance, obstruction, opposition. -5 Hurting, punishing, injuring. -6 Annihilation, complete destruction; जन्मनिरोधं प्रवदन्ति यस्य Śvet. Up. 3. 21. -7 Aversion, dislike. -8 Disappointment, frustration of hopes (in dramatic language). -9 (With the Buddhists) Suppression of pain. -10 Extinction (लय), निरोधोऽस्यानुशयनमात्मनः सह शक्तिभिः Bhāg. 2. 10. 6.

निरूढ *a.* 1 Conventional, become current in popular usage, accepted (as the meaning of a word, as opposed to its यौगिक or etymological sense); यौनं काचिदथवास्ति निरूढा सैव सा चलति यत्र हि चित्तम् N. 5. 57. -2 Unmarried. -3 Drawn out, purged. **-ढः** 1 Inherence (as of 'redness' in the word 'red'). -2 (In Rhet.) The accepted and popular meaning of a word. **-Comp.** **-लक्षणा** a *Lakṣaṇa* or secondary use of a word which is based not on the *Vivakṣa* or particular intention of the speaker but on its accepted and popular sense.

निरूढिः *f.* 1 Fame, celebrity. -2 Familiarity, conversancy, proficiency; नृप विद्यासु निरूढिमागता Ki. 2. 6. -3 Confirmation. -4 = निरूढलक्षणा q. v.

निरूप् 10 U. 1 To see, perceive, mark or observe carefully; न च महावने पन्था निरूपितः *K.* 120. -2 To investigate, examine, look out for, search. -3 To fix upon, determine, settle, resolve. -4 To choose, select, appoint. -5 To reflect, consider. -6 To act, represent dramatically, gesticulate. -7 To perform.

निरूपक *a.* 1 Observing; observer. -2 Stating, determining, defining.

निरूपणम्, -णा 1 Form, shape. -2 Sight, seeing. -3 Looking for, searching. -4 Ascertaining, investigation; determination. -5 Definition.

निरूपित *p. p.* 1 Seen, discovered, marked, beheld. -2 Appointed, chosen, selected; निरूपितः सर्वसहो गदाभृता Bhāg. 9. 5. 9; केदारकर्मणि निरूपितः 5. 9. 11. -3 Weighed, considered. -4 Ascertained, determined. -5 Pointed against, shot off; अस्त्राण्यमोघमहिमानि निरूपितानि नो पस्पृशुर्नृहरिदासमिवासुराणि Bhāg. 1. 15. 16.

निरूपितिः *f.* 1 Definition (of an idea); ascertainment. -2 Investigation, examination.

निरूप्य *a.* 1 To be seen, defined or ascertained. -2 Not yet certain, questionable.

निरूहः 1 An enema, not of an oily kind. -2 Logic. disputation. -3 Certainty, ascertainment. -4 A purging clyster. -5 A sentence having no ellipsis, a complete sentence.

निरूहणम् 1 Ascertainment. -2 Administering enemas not of an oily kind. -3 Causing to purge with a clyster.

निर्ऋ 3 P. Ved. 1 To go out from, depart, leave. -2 To be excluded, become deprived of.

निर्ऋत *a.* Dissolved, decaying, enervated; weakened.

निर्ऋतिः *f.* 1 Decay, destruction, dissolution; विषादलक्ष्मीकतमं जनानां मुखे निबद्धां निर्ऋतिं वहन्तम् Mb. 1. 87. 9; 5. 36. 8. -2 A calamity, evil, bane, adversity; हिंसाया निर्ऋतेर्मृत्योर्निरयस्य गुदः स्मृतः Bhāg. 2. 6. 9; सा हि लोकस्य निर्ऋतिः U. 5. 30. -3 An imprecation, a curse. -4 Death or destruction personified, the goddess of death or destruction, the regent of the south-western quarter; Bhāg. 1. 19. 4; पाकयज्ञविधानेन यजेत निर्ऋतिं निशि Ms. 11. 119. -5 The bottom of the earth. -6 The asterism Mūla. **-m.** 1 Death or genius of death; राज्यकामो मनून् देवान्निर्ऋतिं त्वभिचरन् यजेत् Bhāg. 2. 3. 9. -2 N. of one of the 8 Vasus. -3 N. of a Rudra.

निर्ऋथः 1 Destruction. -2 The Sāma Veda.

निरेभ *a.* Noiseless; दूनास्तेऽरिबलादूना निरेभा बहु मेनिरे Ki. 15. 31.

निर्गन्धनम् Killing, slaughter.

निर्गम् 1 P. 1 To go out or forth, depart; प्रकाशं निर्गतः Ś. 4; हुतवहपरिखेदादाशु निर्गत्य कक्षात् Ṛs. 1. 27; Ms. 9. 83; Amaru 61; Ś. 3. 25; 6. 4. -2 To spring forth, arise; अन्यदर्ककिरणेभ्यो निर्गतम् K. 136. -3 To remove; as in निर्गतविशङ्कः. -4 To be cured of a disease. -5 To come out or appear (as a bud); चूतानां चिरनिर्गतापि कलिका बध्नाति न स्वं रजः Ś. 6. 3. -6 To go away, disappear. -7 To be freed from (with abl.). -8 To enter into or attain to any state, undergo, suffer.

निर्गः Country, region, place.

निर्गत *p. p.* 1 Come forth or out, appeared. -2 Gone away, departed. -3 Disappeared, become extinct. -4 Freed from. -5 Removed.

निर्गमः 1 Going forth or out, going away; यावदादिशति पार्थिवस्तयोर्निर्गमाय पुरमार्गसत्क्रियाम् R. 11. 3. -2 Departure, vanishing, passing away; तेन तस्य मधुनिर्गमात् कृशश्चित्तयोनिरभवत् पुनर्नवः R. 19. 46. -3 A door, an outlet, egress; कथमप्यवाप्तनिर्गमः प्रययौ K. 159. -5 Exit, issue. -6 Export-place (of goods); आगमं निर्गमं स्थानं तथा वृद्धिक्षयावुभौ। विचार्य सर्वपण्यानां कारयेत् क्रयविक्रयौ॥ Ms. 8. 401.

निर्गमनम् 1 Going out or forth. -2 A door. -3 A chamberlain, doorkeeper (?).

निर्गलित *a.* 1 Flowed out. -2 Dissolved, melted.

निर्ग्राह्य *a.* Perceivable; विदग्धैर्निर्ग्राह्यो न पुनरविदग्धैरतिशयः U. 4. 21.

निर्गूढः The hollow of a tree.

निर्ग्रन्थनम् Killing, slaughter.

निर्घण्टः, -टम् 1 A vocabulary, collection of words. -2 A table of contents (सूचीपत्र).

निर्घर्षणम् Rubbing, friction.

निर्घर्षणक *a.* Rubbing. **-कम्** A dentifrice.

निर्घातः 1 Destruction. -2 A whirlwind, a violent gust of wind, hurricane. -3 The noise of contending winds (vapours ?) &c. in the sky; कुरुकुलनिधनोत्पातनिर्घातवातः; Ve. 1. 22; निर्घातोग्रैः कुञ्जलीनाञ्जिघांसुर्ज्यानिर्घोषैः क्षोभयामास सिंहान् R. 9. 64; Ms. 1. 38; 4. 105, 7; Y. 1. 145; (वायुना निहतो वायुर्गगनाच्च पतत्यधः। प्रचण्डघोरनिर्घोषो निर्घात इति कथ्यते॥.) -4 An earth-quake. -5 A thunderstroke; निर्घातश्च महानासीत् साकं च स्तनयित्नुभिः Bhāg. 1. 14. 15. -6 A stroke in general; अहह दारुणो दैवनिर्घातः U. 2. -7 An unusual event boding calamity (उत्पात); तस्मिन्मुहूर्ते संप्राप्ते निर्घाताश्चापतन्मुहुः Mb. 3. 40. 23; Ms. 1. 38; Bhāg. 3. 17. 8.

निर्घातनम् Forcing out, bringing out.

निर्घूरिणी A river.

निर्घोषः 1 A sound in general; Ve. 4; स्निग्धगम्भीरनिर्घोषमेकं स्यन्दनमास्थितौ R. 1. 36. -2 A loud noise, rattling, twanging &c.; ज्यानिर्घोषैः क्षोभयामास सिंहान् R. 9. 64; भारतीनिर्घोषः U. 3.

निर्जर्जल्प *a.* Ved. Ragged, tatterd.

निर्जात *a.* Visible, come forth, appeared.

निर्जि 1 P. 1 To conquer, defeat; R. 3. 51; अनेकशो निर्जितराजकस्त्वम् Bk. 2. 52; 7. 94; Y. 3. 292. -2 To win, acquire by conquest. -3 To vanquish in a play. -4 To surpass, excel.

निर्जयः, -निर्जितिः *f.* Complete victory, subjugation, vanquishing; विपर्यासं यथा मेरोर्वासवस्येव निर्जयम् Mb. 7. 193. 7.

निर्जित *p. p.* 1 Conquered completely, vanquished. -2 Acquired, gained, won. -3 Claimed; स दत्त्वा निर्जितां वृद्धिं करणे परिवर्तयेत् Ms. 8. 154. **-इन्द्रियः** a saint.

निर्झरः, -रम् 1 A spring, waterfall, cataract, cascade, mountain-torrent; शीतं निर्झरवारि पानम् Nāg. 4; R. 2. 13; Śānti. 2. 17, 21; 4. 6. **-रः** 1 Burning chaff. -2 An elephant. -3 A horse of the sun.

निर्झरिन् *m.* A mountain.

निर्झरिणी, निर्झरी A river, mountain-torrent; स्खलनमुखरभूरिस्रोतसो निर्झरिण्यः U. 2. 20; Mv. 5. 40; जटाकटाहसंभ्रमभ्रमन्निलिम्पनिर्झरीविलोलवीचिवल्लरीविराजमानमूर्धनि Śivatāṇḍavastotra.

निर्णयः, निर्णीत, निर्णेतृ &c. See under निर्णी.

निर्णरः N. of one of the horses of the sun.

निर्णामः Ved. 1 The joint of a wing (?). -2 Excesive bending.

निर्णिज् 3 U. 1 To wash, clean, purify: अम्बुनिर्णिक्तम् Y. 1. 191; Ms. 5. 127. -2 To dress oneself.

निर्णिक्त *p. p.* 1 Washed, purified, cleansed; तोयनिर्णिक्तपाणयः R. 17. 22. -2 Expiated, atoned. एनस्विभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं किंचित्समाचरेत् Ms. 11. 189. **-Comp. -बाहुवलय** *a.* with polished bracelet. **-मनस्** *a.* pure-hearted.

निर्णिक्तिः *f.* 1 Washing. -2 Expiation, atonement; वृद्धातिक्रमसंभूतस्य महतो निर्णिक्तये पाप्मनः प्रायश्चितनमादिशन्तु गुरवो रामेण दान्तस्य मे Mv. 4. 25.

निर्णिज् *a.* Ved. 1 Clearing, washing. -2 Well-nourished. *-m.* 1 A form, shape. -2 A bright or shining garment. -3 Purification, washing.

निर्णेकः 1 Washing, cleaning; purification; तस्मात्तस्यैव निर्णेको गुणवत्तरः Ms. 5. 113. -2 Ablution. -3 Atonement, expiation; दानेन वधनिर्णेकं सर्पादीनामशक्नुवन्.

निर्णेजकः A washerman; कारुकान्नं प्रजां हन्ति बलं निर्णेजकस्य च Ms. 4. 219, 216.

निर्णेजनम् 1 Ablution. -2 Expiation, atonemet (for an offence). -3 Water for washing.

निर्णी 1 P. 1 To take or carry away or off. -2 To determine, ascertain, settle, decide, come to a decision, fix, resolve upon; कथमप्युपायमात्मनैव निर्णीय Dk.; Ki. 11. 39.

निर्णयः 1 Removing, removal. -2 Complete ascertainment, decision, affirmation, determination, settlement; संदेहनिर्णयो जातः Ś. 1. 27; Ms. 8. 301, 409; 9. 250; Y. 2. 10; हृदयं निर्णयमेव धावति Ki. 2. 29. -3 Deduction, inference, conclusion, demonstration (in logic). -4 Discussion, investigation, consideration -5 Sentence, verdict, judgment; बाहुवीर्याश्रिते मार्गे वर्तसे दीप्तनिर्णये Mb. 3. 292. 2; सर्वज्ञस्याप्येकाकिनो निर्णयाभ्युपगमो दोषाय M. 1. -6 Application of a conclusive argument. -7 (In Rhet.) Narration of events. -Comp. -उपमा *a.* comparison based upon an inference; Kāv. 2. 27. -पादः a sentence, decree, verdict (in law).

निर्णयम् 1 Ascertainment, determination. -2 Positive conclusion, settlement.

निर्णायक *a.* 1 Settling, conclusive; -2 Determining.

निर्णायनम् 1 Making certain. -2 The outer angle of the elephant's ear.

निर्णीत *p. p.* Settled, decided, determined, resolved.

निर्णेतृ *a.* Decisive, conclusive. -*m.* 1 A judge. -2 A voucher. -3 A guide.

निर्णुद् 6 U. 1 To throw back, reject; धाना मत्स्यान् पयो मांसं शाकं चैव न निर्णुदेत् Ms. 4. 250. -2 To remove, dispel. -3 To drive away, expel. -4 To repudiate.

निर्णोदः Removal, banishment; (यवः) निर्णोदः सर्वपापानाम्.

निर्दट, -ड *a.* 1 Unkind, unfeeling, unmerciful. -2 Rejoicing over the faults of others. -3 Envious. -4 Abusive, slanderous. -5 Useless, unnecessary. -6 Violent. -7 Mad, intoxicated.

निर्दर *a.* 1 Hard. -2 Pitiless. -3 Shameless. -रः, (-रिः) 1 A cave, cavern; सन्तीह गिरिदुर्गाणि निर्दराः कन्दराणि च Rām. 3. 67. 5; 4. 13. 6. -2 waterfall, spring. -रम् Essence (सार). -Comp. -वासिन् *a.* inhabiting a cave; गिरिनिर्दरवासिनाम् Rām.

निर्दलनम् Splitting, breaking, destroying.

निर्दह् 1 P. 1 To burn, consume. -2 To torment, distress, pain.

निर्दग्ध *a.* 1 Burnt; तया स्वकाये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः Ms. 11. 90. -2 Unburnt.

निर्दहन *a.* 1 Burning, consuming. -2 Without fire or heat. -नम् 1 Burning, consuming. -2 Semecarpus Anacardium (Mar. बिब्बा).

निर्दातृ *m.* 1 A digger up of weeds, weeder. -2 A donor. -3 A husbandman, reaper; यथोद्धरति निर्दाता कक्षं धान्यं च रक्षति Ms. 7. 110.

निर्दारित *a.* 1 Torn, rent. -2 Opened, split open; क्रूरनिर्दारिताक्षः Śi. 18. 28.

निर्दिग्ध *p. p.* 1 Anointed, smeared. -2 Well-fed, corpulent, stout. -ग्धा Solanum Jacquini (Mar. कांटे रिंगणी).

निर्दिश् 6 P. 1 To point out, indicate, show; एकैकं निर्दिशन् Ś. 7; अङ्गुल्या निर्दिशति &c. -2 To assign, give; निर्दिष्टां कुलपतिना स पर्णशालामध्यास्य R. 1. 95. -3 To allude to, mention, make a reference to. -4 To foretell, predict. -5 To advise, recommend. -6 To tell, communicate. -7 To enjoin, direct. -8 To enumerate, specify, name. -9 To define, determine. -10 To describe. -11 To denounce, accuse.

निर्दिष्ट *p. p.* 1 Pointed out, shown, indicated. -2 Specified, particularized. -3 Described. -4 Assigned, allotted. -5 Asserted, declared. -6 Ascertained, determined. -7 Ordered. -8 Learned, wise.

निर्देशः 1 Pointing out, showing, indicating. -2 Order, command, direction; तमशक्यमपाक्रष्टुं निर्देशात् स्वर्गिणः पितुः R. 12. 17 (v. l. निदेशात्). -3 Advice, instruction. -4 Telling, saying, declaring. -5 Specifying, particularization, specification, specific mention; अयुक्तोऽयं निर्देशः Mbh.; ॐ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः Bg. 17. 23. -6 Ascertainment. -7 Vicinity, proximity. -8 Description, designation. -9 Agreement, promise; कृताशं कृतनिर्देशं कृतभक्तं कृतश्रमम्। भेदैर्ये व्यपकर्षन्ति ते वै निरयगामिनः॥ Mb. 13. 23. 70.

निर्देशक *a.* Pointing out, showing &c.

निर्देश्य *a.* 1 To be pointed out. -2 To be determined or described. -3 To be proclaimed or foretold. -4 Expiable (प्रायश्चित्तार्ह); सुरापानं ब्रह्महत्या गुरुतल्पमथापि वा। अनिर्देश्यानि मन्यन्ते प्राणान्तमिति धारणा॥ Mb. 12. 165. 34.

निर्देष्टृ *m.* An authority, a guide.

निर्धार, -रणम् &c. See under निर्धृ.

निर्धाव् 1 P. 1 To wash off or away, cleanse; निर्धौते सति हरिचन्दने जलौघैः Śi. 8. 51; निर्धौतदानामलगण्डभित्तिः R. 5. 43. -2 To stream forth, spring from. -3 To run out or escape from.

निर्धौत *p. p.* 1 Washed off, cleansed R. 5. 43. -2 Polished, bright; निर्धौतहारगुलिकाविशदं हिमाम्भः R. 5. 70.

निर्धू 5, 9 U. 1 To shake or throw off, remove, dispel, expel, destroy; निर्धूतोऽधरशोणिमा Gīt. 12;

ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः Bg. 5. 17; R. 12. 57. –2 To spurn, treat with contempt, disregard; परपाणि च संश्राव्य निर्धूतोऽस्मि बलीयसा Rām. 4. 8. 32. –3 To abandon, forsake, throw away. –4 To repudiate, disown, reject. –5 To afflict, torment, distress. –6 To move about, brandish.

निर्धूत *p. p.* 1 Shaken off, removed; dispelled. –2 Deserted, rejected. –3 Deprived of, bereft. –4 Avoided. –5 Refuted. –6 Destroyed; अहं युष्मान् समाश्रित्य तपोनिर्धूतकल्मषान् Rām. 7. 36. 57. –7 Broken, divided. –8 Suffered, undergone. –9 Cast off or away, thrown away. **–तः** A man deserted by his relations and friends.

निर्धूननम् Heaving, fluctuating (of the sea); Ku.

निर्धृ 1 P., 10 U. 1 To determine accurately, settle, fix; निर्धारितेऽर्थे लेखेन खल्वक्त्वा खलु वाचिकम् Śi 2. 70; 9. 20. –2 To specify, particularize. –3 To take out from.

निर्धारः, –निर्धारणम् 1 Specifying or separating one out of many; यतश्च निर्धारणम् P. II. 3. 41; V. 3. 92. –2 Determining, deciding. –3 Certainty, ascertainment.

निर्धारित *p. p.* Determined, ascertained, fixed, settled, &c.

निर्धार्य *a.* 1 Ascertainable. –2 Resolute, energetic. –3 Bold, fearless, actively working.

निर्ध्यात *a.* thought of, meditated.

निर्बन्ध् 9 P. 1 To press, urge, importune. –2 To insist upon, persist in.

निर्बद्ध *p. p.* 1 Fixed or fastened upon. –2 Urged, importuned, pressed.

निर्बन्धः 1 Insisting upon, persistence, intentness, pertinacity; निर्बन्धसंजातरुषा (गुरुणा) R. 5. 21; Ku. 5. 66. –2 Importunity, a pressing demand or request, urgency; निर्बन्धपृष्टः स जगाद सर्वम् R. 14. 32; अत एव खलु निर्बन्धः Ś. 3. –3 Obstinacy; चकार तद्वधोपायान्निर्बन्धेन युधिष्ठिरः Bhāg. 7. 5. 42. –4 A great effort, perseverance; वयमभ्युद्धृताः कृच्छ्रान्निर्बन्धादार्ययानया Māl. 10. 19. –5 Accusation. –6 A contest, dispute.

निर्बन्धिन् *a.* Insisting upon; महत्यनर्थे निर्बन्धी बलवांश्च विशेषतः Mb. 5. 144. 17.

निर्बर्हण See निबर्हण.

निर्भग्न *a.* 1 Shattered, broken in pieces. –2 Bent, bowed. –3 Devoid of (हीन); असावत्यन्तनिर्भग्नस्तव पुत्रो भविष्यति। अनाथवत्सुखेभ्यश्च राजवंशाच्च वत्सले॥ Rām. 2. 8. 25.

निर्भट *a.* Hard, firm (दृढ).

निर्भर्त्स् 10 Ā. 1 To revile, censure, abuse. –2 To surpass, eclipse, put to shame; अशोकनिर्भर्त्सितपद्मरागम् Ku. 3. 53. –3 To menace; उपवनं निरभर्त्सयत प्रियान् वियुवतीर्युवतीः शिशिरानिलः Śi. 6. 62.

निर्भर्त्सनम्, –ना 1 Threat, menace; जननीनिर्भर्त्सनविवृद्धमन्युना (शिशुना) Śi. 15. 87. –2 Abuse, reproach, reviling, blame. –3 Malignity. –4 Red paint, lac.

निर्भर्त्सित *p. p.* 1 Threatened. –2 Abused, reproached.

निर्भा 2 P. 1 To shine forth, shine; अक्षबीजवलयेन निर्बभौ R. 11. 66. –2 To proceed, arise, start into view; वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ Ms. 5. 44; 2. 10. –3 To look like, seem to be; Mb. 8.

निर्भासः Appearing or shining forth.

निर्भिद् 7 U. 1 To tear up, burst or tear asunder, break or pierce through; अनेन निर्भिन्नतनुः स वध्यः V. 5. 6; Bk. 9. 67; निर्भिद्योपरि कर्णिकारमुकुलान्यालीयते षट्पदः V. 2. 23. –2 To disclose, betray, divulge; निर्भिन्नप्रायं रहस्यम् Dk., वृत्तान्तैकदेशं निर्बिभेद *ibid*; Śi. 16. 23; U. 3. 1. –3 To break down, destroy. –4 To ascertain, find out, discover. –5 To excavate. –6 To put out (the eyes).

निर्भिन्न *p. p.* 1 Split asunder, broken open, rent. –2 Pierced through, transfixed.

निर्भेद 1 Bursting, dividing, splitting asunder. –2 A split, rent. –3 Disclosure, betrayal. –4 Explicit mention or declaration; निर्भेदाद्दतेऽपि मालविकायामयमुपन्यासः शङ्कयति M. 4. –5 The bed of a river. –6 Determination of an affair, event. –7 Destruction; पृथिव्याश्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः Rām. 1. 40. 4.

निर्भेद्य *a.* 1 Having no rent. –2 Not to be pierced through. –3 Disappointed.

निर्भुग्न *p. p.* 1 Distorted. –2 straight. –3 Bent. –4 Pressing against each other; एकीकृतस्त्वचि निषिक्त इवावपीड्य निर्भुग्नपीनकुचकुड्मलयानया मे Māl. 6. 12.

निर्भूति *f.* Ved. Disappearing.

निर्मन्थ् 1, 9 P. 1 To churn, shake, stir round; अमृतस्यार्थे निर्मथिष्यामहे जलम् Mb. –2 To produce or excite fire by rubbing. –3 To bruise, thresh, beat violently. –4 To destroy completely, crush down.

निर्मथः, निर्मथनम्, निर्मन्थः, निर्मन्थनम्, निर्माथः 1 Rubbing, churning, stirring. –2 The wood used for producing fire by friction. –3 Rubbing two pieces of wood together to produce fire. –4 Destruction, havoc; ब्रह्मच्छद्मा निखिलभुवनस्तोमनिर्माथयोग्यः Mv. 2. 25; विनिवर्तित एष धीरपोतः पृतनानिर्मथनात्स्वयोपहूतः U. 5. 8. **–Comp. –दारु** 1 = 2 above. –2 a churning-stick.

निर्मन्थ्य *a.* 1 To be stirred or churned. –2 To be produced by friction (as fire). **–थ्यम्** The wood used for producing fire by friction.

निर्माथिन् *a.* 1 Grinding down, crushing. –2 Churning. –3 Rubbing.

निर्मा 3 Â., 2 P. 1 To make, create, bring into existence; निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः V. 1. 9; यस्मादेष सुरेन्द्राणां मात्राभ्यो निर्मितो नृपः Ms. 7. 5; 1. 13. -2 (a) To build, form, construct; स्नायुनिर्मिता एते पाशाः H. 1. (b) To cause to be settled, colonize (as a town &c.); निर्ममे निर्ममोऽर्थेषु मथुरां मधुराकृतिः R. 15. 28. -3 To cause, produce; शलाकाञ्जननिर्मितेव Ku. 1. 47. -4 To compose, write; स्वनिर्मितया टीकया समेतं काव्यम्. -5 To prepare, manufacture in general.

निर्मा Value, measure, equivalent.

निर्माणम् 1 Measuring, meting out; यतश्चाध्वकालनिर्माणम् P. I. 4. 31 Vārt. -2 Measure, reach, extent; अयमप्राप्तनिर्माणः (बालः) Rām. 'not having reached the full measure of growth'. -3 Producing, forming, making, creation, formation, manufacture; त्रैलोक्यनिर्माणकरं जनित्रम् Mb. 5. 71. 7; ईदृशो निर्माणभागः परिणतः U. 4. -4 A creation, created thing or object, form; निर्माणमेव हि तदादरलालनीयम् Māl. 9. 49. -5 A shape, make, figure; शरीरनिर्माणसदृशो नन्वस्यानुभावः Mv. 1. -6 Composition, work. -7 A building. -8 A part, portion. -9 Essence, pith, marrow. -10 (With Buddhists) Transformation. -11 Happening, birth; पूर्वनिर्माणबद्धा हि कालस्य गतिरीदृशी Rām. 7. 106. 2. -णा Fitness, propriety, decorum.

निर्मित p. p. 1 Constructed, built, formed, prepared, made &c. -2 (in law) Fixed, settled; एवं धर्मं विजानीमः प्राक् प्रजापतिनिर्मितम् Ms. 9. 46. -3 Artificial. -4 Performed, celebrated (a ceremony); ज्योतिष्टोमायुषी चैवमतिरात्रौ च निर्मितौ Rām. 1. 14. 42.

निर्मितिः f. Production, creation, formation, any artistic production; नवरसरुचिरां निर्मितिमादधती भारती कवेर्जयति K. P. 1. 1.

निर्माल्य a. Pure, clean, stainless. -ल्यम् 1 Purity, clearness, stainlessnes. -2 The remains of an offering to a deity, such as flowers; निर्माल्योज्झितपुष्पदामनिकरे का षट्पदानां रतिः Ś. Til. 10. -3 Flowers used and cast off, faded or withered flowers; निर्माल्यैरथ ननृतेऽवधीरितानां Si. 8. 60. -4 Remains in general; निर्माल्यं नयनश्रियः कुवलयम् B. R. 1. 40.

निर्मुच् 6 P. 1 To free, liberate, release; हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचन्द्रमसोरिव R. 1. 46; Bg. 7. 28. -2 To leave, quit, abandon. -3 To cast off; निर्मुच्यमान इव जीर्णतनुर्भुजङ्गः Mk. 3. 9.

निर्मुक्त p. p. 1 Set free, freed, liberated; R. 1. 46. -2 Freed from worldly attachments. -3 Separated, disjoined. -4 Pressed out; फुल्लं कुरबकं पश्य निर्मुक्तालक्तकप्रभम् Bu. Ch. 4. 47. -क्तः A snake which has lately cast off its skin; आददानाश्च नाराचान्निर्मुक्ताशीविषोपमान् Mb. 6. 44. 17.

निर्मुक्तिः f. Freedom, liberation; स्वमूर्त्या लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचनं नृणाम् Bhāg. 11. 1. 6.

निर्मुमुक्षुः a. One who longs for final beatitude; व्यवसायं तनयस्य निर्मुमुक्षोः (निशम्य) Bu. Ch. 5. 39.

निर्मोकः 1 Setting free, liberating. -2 A hide, skin; मृगनिर्मोकवसनाश्चीरवल्कलवाससः Mb. 13. 141. 100. -3 The slough of a serpent; स्तनोत्तरीयाणि भवन्ति सङ्गान्निर्मोकपट्टाः फणिभिर्विमुक्ताः R. 16. 17; Śi. 20. 47; N. 1; महोरगविनिर्मुक्तानेक निर्मोकभास्वराम् Śiva. B. 31. 62. -4 Armour, mail. -5 The sky, heaven. -6 Atmosphere; निर्मोको मोचने व्योम्नि सन्नाहे सूर्यकञ्चुके Medinī.

निर्मोक्षः Liberation, deliverance; न चोपलेभे पूर्वेषामृणनिर्मोक्षसाधनम् R. 10. 2.

निर्मोचनम् Liberation, deliverance.

निर्मूल् 10 U. To eradicate, extirpate.

निर्मूलनम् Eradication, uprooting, extirpating (fig. also); कर्मनिर्मूलनक्षमः Bh. 3. 72.

निर्मृज् 2 P. To wipe off, wash out; तेषु दर्भेषु तं हस्तं निर्मृज्याल्लेपभागिनाम् Ms. 3. 216.

निर्मार्जनम् Cleaning, washing off, wiping out.

निर्मृष्ट p. p. Wiped off, washed out, rubbed out; निर्मृष्टरागोऽधरः S. D. 1.

निर्यत् 10 U. 1 To return, restore; न्यासभूतमिदं राज्यं तव निर्यातयाम्यहम् Rām. 4. 10, 9; निर्यातय हस्तन्यासम् V. 5; Ms. 11. 164. -2 To requite, repay, retaliate; रामलक्ष्मणयोर्वैरं स्वयं निर्यातयामि वै Rām. -3 To forgive, pardon. -*Caus.* To snatch away, give trouble; निर्यात्यमानानि च सात्त्विकानि (दृष्ट्वा) Mb. 12. 354. 6.

निर्यत् a. Coming out, issuing; फुल्लत्फणापीठनिर्यद्विषज्योतिः Māl. 5. 23; उरस्यस्य श्रयत्कबरभरनिर्यत्सुमनसः पतन्ति स्त्रबल्लाः Lakṣmīlaharī S. 3.

निर्यातित a. Restored; returned: हस्यश्च ... संपूर्णं राज्यं निर्यातितं तया Rām. 2. 75. 16

निर्यातनम् 1 Returning, restoring, delivering, restitution (as of a deposit). -2 Payment of a debt. -3 Gift, donation. -4 Retaliation, requital, revenge (as in वैरनिर्यातन); न ह्यन्यस्य भवेच्छक्तिः वैरनिर्यातनं प्रति Hariv. -5 Killing, slaughter.

निर्या 2 P. 1 To go out, go out of; निर्ययावथ पौलस्त्यः पुनर्युद्धाय मन्दिरात् R. 12. 83. -2 To pass, elapse (as time). -3 To weed (a field). -*Caus.* 1 To drive away; तेजसा मणिना हीनं शिबिरान्निरयापयत् Bhāg. 1. 7. 56. -2 To begin, start performing; प्रजापतेस्ते श्वशुरस्य साम्प्रतं निर्यापितो यज्ञमहोत्सवः किल Bhāg. 4. 3. 8.

निर्याणम् 1 Exit, issue, setting out, departure. -2 Vanishing, disappearing. -3 Dying, death. -4 Eternal emancipation, final beatitude. -5 The outer corner of the eye of an elephant; वारणं निर्याणभागेऽभिन्नन् Dk. 97; निर्याणनिर्यदसृजं चलितं निषादी Śi. 5. 41; Mātaṅga L. 6. 9;

12. 19. -6 A rope for tying cattle or the feet of a calf, a foot-rope in general; निर्याणहस्तस्य पुरो दुधुक्षतः Śi. 12. 41. -7 Iron. -8 Decamping (of an army) -9 Going out (of cattle to the pasture ground). -10 A road leading out of a town.

निर्याणिक *a.* Conducive to emancipation.

निर्यात *a.* 1 Gone out, issued &c. -2 Laid aside (as money). -3 Conversant with.

निर्यातिः *f.* 1 Exit, departure. -2 Departure from life, dying, death.

निर्यापणम् Banishing, expelling.

निर्यामः A sailor, pilot, boatman.

निर्यामकः An assistant.

निर्यामणा Assistance.

निर्यासः, -सम् 1 Exudation of trees or plants, gum, juice, resin; शालनिर्यासगन्धिभिः R. 1. 38; Ms. 5. 6. -2 Extract, infusion, decoction; अवकिरति नितान्तं कान्तिनिर्याससमच्छस्तनवजलपाण्डुं पुण्डरीकोदरेषु Śi. 11. 62. -3 Any thick fluid substance.

निर्यूहः 1 A pinnacle, turret, projection (on columns or gates); अनेकविधप्रासादहर्म्यवलभीनिर्यूहशतसंकुलम् (अपश्यत्) Mb. 1. 3. 133; वितर्दिनिर्यूहविटङ्कनीडः Śi. 3. 55. (where Malli. renders निर्यूह by मत्तवारणाख्य अपाश्रयः and quotes Vaijayantī; perhaps it was so called from its resemblance to the shape of an elephant in rut); चारुतोरणनिर्यूहा Rām. -2 A chaplet, crest, head-ornament; बद्धाभरणनिर्यूहाः Mb. 5. 155. 12. -3 A peg projecting from a wall. -4 Wood placed in a wall for pigeons to build their nests or to perch upon; Śi. 3. 55. -5 A door, gate. -6 Extract, decoction.

निर्योगः 1 Dress, decoration; निर्योगाद् भूषणान्माल्यान् सर्वेभ्योऽस्त्रं प्रदाय मे Pratima 1. 26. -2 A rope for tying cows; अस्पन्दनं गतिमतां पुलकस्तरूणां निर्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रम् Bhāg. 10. 21. 19.

निर्यालः A particular part of a plough.

निर्लुञ्चनम् Pulling out or off, tearing off, peeling.

निर्लुण्ठनम् 1 Robbing, plundering. -2 Tearing off; अङ्कानीव परस्परं विदधते निर्लुण्ठनं सुभ्रुवः S. D.

निर्लेखनम् 1 Scraping, scratching. -2 An instrument for scraping, a scraper.

निर्लोच्य *ind.* Having meditated, pondered.

निर्ल्वयनी The slough of a snake; यद्यथाऽहिनिर्ल्वयनी वल्मीके मृता प्रत्यस्ता शयीता Bṛi. Up. 4. 4. 7.

निर्वच् 2 P. 1 To interpret, explain; वेदा निर्वक्तुमक्षमाः. -2 To derive, trace to its etymology (as a word). -3 To relate, tell, declare, announce. -4 To name, call.

निर्वचनम् 1 Utterance, pronunciation. -2 A proverbial expression, proverb; न निर्मन्युः क्षत्रियोऽस्ति लोके निर्वचनं स्मृतम् Mb. 3. 27. 37. -3 Etymological interpretation, etymology. नामनिर्वचनं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः Mb. 9. 20. 37. -4 A vocabulary, an index. -5 Praise (प्रशंसा); प्रनष्टं शान्तनोर्वंशं समीक्ष्य पुनरुद्धृतम्। ततो निर्वचनं लोके सर्वराष्ट्रेष्ववर्तत ॥ Mb. 1. 109. 23.

निर्वप् 1 P. 1 To pour out, sprinkle; अपसव्येन हस्तेन निर्वपेदुदकं भुवि Ms. 3. 214, 215. -2 To scatter, strew (as seed). -3 To offer, present; श्रोत्रियायाभ्यागताय वत्सतरीं वा महोक्षं वा निर्वपन्ति गृहमेधिनः U. 4. -4 To offer libations especially to the manes. -5 To perform.

निर्वपण *a.*, **-णी** 1 Relating to oblations. -2 Pouring out, scattering. -3 Giving, bestowing. **-णम्** 1 Pouring out, offering. -2 Particularly, the presentation of funeral offerings to the manes, a libation; अनयैवावृता कार्यं पिण्डनिर्वपणं सुतैः Ms. 3. 248, 260; Bhāg. 5. 12. 12. -3 Bestowing presents. -4 Gift, donation. -5 A vessel (ladle &c.) for pouring.

निर्वापः See निर्वपणम्. Bestowing, offering; निर्वापार्थं पशूनां ते ददृशुस्तत्र सर्वशः Rām. 2. 91. 79.

निर्वयनी The slough of a snake.

निर्वर्ण् 10 U. 1 To look at carefully, mark attentively; Māl. 7. -2 To see, behold, observe, perceive.

निर्वर्णनम् 1 Looking at, seeing, sight. -2 Marking, observing carefully.

निर्वस् 1 P. 1 To live out, *i. e.* to go to the end of (as a period). -2 To dwell abroad. *-Caus.* To banish, drive away, expel; निर्वासिताप्येवमतस्त्वयाहं तपस्विसामान्यमवेक्षणीया R. 14. 67.

निर्वासः, -निर्वासनम् 1 Expulsion, banishment. -2 Killing, slaughter. -3 Leaving one's home, living abroad (निर्वास only in this sense).

निर्वासित *a.* Expelled, banished; spent (as time), driven out.

निर्वास्य *a.* Fit to be expelled; निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च Y. 2. 142

निर्वह् 1 P. 1 To carry out, extricate oneself. -2 To be finished. -3 To live upon, live by the aid of. *-Caus.* 1 To take to the end of, complete, finish, manage; यथा प्रियसखी बन्धुजनशोचनीया न भवति तथा निर्वाहय Ś. 3. -3 To carry out, accomplish, effect. -4 To pass, spend (as time).

निर्वहणम् 1 End, completion; यान्ति निर्वहणमस्य संसृतिक्लेशनाटकविडम्बनाविधेः Ś. 14. 63. -2 Maintaining, carrying to the end, sustaining; मानस्य निर्वहणम् Amaru. 24. -3 Destruction, annihilation. -4 (In dramas) The catastrophe, the last stage in which the action of the play

is brought to a head, the denouement; तत्किंनिमित्तं कुकविकृतनाटकस्येव अन्यन्मुखेऽन्यन्निर्वहणे Mu. 6.

निर्वाहितृ *a.* Accomplisher, producer; आकाशो वै नाम नामरूपयोर्निर्वाहिता Ch. Up. 8. 14. 1.

निर्वाहः 1 Carrying on, accomplishing, performing. –2 Completion, end. –3 Carrying to the end, supporting, steadfast adherence, perseverance; निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् Mu. 2. 18. –4 Subsisting on. –5 Sufficiency, competent provision, competency. –6 Describing, narrating.

निर्वाहण *a.* 1 Carrying out, effecting. –2 Removing. –णम् Accomplishment, completion; see निर्वहण.

निर्वाहिन् *a.* 1 Effecting. –2 Discharging (as a wound).

निर्वा 2 P 1 To blow. –2 To be cooled, be cool or assuaged (fig. also); वपुर्जलार्द्रापवनैर्न निर्ववौ Si. 1. 65; त्वयि दृष्ट एव तस्या निर्वाति मनो मनोभवज्वलितम् Subhāṣ. –3 To blow out, be extinguished, be extinct; निर्वाणदीपे किमु तैलदानम् Subhāṣ.; निर्वाणभूयिष्ठमथास्य वीर्यं संधुक्षयन्तीव वपुर्गुणेन Ku. 3. 52; Si. 14. 85; Mu. 3. 28. –*Caus.* (निर्वापयति) 1 To blow or put out, extinguish, destroy, kill; शशाक निर्वापयितुं न वासवः R. 3. 58. –2 To cool, alleviate the heat of, act as a refrigerant; सखि अन्यादृश एव तेऽद्य निर्वापयति शरीरस्पर्शः Māl. 6; Ratn. 3. 11; R. 19. 56. –3 To gratify, soothe, comfort; निर्वाप्य प्रियसंदेशैः सीतामक्षवधोद्धतः R. 12. 63.

निर्वाण *p. p.* 1 Blown or put out, extinguished (as a lamp or fire); निर्वाणवैरदहनाः प्रशमादरीणाम् Ve. 1. 7; Ku. 2. 23. –2 Lost, disappeared. –3 Dead, deceased. –4 Liberated from existence. –5 Set (as the sun). –6 Calmed, quieted. –7 Plunged. –णम् 1 Extinction; अपि निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् H. 1. 131; शनैर्निर्वाणमाप्नोति निरिन्धन इवानलः Mb. –2 Vanishing from sight, disappearance. –3 Dissolution, death. –4 Final liberation or emancipation from matter and reunion with the Supreme Spirit, eternal bliss; निर्वाणं नाधिगच्छेयुर्जीवेयुः पशुजीविकाम् Mb. 3. 31, 26; निर्वाणमपि मन्येऽहमन्तरायं जयश्रियः Ki. 11. 69; R. 12. 1. –5 (With Buddhists) Absolute extinction or annihilation, complete extinction of individual or worldly existence. –6 Perfect and perpetual calm, repose; निर्वाणं समुपगमेन यच्छते ते (नमः) Ki. 18. 39. –7 Complete satisfaction or pleasure, supreme bliss, highest felicity; स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति Bg. 5. 24; अये लब्धं नेत्रनिर्वाणम् Ś. 3; M. 3. 1; Si. 4. 23; V. 3. 21. –8 Cessation, desisting. –9 Vacuity. –10 Union, association, confluence. –11 The bathing of an elephant; as in अनिर्वाण R. 1. 71. –12 Instruction in sciences. –13 Finis, completion; प्राप्य संकल्पनिर्वाणं नातिप्रीतोऽभ्यगात् पुरम् Bhāg. 4. 9. 27. –**Comp.** –पुराणम् offering oblations to the dead (?); Rāj. T. –भूयिष्ठ *a.* almost vanished or departed; see under निर्वा (3) above. –मस्तकः final emancipation or deliverance, final beatitude.

निर्वापः 1 See निर्वपण and निर्वाप. –2 Putting out, extinguishing (as fire).

निर्वापणम् 1 An offering, oblation, a funeral oblation. –2 A gift, donation. –3 Putting out, extinguishing. –4 Pouring out, scattering, sowing (as seed). –5 (*a*) Offering, giving. (*b*) Offering oblations (especially funeral). –6 Allaying, alleviation, pacification; कर्तव्यानि दुःखितैर्दुःखनिर्वापणानि U. 3. –7 Annihilation. –8 Killing, slaughter. –9 Cooling, refreshing; शरीरनिर्वापणाय Ś. 3. –10 A refrigerant or cooling application; तप्तायःपिण्डसिकतानां वा निर्वापणं प्रसाधनं च कर्तव्यम्.

निर्वापयितृ *a.* 1 Extinguishing, blowing, blowing out. –2 Allaying the heat of, cooling; स्मर एव तापहेतुर्निर्वापयिता स एव मे जातः Ś. 3. 11.

निर्वापित *a.* 1 Extinguished, quenched. –2 Cooled. –3 Killed.

निर्वादः 1 Blame, reproach. –2 Scandal, bad rumour, obloquy; किमात्मनिर्वादकथामुपेक्षे R. 14. 34; Ki. 2. 10. –3 Decision of a controversy. –4 Absence of dispute (वादाभाव); निर्वादैर्निर्वदेदेनम् Mb. 5. 135. 37. –5 Rumour, report.

निर्विद् 4 Ā. To be dissatisfied or disgusted with (with instr.); निर्विण्णस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा Pt. 1. 240. –*f.* Despondency, despair.

निर्विण्ण *p. p.* 1 Despondent, depressed; निर्विण्णः शुचमेति Mk. 1. 14. –2 Overcome with fear or sorrow. –3 Emaciated with grief. –4 Abused, degraded. –5 Disgusted with anything; मत्स्याशनस्य निर्विण्णः Pt. 1. –6 Impaired, decayed. –7 Humble, modest. –8 Known, certain.

निर्वेदः 1 Disgust, loathing. –2 Satiety, cloy. –3 Depression of spirits, despair, despondency; निर्वेदो नात्र कर्तव्यः Mb. 3. 32. 50; परिभवान्निर्वेदमापद्यते Mk. 1. 14. –4 Humiliation. –5 Grief. –6 Complete indifference to wordly objects; तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च Bg. 2. 52 (regarded as the feeling which gives rise to the sentiment called शान्त (quietude); निर्वेदस्थायिभावोऽस्ति शान्तोऽपि नवमो रसः K. P. 4; (see R. G. under निर्वेद). –7 Self-disparagement or humiliation (regarded as one of the 33 subordinate feelings); cf. the definition in R. G. under निर्वेद; (the following is there given as an instance; यदि लक्ष्मण सा मृगेक्षणा न मदीक्षासरणिं समेष्यति। अमुना जडजीवितेन मे जगता वा विफलेन किं फलम्॥). –8 Shame.

निर्विश् 6 P. 1 To enjoy; ज्योत्स्नावतो निर्विशति प्रदोषान् R. 6. 34; निर्विष्टविषयस्नेहः स दशान्तमुपेयिवान् R. 12. 1; 4. 51; 6. 50; 9. 35; 13. 60; 14. 80; 18. 3; 19. 47; Me. 112; Ku. 1. 29. –2 To adorn, embellish. –3 To settle in a home, become a householder. –4 To marry; निर्वेष्टुकामस्तु पुरा अष्टावक्रो महातपाः Mb. 13. 19. 11. निर्वेष्टुकामोऽस्मि नरेन्द्र V. P. –5 To feel, experience. –6 To reward, recompense. –7 To enter into. –8 To go forth. –9 To repay

(a debt): निर्वेष्टव्यं मया तत्र प्राणानपरिरक्षता Mb. 5. 146. 15. –10 To live together; निरूपितो बालक एव योगिनां शुश्रूषणे प्रावृषि निर्विविक्षताम् Bhāg. 1. 5. 23.

निर्विष्ट *p. p.* 1 Enjoyed, attained, experienced. –2 Fully enjoyed or used. –3 Obtained as wages; निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोः Gautama. –4 Married. –5 Engaged in. –6 Arrived at, attained to. –7 One who has maintained the sacred fire. –8 Entered, sticking in. –9 Sitting, encamping; निविष्टमुदधेः कूले तं प्रपेदे बिभीषणः R. 12. 68.

निर्वेशः 1 Gaining, obtaining. –2 Wages, hire, employment. –3 Eating, enjoyment, use. –4 Return of payment; सर्वार्थसम्भवो देहो जनितः पोषितो यतः। न तयोर्याति निर्वेशं पित्रोर्मर्त्यः शतायुषा ॥ Bhāg. 10. 45. 5. –5 Expiation, atonement: Bhāg. 5. 26. 18. –6 Marriage. –7 Fainting, swooning. –8 Spreading; L. D. B. –9 Entering; आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यग्गतमुलूखलम् (ययौ) Bhāg. 10. 10. 26. –10 Revenging; अभ्यधावन्नभिक्रुद्धा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः Bhāg. 10. 44. 39.

निर्वृ 5 U. (usually in *p. p.* only) To feel happy, be pleased or satisfied; निर्ववार मधुनीन्द्रियवर्गः Śi. 10. 3. See निर्वृत below.

निर्वारित *a.* Warded off; Prab. 4. 30/31.

निर्वृत *p. p.* 1 Satisfied, contented, happy; निर्वृतौ स्वः Ś. 2; 4; 5. 1. –2 Free from care or anxiety, secure, at ease. –3 Ceased, ended. तीर्णे भीष्ममहोदधौ कथमपि द्रोणानले निर्वृते Ve. 6. 1. –**तम्** A house.

निर्वृतिः *f.* 1 Satisfaction, happiness, pleasure, bliss; व्रजति निर्वृतिमेकपदे मनः V. 2. 9; R. 9. 38; 12. 65; Ś. 7. 19; Śi. 4. 64; 10. 28; Ki. 3. 8. –2 Tranquillity, rest, repose; न जातु बाला लभते स्म निर्वृतिं तुषारसंघातशिलातलेष्वपि Ku. 5. 55; Pt. 1. 201. –3 Final emancipation or liberation from worldly existence; द्वारं निर्वृतिसद्मनो विजयते कृष्णेति वर्णद्वयम् Bv. 4. 14. –4 Completion, accomplishment. –5 Freedom. –6 Disappearance; death, destruction.

निर्वृत् 1 A. 1 To cease, come to an end; निरवर्त्स्यन् न चेद्वार्ता सीताया वितथैव नः Bk. 8. 69. –2 To be got or accomplished; निर्वर्तेतास्य यावद्भिरितिकर्तव्यता नृभिः Ms. 7. 61. –3 To be with-held, not to happen; निर्वर्त्स्यत्यृतुसंघातः Bk. 16. 6. –*Caus.* 1 To perform; accomplish, finish, complete; आहारं निर्वर्तयामास K. 16; R. 2. 45; 3. 33; 11. 30.

निर्वर्तक *a.* (–**र्तिका** *f.*) 1 Completing, accomplishing, executing, performing &c. –2 Desisting.

निर्वर्तनम् 1 Accomplishment, completion, execution. –2 Desisting.

निर्वर्तिन् *a.* 1 Completing, accomplishing &c. –2 Acting rudely, uncivil, impolitic.

निर्वृत्त *p. p.* 1 Accomplished, attained, performed &c; निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लकाशा वसुधेव रेजे Ku. 7. 11. सा तस्य कर्मनिर्वृत्तैर्दूरं पश्चात्कृता फलैः R. 17. 18. –2 Finished, ended; निर्वृत्ते तु क्रतौ तस्मिन् हयमेधे महात्मनः Ram. 1. 18. 1. –Comp. –**चूडकः** *a.* One on whom tonsure has been performed; निर्वृत्तचूडकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते Ms. 5. 67. –**मात्र** *a.* just finished.

निर्वृत्तिः *f.* (See also under निर्) 1 Accomplishment, fulfilment; यस्येयं फलनिर्वृत्तिः Mb. 1. 108. 10; कर्मणां फलनिर्वृत्तिं शंस नस्तत्त्वतः पराम् Ms. 12. 1. –2 Completion, end. –3 (In gram.) Discontinuance of the influence of one rule over another (opp. अनुवृत्ति). –4 Result, fruit. –5 Ceasing, desisting, abstaining from. –6 Inactivity. –7 Impropriety. –8 Final beatitude.

निर्वेष्टनम् A weaver's shuttle.

निर्व्यञ्जक *a.* Indicating, betraying; प्राप्तः संप्रति रामरावणरणः स्नेहस्य निर्व्यञ्जकः Mv. 5. 62.

निर्व्यथनम् 1 Extreme pain, paining, afflicting. –2 Freedom from pain. –3 A hole, chasm.

निर्व्यध् 4 P. To pierce through, wound, kill.

निर्विद्ध *a.* 1 Wounded, killed. –2 Separated from each other, isolated.

निर्वेध 1 Penetration. –2 Insight.

निर्व्युषित *a.* Spent, passed away.

निर्व्यूढ *p. p.* 1 Completed, finished; निर्व्यूढं प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् Mu. 2. 18 (v. l.). –2 Grown, increased, developed; मुहूर्तनिर्व्यूढविस्मय Māl. 7; निर्व्यूढसौहृदभरेति 6. 17 (उपचित Jagaddhara).–3 Vindicated, fully shown, proved true, carried out faithfully or to the end; हा तात जटायो निर्व्यूढस्तेऽपत्यस्नेहः U. 3; निर्व्यूढः संभावनाभारो बुद्धरक्षितया Māl. 8; निर्व्यूढं तातस्य कापालिकत्वम् Māl. 4; 9. 10; Mv. 7. 8. –4 Deserted, abandoned; निर्व्यूढा रणसाहसव्यसनिता Priya. Dar. 1. 6. –5 Arrayed in order of battle. –6 Successful, lucky. –7 Pushed out, expelled.

निर्व्यूढिः *f.* 1 End, completion. –2 A helmet, crest. –3 A door, gate. –4 A peg or bracket projecting from a wall. –5 Highest point or degree. –6 Decoction; cf. निर्यूह.

निर्व्यूहः See निर्यूहः 1 A peg (नागदन्त); द्वारतोरणनिर्व्यूह. Mb. 3. 160. 39. –2 A particular weapon (यूपिका) Mb. 7. 89. 17.

निर्ह्रादः Evacuation, voiding excrement.

निर्हृ 1 P. 1 To take or draw out from, extract; यद्यर्थिता निर्हृतवाच्यशल्यान् प्राणान् मया धारयितुं चिरं वः R. 14. 42. –2 To carry out the dead body; निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते Ms. 5. 91; Y. 3. 15. –3 To remove (as a fault &c.). –4 To carry or take away. –5 To export (goods) –6 To change or mix together (clothes &c.); न च वासांसि वासोभिर्निर्हरेन्न च वासयेत् Ms. 8. 396.

निर्हरणम् 1 Carrying out dead bodies to be burnt, carrying corpses to the funeral pile; तस्य निर्हरणादीनि ... ...युधिष्ठिरः कारयित्वा Bhāg. 1. 9. 46. -2 Taking forth, carrying or drawing out, extracting, removal. -3 Rooting up, extirpation, destruction. -4 An antidote (Mar. विषाचा उतारा): नास्तान् विषविशेषांश्च तत्तन्निर्हरणानि च Śiva. B. 30. 20.

निर्हारः 1 Taking away, removing, removal. -2 Drawing out, extracting. -3 Rooting up, destruction; कर्मणा कर्मनिर्हारो न ह्यात्यन्तिक इष्यते Bhāg. 6. 1. 11. -4 Carrying out a dead body to be burnt; एवं विलपतीनां वै परिगृह्य मृतं पतिम्। अनिच्छतीनां निर्हारमर्कोऽस्तं संन्यवर्तत॥ Bhāg. 7. 2. 35. -5 Accumulation of a private store of wealth, private hoard; न निर्हारं स्त्रियः कुर्युः कुटुम्बाद्बहुमध्यगात् Ms. 9. 199. -6 Evacuation of the natural excrements of the body (opp. आहार). -7 Putting forth or out. -8 Setting aside, excluding, leaving. -9 Deduction. -10 Diffusive fragrance.

निर्हारिन् *a.* 1 Carrying out. -2 Diffusive, spreading wide (as fragrance). -3 Fragrant. -4 A kind of fragrance surpassing all others (सर्वगन्धाभिभावक्रो हिङ्ग्वादौ com. on Mb. 12. 184. 28).

निर्हृतिः *f.* Taking out of one's way, removal.

निर्ह्रादः A sound in general; निर्घाता रथनिर्ह्रादा विवरेभ्यः प्रजज्ञिरे Bhāg. 3. 17. 8; R. 1. 41.

निर्ह्रासः Shortening, abbreviation.

निल् 6 P. 1 To understand slowly. -2 To be impassable, or impenetrable.

निलिम्पः 1 A god; निलिम्पैर्निर्मुक्तानपि च निरयान्तर्निपतितान् G. L. 15. -2 A troop of Maruts. **-Comp. -अधिपः** Lord of the gods, Indra; निलिम्पाधिपबलं शाहम् Śiva. B. 12. 119. **-निर्झरी** the celestial Ganges.

निलिम्पा, निलिम्पिका 1 A cow. -2 (निलिम्पा) A milk-pail.

निली 4 Ā. 1 To stick or adhere to, lie or rest upon, settle down or alight upon; निलिल्ये मूर्ध्नि गृध्रोऽस्य Bk. 14. 76; 2. 5. -2 To lurk or hide, hide oneself in; गुहास्वन्ये न्यलेषत Bk. 15. 32; निशि रहसि निलीय Gīt. 2. -3 To hide or conceal oneself from (with abl.); मातुर्निलीयते कृष्णः Sk. -4 To die, perish. -5 To become settled or fixed; पूर्वमेव हि जन्तूनां योधिवासो निलीयते Rāj. T. 3. 426.

निलयः 1 A hiding place, the lair or den of animals, a nest (of birds); निलयाय शाखिन इवाह्वयते Śi. 9. 4. -2 A cellar; अम्बराख्याननिलयौ कण्ठद्घ्नं समन्ततः Parnāl. (Two cellars known as Ambarakhānā.) -3 An abode, residence, house, dwelling; oft. at the end of comp. in the sense of 'living or residing in'; नित्यं निर्मूलयेयुर्निचिततरममी भक्तिनिम्नात्मनां नः पद्माक्षस्याङ्घ्रिपद्मद्वयतलनिलयाः पांसवः पापपङ्कम्॥ —विष्णुपादादि स्तोत्रम् १०. -4 Hiding oneself; तस्मान्निलयमुत्सृज्य यूयं सर्वे त्रिविष्टपम्। यात कालं प्रतीक्षन्तो यतः शत्रोर्विपर्ययः॥ Bhāg. 8. 15. 31. -5 Total destruction. -6 Setting, disappearance; दिनान्ते निलयाय गन्तुम् R. 2. 15 (where the word is used in sense 1 also).

निलयनम् 1 Settling in a place, alighting. -2 A place of refuge; निलयनं चानिलयनं च Tait. Up. 2. 6; Bhāg. 5. 19. 20. -3 A house, dwelling, habitation; नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुटिलगामिनः। तिष्ठन्त्यावृत्य पन्थानमतो दुःखतरं वनम्॥ Rām. 2. 28. 20; Ki. 7. 20. -4 The act of going out.

निलायनम् Playing at hide and seek; Bhāg. 10. 11. 59.

निलीन *p. p.* 1 Melted or fused into. -2 Shut or wrapt up, hidden into. -3 Involved, surrounded, encompassed. -4 Destroyed, perished. -5 Changed, transformed. -6 Full.

निवचने *ind.* Not speaking, ceasing to speak, holding the tongue (regarded as a गति or preposition, or a separate word, when used with कृ; *e. g.* निवचनेकृत्य, निवचने कृत्वा; P. I. 4. 76; Kāśi.).

निवत् *f.* 1 A valley. -2 Depth. **-ता** *ind.* Downwards (also निवना in this sense).

निवप् 1 P. 1 To scatter about, sow (as seed). -2 To offer (as oblations), especially to the manes; स्तोतव्या चेह पृथिवी निवापस्येह धारिणी Mb. 13. 91. 25; न्युप्य पिण्डांस्ततः Ms. 3. 216; (स्मरमुद्दिश्य) निवपेः सहकारमञ्जरीः Ku. 4. 38. -3 To immolate, kill (as an animal).

निवपनम् 1 Scattering down, pouring out, throwing down. -2 Sowing. -3 An offering to the manes, an oblation in honour of one's deceased ancestors; को नः कुले निवपनानि नियच्छतीति Ś. 6. 25.

निवापः 1 Seed, grain, seed-corn. -2 An offering to the manes of deceased parents or other relatives, a libation of water &c. at the Śrāddha ceremony; एको निवापसलिलं पिबसीत्ययुक्तम् Mal. 9. 40; निवापदत्तिभिः R. 8. 86; निवापाञ्जलयः पितॄणाम् 5. 8; 15. 91; Mu. 4. 5. -3 A gift or offering in general. **-Comp. -अञ्जलिः** two handfuls of water as a libation. **-अन्नम्** sacrificial food. **-उदकम्** a libation of water; अत्यल्पमिदमस्माकं निवापोदकभोजनम् Mk. 10. 17. **-माल्यम्** funeral wreath.

निवापकः A sower, scatterer.

निवर *a.* Preventing, warding off. **-रः** 1 One who prevents. -2 Protection, covering.

निवरा A virgin, an unmarried girl.

निवस् I. 1 P. 1 To live, dwell, stay; आहो निवत्स्यति समं हरिणाङ्गनाभिः Ś. 1. 26; निवसिष्यसि मय्येव Bg. 12. 8. -2 To be, exist, निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो वह्निर्न तु ज्वलितः Pt. 1. 31. -3 To occupy, settle in, take possession of.

–5 To sojourn, pass the night. –6 To cohabit; Mb. 9. –II. 2 Ā. 1 To dress, wear or put on clothes. –2 To change one's clothes. –3 To gird round (as a sword).

निवसतिः *f.* A house, habitation, abode, residence, dwelling.

निवसथः A village.

निवसनम् 1 A house, habitation, dwelling; निवसनं श्मशानम् Ā. L. 16. –2 A garment, cloth, an undergarment; प्रस्थितं निवसनग्रहणाय Śi. 10. 60; R. 19. 41.

निवासः Living, dwelling, residing. –2 A house, adode, habitation, resting-place; निवासश्चिन्तायाः Mk. 1. 15; Śi. 4. 63; 5. 21; Bg. 9. 18; Mk. 3. 23. –3 Passing the night. –4 A dress, garment. –5 Nightquarters. –6 Refuge, receptacle, asylum; जगन्निवासो वसुदेवसद्मनि Śi. 1. 1. –Comp. –भवनम् sleeping-room. –रचना an edifice; दृष्ट्वा प्राङ्भवतीं निवासरचनामस्माकमाशान्वितः Mk. 3. 23.

निवासनम् 1 Residence. –2 Sojourn. –3 Spendin time.

निवासिन् *a.* 1 Dwelling, residing. –2 Wearing, dressed or clothed in; नवं नवक्षौमनिवासिनी सा Ku. 7. 26. –*m.* A resident, an inhabitant; अथानाथाः प्रकृतयो मातृबन्धुनिवासिनम् R. 12. 12.

निवह् 1 U. 1 To bring or lead near. –2 To bear up, sustain, support; वेदानुद्धरते जगन्निवहते Gīt. 1. –3 To flow.

निवहः 1 A multitude, collection, quantity, heap; भुजगनिवहो भूषणनिधिः Ā. L. 16; राजपुत्रनिवहः Bh. 3. 37; so घन°, दैत्य°, कपोत° &c. –2 N. of one of the seven winds. –3 N. of one of the seven tongues of fire. –4 Killing, slaughter. -*a.* Bringing, causing; कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमङ्गलानि Bhāg. 11. 1. 11.

निवात *a.* [निवृत्तो निरुद्धो वा वातोऽस्मात्] 1 Sheltered from the wind, not windy, calm; निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननम् R. 3. 17; 19. 42. –2 Unhurt, uninjured, unobstructed. –3 Safe, secure. –4 Well-armed, accoutred in strong mail; निवातकवचैर्युद्धं पर्व चाजगरं ततः Mb. 1. 2. 53. –5 Closely woven, without holes; निवातो दृढसंनाहे निर्वाते चाश्रयेऽपि च Viśva; उपाहितैर्वपुषि निवातवर्मभिः Śi. 17. 51. –तः 1 A refuge, dwelling, an asylum –2 An impenetrable coat of mail. –तम् 1 A place sheltered from the wind; निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम् Ku. 3. 48; Ki. 14. 37; R. 13. 52; 3. 17; यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते Bg. 6. 19. –2 Absence of wind, calm, stillness; निवातस्तिमितां वेलां चन्द्रोदय इवोदधेः (संरम्भं निनाय) R. 12. 36. –3 A secure spot. –4 A strong armour. –Comp. –कवचाः *m.* (pl.) N. of a tribe.

निवाकु *a.* Not speaking, silent.

निवान्या A cow whose calf is dead and who is milked by means of another calf.

निवास् 10 P. To clothe, to put on clothes.

निवि(बि)ड *a.* 1 Without space or interstices, close, compact. –2 Firm, tight, fast; निबिडो मुष्टिः R. 9. 58; 19. 44; गुरुनिविडनितम्बबिम्बभाराः Śi. –3 Thick, impervious, dense, impenetrable; कालिकेव निबिडा बलाकिनी R. 11. 15. –4 Gross, coarse. –5 Bulky, large. –6 Crookednosed.

निविद् 2 P. (generally in the *Caus.*) 1 To tell, communicate, inform (with dat.); उपस्थितां होमवेलां गुरवे निवेदयामि Ś. 4; काश्यपाय वनस्पतिसेवां निवेदयावः *ibid*; R. 2. 68. –2 To declare or announce oneself; कथमात्मानं निवेदयामि Ś. 1. –3 To indicate, betray, show; शङ्कापरिग्रहनिवेदयिता Mu. 1; दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु Ku. 5. 72; R. 17. 40. –4 To offer, present, give, make an offer of; स्वराज्यं चन्द्रापीडाय न्यवेदयत् K. 367; राज्यमस्मै न्यवेदयत् R. 15. 70; 11. 47; Ms. 2. 51; Y. 1. 27. –5 To entrust to the care of, make or deliver over to.

निविद् *f.* Ved. 1 Speech, a short Vedic text; स हैतयैव निविदा प्रतिपेदे यावन्तो वैश्वदेवस्य निविद्युच्यन्ते Bri. Up. 3. 9. 1. –2 Instruction, precept, direction. –3 Invocation.

निवेदक *a.* Informing, communicating &c.

निवेदनम् 1 Making known, relating, proclaiming; a communication, announcement. –2 Delivering, entrusting. –3 Dedication. –4 Representation. –5 An offering or oblation. –नः An epithet of Śiva.

निवेदित *p. p.* 1 Made known, announced, told, communicated. –2 Delivered, given, entrusted, &c.

निवेद्यम् *a.* Offering of food to an idol; cf. नैवेद्य. -*a.* To be communicated, related or presented.

निविरी(डी)श–स *a.* See निबिरीस. 1 Compact, close; उरुनिविरीसनितम्बभारखेदि Śi. 7. 20 –3 Coarse, gross. –सा A crooked nose.

निविश् 6 Ā. 1 To sit down, take a seat; नवाम्बुदश्यामवपुर्न्यविक्षत (आसने) Śi. 1. 19. –2 To halt, encamp; R. 12. 68. –3 To enter; रामशालां न्यविक्षत Bk. 4. 28; 6. 143; 8. 7; R. 9. 82; 12. 38. –4 To be fixed on, be directed towards; सूर्यनिविष्टदृष्टिः R. 14. 66. –5 To be devoted or attached to, be intent on, to practise; श्रुतिप्रामाण्यतो विद्वान् स्वधर्मे निविशेत वै Ms. 2. 8. –6 To marry (for निर्विश् q. v.). –7 To alight, descend. –*Caus.* 1 To fix or direct upon, apply to (as thought, mind &c.); मयि बुद्धिं निवेशय Bg. 12. 8. –2 To put, place, keep; मनोगतं वाचि निवेशयन्ति Ki. 14. 4; R. 4. 39; 7. 63; 6. 16. –3 To seat, install; स निवेश्य कुशावत्यां रिपुनागाङ्कुशं कुशम् R. 15. 97. –4 To cause to settle in life, get married; दौष्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य Ś. 4. 20; R. 11. 57. –5 To encamp (as an army); निवेशयामास विलङ्घिताध्वा क्लान्तं रजोधूसरकेतु सैन्यम् R. 5. 42; 16. 37. –6 To draw, paint, portray; चित्रे निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगा Ś. 2. 10; M. 3. 11. –7 To commit to writing, inscribe on; पत्रे निवेशितमुदाहरणं

प्रियायाः V. 2. 14. -8 To intrust or commit to; मित्रं ममायमिति निर्वृतचित्तवृत्ति विश्रम्भतस्त्वयि निवेशितसर्वकार्यम् Mu. 5. 7; R. 19. 4. -9 To introduce. -10 To found (a city). -11 To throw, hurl upon, shoot at. -12 To impress (on mind).

निविष्ट *p. p.* 1 Seated, sitting upon. -2 Encamped: निविष्टमुदधेः कूले तं प्रपेदे विभीषणः R. 12. 68. -3 Fixed or intent upon. -4 Concentrated, subdued, controlled; भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वतिगौरवाः क्रियाः Ku. 5. 31. -5 Initiated. -6 Arranged. -7 Entered, gone into. -8 Appointed (guardians). -9 Cultivated (a country).

निविष्टिः *f.* 1 Copulation, coition (Ved.). -2 Coming to rest.

निवेशः 1 Entering, entrance. -2 Encamping, halting. -3 (*a*) A halting place, camp, encampment; सेनानिवेशं तुमुलं चकार R. 5. 49; 7. 2; Si. 17. 40; Ki. 7. 27. -4 A house, an abode, a dwelling; निवेशपरिवेशनम् Mb. 14. 45. 1; भृशं ददर्श......स निवेशवीरुधः Ki. 4. 19. -5 Expanse, contour (of the breast); नवातपालोहितमाहितं मुहुर्महानिवेशौ परितः पयोधरौ Ki. 4. 8. -6 Depositing, delivering. -7 Marrying, marriage, settling in life; ततो निवेशाय तदा स विप्रः संशितव्रतः। महीं चचार दारार्थी न च दारानविन्दत॥ Mb. 1. 14. 1. -8 Impression, copy. -9 Military array. -10 Ornament, decoration. -11 Founding (a town); निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरस्तदा Rām. 1. 32. 5. -12 Settling in a place; वास्तुकर्मनिवेशं च भरतागमनं तथा Rām. 1. 3. 16.

निवेशनम् 1 Entering, entrance. -2 Halting, encamping. -3 Marrying, marriage; प्रतिलोमनिवेशनम् Bhāg. 3. 7. 31. -4 Entering in writing, inscribing. -5 An abode, a dwelling, house, habitation. -6 A camp; निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने Bhāg. 10. 53. 16; Mb. 3. 240. 1. -7 A town or city; पार्थिवस्य निवेशने Rām. 7. 62. 18. -8 A nest. -नी The earth.

निर्विशेष *a.* Not different, alike. -षः Want of difference, sameness.

निवीतम् 1 Wearing the sacred thread round the neck (making it hang down like a garland); निवीतं मनुष्याणां प्राचीनावीतं पितॄणामुपवीतं देवानाम् J. N. V.; निवीतं हि मनुष्याः प्रायशः स्वार्थं कुर्वन्ति SB. on MS. 3. 4. 2. -2 The thread so worn. -तः, -तम् A veil, mantle.

निवीतिन् *a.* Wearing the sacred thread round the neck (like a garland); उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः। सव्ये तु प्राचीनावीती निवीती कण्ठसज्जने॥ Ms. 2. 63.

निवृ 5, 9, 1 U. To surround, enclose; षट्त्रिंशद्धरिकोट्यश्च निववुर्वानराऽधिपम् Bk. 14. 29. *-Caus.* 1 To ward off, keep away from, avert from (with abl.); पापान्निवारयति योजयते हिताय Bh. 2. 72; निवारयन्ती महतो मुनिव्रतात् Ku. 5. 3. -2 To surround, protect.

निवारः, निवारणम् 1 Keeping off, preventing, warding off; दंशनिवारणैश्च R. 2. 5. -2 Prohibition, impediment.

निवारकः Defender.

निवृत *p. p.* 1 Surrounded, enclosed. -2 Held back, withheld. -तः, -तम् A veil, mantle, wrapper.

निवृतिः *f.* Covering, enclosing.

निवृत् 1 Ā. 1 To come back, return; न च निम्नादिव सलिलं निवर्तते मे ततो हृदयम् Si. 3. 2; Ku. 4. 30; R. 2. 40; Bg. 8. 21; 15. 4. -2 To flee from, retreat; रणान्निवृत्ते न च Bk. 5. 102. -3 To turn away from; be averse to; R. 5. 23; 7. 61. -4 To cease, desist or abstain from; प्रसमीक्ष्य निवर्तेत सर्वमांसस्य भक्षणात् Ms. 5. 49; 1. 53; Bk. 1. 18; निवृत्तमांसस्तु जनकः U. 4. -5 To be freed or absolved from, to escape; कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् Bg. 1. 39. -6 To leave off speaking, cease, stop. -7 To be removed, come to an end, cease, disappear; विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः Bg. 2. 59; 14. 22; Ms. 11. 185, 186. -8 To be accomplished or finished, come to an end. -9 To be withheld or withdrawn from. -10 To refuse, decline. -11 To be engaged in. -12 To be reversed. -13 To set (as the sun). -14 To be forbidden. -15 To be wanting; यतो वाचो निवर्तन्ते. *-Caus.* 1 To cause to return, send back; निवर्त्य राजा दयितां दयालुः R. 2. 3; 3. 47; 7. 44. -2 To withdraw, keep away from; turn away, divert; रश्मिष्विवादाय नगेन्द्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिम् R. 2. 28; Ku. 5. 11. -3 To accomplish, perform, finish, complete. -4 To shorten (the hair). -5 To Annul.

निवर्तक *a.* 1 Returning, coming or turning back. -2 Stopping, ceasing. -3 Abolishing, expelling, removing. -4 Bringing back.

निवर्तन *a.* 1 Causing to return. -2 Turning back, ceasing. -नम् 1 Returning, turning or coming back, return; इह हि पततां नास्त्यालम्बो न चापि निवर्तनम् Śānti. 3. 2. -2 Not happening, ceasing. -3 Desisting or abstaining from (with abl.) -4 Desisting from work, inactivity (opp. प्रवर्तन); Kām 1. 28. -5 Bringing back; Amaru. 84. -6 Repenting, a desire to improve. -7 A measure of land (20 rods). -8 Averting, keeping back from (with abl.) विनिपातनिवर्तनक्षमम् Ki. 2. 13.

निवर्तित *a.* 1 Turned or brought back. -2 Averted. -3 Removed. -Comp. -अखिलाधारः *a.* One who has abstained from all food. -पूर्व *a.* one who has turned away before.

निवर्तिन् *a.* 1 Turning back, flying from, returning. -2 Desisting or abstaining from. -3 Allowing to return or turn back.

निवृत्त *p. p.* 1 Returned, turned back. -2 Gone, departed, vanished, disappeared. -3 Ceased, refrained or abstained from, stopped, desisted; तस्यौ निवृत्तान्यवराभिलाषः Ku. 1. 51. -4 Abstaining from worldly acts, abstracted from this world, quiet; प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् Ms. 12. 88. -5 Repenting of improper

conduct. –6 Finished, completed, whole; –7 Set (as the sun): see वृत् with नि. –त्तम् 1 Return. –2 A mind free from the influence of passions. –Comp. –आत्मन् *m.* 1 a sage. –2 an epithet of Viṣṇu. –इन्द्रिय *a.* one whose senses or desires are averted from. –कारण *a.* without further cause or motive. (–णः) a virtuous man, a man uninfluenced by worldly desires. –मांस *a.* one who abstains from eating meat; निवृत्तमांसस्तु जनकः U. 4. –यौवन *a.* one whose youth has returned, restored to youth. –राग *a.* of subdued passions. –लौल्य *a.* not desirous. –वृत्ति *a.* quitting any practice or occupation. –हृदय *a.* with relenting heart.

निवृत्तिः *f.* 1 Returning or coming back, return; दुर्गमेकमपुनर्निवृत्तये यं विशन्ति वशिनं मुमुक्षवः Si. 14. 64; R. 4. 87. –2 Disappearance, cessation, termination, suspension; शापनिवृत्तौ Ś. 7; R. 8. 82. –3 Abstaining from work, inactivity (opp. प्रवृत्ति); प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः Bg. 16. 7. –4 Abstaining from, aversion; प्राणाघातान्निवृत्तिः Bh. 3. 63. –5 Leaving off, desisting from. –6 Resignation, discontinuance of worldly acts or emotions, quietism, separation from the world. –7 Repose, rest. –8 Felicity, beatitude. –9 Denial, refusal. –10 Abolition, prevention. –11 Ceasing to be valid or binding (as a rule). –12 Completion. –13 (In drama.) Citation of an example.

निवेष्टः A cover, an envelope.

निवेष्टनम् Covering, enveloping.

निवेष्य *a.* Whirling. –ष्यः 1 An eddy, a whirlpool. –2 A whirlwind or a similar phenomenon. –3 Hoar-frost. –ष्यम् Extent (व्याप्ति).

निव्यूढम् Perseverance, energy; cf. निर्व्यूढ.

निव्ये 1 U. To put on (round the neck): see निर्वीत.

निश् 1 P. (नेशति) To lose oneself in abstract meditation, meditate upon.

निश् *f.* (This word is optionally substituted for निशा in all cases after acc. dual; it has no forms for the first five inflections). 1 Night. –2 Turmeric.

निशठ *a.* Honest, candid; प्रसादयिष्ये निशठः शीर्ष्णा तच्चरणं स्पृशन्.

निशब्द *a.* Silent, not speaking.

निशम् 4 P., 10 U. 1 To hear, listen to, come to know: निशम्य चैनां तपसे कृतोद्यमाम् Ku. 5. 3; Ś. 5. 2; R. 2. 41, 52, 61; 3. 47; 4. 2; 5. 12; Bk. 2. 9; निशामय प्रियसखि Māl. 7. –2 To see, observe; निशामयन् दीप्तमिवाग्निना जगत् Bu. Ch. 4. 98.

निशमनम् 1 Looking at, beholding. –2 Seeing, sight. –3 Hearing. –4 Becoming aware of.

निशान्त *p. p.* 1 Tranquil, calmed, quiet, patient. –2 Customary, traditional. –तम् 1 A house, habitation, dwelling; तस्याः स राजोपपदं निशान्तं कामीव कान्ताहृदयं विवेश R. 16. 40. –3 A harem, seraglio; Kau. A. 1. –Comp. –नारी a housewife.

निशामः Observing, perceiving, seeing.

निशामनम् 1 Seeing, beholding. –2 Sight. –3 Hearing. –4 Repeated observation. –5 A shadow, reflection.

निशामित *a.* 1 Perceived. –2 Heard, learnt.

निश(शा)रणम् Killing, slaughter.

निशा [नितरां श्यति तनूकरोति व्यापारान्, शो-क Tv.] 1 Night या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी Bg. 2. 69. –2 Turmeric. –3 A dream. –4 A collective name for the zodiacal signs Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Sagittarius, and Capricorn. –5 A species of plant (Mar. कचरा or उपळसरी). –Comp. –अटः, –अटनः 1 an owl. –2 a demon, ghost, goblin; ईश्वरस्य निशाटानां विलोक्य निखिलां पुरीम् Bk. 8. 115; Rām. Ch. 1. 34 –अटकः bdellium. –अतिक्रमः, –अत्ययः, –अन्तः, –अवसानम् 1 the passing away of night. –2 daybreak; ये मां स्तुवन्त्यनेनाङ्ग प्रतिबुध्य निशात्यये Bhāg. 8. 4. 25. –अदः = Niṣāda q. v. –अन्ध *a.* blind at night. (–न्धा) the creeper called जतुका. –अधीशः, –ईशः, –नाथः, –पतिः, –मणिः, –रत्नम् 1 the moon. –2 camphor. –अर्धकालः the first part of the night. –आख्या –आह्वा turmeric. –आदिः the evening twilight. –उत्सर्गः end of night, daybreak. –उषित *a.* having remained overnight (Mar. शिळे). –एनः a crane. –करः 1 the moon; बहुलेऽपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनङ्ग मोक्ष्यति Ku. 4. 13; द्विजावली बालनिशाकरांशुभिः. –2 a cock. –3 camphor. –4 N. of the numeral 1. –केतुः the moon –गृह a bed-chamber. –क्षयः close of night. –चर *a.* (–री, –री *f.*) moving about by night, night stalker. (–रः) 1 a fiend, goblin, an evil spirit; तस्मै निशाचरैश्वर्यं प्रतिशुश्राव राघवः R. 12. 69. –2 an epithet of Śiva. –3 a jackal. –4 an owl. –5 a snake. –6 the ruddy goose. –7 a thief. °पतिः 1 an epithet of (1) Śiva; (2) of Rāvaṇa. (–री) 1 a female fiend. –2 a woman going to meet her lover at night by appointment; राममन्मथशरेण ताडिता दुःसहेन हृदये निशाचरी R. 11. 20 (where the word is used in sense 1 also). –3 a harlot. –चर्मन् *m.* darkness. –जलम् dew, frost. –दर्शिन् *m.* an owl. –निशम् *ind.* every night, always; ऋषेस्तस्योटजस्थस्य कालोऽगच्छन्निशानिशम्. –पुष्पम् 1 the white water-lily (opening at night). –2 hoar-frost, dew. –बलम् see निशा (4). –मुखम् the beginning of night, cf. प्रदोषो रजनीमुखम्. –मृगः a jackal –रत्नम् 1 the moon –2 camphor. –वनः hemp (शण). –विहारः a demon, goblin, a Rākṣasa; प्रचकृतू रामनिशाविहारौ Bk. 2. 36. –वेदिन् *m.* a cock. –हसः the white water-lily (opening at night).

निशात *p. p.* 1 Sharpened, whetted, sharp; निशातरौद्रेषु विकासतां गतैः Ki. 14. 30. –2 Polished, burnished, bright.

निशानम् Sharpening, whetting. –Comp. –पट्टः a whet stone.

निशित *a.* 1 Sharpened, whetted, sharp; धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्त्रं शरं ह्युपासा निशितं संधयीत Mund. 2. 2. 3; निशितनिपाताः शराः Ś. 1. 10; नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन Bh. -2 Stimulated. -तम् Iron. -ता Night.

निशितिः *f.* Excitement, agitaion (Ved.).

निशादः A man of low caste; see निषाद. (निशादापुत्रः A pestle; so °शिला a mortar.)

निशारुकः One of the seven Rūpakas in music: ढ्रुवः प्रौढोऽथ खचरो विभवश्चतुरक्रमः। निशारुकः प्रतीतालः कथिताः सप्त रूपकाः॥ -कम् An air, a sort of musical compositon played as an accompaniment to dancing.

निशिचारः (= निशाचरः) A fiend, a goblin: स घोररूपो निशिचारवीरः (रावणः).

निशीथः [निशेरते जना अस्मिन्; निशी आधारे थक् Tv.] 1 Midnight: निशीथदीपाः सहसा हतत्विषः R. 3. 15; Me. 90.; Mal. 8. 10. -2 The time of sleep, night in general: शुचौ निशीथेऽनुभवन्ति कामिनः Rs. 1. 3; श्रुत्वा निशीथे ध्वनिम् Amaru. 13.

निशीथिनी, निशीथ्या Night.

निशुभ्(-म्भ्) 6 P. To tread down: पद्भ्यां निशुम्भति B. R. 8. 53.

निशुम्भः 1 Killing, slaughter. -2 उद्दर्पदुन्दुभिनिशुम्भपटुप्रचण्ड Mv. 5. 61; सावष्टम्भनिशुम्भसंभ्रमनमत् Mal. 5. 22. -2 Breaking, bending (as of a bow); प्रागप्राप्तनिशुम्भशाम्भवधनुर्द्वैधाक्रियाविर्भवत् Mv. 2. 33. -3 N. of a demon killed by Durgā. शक्तिः शुम्भनिशुम्भदैत्यदलनी Devī-stotram. -Comp. -मथनी -मर्दनी epithets of Durgā.

निशुम्भनम् Killing, slaying.

निश्चक्रम् *ind.* See निःशेष.

निश्चल *a.* 1 Immovable, steady, fixed, still. -2 Invariable, unchangeable; श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला Bg. 2. 53. -ला The earth. -Comp. -अङ्ग *a.* firm. (-ङ्गः) 1 a species of crane. -2 a rock or mountain.

निश्चर् 1 P. 1 To issue, go out; शिखाभिरिव निश्चरन् Mv. 5. 26. -2 To arise, be produced, appear.

निश्चारकम् 1 Evacuation by stools. -2 Air, wind. -3 Obstinacy, wilful nature.

निश्चवनः 1 N. of a sage. -2 N. of a kind of Fire; अग्निर्निश्चवनो नाम पृथिवीं स्तौति केवलम् Mb.

निश्चि 5 U. To determine, resolve, ascertain.

निश्चयः 1 Ascertainment, investigation, inquiry. -2 A fixed opinion, settled or firm conviction, firm belief. -3 A determination, resolution, resolve; एष मे स्थिरो निश्चयः Mu. 1. -4 Certainty, positiveness, positive conclusion. -5 Fixed intention, design, purpose, aim; कैकेयी क्रूरनिश्चया R. 12. 4; Ku. 5. 5. -6 N. of a figure in Rhetoric.

निश्चायः Congregation; ततः कपिसमाहारमेकनिश्चायमागतम् Bk. 7. 34.

निश्चायक *a.* Who or what ascertains or determines, decisive, conclusive.

निश्चित *p. p.* 1 Ascertained, determined, decided, settled, concluded (used actively also); राक्षसानां सहस्राणि राक्षसाधिपनिश्चिताः Rām. 6. 8. 13; अरावणमरामं वा जगदद्येति निश्चितः R. 12. 83. -2 Sentenced, pronounced (as a sentence). -तम् 1 Certainty, decision. -2 Design. -तम् *ind.* Decidedly, positively, certainly; यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् Bg. 5. 1. -Comp. -अर्थ *a.* 1 One who has formed a certain opinion about. -2 judging rightly.

निश्चितिः *f.* 1 Ascertainment, settling. -2 A determination, resolution.

निश्चुक्कणम् A powder for clearing the teeth, a kind of tooth-powder (Mar. दांतवण).

निश्रमः Labour bestowed upon anything, continued practice or labour: स चापि वीरः कृतशस्त्रनिश्रमः Mb. 1.137.25.

निश्रयणी, निश्रेणि, निश्रेणी A ladder, a staircase; cf. निःश्रयणी &c. कुम्भद्रोणीनिश्रेणीपरशु...Kau. A.; निश्रेणिरिव वीराणां सद्यो धामारुरुक्षताम् Śiva. B. 4. 37; निश्रेणीरधिरुह्यान्ये नद्द्रित्तीः परिरेभिरे Śiva. B. 13. 92; सम्भूय सम्यक् नैः सर्वैः मालानिःश्रेणिगाश्रकान् Parnal.

निश्राणः 1 A whet-stone. -2 A weapon (sword); विद्युत्क्वाऽथ निश्राणम् Mb. 7. 202. 78.

निश्वस् 2 P. 1 To sigh, heave. -2 To draw in the breath.

निश्वासः Inspiration, inhaling, sighing; cf. निःश्वास. -Comp. -संहिता N. of a Śaiva Pāśupataśāstra.

निष् 1 Ā. (नेषने) To moisten, wet.

निषञ्ज् 1 P. 1 To adhere or stick, to be thrown round or placed on; कण्ठे स्वयंग्राहनिषक्तबाहुम् Ku. 3. 7; U. 4. 18; R. 9. 50; 11. 70; 19. 45. -2 To be reflected; दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः Ku. 1. 10; 7. 36. -3 To be attached to.

निषङ्गः 1 Attachment, clinging to. -2 Union, association. -3 A quiver; अग्रहीन्नु मन्नरं धनुरुज्झामास नुज्झितनिषङ्गमनङ्गः Śi. 10. 34; Ki. 17. 36; R. 2. 30; 3. 64. -4 A sword.

निषङ्गथिः 1 An embrace. -2 A bowman. -3 A charioteer. -4 A car. -5 Grass. -6 The shoulder.

निषङ्गिन् *a.* 1 Attached or clinging to; स्थाणौ निषङ्गिण्यनसि क्षणं पुरः Śi. 12. 26. -2 Having a quiver. -3 Bearing a sword. -*m.* 1 An archer, a bowman. -2 A quiver. -3 A sword-bearer.

निषद् 1 P. (निषीदति &c.) 1 To sit down, lie, recline; उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी V. 2. 23. -2 To sink down, fail, be disappointed. -3 To dwell. -4 To suffer pain, be afflicted.

निषद् *f.* 1 Consecration for a sacrifice (यज्ञदीक्षा). -2 A kind of literary composition (कर्माङ्गायवबद्धदेवतादिज्ञानवाक्यम् com. on Mb. 12. 47. 26.)

निषण्ण *p. p.* 1 Seated; sitting on or in, rested, reclined, resting or reclining on; पृष्ठान्वयः स जलकुम्भनिषण्णदेहः R. 9. 76; Ku. 4. 23. -2 Supported. -3 Gone to. -4 Dejected, afflicted, down-cast; cf. विषण्ण.

निषण्णकम् 1 A seat. -2 A kind of pot-herb.

निषत्तिः *f.* Ved. Sitting down idly, dulness, inactivity; का ते निषत्तिः किमु नो ममत्सि Rv. 4. 21. 9.

निषदनम् Ved. Sitting. -2 Dwelling; कच्चिच्चाशेषदोषनिषदनम् Bhāg. 5. 14. 7. -3 A seat. -4 A house, residence. -नः = निषाद q. v.

निषद्या 1 A small bed or couch. -2 The hall of a merchant, a trader's shop. -3 A market-place, market; आपणस्तु निषद्यायाम्। Ak. केचिद् गुर्वीमेत्य संयन्निषद्यां क्रीणन्ति स्म प्राणमूल्यैर्यशांसि Śi. 18. 15.

निषद्वरः 1 Mud, mire; सक्थिदघ्ननिषद्वरम् (अध्वानम्) Śiva B. 26. 74. -2 The god of love. -रा, -री Night.

निषादित *p. p.* 1 Made to sit down. -2 Afflicted, distressed.

निषादिन् *a.* (-नी *f.*) Sitting or lying down, resting, reclining; आतपात्ययसंक्षिप्तनीवारासु निषादिभिः R. 1. 52; 4. 20. -*m.* An elephant-driver; Śi. 5. 41. निषादिनुन्नाः करिणः Śiva B.

निषध *a.* Hard, solid. -धाः *m.* (pl.) N. of a people and their country governed by Nala. -धः 1 A ruler of the Niṣadhas. -2 N. of a mountain. -3 A musical note; cf. निषाद. -धा N. of Nala's capital.

निषादः 1 N. of one of the wild aboriginal tribes in India, such as hunters, fishermen &c.; a mountaineer; मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समा Rām. 1. 2. 15; R. 14. 52, 70; U. 2. 5. -2 A man of a degraded tribe in general, an outcast, a Chaṇḍāla. -3 Especially, the son of a Brāhmaṇa by a Śūdra woman; cf. ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामम्बष्ठो नाम जायते। निषादः शूद्रकन्यायां यः पारशव उच्यते॥ Ms. 10. 8. -4 (In music) The first (more properly the last or seventh) note of the Hindu gamut; गीतकलाविन्यासमिव निषादानुगतम् K. 31 (where it has sense 1 also). -5 N. of a Kalpa. -Comp. -वत् *m.* the निषाद note; Mb. 12 184. 39. -स्थपतिन्यायः The rule according to which when a compound expression is capable of being dissolved as a कर्मधारय or a तत्पुरुष, the former is to be preferred to the latter. This is discussed and established by जैमिनि and शबर in MS. 6. 1. 51-52 in connection with the expression निषादस्थपति.

निषिच् 6 P. 1 To pour upon or down, sprinkle, pour in; सुखैर्निषिञ्चन्तमिवामृतं त्वचि R. 3. 26; Ś. 4. 14; Ku. 2. 57. -2 To inpregnate; निषिञ्चन् माधवीमेतां लतां कौन्दीं च नर्तयन् V. 2. 4 (where the word also means 'to fill with honey-drops'). -3 To wet, irrigate.

निषिक्त *p. p.* 1 Sprinkled upon. -2 Infused, instilled, poured into, impregnated. -3 Irrigated.

निषेकः 1 Sprinking, infusion; सुखसलिलनिषेकः Ṛs. 1. 28. -2 Dripping, trickling, distilling; तैलनिषेकबिन्दुना R. 8. 38, 'a drop of dripping oil.' -3 Effusion, discharge, -4 Seminal effusion or discharge, infusion of semen, impregnation, seed; योषित्सु तद्वीर्यनिषेकभूमिः (सैव) Ku. 3. 16; प्रजानिषेकं मयि वर्तमानम् R. 14. 60. -5 The ceremony performed upon impregnation; निषेकादिश्मशानान्तो मन्त्रैर्यस्योदितो विधिः। तस्य शास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन् ज्ञेयो नान्यस्य कस्यचित्॥ Ms. 2. 16; Bhāg. 7. 15. 52. -6 Irrigation. -7 Water for washing. -8 Seminal impurity; Ms. 4. 151. -9 Dirty water. -10 Drawing essence by distillation.

निषेक्तृ *m.* Impregnator, begetter, father; देहः किमन्नदातुः स्वं निषेक्तुर्मातुरेव च Bhāg. 10. 10. 11.

निषेचनम् 1 Sprinkling, pouring out. -2 Watering, irrigation.

निषिध् 1 P. 1 To ward off, prevent, restrain, keep back; न्यषेधि शेषोऽप्यनुयायिवर्गः R. 2. 4; 3. 42; 5. 18. -2 To oppose, contradict, object to; न कश्चन भ्रातृषु तेषु शक्तो निषिद्धुमासीदनुवर्तितुं वा R. 14. 43. -3 To prohibit, forbid; निषिद्धो भाषमाणस्तु सुवर्णं दण्डमर्हति Ms. 8. 361. -4 To defeat, conquer; निषिद्धशत्रुः R. 18. 1. -5 To remove, drive off, counteract; न्यषेधत् पावकास्त्रेण रामस्तद्राक्षसस्ततः Bk. 17. 87; 1. 15. -6 To out-do, surpass; Kāv. 2. 64. -*Caus.* 1 To prohibit, keep off or ward off. -2 To deny.

निषिद्ध *p. p.* Forbidden, prohibited, warded off, prevented; निषिद्धैरप्येभिर्लुलितमकरन्दो मधुकरैः Ve. 1. 1.

निषिद्धिः *f.* 1 Prohibition, warding or keeping off. -2 Defence.

निषेधः 1 Prohibition, warding or keeping off, stopping, prevention. -2 Negation, denial. -3 The particle of negation; द्वौ निषेधौ प्रकृतार्थं गमयतः -4 A prohibitive rule (opp. विधि). -5 Deviation from a rule, exception.

निषेधिन् *a.* 1 Defending, keeping back or down. -2 Excelling, surpassing.

निषूद् 10 U. or *Caus.* To kill, slay.

निषूदनम् Killing, slaughter. -नः A killer; as in बलवृत्रनिषूदनः &c.

निषेव् 1 Ā. 1 To pursue, follow, attach oneself to, practise; वैखानसं किमनया व्रतमा प्रदानाद् व्यापाररोधि मदनस्य निषेवितव्यम् Ś. 1. 27. -2 To enjoy; निषेवते श्रान्तमना विविक्तम् Ś. 5. 5; Ku. 1. 5. -3 To enjoy carnally; यथा यथा तामरसेक्षणा मया पुनः सरागं नितरां निषेविता Bv. 2. 155; कौलिको विष्णुरूपेण राजकन्यां निषेवते Pt. 1. 202. -4 To resort to,

inhabit, frequent; विपत्प्रतीकारपरेण मङ्गलं निषेव्यते भूतिसमुत्सुकेन वा Ku. 5. 76. -5 To use, employ; विषतां निषेवितमपक्रियया समुपैति सर्वमिति सत्यमदः Śi. 9. 68. -6 To wait upon, attend. -7 To adore, worship. -8 To draw near, approach. -9 To suffer, experience; स दुःखे लभते दुःखं द्वावनर्थौ निषेवते Pt. 1. 334. -*Caus.* To fall into (hell &c.); ते रौरवादीनि निषेवयन्ति Pt. 3. 156.

निषेव, निषेवक *a.* 1 Practising, following, devoted to, fond of. -2 Frequenting, inhabiting, resorting to. -3 Enjoying. यत्पादपङ्कजपरागनिषेवतृप्ताः Bhāg. 10. 33. 36.

निषेवणम्, -निषेवा 1 Serving, service, attending, waiting upon. -2 Worship, adoration. -3 Practice, performance. -4 Attachment or adherence to. -5 Living in, inhabiting, enjoying, using. -6 Familiarity with, use.

निषेवित *p. p.* 1 Served, waited upon, worshipped, honoured. -2 Visited, resorted to, haunted, frequented -3 Practised, observed (as a vow &c.).

निष्क् 10 Ā. (निष्कयते) To weigh, measure.

निष्कः, -कम् 1 A golden coin (of different values, but generally taken to be equal to one *Karṣa* or Suvarṇa of 16 Māṣas; 'वराटकानां दशकद्वयं यत् सा काकिणी ताश्च पणश्चतस्रः। ते षोडश द्रम्म इहावगम्यो द्रम्मैस्तथा षोडशभिश्च निष्कः॥ मांसभेत्ता तु षण्णिष्कान् (दण्डः) Ms. 8. 284. -2 A weight of gold equal to 108 or 150 Suvarṇas q. v. -3 A golden ornament for the neck or the breast; हरिचक्रेण तेनास्य कण्ठे निष्कमिवार्पितम् Ku. 2. 49; निष्ककण्ठीः (उपदेववरस्त्रियः) Bhāg. 4. 3. 6. -4 Gold in general. -5 A golden vessel. -6 A die or dice; L. D. B. -7 Departure, going away; Nm. -ष्कः A Chāṇḍāla.

निष्कल् 10. P. To drive out, or away.

निष्कल *a.* inarticulate (a musical term); N. 21. 126.

निष्कालनम् 1 Driving away (cattle &c.) -2 Killing, slaughter (मारण).

निष्कस् *Caus.* 1 To take or draw out. -2 To turn or drive out, banish, expel; निरकासयद्रविमपेतवसुं वियदालयादपरदिग्गणिका Śi. 9. 10; येनाहं जीवलोकान्निष्कासयिष्ये Mu. 6.

निष्कासः (शः) 1 Exit, egress, issue. -2 A portico. -3 Day-break. -4 Disappearance.

निष्कासित *p. p.* 1 Expelled, turned out, driven out. -2 Gone forth or out, issued. -3 Placed, deposited. -4 Stationed, appointed. -5 Opened, blown, expanded. -6 Reviled, reproached.

निष्कासिनी A female slave not restrained by her master.

निष्कुटः 1 A pleasure-grove near a house; निष्कुटश्चैव देशोऽयम् Rām. 2. 85. 16. -2 A field. -3 The female apartments, the harem of a king. -4 A door, gate. -5 The hollow of a tree.

निष्कुटिः, -टी *f.* Large cardamoms (एला).

निष्कुलाकृ 8. U. To peel off; तन्निष्कुलाकृत्य रविं त्वगेषा सन्ध्योज्झिता पाकिमदाडिमं वा N. 22. 15.

निष्कुष् 9. P. 1 To extract, tear, draw out; उपान्तयोर्निष्कुषितं विहङ्गैः R. 7. 50; Bk. 9. 30; 5. 42; so काकैर्निष्कुषितं श्वभिः कवलितं गोमायुभिर्लुण्ठितम् Gaṅgāṣṭaka; Māl. 5. 17. -2 To husk, shell. -3 To injure or hurt by tearing; अयस्मयैरभिपिण्डैः संदंशैस्त्वचि निष्कुषन्ति Bhāg. 5. 26. 19.

निष्कुषित *p. p.* 1 Torn off, forced or drawn out, lacerated; उपान्तयोर्निष्कुषितं विहङ्गैः R. 7. 50. -2 Expelled. -3 Eaten up; कीटनिष्कुषितं धनुः Bk. 5. 42.

निष्कोषः, निष्कोषणम् 1 Tearing, drawing off or out, extracting, extirpating. -2 Husking, shelling.

निष्कोषणकम् A tooth-pick; दन्तस्य निष्कोषणकेन नित्यं.... तृणेन कार्यं भवतीश्वराणाम् Pt. 1. 71.

निष्कुहः The hollow of a tree; cf. निष्कुट.

निष्कृ 8. U. 1 To remove, drive away, expel; -2 To break, frustrate; Bk. 15. 51. -3 To break into pieces, destroy. -4 To prepare, fit up, equip. -5 To accomplish, finish. -6 To absolve, free from (blame, sin &c.), acquit. -7 To cure, heal.

निष्कारणम् 1 Removing, taking away. -2 Killing; cf. निकारण.

निष्कृत *p. p.* 1 Taken away, removed. -2 Expiated, absolved, pardoned. निन्द्यैर्हि लक्षणैर्युक्ता जायन्तेऽनिष्कृतैनसः Ms. 11. 53. -3 Disregarded, overlooked. -तम् 1 Expiation or atonement; न ते यमं पाशभृतश्च तद्भटान् स्वप्नेऽपि पश्यन्ति हि चीर्णनिष्कृताः Bhāg. 6. 1. 19. -2 A place of rendezvous.

निष्कृतिः *f.* 1 Expiation, atonement; ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे भग्नव्रते शठे। निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः॥ Pt. 3. 157. -2 Acquittance, requital, discharge of a debt or obligation; न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि Ms. 2. 227; 3. 19; 8. 105; 9. 19; 11. 27. -3 Removal. -4 Restoration, cure. -5 Avoiding, escaping from. -6 Neglecting. -7 Bad conduct, roguery. -8 Reproach, scoffing (धिक्कार); स्त्रियास्तथाऽपचारिण्या निष्कृतिः स्याददूषिका Mb. 12. 34. 30.

निष्कृत् 6 P. 1 To cut, cut off, divide, tear asunder, cut in pieces. -2 To loosen.

निष्कर्तनम् Cutting off, tearing away.

निष्कृष् 1 P. 1 To draw or pull out, extract. -2 To extort, exact, snatch or take by force; निष्क्रष्टुमर्थं चकमे कुबेरात् R. 5. 26. -3 To tear asunder, cut in pieces. -*Caus.* To destroy, annihilate.

निष्कर्षः 1 Drawing out, extraction. -2 The essence, the chief or main point, pith; इति निष्कर्षः (often used by commentators); एतद्विदन्तो विद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्वहम् Ms.

4. 125; Bhāsa P. 138. –3 Measuring. –4 Certainty, ascertainment. –र्षम् Oppressing subjects by taxes; विशेषात् सर्वमेवैतत् संजज्ञे राजकर्मणा। अनुकर्षं च निष्कर्षं व्याधिपावकमूर्छनम् ॥ Mb. 2. 13. 13. (com. निष्कर्षं करार्थं प्रजापीडनम्.)

निष्कर्षणम् 1 Drawing out, extracting, pulling off; ब्राह्मणत्रं प्रियाशोकशल्यानिष्कर्षणौषधम् R. 12. 97. –2 Deducting.

निष्कृष्ट p. p. 1 Pulled or drawn out, extracted. –2 Summed up.

निष्क्रम् 1 U. 1 To go away or from, leave, depart. –2 To issue from, come out of; निष्क्रम्य शिक्षया तस्यास्त्रपान्वितो रसातलात् Bk. 7. 71. –3 To make an exit from the stage; इति निष्क्रान्ताः सर्वे–. –4 To stop, cease; नैतावतापि पीडा निष्क्रामति Ś. 2; 'the evil does not stop here.'

निष्क्रमः 1 Going out, coming forth; अविभावितनिष्क्रमप्रयाणः Ki. 13. 27. –2 Departure from, exit. –3 One of the Saṁskāras or religious rites; *i. e.* taking out a child for the first time into the open air (which is usually performed in the fourth month of its age): चतुर्थे मासि निष्क्रमः Y. 1. 12; cf. उपनिष्क्रमण also. –4 Degradation, loss of caste, inferiority of tribe. –5 Intellectual faculty.

निष्क्रमणम् 1 Going forth or out. –2 = निष्क्रम (3) above; चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् Ms. 2. 34.

निष्क्रमणिका See निष्क्रम (3).

निष्क्रान्त a. 1 Gone out, departed. –2 Come forth; ददर्श भूमौ निष्क्रान्तं राक्षसस्य पदं महत् Rām. 3. 64. 36. –3 (in drama) Exit, exeunt.

निष्क्री 9 U. To buy off, redeem, ransom.

निष्क्रयः Redemption, ransom; ददौ दत्तं समुद्रेण पीतेनेवात्मनिष्क्रयम् R. 15. 55; 2. 55; 5. 22; Mu. 6. 20. –2 Reward; सम्यक्संपादितो वत्स भवद्भ्यां गुरुनिष्क्रयः Bhāg. 10. 45. 47. –3 Hire, wages. –4 Return, aquittance; त्रसत्तुषाराद्रिसुतासंसंभ्रमस्वयंग्रहाश्लेषसुखेन निष्क्रयम् Śi. 1. 50. –5 Exchange, barter. –6 Sale; न निष्क्रयविसर्गाभ्यां भर्तुर्भार्या विमुच्यते Ms. 9. 46. –7 Purchase; cf. निष्क्रयो वृद्धियोगे स्यात् सामर्थ्ये निर्गतावपि; Vaijayantī.

निष्क्रयणम् Redemption, ransom.

निष्क्रीतिः f. Ved. Redemption.

निष्क्राथः 1 Decoction. –2 Broth.

निष्टनः Groan, sigh; ददर्श वध्यमानांश्च क्लिश्यमानांश्च देहिनः। क्रोशतश्च महानादं तीव्रनिष्टनतत्परान् ॥ Rām. 7. 21. 12.

निष्टप् 1 P. 1 To heat, scorch. –2 To purify. –3 To burnish. –4 To roast, fry.

निष्टपनम् Burning, scorching.

निष्टप्त p. p. 1 Burnished. –2 Well-dressed or cooked.

निष्टापः Burning, slight heating; निष्टापखिन्नदस्थनः Māl. 5. 17.

निष्टानकः 1 Roar, murmur. –2 Groan; निष्टानको महानासीत् सैन्यानां तव भारत Mb. 7. 151. 3.

निष्टुर् m. Ved. A conqueror of enemies.

निष्ट्य a. Ved. Foreign, exotic. –ष्ट्यः An outcast, a Chāṇḍāla or Mlechchha. –ष्ट्या N. of a lunar mansion (स्वाति).

निष्ठ a. [नि-स्था-क पत्वट्ठत्वे] (Usually at the end of comp.) 1 Being in or on, situated on; तन्निष्ठे फेने. –2 Depending or resting on, referring or relating to; नमोनिष्ठाः Ms. 12. 95. –3 Devoted or attached to, practising, intent on; सत्यनिष्ठ. –4 Skilled in. –5 Believing in; धर्मनिष्ठ. –6 Conducive to, effecting; हेमाम्भोज स्रजस्ते विशद सुमहते श्रेयपोषाय निष्ठाः B. R. 5. 51. –ष्ठा 1 Position, condition, state; तेषां निष्ठा तु का कृष्ण Bg. 17. 1; तेषामशान्तकामानां का निष्ठाऽविजितात्मनाम् Bhāg. 11. 5. 1. –2 Basis, foundation. –3 Fixity, fixedness, steadiness; मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च Māl. 1. 31. –4 Devotion or application, close attachment. –5 Belief, firm adherence, faith; शास्त्रेषु निष्ठा Māl. 3. 11; लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ Bg. 3. 3. –6 Excellence, skill, proficiency, perfection. –7 Conclusion, end, termination; (शृणु) चरितं पार्थिवेन्द्रस्य यथा निष्ठां गतश्च सः Mb. 1. 49. 6; अत्यारूढिर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा Ś. 4. 3 (v. l.). –8 The catastrophe or end of a drama. –9 Accomplishment, completion (समाप्ति); पाणिग्रहणिका मन्त्रा नियतं दारलक्षणम्। तेषां निष्ठा तु विज्ञेया विद्वद्भिः सप्तमे पदे॥ Ms. 8. 227. –10 The culminating point; इयं च निष्ठा नियतं प्रजानाम् Bu. Ch. 3. 61. –11 Death, destruction, disappearance from the world at the fixed time. –12 Fixed or certain knowledge, certainty. –13 Begging. –14 Suffering, trouble, distress, anxiety. –15 (In gram.) A technical term for the past participial terminations क्त, क्तवतु (*i. e.* त and तवत्.) –16 N. of Viṣṇu.

निष्ठापित a. Accomplished; Māl. 6.

निष्ठाव a. Ved. Concluding, deciding.

निष्ठित p. p. 1 Being in or on. –2 Devoted to. –3 Versed or skilled in. –4 Firm, fixed. –5 Certain, ascertained. –6 Fulfilled, complete; अनिष्ठिताशः स चकार मार्गणे पुनः प्रियायाः परमं परिश्रमम् Rām. 3. 60. 38.

निष्ठानम् Sauce, condiment; 'निष्ठानं व्यञ्जनं ज्ञेयम्' इति हलायुधः; Rām. 2. 91. 67. –2 See अधिष्ठान; देवनिष्ठानभूतं तद्विमानम् पुष्पकं मृधे Rām. 7. 21. 27.

निष्ठानित a. (= दध्यादिव्यञ्जनसंयुक्त, तेमनयुक्त) Seasoned with condiments; निर्यातय एतानि मोदकानि......निष्ठानिता सुरा इव मधुराणि Pratijña 3.

निष्ठिव् 1, 4 P. 1 To eject, emit, send forth; निष्ठ्यूतश्चरणोपभोगसुलभो लाक्षारसः केनचित् Ś. 4. 5; R. 2. 75; Bk. 14. 100; 17. 10; 18. 14; Kāv. 1. 95. –2 To eject saliva from the mouth, spit; Ms. 4. 132; अमेध्यपार्ष्णिनिष्ठ्यूतस्पर्शने द्विगुणस्ततः (दण्डः) Y. 2. 213.

निष्ठित *a.* Spit upon; निष्ठितो मूत्रितो बालैर्बहुधैव प्रकम्पितः। श्रेयस्कामः कृच्छ्रगत आत्मनात्मानमुद्धरेत्॥ Bhāg. 11. 22. 59.

निष्ठी (ष्ठे) वः, -वम्, निष्ठी (ष्ठे) वनम्, निष्ठीवितम् Spitting out, spitting; Bh. 1. 92. -Comp. **-शरावः** spittoon.

निष्ठ्यूत *p. p.* 1 Spit out, exuded, cast or thrown out; Ś. 4. 5; सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशम् R. 2. 75; अङ्गुष्ठनिष्ठ्यूत मिवोर्ध्वमुच्चैस्त्रिस्रोतसः संततधारमम्भः Śi. 3. 10. -2 Uttered. **-तम्** Spitting out, spittle.

निष्ठ्यूतिः *f.* Spitting out.

निष्ठुर *a.* [नि-स्था-उरच् षत्वद्वित्वे] 1 Hard, rugged, coarse, rough. -2 Severe, sharp, smart (as a bow): जज्ञे जनैर्मुकुलिताक्षमनाददाने संरब्धहस्तिपकनिष्ठुरचोदनाभिः Śi. 5. 49. -3 Cruel, harsh, hard-hearted (said of persons or things); व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः R. 8. 65; 3. 62. -4 Motionless, stiff. -5 Contumelious. -6 Harsh, jarring; प्रक्षिप्य व्यनदन्नादं वज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् Bhāg. 10. 55. 19. **-रम्** A harsh speech, abusive language.

निष्ण, निष्णात *a.* [नि-स्ना-क षत्वं दुत्वम्] 1 Clever, skilful, versed, skilled, conversant, expert; निष्णातोऽपि च वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः Bv. 1. 87; Bk. 2. 26; Śi. 8. 63; Y. 1. 321; कुतोऽपत्यस्नेहः कुटिलनयनिष्णातमनसाम् Māl. 2. 7. -2 Brought about, completed, fully accomplished; निष्णातश्च समागमोऽपि विहितस्त्वत्प्रेयसः कान्तया Māl. 10. 24; (निःशङ्कं विहितः Jagaddhara). -3 Superior, perfect. -4 Agreed upon.

निष्पक *a.* 1 Decocted, infused. -2 Well-cooked.

निष्पत् 1 P. 1 To issue or come out of, issue from, fly out of; अयमरविवरेभ्यश्चातकैर्निष्पतद्भिः Ś. 7. 7; एषा विदूरीभवतः समुद्रात् सकानना निष्पततीव भूमिः R. 13. 18; Ms. 8. 55; Y. 2. 16; Ku. 3. 71; Me. 71. -2 To fall away. *-Caus.* To annihilate, destroy.

निष्पतनम् Rushing out, issuing quickly.

निष्पातः Throbbing, any short or quick motion.

निष्पत्राकृतिः *f.* Excessive pain as experienced by a person pierced through with an arrow. See under निस्.

निष्पद् 4 Ā. 1 To issue out of, spring from. -2 To be produced, be brought about, arise, to be effected; निष्पद्यन्ते च सस्यानि Ms. 9. 247. -3 To be got ready or prepared. -4 To become ripe, ripen. *-Caus.* To produce, bring about, cause, effect, prepare; द्रव्यक्षित्यात्मलिङ्गानि निष्पाद्य प्रोक्ष्य चासनम् Bhāg. 11. 3. 50; त्वं नित्यमेकमेव पटं निष्पादयसि Pt. 5.

निष्पत्तिः *f.* 1 Birth, production; शस्यनिष्पत्तिः. -2 Ripeness, maturity (परिपाक); कथमप्यम्भसामन्तरा निष्पत्तेः प्रतीयते Ku. 2. 37. -3 Perfection, consummation; मोदकेनापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया Pt. 1. 271. -4 Completion, accomplishment, termination.

निष्पन्न *p. p.* 1 Born, arisen, sprung up, produced. -2 Effected, completed, accomplished. -3 Ready.

निष्पादनम् 1 Effecting, accomplishing. -2 Concluding. -3 Producing, causing.

निष्पन्द *a.* Motionless, immovable, fixed. **-न्दः** 1 The tie or bond of friendship; आर्यऽस्य देवि निष्पन्दो यस्त्वामभिभविष्यति Rām. 3. 55. 35. -2 Multitude (समूह); नानाद्रुमविकीर्णेषु धातुनिष्पन्दशोभिषु Rām. 4. 67. 38.

निष्पिष् 7 P. 1 To pound, powder, pulverize, reduce to atoms; (तं) निष्पिपेष क्षितौ क्षिप्रं पूर्णं कुम्भमिवाम्भसि Mb.; शिलानिष्पिष्टमुद्गरः R. 12. 73. -2 To hurt, injure, bruise; ऋष्यमूकमगात् क्रान्तः...... निष्पिष्टः कोष्णमुच्छ्वसन् Bk. 6. 120. -3 To rub the hands. -4 To gnash the teeth. *-Caus.* To destroy.

निष्पिष्टः *p. p.* 1 Pounded. -2 Beaten, harassed, oppressed.

निष्पीडनम् Pressing, squeezing.

निष्पीडित *p. p.* Squeezed, pressed together or out; निष्पीडितेन्दुकरकन्दलजो नु सेकः U. 3. 11.

निष्पू 9 U. 1 To purify. -2 To winnow, fan.

निष्पवनम् Winnowing.

निष्पाव *a.* Certain. **-वः** 1 Winnowing, cleaning corn &c. -2 The wind caused by the winnowing sieve or basket. -3 Wind. -4 A legume, pod. -5 A kind of pulse.

निष्पूर्तम् Building well, resting place as charity; हव्यं कव्यं च विविधं निष्पूर्तं हुतमेव च Mb. 7. 59. 16. (See com.)

निष्पेषः, -निष्पेषणम् 1 Rubbing together, grinding, bruising, pulverizing; भुजान्तरनिष्पेष Ve. 3, Māl. 8. 9. 3. -2 Striking, clashing, hitting against, friction; प्रक्षिप्य व्यनदन्नादं वज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् Bhāg. 10. 55. 19; R. 4. 77; Mv. 1. 34; K. 56. -2 The sound produced by striking or clashing.

निष्प्रवाणम्, -णि *n.* New unbleached cloth; °युगलम् Dk.

निस् *ind.* 1 As a prefix to verbs it implies separation (away from, outside of), certainty, completeness or fulness, enjoyment, crossing over, transgressing &c.; (for examples see under (निर्). -2 As a prefix to nouns, not directly derived from verbs, it forms nouns or adjectives, and has the sense of (*a*) 'out of', 'away from'; as in निर्वन, निष्कौशाम्बि; or (*b*) more usually, 'not', 'without', 'devoid of' (having a privative force); निःशेष 'without a remainder'; निष्फल, निर्जल, &c. *N. B.* In compound the स् of निस् is changed to र् before vowels and soft consonants (see निर्), to a visarga before sibilants, to श् before च् and छ्, and to ष् before क् and प्; cf. दुस्. -Comp. **-कण्टक (निष्कण्टक)** *a.* 1 thornless. -2 free from thorns or enemies, free from

danger or nuisance. (–कः) N. of Śiva. –कन्द (निष्कन्द) *a.* without edible roots. –कपट (निष्कपट) *a.* guileless, sincere. –कम्प (निष्कम्प) *a.* motionless, steady, immovable; निष्कम्पचामरशिखाः Ś. 1. 8; Ku. 3. 48. –करुण (निष्करुण) *a.* merciless, pitiless, cruel. –करूष (निष्करूष) *a.* free from dirt. –कर्मन् (निष्कर्मन्) *a.* inactive. –कल (निष्कल) *a.* 1 without parts, undivided, whole. –2 waned, decayed, diminished. –3 impotent, barren. –4 maimed. –5 inarticulate (a musical term); N. 21. 16. –6 Without attributes, or qualities; निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् Śvet. Up; Bhāg. 1. 9. 44; तद् ब्रह्म निष्कलमहं (स्मरामि). (–लः) 1 a receptacle. –2 the pudendum muliebre. –3 N. of Brahmā. (ला, –ली) an elderly woman, one who is past child-bearing, or one in whom menstruation has ceased. –कलङ्क, (निष्कलङ्क) –कल्मष *a.* stainless, spotless. –कषाय (निष्कषाय) *a.* free from dirt or impure passions. –कान्त (निष्कान्त) *a.* not lovely, ugly. –काम (निष्काम) *a.* 1 free from wish or desire, desireless, disinterested, unselfish. –2 free from all worldly desires; विशिष्टफलदाः पुंसां निष्कामाणां विमुक्तिदाः Viṣṇu P. (–मम् *ind.*) 1 without wish or desire. –2 unwillingly. –कारण (निष्कारण) *a.* 1 causeless, unnecessary. –2 disinterested, free from any motive; निष्कारणो बन्धुः. –3 groundless, not proceeding from any cause. (–णम् *ind.*) without any cause or reason, causelessly, needlessly. –कालकः (निष्कालकः) a penitent shaven and smeared with clarified butter. –कालिक (निष्कालिक) *a.* 1 one whose term of life is over or elapsed, whose days are numbered. –2 one who has no conqueror, invincible (अजय्य). –किञ्चन (निष्किञ्चन) *a.* penniless, poor, indigent; प्रज्ञानं शौचमेवात्र शरीरस्य विशेषतः। तथा निष्किञ्चनत्वं च मनसश्च प्रसन्नता ॥ Mb. –किल्बिष (निष्किल्बिष) *a.* sinless, faultless. –कुल (निष्कुल) *a.* having no kindred, left alone in the world. (निष्कुलं कृ 'to cut off completely, exterminate'; निष्कुला कृ 1 to exterminate one's family –2 to shell, strip off the husk; निष्कुलाकरोति दाडिमम् Sk.; N. 22. 15.) –कुलीन (निष्कुलीन) *a.* of low family. –कूज (निष्कूज) *a.* still, silent; U. 2. 16. –कूट (निष्कूट) *a.* pitiless, merciless, cruel. –कैवल्य (निष्कैवल्य) *a.* 1 mere, pure, absolute. –2 deprived of final beatitude (मोक्षहीन). –कोश (निष्कोश) *a.* unsheathed. –कौशाम्बि (निष्कौशाम्बि) *a.* who has gone out of Kauśāmbī. –क्रिय (निष्क्रिय) *a.* 1 inactive. –2 not performing ceremonial rites; Ms 10. 58. –3 knowing higher knowledge as a sage, Saṁnyāsin; न्यासे कुटीचकः पूर्वं बह्वोदो हंसनिष्क्रियौ Bhāg. 3. 12. 43. –यम् the Supreme Spirit (ब्रह्म). –क्षत्र (निःक्षत्र), –क्षत्रिय (निःक्षत्रिय) *a.* destitute of the military tribe. –क्षेपः (निःक्षेप) = निक्षेप q.v. –चक्रम् (निश्चक्रम्) *ind.* completely; निश्चक्रं हतराक्षसः पुनरगाद्ब्रह्मत्वमाद्यं स्थिराम् A. Rām. 1. 1. 1. –चक्रिक (निश्चक्रिक) *a.* without tricks, honest. –चक्षुस् (निश्चक्षुस्) *a.* blind, eyeless. –चत्वारिंशः (निश्चत्वारिंश) *a.* past forty. –चिन्त (निश्चिन्त) *a.* 1 free from anxiety, unconcerned, secure. –2 thoughtless, unthinking. –चेतन (निश्चेतन) *a.* unconscious. –चेतस् (निश्चेतस्) *a.* not in one's right senses, mad. –चेष्ट (निश्चेष्ट) *a.* motionless, powerless. –चेष्टाकरण (निश्चेष्टाकरण) *a.* depriving (one) of motion, causing motionlessness (said of one the arrows of Cuhid). –छन्दस् (निश्छन्दस्) *a.* not studying the Vedas (छन्दस्) Ms. 3, 7. –छिद्र (निश्छिद्र) *a.* 1 without holes. –2 without defects or weak points. –3 uninterrupted, unhurt. –तन्तु *a.* 1 having no offspring, childless. –2 a Brahmachārin; मुण्डा निस्तन्तवश्चापि वसत्यर्थार्थिनः पृथक् Mb. 12. 167. 16. –तन्द्र, –तन्द्रि *a.* not lazy, fresh, healthy. –तमस्क –तिमिर *a.* 1 free from darkness, bright; तस्य द्वितीयहरिविक्रमनिस्तमस्कं वायोरिमं परिवहस्य वदन्ति मार्गम् Ś. 7. 6. –2 freed from sin or moral impurities. –तर्क्य *a.* unimaginable, inconceivable. –तल *a.* 1 round, globular; मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य Ku. 1. 42. Kau. A. 2. 9. –2 moving, trembling, shaking. –3 bottomless. –4 down, below. (–ला) a pill, round ball. –तुल *a.* matchless, incomparable. –तुष *a.* 1 freed from chaff. –2 purified, cleansed. –3 simplified. °क्षीरः wheat. °रत्नम् a crystal. –4 faultless, pure; शशंस गुणैररीणैरुदयास्तनिस्तुषम् N. 15. 8. –तुषत्वम् faultlessness; कवेः पुष्यति निस्तुषत्वम् Maṅkhaka 2. 7. –तुषित *a.* 1 husked. –2 made thin. –3 abandoned. –तेजस् *a.* destitute of fire, heat or energy, powerless, impotent; न भेतव्यं भृशं चैते मात्रा निस्तेजसः कृताः Mārk. P. –2 spiritless, dull. –3 obscure. –त्रप *a.* impudent, shameless. –त्रिंश *a.* 1 more than thirty; निस्त्रिंशानि वर्षाणि चैत्रस्य P. V. 4. 73; Sk. –2 pitiless, merciless, cruel; हे निस्त्रिंश विमुक्तकण्ठकरुणं तावत् सखी रोदितु Amaru. 6. (–शः) a sword; निजघ्नुः शरनिस्त्रिंशकुन्ततोमरशक्तिभिः Śiva B. 3. 19; शूरैर्निस्त्रिंशपाणिभिः Parnāl 1. 5. °भृत् *m.* a sword-bearer. –त्रैगुण्य *a.* destitute of the three qualities (सत्त्व, रजस् and तमस्); निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन Bg. 2. 45. –पक्व (निष्पक्व) well cooked, boiled. –पङ्क (निष्पङ्क) *a.* free from mud, clear, pure. –पताक (निष्पताक) *a.* having no flag or banner. –पतिसुता (निष्पतिसुता) a woman having no husband and no sons. –पत्र (निष्पत्र) *a.* 1 leafless. –2 unfeathered, featherless. [निष्पत्राकृ 'to pierce with an arrow so that the feathers come through on the other side'; to cause excessive bodily pain (fig.); निष्पत्राकरोति मृगं व्याधः (सपुङ्खस्य शरस्य अपरपार्श्वे निर्गमनान्निष्पत्रं करोति Sk.); एकश्च मृगः सपत्राकृतोऽन्यश्च निष्पत्राकृतोऽपतत् Dk. 165; so यान्ती गुरुजनैः साकं स्मयमानाननाम्बुजा। तिर्यग्ग्रीवं यदद्राक्षीत्तन्निष्पत्राकरोज्जगत् Bv. 2. 132.] –पथ्य (निष्पथ्य) *a.* unwell, ill –पद (निष्पद) *a.* having no foot. (–दम्) a vehicle moving without feet (as a ship). –पराक्रम (निष्पराक्रम) *a.* weak, powerless. –परामर्श (निष्परामर्श) *a.* without advice, helpless; M. 4. 2/3 –परिकर (निष्परिकर) *a.* without preparations. –परिग्रह (निष्परिग्रह) *a.* having no property or possessions; Mu. 2. (–हः) an ascetic without family, dependents, or other belongings. –परिच्छद (निष्परिच्छद) *a.* having no retinue or train. –परिदाह (निष्परिदाह) *a.* incombustible. –परिहार्य (निष्परिहार्य) *a.* To be applied by all means. –परीक्ष (निष्परीक्ष) *a.* not examining or

testing accurately. –परीहार (निष्परीहार) *a.* 1 not avoiding. –2 not observing caution. –परुष (निष्परुष) *a.* (in music) soft. –पर्यन्त (निष्पर्यन्त), –पार (निष्पार) *a.* boundless, unbounded. –पर्याय (निष्पर्याय) *a.* out of order. –पाप (निष्पाप) sinless, guiltless, pure. –पुत्र (निष्पुत्र) *a.* sonless, childless. –पुराण (निष्पुराण) *a.* not existing before, unheard of, new. –पुरुष (निष्पुरुष) 1 unpeopled, tenantless, desolate. –2 without male issue; Ms. 3. 7. –2 not male, feminine, neuter. –षः 1 a eunuch. –2 a coward. –पुलाक (निष्पुलाक) *a.* freed from chaff. –पौरुष (निष्पौरुष) *a.* unmanly. –प्रकम्प (निष्प्रकम्प) *a.* steady, immovable, motionless. –प्रकारक (निष्प्रकारक) 1 *a.* without ditinction of species, without specification; absolute. –2 without the relation of the qualifier and the qualified, see निर्विकल्प (7); निष्प्रकारकं ज्ञानं निर्विकल्पकम् T. S. –प्रकाश (निष्प्रकाश) *a.* not transparent, not clear, dark. –प्रचार (निष्प्रचार) *a.* 1 not moving away, remaining in one place. –2 concentrated, intently fixed; निष्प्रचारेण मनसा परं तदधिगच्छति Mb. 12. 215. 17. –प्रज्ञ (निष्प्रज्ञ) *a.* ignorant, stupid. –प्रणय (निष्प्रणय) *a.* cold. –प्रताप (निष्प्रताप) *a.* destitute of glory, mean, base; शङ्कनीया हि सर्वत्र निष्प्रतापा दरिद्रता Pt. 2. 94. –प्रति(ती)कार (निष्प्रति(ती)कार), –प्रतिक्रिय (निष्प्रतिक्रिय) *a.* 1 incurable, irremediable; सर्वथा निष्प्रतीकारेयमापदुपस्थिता K. 151. –2 unobstructed, uninterrupted. (–रम्) *ind.* uninterruptedly. –प्रतिग्रह (निष्प्रतिग्रह) *a.* not accepting gifts. –प्रतिघ (निष्प्रतिघ) *a.* unhindered, unobstructed, unimpeded; स हि निष्प्रतिघेन चक्षुषा त्रितयं ज्ञानमयेन पश्यति R. 8. 78. –प्रतिद्वन्द्व (निष्प्रतिद्वन्द्व) *a.* without enemies, unopposed. –2 matchless, unrivalled, unequalled. –प्रतिभ (निष्प्रतिभ) *a.* 1 devoid of splendour. –2 having no intelligence, not ready-witted, dull, stupid. –3 apathetic. –प्रतिभान (निष्प्रतिभान) *a.* cowardly, timid. –प्रतीप (निष्प्रतीप) *a.* 1 looking straightforward, not turned backwards. –2 unconcerned (as a look). –प्रत्याश (निष्प्रत्याश) *a.* hopeless, despondent. –प्रत्यूह (निष्प्रत्यूह) *a.* unobstructed, unimpeded; निष्प्रत्यूहाः प्रियसखि यदा दुःसहाः संबभूवुः Mal. 9. 45; निष्प्रत्यूहमुपास्महे भगवतः कौमोदकीलक्ष्मणः Murārināṭakam. –प्रपञ्च (निष्प्रपञ्च) *a.* 1 without extension. –2 without deceit, honest. –प्रभ (निःप्रभ or निष्प्रभ) *a.* 1 lustreless, pale-looking; निष्प्रभश्च रिपुरास भूभृताम् R. 11. 81. –2 powerless. 3 gloomy, obscure, dim, dark. –प्रमाणक (निष्प्रमाणक) *a.* without authority. –प्रयत्न (निष्प्रयत्न) *a.* inactive, dull. –प्रयोजन (निष्प्रयोजन) *a.* 1 without motive, not influenced by any motive. –2 causeless, groundless, –3 useless. –4 needless, unnecessary. (–नम्) *ind.* causelessly, without reason, without any object; Mu. 3. –प्रवणि, -प्रवाण, –प्रवाणि (निष्प्रवणि, –ष्प्रवाण, –ष्प्रवाणि) *a.* fresh from loom, quite new (cloth, &c.) –प्राण (निष्प्राण) *a.* 1 lifeless, dead. –2 Weak (निर्बल); निष्प्राणो नाभिहन्तव्यः Mb. 12.95.12. –फल (निष्फल) *a.* 1 bearing no fruit, fruitless (fig. also), unsuccessful, futile; निष्फलारम्भयत्नाः Me. 56. –2 useless, profitless, vain; Ku. 4. 13. –3 barren (as a tree). –4 meaningless (as a word). –5 seedless, impotent. (–ला, –ली) a woman past child-bearing. –फेन (निष्फेन) *a.* foamless. –*n.* opium. –शङ्क (निःशङ्क) *a.* free from fear or risk, secure, fearless. (निःशङ्कः) (in music) a kind of dance. –*f.* (निःशङ्का) absence of fear. –*ind.* fearlessly, securely, easily. –शब्द (निःशब्द) *a.* not expressed in words, inaudible; निःशब्दं रोदितुमारेभे K. 135. (–ब्दः, –ब्दम्) silence, a calm. –शमः (निःशमः) uneasiness, anxiety. –शरण *a.* (निःशरण) helpless, forlorn. –शर्कर (निःशर्कर) *a.* free from pebbles (as a bathing place). –शलाक (निःशलाक) *a.* lonely, solitary, retired. (–कम्) a retired place, solitude; अरण्ये निःशलाके वा मन्त्रयेदविभावितः Ms. 7. 147. –शल्य *a.* 1 free from arrows. –2 free from thorns or darts. –शूक (निःशूक) *a.* merciless, cruel. (–कः) beardless rice. –शेष (निःशेष) *a.* without remainder (either finished or passed away). –शोध्य (निःशोध्य) *a.* washed, pure, clean. –श्रीकः *a.* 1 deprived of lustre, beauty. –2 unhappy. –श्रेयस *a.* the best, most excellent. (–सः) an epithet of Śiva. (–सम्) final beatitude, absolution; यः करोति वधोदर्का निःश्रेयसकरीः क्रियाः Ki. 11. 19; see निःश्रेयस also. –2 devotion, faith, belief. –3 apprehension, conception. –4 happiness (in general), welfare; इदं निःश्रेयसं परम् Ms. 1. 106. –संशय (निःसंशय) *a.* 1 undoubted, certain. –2 not doubtful, not suspecting or doubting; कुरु निःसंशयं वत्से स्ववृत्ते लोकमित्यशात् R. 15. 79. (–यम्) *ind.* doubtlessly, undoubtedly, surely, certainly. –संस्कार (निःसंस्कार) *a.* uneducated, ill-mannered. –संख्य (निःसंख्य) *a.* innumerable. –संग (निःसंग) *a.* 1 not attached or devoted to, regardless of, indifferent to; यन्निःसंगस्त्वं फलस्यानतेभ्यः Ki. 18. 24. –2 one who has renounced all worldly attachments; भर्तुर्ये प्रलयेऽपि पूर्वसुकृतासङ्गेन निःसङ्गया भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्त्वादृशाः Mu. 1. 14. –3 unconnected, separated, detached. –4 unobstructed; निःसङ्गं प्रतिभिरुपाददे विवृत्तिः Ki. 7. 12. (–गम्) *ind.* unselfishly. –संचारः (निःसंचारः) not taking a walk; Mal. –संज्ञ (निःसंज्ञ) *a.* unconscious. –सत्त्व (निःसत्त्व) *a.* 1 unenergetic, weak, impotent. –2 mean, insignificant, low. –3 non-existent, unsubstantial. –4 deprived of living beings. (–त्त्वम्) 1 absence of power or energy. –2 non-existence. –3 insignificance. –संतति (निःसंतति), –संतान (निःसंतान) *a.* childless. –संदिग्ध (निःसंदिग्ध), –संदेह (निःसंदेह) *a.* see निःसंशय. –संधि (निस्संधि, निःसंधि) *a.* having no joints perceptible, compact, firm, close. –सपत्न (निःसपत्न) *a.* 1 having no rival or enemy; घनश्चिरकलापो निःसपत्नोऽस्य जातः V. 4. 10. –2 not claimed by another, belonging exclusively to one possessor. –3 having no foes. –समम् (निःसमम्) *ind.* 1 unseasonably, at a wrong time. –2 wickedly. –संपात (निःसंपात) *a.* affording no passage, blocked up. (–तः) the darkness of midnight, thick darkness. –संबाध (निःसंबाध) *a.* not contracted, spacious, large.

–संभ्रम (निःसंभ्रम) *a.* not perplexed, unembarrassed. **–सरणि** (निःसरणि) *a.* pathless. **–सह** (निःसह) *a.* 1 Exhausted, powerless; कुसुमावचयपरिश्रमनिःसहं मे शरीरम् Nāg. 2. –2 intolerable, irresistible. **–सार** (निःसार) *a.* 1 sapless, pithless. –2 worthless, vain, unsubstantial. °ता 1 sapless, pithlessness; निःसारत्वाल्लघीयसः (तृणस्य च समा गतिः) Pt. 1. 106. –2 worthlessness. –3 vanity, unsubstantial or transitory nature. **–सीम** (निःसीम), **–सीमन्** (निःसीमन्) *a.* immeasurable, boundless; अहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः Bh. 2. 35; निःसीमशर्मप्रदम् 3. 97. **–स्तम्भ** (निःस्तम्भ) *a.* having no pillars. –2 having no support. –3 not proud; निःस्तम्भो भ्रष्टसंकल्पः स्वान् मेघान् स न्यवारयत् Bhāg. 10. 25. 24. **–सूत्र** *a.* helpless; निःसूत्रमास्ते घनपङ्कमग्ना N. 7. 69. **–स्नेह** (निःस्नेह) *a.* 1 not unctuous or greasy, without unction or oil, dry. –2 not showing affection, unfeeling, unkind, indifferent. –3 not loved, not cared for: केशा अपि विरज्यन्तो निःस्नेहाः किं न सेवकाः Pt. I. 82. –4 not longing for, indifferent to. (**–हा**) lin-seed **–स्पन्द** (निःस्पन्द or निस्स्पन्द) *a.* motionless, steady ज्याबन्धनिस्स्पन्दभुजेन यस्य R. 6. 40. **–स्पर्श** (निःस्पर्श) *a.* hard, rough. **–स्पृह** (निःस्पृह) *a.* free from desire; निःस्पृहस्य तृणं जगत्. –2 regardless of, indifferent to; ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहाः Ki. 2. 5; R. 8. 10; भोगेभ्यः स्पृहयालवो न हि वयं का निःस्पृहाणामसि Bh. –3 content, unenvious. –4 free from any worldly ties. **–स्व** (निःस्व) *a.* poor, indigent; निस्वो वष्टि शतम् Sānti. 2. 6; त्यक्त्वा जनयितारं स्वं निःस्वं गच्छति दूरतः Pt. 1. 9. **–स्वन** (निःस्वन) *a.* soundless. **–स्वभावः** (निःस्वभावः) poverty. –*a.* void of peculiarities. **–स्वादु** (निःस्वादु) *a.* tasteless, insipid.

निसंपात See निःसंपात.

निःस्रानः A drum? (Mar. नगारा); तं श्रुत्वा कारतलबः शिवनिःसानिनिःस्वनम् Śiva B. 28. 81.

निःसारः A multitude (समूह).

निसूदन *p. p.* Killing, destroying. **–नम्** Killing, slaughter; cf. निषूदन. यमिन्द्रशब्दार्थनिसूदनं हरेः Śi.

निसृज् 6 P. 1 To set free, release; न स्वामिना निसृष्टोऽपि शूद्रो दास्याद्विमुच्यते Ms. 8. 414. –2 To deliver over, consign, entrust. –3 To give away, offer, present; see निसृष्ट.

निसर्गः 1 Bestowing, granting, presenting, giving away; न चाधेः कालसंरोधान्निसर्गोऽस्ति न विक्रयः Ms. 8. 143. –2 A grant. –3 Evacuation, voiding excrement. –4 Abandoning, relinquishing. –5 Creation; प्रजा निसर्गाद् विप्रान् वै क्षत्रियाः पूजयन्ति ह Mb. 14. 58. 5. –6 Nature, natural character, natural state or condition; निसर्गदुर्बोधम् Ki. 1. 6; 18. 31; R. 3. 35; Ku. 4. 16; निसर्गतः, निसर्गेण 'by nature', or 'naturally'. –7 Exchange, barter. **–Comp. –ज, –सिद्ध** *a.* innate, inborn, natural; निसर्गजं तु तत्तस्य कस्तस्मात्तदपोहति Ms. 8. 414. **–निपुण** *a.* naturally clever. **–भिन्न** *a.* different by nature; निसर्गभिन्नास्पदमेकसंस्थम् R. 6. 29. **–विनीत** *a.* 1 naturally discreet. –2 naturally well-behaved.

निसृष्ट *p. p.* 1 Delivered, given, bestowed. –2 Abandoned, left. –3 Dismissed. –4 Permitted, allowed. –5 Central, middle. –6 Kindled (as fire). **–Comp. –अर्थ** *a.* to whom the management of an affair is entrusted; उभयोर्भावमुन्नीय स्वयं वदति चोत्तरम् । संदिष्टः कुरुते कर्म निसृष्टार्थः स उच्यते ॥ (**–र्थः**) 1 an envoy, ambassador. –3 a messenger, an agent; see S. D. 86, 87. °दूती a female who, having discovered the love of a youth and maiden for each other, brings about their union of her own accord; तन्निपुणं निसृष्टार्थदूतीकल्पः सूत्रयितव्यः Mal. 1; (where Jagaddhara explains निसृष्टार्थदूतीं by नायिकाया नायकस्य वा मनोरथं ज्ञात्वा स्वमत्या कार्यं साधयति या).

निस्तनी A pill, bolus.

निस्तब्ध *a.* Paralysed. –2 Stopped, fixed.

निस्तर्हणम् Killing, slaughter.

निस्तुद् 1 P. To pierce, prick, sting.

निस्तोदः निस्तोदनम् Piercing, pricking, stinging; Suśr.

निस्तॄ 1. P. 1 To pass through, cross over (fig. also); निस्तीर्णा प्रतिज्ञासरित् Mu. 1; Bh. 3. 4; Ve. 6. 36. –2 To fulfil, accomplish. –3 To pass or get over, surmount, overcome; धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति Subhāṣ.; R. 3. 7. –4 To complete, go to the end of; पितुर्नियोगाद्वनवासमेवं निस्तीर्य रामः प्रतिपन्नराज्यः R. 14. 21. –5 To pass or spend (as a time). –6 To expiate, atone for. –7 To get out of, escape, be saved from. –*Caus.* 1 To deliver, rescue; save; निस्तारयति दुर्गाच्च महतश्चैव किल्बिषात् Ms. 3. 98. –2 To overcome, surmount.

निस्तरणम् 1 Going out or forth, coming out of. –2 Crossing over. –3 Rescue, deliverance, getting rid of. –4 An expedient, a means, plan. –5 Accomplishing, mastering (पारगमन).

निस्तारः 1 Crossing or passing over; संसार तव निस्तारपदवी न दवीयसी Bh. 1. 69. –2 Getting rid of, release, escape, rescue. –3 Final emancipation. –4 Discharge or payment of a debt, acquittance, requital; वेतनस्य निस्तारः कृतः H. 3. –5 A means, expedient.

निस्तारणम् 1 Passing or conveying across. –2 Conquering, overcoming. –3 Delivering, liberating.

निस्तीर्ण *p. p.* 1 Rescued, delivered, saved. –2 Crossed (fig. also). –3 Fulfilled, accomplished.

निस्त्रुटी Cardamoms.

निस्नावः Residue of articles after a sale.

निस्पन्द *a.* Immovable, steady; अतो निस्पन्दमभवद् धनाध्यक्षविनाकृतम् Rām 7. 16. 7. **–दः** Trembling, throbbing motion.

निस्य(ष्य)न्दः 1 Flowing forth or down, trickling down, dropping, dripping, streaming, oozing; वल्कलशिखा-

निस्यन्दरेखाङ्किताः Ś. 1. 14. –2 A discharge, flux, sap, juice; इभदलितविकीर्णग्रन्थिनिष्यन्दगन्धः U. 2. 21; Mal. 9. 6. –3 A flow, stream, fluid that trickles down; हिमाद्रिनिस्यन्द इवावतीर्णः R. 14. 3; 3. 41; 16. 70; मदनिस्यन्दरेखयोः 10. 57; Me. 44. –4 Necessary consequence or result. –5 Uttering, declaring.

निस्यन्दिन् *a.* 1 Trickling or flowing down, oozing. –2 Dropping or pouring down; कनकरसनिस्यन्दी सानुमानालोक्यते Ś. 7.

निस्रवः, निस्रावः 1 A stream, torrent. –2 The scum of boiled rice. –3 Flowing forth.

निस्वनः, निस्वानः, निस्वानितम् 1 Noise, voice; सुखश्रवा मङ्गलतूर्यनिस्वनाः R. 3. 19; Ṛs. 1. 8; Ki. 5. 6. –2 The whistling sound of an arrow (only निस्वान in this sense).

निहन् 2 P. 1 To kill, destroy; देवयजीन् निहन्मः Bk. 2. 34; 6. 10; R. 11. 71; Y. 3. 262. –2 To strike, hit; तानेव सामर्षतया निजघ्नुः R. 7. 44; Ms. 7. 27. –3 To conquer, overcome; दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या Pt. 1. 361. –4 To beat, strike (as a drum); क्षोणिभेर्यो निजघ्निरे Bk. 14. 2. –5 To counteract, oppose, render void, frustrate; वचसैव तयोर्वाक्यमस्त्रमस्त्रेण निघ्नतोः R. 12. 92. –6 To cure (as a disease). –7 To disregard. –8 To remove, dispel; बद्धां बद्धां भित्तिशङ्कामसुष्मिन्नावानावान्मातरिश्वा निहन्ति Ki. 5. 36. –9 To strike in, infix. –10 (In gram.) To cut off, separate; अतिङन्तात् पदात् पदं तिङन्तं निहन्यते Sk. on P. VIII. 1. 28, 29, 30. –*Caus.* To kill, destroy.

निहत *p. p.* 1 Struck down, smitten, killed, slain. –2 Struck into, infixed. –3 Attached or devoted. –**Comp.** –**अर्थता** a kind of fault in poetry; ग्राम्योऽप्रतीतसन्दिग्धनेयार्थनिहतार्थता S. D.

निहननम् Killing, slaughter.

निहन्तृ *a.* 1 A killer. –2 Destructive, murderous.

निहवः Invocation, summoning, calling; Ch. Up.

निहिंसनम् Killing, slaughter.

निहाका 1 The Gangetic alligator. –2 A storm.

निहार See नीहार.

निहित *p. p.* 1 Placed, laid, lodged, situated, deposited; उत्तीर्ण निहितविवृत्तलोचनेन Ki. 7. 34. –2 Delivered, entrusted. –3 Bestowed upon; applied to. –4 Inserted infixed. –5 Treasured up. –6 Held. –7 Laid (as dust). –8 Uttered in a deep tone. –9 Encamped (as an army). –**Comp.** –**दण्ड** *a.* One showing clemency.

निहीन *a.* 1 Low, vile; निहीनसुपतिष्ठेयं शार्दूली क्रोष्टुकं यथा Mb. 3. 278. 29. –**नः** A low man, one of vile origin.

निह्नु 2 Ā. 1 To hide, conceal; देव्या निह्नोतुमिच्छोरिति सुरसरितम् Mu. 1. 1; Bk. 10. 36. –2 To deny or dissimulate before any one, to hide from (with dat.); अशप्त निह्नुवानोऽसौ सीतायै स्मरमोहितः Bk. 8. 74.

निह्नवः 1 Denial, concealment of knowledge; कार्यः स्वमतिनिह्नवः Mal. 1. 12; Chandr. 5. 27. –2 Secrecy, concealment in general; निह्नवे याचितो दद्याद्दनं राज्ञे च तत्समम् Y. 2. 11, 267. –3 A secret. –4 Mistrust; doubt, suspicion. –5 Wickedness. –6 Atonement, expiation; तस्यैव व्यभिचारस्य निह्नवः सम्यगुच्यते Ms. 9. 21. –7 Contradiction. –8 Obscuring, surpassing. –9 Excuse, exculpation. –**Comp.** –**उत्तरम्** an evasive reply. –**वादिन्** *m.* a defendant or witness who prevaricates or gives evasive replies.

निह्नवनम् 1 Denial or concealment of knowlege. –2 Excuse, exculpation.

निह्नुत *p. p.* 1 Denied, disowned. –2 Concealed, dissembled.

निह्नुति *f.* 1 Denial, concealment of knowledge; बन्धो हन्यत एव निह्नुतिपरः प्रेयान् रुदत्या हसन् Amaru. 9. –2 Dissimulation, reserve. –3 Secrecy, concealment in general.

निह्रादः A sound; cf. निर्ह्राद. प्रोवाच निह्रादवता स्वरेण Bu. Ch. 3. 60; सारसैः कलनिह्रादैः क्वचिदुन्नमितानन्नौ R.

नी 1 U. (नयति-ते, निनाय-निन्ये, अनैषीत्-अनेष्ट, नेष्यति-ते, नेतुम्, नीत) One of the roots that govern two accusatives, see examples below) 1 To carry, lead, bring, convey, take, conduct; अजां ग्रामं नयति Sk; नय मां नवेन वसतिं पयोमुचा V. 4. 43. –2 To guide, direct, govern; मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः M. 1. 2. –3 To lead away to, carry or bring away; सीता लङ्कां नीता सुरारिणा Bk. 6. 49; R. 12. 103; Ms. 6. 88. –4 To carry off; Śānti. 3. 5. –5 To carry off for oneself (Ātm.). –6 To spend, or pass (as time); येनामन्दमरन्दे दलदरविन्दे दिनान्यनायिषत Bv. 1. 10; नीत्वा मासान् कतिचित् Me. 2; संविष्टः कुशशयने निशां निनाय R. 1. 95. –7 To bring or reduce any person to any state or condition; तमपि तरलतामनयदनङ्गः K. 143; नीतस्त्वया पञ्चताम् Ratn. 3. 3; R. 8. 19. (In this sense the root is used with substantives much in the same way as कृ q. v.; *e. g.* दुःखं नी to reduce to misery; वशं नी to reduce to subjection, win over; अस्तं नी to cause to set; विनाशं नी to destroy; परितोषं नी to gratify, please; शूद्रतां-दासत्वं &c. नी to reduce to the state of a Śūdra, slave &c.; साक्ष्यं नी to admit as a witness; दण्डं नी to inflict punishment upon, to punish; पुनरुक्ततां नी to render superfluous; विक्रयं नी to sell; भस्मतां-भस्मसात् नी to reduce to ashes &c. –8 To ascertain, investigate, inquire into, settle, decide; छलं निरस्य भूतेन व्यवहारान्नयेन्नृपः Y. 2. 19; एवं शास्त्रेषु भिन्नेषु बहुधा नीयते क्रिया Mb. –9 To trace, track, find out; एतैर्लिङ्गैर्नयेत् सीमाम् Ms. 8. 252, 256; यथा नयत्यसृक्पातैर्मृगस्य मृगयुः पदम् 8. 44; Y. 2. 151. –10 To marry. –11 To exclude from. –12 (Ātm.) To instruct, give instruction in; शास्त्रे नयते Sk. –*Caus.* (नाययति-ते) To cause to lead, carry &c. (with instr. of agent); तेन मां सरस्वतीरमनाययत् K. 38. –*Desid.* (निनीषति-ते) To wish to carry &c.

नी *m.* (Used at the end of comp.) A leader, guide; as in ग्रामणी, सेनानी, अग्रणी.

नीत *p. p.* [नी-कर्मणि क्त] 1 Carried, conducted, led. -2 Gained, obtained. -3 Brought or reduced to -4 Spent, passed away; नीतं जन्म नवीननीरजवने पीतं मधु स्वेच्छया Bhramarāṣṭakam -5 Well-behaved, correct; see नी. -तम् 1 Wealth -2 Corn, grain.

नीतिः *f.* 1 Guidance, direction, management. -2 Conduct, manner of conducting oneself, behaviour, course of action. -3 propriety, decorum. -4 Policy, prudence, wisdom, right course; आर्जवं हि कुटिलेषु न नीतिः N. 5. 103; R. 13. 69; Ku. 1. 22. -5 A plan, contrivance, scheme; भूयः स्नेहविचेष्टितैर्मृगदृशो नीतस्य कोटिं पराम् Māl. 6. 3. -6 Politics, political scicence, statesmanship, political wisdom; आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीतिरितीयती Śi. 2. 30; दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् Bg. 10. 38. -7 Righteousness, moral conduct, morality. -8 The science of morality, morals, ethics, moral philosophy; निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु Bh. 2. 83. -9 Acquirement, acquisition. -10 Giving, offering, presenting. -11 Relation, support. **-Comp.** **-कुशल,-ज्ञ,-निपुण, -निष्ण, -विद्** *a.* 1 one versed in policits, a statesman, politician. -2 prudent, wise; किं चित्रं यदि राजनीतिकुशलो राजा भवेद्धार्मिकः Udb. **-घोषः** N. of the car of Brihaspati. **-दोषः** error of conduct, mistake in policy. **-बीजम्** a germ or source of intrigue; °निर्वापणं कृतम् Pt. 1. **-विद्या** 1 political science, political economy. -2 moral science, ethics. **-विषयः** the sphere of morality or prudent conduct. **-व्यतिक्रमः** 1 transgression of the rules of moral or political science. -2 error of conduct, mistake in policy. **-शतकम्** the 100 verses on morality by Bhartrihari. **-शास्त्रम्** the science of ethics or of politics; morality. **-सन्धिः** method of policy; शुक्रस्य विष्णुगुप्तस्य मित्रासिर्भार्गवस्य च। बृहस्पतेरविश्वासो नीतिसन्धिस्त्रिधा स्थितः ॥ Pt. 2. 41.

नीतिमत् *a.* 1 Skilled in politics. -2 Wise, prudent, sagacious. -3 Moral.

नीथः Ved. 1 Leading, guiding. -2 A guide, leader. **-थी** A way, trick, art. **-था, -थम्** A mode in music, a song.

नेय *a.* Fit to be carried. **-Comp.** **-अर्थ (क)** *a.* (a word or sentence) having a sense that can be only guessed; ग्राम्योऽप्रतीतसन्दिग्धनेयार्थनिहतार्थता S. D.

नीका A channel for irrigation.

नीकारः See निकार.

नीकाश *a.* See निकाश; resembling; आकर्णमुल्लसितमम्बुविकासिकाशनीकाशमाप समतां सितचामरस्य Śi. 5. 35; Ki. 11. 5.

नीक्षणम् Ved. A stick for stirring up and testing boiling rice (पाकपरीक्षासाधन); यन्नीक्षणं मांस्पचन्याः उखायाः Rv. 1. 162. 13.

नीच *a.* [निकृष्टतमीं शोभां चिनोति, चि-ड Tv.] 1 Low, short, small, little, dwarfish. -2 Situated below, being in a low position; नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् Bg. 6. 11; Ms. 2. 198; Y. 1. 131. -3 Lowered, deep (as a voice). -4 Low, mean, base, vile, worst; प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः Bh. 2. 27; नीचस्य गोचरगतैः सुखमास्यते कैः 59; Bv. 1. 48. -5 Worthless, insignificant. **-चः** A kind of perfume (चोरक). **-चा** An excellent cow. **-चम्** The lowest point of a planet. **-Comp.** **-उक्तिः** *f.* a low or vulgar expression. **-उच्चवृत्तम्** an epicycle. **-उपगत** *a.* situated low in the sky. **-ग** *a.* 1 going downwards, descending (as a river); संयोजयति विधैव नीचगापि नरं सरित्। समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ H. -2 low, base, vile. (**-गा**) a river. (**-गम्**) water. **-गामिन्** *a.* following low courses (said of women). **-गृहम्** (in astr.) the part of the heavens in which a planet stands at its lower point; *e. g.* तुला of रवि, वृषभ of सोम, कर्क of मङ्गल, मीन of बुध, मकर of गुरु, कन्या of शुक्र, and मेष of शनि; cf. स्वौच्चात्तु यामित्रमुशन्ति नीचम् Yavaneśvara. **-भोज्यः** onion. **-योनिन्** *a.* of low origin, low-born; so नीचजाति. **-वज्रः, -ज्रम्** a kind of gem. (वैकान्त).

नीचक *a.* 1 Low, short, dwarfish. -2 Low, soft (as the voice). -3 Base, mean, vile.

नीच (चि) का An excellent cow; (also नीचिकी).

नीचकिन् *m.* 1 The top of anything. -2 The head of an ox. -3 The owner of a good cow.

नीचकैस् *ind.* See नीचैस् below.

नीचा *ind.* Ved. Low, downward.

नीचीकृ 8 U. 1 To lower (as the voice). -2 To utter without an accent.

नीचीन *a.* Ved. Being low or below, downwards; (वटः) तस्य स्कन्धेभ्यो नीचीनाः ...... नदाः Bhāg. 5. 16. 54.

नीचैस् *ind.* (Often used with the force of an adjective) 1 Low, beneath, below, underneath, down, downward; (opp. उपरि); नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण Me. 111. -2 Bowing down humbly, modestly; प्रवेश्य चैनं पुरमग्रयायी नीचैः R. 5. 62. -3 Gently, softly; नीचैर्वास्यति Me. 44. -4 In a low tone, with a low or depressed tone; नीचैः शंस हृदि स्थितो ननु स मे प्राणेश्वरः श्रोष्यति Amaru. 70; नीचैरनुदात्तः P. I. 2. 30. -5 Short, small, dwarfish; तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत R. 3. 34. *-m.* N. of a mountain; नीचैराख्यं गिरिमधिवसेस्तत्र विश्रामहेतोः Me. 25. **-Comp.** **-गतिः** *f.* slow pace. **-मुख** *a.* with downcast countenance.

नीडः, -डम् [नितरां मिलन्ति खगा अत्र नि-इल्-क लस्य डः Tv.] 1 A bird's nest; अंसव्यापि शकुन्तनीडनिचितम् Ś. 7. 11; नीडारम्भैर्गृहबलिभुजामाकुलग्रामचैत्याः Me. -2 A bed, couch. -3 A lair, den. -4 The interior or a seat of a carriage; एकरदम्यैकदमनमेकनीडं द्विकूबरम् Bhāg. 4. 26. 2. -5 A place in general, abode, resting place. **-Comp.** **-उद्भवः, -जः** a bird.

नीडकः 1 A bird. –2 A nest.

नीध्रम् (–व्रम्) [नितरां ध्रियते ध्र मूलवि० क दीर्घः Tv.] 1 The edge of the thatch or roof; वलीकनीध्रे पटलप्रान्तेऽथ पटलं छदिः Ak.; गृहाणि नीध्रैरिव यत्र रेजुः Śi. 3. 49. –2 A wood. –3 The circumference of a wheel. –4 The moon. –5 The asterism रेवति.

नीप *a.* Situated low, deep. **–पः** 1 The foot of a mountain. –2 A kind of कदम्ब (said to blossom in the rainy season; Adina Cordifolia Hook). The tree is known as हेडु or हेडकदम्ब in Marāthī. It is the same as हरिद्रकदम्बक or हरिद्रक. The wood of the tree is yellow and is still found employed in old buildings. नीपः प्रदीपायते Mk. 5. 14 : सामन्ते च त्वदुपगमजं यत्र नीपं वधूनाम् Me. 67; नवनीपाङ्कुरनन्दनीयशोभा Bhar. Ch. –3 A species of Aśoka ; a kind of plant (Mar. दुपारी); कदम्बवेतसनलनीपवञ्जुलकैर्वृतम् (पयः) Bhāg. 8. 2. 17. –4 N. of a family of kings; नीपान्वयः पार्थिव एष यज्वा R. 6. 46. **–पम्** The flower of the Kadamba tree; नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैरर्धरूढैः Me. 21; R. 19. 37.

नीरम् [Uṇ. 2. 13] 1 Water; नीराभिर्मल्लो जनिः Bv. 1. 63. –2 Juice, liquor. **–Comp. –चर** *a.* Loitering in water, aquatic; नीरे नीरचरैः समं स भगवान्निद्राति नारायणः Bv. **–ज** *a.* aquatic. **(–जः)** 1 an otter. –2 a kind of grass (उशीर). **(–जम्)** 1 a lotus; असि यद्यपि सर्वत्र नीरं नीरजमण्डितम् Udb. –2 a pearl. **–दः** a cloud; धीरध्वनिभिरलं ते नीरद मे मासिको गर्भः Bv. 1. 61; Śi. 4. 52. नवीननीरदश्यामं रामं राजीवलोचनम् Rāmakavacha. **–धरः** a cloud; नवनीलनीरधरधीरगर्जितक्षणे U. 6. 17. **–धिः, –निधिः** the ocean. **–प्रियः** a kind of reed. **–रुहम्** a lotus.

नीरङ्गी *f.* Turmeric; नीरङ्गीछन्नवदनो गायगानोरुमङ्गलः Gaṇeśa P. 2. 336.

नीराज (निस्-राज्) *Caus.* 1 To cause to shine, illuminate, make brilliant, adorn, irradiate; दिव्यास्त्रस्फुरदुग्रदीधितिशिखानीराजितज्यं धनुः U. 6. 18; नीराजयन्ति भूपालाः पादपीठान्तभूतलम् Prab. 2; Śi. 17. 17; N. 11. 96; प्रत्यग्रज्वलितैः पतङ्गमणिभिः नीराजिता भानवः A. R. 2. 10. –2 To perform the ceremony called नीराजन (q. v. below) over a person or thing (wave lights before one as a mark of respect or by way of worship); नानायोधसमाकीर्णो नीराजितहयद्विपः Kām. 4. 66.

नीराजनम्, –ना 1 Lustration of arms, a kind of military and religious ceremony performed by kings or generals of armies in the month of Āśvina before they took the field; (it was, so to say, a general purification of the king's Purohita, the minsters, and all the various component parts of the army, together with the arms and implements of war, by means of sacred Mantras); तस्मै सम्यग् हुतो वह्निर्वाजिनीराजनाविधौ R. 4. 25 ; 17. 12; चक्रे स चक्रनिभचङ्क्रमणच्छलेन नीराजनां जनयतां निजबान्धवानाम् N. 1. 141. –2 Waving lights before an idol as an act of adoration; नीराजनाभिः सुभगाः सुभ्रुवः समभावयन् Śiva B. 6. 62; तुरङ्गमस्येव रणे निवृत्ते नीराजनाकौतुकमङ्गला Pratijñā 1. 12.

नीराजित *a.* Shone upon, illuminated; समुन्मीलन्नीलाम्बुजनिकरनीराजितरुचाम् Lakṣmīlaharī Strotra. 1.

नील *a.* **(ला–ली** *f.*; the former in relation to clothes &c., the latter in relation to animals, plants &c.) 1 Blue, dark-blue; नीलस्निग्धः श्रयति शिखरं नूतनस्तोयवाहः U. 1. 33. –2 Dyed with indigo. **–लः** 1 The dark-blue or black colour. –2 Sapphire. –3 The Indian fig-tree. –4 N. of a monkey-chief in the army of Rāma. –5 'The blue mountain', N. of one of the principal ranges of mountains. –6 A kind of bird, the blue Mainā. –7 An ox of a dark-blue colour. –8 One of the nine treasures of Kubera; see नवनिधि. –9 A mark. –10 An auspicious sound or proclamation. **–ला** 1 The indigo plant. –2 A Rāgiṇī. **–ले** *f.* (du.) 1 The two arteries in front of the neck. –2 A black and blue mark on the skin; (for other senses see नीली.) **–लम्** 1 Black-salt. –2 Blue vitriol. –3 Antimony. –4 Poison. –5 Indigo, indigo dye. –6 Darkness. **–Comp. –अक्षः** a goose. **–अङ्गः** the Sārasa bird. **–अञ्जनम्** 1 antimony. –2 blue vitriol. **–अञ्जना, –अञ्जसा** lightning. **–अब्जम्, –अम्बुजम्, –अम्बुजन्मन्** *n.* the blue lotus. **–अभ्रः** a dark-cloud. **–अम्बर** *a.* dressed in dark-blue clothes. **(–रः)** 1 a demon, goblin. –2 the planet Saturn. –3 an epithet of Balarāma. **–अरुणः** early dawn, the first dawn of day. **–अश्मन्** *m.* a sapphire. **–उत्पलम्** a blue lotus; ध्रुवं स नीलोत्पलपत्रधारया समिल्लतां छेत्तुमृषिर्व्यवस्यति Ś. 1. 18. **–उपलः** the blue stone, *lapis lazuli.* **–कण्ठः** 1 a peacock; केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति वचनम् Māl. 9. 30; Me. 81; कस्त्वं, शूली, मृगय भिषजं, नीलकण्ठः प्रियेऽहम् Subhāṣ. –2 an epithet of Śiva. –3 a kind of gallinule. –4 a blue-necked jay. –5 a wag-tail –6 a sparrow. –7 a bee. **(–ठम्)** a radish. °अक्ष = रुद्राक्ष q. v. **–केशी** the indigo plant. **–ग्रीवः** an epithet of Śiva. **–छदः** 1 the date-tree. –2 an epithet of Garuḍa. **–जम्** blue steel. **–जा** N. of the river Vitastā. **–तरुः** the cocoanut tree. **–तालः, –ध्वजः** the Tamāla tree. **–पङ्कः, –पङ्कम्** darkness. **–पटलम्** 1 a dark mass, a black coating or covering. –2 a dark film over the eye of a blind man; Pt. 5. **–पत्रः** the pomegranate tree. **(–त्रम्), –पद्मम्** the blue water-lily. **–पिच्छः** a falcon. **–पिटः** a collection of annals and royal edicts; Buddh. **–पुष्पिका** 1 the indigo plant. –2 linseed. **–फला** the egg-plant (Mar. वांगें). **–भः** 1 the moon. –2 a cloud. –3 a bee. **–मणिः, –रत्नम्** 1 the sapphire; नेपथ्योचितनीलरत्नम् Gīt. 5; Bv. 2. 42. –2 an epithet of Kriṣṇa; also नीलमाधवः. **–मीलिकः** a fire-fly. **–मृत्तिका** 1 iron pyrites. –2 black earth. **–राजिः** *f.* a line of darkness, dark mass, thick darkness; निशाशशाङ्कक्षतनीलराजयः Rs. 1. 2. **–लोहित** *a.* dark-blue, purple. **(–तः)** 1 a purple colour. –2 an epithet of Śiva; ममापि च क्षपयतु नीललोहितः पुनर्भवं परिगतशक्तिरात्मभूः Ś. 7. 35; Ku. 2. 57. **–वर्ण** *a.* dark-blue, bluish. **(–र्णम्)** a radish. **–वसन, –वासस्** *a.* dressed

in dark-blue clothes; see नीलाम्बर. -वसनः the planet Saturn. -वृन्तकम् cotton. -स्नेहः (= दृढस्नेहः) Intense love. (नीलो नीलीरागः तत्सदृशः स्नेहः । नीलीरागः स्थिरप्रेमा इति यादवः) गृहे विक्रयकालेऽपि नीलस्नेहेन रक्षति Charudatta 3. 12.

नीलकम् 1 Black salt. -2 Blue steel. -3 Blue vitriol. -कः 1 A dark-coloured horse. -2 (In alg.) The third unknown quantity (corresponding to *z* of European Algebra).

नील(ला)ङ्गुः 1 A kind of insect. -2 An insect in general. -3 A kind of fly. 4 A jackal. -5 A large (black) bee. -6 A flower.

नीलति Den. P. 1 To be of a dark-blue colour. -2 To dye blue.

नीलिका 1 The indigo plant. -2 Moss (शैवाल); अपां तु नीलिकां विद्यात् Mb. 12. 283. 52. See नीला also.

नीलिनी, नीलिमन् *m*. Blue colour, darkness, blueness; प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति निजं नीलिमानं वनेषु Mal. 5. 6; कज्जलमलिनविलोचनचुम्बनविरचितनीलिमरूपम् Gīt.

नीली (-लिः) 1 The indigo plant; तत्र नीलीरसपरिपूर्णं महाभाण्डमासीत् Pt. 1; एको ग्रहस्तु मीनानां नीलीमद्यपयोर्यथा Pt. 1. 260; Ms. 10. 89. -2 A species of blue fly. -3 A kind of disease. -Comp. -राग *a*. firm in attachment. (-गः) 1 affection as unchangeable as the colour of indigo, unalterable or unswerving attachment; नीलिरागो दृढप्रेमा Yādava (see also नीलस्नेहः); न चातिशोभते यन्नापैति प्रेम मनोगतम् । तन्नीलीरागमाख्यान्ति यथा श्रीरामसीतयोः ॥ S. D. -2 a firm and constant friend. -संधानम् fermentation of indigo. °भाण्डम् an indigo vat.

नीव् 1 P. to grow fat.

नीवः A species of tree.

नीवरः [Uṇ. 3. 1.] 1 Trade, traffic. -2 A trader. -3 A religious mendicant. -4 A place fit for the site of a house. -5 A dwelling, residence. -6 Mud. -रम् Water.

नीवाकः 1 Increased demand for grain in times of dearth. -2 Famine, scarcity.

नीवारः Rice growing wild or without cultivation; नीवाराः शुकगर्भकोटरमुखभ्रष्टास्तरूणामधः Ś. 1. 14; R. 1. 50; 5. 9, 15; (also नीवारक).

नीविः, -वी *f*. [निव्ययति निवीयते वा निव्य-इन्; cf. Uṇ. 4. 135] 1 A cloth worn round a woman's waist, or more properly the ends of the cloth tied into a knot in front, the knot of the wearing garment; प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीविम् R. 7. 9; नीविबन्धोच्छ्वसनम् Mal. 2. 5; Ku. 1. 38; नीवीं प्रति प्रणिहिते तु करे प्रियेण K. P. 4; Me. 70; Śi. 10. 64. -2 The outer tie of a packet in which the offerings of a Sūdra at funeral obsequies are presented. -3 Capital, principal, stock; नीवीमवलिम्बमानः द्विगुणः (दण्डः) Kau. A 2. 7; शेषमायव्ययौ नीवी च Kau A. 2. 6. -4 A stake, wager. -5 Prison; नीवी स्यादुन्धनागारे धने स्त्रीवस्त्रबन्धने Nm.

नीवृत् *m*. Any inhabited country, realm, kingdom; आचकमुनिजामस्य नीवृतं कृतविक्रमाः Śiva B. 4. 28.........जेतुं कर्णाटनीवृतम् Śiva B. 9. 33; N. 2. 40.

नीव्र See नीध्र.

नीशारः [नि-शॄ घञ् दीर्घः] 1 A warm cloth, a blanket. -2 A mosquito-curtain. -3 An outer tent or screen.

नीहारः [नि-हृ कर्मणि घञ् दीर्घः] 1 Fog, mist; नीहारमग्नो दिनपूर्वभागः R. 7. 60; Y. 1. 150; Ms. 4. 113; नीहारधूमार्कानिलानिलानाम् Yogagrantha. -2 Hoar-frost, heavy dew. -3 Evacuation. -Comp. -करः the moon.

नु *ind*. 1 A particle having an interrogative force and implying some 'doubt', or 'uncertainty'; स्वप्नो नु माया नु मतिभ्रमो नु Ś. 6. 10; अस्तशैलगहनं नु विवस्वानाविवेश जलधिं नु महीं नु Ki. 9. 7; 5. 1; 8 53, 9. 15, 54; 13. 4; Ku. 1. 46; क्षालितं नु शमितं नु वधूनां द्रावितं नु हृदयं मधुवारैः Śi. 10. 14; Ś. 2. 10. -2 It is very often compounded with the interrogative pronoun and its derivatives in the sense of 'possibly', 'indeed'; किं न्वेतत्स्यात्किमन्यदितोऽथवा Mal. 1. 17; एतावद्धू३ इत्येतावद्धीति Bri. Up. 2. 1. 14; कथं नु गुणवद्विन्देयं कलत्रम् Dk.; see किंनु also. -3 Ved. Now, even now. -4 Now therefore, now then, therefore. -5 Like, as. -6 Quickly. -7 From this time forward. also (नू) Ved. Alone; नू मर्तो दयते सनिष्यन् Rv. 7. 100. 1.

नु I. 2 P. (नौति, प्रणौति; नुत; *caus*. नावयति; *desid*. नुनूषति) 1 To praise, extol, commend; सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव Ku. 7. 90; Bk. 14. 112; see नू. -2 To roar, cry. -3 To sound, shout. -II. 1 Ā. (नवते) To go. -*Caus*. To cause to be drawn into the nose; Charaka.

नु (नू) त *p. p.* Praised, extolled &c.

नुः *f*. Praise. -*m*. 1 A weapon. -2 Time.

नुतिः *f*. 1 Praise, eulogium, panegyric; परगुणनुतिभिः (v. l.) स्वान् गुणान् ख्यापयन्तः Bh. 2. 69. -2 Worship, reverence.

नुड् 6 P. (नुडति) To hurt, kill.

नुद् 6 U. (नुदति-ते, नुत्त or नुन्न, प्रणुदति) 1 To push, push or drive on, impel, propel; मन्दं मन्दं नुदति पवनश्चानुकूलो यथा त्वाम् Me. 9; U. 5. 1. -2 To prompt, incite, urge on; रथचरणसमाह्वस्तावदौत्सुक्यनुन्ना Śi. 11. 26; Ku. 6. 65. -3 To remove, drive away, cast away, dispel; अदस्त्वया नुन्नमनुत्तमं तमः Śi. 1. 27; केयूरबन्धोच्छ्वसितैर्नुनोद R. 6. 68; 8. 40; 16. 85; Ki. 3. 33.; 5. 28. -4 To throw, cast, send. -5 Ved. To raise, lift up. -*Caus*. 1 To remove, drive away. -2 To prompt, incite, push on or urge forward. -With उप to drive away, remove; Śi. 4. 61. प्र° to dispel, drive off, remove; नयनप्रसरप्रणुन्नमिव वारिरुहम् Śi. 9. 71.

नुत्त (न्न) *p. p.* 1 Pushed, driven onward, propelled &c. -2 Driven away, dispelled; प्रणुन्नं सर्वतो दिग्भ्यः सिंहनुन्ना मृगा इव Rām. 7. 27. 34. -3 Despatched, sent, ordered.

नुत्तिः *f.* Driving away, removing.

नुद् *a.* (At the end of comp.) Pushing, impelling, driving away.

नू 6 P. (नुवति) To praise &c.; see नु.

नूतन, नूत्न *a.* [नव एव स्वार्थे तनप् नुरादेशश्च] 1 New; नूतनो राजा समाज्ञापयति U. 1.; R. 8. 15; नूतनजलधररुचये Bhāsa P.; बालानामीकाणां श्राणां च स्वैरिणीनां सुरद्विषः। सख्यान्याहुरनित्यानि नूत्नं नूत्नं विचिन्वताम् ॥ Bhāg. 8. 9. 10. -2 Fresh, young. -3 Present. -4 Instantaneous. -5 Recent, modern. -6 Curious, strange. **-नम्** Youth, juvenility. **-Comp.** **-वयस्** (**नूत्नवयस्**) in the bloom of youth, in the spring of life.

नूतनयति Den. P. To make new, renew.

नूदः A kind of mulberry tree (Mar. पारसा पिंपळ).

नूनम् *ind.* Certainly, assuredly, surely, verily, indeed; अद्यापि नूनं हरकोपवह्निस्त्वयि ज्वलत्यौर्व इवाम्बुराशौ Ś. 3. 3; Me. 9, 18, 46; Bh. 1. 11; Ku. 1. 12; 5. 75; R. 1. 29. -2 Most probably, in all probability; नूनं त्वया परिभवं च वनं च घोरम् (अवाप्य) U. 4. 23. -3 Ved. Now, just now, just. -4 Immediately. -5 In future. -6 Now then, therefore. **-Comp.** **-भावः** probability. **-भावात्** *ind.* probably; नूनभावात्तु पश्यामि प्रत्यादेशमिवात्मनः Mb. 3. 2. 12 (v. l.).

नूपुरः, -रम् An anklet, ornament for the feet; न हि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते H. 2. 71; मूढा नूपुरशब्दमात्रमपि मे कान्ता श्रुतौ पातयेत् V. 3. 15.

नृ [नी-ऋन् डिच्च; cf. Uṇ. 2. 101] (Nom. sing. ना, gen. pl. नृणाम् or नॄणाम्) 1 A man, a person whether male or female; Ms. 3. 81; 4. 61; 7. 61; नॄन् प्रशंसत्यजस्रं यो घण्टाताडोऽरुणोदये 10. 33. -2 Mankind. -3 A piece at chess. -4 The pin of a sun-dial. -5 A masculine word; संधिर्ना विग्रहो यानम् Ak. -6 A leader. **-Comp.** **-अस्थिमालिन्** *m.* an epithet of Śiva. **-कपालम्** man's skull. **-कलेवरः** a dead human body. **-कारः** manly deed, heroism. **-केसरिन्** *m.* 'man-lion', Viṣṇu in his Narasimha incarnation; cf. नरसिंह. **-चक्षस्** *a.* Ved. 1 seeing or observing men. -2 leading or guiding men; अस्तभ्नात् सिन्धुमर्णवं नृचक्षाः Rv. 3. 53. 9. (*-m.*) 1 a god. -2 a demon, goblin. **-जग्ध** *a.* a man-eater;......नृजग्धो माल्यधारयः Bk. 5. 38. **-जलम्** human urine. **-दुर्गः** a fort protected by army on all sides; Ms. 7. 70. **-देवः** a king. **-धर्मन्** *m.* an epithet of Kubera. **-नमन** *a.* to be saluted by men (as gods). **-पः** [नॄन् पाति रक्षति, पा-क] a ruler of men, king, sovereign; चतुर्भ्रोजनपर्यन्तमधिकारो नृपस्य च Brav. P. (श्रीकृष्णजन्मखण्डे). °अंशः 1 royal portion of revenue, *i. e.* a sixth, eighth &c. part of grain; काले नृपांशं विहितं ददद्भिः Bk. 2. 14. -2 a prince. °अङ्गनम् (णम्) a royal court. °अध्वरः N. of a sacrifice (Rājasūya) performed by an emperor or lord paramount, in which all the offices are performed by tributary princes. °आत्मजः a prince, crown-prince. °आभीरम्, °मानम् music played at the royal meals. °आमयः consumption. °आसनम् 'royal-seat', a throne, the chair of state. °गृहम् a royal palace. °द्रुमः N. of some trees (Mar. बाहवा, रांजणी). °नीतिः *f.* politics, royal policy, state-craft; वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा Bh. 2. 47. °प्रियः the mango tree. °लक्ष्मन् *n.*, °लिङ्गम् a royal symbol, an emblem of royalty, any one of the royal insignia; particularly, the white umbrella. °लिङ्गधर *a.* 1 assuming the insignia of royalty. -2 assuming the royal insignia (as a disguise). °वल्लभः 1 the friend or favourite of a king. -2 a kind of mango. (**-भा**) a queen. °शासनम् a royal grant or edict. °संश्रय *a.* seeking the protection of a king. °सुता the musk-rat. °सभम्, °सभा an assembly of kings. **-पः, -पतिः, -पालः** 1 a king; जानामि यन्नो नृपतिः R. 2. 30; विद्वत्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन Subhāṣ. -2 N. of Kubera. -3 Kṣatriya. °पथः a royal or main road. °संश्रयः 1 royal support; नृपसंश्रयमिष्यते जनैः Pt. -2 service of princes. **-पशुः** 1 a beast in the form of a man, a brute of a man; वचस्तस्याकर्ण्य श्रवणसुभगं पण्डितपतेरधुन्वन् मूर्धानं नृपपशुरथवायं पशुपतिः Bv. 4. 38. -2 a man serving as a sacrificial victim. **-प्राय्यम्** a large edifice, hall. **-पीतिः** *f.* Ved. protection of men. **-मिथुनम्** the sign Gemini (twins) of the zodiac. **-मेध** a human sacrifice. **-यज्ञः** 'the sacrifice to be offered to men', hospitality, reception of guests (one of the five daily Yajñas; see पञ्चयज्ञ). **-युग्मम्** = नृमिथुन q. v. **-लोकः** the world of mortals, the earth. **-वराहः** Viṣṇu in the boar-incarnation. **-वाहनः** an epithet of Kubera. **-वाह्यम्** a palanquin. **-वेष्टनः** N. of Śiva. **-शंस** *a.* A vile and cruel man; इतरेषु तु शिष्टेषु नृशंसानृतवादिनम् Ms. **-शृङ्गम्** 'man's horn'; *i. e.* an impossibility. **-सदनम्** (**नृषदनम्**) the hall of sacrifice. **-सद्** (**षद्**) *m.* the Supreme Being. *-f.* intellect (बुद्धि); सुरेतसादः पुनराविश्य चष्टे हंसं गृध्राणं नृषदि गिरामिमः Bhāg. 5. 8. 14; *-a.* sitting or dwelling among men. **-सिंहः, -हरिः** 1 'a lion-like man' a chief among men, an eminent or distinguished man. -2 Viṣṇu in his fourth incarnation; अत्राप्यमोघमहिमानि निरूपितानि नो पस्पृशुर्नृहरिदासमिवासुराणि Bhāg. 1. 15. 16; cf. नरसिंह. -3 a particular mode of sexual enjoyment. °चतुर्दशी fourteenth day of the bright half of Vaiśākha. °द्वादशी the twelfth day of the light half of Phālguna. °पुराणम् N. of an उपपुराण. **-सेनम्, -सेना** an army of men. **-सोमः** an illustrious man, great man; सोमोद्भवाया सरितो नृसोमः R. 5. 59.

नृता, -त्वम् Manliness.

नृम्ण *a.* Making happy; Bhāg. 4. 8. 46. **-म्णः** An epithet of Kriṣṇa. **-म्णम्** Ved. 1 Manhood, strength. -2 Courage. -3 Wealth.

नृवत् *ind.* Ved. 1 Manly, powerfully. -2 Excessively, plentifully.

नृगः A son of Manu Vaivasvata, who, it is said, was cursed by a Brāhmaṇa to be a lizard.

नृत् 4 P. (नृत्यति, प्रणृत्यति, नृत्त) 1 To dance, move about; नृत्यति युवतिजनेन समं सखि Gīt. 1; लोलोर्मौ पयसि महोत्पलं ननर्त Śi. 8. 23; Bk. 3. 43. -2 To act on the stage. -3 To gesticulate, play. -*Caus.* (नर्तयति-ते) 1 To cause to dance; त्वमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्तयसि माम् Bh. 3. 6; तालैः शिञ्जावलयसुभगैर्नर्तितः कान्तया मे Me. 81; U. 3. 19. -2 To cause to move. -With आ (*caus.*) 1 to cause to dance. -2 to cause to dance or move quickly, shake; मरुद्भिरानर्तितनक्तमाले R. 5. 42; मा मा मुञ्च शठेति कोपवचनैरानर्तितभ्रूलता Amaru. 36; Ṛs. 3. 10. प्र° to dance &c. प्रति° to ridicule by dancing in return.

नृत् *f.* Ved. Dancing.

नृतिः *f.* 1 Dancing, dance. -2 Solemn appearance, show.

नृतुः Ved. 1 A dancer, an actor. -2 The earth. -3 A worm. -4 Length.

नृतु *a.* Destroying or injuring men.

नृत्तम्, -नृत्यम् Dancing, acting, a dance, pantomime, gesticulation; नृत्तादस्याः स्थितमतितरां कान्तम् M. 2. 7; नृत्यं मयूरा विजहुः R. 14. 69; Me. 34, 36; R. 3. 19.-**Comp.** -**प्रियः** 1 an epithet of Śiva. -2 a peacock. -**शाला** a dancing hall. -**शास्त्रम्** the science or art of dancing. -**स्थानम** a stage, dancing room. -**हस्तः** the position of the hands in dancing.

नृप, नृपति, नृपाल &c. See under नृ.

नृशंस *a.* [नॄन् शंसति हिंसति शंस्-अण्] 1 Wicked, malicious, cruel, mischievous, base; किमिदानीं नृशंसेन चारित्रमपि दूषितम् Mk. 3. 25; Ms. 3. 41; Y. 1. 164. -2 Ved. To be praised by men. -**सम्** a wicked, vile act; विचित्रवीर्यस्य सुतः सपुत्रः कृत्वा नृशंसं बत पश्यति स्म Mb. 3. 119. 12.

नृशंसनम् Cruelty; Ve. 3.

नृशंसितम् See नृशंसम्; वंतत योऽत्यन्तनृशंसितेन Bhāg. 10. 2. 22.

नृशंस्य *a.* Wicked, malicious. -**स्यम्** Maliciousness, wickedness.

नॄ 9 P. 1 To bring to. -2 To lead.

नेजकः A washerman.

नेजनम् 1 Washing, cleansing. -2 Washing place; राशयः प्रत्यदृश्यन्त वाससां नेजनेष्विव Mb. 7. 187. 13.

नेत, -द् *ind.* Lest, otherwise; नेत् पाप्मानं मृत्युमन्ववायानीति Bṛi. Up. 1. 2. 10.

नेती The drawing of a thread through the nose and mouth. -**Comp.** -**योगः** N. of a kind of हठयोग.

नेतृ *m.* [नी-तृच्] 1 One who leads or guides, a leader, conductor, manager, guide (of elephants, animals &c.); न विना नायकं सेना मुहूर्तमपि तिष्ठति । आहवेष्वाहवश्रेष्ठ नेतृहीनेव नौर्जले ॥ Mb. 7. 5. 8; आसन्नौषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिकाः R. 4. 75; 14. 22; 16. 30; Me. 71; नेताश्वस्य स्रुघ्नं स्रुघ्नस्य वा Sk. Mu. 7. 14. -2 A director, preceptor; नेता यस्य बृहस्पतिः Bh. 2. 88. -3 A chief, master, head. -4 An inflictor (as of punishment); प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत् साधु पश्यति Ms. 7. 25. -5 An owner. -6 The hero of a drama. -7 The numeral 'two'. -8 N. of Viṣṇu.

नेतृत्वम The office or business of a leader; leading.

नेत्री 1 A river. -2 A female leader. -3 An epithet of Lakṣmī. -4 An artery, a vein.

नेत्रम् [नयति नीयते वा अनेन नी-ष्ट्रन्] 1 Leading, conducting, directing; कर्मणा दैवनेत्रेण जन्तुर्देहोपपत्तये Bhāg. 3.31.1. -2 The eye; प्रायेण गृहिणीनेत्राः कन्यार्थेषु कुटुम्बिनः Ku. 6. 85; 2. 29, 30; 7. 13. -3 The string of a churning-stick; मन्थानं मन्दरं कृत्वा तथा नेत्रं च वासुकिम् Mb. 1. 18.13; Bhāg. 8. 6. 22. -4 Woven silk, a fine silken garment; नेत्रक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् R. 7. 39 (where some commentators take नेत्रम् in its ordinary sense of the 'eye'). -5 The root of a tree. -6 An enema pipe. -7 A carriage, conveyance in general. -8 The number 'two'. -9 A leader; सूर्योदये सञ्जय के नु पूर्वं युयुत्सवो हृष्यमाणा इवासन् । मामका वा भीष्मनेत्राः समीपे पाण्डवा वा भीमनेत्रास्तदानीम् ॥ Mb. 6. 20. 1. -10 A constellation, star (said to be *m.* only in these two senses). -11 A river; Nm. -12 A kind of vein; Nm. -13 A bug; Nm. -14 A bark of a tree; Nm. -**Comp.** -**अञ्जनम्** a collyrium for the eyes; Ś. Til. 7. -**अतिथि** *a.* One who has become visible. -**अन्तः** the outer corner of the eye. -**अम्बु, -अम्भस्** *n.* tears. -**अभिष्यन्दः** running of the eyes, a kind of eye-disease -**अरिः** Euphorbia Antiquorum (Mar. निवडुंग, शेर). -**आमयः** ophthalmia. -**उत्सवः** any pleasing or beautiful object. -**उपमम्** the almond fruit. -**औषधम्** 1 collyrium -2 green sulphate of iron (Mar. हिराकस). -**कार्मणम्** a spell for the eyes; Vikr. -**कनीनिका** the pupil of the eye. -**कूटः, -टम्** a front apartment, a side-hall, a corner tower; प्रधानावासनेत्रस्थनेत्रकूटद्वयं न्यसेत् Kāmikāgama 35. 75. -**कोषः** 1 the eye-ball. -2 the bud of a flower. -**गोचर** *a.* within the range of sight, perceptible, visible. -**चपल** *a.* restless with the eyes, winking; न नेत्रचपलोऽनृजुः Ms. 4. 177. -**छदः** the eyelid. -**जम्, -जलम्, -वारि** *n.* tears. -**निंसिन्** *a.* kissing or touching the eye (sleep). -**पत्रम्** the eye-brows. -**पर्यन्त** *a.* as far as the eye, up to the eye. (-**न्तः**) the outer corner of the eye. -**पाकः** inflammation of the eye; Suśr. -**पिण्डः** 1 the eye-ball. -2 a cat. -**बन्धः** hood-winking, playing at hide-and-seek; Bhāg. -**भवः, -मलम्** the mucus of the eyes. -**मुष्** *a.* stealing or captivating the eye. -**योनिः** 1 an epithet of Indra (who had on his body a thousand marks resembling the female organ

inflicted by the curse of Gautama). -2 the moon. -रञ्जनम् a collyrium. -रोमन् n. the eyelash. -बस्तिः m., f. a clyster-pipe with a bag. -वस्त्रम् a veil over the eye, the eyelid. -विष् f. excretion of the eyes. -विष a. having poison in the eyes (the Brāhmaṇa); Mb. 2. -स्तम्भः rigidity of the eyes.

नेत्रिकम् 1 A pipe. -2 A ladle.

नेत्री See under नेतृ.

नेत्र्य a. Good or wholesome for the eyes.

नेद् 1 P. (नेदति) 1 To go. -2 To censure. -3 To bring near.

नेदिष्ठ a. Nearest, next, very near (superl. of अन्तिक q. v.); नमो नेदिष्ठाय Mahimna. 29.

नेदीयस् a. (-सी f.) Nearer, very near (compar. of अन्तिक q. v.); नेदीयसि प्रियतमे Bv. 2. 6; नेदीयसी भूत्वा Māl. 1. 'drawing near, approaching': Śi. 8. 48.

नेदीयोमरण a. One whose death is imminent; तमथ प्रथितास्वास्थ्यं नेदीयोमरणं वणिक् Rāj. T. 4. 31.

नेदिवस् a. Sounding, making noise; ततोऽन्तरिक्षे निनदो महानभूद्दिवौकसामप्सरसां च नेदुषाम् Mb. 9. 57. 68. (com. नेदुषां नादं कृतवतीनाम्).

नेपः A family-priest. -पम् Water.

नेपथ्यम् 1 Decoration, an ornament. -2 Dress, apparel, costume, attire; उदारनेपथ्यभृत् R. 6. 6; राजेन्द्रनेपथ्यविधानशोभा 14. 9; उज्ज्वलनेपथ्यविरचना Māl. 1; Ku. 7. 7; V. 5; न पथ्यं नेपथ्यं बहुतरमनङ्गोत्सवविधौ S. D. -3 Particularly, the costume of an actor; विरलनेपथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोऽस्तु M. 1. -4 The tiring-room, the space where the actors attire themselves (which is always behind the curtain), the postscenium; नेपथ्ये 'behind the scene'. -Comp. -गृहम् a. toilet-room. -प्रयोगः the art of toilet-making; one of the 64 *kalās*. -विधानम् arrangements of the tiring-room; यदि नेपथ्यविधानमवसितम् Ś. 1.

नेपालः N. of a country in the north of India. -लाः (pl.) The people of this country. -लम् Copper. -ली 1 The wild date tree or its fruit. -2 Red arsenic. -Comp. -जा, -जाता red arsenic; नेपालजामरिचशङ्खरसाञ्जनानि Suśr. -मूलकम् a radish.

नेपालकम् Copper.

नेपालिका Red arsenic.

नेम a. (Nom. pl. नेमे-नेमाः) 1 Half. -मः 1 A part. -2 A period, time, season. -3 A boundary, limit. -4 An enclosure, fence. -5 The foundation of a wall. -6 Fraud, deceit. -7 Evening. -8 A hole, ditch. -9 A root. -10 Acting, dancing. -11 Upper part. -12 Ved. Food. -Comp. -धित a. Ved. divided; विदन्मर्तो नेमधिता चिकित्वान् Rv. 1. 72. 4 (see com.). -धितिः f. Ved. 1 battle, conflict. -2 dividing into two.

नेमिः, -मी f. 1 The circumference, ring or felly of a wheel; उपोढशब्दा न रथाङ्गनेमयः Ś. 7. 10; चक्रनेमिक्रमेण Me. 111; R. 1. 17, 39. -2 Edge, rim; भुजान् कुठारेण कठोरनेमिना चिच्छेद रामः प्रसभं त्वहेरिव Bhāg. 9. 15. 34. -3 A windlass. -4 A circumference (in general); उदधिनेमि R. 9. 10. -5 A thunderbolt. -6 The earth. -मिः The tree तिनिश. -Comp. -तुम्बारम् The felly and nave; शोभनमस्य चक्रस्य नेमितुम्बारम् ŚB. on MS. 1. 4. 20. -वृत्ति a. following the course of, acting like, the outer rims of the wheel; न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियन्तुर्नेमिवृत्तयः R. 1. 17.

नेय a. 1 To be led, managed, guided, governed. -2 Fit to be taught; Mb. 5. 74. 4 (com. अनेयः शिक्षयितुमयोग्यः). -3 To be spent or passed (as time).

नेयधी a. Of manageable or tractable character; Rāj. T.

नेष् 1 Ā. (नेषते) To go, move.

नेष्टुः A clod of earth; यथा महार्णवे क्षिप्तः क्षिप्रं नेष्टुर्विनश्यति (v. l. for लेष्टुः) Mb. 13. 22. 11.

नेष्टृ m. One of the chief officiating priests at a Soma sacrifice (whose number is 16).

नैःश्रेयस a. (-सी f.), **नैःश्रेयसिक** a. (-की f.) Leading to happiness or final beatitude.

नैःस्वम्, नैःस्व्यम् Destitution, poverty, indigence.

नैक a. (न-एक) 1 Not one or alone (mostly in comp.); नैको मुनिर्यस्य वचः प्रमाणम्. -2 Various, manifold; नैकरागस्फुरितमणिरुचः Mu. 3. 19. See under न. °आत्मन् m., °रूपः, °शृगः epithets of the Supreme Being. -कः An epithet of Viṣṇu. -Comp. -कोटिसारः a millionaire, one possessing crores of rupees (Mar. कोट्यधीश). -चर a. living in society, gregarious; नैकचरं एकचरो वा भक्षयति Bhāg. 5. 8. 18. -भावाश्रय a. fickle, changeable. -भेद a. manifold, various. See under न also.

नैकधा ind. In various ways, variously.

नैकशस् ind. 1 In great numbers. -2 Repeatedly, often, frequently.

नैकटिक a. (-की f.) Adjacent, near, contiguous. -कः An ascetic or Bhikṣu; (*vide* commentary 'ग्रामस्यान्तिके कोशमात्रं त्यक्त्वा यतयो भिक्षवो ये निवसन्ति ते नैकटिकाः', on पर्षद्वलान् महाब्रह्मैराट नैकटिकाश्रमान् Bk. 4. 12.)

नैकट्य Proximity, neighbourhood.

नैकषेयः A demon, Rākṣasa.

नैकृतिक a. (-की f.) 1 Dishonest, false (or perhaps cruel); अधोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः Ms. 4. 196; Bg. 18. 28. -2 Low, vile, wicked; Rām. 4. 17. 43. -3 Morose.

नैगम a. (-मी f.) [निगम-अण्] Relating to or occurring in the Veda or holy writings; as in °काण्डम्. जंपन् वै नैगमान् मन्त्रांस्तस्थौ पर्वतराडिव Rām. 7. 34. 18. -मः 1 An

interpreter of the Vedas or sacred writings; ब्राह्मणा नैगमास्तत्र परिवार्योपतस्थिरे Mb. 16. 7. 8; गोचर्या नैगमश्चरेत् Bhāg. 11. 18. 29; इति नैगमाः -2 An Upaniṣad q. v. -3 A means, an expedient; तेषां प्रतिविघातार्थं प्रवक्ष्याम्यथ नैगमम् Mb. 12. 100. 4. -4 Prudent conduct. -5 A citizen, towns-man. -6 A trader, merchant; धाराहारोपनयनपरा नैगमाः सानुमन्तः V. 4. 4. -7 A name given to a collection of 278 Vedic words, commented on by Yāska. -Comp. -काण्डः, -ण्डम् N. of the three chapters of the Nirukta, where the Vedic words are explained by Yāska.

नैगमिक a. (-की f.) Connected with or peculiar to the Vedas; derived from the Vedas.

नैघण्टुकम् N. of the glossary of Vedic words commented upon and explained by Yāska in his Nirukta.

नैचाशाख a. Ved. Relating to low castes such as those of the Sūdras. -खम् Low or common people. -2 What belongs to such men.

नैच (चि) की An excellent cow; क्षेमं पृच्छेस्त्वमथ निनये नीचकैर्नैचिकीनाम् Ud. S. 93.

नैचिकम् The head of an ox.

नैज a. (-जी f.) Own, one's own.

नैतलम् The lower or infernal regions. -Comp. -सद्मन् m. Yama (Pluto); जेतुर्नैतलसद्मनोऽपि तपसा दीप्तस्य राज्ञः सनः (v. l. for वैनल) Mv. 5. 18.

नैत्यम् Eternity, perpetuity.

नैत्यक a. (-की f.), **नैत्यिक** a. (-की f.) 1 Regularly recurring, constantly repeated. -2 To be performed regularly (and not on particular occasions); नैत्यके नास्त्यनध्यायः Ms. 2. 106. -3 Indispensable, constant, obligatory. -कम् The food regularly offered to an idol (नैवेद्य); यस्मिंश्या नैत्यकं तत्र प्राश्नीत पुरुषः शुचिः Mb. 3. 84. 105.

नैदाघः Summer. (-a.) Relating to summer; तत्राहमवसं रात्रिं नैदाघीं पुरुषर्षभ Rām. 7. 77. 7.

नैदानः, -नैदानिकः 1 An etymologist. -2 A pathologist.

नैदेशिकः One who executes orders, a servant; एवं हताज्ञो विहतान्मुरारेर्नैदेशिकैर्यस्य वशे जनोऽयम् Bhāg. 6. 3. 1.

नैद्र a. 1 Sleepy, somniferous. -2 closed (like petals); जलजराजिषु नैद्रमदिद्रवत् (तमः) Śi. 6. 43.

नैधन a. (-नी f.) Liable to death or destruction, perishable. -नम् (In astrol.) The eighth house (*i. e.* the house of death).

नैधान a. (a boundary) Indicated by putting down various objects.

नैपातिक a. (-की f.) Mentioned incidentally or by the way.

नैपाल a. (-ली f.) Produced in Nepal. -ली 1 Red arsenic. -2 The indigo plant. -3 The plant called नवमल्लिका.

नैपालिक a. (-की f.) Produced in Nepal. -कम् Copper.

नैपुण See निपुण; तथैव तेऽस्तूपमा जीवलोके यथा धर्मो नैपुणेनोपदिष्टः Mb. 13. 113. 10.

नैपुणम् (-ण्यम्) 1 Dexterity, skill, cleverness, proficiency; चातुर्वर्ण्यस्य धर्मं वै नैपुण्येन प्रकीर्तय Mb. 13. 141. 34; नैपुणोन्नेयमन्ति U. 6. 26; Śi. 16. 30. -2 Strictness, exactness. -3 Anything that requires skill, a delicate matter. -4 Totality, completeness; इदं तु वृत्तिवैकल्यात्त्यजतो धर्मनैपुणम् Ms. 10. 85.

नैभृत्यम् 1 Modesty, humility. -2 Secrecy; नैभृत्यमवलम्बितम् M. 5.; Mb. 5. 53. 10. -3 Stilless, silentness.

नैमन्त्रणकम् A banquet, feast.

नैमयः A trader, merchant.

नैमित्त a. (-त्ती f.) Relating to signs, marks &c. -त्तः An astrologer, fortune-teller.

नैमित्तिक a. (-की f.) 1 Produced by, connected with, or dependent on, any particular cause. -2 Unusual, occasional, accidental, produced by some cause (opp. नित्य). -कः An astrologer, prophet. -कम् 1 An effect (opp. निमित्त 'cause'); निमित्तनैमित्तिकयोरयं क्रमः Ś. 7. 30. -2 An occasional rite, a periodical ceremony, a conditional act, an act which is to be performed on the occurrence of a निमित्त; निमित्तप्राप्तौ च नैमित्तिकं कर्तव्यम् ŚB. on MS. 12. 1. 18. -Comp. -कर्मन् n., -क्रिया an occasional or periodical ceremony or rite. -लयः N. of a ब्राह्मलय occurring at the end of four thousand years, -श्राद्धम् a special funeral rite.

नैमिष a. (-षी f.) Lasting for a 'nimiṣa' or twinkling, momentary, transient. -षम् N. of a sacred forest celebrated as the residence of certain sages to whom Sauti related the Mahābhārata; शिश्रिये श्रुतवतामपश्चिमः पश्चिमे वयसि नैमिषं वशी R. 19. 1; (the name is thus derived:—यतस्तु निमिषेणेदं निहतं दानवं बलम्। अरण्येऽस्मिंस्ततस्तेन नैमिषारण्यसंज्ञितम् ॥).

नैमिषीयः, -नैमिषियः An inhabitant of the forest, called Naimiṣa; सह नैमिषीयाणामुद्गाता बभूव Ch. Up. 1. 2. 13.

नैमेयः Barter, exchange.

नैयग्रोधम् The fruit of न्यग्रोध, the Indian fig-tree.

नैयत्यम् 1 Restraint, self-command. -2 Necessity, obligation. -3 The being settled or established.

नैयमिक a. (-की f.) Conformable to rule or precept, regular. -कम् Regularity.

नैयाय a. Treating of, or explaining the Nyāya philosophy.

नैयायिकः A logician, a follower of the Nyāya system of philosophy; नैयायिकानां तु नये द्व्यणुकादावपीष्यते Bhāṣā P.

नैरन्तर्यम् 1 Uninterruptedness, close succession, continuity; स तु दीर्घकालनैरन्तर्यसत्कारासेवितो दृढभूमिः Yoga S. 14; नभो नैरन्तर्यप्रचलितनडिद्पिञ्जरमिव Mv. 1. 43. –2 Closeness, contiguity (in space).

नैरपेक्ष्यम् Disregard, indifference.

नैरयिकः An inhabitant of hell.

नैरर्थ्यम् Senselessness, nonsense.

नैराश्यम् 1 Hopelessness, despair, despondency; आशा हि परमं दुःखं नैराश्यं परमं सुखम् Bhāg. 11. 8. 44; तटस्थं नैराश्यात् U. 3. 13. –2 Absence of wish or expectation; येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवलम्बितम् H. 1. 124; Bv. 4. 20.

नैरुक्तः, –नैरुक्तिकः One who knows the etymology of words, an etymologist; Ms. 12. 111.

नैरुज्यम् Health.

नैर्ऋतः 1 A demon; भयमप्रलयोद्वेगादाचख्युर्नैर्ऋतोदधेः R. 10. 34; 11. 21; 12. 43; 14. 4; 15. 20. –2 The regent of the south-western direction; निर्घृणं नैर्ऋतादुच्चैर्बलिनं मारुतादपि Śiva B. 29. 22. –**तम्** The lunar mansion called Mūla.

नैर्ऋती 1 An epithet of Durgā. –2 The south-western direction.

नैर्ऋत्य *a.* South-western.

नैर्गुण्यम् 1 Absence of qualities or properties; गुणानुरक्तं व्यसनाय जन्तोः क्षेमाय नैर्गुण्यमथो मनः स्यात् Bhāg. 5.11.8. –2 Want of excellence, absence of good qualities; नैर्गुण्यमेव साधीयो धिगस्तु गुणगौरवम् Bv. 1. 88.

नैर्घृण्यम् Pitilessness, cruelty; वैषम्यनैर्घृण्ये न सापेक्षत्वात् तथा हि दर्शयति Br. Sūt. 2. 1. 34.

नैर्दश्य *a.* Getting over dangerous or critical times.

नैर्देशिकः A servant; नैर्देशिकैर्यस्य वशे जनोऽयम् Bhāg.

नैर्मल्यम् Cleanness, purity, spotlessness (physical as well as moral).

नैर्लज्जम् Shamelessness, impudence.

नैल्यम् Blueness, dark-blue colour.

नैर्वाहिक *a.* (–की *f.*) Conducting or leading out, carrying (as water &c.). –**कम्** A sluice.

नैर्वेधिक *a.* Piercing, penetrating. °प्रज्ञ *a.* Sagacious.

नैवि(वि)ड्यम् 1 Compactness, closeness, thickness, denseness. –2 Substance. –3 A continuous sound.

नैवेद्यम् An offering of eatables presented to a deity or idol.

नैवेशिकम् 1 Any vessel or implement forming part of domestic furniture; नैवेशिकं सर्वगुणोपपन्नं ददाति वै यस्तु नरो द्विजाय Mb. 13. 57. 33. –2 A present to a Brāhmaṇa householder, *e. g.* a girl or ornaments given with her.

नैश *a.* (–शी *f.*), **नैशिक** *a.* (–की *f.*) 1 Nocturnal, belonging to the night, nightly; तन्नैशं तिमिरमपाकरोति चन्द्रः Ś. 6. 30; नैशस्यार्चिर्हुतभुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा V. 1. 8; Ki. 5. 2; जगति नैशमशीनकरः करैर्वियति वारिदवृन्दमयं तमः Śi. 6. 43. –2 To be observed at night. °आत्मक *a.* darkish; नैशात्मकं तमो विद्यात् त्रिगुणं मोहसंज्ञितम् Mb. 14. 36. 8.

नैश्चल्यम् Fixedness, immovableness, fixity.

नैश्चित्यम् 1 Determination, certainty. –2 A fixed ceremony or festival (such as a birth, marriage &c.).

नैश्चिन्त्यम् Absence of care or anxiety.

नैषध 1 A king of the Niṣadhas. –2 Especially, an epithet of king Nala, q. v.; स नैषधस्यार्थपतेः सुतायाम् R. –3 A native or inhabitant of Niṣadha. –4 N. of a Mahākāvya by Śrīharṣa (treating of the adventures of Nala, king of the Niṣadhas).

नैषधीय *a.* Relating to Nala; काव्ये चारुणि नैषधीयचरिते सर्गोयमादिर्गतः N. 1. 145.

नैष्कर्म्यम् 1 Idleness, inactivity. –2 Exemption from acts or their consequences; न कर्मणामनारम्भान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते Bg. 3. 4; 18. 49. –3 The salvation obtained by abstraction (as opposed to the salvation obtained by कर्ममार्ग q. v.). –4 Self-knowledge (आत्मज्ञान); नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रकाशाय नमस्करोमि Bhāg. 8. 3. 16.

नैष्कर्तृक *a.* Employed on wages for cutting wood; यथा वै दारुहारो नैष्कर्तृको निष्कर्तनभृतो कर्मयोगे वर्तते एवं वा एते यज्ञस्य ऋत्विज इति ŚB. on MS. 10. 2. 28.

नैष्कशतिक *a.* (–की *f.*) Worth a hundred *Niṣkas*; (so also नैष्कसहस्रिक).

नैष्काम्यम् 1 Suppression of desire. –2 Profound contemplation; Buddh.

नैष्किक *a.* (–की *f.*) Bought with or made of a Niṣka q.v. –**कः** A mint-master.

नैष्किंचन्यम् Indigence, absolute poverty or want.

नैष्क्रमणम् Any oblation or rite performed when a new-born child is taken out of the house for the first time.

नैष्क्रम्यम् Indifference (to worldly pleasures); Buddh.

नैष्ठिक *a.* (–की *f.*) 1 Final, last, concluding; विदधे विधिमस्य नैष्ठिकम् R. 8. 25. –2 Decided, definitive, conclusive (as a reply.); एषा नो नैष्ठिकी बुद्धिः Mb. 1. 37. 29. –3 Fixed, firm, constant; शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् Bg. 5. 12; भक्तिर्भवति नैष्ठिकी Bhāg. 1. 2. 18. –4 Highest, perfect; मोदेन वा कामसुखैर्मदाद् वा यो नैष्ठिकं श्रेष्यति नास्य धर्मम् Bu. Ch. 1.82.

-5 Completely familiar with or versed in. -6 Vowing perpetual abstinence and chastity. -7 Obligatory; न चैतन्नैष्ठिकं कर्म त्रयाणां भूरिदक्षिण Mb. 12. 63. 23. -कः [निष्ठा मरणं तत्पर्यन्तं ब्रह्मचर्येण तिष्ठति निष्ठा-ठक्] A perpetual religious student who continues with his spiritual preceptor or even after the prescribed period, and vows life-long abstinence and chastity; निवेदितो नैष्ठिकसुन्दरस्तया Ku. 5. 62; cf. नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्यसंनिधौ Y. 1. 49 and उपकुर्वाण also.

नैष्ठ्यम् Constancy, steady adherence to rule, firm belief, steadfastness.

नैष्ठुर्यम् Cruelty, harshnesss, severity; जनकृपानैष्ठुर्यमुत्सृज्यताम् Sādhanapañchaka Stotra 4.

नैसर्गिक *a.* (-की *f.*) Natural, inborn, innate, inherent; नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा मूर्ध्नि स्थितिर्न मुसलैरवताडनानि Māl. 9. 49; R. 5. 37; 6. 46. अहं ममेदमिति नैसर्गिकोऽयं लोकव्यवहारः Śaṅkarabhāṣya.

नैस्त्रिंशिकः A swordsman.

नैहारः *a.* Produced by mist or fog; नम्यां तमोवन्नैहारम् Bhāg. 10. 13. 45.

नो *ind.* (न+उ) No, not; often used like न q. v.; न च तत् प्रेत्य नो इह Bg. 17. 28; Pt. 5. 24; Amaru. 6, 8, 10, 62; गोप्याधिभोगे नो वृद्धिः सोपकारेऽथ ह्रापिते Y. 2. 59.

नो चेत् If not, otherwise; नो चेत्त्वामिह को जानीते काककदम्बकविहिते चूते Udb.

नोदनम् [नुद्-भावे ल्युट्] 1 Impelling, driving, urging onward. -2 Removing, driving away, dispelling. -3 Cutting, splitting.

नोदयितृ *a.* One who urges forward or propels; समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य Ku. 3. 21.

नोधा *ind.* Ninefold, in nine parts; नोधा विधाय रूपं स्वं सर्वसंकल्पविद्विभुः Bhāg. 3. 23. 47.

नौ *f.* 1 A ship, boat, vessel; महता पुण्यपण्येन क्रीतेयं कायनौस्त्वया Śānti. 3. 1. -2 N. of a constellation. -3 Time; नौः काले तरणावपि Nm. -Comp. -आरोहः (नावारोहः) 1 a passenger on board a ship. -2 a sailor. -कर्णधारः a helmsman, pilot. -कर्मन् *n.* the occupation of a sailor; निषादो मार्गवं सूते दासं नौकर्मजीविनम् Ms. 10. 34. -क्रमः a bridge of boats. -चरः, -उपजीवकः, -जीविकः a sailor, boatman; यादोनाथः शिवजलपथः कर्मणे नौचराणाम् R. 17. 81. -तार्य *a.* navigable, to be traversed in a ship. -दण्डः an oar. -यानम् navigation. -यायिन् *a.* going in a boat, a passenger; एष नौयायिनामुक्तो व्यवहारस्य निर्णयः Ms. 8. 409. -वाहः a steersman, pilot, captain. -व्यसनम् shipwreck, naufrage; नौव्यसने विपन्नः Ś. 6. -साधनम् fleet, navy; वङ्गानुत्खाय तरसा नेता नौसाधनोद्यतान् R 4. 36.

नौका A small boat, a boat in general; क्षणमिह सज्जनसंगतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका Moha M. 6. -Comp. -दण्डः an oar.

न्यक् *ind.* An adverb, prefixed to कृ or भू, to imply 'contempt', 'degradation' or 'humiliation'.

न्यकाक्नका *f.* A worm of ordure; L. D. B.

न्यक्कृ 8 U. To insult, contemn, slight, degrade, humiliate.

न्यक्करणम्, न्यक्कारः Humiliation, degradation, disrespect, contempt, insult; न्यक्कारो हृदि वज्रकील इव मे तीव्रं परिस्पन्दते Mv. 5. 22; 3. 40; अयं हि न्यक्कारो जननि मनुजस्य श्रवणयो G. L. 32.

न्यग्भू 1 P. To become low or humble. *-Caus.* 1 To despise, contemn. -2 To humiliate, subdue, overcome; न्यग्भावयिता शत्रून् Dk.

न्यग्भावः 1 Humiliation, degradation. -2 Making inferior, subordination. -3 Being brought or come down; न्यग्भावं परमं वायोः शाल्मले त्वमुपागतः Mb. 12. 155. 2.

न्यग्भावित *a.* 1 Humiliated, degraded, slighted. -2 Surpassed, excelled, made inferior or secondary (अप्रधानीकृत); न्यग्भावितवाच्यव्यङ्ग्यव्यञ्जनक्षमस्य शब्दार्थयुगलस्य K. P. 1.

न्यक्ष *a.* 1 Low, inferior, vile, mean. -2 Whole, entire. -क्षः 1 A buffalo. -2 An epithet of Paraśurāma. -क्षम् 1 The whole. -2 A kind of grass.

न्यग्रोधः 1 The (Indian) fig tree; जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोधक्षीरमानय Rām. 2. 52. 68. -2 A fathom (measured by the arms extended). -3 The Śamī tree. -4 An epithet of Viṣṇu. -धी (-धिका) N. of a plant (Mar. उंदीरकानी). -Comp. -परिमण्डलः a man being a fathom in circumference; (thus described :— महाधनुर्धराश्चैव त्रेतायां चक्रवर्तिनः। सर्वलक्षणसंपन्ना न्यग्रोधपरिमण्डलाः॥). -परिमण्डला an excellent woman; (she is thus described :— स्तनौ सुकठिनौ यस्या नितम्बे च विशालता। मध्ये क्षीणा भवेद्या सा न्यग्रोधपरिमण्डला (Śabdak); दूर्वाकाण्डमिव श्यामा न्यग्रोधपरिमण्डला Bk. 5. 18.

न्यङ्कुः 1 A kind of antelope; सद्यो हतन्यङ्कुभिरस्रदिग्धं व्याघ्रैः पदं तेषु निधीयतेऽद्य R. 16. 15. -2 N. of the sage ऋष्यशृङ्ग. -3 A student staying with his Guru. Nm.

न्यच्छम् A mole upon the body.

न्यञ्च् 1 P. 1 To go down, bend down; Māl. 5. 22. -2 To incline. -3 To diminish, pass away; न्यञ्चति वयसि प्रथमे Bv. 2. 47.

न्यञ्च् *a.* (-नीची *f.*) 1 Going or turned downwards, turned or bent down. -2 Lying on the face. -3 Low, contemptible, base, mean, vile; Śi. 15. 21 (where it also means निम्न or downward). न्यञ्चत्तं प्राप्य मद्विधाः Bk. 5. 36. -4 Slow, lazy. -5 Whole, entire.

न्यञ्चनम् 1 A curve. -2 A hiding place. -3 A hollow. -नी The lap.

न्यश्चित *a.* 1 Thrown or cast down. –2 Bent down.

न्यञ्ज् 7 P. 1 To anoint, besmear. –2 To conceal oneself.

न्यक्त *p. p.* 1 Anointed, smeared. –2 Mixed up, blended together.

न्यङ्गः 1 A mark, sign. –2 A kind, sort. –3 Disgrace? एतत्तन्न्यङ्गमस्माकमेष सोऽतिमनोरथः Pratijñā 1. 10. इक्ष्वाकुकुलन्यङ्गभूतो भरतः Pratimā 4.

न्यन्तः 1 Proximity. –2 Western side; न्यन्तेनापरतालस्य Rām. 2. 68. 12.

न्ययः Loss, destruction; decay.

न्यर्बुदम् Ved. One hundred millions (दशगुणं अर्बुदम्); विमानैर्न्यर्बुदैर्युताम् Bhāg. 8. 15. 16.

न्यवग्रहः The accentless vowel at the end of the first member of a compound.

न्यवेक्ष् 1 Ā. To consider; deliberate.

न्यस् 4 P. 1 To set or put down, place, throw down; शिखरिषु पदं न्यस्य Me. 13; दृष्टिपूतं न्यसेत् पादम् Ms. 6. 46. –2 To lay or throw aside, abandon, give up, resign, relinquish; स न्यस्तचिह्नामपि राजलक्ष्मीम् R. 2. 7; न्यस्तशस्त्रस्य Ve. 3. 18; so प्राणान् न्यस्यति &c. –3 To put in, place within, place or put down upon anything (with loc.); शिरस्याज्ञा न्यस्ता Amaru. 82; चित्रन्यस्त 'committed to picture', V. 1. 4; स्तनन्यस्तोशीरं Ś. 3. 8 'applied'; अयोग्ये न मद्विधो न्यस्यति भारमग्न्यम् Bk. 1. 22; Me. 61. –4 To entrust, consign, commit to the care of, deliver; अहमपि तव सूनौ न्यस्तराज्यः V. 5. 17; भ्रातरि न्यस्य माम् Bk. 5. 82. –5 To give to, confer or bestow upon; रामे श्रीर्न्यस्यतामिति R. 12. 2. –6 To state, bring forward, adduce, propound (as an argument); अर्थान्तरं न्यस्यति Malli. on Śi. 1. 17. –7 To settle, fix, appoint. –8 To support.

न्यसनम् 1 Depositing, lying down. –2 Delivering, giving up. –3 Bringing forward, mentioning.

न्यस्त *p. p.* 1 Cast down, thrown or laid down, deposited. –2 Put in, inserted, applied; न्यस्ताक्षराः Ku. 1. 7. –3 Depicted, drawn; चित्रन्यस्त. –4 Consigned, delivered or transferred to; अहमपि तव सूनावायुषि न्यस्तराज्यः V. 5. 17. –5 Leaning, resting on. –6 Given up, set aside, resigned. –7 Mystically touched; नित्यं न्यस्तषडङ्गचक्रनिहितं हृत्पद्ममध्योदितम् Māl. 5. 2. –8 Exposed (for sale; क्रयाय न्यस्त). –9 Put on, donned; न्यस्तालक्तकरक्तमाल्यवसना Māl. 5. 24. –10 Having the low tone (as a vowel). –Comp. –अस्तव्य *a.* To be placed, fixed. –चिह्न *a.* destitute of external signs (as royal marks &c.); स न्यस्तचिह्नामपि राजलक्ष्मीं तेजोविशेषानुमितां दधानः R. 2. 7. –दण्ड *a.* giving up the rod, *i. e.* punishment, meek, harmless. –देह *a.* one who lays down the body, dead. –शस्त्र *a.* 1 one who has resigned or laid down his arms; आचार्यस्य त्रिभुवनगुरोर्न्यस्तशस्त्रस्य शोकात् Ve. 3. 18; Ms. 3. 192. –2 unarmed, defenceless. –3 harmless. –4 epithet of the manes, or deified progenitors.

न्यासः 1 Placing, putting down or upon, planting, तस्या खुरन्यासपवित्रपांसुम् R. 2. 2; Ku. 6. 50; M. 2. 9; Māl. 5. 5; चरणन्यास, अङ्गन्यास &c.; सैन्दूरं क्रियते जनेन चरणन्यासैः पुनः कुट्टिमम् Ratn. 1. 10. –2 Hence, any impression, mark, stamp, print; अतिशस्त्रनखन्यासः R. 12. 73; 'where the nail-marks surpassed those of weapons'; दन्तन्यासः. –3 Depositing. –4 A pledge, deposit; प्रत्यर्पितन्यास इवान्तरात्मा Ś. 4. 22; R. 12. 18; Y. 2. 67. –5 Entrusting, committing, giving over, delivering, consigning. –6 Painting, writing down. –7 Giving up, resigning, abandoning, relinquishing; शस्त्र°; न्यासो दण्डस्य भूतेषु Bhāg. 7. 15. 8; काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः Bg. 18. 2. –8 Bringing forward, adducing. –9 Digging in, seizing (as with claws). –10 Assignment of the various parts of the body to different deities, which is usually accompanied with prayers and corresponding gesticulations. –11 Lowering the tone or voice. –12 संन्यास q. v.; एवं वसन् गृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः Bhāg. 9. 6. 53. –13 Written or literal text (यथान्यासम्). –14 Bringing forward, introducing (cf. अर्थान्तरन्यास). –Comp. –अपह्नवः repudiation of a deposit. –धारिन् *m.* the holder of a deposit, a mortgagee.

न्यासिन् *m.* One who has renounced all worldly ties, a Saṁnyāsin; गृहस्थो येन पदवीमञ्जसा न्यासिनामियात् Bhāg. 7. 15. 75.

न्यासीकृ 8 U. 1 To place as deposit; न्यासीकृता स्थानविदा स्मरेण Ku. 3. 55. –2 To entrust to, give in charge of; न राक्षसोऽनात्मसदृशेषु कलत्रं न्यासीकरिष्यति Mu. 1.

न्याक्यम् Fried rice.

न्यादः Eating, feeding; P. III. 3. 60.

न्यायः [नियन्ति अनेन; नि-इ घञ्] 1 Method, manner, way, rule, system, plan; अधार्मिकं त्रिभिर्न्यायैर्निगृह्णीयात् प्रयत्नतः Ms. 8. 310; अनुक्ते हि न्याये न प्रतीमोऽर्थान्तरम् ŚB. on MS. 6. 2. 5; तस्माद्व्यवस्थितो न्यायः प्रत्युद्गृह्येत ŚB. on MS. 6. 2. 10. ननु लिङ्गमसाधकं, न्याय उच्यतां यस्यैतद् द्योतकमिति ŚB. on MS. 6. 2. 30. –2 Fitness, propriety, decorum; न्यायाधारा हि साधवः Ki. 11. 30. –3 Law, justice, virtue, equity, righteousness, honesty; यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् A. R. 1. 4. –4 A law-suit, legal proceeding. –5 Judicial sentence, judgment. –6 Policy, good government. –7 Likeness, analogy. –8 A popular maxim, an apposite illustration, illustration, as दण्डापूपन्याय, काकतालीयन्याय, घुणाक्षरन्याय &c.; see Appendix. –9 A Vedic accent; न्यायैस्त्रिभिरुदीर्णम् Ku. 2. 12. (Malli. takes न्याय to mean स्वर; but it is quite open, in our opinion, to take न्याय in the sense of 'a system' or 'way'; 'which are manifested in three systems, *i. e.* ऋक्, यजुस् and सामन्'); न्यायगर्भद्विजाः Bh. 3. 55. –10 (In gram.) A universal rule. –11 A system of

Hindu philosophy founded by the sage Gautama. -12 The science of logic, logical philosophy. -13 A complete argument or syllogism (consisting of five members; *i. e.* प्रतिज्ञा, हेतु, उदाहरण, उपनय and निगमन). -14 An epithet of Viṣṇu. (न्यायेन *ind.* in the way of, after the manner or analogy of; बधिरान्मन्दकर्णः श्रेयानिति न्यायेन &c.). **-Comp. -आगत** *a.* rightly got, acquired (money). **-आचार** *a.* virtuous. **-आधारः** an example of virtue or propriety. **-आभासः** semblance of reason, sophism. **-उपेत** rightly admitted. **-निर्वपण** *a.* bestowing justly. **-णः** N. of Śiva; Mb. 13. 17. 126 (com. न्याययुक्तं निर्वपणं दानं यस्य). **-पथः** the Mīmāṁsā philosophy; (pl.) the different philosophical systems; Bhāg. **-वर्तिन्** *a.* well behaved, acting justly. **-वादिन्** *a.* one who speaks what is right or just. **-विद्या, -शिक्षा;** see न्यायशास्त्र. **-वृत्तम्** good conduct, virtue. **-शास्त्रम्** 1 the philosophical system of the Nyāya school. -2 the science of logic. **-संबद्ध** *a.* rational, logical. **-सारिणी** proper or suitable behaviour. **-सूत्रम्** the aphorisms of Nyāya philosophy by Gautama.

[*NOTE:* A few of the common Nyāyas or popular maxims that were given under this word by Prin. Apte are taken in the Appendix along with many others.]

न्यायतः *ind.* 1 In a fitting manner, suitably, fitly; कर्तुं समाप्य तु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः Rām. 1. 14. 45. -2 Justly, rightly.

न्यायिन् *a.* 1 Right, fit, proper, just. -2 Logical, rational.

न्याय्य *a.* [न्यायादनपेतः यत्] 1 Just, proper, right, equitable, suitable, fit; न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः Bh. 2. 83; शरीरवाङ्मनोभिर्यत् कर्म प्रारभते नरः। न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः॥ Bg. 18. 15; Ms. 2, 152; 9. 202; R. 2. 55; Ki. 14. 7; Ku. 6. 87; श्रुतिलक्षणाविषये च श्रुतिर्न्याय्या न लक्षणा ŚB. on MS. 6. 1. 51; 6. 2. 20. -2 Usual, customary.

न्यास, न्यासिन् &c. See under **न्यस्.**

न्यु (न्यू) ङ्ख *a.* 1 Charming, beautiful, lovely. -2 Proper, right. -3 A particular sound of ॐ in the recitation of Sāmans; Nm.

न्युच् 4 P. 1 To assent or agree to. -2 To rejoice, delight in, be pleased.

न्योचनी 1 A female servant (according to Sāyaṇa). -2 A kind of woman's ornament; MW.; रैभ्यासीदनुदेयी नाराशंसी न्योचनी Rv. 10. 85. 6.

न्युब्ज् 6 P. To bend or press down, throw down.

न्युब्ज *a.* 1 Turned or bent downwards, lying on the face; ऊर्ध्वार्पितन्युब्जकटाहकल्पे (व्योम्नि) N. 22. 32; न्युब्जीकृतेषुधिरतत्र शरसन्धानतत्परः Śiva B. 28. 83. -2 Bent, crooked. -3 Convex. -4 Hump-backed. **-ब्जः** 1 The Nyagrodha tree. -2 A kind of ladle made of Kuśa grass. **-ब्जम्** A vessel used in Śrāddhas. **-Comp. -खड्गः** a crooked sword, sabre.

न्यून *a.* 1 Lessened, diminished, shortened. -2 Defective, inferior, deficient, wanting, destitute of; as in अर्थन्यून; अथ कस्मादेतानि वैकृतानि वाक्यानि न्यूनान्येव नानुमन्यन्ते। किमेभिः पूरितैः। न्यूनानि अनेकार्थानि भवन्ति ŚB. on MS. 7. 4. 12. -3 Less (opp. अधिक); न्यूनाधिकविभक्तानां धर्म्यः पितृकृतः स्मृतः Y. 2. 116. -4 Defective (in some organ); पाद°. -5 Low, wicked, vile, despicable. **-नम्** Want or omission of one of the five members in a Nyāya argument. **-नम्** *ind.* Less, in a less degree. **-Comp. -अङ्ग** *a.* maimed, mutilated. **-अधिक** *a.* more or less, unequal. **-धी** *a.* deficient in intellect, ignorant, foolish. **-पञ्चाशद्भावः** an idiot (having no full 50 properties of human nature). **-भावः** inferiority, deficiency.

न्यूनता 1 Inferiority (to). -2 Want, deficiency.

न्यूनयति Den. P., **न्यूनीकृ** 8. U. To lessen, diminish.

न्येज् (नि + एज्) 1 To tremble; निशितासिरतोऽभीको न्येजतेऽमरणा रुचा Ki. 15. 22. -2 To shine.

न्येर् (नि + आ + ईर्) 1 Direct or address (a wish or desire) to. -2 To appoint.

न्योकस् *a.* Ved. Having an eternal abode.

न्योजस् *a.* Crooked (fig. also), wicked, vile.

